Fatawa Rizvia With references and translation of Arabic passages Imam Ahmad Raza Barelvi (May Allah sanctify his secret) 15 Raza Foundation Jamia Nizamia Razvia Inside Lohari Gate, Lahore, 8 Pakistan (54000)

फ़तावा रिज़विया तख़रीज और अरबी इबारतों के अनुवाद के साथ इमाम अहमद रज़ा बरेलवी (क़ुद्दिसा सिर्रहु) 15 रज़ा फ़ाउंडेशन जामिया निज़ामिया रिज़विया अंदरून लोहारी दरवाज़ा लाहौर, 8 पाकिस्तान (54000)

فتاویٰ رضویہ مع تخریج و ترجمہ عربی عبارات امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ ۱۵ رضا

فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ اندرون لوہاری دروازہ لاہور، ۸ پاکستان (۵۴۰۰۰)

Volume Fifteen (15) Fatawa-e-Razvia

Contents 4 ..... Foreword
5 ..... Volume Fifteen
8 ..... Summary Index
10..... Table of Contents
54..... Index of Subsidiary Issues
74..... Kitab-us-Siyar (The Book of Biographies/Expeditions) 74..... (Part Two) 78..... Treatise
78..... 1337 AH Al-Jabal al-Thanwi 'ala Kulliyat al-Thanwi
78..... (A Second Mountain on Thanwi's Hill)
88..... 1338 AH Abhas-e-Akheera (Recent Researches) 90..... Tazkarat (Remembrances) 98..... A Historical Letter
98..... (By the grace of Hazrat Allama Maulana Hasnain Raza Khan Barelvi, may his shadow endure)
104..... Treatise
104..... 1345 AH Al-Dala'il al-Qahira 'ala al-Kafarat al-Niyashira (Overwhelming Proofs against the Nechari Disbelievers)
142..... Treatise
142..... 1331 AH Tadbeer-e-Falah-o-Najat-o-Islah
142..... (Best strategies for salvation, social reform, and success) 168..... Treatise
168..... 1312 AH Al-Kawkabat al-Shahabiya fi Kufriyat Abi al-Wahhabiya 168..... (A brilliant star regarding the infidelities of the Imam of the Wahhabis)
240..... Treatise

जिल्द पंद्रहवीं (१५) फतावा-ए-रज़विया

विषय-सूची (Contents) 4 ..... प्रस्तावना (पेश लफ्ज़) 5 ..... पंद्रहवीं जिल्द 8 ..... संक्षिप्त अनुक्रमणिका 10..... मुख्य विषय-सूची 54..... गौण मसलों की सूची 74..... किताबुस-सियर (जीवनी और युद्धों की पुस्तक) 74..... (दूसरा भाग) 78..... रिसाला (पुस्तिका) 78..... 1337 हिजरी अल-जबलुस-सानवी अला कुल्लियतित-थानवी 78..... (थानवी की पहाड़ी पर दूसरा पहाड़) 88..... 1338 हिजरी अभास-ए-अख़ीरा (अंतिम शोध) 90..... तज़कारात (स्मृतियाँ) 98..... एक ऐतिहासिक पत्र 98..... (हज़रत अल्लामा मौलाना हसनैन रज़ा खाँ बरेलवी मुदज़िल्लहुल आली के सौजन्य से) 104..... रिसाला 104..... 1345 हिजरी अद-दलाईलुल-क़ाहिरा अलल-कफ़रतुल-नियाशिरा (नेचरी काफ़िरों के विरुद्ध प्रबल प्रमाण) 142..... रिसाला 142..... 1331 हिजरी तदबीर-ए-फ़लाह-ओ-नजात-ओ-इस्लाह 142..... (मुक्ति, समाज सुधार और सफलता की सर्वोत्तम युक्तियाँ) 168..... रिसाला 168..... 1312 हिजरी अल-कौकबतुल-शहाबिया फ़ी कुफ़्रियात अबी अल-वहाबिया 168..... (इमामुल-वहाबिया के कुफ़्र के बारे में चमकदार सितारा) 240..... रिसाला

جلد پانزدہم (۱۵) فتاویٰ رضویہ

Contents 4 ..... پیش لفظ

5 ..... پندرھویں جلد

8 ..... اجمالی فہرست

10..... فہرست مضامین

54..... فہرست ضمنی مسائل

74..... کتاب السِّیَر

74..... (حصہ دوم)

78..... رسالہ

78..... ۱۳۳۷ھ الجبل الثانوی علی کلیۃ التھانوی

78..... (تھانوی کے گردے پر دوسرا پہاڑ)

88..... ۱۳۳۸ھ ابحاث اخیرۃ

90..... تذکارات

98..... ایک تاریخی خط

98..... (بافاضہ حضرت علامہ مولانا حسنین رضا خاں بریلوی مدظلہ العالی) 104..... رسالہ

104..... ۱۳۴۵ھ الدلائل القاھرۃ علی الکفرۃ النیاشرۃ (نیچری کافروں کے خلاف دلائل قاہرہ) 142.....

رسالہ 142..... ۱۳۳۱ھ تدبیر فلاح و نجات و

اصلاح 142..... (نجات، اصلاح معاشرہ اور کامیابی کی
بہترین تدبیریں) 168..... رسالہ
168..... ۱۳۱۲ھ الكوكبة الشهابية في كفريات ابى الوهابية
168..... (امام الوہابیہ کے کفریات کے بارے میں
چمکدار ستارہ) 240..... رسالہ

Fatawa Ridawiyya Volume Fifteen (15)

240 ..... Sal al-Suyuf al-Hindiyyah 'ala Kafriyat Baba al-Najdiyyah 1312 AH 240 ..... (Indian swords written against the blasphemies of Najdi leaders) 312 ..... Risala Subhan al-Subbuh 'an Kadhib 'Ayb Maqbuh 1307 AH (The Essence of Allah Almighty is pure and free from the worst defect like lying) 452 ..... Risala (Treatise) 452 ..... Daman Bagh Subhan al-Subbuh 452 ..... (The hem of the garden of Subhan al-Subbuh 1307 AH) 466 ..... Risala (Treatise) 466 ..... Al-Qam' al-Mubin li-Amal al-Mukadhdhibin 1329 AH 466 ..... (Crushing the deniers within the texts of Musayah, Sharh al-Mawaqif, and Sialkoti) 530 ..... Risala (Treatise) 530 ..... Bab al-Aqa'id wal-Kalam 1335 AH 530 ..... (Chapter on Beliefs and Scholastic Theology) 556 ..... Risala (Treatise) 556 ..... Hujub al-'Awar 'an Makhdum Bihar 1329 AH 556 ..... (Warding off defects from Makhdum Bihar) 572 ..... Risala al-Su' wal-'Iqab 'ala al-Masih al-Kadhdhab 1320 AH (Woe and punishment upon the false Messiah) 596 ..... Risala (Treatise) 596 ..... Qahr al-Dayyan 'ala Murtadd bi-Qadiyan 1323 AH (Divine wrath upon the apostate of Qadiyan) 612 ..... Risala (Treatise) 612 ..... Al-Jarraz al-Dayyani 'ala al-Murtadd al-Qadiyani 1340 AH 612 ..... (Divine dagger upon the Qadiyani apostate) 630 ..... Risala Jaza' Allah 'Aduwwahu bi-Iba'ihi Khatm an-Nubuwwah 1312 AH (Divine recompense for the enemy of God for denying the finality of prophethood)

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (१५)

240 ..... सल अस-सुयूफ़ अल-हिन्दिया अला कुफ़रियात बाबा अन-नज्दिया १३१२ हिजरी 240 ..... (नजदी पेशवाओं के कुफ़रियात पर लिखी गई हिन्दुस्तानी तलवारें) 312 ..... रिसाला सुब्हान अस-सुब्बूह अन कज़िब ऐब मक़बूह १३०७ हिजरी (कज़िब जैसे बदतरीन ऐब से अल्लाह तआला की ज़ात पाक व मुनज़्ज़ह है) 452 ..... रिसाला
452 ..... दामन-ए-बाग़ सुब्हान अस-सुब्बूह
452 ..... (सुब्हान अस-सुब्बूह के बाग़ का दामन १३०७ हिजरी)
466 ..... रिसाला 466 .....
अल-क़म' अल-मुबीन लि-आमाल अल-मुकज़्ज़िबीन १३२९ हिजरी
466 ..... (मुसाया, शरह मवाकिफ़ और सियालकोटी की इबारतों में झुटलाने वालों की सरकोबी) 530 ..... रिसाला
530 ..... बाब अल-अक़ायद वल-कलाम १३३५ हिजरी
530 ..... (अक़ायद और इल्म-ए-कलाम का बाब)
556 ..... रिसाला 556 .....
हुजुब अल-अवार अन मख़दूम बिहार १३२९ हिजरी 556 .....
(मख़दूम बिहार से ऐब को रोकना) 572 ..... रिसाला अस-सूअ वल-इक़ाब अलल मसीह अल-कज़्ज़ाब १३२० हिजरी (झूठे मसीह पर वबाल और अज़ाब)
596 ..... रिसाला 596 .....
क़ह्र अद-दयान अला मुर्तद ब-क़ादियान १३२३ हिजरी (क़ादियानी मुर्तद पर क़ह्र-ए-ख़ुदावंदी)
612 ..... रिसाला 612 .....
अल-जर्राज़ अद-दयानी अलल मुर्तद अल-क़ादियानी १३४० हिजरी
612 ..... (क़ादियानी मुर्तद पर ख़ुदाई ख़ंजर)
630 ..... रिसाला जज़ा अल्लाह अदुव्वहु बि-इबाअह ख़त्म अन-नुबुव्वह १३१२ हिजरी (ख़त्म-ए-नुबुव्वत का इनकार करने पर ख़ुदा के दुश्मन को ईश्वरीय दंड)

पृष्ठ 2 का 744

فتاویٰ رضویہ جلد پندرھویں (۱۵)

۲۴۰ ..... سل السیوف الہندیۃ علی کفریات بابا النجدیۃ ۱۳۱۲ھ

۲۴۰ ..... (نجدی پیشواؤں کے کفریات پر لکھی ہوئی ہندی تلواریں) ۳۱۲ ..... رسالہ سبحن السبوح عن کذب عیب مقبوح ۱۳۰۷ھ (کذب جیسے بدترین عیب سے اللہ تعالیٰ کی ذات پاک ومنزہ ہے)

۴۵۲ ..... رسالہ

۴۵۲ ..... دامان باغ سبحن السبوح

۴۵۲ ..... (سبحن السبوح کے باغ کا دامن ۱۳۰۷ھ)

۴۶۶ ..... رسالہ

۴۶۶ ..... القمع المبین لآمال المکذبین ۱۳۲۹ھ

۴۶۶ ..... (مسایہ وشرح مواقف وسیالکوٹی کی عبارات میں مکذبوں کی سرشکنی) ۵۳۰ ..... رسالہ

۵۳۰ ..... باب العقائد والکلام ۱۳۳۵ھ

۵۳۰ ..... (عقائد وکلام کا باب)

۵۵۶ ..... رسالہ

۵۵۶ ..... حجب العوار عن مخدوم بہار ۱۳۲۹ھ

۵۵۶ ..... (مخدوم بہار سے عیب کو روکنا)

۵۷۲ ..... رسالہ السوء والعقاب علی المسیح الکذاب ۱۳۲۰ھ (جھوٹے مسیح پر وبال اور عذاب) ۵۹۶ ..... رسالہ

۵۹۶ ..... قہر الدیان علی مرتد بقادیان ۱۳۲۳ھ (قادیانی مرتد پر قہر خداوندی) ۶۱۲ ..... رسالہ

۶۱۲ ..... الجراز الدیانی علی المرتد القادیانی ۱۳۴۰ھ

۶۱۲ ..... (قادیانی مرتد پر خدائی خنجر)

۶۳۰ ..... رسالہ جزاء اللہ عدوہ بابائہ ختم النبوۃ ۱۳۱۲ھ (دشمن خدا کے ختم نبوت کا انکار کرنے پر خدائی جزاء)

Fatawa Razawiyya Volume Fifteen (15)

Fatawa Razawiyya With referencing and translation of Arabic passages

Imam Ahmad Raza Barelvi (may his secret be sanctified) Raza Foundation Jamia Nizamia Razawiyya Inside Lohari Gate Lahore Number 8 Pakistan (54000)

www.dawateislami.net I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

Page 1 of 742

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (१५)

फ़तावा रज़विया अरबी इबारतों की तख़रीज और तर्जुमे के साथ

इमाम अहमद रज़ा बरेलवी (क़ुद्दिसा सिर्रहु) रज़ा फाउंडेशन जामिया निज़ामिया रज़विया अंदरून लोहारी दरवाज़ा लाहौर नंबर ८ पाकिस्तान (५४०००)

www.dawateislami.net आई.टी. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

पृष्ठ 1 का 742

فتاویٰ رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

فتاویٰ رضویہ مع تخریج و ترجمہ عربی عبارات

امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ اندرون لوہاری دروازہ لاہور نمبر ۸ پاکستان (۵۴۰۰۰)

www.dawateislami.net آئی ٹی مجلس دعوتِ اسلامی

صفحہ ۱ از ۷۴۲

Fatawa Ridawiyyah Volume Fifteen (15)

“Whomever Allah intends good for, He grants him the understanding of religion.” (Hadith)

AL-ATAYA AL-NABAWIYYA FI AL-FATAWA AL-RIDAWIYYAH With citation and translation of Arabic excerpts.

Volume Fifteen (15)

A grand jurisprudential encyclopedia of the 14th century containing rare researches.

Imam Ahmad Raza Khan Barelvi (May Allah sanctify his noble secret) 1272 AH — 1340 AH 1856 AD — 1921 AD

Raza Foundation, Jamia Nizamia Razvia Inside Lohari Gate, Lahore (8), Pakistan (54000) Phone: 7657312

Page 2 of 742

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (१५)

"जिसके साथ अल्लाह भलाई का इरादा करता है, उसे दीन की समझ अता फरमाता है।" (हदीस)

अल-अताया अन-नबविय्या फिल फतावा अर-रज़विय्या अरबी इबारतों के तख़रीज और तर्जुमे के साथ।

जिल्द पंद्रहवीं (१५)

चौदहवीं सदी का अज़ीम-उश-शान फ़िक़्ही एनसाइक्लोपीडिया, जो नादिर तहक़ीक़ात पर मुश्तमिल है।

इमाम अहमद रज़ा बरेलवी (अल्लाह उनके गुप्त रहस्य को पवित्र रखे) १२७२ हिजरी — १३४० हिजरी १८५६ ईस्वी — १९२१ ईस्वी

रज़ा फ़ाउंडेशन, जामिया निज़ामिया रज़विया अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर (८), पाकिस्तान (५४०००) फोन: ७६५७३१२

पृष्ठ २ का ७४२

فتاویٰ رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

مَنْ یُرِدِ اللّٰہُ بِہٖ خَیْرًا یُفَقِّھْہُ فِي الدِّیْنِ (الحدیث)

الْعَطَایَا النَّبَوِیَّۃُ فِي الْفَتَاوَی الرَّضْوِیَّۃِ مع تخریج و ترجمہ عربی عبارات

جلد پانزدہم (۱۵)

تحقیقاتِ نادرہ پر مشتمل چودہویں صدی کا عظیم الشان فقہی انسائیکلو پیڈیا

امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ العزیز ۱۲۷۲ھ — ۱۳۴۰ھ ۱۸۵۶ء — ۱۹۲۱ء

رضا فاؤنڈیشن، جامعہ نظامیہ رضویہ اندرون لوہاری دروازہ، لاہور (۸)، پاکستان (۵۴۰۰۰) فون: ۷۶۵۷۳۱۲

Fatawa Rizvia Volume Fifteen (15)

Book Name: Fatawa Rizvia Volume Fifteen Author: Sheikh-ul-Islam Imam Ahmad Raza Qadri Barelvi (Mercy of Allah be upon him) Translation of Arabic phrases: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education Jamia Nizamia Rizvia, Lahore Foreword: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education Jamia Nizamia Rizvia, Lahore List Indexing: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education Jamia Nizamia Rizvia, Lahore Preface: Hazrat Allama Abdul Hakim Sharaf Qadri Extraction and Correction: Maulana Nazir Ahmad Saeedi, Maulana Muhammad Akram Ullah Butt Under Supervision and Patronage: Maulana Mufti Muhammad Abdul Qayyum Hazarvi, Secretary General Tanzeem-ul-Madaris Ahle Sunnat, Pakistan Calligraphy: Muhammad Sharif Gul, Karyal Kalan (Gujranwala) Pasting: Maulana Muhammad Mansha Tabish Qasuri, Teacher, Persian Department Jamia Nizamia Lahore Pages: 744 Publication: Muharram-ul-Haram 1420 AH / April 1999 AD Printing Press: __ **Publisher: Raza Foundation Jamia Nizamia Rizvia, Inner Lohari Gate, Lahore Price:** __

Available At: * Maktaba Qadriyah, Jamia Nizamia Rizvia, Inner Lohari Gate, Lahore * Maktaba Tanzeem-ul-Madaris, Jamia Nizamia Rizvia, Inner Lohari Gate, Lahore * Maktaba Ziaiyah, Bohar Bazaar, Rawalpindi * Zia-ul-Quran Publications, Ganj Bakhsh Road, Lahore

Page 3 of 742

फतावा रिज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

पुस्तक का नाम: फतावा रिज़विया जिल्द पंद्रहवीं लेखक: शैख़-उल-इस्लाम इमाम अहमद रज़ा क़ादरी बरेलवी (रहमतुल्लाह अलैहि) अरबी वाक्यांशों का अनुवाद: हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, शिक्षा निदेशक जामिया निज़ामिया रिज़विया, लाहौर प्रस्तावना: हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, शिक्षा निदेशक जामिया निज़ामिया रिज़विया, लाहौर सूची अनुक्रमण: हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, शिक्षा निदेशक जामिया निज़ामिया रिज़विया, लाहौर भूमिका: हज़रत अल्लामा अब्दुल हकीम शरफ क़ादरी निष्कर्षण और सुधार: मौलाना नज़ीर अहमद सईदी, मौलाना मुहम्मद अकरम उल्लाह बट्ट प्रबंधन और संरक्षण: मौलाना मुफ़्ती मुहम्मद अब्दुल कय्यूम हज़ारवी, मुख्य प्रशासक तंज़ीम-उल-मदारिस अहले सुन्नत, पाकिस्तान लिपि: मुहम्मद शरीफ़ गुल, करयाल कलां (गुजरांवाला) पेस्टिंग: मौलाना मुहम्मद मंशा ताबिश क़सूरी, शिक्षक फ़ारसी विभाग जामिया निज़ामिया लाहौर पृष्ठ: 744 प्रकाशन: मुहर्रम-उल-हराम 1420 हिजरी अप्रैल 1999 ईस्वी प्रिंटिंग प्रेस: __ **प्रकाशक: रज़ा फाउंडेशन जामिया निज़ामिया रिज़विया, अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर मूल्य:** __

मिलने के पते: * मकतबा क़ादरिया, जामिया निज़ामिया रिज़विया, अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर * मकतबा तंज़ीम-उल-मदारिस, जामिया निज़ामिया रिज़विया, अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर * मकतबा ज़ियाइया, बोहड़ बाज़ार, रावलपिंडी * ज़िया-उल-क़ुरान पब्लिकेशंस, गंज बख्श रोड, लाहौर

पृष्ठ 3 / 742

فتاویٰ رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

نام کتاب: فتاویٰ رضویہ جلد پانزدہم تصنیف: شیخ الاسلام امام احمد رضا قادری بریلوی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ ترجمہ عربی عبارات: حافظ عبد الستار سعیدی، ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور پیش لفظ: حافظ عبد الستار سعیدی، ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور ترتیب فہرست: حافظ عبد الستار سعیدی، ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور مقدمہ: حضرت علامہ عبدالحکیم شرف قادری تخریج و تصحیح: مولانا نذیر احمد سعیدی، مولانا محمد اکرم اللہ بٹ باہتمام و سرپرستی: مولانا مفتی محمد عبدالقیوم ہزاروی ناظم اعلیٰ تنظیم المدارس اہلسنت، پاکستان کتابت: محمد شریف گل، کڑیال کلاں (گوجرانوالا) پیسٹنگ: مولانا محمد منشا تابش قصوری معلم شعبہ فارسی جامعہ نظامیہ لاہور صفحات: ۷۴۴ اشاعت: محرم الحرام ۱۴۲۰ھ اپریل ۱۹۹۹ء مطبع: __ **ناشر: رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ، اندرون لوہاری دروازہ، لاہور قیمت: __**

ملنے کے پتے: * مکتبہ قادریہ، جامعہ نظامیہ رضویہ، اندرون لوہاری دروازہ، لاہور * مکتبہ تنظیم المدارس، جامعہ نظامیہ رضویہ، اندرون لوہاری دروازہ، لاہور * مکتبہ ضیائیہ، بوہڑ بازار، راولپنڈی * ضیاء القرآن پبلیکیشنز، گنج بخش روڈ، لاہور

Volume Fifteen (15) Fatawa Razawiyya

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Foreword

Praise be to Allah! The 'Raza Foundation', established in March 1988 at Darul Uloom Jamia Nizamia Razaviyya Lahore with the aim of presenting the academic treasures and jurisprudential stores of Ala Hazrat, Imam of the Muslims, Maulana Shah Ahmad Raza Khan Fazil-e-Barelvi (mercy of Allah be upon him), in a modern style and in full accordance with the requirements of the present age, is progressing towards its goal with great success and speed, passing through the developmental stages of the proposed plan. So far, this institution has published numerous works of Imam Ahmad Raza, but the greatest achievement of this institution is the publication of "Al-Ataya al-Nabawiyya fil-Fatawa al-Razawiyya," known as "Fatawa Razawiyya," in an excellent and beautiful manner along with translation and referencing. The publication of the said Fatawa began in Sha'ban al-Mu'azzam 1410 AH, March 1990 AD. By the grace of Allah Almighty and the kindness of the Noble Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), this fifteenth volume is in your hands within a short period of approximately nine years. Before this, fourteen volumes consisting of Kitab al-Taharah (Book of Purification), Kitab al-Salah (Book of Prayer), Kitab al-Jana'iz (Book of Funerals), Kitab al-Zakah (Book of Alms), Kitab al-Sawm (Book of Fasting), Kitab al-Hajj (Book of Pilgrimage), Kitab al-Nikah (Book of Marriage), Kitab al-Talaq (Book of Divorce), Kitab al-Iman (Book of Faith), Kitab al-Hudud wal-Ta'zir (Book of Penalties and Punishments), and parts of Kitab al-Siyar (Book of Biographies/ International Law) have been published. Their details according to years, contents, total pages, and the number of treatises included in them are as follows:

जिल्द पंद्रहवीं (15) फतावा रज़विया

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम

प्रस्तावना (पेश लफ्ज़)

अल्हम्दुलिल्लाह! आला हज़रत, इमामुल मुस्लिमीन मौलाना शाह अहमद रज़ा खाँ फ़ाज़िल-ए-बरेलवी (रहमतुल्लाह अलैह) के इल्मी ख़ज़ानों और फ़िक़्ही ज़ख़ीरों को आधुनिक अंदाज़ में और वर्तमान समय की ज़रूरतों के ऐन मुताबिक़ मंज़रे आम पर लाने के लिए 'दारुल उलूम जामिया निज़ामिया रज़विया लाहौर' में 'रज़ा फाउंडेशन' के नाम से जो इदारा मार्च 1988 में स्थापित हुआ था, वह अत्यंत सफलता और तीव्र गति से प्रस्तावित योजना के विकास चरणों को पूरा करते हुए अपने लक्ष्य की ओर बढ़ रहा है। अब तक यह इदारा इमाम अहमद रज़ा की कई कृतियाँ प्रकाशित कर चुका है, लेकिन इस इदारे का सबसे बड़ा कारनामा "अल-अताया अल-नबविया फिल-फ़तावा अल-रज़विया" जिसे "फ़तावा रज़विया" के नाम से जाना जाता है, का अनुवाद और संदर्भ (तख़रीज) के साथ बेहतरीन और ख़ूबसूरत अंदाज़ में प्रकाशन है। उक्त फ़तावा का प्रकाशन शाबानुल मुअज़्ज़म 1410 हिजरी, मार्च 1990 ईस्वी में शुरू हुआ था। अल्लाह तआला के फ़ज़्ल और रसूल-ए-अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की इनायत से लगभग नौ साल की संक्षिप्त अवधि में यह पंद्रहवीं जिल्द आपके हाथों में है। इससे पहले किताबुल तहारत, किताबुल सलात, किताबुल जनाइज़, किताबुज़ ज़कात, किताबुल सौम, किताबुल हज, किताबुल निकाह, किताबुल तलाक़, किताबुल ईमान, किताबुल हुदूद वल ता'ज़ीर और किताबुल सियर के कुछ हिस्सों पर आधारित चौदह जिल्दें प्रकाशित हो चुकी हैं, जिनका विवरण वर्षों, अंतर्वस्तु, कुल पृष्ठों और उनमें शामिल रिसालों की संख्या के अनुसार निम्नानुसार है:

جلد پندرہویں (۱۵) فتاوی رضویہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

پیش لفظ

الحمد للہ! اعلیٰ حضرت امام المسلمین مولانا شاہ احمد رضا خاں فاضل بریلوی رحمۃ اللہ علیہ کے خزائن علمیہ اور ذخائر فقہیہ کو جدید انداز میں عصرِ حاضر کے تقاضوں کے عین مطابق منظرِ عام پر لانے کے لئے دارالعلوم جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور میں رضا فاؤنڈیشن کے نام سے جو ادارہ مارچ ۱۹۸۸ء میں قائم ہوا تھا وہ انتہائی کامیابی اور برق رفتاری سے مجوزہ منصوبہ کے ارتقائی مراحل کو طے کرتے ہوئے اپنے ہدف کی طرف بڑھ رہا ہے۔ اب تک یہ ادارہ امام احمد رضا کی متعدد تصانیف شائع کر چکا ہے مگر اس ادارے کا عظیم ترین کارنامہ "العطایا النبویہ فی الفتاوی الرضویہ المعروف بہ فتاوی رضویہ" کی ترجمہ و تخریج کے ساتھ عمدہ و خوبصورت انداز میں اشاعت ہے۔ فتاوی مذکورہ کی اشاعت کا آغاز شعبان المعظم ۱۴۱۰ھ مارچ ۱۹۹۰ء میں ہوا تھا اور بفضلہ تعالیٰ جل مجدہ، بعنایت رسول اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تقریباً نو سال کے مختصر عرصہ میں یہ پندرہویں جلد آپ کے ہاتھوں میں ہے۔ اس سے قبل کتاب الطھارۃ، کتاب الصلوۃ، کتاب الجنائز، کتاب الزکوۃ، کتاب الصوم، کتاب الحج، کتاب النکاح، کتاب الطلاق، کتاب الایمان، کتاب الحدود والتعزیر اور کتاب السیر کے بعض حصے پر مشتمل چودہ جلدیں شائع ہو چکی ہیں جن کی تفصیل سنین، مشمولات، مجموعی صفحات اور ان میں شامل رسائل کی تعداد کے اعتبار سے حسب ذیل ہے۔

Fatawa Razawiyya - Volume Fifteen (15)

Vol	Title	Questions/ Answers	No. of Treatises	Publication Years	Pages
1	Kitab al-Tahara	22	11	Sha'ban al-Mu'azzam 1410 AH, March 1990 AD	838
2	Kitab al-Tahara	33	7	Rabi al-Thani 1412 AH, November 1991 AD	710
3	Kitab al-Tahara	59	6	Sha'ban al-Mu'azzam 1412 AH, February 1992 AD	756
4	Kitab al-Tahara	132	5	Rajab al-Murajjab 1413 AH, January 1993 AD	760
5	Kitab al-Salat	140	6	Rabi al-Awwal 1414 AH, September 1993 AD	692
6	Kitab al-Salat	457	4	Rabi al-Awwal 1415 AH, August 1994 AD	736
7	Kitab al-Salat	269	7	Rajab al-Murajjab 1415 AH, December 1994 AD	720
8	Kitab al-Salat	337	6	Muharram al-Haram 1416 AH, June 1995 AD	664
9	Kitab al-Jana'iz	273	13	Zil-Qa'dah 1416 AH, April 1996 AD	936
10	Kitab Zakat, Sawm, Hajj	316	16	Rabi al-Awwal 1417 AH, August 1996 AD	832
11	Kitab al-Nikah	459	6	Muharram al-Haram 1418 AH, May 1997 AD	736
12	Kitab Nikah, Talaq	328	3	Rajab al-Murajjab 1418 AH, November 1997 AD	688
13	Kitab Talaq, Iman Aur Hudood-o-Tazir	293	2	Zil-Qa'dah 1418 AH, March 1998 AD	688
14	Kitab al-Siyar (1)	339	7	Jumadi al-Ukhra 1419 AH, September 1998 AD	712

Fifteenth Volume

This volume consists of answers to 81 questions from pages 169 to 314 of the old Fatawa Razawiyya Volume VI, published by Sunni Dar-ul-Isha'at, Mubarakpur, Azamgarh, India. In addition to the newly included treatises, the translation of the Arabic and Persian texts of this volume has been done by the renowned scholar and author of numerous books, Hazrat Allama Mufti Muhammad Khan Qadri, Principal of Jamia Islamia, Lahore. Before this, volumes six, seven, eight, ten, and fourteen have also been published with the translation of the said Allama. The present volume primarily consists of the glorious discussions of Kitab al-Siyar. However, issues from various jurisprudential (fiqh) and theological (kalam) chapters etc. have come under discussion incidentally. Apart from a detailed list of primary issues and treatises, a separate list of incidental issues has also been prepared for the convenience of honorable readers. The following fifteen treatises, consisting of extremely valuable and precious research and inquiries, are also part of this volume...

फ़तावा रज़विया - पंद्रहवीं जिल्द (15)

जिल्द	शीर्षक	जवाब / सवाल	निबंधों की संख्या	प्रकाशन वर्ष	पृष्ठ
1	किताबुल तहारत	22	11	शाबानुल मुअज़्ज़म 1410 हि., मार्च 1990 ई.	838
2	किताबुल तहारत	33	7	रबीउल थानी 1412 हि., नवंबर 1991 ई.	710
3	किताबुल तहारत	59	6	शाबानुल मुअज़्ज़म 1412 हि., फरवरी 1992 ई.	756
4	किताबुल तहारत	132	5	रजबुल मुरज़्ज़ब 1413 हि., जनवरी 1993 ई.	760
5	किताबुल सलात	140	6	रबीउल अव्वल 1414 हि., सितंबर 1993 ई.	692
6	किताबुल सलात	457	4	रबीउल अव्वल 1415 हि., अगस्त 1994 ई.	736
7	किताबुल सलात	269	7	रजबुल मुरज़्ज़ब 1415 हि., दिसंबर 1994 ई.	720
8	किताबुल सलात	337	6	मुहर्रमुल हराम 1416 हि., जून 1995 ई.	664
9	किताबुल जनाइज़	273	13	ज़िलक़ादा 1416 हि., अप्रैल 1996 ई.	936
10	किताब ज़कात, सौम, हज	316	16	रबीउल अव्वल 1417 हि., अगस्त 1996 ई.	832
11	किताबुल निकाह	459	6	मुहर्रमुल हराम 1418 हि., मई 1997 ई.	736
12	किताब निकाह, तलाक	328	3		688

जिल्द	शीर्षक	जवाब / सवाल	निबंधों की संख्या	प्रकाशन वर्ष	पृष्ठ
				रजबुल मुरज़्ज़ब 1418 हि., नवंबर 1997 ई.	
13	किताब तलाक, ईमान और हुदूद-ओ-ताज़ीर	293	2	ज़िलक़ादा 1418 हि., मार्च 1998 ई.	688
14	किताबुल सियर (1)	339	7	जुमादी अल-उखरा 1419 हि., सितंबर 1998 ई.	712

पंद्रहवीं जिल्द

यह जिल्द फ़तावा रज़विया पुरानी जिल्द छठी (मद्र. सुन्नी दारुल इशाअत मुबारकपुर आजमगढ़ भारत) के पेज 169 से 314 तक 81 सवालों के जवाबों पर आधारित है। नए शामिल किए गए निबंधों (रसाईल) के अलावा इस जिल्द की अरबी और फ़ारसी इबारतों का अनुवाद मशहूर आलिम और कई किताबों के लेखक हज़रत अल्लामा मुफ़्ती मुहम्मद खां क़ादरी, प्रबंधक जामिया इस्लामिया लाहौर ने किया है। इससे पहले छठी, सातवीं, आठवीं, दसवीं और चौदहवीं जिल्द भी उक्त अल्लामा के अनुवाद के साथ प्रकाशित हो चुकी हैं। ज़ेरे नज़र जिल्द बुनियादी तौर पर 'किताबुल सियर' के महान विषयों पर आधारित है, हालांकि कई फ़िक़ही और कलामी अध्यायों आदि के मसले भी इसके साथ चर्चा में आए हैं। मसलों और रसाईल की विस्तृत सूची के अलावा उप-मसलों की अलग सूची भी पाठकों की सुविधा के लिए तैयार की गई है। अत्यधिक महत्वपूर्ण और मूल्यवान शोधों पर आधारित निम्नलिखित पंद्रह निबंध भी इस जिल्द का हिस्सा हैं...

पृष्ठ 5 / 742

فتاویٰ رضویہ - جلد پانزدہم (۱۵)

جلد	عنوان	جوابات / اسئلہ	تعدادِ رسائل	سنین اشاعت	صفحات
۱	کتاب الطہارۃ	۲۲	۱۱	شعبان المعظم ۱۴۱۰ھ، مارچ ۱۹۹۰ء	۸۳۸
۲	کتاب الطہارۃ	۳۳	۷	ربیع الثانی ۱۴۱۲ھ، نومبر ۱۹۹۱ء	۷۱۰
۳	کتاب الطہارۃ	۵۹	۶	شعبان المعظم ۱۴۱۲ھ، فروری ۱۹۹۲ء	۷۵۶
۴	کتاب الطہارۃ	۱۳۲	۵	رجب المرجب ۱۴۱۳ھ، جنوری ۱۹۹۳ء	۷۶۰
۵	کتاب الصلوٰۃ	۱۴۰	۶	ربیع الاول ۱۴۱۴ھ، ستمبر ۱۹۹۳ء	۶۹۲
۶	کتاب الصلوٰۃ	۴۵۷	۴	ربیع الاول ۱۴۱۵ھ، اگست ۱۹۹۴ء	۷۳۶
۷	کتاب الصلوٰۃ	۲۶۹	۷	رجب المرجب ۱۴۱۵ھ، دسمبر ۱۹۹۴ء	۷۲۰
۸	کتاب الصلوٰۃ	۳۳۷	۶		۶۶۴

جلد	عنوان	جوابات / اسئلہ	تعدادِ رسائل	سنین اشاعت	صفحات
				محرم الحرام ۱۴۱۶ھ، جون ۱۹۹۵ء	
۹	کتاب الجنائز	۲۷۳	۱۳	ذیقعدہ ۱۴۱۶ھ، اپریل ۱۹۹۶ء	۹۳۶
۱۰	کتاب زکوٰۃ، صوم، حج	۳۱۶	۱۶	ربیع الاول ۱۴۱۷ھ، اگست ۱۹۹۶ء	۸۳۲
۱۱	کتاب النکاح	۴۵۹	۶	محرم الحرام ۱۴۱۸ھ، مئی ۱۹۹۷ء	۷۳۶
۱۲	کتاب نکاح، طلاق	۳۲۸	۳	رجب المرجب ۱۴۱۸ھ، نومبر ۱۹۹۷ء	۶۸۸
۱۳	کتاب طلاق، ایمان اور حدود و تعزیر	۲۹۳	۲	ذیقعدہ ۱۴۱۸ھ، مارچ ۱۹۹۸ء	۶۸۸
۱۴	کتاب السیر (۱)	۳۳۹	۷	جمادی الاخریٰ ۱۴۱۹ھ، ستمبر ۱۹۹۸ء	۷۱۲

پندرھویں جلد

یہ جلد فتاویٰ رضویہ قدیم جلد ششم مطبوعہ سنی دارالاشاعت مبارکپور اعظم گڑھ بھارت کے صفحہ ۱۶۹ سے ۳۱۴ تک ۸۱ سوالوں کے جوابات پر مشتمل ہے۔ نئے شامل کردہ رسائل کے علاوہ اسی جلد کی عربی و فارسی عبارات کا ترجمہ فاضل شہیر مصنف کتب کثیرہ حضرت علامہ

مفتی محمد خاں قادری مہتمم جامعہ اسلامیہ لاہور نے کیا ہے۔ اس سے قبل چھٹی، ساتویں، آٹھویں، دسویں اور چودہویں جلد بھی علامہ موصوف کے ترجمہ کے ساتھ شائع ہو چکی ہیں۔ پیش نظر جلد بنیادی طور پر کتاب السیر کے مباحث جلیلہ پر مشتمل ہے تاہم متعدد ابواب فقہیہ و کلامیہ وغیرہ کے مسائل ضمنًا زیر بحث آئے ہیں، مسائل و رسائل کی مفصل فہرست کے علاوہ مسائل ضمنیہ کی الگ فہرست بھی قارئین کرام کی سہولت کے لئے تیار کردی گئی ہے، انتہائی وقیع اور گرانقدر تحقیقات و تدقیقات پر مشتمل مندرجہ ذیل پندرہ رسائل بھی اس جلد کی...

صفحہ 5 از 742

Fatawa-e-Razvia Volume Fifteen (15)

They are the adornments: (1) Al-Jabal al-Thānawī 'alā Kulliyat al-Thānawī (1337 AH) The Sharia ruling regarding one who substitutes the blessed name of the Holy Prophet (may Allah the Exalted bless him and grant him peace) with 'Ashraf Ali' in the Kalimah Tayyibah and Durood Sharif. (2) Subḥān al-Subbūh 'an 'Ayb Kadhib Maqbūh (1307 AH) An exposition stating that lying (Kadhib) is impossible for Allah the Exalted, and to believe Allah the Exalted is capable of the impossible is to attribute a defect to Him; rather, it is a denial of His Divinity. (3) Dāmān-e-Bāgh-e-Subhān al-Subbūh (1307 AH) An eloquent refutation of the theory of the 'Possibility of Lying' (Imkan-e-Kadhib). (4) Al-Qam' al-Mubīn li Āmāl al-Mukadhdhibīn (1329 AH) Refutation of the arguments of the proponents of the 'Possibility of Lying' based on passages from Musayarah, Sharh Mawaqif, and the marginalia of Abdul Hakim Sialkoti. (5) Al-Sū' wa al-'Iqāb 'alā al-Masīh al-Kadhdhāb (1320 AH) Refutation of the blasphemous statements of Mirza Ghulam Ahmad Qadiani. (6) Hujub al-'Awār 'an Makhdūm-e-Bihār (1339 AH) Refutation of a false statement attributed to Makhdum-e-Bihar Sharaf al-Din Ahmad Yahya Maneri (may Allah's mercy be upon him) by non-followers (Ghayr Muqallidin), and clearing doubts regarding one of his passages. (7) Abḥāth-e-Akhīrah (1328 AH) Completion of proof (Ittam-e-Hujjat) against the scholars of Deoband and Mawlawi Ashraf Ali Thanvi. (8) Al-Dalā'il al-Qāhirah 'alā al-Kufr al-Niyāshirah (1335 AH) Powerful arguments against the naturalist (Nechari) infidels. (9) Qahr al-Dayyān 'alā Murtad bi-Qādiyān (1323 AH) The Divine Wrath upon the apostate in Qadian. (10) Al-Jirāz al-Dayyānī 'alā al-Murtad al-Qādiyānī (1340 AH) The sharp sword of Allah the Exalted upon the Qadiani apostate. (11) Jazā' Allāh 'aduwwah bi-ibā'ihi khatm al-nubuwwah (1316 AH) Divine punishment for the enemy of God due to his denial of the Seal of Prophethood.

फतावा रजविया पंद्रहवाँ खंड (15)

ये सजावटें हैं: (1) अल-जबलुस थानवी अला कुल्लियतित थानवी (1337 हिजरी) कलिमा तैयबा और दुरूद शरीफ में नबी करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के नाम-ए-गिरामी की जगह 'अशरफ अली' कहने वाले का शरीअत का हुक्म। (2) सुब्हानस सुब्बूहु अन ऐबे कज़बे मकबूह (1307 हिजरी) इस बात का वर्णन कि अल्लाह तआला के लिए झूठ बोलना असंभव है और अल्लाह तआला को असंभव पर सक्षम मानना उसे दोष लगाना है, बल्कि उसकी दिव्यता का इनकार है। (3) दामाने बाग़े सुब्हानस सुब्बूहु (1307 हिजरी) 'झूठ की संभावना' (इमकाने कज़ब) के सिद्धांत का प्रभावशाली खंडन। (4) अल-कमउल मुबीन लि-आमालिल मुकज़्ज़िबीन (1329 हिजरी) मुसायरा, शरह मवाकिफ और अब्दुल हकीम सियालकोटी की टिप्पणियों से 'झूठ की संभावना' के समर्थकों के तर्कों का खंडन। (5) अस-सूउ वल इक़ाबु अलल मसीहिल कज़्ज़ाब (1320 हिजरी) मिर्ज़ा गुलाम अहमद कादियानी के कुफ्र वाले बयानों का खंडन। (6) हुजुबुल अवार अन मखदूमे बिहार (1339 हिजरी) गैर-मुक़्ल्लिदों द्वारा मखदूमे बिहार शर्फुद्दीन अहमद याह्या मनेरी रहमतुल्लाह अलैह की ओर एक गलत बात थोपने का खंडन और उनके एक पाठ से संदेहों का निवारण। (7) अबहासे अखीरा (1328 हिजरी) देवबंद के विद्वानों और मौलवी अशरफ अली थानवी पर प्रमाणों की पूर्णता (इतमाम-ए-हुज्जत)। (8) अद-दलाइलुल काहिरा अलल कुफ्रीन नियाशरा (1335 हिजरी) प्रकृतिवादी (नेचरी) काफिरों के खिलाफ जबरदस्त तर्क। (9) कहुल दय्यान अला मुर्तद ब-कादियान (1323 हिजरी) कादियानी मुर्तद पर ईश्वरीय प्रकोप। (10) अल-जिराजुद दय्यानी अलल मुर्तदिल कादियानी (1340 हिजरी) कादियानी मुर्तद पर अल्लाह तआला की नंगी तलवार। (11) जज़ा-अल्लाहु अदव्वहु बि-इबाइही खत्मुन नुबुव्वह (1316 हिजरी) खत्मे नुबुव्वत का इनकार करने के कारण खुदा के दुश्मन पर ईश्वरीय सजा।

पृष्ठ 742 में से 6

فتاویٰ رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

زینت ہیں: (۱) الجبل الثانوی علی کلیة التھانوي (۱۳۳۷ھ) کلمہ طیبہ اور درود شریف میں بنی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے اسم گرامی کی جگہ اشرف علی کہنے والے کا حکم شرعی۔ (۲) سبحن السبوح عن عیب کذب مقبوح (۱۳۰۷ھ) اس بات کا بیان کہ کذب باری تعالیٰ محال ہے اور اللہ تعالیٰ کو محال پر قادر ماننا اس کو عیب لگانا ہے بلکہ اس کی الوہیت کا انکار ہے۔ (۳) دامان باغ سبحن السبوح (۱۳۰۷ھ) نظریہ امکان کذب کا رد بلیغ (۴) القمع المبین لآمال المکذبین (۱۳۲۹ھ) مسائرہ ، شرح مواقف اور حاشیہ عبد الحکیم سیالکوٹی کی عبارت سے قائلین امکان کذب کے استدلال کا رد۔ (۵) السوء والعقاب علی المسیح الکذاب (۱۳۲۰ھ) مرزا غلام احمد قادیانی کی عبارات کفریہ کا رد۔ (۶) حجب العوار عن مخدوم بہار (۱۳۳۹ھ) غیر مقلدوں کی طرف سے مخدوم بہار شرف الدین احمد یحییٰ منیری رحمۃ اللہ علیہ کی طرف ایک غلط بات منسوب کرنے کا رد اور آپ کی ایک عبارت سے دفع شبہات۔ (۷) ابحاث اخیرہ (۱۳۲۸ھ) علماء دیوبند اور مولوی اشرف علی تھانوی پر اتمام حجت (۸) الدلائل القاہرة علی الکفر النیاشرہ (۱۳۳۵ھ) نیچری کافروں کے خلاف زبردست دلائل (۹) قہر الدیان علی مرتد بقادیان (۱۳۲۳ھ) قادیانی مرتد پر قہر خداوندی (۱۰) الجراز الدیانی علی المرتد القادیانی (۱۳۴۰ھ) قادیانی مرتد پر اللہ تعالیٰ کی شمشیر برآں (۱۱) جزاء اللہ عدوہ بابائہ ختم النبوة (۱۳۱۶ھ) ختم نبوت کا انکار کرنے کی وجہ سے دشمن خدا پر جزائے خداوندی۔

Volume 15

Fatawa Razviya

(12) Al-Kaukabat ash-Shahabiyyah fi Kufriyat Abi al-Wahhabiyyah (1312 AH) A shining star regarding the infidelities of the leader of Wahhabism.

(13) Sall al-Suyuf al-Hindiyyah 'ala Kufriyat Baba' al-Najdiyyah (1312 AH) The hanging sword upon the infidelities of the Najdi leaders.

(14) Tadbir-e-Falah-o-Najat-o-Islah (1331 AH) An account of the plight of Turkish Muslims and excellent measures for the reformation, success, and salvation of Muslims.

(15) Bab al-Aqa'id wa al-Kalam (1335 AH) An account that no infidel knows Allah Almighty.

Some of the aforementioned fifteen treatises were already present in the old Fatawa Razviya Volume 6, 'Kitab al-Siyar', although among them, the treatise "Hujub al-Awar" has been moved from its previous place so that treatises related to the refutation of Mirzaism and refutation of deniers of the finality of prophethood could be gathered together. While the last-mentioned treatise, "Tadbir-e-Falah-o-Najat-o-Islah," was included in the old Fatawa Razviya Volume 12, its exalted discussions have more affinity with 'Kitab al-Siyar', therefore it has been included in this volume. The treatise 'Bab al-Aqa'id wa al-Kalam' was in the old Fatawa Razviya Volume 1, 'Kitab al-Taharah', Chapter 'Tayamum'; it was excluded from there with a promise that it would be included at an appropriate place. Accordingly, in view of the subject matter, it has also been included in this volume. The remaining seven treatises were not previously included in Fatawa Razviya; it was decided to adorn this volume with them too in accordance with the suitability of the topic. In this volume, Question No. 57 has actually been transferred from pages 89 to 97 of the 'Masail-e-Kalamiyya' of the old Fatawa Razviya Volume 9 printed in Karachi, because its content aligns with 'Kitab al-Siyar'. It should be remembered that after 'Kitab al-Siyar' in the old Fatawa Razviya Volume 6, there was 'Kitab al-Mafqud', which has already been included in the thirteenth volume (new) by attaching it to 'Kitab al-Talaq'. Therefore, now the next volume, i.e., Volume 16, will start with 'Kitab al-Shirkah' instead of 'Kitab al-Mafqud'. The following treatises could not be included in this volume as they were not available:

(1) Al-Majal al-Musaddad an-na Sabba al-Mustafa Murtad. (2) Al-Bariqat al-Lama'ah 'ala Sa'idi man Nataqa bil-Kufri Taw'an. (3) Al-Maqal al-Bahir Munkir al-Fiqh Kafir.

Zul-Hijjah 1419 AH, April 1999 AD

Hafiz Muhammad Abdul Sattar Saeedi Jamia Nizamia Razvia, Inside Lohari Gate, Lahore

Page 7 of 742

खण्ड पन्द्रह (15)

फतावा रज़विया

(12) अल-कौकबतुल शहाबियाह फी कुफरियात अबिल वहाबियाह (1312 हिजरी) वहाबियत के इमाम के कुफरियात के बारे में चमकता हुआ सितारा।

(13) सल्लुल सुयूफ़ुल हिन्दियाह अला कुफरियात बाबाल नजदियाह (1312 हिजरी) नजदी पेशवाओं के कुफरियात पर लटकी हुई तलवार।

(14) तदबीर-ए-फलाह-ओ-नजात-ओ-इस्लाह (1331 हिजरी) तुर्की मुसलमानों की दयनीय स्थिति का विवरण और मुसलमानों के सुधार, सफलता और मोक्ष के लिए उत्कृष्ट उपाय।

(15) बाबुल अक़ायद वल कलाम (1335 हिजरी) इस बात का बयान कि कोई काफ़िर अल्लाह तआला को नहीं पहचानता।

उपरोक्त पन्द्रह रिसालों (पुस्तिकाओं) में से कुछ पहले से ही फतावा रज़विया पुरानी जिल्द (खण्ड) छठी, 'किताबुस सियर' में मौजूद थे, हालांकि उनमें से रिसाला "हुजुबुल अवार" को पिछली जगह से बदल दिया गया है ताकि मिर्ज़ाइयत के खंडन और खत्मे-नुबुव्वत (नुबुव्वत की समाप्ति) के इनकार करने वालों के खंडन से संबंधित रिसाले एक साथ इकट्ठे हो सकें। जबकि अंतिम रिसाला यानी "तदबीर-ए-फलाह-ओ-नजात-ओ-इस्लाह" फतावा रज़विया पुरानी जिल्द बारहवीं में शामिल था, लेकिन इसके गौरवशाली विषय 'किताबुस सियर' से अधिक मेल खाते हैं, इसलिए इसे इस खण्ड में शामिल कर दिया गया है। रिसाला 'बाबुल अक़ायद वल कलाम' पुरानी फतावा रज़विया जिल्द पहली, 'किताबुत तहारत', बाब 'तयम्मुम' में था, वहाँ से इसे हटा दिया गया था और वादा था कि इसे किसी उचित स्थान पर शामिल किया जाएगा। तदनुसार, विषय को देखते हुए, इसे भी इसी खण्ड में शामिल कर दिया गया है। शेष सात रिसाले इससे पहले फतावा रज़विया में शामिल नहीं थे, विषय की उपयुक्तता को देखते हुए उन्हें भी इस खण्ड की शोभा बनाने का निर्णय लिया गया है। इस खण्ड में मसला (प्रश्न) नम्बर 57 वास्तव में कराची से छपी पुरानी फतावा रज़विया जिल्द नवीं के पृष्ठ 89 से 97 के'मसाइल-ए-कलामिया' से स्थानांतरित किया गया है क्योंकि इसकी सामग्री 'किताबुस सियर' के अनुरूप है। याद रहे कि पुरानी फतावा रज़विया जिल्द छठी में 'किताबुस सियर' के बाद 'किताबुल मफक़ूद' थी, जिसे 'किताबुत तलाक़' के साथ संलग्न करके तेरहवीं जिल्द (नई) में शामिल किया जा

चुका है। इसलिए अब अगली जिल्द यानी जिल्द 16 'किताबुल मफक़ूद' के बजाय 'किताबुश शिरकत' से शुरू होगी। निम्नलिखित रिसाले उपलब्ध न होने के कारण इस खण्ड में शामिल होने से रह गए:

(1) अल-मजलुल मुसद्दद अन्ना सब्बल मुस्तफा मुर्तद। (2) अल-बारिक़तुल लम्माअह अला साइदी मन नतक़ा बिल-कुफ़्री तौअन्। (3) अल-मक़ालुल बाहिर मुनकिरुल फिक़्ह काफ़िर।

ज़िल-हिज्जा 1419 हिजरी, अप्रैल 1999 ईस्वी

हाफ़िज़ मुहम्मद अब्दुल सत्तार सईदी जामिया निज़ामिया रज़विया, अन्दरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर

جلد پانزدہم (۱۵)

فتاویٰ رضویہ

(۱۲) الکوکبۃ الشہابیۃ فی کفریات ابی الوہابیۃ (۱۳۱۲ھ) امام الوہابیہ کے کفریات کے بارے میں چمکدار ستارہ

(۱۳) سل السیوف الہندیۃ علی کفریات باباء النجدیہ (۱۳۱۲ھ) نجدی پیشواؤں کے کفریات پر لٹکتی ہوئی تلوار

(۱۴) تدبیر فلاح و نجات و اصلاح (۱۳۳۱ھ) ترکی مسلمانوں کی حالت زار کا بیان اور مسلمانوں کی اصلاح کامیابی اور نجات کی عمدہ تدبیریں۔

(۱۵) باب العقائد والکلام (۱۳۳۵ھ) اس بات کا بیان کہ کوئی کافر اللہ تعالیٰ کو نہیں پہچانتا۔

پندرہ رسائل مذکورہ میں سے مقدم الذکر کچھ رسائل تو پہلے سے فتاویٰ رضویہ قدیم جلد ششم کتاب السیر میں موجود تھے اگر چہ ان میں سے رسالہ "حجب العوار" کو سابق کی جگہ سے تبدیل کر دیا گیا ہے تاکہ رد مرزایت اور رد منکرین ختم نبوت سے متعلق رسائل یکجا ہو جائیں جبکہ آخر الذکر رسالہ یعنی "تدبیر فلاح و نجات و اصلاح" فتاویٰ رضویہ قدیم جلد دوازدہم میں شامل تھا، مگر اس کے مباحث جلیلہ کتاب السیر سے زیادہ مطابقت رکھتے ہیں لہذا اس کو جلد ہذا میں شامل کر دیا گیا، اور رسالہ باب العقائد والکلام فتاویٰ رضویہ قدیم جلد اول کتاب الطہارۃ باب التیمم میں تھا وہاں سے خارج کیا گیا تھا اور وعدہ تھا کہ کسی مناسب مقام پر شامل کیا جائے گا، چنانچہ مضمون کے پیش نظر اسے سبھی جلد ہذا میں شامل کر دیا ہے، باقی سات رسائل اسی سے قبل فتاویٰ رضویہ میں شامل نہ تھے، موضوع کی مناسبت کے پیش نظر ان کو بھی اس جلد کی زینت

بنانے کا فیصلہ کیا گیا ہے۔ جلد ہذا میں مسئلہ نمبر ۵۷ دراصل فتاویٰ رضویہ قدیم جلد نہم مطبوعہ کراچی کے صفحہ ۸۹ تا ۹۷ مسائل کلامیہ سے منتقل کیا گیا ہے کیونکہ اس کا مضمون کتاب السیر سے مطابقت رکھتا ہے، یاد رہے کہ کتاب السیر کے بعد فتاویٰ رضویہ قدیم جلد ششم میں "کتاب المفقود" تھی جس کو کتاب الطلاق کے ساتھ منسلک کرکے تیرھویں جلد (جدید) میں شامل کیا جا چکا ہے۔ لہذا اب اگلی جلد یعنی جلد ۱۶ "کتاب المفقود" کی بجائے "کتاب الشرکۃ" سے شروع ہوگی۔ مندرجہ ذیل رسائل دستیاب نہ ہونے کی وجہ سے اس جلد میں شامل ہونے سے رہ گئے۔

(۱) المجل المسدد ان سب المصطفیٰ مرتد۔ (۲) البارقۃ اللمعاعلیٰ ساعد من نطق بالکفر طوعا۔ (۳) المقال الباہر منکر الفقہ کافر۔

ذوالحجہ ۱۴۱۹ھ اپریل ۱۹۹۹ء

حافظ محمد عبدالستار سعیدی جامعہ نظامیہ رضویہ، اندرون لوہاری دروازہ، لاہور

Fatawa Razawiya Volume Fifteen (15)

Summary Table of Contents

Foreword _____ **5 Book of Biography (Part Two)** ____ 73

List of Treatises

○ Al-Jabal al-Thanawi _____ 77 ○ Abhath Akhira _____ **87** ○ **Al-Dala'il al-Qahira** ____ ***103*** ○ ***Tadbir-e-Falah*** ____ **141** ○ **Al-Kawkab al-Shahabiya** ____ ***167*** ○ ***Sall al-Suyuf*** ____ ***239*** ○ ***Subhan al-Subbuh*** ____ **311** ○ **Daman-e-Bagh** _____ **451** ○ **Al-Qam' al-Mubin** ____ ***465*** ○ ***Chapter of Beliefs and Theology*** ___ **529** ○ **Hujub al-Awar** _____ ***555*** ○ ***Al-Su' wa al-'Iqab*** ____ **571** ○ **Qahr al-Dayyan** ____ ***595*** ○ ***Al-Jaraz al-Dayyani*** ____ ***611*** ○ ***Jaza Allahu 'Aduwwahu*** ___ 629

Page 8 of 742

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

संक्षिप्त विषय-सूची

प्रस्तावना _____ **5 किताब-उस-सियर (दूसरा भाग)** ____ 73

लेखों की सूची

○ अल-जबल अल-सानवी ____ ***77*** ○ **अबहैस अख़ीरा** _____ **87** ○ **अद-दलायल अल-क़ाहेरा** ____ **103** ○ **तदबीर-ए-फ़लाह** _____ ***141*** ○ **अल-कौकब अल-शहाबिया** ____ ***167*** ○ **सल्लुस सुयूफ़** _____ ***239*** ○ **सुब्हान-उस-सुब्बूहु** ____ *311* ○ दामन-ए-बाग़ _____ 451 ○ अल-क़म-अल-मुबीन _____ ***465*** ○ **अक़ीदे और कलाम का अध्याय** ___ 529 ○ हुजुब अल-अवार _____ 555 ○ अस-सू-व-अल-इक़ाब _____ ***571*** ○ **क़ह्र-उद-दयान** _____ **595** ○ **अल-जराज़ अद-दयानी** _____ 611 ○ जज़ा-अल्लाह-अदुव्वहू _____ 629

पृष्ठ 8 का 742

فتاوی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

اجمالی فہرست

پیش لفظ _____ **۵ کتاب السیر (حصہ دوم)** _____ ۷۳

فہرست رسائل

○ الجبل الثانوی _____ ۷۷ ○ ابحاث اخیرہ _____ ۸۷ ○ الدلائل القاہرہ _____ **۱۰۳** ○

تدبیر فلاح _____ ۱۴۱ ○ الکوکب الشہابیہ _____ **۱۶۷** ○ **سل السیوف** _____ **۲۳۹** ○

سبحان السبوح _____ **۳۱۱** ○ **دامان باغ** _____ **۴۵۱** ○ **القمع المبین** _____ **۴۶۵** ○

باب العقائد والکلام _____ ۵۲۹ ○ حجب العوار _____ ۵۵۵ ○ السوء والعقاب _____ **۵۷۱**

○ **قہر الدیان** _____ ۵۹۵ ○ الجراز الدیانی _____ **۶۱۱** ○ **جزاء اللہ عدوہ** _____

۶۲۹

Fatawa Rizvia Volume Fifteen (15) Table of Contents

Book of Biography (Part Two) 73 | Seeking prayers from the saints is recommended. 74 Taziyas (replicas of tombs) are impermissible, but calling them idols is an excess. 73 | Denying the customs of Ahl al-Sunnah is the hallmark of the Wahhabis. 74 The sentence "The one who calls a Taziya an idol is himself an infidel (Kafir), even if he is a scholar" is extremely evil and severe; the utterer must renew his faith and marriage. 73 | It is always obligatory to avoid anything in college and its education that is against Sharia, and where there is no contradiction, avoidance is never necessary. 75 Those who favor Ali (Tafdhiliyya) over others are misguided. 73 | The sentence "The decision of Sharia Muhammadi is not acceptable, custom and law are accepted" is disbelief (Kufr). 75 Insulting scholars is disbelief (Kufr). 73 | Treatise: Al-Jabal al-Thani 'ala Kulliyyat al-Thanvi 77 Rafidis call the Ahl al-Sunnah 'Kharijis'. 73 | (Legal ruling on the one who says 'Ashraf Ali' instead of the blessed name of the Holy Prophet (peace be upon him) in the Kalima Tayyiba and Durood Sharif) 77 Allah the Almighty bestowed upon the Holy Prophet (peace be upon him) detailed knowledge of all that was and all that will be. 74 | In speaking words of disbelief, scholars have not accepted the excuse of a slip of the tongue. 80 The knowledge of all creatures compared to Allah's knowledge does not even have the proportion that a ten-millionth part of a drop has to the sea. 74 | A person's limbs are subject to the intention of the heart. 81 The physical Ascension (Mi'raj) is true and correct. 74 | One who recites 'Ashraf Ali Rasul Allah' all day long is an infidel (Kafir). 82 Making offerings and vows (Nazr-o-Niyaz) is permissible. 74 | To consider disbelief as good is disbelief; the strange self of Maulana Ashraf Ali. 83

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (१५) विषय-सूची

किताब अल-सियार (भाग दो) ७३ | औलिया से दुआ माँगना मुस्तहब (पसंदीदा) है। ७४ ताजिये नाजायज़ हैं लेकिन उन्हें बुत (मूर्ति) कहना ज़्यादती है। ७३ | अहले सुन्नत की रस्मों से इनकार करना वहाबियों का नारा है। ७४ "ताजिये को बुत कहने वाला खुद काफ़िर है चाहे वह आलिम हो" यह जुमला निहायत बुरा और सख़्त है, कहने वाले पर ईमान और निकाह की तजदीद (नवीनीकरण) ज़रूरी है। ७३ | कॉलेज और उसकी शिक्षा में जितनी भी बात शरीयत के खिलाफ है, उससे बचना हमेशा फ़र्ज़ है, और जहाँ शरीयत का विरोध न हो वहाँ बचना कभी भी ज़रूरी नहीं। ७५ तफ़्ज़ीलिया (जो हज़रत अली को अन्य सहाबा पर श्रेष्ठता देते हैं) गुमराह हैं। ७३ | "शरा-ए-मुहम्मदी का फैसला मंजूर नहीं, रिवाज़ और कानून मंजूर है" यह जुमला कुफ़्र है। ७५ उलेमा की तौहीन (अपमान) कुफ़्र है। ७३ | रिसाला: अल-जबलुस सानी अला कुल्लियातुल थानवी ७७ राफ़्ज़ी अहले सुन्नत को ख़ारजी कहते हैं। ७३ | (कलिमा तय्यबा और दरूद शरीफ में नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के नाम की जगह 'अशरफ़ अली' कहने वाले का शरी हुक्म) ७७ अल्लाह पाक ने हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को तमाम पिछली और अगली बातों का विस्तृत ज्ञान (इल्म-ए-मा-कान व मा-यकून) अता फरमाया। ७४ | कुफ़्र के शब्द बोलने में उलेमा ने ज़बान फिसलने का बहाना स्वीकार नहीं किया। ८० तमाम मखलूकात (सृष्टि) के इल्म की अल्लाह के इल्म से वह निस्बत भी नहीं जो एक कतरे के करोड़ोंवें हिस्से की समंदर से है। ७४ | आदमी के अंग दिल के इरादे के अधीन होते हैं। ८१ शारीरिक मेअराज (स्वर्गारोहण) हक और सही है। ७४ | दिन भर 'अशरफ अली रसूल अल्लाह' पढ़ने वाला काफिर है। ८२ नज़्र और नियाज़ करना जायज़ है। ७४ | कुफ़्र को अच्छा समझना कुफ़्र है, मौलवी अशरफ़ अली का अजीब नफ़्स। ८३

पृष्ठ १० का ७४२

کتاب السیر (حصہ دوم) ۷۳ | اولیاء سے طلبِ دعا مستحب ہے۔ ۷۴ تعزیے ناجائز ہیں لیکن ان کو بت کہنا زیادتی ہے۔ ۷۳ | مراسمِ اہلسنت سے انکار کرنا وہابیہ کا شعار ہے۔ ۷۴ "تعزیے کو بت کہنے والا خود کافر ہے اگرچہ عالم ہو" یہ فقرہ نہایت بدتر اور شدید تر ہے، قائل پر تجدیدِ اسلام و نکاح ضروری ہے۔ ۷۳ | کالج اور اس کی تعلیم میں جس قدر بات خلافِ شرع ہے اس سے بچنا ہمیشہ فرض ہے، اور جہاں مخالفت نہ ہو اس سے بچنا کبھی بھی ضروری نہیں۔ ۷۵ تفضیلیہ گمراہ ہیں۔ ۷۳ | "شرعِ محمدی کا فیصلہ قبول نہیں، رواج و قانون منظور ہے" یہ فقرہ کفر ہے۔ ۷۵ علماء کی توہین کفر ہے۔ ۷۳ | رسالہ الجبل الثانی علی کلیة التھانوی ۷۷ رافضی اہلسنت کو خارجی کہتے ہیں۔ ۷۳ | (کلمہ طیبہ اور درود شریف میں نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے اسم گرامی کی جگہ اشرفعلی کہنے والے کا حکم شرعی) ۷۷ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو اللہ پاک نے جمیع ماکان و مایکون کا تفصیلی عطا فرمایا۔ ۷۴ | کلمہ کفر بولنے میں علماء نے زبان کی لغزش کا عذر قبول نہیں کیا۔ ۸۰ اسری مخلوقات کے علم کو علم الہی سے وہ نسبت بھی نہیں جو قطرے کے کروڑویں حصہ کو سمندر سے ہے۔ ۷۴ | آدمی کے اعضاء ارادہ قلبی کے تابع ہیں۔ ۸۱ معراج جسمانی حق و صحیح ہے۔ ۷۴ | دن بھر اشرفعلی رسول اللہ پڑھنے والا کافر ہے۔ ۸۲ نذر و نیاز کرنا جائز ہے۔ ۷۴ | کفر کو اچھا سمجھنا کفر ہے، مولوی اشرفعلی کا عجب نفس۔ ۸۳

Fatawa Rizvia, Volume 15

Serial	Page	Subject Part A	Subject Part B
90	84	Molvi Ashraf Ali compared the knowledge of the Messenger of Allah (peace be upon him) to the knowledge of animals, madmen, and children, for which the scholars of the Haramayn Sharifayn declared him a disbeliever (Kafir).	A table of forged books by fake people and Wahhabis, which they attributed to Ala-Hazrat, his noble father, his grandfather (may their secrets be sanctified), and Hazrat Ghaus-e-Azam (may Allah be pleased with him).
91	87	The treatise 'Abhath-e-Akheera' (This blessed treatise crushed the Wahhabi and Deobandi obsession with debates and their false pretensions. Ala-Hazrat sent this content via registered post, titled 'Abhath-e-Akheera'. Upon receiving it, Thanwi, Ayodhya-Bashi, Chandpuri and others were stunned. To this day, the eyes of the cursed Deobandis are dazzled by its brilliance, and an answer from them is impossible until the Day of Judgement).	The books and their fake publishing houses mentioned in the table do not exist anywhere in the world.
93	87	The duty assigned to the author (Ala-Hazrat) from the Presence of the Noble Prophet (peace be upon him).	Ten inquiries from the author (Ala-Hazrat) addressed to Mr. Thanwi.
97	88	The author never cared about any personal attacks made against him, except for matters concerning religion.	If only this matter had been settled then.

Serial	Page	Subject Part A	Subject Part B
97	88	Molvi Sanaullah Amritsari could not distinguish between 'possible' (mumkin) and 'existent' (maujud). He restricted Divine powers to existing things and expressed hesitation regarding the infinity of Divine knowledge.	A historical letter written by Ala-Hazrat to Molvi Ashraf Ali Thanwi in 1329 AH, in which he gave a final invitation to debate on blasphemous beliefs and practices, completing the proof (itmaam-e-hujjat).
99	88	The statement of the author: "The service assigned to me by the Master (Prophet) is to defend the honor of the Master, not my own."	It is obligatory (farz) to take the holy name of the Messenger of Allah (peace be upon him) with reverence.
99	88	The author's expression of joy that for as long as the blasphemers of the Messenger spend time insulting and abusing him, they are distracted from slandering and seeking flaws in Muhammad, the Messenger of Allah (peace be upon him).	Calling out 'Rasul, Rasul' plainly as a sign of lack of reverence is disbelief (kufr), and if done without necessity, it leads to deprivation of blessings.
100	89	Remembrances (Tazkarat).	A procession organized to welcome a non-Muslim will not be made permissible by the participation of a few or many Muslims. Anyone who willingly participates in gatherings of disbelief becomes a disbeliever; if under Sharia-recognized compulsion, they are excused.
100	-	-	A procession honoring a polytheist is forbidden (haram), and watching forbidden acts is also forbidden.

फ़तावा रज़विया, खंड १५

क्रम	पृष्ठ	विषय भाग ए	विषय भाग बी
९०	८४	मौलवी अशरफ़ अली ने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इल्म की तुलना जानवरों, पागलों और बच्चों के इल्म से की, जिसके कारण हरमैन शरीफ़ैन के विद्वानों ने उन्हें काफ़िर कहा।	नकली और वहाबियों की ओर से मनगढ़ंत किताबों की एक सूची, जिसे उन्होंने आला हज़रत, उनके पूज्य पिता, उनके दादा (अल्लाह उनके रहस्यों को पवित्र करे) और सरकार ग़ौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) की ओर मंसूब किया।
९१	८७	रिसाला 'अब्हास-ए-अख़ीरा' (इस बरकत वाले रिसाले ने उन वहाबियों और देवबंदियों के मुनाज़रे की रट और झूठे दावों को मिट्टी में मिला दिया, जो मुनाज़रे की दावत लिए बैठे थे। आला हज़रत ने यह मज़मून रजिस्ट्री के ज़रिए भेज दिया, जिसका तारीखी नाम 'अब्हास-ए-अख़ीरा' है। इसे पाते ही थानवी, अयोध्या-बाशी और चाँदपुरी आदि को सांप सूंघ गया। आज तक इसकी चमक से लानती देवबंदियों की आँखें चुंधियाई हुई हैं और क़यामत तक इसका जवाब देना उनके लिए मुमकिन नहीं है)।	सूची में उल्लिखित किताबों और उनके नकली प्रकाशकों का दुनिया भर में कहीं कोई अस्तित्व नहीं है।
९३	८७	हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर से मुसन्निफ़ (आला हज़रत) की ड्यूटी।	थानवी साहब से मुसन्निफ़ की ओर से दस (१०) सवाल।
९७	८८	धर्म के मामलों के अलावा मुसन्निफ़ पर जितने भी निजी हमले हुए, उन्होंने कभी उनकी परवाह नहीं की।	काश यह बात उसी समय तय हो जाती।
९७	८८	मौलवी सनाउल्लाह अमृतसरी 'संभव' (मुमकिन) और 'विद्यमान' (मौजूद) के बीच अंतर नहीं समझ सके।	आला हज़रत द्वारा १३२९ हिजरी में मौलवी अशरफ़ अली थानवी को

क्रम	पृष्ठ	विषय भाग ए	विषय भाग बी
		उन्होंने ईश्वरीय शक्तियों को केवल मौजूद चीज़ों तक सीमित माना और अल्लाह के ज्ञान की अनंतता पर हिचकिचाहट व्यक्त की।	लिखा गया ऐतिहासिक पत्र, जिसमें आपने इत्माम-ए-हुज्जत (अंतिम प्रमाण) करते हुए गुस्ताख़ाना अक़ीदों और इबादतों पर मुनाज़रे की आखिरी दावत दी।
९९	८८	मुसन्निफ़ का फरमान कि "सरकार (नबी) की ओर से मुझे यह सेवा सौंपी गई है कि मैं सरकार की इज़्ज़त की रक्षा करूँ न कि अपनी।"	अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का पवित्र नाम अत्यंत सम्मान (ताज़ीम) के साथ लेना फर्ज़ है।
९९	८८	मुसन्निफ़ का इस बात पर प्रसन्नता व्यक्त करना कि रसूल के गुस्ताख़ जितनी देर मुझे गालियां देते और बुरा-भला कहते हैं, उतनी देर वे मोहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बदगोई और कमियां निकालने से दूर रहते हैं।	ताज़ीम (सम्मान) छोड़ कर केवल 'रसूल-रसूल' कहना कुफ़्र है, और बिना ज़रूरत हो तो बरकतों से महरूमी (वंचना) है।
१००	८९	तज़कारात (यादें/उल्लेख)।	किसी गैर-मुस्लिम के स्वागत के लिए जो जुलूस निकाला जाए, उसमें कुछ या बहुत से मुसलमानों की शिरकत उसे जायज़ नहीं बना देगी। जो स्वेच्छा से कुफ़्र की महफ़िलों में शामिल हो, वह काफ़िर हो गया; और अगर शरिया के अनुसार मजबूरी हो, तो वह मज़ूर (क्षमा योग्य) है।
१००	-	-	मुशरिक (मूर्तिपूजक) के सम्मान में जुलूस हराम है, और हराम काम का तमाशा देखना भी हराम है।

نمبر صفحہ		مضمون الف	مضمون ب
۹۰	۸۴	مولوی اشرفعلی نے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے علم کو جانوروں، پاگلوں، بچوں کے علم سے تشبیہ دی جس پر علمائے حرمین شریفین نے انہیں کافر کہا۔	جعلی اور وہابیوں کی طرف سے من گھڑت کتابوں کا جدول جو انھوں نے اعلیحضرت اور ان کے والد ماجد اور جد امجد قدست اسرارہم اور سرکار غوث اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ کی طرف منسوب کیں۔
۹۱	۸۷	رسالہ ابحاث اخیرہ (اس مبارک رسالہ نے ان وہابیوں، دیو بندیوں کی مناظرہ کی رٹ اور تعلیوں کو خاک میں ملا دیا جو دعوت مناظرہ دے بیٹھے تھے اعلیحضرت علیہ الرحمہ نے یہ مضمون حقائق مشحون بصیغہ رجسٹری ارسال فرما دیا جس کا تاریخی نام "ابحاث اخیرہ ہے"، اس کے پہنچتے ہی تھانوی، اجودھیا باشی اور چاند پوری وغیرہ کو سانپ سونگھ گیا، آج تک اس کی تابشوں سے دیابنہ ملاعنہ کی آنکھیں خیرہ ہیں اور قیامت تک اس کا جواب ان سے ممکن نہیں)	جدول میں مذکور کتابوں اور انکے جعلی مطابع کا جہاں بھر میں کہیں وجود نہیں۔

نمبر صفحہ		مضمون الف	مضمون ب
۹۳	۸۷	حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی طرف سے مصنف علیہ الرحمہ کی ڈیوٹی۔	تھانوی صاحب سے مصنف علیہ الرحمہ کی طرف سے دس ۱۰ استفسارات۔
۹۷	۸۸	امر دین کے علاوہ مصنف علیہ الرحمہ پر جتنے ذاتی حملے ہوتے رہے انھوں نے کبھی اس کی پرواہ نہیں کی۔	کاش یہ بات اسی وقت طے ہو جاتی۔
۹۷	۸۸	مولوی ثناء اللہ امرتسری ممکن و موجود میں فرق نہ جان سکے۔ مقدورات الٰہیہ کو موجودات میں منحصر ٹھہرایا اور علم الہی کے نامحدود ہونے میں اپنے آپ کو متامل بتایا۔	اعلیحضرت علیہ الرحمہ کی طرف سے مولوی اشرفعلی تھانوی کو ۱۳۲۹ھ میں تحریر کردہ تاریخ خط جس میں آپ نے اتمام حجت کرتے ہوئے گستاخانہ عقائد و عبادات پر مناظرہ کی آخری دعوت دی۔
۹۹	۸۸	مصنف علیہ الرحمہ کا فرمان کہ سرکار سے مجھے یہ خدمت سپرد ہے کہ عزت سرکار کی حمایت کروں نہ کہ اپنی۔	رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا نام اقدس تعظیم سے لینا فرض ہے۔
۹۹	۸۸	مصنف علیہ الرحمہ کا اس پر اظہار مسرت کہ گستاخان رسول جتنی دیر مجھے گالیاں دیتے اور برا کہتے ہیں اتنی دیر محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ	ترک تعظیم کے طور پر خالی رسول رسول کہنا کفر ہے اور

نمبر صفحہ	مضمون الف	مضمون ب
	وسلم کی بدگوئی اور منقصت جوئی سے غافل رہتے ہیں۔	بلا ضرورت ہو تو برکات سے محرومی۔
۱۰۰ ۸۹	تذکارات۔	جو جلوس کسی غیر مسلم کے استقبال کے لئے ترتیب دیا جائے چند یا زیادہ مسلمانوں کی شرکت اس کو جائز نہ کر دے گی۔ کفر کی محفلوں میں جو برضا و رغبت شریک ہو کافر ہو گیا اور باکراہ شرعی ہو تو معذور ہے۔
۱۰۰ -	-	تعظیم مشرک کا جلوس حرام، اور فعل حرام کا تماشہ دیکھنا بھی حرام۔

Fatawa Razawiya Volume 15

Page	Ruling / Topic
101	It is also forbidden to give donations to a forbidden act.
101	It is forbidden to make a polytheist a preacher for Muslims.
101	A person who removes the distinction between a Muslim and a disbeliever cannot be called a Maulvi or Maulana.
101	Allah Almighty is displeased by calling a sinner 'Sayyid'.

Page	Scholarly Endorsements / Incidents
106	Sayyiduna Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them) did not reply to the greeting of an innovator.
106	Saeed ibn Jubayr refused to listen to an innovator.
106	Imam Muhammad ibn Sirin did not tolerate hearing the Quran and Hadith from innovators.
109	Endorsements from noble scholars and grand Muftis.

Page	Ruling / Topic	Page	Scholarly Endorsements / Incidents
103	Treatise 'Ad-Dalail al-Qahirah ala al-Kafarah al-Niyashera' (Regarding a council formed in Kathiawar named "Kathiawar Muslim Educational Conference". The question was whether a member of this council could be any professing Muslim without regard to being Sunni - such as Rafidi, Wahabi, Mirza'i, Nechari, Chakralawi, Qadiani, etc. The founders claimed it's not a religious but a worldly development conference. What is the ruling in Sharia on Sunnis establishing such a conference, helping it with life and wealth, attending its meetings, considering worst apostates as Muslims, socializing with them, and hoping for progress from them?)	109	Endorsements from the scholars of Calcutta.
104	Establishing a council like the one mentioned is misguidance; participating in it is forbidden, and socializing with innovators is like fire.	113	Endorsements from the scholars of Jabalpur.
104	According to the Holy Quran, Muslims are not permitted to sit with any disbeliever, innovator, or sinner.	115	Endorsements from the scholars of Bihar.
105	A Muslim's faith is that no one desires our well-being more than Allah and His Messenger.	117	Endorsements from the scholars of Kanpur.
105	One who appears in the guise of a Muslim but invites against the command of Allah and His Messenger is surely a dacoit.	118	Endorsements from the scholars of Sindh Hyderabad.
105	The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is a greater well-wisher to the Muslims than their own lives and kinder to them than their mothers.	118	Endorsements from the scholars of Mahmudabad, District Sitapur.
105	The command of boycott against innovators.	119	Endorsement from the supporter of Sunnah, the eradicator of

Page	Ruling / Topic	Page	Scholarly Endorsements / Incidents
			innovation, Maulana Maulvi Abdul Rahim Sahib Ahmadabadi (may his nobility increase).
106	Sayyiduna Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with him) removed the food from a guest and turned him out when his irreligiousness became apparent.	119	Endorsement from the helper and eradicator of innovation, Maulana Maulvi Abul Masakin Muhammad Diya-ud-Din Sahib (may his glory increase).

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

पृष्ठ	हुक्म / विषय
101	हराम काम में चंदा देना भी हराम है।
101	मुशरिक को मुसलमानों का उपदेशक (वाइज़) बनाना हराम है।
101	मुस्लिम और काफ़िर का फ़र्क मिटाने वाला मौलवी या मौलाना नहीं हो सकता।
101	फ़ासिक़ को 'सय्यद' कहने से अल्लाह तआला नाराज़ होता है।
103	रिसाला 'अद-दलायलुल क़ाहिरा अलल कफ़रतुल नियाशरा' (काठियावाड़ में "काठियावाड़ मुस्लिम एजुकेशनल कॉन्फ्रेंस" के नाम से बनने वाली मजलिस के बारे में सवाल कि इस मजलिस का मेम्बर बिना रियायत सुन्नी हर कलमा-गो राफ़ज़ी, वहाबी, मिर्ज़ाई, नेचरी, चकरालवी और क़ादियानी वग़ैरह हो सकता है और बानियान-ए-मजलिस का कहना है कि यह दीनी कॉन्फ्रेंस

पृष्ठ	उलमा के पुष्टिकरण (तसदीक़ात) / वाक़ियात
106	सय्यदुना अब्दुल्लाह बिन उमर रज़ियल्लाहु अन्हुमा ने बद-मज़हब के सलाम का जवाब नहीं दिया।
106	सईद इब्न जुबैर ने बद-मज़हब की बात सुनने से इनकार कर दिया।
106	इमाम मुहम्मद इब्न सिरीन ने बद-मज़हबों से क़ुरआन व हदीस सुनना गंवारा न किया।
109	उलमा-ए-किराम और मुफ़्तियान-ए-इज़ाम के तसदीक़ात (पुष्टिकरण)।
109	उलमा-ए-कलकत्ता के तसदीक़ात।

पृष्ठ	हुक्म / विषय	पृष्ठ	उलमा के पुष्टिकरण (तसदीक़ात) / वाक़ियात
	नहीं बल्कि दुनियावी तरक़्क़ी के लिए क़ायम की गई है। सुन्नियों का ऐसी कॉन्फ्रेंस क़ायम करना, जान-माल से उसकी मदद करना, उसके जलसे में शरीक होना, बदतरीन मुर्तदों को मुसलमान समझना, उनसे मेल-जोल पैदा करना और उनसे तरक़्क़ी की उम्मीद रखना शरअ शरीफ़ में क्या हुक्म रखता है?)		
104	ज़िक्र की गई मजलिस जैसी मजलिस क़ायम करना गुमराही है, उसमें शिरकत हराम है और बद-मज़हबों से मेल-जोल आग है।	113	उलमा-ए-जबलपुर के तसदीक़ात।
104	क़ुरआन मजीद की रू से मुसलमानों को किसी काफ़िर, मुब्तदेअ और फ़ासिक़ के पास बैठने की इजाज़त नहीं।	115	उलमा-ए-बिहार के तसदीक़ात।
105	मुसलमान का ईमान है कि अल्लाह और रसूल से ज़्यादा कोई हमारी भलाई चाहने वाला नहीं।	117	उलमा-ए-कानपुर के तसदीक़ात।
105	जो मुसलमान की सूरत में ज़ाहिर होकर अल्लाह और रसूल के हुक्म के ख़िलाफ़ बुलाए, वह यक़ीनन डाकू है।	118	उलमा-ए-सिंध हैदराबाद के तसदीक़ात।
105	हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम मुसलमानों की जान से बढ़कर उनके ख़ैरख़्वाह और मां से ज़्यादा उन पर मेहरबान हैं।	118	उलमा-ए-महमूदाबाद ज़िला सीतापुर के तसदीक़ात।
105	बद-मज़हबों से बायकाट का हुक्म।	119	हामी-ए-सुन्नत माही-ए-बिदअत जनाब मौलाना मौलवी अब्दुल रहीम साहब अहमदाबादी (ज़ैदत मकारिमुहुम) की तसदीक़।
106	जनाब फ़ारूक़-ए-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु ने बे-दीनी ज़ाहिर होने पर मेहमान के आगे से खाना उठवा कर उसे निकाल दिया।	119	नासिर-ए-क़ाते-ए-बिदअत मौलाना

पृष्ठ हुक्म / विषय

पृष्ठ उलमा के पुष्टिकरण (तसदीक़ात) / वाक़ियात

मौलवी अबुल मसाकीन मुहम्मद ज़िया-उद-दीन साहब (ज़ैद मज्दहुम) की तसदीक़।

पेज 12 / 742

تصدیقاتِ علماء / واقعات **حکم / عنوان صفحہ** **صفحہ**

سیدنا عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے بد مذہب کے سلام کا جواب نہ دیا۔ حرام کام میں چندہ دینا بھی حرام ہے۔ ۱۰۶ ۱۰۱

سعید ابن جبیر نے بد مذہب کی بات سننے سے انکار کردیا۔ مشرک کو واعظِ مسلمین بنانا حرام ہے۔ ۱۰۶ ۱۰۱

امام محمد ابن سیرین نے بد مذہبوں سے قرآن وحدیث سننا گوارا نہ کیا۔ مسلم و کافر کا فرق اٹھانے والا مولوی یا مولانا نہیں ہو سکتا۔ ۱۰۶ ۱۰۱

فاسق کو سید کہنے سے اللہ تعالیٰ ناراض ہوتا ہے۔ ۱۰۹ ۱۰۱

تصدیقاتِ علماء / واقعات

حکم / عنوان صفحہ

صفحہ

تصدیقات علمائے کرام و مفتیانِ عظام۔

رسالہ الدلائل القاھرۃ علی الکفرۃ النیاشرۃ (کاٹھیا وار میں "کاٹھیا وار مسلم ایجو کیشن کانفرنس" کے نام سے بننے والی مجلس کے بارے میں سوال کہ اس مجلس کا ممبر بلا رعایت سنی ہر کلمہ گو رافضی ، وہابی ، مرزائی، نیچری، چکڑالوی اور قادیانی وغیرہ ہو سکتا ہے اور بانیان مجلس کا کہنا ہے کہ یہ دینی کانفرنس نہیں بلکہ دنیاوی ترقی کے لئے قائم کی گئی ہے سنیوں کو ایسی کانفرنس کا قائم کرنا اور جان و مال سے اس کی مدد کرنا، اس کے جلسہ میں شریک ہونا، بدترین مرتدوں کو مسلمان سمجھنا، ان سے میل جول پیدا کرنا اور ان سے ترقی کی امید رکھنا شرع شریف میں کیا حکم رکھتا ہے)

تصدیقات علمائے کلکتہ۔ ۱۰۹

۱۰۳

مجلس مذکور جیسی مجلس مقرر کرنا گمراہی ، اس میں شرکت حرام ، اور بد مذہبوں سے میل جول آگ ہے۔

تصدیقات علماء جبل پور۔ ۱۱۳

۱۰۴

از روئے قرآن مجید مسلمانوں کو کسی کافر ، مبتدع اور فاسق کے پاس بیٹھنے کی اجازت نہیں۔

تصدیقات علماء بہار۔ ۱۱۵

۱۰۴

۱۰۵ ۱۱۷

صفحہ	حکم / عنوان صفحہ	صفحہ	تصدیقاتِ علماء / واقعات
	مسلمان کا ایمان ہے کہ اللہ و رسول سے زیادہ کوئی ہماری بھلائی چاہنے والا نہیں۔		تصدیقات علماء کانپور۔
۱۰۵	جو مسلمان کی صورت میں ظاہر ہو کر اللہ و رسول کے حکم کے خلاف کی طرف بلائے وہ یقیناً ڈاکو ہے۔	۱۱۸	تصدیقات علماء سندھ حیدر آباد۔
۱۰۵	حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مسلمانوں کی جان سے بڑھ کر ان کے خیر خواہ اور ماں سے زیادہ ان پر مہربان ہیں۔	۱۱۸	تصدیقات علماء محمود آباد ضلع سیتا پور۔
			تصدیق حامی سنت ماحی بدعت جناب مولانا
۱۰۵	بد مذہبوں سے بائیکاٹ کا حکم۔	۱۱۹	مولوی عبدالرحیم صاحب احمد آبادی زیدت مکار مہم۔
			تصدیق ناصر قاطع بدعت مولانا
۱۰۶	جناب فاروقِ اعظم رضی اللہ عنہ نے بے دینی ظاہر ہونے پر مہمان کے آگے سے کھانا اٹھوا کر اس کو نکال دیا۔	۱۱۹	مولوی ابو المساکین محمد

تصدیقاتِ علماء /

صفحہ **حکم / عنوان صفحہ**

واقعات

ضیاء الدین

صاحب زید

مجدہم۔

Page 12 of 742

Fatawa Razawiya Volume (15)

Page	Topic Description	Page	Topic Description
106	Sayyiduna Abdullah ibn Umar (may Allah be pleased with them both) did not respond to the greeting of a person with deviant beliefs.	101	Giving donations for forbidden acts is also forbidden.
106	Saeed ibn Jubayr refused to listen to the words of a person with deviant beliefs.	101	Appointing a polytheist as a preacher for Muslims is forbidden.
106	Imam Muhammad ibn Sirin did not tolerate listening to the Quran and Hadith from people with deviant beliefs.	101	One who eliminates the distinction between a Muslim and a non-believer cannot be a Molvi or Maulana.
109	Endorsements from noble scholars and eminent Muftis.	101	Allah Almighty is displeased when a transgressor (fasiq) is addressed as 'Sayyid'.
109	Endorsements from the scholars of Calcutta.	103	Treatise 'Al-Dala'il al-Qahira 'ala al-Kafara al-Niyashira' (A question about a council formed in Kathiawar named 'Kathiawar Muslim Education Conference', asking about the ruling of Sharia regarding the fact that any person who recites the Kalima, whether Sunni, Rafidi, Wahhabi, Mirza'i, Nechari, Chakralawi, or Qadiani, etc., can be a member without distinction, and the founders say it's for worldly progress, not a religious conference. What is the ruling on Sunnis establishing such a council, helping it with life and wealth, participating in its meetings, considering worst apostates as Muslims,

Page	Topic Description
113	Endorsements from the scholars of Jabalpur.
115	Endorsements from the scholars of Bihar.
117	Endorsements from the scholars of Kanpur.
118	Endorsements from the scholars of Sindh, Hyderabad.
118	Endorsements from the scholars of Mahmoodabad, District Sitapur.
119	Endorsement by the supporter of Sunnah and eradicator of innovation, Maulana Maulvi Abdul Rahim Sahib Ahmadabadi (may his virtues increase).
119	Endorsement by the helper and eradicator of innovation, Maulana Maulvi Abul Masakeen Muhammad Ziauddin Sahib (may his glory increase).
104	socializing with them, and hoping for progress through them?)
104	Organizing a council like the one mentioned is misguidance; participating in it is forbidden, and socializing with people of deviant beliefs is like fire.
104	According to the Holy Quran, Muslims are not permitted to sit with any disbeliever, innovator (in religion), or transgressor.
105	It is a Muslim's faith that no one wishes us better than Allah and His Messenger.
105	Whoever appears in the guise of a Muslim and calls towards something against the command of Allah and His Messenger is certainly a robber.
105	The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is more benevolent to Muslims than their own lives and more merciful to them than a mother.
105	Ruling on boycotting people of deviant beliefs from religious matters.
106	Hazrat Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with him) had the food removed from before a guest and turned him out upon the appearance of irreligiousness.

फ़तावा रज़विया जिल्द (15)

पृष्ठ	विषय विवरण	पृष्ठ	विषय विवरण
106	सैयदना अब्दुल्ला इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने बद-मज़हब (गुमराह) के सलाम का जवाब नहीं दिया।	101	हराम काम में चंदा देना भी हराम है।
106	सईद इब्न जुबैर ने बद-मज़हब की बात सुनने से इनकार कर दिया।	101	मुशरिक (बहुदेववादी) को मुसलमानों का उपदेशक बनाना हराम है।
106	इमाम मुहम्मद इब्न सीरीन ने बद-मज़हबों से कुरान और हदीस सुनना पसंद नहीं किया।	101	मुस्लिम और काफ़िर के बीच का अंतर मिटाने वाला मौलवी या मौलाना नहीं हो सकता।
109	प्रतिष्ठित विद्वानों और महान मुफ़्तियों के समर्थन।	101	फासिक (दुराचारी) को 'सैयद' कहने से अल्लाह ताला नाराज़ होता है।
109	कलकत्ता के विद्वानों के समर्थन।	103	रिसाला 'अल-दलाल अल-क़ाहिरा अला अल-कफ़रा अल-नियाशिरा' (काठियावाड़ में 'काठियावाड़ मुस्लिम एजुकेशन कॉन्फ्रेंस' के नाम से बनी सभा के बारे में सवाल कि इस सभा का सदस्य बिना किसी भेदभाव के सुन्नी, राफ़ज़ी, वहाबी, मिर्ज़ाई, नेचरी, चक्रालवी और क़ादियानी आदि हो सकता है और सभा के संस्थापकों का कहना है कि यह धार्मिक सम्मेलन नहीं बल्कि दुनियावी प्रगति के लिए है। सुन्नियों का ऐसी सभा स्थापित करना, जान-माल से उसकी मदद करना, उसके जलसे में शरीक होना,

पृष्ठ	विषय विवरण	पृष्ठ	विषय विवरण
			बदतरीन मुर्तदों (स्वधर्मत्यागियों) को मुसलमान समझना, उनसे मेल-जोल बढ़ाना और उनसे प्रगति की उम्मीद रखने का शरीयत में क्या हुक्म है?)
113	जबलपुर के विद्वानों के समर्थन।	104	उक्त सभा जैसी सभा आयोजित करना गुमराही है, इसमें शामिल होना हराम है, और बद-मज़हबों से मेल-ज ول आग है।
115	बिहार के विद्वानों के समर्थन।	104	कुरान मजीद के अनुसार मुसलमानों को किसी काफ़िर, बिदअती और फासिक के पास बैठने की अनुमति नहीं है।
117	कानपुर के विद्वानों के समर्थन।	105	मुसलमान का ईमान है कि अल्लाह और रसूल से ज़्यादा कोई हमारा भला चाहने वाला नहीं।
118	सिंध हैदराबाद के विद्वानों के समर्थन।	105	जो मुसलमान की सूरत में ज़ाहिर होकर अल्लाह और रसूल के हुक्म के खिलाफ बुलाए, वह यकीनन डाकू है।
118	महमूदाबाद, जिला सीतापुर के विद्वानों के समर्थन।	105	हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मुसलमानों की जान से बढ़कर उनके शुभचिंतक और माँ से ज़्यादा उन पर मेहरबान हैं।
119	सुन्नत के समर्थक और बिदअत के मिटाने वाले जनाब मौलाना मौलवी अब्दुल रहीम साहब अहमदाबादी (ज़ैदत मकारिमुहुम) का समर्थन।	105	बद-मज़हबों के दीनी बहिष्कार का हुक्म।
119	बिदअत को जड़ से उखाड़ने वाले सहायक मौलाना मौलवी अबुल मसाकीन मुहम्मद ज़ियाउद्दीन साहब	106	जनाब फारूक-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने बेदीनी ज़ाहिर होने पर मेहमान के सामने से खाना उठवाकर उसे निकाल दिया।

पृष्ठ	विषय विवरण	पृष्ठ	विषय विवरण
	(ज़ैद मजदुहुम) का समर्थन।		
पृष्ठ 742 में से 13			

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
	سیدنا عبد اللہ بن عمر رضی اللہ		
۱۰۶	تعالیٰ عنہما نے بد مذہب کے سلام کا جواب نہ دیا۔	۱۰۱	حرام کام میں چندہ دینا بھی حرام ہے۔
۱۰۶	سعید ابن جبیر نے بد مذہب کی بات سننے سے انکار کر دیا۔	۱۰۱	مشرک کو واعظِ مسلمین بنانا حرام ہے۔
۱۰۶	امام محمد ابن سیرین نے بد مذہبوں سے قرآن و حدیث سننا گوارا نہ کیا۔	۱۰۱	مسلم و کافر کا فرق اٹھانے والا مولوی یا مولانا نہیں ہو سکتا۔

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
	تصدیقات علمائے		
۱۰۹	کرام و مفتیانِ عظام۔	۱۰۱	فاسق کو سید کہنے سے اللہ تعالیٰ ناراض ہوتا ہے۔
۱۰۹	تصدیقات علمائے کلکتہ۔	۱۰۳	رسالہ الدلائل القاھرۃ علی الکفرۃ النیا شرۃ (کاٹھیا وار میں "کاٹھیا وار مسلم ایجوکیشن کانفرنس" کے نام سے بننے والی مجلس کے بارے میں سوال کہ اس مجلس کا ممبر بلا رعایت سنی ہو کلمہ گو رافضی، وہابی، مرزائی، نیچری، چکڑالوی اور قادیانی وغیرہ ہو سکتا ہے اور بانیان مجلس کا کہنا ہے کہ یہ دینی کانفرنس نہیں بلکہ دنیاوی ترقی کے لئے قائم کی گئی ہے سنیوں کو ایسی کانفرنس کا قائم کرنا اور جان و مال سے اس کی مدد کرنا، اس کے جلسہ میں شریک ہونا، بدترین مرتدوں کو مسلمان سمجھنا، ان سے میل جول پیدا کرنا اور ان سے ترقی کی امید رکھنا شرع شریف میں کیا حکم رکھتا ہے)
۱۱۳	تصدیقات علماء جبل پور۔	۱۰۴	مجلس مذکور جیسی مجلس مقرر کرنا گمراہی، اس میں شرکت حرام، اور بد مذہبوں سے میل جول آگ ہے۔
۱۱۵	تصدیقات علماء بہار۔	۱۰۴	ازروئے قرآن مجید مسلمانوں کو کسی کافر، مبتدع اور فاسق کے پاس بیٹھنے کی اجازت نہیں۔
۱۱۷	تصدیقات علماء کانپور۔	۱۰۵	مسلمان کا ایمان ہے کہ اللہ و رسول سے زیادہ کوئی ہماری بھائی چاہنے والا نہیں۔

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۱۱۸	تصدیقات علماء سندھ حیدر آباد۔	۱۰۵	جو مسلمان کی صورت میں ظاہر ہو کر اللہ و رسول کے حکم کے خلاف کی طرف بلائے وہ یقیناً ڈاکو ہے۔
۱۱۸	تصدیقات علماء محمود آباد ضلع سیتا پور۔	۱۰۵	حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مسلمانوں کی جان سے بڑھ کر ان کے خیر خواہ اور ماں سے زیادہ ان پر مہربان ہیں۔
۱۱۹	تصدیق حامی سنت ماحی بدعت جناب مولانا مولوی عبدالرحیم صاحب احمد آبادی زیدت مکارمہم۔	۱۰۵	بد مذہبوں نے دینوں سے بائیکاٹ کا حکم۔
۱۱۹	تصدیق ناصر قاطع بدعت مولانا مولوی ابو المساکین محمد ضیاء الدین صاحب زید مجدہم۔	۱۰۶	جناب فاروق اعظم رضی اللہ عنہ نے بے دینی ظاہر ہونے پر مہمان کے آگے سے کھانا اٹھو کر اس کو نکال دیا۔

Certification of the great and virtuous scholar Maulana Maulvi Syed Deedar Ali Sahib Alwari, Mufti of Agra.	**120**	**Four pieces of advice for Muslims to handle their own situation.**	**124**
Certifications by the scholars of Kathiawar.	122	The miserable state of Muslims' deeds.	125
Certification of Maulana Maulvi Ghulam Mohi-ud-din alias Faqir Sahib, resident of Randir, district Surat.	128	Seeking a cure for a disease while maintaining its cause is foolishness.	126
Certification of Maulana Maulvi Ghulam Rasool Sahib Multani.	130	"I send curses upon the one who prays" is a word of disbelief.	139
Endorsements by the scholars of Muradabad.	130	For one who says such things do not constitute disbelief, repentance, renewal of faith, and marriage is also necessary.	139
Certifications by the scholars of Pilibhit.	131	A person becomes a transgressor (fasiq) through false testimony and is no longer fit for leadership (imamate).	149
Certifications by the scholars of Shahjahanpur.	132	Severe warning in the Hadith regarding false testimony.	149
Certifications by the scholars of Rampur.	135	"What's so bad if I lied?" is a word of disbelief.	150
Certification of Maulana Maulvi Muhammad Aleem Sahib Meeruthi, may his glory increase.	137	Removal of suspicion of analogy and insult in an explanation of the importance of prayer by command of Allah and the Prophet.	150
Certifications by the scholars of Punjab.	139	Difference between analogy (Tashbih) and representation (Tamthil).	152
o Treatise on the Plan for Success, Salvation, and Reform	141	A peon has no comparison to a muezzin.	153
What Muslims should do for success, salvation, construction, and progress,	141	If someone calls a muezzin a peon, thinking that because Prophet Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him)	153

Certification of the great and virtuous scholar Maulana Maulvi Syed Deedar Ali Sahib Alwari, Mufti of Agra. **120**

and what should be the method of helping the Turks.

Allah does not cast any nation into a period of decline unless they change their own condition. 142

Muslims should not despair of the mercy of Allah. 142

Allah, the One, the Subduer, is the protector and helper of this religion. 142

The meaning of "until the command of Allah comes" in the Quranic verse. 142

Knowledge of the unseen belongs to Allah, and then by His gift to His beloved (Prophet), peace and blessings of Allah be upon him. 143

Allah has purchased the lives and wealth of Muslims in exchange for Paradise. 143

Four pieces of advice for Muslims to handle their own situation. **124**

occasionally gave the call to prayer, he therefore became a peon, then this is an insult to him.

Seeking help from the saints (Awliya) is permissible. 154

Listening to musical instruments (mazamir) is forbidden. 154

Prostration of reverence (Sajda-e-Ta'zeemi) is forbidden. 154

If one who performs the prostration of reverence gives three divorces to a woman, he cannot remarry her without halala. 154

The marriage of a Muslim woman with a disbeliever is not permissible in any way. 154

महान विद्वान मौलाना मौलवी सैयद दीदार अली साहब अलवरी, मुफ्ती आगरा का प्रमाणीकरण। १२०

काठियावाड़ के विद्वानों का प्रमाणीकरण। १२२

रंदीर ज़िला सूरत के निवासी मौलवी ग़ुलाम मुहिउद्दीन उर्फ़ फ़क़ीर साहब का प्रमाणीकरण। १२८

मौलाना मौलवी ग़ुलाम रसूल साहब मुल्तानी का प्रमाणीकरण। १३०

मुरादाबाद के विद्वानों की समीक्षा। १३०

पीलीभीत के विद्वानों का प्रमाणीकरण। १३१

शाहजहाँपुर के विद्वानों का प्रमाणीकरण। १३२

रामपुर के विद्वानों का प्रमाणीकरण। १३५

मौलाना मौलवी मुहम्मद अलीम साहब मेरठी (उनका वैभव बढ़े) का प्रमाणीकरण। १३७

पंजाब के विद्वानों का प्रमाणीकरण। १३९

o रिसाला (पुस्तिका) सफलता, मोक्ष और सुधार की योजना १४१

मुसलमानों को अपनी स्थिति सुधारने के लिए चार सुझाव। १२४

मुसलमानों के कर्मों की दयनीय स्थिति। १२५

रोग का उपचार चाहना और उसके कारण को बनाए रखना मूर्खता है। १२६

"नमाज़ पढ़ने वाले पर लानत भेजता हूँ" कुफ़्र (अधर्म) का शब्द है। १३९

जो यह कहे कि ऐसी बातों से कुफ़्र लागू नहीं होता, उस पर भी पश्चाताप, विश्वास और विवाह का नवीनीकरण आवश्यक है। १३९

झूठी गवाही से व्यक्ति फ़ासिक (पापी) हो जाता है और इमामत के योग्य नहीं रहता। १४९

झूठी गवाही पर हदीस शरीफ की कड़ी चेतावनी। १४९

"झूठ बोला तो क्या बुरा किया" कुफ़्र का शब्द है। १५०

अल्लाह और रसूल के आदेश से नमाज़ के महत्व की एक व्याख्या पर सादृश्य और अपमान के संदेह का निवारण। १५०

सादृश्य (तशबीह) और प्रतिनिधित्व (तमसील) के बीच अंतर। १५२

चपरासी की मुअज़्ज़िन से कोई तुलना नहीं है। १५३

महान विद्वान मौलाना मौलवी सैयद दीदार अली साहब अलवरी, मुफ्ती आगरा का प्रमाणीकरण। १२०

मुसलमानों को सफलता, मोक्ष, निर्माण और प्रगति के लिए क्या-क्या करना चाहिए और तुर्कों की सहायता का क्या तरीका हो। १४१

अल्लाह किसी कौम को संकट में नहीं डालता जब तक कि वे स्वयं अपनी स्थिति न बदल लें। १४२

मुसलमानों को अल्लाह की दया से निराश नहीं होना चाहिए। १४२

अल्लाह एक और सर्वशक्तिमान इस धर्म का रक्षक और सहायक है। १४२

कुरान की आयत में "हत्ता याती अमरुल्लाह" से क्या तात्पर्य है। १४२

परोक्ष (ग़ैब) का ज्ञान अल्लाह को है, फिर उसकी अता से उसके हबीब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को। १४३

अल्लाह ने मुसलमानों के जीवन और धन को स्वर्ग के बदले खरीद लिया है। १४३

मुसलमानों को अपनी स्थिति सुधारने के लिए चार सुझाव। १२४

यदि कोई मुअज़्ज़िन को चपरासी कहता है, यह सोचकर कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने भी कभी अज़ान दी थी, इसलिए वे चपरासी हुए, तो इसमें उनका अपमान है। १५३

औलिया (संतों) से सहायता मांगना वैध है। १५४

वाद्य यंत्र (मज़ामीर) सुनना हराम है। १५४

ताज़ीमी सज्दा (सम्मान में झुकना) हराम है। १५४

ताज़ीमी सज्दा करने वाला यदि स्त्री को तीन तलाक दे दे, तो बिना हलाला के दोबारा निकाह नहीं कर सकता। १५४

मुस्लिम महिला का निकाह काफिर (अविश्वासी) से किसी भी तरह जायज़ नहीं है। १५४

تصدیق عالم جلیل فاضل نبیل جناب مولانا مولوی سید دیدار علی صاحب الوری مفتی آگرہ۔ ۱۲۰

تصدیقات علماء کاٹھیاوار۔ ۱۲۲

تصدیق جناب مولوی غلام محی الدین عرف فقیر صاحب ساکن راندیر ضلع سورت۔ ۱۲۸

تصدیق جناب مولانا مولوی غلام رسول صاحب ملتانی۔ ۱۳۰

تقر یظ علماء مرادآباد۔ ۱۳۰

تصدیقات علماء پیلی بھیت۔ ۱۳۱

تصدیقات علماء شاہجہانپور۔ ۱۳۲

تصدیقات علماء رامپور۔ ۱۳۵

تصدیق جناب مولانا مولوی محمد علیم صاحب میرٹھی زید مجدہ۔ ۱۳۷

مسلمانوں کو اپنی حالت سنبھالنے کے لئے چار مشورے۔ ۱۲۴

مسلمانوں کے عمل کی حالت زار۔ ۱۲۵

مرض کا علاج چاہنا اور سبب کا قائم رکھنا حماقت ہے۔ ۱۲۶

"نماز پڑھنے والے پر لعنت بھیجتا ہوں" کلمہ کفر ہے۔ ۱۳۹

جو یہ کہے ایسی باتوں سے کفر عائد نہیں ہوتا اس پر بھی توبہ تجدید ایمان و نکاح ضروری ہے۔ ۱۳۹

جھوٹی گواہی سے آدمی فاسق ہو جاتا ہے اور قابل امامت نہیں رہتا۔ ۱۴۹

جھوٹی گواہی پر حدیث شریف کی وعید شدید۔ ۱۴۹

"جھوٹ بولا تو کیا بُرا کیا" کلمہ کفر ہے۔ ۱۵۰

نماز از حکمِ خُدا و رسول کی اہمیت کی ایک توضیح پر تشبیہ اور توہین کے شبہہ کے ازالہ۔ ۱۵۰

تصدیق عالم جلیل فاضل نبیل جناب

مولانا مولوی سید دیدار علی صاحب ۱۲۰

الوری مفتی آگرہ۔

تصدیقات علماء پنجاب۔ ۱۳۹

o رسالہ تدبیر فلاح و نجات و اصلاح ۱۴۱

مسلمانوں کو فلاح و نجات اور تعمیر و ترقی کے لئے کیا کیا کرنا چاہئے اور ترکوں کی امداد کا کیا طریقہ ہو۔ ۱۴۱

اللہ تعالیٰ کسی قوم کو گردش میں نہیں ڈالتا جب تک وہ اپنی حالت خود نہ بدل ڈالیں۔ ۱۴۲

مسلمانوں کو اللہ تعالیٰ کی رحمت سے نا امید نہیں ہونا چاہئے۔ ۱۴۲

اللہ واحد قہار اس دین کا حافظ و ناصر ہے۔ ۱۴۲

آیت قرآنی میں "حتی یاتی امراللہ" سے کیا مراد ہے۔ ۱۴۲

مسلمانوں کو اپنی حالت سنبھالنے کے لئے چار مشورے۔ ۱۲۴

تشبیہ اور تمثیل کا فرق۔ ۱۵۲

چپراسی کو موذن سے کوئی نسبت نہیں۔ ۱۵۳

اگر کوئی مؤذن کو چپراسی کہے تو یہ سوچ کر کہ احیاناً رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے بھی اذان دی ہے، لہذا آپ چپراسی ہوئے ، اس میں آپ کی توہین ہے۔ ۱۵۳

اولیاء سے استمداد جائز ہے۔ ۱۵۴

مزامیر سننا حرام ہے۔ ۱۵۴

سجدہ تعظیمی حرام ہے۔ ۱۵۴

سجدہ تعظیمی ادا کرنے والا اگر عورت کو تین طلاق دے تو بغیر حلالہ دوبارہ نکاح نہیں کر سکتا۔ ۱۵۴

تصدیق عالم جلیل فاضل نبیل جناب

مولانا مولوی سید دیدار علی صاحب الوری مفتی آگرہ۔ ۱۲۰

غیب کا علم اللہ تعالیٰ کو ہے پھر اس کی عطاء سے اس کے حبیب صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کو۔ ۱۴۳

اللہ تعالیٰ نے مسلمانوں کے جان و مال جنت کے عوض خرید لئے ہیں۔ ۱۴۳

مسلمانوں کو اپنی حالت سنبھالنے کے لئے چار مشورے۔ ۱۲۴

مسلمان عورت کا نکاح کافر سے کسی طرح جائز نہیں۔ ۱۵۴

Fatawa Rizvia (Volume 15)

Serial No.	Topic	Page No.	Topic
154	Description of some actions that are considered infidelity (kufr) according to jurists.	160	It is better than the Kalima to play drums along with an apostate's funeral; this statement is very heinous but not infidelity.
155	Research on the wording of a noble Hadith and detail of its paths of narration.	160	The Messenger of Allah (peace be upon him) and all prophets are free from nocturnal emission; saying they had it is a heinous statement.
156	Are all things in the Quran correct? This statement is definitely infidelity.	162	The narration about Gog and Magog being formed from the nocturnal emission of our master Adam (peace be upon him) is not authentic.
156	Insulting a religious scholar because of their religious knowledge is infidelity; otherwise, it is a major sin.	163	Tha'labi is a "gatherer of wood at night" (Hatib al-Layl - one who narrates without verification).
156	For those who mock the beard, attention to the renewal of marriage is necessary.	163	Hazrat Ka'b al-Ahbar is a source of Isra'iliyyat (Judeo-Christian traditions).
156	There are two opinions regarding the brothers of Yusuf (peace be upon him) being prophets	164	Imam Nawawi and Ibn Hajar allowed nocturnal emission, but the

Serial No.	Topic	Page No.	Topic
	or not. Therefore, disrespecting them is either forbidden or infidelity.		eminent Imams generally declared it a rejected (munkar) saying.
156	"Taqwiyat-ul-Iman" consists of words of infidelity and irreligiousness; reading it is forbidden.	165	The entire current world is from the progeny of Hazrat Nuh (peace be upon him).
157	Treatise: Al-Kawkabat-ush-Shahabiyyah fi Kafriyat Abi al-Wahhabiyyah.	167	Interpretations of the Hadith of Gog and Magog.
158	Whether or not, according to our honorable jurists and leaders of this school, a decree of infidelity applies to those Wahhabi non-conformists (Ghayr-Muqallideen) who call following the Imams (Taqlid) polytheism (shirk) and call conforming Muslims polytheists (mushrikeen). They consider Ismail Dehlavi, author of "Taqwiyat-ul-Iman" and "Sirat-e-Mustaqeem" etc., as their Imam and leader, believe his sayings to be truth and guidance, and hold beliefs accordingly.	167	Discussion on Gog and Magog being the progeny of Adam.
158	An extremely eloquent and articulate sermon (khutbah) consisting of excerpts from Quranic verses.	168	Proving nocturnal emission specifically for the Holy Prophet (peace be upon him) is a fabrication (iftira).
158	Those Quranic verses and their Urdu translation upon which the sermon consists. (Footnote)	168	Imam al-Haramayn and Imam Muhammad Juwayni have declared the fabrication against the Messenger of Allah (peace be upon him) as infidelity.

Serial No.	Topic	Page No.	Topic
159	The Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is a witness, and a witness requires observation.	168	Those who spoke about the Holy Prophet (peace be upon him) having nocturnal emission and insisted on it should renew their faith and marriage.

फ़तावा रिज़विया (खंड 15)

क्रम संख्या	विषय	पृष्ठ संख्या	विषय
154	कुछ उन कार्यों का वर्णन जो फुकहा (न्यायशास्त्रियों) के निकट कुफ्र (ईश-निंदा) हैं।	160	कलिमा से बेहतर है कि मुर्तद (धर्मत्यागी) के जनाजे के साथ ढोल बजाते जाएं यह शब्द बहुत जघन्य है लेकिन कुफ्र नहीं।
155	एक हदीस शरीफ के शब्दों का शोध और रिवायत के तरीकों का विवरण।	160	अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और सभी अंबिया एहतिलाम (स्वप्नदोष) से मुक्त हैं; यह कहना कि उन्हें एहतिलाम हुआ, एक जघन्य शब्द है।
156	क्या कुरआन की सभी बातें सही हैं? यह शब्द अवश्य कुफ्र है।	162	याजूज माजूज के सैयदना आदम (अलैहिस्सलाम) के एहतिलाम से बनने की रिवायत सही नहीं है।
156	धार्मिक ज्ञान के कारण आलिम-ए-दीन (धार्मिक विद्वान) का अपमान करना कुफ्र है, अन्यथा यह कबीरा गुनाह (महापाप) है।	163	सालबी "हातिबुल लैल" हैं (रात में लकड़ी इकट्ठा करने वाले - बिना जाँच के सब कुछ बयान करने वाले)।
156	दाढ़ी का मज़ाक उड़ाने वालों पर निकाह के नवीनीकरण (तजदीद-ए-निकाह) पर ध्यान देना आवश्यक है।	163	हज़रत काब अहबार इस्राइलीयत (यहूदी-ईसाई परंपराओं) के स्रोत हैं।

क्रम संख्या	विषय	पृष्ठ संख्या	विषय
156	यूसुफ (अलैहिस्सलाम) के भाइयों के नबी होने या न होने के बारे में दो मत हैं। इसलिए उनका अनादर करना या तो हराम है या कुफ़्र।	164	इमाम नववी और इब्न हजर ने एहतिलाम को जायज़ माना, लेकिन प्रख्यात इमामों ने आम तौर पर इसे "मुनकर" (अस्वीकार्य) कथन करार दिया।
156	"तक़वियत-उल-ईमान" में कुफ़्र और अधर्म के शब्द शामिल हैं; इसे पढ़ना हराम है।	165	वर्तमान की पूरी दुनिया हज़रत नूह (अलैहिस्सलाम) की संतान से है।
157	रिसाला अल-कौकबत-उश-शहाबिया फी कुफ़्रयात अबी अल-वहाबिया।	167	याजूज माजूज की हदीस की व्याख्याएँ।
158	क्या हमारे सम्मानित फुकहा और इस पंथ के अगुवाओं के निकट उन वहाबी गैर-मुक़ल्लिदीन पर कुफ़्र का हुक्म है या नहीं जो इमामों के अनुसरण (तक़लीद) को शिर्क और अनुसरण करने वाले मुसलमानों को मुशरिक कहते हैं। वे 'तक़वियत-उल-ईमान' और 'सिरात-ए-मुस्तकीम' आदि के लेखक इस्माइल देहलवी को अपना इमाम और मार्गदर्शक मानते हैं, उनके कथनों को सत्य और मार्गदर्शन समझते हैं और उसी के अनुसार विश्वास रखते हैं।	167	याजूज माजूज के आदम की संतान होने की चर्चा।
158	अत्यंत प्रभावशाली और सुवक्ता खुतबा (प्रवचन) जिसमें कुरआनी आयतों के उद्धरण शामिल हैं।	168	विशेष रूप से हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए एहतिलाम का प्रमाण देना मनगढ़ंत (इफ़्तिरा) है।
158		168	

क्रम संख्या	विषय	पृष्ठ संख्या
	वे कुरआनी आयतें और उनका उर्दू अनुवाद जिन पर खुतबा आधारित है। (फुटनोट)	
159	हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) गवाह हैं और गवाह को अवलोकन (मुशाहदा) की आवश्यकता होती है।	168
	इमामुल हरमैन और इमाम मुहम्मद जुवैनी ने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर इफ़्तिरा (झूठ मढ़ने) को कुफ्र करार दिया है।	
	जिन लोगों ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के एहतिलाम होने की बात की और उस पर अड़े रहे, वे अपने ईमान और निकाह का नवीनीकरण करें।	

نمبر شمار	موضوع	صفحہ نمبر
۱۵۴	بعض ان افعال کا بیان جو فقہاء کے نزدیک کفر ہیں۔	۱۶۰
۱۵۵	ایک حدیث شریف کے الفاظ کی تحقیق اور طرقِ روایت کی تفصیل۔	۱۶۰
۱۵۶	کیا قرآن کی سب باتیں صحیح ہیں؟ یہ کلمہ ضرور کفر ہے۔	۱۶۲
۱۵۶	توہین عالم دین بوجہ علم دین کفر ہے ورنہ گناہ کبیرہ ہے۔	۱۶۳

موضوع	صفحہ نمبر
کلمہ سے بہتر ہے کہ مرتد کے جنازہ کے ساتھ ڈھولکی بجاتے جائیں، یہ کلمہ بہت شنیع ہے مگر کفر نہیں۔	۱۶۰
رسول اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور تمام انبیاء احتلام سے پاک ہیں، یہ کہنا کہ انھیں احتلام ہوا کلمہ شنیعہ ہے۔	۱۶۰
یا جوج ماجوج کے احتلام سیدنا آدم علیہ السلام سے بننے کی روایت صحیح نہیں۔	۱۶۲
ثعلبی حاطب اللیل ہیں۔	۱۶۳

نمبر شمار	موضوع	صفحہ نمبر
۱۵۶	ڈاڑھی کا مذاق اڑانے والوں پر توجہ تجدید نکاح ضروری۔	۱۶۳
۱۵۶	برادران یوسف علیہ السلام کے بارے میں نبی ہونے نہ ہونے کے دونوں قول ہیں۔ اسلئے ان کی بے ادبی یا حرام ہے یا کفر۔	۱۶۴
۱۵۶	تقویۃ الایمان کفر و بے دینی کے کلمات پر مشتمل ہے اس کا پڑھنا حرام ہے۔	۱۶۵
۱۵۷	رسالہ الکوکبۃ الشہابیۃ فی کفریات ابی الوہابیۃ	۱۶۷
۱۵۸	ہمارے فقہاء کرام اور پیشوا این مذہب کے نزدیک ان وہابیہ غیر مقلدین پر حکم کفر ہے یا نہیں جو تقلید ائمہ کو شرک اور مسلمانوں مقلدین کو مشرک کہتے ہیں۔ اسمعیل دہلوی مصنف تقویۃ الایمان و صراط مستقیم وغیرہ کو اپنا امام و پیشوا بتاتے ہیں اس کے اقوال کو حق وہدایت جانتے اور اس کے مطابق اعتقاد رکھتے ہیں۔	۱۶۷

موضوع	صفحہ نمبر
حضرت کعب احبار صاحب اسرائیلیات ہیں۔	۱۶۳
امام نووی اور ابن حجر نے احتلام جائز رکھا، مگر ائمہ اعلام نے عموماً اس کو قول منکر قرار دیا۔	۱۶۴
موجودہ ساری دنیا حضرت نوح علیہ السلام کی اولاد سے ہے۔	۱۶۵
حدیث یا جوج ماجوج کی تاویلات۔	۱۶۷
یا جوج ماجوج کے اولاد آدم ہونے کی بحث۔	۱۶۷

نمبر شمار	موضوع	صفحہ نمبر	موضوع
۱۵۸	انتہائی فصیح و بلیغ اور اقتباسات آیات قرآنیہ پر مشتمل خطبہ۔	۱۶۸	خاص حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لئے احتلام کا ثبوت افتراء ہے۔
۱۵۸	وہ آیات قرآنیہ اور ان کا اردو ترجمہ جن پر خطبہ مشتمل ہے۔ (حاشیہ)	۱۶۸	امام الحرمین اور امام محمد جوینی نے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر افتراء کو کفر قرار دیا ہے۔
۱۵۹	حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم شاہد ہیں اور شاہد کو مشاہدہ درکار۔	۱۶۸	جن لوگوں نے حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے احتلام ہونے کی بات کی اور اس پر اصرار کیا تجدید ایمان و نکاح کریں۔

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Page 168: The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) sees the entire world like his palm. Page 174: Proof from Sahih Bukhari that Wahhabis are the "horn of Satan". Page 168: All actions, words, and deeds of the Ummah are before the presence of the Prophet. Page 174: Faith is not complete without loving the Prophet more than the world and all it contains. Page 168: Religion and faith is the name for honoring Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Page 175: Translation of the sermon. Page 169: Umar Faruq (may Allah be pleased with him) scolding those speaking loudly near the luminous tomb. Page 176: Kufr (disbelief) is mandatory for the mentioned Wahhabis and their listed leaders for many reasons. Page 169: Eight holy verses in which Allah the Almighty combined the name of His beloved (peace and blessings of Allah be upon him) with His own name. Page 176: The ruling of Kufr is proven against Wahhabis according to the clarifications of the majority of jurists. Page 171: Calling upon the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) by his name is forbidden (Haram). Page 176: The leader of Wahhabism becoming a disbeliever by his own confession. Page 171: If "Ya Muhammad" appears in any narration, for example, say "Ya Rasul" instead. Page 177: All Wahhabis becoming disbelievers by the clarification of their leader. Page 172: Three benefits are derived from the holy verse "Were you mocking Allah and His verses and His Messenger?". Page 177: Reasons for the necessity of Kufr on Wahhabis and their leaders from the clear statements of the scholars and great jurists. Page 172: One who insults the Prophet despite reciting the Kalima (creed) becomes a disbeliever. Page 177: Disbelief Point No. 1. Page 172: It is an ignorant statement to say that disbelief is only related to the heart and not the tongue. Page 177: Confessing one's own disbelief is disbelief. Page 172: Excuses and interpretations in clear words are not heard (accepted). Page 178: Disbelief Point No. 2. Page 172: One who insults with the tongue without legal compulsion will be a disbeliever, even if he does not believe in that insult in his heart. Page 178: Believing the entire Ummah to be disbelievers is disbelief. Page 172: Saying something without belief as a joke or mockery. Page 178: Disbelief Point No. 3. Page 172: An important warning. Page 178: Not considering divine knowledge as mandatory and necessary and considering ignorance of it possible is disbelief. Page 173: Hypocrisy is of two types: doctrinal and practical. Page 179: Disbelief Point No. 4: Not believing divine knowledge to be eternal is disbelief. Page 173: Two benefits are derived from the holy verse "Hatred has already appeared from their mouths, etc.".

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

पृष्ठ 168: नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पूरी दुनिया को अपनी हथेली की तरह देखते हैं। पृष्ठ 174: सहीह बुखारी से वहाबियों का 'शैतान का सींग' होना साबित है। पृष्ठ 168: उम्मत के सभी कार्य, कथन और कर्म हुज़ूर के सामने हैं। पृष्ठ 174: दुनिया और जो कुछ भी इसमें है, उससे अधिक नबी करीम से प्रेम किए बिना ईमान पूर्ण नहीं होता। पृष्ठ 168: दीन और ईमान अल्लाह के रसूल मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सम्मान का नाम है। पृष्ठ 175: खुत्बे (भाषण) का अनुवाद। पृष्ठ 169: रौज़ा-ए-अनवर के पास ऊँची आवाज़ में बोलने वालों को फारूक-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) की डांट। पृष्ठ 176: उपरोक्त वहाबियों और उनके नेताओं पर कई कारणों से कुफ्र (अविश्वास) अनिवार्य होता है। पृष्ठ 169: आठ पवित्र आयतें जिनमें अल्लाह तआला ने अपने हबीब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नाम को अपने नाम के साथ जोड़ा। पृष्ठ 176: अधिकांश फकीहों के स्पष्टीकरण के अनुसार वहाबियों पर कुफ्र का हुक्म साबित होता है। पृष्ठ 171: हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को उनके पवित्र नाम से पुकारना हराम है। पृष्ठ 176: वहाबियत के इमाम का अपनी स्वीकारोक्ति से काफिर होना। पृष्ठ 171: यदि किसी रिवायत (कथन) में उदाहरण के लिए "या मुहम्मद" आया हो, तो वहां "या रसूल" कहें। पृष्ठ 177: अपने इमाम के स्पष्टीकरण से सभी वहाबियों का काफिर होना। पृष्ठ 172: पवित्र आयत "क्या तुम अल्लाह, उसकी आयतों और उसके रसूल का मज़ाक उड़ा रहे थे?" से तीन लाभ प्राप्त होते हैं। पृष्ठ 177: विद्वानों और महान फकीहों के स्पष्ट कथनों से वहाबियों और उनके इमाम पर कुफ्र की अनिवार्यता के कारण। पृष्ठ 172: कलमा पढ़ने के बावजूद रसूल की शान में गुस्ताखी करने वाला काफिर हो जाता है। पृष्ठ 177: कुफ्र संख्या 1। पृष्ठ 172: यह कहना अज्ञानतापूर्ण है कि कुफ्र का संबंध केवल हृदय से है, जिह्वा से नहीं। पृष्ठ 177: अपने कुफ्र को स्वीकार करना कुफ्र है। पृष्ठ 172: स्पष्ट शब्दों में बहाने और व्याख्याएं नहीं सुनी जातीं। पृष्ठ 178: कुफ्र संख्या 2। पृष्ठ 172: शरई मजबूरी के बिना जिह्वा से गुस्ताखी करने वाला काफिर होगा, भले ही वह अपने हृदय में उस गुस्ताखी का विश्वास न रखता हो। पृष्ठ 178: पूरी उम्मत को काफिर मानना कुफ्र है। पृष्ठ 172: बिना विश्वास के मज़ाक या ठिठोली के रूप में कुछ कहना। पृष्ठ 178: कुफ्र संख्या 3। पृष्ठ 172: एक महत्वपूर्ण चेतावनी। पृष्ठ 178: ईश्वरीय ज्ञान को अनिवार्य और आवश्यक न जानना और उसमें अज्ञानता की संभावना मानना कुफ्र है। पृष्ठ 173: निफाक (पाखंड) दो प्रकार का है: वैचारिक और व्यावहारिक। पृष्ठ 179: कुफ्र संख्या 4: ईश्वरीय ज्ञान को प्राचीन

(अनादि) न मानना कुफ्र है। पृष्ठ 173: पवित्र आयत "उनके मुंह से नफरत ज़ाहिर हो चुकी है, आदि" से दो लाभ प्राप्त होते हैं।

۱۶۸: نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تمام دنیا کو اپنی ہتھیلی کی طرح دیکھتے ہیں۔ ۱۷۴: صحیح بخاری سے وہابیوں کو قرن الشیطان ہونا ثابت ہے۔ ۱۶۸: اُمّت کے تمام افعال و اقوال و اعمال حضور کے سامنے ہیں۔ ۱۷۴: نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو دنیا و مافیہا سے بڑھ کر محبوب مانے بغیر ایمان کامل نہیں ہوتا۔ ۱۶۸: دین و ایمان محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم کا نام ہے۔ ۱۷۵: ترجمہ خطبہ۔ ۱۶۹: روضہ انور کے پاس اُونچی آواز سے بولنے والے کو فاروقِ اعظم رضی اللہ عنہ کی ڈانٹ۔ ۱۷۶: وہابیہ مذکورین اور ان کے پیشوا مسطور پر بوجوہِ کثیر کفر لازم آتا ہے۔ ۱۶۹: آٹھ آیاتِ کریمہ جن میں اللہ تعالیٰ نے اپنے حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا نام اپنے نام سے ملایا۔ ۱۷۶: جماہیر فقہاء کرام کی تصریحات کے مطابق وہابیہ پر حکمِ کفر ثابت ہوتا ہے۔ ۱۷۱: حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو نامِ پاک لے کر ندا کرنا حرام ہے۔ ۱۷۶: امام الوہابیہ کا خود اپنے اقرار سے کافر ہونا۔ ۱۷۱: اگر کسی روایت میں مثلاً یا محمد آیا ہو تو وہاں یا رسول کہے۔ ۱۷۷: سب وہابیہ کا اپنے امام کی تصریح سے کافر ہونا۔ ۱۷۲: آیتِ کریمہ "اباللہ و آیتہ و رسولہ کنتم تستھزون" سے تین فائدے حاصل ہوتے ہیں۔ ۱۷۷: علماء کرام اور فقہائے عظام کی صریح تصریح سے وہابیہ اور ان کے امام پر لزومِ کفر کی وجوہ۔ ۱۷۲: کلمہ پڑھنے کے باوجود رسول کی شان میں گستاخی کرنے والا کافر ہو جاتا ہے۔ ۱۷۷: کفریہ نمبر ۱۔ ۱۷۲: یہ کہنا جاہلانہ بات ہے کہ کفر کا تعلق صرف دل سے ہے زبان سے نہیں۔ ۱۷۷: اپنے کفر کا اقرار کفر ہے۔ ۱۷۲: کھلے ہوئے لفظوں میں عذر و تاویل مسموع نہیں۔ ۱۷۸: کفریہ نمبر ۲۔ ۱۷۲: بغیر اکراہِ شرعی زبان سے گستاخی کرنے والا کافر ہوگا اگرچہ دل میں اس گستاخی کا معتقد نہ ہو۔ ۱۷۸: تمام امت کو کافر ماننا کفر ہے۔ ۱۷۲: بے اعتقاد کچھ کہنا ہزل و سخریہ ہے۔ ۱۷۸: کفریہ

نمبر ۳۔ ۱۷۲: ایک اہم تنبیہ۔ ۱۷۸: علم الہی کو لازم و ضروری نہ جاننا اور اس کے جہل کو ممکن ماننا کفر ہے۔ ۱۷۳: نفاق دو قسم ہے: عقدی اور عملی۔ ۱۷۹: کفریہ نمبر ۴: علم الہی کو قدیم نہ ماننا کفر ہے۔ ۱۷۳: آیتِ کریمہ "قد بدت البغضاء من افواههم الخ" دو فائدے حاصل ہوتے ہیں۔

Fatawa Ridawiyyah Volume 15

- Infidelity Point No. 5: According to the leader of Wahhabism, considering Allah Almighty free from time, space, and direction, and believing in seeing Him without modality is an innovation and misguidance. (Page 179)
- Infidelity Point No. 10: Anything that is optional must be originated (hadith). (Page 183)
- The creed of Ahl-e-Sunnat-o-Jamaat is that space, above, and below are not conceivable for Allah Almighty. (Page 179)
- Infidelity Point No. 11 to 19: According to the leader of Wahhabism, sleeping, dozing, going astray, and forgetting etc. are all permissible for Allah Almighty. (Page 183)
- Infidelity Point No. 6: The blasphemous speech of the leader of Wahhabism that Allah Almighty's word can actually be false. (Page 180)
- Infidelity Point No. 20 to 21: One who acknowledges the Oneness and Divinity of Allah Almighty but assigns a wife or child to Him is an infidel by the consensus of Muslims. (Page 184)
- According to the People of Truth, it is impossible for anyone to be a partner or equal to the Prophet (Peace and Blessings be upon him) in all his perfect attributes. (Page 180)
- Infidelity Point No. 22: (Page 186)
- One who believes in the possibility of falsehood for the Noble Prophets (Peace and Blessings be upon them) and Allah Almighty is an infidel by agreement and consensus. (Page 181)
- Infidelity Point No. 23: The leader of Wahhabism's denial of believing in Prophets, Angels, Heaven, Hell, and other articles of faith. (Page 187)
- Infidelity Point No. 7: The blasphemous statement of the leader of Wahhabism that they do not consider falsehood impossible for Allah Almighty. (Page 181)
- In the Urdu language, the translation of 'Iman' (faith) is "to believe/accept" and 'Kufr' (infidelity) is "not to believe/accept". (Page 187)
- Whatever a person can do for themselves, according to Wahhabis, is all permissible for the Essence of Allah Almighty as well. (Page 182)
- Infidelity Point No. 24: The blasphemous speech of the leader of Wahhabism that some people receive specific and general Shariah rulings through their inner light of the heart, bypassing Prophets. They are equal to Prophets in knowledge; the only difference is that Prophets receive outward revelation, and

they receive inward revelation. They are infallible like Prophets, and this rank is called Wisdom (Hikmat). (Page 189)

- Infidelity Point No. 8: The confession of the leader of Wahhabism that Allah Almighty's speaking a lie is not impossible by another, nor even customarily impossible. (Page 182)
- The Noble Prophets (Peace and Blessings be upon them) also receive Divine revelation inwardly, which is called 'Nafth fi al-Ruh' (inspiration in the soul). (Page 192)
- A mute person speaking is neither impossible in essence, nor impossible by another, nor rationally impossible, nor shariah-wise impossible; it is only customarily impossible. (Page 182)
- If someone claims that revelation descends upon them, they are an infidel even if they do not claim prophethood. (Page 192)
- Infidelity Point No. 9: The leader of Wahhabism explicitly admitted that it is permissible for flaws and impurities to occur in Allah Almighty. However, for the sake of elevation, He avoids it for expediency. (Page 182)

फ़तावा रज़विया जिल्द 15

- कफ़्रिया नम्बर 5: वहाबियत के इमाम के नज़दीक अल्लाह तआला को ज़मान (समय), मकान (स्थान) और जेहत (दिशा) से पाक मानना और उसका दीदार बिला-कैफ़ (बिना किसी भौतिक रूप के) मानना बिदअत और गुमराही है। (पृष्ठ 179)
- कफ़्रिया नम्बर 10: जो चीज़ इख्तियारी (स्वैच्छिक) हो, वह ज़रूर हादिस (उत्पन्न) होगी। (पृष्ठ 183)
- अहले सुन्नत व जमाअत का मज़हब यह है कि अल्लाह तआला के लिए मकान और फ़ौक़ (ऊपर) व तहत (नीचे) मुतसव्वर (कल्पनीय) नहीं। (पृष्ठ 179)
- कफ़्रिया नम्बर 11 से 19: वहाबियत के इमाम के नज़दीक अल्लाह तआला के लिए सोना, ऊँघना, बहकना और भूलना वगैरह सब कुछ रवा (जायज़) है। (पृष्ठ 183)
- कफ़्रिया नम्बर 6: वहाबियत के इमाम का कुफ़्रिया कलाम कि अल्लाह तआला का कलाम वास्तव में झूठा हो सकता है। (पृष्ठ 180)
- कफ़्रिया नम्बर 20 से 21: जो अल्लाह तआला की तौहीद (एकेश्वरवाद) और उलूहियत का तो क़ायल हो, मगर उसके लिए बीवी या बच्चा ठहराए, वह मुसलमानों के सर्वसम्मति (इज्मा) से काफ़िर है। (पृष्ठ 184)
- अहले हक़ के नज़दीक तमाम सिफ़ाते कमालीय में हुज़ूर अलैहिस्सलातो वस्सलाम का शरीक व हमसर (समान) मुहाल (असंभव) है। (पृष्ठ 180)
- कफ़्रिया नम्बर 22: (पृष्ठ 186)
- हज़राते अंबिया अलैहिमुस्सलातो वस्सलाम और अल्लाह तआला का किज़्ब (झूठ) मुमकिन मानने वाला बिल-इत्तेफ़ाक़ और बिल-इज्मा काफ़िर है। (पृष्ठ 181)
- कफ़्रिया नम्बर 23: वहाबियत के इमाम का अंबिया, फ़रिश्तों, जन्नत, दोज़ख़ और अन्य ईमानियात को मानने से इंकार। (पृष्ठ 187)
- कफ़्रिया नम्बर 7: वहाबियत के इमाम का कुफ़्रिया क़ौल कि हम अल्लाह तआला के लिए किज़्ब को मुहाल नहीं मानते। (पृष्ठ 181)
- उर्दू ज़बान में ईमान का तर्जुमा "मानना" और कुफ़्र का तर्जुमा "न मानना" होता है। (पृष्ठ 187)
- वहाबियों के नज़दीक जो कुछ आदमी अपने लिए कर सकता है, वह सब कुछ अल्लाह तआला की ज़ात पर भी रवा है। (पृष्ठ 182)

- कफ़्रिया नम्बर 24: वहाबियत के इमाम का कुफ़्रिया कलाम कि कुछ लोगों को अहकामे शरईया जुज़ईया व कुल्लिया नबियों के माध्यम के बिना भी अपने नूर-ए-क़ल्ब से पहुँचते हैं, वे इल्म में नबियों के बराबर होते हैं। फ़र्क़ सिर्फ यह है कि नबियों को ज़ाहिरी वह्य आती है और उन्हें बातिनी; वे नबियों की तरह मासूम होते हैं और इसी मर्तबे का नाम 'हिकमत' है। (पृष्ठ 189)
- कफ़्रिया नम्बर 8: वहाबियत के इमाम का इक़रार कि अल्लाह तआला का झूठ बोलना मुमतने-बिल-ग़ैर बल्कि मुहाले-आदी (प्रथागत रूप से असंभव) भी नहीं। (पृष्ठ 182)
- अंबिया अलैहिमुस्सलातो वस्सलाम को वह्य-ए-इलाही बातिनी तौर पर भी आती है जिसे 'नफ़्स फ़िर्रूह' कहते हैं। (पृष्ठ 192)
- गूँगे का बोलना न मुहाल-बिज़ात है, न मुमतने-बिल-ग़ैर, न मुहाले-अक़्ली, न मुहाले-शरई बल्कि सिर्फ मुहाले-आदी है। (पृष्ठ 182)
- अगर कोई अपने पर वह्य के नुज़ूल का दावा करे तो काफ़िर है, चाहे नबुव्वत का दावा न करे। (पृष्ठ 192)
- कफ़्रिया नम्बर 9: वहाबियत के इमाम ने स्पष्ट रूप से मान लिया कि अल्लाह तआला में ऐब और आलाइश (गंदगी) का आना जाइज़ है, मगर मसह्लतन (सुविधा के लिए) बुज़ुर्गी बनाए रखने के लिए इससे बचता है। (पृष्ठ 182)

فتاوی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

- کفریہ نمبر ۵: امام الوہابیہ کے نزدیک اللہ تعالیٰ کو زمان و مکان و جہت سے پاک جاننا اور اس کا دیدار بلاکیف ماننا بدعت و ضلالت ہے۔ ۱۷۹
- کفریہ نمبر ۱۰: جو چیز اختیاری ہو وہ ضرور حادث ہوگی۔ ۱۸۳
- اہل سنت و جماعت کا مذہب یہ ہے کہ اللہ تعالیٰ کے لئے مکان اور فوق و تحت متصور نہیں۔ ۱۷۹
- کفریہ نمبر ۱۱ تا ۱۹: امام الوہابیہ کے نزدیک اللہ تعالیٰ کے لئے سونا، اونگھنا، بہکنا اور بھولنا وغیرہ سب کچھ روا ہے۔ ۱۸۳
- کفریہ نمبر ۶: امام الوہابیہ کا کفری کلام کہ اللہ تعالیٰ کا کلام واقع میں جھوٹا ہو سکتا ہے۔ ۱۸۰
- کفریہ نمبر ۲۰ تا ۲۱: جو اللہ تعالیٰ کی توحید و الوہیت کا تو قائل ہو مگر اس کے لئے جورو یا بچہ ٹھہرائے باجماع مسلمین کافر ہے۔ ۱۸۴
- اہل حق کے نزدیک تمام صفات کمالیہ میں حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کا شریک و ہمسر محال ہے۔ ۱۸۰
- کفریہ نمبر ۲۲: ۱۸۶
- حضرات انبیاء علیہم افضل الصلوٰۃ والثناء اور اللہ تعالیٰ کا کذب ممکن ماننے والا بالاتفاق اور بالاجماع کافر ہے۔ ۱۸۱
- کفریہ نمبر ۲۳: امام الوہابیہ کا انبیاء و ملائکہ جنت و نار اور دیگر ایمانیات کو ماننے سے انکار۔ ۱۸۷

- کفریہ نمبر ۷: امام الوہابیہ کا کفری قول کہ ھم اللہ تعالیٰ کے لیے کذب کو محال نہیں مانتے۔ ۱۸۱
- اردو زبان میں ایمان کا ترجمہ "ماننا" اور کفر کا ترجمہ "نہ ماننا" ہوتا ہے۔ ۱۸۷
- وہابیہ کے نزدیک جو کچھ آدمی اپنے لئے کر سکتا ہے وہ سب کچھ اللہ تعالیٰ کی ذات پر بھی روا ہے۔ ۱۸۲
- کفریہ نمبر ۲۴: امام الوہابیہ کا کفری کلام کہ بعض لوگوں کو احکام شرعیہ جزئیہ و کلیہ بہ وساطت انبیاء اپنے نورِ قلب سے بھی پہنچتے ہیں وہ علم میں انبیاء کے برابر ہوتے ہیں فرق صرف یہ ہے کہ انبیاء کو ظاہری وحی آتی ہے اور انھیں باطنی، وہ انبیاء کی طرح معصوم ہوتے ہیں اور اسی مرتبہ کا نام حکمت ہے۔ ۱۸۹
- کفریہ نمبر ۸: امام الوہابیہ کا اقرار کہ اللہ تعالیٰ کا جھوٹ بولنا ممتنع بالغیر بلکہ محال عادی بھی نہیں۔ ۱۸۲
- انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام کو وحی الہی باطنی طور پر بھی آتی ہے جس کو نفث فی الروح کہتے ہیں۔ ۱۹۲
- گونگے کا بولنا نہ محال بالذات، نہ ممتنع بالغیر، نہ محال عقلی، نہ محال شرعی بلکہ صرف محال عادی ہے۔ ۱۸۲
- اگر کوئی اپنے پر وحی کے نزول کا دعوی کرے تو کافر ہے اگرچہ نبوت کا دعوی نہ کرے۔ ۱۹۲
- کفریہ نمبر ۹: امام الوہابیہ نے صراحتاً مان لیا کہ اللہ تعالیٰ میں عیب و آلائش کا آنا جائز ہے۔ مگر مصلحتاً ترفع کے لئے اس سے بچتا ہے۔ ۱۸۲

Fatawa Rizvia, Volume 15

Page No.	Subject	Page No.	Subject
193	Knowledge of Shariah laws is impossible without the mediation of Prophets.	201	Those who cause pain to Allah and His Messenger, the curse of Allah, the Subduer and All-Powerful, is upon them in this world and the hereafter; for them is a severe punishment and intense retribution.
193	It is a lie that Fatima bint Asad received a revelation to enter the Kaaba and give birth to a child there.	202	Would the Wahhabis tolerate the foul words used by their leader (Imam-ul-Wahhabiyyah) as comparisons regarding the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) if they were said about their own fathers and grandfathers?
195	To hide his master's flaw, the Imam-ul-Wahhabiyyah gave an insulting comparison to the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him).	203	There is no greatness or respect for the Prophet in the hearts of the disrespectful Wahhabis towards the Prophet (peace and blessings be upon him).
195	For a follower of the Prophet (peace and blessings be upon him) to be from his Ummah is a miracle for the Prophet.	205	The greatness of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him), is established by the One who is exalted in ranks, the Lord of the Throne (Glorious and Sublime); it will not be erased by the efforts of any disbeliever or person of disbelieving nature.
196	Infidelity Item 25: The blatant fabrication of Imam-ul-Wahhabiyyah	205	In the Sharia of the Lord of the Generous Throne, prayer is deficient without the thought of

Page No.	Subject
	against the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him).
197	Ziyadat-e-Jalilah. (Footnote)
198	One reason for the excommunication (Takfir) of Hajjaj bin Yusuf.
199	Infidelity Item 26: According to Imam-ul-Wahhabiyyah, Prophets (peace be upon them) are useless people.
200	Infidelity Item 27: Wahhabis have nothing to do with Prophets and calling upon them is polytheism (shirk).
200	Infidelity Items 28 & 29: The foul statement of Imam-ul-Wahhabiyyah that focusing one's attention towards the Prophet (peace and blessings be upon him) during prayer is many times worse than being engrossed in the image of one's cow or donkey.
201	The words Ismail Dehlvi used regarding the Prophet (peace and blessings be upon him) have no parallel even in the books of open disbelievers.
	the greatness and majesty of the Prophet (peace and blessings be upon him).
205	The saying of Hazrat Sheikh Mujaddid (may mercy be upon him) that one should not be heedless of the visualization of the Sheikh's form.
206	Whenever a Muslim thinks of the Prophet (peace and blessings be upon him), it will always be with greatness and majesty.
206	The visualization of the Prophet's greatness is inherently and essentially tied to his pure and blessed image.
206	There is an explicit command for the mention and honoring of the Resplendent Prophet (peace and blessings be upon him) specifically within prayer.
206	In Attahiyat, the person praying should present greetings to the Prophet (peace and blessings be upon him) considering him present in their heart.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

पृष्ठ संख्या	विषय	पृष्ठ संख्या	विषय
१९३	शरई अहकाम की मारिफ़त अंबिया के वास्ते के बिना मुमकिन नहीं।	२०१	जो लोग अल्लाह और रसूल को तकलीफ़ पहुँचाते हैं, उन पर दुनिया और आख़िरत में अल्लाह जब्बार और कह्हार की लानत है, उनके लिए सख़्त अज़ाब और कड़ी सजा है।
१९३	यह बात झूठ है कि फ़ातिमा बिन्त असद को वही आई कि तू ख़ाना काबा में दाखिल हो जा और वहाँ बच्चा जन।	२०२	जो ग़लीज़ कलमात इमामुल वहाबिया ने रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बारे में बतौर तशबीह कहे, क्या वहाबी ऐसे कलमात अपने बाप-दादा के बारे में बर्दाश्त करेंगे?
१९५	अपने पीर जी का ऐब छुपाने के लिए इमामुल वहाबिया ने रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथ गुस्ताख़ाना तशबीह दी।	२०३	हुज़ूर अलैहिस्सलाम के गुस्ताख़ वहाबियों के दिलों में अज़मत और इज़्ज़ते रसूल नहीं है।
१९५	नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का उम्मती होना हुज़ूर के लिए मोज़ज़ा है।	२०५	मुहम्मद रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की अज़मत तो रफ़ीउद्दर्जात जुलअर्श (जल्ल व अला) की बनाई हुई है, किसी काफ़िर या काफ़िर सिफ़त के मिटाने से न मिटेगी।
१९६	कुफ़्रिया नंबर २५: इमामुल वहाबिया का रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर खुला इफ़्तरा (झूठ)।	२०५	शरीअते रब्बुल अर्शिल करीम में नमाज़ हुज़ूर अलैहिस्सलाम के अज़मत और जलाल वाले ख़्याल के बिना नाक़िस (अधूरी) है।

पृष्ठ संख्या	विषय
१९७	ज़ियादते जलीला। (हाशिया)
१९८	हज्जाज बिन यूसुफ़ की तक़फ़ीर (काफ़िर ठहराने) की एक वजह।
१९९	कुफ़्रिया नंबर २६: इमामुल वहाबिया के नज़दीक अंबिया अलैहिमुस्सलाम नाकारे लोग हैं।
२००	कुफ़्रिया नंबर २७: वहाबिया को अंबिया-ए-किराम से कोई काम नहीं और उन्हें पुकारना शिर्क है।
२००	कुफ़्रिया नंबर २८ व २९: इमामुल वहाबिया का खबीस क़ौल कि नमाज़ में अपनी तवज्जो को रिसालत माआब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की तरफ़ मोड़ना अपनी गाय और गधे की सूरत में डूबे रहने से कई गुना बदतर है।
२०१	इस्माइल देहलवी ने जो कलमात हुज़ूर अलैहिस्सलाम के बारे में कहे, उसकी मिसाल खुले काफ़िरों की किताबों में भी नहीं मिलती।
२०५	हज़रत शेख़ मुजद्दिद (अलैहिर्रहमा) का क़ौल कि तसव्वुर-ए-सूरत-ए-शेख़ से ग़ाफ़िल न हो।
२०६	हुज़ूर अलैहिस्सलाम का ख़्याल मुसलमान को जब भी आएगा, अज़मत और जलाल के साथ ही आएगा।
२०६	हुज़ूर की अज़मत का तसव्वुर उनके पाक मुबारक तसव्वुर के साथ अनिवार्य और अभिन्न रूप से जुड़ा है।
२०६	ख़ास नमाज़ में हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के ज़िक्र और तकरीम का हुक्म सरीह (स्पष्ट) है।
२०६	अत्तहिय्यात में नमाज़ी हुज़ूर अलैहिस्सलाम को अपने दिल में हाज़िर जानकर सलाम पेश करे।

صفحہ نمبر	مضمون
۱۹۳	احکام شرعیہ کی معرفت انبیاء کی وساطت کے بغیر ممکن نہیں۔
۱۹۳	یہ بات جھوٹ ہے کہ فاطمہ بنت اسد کو وحی آئی کہ تو خانہ کعبہ میں داخل ہو جا اور وہاں بچہ جن۔
۱۹۵	اپنے پیر جی کا عیب چھپانے کے لئے امام الوہابیہ نے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے ساتھ گستاخانہ تشبیہ دی۔
۱۹۵	نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا امتی ہونا حضور کے لئے معجزہ ہے۔
۲۰۱	جو لوگ اللہ و رسول کو ایذا دیں ان پر دنیا و آخرت میں اللہ جبار و قہار کی لعنت، ان کے لئے سختی کا عذاب اور شدت کی عقوبت ہے۔
۲۰۲	جو کلمات غلیظ امام الوہابیہ نے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے بارے میں بطور تشبیہ کہے کیا وہابیہ ایسے کلمات اپنے باپ دادا کے بارے میں برداشت کریں گے۔
۲۰۳	حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے گستاخ وہابیوں کے دلوں میں عظمت و عزت رسول نہیں ہے۔
۲۰۵	محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی عظمت تو رفیع الدرجات ذوالعرش جل و علا کی بنائی ہوئی

صفحہ نمبر	مضمون
۱۹۶	کفریہ نمبر ۲۵: امام الوہابیہ کا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر کھلا افتراء۔
۱۹۷	زیادت جلیلہ۔ (حاشیہ)
۱۹۸	حجاج بن یوسف کی تکفیر کی ایک وجہ۔
۱۹۹	کفریہ نمبر ۲۶: امام الوہابیہ کے نزدیک انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام ناکرے لوگ ہیں۔
۲۰۰	کفریہ نمبر ۲۷: وہابیہ کو انبیائے کرام سے کچھ کام نہیں اور انھیں پکارنا شرک ہے۔
۲۰۰	

صفحہ نمبر	مضمون
۲۰۵	ہے، کسی کافر یا کافر منش کے مٹانے سے نہ مٹے گی۔ شریعت رب العرش الکریم میں نماز حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے خیال با عظمت و جلال کے بغیر ناقص ہے۔
۲۰۵	حضرت شیخ مجدد علیہ الرحمہ کا قول کہ تصور صورت شیخ سے غافل نہ ہو۔ حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا خیال
۲۰۶	مسلمان کو جب بھی آئے گا عظمت و جلال کے ساتھ ہی آئے گا۔ حضور کی عظمت کا تصور ان کے پاک مبارک تصور کو لازم بین بالمعنی الاخص ہے۔
۲۰۶	خاص نماز میں حضور انور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے ذکر و تکریم کا حکم صریح ہے۔
۲۰۶	

صفحہ نمبر	مضمون	صفحہ نمبر	مضمون
	کفریہ نمبر ۲۸ و ۲۹: امام الوہابیہ کا قول خبیث کہ نماز میں اپنی توجہ کو رسالت مآب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی طرف مندول کرنا اپنے گائے اور گدھے کی صورت میں مستغرق ہونے سے کئی گناہ بدتر ہے۔		التحیات میں نمازی حضور علیہ الصلوۃ والسلام کو اپنے دل میں حاضر جان کر سلام عرض کرے۔
۲۰۱	اسمعیل دہلوی نے جو کلمات حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے بارے میں کہے اس کی نظیر کھلے کافروں کی کتابوں میں بھی نہیں ملتی۔		

Volume 15 - Fatawa Razawiyya

Topic	Page No.	Topic	Page No.
The wisdom behind the command to offer Salutations (Salaam) in the presence of the Holy Prophet (PBUH) during prayer.	206	Blasphemy No. 30: According to Ismail Dehlvi, knowledge is not at all required to understand the Quran.	211
The Holy Prophet (PBUH) is never separated from the presence of Allah the Almighty.	206	Blasphemy Nos. 31 & 32: According to Mullah Dehlvi, no Muslim remains in the entire world.	212
Testimony of Nawab Siddiq Hasan Khan Bhopali.	207	According to the statement of the leader of Wahhabism, from Prophets and angels to Allah and His Messenger, and from their leaders to this oppressive and ignorant person himself, no command escaped polytheism (Shirk).	213
Reciting Durood Sharif at the end of every prayer is Sunnah, and according to some Imams, it is obligatory (Fard).	208	Blasphemy No. 33:	213
In Durood Sharif, separation from the thought of the greatness and majesty of the Holy Prophet (PBUH) is impossible.	208	Blasphemy Nos. 34 to 38:	213
Reciting Surah Al-Hamd (Al-Fatihah) in every rak'ah is obligatory (Wajib) for the Imam and the individual performer according to us.	208	Shirk (polytheism) cannot be permissible in any Sharia.	214
According to the non-conformists (Ghair-	208		214

Topic	Page No.	Topic	Page No.
Muqallideen), reciting Surah Al-Fatihah in every rak'ah is obligatory (Fard) for all worshippers.		It is never possible for Allah the Almighty to command Shirk, even if He were to later abrogate it.	
What is meant by "As-Sirat al-Mustaqim" in Surah Al-Fatihah.	209	Blasphemy Nos. 39 & 40:	214
Except for one or two, reciting any Surah in prayer will not escape the epidemic polytheism (Shirk) of the Wahhabis.	209	Prophet Ibrahim (AS) made Makkah al-Mukarramah a sanctuary (Haram), and Muhammad Mustafa (PBUH) made Madinah al-Munawwarah a sanctuary.	215
According to Mullah Dehlvi, the Muhammadan Sharia (Sharia of Muhammad PBUH) made polytheistic acts obligatory, Sunnah, and permissible.	209	The Master of both worlds (PBUH) says that the forests surrounding Makkah and Madinah should be respected, but Ismail says this is Shirk.	215
The chapters (Surahs) of the Quran are echoing with the praise, mention, remembrance, and glorification of the Holy Prophet (PBUH).	210	Blasphemy Nos. 41 to 46.	215
Worship and recitation are inconceivable without the thought of the greatness of the Master of the Universe (PBUH).	210	Saints (Awliya) exercise spiritual authority in the world during their life and after death.	216
Seven general principles of blasphemy according to the Dehlvi Mullah.	210	Perfection and vastness of the knowledge of the Saints (Awliya).	216
		People with needs and difficulties seek solutions from the Saints of Allah.	216

खंड 15 - फ़तावा रज़विया

विषय	पृष्ठ संख्या	विषय	पृष्ठ संख्या
नमाज़ में हुज़ूर की बारगाह-ए-अक़दस में सलाम करने के हुक्म की हिकमत।	206	कुफ़्रिया नंबर 30: इस्माइल देहलवी के नज़दीक क़ुरआन समझने के लिए इल्म हरगिज़ दरकार नहीं।	211
हुज़ूर अलैहिस्सलाम कभी अल्लाह तआला के दरबार से जुदा नहीं होते।	206	कुफ़्रिया नंबर 31 और 32: मुल्ला देहलवी के नज़दीक तमाम दुनिया में कोई मुसलमान नहीं रहा।	212
नवाब सिद्दीक़ हसन ख़ान भोपाली की शहादत।	207	इमाम-उल-वहाबिया के क़ौल के मुताबिक़ अंबिया व मलायका से लेकर अल्लाह व रसूल तक और इसके पेशवाओं से लेकर ख़ुद इस ज़लूम व जहूल तक कोई भी हुक्म शिर्क से नहीं बचा।	213
हर नमाज़ के आख़िर में दरूद शरीफ़ पढ़ना सुन्नत बल्कि बाज़ आइम्मा के नज़दीक फ़र्ज़ है।	208	कुफ़्रिया नंबर 33:	213
दरूद शरीफ़ में हुज़ूर अलैहिस्सलाम के ख़याल-ए-बा-अज़मत व जलाल से इन्फ़िकाक मुमकिन नहीं।	208	कुफ़्रिया नंबर 34 ता 38:	213
हर रकअत में अल्हम्दु शरीफ़ पढ़ना हमारे नज़दीक इमाम व मुनफ़रिद पर वाजिब है।	208	शिर्क किसी शरीअत में हलाल नहीं हो सकता।	214
ग़ैर-मुक़ल्लिदीन के नज़दीक तमाम नमाज़ियों पर सूरह फ़ातिहा हर रकअत में फ़र्ज़ है।	208	कभी मुमकिन नहीं कि अल्लाह तआला शिर्क का हुक्म दे अगरचे उसे फिर कभी मंसूख़ भी फ़रमा दे।	214

विषय	पृष्ठ संख्या	विषय	पृष्ठ संख्या
सूरह फ़ातिहा में "अस्सिरात अल-मुस्तक़ीम" से मुराद क्या है।	209	कुफ़्रिया नंबर 39 और 40:	214
दो एक के सिवा किसी सूरत का नमाज़ में पढ़ना वहाबिया के वबाई शिर्क से न बचेगा।	209	मक्का मुकर्रमा को इब्राहीम अलैहिस्सलाम ने और मदीना मुनव्वरा को मुहम्मद मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने हरम बनाया।	215
मुल्ला देहलवी के नज़दीक शरीअत-ए-मुहम्मदिया शिर्कियात को वाजिब व सुन्नत व जाएज़ करने वाली हुई।	209	सरवर-ए-दो आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं कि मक्का व मदीना के गिर्दो-नवाह के जंगल का अदब किया जाए मगर इस्माइल कहता है यह शिर्क है।	215
क़ुरआन की सूरतें हुज़ूर अलैहिस्सलाम की ना'त, ज़िक्र, याद और ता'ज़ीम व तकरीम से गूँज रही हैं।	210	कुफ़्रिया नंबर 41 ता 46।	215
इबादत तिलावत बे-तसव्वुर-ए-अज़मत-ए-सय्यिद-ए-आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम मुतसव्वर नहीं।	210	औलिया इकराम दुनिया में तसर्रुफ़ करते हैं और बाद-ए-वफ़ात भी।	216
देहलवी मुल्ला के यहाँ कुफ़्रियात के सात कुल्लिए।	210	कमाल-ओ-वसत-ए-इल्म-ए-औलिया।	216
		अहल-ए-हाजात व मुश्किलात औलिया अल्लाह से हल तलब करते हैं।	216

عنوان	صفحہ نمبر
نماز میں حضور کی بارگاہِ اقدس میں سلام کرنے کے حکم کی حکمت۔	۲۰۶
حضور علیہ الصلوۃ والسلام کبھی اللہ تعالیٰ کے دربار سے جُدا نہیں ہوتے۔	۲۰۶
نواب صدیق حسن خان بھوپالی کی شہادت۔	۲۰۷
ہر نماز کے آخر میں درود شریف پڑھنا سنت بلکہ بعض ائمہ کے نزدیک فرض ہے۔	۲۰۸
درود شریف میں حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے خیال	۲۰۸
کفریہ نمبر ۳۰ : اسماعیل دہلوی کے نزدیک قرآن سمجھنے کے لئے علم ہر گز درکار نہیں۔	۲۱۱
کفریہ نمبر ۳۱ و ۳۲: ملا دہلوی کے نزدیک تمام دنیا میں کوئی مسلمان نہیں رہا۔	۲۱۲
امام الوہابیہ کے قول کے مطابق انبیاء و ملائکہ سے لے کر اللہ و رسول تک اور اس کے پیشواؤں سے لے کر خود اس ظلوم و جہول تک کوئی بھی حکم شرک سے نہیں بچا۔	۲۱۳
کفریہ نمبر ۳۳:	۲۱۳
کفریہ نمبر ۳۴ تا ۳۸:	۲۱۳

عنوان	صفحہ نمبر
باعظمت و جلال سے ان فکاک ممکن نہیں۔	
ہر رکعت میں الحمد شریف پڑھنا ہمارے نزدیک امام و منفرد پر واجب ہے۔	۲۰۸
غیر مقلدوں کے نزدیک تمام نمازیوں پر سورہ فاتحہ ہر رکعت میں فرض ہے۔	۲۰۸
سورۃ فاتحہ میں "الصراط المستقیم" سے مراد کیا ہے۔	۲۰۹
دو ایک کے سوا کسی سورت کا نماز میں پڑھنا وہابیہ کے وبائی شرک سے نہ بچے گا۔	۲۰۹
ملا دہلوی کے نزدیک شریعت محمدیہ شرکیات کو واجب و سنّت و جائز کرنے والی ہوئی۔	۲۰۹
	۲۱۰
شرک کسی شریعت میں حلال نہیں ہوسکتا۔	۲۱۴
کبھی ممکن نہیں کہ اللہ تعالیٰ شرک کا حکم دے اگرچہ اسے پھر کبھی منسوخ بھی فرمادے۔	۲۱۴
کفریہ نمبر ۳۹ و ۴۰:	۲۱۴
مکہ مکرمہ کو ابراہیم علیہ الصلوۃ والسلام نے اور مدینہ منورہ کو محمد مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حرم بنایا۔	۲۱۵
سرکا دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں کہ مکہ و مدینہ کے گرد و نواح کے جنگل کا ادب کیا جائے مگر اسماعیل کہتا ہے یہ شرک ہے۔	۲۱۵
کفریہ نمبر ۴۱ تا ۴۶۔	۲۱۵

عنوان	صفحہ نمبر
قرآن کی سورتیں حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی نعت، ذکر، یاد اور تعظیم و تکریم سے گونج رہی ہیں۔	
عبادت تلاوت بے تصورِ عظمتِ سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم متصور نہیں۔	۲۱۰
دہلوی ملا کے یہاں کفریات کے سات کلیے۔	۲۱۰
اولیا کرام دنیا میں تصرف کرتے ہیں اور بعد وفات بھی۔	۲۱۶
کماو سعتِ علم اولیاء	۲۱۶
اہلِ حاجات و مشکلات اولیاء اللہ سے حل طلب کرتے ہیں۔	۲۱۶

Fatawa Razawiya Volume 15

- Blasphemy issues No. 47 to 49 - 216
- Blasphemy issue No. 69 - 229
- Metaphysical matters are associated with Hadrat Maula Ali (Karam Allahu Wajhahu al-Karim) and the noble Ahl-ul-Bayt. - 216
- The person who utters words of disbelief and the person who is pleased with it, both will be called disbelievers. - 229
- Blasphemy issues No. 50 to 52 - 217
- The one who delivers a blasphemous sermon and the community that accepts it are disbelievers. - 229
- Shah Waliullah Muhaddith Dehlawi (may Allah have mercy on him) and twelve of his Hadith teachers used to take chains of transmission, give permissions, and recite the litany of "Nad-e-Ali". - 217
- The one who praises the blasphemous words of heretics is a disbeliever. - 229
- Nad-e-Ali and its translation - 217
- Blasphemy issue No. 70: It is an old habit and permanent characteristic of the Wahhabis that they call any Muslim they find following an Imam a polytheist. - 230
- Blasphemy issues No. 53 to 55 - 218
- The Wahhabi sect is Zahiriyah, who claim to act strictly upon the literal meaning of Hadiths. - 230
- Letter No. 30 of Hadrat Mujaddid Alf Thani (may Allah have mercy on him) and its translation. - 218
- Whoever calls someone a disbeliever or an enemy of God, and if it is not so in reality, then this statement returns to the speaker himself. - 230
- The wealth of 'Tasawwur-e-Shaikh' (visualizing the spiritual guide) is granted to the fortunate. - 218
- Explicit disbelief is necessary upon Wahhabis even according to the preferred and fatwa-issued opinion. - 231
- Making the Shaikh an intermediary in all states and remaining attentive towards him during prayer and otherwise at all times. - 218
- Due to declaring Muslims as polytheists, by the consensus of the noble jurists of all schools of thought, there is no escape for the Wahhabi sect from the necessity of disbelief. - 232
- Blasphemy issue No. 56 - 219

- Tadhleel-e-Jaleel - 233
- The permissibility of raising the index finger during the sitting (Qa'dah) of prayer - 220
- Heretic (Mulhid) includes all sects of disbelief. - 233
- Blasphemy issue No. 67 to 61 - 224
- The state of the debate between the scholars of the Two Holy Harams and Wahhabi clerics by the order of the Ruler of Makkah. - 233
- Blasphemy issue No. 62 to 68 - 226
- General and old blasphemy of all Wahhabis - 234
- Acknowledgment of 'Kashf-ul-Awliya' (revelation of saints) by the leader of Wahhabism himself. - 226
- Description of the first teacher and the second teacher of the Wahhabi sect, as well as the reason for the naming of this sect. - 234
- The amount of vast knowledge the Imam of Wahhabism established for a spiritual guide, he termed it polytheism to believe in that much vastness for the Prophet (PBUH). - 228
- Comment by Allama Shami (may Allah have mercy on him) regarding the Wahhabis. - 234
- The Wahhabis did not value Allah the Almighty as He should have been valued. - 228

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

- कुफ़्रिया (ईशनिंदा) नंबर 47 से 49 - 216
- कुफ़्रिया नंबर 69 - 229
- हज़रत मौला अली (करम अल्लाह वजहु अल-करीम) और अहल-ए-बैत-ए-किराम से तक़वीनी (सृजन संबंधी) मामले जुड़े हुए हैं। - 216
- कुफ़्र का कलमा बोलने वाला और उस पर राज़ी होने वाला, दोनों को काफ़िर कहा जाएगा। - 229
- कुफ़्रिया नंबर 50 से 52 - 217
- कुफ़्रिया कलाम बोलने वाला वाज़ (उपदेशक) और उसे स्वीकार करने वाली क़ौम काफ़िर हैं। - 229
- शाह वलीउल्लाह मुहद्दिस देहलवी (अलैहि रहमा) और उनके बारह हदीस के उस्ताद "नाद-ए-अली" की सनदें लेते, इजाज़तें देते और वज़ीफ़ा करते थे। - 217
- बद-मज़हबों के कुफ़्रिया कलाम की सराहना करने वाला काफ़िर है। - 229
- नाद-ए-अली और उसका अनुवाद - 217
- कुफ़्रिया नंबर 70: वहाबिया की पुरानी आदत और स्थायी स्वभाव यह है कि जिस मुसलमान को किसी इमाम का मुक़ल्लिद (अनुयायी) पाते हैं उसे मुशरिक (बहुदेववादी) बताते हैं। - 230
- कुफ़्रिया नंबर 53 से 55 - 218
- वहाबिया फिरका ज़ाहिरिया है जिन्हें हदीसों के ज़ाहिरी (सतही) अर्थों पर अमल का बड़ा दावा है। - 230
- हज़रत मुजद्दिद अल्फ सानी (अलैहि रहमा) का मकतूब नंबर 30 और उसका अनुवाद। - 218
- जो किसी को काफ़िर या ख़ुदा का दुश्मन कहे और वह हकीकत में ऐसा न हो तो यह कहना ख़ुद कहने वाले पर पलट आता है। - 230
- 'तसव्वुर-ए-शेख़' (गुरु का ध्यान) की दौलत सौभाग्यशालियों को मिलती है। - 218
- मज़हब-ए-मुख्तार और मुफ़्ता-बिह (सम्मत राय) पर भी वहाबिया पर स्पष्ट रूप से कुफ़्र लाज़िम है। - 231
- तमाम अवस्थाओं में शेख़ को अपना मध्यस्थ बनाना और नमाज़ वग़ैरह हर हाल में उसकी तरफ़ मुतवज्जह रहना। - 218

- मुसलमानों को मुशरिक क़रार देने की वजह से तमाम मज़हबों के फ़ुक़्हा-ए-किराम (धर्मशास्त्रियों) के इत्तेफ़ाक़ से वहाबिया टोली के लिए कुफ़्र से कोई बचाव नहीं। - 232
- कुफ़्रिया नंबर 56 - 219
- तज़लील-ए-जलील - 233
- नमाज़ के क़ादा (बैठने की स्थिति) में शहादत की उंगली उठाने का जवाज़ (वैधता) - 220
- मुलहिद (नास्तिक/पाखंडी) में तमाम कुफ़्र के फिरके शामिल हैं। - 233
- कुफ़्रिया 67 से 61 - 224
- मक्का के हाकिम के आदेश से उलमा-ए-हरमैन शरीफ़ैन और वहाबी मौलवियों के बीच मुनाज़रे (बहस) की स्थिति। - 233
- कुफ़्रिया 62 से 68 - 226
- सभी वहाबिया का कुफ़्रिया-ए-आम-ए-क़दीमा (प्राचीन सामान्य कुफ़्र) - 234
- ख़ुद इमाम-उल-वहाबिया की तरफ़ से कश्फ़-उल-औलिया (संतों के रहस्योद्घाटन) का इकरार। - 226
- वहाबिया फिरके के पहले शिक्षक और दूसरे शिक्षक तथा इस फिरके के नामकरण का वर्णन। - 234
- इमाम-उल-वहाबिया ने जितनी इल्मी (ज्ञान की) वसत (विस्तार) पीर (गुरु) के लिए साबित की, हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए उतनी वसत मानने को शिर्क ठहराया। - 228
- वहाबिया के बारे में अल्लामा शामी (अलैहि रहमा) की टिप्पणी। - 234
- वहाबिया ने अल्लाह तआला की वैसी क़द्र नहीं की जैसी की जानी चाहिए थी। - 228

فتاویٰ رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

- کفریہ نمبر ۴۷ تا ۴۹ - ۲۱۶
- کفریہ نمبر ۶۹ - ۲۲۹
- حضرت مولی علی کرم اللہ وجہہ الکریم اور اھلیت کرام سے تکوینی امور وابستہ ہیں۔ ۲۱۶
- کلمہ کفر بولنے والا اور اس پر راضی ہونے والا دونوں کو کافر کہا جائے گا۔ ۲۲۹
- کفریہ نمبر ۵۰ تا ۵۲ - ۲۱۷
- کفریہ کلام بولنے والا وعظ اور اس کو قبول کرنے والی قوم کافر ہیں۔ ۲۲۹
- شاہ ولی اللہ محدث دہلوی علیہ الرحمہ اور ان کی بار ۱۲ اساتذہ حدیث "نادِ علی" کی سندیں لیتے، اجازتیں دیتے اور وظیفہ کرتے تھے۔ ۲۱۷
- بد مذہبوں کے کفری کلام کی تحسین کرنے والا کافر ہے۔ ۲۲۹
- نادِ علی اور اس کا ترجمہ ۲۱۷
- کفریہ نمبر ۷۰ : وہابیہ کی قدیمی عادت دائمی خصلت یہ ہے کہ جس مسلمان کو کسی امام کا مقلد پائیں مشرک بتائیں۔ ۲۳۰
- کفریہ نمبر ۵۳ تا ۵۵ - ۲۱۸
- وہابیہ فرقہ ظاہر یہ ہے جن کو ظاہر احادیث پر عمل کا بڑا دعویٰ ہے۔ ۲۳۰
- حضرت مجدد الف ثانی علیہ الرحمہ کا مکتوب نمبر ۳۰ اور اس کا ترجمہ۔ ۲۱۸
- جو کسی کو کافر یا خدا کا دشمن کہے اور وہ حقیقت میں ایسا نہ ہو تو یہ کہنا خود قائل پر پلٹ آتا ہے۔ ۲۳۰
- تصور شیخ کی دولت سعادتمندوں کو ملتی ہے۔ ۲۱۸

- مذہب مختار و مفتی بہ پر بھی وہابیہ پر صراحتاً کفر لازم۔ ۲۳۱
- تمام احوال میں شیخ کو اپنا متوسط بنانا اور نماز وغیرہ ہر حال میں اس کی طرف متوجہ رہنا۔ ۲۱۸
- مسلمانوں کو مشرک قرار دینے کی وجہ سے باتفاق مذاہب فقہاء کرام طائفہ وہابیہ کو لزوم کفر سے مفر نہیں۔ ۲۳۲
- کفریہ نمبر ۵۶ - ۲۱۹
- تذلیل جلیل - ۲۳۳
- قعدہ نماز میں شہادت کی انگلی اٹھانے کا جواز ۲۲۰
- ملحد تمام فرق کفر کو شامل ہے۔ ۲۳۳
- کفریہ ۶۷ تا ۶۱ - ۲۲۴
- حاکم مکہ کے حکم سے علماء حرمین شریفین اور وہابی مولویوں کے درمیان مناظرہ کی کیفیت۔ ۲۳۳
- کفریہ ۶۲ تا ۶۸ - ۲۲۶
- سب وہابیہ کا کفریہ عامہ قدیمہ ۲۳۴
- خود امام الوہابیہ کی طرف سے کشف اولیاء کا اقرار۔ ۲۲۶
- وہابیہ فرقے کے معلم اول اور معلم ثانی نیز اس فرقے کی وجہ تسمیہ کا بیان۔ ۲۳۴
- امام الوہابیہ نے جتنی وسعت علمی پیر کے لئے ثابت کی حضور کے لئے اتنی وسعت ماننے کو شرک ٹھہرایا۔ ۲۲۸
- وہابیہ کے بارے میں علامہ شامی علیہ الرحمہ کا تبصرہ۔ ۲۳۴
- وہابیہ نے اللہ تعالیٰ کی قدر نہ کی جیسی چاہئے تھی۔ ۲۲۸

Fatawa Razawiyya Volume (15)

239 Wahhabis call themselves Hanbali, but in reality their religion is that only they are Muslims, and those who oppose their religion and belief are all polytheists. | 235 Whether the ruling of infidelity (kufr) is mandatory for Wahhabi non-conformists who call following the Imams (Taqlid) polytheism (shirk) and the followers polytheists. 240 Wahhabis declared the martyrdom (killing) of Ahl-us-Sunnah and their scholars as permissible. | 235 The purpose of writing this treatise consists of two matters. 240 Wahhabis are Kharijites, and excommunication (takfir) of Kharijites is mandatory on the basis that they call the entire Muslim Ummah infidels. | 235 First matter: A clear manifestation to the general Muslims that the Wahhabi religion is based on misguidance, and their leader is the originator and proponent of such abominations. 240 Ruling on those who fought against Hazrat Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with him). | 235 Second matter: Presenting guidance and fear of Allah to the leaders of Wahhabism, to see whom they take as an Imam. 240 An intelligent warning. | 236 Undoubtedly, for the aforementioned group (Wahhabi non-conformists) and their mentioned leader, infidelity (kufr) is definitely mandatory for many reasons. 240 There is a difference between 'Luzum-e-Kufr' (infidelity being necessary) and 'Ilzam-e-Kufr' (charging with infidelity). | 236 There are numerous blasphemous words in the beliefs, schemes, and religious booklets of the Wahhabis. 241 It is one thing for words to be blasphemous (Kalima-e-Kufr), and another thing to accept the speaker as an infidel (Kafir). | 236 Those fifty books from which the author (may Allah's mercy be upon him) proved the words of Wahhabis to be blasphemous. 241 The author's (may Allah's mercy be upon him) caution: despite providing proof for the necessity of infidelity (Luzum-e-Kufr) against Wahhabis for seventy-eight reasons in the issue of 'Imkan-e-Kizb' (possibility of falsehood), he refrained from calling them infidels. | 236 Seven blasphemies associated with Wahhabis and their leader Ismail Dehlvi. 241 The state of the leader of Wahhabism is like that of the cursed Yazid. | 236 First blasphemy. 241 Cautious scholars preferred silence regarding the excommunication of the cursed Yazid (may he get what he deserves). | 236 "To find out the unseen (ghayb) is in one's own power, that it can be done whenever desired; this is only the attribute of Allah." 241 Yazid's immorality and debauchery are frequent (mutawatir), but his infidelity is not. | 236 In the mentioned passage, ignorance was attributed to Allah Almighty, His knowledge was not considered eternal, and His attribute was considered optional—these three things are infidelity. 242 Words of high-degree frequent blasphemy from the leader of Wahhabism. | 236 Second blasphemy. 243

Treatise: Sall-us-Suyuf-il-Hindia 'ala Kafriyat-i-Baba an-Najdia (Drawing Indian Swords against the Blasphemies of the Najdi Father). | 239 According to Ismail Dehlvi, there is no harm if Allah's word actually becomes false.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (१५)

२३९ वहाबी खुद को हंबली बताते हैं, लेकिन हकीकत में उनका मज़हब यह है कि सिर्फ वही मुसलमान हैं और जो उनके मज़हब और अक़ीदे के खिलाफ हैं वे सब मुशरिक हैं। | २३५ अइम्मा की तक्लीद को शिर्क और मुक़ल्लिदीन को मुशरिक कहने वाले वहाबी ग़ैर मुक़ल्लिदीन पर कुफ़्र का हुक्म लाज़िम है या नहीं। २४० वहाबियों ने अहले सुन्नत और उनके उलेमा का कत्ल हलाल ठहराया। | २३५ रिसाला लिखने के दो मक़सद हैं। २४० वहाबी खारजी हैं और खारजियों की तक़्फीर इस बिना पर लाज़िम है कि वे पूरी उम्मते मुस्लिमा को काफिर कहते हैं। | २३५ पहला मक़सद: आम मुसलमानों पर वाज़ेह करना कि वहाबी मज़हब गुमराहियों पर आधारित है और उनका इमाम कैसी घिनौनी बातों का प्रवर्तक और कायल है। २४० हज़रत अली मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से जंग करने वालों का हुक्म। | २३५ दूसरा मक़सद: वहाबियत के बड़े नेताओं को हिदायत की बात और अल्लाह का खौफ दिलाना कि देखो किसे इमाम बनाते हो। २४० एक बुद्धिमान चेतावनी। | २३६ निस्संदेह उक्त समूह (वहाबी ग़ैर मुक़ल्लिद) और उनके वर्णित नेता पर कई कारणों से कुफ़्र निश्चित रूप से लाज़िम है। २४० 'लुज़ूम-ए-कुफ़्र' और 'इल्ज़ाम-ए-कुफ़्र' में अंतर है। | २३६ वहाबियों के अक़ीदों, चालों और मज़हबी रिसालों में बहुत ज़्यादा कुफ़्रिया शब्द हैं। २४१ किसी बात का कुफ़्र होना और बात है, और कहने वाले को काफिर मान लेना और बात। | २३६ वे पचास किताबें जिनसे मुसन्निफ़ अलैहिर्रहमा ने वहाबियों के कथनों का कुफ़्रिया होना साबित किया। २४१ मुसन्निफ़ अलैहिर्रहमा की एहतियात कि 'इमकान-ए-किज़्ब' के मसले में वहाबियों पर ७८ कारणों से लुज़ूम-ए-कुफ़्र का सबूत देने के बावजूद उन्हें काफिर कहने से परहेज़ किया। | २३६ वहाबियों और उनके पेशवा इस्माइल देहलवी के साथ सात कुफ़्रियात। २४१ इमाम-उल-वहाबिया का हाल यज़ीद पलीद जैसा है। | २३६ पहला कुफ़्र। २४१ एहतियात बरतने वाले उलेमा ने यज़ीद पलीद की तक़्फीर से खामोश रहना पसंद किया। | २३६ "ग़ैब को जानना अपने अख्तियार में हो कि जब चाहे कर लीजिए, यह अल्लाह साहब ही की शान है।" २४१ यज़ीद से फिक़ और फुजूर मुतवातिर है लेकिन कुफ़्र मुतवातिर नहीं है। | २३६ उक्त इबारत में अल्लाह तआला की तरफ जहल (अज्ञानता) को मंसूब किया गया, उसके इल्म को अज़ली नहीं माना और उसकी सिफत को इख्तियारी माना, ये तीनों बातें कुफ़्र हैं। २४२ इमाम-उल-वहाबिया की तरफ से उच्च श्रेणी के मुतवातिर कुफ़्रिया शब्द। | २३६ दूसरा कुफ़्र। २४३ रिसाला: सल्-लुस-सुयूफ़-इल-हिन्दिया अला कुफ़्रियात-ए-बाबा अन-नज्दिया। | २३९ इस्माइल देहलवी के नज़दीक अगर अल्लाह तआला की बात वाक़ई में झूठी हो जाए तो कोई हर्ज नहीं।

पेज ७४२ का २१

۲۳۹ وہابیہ خود کو حنبلی بتاتے ہیں مگر درحقیقت ان کا مذہب یہ ہے کہ صرف وہی مسلمان ہیں اور جو ان کے مذہب و اعتقاد کے مخالف ہیں وہ سب مشرک ہیں۔ | ۲۳۵ تقلید ائمہ کو شرک اور مقلدین کو مشرک کہنے والے وہابیہ غیر مقلدین پر حکم کفر لازم ہے یا نہیں۔ ۲۴۰ وہابیوں نے اہلسنت اور ان کے علماء کا شہید کرنا حلال ٹھہرایا۔ | ۲۳۵ تحریر رسالہ سے مقصود دو امر ہیں۔ ۲۴۰ وہابی خارجی ہیں اور خارجیوں کی تکفیر اس بناء پر لازم ہے کہ وہ تمام امت مسلمہ کا کافر کہتے ہیں۔ | ۲۳۵ امر اول و عامہ مسلمین پر اظہارِ مبین کہ مذہب وہابیہ ضلالتوں پر مشتمل اور انکا امام الطائفہ کیسی شناعتوں کا موجد و قائل ہے۔ ۲۴۰ حضرت علی المرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے جنگ کرنے والے کا حکم۔ | ۲۳۵ امر ثانی: کبرائے وہابیہ پر عرضِ ہدیٰ و خوفِ خدا کہ دیکھو کیسے کو امام بناتے ہو۔ ۲۴۰ تنبیہ نبیہ۔ | ۲۳۶ بلاشبہ گروہ مذکور (وہابیہ غیر مقلدین) اور اس کے پیشوائے مسطور بروجوہ کثیر قطعاً کفر لازم ہے۔ ۲۴۰ لزوم کفر اور الزام کفر میں فرق ہے۔ | ۲۳۶ وہابیہ کے عقیدوں مکیدوں اور مذہبی رسالوں میں بکثرت کلماتِ کفریہ ہیں۔ ۲۴۱ اقوال کا کلمہ کفر ہونا اور بات ہے، اور قائل کو کافر مان لینا اور بات۔ | ۲۳۶ وہ پچاس کتابیں جن سے مصنف علیہ الرحمہ نے وہابیہ کے اقوال کا کلماتِ کفر ہونا ثابت کیا۔ ۲۴۱ مصنف علیہ الرحمہ کی احتیاط کی مسئلہ امکان کذب میں وہابیہ پر اٹھتر وجہ سے لزومِ کفر کا ثبوت دینے کے باوجود کفر سے کف لسان کیا۔ | ۲۳۶ وہابیہ اور ان کے پیشوا اسمعیل دہلوی کے ساتھ سات کفریات۔ ۲۴۱ امام الوہابیہ کا حال یزید پلید جیسا ہے۔ | ۲۳۶ کفریہ اوّل ۲۴۱ محتاط علماء نے یزید پلید علیہ ما علیہ کی تکفیر سے سکوت پسند فرمایا۔ | ۲۳۶ "غیب کا دریافت کرنا اپنے اختیار میں ہو کہ جب چاہے کر لیجئے یہ اللہ صاحب ہی کی شان ہے" ۲۴۱ یزید سے فسق و فجور متواتر ہے مگر کفر متواتر

نہیں۔ | ۲۳۶ عبارت مذکورہ میں اللہ تعالیٰ کی طرف جہل کو منسوب کیا گیا، اس کے علم کو ازلی نہ مانا اور اس کی صفت کو اختیاری جاننا یہ تینوں باتیں کفر ہیں۔ ۲۴۲ امام الوہابیہ سے کلمات کفر اعلیٰ درجہ تواتر پر ہیں۔ | ۲۳۶ کفریہ دوم ۲۴۳ رسالہ سل السیوف الھندیۃ علی کفریات بابا النجدیۃ | ۲۳۹ اسماعیل دہلوی کے نزدیک اللہ تعالیٰ کے بات واقع میں جھوٹی ہو جائے تو کچھ حرج نہیں۔

Fatawa-e-Razvia, Volume 15

Topic	Page	Topic	Page
Third Blasphemy	243	Sixth Blasphemy	249
Ismail Dehlvi making his spiritual leader a Prophet.	244	Even a slight disrespect in the honor of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is blasphemy.	249
Speaking with Allah Almighty is specific to the Prophets (peace be upon them) and the angels.	244	The leader of the Wahhabis caused wounds to the hearts of Muslims by openly insulting the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).	249
Fourth Blasphemy	245	Allah's curse and a painful punishment in this world and the hereafter are upon those who hurt Allah and His Messenger.	249
Believing is the definition of faith, and not believing is the definition of blasphemy.	245	If thinking of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) with greatness during prayer leads to polytheism (shirk), then reciting 'Attahiyat' and various chapters and verses of the Quran during prayer would pave the way for polytheism.	250
To declare the Prophets (peace be upon them) as blasphemers is itself blasphemy.	245	Anyone who says something that labels the entire Ummah as misguided is a disbeliever.	250
Falsely attributing the ruling of blasphemy to Allah and His Messenger regarding the Prophets is blasphemy.	245	Seventh Blasphemy	252
A claim of interpretation in explicit words is not acceptable.	246	Ismail Dehlvi openly confessed to his own blasphemy and polytheism and that of all his followers.	252

Topic	Page	Topic	Page
Fifth Blasphemy	247	He who confesses his own blasphemy is a disbeliever.	253
According to Wahhabis, some saints receive Sharia rulings through internal revelation, and in one respect, they are independent researchers in Sharia rulings and independent of following the Prophets; they are infallible like Prophets.	248	To declare the entire Ummah as disbelievers is blasphemy.	253
Making a non-Prophet a Prophet is explicit blasphemy.	248	Blasphemy is mandatory upon the false group (Wahhabis) for thousands of reasons, and the explanations of the noble jurists are a ruling on their explicit blasphemy.	253
Knowledge of Sharia rulings is not possible without the mediation of Prophets.	248	A Subtle Warning	256
The claim that Fatima bint Asad received revelation is all lies.	248	There is a difference between 'Luzum' (implication of blasphemy) and 'Iltizam' (personal commitment to blasphemy).	256
No Islamic or non-Islamic sect believes in the prophethood of Fatima bint Asad.	248	A statement being blasphemous is one thing, and declaring the speaker a disbeliever is another.	256
Denying the finality of prophethood follows from the religion of the Rafidhis.	249		

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
तीसरी कुफ़्रिया (ईशनिंदा)	243	छठी कुफ़्रिया (ईशनिंदा)	249
इस्माइल देहलवी का अपने पीर को नबी बनाना।	244	हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शान में अदना गुस्ताखी कुफ़्र है।	249
अल्लाह तआला से हमकलामी अंबिया किराम (अलैहिमुस्सलाम) और मलाइका के साथ मखसूस है।	244	इमाम अल-वहाबिया ने नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को खुली गालियाँ देकर मुसलमानों के दिलों को ज़ख्मी किया।	249
चौथी कुफ़्रिया	245	अल्लाह और उसके रसूल को तकलीफ देने वालों पर दुनिया और आख़िरत में अल्लाह तआला की लानत और दर्दनाक अज़ाब है।	249
मानना ईमान का तर्जुमा है और न मानना कुफ़्र का।	245	अगर नमाज़ में रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का ख्याल अज़्मत के साथ आने से बात शिर्क तक पहुँचती है, तो नमाज़ में अतहियात और कुरान की मुतअद्दिद सूरतें और आयतें पढ़ने से शिर्क की राह हमवार होगी।	250
अंबिया अलैहिमुस्सलाम के साथ कुफ़्र का हुक्म खुद कुफ़्र है।	245	जो शख्स पूरी उम्मत को गुमराह ठहराने वाली बात कहे वो काफिर है।	250
अल्लाह और रसूल पर अंबिया के साथ कुफ़्र के हुक्म का इफ़्तरा (झूठा आरोप) कुफ़्र है।	245	सातवीं कुफ़्रिया	252
सरीह (स्पष्ट) लफ़्ज़ में तावील का दावा काबिले-क़बूल नहीं।	246		252

विषय	पृष्ठ
पाँचवीं कुफ़्रिया	247
वहाबिया के नज़दीक कुछ औलिया को अहकामे शरीअत वह्वे बातिन से पहुँचते हैं और वो अहकामे शरीअत में एक वजह से खुद मुहक़्क़िक़ और पैरवी-ए-अंबिया से मुस्तग़नी होते हैं, वो मिस्ल-ए-अंबिया मासूम होते हैं।	248
गैर-नबी को नबी बनाना कुफ़्र-ए-सरीह (स्पष्ट कुफ़्र) है।	248
शरई अहकाम की मारिफ़त अंबिया के वसातात के बग़ैर मुमकिन नहीं।	248
ये जो कहा जाता है कि फातिमा बिन्त असद को वह्य आई ये सब झूठ है।	248
कोई इस्लामी या गैर-इस्लामी फिरका फातिमा बिन्त असद की नबुव्वत का कायल नहीं।	248
राफ़ज़ियों के मज़हब से खत्म-ए-नबुव्वत का इंकार लाज़िम आता है।	249
इस्माइल देहलवी ने खुलेआम अपने और अपने तमाम पैरोकारों के कुफ़्र और शिर्क का इकरार किया।	
जो अपने कुफ़्र का इकरार करे वो काफ़िर है।	253
पूरी उम्मत को काफ़िर करार देना कुफ़्र है।	253
गिरोह-ए-नाहक (वहाबिया) पर हज़ारों वजह से कुफ़्र लाज़िम है और फुक़हा-ए-किराम की तसरीहात उनके सरीह कुफ़्र पर हाकिम हैं।	253
तंबीह-ए-नबीह	256
लुज़ूम और इल्तिज़ाम में फर्क है।	256
अक्काल का कुफ़्र होना और बात है और कायल को काफिर मान लेना और बात।	256

عنوان	صفحہ
کفریہ سوم	۲۴۳
اسماعیل دہلوی کا اپنے پیر کو نبی بنانا۔	۲۴۴
اللہ تعالیٰ سے ہمکلامی انبیاء کرام علیہم الصلوۃ والسلام اور ملائکہ کے ساتھ مختص ہے۔	۲۴۴
کفریہ چہارم	۲۴۵
ماننا ایمان کا ترجمہ ہے اور نہ ماننا کفر کا۔	۲۴۵
	۲۴۵
کفریہ ششم	۲۴۹
حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی شان میں ادنیٰ گستاخی کفر ہے۔	۲۴۹
امام الوہابیہ نے نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو کھلی دشنام دے کر مسلمانوں کے دلوں کو زخم پہنچایا۔	۲۴۹
اللہ ورسول کو ایذا دینے والوں پر دنیا و آخرت میں اللہ تعالیٰ کی لعنت اور عذاب مہین ہے۔	۲۴۹
اگر رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا خیال نماز میں عظمت کے ساتھ آنے سے نوبت شرک تک پہنچے تو نماز میں التحیات اور قرآن کی متعدد سورتیں اور آیتیں پڑھنے سے شرک کی راہ ہموار ہوگی۔	۲۵۰
	۲۵۰

عنوان	صفحہ
انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام کے ساتھ کفر کا حکم خود کفر ہے۔	۲۴۵
اللہ ورسول پر انبیاء کے ساتھ کفر کے حکم کا افتراء کفر ہے۔	۲۴۶
صریح لفظ میں تاویل کا دعویٰ مقبول نہیں۔	۲۴۷
کفریہ پنجم	۲۴۷
وہابیہ کے نزدیک بعض اولیاء کو احکام شریعت وحی باطن سے پہنچتے ہیں اور وہ احکام شریعت میں ایک وجہ سے خود محقق اور پیروی انبیاء سے مستغنی ہوتے ہیں، وہ مثل انبیاء معصوم ہوتے ہیں۔	۲۴۸
غیر نبی کو نبی بنانا کفر صریح ہے۔	۲۴۸
شرعی احکام کی معرفت انبیاء کی وساطت کے بغیر ممکن نہیں۔	۲۴۸
جو شخص تمام امت کو گمراہ ٹھہرانے والی بات کہے وہ کافر ہے۔	۲۵۲
کفریہ ہفتم	۲۵۲
اسماعیل دہلوی نے کھلم کھلا اپنے اور اپنے تمام پیروؤں کے کفر و شرک کا اقرار کیا۔	۲۵۳
جو اپنے کفر کا اقرار کرے وہ کافر ہے۔	۲۵۳
تمام امت کو کافر قرار دینا کفر ہے۔	۲۵۳
گروہ ناحق (وہابیہ) پر ہزاروں وجہ سے کفر لازم اور جام بیر فقہار کرام کی تصریحات ان کی صریح کفر پر حاکم ہیں۔	۲۵۳
تنبیہ نبیہ	۲۵۶

عنوان	صفحہ
یہ جو کہا جاتا ہے کہ فاطمہ بنت اسد کو وحی آئی یہ سب جھوٹ ہے۔	۲۴۸
کوئی اسلامی یا غیر اسلامی فرقہ فاطمہ بنت اسد کی نبوت کا قائل نہیں۔	۲۴۸
رافضیوں کے مذہب سے ختم نبوت کا انکار لازم آتا ہے۔	۲۴۹
لزوم اور التزام میں فرق ہے۔	۲۵۶
اقوال کا کفر ہونا اور بات ہے اور قائل کو کافر مان لینا اور بات۔	۲۵۶

Fatawa Razawiyya Volume 15 (XV)

Page	Ruling Description	Ruling Description	Page
256	The cautious ones chose silence regarding the takfir (excommunication) of Yazid (upon him what is upon him).	There is a difference of opinion on whether a Shari'i vow is an act of worship.	263
256	The oppression, immorality, and wickedness of the vile Yazid are established by continuous reports (mutawatir), but his disbelief (kufr) is not.	Being happy at the defeat of Islam and praising the killers of Muslims is disbelief (kufr).	264
258	The one who calls a scholar a liar and accursed is guilty of a major sin.	The methods created by the Khilafat Committee in support of the Caliphate are all wrong and contrary to the Quran; separation from them is obligatory.	264
258	"Grief and illness also affect Prophets" - this is neither an accusation against the Prophets nor is it disbelief.	Befriending the enemies of Allah and His Messenger is not the work of Muslims.	264
259	Calling Fatiha an innovation (bid'at), calling visiting shrines grave-worship, calling offerings (niyaz) to Ghous-e-Pak idol-worship, and not considering the honoring of sacred relics as obedience to the Prophet is Wahhabism.	Mocking the Holy Kaaba is disbelief. And if such words are spoken from which mockery is apparent, then repentance is obligatory.	265
260	Saying "the soul of Ghous-e-Pak was humiliated" is an insult to his soul.	The commands of a Muslim King are limited to his realm.	265
260	The word "biting like a monkey" regarding the Angel of Death is disbelief. Calling a hypocrite a leader is prohibited (haram) and honoring an infidel (kafir) is disbelief.	Assisting the Muslim King is upon the people of that country; if they are unable, then upon those next to them, and so on until the end.	265
260	Making a transgressor (fasiq) a leader is forbidden (haram).		265

Page	Ruling Description	Ruling Description	Page
		In the current state, the people of India are not allowed to perform Jihad.	
261	A saying of the Leader of the Believers, Umar Farooq (may Allah Almighty be pleased with him).	Not writing 'Sharif' with the word Ajmer out of enmity is misguidance, and if it's due to laziness or lack of writing, it's a deprivation.	265
262	Whoever knowingly helps an oppressor has removed the rope of Islam from his neck.	Calling shaving the beard a 'Sunnah' is disbelief.	266
262	Socializing with an apostate is forbidden.	Saying "it is a Sunnah" as a way to deny the obligation of a beard is misguidance, not disbelief.	266
262	Buying a newspaper that contains misguiding content with approval is forbidden.	To call a prayer-performer "Mader [obscenity]" is disbelief.	266
263	Making Tazia is forbidden, but the accusation that Muslims worship it is wrong.	It is not permissible to issue a fatwa of disbelief (kufr) against someone for a sinful act.	267
263	Whether a vow (mannat) is customary or invented, it is not Shari'i.	Calling a polytheist (mushrik) 'Mahatma' is disbelief, and participating in his procession is forbidden.	267

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

पृष्ठ	हुक्म का विवरण	हुक्म का विवरण	पृष्ठ
256	सतर्क लोगों ने यजीद (उस पर वही हो जो उस पर है) की तकफीर (काफिर कहना) से चुप्पी साधी।	शरिई नज़्र (मन्नत) के इबादत (पूजा) होने में मतभेद है।	263
256	नीच यजीद का ज़ुल्म, गुनाह और बुराई मुतवातिर (लगातार रिपोर्टों से सिद्ध) है, लेकिन उसका कुफ्र (अविश्वास) मुतवातिर नहीं है।	इस्लाम की हार पर खुश होना और मुसलमानों के हत्यारों की प्रशंसा करना कुफ्र है।	264
258	एक विद्वान को झूठा और लानती कहने वाला गुनाह-ए-कबीरा (महापाप) का दोषी है।	खिलाफत कमेटी के लोगों ने खिलाफत के समर्थन के जो तरीके ईजाद किए हैं, वे सब गलत और कुरान के खिलाफ हैं; उनसे अलग होना फर्ज है।	264
258	"अंबिया (पैगंबरों) को भी दुख और बीमारी होती है" - इसमें न तो अंबिया पर कोई आरोप है और न ही यह कुफ्र है।	अल्लाह और उसके रसूल के दुश्मनों से दोस्ती करना मुसलमानों का काम नहीं है।	264
259	फातिहा को बिदअत (नवाचार) कहना, मज़ार की ज़ियारत को कब्र-परस्ती कहना, गौस-ए-पाक की नियाज़ को नाम की पूजा कहना और पवित्र अवशेषों के सम्मान को रसूल की आज्ञाकारिता न मानना वहाबियत है।	काबा मुअज़्ज़मा का मज़ाक उड़ाना कुफ्र है। और यदि ऐसे शब्द बोले जाएँ जिनसे मज़ाक झलकता हो, तो तौबा करना फर्ज है।	265
260	"गौस-ए-पाक की रूह (आत्मा) को अपमानित किया गया" कहना उनकी रूह का अपमान है।	मुस्लिम बादशाह के आदेश उसके राज्य तक ही सीमित होते हैं।	265
260	मौत के फरिश्ते (मलकुल मौत) के बारे में "बंदर बनकर काटने" का शब्द कहना कुफ्र है। मुनाफिक (पाखंडी) को सरदार कहना हराम है और काफिर का सम्मान करना कुफ्र है।	मुस्लिम बादशाह की सहायता उस देश के लोगों पर है; यदि वे असमर्थ हैं, तो उनके बाद वालों पर, और इसी तरह अंत तक।	265

पृष्ठ	हुक्म का विवरण	हुक्म का विवरण	पृष्ठ
260	फासिक (पापी) को सरदार बनाना हराम है।	वर्तमान स्थिति में, भारत के लोगों को जिहाद करने की अनुमति नहीं है।	265
261	अमीर-उल-मोमिनीन उमर फारूक (रज़ियल्लाहु अन्हु) का एक कथन।	अजमेर शब्द के साथ दुश्मनी के कारण 'शरीफ' न लिखना गुमराही है, और यदि यह आलस्य या लिखने की कमी के कारण है, तो यह एक वंचितता है।	265
262	जिसने जानबूझकर ज़ालिम की मदद की, उसने अपनी गर्दन से इस्लाम की रस्सी निकाल ली।	दाढ़ी मुंडवाने को 'सुन्नत' कहना कुफ्र है।	266
262	मुरतद (धर्मत्यागी) के साथ मेलजोल हराम है।	दाढ़ी की अनिवार्यता से इनकार करने के रूप में यह कहना कि "यह सुन्नत है", गुमराही है, कुफ्र नहीं।	266
262	जिस अखबार में गुमराह करने वाली बातें हों, उसे पसंद करते हुए खरीदना हराम है।	नमाज़ पढ़ने वाले को "मादर[अपशब्द]" कहना कुफ्र है।	266
263	ताज़िया बनाना हराम है, लेकिन मुसलमानों पर उसकी पूजा करने का आरोप गलत है।	किसी पापपूर्ण कार्य के लिए किसी पर कुफ्र (अविश्वास) का फतवा देना जायज़ नहीं है।	267
263	मन्नत (मनौती) चाहे प्रथागत हो या नई बनाई गई, वह शरीयत के अनुसार नहीं है।	मुशरिक (बहुदेववादी) को 'महात्मा' कहना कुफ्र है, और उसके जुलूस में शामिल होना हराम है।	267

فتاوی رضویہ جلد پانز دہم (۱۵)

صفحہ	تفصیل حکم
۲۵۶	محتاطین نے یزید علیہ ماعلیہ کی تکفیر سے سکوت اختیار کیا۔
۲۵۶	یزید خبیث سے ظلم و فسق و فجور متواتر مگر کفر متواتر نہیں۔
۲۵۸	عالم کو جھوٹا اور لعنتی کہنے والا گناہ کبیرہ کا مرتکب ہے۔
۲۵۸	"انبیا کو بھی غم اور مرض لاحق ہوتا ہے" اس میں نہ انبیا پر الزام ہے نہ یہ کفر ہے۔
۲۵۹	فاتحہ کو بدعت کہنا، زیارت مزار کو قبر پرستی، غوث پاک کی نیاز کو نام کی پوجا اور تعظیم آثارِ متبر کہ کو اطاعت رسول نہ ماننا وہابیت ہے۔
۲۶۰	غوث پاک کی روح کو ذلیل کیا " کہنا آپ کی روح کی توہین ہے۔

صفحہ	تفصیل حکم
۲۶۳	نذر شرعی کے عبادت ہونے میں اختلاف ہے۔
۲۶۴	اسلام کی شکست پر خوش ہونا اور اہل اسلام کے قاتلوں کو سراہنا کفر ہے۔
۲۶۴	خلافت کمیٹی والوں نے خلافت کی حمایت کے جو طریقے ایجاد کئے ہیں سب غلط اور مخالف قرآن ہیں ان سے جدائی فرض ہے۔
۲۶۴	اللہ و رسول کے دشمنوں سے دوستی کرنا مسلمانوں کا کام نہیں۔
۲۶۵	کعبہ معظمہ کا استہزاء کفر ہے۔ اور ایسے الفاظ بولے جن سے استہزاء مترشح ہو تو توبہ فرض ہے۔
۲۶۵	بادشاہ اسلام کے احکام اس کی قلمرو تک ہوتے ہیں۔

صفحہ	تفصیل حکم
	ملک الموت کے بارے میں بندر بن کر
۲۶۰	کاٹنے کا لفظ کفر ہے۔ منافق کو سردار کہنا حرام اور کافر کی تعظیم کفر ہے۔
۲۶۰	فاسق کو سردار بنانا حرام ہے۔
۲۶۱	امیر المومنین عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا ایک قول۔
۲۶۲	جان بوجھ کر جس نے ظالم کی اعانت کی اس نے اسلام کی رسی گردن سے نکالی۔
۲۶۲	مرتد سے میل جول حرام ہے۔
۲۶۲	جس اخبار میں گمراہی کی باتیں ہوں اس کو پسندیدگی سے خریدنا حرام ہے۔
۲۶۳	تعزیہ بنانا حرام مگر مسلمانوں پر اس کی پرستش کا الزام غلط ہے۔
۲۶۳	منت عرفی ہو یا اختراعی شرعی نہیں۔

صفحہ	تفصیل حکم
	بادشاہ اسلام کی اعانت اس ملک والوں
۲۶۵	پر ہے وہ عاجز ہوں تو اس کے بعد والے ایسے ہی اخیر تک۔
۲۶۵	بحالتِ موجودہ ہندوستان والوں کو جہاد کرنے کی اجازت نہیں۔
۲۶۵	عناد لفظ اجمیر کے ساتھ شریف نہ لکھنا گمراہی اور سُستی اور کوتاہ قلمی سے ہو تو محرومی ہے۔
۲۶۶	ڈاڑھی منڈانے کو سنت کہنا کفر ہے۔
۲۶۶	ڈاڑھی کے وجوب کے انکار کے طور پر یہ کہنا کہ یہ سنت ہے گمراہی ہے کفر نہیں ہے۔
۲۶۶	نماز پڑھنے والے کو مادر---- کہنا کفر ہے۔
۲۶۷	فعل گناہ پر کسی کے کفر کا فتوی دینا جائز نہیں۔
۲۶۷	

صفحہ	تفصیل حکم	تفصیل حکم صفحہ
		مشرک کو مہاتما کہنا کفر ہے، اور اس کے جلوس میں شرکت حرام۔

Fatawa Razawiyya Volume 15

Page	Topic	Page	Topic
267	Calling Pharaoh a believer and claiming his faith is greater than that of believers is disbelief (kufr).	272	Saying 'wine' for a Muslim is also prohibited.
267	Claiming that 'Tark-e-Muwalat' (abandoning social ties) is greater than the five pillars of Islam is also disbelief.	273	Ruling regarding a question on the meaning of a verse of the Holy Quran and minor changes in it.
268	Severing social ties (Muwalat) with all disbelievers is absolutely prohibited.	273	Some nominal companions became apostates after the passing of the Holy Prophet.
268	Abandoning dealings with Christians is not prohibited.	273	The address of the Great Quran is to the noble companions; later Muslims are included in this address as followers.
269	Sharia ruling on well-known 'Tark-e-Muwalat'.	273	The address of disbelief in the Great Quran is generally for rebuke and reprimand.
270	Explanation of 'Ma kana wa ma yakun' (what was and what will be).	274	The Holy Quran being superior to the greatest companions is not definitive.
270	A question related to 'Hulool' (incarnation) and 'Ittihad' (unification).	274	One should not say that the Prophet (peace be upon him) is not 'Akram al-Akramin'.
270		278	

Page	Topic
	(1) Calling Zaid, Amr, Bakr etc. God (2) Calling God an object or creation (3) Calling a servant God (4) Calling God 'not God' - all these are acts of disbelief.
270	(1) Saying 'forget God' (2) Saying 'my Allah' (3) Calling someone 'Messenger' (4) Calling someone 'Quran' (5) Denying Sharia (6) Insisting on saying 'Ana al-Haq' (7) Prohibition of being a servant (8) Prohibiting prayer, fasting, Hajj by way of denial (9) Negation of God (10) Calling Sharia fictional and fabricated (11) Not calling a believer good (12) Not calling a disbeliever bad. All these are explicit disbelief.
271	(1) Denial of punishment and reward (2) Calling good bad and bad good (3) Attributing explicit blasphemous beliefs to the Messenger of Allah (peace be upon him) (4) Describing disbelief as attainment to Allah - all these are acts of disbelief.
271	Details of rulings for apostates.
271	The book named 'Tazkira Ghousiya' contains misguidance and blasphemous matters.
272	Calling any follower 'Server-e-Alam', 'Alaihis Salat', 'Masjood-e-Makhlooq', 'Khair al-Wara', 'Intekhab-e-Awwalin', 'Shafi-e-Har Dosra', 'Sayyid-e-Konain' is prohibited.
278	There is no favor of anyone upon Divine Word; whoever says this, for him renewal of repentance, Islam, and marriage is necessary.
278	Caution is mandatory even when speaking interpreted words.
278	Honoring a disbeliever is disbelief.
278	Chanting 'Allahu Akbar' with the intention of praising false content is also prohibited.
279	Taking polytheists into a mosque with honor and arrangement is prohibited and this is a matter of consensus.
280	Searching for lost items in the mosque is prohibited.

फ़तावा रज़विया खंड 15

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय
२६७	फ़िरौन को मोमिन कहना और उसके ईमान को मोमिनों के ईमान से ज़्यादा बताना कुफ़्र (अधर्म) है।	२७२	मुसलमान के लिए शराब कहना भी मना है।
२६७	तर्कए-मुवालत (सामाजिक बहिष्कार) को इस्लाम के पांच स्तंभों से बढ़कर बताना भी कुफ़्र है।	२७३	कुरान शरीफ की एक आयत के अर्थ के बारे में सवाल और उसमें थोड़े बदलाव का हुक्म।
२६८	सभी काफ़िरों से सामाजिक संबंध तोड़ना बिल्कुल हराम है।	२७३	हुज़ूर के देहांत के बाद कुछ नाम के सहाबा मुर्तद (धर्मत्यागी) हो गए थे।
२६८	ईसाइयों से लेन-देन बंद करना वर्जित नहीं है।	२७३	कुरान अज़ीम का संबोधन सहाबा किराम से है, बाद के मुसलमान उसके अधीन इस संबोधन में शामिल हैं।
२६९	प्रसिद्ध 'तर्कए-मुवालत' का शरीयत के अनुसार हुक्म।	२७३	कुरान अज़ीम में कुफ़्र को संबोधन आमतौर पर डांट-फटकार के लिए है।
२७०	'मा काना व मा यकून' (जो था और जो होगा) की व्याख्या।	२७४	मुसहफ़ शरीफ (कुरान की प्रति) का महान सहाबा से श्रेष्ठ होना निश्चित नहीं है।
२७०	हुलूल (अवतारवाद) और इत्तिहाद (एकीकरण) से संबंधित एक प्रश्न।	२७४	हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को 'अकरमुल अकरमीन' नहीं कहना चाहिए।
२७०		२७८	

पृष्ठ	विषय
	(१) ज़ैद, उम्र, बक्र आदि सबको खुदा कहना (२) खुदा को मफ़ऊल (कर्म) और मख़लूक (सृष्टि) कहना (३) बंदे को खुदा कहना (४) खुदा को खुदा न कहना - ये सब कुफ़्र है।
२७०	(१) खुदा को भूल जा कहना (२) अपना अल्लाह कहना (३) रसूल कहना (४) कुरान कहना (५) शरीयत का इंकार (६) 'अनल हक़' कहने पर अड़े रहना (७) बंदा बनने से मना करना (८) नमाज़, रोज़ा, हज का इंकार के तौर पर विरोध (९) खुदा की नफी (१०) शरीयत को काल्पनिक और बनावटी कहना (११) मोमिन को अच्छा न कहना (१२) काफ़िर को बुरा न कहना। ये सब स्पष्ट कुफ़्र हैं।
२७१	(१) अज़ाब और सवाब का इंकार (२) अच्छे को बुरा और बुरे को अच्छा कहना (३) स्पष्ट कुफ़्रिया अकीदों का संबंध रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की तरफ करना (४) कुफ़्र को अल्लाह तक पहुंच बताना, ये सब कुफ़्र है।
२७१	मुर्तदों के हुक्म का विवरण।
२७१	'तज़किरा गौसिया' नामक पुस्तक गुमराह करने वाली और कुफ़्रिया बातों से भरी है।
२७२	किसी उम्मती को 'सरवर-ए-आलम', 'अलैहिस्सलात', 'मसूद-ए-मखलूक', 'खैरुल वरा', 'इन्तिखाब-ए-अव्वलीन', 'शाफ़ेए-हर दूसरा', 'सैय्यद-ए-कोनैन' कहना हराम है।
२७८	ईश्वरीय वाणी पर किसी का एहसान नहीं है; जो ऐसा कहे, उसके लिए तौबा, इस्लाम और निकाह का नवीनीकरण आवश्यक है।
२७८	अर्थपूर्ण शब्दों के बोलने में भी सावधानी अनिवार्य है।
२७८	काफ़िर का सम्मान करना कुफ़्र है।
२७८	गलत विषयों पर प्रशंसा की नियत से 'अल्लाहु अकबर' का नारा लगाना भी हराम है।
२७९	मुशरिकों (बहुदेववादियों) को सम्मान के साथ मस्जिद में ले जाना हराम है और यह सर्वसम्मत मसला है।
२८०	मस्जिद में खोई हुई चीज़ तलाश करना मना है।

صفحہ	موضوع
۲۶۷	فرعون کو مومن کہنا اور اس کے ایمان کو مومنوں کے ایمان سے زیادہ بتانا کفر ہے۔
۲۶۷	ترک موالات کو پانچ بنائے اسلام سے بڑھ کر بتانا بھی کفر ہے۔
۲۶۸	موالات تمام کفار سے قطعاً حرام ہے۔
۲۶۸	نصاری سے ترک معاملات ممنوع نہیں۔
۲۷۲	مسلمان کی مے بولنا بھی منع ہے۔
۲۷۳	قرآن شریف کی ایک آیت کے مفہوم سے سوال اور اس میں تھوڑا تغیر ہو جانے کا حکم۔
۲۷۳	حضور کے وصال کے بعد بعض نام کے صحابہ مرتد ہوگئے تھے۔
۲۷۳	قرآن عظیم کا خطاب صحابہ کرام سے ہے، بعد کے مسلمان تبعاً اس خطاب میں داخل ہیں۔

صفحہ	موضوع
۲۶۹	معروف ترک موالات کا شرعی حکم۔
۲۷۰	ماکان ومایکون کی تشریح۔
۲۷۰	حلول و اتحاد سے تعلق ایک سوال۔
۲۷۰	(۱) زید عمر بکر سب کو خدا کہنا (۲) خدا کو مفعول اور مخلوق کہنا (۳) بندہ کو خدا کہو (۴) خدا کو خدانہ کہو یہ سب کفر ہے۔
۲۷۰	(۱) خدا کو بھول جا کہنا (۲) اپنے اللہ کہنا (۳) رسول کہنا (۴) قرآن کہنا (۵) شریعت کا انکار (۶) انا الحق کہنے پر اصرار (۷) بندہ بننے کی ممانعت (۸) بروجہ انکار نماز روزہ حج کی ممانعت (۹) خدا کی نفی (۱۰) شریعت کو
۲۷۳	قرآن عظیم میں کفر کو خطاب کم عام طور پر زجر و توبیخ ہے۔
۲۷۴	مصحف شریف کا اعاظم صحابہ سے افضل ہونا قطعی نہیں۔
۲۷۴	حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو اکرم الاکرمین نہیں کہنا چاہئے۔
۲۷۸	کلام الٰہی پر کسی کا احسان نہیں، جو یہ کہے اس کے لئے توبہ تجدید اسلام و نکاح ضروری ہے۔
۲۷۸	مؤول کلمہ بولنے سے بھی احتیاط لازم ہے۔

صفحہ	موضوع
	فرضی اور ساختہ کہنا (۱۱) منو من کو اچھانہ کہنا (۱۲) کافر کو برانہ کہنا۔ یہ سب کفر صریح ہے۔
۲۷۱	(۱) عذاب و ثواب کا انکار (۲) بھلے کو بُرا اور بُرے کو بھلا کہنا (۳) صریح عقائد کفریہ کی نسبت رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی طرف کرنا (۴) کفر کو وصول الی اللہ بتانا، یہ سب کفر ہے۔
۲۷۱	احکام مرتدین کی تفصیل۔
۲۷۱	تذکرہ غوثیہ نامی کتاب گمراہی اور کفر کی باتوں پر مشتمل ہے۔
۲۷۲	کسی اُمتی کو آں سرورِ عالم کہنا، علیہ الصلوۃ، مسجودِ مخلوق کہنا، خیر الوریٰ کہنا، انتخابِ اولین، شافعِ ہر دوسرا کہنا، سیدِ کونین کہنا حرام ہے۔

صفحہ	موضوع
۲۷۸	کافر کی تعظیم کفر ہے۔
۲۷۸	مضامین باطلہ پر نیت تحسین اللہ اکبر کا نعرہ لگانا بھی حرام ہے۔
۲۷۹	مشرکین کو مسجد میں تعظیم اور اہتمام کے طور پر لے جانا حرام ہے اور یہ مسئلہ اجماعی ہے۔
۲۸۰	گم شدہ چیز کا مسجد میں تلاش کرنا منع ہے۔

Fatawa Razawiya, Volume 15

Page	Subject Matter
280	Phrases like 'creating the world for attaining the station of Qaba Qawsayn' and 'Ma Zaghal Basar' making Madinah an object of envy are problematic and border on disbelief (Kufr).
280	Calling Allah 'The Single Essence', 'Leader of Messengers', 'Sitting on the Throne', or 'The Eternal One' in a disrespectful sense is Kufr.
280	Scholars have declared Takfir (disbelief) on those who call anyone other than Allah 'the Sustainer of the world'.
280	Another question regarding Union (Ittihad) and Incarnation (Hulul).
282	Monotheism (Tawheed) is faith. Unity of Existence (Wahdat-ul-Wujood) is truth, while Union (Ittihad) is heresy, and its attribution to Shaykh-e-Akbar is a lie.
283	Mention of a slander by the Wahhabis.
284	Using the terms 'bridegroom' or 'bride' for the Divine Essence is forbidden by Sharia.
284	

Page	Subject Matter
287	The word 'Aroos' (bride) has appeared in the Hadith for Surah Ar-Rahman.
287	The use of 'Dulha Dulhan' (bridegroom and bride) is a specific idiom used in the sense of a wife.
288	In the noble Hadith, Friday has been compared to a bride.
288	Comparison of the Holy Kaaba to a bride being sent off.
288	Comparison of Mawla Ali to a new bride who is being sent off towards the bridegroom.
290	Daily, seventy thousand angels in the morning and seventy thousand in the evening appear around the sacred tomb to offer Salutations and Blessings.
290	Prophet Muhammad (PBUH) will appear before the Lord like a new bride amidst a gathering of seventy thousand angels.
290	

Page	Subject Matter
	According to Ismail Dehlvi, God can lie. He only refrains from lying due to expediency.
284	Explanation of verses from the Qasida Mirajia that use the words 'bridegroom' or 'bride'.
284	Comparing the bliss of Paradise to a bride is mentioned in the noble Hadith.
284	Calling the Kaaba a 'bride' is permissible; calling an adorned place a 'bride' is proven from the Hadith.
285	Proof from scholars' sayings for calling Prophet Muhammad (PBUH) the 'Bridegroom of Allah's Kingdom'.
287	Prophet Muhammad (PBUH) is the absolute vicegerent of Allah over all the physical and spiritual realms.
	Ismail Dehlvi explicitly denied the Great Quran and the Noble Hadith.
292	Exposing the ignorance of those who issue Takfir on someone who says only 'La ilaha' intending the full Kalimah.
293	The Kalimah of Monotheism 'La ilaha' does not have two separate parts (disbelief and Islam). An intention of disbelief is immediate disbelief.
293	A broken marriage is not automatically restored; a new marriage contract is necessary.
293	The meaning of 'La Allah' is the negation of divinity for others besides God; it is not the negation of divinity in an absolute sense.

फतावा रज़विया, जिल्द 15

पृष्ठ	विषय
280	दुनिया की रचना को 'काबा कौसैन' और 'माज़ागल बसर' का कारण बताना और मदीना को ईर्ष्या का पात्र कहना, ये शब्द कुफ़्र का वहम पैदा करते हैं।
280	अल्लाह के लिए 'ज़ात-ए-तौअद', 'सालार-ए-रुसुल', 'मसनद नशीन', 'लम यज़ल' कहना कुफ़्र है।
280	अल्लाह के अलावा किसी और को दुनिया का 'क़य्यूम' कहने पर विद्वानों ने तकफ़ीर की है।
280	इत्तेहाद और हुलूल से संबंधित एक और सवाल।
282	तौहीद ईमान है। वहदतुल-वुजूद हक़ है, इत्तेहाद इलहाद है और शैख़-ए-अकबर की ओर इसकी निस्बत झूठ है।
283	वहाबियों के एक इफ़्तिरा (झूठ) का ज़िक्र।
284	अल्लाह की ज़ात के लिए 'दूल्हा-दुल्हन' शब्द का प्रयोग शरीयत में वर्जित है।
284	इस्माइल देहलवी के अनुसार खुदा झूठ बोल सकता है। वह केवल मक़सद के लिए झूठ नहीं बोलता।
287	सूरह रहमान के लिए हदीस में 'अरूस' (दुल्हन) शब्द आया है।
287	'दूल्हा-दुल्हन' का प्रयोग पत्नी के संदर्भ में एक विशेष मुहावरा है।
288	हदीस शरीफ़ में जुमे के दिन की तुलना दुल्हन से की गई है।
288	काबा मुअज़्ज़मा की तुलना विदा होने वाली दुल्हन से।
288	मौला अली की तुलना उस नई दुल्हन से जिसे दूल्हे की तरफ विदा किया जाए।
290	रोज़ाना सत्तर हज़ार फरिश्ते सुबह और सत्तर हज़ार शाम के समय रौज़ा-ए-अतहर के चारों ओर उपस्थित होकर दुरूद-ओ-सलाम पेश करते हैं।
290	हुज़ूर ﷺ सत्तर हज़ार फरिश्तों के झुरमुट में नई दुल्हन की तरह रब के हुज़ूर उपस्थित होंगे।
290	इस्माइल देहलवी ने कुरान-ए-अज़ीम और हदीस शरीफ़ की स्पष्ट रूप से तकज़ीब (झुठलाना) की।

पृष्ठ	विषय
284	क़सीदा मेराजिया के उन शेरों की व्याख्या जिनमें 'दूल्हा' या 'दुल्हन' शब्द आया है।
284	जन्नत की मस्ती की तुलना दुल्हन से करना हदीस शरीफ़ में वर्णित है।
284	काबा को दुल्हन कहना जायज़ है, सजी हुई जगह को दुल्हन कहना हदीस से साबित है।
285	रसूलुल्लाह ﷺ को 'अल्लाह के साम्राज्य की दुल्हन' कहने के बारे में विद्वानों के कथनों से प्रमाण।
287	हुज़ूर ﷺ तमाम मुल्क और मलकूत पर अल्लाह तआला के मुतलक़ नायब हैं।
292	सिर्फ़'ला इलाह' कहकर पूरे कलिमे का इरादा रखने वाले पर तकफ़ीर करने वाले की जहालत का बयान।
293	कलिमा-ए-तौहीद 'ला इलाह' में दो टुकड़े (कुफ़्र और इस्लाम) नहीं हैं। कुफ़्र का इरादा ही तुरंत कुफ़्र है।
293	टूटा हुआ निकाह खुद-ब-खुद नहीं जुड़ता, दोबारा निकाह (अक़्द) ज़रूरी है।
293	'ला अल्लाह' का अर्थ अल्लाह के अलावा किसी और की उलूहीयत (ईश्वरत्व) का निषेध है; मुतलक़ उलूहीयत का निषेध नहीं है।

صفحہ	مضمون
۲۸۰	خلقِ عالم را سببِ بقابِ قوسین، ما زاغ البصر جائے تو رشکِ مدینہ، یہ کلمات موہم کفر ہیں۔
۲۸۰	ذات تو احد، سالارِ رسل، مسند نشین، لم یزل کہنا کفر ہے۔
۲۸۰	غیرِ خدا کو قیومِ جہاں کہنے پر علماء نے تکفیر کی ہے۔
۲۸۰	اتحاد وحلول سے متعلق ایک اور سوال۔
۲۸۲	توحید ایمان ہے۔ وحدۃ الوجود حق ہے، اتحاد الحاد ہے اور شیخِ اکبر کی طرف اس کی نسبت کذب ہے۔
۲۸۳	وہابیہ کے ایک افتراء کا ذکر۔
۲۸۴	
۲۸۷	سورۃ الرحمن کے لئے حدیث میں لفظ عروس (دلہن) آیا ہے۔
۲۸۷	دولہا دلہن کا استعمال بیوی کے مفہوم میں خاص محاورہ ہے۔
۲۸۸	حدیث شریف میں یومِ جمعہ کو دلہن سے تشبیہ دی گئی۔
۲۸۸	کعبہ مکرمہ کے لئے رخصت کی جانے والی دلہن سے تشبیہ۔
۲۸۸	مولی علی کی تشبیہ نئی دلہن سے جسے دولہا کی طرف رخصت کیا جائے۔
۲۹۰	روزانہ ستر ہزار فرشتے صبح اور ستر ہزار شام کے وقت روضہ اطہر کے گرد حاضر ہو کر صلوٰۃ وسلام عرض کرتے ہیں۔
۲۹۰	

صفحہ	مضمون
	ذاتِ الٰہی کے لئے لفظ دولہا دلہن کا استعمال شرعاً منع ہے۔
۲۸۴	اسماعیل دہلوی کے نزدیک خدا جھوٹ بول سکتا ہے۔ صرف مصلحتًا جھوٹ نہیں بولتا۔
۲۸۴	قصیدہ معراجیہ کے ان اشعار کی تشریح جس میں دولہا یا دلہن کا لفظ آیا ہے۔
۲۸۴	جنت کی مستی کو دلہن کی وجہ سے تشبیہ دینا حدیث شریف میں وارد ہے۔
۲۸۴	کعبہ کو دلہن کہنا جائز ہے، مقامِ آراستہ کو دلہن کہنا حدیث سے ثابت ہے۔
۲۸۵	رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو عروسِ مملکۃ اللہ کہنے کا اقوالِ علماء سے ثبوت۔
۲۸۷	
۲۹۰	حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ستر ہزار فرشتوں کے جھرمٹ میں نئی دلہن کی طرح رب کے حضور حاضر ہوں گے۔
۲۹۰	اسماعیل دہلوی نے قرآنِ عظیم اور حدیث شریف کی صریح تکذیب کی۔
۲۹۲	صرف لا الہ کہہ کر پورا کلمہ مراد لینے والے تکفیر کرنے والے کی تجہیل۔
۲۹۳	کلمہ توحید لا الہ میں دو ٹکڑے (کفر و اسلام) نہیں۔ عزمِ کفر فی الحال کفر ہے۔
۲۹۳	ٹوٹا نکاح خود بخود نہیں جڑتا دوبارہ عقد ضروری ہے۔
۲۹۳	لا الٰہ کے معنی غیرِ خدا کی الوہیت کی نفی ہے مطلقاً الوہیت کی نفی نہیں ہے۔

حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تمام

ملک و ملکوت پر اللہ تعالیٰ کے نائبِ

مطلق ہیں۔

صفحہ 25 از 742

Fatawa Rizvia Volume (15)

Ref	Description (Part 1)	Ref	Description (Part 2)	Page
293	Razi the grammarian's clarification that general negation is not present in Kalima Tayyiba.	293	To say that "Allah Almighty said to the Prophet: You are I and I am not I" is a slander against Allah Almighty and apparently disbelief.	300
293	Taking general negation in Kalima Tayyiba leads to a clear contradiction, as universal negative and particular affirmative are mutually contradictory.	293	Saying that He sometimes became Layla and sometimes became Majnun is apparently disbelief.	300
293	"Awam" (masses) refers to those who have not reached the truths, even if they are called scholars.	293	An ignorant claimant of truths is a puppet of the devil.	300
295	There are not two rulings in Kalima Tayyiba; the ruling is only one.	295	The belief in Union (Ittihad) and Indwelling (Hulul) is disbelief.	300
295	The expression with 'La' is a bare individual universal in the degree of 'unconditioned by anything' freed from the exception in the degree of 'conditioned by nothing'.	295	We are commanded to follow the categorical verses (Muhkamat); following the allegorical (Mutashabihat) is not permissible.	300
295	A context is needed to imply a restricted meaning when using an absolute term. A situational context is also valid and correct.	295	The phrase in the noble Hadiths "Allah came from Mount Sinai" is among the allegorical.	300
295	Shortening is correct due to linguistic brevity, like 'Qulya' and 'Lan Tanalu'.	295	'Karna' (to do/make) also comes in the meaning of 'banana' (to build/make).	300
295	"The spring grew the vegetation" is fixed in a metaphorical sense for a Muslim speaker.	295	"Muhammad did divinity" - a far-fetched interpretation exists, but its utterance is strictly prohibited.	301
295		295		301

Ref	Description (Part 1)	Ref	Description (Part 2)	Page
	Affirming the 'One' is Monotheism (Tawhid), and general negation is Atheism (Ta'teel).		Rejection of a false and blasphemous narration.	
295	One who intended to say 'La ilaha illAllah' but could only say 'La ilaha' did not commit disbelief.	295	Rulings regarding several incorrect couplets.	302
296	In the word of Monotheism, the 'Mad' (prolongation) of 'La' should not be excessively long.	296	Ruling on a blasphemous couplet.	303
296	"Love of homeland is part of faith" is not a Hadith.	296	Ruling on an incorrect Na'at couplet.	303
296	Praise for migrating towards Allah and His Messenger leaving the love of homeland in the Great Quran, and condemnation of remaining with love of homeland in the heart and not migrating.	296	Explanation of a riddle and the ruling on its application.	304
298	Explanation of the correct and incorrect meanings of a hemistich (Misra).	298	A couplet of Na'at.	302
299	To say that "Allah Almighty came as Ahmad by putting the shroud of 'Meem' on His face" is disbelief.	299	Human flesh is forbidden for humans, but not for love.	305
299	It is also necessary to avoid such sayings whose apparent meaning is misguidance even if the internal meaning is correct.			

फ़तावा रिज़विया जिल्द (15)

संदर्भ विवरण (भाग 1)		संदर्भ विवरण (भाग 2)		पृष्ठ
293	रज़ी नहवी (वैयाकरण) का स्पष्टीकरण कि कलिमा तय्यिबा में 'नफ़िए आम' (सामान्य निषेध) नहीं है।	293	यह कहना कि "अल्लाह तआला ने नबी से कहा तू और नहीं मैं और नहीं" अल्लाह तआला पर इफ़्तरा (आरोप) है और ज़ाहिर तौर पर कुफ़्र है।	300
293	कलिमा तय्यिबा में सामान्य निषेध का अर्थ लेने से स्पष्ट विरोधाभास पैदा होगा क्योंकि 'सालिबा कुलिया' और 'मोजिबा जुज़िया' परस्पर विरोधी हैं।	293	यह कहना कि कभी लैला बना और कभी मजनू बना, ज़ाहिर तौर पर कुफ़्र है।	300
293	'अवाम' (जनसाधारण) से तात्पर्य वे लोग हैं जो वास्तविकताओं तक नहीं पहुँचे, चाहे वे विद्वान ही क्यों न कहलाते हों।	293	वास्तविकताओं का अज्ञानी दावेदार शैतान का कठपुतली है।	300
295	कलिमा तय्यिबा में दो हुक्म (आदेश) नहीं हैं, हुक्म केवल एक है।	295	इत्तिहाद और हुलूल (ईश्वर में विलीन होने या निवास करने) का अक़ीदा कुफ़्र है।	300
295	'ला' वाली अभिव्यक्ति 'मुजर्रद मुफ़रद कुल्ली' है जो 'ला बशर्त शय' के दर्जे में है और 'बशर्त ला शय' के दर्जे से मुक्त है।	295	हमें मुहकमात (स्पष्ट आयतों) का पालन करने का आदेश है; मुतशाबिहात (अलंकारिक आयतों) का अनुसरण करना जायज़ नहीं है।	300
295	मुतलक़ (निरपेक्ष) शब्द बोलकर मुक़य्यद (सीमित) अर्थ लेने के लिए संकेत (क़रीना) की आवश्यकता होती है। तात्कालिक संकेत भी सही और दुरुस्त है।	295	हदीसों में जो आया है कि "अल्लाह तूर सीना से आया", यह मुतशाबिह (अलंकारिक) है।	300
295		295		300

संदर्भ विवरण (भाग 1)		संदर्भ विवरण (भाग 2)		पृष्ठ
	वाणी की तंगी के कारण संक्षेप (इख़्तिसार) सही है, जैसे 'कुलिया' और 'लन तनालू'।		'करना' शब्द 'बनाने' के अर्थ में भी आता है।	
295	'अन्बतर रबीउल बक़ल' (वसंत ने घास उगाई) एक मुस्लिम बोलने वाले के लिए लाक्षणिक अर्थ में निर्धारित है।	295	"मुहम्मद ने खुदाई की" - इसकी एक दूरगामी व्याख्या तो है मगर इसे बोलने की सख्त मनाही है।	301
295	एक का सिद्ध करना तौहीद है और सामान्य निषेध 'ता'तील' (नास्तिकता) है।	295	एक झूठी और कुफ़्रिया रिवायत का खंडन।	301
295	जिसने 'ला इलाहा इल्लल्लाह' कहना चाहा और केवल 'ला इलाहा' कह सका, वह काफ़िर नहीं हुआ।	295	कुछ गलत शेरों के अहकाम (आदेश)।	302
296	कलिमा तौहीद में 'ला' का मद (खिंचाव) बहुत लंबा नहीं होना चाहिए।	296	एक कुफ़्रिया शेर का हुक्म।	303
296	"वतन से मोहब्बत ईमान का हिस्सा है" हदीस नहीं है।	296	नात के एक गलत शेर का हुक्म।	303
296	कुरआन अज़ीम में वतन की मोहब्बत को छोड़कर अल्लाह और रसूल की तरफ़ हिजरत करने की प्रशंसा, और वतन की मोहब्बत दिल में लिए रहने और हिजरत न करने की निंदा।	296	एक पहेली का स्पष्टीकरण और उसके प्रयोग का हुक्म।	304
298	एक मिसरे के सही और गलत अर्थों का स्पष्टीकरण।	298	नात का एक शेर।	302
299	यह कहना कि "अल्लाह तआला 'मीम' की चादर चेहरे पर डालकर अहमद बनकर आया" कुफ़्र है।	299	इंसान का मांस इंसान पर हराम है, इश्क़ पर नहीं।	305
299				

ऐसे कथन जिनका बाहरी अर्थ गुमराह करने वाला हो और आंतरिक सही हो, उनसे भी बचना ज़रूरी है।

पेज 26 ऑफ 742

حوالہ	تفصیل (حصہ اول)	حوالہ	تفصیل (حصہ دوم)	صفحہ
۲۹۳	رضی نحوی کی تصریح کہ کلمہ طیبہ میں نفیِ عام نہیں ہے۔	۲۹۳	یہ کہنا کہ "اللہ تعالیٰ نے نبی سے کہا تو اور نہیں میں اور نہیں۔" اللہ تعالیٰ پر افتراء ہے اور بظاہر کفر ہے۔	۳۰۰
۲۹۳	کلمہ طیبہ میں نفیِ عام مراد لینے سے صاف تناقض لازم آئے گا کہ سالبہ کلیہ اور موجبہ جزئیہ باہم نقیض ہیں۔	۲۹۳	یہ کہنا کہ کہیں لیلیٰ بنا اور کہیں مجنون بنا بظاہر کفر ہے۔	۳۰۰
۲۹۳	عوام سے مراد وہ ہوتے ہیں جو حقائق تک نہ پہنچے ہوں چاہے عالم کہلاتے ہوں۔	۲۹۳	جاہل مدعیِ حقائق شیطان کا مسخرہ ہے۔	۳۰۰
۲۹۵	کلمہ طیبہ میں دو حکم نہیں حکم صرف ایک ہے۔	۲۹۵	اتحاد و حلول کا عقیدہ کفر ہے۔	۳۰۰
۲۹۵	لا والا تعبیر ہے مجرد مفرد کلی بمرتبہ لا بشرط شیئ فارغ کردہ از مستثنیٰ بمرتبہ بشرط لا شیئ ہے۔	۲۹۵	ہم کو محکمات کے اتباع کا حکم ہے متشابہات کی پیروی جائز نہیں۔	۳۰۰
۲۹۵		۲۹۵		۳۰۰

حوالہ	تفصیل (حصہ اول)	حوالہ	تفصیل (حصہ دوم)	صفحہ
	مطلق بول کر مقید مراد لینے پر قرینہ کی ضرورت پڑتی ہے۔ قرینہ حالیہ بھی صحیح و درست ہے۔		احادیث کریمہ میں جو آیا ہے کہ جاء اللہ من طور سینا، یہ متشابہ ہے۔	
۲۹۵	تنگی کلام کی وجہ سے اختصار درست ہے، جیسے قلیا اور لن تنالوا۔	۲۹۵	کرنا بنانے کے معنی میں بھی آتا ہے۔	۳۰۰
۲۹۵	انبت الربیع البقل مسلمان قائل سے مجازی معنی میں متعین ہے۔	۲۹۵	محمد نے خدائی کی، کی ایک بعید تاویل مگر اس کے بولنے کی سخت ممانعت۔	۳۰۱
۲۹۵	ایک کا اثبات توحید ہے اور نفی عام تعطیل ہے۔	۲۹۵	ایک باطل اور کفری روایت کا رد۔	۳۰۱
۲۹۵	جس نے لا الہ الا اللہ کہنا چاہا اور صرف لا الہ کہہ سکا کفر نہ ہوا۔	۲۹۵	چند غلط اشعار کے احکام۔	۳۰۲
۲۹۶	کلمہ توحید میں لا کا مد طویل مفرط نہ ہونا چاہئے۔	۲۹۶	ایک کفری شعر کا حکم۔	۳۰۳
۲۹۶	حب الوطن من الایمان حدیث نہیں ہے۔ قرآن عظیم میں وطن کی محبت کو چھوڑ کر اللہ و رسول کی طرف ہجرت کرنے کی	۲۹۶	نعت کے غلط شعر کا حکم۔	۳۰۳
۲۹۶		۲۹۶	ایک پہیلی کی توضیح اور اطلاق کا حکم۔	۳۰۴

حوالہ	تفصیل (حصہ اول)	حوالہ	تفصیل (حصہ دوم)	صفحہ
	تعریف اور وطن کی محبت دل میں لئے رہنے اور ہجرت نہ کرنے کی مذمت۔			
۲۹۸	ایک مصرعہ کے صحیح اور غلط معنی کی توضیح۔	۲۹۸	نعت کا ایک شعر۔	۳۰۲
۲۹۹	یہ کہنا کہ "اللہ تعالیٰ میم کی چادر منہ پر ڈال کر احمد بن کر آیا" کفر ہے۔	۲۹۹	انسان کا گوشت انسان پر حرام ہے عشق پر نہیں۔	۳۰۵
۲۹۹	ایسے قول جن کا ظاہر گمراہی اور باطن صحیح ہو ان سے بھی بچنا ضروری ہے۔			

Fatawa Razawiyya Volume (15)

Content	Page	Content	Page
Allah the Almighty does not like the hair of the world.	305	Explanation of a couplet regarding the taste for Naat.	308
Meaning of two couplets of Naat.	305	Allah's actions are free from cause and purpose, but full of wisdom.	309
For an ignorant person to be bold in the rulings of Sharia, especially in matters of Kufr and Islam, is strictly prohibited (Haraam).	305	Treatise: Subhan-as-Subbuh 'an 'Ayb-i Kadhib-i Maqbuh.	311
In Hindi, the word 'Har' is used for the true deity; using such words as a metaphor for the Lord Almighty is well-known among Sufis and it is not Kufr.	306	Question	311
Majnun Bani Amir was among the saints of Allah; he had hidden himself in his madness for Layla.	306	Sermon / Reply	312
Someone asked Hazrat Shibli if there is anyone to give news of Salma; he replied, there is no one in both worlds to give news of her.	306	Brief outline of the entire book.	313
'Har' and 'Ishwar' in Hindi are among the names of the true deity, and there is no harm in their meaning.	307	Introduction to the statement that believing Allah to be capable of the impossible is to attribute a flaw to Him, rather it is a denial of His divinity.	314
'Ram' carries the meaning of dwelling and incarnation, and this is wrong.	307	Description of various perimeters of Divine attributes.	314
	307		314

Content	Page	Content	Page
'Shyam' is a title of Kanhaiya, not his name; calling God 'Shyam Hari' is a sin and error.		In 'Allah is the Creator of all things', 'things' refers to accidents (contingent events).	
The color of the manifestation of Essence is black.	307	'Verily He is Seer of all things' includes all existents absolutely.	314
A couplet with a blasphemous theme.	307	Non-existents are excluded from this attribute.	315
A couplet in accordance with Sharia.	307	Statement on the disagreement of scholars regarding the inclusions of Hearing and Seeing. (Footnote)	315
Calling the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) a shape-shifter, player, or an actor is an insult to him and is Kufr.	308	Research of the author on the above issue (Footnote).	316
To say 'one who merged with God became God' is Kufr.	308	Textual evidence from Sharh Fiqh al-Akbar, Sharh Sanusi, and Hadiqa Nadiyya on non-existents not being visible.	317
The correct meaning of 'Saying Allah Allah, one becomes Allah'.	308	'And He is Powerful over all things' includes all existing and non-existing possibilities; the Necessary and the Impossible are excluded from it.	320
		'And He is Knower of all things' (This universal encompasses the Necessary, the Possible, the Eternal, the Created, the Existing, the Non-existing, the Assumed, the Named—absolutely every thing and every concept).	320

फ़तावा रज़विया जिल्द (१५)

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
अल्लाह तआला दुनिया के बाल (मो-ए-आलम) को पसंद नहीं करता।	३०५	नात के ज़ौक़ वाले एक शे'र की व्याख्या।	३०८
नात के दो शे'रों का मतलब।	३०५	अल्लाह तआला के कार्य कारण और उद्देश्य से खाली हैं, मगर हिकमतों (मसालेह) से भरपूर हैं।	३०९
जाहिल का अहकाम-ए-शरअ में, विशेष रूप से कुफ़्र व इस्लाम में साहस करना सख़्त हराम है।	३०५	रिसाला: सुब्हानस सुब्बूहु अन ऐबि कज़िबिन मक़बूह।	३११
हिंदी में 'हर' शब्द सच्चे ईश्वर के लिए प्रयुक्त होता है; ऐसे शब्द बोलकर ईश्वर के लिए रूपक का प्रयोग करना सूफ़ियों में प्रसिद्ध है और यह कुफ़्र नहीं है।	३०६	प्रश्न	३११
मजनून बनी आमिर अल्लाह के वलियों में से था; लैला के प्रति अपने पागलपन में उसने स्वयं को छुपा रखा था।	३०६	ख़ुत्बा / जवाब	३१२
हज़रत शिबली से किसी ने पूछा कि क्या सलमा की ख़बर देने वाला कोई है? उन्होंने उत्तर दिया, दोनों जहानों में उसकी ख़बर देने वाला कोई नहीं है।	३०६	पूरी पुस्तक की संक्षिप्त रूपरेखा।	३१३
हिंदी में 'हर' और 'ईश्वर' सच्चे ईश्वर के नामों में से हैं, और उनके अर्थ में कोई दोष नहीं है।	३०७	इस बात का परिचय कि अल्लाह तआला को असंभव पर सक्षम मानना उसे दोष देना है, बल्कि उसकी दिव्यता का इनकार है।	३१४
'राम' का अर्थ रमने और अवतार लेने से लिया जाता है, और यह गलत है।	३०७	ईश्वरीय गुणों के विभिन्न परिधियों का वर्णन।	३१४
	३०७		३१४

विषय	पृष्ठ
'श्याम' कन्हैया की उपाधि है, उसका नाम नहीं; ईश्वर को 'श्याम हरि' कहना पाप और त्रुटि है।	
सार के प्रकटीकरण (तजल्ली-ए-ज़ात) का रंग काला है।	३०७
ईशनिंदा वाले विषय का एक शे'र।	३०७
शरीअत के अनुकूल एक शे'र।	३०७
अल्लाह के रसूल ﷺ को रूप बदलने वाला, खिलाड़ी, या बहुरूपिया कहना उनका अपमान और कुफ़्र है।	३०८
यह कहना कि 'जो ईश्वर में मिल गया वह ईश्वर हो गया', कुफ़्र है।	३०८
'अल्लाह अल्लाह कहने से बंदा अल्लाह हो जाता है' का सही अर्थ।	३०८

विषय	पृष्ठ
'अल्लाह हर चीज़ का सृष्टा है' में 'चीज़' से तात्पर्य आकस्मिक घटनाओं से है।	
'निस्संदेह वह हर चीज़ को देखने वाला है' पूर्ण रूप से सभी अस्तित्वों को सम्मिलित करता है।	३१४
जो अस्तित्व में नहीं हैं, वे इस गुण से बाहर हैं।	३१५
सुनने और देखने के दायरे में विद्वानों के मतभेद का वर्णन। (पाद-टिप्पणी)	३१५
उपरोक्त मुद्दे पर लेखक का शोध (पाद-टिप्पणी)।	३१६
शरह फ़िक़्ह अल-अकबर, शरह सनूसी, और हदीक़ा नदिया से इस बात का प्रमाण कि जो अस्तित्व में नहीं है वह दिखाई नहीं देता।	३१७
'और वह हर चीज़ पर सक्षम है' सभी वर्तमान और अ-वर्तमान संभावनाओं को सम्मिलित करता है; अनिवार्य और असंभव इससे बाहर हैं।	३२०
'और वह हर चीज़ का ज्ञाता है' (यह सार्वभौमिक नियम अनिवार्य, संभव, शाश्वत, निर्मित, विद्यमान, अविद्यमान, कल्पित, नामित—निश्चित रूप से हर वस्तु और हर अवधारणा को घेरे हुए है)।	३२०

पृष्ठ २७ का ७४२

مضمون	صفحہ
اللہ تعالیٰ موئے عالم کو پسند نہیں کرتا۔	۳۰۵
نعت کے دو شعروں کا مطلب۔	۳۰۵
جاہل کا احکام شرع بالخصوص کفر و اسلام میں جرات سخت حرام ہے۔	۳۰۵
ہندی میں لفظ ہر معبود برحق کو بولتے ہیں،ازیں قبیل الفاظ بول کر رب جل وعلا سے کنایہ صوفیاء میں معروف ہے اور یہ کفر نہیں ہے۔	۳۰۶
مجنون بنی عامر اولیاء اللہ سے تھا، لیلیٰ کے جنون سے اس نے اپنے کو چھپا رکھا تھا۔	۳۰۶
حضرت شبلی سے کسی نے پوچھا سلمیٰ کی خبر دینے والا کوئی ہے انھوں نے فرمایا، دارین میں اس کی خبر دینے والا کوئی نہیں ہے۔	۳۰۶
ذوق نعت کے ایک شعر کی تشریح۔	۳۰۸
اللہ تعالیٰ کے افعال علت و غرض سے خالی ہیں۔ پر مصالح سے مملو ہیں۔	۳۰۹
رسالہ سبحن السبوح عن عیب کذب مقبوح۔	۳۱۱
سوال	۳۱۱
خطبہ جواب	۳۱۲
پوری کتاب کا اجمالی خاکہ	۳۱۳

مضمون	صفحہ
ہر اور ایشور ہندی میں معبود برحق کے اسماء میں سے ہیں اور انکے معنی میں کوئی قباحت نہیں۔	۳۰۷
رام کے معنی رمنے اور حلول کرنے کے آتے ہیں اور یہ غلط ہے۔	۳۰۷
سیام کنھیا کا لقب ہے اس کا اسم نہیں، خدا کو سیام ہری کہنا گناہ اور خطا ہے۔	۳۰۷
تجلی ذات کا رنگ سیاہ ہے۔	۳۰۷
یک کفری مضمون کا شعر۔	۳۰۷
ایک موافق شرع شعر۔	۳۰۷
رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو روپ بدلنے والا، کھیل کھیلنے والا اور بہر وپیا کہنا ان کی توہین اور کفر ہے۔	۳۰۸
جو خدا میں ملواہ خدا ہو گیا کہنا کفر ہے۔	۳۰۸
مقدمہ اس امر کے بیان میں کہ اللہ تعالیٰ کو محال پر قادر ماننا اس پر عیب لگانا ہے بلکہ اس کی الوہیت کا انکار ہے۔	۳۱۴
صفات الٰہی کے مختلف احاطوں کا بیان۔	۳۱۴
اللہ خالق کل شیئ میں شے سے مراد حوادث ہیں۔	۳۱۴
انہ بکل شیئ بصیر مطلقاً موجودات کو شامل ہے۔	۳۱۴
معدومات اس صفت سے خارج ہیں۔	۳۱۵
سمع و بصر کے شاملات میں اختلاف علماء کا بیان۔ (حاشیہ)	۳۱۵
مسئلہ بالا میں مصنف کی تحقیق (حاشیہ)	۳۱۶
شرح فقہ اکبر، شرح سنوسی، حدیقہ ندیہ سے معدومات کے غیر مبصر ہونے پر نص۔	۳۱۷

مضمون	صفحہ
الله الله گفتہ الله می شود کا صحیح مطلب۔	۳۰۸

مضمون	صفحہ
"وھو علی کل شیئ قدیر" یہ ممکنات موجودہ معدومہ سب کو شامل، وجب اور محال اس سے خارج ہیں۔	۳۲۰
وھو بکل شیئ علیم (یہ کلیہ واجب، ممکن، قدیم، حادث، موجود، معدوم، مفروض، موسوم، ہر شیئ اور ہر مفہوم کو قطعاً محیط ہے۔	۳۲۰

Fatawa Rizvia, Volume 15

Page 322 | Anything that is outside the encompassing scope of an attribute, the shortcoming lies within that thing. God forbid, there is no deficiency in the attribute of the Creator. | Page 327 | Two more texts from Imam Razi. Page 322 | An impossible thing is not even a thing to be said that a certain thing was left out from the generality of Divine Power. | Page 327 | Imam Taftazani's clarification that lying by the Creator is impossible. Page 322 | Divine attributes are attributes of perfection; God forbid, they are not attributes of defect or deficiency. | Page 327 | Qazi Baidawi's explanation that lying is a defect and this is impossible for Allah Almighty. Page 322 | Refutation of the Wahhabis' lie that if Allah were not capable of lying, He would be rendered helpless. | Page 328 | Imam Nasafi's text that lying by Allah Almighty is impossible. Page 323 | First Sanctification: Statements of scholars through which consensus is established on the impossibility of lying by the Creator. | Page 328 | Tafsir Abu Sa'ud's text that lying by Allah Almighty is impossible. Page 323 | Four texts from Sharh al-Maqasid on the consensus regarding the impossibility of lying by the Creator. | Page 329 | Tafsir Ruh al-Bayan's text that lying is a defect and deficiency is impossible for the Creator. Page 324 | Text from Sharh Aqa'id Nasafi and Tawaali' al-Anwar. | Page 329 | Lying by Allah Almighty is impossible. (Sharh Sanusiya) Page 325 | Consensus of the Mu'tazilites and Mutakallimun (theologians) that Divine lying is impossible. | Page 329 | Saifuddin Abhari's clarification that lying by Allah Almighty is impossible. (Sharh al-Mawaqif) Page 325 | The impossibility of Divine lying is not only because of rational evil, but also because lying is a defect. | Page 329 | Sharh Aqa'id Jalali's clarification that lying is a defect and deficiency is impossible for Allah Almighty. Page 325 | Musayarah's text that defects like lying and ignorance are impossible for Allah. | Page 330 | It is stated in Kanz al-Fawa'id that the Creator is pure from lying both according to Sharia and reason. Page 325 | Musayarah's text that lying is a defect. | Page 330 | Lying by the Creator is impossible. (Sharh Fiqh al-Akbar by Ali al-Qari) Page 326 | By agreement of the Ash'arites and non-Ash'arites, deficiency is impossible for Allah Almighty. | Page 330 | It is stated in Musallam al-Thubut that lying is the opposite of divinity and whatever is the opposite of divinity is a defect for the Creator, and a defect is impossible for His majesty; divinity and lying will not gather in one place (Maulana Nizam Sahalvi). Page 326 | Allah Almighty is pure from lying in both His promise and His warning. (Tafsir Kabir) | Page 331 | Lying is impossible for Allah Almighty (Bahr al-Ulum Farangi Mahalli). Page 326 | Imam Razi's argument for the impossibility of lying by the

Creator from the blessed verse: "And the word of your Lord has been fulfilled in truth and justice."

फ़तावा रज़विया, खंड 15

पृष्ठ ३२२ | जो चीज़ किसी गुण के दायरे से बाहर है, उसमें कमी उसी चीज़ की है। माज़अल्लाह, रचयिता के गुण में कोई कमी नहीं है। | पृष्ठ ३२७ | इमाम राजी के दो और पाठ। पृष्ठ ३२२ | असंभव चीज़ कोई चीज़ है ही नहीं कि कहा जाए कि एक चीज़ ईश्वरीय शक्ति की व्यापकता से छूट गई। | पृष्ठ ३२४ | इमाम तफ़्ताज़ानी का स्पष्टीकरण कि रचयिता का झूठ बोलना वर्जित (असंभव) है। पृष्ठ ३२२ | ईश्वरीय गुण पूर्णता के गुण हैं; माज़अल्लाह, वे दोष और कमी के गुण नहीं हैं। | पृष्ठ ३२४ | काज़ी बैदावी की व्याख्या कि झूठ एक दोष है और यह अल्लाह तआला पर असंभव है। पृष्ठ ३२२ | वहाबियों के इस झूठ का खंडन कि यदि अल्लाह झूठ बोलने पर सक्षम न हो तो वह विवश माना जाएगा। | पृष्ठ ३२८ | इमाम नसफी का कथन कि अल्लाह तआला का झूठ बोलना असंभव है। पृष्ठ ३२३ | पहली तंज़ीह: विद्वानों के वे कथन जिनसे रचयिता के झूठ के असंभव होने पर आम सहमति सिद्ध होती है। | पृष्ठ ३२८ | तफ़्सीर अबू सऊद का कथन कि अल्लाह तआला का झूठ बोलना असंभव है। पृष्ठ ३२३ | रचयिता के झूठ के असंभव होने की आम सहमति पर 'शरह मकासिद' के चार प्रमाण। | पृष्ठ ३२९ | तफ़्सीर रूह उल बयान का कथन कि झूठ एक दोष है और रचयिता पर दोष असंभव है। पृष्ठ ३२४ | 'शरह अकाइद नसफी' और 'तवालि अल-अनवार' का पाठ। | पृष्ठ ३२९ | अल्लाह तआला का झूठ बोलना असंभव है। (शरह सनुसिया) पृष्ठ ३२५ | मुअतज़िला और मुतकल्लिमीन (धार्मिक विचारकों) की आम सहमति कि ईश्वरीय झूठ असंभव है। | पृष्ठ ३२९ | सैफ़ुद्दीन अभारी का स्पष्टीकरण कि अल्लाह तआला का झूठ बोलना असंभव है। (शरह मवाक़िफ़) पृष्ठ ३२५ | ईश्वरीय झूठ का असंभव होना केवल तार्किक बुराई के कारण नहीं है, बल्कि यह कारण भी है कि झूठ एक दोष है। | पृष्ठ ३२९ | 'शरह अकाइद जलाली' का स्पष्टीकरण कि झूठ एक दोष है और अल्लाह तआला पर दोष असंभव है। पृष्ठ ३२५ | 'मुसायरह' का कथन कि झूठ और अज्ञान जैसे दोष अल्लाह पर असंभव हैं। | पृष्ठ ३३० | 'कन्ज़ अल-फ़वाइद' में है कि रचयिता शरीअत और तर्क दोनों के अनुसार झूठ से पाक है। पृष्ठ ३२५ | 'मुसायरह' का कथन कि झूठ एक दोष है। | पृष्ठ ३३० | रचयिता का झूठ बोलना असंभव है। (शरह फ़िक़्ह अकबर लिल-अली अल-क़ारी) पृष्ठ ३२६ | अशआरियों और गैर-अशआरियों की आम सहमति के साथ अल्लाह तआला पर दोष असंभव है। | पृष्ठ ३३० | 'मुसल्लम अल-सुबूत' में है कि झूठ देवत्व का विलोम है और जो देवत्व का विलोम है वह रचयिता के लिए दोष है, और दोष उसकी शान में तर्कतः असंभव है; ईश्वरीयता और झूठ एक स्थान पर एकत्रित नहीं होंगे (मौलाना निज़ाम सहलवी)। पृष्ठ ३२६ | अल्लाह तआला अपने वादे और

चेतावनी दोनों में झूठ से पाक है। (तफ़्सीर कबीर) | पृष्ठ ३३१ | अल्लाह तआला के लिए झूठ बोलना असंभव है (बहर अल-उलूम फिरंगी महली)। पृष्ठ ३२६ | रचयिता के झूठ बोलने के असंभव होने पर धन्य आयत "और आपके रब का शब्द सच्चाई और न्याय के साथ पूरा हुआ" से इमाम राजी का तर्क।

۳۲۲ | جو شیئی کسی صفت کے احاطہ سے خارج ہے اس میں قصور اس شیئی کا ہے۔ معاذ اللہ صفت باری کا کوئی نقصان نہیں۔ | ۳۲۷ | امام رازی کے دو مزید نصوص۔ ۳۲۲ | محال شیئی ہے ہی نہیں کہ کہا جائے کہ ایک شے عموم قدرت الٰہیہ سے رہ گئی۔ | ۳۲۷ | امام تفتازانی کی تصریح کہ کذب باری ممتنع ہے۔ ۳۲۲ | صفات الٰہیہ صفت کمال میں معاذ اللہ صفات عیب و نقصان نہیں۔ | ۳۲۷ | قاضی بیضاوی کی تشریح کہ کذب نقص اور یہ اللہ تعالیٰ پر محال ہے۔ ۳۲۲ | وہابیہ کے اس دروغ کا رد کہ اللہ جھوٹ پر قادر نہ ہو تو عاجز ٹھہرے گا۔ | ۳۲۸ | امام نسفی کی نص کہ کذب باری تعالیٰ محال ہے۔ ۳۲۳ | پہلی تنزیہہ : اقوال علماء میں جن سے کذب باری محال ہونے پر اجماع ثابت ہے۔ | ۳۲۸ | تفسیر ابو سعود کی نص کہ کذب اللہ تعالیٰ پر محال ہے۔ ۳۲۳ | استحالہ کذب باری کے اجماع پر شرح مقاصد کی چار نصوص۔ | ۳۲۹ | تفسیر روح البیان کی نص کہ کذب نقص اور نقص باری تعالیٰ پر محال ہے۔ ۳۲۴ | شرح عقائد نسفی اور طوالع الانوار کی نص۔ | ۳۲۹ | کذب باری تعالیٰ پر محال ہے۔ (شرح سنوسیہ) ۳۲۵ | معتزلہ اور متکلمین کا اجماع کہ کذب الٰہی محال ہے۔ | ۳۲۹ | سیف الدین ابہری کی تصریح کہ کذب باری تعالیٰ محال ہے۔ (شرح مواقف) ۳۲۵ | کذب الٰہی کا استحالہ صرف قبح عقلی کی وجہ سے نہیں یہ وجہ بھی ہے کہ کذب عیب ہے۔ | ۳۲۹ | شرح عقائد جلالی کی تصریح کہ کذب نقص ہے اور نقص باری تعالیٰ پر محال ہے۔ ۳۲۵ | مسائرہ کی نص کہ کذب و جہل جیسے عیب اللہ پر محال ہیں۔ | ۳۳۰ | کنز الفوائد میں ہے کہ باری تعالیٰ کذب سے شرعاً اور عقلاً پاک ہے۔ ۳۲۵ | مسائرہ کی نص کہ کذب عیب ہے۔ | ۳۳۰ | کذب باری محال ہے۔ (شرح فقہ اکبر للعلی القاری) ۳۲۶ | باتفاق اشاعرہ و غیر اشاعرہ نقص باری تعالیٰ پر محال ہے۔ | ۳۳۰ | مسلم الثبوت میں ہے کذب الوہیت کی ضد

اور جو ضد الوہیت ہے باری تعالیٰ کے لئے عیب اور عیب اس کی شان میں محال عقلی، خدائی اور دروغ گوئی ایک جگہ جمع نہ ہو گی (مولانا نظام سہالوی) ۳۲۶ | اللہ تعالیٰ اپنے وعدے اور وعید دونوں میں کذب سے پاک ہے۔ (تفسیر کبیر) | ۳۳۱ | اللہ تعالیٰ کے لئے کذب محال ہے (بحر العلوم فرنگی محلی) ۳۲۶ | کذب باری کے استحالہ پر آیت مبارکہ وتمت کلمۃ ربک صدقا وعدلا سے امام رازی کا استدلال۔

Fatawa Rizvia Volume Fifteen (15)

340 Lying is a defect; it has no place in divine attributes (Shah Abdul Aziz Dehlavi). 341 Formation and other divine attributes are eternal. 341 Second clarification: Overpowering proofs and brilliant arguments are present. 341 First proof for the impossibility of the Creator lying. 342 Fifth proof for the impossibility of the Creator lying. 342 If lying were an attribute of Allah Almighty, it would also be eternal, and since the eternal is not non-existent, it would follow that divine truthfulness is impossible. 342 Allah Almighty being pure from flaws is a rational matter. 343 Sixth proof for the impossibility of the Creator lying. 343 Real separation's removal is like the removal of two opposites. 343 A few incorrect elaborations of philosophers on the aforementioned principle. 344 Lying and truthfulness are essentially descriptions of meaning, not attributes of worship. 344 Allah Almighty being pure from lying is among the necessities of religion. 345 The issuance of Allah's Word from Allah Almighty is not by way of choice. 345 Seventh proof for the impossibility of the Creator lying. 345 If the Creator lying were possible, it would also be necessary. 345 If lying is not possible in verbal speech, then it would not be possible in internal speech either. 345 Second proof for the impossibility of the Creator lying. 345 Everything possible is within Divine Power. 345 Divine Will is a matter of the unseen. 345 If Divine lying is within power, then saying "He will not speak [lies]" would be incorrect. 346 There is no state of waiting for the Creator; so if lying were possible, it would be actual. 346 Eighth proof for the impossibility of the Creator lying. 346 Affirmation and negation of a possibility are not permissible without scriptural evidence. 347 Principles of beliefs are of two types: rational and scriptural. 347 If Divine lying were not rationally and scripturally impossible, then the Word of Allah Almighty would be like the word of Zaid and Amr. 347 Third proof for the impossibility of the Creator lying. 347 If lying were to occur in the Word of Allah Almighty, then at times humans would become more perfect than God. 348 Divine truthfulness is an attribute subsisting in the Essence of the Almighty; attributes are the requirements of the Essence, and change in the requirements of the Essence is impossible. 348 Ninth proof for the impossibility of the Creator lying. 348 If Divine lying were possible, it would only be possible by being an attribute. 348 Fourth proof for the impossibility of the Creator lying. 349 Fourteen additional proofs under the ninth proof for considering Divine attributes as mandatory. 349 The truthfulness of Allah Almighty is eternal and eternally unceasing; hence lying is impossible as it would necessitate the cessation of the eternal.

फ़तावा रिज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

340 झूठ एक दोष है, ईश्वरीय गुणों में इसका कोई स्थान नहीं (शाह अब्दुल अज़ीज़ देहलवी)। 341 रचना और अन्य ईश्वरीय गुण अनादि हैं। 341 दूसरा स्पष्टीकरण: प्रबल प्रमाण और स्पष्ट तर्क मौजूद हैं। 341 रचयिता के झूठ बोलने की असंभवता का पहला प्रमाण। 342 रचयिता के झूठ बोलने की असंभवता पर पांचवां प्रमाण। 342 यदि अल्लाह सर्वशक्तिमान का गुण झूठ होता, तो वह भी अनादि होता, और चूंकि अनादि का अंत नहीं होता, तो इसका अर्थ यह होता कि ईश्वरीय सत्यता असंभव है। 342 अल्लाह सर्वशक्तिमान का दोषों से मुक्त होना एक विवेकपूर्ण बात है। 343 रचयिता के झूठ बोलने की असंभवता पर छठा प्रमाण। 343 वास्तविक अलगाव का उन्मूलन विरोधाभासों के उन्मूलन के समान है। 343 पूर्वोक्त सिद्धांत पर दार्शनिकों के कुछ गलत विवरण। 344 झूठ और सच मूल रूप से अर्थ के वर्णन हैं, इबादत के गुण नहीं। 344 अल्लाह सर्वशक्तिमान का झूठ से मुक्त होना धर्म की अनिवार्यताओं में से है। 345 अल्लाह के कलाम (वाणी) का अल्लाह सर्वशक्तिमान से जारी होना ऐच्छिक नहीं है। 345 रचयिता के झूठ बोलने की असंभवता पर सातवां प्रमाण। 345 यदि रचयिता का झूठ बोलना संभव होता, तो वह आवश्यक भी होता। 345 यदि शाब्दिक वाणी में झूठ संभव नहीं है, तो आंतरिक वाणी में भी संभव नहीं होगा। 345 रचयिता के झूठ बोलने की असंभवता पर दूसरा प्रमाण। 345 हर संभव चीज़ ईश्वरीय शक्ति के अधीन है। 345 ईश्वरीय इच्छा परोक्ष का मामला है। 345 यदि ईश्वरीय झूठ बोलना शक्ति के अधीन है, तो यह कहना गलत होगा कि "वह [झूठ] नहीं बोलेगा"। 346 रचयिता के लिए कोई प्रतीक्षारत अवस्था नहीं है; इसलिए यदि झूठ संभव होता, तो वह वर्तमान में होता। 346 रचयिता के झूठ बोलने की असंभवता पर आठवां प्रमाण। 346 किसी संभावना की पुष्टि और निषेध श्रवण प्रमाण (धार्मिक साक्ष्य) के बिना अनुमत नहीं है। 347 विश्वास के सिद्धांतों के दो प्रकार हैं: तर्कसंगत और धार्मिक। 347 यदि ईश्वरीय झूठ बोलना तर्कसंगत और धार्मिक रूप से असंभव न होता, तो अल्लाह सर्वशक्तिमान की वाणी ज़ैद और अम्र की वाणी की तरह हो जाती। 347 रचयिता के झूठ बोलने की असंभवता पर तीसरा प्रमाण। 347 यदि अल्लाह सर्वशक्तिमान की वाणी में झूठ आ जाए, तो कभी-कभी बंदे (मनुष्य) ईश्वर से अधिक पूर्ण हो जाएंगे। 348 ईश्वरीय सत्यता सर्वशक्तिमान की सत्ता में निहित एक गुण है; गुण सत्ता की आवश्यकताएं हैं, और सत्ता की आवश्यकताओं में परिवर्तन असंभव है। 348 रचयिता के झूठ बोलने की असंभवता पर नौवां प्रमाण। 348 यदि ईश्वरीय झूठ बोलना संभव होता, तो वह एक गुण होने के नाते ही संभव होता। 348 रचयिता के झूठ बोलने की असंभवता पर चौथा प्रमाण। 349 ईश्वरीय गुणों को अनिवार्य मानने के नौवें प्रमाण

के अंतर्गत चौदह अतिरिक्त प्रमाण। 349 अल्लाह सर्वशक्तिमान की सत्यता अनादि और कभी न समाप्त होने वाली है; अतः झूठ असंभव है क्योंकि इससे अनादि का अंत होना आवश्यक हो जाएगा।

۳۴۰ کذب نقصان ہے، صفات الٰہی میں اس کو راہ نہیں (شاہ عبدالعزیز دہلوی) ۳۴۱ تکوین و غیر صفات الٰہیہ ازلی ہیں۔ ۳۴۱ تفریحہ دوم: دلائل قاہرہ و حجا باھرہ ہیں۔ ۳۴۱ کذب باری محال ہونے کی پہلی دلیل۔ ۳۴۲ استحالہ کذب باری پر پانچویں دلیل۔ ۳۴۲ اللہ تعالیٰ کی صفت کذب ہو تو وہ بھی قدیم ہو گی اور قدیم معدوم نہیں تو لازم کہ صدق الٰہی محال ہو۔ ۳۴۲ اللہ تعالیٰ کا عیوب سے پاک ہونا امر عقلی ہے۔ ۳۴۳ استحالہ کذب باری کی چھٹی دلیل۔ ۳۴۳ انفصال حقیقی کا ارتفاع، ارتفاع نقیضین کی طرح ہے۔ ۳۴۳ مذکورہ بالا اصل پر فلاسفہ کی چند غلط تفریحات۔ ۳۴۴ کذب و صدق حقیقتہ وصف معنی ہے عبادت کی صفت نہیں۔ ۳۴۴ اللہ تعالیٰ کا کذب سے پاک ہونا ضروریات دینیہ سے ہے۔ ۳۴۵ کلام اللہ کا صدور اللہ تعالیٰ سے علی وجہ الاختیار نہیں ہے۔ ۳۴۵ کذب باری کے استحالہ کی ساتویں دلیل۔ ۳۴۵ اگر کذب باری ممکن ہو تو ضروری بھی ہوگا۔ ۳۴۵ کلام لفظی میں کذب ممکن نہ ہو تو کلام نفسی میں بھی ممکن نہ ہوگا۔ ۳۴۵ کذب باری محال ہونے پر دوسری دلیل۔ ۳۴۵ ہر ممکن مقدور ہے۔ ۳۴۵ ارادہ الٰہیہ امر غیب ہے۔ ۳۴۵ کذب الٰہی اگر زیر قدرت ہو تو یہ کہنا غلط ہوگا کہ وہ بولے گا نہیں۔ ۳۴۶ باری تعالیٰ کے لئے کوئی حالت منتظرہ نہیں، تو اگر کذب ممکن ہو تو بالفعال ہوگا۔ ۳۴۶ کذب باری کے استحالہ کی آٹھویں دلیل۔ ۳۴۶ ممکن کا اثبات و نفی بغیر دلیل سمعی جائز نہیں۔ ۳۴۷ اصولِ عقائد کی دو قسمیں ہیں عقلی اور شرعی۔ ۳۴۷ کذب الٰہی محال عقلی و شرعی نہ ہو تو اللہ تعالیٰ کا کلام زید و عمر کے کلام کی طرح ہو جائے گا۔ ۳۴۷ استحالہ کذب باری کی تیسری دلیل۔ ۳۴۷ اللہ تعالیٰ کے کلام میں کذب آئے تو بعض اوقات بندے خدا سے اکمل ہو جائیں۔ ۳۴۸ صدق صفت الٰہی قائم بذاتہ تعالیٰ ہے اور صفات مقتضائے ذات اور مقتضائے ذات میں تغیر محال۔ ۳۴۸ کذب باری محال ہونے کی نویں دلیل۔ ۳۴۸ کذب الٰہی ممکن ہو

تو صفت ہو کر ہی ممکن ہوگا۔ ۳۴۸ کذب باری محال ہونے کی چوتھی دلیل۔ ۳۴۹ صفات الہی واجب ماننے پر دلیل نہم کے ضمن میں مزید چودہ دلیلیں۔ ۳۴۹ اللہ تعالیٰ کا صدق ازلی اور ازلی ممتنع الزوال ، تو کذب محال کہ اس سے ازلی کا زوال لازم آتا ہے۔

Fatawa Rizvia, Volume 15

Argument / Topic	Page	Argument / Topic	Page
More fourteen (18) arguments	348	Indeed, the affirmation of its negation is proof.	359
Twenty-fourth argument.	349	Third purification: Refutation of the ravings of the proponents of the possibility of falsehood with words of advice and well-wishing.	359
If divine falsehood is not a defect, it is not a perfection either, and proving something that is not a perfection for the Almighty is impossible.	349	First raving of the Imam of the Wahhabis.	362
Twenty-fifth argument.	350	Ismail Dehlvi's reasoning on the possibility of falsehood.	362
If the Almighty were absolutely capable of lying, it would follow that the Quran is a creation.	350	If God were not capable of lying, then man's power would exceed God's power.	363
Twenty-sixth argument.	350	The answer is that man has no power of his own; whatever he does, he does by the power of Allah Almighty.	363
Twenty-seventh argument.	350	Ismail Dehlvi is a follower of Ibn Hazm Zahiri in this misguidance.	365
Those who believed seeing the face of the Messenger of Allah said 'this is not the face of a liar'; so to attribute the possibility of falsehood to the Noble Face of the Almighty is a great slander.	351	Countless evils follow for Allah Almighty from this heinous statement of Ismail, even that his divinity would become void and he could make a creature God, rather he could make himself non-existent etc. from abominations.	365
Twenty-eighth argument and an elegant discourse on 'And who is more truthful than Allah in speech'.	351	The second raving of Ismail Dehlvi and its numerous refutations.	369

Argument / Topic	Page
Although the superlative noun is for negating superiority, in reality, it is for negating both the superior and the equal.	351
The truthfulness of speech is not a 'Mushakkak' universal; yes, there is ambiguity in two things: weight and acceptance, and the probability of falsehood.	352
Twenty-ninth argument: citation from the blessed verse 'Which thing is greatest in testimony?'	355
Thirtieth argument: the blessed verse 'And the word of your Lord has been fulfilled in truth and justice'.	355
Statement on the ambiguity in truthfulness from the perspective of the speaker and its seven degrees.	356
Difference between Sharia and rational impossibility.	359
Absence of falsehood is divine perfection, and it will be perfection when He can lie but does not lie, etc.	369
Thirty-five lashes on the unbridled behavior of Ismail.	370
Summary of the discourse of the Mullah of Delhi: that Allah Almighty does not lie out of expediency; if there is no expediency, He can commit every flaw.	370
This argument of the Mullah cuts the root of the creed of transcendence.	370
Knowledge of the attributes of the Almighty is from the actions of the Almighty.	371

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 15

तर्क/ विषय	पृष्ठ	तर्क/ विषय	पृष्ठ
अतिरिक्त चौदह (18) दलीलें	348	निश्चय ही उसकी नफ़्ही (नकार) का प्रमाण एक प्रमाण है।	359
चौबीसवीं दलील।	349	तीसरा पावनिकरण: झूठ की संभावना के समर्थकों के प्रलापों का नसीहत भरे और शुभचिंतक शब्दों के साथ खंडन।	359
अगर ईश्वरीय झूठ कोई दोष नहीं है तो यह कोई पूर्णता भी नहीं है, और ईश्वर के लिए ऐसी बात का प्रमाण जो पूर्णता नहीं है, असंभव है।	349	वहाबियों के इमाम का पहला प्रलाप।	362
पच्चीसवीं दलील।	350	झूठ की संभावना पर इस्माइल देहलवी का तर्क।	362
अगर ईश्वर पूर्ण रूप से झूठ बोलने में समर्थ होता, तो यह आवश्यक हो जाता कि क़ुरआन एक रचना हो।	350	अगर ईश्वर झूठ बोलने में समर्थ न होता, तो मनुष्य की शक्ति ईश्वर की शक्ति से बढ़ जाती।	363
छब्बीसवीं दलील।	350	उत्तर यह है कि मनुष्य की अपनी कोई शक्ति नहीं है, वह जो कुछ करता है अल्लाह तआला की शक्ति से करता है।	363
सत्ताईसवीं दलील।	350	इस्माइल देहलवी अपनी इस गुमराही में इब्ने हज़्म ज़ाहिरी का अनुयायी है।	365
अल्लाह के रसूल का चेहरा देख कर ईमान लाने वालों ने कहा कि यह किसी झूठे का चेहरा नहीं है; तो ईश्वर के गरिमामय स्वरूप पर झूठ की संभावना का दोषारोपण एक बहुत बड़ा लांछन है।	351	इस्माइल के इस घृणित कथन से अल्लाह तआला के लिए अनगिनत बुराइयाँ अनिवार्य हो जाएँगी, यहाँ तक कि उसकी ईश्वरीय सत्ता व्यर्थ हो जाए और वह किसी जीव को ईश्वर बना सके बल्कि अपने आप को मिटा सके इत्यादि घिनौनी बातें।	365

तर्क/ विषय	पृष्ठ	तर्क/ विषय	पृष्ठ
अट्ठाइसवीं दलील और 'अल्लाह से अधिक सच्चा कौन है' पर एक सुंदर व्याख्या।	351	इस्माइल देहलवी का दूसरा प्रलाप और उसके अनगिनत खंडन।	369
यद्यपि उत्तमता वाचक संज्ञा श्रेष्ठता के निषेध के लिए होती है, लेकिन वास्तव में यह श्रेष्ठ और समान दोनों के निषेध के लिए होती है।	351	झूठ का न होना ईश्वरीय पूर्णता है, और पूर्णता तब होगी जब वह झूठ बोल सके लेकिन न बोले, इत्यादि।	369
कथन की सच्चाई एक 'मुशक्कक' सार्वभौमिक नहीं है; हाँ, दो बातों में संदेह/अस्पष्टता है: महत्व एवं स्वीकृति, और झूठ की संभावना।	352	इस्माइल की बेलगामियों पर पैंतीस (35) कोड़े।	370
उनतीसवीं दलील: मुबारक आयत 'गवाही में सबसे बड़ी चीज़ कौन सी है?' से प्रमाण।	355	देहलवी मुल्ला के भाषण का सारांश यह है कि अल्लाह तआला किसी मसलहत (हित) के लिए झूठ नहीं बोलता; यदि कोई मसलहत न हो तो वह हर बुराई कर सकता है।	370
तीसवीं दलील: मुबारक आयत 'और आपके पालनहार की बात सच्चाई और न्याय के साथ पूरी हुई'।	355	मुल्ला की यह दलील पवित्र आस्थाओं की जड़ काट देती है।	370
कथन करने वाले के दृष्टिकोण से सच्चाई में अस्पष्टता और उसके सात स्तरों का वर्णन।	356	ईश्वर के गुणों का ज्ञान ईश्वर के कार्यों से होता है।	371
शरीयत और बुद्धि द्वारा असंभव होने के बीच का अंतर।	359		

دلیل / عنوان صفحہ	
مزید چودہ ۱۸ دلیلیں	۳۴۸
چوبیسویں دلیل۔	۳۴۹
کذب الہی عیب نہ ہو تو کمال بھی نہیں اور باری تعالیٰ کے لئے ایسی چیز کا ثبوت جو کمال نہ ہو محال ہے۔	۳۴۹
پچیسویں دلیل۔	۳۵۰
اگر باری تعالیٰ مطلقاً جھوٹ پر قادر ہو تو لازم آئے گا کہ قرآن مخلوق ہو۔	۳۵۰
چھبیسویں دلیل۔	۳۵۰
ستائیسویں دلیل۔	۳۵۰
رسول خدا کا چہرہ دیکھ کر ایمان لانے والوں نے کہا یہ جھوٹے کا	۳۵۱

دلیل / عنوان صفحہ	
اِنَّ اِثْبَاتَ نَہْلَۂ ثبوت۔	۳۵۹
تنزیہ سوم قائلینِ امکانِ کذب کے ہذیانات کا رد کلماتِ نصیحت آمیز و خیر خواہ۔	۳۵۹
ہذیان اول امام وہابیہ	۳۶۲
امکانِ کذب پر اسمٰعیل دہلوی کا استدلال۔	۳۶۲
اگر خدا جھوٹ بولنے پر قادر نہ ہو تو آدمی کی قدرت اللہ کی قدرت سے بڑھ جائے گی۔ جواب یہ ہے کہ آدمی کی اپنی قدرت ہے ہی نہیں، وہ جو کچھ کرتا ہے اللہ تعالیٰ کی قدرت سے کرتا ہے۔	۳۶۳
اسمٰعیل دہلوی اپنی اس گمراہی میں ابن حزم ظاہری کا مقلد ہے۔	۳۶۵
اسمٰعیل کے اس قول سنیع پر اللہ تعالیٰ کے لئے بے شمار مفاسد لازم آئیں گے حتیٰ کہ	۳۶۵

دلیل / عنوان صفحہ	
چہرہ نہیں تو باری تعالیٰ کے وجہ کریم پر امکان کذب کی تہمت بہتانِ عظیم ہے۔	
اٹھائیسویں دلیل اور من اصدق من اللہ قیلا کی نفیس تقریر۔	۳۵۱
اسم تفضیل اگرچہ نفی مزیت کے لئے ہوتی ہے لیکن حقیقۃً نفیِ برتر و ہمسر دونوں کے لئے ہوتی ہے۔	۳۵۱
صدق قول کلی مشکک نہیں، ہاں دو بات میں تشکیک ہے وقعت و قبول اور احتمال کذب۔	۳۵۲
انتیسویں دلیل آیہ مبارکہ ای شییئ اکبر شہادۃ سے استشہاد۔	۳۵۵
تیسویں دلیل آیہ مبارکہ تمت کلمۃ ربك صدقاً وعدلا۔	۳۵۵
صدق میں قائل کے اعتبار سے تشکیک اور اس کے درجات ہفتگاں کا بیان۔	۳۵۶

دلیل / عنوان صفحہ	
اپنی خدائی باطل اور مخلوق کو خدا بنا سکے گا بلکہ اپنے کو معدوم کر سکے گا الی غیر ذلک من القبائح۔	
اسمٰعیل دہلوی کا دوسرا ہذیان اور اس کے بے شمار رو۔	۳۶۹
عدم کذب کمال الہی ہے، اور کمال جب ہو گا کہ جھوٹ بول سکے اور نہ بولے الخ۔	۳۶۹
اسمٰعیل کی بے لگامیوں پر پینتیس ۳۵ تازیانے۔	۳۷۰
ملائے دہلوی کی تقریر کا خلاصہ یہ کہ اللہ تعالیٰ مصلحتہً جھوٹ نہیں بولتا، مصلحت نہ ہو تو ہر عیب کر سکتا ہے۔	۳۷۰
ملا کی یہ دلیل عقائد تنزیہی کی جڑ کاٹ دیتی ہے۔	۳۷۰
صفاتِ باری کی معرفت افعال باری سے ہوتی ہے۔	۳۷۱

دلیل / عنوان صفحہ

استحالہ شرعی و عقلی کا فرق۔ ۳۵۹

دلیل / عنوان صفحہ

Fatawa Razviyya - Volume 15

- 371 | From the acts of the Creator, reasoning is possible only for those attributes of perfection that are related to creation and origination; there is no reasoning for the remaining positive and negative attributes. | 376
- 371 | The proof of all divine attributes is not through traditional (Sami'ee) evidence. | 377
- 371 | Clarification of those attributes that are not proven by traditional evidence. | 377
- 372 | There is a consensus among the people of Islam on Allah Almighty being free from defects. If it were assumed that He is tainted with defects, this consensus would be undermined. | 378
- 373 | The Wahhabis call Allah Almighty 'Haq Subhanahu' (The Sublime Truth) yet they also believe He can possess every defect in the world. | 378
- 373 | There is a contradiction between divinity and defects. | 379
- 374 | Believing that oppression is possible for Allah Almighty means the downfall of His divinity. | 380
- 374 | Even a sensible disbeliever cannot say that He can commit injustice but avoids it out of high-mindedness or expedience. | 380
- 374 | The Wahhabis' idea that if God does not lie He would be powerless is foolish, because when, according to your claim, all defects can be in Him, then (God forbid) this powerlessness could be one of them too. | 381
- 375 | Mulla Dehlavi believes Allah Almighty is actually tainted with deficiencies. | 382
- 376 | Alert / Admonition. | 382
- 376 | Ismail Dehlavi wrote that "To believe Allah Almighty is free from time and space is a real innovation (bid'at-e-haqiqi)." | 382
- 376 | According to Ismail Dehlavi, believing Allah Almighty to be pure and sanctified from defects, and believing Him to be without choice (in His attributes), both are a type of misguidance (God forbid).
- 377 | Dehlavi considers truthfulness (Sidq) to be a perfect attribute of Allah Almighty and also believes it to be within Allah's power and choice, whereas it is explicitly stated in all books of Kalam that all perfect attributes are without the mediation of power and choice.

- 377 | It is a matter of consensus that the perfect attributes are not optional/ voluntary.
- 378 | Alert / Admonition.
- 378 | Dehlavi considers divine knowledge (Ilm-e-Ilahi) to be optional/voluntary as well.
- 379 | The saying of Imam Azam that "His attributes are eternal and uncreated." The consequence of believing truthfulness to be optional is that one would have to believe the Quran is created.
- 380 | 32 statements of the Imams of Islam on the Quran being uncreated.
- 380 | The saying of 9 companions that whoever says the Quran is created is a disbeliever.
- 381 | The saying of Imam Ja'far al-Sadiq (may Allah have mercy on him) that whoever says the Quran is created should be killed.
- 382 | "The one who says the Quran is created is a disbeliever" - Ali ibn al-Madini, Imam Malik, Yahya ibn Abi Talib, Imam Ahmad ibn Hanbal.
- 382 | "Whoever says the Quran is created is a heretic (Zindiq)" - Abdullah ibn Idris.
- 382 | "The one who says the Quran is created is a disbeliever" - Waki' ibn al-Jarrah, Yahya ibn Ma'in, Ibn Abi Maryam, Shabbah ibn Sawad, and Abdul Aziz ibn Aman.

फ़तावा रज़विया - खंड १५

- ३७१ | ईश्वर के कार्यों से केवल उन पूर्णता के गुणों पर तर्क करना संभव है जो सृष्टि और निर्माण से संबंधित हैं; शेष सकारात्मक और नकारात्मक गुणों पर कोई तर्क नहीं है। | ३७६
- ३७१ | सभी दिव्य गुणों का प्रमाण श्रुति प्रमाण (दलील-ए-समी) से नहीं है। | ३७७
- ३७१ | उन गुणों का स्पष्टीकरण जो श्रुति प्रमाणों से सिद्ध नहीं होते। | ३७७
- ३७२ | अल्लाह तआला के दोषों से मुक्त होने पर इस्लाम के लोगों की सर्वसम्मति (इज्मा) है। यदि उन्हें दोषों से ग्रस्त माना जाए, तो यह सर्वसम्मति बाधित होगी। | ३७८
- ३७३ | वहाबी अल्लाह तआला को 'हक़ सुब्हानहू' भी कहते हैं और उसमें दुनिया भर के दोष भी मानते हैं। | ३७८
- ३७३ | देवत्व और दोषों के बीच विरोधाभास है। | ३७९
- ३७४ | अल्लाह तआला के लिए ज़ुल्म (अत्याचार) को संभव मानना उसकी खुदाई के पतन के बराबर है। | ३८०
- ३७४ | कोई समझदार काफिर भी यह नहीं कह सकता कि वह अन्याय तो कर सकता है लेकिन उच्चता या लाभ के कारण इससे बचता है। | ३८०
- ३७४ | वहाबियों का यह विचार कि यदि ईश्वर झूठ न बोले तो वह असमर्थ होगा, मूर्खतापूर्ण है क्योंकि जब आपके दावों के अनुसार सभी दोष उसमें हो सकते हैं, तो (ईश्वर न करे) यह असमर्थता भी एक सही। | ३८१
- ३७५ | मुल्ला देहलवी अल्लाह तआला को वास्तव में कमियों से ग्रस्त मानते हैं। | ३८२
- ३७६ | विशेष चेतावनी। | ३८२
- ३७६ | इस्माइल देहलवी ने लिखा कि "अल्लाह तआला को काल और स्थान से मुक्त मानना एक वास्तविक नवाचार (बिदअत-ए-हक़ीक़ी) है।" | ३८२
- ३७६ | इस्माइल देहलवी के अनुसार अल्लाह तआला को दोषों से मुक्त और पवित्र मानना, और उसे विवश मानना, दोनों ही एक प्रकार की गुमराहियत हैं (ईश्वर न करे)।
- ३७७ | देहलवी सत्यनिष्ठा (सिद्क़) को अल्लाह तआला का एक पूर्ण गुण भी मानते हैं और इसे अल्लाह की शक्ति और चयन के भीतर भी मानते हैं, जबकि कलाम की सभी पुस्तकों में स्पष्ट है कि पूर्णता के सभी गुण शक्ति और चयन के मध्यस्थता के बिना हैं।

- ३७७ | पूर्ण गुणों का स्वैच्छिक न होना एक सर्वसम्मत मुद्दा है।
- ३७८ | विशेष चेतावनी।
- ३७८ | देहलवी ईश्वरीय ज्ञान को भी स्वैच्छिक मानते हैं।
- ३७९ | इमाम आज़म का कथन कि "उनके गुण अनादि और रचित नहीं हैं।" सत्यनिष्ठा को स्वैच्छिक मानने का परिणाम यह है कि कुरान को रचित (मखलूक) मानना पड़ेगा।
- ३८० | कुरान अज़ीम के रचित न होने पर इस्लाम के इमामों के ३२ कथन।
- ३८० | ९ सहाबा का कथन कि कुरान को रचित कहने वाला काफिर है।
- ३८१ | इमाम जाफर सादिक़ (रहमतुल्लाह अलैह) का कथन कि कुरान को रचित कहने वाले को मार दिया जाए।
- ३८२ | "कुरान को रचित कहने वाला काफिर है" - अली इब्न मदनी, इमाम मालिक, यहया इब्न अबी तालिब, इमाम अहमद इब्न हंबल।
- ३८२ | "जो कुरान को रचित कहे वह पाखंडी (ज़िंदीक़) है" - अब्दुल्ला इब्न इदरीस।
- ३८२ | "कुरान को रचित कहने वाला काफिर है" - वकीअ इब्न अल-जर्राह, यहया इब्न मुईन, इब्न अबी मरियम, शबाह इब्न स्वाद और अब्दुल अज़ीज़ इब्न अमान।

فتاویٰ رضویہ - جلد پانزدھم (۱۵)

- ۳۷۱ | افعال باری سے صرف انھیں صفات کمال پر استدلال ممکن جن کو خلق و تکوین سے علاقہ ہے بقیہ صفات ثبوتیہ اور سلبیہ پر استدلال نہیں۔ | ۳۷۶
- ۳۷۱ | تمام صفات الہی کا ثبوت دلیل سمعیہ سے نہیں۔ | ۳۷۷
- ۳۷۱ | ان صفات کی وضاحت جو دلائل سمعیہ سے ثابت نہیں۔ | ۳۷۷
- ۳۷۲ | اللہ تعالیٰ کے عیب سے پاک ہونے پر اہل اسلام کا اجماع ہے۔ اگر عیب سے ملوث مان لیا جائے تو یہ اجماع مخدوح ہوگا۔ | ۳۷۸
- ۳۷۳ | وہابیہ اللہ تعالیٰ کو حق سبحانہ بھی کہتے ہیں اور اس میں دنیا بھر کے عیب بھی مانتے ہیں۔ | ۳۷۸
- ۳۷۳ | الوہیت اور عیوب میں تناقض ہے۔ | ۳۷۹
- ۳۷۴ | اللہ تعالیٰ کے لئے ظلم ممکن ماننے کا مطلب ہے اس کی خدائی کا زوال۔ | ۳۸۰
- ۳۷۴ | یہ بات کوئی سمجھدار کافر بھی نہیں کہہ سکتا ہے کہ خدایت تو کر سکتا ہے لیکن ترفعاً اور مصلحتاً اس سے بچتا ہے۔ | ۳۸۰
- ۳۷۴ | وہابیہ کا یہ خیال کہ اگر خدا جھوٹ نہ بولے تو عاجز ہو گا احمقانہ ہے کیونکہ جب بقول تمھارے سارے عیب اس میں ہو سکتے ہیں تو معاذ اللہ ایک یہ عجز بھی سہی۔ | ۳۸۱
- ۳۷۵ | مُلائے دہلوی اللہ تعالیٰ کو بالفعل نقائص سے ملوث مانتا ہے۔ | ۳۸۲
- ۳۷۶ | تنبیہ نبیہ۔ | ۳۸۲
- ۳۷۶ | اسماعیل دہلوی نے لکھا کہ "اللہ تعالیٰ کو زمان و مکان سے پاک ماننا بدعت حقیقی ہے۔" | ۳۸۲

- ۳۷۶ | اسمعیل دہلوی کے نزدیک اللہ تعالیٰ کو عیب سے پاک اور منزہ ماننا، اور اس کو بے اختیار جاننا دونوں ہی ایک قسم کی گمراہی ہے (معاذ اللہ)
- ۳۷۷ | دہلوی صدق کو اللہ تعالیٰ کی صفت کمال بھی مانتا ہے اور اس کو اللہ کی قدرت و اختیار میں بھی مانتا ہے جبکہ تمام کتب کلامیہ میں تصریح ہے کہ تمام صفات کمالیہ بے توسط قدرتِ اختیار ہیں۔
- ۳۷۷ | صفات کمالیہ کا اختیاری نہ ہونا اجماعی مسئلہ ہے۔
- ۳۷۸ | تنبیہ نبیہ۔
- ۳۷۸ | دہلوی علم الہی کو بھی اختیاری مانتا ہے۔
- ۳۷۹ | امام اعظم کا ارشاد کہ صفاتہ تعالٰی فی الازل غیر محدثہ۔ صدق کو اختیاری ماننے کا وبال یہ ہے کہ قرآن کو مخلوق ماننا پڑے گا۔
- ۳۸۰ | قرآن عظیم کے غیر مخلوق ہونے پر ائمہ اسلام کے ۳۲ ارشادات۔
- ۳۸۰ | ۹ صحابہ کا قول کہ قرآن کو مخلوق کہنے والا کافر ہے۔
- ۳۸۱ | امام جعفر صادق رحمۃ اللہ علیہ کا قول کہ قرآن کو مخلوق کہنے والا قتل کیا جائے۔
- ۳۸۲ | "قرآن کو مخلوق کہنے والا کافر ہے" علی ابن مدینی و امام مالک، یحییٰ ابن ابی طالب، امام احمد بن حنبل۔
- ۳۸۲ | "جو قرآن کو مخلوق کہے زندیق ہے" عبد اللہ ابن ادریس
- ۳۸۲ | "قرآن کو مخلوق کہنے والا کافر ہے۔" وکیع ابن الجراح یحییٰ ابن معین، ابن ابی مریم، شباہ بن سواد و عبدالعزیز ابن امان۔

Page	Text Column 1	Page	Text Column 2	Page
393	The negation of defects and flaws is included in praise only when it is based on the affirmation of some perfect attribute.	386	"Whoever calls the Quran a creation is a heretic" - Yazid ibn Harun, Imam-e-Azam, Qazi Abu Yusuf.	393
393	The perfect attribute is truly truthfulness, not the absence of lying.	385	According to the leader of the Wahhabis, if power over the negation of lying was necessary, then since Allah negated injustice from Himself, power over injustice would also be necessary; and injustice is defined as unauthorized disposal of another's property, so some things would have to be considered outside of divine ownership.	393
392	A mute person or a stone is not praised for the absence of lying because they also lack the capacity for truthfulness.	386	The definitive consensus of the Ahl-e-Sunnat wal-Jama'at is that Allah Almighty is not capable of injustice. Texts from Sharh Fiqh Akbar, Tafsir Baydawi, Ruh al-Bayan, etc.	392
392	In a disjunctive proposition where two attributes of praise and blame are predicated, the capacity to be the subject will be in those individuals where the negation of one attribute necessitates the truth of the other; an individual who lacks this capacity is not included in the subject.	388	Allah Almighty negates having offspring for Himself.	392
392	Takmil-e-Jalil (Grand Completion).	388		392

Page	Text Column 1	Page	Text Column 2	Page
			Mullah Dehlawi's argument implies that having offspring must be possible.	
392	Saying about a disbeliever that he is not a Jabari, Qadari, or Rafidi is not praise, but saying so about a Sunni Muslim is praise.	388	Allah Almighty negated forgetfulness from His essence.	392
392	One who has resolved to speak a lie has already become a liar in internal speech even if they haven't spoken.	388	Mullah Dehlawi's discourse implies that forgetting or making mistakes must also be possible for Allah Almighty.	392
395	The Twentieth Lash/Scourge.	389	Allah Almighty negated straying from His essence; Mullah Dehlawi's discourse implies straying must be possible.	395
395	In the stage of habitual intellect (Aql-bi-al-Malaka), a human is capable of forming a proposition.	390	Mullah Dehlawi is a follower of the Mu'tazilites in this misguidance.	395
395	Rationalizing propositions in the stage of material intellect (Aql Hayulani) is irrational.	390	Weakening of the Mu'tazilite view from Imam Razi's tafsir.	395
395	Truth and falsehood in a report depend on the narration.	391	Different levels of attributes.	395
396	A madman's speech is not a report (news).	391	Subordinate attributes will be praise only for those who do not possess primary praises.	396
396	Pervasive warning through the refutation of all similar cases.	391	Explanation of negative attributes of transcendence and application to the core issue.	396
396		392		396

Page	Text Column 1	Page	Text Column 2	Page
	A disabled person's inability to lie is not due to perfection; it's due to defect and deficiency.		An elegant discourse on the expressions of perfect attributes in the Necessary and the possible.	
		393	The negation of something in itself is not perfection.	

पृष्ठ	पाठ स्तंभ 1	पृष्ठ	पाठ स्तंभ 2	पृष्ठ
३९३	दोषों और त्रुटियों का अभाव तभी प्रशंसा में शामिल होता है जब वह किसी पूर्ण गुण (कमाल) के प्रमाण पर आधारित हो।	३८६	"जो कुरान को रचना कहे, वह नास्तिक (ज़ंदीक) है" - यज़ीद इब्न हारून, इमाम-ए-आज़म, क़ाज़ी अबू यूसुफ़।	३९३
३९३	पूर्ण गुण वास्तव में सत्यनिष्ठा है, न कि झूठ का अभाव।	३८५	वहाबियों के इमाम के कथन के अनुसार यदि झूठ के अभाव पर अधिकार आवश्यक हो गया, तो जब अल्लाह ने स्वयं से अन्याय का खंडन किया, तो अन्याय पर अधिकार भी आवश्यक होगा; और अन्याय दूसरे की संपत्ति में अनधिकृत हस्तक्षेप को कहते हैं, तो कुछ चीज़ों को ईश्वरीय स्वामित्व से बाहर मानना पड़ेगा।	३९३
३९२	एक मूक व्यक्ति या पत्थर की झूठ के अभाव के लिए प्रशंसा नहीं की जाती क्योंकि उसमें सत्य बोलने की भी क्षमता नहीं होती।	३८६	अहले सुन्नत व जमाअत का निश्चित सर्वसम्मति है कि अल्लाह तआला अन्याय करने में सक्षम नहीं है। शरह फिक्ह अकबर, तफ़सीर बैज़ावी, रूह अल-बयान आदि के प्रमाण।	३९२
३९२	एक वियोगात्मक प्रतिज्ञप्ति में जहाँ प्रशंसा और निंदा के दो गुणों को विधेय बनाया गया हो, तो विषय होने की क्षमता उन्हीं व्यक्तियों में होगी जिनसे एक गुण का खंडन दूसरे की सत्यता को अनिवार्य बना दे; और जो व्यक्ति इसकी क्षमता	३८८	अल्लाह तआला अपनी ज़ात से संतान होने का खंडन करता है।	३९२

पृष्ठ	पाठ स्तंभ 1	पृष्ठ	पाठ स्तंभ 2	पृष्ठ
	नहीं रखता, वह विषय में शामिल ही नहीं है।			
३९२	तकमील-ए-जलील (भव्य पूर्णता)।	३८८	मुल्ला देहलवी के तर्क के अनुसार संतान का होना संभव होना चाहिए।	३९२
३९२	किसी काफ़िर के लिए यह कहना कि वह जबरी, क़दरी या राफ़ज़ी नहीं है, प्रशंसा नहीं है, लेकिन सुन्नी मुसलमान के लिए ऐसा कहना प्रशंसा है।	३८८	अल्लाह तआला ने अपनी ज़ात से विस्मृति (भूलने) का खंडन किया।	३९२
३९२	जो व्यक्ति झूठ बोलने का संकल्प कर चुका हो, वह बोलने से पहले ही आंतरिक वाणी (कलाम-ए-नफ़्सी) में झूठा हो चुका होता है।	३८८	मुल्ला देहलवी के व्याख्यान के अनुसार अल्लाह तआला से भूल-चूक भी संभव होनी चाहिए।	३९२
३९५	बीसवां कोड़ा (ताज़ियाना)।	३८९	अल्लाह तआला ने अपनी ज़ात से भटकने का खंडन किया, मुल्ला देहलवी के व्याख्यान के अनुसार भटकना संभव होना चाहिए।	३९५
३९५	मनुष्य 'अक्ल बिल-मलका' (अभ्यस्त बुद्धि) के स्तर पर प्रतिज्ञप्ति के निर्माण में सक्षम है।	३९०	मुल्ला देहलवी इस गुमराह में मुअतज़िला के अनुयायी हैं।	३९५
३९५	'अक्ल हयूलानी' (द्रव्यात्मक बुद्धि) के स्तर पर प्रतिज्ञप्तियों का चिंतन तर्कहीन है।	३९०	इमाम राज़ी की तफ़सीर से मुअतज़िला के कथन का खंडन।	३९५
३९५	समाचार में सत्य और असत्य का निर्धारण कथन (हिकायत) के आधार पर होता है।	३९१	गुणों (सिफ़ात) के विभिन्न स्तर।	३९५
३९६	पागल का कथन समाचार (ख़बर) नहीं है।	३९१		३९६

पृष्ठ	पाठ स्तंभ 1	पृष्ठ	पाठ स्तंभ 2	पृष्ठ
			गौण गुण (सिफ़ात-ए-तन्ज़ुली) उसी के हक़ में प्रशंसा होंगे जिसके पास प्राथमिक प्रशंसाएँ नहीं हैं।	
३९६	सभी समान उदाहरणों के खंडन के माध्यम से व्यापक चेतावनी।	३९१	दिव्यता के निषेधात्मक गुणों का वर्णन और मूल मुद्दे के साथ सामंजस्य।	३९६
३९६	विकलांगों को झूठ पर अधिकार न होना पूर्णता के कारण नहीं है, बल्कि दोष और कमी के कारण है।	३९२	वाजिब और मुमकिन में पूर्णता के गुणों के वर्णनों का एक उत्कृष्ट व्याख्यान।	३९६
		३९३	किसी वस्तु का स्वयं में अभाव पूर्णता नहीं है।	

| ۳۹۳ | عیوب و نقائص کا سلب اس وقت مدح میں داخل ہے کہ کسی صفتِ کمال کے ثبوت پر مبنی ہو۔ | ۳۸۶ | "جو قرآن کو مخلوق کے زندیق سے" یزید ابن ہارون، امام اعظم، قاضی ابو یوسف۔ | ۳۹۳ | | ۳۹۳ | صفتِ کمال حقیقتاً صدق ہے عدمِ کذب نہیں۔ | ۳۸۵ | امام وہابیہ کے قول پر اگر کذب کی نفی پر قدرت ضروری ہو گئی، تو اللہ نے اپنے ذات سے ظلم کی نفی کی تو ظلم پر قدرت ضروری ہوگی، اور ظلم کہتے ہیں ملک غیر میں بیجا تصرف کو، تو کچھ اشیاء کو ملک الہی خارج ماننا پڑے گا۔ | ۳۹۳ | | ۳۹۲ | گونگے اور پتھر کی اس لئے عدمِ کذب سے تعریف نہیں کرتے کہ وہ صدق کی بھی صلاحیت نہیں رکھتا۔ | ۳۸۶ | اہلسنت و جماعت کا اجماع قطعی کہ اللہ تعالیٰ ظلم پر قادر نہیں۔ شرح فقہ اکبر، تفسیر بیضاوی، روح البیان وغیرہ کے نصوص۔ | ۳۹۲ | | ۳۹۲ | قضیہ منفصلہ کے مقدم اور تالی میں جو دو صفت مدح و ذم محمول ہوں، تو موضوع ہونے کی صلاحیت انہیں افراد میں ہوگی جن سے ایک وصف کی نفی دوسرے کے صدق کی مقتضی ہو، اور جو فرد اس کی صلاحیت نہ رکھے وہ موضوع میں مندرج ہی نہیں۔ | ۳۸۸ | اللہ تعالیٰ اپنی ذات سے اولاد کی نفی کرتا ہے، | ۳۹۲ | | ۳۹۲ | تکمیل جلیل۔ | ۳۸۸ | ملائے دہلوی کی دلیل پر لازم کہ اولاد ممکن ہو۔ | ۳۹۲ | | ۳۹۲ | کافر کے لئے کہنے کہ جبری قدری رافضی نہیں تو مدح نہیں اور سُنی مسلمان کو ایسا کہے تو تعریف ہے۔ | ۳۸۸ | اللہ تعالیٰ نے اپنی ذات سے نسیان کی نفی فرمائی، | ۳۹۲ | | ۳۹۲ | جو شخص کذب کے تکلم کا عزم کر چکا تکلم نہ کرے تب بھی کلامِ نفسی میں کاذب ہو چکا۔ | ۳۸۸ | ملائے دہلوی کی تقریر پر لازم کہ اللہ تعالیٰ سے بھول چوک بھی ممکن ہو۔ | ۳۹۲ | | ۳۹۵ | بیسواں تازیانہ۔ | ۳۸۹ | اللہ تعالیٰ نے اپنی ذات سے بہکنے کی نفی کی، ملائے دہلوی کی تقریر لازم کہ بہکنا ممکن ہو۔ | ۳۹۵ | |

۳۹۵ | انسان مرتبہ عقل بالمملکہ میں قضیہ کی ترکیب پر قادر ہے۔ | ۳۹۰ | ملائے دہلوی انہی اس گمرہی میں معتزلہ کے مقلد ہیں۔ | ۳۹۵ | | ۳۹۵ | مرتبہ عقل ہیولانی میں تعقلِ قضایا غیر معقول۔ | ۳۹۰ | تفسیر امام رازی سے معتزلہ کے قول کی تضعیف۔ | ۳۹۵ | | ۳۹۵ | خبر میں صدق و کذب کا اعتبار حکایت سے ہوتا ہے، | ۳۹۱ | صفات کے درجات مختلفہ۔ | ۳۹۵ | | ۳۹۶ | پاگل کا قول خبر نہیں۔ | ۳۹۱ | صفاتِ تنزلی اسی کے حق میں مدح ہوں گی جو مدائح اولیٰ نہیں رکھتا۔ | ۳۹۶ | | ۳۹۶ | تنبیہ دائر وسائر بہ تسفیہ جملہ نظائر۔ | ۳۹۱ | صفاتِ سلبیہ تنزیہ کا بیان اور نفسِ مسئلہ سے تطبیق۔ | ۳۹۶ | | ۳۹۶ | معذوروں کو کذب پر قدرت نہ ہونا کمال کی بناء پر نہیں۔ عیب و نقصان کی بناء پر ہے۔ | ۳۹۲ | واجب اور ممکن میں صفاتِ کمال کے تقاریر کی ایک نفیس تقریر۔ | ۳۹۶ | | | ۳۹۳ | کسی چیز کا سلب بنفسہ کمال نہیں۔ | |

Fatawa Razawiyya - Volume 15

Page	Text 1	Ref	Text 2
399	Mullah Dehlavi compares the inability of Allah Almighty to lie with stones.	396	For Wahhabis, being contradictory to lying is not impossible due to external factors (mumtana' bil-ghayr).
399	Wahhabis do not call it their own.	396	Thirtieth Scourge.
399	The inability of a stone to lie is due to weakness and deficiency, whereas for Allah Almighty it is due to excellence and perfection, so comparing one to the other is a false analogy.	396	If lying were under Divine power, then truthfulness would also be within reach.
400	Twenty-eighth Scourge.	396	Everything within power is possible, and the possible was non-existent in eternity.
400	Wahhabis practice 'Taqiyya' more than the Rafidis.	396	There is a real separation between truth and falsehood; therefore, according to Mullah Dehlavi's statement, it would necessarily follow that Allah Almighty was a liar for millions of years in eternity.
400	An example against the claim.	396	Thirty-first Scourge.
400	That whose mouth is closed, its lying is not impossible in itself but impossible due to external factors.	398	If a likeness of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) were possible, then the lying of the Divine speech would necessarily follow.
401	The impossibility of lying by speechless things and inanimate objects is also not impossible in itself.	398	According to Mullah Dehlavi, there is no harm in the Divine word being false in reality. The harm is in the servants finding out about it.
401	The speech of stones is proven by Hadiths, and the news of speech occurring from stones and trees	398	Divine actions are not motivated by causes.

Page	Text 1	Ref	Text 2
	near the Day of Judgment is established.		
401	The speech of skin on the Day of Judgment is proven from the Quran.	398	Thirty-second Scourge.
401	The occurrence of what is impossible due to external factors necessitates the occurrence of what is impossible in itself.	398	Mullah Dehlavi has also accepted Allah's fear of servants in the matter of intercession.
402	From Ismail Dehlavi's statement, it follows that even the lying of Allah Almighty is not impossible due to external factors.	398	Thirty-third Scourge.
402	A necessary consequence of a statement is not the statement itself.	398	Mullah Dehlavi considers the removal of the Quran possible, even though Divine speech is a requirement of the Essence.
402	Najdis are very bold in issuing decrees of disbelief (Kufr) and polytheism (Shirk).	398	Thirty-fourth Scourge and refutation of a wrong interpretation.
402	They save the one who recites the 'Kalimah' from disbelief as much as possible.	399	The essence of every possible and within-power thing can be removed.
402	Twenty-ninth Scourge: Contradiction of Mullah Dehlavi.	399	Even in the case of the destruction of the Quran, 'Takdhib' (calling someone a liar) is not necessary, but 'Kidhb' (lying) is definitely necessary.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 15

पृष्ठ	पाठ 1	संदर्भ	पाठ 2
399	मुल्ला देहलवी अल्लाह तआला के झूठ पर क़ादिर न होने की तुलना पत्थरों से करते हैं।	396	वहाबियों के नज़दीक झूठ का विरोधी होना मुमतना-बिल-ग़ैर (बाहरी कारणों से असंभव) नहीं है।
399	वहाबी अपना नहीं कहते।	396	तीसवां ताज़ियाना।
399	पत्थर का झूठ बोलने पर सक्षम न होना उसकी कमज़ोरी और दोष के कारण है, और अल्लाह तआला का (ऐसा होना) उसकी ख़ूबी और पूर्णता के कारण है, इसलिए एक का दूसरे पर क़यास (तुलना) करना निराधार है।	396	अगर झूठ ईश्वरीय शक्ति के अधीन हो तो सच्चाई भी मक़दूर (शक्ति के भीतर) होगी।
400	अट्ठाईसवां ताज़ियाना।	396	हर मक़दूर मुमकिन होता है और मुमकिन अज़ल में अनुपस्थित था।
400	वहाबी राफ़िज़ियों से ज़्यादा तक़िया करते हैं।	396	सच्चाई और झूठ में वास्तविक अलगाव है, इसलिए मुल्ला देहलवी के कथन के अनुसार यह आवश्यक होगा कि अज़ल में अल्लाह तआला करोड़ों वर्षों तक झूठा रहा हो।
400	दावे के ख़िलाफ़ उदाहरण।	396	इकतीसवां ताज़ियाना।
400	जिसका मुँह बंद कर लें, उसका झूठ मुमतना-बज़-ज़ात नहीं बल्कि मुमतना-बिल-ग़ैर है।	398	अगर अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) जैसा मुमकिन हो, तो अल्लाह के कलाम (वाणी) का झूठ बोलना आवश्यक हो जाएगा।
401	बेज़ुबान और बेजान चीज़ों का झूठ बोलने से रुकना भी मुहाल-बज़-ज़ात (स्वयं में असंभव) नहीं।	398	मुल्ला देहलवी के नज़दीक ईश्वरीय बात का वास्तव में झूठा होने में कोई बुराई

पृष्ठ	पाठ 1	संदर्भ	पाठ 2
			नहीं। बुराई इसमें है कि बंदों को इसका पता चल जाए।
401	हदीसों से पत्थरों का कलाम सिद्ध है, और क़यामत के नज़दीक पत्थरों और पेड़ों से कलाम होने की ख़बर साबित है।	398	ईश्वरीय कार्य कारणों पर आधारित नहीं होते।
401	मैदान-ए-क़यामत में खाल का बोलना क़ुरआन से साबित है।	398	बत्तीसवां ताज़ियाना।
401	मुमतना-बिल-ग़ैर का होना मुमतना-बज़-ज़ात के होने को अनिवार्य बनाता है।	398	मुल्ला देहलवी ने शफ़ाअत के मसले में भी अल्लाह के लिए बंदों से डरना स्वीकार किया है।
402	इस्माइल देहलवी के कथन के अनुसार यह आवश्यक है कि अल्लाह तआला का झूठ मुमतना-बिल-ग़ैर भी न हो।	398	तैंतीसवां ताज़ियाना।
402	किसी कथन का अनिवार्य परिणाम वह कथन स्वयं नहीं होता।	398	मुल्ला देहलवी क़ुरआन के छीन लिए जाने (सल्ब) को मुमकिन मानता है जबकि ईश्वरीय कलाम जात की मांग है।
402	नजदिये कुफ़्र और शिर्क के फ़तवे देने पर बहुत साहसी हैं।	398	चौंतीसवां ताज़ियाना और एक ग़लत तावील का खंडन।
402	कलमा पढ़ने वाले को जहाँ तक संभव हो कुफ़्र से बचाते हैं।	399	हर मुमकिन और मक़दूर का अस्तित्व छीना जाना मुमकिन है।
402	उनतीसवां ताज़ियाना: मुल्ला देहलوی का अंतर्विरोध।	399	क़ुरआन के न होने की स्थिति में भी झुठलाना (तक्ज़ीब) आवश्यक नहीं, लेकिन झूठ (किज़्ब) ज़रूर आवश्यक है।

صفحہ متن ۱	نمبر شمار	متن ۲
ملائے دہلوی باری تعالیٰ کے کذب پر قادر نہ ہونے کو پتھروں پر قیاس کرتے ہیں۔	۳۹۹ ۳۹۶	کذب کا منافی ہونا وہابیہ کے نزدیک ممتنع بالغیر نہیں۔
وہابی اپنا نہیں کہتے۔	۳۹۹ ۳۹۶	تیسواں تازیانہ۔
پتھر کا کذب پر قادر نہ ہونا عجز و نقص کی وجہ سے ہے اور باری تعالیٰ کا ہنر و کمال کی وجہ سے تو ایک کا دوسرے پر قیاس مع الفارق ہے۔	۳۹۹ ۳۹۶	اگر کذب تحت قدرت الٰہی ہو تو صدق بھی مقدور ہوگا۔
اٹھائیسواں تازیانہ۔	۴۰۰ ۳۹۶	ہر مقدور ممکن ہوتا ہے اور ممکن ازل میں معدوم تھا۔
وہابی روافض سے زیادہ تقیہ کرتے ہیں۔	۴۰۰ ۳۹۶	صدق و کذب میں انفصال حقیقی ہے، لہٰذا ملائے دہلوی کے قول پر لازم کہ ازل میں اللہ تعالیٰ کروڑوں برس جھوٹا رہ چکا ہے۔
دعوی کے خلاف نظیر۔	۴۰۰ ۳۹۶	اکتیسواں تازیانہ۔
	۴۰۰ ۳۹۸	

صفحہ متن ۱		نمبر شمار	متن ۲
	جس کا منہ بند کرلیں اس کا کذب ممتنع بالذات نہیں ممتنع بالغیر ہے۔		اگر رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا مثل ممکن ہو تو کلام الہی کا کذب لازم آئے گا۔
۴۰۱	احرس و جماد کا امتناع کذب بھی محال بالذات نہیں۔	۳۹۸	ملائے دہلوی کے نزدیک خدائی بات واقع میں جھوٹی ہونے میں حرج نہیں۔ حرج اس میں ہے کہ بندوں کو اس کا پتا چل جائے۔
۴۰۱	احادیث سے پتھروں کا کلام ثابت ہے، اور قرب قیامت میں پتھروں اور درختوں سے کلام واقع ہونے کی خبر ثابت ہے۔	۳۹۸	افعال الہی معلل نہیں ہیں۔
۴۰۱	میدان قیامت میں کھال کا کلام قرآن سے ثابت ہے	۳۹۸	بتیسواں تازیانہ۔
۴۰۱	ممتنع بالغیر کا وقوع ممتنع بالذات کے وقوع کو مستلزم ہے	۳۹۸	ملائے دہلوی نے مسئلہ شفاعت میں بھی اللہ کے لئے بندوں سے ڈرنا تسلیم کیا ہے۔
۴۰۲	اسمعیل دہلوی کے قول پر لازم کہ اللہ تعالیٰ کا کذب ممتنع بالغیر بھی نہیں۔	۳۹۸	تینتیسواں تازیانہ۔
۴۰۲	لازم قول قول نہیں ہوتا۔	۳۹۸	

صفحہ متن ۱		نمبر شمار	متن ۲
			ملائے دہلوی قرآن کے سلب کو ممکن مانتا ہے حالانکہ کلام الہی مقتضائے ذات ہے۔
۴۰۲	نجدیہ کفر و شرک کے فتوئی پر بے حد جری ہیں۔	۳۹۸	چونتیسواں تازیانہ اور ایک غلط تاویل کا رد۔
۴۰۲	کلمہ پڑھنے والے کو حتی الامکان کفر سے بچاتے ہیں۔	۳۹۹	ہر ممکن اور مقدور کی ذات سلب ممکن ہے۔
۴۰۲	انتیسواں تازیانہ: ملائے دہلوی کا تناقض۔	۳۹۹	اعدام قرآن کی صورت میں بھی تکذیب لازم نہیں کذب ضرور لازم ہے۔

Fatawa Razawiya Volume 15 (15)

35th Whip. 402	Verses of promise and threat are specific due to the context of generosity, the difference between the two specifications. 402	407
In the speech of servants also, lying generally appears after notification. 403	Support of Allama Khayali. 403	407
A scholarly subtlety. 403	Like verses of promise and threat, verses of forgiveness are also independent and a separate ruling, not a denial of each other. 403	408
Fourth purification in the treatment of modern ignorances. 404	Debate between Abu Amr bin al-Ala and Amr bin Ubayd and inferring from it that those who claim 'breach of threat' (khulf-e-wa'id) do not believe in the possibility of lying. 404	410
Breach of threat is not a branch of the possibility of lying; those who believe in breach of threat declare dissociation from the possibility of lying. 404	According to Imam Amir Ibn al-Hajj, the permissibility of breach of threat is only for Muslims. 404	411
Researchers do not believe in breach of threat either.	Breach of threat does not mean that the punishment of someone whom Allah intended to inform of punishment should not occur. 404	411
There is a definitive consensus on the impossibility of lying by the Creator.	According to the proponents of breach of threat, there is a relationship of equality between pardon/forgiveness and breach of threat. 404	412
Those who mention the disagreement on breach of threat have stated that there is a consensus on the impossibility of Divine lying.	Between changing a word, denying information, and pardoning, there is a relationship of 'general and specific in one aspect'. 404	413
Statement of proponents of permissibility of breach of		413

threat that Divine lying is impossible by consensus. 405	If breach means that the speaker says something and then goes back on it, then undoubtedly it is among the types of lying. 405	
Arguments of those who believe in breach of threat. 405	The existence of the whole is impossible without the existence of the parts. 405	413
In a threat, there is the creation of intimidation, not the delivery of news. 406	The author of Barahin who interpreted breach of threat as the possibility of lying, all Islamic scholars reject this. 406	413
Violation of a threat is not considered a defect, it is considered a grace. 406	Scholars explain the meaning of permissibility of breach of threat as the specification of texts and the restriction of the threat. 406	414
When proponents do not consider breach of threat as news at all, then attributing the statement of lying to them is contrary to Shari'ah. 406	The statement on the permissibility of breach of threat concerns Shari'ah permissibility and actual possibility; four arguments on this topic. 406	414
Verses of threat are specified by verses of forgiveness. 407	Warning on the ambiguity of Allama Ala'i. (Footnote) 407	415
In the case of specification, the question of the possibility of lying does not arise at all. 407	All Ahl al-Sunnah scholars and one sect of the Mu'tazilah agree on the rational possibility of forgiveness for major sinners who die without repentance; the difference is in Shari'ah permissibility; all Ahl al-Sunnah say it is Shari'ah-wise permissible, while this Wa'idiyah sect says it is impermissible. 407	416
	In a threat, any word that indicates generality based on its literal meaning, its specification is permissible. 407	

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

पैंतीसवां ताज़ियाना (कोड़ा)। 402	वादे और धमकी की आयतें करम (उदारता) के संदर्भ में विशिष्ट हैं, दोनों विशिष्टताओं का अंतर। 402	407
बंदों के कलाम में भी आम तौर पर झूठ का प्रकट होना सूचना के बाद होता है। 403	अल्लामा खयाली का समर्थन। 403	407
एक विद्वतापूर्ण सूक्ष्मता। 403	वादे और धमकी की आयतों की तरह माफ़ी की आयतें भी स्वतंत्र और एक अलग हुक्म हैं, एक दूसरे का झुठलाना नहीं। 403	408
आधुनिक अज्ञानताओं के उपचार में चौथी पाकीज़गी। 404	अबू अम्र बिन अल-अला और अम्र बिन उबैद का मुनाज़रा और इससे इस बात पर दलील कि 'खुल्फ-ए-वईद' (धमकी का उल्लंघन) के दावेदार झूठ की संभावना के कायल नहीं हैं। 404	410
खुल्फ-ए-वईद झूठ की संभावना की शाखा नहीं है, जो खुल्फ-ए-वईद के कायल हैं वे झूठ की संभावना से अपनी बेज़ारी ज़ाहिर करते हैं। 404	इमाम अमीर इब्न अल-हज के अनुसार, खुल्फ-ए-वईद की अनुमति केवल मुसलमानों के हक में है। 404	411
शोधकर्ता खुल्फ-ए-वईद के भी कायल नहीं हैं।	खुल्फ-ए-वईद का यह अर्थ नहीं है कि अल्लाह ने जिसे अज़ाब (दंड) की खबर देनी चाही, उसका अज़ाब न हो। 404	411
अल्लाह के झूठ बोलने के असंभव होने पर पूर्ण सहमति (इज्मा) है।	खुल्फ-ए-वईद के समर्थकों के अनुसार माफ़ी और खुल्फ-ए-वईद में समानता का संबंध है। 404	412
खुल्फ-ए-वईद के मतभेद को मानने वालों ने स्पष्ट किया है कि	बात बदलने, खबर को झुठलाने और माफ़ करने में 'आम खास मिन वज्ह' का संबंध है। 404	413

ईश्वरीय झूठ के असंभव होने पर आम सहमति है।		
खुल्फ-ए-वईद की अनुमति मानने वालों का बयान कि ईश्वरीय झूठ आम सहमति से असंभव है। 405	अगर खुल्फ का अर्थ यह हो कि वक्ता एक बात कहकर मुकर जाए, तो निस्संदेह यह झूठ के प्रकारों में से है। 405	413
खुल्फ-ए-वईद मानने वालों के तर्क। 405	अंशों के बिना पूर्ण का अस्तित्व असंभव है। 405	413
वईद (धमकी) में डराना पैदा करना है, खबर देना नहीं। 406	साहिबे बराहीन ने खुल्फ-ए-वईद के जो अर्थ झूठ की संभावना के लिए लिए, इस्लाम के सभी विद्वान उसका खंडन करते हैं। 406	413
वईद का उल्लंघन दोष नहीं माना जाता, बल्कि कृपा (फज़्ल) माना जाता है। 406	विद्वान खुल्फ-ए-वईद की अनुमति का अर्थ ग्रंथों की विशिष्टता और वईद का प्रतिबंध बताते हैं। 406	414
जब समर्थक खुल्फ-ए-वईद को खबर मानते ही नहीं, तो झूठ की बात को उनकी ओर जोड़ना शरीयत के खिलाफ है। 406	खुल्फ-ए-वईद की अनुमति का बयान शरई अनुमति और वास्तविक संभावना में है; इस विषय पर चार प्रमाण। 406	414
वईद की आयतें माफ़ी की आयतों से विशिष्ट हैं। 407	अल्लामा अलाई के संदेह पर चेतावनी। (हाशिया) 407	415
विशिष्टता की स्थिति में झूठ की संभावना का सवाल ही नहीं उठता। 407	अहले सुन्नत के सभी विद्वान और मोतज़िला का एक फिरका, बिना तौबा के मरने वाले गुनाहगारों की माफ़ी की तर्कसंगत संभावना पर सहमत हैं; मतभेद शरई अनुमति में है, अहले सुन्नत इसे शरई रूप से जायज़ बताते हैं, यह वईदिया फिरका इसे नाजायज़ बताता है। 407	416
	वईद में जो शब्द अपने शाब्दिक अर्थ के अनुसार व्यापकता का संकेत देता है, उसकी विशिष्टता जायज़ है। 407	

پینتیسواں تازیانہ۔ ۴۰۲

بندوں کے کلام میں بھی عموماً ظہور کذب بعد اعلام ہوتا ہے۔ ۴۰۳

ایک لطیفہ علمیہ۔ ۴۰۳

تنزیہہ چہارم علاج جہالات جدیدہ میں۔ ۴۰۴

خلف وعید امکان کذب کی فرع

نہیں، جو خلف وعید کے قائل وہ امکان کذب سے تبری فرماتے ہیں۔ ۴۰۴

محققین خلف وعید کے بھی قائل نہیں۔ ۴۱۱

۴۱۲

آیات وعد و وعید بقرینہ کرم مخصوص ہیں، دونوں تخصیصوں کا فرق۔ ۴۰۲ ۴۰۷

علامہ خیالی کی تائید۔ ۴۰۳ ۴۰۷

آیات وعد و وعید کی طرح آیات عفو بھی مستقل اور ایک علیحدہ حکم ہے، ایک دوسرے کی تکذیب نہیں۔ ۴۰۳ ۴۰۸

ابو عمر بن العلاء اور عمر بن عبید کا مناظرہ اور اس سے اس امر پر استدلال کہ مدعیان خلف وعید امکان کذب کے قائل نہیں۔ ۴۰۴ ۴۱۰

امام امیر ابن الحاج کے نزدیک خلف وعید کا جواز صرف مسلمانوں کے حق میں ہے۔ ۴۰۴ ۴۱۱

خلف وعید کا یہ معنی نہیں کہ اللہ نے جس کو عذاب کی خبر دینی چاہی اس کا عذاب واقع نہ ہو۔ ۴۰۴ ۴۱۱

کذب باری کے محال ہونے پر اجماع قطعی ہے۔

خلف وعید کے اختلاف کے قائلوں نے نص کیا ہے کہ کذب الہی کے استحالہ پر اجماع ہے۔

جواز خلف وعید کے قائلوں کی نص کہ کذب الہی بالا جماع محال ہے۔ ۴۰۵

قائلین خلف وعید کے وجوہ استدلال۔ ۴۰۵

وعید میں انشا ئے تخویف ہے اخبار نہیں ہے۔ ۴۰۶

خلاف وعید عیب نہیں شمار ہوتا فضل قرار دیا جاتا ہے۔ ۴۰۶

جب مجوزین خلف وعید کو خبر مانتے ہی نہیں تو کذب کے قول کی نسبت ان کی طرف کرنا بے شرعی ہے۔ ۴۰۶

مجوزین خلف وعید کے نزدیک عفو مغفرت اور خلف وعید میں نسبت تساوی ہے۔ ۴۰۴

تبدیل قول و تکذیب خبر و عفو میں عام خاص من وجہ کی نسبت ہے۔ ۴۰۴ ۴۱۳

خلف کا اگر یہ معنی ہو کہ متکلم ایک بات کہہ کر پلٹ جائے تو بلاشبہ یہ اقسام کذب سے ہے۔ ۴۰۵ ۴۱۳

مقسم کا وجود قسم کے وجود کے بغیر محال ہے۔ ۴۰۵ ۴۱۳

صاحب براہین نے خلف وعید کے معنی جو امکان کذب مراد لئے سارے علمائے اسلام اس کا رد کرتے ہیں۔ ۴۰۶ ۴۱۳

علماء جواز خلف وعید کے معنی تخصیص نصوص اور تقیید وعید بیان فرماتے ہیں۔ ۴۰۶ ۴۱۴

جواز خلف وعید کا قول جواز شرعی اور امکان وقوعی میں ہے اس مضمون پر چار دلیلیں۔ ۴۰۶ ۴۱۴

علامہ علائی کے اشتباہ پر تنبیہ۔ (حاشیہ) ۴۰۷ ۴۱۵

آیات وعید آیات عفو سے

مخصوص ہیں۔ ۴۰۷

تمام علماء اہلسنت اور معتزلہ کا ایک فرقہ، بے توبہ

تخصیص کی صورت میں امکان مرنے والے اہل کبائر کی مغفرت کے جواز عقلی پر متفق
۴۱۶

کذب کا سوال ہی نہیں ہے۔ ۴۰۷ ہیں، اختلاف جواز شرعی میں ہے، اہلسنت قاطبۃً شرعاً

جائز بتاتے ہیں، یہ فرقہ وعیدیہ ناجائز بتاتا ہے۔ ۴۰۷

وعید میں جو لفظ اپنے لغوی معنی کے اعتبار سے عموم

پر دلالت کرتا ہے اس کی تخصیص جائز ہے۔ ۴۰۷

Fatawa Rizvia (Volume 15)

Research scholars do not accept the Shari'i permissibility of Khalf (breaking a promise/threat). 417

Imam Wahidi excluded [this matter] from the noble verse "Indeed, You do not fail in Your promise." 417

According to proponents of permissibility, Khalf-e-Wa'id in a minor sense is permissible regarding Muslims. 418

The rational permissibility of Khalf-e-Wa'id is a consensus among the Ahl-e-Sunnat. 419

Proponents of Khalf-e-Wa'id argue for its Shari'i permissibility. 419

If Khalf-e-Wa'id were a type of lie, it would follow that divine lying is Shari'i-ly permissible. 419

Whoever believes that lying is permissible for the Prophets in matters of preaching is certainly a disbeliever. 420

Scholars consider Khalf-e-Wa'id as permissible and even occurring; if it were a lie, it would follow that divine lying has occurred; four arguments for this claim. 420

In two equivalent statements, the truth of one implies the truth of the other. 420

421

Imam Razi's clarification that asserting the possibility of a lie in Allah's word is near to disbelief. 422

Investigation into the point of contention in Khalf-e-Wa'id (breaking a threat). 422

In the verses of threats, considering the apparent generality, the non-occurrence of formal Khalf-e-Wa'id is evident. 423

A fine explanation of a passage by Qazi Iyad. 424

Imam Halabi's explicit text regarding formal Khalf-e-Wa'id. 425

Determining the origin of contention from Halabi's passage. 425

Generally, even in fundamental issues among the Imams of Ahl-e-Sunnat, the difference remains within the limits of a verbal dispute. 426

In controversial matters among Ahl-e-Sunnat scholars, accusations from both sides are based on their own intended meanings. 426

The mind of the other party is devoid of it. 426

417 Research scholars do not accept the Shari'i permissibility of Khalf (breaking a promise/threat).

If there is no equality between forgiveness and Khalf, then it must be a case of general-specific absolute.

421 Clarification from Mukhtasar al-Aqaid that Allah Almighty will waive the threat.

421 Allama Ibn Amir al-Haj states that Khalf-e-Wa'id is another name for forgiveness.

422 The meaning of Khalf-e-Wa'id is the non-implementation of a threat.

422 It is not a change of word or a falsification of news.

422 Imam Razi's clarification that asserting the possibility of a lie in Allah's word is near to disbelief.

Accusations are always made based on a matter that is agreed upon by both parties.

426 Account of the differences among Imams regarding the issue of faith, illustrated by determining the point of contention.

426 Imam Razi's clarification that the issue of increase and decrease in faith, like the dispute over Khalf-e-Wa'id, can be attributed to a formal dispute.

428 "L'Sajil Jalil" and "Takmil Jamil".

429 Explanation that the issue of Khalf-e-Wa'id, which was brought to support Ismail Dehlvi's stance, still remains unresolved.

फ़तावा रिज़विया (खंड 15)

शोधकर्ता विद्वान 'खल्फ' (वादे/धमकी का उल्लंघन) की शरी'ई अनुमति को स्वीकार नहीं करते। 417

इमाम वाहिदी ने इसे आयत 'बेशक, तू अपने वादे का उल्लंघन नहीं करता' से बाहर घोषित किया। 417

अनुमति देने वालों के अनुसार, मुसलमानों के संबंध में मामूली तौर पर 'खल्फ-ए-वईद' जायज़ है। 418

'खल्फ-ए-वईद' की तर्कसंगत अनुमति पर अहल-ए-सुन्नत का आम सहमति है। 419

'खल्फ-ए-वईद' के समर्थक इसकी शरी'ई अनुमति के पक्षधर हैं। 419

यदि 'खल्फ-ए-वईद' झूठ का एक प्रकार हो, तो इसका अर्थ यह होगा कि ईश्वरीय झूठ बोलना शरी'ई तौर पर जायज़ है। 419

जो यह मानता है कि प्रचार-प्रसार के मामलों में नबियों (पैग़ंबरों) के लिए झूठ जायज़ है, वह निश्चित रूप से काफिर है। 420

विद्वान 'खल्फ-ए-वईद' को जायज़ बल्कि वास्तविक मानते हैं; यदि यह झूठ होता, तो इसका अर्थ यह होता कि ईश्वरीय झूठ घटित हुआ है; इस दावे पर चार तर्क। 420

इमाम राजी का स्पष्टीकरण कि अल्लाह के समाचार में झूठ की संभावना की बात करना कुफ्र (अधर्म) के निकट है। 422

'खल्फ-ए-वईद' (धमकी का उल्लंघन) में विवाद के बिंदु की जाँच। 422

धमकी की आयतों में ज़ाहिरी तौर पर व्यापकता को देखते हुए, औपचारिक 'खल्फ-ए-वईद' का न होना स्पष्ट है। 423

क़ाज़ी अयाज़ के एक उद्धरण की बेहतरीन व्याख्या। 424

औपचारिक 'खल्फ-ए-वईद' पर इमाम हलबी का स्पष्ट पाठ। 425

हलबी के उद्धरण से विवाद के मूल कारण का निर्धारण। 425

सामान्यतः अहल-ए-सुन्नत के इमामों के बीच मौलिक मुद्दों में भी मतभेद केवल शाब्दिक विवाद की सीमा तक रहता है। 426

अहल-ए-सुन्नत के विद्वानों के बीच विवादास्पद मामलों में, दोनों पक्षों का आरोप उनके अपने इच्छित अर्थ के अनुसार होता है। 426

दूसरे का मन इससे खाली होता है। 426

417 शोधकर्ता विद्वान 'खल्फ' (वादे/धमकी का उल्लंघन) की शरी'ई अनुमति को स्वीकार नहीं करते।

दो समान चीज़ों में, एक की सत्यता दूसरे की सत्यता को अनिवार्य बनाती है।

421 यदि क्षमा और 'खल्फ' में समानता नहीं है, तो सामान्य-विशिष्ट का पूर्ण संबंध अवश्य होगा।

421 'मुख्तसर अल-अक़ायद' का स्पष्टीकरण कि अल्लाह सर्वशक्तिमान धमकी को छोड़ देगा।

421 अल्लामा इब्न अमीर अल-हाज का कथन कि 'खल्फ-ए-वईद' क्षमा का दूसरा नाम है।

422 'खल्फ-ए-वईद' का अर्थ धमकी को लागू न करना है।

422 यह शब्द का परिवर्तन या समाचार को झुठलाना नहीं है।

422 इमाम राजी का स्पष्टीकरण कि अल्लाह के समाचार में झूठ की संभावना की बात करना कुफ़्र (अधर्म) के निकट है।

426 आरोप हमेशा ऐसे मामले पर लगाया जाता है जो दोनों पक्षों के बीच सर्वसम्मत हो।

426 ईमान (आस्था) के मामले में इमामों के मतभेद का वर्णन और विवाद के बिंदु के निर्धारण से उदाहरण।

426 इमाम राजी का स्पष्टीकरण कि ईमान की कमी और वृद्धि का मुद्दा 'खल्फ-ए-वईद' के विवाद की तरह औपचारिक विवाद माना जा सकता है।

428 'लसजील जलील' और 'तकमील जमील'।

429 इस बात का वर्णन कि 'खल्फ-ए-वईद' का मुद्दा, जिसे इस्माइल देहलवी की बात के समर्थन में लाया गया था, वह अभी भी सिद्ध नहीं हुआ।

۴۱۷ محققین جواز خلف شرعی نہیں مانتے۔

۴۱۷ امام واحدی نے آیۃ کریمہ انک لا تخلف المیعاد سے کو خارج قرار دیا۔

۴۱۸ قائلین جواز کے نزدیک خلف وعید صغریٰ بحق مسلمین جائز ہے۔

۴۱۹ خلف وعید کا جواز عقلی متفق علیہ پیر اہلسنت ہے۔

۴۱۹ قائلین خلف وعید جواز شرعی کے قائل۔

۴۱۹ خلف وعید اگر کذب کی قسم ہو تو لازم آئے گا کہ کذب الہی شرعاً جائز ہو۔

۴۲۰ حضرات انبیاء پر امور تبلیغی پر کذب جائز ماننے والا قطعاً کافر ہے۔

۴۲۰ علماء خلف وعید کو جائز بلکہ واقع مانتے ہیں، اگر یہ کذب ہو تو لازم آئے گا کہ

۴۲۲ امام رازی کی تصریح کہ اللہ تعالیٰ کی خبر میں جواز کذب کا قول قریب بکفر ہے۔

۴۲۲ خلف وعید میں محل نزاع کی تحقیق۔

۴۲۳ آیات وعید میں بنظر ظاہر عموم، عدم وقوع خلف وعید صوری ہے۔

۴۲۴ قاضی عیاض کی ایک عبارت کی نفیس توضیح۔

۴۲۵ خلف وعید صوری پر امام حلبی کی نص۔

۴۲۵ حلبی کی عبارت سے منشاء نزاع کی تعیین۔

۴۲۶ عام طور سے ائمہ اہلسنت میں مسائل اصولی میں بھی اختلاف نزاع لفظی کی حد تک رہتا ہے۔

۴۲۶ مسائل اختلافیہ میں علمائے اہل سنت میں فریقین کا الزام اپنے معنی مراد کے لحاظ سے ہوتا ہے۔

۴۱۷ محققین جواز خلف شرعی نہیں مانتے۔ ۴۲۲

کذب الٰہی واقع ہے، اس مدعا پر چار دلیلیں۔

۴۲۰ متساویین میں ایک کا صدق دوسرے کے صدق کو مستلزم ہے۔ ۴۲۶

۴۲۱ عفو و خلف میں تساوی نہ ہو تو عام خاص مطلقاً ضرور ہوگا۔ ۴۲۶

۴۲۱ مختصر العقائد کی تصریح کہ اللہ تعالیٰ وعید ترک فرمائے گا۔ ۴۲۶

۴۲۱ علامہ ابن امیر الحاج کہ خلف وعید عفو کا دوسرا نام ہے۔ ۴۲۶

۴۲۲ خلف وعید کے معنی عدم ایقاع وعید ہے۔ ۴۲۸

۴۲۲ تبدیلی قول اور تکذیب خبر نہیں۔ ۴۲۹

امام رازی کی تصریح کہ اللہ تعالیٰ کی خبر میں جواز کذب کا قول قریب بکفر ہے۔

دوسرے کا ذہن اس سے خالی ہوتا ہے۔

الزام ہمیشہ ایسے امر سے دیا جاتا ہے جو متفق علیہ بین الفریقین ہو۔

مسئلہ ایمان میں ائمہ کے اختلاف کا بیان اور محل نزاع کی تعیین سے تمثیل۔

امام رازی کی تصریح کہ ایمان کی زیادتی اور کمی کا مسئلہ خلف وعید کی نزاع کو بھی نزاع صوری پر محمول کیا جاسکتا ہے۔

لسجیل جلیل و تکمیل جمیل۔

اس امر کا بیان کہ خلف وعید کا مسئلہ اسمعیل دہلوی کی جس بات کی تائید میں لایا گیا وہ اب بھی نہ بنی۔

- A twenty-two point refutation of the issue of the possibility of falsehood (Imkan-e-Kizb). (429)
- Conclusion on the ruling regarding the claimant. (429)
- Numerous reasons for the necessity of declaring disbelief for the one who believes in the possibility of falsehood. (429)
- Advice to those who believe in the possibility of falsehood. (430)
- It is mandatory to believe in everything brought by the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). (431)
- The difference between Kufr Luzumi (implied disbelief) and Kufr Iltizami (explicit disbelief). (431)
- The denial by naturalists (Necharis) of the existence of angels, jinn, devils, etc., in meanings established through successive reports (Tawatur) from the Prophet (PBUH) is Kufr Iltizami. (431)
- The Rawafidh's denial of the first two Caliphs (Shaykhayn) and declaring all companions astray, etc., is Kufr Luzumi. (431)
- A group of scholars declares one who holds Kufr Luzumi as a disbeliever, but research shows it is misguidance, not disbelief. (432)
- Whatever a human can do, God can do for His own being. (433)
- Nineteen (19) acts of disbelief follow from this principle. (433)
- Thirty-one (31) acts of disbelief follow from the statement "Flaws and defects are not impossible for God." (433)
- Explanation of five of the countless acts of disbelief resulting from the statement "Everything from which God has been praised by negation is possible for Him." (434)
- Explanation of the seven acts of disbelief (Kufr) resulting from the statement "The truthfulness of Allah is optional." (434)
- Five acts of disbelief resulting from the statement "The knowledge of Allah is optional." (434)
- Four acts of disbelief resulting from the statement "Falsehood from Allah is possible." (434)
- Two acts of disbelief resulting from the statement "If Allah hides something from His servants and makes a Quranic verse false, there is no harm." (434)
- According to Ismail Dehlawi, disbelief is among general matters. (434)

- The Deobandi statement that "Whether God speaks a lie or not, it is a lie" because they follow Ismail Dehlawi in considering falsehood as possible, even permissible and occurring. (436)
- Sending those destined for Paradise to Hell is intellectually impossible according to Maturidi scholars, as it implies a defect in Allah. (436)
- Imam Nasafi also considers the forgiveness of a disbeliever intellectually impossible. (437)
- There is a flaw in the faith of anyone who does not consider it religiously impossible for Prophets (peace be upon them) to go to Hell and for disbelievers and polytheists to go to Heaven. (437)
- Reasoning from the Deobandi statement for the impossibility of falsehood in the Divine Essence. (439)
- If Allah were capable of sending all inhabitants of Paradise to Hell and all inhabitants of Hell to Paradise, then Divine falsehood would follow. (439)
- It would also follow that Allah can be ignorant. (Footnote) (439)
- Everything impossible due to external factors implies impossibility in essence, but it will remain possible in essence and will not imply the possibility of what is inherently impossible. (439)

- इमकान-ए-किज़ब (झूठ की संभावना) के मुद्दे पर बाईस आपत्तियों का खंडन। (४२९)
- दावा करने वाले के बारे में निर्णय का निष्कर्ष। (४२९)
- झूठ की संभावना के मानने वाले पर अनगिनत कारणों से कुफ्र का लागू होना। (४२९)
- झूठ की संभावना के समर्थकों को नसीहत। (४३०)
- नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) द्वारा लाई गई सभी बातों पर ईमान लाना आवश्यक है। (४३१)
- कुफ्र-ए-लुज़ूमी और कुफ्र-ए-इल्तिज़ामी में अंतर। (४३१)
- प्राकृतविदों (नेचरियों) द्वारा फरिश्तों, जिन्नों और शैतानों आदि का उन अर्थों में खंडन करना जो पैगंबर (स.अ.व.) से निरंतरता (तवातुर) के साथ सिद्ध हैं, कुफ्र-ए-इल्तिज़ामी है। (४३१)
- रवाफ़िज़ (शियाओं) का शैखैन (पहले दो खलीफाओं) को नकारना और सभी सहाबा आदि को गुमराह कहना कुफ्र-ए-लुज़ूमी है। (४३१)
- विद्वानों का एक समूह कुफ्र-ए-लुज़ूमी के मानने वाले को काफिर कहता है, लेकिन शोध यह है कि यह गुमराह है, कुफ्र नहीं। (४३२)
- जो कुछ मनुष्य कर सकता है, खुदा अपनी जात के लिए कर सकता है। (४३३)
- इस सिद्धांत पर १९ कुफ्र अनिवार्य होते हैं। (४३३)
- "खुदा के लिए दोष और त्रुटियां असंभव नहीं हैं" इस कथन पर ३१ कुफ्रों की अनिवार्यता। (४३३)
- "जिन बातों के नकारात्मक वर्णन से खुदा की प्रशंसा की गई है, वे सब खुदा के लिए संभव हैं" इस कथन से उत्पन्न होने वाले अनगिनत कुफ्रों में से पांच का वर्णन। (४३४)
- "अल्लाह की सच्चाई ऐच्छिक है" इस कथन से उत्पन्न होने वाले सात कुफ्रों का वर्णन। (४३४)
- "अल्लाह का ज्ञान ऐच्छिक है" इस कथन से उत्पन्न होने वाले पांच कुफ्र। (४३४)
- "अल्लाह का झूठ बोलना संभव है" इस कथन से उत्पन्न होने वाले चार कुफ्र। (४३४)
- "अगर अल्लाह बंदों से छुपाकर कुरान की आयत को झूठा कर दे तो कोई हर्ज नहीं" इस कथन से उत्पन्न होने वाले दो कुफ्र। (४३४)
- इस्माइल देहलवी के अनुसार कुफ्र सामान्य मामलों में से है। (४३४)

- देवबंदियों का यह कहना कि "खुदा ने झूठ बोलना है या नहीं" झूठ है क्योंकि वे इस्माइल देहलवी के अनुसरण में झूठ को संभव, बल्कि जायज़ और होने वाला मानते हैं। (४३६)
- जन्नतियों को जहन्नम में भेजना मातुरीदी विद्वानों के अनुसार बौद्धिक रूप से असंभव है क्योंकि यह अल्लाह के लिए दोष का कारक है। (४३६)
- इमाम नसफी भी काफिर की क्षमा को बौद्धिक रूप से असंभव मानते हैं। (४३७)
- जो व्यक्ति नबियों (अलैहिमुस्सलाम) का जहन्नम में जाना और काफिरों-मुशरिकों का जन्नत में आना शरई रूप से असंभव न माने, उसके ईमान में दोष है। (४३७)
- देवबंदियों के कथन से अल्लाह के लिए झूठ के स्वयं असंभव होने पर तर्क। (४३९)
- यदि अल्लाह सभी जन्नतियों को नरक में और सभी नरकवासियों को स्वर्ग में भेजने में सक्षम हो, तो खुदा का झूठ बोलना आवश्यक हो जाएगा। (४३९)
- यह भी अनिवार्य होगा कि अल्लाह अज्ञानी (जाहिल) हो सकता है। (हाशिया) (४३९)
- प्रत्येक बाह्य-असंभव (मुम्तने बिल-ग़ैर) स्वतः-असंभव (मुम्तने बिज़-ज़ात) का कारण होता है, लेकिन वह स्वयं संभव-इन-एसेंस (मुमकिन बिज़-ज़ात) ही रहेगा और स्वतः-असंभव की संभावना का कारण नहीं होगा। (४३९)

पृष्ठ ३६ का ७४२

- مسئلہ امکان کذب کا ایک بائیس رد۔ (۴۲۹)
- خاتمہ تحقیق حکم قائل ہیں۔ (۴۲۹)
- امکان کذب کے قائل پر بے شمار وجہ سے لزوم کفر۔ (۴۲۹)
- قائلین امکان کذب کو نصیحت۔ (۴۳۰)
- جمیع ما جاء بہ النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر ایمان لانا ضروری ہے۔ (۴۳۱)
- کفر لزومی اور التزامی کا فرق۔ (۴۳۱)
- نیچریوں کا ملک جن و شیاطین وغیرہ کا ان معانی پر انکار کرنا جو رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے تواتر سے ثابت ہے کفر التزامی ہے۔ (۴۳۱)
- روافض کا انکار شیخین اور تضلیل جمیع صحابہ وغیرہ کفر لزومی ہے۔ (۴۳۱)
- کفر لزومی کے قائل کو ایک گروہ علماء کافر کہتا ہے، مگر تحقیق یہ ہے کہ یہ گمراہی ہے کفر نہیں ہے۔ (۴۳۲)
- جو کچھ انسان کر سکے خدا اپنی ذات کے لئے کر سکتا ہے۔ (۴۳۳)
- اس اصل پر انیس ۱۹ کفر لازم ہیں۔ (۴۳۳)
- "خدا کے لئے عیوب و نقائص محال نہیں" اس قول پر اکتیس ۳۱ کفر کا لزوم۔ (۴۳۳)
- "جن باتوں کی نفی سے خدا کی مدح کی گئی ہے وہ سب خدا کے لئے ممکن ہیں" اس قول پر لازم آنیوالے بے شمار کفروں میں سے پانچ کا بیان۔ (۴۳۴)
- "صدق الٰہی اختیاری ہے" اس قول پر لازم ہونے والے سات کفروں کا بیان۔ (۴۳۴)
- "علم الٰہی اختیاری ہے" اس قول پر لازم آنیوالے پانچ کفر۔ (۴۳۴)

- "کذب الہی ممکن ہے" اس قول پر لازم آنیوالے چار کفر۔ (۴۳۴)
- "اللہ تعالی بندوں سے چھپا کر آیت قرآنی جھوٹی کر دے تو حرج نہیں" اس قول پر لازم آنے والے دو کفر۔ (۴۳۴)
- اسمعیل دہلوی کے نزدیک کفر امور عامہ میں سے ہے۔ (۴۳۴)
- دیوبندیوں کا یہ قول کہ "خدا نے جھوٹ بولنا نہ بولے " جھوٹ ہے کیونکہ وہ اسمعیل دہلوی کی اتباع میں کذب کو ممکن بلکہ جائز و وقوعی مانتے ہیں۔ (۴۳۶)
- بہشتیوں کو جہنم میں بھیجنا علماء ماتریدیہ کے نزدیک عقلاً محال مستلزم نقص علی اللہ ہے۔ (۴۳۶)
- امام نسفی عفو کافر بھی عقلاً نا ممکن مانتے ہیں۔ (۴۳۷)
- جو شخص انبیاء علیہم السلام کا جہنم میں جانا، اور کافروں مشرکوں کا جنت میں آنا محال شرعی نہ مانے اس کے ایمان میں خلل ہے۔ (۴۳۷)
- دیوبندیوں کے قول سے کذب باری ممتنع بالذات ہونے پر استدلال۔ (۴۳۹)
- اللہ تعالیٰ سب جنتیوں کو دوزخ میں اور تمام جہنمیوں کو جنت میں بھیجنے پر قادر ہو تو کذب باری لازم آئے گا۔ (۴۳۹)
- اللہ تعالیٰ کا جاہل ہونا بھی لازم آئے گا۔ (حاشیہ) (۴۳۹)
- ہر ممتنع بالغیر ممتنع بالذات کو مستلزم لیکن خود ممکن بالذات ہی رہے گا اور محال بالذات کے امکان کو بھی مستلزم نہ ہوگا۔ (۴۳۹)

صفحہ 36 کا 742

Fatawa-e-Razvia - Volume 15 (15)

- Argumentation from Sharh-ul-Aqaid an-Nasafiyyah on the aforementioned claim. Refutation of those who judge the impossibility of necessity by itself from the impossibility of being necessary by itself, and those who judge the possibility of the necessary from the possibility of the antecedent when it is essentially impossible. (440)
- Ismail Dehlvi admits that even if the antecedent is possible, the necessary can be impossible. (442)
- Three reasons for the necessity of Kufr upon Rashid Ahmad Gangohi. (442)
- Approving an act of disbelief is itself disbelief. (442)
- Rashid Ahmad Gangohi's statement implies that some early scholars believed in the actual occurrence of 'Kizb' (lying) in reality. (443)
- One who does not declare Jews and Christians as disbelievers is himself a disbeliever. (443)
- Shari'ah ruling on those who believe in the possibility of 'Kizb'. (445)
- If a disbeliever recites the Shahada out of habit, it is not sufficient for repentance. (445)
- Repentance should match the crime; hidden for hidden, and manifest for manifest. (446)
- Leading prayers by a 'fasiq' (open sinner) is Makruh Tahrimi (highly disliked). (446)
- Words of guidance and direction. (447)
- Date of authorship of the treatise. (449)
- Verification by Maulana Ghulam Dastagir Qasuri (may Allah have mercy on him). (450)
- Treatise: Daman-e-Bagh-e-Subhan al-Subbuh.
- Thousands of reasons for the necessity of Kufr upon those who believe in the possibility of 'Kizb'. (451)
- Comprehensive introduction to the topics of Subhan al-Subbuh. (452)
- Lying is a defect, and it is essentially impossible for Allah Almighty to be tainted with a defect. (452)
- Proof from Sharh al-Maqasid that ignorance and lying are impossible for the Creator. (453)
- There is a real incompatibility between lying and truth; for whom lying is possible, truth will not remain necessary. (453)

- Detailed explanation of the evils of the possibility of 'Kizb' from Sharh al-Maqasid. (453)
- The claim that if Allah were not capable of lying, then man's power would exceed God's, is an invention of Ismail Dehlvi. (454)
- Counters to the argument of Mulla Dehlvi. (454)
- According to the Wahhabi method, it would follow that God has parents. (454)
- Mulla Dehlvi called God's lying 'Mumtani bil-Ghayr' (impossible due to external factors), but his argument implies that the lie must occur. (455)
- The mistake of the Wahhabis is that they consider human actions to be outside of God's power. (455)
- Another refutation of Mulla Dehlvi's argument. (456)
- One more refutation. (456)
- Deobandis and Wahhabis themselves do not believe Allah to be capable of things under a servant's power; this is the sect of the Jubba'iyyah. (457)
- An example of 'Qudrat ala al-Mithl' (power over like things). (457)
- A true word intended for a false purpose (Kalima-e-Haqq ureeda biha al-batil). (458)
- Explanation of 'Maqdur al-Abd' being 'Maqdur Allah'. (458)
- Whoever God knows to be right is truly on the right side, otherwise compound ignorance (Jahl-e-Murakkab) would be permissible for God. (459)
- The evils of compound ignorance regarding Allah. (459)

फ़तावा रज़विया - जिल्द पंद्रहवीं (१५)

- शरह अक़ायद नसफ़ी से उपरोक्त दावे पर दलील। बिल-ज़ात मुहाल (असंभव) होने की आवश्यकता से बिल-ज़ात लुज़ूम (ज़रूरी होने) का हुक्म देने वालों और मलज़ूम (अनिवार्य) के इमकान (संभावना) से लाज़िम के इमकान के मुस्तहिल (असंभव) बिल-ज़ात का हुक्म देने वालों का खंडन। (४४०)
- इस्माइल देहलवी स्वीकार करते हैं कि यदि मलज़ूम मुमकिन (संभव) हो, तो भी लाज़िम मुहाल हो सकता है। (४४२)
- रशीद अहमद गंगोही पर कुफ़्र (अधर्म) के अनिवार्य होने के तीन कारण। (४४२)
- कुफ़्रिया अक़ीदे (विश्वास) को सही ठहराना कुफ़्र है। (४४२)
- रशीद अहमद गंगोही के कथन से यह अनिवार्य होता है कि कुछ प्राचीन विद्वान वास्तव में 'किज़्ब' (झूठ) के घटित होने के कायल (मानने वाले) हों। (४४३)
- यहूदियों और ईसाइयों को काफ़िर न कहने वाला स्वयं काफ़िर है। (४४३)
- किज़्ब के इमकान (झूठ की संभावना) के कायल लोगों पर शरीयत का हुक्म। (४४५)
- यदि कोई काफ़िर आदत के तौर पर कलमा-ए-शहादत पढ़े, तो तौबा (प्रायश्चित) के लिए यह पर्याप्त नहीं है। (४४५)
- जैसा अपराध वैसी ही तौबा; गुप्त के लिए गुप्त और प्रकट के लिए प्रकट। (४४६)
- फासिक (पापी) की इमामत (प्रार्थना का नेतृत्व) मकरूह-ए-तहरीमी (अत्यधिक नापसंद) है। (४४६)
- मार्गदर्शन और हिदायत के शब्द। (४४७)
- रिसाला (पुस्तिका) की रचना की तारीख। (४४९)
- मौलाना ग़ुलाम दस्तगीर कसूरी (रहमतुल्लाह अलैहि) द्वारा तस्दीक़ (सत्यापन)। (४५०)
- रिसाला: दामान-ए-बाग़-ए-सुब्हान अल-सुब्बूह।
- किज़्ब के इमकान के कायल पर हज़ारों कारणों से कुफ़्र की अनिवार्यता। (४५१)
- सुब्हान अल-सुब्बूह के विषयों का व्यापक परिचय। (४५२)
- झूठ एक दोष है और अल्लाह तआला का दोष से कलंकित होना स्वभावतः असंभव (मुहाल बिल-ज़ात) है। (४५२)

- शरह मुक़ासिद से इस बात का प्रमाण कि रचयिता (बारी) के लिए अज्ञान और झूठ संभव नहीं है। (४५३)
- झूठ और सत्य के बीच वास्तविक विरोध है; जिसके लिए झूठ संभव होगा, उसके लिए सत्य अनिवार्य नहीं रहेगा। (४५३)
- शरह मुक़ासिद से किज़्ब के इमकान (झूठ की संभावना) की बुराइयों का विस्तृत विवरण। (४५३)
- यह कहना कि यदि अल्लाह झूठ बोलने पर सक्षम न हो तो बंदे की शक्ति ईश्वर से अधिक हो जाएगी, इस्माइल देहलवी की अपनी उपज है। (४५४)
- मुल्ला देहलवी की दलील पर प्रतिवाद। (४५४)
- वहाबियों के तरीके के अनुसार यह अनिवार्य होगा कि ईश्वर के माता-पिता हों। (४५४)
- मुल्ला देहलवी ने ईश्वर के झूठ को 'मुमतनी बिल-ग़ैर' (किसी बाहरी कारण से असंभव) कहा है, लेकिन उनकी दलील से यह अनिवार्य होता है कि झूठ घटित हो। (४५५)
- वहाबियों की ग़लती यह है कि वे मानवीय कार्यों को ईश्वर की शक्ति से बाहर मानते हैं। (४५५)
- मुल्ला देहलवी की दलील का एक और खंडन। (४५६)
- एक और खंडन। (४५६)
- देवबंदी और वहाबी स्वयं अल्लाह तबारक व तआला को बंदों की क्षमताओं पर सक्षम नहीं मानते और यह जुबैया संप्रदाय का पंथ है। (४५७)
- 'कुदरत अला अल-मिसल' (समान चीज़ों पर शक्ति) का एक उदाहरण। (४५७)
- 'कलमा-ए-हक़ उरीद बिहिल बातिल' (एक सच्ची बात जिसका उद्देश्य गलत हो)। (४५८)
- 'मख़दूर अल-अब्द मख़दूर अल्लाह' की व्याख्या। (४५८)
- ईश्वर ने जिसे सत्य माना, वह वास्तव में सही है, अन्यथा ईश्वर के लिए अज्ञानता (जहल-ए-मुरक्कब) संभव होगी। (४५९)
- अल्लाह के प्रति जहल-ए-मुरक्कब की बुराइयाँ। (४५९)

فتاویٰ رضویہ جلد پندرہویں (۱۵)

- شرح عقائد نسفی سے مذکورہ بالا دعویٰ پر استدلال۔ استحالہ لازم بالذات سے استحالہ لزوم بالذات کا حکم کرنے والوں اور امکان ملزوم سے امکان لازم مستحیل بالذات کا حکم کرنے والوں کی تردید۔ (۴۴۰)
- اسمعیل دہلوی کو اقرار ہے کہ ملزوم ممکن ہو تب بھی لازم محال ہو سکتا ہے۔ (۴۴۲)
- رشید احمد گنگوہی پر لزوم کفر کی تین وجوہیں۔ (۴۴۲)
- عقیدہ کفریہ کی تصویب کفر ہے۔ (۴۴۲)
- رشید احمد گنگوہی کے قول پر لازم کہ کچھ علمائے متقدمین وقوع کذب بالفعل کے قائل ہوں۔ (۴۴۳)
- یہود و نصاریٰ کی تکفیر نہ کرنے والا کافر ہے۔ (۴۴۳)
- قائلین امکان کذب کا حکم شرعی۔ (۴۴۵)
- کافر عادت کے طور پر کلمہ شہادت پڑھے، توبہ کے لئے یہ کافی نہیں۔ (۴۴۵)
- جیسا جرم ویسی ہی توبہ، نہاں کی نہاں اور عیاں کی عیاں۔ (۴۴۶)
- فاسق کی امامت مکروہ تحریمی ہے۔ (۴۴۶)
- کلمات ارشاد و ہدایت (۴۴۷)
- تاریخ تصنیف رسالہ (۴۴۹)
- تصدیق جناب مولانا غلام دستگیر قصوری علیہ الرحمۃ (۴۵۰)
- رسالہ دامانِ باغِ سبحان السبوح
- امکان کذب کے قائل پر ہزاروں وجہ سے لزوم کفر (۴۵۱)

- سبحان السبوح کے مضامین کا اجماع تعارف (۴۵۲)
- کذب عیب ہے اور اللہ تعالیٰ کا عیب سے ملوث ہونا محال بالذات ہے۔ (۴۵۲)
- شرح مقاصد سے اس امر کا ثبوت کہ جہل و کذب باری ممکن نہیں۔ (۴۵۳)
- کذب و صدق میں منافات حقیقی ہے جس کا کذب ممکن ہوگا صدق ضروری نہ رہے گا۔ (۴۵۳)
- شرح مقاصد سے امکان کذب کے مفاسد کی تفصیل (۴۵۳)
- یہ کہنا کہ اللہ کذب پر قادر نہ ہو تو بندے کی قدرت خدا سے بڑھ جائے گی، اسمعیل دہلوی کی اپج ہے۔ (۴۵۴)
- ملائے دہلوی کی دلیل پر معارضے (۴۵۴)
- وہابیوں کے طریقے پر لازم کہ خدا کے ماں باپ ہوں (۴۵۴)
- ملائے دہلوی نے خدا کے کذب کو ممتنع بالغیر کہا ہے مگر اس کی دلیل پر لازم کہ کذب واقع ہو۔ (۴۵۵)
- وہابیہ کی غلطی یہ ہے کہ افعال انسانی کو خدا کی قدرت سے باہر تصور کرتے ہیں۔ (۴۵۵)
- دلیل ملائے دہلوی کا ایک اور رد۔ (۴۵۶)
- ایک اور رد۔ (۴۵۶)
- دیوبندی اور وہابی خود اللہ تبارک و تعالیٰ کو مقدوراتِ عبد پر قادر نہیں مانتے اور یہ جبائیہ کا مسلک ہے۔ (۴۵۷)
- قدرت علی المثل کی ایک مثال۔ (۴۵۷)
- کلمہ حق ارید بہ الباطل۔ (۴۵۸)
- مقدور العبد مقدور اللہ کی تشریح (۴۵۸)
- خدا نے جس کو حق جانا وہ واقعۃً حق بجانب ہے ورنہ خدا پر جہل مرکب جائز ہو۔ (۴۵۹)
- جہل مرکب علی اللہ کے قبائح۔ (۴۵۹)

Ibn Hazm Zahiri believes that God can have a son.	459	In the best of generations, beliefs were accepted unconditionally upon hearing them orally and preserved in hearts. 470
Addressing the Wahhabis regarding the slave's capability being God's capability.	461	The abundance of sects and the spread of misguidance laid the foundation for modern theology (Ilm-al-Kalam). 470
When an opponent establishes an obligatory proof, the other party cannot deny their admitted premise.	462	The proofs given for establishing true beliefs are subject to 'Why?' and 'We do not accept,' but this affects the proofs, not the original belief itself. 470
Treatise: 'Al-Qam' al-Mubeen li-Amal al-Mukadhibeen'	465	Later commentators and researchers engage in some unnecessary nitpicking in their discussions and investigations. 471
Response to opponents' reasoning from the texts of 'Musayarah' and 'Sharh Mawaqif'.	465	The scholars' clarification that reliance is on the rules of the people of truth; the discussion of nitpickers has no authority. 471
When Allah takes religion away from a nation, He takes away their sound reason, no matter how much worldly knowledge they possess.	467	As a result of these futile theological debates, the leaders (Imams) considered later theology to be extremely base and worthless. 472
An example of books written for corrupt motives. Everyone except the Messenger of Allah (peace be upon him) can be held accountable for their words.	468	Those who claim the possibility of lying have abandoned the clear texts of the Great Quran, original texts, and beliefs, clinging to convoluted arguments. 473
One should hold the belief held by the majority of the people of truth; exceptions are not to be relied upon.	468	The first example and refutation of Mulla Abdul Hakim's idea that Allah Almighty does not possess infinite matters. 473
	468	Mulla Abdul Hakim stated the belief that Divine actions are inherently infinite, 475

In attributing lies to the word of Allah, the Wahhabis are ahead of all misguided groups.		including existing and non-existing things. Support for this belief from Mawaqif, Sharh Mawaqif, Maqasid, Sharh Maqasid, Dawlat Makkiyyah, etc.	
The meaning of Mulla Sialkoti's statement is that a lie, in absolute terms, whoever says it, is inherently possible, rather, it occurs.	468	Second example.	478
Absolute consensus is not inherently impossible, whereas the meeting of two opposites is inherently impossible.	468	Discussion in 'Musayarah' that determination and will should be specified from Allah Almighty's creation.	479
An error of Mulla Abdul Hakim Sialkoti.	469	Refutation of this discussion in 'Musayarah'.	480
An impossibility in reasoning from the text of 'Sharh Mawaqif'.	470	Specifying determination and will from Divine creation is like the Mu'tazilite doctrine that 'slaves are the creators of their own actions.'	481

इब्न हज़्म ज़ाहिरी का मानना है कि ईश्वर का पुत्र हो सकता है।	459	श्रेष्ठ युगों (खैर-उल-कुरून) में विश्वास मौखिक रूप से सुनकर बिना किसी प्रश्न के स्वीकार कर लिए जाते थे और हृदयों में सुरक्षित रखे जाते थे।	470
दास की क्षमता ईश्वर की क्षमता होने के संबंध में वहाबियों पर प्रत्युत्तर।	461	पंथों की अधिकता और गुमराहियों के प्रसार ने आधुनिक इल्म-उल-कलाम (धर्मशास्त्र) की नींव रखी।	470
जब विरोधी एक अनिवार्य प्रमाण प्रस्तुत करता है, तो दूसरे पक्ष के पास अपने स्वीकृत आधार को नकारने का कोई रास्ता नहीं होता।	462	सच्चे विश्वासों को सिद्ध करने के लिए जो तर्क दिए जाते हैं, उन पर 'क्यों?' और 'हम स्वीकार नहीं करते' का प्रभाव होता है, वास्तविक विश्वास पर नहीं।	470
रिसाला: अल-क़म अल-मुबीन लि-अमल अल-मुकज़िबीन	465	बाद के व्याख्याकारों और शोधकर्ताओं द्वारा की गई चर्चाओं और जांचों में कुछ अनावश्यक नुक्ताचीनी भी होती है।	471
'मुसायराह' और 'शरह मवाक़िफ़' के पाठों से विरोधियों के तर्क का उत्तर।	465	विद्वानों का स्पष्टीकरण कि भरोसा सत्य के अनुयायियों के नियमों पर है; नुक्ताचीनी करने वालों की चर्चा का कोई आधार नहीं है।	471
जब अल्लाह किसी कौम से दीन (धर्म) छीन लेता है, तो उनकी सही बुद्धि भी छीन लेता है, चाहे उनके पास सांसारिक ज्ञान कितना भी क्यों न हो।	467	इन व्यर्थ धार्मिक चर्चाओं के परिणामस्वरूप ही इमामों ने बाद के कलाम को अत्यंत तुच्छ और मूल्यहीन समझा।	472
भ्रष्ट उद्देश्यों के लिए लिखी गई पुस्तकों का एक उदाहरण। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि	468	झूठ की संभावना के समर्थकों ने महान कुरान के स्पष्ट पाठों, मूल ग्रंथों और विश्वासों को छोड़कर जटिल चर्चाओं का सहारा लिया है।	473

वसल्लम) के अलावा हर व्यक्ति की बातों पर पूछताछ हो सकती है।

वही विश्वास रखना चाहिए जो सत्य के अनुयायियों (अहल-ए-हक़) के बहुमत का है; अपवादों पर भरोसा नहीं किया जा सकता। 468

अल्लाह के कलाम (वाणी) की ओर झूठ मढ़ने में वहाबी सभी गुमराह समूहों से आगे हैं। 468

मुल्ला सियालकोटी के कथन का अर्थ यह है कि पूर्णतः झूठ, चाहे वह किसी का भी हो, संभव ही नहीं बल्कि घटित होता है। 468

पूर्णतः आम सहमति (इज्मा) स्वतः असंभव नहीं है, जबकि दो विरोधाभासों का मिलना स्वतः असंभव है। 468

मुल्ला अब्दुल हकीम सियालकोटी की एक गलती। 469

'शरह मवाक़िफ़' के पाठ से तर्क करने पर एक असंभाव्यता। 470

पहला उदाहरण और मुल्ला अब्दुल हकीम के इस विचार का खंडन कि अल्लाह तआला को अनंत मामले प्राप्त नहीं हैं। 473

मुल्ला अब्दुल हकीम ने यह विश्वास बताया है कि ईश्वरीय कार्य स्वयं में अनंत हैं, जिनमें विद्यमान और अविद्यमान दोनों शामिल हैं। मवाक़िफ़, शरह मवाक़िफ़, मक़ासिद और शरह मक़ासिद, दौलत मक्किया आदि से इस विश्वास का समर्थन। 475

दूसरा उदाहरण। 478

'मुसायराह' की यह चर्चा कि अल्लाह तआला के सृजन से संकल्प और इच्छा को विशिष्ट किया जाना चाहिए। 479

'मुसायराह' की इस चर्चा का खंडन। 480

ईश्वरीय सृजन से संकल्प और इच्छा को विशिष्ट करना मोतज़िला के इस मत के समान है कि 'दास अपने कार्यों के स्वयं निर्माता हैं।' 481

ابن حزم ظاہری قائل ہے کہ خدا کا بیٹا ہو سکتا ہے۔ ۴۵۹

مقدور العبد مقدور اللہ کی تقریر وہابیہ پر معارضہ۔ ۴۶۱

خصم الزامی دلیل قائم کرے تو فریق کو اپنے مسلمہ مقدمہ سے انکار کا یارا نہیں۔ ۴۶۲

رسالہ القمع المبین لأمال المکذبین ۴۶۵

مسائر اور شرح مواقف کی عبادت سے مخالفوں کے استدلال کا جواب۔ ۴۶۵

اللہ پاک جب کسی قوم سے دین لیتا ہے تو عقل سلیم چھین لیتا ہے چاہے دیگر دنیاوی علوم میں کتنی ہی عقل و دانش ہو۔ ۴۶۷

خیر القرون میں عقائد زبانی سن کر بے چون و چرا تسلیم کر لئے جاتے تھے اور سینوں میں محفوظ کر لئے جاتے۔ ۴۷۰

مذاہب کی کثرت اور گمراہیوں کے شیوع نے موجودہ علم کلام کی بنا ڈالی۔ ۴۷۰

عقائد حقہ کے اثبات میں جو دلیلیں دی جاتی ہیں لم ولا نسلم کا اثر ان دلیلوں پر ہوتا ہے ، اصل عقیدہ پر نہیں۔ ۴۷۰

متاخرین شراح و محققین جو کچھ بحث و تمحیص کرتے ہیں ان میں کچھ بے وجہ نکتہ چینیاں بھی ہوتی ہیں۔ ۴۷۱

علماء کی تصریح کہ اعتماد قواعد اہل حق پر ہے ، بحث ار نکتہ چینیوں کی کوئی سند نہیں۔ ۴۷۱

علم کلام کی ان بیجا بحثوں کے نتیجہ میں ہی ائمہ نے کلام متاخرین کو سخت ذلیل اور بے قدر سمجھا۔ ۴۷۲

اغراض فاسدہ کے لئے کتب بنی کی ایک مثال۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے علاوہ ہر شخص کا اس کی باتوں پر مواخذہ ہو سکتا ہے۔ اعتقاد وہی رکھنا چاہئے جو جمہور اہل حق کا عقیدہ ہو شواذ کا بھروسا نہیں۔ ۴۶۸

اللہ کے کلام کی طرف کذب کرنے میں وہابیہ تمام گمراہوں سے آگے ہیں۔ ۴۶۸

ملاسیالکوٹی کی عبارت کا مطلب یہ ہے کہ مطلقاً جھوٹ چاہے کسی کا ہو ممکن بالذات بلکہ واقع ہے۔ ۴۶۸

مطلقاً اجماع محال بالذات نہیں اور اجتماع نقیضین محال بالذات ہے۔ ۴۶۸

ملا عبدالحکیم سیالکوٹی کی ایک خطاء۔ ۴۶۹

۴۷۰

امکان کذب کے قائلین نے قرآن عظیم کی نصوص صریحہ متون و عقائد کو چھوڑ کر ترشیدہ بحثوں کا دامن پکڑا ہے۔ ۴۷۳

پہلی نظیر اور ملا عبدالکیم کے اس خیال کا رد کہ اللہ تعالیٰ کو امور غیر متناہیہ حاصل نہیں۔ ۴۷۳

ملا عبدالحکیم نے عقیدہ یہی بتایا ہے کہ معمولات الہیہ فی انفسہا غیر متناہی بشمولہا الموجودات والمعدومات۔ مواقف، شرح مواقف، مقاصد اور شرح مقاصد ور دولت مکیہ وغیرہ سے اس عقیدہ کی تائیدات۔ ۴۷۵

دوسری نظیر۔ ۴۷۸

مسائرہ کی یہ بحث کہ اللہ تعالیٰ کے خلق سے عزم و ارادہ کی تخصیص کی جائے۔ ۴۷۹

مسائرہ کی اس بحث کی تردید۔ ۴۸۰

۴۸۱

شرح ماقف کی عبارت سے استدلال پر ایک استحالہ۔

خلق الہی سے عزم وارادہ کی تخصیص معتزلہ کے مذہب العباد خالقتہ الا فعالہا کی طرح ہے۔

Fatawa Rizvia (Volume 15)

(Table of Contents)

Left Column: 481: The Mu'tazilites went even further than the Magians. 483: The weakening of Ibn al-Humam's statement in five ways. 483: First, those verses which indicate the generality of Allah Almighty's creation remain in their generality by the consensus of the Imams; there is no specification in them. 484: Second, there is no need for specification of these verses. 485: Imam Abu Bakr Baqillani, the author of Muslim and Fawatih, and Imam Sadr al-Shariah, Allama Shams al-Afnari, and Allama Qasim say that human power has no effect on creation and existence; it is in a state (haal) which is additional to existence. 485: The matter of specification of determination is found only in the discourse of Muhaqqiq Ibn al-Humam. 485: The Hanafi school of thought is against the researcher's (Ibn al-Humam's) argument. 486: Imam Muhammad Sanusi's clarification that there is a consensus of the righteous predecessors on "Allah is the Creator of all things", and this is proven from the Quran and Sunnah. 487: Three statements are narrated against the consensus later: (1) Of Qazi Baqillani, that servants have influence in state (haal). (2) Of Ustadh Isfarayini, that servants have influence in consideration (i'tibar). (3) Of Imam al-Haramayn, in actions according to the Divine Will. 487: The attribution of the above-mentioned statements to these three Imams is not correct; it might have been said as an argument against an opponent in a debate. 487: The author's elegant reconciliation. 488: Explanation of the meaning of "will" in the phrase "wal-irada bi-fi'l al-ghayr" in the text of Sharh al-Maqasid. (Footnote) 488: The author's critique on the text of al-Musayara.

Right Column: 490: Mu'tazilites consider servants to be creators of actions, but their predecessors refrain from applying the word "creator". 490: The discussion of Musamara on the effect and non-effect of created power (qudrat-e-haditha) and the author's critique on it (footnote). 493: The slip of Mulla Abd al-Ali Bahr al-Ulum (may Allah have mercy on him) in this matter. 494: People of truth are Ahl al-Sunnah; according to them, there is a connection (nisbah/share) of power for servants, not creative power. 495: Two students of Ibn al-Humam indicated that our Sheikh went against the majority in the matter of investigation. 495: Correction of a factual error in the judgment of the author of Musamara. 496: Supporting the statement of Qazi Baqillani. 496: Correction of Mulla Ali Qari's presentation. 497: Another support for the difference in the intentions of Musayara and the Qazi. 498: The author's hope for Ibn al-Humam's recantation from his statement. 499: Then the written availability of

the recantation. 499: Sheikh Qazwini's objection to Imam Baqillani, a common answer to it, then the author's research.

फ़तावा रिज़विया (जिल्द 15)

(अनुक्रमणिका तालिका)

बायाँ कॉलम: 481: मुअतज़िला मजूसीयों से भी आगे बढ़ गए। 483: इब्न अल-हुमाम के कथन की पांच तरह से दुर्बलता (तज़ईफ़)। 483: पहला, वे आयतें जो अल्लाह तआला की सृष्टि की व्यापकता (उमूम) पर प्रमाण देती हैं, इमामों की सहमति से अपनी व्यापकता पर बनी हुई हैं, उनमें कोई विशिष्टता (तख़सीस) नहीं है। 484: दूसरा, इन आयतों की विशिष्टता की कोई आवश्यकता नहीं है। 485: इमाम अबू बक्र बाक़िल्लानी, मुस्लिम और फ़वातिह के लेखक, और इमाम सद्र अल-शरिया अल्लामा शम्स अफ़नतारी और अल्लामा क़ासिम कहते हैं कि मनुष्य की शक्ति का सृजन और अस्तित्व में कोई प्रभाव नहीं है, यह एक स्थिति (हाल) में है जो अस्तित्व के अतिरिक्त है। 485: संकल्प की विशिष्टता (तख़सीस-ए-अज़्म) की बात केवल मुहाक़्क़िक़ इब्न अल-हुमाम के कलाम में पाई जाती है। 485: हनफ़ियों का मज़हब मुहाक़्क़िक़ के तर्क के विरुद्ध है। 486: इमाम मुहम्मद सनूसी का स्पष्टीकरण कि "अल्लाह हर चीज़ का सृष्टा है" पर पूर्वजों (सलफ़ सालेहीन) की आम सहमति है, और यही किताब व सुन्नत से प्रमाणित है। 487: आम सहमति के विरुद्ध बाद में तीन कथन उद्धृत किए गए हैं: (1) क़ाज़ी बाक़िल्लानी का, कि बंदों का स्थिति (हाल) में प्रभाव है। (2) उस्ताद इसफ़रायिनी का, कि बंदों का विचार (ऐतबार) में प्रभाव है। (3) इमाम अल-हरमैन का, ईश्वरीय इच्छा (मशियत-ए-इलाही) के अनुकूल कार्यों में। 487: उपर्युक्त कथनों का इन तीनों इमामों से संबंध सही नहीं है; यह किसी बहस में विरोधी पर आरोप के रूप में कहा गया होगा। 487: लेखक का सुंदर सामंजस्य (ततबीक़-ए-अनीक़)। 488: शरह अल-मक़ासिद के पाठ में "वल्-इरादा बि-फ़िअल अल-ग़ैर" वाक्यांश में 'इच्छा' (इरादा) के अर्थ की व्याख्या। (फुटनोट) 488: मुसायरा के पाठ पर लेखक की आलोचना।

दायां कॉलम: 490: मुअतज़िला बंदों को कार्यों का सृष्टा मानते हैं, लेकिन उनके पूर्वज 'सृष्टा' (ख़ालिक़) शब्द के प्रयोग से बचते हैं। 490: निर्मित शक्ति (क़ुदरत-ए-हादिसा) के प्रभाव और अप्रभाव में मुसामरा की चर्चा और उस पर लेखक की आलोचना (फुटनोट)। 493: इस मामले में मुल्ला अब्दुल अली बहर अल-उलूम (रहमतुल्लाह अलैह) की चूक। 494: सत्यवादी लोग अहल-ए-सुन्नत हैं; उनके अनुसार बंदों के लिए शक्ति का संबंध (निसबत/हिस्सा) है, सृजनात्मक शक्ति नहीं। 495: इब्न अल-हुमाम के दो शिष्यों ने संकेत दिया कि हमारे शेख जांच के मामले में बहुमत के खिलाफ गए। 495: मुसामरा के लेखक के एक तथ्य-विरोधी निर्णय का सुधार। 496: क़ाज़ी

बाक़िल्लानी के कथन का समर्थन। 496: मुल्ला अली क़ारी के भाषण (तक़रीर) का सुधार। 497: मुसायरा और क़ाज़ी के उद्देश्यों में अंतर का एक और समर्थन। 498: इब्न अल-हुमाम के अपने कथन से पलटने (रुजू) के लिए लेखक की आशा। 499: फिर पलटने की लिखित उपलब्धता। 499: इमाम बाक़िल्लानी पर शेख क़ज़वीनी की आपत्ति, उसका एक सामान्य उत्तर, फिर लेखक का शोध।

पृष्ठ 39/742

فتاویٰ رضویہ (جلد پانزدہم ۱۵)

(فہرست کے کالم)

بایاں کالم: ۴۸۱: معتزلہ مجوسیوں سے بھی آگے بڑھ گئے۔ ۴۸۳: قول ابن ہمام کی تضعیف پانچ طرح سے۔ ۴۸۳: اول، وہ آیتیں جو اللہ تعالیٰ کے خلق کے عموم پر دلالت کرتی ہیں باجماع ائمہ اپنے عموم پر باقی ہیں، ان میں کوئی تخصیص نہیں۔ ۴۸۴: دوم، ان آیات کی تخصیص کی ضرورت نہیں۔ ۴۸۵: امام ابو بکر باقلانی، صاحب مسلم و فواتح اور امام صدر الشریعہ علامہ شمس افنتاری ار علامہ قاسم کہتے ہیں کہ انسان کی قدرت کو خلق اور وجود میں تاثیر نہیں، حال میں ہے جو وجود پر زائد ہے۔ ۴۸۵: تخصیص عزم کی بات صرف محقق ابن ہمام کے کلام میں پائی جاتی ہے۔ ۴۸۵: حنفیوں کا مذہب محقق کی بحث کے خلاف ہے۔ ۴۸۶: امام محمد سنوسی کی تصریح کہ اللہ تعالیٰ خالق کل شئ پر سلف صالحین کا اجماع ہے، اور یہی کتاب و سنت سے ثابت ہے۔ ۴۸۷: اجماع کے خلاف بعد میں تین قول منقول ہیں: (۱) قاضی باقلانی کا، کہ بندوں کو حال میں تاثیر ہے۔ (۲) استاذ اسفرائنی کا، کہ بندوں کو اعتبار میں تاثیر ہے۔ (۳) امام الحرمین کا مشیت الٰہی کے موافق افعال میں۔ ۴۸۷: اقوال مذکورہ بالا کی نسبت ان تنیوں اماموں کی طرف صحیح نہیں کسی جدل میں الزام خصم کے طور پر کہا ہوگا۔ ۴۸۷: مصنف کی تطبیق انیق۔ ۴۸۸: شرح مقاصد کی عبارت میں لفظ والارادۃ بفعل الغیر میں ارادہ کے معنی کی توضیح۔ (حاشیہ) ۴۸۸: مسائرہ کی عبارت پر مصنف کا مناقشہ۔

دایاں کالم: ۴۹۰: معتزلہ بندوں کو افعال کا خالق قرار دیتے ہیں لیکن ان کے متقدمین لفظ خالق کے اطلاق سے احتراز کرتے ہیں۔ ۴۹۰: قدرتِ حادثہ کی تاثیر و عدم تاثیر میں مسامرہ کی بحث اور اس پر مصنف کا مناقشہ (حاشیہ) ۴۹۳: اس مسئلہ میں ملّا عبد العلی بحر العلوم رحمۃ اللہ علیہ کی

لغزش۔ ۴۹۴: اہل حق اہل السنۃ ہیں، ان کے نزدیک بندوں کے لئے قدرت کا سہہ (نسبت) ہے قدرتِ خالقہ نہیں ہے۔ ۴۹۵: ابن ہمام کے دو شاگردوں نے اشارہ کیا کہ ہمارے شیخ مسئلہ تحقیق میں جمہور کے خلاف گئے۔ ۴۹۵: صاحبِ مسامرہ کے ایک خلافِ واقعہ فیصلہ کی تصحیح۔ ۴۹۶: قاضی باقلانی کے قول کی تائید۔ ۴۹۶: ملا علی قاری کی تقریر کی تصحیح۔ ۴۹۷: مسائرہ اور قاضی کی مرادوں میں فرق کی ایک اور تائید۔ ۴۹۸: ابن ہمام کی اپنے قول سے رجوع کے لئے مصنف کی امید۔ ۴۹۹: پھر رجوع کی تحریری دستیابی۔ ۴۹۹: امام باقلانی پر شیخ قزوینی کا اعتراض، اس کا ایک عامۃ الورود جواب، پھر مصنف کی تحقیق۔

Fatawa Razawiya - Volume 15

510 | Rulings regarding the knowledge of destiny. | 500 | Defense on behalf of Imam Baqillani. 512 | Summary: Discussion on issues cannot be established as a matter of faith. Faith is that which is unanimously agreed upon. | 501 | Summary of the discussion of Hanafi Sayyids regarding the issue of 'Khalq al-Af'al' (Creation of actions). 513 | Response to the passages from books like Sharh al-Maqasid, Sharh al-Mawaqif, Sharh al-Matali', and Musamara, etc., cited as references in Maulvi Mahmood Hasan Deobandi's treatise "Juhd al-Muqill" regarding the issue of 'Imkan-e-Kizb' (possibility of falsehood). | 501 | The author's stance in this chapter. 514 | Faith is what the noble scholars write in main texts, chapter headings, and sections, or in lists and creeds; that is what the Ahl as-Sunnah believe in, and it is the relied-upon religion of those scholars themselves. | 503 | Third refutation: Will is necessary for creation; if will were necessary for the creation of servants, then will for will would be necessary, and this is clearly and obviously false. 514 | Whatever scholars write incidentally during the mention of proofs, discussions, and debates is neither relied upon nor is it the belief of those scholars themselves. | 504 | Fourth refutation: Universal will is not from our creation, and particular will is a relation and an additional matter that does not exist in external reality, hence it cannot be a creation. If the servant's will were created, it would lead to infinite regress. 514 | Numerous objections were raised in theology against the arguments for the highest and most manifest issue, Monotheism. | 505 | 515 | Leaders of the religion and great advisors forbid engagement in scholastic theology (Ilm al-Kalam). | 505 | Two more proofs. (Footnote) 515 | Imam Abu Yusuf's opinion regarding scholastic theology. | 506 | Necessity by choice is not contradictory, but choice by necessity is contrary to choice. 515 | The jurists stated that any bequest made for scholars, the theologians (mutakallimun) shall not receive any part of it. | 506 | Explanation of the objections raised against those who hold the view of delayed effect in the present. 515 | Allama Khayali's improper thought regarding Divine knowledge. | 507 | Infinite regress in conceptual relations is impossible at the origin. 515 | Sayyid Mubarak Shah's statement is incorrect that the Necessary [Being] is not dependent on another only in its existence; there is no harm if it is dependent on another in its determination and individuation. | 507 | Discussion on 'Tarjih bila Murajjih' (preference without a preferrer) in the issue of choice. 515 | Whatever is written in debates and disputes is not reliable or a matter of faith. | 507 | Refutation of those who advocate specification, etc., to avoid fatalism (jabr) for the servant. 516 | Discussions of

theology and debate carry no weight. | 509 | The true religion lies between fatalism (jabr) and delegation (tafwid).

फतावा रज़विया - जिल्द पंद्रहवीं (१५)

५१० | इल्मे तकदीर के अहकाम। | ५०० | इमाम बाक़िल्लानी की तरफ से दिफाअ (बचाव)। ५१२ | खुलास-ए-कलाम कि मसाइल में बहस अकीदा नहीं करार दिया जा सकता। अकीदा वह होता है जो मजमा अलैह (सर्वसम्मत) हो। | ५०१ | मसला खल्के अफ़आल में सादात-ए-हनफिया की बहस का खुलासा। ५१३ | मसला इमकाने किज्ब के बारे में मौलवी महमूद हसन देवबंदी के रिसाला "जुहद अल-मुक़िल्ल" में बतौरे हवाला नक्ल की गई शरह मक़ासिद, शरह मवाक़िफ, शरह मताले और मुसामरा वगैरह कुतुब की इबारत का जवाब। | ५०१ | इस बाब में मुसन्निफ (लेखक) का मौकिफ। ५१४ | अकीदा वह होता है जो उलमा-ए-किराम मतून या तराजुम-ए-अबवाब व फुसूल या फेहरिस्त व फज़ बल्कि अकाइद में लिखते हैं वही अहल-ए-सुन्नत का मोतकिद (मान्यता) होता है वही खुद उन उलमा का दीन-ए-मोतमिद होता है। | ५०३ | तीसरा रद्द: खल्क के लिए इरादा ज़रूरी है, अगर इरादा बंदों के खल्क के लिए ज़रूरी हो तो इरादा के लिए इरादा लाज़िम होगा, और यह ज़ाहिर और बदीही गलत है। ५१४ | बवक्त ज़िक्र दलाइल व अबहास व मुनाज़रा जो कुछ उलमा ज़िम्नन (प्रसंगवश) लिख जाते हैं उस पर न एतमाद है न खुद उन उलमा का एतिकाद है। | ५०४ | चौथा रद्द, इरादा-ए-कुल्लिया हमारे खल्क से नहीं और इरादा-ए-जुज़िया तअल्लुक और अम्र-ए-इज़ाफी है जो मौजूद फिल अयान नहीं, लिहाज़ा यह खल्क न होगा। इरादा बंदा की मखलूक हो तो तसल्सुल लाज़िम आएगा। ५१४ | सब से आला व जली मसला तौहीद के दलाइल पर इल्म-ए-कलाम में मुतअद्दद नक़्ज़ वारिद किए गए। | ५०५ | ५१५ | अइम्मा-ए-दीन और कुबरा-ए-नासहीन इल्म-ए-कलाम में इश्तग़ाल (व्यस्तता) से ममानत फरमाते हैं। | ५०५ | दो मजीद दलीलें। (हाशिया) ५१५ | इल्म-ए-कलाम के बारे में इमाम अबू यूसुफ़ की राय। | ५०६ | वुजूब बिल-इख्तियार के मुनाफी (विरोधी) नहीं और इख्तियार बिल-वुजूब मुनाफी-ए-इख्तियार है। ५१५ | फुकहा-ए-किराम ने फरमाया जो वसीयत उलमा के लिए की जाए मुतकल्लिमीन उस से कुछ हिस्सा न पाएंगे। | ५०६ | काइलीन-ए-ताखीर फी अल-हाल पड़ने वाले एतराज़ात का बयान। ५१५ | अल्लामा खयाली का इल्म-ए-इलाही के बारे में नापाक ख्याल। | ५०७ | तसल्सुल एतबारियात में मब्दा में मुहाल है। ५१५ | सैय्यद मुबारक शाह की यह बात दुरुस्त नहीं कि वाजिब सिर्फ अपने वजूद में मोहताज़-ए-ग़ैर नहीं होता, अपने तअय्युन व तशख्खुस में ग़ैर का मोहताज़ हो तो हरज नहीं। | ५०७ | मसला-ए-इख्तियार में तरजीह बिला मुरज्जिह की बहस। ५१५ | अबहास व मुशाजरात में जो कुछ लिखा जाता है वह काबिले एतमाद व एतिकाद नहीं होता। | ५०७ | बंदे के जब्र से बचने के लिए तखसीस वगैरह का

कौल करने वालों का रद्द। ५१६ | मुबाहिस-ए-कलाम व मुनाज़रा का कुछ एतबार नहीं। | ५०९ | जब्र व तफ़्वीज़ के बीच में मज़हब-ए-हक है।

पेज 40 ऑफ़ 742

۵۱۰ | علم تقدیر کے احکام۔ | ۵۰۰ | امام باقلانی کی طرف سے دفاع۔ ۵۱۲ | خلاصہ کلام کہ مسائل میں بحث عقیدہ نہیں قرار دیا جاسکتا۔ عقیدہ وہ ہوتا ہے جو مجمع علیہ ہو۔ | ۵۰۱ | مسئلہ خلق افعال میں سادات حنفیہ کی بحث کا خلاصہ۔ ۵۱۳ | مسئلہ امکان کذب کے بارے میں مولوی محمود حسن دیوبندی کے رسالہ "جہد المقل" میں بطور حوالہ نقل کی گئی شرح مقاصد، شرح مواقف، شرح مطالع اور مسامرہ وغیرہ کتب کی عبارات کا جواب۔ | ۵۰۱ | اس باب میں مصنف کا موقف۔ ۵۱۴ | عقیدہ وہ ہوتا ہے جو علمائے کرام متون یا تراجم ابواب و فصول یا فہرست و فذبلکہ عقائد میں لکھتے ہیں وہی اہلسنت کا معتقد ہوتا ہے وہ ہی خود ان علماء کا دین معتمد ہوتا ہے۔ | ۵۰۳ | تیسرا رَد خلق کے لئے ارادہ ضروری ہے، اگر ارادہ بندوں کے خلق کے لئے ضروری ہو تو ارادہ کے لئے ارادہ لازم ہوگا، اور یہ ظاہر اور بد یہ غلط ۵۱۴ | بوقت ذکر دلائل و ابحاث و مناظرہ جو کچھ علماء ضمناً لکھ جاتے ہیں اس پر نہ اعتماد ہے نہ خود ان علماء کا اعتقاد ہے۔ | ۵۰۴ | چوتھا رد، ارادہ کلیہ ہمارے خلق سے نہیں اور ارادہ جزئیہ تعلق اور امر اضافی ہے جو موجود فی الاعیان نہیں، لہٰذا یہ خلق نہ ہوگا۔ ارادہ بندہ کی مخلوق ہو تو تسلسل لازم آئیگا۔ ۵۱۴ | سب سے اعلیٰ و جلی مسئلہ توحید کے دلائل پر علم کلام میں متعدد نقض وارد کئے گئے۔ | ۵۰۵ | ۵۱۵ | ائمہ دین اور کبرائے ناصحین علم کلام میں اشتغال سے ممانعت فرماتے ہیں۔ | ۵۰۵ | دو مزید دلیلیں۔ (حاشیہ) ۵۱۵ | علم کلام کے بارے میں امام ابویوسف کی رائے۔ | ۵۰۶ | وجوب بالاختیار کے منافی نہیں اور اختیار بالوجوب منافی اختیار ہے۔ ۵۱۵ | فقہائے کرام نے فرمایا جو وصیت علماء کے لئے کی جائے متکلمین اس سے کچھ حصہ نہ پائیں گے۔ | ۵۰۶ | قاتلین تاخیر فی الحال پڑنے والے اعتراضات کا بیان۔ ۵۱۵ | علامہ خیالی کا علم الٰہی کے بارے میں ناپاک

خیال۔ | ۵۰۷ | تسلسل اعتباریات میں مبدا میں محال ہے۔ ۵۱۵ | سید مبارک شاہ کی یہ بات درست نہیں کہ واجب صرف اپنے وجود میں محتاج غیر نہیں ہوتا، اپنے تعین و تشخص میں غیر کا محتاج ہو تو حرج نہیں۔ | ۵۰۷ | مسئلہ اختیار میں ترجیح بلا مرجح کی بحث۔ ۵۱۵ | ابحاث و مشاجرات میں جو کچھ لکھا جاتا ہے وہ قابل اعتماد و اعتقاد نہیں ہوتا۔ | ۵۰۷ | بندے کے جبر سے بچنے کے لئے تخصیص وغیرہ کا قول کرنے والوں کا رد۔ ۵۱۶ | مباحث کلام و مناظرہ کا کچھ اعتبار نہیں۔ | ۵۰۹ | جبر و تفویض کے بیچ میں مذہب حق ہے۔

Fatawa Razawiya, Volume 15

Page 516: Belief is what is written in the section of beliefs, on which the consensus of the nation is explicitly mentioned, or it is clearly called the belief of Ahl al-Sunnah, or the view contrary to it is declared as the path of the misguided. Page 518: Ahl al-Sunnah wal-Jama'ah is the saved sect.

Page 516: Beliefs of Ahl al-Sunnah as described in various books of Ahl al-Sunnah. Page 518: Refutation of the false belief of a misguided sect, the Mazdariyah, regarding Allah Almighty being capable of falsehood and oppression.

Page 517: The universe is originated (created). Page 518: Even the signs of deficiency, ignorance, and falsehood are impossible for Allah Almighty.

Page 517: The Maker of the universe is Eternal. Page 518: There is no disagreement between the Ash'aris and others on the issue that Allah Almighty is pure from every descriptive deficiency.

Page 517: The Maker of the universe is characterized by eternal attributes that are neither His essence nor separate from Him. Page 519: According to Gangohi Sahib, not only is the possibility of falsehood (for Allah), but the occurrence of falsehood is proven for Allah Almighty.

Page 517: The Maker of the universe is One; there is none like Him, equal to Him, or a partner with Him. Page 519: The author of Jahd al-Muqill not only considers it possible for Allah Almighty to be a liar but also considers it possible for Him to be an oppressor, a thief, and a drunkard.

Page 517: There is no end, form, or limit to the Maker of the universe. Page 520: Comparing the knowledge of the Prophet (peace and blessings be upon him) regarding the unseen to the knowledge of Satan, the insane, cattle, and every animal is kufr (disbelief) and apostasy.

Page 517: The Maker does not incarnate into anything, nor does any originated thing subsist with Him. Page 520: Ibn Abd al-Wahhab's general disbelief is manifest; the elders of Arabia and non-Arabia wrote books in his refutation (takfir).

Page 517: Movement, relocation, ignorance, falsehood, and deficiency are not correct (possible) for the Maker. Page 520: The Najdi Sheikh called the Radiant Tomb the "great idol" and declared the imams and elders of six hundred years to be disbelievers. He termed the sacred names of the Prophet (peace and blessings be

upon him), Mawla Ali (may Allah honor his face), and Ghaus-e-Azam (may Allah be pleased with him) as paths to Hell.

Page 517: In the hereafter, the Maker of the universe can be seen. Page 520: Gangohi Sahib says that the beliefs of Muhammad bin Abd al-Wahhab were excellent and that he and his followers are good.

Page 517: Three proofs for the impossibility of falsehood in the Almighty Creator. Page 521: Wahhabis, both followers of schools (Muqallidin) and those who are not (Ghair-Muqallidin), are united in all beliefs of disbelief and misguidance.

Page 517: The consensus of Ahl al-Sunnah is on the origination of the universe, the existence of the Creator, and that there is no creator besides Him, and that He is Eternal. Page 521: The seed of abandoning Taqleed (blind following) in India was sown by Ismail Dehlvi.

फ़तावा रज़विया, खंड १५

पृष्ठ ५१६: अकीदा (विश्वास) वह है जो अकीदा के बयान के स्थान पर लिखा जाता है जिस पर राष्ट्र की आम सहमति स्पष्ट रूप से बताई जाती है या उसे स्पष्ट रूप से अहल-ए-सुन्नत का अकीदा कहा जाता है या इसके विपरीत को गुमराहों का मार्ग बताया जाता है। पृष्ठ ५१८: अहल-ए-सुन्नत वल-जमाअत ही सफल (नाजिया) समूह है।

पृष्ठ ५१६: अहल-ए-सुन्नत की विभिन्न पुस्तकों में वर्णित अहल-ए-सुन्नत के अकीदे। पृष्ठ ५१८: एक गुमराह संप्रदाय 'मज़दारिया' के झूठे अकीदे का खंडन, यानी अल्लाह तआला के झूठ और ज़ुल्म पर सक्षम होने का।

पृष्ठ ५१७: संसार क्षणभंगुर (नश्वर/नया) है। पृष्ठ ५१८: अल्लाह तआला पर कमी, अज्ञानता और झूठ के लक्षण भी असंभव हैं।

पृष्ठ ५१७: ब्रह्मांड का निर्माता अनादि है। पृष्ठ ५१८: इस मसले में अशायरा और उनके अलावा अन्य लोगों के बीच कोई मतभेद नहीं है कि अल्लाह तआला हर प्रकार की कमी के वर्णन से पवित्र है।

पृष्ठ ५१७: ब्रह्मांड का निर्माता ऐसे अनादि गुणों से युक्त है जो न तो उसका स्वरूप (ऐन) हैं और न ही उससे अलग (गैर)। पृष्ठ ५१९: गंगोही साहब के अनुसार झूठ की संभावना ही क्या, अल्लाह तआला के लिए झूठ का होना (वुक़ू) भी साबित है।

पृष्ठ ५१७: ब्रह्मांड का निर्माता एक है, उसका कोई समरूप, प्रतिद्वंद्वी या सहभागी नहीं है। पृष्ठ ५१९: 'जहद अल-मुक़िल्ल' के लेखक अल्लाह अज़्वजल को न केवल झूठा होना संभव मानते हैं, बल्कि उसे संभावना के तौर पर ज़ालिम, चोर और शराबी भी मानते हैं।

पृष्ठ ५१७: ब्रह्मांड के निर्माता का कोई अंत, रूप और सीमा नहीं है। पृष्ठ ५२०: शैतान के ज्ञान को नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इल्म-ए-ग़ैब (परोक्ष ज्ञान) के समान, पागल, चौपाया और हर जानवर जैसा कहना कुफ़्र और धर्मत्याग (इरतिदाद) है।

पृष्ठ ५१७: निर्माता किसी भी वस्तु में प्रवेश नहीं करता है, और न ही कोई क्षणभंगुर वस्तु उसके साथ बनी रहती है। पृष्ठ ५२०: इब्न अब्दुल वहाब के कुफ़्र सामान्य रूप से स्पष्ट हैं, अरब और अजम के बड़ों ने उसके तकफ़िर (काफ़िर घोषित करने) में पुस्तकें लिखीं।

पृष्ठ ५१७: निर्माता के लिए गति, स्थान परिवर्तन, अज्ञानता, झूठ और कमी सही (संभव) नहीं है। पृष्ठ ५२०: नजदी शेख ने रौज़ा-ए-अनवर को 'सनम-ए-अकबर' (सबसे बड़ा बुत) कहा, छह सौ वर्षों तक के इमामों और बड़ों को काफ़िर कहा। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), मौला अली (करम अल्लाह तआला वजहुहुल करीम) और ग़ौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के पवित्र नामों को नरक के मार्ग करार दिया।

पृष्ठ ५१७: परलोक में ब्रह्मांड के निर्माता को देखा जा सकेगा। पृष्ठ ५२०: गंगोही साहब कहते हैं कि मुहम्मद बिन अब्दुल वहाब के अकीदे उम्दा (बेहतरीन) थे और वह और उनके अनुयायी अच्छे हैं।

पृष्ठ ५१७: बारी तआला के झूठ के असंभव होने पर तीन प्रमाण। पृष्ठ ५२१: वहाबी, मुक़ल्लिद और गैर-मुक़ल्लिद, सभी कुफ़्र और गुमराही के अकीदों में एकजुट हैं।

पृष्ठ ५१७: संसार की रचना, ईश्वर का अस्तित्व, उसके अलावा किसी और का सृष्टिकर्ता न होना और उसके अनादि होने पर अहल-ए-सुन्नत की आम सहमति है। पृष्ठ ५२१: भारत में तक़लीद (अनुकरण) को छोड़ने का बीज इस्माइल देहलवी ने बोया था।

पृष्ठ ४१ ऑफ ७४२

فتاویٰ رضویہ، جلد پانزدہم (۱۵)

۵۱۶: عقیدہ وہ ہے جو محل بیان عقائد میں لکھا جاتا ہے جس پر صراحۃً اجماع ملت بتایا جائے یا اسے تصریحاً عقیدہ اہلسنت کہا جائے یا اس کے خلاف کو مذہب گمراہوں کا بتایا جائے۔ ۵۱۸: اہلسنت والجماعت فرقہ ناجیہ ہے۔

۵۱۶: مختلف کتب اہل سنت میں بیان کردہ عقائد اہلسنت۔ ۵۱۸: ایک گمراہ فرقہ مزداریہ کے باطل عقیدے یعنی اللہ تعالیٰ کے جھوٹ اور ظلم پر قادر ہونے کا رد۔

۵۱۷: عالم حادث ہے۔ ۵۱۸: اللہ تعالیٰ پر نقص، جہل اور کذب کی علامات بھی محال ہیں۔

۵۱۷: صانع عالم قدیم ہے۔ ۵۱۸: اس مسئلہ میں اشاعرہ اور ان کے غیر میں کوئی اختلاف نہیں کہ اللہ تعالیٰ ہر وصف نقص سے پاک ہے۔

۵۱۷: صانع عالم ایسی صفات قدیمہ سے متصف ہے جو نہ اس کا عین ہیں نہ غیر۔ ۵۱۹: گنگوہی صاحب کے نزدیک امکانِ کذب تو کیا اللہ تعالیٰ کے لئے وقوعِ کذب ثابت ہے۔

۵۱۷: صانع عالم واحد ہے اس کا کوئی مثل، مقابل اور شریک نہیں۔ ۵۱۹: مصنف جہد المقل اللہ عزوجل کا نہ صرف کاذب ہونا ممکن جانتا ہے بلکہ اسے بالامکان ظالم، چور اور شرابی بھی جانتا ہے۔

۵۱۷: صانع عالم کی کوئی انتہاء، صورت اور حد نہیں۔ ۵۲۰: علم شیطان کو علم نبی علیہ الصلوۃ والسلام کے علم غیب کو پاگل، چوپایہ، اور ہر جانور کا سا کہنا کفر و ارتداد ہے۔

۵۱۷: صانع کسی شیئ میں حلول نہیں کرتا، نہ ہی اس کے ساتھ کوئی حادث قائم ہوتا ہے۔ ۵۲۰: ابن عبدالوہاب کے کفر عام آشکار ہیں، اکابر عرب و عجم نے اسکی تکفیر میں کتابیں لکھیں۔

۵۱۷: صانع پر حرکت، انتقال، جہالت، جھوٹ اور نقص صحیح نہیں۔ ۵۲۰: شیخ نجدی نے روضہ انور کو صنم اکبر کہا، چھ سو برس تک کے ائمہ اکابر کا فر کہا۔ حضور علیہ الصلوۃ والسلام اور مولا علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم اور غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے اسماء مقدسہ کو جہنم کی راہیں قرار دیا۔

۵۱۷: آخرت میں صانع عالم کو دیکھا جاسکے گا۔ ۵۲۰: گنگوہی صاحب کہتے ہیں محمد بن عبدالوہاب کے عقائد عُمدہ تھے وہ اور ان کے مقتدی اچھے ہیں۔

۵۱۷: کذب باری تعالیٰ کے محال ہونے پر تین دلائل۔ ۵۲۱: وہابیہ مقلدین و غیر مقلدین تمام عقائد کفر و ضلال میں متحد ہیں۔

۵۱۷: حدوث عالم، وجود باری تعالیٰ، اسکے سو کسی خالق کے نہ ہونے اور اس کے قدیم ہونے پر اہلسنت کا اجماع ہے۔ ۵۲۱: ترک تقلید کا بیج ہندوستان میں اسمعیل دہلوی نے بویا۔

Fatawa Rizvia, Volume Fifteen (15)

Page No.	Description	Page No.	Description	Page No.
530	Gangohi Sahib's faith in Taqwiyat-ul-Iman is more than in the Quran.	521	Presentation of the doubt.	521
531	According to Gangohi Sahib, keeping, reading, and acting upon Taqwiyat-ul-Iman is the essence of Islam.	521	Presentation of the answer with the help of the Bestower (Al-Wahhab).	521
531	Denial of the essence is proof of the opposite.	522	Affirmation and negation are contradictory; they cannot coexist.	522
531	The description 'Mercy for the worlds' is a specific attribute of the Presence of the Mercy of the World (peace and blessings of Allah be upon him) according to Muslims.	522	The existence of a thing necessitates the existence of its essentials and is the negator of their opposites and contradictions.	522
531	It is inherently impossible for a follower to be like the Prophet.	522	In the presence of that which contradicts an essential, the essential cannot exist.	522
531	Good tidings regarding the blessed Milad gathering.	522	If the essential of a thing does not exist, then the thing itself cannot exist.	522
531	There are two types of birthday celebrations; one is illegitimate according to Gangohi Sahib and the other is legitimate.	522	There are three methods of negating a thing.	522
531	Satanic bounty is obtained through hatred of the beloved.	525	For Allah (the Almighty and Majestic), all attributes of perfection are essential to His Being, and all	525

Page No.	Description	Page No.	Description	Page No.
			defects and shortcomings are inherently impossible for Him as they contradict His essential perfection.	
531	Severance from the Prophet (peace and blessings be upon him) occurs due to hatred for the Mashaikh (spiritual leaders) of the order.	525	Atheists deny the very existence of Allah Almighty, while other disbelievers deny some essential perfection of the Being or affirm some defect contradicting the Being.	525
532	A believer never befriends the opponents of Allah and His Messenger, even if they are close relatives.	525	Removal of the doubt that Allah Almighty, in His saying "Nay, most of them know not," denied knowledge to most disbelievers, not to all.	525
532	Regarding the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), there are differences in the outward and inward stances of the Wahhabis, similar to hypocrites.	526	The disbelievers' acknowledgement of Allah does not contradict their ignorance of Allah.	526
532	The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) declared the eater of crow as a transgressor (Fasiq).	526	Reasoning based on the implication of a title is not correct.	526
532	Refutation of Gangohi's analogy and reasoning regarding the lawfulness of the crow.	527	Partial negation necessitates total negation and is not contradictory to it.	527
532	Treatise on the Chapter of Beliefs and Speech (Kalam)	529	In many verses, "most" refers to "all".	529
532	No disbeliever knows Allah Almighty; an answer to a	530	The false gods of the philosophers.	530

Page No.	Description	Page No.	Description	Page No.
	doubt that arises for the ignorant.			

फ़तावा रज़विया, खंड पंद्रहवाँ (१५)

पृष्ठ संख्या	विवरण	पृष्ठ संख्या	विवरण	पृष्ठ संख्या
५३०	गंगोही साहब का ईमान तक़वियत-उल-ईमान पर क़ुरआन से अधिक है।	५२१	संदेह का प्रस्तुतीकरण।	५२१
५३१	गंगोही साहब के अनुसार तक़वियत-उल-ईमान को रखना, पढ़ना और उस पर अमल करना इस्लाम का सार है।	५२१	अल-वहाब की सहायता से उत्तर का प्रस्तुतीकरण।	५२१
५३१	तत्व का खंडन उसके विपरीत के प्रमाण का सूचक है।	५२२	सकारात्मकता और नकारात्मकता विरोधाभासी हैं, वे एक साथ नहीं हो सकते।	५२२
५३१	'रहमतुल्लिल आलमीन' (संसार के लिए दया) का वर्णन मुसलमानों के अनुसार हुज़ूर रहमत-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की विशिष्ट विशेषता है।	५२२	किसी चीज़ का अस्तित्व उसकी अनिवार्यताओं के अस्तित्व की माँग करता है और उनके विरोधाभासों और विरोधियों को नकारता है।	५२२
५३१	एक अनुयायी का नबी के समान होना स्पष्ट रूप से असंभव है।	५२२	किसी अनिवार्य चीज़ के विपरीत की उपस्थिति में वह अनिवार्य चीज़ मौजूद नहीं हो सकती।	५२२
५३१	मुबारक मीलाद सभा के संबंध में शुभ समाचार।	५२२	यदि किसी वस्तु की अनिवार्यता मौजूद नहीं है, तो वह वस्तु स्वयं मौजूद नहीं हो सकती।	५२२
५३१		५२२	किसी चीज़ को नकारने के तीन तरीक़े हैं।	५२२

पृष्ठ संख्या	विवरण	पृष्ठ संख्या	विवरण	पृष्ठ संख्या
	सालगिरह दो प्रकार की होती है, एक गंगोही साहब के निकट नाजायज़ और दूसरी जायज़।			
५३१	शैतानी कृपा प्रियजनों के प्रति घृणा से प्राप्त होती है।	५२५	अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल के लिए समस्त पूर्ण गुण उसकी ज़ात (अस्तित्व) के लिए अनिवार्य हैं, और समस्त दोष और कमियां उसके लिए स्वतः असंभव हैं क्योंकि वे उसकी ज़ाती पूर्णता के विरुद्ध हैं।	५२५
५३१	नबी (अलैहिस्सलातो वस्सलाम) से संबंध विच्छेद आध्यात्मिक गुरुओं (मशायख़) के प्रति घृणा से उत्पन्न होता है।	५२५	नास्तिक तो अल्लाह तआला के स्वयं के अस्तित्व के ही मुनकिर (इनकारी) हैं, जबकि अन्य काफ़िर ज़ात की किसी आवश्यक पूर्णता के मुनकिर हैं या ज़ात के विरुद्ध किसी दोष के समर्थक हैं।	५२५
५३२	मोमिन कभी अल्लाह और उसके रसूल के विरोधियों से दोस्ती नहीं करता, चाहे वे उसके क़रीबी रिश्तेदार ही क्यों न हों।	५२५	इस शंका का निवारण कि अल्लाह तआला ने अपने इरशाद "बल्कि उनमें से अधिकतर नहीं जानते" में अधिकतर काफ़िरों से ज्ञान को नकारा है, सबसे नहीं।	५२५
५३२	हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बारे में वहाबियों के ज़ाहिर और बातिन (प्रकट और गुप्त) में मुनाफ़िक़ों की तरह अंतर हैं।	५२६	काफ़िरों का अल्लाह को मानना उनके अल्लाह के प्रति अज्ञानता के विरुद्ध नहीं है।	५२६
५३२		५२६	पदवी के अर्थ से तर्क करना सही नहीं है।	५२६

पृष्ठ संख्या	विवरण	पृष्ठ संख्या	विवरण	पृष्ठ संख्या
	नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने कौआ खाने वाले को फ़ासिक़ (पापी) घोषित किया है।			
७४२	कौवे के हलाल होने के बारे में गंगोही के कयास (अनुमान) और तर्क का खंडन।	७२७	आंशिक निषेध पूर्ण निषेध को आवश्यक बनाता है, न कि यह उसके विरुद्ध है।	५२७
७४२	रिसाला बाबुल अकाइद वल कलाम (अक़ीदों और कलाम के अध्याय पर लेख)।	७२९	कई आयतों में "अधिकतर" से तात्पर्य "सभी" है।	५२९
७४२	कोई भी काफ़िर अल्लाह तआला को नहीं जानता; अज्ञानियों को होने वाली शंका का उत्तर।	५३०	दार्शनिकों के झूठे ईश्वर।	५३०

पृष्ठ ७४२ का ४२

صفحہ نمبر	تفصیل
۵۳۰	گنگوہی صاحب کا ایمان تقویۃ الایمان پر قرآن سے زیادہ ہے۔
۵۳۱	گنگوہی صاحب کے نزدیک تقویۃ الایمان کا رکھنا ، پڑھنا اور اس پر عمل کرنا عین اسلام ہے۔
۵۳۱	عین کی نفی ضد کا ثبوت ہے۔
۵۳۱	وصف کریم رحمۃ للعلمین مسلمانوں کے نزدیک حضور رحمت عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا خاصہ ہے۔
۵۳۱	امتی کا مثل نبی ہونا بد اہتہ محال ہے۔
۵۳۱	مجلس میلاد مبارک کی نسبت مبشرات۔
۵۲۱	تقریر شبہ۔
۵۲۱	تقریر جواب بعون الوہاب۔
۵۲۲	ایجاب و سلب متناقض ہیں جمع نہیں ہو سکتے۔
۵۲۲	وجود شیئ اس کے لوازم کے وجود کا مقتضی اور ان کے نقائض و منافیات کا نافی ہوتا ہے۔
۵۲۲	لازم شیئ کے منافی کی موجودگی میں لازم موجود نہیں ہو سکتا۔
۵۲۲	شیئ کا لازم موجود نہ ہو تو شیئ موجود نہیں ہو سکتی۔

صفحہ نمبر	تفصیل
	سالگرہ دو طرح ہوتی ہے ایک
۵۳۱	گنگوہی صاحب کے نزدیک ناجائز اور دوسری جائز۔
۵۳۱	فیض شیطانی محبوبوں کے بغض سے حاصل ہوتا ہے۔
۵۳۱	نبی علیہ الصلوۃ والسلام سے انقطاع سلسلہ بغض مشائخ سلسلہ سے حاصل ہوتا ہے۔
۵۳۲	مومن کبھی اللہ و رسول کے مخالفوں سے دوستی نہیں کرتا ، اگر چہ وہ اس کے قریبی رشتہ دار ہوں۔
۵۳۲	حضور انور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے بارے میں وہابیہ کے
۵۲۲	سلب شیئ کے تین طریقے ہیں۔
۵۲۵	اللہ عزوجل جمیع صفات کمال لازم ذات اور جمیع عیوب و نقائص اس پر محال بالذات کہ اسکے کمال ذاتی کے منافی ہیں۔
۵۲۵	دہریے تو اللہ تعالٰی کے نفس وجود کے ہی منکر ہیں جبکہ باقی کفار کسی کمال لازم ذات کے منکر یا کسی عیب منافی ذات کے مثبت ہیں۔
۵۲۵	اس شبہ کا ازالہ کہ اللہ تعالٰی نے اپنے ارشاد " بل اکثر ہم لا یعلمون " میں اکثر کفار سے نفی علم فرمائی سب سے نہیں۔
۵۲۶	کفار کا اقرار باللہ ان کے جہل باللہ کے منافی نہیں۔

صفحہ نمبر	تفصیل	صفحہ نمبر	تفصیل	صفحہ نمبر
	ظاہر و باطن میں منافقوں کی طرح تفاوت ہیں۔			
	نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ			
۵۳۲	وسلم کو کوّا کھانے والے کو فاسق قرار دیا ہے۔	۵۲۶	مفہوم لقب سے استدلال صحیح نہیں۔	۵۲۶
	کوے کے حلال ہونے کے بارے		سلب جزئی سلب کلی کو لازم ہے نہ کہ	
۵۳۲	میں گنگوہی کے قیاس و استدلال کا رد۔	۵۲۷	اس کے منافی ہے۔	۵۲۷
۵۳۲	رسالہ باب العقائد والکلام	۵۲۹	متعدد آیات کریمہ میں اکثر سے کُل مراد ہے۔	۵۲۹
	کوئی کافر اللہ تعالٰی کو نہیں جانتا			
۵۳۲	اس پر ناواقفوں کو ایک شبہ گزرتا ہے اس کا جواب۔	۵۳۰	فلاسفہ کے جھوٹے خدا۔	۵۳۰

Volume 15 | Fatawa-e-Razvia

535 | An interpolated passage in Makhdoom Bihari's translation of 'Umda al-Kalam; attributing disbelief and depravity to a Muslim without investigation is not permissible. | False gods of the Aryas | 556 537 | The printing of a book is not proof of its continuity (tawatur). | False gods of the Magis | 556 537 | The saying of Hazrat Umar Farooq (may Allah be pleased with him): "A book that contradicts the statement of reliable scholars should be washed with water." | False gods of the Jews | 557 538 | It is forbidden to relate something whose chain of transmission is not continuous. | False gods of the Christians | 557 539 | A method for checking the authenticity of a book. | False gods of the Necharis (Naturalists) | 557 543 | Post-writing comparison with the original is necessary. | False gods of the Rafidis | 557 545 | According to later scholars, a book being so famous and widespread among scholars that there is assurance of no distortion. | False gods of the Wahhabis | 559 547 | It is within the ruling of a continuous chain of transmission. | False gods of the Deobandis | 559 549 | The famous 'Six Books' (Kutub al-Sittah) are reliable and authoritative. | False gods of the Ghair-Muqallids | 559 552 | The passage attributed to Makhdoom Sahab is neither continuous (mutawatir) nor is its chain of transmission continuous. | Cautionary Note. | 559 552 | Calling other than God "Qayyum" is disbelief (kufr), an interpolation in the commentary on Fiqh al-Akbar. | What is disbelief (Kufr)? | 560 553 | Ismail Dehlvi's statement about the 'Chamar' (leather-worker) is his own statement according to both opponents and proponents. | In ignorance of Allah, after pure atheists, the heaviest share belongs to Wahhabis, Isma'ilis, especially Deobandis. | 560 553 | In the passage of Makhdoom Sahab, the word 'Khalq' is used in a context where 'Khalq' means those who do not possess religious greatness. | Cautionary Note. | 561 555 | Levels of those who possess religious greatness. | Treatise: Hujub al-Anwar regarding Makhdoom al-Bihar | 561 555 | Honoring an elderly Muslim is honoring Allah. | Dispelling doubts from a statement of Makhdoom Bihari. | 561 555 | In the Great Quran, the purpose of sending the Messenger is also stated as the honoring of the Messenger of Allah. | Any book or treatise attributed to some elder is not definitive proof it's theirs. | 562 556 | Difference in the degrees of those who do not possess religious greatness. | Statements of clear disbelief were added to Sheikh Akbar's words. | 563

जिल्द पंद्रहवीं (15) | फ़तवा-ए-रज़विया

535 | मख़दूम बिहारी के'उमदतुल कलाम' के अनुवाद में एक प्रक्षिप्त (मिलावटी) इबारत; बिना जाँच-परख के किसी मुसलमान की ओर कुफ़्र और फ़िस्क (पाप) को मन्सूब करना जायज़ नहीं। | आर्यों के झूठे ख़ुदा | 556 537 | किताब का छपना उसके तवातुर (निरंतरता) की दलील नहीं। | मजूसीयों के झूठे ख़ुदा | 556 537 | हज़रत उमर फ़ारूक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) का कौल: "ऐसी किताब जो मोतबर उलमा के बयान के ख़िलाफ़ हो, उसे पानी से धो डालना चाहिए।" | यहूदियों के झूठे ख़ुदा | 557 538 | जिसकी सनद मुत्तसिल (निरंतर) न हो, उसका बयान करना हराम है। | ईसाइयों के झूठे ख़ुदा | 557 539 | किसी किताब की सेहत (प्रमाणिकता) जाँचने का एक तरीक़ा। | नेचरियों के झूठे ख़ुदा | 557 543 | लिखने के बाद असल (मूल) से मिलान ज़रूरी है। | राफ़ज़ियों के झूठे ख़ुदा | 557 545 | मुताख़िरीन (बाद के उलमा) के नज़दीक किसी किताब का उलमा में इतना मशहूर और मुतदावल होना जिससे अदमे-तहरीफ़ (बदलाव न होने) का इतमीनान हो। | वहाबियों के झूठे ख़ुदा | 559 547 | सनद मुत्तसिल के हुक्म में है। | देवबंदियों के झूठे ख़ुदा | 559 549 | कुतुबे सित्तह (छह प्रसिद्ध किताबें) मशहूर, मोतबर और मुस्तनद हैं। | ग़ैर-मुक़ल्लिदों के झूठे ख़ुदा | 559 552 | मख़दूम साहब की तरफ़ जो इबारत मन्सूब है वह न मुतवातिर है न उसकी सनद मुत्तसिल है। | तम्बीह (चेतावनी)। | 559 552 | ग़ैर-ख़ुदा को "कय्यूम" कहना कुफ़्र है, शरह फ़िक़्ह-ए-अकबर में प्रक्षेप (इल्हाक़)। | कुफ़्र क्या है? | 560 553 | इस्माइल देहलवी का 'चमार' वाला क़ौल, विरोधी और समर्थक सबके नज़दीक उन्हीं का क़ौल है। | अल्लाह की मारिफ़त में अज्ञानता में कोरे नास्तिकों के बाद सबसे भारी हिस्सा वहाबियों, इस्माइलियों और विशेष रूप से देवबंदियों का है। | 560 553 | मख़दूम साहब की इबारत में 'ख़ल्क़' शब्द जिस मौक़े पर इस्तेमाल हुआ है, वहाँ 'ख़ल्क़' से मुराद वे लोग हैं जो दीनी अज़मत (धार्मिक महानता) नहीं रखते। | तम्बीह (चेतावनी)। | 561 555 | दीनी अज़मत रखने वालों के मरातब (दर्जे)। | रिसाला: हुजुबुल अनवार अन मख़दूमिल बिहार | 561 555 | बूढ़े मुसलमान की ताज़ीम करना अल्लाह की ताज़ीम है। | मख़दूम बिहार की एक इबारत से वसवसों का निवारण। | 561 555 | क़ुरआन अज़ीम में रसूल को भेजने का मक़सद रसूल अल्लाह की ताज़ीम भी क़रार दी गई है। | कोई किताब या रिसाला किसी बुज़ुर्ग के नाम मन्सूब हो जाए, यह इस बात का क़तई सबूत नहीं कि यह उन्हीं का है। | 562 556 | दीनी अज़मत न रखने वालों के दरजात का फ़र्क़। | शैख़े अकबर के कलाम में स्पष्ट कुफ़िया बातें शामिल कर दी गईं। | 563

۵۳۵ | مخدوم بہاری کے ترجمہ عمدہ الکلام کی ایک الحاقی عبارت کسی مسلمان کی طرف بلا تحقیق نسبت کفر و فسق جائز نہیں۔ | آریہ کے جھوٹے خدا | ۵۵۶ ۵۳۷ | کتاب کا چھپنا اس کے تواتر کی دلیل نہیں۔ | مجوس کے جھوٹے خدا | ۵۵۶ ۵۳۷ | حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا قول "ایسی کتاب جس میں ثقہ علماء کے بیان کے خلاف ہو پانی سے دھو ڈالنی چاہیے۔" | یہود کے جھوٹے خدا | ۵۵۷ ۵۳۸ | جس کی سند متصل نہ ہو اس کا بیان کرنا حرام ہے۔ | نصاریٰ کے جھوٹے خدا | ۵۵۷ ۵۳۹ | کسی کتاب کی صحت جانچنے کا ایک طریقہ۔ | نیچریوں کے جھوٹے خدا | ۵۵۷ ۵۴۳ | لکھنے کے بعد اصل سے مطابقت ضروری ہے۔ | رافضیوں کے جھوٹے خدا | ۵۵۷ ۵۴۵ | متاخرین کے نزدیک کسی کتاب کا علماء میں ایسا مشہور و متداول ہونا جس سے عدم تحریف کا اطمینان ہو۔ | وہابیوں کے جھوٹے خدا | ۵۵۹ ۵۴۷ | سند متصل کے حکم میں ہے۔ | دیوبندیوں کے جھوٹے خدا | ۵۵۹ ۵۴۹ | کتب ستہ مشہورہ معتبر و مستند ہیں۔ | غیر مقلدوں کے جھوٹے خدا | ۵۵۹ ۵۵۲ | مخدوم صاحب کی طرف جو عبارت منسوب ہے نہ متواتر ہے نہ اس کی سند متصل ہے۔ | تنبیہ۔ | ۵۵۹ ۵۵۲ | غیر خدا کو "قیوم" کہنا کفر ہے، شرح فقہ اکبر میں الحاق۔ | کفر کیا ہے۔ | ۵۶۰ ۵۵۳ | اسمعیل دہلوی کا چمار والا قول مخالف موافق سب کے نزدیک اسی کا قول ہے۔ | جہل باللہ میں نرے دہریوں کے بعد سب سے بھاری حصہ وہابیوں، اسمعیلیوں خصوصاً دیوبندی کا ہے۔ | ۵۶۰ ۵۵۳ | مخدوم صاحب کی عبارت میں خلق کا لفظ جس موقع پر استعمال ہوا ہے ایسے موقع پر خلق سے مراد وہ ہوتے ہیں جو عظمت دینی نہ رکھتے ہوں۔ | تنبیہ۔ | ۵۶۱ ۵۵۵ | عظمت دینی رکھنے والوں کے مراتب۔ | رسالہ حجب العوار عن مخدوم البہار | ۵۶۱ ۵۵۵ | بوڑھے مسلمان کی تعظیم کرنا اللہ کی تعظیم

ہے۔ | مخدوم بہار کی ایک عبارت سے دفع وسواس۔ | ۵۶۱ ۵۵۵ | قرآن عظیم میں رسول کے مبعوث کرنے کا مقصد رسول اللہ کی تعظیم بھی قرار دی گئی ہے۔ | کوئی کتاب یا رسالہ کسی بزرگ کے نام منسوب ہو جائے یہ اس بات کا قطعی ثبوت نہیں کہ یہ انھیں کے ہیں۔ | ۵۶۲ ۵۵۶ | عظمت دینی نہ رکھنے والوں کے درجات کا فرق۔ | شیخ اکبر کے کلام میں تصریح کفر لاحق کر دئے گئے۔ | ۵۶۳

Fatawa Razviya (Volume 15)

Table of Contents / Index:

- (Page 563) The world that is not for Allah is cursed. (Page 576)
- (Page 564) The Hadith about being a 'Muhaddith' in the Ummah is in honor of Hazrat Umar (Radiallahu Ta'ala Anhu). (Footnote) (Page 576)
- (Page 564) Opponents of Allah and His Messenger are most humiliated. (Page 576)
- (Page 564) Third disbelief: That Allah sent His prophet in Qadian. (Page 577)
- (Page 564) In the context of contempt, 'other than Allah' and 'creation' refer to those who have no relation to God. (Page 577)
- (Page 564) Fourth disbelief: That my name is also a prophet. (Page 577)
- (Page 564) Humility for other than Allah is forbidden. (Page 577)
- (Page 564) Indictment against Mirza Qadiani. (Page 577)
- (Page 564) Sharia has commanded humility towards mother, father, and teacher. (Page 574)
- (Page 564) (1) Distortion of the Word of Allah. (Page 577)
- (Page 565) The purpose of the prohibition of humility for other than Allah is to avoid humiliating oneself before others for the sake of the world. (Page 577)
- (Page 565) (2) Slander against Isa (peace be upon him). (Page 577)
- (Page 565) Slaughtering an animal for a guest is slaughtering for Allah. (Page 575)
- (Page 565) (3) Slander against Allah the Almighty. (Page 577)
- (Page 566) The statement of Makhdoom Bihari in which creation is compared to droppings; the one who includes prophets in 'creation' is cursed. (Page 577)
- (Page 566) (4) Declaring his own fabricated book as the Word of Allah. (Page 578)
- (Page 566) Ismail Dehlvi fabricated four types of shirk and put saints, prophets, and ghosts/spirits all in the same category. (Page 578)
- (Page 566) The advent of any new prophet after the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is impossible. (Page 578)
- (Page 567) In the speech attributed to Makhdoom Bihar, worldly things that have no relation to God are called despicable like droppings, while Ismail Dehlvi called all saints and prophets so. (Page 578)
- (Page 567) One who believes in the possibility of a new prophet after you is definitely an unbeliever by consensus. (Page 578)

- (Page 568) The foul sayings of Ismail Dehlvi are such that in order to make them up, it becomes necessary to give such dirty examples for prophets and saints. (Page 578)
- (Page 568) Interpretation is not accepted in explicit words. (Page 578)
- (Page 571) Treatise: Al-Soo' wal-Iqaab ala al-Masih al-Kadh-dhab (The Evil and Punishment for the False Messiah). (Page 578)
- (Page 571) He who called a scorpion a 'messenger' and interpreted it as also being 'sent' is also an unbeliever. (Page 580)
- (Page 571) Question regarding Mirza'i (Qadiani). (Page 580)
- (Page 571) References from Shifa, Sharh Shifa, Al-Qari and Khafaji. (Page 580)
- (Page 571) Summary of answers from Amritsar. (Page 580)
- (Page 571) Nonsensical things are not mentioned in the context of praise. (Page 580)
- (Page 572) Mirza Qadiani is like the Messiah, but not the Messiah of the Word, but the Messiah Dajjal. (Page 580)
- (Page 572) The interpretation Mirza gives of being a messenger, those meanings are found in your frog too. (Page 581)
- (Page 575) First disbelief of Mirza: "I am Ahmad".
- (Page 575) Second disbelief: "I am a prophet in one sense".
- (Page 575) Mention of 'khabar' (giving news) even for the lowliest of creatures in Ayats and Hadiths.

फतवा-ए-रज़विया (जिल्द 15)

विषय-सूची / अनुक्रमणिका:

- (पृष्ठ 563) वह दुनिया जो अल्लाह के लिए न हो, शापित है। (पृष्ठ 576)
- (पृष्ठ 564) उम्मत में 'मुहद्दिस' होने की हदीस हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की शान में है। (हाशिया) (पृष्ठ 576)
- (पृष्ठ 564) अल्लाह और उसके रसूल के विरोधी अत्यंत अपमानित हैं। (पृष्ठ 576)
- (पृष्ठ 564) तीसरा कुफ्र: कि अल्लाह ने कादियान में अपना नबी भेजा। (पृष्ठ 577)
- (पृष्ठ 564) अपमान के संदर्भ में 'अल्लाह के अलावा' और 'सृष्टि' का अर्थ वे हैं जिनका खुदा से कोई संबंध नहीं। (पृष्ठ 577)
- (पृष्ठ 564) चौथा कुफ्र: कि मेरा नाम नबी भी है। (पृष्ठ 577)
- (पृष्ठ 564) अल्लाह के अलावा किसी के लिए विनम्रता (तवाज़ो) हराम है। (पृष्ठ 577)
- (पृष्ठ 564) मिर्ज़ा कादियानी पर अभियोग। (पृष्ठ 577)
- (पृष्ठ 564) शरीयत ने माता, पिता और उस्ताद के प्रति विनम्रता का आदेश दिया है। (पृष्ठ 574)
- (पृष्ठ 564) (1) अल्लाह के कलाम में हेरफेर। (पृष्ठ 577)
- (पृष्ठ 565) अल्लाह के अलावा के लिए विनम्रता के हराम होने का उद्देश्य दुनिया के लिए दूसरों के सामने खुद को अपमानित करने से बचना है। (पृष्ठ 577)
- (पृष्ठ 565) (2) ईसा (अलैहिस्सलाम) पर आरोप। (पृष्ठ 577)
- (पृष्ठ 565) मेहमान के लिए जानवर ज़िबह करना अल्लाह के लिए ज़िबह करना है। (पृष्ठ 575)
- (पृष्ठ 565) (3) अल्लाह तआला पर आरोप। (पृष्ठ 577)
- (पृष्ठ 566) मखदूम बिहारी का वह कथन जिसमें सृष्टि की तुलना मेंगनी से की गई है; इसमें सृष्टि से अर्थ नबियों को लेने वाला शापित है। (पृष्ठ 577)
- (पृष्ठ 566) (4) अपनी गढ़ी हुई किताब को अल्लाह का कलाम ठहराना। (पृष्ठ 578)
- (पृष्ठ 566) इस्माइल देहलवी ने शिर्क के चार प्रकार गढ़े और उसमें औलिया, अंबिया और भूत-प्रेत सबको एक समान रखा। (पृष्ठ 578)
- (पृष्ठ 566) रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के बाद किसी नए नबी का आना असंभव है। (पृष्ठ 578)

- (पृष्ठ 567) मखदूम बिहार की ओर जो कलाम मंसूब है उसमें दुनिया की चीज़ों को जिनका खुदा से संबंध नहीं, मेंगनी की तरह तुच्छ कहा गया और इस्माइल देहलवी ने तमाम औलिया और अंबिया को। (पृष्ठ 578)
- (पृष्ठ 567) आपके बाद नए नबी की संभावना मानने वाला निश्चित रूप से सर्वसम्मति से काफ़िर है। (पृष्ठ 578)
- (पृष्ठ 568) इस्माइल देहलवी के गंदे कथन ऐसे हैं कि उन्हें बनाने के लिए अंबिया और औलिया के लिए ऐसी गंदी मिसालें देने की ज़रूरत पड़ती है। (पृष्ठ 578)
- (पृष्ठ 568) स्पष्ट शब्दों में व्याख्या (तावील) स्वीकार नहीं की जाती। (पृष्ठ 578)
- (पृष्ठ 571) रिसाला: अल-सू वल-इक़ाब अलल मसीह अल-कज़्ज़ाब (झूठे मसीह पर बुराई और सज़ा)। (पृष्ठ 578)
- (पृष्ठ 571) जिसने बिच्छू को 'रसूल' कहा और तावील की कि यह भी 'भेजा हुआ' है, वह भी काफ़िर है। (पृष्ठ 580)
- (पृष्ठ 571) मिर्ज़ाई (कादियानी) के संबंध में प्रश्न। (पृष्ठ 580)
- (पृष्ठ 571) शिफ़ा, शरह शिफ़ा, अल-क़ारी और ख़फ़ाजी के संदर्भ। (पृष्ठ 580)
- (पृष्ठ 571) अमृतसर से जवाबों का सारांश। (पृष्ठ 580)
- (पृष्ठ 571) प्रशंसा के स्थान पर निरर्थक बातें नहीं की जातीं। (पृष्ठ 580)
- (पृष्ठ 572) मिर्ज़ा कादियानी मसीह के समान है, लेकिन कलाम वाला मसीह नहीं बल्कि मसीह दज्जाल। (पृष्ठ 580)
- (पृष्ठ 572) मिर्ज़ा अपने रसूल होने की जो तावील करता है, वह अर्थ तुम्हारे मेंढक में भी पाए जाते हैं। (पृष्ठ 581)
- (पृष्ठ 575) मिर्ज़ा का पहला कुफ्र: "मैं अहमद हूँ"।
- (पृष्ठ 575) दूसरा कुफ्र: "मैं एक अर्थ में नबी हूँ"।
- (पृष्ठ 575) आयतों और हदीसों में अदना मखलूक़ात के लिए भी ख़बर देने का ज़िक्र है।

فتاویٰ رضویہ (جلد پندرہویں ۱۵)

فہرست مضامین:

- ۵۶۳ دنیا جو اللہ کے لئے نہ ہو ملعون ہے۔ ۵۷۶
- ۵۶۴ امت میں محدث ہونے کی حدیث حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی شان میں ہے۔ (حاشیہ) ۵۷۶
- ۵۶۴ اللہ ورسول کے مخالف ذلیل تر ہیں۔ ۵۷۶
- ۵۶۴ تیسرا کفر کہ اللہ نے قادیان میں اپنا نبی بھیجا۔ ۵۷۷
- ۵۶۴ محل تحقیر میں غیر اللہ اور خلق سے مراد وہ جنھیں خدا سے علاقہ نہ ہو۔ ۵۷۷
- ۵۶۴ چوتھا کفر کہ میرا نام نبی بھی ہے۔ ۵۷۷
- ۵۶۴ غیر اللہ کے لئے تواضع حرام۔ ۵۷۷
- ۵۶۴ مرزا قادیانی پر فرد جرم ۵۷۷
- ۵۶۴ ماں، باپ، استاذ کی تواضع کا شریعت نے حکم دیا ہے۔ ۵۷۴
- ۵۶۴ (۱) تحریف کلام اللہ ۵۷۷
- ۵۶۵ غیر اللہ کی تواضع حرام ہونے کا مقصد دنیا کے لئے غیر خدا کے سامنے اپنے کو ذلیل کرنا ہے۔ ۵۷۷
- ۵۶۵ (۲) عیسیٰ علیہ السلام پر افتراء ۵۷۷
- ۵۶۵ مہمان کے لئے جانور ذبح کرنا اللہ کے لئے ذبح کرنا ہے۔ ۵۷۵
- ۵۶۵ (۳) اللہ تعالیٰ پر افتراء ۵۷۷

- ۵۶۶ مخدوم بہاری کی عبارت جس میں خلق کو مینگنی سے تشبیہ دی اس میں خلق سے مراد انبیاء لینے والا ملعون ہے۔ ۵۷۷
- ۵۶۶ (۴) اپنی گھڑی ہوئی کتاب کو کلام اللہ ٹھہرانا۔ ۵۷۸
- ۵۶۶ اسماعیل دہلوی نے شرک کی چار قسمیں گھڑی اور اس میں اولیاء، انبیاء، اور بھوت پریت سب کو یکساں رکھا۔ ۵۷۸
- ۵۶۶ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے بعد کسی جدید نبی کی بعثت محال ہے۔ ۵۷۸
- ۵۶۷ مخدوم بہار کی طرف جو کلام منسوب ہے اس میں دنیا کی چیزوں کو جنھیں خدا سے علاقہ نہیں مینگنی سے حقیر کہا اور اسمعیل دہلوی نے تمام اولیاء انبیاء کو۔ ۵۷۸
- ۵۶۷ آپ کے بعد جدید نبی کا امکان ماننے والا قطعاً اجماعاً کافر ہے۔ ۵۷۸
- ۵۶۸ اسمعیل دہلوی کے نجس اقوال ایسے ہی ہیں کہ انھیں بنانے کے لئے انبیاء اور اولیاء کے لئے ایسی گندی مثالیں دینے کی ضرورت پڑتی ہے۔ ۵۷۸
- ۵۶۸ صریح الفاظ میں تاویل قبول نہیں کی جاتی۔ ۵۷۸
- ۵۷۱ ہ رسالہ السوء والعقاب علی المسیح الکذاب۔ ۵۷۸
- ۵۷۱ جس نے بچھو کو رسول کہا اور تاویل کی کہ یہ بھی فرستادہ ہے تو وہ بھی کافر ہے۔ ۵۸۰
- ۵۷۱ مرزائی کے متعلق سوال۔ ۵۸۰
- ۵۷۱ شفاء، شرح شفاء، للقاری و خفاجی کے حوالے ۵۸۰
- ۵۷۱ خلاصہ جوابات امر تسر ۵۸۰
- ۵۷۱ محل مدح میں عالم باتیں نہیں ذکر کی جاتیں۔ ۵۸۰
- ۵۷۲ مرزا قادیانی مثل مسیح ہے، مگر مسیح کلمہ کا نہیں مسیح دجال کا۔ ۵۸۰

- ۵۷۲ مرزا اپنے رسول ہونے کی جو تاویل کرتا ہے وہ معنی تیری مینڈک سب میں پائے جاتے ہیں۔ ۵۸۱
- ۵۷۵ مرزا کا کفر اول کہ "میں احمد ہوں"
- ۵۷۵ دوسرا کفر کہ "میں ایک معنی کو نبی ہوں"
- ۵۷۵ آیات و احادیث میں ادنیٰ مخلوقات کے لئے بھی خبر دینے کا ذکر ہے۔

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Page	Topic	Page	Topic
588	Do Mirza'is who claim prophethood consider Mirza as a messenger in this same sense?	582	Tenth infidelity: "The prophecy of four hundred prophets turned out to be wrong."
588	Four types of meanings.	582	This is the denial of the Prophets (peace be upon them).
589	In the chapter of prophethood, common usage and Shari'i usage agree on one meaning; the literal meaning cannot be intended and the pitfalls of taking the technical meaning.	582	Denying one messenger is denying all.
590	In Mirza's fourth infidelity, the comparison between a follower (Ummati) and a prophet determines the Shari'i meaning.	583	Mirza is definitely, certainly an infidel (kafir).
590	In the first infidelity, he recited a verse from the Holy Quran for his prophethood in which the Shari'i meaning of prophethood is certainly intended.	583	If the people of Nadwa make the mere recitation of the Kalima the criterion of Islam and do not declare Mirza'is as infidels, they too are infidels.
590	Mirza's fifth infidelity: claiming superiority over Prophet Jesus (peace be upon him).	584	One who does not call an infidel an infidel is himself an infidel.
591	The sixth infidelity is also the same.	584	As soon as the husband commits infidelity, the wife is out of the marriage contract; without repentance and a new marriage, intimacy is pure adultery.
591		584	The prompt dower (Mu'ajjal) of an apostate's wife is payable immediately,

Page	Topic
	Seventh infidelity: absolutely claiming to be superior to some prophets.
592	The absolute superiority of the prophets is an agreed-upon matter.
595	Mirza's eighth infidelity: calling the miracles of Prophet Jesus (peace be upon him) mesmerism.
596	Allah Almighty praised the miracles of Prophet Jesus (peace be upon him).
596	To call the miracles of Prophet Jesus (peace be upon him) mesmerism and consider them abominable is an additional infidelity.
598	In it, Prophet Jesus (peace be upon him) was also belittled, which is independent infidelity.
599	

Page	Topic
	and if she dies or moves to the territory of war (Dar al-Harb), the deferred dower (Muwajjal) also becomes payable.
584	A child follows the better of the two parents; the small children of a Mirza'i must certainly be taken out of his custody.
585	Treatise 'Qahr al-Dayyan ala Murtad bi-Qadiyan' (The Wrath of the Judge upon the Apostate at Qadian).
585	The reason for the issuance of the monthly treatise 'Radd-e-Qadiyani' (Refutation of Qadianism).
586	The Qadianis published an advertisement in the Rohilkhand Gazette in which, after insulting the scholars of truth, a challenge for a debate was issued. In response to this, the treatise "Hidayat-e-Nuri Ba-jawab Ittila-e-Zaruri" was issued, consisting of two parts.
587	Hidayat-e-Nuri Ba-jawab Ittila-e-Zaruri.
	Number one: A firm response to those insults given to the beloveds of Allah Almighty and the scholars of Ahl-e-Sunnat.

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

पृष्ठ	विषय
588	क्या रिसालत के दावेदार मिर्ज़ाई इसी अर्थ में मिर्ज़ा को रसूल मानते हैं?
588	अर्थ के चार प्रकार।
589	रिसालत के अध्याय में लोक-व्यवहार (उर्फ़ए-आम) और शरीयत का व्यवहार (उर्फ़ए-शरई) एक अर्थ पर सहमत हैं, शाब्दिक अर्थ अभीष्ट नहीं हो सकता और पारिभाषिक अर्थ लेने की बुराइयाँ।
590	मिर्ज़ा के चौथे कुफ्र में उम्मती और नबी का मुकाबला शरीयत के अर्थ का निर्धारण करता है।
590	पहले कुफ्र में उसने अपनी नबूवत के लिए कुरान शरीफ की वह आयत पढ़ी जिसमें निश्चित रूप से नबूवत का शरीयत वाला अर्थ अभीष्ट है।
590	मिर्ज़ा का पांचवां कुफ्र: हज़रत ईसा (अलैहिस्सलाम) पर श्रेष्ठता का दावा।
591	छठा कुफ्र भी यही है।
591	सातवां कुफ्र: पूर्ण रूप से कुछ नबियों से स्वयं को श्रेष्ठ कहना।
582	दसवां कुफ्र: "चार सौ नबियों की भविष्यवाणी गलत हुई"।
582	यह नबियों (अलैहिमुस्सलाम) का झुठलाना है।
582	एक रसूल को झुठलाना सबका झुठलाना है।
583	मिर्ज़ा निश्चित रूप से, यकीनन काफ़िर है।
583	नदवा के लोग यदि केवल कलमा पढ़ने को इस्लाम का आधार मानें और मिर्ज़ाइयों को काफ़िर न कहें, तो वे भी काफ़िर हैं।
584	काफ़िर को काफ़िर न कहने वाला स्वयं काफ़िर है।
584	पति के कुफ्र करते ही पत्नी निकाह से बाहर हो जाती है; बिना तौबा और नए निकाह के सहवास शुद्ध व्यभिचार (ज़िना) है।
584	धर्मत्यागी की पत्नी का मेहर-ए-मुअज्जल (तत्काल देय मेहर) तुरंत देय है, और यदि वह मर जाए या दारुल हर्ब में चली जाए तो मेहर-ए-मवज्जल (विलंबित मेहर) भी देय हो जाता है।

पृष्ठ	विषय
592	नबियों का पूर्ण रूप से श्रेष्ठ होना एक सर्वसम्मत (इजमाई) विषय है।
595	मिर्ज़ा का आठवां कुफ़्र: हज़रत ईसा (अलैहिस्सलाम) के चमत्कारों को मेस्मरिज़्म कहना।
596	अल्लाह पाक ने हज़रत ईसा (अलैहिस्सलाम) के चमत्कारों पर उनकी प्रशंसा की।
596	हज़रत ईसा (अलैहिस्सलाम) के चमत्कारों को मेस्मरिज़्म कहकर घृणित समझना एक और कुफ़्र है।
598	इसमें हज़रत ईसा (अलैहिस्सलाम) का अपमान भी किया गया जो स्वतंत्र कुफ़्र है।
599	
584	बच्चा माता-पिता में से बेहतर के अधीन होता है, मिर्ज़ाई के छोटे बच्चे निश्चित रूप से उसके कब्जे से निकाल लिए जाने चाहिए।
585	रिसाला 'क़ह्र-उद-दैयान अला मुरतद बि-कादियान'।
585	मासिक रिसाला 'रद्द-ए-कादियानी' जारी करने का कारण।
586	कादियानियों ने रोहिलखंड गजट में एक विज्ञापन छपवाया जिसमें हक के उलेमा को गालियां देने के बाद बहस की चुनौती दी गई। इसके जवाब में रिसाला "हिदायत-ए-नूरी बजवाब इत्तला-ए-ज़रूरी" जारी हुआ जो दो हिस्सों पर आधारित है।
587	हिदायत-ए-नूरी बजवाब इत्तला-ए-ज़रूरी।
	पहला अंक: उन गालियों का ठोस जवाब जो अल्लाह के प्यारों और अहले सुन्नत के उलेमा को दी गईं।

صفحہ	موضوع	صفحہ	موضوع
۵۸۸	کیا مرزائی رسالت کے مدعی اسی معنی میں مرزا کو رسول مانتے ہیں۔	۵۸۲	دسواں کفر "چار سو نبیوں کی پیشگوئی غلط ہوئی"
۵۸۸	معنی کے اقسام چہارگانہ۔	۵۸۲	یہ انبیاء علیہم السلام کی تکذیب ہے۔
۵۸۹	باب رسالت میں عرفِ عام اور عرفِ شرعی ایک معنی پر متفق ہیں، لغوی معنی مراد نہیں ہوسکتا اور اصطلاحی مراد لینے کی قباحتیں۔	۵۸۲	ایک رسول کی تکذیب سب کی تکذیب ہے۔
۵۹۰	مرزا کے کفرِ چہارم میں امتی اور نبی کا مقابلہ معنی شرعی کی تعیین کرتا ہے۔	۵۸۳	مرزا قطعاً یقیناً کافر ہے۔
۵۹۰	کفر اول میں اپنی نبوت کے لئے قرآن شریف کی آیت پڑھی جس میں یقیناً نبوت کے شرعی معنی مراد ہیں۔	۵۸۳	اہل ندوہ اگر مجرد کلمہ گوئی کو مدارِ اسلام ٹھہرائیں اور مرزائی کی تکفیر نہ کریں وہ بھی کافر ہیں۔

صفحہ	موضوع
	مرزا کا پانچواں کفر حضرت
۵۹۰	مسیح علیہ السلام پر دعویٰ برتری۔
۵۹۱	چھٹا کفر بھی یہی ہے۔
۵۹۱	ساتواں کفر مطلقاً بعض نبیوں سے اپنے کو افضل کہنا۔
۵۹۲	انبیا کا علی الاطلاق افضل ہونا اجماعی مسئلہ ہے
	مرزا کا آٹھواں کفر عیسیٰ علیہ
۵۹۵	السلام کے معجزات کو مسمریزم کہنا۔
	اللہ پاک نے عیسیٰ علیہ السلام
۵۹۶	کے معجزات پر ان کی مدح فرمائی۔
۵۹۶	

صفحہ	موضوع
۵۸۴	کافر کو کافر نہ کہنے والا خود کافر ہے۔
۵۸۴	شوہر کے کفر کرتے ہی عورت نکاح سے نکل جاتی ہے بے توبہ و نکاحِ جدید قربت زنائے خالص ہے۔
۵۸۴	مرتد کی عورت کا مہر معجل واجب الادا ہے اور مرجائے یا دارالحرب سے ملحق ہو جائے تو مہر موجل بھی واجب الادا ہو گیا۔
۵۸۴	بچہ خیر الابوین کے تابع ہوتا ہے، مرزائی کے چھوٹے بچے ضرور اس کے قبضہ سے باہر نکال لینے چاہئیں۔
۵۸۵	رسالہ قہر الدیان علی مرتد بقادیان
۵۸۵	رسالہ ماہواری ردِ قادیانی کے اجرا کی وجہ۔
۵۸۶	

صفحہ	موضوع
	معجزاتِ عیسیٰ علیہ السلام کو مسمریزم کہہ کر مکروہ جاننا ایک مزید کفر ہے۔
۵۹۸	اس میں حضرت عیسیٰ علیہ السلام کی تحقیر بھی کی جو مستقل کفر ہے۔
۵۹۹	

صفحہ 45 کا 742

صفحہ	موضوع
	قادیانیوں نے روہیل کھنڈ گزٹ میں اشتہار چھپوایا جس میں علمائے حق کو گالیاں دینے کے بعد مناظرہ کا چیلنج کیا گیا جس کے جواب میں رسالہ "ہدایت نوری بجواب اطلاع ضروری" کا اجرا ہوا جو دو عددوں پر مشتمل ہے۔
۵۸۷	ہدایت نوری بجواب اطلاع ضروری۔
	عدد اول: ان گالیوں کا جواب متین جو اللہ تعالیٰ کے محبوبوں اور علمائے اہلسنت کو دی گئیں۔

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

612 | Qadiyani made Syedna Isa (peace be upon him) the target of his abuses more than anyone else. | 599 | The issue of the life and death of Syedna Isa (peace be upon him) is a subsidiary and disputed one. | 612 613 | Why did the Qadiyani abuse Prophet Masih (peace be upon him)? | 600 | The descent of Isa (peace be upon him) is a consensus belief of the Ahl-us-Sunnah. | 613 613 | Abuses of the cursed Qadiyani towards Isa (peace be upon him) and his mother (peace be upon her). | 600 | Death does not necessarily imply the impossibility of descent. | 613 613 | Qadiyani committed 'takfir' (declared as a disbeliever) of Hazrat Isa (peace be upon him). | 603 | The death of Prophets (peace be upon them) is only for a moment to fulfill the Divine promise. | 613 613 | Humiliation and denial of the miracles of Masih (peace be upon him). | 604 | Noble Prophets pray in their graves. | 613 613 | The liar Qadiyani's claim that Masih (peace be upon him) himself denied his miracles is a slander against the Messenger of Allah and a denial of the Great Quran. | 604 | The return of some individuals to this world after death is proven by the Holy Quran itself. | 613 613 | Those who accept a renegade Qadiyani, a denier of the Quran and enemy of the Prophets, as the Imam of the time, Mahdi, and Messiah, and those who do not declare him a disbeliever, are blind. | 608 | Allah Almighty brought Hazrat Uzair (peace be upon him) back to life after death. | 613 613 | Caution: Removal of a false excuse of some Mirza'is. | 608 | The four birds of Khalil (Abraham) (peace be upon him) came back to life after dying. | 613 613 | * Treatise: Al-Jaraz ad-Dayyani 'alal-Murtad al-Qadiyani. | 611 | In the court of Masih (peace be upon him), Qadiyani explicitly considers that All-Powerful Lord (Azza wa Jalla) as helpless. | 613 613 | Inquiry regarding the commentary on two verses of the Holy Quran and the doubts and illusions apparently arising from them. | 611 | Refutation of the ideology of polytheists and Qadiyanis from the Holy Quran. | 613 612 | A major escape route for the irreligious is to deny the essentials of religion and seek debate on a minor issue where there is some room for maneuver. | 612 | If death occurs before the completion of the term for some reason, it does not prevent return, but is necessary for the completion of the term and is established for the seekers. | 612 612 | Qadiyani was a denier of the essentials of religion for hundreds of reasons. | 612 | The issue of the life and death of Prophet Masih (peace be upon him) has been disputed since ancient times, but there is no dispute about his arrival in the end times and his killing of the accursed Dajjal; this is undoubtedly the consensus belief of the Ahl-us-Sunnah. | 612

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

612 | क़ादियानी ने सबसे ज़्यादा अपनी गालियों का निशाना सैय्यदना ईसा अलैहिस्सलाम को बनाया। | 599 | सैय्यदना ईसा अलैहिस्सलाम की हयात और वफ़ात का मसला फ़रई (गौण) और मुख्तलिफ़ फ़ीह (विवादास्पद) है। | 612 613 | हज़रत मसीह अलैहिस्सलाम को क़ादियानी ने गालियां क्यों दीं। | 600 | ईसा अलैहिस्सलाम का नुज़ूल (उतरना) अहल-ए-सुन्नत का इज्माई (सर्वसम्मत) अक़ीदा है। | 613 613 | ईसा अलैहिस्सलाम और उनकी वालिदा अलैहिस्सलाम के लिए क़ादियानी मलऊन की गालियां। | 600 | वफ़ात से नुज़ूल का नामुमकिन होना लाज़िम नहीं आता। | 613 613 | क़ादियानी ने हज़रत ईसा अलैहिस्सलाम की तक़फ़ीर (काफ़िर कहना) कर दी। | 603 | अंबिया अलैहिमुस्सलात वस्सलाम की मौत महज़ एक पल के लिए अल्लाह के वादे की तस्दीक़ के लिए होती है। | 613 613 | मसीह अलैहिस्सलाम के मोजिज़ात (चमत्कारों) की तौहीन और इनकार। | 604 | अंबिया किराम अपनी क़ब्रों में नमाज़ पढ़ते हैं। | 613 613 | क़ादियानी कज्ज़ाब का यह कहना कि मसीह अलैहिस्सलाम खुद अपने मोजिज़ों के मुनकिर थे, रसूलुल्लाह पर इफ़्तरा (आरोप) और क़ुरआन-ए-अज़ीम की तक़ज़ीब (झुठलाना) है। | 604 | कुछ अफ़राद का मौत के बाद दुनिया में फिर आना खुद क़ुरआन करीम से साबित है। | 613 613 | मुर्तद क़ादियानी जैसे क़ुरआन को झुठलाने वाले और अंबिया के दुश्मन को इमाम-ए-वक़्त, महदी और मसीह मानने वाले और उसकी तक़फ़ीर न करने वाले अंधे हैं। | 608 | हज़रत उज़ैर अलैहिस्सलाम को मौत के बाद अल्लाह तआला ने ज़िंदा फ़रमाया। | 613 613 | तंबीह (चेतावनी): कुछ मिर्ज़ाइयों के एक झूठे उज़्र (बहाने) का इज़ाला (निवारण)। | 608 | हज़रत ख़लील (इब्राहीम) अलैहिस्सलाम के चारों परिंदे मरने के बाद दोबारा ज़िंदा हुए। | 613 613 | * रिसाला: अल-जराज़ अद्दैयानी अलल-मुर्तद अल-क़ादियानी। | 611 | दरबार-ए-मसीह अलैहिस्सलातु वस्सलाम में क़ादियानी उस क़ादिर-ए-मुतलक़ अज़्ज़ा वजल्ल को सराहतन आज़िज़ मानता है। | 613 613 | क़ुरआन मजीद की दो आयात-ए-करीमा की तफ़सीर और ज़ाहिरी तौर पर उनसे पैदा होने वाले शुबहात और वहम के मुताल्लिक़ सवाल। | 611 | मुशरिक और क़ादियानी के नज़रिये का क़ुरआन मजीद से रद्द (खंडन)। | 613 612 | बेदीनों का बड़ा भागने का रास्ता यह है कि वे ज़रूरीयात-ए-दीन का इनकार करें और किसी हल्के मसले में बहस चाहें जिसमें कुछ गुंजाइश हो। | 612 | अगर मौत के वक़्त से पहले किसी वजह से अमानत (रूह का कब्ज़ होना) हो तो यह दोबारा आने में रुकावट नहीं है, बल्कि यह वक़्त पूरा करने के लिए ज़रूरी है और चाहने वालों के लिए साबित है। | 612 612 | क़ादियानी सैकड़ों

वजहों से ज़रूरीयात-ए-दीन का मुनकिर था। | 612 | मसीह अलैहिस्सलाम की हयात और वफ़ात का मसला पुराने समय से अलग-अलग चला आ रहा है, लेकिन आख़िरी ज़माने में उनके तशरीफ़ लाने और दज्जाल-ए-लईन को क़त्ल करने में किसी को कोई शक नहीं है; यह बिना किसी शक अहल-ए-सुन्नत का इज्माई अक़ीदा है। | 612

۶۱۲ | قادیانی نے سب سے زیادہ اپنی گالیوں کا تختہ مشق سیدنا عیسیٰ علیہ السلام کو بنایا۔ | ۵۹۹ | حیات وفات سیدنا عیسیٰ علیہ السلام کا مسئلہ فرعی اور مختلف فیہ ہے۔ | ۶۱۲ ۶۱۳ | حضرت مسیح علیہ السلام کو قادیانی نے گالیاں کیوں دیں۔ | ۶۰۰ | نزولِ عیسیٰ علیہ السلام اہل سنت کا اجماعی عقیدہ ہے۔ | ۶۱۳ ۶۱۳ | عیسیٰ علیہ السلام اور ان کی ماں علیہا السلام کو قادیانی ملعون کی گالیاں۔ | ۶۰۰ | وفات سے نزول کا ممتنع ہونا لازم نہیں آتا۔ | ۶۱۳ ۶۱۳ | قادیانی نے حضرت عیسیٰ علیہ السلام کی تکفیر کردی۔ | ۶۰۳ | انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام کی موت محض ایک آن کو تصدیقِ وعدہ الٰہیہ کے لئے ہوتی ہے۔ | ۶۱۳ ۶۱۳ | معجزات مسیح علیہ السلام کی تحقیر اور انکار۔ | ۶۰۴ | انبیاء کرام اپنی قبروں میں نماز پڑھتے ہیں۔ | ۶۱۳ ۶۱۳ | قادیانی کذاب کا کہنا کہ مسیح علیہ السلام خود اپنے معجزے کے منکر تھے، رسول اللہ پر افتراء اور قرآن عظیم کی تکذیب ہے۔ | ۶۰۴ | بعض افراد کا موت کے بعد دنیا میں پھر آنا خود قرآن کریم سے ثابت ہے۔ | ۶۱۳ ۶۱۳ | مرتد قادیانی جیسے مکذبِ قرآن اور دشمن انبیاء کو امام وقت، مہدی اور مسیح ماننے والے نیز اس کی تکفیر نہ کرنے والے اندھے ہیں۔ | ۶۰۸ | حضرت عزیر علیہ السلام کو بعدِ موت اللہ تعالیٰ نے زندہ فرمایا۔ | ۶۱۳ ۶۱۳ | تنبیہ: بعض مرزائیوں کے ایک جھوٹے عذر کا ازالہ۔ | ۶۰۸ | چاروں طائر انِ خلیل علیہ السلام مرنے کے بعد دوبارہ زندہ ہوئے۔ | ۶۱۳ ۶۱۳ | ہ رسالہ الجراز الدیانی علی المرتد القادیانی۔ | ۶۱۱ | دربارِ مسیح علیہ الصلوۃ والسلام قادیانی اُس قادرِ مطلق عزوجل کو صراحتاً عاجز مانتا ہے۔ | ۶۱۳ ۶۱۳ | قرآن مجید کی دو آیاتِ کریمہ کی تفسیر اور بظاہر ان سے پیدا ہونے والے شبہات واوہام سے متعلق استفسار۔ | ۶۱۱ | مشرک اور قادیانی کے نظریہ کا قرآن مجید سے رد۔ | ۶۱۳ ۶۱۲ | بے دینوں کی بڑی

راہ فرار یہ ہے کہ انکار کریں ضروریاتِ دین کا اور بحث چاہیں کسی ہلکے مسئلے میں جس میں کچھ گنجائش دست و پازدن ہو۔ | ۶۱۲ | استیفائے اجل سے پہلے اگر کسی وجہ سے اماتت ہو تو مانعِ اعادت نہیں بلکہ استیفائے اجل کے لئے ضروری اور زائروں کے لئے ثابت ہے | ۶۱۲ ۶۱۲ | قادیانی صد ہا وجہ سے منکرِ ضروریاتِ دین تھا۔ | ۶۱۲ | حیات و وفات مسیح علیہ السلام کا مسئلہ قدیم سے مختلف چلا آتا ہے مگر آخر زمانے میں ان کے تشریف لانے اور دجالِ لعین کو قتل فرمانے میں کسی کو کلام نہیں یہ بلا شبہ اہل سنت کا اجماعی عقیدہ ہے۔ | ۶۱۲

Fatawa Razawiyya, Volume 15

614 | The misfortune of one who strays from the path of Muslims. 615 | To mean 'like the Messiah' by 'Messiah' is a distortion of the texts. 615 | The biggest shield of irreligiousness is to change the meanings of the texts. 615 | Creating the mentioned interpretation is mockery of Sharia texts and upsetting the rulings and instructions. 615 | The Qadiani apostate is one who openly denies prophets, insults messengers, and rejects the Quran. 618 | It is impossible for the apostate of Qadian even to be a Muslim, let alone an example of the Messenger of Allah. 615 | The trickery of Qadianis. 615 | Famous attributes of Hazrat Messiah, the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him), as stated in the Quran. 615 | Hazrat Isa (peace be upon him) was born without a father from the womb of the virgin Batul (Mary). 616 | Hazrat Isa (peace be upon him) spoke as soon as he was born, and he guided people from the cradle. 616 | Hazrat Isa (peace be upon him) was given the Book in his mother's womb, was granted prophethood, and blessings were placed wherever he went. 616 | The insolence of Qadiani regarding Hazrat Isa (peace be upon him).

616 | Allah Almighty gave Hazrat Isa (peace be upon him) mastery over His unseen. 617 | Allah Almighty granted Hazrat Isa (peace be upon him) the power to heal the born blind and lepers, raise the dead, and breathe life into a clay figure. 617 | The Qadiani is a severe liar, cursed, and completely deprived of divine blessings. 618 | Why did the Qadiani apostate call the miracles of Isa (peace be upon him) mesmerizing tricks? 618 | Some blasphemies of the Qadiani apostate (may Allah humiliate him) and his nonsensical talk about Hazrat Messiah (peace be upon him). 520 | Raising the issue of the death and life of the Messiah by Qadianis is a divine stratagem and an attempt to escape from the discussion of their explicit infidelities. 620 | Answer to the doubts mentioned in the request for a fatwa (Istifta). 620 | The first doubt. 620 | Interpretation of the noble verse "Indeed, you and what you worship besides Allah..." etc. 621 | "Those they call upon besides Allah" are certainly polytheists. 621 | The Noble Quran distinguished the People of the Book from the polytheists. 621 | Marriage of Muslims with women from the People of the Book is valid. 621 | Marriage of a Muslim man with a polytheist woman is void.

फतावा रज़विया, खंड 15

614 | मुसलमानों के रास्ते से अलग चलने वाले की शामत। 615 | मसीह से 'मसीह के समान' अर्थ लेना नुसूस (धार्मिक ग्रंथों) का विरूपण है। 615 | अधर्म की सबसे बड़ी ढाल यही है कि नुसूस के अर्थ बदल दिए जाएँ। 615 | उक्त व्याख्या गढ़ना शरीयत के नुसूस का उपहास करना और आदेशों व निर्देशों को भंग करना है। 615 | कादियानी धर्मत्यागी पैग़ंबरों का खुलेआम खंडन करने वाला, रसूलों को गालियां देने वाला और कुरान को नकारने वाला है। 618 | कादियान के धर्मत्यागी का मुसलमान होना भी असंभव है, रसूलुल्लाह की मिसाल होना तो दूर की बात। 615 | कादियानियों की चालाकी। 615 | हज़रत मसीह, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के प्रसिद्ध गुण जो कुरान ने बयान किए। 615 | हज़रत ईसा (अलैहिस्सलाम) बिना पिता के कुंवारी बतूल (मरियम) के गर्भ से पैदा हुए। 616 | हज़रत ईसा (अलैहिस्सलाम) ने पैदा होते ही कलाम (बात) की, और उन्होंने पालने में लोगों को मार्गदर्शन दिया। 616 | हज़रत ईसा (अलैहिस्सलाम) को माँ के गर्भ में किताब दी गई, नुबुव्वत (पैग़ंबरी) दी गई और वे जहाँ भी गए, बरकतें उनके साथ रहीं। 616 | कादियानी की हज़रत ईसा (अलैहिस्सलाम) के बारे में बदज़ुबानी।

616 | हज़रत ईसा (अलैहिस्सलाम) को अल्लाह तआला ने अपने ग़ैब (परोक्ष) पर प्रभुत्व दिया। 617 | अल्लाह तआला ने हज़रत ईसा (अलैहिस्सलाम) को जन्मजात अंधे और कोढ़ी को ठीक करने, मुर्दों को ज़िंदा करने और मिट्टी की मूरत में फूँक मारकर जान डाल देने की शक्ति प्रदान की। 617 | कादियानी घोर झूठा, शापित और ईश्वरीय कृपाओं से पूरी तरह वंचित है। 618 | कादियानी धर्मत्यागी ने हज़रत ईसा (अलैहिस्सलाम) के चमत्कारों को मेस्मरिज़्म (सम्मोहन) का करतब क्यों कहा? 618 | कादियानी धर्मत्यागी (अल्लाह उसे अपमानित करे) के कुछ कुफ़्र और हज़रत मसीह (अलैहिस्सलाम) के बारे में उसकी बेहूदा बातें। 520 | कादियानियों द्वारा मसीह की मृत्यु और जीवन का मुद्दा छेड़ना एक ईश्वरीय चाल है और अपने स्पष्ट कुफ्रों की बहस से जान छुड़ाना है। 620 | इस्तेफ़ता (फ़तवे के अनुरोध) में उल्लेखित संदेहों का उत्तर। 620 | पहला संदेह। 620 | आयत करीमा "बेशक तुम और जिसे तुम अल्लाह के सिवा पूजते हो..." आदि की व्याख्या। 621 | "वे जो अल्लाह के सिवा पुकारते हैं" निश्चित रूप से मुशरिक (बहुदेववादी) हैं। 621 | कुरान करीम ने अहल-ए-किताब (किताब वाले लोगों) को मुशरिकों से अलग किया। 621 | अहल-ए-किताब की महिलाओं से मुसलमानों का निकाह सही है। 621 | मुशरिक महिला से मुस्लिम पुरुष का निकाह बातिल (अमान्य) है।

पृष्ठ 47/742

۶۱۴ | مسلمانوں کی راہ سے جدا چلنے والے کی شامت۔ ۶۱۵ | مسیح سے مثل مسیح مراد لینا تحریفِ نصوص ہے۔ ۶۱۵ | بے دینی کی بڑی ڈھال یہی ہے کہ نصوص کے معانی بدل دیں۔ ۶۱۵ | تاویل مذکور کا گھڑنا نصوص شریعت کا استہزاء اور احکام و ارشادات کو درہم برہم کر دینا ہے۔ ۶۱۵ | قادیانی مرتد نبیوں کی علانیہ تکذیب کرنے والا، رسولوں کو گالیاں دینے والا اور قرآن کو رد کرنے والا ہے۔ ۶۱۸ | مرتد قادیان کا تو مسلمان ہونا بھی محال ہے نہ کہ رسول اللہ کی مثال۔ ۶۱۵ | قادیانیوں کی چالاکی۔ ۶۱۵ | حضرت مسیح رسول اللہ علیہ الصلوۃ والسلام کے مشہور اوصاف جو قرآن نے بیان کئے۔ ۶۱۵ | حضرت عیسیٰ علیہ السلام بے باپ کے کنواری بتول کے پیٹ سے پیدا ہوئے۔ ۶۱۶ | حضرت عیسیٰ علیہ السلام نے پیدا ہوتے ہی کلام فرمایا، اور انھوں نے گہوارے میں لوگوں کو ہدایت فرمائی۔ ۶۱۶ | حضرت عیسیٰ علیہ السلام کو شکمِ مادر میں کتاب عطا ہوئی، نبوت دی گئی اور وہ جہاں بھی تشریف لے جائیں برکتیں ان کے قدم کے ساتھ رکھی گئیں۔ ۶۱۶ | قادیانی کی حضرت عیسیٰ علیہ السلام کے بارے میں دریدہ دہنی۔

۶۱۶ | حضرت عیسیٰ علیہ السلام کو اللہ تعالیٰ نے اپنے غیبوں پر مسلط کیا۔ ۶۱۷ | اللہ تعالیٰ نے حضرت عیسیٰ علیہ السلام کو مادر زاد اندھے اور ابرص کو شفا دینے، مُردے جلانے اور مٹی کی مورت میں پھونک مار کر جان ڈال دینے کی قدرت عطا فرمائی۔ ۶۱۷ | قادیانی سخت جھوٹا، ملوم اور برکات الہیہ سے پورا محروم ہے۔ ۶۱۸ | قادیانی مرتد نے معجزات عیسیٰ علیہ السلام کو مسمریزم کے شعبدے کیوں قرار دیا۔ ۶۱۸ | قادیانی مرتد خذلہ اللہ کے چند کفریات اور حضرت مسیح علیہ السلام کے بارے میں شتر بکواسات۔ ۵۲۰ | قادیانیوں کا مسئلہ وفات و حیات مسیح چھیڑنا الہی مکر اور اپنے صریح کفروں کی بحث سے جان چھڑانا ہے۔ ۶۲۰ | استفتاء میں مذکور

شبہات کا جواب۔ ۶۲۰ | پہلا شبہہ۔ ۶۲۰ | آیت کریمہ "انکم وما تعبدون من دون اللہ الخ" کی تفسیر۔ ۶۲۱ | "یدعون من دون اللہ" یقیناً مشرکین ہیں۔ ۶۲۱ | قرآن کریم نے اہل کتاب کو مشرکین سے جدا کیا۔ ۶۲۱ | اہل کتاب کی عورتوں سے مسلمانوں کا نکاح صحیح ہے۔ ۶۲۱ | مشرکہ عورت سے مسلمان مرد کا نکاح باطل ہے۔

Fatawa Ridawiyya - Volume 15

(Left Column) - The slaughtered animal of the People of the Book is halal. (621) - The slaughtered animal of a polytheist is carrion. (621) - Disbelievers are worse than all creation. (621) - The fiercest enemies of Muslims are Jews and polytheists. (621) - Prophets, especially Jesus Christ (peace be upon them), are not included in 'those they call upon besides Allah'. (622) - Interpretation of the holy verse 'Dead, not living' showing it applies only to idols. (623) - It is impossible that calling or considering martyrs dead is forbidden, yet Prophets (peace be upon them) are called or considered dead. (623) - Prophets (peace be upon them) are 'living, not dead' rather than 'dead, not living'. (624) - Just as death for a moment is necessary for Prophets to confirm the divine promise, it is absolutely necessary for martyrs as well. (624) - The wisdom behind using the present/future tense 'yukhlaqun' instead of the past tense 'khuliqoo' in the holy verse. (624) - Particular affirmation is the negation of universal negation. (624) - 'Amwat' (dead) is not a permanent absolute proposition but a general absolute one. (624) - A time will come when Prophet Jesus (peace be upon him) will pass away. (624) - Even angels will face death on the Day of Judgment. (624)

(Right Column) - Second doubt. (625) - Explanation of the Bukhari Hadith: 'Allah cursed the Jews and Christians for taking the graves of their Prophets as places of worship.' (625) - The fact is that Jews used to turn the graves of their Prophets into places of worship, and Christians did the same with the graves of their righteous people. (626) - The cunningness of the Qadiani. (626) - The union of Prophethood and falsehood is impossible. (626) - The Qadiani liar tried to prove all Prophets false so that his false prophethood could be established. (626) - Four hundred, or rather millions, of disbeliefs (kufr) combined in a Qadiani apostate. (626) - Denying any Prophet is disbelief (kufr). (626) - Denying one Prophet is equivalent to denying all Prophets. (626) - It is a blatant lie to say that Christians turned the grave of Jesus (peace be upon him) into a mosque. (627) - Christians do not even believe in the existence of a grave for Jesus (peace be upon him); turning it into a mosque is a secondary issue. (627) - The Mirza'is (Qadianis) fabricated wrong meanings of the Hadith to falsely accuse Muhammad, the Messenger of Allah (peace be upon him), of lying (God forbid). (627) - Treatise: 'Jazaa Allah 'Aduwwahu Bi-Aaba'ihi Khatm-an-Nabuwwah'. (629) - Inquiry regarding a person who refers to Hazrat Ali, Fatima, Hasan, and Husayn (may Allah be pleased with them) as Prophets. (629)

फ़तावा रज़विया - जिल्द पंद्रहवीं (१५)

(बायां कॉलम) - अहले किताब (ईसाई व यहूदी) का ज़बीहा हलाल है। (621) - मुशरिक का ज़बीहा मुर्दार है। (621) - काफ़िर तमाम मख्लूक (सृष्टि) से बदतर हैं। (621) - मुसलमानों के सबसे बड़े दुश्मन यहूदी और मुशरिक हैं। (621) - 'यद्ऊन मिन दूनिल्लाह' (अल्लाह के सिवा जिन्हें वे पुकारते हैं) में अंबिया किराम, विशेषकर ईसा अलैहिस्सलाम शामिल नहीं हैं। (622) - आयते करीमा 'अमवातुन गैरु अहया' की तफ़सीर कि यह केवल बुतों (मूर्तियों) पर ही लागू होती है। (623) - यह असंभव है कि शहीदों को तो मुर्दा कहना और समझना हराम हो, लेकिन अंबिया अलैहिमुस्सलातु वस्सलाम को मुर्दा कहा और समझा जाए। (623) - अंबिया अलैहिमुस्सलवात वत्तस्लीमात 'अहया गैरु अमवात' (जीवित, मृत नहीं) हैं, न कि 'अमवातुन गैरु अहया' (मृत, जीवित नहीं)। (624) - ईश्वरीय वादे की पुष्टि के लिए जैसे अंबिया किराम को एक पल के लिए मृत्यु आना आवश्यक है, वैसे ही शहीदों के लिए भी यह निश्चित रूप से आवश्यक है। (624) - आयते करीमा में भूतकाल 'ख़ुलिक़ू के बजाय वर्तमान/भविष्य काल 'युख़लक़ून' शब्द प्रयोग करने की हिकमत (बुद्धिमत्ता)। (624) - ईजाबे जुज़ई नक़ीज़े सल्बे कुल्ली है। (624) - 'अमवात' का कथन स्थायी पूर्ण सत्य नहीं बल्कि एक सामान्य सत्य है। (624) - एक समय ऐसा आएगा जब हज़रत ईसा अलैहिस्सलाम वफ़ात (देहांत) पाएंगे। (624) - कयामत के दिन फ़रिश्तों (मलाइका) को भी मौत आएगी। (624)

(दायां कॉलम) - दूसरा संदेह (शुबा दोम)। (625) - बुखारी शरीफ़ की हदीस 'यहूद और नसारा पर अल्लाह की लानत हो जिन्होंने अपने नबियों की कब्रों को मस्जिद बना लिया' की व्याख्या। (625) - वास्तविकता यह है कि यहूदी अपने नबियों की कब्रों को सजदागाह बना लेते थे और ईसाई अपने नेक लोगों की कब्रों को। (626) - कादियानी की चालाकी। (626) - नबुव्वत (पैग़म्बरी) और झूठ का एक साथ होना असंभव है। (626) - कादियानी झूठे ने तमाम नबियों को झूठा साबित करने की कोशिश इसलिए की ताकि वह अपनी झूठी पैग़म्बरी सिद्ध कर सके। (626) - एक कादियानी धर्मत्यागी में चार सौ बल्कि करोड़ों कुफ़्र (अविश्वास) एकत्रित हैं। (626) - किसी भी नबी को झुठलाना कुफ़्र है। (626) - एक नबी को झुठलाना सभी नबियों को झुठलाने के समान है। (626) - यह कहना स्पष्ट सफ़ेद झूठ है कि ईसाइयों ने हज़रत ईसा अलैहिस्सलाम की कब्र को मस्जिद बना लिया। (627) - ईसाई तो हज़रत ईसा अलैहिस्सलाम की कब्र के अस्तित्व को ही नहीं मानते; उसे मस्जिद बनाना तो बाद की बात है। (627) - मिर्ज़ाइयों (कादियानियों) ने हदीस के गलत अर्थ गढ़े ताकि वे (ईश्वर न करे) अल्लाह के रसूल मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पर झूठ बोलने का आरोप लगा सकें। (627) -

रिसाला: 'जज़ाउल्लाहि अदुव्वहू बि-आबाइही ख़त्म-अन-नबुव्वह'। (629) - हज़रत अली, फ़ातिमा और हसनैन करीमैन (रज़ियल्लाहु अन्हुम) को नबी कहने वाले व्यक्ति के बारे में प्रश्न। (629)

اہل کتاب کا ذبیحہ حلال ہے۔ ۶۲۱ مشرک کا ذبیحہ مردار ہے۔ ۶۲۱ کفار تمام مخلوق سے بدتر ہے۔ ۶۲۱ مسلمانوں کے سخت ترین دشمن یہودی اور مشرک ہیں۔ ۶۲۱ یدعون من دون اللہ میں انبیاء کرام خصوصاً مسیح علیہم الصلوٰۃ والتسلیم داخل نہیں۔ ۶۲۲ آیۃ کریمہ "اموات غیر احیاء" کی تفسیر کہ یہ بُتوں ہی پر صادق آتی ہے۔ ۶۲۳ یہ محال ہے کہ شہداء کو تو مردہ کہنا اور سمجھنا حرام ہو مگر انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام کو مردہ کہا اور سمجھا جائے۔ ۶۲۳ انبیاء علیہم الصلوات والتسلیمات "احیاء غیر اموات" ہیں نہ کہ "اموات غیر احیاء"۔ ۶۲۴ جس وعدہ الہیہ کی تصدیق کے لئے انبیاء کرام کو عروض موت ایک آن کے لئے لازم ہے قطعاً شہداء کو بھی لازم ہے۔ ۶۲۴ آیۃ کریمہ و ھم قد خُلقوا بصیغہ ماضی کے بجائے و ھم یُخلقو بصیغہ مضارع لانے کی حکمت۔ ۶۲۴ ایجاب جزئی نقیض سلب کلی ہے۔ ۶۲۴ اَموات قضیہ دائمہ مطلقہ نہیں بلکہ مطلقہ عامہ ہے۔ ۶۲۴ ایک وقت ایسا آئے گا کہ حضرت عیسیٰ علیہ السلام وفات پائیں گے۔ ۶۲۴ روز قیامت ملائکہ کو بھی موت ہے۔ ۶۲۴

شبہ دوم ۶۲۵ حدیث بخاری "لعن اللہ الیہود والنصاری اتخذوا قبور انبیائھم مساجد" کی شرح۔ ۶۲۵ واقعہ یہ ہے کہ یہود اپنے انبیاء کی قبروں کو مساجد کرتے اور نصاریٰ اپنے صالحین کی قبروں کو۔ ۶۲۶ قادیانی کی چالاکی۔ ۶۲۶ نبوت اور جھوٹ کا اجتماع محال ہے۔ ۶۲۶ قادیانی کذاب نے تمام انبیاء کو جھوٹا ثابت کرنے کی کوشش اس لئے کی تاکہ اس جھوٹے کی نبوت بن پڑے۔ ۶۲۶ قادیانی مرتد کے اکٹھے چار سو بلکہ کروڑوں کفر۔ ۶۲۶ ہر نبی کی تکذیب کفر ہے۔ ۶۲۶ ایک نبی کی تکذیب تمام انبیاء کی تکذیب ہے۔ ۶۲۶ یہ کہنا صریح سفید جھوٹ ہے کہ نصاریٰ نے عیسیٰ علیہ السلام کی قبر کو مسجد کر لیا۔ ۶۲۷ نصاریٰ حضرت عیسیٰ علیہ السلام کی قبر ہی نہیں مانتے

اسے مسجد کر لینا دوسرا درجہ ہے۔ ۶۲۷ مرزائیوں نے محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر معاذ اللہ دروغ گوئی کا الزام لگانے کے لئے حدیث کے غلط معنی گھڑے۔ ۶۲۷ رسالہ جزاء اللہ عدوّہ بآبائہ ختم النبوۃ۔ ۶۲۹ حضرت علی، فاطمہ اور حسنین کریمین رضی اللہ تعالیٰ عنہم کو انبیاء کہنے والے شخص کے بارے میں استفسار۔ ۶۲۹

Fatawa Rizvia (Volume 15)

Page	Subject
636	The Seal of Prophets, the glad tidings of Gabriel (peace be upon him).
637	The Last of the Prophets.
637	The wisdom behind bringing the Ummah of the Messenger (blessings and peace be upon him) at the end.
637	Mercy for the Worlds.
638	The decision of Hazrat Ibrahim (peace be upon him) that Muhammad, the Messenger of Allah, is superior to all prophets.
638	In the Torah, the name of the Noble Messenger (blessings and peace of Allah be upon him) is Habeeb al-Rahman
630	To believe in Muhammad, the Messenger of Allah (blessings and peace of Allah be upon him), as the Seal of Prophets and to consider the commissioning of any new prophet during his time or after him as definitely impossible and false is a paramount duty and a part of certain faith.
630	One who denies the definitive text (nass-e-qati) of the Quran or doubts it is cursed, eternally in the Fire, and the one who hesitates or doubts their disbelief is also a disbeliever.
631	There is a consensus (ijma) on declaring the disbelief (takfir) of one who separates from Islam.
632	The statement of 'mutafayyin' is not narrated from any rational person. Denying the Messenger is manifest disbelief.
632	Noble members of the household (Ahl al-Bayt), even if they consider any follower to be a prophet, are themselves disbelievers by their own admission.
632	Both the Quran and Hadith are the faith of a believer.

Page	Subject	Page	Subject
	(Beloved of the Most Merciful).		
638	Mention of God is not possible without mentioning Mustafa.	632	Repetition of Hadith strengthens the root of faith in hearts.
638	The Master of the World (blessings and peace of Allah be upon him) is the first of the prophets in creation and the last of the prophets in commissioning.	633	Remembrance of the beloved is the peace of hearts.
639	Statements of prophets and angels and sayings of scholars from previous books.	633	Exemption of Adam (peace be upon him) and the finality of prophethood.
639	Hadith of Intercession.	633	Hazrat Musa (peace be upon him) and the finality of prophethood.
639	The prophets' plea for intercession.	634	Hazrat Adam (peace be upon him) and the Master of both worlds (blessings and peace of Allah be upon him).
639	Hazrat Adam (peace be upon him) and the first Adhan.	634	Seal of the Prophets.
640	Expansion of the chest (Inshirah al-Sadr).	653	Muhammad (blessings and peace of Allah be upon him) and the Gate of Paradise.
641	Glad tidings of the birth of the Messenger (blessings and peace of Allah be upon him).	635	Glad tidings of the Seal of Prophets.
641	The monk's inquiry.	635	Yaqub (peace be upon him) and the Seal of Prophets.
642	Testimony of faith before birth.	635	Isaiah and Ahmad Mujtaba (blessings and peace be upon him).

Page	Subject
642	Syedna Saeed bin Zaid is among the 'Ashara Mubashara' (Ten Promised Paradise).

Page	Subject
636	Heavenly books and the name Muhammad (blessings and peace of Allah be upon him).

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय
६३६	खातमुल अंबिया, हज़रत जिब्रील अलैहिस्सलाम की खुशखबरी।	६३०	मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को खातमुल नबीय्यीन मानना और उनके समय में या उनके बाद किसी भी नए नबी के आने को निश्चित रूप से असंभव और बातिल (झूठा) मानना एक अनिवार्य कर्तव्य और ईमान का हिस्सा है।
६३७	आख़िरुल नबीय्यीन (नबियों में अंतिम)।	६३०	कुरान के स्पष्ट पाठ (नस-ए-क़तई) का खंडन करने वाला या उसमें संदेह करने वाला शापित है, नर्क की आग में हमेशा रहने वाला है, और जो उसके कुफ्र (अविश्वास) में संदेह करे, वह भी काफ़िर है।
६३७	हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम की उम्मत को अंत में लाने की हिकमत।	६३१	इस्लाम से अलग होने वाले को काफ़िर करार देने पर सर्वसम्मति (इज्मा) है।
६३७	रहमतुल लिल आलमीन (सारे संसार के लिए दया)।	६३२	'मुताफय्यीन' की बात किसी बुद्धिमान से वर्णित नहीं है। रसूल को झुठलाना स्पष्ट कुफ्र है।
६३८	हज़रत इब्राहीम अलैहिस्सलाम का फैसला कि मुहम्मद रसूलुल्लाह सभी नबियों में श्रेष्ठ हैं।	६३२	अहले बैत के महान सदस्य, यदि वे किसी उम्मती को नबी मानते हैं, तो वे स्वयं अपने इकरार से काफ़िर हैं।
६३८	तौरात में हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का नाम हबीबुर्रहमान है।	६३२	कुरान और हदीस दोनों ही मोमिन का ईमान हैं।
६३८	खुदा का ज़िक्र मुस्तफा के ज़िक्र के बिना नहीं है।	६३२	हदीसों का दोहराव दिलों में ईमान की जड़ें जमाता है।
६३८		६३३	महबूब का ज़िक्र दिलों की राहत है।

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय
	सरवर-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सृष्टि में प्रथम नबी और नबूवत की घोषणा (बेअसत) में अंतिम नबी हैं।		
६३९	अंबिया और फ़रिश्तों के कथन और पिछली किताबों के विद्वानों की बातें।	६३३	हज़रत आदम अलैहिस्सलाम की बरीयत और ख़त्म-ए-नबूवत।
६३९	शफ़ाअत की हदीस।	६३३	हज़रत मूसा अलैहिस्सलाम और ख़त्म-ए-नबूवत।
६३९	नबियों की शफ़ाअत के लिए विनती।	६३४	हज़रत आदम अलैहिस्सलाम और सरकार-ए-दो आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)।
६३९	हज़रत आदम अलैहिस्सलाम और पहली अज़ान।	६३४	खातमुल नबीय्यीन।
६४०	इनशिराह-ए-صدر (हृदय का विस्तार)।	६५३	मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और जन्नत का दरवाज़ा।
६४१	रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के जन्म की खुशखबरी।	६३५	खातमुल अंबिया की खुशखबरी।
६४१	राहब की पूछताछ।	६३५	हज़रत याक़ूब अलैहिस्सलाम और खातमुल अंबिया।
६४२	जन्म से पहले ईमान की गवाही।	६३५	अशियाह और अहमद मुस्तफा अलैहिस्सलातु वस्सलाम।
६४२	सैय्यदना सईद बिन ज़ैद अशरा मुबशरा (जन्नत की खुशखबरी पाने वाले १० लोग) में से हैं।	६३६	आसमानी किताबें और नाम मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)।

صفحہ	موضوع	صفحہ	موضوع
۶۳۶	خاتم الانبیاء بشارت جبریل علیہ السلام۔	۶۳۰	محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو خاتم النبیین ماننا ان کے زمانے میں خواہ ان کے بعد کسی نبی جدید کی بعثت کو یقینا محال و باطل جاننا فرض اجل و جزء ایقان ہے۔
۶۳۷	آخر النبیین	۶۳۰	قرآن کی نص قطعی کا منکر اور اس میں شبہ کرنے والا ملعون مخلد فی النیران ہے اور اس کے کفر میں توقف میں شک کرنے والا بھی کافر ہے۔
۶۳۷	حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی امت کو آخر میں لانے کی حکمت۔	۶۳۱	اسلام سے علیحدگی اختیار کرنے والے کی تکفیر پر اجماع ہے۔
۶۳۷	رحمۃ للعالمین۔	۶۳۲	قول بالمتافیین کسی عاقل سے منقول نہیں۔ رسول کی تکذیب کفر ظاہر ہے۔
۶۳۸	حضرت ابراہیم علیہ السلام کا فیصلہ کہ محمد رسول اللہ تمام نبیوں سے افضل ہیں۔	۶۳۲	اہلبیت کرام خواہ کسی امتی کو نبی ماننے والا خود اپنے اقرار سے بھی کافر ہے۔
۶۳۸		۶۳۲	قرآن و حدیث دونوں ایمان مومن ہیں۔

صفحہ	موضوع	صفحہ	موضوع
	توراۃ میں حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا نام حبیب الرحمن ہے۔		
۶۳۸	ذکر خدا بلا ذکر مصطفیٰ نہیں۔	۶۳۲	احادیث کا تکرار دلوں میں ایمان کی جڑ جماتا ہے۔
۶۳۸	سرورِ عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم خلق میں اول الانبیاء اور بعثت میں آخر الانبیاء ہیں۔	۶۳۳	ذکر محبوب راحت قلوب ہے۔
۶۳۹	ارشادات انبیاء و ملائکہ اور اقوال علماء کتب سابقہ۔	۶۳۳	بریت آدم علیہ السلام اور ختم نبوت۔
۶۳۹	حدیث شفاعت۔	۶۳۳	حضرت موسیٰ علیہ السلام اور ختم نبوت۔
۶۳۹	انبیاء کا التجاء شفاعت۔	۶۳۴	حضرت آدم علیہ السلام اور سرکار دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔
۶۳۹	حضرت آدم علیہ السلام اور اذانِ اوّل۔	۶۳۴	خاتم النبیین۔
۶۴۰	انشراح صدر۔	۶۵۳	محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور دروازہ جنت۔
۶۴۱		۶۳۵	خاتم الانبیاء کی بشارت۔

صفحہ	موضوع	صفحہ	موضوع
	بشارت میلاد الرسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔		
۶۴۱	راہب کا استفسار۔	۶۳۵	یعقوب علیہ السلام اور خاتم الانبیاء۔
۶۴۲	قبل از ولادت شہادت ایمان۔	۶۳۵	اشعیاء اور احمد مجتبیٰ علیہ الصلوۃ والسلام۔
۶۴۲	سید ناسیعد بن زید عشرہ مبشرہ میں سے ہیں۔	۶۳۶	کتب سماوی اور اسم محمد (صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم)

فتاویٰ رضویہ - (۱۵) جلد پانزدہم (Volume 15 - Fatawa Razawiyya)

Page	Left Column Topic	Page	Right Column Topic
655	Mufiz-ut-Tawba (The Bestower of Repentance)	643	The Prophet's (peace and blessings be upon him) prayer for mercy and the news of being in Paradise for Hazrat Zaid bin Amr bin Nufayl.
655	All small and large blessings are distributed through the hands of the Master of Two Worlds (peace and blessings of Allah be upon him).	643	Reasons for the denial of the finality of prophethood.
655	The saying of Umm al-Mu'minin Siddiqa: "I repent towards Allah and His Messenger."	644	Confirmation of the birth by Muqawqis, the King of Egypt.
656	Forty Companions (may Allah be pleased with them) stated: "We repent towards Allah Almighty and His Messenger."	644	The rising of a special star upon the birth of the Prophet.
656	Meaning of Repentance (Tawba).	645	Mention of the birth of the Messenger (peace be upon him) among Jewish scholars.
656	Whoever obeyed the Messenger has indeed obeyed Allah Almighty.	645	Praise for the Prophet (peace and blessings be upon him) from the Ahbar (Jewish rabbis).
656	Whoever did not obey Allah Almighty did not obey the Messenger.	646	Praise for the beloved Messenger (peace be upon him) from the tongue of Joshua.
656	Obverse of the contrapositive is necessary for a jurist.	646	Tanzil (Revelation)
656	Allah Almighty and His Messenger (peace and blessings be upon him) are most worthy of being pleased.	647	Sayings of the Seal of the Prophets (peace be upon them).

Page	Left Column Topic	Page	Right Column Topic
656	The repentant Holy Prophet (peace and blessings be upon him).	647	Names of the Prophet (peace and blessings be upon him).
657	Master of the Banner of Praise (Liwa-ul-Hamd).	647	I am Muhammad and Ahmad.
658	Ten Blessed Names.	648	Characteristics of Mustafa (peace and blessings be upon him).
659	Warning / Admonition.	649	The Ummah of the Holy Prophet (peace be upon him) will outnumber all other nations on the Day of Resurrection; out of 120 rows of the people of Paradise, 80 will be from your Ummah and 40 rows from all other nations.
659	Al-Hashir (The Gatherer) and Al-Aqib (The Final One).	653	Closing of the door of repentance.
659	Messenger of Jihad.	653	Opener of the door of repentance.
660	Another type / category.	653	The blood of Ka'b.
660	He is the First, the Last, the Manifest, and the Hidden.	654	Prophet of Repentance.
		654	The sacred soul of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) is manifest in the home of every Muslim.

जिल्द पंद्रहवीं (१५) - फ़तावा रज़विया

पृष्ठ	बायाँ कॉलम विषय	पृष्ठ	दायाँ कॉलम विषय
६५५	मुफ़ीज़-उत-तौबा (तौबा प्रदान करने वाला)	६४३	हज़रत ज़ैद बिन अम्र बिन नफ़ैल के लिए हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की रहमत की दुआ और उनके जन्नती होने की ख़बर।
६५५	सभी छोटी और बड़ी नेमतें दोनों जहान के आका (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के हाथों से वितरित होती हैं।	६४३	ख़त्म-ए-नुबूवत के इनकार के कारण।
६५५	उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका का कथन: "मैं अल्लाह और उसके रसूल की ओर तौबा करती हूँ।"	६४४	मिस्र के राजा मुक़ौक़िस द्वारा जन्म की पुष्टि।
६५६	चालीस सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) ने अर्ज़ किया कि हम अल्लाह तआला और उसके रसूल की ओर तौबा करते हैं।	६४४	मीलाद-उन-नबी पर एक विशेष तारे का उदय।
६५६	तौबा का अर्थ।	६४५	यहूदी विद्वानों के बीच रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के जन्म का ज़िक्र।
६५६	जिसने रसूल की पैरवी की उसने वास्तव में अल्लाह तआला की पैरवी की।	६४५	अह्बार (यहूदी रब्बियों) की ज़बान पर नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की नात।
६५६	जिसने अल्लाह तआला की पैरवी नहीं की उसने रसूल की पैरवी नहीं की।	६४६	यूशा की ज़बान पर रसूले मक़बूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की नात।
६५६		६४६	तंज़ील (रहस्योद्घाटन)

पृष्ठ	बायाँ कॉलम विषय	पृष्ठ	दायाँ कॉलम विषय
	फ़क़ीह के लिए 'अक्स नकीज़' (प्रतिलोम) आवश्यक होता है।		
६५६	अल्लाह तआला और उसके रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) सबसे अधिक प्रसन्न किए जाने के योग्य हैं।	६४७	हुज़ूर ख़त्म-ए-अंबिया (अलैहिमुस्सलाम) के इरशादात।
६५६	तौबा करने वाले नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम)।	६४७	अस्मा-उन-नबी (नबी के नाम) (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम)।
६५७	मालिक लवा-ए-हम्द (प्रशंसा के ध्वज का स्वामी)।	६४७	मैं मुहम्मद और अहमद हूँ।
६५८	दस मुकद्दस नाम।	६४८	मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की विशेषताएँ।
६५९	चेतावनी।	६४९	हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की उम्मत कयामत के दिन सभी उम्मतों से संख्या में अधिक होगी; जन्नत वालों की १२० सफों में से ८० आपकी उम्मत की और ४० सफें बाकी सभी उम्मतों की होंगी।
६५९	अल-हाशिर और अल-आकिब।	६५३	तौबा के दरवाज़े का बंद होना।
६५९	जिहाद के रसूल।	६५३	तौबा के दरवाज़े को खोलने वाला।
६६०	एक अन्य प्रकार।	६५३	कअब का खून।
६६०	वही पहला, वही आख़िरी, वही ज़ाहिर और वही बातिन है।	६५४	तौबा के नबी।
		६५४	नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की पवित्र रूह हर मुसलमान के घर में उपस्थित है।

पृष्ठ ७४२ में से ५०

صفحہ	موضوع (بایاں کالم)	صفحہ	موضوع (دایاں کالم)
۶۵۵	مفیض توبہ	۶۴۳	حضرت زید بن عمرو بن نفیل کے لئے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی دعائے رحمت اور جنتی ہونے کی خبر۔
۶۵۵	تمام چھوٹی بڑی نعمتیں سرکار دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ہاتھوں پر بٹتی ہیں۔	۶۴۳	انکار ختم نبوت کی وجوہات۔
۶۵۵	قول اُم المومنین صدیقہ کہ میں اللہ اور اس کے رسول کی طرف توبہ کرتی ہوں۔	۶۴۴	مقوقس شاہِ مصر کی تصدیق ولادت۔
۶۵۶	چالیس صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم نے عرض کی کہ ہم اللہ تعالیٰ اور اس کے رسول کی طرف توبہ کرتے ہیں۔	۶۴۴	میلادالنبی پر خاص تارے کا طلوع۔
۶۵۶	توبہ کا معنیٰ۔	۶۴۵	یہودی علماء کے ہاں ذکر ولادت رسول علیہ الصلوۃ والسلام۔
۶۵۶		۶۴۵	

صفحہ	موضوع (بایاں کالم)	صفحہ	موضوع (دایاں کالم)
۶۵۶	جس نے رسول کی اطاعت کی اس نے اللہ تعالیٰ کی اطاعت کی۔	۶۴۶	اخبار کی زبان پر نعت نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔
۶۵۶	جس نے اللہ تعالیٰ کی اطاعت نہ کی اس نے رسول کی اطاعت نہیں کی۔	۶۴۶	یوشع کی زبان پر نعتِ رسول مقبول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔
۶۵۶	عکس نقیض فقیہ کو لازم ہوتا ہے۔	۶۴۶	تنزیل
۶۵۶	سب سے زیادہ راضی کرنے کے مستحق اللہ تعالیٰ اور اس کا رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہیں۔	۶۴۷	ارشادات حضور ختم انبیاء علیہم الصلوات
۶۵۶	توبہ کرنیوالے نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔	۶۴۷	اسماء النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔
۶۵۷	مالک لوائے حمد۔	۶۴۷	انا محمد واحمد
۶۵۸	دس اسماء مبارکہ۔	۶۴۸	خصائصِ مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم
۶۵۹	تنبیہ۔	۶۴۹	حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی اُمّت تمام اُمّتوں سے شمار میں روز قیامت زائد ہوگی کہ

صفحہ	موضوع (بایاں کالم)	صفحہ	موضوع (دایاں کالم)
			اہل جنت کی ۱۲۰ صفوں میں سے ۸۰ آپ کی امت کی اور ۴۰ صفیں باقی تمام امتوں کی ہوں گی۔
۶۵۹	الحاشر والعاقب۔	۶۵۳	باب توبہ کا بند ہونا۔
۶۵۹	رسول جہاد۔	۶۵۳	فاتح باب توبہ۔
۶۶۰	نوع آخر۔	۶۵۳	کعب کا خون۔
۶۶۰	ھو الاول والاخر والظاھر والباطن۔	۶۵۴	نبی توبہ۔
		۶۵۴	نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی روح اقدس ہر مسلمان کے گھر میں جلوہ فرما ہے۔

Fatawa Razawiya Volume 15 (15)

Content	Page	Page	Content
The end of time and the first day of judgment.	661	669	Another type: Prophethood has been cut off.
Farooq-e-Azam (Radi Allahu Anhu) slapped a blasphemer of the Prophet.	661	669	There is no prophet after me.
No Prophet before the Prophet (Sallallahu Alaihi Wasallam) and no Ummah before his Ummah can enter Paradise.	661	671	If there were to be a prophet after me, Umar would have been a prophet.
The River of Mercy.	661	671	Tanzeel: Hadrat Ibrahim, the son of the Noble Prophet (Sallallahu Alaihi Wasallam), passed away in childhood.
The finality of Prophethood.	661	671	Benefit.
The Holy Prophet (Sallallahu Alaihi Wasallam) was created before all prophets and sent after all of them.	662	672	If Ibrahim, the son of the Messenger of Allah (Sallallahu Alaihi Wasallam), had lived, he would have been a prophet (Discussion on this Hadith).
Tanzeel (Further explanation).	662	672	A conditional statement does not necessitate the occurrence.
The method of addressing and calling upon Farooq-e-Azam (Radi Allahu Anhu) after the passing of Mustafa (Alaihis Salatu was-Salam).	662	672	Another type: Whoever believes in prophethood for anyone after the Prophet (Alayhis Salatu was-Salam) is a Dajjal (liar).
Salutations of Gabriel (Alayhis Salam) in the court of Prophethood.	663	674	The number of liars and Dajjals.
Two thousand years before the creation of Adam (Alayhis Salam), Allah joined the blessed name of the Prophet (Alaihis Salatu was-Salam) with His own name and	663	674	False claimants of prophethood.

Content	Page	Page	Content
wrote it on the pillar of the Throne, and commanded Gabriel (Alayhis Salam) to send blessings.			
Another type: Specific texts on the finality of Prophethood.	664	675	Tanzeel.
Leader of the Messengers and Seal of the Prophets.	665	675	Another type: There are continuous (mutawatir) traditions specifically about the Commander of the Faithful, Moula Ali (Karam Allah Wajhah al-Karim), that prophethood ended and they have no part in prophethood.
Witness of the finality of Prophethood on the Preserved Tablet (Lawh-e-Mahfuz).	665	675	The killer of the wicked Musaylimah is Wahshi (Radi Allahu Anhu), who martyred Sayyiduna Hamza (Radi Allahu Anhu) during his days of disbelief. He used to say, "I killed the best of people and the worst of people," meaning I martyred the best person and then killed the worst.
The last brick of the building of Prophethood.	666	677	Visiting the sick Hadrat Ali (Radi Allahu Anhu).
The testimony of the lizard (Susmar).	666	678	Caution: Explanation of the rank of Siddiqiyat.
Tanzeel.	669	678	Every Wali (saint) is upon the footstep of some Prophet.

फ़तावा रिज़विया जिल्द पंद्रह (15)

विवरण	पृष्ठ	पृष्ठ	विवरण
अंतिम समय और कयामत का पहला दिन।	661	669	एक अन्य प्रकार: नुबुव्वत (पैगम्बरी) समाप्त हो गई है।
फ़ारूक़-ए-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु ने रसूल के गुस्ताख़ को तमाचा मारा।	661	669	मेरे बाद कोई नबी नहीं है।
हुज़ूर अनवर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से पहले कोई नबी और आपकी उम्मत से पहले कोई उम्मत जन्नत में नहीं जा सकती।	661	671	यदि मेरे बाद कोई नबी होता तो हज़रत उमर नबी होते।
दया की नदी (दरिया-ए-रहमत)।	661	671	तंज़ील: हज़रत इब्राहीम, रसूल-ए-करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के साहिबजादे, का निधन बचपन में हुआ।
अंतिम मिशन (आख़िरीन बेसत)।	661	671	फ़ायदा (लाभ)।
हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम सभी नबियों से पहले पैदा हुए और सबके बाद भेजे गए।	662	672	यदि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के पुत्र इब्राहीम जीवित रहते तो नबी होते (इस हदीस पर चर्चा)।
तंज़ील (विस्तृत व्याख्या)।	662	672	एक शर्तिया कथन का वास्तविक घटना होना आवश्यक नहीं है।
मुस्तफ़ा (अलैहिस्सलाम) के विसाल के बाद हज़रत फ़ारूक़-ए-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु का पुकारने और संबोधित करने का तरीका।	662	672	एक अन्य प्रकार: जो हुज़ूर अलैहिस्सलाम के बाद किसी के लिए नुबुव्वत माने वह कज्जाब दज्जाल (झूठा धोखेबाज) है।
हुज़ूर की बारगाह में हज़रत जिब्रील अलैहिस्सलाम का सलाम।	663	674	कज्जाबों और दज्जालों की संख्या।
अल्लाह तआला ने आदम अलैहिस्सलाम के सृजन से दो हज़ार साल पहले हुज़ूर	663	674	नुबुव्वत के झूठे दावेदार।

विवरण	पृष्ठ	पृष्ठ	विवरण
अलैहिस्सलाम का नाम मुबारक अपने नाम के साथ मिलाकर अर्श के पाए पर लिखा और जिब्रील अलैहिस्सलाम को दरूद भेजने का आदेश दिया।			
एक अन्य प्रकार: ख़त्मे नुबुव्वत (नुबुव्वत के समापन) के बारे में विशिष्ट ग्रंथ।	664	675	तंज़ील।
रसूलों के नेता और नबियों के मुहर (ख़ातिमुल नबिय्यीन)।	665	675	एक अन्य प्रकार: विशेष रूप से अमीरुल मोमिनीन मौला अली कर्रमल्लाहु वजहुल करीम के बारे में मुतवातिर हदीसें हैं कि नुबुव्वत समाप्त हो गई और नुबुव्वत में उनका कोई हिस्सा नहीं है।
लौह-ए-महफ़ूज़ पर ख़त्मे नुबुव्वत की गवाही।	665	675	नीच मुसैलमा का हत्यारा वहशी रज़ियल्लाहु अन्हु है, जिन्होंने अपने कुफ़्र के समय में सैयदुना हमज़ा रज़ियल्लाहु अन्हु को शहीद किया था। वे कहा करते थे, "मैंने सबसे अच्छे व्यक्ति को शहीद किया और फिर सबसे बुरे व्यक्ति को मार गिराया।"
नुबुव्वत की इमारत की आखिरी ईंट।	666	677	हज़रत अली रज़ियल्लाहु अन्हु की तीमारदारी (बीमारपुर्सी)।
छिपकली (सूसमार) की गवाही।	666	678	सावधानी (तन्बीह): सिद्दीकियत के पद की व्याख्या।
तंज़ील।	669	678	हर वली किसी नबी के पदचिह्न पर होता है।

موضوع	صفحہ	صفحہ
آخر زمان اور اولین یوم قیامت۔	۶۶۱	۶۶۹
فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے گستاخ رسول کو طمانچہ مارا۔	۶۶۱	۶۶۹
حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے پہلے کوئی نبی اور آپ کی امت سے پہلے کوئی امت جنت میں نہیں جا سکتی۔	۶۶۱	۶۷۱
دریائے رحمت۔	۶۶۱	۶۷۱
آخرین بعثت۔	۶۶۱	۶۷۱
حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سب نبیوں سے پہلے پیدا ہوئے اور سب کے بعد بھیجے گئے۔	۶۶۲	۶۷۲
تنزئیل	۶۶۲	۶۷۲
	۶۶۲	۶۷۲

موضوع	صفحہ
نوع آخر: نبوت منقطع ہوگئی۔	۶۶۹
ولا نبي بعدي۔	۶۶۹
اگر میرے بعد کوئی نبی ہوتا تو حضرت عمر نبی ہوتے۔	۶۷۱
تنزئیل: حضرت ابراہیم صاحبزادہ رسول کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم کا وصال بچپن میں ہوا۔	۶۷۱
فائدہ۔	۶۷۱
اگر ابراہیم ابن رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم زندہ رہتے تو نبی ہوتے (اس حدیث پر بحث)	۶۷۲
قضیہ شرطیہ کو وقوع لازم نہیں۔	۶۷۲

موضوع	صفحہ	صفحہ	موضوع
حضرت فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا طریق ندا و خطاب بعد از وصال مصطفی علیہ التحیۃ والثناء۔			نوع آخر: جو حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے بعد کسی کے لئے نبوت مانے دجال کذاب ہے۔
حضرت جبرئیل علیہ السلام کا بارگاہ رسالتمآب میں سلام۔	۶۶۳	۶۷۴	کذابوں اور دجالوں کی تعداد۔
اللہ تعالیٰ نے آفرینش آدم علیہ السلام سے دو ہزار برس قبل حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا نام مبارک اپنے نام کے ساتھ ملا کر ساق عرش پر لکھا اور جبرئیل علیہ السلام کو درود بھیجنے کا حکم دیا۔	۶۶۳	۶۷۴	جھوٹے مدعیان نبوت۔
نوع آخر خصوص نصوص ختم نبوت	۶۶۴	۶۷۵	تنزئیل۔
قائد المرسلین و خاتم النبیین	۶۶۵	۶۷۵	نوع آخر ، خاص امیر المؤمنین مولی علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم کے بارے میں متواتر حدیثیں ہیں کہ نبوت ختم ہوئی نبوت میں ان کا کچھ حصہ نہیں۔
لوح محفوظ پر شہادت ختم نبوت۔	۶۶۵	۶۷۵	مسیلمہ خبیث کے قاتل وحشی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہیں جنھوں نے زمانہ کی کفر میں سیدنا حمزہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو شہید کیا

موضوع	صفحہ	صفحہ	موضوع
			وہ فرمایا کرتے "قتلت خیر الناس وشر الناس" میں نے بہتر شخص کو شہید کیا پھر سب سے بدتر کو مارا۔
عمارت نبوت کی آخری اینٹ۔	۶۶۶	۶۷۷	حضرت علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی عیادت۔
سوسمار کی گواہی۔	۶۶۶	۶۷۸	تنبیہ: مرتبہ صدیقیت کی وضاحت۔
تنزئیل۔	۶۶۹	۶۷۸	ہر ولی کسی نبی کے قدم پر ہوتا ہے۔

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Right Column: 679: Removal of the misconception regarding the excellence of the three Caliphs (may Allah be pleased with them) through a Hadith from Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with him). 680: Abu Bakr Siddiq (may Allah be pleased with him) is Siddiq al-Akbar, and Hazrat Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with him) is Siddiq al-Asghar. 681: Warning: Some Alawite Hadiths refute Alawite claims. 682: Hazrat Ali's (may Allah be pleased with him) opinion regarding Hazrat Siddiq al-Akbar (may Allah be pleased with him). 682: The command of Hazrat Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with him) that whoever gives me preference over Abu Bakr and Umar (may Allah be pleased with them), I will lash him eighty times as a slanderer. 684: The Shaykhayn (Abu Bakr and Umar) are the first inhabitants of Paradise. 684: The best of people after the Messenger of Allah. 685: The most excellent of people after the Messenger of Allah. 685: The purest birth in Islam. 686: The statement of Hazrat Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with him) that 'I am but one virtue among the virtues of Abu Bakr Siddiq (may Allah be pleased with him).' 686: Four reasons for the precedence of Sayyidna Siddiq. 686: The precedence of Hazrat Siddiq. 686: Those who exceed or fall short in the praise of Hazrat Ali. 687: The most excellent faith. 688: The excellence of the Shaykhayn. 688: Rafidi and Khariji ideologies. 689: Punishment for a Rafidi. 689: Proofs of the finality of prophethood.

Left Column: 689: Sayings of Prophets and scholars from previous books. 691: The testimony of Zarib bin Barshamla. 693: The Christians of Syria bear witness to the finality of prophethood. 693: Mention of Mustafa (peace be upon him) in the court of the Emperor of Rome. 695: The spiritual authority of saints and the victimhood of Hussain. 695: Portraits of Prophets in the possession of Heraclius. 698: The Prophetic command in the court of Muqawqis. 699: The event of Abdullah bin Salam's conversion to faith. 700: The migration of Hazrat Abbas. 701: The revelation of Surah An-Nasr and the Prophet's (peace be upon him) testament during his final illness. 701: The scene of the Arrival of the Prophet (peace be upon him) in Madinah Tayyiba. 702: The singing of the girls of Bani Najjar. 702: Hazrat Nuh (peace be upon him) preached for nine hundred and fifty years and fifty people believed. 703: Quadrupeds (animals) speaking. 706: There is no Prophet after me. 706: Twenty-three liars. 707: Hazrat Ali (may Allah be pleased with him) is to the Prophet (peace be upon him) as Aaron was to Moses. 709: The command of the Messenger of Allah (peace be upon him) that 'I am the last Prophet and my Ummah is the last Ummah.'

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

दायां स्तंभ: ६७९: एक हदीस से हज़रत अली अल-मुर्तज़ा (रज़िअल्लाहु तआला अन्हु) की तरफ़ से खुलफ़ा-ए-सालासा (रज़िअल्लाहु तआला अन्हुम) की फ़ज़ीलत पर पड़ने वाले संदेह का निवारण। ६८०: अबू बक्र सिद्दीक़ (रज़िअल्लाहु तआला अन्हु) सिद्दीक़-ए-अकबर हैं, और हज़रत अली मुर्तज़ा (रज़िअल्लाहु तआला अन्हु) सिद्दीक़-ए-असग़र। ६८१: चेतावनी: कुछ अलवी हदीसें अलवी दावों को बातिल (अमान्य) करती हैं। ६८२: सिद्दीक़-ए-अकबर (रज़िअल्लाहु तआला अन्हु) के बारे में हज़रत अली (रज़िअल्लाहु तआला अन्हु) की राय। ६८२: हज़रत अली अल-मुर्तज़ा (रज़िअल्लाहु तआला अन्हु) का आदेश कि जो मुझे अबू बक्र और उमर (रज़िअल्लाहु तआला अन्हुमा) पर फ़ज़ीलत देगा, मैं उसे तोहमत लगाने वाले (मुफ़्तरी) की हद (सज़ा) के रूप में अस्सी कोड़े मारूँगा। ६८४: शेख़ैन (हज़रत अबू बक्र और उमर) जन्नत में जाने वाले पहले लोग हैं। ६८४: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के बाद सबसे बेहतरीन इंसान। ६८५: रसूलुल्लाह के बाद सबसे अफ़ज़ल (श्रेष्ठ) इंसान। ६८५: इस्लाम में सबसे पाकीज़ा पैदाइश। ६८६: हज़रत अली अल-मुर्तज़ा (रज़िअल्लाहु तआला अन्हु) का फ़रमान कि मैं तो अबू बक्र सिद्दीक़ (रज़िअल्लाहु तआला अन्हु) की नेकियों में से एक नेकी हूँ। ६८६: सैय्यदना सिद्दीक़ की बरतरी (श्रेष्ठता) के चार कारण। ६८६: हज़रत सिद्दीक़ की प्राथमिकता। ६८६: हज़रत अली की प्रशंसा में इफ़रात और तफ़रीत (अतिशयोक्ति और कमी) का शिकार लोग। ६८७: सबसे अफ़ज़ल ईमान। ६८८: शेख़ैन की फ़ज़ीलत। ६८८: राफ़ज़ी और ख़ारजी विचारधाराएँ। ६८९: राफ़ज़ी की सज़ा। ६८९: ख़त्म-ए-नुबुव्वत (नुबुव्वत के अंत) के प्रमाण।

बायां स्तंभ: ६८९: पिछले नबियों और विद्वानों की पिछली किताबों के कथन। ६९१: ज़रीब बिन बरशमला की गवाही। ६९३: शाम के ईसाई ख़त्म-ए-नुबुव्वत की गवाही देते हैं। ६९३: रोम के सम्राट के दरबार में मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का उल्लेख। ६९५: औलिया का तसर्रुफ़ (अधिकार) और हुसैन की मज़लूमियत। ६९५: हरकुल (हिरक़्ल) के पास नबियों के चित्र। ६९८: मुक़ौक़िस के दरबार में नबवी फ़रमान। ६९९: अब्दुल्ला बिन सलाम के ईमान लाने की घटना। ७००: हज़रत अब्बास की हिजरत। ७०१: सूरह अल-नसर का अवतरण और नबी-ए-करीम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की अंतिम बीमारी के समय वसीयत। ७०१: मदीना तैयबा में हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के आगमन का दृश्य। ७०२: बनी नज्जार की लड़कियों का गीत गाना। ७०२: हज़रत नूह (अलैहिस्सलाम) ने साढ़े नौ सौ वर्ष तक तब्लीग़ (धर्म प्रचार) की और पचास लोग ईमान लाए। ७०३: चौपायों (पशुओं) का बातें करना। ७०६: मेरे बाद कोई नबी नहीं। ७०६: तेईस

कज्जाब (झूठे नबी)। ७०७: हज़रत अली (रज़िअल्लाहु तआला अन्हु) नबी-ए-करीम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के लिए हारून (अलैहिस्सलाम) के समान हैं। ७०९: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का फ़रमान कि मैं आख़िरी नबी हूँ और मेरी उम्मत आख़िरी उम्मत है।

पृष्ठ ७४२ का ५२

فتاویٰ رضویہ (جلد پندرہبم ۱۵)

دایاں کالم: ۶۷۹: ایک حدیث سے حضرت علی المرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی خلفاء ثلثہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم کی فضیلت پر وہم اور اس کا ازالہ۔ ۶۸۰: ابو بکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ صدیق اکبر ہیں، اور حضرت علی مرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ صدیق اصغر۔ ۶۸۱: تنبیہ: بعض احادیث علویہ مبطلہ دعوی علویہ۔ ۶۸۲: حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے بارے میں حضرت علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی رائے۔ ۶۸۲: حضرت علی مرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا فرمان کہ جو مجھے ابوبکر و عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما پر فضیلت دے گا میں اسے مفتری کی حد اسی کوڑے لگاؤں گا۔ ۶۸۴: حضرات شیخین اولین جنتی ہیں۔ ۶۸۴: خیر الناس بعد رسول اللہ۔ ۶۸۵: افضل الناس بعد رسول اللہ۔ ۶۸۵: مولد از کی فی الاسلام۔ ۶۸۶: حضرت علی المرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا فرمان کہ میں تو ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی نیکیوں میں سے ایک نیکی ہوں۔ ۶۸۶: سید ناصدیق کی سبقت کی چہار وجوہات۔ ۶۸۶: حضرت صدیق کا تقدم ۶۸۶: حضرت علی کی مدح افراط و تفریط کا شکار ۶۸۷: افضل الایمان۔ ۶۸۸: شیخین کی افضلیت۔ ۶۸۸: رافضی اور خارجی نظریات۔ ۶۸۹: رافضی کی سزا۔ ۶۸۹: نصوص ختم نبوت۔

بایاں کالم: ۶۸۹: ارشادات انبیاء و علماء کتب سابقہ۔ ۶۹۱: ذریب بن برشملا کی شہادت۔ ۶۹۳: شام کے نصرانی ختم نبوت کی شہادت دیتے ہیں۔ ۶۹۳: بادشاہ روم کے دربار میں ذکر مصطفیٰ۔ ۶۹۵: تصرف اولیاء اور مظلومیت حسین۔ ۶۹۵: ہر قل کے پاس انبیاء کی تصاویر۔ ۶۹۸: مقوقس کے دربار میں فرمان نبوی۔ ۶۹۹: عبداللہ بن سلام کا واقعہ ایمان۔ ۷۰۰: ہجرت حضرت عباس۔ ۷۰۱: سورۃ اذا جاء نصر اللہ کا نزول اور نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی مرض وصال میں وصیت۔ ۷۰۱: مدینہ طیبہ میں حضور کی تشریف آوری کا منظر۔ ۷۰۲: بنی نجار کی لڑکیوں کی

نغمہ سرائی۔ ۷۰۲: حضرت نوح علیہ السلام نے ساڑھے نو سو برس تبلیغ فرمائی اور پچاس افراد ایمان لائے۔ ۷۰۳: چار پائے کلام کرتے ہیں۔ ۷۰۶: میرے بعد کوئی نبی نہیں۔ ۷۰۶: تئیس کذاب۔ ۷۰۷: حضرت علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لئے بمنزلہ ہارون ہیں۔ ۷۰۹: فرمان رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کہ میں آخری نبی اور میری امت آخری امت۔

Fatawa Razawiyya Volume Fifteen (15)

| 724 | Tasjeel Jameel. | 710 | Ghaniyat-ul-Talibin. | | 725 | Eleven Tabi'is. | 711 | Tuhfa Sharh-ul-Minhaj. | | 726 | Fifty-one Sahaba. | 711 | Sharh Faraid. | | 726 | Nine Sahabis. | 711 | Mawahib-e-Sharif. | | 727 | Deobandi belief on the Finality of Prophethood. | 712 | Imam Nasafi. | | 727 | Belief of Qasim Nanotwi. | 713 | Tamheed Abu Shakur Salami. | | 728 | Honorable Sahaba and the Finality of Prophethood. | 714 | Maulana Abdul Ali. | | 728 | Similarities between Deobandi and Shia beliefs. | 717 | Imam Ahmad Qastallani. | | 730 | Critique of the deniers of Finality of Prophethood by Islamic scholars. | 717 | A Sayyid cannot hold blasphemous beliefs. | | 730 | Allama Turpushti. | 717 | Do not call a hypocrite a Sayyid. | | 731 | Imam ibn Hajar al-Makki. | 718 | None from the Ahl al-Bayt are destined for Hell. | | 732 | Fatawa Hindiyya. | 719 | Ahl al-Bayt are exempt from punishment. | | 732 | I'lam bi-Qawati' al-Islam. | 719 | Reason for naming Hazrat Fatima. | | 732 | Qasimiya Sect. | 720 | Ahl al-Bayt cannot go into the fire. | | 736 | Fatawa Tatar Khania. | 721 | Sheikh-e-Akbar and the Ahl al-Bayt. | | 737 | Shifa of Qadi Ayyad. | 721 | A Sayyid with incorrect beliefs. | | 737 | Sects that deny the Finality of Prophethood. | 722 | Rafidi Sayyid. | | 738 | Majma' al-Anhur. | 723 | First Proof. | | 738 | Allama Yusuf Ardabili. | 723 | Second Proof. | | 739 | Imam Ghazali. | 724 | Commendatory note by Honorable Maulana Sheikh Ahmad Makki, teacher at Makkah al-Mukarramah, may his glory continue. |

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रह (१५)

| ७२४ | तस्जील जमील। | ७१० | ग़नियतुत तालेबीन। | | ७२५ | ग्यारह ताबेई। | ७११ | तोहफ़ा शरह मिन्हाज। | | ७२६ | इकावन सहाबा। | ७११ | शरह फराइद। | | ७२६ | नौ सहाबी। | ७११ | मवाहिबे शरीफ। | | ७२७ | ख़त्मे नबुव्वत पर देवबंदी अकीदा। | ७१२ | इमाम नसफी। | | ७२७ | कासिम नानोतवी का अकीदा। | ७१३ | तम्हीद अबू शकूर सालमी। | | ७२८ | सहाबा किराम और ख़त्मे नबुव्वत। | ७१४ | मौलाना अब्दुल अली। | | ७२८ | देवबंदी और शिया अकीदों में समानता। | ७१७ | इमाम अहमद कस्तलानी। | | ७३० | ख़त्मे नबुव्वत के मुनकिरीन (इनकार करने वालों) पर उलमा-ए-इस्लाम की पकड़। | ७१७ | सय्यद कुफ़्रिया अकीदा नहीं रख सकता। | | ७३० | अल्लामा तुरपुश्ती। | ७१७ | मुनाफ़िक को सय्यद न कहो। | | ७३१ | इमाम इब्ने हजर मक्की। | ७१८ | अहले बैत में से कोई भी जहन्नमी नहीं। | | ७३२ | फ़तावा हिंदिया। | ७१९ | अहले बैत अज़ाब से बरी हैं। | | ७३२ | इलम बि-कवाते' अल-इस्लाम। | ७१९ | हज़रत फातिमा की वजहे तस्मिया (नाम रखने का कारण)। | | ७३२ | ताइफ़ा कासिमिया। | ७२० | अहले बैत आग में नहीं जा सकते। | | ७३६ | फ़तावा तातार खानिया। | ७२१ | शेख़े अकबर और अहले बैत। | | ७३७ | शिफ़ा काज़ी अयाज़। | ७२१ | बद अकीदा सय्यद। | | ७३७ | ख़त्मे नबुव्वत का इनकार करने वाले फिर्क़े। | ७२२ | राफ़ज़ी सय्यद। | | ७३८ | मजम' उल-अनहुर। | ७२३ | दलील अव्वल (प्रथम प्रमाण)। | | ७३८ | अल्लामा यूसुफ़ अर्दबेली। | ७२३ | दलील दोम (द्वितीय प्रमाण)। | | ७३९ | इमाम ग़ज़ाली। | ७२४ | तक़रीज़ जनाब मौलाना शेख अहमद मक्की, मुदर्रिस मक्का मुअज़्ज़मा, दाम मज्दुहु। |

पेज 53 ऑफ 742

| ۷۲۴ | تسجیل جمیل۔ | ۷۱۰ | غنیۃ الطالبین۔ | | ۷۲۵ | گیارہ تابعی۔ | ۷۱۱ | تحفہ شرح منہاج۔ | | ۷۲۶ | اکاون صحابہ۔ | ۷۱۱ | شرح فرائد۔ | | ۷۲۶ | نو صحابی۔ | ۷۱۱ | مواہب شریف۔ | | ۷۲۷ | ختم نبوت پر دیوبندی عقیدہ۔ | ۷۱۲ | امام نسفی۔ | | ۷۲۷ | قاسم نانوتوی کا عقیدہ۔ | ۷۱۳ | تمہید ابو شکور سالمی۔ | | ۷۲۸ | صحابہ کرام اور ختم نبوت۔ | ۷۱۴ | مولانا عبدالعلی۔ | | ۷۲۸ | دیوبندی اور شیعہ عقائد میں مماثلت۔ | ۷۱۷ | امام احمد قسطلانی۔ | | ۷۳۰ | منکران ختم نبوت پر علمائے اسلام کی گرفت۔ | ۷۱۷ | سید کفریہ عقیدہ نہیں رکھ سکتا۔ | | ۷۳۰ | علامہ تورپشتی۔ | ۷۱۷ | منافق کو سید نہ کہو۔ | | ۷۳۱ | امام ابن حجر مکی۔ | ۷۱۸ | اہلبیت سے کوئی بھی جہنمی نہیں۔ | | ۷۳۲ | فتاویٰ ہندیہ۔ | ۷۱۹ | اہلبیت عذاب سے بری ہیں۔ | | ۷۳۲ | اعلام بقواطع الاسلام۔ | ۷۱۹ | حضرت فاطمہ کی وجہ تسمیہ۔ | | ۷۳۲ | طائفہ قاسمیہ۔ | ۷۲۰ | اہلبیت آگ میں نہیں جاسکتے۔ | | ۷۳۶ | فتاویٰ تاتار خانیہ۔ | ۷۲۱ | شیخ اکبر اور اہلبیت۔ | | ۷۳۷ | شفا قاضی عیاض۔ | ۷۲۱ | بد عقیدہ سید۔ | | ۷۳۷ | منکران ختم نبوت کے فرقے۔ | ۷۲۲ | رافضی سید۔ | | ۷۳۸ | مجمع الانہر۔ | ۷۲۳ | دلیل اول۔ | | ۷۳۸ | علامہ یوسف اردبیلی۔ | ۷۲۳ | دلیل دوم۔ | | ۷۳۹ | امام غزالی۔ | ۷۲۴ | تقریظ جناب مولانا شیخ احمد مکی مدرس مکہ معظمہ دام مجدہ۔ |

Fatawa Razawiya, Volume 15

Supplementary Table of Contents

Interpretational Benefits

Topic	Page	Topic	Page
		"And He has power over everything" - this includes all existing and non-existing possibilities; the Necessary and the Impossible are excluded from this.	320
What is meant by "Until the command of Allah comes" in the Quranic verse.	142	"Indeed, He is Knower of everything" - this universal encompasses the Necessary, Possible, Eternal, Created, Existing, Non-existing, Hypothetical, Imaginary, and every thing and concept definitively.	320
Three benefits are derived from the noble verse "Is it Allah and His verses and His Messenger you were mocking?"	172	Imam Razi's argument for the impossibility of Divine falsehood based on the blessed verse "And the word of your Lord has been completed in truth and justice."	326
Two benefits are derived from the noble verse "Hatred has already appeared from their mouths."	173	An exquisite discourse on "And who is more truthful than Allah in speech?"	351
What is meant by "The Straight Path" in Surah Al-Fatiha.	209	Imam Wahidi excluded the threat (wa'id) from the noble verse "Indeed, You do not fail in Your promise."	417
A question about the meaning of a verse of the Holy Quran and the ruling on a slight change in it.	267	Removal of the doubt that in the saying "Nay, most of them know not," Allah denied knowledge to most of the disbelievers, not all of them.	532
In "Allah is the Creator of everything," 'thing' refers to created events/phenomena.	314	Multiple noble verses in which "most" signifies "all."	532

Topic	Page	Topic	Page
"Indeed, He is all-seeing of everything" absolutely includes all existing things. Non-existent things are excluded from this attribute.	314/315	Commentary on the noble verse "Indeed, you and what you worship besides Allah, etc."	620

Page 54 of 742

फ़तावा रज़विया, जिल्द १५

पूरक विषय-सूची

तफसीरी लाभ (व्याख्यात्मक लाभ)

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
		"वह हर चीज़ पर सर्वशक्तिमान है" - इसमें सभी अस्तित्ववान और गैर-अस्तित्ववान संभावनाएँ शामिल हैं; अनिवार्य और असंभव इससे बाहर हैं।	३२०
कुरान की आयत में "हत्ता याती अमरुल्लाह" से क्या तात्पर्य है।	१४२	"निश्चय ही वह हर चीज़ का पूर्ण ज्ञाता है" - यह सार्वभौमिक नियम अनिवार्य, संभव, शाश्वत, नश्वर, अस्तित्ववान, गैर-अस्तित्ववान, काल्पनिक, भ्रमपूर्ण, हर वस्तु और हर अवधारणा को निश्चित रूप से घेरता है।	३२०
आयत-ए-करीमा "अ-बिल्लाहि व आयातिहि व रसूलीहि कुंतुम तस्तहज़िऊन" से तीन लाभ प्राप्त होते हैं।	१७२	ईश्वर के झूठ बोलने की असंभवता पर मुबारक आयत "व तम्मत कलिमतु रब्बिका सिदक़न व अदलन" से इमाम राजी का तर्क।	३२६
आयत-ए-करीमा "क़द बदतिल बग्ज़ाउ मिन अफ़वाहिहिम" से दो लाभ प्राप्त होते हैं।	१७३	"मन असदक़ु मिनल्लाहि क़ीला" (अल्लाह से बढ़कर बात में सच्चा कौन है) पर एक उत्कृष्ट व्याख्या।	३५१
सूरह फातिहा में "अस्सिरात अल-मुस्तक़ीम" (सीधा रास्ता) से क्या तात्पर्य है।	२०९	इमाम वाहिदी ने आयत-ए-करीमा "इन्नका ला तुखलिफुल मीआद" से चेतावनी (वईद) को बाहर माना है।	४१७
कुरान शरीफ की एक आयत के अर्थ के बारे में प्रश्न और उसमें मामूली बदलाव का हुक्म।	२६७	इस संदेह का निवारण कि अल्लाह ने अपने कथन "बल्कि उनमें से अधिकांश नहीं जानते"	५३२

विषय	पृष्ठ
"अल्लाह हर चीज़ का रचयिता है" में 'चीज़' से तात्पर्य नश्वर घटनाओं (हवादिस) से है।	३१४
"निश्चय ही वह हर चीज़ को देखने वाला है" पूरी तरह से सभी अस्तित्ववान वस्तुओं को शामिल करता है। गैर-अस्तित्ववान वस्तुएँ इस गुण से बाहर हैं।	३१४/३१५
पृष्ठ ७४२ का ५४	
में अधिकांश काफ़िरों से ज्ञान का निषेध किया है, सभी से नहीं।	
कई आयतें जिनमें "अधिकांश" से तात्पर्य "सभी" है।	५३२
आयत-ए-करीमा "इन्नकुम व मा ता'बुदूना मिन दूनिल्लाहि आदि" की व्याख्या।	६२०

فتاویٰ رضویہ، جلد پازدہم (۱۵)

فہرست ضمنی مسائل

فوائد تفسیر یہ

مضمون	صفحہ
آیت قرآنی میں "حتی یاتی امر اللہ" سے کیا مراد ہے۔	۱۴۲
آیت کریمہ "اباللہ و اٰیٰتہ ورسولہ کنتم تستھزءون" سے تین فائدے حاصل ہوتے ہیں۔	۱۷۲
آیہ کریمہ "قد بدت البغضاء من افواھھم" سے دو فائدے حاصل ہوتے ہیں۔	۱۷۳
سورہ فاتحہ میں "الصراط المستقیم" سے مراد کیا ہے۔	۲۰۹
وھو علی کل شیئ قدیر یہ ممکنات موجودہ معدومہ سب کو شامل واجب اور محال اس سے خارج ہیں۔	۳۲۰
انہ بکل شیئ علیم یہ کلیہ واجب، ممکن، قدیم، حادث، موجود، معدوم، مفروض، موہوم، ہر شیئ اور ہر مفہوم کو قطعاً محیط ہے۔	۳۲۰
کذب باری کے استحالہ پر آیۃ مبارک "و تمت کلمت ربک صدقا وعدلا" سے امام رازی کا استدلال۔	۳۲۶
"من اصدق من اللہ قیلا" کی نفیس تقریر۔	۳۵۱
امام واحدی نے آیۃ کریمہ "انک لا تخلف المیعاد" سے وعید کو خارج قرار دیا۔	۴۱۷

مضمون	صفحہ
قرآن شریف کی ایک آیت کے مفہوم سے سوال اور اس میں تھوڑا تغیر ہو جانے کا حکم۔	۲۶۷
اللہ خالق کل شیئ میں شے سے مراد حوادث ہیں۔	۳۱۴
انہ بکل شی بصیر مطلقاً موجودات کو شامل ہے۔ معدومات اس صفت سے خارج ہیں۔	۳۱۴/۳۱۵

مضمون	صفحہ
اس شبہہ کا ازالہ کہ اللہ تعالیٰ نے اپنے ارشاد "بل اکثر ھم لا یعلمون" میں اکثر کفار سے نفی علم فرمائی سب سے نہیں۔	۵۳۲
متعدد آیات کریمہ جن میں اکثر سے کل مراد ہے۔	۵۳۲
آیت کریمہ "انکم وما تعبدون من دون اللہ الخ" کی تفسیر۔	۶۲۰

Fatawa Razawiyya | Volume 15

621 | "Those they call upon besides Allah" are certainly polytheists. 621 | The Holy Quran distinguished the People of the Book from the polytheists. 622 | Prophets, especially Jesus (peace be upon them), are not included in "those they call upon besides Allah." 623 | Interpretation of the verse "Dead, not alive" that it applies specifically to idols. 624 | Wisdom in using the present tense "they create" instead of the past tense "they were created" in the verse.

[Hadith Benefits] 156 | Imam Nawawi and Ibn Hajar allowed nocturnal emission [for Prophets], but leading scholars generally declared this a rejected view. 157 | Interpretations of the Hadith about Gog and Magog. 158 | Discussion on Gog and Magog being descendants of Adam. 160 | Investigation of words and details of narration paths of a noble Hadith. 282 | Describing the joy of Paradise by comparison to a bride is mentioned in a noble Hadith. 292 | "Love for one's homeland is part of faith" is not a Hadith. 330 | What appears in Hadiths like "Allah came from Mount Sinai" is metaphorical (mutashabih). 625 | Explanation of the Sahih Bukhari Hadith: "May Allah curse the Jews and Christians; they took the graves of their prophets as places of worship." 639 | Hadith of Intercession.

672 | Discussion on the Hadith: If Ibrahim, the son of the Messenger of Allah (peace be upon him), had lived, he would have been a prophet. 679 | Resolving a confusion regarding the superiority of the three Caliphs over Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with them) arising from a Hadith.

[Seerat-un-Nabi (Prophetic Biography)] 707 | The Noble Prophet (peace be upon him) cares more for the believers than their own lives and is kinder to them than their mothers. 701 | Revelation of Surah An-Nasr and the Prophet's (peace be upon him) will during his final illness. 701 | Scene of the Prophet's arrival in Medina.

[Rulings of the Mosque] 721 | Taking polytheists into the mosque for the purpose of honor or respect is forbidden (Haram), and this is a matter of consensus (ijma'). 727 | Searching for lost items in the mosque is prohibited.

[Prayer (Salah)] 205 | In the Sharia of the Lord of the Noble Throne, prayer is deficient without an honorable and majestic thought of the Prophet (peace be upon him). 206 | During Tashahhud (Attahiyat), the worshipper should salute the Prophet (peace be upon him) by considering him present in their heart. 206 | The wisdom behind the command to salute the Prophet (peace be upon him) in prayer. 208 |

Reciting Durood (Salutations) at the end of every prayer is Sunnah, rather it is obligatory according to some Imams. 208 | According to us, reciting Surah Al-Hamd (Al-Fatihah) in every unit (rak'ah) is mandatory (wajib) for the Imam and the individual worshipper.

फ़तावा रज़विया | जिल्द 15

621 | "वे जिन्हें अल्लाह के सिवा पुकारते हैं" निश्चित रूप से मुशरिक हैं। 621 | कुरान करीम ने अहले किताब को मुशरिकों से अलग किया। 622 | "वे जिन्हें अल्लाह के सिवा पुकारते हैं" में अम्बिया किराम, विशेष रूप से मसीह (अलैहिमुस्सलाम) शामिल नहीं हैं। 623 | आयते करीमा "मुर्दा हैं, ज़िंदा नहीं" की व्याख्या कि यह केवल बुतों (मूर्तियों) पर ही सही बैठती है। 624 | आयते करीमा में अतीत काल के बजाय वर्तमान काल "वे पैदा करते हैं" का उपयोग करने की हिकमत।

[फ़वायदे हदीसिया] 156 | इमाम नववी और इब्ने हजर ने [अम्बिया के लिए] एहतेलाम (स्वप्नदोष) को जायज़ माना, लेकिन प्रमुख विद्वानों ने आम तौर पर इसे 'कौल-ए-मुनकर' (अस्वीकार्य कथन) करार दिया। 157 | हदीस-ए-याजूज माजूज की तावीलात (व्याख्याएं)। 158 | याजूज माजूज के औलाद-ए-आदम होने पर चर्चा। 160 | एक हदीस शरीफ के शब्दों की तहकीक और रिवायत के तरीकों का विवरण। 282 | जन्नत की मस्ती (आनंद) को दुल्हन से उपमा देना हदीस शरीफ में आया है। 292 | "देश प्रेम ईमान का हिस्सा है" हदीस नहीं है। 330 | हदीसों में जो आया है कि "अल्लाह तूर-ए-सीना से आया", यह मुताशाबिह (रूपक) है। 625 | सहीह बुखारी की हदीस "यहूद और नसारा पर अल्लाह की लानत हो, उन्होंने अपने नबियों की कब्रों को सजदागाह बना लिया" की व्याख्या। 639 | शफ़ाअत की हदीस।

672 | यदि इब्राहिम इब्ने रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) जीवित रहते तो नबी होते (इस हदीस पर चर्चा)। 679 | एक हदीस से हज़रत अली मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की तीन खलीफ़ाओं पर फ़ज़ीलत के भ्रम का निवारण।

[सीरत-उन-नबी] 707 | हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मुसलमानों की जान से भी बढ़कर उनके शुभचिंतक हैं और उनकी माँओं से भी अधिक उन पर मेहरबान हैं। 701 | सूरह इज़ा जा-अ नस्रुल्लाह का नुज़ूल और हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की वसीयत मर्ज़-ए-विसाल (अंतिम बीमारी) में। 701 | मदीना तैयबा में हुज़ूर की तशरीफ़ आवरी (आगमन) का मंज़र।

[अहकाम-ए-मस्जिद] 721 | मुशरिकों को सम्मान और विशेष प्रबंध के साथ मस्जिद में ले जाना हराम है, और यह इजमाई मसला (सर्वसम्मत मुद्दा) है। 727 | मस्जिद में खोई हुई चीज़ की तलाश करना मना है।

[नमाज़] 205 | अर्श-ए-करीम के रब की शरीअत में नमाज़ हुज़ूर (अलैहिस्सलाम) के अज़मत वाले ख्याल के बिना अधूरी है। 206 | अत्तहियात में नमाज़ी हुज़ूर (अलैहिस्सलाम) को अपने दिल में हाज़िर मानकर सलाम करे। 206 | नमाज़ में हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बारगाह में सलाम करने के हुक्म की हिकमत। 208 | हर नमाज़ के अंत में दुरूद शरीफ़ पढ़ना सुन्नत है, बल्कि कुछ इमामों के नज़दीक फ़र्ज़ है। 208 | हमारे नज़दीक इमाम और अकेले नमाज़ पढ़ने वाले पर हर रक़अत में अल-हम्द (सूरतुल फ़ातिहा) पढ़ना वाजिब है।

पृष्ठ 55/742

۶۲۱ | "ید عون من دون اللہ " یقینا مشرکین ہیں۔ ۶۲۱ | قرآن کریم نے اہل کتاب کو مشرکین سے جدا کیا۔ ۶۲۲ | "ید عون من دون اللہ " میں انبیاء کرام خصوصا مسیح علیہم الصلوۃ والتسلیم داخل نہیں۔ ۶۲۳ | آیۃ کریمہ "اموات غیر احیاء" کی تفسیر کہ یہ بتوں ہی پر صادق آتی ہے۔ ۶۲۴ | آیۃ کریمہ "وہم قد خلقوا" بصیغہ ماضی کے بجائے "وہم یخلقون" بصیغہ مضارع لانے کی حکمت۔

فوائد حدیثیہ ۱۵۶ | امام نووی اور ابن حجر نے احتلام جائز رکھا مگر ائمہ اعلام نے عموما اس کو قول منکر قرار دیا۔ ۱۵۷ | حدیث یاجوج ماجوج کی تاویلات۔ ۱۵۸ | یاجوج ماجوج کے اولاد آدم ہونے کی بحث۔ ۱۶۰ | ایک حدیث شریف کے الفاظ کی تحقیق اور طرق روایت کی تفصیل۔ ۲۸۲ | جنت کی مستی کو دلہن کی وجہ سے تشبیہ دینا حدیث شریف میں وارد ہے۔ ۲۹۲ | حب الوطن من الایمان حدیث نہیں ہے۔ ۳۳۰ | احادیث کریمہ میں جو آیا ہے کہ "جاء اللہ من طور سینا" یہ متشابہ ہے۔ ۶۲۵ | حدیث بخاری "لعن اللہ الیہود والنصاری اتخذ و اقبور انبیا ء ھم مساجد" کی شرح۔ ۶۳۹ | حدیث شفاعت۔

۶۷۲ | اگر ابراہیم ابن رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم زندہ رہتے تو نبی ہوتے (اس حدیث پر بحث) ۶۷۹ | ایک حدیث سے حضرت علی المرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی خلفاء ثلثہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم کی فضیلت پر ہم اور اس کا ازالہ۔

سیرۃ النبی ۷۰۷ | حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مسلمانوں کی جان سے بڑھ کر ان کے خیر خواہ اور ماں سے زیادہ ان پر مہربان ہیں۔ ۷۰۱ | سورۃ اذا جاء نصر اللہ کا نزول اور نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی مرض وصال میں وصیت۔ ۷۰۱ | مدینہ طیبہ میں حضور کی تشریف آوری کا منظر۔

احکام مسجد ۷۲۱ | مشرکین کو مسجد میں تعظیم اور اہتمام کے طور پر لے جانا حرام ہے، اور یہ مسئلہ اجماعی ہے۔ ۷۲۷ | گمشدہ چیز کا مسجد میں تلاش کرنا منع ہے۔

نماز ۲۰۵ | شریعت رب العرش الکریم میں نماز حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے خیال با عظمت و جلال کے بغیر ناقص ہے۔ ۲۰۶ | التحیات میں نمازی حضور علیہ الصلوۃ والسلام کو اپنے دل میں حاضر جان کر سلام کرے۔ ۲۰۶ | نماز میں حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی بارگاہ اقدس میں سلام کرنے کے حکم کی حکمت۔ ۲۰۸ | ہر نماز کے آخر میں ورود شریف پڑھنا سنت ہے بلکہ بعض ائمہ کے نزدیک فرض ہے۔ ۲۰۸ | ہر رکعت میں الحمد پڑھنا ہمارے نزدیک امام و منفرد پر واجب ہے۔

Fatawa Razawiyya Volume Fifteen (15)

Topic	Page
According to non-muqallids, Surah Fatihah is obligatory in every rak'ah for all worshippers.	208
Permissibility of raising the index finger during Tashahhud in prayer.	220
Imamat (Leadership in Prayer)	
A person becomes a sinner (fasiq) through false testimony and becomes unfit to lead prayer.	149
The leadership of a sinner (fasiq) in prayer is Makruh Tahrimi (prohibited).	446
Nikah (Marriage)	
A Muslim woman's marriage to a disbeliever is not permissible in any way.	152
A broken marriage does not mend itself; a new contract is necessary.	293
As soon as a husband commits disbelief, the woman is out of the marriage; intimacy without repentance and a new marriage is pure adultery.	591
Marriage of Muslims with women of the People of the Book is valid.	621
Hazanat (Child Custody)	
A child follows the better of the parents; young children of Mirza'is should definitely be removed from their custody.	592
Fawaid Usooliya (Fundamental Principles)	
In explicit words, an excuse of interpretation is not admissible.	172
Saying something without belief is jest and mockery.	172
Confessing one's own disbelief is disbelief (kufr).	177
There is a difference between the necessity of disbelief and the commitment to disbelief.	236
An utterance being a word of disbelief is one thing, and considering the speaker a disbeliever is another.	236
A claim of interpretation in explicit words is not acceptable.	236
The address of the Great Quran is to the noble companions;	268

Topic	Page
Marriage of a Muslim man with a polytheist woman is void.	621
Mehr (Dowry)	
The prompt dowry of an apostate's wife is payable, and if he dies or joins the Dar al-Harb, the deferred dowry also becomes payable.	591
Talaq (Divorce)	
If one who performs a prostration of respect divorces his wife three times, he cannot remarry her without Halala.	154

Topic	Page
subsequent Muslims are included in this address by following.	
To mean something restricted by saying something absolute, contextual evidence is required.	295
Present context/circumstances are also correct and valid.	295
The phrase "The spring grew the herbs" from a Muslim speaker is determined in a metaphorical sense.	295
Affirmation of One is monotheism, and general negation is total suspension.	295

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (१५)

विषय	पृष्ठ
गैर-मुकल्लिदों के अनुसार सभी नमाजियों के लिए हर रकात में सूरह फातिहा फर्ज है।	२०८
नमाज़ के क़ादा में शहादत की उंगली उठाने की अनुमति।	२२०
इमामत (नेतृत्व)	
झूठी गवाही से आदमी फासिक़ (गुनहगार) हो जाता है, और इमामत के काबिल नहीं रहता।	१४१
फासिक़ की इमामत मकरूहे तहरीमी (वर्जित) है।	४४६
निकाह (विवाह)	
मुस्लिम महिला का निकाह किसी भी तरह से काफिर से जायज नहीं है।	१५४
टूटा हुआ निकाह खुद-ब-खुद नहीं जुड़ता, दोबारा निकाह का अनुबंध आवश्यक है।	२९३
पति के कुफ्र करते ही महिला निकाह से बाहर हो जाती है; बिना तौबा और नए निकाह के शारीरिक संबंध शुद्ध व्यभिचार है।	५१।
अहले किताब की महिलाओं से मुसलमानों का निकाह सही है।	६२१
हज़ानत (परवरिश)	
बच्चा माता-पिता में से बेहतर के अधीन होता है; मिर्जाई के छोटे बच्चों को निश्चित रूप से उनके कब्जे से निकाल लिया जाना चाहिए।	५९२
फवाइदे उसूलिया (मौलिक सिद्धांत)	
स्पष्ट शब्दों में व्याख्या का बहाना स्वीकार्य नहीं है।	१७२
बिना विश्वास के कुछ कहना मजाक और उपहास है।	१७२
अपने कुफ्र (अविश्वास) को स्वीकार करना कुफ्र है।	१७७
कुफ्र की अनिवार्यता और कुफ्र के प्रति प्रतिबद्धता में अंतर है।	२३६
किसी कथन का कुफ्र का शब्द होना एक बात है, और कहने वाले को काफिर मानना दूसरी बात।	२३६
स्पष्ट शब्दों में व्याख्या का दावा स्वीकार्य नहीं है।	२३६
कुरान मजीद का संबोधन सहाबा किराम से है, बाद के मुसलमान इस संबोधन में उनके अनुसरण के कारण शामिल हैं।	२६८

विषय	पृष्ठ
मुशरिक महिला से मुस्लिम पुरुष का निकाह बातिल है।	
मेहर (दहेज)	
मुर्तद की पत्नी का मेहरे मुअज्जल (तत्काल देय) देय है, और यदि वह मर जाए या दारा अल-हरब से जुड़ जाए, तो मेहरे मुअज्जल भी देय हो जाता है।	
तलाक	
सिजदा-ए-ताज़ीमी (सम्मान में सजदा) करने वाला अगर अपनी पत्नी को तीन तलाक दे दे, तो बिना हलाला के दोबारा निकाह नहीं कर सकता।	१५४
पृष्ठ ५६ का ७४२	

विषय	पृष्ठ
६४। पूर्ण शब्द बोलकर प्रतिबंधित अर्थ लेने के लिए साक्ष्य/संदर्भ की आवश्यकता होती है।	२९०
वर्तमान परिस्थिति/संदर्भ भी सही और दुरुस्त है।	२९०
७१। "वसंत जड़ी-बूटियाँ उगाता है" वाक्यांश एक मुस्लिम वक्ता द्वारा रूपक के अर्थ में निर्धारित है।	२९०
एक की पुष्टि तौहीद (एकेश्वरवाद) है और सामान्य निषेध पूर्ण निलंबन है।	२९०

موضوع	صفحہ
غیر مقلدوں کے نزدیک تمام نمازیوں پر سورہ فاتحہ ہر رکعت میں فرض ہے۔	۲۰۸
قعدہ نماز میں شہادت کی انگلی اٹھانے کا جواز۔	۲۲۰
امامت	
جھوٹی گواہی سے آدمی فاسق ہو جاتا ہے، اور قابل امام نہیں رہتا۔	۱۴۹
فاسق کی امام مکروہ تحریمی ہے۔	۴۴۶
نکاح	
مسلمان عورت کا نکاح کافر سے کسی طرح جائز نہیں۔	۱۵۲
ٹوٹا نکاح خود بخود نہیں جڑتا دوبارہ عقد ضروری ہے۔	۲۹۳
	۵۹۱

موضوع	صفحہ
حضانت	
بچہ خیر الابوین کے تابع ہوتا ہے، مرزائی کے چھوٹے بچے ضرور اس کے قبضہ سے باہر نکال لینے چاہئیں۔	۵۹۲
فوائد اصولیہ	
کھلے ہوئے لفظوں میں عذر تاویل مسموع نہیں۔	۱۷۲
بے اعتقاد کچھ کہنا ہزل و سخریہ ہے۔	۱۷۲
اپنے کفر کا اقرار کفر ہے۔	۱۷۷
لزوم کفر اور التزام کفر میں فرق ہے۔	۲۳۶
اقوال کا کلمہ کفر ہونا اور بات، اور قائل کو کافر مان لینا اور بات۔	۲۳۶
صریح لفظ میں تاویل کاد علوی مقبول نہیں۔	۲۳۶

موضوع	صفحہ
شوہر کے کفر کرتے ہی عورت نکاح سے نکل جاتی ہے بے توبہ و نکاح جدید قربت زنائے خالص ہے۔	
اہل کتاب کی عورتوں سے مسلمانوں کا نکاح صحیح ہے۔	۶۲۱
مشرکہ عورت سے مسلمان مرد کا نکاح باطل ہے۔	۶۲۱
مہر	
مرتد کی عورت کا مہر معجل واجب الادا ہے اور مر جائے یا دارا لحرب سے ملحق ہو جائے تو مہر موجل بھی واجب الادا ہو گیا۔	۵۹۱
طلاق	
سجدہ تعظیمی ادا کرنے والا عورت کو تین طلاق دے تو بغیر حلالہ دوبارہ نکاح نہیں کر سکتا۔	۱۵۴

موضوع	صفحہ
قرآن عظیم کا خطاب صحابہ کرام سے ہے، بعد کے مسلمان تبعاً اس خطاب میں داخل ہیں۔	۲۶۸
مطلق بول کر مقید مراد لینے پر قرینہ کی ضرورت پڑتی ہے۔	۲۹۵
قرینہ حالیہ بھی صحیح و درست ہے۔	۲۹۵
انبت الربیع البقل مسلمان قائل سے مجازی معنی میں متعین ہے۔	۲۹۵
ایک کا اثبات توحید اور نفی عام تعطیل ہے۔	۲۹۵

Fatawa Razawiyya Volume 15

- (336) Verses of warning are specific due to the context of generosity; the difference between the two specifications. | (407) Affirmation or negation of the possible is not permissible without textual evidence.
- (336) The existence of the thing sworn by is impossible without the existence of the oath itself. | (413) There are two types of principles of belief: rational and legal.
- (351) The statement regarding the permissibility of 'khalf-e-wa'eed' (non-occurrence of promised punishment) relates to its legal permissibility and factual possibility; four arguments on this subject. | (414) The superlative noun (Ism-e-Tafdil), even though it indicates added negation.
- (393) 'Khalf-e-wa'eed' means the non-fulfillment of a warning of punishment. | (422) The negation of something is not perfection in itself.
- (393) It is not a change in word nor a falsification of news. | (422) The negation of defects and flaws is included in praise only when it is based on the proof of some attribute of perfection.
- (393) Investigation into the point of contention regarding 'khalf-e-wa'eed'. | (424) The attribute of perfection is truly truthfulness, not the absence of lies.
- (396) Generally, among the leaders of Ahl-e-Sunnat, differences even in fundamental issues remain within the bounds of verbal disputes. | (426) The inability of the disabled to lie is not due to perfection, but due to defect and loss.
- (396) In controversial issues, the accusations made by both parties among the scholars of Ahl-e-Sunnat are according to their intended meanings. | (426) A stone's inability to lie is due to weakness and deficiency, while for the Almighty, it is due to skill and perfection; thus, comparing one to the other is an analogy with a difference.
- (398) An accusation is always made based on a matter that is agreed upon between the parties. | (426) One whose mouth is closed, their lying is not impossible by essence, but impossible due to external factors.
- (398) The difference between 'kufr luzumi' (necessary disbelief) and 'kufr iltizami' (binding disbelief). | (431) The occurrence of the impossible due to external factors necessitates the occurrence of the impossible by essence.

- (398) Other than the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him, everyone can be held accountable for their words. | (468) The necessary implication of a statement is not the statement itself.
- (402) The arguments given in proof of the true beliefs, their critique (why and we don't accept) applies to those arguments, not to the actual belief. | (470) The negation of the essence of every possible and capable thing is possible.
- (404) Scholars' clarification that trust is in the principles of the people of truth; there is no authority for debates and criticisms. | (471) 'Khalf-e-wa'eed' is not a branch of the possibility of lying.
- (404) Necessity through choice is not contrary to choice, but choice through necessity is contrary to choice. | (506) Researchers do not even believe in 'khalf-e-wa'eed'.
- (406) The negation of the essence is proof of its opposite. | (522) In a warning, there is an expression of creating fear, not a reporting of news.
- (407) The existence of a thing necessitates the existence of its requirements and negates their defects and incompatibilities. | (531) In a warning, the word that signifies generality in terms of its literal meaning, its specification is permissible.
- | (531) In the presence of the incompatible to a necessary thing, the necessary thing cannot exist.

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

- (336) वईद (चेतावनी) की आयतें उदारता के संदर्भ में विशिष्ट हैं, दोनों विशिष्टताओं का अंतर। | (407) संभव की पुष्टि और निषेध बिना श्रव्य प्रमाण (नकल) के जायज़ नहीं।
- (336) जिसकी शपथ ली गई है उसका अस्तित्व शपथ के अस्तित्व के बिना असंभव है। | (413) अकीदे के सिद्धांतों की दो किस्में हैं: तर्कसंगत और शरीयती।
- (351) वईद की खिलाफत (सज़ा न देना) के जायज़ होने का कथन शरीयत की अनुमति और वास्तविक संभावना के बारे में है, इस विषय पर चार प्रमाण। | (414) 'इस्म-ए-तफ्ज़ील' (विशेषण की उत्तम अवस्था) यद्यपि अधिक निषेध के लिए होता है।
- (393) वईद की खिलाफत का अर्थ है दी गई चेतावनी को पूरा न करना। | (422) किसी चीज़ का स्वयं निषेध होना पूर्णता (कमाल) नहीं है।
- (393) यह वचन का बदलना या खबर का झूठ होना नहीं है। | (422) दोषों और कमियों का निषेध उस समय प्रशंसा में शामिल होता है जब वह किसी पूर्ण गुण के प्रमाण पर आधारित हो।
- (393) वईद की खिलाफत में विवाद के मुख्य बिंदु की जाँच। | (424) पूर्ण गुण वास्तव में सत्यता है, झूठ की अनुपस्थिति नहीं।
- (396) आमतौर पर अहले सुन्नत के इमामों के बीच मौलिक मुद्दों में भी मतभेद शाब्दिक विवाद की सीमा तक रहता है। | (426) मज़बूर लोगों का झूठ बोलने में असमर्थ होना पूर्णता के कारण नहीं, बल्कि दोष और हानि के कारण है।
- (396) विवादास्पद मुद्दों में अहले सुन्नत के विद्वानों के बीच दोनों पक्षों के आरोप उनके इच्छित अर्थों के अनुसार होते हैं। | (426) पत्थर का झूठ बोलने में सक्षम न होना कमजोरी और कमी के कारण है, और अल्लाह का सक्षम न होना हुनर और पूर्णता के कारण है, अतः एक की तुलना दूसरे से करना दोषपूर्ण तुलना है।
- (398) आरोप हमेशा उस बात पर लगाया जाता है जिस पर दोनों पक्ष सहमत हों। | (426) जिसका मुँह बंद कर दिया जाए, उसका झूठ बोलना मूलतः असंभव नहीं बल्कि बाहरी कारण से असंभव है।
- (398) कुफ्र-ए-लुज़ूमी और इल्तिज़ामी का अंतर। | (431) बाहरी कारण से असंभव का घटित होना मूलतः असंभव के घटित होने को अनिवार्य बनाता है।

- (398) अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अलावा हर व्यक्ति से उसकी बातों पर सवाल किया जा सकता है। | (468) किसी कथन का परिणाम स्वयं वह कथन नहीं होता।
- (402) सच्चे अकीदों को सिद्ध करने में जो तर्क दिए जाते हैं, उनमें 'क्यों और हम स्वीकार नहीं करते' का प्रभाव उन तर्कों पर होता है, मूल अकीदे पर नहीं। | (470) हर संभव और क्षमता वाली चीज़ के अस्तित्व का निषेध संभव है।
- (404) विद्वानों का स्पष्टीकरण कि भरोसा सत्य के अनुयायियों के सिद्धांतों पर है, बहसों और आलोचनाओं का कोई आधार नहीं। | (471) वईद की खिलाफत झूठ की संभावना की शाखा नहीं है।
- (404) पसंद के साथ अनिवार्यता स्वतंत्रता के विरुद्ध नहीं है और अनिवार्यता के साथ स्वतंत्रता स्वतंत्रता के विरुद्ध है। | (506) शोधकर्ता वईद की खिलाफत के कायल नहीं हैं।
- (406) किसी मूल चीज़ का निषेध उसके विपरीत के प्रमाण का सूचक है। | (522) वईद में डराने का भाव होता है, जानकारी देना नहीं।
- (407) किसी वस्तु का अस्तित्व उसकी आवश्यकताओं के अस्तित्व की मांग करता है और उनके दोषों और विरोधों को नकारता है। | (531) वईद में जो शब्द अपने शाब्दिक अर्थ के अनुसार व्यापकता का अर्थ देता है, उसकी विशिष्टता (तखसीस) जायज़ है।
- | (531) किसी अनिवार्य वस्तु के विरोधी की उपस्थिति में अनिवार्य वस्तु मौजूद नहीं हो सकती।

فتاوی رضویہ جلد پندرہویں (۱۵)

- ۳۳۶: آیات وعید لقرینہ کرم مخصوص ہیں، دونوں تخصیصوں کا فرق۔ | ۴۰۷: ممکن کا اثبات و نفی بغیر دلیل سمعی جائز نہیں۔
- ۳۳۶: مقسم کا وجود قسم کے وجود کے بغیر محال ہے۔ | ۴۱۳: اصول عقائد کی دو قسمیں ہیں۔ عقلی اور شرعی۔
- ۳۵۱: جواز خلف وعید کا قول جواز شرعی اور امکان وقوعی میں ہے اس مضمون پر چار دلیلیں۔ | ۴۱۴: اسم تفضیل اگرچہ نفی مزید کے لئے ہوتی ہیں۔
- ۳۹۳: خلف وعید کے معنی عدم ایقاع وعید ہے۔ | ۴۲۲: کسی چیز کا سلب بنفسہ کمال نہیں۔
- ۳۹۳: تبدیلی قول اور تکذیب خبر نہیں۔ | ۴۲۲: عیوب و نقائص کا سلب اس وقت مدح میں داخل ہے کہ کسی صفت کمال کے ثبوت پر مبنی ہو۔
- ۳۹۳: خلف وعید میں محل نزاع کی تحقیق۔ | ۴۲۴: صفت کمال حقیقۃ صدق ہے عدم کذب نہیں۔
- ۳۹۶: عام طور سے ائمہ اہلسنت میں مسائل اصولی میں بھی اختلاف نزاع لفظی کی حد تک رہتا ہے۔ | ۴۲۶: معذوروں کو کذب پر قدرت نہ ہونا کمال کی بناء پر نہیں، عیب و نقصان کی بناء پر ہے۔
- ۳۹۶: مسائل اختلافیہ میں علمائے اہل سنت میں فریقین کا الزام اپنے معنی مراد کے لحاظ سے ہوتا ہے۔ | ۴۲۶: پتھر کا کذب پر قادر نہ ہونا عجز و نقص کی وجہ سے ہے اور باری تعالیٰ کا ہنر و کمال کی وجہ سے، تو ایک کا دوسرے پر قیاس مع الفارق ہے۔

- ۳۹۸: الزام ہمیشہ ایسے امر سے دیا جاتا ہے جو متفق علیہ بین الفریقین ہو۔ | ۴۲۶: جس کا منہ بند کرلیں اس کا کذب ممتنع بالذات نہیں ممتنع بالغیر ہے۔
- ۳۹۸: کفر لزومی اور التزامی کا فرق۔ | ۴۳۱: ممتنع بالغیر کا وقوع ممتنع بالذات کے وقوع کو مستلزم ہے۔
- ۳۹۸: رسول اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے علاوہ ہر شخص کا اس کی باتوں پر مواخذہ ہو سکتا ہے۔ | ۴۶۸: لازم قول قول نہیں ہوتا۔
- ۴۰۲: عقائد حقہ کے اثبات میں جو دلیلیں دی جاتی ہیں لم ولا نسلم (کا اثر) ان دلیلوں پر ہوتا ہے اصل عقیدہ پر نہیں۔ | ۴۷۰: ہر ممکن اور مقدور کی ذات کا سلب ممکن ہے۔
- ۴۰۴: علماء کی تصریح کہ اعتماد قواعد اہل حق پر ہے، بحث اور نکتہ چینیوں کی کوئی سند نہیں۔ | ۴۷۱: خلف وعید امکان کذب کی فرع نہیں۔
- ۴۰۴: وجوب بال اختیار اختیار کے منافی نہیں اور اختیار بالوجوب منافی اختیار ہے۔ | ۵۰۶: محققین خلف وعید کے بھی قائل نہیں۔
- ۴۰۶: عین کی نفی ضد کا ثبوت ہے۔ | ۵۲۲: وعید میں انشائے تخویف ہے اخبار نہیں ہے۔
- ۴۰۷: وجود شیئ اس کے لوازم کے وجود کا مقتضی اور ان کے نقائص و منافیات کا نافی ہوتا ہے۔ | ۵۳۱: وعید میں جو لفظ اپنے لغوی معنی کے اعتبار سے عموم پر دلالت کرتا ہے اس کی تخصیص جائز ہے۔
- | ۵۳۱: لازم شیئ کے منافی کی موجودگی میں لازم موجود نہیں ہو سکتا۔

Fatawa Razawiyya | Volume Fifteen (15)

Page	Topic / Detail
526	The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) has declared one who eats a crow as a transgressor.
527	Refutation of Gangohi's analogy and reasoning regarding the lawfulness of the crow.
	Rasm al-Mufti
286	The cautious ones maintained silence regarding the excommunication of Yazid, let him receive what he deserves.
267	It is not permissible to issue a fatwa of disbelief for a sinful act.
301	The saying of Imam Ja'far al-Sadiq (may Allah have mercy on him) that whoever calls the Quran a created thing should be killed.
682	The statement of Hazrat Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with him): "Whoever gives me preference over Abu Bakr and Umar (may Allah be pleased with them both), I will lash him eighty times as the punishment for a slanderer."
	Debate
474	The Wahhabi notion that if God does not lie He would be incapable is foolish, because when,
531	If the necessary concomitant of a thing is not present, the thing itself cannot exist.
531	There are three methods of negation (of a thing).
532	Arguing from the implication of a title is not correct.
557	It is forbidden to narrate that which does not have a continuous chain of transmission.
559	It falls under the ruling of a continuous chain of transmission.
559	The famous six books (Kutub al-Sittah) are reliable and authentic.
578	Interpretation (tawil) is not accepted in explicit words.
570	General matters are not mentioned in a context of praise.
	Juridical Benefits

Page	Topic / Detail
	according to you, all defects can be attributed to Him, then seek refuge in Allah, let this incapacity be one of them too.
385	On the saying of the leader of the Wahhabis, if the power to negate lying is necessary, then since Allah negated injustice from His Being, the power for injustice must be necessary. And injustice means undue interference in another's property; thus, some things would have to be considered outside of Divine ownership.
400	There is a real disjunction between truth and falsehood; therefore, based on the saying of the Mullah of Delhi, it follows that Allah was a liar for millions of years in eternity.
400	If a like of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) were possible, then the falsehood of the Divine Word would necessarily follow.
410	The debate between Abu Amr ibn al-Ala and Amr ibn Ubayd, and the argument from it that the claimants of the non-fulfillment of the threat do not believe in the possibility of lying.

Page	Topic / Detail
107	Description of some actions that are considered disbelief (kufr) according to jurists.
263	Whether it is a customary vow or an invented one, it is not Shari'i.
263	There is a difference of opinion regarding whether a Shari'i vow constitutes an act of worship.
485	The Hanafi school of thought is against the researcher's discussion.

पृष्ठ	विषय / विवरण
५२६	नबी करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने कौवा खाने वाले को फ़ासिक़ क़रार दिया है।
५२७	कौवे के हलाल होने के बारे में गंगोही के कयास और तर्क का खंडन।
	रस्म अल-मुफ़्ती
२८६	सावधान रहने वालों ने यज़ीद (उस पर वह हो जिसका वह हकदार है) के कुफ़्र के बारे में मौन धारण किया।
२६७	केवल पाप कर्म पर किसी के कुफ़्र का फ़तवा देना जायज़ नहीं है।
३०१	इमाम जाफ़र सादिक़ रहमतुल्लाह अलैहि का कथन कि जो कुरान को 'मखलूक' (रचित) कहे, उसे मार दिया जाए।
६८२	हज़रत अली मुर्तज़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु का फरमान कि जो मुझे अबू बक्र और उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा पर श्रेष्ठता देगा, मैं उसे 'मुफ़्तरी' (झूठा आरोप लगाने वाला) की सज़ा के रूप में अस्सी कोड़े मारूँगा।
	बहस / मुनाज़रा

पृष्ठ	विषय / विवरण
५३१	यदि किसी चीज़ का लाज़िम (अनिवार्य अंग) मौजूद न हो, तो वह चीज़ मौजूद नहीं हो सकती।
५३१	किसी चीज़ के निषेध (सल्ब) के तीन तरीके हैं।
५३२	पदवी के अर्थ से तर्क करना सही नहीं है।
५५७	जिसकी सनद (प्रमाण-शृंखला) निरंतर न हो, उसका वर्णन करना हराम है।
५५९	वह निरंतर सनद के हुक्म में है।
५५९	प्रसिद्ध छह पुस्तकें (कुतुब-ए-सित्ता) विश्वसनीय और प्रामाणिक हैं।
५७८	स्पष्ट शब्दों में तावील (व्याख्या) स्वीकार नहीं की जाती।
५७०	

पृष्ठ	विषय / विवरण
४७४	वहाबियों का यह विचार कि यदि ईश्वर झूठ न बोले तो वह अक्षम होगा, मूर्खतापूर्ण है क्योंकि जब आपके अनुसार उसमें सभी दोष हो सकते हैं, तो अल्लाह की पनाह, एक यह अक्षमता भी सही।
३८५	वहाबियों के इमाम के कथन पर यदि झूठ के निषेध पर शक्ति आवश्यक होगी, तो अल्लाह ने अपने आप से अन्याय का निषेध किया है, तो अन्याय पर शक्ति आवश्यक होगी; और अन्याय दूसरे की संपत्ति में अनुचित हस्तक्षेप को कहते हैं, तो कुछ चीज़ों को ईश्वरीय स्वामित्व से बाहर मानना पड़ेगा।
४००	सत्य और असत्य के बीच वास्तविक विच्छेद है, अतः देहलवी मुल्ला के कथन के अनुसार यह आवश्यक होगा कि अनादि काल में अल्लाह करोड़ों वर्षों तक झूठा रहा है।
४००	यदि अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के समान कोई संभव हो, तो ईश्वरीय वाणी का असत्य होना आवश्यक हो जाएगा।
४१०	अबू अम्र बिन अल-अला और अम्र बिन उबैद के बीच बहस और इससे इस बात का प्रमाण कि 'खल्फ-ए-वईद' के दावेदार झूठ की संभावना के कायल नहीं हैं।

पृष्ठ	विषय / विवरण
	प्रशंसा के संदर्भ में सामान्य बातों का उल्लेख नहीं किया जाता।
	फ़िक़्ही लाभ
१०७	कुछ उन कार्यों का वर्णन जो फ़ुक़हा (न्यायविदों) के निकट कुफ़्र हैं।
२६३	मन्नत चाहे प्रथागत हो या आविष्कृत, वह शरई नहीं है।
२६३	शरई मन्नत के इबादत होने में मतभेद है।
४८५	हनफ़ियों का संप्रदाय शोधकर्ता की बहस के विरुद्ध है।

صفحہ	مضمون / تفصیل
۵۲۶	نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے کوا کھانے والے کو فاسق قرار دیا ہے۔
۵۲۷	کوے کے حلال ہونے کے بارے میں گنگوہی کے قیاس و استدلال کا رد۔
۲۸۶	محتاطین نے یزید علیہ ما علیہ کی تکفیر سے سکوت اختیار کیا۔
۲۶۷	فعل گناہ پر کسی کے کفر کا فتویٰ دینا جائز نہیں۔
۳۰۱	امام جعفر صادق رحمۃ اللہ علیہ کا قول کہ قرآن کو مخلوق کہنے والا قتل کیا جائے۔
۶۸۲	

صفحہ	مضمون / تفصیل
۵۳۱	شئی کا لازم موجود نہ ہو تو شے موجود نہیں ہو سکتی۔
۵۳۱	سلبِ شئی کے تین طریقے ہیں۔
۵۳۲	**رسم المفتی**
۵۵۷	مفہومِ لقب سے استدلال صحیح نہیں۔
۵۵۹	جس کی سند متصل نہ ہو اس کا بیان کرنا حرام ہے۔
۵۵۹	سند متصل کے حکم میں ہے۔
۵۵۹	کتبِ ستہ مشہورہ معتبر و مستند ہیں۔
۵۷۸	

صفحہ	مضمون / تفصیل
	حضرت علی مرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا فرمان کہ جو مجھے ابوبکر و عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما پر فضیلت دے گا میں اُسے مفتری کی حد اسی کوڑے لگاؤں گا۔
	مناظرہ
۴۷۴	وہابیہ کا یہ خیال کہ اگر خدا جھوٹ نہ بولے تو عاجز ہوگا احمقانہ ہے کیونکہ جب بقول تمہارے سب عیب اس میں ہو سکتے ہیں تو معاذ اللہ ایک یہ عجز بھی سہی۔
۳۸۵	امامِ وہابیہ کے قول پر اگر کذب کی نفی پر قدرت ضروری ہو گی تو اللہ نے اپنی ذات سے ظلم کی نفی کی تو ظلم قدرت ضروری ہوگی، اور ظلم کہتے ہیں ملک غیر میں بیجا تصرف کو، تو کچھ اشیاء کو ملک الہی سے خارج ماننا پڑے گا۔
۴۰۰	صدق و کذب میں انفصال حقیقی ہے، لہذا ملاے دہلوی کے قول پر لازم کہ ازل میں اللہ تعالیٰ کروڑوں برس جھوٹا رہا ہے۔
۴۰۰	اگر رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا مثل ممکن ہو تو کلامِ الہی کا کذب لازم آئے گا۔

صفحہ	مضمون / تفصیل
	صریح الفاظ میں تاویل قبول نہیں کی جاتی۔
	محل مدح میں عام باتیں نہیں ذکر کی جاتیں۔
	فوائد فقیہیہ
	بعض ان افعال کا بیان جو فقہاء کے نزدیک کفر ہیں۔
	منتِ عرفی ہو یا اختراعی شرعی نہیں۔
	نذر شرعی کے عبادت ہونے میں اختلاف ہے۔

صفحہ	مضمون / تفصیل
۵۷۰	
۱۰۷	
۲۶۳	
۲۶۳	

صفحہ	مضمون / تفصیل	صفحہ	مضمون / تفصیل
۴۱۰	ابو عمر بن العلاء اور عمر بن عبید کا مناظرہ اور اس سے اس امر پر استدلال کہ مدعیانِ خلفِ وعید امکانِ کذب کے قائل نہیں۔	۴۸۵	حنفیوں کا مذہب محقق کی بحث کے خلاف ہے۔

Fatawa-e-Razviya, Volume 15

[Column 2 - Right] Objection to the argument of Mulla Ali Qari. [454] Objection to the Wahhabi discourse on 'the power of the servant being the power of Allah'. [461] When an opponent presents an obligatory argument, the other party has no choice but to accept its proven premises. [462] The big escape route for the irreligious is to deny the essentials of faith and seek debate on a minor issue where there is some room for maneuvering. [612] Slaughter (Heading) The slaughter of the People of the Book is lawful. [621] The slaughter of a polytheist is carrion. [621] Sufism (Heading) The saying of Hadrat Sheikh Mujaddid (رحمة الله عليه) that one should not be heedless of the visualization of the Sheikh's form. [205] Letter number 30 of Hadrat Mujaddid Alf Thani (رحمة الله عليه) and its translation. [218] The wealth of 'Tasawwur-e-Sheikh' (visualization of the Sheikh) is obtained by the fortunate. [218] In all states, one should find the Sheikh as his intermediary. [218] Remaining attentive towards him during prayer etc., in every state. [218]

[Column 1 - Left] Tawheed is faith, Wahdat-ul-Wujood is truth, Ittihad is heresy, and attributing it to Sheikh Akbar is a lie. [282] Satanic grace is obtained from the hatred of the beloved ones. [525] Severing the connection from the Prophet (صلى الله عليه وسلم) is obtained from the hatred of the Sheikhs of the order. [525] Biographies of Narrators (Asma al-Rijal) (Heading) Tha'labi is a night-woodcutter (gathers everything without distinction). [156] Hadrat Ka'b al-Ahbar is a master of Isra'iliyat (Judeo-Christian traditions). [156] Criticism and Evaluation (Jarh wa Ta'dil) (Heading) The narration that Gog and Magog were created from the wet dream of our master Adam (عليه السلام) is not authentic. [156] History and Biographies (Heading) The duty assigned to the author (رحمة الله عليه) by the Holy Prophet (صلى الله عليه وسلم). [87] Apart from matters of religion, the author (رحمة الله عليه) never cared about the personal attacks made against him. [88] The author's (رحمة الله عليه) statement that the service assigned to me by the Master is to defend the honor of the Master, not my own. [88] The author's (رحمة الله عليه) expression of happiness that as long as the blasphemers insult me and speak ill of me, they remain heedless of speaking ill of and seeking faults in Muhammad Messenger of Allah (صلى الله عليه وسلم). [88]

फ़तावा-ए-रज़विया, खंड 15

[दायां कॉलम] मुल्ला अली क़ारी के तर्क पर आपत्ति। [454] 'बन्दे की शक्ति अल्लाह की शक्ति है' इस पर वहाबी व्याख्या पर आपत्ति। [461] जब विरोधी एक अनिवार्य तर्क प्रस्तुत करता है, तो दूसरे पक्ष के पास अपने स्वीकृत आधारों को नकारने की कोई गुंजाइश नहीं होती। [462] अधर्मियों का भागने का बड़ा रास्ता यह है कि वे धर्म की आवश्यक बातों का खंडन करें और किसी ऐसे मामूली मुद्दे पर बहस चाहें जिसमें कुछ हेरफेर की गुंजाइश हो। [612] ज़बाइह (पशु वध) (शीर्षक) अहले किताब (किताब वाले) का ज़बीहा हलाल है। [621] मुशरिक (बहुदेववादी) का ज़बीहा मुर्दार (हराम) है। [621] तसव्वुफ़ (सूफ़ीवाद) (शीर्षक) हज़रत शेख मुजद्दिद (رحمة الله عليه) का कथन कि शेख की सूरत के तसव्वुर (ध्यान) से ग़ाफ़िल न हों। [205] हज़रत मुजद्दिद अल्फ़ थानी (رحمة الله عليه) का मकतूब (पत्र) संख्या 30 और उसका अनुवाद। [218] शेख के तसव्वुर की दौलत सौभाग्यशालियों को मिलती है। [218] सभी स्थितियों में शेख को अपना मध्यस्थ पाना। [218] नमाज़ आदि हर हाल में उनकी ओर उन्मुख रहना। [218]

[बायां कॉलम] तौहीद ईमान है, वहदत-उल-वजूद हक़ है, इत्तेहाद इलहाद (नास्तिकता) है और शेख अकबर की ओर इसका श्रेय देना झूठ है। [282] शैतानी फ़ैज़ (लाभ) प्रियजनों के प्रति घृणा से प्राप्त होता है। [525] नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से सिलसिला (सम्पर्क) का टूटना सिलसिले के शेखों के प्रति घृणा से होता है। [525] अस्मा-उर-रिजाल (वर्णनकर्ताओं की जीवनियाँ) (शीर्षक) सैलबी 'हातिब-उल-लैल' (रात में लकड़ी इकट्ठा करने वाला, जो बिना भेद किए सब कुछ जमा करता है) हैं। [156] हज़रत का'ब अल-अहबार इस्राइलीयात (यहूदी-ईसाई परंपराओं) के ज्ञाता हैं। [156] जरह व ता'दील (आलोचना और मूल्यांकन) (शीर्षक) यह रिवायत कि याजूज-माजूज हज़रत आदम (अ़लैहिस्सलाम) के एहतेलाम (स्वप्नदोष) से बने थे, सही नहीं है। [156] इतिहास और जीवनियाँ (शीर्षक) हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर से लेखक (رحمة الله عليه) की ड्यूटी। [87] धर्म के मामलों के अलावा लेखक (رحمة الله عليه) पर जितने भी व्यक्तिगत हमले हुए, उन्होंने कभी उनकी परवाह नहीं की। [88] लेखक (رحمة الله عليه) का कथन कि सरकार (नबी पाक) ने मुझे यह सेवा सौंपी है कि मैं सरकार की इज़्ज़त का बचाव करूँ न कि अपनी। [88] लेखक (رحمة الله عليه) की इस पर प्रसन्नता कि जब तक गुस्ताख़ान-ए-रसूल (रसूल का अपमान करने वाले) मुझे गालियाँ देते और बुरा कहते हैं, तब तक वे मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बुराई करने और कमियाँ ढूँढने से ग़ाफ़िल रहते हैं। [88]

[دایاں کالم] ملا علی قاری کی دلیل پر معارضہ۔ ۴۵۴ مقدور العبد مقدور اللہ کی تقریر وہابیہ پر معارضہ۔ ۴۶۱ خصم الزامی دلیل قائم کرے تو فریق کو اپنے مسلمہ مقدمہ سے انکار کا یارا نہیں۔ ۴۶۲ بے دینوں کی بڑی راہ فراریہ ہے کہ انکار کریں ضروریاتِ دین کا اور بحث چاہیں کسی ہلکے مسئلے میں جس میں کچھ گنجائش دست و پازون ہو۔ ۶۱۲ ذبائح (عنوان) اہل کتاب کا ذبیحہ حلال ہے۔ ۶۲۱ مشرک کا ذبیحہ مردار ہے۔ ۶۲۱ تصوف (عنوان) حضرت شیخ مجدد علیہ الرحمۃ کا قول کہ تصور صورت شیخ سے غافل نہ ہو۔ ۲۰۵ حضرت مجدد الف ثانی علیہ الرحمۃ کا مکتوب نمبر ۳۰ اور اس کا ترجمہ۔ ۲۱۸ تصور شیخ کی دولت سعادتمندوں کو ملتی ہے۔ ۲۱۸ تمام احوال میں شیخ کو اپنا متوسط کو ملتی ہے۔ ۲۱۸ نماز وغیرہ ہر حال میں اسکی طرف متوجہ رہنا۔ ۲۱۸

[بایاں کالم] توحید ایمان ہے، وحدۃ الوجود حق ہے، اتحاد الحاد ہے اور شیخ اکبر کی طرف اس کی نسبت کذب ہے۔ ۲۸۲ فیض شیطانی محبوبوں کی بغض سے حاصل ہوتا ہے۔ ۵۲۵ نبی علیہ الصلوۃ والسلام سے انقطاع سلسلہ بغض مشائخ سلسلہ سے حاصل ہوتا ہے۔ ۵۲۵ اسماء الرجال (عنوان) ثعلبی حاطب اللیل ہیں۔ ۱۵۶ حضرت کعب احبار صاحب اسرائیلیات ہیں۔ ۱۵۶ جرح و تعدیل (عنوان) یاجوج ماجوج کے احتلام سیدنا آدم علیہ السلام سے بننے کی روایت صحیح نہیں۔ ۱۵۶ تاریخ و تذکرہ (عنوان) حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی طرف سے مصنف علیہ الرحمہ کی ڈیوٹی۔ ۸۷ امر دین کے علاوہ مصنف علیہ الرحمہ پر جتنے ذاتی حملے ہوتے رہے انھوں نے کبھی اس کی پروا نہیں کی۔ ۸۸ مصنف علیہ الرحمۃ کا فرمان کہ سرکار سے مجھے یہ خدمت سپرد ہے کہ عزت سرکار کی حمایت کروں نہ کہ اپنی۔ ۸۸ مصنف علیہ الرحمہ کا اس پر اظہار مسرت

کہ گستاخانِ رسول جتنی دیر مجھے گالیاں دیتے اور بُرا کہتے ہیں اتنی دیر محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی بدگوئی اور منقصت جوئی سے غافل رہتے ہیں۔ ۸۸

Fatawa Ridawiyyah Volume 15

- A list of fabricated books by forgers and Wahhabis which they attributed to Ala-Hazrat, his noble father (may their secrets be sanctified), and Sarkaar Ghous-e-Azam (may Allah be pleased with him). - 90
- The books mentioned in the list and their fake publishing houses do not exist anywhere in the world. - 91
- A historical letter written by Ala-Hazrat (may mercy be upon him) to Mawlawi Ashraf Ali Thanwi in 1329 AH, in which you (Ala-Hazrat) presented the final proof and gave a final invitation for a debate on blasphemous beliefs and practices. - 97
- The entire present world is the progeny of Prophet Noah (peace be upon him). - 156
- Farooq-e-Azam's (may Allah be pleased with him) scolding of someone speaking loudly near the luminous tomb (Rawdah Anwar). - 169
- It is a lie that Fatima bint Asad received a revelation to enter the Kaaba and give birth there. - 193
- Shah Waliullah Muhaddith Dehlvi (may mercy be upon him) and twelve of his Hadith teachers used to take chains of transmission (sanads), permissions, and perform the litany (wazifa) of "Nadi Ali". - 217
- The nature of the debate between the scholars of the Two Holy Sanctuaries (Haramayn Sharifayn) and Wahhabi clerics by the order of the ruler of Makkah. - 233
- After the passing of the Prophet (SAW), some nominal companions became apostates. - 268
- The abundance of sects and the spread of misguidance have necessitated the current science of theology (ilm-ul-kalam). - 470
- Majnun Bani Amir was among the friends of Allah (Awliya Allah); he had hidden himself from the madness for Layla. - 306
- Someone asked about the Hijrah (migration) to Abyssinia: Is there anyone to give news of Salma? They replied that there is no one in both worlds (Darayn) to give her news. - 306
- Ismail Dehlvi sowed the seed of abandoning Taqleed (legal conformity) in India. - 521
- Qadianis published an advertisement in the Rohilkhand Gazette in which, after insulting the scholars of truth, they challenged them to a debate. In response,

the magazine "Hidayat-e-Noori ba-jawab Ittila-e-Zaroori" was issued, consisting of two issues. - 596

- Allah Almighty brought Prophet Uzair (peace be upon him) back to life after his death. - 613
- All four birds of Prophet Ibrahim Khalil (peace be upon him) came back to life after dying. - 613
- Confirmation of the birth by Muqawqis, the King of Egypt. - 644
- Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with him) slapped a blasphemer of the Messenger. - 661
- Ibrahim, the son of the Noble Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), passed away in childhood. - 671
- The killer of the wicked Musaylimah is Wahshi (may Allah be pleased with him), who martyred Sayyiduna Hamzah (may Allah be pleased with him) during the time of disbelief. He used to say, "I killed the best of people and the worst of people" - meaning I martyred the best person and then killed the worst one. - 675

फतावा रज़विया जिल्द 15

- जालसाजों और वहाबियों की ओर से मनगढ़ंत किताबों की तालिका, जिन्हें उन्होंने आलाहज़रत, उनके महान पिता और सरकार गौसे आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) की ओर मंसूब किया। - ९०
- तालिका में वर्णित किताबों और उनके जाली प्रकाशकों का दुनिया में कहीं अस्तित्व नहीं है। - ९१
- आलाहज़रत (रहमतुल्लाह अलैह) द्वारा मौलवी अशरफ़ अली थानवी को १३२९ हिजरी में लिखा गया ऐतिहासिक पत्र, जिसमें आपने हुज्जत पूरी करते हुए गुस्ताख़ाना अक़ीदों और इबादतों पर मुनाज़रे (बहस) का अंतिम निमंत्रण दिया था। - ९७
- वर्तमान की पूरी दुनिया हज़रत नूह (अलैहिस्सलाम) की संतान है। - १५६
- रौज़ा-ए-अनवर के पास ऊंची आवाज़ में बोलने वाले को फारूक़-ए-आजम (रज़ियल्लाहु अन्हु) की डांट। - १६9
- यह बात झूठ है कि फातिमा बिन्त असद को वह्य (ईश्वरीय संदेश) आई कि तुम खाना काबा में दाखिल हो जाओ और वहां बच्चा जनो। - १९३
- शाह वलीउल्लाह मुहद्दिस देहलवी (रहमतुल्लाह अलैह) और उनके बारह हदीस के उस्ताद "नाद-ए-अली" की सनदें लेते, इजाज़तें देते और वज़ीफ़ा करते थे। - २१७
- मक्का के हाकिम के आदेश से हरमैन शरीफैन के विद्वानों और वहाबी मौलवियों के बीच मुनाज़रे की स्थिति। - २३३
- हुज़ूर के विसाल (निधन) के बाद कुछ नाम के सहाबा मुर्तद (धर्मत्यागी) हो गए थे। - २६८
- संप्रदायों की बहुतायत और गुमराहियों के प्रसार ने वर्तमान 'इल्म-उल-कलाम' (धर्मशास्त्र) की आवश्यकता पैदा कर दी। - ४७०
- मजनू बनी आमिर औलिया अल्लाह में से था, लैला के जुनून से उसने खुद को छिपा रखा था। - ३०६
- हिजरत-ए-हबशी से किसी ने पूछा: सलमा की खबर देने वाला कोई है? उन्होंने फरमाया कि दोनों जहानों में उसकी खबर देने वाला कोई नहीं है। - ३०६
- भारत में तक़लीद (अनुसरण) छोड़ने का बीज इस्माइल देहलवी ने बोया। - ५२१

- क़ादियानियों ने रोहिलखंड गज़ट में विज्ञापन छपवाया जिसमें हक़ के विद्वानों को गालियां देने के बाद मुनाज़रे की चुनौती दी गई थी। जवाब में रिसाला "हिदायत-ए-नूरी ब-जवाब इत्तला-ए-ज़रूरी" जारी किया गया, जो दो अंकों पर आधारित है। - ५९६
- हज़रत उज़ैर (अलैहिस्सलाम) को मौत के बाद अल्लाह तआला ने जीवित किया। - ६१३
- हज़रत इब्राहीम खलील (अलैहिस्सलाम) के चारों पक्षी मरने के बाद दोबारा जीवित हुए। - ६१३
- मिस्र के राजा मुक़ौक़िस द्वारा विलादत (जन्म) की तस्दीक़ (पुष्टि)। - ६४४
- फारूक़-ए-आजम (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने रसूल के गुस्ताख़ को थप्पड़ मारा। - ६६१
- रसूले करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साहबज़ादे हज़रत इब्राहीम का विसाल बचपन में हुआ। - ६७१
- खबीस मुसैलमा का कातिल वहशी (रज़ियल्लाहु अन्हु) हैं, जिन्होंने कुफ्र के ज़माने में सैयदुना हमज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) को शहीद किया था। वह फरमाया करते थे "क़तलतु खैरन नासि व शर्रन नासि" (मैंने सबसे अच्छे इंसान को शहीद किया और फिर सबसे बुरे को मार डाला)। - ६७५

पेज 60/742

فتاوی رضویہ جلد پندرہ (۱۵)

- جعلی اور وہابیوں کی طرف سے من گھڑت کتابوں کا جدول جو انھوں نے اعلیحضرت اور ان کے والد ماجد قدست اسرار ہم اور سرکار غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی طرف منسوب کیں۔ - ۹۰
- جدول میں مذکور کتابوں اور ان کے جعلی مطابع کا جہان بھر میں کہیں وجود نہیں۔ - ۹۱
- اعلیحضرت علیہ الرحمۃ کی طرف سے مولوی اشرفعلی تھانوی کو ۱۳۲۹ھ میں تحریر کردہ تاریخ خط جس میں آپ نے اتمام حجت کرت ہوئے گستاخانہ عقائد و عبادات پر مناظرہ کی آخری دعوت دی۔ - ۹۷
- موجودہ ساری دنیا حضرت نوح علیہ السلام کی اولاد سے ہے۔ - ۱۵۶
- روضہ انور کے پاس اونچی آواز سے بولنے والے کو فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی ڈانٹ۔ - ۱۶۹
- یہ بات جھوٹ ہے کہ فاطمہ بنت اسد کو وحی آئی کہ تو خانہ کعبہ میں داخل ہو جا اور وہاں بچہ جن۔ - ۱۹۳
- شاہ ولی اللہ محدث دہلوی علیہ الرحمتہ اور ان کے بارہ اساتذہ حدیث "ناد علی" کی سندیں لیتے، اجازتیں دیتے اور وظیفہ کرتے تھے۔ - ۲۱۷
- حاکم مکہ کے حکم سے علماء حرمین شریفین اور وہابی مولویوں کے درمیان مناظرہ کی کیفیت۔ - ۲۳۳
- حضور کے وصال کے بعد بعض نام کے صحابہ مرتد ہوگئے تھے۔ - ۲۶۸
- مذاہب کی کثرت اور گمراہیوں کے شیوع نے موجودہ علم کلام کی پناہ ڈالی۔ - ۴۷۰

- مجنوں بنی عامر اولیاء اللہ سے تھا، لیلی جنون سے اس نے اپنے آپ کو چھپا رکھا تھا۔ - ۳۰۶
- ہجرت حبشی سے کسی نے پوچھا سلمٰی کی خبر دینے والا کوئی ہے، انھوں نے فرمایا دارین میں اس کی خبر دینے والا کوئی نہیں ہے۔ - ۳۰۶
- ترک تقلید کا بیج ہندوستان میں اسمعیل دہلوی نے بویا۔ - ۵۲۱
- قادیانیوں نے روہیل کھنڈ گزٹ میں اشتہار چھپوایا جس میں علمائے حق کو گالیاں دینے کے بعد مناظرہ کا چیلنج کیا گیا جس کے جواب میں رسالہ "ہدایت نوری بجواب اطلاع ضروری" کا اجرا ہوا جو دو عددوں پر مشتمل ہے۔ - ۵۹۶
- حضرت عزیر علیہ السلام کو بعد موت اللہ تعالیٰ نے زندہ فرمایا۔ - ۶۱۳
- چاروں طائر ان خلیل علیہ السلام مرنے کے بعد دوبارہ زندہ ہوئے۔ - ۶۱۳
- مقوقس شاہ مصر کی تصدیق ولادت۔ - ۶۴۴
- فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے گستاخ رسول کو طمانچہ مارا۔ - ۶۶۱
- حضرت ابراہیم صاحبزادہ رسول کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا وصال بچپن میں ہوا۔ - ۶۷۱
- مسیلمہ خبیث کے قاتل وحشی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہیں جنھوں نے زمانہ کفر میں سید نا حمزہ رضی اللہ عنہ کو شہید کیا، وہ فرمایا کرتے "قتلت خیر الناس و شر الناس" میں نے بہتر شخص کو شہید کیا پھر سب سے بدتر کو مارا۔ - ۶۷۵

Fatawa Rizvia Volume 15 (15)

Page	Ref	Topic
169	677	Visiting Hazrat Ali (may Allah be pleased with him) during his illness.
		Eight noble verses in which Allah Almighty combined the name of His beloved (peace and blessings of Allah be upon him) with His own name.
195	683	Mention of Mustafa in the court of the Emperor of Rome.
		Being illiterate (Ummi) is a miracle for the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).
205	695	Images of Prophets with Heraclius.
		The greatness of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), is established by the Exalted One, the Lord of the Throne; no disbeliever or infidel-minded person can erase it.
206	698	Prophetic decree in the court of Muqawqis.
		The command to remember and honor the Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in pure prayer is explicit.
206	699	The incident of Abdullah bin Salam's conversion to faith.
		The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is never separate from the court of Allah Almighty.
208	700	Migration of Hazrat Abbas.
		In Durood Sharif, separation from the thought of the greatness and majesty of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is not possible.
210	702	Hazrat Noah (peace be upon him) preached for nine hundred and fifty years and fifty people believed.
		The Surahs of the Quran are echoing with the praise, mention, remembrance, and glorification of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).
		Virtues and Merits
210		Worship and recitation without the conception of the greatness of the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) is not restricted.
215	74	Allah Almighty granted detailed knowledge of 'all that was and all that will be' to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).

Page	Ref	Topic
		Ibrahim (peace be upon him) made Makkah a sanctuary, and Muhammad Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) made Madinah a sanctuary.
215	155	The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and all Prophets are free from wet dreams; to say they had them is a vile statement.
		The Master of both worlds (peace and blessings of Allah be upon him) says that the forests around Makkah and Madinah should be respected.
216	168	The Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is a witness (Shahid), and a witness requires observation (Mushahid).
		Existential matters are connected to Hazrat Maula Ali (may Allah honor his face) and the noble family (Ahl al-Bayt).
235	168	The Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) sees the whole world like his own palm.
		The ruling for those who love Hazrat Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with him).
	168	Religion and faith are the names of glorifying Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him).

फ़तावा रज़विया खंड १५ (१५)

पृष्ठ संदर्भ विषय

१६९ ६७७ हज़रत अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) की अयादत (बीमारपुर्सी)।

आठ पवित्र आयतें जिनमें अल्लाह ताला ने अपने हबीब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नाम को अपने नाम के साथ जोड़ा है।

१९५ ६८३ रोम के सम्राट के दरबार में मुस्तफ़ा का ज़िक्र।

नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का 'उम्मी' (अक्षरहीन) होना हुज़ूर के लिए एक मोजज़ा (चमत्कार) है।

२०५ ६९५ हरकुल के पास नबियों के चित्र।

मुहम्मद अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की महानता अर्श के मालिक अल्लाह ताला द्वारा स्थापित है; इसे किसी काफ़िर या काफ़िर मानसिकता वाले व्यक्ति के मिटाने से नहीं मिटाया जा सकता।

२०६ ६९८ मुक़ौक़िस के दरबार में नबवी फ़रमान।

शुद्ध नमाज़ में हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के ज़िक्र और ताज़ीम का हुक्म स्पष्ट है।

२०६ ६९९ अब्दुल्लाह बिन सलाम के ईमान लाने की घटना।

हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) कभी भी अल्लाह ताला के दरबार से जुदा नहीं होते।

२०८ ७०० हज़रत अब्बास की हिजरत।

दरूद शरीफ में हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की अज़मत और जलाल के ख्याल से अलग होना मुमकिन नहीं है।

२१० ७०२ हज़रत नूह अलैहिस्सलाम ने साढ़े नौ सौ साल तक तबलीग़ की और पचास लोग ईमान लाए।

क़ुरान की सूरतें हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की नात, ज़िक्र, याद और ताज़ीम से गूँज रही हैं।

फ़ज़ाइल ओ मनाक़िब (गुण और श्रेष्ठता)

पृष्ठ	संदर्भ	विषय
२१०		हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की महानता की कल्पना के बिना इबादत और तिलावत सीमित नहीं है।
२१५	७४	अल्लाह पाक ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को 'जमी मा काना व मा यकून' (जो कुछ हुआ और जो होगा) का विस्तृत ज्ञान प्रदान किया।
		मक्का को हज़रत इब्राहिम (अलैहिस्सलाम) ने और मदीना मुनव्वरा को मुहम्मद मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हरम (पवित्र सीमा) बनाया।
२१५	१५५	अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और सभी नबी एहतिलाम (स्वप्नदोष) से पाक हैं, यह कहना कि उन्हें एहतिलाम हुआ, एक घिनौनी बात है।
		हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं कि मक्का और मदीना के आसपास के जंगलों का सम्मान किया जाए।
२१६	१६८	हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) शाहिद (गवाह) हैं और शाहिद को मुशाहिद (देखना) आवश्यक है।
		हज़रत मौला अली और अहल-ए-बैत से तकवीनी (ब्रह्मांडीय) मामले जुड़े हुए हैं।
२३५	१६८	नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पूरी दुनिया को अपनी हथेली की तरह देखते हैं।
		हज़रत अली मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से प्रेम करने वालों का हुक्म।
	१६८	दीन और ईमान मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ताज़ीम का नाम है।

पृष्ठ ७४२ में से ६१

صفحہ	نمبر شمار	عنوان
۱۶۹	۶۷۷	حضرت علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی عیادت۔
		آٹھ آیات کریمہ جن میں اللہ تعالیٰ نے اپنے حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا نام اپنے نام سے ملایا۔
۱۹۵	۶۸۳	بادشاہ روم کے دربار میں ذکر مصطفیٰ۔
		نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا امّی ہونا حضور کے لئے معجزہ ہے۔
۲۰۵	۶۹۵	ہر قل کے پاس انبیاء کی تصاویر۔
		محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی عظمت تو رفیع الدرجات ذوالعرش جل و علا کی بنائی ہوئی ہے، کسی کا فر یا کافر منش کے مٹانے سے نہ مٹے گی۔
۲۰۶	۶۹۸	مقوقس کے دربار میں فرمانِ نبوی۔
		خالص نماز میں حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ذکر و تکریم کا حکم صریح ہے۔
۲۰۶	۶۹۹	عبداللہ بن سلام کا واقعہ ایمان۔
		حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کبھی اللہ تعالیٰ کے دربار سے جُدا نہیں ہوتے۔
۲۰۸	۷۰۰	ہجرت حضرت عباس۔

عنوان	نمبر شمار	صفحہ
درود شریف میں حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے خیال با عظمت و جلال سے انفکاک ممکن نہیں۔		
حضرت نوح علیہ السلام نے ساڑھے نو سو برس تبلیغ فرمائی اور پچاس افراد ایمان لائے۔	۷۰۲	۲۱۰
قرآن کی سورتیں حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی نعت، ذکر، یاد اور تعظیم و تکریم سے گونج رہی ہیں۔		
فضائل و مناقب		
عبادت تلاوت بے تصور عظمت سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مقصور نہیں۔		۲۱۰
حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو اللہ پاک نے جمیع ماکان ومایکون کا تفصیلی علم عطا فرمایا۔	۷۴	۲۱۵
مکہ مکرمہ کو ابراہیم علیہ الصلوۃ والسلام نے اور مدینہ منورہ کو محمد مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حرم بنایا۔		
رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور تمام انبیاء احتلام سے پاک ہیں، یہ کہنا کہ انہیں احتلام ہوا کلمہ شنیعہ ہے۔	۱۵۵	۲۱۵
سرکارِ دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں کہ مکہ و مدینہ کے گردونواح کے جنگل کا ادب کیا جائے۔		
حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم شاہد ہیں اور شاہد کو مشاہد درکار۔	۱۶۸	۲۱۶

عنوان	صفحہ	نمبر شمار
حضرت مولیٰ علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم اور اہلبیت کرام سے تکوینی امور وابستہ ہیں۔		
نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تمام دنیا کو اپنی ہتھیلی کی طرح دیکھتے ہیں۔	۱۶۸	۲۳۵
حضرت علی المرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے محبت کرنے والے کا حکم۔		
دین و ایمان محمد رسول اللہ تعالیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم کا نام ہے۔	۱۶۸	

Fatawa Razawiyya, Volume Fifteen (15)

Page No.	Topic / Description	Page No.
285	Evidence from the sayings of scholars for calling the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, the "Bridegroom of the Kingdom of Allah."	632
285	The Prophets, upon them be peace and salutations, are "alive, not dead," not "dead, not alive."	632
287	The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, is the absolute deputy of Allah over the entire kingdom and dominion.	632
287	Both the Quran and Hadith are the faith of a believer.	632
287	In Hadith, the word "Aroos" (bride) has appeared for Surah Ar-Rahman.	632
287	Repetition of Hadith establishes the root of faith in hearts.	633
290	Every day, seventy thousand angels in the morning and seventy thousand in the evening present themselves around the pure mausoleum and offer prayers and greetings.	290
290	Remembering the Beloved is the comfort of hearts.	634
290	The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, will appear before the Lord surrounded by seventy thousand angels like a new bride.	634
290	Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him, and the gate of Paradise.	634
351	Those who believed after seeing the face of the Messenger of God said, "This is not the face of a liar." Thus, accusing the noble presence of the Almighty of the possibility of lying is a great slander.	635
351	Glad tidings of the Seal of Prophets.	635
225	According to Muslims, the noble description "Mercy to the worlds" is a specialty of the Messenger of the world of mercy, peace and blessings of Allah be upon him.	638
225	The verdict of Prophet Ibrahim, peace be upon him, that Muhammad, the Messenger of Allah, is superior to all prophets.	638
522	Being "Mercy to the worlds" is a specialty of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him.	638

Page No.	Topic / Description	Page No.
522	In the Torah, the name of the noble Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, is Habib-ur-Rahman.	638
522	Glad tidings regarding the Majlis-e-Milad (assembly celebrating his birth).	638
522	The Leader of the world, peace and blessings of Allah be upon him, is the first of the Prophets in creation and the last of the Prophets in being sent.	638
561	The ranks of those who possess religious greatness.	641
561	Glad tidings of the birth of the Messenger, peace and blessings of Allah be upon him.	641
561	Honoring an elderly Muslim is honoring Allah.	641
561	Sayyid Na-sa'eed bin Zaid is among the ten promised Paradise (Ashara Mubashara).	642
562	In the Great Quran, honoring the Messenger is also declared as a purpose of sending the Messenger.	642
562	The prayer of mercy from the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, for Zaid bin Amr bin Nufayl and the news of him being a dweller of Paradise.	643
584	That Prophets are absolutely superior is a matter of consensus (Ijma').	644
584	Rising of a special star at the birth of the Prophet (Milad-un-Nabi).	644
585	Allah the Pure praised the miracles of Isa (Jesus), peace be upon him.	647
585	Names of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him.	647
613	Prophets pray in their graves.	648
613	Special characteristics of Mustafa, peace and blessings of Allah be upon him.	648
615	Famous attributes of Prophet Messiah, Messenger, peace and blessings be upon him, as described by the Quran.	649
615	The Ummah of the Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, will exceed all other nations in number on the Day of Resurrection, such that out of 120 rows of the people of Paradise, eighty (80) will be from your Ummah, and the remaining forty (40) rows will be from all other nations.	649

फ़तावा रज़विया, जिल्द पंद्रह (15)

पेज नं.	विषय / विवरण	पेज नं.
285	विद्वानों के कथनों से रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को 'अरुस-ए-ममलकत-ए-इलाही' (अल्लाह के राज्य का दूल्हा) कहने का प्रमाण।	632
285	अंबिया (पैगंबर) अलैहिमुस्सलाम 'अह्या' (जीवित) हैं, 'अमवात' (मृत) नहीं।	632
287	रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पूरी कायनात और मलकुत पर अल्लाह के मुतलक़ (परम) नायब हैं।	632
287	कुरान और हदीस दोनों मोमिन का ईमान हैं।	632
287	सूरह अर-रहमान के लिए हदीस में शब्द 'अरुस' (दुल्हन) आया है।	632
287	हदीसों का दोहराव दिलों में ईमान की जड़ें जमाता है।	633
290	प्रतिदिन सुबह और शाम सत्तर-सत्तर हजार फरिश्ते रौज़ा-ए-अतहर (पवित्र मज़ार) के चारों ओर उपस्थित होकर दुरूद-ओ-सलाम पेश करते हैं।	290
290	महबूब का ज़िक्र दिलों को सुकून देने वाला है।	634
290	हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम सत्तर हज़ार फरिश्तों के झुरमुट में एक नई दुल्हन की तरह रब की बारगाह में पेश होंगे।	634
290	मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम और जन्नत का दरवाज़ा।	634
351	अल्लाह के रसूल का चेहरा देखकर ईमान लाने वालों ने कहा, 'यह किसी झूठे का चेहरा नहीं है'; अतः अल्लाह तआला की पाक ज़ात पर झूठ के मुमकिन होने का आरोप एक बड़ा बहतान है।	635
351	खातमुल अंबिया की खुशखबरी।	635
225	मुसलमानों के नज़दीक 'रहमतुल-लिल-आलमीन' का गुण रहमत-ए-आलम हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की विशेषता है।	638
225	हज़रत इब्राहीम अलैहिस्सलाम का फैसला कि मुहम्मद रसूलुल्लाह तमाम नबियों से अफ़ज़ल (श्रेष्ठ) हैं।	638

पेज नं.	विषय / विवरण	पेज नं.
522	'रहमत-ए-आलम' होना हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की विशेषता है।	638
522	तौरात में हुज़ूर अनवर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का नाम 'हबीबुर रहमान' है।	638
522	मजलिस-ए-मीलाद मुबारक के संबंध में शुभ समाचार।	638
522	सरवर-ए-आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम सृष्टि में पहले नबी और बेअसत (नबूवत मिलने) में आखिरी नबी हैं।	638
561	धार्मिक महानता रखने वालों के पद।	641
561	मीलादुर रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की खुशखबरी।	641
561	बुजुर्ग मुसलमान का सम्मान करना अल्लाह का सम्मान करना है।	641
561	सैय्यद ना-सईद बिन ज़ैद अशरा मुबशरा में से हैं।	642
562	कुरान-ए-अज़ीम में रसूल भेजने का उद्देश्य रसूलुल्लाह का सम्मान भी ठहराया गया है।	642
562	हज़रत ज़ैद बिन अम्र बिन नफ़ैल के लिए हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की रहमत की दुआ और उनके जन्नती होने की खबर।	643
584	अंबिया का पूर्ण रूप से श्रेष्ठ होना एक सर्वसम्मत (इजमाई) मसला है।	644
584	मीलादुन नबी पर एक विशेष सितारे का उदय।	644
585	अल्लाह पाक ने ईसा अलैहिस्सलाम के मोजिजों (चमत्कारों) पर उनकी प्रशंसा की।	647
585	अस्मा-ए-नबी (नबी के नाम) सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।	647
613	अंबिया किराम अपनी कब्रों में नमाज़ पढ़ते हैं।	648
613	खसाइस-ए-मुस्तफा (मुस्तफा की विशेषताएँ) सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।	648
615	हज़रत मसीह रसूल अलैहिस्सलातु वस्सलाम के प्रसिद्ध गुण जो कुरान ने बयान किए।	649
615	हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की उम्मत कयामत के दिन संख्या में तमाम उम्मतों से अधिक होगी, जन्नत वालों की 120 सफ़ों (लाइनों) में से अस्सी (80) आपकी उम्मत की होंगी और चालीस (40) सफ़ें बाकी तमाम उम्मतों की होंगी।	649

۲۸۵ | رسول اللہ تعالیٰ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کو عروس مملکۃ اللہ کہنے کا اقوال علماء سے ثبوت۔ | ۶۳۲ ۲۸۵ | انبیاء علیہم الصلوۃ والتسلیمات "احیاء غیر اموات" ہیں نہ کہ "اموات غیر احیاء"۔ | ۶۳۲ ۲۸۷ | حضور صلی اللہ تعالی علیہ وسلم تمام ملک و ملکوت پر اللہ تعالی کے نائب مطلق ہیں۔ | ۶۳۲ ۲۸۷ | قرآن و حدیث دونوں ایمان مؤمن ہیں۔ | ۶۳۲ ۲۸۷ | سورۃ الرحمن کے لئے حدیث میں لفظ عروس (دلہن) آیا ہے۔ | ۶۳۲ ۲۸۷ | احادیث کا تکرار دلوں میں ایمان کی جڑ جماتا ہے۔ | ۶۳۳ ۲۹۰ | روزانہ ستر ہزار فرشتے صبح اور ستر ہزار شام کے وقت روضہ اطہر کے گرد حاضر ہو کر صلوۃ و سلام عرض کرتے ہیں۔ | ۲۹۰ ۲۹۰ | ذکر محبوب راحت قلوب ہے۔ | ۶۳۴ ۲۹۰ | حضور صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ستر ہزار فرشتوں کے جھرمٹ میں نئی دلہن کی طرح رب کے حضور حاضر ہوں گے۔ | ۶۳۴ ۲۹۰ | محمد صلی اللہ تعالی علیہ وسلم اور دروازہ جنت۔ | ۶۳۴ ۳۵۱ | رسول خدا کا چہرہ دیکھ کر ایمان لانے والوں نے کہا جھوٹے کا چہرہ نہیں تو باری تعالیٰ کے وجہ کریم پر امکان کذب کی تہمت بہتان عظیم ہے۔ | ۶۳۵ ۳۵۱ | خاتم الانبیاء کی بشارت۔ | ۶۳۵ ۲۲۵ | وصف کریم رحمۃ للعلمین مسلمانوں کے نزدیک حضور رحمت عالم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کا خاصہ ہے۔ | ۶۳۸ ۲۲۵ | حضرت ابراہیم علیہ السلام کا فیصلہ کہ محمد رسول اللہ تمام نبیوں سے افضل ہیں۔ | ۶۳۸ ۵۲۲ | رحمت عالم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کا خاصہ ہے۔ | ۶۳۸ ۵۲۲ | توراۃ میں حضور انور صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کا نام حبیب الرحمن ہے۔ | ۶۳۸ ۵۲۲ | مجلس میلاد مبارک کی نسبت مبشرات۔ | ۶۳۸ ۵۲۲ | سرور عالم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم خلق میں اول الانبیاء اور بعثت میں آخر الانبیاء ہیں۔ | ۶۳۸ ۵۶۱ | عظمت دینی رکھنے والوں کے مراتب۔ | ۶۴۱ ۵۶۱ | بشارت میلاد الرسول صلی اللہ تعالی علیہ

وسلم۔ | ۶۴۱ ۵۶۱ | بوڑھے مسلمان کی تعظیم کرنا اللہ کی تعظیم ہے۔ | ۶۴۱ ۵۶۱ | سید ناصعید بن زید عشرہ مبشرہ میں سے ہیں۔ | ۶۴۲ ۵۶۲ | قرآن عظیم میں رسول کے مبعوث کرنے کا مقصد رسول اللہ کی تعظیم بھی قرار دی گئی ہے۔ | ۶۴۲ ۵۶۲ | حضرت زید بن عمرو بن نفیل کے لئے حضور صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کی دعائے رحمت اور جنتی ہونے کی خبر۔ | ۶۴۳ ۵۸۴ | انبیاء کا علی الاطلاق افضل ہونا اجماعی مسئلہ ہے۔ | ۶۴۴ ۵۸۴ | میلاد النبی پر خاص تارے کا طلوع۔ | ۶۴۴ ۵۸۵ | اللہ پاک نے عیسیٰ علیہ السلام کے معجزات پر ان کی مدح فرمائی۔ | ۶۴۷ ۵۸۵ | اسماء النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم۔ | ۶۴۷ ۶۱۳ | انبیاء کرام اپنی قبروں میں نماز پڑھتے ہیں۔ | ۶۴۸ ۶۱۳ | خصائص مصطفیٰ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم | ۶۴۸ ۶۱۵ | حضرت مسیح رسول علیہ الصلوۃ والسلام کے مشہور اوصاف جو قرآن نے بیان کیے۔ | ۶۴۹ ۶۱۵ | حضور اقدس صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کی اُمت تمام امتوں سے شمار میں روز قیامت زائد ہو گی کہ اہل جنت کی ایک سو بیس "۱۲۰" صفوں میں سے اسی "۸۰" آپ کی امت کی اور چالیس "۴۰" صفیں باقی تمام امتوں کی ہوں گی۔ | ۶۴۹

Fatawa Razawiyya Volume 15

[Reference No. | Topic | Content / Detail | Page No.]

255 | All blessings, small or large, are distributed through the hands of the Master of the Two Worlds (peace and blessings of Allah be upon him). | Beliefs & Theology | 73

260 | He is the First and the Last, the Manifest and the Hidden. | Insulting scholars is disbelief (kufr). | 74

261 | No Prophet could enter Paradise before the Resplendent Presence (peace and blessings of Allah be upon him), and no nation before his nation. | The knowledge of all creation compared to the Knowledge of God does not even have the proportion that a hundred-millionth part of a drop has to the ocean. | 74

263 | Two thousand years before the creation of Adam (peace be upon him), Allah Almighty wrote the blessed name of the Presence (peace and blessings be upon him) along with His own name on the Throne and commanded Gabriel (peace be upon him) to send blessings. | The physical Ascension (Miraj) is true and correct. | 75

671 | If there were to be a Prophet after me, it would have been Hazrat Umar (may Allah be pleased with him). | The statement "The decision of Muhammadi Shariah is not accepted, custom and law are preferred" is disbelief (kufr). | 80

680 | Abu Bakr Siddiq (may Allah be pleased with him) is Siddiq-e-Akbar (the Greatest Truthful), and Hazrat Ali Murtaza (may Allah be pleased with him) is Siddiq-e-Asghar (the Lesser Truthful). | Scholars have not accepted the excuse of a 'slip of the tongue' in uttering words of disbelief (kufr). | 83

683 | The Shaykhain (Abu Bakr and Umar) are among the first to enter Paradise. | To consider disbelief (kufr) as something good is disbelief. | 99

686 | Four reasons for the precedence of Sayyiduna Siddiq. | It is mandatory (fard) to mention the holy name of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) with reverence. | 99

707 | Hazrat Ali (may Allah be pleased with him) is to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) as Harun (Aaron) was to Musa (Moses). | Calling him merely "Rasul, Rasul" out of lack of reverence is disbelief, and if done without necessity, it leads to deprivation of blessings. | 100

709 | The command of the Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) that I am the last Prophet and mine is the last nation. | Whoever participates in gatherings of disbelief with pleasure and inclination becomes a disbeliever; however, one under legal compulsion (Ikrah-e-Shari) is excused. | 105

731 | No one from the Ahl al-Bayt (Prophet's family) will go to Hell. | It is the faith of a Muslim that no one wishes well for us more than Allah and His Messenger. | 142

[Sub-heading: Testimony (Shahadat)]

--- | --- | Allah, the One, the Subduer, is the Protector and Supporter of this religion. | 143

149 | Severe warning in the Hadith regarding false testimony. | The knowledge of the unseen (Ghayb) belongs to Allah Almighty; then by His gift, it is bestowed upon His Beloved (peace and blessings of Allah be upon him). | 143

--- | --- | Allah Almighty has purchased the lives and wealth of the believers in exchange for Paradise. | 143

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

[संदर्भ संख्या | विषय | सामग्री / विवरण | पृष्ठ संख्या]

255 | तमाम छोटी बड़ी नेमतें सरकारे दो आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के हाथों पर बंटती हैं। | अकाइद व कलाम | 73

260 | वही अव्वल है, वही आखिर है, वही ज़ाहिर है और वही बातिन है। | उलमा की तौहीन कुफ्र है। | 74

261 | हुज़ूरे अनवर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से पहले कोई नबी और आपकी उम्मत से पहले कोई उम्मत जन्नत में नहीं जा सकती। | सारी मखलूकात के इल्म को इल्म-ए-इलाही से वह निस्बत भी नहीं जो कतरे के करोड़वें हिस्से को समंदर से है। | 74

263 | अल्लाह तआला ने आफ़रीनिश-ए-आदम अलैहिस्सलाम से दो हज़ार बरस पहले हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम का नाम मुबारक अपने नाम के साथ मिला कर अर्श पर लिखा और जिब्रील अलैहिस्सलाम को दरूद भेजने का हुक्म दिया। | मेराज-ए-जिस्मानी हक़ और सही है। | 75

671 | अगर मेरे बाद कोई नबी होता तो हज़रत उमर (रज़ि.) होते। | "शरा-ए-मुहम्मदी का फैसला कबूल नहीं, रिवाज व कानून मंजूर है" यह फिकरा कुफ्र है। | 80

680 | अबू बक्र सिद्दीक़ रज़ियल्लाहु तआला अन्हु सिद्दीक़-ए-अकबर हैं, और हज़रत अली मुर्तज़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु सिद्दीक़-ए-असग़र। | कलमा-ए-कुफ्र बोलने में उलमा ने ज़बान की लग़्ज़िश का उज़्र कबूल नहीं किया। | 83

683 | हज़रात-ए-शैख़ैन अव्वलीन जन्नती हैं। | कुफ्र को अच्छा समझना कुफ्र है। | 99

686 | सय्यदुना सिद्दीक़ की सबक़त की चार वजुहात। | रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का नाम-ए-अकदस ताज़ीम से लेना फर्ज़ है। | 99

707 | हज़रत अली रज़ियल्लाहु तआला अन्हु नबी-ए-करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के लिए बमंज़ला-ए-हारून हैं। | तर्कए-ताज़ीम के तौर पर खाली रसूल रसूल कहना कुफ्र है और बिला ज़रूरत हो तो बरकात से महरूमी। | 100

709 | फरमान-ए-रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम कि मैं आख़िरी नबी और मेरी उम्मत आख़िरी उम्मत। | कुफ्र की महफिलों में जो ब-रिज़ा व रग़बत शरीक हो काफिर हो गया और अगर इकरा-ए-शरई हो तो माज़ूर है। | 105

731 | अहले-बैत से कोई भी जहन्नमी नहीं। | मुसलमान का ईमान है कि अल्लाह व रसूल से ज़्यादा कोई हमारा भलाई चाहने वाला नहीं। | 142

[उप-शीर्षक: शहादत]

--- | --- | अल्लाह वाहिद-ओ-क़हार इस दीन का हाफ़िज़ व नासिर है। | 143

149 | झूठी गवाही पर हदीस शरीफ की वईद-ए-शदीद। | ग़ैब का इल्म अल्लाह तआला को है फिर उसकी अता से उसके हबीब सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को। | 143

--- | --- | अल्लाह तआला ने मुसलमानों के जान व माल जन्नत के एवज़ खरीद लिये हैं। | 143

فتاویٰ رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

[حوالہ نمبر | موضوع | مواد / تفصیل | صفحہ نمبر]

۲۵۵ | تمام چھوٹی بڑی نعمتیں سرکارِ دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ہاتھوں پر بٹتی ہیں۔ | عقائد وکلام | ۷۳

۲۶۰ | ھو الاول والآخر والظاھر والباطن۔ | علماء کی توہین کفر ہے۔ | ۷۴

۲۶۱ | حضورِ انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے پہلے کوئی نبی اور آپ کی اُمت سے پہلے کوئی امت جنت میں نہیں جا سکتی۔ | ساری مخلوقات کے علم کو علم الٰہی سے وہ نسبت بھی نہیں جو قطرے کے کروڑویں حصہ کو سمندر سے ہے۔ | ۷۴

۲۶۳ | اللہ تعالیٰ نے آفرینش آدم علیہ السلام سے دو ہزار برس قبل حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا نام مبارک اپنے نام کے ساتھ ملا کر عرش پر لکھا اور جبرئیل علیہ السلام کو درود بھیجنے کا حکم دیا۔ | معراج جسمانی حق و صحیح ہے۔ | ۷۵

۶۷۱ | اگر میرے بعد کوئی نبی ہوتا تو حضرت عمرؓ نہ ہوتے۔ | "شرع محمدی کا فیصلہ قبول نہیں، رواج و قانون منظور ہے" یہ فقرہ کفر ہے۔ | ۸۰

۶۸۰ | ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ صدیق اکبر ہیں، اور حضرت علی مرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ صدیقِ اصغر۔ | کلمہ کفر بولنے میں علماء نے زبان کی لغزش کا عذر قبول نہیں کیا۔ | ۸۳

۶۸۳ | حضرات شیخین اولین جنتی ہیں۔ | کفر کو اچھا سمجھنا کفر ہے۔ | ۹۹

۶۸۶ | سیدنا صدیق کی سبقت کی چار وجوہات۔ | رسول اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا نام اقدس تعظیم سے لینا فرض ہے۔ | ۹۹

۷۰۷ | حضرت علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بنی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لئے بمنزلہ ہارون ہیں۔ | ترک تعظیم کے طور پر خالی رسول رسول کہنا کفر ہے اور بلا ضرورت ہو تو برکات سے محرومی۔ | ۱۰۰

۷۰۹ | فرمانِ رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کہ میں آخری نبی اور میری اُمت آخری اُمت۔ | کفر کی محفلوں میں جو برضا و رغبت شریک ہو کافر ہو گیا اور اگر اکراہِ شرعی ہو تو معذور ہے۔ | ۱۰۵

۷۳۱ | اہلبیت سے کوئی بھی جہنمی نہیں۔ | مسلمان کا ایمان ہے کہ اللہ و رسول سے زیادہ کوئی ہمارا بھلائی چاہنے والا نہیں۔ | ۱۴۲

[ذیلی سرخی: شہادت]

--- | --- | اللہ واحد قہار اس دین کا حافظ و و ناصر ہے۔ | ۱۴۳

۱۴۹ | جھوٹی گواہی پر حدیث شریف کی وعید شدید۔ | غیب کا علم اللہ تعالیٰ کو ہے پھر اس کی عطاء سے اس کے حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو۔ | ۱۴۳

--- | --- | اللہ تعالیٰ نے مسلمانوں کے جان و مال جنت کے عوض خرید لئے ہیں۔ | ۱۴۳

Fatawa Rizvia - Volume XV

Page	Subject
149	Saying "I curse those who pray" is a word of disbelief.
150	Saying "What's wrong with lying?" is a word of disbelief.
154	Seeking help from saints (Awliya) is permissible.
158	Imam al-Haramayn and Imam Muhammad al-Juwayni have declared ascribing falsehood to the Messenger of Allah (PBUH) as disbelief.
159	Those who spoke of the Holy Prophet (PBUH) having a nocturnal emission and persisted in it must renew their faith and marriage.
163	Insulting a religious scholar because of their religious knowledge is disbelief; otherwise, it is a major sin.
163	Those who mock the beard must repent and renew their marriage.
164	There are two opinions regarding the brothers of Joseph (PBUH)

Page	Subject
149	The doctrine of the Ahl al-Sunnah wa'l Jama'ah is that space and direction (above/below) are not conceivable for Allah Almighty.
150	According to the people of truth, it is impossible for anyone to be a partner or equal to the Prophet (PBUH) in all his perfect attributes.
154	It is impossible for there to be a partner or equal to the Prophet (PBUH).
158	One who believes that it is possible for the Prophets (PBUH) or for Allah Almighty to lie is a disbeliever by consensus and agreement.
159	A mute person's speech is not impossible in itself, nor impossible due to an external factor, nor rationally impossible, nor legally impossible, but only habitually impossible.
163	Divine revelation comes to the Prophets (PBUH) internally, which is referred to as "Nafth fi al-Ruh" (inspiration into the soul).
163	If anyone claims the descent of revelation upon themselves, they are a disbeliever, even if they do not claim prophethood.
164	

Page	Subject	Page	Subject
	being prophets or not. Therefore, disrespecting them is either forbidden or disbelief.		Knowledge of Sharia rulings is not possible without the mediation of the Prophets.
168	All the actions, words, and deeds of the Ummah are before the Prophet (PBUH).	168	Whenever a thought of the Prophet (PBUH) comes to a Muslim, it will only come with greatness and majesty.
172	A person who insults the dignity of the Messenger, despite reciting the Kalimah, becomes a disbeliever.	172	The saints (Awliya) exercise spiritual influence in the world during their life and after death.
172	One who insults with their tongue without legal compulsion is a disbeliever, even if they do not believe in that insult in their heart.	172	The perfection and vastness of the knowledge of the saints.
177	Faith is not complete without loving the Holy Prophet (PBUH) more than the world and everything in it.	177	Both the one who utters words of disbelief and the one who is pleased with it will be called disbelievers.
187	To consider the entire Ummah as disbelievers is disbelief.	187	'Mulhid' (heretic) includes all sects of disbelief.
178	Not knowing that divine knowledge is necessary and essential, and considering ignorance possible for Him, is disbelief.	178	[Blank]

फ़तावा रज़विया - जिल्द १५

पृष्ठ	विषय
१४९	"नमाज़ पढ़ने वाले पर लानत भेजता हूँ" कलमा-ए-कुफ़्र है।
१५०	"झूठ बोला तो क्या बुरा किया" कलमा-ए-कुफ़्र है।
१५४	औलिया से इस्तिमदाद (मदद माँगना) जायज़ है।
१५८	इमाम अल-हरमैन और इमाम मुहम्मद जुवैनी ने रसूलुल्लाह ﷺ पर इफ़्तरा (झूठ बाँधने) को कुफ़्र करार दिया है।
१५९	जिन लोगों ने हुज़ूर ﷺ के एहतिलाम (स्वप्नदोष) होने की बात कही और उस पर इसरार किया, वे ईमान और निकाह की तजदीद (नवीनीकरण) करें।
१६३	दीन के इल्म की वजह से आलिम-ए-दीन की तौहीन कुफ़्र है, वर्ना गुनाह-ए-कबीरा है।
१६३	दाढ़ी का मज़ाक उड़ाने वालों पर तौबा और तजदीद-ए-निकाह ज़रूरी है।
१६४	

पृष्ठ	विषय
१४९	अहले सुन्नत व जमाअत का मज़हब यह है कि अल्लाह तआला के लिए मकान और ऊपर-नीचे का तसव्वुर नहीं किया जा सकता।
१५०	अहले हक़ के नज़दीक तमाम सिफ़ाते कमालीया में हुज़ूर अलैहिस्सलाम का शरीक व हमसर होना मुहाल (असंभव) है।
१५४	हुज़ूर अलैहिस्सलाम का शरीक व हमसर होना मुहाल है।
१५८	नबियों और अल्लाह तआला के लिए झूठ को मुमकिन मानने वाला बिल-इत्तिफ़ाक़ और इज्मा' से काफ़िर है।
१५९	गूँगे का बोलना न ज़ाती तौर पर मुहाल है, न किसी और वजह से, न अक़्ली और न ही शरई, बल्कि यह महज़ मुहाले-आदी (सामान्यतः असंभव) है।
१६३	नबियों पर वह्य-ए-इलाही बातिनी तौर पर आती है, जिसे "नफ़्त फ़िर रूह" कहा जाता है।
१६३	अगर कोई अपने ऊपर वह्य के नुज़ूल का दावा करे तो वह काफ़िर है, चाहे वह नबुव्वत का दावा न करे।
१६४	शरीयत के अहकाम की मारिफ़त नबियों के वसीले के बिना मुमकिन नहीं।

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय
	युसूफ़ अलैहिस्सलाम के भाइयों के नबी होने या न होने के बारे में दो क़ौल हैं, इसलिए उनकी बेअदबी हराम या कुफ़्र है।		
१६८	उम्मत के तमाम आमाल, अफ़आल और अकवाल हुज़ूर के सामने हैं।	१६८	जब भी मुसलमान के दिल में हुज़ूर ﷺ का ख्याल आएगा, तो वह अज़मत और जलाल के साथ ही आएगा।
१७२	कलमा पढ़ने के बावजूद रसूल की शान में गुस्ताखी करने वाला काफ़िर हो जाता है।	१७२	औलिया किराम दुनिया में और वफ़ात के बाद भी तसर्रुफ़ (अधिकारों का प्रयोग) करते हैं।
१७२	शरई मजबूरी के बिना ज़बान से गुस्ताखी करने वाला काफ़िर होगा, चाहे दिल में उस गुस्ताखी का अक़ीदा न हो।	१७२	औलिया के इल्म का कमाल और वुसअत (विस्तार)।
१७७	नबी करीम ﷺ को दुनिया और जो कुछ उसमें है, उससे ज़्यादा महबूब माने बिना ईमान कामिल नहीं होता।	१७७	कुफ़्र का कलमा बोलने वाला और उस पर राज़ी होने वाला, दोनों काफ़िर कहे जाएंगे।
१८७	तमाम उम्मत को काफ़िर मानना कुफ़्र है।	१८७	मुलहिद में कुफ़्र के तमाम फ़िरक़े शामिल हैं।
१७८	अल्लाह के इल्म को लाज़िम और ज़रूरी न जानना और उसमें जहल (अज्ञानता) को मुमكين मानना कुफ़्र है।	१७८	[खाली]

صفحہ	مضمون
۱۴۹	"نماز پڑھنے والے پر لعنت بھیجتا ہوں" کلمہ کفر ہے۔
۱۵۰	"جھوٹ بولا تو کیا بُرا کیا" کلمہ کفر ہے۔
۱۵۴	اولیاء سے استمداد جائز ہے۔
۱۵۸	امام الحرمین اور امام محمد جوینی نے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر افتراء کو کفر قرار دیا ہے۔
۱۵۹	جن لوگوں نے حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے احتلام ہونے کی بات کی اور اس پر اصرار کیا تجدید ایمان و نکاح کریں۔
۱۶۳	

صفحہ	مضمون
۱۴۹	اہلسنت وجماعت کا مذہب یہ ہے کہ اللہ تعالیٰ کے لئے مکان اور فوق و تحت منصور نہیں۔
۱۵۰	اہل حق کے نزدیک تمام صفات کمالیہ میں حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کا شریک و ہمسر محال ہے۔
۱۵۴	علیہ الصلوٰۃ والسلام کا شریک و ہمسر محال ہے۔
۱۵۸	حضرات انبیاء علیہم افضل الصلوٰۃ والثناء اور اللہ تعالیٰ کا کذب ممکن ماننے والا بالاتفاق اور بالاجماع کافر ہے۔
۱۵۹	گونگے کا بولنا نہ محال بالذات، نہ ممتنع بالغیر، نہ محال عقلی، نہ محال شرعی بلکہ صرف محال عادی ہے۔
۱۶۳	

صفحہ	مضمون
	توہینِ عالم دین بوجہ علم دین کفر ہے ورنہ گناہِ کبیرہ ہے۔
۱۶۳	ڈاڑھی کا مذاق اڑانے والوں پر توبہ تجدیدِ نکاح ضروری۔
۱۶۴	برادران یوسف علیہ السلام کے بارے میں نبی ہونے نہ ہونے کے دونوں قول ہیں۔ اسلئے ان کی بے ادبی یا حرام ہے یا کفر۔
۱۶۸	امت کے تمام افعال و اقوال و اعمال حضور کے سامنے ہیں۔
۱۷۲	کلمہ پڑھنے کے باوجود رسول کی شان میں گستاخی کرنے والا کافر ہو جاتا ہے۔
۱۷۲	بغیر اکراہ شرعی زبان سے گستاخی کرنے والا کافر ہوگا اگرچہ دل میں اس گستاخی کا معتقد نہ ہو۔
۱۷۷	

صفحہ	مضمون
	انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام کو وحی الہی باطنی طور پر آتی ہے۔ جس کو نفث فی الروح کہتے ہیں۔
۱۶۳	اگر کوئی اپنے پر وحی کے نزول کا دعویٰ کرے تو کافر ہے اگرچہ نبوت کا دعویٰ نہ کرے۔
۱۶۴	احکامِ شرعیہ کی معرفت انبیاء کی وساطت کے بغیر ممکن نہیں۔
۱۶۸	حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کا خیال مسلمان کو جب بھی آئے گا عظمت و جلال کے ساتھ ہی آئیگا۔
۱۷۲	اولیاء کرام دنیا میں تصرف کرتے ہیں اور بعدِ وفات بھی۔
۱۷۲	کمال و وسعتِ علمِ اولیاء۔
۱۷۷	کلمہ کفر بولنے والا اس پر راضی ہونے والا دونوں کو کافر کہا جائے گا۔

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
	نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو دینا و مافیہا سے بڑھ کر محبوب مانے بغیر ایمان کامل نہیں ہوتا۔		
۱۸۷	تمام اُمت کو کافر ماننا کفر ہے۔	۱۸۷	ملحد تمام فرق کفر کو شامل ہے۔
۱۷۸	علمِ الہی کو لازم و ضروری نہ جاننا اور اس کے جہل کو ممکن ماننا کفر ہے۔	۱۷۸	[خالی]

Fatawa Rizvia, Volume 15 (15)

Topic 1	Serial No.	Topic 2	Page No.
Wahhabis are Kharijites, and their excommunication is necessary because they call the entire Muslim Ummah infidels.	235	Belief in 'Ittihad' (union) and 'Hulul' (incarnation) is infidelity.	330
Conversation with Allah is specific to the Prophets (peace be upon them) and angels.	244	Allah Almighty's actions are free from motive and purpose but are full of wisdom/benefits.	309
Declaring Prophets (peace be upon them) as infidels is itself an act of infidelity.	245	Explanation of the differences among scholars regarding the inclusions of hearing and seeing. (Footnote)	315
Making a non-prophet a prophet is clear infidelity.	248	Whatever object is outside the scope of an attribute, the shortcoming lies with that object. Allah forbid, there is no lack in the attribute of the Creator.	322
The slightest disrespect towards the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is infidelity.	249	An impossibility is not an entity such that it could be said a thing was left out of the generality of Divine Power.	322
He who confesses to his own infidelity is an infidel.	251	Divine attributes are attributes of perfection; Allah forbid, they are not attributes of defect or deficiency.	322
Declaring the entire Ummah as infidels is infidelity.	253	Consensus of the Mu'tazilites and theologians that Divine lying is impossible.	325
To call shaving the beard a 'Sunnah' is infidelity.	266	By the agreement of Ash'aris and others, deficiency for Allah Almighty is impossible.	326
	266		326

Topic 1	Serial No.	Topic 2	Page No.
Saying "it is Sunnah" in denial of the obligation of the beard is misguidance, not infidelity.		Allah Almighty is free from lying in both His promise and His warning. (Tafsir Kabir)	
It is not definitive that the Mushaf-e-Sharif is superior to the great Companions.	270	Allah Almighty being free from flaws is a rational matter.	333
Calling Pharaoh a believer and claiming his faith was more than that of the believers is infidelity.	272	Some wrong ramifications of philosophers based on the aforementioned principle.	333
Explanation of 'What was and what will be' (Makan wa Mayakun).	274	Allah Almighty being free from lying is among the essentials of religion.	337
A question related to 'Hulul' (incarnation) and 'Ittihad' (union).	276, 280, 76	Everything possible is within Divine Power.	335
Presuming infidelity presently is infidelity.	293	Divine Will is a matter of the Unseen.	335
The meaning of 'La ilaha' is the negation of the divinity of other than God, not the absolute negation of divinity.	293	Creation (Takwin) etc., Divine attributes, are eternal.	335
He who intended to say 'La ilaha illallah' but could only say 'La ilaha' did not become an infidel.	295	The emanation of the Word of Allah from Allah Almighty is not by way of choice (like human choice).	365

फ़तावा रज़विया, खंड १५ (१५)

विषय १	क्रम संख्या	विषय २	पृष्ठ संख्या
वहाबी खारजी हैं और खारजियों की तकफ़री (काफ़िर कहना) इस आधार पर अनिवार्य है कि वे पूरी मुस्लिम उम्मत को काफ़िर कहते हैं।	२३५	इत्तिहाद और हुलूल (ईश्वर में विलय और अवतार) का अकीदा कुफ़्र है।	३३०
अल्लाह तआला से बातचीत करना अंबिया-ए-किराम अलैहिमुस्सलाम और फ़रिश्तों के साथ विशिष्ट है।	२४४	अल्लाह तआला के कर्म कारण और प्रयोजन से मुक्त हैं, लेकिन वे लाभ/हिकमत से परिपूर्ण हैं।	३०९
अंबिया अलैहिमुस्सलाम के प्रति कुफ़्र का हुक्म देना स्वयं कुफ़्र है।	२४५	सुनने और देखने के दायरे में विद्वानों के बीच मतभेद का वर्णन। (हाशिया)	३१५
गैर-नबी को नबी बनाना प्रत्यक्ष कुफ़्र है।	२४८	जो वस्तु किसी गुण के दायरे से बाहर है, उसमें कमी उस वस्तु की है। अल्लाह न करे, सृष्टिकर्ता के गुण में कोई कमी नहीं है।	३२२
हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की शान में ज़रा सी भी गुस्ताखी कुफ़्र है।	२४९	असंभव वस्तु कोई चीज़ ही नहीं है कि यह कहा जाए कि एक वस्तु दैवीय शक्ति की व्यापकता से बाहर रह गई।	३२२
जो अपने कुफ़्र का स्वीकार करे वह काफ़िर है।	२५१	ईश्वरीय गुण पूर्णता के गुण हैं, अल्लाह न करे, वे दोष और कमी के गुण नहीं हैं।	३२२
पूरी उम्मत को काफ़िर करार देना कुफ़्र है।	२५३	मोअतज़िला और मुतकल्लिमीन (धार्मिक विचारकों) की आम सहमति कि अल्लाह का झूठ बोलना असंभव है।	३२५

विषय १	क्रम संख्या	विषय २	पृष्ठ संख्या
दाढ़ी मुंडवाने को सुन्नत कहना कुफ़्र है।	२६६	अशायरा और अन्य की सहमति से, अल्लाह तआला के लिए कमी असंभव है।	३२६
दाढ़ी की अनिवार्यता के इनकार के रूप में यह कहना कि "यह सुन्नत है", पथभ्रष्टता है, कुफ़्र नहीं।	२६६	अल्लाह तआला अपने वादे और चेतावनी दोनों में झूठ से पाक है। (तफ़्सीर कबीर)	३२६
मुसहफ़-ए-शरीफ़ का बड़े सहाबा से श्रेष्ठ होना निश्चित नहीं है।	२७०	अल्लाह तआला का दोषों से मुक्त होना एक तर्कसंगत बात है।	३३३
फ़िरऔन को मोमिन कहना और उसके ईमान को मोमिनों के ईमान से अधिक बताना कुफ़्र है।	२७२	उपरोक्त मूल सिद्धांत पर दार्शनिकों के कुछ गलत निष्कर्ष।	३३३
'माकान व मायकून' (जो था और जो होगा) की व्याख्या।	२७४	अल्लाह तआला का झूठ से पाक होना धर्म की अनिवार्यताओं में से है।	३३७
हुलूल और इत्तिहाद से संबंधित एक प्रश्न।	२७६, २८०, ७६	हर संभव चीज़ ईश्वर की शक्ति में है।	३३५
वर्तमान में कुफ़्र का गुमान करना कुफ़्र है।	२९३	ईश्वरीय इच्छा ग़ैब (परोक्ष) का मामला है।	३३५
'ला इलाहा' का अर्थ ईश्वर के अलावा अन्य की दिव्यता का निषेध है, पूर्ण रूप से दिव्यता का निषेध नहीं।	२९३	रचना (तक़ीन) आदि ईश्वरीय गुण अनादि (अज़ली) हैं।	३३५
जिसने 'ला इलाहा इल्लल्लाह' कहना चाहा और केवल 'ला इलाहा' कह सका, वह काफ़िर नहीं हुआ।	२९५	अल्लाह के कलाम (वाणी) का अल्लाह तआला से जारी होना स्वेच्छा (मानवीय चयन) के रूप में नहीं है।	३६५

موضوع ۱	نمبر شمار
وہابی خارجی ہیں اور خارجیوں کی تکفیر اس بناء پر لازم ہے کہ وہ تمام امتِ مسلمہ کا کافر کہتے ہیں۔	۲۳۵
اللہ تعالیٰ سے ہمکلامی انبیاءِ کرام علیہم الصلوٰۃ والسلام اور ملائکہ کے ساتھ مختص ہے۔	۲۴۴
انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام کے ساتھ کفر کا حکم خود کفر ہے۔	۲۴۵
غیر نبی کو نبی بنانا کفرِ صریح ہے۔	۲۴۸
حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی شان میں ادنیٰ گستاخی کفر ہے۔	۲۴۹
	۲۵۱

موضوع ۲	صفحہ نمبر
اتحاد و حلول کا عقیدہ کفر ہے۔	۳۳۰
اللہ تعالیٰ کے افعال علت و غرض سے خالی ہیں پر مصالح سے مملو ہیں۔	۳۰۹
سمع و بصر کے شاملات میں اختلافِ علماء کا بیان۔ (حاشیہ)	۳۱۵
جو شیئ کسی صفت کے احاطہ سے خارج ہے اس میں قصور اس شیئ کا ہے۔ معاذ اللہ صفت باری کا کوئی نقصان نہیں۔	۳۲۲
محال شیئ ہے ہی نہیں کہ کہا جائے کہ ایک شے عمومِ قدرتِ الٰہیہ سے رہ گئی۔	۳۲۲
	۳۲۲

موضوع ۱	نمبر شمار
جو اپنے کفر کا اقرار کرے وہ کافر ہے۔	
تمام امت کو کافر قرار دینا کفر ہے۔	۲۵۳
ڈاڑھی منڈانے کو سنت کہنا کفر ہے۔	۲۶۶
ڈاڑھی کے وجوب کے انکار کے طور پر یہ کہنا کہ "یہ سنت ہے" گمراہی ہے کفر نہیں ہے۔	۲۶۶
مصحف شریف کا اعاظم صحابہ سے افضل ہونا قطعی نہیں ہے۔	۲۷۰
فرعون کو مومن کہنا اور اس کے ایمان کو مومنوں کے ایمان سے زیادہ بتانا کفر ہے۔	۲۷۲
ماکان ومایکون کی تشریح۔	۲۷۴
حلول و اتحاد سے متعلق ایک سوال۔	

موضوع ۲	صفحہ نمبر
صفاتِ الٰہیہ صفتِ کمال ہیں معاذ اللہ صفاتِ عیب و نقصان نہیں۔	
معتزلہ اور متکلمین کا اجماع کہ کذبِ الٰہی محال ہے۔	۳۲۵
باتفاق اشاعرہ وغیرہ اشاعرہ نقص باری تعالیٰ پر محال ہے۔	۳۲۶
اللہ تعالیٰ اپنے وعدہ اور وعید دونوں میں کذب سے پاک ہے۔ (تفسیر کبیر)	۳۲۶
اللہ تعالیٰ کا عیوب سے پاک ہونا امرِ عقلی ہے۔	۳۳۳
مذکورہ بالا اصل پر فلاسفہ کی چند غلط تفریعات۔	۳۳۳
اللہ تعالیٰ کا کذب سے پاک ہونا ضروریاتِ دینیہ سے ہے۔	۳۳۷
ہر ممکن مقدور ہے۔	۳۳۵

موضوع ۱	نمبر شمار	موضوع ۲	صفحہ نمبر
	۲۷۶، ۲۸۰، ۷۶		
زعمِ کفر فی الحال کفر ہے۔	۲۹۳	ارادہ الٰہیہ امرِ غیب ہے۔	۳۳۵
لا الہ کے معنی غیر خدا کی الوہیت کی نفی ہے مطلقاً الوہیت کی نفی نہیں ہے۔	۲۹۳	تکوین وغیرہ صفاتِ الہیہ ازلی ہیں۔	۳۳۵
جس نے لا الہ الا اللہ کہنا چاہا اور صرف لا الہ کہہ سکا کافر نہ ہوا۔	۲۹۵	کلام اللہ کا صدور اللہ تعالیٰ سے علیٰ وجہ الاختیار نہیں ہے۔	۳۶۵

Fatawa Razawiyya Volume (15)

Page	Subject	Page	Subject
446	For Allah Almighty, there is no waiting state; if lying were possible, it would be in actuality.	402	The Word of Allah is a requisite of His Essence.
447	Truthfulness is a divine attribute established by Allah's Essence, and attributes are requirements of the Essence, and change in the requirements of the Essence is impossible.	420	One who considers lying permissible for the Prophets in matters of preaching is definitely an infidel (Kafir).
449	If Divine lying were not a defect, it wouldn't be a perfection either; and for Allah Almighty, the proof of something that is not a perfection is impossible.	426	Explanation of the difference among Imams regarding the issue of faith and an illustration for determining the point of contention.
471	Knowledge of Divine Attributes is through Divine Acts.	431	It is necessary to believe in everything brought by the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).
473	From Divine Acts, reasoning is possible only for those attributes of perfection related to creation and origination; reasoning for remaining affirmative and negative attributes is not possible.	436	Sending the people of Paradise to Hell is intellectually impossible according to Maturidi scholars, as it implies a deficiency in Allah.
471	Reasoning is not possible for all affirmative and negative attributes.	442	Validating a blasphemous belief is itself blasphemy (Kufr).
471	The proof of all Divine Attributes is not from traditional evidence.	458	Explanation of 'The servant's power is Allah's power'.
472		459	

Page	Subject	Page	Subject
	There is a consensus of Muslims on Allah Almighty being free from defects; if He were considered tainted with defects, the consensus would be compromised.		Evils of 'Compound Ignorance' regarding Allah.
477	The fact that the attributes of perfection are not voluntary is a consensual issue.	468	One should hold the same belief as the majority of the People of Truth.
480	32 statements of the leaders of Islam on the Holy Quran being uncreated.	494	The People of Truth are the Ahl al-Sunnah; according to them, servants have 'acquisition' (Kasba) of power but not 'creative power'.
486	The definitive consensus of the Ahl al-Sunnah wa al-Jama'ah that Allah Almighty is not capable of injustice.	509	The True religion lies between 'compulsion' (Jabr) and 'delegation' (Tafweed).
491	Different levels of attributes.	510	Rulings regarding the knowledge of destiny (Taqdeer).
492	Whoever has resolved to speak a lie, even if he hasn't yet, has already become a liar in his internal speech.	520	To believe that Satan's knowledge is greater than that of the Prophet (Peace and Blessings be upon him) and to compare the Prophet's knowledge of the unseen to that of a madman, a beast, or any animal is blasphemy and apostasy.
498	The impossibility of lying for the mute and inanimate objects is not impossible in itself.	522	It is obviously impossible for a follower (Ummati) to be like the Prophet.
501	Divine actions are not caused (by anything outside).	532	The disbelievers' acknowledgement of Allah does not contradict their ignorance of Allah.

फ़तावा रज़विया जिल्द (15)

पेज	विषय
446	बारी ताला के लिए कोई प्रतीक्षित स्थिति नहीं है, तो अगर झूठ संभव होता, तो वह वास्तव में होता।
447	सच्चाई अल्लाह की एक सिफ़त है जो उसकी ज़ात से क़ायम है, और सिफ़ात ज़ात का तक़ाज़ा हैं और ज़ात के तक़ाज़ों में बदलाव नामुमकिन है।
449	अगर ईश्वरीय झूठ दोष न होता तो वह पूर्णता (कमाल) भी नहीं होता; और अल्लाह ताला के लिए ऐसी चीज़ का प्रमाण जो पूर्णता न हो, असंभव है।
471	अल्लाह के सिफ़ात की पहचान अल्लाह के अफ़आल (कार्यों) से होती है।
473	अल्लाह के अफ़आल से केवल उन्हीं कमाल वाली सिफ़ात पर तर्क करना संभव है जिनका सृजन और निर्माण से संबंध है, बाकी सुबूतिया और सल्बिया सिफ़ात पर तर्क नहीं किया जा सकता।
471	सभी सुबूतिया और सल्बिया सिफ़ात पर तर्क संभव नहीं है।
471	अल्लाह के सभी सिफ़ात का प्रमाण पारंपरिक प्रमाणों से नहीं है।
472	

पेज	विषय
402	कलाम-ए-इलाही ज़ात का तक़ाज़ा (आवश्यकता) है।
420	नबियों पर तबलीग़ी मामलों में झूठ को जायज़ मानने वाला निश्चित रूप से काफ़िर है।
426	ईमान के मसले में इमामों के बीच मतभेद का वर्णन और विवाद के बिंदु के निर्धारण का उदाहरण।
431	नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) जो कुछ भी लाए हैं, उन सब पर ईमान लाना ज़रूरी है।
436	जन्नतियों को जहन्नम में भेजना मातुरिदी विद्वानों के अनुसार बुद्धि के खिलाफ है, क्योंकि इससे अल्लाह में कमी आती है।
442	कुफ़्र के अक़ीदे को सही ठहराना कुफ़्र है।
458	'मक़दूरुल अब्द मक़दूरुल्लाह' की व्याख्या।
459	

पेज	विषय
	अल्लाह ताला के दोषों से पाक होने पर मुसलमानों की सर्वसम्मति है; यदि उन्हें दोषों से ग्रस्त माना जाए, तो यह सहमति दोषपूर्ण होगी।
477	कमाल की सिफ़ात का अनैच्छिक होना एक सर्वसम्मत मुद्दा है।
480	कुरान-ए-अज़ीम के ग़ैर-मख़लूक़ होने पर इस्लाम के इमामों के32 कथन।
486	अहल-ए-सुन्नत वल-ृमाअत की पक्की सहमति है कि अल्लाह ताला अन्याय करने पर सक्षम नहीं है।
491	सिफ़ात के विभिन्न स्तर।
492	जिस व्यक्ति ने झूठ बोलने का इरादा कर लिया हो, भले ही उसने न बोला हो, वह अपने आंतरिक कलाम में पहले ही झूठा हो चुका है।
498	गूंगे और निर्जीव वस्तुओं के लिए झूठ का असंभव होना स्वतः ही असंभव नहीं है।
501	ईश्वरीय कार्य किसी बाह्य कारण से नहीं होते।
	अल्लाह के बारे में 'जहल-ए-मुरक्कब' की बुराइयाँ।
468	वही विश्वास रखना चाहिए जो बहुसंख्यक 'अहल-ए-हक़' का विश्वास है।
494	अहल-ए-हक़ अहल-ए-सुन्नत हैं, उनके अनुसार बंदों के पास 'कसब' (पाने की शक्ति) है, सृजन की शक्ति नहीं।
509	'जबर' और 'तफ़वीज़' के बीच का धर्म ही सत्य है।
510	तक़दीर के ज्ञान के नियम।
520	शैतान के ज्ञान को नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से अधिक मानना और हुज़ूर के इल्म-ए-ग़ैब को पागल, चौपाये या किसी जानवर जैसा कहना कुफ़्र और धर्मत्याग है।
522	एक उम्मती का नबी के समान होना प्रत्यक्ष रूप से असंभव है।
532	काफ़िरों का अल्लाह को मानना उनके अल्लाह के प्रति अज्ञानता के विपरीत नहीं है।

صفحہ	مضمون
۴۴۶	باری تعالیٰ کے لئے کوئی حالت منتظرہ نہیں، تو اگر کذب ممکن ہو تو بالفعل ہوگا۔
۴۴۷	صدق صفت الٰہی قائم بذاتہ تعالیٰ ہے اور صفات مقتضائے ذات اور مقتضائے ذات میں تغیر محال۔
۴۴۹	کذب الٰہی عیب نہ ہو تو کمال بھی نہیں اور باری تعالیٰ کے لئے ایسی چیز کا ثبوت جو کمال نہ ہو محال ہے۔
۴۷۱	صفات باری کی معرفت افعال باری سے ہوتی ہے۔
۴۷۳	افعال باری سے صرف انہیں صفات کمال پر استدلال ممکن جن کو خلق و تکوین سے علاقہ ہے باقی صفات ثبوتیہ اور سلبیہ پر استدلال نہیں۔
۴۷۱	

صفحہ	مضمون
۴۰۲	کلام الٰہی مقتضائے ذات ہے۔
۴۲۰	حضرات انبیاء پر امورِ تبلیغی پر کذب جائز ماننے والا قطعاً کافر ہے۔
۴۲۶	مسئلہ ایمان میں ائمہ کے اختلاف کا بیان اور محلِ نزاع کی تعیین سے تمثیل۔
۴۳۱	جمیع ماجاء بہ النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر ایمان لانا ضروری ہے۔
۴۳۶	بہشتیوں کو جہنم میں بھیجنا علماء ماتریدیہ کے نزدیک عقلاً محال مستلزم نقص علی اللہ ہے۔
۴۴۲	عقیدہ کفر یہ کی تصویب کفر ہے۔

صفحہ	مضمون
	تمام صفات ثبوتیہ اور سلبیہ پر استدلال نہیں۔
۴۷۱	تمام صفات الہیہ کا ثبوت دلیل سمعیہ سے نہیں۔
۴۷۲	اللہ تعالیٰ کے عیب سے پاک ہونے پر اہل اسلام کا اجماع ہے، اگر عیب سے ملوث مان لیا جائے تو اجماع مقدوح ہوگا۔
۴۷۷	صفاتِ کمالیہ کا اختیاری نہ ہونا اجماعی مسئلہ ہے۔
۴۸۰	قرآن عظیم کے غیر مخلوق ہونے پر ائمہ اسلام کے ۳۲ ارشادات۔
۴۸۶	اہلسنت و جماعت کا اجماع قطعی کہ اللہ تعالیٰ ظلم پر قادر نہیں۔
۴۹۱	صفات کے درجاتِ مختلفہ۔
۴۹۲	

صفحہ	مضمون
۴۵۸	مقدور العبد مقدور اللہ کی تشریح۔
۴۵۹	جہلِ مرکب علی اللہ کے قبائح۔
۴۶۸	اعتقاد وہی رکھنا چاہئے جو جمہور اہل حق کا عقیدہ ہو۔
۴۹۴	اہل حق اہل السنۃ ہیں، ان کے نزدیک بندوں کے لئے قدرت کا کسبہ ہے قدرت خالقہ نہیں ہے۔
۵۰۹	جبر و تفویض کے بیچ میں مذہب حق ہے۔
۵۱۰	علمِ تقدیر کے احکام۔
۵۲۰	علم شیطان کو نبی علیہ الصلوۃ والسلام سے زائد ماننا اور حضور علیہ الصلوۃ والسلام

صفحہ	مضمون
۴۹۸	جو شخص کذب کے تکلم کا عزم کر چکاہو نے کرے تب بھی کلام نفسی میں کاذب ہو چکا ہے۔
۵۰۱	اخرس و جماد کا امتناع کذب بھی محال بالذات نہیں۔
۵۳۲	افعال الہی معلل نہیں ہیں۔
۵۲۲	کفار کا اقرار باللہ ان کے جہل باللہ کے منافی نہیں۔
	امتی کا مثل نبی ہونا بداہتہً محال ہے۔
	کے علم غیب کو پاگل، چوپایہ اور ہر جانور سا کہنا کفر و ارتداد ہے۔

Fatawa Ridawiyya (Volume 15)

- Beliefs of various heretics concerning God. (534)
- Believing in Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), as the Seal of the Prophets and considering the commissioning of any new prophet during his time or after him as certainly impossible and false is a paramount duty and an integral part of faith. (630)
- The commissioning of any new prophet after the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is impossible. (578)
- One who denies a definitive text of the Quran or entertains doubt about it is cursed and condemned to eternal hellfire, and one who doubts the disbelief of such a person is also a disbeliever. (630)
- Rejecting one Messenger is tantamount to rejecting them all. (589)
- The sacred soul of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is present in the home of every Muslim. (652)
- The issue of the life and death of our master Jesus (peace be upon him) is a secondary and disputed matter. (612)
- Every saint is in the footsteps of some prophet. (678)
- The descent of Jesus (peace be upon him) is a consensus belief of the Ahl al-Sunnah. (613)
- **Refutation of Heretics** (Heading)
- It does not necessarily follow that descent is impossible because of death. (613)
- The Tafdhiliyyah are misguided. (73)
- The death of the Prophets (peace and blessings be upon them) is merely for a moment to fulfill the divine promise. (613)
- The Rafidhis call the Ahl al-Sunnah 'Kharijis'. (74)
- The return of some individuals to the world after death is proven by the Holy Quran itself. (613)
- To deny the customs of the Ahl al-Sunnah is the hallmark of the Wahhabis. (74)
- Disbelievers are worse than all creation. (621)
- Maulana Ashraf Ali's self-conceit. (83)
- The fiercest enemies of Muslims are Jews and polytheists. (622)
- Maulana Ashraf Ali compared the knowledge of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) to the knowledge of animals, madmen, and children, for which the scholars of the Two Holy Sanctuaries declared them disbelievers. (84)

- A time will come when Jesus (peace be upon him) will pass away. (623)
- Maulana Sanaullah Amritsari could not distinguish between the 'possible' and the 'existent'; he restricted divine possibilities to what exists and presented himself as reaching a limit in divine knowledge. (88)
- On the Day of Resurrection, even the angels will experience death. (624)
- His Excellency Farooq al-Azam (may Allah be pleased with him), upon witnessing irreligiousness, had the food removed from before the guest and expelled him. (106)
- The coexistence of prophethood and falsehood is impossible. (626)
- Our master Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with both of them) did not respond to the greeting of a heretic. (106)
- Rejecting any prophet is disbelief. (626)
- Sa'id ibn Jubayr refused to listen to a heretic. (106)

फतावा रज़विया (जिल्द पंद्रहवीं (15))

- विभिन्न पथभ्रष्टों के ईश्वर के संबंध में विश्वास। (534)
- मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को खातमुन नबीयीन मानना, और उनके समय में या उनके बाद किसी भी नए नबी के आने को निश्चित रूप से असंभव और असत्य समझना एक महान कर्तव्य और ईमान का हिस्सा है। (630)
- रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के बाद किसी नए नबी का आना असंभव है। (578)
- कुरान की स्पष्ट आयत का इनकार करने वाला या उसमें संदेह करने वाला हमेशा के लिए नरक की आग में झोंके जाने वाला है, और उसके कुफ्र (अविश्वास) में संदेह करने वाला भी काफिर है। (630)
- एक रसूल को झुठलाना सभी रसूलों को झुठलाने के समान है। (589)
- नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की पवित्र आत्मा हर मुसलमान के घर में उपस्थित है। (652)
- हज़रत ईसा अलैहिस्सलाम के जीवन और मृत्यु का मसला एक गौण और विवादास्पद विषय है। (612)
- हर वली किसी नबी के पदचिह्नों पर होता है। (678)
- ईसा अलैहिस्सलाम का अवतरण अहले सुन्नत का सर्वसम्मत विश्वास है। (613)
- **पथभ्रष्टों का खंडन** (शीर्षक)
- मृत्यु के कारण अवतरण का असंभव होना आवश्यक नहीं है। (613)
- तफ़्ज़ीलिया गुमराह हैं। (73)
- नबियों (अलैहिमुस्सलातो वसल्लम) की मृत्यु केवल एक क्षण के लिए ईश्वरीय वादे की पुष्टि हेतु होती है। (613)
- राफिज़ी अहले सुन्नत को 'खारजी' कहते हैं। (74)
- मृत्यु के बाद कुछ व्यक्तियों का फिर से दुनिया में आना स्वयं कुरान करीम से प्रमाणित है। (613)
- अहले सुन्नत के रीति-रिवाजों का खंडन करना वहाबियों का लक्षण है। (74)
- काफ़िर तमाम सृष्टि में सबसे बुरे हैं। (621)
- मौलवी अशरफ़ अली का आत्म-अभिमान। (83)

- मुसलमानों के सबसे कट्टर दुश्मन यहूदी और बहुदेववादी हैं। (622)
- मौलवी अशरफ़ अली ने रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के ज्ञान की तुलना जानवरों, पागलों और बच्चों के ज्ञान से की, जिसके कारण हरमैन शरीफ़ैन के विद्वानों ने उन्हें काफ़िर घोषित किया। (84)
- एक समय आएगा जब ईसा अलैहिस्सलाम का देहांत होगा। (623)
- मौलवी सनाउल्लाह अमृतसरी 'संभव' और 'विद्यमान' के बीच अंतर नहीं समझ सके ईश्वरीय सामर्थ्य को केवल वर्तमान वस्तुओं तक सीमित माना और ईश्वरीय ज्ञान के सीमित होने के अपने विचार को प्रस्तुत किया। (88)
- प्रलय के दिन फरिश्तों को भी मृत्यु आएगी। (624)
- हज़रत फारूक-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने अधर्म प्रकट होने पर मेहमान के सामने से खाना हटवा दिया और उसे बाहर निकाल दिया। (106)
- नबुवत और झूठ का एक साथ होना असंभव है। (626)
- हज़रत अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने एक पथभ्रष्ट के सलाम का जवाब नहीं दिया। (106)
- हर नबी को झुठलाना कुफ्र है। (626)
- सईद इब्न जुबैर ने पथभ्रष्ट की बात सुनने से इनकार कर दिया। (106)

فتاویٰ رضویہ (جلد پندرہویں (۱۵))

- مختلف بد مذہبوں کے خدا کے بارے میں عقائد۔ (۵۳۴)
- محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو خاتم النبیین ماننا ان کے زمانے میں خواہ ان کے بعد کسی نبی جدید کی بعثت کو یقیناً محال و باطل جاننا فرض اجل و جزوِ ایمان ہے۔ (۶۳۰)
- رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے بعد کسی جدید نبی کی بعثت محال ہے۔ (۵۷۸)
- قرآن کی نص قطعی کا منکر اور اس میں شبہ کرنیوالا طعون مخلد فی النیران ہے اور اس کے کفر میں توقف میں شک کرنے والا بھی کافر ہے۔ (۶۳۰)
- ایک رسول کی تکذیب سب کی تکذیب ہے۔ (۵۸۹)
- نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی روح اقدس ہر مسلمان کے گھر میں جلوہ فرما ہے۔ (۶۵۲)
- حیات وفات سیدنا عیسٰی علیہ السلام کا مسئلہ فرعی اور مختلف فیہ ہے۔ (۶۱۲)
- ہر ولی کسی نبی کے قدم پر ہوتا ہے۔ (۶۷۸)
- نزول عیسٰی علیہ السلام اہل سنت کا اجماعی عقیدہ ہے۔ (۶۱۳)
- ردِ بد مذہباں (عنوان)
- وفات سے نزول کا ممتنع ہونا لازم نہیں آتا۔ (۶۱۳)
- تفضیلیہ گمراہ ہیں۔ (۷۳)
- انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام کی موت محض ایک آن کو تصدیقِ وعدہ الٰہیہ کے لئے ہوتی ہے۔ (۶۱۳)
- رافضی اہلسنت کو خارجی کہتے ہیں۔ (۷۴)

- بعض افراد کا موت کے بعد دنیا میں پھر آنا خود قرآن کریم سے ثابت ہے۔ (۶۱۳)
- مراسم اہلسنت سے انکار کرنا وہابیہ کا شعار ہے۔ (۷۴)
- کفار تمام مخلوق سے بد تر ہیں۔ (۶۲۱)
- مولوی اشرفعلی کا عُجب نفس۔ (۸۳)
- مسلمانوں کے سخت ترین دشمن یہودی اور مشرک ہیں۔ (۶۲۲)
- مولوی اشرفعلی نے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے علم کو جانوروں، پاگلوں، بچوں کے علم سے تشبیہ دی جس پر علمائے حرمین شریفین نے انھیں کافر کہا۔ (۸۴)
- ایک وقت آئے گا کہ عیسٰی علیہ السلام وفات پائیں گے۔ (۶۲۳)
- مولوی ثناء اللہ امرتسری ممکن و موجود میں فرق نہ جان سکے، مقدورات الٰہیہ کو موجودات میں منحصر ٹھہرایا اور علم الٰہی کے محدود ہونے میں اپنے آپ کو متوصل بتایا۔ (۸۸)
- روزِ قیامت ملائکہ کو بھی موت ہے۔ (۶۲۴)
- جناب فاروق اعظم رضی اللہ عنہ نے بے دینی ظاہر ہونے پر مہمان کے آگے سے کھانا اٹھو کر اس کو نکال دیا۔ (۱۰۶)
- نبوت اور جھوٹ کا اجتماع محال ہے۔ (۶۲۶)
- سیدنا عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما نے بد مذہب کے سلام کا جواب نہ دیا۔ (۱۰۶)
- ہر نبی کی تکذیب کُفر ہے۔ (۶۲۶)
- سعید ابن جبیر نے بد مذہب کی بات سننے سے انکار کر دیا۔ (۱۰۶)

Fatawa Razawiya Volume 15

- Imam Muhammad ibn Sirin did not tolerate listening to the Quran and Hadith from those with incorrect beliefs. (106)
- Commentary of Allama Shami (may Allah have mercy on him) regarding the Wahhabis. (234)
- Taqwiya-tul-Iman contains words of disbelief and irreligiousness; reading it is forbidden. (125)
- The state of the leader of the Wahhabis is like that of the wretched Yazid. (236)
- It is proven from Sahih Bukhari that Wahhabis are the "Horn of Satan". (177)
- Disbelief is absolutely mandatory for the mentioned group (Wahhabi non-conformists) and its stated leader due to numerous reasons. (240)
- According to the explicit statements of the majority of jurists, the ruling of disbelief is established upon Wahhabis. (176)
- The denial of the finality of prophethood necessarily follows from the Rafidi religion. (249)
- The leader of the Wahhabis being a disbeliever by his own admission. (177)
- Refutation of the Wahhabi lie that if Allah were not capable of lying, He would be powerless. (322)
- All Wahhabis being disbelievers according to the explicit statement of their own leader. (177)
- Ismail Dehlvi's reasoning on the possibility of lying (on God's part). (362)
- Reasons for the necessity of the charge of disbelief upon Wahhabis and their leader according to the clear statements of the scholars and great jurists. (177)
- Thirty-five (35) lashes for Ismail's unbridled statements. (370)
- To hide the faults of his mentor, the leader of the Wahhabis made an insulting comparison with the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). (195)
- Wahhabis call Allah the Holy and Glorious, yet they attribute to Him all the flaws of the world. (373)
- The words Ismail Dehlvi used regarding the Prophet (peace and blessings be upon him) cannot be found even in the books of open disbelievers. (201)
- Wahhabis do not understand their own words. (396)
- Except for one or two, reciting any Surah in prayer will not be safe from the contagious polytheism of the Wahhabis. (209)
- Wahhabis practice Taqiya (dissimulation) more than the Rafidis. (396)

- Seven principles of disbelief according to the Dehlvi cleric. (210)
- All scholars of Islam reject the meaning of "breach of promise" as "possibility of lying" taken by the author of "Barahin". (413)
- Admission of the revelations (kashf) of saints even by the leader of the Wahhabis. (226)
- Three reasons for the necessity of the charge of disbelief upon Rashid Ahmad Gangohi. (442)
- The Wahhabi sect is Zahirism, those who claim a great deal to act upon the apparent meaning of Hadiths. (230)
- In attributing lies to Allah's word, Wahhabis are ahead of all misguided groups. (468)
- The ancient disbelief of all Wahhabis. (232)
- The disbelief of Ibn Abdul Wahhab is manifest; the greats of Arabia and non-Arabia wrote books declaring him a disbeliever. (520)
- Description of the first teacher and the second teacher of the Wahhabi sect, as well as the reason for naming this sect. (232)

फ़तवा रज़विया जिल्द १५ (15)

- इमाम मुहम्मद इब्न सिरीन ने बुरे अक़ीदे वालों से क़ुरान और हदीस सुनना गंवारा नहीं किया। (१०६)
- वहाबियों के बारे में अल्लामा शामी अलैहिर्रहमा की टिप्पणी। (२३४)
- तक़वियत-उल-ईमान कुफ़्र और अधर्म के शब्दों पर आधारित है, इसे पढ़ना हराम है। (१२५)
- इमाम-उल-वहाबिया का हाल पलीद यज़ीद जैसा है। (२३६)
- सहीह बुख़ारी से वहाबियों का शैतान का सींग होना साबित है। (१७७)
- बिना किसी संदेह के उक्त समूह (वहाबी ग़ैर-मुक़ल्लिदीन) और इसके उल्लेखित पेशवाओं पर कई कारणों से निश्चित रूप से कुफ़्र लाज़िम है। (२४०)
- अधिकांश फ़ुक़हा-ए-किराम के स्पष्ट बयानों के अनुसार, वहाबियों पर कुफ़्र का हुक्म साबित होता है। (१७६)
- राफ़िज़ियों के मज़हब से ख़त्म-ए-नुबुव्वत का इनकार लाज़िम आता है। (२४९)
- इमाम-उल-वहाबिया का अपने ही इक़रार से काफ़िर होना। (१७७)
- वहाबियों के इस झूठ का रद कि अगर अल्लाह झूठ बोलने पर क़ादिर न हो तो वह मजबूर ठहरेगा। (३२२)
- सभी वहाबियों का अपने इमाम के स्पष्ट बयान से काफ़िर होना। (१७७)
- झूठ की संभावना (इमकान-ए-कज़ब) पर इस्माइल देहलवी का तर्क। (३६२)
- विद्वानों और महान न्यायविदों के स्पष्ट बयानों से वहाबियों और उनके इमाम पर कुफ़्र अनिवार्य होने के कारण। (१७७)
- इस्माइल की बेलगाम बातों पर पैंतीस (३५) कोड़े। (३७०)
- अपने पीर का ऐब छुपाने के लिए इमाम-उल-वहाबिया ने रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथ गुस्ताख़ाना उपमा दी। (१९५)
- वहाबी अल्लाह तआला को हक़ सुब्हानहू भी कहते हैं और उसमें दुनिया भर के ऐब भी मानते हैं। (३७३)
- इस्माइल देहलवी ने जो शब्द हुज़ूर अलैहिस्सलाम के बारे में कहे, उसकी मिसाल खुले काफ़िरों की किताबों में भी नहीं मिलती। (२०१)
- वहाबी अपनी कही बात नहीं समझते। (३९६)

- एक-दो के अलावा किसी सूरह का नमाज़ में पढ़ना वहाबियों के संक्रामक शिर्क से नहीं बचेगा। (२०९)
- वहाबी राफ़िज़ियों से ज़्यादा तक़िया करते हैं। (३९६)
- देहलवी मुल्ला के यहाँ कुफ़्रियात के सात नियम। (२१०)
- 'बराहिन' के लेखक ने 'ख़ुल्फ़-ए-वईद' का जो अर्थ 'झूठ की संभावना' लिया है, तमाम इस्लामी विद्वान उसका खंडन करते हैं। (४१३)
- भले ही इमाम-उल-वहाबिया की ओर से औलिया के कशफ़ का इक़रार हो। (२२६)
- रशीद अहमद गंगोही पर कुफ़्र लाज़िम होने के तीन कारण। (४४२)
- वहाबी फ़िरक़ा ज़ाहिरिया है जिन्हें ज़ाहिर हदीसों पर अमल का बड़ा दावा है। (२३०)
- अल्लाह के कलाम की ओर झूठ जोड़ने में वहाबी सभी गुमराहों से आगे हैं। (४६८)
- सभी वहाबियों का प्राचीन कुफ़्र। (२३२)
- इब्न अब्दुल वहाब का कुफ़्र सबके सामने स्पष्ट है, अरब और अजम के बड़ों ने उसकी तकफ़ीर में किताबें लिखीं। (५२०)
- वहाबी फ़िरक़े के पहले शिक्षक और दूसरे शिक्षक के साथ-साथ इस फ़िरक़े के नामकरण का वर्णन। (२३२)

فتاویٰ رضویہ جلد پانز دہم (۱۵)

- امام محمد ابن سیرین نے بد مذہبوں سے قرآن و حدیث سُننا گوارا نہ کیا۔ (۱۰۶)
- وہابیہ کے بارے میں علامہ شامی علیہ الرحمہ کا تبصرہ۔ (۲۳۴)
- تقویۃ الایمان کفر و بے دینی کے کلمات پر مشتمل ہے اس کا پڑھنا حرام ہے۔ (۱۲۵)
- امام الوہابیہ کا حال یزید پلید جیسا ہے۔ (۲۳۶)
- صحیح بخاری سے وہابیوں کو قرن الشیطان ہونا ثابت ہے۔ (۱۷۷)
- ملّاشبہ گروہ مذکور (وہابیہ غیر مقلدین) اور اس کے پیشوائے مسطور پر بوجوہ کثیرہ قطعاً کفر لازم ہے۔ (۲۴۰)
- جماہیر فقہاء کرام کی تصریحات کے مطابق وہابیہ پر حکم کفر ثابت ہوتا ہے۔ (۱۷۶)
- رافضیوں کے مذہب سے ختم نبوت کا انکار لازم آتا ہے۔ (۲۴۹)
- امام الوہابیہ کو خود اپنے اقرار سے کافر ہونا، (۱۷۷)
- وہابیہ کے اس دروغ کا رد کہ اللہ جھوٹ پر قادر نہ ہو تو عاجز ٹھہرے گا۔ (۳۲۲)
- سب وہابیاں کا اپنے امام کی تصریح سے کافر ہونا۔ (۱۷۷)
- امکان کذب پر اسمعیل دہلوی کا استدلال۔ (۳۶۲)
- علمائے کرام و فقہائے عظام کی صریح تصریح سے وہابیاں اور ان کے امام پر لزوم کفر کی وجوہ۔ (۱۷۷)
- اسمعیل کے بے لگامیوں پر پینتیس ۳۵ تازیانے۔ (۳۷۰)
- اپنے پیر جی کا عیب چھپانے کے لئے امام الوہابیہ نے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ساتھ گستاخانہ تشبیہ دی۔ (۱۹۵)

- وہابیہ اللہ تعالیٰ کو حق سبحانہ بھی کہتے ہیں اور اس میں دُنیا بھر کے عیب بھی مانتے ہیں۔ (۳۷۳)
- اسمعیل دہلوی نے جو کلمات حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے بارے میں کہے اس کی نظیر کھلے کافروں کی کتابوں میں بھی نہیں ملتی۔ (۲۰۱)
- وہابی اپنا کہا نہیں سمجھتے۔ (۳۹۶)
- دو ایک کے سوا کسی سورت کا نماز میں پڑھنا وہابیہ کے وبائی شرک سے نہ بچے گا۔ (۲۰۹)
- وہابی روافض سے زیادہ تقیہ کرتے ہیں۔ (۳۹۶)
- دہلوی مُلّا کے یہاں کفریات کے سات کلیے۔ (۲۱۰)
- صاحب "براہین" نے خلف وعید کے معنی جو امکانِ کذب مراد لئے سارے علمائے اسلام اس کیارد کرتے ہیں۔ (۴۱۳)
- خواہ امام الوہابیہ کی طرف سے کشف اولیاء کا اقرار۔ (۲۲۶)
- رشید احمد گنگوہی پر لزومِ کفر کی تین وجہیں۔ (۴۴۲)
- وہابیہ فرقہ ظاہر یہ ہے جن کو ظاہر احادیث پر عمل کا بڑا دعویٰ ہے۔ (۲۳۰)
- اللہ کے کلام کی طرف کذب کرنے میں وہابیہ تمام گمراہوں سے آگے ہیں۔ (۴۶۸)
- سب وہابیہ کا کفریہ علامہ قدیمہ۔ (۲۳۲)
- ابن عبدالوہاب کے کفر عام آشکار ہیں، اکابر عرب و عجم نے اسکی تکفیر میں کتابیں لکھیں۔ (۵۲۰)
- وہابیہ فرقے کے معلم اول اور معلم ثانی نیز اس فرقے کی وجہ تسمیہ کا بیان۔ (۲۳۲)

Fatawa Rizvia (Volume 15)

- In the ignorance of Allah, after the absolute atheists, the largest share belongs to Wahhabis, Ismailis, and especially Deobandis. (553)
- Truth and falsehood are essential attributes of meaning, not a quality of the expression. (344)
- Blasphemies of Mirza. (575)
- The truthfulness of a universal proposition is not ambiguous (mushakkak), however, ambiguity exists in two things: impact/acceptance and the possibility of falsehood. (352)
- Those who believe a Qadiani apostate, who denies the Quran and is an enemy of the Prophets, to be the Imam of the time, Mahdi, and Messiah, as well as those who do not declare him an infidel (Takfir), are blind. (608)
- Explanation of ambiguity in truthfulness from the speaker's perspective and its seven degrees. (356)
- The Qadiani was a denier of the necessities of religion for hundreds of reasons. (612)
- 'Inn' is proof/establishment, not 'Limm' (reason/why) of existence. (359)
- Refutation of the ideologies of polytheists and Qadianis from the Holy Quran. (613)
- There is a contradiction between divinity and defects. (373)
- Hundreds, or rather millions of blasphemies (kufr) of the Qadiani apostate combined. (688)
- In the antecedent and consequent of a disjunctive proposition (qadhiya munfasilah), if two attributes of praise and blame are predicated, then the capacity to be the subject will be in those individuals where the negation of one attribute necessitates the truth of the other; any individual lacking this capacity is not included in the subject at all. (392)
- Rafidi and Kharji ideologies. (688)
- Man is capable of forming a proposition at the level of 'intellect in possession' (aql bi-l-malakah). (395)
- Similarities between Deobandi and Shia beliefs. (717)
- Intellectualizing propositions at the level of 'material intellect' (aql hayulani) is irrational. (395)

Logic - The greatness of the Prophet (Peace Be Upon Him) is inherently linked to his pure and blessed conception in the most specific sense. (206) - The credibility of truth

and falsehood in a report (khabar) is based on narration; the statement of an insane person is not a report. (396) - Intending a general negation in the Kalima Tayyiba will result in a clear contradiction, as a universal negative (saliba kulliyah) and a particular affirmative (mujaba juz'iyyah) are contradictory to each other. (293) - According to those who permit 'Khalf-e-Wa'id' (God not fulfilling a threat of punishment), there is a relation of equality (tasawi) between pardon/forgiveness and 'Khalf-e-Wa'id'. (412) - In the Kalima Tayyiba, there are not two rulings; there is only one ruling. (295) - Between the changing of a word, the falsification of a report, and pardon, there is a relationship of 'general and specific in one respect' (Aam Khaas Min Wajh). (413) - The expression 'La' (No) is an expression of a universal singular at the level of 'unconditioned by anything' (la bi-shart shay), freed from the exception at the level of 'conditioned by nothingness' (bi-shart la shay). (295) - In equal terms (mutasawiyain), the truth of one necessitates the truth of the other. (420) - The removal (irtifa) of a true disjunction is like the removal of two contradictories. (343) - If there is no equality between pardon and 'Khalf' (breaking a promise of punishment), then there must absolutely be a 'general and specific' (Aam Khaas Mutlaqan) relationship. (421) - Every 'impossible due to an external cause' (mumtani bi-l-ghayr) necessitates 'impossible by essence' (mumtani bi-dh-dhat), yet it will remain 'possible by essence' (mumkin bi-dh-dhat) itself and will not necessitate the possibility of 'impossible by essence' (muhal bi-dh-dhat). (439)

फतावा रिज़विया (खंड १५)

- अल्लाह के बारे में अज्ञानता में, शुद्ध नास्तिकों के बाद, सबसे बड़ा हिस्सा वहाबियों, इस्माइलियों और विशेष रूप से देवबंदियों का है। (५५३)
- असत्य और सत्य अर्थ के वास्तविक गुण हैं, अभिव्यक्ति के गुण नहीं। (३४४)
- मिर्ज़ा के कुफ्र (ईश-निंदा)। (५७५)
- एक सार्वभौमिक कथन की सच्चाई संदिग्ध (मुशक्कक) नहीं है, हाँ दो चीजों में संशय है: प्रभाव व स्वीकार्यता और असत्य की संभावना। (३५२)
- जो लोग एक कादियानी धर्मत्यागी को, जो कुरान को झुठलाता है और नबियों का दुश्मन है, समय का इमाम, महदी और मसीह मानते हैं, साथ ही वे जो उसे काफिर (तक्फीर) घोषित नहीं करते, वे अंधे हैं। (६०८)
- वक्ता के दृष्टिकोण से सत्यता में संशय और इसके सात स्तरों का वर्णन। (३५६)
- कादियानी सैकड़ों कारणों से धर्म की अनिवार्यताओं (जरूरियात-ए-दीन) का संदेही/इनकारी था। (६१२)
- 'इन्न' (In) प्रमाण/सिद्धि है, अस्तित्व का 'लिम्म' (Limm - कारण) नहीं। (३५९)
- पवित्र कुरान से मुशरिकों (बहुदेववादियों) और कादियानियों की विचारधाराओं का खंडन। (६१३)
- दिव्यता और दोषों के बीच विरोधाभास है। (३७३)
- कादियानी धर्मत्यागी के सैकड़ों, बल्कि करोड़ों कुफ्र (ईश-निंदा) का समावेश। (६८८)
- एक वियोगात्मक प्रतिज्ञप्ति (कज़िया मुनफ़सिला) के हेतुवाक्य (मुक़द्दम) और निष्कर्ष (ताली) में, यदि प्रशंसा और दोष के दो गुण विधेय (महसूल) हों, तो विषय (मौज़ू) होने की क्षमता उन व्यक्तियों में होगी जहाँ एक गुण का निषेध दूसरे की सत्यता की आवश्यकता पैदा करता हो; कोई भी व्यक्ति जिसमें यह क्षमता नहीं है वह विषय में शामिल ही नहीं है। (३९२)
- राफिज़ी और खारजी विचारधाराएँ। (६८८)
- मनुष्य 'अकल बिल मलका' (अर्जित बुद्धि) के स्तर पर प्रतिज्ञप्ति (कज़िया) की संरचना करने में सक्षम है। (३९५)
- देवबंदी और शिया अकीदों (विश्वासों) में समानता। (७१७)
- 'अक्ल-ए-हैयुलानी' (प्राथमिक बुद्धि) के स्तर पर प्रतिज्ञप्तियों का बोध करना तर्कहीन है। (३९५)

तर्कशास्त्र (मंतिक) - हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की महानता का विचार उनके पवित्र मुबारक तसव्वुर (कल्पना) के साथ 'लाज़िम-ए-बय्यन बिल मा'ना अल-अखस' (अनिवार्य रूप से संबद्ध) है। (२०६) - किसी समाचार (ख़बर) में सच्चाई और असत्यता का आधार वर्णन (हिकायत) पर होता है; पागल व्यक्ति का कथन 'ख़बर' नहीं है। (३९६) - कलमा तैयबा में सामान्य निषेध (नफी-ए-आम) का अर्थ लेने से स्पष्ट विरोधाभास उत्पन्न होगा, क्योंकि 'सालिबा कुल्लिया' (सार्वभौमिक नकारात्मक) और 'मोजबा जुजिया' (विशेष सकारात्मक) एक-दूसरे के विपरीत हैं। (२९३) - 'खल्फ-ए-वईद' (दंड की चेतावनी को पूरा न करना) को अनुमति देने वालों के अनुसार, क्षमा/माफ़ी और 'खल्फ-ए-वईद' के बीच समानता (तसावी) का संबंध है। (४१२) - कलमा तैयबा में दो हुक्म (आदेश) नहीं हैं; हुक्म केवल एक है। (२९५) - कथन बदलने, समाचार को झुठलाने और क्षमा करने के बीच 'आम-ख़ास-मिन-वजह' (एक पक्ष से सामान्य और दूसरे से विशेष) का संबंध है। (४१३) - 'ला' (नहीं) वाली अभिव्यक्ति एक 'मुफ़्रद कुल्ली' (सार्वभौमिक एकल) की अभिव्यक्ति है, जो 'ला बिशर्ते शय' के स्तर पर है, जो 'बिशर्त ला शय' के स्तर के अपवाद से मुक्त है। (२९५) - दो समान शब्दों (मुतसावियैन) में एक की सच्चाई दूसरे की सच्चाई को अनिवार्य (मुस्तल्ज़म) बनाती है। (४२०) - 'इन्फ़िसाल-ए-हक़ीक़ी' (वास्तविक वियोग) का हटना, 'इर्तफ़ा-ए-नक़ीज़ैन' (दो विरोधाभासों के हटने) के समान है। (३४३) - यदि क्षमा और 'खल्फ' के बीच समानता नहीं है, तो निश्चित रूप से 'आम-खास मुतलक़न' का संबंध होगा। (४२१) - हर वह चीज़ जो बाहरी कारण से असंभव (मुम्तने बिल गैर) है, वह 'मुम्तने बिज़्ज़ात' (स्वभाव से असंभव) को अनिवार्य बनाती है, फिर भी वह स्वयं 'मुमकिन बिज़्ज़ात' (स्वभाव से संभव) ही रहेगी और 'मुहाल बिज़्ज़ात' (तार्किक रूप से असंभव) की संभावना को अनिवार्य नहीं करेगी। (४३९)

पृष्ठ ७४२ का ६९

- جہل باللہ میں نرے دہریوں کے بعد سب سے بھاری حصہ وہابیوں، اسمعیلیوں خصوصاً دیوبندی کا ہے۔ (۵۵۳)
- کذب و صدق حقیقیہ وصف معنی ہے عبارت کی صفت نہیں۔ (۳۴۴)
- کفریات مرزا۔ (۵۷۵)
- صدق قول کلی مشکک نہیں، ہاں دو بات میں تشکیک ہے وقعت و قبول اور احتمال کذب۔ (۳۵۲)
- مرتد قادیانی جیسے مکذب قرآن اور دشمن انبیاء کو امام وقت، مہدی اور مسیح ماننے والے نیز اس کی تکفیر نہ کرنیوالے اندھے ہیں۔ (۶۰۸)
- صدق میں قائل کے اعتبار سے تشکک اور اس کے درجات ہفتگانہ کا بیان۔ (۳۵۶)
- قادیانی صد ہا وجہ سے منکر ضروریات دین تھا۔ (۶۱۲)
- ان اثبات نہ لم ثبوت۔ (۳۵۹)
- مشرک اور قادیانی کے نظریہ کا قرآن مجید سے رد۔ (۶۱۳)
- الوہیت اور عیوب میں تناقض ہے۔ (۳۷۳)
- قادیانی مرتد کے اکھٹے چار سو بلکہ کروڑوں کفر۔ (۶۸۸)
- قضیہ منفصلہ کے مقدم اور تالی میں جو دو صفت مدح و ذم محمول ہوں، تو موضوع ہونے کی صلاحیت انھیں افراد میں ہو گی جن سے ایک وصف کی نفی دوسرے کے صدق کی مقتضی ہو، اور جو فرد اس کی صلاحیت نذر کھے وہ موضوع میں مندرج ہی نہیں۔ (۳۹۲)
- رافضی اور خارجی نظریات۔ (۶۸۸)

- انسان مرتبہ عقل بالمملکہ میں قضیہ کی ترکیب پر قادر ہے، (۳۹۵)
- دیوبندی اور شیعہ عقائد میں مماثلت۔ (۷۱۷)
- مرتبہ عقل ہیولانی میں تعقل قضایا غیر معقول۔ (۳۹۵)

منطق - حضور کی عظمت کو تصور ان کے پاک مبارک تصور کو لازم بین بالمعنی الاخص ہے۔ (۲۰۶) - خبر میں صدق و کذب کا اعتبار حکایت سے ہوتا ہے، پاگل کا قول خبر نہیں۔ (۳۹۶) - کلمہ طیبہ میں نفی عام مراد لینے سے صاف تناقض لازم آئے گا کہ سالبہ کلیہ اور موجبہ جزئیہ باہم نقیض ہیں۔ (۲۹۳) - مجوزین خلف وعید کے نزدیک عفو مغفرت اور خلف وعید میں نسبت تساوی ہے۔ (۴۱۲) - کلمہ طیبہ میں دو حکم نہیں حکم صرف ایک ہے۔ (۲۹۵) - تبدیل قول و تکذیب خبر و عفو میں عام خاص من وجہ کی نسبت ہے۔ (۴۱۳) - لاوالا تعبیر ہے معبر مفرد کلی بمرتبہ لابشرط شیئ فارغ کردہ از مستثنیٰ بمرتبہ بشرطلاشیئ ہے۔ (۲۹۵) - متساویین میں ایک کا صدق دوسرے کے صدق کو مستلزم ہے۔ (۴۲۰) - انفصال حقیقی کا ارتفاع، ارتفاع نقیضین کی طرح ہے۔ (۳۴۳) - عفو و خلف میں تساوی نہ ہو تو عام خاص مطلقاً ضرور ہو گا۔ (۴۲۱) - ہر ممتنع بالغیر ممتنع بالذات کو مستلزم لیکن خود ممکن بالذات ہی رہے گا اور محال بالذات کے امکان کو بھی مستلزم نہ ہو گا۔ (۴۳۹)

Fatawa Rizwia (Volume 15)

Statement	Page
In Hindi, the word "Har" is used for the "True Deity".	306
There is a real contradiction between lying and truth; where lying is possible, truth will not remain necessary.	453
"Har" and "Ishwar" are among the names for the True Deity in Hindi, and there is no harm in their meaning.	307
Affirmation and negation are contradictory; they cannot coexist.	531
The meanings of "Ram" include roaming and indwelling, and this is incorrect.	307
Partial negation implies universal negation and is not contrary to it.	532
"Siyam" is a title of Kanhaiya, not his name.	307
Partial affirmation is the contradiction of universal negation.	622
Persuasion and Deterrence (Targhib-o-Tarhib)	
"Amwat" (dead) is not a permanent absolute proposition but a general absolute one.	622
Praise in the Great Quran for leaving love of homeland to migrate towards Allah and His Messenger, and condemnation for harboring love of homeland and not migrating.	296
Contraposition is necessary for a proposition.	656
Words of advice and well-wishing.	359
Occurrence is not necessary for a conditional proposition.	676
The world that is not for Allah's sake is cursed.	563
Philosophy	
Those who oppose Allah and His Messenger are the most humiliated.	564
Infinite regress in conceptual matters is impossible at the origin.	507
Slaughtering an animal for a guest is [considered] slaughtering for Allah's sake.	565
Syntax (Nahw)	
The misfortune of one who departs from the path of Muslims.	614
Clarification by Radi the grammarian that negation in the Kalima Tayyiba is not general.	293
Prohibition and Permission (Hazr-o-Ibaha)	

Statement	Page
Rhetoric (Balaghat)	
Taziyas are impermissible, but calling them idols is an exaggeration.	73
Difference between simile (tashbih) and metaphor/parable (tamthil).	152
Making offerings (Nazr-o-Niyaz) is permissible.	74
Four types of meanings.	582
Seeking prayers from the saints (Awliya) is recommended.	74
Lexicon (Lughat)	
It is always obligatory to avoid everything in college and its education that is contrary to Sharia, and where there is no prohibition, avoiding it is never necessary.	75
In Urdu, "Iman" is translated as "believing/accepting" and "Kufr" as "not believing/rejecting".	187
"Karna" (to do) also occurs in the sense of "telling/stating".	300

फ़तावा रज़विया (जिल्द पंद्रहवीं (१५))

कथन	**पृष्ठ**
हिन्दी में लफ्ज़ "हर" "मअ़बूद-ए-बरहक़" को बोलते हैं।	३०६
कज़्ब और सिदक़ में हक़ीक़ी मुनाफ़ात है जिसका कज़्ब मुमकिन होगा सिदक़ ज़रूरी न रहेगा।	४५३
"हर" और "ईश्वर" हिन्दी में मअ़बूद-ए-बरहक़ के अस्मा में से हैं और उनके मानी में कोई क़बाहत नहीं।	३०७
ईजाब और सलब मुतनाक़िज़ हैं, जमा नहीं हो सकते।	५३१
राम के मायने रमने और हलूल करने के आते हैं, और ये ग़लत है।	३०७
सलब-ए-जुज़ई सलब-ए-कुल्ली को लाज़िम है न कि इसके मुनाफ़ी है।	५३२
सियाम कन्हैया का लक़ब है इसका इस्म नहीं।	३०७
ईजाब-ए-जुज़ई नक़ीज़ सलब-ए-कुल्ली है।	६२२
तर्ग़ीब-ओ-तरहीब	
"अमवात" क़ज़िया-ए-दाइमा मुतलक़ा नहीं बल्कि मुतलक़ा आमा है।	६२२
क़ुरआन-ए-अज़ीम में वतन की मोहब्बत को छोड़ कर अल्लाह व रसूल की तरफ हिजरत करने की तारीफ़ और वतन की मोहब्बत दिल में लिए रहने और हिजरत न करने की मज़म्मत।	२९६
अक्स-ए-नक़ीज़ क़ज़िया को लाज़िम होता है।	६५६
कलिमात-ए-नसीहत आमेज़ व ख़ैरख़्वाही।	३५९
क़ज़िया-ए-शर्तिया को वुक़ूअ लाज़िम नहीं।	६७६
दुनिया जो अल्लाह के लिए न हो मलऊन है।	५६३
फ़लसफ़ा	
अल्लाह व रसूल के मुख़ालिफ़ ज़लील तर हैं।	५६४
तसल्सुल एतबारात में मबदा में मुहाल है।	५०७
मेहमान के लिए जानवर ज़ब्ह करना अल्लाह के लिए ज़ब्ह करना है।	५६५

कथन	पृष्ठ
नह्व (व्याकरण)	
मुसलमानों की राह से जुदा चलने वाले की शामत।	६१४
रज़ी नह्वी की तसरीह कि कलिमा-ए-तय्यबा में नफ़ी-ए-आम नहीं है।	२९३
हज़र-ओ-इबाहत (निषेध और अनुमति)	
बलाग़त (अलंकार शास्त्र)	
तअ़ज़िए ना-जायज़ हैं लेकिन इनको बुत कहना ज़्यादती है।	७३
तशबीह और तमसील का फ़र्क़।	१५२
नज़र-ओ-नियाज़ करना जायज़ है।	७४
मानी की अक़्साम चार गाना।	५८२
औलिया से तलब-ए-दुआ मुस्तहब है।	७४
लुग़त (शब्दकोश)	
कॉलेज और इसकी तालीम में जिस क़दर बात ख़िलाफ़-ए-शरअ़ है उससे बचना हमेशा फ़र्ज़ है, और जहाँ मुमानत न हो उससे बचना कभी भी ज़रूरी नहीं।	७५
उर्दू ज़बान में "ईमान" का तर्जुमा "मानना" और कुफ़्र का तर्जुमा "न मानना" होता है।	१८७
"करना" बताने के मानी में भी आता है।	३००

فتاویٰ رضویہ (جلد پندرھویں (۱۵))

عنوان صفحہ

ہندی میں لفظ "ہر" "معبود بر حق" کو بولتے ہیں۔ ۳۰۶

کذب و صدق میں منافات حقیقی ہے جس کا کذب ممکن ہو گا صدق ضروری نہ رہے گا۔ ۴۵۳

"ہر" اور "ایشور" ہندی میں معبود بر حق کے اسماء میں سے ہیں اور ان کے معنی میں کوئی قباحت نہیں ۳۰۷

ایجاب وسلب متناقض ہیں جمع نہیں ہو سکتے۔ ۵۳۱

رام کے معنے رمنے اور حلول کرنے کے آتے ہیں، اور یہ غلط ہے۔ ۳۰۷

سلب جزئی سلب کلی کو لازم ہے نہ کہ اس کے منافی ہے۔ ۵۳۲

سیام کنھیا کا لقب ہے اس کا اسم نہیں۔ ۳۰۷

ایجاب جزئی نقیض سلب کلی ہے۔ ۶۲۲

ترغیب و ترہیب

"اَمْوَاتٌ" قضیہ دائمہ مطلقہ نہیں بلکہ مطلقہ عامہ ہے۔ ۶۲۲

قرآن عظیم میں وطن کی محبت کو چھوڑ کر اللہ و رسول کی طرف ہجرت کرنے کی تعریف اور وطن کی محبت دل میں لئے رہنے اور ہجرت نہ کرنے کی مذمت۔ ۲۹۶

عکس نقیض قضیہ کو لازم ہوتا ہے۔ ۶۵۶

کلمات نصیحت آمیز و خیرخواہی۔ ۳۵۹

قضیہ شرطیہ کو وقوع لازم نہیں۔ ۶۷۶

عنوان صفحہ

دنیا جو اللہ کے لئے نہ ہو ملعون ہے۔ ۵۶۳

فلسفہ

اللہ و رسول کے مخالف ذلیل تر ہیں۔ ۵۶۴

تسلسل اعتباریات میں مبدا میں محال ہے۔ ۵۰۷

مہمان کے لئے جانور ذبح کرنا اللہ کے لئے ذبح کرنا ہے۔ ۵۶۵

نحو

مسلمانوں کی راہ سے جدا چلنے والے کی شامت۔ ۶۱۴

رضی نحوی کی تصریح کہ کلمہ طیبہ میں نفی عام نہیں ہے۔ ۲۹۳

حظر واباحت

بلاغت

تعزیے ناجائز ہیں لیکن ان کو بُت کہنا زیادتی ہے۔ ۷۳

تشبیہ اور تمثیل کا فرق۔ ۱۵۲

نذر و نیاز کرنا جائز ہے۔ ۷۴

معنی کے اقسام چہار گانہ۔ ۵۸۲

اولیاء سے طلبِ دعا مستحب ہے۔ ۷۴

لُغت

کالج اور اس کی تعلیم میں جس قدر بات خلافِ شرع ہے اس سے بچنا ہمیشہ فرض ہے، اور جہاں ممانت نہ ہو اس سے بچنا کبھی بھی ضروری نہیں۔ ۷۵

عنوان صفحہ

اردو زبان میں "ایمان" کا ترجمہ "ماننا" اور کفر کا ترجمہ "نہ ماننا" ہوتا ہے۔ ۱۸۷

کرنا بتانے کے معنی میں بھی آتا ہے۔ ۳۰۰

Fatawa-e-Razviya Volume 15

[Right Column] 100: Respecting a polytheist, joining a polytheist's procession is forbidden (Haram), and watching a forbidden act is also forbidden. 101: Donating to a forbidden act is also forbidden. 101: Making a polytheist a preacher for Muslims is forbidden. 101: A Molvi or Maulana cannot be someone who removes the difference between a Muslim and a non-believer (Kafir). 101: Calling a sinner (Fasiq) 'Sayyid' displeases Allah Almighty. 104: According to the Holy Quran, Muslims are not allowed to sit with any non-believer, innovator (Mubtadi'), or sinner. 105: The ruling for boycotting those with corrupt beliefs. 122: Muslims should not despair of Allah Almighty's mercy. 154: Listening to musical instruments (Mazamir) is forbidden. 154: Prostrating out of respect (Sajda-e-Tazimi) is forbidden. 154: It is better to go with drums to the funeral of an apostate (Murtad) than to recite the Kalima; this statement is very hideous but not disbelief (Kufr). 171: Addressing the Holy Prophet (may Allah bless him and grant him peace) by his pure name is forbidden. 171: If "Ya Muhammad" appears in any narration, one should say "Ya Rasul Allah" instead. 230: Whoever calls someone a non-believer or an enemy of God, and they are not truly so, then that statement returns to the speaker. 258: One who calls a scholar a liar and cursed is guilty of a major sin (Gunah-e-Kabira). 260: Making a sinner a leader is forbidden.

[Left Column] 262: Whoever intentionally helps an oppressor has removed the rope of Islam from their neck. 262: Socializing with an apostate is forbidden. 262: Buying a newspaper containing misguiding content with approval is forbidden. 263: Making a Tazia (replica of the tomb of Imam Husayn) is forbidden, but the accusation of its worship against Muslims is false. 264: Befriending the enemies of Allah and His Messenger is not the job of Muslims. 265: Not writing 'Sharif' with the word 'Ajmer' due to malice is misguidance, and if it's due to laziness or poor writing, it results in deprivation. 267: Calling a polytheist 'Mahatma' is disbelief (Kufr), and participating in their procession is forbidden. 267: Speaking like a non-Muslim is also prohibited. 271: Shouting 'Allahu Akbar' with the intention of praising false content is also forbidden. 273: Loyalty/friendship (Mualat) with all non-believers is strictly forbidden. 284: Using words like "Dulha" (groom) or "Sakkhan" for the Essence of Allah is religiously prohibited. 284: It is permissible to call the Kaaba a "bride"; calling a decorated place a "bride" is proven from Hadith. 295: Abbreviation due to brevity in speech is correct, such as 'Qulya' and 'Lan Tanalu'. 296: In the Kalima of monotheism (Tawhid), the long

vowel (Mad) on 'La' should not be excessively long. 299: Saying that "Allah Almighty put on the veil of (the letter) Meem and came as Ahmad" is disbelief (Kufr).

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 15

[दायाँ कॉलम] १००: मुशरिक की ताज़ीम, मुशरिक का जुलूस हराम है, और फ़ेल-ए-हराम (निषिद्ध कार्य) का तमाशा देखना भी हराम है। १०१: हराम काम में चंदा देना भी हराम है। १०१: मुशरिक को मुसलमानों का वाइज़ (उपदेशक) बनाना हराम है। १०१: मुस्लिम और काफ़िर का फ़र्क़ मिटाने वाला मौलवी या मौलाना नहीं हो सकता। १०१: फ़ासिक़ (पापी) को सय्यद कहने से अल्लाह तआला नाराज़ होता है। १०४: क़ुरान मजीद की रू से मुसलमानों को किसी काफ़िर, मुब्तदी' (नवाचारी) और फ़ासिक़ के पास बैठने की इजाज़त नहीं। १०५: बद-मज़हबों से बहिष्कार का हुक्म। १२२: मुसलमानों को अल्लाह तआला की रहमत से नाउम्मीद नहीं होना चाहिए। १५४: मज़ामीर (संगीत वाद्ययंत्र) सुनना हराम है। १५४: सजदा-ए-ताज़ीमी (सम्मान में सजदा) हराम है। १५४: कलिमा से बेहतर है कि मुर्तद (धर्मत्यागी) के जनाज़े के साथ ढोलकी बजाते जाएँ यह कलिमा बहुत शनीअ (घृणित) है मगर कुफ़्र नहीं। ١٧١: हुज़ूर अनवर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को पाक नाम लेकर पुकारना (निदा करना) हराम है। ١٧١: अगर किसी रिवायत में मसलन "या मुहम्मद" आया हो तो वहाँ "या रसूल अल्लाह" कहे। ٢٣٠: जो किसी को काफ़िर या ख़ुदा का दुश्मन कहे और वह हक़ीक़त में ऐसा न हो तो यह कहना ख़ुद क़ाइल (कहने वाले) पर पलट आता है। ٢٥٨: आलिम को झूठा और लानती कहने वाला गुनाह-ए-कबीरा का मुर्तकिब है। ٢٤٠: फ़ासिक़ को सरदार बनाना हराम है।

[बायाँ कॉलम] २६२: जानबूझकर जिसने ज़ालिम की मदद की उसने इस्लाम की रस्सी गर्दन से निकाल दी। २६२: मुर्तद से मेल-जोल हराम है। २६२: जिस अख़बार में गुमराह करने वाली बातें हों उसे पसंदगी से ख़रीदना हराम है। २६३: ताज़िया बनाना हराम है मगर मुसलमानों पर इसकी परस्तिश (पूजा) का इल्ज़ाम ग़लत है। २६४: अल्लाह और रसूल के दुश्मनों से दोस्ती करना मुसलमानों का काम नहीं। २६५: अज्मेर लफ़्ज़ के साथ शरीफ़ न लिखना अगर बुग़्ज़ (द्वेष) की वजह से हो तो गुमराही है, और अगर सुस्ती या कोताह-क़लमी से हो तो महरूमी (वंचना) है। २६७: मुशरिक को महात्मा कहना कुफ़्र है, और उसके जुलूस में शिरकत (शामिल होना) हराम है। २६७: मुसलमान की तरह बोलना भी मना है। २७१: बातिल (झूठे) मजामीन पर तहसीन (तारीफ़) की नियत से 'अल्लाहु अकबर' का नारा लगाना भी हराम है। २७३: मुआलात (मैत्री) तमाम कुफ़्फ़ार से कतई हराम है। २८४: ज़ात-ए-इलाही के लिए लफ़्ज़ "दूल्हा, सक्खन" का इस्तेमाल शरअन (धार्मिक रूप से) मना है। २८४: काबा को दुल्हन कहना जायज़ है, आरास्ता (सजे हुए) मक़ाम को दुल्हन कहना हदीस से साबित है। २९५: तंगी-ए-कलाम की वजह से इख़्तिसार (संक्षेप) दुरुस्त है जैसे 'कुल्या' और 'लन

तनालू'। २९६: कलिमा-ए-तौहीद में 'ला' का मद तवील मुफ़्रत (अत्यधिक लंबा) नहीं होना चाहिए। २९९: यह कहना कि "अल्लाह तआला 'मीम' की चादर मुँह पर डाल कर 'अहमद' बन कर आया" कुफ़्र है।

فتاوٰی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

[دایاں کالم] ۱۰۰: تعظیمِ مشرک، مشرک کا جلوس حرام، اور فعلِ حرام کا تماشہ دیکھنا بھی حرام۔ ۱۰۱: حرام کام میں چندہ دینا بھی حرام ہے۔ ۱۰۱: مشرک کو واعظِ مسلمین بنانا حرام ہے۔ ۱۰۱: مسلم و کافر کا فرق اٹھانے والا مولوی یا مولانا نہیں ہو سکتا۔ ۱۰۱: فاسق کو سید کہنے سے اللہ تعالٰی ناراض ہوتا ہے۔ ۱۰۴: از روئے قرآن مجید مسلمانوں کو کسی کافر، مبتدع اور فاسق کے پاس بیٹھنے کی اجازت نہیں۔ ۱۰۵: بد مذہبوں سے بائیکاٹ کا حکم۔ ۱۲۲: مسلمانوں کو اللہ تعالٰی کی رحمت سے ناامید نہیں ہونا چاہیے۔ ۱۵۴: مزامیر سُننا حرام ہے۔ ۱۵۴: سجدہ تعظیمی حرام ہے۔ ۱۵۴: کلمہ سے بہتر ہے کہ مرتد کے جنازہ کے ساتھ ڈھولکی بجاتے جائیں، یہ کلمہ بہت شنیع ہے مگر کفر نہیں۔ ۱۷۱: حضور انور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو نام پاک لے کر ندا کرنا حرام ہے۔ ۱۷۱: اگر کسی روایت میں مثلاً "یا محمد" آیا ہوا ہو تو وہاں یا رسول کہے۔ ۲۳۰: جو کسی کو کافر یا خدا کا دشمن کہے اور وہ حقیقت میں ایسا نہ ہو تو یہ کہنا خود قائل پر پلٹ آتا ہے۔ ۲۵۸: عالم کو جھوٹا اور لعنتی کہنے والا گناہِ کبیرہ کا مرتکب ہے۔ ۲۶۰: فاسق کو سردار بنانا حرام ہے۔

[بایاں کالم] ۲۶۲: جان بوجھ کر جس نے ظالم کی اعانت کی اس نے اسلام کی رسی گردن سے نکالی۔ ۲۶۲: مرتد سے میل جول حرام ہے۔ ۲۶۲: جس اخبار میں گمراہی کی باتیں ہوں اس کو پسندیدگی سے خریدنا حرام ہے۔ ۲۶۳: تعزیہ بنانا حرام ہے مگر مسلمانوں پر اس کی پرستش کا الزام غلط ہے۔ ۲۶۴: اللہ و رسول کے دشمنوں سے دوستی کرنا مسلمانوں کا کام نہیں۔ ۲۶۵: عناد لفظ اجمیر کے ساتھ شریف نہ لکھنا گمراہی اور سستی اور کوتاہ قلمی سے ہو تو محرومی ہے۔ ۲۶۷: مشرک کو مہاتما کہنا کفر ہے، اور اس کے جلوس میں شرکت حرام ہے۔ ۲۶۷: مسلمان کی کے بولنا بھی منع ہے۔ ۲۷۱: مضامینِ باطلہ پر بنیتِ تحسین اللہ اکبر کا نعرہ لگانا بھی حرام ہے۔

۲۷۳: موالات تمام کفار سے قطعاً حرام ہے۔ ۲۸۴: ذات الہی کے لئے لفظ "دولھا، سکھن" کا استعمال شرعاً منع ہے۔ ۲۸۴: کعبہ کو دلہن کہنا جائز ہے، مقامِ آراستہ کو دلہن کہنا حدیث سے ثابت ہے۔ ۲۹۵: تنگی کلام کی وجہ سے اختصار درست ہے جیسے قلیا اور لن تنالو۔ ۲۹۶: کلمہ توحید میں لا کا مد طویل مفرط نہ ہونا چاہیے۔ ۲۹۹: یہ کہنا کہ "اللہ تعالیٰ میم کی چادر منہ پر ڈال کر احمد بن کر آیا" کفر ہے۔

Fatawa Rizvia (Volume 15)

299 It is necessary to avoid statements whose apparent meaning is misguidance even if the inner meaning is correct.

300 Saying "Allah spoke to the Prophet in 'no' and 'not' and 'not'" is a fabrication against Allah and apparently infidelity (Kufr).

300 Saying "Somewhere He became Laila and somewhere He became Majnun" is apparently infidelity (Kufr).

300 We are commanded to follow the clear verses (Muhkamaat); following the ambiguous ones (Mutashabihat) is not permissible.

301 "Muhammad did divinity" - a far-fetched interpretation exists, but its utterance is strictly prohibited.

305 Allah Almighty does not like a fat scholar.

305 It is strictly forbidden for an ignorant person to show boldness in matters of Sharia, especially in matters of Kufr and Islam.

307 Calling God "Shyam Hari" is a sin and an error.

564 Humbling oneself for other than Allah is forbidden.

564 Sharia has commanded showing humility towards mother, father, and teacher.

264 The methods devised by the Khilafat Committee for supporting the Caliphate are all wrong and contrary to the Quran; separating from them is obligatory.

265 The orders of the King of Islam apply within his realm.

265 Helping the King of Islam is incumbent upon the people of that country; if they are unable, then the ones after them, and so on until the end.

Miscellaneous

81 Human organs are subject to the intention of the heart.

173 Hypocrisy is of two types: in belief and in action.

218 Nade-Ali and its translation.

279 The book named 'Tazkira-e-Ghausia' contains matters of misguidance and infidelity.

298 Explanation of the correct and incorrect meanings of a poetic line.

300 "Common people" refers to those who have not reached the realities, even if they are called scholars.

730 Do not call a hypocrite 'Sayyid'.

Politics

144 Four pieces of advice for Muslims to improve their condition.

145 The pitiful state of the actions of Muslims.

146 Wanting a cure for a disease while maintaining its cause is foolishness.

300 An ignorant claimant of spiritual realities is a puppet of Satan.

301 Rejection of a false and blasphemous narration.

302 Rulings on several incorrect verses of poetry.

303 The ruling on a blasphemous verse.

304 Ruling on the explanation and application of a riddle.

ऐसे कथन जिनका प्रत्यक्ष अर्थ गुमराह करने वाला हो और आंतरिक अर्थ सही हो, उनसे भी बचना आवश्यक है। २९९

यह कहना कि "अल्लाह ने नबी से 'नहीं' और 'नहीं' में बात की" अल्लाह पर मिथ्यारोप है और प्रत्यक्षतः कुफ़्र है। ३००

यह कहना कि "कहीं लैला बना और कहीं मजनूँ बना" प्रत्यक्षतः कुफ़्र है। ३००

हमें मुहकमत (स्पष्ट आयतों) के अनुसरण का आदेश है, मुतशाबिहात (अस्पष्ट आयतों) का अनुसरण करना जायज़ नहीं है। ३००

"मुहम्मद ने खुदाई की", इसकी एक दूर की व्याख्या है मगर इसे बोलना सख़्त मना है। ३०१

अल्लाह तआला मोटे आलिम (विद्वान) को पसंद नहीं करता। ३०५

अज्ञानी व्यक्ति का शरीयत के आदेशों, विशेष रूप से कुफ़्र और इस्लाम के मामलों में दुस्साहस करना सख़्त हराम है। ३०५

३०७

खिलाफत कमेटी के लोगों ने खिलाफत के समर्थन के लिए जो तरीके ईजाद किए हैं, वे सब गलत और कुरान के विरुद्ध हैं, उनसे अलग होना अनिवार्य है। २६४

इस्लाम के बादशाह के आदेश उसकी सल्तनत तक ही सीमित होते हैं। २६५

इस्लाम के बादशाह की सहायता करना उस देश के निवासियों पर अनिवार्य है, यदि वे असमर्थ हों तो उनके बाद वालों पर, और इसी तरह अंत तक। २६५

विविध

मनुष्य के अंग हृदय के संकल्प के अधीन होते हैं। ८१

निफ़ाक (पाखंड) दो प्रकार का होता है: वैचारिक और व्यावहारिक। १७३

नाद-ए-अली और उसका अनुवाद। २१८

२७९

ईश्वर को "श्याम हरी" कहना पाप और त्रुटि है।

५६४ गैर-अल्लाह के लिए तवाज़ो (विनम्रता) हराम है।

माता, पिता और शिक्षक के प्रति तवाज़ो
५६४ (विनम्रता) का शरीयत ने आदेश दिया है।

७३० मुनाफिक (पाखंडी) को 'सैयद' न कहो।

राजनीति

१४४ मुसलमानों को अपनी स्थिति सुधारने के लिए चार मशवरे (परामर्श)।

१४५ मुसलमानों के कर्मों की दयनीय स्थिति।

१४६ बीमारी का इलाज चाहना और कारण को बनाए रखना मूर्खता है।

'तज़किरा-ए-ग़ौसिया' नामक पुस्तक गुमराह करने वाली और कुफ्र की बातों पर आधारित है।

२९८ एक मिसरे (काव्य पंक्ति) के सही और गलत अर्थ की व्याख्या।

'आवाम' (आम जनता) से तात्पर्य वे लोग हैं जो
३०० हकीकतों (सत्यों) तक न पहुंचे हों, चाहे वे आलिम (विद्वान) ही क्यों न कहलाते हों।

३०० हकीकतों (सत्यों) का दावा करने वाला अज्ञानी शैतान का मज़ाक (खिलौना) है।

३०१ एक बातिल (झूठी) और कुफ्र वाली रिवायत (कथा) का खंडन।

३०२ कुछ गलत अशआर (काव्य पंक्तियों) के आदेश।

३०३ एक कुफ्र वाले शेर का आदेश।

३०४ एक पहेली की व्याख्या और उसके प्रयोग का आदेश।

۲۹۹	ایسے اقوال جن کا ظاہر گمراہی اور باطن صحیح ہو ان سے بھی بچنا ضروری ہے۔	۲۶۴
۳۰۰	یہ کہنا کہ " اللہ تعالیٰ نے نبی سے کہاہو اور نہیں میں اور نہیں" اللہ تعالیٰ پر افتراء ہے اور بظاہر کفر ہے۔	۲۶۵
۳۰۰	یہ کہنا کہ " کہیں لیلیٰ بنا اور کہیں مجنوں بنا" بظاہر کفر ہے۔	۲۶۵
۳۰۰	ہم کو محکمات کے اتباع کا حکم ہے متشابہات کی پیروی جائز نہیں۔	
۳۰۱	محمد نے خدائی کی، کی ایک بعید تاویل مگر اس کے بولنے کی سخت ممانعت۔	۸۱
۳۰۵	اللہ تعالیٰ موٹے عالم کو پسند نہیں کرتا۔	۱۷۳
۳۰۵	جاہل کو احکام شرع بالخصوص کفر و اسلام میں جرات سخت حرام ہے۔	۲۱۸
۳۰۷		۲۷۹

خلافت کمیٹی والوں نے خلافت کی حمایت کے جو طریقے ایجاد کئے ہیں سب غلط اور مخالفت قرآن ہیں ان سے جُدائی فرض ہے۔

بادشاہ اسلام کے احکام اس کی قلمرو تک ہوتے ہیں۔

بادشاہ اسلام کی اعانت اس ملک والوں پر ہے وہ عاجز ہوں تو اس کے بعد والے ایسے ہی اخیر تک۔

متفرقات

آدمی کے اعضاء ارادہ قلبی کے تابع ہیں۔

نفاق دو قسم ہے: عقدی اور عملی۔

ناد علی اور اس کا ترجمہ۔

	خدا کو " شیام ہری" کہنا گناہ اور خطا ہے۔		تذکرہ غوثیہ نامی کتاب گمراہی اور کفر کی باتوں پر مشتمل ہے۔
۵۶۴	غیر اللہ کے لئے تواضع حرام۔	۲۹۸	ایک مصرعہ کے صحیح اور غلط معنی کی توضیح۔
۵۶۴	ماں، باپ، استاذ کی تواضع کا شریعت نے حکم دیا ہے۔	۳۰۰	عوام سے مراد وہ ہوتے ہیں جو حقائق تک نہ پہنچے ہوں چاہے عالم کہلاتے ہوں۔
۷۳۰	منافق کو سید نہ کہو۔	۳۰۰	جاہل مدعی حقائق شیطان کا مسخرہ ہے۔
	سیاست	۳۰۱	ایک باطل اور کفری روایت کا رد۔
۱۴۴	مسلمانوں کو اپنی حالت سنبھالنے کے لئے چار مشورے۔	۳۰۲	چند غلط اشعار کے احکام۔
۱۴۵	مسلمانوں کے عمل کی حالتِ زار۔	۳۰۳	ایک کفری شعر کا حکم۔
۱۴۶	مرض کا علاج چاہنا اور سبب کا قائم رکھنا حماقت ہے۔	۳۰۴	ایک پہیلی کی توضیح اور اطلاق کا حکم۔

Fatawa Razawiya | Volume 15 (15)

495 | Correction of a factually incorrect decision by the author of Musamara. | 305 | Human flesh is forbidden for humans, but not for love. 497 | Another support for the difference in the intentions of Musayara and the Qazi. | 308 | The correct meaning of "Allah Allah gufta Allah mi shawad". 499 | Sheikh Qazvini's objection against Imam Baqillani, a common answer to it, then the author's research. | 308 | Explanation of a couplet from Zauq-e-Naat. 557 | A method to check the correctness of a book. | 359 | Difference between Shariah and rational transformation. 563 | Difference in the ranks of those who lack religious greatness. | 424 | Refined explanation of a passage by Qazi Iyad. 632 | A contradictory statement is not reported from any sane person. | 483 | Five ways of weakening the statement of Ibn al-Humam. 678 | Clarification of the rank of Siddiqiyat (Truthfulness). | 488 | The author's critique of a passage from Musayara.

४९५ | मुसामरा के लेखक के एक तथ्य-विरोधी निर्णय का सुधार। | ३०५ | मानव मांस मानव के लिए हराम है, प्रेम (इश्क़) के लिए नहीं। ४९७ | मुसायरा और काज़ी के उद्देश्यों में अंतर का एक और समर्थन। | ३०८ | "अल्लाह अल्लाह गुफ़्ता अल्लाह मी शवद" का सही अर्थ। ४९९ | इमाम बाक़िल्लानी पर शेख़ क़ज़्विनी की आपत्ति, उसका एक आम उत्तर, फिर लेखक का शोध। | ३०८ | ज़ौक़-ए-नात के एक शेर की व्याख्या। ५५७ | किसी किताब की प्रमाणिकता जाँचने का एक तरीका। | ३५९ | शरीयत और तर्क के आधार पर परिवर्तन में अंतर। ५६३ | धार्मिक महानता न रखने वालों के पदों में अंतर। | ४२४ | काज़ी अयाज़ के एक उद्धरण की उत्तम व्याख्या। ६३२ | परस्पर विरोधी बात किसी बुद्धिमान से उद्धृत नहीं है। | ४८३ | इब्न अल-हुमाम के कथन को पाँच तरह से कमज़ोर साबित करना। ६७८ | सिद्दीक़ियत (सत्यता) के पद का स्पष्टीकरण। | ४८८ | मुसायरा के एक उद्धरण पर लेखक की चर्चा/आलोचना।

۴۹۵ | صاحب مسامرہ کے ایک خلاف واقع فیصلہ کی تصحیح۔ | ۳۰۵ | انسان کا گوشت انسان پر حرام ہے عشق پر نہیں۔ ۴۹۷ | مسائرہ اور قاضی کی مرادوں میں فرق کی ایک اور تائید۔ | ۳۰۸ | اللہ اللہ گفتہ اللہ می شود کا صحیح مطلب۔ ۴۹۹ | امام باقلانی پر شیخ قزوینی کا اعتراض، اس کا ایک عامۃ الورود جواب، پھر مصنف کی تحقیق۔ | ۳۰۸ | ذوق نعت کے ایک شعر کی تشریح۔ ۵۵۷ | کسی کتاب کی صحت جانچنے کی ایک طریقہ۔ | ۳۵۹ | استحالہ شرعی و عقلی کا فرق۔ ۵۶۳ | عظمت دینی نہ رکھنے والوں کے درجات کا فرق۔ | ۴۲۴ | قاضی عیاض کی ایک عبارت کی نفیس توضیح۔ ۶۳۲ | قول بالمتنافیین کسی عاقل سے منقول نہیں۔ | ۴۸۳ | قول ابن ہمام کی تضعیف پانچ طرح سے۔ ۶۷۸ | مرتبہ صدیقیت کی وضاحت۔ | ۴۸۸ | مسائرہ کی عبارت پر مصنف کا مناقشہ۔

Fatawa-e-Razvia Volume 15

In the name of Allah, the Beneficent, the Merciful.

Book of Conduct (Part Two)

Question 1: From the city, asked by Muhammad Khaliluddin Ahmed Sahib, 16 Muharram 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid said that the wife of an Indian migrant to Medina, a lady of Afghan descent and resident of Medina, has come to India. Upon hearing about the situation of Taziyas (replica tombs) etc., she remarked that Indians have made these 'Islamic idols'. Hearing this, Khalid became extremely angry and said, "The person who calls Taziyas 'idols' is himself an infidel (Kafir), even if he is a scholar."

The Answer: Taziyas are certainly impermissible, but calling them idols is an exaggeration and excess; Muslims do not worship them. And the one who said the phrase, "The one who calls [them] idols is himself a Kafir, even if he is a scholar," has said something a thousand times worse than that. He deserves severe punishment; in fact, due to the insult to scholars, renewal of Islam and marriage is mandatory for him. And Allah Almighty knows best.

Question 2: From the city, asked by Muhammad Khaliluddin Ahmed Sahib, 16 Muharram 1339 AH. What do the scholars of Islam say regarding this matter: Amr said, "We will not offer prayers behind a Tafziliya." Hearing this, Bakr got into a rage and said, "We are Tafziliyas, what concern do we have with others (non-Tafziliyas)? If they say there are two gods, we don't believe it; if they eat filth, we cannot eat it." In this way, he indirectly insulted the Ahl-e-Sunnat wal-Jama'at and also said, "We will not let a Khariji lead the prayer" (the Imam of the mosque is a Syed from the Ahl-e-Sunnat wal-Jama'at). Thus, he called the Ahl-e-Sunnat wal-Jama'at 'Khariji'.

The Answer: Tafziliyas are misguided, and insulting scholars is a path to Hell. Calling Ahl-e-Sunnat 'Khariji' is the hallmark of the Rafizis (Shiites). And Allah Almighty knows best.

Question 3 to 7: From the old city, Mohalla Kot, asked by Inayatullah Khan, 1st Safar 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A person who says that [1] the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) did not have the knowledge of the unseen (Ilm-e-Ghaib), and [2] the Ascension (Mi'raj) was not physical, and [3] making offerings (Niyaz) and vows (Nazr) to all martyrs, saints of Allah, and elders of the religion is forbidden (Haraam).

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम

किताब-उस-सियर (दूसरा हिस्सा)

मसला 1: शहर से, सायल मोहम्मद ख़लील उद्दीन अहमद साहब, 16 मुहर्रम 1339 हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि ज़ैद ने कहा कि एक हन्दी मुहाजिर मदनी की अहलिया अफ़ग़ानी नस्ल मदनी बी बी साहिबा हिन्दुस्तान तशरीफ़ लाई हैं, वह ताज़ियों वग़ैरह के हालात सुन कर फ़रमाती हैं कि हिन्दियों ने ये इस्लामी बुत बनाए हैं, इसको सुन कर खालिद ने निहायत ग़ज़बनाक होकर कहा कि ताज़ियों को बुत कहने वाला खुद काफ़िर है अगरचे आलिम हो।

अल-जवाब: ताज़िए नाजाएज़ ज़रूर हैं मगर उनको बुत कहना ज़्यादती व ग़ुलू है, मुसलमान उनकी परस्तश नहीं करते, और जिस ने वो कलमा कहा कि "बुत कहने वाला खुद काफ़िर है अगरचे आलिम हो" उसने इससे भी हज़ार दर्जा बदतर बात कही, वह सख़्त सज़ा का मुस्तहिक है बल्कि तौहीन-ए-उलेमा के सबब उस पर तजदीद-ए-इस्लाम व निकाह लाज़िम है। वल्लाह तआला आलम।

मसला 2: शहर से, सायल मोहम्मद ख़लील उद्दीन अहमद साहब, 16 मुहर्रम 1339 हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-इस्लाम इस मसले में कि अम्र ने कहा "तफ़्ज़ीलिया के पीछे हम नमाज़ नहीं पढ़ेंगे", बक्र ये सुन कर तैश में आ गया और कहा "हम तो तफ़्ज़ीलिया हैं हमें दूसरों (ग़ैर-तफ़्ज़ीलिया) से क्या मतलब, अगर वो दो ख़ुदा कहें तो हम नहीं मानते, अगर वो गूँह (मल) खाएं तो हम नहीं खा सकते", इस तरह अहल-ए-सुन्नत वल-जमाअत पर कनायतन तबरा कहा और ये भी कहा कि "हम ख़ारजी को नमाज़ नहीं पढ़ाने देंगे", (मस्जिद का इमाम एक सैय्यद अहल-ए-सुन्नत वल-जमाअत है) इस तरह अहल-ए-सुन्नत वल-जमाअत को ख़ारजी कहा।

अल-जवाब: तफ़्ज़ीलिया गुमराह हैं और उलेमा की तौहीन राह-ए-जहन्नुम है और अहल-ए-सुन्नत को ख़ारजी कहना राफ़ज़ियों का शेआर है। वल्लाह तआला आलम।

मसला 3 से 7: शहर-ए-कुहना, मुहल्ला कोट, सायल इनायत उल्लाह ख़ाँ, 1 सफ़र 1339 हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि जो शख़्स कहे कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को [1] इल्म-ए-ग़ैब न था और [2] मेअराज जिस्मानी न हुई और [3] जुमला शोहदा व औलिया अल्लाह व बुज़ुर्गान-ए-दीन की नियाज़ व नज़र करना हराम है।

فتاویٰ رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

بسم اللہ الرحمن الرحیم

کتاب السِیَر (حِصّہ دوم)

مسئلہ ۱: از شہر مسئولہ محمد خلیل الدین احمد صاحب ۱۶ محرم ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے کہا کہ ایک ہندی مہاجر مدنی کی اہلیہ افغانی النسل مدنی بی بی صاحبہ ہندوستان تشریف لائی ہیں، وہ تعزیوں وغیرہ کے حالات سن کر فرماتی ہیں کہ ہندیوں نے یہ اسلامی بت بنائے ہیں، اس کو سن کر خالد نے نہایت غضبناک ہو کر کہا تعزیوں کو بت کہنے والا خود کافر ہے اگرچہ عالم ہو۔

الجواب: تعزیے ناجائز ضرور ہیں مگر ان کو بت کہنا زیادتی و غلو ہے، مسلمان ان کی پرستش نہیں کرتے، اور جس نے وہ کلمہ کہا کہ "بت کہنے والا خود کافر ہے اگرچہ عالم ہو" اس نے اس سے بھی ہزار درجہ بدتر کہی سخت سزا کا مستحق ہے بلکہ توہینِ علماء کے سبب اس پر تجدیدِ اسلام و نکاح لازم ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲: از شہر مسئولہ محمد خلیل الدین احمد صاحب ۱۶ محرم ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے اسلام اس مسئلہ میں کہ عمرو نے کہا تفضیلیہ کے پیچھے ہم نماز نہیں پڑھیں گے، بکر یہ سن طیش میں آگیا اور کہا ہم تو تفضیلیہ ہیں ہم کو دوسروں (غیر تفضیلیہ) سے کیا مطلب اگر وہ دو خدا کہیں تو ہم نہیں مانتے اگر وہ گوہ کھائیں تو ہم نہیں کھا سکتے، اس طرح اہل سنت و جماعت پر کنایۃً تبر ا کہا اور یہ بھی کہا کہ ہم خارجی کو نماز نہیں پڑھانے دیں گے، (مسجد کا امام ایک سید اہلسنت و جماعت ہے) اس طرح اہلسنت و جماعت کو خارجی کہا،

الجواب: تفضیلیہ گمراہ ہیں اور علماء کی توہین راہِ جہنم ہے اور اہلسنت کو خارجی کہنا رافضیوں کا شعار ہے، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳ تا ۷ : از شہر کہنہ محلہ کوٹ مسئولہ عنایت اللہ خاں یکم صفر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جو شخص کہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو ۱ علمِ غیب نہ تھا اور ۲ معراج جسمانی نہ ہوئی اور ۳ جملہ شہداء و اولیاء اللہ و بزرگانِ دین کی نیاز و نذر کرنا حرام

Fatawa Razawiya Volume 15

And seeking help from them through prayer is shirk (polytheism), so is that (5) person and his spiritual guide worthy of being an Imam or not? And which sect do they belong to? And among the matters mentioned above, what is permissible and what is impermissible? And did the Prophet have knowledge of the unseen (Ghaib) or not? And did the Ascension (Mi'raj) happen physically or not?

Answer: Allah Almighty has granted the detailed knowledge of every single atom of what has happened, what is happening, and what will happen from the first day to the last day to His beloved Prophet, peace and blessings of Allah be upon him. His knowledge encompasses even a tiny particle or a grain of sand lying in a thousand darknesses. It is not just knowledge; rather, he is seeing the entire world and everything that is to happen in it until the Day of Judgment as clearly as he sees his own palm. No atom in the heavens or the earth is hidden from his sight. In fact, what has been mentioned is like a small stream from the oceans of his knowledge. He recognizes his entire Ummah more than a person recognizes those sitting with him. And he doesn't just recognize them; he sees their every action and every movement. He is aware of the thoughts that pass through hearts. Furthermore, all those oceans of his knowledge and all the sciences of the first and the last combined do not have the same ratio to the knowledge of Allah as a tiny drop has to millions of oceans. "And they have not estimated Allah with His rightful estimation." The oppressors did not recognize the glory of Allah by claiming that believing in the Prophet's knowledge of what has passed and what will happen until Judgment Day by Allah's grant is equal to God and thus shirk. O disrespectful ones! Is God's knowledge so limited that it is confined within two boundaries? This is what the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, bestows upon his servants as a gift. All this is proven from noble verses, authentic Hadiths, and the sayings of Imams, scholars, and saints, the details of which are in our books "Ad-Dawlat-ul-Makkiyya," "Anba-ul-Mustafa," "Khalis-ul-I'tiqad," etc. The Mi'raj (Ascension) undoubtedly and definitely took place with this blessed body, as just a spiritual journey is granted to his servants through his blessing. Allah Almighty says: "Exalted is He who took His servant by night..." He did not say he took the soul of His servant. Offering vows (niyaz and nazr) is permissible, and seeking prayers from saints is recommended. And those who speak against these matters here are none but Wahhabis, and Wahhabis are apostates, and prayer behind an apostate is void.

1 Al-Quran al-Karim 6/91 2 Al-Quran al-Karim 17/1

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

और उनसे दुआ के ज़रिए मदद माँगना शिर्क है, तो क्या वह (5) व्यक्ति और उसके पीर इमाम बनने के योग्य हैं या नहीं? और वे किस फ़िरके से हैं? और ऊपर बताए गए मसलों में से कौन सी बात जायज़ और कौन सी नाजायज़ है? और क्या हुज़ूर को इल्म-ए-ग़ैब (परोक्ष का ज्ञान) था या नहीं? और मेराज जिस्मानी (शारीरिक) हुई थी या नहीं?

अल-जवाब: अल्लाह अज्ज़-व-जल्ल ने पहले दिन से आखिरी दिन तक जो कुछ हुआ, जो है और जो कुछ होने वाला है, उसका एक-एक ज़र्रे का तफ़सीली इल्म अपने हबीब-ए-अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को अता फ़रमाया। हज़ारों अंधेरों में पड़ा हुआ कोई ज़र्रा या रेत का दाना हो, हुज़ूर का इल्म उसे घेरे हुए है। और सिर्फ़ इल्म ही नहीं, बल्कि पूरी दुनिया और जो कुछ उसमें कयामत तक होने वाला है, उन सब को ऐसा देख रहे हैं जैसे अपनी इस हथेली को। आसमानों और ज़मीनों में कोई ज़र्रा उनकी निगाह से ओझल नहीं है, बल्कि यह जो कुछ बयान किया गया है, यह उनके इल्म के समुद्रों में से एक छोटी सी नहर की तरह है। वह अपनी पूरी उम्मत को उससे ज़्यादा पहचानते हैं जितना आदमी अपने पास बैठने वालों को पहचानता है। और सिर्फ़ पहचानते ही नहीं, बल्कि उनके एक-एक अमल और एक-एक हरकत को देख रहे हैं। दिलों में जो खयाल गुज़रता है, उससे भी वाकिफ़ हैं। और फिर उनके इल्म के वे तमाम समुद्र और पहले व बाद के तमाम इल्म मिलकर भी अल्लाह के इल्म के सामने वह निस्बत (अनुपात) नहीं रखते जो एक नन्हे से कतरे को करोड़ों समुद्रों से है। "और उन्होंने अल्लाह की वैसी कदर न जानी जैसी उसकी कदर का हक था।" ज़ालिमों ने अल्लाह की कदर ही नहीं पहचानी कि जो कुछ हो चुका और कयामत तक होने वाला है, अल्लाह की अता से उसके महबूब के लिए उसका इल्म मानना खुदा की बराबरी और शिर्क कह दिया। ऐ बे-अदबों! क्या खुदा का इल्म इतना सा ही है कि दो सीमाओं में बंधा हुआ है? यह तो नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अपने सदके में अपने गुलामों को अता फ़रमाते हैं। यह सब आयत-ए-करीमा, सही हदीसों और इमामों, उलेमा और औलिया के कथनों से साबित है, जिनका विवरण हमारी किताबों "अद-दौलत-उल-मक्किया", "अनबा-उल-मुस्तफ़ा" और "खालिस-उल-एतकाद" आदि में है। मेराज शरीफ़ यकीनन और निश्चित रूप से इसी मुबारक जिस्म के साथ हुई थी, क्योंकि सिर्फ रूहानी मेराज तो उनकी अता से उनके गुलामों को भी हासिल होती है। अल्लाह अज्ज़-व-जल्ल फ़रमाता है: "पाक है वह ज़ात जो रात के एक हिस्से में अपने बंदे को ले गया..." यह नहीं फ़रमाया कि अपने बंदे की रूह को ले गया। नियाज़ और नज़र करना जायज़ है, और औलिया से

दुआ की दरख्वास्त करना मुस्तहब (पसंदीदा) है। और यहाँ इन मसलों में कलाम करने वाले सिर्फ वहाबी हैं, और वहाबी मुर्तद (धर्मत्यागी) हैं, और मुर्तद के पीछे नमाज़ बातिल (अमान्य) है।

1 अल-कुरान अल-करीम 6/91 2 अल-कुरान अल-करीम 17/1

पृष्ठ 75/742

اور اُن سے بذریعہ دعا مدد طلب کرنا شرک ہے، پس وہ (۵) شخص و نیز اس کے پیر و قابلِ امام ہیں یا نہیں؟ اور وہ کس فرقہ سے ہیں؟ اور مسئلہ مندرجہ بالا کون سی بات جائز و نا جائز ہے؟ اور حضرت کو علم غیب تھا یا نہ؟ اور معراج جسمانی ہوئی یا نہ؟

الجواب: اللہ عزوجل نے روزِ اول سے روزِ آخر تک جو کچھ ہوا اور جو کچھ ہے اور جو کچھ ہونے والا ہے ایک ایک ذرہ کا تفصیل علم اپنے حبیبِ اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو عطا فرمایا، ہزار تاریکیوں میں جو ذرہ یا ریگ کا دانہ پڑا ہے حضور کا علم اس کو محیط ہے، اور فقط علم ہی نہیں بلکہ تمام دنیا بھر اور جو کچھ اس میں تا قیامت تک ہونے والا ہے سب کو ایسا دیکھ رہے ہیں جیسے اپنی اس ہتھیلی کو۔ آسمانوں اور زمینوں میں کوئی ذرہ ان کی نگاہ سے مخفی نہیں بلکہ یہ جو کچھ مذکور ہے ان کے علم کے سمندروں میں سے ایک چھوٹی سی نہر ہے، اپنی تمام امت کو اس سے زیادہ پہچانتے ہیں جیسا آدمی اپنے پاس بیٹھنے والوں کو، اور فقط پہچانتے ہی نہیں بلکہ ان کے ایک ایک عمل ایک ایک حرکت کو دیکھ رہے ہیں۔ دلوں میں جو خطرہ گزرتا ہے اس سے آگاہ ہیں، اور پھر ان کے علم کے وہ تمام سمندر اور جمیع علوم اولین و آخرین مل کر ہم علم الٰہی سے وہ نسبت نہیں رکھتے جو ایک ذرا سے قطرہ کو کروڑ سمندروں سے ، "وَمَا قَدَرُوا اللّٰہَ حَقَّ قَدْرِہٖ" ظالموں نے اللہ ہی کی قدر نہ پہچانی کہ جو کچھ ہو گزرا اور قیامت تک ہونے ہونے والا ہے اس کا علم اس کی عطا سے اس کے محبوب کے لئے مانا اور کہہ دیا کہ یہ تو خدا سے برابری ہو گئی مشرک ہو گیا۔ بے ادبو! کیا خدا کا علم اتنا ہی ذرا سا ہے کہ دو حدوں میں محدود ہے، یہ تو نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اپنے صدقہ میں اپنے غلاموں کو عطا فرماتے ہیں، یہ سب آیات کریمہ واحادیثِ صحیحہ واقوالِ ائمہ و علماء واولیاء سے ثابت جن کی تفصیل ہماری کتابوں

"الدولۃ المکیہ وانباء المصطفی وخالص الاعتقاد" وغیرہ میں ہے، معراج شریف یقیناً قطعاً اسی جسمِ مبارک کے ساتھ روانہ کہ فقط روحانی جوان کے عطا سے ان کے غلاموں کو بھی ہوتا ہے، اللہ عزوجل فرماتا ہے: "سُبْحٰنَ الَّذِیْۤ اَسْرٰی بِعَبْدِهٖ" پاکی ہے اسے جو رات میں لے گیا اپنے بندہ کو، یہ نہ فرمایا کہ لے گیا اپنے بندہ کی روح کو۔ نیاز نذر کرنا جائز ہے، اور اولیاء سے طلبِ دعا مستحب ہے۔ اور یہاں ان مسائل میں کلام کرنے والے نہیں مگر وہابی، اور وہابی مرتد ہیں اور مرتد کے پیچھے نماز باطل۔

۱ القرآن الکریم ۶ / ۹۱ ۲ القرآن الکریم ۱۷ / ۱

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

...merely like behind Ganga Prasad, and Allah knows best.

Problem 8: From M.A.O. College, Aligarh, No. 7 Morley's Court, asked by Maqsud Ali Sahib, 20 Safar 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: On October 11, Maulana Shaukat Ali and Muhammad Ali Sahib visited Aligarh. They explained to us students that the Government is an enemy of Muslims and wants to maintain, if not its rule, then at least its influence over the Arabian Peninsula and holy places. In this situation, what should we do? They told us that the Khilafat Committee has suggested that we Muslims should sever ties with the Government at this time. And they told college students that since the Government provides funds to the college and has a relationship with it, we students should leave the college. Is this our religious duty at this time? Does disobeying this command constitute disbelief (Kufr) or not? Please clarify and be rewarded.

The Answer: Avoiding whatever is contrary to Shari'ah in the college and its education was and is always obligatory (Farz). Where there is no opposition to the Shari'ah, avoiding it was never obligatory. And Allah knows best.

Problem 9: From Khairpur, Bahawalpur State, asked by Maulvi Abdul Rahim Khanqahi, 2 Safar 1339 AH. What do the scholars of religion and jurists of the firm Shari'ah say regarding this matter: Zaid states that "I do not accept or agree with the decision of the Muhammadi Shari'ah, rather I accept custom and law." He said this openly among the general public. What is the command of the blessed Shari'ah regarding this person, i.e., Zaid? Please answer clearly on a neatly written request; payment will be given for the answer.

The Answer: No fee is taken for a Fatwa here, neither before nor after, nor for oneself, nor is it considered permissible. If the statement mentioned in the question is true, then renewal of Islam (Tajdid-e-Islam) is obligatory for Zaid. He should repent and recite the Kalimah of Islam afresh. After that, he should perform a new marriage (Nikah) with his wife. And Allah knows best.

...महज़ जैसे गंगा प्रसाद के पीछे, और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 8: एम.ए.ओ. कॉलेज, अलीगढ़, नंबर 7 मॉर्ले कोर्ट से, मक़सूद अली साहब द्वारा पूछा गया, 20 सफ़र 1339 हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं: 11 अक्टूबर को मौलाना शौकत अली और मुहम्मद अली साहब अलीगढ़ आए। उन्होंने हम छात्रों को समझाया कि सरकार मुसलमानों की दुश्मन है और चाहती है कि जज़ीरातुल अरब और पवित्र स्थानों पर यदि अपना शासन नहीं तो कम से कम अपना प्रभाव बनाए रखे। ऐसी स्थिति में हमें क्या करना चाहिए? उन्होंने बताया कि खिलाफत कमेटी ने यह तरीका बताया है कि इस समय हम मुसलमान सरकार से संबंध तोड़ लें। और उन्होंने कॉलेज के छात्रों को बताया कि चूँकि सरकार कॉलेज को पैसा देती है और उसका कॉलेज से संबंध है, इसलिए हम छात्र कॉलेज छोड़ दें। क्या इस समय यह हमारा धार्मिक कर्तव्य है? क्या इसकी अवज्ञा करने से कुफ्र (अधर्म) लागू होता है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: कॉलेज और उसकी शिक्षा में जो कुछ भी शरीयत के विरुद्ध है, उससे बचना हमेशा से अनिवार्य (फ़र्ज़) था और है। जहाँ शरीयत का विरोध न हो, उससे बचना कभी भी अनिवार्य नहीं था। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 9: खैरपुर, रियासत बहावलपुर से, मौलवी अब्दुल रहीम खानक़ाही द्वारा पूछा गया, 2 सफ़र 1339 हिजरी। धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस विषय में क्या कहते हैं: ज़ैद का बयान है कि "मुझे मुहम्मदी शरीयत का फैसला मंजूर और स्वीकार नहीं है, बल्कि मुझे रिवाज और कानून मंजूर है।" उसने यह बात बिना किसी संकोच के आम लोगों के बीच कही है। शरीयत-ए-मुबारक का इस व्यक्ति यानी ज़ैद के बारे में क्या आदेश है? स्पष्ट सुंदर लिखावट वाले प्रश्न पर उत्तर दें, उत्तर के लिए पारिश्रमिक दिया जाएगा।

उत्तर: यहाँ फ़तवे पर कोई शुल्क नहीं लिया जाता, न पहले न बाद में, न अपने लिए और न ही इसे उचित माना जाता है। यदि प्रश्न में उल्लिखित बयान वास्तव में सत्य है, तो ज़ैद पर इस्लाम का नवीनीकरण (तजदीद-ए-इस्लाम) अनिवार्य है। उसे पश्चाताप (तौबा) करना चाहिए और नए सिरे से कलमा-ए-इस्लाम पढ़ना चाहिए। इसके बाद, वह अपनी पत्नी से नया निकाह करे। और अल्लाह बेहतर जानता है।

محض جیسے گنگا پر شاد کے پیچھے، واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۸: از ایم، اے، او، کالج علی گڑھ نمبر ۷ مارلیس کورٹ مسئولہ مقصود علی صاحب ۲۰ صفر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ۱۱ اکتوبر کو مولانا شوکت علی و محمد علی صاحب علی گڑھ تشریف لائے اور انہوں نے ہم طالب علموں کو یہ سمجھایا کہ گورنمنٹ مسلمانوں کی دشمن ہے اور چاہتی ہے کہ جزیرۃ العرب و مقامات مقدسہ پر اگر اپنی حکومت نہیں تو کم سے کم اثر رکھیں، تو اس حالت میں ہم لوگوں کو کیا کرنا چاہئے، انہوں نے یہ بتایا کہ خلافت کمیٹی نے یہ طریقہ بتایا ہے کہ اس وقت ہم مسلمانان قطع تعلق کرلیں اور کالج کے طالب علموں کو یہ بتایا کہ چونکہ کالج میں گورنمنٹ روپیہ دیتی ہے اور اس سے کالج کا تعلق ہے تو ہم طالب علم کالج چھوڑ دیں، تو کیا یہ اس وقت ہم لوگوں کا مذہبی فرض ہے کیا اس کی عدول حکمی سے کفر عائد ہوتا ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: کالج اور اس کی تعلیم میں جس قدر بات خلاف شریعت ہے اس سے بچنا ہمیشہ فرض تھا اور ہے جہاں تک مخالفتِ شرع نہ ہو اس سے بچنا کبھی بھی فرض نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۹: از خیر و پور نامے والی ریاست بہاولپوری مسئولہ مولوی عبدالرحیم خانقاہی ۲ صفر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید بیانی ہے کہ مجھے فیصلہ شرح محمدی کا منظور و قبول نہیں ہے بلکہ رواج و قانون منظور ہے، یہ سخن بالادریغ عوام الناس میں کہہ دیا ہے عند الشریعۃ اس کے ساتھ یعنی زید کے ساتھ شریعت مبارک کا کیا ارشاد ہے؟ صاف خوشخط استفتاء پر جواب فرماویں، اُجرت جواب پر دی جائے گی۔

الجواب: یہاں فتویٰ پر کوئی اجرت نہیں لی جاتی نہ پہلے نہ بعد، نہ اپنے لئے نہ اسے روا رکھا جاتا ہے، بیان مذکورہ سوال اگر واقعی ہے تو زید پر تجدید اسلام واجب ہے توبہ کرے، اور از سر نو کلمہ اسلام پڑھے، اس کے بعد اپنی عورت سے نکاح جدید کرے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

Fatawa Rizvia Volume Fifteen (15)

Treatise Al-Jabal al-Thani 'ala Kulliya al-Thanawi 1337 AH (The second mountain on Thanawi's kidney)

Problem 10: What is your opinion (may your life be long) regarding a man named Ashraf Ali? | What is your opinion (may Allah Almighty grant you a long life) about the person named Ashraf Ali?

Page 78 of 742

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

रिसाला (ग्रंथ) अल-जबल अल-सानी अला कुल्लिया अल-थानवी 1337 हिजरी (थानवी के गुर्दे पर दूसरा पहाड़)

मसला 10: अशरफ़ अली नामक व्यक्ति के बारे में आपकी क्या राय है, आपकी आयु लंबी हो? | तुम्हारी (अल्लाह तआला तुम्हें लंबी उम्र अता फरमाए) अशरफ़ अली नामी शख़्स के बारे में क्या राय है?

पृष्ठ 78 का 742

فتاویٰ رضویہ جلد پازدہم (۱۵)

رسالہ الجبل الثانوی علی کلیۃ التھانوی ۱۳۳۷ھ (تھانوی کے گردے پر دوسرا پہاڑ)

مسئلہ ۱۰: ماقولکم دام طولکم فی رجل یسمی اشرف علی کتب | تمھاری (اللہ تعالیٰ تمھیں طویل عمر عطا فرمائے) اشرف علی نامی شخص کے بارے میں کیا رائے ہے

صفحہ 78 از 742

Fatawa Rizvia Volume (15)

Some of his [Ashraf Ali Thanvi's] followers wrote to him that he saw in a dream that he was reciting the Kalima Tayyiba, but instead of the honorable name of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), Muhammad, he recited your name (Ashraf Ali). Then he remembered that he had made a mistake and repeated it, but from his tongue came nothing but 'Ashraf Ali is the Messenger of Allah' instead of 'Muhammad is the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)'. He knew that this was incorrect, but his tongue would not utter anything else involuntarily. He said, 'When this happened repeatedly, I saw you before me and I fell to the ground and let out a loud cry, and I felt as if no inner strength remained within me. Then I woke up, yet the absence of sensation and the state of powerlessness remained as they were. But neither in the dream nor in the waking state was there anything but your image. In the waking state, I contemplated the mistake that occurred in the Kalima Tayyiba and wanted to push this thought away from my heart. So I sat up, then lay down on the other side to rectify the mistake that occurred in the Noble Word (Kalima). I wanted to send blessings (Salat) upon the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), but I said nothing except "O Allah, send blessings upon our Master, our Prophet, and our Patron, Ashraf Ali," even though I was now awake and not in a state of slumber or sleep. However, this matter was involuntary; I had no control over my tongue, such that this continued throughout the day, and the next day I wept profusely. Apart from these reasons, many other reasons have [brought] me to you...'

फ़तावा रिज़विया जिल्द पंद्रह (15)

उनके(अशरफ़ अली थानवी के) कुछ चाहने वालों ने उन्हें लिखा कि उन्होंने सपने में देखा कि वे कलिमा तैयबा पढ़ रहे हैं, लेकिन हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के नाम 'मुहम्मद' की जगह आपका नाम (अशरफ़ अली) पढ़ रहे हैं। फिर ख़्याल आया कि यह तो ग़लत है, दोबारा पढ़ा तो ज़ुबान से 'मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम' की जगह 'अशरफ़ अली रसूलुल्लाह' ही निकलता है। मैंने गौर किया कि यह सही नहीं है लेकिन ज़ुबान से बेइख़्तियार (बिना नियंत्रण के) यही निकलता है। जब बार-बार ऐसा हुआ तो मैंने आपको सामने देखा, मैं ज़मीन पर गिर पड़ा और ज़ोर-ज़ोर से रोने-चिल्लाने लगा। मुझे लगा जैसे मेरी आंतरिक शक्ति समाप्त हो गई है। फिर मैं जाग गया लेकिन इन्द्रियों का सुन्न होना और कमज़ोरी वैसी ही बनी रही। मगर नींद और जागने, दोनों हालतों में सिर्फ आपका ही तसव्वुर (कल्पना) था। जागने की हालत में मैंने कलिमा तैयबा में हुई ग़लती पर गौर किया और इस ख़्याल को दिल से निकालने की कोशिश की। मैं बैठ गया, फिर दूसरी करवट लेट गया ताकि कलिमा शरीफ़ में हुई ग़लती की भरपाई कर सकूँ। मैंने नबी अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की ज़ात पर दरूद शरीफ़ पढ़ने की कोशिश की लेकिन फिर भी यही कहता हूँ— 'अल्लाहुम्मा सल्ली अला सय्यिदिना व नबिय्यिना व मौलाना अशरफ़ अली'। हालाँकि मैं जाग रहा था, न कि ग़फ़लत या नींद की हालत में था, लेकिन यह मामला बेइख़्तियारी में था। ज़ुबान पर मेरा नियंत्रण ख़त्म हो चुका था, यहाँ तक कि यही सिलसिला सारा दिन चलता रहा। अगले दिन मैं बहुत रोया। इन कारणों के अलावा कई और कारणों ने मुझे आपकी ओर...

पेज 79 का 742

| الیہ بعض مجیبیہ انہ رأی فی المنام انه یقرأ الکلمة الطیبة لکن یذکر فیها اسمکم (ای اسم اشرف علی) مکان محمد (صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم) ثم تذکرانہ اخطأ فاعاد فلم یخرج من لسانه الا "اشرف علی رسول اللہ" مکان محمد رسول اللہ (صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم) هو دار ان هذا غیر صحیح لکن لا ینطق اللسان الابهذا من غیر اختیار قال فلما تکرر هذا رأیتکم تجاهی فخررت علی الارض وصحت صیاحاً شدیداً او خلت ان لم یبق فی باطنی قوة ثم استیقظت بیدان الغیبة عن الحس واثر عدم الطاقة کما هو، لکن لم یکن فی المنام ولا فی الیقظة الاتصورکم تأملت فی الیقظة ماوقع من الغلط فی الکلمة الطیبة فاردت ان ادفع هذا الخیال عن القلب فجلست ثم اضطجعت علی الجنب الاخر لتدارک الغلط الواقع فی الکلمة الشریفة اردت الصلوة علی النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فلا اقول الا اللهم صلی علی سیدنا ونبینا ومولانا اشرف علی، مع انی الآن یقظان غیر وسنان ولکن خارج عن الاختیار لیس لی علی اللسان اقتدار حتی بقیت هکذا طول النهار وبکیت من الغد بالا کثر و سوی هذه وجوه کثیرة | جس کی طرف اس کے کسی چاہنے والے نے لکھا کہ اس نے خواب میں کلمہ طیبہ پڑھا لیکن حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے اسم گرامی محمد کی جگہ تیرا نام (اشرف علی) پڑھا تو زبان اس کے بعد خیال آیا یہ تو غلط ہے دوبارہ کلمہ پڑھا تو زبان سے محمد رسول اللہ (صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم) کی جگہ "اشرف علی رسول اللہ" نکلتا ہے میں نے غور کیا یہ تو صحیح نہیں لیکن زبان سے بے اختیار یہی نکلتا ہے جب بار بار ایسا ہوا تو میں نے تمہیں سامنے دیکھا میں زمین پر گر پڑا اور سخت چیخ و پکار کی، اور مجھے خیال آتا ہے کہ میرے اندر باطنی قوت ختم ہوگئی ہے پھر میں جاگا مگر حس کا غائب ہونا اور ناطاقتی پہلے کی طرح ہی تھی مگر نیند اور بیداری میں صرف تمہارا ہی تصور تھا، بیداری کی حالت میں میں نے غور کیا کہ کلمہ طیبہ غلطی ہوگئی تو میں نے

اس خیال کو دل سے نکالنے کی کوشش کی میں بیٹھ گیا پھر میں دوسری کروٹ لیٹ گیا، کلمہ طیبہ میں واقعی غلطی کے تدارک کے لئے میں حضور نبی اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی ذات اقدس پر درود شریف پڑھتا ہوں لیکن پھر بھی یہ کہتا ہوں _____ "اللہم صلی علی سیدنا ونبینا ومولانا اشرف علی" حالانکہ میں اب بیداری میں تھا نہ کہ حالتِ غفلت میں ونیند میں، لیکن یہ معاملہ بے اختیاری میں تھا، زبان پر میرا کنٹرول ختم ہوچکا تھا حتیٰ کہ یہی عمل سارا دن رہا، دوسرے روز بہت رویا ہوں۔ ان وجوہ کے علاوہ دیگر کئی وجوہ نے بھی مجھے آپ |

Fatawa-e-Razvia (Volume 15)

[Arabic Text Section:] "I have been granted your love" (so wrote the man). I wrote to him: "The impact of this incident upon me is that it contains solace for you, for the one to whom you turn is a follower of the Sunnah." And Ashraf Ali himself published this entire account in his monthly journal called 'Al-Imdad', exulting in it openly before the people, rather calling his disciples to similar exaggerations in his veneration and preference. For this is the purpose of the journal, so that they may consider it guidance in their conduct. So, what is the ruling of the luminous Shari'ah regarding these two? This Ashraf Ali is the one who wrote in a pamphlet of his, not exceeding three pages, regarding the negation of attributing 'Ilm-ul-Ghaib' (Knowledge of the Unseen) to Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), that if all knowledge is meant such that nothing is excluded from it, then its falsehood is evident rationally and traditionally. And if some parts are meant, then what specialty does he have in it? For such is possessed by Zaid, Amr, rather by every child and madman, rather by every beast and animal. Upon this statement of his, the eminent scholars of the two noble Harams (Makkah and Madinah) have ruled that he is a disbeliever and an apostate, and whoever doubts his disbelief is himself a disbeliever, as detailed in 'Husam al-Haramayn'. Benefit us, may Allah grant you a great reward. Ameen!

[Urdu Translation Section:] ...has granted your love, how much should I say. That person's letter ended. Ashraf Ali wrote in reply to him: "In this incident, there is solace for you that the one towards whom you are turning is a follower of the Sunnah." And this entire incident was published by Ashraf Ali himself in his monthly journal 'Al-Imdad' openly, celebrating it, rather calling his disciples towards exaggeration in his respect and greatness, because the very purpose of the magazine is that the disciples should consider themselves on the right path under their guidance. So what is the ruling of the blessed Shari'ah regarding these two persons? And this is the same Ashraf Ali who, in one of his pamphlets (which consists of three small pages), while declaring the attribution of 'Ilm-ul-Ghaib' (Knowledge of the Unseen) to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) as false, said: "If this 'Ilm-ul-Ghaib' means all such sciences that nothing is excluded from it, then its being false is evident rationally and traditionally. And if some unseen sciences are meant, then what is the specialty of yours (peace and blessings of Allah be upon him) in it? Because this is attained by Zaid, Amr, rather by every child, madman, rather by every quadruped and animal." On this statement of his, the scholars of Haramayn

Sharifayn issued this decree that this person is a disbelieving apostate, and whoever doubts his disbelief is also a disbeliever. As it is present in detail in 'Husam al-Haramayn'. Kindly inform us with the answer; may Allah Almighty grant you a great reward. Ameen!

---

[1] Husam al-Haramayn, Introduction, Maktaba Nabawiyya, Ganj Bakhsh Road, Lahore, p. 13.

फ़तावा-ए-रज़विया (जिल्द 15)

[अरबी पाठ अनुभाग:] "आपकी मोहब्बत अता की गई है" (उस व्यक्ति ने लिखा)। मैंने उसे लिखा: "मुझ पर इस घटना का प्रभाव यह है कि इसमें आपके लिए सांत्वना है, क्योंकि जिसकी ओर आप मुड़ते हैं वह सुन्नत का अनुयायी है।" और अशरफ अली ने खुद इस पूरे विवरण को 'अल-इमदाद' नामक अपनी मासिक पत्रिका में लोगों के सामने खुलेआम खुशी के साथ प्रकाशित किया, बल्कि अपने मुरीदों को अपनी ताज़ीम और श्रेष्ठता में इसी तरह के अतिशयोक्ति की ओर बुलाया। क्योंकि पत्रिका का उद्देश्य यही है, ताकि वे इसे अपने आचरण में मार्गदर्शन समझें। तो इन दोनों के संबंध में उज्ज्वल शरीयत का क्या हुक्म है? यह अशरफ अली वही है जिसने अपने एक रिसाले में, जो तीन पन्नों से अधिक नहीं है, मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर 'इल्म-उल-ग़ैब' (परोक्ष ज्ञान) की निस्बत के खंडन के बारे में लिखा है कि यदि इससे तात्पर्य समस्त ज्ञान है जिससे कोई चीज़ बाहर नहीं है, तो इसकी असत्यता अक्ल और नक्ल (परंपरा) से स्पष्ट है। और यदि इससे तात्पर्य कुछ भाग है, तो इसमें उनकी क्या विशेषता है? क्योंकि ऐसा तो ज़ैद, अम्र, बल्कि हर बच्चे और पागल, बल्कि हर चौपाए और जानवर को प्राप्त है। उनके इस कथन पर हरमईन शरीफ़ैन के महान विद्वानों ने यह निर्णय दिया है कि वह काफ़िर और मुर्तद (धर्मत्यागी) है, और जो उसके कुफ़्र (अविश्वास) में संदेह करे वह भी काफ़िर है, जैसा कि 'हुसाम अल-हरमईन' में विस्तार से वर्णित है। हमें लाभान्वित करें, अल्लाह आपको महान प्रतिफल प्रदान करे। आमीन!

[उर्दू अनुवाद अनुभाग:] ...की मोहब्बत अता की है, कहाँ तक अर्ज करूँ। उस व्यक्ति का मकतूब (पत्र) समाप्त हुआ। अशरफ अली ने इसके जवाब में लिखा कि इस वाकये में तुम्हारे लिए इस बात की तसल्ली है कि जिसकी तरफ तुम रुजू (ध्यान) कर रहे हो वह सुन्नत का मुत्तबे (अनुयायी) है। और यह तमाम वाकया अशरफ अली ने खुद अपने माहनामा (मासिक) रिसाला 'अल-इमदाद' में अलानिया (खुलेआम) शाया (प्रकाशित) किया, खुशियाँ मनाते हुए बल्कि मुरीदीन को अपनी ताज़ीम और बुज़ुर्गी की तरजीह में ग़ुलू (अतिशयोक्ति) की तरफ बुलाते हुए, इसलिए कि रिसाला का मक़सूद ही यह है कि मुरीदीन उनसे इन्हीं की हिदायत में राह-ए-रास्त पर जानें तो शरीयत-ए-मुबारका का इन दोनों अश्खास (व्यक्तियों) के बारे में क्या हुक्म है? और यह वही अशरफ अली है जिसने अपने एक रिसाले (जो तीन छोटे-छोटे औराक़ (पृष्ठों) पर मुश्तमिल (आधारित) है) में नबी अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की तरफ इल्म-ए-ग़ैब की निस्बत को बातिल (अमान्य) करार देते हुए कहा है: "अगर इस इल्म-ए-ग़ैब से मुराद इस तरह के तमाम उलूम (ज्ञान) हैं कि उससे कोई चीज़ ख़ारिज

(बाहर) नहीं तो उसका बातिल होना अक़्लन (तार्किक रूप से) और नक़्लन (शास्त्रीय रूप से) बातिल है। और अगर मुराद बा़ज़ (कुछ) उलूम-ए-ग़ैबिया हैं तो इसमें आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की क्या ख़ुसूसियत (विशेषता) है क्योंकि यह तो ज़ैद, अम्र बल्कि हर बच्चे, पागल बल्कि हर चौपाए और हैवान (जानवर) को हासिल है।" उसकी इस इबारत (कथन) पर उलमा-ए-हरमईन शरीफ़ैन ने यह हुक्म जारी किया कि यह शख़्स काफिर मुर्तद है और जो इसके कुफ्र में शक करे वह भी काफिर है। जैसा कि 'हुसाम अल-हरमईन' में तफ़्सीलन (विस्तार से) मौजूद है। हमें इसके जवाब से मुत्तला (सूचित) फरमाएँ, अल्लाह तआला आपको अज्र-ए-जज़ील (महान पुण्य) अता फरमाएँ, आमीन!

---

[1] हुसाम अल-हरमईन, मुक़द्दमा, मकतबा नबविया, गंज बख्श रोड, लाहौर, पृष्ठ 13.

[عربی متن:] اوجیت لی محبتکم (اہ ما کتب الرجل) فکتبت الیہ ان الذی اثر علی ان فی ہذہ الواقعۃ تسلیۃً لکم ان الذی ترجعون الیہ ھو متبع السنۃ اھ وقد طبع ھذا کلہ واشاعہ اشرف علی نفسہ فی جریدۃ شھریۃ تسمی الامداد مبتھجا بہ علی رؤس الاشھاد بل داعیا مریدیہ الی مثلہ من الغلات فی تعظیمہ وایثار فضلہ فان ھذا ہو مقصد الجریدۃ یحسبوھا فی ارشادھم رشدیۃ فما حکم الشریعۃ الغراء فیھما واشرف علی ہذا ہو الذی کتب فی رسیلۃ لہ لاتزید علی ثلاث وریقات فی ابطال نسبۃ علم الغیب الی محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم انہ ان ارید بہ کل العلوم بحیث لا یشذ منھا شیئ فبطلانہ ظاہر عقلا ونقلا وان ارید البعض فای خصوصیۃ فیہ لہ فان مثل ہذا حاصل لزید وعمر و بل لکل صبی ومجنون بل لکل بھیمۃ و حیوان وقد حکم علیہ بقولہ ھذا اکابر علماء الحرمین المکرمین انہ کفر وارتد ومن شک فی کفرہ فقد کفر ۱ کما ہوا مفصل فی حسام الحرمین افیدونا اجزل اللہ تعالٰی ثوابکم امین!

[اردو ترجمہ:] کی محبت عطا کی ہے کہاں تک عرض کرو، اس شخص کا مکتوب ختم ہوا، اشرف علی نے اسکے جواب میں لکھا اس واقعہ میں تمھارے لئے اس بات کی تسلی ہے کہ جس کی طرف تم رجوع کررہے ہو وہ سنت کا متبع ہے اھ اور یہ تمام واقعہ اشرف علی نے خود اپنے ماہنامہ رسالہ الامداد میں اعلانیہ شائع کیا خوشیاں مناتے ہوئے بلکہ مریدین کو اپنی تعظیم اور بزرگی کی ترجیح میں غلو کی طرف بلاتے ہوئے، اس لئے کہ رسالہ کا مقصود ہی یہ ہے کہ مریدین سے انہی کی ہدایت میں راہ راست پر جانیں تو شریعت مبارکہ کا ان دونوں اشخاص کے بارے میں کیا حکم ہے؟ اور یہ وہی اشرف علی ہے جس نے اپنے ایک رسالہ (جو تین چھوٹے چھوٹے اوراق پر مشتمل ہے) میں نبی اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی طرف علم غیب کی نسبت کو باطل قرار دیتے ہوئے کہا ہے اگر اس علم غیب سے مراد اس طرح کے تمام علوم ہیں کہ اس

سے کوئی شیئ خارج نہیں تو اس کا باطل ہونا عقلاً و نقلاً باطل ہے۔ اور اگر مراد بعض علوم غیبیہ ہیں تو اس میں آپ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی کیا خصوصیت ہے کیونکہ یہ تو زید، عمرو بلکہ ہر بچے، پاگل بلکہ ہر چوپائے اور حیوان کو حاصل ہے۔ اس کی اس عبارت پر علماء حرمین شریفین نے یہ حکم جاری کیا کہ یہ شخص کافر مرتد ہے اور جو اس کے کفر میں شک کرے وہ بھی کافر ہے۔ جیسا کہ حسام الحرمین میں تفصیلاً موجود ہے ہمیں اس کے جواب میں سے مطلع فرمائیں اللہ تعالیٰ آپ کو اجر جزیل عطا فرمائیں، آمین!

---

۱ حسام الحرمین المقدمہ مکتبہ نبویہ گنج بخش روڈ لاہور ص ۱۳

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

The Answer: O Allah! All praise is for You. Send blessings upon Your Prophet, the Prophet of Praise, and upon his family and companions who are the pillars of the religion. O my Lord! I seek refuge in You from the whisperings of the devils, and I seek refuge in You, my Lord, lest they come near me. The leaders of the religion do not accept the excuse of a 'slip of the tongue' in matters of disbelief (Kufr) and audacity. Otherwise, it would be such that every person with a wicked heart would openly insult Allah Almighty and His Beloved (peace and blessings be upon him) and then say my tongue slipped. Imam Qadi Iyad states in Shifa al-Sharif: 'No one is excused for disbelief by claiming a slip of the tongue.' It is also mentioned therein: 'From Abu Muhammad bin Abi Zaid, no one is excused by claiming a slip of the tongue in such matters.' It is also mentioned: 'Abu al-Hasan al-Qabisi gave a fatwa for the execution of a person who insulted the Prophet (peace and blessings be upon him) while intoxicated, because it is believed that he holds this belief and says such things even when sober.' Then, if there is a slip of the tongue, it would only be in one or two letters, this...

1. Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, Section: Qadi said, advance to the words of the Matba'a al-Sahafiya, Turkey 2/223
2. Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, Section: Qadi said, advance to the words of the Matba'a al-Sahafiya, Turkey 2/223
3. Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, Section: Qadi said, advance to the words of the Matba'a al-Sahafiya, Turkey 2/223

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

अल-जवाब (उत्तर): ऐ अल्लाह! तमाम प्रशंसा तेरे लिए है। अपने नबी मुहम्मद पर, उनके परिवार और उनके साथियों पर रहमतें नाज़िल फरमा, जो दीन के स्तंभ हैं। ऐ मेरे रब! मैं शैतान के हमलों से तेरी पनाह माँगता हूँ और मैं तेरी पनाह लेता हूँ कि वह मुझ पर हमलावर हों। दीन के इमाम कुफ़्र (अधर्म) के मामलों में ज़ुबान फिसलने के बहाने को स्वीकार नहीं करते। अन्यथा, हर वह व्यक्ति जिसका दिल खबीस (बुरा) हो, वह खुल्लम-खुल्ला अल्लाह और उसके प्यारे रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शान में गुस्ताखी करेगा और कह देगा कि मेरी ज़ुबान फिसल गई। इमाम काज़ी अयाज़ 'शिफा शरीफ़' में फ़रमाते हैं: "कुफ़्र के कार्य पर किसी व्यक्ति का यह बहाना स्वीकार नहीं किया जाएगा कि उसकी ज़ुबान फिसल गई।" इसमें यह भी है कि इमाम अबू मुहम्मद बिन अबी ज़ैद ने फ़रमाया: "ऐसी स्थिति में किसी का यह बहाना स्वीकार नहीं होगा कि ज़ुबान काबू में नहीं रही।" इसमें यह भी है कि इमाम अबुल हसन अल-क़ाबिसी ने उस व्यक्ति के क़त्ल का फ़तवा जारी किया जिसने नशे की हालत में रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को बुरा-भला कहा, क्योंकि उसके बारे में यही माना जाएगा कि वह ऐसा विश्वास रखता है और होश की हालत में भी ऐसा कहता रहा होगा। फिर, अगर ज़ुबान फिसली है, तो वह केवल एक या दो अक्षरों में होगी, यह...

1. शिफा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, खंड: काज़ी ने कहा, मटबा अल-साहफ़िया, तुर्की 2/223 के शब्दों की ओर बढ़ें
2. शिफा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, खंड: काज़ी ने कहा, मटबा अल-साहफ़िया, तुर्की 2/223 के शब्दों की ओर बढ़ें
3. शिफा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, खंड: काज़ी ने कहा, मटबा अल-साहफ़िया, तुर्की 2/223 के शब्दों की ओर बढ़ें

पेज 81 / 742

الجواب: اللھم لك الحمد صلی علی نبیك نبي الحمد وآله وصحبه العبد، رب انی اعوذ بك من همزات الشیطین واعوذبك رب ان یحضرون، ائمة الدین لم یقبلوا زلل اللسان فی الکفر والاجتراء کل خبیث القلب ان یجاهر بسب الله وسب رسوله صلی الله تعالی علیه وسلم ویقول زلت لسانی قال الامام القاضي عیاض في الشفاء الشریف "لایعذر احد فی الکفر بدعوی زلل اللسان" اھ وفیه ایضا "عن ابی محمد بن ابی زید لایعذر احد بدعوی زلل اللسان فی مثل هذا" اھ "وفیه ایضا "افتی ابوالحسن القابسی فیمن شتم النبی صلی الله تعالی علیه وسلم فی سکره یقتل لانه یظن به انه یعتقد هذا ویفعله فی صحوه" اھ ثم الزلل ان کان انما یکون بحرف او حرفین۔

الجواب: اے اللہ ! حمد تیرے لئے ہے۔ اپنے بنی محمد پر، ان کی آل واصحاب جودین کی ستون ہیں پر رحمتوں کا نزول فرما، اے میرے رب ! میں شیطان کے حملوں سے تیری پناہ میں آتا ہوں اور میں تیری پناہ لیتا ہوں اس سے کہ مجھ پر وہ حملہ آور ہو۔ ائمہ دین کسی کفر میں زبان کا پھسل جانا قبول نہیں کرتے ، ورنہ یہ ہوتا کہ جو خبیث القلب ہو وہ اعلانیہ اللہ تعالیٰ اور اس کے حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو سب و شتم کر کے کہہ دے میری زبان پھسل گئی، امام قاضی عیاض شفاء شریف میں فرماتے ہیں کسی آدمی کے کفر کے ارتکاب پر اس کا یہ عذر مقبول نہ ہوگا کہ میری زبان پھسل گئی اھ ، اس میں یہ بھی ہے امام ابو محمد بن ابی زید نے فرمایا ایسی صورت میں کسی کا یہ عذر قبول نہیں کہ زبان قابو میں نہ رہی اھ ، اس میں یہ بھی ہے امام ابو الحسن القابسی نے اس شخص کے قتل کا فتوٰی جاری فرمایا جس نے نشہ کی حالت میں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو سب و شتم کیا ، کیونکہ اس سے متعلق خیال یہی ہے کہ وہ یہ اعتقاد رکھتا ہے اور وہ حالت ہوش میں بھی ایسا کہا کرتا ہے اھ ، پھر زبان کا پھسلنا ہو تو ایک یادو حرفوں میں ہو ، یہ

1 شفا بتعريف حقوق المصطفى فصل قال القاضى تقدم لكلام المطبعة الصحافيه تركى ٢/ ٢٢٣ 2 شفا بتعريف حقوق المصطفى فصل قال القاضى تقدم لكلام المطبعة الصحافيه تركى ٢/ ٢٢٣ 3 شفا بتعريف حقوق المصطفى فصل قال القاضى تقدم لكلام المطبعة الصحافيه تركى ٢/ ٢٢٣

Fatawa Razvia - Volume 15

It is not possible that the tongue remains out of control all day long; this is unacceptable and irrational. It is stated in Jami' al-Fusulayn, the thirty-eighth chapter: "A person was afflicted with various calamities and said, '(O Allah!) You took my wealth, my children, and took this and that, so what more will You do? And what remains that You have not done?' and similar words; this is disbelief (kufr). This was narrated from Abdul Karim. He was asked, 'What if a sick person says this, and it slips from his tongue without intention due to the severity of his illness?' He replied, 'Even if a single word or the like is uttered by the tongue without intention, the ruling of disbelief (kufr) will still be applied to him, and he will not be believed.'" End of quote. When he is not believed in half a line, how can he be believed in what he repeats while sleeping and awake all day? Rather, he is certainly an extremist, a liar. Do you not see that Allah Almighty has placed the body under the will of the heart? Our Prophet, the clear truth (peace and blessings of Allah be upon him), said: "Verily, in the body there is a piece of flesh; if it is sound, the whole body is sound, and if it is corrupt, the whole body is corrupt. Lo! It is the heart."

---

1. Jami' al-Fusulayn, Chapter 38, Regarding issues of words of disbelief, Islami Kutub Khana Karachi, 2/310. Page 82 of 742

फ़तावा रज़विया - खंड 15

ऐसा नहीं हो सकता कि पूरे दिन ज़बान नियंत्रण से बाहर रहे; यह अस्वीकार्य और तर्कहीन है। 'जामि-उल-फुसुलैन' के अड़तीसवें अध्याय में कहा गया है: "एक व्यक्ति विभिन्न विपत्तियों में फँस गया और उसने कहा, '(ऐ अल्लाह!) तूने मेरा धन, मेरी संतान छीन ली और यह और वह ले लिया, अब तू और क्या करेगा? और क्या बाकी रह गया है जो तूने नहीं किया?' और इसी तरह के अन्य शब्द; यह कुफ्र (अधर्म) है। यह अब्दुल करीम से वर्णित है। उनसे पूछा गया, 'क्या होगा यदि कोई बीमार व्यक्ति बीमारी की तीव्रता के कारण बिना इरादे के अपनी ज़बान से ऐसा कह दे?' उन्होंने उत्तर दिया, 'यदि एक शब्द या ऐसा ही कुछ भी ज़बान से बिना इरादे के निकल जाए, तो उस पर कुफ्र का हुक्म ही लागू होगा और उसकी बात का विश्वास नहीं किया जाएगा।'" उद्धरण समाप्त। जब आधी पंक्ति में उसकी बात नहीं मानी जाएगी, तो पूरे दिन सोते और जागते हुए जो वह दोहराता है, उसमें उसे कैसे सच्चा माना जा सकता है? बल्कि वह निश्चित रूप से एक अतिवादी और झूठा व्यक्ति है। क्या आप नहीं देखते कि अल्लाह तआला ने शरीर को हृदय की इच्छा के अधीन रखा है? हमारे नबी, स्पष्ट सत्य (अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए), ने फरमाया: "सुनो, शरीर में मांस का एक टुकड़ा है; यदि वह ठीक है, तो पूरा शरीर ठीक रहता है, और यदि वह बिगड़ जाए, तो पूरा शरीर बिगड़ जाता है। सुनो! वह हृदय है।"

---

1. जामि-उल-फुसुलैन, अध्याय 38, कुफ्र के शब्दों के मुद्दों के बारे में, इस्लामी कुतुब खाना कराची, 2/310। पृष्ठ 82 का 742

لا ان تزل اللسان طول النهار وهذا غير مقبول ومعقول، قال فی جامع الفصولین الفصل لثامن والثلثین "ابتلی بمصیبات متنوعة فقال اخذت مالی وولدی واخذت کذا وکذا فماذا تفعل ایضاً وماذا بقی لم تفعله وما اشبهه من الالفاظ کفر کذا حکی عن عبد الکریم فقیل له ارأیت لوان المریض قاله وجری علی لسانه بلا قصد شدة مرضه ، قال الحرف الواحد یجری ونحوه قدیجری علی اللسان بلاقصد اشاره الی انه یحکم بکفره ولا یصدق "اھ فاذا لم یصدق في نصف سطر کیف یصدق فیما کرره مناماً ویقظة طول النهار بل هو قطعاً مسرف کذاب الم تران اللہ تعالیٰ جعل الجسد تحت ارادة القلب قال نبینا الحق المبین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم "الا ان في الجسد مضغة اذا صلحت صلح الجسد کله واذا فسدت فسد الجسد کله الا وهی"

تو نہیں ہوگا کہ سارا دن زبان کنٹرول میں نہ رہے ، ایسا ہونا غیر مقبول و غیر معقول ہے، جامع الفصولین کی اڑتیسویں فصل میں ہے ایک شخص مختلف مصائب میں مبتلا ہوا اور وہ کہتا ہے (اے اللہ!) تو نے میرا مال، میری اولاد اور یہ یہ چھین لیا اس کے بعد اور کیا کرے گا ، اور باقی رہ ہی کیا گیا جو تو نے نہیں کیا، اور اس کی مثال دیگر الفاظ کہے تو یہ کفر ہے۔ اسی طرح شیخ عبدالکریم سے منقول ہے کہ ان سے سوال ہوا کہ ایک مریض کی زبان سے شدت مرض کی وجہ سے بلا قصد ایسا کوئی کلمہ جاری ہوجائے تو اس کا کیا حکم ہے؟ فرمایا ایسا اگر کوئی حرف بھی جاری ہو جائے خواہ بلا قصد ہو تو اس پر کفر کا حکم ہی جاری کیا جائے گا اور زبان بہکنے کا عذر سچ نہ سمجھا جائے گا اھ جب نصف سطر میں اس کی بات نہیں مانی جائے گی تو وہاں کیسے تصدیق جائز ہوگی جب جواب میں اور سارا دن بیداری میں ایسا بکتا رہا بلکہ یہ شخص تو یقینا ظالم ، زیادتی کرنے والا اور کذاب و جھوٹا ہے ، کیا تمہارے علم میں نہیں اللہ تعالیٰ نے جسم کو

ارادہ بدل کے تابع بنا رکھا ہے حق واضح فرمانے والے ہمارے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ارشاد گرامی ہے: سنو جسم میں ایک گوشت کا ٹکڑا ہے جب وہ درست رہے تو تمام جس درست رہتا ہے اگر وہ بگڑ جائے تو تمام

---

1 جامع الفصولین فصل ۳۸ فی مسائل کلمات الکفر اسلامی کتب خانہ کراچی ۲ / ۳۱۰ Page 82 of 742

Fatawa Razawiya (Volume 15)

[Arabic Passage]: The heart—for when his word and tongue are corrupted, it is only after his heart and soul have been corrupted. This man claims that his tongue in his mouth is an independent animal with its own will, not following the heart, like a headstrong horse under a very weak rider. He wants to go right, but the horse only turns left, so whenever he wants to turn it right, it only goes left. Thus, the heart and tongue struggled all day, and the victory was only for the tongue. This is unreasonable and unheard of. So, there is no doubt that he is judged with a decree of disbelief (Kufr) that cannot be averted. Have you ever heard of someone claiming Islam and saying all day 'so-and-so is the messenger of Allah' instead of 'Muhammad is the messenger of Allah'? Or saying to his father, 'O dog, son of a dog, O pig, son of a pig,' repeating it from morning till evening, and then saying, 'I only meant to say, "O father, O master," but my tongue struggled with me and changed "father" and "master" to "dog" and "pig"'? God forbid, this is not so and cannot be. No one would accept this except a madman. This is the ruling for that speaker.

[Urdu Passage]: [When] the body is corrupted, listen, that is the heart. The statement of the tongue will only be corrupted when the heart has been corrupted before it. The claim of the mentioned person is that the tongue in his mouth is such an animal that is independent in its will and not subordinate to the heart, like a very headstrong horse under a extremely weak rider. He wants to take the horse to the right side, but it disregardfully starts going to the left; whenever he tries to bring it to the right side, it only goes to the left. Until the whole day the heart and the tongue kept struggling and the tongue gained dominance. This thing and claim is highly irrational and not at all worthy of being heard or paid attention to. Without doubt, such a decree of disbelief (Kufr) will be issued against him which cannot be averted. Have you ever heard that a person claims Islam and all day instead of 'Muhammad Rasulullah' keeps saying 'so-and-so Rasulullah'? Or keeps saying to his father 'O dog, son of a dog' or 'pig son of a pig' and this continues on his tongue from morning till evening, then he says 'I wanted to say this, O my dear father, O my leader, my tongue struggled with me and instead of father and leader it said dog and pig'? By Allah, this very thing is wrong; no one except a madman will accept such a thing. This is for that speaker...

1 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Iman, Bab Fadl Man Istabra'a li-Dinihi etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 1/13 Page 83 of 742

[अरबी पाठ]: हृदय—क्योंकि जब उसकी वाणी और जिह्वा भ्रष्ट हो जाती है, तो वह उसके हृदय और आत्मा के भ्रष्ट होने के बाद ही होती है। यह व्यक्ति दावा करता है कि उसके मुँह में उसकी जिह्वा अपनी इच्छा में स्वतंत्र एक प्राणी है जो हृदय के अधीन नहीं है, जैसे किसी अत्यंत कमज़ोर सवार के नीचे एक बहुत ही अड़ियल घोड़ा हो। वह दाएँ जाना चाहता है, लेकिन घोड़ा केवल बाएँ मुड़ता है, इसलिए जब भी वह उसे दाएँ मोड़ना चाहता है, वह केवल बाएँ ही जाता है। इस प्रकार, सारा दिन हृदय और जिह्वा में संघर्ष रहा और विजय केवल जिह्वा की हुई। यह तर्कहीन और अनसुना है। अत; इसमें कोई संदेह नहीं है कि उसे कुफ़्र (धर्मत्याग) के ऐसे निर्णय से दंडित किया जाएगा जिसे टाला नहीं जा सकता। क्या आपने कभी किसी ऐसे व्यक्ति के बारे में सुना है जो इस्लाम का दावा करता हो और सारा दिन 'मोहम्मद रसूलुल्लाह' के बजाय 'फलां रसूलुल्लाह' कहता रहे? या अपने पिता से कहे, 'ओ कुत्ते, कुत्ते के बच्चे, ओ सुअर, सुअर के बच्चे,' सुबह से शाम तक इसे दोहराता रहे, और फिर कहे, 'मेरा मतलब तो केवल "ओ पिता, ओ स्वामी" कहना था, लेकिन मेरी जिह्वा ने मुझसे संघर्ष किया और "पिता/स्वामी" को "कुत्ता/सुअर" में बदल दिया'? ईश्वर न करे, ऐसा नहीं है और न ही हो सकता है। एक पागल के अलावा कोई भी इसे स्वीकार नहीं करेगा। यह उस वक्ता के लिए निर्णय है।

[उर्दू पाठ]: [जब] शरीर बिगड़ जाता है, सुन लो वह दिल है। ज़ुबान की बात उसी समय भ्रष्ट होगी जब उससे पहले दिल भ्रष्ट होगा। उक्त व्यक्ति का दावा यह है कि उसके मुँह में ज़ुबान एक ऐसा प्राणी है जो अपनी इच्छा में स्वतंत्र है और दिल के अधीन नहीं है, जैसे कोई बहुत ही अड़ियल घोड़ा किसी अत्यंत कमज़ोर सवार के नियंत्रण में हो। वह उस घोड़े को दाईं ओर ले जाना चाहे लेकिन वह बेपरवाह होकर बाईं ओर चल पड़े; जब भी वह उसे दाईं ओर लाने की कोशिश करे, वह बाईं ओर ही जाए। यहाँ तक कि सारा दिन दिल और ज़ुबान में संघर्ष रहा और ज़ुबान हावी हो गई। यह बात और दावा अत्यंत तर्कहीन है और कदापि सुनने या ध्यान देने योग्य नहीं है। इस पर निसंदेह कुफ़्र का ऐसा ही हुक्म जारी होगा जिसे टाला नहीं जा सकता। क्या आपने कभी सुना है कि कोई व्यक्ति इस्लाम का दावा करता हो और सारा दिन 'मोहम्मद रसूलुल्लाह' के बजाय 'फलां रसूलुल्लाह' कहता रहे? या अपने पिता को 'ओ कुत्ते, कुत्ते के बच्चे' या 'सुअर के बच्चे सुअर' कहता रहे और सुबह से शाम तक उसकी ज़ुबान पर यही चलता रहे, फिर वह कहे 'मैं तो यह कहना चाहता था, ओ मेरे पिताजी, ओ मेरे सरदार, मेरी ज़ुबान मुझसे झगड़ पड़ी और उसने पिता और सरदार की जगह कुत्ता और सुअर कह

दिया'? अल्लाह की कसम, यह बात ही गलत है; ऐसी बात को किसी पागल के सिवा कोई स्वीकार नहीं करेगा। यह तो उस वक्ता का...

1 सहीह अल-बुखारी, किताब अल-ईमान, बाब फज़्ल मन इस्तबरा ल-दीनिही आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/13 पृष्ठ 83 / 742

القلب "فمافسد قوله ولسانه والا وقد فسد قبله قلبه وجنانه وهذا يدعى ان لسانه فى فيه حيوان مستقل بارادته غير تابع للقلب كفرس جموح شديدة الجموح تحت راكب ضعيف قوى الضعف يريد اليمين والفرس لاتنعطف الاللشمال حتى كلما اراد ردها لليمين لم تاخذ الاذات الشمال حتى تنازع القلب واللسان طول النهار فلم يك الغلبة الاللسان هذا غير معقول ولا مسموع فلا شك انه محكوم عليه بالكفر حكما غير مدفوع وهل سمعتم باحد يدعى الاسلام ويقول طول النهار فلان رسول الله مكان محمد رسول الله اويقول لابيه يا كلب ابن الكلب يا خنزير ابن الخنزير ويكرره من الصباح الى المساء ثم يقول انما كنت اقول يا ابت يا سيدى فينازعنى اللسان ويذهب من الاب السيد الى الكلب والخنزير حاش لله ما كان هذا ولايكون ولن يقبله احد الامجنون هذا حكم ذلك القائل

جسم بگڑ جاتا ہے سن لو وہ دل ہے۔ زبان کا قول اس وقت ہی فاسد ہو گا جب اس سے پہلے دل فاسد ہو گا، مذکور شخص کا دعوی یہ ہے کہ اس کے منہ میں زبان ایسا حیوان ہے جو اپنے ارادہ میں مستقل ہے دل کے تابع نہیں جیسے کوئی سخت سرکش گھوڑا نہایت ہی کمزور سوار کے تحت ہو وہ اس گھوڑے کو دائیں طرف لے جانا چاہے مگر وہ بے پرواہ ہو کر بائیں طرف چل پڑے جب بھی اسے وہ دائیں جانب لانے کی کوشش کرے وہ بائیں ہی کو جائے۔ حتیٰ کہ سارا دن دل اور زبان میں جھگڑا رہا اور زبان کو غلبہ حاصل ہو گیا یہ بات و دعوی نہایت غیر معقول ہے اور ہرگز قابل سماعت و توجہ نہیں ، اس پر بلاشبہ کفر کا ایسا حکم ہی صادر ہو گا جو ٹل نہیں سکتا کیا تم نے کبھی یہ سنا کوئی شخص اسلام کا دعوی کرتا ہے اور سارا دن محمد رسول اللہ کی بجائے فلاں رسول اللہ کہتا رہے یا اپنے والد کو اے کتے ، کتے کے بیٹے یا خنزیر بن خنزیر کہتا رہے اور صبح تا شام اسکی زبان پر یہی جاری رہے پھر کہے میں تو یہ کہنا چاہتا تھا اے میرے اباجان، اے

میرے سردار، مجھ سے میری زبان جھگڑ پڑی اور اس نے اب اور سردار کی جگہ کلب اور خنزیر کہہ دیا ، اللہ کی قسم یہ بات ہی غلط ہے ، ایسی بات کو دیوانے کے علاوہ کوئی قبول نہیں کرے گا۔ یہ تو اس قائل کا

1 صحیح البخاری کتاب الایمان باب فضل من استبرأ لدینہ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۳

صفحہ 83 از 742

Fatawa Rizwia (Volume 15)

As for what Ashraf Ali wrote to him in reply, it is an approval from him for that disbelief (kufr), and approving of disbelief is undoubtedly disbelief itself. What it was, was only that he saw in it his own glorification and description as being the messenger of Allah, the possessor of power, and sending blessings (Salat and Salam) upon him independently instead of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him and his family). He was praised with prophethood, so he rejoiced and permitted all of that, making it a consolation for that doomed person. Have you seen if someone abused him, his mother, and his father all day long, then said: "I only wanted to praise you, but my tongue did not obey me in speech, and I continued to abuse you, your father, and your mother from morning until sunset"? Would Ashraf Ali, or even one of the lowliest of people, even if he were a cobbler or a scavenger, or viler than them, accept these excuses? Would he say to him: "There is consolation for you in this, that the one you love and you abuse him, is of the lineage of swine"? Nay, he would burn with rage and die of anger, or he would do to him whatever he was capable of, even killing him if he found a way to do so. So, "consolation" here is nothing but a mockery of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) and of the rank of Prophethood and Messengership.

[Urdu section translation of the same content]: It is the ruling. As for the matter of Ashraf Ali which he wrote in the answer, in it he has praised his disbelief, and undoubtedly calling and considering disbelief as good is also disbelief, because the answerer understood in it the glorification and description of his own self, that he is the messenger of Allah, possessor of power, and instead of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), praise was done for him with Salat and Salam and Prophethood. He became happy with it and gave permission for each of those things to everyone and declared it a consolation for that ruined and destroyed person. You yourself say, if someone had been abusing this Thanvi, or his mother, or his father all day long and then said, "I was wanting to praise and appreciate you but the tongue did not obey; it kept abusing you, your father, and your mother from morning until it became evening," would Ashraf Ali or any most mean person, even if he were a cobbler, a water-carrier, or any other lowly person, accept these excuses? And would he say to him, "There is consolation for you in this that the one you love and you abuse him, he is actually a pig"? He will never accept it; rather, he will burn in rage, die of shame, and he will do whatever is in his power, even if he has the strength, he will kill him. So, giving consolation here is only an insult to the Messenger of Allah

(peace and blessings of Allah be upon him) and the rank of Prophethood and Messengership.

फतावा रिज़विया (खंड 15)

जहाँ तक अशरफ अली ने जवाब में उसे लिखा, वह उसकी ओर से उस कुफ़्र (ईश-निंदा) की प्रशंसा थी, और कुफ़्र को अच्छा कहना या उसकी प्रशंसा करना निस्संदेह कुफ़्र है। वह केवल इसलिए था क्योंकि उसने इसमें अपनी स्वयं की महिमा और प्रशंसा देखी कि वह अल्लाह का शक्तिशाली रसूल है, और नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बजाय उन पर दुरूद-ओ-सलाम भेजा गया और उनकी प्रशंसा नबुवत (पैग़म्बरी) के साथ की गई। वह इस पर प्रसन्न हुआ और उसने उस विनाशकारी व्यक्ति के लिए इस सब की अनुमति दी और इसे उसके लिए तसल्ली करार दिया। ज़रा सोचिए, यदि कोई व्यक्ति उसे, उसकी माँ और उसके पिता को दिन भर गालियाँ दे और फिर कहे: "मैं तो तुम्हारी प्रशंसा करना चाहता था लेकिन बातचीत में ज़ुबान ने साथ नहीं दिया और मैं सुबह से शाम तक तुम्हें और तुम्हारे माता-पिता को गालियाँ देता रहा।" तो क्या अशरफ अली या कोई भी नीच व्यक्ति, चाहे वह मोची हो या सफाईकर्मी या उनसे भी बदतर, इन बहानों को स्वीकार करेगा? और क्या वह उससे कहेगा: "तुम्हारे लिए इसमें तसल्ली है कि तुम जिससे प्यार करते हो और उसे गाली देते हो, वह सुअरों की नस्ल से है"? नहीं, बल्कि वह क्रोध से जल जाएगा और गैरत (आत्मसम्मान) से मर जाएगा, वह वह सब कुछ कर गुजरेगा जो उसके वश में होगा, यहाँ तक कि यदि उसे सामर्थ्य हो तो वह उसे मार डालेगा। तो यहाँ तसल्ली देना केवल अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का अपमान और नबुवत तथा रिसालत के पद का अनादर है।

[उर्दू खंड का अनुवाद]: हुक्म है। रहा मामला अशरफ अली का जो उसने जवाब में लिखा तो उसमें उसने उसके कुफ़्र की तारीफ की है और बिला शुबहा कुफ़्र को अच्छा कहना और समझना भी कुफ़्र होता है क्योंकि मुजीब (उत्तर देने वाले) ने उसमें अपनी जात की ताज़ीम और वस्फ को समझा है कि वह अल्लाह का रसूल साहब-ए-कुवत है और हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के बजाय उन पर दुरूद-ओ-सलाम और नबुवत के साथ मदह की गई है, वह उस पर खुश हुआ है और हर एक को उसने इसकी इजाज़त दी है और उस तबाह-ओ-बर्बाद होने वाले के लिए इसे तसल्ली करार दिया। तुम ही बताओ अगर इस थानवी को या उसकी माँ को या उसके वालिद को सारा दिन गाली देता और फिर कहता मैं तो तुम्हारी मदह-ओ-तारीफ करना चाह रहा था लेकिन ज़बान न मानी, वह सुबह से तुझे, तेरे वालिद और तेरी माँ को गाली देती रही थी यहाँ तक कि शाम हो गई, क्या अशरफ अली या कोई सबसे कमीना, अगरचे वह मोची, माशकी या कोई और घटिया आदमी हो, इन उज़्रों (बहानों) को कबूल कर लेगा? और उसे कहेगा तुम्हारे लिए इसमें तसल्ली है कि जिससे मोहब्बत करते हो और

तुम उसे गाली देते हो वह असल खिन्ज़ीर (सुअर) है? वह हरगिज़ नहीं कबूल करेगा बल्कि वह गैज़ (क्रोध) में जल जाएगा, गैरत से मर जाएगा, वह कुछ कर गुज़रेगा जो उसके बस में हो यहाँ तक कि अगर उसे ताकत हो तो वह उसे कत्ल कर देगा। तो यहाँ तसल्ली देना फकत रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की तौहीन और मर्तबा-ए-नबुवत-ओ-रिसालत है।

पृष्ठ 84/742

اما ما کتب الیه اشرفعلی فی الجواب، فاستحسان منه لذلك الکفر واستحسان الکفر کفر بلا ارتیاب و ما هوا الالمارأی فیه من تعظیم نفسه و وصفه بانه رسول الله ذي القوة والصلوة علیه استقلالا بدل النبي صلی الله تعالی علیه وآله وسلم ومدحه بالنبوة فابتهج واجاز کل ذلك وجعله تسلیة لذلك الهالك ارأیت لوسبه وامه واباه احد طول النهار ثم قال انما کنت ارید مدحك فلم یطع اللسان في الخطاب وبقیت تسبك واباك وامك من الصباح حتی توارت بالحجاب هل کان اشرف علی اوحد من اراذل الناس ولو خصافا او زبالا، او ارذل منهم یقبل هذه المعاذیر، ویقول له ان في هذه تسلیة لکم ان الذی تحبونه وتسبونه انه لمن ضئضئ الخنازیر کلابل یحرق غیظا ویموت غیظا او یفعل به ماقدر علیه حتی القتل ان وجد سبیلا الیه فالنسلیة ههنا لیس الا الاستخفافه بمحمد صلی الله تعالی علیه وسلم و بمرتبة النبوة والرسالة

حکم ہے۔ رہا معاملہ اشرفعلی کا جو اس نے جواب میں لکھا تو اس میں اس کے کفر کی تعریف کی ہے اور بلا شبہ کفر کو اچھا کہنا اور سمجھنا بھی کفر ہوتا ہے کیونکہ مجیب نے اس میں اپنی ذات کی تعظیم ووصف کو سمجھا ہے کہ وہ اللہ کا رسول صاحب قوت ہے اور حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے بجائے ان پر درود و سلام اور نبوت کے ساتھ مدح کی گئی ہے وہ اس پر خوش ہوا ہے اور ہر ایک کو اس نے اس کی اجازت دی ہے اور اس تباہ و برباد ہونے والے کے لئے اسے تسلی قرار دیا، تم ہی بتاؤ اگر اس تھانوی کو یا اس کی ماں کو یا اس کی والد کو سارا دن گالی دیتا اور پھر کہتا میں تو تمہاری مدح و تعریف کرنا چاہ رہا تھا لیکن زبان نہ مانی وہ صبح سے تجھے، تیرے والد اور تیری ماں کو گالی دیتی رہی تھی حتی کہ شام ہو گئی، کیا اشرف علی یا کوئی سب سے کمینہ اگرچہ وہ موچی ،ماشکی یا کوئی اور گھٹیا آدمی ہو ان عذروں کو قبول کرلے گا اور اسے کہے گا تمہارے لئے اس میں تسلی ہے کہ جس سے محبت کرتے ہو اور تم اسے گالی دیتے

ہو وہ اصل خنزیر ہے وہ ہر گز نہیں قبول کرے گا بلکہ وہ غیظ میں جل جائے گا غیرت سے مر جائے گا وہ کچھ کر گزرے گا جو اس کے بس میں ہو حتی کہ اگر اسے طاقت ہو تو وہ اسے قتل کردے گا تو یہاں تسلی دینا فقط رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی توہین اور مرتبہ نبوت و رسالت۔

Fatawa Rizvia Volume 15

[Arabic Text] ...and the finality of the greatest prophethood, and the approval of attributing it to his own self, which commands much evil. "Indeed they have become arrogant in their souls and have become insolent with great insolence."[1] Thus, there is no doubt that Ashraf Ali and his aforementioned disciple are both disbelievers in the Jealous Lord; their desires deceived them and the Deceiver (Satan) deceived them concerning Allah. Rather, Ashraf Ali is more severe in disbelief and greater in sin because the disciple assumed that what he says is a clear mistake and a base falsehood, yet he (Ashraf Ali) did not find the statement reprehensible nor did he rebuke its utterer, but instead approved of it and made it a consolation for him. It is no surprise, for whoever insults the Messenger of Allah Muhammad (may Allah the Exalted bless him and grant him peace) with that obscene insult cited in the question, for which the ruling of disbelief and apostasy was passed by our masters, the scholars of the two noble Harams, then by which disbelief would one be surprised? And since he holds that the knowledge like that of Muhammad (may Allah the Exalted bless him and grant him peace) regarding the unseen is attained by every child, madman, and beast, and there is no doubt that he (Ashraf Ali) knows more than these base, blameworthy ones, then in his assumption, he is more knowledgeable and more honorable than Muhammad.

[Urdu Text] ...and on the disrespect and humiliation of the Finality of Prophets (may Allah the Exalted bless him and grant him peace) and he liked to attribute prophethood and messengership towards his own evil-prompting self (nafs-e-ammara) which frequently commands him towards evil. Indeed, these people became arrogant and were declared great rebels against Allah. Undoubtedly, Ashraf Ali and his mentioned disciple are both disbelievers in the Jealous Lord; their desires deceived them and the deceiving Satan cast them into deception regarding Allah. Rather, Ashraf Ali is more severe and greater in terms of disbelief and lies because the disciple thought that whatever he was saying was clearly wrong and extremely base and worse, but this Ashraf Ali is neither calling this statement bad nor rebuking its speaker, but rather considers it good and declares it a consolation for him. But there is no surprise in this; he who has clearly committed all the abuse and vituperation against the Holy Prophet (may Allah the Exalted bless him and grant him peace) which is mentioned in the question, for which the scholars of the two noble Harams declared him a disbeliever and an apostate, then what disbelief of his should be wondered at? While according to him, every child, madman, and quadruped has

the knowledge of the unseen just like the Prophet (may Allah the Exalted bless him and grant him peace), whereas undoubtedly his own knowledge became more than these evil wretches, so it is as if his assumption is that he is Hazrat Muhammad (may Allah the Exalted bless him and grant him peace).

[1] The Holy Quran 25:21

फ़तावा रिज़विया जिल्द 15

[अरबी पाठ] ...और महानतम नबुव्वत का समापन, और इसे अपने नफ़्स की ओर निस्बत करने को पसंद करना, जो बुराई का बहुत हुक्म देता है। "बेशक उन्होंने अपने जी में बड़ा तक़ब्बुर किया और बड़ी सरकशी पर उतर आए।"[1] अतः इसमें कोई संदेह नहीं कि अशरफ़ अली और उसका उक्त मुरीद दोनों ईर्ष्यालु रब के काफ़िर हैं; उनकी इच्छाओं ने उन्हें धोखा दिया और धोखेबाज़ (शैतान) ने उन्हें अल्लाह के बारे में धोखे में डाल दिया। बल्कि अशरफ़ अली कुफ़्र और पाप में अधिक कठोर है क्योंकि मुरीद ने यह माना कि वह जो कह रहा है वह स्पष्ट ग़लती और घृणित असत्य है, फिर भी उसने (अशरफ़ अली ने) न तो इस बात को बुरा माना और न ही कहने वाले को फटकारा, बल्कि इसे पसंद किया और इसे उसके लिए सांत्वना बना दिया। यह कोई आश्चर्य की बात नहीं है, क्योंकि जो कोई अल्लाह के रसूल मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को उस अश्लील गाली से अपमानित करता है जिसका प्रश्न में उल्लेख है, जिसके लिए हमारे स्वामियों, दो पवित्र हरमों के विद्वानों द्वारा कुफ़्र और धर्मत्याग का निर्णय दिया गया था, तो फिर किस कुफ़्र पर आश्चर्य किया जाए? और चूँकि उसका मानना है कि मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) जैसा ग़ैब (परोक्ष) का ज्ञान हर बच्चे, पागल और जानवर को प्राप्त है, और इसमें कोई संदेह नहीं कि वह (अशरफ़ अली) इन नीच और निंदनीय लोगों से अधिक जानता है, तो उसकी धारणा में वह मुहम्मद से अधिक ज्ञानी और सम्मानित है।

[उर्दू पाठ] और ख़ातमुन नबीयीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बेअदबी और तौहीन पर है और अपने नफ़्से अम्मारा (बुराई का हुक्म देने वाला नफ़्स) जो बकसरत उसे बुराई का हुक्म देता है, की तरफ़ नबुव्वत व रिसालत की निस्बत करने को पसंद किया। बेशक इन लोगों ने तक़ब्बुर किया और अल्लाह के बहुत बड़े बागी करार पाए। बिलाशुबा अशरफ अली और उसका मज़कूरा मुरीद दोनों रब्बे ग़यूर के साथ कुफ़्र करने वाले हैं, उन्हें उनकी ख़्वाहिशात ने फ़रेब दिया और शैतान धोकाबाज़ ने उन्हें अल्लाह से धोके में डाला। बल्कि अशरफ अली कुफ़्र और झूठ के एतबार से अश्द व आज़म है क्योंकि मुरीद ने ख़्याल किया कि जो कुछ वह कह रहा है वह वाज़ेह तौर पर ग़लत और निहायत ही क़बीह व बदतर है लेकिन यह अशरफ अली न तो इस क़ौल को बुरा कह रहा है और न इसके क़ाइल को झिड़क रहा है बल्कि इसे अच्छा जान रहा है और इसको इसके लिए तसल्ली क़रार दे रहा है मगर इस पर कुछ तअज्जुब नहीं जिसने वाज़ेह तौर पर नबी अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की वह सब-ओ-शतम (गाली-गलौज) की है जिसका तज़किरा सवाल में है जिस पर उलमा-ए-हरमैन

शरीफ़ैन ने इसे काफ़िर और मुरतद (धर्मत्यागी) क़रार दिया तो इससे किस कुफ़्र का तअज्जुब किया जाए जबकि इसके नज़दीक तो हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की तरह इल्मे ग़ैब हर बच्चे, मजनून और चार पाए को हासिल है हालाँकि बिलाशुबा उसका अपना इल्म इन बुरे ख़सीसों से ज़्यादा हुआ, तो गोया उसका गुमान यह है कि वह हज़रत मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) है।

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 25/21

पृष्ठ 85/742

[عربی عبارت] وختم النبوة الاعظم واستحسان نسبتها الی نفسہ الامارة بالسوء کثیرا "لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبِيرًا (21)"[1] فلا ریب ان اشرف علی و مریدہ المذکور کلاهما کافر بالرب الغیور غرتهما الامانی وغرهما باللہ الغرور، بل اشرف علی اشد کفرا واعظم وزرا فان المرید زعم ان ما یقول غلط صریح و باطل قبیح، وهذا لم یقبح القول ولا وبخ قائلہ بل استحسنه وجعله تسلیة لہ ولکن لا غرو فان من سب رسول اللہ محمدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بتلک السبة الفاحشة المأثورة فی السوال عنہ المحکوم علیہ لاجلها بالکفر والارتداد من اسیادنا علماء الحرمین الکریمین فبأی کفر یتعجب منہ و اذا کان عندہ مثل علم محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بالغیب حاصل لکل صبی ومجنون و بهیمة، ولا شك انہ اعلم عنہ من هؤلاء الاخساء الذمیمة فکان بزعمہ اعلم واکرم من محمد۔

[اردو عبارت] اور خاتم الانبیاء صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی بے ادبی اور تحقیر پر ہے اور اپنے نفس امارہ جو بکثرت اسے برائی کا حکم دیتا ہے کی طرف نبوت و رسالت کی نسبت کرنے کو پسند کیا۔ بیشک ان لوگوں نے تکبر کیا اور اللہ کے بہت بڑے باغی قرار پائے، بلاشبہ اشرف علی اور اس کا مذکور مرید دونوں رب غیور کے ساتھ کفر کرنے والے ہیں انہیں ان کی خواہشات نے فریب دیا اور شیطان دھوکہ باز نے انہیں اللہ سے دھوکے میں ڈالا، بلکہ اشرف علی کفر اور جھوٹ کے اعتبار سے اشد و اعظم ہے کیونکہ مرید نے خیال کیا جو کچھ وہ کہہ رہا ہے وہ واضح طور پر غلط اور نہایت ہی فبیح و بدتر ہے لیکن یہ اشرف علی نہ تو اس قول کو برا کہہ رہا ہے اور نہ اس کے قائل کو جھڑک رہا ہے بلکہ اسے اچھا جان رہا ہے اور اس کو اس کے لئے تسلی قرار دے رہا ہے مگر اس پر کچھ تعجب نہیں جس نے واضح طور پر نبی اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی وہ سب و شتم کیا ہے جس کا تذکرہ سوال میں ہے جس پر علماء حرمین کریمین نے اسے کافر اور

مرتد قرار دیا تو اس سے کس کفر کا تعجب کیا جائے جبکہ اس کے نزدیک تو حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی طرح علم غیب ہر بچے، مجنون اور چار پائے کو حاصل ہے حالانکہ بلاشبہ اس کا اپنا علم ان برے خسیسوں سے زیادہ ہوا، تو گویا اس کا گمان یہ ہے کہ وہ حضرت محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم (ہیں۔)

[1] القرآن الکریم ۲۱/۲۵

Fatawa Rizvia Volume 15

(Left Column Text - Arabic with Urdu ending): صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فحق لہ ان یدعی النبوۃ والرسالۃ لنفسہ لالمحمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کذلك یطبع اللہ علی کل قلب متکبر جبار و لکن واللہ ان رب محمد لبالمرصاد لمن شاقہ عذاب النار و اللہ اعلم بما یوعون وسیعلم o الذین ظلموا ای منقلب ینقلبون۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

(Right Column Text - Urdu Translation): [...more] knowledgeable and honorable than [the Prophet] صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم, so he deemed it right to claim prophethood and messengership for himself instead of for Muhammad صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم. Allah sets a seal on the hearts of such haughty and rebellious people. By Allah, the Lord of Muhammad is also lying in wait for them, and for the one who opposed him صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم, there is the punishment of Hellfire. Allah knows what they keep in their minds. Soon the wrongdoers will know where they are headed. And Allah Almighty knows best. (T)

Page 86 of 742

फ़तावा रज़विया खंड 15

(बायाँ कॉलम - अरबी और अंत में उर्दू): صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فحق لہ ان یدعی النبوۃ والرسالۃ لنفسہ لالمحمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کذلك یطبع اللہ علی کل قلب متکبر o جبار و لکن واللہ ان رب محمد لبالمرصاد لمن شاقہ عذاب النار و اللہ اعلم بما یوعون وسیعلم الذین ظلموا ای منقلب ینقلبون۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

(दायाँ कॉलम - उर्दू अनुवाद): [...से] अधिक ज्ञानी और सम्मानित है, इसलिए उसने मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के बजाय स्वयं के लिए नबूवत (पैगंबरी) और रिसालत (संदेशवाहकता) के दावे को उचित समझा। अल्लाह ऐसे घमंडी और विद्रोही लोगों के दिलों पर मुहर लगा देता है। अल्लाह की कसम, मुहम्मद का रब भी उनकी घात में है, और जिसने आप सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का विरोध किया, उसके लिए नर्क की सजा है। अल्लाह जानता है जो वे अपने मन में रखते हैं। जल्द ही ज़ालिम जान लेंगे कि वे कहाँ पहुँचने वाले हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

पृष्ठ 86/742

صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فحق لہ ان یدعی النبوۃ والرسالۃ لنفسہ لالمحمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کذلك یطبع اللہ علی کل قلب متکبر جبار و لکن واللہ ان رب محمد لبالمرصاد لمن شاقہ عذاب النار و اللہ اعلم بما یوعون o وسیعلم الذین ظلموا ای منقلب ینقلبون۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

سے اعلم واکرم ہے لہٰذا اس نے حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے بجائے اپنے لئے نبوت ورسالت کا دعوٰی حق جانا، اللہ تعالٰی ایسے متکبر سرکش لوگوں کے دلوں پر مہر لگا دیتا ہے، اللہ کی قسم رب محمد بھی ان کی گھات میں ہے اور جس نے آپ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی مخالفت کی اس کے لئے دوزخ کا عذاب ہے، اللہ تعالٰی جانتا ہے جو یہ ذہن میں رکھتے ہیں ، عنقریب جان لیں گے ظالم یہ کہاں پہنچ جانے والے ہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

Fatawa Razawiyya, Volume 15

Abhath-e-Akhira (Recent Researches) 1328 AH

(This blessed treatise is the one that has ground to dust the repetitive calls for debate and the boasts of the Wahhabis and Deobandis. The Deobandis of Khurja had challenged a debate; the poor souls were unaware of the deceptions of their own false leaders and offered the challenge. A'la Hazrat Qibla (may Allah be pleased with him) sent this article, filled with truths, via registered mail, the historical name of which is "Abhath-e-Akhira". As soon as it arrived, Thanvi, Ayodhyabashi, Chandpuri, and others were struck speechless (as if a snake had sniffed them). Even today, the eyes of the cursed Deobandis are bedazzled by its brilliance, and an answer from them is impossible until the Day of Judgment.)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and invoke blessings upon His Noble Messenger.

Respected Maulvi Ashraf Ali Sahib Thanvi!

All praise is for Allah! In the heart of this humble servant of the court of the Almighty and All-Powerful (Exalted is His Majesty), there is neither personal opposition nor worldly enmity toward anyone. My Lord of eternal stability, the resplendent Master of the righteous (peace and blessings of Allah be upon him), has commissioned me for this service solely by His grace: to keep my Muslim brothers informed about the state of those who, while calling themselves Muslims, attack the holy status of the One and Subduing Allah (Exalted is His Majesty) and Muhammad, the Messenger of Allah, the authorized and chosen one (peace and blessings of Allah be upon him). This is so that my common Muslim brothers, the innocent sheep of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him), [may be protected from] those "wolves in sheep's clothing"

फतावा रज़विया, जिल्द पंद्रह (15)

अब्हास-ए-अख़ीरा (अंतिम शोध) 1328 हिजरी

(यह मुबारक रिसाला वह है जिसने वहाबियों और देवबंदियों के मुनाज़रे की रट और शेखियों को मिट्टी में मिला दिया है। खुरजा के देवबंदियों ने मुनाज़रे की दावत दी थी, बेचारे अपने तागूतों (झूठे सरदारों) की चालबाज़ियों से नावाकिफ़ थे और दावत दे बैठे। आला हज़रत किबला (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने यह हक़ीक़तों से भरा मज़मून रजिस्ट्री के ज़रिए भेज दिया जिसका तारीखी नाम "अब्हास-ए-अख़ीरा" है। इसके पहुँचते ही थानवी, अयोध्याबाशी और चांदपुरी वगैरह को सांप सूँघ गया और आज तक इसकी चमक से लानती देवबंदियों की आँखें चुंधिया रही हैं और क़यामत तक इसका जवाब उनसे मुमकिन नहीं।)

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम नहमदहु व नुसल्ली अला रसूलिहिल करीम

जनाब मौलवी अशरफ़ अली साहब थानवी!

अलहम्दुलिल्लाह! ग़ालिब-ओ-क़दीर (अल्लाह) की बारगाह के इस फ़क़ीर के दिल में किसी शख़्स से न ज़ाती मुख़ालिफ़त है न दुनियावी दुश्मनी। मुझे मेरे सरकार-ए-अबद-क़रार हुज़ूर पुरनूर सय्यदुल अबरार (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने महज़ अपने करम से इस ख़िदमत पर मामूर फ़रमाया है कि अपने मुसलमान भाइयों को ऐसों के हाल से ख़बरदार रखूँ जो मुसलमान कहलाकर अल्लाह वाहिद-ओ-क़हार (अल्लाह की शान) और मोहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम), जो माज़ून-ओ-मुख़्तार हैं, की शाने अकदस पर हमला करें ताकि मेरे अवाम भाई मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की भोली-भाली भेड़ें इन "ज़ियाब फ़ी सियाब" (भेड़ों के भेष में भेड़िये)...

فتاویٰ رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

ابحاث اخیرہ ۱۳۲۸ھ

(یہ مبارک رسالہ وہ ہے کہ جس نے وہابیوں ، دیوبندیوں کی مناظرہ کی رٹ اور تعلیوں کو خاک ملا دیا ہے ، خورجہ کے دیوبندیوں نے دعوت مناظرہ دی تھی ، بیچارے اپنی طواغید کی چالبازیوں سے ناواقف تھے دعوت مناظرہ دے بیٹھے ، اعلیحضرت قبلہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے یہ مضمون حقائق مشحون وصیغہ رجسٹری ارسال فرمادیا جس کا تاریخی نام "ابحاث اخیرہ" ہے ، اس کے پہنچتے ہی تھانوی و اجودھیا باشی و چاندپوری وغیرہ کو سانپ سونگھ گیا اور آج تک اس کی تابشوں سے دیابنہ ملاعنہ کی آنکھیں خیرہ ہیں اور قیامت تک اس کا جواب ان سے ممکن نہیں)

بسم اللہ الرحمن الرحیم نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم

جناب مولوی اشرف علی صاحب تھانوی !

الحمد للہ ! اس فقیر بارگاہ غالب قدیر عزجلالہ ، کے دل میں کسی شخص سے نہ ذاتی مخالفت نہ دنیوی خصومت ، مجھے میرے سرکار ابد قرار حضور پر نور سید الابرار صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے محض اپنے کرم سے اس خدمت پر مامور فرمایا ہے کہ اپنے مسلمان بھائیوں کو ایسوں کے حال سے خبردار رکھوں جو مسلمان کہلا کر اللہ واحد قہار جل جلالہ اور محمد رسول اللہ ماذون مختار صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی شان اقدس پر حملہ کریں تاکہ میرے عوام بھائی مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی بھولی بھالی بھیڑیں ان "ذیاب فی ثیاب"

Fatawa Razawiyya Volume 15

...so that people, being deceived by the holy names of robes, turbans, Mawlawiyat (clerical status), Mashayikhiyat (spiritual leadership), and the polished words of "Allah said" and "The Messenger said", do not become prey to bloodthirsty wolves and fall into Saqar (Hellfire), God forbid. This blessed task, by the grace of the Bestower of Bounties, has been carried out by this humble person far better and in greater magnitude than my own strength, and it continues to be so, and will remain so as long as He wills. "That is from the grace of Allah upon us and upon the people, and praise be to Allah, Lord of the worlds." (That is, this is the grace of Allah Almighty upon us and upon people, and all praise is for Allah, the Lord of the worlds. - T). There is no objective beyond this, nor any concern for anyone's abuse, slander, or calumny. My Master had already informed me:

"And you will surely hear from those who were given the Scripture before you and from those who associate others with Allah much abuse. But if you are patient and fear Allah - indeed, that is of the matters [worthy] of determination." [Quran 3:186] Surely, you will hear many bad things from the opponents, and if you practice patience and piety, then that is a matter of great courage.

Praise be to Allah! This is not just a verbal claim. All my actions are a witness to this. Both supporters and opponents can see that apart from religious matters, I never cared for any personal attacks made against me. My associates gave unanswerable replies to every advertisement worthy of a response from your side, which remained unanswerable by the grace of Allah. However, regarding the highly polished and cultured letter of abuse (Bareilly Chup Shah Giraftar) from the refined scholar and holy theologian Mawlawi Murtaza Hasan Sahib Deobandi Chandpuri, I gave a categorical prohibition. To this day, the people on that side take pride that their "letter of abuse" remained unanswered. The noble-minded Mawlana Sanaullah Amritsari could not distinguish between the 'possible' and the 'existent', limited divine power to existing things, expressed doubt about the limitlessness of divine knowledge, and published the opposite immediately in the blessed month of Ramadan. I returned defeated, yet there was no attention paid to it here; I sufficed with "The wise and good know well." Even the events in Makkah al-Mukarramah, how inverted and fabricated lies were published in profligate newspapers with such pomp! Despite the insistence of friends, this humble servant only wanted to publish that "this is a lie," but didn't even do that. Then, when the lies of these gentlemen were exposed within a few days and the powerful hands of the Unique Subduer

(Allah) threw stones in their mouths (humiliated them), even then I did not say, "Look how your lie has been exposed." Such incidents are numerous. And now, whoever wishes may test me; if Allah the Almighty wills, there will never be any attention paid to personal attacks. I have been assigned the service by my Master to defend the honor of the Master (the Prophet), not my own.

I am happy that for as long as they spend time abusing me, slandering me, or speaking ill of me, they remain diverted from speaking ill or seeking flaws in Muhammad, the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah Almighty be upon him. I have already published this, and I write it again: the coolness of my eyes...

---

1 The Noble Quran 3/186 Page 89 of 742

फ़तावा रज़विया खण्ड पन्द्रह (15)

...ताकि लोग जुब्बों, पगड़ियों, मौलवियत, मशाईखियत के पवित्र नामों और "अल्लाह ने कहा" और "रसूल ने कहा" के चिकनी-चुपड़ी बातों से धोखे में आकर खूनखवार भेड़ियों का शिकार होकर माज़अल्लाह सक़र (नर्क) में न गिरें। यह मुबारक काम अल्लाह के फ़ज़ल से इस आजिज़ (विनीत व्यक्ति) की शक्ति से कहीं बेहतर और बढ़-चढ़कर हुआ है, और हो रहा है, और जब तक वह चाहेगा, होता रहेगा। "यह हम पर और लोगों पर अल्लाह का फ़ज़ल है, और सब तारीफें अल्लाह रब्बुल आलमीन के लिए हैं।" (यह हम पर और लोगों पर अल्लाह तआला का फ़ज़ल है और समस्त प्रशंसा अल्लाह रब्बुल आलमीन के लिए है। - त) इससे अधिक न तो कोई उद्देश्य है और न ही किसी की गाली-गलौज, लांछन और झूठे आरोपों की कोई परवाह है। मेरे सरकार (आका) ने मुझे पहले ही सुना दिया था:

"और तुम उन लोगों से जिन्हें तुमसे पहले किताब दी गई और उन लोगों से जिन्होंने शिर्क किया, बहुत सी कष्टदायक बातें सुनोगे। और यदि तुम धैर्य रखो और तक़वा (अल्लाह का डर) अपनाओ, तो निश्चय ही यह बड़े साहस के कार्यों में से है।" बेशक, तुम विरोधियों की ओर से बहुत कुछ बुरा सुनोगे और यदि धैर्य और तक़वा अपनाओगे तो वह बड़ी हिम्मत का काम है।

अल्हम्दुलिल्लाह! यह केवल मौखिक दावा नहीं है। मेरी समस्त कार्यवाहियाँ इसकी साक्षी हैं। समर्थक और विरोधी सभी देख रहे हैं कि दीन (धर्म) के मामलों के अलावा मुझ पर जितने भी व्यक्तिगत हमले हुए, मैंने उनकी कतई परवाह नहीं की। मेरे साथियों ने आपकी ओर से प्रत्येक जवाब देने योग्य विज्ञापन का ऐसा लाजवाब उत्तर दिया जो अल्लाह के फ़ज़ल से अनुत्तरित रहा। लेकिन, सुसंस्कृत विद्वान, पवित्र वक्ता मौलवी मुर्तज़ा हसन साहब देवबंदी चांदपुरी के अत्यंत परिष्कृत और शिष्ट गाली-पत्र (बरेली चुप शाह गिरफ्तार) के संबंध में मैंने पूर्णतः प्रतिबंध लगा दिया, जिस पर आज तक उधर वालों को गर्व है कि हमारा 'गाली-नामा' लाजवाब रहा। नेक-सीरत मौलाना सनाउल्लाह अमृतसरी 'संभव' (possible) और 'विद्यमान' (existent) के बीच अंतर न समझ सके ईश्वरीय शक्ति को केवल विद्यमान वस्तुओं तक ही सीमित माना, ईश्वरीय ज्ञान के असीमित होने पर संदेह व्यक्त किया और रमज़ान जैसे पवित्र महीने में इसके विपरीत प्रकाशित कर दिया। मैं वापस आया, फिर भी यहाँ उस पर कोई ध्यान नहीं दिया गया; "बुद्धिमान और सज्जन अच्छी तरह जानते हैं" पर ही संतोष किया। यहाँ तक कि मक्का मुकर्रमा की घटनाओं के बारे में कैसे-कैसे उल्टे और मनगढ़ंत झूठ दुष्ट समाचार पत्रों में कितनी शान-ओ-शौकत से छापे गए! मित्रों के निरंतर आग्रह के बावजूद, इस फ़क़ीर

ने इतना भी प्रकाशित नहीं किया कि "यह झूठ है", यहाँ तक भी नहीं किया। फिर जब कुछ ही दिनों में उन साहबों के झूठ खुल गए और एक और कहार (अल्लाह) के शक्तिशाली हाथों ने उनके मुँह में पत्थर दे दिए (उन्हें अपमानित किया), तब भी मैंने इतना नहीं कहा कि "कैसा आप साहबों का झूठ खुला"। ऐसी घटनाएँ बहुत अधिक हैं। और अब जो साहब चाहें परीक्षा ले लें, इंशा अल्लाह अज़ीज़ व्यक्तिगत हमलों पर कभी ध्यान नहीं दिया जाएगा। सरकार (आका) की ओर से मुझे यह सेवा सौंपी गई है कि मैं सरकार की इज़्ज़त की रक्षा करूँ न कि अपनी।

मैं तो खुश हूँ कि जितनी देर वे मुझे गालियाँ देते हैं, आरोप लगाते हैं, बुरा कहते हैं, उतनी देर वे मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की बुराई करने और कमियाँ ढूँढने से ग़ाफ़िल (बेखबर) रहते हैं। मैं यह पहले भी छाप चुका हूँ और फिर लिखता हूँ कि मेरी आँखों की ठंडक...

---

1 अल-कुरआन अल-करीम 3/186 पृष्ठ 89/742

کے جبوں، عماموں، مولویت، مشیخیت کے مقدس ناموں قال اللہ وقال الرسول کے روغنی کلاموں سے دھوکے میں آکر شکار گرگاں خونخوار ہو کر معاذاللہ سقر میں نہ گریں، یہ مبارک کام بحمد المنعام اس عاجز کی طاقت سے بدرجہا خوب تر و فزوں تر ہوا، اور ہوتا ہے، اور جب تک وہ چاہے گا ہو گا۔ ذلک من فضل اللہ علینا وعلی الناس، والحمد للہ رب العالمین (ہم پر اور لوگوں پر یہ اللہ تعالٰی کا فضل ہے اور سب تعریفیں اللہ رب العالمین کے لئے ہیں۔ت) اس سے زیادہ نہ کچھ مقصود نہ کسی کی سب وشتم و بہتان وافتراء کی پروا، میرے سرکار نے مجھے پہلے ہی سنا دیا تھا :

"وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتٰبَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًاؕ وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ"۔ بے شک ضرور تم مخالفوں کی طرف سے بہت کچھ برا سنو گے اور اگر صبر و تقوٰی کرو تو وہ بڑی ہمت کا کام ہے۔

الحمدللہ! یہ زبانی ادعا نہیں۔ میری تمام کاروائیاں اس پر شاہد عدل ہیں، موافق اور مخالف سب دیکھ رہے ہیں کہ امر دین کے علاوہ جتنی ذاتی حملے مجھ پر ہوئے کسی کی اصلاً پروا نہ کی، اصحابِ فقیر نے آپ کی طرف سے ہر قابل جواب اشتہار کے لاجواب جواب دئے جو بحمدہ تعالٰی لاجواب رہے مگر جناب کے مہذب عالم مقدس متکلم مولوی مرتضٰی حسن صاحب دیوبندی چاند پوری کے کمال شستہ و شائستہ دشنام نامے (بریلی چپ شاہ گرفتار) کی نسبت قطعی ممانعت کر دی، جس کا آج تک ادھر والوں کو افتخار ہے کہ ہمارا گالی نامہ لاجواب رہا، گرامی منش مولانا ثناء اللہ امرتسری ممکن و موجود میں فرق نہ جان سکے، مقدوراتِ الہیہ کو موجودات میں منحصر ٹھہرایا، علم الٰہی کے نامحدود ہونے میں اپنے آپ کو متامل بتایا اور جاتے ہی رمضان جیسے مبارک مہینہ

میں برعکس چھاپ دیا، میں ہرا آیا، ادھر اس پر بھی التفات نہ ہوا، عاقلاں نیکوں میدانند پر اکتفا کیا، یہاں تک وقائع مکہ معظمہ میں کیسے کیسے معکوس اور مصنوع اکاذیب فاجرہ اخباروں میں کس آب وتاب سے چھپائے گئے، ہر چند احباب کا اصرار ہوا، فقیر اتنا ہی شائع کرتا ہے کہ "یہ جھوٹ ہے" اتنا بھی نہ کیا، پھر جب چند ہی روز میں حضرات کے جھوٹ کھل گئے اور واحد قہار کے زبردست ہاتھوں نے ان کے منہ میں پتھر دے دئے، اسی پر بھی میں نے اتنا نہ کہا کہ "کیسا آپ صاحبوں کا جھوٹ کھلا" ایسے وقائع بکثرت ہیں، اور اب جو صاحب چاہیں امتحان لیں، ان شاء اللہ العزیز ذاتی حملوں پر کبھی التفات نہ ہوگا۔ سرکار سے مجھے یہ خدت سپرد ہے کہ عزتِ سرکار کی حمایت کروں نہ کہ اپنی۔

میں تو خوش ہوں کہ جتنی دیر مجھے گالیاں دیتے، افتراء کرتے، برا کہتے ہیں اتنی دیر محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کی بدگوئی، منقصت جوئی سے غافل رہتے ہیں، میں چھاپ چکا، اور پھر لکھتا ہوں میری آنکھ کی ٹھنڈک

---

1 القرآن الکریم ۳/ ۱۸۶ Page 89 of 742

Fatawa-e-Razawiyya (Volume 15)

In it is stated that the honor of mine and my noble ancestors are a shield for the honor of Muhammad, the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him. O Allah, accept it!

Remembrances (Tazkarat)

(1) You know, and it is evident to the time, that by the grace of Allah, for many years, how many numerous and precious treatises have been published from here in refutation of you and your elders, Mr. Maulvi Gangohi and others, and by the praise of Allah, they have always remained unanswered. (2) He and you have explicitly resigned from the debate. (3) Questions were sent, no answers were received; treatises were sent, they were filed away; registered mail reached, you denied and returned them. (4) As a final measure, at the Deoband gathering, through those leaders on whom you rely, an initiative was taken; even then you remained silent. (5) Due to the pressure of the leaders, out of necessity for the time, that same Chanpuri sahib became your representative. This humble one (the author) sent a registered card to you in my own handwriting. Then did you prepare for the debate? Did you make Chandpuri sahib your absolute representative? More than seven months have passed, and you haven't answered that either. It is obvious that if you were really ready, if you had really appointed a representative, writing "yes" would not have been difficult. There would have been no escape from a manly affirmation. This is that hypothetical, meaningless, unreal, and groundless agreement, the breach of which is blamed on this side. Glory be to Allah! You do not accept the representation of your self-proclaimed representative, but you consider the breach to be from the opponent's side. Yes, sir, you did not speak, but sixteen (16) days later, your client (the self-proclaimed representative) opened his lips to say that we have already claimed the representation ourselves in front of the chiefs. Now, to inquire from Mr. Thanvi is humiliation and disgrace, a yoke around the neck, impure tactics, and excuses for shamelessness (see his polite, refined letter dated 30 Rabi al-Akhir 1327 AH), which is a small sample of their high civilizations. This address is solely for the crime of why the inquiry was made about our representation from Mr. Thanvi, why it was kept dependent on their acceptance and promises, why our verbal claim was not accepted. Even if Mr. Thanvi does not accept it a million times, we who have become his representative, now not accepting it is an excuse for shamelessness, an impure move, humiliation, disgrace, a yoke and a burden. Mr. Thanvi! You yourself can

decide about your client, i.e., the self-proclaimed representative; until today, such a representation...

Page 90 of 742

फतावा-ए-रजविया (जिल्द 15)

इसमें है कि मेरी और मेरे महान पूर्वजों की प्रतिष्ठा मुहम्मद, अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) के सम्मान के लिए ढाल है। ऐ अल्लाह, इसे स्वीकार कर!

संस्मरण (तज़करात)

(1) आप जानते हैं और ज़माने पर साफ़ है कि अल्लाह की कृपा से वर्षों से यहाँ से आपके और आपके बड़ों जनाब मौलवी गंगोही साहब वगैरह के खंडन में कितने सारे बहुमूल्य शोध पत्र प्रकाशित हुए हैं और अल्लाह की प्रशंसा से हमेशा अनुत्तरित रहे हैं। (2) वे और आप स्पष्ट रूप से मुबाहसा (बहस) से इस्तीफा दे चुके हैं। (3) सवाल भेजे गए, कोई जवाब नहीं मिला; शोध पत्र भेजे गए, उन्हें दफ्तर में डाल दिया गया; रजिस्ट्रियां पहुँचीं, तो मुकर कर वापस कर दीं। (4) अंतिम उपाय के रूप में, देवबंद की सभा में उन रईसों के माध्यम से, जिनका आप पर दबाव है, कोशिश की गई; उस पर भी आप खामोश रहे। (5) रईसों का दबाव था, विवश होकर सामयिक रूप से वही चानपुरी साहब आपके वकील (प्रतिनिधि) बने। फ़कीर (लेखक) ने अपने हाथ और कलम से आपको एक पंजीकृत कार्ड भेजा। फिर क्या आप मुबाहसे के लिए तैयार हुए? क्या आपने चाँदपुरी साहब को अपना पूर्ण प्रतिनिधि बनाया? सात महीने से अधिक समय बीत गया, आपने उसका भी उत्तर नहीं दिया। ज़ाहिर है कि अगर आप वास्तव में तैयार होते, वास्तव में आपने प्रतिनिधि नियुक्त किया होता, तो "हाँ" लिखना कठिन न होता। मर्दाना अंदाज़ में स्वीकार करने से भागना न होता। यह वह काल्पनिक, निरर्थक, अवास्तविक, और आधारहीन समझौता है जिसका उल्लंघन करने का दोष इधर लगाया जाता है। सुभान अल्लाह! अपने स्वयंभू वकील की वकालत आप न मानें और उल्लंघन विरोधी पक्ष की ओर से समझें। हाँ जनाब, आप तो नहीं बोले, सोलह (16) दिन बाद आपके मुवक्किल (प्रतिनिधि) साहब ने होंठ खोले कि हम जो रईसों के सामने अपनी वकालत का दावा खुद ही कर चुके हैं। अब जनाब थानवी साहब से पूछना अपमान और बदनामी, गले का तौक (फंदा), नापाक चालें, बेशर्मी के बहाने हैं (देखें उनका शरीफाना सभ्य पत्र दिनांक 30 रबी अल-आख़िर 1327 हिजरी), जो उनकी उच्च सभ्यताओं का एक छोटा सा नमूना है। यह संबोधन केवल इस जुर्म पर है कि थानवी साहब से हमारी वकालत के बारे में क्यों पूछा गया, उनके स्वीकार करने और वादों पर क्यों निर्भर रखा गया, हमारे ज़बानी दावे को क्यों नहीं मान लिया गया। जनाब थानवी साहब लाख न मानें, हम जो उनके वकील बन बैठे हैं, अब न मानना बेशर्मी का बहाना है, नापाक चाल है, ज़िल्लत है, रुसवाई है, गले का

फंदा और बोझ है। जनाब थानवी साहब! आप अपने मुवक्किल यानी स्वयंभू वकील साहब के बारे में खुद ही फैसला कर सकते हैं, आज तक ऐसी वकालत किसी...

पेज 90 ऑफ़ 742

اس میں ہے کہ میری اور میرے آباء کرام کی آبروئیں عزت محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لئے سپر ہیں۔ اللھم آمین!

تذکارات

(۱) آپ جانتے ہیں اور زمانہ پر روشن ہے کہ بفضلہ سالہا سال سے کس قدر رسائل کثیرہ عزیزہ آپ اور آپ کے اکابر جناب مولوی گنگوہی صاحب وغیرہ کے رد میں ادھر سے شائع ہوئے اور بحمدہ تعالیٰ ہمیشہ لاجواب رہے۔ (۲) وہ اور آپ صراحتہ مناظرہ سے استعفاء دے چکے (۳) سوالات گئے جواب نہ ملے، رسائل بھیجے داخل دفتر ہوئے، رجسٹریاں پہنچیں منکر ہو کر واپس فرمادیں، (۴) اخیر تدبیر کو دیوبند جلسہ میں ان رئیسوں کے ذریعہ سے جن کا جناب پر بار ہے تحریک کی، اس پر بھی آپ ساکت ہی رہے۔ (۵) رئیسوں کا دباؤ تھا، ناچار دفعہ وقتی کو وہی چانپوری صاحب آپ کے وکیل بنے، فقیر نے اپنے خط و قلم سے جناب کو رجسٹری شدہ کارڈ بھیجا۔ پھر کیا آپ مناظرہ پر آمادہ ہوئے، کیا آپ نے چاند پوری صاحب کو اپنا وکیل مطلق کیا؟ سات مہینے سے زائد گزر گئے آپ نے اس کا بھی جواب نہ دیا۔ ظاہر ہے کہ اگر آپ واقعی آمادہ ہوئے ہوتے۔ واقعی آپ نے وکیل کیا ہوتا تو "ہاں" لکھ دینا دشوار نہ ہوتا۔ مردانہ وار اقرار سے فرار نہ ہوتا۔ یہ ہے وہ فرضی، لایعنی، غیر واقع، بے بہجتی معاہدہ جس سے عدول کا ادھر الزام لگایا جاتا ہے۔ سبحان اللہ! اپنے وکیل بالادعا کی وکالت آپ نہ مانیں اور عدول جانب خصم سے جانیں۔ ہاں جناب تو نہ بولے، سولہ ۱۶ دن بعد انھیں آپ کے موکل صاحب نے لب کھولے کہ ہم جو رؤسا کے سامنے اپنے منہ آپ ہی دعوی وکالت کر چکے ہیں۔ اب جناب تھانوی صاحب سے دریافت کرنا ذلت اور رسوائی، گردن کا طوق، ناپاک چالیں، بے شرمی کے حیلے ہیں (ملاحظہ ہو ان کا شریفانہ

مہذب خط مورخہ ۳۰ ربیع الآخر شریف ۱۳۲۷ھ) جو ان کی اعلیٰ تہذیبوں سے نمونہ خروارے ہے۔ یہ خطاب محض اس جرم پر ہیں کہ تھانوی صاحب سے ہماری وکالت کا کیوں استفسار کیا، ان کے قبول و وعدوں پر کیوں موقوف رکھا، ہمارا زبانی ادعا کیوں نہ مان لیا، جناب تھانوی صاحب لاکھ نہ مانیں ہم جو ان کے وکیل بن بیٹھے ہیں، اب نہ ماننا بے شرمی کا حیلہ ہے، ناپاک چال ہے، ذلت ہے، رسوائی ہے، طوق و وبال ہے، جناب تھانوی صاحب! آپ اپنے موکل یعنی خود ساختہ وکیل صاحب کی بابت خود ہی فیصلہ فرما سکتے ہیں، آج تک ایسی وکالت کسی

Fatawa Razawiyya Volume 15

...accepted by a non-insane person, or any sane person would hold such gentlemen accountable. (6) After the Deoband gathering, a prominent student of Mr. Maulvi Gangohi, Maulvi Ali Raza Modi, proposed a debate with you. He was immediately written to, stating that this has been the request here for years; Mr. Gangohi went his way, and Mr. Thanvi is also silent following in his footsteps. You should take courage and bring an answer from Mr. Thanvi. Upon receiving this, that gentleman also lost courage. (7) On your followers' greatest slander, Muslims offered a reward of five hundred rupees in cash and sent you a registered notice. You could neither provide an answer nor proof. (8) On another even more severe slanderous letter, a reward of three thousand rupees was offered to you and sent via registered mail. If the entire group could have managed anything, they would not have let go of such a large sum for their Madrasa Deoband. But neither an answer was possible nor proof, so the only helpless remedy was silence. (9) It is granted that when an answer cannot be formulated, what can one do? Where to bring it from, which house to give it from? But sir! In such cases, justice demanded that you should have silenced your followers, shamed and embarrassed them for such unspeakable actions in matters of religion. If there was no encouragement from your side, at least your silence emboldened them to the point that they published a writing like "Saif-un-Naqi," the like of which has not been produced by any Arya or Christian priest to this day. That is, they invented this vile method of repaying the debt of my overwhelming treatises by forging books in the blessed names of my respected father, grandfather, and my spiritual guide (may their secrets be sanctified) and even the radiant presence of Sayyiduna Ghaus-ul-Azam (may Allah be pleased with him). They invented fictional printing presses and composed passages with fake page markings, a brief table of which is as follows:

Book Name	Blessed Names Falsely Attributed To	Forged Press	Forged Page	Summary of Forged Passage	Slander Page
Hidaya al-Baria	Respected Father (may his secret be sanctified)	Lahore	13	Issue of Knowledge of the Unseen	11
Tuhfat al-Muwahhideen	Hazrat Khatam al-Muhaqqiqeen	Matba Sadiq Sitapur	41	Issue of changing graveyards in	20

Book Name	Blessed Names Falsely Attributed To	Forged Press	Forged Page	Summary of Forged Passage	Slander Page
				support of Mr. Gangohi	
Hidaya al-Islam	Grandfather, Guide of Seekers	Qadeeri Lucknow	15	Praise of Mr. Gangohi	3
Hidaya al-Islam	Grandfather, Guide of Seekers	Qadeeri Lucknow	30	Issue of specific Knowledge of the Unseen in support of Mr. Thanvi	11
Tuhfat al-Muwahhideen	Grandfather (may his secret be sanctified)	Lucknow	12	Changing graveyards in support of Mr. Gangohi	20
Khazinat al-Awliya	Ala Hazrat Uncle Hamza (may his secret be sanctified)	Kanpur	15	Issue of Knowledge of the Unseen in support of Mr. Thanvi	11
Malfuzat	-	Mustafai	17	Changing graveyards in support of Mr. Gangohi	21
Mirat al-Haqiqa	Radiant Presence Ghaus-ul-Azam (may Allah be pleased with him)	Egypt	18	Issue of Knowledge of the Unseen	12

...किसी गैर-पागल के नज़दीक क़ाबिले-क़ुबूल हुई या कोई अक़्लमंद ऐसे हज़रात से खतावार रखेगा। (६) जलसा देवबंद के बाद जनाब मौलवी गंगोही साहब के एक शागिर्द-ए-रशीद मौलवी अली रज़ा मोदी ने आप हज़रात से मुनाज़रा कर लेने की तहरीक की, उन्हें फ़ौरन लिखा गया, यहाँ तो बरसों से यही दरख्वास्त है, जनाब गंगोही साहब अपनी राह गए, जनाब थानवी साहब भी उन्हीं की राह पर मोहर बलब (खामोश) हैं। आप ही हिम्मत कीजिये और थानवी साहब से जवाब ला दीजिये, इसके पहुँचने पर उन साहब ने भी हिम्मत हार दी। (७) आपके अनुयायियों के सबसे बड़े इफ़्तरा (झूठ) पर मुसलमानों ने पाँच सौ रुपये नकद का इश्तेहार दिया और आपको रजिस्ट्री भेजा, आप न जवाब दे सके न सबूत। (८) दूसरे और भी सख्त इफ़्तरा नामे पर तीन हज़ार रुपये का इश्तेहार आपको दिया और रजिस्ट्री भेजा, अगर तमाम जमात से कुछ बन पड़ता तो अपने मदरसा देवबंद के लिए इतनी बड़ी रक़म न छोड़ी जाती, मगर न जवाब ही मुमकिन हुआ न सबूत, लाचार चारा-ए-कार वही सुकूत (खामोशी) रहा। (९) ये माना कि जब जवाब बन ही न पड़े तो क्या कीजिये, कहाँ से लाइये, किस घर से दीजिये, मगर जनाब-ए-वाला! ऐसी सूरतों में इन्साफ ये था कि अपने इत्तबा (अनुयायियों) का मुँह बंद करते, मामला-ए-दीन में ऐसी नागफ़्तनी (अकथनीय) हरकतों पर उन्हें लजाते शरमाते, अगर जनाब की तरफ से तरग़ीब (उकसावा) न थी तो कम अज़ कम आपके सुकूत ने उन्हें शह दी यहाँ तक कि उन्होंने "सैफ़-उन-नक़ी" जैसी तहरीर शाया की जिसकी नज़ीर आज तक किसी आर्य या पादरी से बन न पड़ी यानी मेरे रसाईल-ए-क़ाहिरा के कर्ज़ उतारने का ये ज़रिया-ए-शनीया (बुरा तरीका) ईजाद किया कि मेरे वालिद माजिद व जद-ए-अमजद व पीर व मुर्शिद (अल्लाह उनके राज़ मुकद्दस करे) व खुद हुज़ूर पुर नूर सैय्यदना ग़ौस-ए-आज़म रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के अस्मा-ए-तय्यिबा से किताबें गढ़ लीं, उनके नाम-निहाद मतबा (प्रेस) तराश लिए, फर्ज़ी सफ़हों के निशान से इबारतें तसनीफ़ कर लीं जिसकी मुख्तसर जदवल (तालिका) ये है:

किताब का नाम	जिनके नाम से झूठ बोला गया	गढ़ा हुआ मतबा	गढ़ा हुआ सफ़हा	गढ़ी हुई इबारत का खुलासा	इफ़्तरा का सफ़हा
हिदायतुल बरिया	वालिद माजिद (अल्लाह उनका राज़ मुकद्दस करे)	लाहौर	१३	मसला इल्म-ए-ग़ैब	११

किताब का नाम	जिनके नाम से झूठ बोला गया	गढ़ा हुआ मतबा	गढ़ा हुआ सफ़हा	गढ़ी हुई इबारत का खुलासा	इफ़्तरा का सफ़हा
तोहफ़तुल मुवह्हिदीन	हज़रत खातमुल मुहक्क़िक़ीन	मतबा सादिक सीतापुर	४१	गंगोही साहब की हिमायत में कब्रिस्तान बदलने का मसला	२०
हिदायतुल इस्लाम	मोतकिद कुद्वतुल सालिकीन जद-ए-अमजद	क़दीरी लखनऊ	१५	जनाब गंगोही साहब की तारीफ	३
हिदायतुल इस्लाम	मोतकिद कुद्वतुल सालिकीन जद-ए-अमजद	क़दीरी लखनऊ	३०	थानवी साहब की हिमायत में खास इल्म-ए-ग़ैब का मसला	११
तोहफ़तुल मुवह्हिदीन	जद-ए-अमजद (अल्लाह उनका राज़ मुकद्दस करे)	लखनऊ	१२	गंगोही साहब की हिमायत में कब्रिस्तान बदलना	२०
खज़ीनतुल औलिया	आला हज़रत ताया हमज़ा (अल्लाह उनका राज़ मुकद्दस करे)	कानपुर	१५	थानवी साहब की हिमायत में मसला इल्म-ए-ग़ैब	११
मलफ़ूज़ात	-	मुस्तफ़ाई	१७	गंगोही साहब की हिमायत में कब्रिस्तान बदलना	२१
मिरातुल हक़ीक़ा	हुज़ूर पुर नूर ग़ौस-ए-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु	मिस्र	१८	मसला इल्म-ए-ग़ैब	१२

غیر مجنون کے نزدیک قابلِ قبول ہوئی یا کوئی عاقل ایسے حضرات سے خطار وار رکھے گا۔ (۶) جلسہ دیوبند کے بعد جناب مولوی گنگوہی صاحب کے ایک شاگرد رشید مولوی علی رضا مودی نے آپ حضرات سے مناظرہ کر لینے کی تحریک کی، انھیں فوراً لکھا گیا، یہاں تو برسوں سے یہی درخواست ہے، جناب گنگوہی صاحب اپنی راہ گئے ، جناب تھانوی صاحب بھی انھیں کی راہ پر مہر بلب ہیں۔ آپ ہی ہمت کیجئے اور تھانوی صاحب سے جواب لا دیجئے ، اس کے پہنچنے پر ان صاحب نے بھی ہمت ہار دی۔ (۷) اذناب جناب کے افتراء اعظم پر مسلمانوں نے پانچ سو روپے نقد کا اشتہار دیا اور آپ کو رجسٹری بھیجا، آپ نے نہ جواب دے سکے نہ ثبوت، (۸) دوسرے اشد افتراء نامہ پر تین ہزار روپے کا اشتہار آپ کو دیا اور رجسٹری بھیجا، اگر تمام جماعت سے کچھ بن پڑتی تو اپنے مدرسہ دیوبند کے لئے اتنی بڑی رقم نہ چھوڑی جاتی مگر نہ جواب ہی ممکن ہوا نہ ثبوت ناچار چارہ کار وہی سکوت۔ (۹) یہ مانا کہ جب جواب بن ہی نہ پڑے تو کیا کیجئے ، کہاں سے لایئے، کس گھر سے دیجئے، مگر جناب والا! ایسی صورتوں میں انصاف یہ تھا کہ اپنے اتباع کا منہ بند کرتے ، معاملہ دین میں ایسی ناگفتنی حرکات پر انھیں لجاتے شرماتے، اگر جناب کی طرف سے ترغیب نہ تھی تو کم از کم آپ کے سکوت نے انھیں شہ دی یہاں تک کہ انھوں نے "سیف النقی" جیسی تحریر شائع کی جس کی نظیر آج تک کسی آریہ یا پادری سے بن نہ پڑی یعنی میرے رسائل قاہرہ کے قرض اتارنے کا یہ ذریعہ شنیعہ ایجاد کیا کہ میرے والد ماجد وجدا مجد و پیر و مرشد قُدِّسَتْ اَسْرَارُھُمْ و خود حضور پر نور سیدنا غوث الاعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے اسمائے طیبہ سے کتابیں گھڑ لیں، ان کے نام نہاد مطبع تراش لئے، فرضی صفحوں کے نشان سے عبارتیں تصنیف کرلیں جس کی مختصر جدول یہ ہے:

نام کتاب	اسمائے طیبہ مفتری علیہم	مطبع تراشیدہ	صفحہ تراشیدہ	خلاصہ عبارت تراشیدہ	صفحہ افتراء
ہدایۃ البریہ	والد ماجد قدس سرہ	لاہور	۱۳	مسئلہ علم غیب	۱۱
تحفۃ الموحدین	حضرت خاتم المحققین	مطبع صادق سیتاپور	۴۱	مسئلہ تبدیل گورستان بحمایت گنگوہی صاحب	۲۰
ہدایۃ الاسلام	معتقد قدوۃ السالکین جدامجد	قدیری لکھنؤ	۱۵	تعریف جناب گنگوہی صاحب	۳
ہدایۃ الاسلام	معتقد قدوۃ السالکین جدامجد	قدیری لکھنؤ	۳۰	مسئلہ علم غیب خاص بحمایت تھانوی صاحب	۱۱
تحفۃ الموحدین	جد امجد قدس سرہ	لکھنؤ	۱۲	تبدیل گورستان بحمایت گنگوہی صاحب	۲۰
خزینۃ الاولیاء	اعلیٰ حضرت تایا حمزہ قدس سرہ	کانپور	۱۵	مسئلہ علم غیب بحمایت تھانوی صاحب	۱۱
ملفوظات	-	مصطفائی	۱۷	تبدیل گورستان بحمایت گنگوہی صاحب	۲۱
مراۃ الحقیقۃ	حضور پر نور غوث اعظم رضی اللہ عنہ	مصر	۱۸	مسئلہ علم غیب	۱۲

fatawa-e-razwiya Volume 15

And you fearlessly wrote that you say this and your elders state so in these books, in the publications of these printing presses, on these pages, whereas those books do not exist in the world, nor were they ever printed in any press by those publishers, nor did those individuals author them, nor did they ever come from the imagination of the referent. Audacity upon audacity is that a fatwa was fabricated on page 20 from the imaginary 'Hidayat al-Baria' of a fictional Lahore press, and at its end, the seal of the 'Seal of Researchers' (may his secret be sanctified) was also carved from the heart, which mentions 1301 AH, even though the honorable personage had already passed away in 1297 AH. What modesty these gentlemen have! This extremely foul, slanderous pamphlet was published from your Deoband Madrasa. The owner of the press states that one of your speaking authors, Maulvi Sagheer Hussain Deobandi, had it printed. Your representative, Maulvi Murtaza Hasan Deobandi, in one of his letters, proudly presented it saying that your reality must be seen in writing too; 'Saif al-Naqi' has been published and you must have seen it (see letter dated 30th Rabi-ul-Akhir 1328 AH). When modesty, religion, honor, integrity, reason, and humanity have reached such a point of observation, every person of understanding has realized that the debate has ended. Conversing with these gentlemen is no longer the task of any sane person. Alhamdulilah, the books and pamphlets of this humble servant (the author) have remained unanswered for thirty-six years. The pamphlets of the friends and companions of this humble servant, by the grace of the Almighty, also remain unanswered. Just look at the recent pamphlets from this side: 'Zafaruddin al-Tayyib', 'Kain Kush Panja Paich', 'Barish-e-Sang', 'Paikan-e-Jangudaz', 'Al-Adhab al-Bais', 'Zaroori Notice', 'Niyaz Mana', 'Kashf-e-Raaz', and the 4th, 5th, 7th, and 8th advertisements. Who could answer them? Who repaid the debt of their objections, inquiries, and demands? If someone said something nonsensical and weak in a couple of papers by changing the subject, its reply was published immediately, after which silence fell on that side again, praise be to Allah, Lord of the worlds. However, this tactic of yours, gentlemen, was such that neither I, nor my companions, nor any sane person in the entire world could have an answer for it. Where would poor Muslims find such shamelessness, honor, tireless audacity, and fearless nature to forge entire books from their hearts, invent printing presses for them, mold their texts, and looking straight into the eyes, publish them in the marketplace saying that in such and such an edition of such and such a book, on such and such a page, Mr. Maulvi Gangohi...

और बेधड़क लिख दिया कि तुम यह कहते हो और तुम्हारे अकाबिर अपनी इन किताबों में इन मताबे (छापाखानों) की मतबूआत (प्रकाशनों) में इन सफ़हों पर यह फ़रमाते हैं, हालांकि उन किताबों का जहाँ में वजूद, न उन मताबे का किसी मतबा (छापाखाने) में छपी, न उन हज़रात ने तसनीफ़ (रचना) फ़रमाई, न हवाला देने वाले के फ़र्ज़-ओ-तराश (कल्पना) के बाहर आएँ। जुरअत पर जुरअत यह कि सफ़्हा २० पर जो फ़र्ज़ी मतबा लाहौर की खयाली 'हिदायतुल बरिया' से एक फ़तवा गढ़ा, उसके आख़िर में हज़रत ख़ातमुल मुक़क़िक़ीन (क़ुद्दिस सर्रहु) की मोहर भी दिल से तराश ली जिसमें १३०१ हिजरी लिखे, हालांकि हज़रत वाला का विसाल शरीफ़ (मृत्यु) १२९७ हिजरी में हो चुका था। हज़रात की हया! यह सख़्त गंदा इफ़्तराई (झूठा) रिसाला जनाब के मदरसा देवबंद से शाया (प्रकाशित) हुआ। साहिब-ए-मतबा का बयान है कि आपके एक मुतकल्लिम मुसन्निफ़ मौलवी सग़ीर हुसैन साहब देवबंदी ने छपवाया। आपके वकील मौलवी मुर्तज़ा हसन देवबंदी ने अपने एक ख़त में इसे इफ़्तख़ारन (गर्व से) पेश किया कि तहरीर में भी अब आपकी हक़ीक़त देखनी है; 'सैफ़ुन्नक़ी' तबा (प्रकाशित) हो चुका है, मुलाहिज़ा से गुज़रा होगा (मुलाहिज़ा हो ख़त ३० रबीउल आख़िर १३२८ हिजरी)। जब हया-ओ-दीन-ओ-ग़ैरत-ओ-दियानत-ओ-अक़्ल-ओ-इंसानियत की नौबत यहाँ तक मुशाहदा हुई, हर ज़ी फ़हम (समझदार) ने जान लिया कि बहस का ख़ातमा हो गया। हज़रात से मुख़ातबा (संवाद) किसी आक़िल (बुद्धिमान) का काम न रहा। अल्हम्दुलिल्लाह, फ़क़ीर (लेखक) की कुतुब-ओ-रसाइल तो छत्तीस साल से ला-जवाब हैं, असहाब-ओ-अहबाब-ए-फ़क़ीर के रसाइल भी ब-औने अज़्ज़-ओ-जल्ला, ला-जवाब ही हैं। इधर के ताज़ा रसाइल 'ज़फ़रुद्दीन अत-तय्यब', 'कैन कुश पंजा पैच', 'बारिश-ए-संग', 'पैक़ान-ए-जाँगुदाज़', 'अल-अज़ाब अल-बाइस', 'ज़रूरी नोटिस', 'नियाज़ माना', 'कश्फ़-ए-राज़', और 'इश्तहार चहारम-ओ-पंजम-ओ-हफ़्तम-ओ-हशतम' ही मुलाहिज़ा फ़रमाएँ किस से जवाब हो सका? उनके एतराज़ों, मुआख़ज़ों और मुताल़बों का किसने क़र्ज़ अदा किया? बात बदल कर इधर-उधर की मुहमल लचर अगर एक-आध पर्चे में किसी साहब ने कुछ फ़रमाई, उसका जवाब फ़ौरन शाया हुआ कि फिर उधर मोहर-ए-सुकूत लग गई, वल्हम्दुलिल्लाहि रब्बिल आलमीन। मगर आपकी यह तदबीर हज़रात को ऐसी सूझी जिसका जवाब एक मैं और मेरे असहाब क्या, तमाम जहाँ में किसी आक़िल से न हो सके। ग़रीब मुसलमान इतनी हया-ओ-ग़ैरत, ऐसी बे-तकान जुरअत, इतनी बे-बाक तबियत कहाँ से लाएँ कि किताबों की किताबें दिल से गढ़ लें, उनके मतबा तराश लें, उनकी इबारतें ढाल लें और

आँखों में आँखें डाल कर सर-ए-बाज़ार छाप दें कि फ़लाँ छापे की फ़लाँ किताब, फ़लाँ सफ़्हा पर जनाब मौलवी गंगोही साहब...

पेज 92 of 742

اور بے دھڑک لکھ دیا کہ تم یہ کہتے ہو اور تمھارے اکابر اپنی ان کتابوں میں ان مطابع کی مطبوعات میں ان صفحوں پر یہ فرماتے ہیں، حالانکہ ان کتابوں کا جہاں میں وجود ، نہ ان مطابع کا کسی مطبع میں چھپی، نہ ان حضرات نے تصنیف فرمائی، نہ حوالہ دہندہ کے فرض و تراش کے باہر آئیں ، جرأت پر جرأت یہ کہ صفحہ ۲۰ پر جو فرضی مطبع لاہور کی خیالی ہدایۃ البریہ سے ایک فتوٰی گھڑا اس کے آخر میں حضرت خاتم المحققین قدس سرہ کی مہر بھی دل سے تراش لی جس میں ۱۳۰۱ھ لکھے حالانکہ حضرت والا کا وصال شریف ۱۲۹۷ھ میں ہو چکا ، حضرات کی حیا! یہ سخت گندہ افترائی رسالہ جناب کے مدرسہ دیوبند سے شائع ہوا ، صاحب مطبع کا بیان ہے کہ آپ کے ایک متکلم مصنف مولوی صغیر حسین صاحب دیوبندی نے چھپوایا ، آپ کے وکیل مولوی مرتضٰی حسن دیوبندی نے اپنے ایک خط میں اسے افتخاراً پیش کیا کہ تحریر میں بھی اب آپ کی حقیقت دیکھنی ہے سیف النقی طبع ہو چکا ہے ملاحظہ سے گزرا ہو گا (ملاحظہ ہو خط ۳۰ ربیع الآخر ۱۳۲۸ھ) جب حیاء و دین و غیرت و دیانت و عقل و انسانیت کی نوبت یہاں تک مشاہدہ ہوئی ہر ذی فہم نے جان لیا کہ بحث کا خاتمہ ہو گیا ، حضرات سے مخاطبہ کسی عاقل کا کام نہ رہا ، الحمد اللہ کتب و رسائل فقیر تو چھتیس سال سے لاجواب ہیں ، اصحاب و احباب فقیر کے رسائل بھی بعونہ عزوجلہ، لاجواب ہی ہے۔ ادھر کے تازہ رسائل "ظفر الدین الطیب" و "کین کش پنجہ پیچ" و "بارش سنگ" و "پیکان جانگداز" و "العذاب البئس" اور "ضروری نوٹس" و "نیاز مانہ" و "کشف راز" و "اشتہار چہارم و پنجم و ہفتم و ہشتم " ہی ملاحظہ فرمائے ، کس سے جواب ہو سکا؟ ان کے اعتراضوں مواخذوں اور مطالبوں کا کس نے قرض ادا کیا؟ بات بدل کر ادھر ادھر کی مہمل لچر اگر ایک آدھ پرچے میں کسی صاحب نے کچھ فرمائی اس کا جواب فوراً شائع ہوا کہ

پھر ادھر مہر سکوت لگ گئی والحمد للہ رب العلمین، مگر آپ کی یہ تدبیر حضرات کو ایسی سوجھی جس کا جواب ایک میں اور میرے اصحاب کیا تمام جہاں میں کسی عاقل سے نہ ہو سکے، غریب مسلمان اتنی حیاء و غیرت ایسی بے تکان جرأت اتنی بیباک طبیعت کہاں سے لائیں کہ کتابوں کی کتابیں دل سے گڑھ لیں ، ان کے مطبع تراش لیں ، ان کی عبارتیں ڈھال لیں اور آنکھوں میں آنکھیں ڈال کر سرِ بازار چھاپ دیں کہ فلاں چھاپے کی فلاں کتاب فلاں صفحہ پر جناب مولوی گنگوہی صاحب...

Fatawa Razawiyya Volume 15 (15)

...has written that Thanvi Sahib is a Kafir (infidel), in such and such a treatise from such and such a printing press in such and such a line, Janab Maulana Thanvi Sahib has said that Gangohi Sahib is an apostate (Murtad). Those who spoke so much, by taking names of address to these gentlemen, and indeed what else could they do except this way so that these gentlemen could be relieved of thirty-six years' worth of books and treatises?

Waqt-e-zaroorat gar namaz-gurez, dast-bageer-o-sar-e-shamshir-e-teiz (At the time of necessity, when a person does not even have the strength to flee, he girds himself for battle. - Translator)

(10) Al-hamdulillah! The truth has become clear to the whole world and every wise person, even if an opponent, has understood well who fled from the debate for years. Who refused to answer the challenge every time, who became so helpless that they completely lifted the veil of modesty and humanity, and in a state of desperation, played a trick that till today no denier of Islam even thought of against Islam. The accursed Musaylimah uttered some impure filth, jesting, obscenities, and nonsensical ignorance in the name of answering the Great Quran, but even he could not manage to concoct some verses and chapters and attribute them to the Great Quran itself saying, "O Muslims! You say so, and this is written in your Quran." This closing paragraph in this final era was the lot of "Madrasa Aaliya Deoband" and its well-wishers alone. Despite this, some of your poor ignorant commoners go on hoping that you will engage in a debate. Regarding this, a new bud has sprouted from Khurja, which is nurtured by some 'Khalifa Kallan Sahib' of yours. Although it is a hundred-fold experience here that you did not speak and will not speak. Insults to Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) had to be written and hidden; they have been printed and are being printed repeatedly. On this, the Muslims of Arab and Ajam (non-Arab) make demands; what concern is it of yours to reply? How many times were demands made to you personally, the reply was missing; a letter was sent to the Deoband gathering, the reply was missing; a registered letter was sent for verification of power of attorney, the reply was missing; students of yours like Modi Himmat were made intermediaries, the reply was missing; the elite of Meerut like Janab Sheikh Bashiruddin etc. were made intermediaries, the reply was missing. When you did not reply even through the mediation of your benefactors, why should those from Khurja call you now? This is a vague hope, very well, forgotten a thousand times, let it be once more. Your

followers from Khurja, out of inexperience or their own simplicity, have written from your statements that whatever form this 'Faqir' (the author) likes in the court of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) is accepted. Very well, how many times from this side have the principles and important conditions of the debate been clarified, and there's no count of the determination of topics; the letter that this 'Faqir' sent to the Deoband gathering also had a reminder of them. See the 'Zafar-ud-Din al-Tayyib' and necessary notices and the clear answer to their questions.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रह (१५)

ने लिखा है कि थानवी साहब काफ़िर हैं, फलां मतबा (प्रेस) के फलां रिसाले (पत्रिका) की फलां पंक्ति में जनाब मौलवी थानवी साहब ने फ़रमाया है कि गंगोही साहब मुर्तद (धर्मत्यागी) हैं, जो इतना बोले वह हज़रात से संबोधन का नाम लेकर और वास्तव में इस तरीके के अलावा और कर ही क्या सकते थे कि हज़रात छत्तीस साल की किताबों और रिसालों के बारे में दोषमुक्त होते।

वक़्त-ए-ज़रूरत गर नमाज़-गुरेज़, दस्त-बगीर-ओ-सर-ए-शमशीर-ए-तेज़ (मुसीबत के वक़्त जब इंसान को भागने की भी ताक़त नहीं रहती तो वह लड़ाई के लिए कमर कस लेता है। - अनुवादक)

(१०) अल-हम्दुलिल्लाह! हक़ (सत्य) पूरी दुनिया पर स्पष्ट हो गया और हर बुद्धिमान व्यक्ति, भले ही वह विरोधी हो, अच्छी तरह समझ गया कि किसने सालों तक मुनाज़रे (बहस) से बचाव किया। किसने हर बार जवाब के मुकाबले से इनकार किया, कौन इतना मजबूर हुआ कि हया (लज्जा) और इंसानियत का पर्दा पूरी तरह से उठा दिया, और 'मरता क्या न करता' की स्थिति में इस तरफ़ वह चाल चली जो आज तक इस्लाम के किसी मुनकिर (इनकारी) को भी इस्लाम के मुक़ाबले में नहीं सूझी। मुसैलमा मलऊन ने महान कुरान के जवाब के नाम पर वे कुछ नापाक खबासतें (गंदगियां), मज़ाक, अश्लीलता और निरर्थक अज्ञानता की बातें बकीं, लेकिन उसे भी यह न बन पड़ा कि कुछ आयतें और सूरतें गढ़कर महान कुरान की ही तरफ़ मंसूब (सम्बंधित) कर देता कि "ऐ मुसलमानों! तुम तो ऐसा कहते हो और तुम्हारे कुरान में यह लिखा है।" इस अंतिम दौर में यह समापन "मदरसा आलिया देवबंद" और इसके चाहने वालों के ही हिस्से में था। इसके बावजूद, आपकी कुछ बेचारी नासमझ जनता यह उम्मीद लगाए बैठी है कि आप मुनाज़रा फ़रमाएंगे। इसी के बारे में अब खुरजा से नया शिगूफ़ा निकला है, जो आपके किसी ख़लीफ़ा कल्लन साहब का फैलाया हुआ है। हालांकि यहाँ सैकड़ों बार का अनुभव है कि आप न बोले और न बोलेंगे। मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को गालियां लिखकर छुपानी थीं, वे छप चुकी हैं और बार-बार छप रही हैं। इस पर अरब और अजम (गैर-अरब) के मुसलमान मांग करें, आपको क्या पड़ी है कि जवाब दें? कितनी बार खुद आपसे मांगें हुईं, जवाब गायब; देवबंद के जलसे में पत्र भेजा गया, जवाब गायब; वकालत के सत्यापन के लिए रजिस्ट्री भेजी गई, जवाब गायब; आपके यहाँ के शागिर्द (शिष्य) मोदी हिम्मत को मध्यस्थ बनाया गया, जवाब गायब; मेरठ के रईसों जैसे जनाब शेख बशीरउद्दीन आदि को मध्यस्थ बनाया गया, जवाब गायब। जब आपने अपने संरक्षकों की मध्यस्थता पर भी जवाब नहीं दिया, तो अब खुरजा वाले आपको क्यों बुलाएं? यह एक धुंधली उम्मीद है, बहुत अच्छा, हज़ार बार भूल गए, एक बार फिर

सही। आपके खुरजा के अनुयायियों ने आपके बयानों से अनुभवहीनता या अपनी सादगी के कारण लिख दिया कि जो भी तरीका यह 'फ़क़ीर' (लेखक) मुस्तफ़वी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की दरगाह में पसंद करे, वह मंज़ूर है। बहुत खूब, इधर से कितनी बार मुनाज़रे के उसूलों और महत्वपूर्ण शर्तों को स्पष्ट किया जा चुका है और चर्चा के विषयों के निर्धारण की तो गिनती ही नहीं है। फ़क़ीर ने जो पत्र देवबंद के जलसे में भेजा था, उसमें भी उनकी याददहानी (स्मरण) थी। 'ज़फ़र-उद-दीन अल-तय्यब' और ज़रूरी नोटिस देखें और उनके सवालों का साफ़-साफ़ जवाब।

पृष्ठ ९३ / ७४२

نے لکھا ہے کہ تھانوی صاحب کافر ہیں، فلاں مطبع کے فلاں رسالے فلاں سطر میں جناب مولوی تھانوی صاحب نے فرمایا ہے کہ گنگوہی صاحب مرتد ہیں، جو اتنا بولے وہ حضرات سے مخاطبہ کا نام لے کر اور واقعی سوا اس طریقے کے اور کر ہی کیا سکتے تھے کہ حضرات چھتیں سال کے کتب ورسائل کے بارے سے سبکدوش ہوتے۔

وقت ضرورت گر نماز گریز دست بگیر و سر شمشیر تیز (مصیبت کے وقت جب انسان کو بھاگنے کی بھی طاقت نہیں رہتی تو وہ لڑائی کے لئے کمر بستہ ہو جاتا ہے۔ت)

(۱۰) الحمد للہ! حق تمام جہان پر واضح ہو گیا اور ہر عاقل اگرچہ مخالف ہو خوب سمجھ گیا کہ کس نے مناظرہ سے برسوں فرار کیا۔ کس نے ہر بار مقابلہ جواب سے انکار کیا، کون اتنا عاجز آیا کہ حیا و انسانیت کا یکسر پردہ اٹھایا، اور مرتا کیا نہ کرتا کہ اس طرف چال بربایا جو آج تک کسی منکر اسلام کو بھی اسلام کے مقابل نہ سوجھی، مسیلمہ ملعون نے جواب قرآن عظیم کے نام سے وہ کچھ ناپاک خباثتیں ہزل فحش لغو جہالتیں بکیں مگر یہ اسے بھی نہ بن پڑی تھی کہ کچھ آیتیں سورتیں گھڑ کر قرآن عظیم ہی کی طرف منسوب کر دیتا کہ مسلمانوں! تم تو یوں کہتے ہو اور تمہارے قرآن میں یہ لکھا ہے، یہ خاتمہ کا بند اس اخیر دور میں "مدرسہ عالیہ دیوبند" اور اس کے ہوا خواہوں ہی کا حصہ تھا۔ بایں ہمہ آپ کے بعض بیچارے نافہم عوام یہ امید کئے جاتے ہیں کہ آپ مناظرہ فرمائیں گے، اسی کے متعلق اب تازہ شگوفہ نے خورجہ سے خروج کیا ہے جو آپ کے کسی خلیفہ کلن صاحب کا کھلایا ہوا ہے۔ اگرچہ یہاں صدہا بار کا تجربہ ہے کہ آپ نہ بولے نہ بولیں، محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کو گالیاں لکھ کر چھپانی تھیں وہ چھاپ چکے اور بار بار چھاپی جارہی ہے۔ اس پر مسلمانان عرب و عجم مطالبہ کریں، آپ کو کیا عرض پڑی ہے کہ

جواب دیں، کتنی بار خود آپ سے مطالبے ہوئے جواب غائب، جلسہ دیوبند میں خط بھیجا جواب غائب، تصدیق وکالت کے لئے رجسٹری گئی، جواب غائب، آپ کے یہاں کے شاگرد مودی ہمت کو متوسط کیا، جواب غائب، جناب شیخ بشیر الدین وغیرہ رؤسائے میرٹھ کو متوسط کیا، جواب غائب، جب آپ کے آقایان نعمت کی وساطت پر بھی آپ نے جواب نہ دیا تو اب خورجہ والے آپ کو بلوائیں۔ یہ امید موہوم، بہت اچھا ہزار بار گنا بھول گئے ایک بار پھر سہی، آپ کے معتقدین خورجہ نے آپ حضرات کے اقوال سے نا تجربہ کاری یا اپنی سادگی سے لکھ دیا کہ جو صورت یہ فقیر بارگاہ مصطفوی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم پسند کرے منظور ہے۔ بہت خوب ادھر سے کتنی بار اصول اور اہم شرائط مناظرہ کی تصریح ہو چکی اور تعین مباحث کی گنتی ہی نہیں، فقیر نے جو خط جلسہ دیوبند میں بھیجا اس میں بھی ان کی یاد دہانی تھی، ظفر الدین الطیب و ضروری نوٹس ملاحظہ ہوں اور ان کے سوالوں کا جواب صاف صاف

Fatawa Rizvia Volume 15 (15)

[Provide the answer] in your own handwriting, with your seal and signature. Although in all advertisements and demands, you were given ample and sufficient time, which always went to waste because you have taken a respite for as long as your intentions live. Still, for the sake of order, a fixed period is necessary. These questions do not require much reflection. Even someone with a little intellect can say yes or no to them immediately. However, considering the potential legal (shari'i) excuse period, which is fixed for communicating excuses, after the offer and receipt of the letter, within three days, a reasonable, clear, and sealed answer to every question should be provided. This is the last time; if you evade this time too, then for those whom you have associated with the sacred knowledge of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), we are permitted to associate you with them as well.

Inquiries

(1) Regarding the definitive allegations of insulting and belying God (the Exalted) and the Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) that have been against you and your elders, Mr. Maulvi Gangohi and Nanotwi, for a long time: are you prepared or do you wish to have a debate with this humble servant (faqir) on these issues?

(2) Do you, in a state of sound health and mind, willingly and without any coercion or compulsion, agree to provide face-to-face, sealed, and signed answers to the questions and objections raised in Husam al-Harmain, Tamheed-e-Iman, Batsh-e-Ghaib, etc.? And similarly, will you respond to any subsequent questions that arise until the debate reaches its conclusion and, by the grace of Allah, the truth becomes evident?

(3) Will you be content with this, or will you, according to the aforementioned order, also fulfill the demands from my treatises Zafar al-Din al-Tayyib, followed by Subhan al-Sabbooh, Kaukaba-e-Shahabiya, Sall al-Suyuf, etc., to exonerate your elders Mr. Gangohi and Ismail Dehlavi?

(4) If you are responsible for your own statements and do not have the courage to defend your elders, Mr. Gangohi and Nanotwi Dehlavi, against charges of disbelief and misguidance, then let it be stated that there are two parties here: first, the Sunni Muslims of Arabia and non-Arab lands; second, the aforementioned Mr. Gangohi,

Nanotwi, and Dehlavi along with their followers, subordinates, and those afflicted by them. If you, sir, are from the first party, then "Praise be to Allah, that is what we were seeking" (Alhamdulillah, this is what we want). Please write that you are free from Mr. Gangohi, Nanotwi, and Dehlavi, and that because of their statements, disbelief, misguidance, and insult and denial of the Lord of Majesty and the Beloved of Beauty (peace and blessings of Allah be upon him), they are just as the scholars of the Two Holy Harams [have judged them]...

अपनी स्वयं की लिखावट, मुहर और हस्ताक्षर के साथ उत्तर दें। यद्यपि सभी विज्ञापनों और माँगों में आपको पर्याप्त समय दिया गया था, जो हमेशा व्यर्थ गया क्योंकि आपने अपने इरादों के जीवित रहने तक की मोहलत ली हुई है। फिर भी, व्यवस्था बनाए रखने के लिए एक समय सीमा तय करना आवश्यक है। ये प्रश्न अधिक विचार करने योग्य नहीं हैं। थोड़ी बुद्धि वाला व्यक्ति भी इन पर तुरंत हाँ या ना कह सकता है, लेकिन कानूनी (शरई) छूट की अवधि को ध्यान में रखते हुए, जो बहानों की सूचना देने के लिए निश्चित है, पत्र के प्रस्ताव और प्राप्ति के तीन दिनों के भीतर, प्रत्येक प्रश्न का एक उचित, स्पष्ट और मुहरबंद उत्तर दिया जाना चाहिए। यह अंतिम बार है; यदि इस बार भी आप बचते रहे, तो जिन्हें आपने अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) के पवित्र ज्ञान के साथ जोड़ा है, हमें आपको उन्हीं के साथ जोड़ने की अनुमति होगी।

पूछताछ (इस्तिफ़सारत)

(१) ईश्वर (जल्ल व अला) और रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अपमान और झुठलाने के उन निश्चित आरोपों के बारे में जो लंबे समय से आप और आपके बड़ों, मौलवी गंगोही और नानोतवी साहिबान पर हैं: क्या आप इस फ़क़ीर के साथ इन पर बहस (मुनाज़रा) करने के लिए तैयार हैं या होना चाहते हैं?

(२) क्या आप स्वस्थ मस्तिष्क और स्थिर बुद्धि की स्थिति में, स्वेच्छा से और बिना किसी दबाव या मजबूरी के, यह स्वीकार करते हैं कि आप 'हुसाम अल-हरमैन', 'तमहीद-ए-ईमान', 'बत्श-ए-ग़ैब' आदि के सवालों और आपत्तियों का आमने-सामने, मुहरबंद और हस्ताक्षरित उत्तर देंगे? और इसी तरह उन सवालों पर भी जो बाद में उत्पन्न होंगे, जब तक कि बहस अपने अंत तक न पहुँच जाए और अल्लाह की कृपा से सत्य प्रकट न हो जाए।

(३) क्या आप इसी पर संतुष्ट रहेंगे या उपरोक्त क्रम के अनुसार, 'ज़फ़र-उद-दीन अत-तय्यब', उसके बाद 'सुब्हान अल-सुब्बूह', 'कौकबा-ए-शहाबिया', 'सल्ल-अस-सुयूफ़' आदि मेरी रचनाओं की माँगों से अपने बड़ों, गंगोही साहिब और इस्माइल देहलवी साहिब को दोषमुक्त करेंगे?

(४) यदि आप केवल अपने कथनों के लिए ज़िम्मेदार हैं और अपने पूर्वजों, श्री गंगोही और नानोतवी देहलवी साहिबान पर लगे कुफ़्र और गुमराह के आरोपों को दूर करने का साहस नहीं रखते हैं, तो इतना कह दें कि यहाँ दो पक्ष हैं: पहला, अरब और गैर-अरब (अजम) के सुन्नी मुसलमान; दूसरा,

उपरोक्त श्री गंगोही, नानोतवी और देहलवी अपने अनुयायियों और पिछलग्गुओं के साथ। श्रीमान, यदि आप पहले पक्ष से हैं, तो "अल्लाह का शुक्र है, यही हम चाहते थे" (अलहम्दुलिल्लाह, यही हम चाहते हैं)। कृपया लिख दें कि आप श्री गंगोही, नानोतवी और देहलवी से अलग हैं और उनके कथनों, कुफ़्र, गुमराही, और महिमा के स्वामी और सौंदर्य के प्रिय (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अपमान और झुठलाने के कारण वे वैसे ही हैं जैसे हरमैन शरीफ़ैन के विद्वानों ने [कहा है]...

पृष्ठ ९४ का ७४२

خاص اپنے قلم و مہر و دستخط سے عطا ہو۔ تمام اشتہاروں، تمام مطالبوں میں اگرچہ آپ کو کافی و وافی مہلتیں دیں اور ہمیشہ بیکار گئیں کہ آپ تو اپنے ارادوں جیتے جی تک مہلت لئے ہوئے ہیں۔ پھر بھی ربط ضبط کے لئے تعین مدت لازم ہے۔ یہ سوالات کچھ غور طلب نہیں۔ تھوڑی عقل والا بھی ان فوراً ہاں یا نہ کہہ سکتا ہے، مگر بہ لحاظ استعداد جناب شرعی مہلت کہ ابلاغ اعذار کے لئے معین ہے پیشکش اور وصول خط سے تین دن کے اندر ہر سوال کا معقول جواب صاف صریح مہری عنایت ہو۔ یہ آخری بار ہے اس دفعہ بھی پہلو تہی فرمائی تو جن کو آپ نے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے علم اقدس میں ملایا انہی میں آپ کو ملا دینے کی ہمارے لئے اجازت ہو۔

استفسارات

(۱) توہین اور تکذیب خدا و رسول جل وعلا وصلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے الزامات قطعیہ جو مدتوں سے آپ اور آپ کے اکابر جناب مولوی گنگوہی و نانوتوی صاحبان پر ہیں۔ کیا آپ ان میں اس فقیر سے مناظرہ پر آمادہ ہیں یا ہونا چاہتے ہیں؟

(۲) کیا آپ بحالت صحت نفس و ثبات عقل بطوع و رغبت بلا جبر و اکراہ اقرار فرماتے ہیں کہ حسام الحرمین و تمہید ایمان و بطش غیب وغیرہ کے سوالات و اعتراضات کا جواب بالمواجہ مہری و دستخطی دیتے ہیں گئے یونہی ان جوابات پر جو سوالات ورد پیدا ہوں ان کا یہاں تک کہ مناظرہ انجام کو پہنچے اور بفضلہ تعالیٰ حق ظاہر ہوں۔

(۳) کیا آپ اسی پر اکتفا فرمائیں گے یا حسب ترتیب مذکور ظفر الدین الطیب اس کے بعد سبحان السبوح و کوکبہ شہابیہ وسل السیوف وغیرہ میرے رسائل کے مطالبات سے اپنے اکابر گنگوہی صاحب و اسمعیل دہلوی صاحب کو سبکدوش کریں گے۔

(۴) اگر آپ اپنے ہی اقوال کے ذمہ دار ہوں اور اپنے اکابر جناب گنگوہی و نانوتوی دہلوی صاحبان پر سے دفع کفر و ضلال کی ہمت نہ فرمائیں، تو اتنا ارشاد ہو کہ یہاں دو فریق ہیں : اول مسلمانان اہلسنت عرب و عجم، دوم صاحبان مذکور گنگوہی و نانوتوی ودہلوی مع الاتباع والاذناب و من بلی۔ جناب اگر فریق اول سے ہیں تو الحمد للہ ذلک ما کنا نبغ (الحمد للہ ہی ہم چاہتے ہیں۔ ت) تحریر فرمادیجئے کہ جنابان گنگوہی و نانوتوی و دہلوی سے بری ہوں وہ اپنے اقوال و کفر ضلال و توہین و تکذیب رب ذوالجلال و محبوب ذی الجمال صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے باعث ویسے ہی ہیں جیسا ان کو علماء حرمین شریفین

Fatawa-e-Razviya (Volume 15)

...have been writing, and as it is written regarding them in Husam al-Haramayn and Fatawa al-Haramayn etc. At that time, undoubtedly, a demand for their statements cannot be made only to you; rather, you yourself will be included in the demand and accountability from their followers and subordinates. And if you are from the second party, then their statements are your own statements; then what is the meaning of being empty-handed in response to the demands? And apparently, there is no suspicion that you, separating from both parties, would count yourself in some third group like the Rafidis, Kharijites, Qadianis, Necharis, etc. And if, for argument's sake, it is so, then please clarify it; even so, you will be absolved from this demand.

(5) Did you really appoint Mr. Chandpuri, the great theologian of your place, as your absolute and general attorney for the said debate in the Deoband gathering, or did he just spread a lie? In the first case, what is the reason that today is the eighth month since a registered card was sent to you for its confirmation, yet you have not replied?

(6) Did you appoint him as an attorney, or did Chandpuri himself become one? In any case, seeking confirmation from you is as much a crime and makes them deserving of the same polite titles that Mr. Chandpuri has written, or is their claim merely delirium, obstinacy, foolishness, insanity, long-tonguedness, and foul-mouthedness? According to the first case, by whose law—Sharia, reason, or custom—is it that Zaid, who merely claims by his tongue to be the attorney for Amr, his attorneyship is proven just by that, and the dealings he performs regarding Amr's property and family are considered valid and complete even if Amr never acknowledges his appointment? In the second case, can such a person be worthy of address regarding sciences, especially religious matters, in the eyes of any sane person, or is he rejected, discarded, and unworthy of address?

(7) Please also state something regarding Saif al-Naqi. Finally, you too take the name of Allah, the One, the Subduer. Witnessing by that One, Subduer, and Omnipotent, tell us whether these actions that your debating scholars are performing are clear and explicit evidence of their complete helplessness and extremely dirty, cowardly attacks or not?

(8) Can those people who adopt such actions and such lack of ceremony, who have them printed, sold, distributed, published, and made manifest, who present them, give references, take pride in them, who tolerate the aforementioned matters, and

who abandon prevention and denial, be considered worthy of address in the eyes of any sane person? Or has it become clear that the debate is over? Those who take the false name of a debate can be like soul-less, twitching, lifeless bodies. "Indeed, he succeeds who purifies himself"[1] (in which they are neither dead nor alive. - Transl.)

(9) By the testimony of that One, Majestic, Subduer, and Omnipotent, also tell us that the cursed treatise which is especially for you...

[1] The Holy Quran 87:14 Page 95 of 742

...लिखते आए हैं और जैसा उनके बारे में 'हुसाम अल-हरमैन' और 'फ़तावा अल-हरमैन' आदि में लिखा है, उस समय निःसंदेह उनके कथनों की मांग केवल आपसे ही नहीं हो सकती, बल्कि आप स्वयं भी उनके अनुयायियों और पिछलग्गुओं से मांग और जवाबदेही में शामिल होंगे। और यदि आप दूसरे पक्ष से हैं, तो उनके कथन स्वयं आपके कथन हैं; फिर मांगों के उत्तर में खाली हाथ होने का क्या अर्थ है? और प्रत्यक्षतः इसका कोई संदेह नहीं है कि आप दोनों पक्षों से अलग होकर स्वयं को किसी तीसरे समूह जैसे राफ़ज़ी, ख़ारजी, क़ादियानी, नेचरी आदि में गिनें। और यदि मान लिया जाए कि ऐसा ही है, तो कृपया इसे स्पष्ट कर दें; वैसे भी इस मांग से आपको छुटकारा मिल जाएगा।

(5) क्या वास्तव में आपने देवबंद की सभा में उक्त मुहाज़रा (बहस) के लिए अपने यहाँ के सबसे बड़े प्रवक्ता चाँदपुरी साहब को अपना पूर्ण और सामान्य वकील नियुक्त किया था, या उन्होंने केवल झूठ फैलाया? पहले मामले में, क्या कारण है कि आज आठवां महीना बीत रहा है जब आपको उसकी पुष्टि के लिए एक पंजीकृत कार्ड भेजा गया था, फिर भी आपने जवाब नहीं दिया?

(6) क्या आपने उन्हें वकील नियुक्त किया या चाँदपुरी साहब खुद बन बैठे? बहरहाल, आपसे इसकी पुष्टि चाहना वैसा ही अपराध है और उन्हें उन्हीं 'सभ्य' संबोधनों का पात्र बनाता है जो चाँदपुरी साहब ने लिखे हैं, या उनका वह दावा केवल प्रलाप, हठधर्मिता, मूर्खता, पागलपन, लंबी ज़ुबान और बदज़ुबानी है? पहले मामले में, शरिया, बुद्धि या प्रथा में किसका कानून है कि ज़ैद, जो केवल अपनी ज़ुबान से अम्र का वकील होने का दावा करता है, सिर्फ़ उतने से ही उसकी वकालत सिद्ध हो जाए और वह जो लेन-देन अम्र की संपत्ति और परिवार में करे, उन्हें वैध और पूर्ण माना जाए, भले ही अम्र ने उन्हें वकील बनाने की कभी पुष्टि न की हो? दूसरे मामले में, क्या ऐसा व्यक्ति किसी बुद्धिमान के निकट ज्ञान-विज्ञान, विशेष रूप से धार्मिक विषयों पर संवाद के योग्य हो सकता है, या वह तिरस्कृत, बहिष्कृत और बात करने के अयोग्य है?

(7) 'सैफ़ अल-नक़ी' के बारे में भी कुछ कहें। अंत में आप भी एक अल्लाह क़हार का नाम तो लेते ही हैं; उसी एक क़हार और जब्बार की गवाही से बताएँ कि ये हरकतें जो आपके यहाँ के बहस करने वाले विद्वान कर रहे हैं, क्या वे उनकी पूर्ण लाचारी और अत्यंत गंदी, कायरतापूर्ण हमले का स्पष्ट और प्रत्यक्ष प्रमाण हैं या नहीं?

(8) जो लोग ऐसी हरकतें और इतनी बेतकल्लुफी अपनाते हैं, जो उन्हें छपवाते, बेचते, बाँटते, प्रकाशित और प्रकट करते हैं, जो उन्हें पेश करते हैं, उनका संदर्भ देते हैं, उन पर गर्व करते हैं, जो उक्त बातों को जायज़ ठहराते हैं, और उन्हें रोकने व उनसे इनकार करने से बचते हैं, क्या वे किसी बुद्धिमान की नज़रों में संवाद के योग्य हो सकते हैं? या यह साफ़ ज़ाहिर हो गया कि बहस ख़त्म हो चुकी है। बहस का झूठा नाम लेने वाले बिना रूह के फड़फड़ाने वाले बेजान हो सकते हैं। "निश्चित रूप से वह सफल हुआ जिसने स्वयं को शुद्ध किया"[1] (इसमें वे न मरे और न जीवित रहे। - अनु.)

(9) उसी एक महिमामय, क़हार और जब्बार की गवाही से यह भी बता दें कि वह शापित पुस्तिका जो विशेष रूप से आपके लिए...

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 87:14 पृष्ठ 95/742

لکھتے آئے اور جیسا ان کی نسبت حسام الحرمین و فتاویٰ الحرمین وغیرہما میں لکھا ہے، اس وقت بلا شبہ ان کے اقوال کا مطالبہ آپ ہی سے نہیں ہو سکتا بلکہ آپ خود بھی ان کے اتباع و اذناب سے مطالبہ و مواخذہ میں شریک ہوں گے، اور اگر جناب فریق دوم سے ہیں تو ان کے اقوال خود آپ کے اقوال ہیں پھر جواب مطالبات سے پہلوں تہی کیا معنی؟ اور ظاہر اس کا مظنہ نہیں کہ جناب فریقین سے جدا ہو کر کسی تیسرے طائفہ مثلاً رافضی، خارجی، قادیانی، نیچری وغیرہ میں اپنے آپ کو گنیں اور بالفرض ایسا ہو تو اس کی تصریح فرما دیجئے، یوں بھی اس مطالبہ سے آپ کو براءت ہے۔

(۵) واقعی آپ نے اپنے یہاں کے متکلم اکبر چاند پوری صاحب کو جلسہ دیوبند میں مناظرہ مذکورہ کے لئے اپنا وکیل مطلق و مختار عام کیا تھا یا انھوں نے محض جھوٹ مشہور کر دیا؟ بر تقدیر اول کیا سبب کو اسی کی تصدیق کے لئے جو کارڈ رجسٹر شدہ گیا آج جناب کو آٹھواں مہینہ ہے کہ جواب نہ دیا۔

(۶) وہ آپ نے وکیل کیا یا چاند پوری خود بن بیٹھے؟ بہرحال آپ سے اس کی تصدیق چاہنا ویسا ہی جرم اور انھیں مہذب خطابوں کا مستحق ہے جو چاند پوری صاحب نے تحریر فرمائے یا ان کا وہ زعم محض ہذیان و مکابرہ و بے عقلی و جنون و زبان درازی و دریدہ دہنی ہے بر تقدیر اول شرع، عقل، عرف کس کا قانون ہے کہ زید جو محض اپنی زبان سے وکیل عمرو ہونے کا مدعی ہوا، اسی قدر سے اس کی وکالت ثابت ہو جائے اور تصرفات وہ جو عمرو کے مال و اہل میں کرے نافذ و تام قرار پائیں اگر چہ عمرو ہر گز اس کی توکیل کا اقرار نہ دے، بر تقدیر ثانی کیا ایسا شخص کسی

عاقل کے نزدیک قابل خطاب علوم خصوصاً مسائل دینیہ ہو سکتا ہے یا مردود و مطرود و نالائق مخاطبہ ہے؟

(۷) سیف النقی کی نسبت بھی ارشاد ہو، آخر میں آپ بھی اللہ واحد قہار کا نام تو لیتے ہیں اسی واحد قہار جبار کی شہادت سے بتائے کہ یہ حرکات جو آپ کے یہاں کے علماء مناظرین کر رہے ہیں صاف و صریح ان کے عجز کامل اور نہایت گندی حملہ بزول کی دلیل روشن ہیں یا نہیں؟

(۸) جو حضرات ایسی حرکات اور اتنی بے تکلف اختیار کریں، جوان کو چھپوائیں، بیچیں، بانٹیں، شائع اور آشکار کریں، جو اُن کو پیش کریں، حوالہ دیں، ان پر افتخار کریں، جو امور مذکورہ کو روارکھیں، ترک انسداد و انکار کریں، کسی عاقل کے نزدیک لائق خطاب ٹھہر سکتے ہیں؟ یا صاف ظاہر ہو گیا کہ مناظرہ آخر ہو گیا، مناظرہ مناظرہ کا جھوٹا نام لینے والے بے روح پھڑکتے بے جان ہو سکتے ہیں، "قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰي"۱ (اس میں نہ وہ مردے نہ زندہ رہے۔ ت)

(۹) اس واحد قہار جلیل و جبار کی شہادت سے یہ بھی بتا دیجئے کہ وہ رسالہ ملعونہ جو خاص جناب کے

۱ القرآن الکریم ۱۴ / ۸۷ Page 95 of 742

Fatawa Razawiya Volume (15)

It is being published from Madrasa Deoband, and at the end of it, an announcement by your Deobandi Maulana is written that through this humble person, the booklet "Saif al-Naqi ala Ras al-Shaqi" can also be obtained for a price of 02 Annas. And all the works of Maulana Muhammad Ashraf Ali Sahab and other elders of religion can also be obtained. Signed by humble servant Syed Asghar Hussain (may he be forgiven), teacher at Madrasa Islamia Deoband, district Saharanpur. Your notification of this publication is evident, but you were not consulted in it. Is there your participation or not? If not, is there your consent and desire or not? If not, is your silence a result of permission or not? If not, what obstruction did you make? And did you exert your full power in it or did you show negligence? In the first case, why is there no effect? In the second case, is this also a partial permission or not? (10) By the testimony of that Mighty, Powerful, Avenger, and Proud One (Exalted be His Glory), for the sake of Allah, also state whether the events and discourses mentioned from Zafar al-Din al-Jayyid to the eighth advertisement in the present letter titled 'Abhath-e-Akhira' are all true and correct, or which of them is contrary to fact? And when all are true, who remained seeking a debate, and who constantly fled, escape after escape, on what did they decide? *Yubayinu Tu'jaru* (Explain and be rewarded. - Translator)

"My Lord! Judge with truth. And our Lord is the Most Merciful, Whose help is sought against that which you describe."[1]	**O my Lord! Decide with truth. And the help of our Lord, the Merciful, is needed against the things you invent. (Translator)**

Respected Maulana Thanvi Sahab! These are ten questions, merely inquiries about events or your intention and resolve, or clear explanations, the answers to which are evident to every rational person. Nonetheless, you have been given a three-day deadline for the answer. If you find this short, feel free to say so; this humble person is ready to extend it as much as you wish. But give the answer yourself. The time for advocacy is gone, the state of advocates has been revealed. For a long time, you were given the option to appoint an agent that if you are hesitant, you may make whoever you wish your agent with your seal and signature. This was repeated several times in questions and advertisements, but you chose silence. And finally, Chandpuri Sahab, merely by word of mouth, became your agent on his own, the result of which is known. Are you not a scholar? Do you not desire the clarity of truth? Are you not a proponent of these words? Is your own exoneration not necessary for you? Leave the support of others and, acknowledging God, do not turn away from the investigation

of truth. In wonder and distress, do not break the breath of the common followers. Yes, yes, it is demanded of you. You are accountable. And you [must] answer...

[1] Al-Quran al-Karim 21:112

फ़तावा रज़विया जिल्द (15)

मदरसा देवबंद से प्रकाशन हो रहा है और जिसके अंत में आपके देवबंदी मौलवी की घोषणा लिखी है कि बंदे के माध्यम से रिसाला "सैफ अल-नक़ी अला रास अल-शक़ी" भी मिल सकता है, कीमत 02 आने। और मौलाना मुहम्मद अशरफ अली साहब और अन्य बुजुर्गों की सभी रचनाएँ भी मिल सकती हैं। लेखक बंदा सैयद असग़र हुसैन (ईश्वर उन्हें क्षमा करे), शिक्षक मदरसा इस्लामिया देवबंद, जिला सहारनपुर। इस प्रकाशन की आपको सूचना तो है ही, लेकिन इसमें आपका परामर्श नहीं है। क्या आपकी भागीदारी है या नहीं? यदि नहीं, तो क्या आपकी सहमति और रुचि है या नहीं? यदि नहीं, तो क्या आपका मौन अनुमति का सूचक है या नहीं? यदि नहीं, तो आपने क्या रोक लगाई? और इसमें अपनी पूरी शक्ति लगाई या लापरवाही बरती? पहली स्थिति में प्रभाव क्यों नहीं होता? दूसरी स्थिति में, क्या यह भी अर्ध-अनुमति है या नहीं? (10) उसी अज़ीज़, मुक़्तदिर, मुन्तक़िम, मुतक्कबिर (अल्लाह) की गवाही से, अल्लाह की खातिर यह भी बता दीजिए कि 'अब्बास-ए-अख़ीरा' नामक वर्तमान पत्र में ज़फ़र उद्दीन अल-जय्यद से लेकर आठवें विज्ञापन तक जो घटनाएँ और बातें वर्णित हैं, क्या वे सब सत्य और सही हैं, या उनमें से कौन सी तथ्य के विरुद्ध है? और जब सब सत्य हैं, तो बहस चाहने वाला कौन रहा और निरंतर भागते हुए, पलायन दर पलायन, किसने किस पर निर्णय लिया? 'युबय्यिनू तू'जरू' (स्पष्ट करें, पुण्य पाएं। - अनुवादक)

"मेरे रब! हक़ के साथ फ़ैसला कर दे। और हमारा रब रहमान ही है जिससे उन बातों पर मदद मांगी जाती है जो तुम बयान करते हो।"[1]	**ऐ मेरे रब! सच्चा फ़ैसला कर दे। और हमारे रब रहमान ही की मदद दरकार है उन बातों पर जो तुम बनाते हो (अनुवादक)**

जनाब मौलवी थानवी साहब! ये दस प्रश्न हैं, सिर्फ घटनाओं या आपके इरादे और संकल्प से संबंधित पूछताछ या स्पष्टीकरण, जिनके उत्तर हर बुद्धिमान व्यक्ति पर स्पष्ट हैं। इसके बावजूद उत्तर के लिए आपको तीन दिन की मोहलत दी गई है। अगर आपके नज़दीक यह भी कम है, तो बेझिझक कह दीजिए; यह फ़क़ीर जितना आप चाहें विस्तार करने को तैयार है। लेकिन उत्तर स्वयं दें। अब वकालत का ज़माना गया, वकीलों की स्थिति खुल गई। लंबे समय तक आपको प्रतिनिधि नियुक्त करने का अधिकार दिया गया कि यदि आप झिझकते हैं, तो जिसे चाहें अपनी मुहर और हस्ताक्षर से अपना वकील बना लें। बार-बार प्रश्न पूछने वालों और विज्ञापनों में इसे दोहराया गया, लेकिन आपने चुप्पी ही साधी। और अंततः चांदपुरी साहब मात्र ज़बानी तौर पर स्वयं आपके वकील बन बैठे, जिसका परिणाम सामने है। क्या आप विद्वान नहीं हैं? क्या आप सत्य की स्पष्टता नहीं चाहते? क्या आप इन

शब्दों के समर्थक नहीं हैं? क्या आप पर अपना स्पष्टीकरण आवश्यक नहीं है? दूसरों का सहारा छोड़िए और अल्लाह को मानकर सत्य की खोज से मुँह न मोड़िए। आश्चर्य और परेशानी में आम अनुयायियों का दम न तोड़िए। हाँ, हाँ, आपसे मांग है। आप जवाबदेह हैं। और आप जवाब...

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 21/112

مدرسہ دیوبند سے اشاعت ہورہا ہے اور جس کے آخر میں آپ کے دیوبند مولوی کا اعلان لکھا ہے کہ بندہ کی معرفت رسالہ "سیف النقی علی راس الشقی" بھی مل سکتا ہے قیمت ۰۲ آنہ۔ اور مولانا محمد اشرف علی صاحب وغیرہ بزرگان دین کی جملہ تصانیف بھی مل سکتی ہیں۔ راقم بندہ سید اصغر حسین عفی عنہ مدرس مدرسہ اسلامیہ دیوبند ضلع سہارنپور۔ اس اشاعت کی آپ کو اطلاع تو ظاہر مگر اس میں آپ کا شوریٰ نہیں۔ آپ کی شرکت ہے یا نہیں؟ نہیں تو آپ کی رضا ورغبت ہے یا نہیں؟ نہیں تو آپ کو سکوت اور سکوت کا محصل اجازت ہے یا نہیں؟ نہیں تو آپ نے کیا انسداد کیا؟ اور اس میں اپنی پوری قدرت صرف کی یا بے پروائی برتی؟ بر تقدیر اول اثر کیوں نہیں ہوتا؟ بر تقدیر ثانی یہ بھی نیم اجازت ہے یا نہیں؟ (۱۰) اسی عزیز، مقتدر، منتقم، متکبر عز جلالہ کی شہادت سے یہ بھی حسبتہ اللہ فرما دیجئے کہ حالات و مقالات جو ظفر الدین الجید تا اشتہار ہشتم از نامہ حاضرہ مسمیٰ بہ ابحاث اخیرہ میں مذکور ہوئی سب حق و صواب ہیں یا ان میں سے کون سا خلاف واقع ہے؟ اور جب سب حق ہیں تو مناظرہ کا طالب کون رہا اور برابر فرار بر فرار، گریز بر گریز پر کس نے قرار کیا؟ بینوا توجروا (بیان کیجئے اجر پائے۔ ت)

"رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ وَ رَبُّنَا الرَّحْمٰنُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُوْنَ"۱ **اے میرے رب ! حق فیصلہ فرمادے۔ اور ہمارے رب رحمان ہی کی مدد درکار ہے ان باتوں پر جو تم بناتے ہو (ت)**

جناب مولوی تھانوی صاحب! یہ دس سوال ہیں صرف واقعات یا آپ کے ارادہ و ہمت سے استفسار یا صاف و اضحات جن کا جواب ہر ذی عقل پر اشکار، بایں ہمہ جواب میں جناب کو تین دن کی مہلت دی گئی اگر جناب کے نزدیک یہ بھی کم ہے تو بے تکلف فرمادیجئے آپ جس قدر چاہیں فقیر توسیع کرنے کو حاضر ہے مگر جواب خود دیجئے، اب وکالت کا زمانہ گیا، وکلاء کا حال کھل گیا۔

مدتوں جناب کو اختیار تو کیل دیا کہ آپ گھبراتے ہیں تو جسے چاہیں اپنے مہر و دستخط سے اپنا وکیل بنائے، بار بار سائل و اشتہارات میں اس کی تکرار کی مگر آپ نے خاموشی ہی اختیار کی، اور بالآخر چاند پوری صاحب محض بروز زبان خود بخود آپ کے وکیل بنے جس کا انجام وہ ہوا، کیا آپ عالم نہیں۔ کیا آپ وضوح حق نہیں چاہتے؟ کیا آپ ان کلمات کے قائل نہیں؟ کیا آپ پر خود اپنا تبریہ لازم نہیں؟ آپ دوسروں کا سہارا چھوڑئیے اور اللہ کو مان کر تحقیق حق سے منہ نہ موڑیئے، حیرانی و پریشانی میں عوام متقدین کا دم نہ توڑئیے، ہاں ہاں آپ سے مطالبہ ہے۔ آپ پر مواخذہ ہے۔ اور آپ جواب

۱ القرآن الکریم ۱۱۲/۲۱

Give it, give it with your pen and handwriting, give it with your seal and signature, or else refuse clearly so that the friction among the common people may cease; the truth has become manifest to people of understanding. May it also become clear to your followers, then whoever among them is granted the divine ability (tawfiq) may leave deviation and come towards guidance. And Allah guides whom He wills to the straight path. Allah is sufficient for us, and He is an excellent Disposer of affairs. There is no power and no strength except with Allah, the Most High, the Most Great. And may Allah Almighty send peace and blessings upon our leader, master, and refuge Muhammad, and upon all his family and companions. And all praise is for Allah, the Lord of the worlds.

Signature Faqir Ahmad Raza Khan Qadri, may he be forgiven. The humble one wrote this himself today, the 20th of Dhu al-Qi'dah 1328 AH, Wednesday, and it was authenticated with my seal and signature.

दीजिए, अपनी कलम और लिखावट से दीजिए, अपनी मोहर और हस्ताक्षर से दीजिए, अन्यथा स्पष्ट रूप से मना कर दीजिए ताकि जनता का विवाद समाप्त हो जाए; बुद्धिमान लोगों पर सत्य स्पष्ट हो चुका है। आपके इन अनुयायियों पर भी स्पष्टता आ जाए, फिर उनमें से जिसे तौफीक (ईश्वरीय मार्गदर्शन) प्राप्त हो, वह गुमराहियत को छोड़कर सही रास्ते पर आ जाए। और अल्लाह जिसे चाहता है सीधे रास्ते की ओर मार्गदर्शन करता है। और हमारे लिए अल्लाह काफी है और वह सबसे अच्छा कार्यसाधक है। और न कोई शक्ति है और न कोई सामर्थ्य सिवाय अल्लाह के, जो बहुत उच्च और महान है। और अल्लाह तआला हमारे आका, हमारे मौला और हमारी पनाहगाह मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और उनके सभी परिजनों और साथियों पर अपनी कृपा बरसाए। और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो सारे जहानों का रब है।

हस्ताक्षर फ़कीर अहमद रज़ा ख़ान कादरी (अल्लाह उन्हें क्षमा करे) आज २० ज़िल-का'द १३२८ हिजरी, बुधवार को इस फ़कीर ने स्वयं लिखा और मेरी मोहर और हस्ताक्षर से प्रमाणित हुआ।

دیجیے، اپنے قلم و خط سے دیجیے، اپنے مہر و دستخط سے دیجیے، ورنہ صاف انکار کر دیجیے کہ عوام کی چپقلش تو جائے، حق اہل فہم پر ظاہر ہو چکا ہے۔ آپ کے ان معتقدین پر بھی وضوح پائے پھر ان میں سے جسے توفیق ہو ضلالت چھوڑ کر ہدی پر آئے۔ واللہ یھدی من یشاء الی صراط مستقیم، وحسبنا اللہ ونعم الوکیل، ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم، وصلی اللہ تعالٰی علی سیدنا و مولانا و مأونا محمد و آلہ وصحبہ اجمعین، والحمد للہ رب العالمین۔

دستخط فقیر احمد رضا خاں قادری عفی عنہ آج بستم ذی القعدہ ۱۳۲۸ھ روز چہار شنبہ کو فقیر نے خود لکھا اور میری مہر و دستخط سے امضا ہوا۔

Fatawa Rizvia (Volume 15)

I wish this matter had been settled then!

A Historical Letter (By the grace of Hazrat Allama Maulana Hasnain Raza Khan Barelvi, may his shadow endure)

Those faith-destroying statements of the scholars of Deoband, over which the entire Arab and non-Arab world cried out, and at which the great scholars, eminent Muftis, respected Sufi masters, and the common people trembled. Every compassionate and sincere person was yearning for this fitna (mischief/tribulation) to end in some way so that the Islamic Ummah could breathe a sigh of relief.

This horrific fire of mischief and division within religion and the Islamic Ummah was not something that the Great Mujaddid Imam Ahmad Raza Khan Barelvi (may his secret be sanctified) could remain a silent spectator to. The extreme pain for Islam, the fear of the destruction of the worldly life and the afterlife of Muslims, and the responsibility of his position made him restless and uneasy. He sent invitation after invitation to the scholars of Deoband, wrote many published and unpublished letters, and sent registered mail saying: "O servants of Allah! Your statements have struck blows to the foundations of Islam. Muslims are caught in severe difficulties; their afterlife is being ruined along with their world. Come, let us sit down and clear this matter and adopt the path which is the very essence of Islam's intent and the straight path (Sirat-e-Mustaqim) for Muslims." But alas, the elders of Deoband either avoided it or, if they made promises, could not fulfill them; embarrassment and shame held them back.

The result of this conduct by the scholars of Deoband was that, according to the apprehensions of that time, this fitna has reached its peak today, causing not only severe damage to the worldly life of Muslims but also ruining the afterlife of a very large group and its various branches.

Page 98 of 742

फ़तावा रिज़विया (खंड 15)

काश यह बात उसी समय तय हो जाती!

एक ऐतिहासिक पत्र (हज़रत अल्लामा मौलाना हसनैन रज़ा ख़ाँ बरेलवी मदज़िल्लहुल आली के सौजन्य से)

देवबंद के विद्वानों (उलेमा) के वे धर्म-विनाशक कथन जिन पर पूरा अरब और गैर-अरब जगत चीख उठा था, और जिनसे दुनिया के बड़े-बड़े विद्वान, मुफ़्ती, सम्मानित सूफ़ी संत और आम जनता कांप उठी थी। हर संवेदनशील और निष्ठावान व्यक्ति तड़प रहा था कि किसी तरह यह फ़ितना (उपद्रव) समाप्त हो और इस्लामी उम्मा चैन और सुकून की सांस ले सके।

धर्म और इस्लामी समुदाय में फ़ितना और फूट की यह भयानक आग ऐसी नहीं थी जिस पर मुजद्दिद-ए-आज़म इमाम अहमद रज़ा ख़ाँ बरेलवी (कुद्दस सिर्रहु) मूक दर्शक बने रहते। इस्लाम के प्रति अत्यधिक पीड़ा, मुसलमानों की दुनिया और आख़िरत (परलोक) की तबाही का डर और अपने पद की ज़िम्मेदारी ने आपको व्याकुल और बेचैन कर दिया। आपने देवबंद के उलेमा को बार-बार आमंत्रित किया, कई प्रकाशित और अप्रकाशित पत्र लिखे, रजिस्ट्रियां भेजीं कि "ऐ अल्लाह के बंदों! तुम्हारे इन कथनों से इस्लाम की बुनियाद पर चोट लगी है, मुसलमान भारी कठिनाइयों में फंस गया है, दुनिया के साथ-साथ उसकी आख़िरत भी बर्बाद हो रही है। आओ, हम और तुम मिलकर इस मामले को सुलझा लें और उस रास्ते को अपनाएं जो इस्लाम की वास्तविक मंशा और मुसलमानों के लिए 'सिरात-ए-मुस्तकीम' (सीधा रास्ता) है।" लेकिन अफ़सोस कि देवबंद के बड़ों ने या तो इससे परहेज किया या यदि वादे भी किए तो उन्हें निभा न सके, शर्मिंदगी और लज्जा उन्हें घेरे रही।

देवबंद के उलेमा के इस रवैये का परिणाम यह हुआ कि उस समय की आशंकाओं के अनुसार यह फ़ितना आज अपने चरम पर पहुँच गया है, जिससे न केवल मुसलमानों की दुनिया को भारी नुकसान पहुँच रहा है बल्कि एक बहुत बड़े समूह और उसकी विभिन्न शाखाओं की आख़िरत भी बर्बाद हो रही है।

पृष्ठ 98 / 742

کاش یہ بات اسی وقت طے ہو جاتی!

ایک تاریخی خط (بافاضہ حضرت علامہ مولانا حسنین رضا خاں بریلوی مدظلہ العالی)

علماء دیوبند کی وہ دین سوز عبارتیں جن پر سارا عرب و عجم چیخ اٹھا تھا، دنیا کے بڑے بڑے علماء کرام و مفتیان عظام و مشائخ ذوی الاحترام و عوام لرز گئے تھے۔ ہر دردمند مخلص تڑپ رہا تھا کہ کسی صورت یہ فتنہ ختم ہو اور ملت اسلامیہ سکون واطمینان کا سانس لے۔

دین اور ملت اسلامیہ میں فتنہ اور افتراق کی یہ ہولناک آگ ایسی نہ تھی جس پر مجدد اعظم امام احمد رضا خاں بریلوی قدس سرہ، خاموش تماشائی رہتے، اسلام کا انتہائی درد، مسلمانوں کی دنیا و آخرت کی تباہی کا خوف اور آپ کے منصب کی ذمہ داری نے آپ کو مضطرب اور بے چین کر دیا، علماء دیوبند کو دعوت پر دعوت دی، بہت سے مطبوعہ و غیر مطبوعہ خطوط لکھے، رجسٹریاں بھیجیں کہ اے اللہ کے بندو! تمہاری ان عبارتوں سے اسلام کی بنیادوں پر ضربیں لگی ہیں، مسلمان سخت مشکلات میں پھنس گیا ہے، دنیا کے ساتھ اس کی آخرت بھی برباد ہو رہی ہے۔ آؤ، ہم تم بیٹھ کر اس معاملہ کو صاف کرلیں اور اس راہ کو اختیار کریں جو اسلام کا عین منشاء اور مسلمانوں کے لئے صراط مستقیم ہو، مگر افسوس کہ اکابر دیوبند نے یا تو اس سے اجتناب کیا یا اگر وعدے بھی کئے تو ایفا نہ کر سکے، خجالت اور شرمندگی دامنگیر رہی۔

علماء دیوبند کی اس روش کا نتیجہ یہ نکلا کہ اس وقت کے اندیشوں کے مطابق یہ فتنہ آج اپنے عروج پر پہنچ گیا جس سے نہ صرف مسلمانوں کی دنیا کو شدید نقصان پہنچ رہا ہے بلکہ ایک بہت بڑی جماعت اور اس کی مختلف شاخوں کی آخرت بھی برباد ہو رہی ہے۔

Fatawa Razawiya | Volume 15

We are presenting below a copy of a historical letter from Mujaddid-e-A'zam Imam Bareilwi (may his secret be sanctified), which he wrote to Mawlawi Ashraf Ali Thanwi approximately sixty-seven (67) years ago in 1329 AH, and which has been published in the booklet "Dafi' al-Fasad 'an Muradabad". The supreme correspondence of Imam Bareilwi (may his secret be sanctified),

Copy

To Mawlawi Ashraf Ali Sahib Thanwi In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger. Peace be upon him who follows the guidance. The humble servant at the court of the Mighty and Powerful (Al-Aziz al-Qadir), whose majesty is great, has been inviting you for ages. Now, according to the agreed-upon contract of Muradabad, I am again moved to invite you to be ready to respond to the questions and accountability of 'Husam al-Haramayn'. Whatever you and I say, we should write down and recite, and give the signed paper to the opposing parties at the same time, so that there is no room for either party to change what they said. The agreement set the 27th of Safar 1319 AH for the debate. Today, on the 15th, I received news of it; eleven days of respite is sufficient. What is the issue there? Only this: are these words insulting to the sacred status of the radiant presence of the Master of the World (Salla Allah Ta'ala Alayhi wa Sallam) or not? By the help of Allah, this can be manifest to the believers in two minutes. Therefore, the humble servant, trusting in the power and mercy of the Great Lord of the Throne, appoints the same 27th of Safar, a soul-brightening Monday, for this. You should immediately send your written acceptance with your seal and signature and be in Muradabad on the morning of the 27th of Safar. And you personally should decide this important and greatest matter of religion; you can express what is in your heart better than a representative. Why should representation (wikalat) be accepted for a sane, adult, capable person who is not secluded? Moreover, this is a matter of disbelief (Kufr) and Islam. What is the meaning of representation in matters of disbelief and Islam? If for some reason you cannot come yourself and seek the support of a representative, then write this down; you will have to write at least this much according to the agreement: that he is your absolute representative, and everything done or said by him—acceptance, silence, refusal, or deviation—is all yours. And this much must also be written: if, by the help of the Mighty and All-Powerful (Al-Aziz al-Muqtadir), whose majesty is great, your representative is defeated, or confesses, or fails, or is dismissed, you will have to

publicly repent from disbelief and publish it, for representation in repentance is impossible, and public disbelief requires public repentance. I submit that ultimately the responsibility lies with you; if repentance is required, you will be questioned. Then why not you yourself have the courage to resolve the dispute? Regarding the sacred status of Muhammad, the Messenger of Allah (Salla Allah Ta'ala Alayhi wa Sallam)...

1 According to the current year 1419 AH, this was approximately ninety (90) years ago.

हम नीचे मुजद्दिदे आज़म इमाम बरेलवी (कुद्दिस सिर्रहु) के एक ऐतिहासिक पत्र की प्रति प्रस्तुत कर रहे हैं, जो आपने आज से लगभग सताठ (67) वर्ष पूर्व 1329 हिजरी में मौलवी अशरफ अली थानवी को लिखा था और जो पुस्तिका "दाफ़े अल-फ़साद अन मुरादाबाद" में छप चुकी है। इमाम बरेलवी (कुद्दिस सिर्रहु) का उच्च पत्राचार,

प्रति

बनाम मौलवी अशरफ अली साहब थानवी अल्लाह के नाम से जो अत्यंत दयालु और कृपाशील है। हम उसकी प्रशंसा करते हैं और उसके महान रसूल पर दुरूद भेजते हैं। सलाम हो उस पर जो मार्गदर्शन का अनुसरण करे। अज़ीज़ ओ क़दीर (अल्लाह) की दरगाह का यह फकीर आपको अरसे से आमंत्रित कर रहा है। अब मुरादाबाद के समझौते के अनुसार मैं फिर से प्रेरित हूँ कि आप 'हुसामुल हरमैन' के सवालों और जवाबदेही के लिए तैयार हो जाएँ। मैं और आप जो कुछ भी कहें, उसे लिखकर कहें और पढ़कर सुना दें, और उसी समय हस्ताक्षरित कागज़ विरोधी पक्ष को दे दें ताकि किसी भी पक्ष के लिए अपनी बात बदलने की गुंजाइश न रहे। समझौते में मुनाज़रे (बहस) के लिए 27 सफ़र 1319 हिजरी की तिथि निर्धारित की गई थी। आज 15 तारीख को मुझे इसकी सूचना मिली; ग्यारह दिन की मोहलत पर्याप्त है। वहां बात ही कितनी है? बस इतनी कि क्या ये शब्द हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की शान में अपमानजनक हैं या नहीं? अल्लाह की मदद से यह दो मिनट में ईमान वालों पर ज़ाहिर हो सकता है। इसलिए, यह फकीर अर्श के महान मालिक की शक्ति और दया पर भरोसा करते हुए इसी 27 सफ़र, सोमवार के दिन को इसके लिए तय करता है। आप तुरंत अपनी मुहर और हस्ताक्षर के साथ स्वीकृति पत्र भेजें और 27 सफ़र की सुबह मुरादाबाद में उपस्थित हों। और आप स्वयं धर्म के इस महत्वपूर्ण और महान मामले को तय करें; आप अपने दिल की बात वैसी ही बता सकेंगे जैसी वह है, एक वकील (प्रतिनिधि) क्या बताएगा? एक समझदार, बालिग और सक्षम व्यक्ति के लिए प्रतिनिधित्व क्यों स्वीकार किया जाए? इसके अलावा, यह मामला कुफ्र (अविश्वास) और इस्लाम का है। कुफ्र और इस्लाम में वकालत कैसी? यदि आप किसी तरह स्वयं नहीं आ सकते और वकील का सहारा लेते हैं, तो इतना तो लिख ही दें, समझौते के अनुसार आपको कम से कम इतना तो लिखना ही होगा कि वह आपका पूर्ण वकील है, उसका किया-धरा, स्वीकृति, चुप्पी, इनकार या विचलन सब आपका है। और इतना और भी अवश्य लिखना होगा कि यदि सर्वशक्तिमान अल्लाह की मदद से आपका वकील पराजित हो जाता है, या

स्वीकार कर लेता है, या असफल होता है, तो आपको सार्वजनिक रूप से कुफ्र से तौबा करनी होगी और उसे प्रकाशित करना होगा, क्योंकि तौबा में वकालत असंभव है और सार्वजनिक कुफ्र के लिए सार्वजनिक तौबा अनिवार्य है। मैं निवेदन करता हूँ कि अंततः जिम्मेदारी आप ही पर आती है; यदि तौबा करनी पड़ी, तो आप ही से पूछताछ की जाएगी। फिर आप स्वयं मतभेद दूर करने का साहस क्यों नहीं करते? क्या मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की शान में...

1 वर्तमान 1419 हिजरी के अनुसार अब से लगभग नब्बे (90) वर्ष पूर्व।

فتاوی رضویه (جلد پانزدہم (۱۵))

ہم ذیل میں مجدد اعظم امام بریلوی قدس سرہ کے ایک تاریخی خط کی نقل پیش کر رہے ہے جو آپ نے آج سے تقریباً ستاٹھ ۶۷ ۱ سال قبل ۱۳۲۹ھ میں مولوی اشرف علی تھانوی کو لکھا تھا اور جو رسالہ " دافع الفساد عن مراد آباد " میں چھپ چکا تھا۔ معاوضہ عالیہ امام بریلوی قدس سرہ،

نقل

بنام مولوی اشرف علی صاحب تھانوی بسم اللہ الرحمن الرحیم o نحمده ونصلي علی رسوله کریم o السلام علی من اتبع الھدی، فقیر بارگاہ عزیز قدیر عز جلالہ، تو مدتوں سے آپ کو دعوت دے رہا ہے اب حسب معاہدہ قرار داد مراد آباد پھر محرک ہے کہ آپ سوالات و مواخذ حسام الحرمین کی جواب دہی کو آمادہ ہوں، میں اور آپ جو کچھ کہیں لکھ کر کہیں اور سنادیں اور وہی دستخطی پرچہ اسی وقت فریقین مقابل کو دیتے جائیں کے فریقین میں سے کسی کو کہہ کے بدلنے کی گنجائش نہ رہے۔ معاہدہ میں ۲۷ صفر ۱۳۱۹ھ مناظرہ کے لئے مقرر ہوئی ہے، آج پندرہ کو اس کی خبر مجھ کو ملی، گیارہ روز کی مہلت کافی ہے۔ وہاں بات ہی کتنی ہے، اسی قدر کہ یہ کلمات شان اقدس حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں توہین ہیں یا نہیں؟ یہ بعونہ تعالیٰ دو منٹ میں اہل ایمان پر ظاہر ہو سکتا ہے، لہٰذا فقیر اس عظیم ذوالعرش کی قدرت و رحمت پر توکل کرکے یہی ۲۷ صفر روز جان افروز دوشنبہ اس کے لئے مقرر کرتا ہے آپ فوراً قبول کی تحریر اپنی مہری دستخطی روانہ کریں اور ۲۷ صفر کی صبح مراد آباد میں ہوں۔ اور آپ بالذات اس امر اہم و اعظم دین کو طے کر لیں اپنے دل کی آپ جیسی بتا سکیں گے وکیل کیا بتائے گا، عاقل بالغ مستطیع غیر مخدرہ کی توکیل کیوں منظور ہو؟ مع ہذا یہ معاملہ کفر و اسلام کا ہے، کفر و اسلام میں وکالت کیسی؟ اگر آپ خود کسی طرح سامنے نہیں آسکتے اور وکیل کا سہارا ڈھونڈلے تو یہی

لکھ دیجئے، اتنا تو حسب معاہدہ آپ کو لکھنا ہی ہو گا کہ وہ آپ کا وکیل مطلق ہے اس کا تمام ساختہ و پرداختہ، قبول، سکوت، نکول، عدول سب آپ کا ہے، اور اس قدر اور بھی ضرور لکھنا ہو گا کہ اگر بعون العزیز المقتدر عز و جلالہ، آپ کا وکیل مغلوب یا معترف یا ساقط یا فار ہوا تو کفر سے توبہ علی الاعلان آپ کو کرنی اور چھاپنی ہو گی کہ توبہ میں وکالت نا ممکن ہے اور اعلانیہ کفر کی توبہ اعلانیہ لازم، میں عرض کرتا ہوں کہ آخر بار آپ ہی کے سر رہتا ہے کہ توبہ کرنی ہوئی تو آپ ہی پوچھے جائیں گے پھر آپ خود ہی دفع اختلاف کی ہمت کیوں نہ کریں؟ کیا محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم کی شان اقدس میں

1 موجودہ ۱۴۱۹ھ کے مطابق اب سے تقریباً نوے ۹۰ سال قبل

Fatawa Razawiyyah (Volume 15)

Page 100 of 742

You were there to commit insolence, and someone else came to make excuses, and there is no power nor might except with Allah, the High, the Great. You have been silent for years, and your disciples are making fruitless efforts to alleviate your embarrassment. Every time the answers are the same, how long will this continue? This is the final invitation. If you still do not come forward, then praise be to Allah, I have fulfilled the duty of guidance. Henceforth, no attention will be paid to anyone's clamor. To make someone accept is not my task; it is in the power of Allah Almighty. "And Allah guides whom He wills to a straight path."

And may Allah Almighty bless our master and leader Muhammad, and his family and all his companions, and praise be to Allah, the Lord of the worlds.

Al-Faqeer Ahmad Raza Qadri, may he be forgiven, 15 Safar al-Muzaffar, Wednesday, 1329 AH.

(The outcome was that the elders of Deoband remained distressed, continuing to endure embarrassment and shame, avoided turning back and unity, and a very large mischief remained.)

Issue 11: From Line Main Baksar Station, Post Office Gajadhar Ganj, asked by Haji Abdullah Khan Sahib, 2 Safar 1339 AH.

What do the scholars of religion say regarding this issue: when mentioning the beloved Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), is it appropriate to say only "the Messenger did this" or "the Messenger said this"?

The Answer:

It is obligatory to take the sacred name with respect. Mentioning "Messenger, Messenger" plainly, if it is with the intention of abandoning respect, then it is disbelief (kufr); otherwise, if done without necessity, it results in deprivation of blessings. And Allah Almighty knows best.

Issue 12: From City, Muhalla Malukpur, asked by Mahmood-ur-Rehman Sahib, 2 Safar 1339 AH.

The humble servants studied the Fatwa of your presence regarding participation in the procession of Mr. Shaukat Ali and others, and guided other people. However,

some individuals raise doubts about the wording of the answer. In such a procession, Maulana Shaukat Ali and Muhammad Ali are two Muslims, and the current objectives are also of Muslims; then how can it be seen as 'respecting' a Hindu procession? Also, the phrase "Fah-wa Minhum" (Then he is of them) indicates that those joining become disbelievers. Are these words to be taken literally? Kindly grant an answer to these two doubts so that the excuse-seekers have no opportunity for pretexts.

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

पेज 100 ऑफ़ 742

आप गुस्ताख़ी करने के लिए थे और बात बनाने कोई और आया, और अल्लाह की मदद के बिना न कोई ताक़त है और न ही सामर्थ्य, जो महान और श्रेष्ठ है। आप वर्षों से शांत हैं और आपके समर्थक शर्मिंदगी मिटाने की निष्फल कोशिश कर रहे हैं। हर बार जवाब एक ही तरह के होते हैं, आख़िर कब तक? यह आख़िरी दावत है, अगर इसके बावजूद आप सामने नहीं आए तो अलहम्दुलिल्लाह मैंने हिदायत का फ़र्ज़ अदा कर दिया, आइंदा किसी के शोर-ओ-गुल पर तवज्जो नहीं दी जाएगी। मनवाना मेरा काम नहीं है, यह अल्लाह अज़्व-व-जल की कुदरत में है और "अल्लाह जिसे चाहता है सीधे रास्ते की हिदायत देता है।"

और अल्लाह तआला हमारे आक़ा और मौला मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और उनकी आल और उनके तमाम असहाब पर रहमत नाज़िल फरमाए, और तमाम तारीफें अल्लाह रब्बुल आलमीन के लिए हैं।

फ़क़ीर अहमद रज़ा क़ादरी, उन पर माफ़ी हो, 15 सफ़र अल-मुज़फ़्फ़र, बुधवार, 1329 हिजरी।

(नतीजा यही हुआ कि देवबंद के बड़े घबराते रहे, ज़िल्लत और शर्मिंदगी झेलते रहे, रुजूअ और इत्तेहाद से परहेज़ किया और एक बहुत बड़ा फ़ितना बाकी रह गया।)

मसला 11: लाइन मैं बक्सर स्टेशन, डाकखाना गजाधर गंज से, सायल हाजी अब्दुल्लाह ख़ान साहब, 2 सफ़र 1339 हिजरी।

दीन के उलेमा इस मसले में क्या फरमाते हैं कि रसूले मक़बूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का ज़िक्र हो तो सिर्फ़ यह कहना कि 'रसूल ने ऐसा किया' या 'रसूल ने ऐसा कहा', क्या मुनासिब है?

जवाब:

नामे अक़दस ताज़ीम के साथ लेना फ़र्ज़ है, ख़ाली 'रसूल रसूल' कहना अगर ताज़ीम छोड़ने के इरादे से है तो कुफ़्र है, वरना बिना ज़रूरत हो तो बरकतों से महरूमी है। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 12: शहर मोहल्ला मलूकपुर से, सायल महमूदुर रहमान साहब, 2 सफ़र 1339 हिजरी।

हुज़ूर का फ़तवा मिस्टर शौकत अली वग़ैरह के जुलूस में शिरकत के बारे में फ़िदावियों ने पढ़ा और दूसरे लोगों को हिदायत की, लेकिन कुछ लोग जवाब के लफ़्ज़ों पर शुबा पेश करते हैं। ऐसे जुलूस में शिरकत करने वाले मौलाना शौकत अली और मुहम्मद अली दो मुसलमान हैं और मौजूदा मक़ासिद भी मुसलमानों ही के हैं, तो फिर हिन्दू के जुलूस की ताज़ीम कैसे हुई? साथ ही लफ़्ज़ 'फ़हुवा मिन्हुम' (तो वह उन्हीं में से है) बताता है कि शरीक होने वाले काफ़िर हो जाएंगे। क्या ये अलफ़ाज़ हक़ीक़त पर मबनी हैं? मेहरबानी फरमा कर इन दोनों शुबों का जवाब इनायत फरमायें ताकि बहानेबाज़ों को बहाने का मौक़ा न रहे।

فتاوٰی رضویہ (جلد پندرہم ۱۵)

صفحہ ۱۰۰ از ۷۴۲

گستاخی کرنے کو آپ تھے اور بات بنانے دوسرا آئے، ولاحول ولاقوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ آپ برسوں سے ساکت اور آپ کے حواری رفع خجلت کی سعی بے حاصل کرتے ہیں۔ ہر بار ایک ہی طرح کے جواب ہوتے ہیں، آخر تابہ کے، یہ اخیر دعوت ہے اس پر بھی آپ سامنے نہ آئے تو الحمد للہ میں فرضِ ہدایت ادا کر چکا، آئندہ کسی کے غوغہ پر التفات نہ ہوگا۔ منوا دینا میرا کام نہیں اللہ عزوجل کی قدرت میں ہے واللہ یھدی من یشاء الی صراط مستقیم۔

وصلی اللہ تعالی علی سیدنا و مولانا محمد و آلہ و صحبہ اجمعین، والحمد للہ رب العلمین۔

فقیر احمد رضا قادری عفی عنہ ۱۵ صفر المظفر روز چہار شنبہ ۱۳۲۹ھ

(مآل یہی ہوا کہ اکابر دیوبند گھبراتے رہے، خجالت و شرمندگی نبھاتے رہے، رجوع و اتحاد سے گریز کیا اور ایک بہت بڑا فتنہ باقی رہ گیا۔)

مسئلہ ۱۱: از لائن میں بکسر اسٹیشن ڈاکخانہ گجادھر گنج مسئولہ حاجی عبد اللہ خاں صاحب ۲ صفر ۱۳۳۹ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم کا ذکر ہو تو صرف یہ کہنا کہ رسول نے ایسا کیا رسول نے ایسا کہا، کیا مناسب ہے؟

الجواب:

نامِ اقدس تعظیم کے ساتھ لینا فرض ہے، خالی رسول رسول کہنا اگر بقصد ترکِ تعظیم ہے تو کفر ہے ورنہ بلا ضرورت ہو تو برکات سے محرومی، واللہ تعالی اعلم۔

مسئلہ ۱۲: از شہر محلہ ملوکپور مسئولہ محمود الرحمن صاحب ۲ صفر ۱۳۳۹ھ

فتویٰ حضور والا کا درباره شرکت جلوس مسٹر شوکت علی و غیر ہم فدویان نے مطالعہ کیا اور دوسرے لوگوں کو ہدایت کی مگر بعض آدمی جواب کے الفاظ پر شبہ پیش کرتے ہیں ایسے جلوس میں شرکت مولانا شوکت علی و محمد علی صاحبان دو مسلمان ہیں اور مقاصد حال بھی مسلمانوں ہی کے ہیں پس تعظیم ہندو کے جلوس کی کیونکر ہوئی نیز لفظ فھو منھم (پس وہ انہی میں سے ہے۔ ت) بتلاتا ہے کہ شریک ہونے والے کافر ہو جائیں گے، کیا یہ الفاظ حقیقت پر محمول ہیں؟ مہربانی فرما کر ان دونوں شبہوں کا اور جواب عنایت فرماد یجئے تا کہ حیلہ گروں کو حیلہ کا موقع نہ رہے۔

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

The Answer: In this, those who call themselves Muslims are coming as followers of Gandhi. The headline of the advertisement only mentions his arrival, and there is a lot of effort to make his welcome grand by mentioning his services and sacrifices. The rest, whether Muslims or non-Muslims, are listed as his companions or followers, and it is written that only his message will be delivered. Then how can this procession belong to someone else? Criticizing the words of the Hadith is not the work of a Muslim. One who joins in an act of disbelief (kufr) from the heart is outwardly and inwardly an infidel. And one who joins outwardly solely due to compulsion, distress, and helplessness is forgiven. However, valid Shari'i compulsion is required. Being compelled for someone's sake etc., is not Shari'i compulsion. And joining without Shari'i compulsion, even on grounds of disbelief, the pure Shariah will command the necessity of (renewing) faith and renewing marriage. And Allah knows best.

Issue 13: From the city, Mohalla Lokpur, Chhota Darwaza, questioned by Syed Raunaq Ali Sahib, 3 Safar 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A meeting of the Khilafat Islamia Arab Committee will be held in Bareilly. Maulana Muhammad Ali, Shaukat Ali, Mahatma Gandhi, and others will attend. The market has been decorated. A grand procession of all of them will be taken out, and Muslims, Hindus, Necharis, Wahhabis, and Shias will all participate in the meeting. In such a situation, should the Muslims of Ahl-e-Sunnat wal Jamaat participate in this meeting or watch the procession or not? And is participating in this meeting permissible or a sin? What kind of sin? For God's sake, clearly state the Shari'i ruling regarding giving donations and listening to speeches etc., in this meeting from the Quran and Hadith.

The Answer: Participating in the procession of honor for a polytheist (mushrik) is forbidden (haram), and watching the spectacle of a forbidden act is also forbidden. It is stated in Hashiya al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar: "Watching a forbidden thing is forbidden." (Watching it with joy is also forbidden). Participating in such a procession is a major sin (Gunah-e-Kabira). Allah Almighty says: "Then do not sit after the reminder with the wrongdoing people." The noble command of Allah Almighty is: So after advice and reminder, do not sit with the oppressors. The Prophet (peace and

blessings of Allah be upon him) says: "Whoever increases the number of a people is one of them." (He who...)

1. Hashiya al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Muqaddimah al-Kitab, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/31.
2. The Holy Quran, 6/68.
3. Tarikh Baghdad, Hadith 5167, Abdullah bin Attab, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 10/41.

जवाब: इसमें जो लोग मुसलमान कहलाते हैं, वे गाँधी के अनुयायी बनकर आ रहे हैं। विज्ञापन की सुर्खी में केवल उनके आगमन का ज़िक्र है और उनकी सेवाओं और बलिदानों का उल्लेख करके उनके स्वागत को शानदार बनाने की पूरी कोशिश की गई है। बाकी मुस्लिम या गैर-मुस्लिम उनके साथी या अनुयायी के रूप में रखे गए हैं, और यह भी लिखा गया है कि केवल उन्हीं का संदेश सुनाया जाएगा। फिर यह जुलूस किसी और का कैसे हो सकता है? हदीस के शब्दों की आलोचना करना एक मुसलमान का काम नहीं है। जो व्यक्ति कुफ्र (अविश्वास) के कार्य में दिल से शामिल होता है, वह प्रकट और आंतरिक रूप से काफिर है। और जो व्यक्ति केवल दबाव, मजबूरी और लाचारी के कारण प्रकट रूप से शामिल होता है, उसे क्षमा किया जा सकता है। लेकिन वैध शरीई मजबूरी आवश्यक है। किसी की खातिर आदि के कारण मजबूर होना शरीई मजबूरी नहीं है। और बिना शरीई मजबूरी के कुफ्र के कार्यों में शामिल होने पर, पवित्र शरीयत इस्लाम के नवीनीकरण और निकाह के नवीनीकरण की आवश्यकता का आदेश देगी। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 13: शहर मोहल्ला लोकपुर, छोटा दरवाज़ा से, प्रश्नकर्ता सैयद रौनक अली साहब, 3 सफ़र 1339 हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं: खिलाफत इस्लामिया अरब समिति की एक बैठक बरेली में होगी। मौलाना मुहम्मद अली, शौकत अली, महात्मा गाँधी और अन्य लोग आएँगे। बाज़ार सजाया गया है। इन सबका एक भव्य जुलूस निकलेगा और बैठक में मुसलमान, हिंदू, नीचरी, वहाबी, शिया सभी शामिल होंगे। ऐसी स्थिति में, क्या अहले सुन्नत वल जमात के मुसलमानों को इस बैठक में भाग लेना चाहिए या जुलूस देखना चाहिए या नहीं? और इस बैठक में भाग लेना जायज़ है या पाप? कैसा पाप? खुदा के लिए, इस बैठक में चंदा देने और भाषण सुनने आदि के संबंध में कुरान और हदीस से शरीयत का हुक्म स्पष्ट रूप से बयान करें।

जवाब: मुशरिक (बहुदेववादी) के सम्मान के जुलूस में शामिल होना हराम है, और हराम कार्य का तमाशा देखना भी हराम है। हाशियह अत-तहतावी अलल दुर्रुल मुख्तार में है: "हराम कार्य को देखना हराम है।" (हराम पर खुशी जताना भी हराम है)। ऐसे जुलूस में शामिल होना गुनाह-ए-कबीरा (बड़ा पाप) है। अल्लाह तआला का इरशाद है: "तो याद दहानी (नसीहत) के बाद ज़ालिमों के पास मत बैठो।" अल्लाह तआला का महान आदेश है: अतः नसीहत और याद दहानी के बाद ज़ालिमों के साथ

मत बैठो। नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "जिसने किसी कौम की तादाद बढ़ाई, वह उन्हीं में से है।" (जिसने जिस...)

1. हाशियह अत-तहतावी अलल दुर्रुल मुख्तार, मुकद्दिमः अल-किताब, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 1/31।
2. पवित्र कुरान, 6/68।
3. तारीख बगदाद, हदीस 5167, अब्दुल्लाह बिन अत्ताब, दार अल-किताब अल-अरबी, बेरूत, 10/41।

الجواب: اس میں جو لوگ مسلمان کہلاتے ہیں گاندھی کے تابع ہو کر آرہے ہیں، اشتہار کی سرخی میں صرف اس کی آمد ہے اور اس کی خدمات اور قربانیوں کا ذکر کر کے اس کے استقبال کو شاندار بنانے کا شہد ومد ہے، باقی مسلم یا نا مسلم اس کے ساتھی یا تابع رکھے گئے ہیں اور پیغام بھی اسی کا سنانا لکھا ہے، پھر یہ جلوس دوسرے کا کیونکر ہو سکتا ہے، حدیث کے ارشاد پر نکتہ چینی مسلمان کا کام نہیں، فعل کفر میں جو دل سے شریک ہو وہ ظاہراً باطناً کافر ہے، اور جو اکراہ و اضطرار و مجبوری محض سے بظاہر شریک ہوا اسے معافی ہے۔ مگر اکراہ صحیح شرعی درکار ہے، کسی کی خاطر وغیرہ سے مجبور ہونا شرعی مجبوری نہیں اور بلا اکراہ شرعی شرکت کفر پر بھی شریعت مطہرہ لزوم کفر و تجدید اسلام و تجدید نکاح کا حکم دے گی۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۳: از شہر محلہ لو کپور چھوتا دروازہ مسئولہ سید رونق علی صاحب ۳ صفر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ خلافت اسلامیہ عرب کی کمیٹی کا جلسہ بریلی میں ہوگا، مولانا محمد علی و شوکت علی اور مہاتما گاندھی وغیرہ آئیں گے، بازار سجایا گیا ہے، ان سب کا جلوس دھوم دھام سے نکلے گا اور جلسہ میں مسلمان، ہندو، نیچری، وہابی، شیعہ سب شریک ہوں گے۔ ایسی حالت میں مسلمان اہلسنت وجماعت اس جلسہ میں شرکت کریں یا جلوس دیکھیں یا نہیں؟ اور اس جلسہ میں شرکت جائز ہے یا گناہ؟ کیسا گناہ؟ خدا کے واسطے حکم شریعت اس جلسہ میں چندہ دینے اور بیان سننے وغیرہ کا صاف صاف قرآن وحدیث سے بیان فرمایا جائے۔

الجواب: تعظیم مشرک کے جلوس میں شرکت حرام ہے، اور حرام فعل کا تماشا دیکھنا بھی حرام ہے۔ طحطاوی علی الدر المختار میں ہے: التفرج علی المحرم حرام (حرام پر خوشی بھی حرام ہے۔

ت) ایسے جلوس میں شرکت گناہ کبیرہ ہے، قال اللہ تعالیٰ: "فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ" اللہ تعالیٰ کا ارشاد گرامی ہے: پس نصیحت ویاد دہانی کے بعد ظالموں کے پاس مت بیٹھو (ت) نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: من سود مع قوم فهو منهم (جس نے جس

1 حاشیہ الطحطاوی علی الدر المختار مقدمۃ الکتاب دار المعرفۃ بیروت ۱/ ۳۱ 2 القرآن الکریم ۶/ ۶۸ 3 تاریخ بغداد حدیث ۵۱۶۷ عبد اللہ بن عتاب دار الکتاب العربی بیروت ۱۰/ ۴۱

Volume 15 - Fatawa Rizvia

(Whoever) increases the number of a people, is among them. (T) Giving donations for adultery/prostitution is also haram (prohibited).

Allah Almighty says: "And do not cooperate in sin and transgression." (1) — The blessed command of Allah Almighty is: Do not help each other in sin and excess. (T)

And making a non-Muslim a preacher for Muslims and listening to his speech is the gravest of major sins and ill-will towards Islam,

Allah Almighty's sacred command is: "They wish to refer their disputes to the Taghut [Satan/False deities] while they were ordered to reject him. And Satan wishes to lead them far astray." (2) — The sacred command of Allah Almighty is: Then they want to make Satan their arbiter, while the command for them was not to believe in him at all, and Iblis (Satan) wants to lead them far astray. (T)

The questioner wrote 'Mahatma'; this is haram. 'Mahatma' means the 'Great Soul,' which is an exclusive title for the most superior angels (peace be upon him and them). Similarly, those who wish to devise such a religion that removes the distinction between a Muslim and an infidel, and declares Sangam and Prayag as sacred symbols; those who say that today you have pleased your Hindu brothers and thus pleased your God; those who say that by holding firmly to the rope of God, even if the religion is lost, the world will certainly be gained—calling such people 'Maulana' is haram. It is said in the Hadith:

"Do not say to a hypocrite 'Ya Sayyidana' (O our master), for if he is your master, you have certainly angered your Lord." (3) And Allah Almighty knows best. — Do not call a hypocrite 'Ya Sayyidana' (O our leader), because if he is your leader, you have surely made your Lord angry with you. And Allah Almighty knows best. (T)

1. Al-Quran al-Karim 5/2
2. Al-Quran al-Karim 4/60
3. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, Hadith of Buraidah al-Aslami, Dar-ul-Fikr Beirut, 5/346-347

(जो किसी) कौम की तादाद बढ़ाता है, वह उन्हीं में से है। (त) हरामकारी (व्यभिचार) में चंदा देना भी हराम है।

अल्लाह तआला का फ़रमान है: "और गुनाह और ज़्यादती पर एक दूसरे की मदद न करो।" (1) — अल्लाह तआला का मुबारक फ़रमान है: गुनाह और ज़्यादती पर एक दूसरे की मदद न करो। (त)

और किसी गैर-मुस्लिम को मुसलमानों का उपदेशक (वाइज़) बनाना और उसका बयान सुनना सबसे बड़ा गुनाह और इस्लाम के प्रति दुर्भावना है,

अल्लाह तआला का पवित्र फ़रमान है: "वे चाहते हैं कि शैतान को अपना पंच (निर्णायक) बनाएँ जबकि उन्हें हुक्म दिया गया था कि उसे बिल्कुल न मानें, और इब्लीस यह चाहता है कि उन्हें दूर भटका दे।" (2) — अल्लाह तआला का पवित्र फ़रमान है: फिर चाहते हैं कि शैतान को अपना पंच बनाएँ और उन्हें तो हुक्म यह था कि उसे असल में न मानें और इब्लीस यह चाहता है कि उन्हें दूर भटका दे। (त)

सवाल करने वाले ने 'महात्मा' लिखा है, यह हराम है। महात्मा का अर्थ 'महान आत्मा' है जो विशेष रूप से सबसे श्रेष्ठ फ़रिश्तों (मलैकह) की उपाधि है (उन पर और उन सब पर सलाम हो)। इसी तरह, जो लोग ऐसा धर्म निकालना चाहते हैं जो मुस्लिम और काफिर का फ़र्क खत्म कर दे, संगम और प्रयाग को पवित्र प्रतीक घोषित कर दे; जो लोग यह कहें कि आज तुमने अपने हिंदू भाइयों को खुश कर लिया तो अपने खुदा को खुश कर लिया; जो लोग कहें कि खुदा की रस्सी मज़बूती से थामने से भले ही दीन हाथ से जाता रहे मगर दुनिया तो ज़रूर मिलेगी—ऐसे लोगों को 'मौलाना' कहना हराम है। हदीस में फ़रमाया गया है:

"मुनाफ़िक़ (पाखंडी) को 'या सय्यदना' (ऐ हमारे सरदार) न कहो, क्योंकि अगर वह तुम्हारा सरदार है तो तुमने निश्चित रूप से अपने रब को नाराज़ कर लिया है।" (3) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। — मुनाफ़िक़ को 'या सय्यदना' (ऐ हमारे सरदार) न कहो क्योंकि अगर वह तुम्हारा सरदार है तो तुमने यकीनन अपने रब को अपने आप से नाराज़ कर लिया, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

1. अल-कुरान अल-करीम 2/5 (सूरह अल-मायदा, आयत 2)

2. अल-कुरान अल-करीम 4/60

3. मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, हदीस बुरैदा अल-असलमी, दारुल फिक्र बेरुत 5/346-347

पेज 102 ऑफ़ 742

قوم کی کثرت بنائی وہ انہی میں سے ہے۔ ت) حرام کاری میں چندہ دینا بھی حرام ہے۔

قال اللہ تعالٰی: "وَلَا تَعَاوَنُوْا عَلَی الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ" ۔[1] — اللہ تعالٰی کا فرمانِ مبارک ہے: گناہ اور زیادتی پر ایک دوسرے کی مدد نہ کرو۔ (ت)

اور نامسلم کو واعظ مسلمین بنا کر اس کا بیان سننا اشد سے اشد کبیرہ و بدخواہیِ اسلام ہے،

قال اللہ تعالٰی "یُرِیْدُوْنَ اَنْ یَّتَحَاکَمُوْا اِلَی الطَّاغُوْتِ وَقَدْ اُمِرُوْا اَنْ یَّکْفُرُوْا بِہٖ وَیُرِیْدُ الشَّیْطٰنُ اَنْ یُّضِلَّہُمْ ضَلٰلًا بَعِیْدًا" ۔[2] — اللہ تعالٰی کا مقدس فرمان ہے: پھر چاہتے ہیں کہ شیطان کو اپنا پنچ بنائیں اور ان کو تو حکم یہ تھا کہ اسے اصلاً نہ مانیں اور ابلیس یہ چاہتا ہے کہ انہیں دور بہکادے۔ (ت)

سائل نے مہاتما لکھا یہ حرام ہے۔ مہاتما بمعنی روحِ اعظم ہے کہ خالص لقبِ افضل الملائکہ ہے علیہ و علیہم الصلوٰۃ والسلام، یوہیں جو لوگ ایسا مذہب نکالنا چاہیں کہ مسلم وکافر کا فرق اٹھا دے، سنگم و پریاگ کو مقدس علامت ٹھہرا دے جو لوگ کہیں کہ آج تم نے اپنے ہندو بھائیوں کو راضی کر لیا تو اپنے خدا کو راضی کر لیا، جو لوگ کہیں کہ خدا کی رسی مضبوط تھامنے سے اگرچہ دین ہاتھ سے جاتا رہے مگر دنیا تو ضرور ملے گی ایسوں کو مولانا کہنا حرام ہے، حدیث میں فرمایا:

لا تقولوا للمنافق یا سید نا فانہ ان یکن سید کم فقد اسخطتم ربکم ۔[3] واللہ تعالٰی اعلم۔ — منافق کو یا سیدنا (اے ہمارے سردار) نہ کہو کیونکہ اگر وہ تمہارا سردار ہے تو تم نے اپنے رب کو یقیناً اپنے سے ناراض کر لیا، واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

[1] القرآن الکریم ۲/۵ [2] القرآن الکریم ۴/۶۰ [3] مسند امام احمد بن حنبل حدیث بریده الاسلمی دارالفکر بیروت ۳۴۶/۵-۳۴۷

Volume Fifteen (15) Fatawa Ridawiyya

Treatise The Overwhelming Proofs against the Disbelieving Necharis 1335 AH (Overwhelming proofs against the Nechari disbelievers)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Problem 14: What do the scholars who nurture the faith and the renowned jurists (may Allah Almighty increase their numbers and grant them victory) say regarding this question? In this region of Kathiawar, an assembly named the "Kathiawar Muslim Educational Conference," an educational body for the Muslims of Kathiawar, has been established. Its initiators and decision-makers are the followers and associates of Aligarh College. Their first session was held on October 12, 1916, at Junagadh (Kathiawar), presided over by Dr. Ziauddin Ahmad, a professor at Aligarh College, with Munshi Ghulam Muhammad, Barrister-at-Law and Aligarh College's agent in Kathiawar, as Secretary. He is also a supporter of the All India Muhammadan Educational Conference. Maulvi Sulaiman Phulwarvi Jan-e-Janan of the disgraced Nadwa was appointed as the preacher. The aim of this conference is identical to that of the All India Muhammadan Educational Conference, wherein, without regard for Sunnis, any person professing the Kalima—be they Rafidhi, Wahhabi, Nechari, Qadiani, Chakralavi, etc.—can become a member. Some Muslims, considering such a gathering (conference) to be the means of their religious and worldly progress, support it with their lives and wealth, unaware of its religious mischief and harm. Without any distinction or consideration for the Ahl-ul-Sunnah, they regard all irreligious apostates and claimants of Islam as Muslims and make them members. In fact, they exhibit no fear of God in appointing them as presidents, secretaries, and preachers. If someone advises that such a "mixed" Muslim conference is contrary to the noble Sharia, they offer this excuse...

Page 104 of 742

जिल्द पंद्रह (15) फ़तावा रज़विया

रिसाला अद-दलाएलुल क़ाहेरा अलल कफ़रतुल नयाशिरा १३३५ हिजरी (नेचरी काफिरों के खिलाफ प्रबल दलीलें)

बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम

मसअला 14: क्या फरमाते हैं दीन-परवर उलमा और नामी फुकहा (अल्लाह तआला उनकी तादाद बढ़ाए और उनकी मदद फरमाए) इस सवाल के बारे में कि इस मुल्क काठियावाड़ में 'काठियावाड़ मुस्लिम एजुकेशनल कांफ्रेंस' नाम की एक मजलिस, यानी काठियावाड़ के मुसलमानों की तालीमी मजलिस कायम हुई है, जिसके मुख्य कर्ता-धर्ता अलीगढ़ कॉलेज के अनुयायी और संबंधी हैं। उनका पहला जलसा 12 अक्टूबर 1916 ईस्वी को जूनागढ़ (काठियावाड़) के स्थान पर हुआ, जिसके सदर (अध्यक्ष) अलीगढ़ कॉलेज के प्रोफेसर डॉ. ज़ियाउद्दीन अहमद और सेक्रेटरी मुंशी गुलाम मोहम्मद, बैरिस्टर-एट-लॉ, काठियावाड़ी एजेंट अलीगढ़ कॉलेज और ऑल इंडिया मुहम्मडन एजुकेशनल कांफ्रेंस के समर्थक थे। वाअज़ (उपदेशक) मौलवी सुलेमान फुलवारवी जान-ए-जानां नदवा मख़ज़ूला करार पाए। इस कांफ्रेंस का मक़सद भी ऑल इंडिया मुहम्मडन एजुकेशनल कांफ्रेंस वाला ही है, जिसमें सुन्नियों का लिहाज़ किए बिना हर कलमा गो—चाहे वह राफिज़ी, वहाबी, नेचरी, कादियानी, चकरालवी वगैरह हो—रुक्न (मेंबर) बन सकता है। ऐसी मजलिस (कांफ्रेंस) को कुछ मुसलमान अपनी दीनी और दुनियावी तरक्की का सबब समझकर जान और माल से इमदाद (मदद) करते हैं, और इसकी दीनी खराबी और नुक़सान से वाकिफ नहीं हैं। और अहल-ए-सुन्नत के बीच बिना किसी फर्क और रियायत के, तमाम बेदीनों, मुर्तदों और इस्लाम के दावेदारों को मुसलमान समझकर रुक्न (मेंबर) बनाते हैं, बल्कि उन्हें सदर, सेक्रेटरी और वाअज़ बनाने में भी खुदा का खौफ नहीं लाते। और अगर कोई नसीहत करे कि ऐसी खिचड़ी मुस्लिम कांफ्रेंस शरीअत-ए-मुतह्हरा के खिलाफ है, तो वे बहाना बताते हैं...

पेज 104 ऑफ़ 742

جلد پازدہم (۱۵) فتاویٰ رضویہ

رسالہ الدلائل القاھرۃ علی الکفرۃ النیاشرۃ ۱۳۳۵ھ (نیچری کافروں کے خلاف دلائل قاہرہ)

بسم اللہ الرحمن الرحیم

مسئلہ ۱۴: کیا فرماتے ہیں علمائے دین پرور و فقہائے نامور (کثرھم اللہ تعالیٰ ونصرہم) اس سوال میں کہ اس ملک کاٹھیاوار میں ایک مجلس بنام "کاٹھیاوار مسلم ایجو کیشنل کانفرنس" یعنی کاٹھیاوار کے مسلمانوں کی تعلیمی مجلس قائم ہوئی ہے جس کے محرک و مختار متبعین و متعلقین علیگڑھ کالج ہیں، ۱۲ اکتوبر ۱۹۱۶ء کو ان کا پہلا جلسہ، جونا گڑھ (کاٹھیاوار) مقام پر ہوا جس کا صدر ڈاکٹر ضیاء الدین احمد پروفیسر علیگڑھ کالج و سکریٹری منشی غلام محمد بیرسٹر ایٹ لاء کاٹھیاواری ایجنٹ علیگڑھ کالج ومؤید آل انڈیا محمڈن ایجو کیشنل کانفرنس اور واعظ مولوی سلیمان پھلواروی جان جاناں ندوہ مخذولہ قرار پائے، اس کانفرنس کا مقصد بھی آل انڈیا محمڈن ایجو کیشنل کانفرنس کا ہے جن میں بلا رعایت سنی ہر کلمہ گو رافضی، وہابی، نیچری، قادیانی، چکڑالوی و غیرہم رکن (ممبر) ہو سکتے ہیں۔ ایسی مجلس (کانفرنس) کو بعض مسلمان اپنی دینی و دنیوی ترقی کا سبب جان کر جان و مال سے امداد کرتے ہیں، اور دینی مفسدہ و مضرت سے آگاہ نہیں۔ اور بلا تفریق و رعایت اہل سنت تمام بے دینوں مرتدوں، مدعیان اسلام کو مسلمان سمجھ کر رکن (ممبر) بنائیں، بلکہ ان کے صدر اور سیکرٹری اور واعظ بنائے میں بھی خوف خدا نہ لائیں، اور کوئی نصیحت کرے کہ ایسی کھچڑی مسلم کانفرنس خلاف شرع شریف ہے تو یہ بہانا بتائیں

Fatawa Razawiya, Volume 15

Where is this religious conference? It has been established for worldly progress, as our country is lagging behind everyone in education. What is the ruling in the Shariah regarding Sunnis establishing such a conference, supporting it with life and wealth, participating in its meetings, considering irreligious apostates as Muslims, socializing with them, and hoping for progress through them? May our Imams of religion (may Allah Almighty have mercy on them) explain this clearly to save these simple Muslims from the pit of misguidance and the tactics of the irreligious, and thus attain the blessings of both worlds. Upon receiving the answer, God willing, this inquiry will be printed and distributed among Muslims generally in Kathiawar, Gujarat, Burma, etc., for propagation. Only.

Date: 21 Muharram al-Haram 1335 Hijri, Thursday. Written by the sinful servant, the servant Qasim Mian (may he be forgiven), from Gondal, Kathiawar region.

The Answer:

(1) Establishing such an assembly is misguidance, and participating in it is forbidden (haram). Socializing with people of bad beliefs is like fire, and it leads one towards the Great Fire (Hell). Allah Almighty says:

"And if Satan causes you to forget, then after the reminder do not sit with the wrongdoing people."[1] | And if Satan makes you forget, then do not sit with the oppressors after remembrance.

It is stated in Tafsirat-e-Ahmadiyya:

"This includes the disbeliever, the innovator, and the transgressor, and sitting with all of them is prohibited."[2] | Every disbeliever, innovator, and transgressor is included in the ruling of this verse, and sitting with any of them is not permitted.

Allah Almighty says:

"And do not incline toward those who do wrong, lest you be touched by the Fire."[3] | Do not incline towards the wrongdoers, lest the fire touches you.

In a Sahih Muslim Hadith, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Beware of them and let them beware of you, lest they mislead you." | Keep away from them and keep them away from you.

[1] Al-Quran al-Karim 6/68 [2] At-Tafsirat al-Ahmadiyya, under Verse 6/68, Karimi Press, Bombay, India, p. 388 [3] Al-Quran al-Karim 11/113

फ़तावा रज़विया, जिल्द पंद्रहवीं (15)

कि यह धार्मिक सम्मेलन कहाँ है? यह तो दुनियावी तरक्की के लिए कायम किया गया है जो हमारा मुल्क तालीम में सब से पीछे है। क्या सुन्नियों को ऐसी कांफ्रेंस का कायम करना और जान व माल से इसकी मदद करना, इसके जलसे में शरीक होना, बद-दीन मुर्तदों को मुसलमान समझना और उन से मेल-जोल पैदा करना और उन से तरक्की की उम्मीद रखना शरअ शरीफ़ में क्या हुक्म रखता है? ये हमारे अइम्मा-ए-दीन (रहिमहलमुल्लाह तआला) वजाहत से बयान कर के उन सीधे-सादे मुसलमानों को गुमराही के गढ़े और बेदीनों के हथकंडों से बचा कर नेअमा-ए-दारैन हासिल करें, जवाब आने पर इंशा अल्लाह तआला इस इस्तिफ़्ता को छपवा कर इस मुल्क काठियावाड़ व गुजरात व बर्मा वगैरह हर जगह पर ब-ग़र्ज़-ए-इशाअत मुसलमानों में आम तौर से तक़सीम किया जाएगा। फ़क़त

तारीख 21 मुहर्रमुल हराम 1335 हिजरी मुक़द्दसा पंजशंबा (गुरुवार)। राक़िम आसिम ख़ादिम कासिम मियां अफ़ि अनहु अज़ मक़ाम गोंडल इलाक़ा काठियावाड़।

अल-जवाब:

(1) ऐसी मज्लिस मुक़र्रर करना गुमराही है और इस में शिरकत हराम, और बद-मज़हबों से मेल-जोल आग है और इस बड़ी आग की तरफ़ खींच कर ले जाने वाला। अल्लाह अज़्ज़वजल फरमाता है:

"और अगर शैतान तुझे भुला दे, तो याद आने पर ज़ालिमों के पास मत बैठ।"[1] | (अरबी आयत: व इम्मा युन्सियन्नकश शैतोनु फ़ला तक़ुद बादज़्ज़िक्रा मअल क़ौमिज़्ज़ालिमीन)

तफ़सीरात-ए-अहमदिया में है:

"इसमें काफ़िर, बिदअती और फ़ासिक़ सब शामिल हैं और उन सब के साथ बैठना मना है।"[2] | इस आयत के हुक्म में हर काफ़िर व मुब्तदिअ और फ़ासिक़ दाख़िल हैं और उन में से किसी के पास बैठने की इजाज़त नहीं।

अल्लाह अज़्ज़वजल फ़रमाता है:

"ज़ालिमों की तरफ़ झुकाव न करो कि तुम्हें आग छुएगी।"[3] | (अरबी आयत: वला तरकनू इल्लल्लज़ीनज़लमु फत मस्सकुमुन्नार)

सहीह मुस्लिम शरीफ़ की हदीस में है, हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

"उन से दूर रहो और उन्हें अपने से दूर करो ताकि वो तुम्हें गुमराह न करें।" | (अरबी हदीस: इय्याकुम व इय्याहुम ला युज़िल्लूनकुम)

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 6/68 [2] अत-तफ़सीरातुल अहमदिया, तहत आयत 6/68 मत्वअ-ए-करीमी बम्बई, इंडिया स. 388 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 11/113

کہ یہ دینی کانفرنس کہاں ہے یہ تو دنیوی ترقی کے لئے قائم کی گئی ہے جو ہمارا ملک تعلیم میں سب سے پیچھے ہے، آیا سنیوں کو ایسی کانفرنس کا قائم کرنا اور جان و مال سے اس کی مدد کرنا، اس کے جلسہ میں شریک ہونا بددین مرتدوں کو مسلمان سمجھنا اور ان سے میل جول پیدا کرنا اور ان سے ترقی کی امید رکھنا شرع شریف میں کیا حکم رکھتا ہے؟ یہ ہمارے ائمہ دین (رحمہم اللہ تعالیٰ) وضاحت سے بیان کر کے ان سیدھے سادے مسلمانوں کو گمراہی کے گڑھے اور بیدینوں کے ہتھکنڈوں سے بچا کر نعمائے دارین حاصل کریں، جواب آنے پر ان شاء اللہ تعالیٰ اس استفتاء کو چھپوا کر اس ملک کاٹھیاوار و گجرات و برما وغیرہ ہاجگہ پر بغرض اشاعت مسلمانوں میں عام طور سے تقسیم کیا جائے گا۔ فقط

تاریخ ۲۱ محرم الحرام ۱۳۳۵ ہجری مقدسہ پنجشنبہ۔ راقم آثم خادم قاسم میاں عفی عنہ از مقام گونڈل علاقہ کاٹھیاوار

الجواب:

(۱) ایسی مجلس مقرر کرنا گمراہی ہے اور اس میں شرکت حرام، اور بد مذہبوں سے میل جول آگ ہے اور اس بڑی آگ کی طرف کھینچ کر لے جانے والا، اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"وَاِ مَّا یُنْسِیَنَّکَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّکْرٰی مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ" ۱ | اور اگر تجھے شیطان بھلادے تو یاد آنے پر پاس نہ بیٹھ ظالموں کے۔

تفسیرات احمدیہ میں ہے:

دخل فیہ الکافر والمبتدع والفاسق والقعود مع کلھم ممتنع ۲۔ | اس آیت کے حکم میں ہر کافر و مبتدع اور فاسق داخل ہیں اور ان میں سے کسی کے پاس بیٹھنے کی اجازت نہیں۔

اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"وَلَا تَرْكَنُوْٓا اِلَى الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ" ۳۔ | ظالموں کی طرف میل نہ کرو کہ تمہیں آگ چھوئے گی۔

صحیح مسلم شریف کی حدیث میں ہے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

ایاکم وایاھم لایضلونکم | ان سے دور رہو اور انھیں اپنے سے دور کرو

۱ القرآن الکریم ۶/۶۸ ۲ التفسیرات لاحمدیہ تحت آیۃ ۶/۶۸ مطبع کریمی بمبئی، انڈیا ص ۳۸۸ ۳ القرآن الکریم ۱۱/۱۱۳

Fatawa Rizvia Volume 15

| And they should not put you into trial[1] | Lest they mislead you, lest they put you into trial. |

It is the faith of a Muslim that no one wishes for our well-being more than Allah and His Messenger (Jalla wa 'Ala, Sallallahu 'alayhi wa Sallam). Whatever they call us towards certainly contains our benefit in both worlds, and whatever they forbid is undoubtedly pure harm and calamity. If someone appearing in Muslim form calls towards something contrary to their command, they will certainly use smooth and sweet talk. And when one gets deceived and follows them, they will strike the neck and loot the wealth. Woe to that goat which does not listen to the command of its shepherd and follows a wolf that comes wearing a sheep's wool. O! Mustafa (Sallallahu 'alayhi wa Sallam) forbids you; he is your well-wisher more than your own life. "He is greedy for your (good)"[2]. Your falling into hardship is heavy upon his noble heart. "Grievous to him is what you suffer"[3]. By Allah! He is more kind to you than a very loving mother to her only son. "To the believers, he is kind and merciful"[4]. O! Listen to them, hold onto their hem, cling to their feet, they say:

| Keep away from them and keep them away from you, lest they mislead you and lest they put you into trial[5]. | Stay away from them and keep them away from yourself, lest they mislead you, lest they put you into trial. |

In a Hadith by Ibn Hibban, Tabarani, and 'Uqayli, it is narrated that the Holy Prophet (Sallallahu 'alayhi wa Sallam) said:

| Do not eat with them, do not drink with them, do not sit with them, and do not marry with them. If they fall ill, do not visit them, and if they die, do not attend their funeral. | Do not eat with them, do not drink water with them, do not sit with them, do not establish relationships with them. If they fall ill, do not go to inquire, if they die, do not go to the funeral. |

---

1 Sahih Muslim, Chapter on the Prohibition of Narrating from the Weak, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 10/1 2 Al-Quran al-Kareem 9/128 3 Al-Quran al-Kareem 9/128 4 Al-Quran al-Kareem 9/128 5 Sahih Muslim, Chapter on the Prohibition of Narrating from the Weak, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 10/1

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रह (15)

| और वे तुम्हें आज़माइश में न डालें[1] | कहीं वे तुम्हें गुमराह न कर दें, कहीं वे तुम्हें फ़ितने में न डाल दें। |

मुसलमान का ईमान है कि अल्लाह और उसके रसूल (जल्ल व अला, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से बढ़कर हमारा भला चाहने वाला कोई नहीं है। वे जिस बात की तरफ बुलाएँ निश्चित रूप से हमारे दोनों जहानों की भलाई उसी में है, और जिस बात से मना फ़रमाएँ, उसमें निसंदेह सरासर नुकसान और बला है। कोई मुस्लिम रूप में प्रकट होकर जो उनके आदेश के विपरीत बुलाए, वह यकीनन चिकनी-चुपड़ी बातें करेगा। और जब कोई धोखे में आकर उसके साथ हो लिया, तो वह गर्दन मारेगा, माल लूटेगा। शामत उस बकरी की जो अपने चरवाहे की बात न सुने और उस भेड़िये के पीछे चल दे जो भेड़ की खाल पहनकर आया हो। अरे! मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तुम्हें मना फ़रमाते हैं, वह तुम्हारी जान से ज़्यादा तुम्हारे खैरख्वाह हैं। "वह तुम्हारी (भलाई के) लालायित हैं"[2]। तुम्हारा कष्ट में पड़ना उनके पवित्र हृदय पर भारी है। "उन्हें तुम्हारी तकलीफ बहुत भारी लगती है"[3]। अल्लाह की कसम! वे तुम पर उससे भी ज़्यादा मेहरबान हैं जैसे एक बहुत प्यारी माँ अपने इकलौते बेटे पर होती है। "वह मोमिनों पर निहायत शफ़ीक और मेहरबान हैं"[4]। अरे! उनकी सुनो, उनका दामन थाम लो, उनके कदमों से लिपट जाओ, वे फ़रमाते हैं:

| उनसे दूर रहो और उन्हें अपने से दूर करो, कहीं वे तुम्हें गुमराह न कर दें और कहीं वे तुम्हें आज़माइश में न डालें[5]। | उनसे दूर रहो और उन्हें अपने से दूर करो, कहीं वे तुम्हें गुमराह न कर दें, कहीं वे तुम्हें फ़ितने में न डाल दें। |

इब्ने हिब्बान, तबरानी और उकैली की हदीस में है कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

| उनके साथ न खाओ, उनके साथ न पियो, उनके साथ न बैठो और उनके साथ निकाह न करो। जब वे बीमार हों तो उनकी बीमार-पुर्सी के लिए न जाओ, और जब मर जाएँ तो उनके जनाज़े में शामिल न हो। | उनके साथ खाना न खाओ, उनके साथ पानी न पियो, उनके पास न बैठो, उनसे रिश्ता न करो। वे बीमार पड़ें तो पूछने न जाओ, मर जाएँ तो जनाज़े पर न जाओ। |

---

1 सहीह मुस्लिम, बाबून्-नहयी अनिर-रिवायति अनिज़्-ज़ुआफ़ा, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 10/1
2 अल-क़ुरान अल-करीम 9/128 3 अल-क़ुरान अल-करीम 9/128 4 अल-क़ुरान अल-करीम

9/128 5 सहीह मुस्लिम, बाबून्-नहयी अनिर-रिवायति अनिज़्-ज़ुआफ़ा, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 10/1

पृष्ठ 106/742

| ولا یفتنونکم 1 | کہیں وہ تمھیں گمراہ نہ کر دیں کہیں وہ تمھیں فتنہ میں نہ ڈال دیں۔ |

مسلمان کا ایمان ہے کہ اللہ ورسول سے زیادہ کوئی ہماری بھلائی چاہنے والا نہیں جل وعلا وصلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم جس بات کی طرف بلائیں یقینا ہمارے دونوں جہان کا اس میں بھلا ہے، اور جس بات سے منع فرمائیں بلا شبہ سراسر ضرر و بلا ہے۔ مسلمان صورت میں ظاہر ہو کر جو ان کے حکم کے خلاف کی طرف بلائے یقین ضرور چکنی چپنی باتیں کرے گا اور جب یہ دھوکے میں آیا اور ساتھ ہولیا تو گردن مارے گا مال لوٹے گا شامت اس بکری کی کہ اپنے راعی کا ارشاد نہ سنے اور بھیڑیا جو کسی بھیڑ کی اون پہن کر آیا اس کے ساتھ ہولے، ارے! مصطفیٰ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تمہیں منع فرماتے ہیں وہ تمھاری جان سے بڑھ کر تمھارے خیر خواہ ہیں "حَرِیْصٌ عَلَیْکُمْ" 2 تمھارا مشقت میں پڑنا ان کے قلب اقدس پر گراں ہے "عَزِیْزٌ عَلَیْہِ مَا عَنِتُّمْ" 3 واللہ وہ تم پر اس سے زیادہ مہربان ہیں جیسے نہایت چہیتی ماں اکلوتے بیٹے پر "بِالْمُؤْمِنِیْنَ رَءُوْفٌ رَّحِیْمٌ" 4۔ ارے! ان کی سنو، ان کا دامن تھام لو، ان کے قدموں سے لپٹ جاؤ، وہ فرماتے ہیں:

| ایاکم و ایاہم لا یضلونکم ولا یفتنونکم 5۔ | ان سے دور رہو اور انھیں اپنے سے دور کرو کہیں وہ تمھیں گمراہ نہ کر دیں کہیں وہ تمھیں فتنہ میں نہ ڈال دیں۔ |

ابن حبان و طبرانی و عقیلی کی حدیث میں ہے کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

| لا تؤاکلوھم ولا تشاربوھم ولا تجالسوھم ولا تناکحوھم واذا مرضوا فلا تعودوھم واذاما توا فلا تشھدوھم | ان کے ساتھ کھانا نہ کھاؤ ان کے ساتھ پانی نہ پیو، ان کے پاس نہ بیٹھو، ان سے رشتہ نہ کرو۔ وہ بیمار پڑیں تو پوچھنے نہ جاؤ، مر جائیں تو جنازہ پر نہ جاؤ، |

1 صحیح مسلم باب النہی عن الروایۃ عن الضعفاء قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۰/۱ 2 القرآن الکریم ۱۲۸/۹ 3 القرآن الکریم ۱۲۸/۹ 4 القرآن الکریم ۱۲۸/۹ 5 صحیح مسلم باب النہی عن الروایۃ عن الضعفاء قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۰/۱

Fatawa-e-Rizvia Volume 15

Do not pray for them (the funeral prayer) nor pray with them - 1 | Neither offer their funeral prayer nor pray with them.

Ameer-ul-Momineen Umar Farooq-e-Azam (Radi Allahu Anhu) found a hungry traveler in the Sacred Mosque of the Prophet (Sallallahu Alayhi Wasallam) after Maghrib prayer. He took him to his home of the Caliphate and asked for food for him. When he sat down to eat, some sign of deviance (bad-mazhabi) appeared from him. Immediately, the order was given to remove the food and turn him out. The food was taken from before him and he was expelled. Someone came to Syeduna Abdullah ibn Umar (Radi Allahu Anhuma) and said: "So-and-so person has sent his greetings (Salam) to you." He said: "Do not convey greetings to him from me, for I have heard that he has introduced some religious innovation (bad-mazhabi)." Syeduna Sa'id bin Jubair, a student of Abdullah ibn Abbas (Radi Allahu Anhum), met a deviant person on the way. He said, "I want to say something." He replied, "I do not want to listen." He said, "Just one word." Placing his thumb on the tip of his little finger, he said, "Not even half a word." People asked the reason for this, he said, "I am like them [following the elders]." Two deviants came to Imam Muhammad bin Sirin, a student of Anas (Radi Allahu Anhu), and said, "Shall we recite some verses of the Word of Allah to you?" He said, "I do not want to listen." They said, "Shall we narrate some Hadiths of the Prophet (Sallallahu Alayhi Wasallam)?" He said, "I do not want to listen." They insisted. He said, "Either you two leave, or I will leave." Finally, they left frustrated and losers. People asked, "O Imam! What harm would it have been if they recited some verses or Hadiths?" He said, "I feared that they would attach their own interpretations to the verses and Hadiths, and if that stayed in my heart, I would be destroyed." The Imams had this fear, and now common people have such audacity! There is no power or might except with Allah. And one who does not have religion or wisdom will prefer worldly wealth in such a place. This is a loss of capital as well as the mockery of neighbors (meaning both loss of wealth and the joy of enemies). Who is the neighbor? That 'worst companion' (Bais-al-Qareen) the accursed Satan. How happy he will be that in one trick he caused loss in both worlds; wealth is gone and he also became deserving of punishment in the hereafter.

"He lost this world and the hereafter. That is the manifest loss." 2 | A loss in both this world and the hereafter, this is a clear loss.

1 Kanz al-Ummal Hadith 32468, 32528, 32529, 32542, Mu'assasat ar-Risalah Beirut 11/ 529, 540 & 542, Al-Du'afa al-Kabir Hadith 153 Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut 1/ 126, Al-Ilal al-Mutanahiya Hadith 260 Dar Nashr al-Kutub al-Islamiyya Lahore 1/ 162 2 Al-Quran Al-Kareem 22/ 11

फ़तावा रिज़विया जिल्द पंद्रह (15)

न उनकी नमाज़ पढ़ो और न उनके साथ नमाज़ पढ़ो - 1 | न उनकी नमाज़ पढ़ो न उनके साथ नमाज़ पढ़ो।

अमीरुल मोमिनीन उमर फ़ारूक़ आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने मस्जिद-ए-अक़दस नबवी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) में नमाज़-ए-मग़रिब के बाद किसी मुसाफ़िर को भूखा पाया, उसे अपने साथ काशाना-ए-खिलाफ़त ले आए। उसके लिए खाना मँगवाया। जब वह खाने बैठा, तो उससे कोई बद-मज़हबी (धर्म-विमुखता) की बात ज़ाहिर हुई। फ़ौरन हुक्म हुआ कि खाना उठा लिया जाए और उसे निकाल दिया जाए। सामने से खाना उठवा लिया और उसे निकलवा दिया। सय्यदुना अब्दुल्लाह इब्ने उमर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) के पास किसी ने आकर अर्ज़ की: "फ़लाँ शख़्स ने आपको सलाम कहा है।" आपने फ़रमाया: "मेरी तरफ़ से उसे सलाम न कहना, क्योंकि मैंने सुना है कि उसने कोई बद-मज़हबी निकाली है।" सय्यदुना सईद बिन जुबैर, जो अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) के शागिर्द थे, उन्हें रास्ते में एक बद-मज़हब मिला। उसने कहा, "मैं कुछ अर्ज़ करना चाहता हूँ।" आपने फ़रमाया, "मैं सुनना नहीं चाहता।" उसने अर्ज़ की, "एक कलिमा (शब्द)।" आपने अपनी छोटी उँगली के सिरे पर अँगूठा रख कर फ़रमाया, "आधा लफ़्ज़ भी नहीं।" लोगों ने अर्ज़ की कि इसका क्या सबब (कारण) है? फ़रमाया "अज़ ईशां मनम" (मैं उन्हीं में से हूँ [यानी अपने बुज़ुर्गों के नक़्शे-क़दम पर हूँ])। इमाम मुहम्मद बिन सिरीन, जो अनस (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के शागिर्द थे, उनके पास दो बद-मज़हब आए और अर्ज़ की, "क्या हम आपको अल्लाह के कलाम की कुछ आयतें सुनाएँ?" फ़रमाया, "मैं सुनना नहीं चाहता।" अर्ज़ की, "नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की कुछ हदीसें सुनाएँ।" फ़रमाया, "मैं सुनना नहीं चाहता।" उन्होंने इसरार (ज़ोर) किया। फ़रमाया, "तुम दोनों उठ जाओ या मैं उठ जाता हूँ।" आख़िरकार वे ख़ायब व ख़ासिद (नाकाम और शर्मिंदा) चले गए। लोगों ने अर्ज़ की, "ऐ इमाम! आपका क्या हर्ज था अगर वे कुछ आयतें या हदीसें सुनाते?" फ़रमाया, "मुझे डर था कि वे आयतों और हदीसों के साथ अपनी कुछ ग़लत तावील (व्याख्या) लगाएँगे और अगर वह मेरे दिल में घर कर गई, तो मैं हलाक़ (तबाह) हो जाऊँगा।" आइम्मा (धर्मगुरुओं) को यह डर था और अब अवाम (आम लोगों) को यह जुर्रत है। वला हौल वला कुव्वत इल्ला बिल्लाह। और ऐसी जगह दुनियावी माल पसंद करेगा जिसके पास दीन नहीं और जो अक़्ल से कोरा है। यह पूँजी का नुक़सान भी है और पड़ोसी की हँसी भी (एक तो माल का नुक़सान और दूसरा पड़ोसी की ख़ुशी)। पड़ोसी कौन? वह 'बइसल क़रीन' मलऊन शैतान।

वह कितना खुश होगा कि एक ही दाँव में दोनों जहान का नुक़सान पहुँचाया; माल भी गया और आख़िरत में अज़ाब का भी हक़दार हुआ।

"उसने दुनिया और आख़िरत दोनों गँवा दीं। यही तो खुला घाटा है।" 2 | दुनिया और आख़िरत दोनों का घाटा, यही है साफ़ नुकसान। (त)

1 कन्ज़ुल उम्माल हदीस 32468, 32528, 32529, 32542, मुअस्ससतुर रिसाला बैरुत 11/ 529, 540 और 542, अद-दुआफ़ाउल कबीर हदीस 153 दारुल कुतुबुल इल्मिय्या बैरुत 1/ 126, अल-इलालुल मुतनाहिया हदीस 260 दार नश्रुल कुतुबुल इस्लामिया लाहौर 1/ 162 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 22/ 11

ولا تصلوا علیھم ولا تصلوا معھم - 1 | نہ ان کی نماز پڑھو نہ ان کے ساتھ نماز پڑھو۔

امیر المومنین عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے مسجد اقدس بنی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں نماز مغرب کے بعد کسی مسافر کو بھوکا پایا اپنے ساتھ کاشانہ خلافت میں لے آئے اس کے لئے کھانا منگوایا، جب وہ کھانے بیٹھا کوئی بات بد مذہبی کی اس سے ظاہر ہوئی فورا حکم ہوا کہ کھانا اٹھا لیا جائے اور اسے نکال دیا جائے، سامنے سے کھانا اٹھوا لیا اور اسے نکلوا دیا۔ سیدنا عبد اللہ ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے کسی نے آکر عرض کی: فلاں شخص نے آپ کو سلام کہا ہے، فرمایا: لا تقرأہ منی السلام فانی سمعت انہ احدث میری طرف سے اسے سلام نہ کہنا کہ میں نے سنا ہے کہ میں نے کچھ بد مذہبی نکالی۔ سیدنا سعید بن جبیر شاگرد عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہم کو راستہ میں ایک بد مذہب ملا، کہا کچھ عرض کرنا چاہتا ہوں، فرمایا سننا نہیں چاہتا۔ عرض کی ایک کلمہ اپنا انگوٹھا چھنگلیا کے سرے پر رکھ کر فرمایا ولا نصف کلمہ آدھا لفظ بھی نہیں۔ لوگوں نے عرض کی اس کا کیا سبب ہے، فرمایا از ایشان منم ہے، امام محمد بن سیرین شاگرد انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے پاس دو بد مذہب آئے عرض کی کچھ آیات کلام اللہ آپ کو سنائیں، فرمایا میں سننا نہیں چاہتا، عرض کی کچھ احادیث نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سنائیں، فرمایا میں سننا نہیں چاہتا، انھوں نے اصرار کیا، فرمایا تم دونوں اٹھ جاؤ یا میں اٹھا جاتا ہوں، آخر وہ خائب وخاسر چلے گئے، لوگوں نے عرض کی اے امام! آپ کا کیا حرج تھا اگر ہو کچھ آیتیں یا حدیثیں سناتے، فرمایا میں نے خوف کیا کہ وہ آیات واحادیث کے ساتھ اپنی کچھ تاویل لگائیں اور وہ میرے دل میں رہ جائے تو ہلاک ہو جاؤں۔ ائمہ کو یہ خوف تھا اور اب عوام کو یہ جرات ہے ولا حول ولا قوۃ الا باللہ۔ اور ایسی جگہ مال دنیاوی پسند کرے گا جو دین نہیں رکھتا س جو عقل سے

بہرہ نہیں۔ یہ نقصان مایہ دگر شماتت ہمسایہ (ایک تو مال نقصان اور دوسرے ہمسایہ کی خوشی۔ت) ہمسایہ کون؟ وہ بئس القرین شیطان لعین کیسا خوش ہوگا کہ ایک ہی کرشمے میں دونوں جہان کا نقصان پہنچایا، مال بھی گیا اور اخرت میں عذاب کا بھی مستحق ہوا،

"خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ" 2 | دنیا اور آخرت دونوں کا گھاٹا، یہی ہے صریح نقصان (ت)

1 کنز العمال حدیث ۳۲۴۶۸، ۳۲۵۲۸، ۳۲۵۲۹، ۳۲۵۴۲، مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۱/ ۵۲۹، ۵۴۰ و ۵۴۲، الضعفاء الکبیر حدیث ۱۵۳ دارالکتب العلمیہ بیروت ۱/ ۱۲۶، العلل المتناھیۃ حدیث ۲۶۰ دارنشر الکتب الاسلامیہ لاہور ۱/ ۱۶۲ 2 القرآن الکریم ۲۲/ ۱۱

Fatawa Ridawiyya (Volume 15)

Look, the path of peace is the one your beloved Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) told you: "Iyyakum wa iyyahum la yudillunakum wa la yaftinunakum."[1] Keep away from them and keep them away from you, lest they lead you astray or cast you into trial.

Look, the path of salvation is the one your Lord (Mighty and Majestic) told you: "Then sit not thou, after remembrance, with the congregation of wrong-doers. (6:68)"[2] Do not sit with the wrongdoers after remembering. (T)

If you have sat with any of them by mistake, then stand up immediately upon remembering. For details on these subjects, more than fifty books have been printed and published, including the fatwa of all the senior scholars of the Two Holy Sanctuaries named "Fatawa al-Haramayn bar Jaf Nadwat al-Mayn" and the fatwa of the general scholars of India named "Fatawa al-Sunnah li-Iljam Ahl al-Fitnah," as well as "Fatawa al-Qudwah," "Al-Nadhir al-Ahmad," and "Al-Nadhir al-Mubin," etc. And guidance is in the hand of Allah (Mighty and Majestic).

"And Allah speaketh the truth and He guideth unto the way. (33:4)"[3] And Allah speaks the truth, and He shows the way. Allah is sufficient for us. "Allah is sufficient for us! and what a good distributor of affairs is He! (3:173)"[4] And what an excellent Disposer of affairs! (T)

And may the blessings of Allah be upon our Master and Leader Muhammad and his Family and Companions with honor. And Allah knows best. Humble Ahmad Raza Qadri. (2) The answer is correct, and Allah Almighty knows best the right course. Written by Muhammad Hamid Raza al-Qadri al-Baraylawi.

1. Sahih Muslim, Chapter on the prohibition of narrating from the weak, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/10
2. Al-Quran Al-Karim 6/68
3. Al-Quran Al-Karim 33/4
4. Al-Quran Al-Karim 3/173

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

देखो, अमन की राह वही है जो तुम्हें तुम्हारे प्यारे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने बताई: "इयाकुम व इय्याहुम ला युदिल्लूनकुम वला यफ़्तिनूनाकुम।"[1] उनसे दूर रहो और उन्हें अपने से दूर करो, कहीं वे तुम्हें गुमराह न कर दें और तुम्हें फ़ितने में न डाल दें।

देखो, निजात की राह वही है जो तुम्हारे रब (अज़्वजल) ने बताई: "फ़ला तक़उद बा'दद दिक्रा मअल क़ौमिज़ ज़ालिमीन (68)"[2] याद आने पर ज़ालिमों के पास न बैठो। (त)

भूल से उनमें से किसी के पास बैठ गए हो तो याद आने पर फ़ौरन खड़े हो जाओ, इन विषयों के विवरण में हरमैन शरीफ़ैन के सभी बड़े विद्वानों का फ़तवा जिसका नाम "फ़तावा अल-हरमैन बर जफ़ नदवतुल मैन" है, और भारत के आम विद्वानों का फ़तवा जिसका नाम "फ़तावा अस-सुन्नत लि-इल्जाम अहल अल-फ़ितना" और "फ़तावा अल-क़ुदवा" और "अन-नज़ीर अल-अहमद" और "अन-नज़ीर अल-मुबीन" वगैरह पचास से अधिक किताबें छप कर प्रकाशित हो चुकी हैं, और हिदायत अल्लाह (अज़्वजल) के हाथ में है।

"वल्लाहू यक़ूलुल हक़्क़ा वहुवा यहदिस सबील (4)"[3] और अल्लाह हक़ फ़रमाता है और वही राह दिखाता है। अल्लाह हमारे लिए काफ़ी है। "हसबुनल्लाहु व नि'मल वकील (173)"[4] और क्या अच्छा कार्यसाधक है। (त)

और अल्लाह ताला हमारे सरदार और मौला मुहम्मद और उनकी आल और असहाब पर दुरूद भेजे। और अल्लाह ही बेहतर जानता है। फ़क़ीर अहमद रज़ा क़ादरी। (2) जवाब सही है और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। मुहम्मद हामिद रज़ा अल-क़ादरी अल-बरैलवी ने इसे लिखा।

1. सहीह मुस्लिम, बाब अन-नही अनिर रिवायती अनिद दुआफ़ा, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/10
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 6/68
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 33/4
4. अल-क़ुरआन अल-करीम 3/173

فتاوٰی رضویہ جلد پندرہویں (۱۵)

دیکھو امان کی راہ وہی ہے جو تمھیں تمھارے پیارے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے بتائی: ایاکم وایاہم لا یضلونکم ولا یفتنونکم ۔ ۱ ان سے دور رہو اور انھیں اپنے سے دور کرو کہیں وہ تمھیں گمراہ نہ کر دیں وہ تمھیں فتنہ میں نہ ڈال دیں۔

دیکھو نجات کی راہ وہی ہے جو تمھارے رب عزوجل نے بتائی: "فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِينَ ﴿۶۸﴾" ۲ یاد آئے پر پاس نہ بیٹھو ظالموں کے۔ (ت)

بھولے سے ان میں سے کسی کے پاس بیٹھ گئے ہو تو یاد آنے پر فوراً کھڑے ہو جاؤ، ان مضامین کی تفصیل میں تمام اکابر علمائے حرمین شریفین کا فتوٰی مسمی بہ فتاوٰی الحرمین بر جف ندوۃ المین اور عامہ علمائے ہند کا فتوٰی مسمی بہ فتاوٰی السنۃ لالجام اھل الفتنۃ اور فتاوٰی القدوۃ اور النذیر الاحمد اور النذیر المبین وغیرہ پچاس سے زائد کتابیں چھپ کر شائع ہو چکیں، اور ہدایت اللہ عزوجل کے ہاتھ،

"وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِى السَّبِيلَ ﴿۴﴾" ۳ اور اللہ حق فرماتا ہے اور وہی راہ دکھاتا ہے، اللہ ہم کو بس ہے "حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ﴿۱۷۳﴾" ۴ اور کیا اچھا کار ساز (ت)

وصلی اللہ تعالی علی سید نا ومولنا محمد وآلہ وصحبہ بالتبجیل، واللہ تعالیٰ اعلم۔ فقیر احمد رضا قادری (۲) صحۃ الجواب واللہ تعالیٰ اعلم بالصواب کتبہ محمد حامد رضا القادری البر یلوی

۱ صحیح مسلم باب النھی عن الروایۃ عن الضعفاء قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۰ ۲ القرآن الکریم ۶/ ۶۸ ۳ القرآن الکریم ۳۳/ ۴ ۴ القرآن الکریم ۳/ ۱۷۳

(3) The answer is correct and the respondent is successful. Written by Mustafa Raza Al-Qadiri Al-Barelwi. [Seal]

(4) The answer is the answer, and Allah the Almighty knows best what is correct. Abu al-Ala Amjad Ali al-Azami al-Radawi, may Allah forgive him. [Seal]

(5) The answer is correct. Muhammad Zahoor al-Husain al-Faruqi al-Rampuri, First teacher at Madrasa Ahl al-Sunnah wal Jama'ah. [Seal]

---

(7) The answer is correct. Faqir Hamdullah Kamaluddin al-Qadiri Peshawari, may he be forgiven.

(8) The answer is correct. Muhammad Naeemuddin, may his sins be forgiven.

---

(9) The answer is correct. Abu Nasr Muhammad Yaqub, may he be forgiven, Hanafi Qadiri Bilaspuri.

(10) The answer is correct. Muhammad Abdul Rashid Muzaffarpuri.

---

(11) The answer is correct. Faqir Aziz-ul-Hasan al-Qadiri al-Radawi, may Allah forgive his hidden and manifest sins.

(12) The answer is correct. Rahm Ilahi, teacher at Madrasa Ahl-e-Sunnat.

---

(13) The answer is correct. Ahmad Hussain Rampuri, may he be forgiven.

(14) The answer is correct and the opponent is detestable. Muhammad Ikram-ud-Din Bukhari, Preacher of Islam, Khatib and Imam of Masjid Wazir Khan, deceased, Lahore.

---

(15) The answer is correct and Allah the Almighty knows best. Abdus Salam, may he be forgiven, Qadiri Azamgarhi.

(16) The answer is correct. Muhammad Rahim Bakhsh Muzaffarpuri.

---

(17) The answer is correct. Faqir Muhammad Hamid Ali, may he be forgiven, Faruqi Allahabadi.

(18) The answer is correct. Sardar Ali Khan, Bareilly.

---

(३) उत्तर सही है और उत्तर देने वाला सफल है। मुस्तफ़ा रज़ा अल-क़ादिरी अल-बरेलवी द्वारा लिखित। [मुहर]

(४) उत्तर वही है जो दिया गया है, और अल्लाह तआला सही बात को बेहतर जानता है। अबुल आला अमजद अली अल-आज़मी अल-रज़वी, अल्लाह उन्हें क्षमा करे। [मुहर]

(५) उत्तर सही है। मोहम्मद ज़ुहूर अल-हुसैन अल-फ़ारूक़ी अल-रामपुरी, मदरसा अहले सुन्नत वल जमात के प्रथम शिक्षक। [मुहर]

---

(७) उत्तर सही है। फ़क़ीर हमदुल्लाह कमालुद्दीन अल-क़ादिरी पेशावरी, अल्लाह उन्हें क्षमा करे।

(८) उत्तर सही है। मोहम्मद नईमुद्दीन, अल्लाह उनके पापों को क्षमा करे।

---

(९) उत्तर सही है। अबू नसर मोहम्मद याकूब, अल्लाह उन्हें क्षमा करे, हनफ़ी क़ादिरी बिलासपुरी।

(१०) उत्तर सही है। मोहम्मद अब्दुल रशीद मुज़फ़्फ़रपुरी।

---

(११) उत्तर सही है। फ़क़ीर अज़ीज़-उल-हसन अल-क़ादिरी अल-रज़वी, अल्लाह उनके छिपे और प्रकट पापों को क्षमा करे।

(१२) उत्तर सही है। रहम इलाही, मदरसा अहले सुन्नत के शिक्षक।

---

(१३) उत्तर सही है। अहमद हुसैन रामपुरी, अल्लाह उन्हें क्षमा करे।

(१४) उत्तर सही है और विरोधी घिनौना है। मोहम्मद इकराम-उद-दीन बुखारी, इस्लाम के उपदेशक, खतीब और इमाम मस्जिद वज़ीर खान, स्वर्गीय, लाहौर।

---

(१५) उत्तर सही है और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। अब्दुस सलाम, अल्लाह उन्हें क्षमा करे, क़ादिरी आज़मगढ़ी।

(१६) उत्तर सही है। मोहम्मद रहीम बख्श मुज़फ़्फ़रपुरी।

---

(१७) उत्तर सही है। फ़क़ीर मोहम्मद हामिद अली, अल्लाह उन्हें क्षमा करे, फ़ारूक़ी इलाहाबादी।

(१८) उत्तर सही है। सरदार अली खान, बरेली।

---

७४२ का पृष्ठ १०९

(۳) الجواب صحیح والمجیب نجیح۔ حررہ مصطفٰی رضا القادری البریلوی۔ [مہر]

(۴) الجواب ھو الجواب واللہ تعالٰی اعلم بالصواب۔ ابو العلاء امجد علی الاعظمی الرضوی عفا عنہ۔ [مہر]

(۵) الجواب صحیح۔ محمد ظہور الحسین الفاروقی الرامفوری، المدرس الاول المدرسۃ اہل السنۃ والجماعۃ۔ [مہر]

---

(۷) الجواب صحیح فقیر حمد اللہ کمال الدین القادری پشاوری عفی عنہ

(۸) الجواب صحیح محمد نعیم الدین عفا عنہ المعاصی

---

(۹) الجواب صحیح ابو نصر محمد یعقوب عفی عنہ حنفی قادری بلا سپوری

(۱۰) الجواب صحیح محمد عبد الرشید مظفر پوری

---

(۱۱) الجواب صحیح فقیر عزیز الحسن القادری الرضوی عفا اللہ عن ذنبہ التقی والجلی

(۱۲) الجواب صحیح رحم الہی مدرس مدرسہ اہلسنت

---

(۱۳) الجواب صحیح احمد حسین رامپوری عفی عنہ

(۱۴) الجواب صحیح والمخالف قبیح محمد اکرام الدین بخاری واعظ اسلام خطیب و امام مسجد وزیر خان مرحوم لاہور

---

(۱۵) الجواب صحیح واللہ تعالیٰ اعلم عبد السلام غفرلہ قادری اعظم گڑھی

(۱۶) الجواب صحیح محمد رحیم بخش مظفر پوری

---

(۱۷) الجواب صحیح فقیر محمد حامد علی عفی عنہ فاروقی الہ آبادی

(۱۸) الجواب صحیح سردار علی خاں بریلی

Volume Fifteen (15) - Fatawa Razawiyya

(19) He who answered has hit the mark. — Muhammad Husnain Raza al-Barelwi, Madrasa Panjum (Fifth School), Madrasa Ahl-e-Sunnat wal Jamaat, Bareilly. (20) He who answered has hit the mark. — Faqir Abu al-Zafar Muhammad Ayub, may Allah forgive his sins, Darbhangwi. (21) He who answered has hit the mark, and he is my mentor, the noble scholar from Bareilly. — Muhammad Khalil-ur-Rahman Bihari Siddiqui Razwi, Teacher at Manzar-e-Islam. (22) The answer has recorded the truth, and this is the creed of the People of the Sunnah and the Community (Ahl-e-Sunnat wal Jamaat), and I also submit to it; and whoever opposes this is from the Wahhabis. — Sayyid Abdullah al-Razwi al-Bihari then al-Barelwi. (23) The answer is correct. — Umar al-Nu'aymi al-Muradabadi.

Endorsements of the Scholars of Calcutta

(24) All praise is due to Allah, Who has granted the People of the Sunnah the success to follow the guidance of the mujtahid imams, who are lamps in darkness and guides of the community. And blessings and peace be upon the Seal of the Prophets, our master Muhammad son of Abdullah, the vanquisher of the disbelievers and the innovators, and upon his pure and chaste family, and his righteous, noble, and God-fearing companions. To proceed: I have reviewed what this agreeable answer contains of clear evidences and shining proofs, for which there is no excuse for anyone to be ignorant of. How could it be otherwise, when the Book and the Sunnah, both explicitly and implicitly, forbid association with the people of innovation, whether it be in a religious or worldly matter? To quote what has been related in this regard would require a lengthy explanation, and for him who is granted success, this is sufficient.

जिल्द पंद्रह (15) - फ़तावा रज़विया

(19) जिसने उत्तर दिया, उसने सही उत्तर दिया। — मुहम्मद हसनैन रज़ा अल-बरेलवी, मदरसा पंचम, मदरसा अहल-ए-सुन्नत वल जमात, बरेली। (20) जिसने उत्तर दिया, उसने सही उत्तर दिया। — फ़कीर अबुल ज़फ़र मुहम्मद अय्यूब, अल्लाह उनके पापों को क्षमा करे, दरभंगवी। (21) जिसने उत्तर दिया, उसने सही उत्तर दिया, और वह मेरे गुरु, विद्वान बरेलवी हैं। — मुहम्मद खलीलुर्रहमान बिहारी सिद्दीकी रिज़वी, शिक्षक मंज़र-ए-इस्लाम। (22) जवाब में सत्य लिखा गया है और यही अहल-ए-सुन्नत वल जमात का पंथ है, और मैं भी इसे स्वीकार करता हूँ; और जो कोई इसका विरोध करता है वह वहाबियों में से है। — सैयद अब्दुल्ला अल-रिज़वी अल-बिहारी फिर अल-बरेलवी। (23) जवाब सही है। — उमर अल-नुमैमी मुरादाबादी।

कलकत्ता के विद्वानों के समर्थन (तस्दीकात)

(24) समस्त प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जिसने अहल-ए-सुन्नत को यह सामर्थ्य दिया कि वे मुजतहिद इमामों का अनुसरण करें जो अंधेरे के चिराग और समुदाय के मार्गदर्शक हैं। और आशीर्वाद और शांति नबियों के अंत करने वाले हमारे सरदार मुहम्मद बिन अब्दुल्ला पर हो जो काफिरों और कुधर्मियों को जड़ से उखाड़ने वाले हैं, और उनकी पवित्र संतान पर और उनके नेक, महान और परहेज़गार साथियों पर। इसके बाद, मैं उन स्पष्ट प्रमाणों और उज्ज्वल साक्ष्यों से अवगत हुआ जो इस सुन्दर उत्तर में शामिल हैं, जिनके बारे में कोई अनजान रहने का बहाना नहीं बना सकता। ऐसा क्यों न हो, कुरान और हदीस स्पष्ट रूप से और संकेत द्वारा कुधर्मियों के साथ साझेदारी को हराम बताते हैं, चाहे वह धार्मिक मामला हो या सांसारिक। इस बारे में जो कुछ वर्णित है उसका विवरण देना लंबी व्याख्या की मांग करता है और जिसे सफलता मिली उसके लिए यह पर्याप्त है।

पृष्ठ 110 का 742

(۱۹) اصاب من اجاب - محمد حسنین رضا البریلوی مدرسہ پنجم مدرسہ اہل سنت و جماعت بریلوی (۲۰) اصاب من اجاب - فقیر ابوالظفر محمد ایوب غفر لہ اللہ الذنوب در بنگوی (۲۱) اصاب من اجاب و ھو مرشدی الفاضل البریلوی - محمد خلیل الرحمن بہاری صدیقی رضوی مدرس منظر الاسلام (۲۲) الجواب قد کتب الحق و ھکذا مذھب اھلسنت والجماعۃ و انا اسلمہ ایضا و من خالف ھذا فھو من الوھابیۃ - سید عبداللہ الرضوی البہاری ثم البریلوی (۲۳) الجواب صحیح - عمر النعیمی المراد آبادی

تصدیقات علمائے کلکتہ

(۲۴) الحمد للہ موفق اھل السنۃ للاھتداء بھدي الائمۃ المجتھدین مصابیح الظلم وھداۃ الامۃ والصلوۃ والسلام علی خاتم النبیین، سیدنا محمد بن عبداللہ قامع الکفرۃ والمبتدعین، وعلی آلہ الطیبین الطاھرین، واصحابہ البررۃ الکرام المتقین، اما بعد فقد اطلعت علی ماتضمنہ ھذا الجواب المستطاب من الادلۃ الواضحۃ والبراھین الساطعۃ التي لاعذر لاحد بجھلھا کیف لا والکتاب والسنتۃ یحرمان صریحاً و تلویحاً الاشتراك مع اھل البدع في امر مادیناً کان او دنیویا ونقل ماورد في ھذا المعنی یطول شرحہ و الموفق یکفیہ۔

سب خوبیاں اللہ تعالیٰ کو جس نے اہلسنت کو توفیق بخشی کہ ائمہ مجتہدین کی پیروی کریں کہ وہ تاریکیوں کے چراغ اور امت کے رہنما ہیں اور درود و سلام سب نبیوں کے ختم کرنیوالے ہمارے سردار محمد بن عبداللہ پر کہ کافروں اور بد مذہبوں کی بیخ کنی کرنے والے ہیں اور ان کی آل طیب و طاہر اور ان کے اصحاب نیک و بزرگ و پرہیز گاروں پر ، بعد حمد و نعت میں مطلع ہوا ان

دلائل ظاہرہ اور براہین روشن پر جن پر یہ جواب مشتمل ہے کہ وہ ایسے نہیں کہ کوئی ان کے نہ جاننے میں معذور رہ سکے کیوں نہ ہو قرآن و حدیث صراحتہ و اشارۃ بد مذہب کی شراکت کو حرام بتاتے ہیں کسی معاملہ میں ہو دینی ہو خواہ دنیوی اور جو اس بارہ میں وارد ہوا اس نقل کرنا طویل شرح چاہتا ہے اور جسے توفیق ملی اسے وہ کافی ہے۔

Fatawa Rizvia Volume 15

What our master, the high-spirited Imam, quoted—and he who is forsaken by God—for him, quoting even a thousand books revealed by the Lord of Lords is not sufficient. Imam Jalaluddin says in the commentary of the verse quoted by Mawlana (may Allah protect him), which is: "And do not incline (ولا ترکنوا)" lean "(toward those who do wrong/oppressors - الی الذین ظلموا)" out of affection or sycophancy or approval of their deeds, "(lest the Fire touch you - فتمسکم)" reach you "(and you would not have - ومالکم)" that is, other than Him "(any - من)" extra "(protectors - اولیاء)" who would guard you from Him "(and then you would not be helped - ثم لا تنصرون)" prevented from His punishment. [1] End quote. Allama Sawi writes in the marginalia of Jalalayn: "(Toward those who do wrong/oppressors)" means by disbelief or sins. "(Out of affection - بموادة)" - 'muwaddah' is the verbal noun of 'waada' like 'qaatala', meaning love. "(Or sycophancy - اومداهنة)" means flattery; sycophancy is sacrificing religion for the sake of worldly reform. "(Or approval of their deeds - اورضا باعمالهم)" means adorning them for them, and there is no excuse or argument based on worldly necessity, for Allah is the Provider, Possessor of Strength, the Firm. "(Lest the Fire touch you)" means because a person is resurrected with whom they loved. "(Who would guard you from Him)" means from the punishment of the Fire. [2] End of his statement, may Allah be pleased with him. I say: It has become clearly evident that the noble verse is explicit in forbidding love for innovators (misguided sects), assisting them, increasing their numbers, and participating with them in matters of religion and world. Whether their innovation has reached the level of disbelief or sin. Moreover, among them are those whose innovation has reached disbelief, such as the 'Nechari' (naturalists) etc., and those whose...

---

1. Tafsir Jalalayn, under verse 11/113, Matba' Mujtabai, Delhi, first half, p. 178.
2. Hashiyat al-Sawi 'ala al-Jalalayn, under verse 11/113, Al-Mashhad al-Husayni, Qom, Iran, 2/230. Page 111 of 742

फ़तावा रिज़विया खंड 15

जिसे हमारे आका, उच्च-साहसी इमाम ने उद्धृत किया—और जिसे खुदा ने असहाय छोड़ दिया—उसके लिए खुदा द्वारा उतारी गई एक हजार किताबों का उद्धरण भी पर्याप्त नहीं है। इमाम जलालुद्दीन उस आयत की व्याख्या में कहते हैं जिसे मौलाना (अल्लाह उनकी रक्षा करे) ने उद्धृत किया है, जो है: "और मत झुको (ولا تركنوا)" झुको "(उन लोगों की ओर जो ज़ालिम/अन्यायी हैं - الى الذين ظلموا)" दोस्ती या चापलूसी या उनके कर्मों पर रज़ामंदी के कारण, "(तो तुम्हें आग छुएगी - فتمسكم)" तुम तक पहुंचेगी "(और खुदा के सिवा तुम्हारा कोई - ومالكم)" यानी उसके अलावा "(कोई - من)" अतिरिक्त "(मददगार - اولياء)" नहीं होगा जो तुम्हें उससे बचाए "(फिर तुम्हारी मदद नहीं की जाएगी - ثم لا تنصرون)" उसके अज़ाब से रोके जाओगे। [1] यहाँ बात समाप्त हुई। अल्लामा सावी जलालैन के हाशिये में लिखते हैं: "(उन लोगों की ओर जो ज़ालिम हैं)" का अर्थ है कुफ़्र या गुनाहों के ज़रिए। "(दोस्ती के साथ - بموادة)" - 'मुवद्दह' 'वादा' का मस्तर है जैसे 'क़ातला', जिसका अर्थ है प्यार। "(या चापलूसी - اومداهنة)" का अर्थ है खुशामद; चापलूसी दुनिया संवारने के लिए दीन कुर्बान करना है। "(या उनके कर्मों पर रज़ामंदी - اورضا باعمالهم)" का अर्थ है उनके लिए उनके कर्मों को सजाना, और दुनिया की ज़रूरत का तर्क कोई बहाना नहीं है, क्योंकि अल्लाह ही रिज़्क देने वाला, मज़बूत और कुव्वत वाला है। "(तो तुम्हें आग छुएगी)" का अर्थ है क्योंकि इंसान उसी के साथ उठाया जाएगा जिससे वह मोहब्बत करता है। "(जो तुम्हें उससे बचाए)" का अर्थ है आग के अज़ाब से। [2] उनकी बात यहाँ समाप्त हुई, अल्लाह उनसे राज़ी हो। मैं कहता हूँ: यह स्पष्ट रूप से प्रकट हो गया है कि यह पवित्र आयत बद-मज़हबों (पथभ्रष्ट पंथों) से प्यार करने, उनकी सहायता करने, उनकी संख्या बढ़ाने और उनके साथ दीन और दुनिया के मामलों में शामिल होने की स्पष्ट मनाही करती है। चाहे उनकी बद-मज़हबी कुफ़्र की हद तक पहुँच गई हो या गुनाह की। इसके अलावा, उनमें से वे हैं जिनकी बद-मज़हबी कुफ़्र तक पहुँच गई है, जैसे कि 'नेचरी' (प्रकृतिवादी) आदि, और वे हैं जिनकी...

---

1. तफ़सीर जलालैन, आयत 11/113 के तहत, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, प्रथम अर्ध, पृष्ठ 178।
2. हाशियत अल-सावी अला अल-जलालैन, आयत 11/113 के तहत, अल-मशहद अल-हुसैनी, क़ोम, ईरान, 2/230। पृष्ठ 111 का 742

مانقلہ مولانا الامام الھمام فی الجواب ولا مخذول لا یکفیہ نقل الف کتاب منزلۃ من رب الارباب، قال الجلال فی تفسیر الآیۃ التی نقلھا مولانا حفظہ اللہ وھی(ولا ترکنوا) تمیلوا(الی الذین ظلموا) بموادۃ اومداھنۃ اورضا باعمالھم(فتمسکم) تصیبکم (النار ومالکم من دون اللہ) ای غیرہ(من) زائدۃ (اولیاء) یحفظونکم منہ (ثم لا تنصرون) تمنعون من عذابہ ۱ انتھی قال العلامۃ الصاوی فی حاشیۃ علی الجلالین (قولہ الی الذین ظلموا) ای بالکفر او المعاصی (قولہ بموادۃ) مصدر واد کقاتل ای محبۃ(قولہ او مداھنۃ) ای مصانعۃ فالمداھنۃ بذل الدین لاصلاح الدنیا(قول اورضا باعمالھم) ای تزیینا لھم ولا عذر والاحتجاج بضرورۃ الدنیا فان اللہ ھو الرزاق ذو القوۃ المین (قولہ فتمسکم النار) ای لان المرء یحشر مع من احب(قول یحفظونکم منہ) ای من عذاب النار ۲ انتھت عبارتہ رضی اللہ عنہ۔ اقول: قد تبین جلیاً ان الآیۃ الشریفۃ صریحاً فی النھی عن محبۃ المبتدعین ومعاونتھم وتکثیر سوادھم ومشارکتھم فی امور الدین والدنیا

جسے ہمارے مولٰی امامِ عالی ہمت نے نقل کیا اور جسے خدا نے بے مدد چھوڑا اس کے لئے خدا کی اتاری ہوئی ہزار کتاب کا نقل کر دینا بھی کافی نہیں، جس آیت کو مولانا نے نقل فرمایا اس کی تفسیر میں امام جلال الدین فرماتے ہیں ظالموں کی طرف نہ جھکو کہ ان سے دوستی یا چکنی چپڑی بات کرو یا ان کے اعمال پر راضی ہو کہ تمھیں آگ پہنچے گی اور خدا کے سوا تمھارا کوئی مددگار نہیں کہ اس سے تمھیں بچائے پھر تمھاری مدد نہ ہو گی کہ اس کے عذاب سے روک دئے جاؤ انتہی، علامہ صاوی جلالین کے حاشیہ میں لکھتے ہیں کہ ظالم سے مراد عام ہے کافر ہوں یا فاسق، مداہنت کے معنی کارستانی اور دین دے کر دینا سنوارنی ان کے اعمال پر راضی ہونا یعنی ان کے زینت بڑھانا اور ضرورت دنیا کے ساتھ حجت لانا یہ عذر مسموع نہیں کہ اللہ ہی

روزی دینے والا مضبوط قوت والا ہے، تمھیں آگ چھوئے گی ،اس لئے کہ آدمی اسی کے ساتھ ہے جس سے محبت رکھے ، میں کہتا ہوں کہ بد مذہبوں کی محبت اور ان کی اعانت اور ان کی جماعت بڑھانے اور ان کی دینی و دنیوی شرکت سے ممانعت میں یہ آیتِ شریفہ صریح ہے خواہ ان کی بد مذہبی کفر کی حد کو پہنچی ہو یا معصیت کو، علاوہ اس کے ان میں وہ ہیں جن کی بد مذہبی کفر تک پہنچی ہوئی ہے جیسے نیچری وغیرہم اور وہ ہیں جن کی

---

۱ تفسیر جلالین تحت آیۃ ۱۱/ ۱۱۳ مطبع مجتبائی دہلی نصف اول ص ۱۷۸ ۲ حاشیہ الصاوی علی الجلالین تحت آیۃ ۱۱/ ۱۱۳ المشہد الحسینی قم ایران ۲/ ۲۳۰ Page 111 of 742

Fatawa Ridawiyya Volume (15)

[Main Body Text - Left Column Arabic, Right Column Urdu Translation]

...together, whether their innovations (bid'ah) are innovations of disbelief (kufr) or disobedience (isiyan). Among them are those whose innovations lead to disbelief, like the Nechariyah and their likes, and those whose innovations lead to wickedness (fisq), like the Wahhabis in matters not related to the fundamentals of religion. Thus, those asked about combine the innovations of disbelief and wickedness. In any case, they are among those who have wronged themselves. Verily, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Whoever walks with an oppressor has committed a crime." Narrated by al-Daylami. And he (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Whoever walks with an oppressor to aid him, while knowing that he is an oppressor, has indeed exited Islam." Narrated by al-Tabarani. In summary, the verses, hadiths, and sayings of the Imams of religion and the jurists of the four schools of thought on this matter are so numerous that they are difficult to count. The response provided by Maulana al-Mujeeb is sufficient for one who listens attentively with an open heart. Allah alone is sought for help against the innovators, the friends of Satan.

Said with his tongue and transcribed with his pen, His sinful servant, Ahmad Musa Misri al-Manuni, Imam and Khateeb of the Jami Mosque in Calcutta.

Annotation (Note): As for the Wahhabis of this era who deny the essentials of religion and insult Allah and His Messenger (Exalted is He and peace be upon Him), they are definitely disbelievers. Regarding them, the scholars of the Two Holy Sanctuaries (Haramayn Sharifayn) unanimously declared: "Whoever doubts his disbelief and punishment, indeed he himself has disbelieved." — Corrected. | Whoever has even doubted his disbelief and punishment is a disbeliever. — Corrected (T).

---

1. Kanz al-Ummal with reference to al-Daylami from Mu'adh, Hadith 2953, Muassasat al-Risala, Beirut, 6/85.
2. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 219, al-Maktabat al-Faysaliyya, Beirut, 17/22.
3. Husam al-Haramayn 'ala Manhar al-Kufr wal-Mayn, Maktaba Nabawiyya, Lahore, p. 13.

Page 112 of 742

फतावा रिज़विया जिल्द (15)

[मुख्य पाठ - बायां कॉलम अरबी, दायां कॉलम उर्दू अनुवाद]

...एक साथ, चाहे उनकी बिदअतें (नवाचार) कुफ्र (अविश्वास) की हों या नाफरमानी की। उनमें से वे भी हैं जिनकी बिदअत उन्हें काफिर बना देती है जैसे कि नेचरिया और उनके जैसे, और वे भी हैं जिनकी बिदअत उन्हें फासिक (दुराचारी) बना देती है जैसे कि वहाबी, उन मामलों में जो धर्म के मूल सिद्धांतों से संबंधित नहीं हैं। अतः जिनके बारे में पूछा गया है वे कुफ्र और फिस्क की बिदअतों को समेटे हुए हैं। किसी भी सूरत में, वे उन लोगों में से हैं जिन्होंने स्वयं पर अत्याचार किया है। वास्तव में, पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "जो किसी ज़ालिम के साथ चला उसने अपराध किया।" इसे दैलमी ने रिवायत किया है। और हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "जो किसी ज़ालिम की मदद करने के लिए उसके साथ चला जबकि वह जानता है कि वह ज़ालिम है, तो वह इस्लाम से बाहर निकल गया।" इसे तबरानी ने रिवायत किया है। संक्षेप में, इस बारे में कुरान की आयतें, हदीसें और दीन के इमामों और चारों मज़हबों के फकीहों के बयान इतने अधिक हैं कि उन्हें गिनना कठिन है। मौलाना मुजीब का जवाब उस व्यक्ति के लिए पर्याप्त है जो ध्यान से सुने और दिल से उपस्थित हो। बिदअतियों, जो शैतान के दोस्त हैं, के खिलाफ केवल अल्लाह ही से मदद मांगी जाती है।

अपने मुँह से कहा और अपनी कलम से लिखा, उसके गुनहगार बंदे अहमद मूसा मिसरी अल-मनूनी ने, जो कलकत्ता की जामा मस्जिद के इमाम और खतीब हैं।

अनुलेख (नोट): जहाँ तक इस ज़माने के वहाबियों का सवाल है जो धर्म की अनिवार्यताओं (ज़रूरियात-ए-दीन) का इनकार करते हैं और अल्लाह और उसके रसूल (अल्लाह उन पर कृपा और शांति बनाए रखे) की शान में गुस्ताखी करते हैं, वे निश्चित रूप से काफिर हैं। जिनके बारे में हरमैन शरीफैन के विद्वानों ने सर्वसम्मति से फरमाया है: "जिसने उसके कुफ्र और अज़ाब में शक किया, वह खुद काफिर है।" — मुसह्हह (संशोधित)। | जिसने उसके कुफ्र और अज़ाब में शक भी किया वह काफिर है। — मुसह्हह (त)।

---

1. कन्ज़ अल-उम्माल दैलमी के हवाले से मुआज़ से, हदीस 2953, मुअस्सत अल-रिसाला, बेरुत, 6/85.

2. अल-मुजम अल-कबीर, हदीस 219, अल-मकतबत अल-फौसलिया, बेरुत, 17/22.

3. हुसाम अल-हरमैन अला मनहर अल-कुफ्र वल-मैन, मकतबा नबविया, लाहौर, पृष्ठ 13.

فتاویٰ رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

[عبارتِ متن - دایاں کالم اردو، بایاں کالم عربی]

معاً سواء کانت بدعھم بدع کفر او عصیان علی ان فیھم من بدعتہ مکفرۃ کالنیشریۃ ونحوھم ومن بدعتہ مفسقۃ کالوھابیہ فیما یتعلق بغیر اصول الدین فالمسئول عنھم جامعون لبدع الکفر والفسق وعلی کل ھم من الذین ظلموا انفسھم وقد قال صلی اللہ تعالی علیہ وسلم من مشی مع ظالم فقد اجرم رواہ الدیلمی وقال علیہ الصلوۃ والسلام من مشی مع ظالم لیعینہ وھو یعلم انہ ظالم فقد خرج من الاسلام رواہ الطبرانی وبالجملۃ فالآیات والاحادیث واقوال ائمۃ الدین وفقھاء المذھب الاربعۃ في ھذا المعنی یعسر حصرھا۔ وفیما اجاب بہ مولانا المجیب کفایۃ لمن القی السمع وھو شھید واللہ وحدہ المستعان بہ علی المبتدعۃ اولیاء الشیطان۔

بد مذھب ہی میں فسق ہے جیسے وہ وہابیہ جن کی وہابیہ عہ کا تعلق اصولِ دین کے ساتھ نہ ہو۔ تو جن کے بارے میں سوال ہے وہ جامعِ بدعت کفر و فسق ہیں اور ہر تقدیر پر وہ ان لوگوں میں ہیں جنہوں نے اپنی جانوں پر ظلم کیا اور بے شک نبی علیہ الصلوۃ والسلام نے فرمایا کہ جو ظالم کے ساتھ چلا اس نے جرم کیا اس حدیث کو دیلمی نے روایت کیا اور حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے فرمایا جو ظالم کے ساتھ چلا کہ اس کی اعانت کرے اور جانتا ہو کہ وہ ظالم ہے تو وہ اسلام سے نکل گیا اس حدیث کو طبرانی نے روایت کیا۔ حاصلِ کلام آیات واحادیث اور ائمہ دین اور چاروں مذہبوں کے فقہاء کے اقوال اس بارے میں اتنے ہیں کہ ان کا شمار مشکل ہے اور مولانا مجیب کے جواب میں کفایت ہے اس کے لئے جو کان لگائے اور دل سے حاضر ہو اور ایک اللہ سے مدد چاہی

جاتی ہے بد مذہبوں پر کہ شیطان کے دوست ہیں، اسے اپنے منہ سے کہا اور اپنے قلم سے لکھا اس کے بندہ گنہگار احمد موسیٰ مصری منونی نے کہ مسجد جامع کلکتہ کا امام وخطیب ہے۔

عہ: رہے وہابیہ زمانہ کہ ضروریاتِ دین کے منکر اور اللہ و رسول جل وعلا و صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی جناب توہین کرنے والے ہیں وہ قطعاً کافر ہیں جن کے بارے میں علماء حرمین شریفین نے بالاتفاق فرمایا : من شك في كفره وعذابه فقد كفر ۱۲ - مصححہ | جس نے اس کے کفر و عذاب میں شک بھی کیا وہ کافر ہے ۱۲ مصحح (ت)

---

1 کنز العمال بحوالہ الدیلمی عن معاذ حدیث ۲۹۵۳ مؤسسة الرسالة بیروت ۸۵/۶ 2 المعجم الکبیر حدیث ۲۱۹ المکتبة الفیصلیة بیروت ۱۷ / ۲۲ 3 حسام الحرمین علی منحر الکفر والمین مکتبہ نبویہ لاہور ص ۱۳

Fatawa Ridawiyya (Volume 15)

(25) The answer is correct. Muhammad Laal Khan (may he be forgiven), Vice President of Anjuman Islah-e-Aqaid and Madrasa Usmania Ahl-e-Sunnat wa Jama'at, No. 22 Zakaria Street, Calcutta. [Signature: Muhammad Laal Khan Munshi]

(26) The answer is in accordance with the truth. Abu Ibrahim Muhammad Ismail Bihari, Head Teacher, Madrasa Faiz-e-Aam, Ahl-e-Sunnat wa Jama'at, Sealdah, Calcutta. [Stamp: Madrasa Faiz-e-Aam Ahl-e-Sunnat wa Jama'at]

(27) I say, and success is from Allah, that the convening of such gatherings in the presence of the Master of Prophets and Messengers, his companions, his perfect saints, and the researching and meticulous scholars, has never occurred from that time until now. The sorrow is that men have assumed that there is an expansion of Islam in it, whereas the matter is not so. It is all due to the weakness of their intellect and the deficiency of their faith. And Allah is the one who grants success to the truth, and to Him is the return and final destination. Written by Syed Ali Hasan Bihari, may the Creator forgive him.

(28) There is no doubt in the fatwas issued by the noble scholars. Participation in this gathering is far removed from the path of the Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace), because there is not even a scent of Islam in it, even if it appears so on the surface. I hope from Allah Almighty that He keeps us away from manifest evils, protects us from calamities and trials, and keeps us firm and grants us death on the religion of His Noble Messenger and his great family and companions. Only this. Written by: One who hopes for the flow of the Creator's grace, Hakim Syed Muhammad Rahat Hussain Bihari (may he be forgiven), Principal of Madrasa Faiz-e-Aam, Ahl-e-Sunnat wa Jama'at, Sealdah, Calcutta. [Stamp: Syed Muhammad Rahat Hussain Bihari]

Page 113 of 742

(25) उत्तर सही है। मोहम्मद लाल ख़ान (अल्लाह उन्हें क्षमा करे), अंजुमन इस्लाह-ए-अक़ैद और मदरसा उस्मानिया अहल-ए-सुन्नत व जमात के उपाध्यक्ष, नंबर 22 जकारिया स्ट्रीट, कलकत्ता। [हस्ताक्षर: मोहम्मद लाल ख़ान मुंशी]

(26) उत्तर सत्य के अनुरूप है। अबू इब्राहिम मोहम्मद इस्माइल बिहारी, प्रथम शिक्षक, मदरसा फ़ैज़-ए-आम, अहल-ए-सुन्नत व जमात, सियालदह, कलकत्ता। [मुहर: मदरसा फ़ैज़-ए-आम अहल-ए-सुन्नत व जमात]

(27) मैं कहता हूँ और अल्लाह ही से सफलता है कि ऐसी सभाओं का आयोजन न तो नबियों और रसूलों के सरदार (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के समय में हुआ, न ही सहाबा, औलिया और शोधकर्ता विद्वानों के समय में हुआ। अफ़सोस की बात यह है कि लोगों ने समझ रखा है कि इससे इस्लाम का प्रचार हो रहा है, जबकि ऐसा नहीं है। यह सब उनकी बुद्धि की कमजोरी और उनके ईमान की कमी के कारण है। और अल्लाह ही सत्य की सफलता देने वाला है, और उसी की ओर लौटना है। लिखा: सैयद अली हसन बिहारी, अल्लाह उन्हें क्षमा करे।

(28) सम्मानीय विद्वानों द्वारा जो फ़तवे जारी किए गए हैं, उनमें कोई संदेह नहीं है। इस सभा में भाग लेना अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के मार्ग से बहुत दूर है, क्योंकि इसमें इस्लाम की गंध तक नहीं है, भले ही वह ऊपरी तौर पर ऐसा दिखे। मैं अल्लाह तआला से आशा करता हूँ कि वह हमें बुराइयों और फ़ितनों से दूर रखे, और आपदाओं और कष्टों से सुरक्षित रखे, और हमें अपने नेक रसूल और उनके महान परिवार और साथियों के मार्ग पर अडिग रखे और उसी पर हमें मृत्यु प्रदान करे। केवल इतना ही। लिखा है: रचयिता की कृपा की आशा रखने वाले, हकीम सैयद मोहम्मद राहत हुसैन बिहारी (अल्लाह उन्हें माफ़ करे), मदरसा फ़ैज़-ए-आम, अहल-ए-सुन्नत व जमात, सियालदह, कलकत्ता के प्रबंधक। [मुहर: सैयद मोहम्मद राहत हुसैन बिहारी]

(۲۵) الجواب صحیح محمد لعل خاں عفی عنہ نائب صدر انجمن اصلاح عقائد و مدرسہ عثمانیہ اہل سنت و جماعت نمبر ۲۲ زکریا اسٹریٹ کلکتہ۔ [محمد لعل خاں منشی]

(۲۶) الجواب موافق بالصواب ابوابراہیم محمد اسمعیل بہاری مدرس اول مدرسہ فیض عام اہل سنت و جماعت سیالدہ کلکتہ [مدرسہ فیض عام اہل سنت و جماعت]

(۲۷) اقول وباللہ التوفیق مأتقرر ھکذا المجالس بین یدی سید الانبیاء والمرسلین واصحابہ واولیائہ الکاملین والعلماء المحققین والمدققین فی حین من الآن والاوان الحسرۃ فیہ ان الرجال فھموا ان فیہ اتساع الاسلام والامر لیس ھکذا وکلہ من فتور عقلھم و نقص ایمانھم واللہ الموفق بالصواب والیہ المرجع والمأب۔ حررہ سید علی حسن بہاری غفر لہ الباری میں کہتا ہوں اور خدا ہی سے توفیق ہے کہ ایسی مجلس کا تقرر نہ حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے زمانہ میں ہوا نہ صحابہ واولیاء علماء محققین ومدققین کے زمانوں میں، افسوس کی بات یہ ہے کہ لوگوں سمجھ رکھا ہے کہ اسلام کی اس میں اشاعت ہے حالانکہ یہ بات نہیں، یہ سب ان کی عقلوں کا فتور اور ایمان کا نقصان ہے اور اللہ صواب کی توفیق دینے والا ہے اور اسی کی طرف مرجع و بازگشت ہے۔ حررہ سید علی حسن بہاری غفر لہ الباری

(۲۸) الفتاوی التی صدرت من العلماء الکرام لاریب فیہ الشرکۃ فی ھذا المجلس بون من طرق رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لان لیس فیہ رائحۃ الاسلام ولو کان فی بادی النظر فارجون من اللہ تعالٰی ان یبعدنا من الشین الفطن ویحفظنا من البلاء والمحن ویثبتنا ویمیتنا علی ملۃ رسولہ الکریم وآلہ واصحابہ العظیم۔ فقط کتبہ الراجی الطریان فیضان الباری حکیم سید محمد راحت حسین بہاری عفی

عنہ مہتمم مدرسہ فیض عام اہل سنت و جماعت سیالدہ کلکتہ جو فتوے علمائے کرام کی جانب سے صادر ہوئے ان میں کچھ شبہ نہیں۔ اس مجلس میں شرکت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے طریقہ سے دوری ہے کہ اس میں اسلام کی بو تک نہیں اگرچہ بظاہر ہو، میں اللہ تعالٰی سے امید کرتا ہوں کہ ہم کو برائیوں اور فتنوں سے دور رکھے اور بلا اور محنتوں سے محفوظ رکھے اور اپنے رسول کریم اور ان کی آل و اصحاب بزرگ کی ملت پر ہمیں ثابت رکھے اور اسی پر ہمیں موت دے۔ [سید محمد راحت حسین بہاری]

صفحہ 113 از 742

Fatawa Razvia (Volume 15)

(29) In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. Praise and Prayer. "Say, [O Muhammad], 'If you should love Allah, then follow me, [so] Allah will love you'" [Al-Quran 3:31] (Translation: O Beloved! You tell them that if you love Allah, then be obedient to me, Allah will love you. T) Summary: If you want to become beloved [to Allah], then act upon the Shariah and avoid such contrary gatherings in which even participation is forbidden, let alone financial aid. Allah is the Guide. Do not fall into the trap of deception through their words and rhetoric. What is written in the fatwa is correct. May the Almighty Lord grant the ability to act. Giving further references on this fatwa would be a proof of my own lack of competence. This is as it is, and I am a witness to it. Written by the weak servant Fakhr-ul-Hasan Qadri (may he be forgiven), teacher of Arabic, Madrasa Usmania, Calcutta.

(30) Endorsing and participating in such gatherings, or even leaning towards them, whether financially or physically, is prohibited according to the evidence of the Book and the Sunnah, and the absence of an Imam for the community is impossible. 12 Supporting and participating in such gatherings, or even a leaning towards them, whether financial or physical, is haram according to the evidence of the Quran, Hadith, and the jurisprudence of the Great Imam. 12 The writer, the humble Abu Na'eem Muhammad Ibrahim (may he be forgiven), Sylheti, First Teacher, Madrasa Usmania, Calcutta.

(31) He has hit the mark in what he answered. Maulana al-Allam, the Renewer of the present century, Misbah-ud-Din Ahmad (may he be forgiven). Metiaburj, Calcutta.

(32) The answer is correct and the respondent is right. Muhammad Fazl-ur-Rahman (may the Benefactor forgive him), Metiaburj, Calcutta.

(33) However, it is mandatory to avoid people with corrupt beliefs. Muhammad Ismail (may he be forgiven), teacher at Madrasa-e-Alia, Calcutta.

Attestations of the Scholars of Jabalpur

(34) In the name of the Most Pure and Almighty Allah. This blessed fatwa of the leader of the people of Sunnah, the Renewer of the present century, the ocean of knowledge, the great researcher, the Barelvi (may Allah keep him safe), which was sent to us from Gondal, Kathiawar, for the purpose of attestation and is currently before us, is a comprehensive collection of supreme Shariah texts and kernels of truth, a complete and overwhelming proof. Every sentence and every phrase of it is a

radiant proof and evidence, a shining seal of truth and sincerity. It is independent of references to people like us or further contributions from us, and only such a person will hesitate in its acceptance and admission...

1. Al-Quran al-Karim 3/32. Page 114 of 742

फ़तावा-ए-रिज़विया (खण्ड 15)

(29) अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और कृपाशील है। अल्लाह की प्रशंसा और नबी पर दुरूद के बाद। 'कह दीजिये [ऐ महबूब!], 'यदि तुम अल्लाह से प्रेम करते हो, तो मेरा अनुसरण करो, अल्लाह तुमसे प्रेम करेगा'।' [अल-कुरान 3:31] (अनुवाद: ऐ महबूब! तुम फरमा दो कि अगर तुम अल्लाह को दोस्त रखते हो तो मेरे फरमाबरदार हो जाओ अल्लाह तुम्हें दोस्त रखेगा। त) सारांश: यदि प्रिय (महबूब) बनना हो तो शरीयत का पालन करो और ऐसी विपरीत सभाओं से परहेज़ करो जिनमें शामिल होना भी मना है, तो आर्थिक सहायता की बात ही क्या। अल्लाह ही मार्गदर्शक है। इन लोगों की बातों और वाकपटुता के झांसे में न आएं। फ़तवे में जो लिखा है वही सही है। रब्ब तआला अमल करने की शक्ति दे। इस फ़तवे पर और अधिक संदर्भ देना मेरी अपनी अक्षमता का प्रमाण होगा। यह वैसा ही है जैसा है, और मैं इसका साक्षी हूँ। लेखक: निर्बल सेवक फखरुल हसन कादरी (अल्लाह उन्हें क्षमा करे), अरबी शिक्षक, मदरसा उस्मानिया, कलकत्ता।

(30) ऐसी सभाओं का समर्थन करना और उनमें भाग लेना, बल्कि उनकी ओर झुकाव रखना, चाहे आर्थिक हो या शारीरिक, किताब और सुन्नत के प्रमाण के अनुसार वर्जित है, और उम्मत के लिए इमाम का न होना असंभव है। 12 ऐसी सभाओं का समर्थन या उनमें भाग लेना, बल्कि झुकाव भी, चाहे आर्थिक हो या शारीरिक, कुरान, हदीस और इमाम-ए-आज़म के न्यायशास्त्र के अनुसार हराम है। 12 लेखक: विनीत अबू नईम मुहम्मद इब्राहिम (अल्लाह उन्हें क्षमा करे), सिलहटी, प्रथम शिक्षक, मदरसा उस्मानिया, कलकत्ता।

(31) उत्तर देने वाले ने सही उत्तर दिया है। मौलाना अल-अल्लाम, वर्तमान शताब्दी के मुजद्दिद, मिस्बाहुद्दीन अहमद (अल्लाह उन्हें क्षमा करे)। मटिया बुर्ज, कलकत्ता।

(32) उत्तर सही है और उत्तर देने वाला सत्य पर है। मुहम्मद फ़ज़लुर्रहमान (अल्लाह उपकारी उन्हें क्षमा करे), मटिया बुर्ज, कलकत्ता।

(33) हालांकि, भ्रष्ट आस्था (बद-अकीदा) वाले लोगों से बचना अनिवार्य है। मुहम्मद इस्माइल (अल्लाह उन्हें क्षमा करे), शिक्षक, मदरसा-ए-आलिया, कलकत्ता।

जबलपुर के विद्वानों के प्रमाणीकरण

(34) अल्लाह के नाम से जो पवित्र और सर्वशक्तिमान है। अहले सुन्नत के इमाम, वर्तमान शताब्दी के मुजद्दिद, ज्ञान के सागर, महान शोधकर्ता, बरेलवी (अल्लाह उनकी रक्षा करे) का यह बरकत वाला फ़तवा, जो हमारे पास गोंडल, काठियावाड़ से प्रमाणीकरण के लिए भेजा गया है और इस समय हमारे सामने है, शरीयत के उत्तम ग्रंथों और सत्य के तत्वों का एक व्यापक संग्रह है, जो अपने आप में एक प्रबल प्रमाण है। इसका हर वाक्य और हर वाक्यांश एक प्रकाशमान प्रमाण और दलील है, सच्चाई और ईमानदारी की एक चमकती हुई मुहर है। यह हम जैसों के संदर्भों और हमारी ओर से अतिरिक्त योगदानों से स्वतंत्र है, और इसकी स्वीकृति और स्वीकार्यता में केवल वही व्यक्ति संकोच करेगा...

1. अल-कुरान अल-करीम 3/32। पृष्ठ 114 / 742

فتاویٰ رضویہ جلد پندرہبم (۱۵)

(۲۹) بسم اللہ الرحمن الرحیم حامدا ومصلیا 'قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُوْنِيْ يُحْبِبْكُمُ اللّٰه' (اے محبوب! تم فرمادو کہ اگر تم اللہ کو دوست رکھتے ہو تو میرے فرمانبردار ہوجاؤ اللہ تمہیں دوست رکھے گا۔ ت) خلاصہ کلام اگر محبوب بننا ہو تو اتباع شریعت سے کام لو اور ایسے خلافِ مجالس سے پرہیز کرو کہ جس میں شرکت بھی منع ہے تو کجا امداد مالی، اللہ الہادی، ان لوگوں کی باتوں اور لسانی سے دامِ فریب میں مت آؤ جیسا کہ فتوے میں تحریر ہے وہی درست ہے مولیٰ تعالیٰ عمل کی توفیق دے، اس فتوے پر کچھ اور حوالہ دینا اپنی کم لیاقتی کا ثبوت ہے۔ ذلک کذلک انی مصدق لذلک حررہ مور ضعیف فخر الحسن قادری غفر لہ مدرس عربی مدرسہ عثمانیہ کلکتہ

(۳۰) التأئید والشرکتہ فی مثل ھذہ المجالس بل المیلان الیھا مالیا کان او بدنیا بدلیل الکتاب والسنۃ وفقد امام الاماۃ ممتنع ۱۲ ایسی مجلسوں کی تائید و شرکت بلکہ میلان خواہ مالی ہو یا بدنی بدلیل قرآن و حدیث وفقہ امام اعظم حرام ہے ۱۲ الراقم فقیر ابو نعیم محمد ابراہیم عفی عنہ سلھٹی مدرس اول مدرسہ عثمانیہ کلکتہ

(۳۱) قد اصاب ما اجاب۔ مولنا العلام مجدد مائتہ الحاضرۃ مصباح الدین احمد عفا عنہ۔ مٹیا برج کلکتہ۔

(۳۲) الجواب صحیح والمجیب مصیب۔ محمد فضل الرحمن غفر لہ المنان، مٹیا برج کلکتہ

(۳۳) البتہ بد عقیدے کے لوگوں سے پرہیز واجب ہے۔ محمد اسمعیل عفی عنہ مدرس مدرسہ عالیہ کلکتہ

تصدیقات علمائے جبل پور

(۳۴) بسمہ سبحنہ و تعالیٰ عزوجل، اعلیحضرت امام اہل سنت مجدد مائتہ حاضرہ بحر العلوم علامہ محقق بریلوی سلمہ اللہ القوی کا یہ مبارک فتویٰ جو گونڈل کاٹھیاواڑ سے ہمارے پاس بغرض تصدیق بھیجا گیا ہے اور اس وقت ہمارے پیش نظر ہے مسئلہ مستفسرہ میں یہ مقدس فتویٰ اعلیٰ نصوص شریعت و فصوص حقیقت کا جامع سراپا حجت قاہرہ، اس کا ہر جملہ ہر فقرہ روشن دلیل و برہان، حق و صداقت کا مہر درخشاں، ہم ایسوں کی طرف مراجعات اور ہمارے مزید افادات سے مستغنی ہے، اور اس کے قبول و تسلیم میں وہی شخص تامل کر سکے گا

For one who is unconcerned with religion and faith, averse to the truth, guidance, and the path of the believers, a consumer of the refuse of the forsaken Nadwa, aligned with Wahhabism and Nechari-ism, and amongst the evil innovators; in my view, seeking an addition from the likes of us to this luminous fatwa, or desiring words of authentication and support as a confirmation, is like placing a lamp before the sun shining at high noon. At this time, compelled by the sincere request of some of our beloved Ahl-e-Sunnat, we consider it sufficient to submit this much in compliance with the command, in confirmation of this venerable fatwa:

Indeed, this answer is the straight path and the firm path of the Sharia. (Trans.)

Indeed, this answer is the straight path and the firm path of the Sharia. And praise be to Allah, the Merciful Lord, and upon His beloved and noble Prophet, his family and companions, be the best of blessings and peace. And Allah, the Glorified and Exalted, knows best, and His knowledge is most complete and most wise.

Written by... The humble Abdul Baqi Muhammad... Burhan-ul-Haq al-Razavi al-Jabalpuri, may he be forgiven.

(35) Indeed, this is the manifest truth, and whoever holds fast to it has been guided to the manifest straight path. One rarely reaches its fullness, let alone exceeds it. Thus, we ask Allah the Exalted to keep us firm on the Book and the Sunnah, to grant us death on faith, and to admit us into Paradise through it. Amen. Praise be to Allah, Lord of the worlds, and may Allah the Exalted send blessings upon His beloved, the leader of the messengers, Muhammad, and upon all his family and companions.

Indeed, this is the manifest truth, and whoever has adhered to it has been guided towards the apparent straight path. Reaching it is a rarity, let alone increasing upon it. We ask Allah the Almighty to keep us steadfast on the Book and the Sunnah, to grant us death upon faith, and to enter us into Paradise, Ameen. All praises are for God, the Sustainer of the worlds, and may Allah Almighty send peace and blessings upon His beloved, the leader of the messengers, Muhammad, and upon all his family and companions.

Written by the one hoping for the forgiveness of his Lord, Abdus Salam as-Sunni al-Hanafi al-Qadri ar-Razavi al-Jabalpuri, may he be forgiven.

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

जो दीन और ईमान से सरोकार नहीं रखते, हक़, हिदायत और मोमिनों के रास्ते से बेज़ार हैं, नदवा-ए-मख़्ज़ूला के उच्छिष्ट (जूठन) खाने वाले हैं, वहाबियत और नेचरीयत के साथी हैं, और बदअती शरारतियों में से हैं; मेरी नज़र में, इस नूरानी फ़तवे पर हम जैसों से इज़ाफ़ा (बढ़ोतरी) चाहना, या तस्दीक़ के तौर पर तौसीक़ और ताईद के शब्द लिखवाना, दोपहर के चमकते हुए सूरज के आगे चिराग़ रखने के बराबर है। हम इस समय अपने कुछ सुन्नी भाइयों की पुरख़ुलूस दरख़्वास्त पर मजबूर होकर, हुक्म की तामील में इस मोहतरम फ़तवे की तस्दीक़ में सिर्फ़ इतना अर्ज़ कर देना काफ़ी समझते हैं:

बेशक यह जवाब ही सीधा रास्ता और शरीयत का मज़बूत रास्ता है। (त.)

बेशक यह जवाब ही सीधा रास्ता और शरीयत का मज़बूत रास्ता है। और तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं जो रहम करने वाला रब है, और उसके हबीब और नबी-ए-करीम, उनकी आल (संतान) और असहाब (साथियों) पर बेहतरीन दरूद ओ सलाम हो। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है और उसका इल्म सबसे कामिल और सबसे मोहकम (मज़बूत) है।

लिखत: अदना सा बंदा अब्दुल बाक़ी, मुहम्मद... बुरहान-उल-हक़ अल-रज़वी अल-जबलपूरी, अल्लाह उसे माफ़ करे।

(35) बेशक यही हक़-ए-मुबीन (स्पष्ट सत्य) है, और जिसने इसे मज़बूती से पकड़ा वह स्पष्ट सीधे रास्ते की तरफ़ हिदायत पा गया। इस तक पहुँचना ही बहुत है, इस पर ज़ियादती (बढ़ोतरी) तो दूर की बात है। हम अल्लाह तआला से सवाल करते हैं कि हमें किताब और सुन्नत पर साबित क़दम रखे, और ईमान की हालत में मौत दे और हमें इसके ज़रिए जन्नत में दाख़िल करे, आमीन। तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का रब है, और अल्लाह तआला दरूद भेजे अपने हबीब, रसूलों के सरदार हज़रत मुहम्मद और उनकी आल व असहाब पर।

बेशक यही हक़ मुबीन है और जिसने इसके साथ जुड़ाव रखा उसे ज़ाहिर सीधे रास्ते की ओर मार्गदर्शन मिला। उस तक पहुँचना ही दुर्लभ है, उस पर वृद्धि की तो बात ही क्या। हम अल्लाह तआला से प्रार्थना करते हैं कि हमें किताब और सुन्नत पर अडिग रखे, और ईमान पर मौत दे और जन्नत में दाख़िल करे, आमीन। सभी प्रशंसाएँ अल्लाह के लिए हैं जो संपूर्ण जगत का स्वामी है, और

अल्लाह तआला अपने प्रिय रसूलों के सरदार मुहम्मद और उनके सभी वंशजों और साथियों पर कृपा और शांति भेजे।

लिखत: अपने रब की माफ़ी चाहने वाला अब्दुस सलाम अस्सुन्नी अल-हनफ़ी अल-क़ादरी अर-रज़वी अल-जबलपूरी, अल्लाह उसे माफ़ करे।

पृष्ठ 115 / 742

جو دین وایمان سے بے سروکار، حق وہدایت و سبیل مومنین سے بیزار، ندوہ مخذولہ کا فضلہ خوار، وہابیت ونیچریت سے ہمکنار، اشرارِ اہل بدع سے ہو، میرے نزدیک اس نورانی فتوے سے ہم ایسوں سے اضافہ چاہنا، یا بضمن تصدیق، تحریر کلمات توثیق وتائید کا خواستگار ہونا نصف النہار کے چمکتے ہوئے آفتاب کے آگے چراغ رکھنا ہے، ہم اس وقت اپنے بعض محبان حضرات اہل سنت کی مخلصانہ استدعا پر مجبور ہو کر تعمیلا للحکم، اس محترم فتوے کی تصدیق میں صرف اس قدر عرض کر دینا کافی سمجھتے ہیں۔

کہ یہ جواب ہی سیدھا راستہ اور شریعت کا مضبوط راستہ ہے۔ (ت)

ان ھذا الجواب ھو الصراط المستقیم وسبیل الشرع القویم والحمد للہ الرب الرحیم وعلی حبیبہ ونبیہ الکریم والہ وصحبہ افضل الصلوۃ والتسلیم واللہ سبحنہ وتعالٰی اعلم وعلمہ اتم واحکم۔

کتبہ---- الفقیر عبدالباقی محمد---- برہان الحق الرضوی الجبلفوری غفرلہ

(۳۵) ان ھذا لھو الحق المبین، ومن اعتصم بہ فقد ھدی الی الصراط المستقیم المستبین، قلما یوصل الیہ، فضلاً عن المزید علیہ، فنسئل اللہ تعالٰی ان یثبتنا علی الکتاب والسنۃ وان یمیتنا علی الایمان ویدخلنا بہ الجنتہ، آمین، والحمد للہ رب العالمین وصلی اللہ تعالٰی علی حبیبہ سید المرسلین محمد والہ واصحابہ اجمعین۔

بیشک یہی حق مبین ہے اور جس نے اس کے ساتھ تمسک کیا اسے سیدھے راستہ ظاہر کی طرف ہدایت ہوئی اس تک پہنچنا ہی کم ہے اس پر زیادتی تو کجا، اللہ تعالی سے ہم سوال کرتے ہیں کہ کتاب وسنت پر ہمیں ثابت قدم رکھے، اور ایمان پر موت دے اور جنت میں داخل کرے آمین، سب

خوبیاں خدا کے لئے جو پروردگار عالم ہے اور اللہ تعالی درود بھیجے اپنے حبیب رسولوں کے سردار محمد اور ان کی آل واصحاب سب پر۔

کتبہ الراجی عفو ربہ عبدالسلام السنی الحنفی القادری الرضوی الجبلفوری غفرلہ

صفحہ 115 / 742

Volume 15 (15) - Page 116 of 742 Fatawa Razawiyya

Attestations of the Scholars of Bihar

(36) In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. Allah is the Lord of Muhammad, peace and blessings be upon him. The humble servant of the Razawi court, Ubaid al-Mustafa Muhammad Zafaruddin Bihari Mijrawi (may Allah forgive him and fulfill his wishes), the head teacher of Madrasa Aliya Sasaram Nasir al-Hukkam, while supporting and attesting to this blessed and guided fatwa (not, God forbid, with the thought that my attestation adds beauty to this fatwa, but according to the advice of friends with the intention that my attestation brings honor through this fatwa), submits that without doubt such associations, just as they cause religious harm and lead to sin, are also essentially not beneficial from a worldly perspective. Except for spending a lot of money of poor Muslims for three days of amusement, seeing new faces, and enjoying some lectures and speeches, Allah is sufficient. A great achievement of such associations is passing resolutions (RESOLUTION). Whenever you see reports, it's written 'this passed' and 'that passed', but these wise people do not know that in this era, a person cannot do anything even after passing [being present/successful], so what will passing a resolution do? Things don't work by just saying; action is needed. Sayyiduna Ghaus-e-Azam (may Allah be pleased with him) says:

Birds chirp but do nothing, and the falcon acts but does not chirp.

If national progress is truly the goal, then these speeches and resolutions will not provide any benefit at all. There is a need for work, and its easy way is that if Muslims currently adhere to just those four things mentioned in the blessed treatise "Tadbeer Salah-o-Najat-o-Falah" (Strategy for Rectification, Salvation, and Success), then see how the nation progresses and how their sun shines brilliantly at the peak of the horizon of progress. And if considered, ignoring all the useless matters in these resolutions and the mourning—grief over someone's death, mourning for someone's demise, sorrow over someone's passing, applauding someone's donation, and expressing joy at someone receiving a title—the essence of it all is like lighting a lamp during the day for those walking on the main road and instructing to provide light in broad daylight. Meaning, the nation is furthest behind in progress, so move forward, i.e., study English, although due to the rotation of time, people's natural and practical inclination towards English has reached such an extent that even if they are pushed

out, they will not budge. For those who study, despite the Arabic religious education...

खण्ड पन्द्रह (15) - पृष्ठ 116 of 742 फ़तावा रज़विया

बिहार के विद्वानों के सत्यापन

(36) अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और कृपाशील है। अल्लाह मुहम्मद के रब हैं, उन पर शांति और आशीर्वाद हो। रज़वी दरबार के दीन सेवक उबैद अल-मुस्तफ़ा मुहम्मद ज़फ़रुद्दीन बिहारी मिजरवी (अल्लाह उनके गुनाहों को क्षमा करे और उनकी आकांक्षाओं को पूर्ण करे), मदरसा आलिया सासाराम नासिर अल-हुक्काम के मुख्य अध्यापक, इस मुबारक और पूरी तरह से मार्गदर्शन करने वाले फ़तवे का समर्थन और सत्यापन करते हुए (अल्लाह न करे, इस विचार से नहीं कि अपने सत्यापन से इस फ़तवे को सजाऊं, बल्कि दोस्तों के कहने पर इस नीयत से कि अपने सत्यापन के माध्यम से इस फ़तवे से सम्मान प्राप्त करूं) निवेदन करते हैं कि निस्संदेह इस प्रकार की संस्थाएँ जिस तरह धार्मिक हानियों का कारण और पाप का जरिया हैं, वैसे ही सांसारिक दृष्टिकोण से भी बिल्कुल लाभदायक नहीं हैं। सिवाय इसके कि गरीब मुसलमानों का बहुत सा रुपया खर्च होने पर तीन दिन का मनोरंजन रहे, नए-नए चेहरे देखने को मिलें, कुछ व्याख्यान और भाषण का आनंद रहे, बस अल्लाह ही भला करे। इस प्रकार की संस्थाओं की एक बड़ी उपलब्धि 'संकल्प' (RESOLUTION) पारित करना है। जब भी रिपोर्ट देखें, यही लिखा होता है कि यह पास हुआ, वह पास हुआ, लेकिन इन बुद्धिमानों को यह खबर नहीं कि इस ज़माने में आदमी खुद पास होकर (उपस्थित होकर) तो कुछ कर नहीं सकता, संकल्प पास होकर क्या कर लेगा। कहने से काम नहीं चलता, करने की आवश्यकता है। सैय्यदुना ग़ौस-ए-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु फ़रमाते हैं:

पक्षी चहचहाते हैं पर कुछ करते नहीं, और बाज़ (शिकारी पक्षी) काम करता है पर चहचहाता नहीं।

यदि वास्तव में राष्ट्रीय प्रगति उद्देश्य है, तो ये भाषण और संकल्प हरगिज़ कोई लाभ नहीं पहुँचा सकते। काम करने की आवश्यकता है और उसका आसान तरीका यह है कि इस समय यदि मुसलमान केवल उन चार बातों पर अमल करें जो मुबारक रिसाले "तदबीर सलाह-ओ-नजात-ओ-फ़लाह" में वर्णित हैं, तो फिर देखें कि कौम की कैसी प्रगति होती है और उनका सूर्य प्रगति के क्षितिज पर किस तरह पूर्ण चमक के साथ जगमगाता है। और यदि विचार किया जाए, तो इन तमाम संकल्पों में व्यर्थ की बातों और रोने-धोने—फलां के मरने पर दुख, फलां की मृत्यु पर शोक, फलां के निधन पर रंज, और फलां के दान पर वाह-वाह, और फलां को फलां खिताब मिलने पर खुशी के इज़हार—से हटकर सबका सार राजमार्ग पर चलने वालों के लिए दिन में चिराग जलाना और दिन के उजाले में

रोशनी करने का निर्देश देना होता है। यानी कौम तरक्की में सबसे पीछे है इसलिए आगे बढ़ो यानी अंग्रेजी पढ़ो, हालांकि ज़माने के बदलाव से अंग्रेजी की ओर लोगों का रुझान स्वाभाविक और व्यावहारिक रूप से इस हद तक पहुंच गया है कि अगर उन्हें धक्के देकर भी बाहर निकाला जाए तो वे हरगिज़ हटने वाले नहीं। पढ़ने वालों के लिए बावजूद इसके कि अरबी धार्मिक शिक्षा...

تصدیقات علمائے بہار

(۳۶) بسم اللہ الرحمن الرحیم، اللہ رب محمد صلی اللہ علیہ و سلم، فقیر بارگاہ رضوی عبید المصطفی محمد ظفر الدین بہاری میجروی غفر لہ و حقق لہ مدرس اول مدرسہ عالیہ سہسرام ناصر الحکام اس مبارک سراپا ہدایت فتوے کی تائید و تصدیق کرتے ہوئے (نہ معاذ اللہ اس خیال سے کہ اپنی تصدیق سے اس فتوے کو زینت دوں بلکہ حسب ارشادِ احباب اس نیت سے کہ اپنی تصدیق کی اس فتوے سے عزت افزائی کروں) عرض گزار ہے کہ بلاشبہ اس قسم کی انجمنیں جس طرح دینی مضرتوں کی جالب گناہ کی موجب ہیں، یونہی دنیوی حیثیت سے بھی اصلاً مفید نہیں سوا اس کے کہ غریب مسلمانوں کا بہت سے روپیہ صرف ہونے پر تین دن کی دل لگی رہے نئی نئی صورتیں دیکھنے میں آئیں، کچھ لکچر اور تقریر کا لطف رہے اللہ اللہ خیر صلا، بہت بڑا کارنامہ اس قسم کی انجمنوں کا ریزولیوشن (RESOLUTION) پاس کرنا ہے، جب روداد دیکھئے یہی لکھا ہے یہ پاس ہوا وہ پاس ہوا مگر ان عقلمندوں کو اس کی خبر نہیں کہ اس زمانہ میں آدمی پاس ہو کر تو کچھ کر نہیں سکتا ریزولیوشن پاس ہو کر کیا کر لے گا۔ کہنے سے کام نہیں چلتا کرنے کی ضرورت ہے، سید نا غوثِ اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں:

الطیور تصحیح ولاتفعل، والبازی یفعل ولایصیح - چڑیاں چیں چیں کرتی ہیں اور کچھ کرتی نہیں، اور باز کرتا ہے چیں چیں نہیں کرتا ہے،

اگر واقعی قومی ترقی مقصود ہے تو یہ تقریرات اور ریزولیوشن ہر گز کچھ فائدہ نہیں پہنچا سکتے کام کرنے کی ضرورت ہے اور اس کا آسان طریقہ یہ ہے کہ اس وقت زیادہ نہیں تو مسلمان صرف

انھیں چار باتوں پر کاربند ہو جائیں جو رسالہ مبارکہ "تدبیر صلاح و نجات وفلاح" میں مذکور ہیں پھر دیکھئے قوم کی کیسی ترقی ہوتی ہے اور ان کا آفتاب کس طرح بالائے افق ترقی بکمالِ اوج تاباں ہوتا ہے، اور اگر غور کیا جائے تو ان تمام ریزولیوشنوں میں بیکار امور اور رونا دھونا فلاں کے مرنے پر رنج، فلاں کی موت پر سوگ، اور فلاں کے انتقال پر ملال، اور فلاں کے عطیہ پر واہ واہ، اور فلاں کو فلاں خطاب ملنے پر اظہارِ مسرت سے قطع نظر کر کے سب کا لب لباب شاہراہ پر چلنے والوں کے لئے دن میں چراغ جلانا اور روزِ روشن میں روشنی کرنے کی ہدایت کرنا ہوتا ہے یعنی قوم ترقی میں سب سے پیچھے ہے اس لئے آگے بڑھو یعنی انگریزی پڑھو حالانکہ زمانہ کی گردش سے انگریزی کی طرف لوگوں کا میلان طبعی و عملی اس حد تک پہنچا ہوا ہے کہ اگر ان کو دھکے دے کر بھی باہر کیا جائے تو ہرگز ٹلنے والے نہیں، پڑھنے والوں کے لئے باوجودیکہ عربی مذہبی تعلیم

Fatawa Rizvia, Volume 15

There are all kinds of facilities and beneficial results in it, yet not even fifteen out of hundreds pay attention to it. Despite hundreds of obstacles and thousands of difficulties and hardships, people are falling over English. In such a situation, establishing a society specifically for this purpose is, from a worldly perspective as well, like attaining what is already attained and nothing but a waste of wealth and resources, fundamentally useless.

(Arabic): O Allah, grant us success in what You love and are pleased with. May Allah the Almighty's blessings be upon Mustafa Murtaza, his family, and his companions. May Allah be pleased with all of them, for the sake of Ahmad Raza. (Urdu): O Allah, by the grace of Ahmad Raza, grant us the ability to do what is pleasing to You. And may blessings be upon Mustafa Murtaza, his family, and his companions—may Allah be pleased with them all. (T)

Written by the sinful servant Zafaruddin al-Bihari, may he be forgiven, by the grace of Muhammad al-Mustafa, the Unlettered Prophet. (Seal: Sunni Hanafi Qadri, Faiz Abdul Mustafa Zafaruddin Ahmed)

(37) There is no doubt in it; so let the aspirants aspire. And I am His servant, Muhammad Abul Hasan al-Sahasrami, second teacher at Madrasa Aliya, dated February 7, 1917 AD. (Right side): There is no doubt that those who wish to aspire should do so. Servant Muhammad Abul Hasan Sahasrami.

(38) Abu Salih Zaheeruddin Ahmad Faridi, dated February 7, 1917, Wednesday (In-charge, second teacher at Madrasa Aliya). (39) The answerer has hit the mark. Farkhunda Ali, may he be forgiven, fourth teacher at Madrasa Sahasram. (40) He who answered hit the mark. The humble Fahimuddin, may he be forgiven, fifth teacher of Arabic. (41) Indeed, the respondent has answered, and Allah Almighty knows best what is correct. Muhammad Yahya, teacher at Madrasa Aliya Sahasram, dated February 7, 1917. (Seal: Sunni Hanafi Qadri 1332, Abdul Hakim Abad) (42) The answer is correct. Syed Abdul Rashid, teacher at Madrasa Shams al-Huda, Bankipur. (43) He has hit the mark in what he answered, the master of scholars, the leader of jurists, the Renewer (Mujaddid) of the current century, the Eminent scholar of Bareilly—may Allah Almighty benefit the Muslims through his long life—regarding this issue, as support and participation and... (Urdu text below): The leader of scholars, the Imam of jurists, the Renewer (Mujaddid) of this century, Fazil-e-Barelvi—may Allah Almighty

grant him a long life to benefit Muslims—the answer he gave in this matter is correct, that supporting and participating in such an evil assembly and in it...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

इसमें हर तरह की सुविधाएँ और लाभकारी परिणाम हैं, फिर भी सैकड़ों में से पंद्रह भी इस ओर ध्यान नहीं देते। सैकड़ों बाधाओं और हज़ारों कठिनाइयों और कष्टों के बावजूद, लोग अंग्रेज़ी की ओर गिर रहे हैं। ऐसी स्थिति में, विशेष रूप से इसी उद्देश्य के लिए एक संस्था स्थापित करना सांसारिक दृष्टि से भी 'प्राप्त को प्राप्त करना' और धन एवं संसाधनों की बर्बादी के अलावा बुनियादी तौर पर कुछ भी उपयोगी नहीं है।

(अरबी): ऐ अल्लाह, हमें वह करने की तौफीक दे जिससे तू प्यार करता है और प्रसन्न होता है। और अल्लाह ताला की रहमतें मुस्तफा मुर्तजा और उनके परिवार और साथियों पर हों। अहमद रजा के सदके में अल्लाह उन सभी से राजी हो। (उर्दू): ऐ अल्लाह, अहमद रज़ा के वसीले से हमें अपनी पसंद की रज़ा वाली चीज़ की तौफीक अता फरमा, और मुस्तफ़ा मुर्तज़ा और आपकी आल और असहाब (अल्लाह उन सब से राज़ी हो) पर दुरूद हो। (त)

लेखक: गुनहगार बंदा ज़फ़रुद्दीन अल-बिहारी, अल्लाह उन्हें माफ़ करे, मुहम्मद अल-मुस्तफा नबी-ए-उम्मी के वसीले से। (मुहर: सुन्नी हनफी कादरी, फैज़ अब्दुल मुस्तफा ज़फ़रुद्दीन अहमद)

(37) इसमें कोई संदेह नहीं है; अतः चाहने वालों को इसकी चाहत करनी चाहिए। और मैं उनका सेवक मुहम्मद अबुल हसन सहसरामी, मदरसा आलिया का दूसरा शिक्षक, दिनांक 7 फरवरी 1917 ईस्वी हूँ। (दाईं ओर): इसमें कोई शक नहीं कि जो रग़बत करना चाहते हैं उन्हें करनी चाहिए। बंदा मुहम्मद अबुल हसन सहसरामी।

(38) अबू सालेह ज़हीरउद्दीन अहमद फरीदी, दिनांक 7 फरवरी 1917, बुधवार (प्रभारी, मदरसा आलिया के दूसरे शिक्षक)। (39) उत्तर देने वाला सही रहा। फरखुंदा अली, अल्लाह उन्हें माफ़ करे, चौथा शिक्षक, मदरसा सहसराम। (40) जिसने उत्तर दिया उसने सही कहा। अदना सा फहीमुद्दीन, अल्लाह उन्हें माफ़ करे, अरबी के पांचवें शिक्षक। (41) वास्तव में, उत्तर देने वाले ने सही उत्तर दिया है और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे अच्छा जानता है। मुहम्मद यहया, शिक्षक मदरसा आलिया सहसराम, दिनांक 7 फरवरी 1917। (मुहर: सुन्नी हनफी कादरी 1332, अब्दुल हकीम आबाद) (42) जवाब सही है। सैयद अब्दुल रशीद, शिक्षक मदरसा शम्स अल-हुदा, बांकीपुर। (43) जिसने उत्तर दिया उसने सही कहा, विद्वानों के स्वामी, फकीहों के इमाम, इस सदी के मुजद्दिद, फाजिल-ए-बरेलवी —अल्लाह ताला उनकी लंबी उम्र से मुसलमानों को फायदा पहुंचाए—इस मसले में, कि समर्थन और

शिरकत और... (नीचे का उर्दू पाठ): विद्वानों के नेता, फकीहों (धर्मशास्त्रियों) के इमाम, इस सदी के मुजद्दिद (पुनरुद्धारक) फाजिल-ए-बरेलवी ने—अल्लाह ताला उनकी लंबी आयु से मुसलमानों को लाभान्वित करे—इस मसले में जो जवाब दिया है वह बिल्कुल ठीक है कि ऐसी बुरी मजलिस (सभा) का समर्थन और उसमें शिरकत करना और...

पृष्ठ 117/742

فتاوٰی رضویہ، جلد پانزدہم (۱۵)

میں ہر طرح کی آسانیاں اور کار آمد نتائج ہیں مگر پھر بھی سیکڑوں میں پندرہ کو اس کی طرف توجہ نہیں اور باوجود سیکڑوں موانعات ہزار ہا وقت وزحمت کے انگریزی پر لوگ گرے پڑے ہیں، پھر ایسی حالت میں خاص اس غرض کے لئے انجمن قائم کرنا دینیوی حیثیت سے بھی تحصیل حاصل اور تضیع اموال و محاصل کے سوا اصلاً مفید نہیں۔

اللھم وفقنا لما تحب وترضی وصلی اللہ تعالی علی المصطفی المرتضی وعلی الہ وصحبہ رضی اللہ تعالی عنھم باحمد رضا۔ یا اللہ احمد رضا کے طفیل ہمیں اپنی پسندیدہ رضا والی چیز کی توفیق عطا فرما، اور درود ہو مصطفٰی مرتضٰی اور آپ کی آل و اصحاب رضی اللہ تعالٰی عنہم سب پر (ت)

کتِبَہ عبد العاصی ظفر الدین البہاری عفی عنہ بمحمد المصطفی النبی الامی (مہر: سنی حنفی قادری فیض عبدالمصطفی ظفر الدین احمد)

(۳۷) لاریب فیہ فلیتنافس المتنافسون وانا عبدہ محمد ابوالحسن السھرامی مدرس دوم مدرسہ عالیہ المرقوم ۷ فروری ۱۹۱۷ء (دائیں جانب): اس میں شک نہیں کہ رغبت کرنیوالوں کو اس کی رغبت کرنا چاہئے، عبدہ محمد ابوالحسن سہسرامی

(۳۸) ابو صالح ظہیر الدین احمد فریدی، مورخہ ۷ فروری ۱۹۱۷ء روز چہار شنبہ (انچارج مدرس دوم مدرسہ عالیہ) (۳۹) الجیب مصیب فرخندہ علی عفی عنہ مدرس چہارم مدرسہ سہسرام (۴۰) قد اصاب من اجاب کمترین فہیم الدین عفی عنہ مدرس پنجم عربی (۴۱) لقد اجاب المجیب واللہ تعالٰی اعلم بالصواب محمد یحییٰ مدرس مدرسہ عالیہ سہسرام، المرقوم ۷ فروری ۱۹۱۷ء (مہر: سنی حنفی قادری ۱۳۳۲ عبد الحکیم آباد) (۴۲) الجواب صحیح سید عبد الرشید مدرس مدرسہ شمس الہدٰی

بانکی پور (۴۳) قد اصاب في مااجاب مولی العلماء امام الفقهاء مجدد المائة الحاضرة الفاضل البریلوی متع الله المسلمین بطول بقائه فی هذه المسئلة بأن التأئید والشرکة و عالموں کے پیشوا فقہاء کے امام اس صدی کے مجدد فاضل بریلوی نے اللہ تعالیٰ ان کو بقائے دراز سے مسلمانوں کو بہرہ یاب کرے اس مسئلہ میں جو جواب دیا ٹھیک دیا کہ اس جیسی بری مجلس کی تائید اور شرکت اور اس میں

Fatawa Rizvia (Volume 15)

Attendance at such an ugly gathering is forbidden (Haram) and assisting it is a sin. Proximity to it is a lethal poison for faith. Let those who desire, desire [to stay away]. May Allah Almighty grant us and all believers the success to separate and abstain from such gatherings, and from supporting or participating in them.

Written by the one in need of the Master of Messengers, the Possessor of Favors, named Sayyid Muhammad Ghiyathuddin Hasan al-Hanafi al-Sunni al-Rujhti al-Bihari, may the Creator forgive him. [Seal: Abu al-Huda Shidda Ghiyathuddin Hanafi Sunni Qasmi Rahmati Bihari, may he be forgiven by the Ummi Prophet]

(44) He who answered was correct. Poor Muhammad Rahim Bakhsh Hanafi Qadri Rizvi, Head Teacher, Madrasa Faiz al-Ghuraba, Agra.

Endorsements of the Scholars of Kanpur

(45) The answer is correct and right, and the respondent is successful and rewarded. Written by the needy towards Allah Almighty, Ubaidullah, may He forgive his sins, Teacher at Madrasa Faiz Ahmadi in Kanpur.

(46) He who answered was correct, and Allah Glory be to Him knows best what is right. It truly deserves to be written in gold on paper. Written by Muhammad Abdul Razzaq, may he be forgiven, Teacher at Madrasa Imdad al-Ulum in Kanpur. (The one who answered has spoken the truth, and Allah Almighty knows best the truth. This answer is worthy of being written on paper with gold (T).) [Seal: Muhammad Abdul Razzaq]

(47) The answer is correct and the respondent is successful. Written by the one in need of Allah the Benefactor, named Muhammad Sulaiman al-Hanafi al-Sunni al-Naqshbandi al-Mujaddidi al-Afaqi Fazal Rahmani, Teacher at Madrasa Dar al-Ulum in Kanpur. May the Forgiving One forgive him and his masters, by the honor of the owner of the crown, the ascension, the flag, and the contracts in the Praiseworthy Station, upon him and his family and companions be blessings and peace from the Sovereign, the One Worshipped. [Seal: Baran-e-Fazal Rahman Bareed Muhammad Sulaiman]

फतावा रज़विया (जिल्द 15)

ऐसी घिनौनी सभा में उपस्थित होना हराम है और इसमें सहायता करना पाप है। इसमें निकटता ईमान के लिए घातक विष है। जो लोग कामना करते हैं, वे [दूर रहने की] कामना करें। अल्लाह सर्वशक्तिमान हमें और सभी विश्वासियों को ऐसी सभा से अलग होने और बचने, और इसमें समर्थन और भागीदारी से बचने की सफलता प्रदान करे।

रसूलों के स्वामी, एहसानों के मालिक के जरूरतमंद, सैय्यद मुहम्मद गयासुद्दीन हसन अल-हनाफी अल-सुन्नी अल-रुझती अल-बिहारी द्वारा लिखित, सृष्टिकर्ता उन्हें क्षमा करे। [मुहर: अबू अल-हुदा शिद्दा गयासुद्दीन हनफी सुन्नी कासमी रहमती बिहारी, उम्मी नबी के वसीले से उन्हें क्षमा मिले]

(44) जिसने उत्तर दिया वह सही था। फकीर मुहम्मद रहीम बख्श हनफी कादरी रज़वी, मुख्य अध्यापक, मदरसा फ़ैज़ अल-गुरबा, आगरा।

कानपुर के उलेमाओं के सत्यापन

(45) उत्तर सही और सटीक है, और उत्तरदाता सफल और पुरस्कृत है। अल्लाह सर्वशक्तिमान के जरूरतमंद उबैदुल्ला द्वारा लिखित, वह उनके पापों को क्षमा करे, मदरसा फ़ैज़ अहमदी, कानपुर में अध्यापक।

(46) उत्तर देने वाले ने सही कहा, और अल्लाह सर्वशक्तिमान सच्चाई को सबसे अच्छा जानता है। यह वास्तव में इस योग्य है कि इसे कागज पर सोने से लिखा जाए। मुहम्मद अब्दुल रज्जाक द्वारा लिखित, उन्हें क्षमा मिले, मदरसा इमदाद अल-उलूम, कानपुर में अध्यापक। (जवाब देने वाले ने दुरुस्त फरमाया, अल्लाह तआला बेहतर जानता है। यह जवाब इस काबिल है कि इसे कागज पर सोने से लिखा जाए।) [मुहर: मुहम्मद अब्दुल रज्जाक]

(47) उत्तर सही है और उत्तरदाता सफल है। अल्लाह परोपकारी के जरूरतमंद, मुहम्मद सुलेमान अल-हनाफी अल-सुन्नी अल-नक्शबंदी अल-मुजद्दीदी अल-आफाकी फज़ल रहमानी द्वारा लिखित, मदरसा दार अल-उलूम, कानपुर में अध्यापक। क्षमा करने वाला उन्हें और उनके गुरुओं को क्षमा करे, ताज, मेराज, झंडे और मकाम-ए-महमूद में अनुबंधों के स्वामी के सम्मान में, उन पर और उनके परिवार और साथियों पर पूज्य मालिक की ओर से आशीर्वाद और शांति हो। [मुहर: बारान-ए-फ़ज़ल रहमान बरीद मुहम्मद सुलेमान]

الحضور في مثل هذا المجلس القبيحة حرام و المعاونة اثم والمقاربة فيها سم قاتل للايمان فليتنا فس المتنافسون وفقنا الله تعالیٰ ایا نا وجمیع المومنین للمفارقة والاجتناب عن مثل هذا المجلس والتائید والشركة فيه۔ حاضری حرام ہے اور اس کی اعانت گناہ اور اس میں قریب ہونا ایمان کے لئے زہر قاتل، رغبت کرنے والوں کو چاہئے کہ اس کی رغبت کریں، اللہ تعالیٰ ہمیں اور سب مسلمانوں کو توفیق دے کہ اس سے جدا رہیں اور ایسی مجلس سے اور اس کی تائید و شرکت سے بچیں۔

حررہ فقیر الی سید المرسلین ذی المنن المدعوبہ سید محمد غیاث الدین حسن الحنفی السنی الرجهتی البہاری عفی عنہ الباری [مہر: ابوالہدیٰ شیدہ غیاث الدین حنفی سنی قاسمی رحمتی بہاری عفی عنہ بالنبی الامی]

(۴۴) اصاب من اجاب فقیر محمد رحیم بخش حنفی قادری رضوی مدرس اول مدرسہ فیض الغرباء آگرہ

تصدیقات علمائے کان پور

(۴۵) الجواب صحیح وصواب والمجیب نجیح و مثاب نمقہ الفقیر الی اللہ تعالیٰ عبیداللہ عفا عنہ ماجناہ المدرس بالمدرسۃ فیض احمدی فی الکانفور۔

(۴۶) اصاب من اجاب واللہ سبحنہ اعلم بالصواب حقیق بان یکتب بالذهب علی القرطاس۔ نمقہ محمد عبد الرزاق عفی عنہ المدرس مدرسہ امداد العلوم فی الکانفور جواب دینے والے نے درست فرمایا واللہ تعالیٰ اعلم بالصواب، یہ جواب اس قابل ہے کہ اس کو کاغذ پر سونے سے لکھا جائے (ت)

[مہر: محمد عبدالرزاق]

(۴۷) الجواب صحيح والمجيب نجيح ، حرره الفقير الى الله المنان المدعو محمد سليمان الحنفي السني النقشبندي المجددي الافاقي فضل رحمانى المدرس بالمدرسة در العلوم فى الكانفور غفر له والمشائخه الغفور بحرمة صاحب التاج والمعراج واللواء العقود فى المقام المحمود عليه وآله واصحابه الصلوة والسلام من ملك المعبود. [مهر: باران فضل رحمن بريد محمد سليمان]

صفحه 118 از 742

Fatawa Rizvia, Volume Fifteen (15)

Endorsements by the Scholars of Sindh, Hyderabad

(49) What the learned respondent has written is correct and true. Indeed, it is necessary to stay away from such gatherings and from those who are people of innovation (bid'at) and vain desires. This is because meeting them and attending their gatherings is a sign of weakness in faith and can lead towards heresy in the future. We seek refuge in Allah from this. O Allah! Protect us from them by the honor of Your Chosen Prophet and Your Approved Messenger, Amen, O Lord of the Worlds.

[Seal: From the light of Muhammad 1337 AH, the world is brightened]

Endorsements by the Scholars of Mahmoodabad, District Sitapur

(50) In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. All praise is for Allah alone, and peace and blessings be upon the one after whom there is no prophet. To proceed: Indeed, organizing such a gathering is like buying Hellfire and is strictly forbidden and impermissible. A Muslim's progress certainly does not lie in this. I present an authentic incident: The Commander of the Faithful, Umar Farooq the Great (may Allah be pleased with him), saw the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) resting on a mat, such that its marks were visible on his noble body. The Commander of the Faithful couldn't help but cry and submitted: "O Messenger of Allah! The Caesar and Kisra, the infidels, Magians, and Christians, live in such luxury and comfort, while you, the Messenger of Allah, are in such hardship and toil." He (peace be upon him) replied: "O Umar! Are you not pleased that for them is the world, and for us is the Hereafter?" When the Commander of the Faithful, Farooq the Great himself, despite great conquests, went to Jerusalem because the priests there had invited him to see him, the situation was such that in front of the enemies, he was leading the camel and his slave was riding it. In his noble hand was the camel's nose-string, and on his blessed body was a leather shirt with seventeen patches. If people of such a gathering as mentioned in the question, who are ready to participate in an assembly of oppression with their lives and wealth, were to see the companions of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), how they would laugh and consider them foolish. Rather, in their hearts they might still be saying that those desert-dwelling, hardworking people know nothing of the pleasures of luxury and comfort; this strange delight and order, arrangement, decoration, and civilization are only the lot of the wise of Europe. To prevent such corrupt thoughts from entering the heart, our

Sultan of the seven realms, the Intercessor of the Day of Resurrection (peace and blessings of Allah be upon him) has said: "Do not sit with them," etc. Do not sit near them, run away from them, keep them away from yourselves, lest they...

---

1 Kanz al-Ummal, Hadith 32268, 32528, 32529 and 32532, Mu'assasatu ar-Risalah, Beirut 11/529, 530, 532.

फतावा रिज़विया, जिल्द पंद्रहवीं (१५)

सिंध, हैदराबाद के विद्वानों का समर्थन

(४९) विद्वान उत्तरदाता ने जो लिखा है वह सही और सत्य है। वास्तव में इस प्रकार की सभाओं और उन लोगों से दूर रहना आवश्यक है जो नवाचार (बिदअत) और इच्छाओं वाले हैं, क्योंकि उनसे मिलना और उनकी सभाओं में जाना विश्वास (ईमान) की कमजोरी का लक्षण है और भविष्य में यह नास्तिकता (इल्हाद) की ओर ले जा सकता है। हम इससे अल्लाह की पनाह मांगते हैं। ऐ अल्लाह! अपने चुने हुए नबी और अपने पसंदीदा रसूल के माध्यम से हमें उनसे सुरक्षित रख, आमीन, ऐ दुनिया के रब।

[मुहर: मोहम्मद के नूर से १३३७ हिजरी, जगत रोशन]

महमूदबाद, जिला सीतापुर के विद्वानों का समर्थन

(५०) अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और बहुत कृपालु है। सारी प्रशंसा केवल अल्लाह के लिए है, और उस पर शांति और आशीर्वाद हो जिसके बाद कोई नबी नहीं है। इसके बाद: वास्तव में ऐसी सभा आयोजित करना नर्क खरीदना है और यह सख्त हराम और अनुचित है। मुसलमान की प्रगति इसमें कतई नहीं है। मैं एक सही घटना प्रस्तुत करता हूँ: अमीरुल् मोमिनीन उमर फारूक आजम (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने देखा कि हुज़ूर सिय्यद-ए-आलम (अल्लाह उन पर शांति और आशीर्वाद दे) एक चटाई पर विश्राम कर रहे हैं और उसके निशान उनके पवित्र शरीर पर दिखाई दे रहे हैं। अमीरुल् मोमिनीन को बेबस होकर रोना आ गया और उन्होंने अर्ज़ किया: "हे अल्लाह के रसूल! कैसर और किसरा जैसे काफिर, मजूसी और ईसाई सुख और ऐश्वर्य में हैं, और आप अल्लाह के रसूल इस कष्ट और परिश्रम में हैं।" आपने फरमाया: "हे उमर! क्या तुम इससे प्रसन्न नहीं हो कि उनके लिए दुनिया हो और हमारे लिए आख़िरत?" स्वयं अमीरुल् मोमिनीन फारूक आजम महान विजयों के बावजूद जब बैतुल मुकद्दस (यरूशलेम) गए क्योंकि वहाँ के पादरियों ने आपको देखने के लिए बुलाया था, तो स्थिति यह थी कि दुश्मनों के सामने आप ऊँट की लगाम पकड़े हुए थे और आपका गुलाम सवार था। आपके पवित्र हाथ में ऊँट की रस्सी थी और मुबारक बदन पर चमड़े का कुरता था जिसमें सत्रह पैबंद (जोड़) लगे थे। अगर ऐसी सभा के लोग, जो सवाल में वर्णित हैं और जो अपनी जान और माल से जुल्म की अंजुमन में शामिल होने के लिए तैयार हैं, हज़रत मुहम्मद रसूलुल्लाह (अल्लाह उन पर शांति और आशीर्वाद दे) के साथियों को देखते तो वे कितना हँसते और उन्हें मूर्ख

समझते। बल्कि दिल में तो अब भी कहते होंगे कि वे रेगिस्तानी मेहनती लोग ऐश-ओ-आराम के मज़े क्या जानें; यह अनोखा आनंद और व्यवस्था, सजावट और सभ्यता तो केवल यूरोप के बुद्धिमानों का ही नसीब है। ऐसे भ्रष्ट विचार दिल में न आएं इसके लिए हमारे सातों लोकों के सुल्तान, कयामत के दिन सिफारिश करने वाले (अल्लाह उन पर शांति और आशीर्वाद दे) ने फरमाया है: "उनके पास मत बैठो" आदि। उनके पास न बैठो, उनसे दूर भागो, उन्हें अपने से दूर रखो ताकि वे तुम्हें...

---

1 कंज़ अल-उम्मल, हदीस ३२२६८, ३२५२८, ३२५२९ और ३२५३२, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरूत ११/५२९, ५३०, ५३२।

पृष्ठ ७४२ का ११९

فتاوی رضویہ، جلد پانزدہم (۱۵)

تصدیقات علمائے سندھ حیدر آباد

(۴۹) فاضل مجیب نے جو تحریر فرمایا ہے وہ صحیح اور حق ہے واقعی اس قسم کی مجلس اور جو لوگ اہل بدعت وہوا سے ہیں ان سے دور رہنا ضرور چاہئے اس واسطے کہ ان کی ملاقات اور ان کی مجلس میں جانا علامت ضعف ایمان اور آئندہ کو منجر طرف الحاد کے ہے۔ نعوذ باللہ من ذلک۔ اللھم احفظنا منھم بجاہ نبیک المصطفٰی ورسولک المرتضی، آمین یارب العالمین۔

[مہر: ز نور محمد ۱۳۳۷ جہان روشن]

تصدیقات علمائے محمود آباد ضلع سیتا پور

(۵۰) بسم اللہ الرحمن الرحیم ، الحمد للہ وحدہ والصلوۃ والسلام علی من لا نبی بعدہ، اما بعد بیشک ایسی مجلس مقرر کرنا جہنم خریدنا اور سخت حرام و ناروا ہے۔ مسلمان کی ترقی ہر گز اس میں نہیں ، ایک صحیح واقعہ پیش کرتا ہوں وہ یہ کہ امیر المومنین عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو دیکھا کہ حضور چٹائی پر آرام فرماتے ہیں کہ اس کے نشان بدن اقدس پر ظاہر ہو رہے ہیں امیر المومنین کو بے اختیار رونا آگیا عرض کی : یا رسول اللہ ! قیصر و کسری کافران مجوس و نصاری اس ناز و نعمت میں اور حضور اللہ کے رسول اس تکلیف و محنت میں ، فرمایا : اے عمر ! کیا تو راضی نہیں کہ ان کے لئے دنیا ہو اور ہمارے لئے آخرت ، خود امیر المومنین فاروق اعظم باوصف فتوحات عظیم کے جب بیت المقدس تشریف لے گئے ہیں کہ وہاں کے پادریوں نے آپ کو دیکھنے کے لئے بلایا تھا ، حالت یہ ہے کہ پیش دشمنان اونٹ پر اور غلام سوار ، اور جناب کے دست اقدس میں اونٹ کا مہار ، بدن مبارک پر

چمڑے کا کرتا جس میں متعدد سترہ پیوند ، اگر ایسی مجلس کے لوگ جو درج سوال ہیں اور جان و مال سے انجمن ظلم میں شرکت کو تیار ہیں حضرات صحابہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو دیکھتے کس کس طرح ہنستے اور احمق سمجھتے بلکہ دل میں تو اب بھی کہتے ہوں گے کہ وہ ریگستانی جفاکش ناز و نعمت کے مزے کیا جانیں ، یہ لطف عجیب اور نظم و ترتیب و آراستگی و تہذیب کچھ دانایان یورپ ہی کو نصیب ، ان خیالات فاسدہ کے دل میں نہ آنے کے لئے تو ہمارے سلطان ہفت کشور شافع روز محشر صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا ہے ، لا تجالسوہم الخ ان کے پاس نہ بیٹھو ، ان سے دور بھاگو ، انھیں اپنے سے دور رکھو کہیں وہ تمھیں

---

1 کنز العمال حدیث ۳۲۲۶۸، ۳۲۵۲۸، ۳۲۵۲۹ و ۳۲۵۳۲ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۱ / ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۲

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

May Allah protect us, let it not happen that the thought enters the holy mind of the Prophet (PBUH) that our social interaction would guide the deviant people. Rather, they would remain firm in their bad taste and ill intentions. This prohibition from the Prophet (PBUH) was out of compassion, just as a kind father, out of kindness, stops his beloved children from the company and interaction of vagabonds and miscreants. This humble person (the author) has written these few words merely at the request of the best of the people of Sunnah and the prominent members of the congregation, my brother in religion, Qasim Miyan Sahib. Otherwise, the luminous words of the Imam of Ahl-e-Sunnah, the Mujaddid of the present century, the supporter of the pure nation (may Allah protect him from evil and enemies), are sufficient not only for commoners but even for the elite. Muslims should act upon it and should also remember this weak humble person in their prayers for goodness.

[Table/Box Section] Arabic Text: May Allah complete for us and for you with goodness and the best, and grant us success in what He loves and is pleased with, and gather us under the shadows of the protections of the near saints (Awliya), and under the banner of the Master of Messengers. And may Allah's peace and blessings be upon the seal of the prophets, Muhammad, and all his family and companions, by Your mercy, O Most Merciful of the merciful. Urdu Translation: May Allah Almighty grant us a good end in goodness and benevolence, and grant us the success of His liking and pleasure, and on the Day of Resurrection, grant us the support of the near saints and the shade of the banner of the Prophet (PBUH). (T)

Muhammad Ismail Sunni Hanafi Qadri Mahmood Abadi, currently Imam of Regiment No. 4, Delhi. (51) It is as stated. Rajab Ali, Teacher, Madrasa Islamia Mahmood Abad. (52) It is as stated. Servant of students, Muhammad Abdul Latif, Teacher, Madrasa Islamia Mahmood Abad and Imam of Jamia Masjid Mahmood Abad.

Endorsement from the supporter of Sunnah, the eradicator of innovation, Janab Maulana Maulvi Abdul Rahim Sahib Ahmed Abadi, may his virtues increase. (53) The answer is correct. Written by Abdul Rahim bin Pir Bakhsh Al-Sunni Al-Hanafi Al-Qadri Al-Naqshbandi Al-Ahmed Abadi, Senior Teacher at Madrasa Al-Qadiriya. [Seal]

Endorsement from the helper of Sunnah, the subduer of innovation, Maulana Maulvi Abul Masakin Muhammad Ziauddin Sahib, may his glory increase. (54) In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. All praise is due to Allah, the Mighty, the Noble, and peace and blessings be upon His Beloved, the Kind, the Merciful.

1 Sahih Muslim, Chapter on the Prohibition of Narrating from the Weak, Qadimi Kutub Khana Karachi 10/1 Page 120 of 742

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

अल्लाह न करे, कहीं हुज़ूर के मुक़द्दस ख्याल में यह बात न आई थी कि हमारे मेलजोल से बद-मज़हब (भटके हुए लोग) हिदायत पा लेंगे। बल्कि वे अपनी बद-मज़ाक़ी और बद-नीयती पर कायम रहेंगे। यह मना करना हुज़ूर की शफ़क़त (ममता) की वजह से था, जिस तरह एक शफ़ीक़ बाप अपनी प्यारी औलाद को आवारा-मिज़ाजों और बदमाशों की सोहबत से रोकता है। यह चंद हर्फ़ फ़क़ीर ने महज़ सुन्नत के पैरोकारों और जमाअत के उम्दा साथियों, मेरे दीनी भाई क़ासिम मियाँ साहब के कहने पर लिखे हैं, वरना इमाम-ए-अहले-सुन्नत, मौजूदा सदी के मुजद्दिद, मिल्लत-ए-ताहिरा के मददगार (अल्लाह तआला उन्हें शर और दुश्मनों से बचाए) के नूरानी शब्द न केवल आम लोगों बल्कि खास लोगों के लिए भी काफ़ी हैं। मुसलमानों को इस पर अमल करना चाहिए और मुझ ज़ईफ़ फ़क़ीर को भी दुआ-ए-खैर में याद रखना चाहिए।

[बॉक्स अनुभाग] अरबी पाठ: अल्लाह हमारे और आपके लिए खैर और बेहतरी के साथ खात्मा फरमाए और हमें उन कामों की तौफ़ीक़ दे जिन्हें वह पसंद करता है और जिनसे राज़ी होता है, और हमें मुक़र्रब औलिया की हिफाज़त के साये में और सैयदुल मुरसलीन के झंडे के नीचे जमा करे। और अल्लाह तआला की रहमत और सलामती हो आख़िरी नबी मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर और उनकी तमाम आल और असहाब पर, तेरी रहमत के सदक़े ऐ सबसे ज़्यादा रहम करने वाले। उर्दू/हिंदी अनुवाद: अल्लाह तआला हमारा खात्मा खैर और भलाई में फरमाए और हमें अपनी पसंद और रज़ा की तौफ़ीक़ दे और हश्र के रोज़ औलिया-ए-मुक़र्रबीन की हिमायत और हुज़ूर अलैहिस्सलातो वस्सलाम के झंडे का साया अता फरमाए। (त)

मुहम्मद इस्माइल सुन्नी हनफी क़ादरी महमूद आबादी, वर्तमान में इमाम रिसाला नंबर 4, दिल्ली। (51) वैसा ही है जैसा कहा गया। रजब अली, शिक्षक मदरसा इस्लामिया महमूद आबाद। (52) वैसा ही है जैसा कहा गया। छात्रों के खादिम मुहम्मद अब्दुल लतीफ़, शिक्षक मदरसा इस्लामिया महमूद आबाद और पेश इमाम जामा मस्जिद महमूद आबाद।

सुन्नत के हिमायती और बिदअत मिटाने वाले जनाब मौलाना मौलवी अब्दुल रहीम साहब अहमद आबादी (अल्लाह उनकी खूबियाँ बढ़ाए) द्वारा तस्दीक़। (53) जवाब सही है। अब्दुल रहीम बिन पीर बख्श अल-सुन्नी अल-हनफी अल-कादरी अल-नक्शबंदी अल-अहमद आबादी, मदरसा अल-कादरिया में वरिष्ठ शिक्षक द्वारा लिखित। [मुहर]

सुन्नत के मददगार और बिदअत को दबाने वाले मौलाना मौलवी अबुल मसाकीन मुहम्मद ज़ियाउद्दीन साहब (अल्लाह उनकी इज्जत बढ़ाए) द्वारा तस्दीक़। (54) बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम। तमाम तारीफें अल्लाह के लिए हैं जो अज़ीज़ और करीम है, और दुरूद व सलाम हो उसके महबूब रऊफ व रहीम पर।

---

1 सहीह मुस्लिम, कमज़ोरों से रिवायत करने की मनाही का अध्याय, क़दीमी कुतुब खाना कराची 10/1 पृष्ठ 120 का 742

فتنہ میں نہ ڈال دیں، معاذ اللہ کہیں حضور کے خیال مقدس میں یہ بات نہ آئی تھی کہ ہمارے میل جول سے بد مذہب ہدایت پائیں گے بلکہ وہ اپنی بد مذاقی اور بد نیتی پر قائم رہیں گے۔ یہ منع فرمانا حضور کا ازراہ شفقت تھا، جس طرح شفیق باپ ازراہِ مہربانی اپنی پیاری اولاد کو آوارہ مزاجوں اور بد معاشوں کی صحبت و میل جول سے روکے، یہ چند حروف فقیر نے محض زبدہ اربابِ سنت وعمدہ اصحابِ جماعت اخی فی الدین قاسم میاں صاحب کے فرمانے سے لکھے ورنہ امام اہلسنت مجدد مائتہ حاضرہ مؤید ملت طاہرہ حماہ اللہ تعالٰی عن الشر والاعداء (اللہ تعالٰی ہر شر اور دشمنوں پر ان کی مدد فرمائے،ت) کے نورانی کلمات عوام تو عوام خواص کے لئے کافی ہیں، مسلمانوں کو اس پر عمل کرنا چاہئے اور فقیر ضعیف کو بھی دعائے خیر سے یاد کرنا چاہئے۔

[باکس سیکشن] عربی: ختم اللہ لنا ولکم بالخیر والحسنی ووفقنا لما یحب ویرضی وحشرنا فی ظلال حمایات الاولیاء المقربین وتحت لواء سید المرسلین وصلی اللہ تعالٰی وسلامہ علی خاتم النبیین محمد وآلہ واصحابہ اجمعین برحمتک یا ارحم الراحمین۔ اردو: اللہ تعالٰی ہمارا خاتمہ خیر اور بھلائی میں فرمائے اور ہمیں اپنی پسند و رضا کی توفیق دے اور حشر کے روز اولیاء مقربین کی حمایت اور حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے جھنڈے کا سایہ عطا فرمائے، (ت)

محمد اسمعیل سنی حنفی قادری محمود آبادی الحال پیش امام رسالہ نمبر ۴ دہلی (۵۱) ذلک کذلک رجب علی مدرس مدرسہ اسلامیہ محمود آباد (۵۲) ذلک کذلک خادم طلبہ محمد عبد اللطیف مدرس مدرسہ اسلامیہ محمود آباد و پیش امام جامع مسجد محمود آباد۔

تصدیق حامیِ سنت ماحیِ بدعت جناب مولانا مولوی عبدالرحیم صاحب احمد آبادی زیدت مکارمہم

(۵۳) الجواب صحیح کتبہ عبدالرحیم بن پیر بخش السنی الحنفی القادری النقشبندی الاحمد آبادی

المدرس الاول فی المدرسة القادرية [مہر]

تصدیق ناصر سنت قامع بدعت مولانا مولوی ابوالمساکین محمد ضیاء الدین صاحب زید مجدہم (۵۴)

بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد الله العزيز الكريم والصلوة والسلام على حبيبه الرؤف الرحيم.

---

۱ صحيح مسلم باب النهي عن الرواية عن الضعفاء قديمی کتب خانہ کراچی ۱۰/۱ Page 120 of 742

Fatawa Razawiya Volume 15

The blessed fatwa sent by the helper of the true nation, the spreader of the luminous Sunnah, the cutter of the necks of heinous innovations, the uprooter of vile novelties, the head-breaker of the false sects of Nadwa, Wahhabism, and Nechariya, the eraser of transgression, the protector of religion and faith, Mr. Qazi Qasim Miyan, Imam of the Grand Mosque of Gondal City, Kathiawar—may the Lord Protector safeguard him from the evils of the wicked (may the Veiling God protect them from the evil of the wicked - Translator). It passed before the eyes of this humble servant; it was found adorned with the robe of truth and reward, and embellished with the ornament of guidance.

Whatever is written in it is entirely correct; it contains hadith and scripture in proof of the claim. Every word of it is a pearl from the mine of guidance; every line of it is the path to achieving one's desire.

Why should it not be so? This was written by that peerless one, whose like is difficult to find in the world today, who is the pride of the scholars, whose fatwa is prevalent over the entire face of the earth, whose blessings and bounties are pervasive in every corner of the world, who is the acknowledged teacher of teachers, more learned than every scholar, the noble crown of the jurists, the great Imam of the Sunnis, the one who makes the garden of the Sunnah lush, the one who erases the stain of bad religiosity and innovation, the cutter of the tree of disbelief and polytheism, the collector of Sharia and Tariqa, whom all of India praises, whose description the scholars of the Two Noble Sanctuaries (Haramain Sharifain) are eloquent, the guide of the misguided, our master, our protector, our leader, the pious, the abstemious, the wise of the Ummah, His Eminence Maulvi Mufti Ahmad Raza Khan, may Allah the Giver perpetuate his grace. This matter is a great touchstone for testing truth and falsehood, for judging Sunnis and innovators. Those who, after reading or hearing it, affirm it with a cheerful countenance, know the truth, and accept the truth, will surely be counted among the Ahl al-Sunnah; otherwise, they will be numbered among the people of innovation and the dogs of the People of Fire. It is incumbent upon our Sunni brothers to avoid such gatherings and such company; do not ever mix with such people. They are very cunning and deceitful; they show green gardens (false promises) so that a person involuntarily begins to recite their word (follow them). When they have enticed his heart toward themselves and made him obedient and captivated, they then snatch away his faith, wealth, and property, leaving him in ruin in both worlds. Success is through Allah, and He guides whom He wills to a straight

path. Peace and blessings be upon His noble Beloved, and upon his family and all his companions. Ameen!

Written by Muhammad Zia-ud-Din, known as Abi al-Masakin, may he be forgiven.

Endorsement by the great scholar, noble virtuous one, Mr. Maulana Maulvi Syed Didar Ali Sahib Alwari, Mufti of Agra.

(55) In the name of Allah, the Beneficent, the Merciful. Undoubtedly, in this delicate time, many scholars and dervishes, in search of the base world, have abandoned following the Sunnah and become so "religious" that among those wearing coats and trousers, saying things like them from them world...

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

सच्ची कौम के सहायक, सुन्नत के प्रसारक, घृणित बिदअतों (नवाचारों) की गर्दनों को काटने वाले, नीच कुरीतियों की जड़ें उखाड़ने वाले, नदवा, वहाबियत और नेचरिया जैसे झूठे संप्रदायों का सिर कुचलने वाले, उल्लंघन को मिटाने वाले, धर्म और विश्वास के रक्षक, काठियावाड़ के गोंडल शहर की जामा मस्जिद के इमाम जनाब काजी कासिम मियां—ईश्वर उन्हें दुष्टों की बुराइयों से सुरक्षित रखे (अल्लाह उन्हें दुष्टों के शर से महफूज़ रखे—अनु.)—की नजर से गुजरा; इसे सत्य और प्रतिफल के लिबास से सुसज्जित और मार्गदर्शन के गहने से सजा हुआ पाया।

इसमें जो कुछ लिखा है वह पूरी तरह सही है; दावे के प्रमाण में हदीस और किताब मौजूद है। इसका हर शब्द मार्गदर्शन की खान का मोती है; इसकी हर पंक्ति उद्देश्य प्राप्ति का मार्ग है।

ऐसा क्यों न हो, यह उस बेमिसाल हस्ती का लिखा हुआ है जिसका सानी आज दुनिया में मिलना मुश्किल है, जो विद्वानों का गौरव है, जिसका फतवा पूरी जमीन पर जारी है, जिसकी कृपा और बरकत दुनिया के हर कोने में फैली हुई है, जो उस्तादों का उस्ताद है, हर विद्वान से अधिक ज्ञानी है, मुफ्तीयों का सम्मानित ताज है, सुन्नियों के महान इमाम हैं, सुन्नत के बाग को हरा-भरा करने वाले, कुधर्मी और बिदअत के दाग को मिटाने वाले, कुफ्र और शिर्क के पेड़ को काटने वाले, शरीयत और तरीकत के संगम, जिनकी पूरी भारत प्रशंसा करता है, जिनकी तारीफ में हरमैन शरीफैन के विद्वान रतब-उल-लसान (प्रशंसा में मुखर) हैं, गुमराहों के मार्गदर्शक, हमारे आका, हमारे मौला, हमारे सरदार, मुत्तकी (परहेजगार), हकीम-ए-उम्मत, आला हजरत मौलवी मुफ्ती अहमद रजा खान साहब, अल्लाह उनके.फैज़ को जारी रखे। यह मसला हक (सत्य) और बातिल (असत्य) को परखने, सुन्नी और बिदअती को जांचने की बहुत बड़ी कसौटी है। जो सज्जन इसे पढ़कर या सुनकर हंसमुख चेहरे के साथ इसकी पुष्टि करें, हक को जानें, हक को मानें, उनका शुमार (गिनती) जरूर अहले सुन्नत में होगा, वरना वे बिदअती लोगों और जहन्नुमियों के कुत्तों में गिने जाएंगे। हमारे सुन्नी भाइयों पर लाजिम है कि ऐसी महफिल और ऐसी सोहबत से बचें, ऐसे लोगों से मेल-जोल हरगिज न करें। ये बहुत बड़े शातिर और धोखेबाज होते हैं, वे हरे-भरे बाग दिखाते हैं कि आदमी अनजाने में उनका कलमा पढ़ने लगता है। जब उनका दिल अपनी ओर लुभा लिया और अपना आज्ञाकारी और वशीभूत बना लिया, फिर उसका ईमान, धन, दौलत सब कुछ छीन लिया, दोनों जहान के नुकसान में डाल दिया। कामयाबी अल्लाह की तरफ से है और वह जिसे चाहता है सीधे रास्ते की हिदायत देता है। दुरूद

और सलाम हो उसके सम्मानित महबूब पर और उनकी आल और उनके तमाम साथियों पर। आमीन!

इसे लिखा मुहम्मद जियाउद्दीन मुकन्नी बाबी अल-मसाकीन ने, अल्लाह उन्हें माफ करे।

महान विद्वान, नेक और गुणी जनाब मौलाना मौलवी सैयद दीदार अली साहब अलवरी, मुफ्ती-ए-आगरा की तस्दीक (पुष्टि)।

(55) बिस्मिल्लाहिर्रहमानिर्रहीम। निःसंदेह इस नाजुक समय में, दुनियावी तलब में बहुत से विद्वान और दरवेश सुन्नत का पालन छोड़कर इतने 'दीनदार' बन गए कि कोट-पतलून वालों में उनकी सी कहकर उनसे दुनिया...

فتوائے مبارکہ فرستادہ ناصر ملت حقہ، ناشر سنت سنیہ، قاطع اعناق بدعات شنیعہ، قامع بیخ محدثات قبیحہ، سر شکن فرق باطلہ من الندوہ والوہابیہ والنیچریہ، ماحی و طغیان، حامی و دین و ایمان جناب قاضی قاسم میان امام جامع شہر گونڈل متعلق کاٹھیاوار صانہ المولی الستار عن شرور الاشرار (خدائے ستار انھیں اختزار کے شر سے محفوظ فرمائے ۔ت) فقیر کی نظر سے گزرا خلعت صدق و ثواب سے اراستہ زیور شدہ ہدایت سے پیراستہ پایا۔

جو کچھ لکھا ہے اس میں سراسر صواب ہے اثبات مدعا پہ حدیث وکتاب ہے ہر لفظ اس کا گوہر کان رشاد ہے ہر سطر اس کی راہ حصول مراد ہے

کیونکر نہ ہو، یہ تحریر فرمایا ہوا اس بے نظیر کا ہے جس کی مثیل آج دنیا میں ملنا مشکل، جو فاضلوں کا فخر، جس کا فتوی تمام روئے زمین پر جاری، جس کے فیوض و برکات ہر گوشہ عالم میں ساری، جو استادوں کا استاد مسلم، ہر عالم سے اعلم، مفتیوں کا سرتاج اکرم، سنیوں کا امام معظم، گلزار سنت کو شاداب فرمانے والا، داغ بد مذہبی و بدعت کا مٹانے والا، درخت کفر و شرک کا قاطع، شریعت وطریقت کا جامع جس کا تمام ہندوستان مدح خوان، جس کی توصیف میں علمائے حرمین شریفین رطب اللسان، گمراہوں کا رہنما، ہمارا آقا، ہمارا مولی ہمارا سردار، متقی، پرہیز گار، حکیم امت، الححضرت مولوی مفتی احمد رضا خان صاحب ادام فیضہ اللہ الواہب، یہ مسئلہ کیا ہے بہت بڑی کسوٹی حق و باطل کے پرکھنے، سنی و بدعتی کے جانچنے کی ہے، جو صاحب اس کو پڑھ کر یا سن کر بخندہ پیشانی تصدیق فرمائیں حق جانیں، حق مانیں ان کا ضرور اہل سنت میں شمار، ورنہ اہل بدعت و کلاب اہل النار میں معدود ہوں گے۔ ہمارے سنی بھائیوں پر لازم ہے کہ

ایسی مجلس ایسی صحبت سے بچیں، ایسے لوگوں سے خلط ملط ہر گز پیدا نہ کریں، یہ بڑے شاطر و عیار ہوتے ہیں، وہ سبز باغ دکھاتے ہیں کہ خواہ نخواہ آدمی ان کا کلمہ پڑھنے لگتا ہے، جب اس کا دل اپنی طرف لبھایا اور اپنا مطیعی و مسخر بنالیا پھر اس کا ایمان، دھن، دولت سب کچھ چھین لیا، دونوں جہان کے ٹوٹے میں ڈال دیا، وباللہ التوفیق وھو یھدی من یشاء الی صراط مستقیم والصلوۃ والسلام علی حبیبہ الکریم وعلی الہ وصحبہ اجمعین آمین!

حررہ محمد ضیاء الدین المکنی بابی المساکین عفی عنہ

تصدیق عالم جلیل فاضل نبیل جناب مولانا مولوی سید دیدار علی صاحب الوری مفتی آگرہ

(۵۵) بسم اللہ الرحمن الرحیم، بلا شبہ اس نازک وقت میں بہت سے علماء درویش طلب دنیائے دنی میں اتباع سنت ترک کر کے اتنے دیندار بن گئے کہ کوٹ پتلون والوں میں ان کی سی کہہ کر ان سے دنیا

They gain a following among the Ahl-e-Sunnat by wearing the dress of the Sunnah and associating themselves with religious elders like Haji Imdadullah Sahib (may his secret be sanctified) and Maulana Fazl-ur-Rahman Sahib (may his secret be sanctified). By mixing with them, they mislead those whose entire concern is only the world. Although they outwardly resemble religious people and the followers of the Shari'ah of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), the character of Muslims does not remain in them; all the paths of the Sunnah are abandoned, and they remain Muslims only in name. However, in the pursuit of worldly gain, they do not lag behind other nations. It is mandatory for Muslims to avoid organizations established for such purposes and their members and leaders. Muslims should never be enamored by their sweet talk, whether they recite the Quran or the Masnavi Sharif with a melodious voice. It is the duty of every Muslim to avoid their gatherings. O Muslims! There is poison mixed in their honey. O Muslims! May they not destroy you through honey. Examine their conditions in light of these authentic Hadiths; if you find even a trace of the mentioned signs in them, stay miles away from them. It is stated in Muntakhab Kanz al-Ummal:

Arabic Text	**Urdu Translation**
From Ibn Abbas (may Allah be pleased with them), from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), he said: "A time will come upon people when their faces will be the faces of humans, but their hearts will be the hearts of devils. They will be shedders of blood, and they will not refrain from any foul deed. If you follow them, they will harm you, and if you trust them, they will betray you. Their children are unruly, their youth are cunning and audacious, and their elders do not enjoin good or forbid evil. The Sunnah among them is innovation (bid'ah), and innovation among them is Sunnah. Their leaders are astray. At that time,	Narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them), he says that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Such a time will come that faces at that time will be like human faces, but their hearts will be like bloodthirsty devils. People will neither avoid nor prevent evil deeds. If one follows them, they will ruin him, and if entrusted with anything, they will betray. Their children will be mischievous, their youth will be cunning and audacious, and their elders will neither command good nor forbid evil. Sunnah will be considered an innovation (bid'ah) among them, and innovation will be seen as Sunnah. Their rulers, whether they are religious scholars or government officials, will be astray. Thus, at

Arabic Text	Urdu Translation
Allah will empower the worst among them over them, and their best will pray to Him, but their prayer will not be answered." Reported by al-Khatib.	such a time, Allah will grant dominance over them to the wicked and appoint evil rulers over them. Then the righteous people among them will call out, but no one will listen to them."

1. Muntakhab Kanz al-Ummal on the margin of Musnad Ahmad bin Hanbal, with reference to al-Khatib, on the authority of Ibn Abbas, Book of Tribulations, Second Chapter, Dar al-Fikr, Beirut, 5/406.

फ़तावा-ए-रज़विया (जिल्द 15)

वे सुन्नत का लिबास पहनकर अहले सुन्नत के बीच रुतबा हासिल करते हैं और हाजी इमदादुल्लाह साहिब (क़ुद्दिस सिर्रहु) और मौलाना फ़ज़लुर रहमान साहिब (क़ुद्दिस सिर्रहु) जैसे धार्मिक बुज़ुर्गों की ओर खुद को जोड़ते हैं। उनमें मिलकर वे उन लोगों को गुमराह करते हैं जिनका पूरा ध्यान केवल दुनिया पर है। हालाँकि वे बाहरी तौर पर धार्मिक लोगों और पवित्र पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शरीयत के अनुयायियों के समान दिखते हैं, लेकिन उनमें मुसलमानों का चरित्र नहीं रहता; सुन्नत के सभी रास्ते छूट जाते हैं, और वे केवल नाम के मुसलमान रह जाते हैं। हालाँकि, दुनियावी लाभ की चाह में, वे अन्य देशों से पीछे नहीं रहते। मुसलमानों के लिए ऐसी उद्देश्यों के लिए स्थापित संगठनों और उनके सदस्यों और नेताओं से बचना अनिवार्य है। मुसलमानों को उनकी मीठी बातों पर कभी मुग्ध नहीं होना चाहिए, चाहे वे कुरान पढ़ें या मधुर स्वर में मसनवी शरीफ। हर मुसलमान का कर्तव्य है कि वह उनकी सभाओं से बचे। ऐ मुसलमानों! उनके शहद में ज़हर मिला हुआ है। ऐ मुसलमानों! कहीं वे शहद के ज़रिए तुम्हें नष्ट न कर दें। इन प्रामाणिक हदीसों के प्रकाश में उनकी स्थितियों की जाँच करें; यदि आप उनमें उल्लेखित लक्षणों का थोड़ा भी अंश पाते हैं, तो उनसे मीलों दूर रहें। मुंतखब कंज़ुल उम्माल में कहा गया है:

अरबी पाठ

इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत है, उन्होंने फरमाया: "लोगों पर एक ऐसा समय आएगा जब उनके चेहरे इंसानों के चेहरे होंगे, लेकिन उनके दिल शैतानों के दिल होंगे। वे खून बहाने वाले होंगे, और वे किसी भी घृणित कार्य से नहीं बचेंगे। यदि तुम उनका अनुसरण करोगे, तो वे तुम्हें नुकसान पहुँचाएंगे, और यदि तुम उन पर भरोसा करोगे, तो वे तुम्हारे साथ विश्वासघात करेंगे। उनके बच्चे उद्दंड होंगे, उनके युवा चालाक और साहसी होंगे, और उनके बुजुर्ग न तो भलाई का आदेश देंगे और न ही बुराई से रोकेंगे। उनके

उर्दू अनुवाद

इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "एक ऐसा समय आएगा जब चेहरे इंसानी चेहरों की तरह होंगे, लेकिन उनके दिल खून के प्यासे शैतानों की तरह होंगे। लोग न तो बुरे कामों से बचेंगे और न ही रोकेंगे। यदि कोई उनका अनुसरण करता है, तो वे उसे नष्ट कर देंगे, और यदि भरोसा किया जाता है, तो वे विश्वासघात करेंगे। उनके बच्चे निडर होंगे, उनके युवा चालाक और बेखौफ होंगे, और उनके बुजुर्ग न तो अच्छी बात का आदेश देंगे और न ही बुरी बात से रोकेंगे। सुन्नत उनके बीच बिदअत मानी

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
बीच सुन्नत बिदअत (नवाचार) होगी, और बिदअत उनके बीच सुन्नत होगी। उनके नेता गुमराह होंगे। उस समय, अल्लाह उन पर उनमें से सबसे बुरे लोगों को सशक्त करेगा, और उनके सबसे अच्छे लोग उनसे दुआ करेंगे, लेकिन उनकी दुआ कबूल नहीं होगी।" अल-खतीब द्वारा रिपोर्ट किया गया।	जाएगी, और बिदअत सुन्नत मानी जाएगी। उनके शासक, चाहे वे विद्वान हों या गवर्नर, गुमराह होंगे। इस प्रकार, ऐसे समय में, अल्लाह उन पर दुष्टों को प्रभुत्व देगा और उन पर दुष्ट शासकों को नियुक्त करेगा। तब उनके बीच के अच्छे लोग पुकारेंगे, लेकिन उनकी कोई नहीं सुनेगा।"

1. मुंतखब कंज़ुल उम्माल, मसनद अहमद बिन हंबल के हाशिये पर, अल-खतीब के हवाले से, इब्न अब्बास से, किताबुल फितन, दूसरा अध्याय, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 5/406।

حاصل کرتے ہیں اہل سنت میں لباس سنت پہن کر بزرگانِ دین مثل حاجی امداد اللہ صاحب قدس سرہ مولانا فضل الرحمن صاحب قدس سرہ کی طرف اپنے آپ کو منسوب کرتے ہیں، ان میں مل کر ان کو گمراہ کرتے ہیں جن کا سبق ہمہ تن دنیا ہی دنیا ہے گو اہل دین اور بانی شریعت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے مشابہ مسلمانوں کی صورت بھی نہ رہے سارے طریقِ سنت چھوٹ جائیں فقط برائے نام مسلمان رہ جائیں مگر تحصیل دنیا میں غیر قوموں سے پیچھے نہ رہیں، ایسی اغراض سے جو انجمنیں قائم کی گئی ہیں ایسی انجمنوں کے جو ممبر و سرگروہ ہیں ضرور ان سے مسلمانوں کو بچنا فرض ہے، ان کی میٹھی باتوں پر کبھی مسلمانوں کو فریفتہ نہ ہونا چاہئے، خواہ وہ قرآن پڑھیں خواہ خوش الحانی سے مثنوی شریف، ان کی مجالس سے بچنا ہر مسلمان کا فرض ہے، مسلمانوں! ان کے شہد میں زہر ملا ہوا ہے، مسلمانوں! کبھی تم کو بذریعہ شہد ہلاک نہ کر دیں، ان احادیثِ صحیحہ سے ان کی حالتوں کو مطابق کر کے دیکھ لو، اگر ان علامتوں مذکورہ احادیث سے ان میں کچھ بھی شائبہ پاؤ ان سے کوسوں جدا رہو، منتخب کنز العمال میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما	ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے، فرماتے ہیں کہ فرمایا
عن النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم	نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے کہ ایسا زمانہ آئے گا کہ
قال یأتی علی الناس زمان وجوھھم	منہ تو اس وقت کے آدمیوں کے آدمیوں کے سے منہ ہونگے
وجوہ الآدمیین وقلوبھم قلوب الشیاطین	اور ہوں گے دل ان کے شیطانوں کے سے خونریز، لوگ نہ
سفاکین للدماء لا یرعون عن قبیح ان	بچیں گے اور نہ بچائیں گے بری بات سے، اگر پیروی کرے
تابعتھم اربوك وان ائتمنتھم خانوك	تو ان کی، تباہ کردیں وہ تجھ کو، اور اگر امانت رکھے تو ان

عربی متن	اردو ترجمہ
صبيهم عارم وشبابهم شاطر وشيخهم لا يأمر بالمعروف ولا ينهى عن المنكر، السنة فيهم بدعة والبدعة فيهم سنة، وذو الامرء منهم غاو فعند ذلك يسلط الله عليهم شرارهم فيدعو خيارهم فلا يستجاب لهم، رواه الخطيب 1	کے پاس خیانت کریں، بچے ان کے شوخ ہوں اور جوان ان کے چالاک اور بیباک، بڑھے ان کے نہ بھلی بات کا حکم کریں نہ بری بات سے منع کریں، سنت ان میں بدعت ہو اور بدعت ان میں سنت۔ اور جوان میں سے صاحبِ حکم ہوں خواہ وہ عالم ہوں یا حاکم گمراہ ہوں، پس ایسے وقت میں غلبہ دے گا ان پر اللہ شریروں کو اور مقرر کرے گا ان پر شریر حاکموں کو، پس نیک لوگو جو ان میں ہوں پکاریں گے مگر کوئی ان کی نہ سنے گا۔

1 منتخب كنز العمال على هامش مسند احمد بن حنبل بحواله الخطيب عن ابن عباس كتاب الفتن الباب الثانى دار الفكر بيروت ٥ / ٤٠٦

Fatawa Razawiyyah, Volume 15

From 'Abis al-Ghifari, from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), who said: "Hasten to perform deeds before six things occur: the rule of the foolish, an abundance of [corrupt] police/guards, the selling of judgments (bribery), belittling bloodshed, the severing of kinship ties, and a generation that treats the Quran like flutes, putting forward someone to sing it for them even if he is the least of them in understanding of the law." (1) Narrated by al-Tabarani in al-Kabir.

'Abis (may Allah be pleased with him) narrates from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) that: perform good deeds before the appearance of six things, meaning it will become difficult to do good deeds then. [These are:] rule and authority belonging to the foolish; an increase in [corrupt] subordinates/guards; and the judgment of a ruler being sold, meaning whoever gives a bribe obtains a judgment in their favor from the ruler. If "Bay' al-Hukm" is read with a 'kasra' (under 'ha'), it would mean that people of wisdom sell words of wisdom, and religion is sold for the sake of the world. Bloodshed will be considered a trivial matter. There will be severance and alienation from kith and kin. Such a generation will arise that considers the Quran like the sound of a flute, choosing someone as their leader so he can recite it to them in a singing manner, even if he has very little understanding of the issues of prayer, fasting, Hajj, Zakat, trade, lawful and unlawful, inheritance, etc. They will listen to him and avoid the knowledgeable scholars.

From 'Umar, from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "Gabriel came to me just now and said: 'Indeed we belong to Allah, and indeed to Him we shall return.' I said: 'Yes, indeed we belong to Allah and to Him we shall return, but why is that, O Gabriel?' He said: 'Indeed, your Ummah will be put to trial (fitna) shortly after you...'"

Hazrat 'Umar (may Allah be pleased with him) says that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Just now Gabriel (peace be upon him) came to me and said, 'Inna lillahi wa inna ilayhi raji'un' (Indeed we belong to Allah and to Him we shall return)." This is a phrase that, when said at a time of pain or calamity, brings about the removal of affliction and an increase in good deeds. Therefore, I also said, "Yes, Inna lillahi wa inna ilayhi raji'un, but what is the reason for saying it at this time, O Gabriel?" He said, "Your Ummah will be engulfed in trials shortly after your time." I asked, "A trial of disbelief (kufr) or a trial of misguidance (dalalah)?" He said,

"Everything will happen, meaning some will even become apostates and some will be misguided." The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)...

(1) Mukhtasar Kanz al-'Ummal on the margins of Musnad Ahmad bin Hanbal, with reference to Tab[arani] from 'Abis al-Ghifari, Kitab al-Fitan, Chapter 2, Dar al-Fikr Beirut, 5/392 and 395.

फ़तावा रज़विया, खंड 15

आबिस अल-ग़िफ़ारी से रिवायत है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "छह चीज़ों के ज़ुहूर से पहले नेक आमाल करने में जल्दी करो: मूर्खों का शासन, (भ्रष्ट) सिपाहियों की बहुतायत, फ़ैसलों की बिक्री (रिश्वत), खून बहाने को तुच्छ समझना, रिश्तों को तोड़ना, और ऐसी पीढ़ी का पैदा होना जो क़ुरआन को बांसुरी की तरह इस्तेमाल करेगी, वे किसी को अपना इमाम बनाएंगे ताकि वह उन्हें गाकर सुनाए, चाहे वह दीन की समझ में उनमें सबसे कम ही क्यों न हो।" (1) इसे अल-तबरानी ने अल-कबीर में रिवायत किया है।

आबिस (रज़ियल्लाहु अन्हु) रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत करते हैं कि: छह बातों के ज़ाहिर होने से पहले अमल कर लो, यानी फिर नेक अमल करना मुश्किल हो जाएगा। [वे ये हैं:] हुकूमत और सत्ता मूर्खों के हाथ में होगी; (भ्रष्ट) प्यादों या चपरासियों की ज़्यादती होगी; और हाकिम का फ़ैसला बिकेगा, यानी जो रिश्वत देगा वह अपने पक्ष में फ़ैसला हाकिम से हासिल कर लेगा। अगर 'बय-उल-हुक्म' को 'हा' के नीचे ज़ेर (कसरह) के साथ पढ़ा जाए, तो इसका अर्थ होगा कि हिकमत (बुद्धिमानी) की बात को अहल-ए-हिकमत बेचेंगे और दीन दुनिया के बदले बिकेगा। कत्ल और खून-खराबे को मामूली बात समझा जाएगा। अपनों और रिश्तेदारों से ताल्लुक खत्म हो जाएंगे। ऐसी नस्ल पैदा होगी जो क़ुरआन को बांसुरी की आवाज़ समझकर ऐसे व्यक्ति को अपना पेशवा (नेता) बनाएगी जो उन्हें गाने के अंदाज़ में सुनाए, चाहे उसे नमाज़, रोज़ा, हज, ज़कात, खरीद-फ़रोख्त, हलाल-हराम, विरासत आदि मसलों की बहुत ही कम समझ हो। लोग उसी से सुनेंगे और जानकार आलिमों से परहेज़ करेंगे।

हज़रत उमर से रिवायत है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "अभी-अभी जिब्रईल मेरे पास आए और कहा: 'बेशक हम अल्लाह के हैं और हमें उसी की तरफ़ लौटकर जाना है।' मैंने कहा: 'हाँ, हम अल्लाह के हैं और उसी की तरफ़ लौटने वाले हैं, लेकिन ऐ जिब्रईल, ऐसा क्यों कहा?' उन्होंने कहा: 'आपकी उम्मत आपके बाद जल्द ही फ़ितने (आज़माइश) में मुब्तला होगी...'"

हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) फ़रमाते हैं कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया कि अभी मेरे पास जिब्रईल (अलैहिस्सलाम) ने आकर कहा 'इन्ना लिल्लाहि व इन्ना इलैहि राजिऊन', यानी हक़ीक़त में हम अल्लाह के वास्ते हैं और उसी की तरफ़ रुजू करने वाले हैं। यह एक ऐसा कलिमा है जिसे तकलीफ और मुसीबत के वक़्त कहना बलाओं को टालने और नेकियों की तरक़्क़ी का सबब है।

लिहाज़ा मैंने भी कहा, 'हाँ, इन्ना लिल्लाहि व इन्ना इलैहि राजिऊन', मगर इस वक़्त इसे कहने की क्या वजह है ऐ जिब्रईल? उन्होंने कहा कि आपकी उम्मत आपके जाने के कुछ ही समय बाद फ़ितने में पड़ जाएगी। मैंने पूछा, 'कुफ़्र का फ़ितना या गुमराही का?' उन्होंने कहा, 'सब कुछ होगा, यानी कुछ लोग मुर्तद (धर्मत्यागी) भी हो जाएंगे और कुछ गुमराह भी।' आंहज़रत (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)...

(1) मुंतखब कंज़ अल-उम्माल, मुसनद अहमद बिन हंबल के हाशिये पर, तब[रानी] के हवाले से आबिस अल-ग़िफ़ारी से, किताब अल-फ़ितन, अध्याय 2, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 5/392 और 395।

عن عابس الغفاری عن النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بادر وبالاعمال ستا امارة السفها وكثرة الشرط وبيع الحكم واستخفافا بالدم وقطيعة الرحم ونشواء يتخذون القرآن مزامير يقدمون احدهم يغنيهم وان كان اقلهم فقهاً 1 رواه الطبراني في الكبير۔

عابس رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے روایت کرتے ہیں کہ چھ باتوں کے ظہور سے پہلے عمل کر لو یعنی پھر نیک عمل کرنا دشوار ہو جائے گا، حکومت اور امارت بے عقلوں کی ہو، زیادتی چپراسیوں کی ہو، اور حکم حاکم بکے یعنی جس نے رشوت دے دی اپنے موافق حکم حاکم سے حاصل کر لیا، اور بیع الحکم بالکسر اگر پڑھا جائے یہ معنی ہوں گے کہ حکمت کی بات کو اہل حکمت بیچیں اور دین دنیا کے عوض بکے، خون کرنے کو ہلکی بات سمجھیں، خویش اور اقرباء سے قطع اور جدائی ہو، ایسی پیدائش پیدا ہو کہ قرآن کو بانسری کی آواز سمجھ کر، ایسے شخص کو اپنا پیشوا بنائیں کہ وہ گانے کے طور سے ان کو سنائے، خواہ سمجھ قرآن کی یعنی اسے نماز و روزہ حج زکوۃ بیع و شراء حلال وحرام میراث وغیرہ مسائل کے بیان کرنے پر ان سب میں سے بہت ہی کم سمجھ رکھتا ہو، اس سے سنیں گے اور جاننے والے عالم سے پرہیز کریں گے۔

عن عمر وعن النبي صلى الله تعالیٰ علیہ وسلم اتانی جبرئيل انفا فقال انا لله وانا اليه راجعون قلت اجل انا لله وانا اليه راجعون فيم ذلك جبرئيل فقال ان امتك مفتتنة بعدك بقليل من الدهو غير كثير قلت فتنة كفر او فتنة ضلالة قال كل ذلك سيكون قلت ومن اين ذاك وانا تارك فيهم كتاب الله قال بكتاب الله يضلون واول ذلك من قبل قرائهم و

حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا کہ ابھی میرے پاس جبریل علیہ السلام نے آکر کہا انا للہ وانا الیہ راجعون یعنی تحقیق ہم واسطے اللہ کے ہیں اور اس کی طرف رجوع کرنے والے ہیں یہ ایک کلمہ ہے جس کو تکلیف اور مصیبت کے وقت کہنا موجبِ دفعِ بلا اور ترقیِ حسنات ہے لہذا میں نے بھی کہا ہاں انا للہ وانا الیہ راجعون مگر اس وقت اس کے کہنے کی کیا وجہ ہے اے جبریل۔ کہا آپ کی امت آپ کے تھوڑے ہی زمانہ بعد فتنہ میں مبتلا ہو گی، میں نے کہا فتنہ کفر کا یا گمراہی کا، کہا سبھی کچھ ہوگا یعنی بعض مرتد بھی ہو جائیں گے اور بعض گمراہ بھی، آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

1 منتخب کنز العمال علی ہامش مسند احمد بن حنبل بحوالہ طب عن عابس الغفاری کتاب الفتن الباب الثانی دار الفکر بیروت ۵/ ۳۹۲ و ۳۹۵

Fatawa Razawiyya Volume Fifteen (15)

[Box 1 - Arabic] "Their rulers withhold the people's rights and do not fulfill them, leading to conflict. The reciters follow the whims of the rulers, extending in transgression without restraint. I asked, 'O Gabriel, how can one be safe from them?' He replied, 'By restraint and patience; if they give what is due, take it, and if they refuse, leave it.'" (Narrated by Al-Hakim).

[Box 1 - Urdu Translation/Explanation] He states that I asked: How will these two tribulations occur when I am leaving the Word of Allah among them? He replied: They will be led astray through the Word of Allah itself, meaning they will invent and fabricate its meanings to cause division and discord within the Muslim community. Initially, this tribulation will arise from the reciters, namely worldly-minded scholars who know the Quran, and from the rulers. Rulers will deny people their rights and withhold them. Scholars will echo their sentiments, fearing them in declaring what is lawful and unlawful and following in their footsteps. Consequently, they will persist in misguidance without relenting. I asked: 'O Gabriel! What is the way to be saved from them at that time?' He said: 'Patience; take whatever they offer, and if they give nothing, then remain patient and silent.'

And there is even more explicit detail on this subject in this Hadith from Mishkat Sharif:

[Box 2 - Arabic] From Ibn Abbas, who said that the Messenger of Allah (peace be upon him) said: "Indeed, some people of my nation will gain understanding of the religion and recite the Quran. They will say, 'We will go to the rulers and obtain something of their worldly wealth, while keeping our religion separate from them.' But that cannot be; just as nothing can be harvested from a thorny bush except thorns, similarly, nothing can be gained from proximity to them except sins." (Narrated by Ibn Majah). From Ali (may Allah honor him), from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "A time will come upon people when their sole concern will be their bellies, and their honor will be their possessions..."

[Box 2 - Urdu Translation/Explanation] It is narrated from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them) that the Messenger of Allah (peace be upon him) said: "Undoubtedly, many people from my nation will acquire religious understanding and recite the Quran. After becoming scholars, they will say: 'Let us go to the rulers and take something from their world while saving our religion from them.' But this is impossible. Just as nothing but thorns can be plucked from a thorny

tree, nothing but sins can be acquired from their proximity." Hazrat Ali (may Allah be pleased with him) narrates from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) that you said: "A time will come when the entire focus of people will be on filling their stomachs, whose..."

[Footnotes] 1. Muntakhab Kanz al-Ummal, on the margin of Musnad Ahmad bin Hanbal, with reference to Al-Hakim from Amr, Book of Tribulations, Chapter Two, Dar al-Fikr Beirut, 5/399. 2. Muntakhab Kanz al-Ummal, on the margin of Musnad Ahmad bin Hanbal, with reference to Ibn Majah from Ibn Abbas, Book of Knowledge, Chapter Two, Dar al-Fikr Beirut, 2/41.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रह (15)

[बॉक्स 1 - अरबी] "उनके शासक लोगों के अधिकारों को रोकेंगे और उन्हें नहीं देंगे, जिससे वे लड़ेंगे। और कारी शासकों की इच्छाओं का पालन करेंगे, इसलिए वे सरकशी में आगे बढ़ेंगे और रुकेंगे नहीं। मैंने कहा, 'ऐ जिब्रील, उनसे सलामती कैसे मिलेगी?' उन्होंने कहा, 'हाथ रोकने और धैर्य से; यदि वे उनका हक दें तो ले लें, और यदि वे मना करें तो उसे छोड़ दें।" (अल-हाकिम द्वारा वर्णित)।

[बॉक्स 1 - उर्दू अनुवाद/व्याख्या] वे फरमाते हैं कि मैंने कहा कि ये दोनों फितने कैसे होंगे जबकि मैं उनमें अल्लाह का कलाम छोड़ जाऊँगा? कहा कि अल्लाह के कलाम से ही वे गुमराह होंगे, यानी उसके मनगढ़ंत अर्थ निकालकर मुसलमानों की जमात में फूट डालेंगे। और सबसे पहले यह फितना कारियों से, यानी कुरान जानने वाले दुनियादार मौलवियों से और अमीरों (शासकों) से शुरू होगा। अमीर लोगों के हक नहीं देंगे और उन्हें रोकेंगे। मौलवी भी उन्हीं की सी कहेंगे, हलाल-हराम के बयान में उनसे डरेंगे और उनके पीछे चलेंगे। फिर वे गुमराही में बढ़ते चले जाएंगे और उसमें कमी नहीं करेंगे। मैंने पूछा, 'ऐ जिब्रील! उस समय उनसे बचाव का क्या तरीका है?' कहा, 'सब्र (धैर्य), जो कुछ वे दें ले लें और न दें तो चुपचाप सब्र करके बैठ जाएं।"

और इस विषय पर अधिक स्पष्टीकरण मिश्कात शरीफ की इस हदीस में है:

[बॉक्स 2 - अरबी] इब्न अब्बास से रिवायत है, उन्होंने कहा कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "बेशक मेरी उम्मत के कुछ लोग दीन की समझ हासिल करेंगे और कुरान पढ़ेंगे, और वे कहेंगे कि हम अमीरों के पास जाएंगे और उनकी दुनिया से कुछ हिस्सा लेंगे, और अपने दीन को उनसे अलग रखेंगे। लेकिन ऐसा नहीं हो सकता; जिस तरह कँटीले पेड़ से कांटों के अलावा कुछ नहीं चुना जाता, उसी तरह उनके पास रहने से गुनाहों के अलावा कुछ हासिल नहीं हो सकता।" (इब्न माजह द्वारा वर्णित)। हजरत अली (करम अल्लाह वजहु) से रिवायत है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "लोगों पर ऐसा समय आएगा जब उनकी सारी हिम्मत उनके पेट भरने में होगी और उनका गौरव उनका माल होगा..."

[बॉक्स 2 - उर्दू अनुवाद/व्याख्या] हजरत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "बेशक मेरी उम्मत के बहुत से लोग दीन की समझ हासिल करेंगे और कुरान पढ़ेंगे, और मौलवी बनकर कहेंगे कि अमीरों के पास जाकर उनकी दुनिया से कुछ ले लें और अपना दीन उनसे बचा लें। और यह नहीं हो सकता, जिस तरह

कँटीले पेड़ से कांटों के अलावा कुछ नहीं चुना जाता, उनके पास रहने से भी कुछ हासिल नहीं हो सकता सिवाय गुनाहों के।" हजरत अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत करते हैं कि आपने फरमाया, "ऐसा जमाना आएगा कि लोगों की पूरी कोशिश अपने पेट भरने की होगी जिसका..."

[पाद-टिप्पणियाँ] 1. मुंतखब कंजुल उम्माल, मुसनद अहमद बिन हंबल के हाशिये पर, अल-हाकिम के हवाले से अम्र से, किताबुल फितन, अध्याय दो, दारुल फिक्र बेरूत, 5/399। 2. मुंतखब कंजुल उम्माल, मुसनद अहमद बिन हंबल के हाशिये पर, इब्न माजह के हवाले से इब्न अब्बास से, किताबुल इल्म, अध्याय दो, दारुल फिक्र बेरूत, 2/41।

امرائهم يمنع الامراء الناس حقوقهم فلا يطعونها فيقتتلوا ويتبع القراء اهواء الامراء فيمدون في الغي ثم لا يقصرون، قلت يا جبرئيل فبم سلم منهم قال بالكف والصبر ان اعطم الذى لهم اخذوه وان منعوا تركوه ۱رواه الحاكم۔ فرماتے ہیں کہ میں نے کہا کہ یہ دونوں فتنے کیونکر ہونگے میں تو ان میں اللہ کے کلام کو چھوڑ جاؤں گا، کہا کلام اللہ ہی سے گمراہ ہوں گے یعنی اس کے معنی من گھڑنے جوڑ کر جماعت اہل اسلام میں توڑ پھوڑ کرینگے اور اول یہ فتنہ قاریوں سے یعنی قرآن کے جاننے والوں دنیا دار مولویوں سے اور امیروں سے شروع ہوگا، امیر لوگوں کے حق نہ دیں گے اور بند کرینگے، مولوی بھی انھیں کی سی کہیں گے، حلال حرام کے بیان میں کرنے میں ان سے ڈرینگے اور ان کے پیچھے لگیں گے، پس گمراہی میں بڑھتے چلے جائیں گے پھر کمی نہیں کریں گے، میں نے کہاں اے جبریل! اس وقت ان سے بچاؤں کی کیا صورت ہے۔ کہا صبر، جو کچھ وہ دیں لے لیں اور نہ دیں تو چپ چاپ صبر کر بیٹھیں۔

اور اس سے زیادہ تصریح اس مضمون کی مشکوٰۃ شریف کی اس حدیث میں ہے:

عن ابن عباس قال قال رسول الله صلى الله عليه و سلم ان انا سا من امتى سيفقهون في الدين ويقرءون القرآن ويقولون نأتى الامراء فنصيب من دينا هم ونعتزلهم بديننا ولا يكون ذلك كما لا يجتني من القتاد الا الشوك كذلك لا يجتنى من قربهم الايعنى الخطايا ۲۔ رواہ ابن ماجہ۔ حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے ہے کہ فرمایا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نے بیشک بہت لوگ امت میری سے سمجھ حاصل کریں گے دین اور پڑھیں گے قرآن کو، اور مولوی بن کر کہیں گے کہ امیروں کے پاس آکر ان کی دنیا سے کچھ لیں اور اپنے دین کو ان سے بچالیں اور یہ ہو نہیں سکتا جس

طرح کانٹے دار درخت سے نہیں چنے جاتے مگر کانٹے، ان کے قرب سے بھی نہیں حاصل ہو سکتا مگر یعنی خطائیں۔ عن علی کرم اللہ وجھہ عن النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم یأتی علی الناس زمان ھمتھم بطونھم وشرفھم متاعھم حضرت علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے روایت کرتے ہیں کہ فرمایا آپ نے، ایسا زمانہ آئے گا کہ لوگوں کی تمام ہمت اپنے پیٹ بھرنے کی ہوگی جس کے

۱ منتخب کنز العمال علی ہامش مسند احمد بن حنبل بحوالہ الحکیم عن عمرو کتاب الفتن الباب الثانی دار الفکر بیروت ۵ / ۳۹۹ ۲ منتخب کنز العمال علی ہامش مسند احمد بن حنبل بحوالہ ابن ماجہ عن ابن عباس کتاب العلم الباب الثانی دار الفکر بیروت ۲ / ۴۱

Fatawa-e-Razvia Volume (15)

[Arabic]: Their Qibla is their women, their religion is their Dirhams and Dinars. Those are the worst of creation, there is no portion for them with Allah [in the hereafter].1 - Narrated by Al-Daylami.

[Urdu]: The one who has more wealth and worldly assets is considered the greatest among them. Their wives are their Qibla and Dirhams and Dinars are their religion. These people are the worst of creations, and for them, there is no share with Allah Almighty in the Hereafter.

And if further clarification is desired, my treatise 'Mukhtasar al-Mizan,' which contains approximately forty hadiths on this subject, states that the Prophet (peace be upon him) said: Follow the large group, and whoever separates from the large group will fall into Hell. And there are about forty hadiths on the subject that the saved sect will be the one that acts upon my Sunnah and the Sunnah of my companions, and it will be the one that follows the Sawad-e-Azam (the great majority) of the believers. Whoever separates from the large group will be an inhabitant of Hell. There are also several hadiths mentioning that in the latter days, there will be such people whose prayers will seem better than yours and who will recite the Quran frequently, but they will be completely out of the folds of the religion. Then, hadiths have been cited regarding the signs of misdirected scholars; observing these and showing them to people will be beneficial, God willing.

Written by the hopeful servant for the mercy of his Lord, Abu Muhammad Deedar Ali al-Ridawi al-Hanafi, the Mufti in Jami' al-Akbarabad.

Attestations of the Scholars of Kathiawar

(56) The answer is correct and the responder is right. May Allah reward him, as he has answered with what is derived only from the Book of Allah Almighty and the Hadith of the Prophet (peace be upon him). For this, he shall have a great reward and abundant compensation with Allah, the Magnificent.

Written by Muhammad Ismail, may he be forgiven, Al-Quraishi, Sunni Hanafi, then from Peshawar, currently residing in Al-Jam, Jodhpur, Kathiawar region.

(Answer is correct, the responder is truth-speaking, may Allah Almighty bless the one who gave this answer. This answer is derived from the Quran and Hadith. There is a

great reward and heavy compensation for him with Allah. It was written by Sunni Hanafi Muhammad Ismail, may he be forgiven.)

(57) In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. Praise be to Allah alone, and peace and blessings be upon the one after whom there is no prophet, and upon his noble family and great companions. To proceed, undoubtedly establishing such a gathering and assisting it with wealth or action is like opening the gates of Hell with one's own hands and inviting the punishment of God upon oneself. Dear Sunni brothers!

1. Mukhtasar Kanz al-Ummal, on the margin of Musnad Ahmad bin Hanbal, referenced to Al-Daylami, Book of Tribulations, Chapter Two, Dar al-Fikr Beirut, 5/407.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द (15)

[अरबी]: उनका क़िबला उनकी औरतें हैं, उनका दीन उनके दिरहम और दीनार हैं। वे लोग सृष्टि के सबसे बुरे लोग हैं, अल्लाह के पास [आख़िरत में] उनके लिए कोई हिस्सा नहीं है।1 - अल-दयलमी द्वारा वर्णित।

[उर्दू]: जिसके पास दुनिया का माल और साज़ोसामान ज़्यादा है, वही उन सब में बड़ा माना जाता है। उनकी पत्नियाँ उनका क़िबला हैं और दिरहम और दीनार उनका दीन। ये लोग बुरी मख़लूक़ात (सृष्टि) में से हैं, उनके लिए अल्लाह तआला के पास आख़िरत में कोई हिस्सा नहीं है।

और अगर इससे ज़्यादा स्पष्टीकरण की आवश्यकता हो, तो मेरा रिसाला 'मुख़्तसर अल-मीज़ान' जिसमें इस विषय पर लगभग चालीस हदीसें हैं, उसमें हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया है कि बड़ी जमात का अनुसरण करना और जो बड़ी जमात से अलग होगा वह जहन्नुम में जाएगा। और इस विषय पर लगभग चालीस हदीसें हैं कि नजात पाने वाला गिरोह वही होगा जो मेरी सुन्नत और मेरे सहाबा की सुन्नत पर अमल करेगा, और वह मोमिनों के सवाद-ए-आज़म (बड़ी जमात) का पैरोकार होगा। जो बड़ी जमात से अलग हुआ, वह जहन्नुमी होगा। और कुछ हदीसें इस विषय पर हैं कि आख़िरी ज़माने में ऐसे लोग होंगे जिनकी नमाज़ें तुम्हारी नमाज़ों से अच्छी लगेंगी और वे क़ुरान बहुत पढ़ेंगे लेकिन दीन से बिल्कुल बाहर होंगे। फिर गुमराह मौलवियों की निशानियों के बारे में हदीसें नक़ल की गई हैं, जिन्हें अगर देखा जाए और लोगों को दिखाया जाए तो इंशा अल्लाह तआला फ़ायदेमंद होगा।

इसे अपने रब की रहमत के उम्मीदवार बंदे अबू मुहम्मद दीदार अली अल-रज़वी अल-हनफ़ी, जामे अल-अकबराबा के मुफ़्ती ने लिखा है।

काठियावाड़ के उलेमा की तस्दीक़ात (पुष्टियां)

(56) जवाब सही है और जवाब देने वाला सच्चाई पर है। अल्लाह उसे जज़ा-ए-ख़ैर दे क्योंकि उसने वही जवाब दिया है जो सिर्फ़ अल्लाह तआला की किताब और नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की हदीस से साबित है। इसके लिए अल्लाह अज़ीम के यहाँ उसे बहुत बड़ा अज्र और भारी सवाब मिलेगा।

इसे मुहम्मद इस्माइल (अफ़ी अन्हु) अल-क़ुरैशी, सुन्नी हनफ़ी, मूलतः पेशावर के, वर्तमान निवासी अल-जाम, जोधपुर, काठियावाड़ ने लिखा है।

(उत्तर सही है, उत्तरदाता सत्यवादी है, अल्लाह तआला उसका भला करे जिसने यह उत्तर दिया। यह उत्तर कुरान और हदीस से लिया गया है। अल्लाह के यहाँ उसके लिए बड़ा अज्र और भारी सवाब है। इसे सुन्नी हनफ़ी मुहम्मद इस्माइल ने लिखा है।)

(57) बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम। सारी तारीफ़ें केवल अल्लाह के लिए हैं, और दुरूद-ओ-सलाम उस हस्ती पर जिसके बाद कोई नबी नहीं, और उनकी नेक आल और महान सहाबा पर। इसके बाद, निस्संदेह ऐसी महफ़िल क़ायम करना और उसमें धन, ज़बान या क़दम से मदद करना अपने हाथों से जहन्नुम का दरवाज़ा खोलना और ख़ुदा के अज़ाब को अपनी तरफ़ बुलाना है। प्यारे सुन्नी भाइयों!

1. मुंतख़ब कज़ुल उम्माल, मुसनद अहमद बिन हंबल के हाशिये पर, अल-दयलमी के हवाले से, किताबुल फ़ितन, दूसरा अध्याय, दारुल फ़िक्र बेरूत, 5/407।

قبلتهم نسائهم ودينهم دراهمهم ودينار هم اولئك شرر الخلق لاخلاق لهم عنداللہ1 - رواہ الدیلمی پاس مال و متاع دنیا زیادہ وہی سب میں بزرگ ہے، جوروں ان کا قبلہ اور درہم و دینار ان کا دین، یہ لوگ بری مخلوقات کے ہیں، ان کے واسطے اللہ تعالیٰ کے پاس آخرت میں کوئی حصہ نہیں ہے۔

اور اگر اس سے زیادہ تصریح منظور ہو ، میرا رسالہ مختصر المیزان جس میں تقریباً چالیس حدیثیں مضمون کی ہیں کہ حضور نے فرمایا بڑی جماعت کی پیروی کرنا اور جو بڑی جماعت سے جدا ہو جہنم میں پڑے گا۔ اور چالیس کے قریب اس مضمون کی حدیثیں ہیں کہ میری سنت اور میرے اصحاب کی سنت پر عمل کرنے والا ناجی فرقہ وہی ہوگا جو سواد اعظم مومنین کا پیرو ہوگا، اور جو بڑی جماعت سے جدا ہوا، جہنمی ہوگا، اور چند حدیثیں اس مضمون کی ہیں کہ ہر اخیر زمانہ میں ایسے لوگ ہوں گے کہ نماز تمھاری نماز سے اچھی پڑھیں گے اور قرآن بہت پڑھیں گے مگر دین سے بالکل خارج ہوں گے۔ پھر حدیثیں بد مذہب مولویوں کی علامات میں نقل کی گئی ہیں جن کو اگر ملاحظہ فرمائیں اور لوگوں کو دکھلائیں ان شاء اللہ تعالیٰ مفید ہوگا۔

حررہ العبد الراجی رحمۃ ربہ ابو محمد دیدار علی الرضوی الحنفی المفتی فی جامع الاکبر آباد۔

تصدیقات علمائے کاٹھیاوار (۵۶) الجواب صحیح والمجیب مصیب للہ درہ حیث اجاب ما اجاب مالا جواب الامن کتاب اللہ تعالی عز وجل وحدیث المجیب صلی اللہ علیہ وسلم ولہ بذلك عند اللہ الجلیل الاجر الکثیر والثواب الجزیل۔

جواب صحیح ، مجیب حق گو ، اللہ تعالیٰ بھلا کرے جس نے یہ جواب دیا یہ جواب قرآن وحدیث سے ماخوذ ہے ، اللہ تعالیٰ کے ہاں اس کے لئے اجر کثیر اور ثواب بھاری ہے، اسے سنی حنفی محمد اسمعیل عفی عنہ نے لکھا

حررہ محمد اسمعیل عفی عنہ القریشی سنی حنفی ثم الفشاوری حالانزیل الجام جودھپور ملك کاٹھیاوار۔

(۵۷) بسم اللہ الرحمن الرحیم، الحمد للہ وحدہ والصلوۃ والسلام علی من لا نبی بعدہ وعلی الہ الکرام واصحابہ العظام، اما بعد بے شبہ ایسی مجلس مقرر کرنا اور اس میں دامے درمے قدمے معاونت کرنا اپنے ہاتھوں دروازہ دوزخ کھولنا اور عذاب خدا کو اپنی طرف بلانا ہے ، پیارے سنی بھائیوں!

1 منتخب کنز العمال علی بھامش مسند احمد بن حنبل بحوالہ الدیلمی کتاب الفتن الباب الثانی دار الفکر بیروت ۵ / ۴۰۷

Fatawa Ridawiyyah Volume 15

If there is the light of faith in your eyes, then look at this respected, sacred, and accepted fatwa. It is authored by the scholar of the era, the Imam of the believers, His Eminence Maulana Mufti Haji Qari Shah Ahmad Raza Khan Sahib Barelvi (may Allah Almighty continue his blessings and benefit the Muslims with his long life). He is such a great pillar of Islam that he is unique in the perpetual support and revival of the firm religion, and matchless in honesty and the removal of innovation, deviance, disbelief, and polytheism. The rivers of his knowledge and excellence flow in other countries besides India. The sun of his glorious favors shines throughout the whole world. You are the captain of the ship of religion and Islam, the support and refuge of the Ahl al-Sunnah wal-Jama'ah. You have spent such a significant portion of your noble life in defending the religion; you do not turn your attention towards any other work except religious service even for a single moment. You provide immense benefits to Islam and Muslims. Every month, hundreds of fatwa requests (Istifta) arrive from far and wide, and you send them back adorned with correct answers. The renowned scholars of Makkah al-Mukarramah and Madinah al-Munawwarah agree with your fatwas and acknowledge your majesty and scholarly depth. Allama Wahid Fadil Farid writes in your honor and considers you the Mujaddid (Renewer) of the current century. They address you with grand titles, offer various prayers, and the great scholars of Arabia remain eloquent in your praise. Maulana Sheikh Abdur Rahman Dahhan, a teacher at the Haram of Makkah al-Mukarramah, after stating numerous praises, says:

Al-ladhi shahida lahu 'ulama-ul-balad al-haram bi-annahu al-sayyid al-fard al-imam sayyidi wa maladhi al-shaykh Ahmad Raza Khan al-Barelvi 1.	The one for whom the scholars of Makkah al-Mukarramah bear witness that he is the master, he is peerless, he is the Imam, my master and my place of refuge, Hazrat Ahmad Raza Khan Barelvi. (T)

Maulana Sayyid Isma'il bin Khalil Afandi, the librarian of the books of the Haram of Makkah al-Mukarramah, after many praises and mentioning the blessed name of Ala Hazrat Azeem al-Barakat, says:

Wa qad shahida lahu 'alim Makkah bi-dhalika walau lam yakun bil-mahall al-arjah lama waqa'a minhum wa dhalika bal	The scholars of Makkah are bearing witness to these excellences for him. And if he were not at the highest station, the scholars of Makkah would not have given this testimony regarding him. In

aqulu lau qila fi haqqihi innahu mujaddid hadha al-qarn lakana haqqan wa sidqan 2.	fact, I say that if it were said in his favor that he is the Mujaddid of this century, it would definitely be right and correct. (T)

1. Husam al-Haramayn, Attestations of the Scholars of Makkah al-Mukarramah, Maktabah Nabawiyyah Lahore, p. 83.
2. Husam al-Haramayn, Attestations of the Scholars of Makkah al-Mukarramah, Maktabah Nabawiyyah Lahore, p. 51.

फतावा रज़विया जिल्द 15

अगर आँखों में ईमान का नूर है, तो इस सम्मानित फ़तवे को देखो, जो पवित्र और स्वीकृत है। यह इस युग के विद्वान, ईमान वालों के इमाम, हज़रत मौलाना मुफ़्ती हाजी क़ारी शाह अहमद रज़ा ख़ान साहब क़िबला बरेलवी (अल्लाह उनकी बरकतों को जारी रखे और मुसलमानों को उनकी लंबी आयु से लाभान्वित करे) द्वारा लिखा गया है। वह इस्लाम के ऐसे महान स्तंभ हैं कि दीन-ए-मतीन की निरंतर सहायता और पुनरुद्धार में अद्वितीय हैं, और बिदअत, पथभ्रष्टता, कुफ़्र और शिर्क को दूर करने में बेमिसाल हैं। उनके ज्ञान और फ़ज़्ल की नदियां भारत के अलावा अन्य देशों में भी बह रही हैं। उनके महान उपकारों का सूरज पूरी दुनिया में चमक रहा है। आप दीन और इस्लाम की कश्ती के नाखुदा (मल्लाह) हैं, अहले सुन्नत व जमाअत के सहारे और पनाहगाह हैं। आपने अपनी प्रतिष्ठित आयु का एक बड़ा हिस्सा धर्म के समर्थन में बिताया है; आप धार्मिक सेवा के अलावा एक पल के लिए भी किसी अन्य कार्य की ओर ध्यान नहीं देते। आप इस्लाम और मुसलमानों को बहुत अधिक लाभ पहुँचाते हैं। हर महीने दूर-दूर से सैकड़ों इस्तफ़ता (प्रश्न) आते हैं और आप उन्हें सही उत्तरों से सजाकर वापस भेजते हैं। मक्का मुअज़्ज़मा और मदीना मुनव्वरा के प्रसिद्ध विद्वान आपके फ़तवों से सहमत हैं और आपकी महानता और विद्वता को स्वीकार करते हैं। अल्लामा वाहिद फ़ाज़िल फ़रीद आपके सम्मान में लिखते हैं और आपको वर्तमान सदी का मुजद्दिद (पुनरुद्धारक) मानते हैं। वे आपको भव्य उपाधियों से नवाज़ते हैं, विभिन्न दुआएँ देते हैं, और अरब के महान विद्वान आपकी प्रशंसा में मुखर रहते हैं। मक्का मुकर्रमा के हरम के शिक्षक मौलाना शेख अब्दुल रहमान दहहान, कई प्रशंसाओं के बाद फ़रमाते हैं:

अरबी: अल्लज़ी शहिदा लहू उलमाउल बलदिल हरामि बि-अन्नहु अस्सय्यिदुल फ़र्दुल इमाम सैय्यदी व मलाज़ी अश-शेख़ अहमद रज़ा ख़ान अल-बरेलवी 1.	जिसके लिए मक्का मुकर्रमा के विद्वान गवाही दे रहे हैं कि वह सरदार हैं, बेमिसाल हैं, इमाम हैं, मेरे सरदार और मेरी पनाहगाह हज़रत अहमद रज़ा ख़ान बरेलवी हैं। (त)

मक्का मुअज़्ज़मा के हरम की किताबों के रक्षक मौलाना सैयद इस्माइल बिन खलील अफ़ंदी, आला हज़रत अज़ीमुल बरकत की बहुत प्रशंसा और उनके पवित्र नाम के ज़िक्र के बाद फ़रमाते हैं:

अरबी: व क़द शहिदा लहू आलिमु मक्का बि-ज़ालिका व लौ लम यकुन	मक्का के विद्वान उनके लिए इन फ़ज़ाइलों (विशेषताओं) की गवाही दे रहे हैं। और अगर वह सबसे ऊँचे मकाम पर

बिल-म हल्लिल अर्जहि लमा वक़-अ मिन्हुम व ज़ालिका बल अक़ूलु लौ क़ीला फ़ी हक़्क़िही इन्नहु मुजद्दिदु हाज़ल क़र्नि ल-काना हक़्क़न व सिदक़न 2.

न होते, तो मक्का के विद्वान उनके बारे में यह गवाही न देते। बल्कि मैं कहता हूँ कि अगर उनके हक़ में यह कहा जाए कि वह इस सदी के मुजद्दिद हैं, तो अलबत्ता यह हक़ और सही होगा। (त)

1. हुसामुल हरमैन, मक्का मुकर्रमा के विद्वानों के सत्यापन, मकतबा नबविया लाहौर, पृ. 83.
2. हुसामुल हरमैन, मक्का मुकर्रमा के विद्वानों के सत्यापन, मकतबा नबविया लाहौर, पृ. 51.

اگر انکھوں میں نور ایمان ہے تو یہ محترم فتویٰ دیکھو مقدس و مقبول فتویٰ علامہ دوران امام اہل ایمان جناب مولانا مفتی حاجی قاری حضرت شاہ احمد رضا خاں صاحب قبلہ بریلوی ادام اللہ تعالیٰ فیوضاتہ و متع المسلمین بطول حیاتہ کا تحریر شدہ ہے، یہ وہ رکن اعظم ہے اسلام ہے کہ ہمیشہ نصرت و احیائے دین متین میں فرید او امانت و ازالہ بدعت و ضلالت کفر و شرک میں وحید ہے، آپ کے علم و فضل کی نہریں علاوہ ہندوستان کے اور ممالک میں بھی جاری ہیں، آپ کے فیوض جلیلہ کا آفتاب تمام عالم میں چمکتا ہے، کشتی دین و اسلام کے آپ ناخدا ہیں، اہل سنت و جماعت کے پشت و پناہ ہیں، آپ نے اپنی عمر شریف کا اتنا حصہ حمایت مذہب میں صرف کیا، خدمت دینی کے سوا ایک ساعت بھی کسی اور کام کی طرف توجہ نہیں فرماتے، اسلام و مسلمین کو فائدہ کثیرہ پہنچاتے ہیں، ہر مہینے دور دور سے سینکڑوں استفتاء آتے اور جواب با صواب سے مزین کر کے روانہ فرماتے ہیں، نامور علمائے مکہ معظمہ و مدینہ منورہ آپ کے فتاوے سے موافقت کرتے اور آپ کی جلالت و تبحر علمی کو مانتے ہیں، علامہ وحید فاضل فرید آپ کی جناب میں تحریر فرماتے ہیں اور موجودہ صدی کا مجدد مانتے ہیں، القاب جلیلہ سے ملقب کرتے، طرح طرح دعائیں دیتے، اور آپ کے مدائح سے جلیل القدر فضلائے عرب رطب اللسان رہتے ہیں، مولانا شیخ عبد الرحمن دہان مدرس حرم مکہ مکرمہ بعد بیانِ مدائح کثیرہ فرماتے ہیں:

الذی شھد لہ علماء البلد الحرام بانہ السید الفرد الامام سیدی و ملاذی الشیخ احمد رضا خاں البریلوی ۱۔

جس کے لئے علمائے مکہ مکرمہ گواہی دے رہے ہیں کہ وہ سردار ہے بے نظیر ہے امام ہے میرے سردار اور میرے جائے پناہ حضرت احمد رضا خاں بریلوی (ت)

مولانا سید اسمعیل بن خلیل آفندی حافظ کتب حرم مکہ معظمہ بعد بہت سے مدائح و ذکر اسم گرامی اعلیحضرت عظیم البرکت فرماتے ہیں:

وقد شهد له عالم مكة بذلك ولو لم يكن بالمحل الارجح لما وقع منهم وذلك بل اقول لو قيل فی حقه انه مجدد هذا القرن لكان حقا وصدقاً ۲۔

علمائے مکہ اس کے لئے ان فضائل کی گواہیاں دے رہے ہیں اور اگر وہ سب سے بلند مقام پر نہ ہوتا تو علمائے مکہ ان کی نسبت یہ گواہی نہ دیتے بلکہ میں کہتا ہوں کہ اگر ان کے حق میں یہ کہا جائے کہ وہ اس صدی کا مجدد ہے تو البتہ حق و صحیح ہو۔ (ت)

۱ حسام الحرمین تصدیقات علماء مکہ مکرمہ مکتبہ نبویہ لاہور ص ۸۳ ۲ حسام الحرمین تصدیقات علماء مکہ مکرمہ مکتبہ نبویہ لاہور ص ۵۱

Similarly, the scholars of Madina Munawwarah are also your admirers, and many esteemed scholars have obtained certificates from you in various sciences from the people of Haramain, and many have also pledged allegiance. "That is the grace of Allah, which He bestows upon whom He wills, and Allah is the possessor of great bounty." What is this issue? It is a great test from God. Whoever is a Sunni will act upon this fatwa and save himself from the wrath of the Lord. And if someone, due to the ill-fate of the carnal soul or ignorance, joined the conference and after seeing the fatwa, repented from participating in the conference, then MashaAllah, just as he opened the door to hell with his own hands, there is a strong hope that Allah Almighty, in His glory, will make his repentance a key to the gate of Paradise, as it is stated in the noble Hadith:

[Arabic]: The one who repents from sin is like one who has no sin at all. (1) [Urdu Translation]: The one who repents from sins is like he has not committed any sin. (T)

Rather, according to this noble verse:

[Arabic]: "Except for those who repent, believe, and do righteous work. For them Allah will replace their evil deeds with good. And ever is Allah Forgiving and Merciful." (2) [Urdu Translation]: But whoever repents and believes and does good deeds, Allah will change the bad deeds of such people into good deeds, and Allah is All-Forgiving, Most Merciful. (T)

O Lord! Grant the success of companionship to the poor of the Ummah, especially to the people of the Sunnah, amidst this boundless storm, for the sake of the Master of Intercessors. Amen, O Lord of the Worlds!

Today is my great fortune that this sacred fatwa has come from the city of Gondal, Kathiawar, from a religious brother and sincere lover, a brother in Allah, supporter of the Sunnah, eradicator of trials, conqueror of Naturalism, vanquisher of Nadwism, repeller of trials, Maulana Muhammad Qasim Sahib—may he continue in honor, elevation, and dignity, and may he be protected and guarded from every evil and harm—sent to this unworthy dog of the court of Ahmad Raza for the purpose of verification and endorsement. And in his noble letter and sublime document, he wrote that before [sending it to] others, after putting your seal and signature, send it directly to Calcutta to the lover of Sunnah, enemy of innovation, crown of the Sunnah followers, supporter of the firm religion, destroyer of the armies of innovators, the

one with exalted titles, Hadrat Munshi Haji Hakim Muhammad Lal Khan Sahib, to be registered and sent so that it can be published there. By Allah, a humble person like me is not worthy or deserving of praising and endorsing a fatwa as accepted and radiant as the light of the sun, but I suffice with this much to comply with the noble Qazi Sahib, who possesses high virtues and is always endowed with gifts.

---

(1) Sunan Ibn Majah, Book of Asceticism, Chapter on Repentance, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 323. (2) The Holy Quran 25:70.

इसी तरह मदीना मुनव्वरा के विद्वान भी आपके प्रशंसक हैं और कई महान विद्वानों ने हरमैन के लोगों से कई विज्ञानों में आपसे प्रमाण पत्र लिए हैं और कई हस्तियों ने बैअत (निष्ठा की शपथ) भी की है। "यह अल्लाह का अनुग्रह है जिसे वह चाहता है उसे देता है और अल्लाह बड़े अनुग्रह वाला है।" यह मसला क्या है? यह खुदा का एक बड़ा इम्तिहान है। जो सुन्नी होगा, वह इस फतवे पर अमल करके मौला (ईश्वर) के कहर से बचेगा। और अगर नफ्से-अम्मारा की शामत (बुरी किस्मत) या नादानी से कोई कॉन्फ्रेंस में शामिल हुआ हो और फतवे देखने के बाद कॉन्फ्रेंस की शिरकत से तौबा की हो, तो माशाअल्लाह जैसे उसने अपने हाथों से जहन्नुम (नरक) का दरवाजा खोला था, लाज़िम है कि उम्मीद पुख्ता है कि मौला तआला जल्ला जलालाहु उसकी तौबा को जन्नत के दरवाजे की चाबी बना दे, जैसा कि हदीस शरीफ में आया है:

[अरबी]: गुनाह से तौबा करने वाला ऐसा है जैसे उसने कोई गुनाह किया ही नहीं। (1) [उर्दू अनुवाद]: गुनाहों से तौबा करने वाला ऐसा है जैसे उसने कोई गुनाह किया ही नहीं। (त)

बल्कि इस मुबारक आयत के अनुसार:

[अरबी]: "मगर जो तौबा करे और ईमान लाए और नेक काम करे, तो ऐसे लोगों की बुराइयों को अल्लाह तआला भलाइयों में बदल देगा, और अल्लाह बख्शने वाला मेहरबान है।" (2) [उर्दू अनुवाद]: मगर जो तौबा करे और ईमान लाए और अच्छा काम करे तो ऐसों की बुराइयों को अल्लाह तआला भलाइयों से बदल देगा और अल्लाह बख्शने वाला मेहरबान है। (त)

ऐ खुदावंद! तू उम्मत के गरीबों को, विशेष रूप से अहल-ए-सुन्नत को, इस असीम तूफान से बचाने की तौफीक अता फरमा, सैय्यद-उश-शाफिईन (सिफारिश करने वालों के सरदार) के सदके में। आमीन या रब्बुल आलमीन!

आज मेरा सौभाग्य है कि यह पवित्र फतवा गोंडल शहर, काठियावाड़ से, धार्मिक भाई और सच्चे प्रेमी, अल्लाह के लिए भाई, सुन्नत के हिमायती, फितनों को मिटाने वाले, नीचरी (प्राकृतिकवादियों) को परास्त करने वाले, नदवी-शिकन, फितनों को दूर करने वाले, मौलाना मोहम्मद कासिम साहब — अल्लाह उनकी इज्जत, रुतबा और मर्तबा बढ़ाए और उन्हें हर बुराई और शर से महफूज रखे — ने तस्दीक (सत्यापन) और तस्ब्वीब (अनुमोदन) के उद्देश्य से अहमद रज़ा की दरगाह के इस नाचीज़ कुत्ते के पास भेजा है। और अपने नामवर पत्र और महान लेख में लिखा है कि दूसरों से पहले, अपनी

मुहर और हस्ताक्षर करके इसे सीधे कलकत्ता में सुन्नत के प्रेमी, बिद्दत (नवाचार) के दुश्मन, अहल-ए-सुन्नत के सरताज, दीन-ए-मतीन के हिमायती, बिद्दतियों की सेनाओं को काटने वाले, उच्च उपाधियों वाले, हज़रत मुंशी हाजी हकीम मोहम्मद लाल खान साहब के पास भेज दें ताकि वहां छप जाए। अल्लाह की कसम, मुझ जैसा फकीर सूरज की रोशनी की तरह मकबूल और चमकते फतवे की तारीफ और तस्दीक के कब काबिल और हकदार है, लेकिन सम्मानित काजी साहब, जो उच्च गुणों वाले हैं और हमेशा नेमतों से नवाजे जाते हैं, की तामील (आदेश पालन) के लिए इतने पर ही बस करता हूँ।

---

(1) सुनन इब्न माजह, किताबुल जुहद, बाब ज़िक्रुत् तौबा, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 323 (2) अल-कुरान अल-करीम 25/70

पृष्ठ 127/742

اسی طرح علمائے مدینہ منورہ بھی آپ کے مداح ہیں اور کئی جلیل القدر فاضلوں نے اہل حرمین سے کتنے ہی علوم میں آپ سے سندیں لیں اور کئی حضرات نے بیعت بھی فرمائی "ذلک فضل اللہ یوتیہ من یشاء واللہ ذو الفضل العظیم"۔ یہ مسئلہ کیا ہے، بڑا امتحان خدا ہے جو سنی ہوگا وہ اس فتوے پر عامل رہ کر قہر مولیٰ سے بچے گا۔ اور اگر نفسِ امارہ کی شامت یا انجان پنے سے کانفرنس میں شامل ہوا ہو اور فتوے دیکھنے کے بعد کانفرنس کی شرکت سے تائب ہوا تو ماشاء اللہ جیسا کہ اپنے ہاتھوں سے دروازہ دوزخ کھولا تھا، لاجرم امید قوی ہے کہ اس کی توبہ کو مولیٰ تعالیٰ جل جلالہ مفتاحِ درِ جنت بنادے کہ یہ حدیث شریف میں وارد ہے:

التائب من الذنب کمن لا ذنب لہ 1 گناہوں سے توبہ کرنے والا ایسا ہے جیسے اس نے کوئی گناہ کیا ہی نہیں۔ (ت)

بلکہ بمصداق اس آیت شریفہ کے:

"اِلَّا مَنۡ تَابَ وَ اٰمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَاُولٰٓئِکَ یُبَدِّلُ اللّٰہُ سَیِّاٰتِہِمۡ حَسَنٰتٍ ؕ وَ کَانَ اللّٰہُ غَفُوۡرًا رَّحِیۡمًا" 2۔ مگر جو توبہ کرے اور ایمان لائے اور اچھا کام کرے تو ایسوں کی برائیوں کو اللہ تعالیٰ بھلائیوں سے بدل دے گا اور اللہ بخشنے والا مہربان ہے۔ (ت)

خداوندا ! تو توفیق رفیق گردان غربائے امت خصوصاً اہل سنت کے تئیں اس طوفانِ بے پایا سے بجاہِ سید الشافعین آمین یارب العالمین!

آج میری زہے قسمت کہ یہ مقدس فتویٰ شہر گونڈل کاٹھیاوار سے، برادر دینی و محبِ یقینی، اخی فی اللہ حامی سنت، ماحی فتن، نیچری فگن، ندوی شکن، دافع شکن، دافع الفتن مولانا محمد قاسم

صاحب دام بالعز والرفعۃ والجا ہ و من کل سوء و شر حماہ و وقاہ نے بغرض تصدیق و تصویب اس ناسزا سگِ بارگاہِ احمد رضا کے پاس بھیجا اور اپنے نامہ نامی و صحیفہ سامی میں تحریر فرمایا کہ ماقبل ودول، اور اپنے مہر ود ستخط کرکے سیدھا کلکتہ نزد محبِ سنت عدوِ بدعت، سرتاجِ اہل سنت، حامی دینِ متین، قاطعِ جیوش المبتدعین، جنابِ معلیٰ القاب، حضرت منشی حاجی حکیم محمد لعل خاں صاحب کے رجسٹر کر کے بھیج دینا کہ وہاں طبع ہو جائے، واللہ فقیر اس پر انوار خورشید سے مقبول و چمکدار فتوے کی تحسین و تصویب کے کب لائق و حقدار، مگر مکرمی قاضی صاحب والا مناقب اعلیٰ مناسب دائم بالمواہب کی تعمیل کے لئے اتنے پر کفایت کرتا ہوں۔

---

1 سنن ابن ماجہ کتاب الزھد باب ذکر التوبہ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۳۲۳ 2 القرآن الکریم ۲۵ / ۷۰

Fatawa Razawiyya Volume (15)

[Top Box - Arabic Text on Left, Urdu Translation on Right] What the correct responder, the great scholar, the perceptive one of understanding, the possessor of brilliant research, the renewer of the current century, our master Ahmad Raza Khan, has answered is the truth and is correct. And that is the ruling of the Sunnah and the Book (Quran). May Allah Almighty reward him on our behalf and on behalf of all Muslims with the best of rewards, and may He benefit us and all the people of Sunnah with his knowledge until the Day of Reward. And Allah Almighty knows best, and His knowledge, may His glory be exalted, is most complete and most wise.

Urdu translation: The scholar who gives the correct answer, who possesses extreme understanding and perception, the scholar of vast research, the renewer of the current century, Maulana Ahmad Raza Khan, the answer he has given is truth and correct; this is the command of the Book and Sunnah. May Allah Almighty grant him a good reward on our behalf and on behalf of all Muslims, and may He benefit all of us Sunnis from his knowledge until the Day of Judgment. Allah Almighty knows best, His knowledge is most complete and most firm. (T)

His sinful servant, Mahmood Jan Sunni Hanafi Qadri Barakati Razawi, of Peshawar, then Al-Jam Jodhpur Kathiawar, may He be forgiven. Written with (the blessing of) Muhammad al-Mustafa, the Unlettered Prophet, peace and blessings of Allah be upon him.

[Middle Box - Arabic Text on Left, Urdu Translation on Right] (58) What the investigating scholars and meticulous excellencies have written in this request for a legal opinion, they have indeed answered with strong arguments and correct proofs from the texts of the Book and the Sunnah. So may Allah Almighty reward them with a great reward and an abundant recompense on the Day of Resurrection. And may Allah Almighty uproot the foundation of the innovators and the gatherings of the deniers, the rejected ones, and blacken their faces in this world and the religion, by the sanctity of our master and patron, the master of the messengers, peace and blessings of Allah be upon him. For the truth is most deserving of being followed.

Urdu translation: (58) Whatever the investigating scholars and meticulous excellencies have written in this fatwa, they have answered with strong arguments and correct proofs from the texts of the Quran and Hadith. May Allah Almighty grant a great reward and abundant recompense on the Day of Judgment, and may He sever the foundation of the assemblies of the deviant and rejected deniers and

blacken their faces in this world and religion. By the sanctity of our leader, master, and lord of the messengers, peace and blessings of Allah be upon him. So the truth is more deserving in the sight of God.

Written by the sinner Abdul Karim son of the late Maulvi Hamid Sahib, the forgiven, resident of the city of Dhoraji.

(59) Praise be to Allah in every condition, and thanks be to Allah for all His bounties, and peace and blessings be upon His Messenger, our master, patron, and support Muhammad, and upon all his family and companions. Ameen, and from Him we seek help. Now then, I say: How excellent an answer to these questions has been given by the investigating scholar and meticulous master, Aala Hazrat Maulana Haji of the Two Holy Sanctuaries Ahmad Raza Khan Sahib Barelvi...

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

[शीर्ष बॉक्स - बाईं ओर अरबी पाठ, दाईं ओर उर्दू अनुवाद] सही उत्तर देने वाले महान विद्वान, गहरी समझ वाले, उत्कृष्ट शोध के धनी, वर्तमान शताब्दी के मुजद्दिद मौलाना अहमद रज़ा खां ने जो उत्तर दिया है वह सत्य और सही है, और यही सुन्नत और किताब (कुरान) का हुक्म है। अल्लाह तआला उन्हें हमारी और सभी मुसलमानों की ओर से उत्तम प्रतिफल प्रदान करे, और हम सभी सुन्नियों को उनके ज्ञान से कयामत के दिन तक लाभान्वित करे। अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान पूर्ण और अत्यंत दृढ़ है।

उर्दू अनुवाद: सही उत्तर देने वाले विद्वान, अत्यंत समझ और विवेक वाले, विशाल शोध वाले विद्वान, वर्तमान शताब्दी के मुजद्दिद मौलाना अहमद रज़ा खां ने जो उत्तर दिया है वह सत्य और सही है, कुरान और सुन्नत का यही आदेश है। अल्लाह तआला उन्हें हमारी और सभी मुसलमानों की ओर से उत्तम बदला प्रदान करे और हम सभी सुन्नियों को उनके ज्ञान से कयामत तक लाभान्वित करे। अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है, उसका ज्ञान पूर्ण और दृढ़ है। (त)

उनका गुनहगार बंदा महमूद जां सुन्नी हनफी कादरी बरकाती रज़वी, पेशावरी फिर अल-जाम जोधपुर काठियावाड़ी, अल्लाह उसे क्षमा करे। मुहम्मद मुस्तफा सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के वसीले से लिखा गया।

[मध्य बॉक्स - बाईं ओर अरबी पाठ, दाईं ओर उर्दू अनुवाद] (58) शोधकर्ता विद्वानों और सूक्ष्मदर्शी गुणीजनों ने इस इफ्तिता (फतवे के अनुरोध) में जो कुछ लिखा है, उन्होंने वास्तव में सुन्नत और किताब की इबारतों से मजबूत दलीलों और सही प्रमाणों के साथ उत्तर दिया है। अल्लाह तआला उन्हें कयामत के दिन महान पुण्य और प्रचुर प्रतिफल प्रदान करे। और अल्लाह तआला पथभ्रष्टों की नींव और ठुकराए गए इनकार करने वालों की महफिलों को उखाड़ दे और दुनिया और दीन में उनके चेहरे काले कर दे। हमारे सरदार और आका, रसूलो के सरदार सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की पवित्रता के सदके में। सत्य ही अनुसरण के योग्य है।

उर्दू अनुवाद: (58) शोधकर्ता विद्वानों और सूक्ष्मदर्शी गुणीजनों ने इस फतवे में जो कुछ लिखा है, वह कुरान और हदीस की इबारतों से मजबूत प्रमाणों और सही दलीलों के साथ उत्तर दिया है। अल्लाह तआला कयामत के दिन उन्हें महान पुण्य और प्रचुर प्रतिफल प्रदान करे और पथभ्रष्टों और नकारे गए इनकार करने वालों की महफिलों की जड़ काट दे और दुनिया और दीन में उनके चेहरे काले कर

दे। हमारे सरदार, मौला और रसूलो के सरदार सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की पवित्रता के सदके में। सत्य खुदा के निकट अधिक अधिकार रखता है।

पापी अब्दुल करीम इब्न मौलवी हामिद साहिब (दिवंगत), धोरानी शहर के निवासी द्वारा लिखित।

(59) हर हाल में अल्लाह की प्रशंसा है और उसकी तमाम नेमतों के लिए शुक्र है। अल्लाह के रसूल, हमारे सरदार और सहारा मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और उनके परिवार व साथियों पर दरूद व सलाम हो। आमीन। अल्लाह से मदद चाहते हैं। इसके बाद मैं कहता हूँ: इन सवालों का कितना बेहतरीन जवाब महान शोधकर्ता विद्वान आला हज़रत मौलाना हाजीुल हरमैन शरीफैन अहमद रज़ा खां साहिब बरेलवी ने दिया है...

पृष्ठ 128 का 742

ما اجاب المجیب المصیب العالم العلامة الداركة الفهامة ذوالتحقیق الباهرة مجدد المائة الحاضرة مولانا احمد رضا خان فهو حق وصواب وذلك حكم السنة والكتاب جزاه الله تعالی عنا وعن جمیع المسلمین خیر الجزاء ، ونفعنا وجمیع اهل السنة بعلومه الی یوم الجزاء ، والله تعالی اعلم وعلمه جل مجده اتم واحكم ۔ باصواب جواب دینے والے عالم نہایت فہم ودرک والے علامہ وسیع تحقیق والے ، موجودہ صدی کے مجدد مولانا احمد رضا خاں نے جو جواب دیا وہ حق و صواب ہے، کتاب و سنت کا یہی حکم ہے، اللہ تعالٰی ہماری اور تمام مسلمانوں کی طرف سے جزائے خیر عطا فرمائے اور تمام ہم اہلسنت کو ان کے علم سے قیامت تک بہرہ ور فرمائے، واللہ تعالٰی اعلم اس کا علم اتم و احکم ہے۔ (ت)

عبده المذنب محمود جاں سنی حنفی قادری البرکاتی الرضوی الپشاوري ثم الجام جودھپوری کاٹھیاواری عفی عنہ کتبہ بمحمد المصطفٰی النبی الامی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

(۵۸) ما كتب العلماء المحققون والفضلاء المدققون في هذا الاستفتاء قد اجابوا بالحجج القوية وبالدلائل الصحيحة من عبارات الكتاب والسنة فاثابهم الله تعالی ثوابا كثيرا واجرا وفيرا في يوم القيمة وقلع الله تعالی اساس المبتدعين ومحافل المنكرين المطرودين وسود الله وجوههم في الدنيا والدين بحرمة سيدنا ومولانا سيد المرسلين صلی الله تعالی علیه وسلم فالحق احق عند الحق۔ علمائے محققین اور فضلاء مدققین نے اس فتوے میں جو کچھ تحریر فرمایا وہ قوی حجتین اور صحیح دلائل عباراتِ قرآن و حدیث سے جواب دیا اللہ تعالٰی بروزِ قیامت ثوابِ کثیر اور اجرِ وافر عطا فرمائے اور بد مذہبوں اور منکرین مردودوں کی محفل کی بنیاد قطع کرے اور ان کے منہ دنیا و دین میں سیاہ کرے بحرمتِ

ہمارے سردار مولیٰ سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے ، تو حق خدا کے نزدیک زیادہ سزاوار ہے۔

حررہ الاثیم عبدالکریم ابن المولوی حامد صاحب مرحوم المغفور متوطن فی بلد دھوراجی

(۵۹) الحمد للہ علی کل حال والشکر للہ علی کل نوالہ والصلوۃ والسلام علی رسولہ سیدنا و مولانا وسندنا محمد وعلی آلہ واصحابہ اجمعین آمین و بہ نستعین ، اما بعد اقول : کیا خوب جواب ان سوالوں کا عالم محقق و فاضل مدقق اعلیحضرت مولانا حاجی الحرمین الشریفین احمد رضا خاں صاحب البریلوي نے

Fatawa Razawiyya Volume 15

...given, whose writings upon inspection revealed that whatever was the rightful answer, they wrote it. May Allah Almighty keep such religious scholars established and elevate their ranks, Ameen then Ameen! Because, according to the dictum 'Had it not been for the scholars, the ignorant would have perished', the truth is that nowadays, people of deviant sects are appearing; they are like mice gnawing away at the religion of Islam. To suppress or rather annihilate such mice, the scholars of the Ahl-e-Sunnat-o-Jama'at, like our Ala Hazrat and others who are the breakers of their conferences, have blown away their foundations with proofs from the Holy Quran, authentic Hadiths, and the words of eloquent jurists. Yes, look closely, the clear speech of the Master of 'Lawlak', the Intercessor of the Day of Judgement, is showing us the straight path. The Hadith states: 'The best of deeds is love for the sake of Allah and hatred for the sake of Allah.' (The best action is for love and hate to be for the sake of Allah's pleasure. - T) May Allah Almighty grant good guidance to all Muslims and keep them on the straight path of the righteous group, Ameen then Ameen! Written by the servant of scholars and the poor, the lowliest of servants Abdul Hakim, son of Maulvi Abdul Karim, resident of Dhoraji, following his forefathers.

(60) In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. Praise be to Allah for what He has guided, and prayers be upon His chosen Messenger, his selected family, and the scholars who strengthened the foundations of truth and piety and uprooted the bases of innovation and whims. Furthermore, this humble and lowly servant of scholars has seen the elegant research of affectionate friends from beginning to end. May the Generous Lord grant them all a great reward and bestow a beautiful reward upon Mr. Qazi and Haji Qasim Miyan, who are well-wishers and true lovers of Islam and the people of Islam, and who have made great efforts, as well as upon their supporters. The one who answers correctly hits the mark and has a share in the hereafter. Written by the lowliest of servants, Muhammad Tahir son of Maulvi Ayub (may Allah forgive them both), Kathiawar Dhoraji.

Attestation by Respected Maulana Maulvi Ghulam Muhi-ud-Din, known as Faqir Sahib, resident of Rander, District Surat.

(61) In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. Praise be to Allah and it is sufficient, and blessings be upon our master Muhammad, the Chosen One, and upon his family, his household, and his companions whom He chose, and peace be upon His servants whom He selected. Furthermore, after praise and blessings, it is

clear and manifest that the humble one has seen this elegant research of the affectionate friends and correctors from beginning to end, and it is the absolute truth. May Allah, Majestic is His glory and universal is His grace, grant the best reward to all of them, and especially to the brotherly figure, rather dearer than life, a lover of religion, a well-wisher of the people of Islam, and a true friend, Mr. Qazi and Haji Qasim Miyan, and all their assistants, both now and in the future. Indeed, in this time...

---

1. Sunan Abu Dawood, Kitab al-Sunnah, Chapter: Avoiding People of Whims and Hating Them. Aftab-e-Alam Press Lahore 2/276.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

...दिए हैं जिनकी तहरीरें देखने से मालूम हुआ जो कुछ हक़ जवाब का था वो लिखे। अल्लाह पाक ऐसे उलमा-ए-दीन को कायम व तरक़्क़ी-ए-दरजात में रखे, आमीन सुम्मा आमीन! चूंकि ब-मिसदाक़ 'लौला अल-उलमा लहल्क अल-जुहला' (अगर उलमा न होते तो जाहिल हलाक हो जाते। - त) सच तो ये है कि आज-कल बद-मज़हब वालों का इज़हार हो रहा है, ये चूहे हैं दीन-ए-इस्लाम की कतरनी कर रहे हैं, ऐसे चूहों के सर-कोब बल्कि नाबूद करने वाले उलमा-ए-दीन अहल-ए-सुन्नत व जमाअत जैसे ये हमारे आला हज़रत वगैरह हुम कि उनके कांफ्रेंस के तोड़ने वाले हैं, ने दलाइल-ए-क़ुरआन शरीफ व बा-हदीस-ए-सहीह व बा-क़ौल-ए-फ़ुक़हा-ए-फ़सीह के चंदिया उड़ा दी, हाँ ज़रा गौर करके देखो साफ़ कलाम-ए-पाक साहब-ए-लौलाक शाफेए-महशर का हमें राह-ए-रास्त बतला रहा है, हदीस: 'अफ़ज़ल अल-आमाल अल-हुब्ब फ़िल्लाह वल-बुग़्ज़ फ़िल्लाह' (बेहतरीन अमल अल्लाह तआला की रज़ा के लिए मोहब्बत और बुग़्ज़ होना है। - त) अल्लाह पाक जमीअ मुसलमानों को नेक हिदायत बख्शे और राह-ए-रास्त जमाअत-ए-मुस्तक़ीम पर रखे, आमीन सुम्मा आमीन! कत्बह (लेखक): खादिम अल-उलमा वल-फ़ुक़रा अह्क़र अल-इबाद अब्दुल हकीम खलफ़ मौलवी अब्दुल करीम साकिन धोराजी ब-आबा व अजदाद।

(60) बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम, अल्हम्दुलिल्लाहि अला मा हदा वस-सलातु अला रसूलिहिल मुस्तफ़ा व आलिहिल मुस्तबा व उलमाइहिल्लज़ीन अहकमू बुनियानल हक्कि़ वत-तुक़ा व क़लऊ असासल बिदइ वल-हवा। अम्मा बाद, इस आजिज़ व अह्क़र खादिम अल-उलमा ने तहक़ीक़-ए-अनीक़ मुश्फ़िक़ान-ए-मुहिब्बान की अज़ इब्तिदा ता इंतहा देखी, खुदावन्द-ए-करीम इन सबको अज्र-ए-अजीम नसीब करे और जनाब क़ाज़ी व हाजी क़ासिम मियाँ को जो खैर-ख्वाह और सच्चे आशिक़-ए-इस्लाम और अहल-ए-इस्लाम हैं जिन्होंने बड़ी जांफ़िशानी की है और उनके हुआ-ख्वाहों को भी सवाब-ए-जमील अता करे। मुजीब मुसीब है और उसके लिए आख़िरत में हिस्सा है। हर्रहु (लिखित): अह्क़र अल-इबाद मुहम्मद ताहिर वल्द मौलवी अय्यूब अफ़ा अन्हुमा काठियावाड़ धोराजी।

तस्दीक़ जनाब मौलाना मौलवी गुलाम मुहीउद्दीन उर्फ़ फ़क़ीर साहब साकिन रांदेर जिला सूरत

(61) बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम, अल्हम्दुलिल्लाहि व कफ़ा वस-सलातु अला सैय्यदिना मुहम्मदिनिल मुस्तफ़ा व अला आलिहि व अहल-ए-बैतिहि व अस्हाबिहिल्लज़ीन अज्तबा व सलामुन अला इबादिहिल्लज़ीन अस्तफ़ा। अम्मा बाद हम्द व सलात के वाज़ेह व लायह कि फ़क़ीर ने ये

तहक़ीक़-ए-अनीक़ मुहिब्बान व मुसहेहान-ए-शफ़ीक़ की इब्तिदा से इंतहा तक देखी सो हक़-ए-हक़ीक़ है। अल्लाह जल्ला शानुहू व अम्मा नवालुहू इन सबको और खास करके जनाब बिरादर बल्कि अज़ जान बेहतर दीन के आशिक़, अहल-ए-इस्लाम के खैर-ख्वाह, मुहिब-ए-सादिक़ जनाब क़ाज़ी व हाजी क़ासिम मियाँ और उनके मुआविनों सबको जज़ा-ए-खैर अता फरमाए हालां व माआलां, बेशक इस ज़माना...

---

1. सुनन अबू दाऊद, किताबुस सुन्नाह, बाब: मुजानबत-ए-अहल अल-अहवा व बुग़्ज़ुहुम। आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/276

دئے ہیں جن کی تحریریں دیکھنے سے معلوم ہوا جو کچھ حق جواب کا تھا وہ لکھے۔ اللہ پاک ایسے علمائے دین کو قائم و ترقی درجات میں رکھے، آمین ثم آمین! چونکہ بمصداق لولا العلماء لھلك الجھلاء (اگر علماء نہ ہوتے تو جاہل ہلاک ہو جاتے۔ ت) سچ تو یہ ہے کہ آج کل بد مذہب والوں کا اظہار ہو رہا ہے، یہ چوہے ہیں دینِ اسلام کی کترنی کر رہے ہیں، ایسے چوہوں کے سر کوب بلکہ نابود کرنے والے علمائے دین اہل سنت و جماعت جیسے یہ ہمارے اعلیٰحضرت وغیرہ ہم کہ ان کا نفرنس کے توڑنے والے ہیں نے بدلائل قرآن شریف و باحدیث صحیح و باقول فقہائے فصیح کے چند یا اڑا دی ، ہاں ذرا غور کر کے دیکھو صاف کلام پاک صاحب لولاک شافع محشر کا ہمیں راہِ راست بتلا رہا ہے، حدیث افضل الاعمال الحب فی اللہ والبغض فی اللہ۱ (بہترین عمل محبت اور بغض اللہ تعالیٰ کی رضا کے لئے ہونا ہے۔ ت) اللہ پاک جمیع مسلمانوں کو نیک ہدایت بخشے اور راہِ راست جماعتِ مستقیم رکھے، آمین ثم آمین! کتبہ خادم العلماء والفقراء احقر العباد عبدالحکیم خلف مولوی عبدالکریم ساکن دھورا جی بآباء واجداد۔ (۶۰) بسم اللہ الرحمن الرحیم، الحمد للہ علی ماھدی والصلوۃ علی رسولہ المصطفیٰ والہ المجتبیٰ وعلماءہ الذین احکموا بنیان الحق والتقی وقلعوا اساس البدع والھوی ، اما بعد اس عاجز و احقر خادم العلماء نے تحقیق انیق مشفقانِ محبان کی از ابتدا تا انتہا دیکھی، خداوند کریم ان سب کو اجر عظیم نصیب کرے اور جناب قاضی و حاجی قاسم میاں کو جو خیر خواہ اور سچے عاشق اسلام اور اہل اسلام ہیں جنھوں نے بڑی جانفشانی کی ہے اور ان کے ہوا خواہوں کو بھی ثواب جمیل عطا کرے۔ المجیب مصیب وله في الآخرة نصیب۔ حررہ احقر العباد محمد طاہر ولد مولوی ایوب عفی عنہما کاٹھیا وار دھوراجی۔ تصدیق جناب مولانا مولوی غلام محی الدین عرف فقیر صاحب ساکن رانڈیر ضلع سورت (۶۱) بسم اللہ الرحمن الرحیم، الحمد للہ

وکفی والصلوۃ علی سیدنا محمد المصطفیٰ وعلی الہ واھل بیتہ واصحابہ الذین اجتبیٰ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی، اما بعد حمد وصلوۃ کے واضح ولائح کہ فقیر نے یہ تحقیق انیق محبان و مصححان شفیق کی ابتدا سے انتہا تک دیکھی سو حق حقیق ہے اللہ جل شانہ وعم نوالہ ان سب کو اور خاص کر کے جناب بردار بلکہ از جان بہتر دین کے عاشق، اہل اسلام کے خیر خواہ، محب صادق جناب قاضی وحاجی قاسم میاں اور ان کے معاونوں سب کو جزائے خیر عطا فرمائے حالاً ومآلاً بیشک اس زمانہ

---

۱ سنن ابو داؤد کتاب السنة باب مجانبة اهل الاهواء و بغضهم آفتاب عالم پریس لاہور ۲۷۶/۲

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

To express the truth and manifest it as truth in times of trial, and to save one's religious brothers, is an obligatory duty for every faithful Muslim. This is a firm Quranic command; whoever does not accept it and persists in error is deserving of Hell. See Surah An-Nisa, Part 5:

"And whoever opposes the Messenger after guidance has become clear to him and follows other than the way of the believers - We will give him what he has taken and drive him into Hell, and evil it is as a destination." (1)

Translation: And he who opposes the Messenger after the right path has become clear to him and follows a path other than that of the Muslims, We will leave him to his condition and enter him into Hell, and what an evil place of return it is. (T)

Therefore, this Nadwa and conference, and such other gatherings against the Sharia, are a deadly poison. To participate in them or to assist them is a major sin. May God protect all Muslims and grant them the guidance of a good companion. Ameen! Writer of these words: Servant of Allah's creation, the humble Faqir Sahib Sayyid Ghulam Mohi-ud-Din, son of Maulana Maulvi Sayyid Rahmatullah (may Allah be pleased with them), by his own hand.

(Seal text: Slave of the All-Forgiving, Sayyid Ghulam Mohi-ud-Din Ludhianvi)

(62) In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. Praise be to Allah, the All-Knowing, the All-Aware, and peace and blessings be upon His Prophet, his family, and companions. Thereafter, I, a humble person, am not worthy of writing corrections on the fatwas of such scholars, nor will my writing make the fatwa much more credible. However, two things encouraged me and gave me the courage to write: firstly, the insistence of a brother in faith, and secondly, the hope that by following and imitating the established scholars, my resurrection as a sinner might also be with them, and: "May I follow behind them to the Paradise of Abode."

Therefore, I state that:

Whatever the great scholars and honorable jurists have decreed is the absolute truth and correct. And I, the weakest servant of Allah the Majestic, the Praised, Mahmoud son of the late Hafiz Ismail, follow their words and fatwas in this matter. Peace and blessings be upon Allah's Prophet, his family, and companions. This was written on the 25th of the sacred month of Dhu al-Qi'dah of the Hijri year.

The fatwa given by the scholars and jurists is the absolute truth, and I, the extremely weak servant of Allah Almighty, the Majestic, Mahmoud son of the late Hafiz Ismail, peace and blessings be upon Allah's Prophet, his family, and companions, have written this on the 25th of Dhu al-Qi'dah Hijri. (T)

[1] The Holy Quran 4/115 Page 130 of 742

फतावा रज़विया, जिल्द पंद्रह (15)

फ़ितना (आज़माइश) के दौर में सच को ज़ाहिर करना और हक़ को हक़ साबित करना और अपने दीनी भाइयों को बचाना, यह हर मोमिन मुसलमान का फ़र्ज़ है। यह एक अटल कुरानी हुक्म है; जो इसे नहीं मानता और अपनी ज़िद पर अड़ा रहता है, वह जहन्नुम के काबिल है। देखिए सूरह निसा, पारा पाँच:

"और जो रसूल का विरोध करे उसके बाद कि उसके लिए हिदायत (सही रास्ता) स्पष्ट हो चुकी हो और मोमिनों के मार्ग के अतिरिक्त किसी और मार्ग का अनुसरण करे, तो हम उसे उसी ओर फेर देंगे जिधर वह फिरा, और उसे जहन्नुम में झोंक देंगे, और वह बहुत ही बुरा ठिकाना है।" (1)

अनुवाद: और जो रसूल का विरोध करे इसके बाद कि हक़ रास्ता उस पर खुल चुका और मुसलमानों की राह से अलग राह चले, हम उसे उसके हाल पर छोड़ देंगे और उसे दोज़ख़ में दाखिल करेंगे और क्या ही बुरा ठिकाना है लौटने का। (त)

अत: यह नदवा और कांफ्रेंस और ऐसी ही अन्य शरीयत के खिलाफ सभाएँ घातक ज़हर हैं। इनमें शामिल होना या मदद देना गुनाह-ए-कबीरा (बड़ा पाप) है। खुदा तमाम मुसलमानों को बचाए और नेक साथी की तौफ़ीक़ अता फरमाए, आमीन! लेखक: अल्लाह की मख्लूक का खादिम, फकीर साहब सैयद गुलाम मुहीउद्दीन पुत्र मौलाना मौलवी सैयद रहमतुल्लाह (अल्लाह उन दोनों पर रहम करे), स्वहस्त।

(मोहर: बंदा-ए-गफ़ूर, सैयद गुलाम मुहीउद्दीन लुधियानवी)

(62) अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और कृपाशील है। तमाम तारीफें अल्लाह के लिए हैं जो सब कुछ जानने वाला है, और उसके नबी, उनके आल (वंशज) और असहाब (साथियों) पर दरूद-ओ-सलाम हो। इसके बाद, मुझ जैसा तुच्छ व्यक्ति इस योग्य नहीं है कि इतने बड़े उलेमा के फतवों पर तस्दीक़ (पुष्टि) लिखूँ और न ही मेरी तहरीर से फतवा ज़्यादा मोतबर (विश्वसनीय) होगा। लेकिन दो बातों ने मुझे लिखने पर उकसाया और हिम्मत दिलाई: एक तो दीनी भाई का इसरार (आग्रह) और दूसरा यह उम्मीद कि उलेमा-ए-रासिख़ीन (पक्के आलिमों) की पैरवी और समानता से मुझ गुनहगार का हश्र (पुनरुत्थान) भी उन्हीं के साथ हो जाए और: "उनके पीछे-पीछे जन्नतुल मावा की सैर करूँ

लिहाज़ा लिखवाता हूँ कि:

महान विद्वानों और माननीय न्यायविदों ने जो फतवा दिया है वह बिल्कुल हक़ और सही है। और मैं, अल्लाह तआला जलील का अत्यंत कमज़ोर बंदा महमूद पुत्र हाफ़िज़ इस्माइल मरहूम, इस मामले में उनके कथनों और फतवों का अनुसरण करता हूँ। अल्लाह के नबी, उनके आल और असहाब पर दरूद-ओ-सलाम हो। यह हिजरी साल के ज़िलक़ादा महीने की 25 तारीख को लिखा गया।

उलेमा और फुक़्हा ने जो फतवा दिया है वह स्पष्ट रूप से सत्य है और मैं अल्लाह जलील का अत्यंत कमजोर सेवक महमूद पुत्र स्वर्गीय हाफिज इस्माइल, अल्लाह के नबी, उनके आल और असहाब पर दरूद और सलाम हो, हिजरी वर्ष के25 ज़िलक़ादा को इसे लिखा है। (त)

[1] अल-कुरान अल-करीम 4/115 पृष्ठ 130 / 742

پر فتن میں اظہار کرنا اور حق کو حق کرد کھانا اور اپنے دینی برادروں کو بچانا، یہ ہر مسلمان با ایمان کا فرض ہے اور یہ قرآنی حکم محکم ہے جو اس کو نہ مانے اور اصرار کرے وہ قابل جہنم ہے، دیکھو سورہ نساء پارہ پنجم :

"وَمَن يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ ۖ وَسَآءَتْ مَصِيرًا" -1

اور جو رسول کا خلاف کرے بعد اس کے کہ حق راستہ اس پر کھل چکا اور مسلمانوں کی راہ سے جدا راہ چلے ہم اسے اس کے حال پر چھوڑ دیں گے اور اسے دوزخ میں داخل کریں گے اور کیا ہی بری جگہ ہے پلٹنے کی۔(ت)

پس یہ ندوہ اور کانفرنس اور ایسی ویسی خلاف شرع مجلسیں سم قاتل ہے، اس میں شریک ہونا مدد دینا گناہ کبیرہ ہے، خدا سب مسلمانوں کو بچائے اور توفیق نیک رفیق عطا فرمائے، آمین! الراقم الحروف خادم خلق اللہ فقیر صاحب سید غلام محی الدین بن مولانا مولوی سید رحمت اللہ علی عنہما بدست خود۔

(مہر: بندہ غفور، سید غلام محی الدین لدھیانوی)

(۶۲) بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ الحمد اللہ العلیم العلام و علی نبیہ و الہ و صحبہ الصلوۃ و السلام، اما بعد میں ناچیز اس لائق نہیں ہوں کہ ایسے علماء کے فتووں پر تصحیح لکھوں اور میری تحریر سے فتوٰی کچھ زیادہ معتبر ہو مگر دو باتوں نے مجھے لکھنے پر ابھارا اور جرات دلوائی ایک تو برادر ایمانی کے اصرار نے اور دوسرے اس امید نے کہ علمائے راسخین کی متابعت اور مشابہت

سے مجھ گناہگار کا حشر بھی ان کے ساتھ ہو جائے اور ہ ان کے پیچھے پیچھے جنت الماوٰی کروں

لہٰذا لکھواتا ہوں کہ :

ما افتی العلماء والعظام والفقهاء الکرام فهو حق وصحیح و انا اضعف عبد الله الجلیل المحمود ابن الحافظ الاسمعیل المغفور المرحوم تابع لاقوالهم و فتواهم فی هذا المرام والصلوة علی نبیه واله و صحبه و السلام وکان ذلك فی ۲۵ من شهر ذی القعدة الحرام من السنة الهجریة۔

علماء وفقہاء کرام نے جو فتوٰی دیا وہ صریح حق ہے اور میں اللہ تعالٰی جلیل کا نہایت ضعیف بندہ محمود بن حافظ اسمعیل مرحوم، صلوۃ و سلام ہو اللہ تعالٰی کے نبی، ان کی آل و اصحاب پر، ۲۵ ذی قعدہ سن ہجری میں تحریر کیا۔(ت)

[1] القرآن الکریم ۴/ ۱۱۵ Page 130 of 742

Fatawa Rizvia Volume 15

Endorsement by Mr. Maulana Maulvi Ghulam Rasool Sahib Multani.

(63) Indeed, what our Maulana, the Great Scholar, the Peerless of the Age, the Unique of the Time, the Imam of the Jurists, the Leader of the Pious, the Renewer of the present century, the Virtuous Barelvi—may Allah grant the Muslims and believers the benefit of his long life—has stated regarding this issue is correct: that supporting and participating in such Shiite gatherings is prohibited, as Allah Almighty said: "Let not the believers take disbelievers for their friends in preference to believers. And whoever does that has nothing with Allah" (Al-Quran 3:28). May Allah Almighty grant us and all Muslims and believers the success to separate ourselves and stay away from such gatherings. And success is from Him, and He is the best Companion.

Written by the sinful servant Abu al-Qabool Ghulam Rasool Multani, may he be forgiven.

Endorsement by the scholars of Moradabad.

(64) Praise be to Allah, I have reached the Expert and succeeded with the All-Knowing. Undoubtedly and without suspicion, the answer is correct and right. Organizing such gatherings is indisputably forbidden. Those who prefer the world over religion, this is the work of such people. In this, let alone spending wealth and status, even the mere participation is unlawful. Lest the mixed concoction of Wahhabism, Najadism, and Shi'ism destroy you with its poisonous effect, take heed of your faith. Gatherings and intimacy with deviant sects like Wahhabis, Necharis (Modernists), Mirza'is, etc., are strictly and absolutely not permissible. What they perceive as progress is precisely downfall. To forget the bliss of the Hereafter by focusing on the luxury and pride of this transient world—indeed, for Muslims, what is most beneficial and wholesome in this world and the hereafter is what their Lord, the Blessed and Exalted, and the radiant Intercessor of the Day of Resurrection, peace and blessings of Allah be upon him, have said, just as the esteemed, grand, and correct respondent, may his holy shadow be lengthened, has stated...

1. Al-Quran Al-Karim 3/28 Page 131 of 742

फ़तावा रिज़विया जिल्द 15

जनाब मौलाना मौलवी गुलाम रसूल साहब मुल्तानी की तक़रीज़ (अनुमोदन)

(63) जो इस मसले में जवाब दिया गया है वह सही है। मौलाना अल्लाम, ज़माने के बेमिसाल, रोज़गार के तन्हा, फ़क़ीहों के इमाम, परहेज़गारों के सरदार, इस सदी के मुजद्दिद फ़ाज़िले बरेलवी—अल्लाह तआला मुसलमानों और मोमिनों को उनकी लंबी उम्र से लाभान्वित करे—उनका कहना सही है कि ऐसी बुरी मजलिसों का समर्थन और उनमें शामिल होना मना है। जैसा कि अल्लाह तआला फ़रमाता है: "मुसलमानों को चाहिए कि वे मुसलमानों के सिवा काफ़िरों को अपना दोस्त न बनाएँ, और जो ऐसा करेगा उसका अल्लाह से कोई संबंध नहीं।" (अल-क़ुरान 3:28) अल्लाह तआला हमें और तमाम मुसलमानों और मोमिनों को तौफ़ीक़ दे कि हम इन मजलिसों से दूर रहें, और तौफ़ीक़ उसी की तरफ़ से है और वह बेहतरीन साथी है।

इसे गुनहगार बंदे अबू अल-क़बूल गुलाम रसूल मुल्तानी (अल्लाह उन्हें माफ़ करे) ने लिखा है।

मुरादाबाद के उलेमा की तक़रीज़।

(64) तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है, मैं ज्ञानी के पास पहुँचा और जानने वाले के साथ सफल हुआ। निस्संदेह और बिना किसी संदेह के, उत्तर सही और उचित है। ऐसी सभाओं का आयोजन निर्विवाद रूप से हराम (वर्जित) है। जो लोग दुनिया को दीन (धर्म) पर तरजीह देते हैं, यह ऐसे ही लोगों का काम है। इसमें धन और पद का त्याग तो दूर, मात्र भागीदारी ही नाजायज़ है। कहीं वहाबियत, नज्दियत और शियावाद का यह मिला-जुला मिश्रण अपने ज़हरीले प्रभाव से तुम्हें नष्ट न कर दे, अपने ईमान की ख़बर लो। वहाबी, नयाचरी (आधुनिकतावादी), मिर्ज़ाई आदि जैसे गुमराह फ़िरक़ों के साथ मेल-जोल और मजलिसें हरगिज़ जायज़ नहीं हैं। जिसे वे प्रगति समझते हैं, वह वास्तव में पतन है। इस नश्वर संसार के सुख और अहंकार को सामने रखकर आख़िरत (परलोक) की नेमतों को भुला देना—निस्संदेह मुसलमानों के लिए दुनिया और आख़िरत में वही सबसे अधिक हितकारी और लाभदायक है जो उनके रब तबारक व तआला और रसूले अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया है, जैसा कि आदरणीय और सही उत्तरदाता ने कहा है...

1. अल-क़ुरान अल-करीम 28/3 पेज 131/742

فتاویٰ رضویہ جلد پازدہم (۱۵)

تقریظ جناب مولانا مولوی غلام رسول صاحب ملتانی

(۶۳) قد اصاب ما جا مولانا العلام وحید العصر فرید الدھر امام الفقھاء راس الاتقیاء مجدد المائة الحاضرة الفاضل البریلوی متع الله المسلمین والمومنین بطول بقائه فی هذه المسئلة بان التأیید والشرکة فی مثل هذا المجالس الشیعہ ممنوع کما قال الله تعالی "لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ۖ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ" ۱ - وفقنا الله تعالی ایانا و لسائر المسلمین و المومنین للمفارقة والشرکة من هذه المجالس و الیه التوفیق و هو احسن رفیق۔

درست ہے جو اس مسئلہ میں جواب دیا مولانا علام یکتائے زمانہ، تنہائے روزگار، فقہاء کے امام پرہیزگاروں کے سردار، اس صدی کے مجدد فاضل بریلوی نے اللہ تعالیٰ مسلمین و مومنین کو ان کی درازی عمر سے متمتع کرے کہ اس جیسی بری مجلس کی تائید و شرکت ممنوع ہے چنانچہ اللہ تعالیٰ فرماتا ہے کہ مسلمان مسلمان کے سوا کافروں کو دوست نہ بنائیں اور جو ایسا کرے وہ رحمتِ خدا سے کسی شئ میں نہیں۔ اللہ تعالیٰ ہمیں اور تمام مسلمین و مومنین کو توفیق دے کہ ان مجلسوں کی شرکت سے جدا رہیں اور اسی کی طرف توفیق ہے اور وہ اچھا ساتھی ہے۔

حررہ العبد الجانی ابوالقبول غلام رسول ملتانی عفی عنہ

تقریظ علمائے مراد آباد

(۶۴) الحمد لله علی الخبیر سقطت والی العلیم ظفرت بیشک بلا ارتیاب جواب صحیح و صواب، ایسے مجالس کا انعقاد بلانزاع حرام، جو دنیا کو دین پر ترجیح دیتے ہیں یہ ایسوں ہی کا کام، اس میں بذل جاہ و مال تو کجا نفسِ شرکت ہی ناروا، توہب تنجر، تشیع کی معجون مرکب کہیں اپنے

زہریلے اثر سے تجھے ہلاک نہ کر دے، اپنے ایمان کی خبر لے، فرقِ مبتدعہ وہابیہ، نیاچرہ، مرزائیہ وغیرہ ضالہ کے ساتھ مجالس و موانست ہرگز ہرگز جائز نہیں۔ جسے وہ ترقی سمجھے وہ عین تنزل ہے، دارِ فانی کے عیش و تفاخر کو پیشِ نظر رکھ کر نعیمِ آخرت کو بھلا دیں، بیشک مسلمانوں کے لئے دنیا و آخرت میں وہی اصلح و انفع ہے جو ان کے لئے ان کے رب تبارک و تعالیٰ اور حضور پر نور شافع یوم النشور صلی اللہ علیہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا جیسا کہ مجیب معظم و مفخم و مصیب مدظلہم الاقدس نے

۱ القرآن الکریم ۲۸/۳ صفحہ 131 از 742

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

...explained and proved. The knowledge and excellence of the aforementioned Mufti Sahib are manifest and evident, from which fountains of guidance have appeared across the horizons of the world. The reality is that the blessed personage of His Eminence is in no way dependent on the description of any describer or the praise of any praiser, given that the great scholars and noble men of excellence of the blessed cities of Madinah Tayyibah and Makkah Mukarramah (of Allah and His Messenger, the Mighty and Exalted, and may Allah Almighty bless him and grant him peace) have shown such profound respect that its description is beyond the scope of writing. Why should I even say that the scholars of the City of Peace (Makkah) showed this honor? No, indeed, this glory and honor are surely due to the majesty of that renowned Master, the Eternal Sovereign, for whom my soul be sacrificed, may Allah Almighty bless him and grant him peace, through whose blessing every honorable person became honorable. Whoever received anything, received it from him. He is that Sun of Prophethood who, showing a glimpse of his light-showering manifestation in a dream to some close attendants of the sublime threshold (may Allah benefit the Muslims by their persistence), said with his eloquent tongue, "The services of Ahmad Raza are accepted." Praise be to Allah for that. It is incumbent upon the People of the Sunnah to act according to the fatwas of the praised personage and to avoid the company of those with bad beliefs and wrong sects. May Allah, the Blessed and Exalted, keep us all steadfast on guidance. Amen, then Amen! And our final call is that all praise belongs to Allah, the Lord of all worlds, and may the most complete and perfect blessings and peace be upon the Master of the Messengers, the intercessor for sinners, the comfort for lovers, and upon his family and his pure companions, all of them until the Day of Judgment.

Written by the sinful servant, Abu al-Makaram Muhammad Imad al-Din, may he be forgiven. [Seal: Muhammad Imad al-Din]

(65) The answer is correct and the great, noble respondent is right and rewarded. The needy Abu al-Barakat Abd al-Mustafa Sayyid Ahmad, may the Eternal God forgive him.

(66) The answer is correct. The humble Sayyid Awlad Ali, may he be forgiven.

Attestations from the Scholars of Pilibhit

(67) Whatever His Eminence, the Sheikh of Islam and the Muslims, the helper of the Hanafis and the religion, the leader of the scholars of the Ahl al-Sunnah, the scholar of the Book and the community, the gnostic of Allah, the deputy of the Messenger of Allah, the reviver of the present century, the possessor of overwhelming proof, the supporter of the pure community, our master and leader al-Hajj al-Hafiz al-Hazrat Mawlawi Ahmad Raza Khan Sahib (may his blessings continue and may Allah benefit the Muslims by his long life) has written regarding this matter, it is all truth and correct, and most worthy of following. It is obligatory and necessary for Muslims to act upon it. And acting contrary to it is misguidance and a cause of destruction. Allah Almighty knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is more complete and perfect, and He is the Guide by the sanctity of the Unlettered Prophet, may Allah Almighty bless him and grant him peace. The Qadri needy servant, Hakim Abdul Ahmad, famous as Sultan al-Wa'izin, servant and teacher at Madrasa al-Hadith.

फतावा रज़विया (खण्ड 15)

...सिद्ध किया गया। वर्णित मुफ्ती साहब का ज्ञान और गुण प्रकट और स्पष्ट हैं, जिनसे मार्गदर्शन के झरने दुनिया के कोनों-कोनों में फूट रहे हैं। वास्तविकता तो यह है कि हज़रत की बरकत वाली हस्ती किसी वर्णन करने वाले के वर्णन या प्रशंसा करने वाले की प्रशंसा की मोहताज नहीं है, जबकि अल्लाह और उसके रसूल (अल्लाह उन पर कृपा करे और उन्हें शांति प्रदान करे) के पवित्र शहरों मदीना तैयबा और मक्का मुकर्रमा के महान विद्वानों और प्रतिष्ठित गुणी जनों ने ऐसा गहरा सम्मान दिखाया है जिसका वर्णन लेखन की सीमा से बाहर है। मैं यह भी क्यों कहूँ कि यह सम्मान शांति के शहर (मक्का) के विद्वानों ने दिया? नहीं, बल्कि निश्चित रूप से यह महिमा और सम्मान उसी नामी आका, सरकार-ए-अब्द-करार (जिन पर मेरी आत्मा न्योछावर हो, अल्लाह उन पर कृपा करे और उन्हें शांति प्रदान करे) के गौरव के कारण है, जिनके सदके में हर सम्मानित व्यक्ति सम्मानित बना। जिसे जो कुछ मिला, उन्हीं से मिला। वह रिसालत (पैग़म्बरी) के वही सूरज हैं जिन्होंने इस उच्च दरबार के कुछ निकटवर्तियों को (अल्लाह उनके अस्तित्व से मुसलमानों को लाभान्वित करे) सपने में अपनी नूर बरसाने वाली झलक दिखाकर अपनी मुबारक ज़बान से फरमाया कि "अहमद रज़ा की सेवाएँ स्वीकार हैं"। इस पर अल्लाह का शुक्र है। सुन्नत के मानने वालों पर अनिवार्य है कि वे प्रशंसित हज़रत के फतवों के अनुसार कार्य करें और गलत आस्था एवं संप्रदाय वालों की संगति से बचें। अल्लाह तबारक व ताआला हम सबको हिदायत (मार्गदर्शन) पर कायम रखे। आमीन, सुम्मा आमीन! और हमारी अंतिम पुकार यह है कि सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का रब है, और सबसे पूर्ण एवं संपूर्ण दुरूद और सलाम हो रसूलों के सरदार, गुनाहगारों के सिफारिशी, आशिकों के चैन पर, और उनकी आल (संतान) और उनके पवित्र साथियों पर, उन सब पर कयामत के दिन तक।

इसे गुनहगार बंदे अबू अल-मकारम मुहम्मद इमाद उद्दीन ने लिखा, अल्लाह उन्हें क्षमा करे। [मुहर: मुहम्मद इमाद उद्दीन]

(65) उत्तर सही है और महान, आदरणीय उत्तरदाता सही और पुरस्कृत हैं। फकीर अबुल बरकात अब्दुल मुस्तफा सैयद अहमद, अल्लाह उन्हें क्षमा करे।

(66) उत्तर सही है। तुच्छ सैयद औलाद अली, अल्लाह उन्हें क्षमा करे।

पीलीभीत के विद्वानों का सत्यापन

(67) जो कुछ हज़रत शेखुल इस्लाम वल मुस्लिमीन, औनुल अहनाफ वद्दीन, अहले सुन्नत के विद्वानों के इमाम, किताब और मिल्लत के आलिम, आरिफ बिल्लाह, अल्लाह के रसूल के उप-प्रतिनिधि, वर्तमान सदी के मुजद्दिद, दलीलें रखने वाले, पावन मिल्लत के सहायक, हमारे आका और मौलाना अल-हाज अल-हाफिज अल-हज़रत मौलवी अहमद रज़ा खां साहब (उनकी बरकतें बनी रहें और अल्लाह उनके लंबे जीवन से मुसलमानों को लाभान्वित करे) ने इस मसले के बारे में लिखा है, वह सब सत्य और सही है, और अनुसरण के सबसे योग्य है। मुसलमानों के लिए इस पर अमल करना अनिवार्य और आवश्यक है। और इसके विपरीत चलना गुमराह करना और विनाश का कारण है। अल्लाह तआला बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान (उसकी शान बुलंद हो) सबसे पूर्ण और सुदृढ़ है, और वही उम्मी नबी (अल्लाह उन पर कृपा करे और उन्हें शांति प्रदान करे) की पवित्रता के सदके में मार्गदर्शक है। कादरी फकीर हकीम अब्दुल अहमद, 'सुल्तानुल वाइज़ीन' के नाम से प्रसिद्ध, मदरसा अल-हदीस के खादिम और शिक्षक।

पृष्ठ 132/742

مبرہن فرمایا، مفتی صاحب موصوف کا علم و فضل ظاہر و آشکار، جس سے ہدایت کے چشمے اکناف عالم میں نمودار، اصل تو یہ ہے کہ حضرت والا کی ذات بابرکت ہر گز کسی واصف کے وصف اور مادح کے مدح کی محتاج نہیں جبکہ اللہ ورسول جل وعلا وصلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے مبارک شہر مدینہ طیبہ اور مکہ مکرمہ کے علمائے عظام و فضلائے کرام نے ایسا گہرا احترام فرمایا کہ جس کا بیان حیطہ تحریر سے باہر، میں یہ بھی کیوں کہوں یہ اکرام علمائے بلدامین نے فرمایا، نہیں نہیں بلکہ یقیناً یہ مجد وشرف اسی آقائے نامدار سرکار ابد قرار فداہ روحی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے وقار سے ہے جن کے صدقہ میں ہر ذی عزت ذی عزت بنا، جس کو جو ملا ان سے ملا، وہ وہی آفتاب رسالت ہیں جنھوں نے بعض مقربان درگاہ علیہ متع اللہ المسلمین بقائہم کو عالم رویا میں اپنے نور بار جلوہ کی جھلک دکھا کر زبان فیض ترجمان سے ارشاد فرمایا کہ "احمدی رضا کی خدمتیں قبول ہیں"۔ والحمد للہ علی ذلک، ارباب سنت پر لازم کہ حضرت ممدوح کے فتوے کے موافق عمل فرمائیں اور بدعقیدہ بد مذہبوں کی صحبت سے اجتناب رکھیں، اللہ تبارک وتعالیٰ ہم سب کو ہدایت پر قائم رکھے آمین ثم آمین! وآخر دعوانا ان الحمد للہ رب العالمین والصلوۃ والسلام الاتمان الاکملان علی سید المرسلین شفیع المذنبین راحۃ العاشقین والہ وصحبہ الطیبین الطاھرین کلھم اجمعین الی یوم الدین۔

حررہ العبد المذنب ابوالمکارم محمد عماد الدین عفی عنہ [مہر: محمد عماد الدین]

(۶۵) الجواب صحیح والمجیب المعظم المکرم مصیب ومثاب فقیر ابوالبرکات عبدالمصطفیٰ سید احمد غفر اللہ الصمد

(۶۶) الجواب صحیح حقیر سید اولاد علی عفی عنہ

تصدیقات علمائے پیلی بھیت

(۶۷) جو کچھ حضرت شیک الاسلام والمسلمین عون الاحناف والدین، امام علمائے اہل سنت، عالم کتاب وملت، عارف باللہ، نائب رسول اللہ، مجدد مائتہ حاضرہ، صاحب حجت قاہرہ، مؤید ملت طاہرہ، سیدنا و مولانا الحاج الحافظ الحجرت مولوی احمد رضا خاں صاحب دامت برکاتہم ومتع اللہ المسلمین بطول بقائہ نے درباره مسئلہ ہذا تحریر فرمایا ہے وہ سب حق وصواب ہے اور احق بالاتباع ہے، مسلمانوں کو اس پر عمل لازمی ضروری ہے۔ اور خلاف اس کا ضلالت و موجب ہلاکت، واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم وھو الہادی بحرمۃ النبی الامی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم، فقیر قادری حکیم عبدالاحمد الشہیر بسلطان الواعظین خادم ومدرس مدرستہ الحدیث

صفحہ ۱۳۲ از ۷۴۲

Fatawa Razvia Volume Fifteen (15)

Pilibhit: Son of the peerless scholar, most upright, noble jurist, Hazrat Maulana Wasi Ahmad Sahib Qibla, the traditionalist of Surat (may his secret be sanctified).

(68) The answer of the highly blessed, scholar of the people of Sunnah, suppressor of innovation and reviver of Sunnah, Maulana and by virtue, Maulvi Ahmed Raza Khan Sahib (may Allah benefit the Muslims by his survival) is correct. Written by the humble slave, Abu Siraj Abdul Haq Razvi, may he be forgiven.

(69) The answer is correct and the respondent is a successful person of excellence. The poor Qadri Habib-ur-Rahman, teacher at Madrasa-tul-Hadith, Pilibhit.

Endorsements of the scholars of Shahjahanpur

(70) In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. Praise be to Allah, the Most High, and peace and blessings be upon the Chosen Messenger and upon his family and companions who are the chains of guidance. After that, this fatwa of the most perfect scholar, the most distinguished person of excellence, the supporter of the noble religion, Hazrat Maulana Maulvi Ahmad Raza Khan Sahib Barelvi was seen and found extremely correct and right. Without a doubt, this sinister gathering, intended for deceit and fraud, is one that ruins both religion and the world. If Muslims do not refrain from their health, assistance, and participation, then surely they will ruin both their religion and their world. Accordingly, Allah the Almighty said:

"You will not find a people who believe in Allah and the Last Day loving those who oppose Allah and His Messenger." (1) It is said in Tafsir Ruh al-Bayan under this noble verse: The meaning of those who oppose Allah and His Messenger are the hypocrites, Jews, transgressors, oppressors, and innovators. The negation of "finding" means the negation of affection, in the sense that it should not happen, and its right is that it should be prevented and not exist in any situation. (2) End, and also in it:

Urdu Translation of the Arabic text in the box: You will not find a people who believe in Allah and the Last Day loving those who oppose Allah and His Messenger (peace and blessings be upon him). In Ruh al-Bayan, under this noble verse, it is stated: Opponents of Allah and His Messenger are hypocrites, Jews, transgressors, oppressors, and innovators. And "will not find" refers to the negation of love and connection, meaning it should not be so and avoiding it is necessary. In any case, stay away from it. Ended, and in it it's said...

(1) Al-Qur'an Al-Karim 58/22 (2) Ruh al-Bayan (Tafsir) under verse 22/58, Al-Maktaba al-Islamiyya, owned by Al-Hajj Al-Riyadh 9/412

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

पीलीभीत: अद्वितीय विद्वान, परम धर्मपरायण, श्रेष्ठ न्यायविद् हज़रत मौलाना वसी अहमद साहब क़िबला मुहद्दिस सूरती (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे) के पुत्र।

(68) अतीमुल बरकत, अह्ले सुन्नत के विद्वान, बिदअत को मिटाने वाले और सुन्नत को जीवित करने वाले मौलाना और सद्गुणों वाले मौलवी अहमद रज़ा खान साहब (अल्लाह उनके जीवन से मुसलमानों को लाभान्वित करे) का उत्तर सही है। इसे तुच्छ सेवक अबू सिराज अब्दुल हक रज़वी ने लिखा है, अल्लाह उन्हें क्षमा करे।

(69) उत्तर सही है और उत्तरदाता एक सफल विद्वान है। फकीर कादरी हबीबुर रहमान, शिक्षक मदरसा-तुल-हदीस, पीलीभीत।

शाहजहाँपुर के विद्वानों की तस्दीकात (पुष्टि)

(70) अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और कृपाशील है। अल्लाह के लिए स्तुति है जो सर्वोच्च है, और चुने हुए रसूल पर और उनके परिवार और साथियों पर शांति और आशीर्वाद हो जो मार्गदर्शन की श्रृंखलाएं हैं। इसके बाद, अत्यंत पूर्ण विद्वान, उत्कृष्ट श्रेष्ठता वाले व्यक्ति, महान धर्म के समर्थक हज़रत मौलाना मौलवी अहमद रज़ा खान साहब बरेलवी का यह फतवा देखा गया और अत्यंत सही और दुरुस्त पाया गया। निस्संदेह, यह मनहूस सभा, छल और कपट से भरी हुई, धर्म और दुनिया दोनों को बर्बाद करने वाली है। यदि मुसलमान उनकी सेहत, सहायता और भागीदारी से बाज नहीं आए, तो निश्चित रूप से वे अपना दीन (धर्म) और दुनिया दोनों खराब करेंगे। जैसा कि अल्लाह सुब्हानहू व तआला ने फरमाया:

"तुम ऐसी किसी कौम को नहीं पाओगे जो अल्लाह और परलोक के दिन पर ईमान रखते हों, उन लोगों से दोस्ती करते हुए जो अल्लाह और उसके रसूल के खिलाफ हैं।" (1) तफ़सीर रूह अल-बयान में इस नेक आयत के तहत कहा गया है: अल्लाह और उसके रसूल का विरोध करने वालों से तात्पर्य मुनाफिकों (पाखंडियों), यहूदियों, फासिकों (पापियों), जालिमों और बिदअतियों (नवाचार करने वालों) से है। "पाने" के निषेध का अर्थ प्रेम का निषेध है, इस अर्थ में कि ऐसा नहीं होना चाहिए, और इसका अधिकार यह है कि इसे रोका जाए और किसी भी स्थिति में अस्तित्व में न हो। (2) अंत, और इसमें यह भी है:

बॉक्स में अरबी पाठ का अनुवाद: तुम ऐसी कौम को नहीं पाओगे जो अल्लाह और परलोक के दिन पर ईमान लाते हैं और अल्लाह और उसके रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के विरोधियों से प्रेम करते हैं। रूह अल-बयान में इस आयत के तहत फरमाया गया: अल्लाह और रसूल के विरोधी मुनाफिक, यहूदी, फासिक, ज़ालिम और बिदअती लोग हैं। और "न पाना" से तात्पर्य प्रेम और संबंध का निषेध है, अर्थात ऐसा नहीं होना चाहिए और इससे बचना अनिवार्य है। बहरहाल, इससे दूर रहें, यह समाप्त हुआ, और इसमें है...

1 अल-कुरान अल-करीम 58/22 2 रूह अल-बयान (तफसीर) आयत 58/22 के तहत, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, मालिक अल-हाज अल-रियाद 9/412

جلد پندرہویں (۱۵) فتاویٰ رضویہ

پیلی بھیت ابن علامہ اوحد ارشد فقیہ امجد حضرت مولانا وصی احمد صاحب قبلہ محدث سورتی قدس سرہ العلی۔

(۶۸) حضرت عظیم البرکت عالم اہلِ سنت قامع بدعت و محی سنت مولانا و بالفضل المولوی احمد رضا خاں صاحب متع اللہ المسلمین ببقائہ کا جواب صحیح ہے۔ حررہ العبد الحقیر ابو سراج عبدالحق رضوی عفی عنہ

(۶۹) الجواب صحیح والمجیب الفاضل نجیح۔ فقیر قادری حبیب الرحمن مدرس مدرسۃ الحدیث پیلی بھیت۔

تصدیقات علمائے شاہجہان پور

(۷۰) بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ الحمد اللہ الاعلیٰ والصلوٰۃ والسلام علی رسول المجتبیٰ وعلی الہ واصحابہ الذین ھم اسانید الھدی۔ اما بعد یہ فتوے عالم اکمل، فاضل اجل، حامی دین غرا حضرت مولانا مولوی احمد رضا خاں صاحب بریلوی کا دیکھنے میں آیا، نہایت صحیح اور درست پایا، بلاشبہ یہ مجلس منحوس، مکر اور فریب سے دین اور دنیا دونوں برباد کرنے والی، اگر مسلمان ان کی صحت اور معاونت اور شرکت سے باز نہ آئیں گے تو بالیقین اپنے دین و دنیا دونوں خراب کریں گے، چنانچہ فرمایا حق سبحانہ و تعالیٰ نے:

"لَا تَجِدُ قَوْمًا یُّؤْمِنُوْنَ بِاللّٰہِ وَالْیَوْمِ الْاٰخِرِ یُوَآدُّوْنَ مَنْ حَادَّ اللّٰہَ وَرَسُوْلَہٗ" ۱ ۔ قالا فی تفسیر روح البیان تحت ھذہ الایۃ الکریمۃ والمراد بمن حاد اللہ ورسول المنافقون والیھود والفساق والظلمۃ والمبتدعۃ والمراد

بنفی الوجدان نفی الموادۃ علی معنی انہ لا ینبغی ان یتحق ذلک، وحقہ ان یمتنع ولا یجود بحال ۲ انتھی، وایضا فیہ

تم ایسی قوم نہ پاؤ گے جو اللہ تعالیٰ اور آخرت پر ایمان لائے ہیں وہ اللہ اور اس کے رسول صلی اللہ علیہ وسلم کے مخالفوں سے محبت کریں، روح البیان میں اس آیہ کریمہ کے تحت فرمایا: اللہ ورسول کے مخالف، منافق، یہودی، فساق، ظالم، بدعتی لوگ ہیں، اور "نہ پائیں" سے مراد محبت و تعلق کی نفی ہے یعنی ایسا نہیں ہونا چاہئے اور اس سے بچنا لازم ہے، بہرحال اس سے باز رہے، ختم ہوا، اور اس میں ہے

۱ القرآن الکریم ۲۲ / ۵۸ ۲ روح البیان (التفسیر) تحت آیۃ ۵۸ / ۲۲ المکتبۃ الاسلامیۃ لصاحبہا الحاج الریاض ۴۱۲/۹

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

[Table Top Section] (Arabic): Narrated from Sahl bin Abdullah al-Tustari (may Allah sanctify his secret): "Whoever has correct faith and sincere monotheism will not feel intimacy with an innovator, nor sit with him, nor eat with him, nor drink with him, nor accompany him, and he will manifest from himself enmity and hatred [towards him]." End. (Urdu Translation): It is narrated from Sahl bin Abdullah al-Tustari (may his secret be sanctified) that a person with sound faith and sincere monotheism should neither have a desire for people of innovation, nor sit near them, nor eat with them, nor go into their company, and should manifest enmity and hatred towards them. End (T)

And their saying that where is this a religious conference, it is established for worldly matters, is complete deception, fraud, and robbery; because even if it were for the sake of creating worldly honor and progress, then too mixing with them [Note 1] and compromise (mudahanat) is forbidden, as it is in Tafsir Ruh al-Bayan:

[Table Bottom Section] (Arabic): "And whoever compromises with an innovator, Allah strips away from him the sweetness of the Sunnahs. And whoever seeks love from an innovator to seek honor in this world or some gain from it, Allah will humiliate him through that honor and make him poor despite that wealth." End [1][2]. Also, Allah the Exalted and Holy said: "And do not incline toward those who do wrong, lest you be touched by the Fire" [3]. It is said in Jawahir al-Tanzil under this noble verse: "It is the fire of Hell, and 'rukoon' (inclination) is a slight leaning, so whoever has complete inclination with them and their..." (Urdu Translation): Whoever shows weakness in the matter of an innovator, Allah Ta'ala strips from him the sweetness of the Sunnah. And the person who accepts an innovator's invitation for the sake of worldly honor or material gain, Allah Ta'ala humiliates and impoverishes him despite that self-sufficiency. Allah Ta'ala has also said: "Do not incline towards the wrongdoers, lest the Fire touch you." In Jawahir al-Tanzil, under this noble verse, it is said: "This is the fire of Hell, and 'rukoon' is a slight leaning, so whoever has complete inclination with them and their..."

Note: i.e., from the false sect - 12.

1. Ruh al-Bayan by al-Haqqi (Exegesis), under verse 22/58, Al-Maktaba al-Islamiyya, owner Al-Haj Al-Riyad, 9/412.

2. Ruh al-Bayan by al-Haqqi (Exegesis), under verse 22/58, Al-Maktaba al-Islamiyya, owner Al-Haj Al-Riyad, 9/412.
3. The Holy Quran, 11/113.

फतावा रज़विया (जिल्द १५)

[टेबल ऊपरी हिस्सा] (अरबी): सहल बिन अब्दुल्लाह अल-तुस्तरी (क़ुद्दिसा सिर्रहु) से वर्णित है: "जिसने अपने ईमान को सही किया और अपनी तौहीद को निष्कपट रखा, वह किसी बिदअती (नवाचारी) से मेल-जोल नहीं रखेगा, न उसके पास बैठेगा, न उसके साथ खाएगा, न पिएगा, न उसकी सोहबत में रहेगा, और अपनी ओर से उसके प्रति शत्रुता और द्वेष प्रदर्शित करेगा।" समाप्त। (उर्दू अनुवाद): सहल बिन अब्दुल्लाह तुस्तरी (क़ुद्दिसा सिर्रहु) से उद्धृत है कि सही ईमान और सच्ची तौहीद वाला व्यक्ति न तो बिदअती लोगों के प्रति रुचि रखेगा, न उनके पास बैठेगा, न उनके साथ खाएगा, न उनकी संगत में जाएगा और उनसे शत्रुता और द्वेष का प्रदर्शन करेगा। समाप्त (त)

और उनका यह कहना कि यह धार्मिक सम्मेलन कहाँ है, यह तो सांसारिक उद्देश्यों के लिए स्थापित किया गया है, सरासर छल, धोखा और लूट है; क्योंकि यदि यह दुनिया की इज़्ज़त और प्रगति के लिए भी हो, तब भी उनके साथ मेल-जोल [नोट १] और समझौता (मुदाहनत) वर्जित है, जैसा कि तफ़सीर रूह उल बयान में है:

[टेबल निचला हिस्सा] (अरबी): "और जिसने किसी बिदअती के प्रति समझौतावादी रुख अपनाया, अल्लाह उससे सुन्नतों की मधुरता छीन लेता है। और जिसने दुनिया में इज़्ज़त पाने या लाभ के लिए बिदअती का प्रिय बनने की कोशिश की, अल्लाह उसे उसी इज़्ज़त के कारण अपमानित करेगा और उस संपन्नता के बावजूद उसे निर्धन कर देगा।" समाप्त [१][२]। अल्लाह तआला ने यह भी फ़रमाया: "और उन लोगों की ओर न झुकें जिन्होंने ज़ुल्म किया, वरना तुम्हें (जहन्नुम की) आग छुएगी।" [३] जवाहर उत-तन्ज़ील में इस पवित्र आयत के तहत कहा गया है: "यह जहन्नुम की आग है और 'रुकून' का अर्थ थोड़ा सा झुकाव है, अतः जो उनके प्रति पूर्ण झुकाव रखे और उनके.." (उर्दू अनुवाद): जो बिदअती के मामले में कमज़ोरी (मुदाहनत) दिखाता है, अल्लाह तआला उससे सुन्नत की मधुरता छीन लेता है। और जो व्यक्ति सांसारिक सम्मान या सामग्री के लिए बिदअती का निमंत्रण स्वीकार करता है, अल्लाह तआला उसे उस संपन्नता के बावजूद अपमानित और निर्धन कर देता है। अल्लाह तआला ने यह भी फ़रमाया है: "अधर्मियों की ओर न झुकें कि कहीं आग आपको न छू ले।" जवाहर उत-तन्ज़ील में इस पवित्र आयत के तहत फ़रमाया: "यह जहन्नुम की आग है और 'रुकून' थोड़ा सा झुकाव है, तो जो उनके साथ पूर्ण झुकाव रखे और उनके.."

नोट: यानी बातिल फ़िरक़ों (असत्य संप्रदायों) से - १२।

1. रूह उल बयान अल-हक़्क़ी (तफ़्सीर), आयत २२/५८ के तहत, अल-मक्तबतुल इस्लामिया, स्वामी अल-हज अर-रियाज़, ९/४१२।
2. रूह उल बयान अल-हक़्क़ी (तफ़्सीर), आयत २२/५८ के तहत, अल-मक्तबतुल इस्लामिया, स्वामी अल-हज अर-रियाज़, ९/४१२।
3. अल-क़ुरआन अल-करीम, ११/११३।

पृष्ठ १३४/७४२

عن سھل بن عبداللہ التستری قدس سرہ من صحح ایمانہ واخلص توحیدہ فانہ لایانس الی مبتدع ولا یجالسہ ولا یواکلہ ولا یشاربہ ولا یصاحبہ ویظھر من نفسہ العداوہ والبغضاء۔ انتھی۔ سہل بن عبداللہ تستری قدس سرہ سے منقول ہے کہ صحیح الایمان اور مخلص توحید والا شخص نہ بدعتی لوگوں کی رغبت رکھے، نہ ان کے پاس بیٹھے، نہ ان کے ساتھ کھائے، نہ ان کی صحبت میں جائے اور ان سے عداوت و بغض کا مظاہرہ کرے، انتہی (ت)

اور یہ ان کا کہنا کہ یہ دینی کانفرنس کہاں ہے یہ تو دنیوی کے لئے قائم کی ہے بالکل فریب اور دھوکہ ہی اور رہزنی ہے، کیونکہ اگر عزت اور ترقی دنیا کی پیدا کرنے کے واسطے ہے تب بھی ان سے اختلاط عہ ، اور مداہنت ممنوع ہے، چنانچہ تفسیر روح البیان میں ہے:

ومن داھن مبتدعا سلبہ اللہ حلاوۃ السنن ومن تحبب الی مبتدع لطلب عز فی الدنیا او عرض منھا اذلہ اللہ بتلك العزۃ وافقر اللہ بذلک الغنی ۔ انتھی، و ایضاً قال سبحنہ تعالٰی و تقدس "وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ" ۔ قال فی جواہر التنزیل تحت ھذہ الایۃ الکریمۃ وھي نار جھنم والرکون ھو المیل جو بدعتی کے معاملہ میں کمزوری دکھائے اللہ تعالٰی اس سے سنت کی حلاوت کو سلب فرماتا ہے اور جو شخص بدعتی کی دعوت کو دنیاوی عزت یا سامان کی خاطر قبول کرتا ہے تو اللہ تعالٰی اس کو اس غناء کے باوجود ذلیل و فقیر کردیتا ہے، اللہ تعالٰی نے یہ بھی فرمایا ہے ظالموں کی طرف میلان نہ کرو کہ آگ تمھیں چھوئے، جواہر التنزیل میں اس آیہ کریمہ کے تحت فرمایا یہ جہنم کی آگ ہے اور "رکون" تھوڑی میل ہے تو جو ان کے ساتھ مکمل میلان رکھے اور ان کے

عہ: یعنی فرقہ باطلہ سے ۱۲۔

1 روح البيان للحقی (التفسير) تحت آية ۲۲/۵۸ المكتبة الاسلاميہ لصاحبها الحاج الرياض ۹/ ۴۱۲ 2

روح البيان للحقی (التفسير) تحت آية ۲۲/۵۸ المكتبة الاسلاميہ لصاحبها الحاج الرياض ۹/ ۴۱۲ 3

القرآن الكريم ۱۱/ ۱۱۳

Fatawa Razawiyya Volume (15)

[Boxed Text] Arabic: اليسير فما ظنك بمن يميل اليهم كل الميل ويتهالك على مصاحبتهم ويتعب قلبه وقالبه في ادخال السرور عليهم ويستنهض الرجل والخيل في جلب المنافع اليهم ويبتهج بالتزي بزيهم والمشاركة في غيهم ويمد عينيه الى ما تمتعوا به من زهرة الدنيا الفانية ويغبطهم بما اوتوا من القطوف الدانية غافلا معن حقيقة ذلك ذاهلان عن منتهى ماهنالك وينبغي ان يعد مثل ذلك من الذين ظلموا انتهى۔ (ت)

English Translation: [What then is your thought about one who] adopts an enthusiastic manner towards being a companion, expresses spiritual and physical joy in joining them, rushes towards this group to gain benefits, takes pride in appearing like them, participates in their misguidance, and sets his sights on worldly luxurious facilities, envying their enjoyments without understanding its reality and being indifferent to the consequences? It is appropriate to count such people among the oppressors. (End) (T)

Main Text: It must have been about fourteen or fifteen years ago in Shahjahanpur that this Nadwiya established a council. Through deception and fraud, they obtained sixty thousand rupees in cash, jewelry, and village properties, an amount unheard of being collected from any single city. And they misappropriated everything, to the point that when students went to study at Madrasa Nadwiya, they would take food fees from them before admitting them. For this reason, Maulvi Masih-uz-Zaman Khan Sahib, Ijaz Hussain Sahib, etc., separated from them. There was a debate for several hours between this humble servant (the author) and the people of Nadwiya. They admitted and promised that they would not include Ghair-Muqallids, Wahhabis, Rafidhis, and Necharis as their partners. Yet, they maintained their involvement with these false sects. What could be a greater deception than this? Now, their tricks no longer work in these cities, so they have resorted to deceiving people about the world and religion in unknown cities. God willing, true Muslims, once they possess knowledge, will never fall for their deception.

Written by the sinner Muhammad Riyasat Ali Shahjahanpuri, may he be forgiven. (71) He who answered correctly. The servant Nur Ahmad, may he be forgiven.

1 Jawahir al-Tanzil Page 135 of 742

फ़तावा रज़विया जिल्द (15)

[बॉक्स किया हुआ पाठ] अरबी: اليسير فما ظنك بمن يميل اليهم كل الميل ويتهالك على مصاحبتهم ويتعب قلبه وقالبه في ادخال السرور عليهم ويستنهض الرجل والخيل في جلب المنافع اليهم ويبتهج بالتزي بزيهم والمشاركة في غيهم ويمد عينيه الى ما تمتعوا به من زهرة الدنيا الفانية ويغبطهم بما اوتوا من القطوف الدانية غافلا معن حقيقة ذلك ذاهلان عن منتهى ماهنالك وينبغي ان يعد مثل ذلك من الذين ظلموا انتهى۔ (ت)

हिन्दी अनुवाद: [तो आपका उसके बारे में क्या ख्याल है जो] साथी होने पर उत्साहजनक रवैया अपनाता है, उनमें शामिल होने पर आध्यात्मिक और शारीरिक खुशी व्यक्त करता है, लाभ प्राप्त करने के लिए इस समूह की ओर दौड़ता है, उनके जैसा दिखने पर गर्व करता है, उनकी गुमराही में शामिल होता है, और दुनिया की फानी (नश्वर) आलीशान सुख-सुविधाओं पर नज़र गड़ाए रखता है, उनकी मौज-मस्ती पर रश्क करता है, जबकि इसकी हकीकत को नहीं समझता और परिणामों से बेफिक्र रहता है? ऐसे लोगों को ज़ालिमों में गिनना ही मुनासिब है। (समाप्त) (त)

मुख्य पाठ: इस शाहजहाँपुर में लगभग चौदह-पंद्रह साल पहले की बात है कि इस नदविया ने एक सभा स्थापित की थी। धोखे और फरेब से साठ हजार रुपये नकद, जेवर और गाँव की जायदाद आदि हासिल किए, जितना किसी शहर से हासिल करने के बारे में नहीं सुना गया था। और सब कुछ गबन कर दिया, यहाँ तक कि जो छात्र मदरसा नदविया में पढ़ने जाते थे, उनसे भोजन का शुल्क लेने के बाद ही प्रवेश देते थे। इसी कारण मौलवी मसीह-उज़-ज़मान खान साहब और एज़ाज़ हुसैन साहब वगैरह उनसे अलग हो गए। फकीर (लेखक) और नदविया वालों के बीच कई घंटों तक बहस हुई। उन्होंने स्वीकार किया और वादा किया कि हम गैर-मुकल्लितों, वहाबियों, राफ़िज़ियों और नेचारियों को अपना साझीदार नहीं बनाएंगे। फिर भी उन्होंने इन बातिल (झूठे) फिरकों की शिरकत कायम रखी। इससे बड़ा फरेब और क्या होगा? अब इन शहरों में उनकी चालें नहीं चलतीं, इसलिए वे अनजान शहरों में जाकर दुनिया और दीन का फरेब दे रहे हैं। इंशा अल्लाह, सच्चे मुसलमान इल्म (ज्ञान) होने के बाद उनके फरेब में कभी नहीं आएंगे।

गुनहगार मुहम्मद रियासत अली शाहजहाँपुरी (अल्लाह उन्हें माफ करे) द्वारा लिखित। (71) जिसने सही उत्तर दिया। बंदा नूर अहमद (अल्लाह उन्हें माफ करे)।

1 जवाहर-उत-तंज़ील पृष्ठ 135/742

اليسير فما ظنك بمن يميل اليهم كل الميل ويتهالك على مصاحبتهم ويتعب قلبه وقالبه في ادخال السرور عليهم ويستنهض الرجل والخيل في جلب المنافع اليهم ويبتهج بالتزي بزيهم والمشاركة في غيهم ويمد عينيه الى ما تمتعوا به من زهرة الدنيا الفانية ويغبطهم بما اوتوا من القطوف الدانية غافلا معن حقيقة ذلك ذاهلان عن منتهى ماهنالك وينبغي ان يعد مثل ذلك من الذين ظلموا انتهى۔

ساتھی ہونے پر والہانہ انداز اپنائے اور ان میں شامل ہونے پر روحانی و جسمانی خوشی ظاہر کرے اور منافع حاصل کرنے کے لئے اس ٹولے کی طرف دوڑے اور ان کی شکل و صورت پر فخر کرے، ان کی گمراہی میں شرکت کرے، اور دنیاوی امیرانہ سہولیات پر امید لگائے اور ان کے موج میلے پر رشک کرتے ہوئے اس کی حقیقت نہ سمجھے اور نتائج سے بے فکر ہو جائے تو ایسے لوگوں کو ظالموں میں شمار کرنا مناسب ہے۔ (ت)

اس شاہجہاں پور میں عرصہ چودہ پندرہ سال کا ہوا ہو گا کہ اس ندویہ نے مجلس قائم کی تھی مکر و فریب دے کر ساٹھ ہزار روپیہ نقد اور زیورات اور جائیداد دیہات وغیرہ حاصل کیا کہ اتنا کسی شہر سے حاصل کرنے کا سنا نہیں گیا۔ اور سب خورد برد کر ڈالا یہاں تک کہ طلاب جو مدرسہ ندویہ میں پڑھنے جاتے تھے تو ان سے خوراک کی تنخواہ لے لیتے تب داخل کرتے، اسی وجہ سے مولوی مسیح الزمان خاں صاحب اور اعزاز حسین صاحب وغیرہ ان سے علیحدہ ہو گئے اور فقیر سے اور اہل ندویہ سے کئی گھنٹے مباحثہ رہا انھوں نے تسلیم کیا اور وعدہ کیا کہ ہم غیر مقلدوں اور وہابیوں اور رافضیوں اور نیچریوں کو اپنا شریک نہ کرینگے، اور پھر بھی انھوں نے شرکت ان فرقہ باطلہ کی قائم رکھی، اس سے بڑھ کر کیا فریب ہو گا، اب ان شہروں میں ان کا داؤں

چلتا نہیں انجان شہروں میں جا کر فریب دہی دنیا اور دین کی اختیار کی، ان شاء اللہ تعالیٰ سچے مسلمان تو بعد علم کے ان کے فریب میں ہر گز نہ آئیں گے۔

حررہ الخاطی محمد ریاست علی شاہجہانپوری عفی عنہ۔ (۷۱) اصاب من اجاب۔ العبد نور احمد عفی عنہ

(72) The answer is correct. Muhammad Farasatullah, may he be forgiven. (73) The answer is correct. Zuhoor Ahmad Shahjahanpuri, may he be forgiven. Attestations of the Scholars of Rampur

(74) The answer is correct. Muhammad Noor al-Husain al-Rampuri, First Teacher at Madrasa Uthmania, located in the city of Calcutta, 28 Jumada al-Ula 1316 Hijri al-Muqaddasa. (75) In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. All praise is due to Allah for guidance and rectitude, and we seek refuge in Allah from rebellion and enmity. Blessings and peace be upon His chosen Prophet, and his family and companions whom He has selected and purified. Thereafter, this humble servant agrees with every word of the Reviver of Religion and Community, the eradicator of polytheism and innovation, the reviver of the current century, the supporter of the pure community, the Imam of Ahl al-Sunnah, Hazrat Fazil Barelvi (may Allah preserve and keep him). Participating in Nechari educational conferences or their offshoot, the abandoned Nadwa, whether physically or financially, is strictly forbidden (Haram). And whoever considers it lawful and a religious service is a disbeliever (Kafir) and irreligious. The cursed Necharis, ensnared by the love of worldly status, have spread the net of English education to please the Christians. The corrupt purpose of this wicked group of infidels' servants is to erase the essence of faith from the bosoms of innocent Muslim children, so that these miscreant evildoers may receive some position or a hellish title in reward for this highway robbery. Not even a month has passed since the All India Muslim Educational Conference was held in Madras, where the presiding president, Honorable Khan Bahadur Aziz-ud-Din Ahmad CIE, Collector of Vellore, stated in his presidential address that the harms caused to Muslim children in the beginning by reading the Quran later become an obstacle in English education. He further said that the sons of the motherland who are striving to obtain M.A. or B.A. degrees should not fast at all during the days of Ramadan because fasting weakens the intellectual and sensory powers of students. To Allah we belong, and to Him we shall return. (See Akhbar Wakeel for more details). In those vile conferences and Nechari meetings where their supporters and helpers sit and pass resolutions contrary to Quranic texts and the Hadiths of the Beloved of the Lord, participation in such conferences is strictly forbidden for Muslims. Participating in such blasphemous conferences or providing financial help to this wretched group is to demolish the Islamic foundation and to fan the fire of disbelief, the end result of which is Hell. (1) The Lord of Honor says: "O you who have believed,

do not take your fathers..." O believers! [Do not take] your fathers and your brothers...

(۱۵) جلد پازند بم - पृष्ठ 136/742 फ़तावा रज़विया

(72) उत्तर सही है। मुहम्मद फ़रासतउल्लाह, अल्लाह उन्हें क्षमा करे। (73) उत्तर सही है। ज़ुहूर अहमद शाहजहाँपुरी, अल्लाह उन्हें क्षमा करे। रामपुर के विद्वानों के सत्यापन

(74) उत्तर सही है। मुहम्मद नूर अल-हुसैन अल-रामपुरी, मदरसा उस्मानिया के प्रथम शिक्षक, कोलकाता शहर, 28 जमादी अल-उला 1316 हिजरी मुक़द्दसा। (75) बिस्मिल्लाहिर्रहमानिर्रहीम। अल्लाह की स्तुति है हिदायत और हिदायत पर, और हम विद्रोह और शत्रुता से अल्लाह की पनाह मांगते हैं। दरूद और सलाम उनके चुने हुए नबी पर, और उनके परिवार और साथियों पर, जिन्हें उन्होंने चुना और शुद्ध किया। इसके बाद, यह विनम्र सेवक दीन और मिल्लत के पुनरुद्धारकर्ता, शिर्क और बिदअत को जड़ से उखाड़ने वाले, वर्तमान सदी के मुजद्दिद, शुद्ध मिल्लत के समर्थक, इमाम अहले सुन्नत हज़रत फाज़िल बरेलवी (अल्लाह उन्हें सुरक्षित रखे) के हर एक शब्द से सहमत है। नीचरी शैक्षिक सम्मेलनों या उनके उपोत्पाद नदवा मख़ज़ूला में शारीरिक या आर्थिक रूप से भाग लेना पूरी तरह से हराम है। और जो इसे हलाल और धार्मिक सेवा समझता है वह काफिर और अधर्मी है। शापित नीचरियों ने दुनियावी पद की चाहत में फंसकर ईसाइयों को खुश करने के लिए अंग्रेजी शिक्षा का जाल फैला रखा है। काफिरों के सेवकों के इस दुष्ट समूह का भ्रष्ट उद्देश्य यह है कि मासूम मुसलमान बच्चों के सीने से ईमान का सार मिट जाए, ताकि इन दुष्ट बदमाशों को इस लूट के बदले में कोई पद या जहन्नुमी खिताब मिल जाए। अभी एक महीना भी नहीं बीता कि मद्रास में ऑल इंडिया मुस्लिम एजुकेशनल कॉन्फ्रेंस आयोजित की गई, जिसके अध्यक्ष माननीय खान बहादुर अजीज-उद-दीन अहमद सी.आई.ई., वेल्लोर के कलेक्टर ने अपने अध्यक्षीय भाषण में कहा कि मुसलमान बच्चों को शुरू में कुरान पढ़ने से जो नुकसान होते हैं, वे आगे चलकर अंग्रेजी शिक्षा में बाधा बनते हैं। आगे चलकर वे कहते हैं कि मातृभूमि के जो सपूत एम.ए. या बी.ए. की डिग्री प्राप्त करने की कोशिश कर रहे हैं, उन्हें रमजान के दिनों में बिल्कुल रोजा नहीं रखना चाहिए क्योंकि रोजे की वजह से छात्रों की बौद्धिक और इंद्रिय शक्तियां कमजोर हो जाती हैं। इन्ना लिल्लाहि व इन्ना इलैहि राजिऊन। (अधिक विवरण के लिए अखबार वकील देखें)। जिन नीच सम्मेलनों और नीचरी सभाओं में उनके सहायक और मददगार बैठकर कुरानी आयतों और रब्बानी के प्रिय की हदीसों के विरुद्ध प्रस्ताव पारित करते हों, उन सम्मेलनों में मुसलमानों का भाग लेना पूरी तरह से हराम है। ऐसे कुफ्र वाले सम्मेलनों में इस दुष्ट समूह का साथ देना या आर्थिक मदद करना इस्लामी नींव को ढहाना और कुफ्र की आग

भड़काना है, जिसका अंत जहन्नुम है। (1) रब्ब-उल-इज़्ज़त फरमाता है: "ऐ ईमान वालों! अपने बाप..."
ऐ ईमान वालों! अपने बाप और अपने भाइयों को...

(۷۲) الجواب صحیح۔ محمد فراست اللہ عفی عنہ (۷۳) الجواب صحیح۔ ظہور احمد شاہجہانپوری عفی عنہ تصدیقات علمائے رامپور

(۷۴) الجواب صحیح۔ محمد نور الحسین الرامفوری المدرس الاول للمدرسۃ العثمانیہ الواقعہ بلدہ کلکتہ ۲۸ جمادی الاولی ۱۳۱۶ ہجریۃ المقدسۃ (۷۵) بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ الحمد اللہ علی الہدایۃ والرشاد ونعوذ باللہ من البغی والعناد، والصلوۃ والسلام علی نبییہ المصطفی و الہ وصحبہ الذین اجتباہم واصطفی، اما بعد فقیر حضرت مجدد دین وملت، قامع شرکت وبدعت، مجدد مائتہ حاضرہ، مؤید ملت طاہرہ، امام اہلسنت حضرت فاضل بریلوی ادام اللہ وابقاہ کے حرف حرف سے متفق ہے، نیچری ایجوکیشنل کانفرنسیں یا ان کے فضلے ندوۃ مخذولہ کی شرکت بدنی ہو یا مالی قطعی حرام، اور اس کو حلال اور دینی خدمت سمجھنے والا کافر و بے دین ہے، ملعون نیچریوں نے خوشنودی نصاری کے لئے حب جاہ میں گرفتار ہو کر انگریزی تعلیم کا جال پھیلایا رکھا ہے جس سے اس گروہ نابکار بندہ کفار کی غرض فاسد یہ ہے کہ جوہر ایمان مسلمان نادان بچوں کے سینے سے مٹ جائے مگر ان اشرار نا ہنجار کو اس رہزنی کے صلے میں کوئی منصب یا جہنمی خطاب مل جائے، ہنوز ایک ماہ نہیں گزرا کہ آل انڈیا مسلم ایجوکیشنل کانفرنس مدارس میں منعقد ہوئی جس کے صدر آنریبل خان بہادر عزیز الدین احمد سی، آئی، اے، کلکٹر آف ویلور نے خطبہ صدارت فرماتے ہوئے کہا کہ مسلمان بچوں کو ابتداء میں قرآن خوانی سے جو نقصانات پیدا ہو جاتے ہیں آگے چل کر وہ انگریزی تعلیم میں حارج ہوتے ہیں، آگے چل کر فرماتے ہیں کہ جو مادرِ وطن کے فرزند، ایم۔ اے، یابی۔ اے کی ڈگریاں حاصل کرنے کے لئے کوشش کر رہے ہوں تو ان کو ایام رمضان میں روزہ بالکل نہ رکھنا چاہئے کیونکہ بوجہ صوم طالب علموں کے قوائے عقلی و حسی کمزور پڑ جاتے

ہیں، انا للہ وانا الیہ راجعون۔ (ملاحظہ ہو مزید کیفیت کے لئے اخبار وکیل) جن خبیث کانفرنس و نیچری جلسوں میں ان کے معین و مددگار بیٹھ کر خلاف نصوص قرآنی و احادیث محبوب ربانی ریزولیوشن پاس کرتے ہوں ان کانفرنسوں کی شرکت مسلمانوں کو قطعی حرام ہے ایسی کفریہ کانفرنسوں میں اس گروہ شقاوت پژ دہ کی شرکت کرنا یا مالی مدد کرنا اسلامی بنیاد کو ڈھانا اور آتش کفر کا بھڑکانا ہے جس کا انجام جہنم ہے، (۱) رب العزت ارشاد فرماتا ہیں : "یٰٓاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوْٓا اٰبَآءَكُمْ" اے ایمان والو ! اپنے باپ اور اپنے بھائیوں کو

Fatawa Rizwia, Volume 15

- "...and [do not take your] brothers as allies if they prefer disbelief over belief. And whoever among you takes them as allies - it is those who are the wrongdoers." (1) [Urdu Translation:] Do not consider them friends if they prefer disbelief over faith; and whoever among you befriends them, it is they who are the transgressors. (T)
- (2) "Allah would not leave the believers in that [state] in which you are until He separates the evil from the good." (2) [Urdu Translation:] Allah is not one to leave the Muslims in the state you are in until He distinguishes the foul from the pure. (T)

It is stated in an authentic Hadith:

1. Abu Huraira reported: The Messenger of Allah, peace and blessings be upon him, said: "In the end of time there will be charlatans and liars who will bring you such narrations as neither you nor your forefathers have heard. Beware of them and let them beware of you, lest they mislead you and subject you to trials." (3) [Urdu Translation:] It is narrated from Hazrat Abu Huraira, may Allah be pleased with him, that the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him, said: "In the later times, there will be a group of deceivers and liars. They will bring before you such things as neither you nor your forefathers ever heard. So keep away from such people and do not let them near you, so that they may not mislead you and lead you into fitna (tribulation)." (T)
2. (2) "Whoever turns away from an innovator out of hatred for the sake of Allah, Allah will fill his heart with peace and faith." (4) [Urdu Translation:] Whoever turns away from a person of a wrong creed due to enmity [for the sake of Allah], Allah Almighty will fill his heart with peace and faith. (T)
3. (3) "Whoever walks to an innovator to honor them has helped in the destruction of Islam." (5) [Urdu Translation:] Whoever goes to honor an innovator has helped in the demolition of Islam. (T)

In short, verses and hadiths are abundant in this regard. May the Almighty Lord protect our Sunni brothers from participating in these vile gatherings and save us, the Sunni Muslims, from the group of 'Nechariya'. Amen, then Amen, by the sake of the Master of Messengers, upon whom be the best of blessings and most perfect

peace. The poor servant Muhammad Shafa'at al-Rasul, Sunni Hanafi Qadri Rizwi Barkati, may Allah be with him, of Rampur.

(1) Al-Qur'an 9/23 (2) Al-Qur'an 3/179 (3) Sahih Muslim, Chapter on the Prohibition of Narrating from the Weak, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/10 (4) Tarikh Baghdad, Biography 538, Abdur Rahman bin Nafi', Dar al-Kitab al-Arabi Beirut 10/264 (5) Kanz al-Ummal, Hadith 1123, Muassasat al-Risalah Beirut 1/222

फतावा रज़विया, जिल्द 15

- "...और (अपने) भाइयों को दोस्त न समझो अगर वो ईमान पर कुफ़्र पसंद करें और तुम में जो कोई उनसे दोस्ती करेगा तो वही ज़ालिम हैं।" (1) [उर्दू अनुवाद:] दोस्त न समझो अगर वो ईमान पर कुफ़्र पसंद करें और तुम में जो कोई उन से दोस्ती करेगा तो वही ज़ालिम हैं। (त)
- (2) "अल्लाह मुसलमानों को इस हाल पर छोड़ने का नहीं जिस पर तुम हो जब तक जुदा न कर दे गंदे को सुथरे से।" (2) [उर्दू अनुवाद:] अल्लाह मुसलमानों को इस हाल पर छोड़ने का नहीं जिस पर तुम हो जब तक जुदा न करदे गंदे को सुथरे से (त)

हदीस सहीह में इरशाद होता है:

1. हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: "आख़िरी ज़माना में (एक गिरोह) फ़रेब देने वालों और झूठ बोलने वालों का होगा, वो तुम्हारे सामने ऐसी बातें लाएंगे जिनको न तुमने कभी सुना होगा न तुम्हारे बाप-दादा ने, तो ऐसे लोगों से बचो और उन्हें अपने करीब न आने दो ताकि वो तुम्हें गुमराह न करें और फ़ित्ना में न डालें।" (3) [उर्दू अनुवाद:] हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया कि आख़िरी ज़माना में (एक गिरोह) फ़रेब देने वालों और झूठ बोलने वालों का होगा वो तुम्हारे सामने ऐसी बातें लाएंगे जिन को न तुम ने कभी सुना होगा न तुम्हारे बाप दादा ने, तो ऐसे लोगों से बचो और उन्हें अपने क़रीब न आने दो ताकि वो तुम्हें गुमराह न करें और फ़ित्ना में न डालें। (त)
2. (2) "जिसने बुग़्ज़ की बिना पर बद-मज़हब से एराज़ किया तो अल्लाह तआला उसका दिल अम्न व ईमान से भर देगा।" (4) [उर्दू अनुवाद:] जिस ने बुग़्ज़ की बिना पर बद मज़हब से एराज़ किया तो अल्लाह तआला उस का दिल अम्न व ईमान से भर देगा। (त)
3. (3) "जो किसी बदअती की ताज़ीम के लिए गया उसने इस्लाम के ढहाने पर मदद की।" (5) [उर्दू अनुवाद:] जो किसी बदअती की ताज़ीम के लिये गया उस ने इस्लाम के ढाने पर मदद की। (त)

ग़रज़ आयात व अहादीस इस बारे में मालामाल हैं, ख़ुदावंद-ए-करीम बरादराने-अहल-ए-सुन्नत को इन ख़बीस जलसों की शिरकत से महफ़ूज़ रखे और गिरोह-ए-नेचरिया से हम मुसलमान-ए-अहल-ए-सुन्नत को बचाए, आमीन सुम्मा आमीन बजाहे सैय्यदुल मुर्सलीन अलैहि अफ़ज़लुस सलात व अकमलुत्तस्लीम। फ़क़ीर मोहम्मद शफ़ाअतुल रसूल सुन्नी हनफ़ी क़ादरी रज़वी बरकाती, कान अल्लाह लहू, रामपुरी।

(1) अल-क़ुरआन अल-करीम 9/23 (2) अल-क़ुरआन अल-करीम 3/179 (3) सहीह मुस्लिम, बाब अन-नही अनिल रिवायती अनिज़ ज़ोफ़ा, क़दीमी कुतुब खाना कराची 1/10 (4) तारीख़ बग़दाद, तर्जुमा 538, अब्दुर रहमान बिन नाफ़े दारुल किताब अल-अरबी बैरूत 10/264 (5) कँज़ुल उम्माल, हदीस 1123, मुअस्ससतुल रिसाला बैरूत 1/222

- "وَاِخْوَانُكُمْ اَوْلِيَآءَ اِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْاِيْمَانِ ؕ وَ مَنْ يَّتَوَلَّهُمْ مِّنْكُمْ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظّٰلِمُوْنَ ۝" 1 دوست نہ سمجھو اگر وہ ایمان پر کفر پسند کریں اور تم میں جو کوئی ان سے دوستی کرے گا تو وہی ظالم ہیں۔ (ت)
- (۲) "مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِيْنَ عَلٰى مَآ اَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتّٰى يَمِيْزَ الْخَبِيْثَ مِنَ الطَّيِّبِ ؕ" 2- اللہ مسلمانوں کو اس حال پر چھوڑنے کا نہیں جس پر تم ہو جب تک جدا نہ کردے گاندے کو ستھرے سے (ت)

حدیث صحیح میں ارشاد ہوتا ہے:

۱۔ اباھریرۃ یقول: قال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم یکون في آخر الزمان دجالون کذابون یأتونکم من الاحادیث بمالم تسمعوا انتم وأباؤکم ایاکم وایاھم لایضلونکم ولا یفتنونکم 3- حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا کہ آخری زمانہ میں (ایک گروہ) فریب دینے والوں اور جھوٹ بولنے والوں کا ہوگا وہ تمھارے سامنے ایسی باتیں لائیں گے جن کو نہ تم نے کبھی سنا ہو گا نہ تمھارے باپ دادا نے ، تو ایسے لوگوں سے بچو اور انھیں اپنے قریب نہ آنے دو تاکہ وہ تمھیں گمراہ نہ کریں اور فتنہ میں نہ ڈالیں۔ (ت)

۲۔ (۲) من اعرض عن صاحب بدعۃ بغضاً لہ فی اللہ ملأ اللہ قبلہ امناً و ایماناً 4- جس نے بغض کی بنا پر بد مذہب سے اعراض کیا تو اللہ تعالیٰ اس کا دل امن و ایمان سے بھر دے گا۔ (ت)

۳۔ (۳) من مشی الی صاحب بدعۃ لیوقرھم فقد اعان علی ھدم الاسلام 5- جو کسی بدعتی کی تعظیم کے لئے گیا اس نے اسلام کے ڈھانے پر مدد کی۔ (ت)

غرض آیات و احادیث اس بارے میں مالامال ہیں، خداوندِ کریم برادرانِ اہل سنت کو ان خبیث جلسوں کی شرکت سے محفوظ رکھے اور گروہِ نیچریہ سے ہم مسلمانانِ اہل سنت کو بچائے، آمین ثم آمین بجاہ سید المرسلین علیہ افضل الصلوٰۃ واکمل التسلیم۔ فقیر محمد شفاعت الرسول سنی حنفی قادری رضوی برکاتی کان اللہ لہ رامپوری

1 القرآن الکریم ۹ / ۲۳ 2 القرآن الکریم ۳ / ۱۷۹ 3 صحیح مسلم باب النهی عن الروایة عن الضعفاء قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۰ 4 تاریخ بغداد ترجمہ ۵۳۸ عبد الرحمن بن نافع دار الکتاب العربي بیروت ۱۰ / ۲۶۴ 5 کنز العمال حدیث ۱۱۲۳ موسسته الرسالة بیروت ۱ / ۲۲۲

Volume 15 Fatawa Rizvia

By the son of the lion of the thicket of Sunnah, the pillar of speakers, the unsheathed sword, Hazrat Abu al-Waqt Maulana Shah Muhammad Hidayat al-Rasul, late and forgiven, of Rampur.

(76) Attestation of Janab Maulana Maulvi Muhammad Alim Sahib Meeruthi, may his glory increase.

Starting with the name of Allah, praising Him, and praising Muhammad (Exalted and High), and sending blessings and peace upon Muhammad (may Allah bless him and his family and grant them peace). After that, the name "Kathiawar Muslim Educational Conference" indicates that it is an educational association of the Muslims of Kathiawar. Spreading the light of knowledge among Muslims and bringing them out of the pit of humiliation of ignorance is such an important and necessary matter regarding which it is stated in the Great Quran as follows:

"And let there be [arising] from you a nation inviting to [all that is] good, enjoining what is right and forbidding what is wrong." 1 | And there should be a group among you who call towards goodness and enjoin good deeds and forbid evil. (T)

Also it is stated:

"Allah will exalt those who believe among you and those who have been granted knowledge, by degrees." 2 | Allah will exalt those of you who believe and those who have been given knowledge, in degrees. (T)

Regarding the seeking of knowledge, the command of the Master of the world, what was and what will be, peace and blessings of Allah be upon him, is:

"Seeking knowledge is an obligation upon every Muslim man and woman." 3 | Seeking knowledge is obligatory for every Muslim man and woman. (T)

Also: "Seek knowledge even if it be in China." 4 (Gain knowledge even if you have to go to China. T). But the most important question is what kind of knowledge is meant here, because the City of Knowledge, Hazrat Sayyiduna Maula Ali (may Allah honor his face), has stated that:

"Sciences are five: Jurisprudence (Fiqh) for religions, Medicine for bodies, Geometry/ Engineering for buildings, Grammar for the tongue, and Astronomy for time." 5 |

Sciences are five: Fiqh for religion, medicine for the body, geometry for the building, grammar for the language, astronomy for the era. As in Madinat al-Ulum.

As mentioned in Madina.

---

1. Al-Quran al-Karim 3/104
2. Al-Quran al-Karim 58/11
3. Fawatih al-Rahmut as a supplement to al-Mustasfa, the issue of "al-Wajib 'ala al-Kifaya is Wajib 'ala al-Kull," Manshurat al-Radi, Qom, Iran 1/63
4. Kanz al-Ummal Hadith 28698, Muassasat al-Risala Beirut 10/138
5. Madinat al-Ulum

जिल्द पंद्रहवीं (15) फतावा रज़विया

सुन्नत के जंगल के शेर के बेटे, वक्ताओं के स्तंभ, खुली हुई तलवार हज़रत अबू अल-वक़्त मौलाना शाह मुहम्मद हिदायत अल-रसूल मरहूम मग़फूर रामपुरी।

(76) जनाब मौलाना मौलवी मुहम्मद अलीम साहब मेरठी, ज़ैद मजदहू का तस्दीक़नामा।

अल्लाह के नाम से शुरू, उसी की हम्द और मुहम्मद (बुलंद व बाला) की सना करते हुए और मुहम्मद (अल्लाह उन पर और उनकी आल पर रहमत और सलामती नाज़िल फ़रमाए) पर दुरूद व सलाम भेजते हुए। इसके बाद, काठियावाड़ मुस्लिम एजुकेशनल कॉन्फ्रेंस के नाम से ज़ाहिर होता है कि यह काठियावाड़ के मुसलमानों की एक शैक्षिक संस्था है। मुसलमानों में इल्म की रोशनी फैलाना और उन्हें जिहालत के ज़िल्लत भरे गड्ढे से निकालना एक ऐसा ज़रूरी और अहम काम है जिसके बारे में क़ुरआन-ए-अज़ीम में इस तरह इरशाद हुआ है:

"और तुममें एक गिरोह ऐसा होना चाहिए जो भलाई की तरफ़ बुलाए और अच्छी बात का हुक्म दे और बुराई से रोके।" 1 | और तुम में एक गिरोह ऐसा होना चाहिए कि भलाई की तरफ़ बुलाएँ और अच्छी बात का हुक्म दें और बुराई से मना करें। (त)

नीज़ इरशाद होता है:

"अल्लाह उन लोगों के दर्जे बुलंद फ़रमाएगा जो तुममें ईमान लाए और जिन्हें इल्म दिया गया।" 2 | अल्लाह तुम्हारे ईमान वालों के और उनके जिन्हें इल्म दिया गया दर्जे बुलंद फ़रमाएगा। (त)

इल्म हासिल करने के मुताल्लिक़ हुज़ूर आलम माकान व मा यकून सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का फ़रमान है कि:

"इल्म हासिल करना हर मुसलमान मर्द और औरत पर फ़र्ज़ है।" 3 | इल्म हासिल करना हर मुसलमान मर्द और औरत पर फ़र्ज़ है। (त)

नीज़: "इल्म हासिल करो चाहे तुम्हें चीन जाना पड़े।" 4 (इल्म हासिल करो चाहे चीन जाना पड़े। त) लेकिन सबसे अहम सवाल यह है कि यहाँ इल्म से मुराद कौन सा इल्म है क्योंकि मदीनतुल इल्म हज़रत सय्यदुना मौला अली करमल्लाहु वज्हहुल करीम का इरशाद है कि:

"इल्म पाँच हैं: दीनों के लिए फ़िक़्ह, जिस्मों के लिए तिब, इमारतों के लिए हिंदसा (ज्यामिति/इंजीनियरिंग), ज़बान के लिए नह्व और ज़माने के लिए नुजूम।" 5 | इल्म पाँच हैं: फ़िक़्ह दीन के लिए, तिब बदन के लिए, हिंदसा इमारत के लिए, नह्व ज़बान के लिए, नुजूम ज़माने के लिए। जैसा कि मदीनतुल उलूम में है।

जैसा कि मदीना में है।

---

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 3/104
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 58/11
3. फ़वातिह अर-रहमूत बज़ैल अल-मुस्तस्फ़ा मसला अल-वाजिब अला अल-किफ़ाया वाजिब अला अल-कुल्ल, मंशूरात अर-रज़ी, क़ुम, ईरान 1/63
4. कंज़ अल-उम्माल हदीस 28698, मुअस्ससत अर-रिसाला बेरुत 10/138
5. मदीनतुल उलूम

جلد پانزدہم (۱۵) فتاوٰی رضویہ

ابن شیر بیشہ سنت عمدۃ المتکلمین سیف المسلول حضرت ابو الوقت مولنا شاہ محمد ہدایت الرسول مرحوم مغفور رامپوری

(۷۶) تصدیق جناب مولانا مولوی محمد علیم صاحب میرٹھی زید مجدہ

مبسملاً وحامداً ومحمداً (جلا وعلا) ومصلیاً ومسلماً محمداً (سلم اللہ علیہ وعلی الہ وسلم) اما بعد کاٹھیاوار مسلم ایجوکیشنل کانفرنس کے نام سے ظاہر ہوتا ہے کہ مسلمانوں کاٹھیاواڑ کی ایک تعلیمی انجمن ہے، مسلمانوں میں علوم کی روشنی پھیلانا اور ان کو جہالت کے قعر مذلت سے نکالنا ایک ایسا ضروری و اہم امر ہے جس کے متعلق قرآن عظیم میں یوں وارد ہوتا ہے۔

"وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ" ۱۔ | اور تم میں ایک گروہ ایسا ہونا چاہئے کہ بھلائی کی طرف بلائیں اور اچھی بات کا حکم دیں اور بری سے منع کریں۔ (ت)

نیز ارشاد ہوتا ہے:

"يَرْفَعِ اللهُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مِنْكُمْ ۙ وَالَّذِيْنَ اُوْتُوا الْعِلْمَ دَرَجٰتٍ" ۲۔ | اللہ تمہارے ایمان والوں کے اور ان کے جن کو علم دیا گیا درجے بلند فرمائے گا(ت)

طلب علم کے متعلق فرمان حضور عالم ماکان ومایکون صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہوتا ہے کہ:

طلب العلم فریضۃ علی کل مسلم ومسلمۃ ۳۔ | علم طلب کرنا ہر مسلمان مرد اور عورت پر فرض ہے(ت)

نیز: اطلبوا العلم ولو بالصین ۴ (علم حاصل کرو چاہے چین جانا پڑے۔ت) لیکن سب سے اہم سوال یہ ہے کہ یہاں علم سے مراد کون سا علم ہے کیونکہ مدینۃ العلم حضرت سید نا مولیٰ علی کرم اللہ وجہہ کا ارشاد ہے کہ:

العلوم خمسة الفقه للادیان والطب للابدان و الهندسة للبنیان والنحو للسان والنجوم للزمان ۵ | علوم پانچ ہیں: فقہ، دین کے لئے، طب، بدن کے لئے، ہندسہ عمارت کے لئے، نحو زبان کے لئے، نجوم زمانہ کے لئے۔ جیسا کہ مدینۃ العلوم

کذا فی مدینۃ

۱۔ القرآن الکریم ۳/ ۱۰۴ ۲۔ القرآن الکریم ۵۸/ ۱۱ ۳۔ فواتح الرحموت بذیل المستصفی مسئلہ الواجب علی الکفایة واجب علی الکل منشورات الرضی قم ایران ۱/ ۶۳ ۴۔ کنز العمال حدیث ۲۸۶۹۸، ۲۸۶۹۸ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۰/ ۱۳۸ ۵۔ مدینۃ العلوم

In 'Al-Uloom', it is mentioned that Imam Shafi'i (may Allah have mercy on him) said: Knowledge is of two types: the knowledge of medicine for the bodies, and the knowledge of jurisprudence for religion. (T)

The answer to the aforementioned question becomes known with slight attention by arranging the contents of the verses of the Great Word (Quran) and the Hadiths of the Noble Prophet (peace and blessings be upon him). Here, by 'knowledge', religion itself is meant. The commentators (Mufassirin) and traditionists (Muhaddithin) have a consensus on this. Even if, as some interpreters say about the meanings of verses and hadiths that the sciences of bodies are also included in it, it is certain that religious sciences will take precedence over the sciences of bodies in any case, even according to those interpreters. Therefore, for those who deliberate on matters of teaching and learning these sciences, it is not just necessary for them to be from among you, but rather according to the command:

"So ask the people of knowledge if you do not know." (T)

To be among the 'people of knowledge' (Ahl al-Dhikr) and to be the subject of elevated status, it is essential to be among "those who have believed" (T). Furthermore, for those who are commanded with the obligation of seeking knowledge, it is necessary to be a Muslim man or woman. Thus, wherever individuals of the Blessed Ummah gather to deliberate on issues of learning and teaching, who can be called the manifestation of "calling to good, enjoining what is right and forbidding what is wrong" and "people of knowledge," and while keeping the verse "Allah will raise those who have believed among you" in view during educational consultation, they feel the primary and important obligation of protecting faith and Islam and spreading religious sciences, and incidentally also consult regarding teaching and learning trade, agriculture, industry, and crafts, as well as languages and books whose acquisition does not have even the slightest possibility of harming religion, then their assembly will be called praiseworthy and joining it blessed. However, if the members of the assembly are opponents of religion and faith, and the subject of consultation regarding teaching and learning sciences is destructive to religion and faith, then that assembly is certainly rejected and avoiding joining it is mandatory for people of faith in every way, as has been proven clearly from the fatwas of prominent scholars. And Allah Almighty knows best, and His knowledge is

the most glorious, most perfect, and most complete. The humble Muhammad Aleem Raza Al-Qadri, may he be forgiven.

1 2 Al-Quran Al-Karim 16/43 & 21/7 3 Al-Quran Al-Karim 58/11 4 Al-Quran Al-Karim 3/104 5 Al-Quran Al-Karim 16/43 & 21/7 6 Al-Quran Al-Karim 58/11

'अल-उलूम' में उल्लेख है, इमाम शाफ़ई (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने फ़रमाया: ज्ञान दो प्रकार के हैं: चिकित्सा विज्ञान शरीर के लिए, और न्यायशास्त्र (फ़िक़्ह) धर्म के लिए। (त)

उपर्युक्त प्रश्न का उत्तर कुरान की आयतों और नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की हदीसों की सामग्री को व्यवस्थित करने पर थोड़े से ध्यान से ज्ञात हो जाता है कि यहाँ 'ज्ञान' से तात्पर्य धर्म ही है। मुफ़स्सिरों और मुहद्दिसीन की इसी पर आम सहमति है। और यदि जैसा कि कुछ व्याख्याकार आयतों और हदीसों के अर्थों के बारे में कहते हैं कि शरीर का विज्ञान भी इसमें शामिल है, तो भी यह निश्चित है कि धार्मिक विज्ञानों को हर हाल में शारीरिक विज्ञानों पर प्राथमिकता दी जाएगी, यहाँ तक कि उन व्याख्याकारों के अनुसार भी। इसलिए, इन विज्ञानों के शिक्षण और सीखने के मामलों पर विचार करने वालों के लिए न केवल आपका हिस्सा होना आवश्यक है, बल्कि इस हुक्म के अनुसार:

"तो ऐ लोगो! ज्ञान वालों से पूछो अगर तुम्हें ज्ञान नहीं।" (त)

'अहले ज़िक्र' (ज्ञान वाले) होने और उच्च पद पाने का पात्र बनने के लिए "जो लोग ईमान लाए" (त) में शामिल होना, साथ ही ज्ञान प्राप्त करने के अनिवार्य आदेश के दायरे में आने के लिए मुस्लिम पुरुष या महिला होना आवश्यक है। अत; जहाँ उम्मते मरहूमा (धन्य समुदाय) के वे व्यक्ति शिक्षण और सीखने के मुद्दों पर विचार करने के लिए एकत्र हों, जिन्हें "भलाई की ओर बुलाने वाले, नेक कामों का आदेश देने वाले और बुराई से रोकने वाले" और "अहले ज़िक्र" का उदाहरण कहा जा सके और शैक्षिक परामर्श में "अल्लाह तुममें से ईमान वालों के दर्जे बुलंद करेगा" आयत को ध्यान में रखते हुए ईमान और इस्लाम की रक्षा और धार्मिक विज्ञान के प्रसार के अत्यंत महत्वपूर्ण और प्राथमिक कर्तव्य को महसूस करते हुए, समकालीन आवश्यकता के लिए व्यापार, कृषि, उद्योग और शिल्प के साथ-साथ ऐसी भाषाओं और पुस्तकों के शिक्षण और सीखने के बारे में भी परामर्श करें जिनके सीखने से धर्म में नुकसान आने की रत्ती भर भी संभावना न हो, तो उनकी संस्था को सराहनीय और उस संस्था में भागीदारी को सौभाग्यशाली कहा जाएगा। अलबत्ता, यदि संस्था के सदस्य धर्म और ईमान के विरोधी हों, और शिक्षण और सीखने के विषयों पर परामर्श धर्म और ईमान को नष्ट करने वाला हो, तो वह संस्था निश्चित रूप से अस्वीकार्य है और ईमान वालों के लिए हर हाल में उससे बचना अनिवार्य है, जैसा कि बड़े विद्वानों के फ़तवों से स्पष्ट रूप से सिद्ध हो चुका है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर

जानता है, और उसका ज्ञान सबसे गौरवशाली, सबसे पूर्ण और सबसे संपूर्ण है। फ़क़ीर मोहम्मद अलीम रज़ा अल-क़ादरी, मग़फ़िरत हो उसकी।

1 2 अल-कुरान अल-करीम 16/43 और 21/7 3 अल-कुरान अल-करीम 58/11 4 अल-कुरान अल-करीम 3/104 5 अल-कुरान अल-करी16/43 م और 21/7 6 अल-कुरान अल-करीम 58/11

पृष्ठ १३९ का ७४२

العلوم، وقال الامام الشافعی رحمہ اللہ تعالٰی علیہ العلم علمان علم الطب للابدان و علم الفقہ للادیان۔ | میں مذکور ہے ، امام شافعی رحمہ اللہ تعالیٰ نے فرمایا: علم دو ہیں: علم طب ، بدن کے لئے، اور علم فقہ، دین کے لئے (ت)

سوال مذکورۃ الصدر کا جواب آیات کلام عظیم و احادیثِ نبی کریم علیہ الصلوۃ والتسلیم کے مضامین کو ترتیب دینے سے بادنی توجہ معلوم ہو جاتا ہے کہ یہاں اس علم سے مراد دین ہی ہے، چنانچہ اسی پر مفسرین و محدثین کا اجماع، اور اگر جیسا کہ بعض تاویلین معانی آیات و احادیث کہتے ہیں کہ علوم ابدان بھی اسی میں داخل ہیں تو بھی یہ امر یقینی ہے کہ علوم دینی کو بہر نوع علوم ابدان پر اولیت ان تاویلین کے نزدیک بھی مسلم ہو گی، اس لئے معاملات تعلیم و تعلم علوم پر غور کرنے والوں کے لئے منکم ہونا ہی نہیں بلکہ بفحوائے:

"فَسْئَلُوْا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ ۝"2 | تو اے لوگو! علم والوں سے پوچھو اگر تمھیں علم نہیں (ت)

اہل ذکر ہونا اور شان رفع کا مورد بننے کے لئے "الَّذِينَ آمَنُوا"3 (جو ایمان لائے۔ ت) کا ہونا نیز طلب علم کی فرضیت کا حکم پانے والوں کے لئے مسلم و مسلمہ کا ہونا لابد ہے، پس جہاں مسائل تعلم و تعلیم پر غور کرنے کے لئے امتِ مرحومہ کے وہ افراد جمع ہوں جو "يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ"4 اور "اَهْلَ الذِّكْرِ"5 کے مصداق کہلائے جا سکیں اور تعلیمی مشورے میں "يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ"6 کی آیت کو ملحوظ رکھ کر تحفظ ایمان و اسلام و اشاعتِ علوم دین کے فرضِ اہم واولین کو محسوس کرتے ہوئے ضمناً ضرورت زمانہ کے لئے

تجارت و زراعت، صنعت و حرفت نیز ایسی السنہ و کتب کے تعلم و تعلیم کے متعلق بھی مشورہ کریں جن کے حصول سے دین میں نقصان آنے کا احتمال اضعف بھی نہ ہو تو ان کی انجمن محمود اور اس انجمن کی شرکت مسعود کہی جائے گی، البتہ اگر ارکان انجمن معارضِ الدین و الایمان ہوں، اور مبحث مشورہ تعلیم و تعلم علوم مخرب دین و ایمان تو وہ انجمن یقیناً مردود اس کی شرکت سے اہل ایمان کے لئے بہر نوع گریز واجب، جیسا کہ اکابر علماء کے فتاوے سے وضاحت ثابت ہو چکا، واللہ تعالیٰ اعلم وعلمہ اجل مجدہ اکمل واتم۔ فقیر محمد علیم رضا القادری غفر لہ۔

1 2 القرآن الکریم ۱۶/۴۳ و ۲۱/۷ 3 القرآن الکریم ۵۸/۱۱ 4 القرآن الکریم ۳/۱۰۴ 5 القرآن الکریم ۱۶/۴۳ و ۲۱/۷ 6 القرآن الکریم ۵۸/۱۱

Fatawa Rizvia (15) Volume 15

(77) Testimonials of the Scholars of Punjab

From the kind gentleman, Mian Qasim Sahib, may Allah keep him safe! Peace be upon you and the mercy of Allah. The answers to the queries are written here by the scholars residing at the holy shrine. Your well-wisher has been separate for a long time due to lack of leisure. In response to your query, it is reported that the People of Sunnah (Ahl-e-Sunnat) should not provide religious assistance to the people of whims and innovation (Ahl-e-Ahwa-o-Bid'at) for the dissemination of matters related to whims and innovations. Since I am not a Mufti, I do not possess a seal.

The slave seeking refuge and complaining to Allah, known as Mehr Ali Shah, written by his own hand from Golra.

(78) The answer is correct and the responder has reached the right conclusion.

Written by the one hoping for the grace of his Powerful Lord, Abdul Nabi Al-Ami Al-Sayyid Haider Shah Al-Qadri Al-Hanafi, resident of Kutch Bhoj, known as Pir Pharwala, currently residing in Calcutta, dated 27 Jumada al-Ula 1346 AH.

(79) The command of the guide of the path, the master of prophets, angels, and messengers, the messenger of all, dearer than soul and heart, the beloved and refined, dear Prophet Muhammad, the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him, according to what is written in the Tablet and the Pen every day and night, every blink and hour, and every breath, a million million hundred thousand times until the Day of Knowledge: "The reward for all those who oppose the People of Sunnah and the Congregation (Ahl-e-Sunnat wa-al-Jama'at) is fire." Therefore, participating in such a gathering is forbidden. Yes, indeed, whoever wants to buy a ticket to Hell, it is permissible for them to waste their state to gain fame in the world and, by being excluded from the group of "what I and my companions are upon" and the "Great Majority" (Sawad-e-A'zam), write their name in the group of the people of innovation and fire.

"And whatever the Messenger gives you, take it; and from whatever he forbids you, abstain." 1	Whatever the Messenger gives you, take it, and from whatever he forbids you, keep away. (The Verse)
The Verse. "And whoever is blind in this [life] will be blind in the Hereafter." 2 -	And whoever is blind in this life will be blind in the Hereafter as well. (T)

Written by the dust of the feet of our master, the Messenger of the Forgiving Lord, the humble Abdul Shakoor Gesudaraz, son of the late forgiven Maulana Dad Amian Muhammadi Sunni Hanafi Chishti Sabiri Owaisi Dhorajwi, may Allah forgive him.

---

1 Al-Quran al-Kareem 59/7 2 Al-Quran al-Kareem 17/72

फ़तावा रिज़विया (१५) खंड १५

(७७) पंजाब के विद्वानों के प्रशंसापत्र

उदार सज्जन मियां कासिम साहब की ओर से, अल्लाह उन्हें सुरक्षित रखे! आप पर शांति और अल्लाह की दया हो। पवित्र दरगाह पर रहने वाले विद्वानों द्वारा पूछताछ के उत्तर यहाँ लिखे गए हैं। आपका शुभचिंतक फुर्सत की कमी के कारण लंबे समय से अलग है। आपकी पूछताछ के संबंध में, यह सूचित किया जाता है कि अहले सुन्नत को अहले हवा और बिदअत (इच्छाओं और नवाचार के लोगों) को क्षणभंगुर और अभिनव मामलों के प्रसार के लिए धार्मिक सहायता नहीं देनी चाहिए। चूंकि मैं मुफ्ती नहीं हूं, इसलिए मेरे पास मुहर भी नहीं है।

अल्लाह से शरण मांगने वाला और शिकायत करने वाला दास, मेहर अली शाह के नाम से जाना जाने वाला, गोलरा से अपने हाथ से लिखा गया।

(७८) उत्तर सही है और उत्तर देने वाला सही निष्कर्ष पर पहुँचा है।

अपने शक्तिशाली रब की कृपा की आशा रखने वाले, अब्दुल नबी अल-अमी अल-सैयद हैदर शाह अल-कादरी अल-हनाफी द्वारा लिखित, कच्छ भोज के निवासी, जो पीर फड़वाला के नाम से जाने जाते हैं, वर्तमान में कलकत्ता में निवास कर रहे हैं, दिनांक २७ जमादी अल-उला १३४६ हिजरी।

(७९) पथ के मार्गदर्शक, नबियों, फरिश्तों और रसूलों के सरदार, सबके रसूल, जान और दिल से प्यारे, प्रिय नबी मुहम्मद, अल्लाह के रसूल, उन पर शांति और आशीर्वाद हो, के आदेशानुसार, जैसा कि लौह और कलम में हर दिन और रात, हर पल और घड़ी, और हर सांस में, ज्ञान के दिन तक लाख लाख सौ लाख बार लिखा है: "अहले सुन्नत वल जमाअत के सभी विरोधियों का बदला आग है।" इसलिए ऐसी सभा में भाग लेना हराम है। हाँ, वास्तव में, जो कोई नरक का टिकट खरीदना चाहता है, उसके लिए यह जायज़ है कि वह दुनिया में प्रसिद्धि पाने के लिए अपनी स्थिति को बर्बाद कर दे और "जिस पर मैं और मेरे साथी हैं" और "सवादे आज़म" के समूह से बाहर होकर अहले बिदअत और आग के समूह में अपना नाम लिखवा ले।

"और जो कुछ रसूल तुम्हें दें, उसे ले लो; और जिससे वह तुम्हें रोकें, उससे रुक जाओ।" 1	जो कुछ तुम्हें रसूल अता फरमाएँ वह लो और जिससे वह मना फरमाएँ उससे बाज़ रहो। (आयत)

आयत। "और जो इस [जीवन] में अंधा है वह परलोक में भी अंधा होगा।" 2 -	और जो इस जिंदगी में अंधा हो वह आखिरत में भी अंधा है। (त)

क्षमाशील रब के रसूल के स्वामी के चरणों की धूल, विनम्र अब्दुल शकूर गेसूदराज, स्वर्गीय मौलाना दाद अमियां मोहम्मदी सुन्नी हनफी चिश्ती साबरी ओवैसी धोराजवी के पुत्र द्वारा लिखित, अल्लाह उन्हें क्षमा करे।

---

1 अल-कुरान अल-करीम ५९/७ 2 अल-कुरान अल-करीम १७/७२

فتاوٰی رضویہ (۱۵) جلد پندرہویں (۱۵)

(۷۷) تصدیقات علمائے پنجاب

عنایت فرمائے من جناب قاسم میاں صاحب سلمہ اللہ تعالٰی ! وعلیکم السلام ورحمۃ اللہ۔ یہاں پر استفسارات کے اجوبہ علمائے کرام مقیمان زیارت شریف لکھتے ہیں۔ آپ کا دعا گو عرصہ ممتدہ سے بوجہ کم فرصتی علیحدہ ہے۔ آپ کے استفسار کے متعلق جوابا گزارش ہے کہ اہل السنہ کو اہل ہوا وبدعت کے لئے اشاعت امور ہوائیہ وبدعیہ میں امداد دینی نہ چاہئے، میں چونکہ مفتی نہیں ہوں لہذا مہر بھی نہیں رکھتا۔ العبد الملتجی والمشتکی الی اللہ المدعو بمہر علیشاہ بقلم خود از گولڑہ

(۷۸) الجواب صحیح والمجیب مصیب۔ حررہ الراجی الی لطف ربہ القوی عبد النبی الام السید حیدر شاہ القادری الحنفی المتوطن کچھ بھوج المعروف بہ پیر پھڑوالہ النزیل فی الکلکتہ المرقوم ۲ ۷ جمادی الاول ۱۳۴۶ ھ

(۷۹) فرمان ہادی السبیل سید الانبیاء والملائکہ والرسل رسول الکل عزیز از جان و دل حبیب لبیب پیارے نبی محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بعد ما ھو المکتوب فی اللوح والقلم فی کل یوم ولیلۃ ولمحۃ وساعۃ ونفس الف الف مائتہ الف مرۃ الی یوم العلم، جزاہل السنت والجماعت کلہم فی النار ہو، پس ایسے مجمع میں شریک ہونا حرام ہے، ہاں ہاں جسے جہنمی رقعہ خرید کرنا ہو اسے جائز ہے کہ اپنا حال رائیگاں کر کے دنیا میں ناموری پائے اور گروہ ما انا علیہ واصحابی و سواد اعظم سے خارج ہو کر گروہ اہل البدعۃ والنار میں اپنا نام لکھوائے۔

"مَآ اٰتٰىكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَ مَا نَهٰىكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا" 1 جو کچھ تمہیں رسول عطا فرمائیں وہ لو اور جس سے منع فرمائیں باز رہو الآیۃ۔

الایۃ۔ "وَ مَنْ كَانَ فِيْ هٰذِهٖۤ اَعْمٰى فَهُوَ فِي اور جو اس زندگی میں اندھا ہو وہ آخرت میں بھی اندھا

الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى" 2۔ ہے۔ (ت)

کتبہ خاکپائے سید نار رسول الرب الغفور احقر عبدالشکور گیسو دراز ابن المرحوم المغفوری مولوی داد امیاں محمدی سنی حنفی چشتی صابری اویسی دھوراجوی عفا اللہ عنہ۔

---

1 القرآن الکریم ۷/۵۹ 2 القرآن الکریم ۷۲/۱۷

Fatawa Rizvia Volume 15

Treatise Strategy for Success, Salvation, and Reform 1331 AH (The best strategies for salvation, social reform, and success)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger.

Problem 15: From Calcutta, Lootoola Street Number 65, asked by Mr. Haji Munshi Lal Khan Sahib, 19 Rabi-ul-Awwal 1331 AH. My Qibla and Kaaba, Master, Guide, and My Lord, may your lofty shadow endure. After the wish for kissing your feet, a respectful submission: copies of 'Al-Mu'ayyid' are sent for your observation. Please advise on what Muslims should do nowadays and what is the method of 'abandoning help' (boycott)?

Answer: Upon observation by my esteemed, supporter of the Sunnah, eradicator of innovation, brother in the spiritual path, Haji Lal Khan Sahib, may his glory endure. And peace be upon you, and the mercy and blessings of Allah. Six copies of 'Al-Mu'ayyid' arrived; I read them thoroughly. The thought was perhaps there would be some happy news, but on the contrary, there was news of grief and sorrow. The atrocities being inflicted upon innocent Muslims, and the fact that the empire cannot support them, were already sufficient for grief. On top of that, there was mention of the fresh 'enlightened' changes among the Turks, which confirmed my thoughts.

Page 142 of 742

फ़तावा रिज़विया खंड 15

रिसाला तदबीर-ए-फ़लाह-ओ-नजात-ओ-इसलाह 1331 हिजरी (नजात, समाज सुधार और सफलता की सर्वोत्तम रणनीतियाँ)

अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और कृपाशील है। हम उसकी प्रशंसा करते हैं और उसके महान रसूल पर दुरूद भेजते हैं।

मसला 15: कलकत्ता से, लूटोला स्ट्रीट नंबर 65, प्रेषक जनाब हाजी मुंशी लाल खान साहब, 19 रबी-उल-अव्वल 1331 हिजरी। किबला-ओ-काबा हज़रत मुर्शिदी-ओ-मौलाई दाम ज़िलकुमुल आली, कदमबोसी की तमन्ना के बाद अदब के साथ गुज़ारिश है, 'अल-मुअय्यिद' के पर्चे अवलोकन के लिए भेजे गए हैं। इरशाद हो कि आज कल मुसलमानों को क्या करना चाहिए और इमदाद तर्क(सहायता छोड़ने) का क्या तरीका है?

जवाब: मेरे मुकर्रम, सुन्नत के हिमायती और बिदअत को मिटाने वाले, तरीक़त के भाई हाजी लाल खान साहब की सेवा में, उनका सम्मान बना रहे। आप पर सलामती हो और अल्लाह की रहमत और उसकी बरकतें हों। 'अल-मुअय्यिद' के छह पर्चे आए, उन्हें विस्तार से देखा। गुमान यह था कि शायद कोई खुशी की खबर होगी, मगर इसके उलट इसमें दुख और गम की खबरें थीं। बेगुनाह मुसलमानों पर जो ज़ुल्म हो रहे हैं और सल्तनत उनकी हिमायत नहीं कर सकती, क्या ये सदमे के लिए कम थे कि इससे भी बढ़कर तुर्कों के उस ताज़ा 'रोशन' तब्दीली का ज़िक्र था जिसने मेरे ख्याल की तस्दीक (पुष्टि) कर दी।

पेज 142/742

فتاویٰ رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

رسالہ تدبیر فلاح و نجات و اصلاح ۱۳۳۱ھ (نجات، اصلاح معاشرہ اور کامیابی کی بہترین تدبیریں)

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط نحمدہ و نصلی علی رسولہ الکریم ط

مسئلہ ۱۵: از کلکتہ کو لوٹولہ اسٹریٹ نمبر ۶۵ مسئولہ جناب حاجی منشی لعل خاں صاحب ۱۹ ربیع الاول ۱۳۳۱ھ قبلہ و کعبہ حضرت مرشدی و مولائی دام ظلکم العالی، تمنائے قدمبوسی کے بعد مؤدبانہ گزارش، المؤید کے پرچے برائے ملاحظہ مرسل ہیں۔ ارشاد ہو کہ آج کل مسلمانوں کو کیا کرنا چاہئے اور امداد ترک کا کیا طریقہ ہے؟ الجواب: بملاحظہ مکرمی حامی سنت ماحی بدعت برادر طریقت حاجی لعل خاں صاحب دام مجد ہم و علیکم السلام و رحمۃ اللہ و برکاتہ، المؤید کے چھ پرچے آئے انہیں بالاستیعاب دیکھا گمان یہ تھا کہ شاید کوئی خبر خوشی کی ہو مگر اس کے برعکس اس میں رنج و ملال کی خبریں تھیں، بے گناہ مسلمانوں پر جو مظالم گزر رہے ہیں اور سلطنت ان کی حمایت نہیں کر سکتی صدمہ کے لئے کیا کم تھے کہ اس سے بھی بڑھ کر ترکوں کی اس تازہ تبدیل روشن کا ذکر تھا جس نے میرے خیال کی تصدیق کر دی۔

Fatawa Razawiyya | Volume 15

"Indeed, Allah does not change the condition of a people until they change what is in themselves." 1 - Certainly, Allah Almighty does not put any nation into misfortune until they change their own condition.

May Allah, the Most Noble of the Noble, for the sake of His Beloved Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), open our eyes and the eyes of our Islamic brothers, reform our hearts and circumstances, overlook our mistakes, send His help from the unseen, and grant a dominant victory to Islam and Muslims. Ameen, O God of Truth, Ameen. And sufficient for us is Allah, and [He is] the best Disposer of affairs, and there is no power nor strength except in Allah, the Most High, the Most Great. But one should not be disheartened,

"Do not despair of the mercy of Allah. Indeed, no one despairs of the mercy of Allah except the disbelieving people." 2 Do not be hopeless of Allah's mercy, for indeed no one loses hope in Allah's mercy except the disbelievers. (T)

Allah, the One, the Subduer, the Victorious over all, is the Guardian and Helper of this religion,

"And it was incumbent upon Us to aid the believers." 3 | And it is upon Our Noble responsibility to help the Muslims. "And you are the superior ones if you are [true] believers." 4 | You will be dominant if you are believers. (T)

The Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"A group of my Ummah will remain dominant upon the truth; those who abandon them or oppose them will not harm them until the Command of Allah comes while they are dominant over that." 5 | A group of my community will always prevail upon the truth. Those who oppose them or try to disgrace them will not be able to harm them, such that the group will remain dominant upon it until His command comes. (T)

Here, the "Command of Allah" refers to that true promise in which the Sultan Shaheed will appear and Islamic [rule will be established] on the face of the earth.

1. Al-Quran Al-Karim 13/11
2. Al-Quran Al-Karim 12/87
3. Al-Quran Al-Karim 30/47
4. Al-Quran Al-Karim 3/139

5. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Manaqib, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/512; Sahih Muslim, Kitab al-Imara, Chapter: Statement of the Prophet (PBUH) "A group of my Ummah will always...", Qadimi Kutub Khana Karachi 2/143; Sunan Abu Dawood, Kitab al-Fitan, Aftab-e-Alam Press Lahore 2282.

"निश्चित रूप से, अल्लाह किसी कौम की हालत नहीं बदलता जब तक कि वे अपनी हालत खुद न बदल लें।" १ - बेशक अल्लाह तआला किसी कौम को गर्दिश में नहीं डालता जब तक वो अपनी हालत खुद न बदल डालें।

अल्लाह अकरम अल-अकरमीन अपने हबीब करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के तुफैल से हमारी और हमारे इस्लामी भाइयों की आँखें खोले, दिलों और हालातों की इस्लाह फरमाए, खताओं से दरगुज़र करे, गैब से अपनी मदद उतारे, इस्लाम और मुस्लिमों को गालिब-ए-क़ाहिरा (ज़बरदस्त जीत) दे, आमीन इलाह-उल-हक़ आमीन। 'हसबुनल्लाहु व निअमल वक़ील', 'ला हौला वला क़ुव्वता इल्ला बिल्लाहिल अलीय्यिल अज़ीम'। मगर बे-दिल नहीं होना चाहिए,

"अल्लाह की रहमत से मायूस न हो, बेशक अल्लाह की रहमत से काफिरों के अलावा कोई मायूस नहीं होता।" २ अल्लाह की रहमत से ना-उम्मीद न हो, बेशक अल्लाह की रहमत से ना-उम्मीद नहीं होते मगर काफिर लोग। (त)

अल्लाह वाहिद क़हार हर चीज़ पर ग़ालिब है, वो इस दीन का हाफिज़ और नासिर है,

"और मोमिनों की मदद करना हम पर हक़ (ज़िम्मेदारी) है।" ३ | और हमारे ज़िम्मे-ए-करीम पर है मुसलमानों की मदद फरमाना, "और तुम ही बुलंद रहोगे अगर तुम मोमिन हो।" ४ | तुम ही ग़ालिब आओगे अगर ईमान रखते हो। (त)

हुज़ूर सैयदना सैयद-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

"मेरी उम्मत का एक गिरोह हमेशा हक़ पर ग़ालिब रहेगा, उनका साथ छोड़ने वाले या उनकी मुखालफत करने वाले उन्हें नुकसान नहीं पहुँचा सकेंगे, यहाँ तक कि अल्लाह का हुक्म आ जाए और वो उसी तरह ग़ालिब रहेंगे।" ५ | मेरी उम्मत का एक गिरोह हमेशा हक़ पर ग़ालिब रहेगा, उनकी मुखालफत और रुसवाई करने वाला उनको ज़रर (नुकसान) न पहुँचा सकेगा कि वो गिरोह उसके हुक्म आने तक उस पर ग़ालिब रहेगा। (त)

यहाँ अल्लाह के हुक्म से मुराद वो वादा-ए-सादिक़ा है जिसमें सुल्तान शहीद होंगे और रू-ए-ज़मीन पर इस्लामी...

1. अल-क़ुरान अल-करीम १३/११
2. अल-क़ुरान अल-करीम १२/८७
3. अल-क़ुरान अल-करीम ३०/४७
4. अल-क़ुरान अल-करीम ३/१३९
5. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-मनाकिब, क़दीमी कुतुब खाना कराची १/५१२; सहीह मुस्लिम, किताब अल-इमारा, बाब: नबी (स.अ.व.) का कौल "मेरी उम्मत का एक गिरोह...", क़दीमी कुतुब खाना कराची २/१४३; सुनन अबू दाऊद, किताब अल-फितन, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर २२८२।

पेज १४३ ऑफ ७४२

"إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ" 1 - بیشک اللہ تعالٰی کسی قوم کو گردش میں نہیں ڈالتا جب تک وہ اپنی حالت خود نہ بدل ڈالیں۔

اللہ اکرم الاکرمین اپنے حبیب کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے طفیل سے ہماری اور ہمارے اسلامی بھائیوں کی آنکھیں کھولے، اصلاح قلوب واحوال فرمائے، خطاؤں سے درگزر کرے، غیب سے اپنی مدد اتارے، اسلام و مسلمین کو غلبہ قاہرہ دے، آمین الہ الحق آمین۔ وحسبنا اللہ ونعم الوکیل، ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ مگر بے دل نہ چاہئے،

"لَا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ ۖ إِنَّهُ لَا يَيْأَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ" 2 اللہ کی رحمت سے ناامید نہ ہو، بیشک اللہ کی رحمت سے ناامید نہیں ہوتے مگر کافر لوگ۔ (ت)

اللہ واحد قہار غالب علی کل اس دین کا حافظ وناصر ہے،

"وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ" 3 | اور ہمارے ذمہ کریم پر ہے مسلمانوں کی مدد فرمانا، "وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ" 4 | تمہیں غالب آؤگے اگر ایمان رکھتے ہو۔ (ت)

حضور سیدنا سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

لا تزال طائفة من امتی ظاهرين على الحق لا يضرهم من خذلهم ولا من خالفهم حتى يأتى امر الله وهم على ذلك غالباً 5 - | میری امت کا ایک گروہ ہمیشہ حق پر غالب رہے گا ان کی مخالفت اور رسوائی کرنے والا ان کو ضرر نہ پہنچا سکے گا کہ وہ گروہ اس کا حکم آنے تک اس پر غالب رہے گا۔ (ت)

یہاں امر اللہ وہ وعدہ صادقہ ہے جس میں سلطان شہید ہوں گے اور روئے زمین پر اسلامی

1 القرآن الکریم ۱۱/۱۳ 2 القرآن الکریم ۱۲/۸۷ 3 القرآن الکریم ۳۰/۴۷ 4 القرآن الکریم ۳/۱۳۹ 5 صحیح البخاری کتاب المناقب قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۵۱۲، صحیح مسلم کتاب الامارۃ باب قولہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم لا تزال امتی الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۱۴۳، سنن ابوداؤد کتاب الفتن آفتاب عالم پریس لاہور ۲۲۸۲

Fatawa Ridawiyyah Volume 15

The name of the empire will vanish. There will be the dominion of Christians throughout the whole world. If, God forbid, that time has arrived, then there is no alternative. What is destined to happen will happen, but it is only for a few days. Immediately following it, the advent of the Imam (Mahdi) will occur. Then, our Master, the Spirit of Allah, Isa Masih (Jesus Christ), peace and blessings be upon him, will descend in glory, and disbelief will vanish from the whole world. On the entire surface of the earth, there will be only one nation, the Islamic nation, and one religion, the religion of the Ahl-e-Sunnat. Knowledge of the unseen belongs to Allah Almighty, and then through His bestowal, to His beloved (Prophet Muhammad), peace and blessings of Allah be upon him. However, as far as this humble servant looks, by the will of Allah, that time has not yet arrived. If it were so, then divine help would surely descend, and the cursed infidels would meet their fate. In any case, what remedy is there for servants in their helplessness other than prayer? He who is our Lord will have mercy on our miserable state and send His help. That is, may He end the state of being "shaken with a severe shaking"[1] (They were shaken with a severe shaking. - Trans.) and give the glad tidings of "Indeed, the help of Allah is near"[2] (Listen! Indeed, the help of Allah is near. - Trans.). Allah is sufficient for us, and He is the best Disposer of affairs.

You ask what Muslims should do; what answer can I give to this? Allah Almighty has purchased the lives and wealth of Muslims in exchange for Paradise: "Indeed, Allah has purchased from the believers their lives and their properties [in exchange] for that they will have Paradise."[3] Indeed, Allah has bought the lives and wealth of Muslims on the condition that Paradise is for them. (Trans.)

But here we are, refusing the sale yet desiring the price. Where do Indian Muslims have the strength to leave their homeland, wealth, and families to travel thousands of miles away and join fellow Muslims on the battlefield? But they can at least give money. Everyone is witnessing the state of that as well. While Muslims there are suffering like this, here we have the same gatherings, the same style, the same enthusiasm for festivities, the same spectacles and games, the same negligence and extravagance; not a single thing is lacking. Recently, one person gave fifty thousand in the name of some worldly celebration, a woman gave fifty thousand to a 'chain and chanan' (some group), a nobleman gave one and a half lakh to a college, and for a university, more than thirty lakhs have been collected. In just one night, a donation of twenty-six thousand was raised from our poor city for it; in Mumbai, a low grade...

[1] Al-Quran al-Karim 33/11 [2] Al-Quran al-Karim 2/214 [3] Al-Quran al-Karim 9/111

सल्तनत का नाम न रहेगा। पूरी दुनिया में ईसाइयों की सल्तनत होगी, अगर खुदा न करे वह समय आ गया है तो कोई चारा नहीं है। जो होना है वह होकर रहेगा, लेकिन वह कुछ ही दिनों के लिए है। इसके तुरंत बाद हज़रत इमाम (महदी) का प्रकटीकरण होगा। फिर हमारे आक़ा रूहुल्लाह ईसा मसीह अलैहिस्सलाम गौरव के साथ अवतरित होंगे और पूरी दुनिया से कुफ़्र (अधर्म) गायब हो जाएगा। पूरी पृथ्वी पर केवल एक ही मिल्लत (समुदाय) होगी, इस्लामी मिल्लत, और एक ही मज़हब होगा, अहले-सुन्नत का मज़हब। गैब (परोक्ष) का ज्ञान अल्लाह अज़्व-व-जल्ल को है, फिर उसकी अता से उसके हबीब सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को है। लेकिन यह फकीर जहाँ तक देख पाता है, अभी इंशाअल्लाह वह समय नहीं आया है। अगर ऐसा है, तो ईश्वरीय सहायता अवश्य उतरेगी और शापित काफिर अपने अंजाम को पहुँचेंगे। बहरहाल, लाचारी में बंदगी और दुआ के सिवा क्या चारा है? वही जो हमारा रब है, हमारी दयनीय स्थिति पर दया फरमाएगा और अपनी सहायता उतारेगा। यानी, उन्हें जो "कठिन झटकों से हिला दिए गए"[1] (खूब सख्ती से झकझोरे गए। -अनु.) हैं, उसे समाप्त फरमा दे और "सुनो! बेशक अल्लाह की मदद करीब है"[2] (सुन लो बेशक अल्लाह की मदद करीब है। -अनु.) की खुशखबरी सुना दे। अल्लाह हमारे लिए काफी है और वह बेहतरीन कार्यसाधक है।

आप पूछते हैं कि मुसलमानों को क्या करना चाहिए, इसका जवाब मैं क्या दे सकता हूँ? अल्लाह अज़्व-व-जल्ल ने तो मुसलमानों की जान और माल जन्नत के बदले खरीद लिए हैं: "बेशक अल्लाह ने ईमान वालों से उनकी जानें और उनके माल इस बदले में खरीद लिए हैं कि उनके लिए जन्नत है।"[3] बेशक अल्लाह ने मुसलमानों की जान और माल इस शर्त पर खरीद लिए हैं कि उनके लिए जन्नत है। (अनु.)

मगर हम हैं कि सौदा देने से इनकार करते हैं और कीमत के तलबगार हैं। हिंदी मुसलमानों में यह ताकत कहाँ कि वतन, माल और परिवार छोड़कर हज़ारों कोस दूर जाएँ और युद्ध के मैदान में मुसलमानों का साथ दें? लेकिन वे माल (धन) तो दे सकते हैं, उसकी हालत भी सब अपनी आँखों से देख रहे हैं। वहां मुसलमानों पर यह सब गुज़र रही है, और यहाँ वही जलसे, वही रंग-ढंग, वही चौपालों की उमंग, वही तमाशे और खेल, वही गफ़लतें और वही फिजूलखर्ची; एक भी चीज़ की कमी नहीं है। अभी एक व्यक्ति ने दुनियावी खुशी के नाम पर पचास हज़ार दिए, एक औरत ने एक 'चैन व चनान' जत्थे को पचास हज़ार दिए, एक रईस ने एक कॉलेज को डेढ़ लाख दिए, और यूनिवर्सिटी के

लिए तो तीस लाख से ज़्यादा जमा हो गया। एक रात में हमारे इस गरीब शहर से उसके लिए छब्बीस हज़ार का चंदा हुआ, बंबई में एक कम दर्जे...

[1] अल-कुरान अल-करीम 33/11 [2] अल-कुरान अल-करीम 2/214 [3] अल-कुरान अल-करीम 9/111

पृष्ठ 144/742

سلطنت کا نام نہ رہے گا۔ تمام دنیا میں نصاریٰ کی سلطنت ہوگی، اگر معاذاللہ وہ وقت آگیا ہے جب تو کوئی چارہ کار نہیں۔ شدنی ہو کر رہے گی، مگر وہ چند ہی روز کے واسطے ہے، اس کے متصل ہی حضرت امام کا ظہور ہوگا۔ پھر سیدنا روح اللہ عیسیٰ مسیح علیہ الصلوۃ والسلام نزول اجلال فرمائیں گے اور کفر تمام دینا سے کافور ہوگا۔ تمام روئے زمین پر ملت ایک ملت اسلامی ہوگی، اور مذہب ایک مذہب اہلسنت، غیب کا علم اللہ عزوجل کو ہے، پھر اس کی عطا سے اس کے حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو، مگر فقیر جہاں تک نظر کرتا ہے ابھی ان شاء اللہ وہ وقت نہیں آیا اگر ایسا ہے تو ضرور نصرت الہیہ نزول فرمائے گی اور کفار ملعونہ اپنے کیفر کردار کو پہنچیں گے، بہر حال بندگی بیچارگی دعا کے سوا کیا چارہ ہے، وہی جو ہمارا رب ہے ہماری حالتِ زار پر رحم فرمائے گا اور اپنی نصرت اتارے یعنی جھٹکے کو پہنچ گئے ہیں انہیں پر "زُلْزِلُوْا زِلْزَالًا شَدِیْدًا"1 (خوب سختی سے جھنجھوڑے گئے۔ت) کو ختم فرمادے اور "اَلَا اِنَّ نَصْرَ اللّٰہِ قَرِیْبٌ"2 (سن لو بیشک اللہ کی مدد قریب ہے۔ت) کی بشارت سنادے، حسبنا اللہ و نعم الوکیل۔

آپ پوچھتے ہیں مسلمانوں کو کیا کرنا چاہئے، اس کا جواب میں کیا دے سکتا ہوں، اللہ عزوجل نے تو مسلمانوں کے جان و مال جنت کے عوض خریدے ہیں، "اِنَّ اللّٰہَ اشْتَرٰی مِنَ الْمُؤْمِنِیْنَ اَنْفُسَہُمْ وَ اَمْوَالَہُمْ بِاَنَّ لَہُمُ الْجَنَّۃَ" 3 بیشک اللہ نے مسلمانوں کے جان و مال خرید لئے ہیں اس بدلے پر کہ ان کے لئے جنت ہے۔ (ت)

مگر ہم ہیں کہ بیع دینے سے انکار اور ثمن کے خواستگار ہندی مسلمانوں میں یہ طاقت کہاں کہ وطن و مال و عیال چھوڑ کر ہزاروں کوس دور جائیں اور میدان جنگ میں مسلمانوں کا ساتھ دیں مگر مال تو دے سکتے ہیں، اس کی حالت بھی سب آنکھوں دیکھ رہے ہیں وہاں مسلمانوں پر یہ

کچھ گزر رہی ہے یہاں وہی جلسے وہی وہی رنگ، وہی تھڑوں ہی امنگ، وہی تماشے وہ بازیاں، وہی غفلتیں وہی فضول خرچیاں، ایک بات کی بھی کمی نہیں، ابھی ایک شخص نے ایک دنیاوی خوشی کے نام سے پچاس ہزار دئے، ایک عورت نے ایک چین و چنان جرگہ کو پچاس ہزار دئے، ایک رئیس نے ایک کالج کو ڈیڑھ لاکھ دئے، اور یونیورسٹی کے لئے تو تیس لاکھ سے زائد جمع ہو گیا، ایک رات میں ہمارے اس مفلس شہر سے اس کے لئے چھبیس ہزار کا چندہ ہوا، بمبئی میں ایک کم درجے۔

1 القرآن الکریم ۱۱/۳۳ 2 القرآن الکریم ۲۱۴/۲ 3 القرآن الکریم ۱۱۱/۹

Fatawa Rizwiya Volume 15

...a person bought just one small room for twenty-six thousand rupees solely because it was adjacent to his spacious residential house, which I have also seen. And the enthusiasm being shown to help the oppressed Islam is higher than the sky, while the actual action being taken is deep beneath the ground. Then what can be expected? The great sympathy found is to boycott European goods. I do not like this. I do not find it beneficial for Muslims at all. Firstly, these are just words; they will neither agree on it nor will they ever sustain it. The first to break this pledge will be the 'gentlemen' themselves who cannot survive without European items. As for the whole of Europe, first there was a boycott of only Italy; how many acted upon it and for how many days did they sustain it? Then how much damage did it cause to Europe? And even if it did, what is the benefit, for they [Europeans] can inflict a hundred times more damage on the Turks in return. Therefore, the intention to cause harm is merely like a sign of the weak and the beaten. It is better for Muslims to remain steadfast on their safe path, not to learn the tricks of any mischievous nation, and not to give a chance for free suspicion against themselves. Yes, if they want to improve their condition, why depend only on these battles? It should have been that:

Firstly: With the exception of those limited matters in which there is government interference, they should have taken all their affairs into their own hands, decided all their matters themselves. These crores of rupees that go into stamps and advocacy, destroying house after house, would have been saved.

Secondly: They should not have bought anything from anyone other than their own nation so that the household's profit remained within. They should have progressed in their own craft and trade so as not to be dependent on any other nation for anything. It would not be that the people of Europe and America, by crafting a tiny bit of copper with some artistry, give it a name like 'watch' etc. to you, and in exchange take a quarter-seer of silver from you.

Thirdly: Wealthy Muslims of Bombay, Calcutta, Rangoon, Madras, Hyderabad, etc., should have opened banks for their fellow Muslims. Interest has been strictly forbidden by Sharia, but there are a hundred other ways to earn profit which are declared permissible, the details of which are in the books of Fiqh. A very easy method for this has been published in "Kitab Kafil Iftih al-Faham". Taking profit through these permissible ways would have benefited them and also fulfilled the

needs of their brothers. They would have also been protected from the daily occurrence of Muslim properties falling into the hands of moneylenders (Baniyas). If the property of the Baniyas was taken, it would remain with the Muslims; it would not be that Muslims are destitute and Baniyas are prosperous.

Fourthly: Most important of all, the life of all, the greatest origin of all, was that firm religion, by holding whose rope firmly the predecessors reached those high ranks, established the coin of their awe in the four corners of the world, and made those who were in need of nightly bread into...

फ़तवा-ए-रिज़विया जिल्द पंद्रह (15)

...एक व्यक्ति ने केवल एक छोटी सी कोठरी छब्बीस हज़ार रुपये में खरीदी सिर्फ इसलिए कि वह उसके विशाल आवासीय मकान के बगल में थी, जिसे मैंने भी देखा है। और मज़लूम इस्लाम की मदद के लिए जो जोश दिखाया जा रहा है वह आसमान से भी ऊँचा है, जबकि वास्तविक कार्रवाई जो हो रही है वह ज़मीन की गहराई में है। फिर किस बात की उम्मीद की जाए? बड़ी हमदर्दी यह निकाली गई है कि यूरोपीय माल का बहिष्कार हो। मैं इसे पसंद नहीं करता। मैं इसे मुसलमानों के लिए ज़रा भी फ़ायदेमंद नहीं पाता। पहली बात तो यह कि ये सिर्फ़ कहने के शब्द हैं; न वे इस पर सहमत होंगे और न ही कभी इसे निभा पाएंगे। इस प्रतिज्ञा को तोड़ने वाले पहले वे 'जेंटलमैन' सज्जन ही होंगे जिनका जीवन यूरोपीय वस्तुओं के बिना संभव नहीं। पूरे यूरोप की बात तो दूर, पहले केवल इटली का बहिष्कार हुआ था; कितने लोगों ने इस पर अमल किया और कितने दिनों तक इसे निभाया? फिर इससे यूरोप को नुकसान भी कितना हुआ? और अगर हुआ भी, तो क्या फ़ायदा, क्योंकि वे [यूरोपीय] इसके बदले तुर्कों को सौ गुना अधिक नुकसान पहुँचा सकते हैं। इसलिए, नुकसान पहुँचाने का इरादा केवल कमज़ोर और पिटने वाले की निशानी है। बेहतर है कि मुसलमान अपने सुरक्षित रास्ते पर कायम रहें, किसी शरारती कौम की चाल न सीखें, अपने ऊपर मुफ़्त के संदेह का मौका न दें। हाँ, अगर वे अपनी हालत सुधारना चाहते हैं, तो केवल इन लड़ाइयों पर ही क्यों निर्भर रहें? वैसे ही होना चाहिए था कि:

पहला: उन सीमित मामलों को छोड़कर जिनमें सरकारी हस्तक्षेप हो, वे अपने सभी मामले अपने हाथों में लेते, अपने सभी स्थानों का फ़ैसला खुद करते। ये करोड़ों रुपये जो स्टाम्प और वकालत में चले जाते हैं, जिससे घर के घर बर्बाद हो गए और हो रहे हैं, वे सुरक्षित रहते।

दूसरा: अपनी कौम के अलावा किसी और से कुछ न खरीदते ताकि घर का मुनाफ़ा घर में ही रहे। अपनी दस्तकारी और व्यापार को तरक्की देते ताकि किसी भी चीज़ में किसी दूसरी कौम के मोहताज न रहते। यह न होता कि यूरोप और अमेरिका वाले ज़रा सा ताँबा कुछ कारीगरी से गढ़कर 'घड़ी' आदि नाम रखकर आपको दे जाते और उसके बदले आपसे पाव भर चाँदी ले जाते।

तीसरा: मुंबई, कोलकाता, रंगून, मद्रास, हैदराबाद आदि के धनी मुसलमान अपने मुस्लिम भाइयों के लिए बैंक खोलते। ब्याज को शरीयत ने कतई हराम फ़रमाया है, लेकिन मुनाफ़ा कमाने के सौ और तरीके हलाल फ़रमाए हैं जिनका वर्णन फ़िक़्ह की किताबों में विस्तार से है। इसका एक बहुत आसान

तरीका "किताब कफ़ील इफ़्तिह अल-फ़हाम" में छप चुका है। इन जायज़ तरीकों पर मुनाफ़ा लेने से उन्हें भी फ़ायदा पहुँचता और उनके भाइयों की ज़रूरत भी पूरी होती। वे मुसलमान ज़मीनों के रोज़ाना साहूकारों (बनियों) की नज़र होने से भी सुरक्षित रहते। अगर बनियों की जायदाद ही ली जाती तो वह मुसलमानों के पास ही रहती; यह न होता कि मुसलमान नंगे और बनिए तंग (समृद्ध)।

चौथा: सबसे महत्वपूर्ण, सबकी जान, सबका सबसे बड़ा मूल वह मज़बूत दीन था जिसकी रस्सी को मजबूती से पकड़कर पूर्वजों ने उन ऊँचे दर्जों को पाया, दुनिया के चारों कोनों में अपनी धाक जमाई, जो रात की रोटी के मोहताज थे उन्हें...

पेज 145/742

کے شخص نے صرف ایک کوٹھڑی چھبیس ہزار روپے کو خریدی فقط اس لئے کہ اس کے وسیع مکان سکونت سے ملحق تھی، جسے میں بھی دیکھ آیا ہوں، اور مظلوم اسلام کی مدد کے لئے جو کچھ جوش دکھائے جارہے ہیں آسمان سے بھی اونچے ہیں، اور جو اصلی کاروائی ہورہی ہے زمین کی تہہ میں ہے پھر کس بات کی امید کی جائے، بڑی ہمدردی یہ نکالی ہے کہ یورپ کے مال کا بائیکاٹ ہو، میں اسے پسند نہیں کرتا۔ ہر گز مسلمانوں کے حق میں کچھ نافع پاتا ہوں، اول تو یہ بھی کہنے کے الفاظ ہیں نہ اس پر اتفاق کریں گے نہ ہر گز اس کو نباہیں گے، اس عہد کے پہلے توڑنے والے جنٹل مین حضرات ہی ہوں گے جن کی گزر بغیر یورپی اشیاء کے نہیں۔ تو سارا یورپ ہے پہلے صرف اٹلی کا بائیکاٹ ہوا تھا، اس پر کتنوں نے عمل کیا اور کتنے دن نباہا، پھر اس سے یورپ کو ضرر بھی کتنا، اور ہو بھی تو کیا فائدہ کہ وہ ہو سو ترکیوں سے اس سے وہ گنا ضرر پہنچا سکتے ہیں، لہذا ضرر رسانی کا ارادہ صرف وہی مثل ہے کہ کمزور اور پیٹنے کی نشانی، بہتر ہے کہ مسلمان اپنی سلامت روی پر قائم رہیں، کسی شریر قوم کی چال نہ سیکھیں، اپنے اوپر مفت کی بد گمانی کا موقع نہ دیں، ہاں اپنی حالت سنبھالنا چاہتے ہیں تو ان لڑائیوں ہی پر کیا موقوف تھا، ویسے ہی چاہئے تھا کہ:

اولاً: باستثناء ان محدود باتوں کے جن میں حکومت کی دست اندازی ہو اپنے تمام معاملات اپنے ہاتھ میں لیتے، اپنے سب مقامات اپنے آپ فیصل کرتے، یہ کروڑوں روپے جو اسٹامپ و وکالت میں گھسے جاتے ہیں گھر کے گھر تباہ ہوگئے اور ہوئے جاتے ہیں محفوظ رہتے۔

ثانیاً: اپنی قوم کے سوا کسی سے کچھ نہ خریدتے کہ گھر کا نفع ہی میں رہتا، اپنی حرفت و تجارت کو ترقی دیتے کہ کسی چیز میں کسی دوسری قوم کے محتاج نہ رہتے، یہ نہ ہوتا کہ یورپ و

امریکہ والے چھٹانک بھر تانبا کچھ صناعی کی گھڑنت کر کے گھڑی وغیرہ نام رکھ کر کہ آپ کو دے جائیں اور اس کے بدلے پاؤ بھر چاندی آپ سے لے جائیں۔

ثالثاً: بمبئی، کلکتہ، رنگون، مدراس، حیدرآباد وغیرہ کے تونگر مسلمان اپنے بھائی مسلمانوں کیلئے بینک کھولتے، سود شرع نے قطعی حرام فرمایا ہے، مگر اور سو طریقے نفع لینے کے حلال فرمائے ہیں جن کا بیان کتب فقہ میں مفصل ہے اور اس کا ایک نہایت آسان طریقہ "کتاب کفل افتیہ الفاہم" میں چھپ چکا ہے، ان جائز طریقوں پر بھی نفع لینے کہ انہیں بھی فائدہ پہنچتا اور ان کے بھائیوں کی بھی حاجت برآتی اور آئے دن جو مسلمانوں کی جائیدادیں بنیوں کی نذر کو ہوئی چلی جاتی ہے ان سے بھی محفوظ رہتے، اگر بنیوں کی جائیداد ہی لی جاتی مسلمان ہی کے پاس رہتی یہ تو نہ ہوتا کہ مسلمان ننگے اور بنئیے تنگے۔

رابعاً: سب سے زیادہ اہم، سب کی جان، سب کی اصل اعظم وہ دین متین تھا جس کی رسی مضبوط تھامنے نے اگلوں کو ان مدارج عالیہ پر پہنچایا، چار دانگ عالم میں انکی ہیبت کا سکہ بٹھایا، نان شبینہ کے محتاجوں کو

Made them masters of lofty crowns. And abandoning it caused the later generations to fall into such a pit of humiliation. We belong to Allah and to Him we shall return, and there is no power nor strength except in Allah, the Most High, the Most Supreme.

The firm religion is attached to the hem of religious knowledge. Learning religious knowledge and then acting upon it is for those who desire life in both worlds, He informs them. O blind ones! What you consider progress is severe decline; what you consider honor is extreme humiliation.

If Muslims adopt these four things, then God willing, today's situation will improve. This is the answer to your question, but tell me, what is gained from questions and answers when there is no one to act upon them? Observe the state of action:

First: This is the practice that in a domestic settlement, not even a slight reduction in one's claim is acceptable. But in going to court, even if everything is lost, they accept it calmly. Over a small piece of land, both sides squander thousands. Can you change these conditions? "Will you then desist?"[1] (So, will you refrain? - Translator)

Second: The quality is such that first, people from noble families consider craft and trade a flaw. They take pride and honor in doing menial jobs, suffering rebuffs, doing forbidden work, and consuming illicit wealth. And even those who trade, the buyers lack the sense to buy from their own community, even if the price is a bit higher, knowing the profit goes to their own brother. Have you seen the Europeans? Even if local goods are like foreign ones and cheaper, they won't take them and will buy expensive foreign ones instead. On the other hand, the sellers' condition is such that a Hindu takes an anna profit on a rupee, but a Muslim gentleman is not satisfied with less than a quarter (chavanni). And the irony is that the goods are even lighter or worse. The Hindu knows the principles of trade: the lower the profit margin, the more you sell. But the Muslim gentleman wants to extract all profit from a single buyer. Helplessly, buyers are forced to purchase from Hindus. Can you leave these habits? "Will you then desist?"[2] (So, will you refrain? - Translator)

Third: The condition is such that most wealthy people are concerned with their unlawful pleasures. Squandering thousands and millions in dancing, singing, and other acts of indecency or absurdity is considered fame and prestige. Yet, giving a small amount to save the life of a dying brother is unpleasant. Those who learned

business from moneylenders (Banias) and started trading, why would they focus on lawful profit? What concern with religion? What purpose with the commands of Allah and His Messenger? Circumcision made them Muslim, and eating beef maintained their Muslim identity; what more is needed? They feel they neither have to die nor appear before Allah, the One, the Subduer, nor for their deeds...

[1] Al-Quran Al-Karim 91/5 [2] Al-Quran Al-Karim 91/5

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

ऊँचे ताजों का मालिक बनाया। और इसी को छोड़ने ने पिछलों को यूँ ज़िल्लत के कुएँ में गिराया, 'इन्ना लिल्लाहि व इन्ना इलैहि राजिऊन', और अल्लाह जो बहुत ऊँचा और महान है, के अलावा कोई शक्ति या सामर्थ्य नहीं है।

सच्चा दीन धार्मिक ज्ञान के दामन से जुड़ा है, धार्मिक ज्ञान सीखना और फिर उस पर अमल करना, जो अपनी दोनों जहाँ की ज़िंदगी चाहते हैं, वह उन्हें बता देता है। ओ अंधों! जिसे तुम तरक्की समझ रहे हो वह भारी गिरावट है, जिसे तुम इज़्ज़त समझते हो वह घोर ज़िल्लत है।

मुसलमान अगर ये चार बातें अपना लें तो इंशाअल्लाह आज की हालत सुधर सकती है। आपके सवाल का जवाब तो ये है, मगर ये तो बताएं कि सवाल-जवाब से क्या हासिल जब कोई उस पर अमल करने वाला न हो, अमल की हालत मुलाहिज़ा हो:

पहला: अमल की ये हालत है कि घर के फ़ैसले में अपने दावे में ज़रा सी कमी भी मंज़ूर नहीं। और कचहरी जाकर चाहे घर बर्बाद हो जाए, ठंडे दिल से पसंद करते हैं। इंच भर ज़मीन के लिए दोनों तरफ़ से दो-दो हज़ार बर्बाद हो जाते हैं। क्या आप इन हालातों को बदल सकते हैं? "क्या तुम बाज़ आओगे?"[1] (तो क्या तुम बाज़ आए - अनुवाद)

दूसरा: ये कि अव्वल तो खानदानी लोग दस्तकारी और व्यापार को ऐब समझते हैं और ज़िल्लत की नौकरियाँ करने, ठोकरें खाने, हराम काम करने, हराम माल खाने को फ़ख्र और इज़्ज़त समझते हैं। और जो व्यापार करें भी तो खरीदार को इतना एहसास नहीं कि अपनी ही कौम से खरीदें चाहे पैसा ज़्यादा ही सही, कि नफ़ा तो अपने भाई का है। यूरोप वालों को देखा है कि देसी माल चाहे विलायती जैसा और उससे सस्ता भी हो, हरगिज़ नहीं लेंगे और विलायती महँगा खरीद लेंगे। इधर बेचने वालों की ये हालत कि हिंदू आना रुपया नफ़ा ले, मुसलमान साहब चवन्नी से कम पर राज़ी नहीं। और फिर मज़ा ये कि माल भी उससे हल्का बल्कि खराब। हिंदू व्यापार के उसूल जानता है कि जितना कम नफ़ा रखे उतना ही ज़्यादा मिलता है और मुसलमान साहब चाहते हैं कि सारा नफ़ा एक ही खरीदार से वसूल कर लें। मजबूर होकर खरीदार हिंदू से खरीदते हैं। क्या तुम ये आदतें छोड़ सकते हो? "क्या तुम बाज़ आओगे?"[2] (तो क्या तुम बाज़ आए - अनुवाद)

तीसरा: ये हालत कि अक्सर अमीरों को अपनी नाज़ायज़ अय्याशी से काम है, नाच-रंग वगैरह बेशर्मी या बेहुदगी के कामों में हज़ारों लाखों उड़ा दें वो नामवरी है रियासत है, और मरते भाई की जान

बचाने को एक मामूली रकम देना नागवार। जिन्होंने बनियों से सीख कर लेन-देन शुरू किया वो जायज़ नफ़े की तरफ़ तवज्जो क्यों करें, दीन से क्या काम, अल्लाह और रसूल के हुक्मों से क्या ग़रज़, खतने ने उन्हें मुसलमान किया और गाय के गोश्त ने मुसलमानी कायम रखी, इससे ज़्यादा क्या ज़रूरत है, न उन्हें मरना है, न अल्लाह वाहिद-ए-क़हार के सामने जाना है, न अपने आमाल का...

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 91/5 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 91/5

بلند تاجوں کا مالک بنایا۔ اور اسی کے چھوڑنے نے پچھلوں کو یوں چاہ ذلت میں گرایا فانا للہ وانا الیہ راجعون، ولا حول ولاقوۃ الا باللہ العلی العظیم۔

دین متین علم دین کے دامن سے وابستہ ہے، علم دین سیکھنا پھر اسی پر عمل کرنا اپنی دونوں جہاں کی زندگی چاہتے وہ انہیں بتادیتا، اندھو! جسے ترقی سمجھ رہے ہو سخت تنزل ہے، جسے عزت جانتے ہو اشد ذلت ہے،

مسلمان اگر یہ چار باتیں اختیار کریں تو ان شاء اللہ العزیز آج کی حالت سنبھل جاتی ہے، آپ کے سوال کا جواب تو یہ ہے، مگر یہ تو فرمائے کہ سوال وجواب سے حاصل کیا جب کوئی اس پر عمل کرنے والا نہ ہو، عمل کی حالت ملاحظہ ہو:

اول: پر یہ عمل ہے کہ گھر کے فیصلہ میں اپنے دعوے سے کچھ بھی کمی ہو تو منظور نہیں۔ اور کچہری جاکر اگرچہ گھر کی بھی جائے ٹھنڈے دل سے پسند گرہ گرہ بھر زمین پر طرفین سے دو دو ہزار بگڑ جاتے ہیں کیا آپ ان حالتوں کو بدل سکتے ہیں، "فَهَلْ اَنْتُمْ مُّنْتَهُوْنَ"[1] (تو کیا تم باز آئے۔ ت)

دوم: کی یہ کیفیت کہ اول تو خاندانی لوگ حرفت و تجارت کو عیب سمجھتے ہیں اور ذلت کی نوکریاں کرنے، ٹھوکریں کھانے، حرام کام کرنے، حرام مال کھانے کو فخر و عزت، اور جو تجارت کریں بھی تو خریدار کو اتنا حس نہیں کہ اپنی ہی قوم سے خریدیں اگرچہ پیسہ زائد سہی کہ نفع ہے تو اپنی بھائی کا ہے، اہل یوروپ کو دیکھا ہے کہ دیسی مال اگر چہ ولایتی کی مثل اور اس سے ارزاں بھی ہو ہرگز لیں گے اور ولایتی گراں خرید لیں گے۔ ادھر بیچنے والوں کی یہ حالت کہ

ہندو آنہ روپیہ نفع لے، مسلمان صاحب چونی سے کم پر راضی نہیں اور پھر لطف یہ کہ مال بھی اس سے ہلکہ بلکہ خراب، ہندو تجارت کے اصول جانتا ہے کہ جتنا تھوڑا نفع رکھے اتنا ہی زیادہ ملتا ہے اور مسلمان صاحب چاہتے ہیں کہ سارا نفع ایک ہی خریدار سے وصول کر لیں۔ ناچار خریدنے والے مجبور ہو کر ہندو سے خریدتے ہیں۔ کیا تم یہ عادتیں چھوڑ سکتے ہو "فَهَلْ اَنْتُمْ مُّنْتَهُوْنَ"[2] (تو کیا تم باز آئے۔ت)

سوم: کی یہ حالت کہ اکثر امرا کو اپنے ناجائز عیش سے کام ہے، ناچ رنگ وغیرہ بے حیائی یا بہودگی کے کاموں میں ہزاروں لاکھوں اڑا دیں وہ ناموری ہے ریاست ہے، اور مرتے بھائی کی جان بچانے کو ایک خفیف رقم دینا ناگوار، جنھوں نے بنیوں سے سیکھ کر لین دین شروع کیا وہ جائز نفع کی طرف توجہ کیوں کریں، دین سے کیا کام، اللہ و رسول کے احکام سے کیا غرض، ختنہ نے انھیں مسلمان کیا اور گائے کے گوشت نے مسلمانی قائم رکھی اس سے زائد کیا ضرورت ہے، نہ انھیں مرنا ہے، نہ اللہ وحدہ قہار کے حضور جانا، نہ اعمال کا

[1] القرآن الکریم ۹۱/۵ [2] القرآن الکریم ۹۱/۵

...give account, indeed to Allah we belong and to Him we shall return. Then if they ask for twelve annas instead of one and a half rupees, and they do not agree, then poor needy people fall into the hands of banias (moneylenders) and get trapped forever.

Fourth: The situation is unspeakable, that an Entrance pass (matriculate) is considered the absolute provider of sustenance. There, the condition of age limit, the condition of passing, then even if he passes, it is of no use his whole life, nor is there a need for him in a job. In this, he spent his early life, wasted the time of his education, now there is a dispute in passing. Many times they fail and then they go around involved in it. And the beauty of destiny is that most Muslims fail, then if by chance they pass and don't get a job, then they don't know and the meeting also becomes pure humiliation, and gradually the worldly honor they had also vanishes. At least the humiliation of the Sharia is a thousand times more, they say go learn the religion and gain knowledge and then see which time of distinguishing between good and evil comes. The inevitable result is that they consider religion a joke, consider their forefathers uncivilized, wild, ill-mannered, illiterate, unworthy, absurd, senseless, ignorant. Suppose even if wrong progress was achieved by failing, even then it would be a hundred million degrees worse. Will you not give up the blessings of religious knowledge? "Will you then not desist?"[1] (Surah Al-Ma'idah: 91)

These are the reasons, these are the causes. To want a cure for a disease and keep the cause established, if it is not stupidity then what is it? It has humiliated you, made you a laughing stock for other nations. Whatever he did, he did. Those whose eyes were blind until now, they are crying over this upside-down progress. "Alas, our people! We are the community that broke free from the rope of Islam, why have you become coolies? Although true freedom is only in the bondage of this severe humiliation." The living example of which is the current events of the Turks. "There is no power and no strength except by Allah, the High, the Almighty." People of insight should reflect on these reasons. If my opinion is correct, then in every city and town, meetings should be held and Muslims should be made firm on these four points. Then your situation will not change if you complain to others. Don't think that "what has one done?" Each one should think the same as if "I have to do it." Insha'Allah Ta'ala, all will do it. At some places, seeing the melon, the melon also catches color. If God willed, it would become general. At that time, its blessings will be seen. That verse which was recited at the beginning of the speech: "Indeed, Allah will not

change..."[2] (Surah Ar-Ra'd: 11). The rest of the verse is a whip for changing one's own bad behavior towards a good way.

[1] Al-Quran Al-Karim 5/91 [2] Al-Quran Al-Karim 13/11

...हिसाब देना, हम अल्लाह के हैं और हमें उसी की ओर लौटना है। फिर अगर वे डेढ़ के बजाय सवा बारह आने मांगें और वे राज़ी न हों, तो लाचार ज़रूरत मंद बनियों के हत्थे चढ़ते हैं और जाल में फंस जाते हैं और हमेशा के लिए कैद हो जाते हैं।

चौथा: हाल यह है कि बयान से बाहर है कि एंट्रेंस पास करने वाले को ही रिज़्क देने वाला (रोज़ी देने वाला) समझ लिया गया है। वहाँ नौकरी में उम्र की शर्त, पास होने की शर्त, फिर पढ़ाई वह मुफ़ीद (लाभदायक) कि उम्र भर काम न आए, न ही नौकरी में उसकी ज़रूरत पड़े। अपनी शुरुआती उम्र इसी में गँवाई, शिक्षा का समय बर्बाद किया, अब पास होने में झगड़ा है, तीन-तीन बार फेल होते हैं और फिर उसी में लगे रहते हैं। और किस्मत की खूबी यह है कि अक्सर मुसलमान ही फेल किए जाते हैं। फिर अगर भाग्य से पास भी हो गए और नौकरी न मिली, तो पता नहीं और मिलना भी तो कोरी ज़िल्लत है, और धीरे-धीरे जो दुनियावी इज़्ज़त थी वह भी खो दी। जबकि शरीयत के नज़दीक हज़ार बार ज़िल्लत है, कहते हैं कि इल्मे दीन (धार्मिक ज्ञान) सीखो और दीन हासिल करो और देखो कि नेक और बद (अच्छे और बुरे) में तमीज़ (पहचान) करने का कौन सा वक्त आएगा। लाज़मी नतीजा यह होता है कि दीन को मज़ाक समझते हैं, अपने बाप-दादा को जंगली, वहशी, बदतमीज़, गंवार, नालायक, बेहुदा, अह़मक, बे-ख़िरद (मूर्ख) समझने लगते हैं। मान लो अगर गलत प्रगति मिल भी गई तो न होने से करोड़ों दर्जे बदतर हुई। क्या तुम इल्मे दीन की बरकतें तर्क कर दोगे? "तो क्या तुम बाज़ (रुक) न आओगे?"[1] (सूरह अल-माईदा: 91)

ये वजूहात (कारण) हैं, ये अस्बाब (साधन) हैं। बीमारी का इलाज चाहना और सबब (कारण) को कायम रखना हिमाक़त (मूर्खता) नहीं तो और क्या है? इसने तुम्हें ज़लील कर दिया, दूसरी कौमों के लिए हँसी का पात्र बना दिया। उसने जो कुछ किया सो किया, जिनकी आँखें अब तक अंधी थीं, वे इस औंधी तरक्की का रोना रो रहे हैं। "हाय हमारी कौम! हम तो वह कौम थे जो इस्लाम की रस्सी से निकल कर आज़ाद हो गए, तुम क्यों कुली बन गए हो?" हालांकि हकीकी आज़ादी ही इस सख़्त ज़िल्लत की कैद है, जिसकी ज़िंदा मिसाल तुर्कों का ताज़ा वाकया है। "गुनाहों से बचने की ताकत और नेकियाँ करने की तौफीक अल्लाह ही की तरफ से है जो बहुत बुलंद और अज़मत वाला है।" अहल-ए-राय (बुद्धिजीवी) इन वजूहात पर नज़र फरमाएं। अगर मेरा ख्याल सही हो तो हर शहर और कस्बे में जलसे करें और मुसलमानों को इन चार बातों पर कायम कर दें। फिर अगर आपकी हालत न बदले तो दूसरों से शिकायत न करें। यह न सोचें कि "एक के करने से क्या होता है?" हर एक यही

सोचे कि "मुझे करना है।" इंशा अल्लाह तआला सब कर लेंगे। कई जगहों पर खरबूज़े को देखकर खरबूज़ा रंग पकड़ता है। खुदा ने चाहा तो आम भी हो जाएगा। उस वक्त इसकी बरकतें नज़र आएंगी। वही आयत-ए-करीमा जो कलाम के शुरू में पढ़ी गई: "बेशक अल्लाह (किसी कौम की हालत) नहीं बदलता..."[2] (सूरह अर-रअद: 11)। आयत का अगला हिस्सा अपने बुरे रवैये को नेक राह में बदलने का कोड़ा है।

[1] अल-कुरान अल-करीम 5/91 [2] अल-कुरान अल-करीम 13/11

حساب دینا، انا للہ وانا الیہ راجعون۔ پھر سود بھی لیں تو نبیا اگر بارہ آنے مانگے یہ ڈیڑھ سے کم پر راضی نہ ہوں، ناچار حاجتمند بنیوں کے ہتھے چڑھتے ہیں اور جالڈ ادیں ان کی نذر کر بیٹھتے ہیں۔ چہارم: کاحال ناگفتہ بہ ہے کہ انٹر پاس کو رزاق مطلق سمجھا ہے وہاں نوکری میں عمر کی شرط، پاس کی شرط، پھر پڑھائی وہ مفید کہ عمر بھر کام نہ آئے، نہ اس کی نوکری میں اس کی حاجت پڑے، اپنی ابتدائی عمر کہ وہی تعلیم کا زمانہ ہے یوں گنوائی، اب پاس ہونے میں جھگڑا ہے، تین تین بار فیل ہوتے ہیں اور پھر لپٹے چلے جاتے ہیں، اور قسمت کی خوبی کہ مسلمان ہی اکثر فیل کئے جاتے ہیں، پھر تقدیر سے پاس بھی مل گیا تو اب نوکری کا پتا نہیں اور ملی بھی تو صریح ذلت کی، اور رفتہ رفتہ دنیوی عزت کی بھی پائی تو وہ کہ عندالشرع ہزار ذلت، کہتے پھر علم دین سیکھنے اور دین حاصل کرنے اور نیک و بد میں تمیز کرنے کا کون سا وقت آئے گا۔ لاجرم نتیجہ یہ ہوتا ہے کہ دین کو مضحکہ سمجھتے ہیں، اپنے باپ دادا کو جنگلی، وحشی، بے تمیز، گنوار، نالائق، بیہودہ، احمق، بے خرد جاننے لگتے ہیں، بفرض غلط اگر یہ ترقی بھی ہوئی تو نہ ہونے سے کروڑ درجے بدتر ہوئی، کیا تم علم دین کی برکتیں ترک کرو گے، "فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ"[1] (تو کیا تم باز آئےت) یہ وجوہ ہیں یہ اسباب ہیں، مرض کا علاج چاہنا اور سبب کا قائم رکھنا حماقت نہیں تو کیا ہے، اس نے تمہیں ذلیل کر دیا اس نے غیر قوموں کو تم پر ہنسوایا، اس نے اس نے جو کچھ کیا وہ اس نے، اور آنکھوں کے اندھے اب تک اس اوندھی ترقی کا رونا روئے جاتے ہیں، "ہائے قوم وائے قوم یعنی ہم تو اسلام کی رسی گردن سے نکال کر آزاد ہو گئے، تم کیوں قلی بنے ہو" حالانکہ حقیقتیہ آزادی ہی سخت ذلت کی قید ہے جس کی زندہ مثال یہ ترکوں کا تازہ واقعہ ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ اہل الرائے ان وجوہ پر نظر فرمائیں، اگر میرا خیال صحیح ہو تو ہر

شہر وقصبہ میں جلسے کریں اور مسلمانوں کو ان چار باتوں پر قائم کر دیں پھر آپ کی حالت خوبی کی طرف نہ بدلے تو شکایت کیجئے، یہ خیال نہ کیجئے کہ ایک ہمارے کئے کیا ہوتا ہے ہر ایک نے یونہی سمجھا تو کوئی کچھ نہ کرے گا، بلکہ ہر شخص یہی تصور کرے کہ مجھ ہی کو کرنا ہے، یوں ان شاء اللہ تعالیٰ سب کر لیں گے، چند جگہ جاری تو کیجئے پھر خربوزہ کو دیکھ کر خربوزہ رنگ پکڑتا ہے، خدا نے چاہا تو عام بھی ہو جائے گا، اس وقت آپ کو اس کی برکات نظر آئیں گی، وہی آیہ کریمہ کہ ابتداء سخن میں تلاوت ہوئی "اِنَّ اللہَ لَا یُغَیِّرُ"[2] الآیۃ جس طرح برے رویہ کی طرف اپنی حالت بدلنے پر تازیانے ہے یوں ہی نیک روش کی طرف

[1] القرآن الکریم ۵/ ۹۱ [2] القرآن الکریم ۱۳/ ۱۱

Fatawa Razawiyya Volume Fifteen (15)

There is a glad tiding upon change that if you leave your antics, We will change your miserable condition, We will give honor in exchange for humiliation. O our Lord! Open our eyes and guide us on Your favored path for the sake of the sun of the messengers, the moon of Medina, peace and blessings of Allah Almighty be upon him and his family and companions, and grant blessings and grace. Amen!

Well, this status belongs to age, Muslims do not seem to adopt even one of the four things, but instead of the needs for help, thousands of dirges were read, but except for some poor people, the rich and the elite, and even the rulers of the whole world did not take any significant part. Those who could provide military aid, those who could send millions of pounds, they are there and are indifferent, as if they heard nothing. Leave them be, they and their interests know best. Tell your own story, how much donation has been collected on which the claim of sympathy for Islam is based? The expenses of war are somewhat light; the amount of donation that has been sent gets exhausted in more than a day's fighting. Even now, if all the Muslims of India—rich, poor, destitute, and noble—give one month's income from their true faith, then living twelve months on eleven months' income would not be difficult. And if Allah Almighty wills, millions of pounds could be collected. For the university, more than three million have been gathered by cutting the bellies of the poor, and interest is being received on it, the amount of which has already exceeded forty thousand, and even that is not being used. You don't have to give this money from home; send it in the way of Allah, the One, the Subduer. If Islam remains, then not building a university will not cause harm. And if Islam does not remain, then what will a university grant? Rather, we say that it will never be built at that time. The state that will occur then is premature to describe. And suppose if narrow-hearted and stingy hands are not willing to give even this money in such a way, then give all these rupees as a 'Qarz-e-Hasna' (interest-free loan) to the Islamic Sultanate for the survival of Islam. What more can I say? And Allah is sufficient for us, and He is the best Disposer of affairs, and there is no power nor strength except with Allah, the Most High, the Most Great. And Allah Almighty knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is most complete and most perfect.

Written by: His slave, the sinner Ahmad Raza al-Barelvi, may he be forgiven for the sake of Muhammad, the unlettered Prophet, peace and blessings of Allah be upon him. Seal of Dar-ul-Ifta Madrasa Ahle Sunnat-o-Jamaat, Bareilly. Corrected by Ijaz-ur-Razavi. From Kazmi, resident of the court of Data Sahib. The answer is correct, and

Allah Almighty knows best. The answer is correct. Muhammad Raza Khan Qadri, may he be forgiven. The poor Husain Ahmad al-Aashiqi al-Nahwari, may the Almighty Lord forgive him.

परिवर्तन पर खुशखबरी है कि यदि तुम अपनी करतूतें छोड़ दोगे, तो हम तुम्हारी इस दयनीय स्थिति को बदल देंगे, अपमान के बदले सम्मान देंगे। ऐ हमारे रब! हमारी आँखें खोल और हमें अपने पसंदीदा रास्ते पर चला, रसूलो के सूरज, मदीना के चाँद के सदके में, उन पर और उनकी आल और असहाब पर अल्लाह तआला की रहमतें, बरकतें और करम हों। आमीन!

ख़ैर, यह मकाम तो उम्र का है, मुसलमान चार बातों में से एक को भी अपनाते हुए नज़र नहीं आते, लेकिन मदद की ज़रूरतों के बजाय हज़ारों शोक-गीत पढ़े गए, लेकिन कुछ गरीबों के अलावा अमीरों और रईसों, यहाँ तक कि पूरी दुनिया के शासकों ने भी कोई महत्वपूर्ण हिस्सा नहीं लिया। वे जो सैन्य सहायता दे सकते थे, वे जो लाखों पाउंड भेज सकते थे, वे मौजूद हैं और बेपरवाह हैं, जैसे उन्होंने कुछ सुना ही न हो। उन्हें छोड़िए, वे और उनका स्वार्थ जानें। अपनी कहानी सुनाइए, कितना चंदा हुआ है जिस पर इस्लाम की हमदर्दी का दावा है? युद्ध के खर्च कुछ हल्के हैं; जितना चंदा भेजा जा चुका है वह एक दिन की लड़ाई में उससे ज़्यादा खर्च हो जाता है। अब भी अगर पूरे भारत के सभी मुसलमान—अमीर, फ़कीर, गरीब, रईस—अपने सच्चे ईमान से हर व्यक्ति अपनी एक महीने की आमदनी दे दे, तो ग्यारह महीने की आमदनी में बारह महीने गुज़ार लेना कुछ कठिन न होगा। और अल्लाह अज़्ज़-ओ-जल्ल चाहे तो लाखों पाउंड जमा हो जाएं। यूनिवर्सिटी के लिए जो गरीबों का पेट काटकर तीस लाख से ज़्यादा जमा कर लिया गया और उस पर ब्याज मिल रहा है जिसकी मात्रा भी चालीस हज़ार से अधिक हो चुकी है, और वह भी खर्च नहीं हुआ। ये रुपये घर से तो नहीं देने; इसे अल्लाह वाहिद-ए-क़हहार की राह में भेज दीजिए। अगर इस्लाम बाकी है, तो यूनिवर्सिटी न बनना कोई नुकसान नहीं पहुँचाएगा। और अगर इस्लाम ही न रहा तो यूनिवर्सिटी क्या बख्शवाएगी? बल्कि हम कह देते हैं कि वह उस वक्त हरगिज़-हरगिज़ बन भी न सकेगी। उस वक्त जो हालत होगी उसका बयान समय से पहले है। और मान लीजिए कि अगर तंगदिल और कंजूस हाथ इस तरह भी पैसा देने को तैयार न हों, तो ये सारे रुपये इस्लामी सल्तनत को इस्लाम के अस्तित्व के लिए 'कर्ज़-ए-हसना' (ब्याज मुक्त ऋण) के रूप में ही दे दीजिए। और ज़्यादा क्या कहूँ, और अल्लाह हमारे लिए काफी है और वह बेहतरीन कारसाज़ है, और अल्लाह बुलन्द व अज़मत वाले के सिवा न कोई ताकत है और न कुव्वत। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है और उसका इल्म, उसकी शान बुलन्द हो, सबसे कामिल और हिकमत वाला है।

लिखा है: उसके गुनहगार बन्दे अहमद रज़ा बरेलवी ने, अल्लाह उन्हें नबी-ए-उम्मी मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सदके माफ़ फरमाए। मुहर दारुल इफ़्ता मदरसा अहले सुन्नत व जमाअत, बरेली। संशोधित: एजाज़-उर-रज़वी। काज़मी की ओर से, दाता साहब के दरबार के निवासी। जवाब सही है और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। जवाब सही है। मुहम्मद रज़ा खान कादरी, अल्लाह उन्हें माफ़ फरमाए। फ़कीर हुसैन अहमद अल-आशिकी अल-नहवारी, अल्लाह कवी उन्हें माफ़ फरमाए।

पृष्ठ 148 का 742

تبدیلی پر بشارت ہے کہ اپنے کرتب چھوڑوگے تو ہم تمھاری اس ردی حالت کو بدل دیں گے، ذلت کے بدلے عزت دینگے، اے رب ہمارے! ہماری آنکھیں کھول اور اپنے پسندیدہ راستہ پر چلا صدقہ رسولوں کے سورج مدینہ کے چاند کا، صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وعلی آلہ و صحبہ وبارک و کرم آمین!

خیر یہ مرتبہ تو عمر کا ہے، مسلمانوں چار باتوں میں سے ایک کو بھی اختیار کرتے نہیں معلوم ہوتے، مگر ضروریات امداد ترک کی نسبت کہنے مرثیے ہزاروں پڑھے گئے مگر سوا بعض غرباء کے امراء ورؤسا بلکہ دنیا بھر کے والیان ملک نے بھی کوئی قابل قدر حصہ لیا وہ جو فوجی مدد دے سکتے تھے وہ جولاکھ پونڈ بھیج سکتے تھے وہ ہیں اور بے پروائی، گویا انھوں نے کچھ سنا ہی نہیں۔ انھیں جانے دیجئے، وہ جانیں اور ان کی مصلحت، آپ بیتی کہئے، کتنا چندہ ہوا ہے جس پر ہمدردی اسلام کا دعوی ہے، مصارف جنگ کچھ ایسے ہلکے ہیں، جتنا چندہ جاچکا ہے ایک دن کی لڑائی میں اس سے زیادہ اڑ جاتا ہے، اب بھی اگر تمام ہندوستان کے جملہ مسلمان امیر فقیر غریب رئیس اپنے سچے ایمان سے ہر شخص اپنے ایک مہینہ کی آمدنی دے دے تو گیارہ مہینہ کی آمدنی میں بارہ مہینہ گزر کر لینا کچھ دشوار نہ ہو۔ اور اللہ عزوجل چاہے تو لاکھوں پونڈ جمع ہو جائیں، یونیورسٹی کے لئے جو غریبوں کے پیٹ کاٹ کر تیس لاکھ سے زیادہ جوڑ لیا اور اس پر سود مل رہا ہے کہ اس کی مقدار بھی چالیس ہزار سے زائد سے زائد ہو چکی ہے، اور وہ بنی بھی نہیں یہ روپے تو گھر سے دینا نہیں اس کو اللہ وحدہ قہار کی راہ بھیج دیجئے، اسلام باقی ہے تو یونیورسٹی نہ بننا ضرر نہ دے گا۔ اور اسلام نہ رہا تو یونیورسٹی کیا بخشوالے گا، بلکہ ہم کہہ دیتے ہیں کہ وہ اس وقت ہر گز ہرگز بن بھی نہ سکےگی اس وقت جوگت ہوگی اس کا بیان پیش

از وقت ہے اور بالفرض تنگ دل اور بخیل ہاتھ پر ایامال بھی یوں دینے کو نہ ہو تو یہ تمام و کمال روپے سلطنت اسلام کو بقائے اسلام کے لئے بطور قرض حسن ہی دیجئے، اور زیادہ کیا کہوں، وحسبنا اللہ ونعم الوکیل ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔

کتب عبدہ المذنب احمد رضا البریلوی عفی عنہ بمحمد ن النبی الامي صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم مہر دار الافتاء مدرسہ اہلسنت و جماعت بریلی۔ تصحیح کردہ اعجاز الرضوی۔ از کاظمی مقیم در بار داتا صاحب صح الجواب واللہ تعالٰی اعلم۔ الجواب صحیح محمد رضا خان قادری عفی عنہ فقیر حسین احمد العاشقی النھواری عفی عنہ المولٰی القوی

Fatawa Razawiyya Volume 15

The respondent has answered correctly, may Allah reward and recompense him. (The respondent provided a correct answer; may Allah Almighty grant the respondent reward and recompense. - T) The humble Mustafa Raza Al-Qadri Al-Noori, may Allah forgive him and his parents. The answer is correct, and Allah Almighty knows best the right way. (The answer is correct, and Allah Almighty knows best. - T) The humble Amjad Ali Al-A'zami Al-Radhawi, may Allah forgive him. And I am among the witnesses to that. (And I am a witness to the correctness of this reference. - T) The humble Nawab Mirza Radhawi Barelwi, may Allah the Powerful forgive him. Question 16: Asked by Akhtar Hussain, student of Madrasa Manzar-ul-Islam, Muhallah Saudagaran, Bareilly. 22 Safar 1339 AH. What do the scholars of religion say in this matter: A person passed by another and told him that the prayer is about to start and the congregation is ready. He replied, "I send curses upon those who pray." When this was mentioned to a third person and people said this is a statement of disbelief (kufr), he said such things do not lead to disbelief, even though this person is sane and an adult. What is the ruling regarding this person? Explain and you shall be rewarded.

The Answer: By saying this, that person became a disbeliever (kafir), his wife is out of his marriage contract (nikah), and this third person should also recite the Declaration of Faith (Kalima of Islam) anew and perform his marriage again with his wife after that. And Allah Almighty knows best.

Page 149 of 742

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

मुजीब (उत्तर देने वाले) ने सही जवाब दिया है, अल्लाह ताला मुजीब को जज़ा और सवाब अता फरमाए। (मुजीब ने जवाब दुरुस्त दिया है; अल्लाह तआला मुजीब को बदला और पुण्य प्रदान करे। - त) फ़क़ीर मुस्तफ़ा रज़ा अल-क़ादरी अल-नूरी, अल्लाह उसे और उसके माता-पिता को क्षमा करे। जवाब सही है और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानने वाला है। (जवाब सही है और अल्लाह तआला ही बेहतर जानने वाला है। - त) फ़क़ीर अमजद अली अल-आज़मी अल-रज़वी, अल्लाह उसे माफ़ करे। और मैं इस पर गवाहों में से हूँ। (और मैं इस संदर्भ के सही होने पर गवाह हूँ। - त) फ़क़ीर नवाब मिर्ज़ा रज़वी बरेलवी, शक्तिशाली अल्लाह उसे माफ़ करे। मसला 16: पूछताछकर्ता अख्तर हुसैन, छात्र मदरसा मंज़र-उल-इस्लाम, मोहल्ला सौदागरन बरेली। 22 सफ़र 1339 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: एक व्यक्ति सामने से गुज़रा, उसने दूसरे से कहा कि नमाज़ का समय हो गया है और जमाअत तैयार है, उसने कहा कि मैं नमाज़ पढ़ने वालों पर लानत भेजता हूँ, जब यह ज़िक्र तीसरे व्यक्ति के सामने हुआ और लोगों ने कहा कि यह कुफ्र (अविश्वास) का शब्द है, तो उसने कहा कि ऐसी बातों से कुफ्र लागू नहीं होता, जबकि यह व्यक्ति समझदार और वयस्क है। इस व्यक्ति के बारे में क्या हुक्म है? बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा।

जवाब: यह कहने से वह व्यक्ति काफिर हो गया, उसकी पत्नी निकाह (विवाह) से बाहर हो गई, और इस तीसरे व्यक्ति को भी नए सिरे से इस्लाम का कलमा पढ़ना चाहिए और उसके बाद अपनी पत्नी से फिर से निकाह करना चाहिए। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

पेज 149 का 742

اصاب المجیب جزاہ اللہ جزاء و یثیب (مجیب نے جواب درست دیا ہے اللہ تعالٰی مجیب کو جزا و ثواب عطا فرمائے۔ت) فقیر مصطفٰی رضا القادری النوری غفرلہ ولوالدیہ صح الجواب واللہ تعالٰی اعلم بالصواب (جواب صحیح ہے اور اللہ تعالٰی بہتر جانے والا ہے۔ت) فقیر امجد علی الاعظمی الرضوی عفی عنہ وانا علی ذلک من الشاھدین (اور میں اس حوالے کے صحیح ہونے پر گواہ ہوں۔ ت) فقیر نواب مرزارضوی بریلوی عفی عنہ المولی القوی مسئلہ ۱۶: مسئولہ اختر حسین طالب علم مدرسہ منظر الاسلام محلہ سوداگران بریلی ۲۲ صفر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص سامنے سے گزرا دوسرے سے کہا صلوٰۃ ہو گئی اور جماعت تیار ہے، اس نے کہا نماز پڑھنے والے پر لعنت بھیجتا ہوں، جب یہ ذکر ایک تیسرے شخص کے سامنے ہوا اور لوگوں نے کہا یہ کلمہ کفر ہے، تو اس نے کہا ایسی باتوں سے کفر نہیں عائد ہوا کرتا حالانکہ یہ شخص عاقل بالغ ہے اس شخص کا کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: اس کہنے سے وہ شخص کافر ہو گیا، اس کی عورت نکاح سے نکل گئی، اور یہ تیسرا بھی نئے سرے سے کلمہ اسلام پڑھے اور اپنی عورت سے اس کے بعد نکاح کرے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

Volume 15 Fatawa Razawiyya

Problem 71: From the city, Mohalla Saudagran, asked by Syed Aziz Ahmad Sahib - 7 Rabi' al-Awwal 1339 AH What do the scholars of religion and supporters of the firm Sharia say on this issue: Zaid actually sold a house for two hundred rupees, but had a sale deed written for two hundred and fifty rupees. At the time of registration, before the official, he received two hundred rupees and made a false confession of having received the remaining fifty rupees prior to this. In this regard, he presented the testimony of Amr. Despite knowing well that the house was actually sold for two hundred rupees and no amount of fifty rupees had been received by Zaid before this, Amr testified that the house was indeed sold for two hundred and fifty rupees and fifty rupees had already been received by Zaid. When people told Amr that he had given false testimony, Amr replied, "Who speaks the truth in court? Everyone who goes there speaks lies. If I told a lie, what wrong did I do?" Now the question is, Amr often leads the prayers (Imamat); in such a situation, is Amr's leadership in prayer permissible or impermissible?

Answer: In the situation asked, his leading the prayers is impermissible. Firstly, he gave false testimony, and it is stated in the Hadith: "Listen carefully, listen carefully! False testimony has been placed equal to worshipping idols. Listen carefully, listen carefully! False testimony has been placed equal to worshipping idols. Listen carefully, listen carefully! False testimony has been placed equal to worshipping idols[1]." In another Hadith, it is stated: "The feet of a false witness shall not move [from their place] until Allah makes the Fire of Hell mandatory for him[2]." A false witness is not even able to move his feet from there before Allah Almighty makes the fire of Hell mandatory for him.

[1] Sunan Abi Dawood, Kitab al-Qada, Bab fi Shahadat al-Zur, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/150; Sunan Ibn Majah, Abwab al-Shahadat, Bab Shahadat al-Zur, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 371. [2] Sunan Ibn Majah, Abwab al-Shahadat, Bab Shahadat al-Zur, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 371.

जिल्द पंद्रहवीं (15) फ़तावा रज़विया

मसला 71: शहर मोहल्ला सौदागरान से, प्रेषक सैयद अज़ीज़ अहमद साहब - 7 रबीउल अव्वल 1339 हिजरी धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के समर्थक इस मसले में क्या कहते हैं कि ज़ैद ने वास्तव में एक घर दो सौ रुपये में बेचा, लेकिन विक्रय विलेख (बैनामा) ढाई सौ रुपये का लिखवाया और रजिस्ट्री के समय अधिकारी के सामने दो सौ रुपये प्राप्त किए, और शेष पचास रुपये इससे पहले प्राप्त करने का झूठा इकबाल (स्वीकारोक्ति) किया और इस बारे में अम्र की गवाही पेश की। अम्र ने यह भली-भांति जानते हुए भी कि घर वास्तव में दो सौ रुपये में बेचा गया है और पचास रुपये की कोई राशि इससे पहले ज़ैद को प्राप्त नहीं हुई है, यह गवाही दी कि घर वास्तव में ढाई सौ रुपये में बेचा गया है और पचास रुपये ज़ैद को पहले ही प्राप्त हो चुके हैं। जब लोगों ने अम्र से कहा कि तुमने झूठी गवाही दी है, तो अम्र ने उत्तर दिया, "कचहरी में कौन सच बोलता है? जितने भी जाते हैं, सब झूठ ही बोलते हैं। अगर मैंने झूठ बोला तो क्या बुरा किया?" अब सवाल यह है कि अम्र अक्सर नमाज़ में इमामत (नेतृत्व) भी करता है, तो ऐसी स्थिति में अम्र की इमामत जायज़ है या नाजायज़?

उत्तर: पूछी गई स्थिति में उसकी इमामत नाजायज़ है। एक तो उसने झूठी गवाही दी, और हदीस में फ़रमाया गया है: "सुन लो, सुन लो! झूठी गवाही बुतों (मूर्तियों) की पूजा के बराबर रखी गई है। सुन लो, सुन लो! झूठी गवाही बुतों की पूजा के बराबर रखी गई है। सुन लो, सुन लो! झूठी गवाही बुतों की पूजा के बराबर रखी गई है[1]।" दूसरी हदीस में फ़रमाया गया है: "झूठी गवाही देने वाले के पैर (वहां से) नहीं हटेंगे जब तक कि अल्लाह उसके लिए जहन्नुम की आग वाजिब न कर दे[2]।" झूठी गवाही देने वाला वहां से कदम भी नहीं हटा पाता कि अल्लाह तआला उसके लिए जहन्नुम की आग वाजिब फरमा देता है।

1. सुनन अबू दाऊद, किताबुल क़ज़ा, बाब फी शहादत अल-ज़ूर, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/150; सुनन इब्न माजा, अबवाबुश शहादात, बाब शहादत अल-ज़ूर, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 371।
2. सुनन इब्न माजा, अबवाबुश शहादात, बाब शहादत अल-ज़ूर, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 371।

पेज 150/742

مسئلہ ۷۱: از شہر محلہ سوداگران مسئولہ سید عزیز احمد صاحب ۷ ربیع الاول ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و حامی شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید نے ایک مکان در حقیقت دو سو روپیہ کو بیع کیا مگر بیعنامہ ڈھائی سو روپیہ کا لکھایا اور رجسٹری کے وقت حاکم کے سامنے دو سو روپیہ وصول پائے، باقی پچاس روپیہ اس سے قبل وصول پانے کا جھوٹا اقبال کیا اور اس بارے میں عمرو کی شہادت پیش کی، عمرو نے باوجود اس کے کہ اس امر کا اچھی طرح علم تھا کہ مکان حقیقت میں دو سو روپیہ کو بیع کیا گیا ہے اور کوئی رقم پچاس روپے کی اس سے قبل زید کو وصول نہیں ہوئی ہے اس امر کی شہادت دی کہ مکان واقعی ڈھائی سو روپے کو بیع کیا گیا ہے اور پچاس روپے زید کو اس سے قبل وصول ہوچکے ہیں، جب لوگوں نے عمرو سے کہا کہ تم نے جھوٹی شہادت دی، عمرو نے اس کا جواب دیا کہ کچہری میں کون سچ کہتا ہے جتنے جاتے ہیں سب جھوٹ ہی کہا کرتے ہیں اگر میں نے جھوٹ کہا تو کیا برا کیا، اب سوال یہ ہے کہ عمر و اکثر اوقات نماز میں امامت بھی کرتا ہے تو ایسی حالت میں عمرو کی امامت نماز میں جائز ہے یا نا جائز؟

الجواب: صورت مستفسرہ میں اس کی امامت ناجائز ہے، ایک تو اس نے جھوٹی گواہی دی اور حدیث میں فرمایا: " سن لو سن لو جھوٹی گواہی بتوں کے پوجنے کے برابر رکھی گئی، سن لو سن لو جھوٹی گواہی بتوں کے پوجنے کے برابر رکھی گئی، سن لو سن لو جھوٹی گواہی بتوں کے پوجنے کے برابر رکھی گئی۱۔" دوسری حدیث میں فرمایا: لن تزول قدما شاھد الزور حتی یوجب اللہ لہ النار۲۔ جھوٹی گواہی دینے والا وہاں سے قدم ہٹانے نہیں پاتا کہ اللہ تعالیٰ اس کے لئے نار جہنم واجب فرماتا ہے۔

۱ سنن ابوداؤد کتاب القضاء باب فی شهادت الزور آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۱۵۰، سنن ابن ماجه ابواب الشهادات باب شهادت الزور ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۳۷۱ ۲ سنن ابن ماجه ابواب الشهادات باب شهادة الزور ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۳۷۱

Fatawa Rizvia Volume 15

Up to this point, it was a major sin (Gunah-e-Kabira) which is sufficient for a person's destruction and ruin. Furthermore, his statement "What's wrong if I lied?" is an explicit word of disbelief (Kufr). It is mandatory for him to renew his Islam, and if he has a wife, then after entering Islam anew, it is necessary to renew the marriage with her. And Allah Almighty knows best.

Problem 18: From Shamsabad village, Campbellpur district, Punjab, submitted by Maulvi Ghulam Rabbani Sahib, 10 Jumada al-Thani 1339 AH.

A Sunni Hanafi scholar said in his sermon that Allah Almighty sent down one hundred and four books. The detail of this is that in all of them, the Lord said: "Obey Allah and obey the Messenger" [Al-Quran 4:59] etc. (And obey Allah Almighty and obey the Messenger. - Translation) O Muslims! I give you an example to make you understand, then you reflect on how much the strength of faith has weakened. See, when a ruler's peon brings a summons, how much fear there is, even though the ruler is a servant like you and me, the summons is a piece of paper worth half a penny with ordinary content, and the peon is an employee earning five or six rupees. Yet, the situation is such that out of fear, people go into hiding; they are forced to accept it, followed by searching for a lawyer and spending money, and so on and so forth. And the command of Allah Almighty, the Most Wise of all judges, who can turn things upside down in a moment, i.e., the Holy and Sacred Quran, on every letter of which there is a promise of ten or twenty rewards, was brought by the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, for whose sake the earth and sky were created. Now tell me, to what extent do we Muslims fulfill the command of this Most Wise Judge and this Holy Quran and His Messenger? We listen to sermons constantly but do not act, etc. On this, another scholar said that calling the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) a peon, or giving an example with it, or comparing him to it, in all three cases is disbelief (Kufr), and the speaker is a slanderer whose repentance will not be accepted. Now the request is, is this a 'Tashbeeh' (comparison) or 'Tamtheel' (allegory)? Please explain the difference between examples thoroughly. Although this question is short, it is very important and necessary because a great mischief and disorder is breaking out. Clarify it and you shall be rewarded.

The Answer: God forbid (Hasha Lillah), there is neither 'Tashbeeh' nor 'Tamtheel' in this, nor is there even the slightest hint of insult, God forbid. This is merely to rebuke and reprimand people.

1. Al-Quran Al-Kareem 4/59 Page 151 of 742

फ़तावा रिज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

यहाँ तक तो गुनाह-ए-कबीरा ही था जो आदमी की हलाकत और बर्बादी के लिए काफ़ी है, आगे उसका यह कहना कि "मैंने झूठ बोला तो क्या बुरा किया" स्पष्ट रूप से कुफ़्र (अविश्वास) का शब्द है। उस पर अनिवार्य है कि इस्लाम का नवीनीकरण (तजदीद-ए-इस्लाम) करे और यदि उसकी पत्नी है, तो नए सिरे से इस्लाम लाने के बाद उससे निकाह का नवीनीकरण (तजदीद-ए-निकाह) अनिवार्य है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 18: ग्राम शमसाबाद, जिला कैंपबेलपुर, पंजाब, प्रेषित: मौलवी गुलाम रब्बानी साहब, 10 जमादी-उल-आख़िर 1339 हिजरी।

एक सुन्नी हनफ़ी विद्वान ने अपने प्रवचन (वाज़) में कहा कि अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ने एक सौ चार किताबें उतारीं। इसका विवरण यह है कि सब में परवरदिगार ने फ़रमाया: "अल्लाह की आज्ञा का पालन करो और रसूल की आज्ञा का पालन करो" (अल-कुरान 4:59) इत्यादि। (और अल्लाह तआला की आज्ञा मानो और रसूल की आज्ञा मानो। - अनुवाद) ऐ मुसलमानों! आप लोगों को समझाने के लिए एक उदाहरण देता हूँ, उसके बाद आप लोग विचार करें कि ईमान की शक्ति में कितनी कमज़ोरी आ गई है। देखो, जब किसी शासक का चपरासी सम्मन लेकर आता है, तो उसका कितना भय होता है, हालाँकि शासक आप और हम जैसा ही एक बंदा (मनुष्य) है, सम्मन आधे पैसे का काग़ज़ है जिसमें सामान्य विषय होता है, चपरासी पाँच-छह रुपये का कर्मचारी होता है, फिर भी यह स्थिति होती है कि लोग डर के मारे छिप जाते हैं, विवश होकर उसे लेना ही पड़ता है, उसके बाद वकील की तलाश और रुपयों का ख़र्च, और इसी तरह। और अल्लाह तआला, जो सबसे बड़ा न्यायकर्ता (अकमुल हकीमीन) है और जो पल भर में सब कुछ उलट-पुलट कर सकता है, उसका आज्ञापत्र यानी पवित्र और पावन क़ुरान, जिसके एक-एक अक्षर पर दस-बीस नेकियाँ देने का वादा है, उसे अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) लेकर आए, जिनकी खातिर ज़मीन और आसमान पैदा हुए। अब बताओ कि हम सब मुसलमान लोग उस सबसे बड़े न्यायकर्ता और इस पवित्र क़ुरान और उसके रसूल के फ़रमान पर कहाँ तक अमल करते हैं? हमेशा वाज़ सुनते हैं पर अमल नहीं करते इत्यादि। इस पर एक दूसरे विद्वान ने कहा कि हज़रत (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) को चपरासी कहना, या उससे उदाहरण देना, या उससे उपमा देना, तीनों स्थितियों में कुफ़्र है, और कहने वाला गुस्ताख (साबी) है, उसकी तौबा स्वीकार नहीं होगी। अब निवेदन है कि क्या यह तश्बीह (उपमा) है या तमसील (दृष्टांत)? उदाहरणों के अंतर को पूरी तरह से स्पष्ट फ़रमाएँ। यह सवाल यद्यपि

संक्षिप्त है लेकिन बहुत महत्वपूर्ण और आवश्यक है, जिसके कारण एक बड़ा फ़ितना और फ़साद खड़ा हो रहा है। इसे स्पष्ट करें, आप पुण्याधिकारी होंगे।

उत्तर: खुदा न करे (हाशा लिल्लाह), इसमें न तो तश्बीह है और न ही तमसील, और न ही अल्लाह की पनाह (मुआज़अल्लाह) अपमान की कोई गंध है। यह तो लोगों को डाँटने-फटकारने के लिए है।

1. अल-कुरान अल-करीम 4/59 पेज 151 ऑफ़ 742

یہاں تک تو گناہِ کبیرہ ہی تھا جو آدمی کی ہلاکت وبربادی کو بس ہے آگے اس کا کہنا کہ "میں نے جھوٹ بولا تو کیا برا کیا" صریح کلمۂ کفر ہے، اس پر لازم ہے کہ تجدیدِ اسلام کرے اور اگر عورت رکھتا ہے تو از سرِ نو اسلام لانے کے بعد اس سے تجدیدِ نکاح ضرور ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۸: از موضع شمس آباد ضلع کیمبل پور پنجاب مسئولہ مولوی غلام ربانی صاحب ۱۰ جمادی الآخر ۱۳۳۹ھ

ایک عالم سنی حنفی المذہب نے اپنے وعظ میں کہا کہ اللہ عزوجل نے ایک سو چار کتاب نازل فرمائیں، اس کی تفصیل یہ ہے کہ سب میں پروردگار نے فرمایا: "اَطِیْعُوا اللّٰہَ وَ اَطِیْعُوا الرَّسُوْلَ" ۱ الخ (اور اطاعت کرو اللہ تعالٰی کی اور اطاعت کرو رسول کی۔ ت) اے مسلمانو! آپ لوگوں کو سمجھانے کے لئے ایک مثال دیتا ہوں اس کے بعد آپ لوگ خیال کریں کہ قوتِ ایمانی میں کہاں تک ضعف ہو گیا ہے، دیکھو کسی حاکم کا چپراسی سمن لے کر آتا ہے تو اس کا کس قدر خوف ہوتا ہے حالانکہ حاکم ایک بندہ مثلِ ماہ و شما، شمن پیسہ آدھے پیسہ کا کاغذ جس میں معمولی مضمون ہوتا ہے، چپراسی پانچ چھ روپے کا ملازم ہوتا ہے، مگر یہ حالت ہوتی ہے کہ اس کے خوف کے مارے لوگ روپوش ہو جاتے ہیں، لاچاری سے لینا ہی پڑتا ہے بعدہ وکیل کی تلاش اور روپے کا صرف کرنا وکذا و کذا، اور اللہ تعالٰی احکم الحاکمین کہ دم بھر میں تہ وبالا کرسکتا ہے اس کا حکمنامہ یعنی قرآن پاک و مقدس کہ جس کے ایک ایک حرف پر دس بیس تیکھیاں کا وعدہ ہے وہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لائے کہ جن کی خاطر زمین وآسمان پیدا ہوا، اب بتاؤ کہ اس احکم الحاکمین اور اس قرآن مجید اور اس کے رسول کا فرمان ہم سب مسلمان لوگ کہاں تک بجالاتے ہیں ہمیشہ وعظ سنتے ہیں عمل نہیں کرتے الخ، اس پر دوسرے ایک عالم نے کہا کہ حضرت صلی اللہ

تعالیٰ علیہ وسلم کو چپراسی کہنا دین کا، یا اس سے مثال دینا، یا اس سے تشبیہ، تینوں صورتوں میں کفر ہے، اور کہنے والا سابی ہے اس کی توبہ قبول نہ ہوگی اب عرض ہے کہ یہ تشبیہ ہے یا تمثیل، اور مثال کا فرق پورے طور سے بیان فرمائیے یہ سوال اگرچہ کوتاہ ہے مگر بڑا اہم اور ضروری ہے جس کے سبب سے ایک بڑا فتنہ وفساد برپا ہو رہا ہے، بینوا توجروا

الجواب: حاش للہ اس میں نہ تشبیہ ہے نہ تمثیل، نہ اصلاً معاذ اللہ توہین کی بو، یہ تو لوگوں کی زجر وتوبیخ ہے

Fatawa Razawiyyah Volume (15)

If a lowly decree of a lowly ruler is brought by a lowly peon, your condition is like this; but when the dear, great, glorious, and noble decree of the King of Kings, the One, the Overpowering, Majestic and Exalted, is brought by the Most Respected of Muslims, the Most Generous of Beloveds, peace and blessings of Allah Almighty be upon him, you do not care for it. From this, you can gauge the state of your strength of faith. Its example is the saying of the Prophet, the Bearer of Glad Tidings and the Warner, peace and blessings of Allah Almighty be upon him, as recorded in Sahih Bukhari from Abu Hurairah, may Allah be pleased with him:

| (Arabic) Wal-ladhi nafsi bi-yadihi law ya'lamu ahaduhum annahu yajidu 'arqan saminan aw mirmātayn hasanatayn la-shahida al-'isha. 1 | By Him in Whose hand is my soul, if any of them knew that he would find a fat bone with some meat left on it, or two good trotters (in which there is a stickiness of meat in the clefts), he would certainly attend the Isha prayer. |

And Tabarani narrated in al-Mu'jam al-Awsat with a correct chain of narration from Anas, may Allah be pleased with him, that the Holy Prophet, peace and blessings of Allah Almighty be upon him, said:

| (Arabic) Law anna rajulan da'a an-nāsa ilā 'arqin aw mirmātayn la-ajābūhu wa hum yud'awna ilā hādhihi as-salāti fī jamā'atin falā ya'tūnahā. 2 | If a person were to invite people to a thin bone with meat on it or to two trotters, they would surely respond; but when they are called to this prayer in congregation, they do not come. |

Does this, God forbid, mean comparing divine reward and pleasure to a worthless bone or two trotters? Far from it! Rather, it is a condemnation of their state and a reprimand, showing that they run for such a despicable thing but do not care for such a great matter. Imam Badr al-Din Mahmud al-Ayni writes under this same Hadith in 'Umdat al-Qari Sharh Sahih Bukhari':

| (Arabic) Al-ma'nā law 'alima annahu law hadara salāt al-'isha la-wajada naf'an dunyawiyyan wa in kāna khasīsan haqīran la-hadarahā li-qusūri himmatihi wa lā yahduruhā limā lahā min al-ujūri wal-mathūbāt (ay al-'uqbā wa na'īmihā). 3 | The meaning is: if they knew that by attending the Isha prayer they would gain a worldly benefit, even if it were small and insignificant, they would attend because of their low

aspirations. But they do not attend for what it contains of rewards and compensations (i.e., the Hereafter and its blessings). (T) |

1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Ahkam, Bab Ikhraj al-Khusum wa Ahl al-Rayb, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/1072
2. Al-Mu'jam al-Awsat lil-Tabarani, Hadith Anas bin Malik, 8782, Maktabat al-Ma'arif, Riyadh, 3/366
3. 'Umdat al-Qari Sharh al-Bukhari, Kitab al-Ahkam, Bab Ikhraj al-Khusum etc., Idarat al-Tiba'ah al-Muniriyyah, Beirut, 24/283

कि एक ज़लील हाकिम का ज़लील फ़रमान ज़लील चपरासी लाए तो उस पर तुम्हारी यह हालत होती है और मलिक-उल-मुलूक वाहिद क़हार जल्ला व आला का अज़ीज़ व अज़ीम व जलील व करीम फ़रमान एअज़-उल-मुस्लिमीन अकरम-उल-महबूबीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम लेकर तशरीफ़ लाए उसकी परवाह नहीं करते, इससे अपनी क़ुवते ईमानी के हाल का अंदाज़ा कर सकते हो, इसकी नज़ीर हुज़ूर बशीर व नज़ीर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का इरशाद है कि सहीह बुखारी में अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से है:

| (अरबी) वल्लज़ी नफ़्सी बियदिही लौ यालमु अहदुहुम अन्नहु यजीदु अर्क़न समीनन औ मिर्मातयनि हसनतयनि ल-शहिदल 'इशा। 1 | क़सम है उसकी जिसके क़ब्ज़-ए-क़ुदरत में मेरी जान है, अगर उनमें से किसी को यह मालूम होता कि कोई फ़र्बा हड्डी जिस पर गोश्त का ख़फ़ीफ़ (हल्का) हिस्सा लिपटा रह गया हो या बकरी के अच्छे दो खुर मिलेंगे (जिनके शिगाफ़ में गोश्त का लगाव होता है) तो ज़रूर नमाज़-ए-ईशा में हाज़िर होता। |

और तबरानी ने मुअजम औसत में सनद सहीह के साथ अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत की कि हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया:

| (अरबी) लौ अन्ना र्जुलन दअन नासा इला अर्क़िन औ मिर्मातयनि ल-अजाबूहु व हुम युदऔना इला हाज़िहिस्सलाति फी जमाअतिन फ़ला यातूनहा। 2 | अगर कोई शख़्स लोगों को पतला गोश्त लिपटी हुई हड्डी या दो खुरों की दावत दे तो ज़रूर जाएंगे और इस नमाज़ की जमाअत को बुलाए जाते हैं तो नहीं आते। |

क्या माज़अल्लाह यह सवाब व रज़ा-ए-इलाही को दो कौड़ी की हड्डी या दो खुरों से तशबीह है? हाशा बल्कि उनके हाल की तक़बीह (बुराई) और उन पर ज़ज्र व तौबीह (डांट-डपट) है कि ऐसी हक़ीर चीज़ के लिए तो दौड़ते हैं और ऐसी अज़ीम शय की परवाह नहीं करते, इमाम बद्र-उद्दीन महमूद ऐनी उम्दतुल क़ारी शरह सहीह बुखारी में इसी हदीस के नीचे फ़रमाते हैं:

| (अरबी) अल-माना लौ आलिमा अन्नहु लौ हज़रा सलातुल 'इशा ल-वजदा नफ़अन दुनयविय्यन व इन काना ख़सीसन हक़ीरन ल-हज़रहा लिक़ुसूरी हिम्मतिही व ला यहदुरुहा लिमा लहा मिनल उजूरी वल मसूबात (अय-इल-उक़्बा व नईमिहा)। 3 | मफ़हूम यह है कि अगर उन्हें यह इल्म हो कि नमाज़ पर आने से दुनियावी नफ़ा (फ़ायदा) हो अगरचे वह हक़ीर व ख़सीस (तुच्छ) हो, वह तब भी आएंगे क्योंकि

उनकी मंज़िल दुनिया है और उसके लिए न हाज़िर होंगे जिसमें उनके लिए उ़क़्बी (आख़िरत) और उसके इनामात हैं। (त) |

1. सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-अहकाम, बाब इ़ख़राज अल-ख़ुसूम व अहल अल-रयब, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 2/1072
2. अल-मुअजम अल-औसत लित-तबरानी, हदीस अनस बिन मलिक, 8782, मकतबत अल-मआरिफ़, रियाद, 3/366
3. उम्दतुल क़ारी शरह अल-बुख़ारी, किताब अल-अहकाम, बाब इ़ख़राज अल-ख़ुसूम इत्यादि, इदारत अल-तिबाअह अल-मुनीरिय्याह, बेरुत, 24/283

کہ ایک ذلیل حاکم کا ذلیل فرمان ذلیل چپراسی لائے اس پر تو تمہاری یہ حالت ہوتی ہے اور ملک الملوک واحد قہار جل وعلا کا عزیز و عظیم و جلیل و کریم فرمان اعز المسلمین اکرم المحبوبین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم لے کر تشریف لائے اس کی پرواہ نہیں کرتے، اس سے اپنی قوت ایمانی کے حال کا اندازہ کر سکتے ہو، اس کی نظیر حضور بشیر و نذیر صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ارشاد ہے کہ صحیح بخاری میں ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے:

| والذی نفسی بیدہ لو یعلم احدھم انہ یجد عرقا سمینا اومرماتین حسنتین لشھد العشاء۔ 1 | قسم ہے اس کی جس کے قبضہ قدرت میں میری جان ہے اگر ان میں کسی کو یہ معلوم ہوتا کہ کوئی فربہ ہڈی جس پر گوشت کا خفیف حصہ لپٹا رہ گیا ہو یا بکری کے اچھے دو کھر ملیں گے (جن کے شگاف میں گوشت کا لگاؤ ہوتا ہے) تو ضرور نماز عشاء میں حاضر ہوتا۔ |

اور طبرانی نے معجم اوسط میں بسند صحیح انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کی کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا:

| لو ان رجلا دعا الناس الی عرق اومرماتین لاجابوہ وھم یدعون الی ھذہ الصلوۃ فی جماعۃ فلایا تونھا۔ 2 | اگر کوئی شخص لوگوں کو پتلا گوشت لپٹی ہوئی ہڈی یا دو کھروں کی دعوت دے تو ضرور جائیں گے اور اس نماز کی جماعت کو بلائے جاتے ہیں تو نہیں آتے۔ |

کیا معاذ اللہ یہ ثواب و رضائے الٰہی کو دو کوڑی کی ہڈی یا دو کھروں سے تشبیہ ہے، حاشا بلکہ ان کے حال کی تقبیح اور ان پر زجر و توبیخ ہے کہ ایسی حقیر چیز کے لئے تو دوڑتے ہیں اور ایسی

عظیم شئے کی پرواہ نہیں کرتے، امام بدر الدین محمود عینی عمدۃ القاری شرح صحیح بخاری میں اسی حدیث کے نیچے فرماتے ہیں:

| المعنی لوعلم انہ لوحضر صلوۃ العشاء لوجد نفعا دنیویا وان کان خسیسا حقیرا لحضرھا لقصور ھمتہ و لا یحضرھا لما لھا من الاجور والمثوبات (ای العقبیٰ و نعیمھا) 3 | مفہوم یہ ہے کہ اگر انہیں یہ علم ہو کہ نماز پر آنے سے دنیوی نفع ہواگرچہ وہ حقیر و خسیس ہو وہ تب بھی آئیں کیونکہ ان کی منزل دنیا ہے اور اس کے لئے نہ حاضر ہوں گے جس میں ان کے لئے عقبیٰ اور اس کے انعامات ہیں۔ (ت) |

1 صحیح البخاری کتاب الاحکام باب اخراج الخصوم واہل الریب قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۰۷۲

2 المعجم الاوسط للطبرانی حدیث انس بن مالک ۸۷۸۲ مکتبۃ المعارف الریاض ۳/ ۳۶۶ 3 عمدۃ القاری شرح البخاری کتاب الاحکام باب اخراج الخصوم الخ ادارۃ الطباعۃ المنیریہ بیروت ۲۴/ ۲۸۳

Fatawa Razawiya Volume (15)

And if it were such that O Godless ones! Fear Allah and His Messenger as much as you fear a worldly ruler and his summons and peon, even then it would have no relation to comparison, likeness, or insult. Now its example is this Hadith which Ibn Adi narrated from Abu Umama al-Bahili (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic Quote: Feel shame before Allah just as you feel shame before two righteous men from your family. - 1]

Feel shame before Allah just as you feel shame before two righteous men from your family.

Here, God forbid, there is no comparison of Allah to two men of the family, nor is it meant that one should have only as much shame before Allah as one has before two men. Rather, it is a direction towards that amount of shame which, if felt before Allah, is sufficient to prevent sins. Similarly, here, God forbid, there is no comparison with a worldly ruler, summons, or peon, nor is it to fear Allah, His Messenger, and the Quran only as much as them. Rather, it is a direction towards that amount of fear which, if it exists towards Allah, His Messenger, and the Quran, is enough for piety and abstaining from sins. According to our Imams of the school of thought (may Allah be pleased with them), an insulter is an apostate, and all his rulings are like an apostate. If an apostate repents, it is accepted and he is not killed, as we have established by the grace of Allah in our Fatawa (as we have researched it in our fatwas with Allah's guidance - T). In a comparison, if the point of resemblance is extracted from multiple matters, it is called a parable (tamtheel), like the noble verse "as the likeness of a donkey which carries books" - 2 (The example of a donkey carrying books on its back - T), otherwise not. And sometimes a composite comparison is called a parable, in the sense that the comparison of one individual to another is not considered, but rather the overall state, like the noble verse "And it was sailing with them in waves like mountains" - 3 (And it was taking them through waves like mountains - T) is a comparison. And in the noble verse "Their example is that of one who kindled a fire" - 4. Ayah (Their proverb is like him who kindled a fire. Ayah. T) there is a parable. And Allah knows best.

Problem 19: 12 Jumada al-Akhirah 1339 AH In "Wiqaya Ahl al-Sunnah", the Mu'adhin is called like a peon of the ruler's court, and in Tirmidhi it is mentioned that...

1. Al-Kamil fi Du'afa al-Rijal, Biography of Ja'far bin Zubair al-Shami, Damascus, Dar al-Fikr, Beirut, 2/560.
2. Al-Quran al-Karim 62/5
3. Al-Quran al-Karim 11/42
4. Al-Quran al-Karim 2/17

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (१५)

और अगर ऐसा होता कि ऐ खुदा नतरसो! अल्लाह और उसके रसूल से उतना डरो जितना दुनियावी हाकिम और उसके समन (बुलावे) और चपरासी से डरते हो, तब भी इसका संबंध उपमा, तुलना या अपमान से नहीं होता। अब इसकी मिसाल यह हदीस है जिसे इब्न अदी ने अबू उमामा बाहिली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

[अरबी उद्धरण: अल्लाह से वैसी शर्म करो जैसी अपने कुनबे के दो नेक मर्दों से करते हो। - १]

अल्लाह तआला से ऐसी शर्म कर जैसी अपने कुनबे के दो नेक मर्दों से करता है।

यहाँ माज़ अल्लाह, अल्लाह तआला की तुलना कुनबे के दो मर्दों से नहीं है, और न ही यह कि अल्लाह से उतनी ही हया होनी चाहिए जितनी दो मर्दों से, बल्कि यह हया की उस मात्रा की ओर निर्देश है जो अल्लाह से की जाए तो गुनाहों से रोकने के लिए काफी हो। इसी तरह यहाँ माज़ अल्लाह दुनियावी हाकिम, समन और चपरासी से तुलना नहीं है, और न ही यह कि अल्लाह, रसूल और कुरान से उतना ही डरो जितना उनसे, बल्कि यह डर की उस मात्रा की ओर निर्देश है कि अगर अल्लाह, रसूल और कुरान का हो तो तक़वा और गुनाहों से बचने के लिए काफी हो। हमारे आइमा-ए-मज़हब (रज़ियल्लाहु अन्हुम) के नज़दीक बुरा भला कहने वाला मुर्तद (धर्मत्यागी) है और उसके तमाम अहकाम मुर्तद जैसे हैं। मुर्तद अगर तौबा करे तो स्वीकार की जाएगी और उसे कत्ल नहीं किया जाएगा, जैसा कि हमने अल्लाह की तौफीक से अपने फतावा में इसकी तहकीक की है। तश्बीह (तुलना) में अगर समानता का आधार कई चीज़ों से निकला हो तो वह 'तमसील' है जैसे कुरान की आयत "जैसे उस गधे की मिसाल जो पीठ पर किताबें उठाए हो" - २ (गधे की मिसाल है जो पीठ पर किताबें उठाए। त), वरना नहीं। और कभी मिली-जुली तुलना को तमसील कहते हैं जिसमें एक का दूसरे से तुलना करना मकसद नहीं होता बल्कि पूरी स्थिति का चित्रण होता है, जैसे आयत "और वह उन्हें ऐसी लहरों में लिए जा रही है जैसे पहाड़" - ३ (और वही उन्हें लिए जा रही है ऐसी लहरों में जैसे पहाड़। त) में तुलना है। और आयत "उनकी मिसाल उस शख्स की तरह है जिसने आग जलाई" - ४। आयत (उनकी कहावत उसकी तरह है जिसने आग रोशन की। आयत। त) में तमसील है। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)।

मसला १९: १२ जमादी-उल-आखिर १३३९ हिजरी 'विक़ाया अहल-ए-सुन्नत' में मुअज़्ज़िन को हाकिम के दरबार के चपरासी की तरह कहा गया है, और तिर्मिज़ी में है कि...

1. अल-कामिल फ़ी दुअफ़ा अल-रिजाल, जीवनी जाफ़र बिन ज़ुबैर अल-शामी, दमिश्क, दार अल-फ़िक्र बेरूत, २/५६०
2. अल-कुरान अल-करीम ६२/५
3. अल-कुरान अल-करीम ११/४२
4. अल-कुरान अल-करीम २/१७

पृष्ठ १५३ का ७४२

اور اگر یوں ہوتا کہ خدا ناترسو! اللہ ورسول سے اتنا ڈرو جتنا دنیوی حاکم اور اس کے سمن اور چپراسی سے ڈرتے ہو جب بھی اسے تمثیل و تشبیہ و توہین سے علاقہ نہیں تو اب اس کی نظیر یہ حدیث ہوتی کہ ابن عدی نے ابوامامہ باہلی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کی کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

[عربی متن: اسْتَحْيِ اللَّهَ اسْتِحْيَائَكَ مِن رَجُلَيْنِ من صَالِحِی عَشِيرَتِكَ -۱]

اللہ تعالٰی سے ایسی شرم کر جیسی اپنے کنبے کے دو نیک مردوں سے کرتا ہے۔

یہاں معاذ اللہ، اللہ تعالٰی کو کنبے کے دو مردوں سے تشبیہ نہیں، نہ یہ کہ اللہ تعالٰی سے اتنی ہی حیا چاہئے جتنی دو مردوں سے بلکہ اس مقدار حیا کی طرف ہدایت ہے کہ اللہ سے کرے تو معاصی سے روکنے کو کافی ہو، یو ہیں نہ یہاں معاذ اللہ دنیوی حاکم اور سمن اور چپراسی سے تشبیہ ہے نہ یہ کہ اللہ و رسول و قرآن سے اتنا ہی ڈرو جتنا ان سے بلکہ اس مقدار خوف کی طرف ہدایت ہے کہ اللہ ورسول و قرآن سے ہو تو اتقاء و اجتناب معاصی کے لئے بس ہو، ہمارے ائمہ مذہب رضی اللہ تعالٰی عنہم کے نزدیک ساب مرتد ہے اور اس کے سب احکام مثل مرتد، مرتد اگر توبہ کرے تقبل ولا یقتل (قبول کریں گے اور قتل نہ کریں گے) کما حققناہ بتوفیق اللہ تعالٰی فی فتاوٰنا (جیسا کہ ہم نے اللہ تعالٰی کی توفیق سے اپنے فتاوی میں اس کی تحقیق کی ہے۔ت) تشبیہ میں اگر وجہ شبہ امور متعددہ سے منتزع ہو تمثیل ہے جیسے کریمہ "كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ اَسْفَارًا" -۲ (گدھے کی مثال ہے جو پیٹھ پر کتابیں اٹھائے۔ ت) ورنہ نہیں، اور کبھی تشبیہ مرکب کو تمثیل کہتے ہیں جس کے معنی میں مفرد کی مفرد سے تشبیہ ملحوظ نہیں بلکہ ہیأت مجموعی سے کریمہ "وَهِيَ تَجْرِيْ بِهِمْ فِی

مَوْجٍ كَالْجِبَالِ" -۳ (اور وہی انھیں لئے جارہی ہے ایسی موجوں میں جیسے پہاڑ ۔ ت) میں تشبیہ ہے۔ اور کریمہ "مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِی اسْتَوْقَدَ نَارًا" -۴۔ الایۃ (ان کی کہاوت اس کی طرح ہے جس نے آگ روشن کی۔ الایۃ۔ ت) میں تمثیل ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۹: ۱۲ جمادی الآخرہ ۱۳۳۹ھ وقایہ اہل السنہ میں موذن کو مثل چپراسی دربار حاکم کے کہا ہے، اور ترمذی میں ہے کہ

---

۱ الکامل فی ضعفاء الرجال ترجمہ جعفر بن زبیر الشامی دمشق دارالفکر بیروت ۲ / ۵۶۰ ۲ القرآن الکریم ۶۲ / ۵ ۳ القرآن الکریم ۱۱ / ۴۲ ۴ القرآن الکریم ۲ / ۱۷

Fatawa Razvia (Volume 15)

The Messenger of Allah (may Allah peace and blessings be upon him) also performed the call to prayer (Azan) himself. In short, the Prophet (peace and blessings be upon him) through his scholarly discourse has proven that there is no fault in using this word as an analogy.

The Answer: Wiqaya-e-Ahl-e-Sunnah mentions calling out for attendance, which is the duty of a Mu'azzin in a mosque, a Chobdar in a royal court, and a peon (Chaprasi) in courts of law. This does not mean a Mu'azzin becomes like a peon or a Chobdar. Just as the servant reflects the grandeur of the court, no ordinary court can be compared to the Court of Honor (Divine Court), nor can a Mu'azzin be compared to a Chobdar or a peon. In Wiqaya, the Mu'azzin is not called a peon, and even if he were, it has no relevance here. Cast this thought out of your head immediately. Immerse yourself in the contemplation of the magnificence of the Exalted Status. The blessed verse says: "You thought it a trifle, while with Allah it was very great."[1] (Qur'an 24:15). A peon is employed specifically for calling attendance, and a Mu'azzin is similarly appointed for his task. If by chance a judge calls a witness or a party himself once, he does not become a peon, and calling him a peon would certainly be an insult to him. "And let not the Chief Deceiver deceive you regarding Allah."[2] (Qur'an 31:33 and 35:5). And Allah Almighty knows best.

Problem 20: From Post Office Jahat Lore, Tehsil Mukhor, District Jalandhar, asked by Maulvi Chirag Ali Shah Sahib Qadri, 13 Jumada al-Akhira 1339 AH. What do the scholars of religion and jurists of the firm Shariah say about this matter: A person seeks help (istimdad) and requests from the noble Sufis and great masters without believing them to be the primary actors themselves (fa'iliyat bid-dhat), for example, "O Sheikh Abdul Qadir, something for the sake of Allah," or "O Ali, help me," or "Help me, O Messenger of Allah." He also listens to music with instruments (sama bil-mazamir) and prostrates to his spiritual guide (pir) out of respect. This person gave three divorces to his wife. A Wahhabi-Najdi Maulvi performed his marriage again without Halala, claiming that the man had become a disbeliever (kafir) and an apostate (murtad), so the three divorces did not apply to him. Now, is his marriage without Halala valid or not? What is the ruling on this? Is his leadership in prayer (imamat) etc., permissible or not? Explain and be rewarded.

[1] Al-Quran Al-Karim 24/15 [2] Al-Quran Al-Karim 31/33 and 35/5 Page 154 of 742

फ़तावा रजविया (जिल्द पंद्रहवीं (15))

रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने स्वयं भी अज़ान दी है। संक्षेप में, हुज़ूर ने भी अपनी इल्मी तक़रीर से साबित फ़रमाया है कि उपमा (تمثیلاً) के तौर पर इस शब्द से कोई खराबी नहीं होती।

उत्तर: 'वक़ाया अहल-ए-सुन्नत' में हाज़िरी पुकारने का ज़िक्र है, जो मस्जिद में मुअज़्ज़िन का काम है और शाही दरबार में चोबदार का और कचहरियों में चपरासी का। इससे मुअज़्ज़िन चपरासी या चोबदार के समान नहीं हो सकता। जिस आलीशान का दरबार वैसा ही उसका खादिम; न इज़्ज़त के दरबार से किसी दरबार की तुलना हो सकती है, न मुअज़्ज़िन से चोबदार और चपरासी की। 'वक़ाया' में मुअज़्ज़िन को चपरासी नहीं कहा गया, और यदि कहा भी जाए तो उसका यहाँ से कोई सरोकार नहीं। इस विचार को तुरंत अपने दिमाग से निकाल दें और शान-ए-अक़दस की अज़मत के तसव्वुर में डूब जाएँ। आयत-ए-मुबारका है: "तुम इसे मामूली समझते थे, जबकि अल्लाह के नज़दीक यह बहुत बड़ी बात है।"[1] (क़ुरआन 24:15)। चपरासी तो इसी हाज़िरी पुकारने पर नौकर होता है, उसी तरह मुअज़्ज़िन उस पर मुक़र्रर होता है। इत्तेफ़ाक़ से अगर कोई हाकिम खुद किसी गवाह या पक्ष को एक बार आवाज़ दे ले, तो वह चपरासी नहीं बन जाएगा, और उसे चपरासी कहना निश्चित रूप से उसका अपमान होगा। "और अल्लाह के बारे में वह बड़ा फ़रेबी (शैतान) तुम्हें धोखा न दे।"[2] (क़ुरआन 31:33 और 35:5)। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है)।

मसला 20: डाकखाना जहत लोर, तहसील मखौर, जिला जालंधर से मौलवी चराग़ अली शाह साहब क़ादरी द्वारा प्रेषित, 13 जमादी-उल-आखिर 1339 हिजरी। दीन के उलेमा और मज़बूत शरीअत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक व्यक्ति स्वयं कर्ता (फ़ाईलियत बिल-ज़ात) होने के विश्वास के बिना सूफ़िया-ए-किराम और बुज़ुर्गों से मदद माँगता है, जैसे कि 'या शैख़ अब्दुल क़ादिर शैअन लिल्लाह' और 'या अली मदद' या 'अग़िसनी या रसूल अल्लाह' और वाद्ययंत्रों के साथ समाअ (संगीत) सुनता है और पीर को ताज़ीम के तौर पर सजदा करता है। ऐसे व्यक्ति ने अपनी पत्नी को तीन तलाक़ दे दिए। एक वहाबी नजदी मौलवी ने हलाला के बिना उसका निकाह दुरुस्त करार देकर करवा दिया, यह कहते हुए कि वह व्यक्ति काफ़िर और मुर्तद (धर्मत्यागी) हो गया है, इसलिए उस पर तीन तलाक़ लागू नहीं हुए। अब क्या उसका निकाह हलाला के बिना सही है या नहीं? इसका क्या हुक्म है? उसकी इमामत (नमाज़ का नेतृत्व) आदि जायज़ है या नहीं? बयान करें, सवाब पाएँ।

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 24/15 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 31/33 और 35/5 पृष्ठ 154/742

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے بھی مباشرت اذان فرمائی ہے، غرض کہ حضور بھی علمی تقریر سے ثابت فرمائیں کہ تمثیلاً اس لفظ سے کوئی خرابی نہیں ہوتی۔

الجواب: وقایہ اہل السنہ میں حاضری پکارنے کا ذکر ہے جو مسجد میں مؤذن کا کام ہے اور شاہی دربار میں چوبدار اور کچہریوں میں چپراسی کا، اس سے مؤذن چپراسی یا چوبدار کے مثل نہیں ہو سکتا، جس عالی شان کا دربار ویسا ہی اس کا خادم، نہ دربارِ عزت سے کسی دربار کو نسبت ہو سکتی ہے نہ مؤذن سے چوبدار و چپراسی کو، وقایہ میں مؤذن کو چپراسی نہ کہا اور کہا بھی جائے تو اسے یہاں سے علاقہ نہیں، اس خیال کو فوراً فوراً سر سے نکال دیجئے تعظیمِ شانِ اقدس کے تصور میں ڈوب جائیے آیہ مبارکہ "تَحْسَبُونَہٗ ھَیِّنًا وَّھُوَ عِنْدَ اللہِ عَظِیْمٌ"[1] (تم اسے سہل سمجھتے تھے، اور وہ اللہ کے نزدیک بڑی بات ہے۔ ت) چپراسی تو اسی حاضری پکارنے پر نوکر ہوتا ہے یونہی مؤذن اس پر مقرر ہوتا ہے اتفاقاً اگر کسی گواہ یا فریق کو ایک بار حاکم خود آواز دے لے چپراسی نہ ہو جائے گا اور اسے چپراسی کہنا ضرور اس کی توہین ہوگا "وَلَا یَغُرَّنَّکُمْ بِاللہِ الْغَرُوْرُ"[2] (اور ہر گز تمھیں اللہ کے حکم پر فریب نہ دے وہ بڑا فریبی۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۰: از ڈاک خانہ جہت لور تحصیل مکھور ضلع جالندھر مسئولہ مولوی چراغ علی شاہ صاحب قادری ۱۳ جمادی الآخر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص بلا اعتقادِ فاعلیت بالذات حضراتِ صوفیہ کرام و مشائخِ عظام سے استمداد و طلب کرتا ہے مثلاً یا شیخ عبد القادر شیئا للہ اور یا علی مدد یا اغثنی یا رسول اللہ اور سماع بالمزامیر سنتا ہے اور پیر کو تعظیماً سجدہ کرتا ہے، ایسے شخص نے اپنی عورت کو تین طلاقیں دے دیں، ایک مولوی وہابی نجدی نے اس کا نکاح بغیر حلالہ درست کر کے نکاح کر دیا، کہتا ہے

کہ وہ شخص کافر اور مرتد ہو گیا ہے تین طلاقیں اس پر نہیں پڑتیں، اب آیا اس کا نکاح بغیر حلالہ درست ہے یا نہیں اس کا کیا حکم ہے؟ اس کی امامت وغیرہ جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

[1] القرآن الکریم ۲۴/۱۵ [2] القرآن الکریم ۳۱/ ۳۳ و ۵/۳۵ Page 154 of 742

Fatawa Razawiyya Volume Fifteen (15)

The Answer: Seeking help (Istimdad) from Prophets and Saints (peace and blessings be upon them) is permissible. Listening to musical instruments is a sin. Prostration out of respect (Sajda-e-Ta'zeemi) is forbidden (haram) but not disbelief (kufr) as long as it is not intended as worship. It is stated in Alamgiri:

Whoever prostrates to a ruler by way of greeting does not become a disbeliever, but he sins for committing a major sin. If he prostrates with the intention of worship, he has indeed disbelieved. Thus it is in Jawahir al-Akhlati - summarized.

One who prostrates to a ruler as a mark of respect will not become a disbeliever, although he is a sinner because he has committed a major sin. If he prostrated as an act of worship, then he would be a disbeliever. As it is in Jawahir al-Akhlati, summarized. (T)

Three divorces have certainly taken place, and marriage is absolutely not possible without Halala. If one does so, it will be adultery. The Wahabi's fatwa is madness. If that person is not a disbeliever, then what doubt is there in three divorces and how can marriage be lawful without Halala? And if he is a disbeliever, then how is the marriage of a Muslim woman with him permissible? It won't be possible without Halala nor after Halala. However, the point is that he is not a disbeliever. The Wahabis themselves are disbelievers, as is evident from Husam al-Haramayn and the fatwas of the noble scholars of the two holy cities. And Allah Almighty knows best.

Problem 21: From the city, Zakheera locality, asked by Syed Mushtaq Ali Sahib, 19 Jumada al-Ukhra 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A pious, God-fearing person of the Ahl-e-Sunnat had some theological argument with a Wahabi. The Wahabi raised some objection. The Sunnite replied, "It is not better to go reciting the Kalima (declaration of faith) with your funeral; it would be better if there were a dholki (a small drum) instead." Does the Sunnite become guilty of sin in this?

The Answer: He did very badly, he said something very improper; repentance is necessary. Although a Wahabi's recitation of the Kalima is useless until he embraces Islam, a dholki cannot be better than the Kalima. Still, the interpretation is that the one playing the dholki is a sinner (fasiq) while the Wahabi is an apostate (murtad). An apostate is an object of curse. The presence of an apostate at a funeral is a million times worse than the presence of a sinner. And Allah Almighty knows best.

[1] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter Twenty-Eight, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/69, 368.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

उत्तर: नबियों और वलियों (उन पर शांति और प्रशंसा हो) से मदद माँगना जायज़ है और वाद्य यंत्र सुनना गुनाह है। सम्मानपूर्वक सजदा (सजदा-ए-ताज़ीमी) हराम है लेकिन कुफ्र (अविश्वास) नहीं है जब तक कि पूजा की नियत न हो। आलमगीरी में है:

जो किसी शासक को अभिवादन के रूप में सजदा करता है वह काफ़िर नहीं होता, लेकिन वह एक बड़ा पाप करने के कारण गुनहगार होता है। यदि उसने पूजा की नीयत से सजदा किया, तो वह वास्तव में काफ़िर हो गया। जवाहर अल-अख़लाती में इसी तरह संक्षेप में है।

जिसने किसी शासक को सम्मान के तौर पर सजदा किया वह काफ़िर नहीं होगा, हाँ वह गुनहगार है क्योंकि उसने एक बड़े पाप का संज्ञान लिया है। अगर उसने पूजा के तौर पर सजदा किया तो वह काफ़िर हो जाएगा। जैसा कि जवाहर अल-अख़लाती में संक्षेप में (त) दिया गया है।

निस्संदेह तीन तलाक हो चुके हैं, और हलाला के बिना निकाह किसी भी तरह मुमकिन नहीं है। अगर करेगा तो वह ज़िना (व्यभिचार) होगा। वहाबी का फ़तवा पागलपन है। अगर वह व्यक्ति काफ़िर नहीं है, तो तीन तलाकों में क्या संदेह है और हलाला के बिना निकाह कैसे हलाल (वैध) हो सकता है? और अगर वह काफ़िर है, तो एक मुस्लिम महिला का उससे निकाह कैसे जायज़ है? न तो हलाला के बिना हो सकेगा और न ही हलाला के बाद। लेकिन बात यह है कि वह काफ़िर नहीं है। वहाबी खुद काफ़िर हैं, जैसा कि हुसाम अल-हरमैन और हरमैन शरीफ़ैन के विद्वानों के फ़तवों से स्पष्ट है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 21: शहर के ज़ख़ीरा मोहल्ले से, सैयद मुश्ताक अली साहब द्वारा पूछा गया, 19 जमादि-उल-उख़रा 1339 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि अहल-ए-सुन्नत के एक परहेज़गार मुत्तक़ी व्यक्ति की एक वहाबी से मज़हबी बहस हुई। वहाबी ने कुछ आपत्ति की। सुन्नी ने उत्तर दिया कि "तुम्हारे जनाज़े के साथ कलमा पढ़ते जाना बेहतर नहीं है, इससे तो ढोलकी हो तो बेहतर है"? क्या इसमें सुन्नी गुनाह का दोषी है?

उत्तर: बहुत बुरा किया, बहुत गलत बात कही, तौबा लाज़िम (अनिवार्य) है। वहाबी का कलमा पढ़ना हालांकि तब तक बेकार है जब तक वह इस्लाम न लाए, लेकिन ढोलकी कलमा से बेहतर नहीं हो सकती। फिर भी यह व्याख्या (तावील) है कि ढोलकी बजाने वाला फासिक (पापी) है और वहाबी

मुर्तद (धर्मत्यागी), और मुर्तद लानत का पात्र है। जनाज़े के साथ फासिक के होने से मुर्तद का होना लाख गुना बदतर है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[1] फ़तावा हिंदिया किताब अल-कराहिया, अध्याय अठाईस, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/69, 368।

الجواب: انبیاء واولیاء علیہم الصلوٰۃ والثناء سے استمداد جائز ہے اور مزامیر سننا گناہ، اور سجدہ تعظیمی حرام مگر کفر نہیں جب تک نیت عبادت نہ ہو ، عالمگیری میں ہے :

من سجد للسلطان علی وجہ التحیۃ لا یکفر و لکن یأثم لارتکابہ الکبیرۃ ، وان سجد بنیۃ العبادۃ فقد کفر کذا فی جواھر الاخلاطی - ملخصاً-

جس نے کسی حاکم کو بطورِ تعظیم سجدہ کیا وہ کافر نہ ہوگا ہاں گناہگار ہے کیونکہ اس نے کبیرہ گناہ کا ارتکاب کیا ہے ، اگر اس نے سجدہ بطورِ عبادت کیا تو کافر ہوگا۔ جیسا کہ جواہر الاخلاطی میں ہے ملخصاً (ت)

تین طلاقیں بیشک ہو گئیں اور بغیر حلالہ نکاح ہرگز نہیں کر سکتا اگر کرے گا زنا ہوگا ، وہابی کا فتویٰ جنون ہے ، اگر وہ شخص کافر نہیں تو تین طلاقوں میں کیا شک اور بے حلالہ نکاح کیونکر حلال۔ اور اگر کافر ہے تو مسلمان عورت کا اس سے نکاح کیونکر جائز ، نہ بے حلالہ ہو سکے گا نہ بعد حلالہ ، مگر ہے یہ کہ وہ کافر نہیں۔ وہابیہ خود کفار ہیں، جیسا کہ حسام الحرمین فتاوائے علمائے کرام حرمین شریفین سے ظاہر۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۱: از شہر محلہ ذخیرہ مسئولہ سید مشتاق علی صاحب ۱۹ جمادی الاخریٰ ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک پرہیز گار متقی اہلسنت سے کہ اس کی وہابی سے منذ ہبا کچھ حجت ہوئی وہابی نے کچھ اعتراض کیا اہل سنت نے جواب دیا کہ تمہارا جنازہ کے ساتھ کلمہ پڑھتے جانا بہتر نہیں ہے اس سے تو ڈھولکی اگر ہو تو بہتر ہے ؟ اس میں اہل سنت مرتکب گناہ تو نہیں ؟

الجواب: بہت برا کیا، بہت بیجا کہا، توبہ لازم ہے ، وہابی کا کلمہ پڑھنا اگر چہ بیکار ہے جب تک اسلام نہ لائے مگر ڈھولکی کلمہ سے بہتر نہیں ہو سکتی پھر بھی یہ تاویل ہے کہ ڈھولکی بجانے والا فاسق ہے اور وہابی مرتد ، اور مرتد موردِ لعنت ، جنازہ کے ساتھ فاسق کے ہونے سے مرتد کا ہونا لاکھ بدتر ہے ، واللہ تعالیٰ اعلم۔

[1] فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الثامن والعشرون نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۶۹۔ ۳۶۸

Fatawa Razawiya Volume Fifteen (15)

Issue 22: From Porbandar Khari Masjid, asked by Muhammad Ismail Khan son of Muhammad Akbar Khan, through Maulvi Ghulam Mohi-ud-Din Sahib Randiri, 27 Shaban 1339 AH.

In the name of Allah, the Beneficent, the Merciful. We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger.

What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say about this issue: Zaid says that Hazrat Syedna Muhammad Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) had nocturnal emissions (ihtilam), while Amr says that saying this is a great disrespect and it never happened, so one should refrain from such talk. However, Zaid repeats this in every sermon and gathering, leading to increasing discord and strife. In the meantime, a pious, generous, very simple, and scholar-loving person who is entirely unlearned and unwise, invites a famous preacher named Bakr from elsewhere. He arrives, joins Zaid, and in a night sermon before the public, says, "Yes, it happened, the Prophet had ihtilam, indeed he had ihtilam," supporting Zaid and citing Sahih Muslim and Sharh Nawawi. He portrays Zaid as truthful and Amr as wrong. Therefore, provide an answer to this issue in accordance with the truth of Allah (the Exalted and Most High) and the truth of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him and his progeny), write the absolute truth to resolve the conflict between the parties and earn a great reward from Allah.

The Answer: In reality, the Radiant Presence, the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him), and all the noble Prophets (peace and blessings be upon them) are pure and free from nocturnal emissions.

Allah the Exalted said: "Indeed, over My [believing] servants there is for you no authority. And sufficient is your Lord as a Disposer of affairs." (1) Allah the Exalted said: "Indeed, those who are My servants, you have no authority over them, and your Lord is sufficient as a guardian." (T)

Tabarani in Mu'jam al-Kabir via Ikrimah, and Dinawari in Mujalis via Mujahid relate from Hazrat Abdullah ibn Abbas (may Allah be pleased with them) that he said: "No Prophet ever had a nocturnal emission; indeed, nocturnal emission is only from Satan." (2) Translation: A Prophet never had a nocturnal emission; nocturnal emission is only from the side of Satan.

1. Al-Quran Al-Karim 17/65

2. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 5162, Al-Maktaba al-Faysaliyya Beirut 11/225

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रह (15)

मसला 22: पोरबंदर, खारी मस्जिद से, मुहम्मद इस्माइल खान पुत्र मुहम्मद अकबर खान द्वारा, मौलवी गुलाम मोही-उद-दीन साहिब रांदिरी के माध्यम से, 27 शाबान 1339 हिजरी।

अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत कृपाशील और दयालु है। हम उसकी प्रशंसा करते हैं और उसके सम्मानित रसूल पर दरूद भेजते हैं।

धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले पर क्या कहते हैं: ज़ैद कहता है कि हज़रत सैय्यदना मुहम्मद मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को एहतलाम (स्वप्नदोष) हुआ था, और अम्र कहता है कि यह कहना बहुत बड़ी बेअदबी है और ऐसा नहीं हुआ, इसलिए इस बात को छोड़ दो। लेकिन ज़ैद हर उपदेश और हर सभा में बैठकर इस बात को दोहराता है और इससे फ़ितना व फ़साद बढ़ता जा रहा है। इसी बीच एक नेक, उदार, बहुत भोला और विद्वानों का प्रेमी, लेकिन बिलकुल अनपढ़ और नासमझ व्यक्ति, बक्र नाम के एक प्रसिद्ध उपदेशक को बाहर से बुलाता है। वह आकर ज़ैद से मिल जाता है और रात के उपदेश में जनता के सामने कहता है कि हज़रत को एहतलाम हुआ है, हाँ हुआ है, एहतलाम ही हुआ है, और ज़ैद का समर्थन करता है और सही मुस्लिम और शरह नववी का हवाला देता है। वह ज़ैद को सच्चा और अम्र को गलत ठहराता है। इसलिए इस मसले का जवाब अल्लाह और उसके रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हक़ के साथ लिखें ताकि दोनों पक्षों के बीच का विवाद मिटे और अल्लाह के पास महान पुण्य प्राप्त हो।

उत्तर: वास्तव में हुज़ूर पुरनूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और सभी अंबिया-ए-किराम (अलैहिमुस्सलातु वस्सलाम) एहतलाम से पाक और पवित्र हैं।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "बेशक जो मेरे बंदे हैं उन पर तेरा कुछ काबू नहीं और तेरा रब काफ़ी है काम बनाने को।" (1)

तबरानी ने मुअजम कबीर में इकरामा के माध्यम से और दीनवरी ने मुजालिस में मुजाहिद के माध्यम से हज़रत अब्दुल्ला इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की है कि उन्होंने फ़रमाया: "कभी किसी नबी को एहतलाम नहीं हुआ, एहतलाम तो केवल शैतान की ओर से होता है।" (2)

1. अल-कुरान अल-करीम 17/65
2. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 5162, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरूत 11/225

فتاویٰ رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

مسئلہ ۲۲: از پور بندر کھاری مسجد مسئولہ محمدا سمعیل خاں ابن محمد اکبر خاں معرفت مولوی غلام محی الدین صاحب راندیری ۲۷ شعبان ۱۳۳۹ھ

بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ نحمدہ و نصلی علی رسولہ الکریم

کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرع متین اس مسئلہ کہ زید کہتا ہے کہ حضرت سیدنا محمد المصطفیٰ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو احتلام ہوا ہے اور عمرو کہتا ہے کہ یہ کلمہ کہنا بہت ہی بڑی بے ادبی ہے اور نہیں ہوا ہے تو اس بات کو چھوڑ دے، لیکن زید ہر وعظ میں اور ہر جلسہ میں بیٹھ کر اس بات کو دہراتا ہے اور اس میں فتنہ و فساد بڑھتا چلا جاتا ہے، اس درمیان ایک دین دار سخی بہت ہی بھولا اور بہت عالم دوست لیکن بالکل ہی بے علم وبے عقل بلا خلل ایک نامی واعظ بکر کو اور جگہ سے بلاتا ہے وہ آ کر زید سے مل جاتا ہے اور رات کو وعظ میں سارے عوام کے آگے حضرت کے احتلام ہوا ہے ہاں ہوا ہے احتلام ہی ہوا ہے حضرت کو احتلام ہوا ہے، اور زید کی تائید کرتا ہے اور صحیح مسلم شریف اور شرح نووی کو دکھلاتا ہے۔ اور زید حق گو اور عمرو کو ناحق جھٹلاتا ہے لہذا اس مسئلہ کا جواب اللہ حق عز و جل و علا و حق الرسول صلی اللہ تعالٰی علیہ والہ وسلم حق حق لکھ جتاویں اور فریقین کے فساد کو مٹاویں اور عند اللہ اجر عظیم پاویں۔

الجواب: فی الواقع حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اور تمام انبیائے کرام علیہم الصلوۃ والسلام احتلام سے پاک و منزہ ہیں۔

قال اللہ تعالٰی: "اِنَّ عِبَادِیْ لَیْسَ لَکَ عَلَیْھِمْ سُلْطٰنٌ ط و کَفٰی بِرَبِّکَ وَ کِیْلًا (۱)"۔ اللہ تعالٰی نے فرمایا: بیشک جو میرے بندے ہیں ان پر تیرا کچھ قابو نہیں اور تیرا رب کافی ہے کام بنانے کو۔ (ت)

طبرانی معجم کبیر میں بطریق عکرمہ اور دینوری مجالس میں بطریق مجاہد حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی کہ فرمایا: ما احتلم نبی قط وانما الاحتلام من الشیطن (۲)۔ کبھی کسی نبی کو احتلام نہ ہوا، احتلام تو نہیں مگر شیطان کی طرف سے۔

۱ القرآن الکریم ۱۷/ ۶۵ ۲ المعجم الکبیر حدیث ۵۱۶۲ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۱۱/ ۲۲۵

Fatawa Razawiya Volume (15)

The narration attributed to Ka'b al-Ahbar (may Allah have mercy on him) stating that Gog and Magog were created from the nocturnal emission (ejaculation during sleep) of our master Adam (peace be upon him) is not authenticated. Even from Ka'b himself, its proof of authenticity has not been established. Its narrator is Tha'labi, who was a 'gatherer of wood by night' (meaning he collected both reliable and unreliable reports), as stated in 'Umdat al-Qari. Nawawi followed him as per his custom. Furthermore, Ka'b is a source of Isra'iliyat (Judeo-Christian traditions), and any narration of his that goes against established religious tenets is not acceptable. However, Imam Nawawi and Hafiz Asqalani, in their commentaries on Sahih Muslim and Sahih Bukhari, mentioned an interpretation that the overflow of excess fluids in Prophets (peace be upon them) due to the trial of illness is not prohibited, and they let it stand. I say: but the term is hideous and disliked, and it goes against the restriction in the Hadith of Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) that nocturnal emission only comes from the devil. Therefore, the majority of eminent scholars have not accepted it. It is stated in Fath al-Bari under the chapter of 'Beginning of Creation': "It is a highly objectionable statement that has no basis except from some People of the Book."

Imam Allama Badr al-Din Mahmud al-Ayni states in 'Umdat al-Qari, the commentary on Sahih Bukhari: "Tha'labi narrated it from Ka'b al-Ahbar and Nawawi also narrated it in the commentary of Muslim and others, but the scholars have weakened it. Ibn Kathir said it is worthy of being weakened because there is no evidence for it; rather, it contradicts the mention that all people today are from the progeny of Noah (peace be upon him) by the text of the Quran. (I say) It is also stated in the Hadith that nocturnal emission is impossible for the Prophets (peace be upon them)."

Allah the Almighty's blessed command is: "And We made his progeny [the survivors]." (i.e., We have only kept the descendants of Noah).

1. Fath al-Bari Sharh Sahih al-Bukhari, Chapter: Beginning of Creation, Mustafa al-Babi Egypt, 7/195.
2. 'Umdat al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari, Chapter: Beginning of Creation, Idarah al-Taba'at al-Muniriyya Beirut, 15/232.

फ़तावा रज़विया खंड (१५)

कअब अफ़बार (रहमतुल्लाह अलैह) से जो रिवायत है कि याजूज-माजूज हमारे आका हज़रत आदम (अलैहिस्सलाम) के एहतिलाम (स्वप्नदोष) के वीर्य से पैदा हुए हैं, अव्वल तो कअब से ही इसकी प्रमाणिकता सिद्ध नहीं होती। इसका वर्णन करने वाला 'सलबी' है जो 'हातिबुल लैल' (रात में लकड़ी बीनने वाला, यानी सही-गलत सब जमा करने वाला) है, जैसा कि 'उमदतुल क़ारी' में है। इमाम नववी ने अपनी आदत के अनुसार उनका अनुसरण किया। फिर कअब इस्राइली रिवायतों के जानकार हैं, और उनकी ऐसी रिवायत जो दीन के स्थापित सिद्धांतों के विरुद्ध हो, स्वीकार्य नहीं है। हाँ, इमाम नववी और हाफ़िज़ अस्कालानी ने सही मुस्लिम और सही बुखारी की शरह (व्याख्या) में इसकी यह व्याख्या उद्धृत की है कि नबियों (अलैहिमुस्सलाम) पर बीमारी की आज़माइश के कारण अतिरिक्त शारीरिक स्राव का बहना मना नहीं है, और इसे वैसा ही रहने दिया। मैं कहता हूँ: लेकिन यह शब्द घृणित और नापसंद है, और इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की हदीस के इस सीमित अर्थ के विरुद्ध है कि एहतिलाम केवल शैतान की ओर से होता है। इसलिए, अधिकांश विद्वानों ने इसे स्वीकार नहीं किया। 'फ़त्हुल बारी' के'बादुल खल्क' अध्याय में है: "यह एक अत्यंत आपत्तिजनक बात है जिसका कोई आधार नहीं है सिवाय कुछ अहले किताब (पुस्तकालयी लोगों) के।"

इमाम अल्लामा बदरुद्दीन महमूद ऐनी 'उमदतुल क़ारी' (सही बुखारी की व्याख्या) में फरमाते हैं: "सलबी ने इसे कअब अफ़बार से रिवायत किया है और नववी ने भी मुस्लिम की व्याख्या आदि में, लेकिन विद्वानों ने इसे कमज़ोर बताया है, और इब्न कसीर ने कहा कि यह कमज़ोर ठहराए जाने के ही लायक है क्योंकि इसका कोई प्रमाण नहीं है, बल्कि यह इस बात के विरुद्ध है कि आज क़ुरान के स्पष्ट पाठ के अनुसार सभी मनुष्य हज़रत नूह (अलैहिस्सलाम) की संतान हैं। (मैं कहता हूँ) हदीस में यह भी आया है कि नबियों (अलैहिमुस्सलाम) पर एहतिलाम असंभव है।"

अल्लाह तआला का मुबारक फरमान है: "और हमने उसकी (नूह की) औलाद को ही (बाकी रखा)।"

1. फ़त्हुल बारी शरह सही अल-बुखारी, अध्याय: बादुल खल्क, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, ७/१९५।
2. उमदतुल क़ारी शरह सही अल-बुखारी, अध्याय: बादुल खल्क, इदारा अत-तबाअत अल-मुनीरिया बेरुत, १५/२३२।

पृष्ठ १५७ / ७४२

کعب احبار رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ سے جو مروی ہوا کہ یاجوج وماجوج نطفہ احتلام سیدنا آدم علیہ السلام سے بنے ہیں، اول کعب ہی سے اس کا ثبوت صحت کو نہ پہنچا اس کا ناقل ثعلبی حاطب لیل ہے کمافی عمدۃ القاری، نووی نے حسب عادت ان کا اتباع کیا۔ پھر کعب صاحب اسرائیلیات ہیں ان کی روایت کہ مقررات دین کے خلاف ہو مقبول نہیں۔ ہاں امام نووی و حافظ عسقلانی نے شروح صحیح مسلم و صحیح بخاری میں اس کی یہ تاویل نقل کی کہ انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام پر فیضانِ زیادتِ فضلہ بسببِ ابتلائے ادعیہ منع نہیں اور اسے مقرر رکھا اقول: مگر لفظ شنیع و مکروہ ہے اور حدیث ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما کے حصر کے خلاف کہ احتلام نہیں مگر شیطان کی طرف سے، ولہٰذا عامہ علمائے کرام نے اسے مقبول نہ رکھا، فتح الباری بدء الخلق میں ہے: ھو قول منکر جدا لا اصل لہ الامن بعض اھل الکتاب وہ سخت واجب الانکار بات ہے اس کی اصل نہیں مگر بعض اہل کتاب سے۔

امام علامہ بدر الدین محمود عینی عمدۃ القاری شرح صحیح بخاری میں فرماتے ہیں: حکاۃ الثعلبی عن کعب الاحبار وحکاہ النووی ایضا فی شرح مسلم وغیرہ ولکن العلماء ضعفوہ وقال ابن کثیر وھو جدیر بذلك اذلا دلیل علیہ بل ھو مخالف لما ذکر وامن ان جمیع الناس الیوم من ذریۃ نوح علیہ الصلوۃ والسلام بنص القرآن (قلت) جاء فی الحدیث ایضا امتناع الاحتلام علی الانبیاء علیہم الصلوۃ والسلام۔ یعنی اسے ثعلبی نے کعب احبار سے حکایت کیا نیز نووی نے شرح مسلم وغیرہ میں، مگر علماء نے اسے ضعیف بتایا، اور امام ابن کثیر نے کہا وہ تضعیف ہی کے لائق ہے کہ بے دلیل محض ہے بلکہ اس ارشادِ علماء کے مخالف ہے کہ آج بنصِ قطعی قرآنِ مجید تمام آدمی ذریتِ نوح علیہ

الصلوۃ والسلام سے ہیں، امام عینی نے فرمایا میں کہتا ہوں نیز حدیث وارد ہے کہ انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام پر احتلام محال ہے۔

قال اللہ تعالیٰ "وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ " اللہ تعالیٰ کا مبارک فرمان ہے: ہم نے نوح ہی (کی اولاد کو باقی رکھا)۔

1. فتح الباری شرح صحیح البخاری باب بدء الخلق مصطفی البابی مصر ۷/ ۱۹۵
2. عمدۃ القاری شرح صحیح البخاری باب بدء الخلق ادارۃ الطباعۃ المنیریہ بیروت ۲۳۲/۱۵

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

“...They are the ones who remained.”[1] [His] descendants were kept alive.

It is in Fath al-Bari, Kitab al-Fitan: [Arabic Text]: The first is the reliable view; otherwise, where were they at the time of the Flood?[2] - I say, we have answered this with two points in our book 'Al-Fuyuzat al-Malakiyah'. One of them is: who knows, perhaps Allah preserved it for a long duration until He created them from it after the Flood.[3] [Urdu Text]: I say, the reliable view is that Gog and Magog (Yajuj and Majuj) are from the progeny of Noah (peace be upon him), otherwise where would they have been at the time of the Flood? We have given two answers to this in our book 'Al-Fuyuzat al-Malakiyah'; one is this: what do we know, perhaps Allah Almighty kept that sperm cell preserved for a long period and then brought about their creation from it after the Flood. (T)

It is in Irshad al-Sari, commentary of Sahih Bukhari, in both places: [Arabic Text]: And this wording is in [the book of] 'Beginning of Creation'. Ibn Kathir said: This statement is very strange, and there is no evidence for it from reason or tradition. It is not permissible here to rely on the narrations of some People of the Book because of the fabricated reports they possess.[4] As for what Imam al-Nawawi attributed in his Fatawa to the majority of scholars—that they are from the water of Adam and not from Eve—I say: nocturnal emission is not established [for Prophets], so firstly, the sperm might have been obtained by means of secretion... [Urdu Text]: In the book 'Beginning of Creation', the words are as follows: Imam Imad [Ibn Kathir] said this statement is extremely strange, as it has no basis in reason or narration. It is not permissible to rely on the stories of some People of the Book here because they contain many fabrications. Imam al-Nawawi, in his Fatawa, attributed to the majority of scholars that this sperm was from Hazrat Adam and not from Hazrat Eve; I say: how can a nocturnal emission be proven from this? And sometimes the sperm cell [comes] out from the private parts during menstruation...

[1] Al-Quran al-Kareem 37/77 [2] Fath al-Bari Sharh Sahih Bukhari, Kitab al-Fitan, Chapter on Yajuj and Majuj, Mustafa al-Babi Egypt, 16/221 [3] Al-Fuyuzat al-Malakiyah, annotation of Ad-Dawlat al-Makkiyah, Matba' Ahl-e-Sunnat wal-Jama'at, Bareilly, p. 87 [4] Irshad al-Sari Sharh Sahih Bukhari, Kitab Bad' al-Khalq, Chapter on the Story of Yajuj and Majuj, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 5/336

फ़तावा रज़विया (खंड १५)

"...वे ही शेष रहने वाले थे।"[1] [उनकी] संतान को जीवित रखा गया।

फ़तह अल-बारी, किताब अल-फ़ितन में है: [अरबी पाठ]: पहला मत विश्वसनीय है; अन्यथा, वे प्रलय के समय कहाँ थे?[2] - मैं कहता हूँ, हमने अपनी पुस्तक 'अल-फुयूज़ात अल-मलकिया' में इसके दो उत्तर दिए हैं। उनमें से एक यह है: क्या पता, शायद अल्लाह ने उसे एक लंबी अवधि तक सुरक्षित रखा हो यहाँ तक कि प्रलय के बाद उनसे उनकी रचना की।[3] [उर्दू पाठ]: मैं कहता हूँ, याजूज और माजूज का नूह (अलैहिस्सलाम) की ही संतान से होना विश्वसनीय है, अन्यथा वे प्रलय के समय कहाँ थे? हमने अपनी पुस्तक 'अल-फुयूज़ात अल-मलकिया' में इसके दो उत्तर दिए हैं; एक यह है: हमें क्या पता, शायद अल्लाह तआला ने उस नतफ़े(वीर्य) को एक लंबी अवधि तक सुरक्षित रखा हो और फिर उससे उनकी रचना प्रलय के बाद फ़रमाई हो। (त)

इरशाद अल-सारी, सहीह बुखारी की व्याख्या, दोनों स्थानों पर है: [अरबी पाठ]: और ये शब्द 'सृष्टि की शुरुआत' में हैं। इब्न कथीर ने कहा: यह कथन बहुत ही विचित्र है, और इस पर न तो तर्क से कोई प्रमाण है और न ही वर्णन से। यहाँ अहले किताब (किताब वाले) की कथाओं पर भरोसा करना जायज़ नहीं है क्योंकि उनके पास बहुत सी मनगढ़ंत बातें हैं।[4] जहाँ तक इमाम अल-नववी ने अपने फ़तावा में अधिकांश विद्वानों की ओर मनसब किया कि वे आदम के पानी से हैं न कि हव्वा से, तो मैं कहता हूँ: स्वप्नदोष (एहतलाम) सिद्ध नहीं होता है, तो सबसे पहले, वीर्य को अस्तर (तबतीन) की तरह प्राप्त किया जा सकता है... [उर्दू पाठ]: किताब 'बद-उल-खल्क' (सृष्टि की शुरुआत) में है, उनके शब्द ये हैं: इमाम इमाद [इब्न कथीर] ने फ़रमाया यह कथन अत्यंत विचित्र है, फिर इस पर न तर्क से दलील है न नक़्ल से, और यहाँ कुछ अहले किताब की हिकायत (कथा) पर भरोसा करना हलाल नहीं क्योंकि उनके पास बहुत सी गढ़ी हुई बातें हैं। इमाम नववी ने फ़तावा में अधिकांश विद्वानों की तरफ़ मनसब किया कि यह नतफ़ा हज़रत आदम का था न कि हज़रत हव्वा का; तो मैं कहता हूँ इससे स्वप्नदोष कहाँ साबित होता है? और कभी-कभी वीर्य मासिक धर्म की स्थिति में गुप्त अंग से बाहर...

1. अल-कुरान अल-करीम ३७/७७
2. फ़तह अल-बारी शरह सहीह बुखारी, किताब अल-फ़ितन, याजूज और माजूज का अध्याय, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, १६/२२१

3. अल-फुयूज़ात अल-मलकिया, अद-दौलत अल-मक्किया की व्याख्या, मतबा अहल-ए-सुन्नत वल-जमात, बरेली, पृ. ८७
4. इरशाद अल-सारी शरह सहीह बुखारी, किताब बद-उल-खल्क, याजूज और माजूज की कहानी का अध्याय, दार अल-किताब अल-अरबी, बेरूत, ५/३३६

पृष्ठ १५८/७४२

" هُمُ الْبٰقِیْنَ ۱ " کی اولاد باقی رکھی۔

فتح الباری کتاب الفتن میں ہے: [عربی متن]: الاول المعتمد والا فأین کانوا حین الطوفان ۲ - اقول وقد اجبنا عن هذا بجوابین في کتابنا الفیوضات الملکیة احدهما ما یدرینا لعل الله خمرها مددا متطاولة حتی خلقهم منها بعد الطوفان ۳ - [اردو متن]: اقول یاجوج و ماجوج کا ذریت نوح علیہ الصلوۃ والسلام ہی سے ہونا معتمد ہے ورنہ طوفان کے وقت وہ کہاں رہے۔ ہم نے اپنی کتاب "الفیوضات الملکیہ" میں اس کے دو جواب دئے ایک یہ ہے ہمیں کیا علم شاید اللہ تعالٰی نے اس نطفہ کو طویل مدت تک محفوظ رکھا ہو اور پھر اس سے ان کی تخلیق طوفان کے بعد فرمائی ہو (ت)

ارشاد الساری شرح صحیح بخاری دونوں محل میں ہے: [عربی متن]: وهذا اللفظ فی بدء الخلق قال ابن کثیر وهذا القول غریب جدا ثم لادلیل علیہ لامن عقل ولا من نقل، ولا یجوز الاعتماد ههنا علی ما یحکیه بعض اهل الکتاب لما عندهم من الاحادیث المفتعلة ٤ ـ اماما عزاه الامام النووی فی فتاواه لجماهیر العلماء انهم من ماء آدم لا من حواء، فاقول لا یثبت الاحتلام، فاولا قد تحصل النطفة بنحو التبطین [اردو متن]: کتاب بدء الخلق میں ہے ان کے الفاظ یہ ہیں امام عماد نے فرمایا یہ قول سخت غریب ہے، پھر اس پر نہ عقل سے دلیل نہ نقل سے، اور یہاں بعض اہل کتاب کی حکایت پر اعتماد حلال نہیں کہ ان کے پاس بہتری باتیں گھڑی ہوئی ہیں۔ امام نووی نے فتاوٰی میں جماہیر علماء کی طرف منسوب کیا کہ یہ نطفہ حضرت آدم کا تھا نہ کہ حضرت حواء کا، تو میں کہتا ہوں اس سے احتلام کہاں ثابت ہوتا ہے اور گا کبھی کبھی نطفہ حالت حیض میں شرمگاہ سے باہر

۱ القرآن الکریم ۳۷ / ۷۷ ۲ فتح الباری شرح صحیح بخاری کتاب الفتن باب یاجوج و ماجوج مصطفی البابی مصر ۱۶ / ۲۲۱ ۳ الفیوضات الملکیة حاشیه الدولة المکیة مطبع اہل السنة والجماعة بریلی ص ۸۷ ۴ ارشاد الساری شرح صحیح بخاری کتاب بدء الخلق باب قصہ یاجوج و ماجوج دار الکتاب العربی بیروت ۵ / ۳۳۶

Fatawa Rizvia (Volume 15)

[Section 1] (Arabic): ...in menstruation. Secondly, the womb does not accept every drop of semen. Thirdly, the womb does not accept the entirety of every drop of semen; rather, if it accepts, it may accept a portion and reject the rest. The answer regarding the Hadith of the Flood has been established. This may also be a response to what Hafiz Ibn Kathir mentioned, for the discussion is about those present at that time, as survival is a branch of existence. Furthermore, the discussion concerns those who are definitely descendants of Prophet Adam (peace be upon him), and they are not his descendants in an absolute sense, even if they are from his water (semen), because for 'offspring' (walad) to exist, there must be a wife. Allah Almighty says: "How can He have a son when He has no wife?"[1]

(Urdu Translation): It is obtained from use on the stomach, etc. Secondly, the womb does not accept every drop of semen. Thirdly, the womb does not accept the entirety of every drop of semen; rather, it accepts a part and rejects the rest. These three answers are regarding the Hadith of the Flood. This is also a response to what Hafiz Ibn Kathir narrated, because the discussion is about those present at that time, since survival is a branch of existence. Moreover, the discussion is about those who are definitely the descendants of Prophet Adam (peace be upon him), and these are not his descendants in the complete sense, even if they are offspring from one perspective as they are from his semen; and that is because for 'offspring' to exist, having a wife is necessary. Allah Almighty says: "Where can there be offspring for Him while He has no wife?" (T)

In short, wet dreams (nocturnal emissions) are forbidden for Prophets (peace and blessings be upon them). Attributing this to the most holy, pure, and fragrant presence of Prophet Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), and repeating it, and insisting upon it saying "yes, it happened, yes, it happened," is certainly a clear slander against the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Slandering the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is a direct path to Hell. It is mentioned in a Mutawatir Hadith of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him):

[Section 2] (Arabic): "Whoever deliberately lies about me, let him take his seat in Hellfire."[2] (Urdu Translation): "Whoever deliberately attributes a lie to me, let him make his abode in Hell."

The People of Sunnah (Ahl al-Sunnah) do not consider the commission of a major sin as disbelief (kufr) unless it is accompanied by things that lead to disbelief, such as considering it permissible. However, Imam Abu Muhammad Juwayni, the father of Imam al-Haramayn, stated that slandering the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is disbelief.

---

[1] The Holy Quran 6/101 [2] Sahih Muslim, Chapter on the Severity of Lying about the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/7

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

[अनुभाग 1] (अरबी): ...मासिक धर्म (हैज़) में। दूसरी बात यह है कि गर्भाशय हर वीर्य (नूतफ़ा) को स्वीकार नहीं करता। तीसरी बात यह है कि गर्भाशय वीर्य के पूरे भाग को स्वीकार नहीं करता; बल्कि यदि स्वीकार करता है, तो कुछ हिस्से को स्वीकार कर सकता है और बाकी को बाहर फेंक देता है। तूफ़ान की हदीस के बारे में उत्तर स्थापित हो चुका है। यह हाफ़िज़ इब्न कसीर द्वारा उल्लेखित बात का भी उत्तर हो सकता है, क्योंकि चर्चा उन लोगों के बारे में है जो उस समय मौजूद थे, क्योंकि अस्तित्व का बने रहना उसके होने पर निर्भर है। इसके अलावा, चर्चा उन लोगों के बारे में है जो निश्चित रूप से हज़रत आदम (अलैहिस्सलाम) की संतान हैं, और वे पूर्ण रूप से उनकी संतान नहीं हैं, भले ही वे उनके वीर्य से हों, क्योंकि 'संतान' (वलद) के लिए पत्नी का होना आवश्यक है। अल्लाह तआला का फ़रमान है: "उनके लिए संतान कहाँ से हो सकती है जबकि उनके लिए कोई पत्नी ही नहीं है?"[1]

(उर्दू अनुवाद): पेट वगैरह पर इस्तेमाल से प्राप्त होता है। दूसरी बात यह है कि गर्भाशय हर वीर्य को स्वीकार नहीं करता। तीसरी बात यह है कि गर्भाशय वीर्य के पूरे भाग को स्वीकार नहीं करता बल्कि कुछ हिस्से को स्वीकार करके बाकी को फेंक देता है। ये तीन जवाब तूफ़ान की हदीस से हैं और यह उसका जवाब भी है जो हाफ़िज़ इब्न कसीर ने नक़ल किया है, क्योंकि चर्चा उन लोगों के बारे में है जो वहाँ मौजूद थे, क्योंकि अस्तित्व का बने रहना होने की एक शाखा है। इसके अलावा चर्चा उन लोगों के बारे में है जो निश्चित रूप से हज़रत आदम अलैहिस्सलाम की संतान हों, और ये पूरी तरह उनकी संतान नहीं हैं, भले ही एक नज़रिए से संतान हों क्योंकि उनके वीर्य से हैं; और वह इसलिए कि संतान के लिए पत्नी का होना ज़रूरी है। अल्लाह तआला का फ़रमान है: उनके लिए संतान कहाँ से हो सकती है जबकि उनके लिए पत्नी ही नहीं है। (त)

संक्षेप में, नबियों (अलैहिमुस्सलाम) के लिए एहतलाम (स्वप्नदोष) वर्जित है। और स्वयं हुज़ूर अकदस अनवर अतयब अतहर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर इसका श्रेय देना, और इसे दोहराना, और इस पर ज़ोर देना कि 'हाँ हुआ, हाँ हुआ', निश्चित रूप से हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर एक खुला आरोप (इफ़्तिरा) है। और रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर आरोप लगाना जहन्नुम का सीधा रास्ता है। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मुतवातिर हदीस में है:

[अनुभाग 2] (अरबी): "जो मुझ पर जानबूझकर झूठ बोले, वह अपना ठिकाना जहन्नुम में बना ले।"[2] (उर्दू अनुवाद): "जो मुझ पर जानबूझकर झूठ बांधे, वह अपना ठिकाना जहन्नुम में बना ले।"

अहले सुन्नत किसी बड़े गुनाह (कबीरा) के करने को कुफ़्र नहीं कहते जब तक कि उसमें हलाल समझने जैसी कुफ़्र पैदा करने वाली चीज़ें न हों। लेकिन इमाम अबू मोहम्मद जुवैनी, जो इमामुल हरमैन के पिता हैं, ने रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर आरोप लगाने को कुफ़्र बताया है।

---

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 6/101 [2] सहीह मुस्लिम, बाब तग़लीज़ अल-कज़ब अला रसूलिल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), कदीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/7

فِي الْمَحِيضِ وَثَانِيًا مَكُلُّ نُطْفَةٍ تَقْبَلُهَا الرَّحِمُ وَثَالِثًا مَكُلُّ النُّطْفَةِ تَقْبَلُهَا الرَّحِمُ بَلْ اِذَا قَبِلَتْ رُبَمَا قَبِلَتْ جُزْءً مِّنْهَا وَ رَمَتْ بِالْبَاقِي وَقَدْ ثَبَتَ الْجَوَابُ عَنْ حَدِيثِ الطُّوفَانِ وَقَدْ يَكُونُ جَوَابًا اَيْضًا عَنِ الَّذِي ذَكَرَ ابْنُ كَثِيرٍ فَاِنَّ الْكَلَامَ فِي الْمَوْجُودِينَ اِذْذَاكَ لِاَنَّ الْبَقَاءَ فَرْعُ الْوُجُودِ عَلٰى اَنَّ الْكَلَامَ فِي وَلَدِ اٰدَمَ قَطْعًا، وَهُمْ لَيْسُوا مِنْ وَّلَدِهٖ عَلَى الْاِطْلَاقِ وَاِنْ كَانُوا مِنْ وَّلَدِهٖ لِاَنَّهُمْ مِّنْ مَّائِهٖ وَذٰلِكَ لِاَنَّ الْوَلَدَ مَا عَنْ صَاحِبَتِهٖ قَالَ تَعَالٰى " اَنّٰى يَكُونُ لَهٗ وَلَدٌ وَّ لَمْ تَكُنْ لَّهٗ صَاحِبَةٌ "۱۔ پیٹ وغیرہ پر استعمال سے حاصل ہوتا ہے ثانیا ہر نطفہ کو رحم قبول نہیں کرتا ثالثاً رحم ہر نطفہ کے تمام کو قبول نہیں کرتا بلکہ جزء کو قبول کرکے بقیہ کو پھینک دیتا ہے، اور یہ تین جواب حدیث طوفان سے ہیں اور یہ اس کا جواب بھی ہے جو حافظ ابن کثیر نے نقل کیا کیونکہ کلام ان میں ہے جو وہاں موجود تھے کیونکہ بقا وجود کی فرع ہے، علاوہ ازیں گفتگو ان میں ہے جو یقینی طور پر حضرت آدم علیہ السلام کی اولاد ہوں، اور یہ کامل طور پر ان کی اولاد نہیں اگرچہ ایک لحاظ سے اولاد ہیں کیونکہ ان کے نطفہ سے ہیں اور وہ اس لئے کہ ولد کے لئے بیوی کا ہونا ضروری ہے، اللہ تعالٰی کا فرمان ہے کہاں ہے اس کے لئے اولاد حالانکہ اس کے لئے بیوی ہی نہیں۔ (ت)

بالجملہ انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام پر احتلام منع ہے اور خود حضور اقدس انور اطیب اطہر صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی طرف اس کی نسبت اور اس کی تکرار اور اس پر اصرار کہ ہاں ہوا ہاں ہوا، یقینا حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر صریح افتراء ہے، اور رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر افتراء جہنم کا سیدھا راستہ، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی متواتر حدیث میں ہے:

مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ ۲۔ جو مجھ پر دانستہ جھوٹ باندھے وہ اپنا ٹھکانہ جہنم میں بنالے،

اہل سنت کسی کبیرہ کا ارتکاب کو کفر نہیں کہتے جب تک استحلال وغیرہ مکفرات کے ساتھ نہ ہو، مگر رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر افتراء کو امام ابو محمد جوینی والد امام الحرمین نے کفر بتایا۔

---

۱ القرآن الکریم ۶ / ۱۰۱ ۲ صحیح مسلم باب تغلیظ الکذب علی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۷

Volume 15 Fatawa Razawiyya

In Khasa'is al-Kubra it is mentioned:

[Table Content] Arabic: Qala al-Nawawi wa ghairuhu al-kadhibu alayhi Sallallahu Ta'ala alayhi wa sallama minal kaba'iri wa la yukaffaru fa'iluhu alas-sahihi wa qawlil jumhur wa qala al-Juwayni huwa kufr. 1 Urdu Translation: Imam Nawawi and others stated: Lying regarding the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is a major sin (Kabira), but it is not disbelief according to the correct and majority opinion, though Imam Juwayni said that it is disbelief. (T)

And in Durr al-Mukhtar etc. it is mentioned:

[Table Content] Arabic: Ma yakunu kufran ittifaqan yabtulul amala wan-nikaha wa awladuhu awladu zina wa ma fihi khilaaf yu'maru bil-istighfari wat-tawbati ay tajdidul islami ah Shami 2 wa tajdidun nikahi. Urdu Translation: Where there is consensus on disbelief (Kufr), actions and marriage become void, and the children will be considered illegitimate (born of adultery). In cases where there is disagreement, the person will be ordered to seek forgiveness and repent (i.e., renew Islam, as stated in Shami) and also renew the marriage. (T)

It is obligatory for Zaid and Bakr to repent. It is appropriate that they renew their Islam and then renew their marriages with their wives, especially regarding this foul word which, God forbid, carries an aspect of insult and degradation of the Prophet's status—and refuge is sought with Allah the Almighty. And Allah the Almighty knows best.

Problem 23: From Kanpur, Feel Khana, old residence of Maulvi Syed Muhammad Ashraf Sahib, lawyer; asked by Maulana Syed Muhammad Asif Sahib, 24 Ramadan 1339 AH.

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger.

O beloved of the beloved of Allah, may my soul be sacrificed for you, the Qibla of both worlds and the Kaaba of both abodes, the Reviver of the Nation and the Religion, may his blessings endure. After humble greetings and the desire to attain the felicity of kissing your threshold, I submit that by the grace of Allah, this humble servant is well. The constant health and well-being of your noble servants is sought from the Divine Court. The card that your presence had written is respectfully

presented to the service of your presence's servants. In that document it is written (Are these Muslims or among them who is a Muslim?). Peace be upon you with honor.

1. Khasa'is al-Kubra, Chapter on his uniqueness that lying about him is not like lying about others, Dar al-Kutub al-Hadithiyya, Egypt 3/326.
2. Durr al-Mukhtar, Chapter on the Apostate, Matba' Mujtabai, Delhi 1/359; Radd al-Muhtar, Chapter on the Apostate, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut 3/299.

जिल्द पंद्रहवीं (15) फतावा रज़विया

'खसाइसुल कुबरा' में है:

[तालिका सामग्री] अरबी: क़ाला अल-नववी व ग़ैरहु अल-कज़िबु अलैहि सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम मिनल कबाईर व ला युकाफ़्फ़रू फ़ाइलिहि अलस-सहीहि व क़वलिल जुमहूर व क़ाला अल-जुवैनी हुवा कुफ्र। 1 उर्दू अनुवाद: इमाम नववी वग़ैरह ने फ़रमाया: हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की निस्बत झूठ बोलना कबीरा गुनाह है, अलबत्ता सहीह और जमहूर के कौल पर यह कुफ्र नहीं है, और इमाम जुवेनी ने कहा कि यह कुफ्र है। (त)

और 'दुर्रे मुख्तार' वग़ैरह में है:

[तालिका सामग्री] अरबी: मा यकूनु कुफ़्रन इत्तिफ़ाक़न यबतुलुल अमला वन-निकाहा व औलादुहु औलादु ज़िना व मा फ़ीहि ख़िलाफ़ यु'मरु बिल-इस्तिग़फ़ारि वत-तौबती ऐ तजदीदुल इस्लामी अह शामी 2 व तजदीदुन निकाही। उर्दू अनुवाद: जहाँ बिल-इत्तेफ़ाक़ कुफ्र हो वहाँ अमल और निकाह बातिल हो जाते हैं और औलाद ज़िना की औलाद करार पाएगी, और जिस में इख्तिलाफ़ हो वहाँ तौबा-इस्तेग़फ़ार का हुक्म दिया जाएगा (यानी तजदीद-ए-इस्लाम करना होगा, जैसा कि शामी में है) और तजदीद-ए-निकाह भी। (त)

ज़ैद और बक्र पर फ़र्ज़ है कि तौबा करें। मुनासिब है कि तजदीद-ए-इस्लाम करें फिर अपनी औरतों से निकाह ताज़ा करें, खुसूसन उस कलिमा-ए-खबीस में कि मआज़ अल्लाह तौहीन और तन्कीस-ए-शान का पहलू रखता है, वल-इयाज़ु बिल्लाह तआला। वल्लाह तआला अअलम।

मसाला 23: कानपुर, फील खाना, मौलवी सैयद मुहम्मद अशरफ साहब वकील का पुराना मकान, साइल मौलाना सैयद मुहम्मद आसिफ साहब, 24 रमज़ान 1339 हिजरी।

बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम। हम उनकी प्रशंसा करते हैं और उनके नेक रसूल पर दुरूद भेजते हैं।

ऐ अल्लाह के महबूब के महबूब, मेरी रूह आप पर फिदा हो, दोनों जहानों के किबला और दोनों घरों के काबा, मिल्लत और दीन के पुनरुद्धारकर्ता, उनकी कृपा बनी रहे। फ़िदयाना सलाम और आपके आस्ताने की बोसा-बोसी की सादत हासिल करने की तमन्ना के बाद, अर्ज़ ये है कि अल्लाह के फ़ज़्ल से ये फिदवी खैरियत से है। आपकी बारगाह के मुलाज़मीन की हमेशा की सेहतयाबी बारगाह-ए-

अहदियत से मतलूब है। हुज़ूर ने जो कार्ड तहरीर फ़रमाया था वो निहायत अदब के साथ हुज़ूर के खादिमों की खिदमत में पेश है। उस तहरीर में लिखा है (क्या ये मुसलमान हैं या उनमें कौन मुसलमान है)। वस्सलाम मअल इकराम।

1. खसाइसुल कुबरा, बाब: हुज़ूर के बारे में झूठ बोलना दूसरों के बारे में झूठ बोलने जैसा नहीं है, दारुल कुतुब अल-हदीथिया मिस्र 3/326।
2. दुर्रे मुख्तार, बाब अल-मुरतद, मतबा मुजतबाई देहली 1/359; रद उल-मुह्तार, बाब अल-मुरतद, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बैरूत 3/299।

पृष्ठ 160/742

خصائص کبری میں ہے:

قال النووی وغیرہ الکذب علیہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم من الکبائر ولا یکفر فاعلہ علی الصحیح وقول الجمہور وقال الجوینی ھو کفر ۱۔ امام نووی وغیرہ نے فرمایا: حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی نسبت جھوٹ بولنا کبیرہ گناہ ہے البتہ کفر نہیں صحیح اور جمہور کے قول پر، اور امام جوینی نے کہا کہ یہ کفر ہے۔ (ت)

اور در مختار وغیرہ میں ہے:

ما یکون کفرا اتفاقا یبطل العمل والنکاح واولادہ اولاد زنا وما فیہ خلاف یؤمر بالاستغفار والتوبۃ ای تجدید الاسلام اھ شامی ۲ وتجدید النکاح جہاں بالاتفاق کفر ہو وہاں عمل و نکاح باطل اور اولاد اولادِ زنا قرار پائے گی، اور جس میں اختلاف ہو وہاں توبہ استغفار کا حکم کیا جائے گا (یعنی تجدیدِ اسلام کرنا ہوگی اھ شامی) اور تجدیدِ نکاح بھی۔ (ت)

زید وبکر پر فرض ہے کہ توبہ کریں مناسب ہے کہ تجدیدِ اسلام کریں پھر اپنی عورتوں سے نکاح تازہ کریں خصوصاً اس کلمہ خبیث میں کہ معاذ اللہ پہلوئے توہین و تنقیصِ شان رکھتا ہے، والعیاذ باللہ تعالٰی۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۳: از کانپور فیل خانہ قدیم مکان مولوی سید محمد اشرف صاحب وکیل مسئولہ مولانا سید محمد آصف صاحب ۲۴ رمضان ۱۳۳۹ھ

بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم

یا حبیب محبوب اللہ روحی فداک، قبلہ کونین و کعبہ دارین محی الملت والدین دامت فیوضہم، بعد تسلیمات فدویانہ تمنائے حصولِ سعادتِ آستانہ بوسی، التماس اینکہ بفضلہ تعالیٰ فدوی بخیریت ہے ملازمانِ سامی کی صحتواری مدام بارگاہِ احدیت سے مطلوب، حضور نے جو کارڈ تحریر فرمایا تھا وہ بصد ادب ملازمانِ حضور کی خدمت میں حاضر کیا جاتا ہے اس صحیفہ میں تحریر ہے (کیا یہ مسلمان ہیں یا وہ ان میں کون مسلمان ہے) والسلام مع الاکرام۔

۱ خصائص الکبری باب اختصاصہ بأن الکذب علیہ لیس کالکذب علی غیرہ دارالکتب الحدیثیہ مصر ۳/ ۳۲۶ ۲ درمختار باب المرتد مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۳۵۹ ، ردالمحتار باب المرتد دار احیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۲۹۹

Volume 15, Fatawa Razawiya

The Answer: In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and send blessings upon His noble Messenger.

To the respected and noble Maulana, Maulana Maulvi Syed Muhammad Asif Sahib, may his virtues continue. Peace be upon you, and the mercy and blessings of Allah. In the card, you mentioned some acts of the Gandhian movement which are juristically (Fiqhi) acts of disbelief, such as applying the tilak (qashqa), shouting slogans of praise for a disbeliever, or honoring a disbeliever. Regarding those who perform these acts, you asked whether they are Muslims or not. Undoubtedly, just as they have fallen into juristic disbelief, if they persist, then their condition according to both jurisprudence and theology is exactly as stated for those who commit such acts and words of disbelief. Peace be upon you.

5 Ramadan 1339 AH

Problem 24: From the city What do the scholars of the religion say about this issue: Zaid and Bakr were discussing a Hadith. While discussing, they reached a Hadith which states that a person who does not marry off their mature son or daughter, and if any shameful act occurs from the son or daughter, then the parents of both will be held accountable and seized in painful punishment, not the son and daughter. Coincidentally, the word "zajr" (rebuke/reprimand) was written between the lines of this Hadith, meaning to scold. Zaid said to Bakr that the parents cannot be held accountable; the girl and boy themselves will be. See, the word "zajr" is written between the lines, implying that the girl and boy will be reprimanded, not the parents. Bakr said that what's written between the lines is a marginal note (hashiya) on this Hadith, and not every marginal note on a Hadith is correct. Zaid asked Bakr as a question, "Are all the things in the Quran correct?" Zaid meant to ask if all the things in the commentary (Tafsir) are correct, but inadvertently these words came out during his speech, even though this was not Zaid's intention, nor does Zaid believe that, God forbid, all things in the Noble Quran are not correct. A capable Mufti Sahib issued a fatwa against Zaid saying he has become a disbeliever, made him repent, and made him recite the Kalima. What ruling should be implemented from the pure Sharia for both? Explain and be rewarded.

The Answer: First: There are errors in the mention of the Hadith. This Hadith has come in two ways: one as divine speech (Kalam-e-Ilahi) and the other as prophetic speech (Kalam-e-Nabwi). In the divine speech, there is no mention of "parents" but

only "father", and no mention of "parents" but only "daughter", and no mention of "maturity" but only "age of twelve years". And there is no mention of "no sin on the girl" but of "sin on the father". In the prophetic speech, there is neither mention of the mother nor of sin on the children. The words of the first Hadith are as follows, which Bayhaqi narrated in Shu'ab al-Iman from the Commander of the Faithful Umar and Anas bin Malik (may Allah be pleased with them) that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)...

जिल्द पंद्रहवीं (१५), फतावा रज़विया

उत्तर: बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम, हम उसकी प्रशंसा करते हैं और उसके महान रसूल पर आशीर्वाद भेजते हैं।

आदरणीय और सम्मानित मौलाना, मौलाना मौलवी सैयद मुहम्मद आसिफ साहब, आपकी योग्यताएँ बनी रहें। आप पर शांति हो, और अल्लाह की दया और बरकतें हों। कार्ड में आपने गांधीवादी आंदोलन के कुछ कार्यों का उल्लेख किया है जो धार्मिक कानून (फिकह) के अनुसार कुफ्र (अविश्वास) हैं, जैसे तिलक (कश्का) लगाना, काफ़िर की जय पुकारना, या काफ़िर का सम्मान करना। इन कार्यों को करने वालों के बारे में आपने पूछा है कि वे मुसलमान हैं या नहीं। निस्संदेह, जिस तरह वे फिकही कुफ्र में फँसे हैं, और यदि वे इस पर अडिग रहते हैं, तो फिकह और कलाम (धर्मशास्त्र) दोनों के अनुसार उनकी स्थिति बिल्कुल वैसी ही है जैसी इन कार्यों और वचनों के करने वालों के लिए बताई गई है। वस्सलाम।

५ रमज़ान १३३९ हिजरी

मसला २४: शहर से दीन के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि ज़ैद और बक्र एक हदीस पर चर्चा कर रहे थे। चर्चा करते हुए वे उस हदीस तक पहुँचे जिसमें यह हुक्म दिया गया है कि जो व्यक्ति अपने बालिग (वयस्क) लड़के या लड़की की शादी नहीं करता है और लड़के या लड़की से कोई बुरा काम हो जाए, तो दोनों के माता-पिता पकड़े जाएँगे और दर्दनाक अज़ाब में गिरफ्तार होंगे, न कि लड़का और लड़की। इत्तेफाक से उस हदीस की पंक्तियों के बीच "ज़ज्र" शब्द लिखा हुआ था जिसका अर्थ है झिड़कना। ज़ैद ने बक्र से कहा कि माता-पिता की पकड़ नहीं हो सकती, खुद लड़की और लड़का पकड़े जाएँगे, देखो पंक्तियों के बीच "ज़ज्र" शब्द लिखा है जिसका अर्थ निकलता है कि लड़की और लड़का पकड़े जाएँगे, माता-पिता नहीं। बक्र ने कहा कि पंक्तियों के बीच लिखा हुआ इस हदीस का हाशिया (नोट) है और हदीस का हर हाशिया सही नहीं होता। ज़ैद ने बक्र से सवाल के तौर पर पूछा कि क्या कुरान की सब बातें सही हैं? ज़ैद यह पूछना चाहता था कि क्या तफ़्सीर (व्याख्या) की सब बातें सही हैं, लेकिन अनजाने में बातचीत के दौरान ये शब्द निकल गए, जबकि न तो यह ज़ैद का उद्देश्य था और न ही ज़ैद इस बात का कायल है कि, माज़ अल्लाह, कुरान मजीद फुरकान हमीद की सब बातें सही नहीं हैं। एक योग्य मुफ्ती साहब ने ज़ैद पर फतवा दिया कि ज़ैद काफ़िर हो गया है

और उसे काफ़िर समझकर तौबा कराई और कलमा शरीफ़ पढ़वाया। दोनों के लिए शरीयत-ए-मुताहरा से क्या हुक्म लागू किया जाएगा? वर्णन करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: पहला: हदीस के उल्लेख में गलतियाँ हैं। यह हदीस दो तरह से आई है, एक कलाम-ए-इलाही (ईश्वरीय वचन) के रूप में और दूसरी कलाम-ए-नबवी (पैगंबर के वचन) के रूप में। कलाम-ए-इलाही में तो माता-पिता का ज़िक्र नहीं है बल्कि केवल पिता का है, और माता-पिता का ज़िक्र नहीं बल्कि केवल बेटी (दुख्तर) का है, और बालिग होने का ज़िक्र नहीं बल्कि बारह वर्ष की आयु का है। और लड़की पर गुनाह न होने का ज़िक्र नहीं बल्कि पिता पर गुनाह होने का है। और कलाम-ए-नबवी में न माँ का ज़िक्र है न औलाद पर गुनाह होने का। पहली हदीस के शब्द ये हैं जिसे बेहाकी ने 'शुअब अल-ईमान' में अमीरुल मोमिनीन उमर और अनस बिन मालिक (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रिवायत किया कि नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि...

पेज १६१ का ७४२

الجواب: بسم اللہ الرحمن الرحیم ، نحمدہ و نصلی علی رسولہ الکریم ، والا حضرت مولانا المکرم ذو المجد والکرم مولانا مولوی سید محمد آصف صاحب دامت فضائلہم ، السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ ، کارڈ میں بعض اعمال گاندھویہ کہ فقہاً کفر ہیں جیسے قشقہ لگانا ، کافر کی جے پکارنا ، کافر کی تعظیم گنا کر ان کے فاعلوں کو کہا ہے کہ یہ مسلمان یا وہ ، ان میں کون مسلمان ہے ، بلاشبہ جس طرح کفر فقہی میں مبتلا ہوئے اور استقلال کریں تو کفر کلامی میں بعینہ یہی حالت فقہاً و کلاماً ان افعال واقوال کے مرتکبین کی ہے۔ والسلام۔ ۵ ر مضان ۱۳۳۹ھ مسئلہ ۲۴: از شہر کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید و بکر حدیث کی تکرار کر رہے تھے ، تکرار کرتے ہوئے اس حدیث تک پہنچے جس میں یہ حکم دیا جو شخص لڑکے لڑکی بالغ کی شادی نہیں کرتا ہے اور لڑکے لڑکی سے کوئی فعل فتیح واقع ہو تو دونوں کے والدین ماخوذ گرفتار عذاب الیم ہوں گے لڑکے لڑکی کی نہیں ، اتفاقاً اس حدیث کے بین السطور میں "زجر" کا لفظ لکھا ہوا تھا جس کے معنی جھڑکنے کے ہیں ، زید نے بکر سے کہا کہ والدین ماخوذ نہیں ہو سکتے خود لڑکی لڑکا ہوں گے ، دیکھو بین السطور میں زجر کا لفظ لکھا ہوا ہے جس سے مفہوم ہوتا ہے کہ لڑکی لڑکا ماخوذ ہو گا والدین نہیں۔ بکر نے کہا کہ بین السطور حاشیہ ہے اس حدیث میں اور حدیث کا حاشیہ سب صحیح نہیں ہوتا ہے ، زید نے بکر سے بطور سوال کے پوچھا کہ کیا قرآن کی سب باتیں صحیح ہیں ، زید کہنا چاہتا تھا کہ کیا تفسیر کی سب باتیں صحیح ہیں ، مگر سہواً یہ الفاظ اثنائے تقریر میں نکل پڑے حالانکہ یہ نہ مقصود ہے زید کا ، نہ زید اس بات کا مقر ہے کہ معاذ اللہ قرآن مجید فرقان حمید کی سب باتیں صحیح نہیں ، ایک قابل مفتی صاحب نے زید پر فتویٰ دیا کہ زید کافر ہو گیا اور اس کو کافر سمجھ کر توبہ کرائی اور کلمہ شریف پڑھوایا ، دونوں کے لئے شرع

مطہر سے کیا حکم نافذ کیا جائے گا ؟ بینوا توجروا الجواب: اول : تو ذکر حدیث میں غلطیاں ہیں ، یہ حدیث دو طور پر آئی ایک کلام الہی اور دوسری کلام نبوی سے ، کلام الہی میں تو والدین کا ذکر نہیں بلکہ صرف باپ کا ، اور والدین کا ذکر نہیں بلکہ صرف دختر کا ، اور بلوغ کا ذکر نہیں بلکہ بارہ برس کی عمر کا۔ اور لڑکی پر گناہ نہ ہونے کا ذکر نہیں بلکہ باپ پر ہونے کا ، اور کلام نبوی میں نہ ماں کا ذکر ہے نہ اولاد پر گناہ ہونے کا ، حدیث اول کے الفاظ یہ ہیں جسے بیہقی نے شعب الایمان میں امیر المومنین عمر و انس بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ

Fatawa Razawiya Volume 15

...and [the Prophet] peace be upon him said: "(Written in the Torah: Whoever has a daughter who reaches the age of twelve and he does not marry her off, and she commits a sin, then that sin is upon him 1-)" | (It is written in the Torah that whoever's daughter reaches the age of twelve and he does not marry her off, and some sin is committed by the girl, then the sin for it is on the father. The chain of narration for this Hadith is sound.)

And the words of the second Hadith are those narrated by Al-Bayhaqi in Shu'ab al-Iman from Abu Sa'id and Ibn Abbas (may Allah be pleased with them), that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "(Whoever has a child born to him, let him give it a good name and good manners, then when he reaches maturity, let him marry him off. If he reaches maturity and he does not marry him off, and he [the child] commits a sin, then the sin for it is upon his father 2-)" | (Whoever has a child born to him should give them a good name and teach them good manners. Then, when the child reaches puberty, he should arrange their marriage. And if the child reaches puberty and he does not marry them off, and any sin is committed by them, then the reality is that the sin for it is upon the father.)

And it does not follow from the father being sinful that the children are not, as long as they are legally responsible (mukallaf). This is present in the Hadith themselves: "she committed a sin" and "he committed a sin." A parallel to this is found in another sound Hadith: "(Whoever introduces an evil practice into Islam will bear its burden and the burden of those who act upon it until the Day of Resurrection, without that detracting from their burdens in the least 3-)" | (Whoever starts an evil path in Islam, the burden of it is upon him, and of all those who follow that path until the Day of Judgment, without anything being reduced from their own burdens.)

1- Shu'ab al-Iman, Hadith 8269, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 6/402; Kanz al-Ummal, translation 45312, Mu'assasat ar-Risalah, Beirut, 16/57-256. 2- Shu'ab al-Iman, Hadith 8226, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 6/401. 3- Sahih Muslim, Kitab al-Zakat, Chapter on Urging Charity, etc., Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/327; Sahih Muslim, Kitab al-Ilm, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 2/321; Musnad Imam Ahmad, Hadith of Jarir bin Abdullah (may Allah be pleased with him), Dar al-Fikr Beirut, 4/357 to 361.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

...और [नबी] सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: (मक़्तूब फ़ीत-तौरात मन बलग़त लहु इब्नतुन इस्नता अ'श-रत सनतन फ़लम युज़व्विजहा फ़असाबत इस्मन फ़इस्महु ज़ालिका अलैहि 1-) | (तौरात में लिखा है कि जिसकी बेटी बारह साल की उम्र को पहुँच जाए और वह उसका निकाह न करे और लड़की से कोई गुनाह हो जाए तो उसका गुनाह बाप पर है। हदीस की सनद सही है।)

और दूसरी हदीस के अल्फाज़ ये हैं जिसे इमाम बैहक़ी ने शुअ'बुल ईमान में हज़रत अबू सईद और इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया कि नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: (मन वुलिदा लहु वलदुन फ़लयुहसिन इस्माहू व अदबहू फ़-इज़ा बलग़ा फ़ल-युज़व्विजहू फ़-इज़ा बलग़ा वलम युज़व्विजहू फ़असाबा इस्मन फ़इन-नमा इस्मुहू अ'ला अबीहि 2-) | (जिसके कोई बच्चा पैदा हो वह उसका नाम अच्छा रखे और उसे अच्छे संस्कार (अदब) दे, फिर जब वह बालिग हो जाए तो उसका निकाह कर दे, और अगर वह बालिग हो गया और बाप ने उसका निकाह नहीं किया और उससे कोई गुनाह हो गया, तो बात यही है कि उसका गुनाह उसके बाप पर है।)

और बाप पर गुनाह होने से यह लाज़िम नहीं आता कि औलाद पर न हो जबकि वह मुकल्लफ़ (ज़िम्मेदार) हों, खुद हदीसों में मौजूद है, 'फ़असाबत इस्मन' और 'फ़असाबा इस्मन', इसकी मिसाल दूसरी सही हदीस है: (मन सन-ना फ़िल-इस्लामि सुन्नतन सय्यि-अतन फ़-अलैहि विज़्रुहा व विज़्रु मन अ'मिला बिहा इला यौमिल क़ियामति व ला यनक़ुसु ज़ालिका मिन औज़ारीहिम शै-अन 3-) | (जो इस्लाम में कोई बुरा रास्ता निकाले उस पर उसका बोझ है और उन सबका भी बोझ है जो क़ियामत तक उस रास्ते पर चलेंगे, बग़ैर इसके कि उनके बोझों में कुछ कमी की जाए।)

1- शुअ'बुल ईमान हदीस 8269 दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 6/402, कन्ज़ुल उम्माल तर्जुमा 45312 मुअस्ससतुर रिसाला बेरुत 16/57-256 2- शुअ'बुल ईमान हदीस 8226 दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 6/401 3- सही मुस्लिम किताबुज़ ज़कात बाबुल हस्सि अलस सदक़ह अलख कदीमी कुतुब खाना कराची 1/327, सही मुस्लिम किताबुल इल्म कदीमी कुतुब खाना कराची 2/321, मुसनद इमाम अहमद हदीस जरीर बिन अब्दुल्लाह रज़ियल्लाहु अन्हु दारुल फ़िक्र बेरुत 4/357 से 361

पेज 162/742

وسلم نے فرمایا: (مکتوب فی التورۃ من بلغت لہ ابنۃ اثنتی عشرۃ سنۃ فلم یزوجھا فاصابت اثما فاثم ذلك علیه 1-) | (توریت میں مرقوم ہے کہ جس کی لڑکی بارہ برس کی عمر کو پہنچ جائے اور وہ اس کا نکاح نہ کرے اور لڑکی سے کچھ گناہ صادر ہو تو اس کا گناہ باپ پر ہے۔ حدیث کی سند صحیح ہے۔)

اور حدیث دوم کے الفاظ یہ ہیں جسے انھیں بیہقی نے شعب الایمان میں ابو سعید وابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے روایت کیا کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: (من ولد لہ ولد فلیحسن اسمہ وادبہ فاذا بلغ فلیزوجہ فان بلغ ولم یزوجہ فاصاب اثما فانما اثمہ علی ابیہ 2-) | (جس کے کوئی بچہ پیدا ہو وہ اس کا نام اچھا رکھے اور اسے اچھا ادب دے، پھر جب وہ بالغ ہو اس کا نکاح کر دے، اور اگر وہ بالغ ہو اور یہ اس کا نکاح نہ کرے اور اس سے کوئی گناہ صادر ہو تو بات یونہی ہے کہ اس کا گناہ اس کے باپ پر ہے۔)

اور باپ پر گناہ ہونے سے یہ لازم نہیں آتا کہ اولاد پر نہ ہو جب کہ وہ مکلف ہو، خود حدیثوں میں موجود ہے، فاصابت اثما اور فاصاب اثما، اس کی نظیر دوسری حدیث صحیح ہے: (من سن فی الاسلام سنۃ سیئۃ فعلیہ وزرھا ووزر من عمل بھا الی یوم القیمۃ ولا ینقص ذلک من اوزارھم شیئا 3-) | (جو اسلام میں کوئی بری راہ نکالے اس پر اس کا وبال ہے اور قیامت تک جو اس راہ پر چلیں گے سب کا وبال ہے بغیر اس کے کہ ان کے وبالوں میں سے کچھ کم کرے۔)

1- شعب الایمان حدیث ۸۲۶۹ دار الکتب العلمیہ بیروت ۶ / ۴۰۲، کنز العمال ترجمہ ۴۵۳۱۲ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۶ / ۵۷-۲۵۶ 2- شعب الایمان حدیث ۸۲۲۶ دار الکتب العلمیہ بیروت ۶ /

۴۰۱ 3- صحیح مسلم کتاب الزکاۃ باب الحث علی الصدقۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۳۲۷، صحیح مسلم کتاب العلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۳۲۱، مسند امام احمد حدیث جریر بن عبداللہ رضی اللہ عنہ دار الفکر بیروت ۴ / ۳۵۷ تا ۳۶۱

Fatawa Razawiyya Volume 15

The word uttered by Zaid is undoubtedly a word of disbelief (Kufr), and the renewal of Islam is necessary for him. The ruling of the Mufti is correct. The Mufti only rules based on what is apparent, and Allah knows the secrets. (The one who gives a fatwa is bound by the apparent; only Allah Almighty is aware of the secrets of the hearts. T) In reality, if his tongue slipped, it was not disbelief in the sight of Allah, but the Mufti will not accept this claim without evidence. It is stated in Ash-Shifa Sharif:

| One is not excused by a claim of a slip of the tongue. And Allah Almighty knows best. | A claim of a slip of the tongue is not considered a valid excuse. And Allah Almighty knows best. (T) |

Issue 25 to 26: From the state of Faridkot, asked by Aleem-ud-Din Farash, Kothi Belisar Ganj, 7 Ramadan 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding the following: (1) It is written in 'Hanafi Namaz Mudallal' on page 70, its footnotes, and in 'Fatawa Badi-ud-Din' that if a person uses abusive and foul language against a practicing scholar (Aalim ba-Amal), he becomes an infidel (Kafir), and according to Imam Muhammad, his wife becomes divorced with an irrevocable divorce (Talaq-e-Bain). So, how should such a person remarry his wife?

(2) It is mentioned in the Hadith: "Grow the beard and trim the mustache," narrated by Bukhari. The Prophet (peace be upon him) gave both commands in the imperative form, and an imperative literally signifies an obligation. Thus, it is understood that both these commands are obligatory (Wajib), and abandoning an obligation is forbidden (Haram). Therefore, cutting the beard and growing the mustache are both forbidden acts. Furthermore, in another Hadith, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "He who does not trim his mustache is not from us," narrated by Ahmad, Tirmidhi, and Nasa'i. Once its status as a sin is established, for those who persist in it and prefer it, and consider growing a beard a defect, or rather laugh at those with beards and mock them—from all these combined matters, it is difficult for faith to remain intact. It is obligatory for these people to repent from this action, renew their faith and marriage, and make their appearance according to the command of Allah and His Messenger. This subject was seen in a book, stating

that it is actually correct that such a person should be ordered to renew their marriage. Explain the ruling and you will be rewarded.

---

1 Ash-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa, Chapter: 'The Qadi said...', Volume 2, Page 223, Al-Matba'ah al-Sahafiyyah, Turkey.

फ़तावा रज़विया जिल्द १५

ज़ैद की ज़बान से जो लफ़्ज़ निकला वह निस्संदेह कुफ़्र (अधर्म) का शब्द है और उस पर इस्लाम का नवीनीकरण (तजदीद-ए-इस्लाम) आवश्यक है, और मुफ़्ती का हुक्म सही है। मुफ़्ती केवल ज़ाहिर (प्रत्यक्ष) के आधार पर फ़तवा देता है और अल्लाह दिलों के राज़ जानता है। (फ़तवा देने वाला ज़ाहिर का पाबंद होता है, दिलों के राज़ों से तो अल्लाह तआला ही अवगत है। त) वास्तव में यदि उसकी ज़बान बहकी (फिसली) थी तो अल्लाह के नज़दीक वह कुफ़्र न हुआ, लेकिन मुफ़्ती बिना प्रमाण के इस दावे को स्वीकार नहीं करेगा। शिफ़ा शरीफ़ में है:

| ज़बान फिसलने के दावे को बहाना नहीं माना जाता। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। | ज़बान फिसलने के दावे को उज़्र (बहाना) नहीं क़रार दिया जाता। वल्लाह तआला आलम। (त) |

मसला २५ से २६: रियासत फ़रीदकोट से, सायल (पूछने वाले) अलीम उद्दीन फ़राश कोठी बलीसर गंज, ७ रमज़ान १३३९ हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन कि: (१) 'हनफ़ी नमाज़ मुदल्लल' पृष्ठ ७० और उसके हाशिये और 'फ़तावा बदीउद्दीन' में लिखा है कि यदि कोई व्यक्ति किसी आलिम-ए-बा-अमल (अपने ज्ञान पर अमल करने वाले विद्वान) के साथ अपशब्द और अभद्र भाषा का प्रयोग करे तो वह काफ़िर हो जाता है और इमाम मोहम्मद के नज़दीक उसकी पत्नी को तलाक़-ए-बाइन (अटल तलाक़) हो जाती है, तो ऐसे व्यक्ति को फिर अपनी पत्नी से किस तरह निकाह करना चाहिए?

(२) हदीस में है कि "दाढ़ी बढ़ाओ और मूँछें छोटी कराओ", इसे बुखारी ने रिवायत किया है। हुज़ूर ने 'अम्र' (आदेश) के रूप में दोनों हुक्म फ़रमाए और अम्र वास्तव में 'वजुब' (अनिवार्यता) के लिए होता है, अतः ज्ञात हुआ कि ये दोनों हुक्म वाजिब हैं, और वाजिब को त्यागना हराम है। इसलिए दाढ़ी कटाना और मूँछें बढ़ाना दोनों हराम काम हैं। इससे बढ़कर दूसरी हदीस में है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: "जो व्यक्ति मूँछें छोटी न करे वह हम में से नहीं है", इसे अहमद, तिर्मिज़ी और नसाई ने रिवायत किया है। जब इसका गुनाह होना साबित हो गया, तो जो

लोग इस पर ज़िद करते हैं और इसे पसंद करते हैं और दाढ़ी बढ़ाने को दोष मानते हैं, बल्कि दाढ़ी वालों पर हँसते हैं और उनका उपहास करते हैं, इन सब बातों के समूह से ईमान का सुरक्षित रहना कठिन है। इन लोगों के लिए अनिवार्य है कि वे अपनी इस हरकत से तौबा करें और ईमान और निकाह का नवीनीकरण करें और अपनी सूरत अल्लाह और उसके रसूल के हुक्म के अनुसार बनाएँ। एक किताब में यह विषय देखा गया कि यह वास्तव में सही है कि ऐसे व्यक्ति को दोबारा निकाह के नवीनीकरण का हुक्म दिया जाए। स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

---

१ अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, अध्याय: 'क़ाज़ी ने कहा...', जिल्द २, पृष्ठ २२३, अल-मतबा अल-साहाफ़िया, तुर्की।

पृष्ठ १६३/७४२

زید کی زبان سے جو لفظ نکلا بلاشبہ کلمہ کفر ہے اور اس پر تجدید اسلام لازم، اور مفتی کا حکم صحیح ہے المفتی انما یفتی بالظاھر واللہ یعلم السرائر (فتوی دینے والا ظاہر کا پابند ہوتا ہے دلوں کے رازوں سے تو اللہ تعالیٰ ہی آگاہ ہے۔ ت) واقع میں اگر اس کی زبان بہکی تو عند اللہ کفر نہ ہوا، مگر مفتی بلادلیل اس دعوی کو قبول نہ کرے گا۔ شفا شریف میں ہے:

| لا یعذر بدعوی زلل اللسان واللہ تعالیٰ اعلم۔ | زبان کے بہکنے کا دعوی عذر نہیں قرار دیا جاتا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت) |

مسئلہ ۲۵ تا ۲۶: از ریاست فرید کوٹ مسئولہ علیم الدین فراش کوٹھی بلیسر گنج ۷ رمضان ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ: (۱) حنفی نماز مدلل ص ۷۰ اور حواشی اور فتاوی بدیع الدین میں لکھا ہے کہ اگر کوئی شخص کسی عالم باعمل سے بدزبانی اور فحش کلامی کرے تو کافر ہو جاتا ہے اور اس کی عورت نزدیک امام محمد کے مطلقہ بطلاق بائن ہو جاتی ہے، تو ایسے شخص کو پھر اپنی عورت سے کس طرح نکاح کرنا چاہئے؟

(۲) حدیث میں ہے کہ "بڑھاؤ ڈاڑھی کو اور کترواؤ مونچھوں کو" روایت کیا اس کو بخاری نے، حضور نے صیغہ امر سے دونوں حکم فرمائے اور امر حقیقۃً وجوب کے لئے ہوتا ہے، پس معلوم ہوا کہ یہ دونوں حکم واجب ہیں، اور واجب کا ترک کرنا حرام، پس داڑھی کٹانا اور مونچھیں بڑھانا دونوں حرام فعل ہیں، اس سے زیادہ دوسری حدیث میں ہے کہ ارشاد فرمایا رسول اللہ صلی اللہ علیہ تعالیٰ علیہ وسلم نے: "جو شخص لبیں نہ لے وہ ہم سے نہیں" روایت کیا اس کو احمد وتر مذی و

نسائی نے۔ جب اس کا گناہ ہونا ثابت ہو گیا تو جو لوگ اس پر اصرار کرتے ہیں اور اس کو پسند کرتے ہیں اور داڑھی بڑھانے کو عیب مانتے ہیں بلکہ داڑھی والوں پر ہنستے ہیں اور اس کی ہجو کرتے ہیں، ان سب مجموع امور سے ایمان کا سالم رہنا دشوار ہے، ان لوگوں کو واجب ہے کہ اپنی اس حرکت سے توبہ کریں اور ایمان و نکاح کی تجدید کریں اور اپنی صورت موافق حکم اللہ و رسول بنائیں، ایک کتاب میں یہ مضمون دیکھا گیا کہ یہ واقعی درست ہے کہ ایسے شخص کو دوبارہ تجدید نکاح کا حکم دیا جائے۔ بینوا توجروا

---

1 الشفاء بتعریف حقوق المصطفی فصل قال القاضی تقدم الکلام المطبعة الصحافية ترکی ۲/ ۲۲۳

Volume 15 Fatawa Ridawiyyah

The Answer: (1) If the insult to a scholar is because of [their] religious knowledge, it is undoubtedly disbelief (kufr) as mentioned in Majma' al-Anhur. Otherwise, if it is without any apparent reason, there is fear of disbelief for it as in al-Khulasah and Manh al-Rawd. Regardless, there is no doubt it is a severe major sin. It is stated in a Hadith that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Three [types of] people whose rights are not belittled except by a clear hypocrite: an elderly Muslim, a possessor of knowledge, and a just ruler." [1] Narrated by Abu al-Sheikh in Kitab al-Tawbikh from Jabir bin Abdullah and al-Tabarani in al-Mu'jam al-Kabir from Abu Umamah (may Allah be pleased with them). One who commits an act of disbelief should repent and re-embrace Islam; after that, if the woman is willing, perform a new marriage with a new dower (mahr). (2) Undoubtedly, keeping a beard up to a fist-length is required and shaving it is prohibited (haram). Trimming the mustache so it doesn't extend beyond the upper lip is also from the natural traits (fitra) and emphasized sunnahs. Laughing at the beard is certainly disbelief because it is an insult to a continuous Sunnah of all the Prophets (peace and blessings be upon them). The detail of this matter is in our book "Lum'at al-Duha fi I'fa' al-Liha". Undoubtedly, renewal of Islam is mandatory for the one who mocks, and after that, if he wishes to keep the woman, renewal of marriage is necessary. And Allah knows best. Question 72: From Ferozepur, Muhalla Peeran Wala, through Inayatullah Shah, Secretary of Anjuman Taleem-ul-Deen wal-Quran, 7 Ramadan 1339 AH. What do the scholars of religion say: Are the brothers of Hazrat Yusuf (peace be upon him) counted among the Prophets or not? In the first case, is it forbidden to insult or use disrespectful words towards them? And in the second case, since their error has been forgiven, is it correct to bring disrespectful and indecent words about them onto the tongue or not? Explain and you will be rewarded.

[1] Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 8197, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 8/238 Page 164 of 742

जिल्द पंद्रहवीं (15) फ़तावा रज़विया

जवाब: (1) किसी आलिम (विद्वान) का अपमान अगर उसके धार्मिक ज्ञान के कारण है, तो यह निस्संदेह कुफ्र (धर्मत्याग) है जैसा कि 'मजमा-उल-अनहुर' में है। अन्यथा, यदि यह बिना किसी स्पष्ट कारण के है, तो इस पर कुफ्र का डर है जैसा कि 'अल-खुलासा' और 'मनह-उल-रौज़' में है। वरना इसके घोर पाप (कबीरा गुनाह) होने में कोई संदेह नहीं है। हदीस में है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) फरमाते हैं: "तीन तरह के लोगों के अधिकारों को केवल एक स्पष्ट मुनाफिक (पाखंडी) ही कम समझेगा: एक बूढ़ा मुसलमान, एक ज्ञानी व्यक्ति (आलिम), और एक न्यायप्रिय शासक।" [1] इसे इमाम अबू अल-शेख ने 'किताब अल-तौबीख' में जाबिर बिन अब्दुल्लाह से और इमाम तबरानी ने 'अल-मुअजम अल-कबीर' में हज़रत अबू उमामा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत किया है। जिससे कुफ्र सरज़द हो जाए, वह तौबा करे और फिर से इस्लाम स्वीकार करे; इसके बाद अगर औरत राजी हो, तो उससे नए मेहर के साथ नया निकाह करे। (2) निस्संदेह दाढ़ी को एक मुट्ठी तक रखना आवश्यक है और उसे मुंडवाना हराम है, और मूंछों को इतना छोटा करना कि वे ऊपरी होंठ से आगे न बढ़ें, यह भी फितरत और सुन्नते मोक्कदा में से है। दाढ़ी पर हँसना निश्चित रूप से कुफ्र है क्योंकि यह तमाम अंबिया (अलैहिमुस्सलाम) की सुन्नते मुतवातिरा का अपमान है। इस मसले का विस्तार हमारी किताब 'लुमत-उल-दुहा फी इफा-इल-लिहा' में है। निस्संदेह उपहास करने वाले पर तजदीद-ए-इस्लाम (इस्लाम का नवीनीकरण) अनिवार्य है और उसके बाद अगर वह अपनी पत्नी को रखना चाहे, तो तजदीद-ए-निकाह (निकाह का नवीनीकरण) अनिवार्य है। और अल्लाह बेहतर जानता है। मसला 72: फिरोजपुर मोहल्ला पीरां वाला से, इनायत उल्लाह शाह, सचिव अंजुमन तालीम-उद-दीन वल-कुरआन के माध्यम से, 7 रमजान 1339 हिजरी। धर्म के विद्वान क्या कहते हैं कि हज़रत यूसुफ (अलैहिस्सलाम) के भाई नबियों में गिने जाते हैं या नहीं? पहली सूरत में, क्या उनका अपमान करना या उनके बारे में अपमानजनक शब्द कहना हराम है? और दूसरी सूरत में, जब उनकी गलती माफ की जा चुकी है, तो क्या उनके बारे में अपमानजनक और अभद्र शब्द जुबान पर लाना सही है या नहीं? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

[1] अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 8197, अल-मकतबा अल-फैसलिया, बेरूत, 8/238 पेज 164 / 742

الجواب: (۱) عالم کی توہین اگر بوجہ علم دین ہے بلاشبہ کفر ہے کما فی مجمع الانھر (جیسا کہ مجمع الانھر میں ہے۔ ت) وگرنہ اگر بے سبب ظاہر کے ہے تو اس پر خوف کفر ہے کما فی الخلاصۃ و منح الروض (جیسا کہ خلاصہ اور منح الروض میں ہے۔ ت) ورنہ اشد کبیرہ ہونے میں شک نہیں۔ حدیث میں ہے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: ثلاثۃ لایستخف بحقھم الامنافق بین النفاق ذوالشیبۃ فی الاسلام وذو العلم والامام المقسط [1] رواہ ابو الشیخ فی کتاب التوبیخ عن جابر بن عبد اللہ والطبرانی فی الکبیر عن ابی امامۃ رضی اللہ تعالی عنھم۔ تین آدمیوں کی توہین منافق ہی کرے گا: مسلمان بوڑھا، صاحب علم اور عادل حاکم۔ اسے امام ابوالشیخ نے کتاب التوبیخ میں جابر بن عبداللہ سے اور امام طبرانی نے المعجم الکبیر میں حضرت ابو امامہ رضی اللہ تعالٰی عنہم سے روایت کیا ہے۔ (ت) جس سے صدور کفر ہو وہ توبہ کرے ازسر نو اسلام لائے، اس کے بعد اگر عورت راضی ہو اس سے نکاح جدید بمہر جدید کرے۔ (۲) بلاشبہ داڑھی ایک قبضہ تک رکھنا ہے اور منڈوانا حرام، اور لبیں اتنی ترشوانا کہ لب بالا سے آگے نہ بڑھیں یہ بھی خصال فطرت و سنن موکدہ سے ہے۔ اور داڑھی پر ہنسنا ضرور کفر ہے کہ توہین سنت متواترہ جمیع انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام ہے و تفصیل المسئلۃ في کتابنا لمعۃ الضحی فی اعفاء اللحی (اور اس مسئلہ کی تفصیل ہماری کتاب لمعۃ الضحی فی اعفاء اللحی میں ہے۔ ت) بلاشبہ استہزا کرنیوالے پر تجدید اسلام لازم ہے اور اس کے بعد اگر عورت کو رکھنا چاہے تو تجدید نکاح ضرور واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۷۲: از فیروز پور محلہ پیراں والا مستولہ عنایت اللہ شاہ دبیر انجمن تعلیم الدین والقرآن ۷ رمضان ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ حضرت یوسف علیہ السلام کے بھائی نبیوں میں شمار ہیں یا نہیں، بصورت اول قسم کی توہین کی یا کلمہ بے ادبانہ ان کے حق میں کہنا ناجائز اور بصورت

ثانیہ جب ان کی خطا معاف کی جاچکی ہے تو ان کی نسبت کلمات بے ادبانہ اور ناشائستہ زبان پر لانا درست ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

[1] المعجم الکبیر حدیث ۸۱۹۷ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۸ / ۲۳۸ Page 164 of 742

Fatawa-e-Razvia Volume (15)

The Answer:

Using derogatory words regarding them is forbidden (Haram) in any case. One opinion is regarding their prophethood, as stated in the commentary of 'Al-Hamziyah' by Imam Ibn Hajar al-Makki (may Allah have mercy on him) (as mentioned in Imam Ibn Hajar Makki's commentary on Hamziyah - Translator), and the apparent meaning of the Great Quran also supports this.

Allah Almighty says: "Say, [O believers], 'We have believed in Allah and what has been revealed to us and what was revealed to Abraham and Ishmael and Isaac and Jacob and the Descendants [Al-Asbat] and what was given to Moses and Jesus and what was given to the prophets from their Lord. We make no distinction between any of them, and we are Muslims [in submission] to Him.'" (Quran 2:136)

Allah Almighty's honorable address is: Say thus, that we have believed in Allah, that which was sent down to us and what was sent down to Ibrahim, Ismail, Ishaq, Yaqub, and their descendants, and what was given to Musa and Isa, and what was given to the rest of the prophets from their Lord; we do not differentiate between any of them in faith, and we have bowed our necks before Allah. (Translator)

'Asbat' refers to these sons of Yaqub (peace be upon him). According to this view, insulting them would be disbelief (Kufr); otherwise, there is no doubt that they are among the noble saints (Awliya), and whatever occurred from them was due to intense jealousy of love for their father, the Prophet of Allah, which the Lord of Honor later forgave. And Yusuf (peace be upon him) himself forgave them, saying:

"He said, 'No blame will there be upon you today. Allah will forgive you; and He is the most merciful of the merciful.'" (Quran 12:92)

He said: Today there is no reproach upon you; may Allah forgive you, and He is the most merciful of all the merciful. (Translator)

And Yaqub (peace be upon him) said:

"He said, 'I will ask forgiveness for you from my Lord. Indeed, it is He who is the Forgiving, the Merciful.'" (Quran 12:98)

I will soon seek forgiveness for you from my Lord; surely He is the Forgiving, the Merciful. (Translator)

In any case, insulting them is strictly forbidden and a cause for the wrath of the Majestic and Generous Lord. The Lord Almighty did not utter a single word in their condemnation, so what right does anyone else have? It is appropriate that the one who insults should renew their faith (Tajdeed-e-Islam) and renew their marriage (Tajdeed-e-Nikah).

1. The Holy Quran 2/136
2. The Holy Quran 12/92
3. The Holy Quran 12/98

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द (15)

अल-जवाब:

उनके प्रति अभद्र शब्दों का प्रयोग करना हर हाल में हराम है। एक मत उनकी नबूवत (पैग़म्बरी) का है जैसा कि इमाम इब्न हजर अल-मक्की (रह.) की 'शरह अल-हमज़िया' में है (जैसा कि इमाम इब्न हजर मक्की की हमज़िया की व्याख्या में है। - अनुवादक) और महान कुरान का ज़ाहिरी अर्थ भी इसका समर्थन करता है।

अल्लाह तआला का इरशाद है: "तुम कहो कि हम ईमान लाए अल्लाह पर और उस चीज़ पर जो हमारी ओर उतारी गई और जो इब्राहीम, इस्माईल, इस्हाक़, याकूब और उनकी औलाद (अल-अस्बात) पर उतारी गई, और जो मूसा और ईसा को दी गई और जो अन्य पैग़म्बरों को उनके रब की ओर से दी गई, हम उनमें से किसी के बीच ईमान में कोई फर्क नहीं करते और हम अल्लाह के आज्ञाकारी हैं।" (कुरान 2:136)

अल्लाह तआला का इरशाद-ए-ग़िरामी है: यूँ कहो कि हम ईमान लाए अल्लाह पर जो हमारी तरफ़ उतरा और जो उतारा गया इब्राहीम व इस्माईल व इस्हाक़ व याकूब और उनकी औलाद पर, और जो अता किये गए मूसा व ईसा और जो अता किये गए बाकी अम्बिया अपने रब के पास हम उनमें किसी पर ईमान में फर्क नहीं करते और हम अल्लाह के हुज़ूर गर्दन रखे हैं। (अनुवादक)

'अस्बात' से मुराद याकूब (अलैहिस्सलाम) के यही बेटे हैं। इस आधार पर तो उनका अपमान करना कुफ्र (अधर्म) होगा, अन्यथा इस बात में कोई संदेह नहीं कि वे नेक औलिया में से हैं और जो कुछ उनसे हुआ वह अल्लाह के नबी, अपने पिता के प्रति प्रेम की तीव्र ईर्ष्या के कारण था, फिर उसे भी रब्बुल इज़्ज़त ने माफ़ कर दिया। और युसुफ (अलैहिस्सलाम) ने स्वयं माफ़ करते हुए फरमाया:

"उन्होंने कहा, 'आज तुम पर कोई मलामत (आक्षेप) नहीं, अल्लाह तुम्हें माफ़ करे और वह सब मेहरबानों से बढ़कर मेहरबान है।'" (कुरान 12:92)

कहा आज तुम पर कुछ मलामत नहीं अल्लाह तुम्हें माफ़ करे और वह सब मेहरबानों से बढ़ कर मेहरबान है। (अनुवादक)

और याकूब (अलैहिस्सलाम) ने फरमाया:

"उन्होंने कहा, 'जल्द मैं तुम्हारे लिए अपने रब से माफ़ी चाहूँगा, बेशक वही माफ़ करने वाला मेहरबान है।'" (कुरान 12:98)

जल्द मैं तुम्हारी बख्शिश अपने रब से चाहूँगा बेशक वही बख्शने वाला मेहरबान है। (अनुवादक)

बहरहाल उनका अपमान करना सख्त हराम है और ज़ुल-जलाल वल-इक्राम के क्रोध का कारण है, रब अज्ज़ व जल्ल ने उनकी निंदा में कोई शब्द नहीं फरमाया, तो किसी और को क्या हक है? उचित है कि अपमान करने वाला व्यक्ति अपने ईमान और निकाह का नवीनीकरण (तजदीद-ए-इस्लाम और तजदीद-ए-निकाह) करे।

1 अल-कुरान अल-करीम 2/ 136 2 अल-कुरान अल-करीम 12/ 92 3 अल-कुरान अल-करीम 12/ 98

पेज 165/ 742

فتاوٰی رضویہ جلد پازندہم (۱۵)

الجواب:

ان کی نسبت کلماتِ ناشائستہ لانا بہر حال حرام ہے، ایک قول ان کی نبوت کا ہے کما فی شرح الہمزیۃ للامام ابن حجر المکی رحمہ اللہ تعالٰی (جیسا کہ امام ابن حجر مکی کی شرح ہمزیہ میں ہے۔ ت) اور ظاہرِ قرآنِ عظیم سے بھی اس کی تائید ہوتی ہے۔

قال تعالٰی "أَمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿۱﴾"۔

اللہ تعالٰی کا ارشادِ گرامی ہے: یوں کہو کہ ہم ایمان لائے اللہ پر جو ہماری طرف اترا اور جو اتارا گیا ابراہیم و اسمٰعیل و اسحق و یعقوب اور ان کی اولاد پر، اور جو عطا کئے گئے موسٰی و عیسٰی اور جو عطا کئے گئے باقی انبیاء اپنے رب کے پاس ہم ان میں کسی پر ایمان میں فرق نہیں کرتے اور ہم اللہ کے حضور گردن رکھے ہیں۔ (ت)

اسباط یہی ابنائے یعقوب علیہ الصلوٰۃ والسلام ہیں۔ اس تقدیر پر تو ان کی توہین کفر ہوگی ورنہ اس قدر میں شک نہیں کہ وہ اولیائے کرام سے ہیں اور جو کچھ ان سے واقع ہوا اپنے باپ نبی اللہ کے ساتھ محبتِ شدید کی غیرت سے تھا پھر وہ بھی رب العزت نے معاف کر دیا۔ اور یوسف علیہ الصلوٰۃ والسلام نے خود عفو فرمایا:

"قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ ۖ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ ۖ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿۲﴾"۔

کہا آج تم پر کچھ ملامت نہیں اللہ تمہیں معاف کرے اور وہ سب مہربانوں سے بڑھ کر مہربان ہے۔ (ت)

اور یعقوب علیہ الصلوٰۃ والسلام نے فرمایا:

"سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّيۖ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٩٨﴾"۔

جلد میں تمھاری بخشش اپنے رب سے چاہوں گا بیشک وہی بخشنے والا مہربان ہے۔ (ت)

بہر حال ان کی توہین سخت حرام ہے اور باعثِ غضبِ ذوالجلال والاکرام ہے، رب عزوجل نے کوئی کلمہ ان کی مذمت کا نہ فرمایا دوسرے کو کیا حق ہے، مناسب ہے کہ توہین کرنے والا تجدیدِ اسلام و تجدیدِ نکاح

1 القرآن الکریم ۲/ ۱۳۶ 2 القرآن الکریم ۱۲/ ۹۲ 3 القرآن الکریم ۱۲/ ۹۸

Fatawa Razawiya Volume 15

...that since there is a difference of opinion regarding their prophethood, there will be a difference of opinion regarding their disbelief (Kufr), and this is the ruling for disputed disbelief, as mentioned in Durr-ul-Mukhtar and Radd-ul-Muhtar etc. And Allah Almighty knows best.

Question 28: From Baghdad Sharif, 6 Armourer Detachment Core No. 1930, asked by Ali Raza Khan, Fitter Mechanic, 8 Ramadan 1339 AH.

What do the scholars of religion say about reading "Taqwiyat-ul-Iman"? Some people call it bad and some say it is good. Those who call it bad give your reference. We are in doubt, please inform us with the answer. State the matter and be rewarded.

The Answer:

This impure book consists of severe misguidance, irreligiousness, and words of disbelief (Kufr). Reading it is more forbidden (haram) than adultery and drinking alcohol, because those do not take away faith, but this book destroys faith, and we seek refuge in Allah Almighty. Those who say reading it is good are misguided and irreligious, rather they are apostate disbelievers. If one wants to see the details, then the humble servant's books 'Sall-us-Suyuf-il-Hindiyyah', 'al-Kawkabat-ush-Shahabiyyah', 'al-Istimdad ala Ajyal-il-Irtidad', and 'Kashf-e-Dhalal-e-Deoband' etc. should be read with an eye of justice and faith. A Muslim's faith itself will testify that the rejected book 'Taqwiyat-ul-Iman' is not strengthening faith (Taqwiyat) but is rather 'Tafwit-ul-Iman', meaning something that causes the loss of faith, and we seek refuge in Allah Almighty. And Allah Almighty knows best.

Page 166 of 742 I.T. Majlis of Dawatelslami

फतावा रज़विया जिल्द (15)

...कि जब उनकी नबूवत में मतभेद है, तो उनके कुफ़्र (अधर्म) में भी मतभेद होगा, और विवादास्पद कुफ़्र का यही हुक्म है, जैसा कि दुर्र-उल-मुख़्तार और रद-उल-मुहतार आदि में है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 28: बग़दाद शरीफ़ से, 6 आर्मर डिटैचमेंट कोर नंबर 1930, सायल अली रज़ा ख़ान फ़िटर मिस्त्री, 8 रमज़ान 1339 हिजरी।

उलमा-ए-दीन क्या फ़रमाते हैं कि "तक़्वियतुल ईमान" पढ़ना कुछ लोग बुरा बताते हैं और कुछ अच्छा कहते हैं, बुरा बताने वाले हुज़ूर का हवाला देते हैं, हम शक में हैं, जवाब से मुत्तला फ़रमाएं बय्यिनू तूजरू (बयान करें, सवाब पाएं)।

अल-जवाब:

यह नापाक किताब सख़्त गुमराही, बेदीनी और कुफ़्र के कलमात पर मुश्तमिल है। इसका पढ़ना ज़िना (व्यभिचार) और शराब पीने से ज़्यादा हराम है क्योंकि उनसे ईमान नहीं जाता, और यह ईमान को ज़ायल (ख़त्म) करने वाली है, वल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला (अल्लाह तआला की पनाह)। वे जो इसका पढ़ना अच्छा बताते हैं, गुमराह और बेदीन हैं बल्कि काफ़िर और मुर्तद (धर्मत्यागी) हैं। इसकी तफ़सील देखनी हो तो फ़क़ीर की किताबें 'सल्लुस सुयूफ़िल हिन्दिया', 'अल-कौकबतुल शहाबिया', 'अल-इस्तिम्दाद अला अज्यालिल इर्तिदाद' और 'कश्फ़-ए-ज़लाल-ए-देवबंद' वग़ैरह इन्साफ़ और ईमान की निगाह से देखी जाएं। मुसलमान का ईमान ख़ुद गवाही देगा कि वह मरदूद (तिरस्कृत) किताब 'तक़्वियतुल ईमान' नहीं बल्कि 'तफ़वीतुल ईमान' है यानी ईमान को खो देने वाली, वल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

पृष्ठ 166/742 आई.टी. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

کرے کہ جب ان کی نبوت میں اختلاف ہے اس کے کفر میں اختلاف ہوگا اور کفر اختلافی کا یہی حکم ہے، کمافی الدر المختار ورد المحتار وغیرہما (جیسا کہ در مختار اور ردالمختار وغیرہ میں ہے۔ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۸: از بغداد شریف ۶ آمر ڈکاٹینک کور نمبر ۱۹۳۰ مسئولہ علی رضا خاں فٹر مستری ۸ رمضان ۱۳۳۹ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ "تقویۃ الایمان" کا پڑھنا بعض لوگ برا بتاتے ہیں اور بعض اچھا کہتے ہیں، برا بتانے والے حضور کا حوالہ دیتے ہیں، ہم مشکوک ہیں جواب سے مطلع فرمائے، بینوا توجروا

الجواب:

یہ ناپاک کتاب سخت ضلالت وبے دینی اور کلماتِ کفر پر مشتمل ہے اس کا پڑھنا زنا اور شراب خوری سے بدتر حرام ہے کہ ان سے ایمان نہیں جاتا۔ اور یہ ایمان زائل کرنے والی ہے والعیاذ باللہ تعالٰی، وہ جو اس کا پڑھنا اچھا بتاتے ہیں گمراہ بددین بلکہ کفار مرتدین ہیں۔ اس کی تفصیل دیکھنی ہو تو فقیر کی کتاب سل السیوف الھندیۃ اور الکوکبۃ الشھابیۃ اور الاستمداد علی اجیال الارتداد اور کشف ضلال دیوبند وغیرہ با انصاف و ایمان کی نگاہ سے دیکھی جائیں مسلمان کا ایمان خود گواہی دے گا کہ وہ مردود کتاب تقویۃ الایمان نہیں تفویت الایمان ہے یعنی ایمان فوت کرنے والی، والعیاذ باللہ تعالٰی۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

Volume Fifteen (15) Fatawa-e-Razvia

Treatise Al-Kawkabat-ush-Shahabiyyah fi Kufriyati Abil Wahabiyyah 1312 AH (The Bright Star regarding the infidelities of the Imam of Wahhabis)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Problem 29: From Badaun, sent by Maulana Maulvi Muhammad Fazl-ul-Majeed Sahib Qadri Faruqi, may Allah protect him. 22 Jumada al-Ula 1312 AH. To the blessed presence of Maulana, the source of fatwas and muftis, the refuge of investigative scholars, Mr. Maulvi Ahmed Raza Khan Sahib. O Allah! perpetuate their graces and benefits. (O Allah! make their graces and benefits permanent.) Peace be upon you! What do the scholars of religion say regarding this matter: that Wahhabis, non-followers (ghair-muqallideen) who call the following of the four imams (taqleed-e-arba'a) as shirk (associating partners with Allah), and call any Muslim they see as a follower (muqallid) a mushrik (polytheist); who consider Ismail of Delhi, the author of Taqwiyat-ul-Iman, Sirat-e-Mustaqim, Idah-ul-Haq, Yak Rozi, and Tanwir-ul-Ainayn, as their imam and leader, consider his words as truth and guidance and hold beliefs according to them; according to our noble jurists (fuqaha) and leaders of the religion, is the ruling of disbelief (kufr) applicable to them and their leader or not? Explain and be rewarded.

Page 168 of 742

जिल्द पंद्रह (15) फतावा-ए-रज़विया

रिसाला (लघु पुस्तिका) अल-कौकबत-उश-शहाबिया फ़ी कुफ़्रियाति अबिल वहाबिया 1312 हिजरी (वहाबियों के इमाम के कुफ्र के बारे में चमकदार सितारा)

बिस्मिल्लाह-इर-रहमान-इर-रहीम

मसअला 29: बदायूँ से प्रेषित, मौलाना मौलवी मोहम्मद फ़ज़ल-उल-मजीद साहब कादरी फ़ारूकी द्वारा, अल्लाह उनकी रक्षा करे। 22 जुमादा अल-उला 1312 हिजरी। बख़िदमत बाबरकत मौलाना, मरजा-उल-फ़तावा वल-मुफ़्तीन, मलाज़-उल-उलेमा-अल-मुहक़्क़िक़ीन, जनाब मौलवी अहमद रज़ा खां साहब। ऐ अल्लाह! उनके अनुग्रह और लाभों को स्थाई रखे। (ऐ अल्लाह! उनके फ़्यूज़ और इफ़ादात को स्थायी बनाए।) अस्सलाम अलैकुम! क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसअले में कि वहाबिया गैर-मुक़ल्लिदीन जो तक़लीद-ए-अरबा (चार इमामों के अनुसरण) को शिर्क कहते हैं, जिस मुसलमान को मुक़ल्लिद (अनुयायी) देखते हैं उसे मुशरिक बताते हैं; दिल्ली वाले इस्माइल, जो तक़वियत-उल-ईमान, सिरात-ए-मुस्तक़ीम, इज़ाह-उल-हक़, यक रोज़ी और तनवीर-उल-ऐनैन के लेखक हैं, उन्हें अपना इमाम और पेशवा (नेता) बताते हैं, उनके वचनों को हक़ और हिदायत (सत्य और मार्गदर्शन) मानते हैं और उनके अनुसार अक़ीदा (विश्वास) रखते हैं; हमारे फुक़हा-ए-किराम और पेशवायान-ए-मज़हब के नज़दीक उन पर और उनके पेशवा पर कुफ़्र का हुक्म है या नहीं? बयान कीजिये और सवाब पाइये।

पेज 168 of 742

جلد پندرہ (۱۵) فتاوٰی رضویہ

رسالہ الکوکبۃ الشہابیۃ فی کفریات ابی الوہابیۃ ۱۳۱۲ھ (امام الوہابیہ کے کفریات کے بارے میں چمکدار ستارہ)

بسم اللہ الرحمن الرحیم

مسئلہ ۲۹: از بدایوں مرسلہ مولانا مولوی محمد فضل المجید صاحب قادری فاروقی سلمہم اللہ تعالٰی ۲۲ جمادی الاول ۱۳۱۲ھ بخدمت بابرکت مولانا مرجع الفتاوٰی والمفتین ملاذ العلماء المحققین جناب مولوی احمد رضا خاں صاحب اللھم ادم افاضاتہم وافاداتہم (یا اللہ! ان کے فیوض وافادات کو دائمی بنات) السلام علیکم! کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ وہابیہ غیر مقلدین جو تقلید اربعہ کو شرک کہتے ہیں، جس مسلمان کو مقلد دیکھیں اسے مشرک بتاتے ہیں، دہلی والے اسمعیل مصنف تقویۃ الایمان وصراط مستقیم وایضاح الحق ویک روزی وتنویر العینین کواپنا امام و پیشوا بتاتے، اس کے اقوال کو حق وہدایت جانتے اور اس کے مطابق اعتقاد رکھتے ہیں، ہمارے فقہائے کرام و پیشوایان مذہب کے نزدیک ان پر اور ان کے پیشوا پر حکم کفر ہے یا نہیں؟ بینواتوجروا (بیان کیجئے اجر پائیے۔ت)

Page 168 of 742

Fatawa-e-Razvia Volume (15)

Al-Jawab (The Answer):

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. All praise is due to Allah Who sent His Messenger as a witness, a bearer of glad tidings, and a warner, so that you may believe in Allah.

Note 1: This sermon consists of Quranic verses and faithful guidance. For universal benefit, it is appropriate to mention these verses and guidance in the Urdu language.

Verse 1: "Indeed, We have sent you as a witness and a bearer of glad tidings and a warner." (1) | Indeed, We have sent you as a witness and a bringer of glad tidings and a warner.

Explanation: Give glad tidings of great grace to those who honor you, and warn those who, God forbid, treat you with disrespect, of a painful punishment. Since he is a witness and an observer, and a witness requires observation, it is very appropriate that all the words, deeds, actions, and states of the Ummah should be before him. In a Hadith of Tabarani narrated from Hazrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both), the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Verily, Allah has lifted the world before me, so I am looking at it and at whatever is going to happen in it until the Day of Judgment, as if I am looking at my palm." (2)

Indeed, Allah Almighty has raised the world before me, so I am seeing it and what is to happen in it until the Day of Resurrection, just as I am seeing this palm of mine (peace and blessings of Allah be upon him). (12, may his shadow endure).

Note 2: Verse 2:

"...so that you may believe in Allah and His Messenger and honor him and revere him..." (3)

(Why is this Messenger sent? He Himself says: It is so that) you believe in Allah and His Messenger and honor and revere the Messenger.

It is known that religion and faith are the names for honoring Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Whoever argues about honoring him intends to nullify and render the core of Prophethood useless. And we seek refuge in Allah Almighty. (12)

Note: The word "Tu'azziruhu" is also recited with two 'zays' (dotted characters). (12-M) | There is also a recitation of "Tu'azziruhu" with two 'zays' in the verse. (12-T)

1. Al-Quran Al-Karim 33/45 and 48/8
2. Kanz al-Ummal with reference from Ibn Umar, Hadith 31981, Mu'assasat al-Risala Beirut 11/420
3. Al-Quran Al-Karim 48/9

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द (15)

अल-जवाब (उत्तर):

अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और कृपाशील है। सभी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जिसने अपने रसूल को गवाह, खुशखबरी देने वाला और डराने वाला बनाकर भेजा ताकि तुम अल्लाह पर विश्वास करो।

नोट 1: यह खुत्बा (भाषण) क़ुरआनी आयतों और ईमानिया हिदायतों (धार्मिक मार्गदर्शन) पर आधारित है। व्यापक लाभ के लिए इन आयतों और मार्गदर्शन का उर्दू भाषा में उल्लेख करना उचित है।

आयत 1: "निश्चय ही हमने आपको गवाह और खुशखबरी देने वाला और डराने वाला बनाकर भेजा है।" (1) | बेशक हमने आपको गवाह, खुशखबरी देने वाला और डराने वाला बनाकर भेजा।

व्याख्या: जो आपका सम्मान करे उसे महान अनुग्रह की खुशखबरी दें, और जो (अल्लाह न करे) अपमान करे उसे दुखद दंड का डर सुनाएँ। चूँकि वे साक्षी और गवाह हैं, और गवाह के लिए अवलोकन आवश्यक है, इसलिए यह बहुत उचित है कि उम्मत के सभी शब्द, कर्म, कार्य और स्थितियाँ उनके सामने हों। तबरानी की हदीस में हज़रत अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

"बेशक अल्लाह ने मेरे सामने दुनिया को उठा दिया है, तो मैं उसे और उसमें कयामत तक होने वाली चीज़ों को देख रहा हूँ जैसे मैं अपनी इस हथेली को देख रहा हूँ।" (2)

बेशक अल्लाह तआला ने मेरे सामने दुनिया उठा ली है तो मैं इसे देख रहा हूँ और जो इसमें कयामत तक होने वाला है उसे ऐसे देख रहा हूँ जैसे अपनी इस हथेली को देख रहा हूँ (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)। (12 मज़ल्ला)

नोट 2: आयत 2:

"...ताकि तुम अल्लाह और उसके रसूल पर ईमान लाओ और उसका सम्मान और आदर करो..." (3)

(यह रसूल का भेजना किस लिए है? वह खुद फरमाता है: इसलिए कि) तुम अल्लाह और उसके रसूल पर ईमान लाओ और रसूल का सम्मान और आदर करो।

मालूम हुआ कि दीन और ईमान मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सम्मान का नाम है। जो उनके सम्मान के बारे में बात करता है वह असल में रिसालत (पैगंबरी) को बातिल और बेकार करना चाहता है। वल-इयाजु बिल्लाह (अल्लाह की पनाह)। (12)

नोट: आयत में "तुअज़्ज़िरुहू" शब्द को दो 'ज़ा' (नुक़्ते वाले अक्षरों) के साथ भी पढ़ा गया है। (12-M) | आयत की 'तुअज़्ज़िरुहू' दो 'ज़ा' के साथ भी क़िरअत है। (12-T)

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 33/45 और 48/8
2. कंज़ुल उम्माल, इब्न उमर के हवाले से, हदीस 31981, मुअस्ससतुल रिसाला बेरूत 11/420
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 48/9

पृष्ठ 169 का 742

فتاویٰ رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

الجواب:

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ الذی ارسل رسولہ شاہدا ومبشرا ونذیرا لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰہِ

عہ۱: یہ خطبہ قرآنی آیتوں اور ایمانی ہدایتوں پر مشتمل ہے، تعمیم فائدہ کے لئے ان آیات اور زبان اردو میں ان ہدایات کی طرف اشارہ مناسب،

آیت۱: " اِنَّا اَرْسَلْنٰکَ شَاہِدًا وَّ مُبَشِّرًا وَّ نَذِیْرًا ﴿۱﴾"۱ | بیشک ہم نے تمھیں بھیجا گواہ اور خوشی اور ڈر سناتا۔

کہ جو تمھاری تعظیم کرے اسے فضلِ عظیم کی بشارت دواور جو معاذ اللہ بے تعظیمی سے پیش آئے اسے عذابِ الیم کا ڈر سناؤ، اور جب وہ شاہد و گواہ ہوئے اور شاہد کو مشاہدہ درکار، تو بہت مناسب ہوا کہ امت کے تمام افعال و اقوال و اعمال و احوال ان کے سامنے ہوں، طبرانی کی حدیث میں حضرت عبد اللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

اِنَّ اللّٰہَ رَفَعَ لِیَ الدُّنیَا فَاَنَا انظرُ الیھَا وَ الٰی مَا ھُوَ کائِنٌ فِیہا اِلٰی یَومِ القِیمَۃِ کَانَّمَا اَنظرُ اِلٰی کَفِی ھٰذِہِ ۲۔

بیشک اللہ تعالیٰ نے میرے سامنے دنیا اٹھالی تو میں دیکھ رہا ہوں اسے اور جو اس میں قیامت تک ہونے والا ہے جیسے اپنی اس ہتھیلی کو دیکھ رہا ہوں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ۱۲منہ مدظلہ۔

عہ۲: آیت ۲:

"لِّتُؤْمِنُوْا بِاللّٰہِ وَ رَسُوْلِہٖ وَ تُعَزِّرُوْہُ وَ تُوَقِّرُوْہُ " عہ۳

(یہ رسول کا بھیجنا کس لئے ہے خود فرماتا ہے اس لئے کہ) تم اللہ ورسول پر ایمان لاؤ اور رسول کی تعظیم و توقیر کرو۔

معلوم ہوا کہ دین وایمان محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم کا نام جو ان کی تعظیم میں کلام کرے اصل رسالت کو باطل وبیکار کیا چاہتا ہے والعیاذ باللہ تعالیٰ ۱۲۔

عہ: قری تعززو ہ بزا ئین معجمین ۱۲منہ۔ (م) | آیہ کی تعززوہ دوزاء کے ساتھ بھی قرات ہے ۱۲منہ (ت)

۱القرآن الکریم ۳۳ / ۴۵ و ۸ / ۴۸ ۲کنز العمال بحوالہ عن ابن عمر حدیث ۳۱۹۸۱ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۱/ ۴۲۰ ۳القرآن الکریم ۸/ ۹

Fatawa Rizvia Volume 15

...and His Messenger, and that you should support him and honor him. Thus, He made honoring, respecting, and supporting him the cornerstone of your true religion and your faith. And He forbade (1) you from raising your voices above the voice of the Prophet, or speaking loudly to him as you speak loudly to one another, lest your deeds become null while you perceive not your loss. And He made (2) obedience to him as obedience to Himself, and (3) allegiance to him as allegiance to Himself; so if you have pledged allegiance to your Prophet, then indeed Allah's hand is over your hands to protect you. And He combined (4) his noble name with His own exalted name in the matter of enrichment (5).

(1) Verse: "O you who have believed, do not raise your voices above the voice of the Prophet or be loud to him in speech as you are loud to one another, lest your deeds become worthless while you perceive not." [49:2]

O believers! Do not raise your voices above the Prophet's voice, and do not speak loudly in his presence as you shout at one another, lest your deeds go to waste without you even realizing it.

Amir al-Mu'minin 'Umar (may Allah be pleased with him) saw someone speaking loudly near the Radiant Tomb (of the Prophet), and said: "Are you raising your voice above the voice of the Prophet?" and then recited this verse. (12)

(2) Verse 2: "He who obeys the Messenger has obeyed Allah..." [4:80]

Whoever has obeyed the Messenger has indeed obeyed God. (12)

(3) Verse 5: "Indeed, those who pledge allegiance to you, [O Muhammad] - they are actually pledging allegiance to Allah. The hand of Allah is over their hands." [48:10]

Verily, those who pledge allegiance to you are indeed pledging allegiance to Allah. Allah's hand is over their hands. (12)

(4) Allah (Almighty and Majestic) has joined the blessed name of His Beloved (peace and blessings of Allah be upon him) with His own most sacred name in countless matters. In some places, the original glory was His own, and in it, He included the mention of His Beloved (peace and blessings of Allah be upon him). In other places, the original matter concerned the Beloved (peace and blessings of Allah be upon him), and He increased his honor by mentioning Himself with him. The following

eight verses are in explanation of this. (12, from his eminence, may his shadow endure).

(5) Verse 6: "...Allah and His Messenger enriched them out of His bounty." [9:74]

Allah and His Messenger made them wealthy out of His bounty. (12)

---

1. Al-Qur'an al-Karim 49 / 2
2. Al-Qur'an al-Karim 4 / 80
3. Al-Qur'an al-Karim 48 / 10
4. Al-Qur'an al-Karim 9 / 74

फ़तावा रज़विया जिल्द 15

...और उसके रसूल, और यह कि तुम उनकी मदद करो और उनका सम्मान करो। अत; उन्होंने उनके सम्मान, आदर और सहायता को तुम्हारे सच्चे धर्म और तुम्हारे ईमान का मुख्य आधार बना दिया। और उन्होंने तुम्हें (1) अपनी आवाज़ों को नबी की आवाज़ से ऊँचा करने से मना किया, या उनसे ज़ोर से बात करने से मना किया जैसे तुम एक-दूसरे से ज़ोर से बात करते हो, ताकि तुम्हारे कर्म व्यर्थ न हो जाएँ और तुम्हें अपनी हानि का पता भी न चले। और उन्होंने (2) उनकी आज्ञाकारिता को अपनी आज्ञाकारिता बना दिया, और (3) उनके प्रति निष्ठा (बैअत) को अपनी निष्ठा बना दिया; इसलिए यदि तुमने अपने नबी के प्रति निष्ठा की शपथ ली है, तो वास्तव में अल्लाह का हाथ तुम्हारी रक्षा के लिए तुम्हारे हाथों पर है। और उन्होंने (4) अपने महान नाम के साथ उनके पवित्र नाम को समृद्धि (5) के मामले में जोड़ दिया।

(1) आयत: "ऐ ईमान वालो! अपनी आवाज़ों को नबी की आवाज़ से ऊँचा न करो और न ही उनके सामने ज़ोर से बोलो जैसे तुम आपस में एक-दूसरे के सामने चिल्लाते हो, कहीं ऐसा न हो कि तुम्हारे कर्म अकारथ (व्यर्थ) हो जाएँ और तुम्हें खबर भी न हो।" [49:2]

ऐ ईमान वालों! नबी की आवाज़ पर अपनी आवाज़ें बुलंद न करो, और उनके हुज़ूर (सामने) चिल्लाकर न बोलो जैसे आपस में एक-दूसरे के सामने चिल्लाते हो, कहीं तुम्हारे अमल अकारथ न हो जाएँ और तुम्हें ख़बर न हो।

अमीरुल मोमिनीन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने रौज़ा-ए-अनवर के पास किसी को ऊँची आवाज़ में बोलते देखा, तो फ़रमाया: "क्या अपनी आवाज़ नबी की आवाज़ पर बुलंद करता है?" और यही आयत तिलावत की। (12)

(2) आयत 2: "जिसने रसूल की आज्ञा मानी, उसने वास्तव में अल्लाह की आज्ञा मानी..." [4:80]

जिसने रसूल की इताअत (आज्ञा पालन) की, उसने खुदा की इताअत की। (12)

(3) आयत 5: "बेशक जो लोग आपसे निष्ठा की शपथ (बैअत) लेते हैं, वे अल्लाह ही से बैअत कर रहे होते हैं। अल्लाह का हाथ उनके हाथों पर है।" [48:10]

बेशक जो लोग तुझसे बैअत करते हैं वे तो अल्लाह ही से बैअत कर रहे हैं। अल्लाह का हाथ है उनके हाथों पर। (12)

(4) अल्लाह (अज़्ज़ व जल्ल) ने अनगिनत मामलों में अपने महबूब (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का पाक नाम अपने नाम-ए-अकदस के साथ मिलाया। कहीं असल शान अपनी थी, उसमें अपने महबूब (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का ज़िक्र भी शामिल फ़रमाया। कहीं असल मामला महबूब (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का था, उनके साथ अपना ज़िक्र मिलाकर उनका एज़ाज़ (सम्मान) बढ़ाया। अगली आठ आयतें इसी के बयान में हैं। (12 मिन्हु मद ज़िल्लहु)।

(5) आयत 6: "...अल्लाह और उसके रसूल ने उन्हें अपने फ़ज़्ल (कृपा) से समृद्ध कर दिया।" [9:74]

उन्हें दौलतमंद कर दिया अल्लाह और अल्लाह के रसूल ने अपने फ़ज़्ल से। (12)

---

1. अल-क़ुरान अल-करीम 2 / 49 (सूरह 49 आयत 2)
2. अल-क़ुरान अल-करीम 80 / 4 (सूरह 4 आयत 80)
3. अल-क़ुरान अल-करीम 10 / 48 (सूरह 48 आयत 10)
4. अल-क़ुरान अल-करीम 9 / 74 (सूरह 9 आयत 74)

ورسوله و تعزروه و توقروه و تقروه بجنا نكم و لسانكم * فجعل تعظيمه و توقيره و تعزيره هو الركن الركين لدينكم الحق و ايمانكم * و حرم ع۱ عليكم ان ترفعوا اصواتكم فوق صوت النبى او تجهر واله بالقول كجهر بعضكم لبعض فتحبط اعمالكم و انتم لا تشعرون بخسرانكم * و جعل ع۲ طاعته طاعته و بيعته ع۳ بيعته فأن بايعتم نبيكم فانما فوق ايديكم يدر حما نكم * و قرن ع۴ اسمه الكريم بأسمه العظيم فى الاغناء ع۵۔

ع۱: آیت: "يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَرْفَعُوْٓا اَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوْا لَهٗ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ اَنْ تَحْبَطَ اَعْمَالُكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُوْنَ ۱" 1 اے ایمان والو! نہ بلند کرو اپنی آوازیں نبی کی آواز پر اور اس کے حضور چلا کر نہ بولو جیسے آپس میں ایک دوسرے کے سامنے چلاتے ہو کہیں تمہارے عمل اکارت نہ ہو جائیں اور تمہیں خبر نہ ہو۔

امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے روضہ انور کے پاس کسی کو اونچی آواز سے بولتے دیکھا، فرمایا کیا اپنی آواز نبی کی آواز پر بلند کرتا ہے، اور یہی آیت تلاوت کی۔ ۱۲

ع۲: آیت ۲: "مَنْ يُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ ۚ" 2 جس نے رسول کی اطاعت کی اس نے خدا کی اطاعت کی۔ ۱۲

ع۳: آیت ۵: "اِنَّ الَّذِيْنَ يُبَايِعُوْنَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُوْنَ اللّٰهَ ؕ يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَيْدِيْهِمْ ۚ" 3 بیشک جو لوگ تجھ سے بیعت کرتے ہیں وہ تو اللہ ہی سے بیعت کر رہے ہیں۔ اللہ کا ہاتھ ہے ان کے ہاتھوں پر۔ ۱۲

ع۴: اللہ عز و جل نے بے شمار امور میں اپنے محبوب صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم کا نام پاک اپنے نام اقدس سے ملایا کہیں اصل شان اپنی تھی اس میں حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم کا ذکر بھی

شامل فرمایا، کہیں اصل معاملہ حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم کا تھا ان کے ساتھ اپنے ذکر والا سے اعزاز بڑھایا، آئندہ کی آٹھ آیتیں اسی کے بیان میں ہیں ۱۲ منہ مد ظلہ۔

ع۵: آیت ۶: "اَغْنٰىهُمُ اللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗ مِنْ فَضْلِهٖ" 4 انہیں دولتمند کر دیا اللہ اور اللہ کے رسول نے اپنے فضل سے ۱۲

---

1 القرآن الکریم ۲ / ۴۹ 2 القرآن الکریم ۸۰ / ۴ 3 القرآن الکریم ۱۰ / ۴۸ 4 القرآن الکریم ۹ / ۷۴

Fatawa Rizvia, Volume 15

Giving (to Allah and His Messenger) ۶1, hoping for bounty and precedence ۶2, judgment ۶3, opposition ۶4, and seeking pleasure ۶5.

۶1: Verse 7: "If only they had been satisfied with what Allah and His Messenger had given them and had said, 'Sufficient for us is Allah; Allah will give us of His bounty, and [so will] His Messenger...'" 1 And how excellent it would have been if they were satisfied with what Allah and Allah's Messenger gave them and said, "Allah is sufficient for us; now Allah will give us from His bounty, and so will His Messenger."

۶2: Verse 8: "O you who have believed, do not put [yourselves] before Allah and His Messenger..." 2 O believers! Do not advance yourselves ahead of Allah and His Messenger.

۶3: Verse 9: "It is not for a believing man or a believing woman, when Allah and His Messenger have decided a matter, that they should [thereafter] have any choice about their affair. And whoever disobeys Allah and His Messenger has certainly strayed into clear error." 3 It does not befit a Muslim man or woman, when Allah and His Messenger have decided a matter concerning them, to have any choice remaining in their affair. And whoever disobeys the command of Allah and His Messenger has clearly gone astray.

۶4: Verse 10: "You will not find a people who believe in Allah and the Last Day having affection for those who oppose Allah and His Messenger, even if they were their fathers or their sons or their brothers or their kindred..." 4 You will not find those who believe in Allah and the Last Day befriending those who oppose Allah and His Messenger, even if they be their fathers, or their sons, or their brothers, or their relatives.

۶5: Verse 11: "...But Allah and His Messenger are more worthy for them to satisfy, if they should be believers. Do they not know that whoever opposes Allah and His Messenger - for him is the fire of Hell, wherein he will abide eternally? That is the great disgrace." 5 Allah and His Messenger are more deserving that these people should please them, if they are believers. Are they not aware that whoever opposes Allah and His Messenger, for him is the fire of Hell, wherein he shall remain forever? And that is the ultimate disgrace.

1 Al-Quran al-Karim 9/59 2 Al-Quran al-Karim 49/1 3 Al-Quran al-Karim 33/36 4 Al-Quran al-Karim 58/22 5 Al-Quran al-Karim 9/62 and 63

फ़तावा रज़विया, खंड १५

देना (अल्लाह और उसके रसूल को) ६१, कृपा और प्राथमिकता की आशा ६२, निर्णय ६३, विरोध ६४, और प्रसन्न करना ६५।

६१: आयत ७: "और काश! वे उस पर संतुष्ट होते जो अल्लाह और उसके रसूल ने उन्हें दिया था और कहते, 'अल्लाह हमारे लिए पर्याप्त है; अल्लाह हमें अपनी कृपा से देगा, और उसका रसूल (भी)...'" १ और कितना अच्छा होता अगर वे उस पर राज़ी होते जो उन्हें अल्लाह और अल्लाह के रसूल ने दिया और कहते कि हमें अल्लाह काफ़ी है, अब अल्लाह हमें अपने फ़ज़्ल (कृपा) से देगा और उसका रसूल भी।

६२: आयत ८: "ऐ ईमान वालो! अल्लाह और उसके रसूल से आगे न बढ़ो..." २ ऐ ईमान वालो! अल्लाह और उसके रसूल से आगे न बढ़ो।

६३: आयत ९: "किसी मोमिन मर्द और किसी मोमिन औरत के लिए यह उचित नहीं है कि जब अल्लाह और उसका रसूल किसी मामले का फ़ैसला कर दें, तो उन्हें अपने उस मामले में कोई अधिकार रह जाए। और जो कोई अल्लाह और उसके रसूल की नाफ़रमानी करे, वह स्पष्ट रूप से भटक गया।" ३ किसी मुसलमान मर्द या औरत को यह नहीं पहुँचता कि जब अल्लाह और रसूल उनके मामले में कोई बात तय कर दें, तो उन्हें अपने काम का कुछ अधिकार बाकी रहे। और जो अल्लाह और रसूल का हुक्म न माने, वह खुले तौर पर गुमराह होकर भटक गया।

६४: आयत १०: "तुम उन लोगों को नहीं पाओगे जो अल्लाह और अंतिम दिन पर ईमान रखते हैं कि वे उनसे दोस्ती करें जो अल्लाह और उसके रसूल का विरोध करते हैं, चाहे वे उनके पिता हों या उनके बेटे या उनके भाई या उनके रिश्तेदार..." ४ तो तुम उन्हें नहीं पाओगे जो अल्लाह और पिछले दिन (क़ियामत) पर ईमान लाते हैं कि वे अल्लाह और रसूल के विरोधी से दोस्ती करें, चाहे वे उनके बाप या बेटे या भाई या अज़ीज़ (रिश्तेदार) ही हों।

६५: आयत ११: "...जबकि अल्लाह और उसका रसूल इसके अधिक हक़दार हैं कि वे उन्हें प्रसन्न करें, यदि वे मोमिन हैं। क्या उन्हें पता नहीं कि जो कोई अल्लाह और उसके रसूल का मुक़ाबला करता है, उसके लिए जहन्नुम की आग है, जिसमें वह सदैव रहेगा? यह बड़ी रुसवाई है।" ५ अल्लाह और रसूल इसके अधिक हक़दार हैं कि ये लोग उन्हें राज़ी करें अगर ईमान रखते हैं। क्या उन्हें ख़बर नहीं कि जो

अल्लाह और रसूल का मुक़ाबला करे, तो उसके लिए दोज़ख़ की आग है जिसमें हमेशा रहेगा और वही बड़ी रुसवाई है।

१ अल-कुरआन अल-करीम ९/५९ २ अल-कुरआन अल-करीम ४९/१ ३ अल-कुरआन अल-करीम ३३/३६ ४ अल-कुरआन अल-करीम ५८/२२ ५ अल-कुरआन अल-करीम ९/६२ और ६३

पृष्ठ १७१ का ७४२

جلد پندرہویں (۱۵) فتاویٰ رضویہ

والایتائہ ع۱ ورجاء العطاء والتقدیم ع۲ والقضاء ع۳ والمحادہ ع٤ والارضاء ع٥

ع۱ : آیت ۷: "وَلَوْ اَنَّهُمْ رَضُوا مَآ اٰتٰىهُمُ اللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗ ۙ وَقَالُوْا حَسْبُنَا اللّٰهُ سَيُؤْتِيْنَا اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ وَرَسُوْلُهٗٓ" 1- اور کیا خوب تھا اگر وہ راضی ہوتے اس پر جو انھیں دیا اللہ اور اللہ کے رسول نے اور کہتے ہمیں اللہ کافی ہے ، اب دیتا ہے ہمیں اللہ اپنے فضل سے اور اس کا رسول ۱۲۔

ع۲ : آیت ۸: "يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تُقَدِّمُوْا بَيْنَ يَدَيِ اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ" 2- اے ایمان والو ! اللہ اور رسول سے آگے نہ بڑھو ۱۲۔

ع۳ : آیت ۹: "وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَّلَا مُؤْمِنَةٍ اِذَا قَضَى اللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗٓ اَمْرًا اَنْ يَّكُوْنَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ اَمْرِهِمْ ؕ وَمَنْ يَّعْصِ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ فَقَدْ ضَلَّ ضَلٰلًا مُّبِيْنًا" 3- نہیں پہنچتا کسی مسلمان مرد نہ عورت کو جب اللہ ورسول کوئی بات ان کے معاملہ میں ٹھہرا دیں تو انھیں اپنے کام کا کچھ اختیار باقی رہے اور جو حکم نہ مانے اللہ ورسول کا وہ صریح گمراہ ہوا بہک کر ۱۲۔

ع٤ : آیت ۱۰: "لَا تَجِدُ قَوْمًا يُّؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ يُوَادُّوْنَ مَنْ حَآدَّ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ وَلَوْ كَانُوْٓا اٰبَآءَهُمْ اَوْ اَبْنَآءَهُمْ اَوْ اِخْوَانَهُمْ اَوْ عَشِيْرَتَهُمْ ؕ" 4- تو نہ پائے گا انھیں جو ایمان لاتے ہیں اللہ اور پچھلے دن پر کہ دوستی کریں اللہ ورسول کے مخالف سے چاہے وہ اپنے باپ یا بیٹے یا بھائی یا عزیز ہی ہوں ۱۲۔

ع٥ : آیت ۱۱: "وَاللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗٓ اَحَقُّ اَنْ يُّرْضُوْهُ اِنْ كَانُوْا مُؤْمِنِيْنَ ۝ اَلَمْ يَعْلَمُوْٓا اَنَّهٗ مَنْ يُّحَادِدِ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ فَاَنَّ لَهٗ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيْهَا ؕ ذٰلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيْمُ ۝" 5 اللہ ورسول زیادہ مستحق ہیں اس کے کہ یہ لوگ انھیں راضی کریں اگر ایمان رکھتے ہیں کیا انھیں خبر نہیں کہ جو مقابلہ کرے اللہ ورسول سے تو اس کے لئے دوزخ کی آگ ہے جس میں ہمیشہ رہے گا اور وہی بڑی رسوائی ہے ۱۲۔

1 القرآن الكريم ٩ / ٥٩ 2 القرآن الكريم ٤٩ / ١ 3 القرآن الكريم ٣٣ / ٣٦ 4 القرآن الكريم ٥٨ / ٢٢ 5 القرآن الكريم ٩ / ٦٢ و ٦٣

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

And sincerity (Note 1) and causing pain (Note 2) are mentioned in your Quran * and his status and station have been elevated, distinguishing his matter from the matters of others. Thus, it cannot be measured by your scales * Would you equate pebbles (Note 3) with pearls, or blood with musk, or chaff with your fragrant flowers? * Your Lord has guided you: "Do not make (Note 4) the calling of the Messenger among yourselves like your calling of one another"[1] — whether it be a father, master, or your ruler * And those who let their tongues loose regarding his great stature have spoken.

Note 1: Verse 12: "...when they are sincere to Allah and His Messenger."[2] | When they maintain sincerity with Allah and the Messenger.

Note 2: Verse 13: "Indeed, those who abuse Allah and His Messenger - Allah has cursed them in this world and the Hereafter and prepared for them a humiliating punishment."[3] | Indeed, those who cause pain to Allah and the Messenger, Allah has cursed them in this world and the hereafter, and has prepared for them the humiliation of punishment.

This matter is specific to the Beloved; who can cause pain to Allah? However, there, whatever treatment is meted out to the Messenger is considered as being towards Himself.

Note 3: Meaning, if you yourself consider pebbles as pearls, blood as musk, and chaff as flowers, then how could you compare the matter of the Messenger to others? Here, there can be no comparison at all when his noble descendant, our master Ghaus-e-Azam (may Allah be pleased with him) says: "Do not compare me with anyone, and do not compare anyone with me."[4] | Do not compare me with anyone, nor give anyone comparison with me. So what can be said of the noble presence of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him)? Allah is the Greatest. 12

Note 4: This is Verse 14 [Verse 63 of Surah An-Nur]: that do not treat the calling of the Messenger among you like you call each other. Now, "each other" includes fathers, masters, and kings. This is why scholars state that calling out by the holy name is forbidden; if a narration mentions, for example, "Ya Muhammad," one should say "Ya Rasulullah" in its place. For a detailed discussion of this issue, see this humble

servant's magnificent treatise *Tajalli al-Yaqeen bi-Anna Nabiyyana Sayyid al-Mursaleen*. 12 Minhu.

---

[1] Al-Quran Al-Karim 9/91 [2] Al-Quran Al-Karim 33/57 [3] Al-Quran Al-Karim 24/63 [4] Zubdat al-Athar Talkhis Bahjat al-Asrar (Urdu) Maktaba Nabawiyya Lahore, p. 77

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

और निष्ठा (Note 1) और कष्ट पहुँचाना (Note 2) आपके क़ुरआन में हैं * और उनकी शान और स्थान को ऊंचा किया गया है, उनके मामले को दूसरों के मामलों से अलग किया गया है। इसलिए इसे आपके पैमानों से नहीं तोला जा सकता * क्या आप कंकड़ (Note 3) को मोती, या रक्त को कस्तूरी, या भूसे को अपने सुगंधित फूलों के समान मानेंगे? * आपके रब ने आपका मार्गदर्शन किया है: "रसूल के पुकारने को (Note 4) अपने बीच वैसा न समझो जैसा तुम एक-दूसरे को पुकारते हो"[1] — चाहे वह पिता हो, स्वामी हो या आपका सुल्तान हो * और जिन्होंने उनकी महान शान के बारे में अपनी जुबानें खोलीं, उन्होंने कहा।

Note 1: आयत 12: "...जब वे अल्लाह और उसके रसूल के प्रति निष्ठावान हों।"[2] | जब अल्लाह और रसूल के साथ निष्ठा रखें।

Note 2: आयत 13: "निस्संदेह, जो लोग अल्लाह और उसके रसूल को दुख पहुँचाते हैं, अल्लाह ने उन पर दुनिया और आख़िरत में लानत की है और उनके लिए अपमानजनक दंड तैयार कर रखा है।"[3] | बेशक जो लोग अल्लाह और रसूल को कष्ट पहुँचाते हैं, अल्लाह ने उन पर दुनिया और आख़िरत में लानत भेजी है, और उनके लिए अपमानजनक यातना तैयार की है।

यह मामला विशेष रूप से महबूब (प्रिय) का है; अल्लाह को कौन कष्ट पहुँचा सकता है? लेकिन वहाँ, रसूल के साथ जो भी व्यवहार किया जाता है, वह स्वयं के साथ माना जाता है।

Note 3: यानी, जब आप खुद कंकड़ को मोती, खून को कस्तूरी, और भूसे को फूल की तरह समझते हैं, तो रसूल के मामले की तुलना दूसरों से कैसे कर सकते हैं? यहाँ तो कोई तुलना हो ही नहीं सकती जब उनके महान वंशज, हमारे स्वामी गौस-ए-आज़म (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) फरमाते हैं: "ला तक़ीसूनी बि-अहदिन व ला तक़ीसू अल-अहदिन"[4] | मेरी तुलना किसी से न करो और न ही किसी को मुझसे तुलना दो। तो खुद हुज़ूर अदस सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का क्या कहना? अल्लाह सबसे बड़ा है। 12

Note 4: यह आयत 14 [सूरह अन-नूर की आयत 63] है: कि रसूल के पुकारने को अपने बीच वैसा न ठहराओ जैसा तुम एक-दूसरे को पुकारते हो। अब "एक-दूसरे" में पिता, स्वामी और राजा सब आ गए। इसीलिए विद्वान कहते हैं कि पवित्र नाम लेकर पुकारना हराम है; यदि किसी रिवायत में उदाहरण के लिए "या मुहम्मद" आया हो, तो उसकी जगह भी "या रसूल अल्लाह" कहें। इस मसले

के विस्तृत वर्णन के लिए इस तुच्छ सेवक की महान पुस्तक 'तजल्ली अल-यक़ीन ब-अन्ना नबिय्यना सैय्यद अल-मुर्सलीन' देखें। 12 मिन्हु।

---

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 9/91 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 33/57 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 24/63 [4] ज़ुबदत अल-आसार तलखीस बहजत अल-असरार (उर्दू) मकतबा नबविया लाहौर, पृ. 77

पृष्ठ 172/742

والنصح عہ۱ والایذاء عہ۲ فی قرآنکم * ورفع شانہ مکانہ فمیز امرہ عن امور من عداہ فما کان لیوزن بمیزانکم * اتجعلون الحصی عہ۳ کالدر او الدم کالمسک ام تجعلون العصف کریحانکم * فقد ھداکم ربکم ان لَا تَجْعَلُوا عہ۴ دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا ۱ من اب اومولی اوسلطانکم * وقال الذین ارسلوا السنتھم فی شانہ العظیم

عہ۱: آیت ۱۲ : "إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ" ۲ | جب خلوص رکھیں اللہ ورسول کے ساتھ۔

عہ۲: آیت ۱۳: "إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُّهِينًا ﴿۵۷﴾" ۳ | بیشک جو لوگ ایذا دیتے ہیں اللہ ورسول کو اللہ نے ان پر لعنت کی دنیا و آخرت میں ، اور ان کے لئے تیار کر رکھی ذلت کی مار۔

یہ معاملہ خاص حبیب کا ہے، اللہ کو کون ایذا دے سکتا ہے، مگر وہاں تو جو معاملہ رسول کے ساتھ برتا جائے اپنے ہی ساتھ قرار پایا ہے ۔

عہ۳: یعنی جب تم خود کنکر کو موتی، خون کو مشک، بھس کو پھول کی طرح سمجھتے تو رسول کے معاملہ کا اوروں پر کیا قیاس کرتے ہو، یہاں تو کوئی نسبت ہی نہیں ہو سکتی جب ان کے ابن مکرم حضور سیدنا غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں : لا تقیسونی باحد ولا تقیسوا علی احداً ۴ ۔ | مجھے کسی پر قیاس نہ کرو نہ کسی کو مجھ سے نسبت دو۔ تو خود حضور اقدس سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ذکر کیا ہے واللہ اکبر ۱۲۔

عہ۴: یہ آیت ۱۴ ہے کہ رسول کا پکارنا اپنے میں ایسا نہ ٹھہراؤ جیسے ایک دوسرے کو پکارتے ہو، اب ایک دوسرے میں باپ اور مولا اور بادشاہ سب آگئے ، اسی لئے علماء فرماتے ہیں نام پاک

لے کر ندا کرنا حرام ہے، اگر روایت میں مثلاً یا محمد آیا ہو تو اس کی جگہ بھی یا رسول اللہ کہے ، اس مسئلہ کا بیان عظیم الشان فقیر کے رسالہ تجلی الیقین بان نبینا سید المرسلین میں دیکھئے ۱۲ منہ۔

---

۱ القرآن الکریم ۹ / ۹۱ ۲ القرآن الکریم ۳۳ / ۵۷ ۳ القرآن الکریم ۲۴ / ۶۳ ۴ زبدة الآثار تلخیص بهجہ الاسرار (اردو) مکتبہ نبویہ لاہور ص ۷۷

Fatawa Razawiyya Volume 15 (15)

"Is it Allah and His signs and His Messenger that you were mocking?" 1 "Make no excuse; you have disbelieved after your belief." 2 *

Note: This is verse 15 (in sequence). On the way to the Battle of Tabuk, the hypocrites said something derogatory against the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in private. When questioned, they began making excuses and said, "We were just joking among ourselves." Allah Almighty said: "Say, 'Was it at Allah and His verses and His Messenger that you were mocking?'" 3 (The Verse). O Prophet! Say to them, "Did you mock the matter of Allah Almighty, His verses, and His Messenger? Do not make excuses; you have become disbelievers after having accepted faith."

I say: Three benefits are derived from this verse: First: He who commits insolence against the status of the Messenger becomes a disbeliever, no matter how much he recites the Kalima (declaration of faith) or claims to have faith. Reciting the Kalima will never save him from disbelief. Second: Some ignorant people start saying that disbelief relates to the heart, not the tongue; since he recites the Kalima and disbelief in his heart is not known, how can we call him a disbeliever because of any word? This is pure confusion and a complete lie. Just as disbelief relates to the heart, so does faith. How is one called a Muslim upon reciting the Kalima with the tongue? Similarly, one will be called a disbeliever for committing insolence with the tongue. And when it is without Shari'i compulsion (Ikrah), he becomes a disbeliever in the sight of Allah too, even if he does not believe in that insolence in his heart, for saying it without belief is jest and mockery. And regarding this, the Lord of Honor has already declared, "You have disbelieved after your belief." The research on this is in our treatise 'Al-Bariqah al-Lam'ah 'ala Samidi Nutqin bil-Kufri Taw'an' (1304 AH). Third: Excuses and interpretations in clear words are not acceptable. The verse has already stated: "Do not invent pretexts; you have become disbelievers." Note: Here, Allah Almighty pointed to those words of insolence as the cause of disbelief and rejected their recitation of Kalima and seeking of excuses in contrast. There is no discussion here of their hidden previous disbelief because it says "Qad kafartum ba'da imanikim" (You have disbelieved after your faith), meaning you became disbelievers after being Muslims. It does not say "Qad kuntum kafirin" (You were already disbelievers). These benefits are well worth remembering. Success is from Allah. (12, May his shadow be extended).

1 Al-Quran al-Karim 9/65 2 Al-Quran al-Karim 9/66 3 Al-Quran al-Karim 9/65

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

"क्या अल्लाह और उसकी आयतों और उसके रसूल के साथ तुम मज़ाक कर रहे थे?" 1 "बहाने मत बनाओ, तुम अपने ईमान के बाद काफ़िर हो चुके हो।" 2 *

टिप्पणी: यह आयत 15 है। गजवा-ए-तबुक को जाते समय मुनाफ़िकों ने तन्हाई में नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की शान के खिलाफ कुछ कहा। जब सवाल हुआ तो उज़्र (बहाना) करने लगे और बोले कि हम तो यूँही आपस में हँसते थे। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "कह दो, क्या तुम अल्लाह और उसकी आयतों और उसके रसूल के साथ मज़ाक कर रहे थे?" 3 (आयत)। ऐ नबी! उनसे कह दीजिए कि क्या अल्लाह तआला और उसकी आयतों और उसके रसूल के मामले में ठिठोली करते थे? बहाने न बनाओ, तुम ईमान लाने के बाद काफ़िर हो चुके हो।

अक़ूल (मैं कहता हूँ): इस आयत से तीन फायदे हासिल हुए: पहला: यह कि जो रसूल की शान में गुस्ताखी करे वह काफ़िर हो जाता है, चाहे वह कैसा ही कलमा पढ़ता हो और ईमान का दावा रखता हो। कलमा गोई उसे हरगिज़ कुफ्र से नहीं बचाएगी। दूसरा: यह जो कुछ जाहिल कहने लगते हैं कि कुफ्र का ताल्लुक दिल से है न कि ज़बान से; जब वह कलमा पढ़ता है और उसके दिल में कुफ्र होना मालूम नहीं, तो हम किसी बात के कारण उसे कैसे काफ़िर कहें? यह महज़ भ्रम और निरी झूठी बात है। जिस तरह कुफ्र दिल से मुताल्लिक है, वैसे ही ईमान भी। ज़बान से कलमा पढ़ने पर मुसलमान कैसे कहा गया? इसी तरह ज़बान से गुस्ताखी करने पर काफ़िर कहा जाएगा। और जब यह बिना शरई मजबूरी (इकरह) के है, तो अल्लाह के नज़दीक भी काफ़िर हो जाएगा, चाहे दिल में उस गुस्ताखी का अक़ीदा न हो, क्योंकि बिना अक़ीदा कहना हज़्ल और सख़रिया (हँसी-मज़ाक) है। और इसी पर रब्बे इज़्ज़त फ़रमा चुका कि तुम अपने ईमान के बाद काफ़िर हो गए। इसकी तहक़ीक़ हमारे रिसाले 'अल-बारिक़तुल लम्आ अला सामिदि नुक़्क़िन बिल कुफ़्रि तौअन' (1304 हिजरी) में है। तीसरा: खुले हुए लफ़्ज़ों में उज़्र और तावील क़ाबिले-समाअत (मानने योग्य) नहीं। आयत फ़रमा चुकी कि हीला न गढ़ो, तुम काफ़िर हो गए। तन्बीह: यहाँ अल्लाह अज़्ज़वजल ने उन्हीं कलमात-ए-गुस्ताखी को कुफ्र की वजह बताया और उनके मुक़ाबले में कलमा गोई और उज़्र-जोई को मरदूद (रद्द) ठहराया। यहाँ उनके पिछले छिपे हुए कुफ्र की बहस नहीं है क्योंकि फ़रमाया है "क़द कफ़रतुम बादा ईमानिकुम", यानी तुम मुसलमान होकर काफ़िर हो गए। यह नहीं कहा कि "क़द कुन्तुम काफ़िरीन" (तुम पहले से ही काफ़िर थे)। ये फायदे अच्छी तरह याद रखने के हैं। और तौफ़ीक़ अल्लाह ही की तरफ से है। 12 मिन्हु मद ज़िल्लहु।

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 9/65 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 9/66 3 अल-क़ुरआन अल-करीम 9/65

पृष्ठ 173/742

اَبِاللّٰهِ وَ اٰیٰتِهٖ وَ رَسُوْلِهٖ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِءُوْنَ ﴿۱﴾ لَا تَعْتَذِرُوْا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ اِیْمَانِكُمْ ﴿۲﴾ *

عه: یہ آیت ۱۵ ہے غزوہ تبوک کو جاتے وقت منافقوں نے تخلیہ میں نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے خلاف شان کچھ کہا، جب سوال ہوا تو عذر کرنے لگے اور بولے ہم تو یونہی آپس میں ہنستے تھے، اللہ تعالیٰ نے فرمایا: "قُلْ اَبِاللّٰهِ وَ اٰیٰتِهٖ وَ رَسُوْلِهٖ" 3 الآیۃ اے نبی! ان سے فرمادے کیا اللہ تعالیٰ اور اس کی آیتوں اور اس کے رسول کے معاملہ میں ٹھٹھا کرتے تھے بہانے نہ بناؤ تم کافر ہو چکے ایمان لاکر۔

اقول: اس آیت کے تین فائدے حاصل ہوئے : اول: یہ کہ جو رسول کی شان میں گستاخی کرے وہ کافر ہو جاتا ہے اگرچہ کیسا ہی کلمہ پڑھتا اور ایمان کا دعویٰ رکھتا ہو، کلمہ گوئی اسے ہرگز کفر سے نہ بچائے گی۔ دوم: یہ جو بعض جاہل کہنے لگتے ہیں کہ کفر کا تول سے تعلق ہے نہ کہ زبان سے، جب وہ کلمہ پڑھتا ہے اور اس کے دل میں کفر ہونا معلوم نہیں تو ہم کسی بات کے سبب اسے کیونکر کافر کہیں، محض خبط اور نری جھوٹی بات ہے، جس طرح کفر دل سے متعلق ہے یونہی ایمان بھی، زبان سے کلمہ پڑھنے پر مسلمان کیسے کہا یونہی زبان سے گستاخی کرنے پر کافر کہا جائے گا، اور جب بغیر اکراہ شرعی کے ہے تو اللہ کے نزدیک بھی کافر ہو جائے گا اگرچہ دل میں اس گستاخی کا معتقد نہ ہو کہ بے اعتقاد کہنا ہزل و سخریہ ہے، اور اسی پر رب العزت فرما چکا کہ تم کافر ہو گئے اپنے ایمان کے بعد، اس کی تحقیق ہمارے رسالہ البارقۃ اللمعا علی سامد نطق بالکفر طوعا (۱۳۰۴ھ) میں ہے۔ سوم کھلے ہوئے لفظوں میں عذر تاویل مسموع نہیں، آیت فرما چکی کہ حیلہ نہ گھڑو تم کافر ہو گئے۔ تنبیہ : یہاں اللہ عزوجل نے انھیں کلمات گستاخی کو وجہ کفر بتایا اور ان کے مقابل کلمہ گوئی و عذر جوئی کو مردود ٹھہرایا یہاں ان کے کفر سابق

مخفی کی بحث نہیں کہ "قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ اِيْمَانِكُمْ" فرمایا ہے تم مسلمان ہو کر کافر ہو گئے۔ نہ کہ "قد کنتم کافرین" تم پہلے سے کافر تھے، یہ فائدے خوب یاد رکھنے کے ہیں وباللہ التوفیق ۱۲ منہ مد ظلہ

1 القرآن الکریم ۶۵/۹ 2 القرآن الکریم ۶۶/۹ 3 القرآن الکریم ۶۵/۹

Fatawa Razawiya Volume 15 (15)

O hypocrites! O apostates! O transgressors! Your leader claims that praising the Prophet (peace be upon him) is like praising one another; rather, in your estimation, it is even less than that. "Hatred has already appeared from their mouths, and what their breasts conceal is even greater. And Allah will bring forth your hidden malice."

Footnote 1: Hypocrisy (Nifaq) is of two types: in belief (Aqdi) and in action (Amali). Regarding hypocrisy in action, this humble one (Faqir) has written a comprehensive treatise named "Abna' al-Khadaq bi Masalik al-Nifaq" (1309 AH), explaining its various forms and aspects through numerous verses and hadiths that are not found together elsewhere. Seek proof of their hypocrisy from there. (12 Minhu)

Footnote 2: Allah says: Do not shout in the presence of the Prophet as you shout at each other. Allah says: Do not make the calling of the Prophet among yourselves like your calling one another. Yet the author of "Taqwiyat al-Iman" says: Praise the Prophet just as you praise each other, or even less. "Indeed, to Allah we belong and to Him we shall return."

Footnote 3: Allah the Almighty says: "Hatred has already appeared from their mouths, and what their breasts conceal is even greater. We have certainly made clear to you the signs, if you will use reason. Here you are loving them but they do not love you, while you believe in the Scripture - all of it. And when they meet you, they say, 'We believe.' But when they are alone, they bite their fingertips at you in rage. Say, 'Die in your rage.' Indeed, Allah is Knowing of that within the breasts."

Urdu Translation of the Verse: Enmity has become apparent from their speech, and that which is hidden in their hearts is even greater. We have clearly explained the signs for you, if you have understanding. Look, it is you who love them, while they do not love you; and you believe in the entire Book. When they meet you, they say, 'We are Muslims,' but when they are alone, they bite their fingertips at you in anger. Tell them: 'Die in your frustration; God knows well what is in the hearts.'

I say: Two benefits are derived from this verse: First: That a verbal declaration of faith is nothing when there is inner malice in the heart. Second: That the malice in the heart manifests itself through verbal utterances. (12 Minhu)

1. Al-Quran al-Kareem 3/118
2. Al-Quran al-Kareem 3/119

फतावा रज़विया जिल्द 15 (15)

ऐ मुनाफ़िक़ों! ऐ मुर्तद फ़ासिक़ों! तुम्हारा बड़ा दावा करता है कि रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की प्रशंसा तुम लोगों की आपस की प्रशंसा की तरह है, बल्कि तुम्हारे हिसाब से तो उससे भी कम है। "उनके मुँह से नफ़रत ज़ाहिर हो चुकी है और जो उनके सीनों में छिपा है वह उससे भी बड़ा है। और अल्लाह तुम्हारे दिलों की कड़वाहट को बाहर निकालने वाला है।"

टिप्पणी 1: निफ़ाक़ (पाखंड) दो प्रकार का होता है: वैचारिक (अक़्दी) और व्यावहारिक (अमली)। व्यावहारिक पाखंड के बयान में इस फ़कीर ने एक व्यापक शोधपत्र 'अब्ना अल-ख़दक बि मसालिक अल-निफ़ाक़' (1309 हिजरी) लिखा है और कई आयतों और हदीसों के माध्यम से इसके स्वरूपों और पहलुओं को स्पष्ट किया है जो इस शोधपत्र के अलावा कहीं और एकत्रित नहीं मिलेंगे। वहां से इन सज्जनों के पाखंड का प्रमाण प्राप्त करें। (12 मिन्हु)

टिप्पणी 2: अल्लाह फ़रमाता है: रसूल की मौजूदगी में चिल्ला कर न बोलो जैसे तुम एक-दूसरे के सामने चिल्लाते हो। अल्लाह फ़रमाता है: रसूल के पुकारने को तुम आपस में एक-दूसरे के पुकारने जैसा न समझो। लेकिन 'तक़वियतुल ईमान' वाला कहता है कि रसूल की वैसी ही प्रशंसा करो जैसी तुम आपस में एक-दूसरे की करते हो, बल्कि उसमें भी कमी करो। "इन्ना लिल्लाहि व इन्ना इलैहि राजिऊन" (हम अल्लाह के हैं और हमें उसी की ओर लौट कर जाना है)।

टिप्पणी 3: अल्लाह तआला फ़रमाता है: "उनके मुँह से दुश्मनी ज़ाहिर हो चुकी है और जो उनके सीनों में छिपा है वह और भी बड़ा है। हमने तुम्हारे लिए निशानियाँ साफ़ बयान कर दी हैं अगर तुम समझ रखते हो। देखो, तुम वह हो जो उनसे मुहब्बत करते हो और वे तुमसे मुहब्बत नहीं करते, जबकि तुम पूरी किताब पर ईमान रखते हो। और जब वे तुमसे मिलते हैं तो कहते हैं 'हम ईमान लाए,' और जब वे अकेले होते हैं तो तुम पर गुस्से में अपनी उंगलियाँ चबाते हैं। कह दो, 'अपने गुस्से में मर जाओ।' बेशक अल्लाह दिलों की बात खूब जानता है।"

आयतो का उर्दू अनुवाद: जाहिर हो चुकी है दुश्मनी उनकी बातों से और वह जो उनके दिलों में दबी है उससे भी ज्यादा है हमने साफ बयान फ़रमा दीं तुम्हारे लिए निशानियां अगर तुम्हें समझ हो, देखो ये जो तुम हो तुम उन्हें चाहते हो और वो तुम्हें नहीं चाहते और तुम पूरी किताब पर ईमान लाते हो और जब वो तुमसे मिलते हैं तो कहते हैं हम मुसलमान हैं और जब तन्हा होते हैं तो तुम पर ग़ज़ब में अपनी उंगलियां चबाते हैं तो फ़रमा दे मर जाओ घुट घुट कर खुदा खूब जानता है दिलों की बात।

मैं कहता हूँ: इस आयत से भी दो फ़ायदे मिले: एक: यह कि दिल में नफ़रत (गुबार) रहते हुए केवल ज़बानी तौर पर कलिमा पढ़ लेना कोई चीज़ नहीं है। दूसरा: यह कि दिल की नफ़रत बातों के माध्यम से ज़ाहिर हो ही जाती है। (12 मिन्हु)

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 3/118
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 3/119

فتاوی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

فیا ایھا المنافقون ۱ الہ مردۃ الفاسقون الزاعم کبیرکم ان مدح ۲ الرسول کمدح بعضکم بعضاً بل اقل منہ فی حسبانکم قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ اَفْوَاہِھِمْ ۳ وَمَا تُخْفِیْ صُدُوْرُھُمْ اَکْبَرُط وَاللہ مخرج اضغانکم۔

ع۱: نفاق دو قسم ہے: عقدی وعملی، نفاق عملی کے بیان میں فقیر نے ایک رسالہ حافلہ مسمیٰ بہ ابناء الخداق بمسالک النفاق (۱۳۰۹ھ) لکھا اور آیات و احادیث کثیرہ وغیرہ سے اس کے وجوہ و صور کو ظاہر کیا جو اس رسالہ کے غیر میں مجموعہ نہ ملیں گی وہاں سے ان حضرات کے نفاق کا ثبوت لیجئے ۱۲ منہ۔

ع۲: اللہ تو فرمائے رسول کے حضور چلّا کر نہ بولو جیسے ایک دوسرے کے سامنے چلاتے ہو، اللہ فرمائے رسول کا پکارنا ایک دوسرے کا سا پکارنا نہ ٹھہرالو، تقویۃ الایمان والا کہے رسول کی ایسی ہی تعریف کرو جیسی باہم ایک دوسرے کی کرتے ہو بلکہ اس میں بھی کمی کرو، انااللہ وانااالیہ راجعون۔

ع۳: قال اللہ تعالی: "قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ اَفْوَاہِھِمْ وَ مَا تُخْفِیْ صُدُوْرُھُمْ اَکْبَرُ ط قَدْ بَیَّنَّا لَکُمُ الْاٰیٰتِ اِنْ کُنْتُمْ تَعْقِلُوْنَ ہ ہٰٓاَنْتُمْ اُولَآءِ تُحِبُّوْنَھُمْ وَلَا یُحِبُّوْنَکُمْ وَتُؤْمِنُوْنَ بِالْکِتٰبِ کُلِّہٖ وَاِذَا لَقُوْکُمْ قَالُوْٓا اٰمَنَّا ۖۚ وَاِذَا خَلَوْا عَضُّوْا عَلَیْکُمُ الْاَنَامِلَ مِنَ الْغَیْظِ قُلْ مُوْتُوْا بِغَیْظِکُمْ اِنَّ اللہَ عَلِیْمٌۢ بِذَاتِ الصُّدُوْرِ ہ"

ظاہر ہوچکی ہے دشمنی ان کی باتوں سے اور وہ جو ان کے دلوں میں دبی ہے اس سے بھی زیادہ ہے ہم نے صاف بیان فرمادیں تمہارے لئے نشانیاں اگر تمہیں سمجھ ہو، دیکھو یہ جو تم ہو تم انہیں چاہتے ہو اور وہ تمہیں نہیں چاہتے اور تم پوری کتاب پر ایمان لاتے ہو اور جب وہ تم سے ملتے

ہیں تو کہتے ہیں ہم مسلمان ہیں اور جب تنہا ہوتے ہیں تو تم پر غضب میں اپنی انگلیاں چباتے ہیں تو فرمادے مرجاؤ گھٹ گھٹ کر خدا خوب جانتا ہے دلوں کی بات۔

اقول: اس آیت سے بھی دو فائدے ملے: ایک: یہ کہ دل کے بخار کے ساتھ زبانی اقرار کلمہ گوئی کی پکار کوئی چیز نہیں۔ دوسرے: یہ کہ دل کا بخار زبانی باتوں سے ظاہر ہوجاتا ہے ۱۲ منہ۔

1 القرآن الکریم ۳/ ۱۱۸ 2 القرآن الکریم ۳/ ۱۱۹

Fatawa Ridawiyya, Volume Fifteen (15)

Satan has overcome them, so he has made them forget the remembrance of Allah and the glorification of the Messenger, and indeed the Qur'an has spoken of your abandonment. * Satan has added dots to your 'fa' from his 'sheen', and your 'ta' the circularity of his 'noon', thus showing you 'Taqwiyat-ul-Iman' (strengthening of faith) as the 'Tafwit-ul-Iman' (loss of faith). * "Allah would not leave the believers in that [state] you are in until He separates the evil from the good." [1] And Allah is not heedless of your disbelief. * Nay, by the Lord of Muhammad! You will not believe [2] until he is more beloved to you than your fathers, your children, all of mankind, and the soul within your bodies. * May Allah Almighty bless and grant peace to him, his noble family, his great companions, and the servants of his established Sunnah, despite your rebellion and tyranny. * And may He grant us his true love in the utmost glorification and the persistence of his remembrance until the Day of Resurrection, even if it is against your will and causes you sorrow. * Ameen, O Most Merciful of the merciful! * And all praise is for Allah, the Lord of the worlds, and may Allah Almighty bless our leader and master Muhammad, his family, and all his companions.

Note 1: Allah Almighty says: "Satan has overcome them and made them forget the remembrance of Allah. Those are the party of Satan. Unquestionably, the party of Satan - they are the losers." [2] *Translation:* Satan has prevailed over them, so he caused them to forget the remembrance of God. They are the group of Satan; listen, only the group of Satan are in loss. *Commentary:* The scholars of the pure city of Medina wrote this verse regarding the Wahhabis, and their being the 'horn of Satan' is proven from the authentic Hadith of Sahih Bukhari. (12 Minhu)

Note 2: It is narrated from Hazrat Anas (may Allah Almighty be pleased with him) in Sahih Bukhari, Sahih Muslim, Musnad Imam Ahmad, Sunan Nasa'i, and Ibn Majah that the Messenger of Allah (may Allah Almighty bless him and grant him peace) said: "None of you [truly] believes until I am more beloved to him than his father, his child, and all of mankind." [3] *Translation:* None of you becomes a [true] Muslim until I am dearer to him than his parents and the entire world. *Prayer:* O Allah, by his love for You and Your love for him, make his love more beloved to us than cold water and more than the love for ourselves. O Most Merciful of the merciful. Ameen. (12 Minhu)

---

[1] Al-Qur'an al-Karim 3/179 [2] Al-Qur'an al-Karim 58/19 [3] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Iman, Chapter on 'It is from faith that one loves for his brother...', Qadimi Kutub

Khana Karachi 1/6; Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Chapter on 'The obligation of loving the Messenger of Allah...', Qadimi Kutub Khana Karachi 1/49.

शैतान ने उन पर क़ाबू पा लिया है, इसलिए उसने उन्हें अल्लाह के ज़िक्र और रसूल की ताज़ीम (सम्मान) भुला दी है, और यकीनन क़ुरआन ने तुम्हारी बेकसी (असहायता) के बारे में बताया है। * शैतान ने तुम्हारे 'फ़ा' में अपने 'शीन' से नुक़्ते बढ़ा दिए, और तुम्हारे 'ता' में अपने 'नून' की गोलाई दे दी, इस तरह तुम्हें 'तक़्वियत-उल-ईमान' (ईमान की मज़बूती) को तुम्हारे ईमान के नुक़सान के रूप में दिखाया। * "अल्लाह मोमिनों को उस हाल में नहीं छोड़ेगा जिसमें तुम हो, जब तक कि वह नापाक को पाक से अलग न कर दे।" [1] और अल्लाह तुम्हारे कुफ़्र से बेख़बर नहीं है। * नहीं, मुहम्मद के रब की क़सम! तुम तब तक मोमिन नहीं होगे [2] जब तक कि वह तुम्हें तुम्हारे बाप, तुम्हारी औलाद, तमाम इंसानों और तुम्हारे शरीरों के बीच मौजूद रूह से भी ज़्यादा प्यारे न हो जाएं। * अल्लाह तआला उन पर, उनके नेक ख़ानदान, उनके महान साथियों और उनकी सुन्नत के ख़ादिमों पर रहमतें और बरकतें नाज़िल फ़रमाए, तुम्हारी बग़ावत और सरकशी के बावजूद। * और हमें उनकी सच्ची मोहब्बत अता फ़रमाए इंतिहाई ताज़ीम के साथ और क़ियामत के दिन तक उनके ज़िक्र को जारी रखे, चाहे यह तुम्हारी मर्ज़ी के ख़िलाफ़ हो और तुम्हें रंज पहुँचाए। * आमीन, ऐ सबसे ज़्यादा रहम करने वाले! * और तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का रब है, और अल्लाह तआला हमारे आक़ा और मौला मुहम्मद, उनकी आल और उनके तमाम सहाबा पर अपनी रहमतें नाज़िल फ़रमाए।

नोट 1: अल्लाह तआला फ़रमाता है: "शैतान उन पर हावी हो गया है, अतः उसने उन्हें अल्लाह का ज़िक्र भुला दिया है। वे शैतान का गिरोह हैं। सुन लो, निःसंदेह शैतान का गिरोह ही घाटे में रहने वाला है।" [2] अनुवाद: शैतान उन पर ग़ालिब आ गया सो उन्हें ख़ुदा की याद भुला दी, वे शैतान के गिरोह हैं, सुन लो शैतान ही के गिरोह नुक़सान में हैं। व्याख्या: मदीना तैयबा के उलेमा ने वहाबिया के हक़ में यही आयत लिखी और ख़ुद सहीह बुख़ारी की हदीस से उनका 'क़र्न-ए-शैतान' (शैतान का सींग) होना साबित है। (12 मिन्हु)

नोट 2: सहीह बुख़ारी, सहीह मुस्लिम, मुस्नद इमाम अहमद, सुनन नसाई और इब्न माजा में हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "तुममें से कोई भी तब तक [पूर्ण] ईमान वाला नहीं हो सकता जब तक कि मैं उसे उसके वालिद, उसकी औलाद और तमाम इंसानों से ज़्यादा प्यारा न हो जाऊं।" [3] अनुवाद: तुममें कोई मुसलमान नहीं होता जब तक मैं उसे उसके माँ-बाप और सारे जहान से ज़्यादा प्यारा न हूँ। दुआ: ऐ

अल्लाह, उनके तुझसे इश्क़ और तेरे उनसे इश्क़ के सदक़े उनकी मोहब्बत को हमारे लिए ठंडे पानी और अपनी जान की मोहब्बत से भी ज़्यादा प्यारा बना दे। ऐ सबसे ज़्यादा रहम फ़रमाने वाले। आमीन। (12 मिन्हु)

---

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 3/179 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 58/19 [3] सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-ईमान, बाब 'मन अल-ईमान अन युहिब्बा लि-अख़ीही...', क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/6; सहीह मुस्लिम, किताब अल-ईमान, बाब 'वुजुब महब्बत रसूल अल्लाह...', क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/49।

استحوذ علیہم الشیطن فانساھم ذکر اللہ وتعظیم الرسول وقد نطق القرآن بخذلانکم * زاد فاءکم الشیطن نقطا من شینہ وتاءکم التدویر دائرۃ نونہ فاراکم تقویۃ الایمان فی تفویت ایمانکم * "مَا كَانَ اللهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ" 1 وما اللہ بغافل عن کفر انکم * فلا ورب محمد لا تؤمنون 2 حتی یکون احب الیکم من والدکم وولدکم والناس اجمعین والروح بین جسمانکم * صلی اللہ تعالٰی وبارک وسلم علیہ والہ الکرام وصحبہ العظام وخادمی سنۃ القیام بردیغکم وطغیانکم * ورزقنا حبہ الصادق فی غایۃ الاعظام وادامۃ ذکرہ الی یوم القیام، وان کان فیہ رغم انوفکم واسخان اعیانکم * امین یا ارحم الراحمین * والحمد للہ رب العلمین وصلی اللہ تعالٰی علی سیدنا ومولنا محمد والہ واصحابہ اجمعین۔

عہ۱: قال اللہ تعالٰی: "اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنْسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ" 2 غالب آگیا ان پر شیطان سو بھلادی ان کو خدا کی یاد وہ شیطان کے گروہ ہیں ، سن لو شیطان ہی کے گروہ نقصان میں ہیں۔ علمائے مدینہ طیبہ نے وہابیہ کے حق میں یہی آیت لکھی اور خود حدیث صحیح بخاری سے ان کا قرنِ شیطان ہونا ثابت ہے ۱۲منہ

عہ۲: صحیح بخاری و صحیح مسلم و مسند امام احمد و سنن نسائی و ابن ماجہ میں حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : لا یؤمن احدکم حتی اکون احب الیہ من والدہ وولدہ والناس اجمعین- 3 تم میں کوئی مسلمان نہیں ہوتا جب تک میں اسے اس کے ماں باپ اور سارے جہان سے زیادہ پیارا نہ ہوں۔ اللھم بحبہ لک وحبک اجعل حبہ احب الینا من للماء البارد ومن حبنا انفسنا یا ارحم الراحمین۔ آمین ۱۲ منہ

1 القرآن الکریم ۳/ ۱۷۹ 2 القرآن الکریم ۵۸ / ۱۹ 3 صحیح البخاری کتاب الایمان باب من الایمان ان یحب لاخیہ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۶ ، صحیح مسلم کتاب الایمان باب وجوب محبۃ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۹

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Translation of the Sermon

All praise is due to Allah Almighty, Who sent His Messenger as a witness and a bringer of good tidings and a warner, so that you may believe in Allah and His Messenger (may Allah Almighty bless him and grant him peace), and that you may honor and revere him with your hearts and tongues. Thus, Allah Almighty made honoring, revering, and respecting him a strong pillar of your faith and true religion. And He has forbidden you from raising your voices above the voice of the Prophet (may Allah Almighty bless him and grant him peace) or speaking loudly in his presence as you speak loudly to one another, lest your deeds become void without you perceiving your loss. And Allah Almighty has made obedience to him equivalent to obedience to Himself and allegiance to him equivalent to allegiance to Himself. So, if you swear allegiance to your Prophet (may Allah Almighty bless him and grant him peace), then the hand of the Compassionate (Allah) is over your hand. And Allah Almighty has joined his pure name with His own Noble Name in matters of enriching, giving, hoping for gifts, preceding, deciding, opposing, being pleased, and sincerity and harm in your Holy Qur'an. And Allah Almighty elevated his status and granted him great station; thus, Allah Almighty distinguished his matter from all others. His status is beyond your scales of judgment. Would you equate a pebble with a pearl, blood with musk, or straw with a flower? Indeed, your Lord has guided you that you should not consider calling the Messenger of Allah (may Allah Almighty bless him and grant him peace) like the way you call each other, whether it be your father, master, or king.

And Allah Almighty said regarding those who speak ill of his status: "Is it at Allah and His verses and His Messenger that you were mocking? Make no excuse; you have disbelieved after your belief." O rebellious hypocrites and transgressors, your leader expressed the view that praising the Messenger of Allah is equal to or even less than your mutual praise for one another. This is only in your imagination, while hatred has become apparent from your mouths; what is hidden in your hearts is even more dangerous, and Allah Almighty is the One Who exposes your jealousy. Satan has overcome you and made you forget the remembrance of Allah Almighty and the reverence of the Messenger of Allah (may Allah Almighty bless him and grant him peace). Undoubtedly, the Qur'an has described your disgrace. Thus, Satan added a dot to the dots of your 'sheen' (disgrace) and expanded the circle of your 'ta' (reverence) into the circle of 'noon'. Satan showed you the destruction of faith as the

strengthening of faith. Allah Almighty will not leave the believers in the state you are in until He separates the wicked from the good. And Allah Almighty is not heedless of your disbelief. By the Lord of Muhammad (may Allah Almighty bless him and grant him peace), you cannot be believers until he is more beloved to you than your fathers, children, all people, and your own souls. May Allah Almighty bless him, grant him peace, and increase his blessings.

फ़तावा रज़विया (जिल्द पंद्रहवीं (15))

प्रवचन (खुतबा) का अनुवाद

सभी प्रशंसा अल्लाह तआला के लिए है जिसने अपने रसूल को गवाह और खुशख़बरी सुनाने वाला और डराने वाला बना कर भेजा, ताकि तुम अल्लाह तआला और उसके रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) पर ईमान लाओ और तुम उसकी ताज़ीम (सम्मान) और तौक़ीर (आदर) अपने दिल और ज़बान से करो। तो अल्लाह तआला ने उनकी ताज़ीम, तौक़ीर और एज़ाज़ को तुम्हारे ईमान और दीन-ए-हक़ का मज़बूत रुक्न (स्तंभ) बनाया। और तुम पर हराम किया है कि तुम अपनी आवाज़ों को नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की आवाज़ पर बुलंद करो या तुम उनके हुज़ूर इस तरह चिल्ला कर बोलो जिस तरह तुम आपस में एक दूसरे के सामने चिल्लाते हो, कहीं तुम्हारे आमाल (कर्म) बेकार न हो जाएं और तुम्हें अपने नुक़सान की ख़बर न हो। और अल्लाह तआला ने उनकी इताअत को अपनी इताअत और उनकी बैअत (निष्ठा) को अपनी बैअत बनाया, तो अगर तुम अपने नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की बैअत करो तो तुम्हारे हाथ पर रहमान का हाथ है। और अल्लाह तआला ने अपने इस्म-ए-करीम (पवित्र नाम) के साथ उनका पाक नाम मिलाया- गनी करने, अता करने, अता की उम्मीद करने, आगे होने, फैसला करने, मुख़ालिफ होने, राज़ी होने और खुलूस व ईज़ा में तुम्हारे क़ुरआन-ए-पाक में। और अल्लाह तआला ने उनकी शान बुलंद फ़रमाई और उनकी अज़मत-ए-मकानी फ़रमाई, तो यूँ अल्लाह तआला ने उनके मामले को उनके अलावा दूसरों से मुमताज़ (विशिष्ट) फ़रमाया। तो उनकी शान तुम्हारे तराज़ू (मापदंड) से परे है, क्या तुम कंकड़ को मोती या ख़ून को मुश्क या भूसे को फूल क़रार दोगे? तो बेशक तुम्हारे रब ने तुम्हें रहनुमाई दी है कि तुम रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) को पुकारना ऐसा न समझो जैसा तुम आपस में एक दूसरे को पुकारते हो चाहे वह तुम्हारा बाप हो या आक़ा हो या बादशाह हो।

और अल्लाह तआला ने उन लोगों के बारे में जो ज़बान दराज़ी उनकी शान में करते हैं फ़रमाया: "क्या तुम अल्लाह तआला और उसकी आयात और उसके रसूल के मामले में ठिठ्ठा (मज़ाक) करते हो? बहाने न बनाओ तुम काफ़िर हो चुके हो अपने ईमान के बाद।" ऐ सरकश मुनाफ़िक़ों, फ़ासिक़ों, तुम्हारे बड़े ने ख़याल ज़ाहिर किया कि रसूलुल्लाह की मदह (प्रशंसा) तुम्हारी आपस में एक दूसरे की मदह के बराबर बल्कि उससे भी कम है, यह तो तुम्हारे ख़याल में है जबकि बुग़्ज़ (द्वेष) तुम्हारे मुँह से ज़ाहिर हो गया है जो तुम्हारे दिलों में है वह उससे भी ज़्यादा ख़तरनाक है और अल्लाह तआला तुम्हारे हसद (जलन) को ज़ाहिर फ़रमाने वाला है। तुम पर शैतान ग़ालिब आ गया है उसने तुमको अल्लाह

तआला की याद और रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की ताज़ीम भुला दी है और बेशक क़ुरआन ने तुम्हारी रुसवाई बयान फ़रमा दी है, पस शैतान ने तुम्हारी 'फ़ा' पर अपने 'शीन' के नुक़्तों में एक नुक़्ता बढ़ा दिया और तुम्हारी 'ता' का दायरा अपने 'नून' के दायरे से बढ़ा दिया, तो शैतान ने तुम्हें ईमान के ज़ाया करने में ईमान की तक़्वियत (शक्ति) दिखाई। मोमिनों को अल्लाह तआला उस हाल पर न छोड़ेगा जिस पर तुम अब हो जब तक ख़बीस (अपवित्र) को तय्यब (पवित्र) से जुदा न कर दे। और अल्लाह तआला तुम्हारे कुफ़्र से ग़ाफ़िल (बेख़बर) नहीं है। मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के रब की क़सम तुम मोमिन नहीं हो सकते जब तक वह तुम्हारे वालिद, औलाद, तमाम लोगों और तुम्हारी रूहों से ज़्यादा महबूब न हों। सल्लल्लाहु तआला व बारक वसल्लम अलैहि।

ترجمہ خطبہ

تمام تعریفیں اللہ تعالیٰ کے لئے جس نے اپنا رسول بھیجا گواہ اور خوشی اور ڈر سناتا ہوا، تاکہ تم ایمان لاؤ اللہ تعالیٰ پر اور اس کے رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر اور تم اس کی تعظیم اور توقیر اپنے دل اور زبان سے بجالاؤ، تو اللہ تعالیٰ نے ان کی تعظیم و توقیر اور اعزاز کو تمہارے ایمان اور دینِ حق کا مضبوط رکن بنایا۔ اور تم پر حرام کیا ہے کہ تم اپنی آوازوں کو نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی آواز پر بلند کرو یا تم ان کے حضور اس طرح چلا کر بولو جس طرح تم آپس میں ایک دوسرے کے سامنے چلاتے ہو، کہیں تمہارے اعمال اکارت نہ ہو جائیں اور تمہیں اپنے خسارے کی خبر نہ ہو، اور اللہ تعالیٰ نے ان کی اطاعت کو اپنی اطاعت اور ان کی بیعت کو اپنی بیعت بنایا، تو اگر تم اپنے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی بیعت کرو تو تمہارے ہاتھ پر رحمن کا ہاتھ ہے اور اللہ تعالیٰ نے اپنے اسمِ کریم کے ساتھ ان کا اسمِ پاک ملایا غنی کرنے، عطا کرنے، عطا کی امید کرنے، آگے ہونے، فیصلہ کرنے، مخالف ہونے، راضی ہونے اور خلوص و ایذا میں تمہارے قرآنِ پاک میں، اور اللہ تعالیٰ نے ان کی شان بلند فرمائی اور ان کی عظمتِ مکانی فرمائی، تو یوں اللہ تعالیٰ نے ان کے معاملہ کو ان کے ماسوا سے ممتاز فرمایا۔ تو ان کی شان تمہارے ترازو سے ماوراء ہے، کیا تم کنکر کو موتی یا خون کو مشک یا بھس کو پھول قرار دوگے، تو بیشک تمہارے رب نے تمہیں راہنمائی دی ہے کہ تم رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو پکارنا ایسا نہ ٹھہراؤ جیسا تم آپس میں ایک دوسرے کو پکارتے ہو خواہ تمہارا باپ ہو یا آقا ہو یا بادشاہ ہو،

اور اللہ تعالیٰ نے ان لوگوں کے بارے میں جو زبان درازی ان کی شان میں کرتے ہیں فرمایا کیا تم اللہ تعالیٰ اور اس کی آیات اور اس کے رسول کے معاملہ میں ٹھٹھا کرتے ہو، بہانے نہ بناؤ تم کافر ہو چکے ہو اپنے ایمان کے بعد، اے سرکش منافقو، فاسقو، تمہارے بڑے نے خیال ظاہر کیا کہ رسول اللہ کی مدح تمہاری آپس میں ایک دوسرے کی مدح کے مساوی بلکہ اس سے بھی کم ہے یہ تو تمہارے خیال میں ہے جبکہ بغض تمہارے منہ سے ظاہر ہو گیا ہے جو تمہارے دلوں میں ہے وہ اس سے بھی خطرناک ہے اور اللہ تعالیٰ تمہارے حسد کو ظاہر فرمانے والا ہے، تم پر شیطان غالب آگیا ہے اس نے تم کو اللہ تعالیٰ کی یاد اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم بھلا دی ہے اور بلاشک قرآن نے تمہاری رسوائی بیان فرمادی پس شیطان نے تمہاری فاء پر اپنے شین کے نقطوں میں ایک نقطہ بڑھادیا اور تمہاری تاء کا دائرہ اپنے نون کے دائرہ سے بڑھادیا تو شیطان نے تمہیں ایمان کے ضائع کرنے میں، ایمان کی تقویت دکھائی، مومنوں کو اللہ تعالیٰ اس حال پر نہ چھوڑے گا جس پر تم اب ہو جب تک خبیث کو طیب سے جدا نہ کر دے اور اللہ تعالیٰ تمہارے کفر سے غافل نہیں، محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے رب کی قسم تم مومن نہیں ہو سکتے جب تک وہ تمہارے والد، اولاد، تمام لوگوں اور تمہارے روحوں سے زیادہ محبوب نہ ہوں۔ صلی اللہ تعالیٰ و بارک وسلم علیہ

Fatawa Ridawiyya, Volume 15

...and upon his noble family and great companions, and peace and blessings be upon the servants who stand firm on the Sunnah of refuting your rebellion and misguidance. May Allah grant us your true love with extreme veneration and your eternal remembrance until the Day of Judgment, even if your noses are soiled and your eyes are diseased. Amen, O Most Merciful of the merciful. Praise be to Allah, Lord of the worlds, and may the blessings of Allah be upon our Master and Leader Muhammad, and his family and all his companions. (The translation of the sermon ends, the answer begins from here).

Undoubtedly, based on many reasons, the aforementioned Wahhabis and their mentioned leader are certainly and definitively liable to the charge of infidelity (kufr). According to the clear statements of the majority of the noble jurists and great scholars of legal edicts (may Allah have mercy on them), the decree of infidelity against them is established and firm. Merely reciting the Kalimah (Islamic creed) outwardly cannot negate this decree nor benefit them. A person does not become a Muslim simply by reciting the Kalimah with the tongue or calling themselves a Muslim when their words or actions contradict their claim. If a person calls themselves a Muslim, recites the Kalimah, and even performs prayer, fasting, Hajj, and Zakat, but despite all this, belies the words of Allah and His Messenger, or commits insults against Allah, the Messenger, and the Quran, or wears a sacred thread (zunnar), or falls prostrate before an idol, can he be considered a Muslim or can reciting that Kalimah out of habit benefit him? Not at all. We have already proven this subject from the verses of the Quran in the footnote of the sermon. [Durr al-Mukhtar, Hashimi Press, p. 318:]

| "If one recites them (the two testimonies) out of habit, it will not benefit him unless he renounces [his disbelief]."[1] | If the Kalimah is recited out of habit, it will not yield benefit until he repents from his blasphemous statement. |

फ़तावा रज़विया, खंड 15

...और उनके आदरणीय परिवार और महान साथियों पर, और साथ ही आपकी सरकशी और गलत रास्ते पर चलने के विरोध की सुन्नत पर अडिग सेवकों पर शांति और आशीर्वाद हो। और अल्लाह हमें आपकी सच्ची मोहब्बत और क़यामत तक आपका निरंतर ज़िक्र अत्यंत सम्मान के साथ प्रदान करे, चाहे इसमें तुम्हारी नावें मिट्टी में मिल जाएँ और तुम्हारी आँखें बीमार हों। आमीन, ऐ दयावानों में सबसे बड़े दयावान। सब प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो सारे जहान का पालनहार है, और अल्लाह की कृपा हमारे स्वामी और मार्गदर्शक मुहम्मद पर और उनके परिवार और उनके सभी साथियों पर हो। (प्रवचन का अनुवाद समाप्त हुआ, यहाँ से उत्तर शुरू होता है)।

निस्संदेह, उक्त वहाबियों और उनके उल्लेखित नेता पर कई कारणों से निश्चित रूप से कुफ्र (काफ़िर होना) अनिवार्य है। महान न्यायविदों और फतवे के आचार्यों (अल्लाह उन पर दया करे) के स्पष्ट बयानों के अनुसार, उन पर कुफ्र का हुक्म साबित और कायम है। केवल ज़ुबान से कलिमा पढ़ना इस हुक्म को ख़त्म नहीं कर सकता और न ही उनके लिए लाभदायक हो सकता है। कोई व्यक्ति केवल ज़ुबान से कलिमा पढ़ने या खुद को मुसलमान कहने से मुसलमान नहीं हो जाता, जबकि उसकी बात या उसका कार्य उसके दावे को झुठला रहा हो। यदि कोई व्यक्ति खुद को मुसलमान कहे, कलिमा पढ़े, बल्कि नमाज़, रोज़ा, हज और ज़कात भी अदा करे, लेकिन इसके बावजूद अल्लाह और उसके रसूल की बातों को झुठलाए या अल्लाह, रसूल और कुरान की शान में गुस्ताखी करे या जनेऊ (ज़ुन्नार) बांधे, या मूर्ति के सामने सजदे में गिर जाए, तो क्या उसे मुसलमान माना जा सकता है या आदत के तौर पर वह कलिमा पढ़ना उसके काम आ सकता है? बिल्कुल नहीं। हम अभी प्रवचन के हाशिए में कुरान की आयतों से यह विषय साबित कर चुके हैं। [दुर्र-ए-मुख्तार, हाशमी प्रेस, पृष्ठ 318:]

| "यदि कोई आदत के तौर पर उन्हें (शहादत के दो कलिमों को) पढ़ता है, तो उसे कोई लाभ नहीं होगा जब तक कि वह अपनी बात से मुकर न जाए।"[1] | यदि आदत के तौर पर कलिमा पढ़ा गया, तो वह तब तक लाभ नहीं देगा जब तक वह अपनी उस कुफ्रिया बात से तौबा न कर ले। |

وعلی آلہ الکرام وصحابتہ العظام اور ساتھ ہی تمھاری سرکشی اور غلط روی کے رد کرنے کی سنت پر قائم خدام پر سلام وبرکات ہوں، اور اللہ تعالیٰ ہمیں انتہائی تعظیم کے ساتھ آپ کی سچی محبت اور قیامت تک آپ کا دائمی ذکر عطا فرمائے اگرچہ اس میں تمھاری ناکیں آلود اور تمھاری آنکھیں بیمار ہوں، آمین یا ارحم الراحمین والحمد للہ رب العالمین وصلی اللہ تعالی علی سیدنا مولانا محمد و آلہ واصحابہ اجمعین۔ (ترجمہ خطبہ ختم ہوا، یہاں سے جواب شروع ہے)

بلاشبہ وہابیہ مذکورین اور ان کے پیشوائے مسطور پر بوجوہ کثیر قطعاً یقیناً کفر لازم اور حسب تصریحاتِ جماہیرِ فقہائے کرام اصحابِ فتاویٰ اکابر واعلام رحمہم اللہ الملک المنعام ان پر حکمِ کفر ثابت وقائم اور بظاہر ان کا کلمہ پڑھنا اس حکم کا نافی اور ان کو نافع نہیں ہوسکتا آدمی فقط زبان سے کلمہ پڑھے یا اپنے آپ کو مسلمان کہنے سے مسلمان نہیں ہوتا جبکہ اس کا قول یا فعل اس کے دعوے کا مکذب ہو گیا، اگر کوئی شخص اپنے آپ کو مسلمان کہے کلمہ پڑھے بلکہ نماز روزہ حج زکوٰۃ بھی ادا کرے بابنہمہ خدا اور رسول کی باتیں جھٹلائے یا خدا اور رسول وقرآن کی جناب میں گستاخیاں کرے یا زنار باندھے، بت کے لئے سجدے میں گرے تو وہ مسلمان قرار پا سکتا یا عادت کے طور پر وہ کلمہ پڑھنا اس کے کام آ سکتا ہے؟ ہر گز نہیں۔ ہم ابھی حاشیہ خطبہ میں یہ مضمون آیاتِ قرآنیہ سے ثابت کرچکے۔ درمختار مطبع ہاشمی ص ۳۱۸:

| لواتی بھما علی وجھ العادۃ لم ینفعہ مالم یتبرأ ۱۔ | اگر عادت کے طور پر کلمہ پڑھا تو نفع نہ دے گا جب تک اپنی اس کفری بات سے توبہ نہ کرے۔ |

Fatawa Ridawiyya Volume 15

Translated as: "Then Allah will send a pleasant wind, so it will take the lives of those in whose hearts there is faith equal to a grain of mustard seed, so only those people will remain in whom there is no good. Then they will return to the religion of their forefathers." [1] The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) had also explicitly stated that "that wind will come after the emergence of the accursed Dajjal and the descent of Jesus Christ, peace and blessings be upon him." [2] In 'Taqwiyat-ul-Iman', these words of the Hadith were also quoted and translated on page 45: "Dajjal will emerge, so Allah will send Jesus son of Mary, so he will search for him, then destroy him, then Allah will send a cold wind from the direction of Syria, so no one will remain on earth who has an atom's weight of faith in his heart but it will kill him." [3] Despite writing the aforementioned Hadith, it was clearly written on the same page: "So it happened according to the saying of the Prophet of God." [4] Now, there is no need for the emergence of Dajjal nor the descent of Jesus; rather, for their fates, that wind has also blown. To make all Muslims infidels and polytheists, the Hadith about the end of the world was clearly applied to their present time, and no concern was shown that if this is the same time which this Hadith gave news of and that wind has blown, and everyone whose heart had faith equal to a mustard seed has died, and now only pure infidels remain in the whole world, then does this person himself and all his followers live somewhere separate from the face of the earth? They are, by their own admission, absolute infidels and staunch idolaters. This was their own confessed infidelity. Now count how many reasons for infidelity (Kufr) are mandatory upon them according to the explicit clarifications of the noble scholars and great jurists: Infidelity 1: This very confession of infidelity, that he who confesses his own infidelity is a true infidel. (Nawazil Faqih Abu al-Layth, then Khulasa, then Takmila Lisan al-Hukkam, printed in Egypt, p. 57: A man who says 'I am an atheist' becomes an infidel [5]), he who confesses his own atheism is an infidel.

---

[1] Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 4, regarding the Refutation of Shirk in Worship, Alimi Press, Lohari Gate, Lahore, p. 30. [2] Mishkat al-Masabih, Chapter: The Hour will not be established except upon the worst of people, Mujtabai Press, Delhi, Second half, p. 481. [3] Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 4, regarding the Refutation of Shirk in Worship, Alimi Press, Lohari Gate, Lahore, p. 31. [4] Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 4, regarding the Refutation of Shirk in Worship, Alimi Press, Lohari Gate, Lahore, p. 30. [5] Khulasat al-Fatawa, Book of Words of Infidelity, Second Chapter, Fifth Category, Maktaba Habibiyah, Quetta, 4/387.

फ़तावा रज़विया जिल्द 15

अनुवाद किया गया कि: "फिर अल्लाह एक सुखद हवा भेजेगा, तो वह उन लोगों की जान निकाल लेगी जिनके दिलों में राई के दाने के बराबर भी ईमान होगा, तो फिर वही लोग रह जाएंगे जिनमें कोई भलाई नहीं होगी। फिर वे अपने बाप-दादाओं के धर्म पर लौट जाएंगे।" [1] हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने यह भी स्पष्ट रूप से फरमाया था कि "वह हवा शापित दज्जाल के निकलने और ईसा मसीह अलैहिस्सलाम के उतरने के बाद आएगी।" [2] तक़्विय़तुल ईमान में हदीस के ये शब्द भी स्वयं उद्धृत किए गए और इसका अनुवाद पृष्ठ 45 पर किया गया: "दज्जाल निकलेगा, तो अल्लाह मरियम के बेटे ईसा को भेजेगा, तो वह उसे ढूंढेगा, फिर उसे नष्ट कर देगा, फिर अल्लाह शाम (सीरिया) की ओर से एक ठंडी हवा भेजेगा, तो पृथ्वी पर कोई भी ऐसा नहीं बचेगा जिसके दिल में ज़र्रा बराबर भी ईमान हो, वह हवा उसे मार डालेगी।" [3] इसके बावजूद उपर्युक्त हदीस लिखकर उसी पृष्ठ पर स्पष्ट रूप से लिख दिया: "तो अल्लाह के पैगंबर के फरमान के अनुसार हुआ।" [4] अब न दज्जाल के निकलने की आवश्यकता रही और न ही ईसा के उतरने की ज़रूरत, बल्कि उनके भाग्य के लिए वह हवा भी चल गई। सभी मुसलमानों को काफिर और मुशरिक बनाने के लिए दुनिया के अंत की हदीस को स्पष्ट रूप से अपने वर्तमान समय पर लागू कर दिया, और इस बात की परवाह नहीं की कि यदि यह वही समय है जिसकी इस हदीस ने सूचना दी थी और वह हवा चल चुकी है, और जिसके दिल में राई के बराबर भी ईमान था वह मर गया, अब पूरी दुनिया में केवल शुद्ध काफिर ही रह गए हैं, तो क्या यह व्यक्ति स्वयं और इसके सभी अनुयायी दुनिया के पर्दे से कहीं अलग रहते हैं? ये अपने ही स्वीकारोक्ति से कट्टर काफिर और पक्के मूर्तिपूजक हैं। यह उनका अपना स्वीकार किया हुआ कुफ्र था। अब गिनें कि महान विद्वानों और महान न्यायविदों के स्पष्ट स्पष्टीकरणों के अनुसार उन पर कितने कारणों से कुफ्र (अविश्वास) अनिवार्य है: कुफ्रिय्या 1: यही कुफ्र की स्वीकारोक्ति कि जो अपने कुफ्र को स्वीकार करे वह वास्तव में काफिर है। (नवाज़िल फकीह अबुल लैथ, फिर खुलासा, फिर तकमिला लिसान अल-हुक्काम, मिस्र में मुद्रित, पृ. 57: 'रजलुन काला अना मुलहिदुन युकफरु' [5]) जो अपनी नास्तिकता (इल्हाद) को स्वीकार करे वह काफिर है।

---

[1] तक़्विय़तुल ईमान, चौथा अध्याय, इबादत में शिर्क के खंडन के बारे में, अलीमी प्रेस, लोहारी गेट, लाहौर, पृ. 30 [2] मिश्कात अल-मसाबीह, अध्याय: कयामत केवल बुरे लोगों पर ही आएगी, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, दूसरा भाग, पृ. 481 [3] तक़्विय़तुल ईमान, चौथा अध्याय, इबादत में शिर्क के खंडन के बारे में, अलीमी प्रेस, लोहारी गेट, लाहौर, पृ. 31 [4] तक़्विय़तुल ईमान, चौथा अध्याय,

इबादत में शिर्क के खंडन के बारे में, अलीमी प्रेस, लोहारी गेट, लाहौर, पृ. 30 [5] खुलासातुल फतावा, कुफ्र के शब्दों की किताब, दूसरा अध्याय, पांचवां प्रकार, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, 4/387

पृष्ठ 178 का 742

ترجمہ کیا کہ: ”پھر بھیجے گا اللہ ایک بادِ اچھی، سو جان نکال لے گی جن کے دل میں ہوگا ایک رائی کے دانہ بھر ایمان، سو رہ جائیں گے وہی لوگ جن میں کچھ بھلائی نہیں۔ سو پھر جائیں گے اپنے باپ دادوں کے دین پر۔“ 1 حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے یہ بھی صراحتہً ارشاد فرمایا تھا کہ ”وہ ہوا خروجِ دجال لعین و نزولِ عیسٰی مسیح علیہ الصلوٰۃ والسلام کے بعد آئے گی۔“ 2 تقویۃ الایمان میں حدیث کے یہ الفاظ بھی خود ہی نقل کئے اور اس کا ترجمہ کیا ص ۴۵: ”نکلے گا دجال سو بھیجے گا اللہ عیسٰی بیٹے مریم کو، سو وہ ڈھونڈے گا اس کو، پھر تباہ کردے گا اس کو، پھر بھیجے گا اللہ ایک باد ٹھنڈی شام کی طرف سے، سو نہ باقی رہے گا زمین پر کوئی کہ اس کے دل میں ذرہ بھر ایمان ہو مگر مار ڈالے گی اس کو۔“ 3 باینہمہ حدیثِ مذکور لکھ کر اسی صفحہ پر صاف لکھ دیا: ”سو پیغمبر خدا کے فرمانے کے موافق ہوا۔“ 4 اب نہ خروجِ دجال کی حاجت رہی نہ نزولِ عیسٰی کی ضرورت بلکہ ان کے نصیبوں کے لئے وہ ہوا بھی چل گئی، تمام مسلمانوں کے کافر مشرک بنانے کے لئے ختمِ دنیا کی حدیث صاف صاف اپنے زمانہ موجودہ پر جمادی، اور کچھ پروانہ کی کہ جب یہ وہی زمانہ ہے جس کی اس حدیث نے خبر دی اور وہ ہوا چل چکی اور جس کے دل میں رائی برابر بھی ایمان تھا مر گیا اب تمام دنیا میں نرے کافر ہی کافر رہ گئے ہیں تو یہ شخص خود اور اس کے سارے پیرو کیا دنیا کے پردے سے کہیں الگ بستے ہیں، یہ خود اپنے اقرار سے ٹھیٹ کافر پکے بت پرست ہیں، یہ خود ان کا اقراری کفر تھا، اب گنئے کہ علمائے کرام فقہائے عظام کی صریح تصریحوں سے ان پر کتنی وجہ سے کفر لازم:

کفریہ ا: یہی اقرارِ کفر کہ جو اپنے کفر کا اقرار کرے وہ سچ کافر ہے، نواز ل فقیہ ابواللیث، پھر

خلاصہ، پھر تکملہ لسان الحکام مطبوعہ مصر ص ۵۷: رجل قال انا ملحد یکفر 5 جو اپنے الحاد کا اقرار کرے وہ کافر ہے۔

---

1 تقویۃ الایمان الفصل الرابع فی ذکر رد الاشراک فی العبادۃ مطبع علیمی لوہاری گیٹ لاہور ص ۳۰

2 مشکوۃ المصابیح باب لا تقوم الساعۃ الا علی شرار الناس مطبع مجتبائی دہلی نصف ثانی ص ۴۸۱

3 تقویۃ الایمان الفصل الرابع فی ذکر رد الاشراک فی العبادۃ مطبع علیمی لوہاری گیٹ لاہور ص ۳۱

4 تقویۃ الایمان الفصل الرابع فی ذکر رد الاشراک فی العبادۃ مطبع علیمی لوہاری گیٹ لاہور ص ۳۰

5 خلاصۃ الفتاوٰی کتاب الفاظ الکفر فصل ثانی جنس خامس مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۴ / ۳۸۷

Fatawa Ridawiyya Volume 15

Al-Ashbah, Second Art, Book of Siyar, Chapter on Apostasy: It was said to her: "You are a disbeliever." She replied: "I am a disbeliever." She has committed disbelief. 1 | Someone said: "You are a female disbeliever." She said: "I am a female disbeliever." She became a disbeliever.

Fatawa 'Alamgiri, Egypt Edition, 1310 AH, Vol. 2, p. 279: A Muslim who says: "I am an atheist," becomes a disbeliever. Even if he says: "I did not know that this would make me a disbeliever," this excuse will not be accepted. 2 | If a Muslim confesses to being an atheist, he becomes a disbeliever, and if he says that he did not know that disbelief would be attributed to him by this, this excuse will not be heard.

Kufr-related matter 2: In this same saying, considering the entire Ummah as disbelievers is itself disbelief. Ash-Shifa Sharif, Imam Qadi Iyad, p. 362 and p. 363: We categorically declare the disbelief of anyone who says something that leads to deeming the entire Ummah as misguided. 3 | Anyone who says such a thing that opens a path towards declaring the entire Ummah as misguided is certainly a disbeliever.

Kufr-related matter 3: Taqwiyat al-Iman, p. 20: "To find out the unseen is in one's own power, that it can be done whenever one wishes; this is only the attribute of Allah." 4 - Here, the knowledge of Allah (Glory be to Him) was not considered necessary and essential, and God forbid, His ignorance was considered possible, that finding out the unseen is in His power, whether He finds out or remains ignorant. This is a clear word of disbelief. 'Alamgiri, Vol. 2, p. 258: A person commits disbelief when he attributes to Allah (Exalted is He) that which is not worthy of Him, or attributes ignorance, incapacity, or deficiency to Him. 5 End. | A person who describes Allah (Exalted is He) in a way that is not worthy of Him, or attributes ignorance, incapacity, or any deficient matter to Him, is a disbeliever.

Bahr ar-Ra'iq, Egypt Edition, Vol. 5, p. 129; Bazzaziyya, Egypt Edition, Vol. 3, p. 323; Jami' al-Fusulayn.

1 Al-Ashbah wa al-Nazair, Book of Siyar, Chapter on Apostasy, Idarat al-Qur'an Karachi 1/249 2 Fatawa Hindiyya, Chapter Nine on the Rulings of Apostates, Noorani Kutub Khana Peshawar 2/279 3 Ash-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, Section explaining what are the statements... Al-Ma'tabah al-Sharika al-Suhafiyya in Ottoman Lands 2/171 4 Taqwiyat al-Iman, Section Two on Refuting Shirk in Knowledge, Matba'

'Alimi inside Lohari Gate Lahore p. 12 5 Fatawa Hindiyya, Chapter Nine on the Rulings of Apostates, Noorani Kutub Khana Peshawar 2/258

फ़तावा रिज़विया भाग 15

अल-अशबाह, दूसरी कला, किताबुस-सियर, धर्मत्याग (रिद्दत) का अध्याय: उससे कहा गया: "तुम काफ़िरा (अविश्वासी) हो।" उसने कहा: "मैं काफ़िरा हूँ।" उसने कुफ़्र (अविश्वास) किया। 1 | किसी ने कहा तुम काफ़िरा हो, कहा मैं काफ़िरा हूँ, वह काफ़िरा हो गई।

फ़तावा आलमगीरी, मिस्र संस्करण, 1310 हिजरी, भाग 2, पृष्ठ 279: एक मुसलमान जो कहता है: "मैं नास्तिक (मुल्हिद) हूँ," वह काफ़िर हो जाता है। भले ही वह कहे: "मुझे नहीं पता था कि इससे मुझ पर कुफ़्र लागू होगा," यह बहाना स्वीकार नहीं किया जाएगा। 2 | एक मुसलमान अपने मुल्हिद होने का इक़रार करे काफ़िर हो जाएगा और अगर कहे कि मैं न जानता था कि इसमें मुझ पर कुफ़्र आइद होगा तो यह उज़्र (बहाना) न सुना जाए।

कुफ़्रिया 2: इसी बात में पूरी उम्मत को काफ़िर मानना, यह खुद कुफ़्र है। शिफ़ा शरीफ़, इमाम क़ाज़ी अयाज़, पृष्ठ 362 और 363: हम हर उस व्यक्ति को काफ़िर घोषित करते हैं जो ऐसी बात कहे जिससे पूरी उम्मत को गुमराह ठहराने की राह निकले। 3 | जो कोई ऐसी बात कहे जिससे तमाम उम्मत को गुमराह ठहराने की तरफ राह निकले वह यक़ीनन काफ़िर है।

कुफ़्रिया 3: तक़्वियतुल ईमान, पृष्ठ 20: "ग़ैब का दरयाफ़्त (पता लगाना) करना अपने इख़्तियार (अधिकार) में हो कि जब चाहे कर लीजिये, यह अल्लाह साहब की ही शान है।" 4 - यहाँ अल्लाह सुब्हानहू के इल्म (ज्ञान) को लाज़िम व ज़रूरी नहीं माना और मआज़ल्लाह (अल्लाह की पनाह) उसका जहल (अज्ञानता) मुमकिन माना कि ग़ैब का दरयाफ़्त करना उसी के इख़्तियार में है चाहे दरयाफ़्त करले चाहे जाहिल रहे। यह साफ़ कुफ़्र का कलमा है। आलमगीरी भाग 2, पृष्ठ 258: वह काफ़िर हो जाता है जब वह अल्लाह तआला के लिए वह गुण बताए जो उसके योग्य नहीं है, या उसकी ओर जहल, अक्षमता या कमी को मनसूब (सम्बद्ध) करे। 5 | जो शख़्स अल्लाह तआला की ऐसी शान बयान करे जो उसके लाइक़ (योग्य) नहीं या उसे जहल या उज्ज़ (अक्षमता) या किसी नाक़िस (अपूर्ण) बात की तरफ़ निस्बत करे वह काफ़िर है।

बहरुर राइक़, मिस्र संस्करण, भाग 5, पृष्ठ 129; बज़्ज़िया, मिस्र संस्करण, भाग 3, पृष्ठ 323; जामिउल फ़ुसूलैन।

1 अल-अशबाह वल नज़ाइर, किताबुस-सियर, बाबुल रिद्दत, इदारतुल कुरान कराची 1/249 2 फ़तावा हिन्दिया, बाबुल तासे फ़ी अहकामुल मुर्तद्दीन, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 2/279 3 अल-

शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा... अल-मत्ब'अ अल-शारिका अल-सुहफ़िया फ़िल बिलाद अल-उस्मानिया 2/171 4 तक़्वियतुल ईमान, अल-फ़स्ल अल-सानी फ़ी रद्द अल-इशराक फ़िल इल्म, मत्बा अलीमी अंदरून लोहारी गेट लाहौर पृ. 12 5 फ़तावा हिन्दिया, बाबुल तासे फ़ी अहकामुल मुर्तद्दीन, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 2/258

فتاوٰی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

اشباہ فن ثانی کتاب السیر باب الردۃ: قیل لھا انت کافرۃ فقالت انا کافرۃ کفرت 1 | کسی نے کہا تو کافرہ ہے، کہا میں کافرہ ہوں، وہ کافرہ ہو گئی۔

فتاوٰی عالمگیری مطبع مصر ۱۳۱۰ھ جلد ۲ ص ۲۷۹: مسلم قال انا ملحد یکفر ولو قال ما علمت انہ کفر لا یعذر بھذا 2 - | ایک مسلمان اپنے ملحد ہونے کا اقرار کرے کافر ہو جائے گا اور اگر کہے کہ میں نہ جانتا تھا کہ اس میں مجھ پر کفر عائد ہوگا تو یہ عذر نہ سنا جائے۔

کفریہ ۲: اسی قول میں تمام امت کو کافر ماننا، یہ خود کفر ہے، شفاء شریف امام قاضی عیاض ص ۳۶۲ و ص ۳۶۳: نقطع بتکفیر کل قائل قال قولا یتوصل بہ الی تضلیل الامۃ 3 - | جو کوئی ایسی بات کہے جس سے تمام امت کو گمراہ ٹھہرانے کی طرف راہ نکلے وہ یقیناً کافر ہے۔

کفریہ ۳: تقویۃ الایمان ص ۲۰: "غیب کا دریافت کرنا اپنے اختیار میں ہو کہ جب چاہے کر لیجئے، یہ اللہ صاحب کی ہی شان ہے۔" 4 - یہاں اللہ سبحنہ کے علم کو لازم و ضروری نہ جانا اور معاذ اللہ اس کا جہل ممکن مانا کہ غیب کا دریافت کرنا اسی کے اختیار میں ہے چاہے دریافت کرلے چاہے جاہل رہے۔ یہ صریح کلمہ کفر ہے، عالمگیری ج ۲ ص ۲۵۸: یکفر اذا وصف اللہ تعالٰی بما لایلیق بہ اونسبہ الی الجھل اوالعجز اوالنقص 5 اہ | جو شخص اللہ تعالٰی کی ایسی شان بیان کرے جو اس کے لائق نہیں یا اسے جہل یا عجز یا کسی ناقص بات کی طرف نسبت کرے وہ کافر ہے۔

بحر الرائق مطبع مصر ج ۵ ص ۱۲۹، بزازیہ مطبع مصر ج ۳ ص ۳۲۳، جامع الفصولین

1 الاشباہ والنظائر کتاب السیر باب الردۃ ادارۃ القرآن کراچی ۱/ ۲۴۹ 2 فتاوی ہندیہ الباب التاسع فی احکام المرتدین نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۲۷۹ 3 الشفاء بتعریف حقوق المصطفٰی فصل فی بیان ما

هو من المقالات المطبعة الشركة الصحافية في البلاد العثمانية ۲/ ۱۷۱ 4 تقوية الايمان الفصل الثانى فى رد الاشراک فى العلم مطبع عليمى اندرون لوہارى گيٹ لاہور ص ۱۲ 5 فتاوى ہنديہ الباب التاسع فى احكام المرتدين نورانى كتب خانہ پشاور ۲/ ۲۵۸

Fatawa Razawiya Volume 15

Egyptian Print, Vol. 2, Page 298: [Arabic Text]: If one attributes to Allah Almighty something that is not worthy of Him, he commits blasphemy. [Urdu Translation]: If anyone says something regarding the majesty of Allah Almighty which is unbecoming of Him, he becomes a disbeliever.

Kafriya 4: The phrase "to find out whenever He wishes" clearly implies that He has not found out yet, although He has the option to find out whenever He wants. In that case, Divine Knowledge would not be eternal, and this is overt disbelief. Alamgiri, Vol. 2, Page 262: [Persian/Arabic Text]: If one says the knowledge of God is not eternal, he becomes a disbeliever, as stated in Al-Tatar Khaniya. [Urdu Translation]: He who does not believe God's knowledge to be eternal is a disbeliever; similarly, it is mentioned in Al-Tatar Khaniya.

Kafriya 5: Iydah al-Haq, Faruqi Press, Delhi, 1297 AH, Pages 35 & 36: [Persian Text]: Declaring Him, the Almighty, free from time, space, and direction, and affirming the vision of Him without direction or encounter (up to his words)... all these are of the nature of actual innovations (bid'ah haqiqiya). If the holder of such beliefs considers these aforementioned beliefs as being from the category of religious dogmas... [Urdu Translation]: Declaring Allah Almighty free from time, place, and direction, and establishing the vision of Him without direction and quality (it further says) all these matters are of the nature of actual innovations; if any person considers these aforementioned beliefs as religious dogma...

This contains a clear statement that considering Allah Almighty free from time, place, and direction, and believing in His vision without describing a 'how' (bila kayf) is innovation and misguidance. In this, he has labelled all the noble Imams and leaders of the religion of Islam as innovators and misguided. Shah Abdul Aziz Sahib says in "Tuhfa Ithna Ashariya," printed in Calcutta, 1243 AH, page 255: [Persian Text]: The thirteenth belief is that for the Truth Almighty, there is no place, and for Him, no direction of above or below is conceivable, and this is the path of the Ahl al-Sunnah wa'l-Jama'ah. [Urdu Translation]: The thirteenth belief is that for Allah Almighty, place and the direction of above and below are inconceivable, and this is the belief of the Ahl al-Sunnah wa'l-Jama'ah.

Note: Regarding this, see the refutation of the 10th blasphemous statement in Sharh al-Aqa'id, Fiqh al-Akbar, and Sharh Fiqh al-Akbar.

Footnotes: 1. Jami' al-Fusulayn, Chapter 38 regarding issues of words of disbelief, Islami Kutub Khana, Binori Town, Karachi, 2/298. 2. Fatawa Hindiyya, Chapter 9 regarding rulings on apostates, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 2/262. 3. Iydah al-Haq (Urdu Translation), First Benefit, First Issue, Qadimi Kutub Khana, Karachi, pp. 77, 87. 4. Tuhfa Ithna Ashariya, Chapter 5 on Divinity, Suhail Academy, Lahore, p. 141.

फ़तावा रज़विया, खंड 15

मिस्र मुद्रण, भाग 2, पृष्ठ 298: [अरबी]: यदि कोई अल्लाह सर्वशक्तिमान को ऐसी बात से वर्णित करे जो उसके योग्य नहीं है, तो वह कुफ्र (अधर्म) करता है। [उर्दू अनुवाद]: अगर अल्लाह तआला की शान में ऐसी बात कही जो उसके लायक नहीं, तो वह काफ़िर हो गया।

कुफ़्रिया 4: "जब चाहे मालूम करने" का साफ़ मतलब यह है कि अभी तक मालूम नहीं हुआ, हाँ अधिकार है कि जब चाहे मालूम कर ले, तो इलही ज्ञान (इल्म-ए-इलाही) प्राचीन (क़दीम) न हुआ और यह स्पष्ट कुफ़्र है। आलमगीरी भाग 2 पृष्ठ 262: [अरबी/फ़ारसी]: अगर कोई कहे कि खुदा का इल्म क़दीम नहीं है, तो वह काफ़िर हो जाता है, जैसा कि अत्-तातार खानिया में दर्ज है। [उर्दू अनुवाद]: जो इल्म-ए-खुदा को क़दीम न माने वह काफ़िर है, ऐसा ही तातार खानिया में है।

कुफ़्रिया 5: ईज़ाह अल-हक़, फ़ारूक़ी प्रेस, दिल्ली, 1297 हिजरी, पृष्ठ 35 और 36: [फ़ारसी]: अल्लाह तआला को समय, स्थान और दिशा से मुक्त घोषित करना और बिना दिशा या आमना-सामना के उसके दीदार की पुष्टि करना (आदि)... ये सभी वास्तविक नवाचारों (बिदअत हक़ीक़िया) की श्रेणी में आते हैं। यदि इन विश्वासों का स्वामी इन वर्णित विश्वासों को धार्मिक अक़ीदों की श्रेणी में गिनता है... [उर्दू अनुवाद]: अल्लाह तआला को ज़मान-ओ-मकान और जिहत से पाक क़रार देना और उसका दीदार बिला-जिहत-ओ-कैफ़ साबित करना (आगे यूँ कहा) ये तमाम उमूर बिदअत-ए-हक़ीक़िया की क़बील से हैं अगर कोई शख़्स इन मज़कूरा एतिकादात को दीनी एतिकाद शुमार करे..

इसमें साफ़ तौर पर उल्लेख है कि अल्लाह तआला को समय, स्थान और दिशा से मुक्त मानना और उसके दर्शन को बिना किसी स्वरूप के मानना बिदअत और गुमराही है। इसमें उसने इस्लाम धर्म के तमाम प्रतिष्ठित इमामों और पेशवाओं को बिदअती और गुमराह बताया है। शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब "तुहफ़ा इथ्ना अशरीया", मुद्रित कलकत्ता, 1243 हिजरी, पृष्ठ 255 में फ़रमाते हैं: [फ़ारसी]: तेरहवां अक़ीदा यह है कि हक़ तआला के लिए कोई स्थान नहीं है और उसके लिए ऊपर या नीचे की दिशा की कल्पना नहीं की जा सकती, और यही अहल-ए-सुन्नत वल-जमाअत का मज़हब है। [उर्दू अनुवाद]: तेरहवां अक़ीदा यह है कि अल्लाह तआला के लिए मकान और फ़ौक़-ओ-तेहत (ऊपर-नीचे) की जिहत मुसव्वर नहीं है और यही अहल-ए-सुन्नत वल-जमाअत का मज़हब है।

नोट: इसके संबंध में शर्ह अल-अक़ाइद, फ़िक़्ह अल-अकबर और शर्ह फ़िक़्ह अल-अकबर के10वें कुफ़्रिया कथनों के खंडन में देखें।

पादटिप्पणियाँ: 1. जामे अल-फुसूलैन, अध्याय 38 कुफ्र के शब्दों के मसलों में, इस्लामी कुतुब खाना, बिनोरी टाउन, कराची, 2/298। 2. फ़तावा हिंदिया, अध्याय 9 मुर्तदों (स्वधर्मत्यागी) के आदेशों के बारे में, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 2/262। 3. ईज़ाह अल-हक़ (उर्दू अनुवाद), पहला लाभ, पहला मसला, क़दीमी कुतुब खाना, कराची, पृष्ठ 77, 87। 4. तुहफ़ा इथ्ना अशरीया, अध्याय 5 ईश्वरीय विज्ञान पर, सुहैल अकादमी, लाहौर, पृष्ठ 141।

पृष्ठ 180/742

مطبع مصر ج ۲ ص ۲۹۸ : لو وصف اللہ تعالٰی بما لا یلیق بہ کفر ۱۔ اگر اللہ تعالٰی کی شان میں ایسی بات کہی جو اس کے لائق نہیں کافر ہو گیا۔ کفریہ ۴ : "جب چاہے دریافت کرنے" کا صاف یہ مطلب کہ ابھی تک دریافت ہوا نہیں ہاں اختیار ہے کہ جب چاہے دریافت کر لے تو علم الٰہی قدیم نہ ہوا اور یہ کھلا کفر ہے۔ عالمگیری ج ۲ ص ۲۶۲ : لو قال علم خدائے قدیم نیست یکفر کذا فی التتار خانیۃ ۲ اہ ملخصاً۔ جو علم خدا کو قدیم نہ مانے وہ کافر ہے ایسا ہی تاتار خانیہ میں ہے اہ ملخصاً۔ کفریہ ۵ : ایضاح الحق مطبع فاروقی دہلی ۱۲۹۷ھ ص ۳۵ و ۳۶ : تنزیہ او تعالٰی از زمان و مکان و جہت واثبات رؤیت بلاجہت و محاذات (الی قولہ) ہمہ از قبیل بدعات حقیقیہ است اگر صاحب آں اعتقادات مذکورہ را از جنس عقائد دینیہ می شمارد ۳ اھ ملخصاً۔ اللہ تعالٰی کو زمان و مکان اور جہت سے پاک قرار دینا اور اس کا دیدار بلاجہت و کیف ثابت کرنا (آگے یوں کہا) یہ تمام امور از قبیل بدعت حقیقیہ ہیں اگر کوئی شخص ان مذکورہ اعتقادات کو دینی اعتقاد شمار کرے اھ ملخصاً (ت) اس میں صاف تصریح کی ہے کہ اللہ تعالٰی کو زمان و مکان و جہت سے پاک جاننا اور اس کا دیدار بلا کیف ماننا بدعت و ضلالت ہے اس میں اس نے تمام ائمہ کرام و پیشوایان مذہب اسلام کو بدعتی و گمراہ بتایا۔ شاہ عبدالعزیز صاحب تحفہ اثنا عشریہ مطبوعہ کلکتہ ۱۲۴۳ھ ص ۲۵۵ میں فرماتے ہیں: عقیدہ سیزدہم آنکہ حق تعالٰی را مکان نیست و اورا جہتے از فوق و تحت متصور نیست و ھمینست مذھب اہل سنت و جماعت ۴۔ تیرہواں عقیدہ یہ ہے کہ اللہ تعالٰی کے لئے مکان اور فوق و تحت کی جہت متصور نہیں ہے اور یہی اہل سنت و جماعت کا مذہب ہے (ت) ع : اس کے متعلق شرح عقائد وفقہ اکبر و شرح فقہ اکبر کی عبارات کفریہ ۱۰ کے رد میں دیکھئے ۱۲ منہ

۱ جامع الفصولین الفصل الثامن والثلاثون فی مسائل کلمات الکفر اسلامی کتب خانہ بنوری ٹاؤن کراچی ۲/ ۲۹۸ ۲ فتاویٰ ہندیہ الباب التاسع فی احکام المرتدین نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۲۶۲ ۳ ایضاح الحق (مترجم اردو) فائدہ اول پہلا مسئلہ قدیمی کتب خانہ کراچی ص ۷۷، ۸۷ ۴ تحفہ اثنا عشریہ باب پنجم در الٰہیات سہیل اکیڈمی لاہور ص ۱۴۱

Fatawa Ridawiyyah, Volume 15

Bahr al-Ra'iq, Vol. 5, p. 129; Alamgiri, Vol. 2, p. 259: - [Arabic]: يكفر باثبات المكان لله تعالى. 1 - [Translation]: Attributing a location to Allah Almighty makes a person a disbeliever.

Fatawa Qadi Khan, Fakhr al-Matabi', Vol. 4, p. 43: - [Persian/Arabic]: رجل قال خدائے بر آسماں میداند کہ من چیزے ندارم یکون کفرالان اللہ تعالیٰ منزہ عن المکان. 2 - [Translation]: If someone said, "God in the sky knows that I have nothing," he has become a disbeliever. This is because Allah Almighty is transcendent beyond having a location.

Khulasat al-Fatawa, Kitab Alfaz al-Kufr, Section 2, Category 2: - [Persian/Arabic]: لو قال نردبان بنہ وبرآسماں برآئے و باخدائے جنگ کن یکفر لانه اثبت المكان لله تعالیٰ. 3 - [Translation]: If someone says, "Set up a ladder and go up to the sky and fight with God," he will become a disbeliever because he attributed a place to Allah Almighty. (T)

Kafriya 6: Risalah Yak-Rozi Faruqi, p. 155: - [Persian]: بعد اخبار ممکن ست کہ ایشان را فراموش گردانیدہ شود پس قول بامکان وجود مثل اصلاً منجر بتکذیب نصی از نصوص نگردد و سلب قرآن مجید بعد انزال ممکن ست. 4 - [Translation]: After providing information, it is possible that Allah Almighty causes him to forget it. Therefore, asserting the possibility of someone equal [to the Prophet] is by no means a denial of any clear text (nass) from the scriptures, and it is possible for the Holy Quran to be taken away after its revelation. (T)

The people of truth (Ahl al-Haqq) stated that an equal to the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him)—meaning a partner or peer to the Prophet in all perfect attributes—is impossible. Some scholars brought evidence for this, saying that Allah, the Mighty and Sublime, has [gifted] the Noble Prophet (peace be upon him)...

Footnotes: 1. Bahr al-Ra'iq, Chapter of Rulings on Apostates, H.M. Saeed Company, Karachi, 5/120; Fatawa Hindiyyah, Chapter Nine on Rulings on Apostates, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 2/259. 2. Fatawa Qadi Khan, Book of Siyar, Chapter on what constitutes disbelief for a Muslim etc., Naval Kishore, Lucknow, 4/882. 3. Khulasat al-Fatawa, Book of Words of Disbelief, Section 2, Category 2, Maktaba Habibiya, Quetta, 2/384. 4. Risalah Yak-Rozi (Persian), Faruqi Kutub Khana, Multan, p. 17.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

बह्र अल-रईक़, खंड 5, पृष्ठ 129; आलमगीरी, खंड 2, पृष्ठ 259: - [अरबी]: یکفر باثبات المکان للہ تعالی. 1 - [अनुवाद]: अल्लाह तआला के लिए स्थान (मकान) साबित करने से आदमी काफ़िर हो जाता है।

फ़तावा क़ाज़ी ख़ाँ, फख़्र उल-मताबे, खंड 4, पृष्ठ 43: - [फारसी/अरबी]: رجل قال خدائے بر آسماں میداند کہ من چیزے ندارم یکون کفرالان اللہ تعالیٰ منزہ عن المکان. 2 - [अनुवाद]: किसी ने कहा कि ख़ुदा आसमान पर जानता है कि मेरे पास कुछ नहीं है। वह काफ़िर हो गया क्योंकि अल्लाह तआला स्थान (मकान) से पाक है।

खुलासत अल-फ़तावा, किताब अलफ़ाज़ अल-कुफ़्र, फ़स्ल 2, जिंस 2: - [फारसी/अरबी]: لو قال نردبان بنہ وبرآسماں برآئے و باخدائے جنگ کن یکفر لانہ اثبت المکان للہ تعالیٰ. 3 - [अनुवाद]: अगर कोई यूँ कहे कि "सीढ़ी लगाओ और आसमान पर जाकर ख़ुदा से जंग करो", तो वह काफ़िर हो जाएगा क्योंकि उसने अल्लाह तआला के लिए स्थान माना है। (त)

कुफ़्रिया 6: रिसाला यक-रोज़ी फ़ारूक़ी, पृष्ठ 155: - [फारसी]: بعد اخبار ممکن ست کہ ایشان را فراموش گردانیدہ شود پس قول بامکان وجود مثل اصلاً منجر بتکذیب نصی از نصوص نگردد و سلب قرآن مجید بعد انزال ممکن ست. 4 - [अनुवाद]: ख़बर देने के बाद मुमकिन है कि अल्लाह तआला उसे भुला दे, इसलिए हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम का हम-मिस्ल (समान) साबित करना हरगिज़ नुसूस (स्पष्ट प्रमाणों) में से किसी नस की तक़ज़ीब (झुठलाना) नहीं है और क़ुरआन पाक के नाज़िल करने के बाद उसका सल्ब हो जाना (वापस लिया जाना) मुमकिन है। (त)

अहल-ए-हक़ (सत्य पर चलने वाले) ने कहा था कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का मिस्ल यानी तमाम सिफ़ात-ए-कमालिया में हुज़ूर का शरीक व हमसर होना महाल (असंभव) है, और बाज़ उलमा इस पर दलील लाए थे कि अल्लाह अज़्ज़ा वजल ने हुज़ूर-ए-अक़दस सल्लल्लाहु...

पाद-टिप्पणियाँ: 1. बह्र अल-रईक़, बाब अहकाम अल-मुर्तदीन, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 5/120; फ़तावा हिंदिया, अल-बाब अत-तासे फ़ी अहकाम अल-मुर्तदीन, नूरानी कुतुब ख़ाना, पेशावर, 2/259. 2. फ़तावा क़ाज़ी ख़ाँ, किताब अस-सियर, बाब मा यकूनु कुफ़्रन मिन अल-मुस्लिम इलख़, नवल किशोर, लखनऊ, 4/882. 3. खुलासत अल-फ़तावा, किताब अलफ़ाज़ अल-कुफ़्र, फ़स्ल 2,

जिंस 2, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, 2/384. 4. रिसाला यक-रोज़ी (फ़ारसी), फ़ारूक़ी कुतुब ख़ाना, मुल्तान, पृष्ठ 17.

पृष्ठ 181/742

فتاوٰی رضویہ، جلد پندرہویں (۱۵)

بحر الرائق ج ۵ ص ۱۲۹، عالمگیری ج ۲ ص ۲۵۹: - یکفر باثبات المکان للہ تعالی ۱۔ - اللہ تعالٰی کے لئے مکان ثابت کرنے سے آدمی کافر ہو جاتا ہے۔

فتاوٰی قاضی خاں فخرالمطابع ج ۴ ص ۴۳: - رجل قال خدائے بر آسماں میداند کہ من چیزے ندارم یکون کفرالان اللہ تعالٰی منزہ عن المکان ۲۔ - کسی نے کہا کہ خدا آسمان پر جانتا ہے کہ میرے پاس کچھ نہیں۔ کافر ہوگیا۔ اس لئے کہ اللہ تعالٰی مکان سے پاک ہے۔

خلاصہ کتاب الفاظ الکفر فصل ۲ جنس ۲: - لو قال نردبان بنہ وبرآسماں برآئے و باخدائے جنگ کن یکفر لانہ اثبت المکان للہ تعالٰی ۳۔ - اگر کوئی یوں کہے کہ سیڑھی لگاؤ اور آسمان پر جا کر خدا سے جنگ کرو، تو کافر ہو جائے گا اس لئے کہ اس نے اللہ تعالٰی کے لئے مکان مانا۔ (ت)

کفریہ ۶: رسالہ یکروزی فاروقی ص ۱۵۵: - بعد اخبار ممکن ست کہ ایشان را فراموش گردانیدہ شود پس قول بامکان وجود مثل اصلاً منجر بتکذیب نصی از نصوص نگردد و سلب قرآن مجید بعد انزال ممکن ست ٤۔ - خبر دینے کے بعد ممکن ہے کہ اللہ تعالٰی اسے بھلا دے پس حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی ہم مثل ثابت کرنا ہرگز نصوص میں سے کسی نص کی تکذیب نہیں اور قرآن پاک کے نازل کرنے کے بعد اس کا سلب ہو جانا ممکن ہے۔ (ت)

اہل حق نے کہا تھا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا مثل یعنی تمام صفات کمالیہ میں حضور کا شریک و ہمسر محال ہے، اور بعض علماء اس پر دلیل لائے تھے کہ اللہ عزوجل نے حضور اقدس صلی اللہ

حواشی: ۱ بحرالرائق باب احکام المرتدین ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۵/ ۱۲۰، فتاوی ہندیہ الباب التاسع فی احکام المرتدین نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۲۵۹ ۲ فتاوی قاضی خاں کتاب السیر باب مایکون کفرا من المسلم الخ نولکشور لکھنو ۴/ ۸۸۲ ۳ خلاصة الفتاوی کتاب الفاظ الکفر فصل ۲ جنس ۲ مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۲ / ۳۸۴ ٤ رسالہ یکروزی (فارسی) فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۱۷

صفحہ ۱۸۱ از ۷۴۲

Fatawa Razawiyya Volume 15

[Allah] called him (the Prophet), peace and blessings be upon him, the Seal of the Prophets. If a like of the Prophet in the aforementioned sense were possible, then Allah forbid, it would necessitate lying on the part of God. In response to this, the aforementioned person uttered that blasphemous statement: "If Allah Almighty makes people forget the Holy Quran from their hearts and does so, then which text (nass) would be belied?" Here he clearly admitted that there is no harm if the word of Allah Almighty becomes false in reality; the harm is only if people become aware of His lie. If He makes them forget and makes His own word false, then where would the belial come from, as now no one remembers that text which would indicate it being a lie. In short, all fear is of the servants. When their sense is lost, then what is the worry? High is Allah above what the wrongdoers say! (Source: Shifa Sharif, p. 361)

Whoever professes belief in Oneness, the truth of Prophethood, and the Prophethood of our Prophet, peace and blessings be upon him, but deems lying permissible for the Prophets in what they brought, whether he claims it is for some perceived benefit or not, he is a disbeliever (kafir) by consensus.

Whoever believes in the Oneness of Allah, the truth of Prophethood, and the Prophethood of our Prophet, peace and blessings be upon him, but nonetheless deems lying permissible for the Prophets, peace and blessings be upon them, in the matters they brought from their Lord, whether he claims some benefit in it in his own view or not, is by consensus a disbeliever in every way.

One who deems lying permissible for the noble Prophets, on whom be the best blessings and praise, is a disbeliever by consensus. How then would someone who deems lying permissible for Allah Almighty not be a disbelieving apostate by consensus? The statements of the mentioned person and his sycophants in this matter are extremely horrifying, audacious, and impure, the details and explanation of which, along with their eloquent refutation, are clear from our book "Subhan al-Subbuh 'an 'Ayb Kadhib Maqbuh" (1307 AH). Blasphemy 7: Yakrozi, p. 125:

We do not accept that the mentioned lie is impossible in the sense stated, because formulating a proposition contrary to reality and conveying it to angels and Prophets is not outside the

We do not consider the mentioned lie impossible for Allah Almighty, because creating any proposition or news contrary to reality and conveying it to angels and Prophets is not outside the power of Allah

Divine power. Otherwise, it would necessitate that human power is greater than the Lord's power.	Almighty. Otherwise, it would necessitate that human power becomes greater than the power of Allah. (T)

[1] Ash-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa, chapter explaining various statements, Al-Matba'at ash-Sharikat as-Sahafiyya in the Ottoman lands, 2/269. [2] Risalah Yakrozi (Persian), Faruqi Kitab Khana, Multan, p. 17.

फ़तावा रज़विया जिल्द 15

[अल्लाह] ने उन्हें (नबी को), उन पर शांति और आशीर्वाद हो, 'खातम उन-नबीय्यीन' (नबियों की मोहर) कहा है। यदि वर्णित अर्थ में हुज़ूर के जैसा कोई संभव हो, तो अल्लाह न करे, ईश्वर का झूठ बोलना आवश्यक हो जाएगा। इसके उत्तर में उक्त व्यक्ति ने वह कुफ़्र भरा शब्द बोला कि "यदि अल्लाह तआला कुरान मजीद को दिलों से भुलाकर ऐसा करे, तो किस शब्द (नस्स) का झुठलाना होगा?" यहाँ उसने स्पष्ट रूप से स्वीकार कर लिया कि अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल की बात का वास्तव में झूठा हो जाने में कोई हर्ज नहीं है, हर्ज इसमें है कि बंदे उसके झूठ से अवगत हों। यदि वह उन्हें भुलाकर अपनी बात झूठी कर दे, तो झुठलाना कहाँ से आएगा, क्योंकि अब किसी को वह शब्द याद ही नहीं जो उसका झूठा होना बताए। संक्षेप में, सारा डर बंदों का है। जब उनकी बुद्धि ही नष्ट हो गई, तो फिर क्या परवाह? अल्लाह अत्याचारियों की बातों से बहुत ऊँचा है! (स्रोतः शिफा शरीफ, पृ. 361):

जो कोई ईश्वर की एकता, नुबुव्वत की सच्चाई और हमारे नबी (स.) की नुबुव्वत पर विश्वास करता है, लेकिन पैगंबरों के संदेशों में झूठ को संभव मानता है, चाहे वह किसी लाभ का दावा करे या न करे, वह सर्वसम्मति से काफिर है।	जो अल्लाह तआला की एकता, नुबुव्वत की सच्चाई और हमारे नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की नुबुव्वत का विश्वास रखता हो, इसके बावजूद नबियों (अलैहिमुस्सलाम) पर उन बातों में जिन्हें वे अपने रब के पास से लाए हैं, झूठ को जायज़ माने, चाहे वह अपने विचार में इसमें किसी लाभ का दावा करे या न करे, वह हर तरह से सर्वसम्मति (इज्मा) से काफ़िर है।

नबियों (अलैहिमुस्सलाम) का झूठ बोलना जायज़ मानने वाला सर्वसम्मति से काफ़िर हुआ। फिर अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल का झूठ बोलना जायज़ मानने वाला सर्वसम्मति से काफ़िर और धर्मत्यागी (मुरतद) क्यों न होगा? इस मामले में उक्त व्यक्ति और उसके चाटुकारों के कथन अत्यंत भयानक, दुस्साहसी और अपवित्र हैं, जिसका विवरण और व्याख्या और उनका जोरदार खंडन हमारी पुस्तक "सुब्हान अस्-सुब्बूहु अन ऐब कज़िब मक़बूह" (1307 हिजरी) में स्पष्ट है। कुफ़्र 7: यकरोजी पृ. 125:

हम यह स्वीकार नहीं करते कि उल्लेखित झूठ बताए गए अर्थ में असंभव है, क्योंकि वास्तविकता के विरुद्ध प्रस्ताव तैयार करना	अल्लाह तआला के लिए उक्त झूठ को हम असंभव (मुहाल) नहीं मानते क्योंकि वास्तविकता के विरुद्ध कोई प्रकथन या सूचना बनाना और उसे फरिश्तों

और उसे फ़रिश्तों और पैगंबरों तक पहुँचाना ईश्वरीय शक्ति से बाहर नहीं है। अन्यथा, इसका अर्थ यह होगा कि मानवीय शक्ति ईश्वर की शक्ति से अधिक है।

और नबियों पर प्रकट करना अल्लाह तआला की शक्ति से बाहर नहीं है, अन्यथा यह आवश्यक होगा कि मानवीय शक्ति अल्लाह की शक्ति से अधिक हो जाए। (त)

[1] अल-शिफा बि तरीफ़ हुकूक अल-मुस्तफा, विभिन्न बयानों की व्याख्या का अध्याय, अल-मतबअत अश-शरिकात अस-सहाफ़िया उस्मानी क्षेत्रों में, 2/269। [2] रिसाला यकरोजी (फारसी), फारूकी किताब खाना मुल्तान, पृ. 17।

فتاوٰی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

تعالٰی علیہ وسلم کو خاتم النبیین فرمایا اگر حضور کا مثل بمعنی مذکور ممکن ہو تو معاذ اللہ کذب الٰہی لازم آئے ، اس کے جواب میں شخص مذکور نے وہ کفری بول بولا کہ اگر اللہ تعالٰی قرآن مجید دلوں سے بھلا کر ایسا کرے تو کس نص کی تکذیب ہو گی ، یہاں صاف اقرار کر دیا کہ اللہ عزوجل کی بات واقع میں جھوٹی ہو جانے میں تو حرج نہیں حرج اس میں ہے کہ بندے اس کے جھوٹ پر مطلع ہوں اگر انہیں بھلا کر اپنی بات جھوٹی کر دے تو تکذیب کہاں سے آئیگی کہ اب کسی کو وہ نص یاد ہی نہیں جو جھوٹ ہو جانا بتائے غرض سارا ڈر بندوں کا ہے جب ان کی مت ماری پھر پروا کیا تعالٰی اللہ عما یقول الظلمون علوا کبیرا۔ ظالموں کی باتوں سے اللہ تعالٰی بہت بلند ہے۔ ت)

شفاء شریف ص ۳۶۱:

من دان بالوحدانية وصحة النبوة ونبوة نبينا صلى الله تعالى عليه وسلم ولكن جوز على الانبياء الكذب فيما اتوا به ادعى في ذلك المصلحة بزعمه او لم يدعها فهو كافر باجماع 1۔

جو اللہ تعالٰی کی وحدانیت نبوت کی حقانیت ہمارے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی نبوت کا اعتقاد رکھتا ہو بایں ہمہ انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام پر ان باتوں میں کہ وہ اپنے رب کے پاس سے لائے کذب جائز مانے خواہ بزعم خود اس میں کسی مصلحت کا ادعا کرے یا نہ کرے ہر طرح بالاتفاق کافر ہے۔

حضرات انبیاء علیہم افضل الصلوۃ والثناء کا کذب جائز ماننے والا بالاتفاق کافر ہوا اللہ عزوجل کا کذب جائز ماننے والا کیونکر بالاجماع کافر مرتد نہ ہو گا ، اس مسئلے میں شخص مذکور اور اس کا کاسہ لیسوں کے اقوال سخت ہولناک و بیباک و ناپاک ہیں جن کی تفصیل و تشریح اور ان کے رد

بلیغ کی تنقیح ہماری کتاب سبحن السبوح عن عیب کذب مقبوح (۱۳۰۷ھ) سے روشن ۔ کفریہ ۷:
یکروزی ص ۱۲۵ :

لا نسلم کہ کذب مذکور محال بمعنی مسطور باشد چہ مقدمہ قضیہ غیر مطابقہ للواقع والقائے آں برملک و قدرت الہیہ نیست واللازم آید کہ قدرت انسانی ازید از قدرت ربانی باشد 2۔

اللہ تعالیٰ کے لئے مذکور کذب کو ہم محال نہیں مانتے کیونکہ واقع کے خلاف کوئی قضیہ و خبر بنانا اور اس کو فرشتوں اور انبیاء پر القاء کرنا اللہ تعالیٰ کی قدرت سے خارج نہیں ورنہ لازم آئیگا کہ انسانی قدرت اللہ تعالیٰ کی قدرت سے زائد ہو جائے ۔ (ت)

[1] الشفاء بتعریف حقوق المصطفی فصل فی بیان ما ھو من المقالات المطبعۃ الشرکۃ الصحافیہ فی البلاد العثمانیہ ۲/ ۲۶۹ [2] رسالہ یکروزی (فارسی) فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۱۷

Fatawa Razawiyya Volume (15)

In this, there is a clear clarification that whatever a person can do for themselves is also permissible for the essence of the Pure God, which includes eating, drinking, sleeping, defecating, urinating, walking, drowning, dying, everything. Therefore, the infidelities of this malicious statement are beyond counting. Blasphemy 8: Yakrozi, page 145:

Persian Text	**Urdu Translation**
They count the absence of lying among the perfections of the Holy God and praise His Exalted Majesty for it. Contrary to the mute and the inanimate, the attribute of perfection is that when a person has the power to speak false words and, based on observing expediency and the demands of wisdom, refrains from the stain of lying and does not speak false words, that person becomes praiseworthy. Contrary to someone whose tongue is diseased or whenever he intends to speak false words, his voice stops or someone else closes his mouth; these people are not praiseworthy according to the wise. In short, abstaining from false speech out of elevation above the defect of lying and purity from its pollution is among the praiseworthy attributes. Summarized.	They count the absence of lying among the perfections for Allah Almighty and state the praise of Allah Almighty in contrast to the mute and the inanimate. While the attribute of perfection is that if a person has the power to lie and he avoids saying a false thing based on expediency and wisdom, then such a person is deserving of praise. On the contrary, if someone's tongue is useless or when he intends to say a false thing his voice stops or someone else shuts his mouth at that time, then such people are not worthy of praise among the wise. In short, avoiding the defect of lying and not involving oneself in lying is among the attributes of praise. Summarized. (T)

In this, there is a clear admission that the lying of Allah (Almighty) is not *Mumtani-bil-Ghayr* (impossible due to external factors) nor even *Muhal-e-Aadi* (habitually impossible), because a mute person speaking is neither impossible in itself (*Muhal-biz-Zaat*), nor impossible due to external factors (*Mumtani-bil-Ghayr*), nor intellectually impossible (*Mumtani-e-Aqli*), nor sharia-wise impossible (*Muhal-e-Shar'i*), it is only habitually impossible (*Muhal-e-Aadi*). And he clarifies that Allah's lying is not even like a mute person's speaking, for they praise Allah for it but not the mute person. Thus, it follows that Divine lying must not even be habitually impossible. This is clear infidelity (*Kufr*) and in it is the nullification of faith, religion, and all divine laws, for if

lying is permissible for God in every way, then what assurance is there in any of His words? Blasphemy 9: In this same statement, it is explicitly accepted that it is permissible for defects and pollution to occur in Allah (Almighty), but for expediency, He elevates Himself.

---

[1] Risala Yakrozi (Persian), Farqi Kitab Khana Multan, p. 18-17. Page 183 of 742

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रह (15)

इसमें स्पष्ट स्पष्टीकरण है कि जो कुछ मनुष्य अपने लिए कर सकता है वह सब पवित्र ईश्वर की सत्ता के लिए भी स्वीकार्य है, जिसमें खाना, पीना, सोना, मल त्याग करना, पेशाब करना, चलना, डूबना, मरना सब कुछ शामिल है। अतः इस घृणित कथन के कुफ्र (अधर्म) गिनती से बाहर हैं। कुफ्र 8: यकरोज़ी पृ. 145:

फ़ारसी पाठ

वे अल्लाह सुब्हानहू के लिए झूठ न बोलने को पूर्णताओं में से गिनते हैं और उनकी महिमा की प्रशंसा इसमें करते हैं। गूंगे और निर्जीव के विपरीत, पूर्णता का गुण यह है कि जब किसी व्यक्ति को झूठ बोलने की शक्ति हो और वह हित और बुद्धिमत्ता की माँग के आधार पर झूठ के मेल से बचते हुए झूठ न बोले, तो वह व्यक्ति प्रशंसनीय हो जाता है। इसके विपरीत जिसका जीभ रोगग्रस्त हो या जब वह झूठ बोलना चाहे तो उसकी आवाज़ रुक जाए या कोई उसका मुँह बंद कर दे, तो ऐसे लोग बुद्धिजीवियों के निकट प्रशंसा के पात्र नहीं होते। संक्षेप में, झूठ के दोष से उच्चता और उसके प्रदूषण से पवित्रता के लिए झूठ न बोलना प्रशंसनीय गुणों में से है। (संक्षिप्त)

उर्दू अनुवाद

वे अल्लाह तआला के लिए झूठ न बोलने को पूर्णताओं में से गिनते हैं और गूंगे और निर्जीव के मुकाबले में अल्लाह तआला की प्रशंसा बताते हैं। जबकि पूर्णता का गुण यह है कि किसी व्यक्ति को झूठ बोलने पर शक्ति हो तो वह हित और हिकमत की बिना पर झूठी बात कहने से परहेज़ करे तो ऐसा शख्स प्रशंसा का हकदार होता है। इसके बरखिलाफ़ कोई ऐसा शख्स कि उसकी ज़बान नाकारा हो या जब वह झूठी बात कहने का इरादा करे तो उसकी आवाज़ बंद हो जाए या दूसरा कोई उस वक्त तक उसका मुँह बंद कर दे तो ऐसे लोग अक्लमंदों के यहाँ प्रशंसा के काबिल नहीं होते। ग़रज़ ये कि झूठ के ऐब से बचना और अपने आप को झूठ में मुलव्वस न करना प्रशंसा की सिफ़ात में से है। (संक्षिप्त)

इसमें साफ़ इक़रार है कि अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल का झूठ बोलना 'मुम्तनी-बिल-ग़ैर' (किसी बाहरी कारण से असंभव) बल्कि 'मुहाल-ए-आदी' (सामान्यतः असंभव) भी नहीं है, क्योंकि गूंगे का बोलना हरगिज़ न मुहाल-बिज़-ज़ात है, न मुम्तनी-बिल-ग़ैर, न मुम्तनी-ए-अक़्ली और न ही मुहाल-ए-शरई, यह केवल मुहाल-ए-आदी है। और वह तसरीह (स्पष्ट) करता है कि अल्लाह तआला का झूठ बोलना गूंगे के बोलने जैसा भी नहीं है, क्योंकि वे अल्लाह की तो इससे प्रशंसा करते हैं पर गूंगे की नहीं। तो ज़रूर

हुआ कि किज़ब-ए-इलाही (ईश्वरीय झूठ) मुहाल-ए-आदी भी न हो। यह साफ़ कुफ़्र है और इसमें ईमान, दीन और सभी शरीयतों का इबताल (निरस्तीकरण) है, क्योंकि जब ख़ुदा पर झूठ हर तरह से रवा (जायज़) है, तो उसकी किसी बात पर क्या इत्मीनान (भरोसा) है। कुफ़्र 9: इसी कौल (कथन) में सराहतन (स्पष्ट रूप से) मान लिया गया कि अल्लाह तआला में ऐब और आलाइश (गंदगी) का आना जायज़ है मगर मलिह़तन (हित के लिए) तर्फ़ुअ (उच्चता) के लिए।

---

[1] रिसाला यकरोज़ी (फ़ारसी), फ़ारकी कुतुब खाना मुल्तान, पृ. 18-17। पृष्ठ 183 का 742

اس میں صاف تصریح ہے کہ جو کچھ آدمی اپنے لئے کر سکتا ہے وہ سب خدائے پاک کی ذات پر بھی روا ہے جس میں کھانا پینا، سونا، پاخانہ پھرنا، پیشاب کرنا، چلنا، ڈوبنا، مرنا، سب کچھ داخل۔ لہٰذا اس قول خبیث کے کفریات حد شمار سے خارج۔ کفریہ ۸: یکروزی ص ۱۴۵ :

فارسی متن

عدم کذب را از کمالات حضرت حق سبحانہ میشمارند و اوراجل شانہ بآں مدح می کنند. برخلاف اخرس و جماد و صفت کمال ہمیں ست کہ شخصے قدرت بر تکلم بکلام کاذب دارد وبناء بر رعایت مصلحت و مقتضائے حکمت بتنزہ از شوب کذب تکلم بکلام کاذب ننماید ہما شخص ممدوح می گردد۔ بخلاف کسے کہ لسان او ماؤف شدہ یا ہرگاہ ارادہ تکلم بکلام کاذب نماید آواز بند گردد یا کسے دہن اورا بند نماید این اشخاص نزد عقلا قابل مدح نیستند، بالجملہ عدم تکلم کلام کاذب ترفعاً عن عیب الکذب و تنزہاً عن التلوث بہ از صفات مدح ست ۱ھ ملخصا۔

اردو ترجمہ

عدم کذب کو اللہ تعالٰی کے لئے کمالات میں سے شمار کرتے ہیں اور عدم کذب کو گونگے اور جماد کے مقابلہ میں اللہ تعالٰی کی مدح بتاتے ہیں، اور جبکہ صفت کمال یہ ہے کہ کسی شخص کو جھوٹ بولنے پر قدرت ہو تو وہ مصلحت اور حکمت کی بنا پر جھوٹی بات کہنے سے گریز کرے تو ایسا شخص مدح کا مستحق ہوتا ہے، اس کے برخلاف کوئی ایسا شخص کہ اس کی زبان ناکارہ ہو یا جب وہ جھوٹی بات کہنے کا ارادہ کرے تو اس کی آواز بند ہو جائے یا دوسرا کوئی اس وقت تک اس کا منہ بند کر دے تو ایسے لوگ عقلاء کے ہاں مدح کے قابل نہیں ہوتے غرضیکہ جھوٹ کے عیب سے بچنا اور اپنے آپ کو جھوٹ میں ملوث نہ کرنا مدح کی صفات میں سے ہے اھ ملخصاً (ت)

اس میں صاف اقرار ہے کہ اللہ عزوجل کا جھوٹ بولنا ممتنع بالغیر بلکہ محال عادی بھی نہیں کہ گونگے کا بولنا ہر گز نہ محال بالذات نہ ممتنع بالغیر، نہ ممتنع عقلی، نہ محال شرعی، صرف محال عادی ہے، اور وہ تصریح کرتا ہے کہ اللہ تعالیٰ کا جھوٹ بولنا ایسا بھی نہیں جیسے گونگے کا بولنا کہ اللہ تعالیٰ کی تو اس سے مدح کرتے ہیں اور گونگے کی نہیں، تو ضرور ہوا کہ کذب الہی محال عادی بھی نہ ہو یہ صریح کفر ہے اور اس میں ایمان و دین و شرائع سب کا ابطال کہ جب خدا پر جھوٹ ہر طرح روا ہے تو اس کی کسی بات پر اطمینان کیا ہے۔ کفریہ ۹: اسی قول میں صراحتہً مان لیا کہ اللہ تعالیٰ میں عیب و آلائش کا آنا جائز ہے مگر مصلحتہً ترفع کے لئے

---

۱ رسالہ یکروزی (فارسی) فارقی کتب خانہ ملتان ص ۱۸۔ ۱۷ Page 183 of 742

He avoids this, [yet] he explicitly considers Allah Almighty as capable of every kind of defect, flaw, and impurity; this too is a concoction of thousands of blasphemies like the seventh blasphemy. [Fatawa] Alamgiri, mentioned in the third blasphemy, I'lam bi-Qawati' al-Islam, Egypt Press, 1292 AH, p. 15:

Man nafa aw athbata ma huwa sarihun fil naqsi kafar (Whoever denies or affirms anything concerning the majesty of Allah Almighty that contains a clear deficiency, becomes an infidel.)

Blasphemy 10: In this statement, he considered Divine Truthfulness (Sidq-e-Ilahi), rather all His attributes of perfection, as volitional (ikhtiyari), meaning He chose to avoid defects and impurities for some expediency; just as in blasphemy 3, he explicitly called the attribute of the Knowledge of the Unseen (Ilm-e-Ghayb) volitional. And whatever is volitional must necessarily be originated (hadith) and newly created. Sharh al-Aqa'id al-Nasafiyyah, Old Edition, p. 22:

Al-sadiru 'an al-shay'i bil-qasdi wal-ikhtiyari yakunu hadithan bil-darurah (That which proceeds from something by intent and choice will self-evidently be originated/created. And to consider the attributes of Allah as originated/created is a word of disbelief/kufr.)

Fiqh al-Akbar of Hazrat Imam al-A'zam Abu Hanifa and Sharh Fiqh al-Akbar by Mulla Ali Qari, Hanafi Edition, 1269 AH, p. 29:

Sifatuhu fil azali ghayru muhdathatin wa la makhluqatin faman qala innaha makhluqatun aw muhdathatun aw waqafa fiha aw shakka fiha fahuwa kafirun billahi ta'ala (All attributes of Allah Almighty are eternal (azli); they are neither newly originated nor created. So, whoever calls them created or originated, or hesitates or doubts concerning them, is a disbeliever in Allah Almighty.)

Blasphemies 11 to 19: In the same statement, it is clearly stated that all those things whose negation is used to praise Allah Almighty can [potentially] exist for Allah Almighty, otherwise it would not be a praise. Thus, it was made permissible for Allah Almighty [to engage in] sleeping, slumbering, being misled, forgetting, injustice, having a son, fearing servants, making someone a partner in His kingdom, making another His arm due to humiliation and abasement, etc., because Allah Almighty is praised by the negation of all these things. The verse: "Neither slumber nor sleep

overtakes Him." (La ta'khudhuhu sinatun wa la nawm). The verse: "My Lord does not err." (La yadillu rabbi).

1. Fatawa 'Alamgiri, Chapter 9, On the Rulings of Apostates, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 2/258; I'lam bi-Qawati' al-Islam with Subul al-Najat, Maktabah Dar al-Shafqat, Istanbul, Turkey, p. 351.
2. Sharh al-Aqa'id al-Nasafiyyah, Dar al-Isha'ah al-Arabiyyah, Kandahar, Afghanistan, p. 23.
3. Al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, al-Bari Jalla Shanuhu Mosuf fil Azal etc., Mustafa al-Babi, Egypt, p. 25.
4. Al-Quran al-Karim, 2/255.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 15

वह इससे बचता है [मगर] वह स्पष्ट रूप से अल्लाह अज़-व-जल्ल को हर प्रकार के दोष, खोट और अशुद्धता के योग्य मानता है; यह भी सातवीं कुफ़्रिया (ईश-निंदा) की तरह हज़ारों कुफ़्रियात का मिश्रण है। आलमगीरी, कुफ़्रिया 3 में वर्णित, एलाम बि-क़वाति' अल-इस्लाम, मिस्र प्रेस, 1292 हिजरी, पृष्ठ 15:

मन नफ़ा अव अथबता मा हुवा सरीहुन फ़िल नक़्सि कफ़र (जो अल्लाह तआला की शान में कोई ऐसी बात 'नहीं' या 'हाँ' कहे जिसमें स्पष्ट दोष हो, वह काफ़िर हो जाए।)

कुफ़्रिया 10: इस कथन में उसने अल्लाह की सच्चाई (सिद्क़-ए-इलाही), बल्कि उसके सभी पूर्ण गुणों को ऐच्छिक (इख़्तियारी) माना कि उसने किसी लाभ के लिए दोष और गंदगी से बचने का चुनाव किया है; जिस तरह कुफ़्रिया 3 में उसने ग़ैब के इल्म (परोक्ष ज्ञान) के गुण को स्पष्ट रूप से ऐच्छिक कहा था। और जो चीज़ ऐच्छिक होती है वह निश्चित रूप से 'हादिस' (नवनिर्मित) और नई उत्पन्न होगी। शरह अल-अक़ाइद अल-नफ़सिया, पुराना संस्करण, पृष्ठ 22:

अल-साद़िरु अन अल-शैय़ी बिल-क़स्दी वल-इख़्तियारि यकूनु हादिसन बिल-दरूरह (जो किसी से उसके इरादे और विकल्प से उत्पन्न हो, वह स्पष्ट रूप से 'हादिस' (नया) होगा। और अल्लाह के गुणों को हादिस ठहराना कुफ़्र का शब्द है।)

फ़िक़्ह अल-अकबर हज़रत इमाम आज़म अबू हनीफ़ा और शरह फ़िक़्ह अल-अकबर मुल्ला अली क़ारी, हनफ़ी संस्करण, 1269 हिजरी, पृष्ठ 29:

सिफ़ात़ुहू फ़िल अज़लि ग़ैरु मुहदसह व ला मख़्लूक़ा फ़मन क़ाला इन्नहा मख़्लूक़ा अव मुहदसा अव वक़्फ़ा फ़ीहा अव शक्का फ़ीहा फ़हुवा काफ़िरुन बिल्लाहि तआला (अल्लाह तआला के सभी गुण अनादि (अज़ली) हैं, न वे नए पैदा हुए हैं और न ही निर्मित (मख़्लूक़) हैं। तो जो उन्हें निर्मित या नया बताए, या उनमें हिचकिचाए या संदेह करे, वह काफ़िर है।)

कुफ़्रिया 11 से 19: इसी कथन में साफ़ बताया गया कि जिन चीज़ों के निषेध (नफ़ी) से अल्लाह तआला की प्रशंसा की जाती है, वे सब बातें अल्लाह अज़-व-जल्ल के लिए हो सकती हैं वरना प्रशंसा नहीं होती। तो अल्लाह तआला के लिए सोना, ऊँघना, बहकना, भूलना, अन्याय (जौर), बेटा, बंदों से डरना, किसी को अपनी बादशाहत का साझीदार बना लेना, अपमान और अपमान के कारण दूसरे

को अपनी भुजा बनाना आदि सब कुछ उचित ठहराया गया, क्योंकि इन सब बातों के निषेध से अल्लाह तआला की प्रशंसा की जाती है। आयत: "न उसे ऊँघ आती है न नींद" (ला ताख़ुज़ुहू सिनतुव-वला नौम)। आयत: "मेरा रब नहीं भटकता" (ला यज़िल्लु रब्बी)।

1. फ़तावा आलमगीरी, अध्याय 9, मुरतदों के अहकाम, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर 2/258, एलाम बि-क़वाति' अल-इस्लाम म'अ सुबुल अल-नजात, मकतबा दार अल-शफ़क़त इस्तांबुल तुर्की, पृ. 351
2. शरह अल-अक़ाइद अल-नफ़सिया, दार अल-इशा'अ अल-अरबिया कंधार अफ़गानिस्तान, पृ. 23
3. अल-रौज़ अल-अज़हर शरह अल-फ़िक़्ह अल-अकबर, अल-बारी जल्ला शानुहू मौसूफ़ फ़िल अज़ल आदि, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. 25
4. अल-क़ुरान अल-करीम 2/255

पृष्ठ 184 कुल 742

فتاویٰ رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

اس سے بچتا ہے یہ صراحتہ اللہ عزوجل کو قابل ہر گونہ نقص و عیب و آلودگی مانتا ہے کہ یہ بھی مثل کفریہ ہفتم ہزاروں کفریات کا خمیرہ ہے۔ عالمگیری قول مذکورہ در کفریہ ۳، اعلام بقواطع الاسلام مطبع مصر ۱۲۹۲ھ ص ۱۵:

من نفی او اثبت ما ھو صریح فی النقص کفر (جو اللہ تعالی کی شان میں کوئی ایسی بات نہ یا ہاں کہے جس میں کھلی منقصت ہو کافر ہو جائے۔)

کفریہ ۱۰: اس قول میں صدق الہی بلکہ اس کی سب صفات کمال کو اختیاری مانا کہ مصلحت عیب و آلائش سے بچنے کو اختیار کیا ہے جس طرح کفریہ ۳ میں صفت علم غیب کو صراحتہً اختیاری کہا تھا اور جو چیز اختیاری ہو ضرور حادث و نو پیدا ہوگی، شرح عقائد النسفی طبع قدیم ص ۲۲:

الصادر عن الشیئ بالقصد و الاختیار یکون حادثا بالضرورۃ (جو کسی سے اس کے قصد و اختیار سے صادر ہو وہ بالبداہت حادث ہوگا۔ اور صفات الہی کو حادث ٹھہرانا کلمہ کفر ہے۔)

فقہ اکبر حضرت امام اعظم ابو حنیفہ و شرح فقہ اکبر ملا علی قاری طبع حنفی ۱۲۶۹ھ ص ۲۹:

صفاتہ فی الازل غیر محدثۃ ولامخلوقہ فمن قال انھا مخلوقۃ او محدثۃ او وقف فیھا اوشک فیھا فھو کافر باللہ تعالیٰ (اللہ تعالیٰ کی سب صفتیں ازلی ہیں، نہ وہ نو پیدا ہیں نہ مخلوق، تو جو انھیں مخلوق یا حادث بتائے یا اس میں توقف یا شک کرے وہ کافر ہے۔)

کفریہ ۱۱ تا ۱۹: اسی قول میں صاف بتایا کہ جن چیزوں کی نفی سے اللہ تعالیٰ کی مدح کی جاتی ہے وہ سب باتیں اللہ عزوجل کے لئے ہو سکتی ہیں ورنہ تعریف نہ ہوتی، تو اللہ تعالیٰ کے لئے سونا، اونگھنا، بہکنا، بھولنا، جور، بیٹا، بندوں سے ڈرنا، کسی کو اپنی بادشاہی کا شریک کر لینا،

ذلت و خواری کے باعث دوسرے کو اپنا بازو بنانا وغیرہ سب کچھ روا ٹھہرا کہ ان سب باتوں کی نفی سے اللہ تعالیٰ کی مدح کی جاتی ہے آیت "لا تاخذہ سنۃ ولا نوم" نہ اسے اونگھ آتی ہے نہ نیند۔ آیت "لایضل ربی"

۱ فتاویٰ ہندیہ الباب التاسع فی احکام المرتدین نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۲۵۸، اعلام بقواطع الاسلام مع سبل النجاۃ مکتبۃ دار الشفقت استنبول ترکی ص ۳۵۱ ۲ شرح العقائد النسفیہ دار الاشاعۃ العربیہ قندھار افغانستان ص ۲۳ ۳ الروض الازھر شرح الفقہ الاکبر الباری جل شانہ موصوف في الازل الخ مصطفی البابی مصر ص ۲۵ ۴ القرآن الکریم ۲/ ۲۵۵

Fatawa Razawiya (Volume 15)

"...and [your Lord] never forgets."(1) "Neither does my Lord go astray nor forget." The verse: "[He] has taken neither a companion nor a son."(2) Allah has not made anyone His wife or son. The verse: "And He feared not the consequences thereof."(3) Allah has no fear of the aftermath of Thamud. The verse: "And He has no partner in [His] kingdom, nor has He [need of] a protector out of weakness."(4) Neither has He any partner in sovereignty, nor any supporter due to pressure. All these are explicit blasphemies.

Blasphemy 20 & 21: Sirat-e-Mustaqim, Matba' Ziai, 1285 AH, page 175:

Original Text (Persian): Regarding his own spiritual guide (pir), until one day the Exalted Lord took their right hand into His own special hand of power and, presenting a sublime and wondrous matter of divine affairs before them, said: "I have given you such a thing, and I will give you more things." (5) Translation (Urdu): Regarding his pir, to the extent that one day their right hand was taken by Allah in His special hand of power and He presented a high and lofty matter of divine affairs before him and said: "I have given you this thing and will give more things." (T)

Page 13: Conversation and nocturnal discourse come to hand (Conversation and dialogue will be achieved. T)

Page 154: Sometimes it becomes true speech (And sometimes it is also real speech. T) Ash-Shifa al-Sharif, page 360:

Original Text (Arabic): "Whoever acknowledges the divinity and oneness of Allah Almighty but claims He has a son or a companion, that is disbelief (kufr) by the consensus of Muslims, and likewise, whoever claims a session [with Allah]..." Translation (Urdu): Whoever acknowledges the divinity and oneness of Allah Almighty but attributes a wife or child to Him, he is a disbeliever (kafir) by the consensus of Muslims, and similarly one who claims companionship with Allah Almighty...

Note: This is explicitly calling one's pir etc., a prophet. 12 Sall-us-Suyuf.

Footnotes: 1. Al-Quran Al-Karim 20/52 2. Al-Quran Al-Karim 72/3 3. Al-Quran Al-Karim 91/15 4. Al-Quran Al-Karim 17/111 5. Sirat-e-Mustaqim, Chapter Four, Conclusion, regarding some spiritual occurrences, etc., Al-Maktabah Al-Salafiyyah, Lahore, page 164. 6. Sirat-e-Mustaqim, Fourth Opening, regarding the fruits of ecstatic love, Al-Maktabah Al-Salafiyyah, Lahore, page 12. 7. Sirat-e-Mustaqim, Chapter Three, Section

Four, Supplement, regarding the path (suluk), Al-Maktabah Al-Salafiyyah, Lahore, page 123.

Page 185 of 742

फतावा रज़विया (खंड 15)

"...और [वह] कभी नहीं भूलता।" (1) "न मेरा रब बहके न भूले।" आयत: "उसने न कोई पत्नी बनाई न ही कोई पुत्र।" (2) अल्लाह ने किसी को अपनी पत्नी या बेटा नहीं बनाया। आयत: "और उसे उसके परिणामों का कोई भय नहीं।" (3) अल्लाह को समूद के पीछे का कोई डर नहीं। आयत: "और राज्य में उसका कोई साझी नहीं है, और न ही अक्षमता के कारण उसका कोई संरक्षक है।" (4) न बादशाही में उसका कोई साझीदार है और न ही दबाव के कारण उसका कोई समर्थक। ये सब प्रत्यक्ष कुफ्र (ईश-निंदा) हैं।

कुफ्र 20 और 21: सिरात-ए-मुस्तकीम, मतबा ज़ियाई, 1285 हिजरी, पृष्ठ 175:

मूल पाठ (फारसी): अपने स्वयं के पीर के बारे में, यहाँ तक कि एक दिन हज़रत जल्ल-ओ-अला ने उनका दाहिना हाथ अपने विशेष सामर्थ्य के हाथ में लिया और दिव्य मामलों की एक बहुत ही ऊँची और नई चीज़ को उनके सामने पेश किया और फरमाया कि "मैंने तुझे ऐसा दिया है और अन्य चीज़ें भी दूँगा।" (5) अनुवाद (उर्दू): अपने पीर के संबंध में, यहाँ तक कि एक दिन उनका दाहिना हाथ अल्लाह ने अपने विशेष कुदरत के हाथ में पकड़ा और दिव्य मामलों की बुलंद चीज़ को उनके सामने पेश करके फरमाया कि तुझे मैंने यह चीज़ दे दी और मज़ीद चीज़ें दूँगा। (त)

पृष्ठ 13: संवाद और रात्रि-चर्चा हाथ आती है (संवाद और बातचीत प्राप्त होगी। त)

पृष्ठ 154: कभी वास्तविक कलाम (ईश्वरीय संवाद) भी होता है (और कभी वास्तविक कलाम भी होता है। त) अल-शिफ़ा अल-शरीफ़, पृष्ठ 360:

मूल पाठ (अरबी): "जिसने अल्लाह तआला के देवत्व और उसकी एकता को स्वीकार किया लेकिन उसके लिए पुत्र या पत्नी का दावा किया, तो वह मुसलमानों की सर्वसम्मति से कुफ्र है, और इसी तरह वह जो [अल्लाह के साथ] बैठने का दावा करे..." अनुवाद (उर्दू): जो अल्लाह तआला की उलूहियत (ईश्वरत्व) और तौहीद (एकेश्वरवाद) का तो कायल हो मगर उसके लिए पत्नी या बच्चा ठहराए, वह मुसलमानों की सर्वसम्मति से काफिर है, और इसी प्रकार जो अल्लाह तआला के साथ बैठने का दावा करे...

नोट: यह स्पष्ट रूप से अपने पीर आदि को नबी बताना है। 12 सल्लुस सुयूफ़।

पादलेख: 1. अल-कुरान अल-करीम 20/52 2. अल-कुरान अल-करीम 72/3 3. अल-कुरान अल-करीम 91/15 4. अल-कुरान अल-करीम 17/111 5. सिरात-ए-मुस्तकीम, अध्याय चार, निष्कर्ष, कुछ रूहानी वाकयात के बयान में आदि, अल-मकतबाह अल-सल्फिया, लाहौर, पृष्ठ 164. 6. सिरात-ए-मुस्तकीम, चौथी शुरुआत, प्रेम के फलों के वर्णन में, अल-मकतबाह अल-सल्फिया, लाहौर, पृष्ठ 12. 7. सिरात-ए-मुस्तकीम, अध्याय तीन, खंड चार, सुलूक (आध्यात्मिक मार्ग) के वर्णन में पूरक, अल-मकतबाह अल-सल्फिया, लाहौर, पृष्ठ 123.

فتاوٰی رضویہ (جلد پندرہبم (۱۵))

وَ لَا یَنسٰیؕ (۱) "نہ میرا رب بہکے نہ بھولے۔ آیت "مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَّ لَا وَلَدًاۙ (۲) اللہ نے کسی کو اپنی جورو بنایا نہ بیٹا۔ آیت "وَلَا یَخَافُ عُقْبٰهَا(۳) اللہ کو ثمود کے پیچھے کا خوف نہیں۔ آیت "وَلَمْ یَكُنْ لَّهٗ شَرِیْكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ یَكُنْ لَّه وَلِيٌّ مِّنَ الذُّلِّ (٤) نہ کوئی بادشاہی میں اس کا ساجھی نہ کوئی دباؤ کے سبب اس کا حمایتی۔ یہ سب صریح کفر ہیں۔

کفر یہ ۲۰ و ۲۱: صراط مستقیم مطبع ضیائی ۱۲۸۵ ھ ص ۱۷۵:

نسبت پیر خود تا اینکہ روزے حضرت جل و علا دست راست ایشاں را بدست قدرت خاص خود گرفتہ و چیزی راز امور قدسیہ کہ بس رفیع بدیع بود پیش روے حضرت ایشاں کردہ فرمود کہ تر ا ایں چنیں داد ہ ام و چیز ہائے دیگر خواہم داد (۵) | اپنے پیر کی نسبت یہاں تک کہ ایک روز ان کا دایاں ہاتھ اللہ نے اپنے خاص دستِ قدرت میں پکڑا اور امور قدسیہ کی بلند و بالا چیز کو ان کے سامنے پیش کر کے فرمایا کہ تجھے میں نے یہ چیز دے دی اور مزید چیزیں دوں گا۔ (ت)

ص ۱۳: مکالمہ و مسامرہ بدست مے آید (مکالمہ اور گفتگو حاصل ہو گی۔ ت)

ص ۱۵۴: گا ہے کلام حقیقی ہم مے شود (اور کبھی کلام حقیقی بھی ہوتی ہے۔ ت) شفاء شریف ص ۳۶۰:

من اعترف بالهیة اللہ تعالیٰ ووحدانیته و لکنه ادعی له ولد او صاحبة فذلك کفر باجماع المسلمین و کذلك من ادعی مجالسة | جو اللہ تعالیٰ کی الوہیت و توحید کا تو قائل ہو مگر اس کے لئے جو رو یا بچہ ٹھہرائے وہ باجماع مسلمین کافر ہے اسی طرح جو اللہ تعالیٰ کے ساتھ ہمنشینی

عہ: یہ صراحتہً اپنے پیر وغیرہ کو نبی بتانا ہے ۱۲ سل السیوف۔

1. القرآن الکریم ۲۰/ ۵۲

2. القرآن الکریم ۷۲/ ۳

3. القرآن الکریم ۹۱/ ۱۵

4. القرآن الکریم ۱۷/ ۱۱۱

5. صراط مستقیم باب چہارم خاتمہ در بیان پارہ از واردات الخ المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۱۶۴

6. صراط مستقیم بدایت رابعہ در بیان ثمرات حب عشقی المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۱۲

7. صراط مستقیم باب سوم فصل چہارم تکملہ در بیان سلوک المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۱۲۳

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

...ascending to Allah Almighty and speaking with Him. [Al-Shifa - summarized] | One who claims to ascend to Him and have conversations with Him.

Page 462:

Similarly, whoever among them claims that revelation (Wahi) is sent to him, even if he does not claim prophethood, or that he ascends to heaven and enters Paradise and eats from its fruits and embraces the beautiful-eyed maidens (Houris), then all of them are disbelievers, deniers of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him.[2]

Similarly, if a false mystic (Sufi) claims that Allah Almighty reveals to him even though he does not claim prophethood, or that he ascends to heaven, goes to Paradise, eats its fruits, and embraces the Houris, these are all disbelievers, deniers of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him.

On the claim of embracing these Houris, this is the ruling; then what would be the ruling on shaking hands with the Lord of Glory Himself? Tuhfa Ithna Ashariyya p. 299: During the time of commission [of a Prophet], rather during the time of supplication and conversation, which is the highest of ranks of human proximity to the Divine Presence.

[Box text:] At the time of a Prophet's commission, rather at the time of conversation and supplication, which is the highest status of human proximity with Allah Almighty. (T)

From this advancement, it is clearly evident that the status of conversation is more specific than the essence of prophethood itself. Therefore, anyone's claim in the world of actual speech with Allah Almighty is explicitly a claim of his prophethood. Tafsir-e-Azizi, Surah Al-Baqarah, Calcutta Press, 1249 AH, page 423, under the words of Allah: "And those who do not know say, 'Why does Allah not speak to us?'":

[Left Column:] The motive behind this speech of theirs is ignorance, for they do not understand that the rank of conversation with Allah Almighty is extremely high. They have not yet reached even the first stage of it, which is faith, whereas that rank is exclusive to angels and Prophets, peace be upon them, and is never attainable by others. Thus, demanding conversation with Allah is as if demanding that all of them be Prophets.

[Right Column:] The source of this speech of theirs is ignorance, because they did not understand that the status of speaking with Allah Almighty is very high. These people have not yet reached the beginning of faith, whereas that status of conversation is attained only by angels and Prophets; it is never available to anyone else. Thus, requesting to speak with Allah Almighty is as if requesting that they...

[1] Al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, chapter on what are the statements, Matba'at al-Sharikat al-Sahafiyya in the Ottoman lands, 2/268. [2] Al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, chapter on what are the statements, Matba'at al-Sharikat al-Sahafiyya in the Ottoman lands, 2/270-271. [3] Tuhfa Ithna Ashariyya, Chapter Six, under the discussion of Prophethood, Suhail Academy Lahore, p. 164.

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

...अल्लाह तआला की ओर चढ़ना और उससे बातचीत करना। [अल-शिफ़ा - सारांश] | वह जो उसकी ओर चढ़ने और उससे बात करने का दावा करता हो।

पृष्ठ 462:

और इसी तरह उनमें से जिसने भी यह दावा किया कि उसकी ओर वह्य (प्रकाशना) भेजी जाती है, भले ही उसने नबुवत का दावा न किया हो, या वह आसमान पर चढ़ता है और जन्नत में दाखिल होता है और उसके फल खाता है और हूरों को गले लगाता है, तो वे सभी काफ़िर हैं, नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को झुठलाने वाले।[2]

इसी तरह झूठा मतसव्विफ़ (सूफ़ी) दावा करे कि अल्लाह तआला उसे वह्य करता है, चाहे वह नबुवत का दावेदार न हो, या यह कि वह आसमान तक चढ़ता है, जन्नत में जाता है, उसके फल खाता है और हूरों को गले लगाता है, ये सब काफ़िर हैं, अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को झुठलाने वाले।

हूरों से इस आलिंगन के दावे पर तो यह हुक्म है; फिर खुद रब्बुल इज़्ज़त से हाथ मिलाकर मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) करने पर क्या हुक्म होगा? तुहफ़ा इस्ना अशरिया पृ. 299: नबी की बेसत (नियुक्ति) के समय, बल्कि मुनाजात (प्रार्थना) और मुकालमा (संवाद) के समय, जो कि ईश्वर की उपस्थिति के साथ मानवीय निकटता का सर्वोच्च पद है।[3]

[बॉक्स का पाठ:] नबी की बेसत के समय, बल्कि मुकालमा और मुनाजात के समय जो कि अल्लाह तआला के यहाँ मानवीय निकटता का उच्च दर्जा है। (T)

इस प्रगति से साफ़ ज़ाहिर है कि मुकालमा (संवाद) का मर्तबा नफ़्स-ए-नबुवत से अधिक विशिष्ट है। इसलिए दुनिया में किसी के लिए अल्लाह अज़्ज़वजल से हक़ीक़ी कलाम (वास्तविक बातचीत) का दावा स्पष्ट रूप से उसकी नबुवत का दावा है। तफ़सीर-ए-अज़ीज़ी, सूरह बक़रह, कलकत्ता प्रेस, 1249 हिजरी, पृष्ठ 423, अल्लाह के इस वचन के तहत: "और जो नहीं जानते वे कहते हैं, 'अल्लाह हमसे बात क्यों नहीं करता?'":

[बायां कॉलम:] उनकी इस बातचीत का उद्देश्य अज्ञानता है, क्योंकि वे नहीं समझते कि अल्लाह अज़्ज़वजल के साथ बातचीत का दर्जा बहुत ऊंचा है। वे अभी तक इसके पहले चरण तक भी नहीं

पहुँचे हैं, जो कि ईमान है, जबकि वह दर्जा फ़रिश्तों और अंबिया (पैगंबरों) अलैहिमुस्सलात वस्सलाम के लिए विशिष्ट है, और दूसरों को कभी प्राप्त नहीं होता। अतः अल्लाह के साथ बातचीत की मांग करना मानो यह मांग है कि वे सभी पैगंबर हों।

[दायां कॉलम:] उनकी इस बातचीत का मूल कारण अज्ञानता है, क्योंकि वे नहीं समझे कि अल्लाह तआला के साथ हम-कलाम (बातचीत) होने का दर्जा बहुत ऊंचा है। ये लोग अभी ईमान की शुरुआत तक नहीं पहुँचे हैं, जबकि वह हम-कलाम होने का मर्तबा फ़रिश्तों और अंबिया को ही हासिल है; किसी दूसरे को हरगिज़ मयस्सर (उपलब्ध) नहीं है। तो अल्लाह तआला से हम-कलाम होने की फ़रमाइश करना गोया यह फ़रमाइश है कि वे...

[1] अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, बयान में अध्याय, मतबअत अल-शरिकत अल-सहफ़िया, उस्मानी भूमि में, 2/268. [2] अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, बयान में अध्याय, मतबअत अल-शरिकत अल-सहफ़िया, उस्मानी भूमि में, 2/270-271. [3] तुहफ़ा इस्ना अशरिया, छठा अध्याय, नबुवत की चर्चा में, सुहैल अकादमी लाहौर, पृ. 164.

पेज 186/742

فتاوٰی رضویہ (جلد پندرہویں (۱۵))

اللہ تعالٰی والعروج الیہ ومکالمتہ ۱ھ ملخصا۔ | اس تک صعود اس سے باتیں کرنے کا مدعی ہو۔

ص ۴۶۲: وکذلك من ادعی منہم انہ یوحی الیہ وان لم یدع النبوۃ اوانہ یصعد الی السماء ویدخل الجنۃ ویأکل من ثمارھا ویعانق الحور العین فھؤلاء کلھم کفار مکذبون للنبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم 2- اسی طرح جھوٹا متصوف دعوٰی کرے کہ اللہ تعالٰی اسے وحی کرتا ہے اگرچہ نبوت کا مدعی نہ ہو، یا یہ کہ وہ آسمان تک چڑھتا ہے جنت میں جاتا ہے اس کے پھل کھاتا حوروں کو گلے لگاتا ہے یہ سب کافر ہیں رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تکذیب کرنے والے۔

حوروں سے اس معانقہ کے دعوے پر تو یہ حکم ہے خود رب العزت سے ہاتھ ملا کر مصافحہ پر کیا حکم ہوگا۔ تحفہ اثنا عشریہ ص ۲۹۹: در حین بعثت بلکہ در حین مناجات و مکالمہ کہ اعلائے مراتب قرب بشری با جناب خداوندی ست 3-

[باکس:] نبی کی بعثت کے وقت بلکہ مکالمہ اور مناجات کے وقت جو کہ اللہ تعالٰی کے ہاں بشری قرب کا اعلٰی مرتبہ ہے۔ (ت)

اس ترقی سے صاف ظاہر کہ مکالمہ کا مرتبہ نفس نبوت سے خاص تر ہے تو دنیا میں کسی کے لئے اللہ عزوجل سے کلام حقیقی کا دعوٰی صراحتۃً اس کی نبوت کا دعوٰی ہے، تفسیر عزیزی سورہ بقرہ مطبع کلکتہ ۱۲۴۹ھ ص ۴۲۳ زیر قولہ تعالٰی "وَقَالَ الَّذِینَ لَا یَعْلَمُونَ لَوْلَا یُکَلِّمُنَا اللّٰہُ":

[بایاں کالم:] منشائے ایں گفتگوے ایشاں جہل ست زیرا کہ نمی فہمند کہ رتبہ ہمکلامی با خدائے عزوجل بس بلند ست ہنوز بہ پایہ اولین آں کہ ایمان ست نرسیدہ اند و آں رتبہ مختص ست بملائکہ

وانبیاء علیہم الصلوۃ والسلام و غیرہ ایشاں را ہرگز میسر نمی شود پس فرمائش ہمکلامی با خدا گویا فرمائش آنست کہ تا ہمہ را پیغمبر اں

[دایاں کالم:] ان کی اس گفتگو کا منشاء جہالت ہے کیونکہ وہ یہ نہ سمجھے کہ اللہ تعالیٰ کے ساتھ ہم کلامی کا رتبہ بہت بلند ہے یہ لوگ ابھی ایمان کی ابتدا کو نہیں پہنچے حالانکہ وہ رتبہ ہمکلامی فرشتوں اور انبیاء کو ہی حاصل ہے کسی دوسرے کو ہرگز میسر نہیں ہے، تو اللہ تعالیٰ سے ہمکلامی کی فرمائش کرنا گویا یہ فرمائش ہے کہ وہ

1 الشفاء بتعریف حقوق المصطفیٰ فصل فی بیان ما ھو من المقالات المطبعۃ الشرکۃ الصحافیۃ فی البلاد العثمانیۃ ۲/ ۲۶۸ 2 الشفاء بتعریف حقوق المصطفیٰ فصل فی بیان ما ھو من المقالات المطبعۃ الشرکۃ الصحافیۃ فی البلاد العثمانیۃ ۲/ ۲۷۰-۲۷۱ 3 تحفہ اثنا عشریہ باب ششم در بحث نبوت سہیل اکیڈمی لاہور ص ۱۶۴

Fatawa Razawiya (Volume 15)

...or a maker of angels — He can make everyone a prophet or an angel (T). Sharh al-Aqaid al-Jalali, Egypt Printing Press, p. 106, as evidence for the issue that anyone who claims to have direct verbal communication with Allah Almighty in this world is an infidel. It is stated:

"Verbal communication is the rank of Prophethood, rather its highest rank. In it, there is opposition to what is from the essentials of religion, which is that he (Peace and Blessings of Allah be upon him) is the Seal of the Prophets, upon whom be the best prayers of those who pray."

Direct verbal communication with Allah Almighty is the rank of Prophethood, rather it is the highest of its ranks. Therefore, in claiming it, there is a denial of some essentials of religion, i.e., the Prophet (Peace and Blessings of Allah be upon him) being the Seal of the Prophets.

Blasphemy 22: Sirat-e-Mustaqim, p. 12: "Among them is the intensity of the heart's attachment to one's spiritual guide independently; meaning, not with the consideration that this person is a conduit for the grace of the Truth (God) and a means for His guidance, but rather in a way that the attachment of love remains fixed as such. For instance, one of the elders of this path said that if Allah (Glorified and Exalted) manifests Himself to me in a form other than my guide's attire and shape, I would certainly have no need for attention towards Him."

One of these is an intense independent spiritual connection with one's guide; meaning, not considering that this guide is a source of Allah Almighty's grace and a means for His guidance, but rather in the sense that the attachment of love is solely for him. Thus, an elder of this path said that if Allah Almighty were to manifest His light upon me without the attire and form of my guide, I would have no need to pay any attention to Him. (T)

There is an inquiry for the followers of the aforementioned person to state the ruling on this statement based on their own principles, or ask him themselves, as he is accustomed to saying one thing at one place and then labeling it as infidelity and misguidance himself at another. Taqwiyat al-Iman p. 156: "The state of Muhammad, the Messenger of Allah (Peace and Blessings of Allah be upon him), the noblest of creations, in His (God's) court is such that upon hearing just this much from a rustic's

mouth, they were so overcome with terror that they lost their senses; what then can be said..."

---

1 Fath al-Azizi (Tafsir Azizi) Surah al-Baqara under verse 2/118, Matba Mujtabai Delhi, p. 472 2 Al-Dawani on Al-Aqaid Al-Adudiya, before the discussion on repentance, Matba Mujtabai Delhi, p. 106 3 Sirat-e-Mustaqim, Hidayat al-Thalatha, Benefit 12, Al-Maktabat al-Salafiyya Lahore, p. 11

फ़तावा रज़विया (जिल्द पंद्रहवीं १५)

...या फ़रिश्ता बनाने वाला — वह सबको पैगंबर या फ़रिश्ता बना दे (त)। शरह अक़ाइद जलाली, मतबा मिस्र, पृ. १०६, इस मसले की दलील में कि जो व्यक्ति दुनिया में अल्लाह अज़्व-व-जल्ल से वास्तविक कलाम (सीधी बातचीत) का दावा करे वह काफ़िर है। फ़रमाया:

"आमने-सामने की बातचीत नुबुव्वत (पैगंबरी) का पद है, बल्कि उसके सर्वोच्च दर्जों में से है। इसमें उन चीज़ों का विरोध है जो दीन की ज़रूरतों (अनिवार्यताओं) में से हैं, यानी कि वह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ख़ातमुन नबिय्यीन (अंतिम नबी) हैं, उन पर नमाज़ पढ़ने वालों की बेहतरीन दुआएँ हों।"

अल्लाह अज़्व-व-जल्ल से वास्तविक कलाम नुबुव्वत का पद है, बल्कि उसके उच्च मर्तबों में सबसे ऊँचा मर्तबा है। लिहाज़ा इसके दावे में दीन की कुछ ज़रूरतों यानी नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के ख़ातमुन नबिय्यीन होने का इनकार है।

कुफ़्रिया २२: सिरात-ए-मुस्तकीम पृ. १२: "इनमें से एक अपने मुर्शिद (गुरु) के साथ स्वतंत्र रूप से दिल का गहरा लगाव है; यानी इस लिहाज़ से नहीं कि यह व्यक्ति ईश्वर की कृपा का माध्यम और उसके मार्गदर्शन का ज़रिया है, बल्कि इस हैसियत से कि प्रेम का संबंध उसी से बना रहे। जैसे कि इस मार्ग के एक महान व्यक्ति ने कहा कि यदि अल्लाह (अज़्व-व-जल्ल) मेरे मुर्शिद के लिबास और रूप के बिना मुझ पर प्रकट हो, तो मुझे उसकी ओर ध्यान देने की कोई आवश्यकता नहीं है।"

इनमें से एक अपने मुर्शिद से अत्यधिक स्वतंत्र दिली लगाव है; यानी यह ध्यान न रहे कि यह मुर्शिद अल्लाह तआला की कृपा का ज़रिया और उसकी हिदायत (मार्गदर्शन) के लिए माध्यम है, बल्कि इस लिहाज़ से कि इश्क़ का ताल्लुक (प्रेम संबंध) उसी के लिए हो। चुनाँचे इस तरीक़त के एक बड़े ने फ़रमाया कि अगर अल्लाह तआला मुझ पर मेरे मुर्शिद के लिबास और शक्ल के बिना तजल्ली (नूर का प्रकटीकरण) फ़रमाए तो मुझे उसकी तरफ़ तवज्जो (ध्यान) की ज़रूरत नहीं है। (त)

उपरोक्त व्यक्ति के अनुयायियों से यह पूछना है कि अपने सिद्धांतों के आधार पर इस बात का हुक्म बताएँ या खुद उसी से पूछें कि वह हमेशा एक जगह एक बात कहने और दूसरी जगह उसे खुद ही कुफ़्र और गुमराह बना देने का आदी है। तक़वियतुल ईमान, पृ. १५६: "अशरफ़ुल मखलूक़ात मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की तो उसके दरबार में यह हालत है कि एक देहाती के मुँह से इतनी सी बात सुनते ही मारे दहशत के बे-हवास हो गए, फिर क्या कहें..."

१ फ़तह अल-अज़ीज़ी (तफ़्सीर अज़ीज़ी) सूरह बक़रह, आयत २/११८ के तहत, मतबा मुजतबाई दिल्ली, पृ. ४७२ २ अद-दवानी अलल-अक़ाइद अल-अज़ुदिया, तौबा की बहस से पहले, मतबा मुजतबाई दिल्ली, पृ. १०६ ३ सिरात-ए-मुस्तकीम, हिदायत सालसा, इफ़ादा १२, अल-मकतबातुल सलफ़िया लाहौर, पृ. ११

یا فرشتہ سازو ۱- سب کو پیغمبر یا فرشتے بنادے (ت) شرح عقائد جلالی مطبع مصر ص ۱۰۶ اس مسئلہ کی دلیل میں کہ جو شخص دنیا میں اللہ عزوجل سے کلام حقیقی کا مدعی ہو کافر ہے۔ فرمایا:

المکالمۃ شفاہاً منصب النبوۃ بل اعلی مراتبھا وفیہ مخالفۃ لما ہو من ضروریات الدین وہو انہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم خاتم النبیین علیہ افضل صلوۃ المصلین ۲-

اللہ عزوجل سے کلام حقیقی منصب نبوت بلکہ اس کے مراتب میں اعلٰی مرتبہ ہے تو اس کے دعوے کرنے میں بعض ضروریات دین یعنی نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے خاتم النبیین ہونے کا انکار ہے۔

کفریہ ۲۲: صراط مستقیم ص ۱۲: از جملہ آں شدت تعلق قلب ست بمرشد خود استقلالاً یعنی نہ بآں ملاحظہ کہ ایں شخص کہ ناوداں فیض حضرت حق وواسطہ ہدایت اوست بلکہ بحیثیت یہ کہ متعلق عشق ہماں می گردد چنانچہ یکے از اکابر ایں طریق فرمود کہ اگر حق جل وعلا در غیر کسوت مرشد من تجلی فرماید ہر آئینہ مرا با او التفات در کار نیست ۳-

ان میں سے ایک یہ کہ اپنے مرشد سے شدید قلبی مستقل تعلق یعنی یہ لحاظ نہ ہو کہ یہ مرشد اللہ تعالٰی کے فیض کا ذریعہ اور اس کی ہدایت کے لئے واسطہ ہے بلکہ اس حیثیت سے کہ عشق کا تعلق کے لئے واسطہ ہو چنانچہ اس طریقت کے ایک بڑے نے فرمایا کہ اگر اللہ تعالٰی مجھ پر میرے مرشد کے لباس و شکل کے بغیر تجلی فرمائے تو مجھے اس کی طرف التفات درکار نہیں ہے۔ (ت)

شخص مذکورہ کے پیروؤں سے استفسار ہے کہ اپنے اصول پر اس کلمہ کا حکم بتائیں یا خود اسی سے پوچھیں کہ وہ ہمیشہ ایک جگہ ایک بات کہنے دوسری جگہ آپ ہی اس کو کفر و ضلالت بنا دینے کا عادی ہے، تقویۃ الایمان ص ۱۵۶: "اشرف المخلوقات محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تو اس کے دربار میں یہ حالت ہے کہ ایک گنوار کے منہ سے اتنی بات سنتے ہی مارے دہشت کے بیحواس ہو گئے پھر کیا کہئے

---

۱ فتح العزیزی (تفسیر عزیزی) سورہ بقرہ تحت آیت ۲ / ۱۱۸ مطبع مجتبائی دہلی ص ۲۷۲ ۲ الدوانی علی العقائد العضدیۃ بحث توبہ سے قبل مطبع مجتبائی دہلی ص ۱۰۶ ۳ صراط مستقیم ہدایت ثالثہ افادہ ۱۲ المکتبۃ السلفیۃ لاہور ص ۱۱

Fatawa-e-Razvia (Volume 15)

To those people who, considering a relationship of brotherhood or a connection like friendship/acquaintance with this Lord of the Kingdom (Allah), make boastful claims; someone says that if my Lord appears in any form other than my spiritual guide, I would never look at Him. May Allah grant protection from such words. (Verse) An ill-mannered person remained deprived of the grace of the Lord. (Footnote 1: Summary)

I say that talking hand in hand is not a sign of brotherhood or acquaintance. (Verse) An ill-mannered person remained deprived of the grace of the Lord.

Blasphemy 23: Taqviyat-ul-Iman, page 14: 'As many prophets as came, they brought this command from Allah: that one should believe in Allah and not believe in anyone besides Him.' (Footnote 2) Pages 16 & 17: 'The Lord said, do not believe in anyone besides Me.' (Footnote 3) Page 18: 'Do not believe in anyone besides Allah.' (Footnote 4) Page 7: 'To believe in others is mere madness.' (Footnote 5)

Here, there is a clear refusal to believe in prophets, angels, the Day of Judgment, Paradise, Hell, and all other articles of faith, and this fabrication is attributed to Allah Almighty and His Messengers. This blasphemous statement is also a collection of hundreds of blasphemies. In the religion of Muslims, just as it is necessary to believe in Allah (Glorified and Exalted be He), similarly, believing in all of these is a part of faith. Whoever does not believe in them is an infidel (Kafir). Every Urdu speaker knows that 'to believe' (maanna) means acceptance and conviction. Therefore, the people of the language translate 'Faith' (Iman) as 'believing' (maanna) and 'Disbelief' (Kufr) as 'not believing' (na maanna).

Verse (Baqarah): "Indeed, those who disbelieve - it is all the same for them whether you warn them or do not warn them - they will not believe." (6) (Footnote 6) Mauzah al-Quran Translation by Shah Abdul Qadir: Whether you warn them or do not warn them, they will not believe. (Footnote 7)

Footnotes: 1. Taqviyat-ul-Iman, Chapter Five, In Refutation of Shirk in Customs, Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 38. 2. Taqviyat-ul-Iman, Chapter One, In Avoiding Shirk, Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 10. 3. Taqviyat-ul-Iman, Chapter One, In Avoiding Shirk, Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 12. 4. Taqviyat-ul-Iman, Chapter One, In Avoiding Shirk, Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 12. 5. Taqviyat-ul-Iman, Chapter One, In the Description of Monotheism and Polytheism,

Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 5. 6. Al-Quran Al-Karim 2/6. 7. Mauzah al-Quran Translation by Shah Abdul Qadir, Taj Company Karachi, p. 4.

फ़तावा-ए-रिज़विया (जिल्द 15)

उन लोगों को जो इस मालिक-उल-मुल्क (अल्लाह) के साथ भाईचारे का रिश्ता या दोस्ती और जान-पहचान जैसा ताल्लुक समझकर बढ़-चढ़कर बातें करते हैं; कोई कहता है कि अगर मेरा रब मेरे पीर के सिवा किसी और सूरत में ज़ाहिर हो तो हरगिज़ उसे न देखूँ। अल्लाह ऐसी-ऐसी बातों से पनाह में रखे। (मिसरा) बे-अदब महरूम रहा रब के फ़ज़्ल से। (हाशिया 1: संक्षिप्त)

मैं कहता हूँ कि हाथ में हाथ डालकर बातें करना भाईचारे या जान-पहचान जैसा ताल्लुक नहीं है। (मिसरा) बे-अदब महरूम रहा रब के फ़ज़्ल से।

कुफ़्रिया 23: तक़वियतुल ईमान, पृ. 14: 'जितने पैग़म्बर आए, वे अल्लाह की तरफ़ से यही हुक्म लाए हैं कि अल्लाह को माने, उसके सिवा किसी को न माने।' (हाशिया 2) पृ. 16 और 17: 'अल्लाह साहब ने फ़रमाया, मेरे सिवा किसी को न मानियो।' (हाशिया 3) पृ. 18: 'अल्लाह के सिवा किसी को न मान।' (हाशिया 4) पृ. 7: 'दूसरों को मानना महज़ जुनून है।' (हाशिया 5)

यहाँ अंबिया (नबियों), फ़रिश्तों, क़यामत, जन्नत और जहन्नम वगैरह तमाम ईमानियात (ईमान की चीज़ों) को मानने से साफ़ इनकार किया गया है और इसका दोष अल्लाह तआला और उसके रसूलो पर मढ़ दिया गया है। यह कुफ़्रिया बयान भी सैंकड़ों कुफ़्रियात का मजमुआ (संग्रह) है। मुसलमानों के मज़हब में जिस तरह अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल को मानना ज़रूरी है, वैसे ही इन सबका मानना ईमान का हिस्सा है। इनमें से जिसे न मानेगा, वह काफ़िर है। हर उर्दू जानने वाला जानता है कि 'मानना' तस्लीम और एतेक़ाद (विश्वास) को कहते हैं। इसलिए अहल-ए-ज़बान (भाषा के जानकार) 'ईमान' का तर्जुमा 'मानना' और 'कुफ़्र' का तर्जुमा 'न मानना' करते हैं।

आयत (बक़रह): "बेशक जो लोग काफ़िर हुए, उनके लिए बराबर है चाहे आप उन्हें डराएँ या न डराएँ वे नहीं मानेंगे (ईमान नहीं लाएंगे)।" (6) (हाशिया 6) मौज़ह अल-क़ुरआन तर्जुमा शाह अब्दुल क़ादिर: तुम डराओ या न डराओ, वे नहीं मानेंगे। (हाशिया 7)

हाशिये: 1. तक़वियतुल ईमान, पाँचवाँ अध्याय, रस्मों में शिर्क के खंडन में, अलमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृ. 38। 2. तक़वियतुल ईमान, पहला अध्याय, शिर्क से बचने में, अलमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृ. 10। 3. तक़वियतुल ईमान, पहला अध्याय, शिर्क से बचने में, अलमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृ. 12। 4. तक़वियतुल ईमान, पहला अध्याय, शिर्क से बचने में, अलमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृ. 12। 5. तक़वियतुल ईमान, पहला अध्याय तौहीद और शिर्क के

बयान में, अलमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृ. 5। 6. अल-क़ुरआन अल-करीम 2/6 7. मौज़ह अल-क़ुरआन तर्जुमा शाह अब्दुल क़ादिर, ताज कंपनी कराची, पृ. 4

ان لوگوں کو کہ اس مالک الملک سے ایک بھائی بندی کا رشتہ یا دوستی آشنائی کا سا علاقہ سمجھ کر کیا بڑھ بڑھ کر باتیں مارتے ہیں کوئی کہتا ہے کہ اگر میرا رب میرے پیر کے سوا کسی اور صورت میں ظاہر ہو تو ہر گز اس کو نہ دیکھوں، اللہ پناہ میں رکھے ایسی ایسی باتوں سے ع بے ادب محروم گشت از فضلِ رب 1ملخصاً میں کہتا ہوں ہاتھ میں ہاتھ ملا کر باتیں ہونا تو بھائی بندی یا آشنائی کا سا علاقہ نہیں ع بے ادب محروم گشت از فضلِ رب کفریہ ۲۳: تقویۃ الایمان ص ۱۴: "جتنے پیغمبر آئے سو وہ اللہ کی طرف سے یہی حکم لائے ہیں کہ اللہ کو مانے اس کے سوا کسی کو نہ مانے" 2 ص ۱۶ و ۱۷: "اللہ صاحب نے فرمایا کسی کو میرے سوا نہ مانیو" 3 ص ۱۸: "اللہ کے سوا کسی کو نہ مان" 4 ص ۷: "اوروں کو ماننا محض خبط ہے" 5 یہاں انبیاء و ملائکہ و قیامت وجنت و نار وغیرہ تمام ایمانیات کے ماننے سے صاف انکار کیا اور اس کا افتراء اللہ تعالٰی اور اس کے رسولوں پر رکھ دیا، یہ کفریہ بھی صدہا کفریات کا مجموعہ ہے، مسلمانوں کے مذہب میں جس طرح اللہ عزوجل کا ماننا ضرور ہے یونہی ان سب کا ماننا جزئہ ایمان ہے ان میں جسے نہ مانے گا کافر ہے، ہر اردو زبان والا جانتا ہے کہ ماننا تسلیم و اعتقاد کو کہتے ہیں ولہذا اہل زبان ایمان کا ترجمہ "ماننا" اور کفر کا ترجمہ "نہ ماننا" کرتے ہیں۔

آیت (بقرہ) : "اِنَّ الَّذِیْنَ کَفَرُوْا سَوَآءٌ عَلَیْہِمْ ءَ اَنْذَرْتَہُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْہُمْ لَا یُؤْمِنُوْنَ ﴿۶﴾" 6 موضح قرآن ترجمہ شاہ عبدالقادر : تو ڈراوے یا نہ ڈراوے وے نہ مانیں گے۔ 7

1 تقویۃ الایمان الفصل الخامس فی رد الاشراک فی العادات مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۳۸ 2 تقویۃ الایمان الفصل الاول فی الاجتناب عن الاشراک مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۱۰ 3 تقویۃ الایمان الفصل الاول فی الاجتناب عن الاشراک مطبع علیمی اندرون لوہاری

گیٹ لاہور ص ۱۲ 4 تقویۃ الایمان الفصل الاول فی الاجتناب عن الاشراک مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۱۲ 5 تقویۃ الایمان پہلا باب توحید و شرک کے بیان میں مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۵ 6 القرآن الکریم ۲/۶ 7 موضح القرآن ترجمہ شاہ عبدالقادر تاج کمپنی کراچی ص ۴

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Verse (Ya-Sin): "Already the word has come into effect upon most of them, so they do not believe." [1] Mozih-ul-Quran: The matter has been proven against most of them, so they will not believe. [6]

Verse (An-Nisa): "...who believe in what has been revealed to you..." [2] Mozih-ul-Quran: So they believe in what was sent down to you. [7]

Verse (Al-A'raf): "And We cut off the roots of those who denied Our signs and they were not believers." [3] Mozih-ul-Quran: And We cut off the tails (remnants) of those who falsified Our signs and were not believers. [8]

Verse (Al-An'am): "And when those come to you who believe in Our verses, say, 'Peace be upon you...'" [4] Mozih-ul-Quran: And when those who believe in Our signs come to you, say, "Peace be upon you." [9]

Verse (Al-Baqarah): "The Messenger has believed in what was revealed to him from his Lord, and [so have] the believers. All of them have believed in Allah and His angels and His books and His messengers..." [5] Mozih-ul-Quran: The Messenger believed in what was sent down to him from his Lord, and the Muslims all believed in Allah, His angels, His books, and His messengers. [10]

Look, Allah Almighty says that the believers believed in Allah, His angels, books, and messengers; this person says Allah said do not believe in anyone but Me.

Verse (Al-A'raf): "Those who were arrogant said, 'Indeed we, in that which you have believed, are disbelievers.'" [11] Mozih-ul-Quran: The arrogant ones said, "That which you have believed in, we do not believe." [12]

---

1 Al-Quran al-Karim 36/7 2 Mozih-ul-Quran Translation & Tafsir, Shah Abdul Qadir, Taj Company Lahore, p. 530 3 Al-Quran al-Karim 7/72 4 Mozih-ul-Quran Translation & Tafsir, Shah Abdul Qadir, Taj Company Lahore, p. 126 5 Al-Quran al-Karim 2/72 6 Mozih-ul-Quran Translation & Tafsir, Shah Abdul Qadir, Taj Company Lahore, p. 493 7 Al-Quran al-Karim 4/52 8 Mozih-ul-Quran Translation & Tafsir, Shah Abdul Qadir, Taj Company Lahore, p. 162 9 Al-Quran al-Karim 6/285 10 Mozih-ul-Quran Translation & Tafsir, Shah Abdul Qadir, Taj Company Lahore, p. 61 11 Al-Quran al-Karim 7/76 12 Mozih-ul-Quran Translation & Tafsir, Shah Abdul Qadir, Taj Company Lahore, p. 194

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

आयत (यासिन): "निश्चित रूप से उन पर बात सच हो गई है, तो वे ईमान नहीं लाएंगे।" [1] मोज़िह-उल-क़ुरान: उन बहुतों पर बात साबित हो चुकी है, सो वे नहीं मानेंगे। [6]

आयत (निसा): "...जो आप पर उतारा गया है उस पर ईमान लाते हैं..." [2] मोज़िह-उल-क़ुरान: सो वे मानते हैं जो तुझ पर उतरा। [7]

आयत (आराफ़): "और हमने उन लोगों की जड़ काट दी जिन्होंने हमारी आयतों को झुठलाया था और वे ईमान वाले नहीं थे।" [3] मोज़िह-उल-क़ुरान: और उनकी पूँछ (अंत) काट दी जो हमारी आयतों को झुठलाते थे और मानने वाले नहीं थे। [8]

आयत (अनाम): "और जब आपके पास वे लोग आएँ जो हमारी आयतों पर ईमान लाते हैं, तो कहिए, 'तुम पर सलाम हो'..." [4] मोज़िह-उल-क़ुरान: और जब तुम्हारे पास हमारी आयतों को मानने वाले आएँ तो कहो तुम पर सलाम हो। [9]

आयत (बक़रह): "रसूल उस पर ईमान लाए जो उनके रब की ओर से उन पर उतारा गया, और मोमिन (ईमान वाले) भी। सबने अल्लाह को, उसके फ़रिश्तों को, उसकी किताबों को और उसके रसूलों को माना..." [5] मोज़िह-उल-क़ुरान: रसूल ने माना जो कुछ उसके रब की ओर से उतरा और मुसलमानों ने सब माना अल्लाह को और उसके फ़रिश्तों को और किताबों को और रसूलों को। [10]

देखो, अल्लाह तआला तो यह फ़रमाता है कि ईमान वालों ने अल्लाह, उसके फ़रिश्तों, किताबों और रसूलों सबको माना, यह व्यक्ति कहता है कि अल्लाह ने फ़रमाया कि मेरे सिवा किसी को न मानो।

आयत (आराफ़): "अहंकारी लोगों ने कहा, 'निश्चित रूप से हम उसमें, जिस पर तुम ईमान लाए हो, विश्वास नहीं करते।'" [11] मोज़िह-उल-क़ुरान: बड़ाई वाले कहने लगे कि जिस पर तुमने यक़ीन किया, उसे हम नहीं मानते। [12]

---

1 अल-क़ुरान अल-करीम 36/7 2 मोज़िह-उल-क़ुरान अनुवाद एवं व्याख्या, शाह अब्दुल क़ादिर, ताज कंपनी लाहौर, पृ. 530 3 अल-क़ुरान अल-करीम 7/72 4 मोज़िह-उल-क़ुरान अनुवाद एवं व्याख्या, शाह अब्दुल क़ादिर, ताज कंपनी लाहौर, पृ. 126 5 अल-क़ुरान अल-करीम 2/72 6 मोज़िह-उल-क़ुरान अनुवाद एवं व्याख्या, शाह अब्दुल क़ादिर, ताज कंपनी लाहौर, पृ. 493 7 अल-क़ुरान अल-करीम 4/52 8 मोज़िह-उल-क़ुरान अनुवाद एवं व्याख्या, शाह अब्दुल क़ादिर, ताज

कंपनी लाहौर, पृ. 162 9 अल-क़ुरान अल-करीम 6/285 10 मोज़िह-उल-क़ुरान अनुवाद एवं व्याख्या, शाह अब्दुल क़ादिर, ताज कंपनी लाहौर, पृ. 61 11 अल-क़ुरान अल-करीम 7/76 12 मोज़िह-उल-क़ुरान अनुवाद एवं व्याख्या, शाह अब्दुल क़ादिर, ताज कंपनी लाहौर, पृ. 194

فتاوی رضویہ (جلد پانزدہم (۱۵))

آیت (یس) "لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلٰٓى اَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُوْنَ﴿۷﴾" 1 موضح القرآن: ثابت ہو چکی بات ان بہتوں پر سو وے نہ مانیں گے۔ 6

آیت (نساء) "يُؤْمِنُوْنَ بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ" 2 موضح القرآن: سو مانتے ہیں جو اترا تجھ پر۔ 7

آیت (اعراف) "وَقَطَّعْنَا دَابِرَ الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا وَمَا كَانُوْا مُؤْمِنِيْنَ﴿۷۲﴾" 3 موضح القرآن: اور پچھاڑی کاٹی ان کی جو جھلاتے تھے ہماری آیتیں اور نہ تھے ماننے والے۔ 8

آیت (انعام) "وَاِذَا جَآءَكَ الَّذِيْنَ يُؤْمِنُوْنَ بِاٰيٰتِنَا فَقُلْ سَلٰمٌ عَلَيْكُمْ" 4 موضح القرآن: اور جب آئیں تیرے پاس ہماری آیتیں ماننے والے تو کہہ سلام ہے تم پر۔ 9

آیت (بقرہ) "اٰمَنَ الرَّسُوْلُ بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَّبِّهٖ وَالْمُؤْمِنُوْنَ ۭ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰۗىِٕكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ" 5 موضح القرآن: مانا رسول نے جو کچھ اترا اس کے رب کی طرف سے اور مسلمانوں نے سب مانا اللہ کو اور اس کے فرشتوں کو اور کتابوں کو اور رسولوں کو۔ 10

دیکھو اللہ تعالی تو یہ فرماتا ہے کہ ایمان والوں نے اللہ اور اس کے فرشتوں، کتابوں، رسولوں سب کو مانا، یہ شخص کہتا ہے اللہ نے فرمایا میرے سوا کسی کو نہ مانو۔

آیت (اعراف) "قَالَ الَّذِيْنَ اسْتَكْبَرُوْٓا اِنَّا بِالَّذِيْٓ اٰمَنْتُمْ بِهٖ كٰفِرُوْنَ﴿۷۶﴾" 11 موضح القرآن: کہنے لگے بڑائی والے جو تم نے یقین کیا سو ہم نہیں مانتے۔ 12

---

1 القرآن الکریم ۳۶/۷ 2 موضح القرآن ترجمہ و تفسیر شاہ عبدالقادر تاج کمپنی لاہور ص ۵۳۰ 3 القرآن الکریم ۷/۷۲ 4 موضح القرآن ترجمہ و تفسیر شاہ عبدالقادر تاج کمپنی لاہور ص ۱۲۶ 5

القرآن الکریم ۲/۷۲ 6 موضح القرآن ترجمہ و تفسیر شاہ عبدالقادر تاج کمپنی لاہور ص ۴۹۳ 7

القرآن الکریم ۴/۵۲ 8 موضح القرآن ترجمہ و تفسیر شاہ عبدالقادر تاج کمپنی لاہور ص ۱۶۲ 9

القرآن الکریم ۶/۲۸۵ 10 موضح القرآن ترجمہ و تفسیر شاہ عبدالقادر تاج کمپنی لاہور ص ۶۱ 11

القرآن الکریم ۷/۷۶ 12 موضح القرآن ترجمہ و تفسیر شاہ عبدالقادر تاج کمپنی لاہور ص ۱۹۴

Fatawa Razawiyya Volume (15)

So, the clear meaning of the mentioned statements is that one should not believe in anyone except Allah, not even Prophets or Angels; one should reject (commit kufr with) all of them. What could be a greater disbelief than this?

The irony is that in the second part of the same Taqviyat-ul-Iman, titled 'Tazkir-ul-Ikhwan' translated by Sultan Khan, Faruqi Press, p. 73, it is written: "To have love for the Companions (may Allah be pleased with them) is a sign of faith; whoever does not acknowledge them, their abode is Hell."[1]

SubhanAllah! The author of the second part says whoever doesn't acknowledge the Companions is an innovator and destined for Hell. The author of the first part says that even believing in the Companions, let alone the Prophets, makes one a polytheist destined for Hell. "And Allah sufficed the believers in the fight" (Translation). Infidelity 24: Sirat-e-Mustaqim p. 38:

(Persian Text)	**(Urdu Translation)**
A Siddiq is a follower of Prophets in one way and a researcher in Sharia in another way. So if a Siddiq is of pure heart, then [recognizing] the pleasure and dislike of the Holy Truth in actions and...	A Siddiq is a follower of Prophets in one aspect and a researcher in the rulings of Sharia in another aspect. If a Siddiq is of pure heart, then [he recognizes] Allah's pleasure or displeasure in actions and...

Note: Even if some new meanings are fabricated for his words, first of all, what is the value of interpretation in an explicit word? Ash-Shifa Sharif, page 322:

Interpretation is not accepted in explicit words.[2]

Secondly: He has already closed the door to all interpretations himself, so there is no pretense or fabrication left in his speech that he himself doesn't accept. Taqviyat-ul-Iman p. 58: "It is absolutely absurd to speak words of disrespect apparently and then claim some other intended meaning. Riddles and puzzles are for other places. No one speaks jokingly to their father or a king; friends and acquaintances are for that, not a father or a king."[3]

Keep this refined benefit in mind everywhere, as it is a sufficient answer to most desperate attempts. 12 Sall-us-Suyuf

---

[1] Tazkir-ul-Ikhwan, Part 2, Taqviyat-ul-Iman, Section 4, regarding the mention of the Companions, Ilmi Kutub Khana, Inside Lohari Gate Lahore, p. 105. [2] Ash-Shifa bi-Ta'rif

Huquq al-Mustafa, Part 4, Chapter 1, Al-Matba'a al-Sharikat al-Sahafiya in Ottoman Lands 2/209-10. [3] Taqviyat-ul-Iman, Section 5, Ilmi Kutub Khana, Inside Lohari Gate Lahore, p. 39.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

तो मज़कूरा अक़वाल के साफ़ मानी ये हुए कि अल्लाह तआला के सिवा अंबिया, मलाइका किसी पर ईमान न लाए, सब के साथ कुफ़्र करे, इससे बढ़कर कुफ़्र क्या होगा?

लुत्फ़ ये है कि इसी तक़्वियतुल ईमान के दूसरे हिस्से 'तज़्कीरुल इख़वान' मुतर्जिम सुल्तान ख़ान, मतबा फ़ारूक़ी स. 73 में है: "असहब रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम से मोहब्बत रखना ईमान की निशानी है जो उनको न माने उसका ठिकाना दोज़ख़ है।"[1]

सुब्हान अल्लाह! दूसरे हिस्से वाला कहता है जो सहाबा को न माने वो बदअती है जहन्नमी, पहले वाला कहता है सहाबा तो सहाबा जो अंबिया को माने वो मुशरिक दोज़ख़ी, 'कफ़ल्लाहुल मोमिनीनल क़िताल' (मोमिनों को अल्लाह काफ़ी है लड़ाई में। त) कुफ़्रिया 24: सिराते मुस्तक़ीम स. 38:

(फारसी पाठ)	**(उर्दू अनुवाद)**
सिद्दीकी मिन वज्ह मुक़ल्लिद अंबिया मी बाशद व मिन वज्ह मोहक़्क़िक़ दर शरायेअ पस अगर सिद्दीक़ ज़कीउल क़ल्ब स्त रज़ा व कराहियत हज़रत हक़ दर अफ़आल व...	सिद्दीक़ मिन वज्ह अंबिया का मुक़ल्लिद होता है और मिन वज्ह अहकाम-ए-शरीअत में मोहक़्क़िक़ होता है। अगर सिद्दीक़ ज़कीउल क़ल्ब हो तो अल्लाह तआला की रज़ा और अदम-ए-रज़ा को अफ़आल व...

नोट: अगर उसके कलाम के कुछ नए मानी अपने जी से गढ़िए भी तो अव्वलन तो सरीह लफ़्ज़ में तावील क्या मानी, शफ़ा शरीफ़ सफ़हा 322:

सरीह लफ़्ज़ में तावील का दावा मक़बूल नहीं।[2]

सानियन: वो आप सब तावीलों का दरवाज़ा बंद कर चुका तो उसके कलाम में बनावट न रही घड़त है जो उसे ख़ुद क़बूल नहीं। तक़्वियतुल ईमान स. 58: "ये बात महज़ बेजा है कि ज़ाहिर में लफ़्ज़ बेअदबी का बोलिए और उससे कुछ और मानी मुरादी लीजिये मअम्मा और पहेली बोलने की और जगह हैं कोई शख़्स अपने बाप या बादशाह से जुगत नहीं बोलता उसके वास्ते दोस्त आश्ना हैं न कि बाप और बादशाह।"[3]

ये नफ़ीस फ़ायदा हर जगह मल्हूज़-ए-ख़ातिर रहे कि अक्सर हरकात-ए-मज़बूही का जवाब शाफ़ी है 12 सल्लुस सुयूफ़

1. तज़्कीरुल इख़वान हिस्सा दोम तक़्वियतुल ईमान अल-फ़स्लुर राबेअ फ़ी ज़िक्रिस सहाबा इल्मी कुतुब ख़ाना अंदरून लोहारी गेट लाहौर स. 105.
2. अश्शिफ़ा बतअरीफ़ हुक़ूक़ुल मुस्तफ़ा अल-क़िस्मुर राबेअ अल-बाबुल अव्वल अल-मतबाअतुश शरकतुस सहाफ़िया फ़िल बिलादुल उस्मानी 2/209-10.
3. तक़्वियतुल ईमान अल-फ़स्लुल ख़ामिस इल्मी कुतुब ख़ाना अंदरून लोहारी गेट लाहौर स. 39.

पेज 190 of 742

تواقوال مذکور کے صاف یہ معنی ہوئے کہ اللہ تعالیٰ کے سوا انبیاء ملائکہ کسی پر ایمان نہ لائے سب کے ساتھ کفر کرے اس سے بڑھ کر کفر کیا ہوگا۔ لطف یہ ہے کہ اسی تقویۃ الایمان کے دوسرے حصے تذکیر الاخوان مترجمہ سلطان خاں مطبع فاروقی ص ۷۳ میں ہے: "اصحاب رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے محبت رکھنا ایمان کی نشانی ہے جو ان کو نہ مانے اس کا ٹھکانا دوزخ ہے۔"[1] سبحن اللہ! دوسرے حصے والا کہتا ہے جو صحابہ کو نہ مانے وہ بدعتی ہے جہنمی، پہلے والا کہتا ہے صحابہ تو صحابہ جو انبیاء کو مانے وہ مشرک دوزخی، کفی اللہ المومنین القتال (مومنوں کو اللہ کافی ہے لڑائی میں۔ت) کفریہ ۲۴: صراطِ مستقیم ص ۳۸:

| صدیقی من وجہ مقلد انبیاء می باشد و من وجہ محقق در شرائع پس اگر صدیق زکی القلب ست رضا و کراہیت حضرت حق در افعال و | صدیق من وجہ انبیاء کا مقلد ہوتا ہے اور من وجہ احکام شریعت میں محقق ہوتا ہے۔ اگر صدیق زکی القلب ہو تو اللہ تعالیٰ کی رضا اور عدم رضا کو افعال و |

عہ:اگر اس کے کلام کے کچھ نئے معنی اپنے جی سے گھڑیے بھی تو اولاً تو صریح لفظ میں تاویل کیا معنی، شفاء شریف صفحہ ۳۲۲: والتأويل في لفظ صراح لا يقبل[2]۔ صریح لفظ میں تاویل کا دعویٰ مقبول نہیں۔ ثانیاً: وہ آپ سب تاویلوں کا دروازہ بند کر چکا تو اس کے کلام میں بناوٹ نہ رہی گھڑت ہے جو اسے خود قبول نہیں۔ تقویۃ الایمان ص ۵۸: "یہ بات محض بے جاہے کہ ظاہر میں لفظ بے ادبی کا بولئے اور اس سے کچھ اور معنی مرادی لیجئے معما اور پہیلی بولنے کی اور جگہ ہیں کوئی شخص اپنے باپ یا بادشاہ سے جگت نہیں بولتا اس کے واسطے دوست آشنا ہیں نہ

کہ باپ اور بادشاہ۔"[3] یہ نفیس فائدہ ہر جگہ ملحوظ خاطر رہے کہ اکثر حرکات مذبوحی کا جواب شافی ہے ۱۲ سل السیوف

---

1 تذکیر الاخوان حصہ دوم تقویۃ الایمان الفصل الرابع فی ذکر الصحابہ علمی کتب خانہ اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۱۰۵ 2 الشفاء بتعریف حقوق المصطفٰی القسم الرابع الباب الاول المطبعة الشركة الصحافية فی البلاد العثمانی ۲ / ۲۰۹-۱۰ 3 تقویۃ الایمان الفصل الخامس علمی کتب خانہ اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۳۹

Fatawa Rizvia (Volume 15)

He perceives specific sayings and the correctness or falseness of particular beliefs, and what is commendable or reprehensible in personal character and traits, through his own innate light. (T)

Page 39: Thus, the mentioned rulings become known to him in two ways: one specifically by the testimony of his own heart, and the other generally due to their inclusion in the universals of the Shari'ah. The knowledge acquired by the first method is research-based (tahqiqi), while the second is imitative (taqlidi). If he is highly intelligent, his innate light guides him towards these universals. Thus, universal Shari'ah matters reach him through two means: one through innate light, and the second through the mediation of the Prophets (peace and blessings be upon them). Consequently, in terms of universal Shari'ah principles and religious community laws, he can be called a student of the Prophets, and he can also be considered their fellow teacher. Furthermore, the method of acquiring these is one of the types of revelation (wahy) which is termed 'Nafth fi al-Rau' (inspiration in the heart) in Shari'ah terminology, and some people of perfection call it internal revelation. (T)

Page 40: This concept is expressed as Imamate and Guardianship (Wasiyyat), and their knowledge, which is identical to the knowledge of the Prophets but is not received through manifest revelation, is termed Wisdom (Hikmat). (T)

---

1 Sirat-e-Mustaqim, Fourth Guidance, explaining the fruits of Imanic love, Al-Maktabah al-Salafiyyah, Lahore, pp. 33-34. 2 Sirat-e-Mustaqim, Fourth Guidance, explaining the fruits of Imanic love, Al-Maktabah al-Salafiyyah, Lahore, p. 34. 3 Sirat-e-Mustaqim, Fourth Guidance, explaining the fruits of Imanic love, Al-Maktabah al-Salafiyyah, Lahore, p. 35.

फ़तावा रिज़विया (जिल्द 15)

वह विशिष्ट कथनों और विशेष मान्यताओं की शुद्धता या अशुद्धता को, और व्यक्तिगत चरित्र और गुणों में प्रशंसनीय या निंदनीय चीज़ों को अपने प्राकृतिक प्रकाश (नूर-ए-जिबली) के माध्यम से जान लेता है। (त)

पृष्ठ 39: अत: उल्लिखित ये नियम उसे दो तरह से ज्ञात होते हैं: एक विशेष रूप से अपने हृदय की गवाही से और दूसरा सामान्य रूप से शरीयत के सार्वभौमिक सिद्धांतों (कुल्लियात) में उनके शामिल होने के कारण। पहले तरीके से प्राप्त ज्ञान शोध-आधारित (तहकीकी) है और दूसरा अनुकरणीय (तकलीदी) है। और यदि वह कुशाग्र बुद्धि वाला है, तो उसका प्राकृतिक प्रकाश उसे इन सिद्धांतों की ओर निर्देशित करता है। इस प्रकार, सार्वभौमिक शरीयत के मामले उसे दो माध्यमों से पहुँचते हैं: एक प्राकृतिक प्रकाश के माध्यम से, और दूसरा नबियों (अलैहिमुस्सलाम) के माध्यम से। अतः शरीयत के सार्वभौमिक सिद्धांतों और धार्मिक समुदाय के नियमों में उसे नबियों का शिष्य कहा जा सकता है, और उन्हें उनका सह-शिक्षक भी माना जा सकता है। इसके अलावा, इन्हें प्राप्त करने का तरीका वही (रहस्योद्घाटन) के प्रकारों में से एक है जिसे शरीयत की शब्दावली में 'नफ्थ फी अल-रौ' (हृदय में प्रेरणा) के रूप में व्यक्त किया जाता है, और कुछ पूर्णता वाले लोग इसे आंतरिक वही कहते हैं। (त)

पृष्ठ 40: इसी अर्थ को इमामत और वसायत (अभिभावकत्व) के रूप में व्यक्त किया जाता है और उनके ज्ञान को, जो बिल्कुल नबियों के ज्ञान जैसा ही है लेकिन बाहरी वही (प्रकटीकरण) के माध्यम से प्राप्त नहीं होता है, उसे हिकमत (बुद्धिमत्ता) का नाम दिया जाता है। (त)

---

1 सिराते मुस्तकीम, चौथी हिदायत, ईमानी प्रेम के फलों के वर्णन में, अल-मकतबा अस-सलफिया, लाहौर, पृष्ठ 33-34। 2 सिराते मुस्तकीम, चौथी हिदायत, ईमानी प्रेम के फलों के वर्णन में, अल-मकतबा अस-सलफिया, लाहौर, पृष्ठ 34। 3 सिराते मुस्तकीम, चौथी हिदायत, ईमानी प्रेम के फलों के वर्णन में, अल-मकतबा अस-सलफिया, लाहौर, पृष्ठ 35।

पेज 191 / 742

اقوال مخصوصہ میں اور صحت وبطلان کو عقائدِ خاصہ، پسندیدہ و ناپسندیدہ کو اخلاق وعاداتِ شخصیہ میں اپنے فطری نور سے جان لیتا ہے۔ (ت)

ص ۳۹: پس مذکور احکام اس کو دو طرح معلوم ہوتے ہیں، ایک خصوصی طور پر اپنے قلب کی گواہی سے اور دوسرا عموماً شرعی کلیات میں داخل ہونے کی وجہ سے، اور پہلے طریقہ سے حاصل شدہ علم تحقیقی ہے اور دوسرا تقلیدی ہے، اور اگر ذکی العقل ہو تو اس کا فطری نور کلیات کی طرف اس کی رہنمائی کرتا ہے، پس امورِ کلیہ شرعیہ اس کو دو طرح سے پہنچتے ہیں، ایک فطری نور کے ذریعہ سے، دوسرا انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام کے واسطہ سے، پس شرعی کلیات کا اور حکم واحکامِ ملت میں اس کو انبیاء کا شاگرد کہہ سکتے ہیں، اور ان کا ہم استاذ بھی کہہ سکتے ہیں، نیز ان کے اخذ کا طریقہ وحی کے اقسام میں سے ایک قسم ہے جس کو عرفِ شرع میں نفث فی الروع سے تعبیر کرتے ہیں، اور بعض اہل کمال اس کو باطنی وحی کا نام دیتے ہیں۔ (ت)

ص ۴۰: اس معنی کو امامت اور وصایت سے تعبیر کرتے ہیں اور ان کے علم کو جو کہ بعینہ انبیاء کو علم ہے لیکن ظاہری وحی سے حاصل نہیں ہوتا، اسکو حکمت کا نام دیتے ہیں۔ (ت)

---

1 صراطِ مستقیم ہدایت رابعہ دربیان ثمرات حب ایمانی المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۳۳ و ۳۴ 2 صراطِ مستقیم ہدایت رابعہ دربیان ثمرات حب ایمانی المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۳۴ 3 صراطِ مستقیم ہدایت رابعہ دربیان ثمرات حب ایمانی المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۳۵

Fatawa Razawiyya, Volume (15)

Page 41: [Persian text]: It is necessary that he be granted protection like the protection of Prophets, which is called 'Ismat' (inerrancy).[1] [Urdu Translation]: It is necessary to consider him protected in the same way that Prophets are protected, which is called 'Ismat'. (T)

Page 42: [Persian text]: Do not think that establishing internal revelation (Wahi), wisdom, prestige, and inerrancy for anyone other than Prophets is against the Sunnah or a type of innovation (Bid'ah). And do not think that the people of this perfection have ceased to exist in the world.[2] End of summary. [Urdu Translation]: Do not think that proving internal revelation, wisdom, prestige, and inerrancy for non-prophets is against the Sunnah or of the nature of inventing an innovation, and also do not think that people of such perfection have finished from the world. End of summary (T).

In this impure statement, this bold speaker has explicitly and clearly declared without any veil that some people receive specific and general Shari'ah rulings through the light of their hearts without the mediation of Prophets; they receive revelation in specific Shari'ah rulings. In one way, they are followers (muqallids) of Prophets, and in another way, they are independent researchers in Shari'ah rulings, free from following the Prophets. They are students of Prophets and also fellow teachers. True knowledge is that which they obtain directly through their own heart's revelation without the mediation of Prophets; what is obtained through Prophets is a matter of imitation. They are equal to and peers of Prophets in knowledge; the only difference is that Prophets receive external revelation while they receive internal revelation. They are inerrant (ma'sum) like Prophets; this very rank is named 'Wisdom'. This is openly making a non-prophet a Prophet. When an inerrant person, in matters of actions, beliefs, and other Shari'ah affairs, receives Divine rulings...

Note 1: I say, he has also explicitly mentioned 'general' (kulliya) rulings in Shari'ah so that no ignorant person is deceived into thinking that these people are among the Mujtahideen of the Ummah. If reaching a ruling without the mediation of Prophets was enough to exclude the Mujtahideen, he added the high plume of 'general rulings' for a greater distinction and clarity. A Prophet declares general Shari'ah rulings from which a Mujtahid derives specific rulings. Here it is not so; rather, general Shari'ah rulings reach them without the Prophet's mediation through

revelation. O Muslims! For God's sake, who else do you call a Prophet? 12 Sall-ul-Suyuf.

Note 2: And what kind of Prophet? One who possesses a Shari'ah. 12 Sall-ul-Suyuf.

1. Sirat-e-Mustaqeem, Hidayat Rabi'ah regarding the fruits of Iman-based love, Al-Maktaba al-Salafiya, Lahore, p. 35.
2. Sirat-e-Mustaqeem, Hidayat Rabi'ah regarding the fruits of Iman-based love, Al-Maktaba al-Salafiya, Lahore, p. 36.

फ़तावा रज़विया, खंड (15)

पृष्ठ 41: [फ़ारसी]: यह आवश्यक है कि उसे नबियों की सुरक्षा की तरह सुरक्षा प्रदान की जाए जिसे 'इस्मत' (पापहीनता) कहा जाता है।[1] [उर्दू अनुवाद]: ज़रूरी है कि उसे वैसे ही सुरक्षित माना जाए जैसे नबियों का सुरक्षित होना जिसे 'इस्मत' कहते हैं। (त)

पृष्ठ 42: [फ़ारसी]: यह न समझें कि नबियों के अलावा किसी और के लिए आंतरिक वह्य (रहस्योद्घाटन), हिकमत, प्रतिष्ठा और इस्मत को सिद्ध करना सुन्नत के खिलाफ है या बिदअत (नवाचार) की श्रेणी में आता है। और यह भी न समझें कि इस पूर्णता वाले लोग दुनिया से समाप्त हो चुके हैं।[2] संक्षिप्त। [उर्दू अनुवाद]: यह न समझें कि आंतरिक वह्य, हिकमत, प्रतिष्ठा और इस्मत को गैर-नबियों के लिए सिद्ध करना सुन्नत के विरुद्ध और बिदअत ईजाद करने के समान है, और यह भी न समझें कि इस कमाल के लोग दुनिया से खत्म हो चुके हैं। संक्षिप्त (त)।

इस अपवित्र कथन में, इस निडर वक्ता ने बिना किसी पर्दे के साफ-साफ स्पष्ट किया है कि कुछ लोग बिना नबियों की मध्यस्थता के अपने हृदय के प्रकाश से भी शरीयत के आंशिक और पूर्ण आदेशों तक पहुँचते हैं; उन्हें विशेष शरीयत के आदेशों में वह्य आती है। एक तरफ वे नबियों के मुक़ल्लिद (अनुयायी) हैं और दूसरी तरफ नबियों के अनुकरण से स्वतंत्र होकर शरीयत के आदेशों में स्वयं शोधकर्ता हैं। वे नबियों के छात्र भी हैं और सह-शिक्षक भी। वास्तविक ज्ञान वही है जो उन्हें नबियों के बिना सीधे अपने हृदय की वह्य से प्राप्त होता है; जो नबियों के माध्यम से प्राप्त होता है वह अनुकरण की बात है। वे ज्ञान में नबियों के बराबर और समकक्ष होते हैं, अंतर केवल इतना है कि नबियों को बाहरी वह्य आती है और उन्हें आंतरिक। वे नबियों की तरह मासूम (पापहीन) होते हैं, इसी दर्जे का नाम 'हिकमत' है। यह खुलेआम एक गैर-नबी को नबी बनाना है। जब एक मासूम व्यक्ति को कार्यों, विश्वासों और शरीयत के अन्य मामलों में ईश्वरीय आदेश...

नोट 1: मैं कहता हूँ, शरीयत के आदेशों में 'कुलिया' (सामान्य) शब्द का स्पष्ट उल्लेख कर दिया गया है ताकि कोई अज्ञानी इस धोखे में न रहे कि ये लोग उम्मत के मुजतहिद हैं। यदि बिना नबियों की मध्यस्थता के आदेश प्राप्त करना ही मुजतहिदीन को अलग करने के लिए पर्याप्त था, तो अंतर और पूर्णता की अधिक स्पष्टता के लिए 'अहकाम-ए-कुलिया' का ऊँचा कलगी लगा दिया गया। नबी सामान्य शरीयत आदेश देता है जिससे मुजतहिद आंशिक आदेशों का निष्कर्ष निकालता है। यहाँ

ऐसा नहीं है, बल्कि सामान्य शरीयत आदेश उन्हें नबी की मध्यस्थता के बिना वह्य के माध्यम से प्राप्त होते हैं। ऐ मुसलमानों! खुदा के वास्ते, और किसे नबी कहते हैं? 12 सल्तुल सुयूफ़।

नोट 2: और नबी भी कैसा? शरीयत का मालिक। 12 सल्तुल सुयूफ़।

1. सिरात-ए-मुस्तकीम, हिदायत राबिआ, ईमान आधारित प्रेम के फलों के वर्णन में, अल-मकतबा अल-सलफिया, लाहौर, पृष्ठ 35।
2. सिरात-ए-मुस्तकीम, हिदायत राबिआ, ईमान आधारित प्रेम के फलों के वर्णन में, अल-मकतबा अल-सलफिया, लाहौर, पृष्ठ 36।

पृष्ठ 742 में से 192

فتاوٰی رضویہ، جلد پانزدہم (۱۵)

ص ۴۱: لابد اورا بمحافظتے مثل محافظت انبیا کہ مسمّی بہ عصمت ست فائز مے کنند[1] ضروری ہے کہ اس کو محفوظ قرار دیا جائے جس طرح انبیاء کا محفوظ ہونا جس کو عصمت کہتے ہیں۔ (ت)

ص ۴۲: ندانی کہ اثبات وحی باطن و حکمت و وجاہت و عصمت مرغیر انبیاء را مخالف سنت و از جنس اختراع بدعت ست و ندانی کہ ارباب ایں کمال از عالم منقطع شدہ اند[2] اھ ملخصا۔ یہ نہ سمجھنا کہ باطنی وحی، حکمت، وجاہت اور عصمت کو غیر انبیاء کے لئے ثابت کرنا خلاف سنت اور از قبیل اختراع بدعت ہے اور یہ بھی نہ سمجھنا کہ اس کمال کے لوگ دنیا سے ختم ہو چکے ہیں اھ ملخصا(ت)

اس قول ناپاک میں اس قائل بیباک نے بے پردہ و حجاب صاف صاف تصریحیں کیں کہ البعض لوگوں کو احکام شرعیہ جزئیہ و کلیہ بے وساطت انبیاء اپنے نورِ قلب سے بھی پہنچتے ہیں، خاص احکام شرعیہ عہ[1] میں انھیں وحی آتی ہے ایک طرح وہ انبیا کے مقلد ہیں اور ایک طرح[3] تقلیدِ انبیاء سے آزاد احکام شرعیہ میں خود محقق، وہ انبیاء کے شاگرد بھی ہیں اور ہم استاد بھی، تحقیقی علم وہی ہے جو انھیں بے توسط انبیاء خود اپنی قلبی وحی سے حاصل ہوتا ہے، انبیاء کے ذریعے سے جو ملتا ہے وہ تقلیدی بات ہے، وہ علم میں انبیاء کے برابر و ہمسر ہوتے ہیں فرق اتنا ہے کہ انبیاء کو ظاہری وحی آتی ہے انھیں باطنی، وہ انبیاء کے مانند معصوم ہوتے ہیں اسی مرتبہ کا نام حکمت ہے یہ کھلم کھلا غیر نبی کو نبی عہ[2] بنانا ہے۔ جب ایک معصوم کو اعمال و عقائد و غیرہا امور شرعیہ میں احکام الٰہیہ

عہ ۱: اقول اور احکام شریعت میں بھی کلیہ کی تصریح کردی ہے کہ کوئی ناواقف یہ دھوکا نہ کھائے کہ یہ لوگ مجتہدین امت سے ہیں۔ اگر بے وساطت انبیاء حکم پہنچنا ہی اخراجِ مجتہدین کو بس تھا، مگر زیادتِ فرق و کمال صراحت کے لئے احکام کلیہ کا اونچا طرہ چمکتا پھندنا لٹکا دیا کہ احکام کلیہ شرعیہ تو نبی ارشاد فرماتا ہے کہ مجتہدین کی اتنی شان کہ ان سے احکام جزئیہ استنباط کرتا ہے، یہاں ایسا نہیں بلکہ انھیں خود احکام کلیہ شریعت بے وساطت نبی بذریعہ وحی پہنچتے ہیں، مسلمانو! خدا کے واسطے اور نبی کسے کہتے ہیں ۱۲ سل السیوف۔

عہ ۲: اور نبی بھی کیسا صاحب شریعت ۱۲ سل السیوف۔

1 صراط مستقیم ہدایت رابعہ در بیان ثمرات حب ایمانی المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۳۵ 2 صراط مستقیم ہدایت رابعہ در بیان ثمرات حب ایمانی المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۳۶

Volume 15 Fatawa Razawiyya

If it comes directly through the prophets via revelation, then what else is prophethood named? Only internal revelation being the case is not at all contrary to prophethood; many Prophets (peace and blessings be upon them) received divine revelation internally. It is said that the revelation of our master Dawud (David) (peace and blessings be upon him) was of this type, as cited by Imam al-Badr Mahmud in 'Umdat al-Qari' (just as Imam Badr Mahmud has cited it in 'Umdat al-Qari'). The holy presence of the Leader of the Prophets (peace and blessings of Allah be upon him) himself received many rulings through this internal revelation, which is called 'Nafth fi al-Raw' (inspiration in the heart). Scholars have written seven (7) forms of revelation descending upon the Prophets (peace and blessings be upon them), and they mentioned this one as well, as in 'al-Umda', 'al-Irshad', etc. Thus, the reality of prophethood along with the essential quality of infallibility being fully applicable, it is impossible to negate prophethood merely on the basis of internal revelation. Mishkat Sharif, Matba' Ansari, 1302 AH, p. 424:

[Box] On the authority of Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him), he said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said (then he mentioned the Hadith until he said): "Verily, the Holy Spirit has inspired into my heart that no soul shall die until it has completed its provision." - The Hadith. Narrated by al-Baghawi in 'Sharh al-Sunnah' 2. I say: And similarly narrated by al-Hakim, and al-Bazzar in his 'Musnad' from Hudhayfah, and al-Tabarani in 'al-Kabir' from al-Hasan bin Ali, except that he did not mention Gabriel, as did al-Bayhaqi in 'Shu'ab al-Iman' from Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with them all). | It is narrated from Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) that the Leader of the World (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Indeed, the Holy Spirit (Gabriel) inspired into my inner being that no living creature shall die until it has completed its sustenance." - The Hadith. (Al-Baghawi narrated it in 'Sharh al-Sunnah'. I say (and I mean) that a similar narration was reported by Imam al-Hakim from them, and al-Bazzar in his 'Musnad' from Hadrat Hudhayfah, and al-Tabarani in 'al-Kabir' from Hasan bin Ali, but they did not mention Gabriel as al-Bayhaqi mentioned from Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with them all). (T)) [End Box]

It has passed in 'al-Shifa' under entry of disbelief 12 that one who claims only revelation is a disbeliever, even if he does not claim prophethood. 3 Tafsir Aziziyyah (Note). Note: Noble addition by Allama Abd al-Ghani al-Nabulsi (may his secret be sanctified) in 'Hadiqa Nadiyya', p. 211, says: This statement is undoubtedly disbelief

by consensus from... | This statement is certainly disbelief for many reasons according to the consensus of the Ummah (continued on next page).

1 Mishkat al-Masabih, Chapter on Reliance and Patience, Second Section, Matba' Mujtabai Delhi, p. 452 2 Mishkat al-Masabih, Chapter on Reliance and Patience, Second Section, Matba' Mujtabai Delhi, p. 452 3 Al-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa, Section explaining statements, printed by Al-Shirkah al-Sahafiyyah in the Ottoman lands 2/270 Page 193 of 742

यदि यह स्वयं नबियों के माध्यम से रहस्योद्घाटन (वही) के जरिए आए, तो फिर नबूवत और किस चीज़ का नाम है? केवल आंतरिक रहस्योद्घाटन होना नबूवत के विपरीत कुछ भी नहीं है, बहुत से नबियों (अलैहिमुस्सलाम) को ईश्वरीय रहस्योद्घाटन आंतरिक रूप से प्राप्त हुआ। कहा जाता है कि हमारे स्वामी दाऊद (अलैहिस्सलाम) का रहस्योद्घाटन इसी प्रकार का था, जैसा कि इमाम अल-बद्र महमूद ने 'उमदतुल क़ारी' में उद्धृत किया है (जैसा कि इमाम बद्र महमूद ने 'उमदतुल क़ारी' में इसे उद्धृत किया)। स्वयं नबियों के सरदार हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को कई नियम इसी आंतरिक रहस्योद्घाटन के माध्यम से प्राप्त हुए, जिसे 'नफ़्थ फ़ी अर-रौअ' (दिल में प्रेरणा) कहा जाता है। विद्वानों ने नबियों (अलैहिमुस्सलाम) पर वही आने के जो सात (7) तरीके लिखे हैं, उनमें इसका भी उल्लेख किया है, जैसा कि 'अल-उमदा' और 'अल-इरशाद' आदि में है। अतः नबूवत की हकीकत और अनिवार्य मासूमियत (पापमुक्त होना) के पूरी तरह लागू होने पर, केवल आंतरिक रहस्योद्घाटन के आधार पर नबूवत का खंडन करना संभव नहीं है। मिश्कात शरीफ़, मतबा अंसारी, 1302 हिजरी, पृ. 424:

[Box] इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया (फिर उन्होंने हदीस का उल्लेख किया यहाँ तक कि कहा): "बेशक रूह-उल-क़ुदुस ने मेरे दिल में यह बात डाली कि कोई भी जान तब तक नहीं मरेगी जब तक कि वह अपनी रोज़ी पूरी न कर ले।" - हदीस। इसे अल-बगवी ने 'शरह अल-सुन्ना' में रिवायत किया है 2। मैं (लेखक) कहता हूँ: और इसी तरह की रिवायत हाकिम ने उनसे और बज़ार ने अपनी 'मुसनद' में हज़रत हुज़ैफ़ा से और तबरानी ने 'कबीर' में हसन बिन अली से की है, सिवाय इसके कि उन्होंने जिब्रील का ज़िक्र नहीं किया जैसा कि बेहाक़ी ने 'शुअब अल-ईमान' में इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हुम अजमईन) से ज़िक्र किया है। | इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है कि हुज़ूर सिय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: बेशक रूह-उल-क़ुदुस ने मेरे बातिन (अंतर्मन) में वही की कि कोई जानदार तब तक नहीं मरेगा जब तक कि वह अपना रिज़्क़ (आजीविका) पूरा न कर ले। हदीस। (इसे बगवी ने 'शरह अल-सुन्ना' में रिवायत किया। 'क़ुलतु' (मैं कहता हूँ) और ऐसी रिवायत इमाम हाकिम ने उनसे की और बज़ार ने अपनी मुसनद में हज़रत हुज़ैफ़ा से और तबरानी ने कबीर में हसन बिन अली से की, लेकिन उन्होंने जिब्रील का ज़िक्र न किया जिस तरह बेहाक़ी ने इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हुम अजमईन) से ज़िक्र किया है। (त)) [End Box]

'शिफ़ा शरीफ़' में कुफ्र (अधर्म) की श्रेणी 12 के अंतर्गत गुज़रा कि केवल वही का दावा करने वाला काफ़िर है, भले ही वह नबूवत का दावा न करे। 3 तफ़सीर अज़ीज़ी (नोट)। नोट: अल्लामा अब्दुल ग़नी नाबलुसी (क़ुद्दसा सिररुहु) 'हदाइक़ नदिया', पृ. 211 में एक महान वृद्धि फ़रमाते हैं: यह कथन निस्संदेह आम सहमति से कुफ्र है... | यह कथन निश्चित रूप से उम्मत की आम सहमति से कई कारणों से कुफ्र है (बाकी अगले पन्ने पर)।

1 मिश्कातुल मसाबीह, भरोसा और धैर्य का अध्याय, दूसरा खंड, मतबा मुजतबाई दिल्ली, पृ. 452 2 मिश्कातुल मसाबीह, भरोसा और धैर्य का अध्याय, दूसरा खंड, मतबा मुजतबाई दिल्ली, पृ. 452 3 अश्-शिफ़ा बि-तअरीफ़ हुकूक़ अल-मुस्तफ़ा, कथनों के विवरण पर अनुभाग, उस्मानी देशों में अल-शिरकत-अस-सहाफ़िया द्वारा मुद्रित, 2/270 पेज 193/742

بے توسط انبیاء خود بذریعہ وحی آئے پھر نبوت اور کس شے کا نام ہے فقط وحی باطنی ہونا کچھ منافی نبوت نہیں، بہت انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام کو وحی الٰہی باطنی طور پر آتی، کہا جاتا ہے کہ سیدنا داؤد علیہ الصلوۃ والسلام کی وحی اس طرح کی تھی کما نقلہ الامام البدر محمود فی عمدۃ القاری (جیسا کہ امام بدر محمود نے عمدۃ القاری میں اسے نقل کیا ت) خود حضور اقدس سید الانبیاء صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو بہت احکام اسی وحی باطنی سے آئے، جسے نفث فی الروع کہتے ہیں، علماء نے جو انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام پر وحی آنے کی سات ۷ صورتیں لکھیں ان میں یہ بھی ذکر فرمائی کما فی العمدۃ والارشاد وغیرہما، تو حقیقت نبوت مع لازم عصمت پوری پوری صادق آکر صرف وحی باطنی کی بنا پر نفی نبوت ممکن نہیں۔ مشکوٰۃ شریف مطبع انصاری ۱۳۰۲ھ ص ۴۲۴: [Box] عن ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ قال قال رسول | ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت ہے حضور سید عالم اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم(فذکر الحدیث الی ان | صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: بیشک روح القدس نے قال)وان روح القدس نفث فی روعی ان نفسا لن | میرے باطن میں وحی کی کہ کوئی جاندار نہ مرے گا جب تک تموت حتی تستکمل رزقھا1- الحدیث رواہ البغوی | اپنا رزق پورا نہ کرے۔ الحدیث۔ (اس کو بغوی نے شرح فی شرح السنۃ 2 قلت وبنحوہ رواہ الحاکم عنہ | السنہ میں روایت کیا قلت (میں کہتا ہوں اور ایسی روایت امام البزار فی مسندہ عن حذیفۃ والطبرانی فی الکبیر عن | حاکم نے ان سے کی اور بزار نے اپنی مسند میں حضرت حذیفہ الحسن بن علی غیرانہ لم یذکر جبرئیل کالبیھقی | سے اور طبرانی نے کبیر میں حسن بن علی سے لیکن انھوں نے فی شعب الایمان عن ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی | جبریل کا ذکر نہ کیا جس طرح بیہقی نے ابن مسعود رضی اللہ عنھم اجمعین۔ | تعالٰی عنہم اجمعین سے ذکر کیا

ہے۔(ت) [End Box] شفاء شریف سے زیر کفر ۱۲ گزرا کہ صرف وحی کا مدعی کافر ہے، اگر چہ نبوت دعویٰ نہ کرے 3 تفسیر عزیزی عہ عہ: زیادت جلیلہ علامہ عبدالغنی نابلسی قدس سرہ القدسی حدیقہ ندیہ ص ۲۱۱ میں فرماتے ہیں: هذا القول كفر لامحالة بالاجماع من | یہ قول یقیناً باجماع امت بہت وجہ سے کفر ہے (باقی اگلے صفحہ پر)

1 مشکوٰۃ المصابیح باب التوکل والصبر الفصل الثانی مطبع مجتبائی دہلی ص ۴۵۲ 2 مشکوٰۃ المصابیح باب التوکل والصبر الفصل الثانی مطبع مجتبائی دہلی ص ۴۵۲ 3 الشفاء بتعریف حقوق المصطفیٰ فصل فی بیان ما هو من المقالات المطبعة الشركة الصحافية فی البلاد العثمانية ۲/ ۲۷۰

Fatawa Ridawiyya, Volume 15

Page 442:

Understanding of Sharia rulings is not possible without the mediation of a Prophet[1]. | Understanding of Sharia rulings is not possible without the mediation of Prophets. (T)

Reference Tuhfa Ithna Ashariyah, p. 140:

That which is said about Fatima bint Asad receiving revelation to go into the House of Kaaba and give birth is an absurd lie, for no sect, Islamic or non-Islamic, believes in the prophethood of Fatima bint Asad. How could Hajjaj accept this?[2] | What is said, that Fatima bint Asad received revelation to go into the Kaaba and give birth to a child there, is all lies and baseless talk, because no Islamic or non-Islamic sect believes in the prophethood of Fatima bint Asad. How could Hajjaj accept this? (T)

In short, there is absolutely no doubt that this impure statement is a word of disbelief (kufr). And the other obscenities it contains—for instance, considering a non-prophet to be, in some respects, free from following the prophets, and being an independent researcher in Sharia rulings and being equal to and a peer of the prophets' knowledge, and following the Rawafid (Shia) in considering them infallible like prophets—their abominations are clear to every true Muslim. Here, I will briefly quote one passage from Shah Waliullah, 'Al-Durr al-Thamin', Shah Sahib edition, Matba' Ahmadi, p. 54:

(Remaining footnote from previous page): Among the reasons for this is the claim of receiving Sharia rulings from Allah Almighty without the mediation of a prophet, and that is a claim of prophethood.[3] End, summarized. | From among those is that there is a claim of taking Sharia rulings from Allah Almighty without the mediation of a Prophet, and this is a claim of prophethood. End, summarized (T)

This is a specific detail of the collective disbelief of the leader of the Wahhabis. And refuge is sought with Allah, the Lord of the worlds. 12 [from the author], may his shadow be extended.

[1] Fath al-Aziz (Tafsir-e-Azizi), description of the excesses of the Imamiyyah sect, Part 1, Matba' Mujtabai, Delhi, p. 467. [2] Al-Hadiqa al-Nadiyya. [3] Tuhfa Ithna Ashariyah, 87th ruse, Sohail Academy, Lahore, p. 79.

फ़तावा रज़विया, जिल्द पंद्रहवीं (15)

पृष्ठ 442:

शरीयत के आदेशों का ज्ञान नबी की मध्यस्थता के बिना संभव नहीं है[1]। | शरीयत के आदेशों का ज्ञान नबियों की मध्यस्थता के बिना संभव नहीं है। (त)

तोहफ़ा इस्ना अशरिया, पृष्ठ 140:

जो कहा गया है कि फातिमा बिन्त असद को वह्य (ईश्वरीय संदेश) आया कि वह काबा के घर में जाएं और जन्म दें, यह एक बेतुका झूठ है, क्योंकि इस्लामी या गैर-इस्लामी संप्रदायों में से कोई भी फातिमा बिन्त असद की नबूवत (पैग़म्बरी) का कायल नहीं है। हज्जाज इसे कैसे स्वीकार कर सकता था?[2] | जो कहा जाता है कि फातिमा बिन्त असद को वह्य आई कि तू खाना-ए-काबा में जा और वहां बच्चे की पैदाईश कर, यह सब झूठ और निराधार बात है क्योंकि कोई भी इस्लामी और गैर-इस्लामी संप्रदाय फातिमा बिन्त असद की नबूवत का कायल नहीं है, हज्जाज इसको किस तरह स्वीकार कर सकता है। (त)

संक्षेप में, इस अपवित्र वचन के कुफ़्र (अविश्वास) होने में कोई संदेह नहीं है। और इसमें जो अन्य बुराइयाँ हैं—उदाहरण के लिए, एक गैर-नबी को कुछ अर्थों में नबियों के अनुसरण से मुक्त मानना, और शरीयत के आदेशों में स्वयं शोधकर्ता होना और नबियों के ज्ञान के बराबर और उनके समान शिक्षक होना, और राफ़िज़ियों के अनुसरण में उन्हें नबियों की तरह निष्पाप (मासूम) मानना—उनकी घिनौनी बातें हर सच्चे मुसलमान पर ज़ाहिर हैं। यहाँ मैं केवल शाह वलीउल्लाह के एक उद्धरण को संक्षेप में प्रस्तुत करूँगा, 'अद-दुर्र अल-थमीन', शाह साहब मुद्रण, मतबा अहमदी, पृष्ठ 54:

(पिछले पृष्ठ का शेष फुटनोट): इसके कारणों में से एक अल्लाह तआला से नबी की मध्यस्थता के बिना शरीयत के आदेश प्राप्त करने का दावा है, और यह नबूवत का दावा है[3]। इति, संक्षेप में। | इनमें से एक यह है कि इसमें नबी की मध्यस्थता के बिना अल्लाह तआला से शरीयत के आदेश लेने का दावा है और यह नबूवत का दावा है। इति, संक्षेप में (त)

यह वहाबियों के इमाम के सामूहिक कुफ़्र का एक विशिष्ट विवरण है। और अल्लाह, दुनिया के रब से पनाह माँगते हैं। 12 [लेखक से], उनकी छत्रछाया बनी रहे।

[1] फतह अल-अज़ीज़ (तफ़सीर-ए-अज़ीज़ी), इमामिया संप्रदाय की अतिशयोक्ति का विवरण, पारा 1, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, पृष्ठ 467। [2] अल-हदीक़ा अल-नदिय्या। [3] तोहफ़ा इस्ना अशरिया, 87वाँ छल, सोहैल एकेडमी लाहौर, पृष्ठ 79।

पृष्ठ 194 का 742

فتاوٰی رضویہ، جلد پانزدہم (۱۵)

ص ۴۴۲:

معرفتِ احکامِ شرعیہ بدون توسطِ نبی ممکن نیست ۱۔ | شرعی احکام کی معرفت انبیاء کی وساطت کے بغیر ممکن نہیں۔ (ت)

تحفہ اثنا عشریہ ص ۱۴۰:

آنچہ گفتہ است کہ فاطمہ بنت اسد را وحی آمد کہ در خانہ کعبہ برود و وضع حمل نماید دروغیست پُر بیمزہ زیرا کہ کسے از فرقِ اسلامیہ و غیر اسلامیہ قائل بہ نبوت فاطمہ بنت اسد نہ شدہ حجاج چہ قسم ایں را مسلم می داشت ۲۔ | جو کہا جاتا ہے کہ فاطمہ بنت اسد کو وحی آئی کہ تو خانہ کعبہ میں جا اور وہاں بچے کی پیدائش کر، یہ سب جھوٹ اور بے پر بات ہے کیونکہ کوئی بھی اسلامی اور غیر اسلامی فرقہ فاطمہ بنت اسد کی نبوت کا قائل نہیں ہے، حجاج اس کو کس طرح تسلیم کر سکتا ہے۔ (ت)

غرض اس ناپاک کلمے کے کلمہ کفر ہونے میں اصلاً شک نہیں اور اس میں اور جو خباثتیں ہیں مثلاً غیر نبی کو تقلیدِ انبیاء سے من وجہ آزاد اور احکامِ شرعیہ میں خود محقق اور علومِ انبیاء کا ہمسر و ہم استاد اور بتقلیدِ روافض مثلِ انبیاء معصوم ماننا ان کی شناعتیں ہر سچے مسلمان پر ظاہر ہیں۔ یہاں صرف ایک عبارت شاہ ولی اللہ علیہ الرحمہ پر اختصار کروں الدر الثمین شاہ صاحب مطبوع مطبع احمدی ص ۵۴:

(بقیہ حاشیہ صفحہ گذشتہ) | وجوہ منہا دعوی تلقی الاحکام الشرعیۃ من اللہ تعالٰی بلا واسطۃ نبی وذلک دعوی نبوۃ۳ اھ مختصراً۔ | از انجملہ یہ کہ اس میں اللہ تعالٰی سے بیوساطتِ نبی احکامِ شرعیہ لینے کا ادعا ہے اور یہ نبوت کا دعوی ہے اھ مختصراً (ت)

امام الوہابیہ کے کفرِ اجتماعی کا یہ خاص جزئیہ ہے والعیاذ باللہ رب العالمین ۱۲ منہ مدظلہ

۱ فتح العزیز (تفسیر عزیزی) بیان افراط فرقہ امامیہ پ الم مطبع مجتبائی دہلی ص ۴۶۷ ۲ الحدیقۃ الندیہ ۳ تحفہ اثنا عشریہ کید ہشتادو ہفتم سہیل اکیڈمی لاہور ص ۷۹

صفحہ 742 میں سے 194

Volume Fifteen (15) Fatawa Rizwiya

[Top Box Left - Arabic]: I asked the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) a spiritual question about the Shias. He revealed to me that their sect is false, and its falsehood is evident from the word 'Imam'. When I regained consciousness, I realized that according to them, an Imam is one who is infallible, whose obedience is mandatory, and who receives internal revelation. This is precisely the meaning of a Prophet. Thus, their sect necessitates the denial of the finality of prophethood. May Allah disgrace them. (1)

[Top Box Right - Urdu Translation]: I asked a spiritual question to the Prophet (peace and blessings be upon him) regarding the Rafizis (Shias). The Prophet stated that their religion is false and its falsehood is apparent from the word 'Imam'. When I came to my senses, I recognized that in their view, an Imam is one who is infallible, whose obedience is obligatory, and to whom internal revelation comes. And this is the very meaning of a Prophet, so their religion entails denial of the finality of prophethood; may Allah deal severely with them. (T)

[Main Text]: Look, this is the same Imamate, the same infallibility, and the same internal revelation which the Shah Sahib describes as necessitating the denial of the finality of prophethood. Why, sir? Those Rafizis were told "may Allah deal severely with them," so should it not be said about him that like them, Allah may also deal severely with him and bind him with them in one chain? Amen! Probably the real objective was to make his spiritual guide from Rae Bareli, Syed Ahmad—who was a servant among the cavalry at Nawab Amir Khan's and a poor, completely ignorant, simple-minded person—into a prophet. These preambles were raised that some saints are also of this kind. Here, all this talk of revelation, infallibility, etc., was used to draw a complete map of prophethood. Finally, it was also asserted that people of this rank should not be considered extinct from the world; they will continue to exist until the Day of Judgment. Then here, it was explained that this rank is called wisdom (hikmah). On the other hand, writing about his mentor's dialogue, handshakes, and informal conversations with God in the book 'Khatm-e-Nabuwwat', the final result was shown as follows:

[Bottom Box Left - Persian/Arabic]: Hundreds of such occurrences and similar dealings came to pass until the perfections of the prophetic path reached their highest peak, and the inspiration and disclosure of the sciences of wisdom were realized there. (2)

[Bottom Box Right - Urdu Translation]: Hundreds of incidents like these and similar to these dealings occurred so that the perfections of the path of prophethood reach their highest station and the inspiration and disclosure of the science of wisdom take place. (T)

[Final Text]: So it became clear that those of this age who receive revelation, are infallible, are peers of prophets, free from the imitation of prophets, and receive divine laws from God without the mediation of prophets, are these 'Pir Jis'. I am convinced of this cunning; why wasn't it said right from the beginning?

---

1. Al-Durr al-Thamin, Shah Waliullah.
2. Sirat-e-Mustaqim, conclusion regarding the explanation of a portion of occurrences and dealings, Al-Maktabah al-Salafiyyah, Lahore, p. 125.

खंड पंद्रह (15) फतवा रिज़विया

[ऊपरी बॉक्स बाएँ- अरबी]: मैंने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से शियाओं के बारे में एक रूहानी सवाल किया। उन्होंने मुझे बताया कि उनका संप्रदाय गलत है, और उसका गलत होना 'इमाम' शब्द से स्पष्ट है। जब मुझे होश आया, तो मुझे समझ आया कि उनके अनुसार, इमाम वह है जो मासूम (पाप रहित) है, जिसकी आज्ञा मानना अनिवार्य है, और जिसे आंतरिक वह्य (ईश्वरीय ज्ञान) प्राप्त होता है। नबी का यही अर्थ है। अत; उनका संप्रदाय नबुवत की समाप्ति (खत्म-ए-नबुवत) के इनकार को आवश्यक बनाता है। अल्लाह उन्हें अपमानित करे। (1)

[ऊपरी बॉक्स दाएँ- उर्दू अनुवाद]: मैंने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से राफ़िज़ियों (शियाओं) के बारे में रूहानी सवाल किया। हुज़ूर ने फरमाया कि उनका मज़हब बातिल (झूठा) है और उसका बातिल होना लफ़्ज़ 'इमाम' से ज़ाहिर है। जब मुझे होश आया तो मैंने पहचाना कि उनके नज़दीक इमाम वह है जो मासूम हो और उसकी इताअत फर्ज़ हो और उसकी तरफ वह्य-ए-बातिनी (आंतरिक रहस्योद्घाटन) आती हो, और यही मानी नबी के हैं, तो उनके मज़हब से ख़त्म-ए-नबुवत का इनकार लाज़िम आता है, अल्लाह उनका बुरा करे। (त)

[मुख्य पाठ]: देखो, यह वही इमामत, वही इस्मत और वही वह्य-ए-बातिनी है जिसे शाह साहब ख़त्म-ए-नबुवत के इनकार का कारण बताते हैं। क्यों साहब? उन राफ़िज़ियों के लिए तो कहा गया कि अल्लाह उनका बुरा करे, क्या इनके लिए न कहा जाए कि इनकी तरह अल्लाह उनका भी बुरा करे और उन्हें उनके साथ एक ज़ंजीर में बांधे, आमीन! शायद असली मक़सद अपने पीर रायबरेली के सैयद अहमद को — जो नवाब अमीर खां के यहाँ सवारों में नौकर और बेचारे निरे जाहिल, सीधे-सादे थे — नबी बनाना था। यह भूमिकाएँ बनाई गई थीं कि कुछ औलिया इस तरह के भी होते हैं। इधर यह वह्य, इस्मत वगैरह सब कुछ बताकर नबुवत का पूरा खाका खींचा गया। अंत में यह भी जोड़ दिया कि इस दर्जे के लोगों को दुनिया से खत्म न समझो, कयामत तक होते रहेंगे। फिर यहाँ तो यह बता दिया कि इस मर्तबे को हिकमत कहते हैं। दूसरी तरफ 'खत्म-ए-नबुवत' किताब में अपने पीर का खुदा से संवाद, मुसाफहा (हाथ मिलाना) और बेतकल्लुफ बातचीत लिखकर पिछला नतीजा दिखा दिया कि:

[निचला बॉक्स बाएँ- फारसी/अरबी]: ऐसी सैकड़ों घटनाएं और इस तरह के मामले सामने आए, यहाँ तक कि नबुवत के रास्ते की पूर्णता अपने उच्चतम शिखर तक पहुँच गई और हिकमत के ज्ञान का इल्हाम और कश्फ वहां साकार हुआ। (2)

[निचला बॉक्स दाएँ- उर्दू अनुवाद]: इन वाकयात जैसे और इन मामलात के मुशाबेह (समान) सैकड़ों पेश आए ताकि नबुवत के रास्ते के कमालात अपने आला मुकाम तक पहुँच जाएं और इल्म-ए-हिकमत का इल्हाम व कश्फ अंजाम पज़ीर हो। (त)

[अंतिम पाठ]: तो यह बात खुल गई कि इस ज़माने के वे वह्य वाले, मासूम, अंबिया के हम-उस्ताद, अंबिया की तक़लीद से आज़ाद, बिना किसी माध्यम के खुदा से शरीयत के अहकाम पाने वाले ये 'पीर जी' ही हैं। मैं तो इस अय्यारी का कायल हूँ, शुरू में ही क्यों नहीं कह दिया गया?

---

1. अल-दुर्र अल-थमीन, शाह वलीउल्लाह।
2. सिरात-ए-मुस्तकीम, वाकयात और मामलात के एक हिस्से के बयान का अंत, अल-मक्तबा अल-सलफिया, लाहौर, पृष्ठ 125।

[اوپری باکس بائیں - عربی]: سألت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سوالا روحانیا عن الشیعۃ فاوحی الی ان مذھبھم باطل وبطلان مذھبھم یعرف من لفظ الامام ولما افقت عرفت ان الامام عندھم ھو المعصوم المفترض طاعۃ الموحی الیہ وحیا باطنیا وھذا ھو معنی النبی فمذھبھم یستلزم انکار ختم النبوۃ قبحھم اللہ تعالٰی ۱۔

[اوپری باکس دائیں - اردو ترجمہ]: میں نے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے رافضیوں کے بارے میں روحانی سوال کیا حضور نے ارشاد فرمایا کہ ان کا مذہب باطل ہے اور اس کا بطلان لفظ امام سے ظاہر ہے جب مجھے ہوش آیا میں نے پہچانا کہ ان کے نزدیک امام وہ ہے جو معصوم ہو اور اس کی اطاعت فرض اور اس کی طرف وحی باطنی آتی ہو، اور یہی معنی نبی کے ہیں تو ان کے مذہب سے ختم نبوت کا انکار لازم آتا ہے، اللہ ان کا برا کرے۔ (ت)

[اہم متن]: دیکھو یہ وہی امامت وہی عصمت اور وہی وحی باطنی ہے جسے شاہ صاحب ختم نبوت کے انکار کو مستلزم بتاتے ہیں، کیوں صاحب ان رافضیوں کو تو کہا گیا کہ اللہ ان کا برا کرے کیا اسے نہ کہا جائے گا کہ انکی طرح اس کا بھی برا کرے اور اسے ان کے ساتھ ایک زنجیر میں باندھے، آمین! غالباً اصل مقصود اپنے پیر رائے بریلی سید احمد کو کہ نواب امیر خاں کے یہاں سواروں میں نوکر اور بیچارے نرے جاہل سادہ لوح تھے نبی بنایا تھا اس کی یہ تمہیدیں اٹھائی گئی تھیں کہ بعض اولیاء اس طرح کے بھی ہوتے ہیں ادھر یہ وحی عصمت وغیرہ سب کچھ بگھار نبوت کا پورا خاکہ اتارا اخیر میں یہ بھی جمادی کہ اس مرتبہ کے لوگوں کو دنیا سے معدوم نہ جانیو قیامت تک ہوتے رہیں گے، پھر یہاں تو یہ بتا دیا کہ اس مرتبہ کو حکمت کہتے ہیں ادھر ختم

نبوت کتاب میں اپنے پیر کا خدا سے مکالمہ و مصافحہ اور بے تکلفی کی گفتگوئیں لکھ کر پچھلا نتیجہ دکھا دیا کہ:

[نچلا باکس بائیں - فارسی/عربی]: امثال ایں وقائع و اشباہ ایں معاملات صدہا پیش آمد تااینکہ کمالات طریق نبوت بذروہ علیاے خود رسید والہام و کشف بعلوم حکمت آنجا مید دانست ۲۔

[نچلا باکس دائیں - اردو ترجمہ]: ان واقعات جیسے اور ان معاملات کے مشابہ سینکڑوں پیش آئے تا کہ نبوت کے راستے کے کمالات اپنے اعلیٰ مقام تک پہنچ جائے اور علم حکمت کا الہام و کشف انجام پذیر ہو۔ (ت)

[آخری متن]: بس کھل گیا کہ اس زمانے کے وہ وحی والے معصوم انبیاء کے ہم استاد تقلید انبیا سے آزاد بیواسطہ انبیا احکام شریعت خدا سے پانے والے یہ پیر جی ہیں میں تو اس عیاری کا قائل ہوں کہ ابتدا ہی کیوں نہ کہہ دیا

---

۱ الدر الثمین شاہ ولی اللہ ۲ صراط مستقیم خاتمہ دربیان پارہ از واردت و معاملات المکتۃ السلفیہ لاہور ص ۱۲۵

Fatawa Rizvia (Volume 15)

Peer ji is innocent, revelation descends upon Peer ji; rather, a foundation was laid in the core of the book by selflessly accepting the proof of these plans for some saints and naming it 'wisdom.' Then it was solidified with a warning: do not think that such people do not exist in this era; rather, they will always remain. Finally, at the end of the book, the rank of wisdom was established for Peer ji, meaning, understand that this is the same position whose name and state we have described above. In short, all intentions were solidified, but three concerns remained. One, the biggest, was how the noble verse 'Seal of the Prophets' (Khatam-an-Nabiyyin) would be answered. To address this concern, the issue was fabricated that for Allah Almighty to lie is not difficult. It is evident that when the necessity of the truth of Allah's word leaves the hearts of the common people and they begin to consider it permissible for His word to be false, then there will be no ground for objection from the verse. The second concern was that Peer ji does not know the basics (A from B), and someone taunted him that a prophet and ignorant? What an incoherent madness! So, this arrangement was made that Peer ji was born with a perfect resemblance to the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, which is why he remained purely unlettered. Page 4:

[Box 1] Left (Persian): Since the noble soul of His Eminence was created at the beginning of nature in perfect resemblance to His Excellency the Messenger, peace be upon him with the best blessings and salutations, therefore the tablet of his nature remained purified from the impressions of formal sciences and the paths of the wise in speech, writing, and discourse. (1) Right (Urdu translation): Thus, the exalted essence of these gentlemen was created at the beginning of nature with a perfect resemblance to His Excellency the Messenger, peace be upon him with the best blessings and salutations. On this basis, the tablet of nature of these gentlemen remained purified from formal sciences and the way of scholars in speech, writing, and discourse. (T)

Regrettably, to hide Peer ji's defect, such a comparison was made with the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him. Regarding such a person who makes such comparisons, it is stated in Ash-Shifa al-Sharif, page 336:

[Box 2] Left (Arabic): He neither honored Prophethood, nor magnified the Message, nor respected the sanctity of the Chosen One (Al-Mustafa) (until the saying) so the right of this person, if execution is averted from him, is disciplinary punishment and

imprisonment. (2) etc. Right (Urdu translation): He did not respect Prophethood, nor did he honor the Message, nor did he respect the honor of the sanctity of Mustafa, peace and blessings of Allah be upon him. If killing is averted from him, then his punishment is reprimand and imprisonment etc. (T)

Page 337:

[Box 3] Left (Arabic): The Prophet being unlettered (Ummi) is a miracle for him, and this person being unlettered is a defect and ignorance in him. (3) Right (Urdu translation): The Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, being unlettered is a miracle for His Presence, and this person being unlettered is a defect of ignorance in him. (T)

Footnotes: 1. Sirat-e-Mustaqim, Sermon of the book, Al-Maktaba al-Salafiya, Lahore, p. 4 2. Al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, chapter the fifth aspect, Al-Matba'a al-Sharika al-Sahafiya fil-Bilad al-Uthmaniyya, 2/230 3. Al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, chapter the fifth aspect, Al-Matba'a al-Sharika al-Sahafiya fil-Bilad al-Uthmaniyya, 2/233

पीर जी मासूम हैं, पीर जी पर वही उतरती है, बल्कि यों बुनियाद रखी कि किताब के मुख्य भाग में निस्वार्थ भाव से कुछ औलिया के लिए इन मंसूबों का सुबूत माना और उसे 'हिकमत' (बुद्धि) का नाम दिया। फिर इसे इस चेतावनी के साथ पक्का कर दिया कि: ख़बरदार! यह न समझना कि इस ज़माने में ऐसे कहीं नहीं हैं, बल्कि वे हमेशा रहेंगे। अंत में, किताब के अंत में पीर जी के लिए हिकमत का दर्जा स्थापित कर दिया गया, जिसका अर्थ है, बस समझ जाओ कि यह वही पद है जिसके नाम और हाल के बारे में हम ऊपर बता चुके हैं। संक्षेप में, सभी इरादे पक्के हो गए, लेकिन तीन शंकाएं रह गईं। एक, सबसे बड़ी यह कि पवित्र आयत 'ख़ातमुन नबिय्यीन' (नबियों की मुहर) का क्या उत्तर दिया जाएगा। इस चिंता को दूर करने के लिए यह मसला गढ़ा गया कि अल्लाह तआला के लिए झूठ बोलना मुश्किल नहीं है। यह स्पष्ट है कि जब अल्लाह के कलाम की सच्चाई की अनिवार्यता आम लोगों के दिलों से निकल जाएगी और वे उसके कलाम का झूठा होना जायज़ समझने लगेंगे, तो फिर आयत से आपत्ति का कोई आधार नहीं रहेगा। दूसरी आशंका यह थी कि पीर जी क-ख-ग भी नहीं जानते, और किसी ने ताना मारा कि नबी और अनपढ़? यह कैसा असंबद्ध पागलपन है! इसलिए, यह व्यवस्था की गई कि पीर जी अल्लाह के रसूल, उन पर अल्लाह की कृपा और शांति हो, के साथ पूर्ण समानता के साथ पैदा हुए थे, इसी कारण वे पूरी तरह से उम्मी (अनपढ़) रहे। पृष्ठ 4:

[बॉक्स 1] बायां (फ़ारसी): चूँकि उन हज़रत की महान आत्मा शुरू से ही रसालत-पनाह (स.अ.व.) के साथ पूर्ण समानता के साथ बनाई गई थी, इसलिए उनकी प्रकृति की तख्ती औपचारिक विज्ञानों के छापों और बुद्धिजीवियों के भाषण, लेखन और प्रवचन के तरीकों से शुद्ध रही। (1) दायां (उर्दू अनुवाद): चुनांचे इन हज़रात की आली ज़ात को जनाब रसालत मआब अलैहि अफ़ज़लुस सलात वत्तस्लीमात के साथ इब्तिदा-ए-फ़ितरत में कामिल मुशाबहत देकर पैदा किया गया। इसी बिना पर इन हज़रात की लौह-ए-फ़ितरत रस्मी उलूम और उलमा की राह-ए-कलाम व तहरीर व तक़रीर से मुसफ़्फ़ा रही थी। (त)

खेदजनक है कि पीर जी के दोष को छिपाने के लिए अल्लाह के रसूल (स.अ.व.) के साथ ऐसी समानता दी गई। ऐसी समानता देने वाले व्यक्ति के बारे में अश्-शिफ़ा शरीफ़, पृष्ठ 336 में कहा गया है:

[बॉक्स 2] बायां (अरबी): न तो उसने नबुव्वत का सम्मान किया, न रिसालत की महिमा की, और न ही मुस्तफ़ा (स.अ.व.) की गरिमा का सम्मान किया (उनके कहने तक), इसलिए इस व्यक्ति का अधिकार यह है कि यदि उस पर से वध को टाल दिया जाए, तो उसे अनुशासनात्मक दंड और कारावास दिया जाए। (2) आदि। दायां (उर्दू अनुवाद): उसने न नबुव्वत की तौक़ीर की न रिसालत की ताज़ीम, न हुरमत-ए-मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की इज़्ज़त की। अगर उससे क़त्ल दफ़ा करें तो उसकी सज़ा ताज़ीर व क़ैद है इल्ख़। (त)

पृष्ठ 337:

[बॉक्स 3] बायां (अरबी): नबी का उम्मी (अनपढ़) होना उनके लिए एक चमत्कार है, और इस व्यक्ति का उम्मी होना उसके लिए दोष और अज्ञानता है। (3) दायां (उर्दू अनुवाद): नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का उम्मी होना हुज़ूर के लिए मोजज़ा है और इस शख़्स का उम्मी होना इसमें ऐब-ए-जहालत। (त)

पाद-टिप्पणियाँ: 1. सिरात-ए-मुस्तक़ीम, पुस्तक का प्रवचन, अल-मकतबा अस-सलफ़िया, लाहौर, पृष्ठ 4 2. अश्-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, पाँचवाँ अध्याय, अल-मतबा अश्-शारिका अस-सहफ़िया फ़िल-बिलाद अल-उस्मानीया 2/230 3. अश्-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, पाँचवाँ अध्याय, अल-मतबा अश्-शारिका अस-सहफ़िया फ़िल-बिलाद अल-उस्मानीया 2/233

पृष्ठ 196 (कुल 742 में से)

پیرجی معصوم ہیں پیر جی پر وحی اترتی ہے بلکہ یوں پانی پاندھا کہ صدر کتاب میں بے غرضانہ بعض اولیاء کے لئے ان منصوبوں کا ثبوت مانا اور بنام حکمت مسمّی کیا پھر جمادیا کہ خبردار یہ نہ جاننا کہ اس زمانے میں ایسے کہیں نہیں بلکہ ہمیشہ رہیں گے پھر آخر کتاب میں پیر جی کے لئے درجہ حکمت ثابت کردیا یعنی بس سمجھ جاؤ یہ وہی منصب ہے جس کا ہم نام وحال سب کچھ اوپر بتا آئے ہیں غرض نیتوں ساری جم گئی مگر تین کھٹکے رہ گئے تھے ایک سب سے بڑا یہ کہ آیہ کریمہ خاتم النبیین کا کیا جواب ہوگا۔ اس کی فکر کو وہ مسئلہ گھڑا کہ اللہ تعالیٰ کا جھوٹ بولنا کچھ دشوار نہیں۔ ظاہر ہے کہ جب کلام الہی کا واجب الصدق ہونا قلوب عوام سے نکل جائے اس کی بات جھوٹی ہونی جائز وروا سمجھنے لگیں گے تو پھر آیت سے اعتراض کا محل نہ رہے گا۔ دوسرا خدشہ پیر جی الف کے نام بے نہیں جانتے، اس پر کوئی طعن کر بیٹھا کہ نبی اور بے علم، یہ کیسا خبط بے ربط تو اس کا یہ سامان کرلیا کہ پیر جی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے کمال مشابہت پر پیدا ہوئے ہیں اس لئے نرے امی رہے ص ۴ :

[Box 1] از بسکہ نفس عالی حضرت ایشاں بر کمال مشابہت جناب رسالت مآب علیہ افضل الصلوۃ والتسلیمات در بدء فطرت مخلوق شدہ بناء علیہ لوح فطرت ایشاں از نقوش علوم رسمیہ وراہ دانشمنداں کلام و تحریر و تقریر مصفےٰ ماندہ بود۔ ۱ چنانچہ ان حضرات کی عالی ذات کو جناب رسالتمآب علیہ افضل الصلوۃ والتسلیمات کے ساتھ ابتداء فطرت میں کامل مشابہت دے کر پیدا کیا گیا اسی بنا پر ان حضرات کی لوح فطرت رسمی علوم اور علماء کی راہ کلام و تحریر و تقریر سے مصفیٰ رہی تھی۔ (ت)

افسوس پیر جی کا عیب چھپانے کو رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ساتھ ایسی تشبیہ شفاء شریف میں ایسی تشبیہ دینے والے کی نسبت فرمایا ص ۳۳۶ :

[Box 2] ماوقر النبوة ولا عظم الرسالة ولا عزز حرمة المصطفی (الی قوله) فحق هذا ان درئ عنه القتل الادب والسجن ۲ الخ۔ اس نے نہ نبوت کی توقیر کی نہ رسالت کی تعظیم نہ حرمت مصطفی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی عزت کی اگر اس سے قتل دفع کریں تو اس کی سزا تعزیر و قید ہے الخ (ت)

ص ۳۳۷ :

[Box 3] کون النبي أُمیاً آیة له وکون هذا امیاً نقیصة فیه وجهالة ۳۔ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا امی ہونا حضور کے لئے معجزہ ہے اور اس شخص کا امی ہونا اس میں عیب جہالت (ت)

حواشی: ۱ صراط مستقیم خطبہ کتاب المکتبة السلفیة لاہور ص ۴ ۲ الشفاء بتعریف حقوق المصطفی فصل الوجه الخامس المطبعة الشرکة الصحافیه في البلاد العثمانیه ۲ / ۲۳۰ ۳ الشفاء بتعریف حقوق المصطفی فصل الوجه الخامس المطبعة الشرکة الصحافیه في البلاد العثمانیه ۲ / ۲۳۳

Volume Fifteen (15) - Fatawa Rizwia

The third great fear was that ignorant people, tolerating all this, might out of ignorance ask for a miracle, or if some knowledgeable person, with the intent of exposing weakness and inability, made a demand, what would happen? Thus, a heavy preemptive measure was taken. *Taqwiyat-ul-Iman*, Part Two, translation by Sultan Khan, pp. 16-17: "Anyone from whom no miracle occurs should not be considered a Prophet. These habits belong to the Jews, Christians, Magians, hypocrites, and the former polytheists of Makkah. The Prophets of God came to abolish such things. Then, whoever adopts such habits and promotes them among Muslims is cursed by Allah, expelled from His grace, caught in His wrath, and counted among His enemies." Summary ends.

It is obvious that the poor commoners, hearing such heavy threats and coarse language, would tremble. Then no one would even dare mention seeking a miracle. He had fully achieved his purpose through all these machinations. The inscription on 'Peer Ji's' seal was fixed as his name Ahmad; it had started that the name of 'Peer Ji' should be mentioned as *Sallallahu Ta'ala Alayhi Wa Sallam* in sermons. But they were helpless before the divine wrath; the unseen whip ruined all their plans. The daggers of the Pathans, the slayers of the harmful, struck down the chosen champions.

The wish remained in the heart, unfulfilled, The miracles of revelation and infallibility could not be.

"So the roots of the people who did wrong were cut off. And praise be to Allah, Lord of all the worlds." (So the root of the oppressive people was cut. And all praises belong to Allah, the Lord of the entire universe. T)

Blasphemy 25: *Taqwiyat-ul-Iman*, p. 60, the Hadith was written as follows: "Would you prostrate if you passed by my grave?" (Tell me, if you were to pass by my grave, would you prostrate to it? T) He himself translated it thus: "Well, just imagine, if someone passes by my grave, should he prostrate to it?" Further, when the vein of insolence throbbed, he immediately added this "benefit" by writing (F): "Meaning, I too will one day die and turn to dust." Let his supporters and followers answer out of faith: which word of the Hadith does this mean? Where is that...

---

1. Taqwiyat-ul-Iman with Tazkir-ul-Ikhwan, Chapter One, Aleemi Press, inside Lohari Gate, Lahore, p. 57.
2. Al-Quran Al-Kareem 6/45.

3. Taqwiyat-ul-Iman with Tazkir-ul-Ikhwan, Chapter Five, Aleemi Press, inside Lohari Gate, Lahore, p. 42.

जिल्द पंद्रह (15) - फ़तावा रज़विया

तीसरा बड़ा अंदेशा यह था कि जाहिल लोग यह सब कुछ गवारा करके नादानी में कोई मोजज़ा (चमत्कार) माँग बैठें, या किसी विद्वान ने नीचा दिखाने या असमर्थ साबित करने के लिए फरमाइश कर दी, तो क्या होगा? इसलिए इसकी बहुत भारी घेराबंदी कर ली गई। तक़वियतुल ईमान, हिस्सा दूसरा, अनुवाद सुल्तान ख़ान, पृष्ठ 16 व 17: "जिस व्यक्ति से कोई मोजज़ा न हो, उसे पैगंबर न समझना; ये आदतें यहूदियों, ईसाइयों, पारसियों, मुनफ़िक़ों (पाखंडियों) और मक्का के पुराने मुशरिकों (बहुदेववादियों) की हैं। अल्लाह के पैगंबर ऐसी ही बातों को खत्म करने के लिए आए थे। फिर जो व्यक्ति ऐसी आदतें अपनाए और मुसलमानों में उन्हें जारी करे, वह अल्लाह तआला की ओर से अभिशप्त है, अल्लाह की रहमत से निकाला हुआ है, खुदा के क्रोध में गिरफ्तार है और खुदा के दुश्मनों में गिना जाता है।" संक्षेप समाप्त।

ज़ाहिर है कि आम लोग इतनी भारी डरावनी और सख्त भाषा सुनकर कांप जाएंगे, फिर कोई मोजज़ा माँगने का नाम भी ज़ुबान पर नहीं लाएगा। उसने अपनी इन चालबाजियों से अपना काम पूरा कर लिया था। 'पीर जी' की मुहर पर उनका नाम अहमद उकेरा गया था; खुत्बों में पीर जी का नाम 'सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम' कहना शुरू हो गया था, लेकिन वे ईश्वरीय प्रकोप के सामने मजबूर थे; अदृश्य कोड़े ने सारे बने-बनाये खेल बिगाड़ दिए। कष्ट पहुँचाने वालों को खत्म करने वाले पठानों के खंजरों ने चुनिंदा सूरमाओं को पछाड़ दिया।

मन की बात मन में ही रह गई, पूरी न हो सकी वही अस्मत की करामात न होने पाई

"फ़-कुतिअ दाबिरुल क़ौमिल्लज़ी-न ज़लमू, वल्हम्दु लिल्लाहि रब्बिल आ-लमीन।" (तो ज़ालिम लोगों की जड़ काट दी गई। और सब खूबियाँ अल्लाह के लिए हैं जो सारे जहान का रब है।)

कुफ़्रिया 25: तक़वियतुल ईमान, पृष्ठ 60, हदीस तो यह लिखी: "क्या तुम मेरी कब्र के पास से गुज़रोगे तो उसे सजदा करोगे?" (बताओ अगर मेरी कब्र पर गुज़रो तो क्या तुम उसे सजदा करोगे? त) उसने खुद ही इसका अनुवाद इस तरह किया कि: "भला सोचो तो सही, जो मेरी कब्र से गुज़रे, क्या वह उसे सजदा करे?" आगे जब गुस्ताखी की रगें फड़कने लगीं, तो फौरन (फ़) लिखकर यह "फायदा" जोड़ दिया: "यानी मैं भी एक दिन मरकर मिट्टी में मिलने वाला हूँ।" उसके समर्थक और अनुयायी ईमान से बताएं कि यह हदीस के किस शब्द का अर्थ है? कहाँ तो वह...

1. तक़वियतुल ईमान मअ तज़कीरुल इख़वान, पहला अध्याय, अलीमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 57.
2. अल-क़ुरान अल-करीम 6/45.
3. तक़वियतुल ईमान मअ तज़कीरुल इख़वान, पाँचवाँ अध्याय, अलीमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 42.

تیسرا بڑا اندیشہ یہ تھا کہ جاہل لوگ یہ سب کچھ گوارا کرکے براہِ جہالت کوئی معجزہ مانگ بیٹھے یا کسی ذی علم ہی نے بقصد تفضیح و تعجیز فرمائش کر دی تو کیسی بنے گی اس کی یوں بھاری پیش بندی کر لی گئی۔ تقویۃ الایمان حصہ دوم ترجمہ سلطان خان ص ۱۶ و ۱۷: "جس شخص سے کوئی معجزہ نہ ہو اس کو پیغمبر نہ سمجھنا یہ عادتیں یہود اور نصاریٰ اور مجوس اور منافقوں اور مکہ والے اگلے مشرکوں کی ہیں پیغمبر خدا ایسی ہی باتوں کو مٹانے کے واسطے آئے پھر جو شخص ایسی عادتیں اختیار کرے اور مسلمانوں میں جاری کرے وہ اللہ تعالیٰ کی طرف سے مغضوب ہے راندہ گیا خدا کے غضب میں گرفتار اور خدا کے دشمنوں میں شمار " اہ ملخصاً۔

ظاہر ہے کہ عوام بیچارے اتنے بھاری بھاری ڈراوے موٹے موٹے لغت سن کر کانپ جائیں گے پھر کوئی معجزہ، طلبی کا نام بھی زبان پر نہ لائے گا پیش خویش ان سب کارستانیوں سے کام پورا کر لیا تھا، پیر جی کی مہر کا کندہ اسمہ احمد قرار پایا تھا، خطبوں میں پیر جی کے نام صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کہنا شروع ہو گیا تھا مگر قہر الہی سے مجبور ہیں غیبی کوڑے نے سب بنے کھیل بگاڑ دئے پٹھانوں کے خنجر موذی کش نے چنے سورما بچھاڑ دئے،

جی کی جی ہی میں رہی بات نہ ہونے پائی وحی عصمت کی کرامات نہ ہونے پائی

"فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِیْنَ ظَلَمُوْا ؕ وَالْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ" (تو ظالم لوگوں کی جڑ کاٹ دی گئی۔ اور سب خوبیوں سراہا اللہ رب سارے جہاں کا۔ ت)

کفریہ ۲۵: تقویۃ الایمان ص ۶۰، حدیث تو یہ لکھی: أرأیت لو مررت بقبری اکنت تسجد لہ (بتاؤ اگر میری قبر پر گزرو تو تم اس کو سجدہ کرو گے۔ ت) خود ہی اس کا ترجمہ یوں کیا کہ: "بھلا خیال

تو کرو جو گزرے میری قبر پر کیا سجدہ کرے تو اس کو۔" آگے جو گستاخی کی رگ اچھلی جھٹ آفت کی، (ف) لکھ کر فائدہ یہ جڑ دیا: "یعنی میں بھی ایک دن مر کر مٹی میں ملنے والا ہوں۔" اس کے حامی اور اس کے پیرو ایمان سے بتائیں یہ حدیث کے کس لفظ کا مطلب ہے، کہاں تو وہ

۱۔ تقویۃ الایمان مع تذکیر الاخوان الفصل الاول مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۵۷ ۲۔ القرآن الکریم ۶/ ۴۵ ۳۔ تقویۃ الایمان مع تذکیر الاخوان الفصل الخامس مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۴۲

Volume Fifteen (15) Fatawa Razawiyya

The words of the Hadith [are] that 'if you were to pass by my grave', where [does it mention] this malicious point that 'after dying, I will become dust'? Why is this such a blatant fabrication against Muhammad, the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him? The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, says: "Whoever intentionally lies against me, let him take his seat in the Hellfire."^1 O Wahabi gentlemen! Tell us the destination of your leader based on the words of our Prophet Muhammad, the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him. Our Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, says: "Indeed, Allah has forbidden the earth to consume the bodies of the Prophets."^2 Benefit: This Hadith has been narrated by Abu Dawud, al-Nasa'i, Ibn Majah, Imam Ahmad, Ibn Khuzaymah, Ibn Hibban, al-Daraqutni, al-Hakim, Abu Nu'aym, and other Imams of Hadith from Hazrat Aws bin Aws (may Allah be pleased with him). The Imam of Imams, Ibn Khuzaymah, Ibn Hibban, and al-Daraqutni classified it as Sahih (authentic). Imam Abdul Ghani and Imam Abdul Azeem al-Mundhiri classified it as Hasan (good). Al-Hakim said it is Sahih according to the criteria of Bukhari. Ibn Dihyah said it is Sahih, preserved, and has come through a chain of trustworthy and upright narrators. O Wahabi gentlemen! See what blatant insolence your leader has committed against our Prophet, peace and blessings of Allah be upon him. Note: Glorious Addition: Subhan Allah! The Lord of the Worlds, may His glory be exalted, says regarding his servants, i.e., the noble martyrs: "And do not say of those who are killed in the way of Allah, 'They are dead.' Rather, they are alive, but you perceive [it] not."^3 (Continued on the next page)

1 Sahih al-Bukhari, Book of Knowledge, Chapter on the Sin of One Who Lies Against the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/21; Sahih Muslim, Strengthening the Lie Against the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, Qadimi Kutub Khana, 1/7. 2 Sunan Abu Dawud, Chapter on the Friday Prayers, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/150; Sunan al-Nasa'i, Book of Friday, Noor Muhammad Karkhana Tijarat Kutub, Karachi, 1/204; Sunan Ibn Majah, Chapter on the Excellence of Friday, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 77. 3 The Holy Quran, 2/154.

जिल्द पंद्रह (15) फ़तावा रज़विया

हदीस के शब्द कि 'यदि तुम मेरी क़ब्र से गुज़रो', कहाँ यह खबीस (बुरा) फ़ायदा कि 'मरकर मिट्टी में मिलने वाला हूँ'। क्यों, यह कैसा खुला इफ़्तरा (झूठ) है मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पर, रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "जिसने जान-बूझकर मुझ पर झूठ बांधा, वह अपना ठिकाना जहन्नम में बना ले।"^1 वहाबी साहबों! हमारे नबी मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के इरशाद पर अपने पेशवा का ठिकाना बताओ, हमारे नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "बेशक अल्लाह तआला ने ज़मीन पर हराम कर दिया है कि पैग़म्बरों के बदन खाए।"^2 फ़ायदा: यह हदीस अबू दाऊद, नसाई, इब्न माजा, इमाम अहमद, इब्न खुज़ैमा, इब्न हिब्बान, दारकुतनी, हाकिम, अबू नईम और दीगर आइम्मा-ए-हदीस ने हज़रत औस बिन औस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की। आइम्मा के इमाम इब्न खुज़ैमा, इब्न हिब्बान और दारकुतनी ने इसे 'सहीह' कहा है। इमाम अब्दुल ग़नी और इमाम अब्दुल अज़ीम मुन्ज़िरी ने इसे 'हसन' कहा है। हाकिम ने कहा कि बुखारी की शर्त पर सहीह है, इब्न दिहया ने कहा सहीह है, महफ़ूज़ है और मोतबर लोगों के सिलसिले से आई है। वहाबी साहबों! तुम्हारे पेशवा ने यह हमारे नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की शान में कैसी साफ़ गुस्ताखी की। नोट: ज़ियादत-ए-जलीला: सुब्हान अल्लाह! रब्बुल आलमीन जल मजदहु ने उनके ग़ुलामों यानी शोहदा-ए-किराम के बारे में इरशाद फ़रमाया: "और जो अल्लाह की राह में मारे जाएं उन्हें मुर्दा न कहो बल्कि वह ज़िंदा हैं, लेकिन तुम्हें खबर नहीं।"^3 (बाकी अगले सफ़्हे पर)

1 सहीह अल-बुखारी, किताबुल इल्म, बाब: नबी पर झूठ बोलने वाले का गुनाह, क़दीमी कुतुब खाना कराची 1/21; सहीह मुस्लिम, रसूलुल्लाह पर झूठ बांधने की सख़्ती, क़दीमी कुतुब खाना 1/7। 2 सुनन अबू दाऊद, बाब: जुमा की नमाज़ का ज़िक्र, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 1/150; सुनन अन-नसाई, किताबुल जुमा, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिज़ारत कुतुब कराची 1/204; सुनन इब्न माजा, बाब: जुमा की फ़ज़ीलत के बारे में, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 77। 3 अल-क़ुरआन अल-करीम 2/154

पृष्ठ 198 / 742

لفظ حدیث کہ اگر تو میری قبر سے گزرے، کہاں یہ فائدہ خبیث کہ مر کر مٹی میں ملنے والا ہوں۔ کیوں یہ کیسا کھلا افترا ہے محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر ، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : من کذب علی متعمدا فلیتبوا مقعدہ من النار ۱^ - جو دانستہ مجھ پر جھوٹ باندھے وہ اپنا ٹھکانا دوزخ میں بنالے۔ وہابی صاحبو! ہمارے نبی محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے ارشاد پر اپنے پیشوا کا ٹھکانا بتاؤ، ہمارے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: ان اللہ حرم علی الارض ان تاکل اجساد الانبیاء ۲^ - بیشک اللہ تعالٰی نے زمین پر حرام کیا ہے کہ پیغمبروں کے بدن کھائے۔ فائدہ: یہ حدیث ابو داؤد و نسائی و ابن ماجہ و امام احمد و ابن خزیمہ و ابن حبان و دار قطنی و حاکم وابو نعیم و غیر ہم ائمہ حدیث نے حضرت اوس بن اوس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کی امام الائمہ ابن خزیمہ و ابن حبان و دار قطنی نے اس کی تصحیح اور امام عبد الغنی و امام عبد العظیم منذری نے تحسین کی حاکم نے کہا بر شرط بخاری صحیح ہے ، ابن دحیہ نے کہا صحیح ہے محفوظ ہے ثقات عدول کے سلسلے سے آئی ہے وہابی صاحبو! تمہارے پیشوا نے یہ ہمارے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی جناب میں کیسی صریح گستاخی کی۔ عہ: زیادت جلیلہ : سبحان اللہ ! رب العالمین جل مجدہ ان کے غلاموں یعنی شہدائے کرام کی نسبت ارشاد فرمائے : " وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ جو خدا کی راہ میں مارے جائیں انہیں مردہ نہ کہو بلکہ وہ زندہ ہیں وَلَٰكِنْ لَا تَشْعُرُونَ ۳^" لیکن تمہیں خبر نہیں۔ (باقی اگلے صفحے پر)

1 صحیح البخاری کتاب العلم باب اثم من کذب علی النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲۱، صحیح مسلم تغلیظ الکذب علی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ ۱ / ۷ 2 سنن ابو داؤد باب تفریع ابواب الجمعۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۱ / ۱۵۰، سنن النسائی کتاب

الجمعۃ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۱ / ۲۰۴، سنن ابن ماجہ باب ماجاء فی فضل الجمعۃ

ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۷۷ 3 القرآن الکریم ۲ / ۱۵۴

Fatawa Rizwia Volume (15)

Zurqani Sharh Mawahib, Egypt Edition, Vol 1, p 106:

(Arabic)

In 'al-Kamil' by al-Mubarrad, it is mentioned regarding the reasons the jurists declared Hajjaj (bin Yusuf) a disbeliever: he saw people circumambulating around the chamber of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and said, "They are merely circumambulating around pieces of wood and decayed remains." Ad-Damiri said: They declared him a disbeliever for this because it is a denial of the words of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).

(Urdu)

Abu al-Abbas al-Mubarrad wrote in 'al-Kamil' that among the things for which the noble scholars called the tyrant Hajjaj a disbeliever, one is that he saw people circumambulating the holy mausoleum of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) and said they are circumambulating some wood and a decayed body. Allama...

(Remaining footnote from previous page) and states: "Think not of those who are slain in Allah's way as dead. Nay, they live, finding their sustenance in the presence of their Lord;[1] They rejoice." Beware! Do not consider the martyrs as dead; rather, they are alive with their Lord and are provided sustenance, being very happy.

And a foolish, arrogant person, averse to the beloveds of God, uttered those impure words regarding the Radiant Presence of the Most Noble and Beloved (blessings and peace of Allah be upon him and all of them), and that too by falsely interpreting a Hadith of the Prophet (may Allah forbid) to mean "I too will one day die and mix with the soil". InshaAllah, on the Day of Judgment, the taste of dying and mixing with soil will be revealed separately, and it will be asked separately which word of the Hadith contained the stench of this impure meaning that you, by saying "that is", committed a slander against the Greatest Beloved (peace and blessings of Allah be upon him). Slander against the Prophet is slander against God, and slander against God is the shortest path to Hell.

"Truly those who invent a lie against Allah will not prosper."[2] Indeed, those who weave lies against Allah will not succeed; it is a brief enjoyment, "A brief enjoyment (will be theirs), then theirs will be a painful doom."[3] and for them is a painful punishment.

(The Absolute Prohibition of Prayer Behind an Enemy of Taqlid, from the works of the Eminent Author, may Allah sanctify his secret)

[1] Holy Quran 3/169 [2] Holy Quran 16/116 [3] Holy Quran 16/117

फ़तावा रिज़विया जिल्द (15)

ज़रक़ानी शरह मवाहिब, मिस्र संस्करण, जिल्द 1, पृष्ठ 106:

(अरबी)

'अल-कामिल लिल-मुबर्रद' में उन बातों का ज़िक्र है जिनके कारण फ़ुक़हा ने हज्जाज को काफ़िर कहा: उसने लोगों को नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हुजरे के चारों ओर तवाफ़ करते देखा और कहा, "वे केवल लकड़ियों और गले-सड़े अवशेषों का तवाफ़ कर रहे हैं।" अल-दामिरी ने कहा: उन्होंने इस वजह से उसे काफ़िर कहा क्योंकि यह नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के कथन को झुठलाना है।

(उर्दू)

अबुल अब्बास मुबर्रद ने 'अल-कामिल' में लिखा है कि उन बातों में से जिनके कारण उलेमा-ए-किराम ने हज्जाज ज़ालिम को काफ़िर कहा, एक यह है कि उसने लोगों को हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के रौज़ा-ए-अक़्दस का तवाफ़ करते देखा तो बोला कि ये कुछ लकड़ियों और गले हुए जिस्म का तवाफ़ कर रहे हैं। अल्लामा...

(पिछले पृष्ठ का शेष फुटनोट) और फ़रमाते हैं: "और उन लोगों को जो अल्लाह की राह में मारे गए, मुर्दा न समझो। बल्कि वे अपने रब के पास जीवित हैं, उन्हें रिज़्क़ दिया जाता है;[1] वे खुश हैं।" ख़बरदार! शहीदों को मुर्दा न समझो बल्कि वे अपने रब के पास ज़िंदा हैं और उन्हें रिज़्क़ दिया जाता है, वे बहुत खुश हैं।

और एक बेवकूफ़ मग़रूर शख़्स, जो अल्लाह के महबूबों से नफ़रत करता है, उसने अल्लाह के महबूब, हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की शान में वो नापाक शब्द कहे और वह भी इस तरह कि (अल्लाह की पनाह) हुज़ूर की ही हदीस का यह अर्थ निकाला कि "मैं भी एक दिन मरकर मिट्टी में मिलने वाला हूँ"। इंशाअल्लाह क़यामत के दिन मरकर मिट्टी में मिलने का मज़ा अलग पता चलेगा, और यह अलग से पूछा जाएगा कि हदीस के किस शब्द में उस नापाक अर्थ की बू थी कि तूने "यानी" कहकर महबूबे आज़म (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर तोहमत लगा दी। हुज़ूर पर तोहमत लगाना अल्लाह पर तोहमत लगाना है, और अल्लाह पर तोहमत लगाना जहन्नम का सीधा रास्ता है।

"बेशक जो लोग अल्लाह पर झूठ गढ़ते हैं, वे सफल नहीं होंगे।"[2] बेशक जो लोग अल्लाह पर झूठ बाँधते हैं, उनका भला न होगा, यह थोड़ा सा फ़ायदा है, "थोड़ा सा फ़ायदा है, फिर उनके लिए दर्दनाक अज़ाब है।"[3] और उनके लिए दुखद दंड है।

(अत-तक़्लीद के दुश्मन के पीछे नमाज़ की कतई मनाही, लेखक अल्लामा के संकलन से, अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे)

[1] पवित्र क़ुरआन 3/169 [2] पवित्र क़ुरआन 16/116 [3] पवित्र क़ुरआन 16/117

فتاوٰی رضویہ جلد پندرہبم (۱۵)

زرقانی شرح مواہب مطبع مصر جلد ۱ ص ۱۰۶:

| فی الکامل للمبرد مما کفر بہ الفقہاء الحجاج انہ رأی الناس یطوفون حول حجرتہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فقال انما یطوفون بأعواد ورمۃ قال الدمیری کفر وہ بہٰذا لانہ تکذیب لقولہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ | ابوالعباس مبرد نے الکامل میں لکھا کہ ان باتوں میں جن کے سبب علماء کرام نے حجاج ظالم کو کافر کہا ایک یہ ہے کہ اس نے لوگوں کو روضہ اقدس حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا طواف کرتے دیکھا بولا کچھ لکڑیوں اور گلے ہوئے جسم کا طواف کر رہے ہیں۔ علامہ |

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) اور فرماتے: "لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ۱ــہ فَرِحِينَ"۔ خبردار شہیدوں کو مردہ نہ جانیو بلکہ وہ اپنے رب کے پاس زندہ ہیں روزی دئیے جاتے ہیں شاد شاد۔

اور ایک سفیہ مغرور محبوبان خدا سے نفور خود حضور پر نور اکرم المحبوبین صلوات اللہ تعالیٰ وسلامہ علیہ وعلیہم اجمعین کی نسبت وہ ناپاک لفظ کہے اور وہ بھی یوں کہ معاذ اللہ حضور ہی کی حدیث کا یہ مطلب ٹھہرائے یعنی میں بھی ایک دن مر کر مٹی میں ملنے والا ہوں ، قیامت میں ان شاء اللہ تعالیٰ مر کر مٹی میں ملنے کا مزہ الگ کھلے گا اور یہ جدا پوچھا جائے گا کہ حدیث کے کون سے لفظ میں اس ناپاک معنی کی بو تھی جو تونے "یعنی" کہہ کر محبوب اعظم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر افتراء کر دیا حضور پر افتراء خدا پر افتراء ہے اور خدا پر افتراء جہنم کی راہ کا بر

اسرا۔ "إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ۲ـہ" بیشک جو لوگ اللہ پر جھوٹ باندھتے ہیں ان کا بھلا نہ ہوگا تھوڑا برتنا "مَتَاعٌ قَلِيلٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۳ـہ" ہے اور ان کے لئے دردناک عذاب ہے۔

(النهی الاکید عن الصلوة من وراء عدی التقلید من تصانیف المصنف العلامة قدس سره)

۱ القرآن الکریم ۱۶۹/۳ ۲ القرآن الکریم ۱۱۶/۱۶ ۳ القرآن الکریم ۱۱۷/۱۶

Fatawa Rizvia (Volume 15)

| Indeed, Allah has forbidden the earth to consume the bodies of the Prophets. - Narrated by Abu Dawood | Kamal-ud-Din Damiri said: The scholars declared takfir (excommunication) based on this statement because it contains a denial of the saying of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) that indeed Allah Almighty has forbidden the earth to eat the bodies of the Prophets. (Narrated by Abu Dawood.) |

Benefit: Those who were performing the circumambulation of the holy tomb were certainly successors (Tabi'in) or at least successors of the successors (Atba' al-Tabi'in).

Blasphemy 26: In the beginning of 'Taqwiyat-ul-Iman,' some types of polytheism (shirk) and their summary descriptions were fabricated, stating that these things are a certain type of shirk. After this summary, five chapters were designated for the details of this summary. Whatever is in these chapters is an explanation of that summary description. On page 10, in this summary description, it is written: "Fulfilling needs is the attribute of Allah alone; this is not the attribute of any Prophets or Saints. Whoever calls upon someone at a time of distress becomes a polytheist (mushrik)." In the same book on page 12, it is written: "Whoever honors the Prophets and Saints in this way and calls upon them at a time of difficulty, shirk is proven by these actions. All four types of shirk are explicitly mentioned in the Quran and Hadith; therefore, five chapters were made in this section." (Summarized). In short, this summary description is a claim, and the rest of the book is an explanation and proof of this claim. Now remember this claim: "Whoever calls upon Prophets or Saints is a polytheist." Listen to the explanation in the chapters of proof on page 29: "To call upon such helpless people in the presence of the Mighty Allah, who can bring neither benefit nor harm, is sheer injustice to establish the status of such a person [Allah] for such useless people." He called these noble Saints and Prophets (peace and blessings be upon them) "useless people." Is this not open insolence in their presence? Is not insolence towards the status of the Prophets (peace and blessings be upon them) pure disbelief (kufr), the details of which are in Shifa Sharif and its...

1. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Awwal, Story of the Elephant, Dar al-Ma'rifah, Beirut 1/90.
2. Taqwiyat-ul-Iman, Introduction of the book, Matba' Alimi, inside Lohari Gate, Lahore, p. 7.

3. Taqwiyat-ul-Iman, Introduction of the book, Matba' Alimi, inside Lohari Gate, Lahore, p. 9.
4. Taqwiyat-ul-Iman, Third Chapter, Matba' Alimi, inside Lohari Gate, Lahore, p. 20.

फ़तावा रिज़विया (जिल्द 15)

| निश्चय ही, अल्लाह ने पृथ्वी के लिए नबियों के शरीरों को खाना हराम कर दिया है। - अबू दाऊद द्वारा वर्णित | कमालुद्दीन दमीरी ने कहा: उलेमा ने इस कथन पर तकफीर (धर्मत्याग का आरोप) इस कारण से किया है कि इसमें हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के इस इरशाद का झुठलाना है कि बेशक अल्लाह अज़्ज़वजल ने ज़मीन पर अंबिया का जिस्म खाना हराम किया है। (इसे अबू दाऊद ने रिवायत किया।) |

फ़ायदा: ये रौज़ा-ए-अक़दस का तवाफ़ करने वाले ताबेईन या कम से कम तब-ए-ताबेईन तो ज़रूर थे।

कुफ़्रिया 26: तक़्वियतुल ईमान की शुरुआत में शिर्क की कुछ किस्में और उनका इजमाली (संक्षिप्त) बयान गढ़ा गया कि ये बातें फलां किस्म से शिर्क हैं। इस बयान के बाद उसी इजमाल की तफसील (विस्तार) की पांच फसलें (अध्याय) मुकर्रर कीं। इन फसलों में जो कुछ है वह उसी इजमाली बयान की शरह (व्याख्या) है। पेज 10 पर इसी इजमाली बयान में लिखा है: "हाजतें पूरी करना अल्लाह ही की शान है, किसी अंबिया व औलिया की ये शान नहीं। जो किसी को मुसीबत के वक्त पुकारे वो मुशरिक हो जाता है।" इसी में लिखा पेज 12: "जो कोई अंबिया व औलिया की इस किस्म की ताज़ीम करे, मुश्किल के वक्त उनको पुकारे, इन बातों से शिर्क साबित होता है। इन चारों तरह के शिर्क का साफ़ ज़िक्र क़ुरान व हदीस में है, इसलिए इस बाब (अध्याय) में पांच फसलें कीं।" (संक्षिप्त) ग़रज़ (संक्षेप में) ये इजमाली बयान एक दावा है और आगे पूरी किताब इस दावे का बयान व सबूत। अब ये दावा तो याद रखिये कि "जो कोई अंबिया औलिया को पुकारे वो मुशरिक है।" आगे सबूत की फसलों में इसका बयान सुनिये सफ़्हा 29: "अल्लाह जैसे ज़बरदस्त के होते हुए ऐसे आजिज़ लोगों को पुकारना कि जो न कोई फायदा और न नुकसान पहुँचा सकते हैं, महज़ बेइंसाफी है कि ऐसे शख्स का मर्तबा ऐसे नाकारा लोगों के लिए साबित कीजिये।" ये हज़रात औलिया व अंबिया अलैहिमुस्सलाम को "नाकारा लोग" कहा, क्या ये उनकी जनाब में खुली गुस्ताखी नहीं? क्या अंबिया अलैहिमुस्सलाम की शान में गुस्ताखी कुफ़्र-ए-ख़ालिस (शुद्ध कुफ्र) नहीं जिसकी तफसील शिफ़ा शरीफ और उसी की...

1. शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़सद अल-अव्वल, हाथियों की कहानी, दारुल मआरिफ़ा बेरुत 1/90.

2. तक़्वियतुल ईमान मुक़दमा किताब मत्वा अलीमी अंदरून लोहारी गेट लाहौर पेज 7.

3. तक़्वियतुल ईमान मुक़दमा किताब मत्वा अलीमी अंदरून लोहारी गेट लाहौर पेज 9.

4. तक़्वियतुल ईमान अल-फ़स्ल अस्-सालिस मत्वा अलीमी अंदरून लोहारी गेट लाहौर पेज 20.

| ان اللہ حرم علی الارض ان تاکل اجساد الانبیاء - رواہ ابوداؤد۔ | کمال الدین دمیری نے فرمایا علماء نے اس قول پر اس وجہ سے تکفیر کی کہ اس میں ارشاد حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تکذیب ہے کہ بیشک اللہ عزوجل نے زمین پر انبیاء کا جسم کھانا حرام کیا ہے۔ (اسے ابو داؤد نے روایت کیا۔ ت) |

فائدہ: یہ روضہ اقدس کا طواف کرنے والے تابعین یا اقل درجہ تبع تابعین تو ضرور تھے۔

کفریہ ۲۶: تقویۃ الایمان کی ابتداء میں شرک کی کچھ قسمیں اور ان کا اجمالی بیان گھڑا کہ یہ باتیں فلاں قسم سے شرک ہیں اس بیان کے بعد اسی اجمال کی تفصیل کی پانچ فصلیں مقرر کیں ان فصلوں میں جو کچھ ہے وہ اسی اجمالی بیان کی شرح ہے ص ۱۰ پر اسی بیان اجمالی میں لکھا: "حاجتیں برلانی اللہ ہی کی شان ہے کسی انبیاء واولیاء کی یہ شان نہیں جو کسی کو مصیبت کے وقت پکارے وہ مشرک ہو جاتا ہے"۔ اسی میں لکھا ص ۱۲: "جو کوئی انبیاء واولیاء کی اس قسم کی تعظیم کرے مشکل کے وقت ان کو پکارے ان باتوں سے شرک ثابت ہوتا ہے ان چاروں طرح کے شرک کا صریح قرآن وحدیث میں ذکر ہے اس لئے اس باب میں پانچ فصلیں کیں ۳ھ ملخصاً۔ غرض یہ اجمالی بیان ایک دعوی ہے اور آگے ساری کتاب اس دعوے کا بیان وثبوت، اب یہ دعوی تو یاد رکھئے کہ "جو کوئی انبیاء اولیاء کو پکارے وہ مشرک ہے" آگے ثبوت کی فصلوں میں اس کا بیان سنئے صفحہ ۲۹: "اللہ سے زبردست کے ہوتے ایسے عاجز لوگوں کو پکارنا کہ کچھ فائدہ اور نقصان نہیں پہنچا سکتے محض بے انصافی ہے کہ ایسے شخص کا مرتبہ ایسے ناکارہ لوگوں کو ثابت کیجئے۔" یہ حضرات اولیاء وانبیاء علیہم افضل الصلوٰۃ والثناء کو "ناکارے لوگ" کہا، کیا

یہ ان کی جناب میں کھلی گستاخی نہیں، کیا انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام کی شان میں گستاخی کفر خالص نہیں جس کی تفصیل شفاء شریف اور اسی کی...

۱ شرح الزرقانی علی المواھب اللدنیہ المقصد الاول قصہ الفیل دارالمعرفہ بیروت ۱ / ۹۰ ۲ تقویۃ الایمان مقدمہ کتاب مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۷ ۳ تقویۃ الایمان مقدمہ کتاب مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۹ ۴ تقویۃ الایمان الفصل الثالث مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۲۰

Fatawa Razvia Volume 15

It is mentioned in the commentaries and other books of the Imams. Blasphemy 27: Listen to the proof of the claim that "invoking Prophets and Saints is polytheism (shirk)" in the first chapter of Taqviyat-ul-Iman, page 19: "Since Allah is our Creator and He has created us, we should also invoke Him in all our affairs. What do we have to do with anyone else? Just as someone who has become a slave to a king maintains a connection with him for all his work, he does not maintain a connection even with another king, let alone mention a scavenger or a cobbler." [1] O Muslims! Speak from your faith, can such impure and accursed words regarding the Prophets and Saints (peace be upon them) come from the tongue of someone who has even an atom's weight of faith in their heart? Perhaps this person spoke the truth about another group as well, in accordance with the saying of the Prophet of God, that there remained none among them who had even a grain of mustard seed's worth of faith in their heart. And it is quite right that he has nothing to do with the Prophets, because when believing in them is not even permissible in his filthy religion, but rather is infidelity (kufr), then religion is gone anyway. And as for the world, which is the ultimate goal and extent of knowledge for such people, there is no hope of getting even a penny a month or Friday's bread from the court of any Prophet. So what reason is there for such grandsons who earn for the old woman of this world to have anything to do with the Prophets (peace be upon them)? Blasphemy 28 & 29: These blasphemies are the worst and most foul of all, Sirat-e-Mustaqim, page 95:

(Persian Text)

According to the principle of "darkness upon darkness", the thought of intercourse with one's own wife is better than the whisper of adultery. And directing one's attention towards a Sheikh (spiritual guide) or similar venerable personages, even if it be His Excellency the Prophet himself, is many times worse than being absorbed in the image of one's ox or donkey. Because their thought sticks to the depths of a person's heart with reverence and majesty. On the contrary, in the thought of a donkey or an ox, there is neither such stickiness nor reverence, rather it is

(Urdu Translation)

Due to "darkness upon darkness", the thought of intercourse with one's wife is better than the temptation of adultery. And diverting one's focus towards the Sheikh or such venerable people, even if it be His Excellency the Messenger of Allah himself, is many times worse than being absorbed in the image of one's ox and donkey. Because their thought sticks to the depth of a person's heart with reverence and majesty. Contrary to the thought of a donkey and an ox,

(Persian Text)	(Urdu Translation)
insignificant and contemptible. And this reverence and majesty of another during prayer...	there is neither such attachment and...

[1] Taqviyat-ul-Iman, First Chapter, Alimi Press, Inside Lohari Gate Lahore, page 13

शरह वग़ैरह हा कुतुब-ए-अइम्मा में है। कुफ़रिया 27: तक़वियत-उल-ईमान पहली फ़स्ल में इस दावे का कि "अंबिया व औलिया को पुकारना शिर्क है" सुबूत सुनिये सफ़ा 19: "हमारा जब ख़ालिक़ अल्लाह है और उसने हमको पैदा किया तो हमको भी चाहिये कि अपने हर कामों पर उसी को पुकारें और किसी से हमको क्या काम जैसे जो कोई एक बादशाह का गुलाम हो चुका तो वो अपने हर काम का अलाक़ा उसी से रखता है, दूसरे बादशाह से भी नहीं रखता और किसी चूहड़ से चमार का तो क्या ज़िक्र है।" [1] मुसलमानों! ईमान से कहना हज़रात-ए-अंबिया व औलिया अलैहिमुस्सलातो वस्सलाम की निस्बत ऐसे नापाक मलन अल्फ़ाज़ किसी ऐसे की ज़बान से निकल सकते हैं जिसके दिल में राई बराबर ईमान हो? शायद इसी शख़्स ने और ताइफ़े की निस्बत सच ही कहा था कि पैगंबर खुदा के फ़रमाने के मुवाफ़िक़ हुआ कि उनमें कोई ऐसा भी न रहा जिसके दिल में दाना-ए-खर्दल के बराबर ईमान हो। और हज़रात-ए-अंबिया से इसे कुछ काम न होना बहुत ठीक है कि जब इसके मैले गंदे मज़हब में उनका मानना ही रवा नहीं बल्कि कुफ़्र है तो दीन तो यूँ गया, और दुनिया जो ऐसों की ग़ायत-ए-मराम व मुबल्लग़-ए-इल्म है उसमें किसी नबी की सरकार से टका महीना जुमा की रोटी मिलने की भी उम्मीद नहीं तो ज़ाल-ए-दुनिया के ऐसे कमाने वाले पोतों को अंबिया अलैहिमुस्सलातो वस्सलाम से काम होने का क्या बाइस। कुफ़रिया 28 व 29: ये कुफ़रिया उठाएं सबसे बदतर ख़बीस, सिराते मुस्तक़ीम सफ़ा 95:

(फ़ारसी इबारत)

बमक़्तज़ा-ए-ज़ुल्मत-ए-बाज़ा फ़ौक़ बाज़ अज़ वसवसा-ए-ज़िना ख़याल-ए-मुजामे-ए-ज़ौजा-ए-ख़ुद बेहतर अस्त वसर्फ़ए-हिम्मत बसूए-ए-शेख़ व अमसाल-ए-आँ अज़ मुअज़्ज़मीन गो जनाब-ए-रिसालत-मआब बाशंद बचंदीं मर्तबा बदतर अज़ इस्तिग़राक़ दर सूरत-ए-गाओ ख़र-ए-ख़ुद अस्त ख़याल-ए-आँ बा ता'ज़ीम व इजलाल बसुवैदा-ए-दिल-ए-इंसान में चस्पद बख़याल-ए-गाओ व ख़र कि न आँ क़द्र चस्पीदगी मीबूद व न ता'ज़ीम

(उर्दू तर्जुमा)

जुल्मात ब'ज़ा फ़ौक़ ब'ज़ की बिना पर ज़िना के वसवसे से अपनी बीवी से मुजामअत का ख़याल बेहतर है और अपनी हिम्मत को शेख़ और उन जैसे मोअज़्ज़म लोगों ख़्वाह जनाब-ए-रिसालत मआब ही हों, की तरफ मबज़ूल करना अपने गाये और गधे की सूरत में मुस्तग़रक़ होने से कई गुना बदतर है क्योंकि उनका ख़याल ता'ज़ीम और इजलाल के साथ इंसान के दिल की गहराई में चिपक जाता है। बख़िलाफ़ गधे

(फ़ारसी इबारत)	(उर्दू तर्जुमा)
बलकि मुहान व मोहक़्क़र मीबूद व ईं ता'ज़ीम व इजलाल-ए-ग़ैर कि दर नमाज़	और गाये के ख़याल में न तो इस क़द्र चस्पीदगी होती है और

[1] तक़वियत-उल-ईमान अल-फ़स्ल-उल-अव्वल मतबा अलीमी अंदरून लोहारी गेट लाहौर स. 13 पेज 201 ऑफ़ 742

شرح وغیرہ ہا کتب ائمہ میں ہے۔ کفریہ ۲۷ : تقویۃ الایمان پہلی فصل میں اس دعوے کا کہ "انبیاء و اولیاء کو پکارنا شرک ہے" ثبوت سنئے ص ۱۹ : "ہمارا جب خالق اللہ ہے اور اس نے ہم کو پیدا کیا تو ہم کو بھی چاہئے کہ اپنے ہر کاموں پر اسی کو پکاریں اور کسی سے ہم کو کیا کام جیسے جو کوئی ایک بادشاہ کا غلام ہو چکا تو وہ اپنے ہر کام کا علاقہ اسی سے رکھتا ہے، دوسرے بادشاہ سے بھی نہیں رکھتا اور کسی چوہڑ سے چمار کا تو کیا ذکر ہے۔" ۱ مسلمانو! ایمان سے کہنا حضرات انبیاء واولیاء علیہم الصلوۃ والسلام کی نسبت ایسے ناپاک ملعون الفاظ کسی ایسے کی زبان سے نکل سکتے ہیں جس کے دل میں رائی برابر ایمان ہو، شاید اسی شخص نے اور طائفے کی نسبت سچ ہی کہا تھا کہ پیغمبر خدا کے فرمانے کے موافق ہوا کہ ان میں کوئی ایسا بھی نہ رہا جس کے دل میں دانہ خردل کے برابر ایمان ہو، اور حضرات انبیاء سے اسے کچھ کام نہ ہونا بہت ٹھیک ہے کہ جب اس کے میلے گندے مذہب میں ان کا ماننا ہی روا نہیں بلکہ کفر ہے تو دین تو یوں گیا، اور دنیا جو ایسوں کی غایت مرام و مبلغ علم ہے اس میں کسی نبی کی سرکار سے ٹکا مہینہ جمعہ کی روٹی ملنے کی بھی امید نہیں تو زالِ دنیا کے ایسے کمانے والے پوتوں کو انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام سے کام ہونے کا کیا باعث۔ کفریہ ۲۸ و ۲۹ : یہ کفریہ اٹھائیں سب سے بدتر خبیث ، صراطِ مستقیم ص ۹۵ :

بمقتضائے ظلمت بعضا فوق بعض از وسوسہ زنا خیال مجامع زوجہ خود بہتر ست وصرف ہمت بسوئے شیخ و امثال آں از معظمین گو جناب رسالتمآب باشند بچندیں مرتبہ بد تر از استغراق در صورت گاؤ خر خودست خیال آں با تعظیم واجلال بسو یدائے دل انسان مے چسپد بخیال گاؤ و خر کہ نہ آں قدر چسپیدگی میبود و نہ تعظیم بلکہ مہان و محقر میبود و این تعظیم و اجلال غیر کہ در نماز

ظلمات بعضاً فوق بعض کی بنا پر زنا کے وسوسہ سے اپنی بیوی سے مجامعت کا خیال بہتر ہے اور اپنی ہمت کو شیخ اور ان جیسے معظم لوگوں خواہ جناب رسالت مآب ہی ہوں، کی طرف مبذول کرنا اپنے گائے اور گدھے کی صورت میں مستغرق ہونے سے کئی گنا بدتر ہے کیونکہ ان کا خیال تعظیم اور اجلال کے ساتھ انسان کے دل کی گہرائی میں چپک جاتا ہے۔ بخلاف گدھے اور گائے کے خیال میں نہ تو اس قدر چسپیدگی ہوتی ہے اور

Fatawa Razawiya (Volume 15)

[Box Top Right]: [If it] is noted and intended, it leads to Shirk (polytheism).

[Box Top Left]: It is not even respect; rather, the thought of them is disrespectful and contemptible. And if the respect and magnificence of another is noted and intended during prayer, it drags one towards Shirk.

O Muslims, O Muslims! For God's sake, ponder over these impure, cursed, and satanic words. Bringing the thought of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), during prayer is darkness upon darkness. [They claim] it is worse than imagining a prostitute and the thought of committing adultery with her; it is far worse than being completely immersed in the thought of one's ox or donkey. Yes, indeed, the prostitute did not cause heartache, and the donkey did not cause any internal trauma. But Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), showed that by reciting 'Seal of the Prophets' in the Great Quran, he burned down the courts of fake prophethoods. Why shouldn't their thought be a wrath? Why shouldn't there be poison in the heart against them?

O Muslims! For God's sake, judge fairly. Could such a word ever emanate from an Islamic tongue or pen? God forbid! Look at the books of priests, pandits, and other open disbelievers and polytheists who have written, in their own estimation, to cast dust on the bright moon of Islam. Perhaps you will not find an equivalent even among them, where such openly impure words are written regarding your beloved Prophet, the true Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), because they fear worldly accountability. But look at the heart of this claimant of Islam, or rather claimant of leadership (Imamat), with what audacity he boldly wrote these clear words of abuse and insult regarding Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), and did not fear at all the great wrath and painful torment of Allah, the Mighty, Dominant, and All-Compelling, on the Last Day.

O Muslims! Did Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), not receive news of these abuses? Or did receiving the news not cause him pain? Yes, yes, by Allah, by Allah, he received news. By Allah, by Allah, it caused him pain. By Allah, by Allah, whoever causes him pain, upon him is the curse of Allah, the All-Compelling and Dominant, in this world and the hereafter, and for him is a severe punishment and intense retribution. Verse:

[Arabic Verse Box]: "Indeed, those who abuse Allah and His Messenger - Allah has cursed them in this world and the Hereafter and has prepared for them a humiliating punishment."

[Urdu Translation Box]: Verily, those who cause pain to Allah and His Messenger, Allah has cursed them in this world and the hereafter.

Ayn: And any minor disrespect in his honor is infidelity (Kufr), the blessed, holy, and enlightened detail of which is in 'Shifa Sharif' and its commentary. 12 Sall al-Suyuf.

1. Sirat-e-Mustaqim, Second Guidance regarding the mention of obstacles in worship, etc., Benefit No. 1, Al-Maktaba as-Salafiyya, Lahore, p. 86.

[दायां बॉक्स]: [जो] ध्यान में रखा जाए और जिसका इरादा किया जाए वह शिर्क(बहुदेववाद) की ओर ले जाता है।

[बायां बॉक्स]: सम्मान तो दूर की बात, बल्कि उनका विचार असम्मानजनक और तुच्छ है। और यदि नमाज़ में किसी अन्य का सम्मान और महिमा ध्यान में हो और उद्देश्य हो, तो यह शिर्क की ओर खींच ले जाता है।

ऐ मुसलमानों, ऐ मुसलमानों! खुदा के लिए इन नापाक, शापित, शैतानी कलिमों (शब्दों) पर गौर करो। नमाज़ में मुहम्मद, अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) का विचार लाना घोर अंधकार है। [वे दावा करते हैं कि] यह किसी वेश्या के विचार और उसके साथ व्यभिचार के विचार से भी बुरा है; यह अपने बैल या गधे के विचार में पूरी तरह डूब जाने से कहीं ज़्यादा बुरा है। हाँ, वास्तव में वेश्या ने तो दिल नहीं दुखाया, और गधे ने तो कोई आंतरिक चोट नहीं पहुंचाई। लेकिन मुहम्मद, अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) ने दिखाया कि महान कुरान में 'खातमुन-नबिय्यीन' (नबियों की मुहर) पढ़कर नई नबियों के दरबार जला दिए। उनका विचार आना क्यों न कहर हो? उनकी ओर से दिल में जहर क्यों न हो?

ऐ मुसलमानों! खुदा के वास्ते इंसाफ करो, क्या ऐसा शब्द किसी इस्लामी ज़बान या कलम से निकलने वाला है! खुदा न करे! पादरियों, पंडितों और अन्य खुले काफिरों और मुशरिकों (बहुदेववादियों) की किताबें देखो जो उन्होंने अपने हिसाब से इस्लाम जैसे चमकते चाँद पर धूल डालने के लिए लिखी हैं। शायद उनमें भी इसकी मिसाल न पाओगे कि तुम्हारे प्यारे नबी, सच्चे रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) के बारे में ऐसे खुले नापाक शब्द लिखे हों, क्योंकि उन्हें दुनिया की पकड़ का डर है। लेकिन इस्लाम के इस दावेदार, बल्कि इमामत के दावेदार का कलेजा चीरकर देखो कि उसने किस साहस से मुहम्मद, अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) के बारे में बेधड़क ये साफ़ गाली और अपमान के शब्द लिख दिए और आख़िरत के दिन अल्लाह अज़ीज़, ग़ालिब, क़हार के महान क्रोध और दर्दनाक अज़ाब (दंड) का ज़रा भी डर नहीं किया।

ऐ मुसलमानों! क्या इन गालियों की खबर मुहम्मद, अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) को नहीं हुई? या खबर पाकर उन्हें इनसे दुख नहीं पहुँचा? हाँ, हाँ, खुदा की कसम, खुदा की कसम, उन्हें खबर हुई। खुदा की कसम, खुदा की कसम, उन्हें दुख पहुँचा। खुदा की कसम, खुदा की

कसम, जो उन्हें दुख दे, उस पर इस दुनिया और आख़िरत में अल्लाह जब्बार और क़हार की लानत (धिक्कार) है, और उसके लिए सख्त अज़ाब और भीषण दंड है। आयत:

[अरबी आयत बॉक्स]: "बेशक जो लोग अल्लाह और उसके रसूल को दुख देते हैं, उन पर अल्लाह ने दुनिया और आख़िरत में लानत भेजी है और उनके लिए अपमानजनक अज़ाब तैयार कर रखा है।"

[उर्दू अनुवाद बॉक्स]: बेशक जो लोग दुख देते हैं अल्लाह और उसके रसूल को, उन पर अल्लाह ने लानत फरमाई दुनिया और आख़िरत में।

ऐन (عـ): और उनकी शान में ज़रा सी गुस्ताख़ी कुफ्र (अधर्म) है, जिसका मुबारक, पवित्र और रोशन विवरण 'शिफ़ा शरीफ़' और उसकी व्याख्या में है। 12 सल्लुल सुयूफ़।

1. सिराते मुस्तकीम, हिदायत सानिया, इबादत की बाधाओं के ज़िक्र में, फ़ायदा नंबर 1, अल-मकतबा अल-सलफ़िया, लाहौर, पृष्ठ 86.

पृष्ठ 202 / 742

فتاویٰ رضویہ (جلد پندرھم ۱۵)

[دایاں باکس]: ملحوظ و مقصود می شود بشرک میکشد 1۔

[بایاں باکس]: نہ ہی تعظیم بلکہ ان کا خیال بے تعظیم اور حقیر ہوتا ہے اور یہ غیر کی تعظیم و اجلال نماز میں ملحوظ و مقصود ہو تو شرک کی طرف کھینچ لیتی ہے۔

مسلمانو، مسلمانو! خدارا ان ناپاک ملعون شیطانی کلموں کو غور کرو محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی طرف نماز میں خیال لے جانا ظلمت بالائے ظلمت ہے کسی فاحشہ رنڈی کے تصور اور اس کے ساتھ زنا کا خیال کرنے سے بھی برا ہے، اپنے بیل یا گدھے کے تصور میں ہمہ تن ڈوب جانے سے بدرجہا بدتر ہے، ہاں واقعی رنڈی نے تو دل نہ دکھایا گدھے نے تو کوئی اندرونی صدمہ نہ پہنچایا، بیچا تو محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے دکھایا کہ قرآن عظیم میں خاتم النبیین پڑھ کر تازی نبوتوں کا دربار جلایا ان کا خیال آنا کیوں نہ قہر ہو ان کی طرف سے دل میں کیوں نہ زہر ہو۔

مسلمانو! للہ انصاف، کیا ایسا کلمہ کسی اسلامی زبان و قلم سے نکلنے کا ہے! حاش للہ! پادریوں پنڈتوں وغیرہ ہم کھلے کافروں مشرکوں کی کتابیں دیکھو جو انہوں نے بزعم خود اسلام جیسے روشن چاند پر خاک ڈالنے کو لکھی ہیں۔ شاید ان میں بھی اس کی نظیر نہ پاؤ گے کہ ایسے کھلے ناپاک لفظ تمہارے پیارے نبی سچے رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی نسبت لکھے ہوں کہ انہیں مواخذہ دنیا کا اندیشہ ہے مگر اس مدعی اسلام بلکہ مدعی امامت کا کلیجہ چیر کر دیکھئے کہ اس نے کس جگر سے سے محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی نسبت بے دھڑک یہ صریح

عسب و دشنام کے لفظ لکھ دئے اور روز آخر اللہ عزیز غالب قہار کے غضب عظیم و عذاب الیم کا اصلاً اندیشہ نہ کیا۔

مسلمانو! کیا ان گالیوں کی محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو اطلاع نہ ہوئی یا مطلع ہو کر ان سے انھیں ایذا نہ پہنچی، ہاں ہاں، واللہ واللہ انھیں اطلاع ہوئی، واللہ واللہ انھیں ایذا پہنچی، واللہ واللہ جو انھیں ایذا دے اس پر دنیا و آخرت میں اللہ جبار وقہار کی لعنت، اس کے لئے سختی کا عذاب شدت کی عقوبت۔ آیت:

[عربی آیت باکس]: "اِنَّ الَّذِیْنَ یُؤْذُوْنَ اللّٰہَ وَ رَسُوْلَہٗ لَعَنَہُمُ اللّٰہُ فِی الدُّنْیَا وَ الْاٰخِرَۃِ وَ اَعَدَّ لَہُمْ "

[ترجمہ باکس]: بیشک جو لوگ ایذا دیتے ہیں اللہ اور اس کے رسول کو ان پر اللہ نے لعنت فرمائی دنیا و آخرت

عـ: اور ان کی شان میں ادنیٰ گستاخی کفر جس کی مبارک مقدس منور تفصیل شفا شریف اور اس کی شرح میں ہے ۱۲ سل السیوف۔

1 صراط مستقیم ہدایت ثانیہ در ذکر مخلات عبادات الخ افادہ نمبر ۱ المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۸۶

Fatawa-e-Razvia (Volume 15)

...a humiliating punishment for them.[1]	**In and for them, He has prepared a humiliating punishment.**
Verse: "And those who annoy the Messenger of Allah, for them is a painful punishment.[2]"	Those who cause pain to the Messenger of Allah, for them is a painful beating (punishment).

O Muslims! Then look at the faith of these followers. By placing a stone on the eye of faith and putting fingers in the ears of Islam, they see and hear all this, yet he remains the same Imam, and they are his unbought slaves. Glory be to Allah! These actions and the name of Islam? True Muslims are those whom the Great Quran describes as:

Verse: "You will not find a people who believe in Allah and the Last Day loving those who oppose Allah and His Messenger, even if they were their fathers or their sons or their brothers or their kindred. Those - He has written faith in their hearts and supported them with a spirit from Him.[3]"	**You will not find those who believe in Allah and the Last Day having affection for those who oppose Allah and His Messenger, even if they were their fathers, or their sons, or their brothers, or their kindred. It is they in whose hearts Allah has inscribed faith and strengthened them with a spirit from Himself.**

O Wahhabi gentlemen! If you want to become Muslims, then establish the greatness of the Radiant Presence, Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), within the core of your hearts. If anyone insults his high dignity, even if it is your father, distance yourself from him. Even if he is a piece of your heart, make him your enemy. Renounce him with a thousand tongues and a hundred thousand hearts, distance yourself, hate his very shadow, and curse the love for his name. Otherwise, if anyone else is dearer to you than Allah and His Messenger, then keep on taking the name of Islam; the reality is something else. Woe to this injustice! If someone abuses your father, you become thirsty for his blood and cannot bear to see his face. The moment you find him, you would devour him raw. You don't make excuses there, nor do you twist straightforward words. But regarding Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), you hear such things and don't even bat an eye. Instead, you proclaim his leadership and guidance, consider him a saint, yet when someone speaks ill of him, you harbor enmity towards

the one who opposes him? You find a hundred ways to twist the words of the foul-mouthed, create various excuses, and try to mend the broken situation however possible, all in support of him, instead of the greatness of Mustafa (peace be upon him).

[1] Al-Quran Al-Karim 33/56 [2] Al-Quran Al-Karim 21/9 [3] Al-Quran Al-Karim 22/58

फ़तावा-ए-रज़विया (जिल्द 15)

...उनके लिए अपमानजनक अज़ाब है।[1]

और उनके लिए अपमानजनक अज़ाब तैयार कर रखा है।

आयत: "और जो लोग अल्लाह के रसूल को दुख पहुँचाते हैं, उनके लिए दर्दनाक अज़ाब है।[2]"

जो अल्लाह के रसूल को तकलीफ़ देते हैं, उनके लिए दुखदाई मार (सज़ा) है।

मुसलमानों! फिर इन मुक्तदियों का ईमान देखिए, ईमान की आँख पर ठीकरी रखकर और इस्लाम के कान में उंगलियाँ डालकर ये सब देखते-सुनते हैं और फिर भी वह वैसा ही इमाम का इमाम है, ये उसके बिना दाम के गुलाम हैं। सुब्हान अल्लाह! ये हरकतें और इस्लाम का नाम? मुसलमान वे हैं जिनके बारे में कुरआन अज़ीम फरमाता है:

आयत: "तुम उन लोगों को जो अल्लाह और आख़िरत के दिन पर ईमान रखते हैं, ऐसा नहीं पाओगे कि वे उन लोगों से मुहब्बत रखें जिन्होंने अल्लाह और उसके रसूल का विरोध किया, चाहे वे उनके बाप हों या उनके बेटे या उनके भाई या उनके कुनबे वाले। ये वे लोग हैं जिनके दिलों में अल्लाह ने ईमान लिख दिया है और अपनी तरफ की रूह से उनकी मदद फरमाई है।[3]"

तुम उन लोगों को जो अल्लाह और आख़िरत के दिन पर ईमान रखते हैं, ऐसा नहीं पाओगे कि वे उन लोगों से प्यार करें जिन्होंने अल्लाह और उसके रसूल से दुश्मनी की, चाहे वे उनके बाप या बेटे या भाई या खानदान वाले ही क्यों न हों। ये वे लोग हैं जिनके दिलों में अल्लाह ने ईमान की नक़्श (मुहर) लगा दी है और अपनी विशेष कृपा से उनकी सहायता की है।

वहाबी साहबों! अगर मुसलमान बनना चाहते हो तो हुज़ूर पुरनूर मोहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की अज़मत (महानता) अपने दिल की गहराई में बसाओ। जो उनकी शान में गुस्ताखी करे, चाहे वह तुम्हारा बाप ही क्यों न हो, उससे अलग हो जाओ। अगर जिगर का टुकड़ा हो तो उसे दुश्मन बनाओ। हज़ार ज़बानों और लाख दिलों से उससे नफ़रत करो, उससे बचो, उसके साये से घृणा करो, उसके नाम की मुहब्बत पर लानत भेजो। वर्ना अगर तुम्हें अल्लाह और रसूल से ज़्यादा कोई और प्यारा है, तो इस्लाम का नाम लेते रहो; हक़ीक़त कुछ और ही है। हाय अफ़सोस! अगर कोई तुम्हारे बाप को गाली दे तो तुम उसके खून के प्यासे हो जाते हो, उसकी सूरत देखना बर्दाश्त नहीं करते। बस मिलते ही उसे कच्चा चबा जाओ। वहाँ तुम कोई दलील नहीं देते, न ही सीधी

बात को घुमाते-फिराते हो। लेकिन मोहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बारे में जब कुछ सुनते हो तो तुम्हारी आँख तक मैली नहीं होती। बल्कि उसकी इमामत और पेशवाई का दम भरते हो, उसे वली मानते हो। जो उन्हें बुरा कहे, उससे दुश्मनी मोल लेने के बजाय, बदज़बान की बातों में सौ तरह के पेच निकालते हो, तरह-तरह की तावीलें (व्याख्याएँ) गढ़ते हो, जैसे भी बने बिगड़ी हुई बात को सँभालते हो, मुस्तफ़ा की अज़मत के बजाय उसी की हिमायत में।

[1] अल-कुरआन अल-करीम 33/56 [2] अल-कुरआन अल-करीम 21/9 [3] अल-कुरआन अल-करीम 22/58

عَذَابًا مُّهِينًا 1 **میں اور ان کے لئے بنا رکھا ہے ذلت والا عذاب.**

آیت: "وَالَّذِيْنَ يُؤْذُوْنَ رَسُوْلَ اللهِ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ 2-" جو ایذا دیتے ہیں اللہ کے رسول کو ان کے لئے دکھ کی مار ہے۔

مسلمانو! پھر ان مقتدیوں کا ایمان دیکھئے، ایمان کی آنکھ پر ٹھیکری رکھ کر اسلام کے کان میں انگلیاں دے کر یہ کچھ دیکھتے یہ کچھ سنتے ہیں اور پھر وہ ویسا ہی امام کا امام، یہ اس کے چیلے بیدام کے غلام، سبحان اللہ! یہ حرکات اور اسلام کا نام، مسلمان وہ ہیں جنہیں قرآن عظیم فرماتا ہے،

آیت: لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُوْنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ يُوَآدُّوْنَ مَنْ حَآدَّ اللهَ وَرَسُوْلَهٗ وَلَوْ كَانُوْٓا اٰبَآءَهُمْ اَوْ اَبْنَآءَهُمْ اَوْ اِخْوَانَهُمْ اَوْ عَشِيْرَتَهُمْ اُولٰٓئِكَ كَتَبَ فِيْ قُلُوْبِهِمُ الْاِيْمَانَ وَ اَيَّدَهُمْ بِرُوْحٍ مِّنْهُ 3.

تو نہ پائے گا ان لوگوں کو جو مانتے ہیں اللہ اور پچھلے دن کو کہ محبت رکھیں اس سے جس نے ضد باندھی اللہ اور اس کے رسول سے اگرچہ وہ ان کے باپ یا بیٹے یا بھائی یا کنبے والے ہوں یہ لوگ ہیں کہ نقش کر دیا اللہ نے ان کے دلوں میں ایمان اور مدد فرمائی ان کی اپنی طرف کی روح سے۔

وہابی صاحبو! مسلمان بننا چاہتے ہو تو حضور پر نور محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کی عظمت سویدائے دل کے اندر جماؤ جو ان کی جناب عالم مآب میں گستاخی کرے اگر تمہارا باپ بھی ہو الگ ہو جاؤ جگر کا ٹکڑا ہو دشمن بناؤ، ہزار زبان و صد ہزار دل اس سے تبری کرو تحاشی کرو اس کے سایہ سے نفرت کرو اس کے نام محبت پر لعنت کرو، ورنہ اگر دوسرا تمہیں اللہ و رسول سے زیادہ عزیز ہے تو اسلام کا نام لیے جاؤ حقیقت اور چیز ہے، وائے بے انصافی

اگر کوئی تمھارے باپ کو گالی دے تو اس کے خون کے پیاسے رہو صورت دیکھنے کے روادار نہ ہو۔ بس پاؤ تو کچا نگل جاؤ۔ وہاں نہ تاویلیں نکالو نہ سیدھی بات ہیر پھیر میں ڈالو، اور محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کی نسبت وہ کچھ سنو اور آنکھ میلی نہ کرو۔ بلکہ اس کی امامت و پیشوائی کا دم بھرو، ولی جانو، جو اسے برا کہے الٹی اس سے دشمنی ٹھانو، بد لگام کی بات میں سو سو طرح کے پیچ نکالو، رنگ رنگ کی تاویلیں ڈھالو، جیسے بنے کی بگڑی سنبھالو، اسی کی حمایت میں عظمت مصطفیٰ۔

1 القرآن الکریم ۳۳/ ۵۶ 2 القرآن الکریم ۲۱/ ۹ 3 القرآن الکریم ۲۲/ ۵۸

Fatawa Ridawiyya, Volume 15

Cast [the command of] Allah (the Exalted) and His Messenger (Peace and blessings of Allah be upon him) behind your back; what kind of faith is this? What kind of Islam is this? Is this what Islam is called? O wayfarer walking with your back towards the destination, be cautious! (O you walking with your back to the destination! Wake up - T) The irony is that he himself has exposed all your fabrications. Taqwiyat al-Iman: "It is purely inappropriate to use disrespectful words outwardly and intend something else by them; riddles and puzzles have their own places. No one talks jokingly with their father or a king; there are friends and acquaintances for that, not fathers and kings." And be just, for in this open insolence, there is no room for interpretation. I know you will not understand it this way; place your hand on your heart and reflect with an eye of justice while keeping your eyes closed. If any Wahhabi says regarding his father, "Your ears are like a donkey's and your nose is like a badger's," has he not insulted his father? Or if some "blessed" Najdi stands up and says regarding his unbridled artificial Imam that his voice was similar to the barking of a dog and his noble mouth resembled the snout of a pig, what would you consider him? Would you keep him in your group or expel him from the presence of the leader due to insolence? Now it will become clear to you that these cursed words^a written by this vile heretic regarding our honored Messenger of both worlds, King of the Throne, and Refuge of the World (Peace and blessings of Allah be upon him) have acted on our Islamic hearts more than arrows and daggers; then we...

^a: Here, the ultimate excuse and verbal maneuvering of his followers is that he did not write the speech with the intent to insult; the flow of speech was for the sake of emphasizing sincerity. However, this fabrication is of the sort that: 'Lan yusliha al-ata'u ma afsadahu ad-dahr' (The gift can never rectify the corruption caused by time. - T) If the intent of the heart is not manifest from the words of the tongue, then will revelation descend stating that such a person had this intention in their heart? And who made it necessary for the flow of speech to be specifically for the purpose of insult when using explicitly heinous and ugly words? Is speaking ill of Allah and His Messenger only a word of disbelief (kufr) when talking specifically about that matter, whereas in the course of general conversation, one can say as much bad as they want and it won't be disbelief or a word of disbelief? The reason is the same: in the hearts of these individuals, there is no honor or greatness for the Luminous Presence, the Master of the World (Peace and blessings of Allah be upon him). They consider speaking ill of him to be light and find various ways to branch out from it,

doing whatever they can to preserve the blasphemies of their Imam. Shifa Sharif p. 330 (Continued on the next page).

फ़तावा रज़विया, जिल्द पंद्रह (15)

अल्लाह तआला और उसके रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को पीठ पीछे डाल दो, यह कैसा ईमान है, कैसा इस्लाम है, क्या इस्लाम इसी ؏ नाम है? ऐ मंज़िल की तरफ़ पीठ करने वाले मुसाफ़िर, होशियार! (ऐ मंज़िल की तरफ़ पीठ करके चलने वाले! होश में आओ-त) मज़ा यह है कि उसने खुद तुम्हारी सारी बनावटوں का पर्दा फ़ाश कर दिया। तक़वियतुल ईमान: "यह बात सरासर बेजा है कि ज़ाहिर में बेअदबी का लफ़्ज़ बोलें और उससे कुछ और मानी मुराद लें; मुअम्मे और पहेलियाँ बोलने की और जगहें हैं। कोई शख़्स अपने बाप या बादशाह से मज़ाक नहीं करता, उसके लिए दोस्त-यार होते हैं, बाप और बादशाह नहीं।" और इंसाफ़ कीजिए तो इस खुली गुस्ताख़ी में तावील (व्याख्या) की कोई गुंजाइश नहीं है। मैं जानता हूँ तुम ऐसे नहीं समझोगे; ज़रा अपने कलेजे पर हाथ रख कर देखो और आँखें बंद करके इंसाफ़ की नज़र से ग़ौर करो, अगर कोई वहाबी अपने बाप की निस्बत कहे कि "तेरे कान गधे जैसे हैं और तेरी नाक बिज्जू जैसी है", तो क्या उसने अपने बाप को गाली नहीं दी? या कोई "सौभाग्यशाली" नजदी उठ कर अपने बेलगाम फर्ज़ी इमाम की निस्बत कहे कि उनकी आवाज़ कुत्ते के भौंकने से मिलती थी, उनका मुँह शरीफ़ सूअर की थूथनी से मिलता था, तो तुम उसे क्या समझोगे? क्या उसे अपने समूह (ताइफ़े) में रखोगे या गुस्ताख़ी के कारण उसे नेतृत्व से बाहर कर दोगे? अब तुम्हें ज़ाहिर होगा कि उस ख़बीस बे-दीन ने हमारे इज़्ज़त वाले रसूल-ए-दो जहाँ, अर्श-ए-आलम के बादशाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की निस्बत ये लानती कलमात^a लिखे, उन्होंने हमारे इस्लामी दिलों पर तीर और ख़ंजर से ज़्यादा काम किया, फिर हम उसे...

^a: यहाँ उसके अनुयायियों का बहाना और शब्द-जाल जो कुछ भी है वह यह है कि उसने यह कलाम अपमान के इरादे से नहीं लिखा, बल्कि कलाम का प्रवाह निष्ठा पर ज़ोर देने के लिए है। मगर यह बनावट उसी श्रेणी की है कि: 'लन् युस्लिहल अताउ मा अफ़्सदहुद दहर' (ज़माने के बिगाड़ को यह तोहफ़ा कभी ठीक नहीं कर सकता।-त) अगर दिल का इरादा ज़बान के अल्फ़ाज़ से ज़ाहिर नहीं होगा, तो क्या कोई वही (ईश्वरीय संदेश) उतरेगी कि फ़लां के दिल का यह इरादा था? और किसने लाज़िम किया कि स्पष्ट रूप से घिनौने और बुरे लफ़्ज़ों में कलाम का प्रवाह विशेष रूप से अपमान के उद्देश्य से हो? क्या अल्लाह और रसूल को बुरा कहना केवल उसी समय कुफ़्र का कलमा है जब विशेष रूप से उसी मामले में बातचीत हो रही हो, अन्यथा बातों ही बातों में जितना चाहे बुरा कह जाए और वह कुफ़्र या कुफ़्र का कलमा न हो? वजह वही है कि इन हज़रात के दिलों में हुज़ूर पुरनूर, सय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की इज़्ज़त और अज़मत नहीं है, वे उनकी बुराई

(बदगोई) को हल्का समझते हैं और उसमें तरह-तरह के बहाने तलाश करते हैं, जैसे बन पड़े अपने इमाम के कुफ़्रियों (कुफ़्र की बातों) को संभालते हैं। शिफ़ा शरीफ़ सफ़ा 330 (बाकी अगले सफ़हे पर)।

पेज 204 का 742

صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو پسِ پشت ڈالو، یہ کیا ایمان ہے، کیسا اسلام ہے، کیا اسلام اسی کا نام ہے اے راہ روِ پشت بمنزل ہشیار (اے منزل کی طرف پشت کر کے چلنے والے! ہوش کر۔ت) مزہ یہ ہے کہ وہ خود تمھاری ساری بناوٹوں کا در باجلا گیا۔ تقویت الایمان: "یہ بات محض بے جاہ ہے کہ ظاہر میں لفظ بے ادبی کا بولئے اور اس سے کچھ اور معنی لیجئے معما اور پہیلی بولنے کی اور جگہ ہیں۔ کوئی شخص اپنے باپ یا بادشاہ سے جگت نہیں بولتا، اس کے واسطے دوست آشنا ہیں نہ باپ اور بادشاہ۔" اور انصاف کیجئے تو اس کھلی گستاخی میں کوئی تاویل کی جگہ نہیں میں جانتا ہوں تم یوں نہیں سمجھو گے ذرا اپنے کلیجہ پر ہاتھ رکھ کر دیکھو اور آنکھیں بند کر کے بہ نگاہ انصاف غور کرو، اگر کوئی وہابی اپنے باپ کی نسبت کہے کہ تیرے کان گدھے کے سے ہیں تیری ناک بجو کی سی ہے، تو کیا اس نے اپنے باپ کو گالی نہ دی، یا کوئی سعادت مند نجدی اٹھ کر اپنے بد لگام مصنوعی امام کی نسبت کہے کہ ان کی آواز لطیف کتے کے بھونکنے سے مشابہ تھی، ان کا دہن شریف سور کی تھوتھنی سے ملتا تھا، تو تم اسے کیا سمجھو گے۔ کیا اپنے طائفے میں رکھو گے یا بسبب گستاخی پیشواذات سے باہر کر دو گے۔ اب تمھیں ظاہر ہوگا کہ اس خبیث بد دین نے جو ہمارے عزت والے رسول دو جہان بادشاہ عرش عالم پناہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی نسبت یہ لعنتی کلمات عہ لکھے، انھوں نے ہمارے اسلامی دلوں پر تیر و خنجر سے زیادہ کام کیا، پھر ہم اسے

عہ: یہاں اس کے پیروؤں کی غایت معذرت و سخن سازی جو کچھ ہے یہ ہے کہ کلام اس نے بقصدِ توہین نہ لکھا سوقِ سخن تاکیدِ اخلاص کے لئے ہے مگر یہ بناوٹ اسی قبیل سے ہے کہ لن یصلح العطاء مأفسدہ الدھر (زمانے کے فساد کو یہ عطیہ ہر گز درست نہیں کر سکتا۔ ت) قصد قلب کلمات

لسان سے ظاہر نہ ہو گا تو کیا وحی اترے گی کہ فلاں کے دل کا یہ ارادہ تھا اور صریح لفظ شنیع و قبیح میں سوق کلام خاص بغرض توہین ہونا کس نے لازم کیا، کیا اللہ ور رسول کو برا کہنا اس وقت کلمہ کفر ہے جب بالخصوص اسی امر میں گفتگو ہو ورنہ باتوں باتوں میں جتنا چاہے۔ برا کہہ جائے کفر و کلمہ کفر نہیں علت وہی ہے کہ ان حضرات کے دلوں میں حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی عزت عظمت نہیں ان کی بدگوئی کو ہلکا جانتے ہیں اس میں طرح طرح کی شاخیں نکالتے ہیں جیسے بنے اپنے امام کے کفریات سنبھالتے ہیں، شفاء شریف ص ۳۳۰

(باقی اگلے صفحہ پر)

Fatawa Rizvia Volume 15

How can they be included in our true and firm Islamic group? Look at this difference as well: in the examples we gave, we were content with mere comparison. Consider what the state of Muslims would be when mere comparison is such, then stating someone to be "far worse" (than a donkey) is far graver. May the curse of Allah be upon the enemies of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, his family, and his companions. O Muslims! And just consider this impure reason (dust be in their mouth): this being "far worse" is because if the thought of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) occurs, it will come with greatness, whereas a donkey is thought of with contempt, so in prayer... (Note)

(Remaining footnote from previous page) The discussion regarding the execution of one who intentionally insults him has preceded. The second case is related to it in clarity: where the speaker does not intend to insult or disparage, nor is he a believer in such, but speaks a word of disbelief regarding the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), which is a deficiency in his right (peace and blessings of Allah be upon him). For example, if he uses foolish words or foul speech, or a type of insult towards him (peace and blessings of Allah be upon him), even if it appears from the circumstances that he did not intend to insult him, but it was due to ignorance, irritation, intoxication, lack of control over his tongue, or recklessness in speech. The ruling for this case is exactly the same as the first case: he should be executed without hesitation. (Abridged)

That is, the ruling for one who intentionally disparages the Holy Prophet's status is known above. The second case is equally clear: the speaker neither intends disparagement and contempt nor believes in it, yet utters words of disbelief concerning the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) which are derogatory to his status. For example, using a disrespectful word, an evil statement, or any kind of disparagement, even if his condition indicates he didn't intend condemnation or insult, but blurted it out due to ignorance, frustration, or intoxication, or it was due to a lack of verbal restraint or boldness. The ruling for this case is exactly like the first: he must be executed immediately without any delay. (Note)

Note: Maktubat Sheikh Mujaddid Sahib, printed in Lucknow, Vol. 2, Letter 34, page 46. Khwaja Muhammad Ashraf had written regarding the connection, etc. (The full text appears under Disbelief 53, p. 218). Subhan Allah! Compare that person's

blasphemous statement that a thought of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) during prayer is worse, and (dust in his mouth) shirk (polytheism) has spread its mouth, or only the prayer is ruined; rather, faith itself is devastated. Shame upon... (Continued on the next page)

1 Al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, chapter "The Qadi said: The discussion has preceded", Al-Sharika al-Suhafiyyah press, Ottoman lands, 2/222. 2 Maktubat Imam Rabbani, Letter 30 to Khwaja Muhammad Ashraf and Haji Muhammad Nawal Kishore, Lucknow, 2/46.

फ़तावा रिज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

अपने सच्चे पक्के इस्लामी समूह में उन्हें कैसे शामिल किया जा सकता है? ज़रा यह अंतर भी देखते चलें कि हमने जो उदाहरण दिए, उनमें केवल उपमा पर संतोष किया। आप सोचें कि जब मात्र उपमा ऐसी है, तो किसी को (गधे से) "कई गुना बदतर" बताने में मुसलमानों का क्या हाल हुआ होगा। अल्लाह की लानत हो अल्लाह के रसूल के दुश्मनों पर, अल्लाह उन पर, उनके परिवार और साथियों पर दुरूद और सलाम भेजे। मुसलमानों! और ज़रा इस अपवित्र कारण पर विचार तो करो (उनके मुँह में धूल), यह "कई गुना बदतर होना" इसलिए है कि यदि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का ख्याल आया तो वह महानता के साथ आएगा और गधे का ख्याल घृणा के साथ, तो नमाज़ में... (नोट)

(पिछले पृष्ठ का शेष फुटनोट) जानबूझकर अपमान करने वाले की हत्या के बारे में चर्चा पहले हो चुकी है। दूसरा मामला स्पष्टता में उसी के समान है: जहाँ बोलने वाला अपमान या अवमानना का इरादा नहीं रखता है, न ही वह ऐसा मानने वाला है, लेकिन हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बारे में कुफ़्र का कोई शब्द बोल देता है, जो हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हक़ में कमी या अपमान है। उदाहरण के लिए, यदि वह मूर्खतापूर्ण शब्द या भद्दी बात कहता है, या हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर किसी प्रकार का अपमान करता है, भले ही परिस्थितियों से यह स्पष्ट हो कि उसका इरादा अपमान करना नहीं था, बल्कि यह अज्ञानता, चिड़चिड़ेपन, नशे, ज़बान पर नियंत्रण की कमी या बोलने में लापरवाही के कारण हुआ था। इस मामले का निर्णय बिल्कुल पहले मामले जैसा ही है: उसे बिना किसी हिचकिचाहट के मार दिया जाना चाहिए। (संक्षिप्त)

अर्थात, जानबूझकर पवित्र शान में कमी करने वाले का हाल तो ऊपर ज्ञात हो चुका है। दूसरी स्थिति भी उसी की तरह स्पष्ट और प्रत्यक्ष है कि बोलने वाला न तो कमी और अपमान का इरादा करे और न ही उसका विश्वास रखे, लेकिन हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मामले में कुफ़्र के शब्द बोल उठे जो हुज़ूर की शान में कमी हो। जैसे कोई अनादर का शब्द या बुरी बात और एक प्रकार की कमी बोले, भले ही उसकी स्थिति से यह ज़ाहिर हो कि उसने निंदा और अपमान का इरादा नहीं किया, बल्कि अज्ञानता या झुंझलाहट या नशे में बक दिया या बात कहने में ज़बान रोकने की कमी या ढिठाई से निकला हो। इस स्थिति का हुक्म बिल्कुल वही पहली स्थिति वाला हुक्म है, उसे तुरंत बिना किसी देरी के मार दिया जाए।

नोट: मकतूबात शेख मुजद्दिद साहब, मुद्रित लखनऊ, जिल्द 2, मकतूब 34, पृष्ठ 46। ख्वाजा मुहम्मद अशरफ ने राबिता आदि के बारे में लिखा था। (पूरी इबारत कुफ्र 53, पृष्ठ 218 के अंतर्गत आती है)। सुभान अल्लाह! कहाँ तो उस व्यक्ति का वह कुफ्र भरा कथन कि नमाज़ में मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का ख्याल आया और (खाकश बदहन) शिर्क ने मुँह फैलाया या केवल नमाज़ बर्बाद हुई, बल्कि ईमान ही तबाह हो गया। धिक्कार है... (बाकी अगले पृष्ठ पर)

1 अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक अल-मुस्तफ़ा, अध्याय "काज़ी ने कहा: चर्चा पहले हो चुकी है", अल-शरिका अस-सुहफ़िया प्रेस, उस्मानी देश, 2/222। 2 मकतूबात इमाम रब्बानी, मकतूब 30 ख्वाजा मुहम्मद अशरफ और हाजी मुहम्मद नवल किशोर के नाम, लखनऊ, 2/46।

اپنے سچے پکے اسلامی گروہ میں کیونکر داخل کر سکتے ہیں، ذرا یہ فرق بھی دیکھتے جاؤ کہ ہم نے جو نظیریں دیں ان میں صرف تشبیہ پر قناعت کی، تم جانو جب نری تشبیہ ایسی ہو تو بدرجہا بدتر بتانے میں مسلمانوں کا کیا حال ہوا ہوگا الا لعنة الله علی اعداء رسول الله صلی الله تعالٰی علیہ وآلہٖ وبارک وسلم۔ مسلمانو! اور ذرا اس ناپاک وجہ کو تو خیال کرو (خاکش بدہن) یہ "بدرجہا بدتر ہونا" اس لئے ہے کہ حضور اقدس صلی الله تعالٰی علیہ وسلم کا خیال آیا تو عظمت کے ساتھ آئیگا اور گدھے کا حقارت سے تو نماز عہ میں

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) تقدم الكلام في قتل القاصد لسبه الوجه الثانی لاحق به في الجلاء ان يكون القائل غير قاصد للسب والازدراء لا معتقد له ولكن تكلم في جهته صلى الله تعالى عليه وسلم بكلمة الكفر مباهو في حقه صلى الله عليه وسلم نقيصة مثل ان يأتى بسفه من القول او قبيح من الكلام ونوع من السب في جهته صلى الله تعالى عليه وسلم وان ظهر بدليل حال انه لم يقصد سبه اما لجهالة او ضجر او سكر او قلة ضبط لسانه .او تهور في كلامه فحكم هذا حكم الوجه الاول قتل من دون تلعثم اھ مختصراً۔

یعنی اس کا حال تو اوپر معلوم ہو چکا جو بالقصد تنقیص شان اقدس کرے، دوسری صورت اسی کی طرح روشن و ظاہر یہ ہے کہ قائل نہ تنقیص و تحقیر کا قصد کرے نہ اس کا معتقد ہو مگر حضور صلی الله تعالٰی علیہ وسلم کے معاملہ میں کلمہ کفر بول اٹھے جو حضور کے حق میں تنقیص شان ہو مثلاً کوئی بے ادبی کا لفظ یا بری بات اور ایک طرح کی تنقیص بولے اگرچہ اس کے اس کے حال سے ظاہر ہو کہ اس نے مذمت و توہین کا ارادہ نہ کیا بلکہ جہالت یا جھنجھلاہٹ یا نشہ میں بک دیا یا بات کہنے میں زبان روکنے کی کمی یا بیباکی سے صادر ہوا، اس صورت کا حکم بعینہ وہی پہلی صورت کا حکم ہے فوراً قتل کیا جائے بلا توقف ۱۲ منہ۔

عہ: مکتوبات شیخ مجدد صاحب مطبوعہ لکھنؤ جلد ۲ مکتوب ۳۴ صفحہ ۴۶ خواجہ محمد اشرف ورزش نسبت رابطہ نوشتہ بودند الخ (پوری عبارت زیر کفر ۵۳ ص ۲۱۸ میں آتی ہے) سبحان اللہ! کہاں تو اس شخص کا وہ کفری بول کہ نماز میں محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کا خیال آیا اور خاکش بدہن شرک نے منہ پھیلایا یا فقط نماز برباد کہ ایمان ہی ابتر تف بروئے (باقی اگلے صفحہ پر)

1 الشفاء بتعریف حقوق المصطفی فصل قال القاضی تقدم الکلام المطبعة الشرکة الصحافیة فی البلاد العثمانیه ۲/ ۲۲۲ 2 مکتوبات امام ربانی مکتوب ۳۰ بخواجہ محمد اشرف و حاجی محمد نوکشور لکھنؤ ۲/ ۴۶

Fatawa Ridawiyyah Volume Fifteen (15)

According to this lover of polytheism, the thought of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) appearing [in prayer] will lead to polytheism. I say: Praise be to Allah, the greatness of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), is established by the Exalted One, the Lord of High Ranks and the Throne. It will not be erased by any disbeliever or person of disbelieving nature. Has the shining light of the full moon ever diminished by the barking of dogs? The moon scatters light and the dog barks, everyone acts according to their own nature. (T - Translation) (The moon spreads light and the dog barks, each manifests its own nature. - Trans.) According to this person, thinking of Muhammad the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) during prayer is a cause of polytheism because when he comes, he comes with greatness. But by Allah the Almighty, the Shariah of the Lord of the Noble Throne deems prayer without his thought of greatness and majesty as deficient. Tell him to gather his associates and pick a fight with the Master of the Throne, the Subduer, as to why You... (Remainder of the footnote from the previous page) The selling of disbelief and the nature of disbelief—turning thoughts towards their (calumnies) is far worse than not just the thought of one's ox and donkey but being completely immersed in it. And where is the explicit statement of the Sheikh of the Tariqah, the Master of Grace and Lord of Wealth of the Delhi family, the Great Reformer (Sheikh Mujaddid), that one should not be heedless of the visualization of the Sheikh's form? In prayers, worship, at all times and states, remain focused towards him. Even if, during the very prayer, one feels like prostrating to that form, it is the 'Qibla of worship', not the 'Masjud-lah' (one to whom prostration is due). He who turns away from this Qibla is unfortunate and ruined; his work is destroyed. Such wealth of visualizing the Sheikh is given to the fortunate; seekers of God greatly desire it. In short, that word and this statement are at odds; they stand poised on the punishment of disbelief and polytheism. Let's see where the Wahhabi gentleman turns, bows, or casts it. Either the beloved's hem slipped from the hand, or this grieving heart slipped from the hand. (Either the friend's hem will leave the hand or this grieved heart will leave the hand. - Trans.)

Such is the punishment; and surely the punishment of the Hereafter is greater, if they only knew. 12 Sall al-Suyuf al-Hindiyyah 'ala Kufriyat Baba al-Najdiyyah

Such is the blow, and indeed the blow of the Hereafter is the greatest. How good it would have been if they had known. 12 Sall al-Suyuf al-Hindiyyah 'ala Kufriyat Baba al-Najdiyyah

नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का तसव्वुर (ध्यान) आना इस शिर्क पसंद के नज़दीक शिर्क तक पहुँचाएगा। अक़ुल (मैं कहता हूँ): अलहम्दुलिल्लाह, मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की अज़मत तो रफ़ीउद्दर्जात ज़ुल अर्श जल्ल व अला की बनाई हुई है। किसी काफ़िर या काफ़िर मिज़ाज के मिटाने से नहीं मिटेगी। क्या चौदहवीं रात के चाँद का चमकता नूर कभी कुत्तों के भौंकने से कम हुआ है? मह फ़िशांद नूर ओ सग ऊ-ऊ कुनद, हर किसे बर ख़िलक़त-ए-ख़ुद मे तनद (चाँद नूर फैला रहा है और कुत्ता भौंकता है, हर कोई अपनी-अपनी फ़ितरत ज़ाहिर करता है। - त) इस शख़्स के नज़दीक नमाज़ में मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का ख़्याल आना शिर्क का कारण है क्योंकि जब वह आएगा तो अज़मत (महानता) के साथ आएगा। मगर वल्लाहिल अज़ीम! अर्शे करीम के रब की शरीअत ने नमाज़ को उनके अज़मत ओ जलाल वाले ख़्याल के बिना अधूरा माना है। उससे कहो कि अपने शरीकों को जमा करे और क़हर वाले अर्श के मालिक से लड़ाई मोल ले कि तूने क्यों... (पिछले पृष्ठ का शेष फुटनोट) कुफ़्र की तिजारत और कुफ़्र की मानसिकता—उनके (अपवादों) की ओर ध्यान ले जाना अपने बैल और गधे के न केवल ध्यान बल्कि उसमें पूरी तरह डूब जाने से कहीं ज़्यादा बुरा है। और कहाँ तरीक़त के शेख़, नेमतों के मालिक और दिल्ली ख़ानदान के शेख़ मुजद्दिद का यह साफ़-साफ़ कहना कि शेख़ की सूरत के तसव्वुर से ग़ाफ़िल न हो। नमाज़ों, इबादतों, सब वक़्तों और हालतों में उन्हीं की तरफ़ मुतवज्जेह (ध्यान केंद्रित) रहो, चाहे ऐन नमाज़ में उसी सूरत को सज्दा महसूस हो, वह क़िबला-ए-इबादत है, न कि मसूद-लहु (जिसे सज्दा किया जाए)। जो इस क़िबले से फिरा वह बदकिस्मत तबाह हुआ, उसका काम बर्बाद हो गया। तसव्वुर-ए-शेख़ की ऐसी दौलत सौभाग्यशालियों को मिलती है, अल्लाह के चाहने वालों को इसकी बड़ी तमन्ना रहती है। संक्षेप में, वह बोल और यह क़ौल आपस में टकराते हैं; वे कुफ़्र और शिर्क के सज़ा के कगार पर खड़े हैं। देखिये वहाबी साहब किधर ढालते हैं, उधर झुकाते हैं या इधर डालते हैं। या दामन-ए-यार रफ़्त अज़ दस्त, या ईं दिल-ए-ज़ार रफ़्त अज़ दस्त (या तो यार का दामन हाथ से छूट गया, या ये दुखियारा दिल हाथ से निकल गया। - त)

कज़ालिकल अज़ाब व ला-अज़ाबुल आख़िरति अकबरु लौ कानू या'लमून। 12 सल्लि उस-सुयूफ़ अल-हिंदिया अला कुफ़रियात बाबा अन-नज्दिया

ऐसी सज़ा होती है और बेशक आख़िरत की मार सबसे बड़ी है, क्या ही अच्छा होता अगर वे जानते। 12 सल्लि उस-सुयूफ़ अल-हिंदिया अला कुफ़रियात बाबा अन-नज्दिया

نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا تصور آنا اس شرک پسند کے نزدیک شرک تک پہنچائے گا۔ اقول: الحمد للہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی عظمت تو رفیع الدرجات ذوالعرش جل وعلا کی بنائی ہوئی ہے۔ کسی کافر یا کافر منش کے مٹائے نہ مٹے گی، چودھویں رات کے چاند کا چمکتا نور کہیں کتوں کے بھونکنے سے کم ہوا ہے۔ مہ فشاند نور وسگ عوعو کند، ہر کسے بر خلقتِ خود مے تند (چاند نور پھیلا رہا ہے اور کتا عوعو کرتا ہے، ہر ایک اپنی اپنی فطرت ظاہر کرتا ہے۔ ت) اس شخص کے نزدیک نماز میں محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا خیال آنا موجب شرک کہ جب وہ آئے گا عظمت کے ساتھ آئے گا، مگر واللہ العظیم کہ شریعت رب العرش الکریم نے نماز ہے ان کے خیال باعظمت وجلال کے ناقص ہے، اس سے کہو کہ اپنے شریکوں کو جمع کرے اور قہر والے عرش کے مالک سے لڑائی لے کہ تو نے کیوں (بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) کافروشی و کفر منشی ان کے (بدگوئیوں) کی طرف خیال لے جانا اپنے بیل اور گدھے کے نہ صرف تصور بلکہ ہمہ تن اس میں ڈوب جانے سے بدر جہا بدتر، اور کہاں شیخِ طریقت و آقائے نعمت و خداوندِ دولت خاندان دہلی شیخ مجد دکا یہ واشگاف قول کہ تصورِ صورتِ شیخ سے غافل نہ ہو۔ نمازوں ، عبادتوں ، سب وقتوں حالتوں میں اسی کی طرف متوجہ رہو اگرچہ عین نماز میں اسی صورت کو سجدہ محسوس ہو وہ قبلہ عبادت ہے، نہ مسجود لہ جو اس قبلہ سے پھرا وہ بیدولت تباہ ہوا اس کا کام برباد ہوگیا، تصورِ شیخ کی ایسی دولت سعادت مندوں کو ملتی ہے طالبانِ خدا کو اس کی بہت تمنا رہتی ہے ، غرض وہ بول یہ قول باہم لڑے ہیں کفر و شرک کے عقاب پر تولے کھڑے ہیں ، دیکھئے وہابی صاحب کدھر ڈھالتے ہیں ادھر جھکاتے یا ادھر ڈالتے ہیں ۔ یادامنِ یار رفت از دست، یا این دلِ زار رفت از دست (یار دامن ہاتھ سے جائے گا یا یہ آزردہ دل ہاتھ سے جائیگا۔ ت)

كَذٰلِكَ الْعَذَابُ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ ١۔ ١٢ سل السيوف الہندیۃ علی كفريات باباًالنجدیۃ

مار ایسی ہوتی ہے اور بیشک آخرت کی مار سب سے بڑی ہے ، کیا اچھا تھا کہ وہ جانتے ، ١٢ سل السيوف الہندیۃ علی كفريات باباًالنجدیۃ

١ القرآن الكريم ٦٨/ ٣٣ Page 206 of 742

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Such a Sharia was sent which made Tashahhud obligatory in every two units of prayer, and in it, made it necessary to recite and present: "Peace be upon you, O Prophet, and the mercy of Allah and His blessings; I bear witness that Muhammad is His servant and His Messenger."

O Muslims! Was the command to recite these not a command to think towards Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)? Indeed it was. And truly, when the thought of him comes to a Muslim's heart, it will come with greatness and majesty, for his conception is necessarily intertwined with their pure and blessed conception in the most specific sense. And the presentation of salutations is specifically for the purpose of remembrance and honoring. So here, there is not only a command for his thought but a clear command for his remembrance and honoring specifically in prayer. "But the hypocrites do not know." (Al-Munafiqun: 8). Ihya-ul-Uloom, Lucknow Press, Vol. 1, p. 99:

[Table/Box 1] Left Column (Arabic): Presence the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and his noble person in your heart and say: "Peace be upon you, O Prophet, and the mercy of Allah and His blessings."[1] Right Column (Urdu): In Tashahhud, make the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) present in your heart, visualize his holy form, and say: "Peace be upon you, O Prophet, and the mercy of Allah and His blessings."

Mizan of Imam Sha'rani, published in Egypt, Vol. 1, pages 139 & 140:

[Table/Box 2] Left Column (Arabic): I heard my master Ali al-Khawwas (may Allah have mercy on him) say: The Legislator commanded the worshiper to send blessings and peace upon the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) in Tashahhud to alert the heedless sitting before Allah, the Almighty and Majestic, to the witnessing of their Prophet in that Presence. For he never leaves the Presence of Allah the Almighty. So they address him with peace face-to-face.[2] Right Column (Urdu): I heard my master Ali Khawwas (may Allah have mercy on him) say that the Legislator commanded the worshiper to present blessings and peace upon the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in Tashahhud so that those who sit heedlessly in the court of Allah, the Almighty and Majestic, may be informed to see their Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in this presence. This is because the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) never departs

from the court of Allah the Almighty. Therefore, present salutations to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) face-to-face.

[1] Ihya-ul-Uloom, Kitab Asrar-ul-Salah, Bayaan Tafsil ma Yanbaghi an Yahdar al-Qalb etc., Al-Mashhad Al-Husayni Press, Cairo, 1/129. [2] Al-Mizan al-Kubra by Al-Sha'rani, Bab Sifat al-Salah, Mustafa al-Babi, Egypt, 1/167.

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

ऐसी शरीअत भेजी गई जिसने नमाज़ की हर दो रकात पर 'अत-तहीयात' को वाजिब किया और उसमें 'अस्सलामु अलैका अय्युहन-नबिय्यु व रहमतुल्लाहि व बरकातुहु अश्हदु अल्ला इलाहा इल्लल्लाहु व अश्हदु अन्ना मुहम्मदन अब्दुहू व रसूलुहु' पढ़ना और अर्ज़ करना लाज़िम किया।

मुसलमानों! क्या इनके पढ़ने का हुक्म मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की तरफ ख्याल करने का हुक्म न हुआ? बेशक हुआ, और वाक़ई उनका ख्याल मुसलमान के दिल में जब आएगा तो अज़मत व जलाल ही के साथ आएगा, क्योंकि उनका तसव्वुर उनके पाक व मुबारक तसव्वुर के लिए लाज़िम-ओ-मलज़ूम है। और सलाम अर्ज़ करना तो खास तौर पर ज़िक्र और एहतराम की नीयत से ही है। तो यहाँ न सिर्फ उनके ख्याल का, बल्कि खास नमाज़ में उनके ज़िक्र और ताज़ीम का हुक्म स्पष्ट है। "लेकिन मुनाफिक नहीं जानते।" (अल-मुनाफिक्कन: 8)। इह्या-उल-उलूम, लखनऊ प्रेस, खंड 1, पृष्ठ 99:

[तालिका/बॉक्स 1] बायाँ कॉलम (अरबी): अपने दिल में नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और उनके मुबारक वजूद को हाज़िर करो और कहो: अस्सलामु अलैका अय्युहन-नबिय्यु व रहमतुल्लाहि व बरकातुहु।[1] दायाँ कॉलम (उर्दू): तशह्हुद में नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को अपने दिल में हाज़िर करो और हुज़ूर की पाक सूरत का तसव्वुर बांधो और अर्ज़ करो: अस्सलामु अलैका अय्युहन-नबिय्यु व रहमतुल्लाहि व बरकातुहु।

मीज़ान इमाम शेरानी, मिस्र में प्रकाशित, खंड 1, पृष्ठ 139 और 140:

[तालिका/बॉक्स 2] बायाँ कॉलम (अरबी): मैंने अपने आका अली अल-खव्वास (रहमतुल्लाहि अलैहि) को कहते सुना: शरीअत देने वाले ने नमाज़ी को तशह्हुद में रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर दुरूद और सलाम अर्ज़ करने का हुक्म इसलिए दिया ताकि जो लोग अल्लाह अज़वजल के दरबार में ग़फ़लत के साथ बैठते हैं, उन्हें उनके नबी की उस दरबार में मौजूदगी के प्रति सचेत किया जाए। क्योंकि वे कभी भी अल्लाह तआला के दरबार से जुदा नहीं होते। इसलिए वे उन्हें आमने-सामने सलाम करते हैं।[2] दायाँ कॉलम (उर्दू): मैंने अपने आका अली खव्वास (रहमतुल्लाहि अलैहि) को फरमाते सुना कि शरीअत देने वाले ने नमाज़ी को तशह्हुद में नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर दुरूद और सलाम अर्ज़ करने का इसलिए हुक्म दिया ताकि जो लोग अल्लाह अज़वजल के दरबार में ग़फ़लत के साथ बैठते हैं उन्हें आगाह कर दे कि इस हाज़िरी में अपने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि

वसल्लम) को देखें, क्योंकि हुज़ूर कभी अल्लाह तआला के दरबार से जुदा नहीं होते, इसलिए आमने-सामने हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर सलाम अर्ज़ करें।

[1] इह्या-उल-उलूम, किताब असरार-उस-सलाह, बयान तफसील मा यनबगी अन यहदुर अल-कल्ब आदि, अल-मशहद अल-हुसैनी प्रेस, काहिरा, 1/129। [2] अल-मीज़ान अल-कुबरा लिश-शेरानी, बाब सिफत-उस-सलाह, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, 1/167।

ایسی شریعت بھیجی جس نے نماز کی ہر دورکعت پر التحیات واجب کی اور اس میں السلام علیک ایھا النبی ورحمۃ اللہ وبرکاتہ اشھد ان محمد ا عبدہ ورسولہ پڑھنا عرض کرنا لازم کیا۔

مسلمانو ! کیا ان کے پڑھنے کا حکم محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی طرف خیال کرنے کا حکم نہ ہوا، بیشک ہوا، اور واقعی ان کا خیال مسلمان کے دل میں جب آئے گا عظمت و جلال ہی کے ساتھ آئے گا کہ اس کا تصور ان کے پاک مبارک تصور کو لازم بین بالمعنی الاخص ہے اور عرض سلام تو خاص بغرض ذکر واکرام ہی ہے تو یہاں نہ صرف ان کے خیال بلکہ خاص نماز میں ان کے ذکر و تکریم کا حکم صریح و لکن المنفقین لایعلمون (لیکن منافقین نہیں جانتے۔ت) احیاء العلوم مطبع لکھنؤ ج ۱ ص ۹۹ :

[خانہ نمبر ۱] دائیں جانب: احضر فی قلبک النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وشخصہ الکریم وقل سلام علیک ایھا النبی ورحمۃ اللہ وبرکاتہ ۔1 بائیں جانب: التحیات میں نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو اپنے دل میں حاضر کر اور حضور کی صورت پاک کا تصور باندھ اور عرض کر السلام علیک ایھا النبی ورحمہ اللہ و برکاتہ۔

میزان امام شعرانی مطبوعہ مصر جلد ۱ صفحہ ۱۳۹ و ۱۴۰ :

[خانہ نمبر ۲] دائیں جانب: سمعت سیدی علیا الخواص رحمہ اللہ تعالیٰ یقول انما امر الشارع المصلی بالصلوۃ والسلام علی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فی التشھد لینبہ الغافلین فی جلوسھم بین یدی اللہ عز وجل علی شھود نبیھم فی تلك الحضرۃ فأنہ لا یفارق حضرۃ اللہ تعالیٰ ابدا فیخاطبونہ بالسلام مشافھۃ 2- بائیں جانب: میں نے اپنے سردار علی خواص رحمۃ اللہ تعالیٰ کو فرماتے سنا کہ شارع

نے نمازی کو تشہد میں نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر درود و سلام عرض کرنے کا اس لئے حکم دیا جو لوگ اللہ عزوجل کے دربار میں غفلت کے ساتھ بیٹھتے ہیں انہیں آگاہ فرما دے کہ اس حاضری میں اپنے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو دیکھیں اس لئے کہ حضور کبھی اللہ تعالیٰ کے دربار سے جدا نہیں ہوتے پس بالمشافہہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر سلام عرض کریں۔

1 احیاء العلوم کتاب اسرار الصلوۃ بیان تفصیل ماینبغی ان یحضر القلب الخ مطبعۃ المشہد الحسینی قاھرہ ۱۲۹/۱ 2 المیزان الکبری للشعرانی باب صفۃ الصلواۃ مصطفی البابی مصر ۱/ ۱۶۷

Fatawa Razawiya Volume (15)

Hujjat al-Baligha, Shah Waliullah Sahab Siddiqui p. 210:

[Arabic Text Box] Then he chose after that salutations upon the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) to exalt his mention, establish the affirmation of his messengership, and to fulfill some of his rights.

[Urdu Translation Box] Then after that, in At-Tahiyyat, greeting (Salam) upon the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was chosen to elevate his pure mention, to firmly establish the acknowledgment of his messengership, and to fulfill even an atom's weight of his rights.

The great saints and noble scholars have stated the wisdom behind the greeting (Salam) in this way. I could quote it from 'Mawahib al-Ladunniyyah' and other primary books of imams, but it is better that I recount it from the book of the leader of the non-followers (ghair-muqallids) of the current age, Nawab Siddiq Hasan Khan Bhopali, as this will be more stringent and severe upon them. Misk al-Khitam, Nawab Bhopal, p. 244:

[Table with two columns] (Left Column - Persian/Urdu mixed text) Also, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is always the focus of the believers and the delight of the eyes of the worshipers in all states and times, especially during worship. The radiance and spiritual unfolding in this place are more profound and powerful. Some mystics (may their secrets be sanctified) have said that the address (Peace be upon you) is due to the permeation of the Muhammadi Reality (peace and blessings of Allah be upon him) in all particles of existence and possible individuals. Thus, the Prophet is present and manifest in the beings of the worshipers. So, the worshiper should be aware of this meaning and not be heedless of this presence, so that they may be enlightened and successful through the lights of proximity and the secrets of gnosis. Yes. In the path of love, there is no stage of proximity or distance; I see you clearly and offer my prayers (duas).

(Right Column - Urdu Translation) In all states and times, especially during worship, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the focal point for the believers and the delight of the eyes for the worshipers. In moments of worship, radiance and spiritual uncovering are more powerful. Some mystics (may their secrets be sanctified) have said that the address (in the prayer: Peace be upon you) is directed to the Muhammadi Reality (peace and blessings of Allah be upon him),

which permeates all atoms of existence and all possible individuals. Therefore, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is present and manifest within the persons of the worshipers. Thus, the worshiper must remain aware of this reality and should not be heedless of the presence of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), so that they may be enlightened and successful through the lights of proximity and secrets of gnosis. Yes, (couplet): In the path of love, there is no stage of proximity or distance; I see you clearly and offer my prayers. (T)

---

1. Hujjat al-Baligha, Matters which are indispensable in Prayer, Al-Maktaba al-Salafiyya, Lahore, 6/2.
2. Misk al-Khitam, Commentary on Bulugh al-Maram, Book of Prayer, Chapter: Description of Prayer, Nizami Press, Kanpur, 1/244.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द (१५)

हुज्जतुल्लाह अल-बालिगा, शाह वलीउल्लाह साहब सिद्दीकी पृ. २१०:

[अरबी पाठ बॉक्स] फिर उसके बाद, उन्होंने पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) पर सलाम को चुना ताकि उनके ज़िक्र को बुलंद किया जाए, उनके संदेश के इकरार को स्थापित किया जाए और उनके कुछ अधिकारों को पूरा किया जाए।

[उर्दू अनुवाद बॉक्स] फिर उसके बाद अत्तहियात में नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पर सलाम को इख़्तियार किया गया ताकि उनके ज़िक्र-ए-पाक को बुलंद किया जाए और उनकी रिसालत के इकरार को साबित करने और उनके हुकूक (अधिकारों) में से एक ज़र्रा अदा करने के लिए।

औलिया-ए-एज़ाम और उलमा-ए-किराम ने इस सलाम की जो हिकमत बयान फ़रमाई है, मैं उसे 'मवाहिब-ए-लदुन्निया' आदि इमामों की किताबों से नक़ल करने के बजाय बेहतर समझता हूँ कि इन ग़ैर-मुक़ल्लिदों के इमाम-ए-आख़िरुज़्ज़मां नवाब सिद्दीक़ हसन ख़ाँ भोपाली की किताब से सुनाऊँ क्योंकि यह उन पर अधिक कठोर और सख़्त है। मिस्क अल-ख़िताम, नवाब भोपाल, पृ. २४४:

[दो स्तंभों वाली तालिका] (बायाँ स्तंभ - फ़ारसी/उर्दू मिश्रित पाठ) साथ ही, हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम तमाम हालतों और औक़ात में, विशेष रूप से इबादत की हालतों में, हमेशा मोमिनों का नसब-उल-ऐन (लक्ष्य) और इबादत करने वालों की आँखों की ठंडक होते हैं। इबादत के इस स्थान पर नूरानियत और इन्किशाफ़ (रहस्योद्घाटन) अधिक और शक्तिशाली होता है। कुछ आरिफ़ीन (सूफियों) ने फ़रमाया है कि संबोधन (अस्सलामु अलैक) हक़ीक़त-ए-मुहम्मदिया सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के मौजूद चीज़ों के ज़र्रों और मुमकिनात के तमाम अफ़राद में समाया होने के कारण है। अतः हुज़ूर नमाज़ियों की ज़ात में मौजूद और हाज़िर हैं। इसलिए नमाज़ी को इस अर्थ से अवगत होना चाहिए और इस उपस्थिति से ग़ाफ़िल नहीं होना चाहिए ताकि वह क़ुर्ब के अनवार और मारिफ़त के असरार से मुनव्वर और फ़ाइज़ हो जाए। हाँ। इश्क़ की राह में क़ुर्ब और बुअद (दूरी) का मरहला नहीं है; मैं आपको स्पष्ट रूप से देख रहा हूँ और अपनी दुआएं पेश कर रहा हूँ।

(दायाँ स्तंभ - उर्दू अनुवाद) तमाम हालतों और औक़ात में, विशेष रूप से इबादत की हालतों में, हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम मोमिनों का नसब-उल-ऐन और इबादत करने वालों की आँखों की ठंडक होते हैं। इबादत के मौकों पर नूरानियत और इन्किशाफ़ ज़्यादा शक्तिशाली होता है। कुछ आरिफ़ीन (सूफियों) ने फ़रमाया कि नमाज़ में (अस्सलामु अलैक का) संबोधन हक़ीक़त-ए-मुहम्मदिया

सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को होता है जो मौजूद चीज़ों के तमाम ज़र्रों और मुमकिनात के तमाम अफ़राद में समाया हुआ है। इसलिए हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम नमाज़ियों की ज़ात में मौजूद और हाज़िर होते हैं। इसलिए नमाज़ी को इस हक़ीक़त से आगाह रहना चाहिए और हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की इस मौजूदगी से ग़ाफ़िल नहीं होना चाहिए ताकि क़ुर्ब के अनवार और मारिफ़त के असरार से मुनव्वर और फ़ाइज़ हो जाए। हाँ (शेर), इश्क़ की राह में क़ुर्ब और बुअद का मरहला नहीं है। मैं आपको स्पष्ट रूप से देख रहा हूँ और दुआ पेश करता हूँ। (त)

---

1. हुज्जतुल बालिग़ा, अल-उमूरुल्लती ला-बुद्दा मिन्हा फिस-सलात, अल-मकतबा अस-सलफ़िया, लाहौर, ६/२
2. मिस्क अल-ख़िताम, शरह बुलूग़ अल-मराम, किताबुस-सलात, बाब: सिफ़तुस-सलात, मतबा निज़ामी, कानपुर, १/२४४

पृष्ठ २०८ का ७४२

فتاویٰ رضویہ جلد پندرہبم (۱۵)

حجة الله البالغہ شاہ ولی اللہ صاحب صدیقی ص ۲۱۰:

[Arabic Box] ثم اختار بعده السلام على النبى صلى الله تعالىٰ عليہ وسلم تنويہا بذكره واثباتاً للاقرار برسالتہ واداء لبعض حقوقہ ۱-

[Urdu Translation Box] پھر اس کے بعد التحیات میں نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر سلام اختیار کیا گیا ان کا ذکر پاک بلند کرنے کو اور ان کی رسالت کا اقرار ثابت اور ان کے حقوق سے ایک ذرہ ادا کرنے کے لئے۔

اولیائے عظام و علمائے کرام نے اس عرض سے سلام کی جو حکمت ارشاد فرمائی ہے میں اسے مواہب لدنیہ وغیرہ ائمہ کتب سے نقل کروں اس سے بہتر کہ ان غیر مقلدوں کے امام آخر الزمان نواب صدیق حسن خان بھوپالی کی کتاب سے سناؤں کہ یہ ان پر اشد و سخت تر ہے۔ مسک الختام نواب بھوپال مقام ص ۲۴۴:

[Table content] نیز آں حضرت ہمیشہ نصب العین مومنان و قرة العین عابدان ست در جمیع احوال واوقات خصوصا درحالت عبادات و نورانیت وانکشاف دریں محل بیشتر و قوی ترست و بعضے از عرفاء قدس سرہم گفتہ اند ایں کہ خطاب بجہت سریاں حقیقت محمدیہ است علیہ الصلوة والسلام در ذرائر موجودات وافراد ممکنات پس آنحضرت در ذوات مصلیان موجود حاضر ست پس مصلی باید کہ ازیں معنی آگاہ باشد وازیں شہود غافل نبود تا بانوار قرب واسرار معرفت منور وفائز گردد آرے۔ در راہ عشق مرحلہ قرب و بعد نیست می بینمت عیاں دعا می فرستمت ۲

تمام احوال واوقات خصوصا عبادات کی حالتوں میں حضور علیہ الصلوۃ والسلام مومنین کا نصب العین اور عابدین کی آنکھوں کی ٹھنڈک ہوتے ہیں، عبادات کے مواقع میں نورانیت اور انکشاف زیادہ قوی ہوتا ہے، بعض عارفین قدس اسرار ہم نے فرمایا کہ نماز میں (السلام علیک کا) خطاب حقیقت محمدیہ علیہ الصلوۃ والسلام کو ہوتا ہے جو موجودات کے تمام ذرات اور ممکنات کے تمام افراد میں سرایت کئے ہوئے ہے لہذا حضور علیہ الصلوۃ والسلام نمازیوں کی ذات میں موجود اور حاضر ہوتے ہیں اس لئے نمازی کو اس حقیقت سے آگاہ رہنا چاہئے اور حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی اس موجودگی سے غافل نہ ہو تاکہ قرب کے انوار اور معرفت کے اسرار سے منور اور فائز ہوجائے، ہاں (شعر) عشق کی راہ میں قرب وبعد کا مرحلہ نہیں ہے۔ میں آپ کو واضح طور پر دیکھ رہا ہوں اور دعا پیش کرتا ہوں۔ (ت)

---

۱ حجة البالغه الامور التي لابد منها في الصلوة المكتبة السلفية لاہور ۶/۲ ۲ مسك الختام شرح ببلوغ المرام كتاب الصلوة باب ، صفة الصلوة مطبع نظامی كانپور ۱/ ۲۴۴

Fatawa Rizvia Volume Fifteen (15)

In this passage, Nawab Bahadur has piled up artificial types of 'Shirk' (polytheism/ associating partners with God). According to him, keeping the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in view during every act of worship is one Shirk for Muslims. Believing the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is present and witnessing in every worshipper's essence, rather in every atom of possible existence, is a second Shirk. That a worshipper never becomes heedless of the observation of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in prayer so that they may find divine proximity, is a third Shirk. However, it is said that in previous kingdoms, great people were forgiven three murders; perhaps from the 'Wahhabi Government', Nawab Bahadur is forgiven three types of Shirk. 'There is no power nor strength except with Allah, the High, the Great.' In this way, will saying 'and upon the righteous servants of Allah' save one from Shirk, as this includes all such exalted ones?

O Muslims! Is reciting Durood Sharif at the end of every prayer not a Sunnah? And according to Imam Shafi'i and Imam Ahmad (may Allah be pleased with them), it is obligatory (Fard). What is Durood if not the remembrance and honoring of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)? How is it possible to separate Durood from the magnificent and glorious thought of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)? O Muslims! Reciting Surah Al-Hamd (Al-Fatihah) in every Rakat is mandatory (Wajib) for us, whether as an Imam or praying alone, and it is obligatory (Fard) for everyone according to these Ghair-Muqallids (Wahhabis). Tell them to remove 'The path of those upon whom You have bestowed favor' [1] from it—meaning the path of those You have rewarded. Do you know who they are? Yes, ask the Quran who they are:

'And whoever obeys Allah and the Messenger - those will be with the ones upon whom Allah has bestowed favor of the prophets, the steadfast affirmers of truth, the martyrs and the righteous.' [2]

Those upon whom God bestowed favors are the Prophets, the Siddiqs, the Martyrs, and the Righteous people.

When 'The path of those upon whom You have bestowed favor' [3] is recited and their path is followed, their thought will surely come with greatness. If that is Shirk according to him, then they should try to remove this Shirk from Al-Hamd and only keep 'Not of those who have evoked [Your] anger or of those who are astray' [4], so

that instead of Prophets and Siddiqs, only the memory of Jews and Christians remains in the prayer. In fact, 'Guide us to the straight path' [5] is also not worth keeping, because in the Hadith, it refers to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), Siddiq-e-Akbar, and Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with them). [Ref: Fath al-Khabir by Shah Waliullah Dehlavi, Egypt, 95 AH, p. 3].

Note: In the more famous of the two narrations etc. Mizan al-Sha'rani and Rahmat al-Ummah. 12 (Translator/Author note) In the more famous of the two narrations, in Mizan al-Sha'rani and Rahmat al-Ummah. 12 (T)

1. Al-Quran Al-Karim 1/6
2. Al-Quran Al-Karim 4/69
3. Al-Quran Al-Karim 1/6
4. Al-Quran Al-Karim 1/7
5. Al-Quran Al-Karim 1/5

फ़तावा रिज़विया जिल्द पंद्रह (15)

इस इबारत में नवाब बहादुर ने फ़र्माइशी शिर्कों (बहुदेववाद) के ढेर लगा दिए हैं। उनके अनुसार, हर इबादत में नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को मुसलमानों के सामने रखना एक शिर्क है। नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का हर नमाज़ी की ज़ात में बल्कि हर मुमकिन ज़र्रे में मौजूद और हाज़िर होना दूसरा शिर्क है। नमाज़ी का नमाज़ में नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मुशाहदे (साक्षात्कार) से कभी गाफ़िल न होना ताकि वह अल्लाह की कुर्बत (निकटता) पा सके तीसरा शिर्क है। मगर यह कहा जाता है कि पिछली सल्तनतों में बड़े लोगों के तीन खून माफ़ होते थे; शायद वहाबियत सरकार की ओर से नवाब बहादुर को तीन शिर्क माफ़ हैं। 'अल्लाह के सिवा कोई ताकत और कुव्वत नहीं है जो बुलंद और अज़मत वाला है।' इसी तरह, क्या 'और अल्लाह के नेक बंदों पर' कहना शिर्क से बचाएगा, क्योंकि इसमें तमाम ऐसे बुज़ुर्ग शामिल हैं?

मुसलमानों! क्या हर नमाज़ के अंत में दरूद शरीफ़ पढ़ना सुन्नत नहीं है? और इमाम शाफ़ई और इमाम अहमद (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के नज़दीक तो यह फ़र्ज़ है। फिर दरूद, मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की याद और ताज़ीम नहीं तो और क्या है? दरूद को मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अज़मत और जलाल वाले ख़याल से अलग करना कैसे मुमकिन है? मुसलमानों! हर रकात में अल-हम्द शरीफ़ पढ़ना हमारे नज़दीक इमाम और मुन्फ़रिद (अकेले नमाज़ पढ़ने वाले) पर वाजिब है और इन ग़ैर-मुक़ल्लिदों (वहाबियों) के यहाँ सब पर फ़र्ज़ है। उनसे कहो कि इसमें से 'सिरातल लज़ीना अनअमता अलैहिम' [1] निकाल डालें—यानी उनका रास्ता जिन पर तूने इनाम किया। जानते हो वे कौन हैं? हाँ, कुरान से पूछो वे कौन हैं:

'और जो कोई अल्लाह और उसके रसूल की पैरवी करेगा, तो वह उन लोगों के साथ होगा जिन पर अल्लाह ने इनाम किया, यानी नबियों, सिद्दीक़ों, शहीदों और नेक लोगों के साथ।' [2]

जिन पर ख़ुदा ने इनाम किया वे नबी, सिद्दीक़, शहीद और नेक लोग हैं।

जब 'सिरातल लज़ीना अनअमता अलैहिम' [3] पढ़कर उनके रास्ते पर चलने की बात की जाएगी, तो ज़रूर अज़मत के साथ उनका ख़याल आएगा। और अगर उनके नज़दीक यह शिर्क है, तो अल-हम्द में से इस शिर्क को दूर करने की कोशिश करें और सिर्फ़'ग़ैरिल मग़ज़ूबि अलैहिम वलद-द्वाल्लीन' [4] ही रखें, ताकि नबियों और सिद्दीक़ों की जगह नमाज़ में यहूदियों और ईसाइयों की याद ताज़ा रहे। बल्कि 'इहदिनस सिरातल मुस्तक़ीम' [5] भी रखने के काबिल नहीं है, क्योंकि हदीस में इससे

रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), सिद्दीक़-ए-अकबर और फारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) मुराद लिए गए हैं। [संदर्भ: फ़तह अल-खबीर, शाह वलीउल्लाह देहलवी, मिस्र 95 हिजरी, पृष्ठ 3]

नोट: दो रिवायतों में से मशहूर रिवायत में मीज़ान अल-शअ़रानी और रहमत अल-उम्मा। 12 (लेखक/अनुवादक नोट) दो रिवायतों में से मशहूर रिवायत में मीज़ान अल-शअ़रानी और रहमत अल-उम्मा। 12 (त)

1. अल-कुरान अल-करीम 1/6
2. अल-कुरान अल-करीम 4/69
3. अल-कुरान अल-करीम 1/6
4. अल-कुरान अल-करीम 1/7
5. अल-कुरान अल-करीम 1/5

पृष्ठ 742 में से 209

اس عبارت میں نواب بہادر فرمائشی شرکوں کے انبار لگاگئے، نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہر عبادت میں مسلمانوں کے پیش نظر ہیں ایک شرک، نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہر نمازی کی ذات بلکہ ہر ہر ذرہ ممکنات میں موجود و حاضر ہیں ۲ دو شرک، نمازی نماز میں نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے مشاہدے سے ہرگز غافل نہ ہوتا ہے کہ قرب الٰہی پائے، ۳ تین شرک، مگر یہ کہے کہ اگلی پچھلی سلطنتوں میں بڑے لوگوں کو تین خون معاف ہوتے تھے گورنمنٹ وہابیت سے نواب بہادر کو تین شرک معاف ہیں ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ اسی طرح وعلی عباد اللہ الصالحین کیا شرک سے بچ رہے گا کہ امثال آں از معظمین سب کو شامل۔ مسلمانو! کیا ہر نماز کے ختم پر درود شریف پڑھنا سنت نہیں، اور حضرت امام شافعی و امام احمد رحمہ اللہ تعالیٰ عنہما کے نزدیک تو فرض ہے۔ پھر درود محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی یاد و تکریم نہیں تو کیا ہے۔ درود کو محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے خیال باعظمت وجلال سے انفکاک کیونکر ممکن ! مسلمانو ! ہر رکعت میں الحمد شریف پڑھنا ہمارے نزدیک امام و منفرد پر واجب اور ان غیر مقلدوں وہابیوں کے یہاں سب پر فرض ہے ان سے کہو اس میں "صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ"۱ نکال ڈالیں یعنی راہ ان کی جن پر تو نے انعام کیا۔ جانتے ہو وہ کون ہیں؟ ہاں قرآن سے پوچھو وہ کون ہیں : "فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ" ۲ جن پر خدا نے انعام کیا وہ انبیاء اور صدیق اور شہداء اور نیک لوگ ہیں جب "صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ"۳ پڑھ کر ان کی راہ مانی جائے گی ضرور عظمت کے ساتھ ان کا خیال آئے گا اور وہ اس کے نزدیک شرک ہے تو الحمد میں سے اس شرک کے دور کرنے کی کوشش کریں صرف "غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ"٤ رکھیں کہ انبیاء و صدیقین کی جگہ نماز میں یہود نصاریٰ کی یاد

گاری رہے، بلکہ "اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ"۵ بھی رکھنے کے قابل نہیں کہ حدیث میں اس سے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و صدیق اکبر و فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہما مراد لئے گئے ہیں، فتح الخبیر شاہ ولی اللہ دہلوی مصر ۹۵ ھ ص ۳ : عه : في اشهر الروايتين اه میزان الشعرانی ورحمة الامة ۱۲منہ۔ (م) دونوں روایتوں میں سے مشہور روایت میں میزان الشعرانی ورحمة الامة ۱۲ منہ (ت)

۱ القرآن الکریم ۱/۶ ۲ القرآن الکریم ۴/۶۹ ۳ القرآن الکریم ۱/۶ ۴ القرآن الکریم ۱/۷ ۵ القرآن الکریم ۱/۵

Fatawa Ridawiyya (Volume 15)

"The Straight Path" (Al-Sirat al-Mustaqim) is the Book of Allah, and it is said to be the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and his two companions.

By "Straight Path" is meant the Quran, and some say it means the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and Abu Bakr al-Siddiq and Umar al-Faruq (may Allah be pleased with them). (T)

O Muslims! I am not just talking about Al-Hamd (Surah Al-Fatiha). No, no, perhaps except for one or two, reciting any Surah of the Great Quran in prayer will not escape this Wahhabi "shirk" (polytheism). As for those Surahs that contain explicit praises of the radiant Prophet Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), or other noble Prophets, or great angels, or the great Companions, or the Emigrants (Muhajirin) and Helpers (Ansar), or the God-fearing (Muttaqin), the doers of good (Muhsinin), and the righteous servants of Allah (Ibadallah al-Salihin) - what can be said about them? Likewise, even those Surahs in which stories of the Prophets (peace and blessings be upon them) are mentioned - whenever their thought arises, it will come with reverence, which that person himself admits. Apart from these, only a few Surahs will be free from the explicit mention of the Noble Messenger Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him). And even if there's nothing else, there will at least be an address to him. When in the four "Quls" and "Tabbat," the mention of the Holy Prophet (peace be upon him) is clearly present, the thought will surely occur during their recitation: on whose behalf is this heavy vengeance of Allah (Exalted and Majestic) being taken? Against whom is this severe divine wrath descending for committing insolence? In Surah "Li-ilaf" (Quraysh), if there is no explicit mention of the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), there is mention of the Kaaba al-Mu'azzama, and that too with extreme veneration, as Allah attributed His Lordship to it. How can the thought of it be devoid of reverence? Outwardly, only Surah Al-Takathur might escape this global pandemic [of alleged shirk]; the recitation of almost every other Surah will cast one into shirk (according to their logic). And then, even Surah Al-Takathur...

'A': And the Muhammadian Sharia (upon its master be the best blessings and peace), refuge is sought with Allah, would be making these "shirks" obligatory, sunnah, and permissible. All Muslims from the time of the Companions until today, who are in

agreement on these matters, would be considered caught in shirk. What greater [calumnious] word could there be than this? *Al-Shifa Sharif*, pp. 362 & 363:

"We declare as a disbeliever (kafir) anyone who says something that leads to the misguidance of the entire Ummah." - *Sall al-Suyuf al-Hindiyya 'ala Kufriyat Baba al-Najdiyya* by the learned author, may his shadow endure.

Anyone who says such a thing from which the path to declaring the entire Ummah as misguided emerges, we certainly call him a disbeliever. - *Sall al-Suyuf al-Hindiyya 'ala Kufriyat Baba al-Najdiyya* by the learned author, may his shadow endure.

---

1. *Fath al-Khabir* with *al-Fawz al-Kabir*, Chapter Five, Supplement to *al-Fawz al-Kabir*, Noor Muhammad Book Trading Factory, Karachi, p. 87.
2. *Al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa*, section explaining what kind of statements [constitute disbelief], printed by al-Shirkat al-Sahafiyya in the Ottoman lands, 2/172.

फतावा रज़विया (जिल्द 15)

'सिराते मुस्तकीम' अल्लाह की किताब है और कहा गया है कि अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) और उनके दो साथी हैं।

सिराते मुस्तकीम से मुराद कुरआन है और कुछ ने कहा कि रसूलुल्लाह (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) और अबू बक्र सिद्दीक और उमर फारूक (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) मुराद हैं। (त)

मुसलमानों! मैं सिर्फ अल-हम्द (सूरह फातिहा) की बात नहीं कर रहा हूँ। नहीं नहीं, शायद एक या दो को छोड़कर कुरआन अज़ीम की किसी भी सूरत की नमाज़ में तिलावत करना इस वहाबी 'शिर्क से नहीं बचेगा। जिन सूरतों में हुज़ूर पुर नूर मुहम्मद रसूलुल्लाह (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) या अन्य अम्बिया-ए-किराम या महान फ़रिश्तों या महान सहाबा या मुहाजिरों और अंसार या मुत्तकीन और मुहसिनीन और अल्लाह के नेक बंदों (इबादुल्लाह अस्सालिहीन) की स्पष्ट प्रशंसाएँ हैं, उनका तो कहना ही क्या? इसी तरह वे सूरतें भी जिनमें अम्बिया अलैहिमुस्सलाम के किस्से बयान किए गए हैं - जब उनका ख्याल आएगा तो अज़मत (सम्मान) के साथ ही आएगा, जिसे वह व्यक्ति खुद स्वीकार करता है। इनके अलावा गिनती की ही सूरतें होंगी जो हुज़ूर अकदस मुहम्मद रसूलुल्लाह (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) के स्पष्ट ज़िक्र से खाली होंगी। और अगर कुछ न भी हो तो कम से कम हुज़ूर से खिताब (संबोधन) तो होगा ही। जब चारों 'कुल' और 'तब्बत' में हुज़ूर पाक (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) का ज़िक्र साफ़ तौर पर मौजूद है, तो उनकी तिलावत के दौरान ज़रूर यह ख्याल आएगा कि अल्लाह अज्ज़-व-जल्ल का यह भारी बदला किसकी तरफ से लिया जा रहा है? यह कड़ा ईश्वरीय क्रोध किसकी बारगाह में गुस्ताखी करने पर उतर रहा है? 'लि-ईलाफ़' (सूरह कुरैश) में अगर हुज़ूर अकदस (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) का स्पष्ट ज़िक्र नहीं है, तो काबा मुअज़्ज़मा का ज़िक्र है, और वह भी अत्यधिक सम्मान के साथ कि अल्लाह ने अपनी रबुबियत (पालनहार होने) को उसकी तरफ जोड़ा है। उसका ख्याल कब बिना सम्मान के आएगा? ज़ाहिरी तौर पर सिर्फ सूरह तकाथुर इस वैश्विक महामारी [कथित शिर्क की] से बचेगी; बाकी लगभग हर सूरत की तिलावत [उनके तर्क के अनुसार] शिर्क में डाल देगी। और फिर तकाथुर भी...

'अ': और मुहम्मदिया शरीयत (इसके स्वामी पर सर्वश्रेष्ठ दुरूद और सलाम हो), अल्लाह की पनाह, इन 'शिर्क वाली चीज़ों को वाजिब, सुन्नत और जायज़ करने वाली ठहरेगी। सहाबा से लेकर आज तक

के तमाम मुसलमान, जो इन बातों पर सहमत हैं, सब शिर्क में गिरफ्तार ठहरेंगे। इससे बढ़कर और बुरा कलिमा क्या होगा? शिफ़ा शरीफ़, पृ. 362 और 363:

"हम हर उस कहने वाले को काफ़िर करार देते हैं जो ऐसी बात कहे जिससे पूरी उम्मत के गुमराह होने का रास्ता निकलता हो।" - सल्लुल सुयूफ़ुल हिन्दिया अला कुफ़रियाते बाबा अन-नज्दिय्या लेखक अल्लामा द्वारा, उनका साया बना रहे।

जो व्यक्ति ऐसी बात कहे जिससे पूरी उम्मत के गुमराह होने का रास्ता निकलता हो, हम निश्चित रूप से उसे काफ़िर कहते हैं। - सल्लुल सुयूफ़ुल हिन्दिया अला कुफ़रियाते बाबा अन-नज्दिय्या लेखक अल्लामा द्वारा, उनका साया बना रहे।

---

1. फ़तह अल-ख़बीर मआ अल-फ़ौज़ अल-कबीर, अध्याय पाँच, अल-फ़ौज़ अल-कबीर का परिशिष्ट, नूर मुहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब, कराची, पृ. 87।
2. अश-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुकुक अल-मुस्तफ़ा, उन कथनों के विवरण पर अध्याय [जो कुफ्र हैं], उस्मानी साम्राज्य में अल-शिरकत अल-सहाफ़िया द्वारा मुद्रित, 2/172।

الصرط المستقیم کتاب اللہ وقیل رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وصاحباہ ۱ ۔ **صراطِ مستقیم سے مراد قرآن ہے اور بعض نے کہا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اور ابوبکر صدیق و عمر فاروق رضی اللہ تعالٰی عنہما مراد ہیں (ت)**

مسلمانو! میں فقط الحمد کو کہتا ہوں۔ نہیں نہیں شاید دو ایک کے سوا قرآنِ عظیم کی کسی سورت کا نماز میں تلاوت کرنا اس وہابی شرک سے نہ بچے گا۔ جن سورتوں میں حضور پر نور محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یا دیگر انبیائے کرام یا ملائکہ عظام یا صحابہ کبار یا مہاجرین و انصار یا متقین و محسنین و عباداللہ الصالحین کی صریح تعریفیں ہیں ان کا تو کہنا ہی کیا ہے، یو نہی وہ بھی جن میں حضراتِ انبیاء علیہم الصلوٰۃ والثناء کے قصص مذکور ہیں کہ ان کا تصور جب آئے گا عظمت ہی سے آئے گا جس کا اس شخص کو خود اقرار ہے ان کے سوا گنتی ہی کی سورتیں حضور اقدس محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے ذکر صریح سے خالی ہوں گی اور کچھ نہ ہو تو کم سے کم حضور سے خطاب ہوں گے جب چاروں قل، "تبت" میں کھلا ہوا حضور قدس صلی کا ذکر لگا ہوا ہے کہ اس کی تلاوت میں ضرور خیال جائے گا کہ یہ بھاری انتقام اللہ عزوجل کس کی طرف سے لے رہا ہے، یہ سخت غضب الہی کس کی جناب میں گستاخی کرنے پر اتر رہا ہے "لایلٰف" شریف میں اگر حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا صراحتہً ذکر نہیں تو کعبہ معظمہ کا ذکر ہے اور وہ بھی کمالِ تعظیم کے ساتھ کہ اپنی ربوبیت کو اس کی طرف اضافت فرمایا اس کا تصور کب بے عظمت آئے گا بنظرِ ظاہر صرف سورہ تکاثر اس عالمگیر وبا سے بچے گی باقی تمام و کمال ہر سورہ کی تلاوت شرک عہ میں ڈالے گی پھر تکاثر بھی

عہ : اور شریعت محمدیہ علی صاحبہا افضل الصلوٰۃ والتحیۃ عیاذاً باللہ ان شرکیات کی واجب وسنت و جائز کرنیوالی ہوئی، صحابہ سے آج تک تمام مسلمان کہ ان امور پر اجماع کیے ہوئے ہیں سب شرک میں گرفتار ٹھہرے اس سے بڑھ کر اور کیا کلمہ ہوگا ، شفاء شریف ص ۳۶۲ و ۳۶۳:

نقطع بتکفیر کل قائل قال قولا یتوصل بہ الی تضلیل الامۃ ۱۲ ۔ سل السیوف الہندیۃ علی کفریات بابا النجدیۃ للمصنف العلامۃ مد ظلہ

جو شخص ایسی بات کہے جس سے تمام امت کے گمراہ ٹھہرنے کی راہ نکلتی ہو ہم بالیقین اسے کافر کہتے ہیں ۱۲ سل السیوف الہندیہ علی کفریات بابا النجدیہ للمصنف العلامہ مدظلہ۔

---

1. فتح الخبیر مع الفوز الکبیر الباب الخامس تکملہ الفوز الکبیر نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ص ۸۷
2. الشفاء بتعریف حقوق المصطفٰی فصل فی بیان ماھو من المقالات المطبوعۃ الشرکۃ الصحافیۃ فی البلاد العثمانیہ ۲ / ۱۷۲

Fatawa Ridawiyyah Volume 15

If it escaped only from polytheism (shirk), it still does not find salvation from sin or detestation, for the thought of graves and Hell, and wealth and bounties is also kept in it. If this [thought] did not join the shirk of thinking of Prophets and Saints by not coming with greatness, then it would surely be a partner in the foulness of the thought of a cow or a donkey. A thousand woes upon such a filthy invention.

O Muslims! I am only talking about [thoughts] within prayer; no, not at all. According to him, reciting the Great Quran even outside of prayer is shirk. Is only prayer worship, and not the recitation itself? Is shirk permissible in this worship? Far be it, it is not permissible in any worship. And the Surahs of the Quran are resonating with the praise of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), his mention, his remembrance, his veneration, and his honor. So, how can the worship of recitation be conceived without the conception of the greatness of the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him)? Where then is the escape from this 'four-legged' shirk? In short, regardless of this explicit insult, this foul reasoning is itself the most foul of the foul and a collection of hundreds of blasphemies and scandals.

O Muslims! Have you seen through what a filthy and impure excuse this person insulted your beloved Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) while his claim to Islam still remains. Glory be to Allah! Such a mouth and such a claim!

"My Lord! I seek refuge in You from the promptings of the devils. And I seek refuge in You, my Lord, lest they come near me."	**O my Lord, [I seek] Your refuge from the whispers of the devils, and O my Lord, Your refuge lest they come to me (T).**

Warning: I have expanded my pen a bit in exposing and condemning this accursed blasphemy because this point was [an example] of the extreme wretchedness of this person, and I have not seen that our scholars have given the discourse here a complete and detailed form. Now, after this filthy statement—the filthiest of statements, rather the most impure of urines—I have no need to count more of his individual blasphemies as the length would be a cause of weariness, but hear this much in brief, that in his share, besides numerous particulars, there are seven universal principles of blasphemy after the gates of Hell:

The Dehlavi Mullah's Seven Universal Principles of Blasphemy

(1) In various places, the Great Quran says one thing, and he clearly calls it wrong and false. Al-Shifa al-Sharif, p. 373; Mu'in al-Hukkam by Imam Ala-ud-Din Ali Tarabulsi Hanafi, Egypt edition, p. 229:

Whoever treats the Quran with contempt, or anything from it, or denies it, or rejects anything from it as a lie, or affirms what it denied or denies [what it affirmed]...	**Whoever insults the Holy Quran or any of its letters, or denies it, or rejects any of its statements as a lie, or which...**

[1]The Holy Quran 23/98

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

अगर यह केवल शिर्क(बहुदेववाद) से बच गया, तो भी गुनाह या नापसंदगी से इसे निजात नहीं कि कब्रों और जहन्नुम और धन-दौलत और नेमतों का ख्याल इसमें भी रखा हुआ है। अगर यह महानता के साथ न आकर अंबिया और औलिया के ख्याल के शिर्क में न मिला, तो गाय और गधे के ख्याल की बुराई में तो शरीक होगा। धिक्कार है हज़ारों बार धिक्कार ऐसी नापाक ईजाद पर।

मुसलमानों! मैं सिर्फ नमाज़ ही के बारे में बात कर रहा हूँ; नहीं, नहीं। उसके नज़दीक नमाज़ से बाहर भी क़ुरान अज़ीम की तिलावत शिर्क है। क्या केवल नमाज़ ही इबादत है, खुद तिलावत नहीं? क्या इस इबादत में शिर्क जायज़ है? हरगिज़ नहीं, किसी इबादत में जायज़ नहीं। और क़ुरान की सूरतें मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की नात, उनके ज़िक्र, उनकी याद, उनकी ताज़ीम, उनकी तक़रीम से गूँज रही हैं, तो तिलावत की इबादत सैयद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की महानता के तसव्वुर के बिना कैसे मुमकिन है? तो इस चौपाये शिर्क से कहाँ पनाह? संक्षेप में, इस स्पष्ट गाली से हटकर यह भद्दा तर्क खुद ही सबसे भद्दा है और सैकड़ों कुफ़्र और शर्मनाक बातों का संग्रह है।

मुसलमानों! तुमने देखा कि किस खबीस और नापाक दलील के बहाने इस शख्स ने तुम्हारे प्यारे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को गाली दी और अब भी इस्लाम का दावा बाकी है। सुब्हान अल्लाह! यह मुँह और यह दावा!

"ऐ मेरे रब! मैं शैतानों के वसवसों से तेरी पनाह चाहता हूँ। और ऐ मेरे रब! मैं इससे तेरी पनाह चाहता हूँ कि वे मेरे पास आएं।"	**ऐ मेरे रब, तेरी पनाह शैयातीन के वसवसों से, और ऐ मेरे रब तेरी पनाह कि वो मेरे पास आएँ(त)।**

चेतावनी: मैंने इस शापित कुफ़्र को उजागर करने और इसकी निंदा करने में अपनी कलम को थोड़ा विस्तार दिया है क्योंकि यह स्थान इस व्यक्ति की चरम नीचता का था, और मैंने नहीं देखा कि हमारे उलेमा ने यहाँ इस बात को पूरी तरह विस्तार से समझाया हो। अब इस गंदे बयान के बाद—जो बयानों में सबसे गंदा बल्कि गंदगियों में सबसे गंदा है—मुझे उसके व्यक्तिगत कुफ़्र को और ज़्यादा गिनाने की ज़रूरत नहीं है क्योंकि विस्तार थकान का कारण होगा, लेकिन संक्षिप्त में इतना और सुन लें कि उसके हिस्से में बहुत से विवरणों के अलावा जहन्नुम के दरवाज़ों के बाद कुफ़्र के सात बड़े सिद्धांत हैं:

देहलवी मुल्ला के यहाँ कुफ़्र के सात सिद्धांत

(1) जगह-जगह क़ुरान अज़ीम एक बात फ़रमाए और यह साफ़ उसे गलत और बातिल कह जाए। शिफ़ा शरीफ़, पृ. 373; मुईनुल हुक्काम इमाम अलाउद्दीन अली तराबलुसी हनफ़ी, मिस्र संस्करण, पृ. 229:

जो व्यक्ति कुरान का या उसके किसी हिस्से का अपमान करे, या उसे झुठलाए, या उसके किसी हिस्से को झूठ कहे, या जिसे उसने नकारा उसे साबित करे या नकारे...

जो व्यक्ति कुरान मजीद या उसके किसी अक्षर की गुस्ताखी करे या उसका इनकार करे या उसकी किसी बात को झुठलाए या जिस...

[1]अल-क़ुरान अल-करीम 23/98

بچی تو صرف شرک سے معصیت یا کراہت سے اسے بھی نجات نہیں کہ مقابر و جحیم و اموال و نعیم کا خیال اس میں بھی رکھا ہوا ہے یہ عظمت کے ساتھ نہ آکر خیال انبیاء واولیاء کے شرک میں نہ ملا تو خیال گاؤ خر کی قباحت میں تو شریک ہوگا۔ تف ہزار تف ایسے ناپاک اختراع پر۔

مسلمانو! میں صرف نماز ہی میں گفتگو کرتا ہوں، نہیں نہیں۔ اس کے نزدیک بیرونی نماز بھی قرآن عظیم کی تلاوت شرک ہے کیا فقط نماز ہی عبادت ہے نفس تلاوت نہیں کیا اس عبادت میں شرک روا ہے، حاشا کسی عبادت میں روا نہیں۔ اور قرآن کی سورتیں محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی نعت، ان کی ذکر، ان کی یاد، ان کی تعظیم، ان کی تکریم سے گونج رہی ہیں تو عبادت تلاوت بے تصور عظمت سیدنا عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کیونکر متصور، تو اس چو پائی شرک سے کدھر مفر، غرض اس دشنام صریح سے قطع نظر یہ وجہ قبیح خود افصح القباح و مجموعہ صدہا کفریات وفضائح ہے۔

مسلمانو! تم نے دیکھا کیسی خبیث وناپاک وجہ کے حیلے سے اس شخص نے تمہارے پیارے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو گالی دی اور ہنوز دعوٰی اسلام باقی ہے۔ سبحان اللہ ! یہ منہ اور یہ دعوٰی!

"رَبِّ اَعُوْذُ بِكَ مِنْ هَمَزٰتِ الشَّيٰطِيْنِ ۙ وَ اَعُوْذُ بِكَ رَبِّ اَنْ يَّحْضُرُوْنِ ؕ"

اے میرے رب تیری پناہ شیاطین کے وسوسوں سے، اور اے میرے رب تیری پناہ کہ وہ میرے پاس آئیں (ت)

تنبیہ: میں نے اس کفریہ ملعونہ کی تفضیح و تقبیح میں ذرا اپنے قلم کو وسعت دی کہ یہ مقام اس شخص کی اشد شقاوت کا تھا اور میں نے نہ دیکھا کہ ہمارے علماء نے یہاں کلام کو کامل رنگ

تفصیل دیا ہو، اب اس قولِ خبیث اخبث الاقوال بلکہ ارجس الابوال کے بعد مجھے اس کے کفریات جزئیہ زیادہ گنانے کی حاجت نہیں کہ طولِ وجہ ملال ہے مگر اجمالاً اتنا اور سن لیجئے کہ اس کے حصہ میں جزئیاتِ کثیرہ کے علاوہ بعدِ دابواب جہنم سات کلیات کفریات کے ہیں:

دہلوی ملا کے یہاں کفریات کے سات کلیے

(۱) جا بجا قرآنِ عظیم ایک بات فرمائے اور یہ صاف اسے غلط و باطل کہہ جائے۔ شفاء شریف میں ص ۳۷۳، معین الحکام امام علاء الدین علی طرابسی حنفی مطبع مصر ص ۲۲۹:

من استخف بالقرآن او بشیئ منه او جحده او کذب بشیئ منه او اثبت ما نفاه اونفی

جو شخص قرآن مجید یا اس کے کسی حرف کی گستاخی یا اس کا انکار یا اس کی کسی بات کی تکذیب یا جس

1 القرآن الکریم ۹۸/۲۳

Fatawa Rizvia Volume 15

[Arabic Box Text]: "Whoever establishes a matter based on knowledge of it or doubts anything from it, is a disbeliever according to the consensus of the people of knowledge (Summarized)." [Urdu Box Text]: "A matter that the Quran has negated, to affirm it; or what it has affirmed, to negate it intentionally, or to bring any kind of doubt in it—he is a disbeliever by the consensus of all scholars. (Summarized)"

(2) According to him, polytheism (shirk) is present here and there in the Great Quran. (3) According to him, polytheism was committed by the Noble Prophets (peace be upon them). (4) Similarly, by the Great Angels (peace and blessings be upon them). (5) The same filthy thought regarding the Radiant Presence of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him). (6) The things he clearly calls polytheism are abundantly present in the writings and compositions of his elders like Maulana Shah Abdul Aziz Dehlvi, his father Shah Waliullah, and his father Shah Abdul Rahim, and their spiritual master, Sheikh Mujaddid. So according to him, God forbid, they were all polytheists. Yet he calls them imams, leaders, and saints of Allah, and mentions them with lengthy praises. And one who considers polytheists as such is himself a disbeliever; thus, this is his semi-confessional disbelief. (7) Massive piles of open polytheism are spread in his own speech like monsoon insects. One statement in this book is disbelief, another is faith; here is polytheism, there is spiritual knowledge (irfan). So this is a full admission of disbelief. If I were to detail all of them, I would without exaggeration write a thick volume. From the second to the fifth principle, the humble one (the author) has collected many details in his treatise 'Ikmaal al-Taammah ala Shirk Sawi bil-Umoor al-Aammah' (1311 AH). Discourse on the details of the remaining three will be found in many of our treatises, and some will be known from the previous statements of this very treatise. Here, as a sample, I will write only one example for the seventh principle.

Kafriya (Statement of Disbelief) 30: Allah the Almighty says: "And these examples We present to the people, but none will understand them except those of knowledge." [Arabic text: "Tilka al-amthālu naḍribuhā lin-nāsi wa mā ya'qiluhā illā al-'ālimūn"] "We state these parables for the people, and none understand them except the learned."

Footnotes: 1 Ash-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa, Section: And know that whoever belittles the Quran etc., Al-Matba'ah ash-Sharikah as-Sahafiyyah in the Ottoman lands 2 / 287 & 288. 2 Al-Quran al-Karim 29 / 43.

फतावा रजविया जिल्द पंद्रह (15)

[अरबी बॉक्स पाठ]: "जो कोई इस बारे में ज्ञान के आधार पर कुछ सिद्ध करता है या उसमें से किसी चीज में संदेह करता है, तो वह विद्वानों की सर्वसम्मति के अनुसार काफिर है (संक्षेप में)।" [उर्दू बॉक्स पाठ]: "जिस बात की कुरआन ने मनाही की है, उसे सिद्ध करना; या जिसे उसने सिद्ध किया है, उसे जानबूझकर नकारना, या उसमें किसी प्रकार का संदेह लाना—वह सभी विद्वानों की सर्वसम्मति से काफिर है। (संक्षेप में)"

(2) उसके अनुसार महान कुरआन में जगह-जगह शिर्क(बहुदेववाद) मौजूद है। (3) उसके अनुसार महान नबियों (अंबिया किराम) से शिर्क हुआ। (4) इसी प्रकार महान फरिश्तों (मलक) से। (5) यही गंदा विचार ब्रह्मांड के स्वामी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की पवित्र उपस्थिति के बारे में है। (6) जिन बातों को वह स्पष्ट रूप से शिर्क कहता है, वे उसके बुजुर्गों जैसे मौलाना शाह अब्दुल अजीज देहलवी, उनके पिता शाह वलीउल्लाह, और उनके पिता शाह अब्दुल रहीम, और उनके आध्यात्मिक गुरु शेख मुजद्दिद के लेखों और रचनाओं में भरे पड़े हैं। तो उसके अनुसार, अल्लाह की पनाह, वे सब मुशरिक (बहुदेववादी) थे। फिर भी वह उन्हें इमाम, नेता और अल्लाह का वली कहता है और उनकी लंबी-चौड़ी प्रशंसा करता है। और जो मुशरिकों को ऐसा जानता है वह स्वयं काफिर है; अतः यह उसका अर्ध-स्वीकारोक्ति वाला कुफ्र (ईश्वरनिंदा) हुआ। (7) खुले शिर्क के भारी ढेर स्वयं उसके भाषण में मानसूनी कीड़ों की तरह फैले हुए हैं। इस किताब में एक बात कुफ्र है, दूसरी ईमान; यहाँ शिर्क है, वहाँ इरफान (ज्ञान)। तो यह कुफ्र का पूरा इकरार है। यदि मैं उन सबका पूरा विवरण दूँ, तो बिना किसी अतिशयोक्ति के एक मोटी जिल्द लिख दूँगा। दूसरे से पाँचवें सिद्धांत तक, फकीर (लेखक) ने अपने शोधपत्र 'इकमल अल-तामह अला शिर्क सवी बिल-उमूर अल-अम्माह' (1311 हिजरी) में बहुत सारे विवरण एकत्र किए हैं। शेष तीन के विवरणों पर हमारे कई लेखों में चर्चा मिलेगी, और इसी लेख के पिछले बयानों से कुछ पता चलेगा। यहाँ नमूने के तौर पर सातों सिद्धांतों के लिए केवल एक उदाहरण लिखूँगा।

कुफ्र ३०: अल्लाह रब्बुल इज्जत फरमाता है: "तथा ये उदाहरण हम लोगों के लिए बयान करते हैं और इन्हें केवल विद्वान ही समझते हैं।" [अरबी: "तिलकल अमसालू नदरिबुहा लिन्नासि वमा या'किलुहा इल्लल आलिमून"] "हम ये कहावतें लोगों के लिए बयान करते हैं, और उन्हें विद्वानों के अलावा कोई नहीं समझता।"

पादलेख: 1 अश-शिफा बी तारीफ हुकूक अल-मुस्तफा, अनुभाग: और जान लें कि जिसने कुरआन का तिरस्कार किया आदि, अल-मत्बा अल-शरिका अस-सहफिय्या उस्मानी क्षेत्रों में 2 / 287 और 288। 2 अल-कुरआन अल-करीम 29 / 43।

पृष्ठ 212/742

ما اثبته علی علم منه بذلك اوشك فی شیئ من ذلك فهو كافر عند اهل العلم بالاجماع (ملخصاً) | بات کی قرآن نے نفی فرمائی اس کا اثبات یا جس کا اثبات فرمایا اس کی نفی کرے دانستہ یا اس میں کسی طرح کا شک لائے وہ باجماع تمام علماء کے کافر ہے۔ (ملخصاً)

(۲) اس کے طور پر قرآنِ عظیم میں جا بجا شرک موجود۔ (۳) اس کے نزدیک انبیاء کرام علیہم الصلوۃ سے شرک صادر ہوئے۔ (۴) یونہی حضرات ملائکہ عظام علیہم الصلوۃ والسلام سے۔ (۵) یہی خیال خبیث حضور پرنور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی نسبت۔ (۶) جن باتوں کو یہ صاف صاف شرک بتاتا ہے وہ اس کے اکابر مولانا شاہ عبدالعزیز صاحب دہلوی اور ان کے والد ماجد شاہ ولی اللہ اور ان کے والد شاہ عبدالرحیم اور ان سب کے پیر سلسلہ جناب شیخ مجدد صاحب کی تصنیفات تحریرات میں اہلی گلی پھر رہی ہیں تو اس کے نزدیک معاذ اللہ وہ سب مشرک تھے پھر یہ انھیں امام و پیشوا و ولی خدا کہتا ہے اور بڑی لمبی چوڑی تعریفوں سے یاد کرتا ہے اور جو مشرکوں کو ایسا جانے خود کافر ہے تو یہ اس کا نیم اقراری کفر یہ ہوا۔ (۷) کھلے شرکوں کے بھاری تودے خود اس کے کلام میں برساتی حشرات الارض کی طرح پھیلے ہیں ایک بات اس کتاب میں کفر دوسری میں ایمان، یہاں شرک وہاں عرفان، تو یہ پورا اقرار کفریہ ہے، میں ان سب کی پوری تفصیل کروں تو بلا مبالغہ ایک مجلد ضخیم لکھوں دوسرے سے پانچویں تک چار کلیے کے لئے بکثرت جزئیات فقیر نے اپنے رسالہ اکمال الطامۃ علی شرک سوی بالامور العامۃ (۱۳۱۱ھ) میں جمع کئے ثلثہ باقیہ کے جزئیات پر ہمارے بہت رسائل میں کلام ملے گا اور خود اسی رسالہ کی تقریرات سابقہ سے بعض کا پتا چلے گا یہاں بطور نمونہ ساتوں کلیے کی صرف ایک مثال لکھوں۔

کفریہ ۳۰: اللہ عزوجل فرماتا ہے: "تِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ" | ہم یہ کہاوتیں بیان کرتے ہیں لوگوں کے لئے اور ان کی سمجھ نہیں مگر عالموں کو۔

حواشی: 1 الشفاء بتعریف حقوق المصطفٰی فصل واعلم ان من استخف بالقرآن الخ المطبعة الشركة الصحافية فی البلاد العثمانیہ ۲ / ۲۸۷ و ۲۸۸ 2 القرآن الکریم ۲۹ / ۴۳

Fatawa Razawiyyah Volume Fifteen (15)

This person, in order to open the gate of non-conformity (Ghair-Muqallidiyat) and every kind of freedom in the religion of Allah, says that it is absolutely wrong that knowledge is required at all to understand the Quran.

Taqwiyat-ul-Iman p. 3: "It is famous among the common people that understanding the word of Allah and His Messenger is very difficult and requires great knowledge; so this matter is very wrong" etc. (summarized).

The irony is that to support his fabricated meaning, he brought as evidence the noble verse: "It is He who has sent among the unlettered a Messenger from themselves reciting to them His verses and purifying them and teaching them the Book and wisdom" 2- from it, and he himself translated it as: "He is such an Allah who raised among the ignorant a Messenger from among them who recites to them His verses and purifies them and teaches them the Book and matters of wisdom." 3- Why sir! When knowledge is not required to understand the Quran and every ignorant person can understand it, then what was the need for the Prophet to teach? Subhan Allah! They consider themselves guided while the noble companions were in need of being taught.

Infidelity 31 and 32: Taqwiyat-ul-Iman p. 10: "Expanding or restricting sustenance, making healthy or sick, giving prosperity or adversity, fulfilling needs, averting calamities, helping in distress; all these are the attributes of Allah alone and not of any Prophet, Saint, ghost or fairy. Whoever attributes such disposal to someone and asks for their desires and calls upon them in times of distress, then he becomes a Mushrik (polytheist), whether he thinks that they have the power for these tasks independently or thinks that Allah Almighty has granted them the power; in every way it is Shirk (polytheism)" 4 etc. (summarized).

If only this tyrant had merely said that whoever considers someone powerful by essence (Qadir-bid-Dhat) and acting independently (Mutasarrif-bil-Istiqlal) is a Mushrik, then it would surely have been the truth. But what would be the point of that, for such a meaning never enters the mind of any Muslim regarding anyone? Then to all Muslims...

---

1. Taqwiyat-ul-Iman, Preface, Matba' Alimi, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 2
2. Al-Quran Al-Karim, 62/2
3. Taqwiyat-ul-Iman, Preface, Matba' Alimi, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 3

4. Taqwiyat-ul-Iman, Chapter One, Matba' Alimi, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 7

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (१५)

यह व्यक्ति गैर-मुक़ल्लिदियत और अल्लाह के दीन में हर तरह की आज़ादी का दरवाज़ा खोलने के लिए कहता है कि यह बिल्कुल गलत है कि क़ुरआन समझने के लिए इल्म (ज्ञान) की कतई ज़रूरत नहीं है।

तक़वियत-उल-ईमान पृ. ३: "आम लोगों में मशहूर है कि अल्लाह और रसूल के कलाम को समझना बहुत मुश्किल है, इसके लिए बड़ा इल्म चाहिए, सो यह बात बहुत गलत है।" १ (सारांशित)।

मज़ा यह कि अपने इस गढ़े हुए मतलब पर दलील लाया आयत-ए-करीमा: "वही है जिसने अनपढ़ों में उन्हीं में से एक रसूल भेजा जो उनके सामने उसकी आयतें पढ़ता है, उन्हें पाक करता है और उन्हें किताब और हिकमत (बुद्धि) की बातें सिखाता है।" २- से, और खुद ही इसका अनुवाद किया कि: "वह अल्लाह ऐसा है जिसने नादानों में उन्हीं में से एक रसूल खड़ा किया जो उन पर उसकी आयतें पढ़ता है और उन्हें पाक करता है और उन्हें किताब और अक्ल की बातें सिखाता है।" ३- क्यों हज़रत! जब क़ुरआन समझने के लिए इल्म की ज़रूरत नहीं और हर जाहिल-नादान उसे समझ सकता है, तो नबी के सिखाने की क्या हाजत थी? सुभान अल्लाह! खुद को तो सही समझते हैं और सहाबा-ए-किराम सिखाने के मोहताज।

कुफ़्रिया ३१ और ३२: तक़वियत-उल-ईमान पृ. १०: "रोजी की कुशादगी और तंगी करना, तंदुरुस्त और बीमार कर देना, इक़बाल और अदबार देना, हाजतें पूरी करना, बलाएँ टालना, मुश्किल में दस्तगीरी करना, यह सब अल्लाह ही की शान है और किसी नबी, वली, भूत-प्रेत की यह शान नहीं। जो किसी के लिए ऐसा तसर्रुफ़ (अधिकार) साबित करे और उससे मुरादें मांगे और मुसीबत के समय उसे पुकारे, तो वह मुशरिक हो जाता है, फिर चाहे वह यह समझे कि इन कामों की ताकत उन्हें खुद-ब-खुद है या यह समझे कि अल्लाह तआला ने उन्हें कुदरत दी है; हर तरह से शिर्क है।" ४ (सारांशित)।

काश यह ज़ालिम सिर्फ इतना कहता कि जो किसी को 'कादिर-बिज़-ज़ात' (स्वयं सक्षम) और 'मुतसर्रिफ़-बिल-इस्तिक्लाल' (स्वतंत्र रूप से अधिकार रखने वाला) समझे, वह मुशरिक है, तो बेशक यह सच होता। मगर इससे क्या हासिल होता, क्योंकि यह मतलब तो किसी मुसलमान के ख्याल में किसी के भी बारे में हरगिज़ नहीं होता। फिर तमाम मुसलमानों को...

1. तक़वियत-उल-ईमान, मुक़द्दमा, मतबा अलीमी, अंदरून लोहारी गेट, लाहौर, पृ. २
2. अल-क़ुरआन अल-करीम, ६२/२
3. तक़वियत-उल-ईमान, मुक़द्दमा, मतबा अलीؐ, अंदरून लोहारी गेट, लाहौर, पृ. ३
4. तक़वियत-उल-ईमान, पहला बाब, मतबा अलीमी, अंदरून लोहारी गेट, लाहौर, पृ. ७

पृष्ठ ७४२ का २१३

یہ شخص غیر مقلدی اور دین الہٰی میں ہر گونہ آزادی کا پھاٹک کھولنے کے لئے کہتا ہے کہ یہ بالکل غلط ہے قرآن سمجھنے کو علم ہر گز درکار نہیں۔

تقویۃ الایمان ص ۳: " عوام الناس میں مشہور ہے کہ اللہ ورسول کا کلام سمجھنا بہت مشکل ہے اس کو بڑا علم چاہئے سو یہ بات بہت غلط ہے" ۱ اھ ملخصاً۔

لطف یہ کہ اپنے اس گھڑے مطلب پر دلیل لایا آیہ کریمہ : "هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ " ۲- سے، اور خود ہی اس کا ترجمہ کیا کہ : " وہ اللہ ایسا ہے کہ جس نے کھڑا کیا نادانوں میں ایک رسول ان میں سے کہ پڑھتا ہے ان پر آیتیں اس کی اور پاک کرتا ہے ان کو اور سکھاتا ہے ان کو کتاب اور عقل کی باتیں ۔" ۳- کیوں حضرت ! جب قرآن کے سمجھنے کو علم درکار نہیں ہر جاہل نادان سمجھ سکتا ہے تو نبی کے سکھانے کی کیا حاجت تھی ،سبحان اللہ ! ردوا سدوا تو خود سمجھ لیں اور صحابہ کرام سکھانے کے محتاج ۔

کفریہ ۳۱ و ۳۲ : تقویۃ الایمان ص ۱۰ : " روزی کی کشائش اور تنگی کرنی اور تندرست اور بیمار کردینا اقبال وادبار دینا ، حاجتیں برلانی ، بلائیں ٹالنی ، مشکل میں دستگیری کرنی یہ سب اللہ ہی کی شان ہے اور کسی انبیاء اولیاء بھوت پری کی یہ شان نہیں جو کسی کو ایسا تصرف ثابت کرے اور اس سے مرادیں مانگے اور مصیبت کے وقت اس کو پکارے سو وہ مشرک ہو جاتا ہے پھر خواہ یوں سمجھے کہ ان کاموں کی طاقت ان کو خود بخود ہے خواہ یوں سمجھے کہ اللہ تعالی نے ان کو قدرت بخشی ہے ہر طرح شرک ہے " ۴ اھ ملخصاً ۔

کاش یہ ظالم صرف اس قدر کہتا کہ جو کسی کو قادر بالذات و متصرف بالاستقلال سمجھے مشرک ہے تو بیشک حق تھا مگر یوں مطلب کیا نکلتا کہ یہ معنی تو کسی کی نسبت کسی مسلمان کے خیال میں ہرگز نہیں تو تمام مسلمانوں کو

---

1 تقویۃ الایمان مقدمہ کتاب مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۲ 2 القرآن الکریم ۶۲ / ۲

3 تقویۃ الایمان مقدمہ کتاب مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۳ 4 تقویۃ الایمان پہلا باب مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۷

Fatawa Ridawiyya (Volume 15)

How could he be made a partner and how could it be true that on page 5 [it is written]: "Shirk (associating partners with God) is spreading widely among people, and original monotheism (Tawheed) is becoming rare[1]." Page 45: "So it happened according to the saying of the Prophet of God[2] that no Muslim remained in the whole world, therefore this general tyrannical decree was applied that 'then whether one understands that Allah has granted them such power, it is Shirk in every way[3].'" Now consider that based on this impure and cursed statement, no one escaped the ruling of Shirk, from Prophets and Angels to Allah and His Messenger, and from his leaders to this very tyrant and ignorant individual himself.

Verse: "Allah and His Messenger enriched them out of His bounty[4]."	**Allah and His Messenger made them wealthy through His grace.**
Verse: "And you heal the blind and the leper by My permission[5]."	O Isa (Jesus), you heal those born blind and the lepers by My command.

This, God forbid, are instances of Shirk in the Great Quran, and adding the words "by My command" will not save from [the charge of] Shirk, because even if one understands the power to heal as being by Allah's command, it is still Shirk according to this Shirk-lover. Blasphemy 33:

Verse: "I heal the blind and the leper, and I bring the dead to life by Allah's permission[6]."	**(Isa, peace be upon him, said) I heal those born blind and the lepers, and I bring the dead to life by Allah's command.**

This, God forbid, would be the Shirk of Isa the Messiah, the Word of Allah, peace be upon him. Blasphemy 34 to 38:

"And when We said to the angels, 'Prostrate to Adam,' and they prostrated, except Iblees[7]."	**And when We said to the angels, 'Prostrate to Adam,' they all fell into prostration except Iblees.**

[1] Taqwiya-tul-Iman, Chapter 1, Alimi Press, inside Lohari Gate, Lahore, p. 5 [2] Taqwiya-tul-Iman, Section 4, Alimi Press, inside Lohari Gate, Lahore, p. 30 [3] Taqwiya-tul-Iman, Chapter 1, Alimi Press, inside Lohari Gate, Lahore, p. 7 [4] Al-Quran Al-Karim 9/74 [5] Al-Quran Al-Karim 5/110 [6] Al-Quran Al-Karim 3/49 [7] Al-Quran Al-Karim 2/34

फतावा रज़विया (खण्ड 15)

उसे शरीक (साझीदार) कैसे बनाया जाता और वह कैसे सही होता कि पृष्ठ 5 पर [लिखा है]: "लोगों में शिर्क(बहुदेववाद) बहुत फैल रहा है और असली तौहीद (एकेश्वरवाद) दुर्लभ है १।" पृष्ठ 45: "तो ईशदूत के कथन के अनुसार ऐसा हुआ २ कि पूरी दुनिया में कोई मुसलमान नहीं बचा, इसलिए यह सामान्य निरंकुश आदेश दिया गया कि 'फिर चाहे कोई यह समझे कि अल्लाह ने उन्हें ऐसी शक्ति प्रदान की है, यह हर तरह से शिर्क है ३।'" अब विचार करें कि इस अशुद्ध और शापित कथन के आधार पर, नबियों (पैगंबरों) और फरिश्तों से लेकर अल्लाह और उसके रसूल तक, और इसके अग्रदूतों से लेकर खुद इस अत्याचारी और अज्ञानी व्यक्ति तक, कोई भी शिर्क के हुक्म से नहीं बच पाया।

आयत: "अल्लाह और उसके रसूल ने उन्हें अपने अनुग्रह से समृद्ध कर दिया ४।"	**अल्लाह और उसके रसूल ने उन्हें अपनी कृपा से धनवान बना दिया।**
आयत: "और तुम मेरे हुक्म से अंधे और कोढ़ी को चंगा करते हो ५।"	हे ईसा, तुम मेरे हुक्म से जन्मजात अंधों और सफेद दाग वालों को स्वस्थ करते हो।

यह, खुदा न करे, कुरान-ए-अजीम में शिर्क के उदाहरण हैं और "मेरे हुक्म से" शब्द जोड़ना शिर्क से नहीं बचाएगा, क्योंकि अगर कोई चंगा करने की शक्ति को अल्लाह के हुक्म से ही समझे, तब भी इस शिर्कप्रेमी के अनुसार यह शिर्क है। कुफ्र ३३:

आयत: "मैं अल्लाह के हुक्म से अंधे और कोढ़ी को चंगा करता हूँ और मैं मुर्दों को जीवित करता हूँ ६।"	**(ईसा अलैहिस्सलाम ने फरमाया) मैं जन्मजात अंधों और कोढ़ियों को स्वस्थ करता हूँ और मैं अल्लाह के हुक्म से मुर्दों को जलाता हूँ।**

यह, खुदा न करे, ईसा मसीह 'कलिमतुल्लाह' अलैहिस्सलाम का शिर्क हुआ। कुफ्र ३४ से ३८:

"और जब हमने फरिश्तों से कहा, 'आदम को सजदा करो,' तो उन्होंने सजदा किया, सिवाय इबलीस के ७।"	**और जब हमने फरिश्तों से कहा, 'आदम को सजदा करो,' तो इबलीस को छोड़कर सब सजदे में गिर गए।**

१ तकवियत-उल-ईमान, पहला अध्याय, अलमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 5 २ तकवियत-उल-ईमान, चौथा खंड, अलमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 30 ३ तकवियत-

उल-ईमान, पहला अध्याय, अलमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 7 ४ अल-कुरान अल-करीम 9/74 ५ अल-कुरान अल-करीम 5/110 ६ अल-कुरान अल-करीम 3/49 ७ अल-कुरान अल-करीम 2/34

पृष्ठ 214 of 742

کیونکر مشترک بنایا جاتا اور وہ کیونکر صادق آتا کہ ص ۵: "شرک لوگوں میں بہت پھیل رہا ہے اور اصل توحید نایاب ۱۔" صفحہ ۴۵: "سو پیغمبر خدا کے فرمانے کے موافق ہوا ۲ کہ تمام دنیا میں کوئی مسلمان نہ رہا لہذا یہ عام جبروتی حکم لگایا کہ "پھر خواہ یوں سمجھے کہ اللہ نے ان کو ایسی قدرت بخشی ہے ہر طرح شرک ہے ۳۔" اب غور کیجئے کہ اس ناپاک و ملعون قول پر انبیاء و ملائکہ سے لے کر اللہ و رسول تک اور اس کے پیشواؤں سے لے کر خود اس ظلوم و جہول تک کوئی بھی حکم شرک سے نہ بچا۔

آیت: "اَغْنٰهُمُ اللهُ وَرَسُوْلُهٗ مِنْ فَضْلِهٖ" ٤۔ **انھیں دولتمند کر دیا اللہ اور اس کے رسول نے اپنے فضل سے۔**

آیت: "وَ تُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ بِاِذْنِی" ٥۔ اے عیسیٰ تو تندرست کرتا ہے مادر زاد اندھے اور سفید داغ والے کو میرے حکم سے۔

یہ معاذ اللہ قرآن عظیم کے شرک ہیں اور "میرے حکم سے" کا لفظ بڑھا دینا شرک سے نجات نہ دے گا کہ تندرست کر دینے کی قدرت اللہ ہی کے حکم سے سمجھے جب بھی تو اس شرک پسند کے نزدیک شرک ہے۔ کفریہ ۳۳:

آیت: "اُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ وَ اُحْیِ الْمَوْتٰی بِاِذْنِ اللهِ" ٦۔ **(عیسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام نے فرمایا) میں مادر زاد اندھے اور کوڑھی کو تندرست کرتا ہوں اور میں مُردے جِلاتا ہوں اللہ کے حکم سے۔**

یہ معاذ اللہ عیسیٰ مسیح کلمتہ اللہ علیہ الصلوۃ والسلام کا شرک ہوا۔ کفریہ ۳۴ تا ۳۸:

"وَ اِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوْا لِاٰدَمَ اور جب ہم نے فرشتوں سے فرمایا آدم کو سجدہ کرو سب

فَسَجَدُوْٓا اِلَّا اِبْلِيْسَ" ۷. سجدے میں گر گئے سوا ابلیس کے.

۱ تقویۃ الایمان پہلا باب مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۵ ۲ تقویۃ الایمان الفصل الرابع مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۳۰ ۳ تقویۃ الایمان پہلا باب مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۷ ۴ القرآن الکریم ۹ / ۷۴ ۵ القرآن الکریم ۵ / ۱۱۰ ۶ القرآن الکریم ۳ / ۴۹ ۷ القرآن الکریم ۲ / ۳۴

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Verse: "And he raised his parents upon the throne, and they bowed to him in prostration." 1 — Yusuf raised his parents to the throne and they all fell into prostration for Yusuf.

This (may dust be in the mouths of the insolent) would imply that Allah (34), the angels (35), Adam (36), Jacob (37), and Joseph (38), peace and blessings be upon them, all committed shirk (polytheism). Allah commanded it, the angels prostrated, Adam was pleased, Jacob became the prostrator, and Joseph was content.

Taqwiyat-ul-Iman p. 11: "Whoever prostrates to any prophet, shirk is proven against them, whether they think they are worthy of this honor themselves or they think that Allah is pleased with honoring them in this way; it is shirk in every way." 2 (Summarized).

Page 8: "Shirk, like prostrating, even if one considers them lower than Allah and His creation and servant, and in this matter, there is no difference between prophets, Satan, and ghosts." 3 (Summarized).

In this way, the dear teacher of this misguided person, the accursed Satan, was better for considering himself superior and not approaching shirk. Bringing up the argument of abrogation here is ignorance; shirk cannot be permissible in any Sharia (divine law). It is never possible that Allah Almighty commands shirk, even if He were to later abrogate it.

Blasphemy 39 & 40: Hadith: The resplendent Messenger, leader of the Prophets, peace and blessings of Allah be upon him, says: "He was poor, then Allah and His Messenger enriched him." 4 — Ibn Jamil was poor; Allah and His Messenger made him wealthy.

This Hadith is in Sahih al-Bukhari, Ahmadi Press (old ed.), Vol 1, p. 198, narrated by Abu Huraira (may Allah be pleased with him).

Hadith: The Messenger of Allah, peace and blessings be upon him, supplicates to his Lord, the Mighty and Majestic: "O Allah! I make the area between the two mountains of Medina a sanctuary, just as Ibrahim, peace and blessings be upon him, made [Mecca] a sanctuary." — O Lord! I make the area between the two mountains of Medina a sanctuary like that which Ibrahim, peace and blessings be upon him, did.

1. Al-Quran Al-Karim 12/100

2. Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 1, Alimi Press, Inside Lohari Gate Lahore, p. 8
3. Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 1, Alimi Press, Inside Lohari Gate Lahore, p. 6
4. Sahih al-Bukhari, Book of Zakat, Chapter on Allah's words 'and for those in debt etc.', Qadimi Kutub Khana Karachi 1/198

फतवा रज़विया (खण्ड 15)

आयत: "और उसने अपने माता-पिता को तख्त पर बैठाया और वे सब उसके सामने सजदे में गिर पड़े।" 1 — यूसुफ ने अपने माँ-बाप को तख्त पर बुलंद किया और वे सब यूसुफ के लिए सजदे में गिर गए।

यह (गुस्ताखों के मुँह में धूल) अल्लाह (34), और फ़रिश्ते (35), और आदम (36), और याकूब (37) और यूसुफ (38), उन सब पर दरूद और सलाम हो, सब का शिर्क हुआ। अल्लाह ने हुक्म दिया, फ़रिश्तों ने सजदा किया, आदम राज़ी हुए, याकूब सजदा करने वाले हुए, यूसुफ रज़ामंद हुए।

तक़वियतुल ईमान पृ. 11: "जो कोई किसी नबी को सजदा करे उस पर शिर्क साबित है, चाहे वह यह समझे कि ये आप ही इस ताज़ीम के लायक हैं या यह समझे कि उनकी इस तरह ताज़ीम करने से अल्लाह खुश होता है, हर तरह का शिर्क है।" 2 (संक्षिप्त)।

पृष्ठ 8: "शिर्क जैसे सजदा करना, भले ही वह उसे अल्लाह से छोटा ही समझे और उसी का मखलूक और बंदा समझे, और इस बात में नबियों और शैतान और भूतों में कोई फर्क नहीं है।" 3 (संक्षिप्त)।

इस तरह तो इस गुमराह का प्यारा उस्ताद लानती शैतान ही अच्छा रहा कि खुद को बेहतर कहा और शिर्क के करीब न गया। यहाँ निरस्तीकरण (abrogation) की बहस पेश करना अज्ञानता है, शिर्क किसी शरीअत में हलाल नहीं हो सकता। यह कभी संभव नहीं कि अल्लाह तआला शिर्क का हुक्म दे, चाहे वह उसे फिर कभी निरस्त (मंसूख) भी कर दे।

कुफ्र ३९ व ४०: हदीस: हुज़ूर पुर नूर सैय्यदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: "बेशक वह मोहताज था तो उसे अल्लाह और उसके रसूल ने ग़नी (धनी) कर दिया।" 4 — इब्ने जमील फकीर था, अल्लाह और उसके रसूल ने उसे गनी कर दिया।

यह हदीस सहीह बुखारी, मतबा अहमदी (पुराना), खंड 1, पृ. 198 में अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से है।

हदीस: रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अपने रब अज़्ज़-व-जल्ल से अर्ज़ करते हैं: "ऐ अल्लाह! मैं मदीना के दो पहाड़ों के बीच के हिस्से को हराम (पवित्र सीमा) बनाता हूँ जैसे इब्राहीम

अलैहिस्सलाम ने बनाया था।" — ऐ अल्लाह! मैं मदीना के दो पहाड़ों के बीच के हिस्से को हराम करार देता हूँ जैसे इब्राहीम अलैहिस्सलाम ने किया।

1. अल-कुरान अल-करीम 12/100
2. तक़वियतुल ईमान, अध्याय 1, मतबा अलीमी, लोहारी गेट के अंदर लाहौर, पृ. 8
3. तक़वियतुल ईमान, अध्याय 1, मतबा अलीमी, लोहारी गेट के अंदर लाहौर, पृ. 6
4. सहीह अल-बुखारी, किताबुज़ ज़कात, अल्लाह के फरमान 'वफ़िर्रिकाब...' का अध्याय, पुरानी कुतुब खाना कराची 1/198

पृष्ठ 215/742

فتاویٰ رضویہ (جلد پانزدہم ۱۵)

آیت: "وَرَفَعَ اَبَوَیْهِ عَلَی الْعَرْشِ وَخَرُّوْا لَهٗ سُجَّدًا ۚ" ۱ـہ۔ یوسف نے اپنے ماں باپ کو تخت پر بلند کیا اور وہ سب یوسف کے لئے سجدے میں گرے۔

یہ (خاک بدہن گستاخان) ۳۴ اللہ تعالٰی اور ۳۵ ملائکہ و ۳۶ آدم و ۳۷ یعقوب و ۳۸ یوسف علیہم الصلوٰۃ والسلام سب کا شرک ہوا، اللہ نے حکم دیا ملائکہ نے سجدہ کیا آدم راضی ہوئے یعقوب ساجد، یوسف رضامند۔ تقویۃ الایمان ص ۱۱: "جو کوئی کسی پیغمبر کو سجدہ کرے اس پر شرک ثابت ہے، خواہ یوں سمجھے کہ یہ آپ ہی اس تعظیم کے لائق ہیں یا یوں سمجھے کہ ان کی اس طرح کی تعظیم کرنے سے اللہ خوش ہوتا ہے ہر طرح کا شرک ہے" ۲ـہ اھ ملخصا۔ صفحہ ۸: "شرک جیسے سجدہ کرنا گو کہ پھر اس کو اللہ سے چھوٹا ہی سمجھے اور اسی کا مخلوق اور بندہ اور اس بات میں انبیاء اور شیطان اور بھوت میں کچھ فرق نہیں" ۳ـہ اھ ملخصا۔

یوں تو اس گمراہ کا استاد شفیق شیطان لعین ہی اچھا رہا کہ خود کو بہتر فرمایا وہ شرک کے پاس نہ گیا اور یہاں فسخ کا جھگڑا پیش کرنا جہالت، شرک کسی شریعت میں حلال نہیں ہو سکتا، کبھی ممکن نہیں کہ اللہ تعالٰی شرک کا حکم دے اگرچہ اسے پھر کبھی منسوخ بھی فرمادے۔

کفریہ ۳۹ و ۴۰: حدیث: حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: انہ کان فقیراً فاغناہ اللہ ورسولہ ۴ـہ۔ ابن جمیل فقیر تھا اسے اللہ اور اس کے رسول نے غنی کردیا۔ یہ حدیث صحیح بخاری مطبع احمدی قدیم ج ۱ ص ۱۹۸ میں ابو ھریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے۔ حدیث: رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اپنے رب جل وعلا سے عرض کرتے ہیں: اللھم اني

احرم مابین جبلیھا مثل ماحرم بہ ابراھیم علیہ الصلوٰۃ والسلام - الٰہی! میں دونوں کوہ مدینہ کے درمیان کو حرم بناتا ہوں مثل اس کے جیسے ابراہیم علیہ الصلوٰۃ والسلام

۱؎ القرآن الکریم ۱۲/۱۰۰ ۲؎ تقویۃ الایمان پہلا باب مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۸ ۳؎ تقویۃ الایمان پہلا باب مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۴۶ ۴؎ صحیح البخاری کتاب الزکوٰۃ باب قول اللہ تعالٰی وفی الرقاب الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۹۸

Fatawa Rizvia (Vol 15)

Makkah^1 [God] made Makkah a sanctuary. Sahih Bukhari Vol 1, p 251, Sahih Muslim Vol 1, p 441: and the wording is from Sahih Muslim as narrated by Anas (may Allah be pleased with him). (T)

Hadith: The Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Indeed, Ibrahim made Makkah a sanctuary, and I have made Madinah a sanctuary between its two rocky plains; its thorny trees should not be cut, nor should its game be hunted."^2 Sahih Muslim Vol 1, p 440, narrated by Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with both of them).

Hadiths conveying this meaning are found in abundance in the Sahihs, Sunans, and Masanids, etc., in which the Master of the Worlds (peace and blessings of Allah be upon him) gave a clear and explicit command that the forest around Madinah Tayyibah should be respected in the same way as Makkah Mu'azzamah and its forest. This is the school of thought of the Maliki, Shafi'i, and Hanbali Imams, and a great number of the Companions and Successors (may Allah be pleased with them all). Although the Hanafi Imams act on other Hadiths in this chapter—as mentioned with analysis in Imam Tahawi's Sharh Ma'ani al-Athar, etc.—preference, reconciliation, or abrogation is a different matter. The point here is that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) explicitly commanded the respect for the forest of Madinah Tayyibah. Now listen to this person (the author of Taqviyat al-Iman), page 11: "To respect the surrounding forest, meaning not to hunt there, not to cut trees—these are acts that Allah has designated for His worship. Then, whoever respects the forest around the dwellings of any Prophet or ghost, shirk (polytheism) is proven against him; whether he thinks that they themselves are worthy of this honor, or that Allah is pleased by such honoring of them, it is shirk in every way."^3 [End of summary]. Dear brother! You have seen that this person's entire effort was to not refrain from calling even Allah and the Messenger mushrik (polytheists). Alas, a thousand times alas! Shame upon the irreligious. Kufriyya (Statements of Disbelief) pp 261 to 264: Tafsir-e-Azizi, Para Amm, Shah Abdul Aziz Sahib, published in Bombay, p 140:

---

1 Sahih Muslim, Chapter: Virtues of Madinah, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/441 2 Sahih Muslim, Chapter: Virtues of Madinah, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/440 3 Taqviyat al-Iman, Chapter One, Matba' Alimi, inside Lohari Gate, Lahore, p 8

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

मक्का^1 [ईश्वर] ने मक्का को हरम (पवित्र क्षेत्र) बनाया। सहीह बुखारी जिल्द 1, पेज 251, सहीह मुस्लिम जिल्द 1, पेज 441: और यह शब्द सहीह मुस्लिम के हैं, अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है। (त)

हदीस: हुज़ूर सैय्यदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "बेशक इब्राहिम ने मक्का को हरम बनाया और मैंने मदीना को हरम किया उसके दो पथरीले मैदानों के बीच; न काटे जाएं उसके कांटेदार पेड़ और न पकड़ा जाए उसका शिकार।"^2 सहीह मुस्लिम जिल्द 1, पेज 440, जाबिर बिन अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत।

इस अर्थ की हदीसें सहाह, सुनन और मसांनिद वगैरह में बहुतायत से हैं जिनमें हुज़ूर सैय्यदुल आलमीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने साफ़ और स्पष्ट हुक्म फ़रमाया कि मदीना तय्यबा और उसके आस-पास के जंगल का वही अदब (सम्मान) किया जाए जो मक्का मोअज़्ज़मा और उसके जंगल का है। यही मज़हब आइमा-ए-मालिकिया, शाफ़िया और हंबलिया का है, और सहाबा व ताबेईन (रज़ियल्लाहु अन्हुम अजमईन) की एक बड़ी संख्या का है। आइमा-ए-हनफिया अगरचे इस बाब में अन्य हदीसों पर अमल फरमाते हैं—जैसा कि इमाम तहावी की शरह मानी अल-आसार वगैरह में विश्लेषण के साथ उल्लेखित है—मगर वरीयता, समन्वय या निरसन एक अलग बात है। बात यहाँ यह है कि हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने तो स्पष्ट रूप से मदीना तय्यबा के जंगल के अदब का इरशाद फ़रमाया। अब इस व्यक्ति (तक़वियतुल ईमान के लेखक) की सुनिए, पेज 11: "आस-पास के जंगल का अदब करना यानी वहाँ शिकार न करना, पेड़ न काटना, ये काम अल्लाह ने अपनी इबादत के लिए बताए हैं। फिर जो कोई किसी पैगंबर या भूत के मकानों के आस-पास के जंगल का अदब करे, उस पर शिर्क साबित है; फिर चाहे वह यूँ समझे कि ये स्वयं इस ताज़ीम (सम्मान) के लायक हैं या यूँ कि उनकी इस ताज़ीम से अल्लाह खुश होता है, हर तरह से शिर्क है।"^3 [संक्षिप्त उद्धरण समाप्त]। जान-ए-बिरादर! तूने देखा कि इस व्यक्ति की सारी कोशिश इसी में थी कि अल्लाह और रसूल को भी मुशरिक कहने से न छोड़े। अफ़सोस, हज़ार बार अफ़सोस! बे-दीनों के चेहरे पर धिक्कार है। कुफ़्रिया पेज 261 से 264: तफ़सीर-ए-अज़ीज़ी, पारा अम्म, शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब, मुद्रित बम्बई, पेज 140:

1 सहीह मुस्लिम, बाब: फज़ाइल-ए-मदीना, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/441 2 सहीह मुस्लिम, बाब: फज़ाइल-ए-मदीना, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/440 3 तक़वियतुल ईमान, पहला बाब, मतबा अलीमी, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पेज 8

पेज 216/742

مکۃ[18]1 نے مکہ کو حرم بنایا۔ صحیح بخاری ج۱ ص ۲۵۱، صحیح مسلم ج۱ ص ۴۴۱: واللفظ لہ عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ (حدیث کے یہ لفظ صحیح مسلم کے ہیں۔ ت) حدیث: حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں : ان ابراھیم حرم مکۃ وانی حرمت المدینۃ مابین لابتیھا لایقطع عضاھھا ولا یصاد صیدھا[18]2 | بیشک ابراہیم نے مکہ کو حرم بنایا اور میں نے مدینہ کو حرم کیا، نہ کائی جائیں اس کی بولیں (کانٹے دار جھاڑیاں) اور نہ پکڑا جائے اس کا شکار۔ صحیح مسلم ج۱ ص ۴۴۰ عن جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ اس مطلب کی حدیثیں صحاح و سنن و مسانید وغیرہا میں بکثرت ہیں جن میں حضور سید العالمین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے صاف و صریح حکم فرمایا کہ مدینہ طیبہ اور اس کے گرد و پیش کے جنگل کا وہی ادب کیا جائے جو مکہ معظمہ اور اس کے جنگل کا ہے۔ یہی مذہب ائمہ مالکیہ و شافعیہ و حنبلیہ اور بکثرت ائمہ صحابہ و تابعین رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین کا ہے، ائمہ حنفیہ اگرچہ اس باب میں اور احادیث پر عمل فرماتے ہیں جو شرح معانی الآثار امام طحاوی وغیرہ میں مع نظر مذکور مگر ترجیح یا تطبیق یا نسخ دوسری چیز ہے، کلام اس میں ہے کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے تو صراحۃ مدینہ طیبہ کے جنگل کا ادب ارشاد فرمایا، اب اس شخص کی سنئے تقویۃ الایمان ص ۱۱: "گرد و پیش کے جنگل کا ادب کرنا یعنی وہاں شکار نہ کرنا، درخت نہ کاٹنا یہ کام اللہ نے اپنی عبادت کے لئے بتائے ہیں پھر جو کوئی کسی پیغمبر یا بھوت کے مکانوں کے گردو پیش کے جنگل کا ادب کرے اس پر شرک ثابت ہے پھر خواہ یوں سمجھے کہ یہ آپ ہی اس تعظیم کے لائق ہیں یا یوں کہ ان کی اس تعظیم سے اللہ خوش ہوتا ہے ہر طرح شرک"[18]3 اھ ملخصا۔ جان برادر! تو نے دیکھا کہ اس شخص کی ساری کوشش اسی میں تھی کہ اللہ اور رسول کو بھی مشرک کہنے سے نہ چھوڑے، تف ہزار

تف۔ روئے بے دیناں۔ کفریہ ص ۲۶۱ تا ۲۶۴: تفسیر عزیزی پارہ عم شاہ عبدالعزیز صاحب مطبوعہ بمبئی ص ۱۴۰:

---

1 صحیح مسلم باب فضائل مدینہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۴۱ 2 صحیح مسلم باب فضائل مدینہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۴۰ 3 تقویۃ الایمان پہلا باب مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۸

Fatawa Razawiyya Volume Fifteen (15)

"Some of the Awliya (Saints) of Allah, who have designated themselves as instruments for the guidance and perfection of mankind and are granted authority in this world even in this state (after death), their absorption [in the Divine] does not prevent them from paying attention to this direction due to the perfection and vastness of their perception. Owaysis seek the attainment of spiritual perfections from them, and those in need of solutions to their problems seek them from these saints and find them. Their silent language (Zaban-e-Hal) at that powerful moment sings this saying: If you have come in body, I am present with my soul. (T)"

This entire passage, full of glad tidings, is, according to the religion of that person who is full of mischief, God forbid, steeped from head to toe in clear polytheism (Shirk-e-Jali). The authority of saints in the world, the continuation of their connection even after passing away, the vastness of their knowledge such that they are absorbed there yet aware here, the saints bestowing grace even after their union [with the Divine], elevating disciples to high stations, the needy seeking fulfillment of their needs from their pure souls, and their resolving of difficulties—in Nawab Bahadur's statement there were only three counts of polytheism, but in the words of Hazrat Shah Sahib, they are manifold. Indeed, it must be so, for he was a Nawab while this is a King (Shah); the speech of the King is the King of speech. Blasphemies 467 to 498: Tohfa Ithna Ashariyyah by the aforementioned Hazrat, pages 396 and 397:

"The entire Ummah (community), like disciples, accepts Hazrat Amir (Ali Murtaza, may Allah be pleased with him) and his pure offspring as spiritual guides (Murshid) and considers cosmic affairs to be associated with them. The practices of Fatiha, Durood, charity, and offerings in their name are prevalent and customary, just as this practice is prevalent with all the Awliya of Allah. (T)"

1. Fath al-Aziz (Tafsir-e-Azizi), Para Am, Surah al-Inshiqaq, Muslim Book Depot, Lal Kuan, Delhi, 3/206.
2. Tohfa Ithna Ashariyyah, Chapter Seven regarding Imamate, Sohail Academy, Lahore, p. 212.

फ़तावा रज़विया खंड पंद्रहवाँ (15)

"अल्लाह के कुछ वली (औलिया), जिन्होंने खुद को मानव जाति के मार्गदर्शन और पूर्णता के लिए साधन बनाया है और इस अवस्था (मृत्यु के बाद) में भी उन्हें दुनिया में अधिकार दिया गया है, उनकी धारणा की पूर्णता और विशालता के कारण उनका लीन होना इस दिशा में ध्यान देने से नहीं रोकता है। ओवैसी उनसे आंतरिक पूर्णता प्राप्त करते हैं, और अपनी समस्याओं और जरूरतों के समाधान की तलाश करने वाले लोग उनसे ही समाधान मांगते हैं और उसे पाते हैं। उस शक्तिशाली क्षण में उनकी मूक भाषा यह कहती है: यदि तुम शरीर के साथ आए हो, तो मैं आत्मा के साथ उपस्थित हूँ। (त)"

यह पूरा गद्यांश, जो शुभ समाचारों से भरा है, उस व्यक्ति के धर्म के अनुसार, जो पूरी तरह शरारत से भरा है, ईश्वर न करे, सिर से पैर तक स्पष्ट शिरक (बहुदेववाद) में डूबा हुआ है। संतों का दुनिया में अधिकार, उनके जाने के बाद भी उनका संबंध बने रहना, उनके ज्ञान की विशालता कि वे वहां भी लीन हैं और यहां की भी खबर रखते हैं, वसाल (परमात्मा से मिलन) के बाद भी संतों का कृपा प्रदान करना, शिष्यों को उच्च पदों तक पहुँचाना, ज़रूरतमंदों का अपनी ज़रूरतें उनकी पवित्र आत्माओं से माँगना और उनका कठिनाइयों को हल करना—नवाब बहादुर के कथन में तो केवल तीन ही शिरक थे, हज़रत शाह साहब के कलाम में तो इसके कई गुना हैं। हाँ, ऐसा ही होना चाहिए क्योंकि वे नवाब थे और ये शाह हैं; राजा का भाषण भाषणों का राजा होता है। कुफ़्रिया ४६७ से ४९८: तोहफ़ा इस्ना अशरिया हज़रत ममदूह पृ. ३९६ और ३९७:

"संपूर्ण उम्मत, शिष्यों की तरह हज़रत अमीर (अली मुर्तज़ा रज़ियल्लाहु अन्हु) और उनकी पवित्र संतानों को मुर्शिद (मार्गदर्शक) स्वीकार करती है और ब्रह्मांडीय मामलों को उनसे जुड़ा मानती है। उनके नाम पर फातिहा, दुरूद, दान और नज़र-ओ-नियाज़ प्रचलित और प्रथागत है, ठीक वैसे ही जैसे यह मामला अल्लाह के सभी वलियों के साथ प्रचलित है। (त)"

1. फ़तह अल-अज़ीज़ (तफ़सीर-ए-अज़ीज़ी) पारा अम्म, सूरह अल-इन्शिक़ाक़, मुस्लिम बुक डिपो लाल कुआं दिल्ली ३/ २०६।
2. तोहफ़ा इस्ना अशरिया, अध्याय सात इमामत के बारे में, सुहैल एकेडमी लाहौर, पृ. २१२।

"بعضے از اولیاء اللہ را کہ آلہ جارحہ تکمیل وارشاد بنی نوع خود کردہ اند و اندریں حالت ہم تصرف در دنیا دادہ اند واستغراق آنہا بجہت کمال وسعت مدارک آنہا مانع توجہ بایں سمت نمیگردد، اولیسیاں تحصیل کمالات باطنی از انہا می نمایند وار باب حاجات ومطالب حل مشکلات خود از انہانی طلبند ومی یابند زبان حال آنہا در آن قوت ہم مترنم بایں مقال است: من آیم بجان بگر تو آئی بہ تن ۱" بعض اولیاء کرام جنہوں نے اپنے آپ کو بنی نوع انسان کی رہنمائی اور تکمیل کے لئے متصرف کر رکھا ہے وہ (وفات کے بعد کی حالت میں بھی دنیا میں تصرف کرتے ہیں اور کمال وسعتِ ادراک کی بناء پر ان کا استغراق اس طرف توجہ سے مانع نہیں بنتا اور اویسی خاندانِ باطنی کمالات کی تحصیل انہی اولیاء سے کرتے ہیں اور اہل حاجات و مشکلات انہی سے اپنی حاجات کا حل طلب کرتے ہیں اور مراد پاتے ہیں اور یہ اولیاء کرام زبانِ حال سے اس وقت یہ فرماتے ہیں: اگر تو جسمانی طور پر آیا ہے تو میں جان سے حاضر ہوں۔ (ت)

یہ عبارت سراپا بشارت اس شخص کے مذہب ہمہ تن شرارت پر معاذ اللہ سرتاپا شرکِ جلی سے ملوث ہے، اولیائے کرام دنیا میں تصرف، بعد انتقال بھی ان کا تعلق باقی رہنا، ان کے علوم کی وسعت کہ ادھر بھی مستغرق ہیں ادھر بھی خبر رکھیں، اولیاء کا بعد وصال بھی فیض دینا، مریدوں کو مناصبِ عالیہ تک پہنچانا، حاجتمندوں کا اپنی حاجتیں ان کی پاک روحوں سے طلب کرنا ان کا حل مشکل فرمانا، نواب بہادر کی عبارت میں تو تین ہی شرک تھے حضرت شاہ صاحب کے کلام میں المضاعف ہیں، ہاں ہونا ہی چاہیے کہ وہ نواب تھے یہ شاہ ہیں کلام الملک ملک الکلام۔ کفریہ ۴۶۷ تا ۴۹۸: تحفہ اثناء عشریہ حضرت ممدوح ص ۳۹۶ و ۳۹۷:

"حضرت امیر و ذریہ طاہرہ اور ا تمام امت بر مثال مریدان ومرشدان می پرستند وامور تکوینیہ را بایشان وابستہ میدانند و فاتحہ و درود و صدقات و نذر بنام ایشاں رائج و معمول گردیدہ چنانچہ با جمیع اولیاء اللہ ہمیں معاملہ است ۲" تمام امت مریدوں کی طرح حضرت امیر (علی مرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ) اور ان کی اولادِ پاک کو مرشد تسلیم کرتی ہے اور تکوینی امور کو ان سے وابستہ مانتی ہے، اور فاتحہ، درود اور صدقات و نذر و نیاز ان کے نام رائج اور معمول ہے جس طرح کہ تمام اولیاء اللہ کے ساتھ یہ معاملہ رائج ہے۔ (ت)

1. فتح العزیز (تفسیر عزیزی) پ عم س انشقاق مطبع مسلم بک ڈپو لال کنواں دہلی ۳/ ۲۰۶
2. تحفہ اثناء عشریہ باب ہفتم در امامت سہیل اکیڈمی لاہور ص ۲۱۲

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

O Wahhabi gentlemen! These are also three shirk (polytheism) together, each one being a heavy burden. Look at Shah Sahib, how much he is a lover of shirk, a friend of polytheists, a worshiper of Ali, a worshiper of peers (spiritual guides), and a worshiper of saints, because he believes that the affairs of the world are attached to the hem of the courage of Hazrat Maula Mushkil Kusha [Ali] and the blessed Ahl al-Bayt (may Allah be pleased with them), and like peers, he considers worshipping them and making vows in their name and the names of all saints as permissible. And not only himself, but he immerses the entire blessed Ummah - I seek refuge in Allah - in these calamities. Now it is not surprising if, like the Rafidah, you title the blessed Ummah - God forbid - as the cursed Ummah.

Taqwiyat-ul-Iman, p. 8: "In the time of the Prophet of Allah, even the disbelievers did not consider their idols equal to Allah, but considered them His creation and His servants and did not attribute to them any power equal to His. However, this calling out, making vows, and offering sacrifices to them and considering them as their advocates and intercessors was their disbelief and polytheism. So whoever behaves in this manner with anyone, even if he considers him a servant and creation of Allah, is equal to Abu Jahl in polytheism. [1]"

In the fifth chapter regarding the description of Shirk in customary practices, p. 61: "Calling oneself a 'pir-parast' (worshipper of peers) is purely improper and extremely disrespectful. [2]"

Kufriya 50 to 52: From Shah Waliullah Sahib's book 'Intibah fi Salasil-i-Awliya Allah', it is clear that he himself and his twelve teachers of Hadith and spiritual masters of the order...

Arabic Text	Translation (T)
Call upon Ali, the manifester of wonders; you will find him a helper for you in calamities.	Call upon Ali, from whose holy essence those extraordinary feats and graces are manifested which leave intellects in wonder. When you call upon him, you will find him your helper in misfortunes and calamities. Every worry and grief is now removed by your guardianship, O Ali, O Ali, O Ali. (T)
Every grief and sorrow will be cleared by your	

Arabic Text	Translation (T)
	guardianship, O Ali, O Ali, O Ali. [3]

[1] Taqwiyat-ul-Iman, first chapter, Alimi Press, inside Lohari Gate, Lahore, p. 6 [2] Taqwiyat-ul-Iman, Chapter Five on Rejecting Shirk in Customs, Alimi Press, inside Lohari Gate, Lahore, p. 43 [3] Al-Intibah fi Salasil-i-Awliya Allah

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

ओ वहाबी साहबों! ये भी एक साथ तीन शिर्क हैं, जिनमें से हर एक भारी बोझ है। शाह साहब को देखें कि वे कितने बड़े शिर्कपसंद, मुशरिक दोस्त, अली-परस्त, पीर-परस्त और औलिया-परस्त हैं कि वे दुनिया के कामों को हज़रत मौला मुश्किल कुशा [अली] और अहल-ए-बैत (रज़ियल्लाहु अन्हुम) की हिम्मत के दामन से जुड़ा हुआ मानते हैं, और पीरों की तरह इन सब की इबादत और उनके और तमाम औलिया के नाम की मन्नत और नज़र को जायज़ मानते हैं। और न केवल खुद बल्कि पूरी उम्मत-ए-मर्हूमा को - अस्तग़फ़िरुल्लाह - इन मुसीबतों में डुबोते हैं। अब इसमें कोई आश्चर्य नहीं होगा यदि राफ़िज़ियों की तरह आप उम्मत-ए-मर्हूमा को - माज़अल्लाह - मलऊना उम्मत (शापित उम्मत) का लक़ब दें।

तक़्वियत-उल-ईमान, पेज 8: "अल्लाह के नबी के समय में काफ़िर भी अपने बुतों को अल्लाह के बराबर नहीं समझते थे, बल्कि उन्हें उसी की मख़्लूक (सृष्टि) और बंदा समझते थे और उनके पास अल्लाह के मुक़ाबले की कोई ताक़त नहीं मानते थे। लेकिन यही पुकारना, मन्नतें मानना और नज़र-ओ-नियाज़ करना और उन्हें अपना वकील और सिफ़ारिशी समझना ही उनका कुफ़्र और शिर्क था। तो जो कोई किसी के साथ ऐसा व्यवहार करे, चाहे वह उसे अल्लाह का बंदा और मख़्लूक ही समझे, वह शिर्क में अबू जहल के बराबर है। [1]"

पाँचवीं फ़स्ल, रस्म-ओ-रिवाज में शिर्क की बुराई के बयान में लिखा है, पेज 61: "पीर-परस्त कहलाना सरासर ग़लत और निहायत बेअदबी है। [2]"

कुफ़रिया 50 से 52: शाह वलीउल्लाह साहब की किताब 'इंतिबाह फ़ी सलासिल-ए-औलिया अल्लाह' से ज़ाहिर है कि वे खुद और उनके बारह उस्ताद-ए-हदीस और पीरान-ए-सिलसिला...

अरबी इबारत	**अनुवाद (त)**
नाद-ए-अलियन मज़हरल अज़ाइब, तज़िदहु अवनल लका फ़िन नवाइब	अली को पुकारो जिनकी पाक ज़ात से वे चमत्कार और फ़ैज़ ज़ाहिर होते हैं जिन्हें देखकर अक्लें हैरान रह जाती हैं। जब तुम उन्हें पुकारोगे, तो उन्हें अपनी मुसीबतों और आफ़तों में अपना मददगार पाओगे। हर परेशानी और रंज अब आपकी विलायत से दूर हो जाता है, या अली, या अली, या अली। (त)

अरबी इबारत	अनुवाद (त)
कुल्लु हम्मिन व ग़म्मिन सयन्जली, बि-विलायति-क या अली, या अली, या अली। [3]	

[1] तक़्वियत-उल-ईमान, पहला बाब, मतबा अलीमी अंदरून लोहारी गेट, लाहौर, पेज 6 [2] तक़्वियत-उल-ईमान, पाँचवाँ बाब रस्मों में शिर्क के खंडन में, मतबा अलीमी अंदरून लोहारी गेट, लाहौर, पेज 43 [3] अल-इंतिबाह फ़ी सलासिल-ए-औलिया अल्लाह

पेज 218/742

وہابی صاحبو! یہ بھی اکٹھے تین شرک ہیں، ہر ایک ڈھائی من پختہ کا، شاہ صاحب کو دیکھئے کتنے بڑے شرک پسند، مشرک دوست، علی پرست، پیر پرست، اولیاء پرست ہیں کہ کار و بار عالم کو دامنِ ہمتِ حضرت مولیٰ مشکل کشا واہلبیت کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم سے وابستہ مانتے اور پیروں کی طرح ان سب کی پرستش اور ان کے اور تمام اولیاء کے نام کی نذر منت جائز مانتے، اور نہ آپ ہی تنہا بلکہ تمام امتِ مرحومہ کو استغفر اللہ انھیں بلاؤں میں سانتے ہیں، اب تو عجب نہیں کہ روافض کی طرح امتِ مرحومہ کو معاذ اللہ امتِ ملعونہ لقب دیجئے،

تقویتہ الایمان ص ۸: "پیغمبر خدا کے وقت میں کافر بھی اپنے بتوں کو اللہ کے برابر نہیں جانتے تھے بلکہ اسی کا مخلوق اور اس کا بندہ سمجھتے تھے اور ان کو اس کے مقابل کی طاقت ثابت نہیں کرتے تھے مگر یہی پکارنا اور منتیں مانی اور نذر و نیاز کرنی اور ان کو اپنا وکیل و سفارشی سمجھنا یہی ان کا کفر و شرک تھا سو جو کوئی کسی سے یہ معاملہ کرے گو کہ اس کو اللہ کا بندہ و مخلوق سمجھے سو ابو جہل اور وہ شرک میں برابر ہے ۱۔"

پانچویں فصل شرک فی العادۃ کی برائی کے بیان میں لکھا ص ۶۱: "پیر پرست اسے تئیں کہلوانا محض بے جاہے اور نہایت بے ادبی ۲۔"

کفریہ ۵۰ تا ۵۲: شاہ ولی اللہ صاحب کی کتاب انتباہ فی سلاسل اولیاء اللہ سے ظاہر کہ وہ خود اور ان کے بارہ اساتذہ حدیث و پیرانِ سلسلہ

دعائے عربی **ترجمہ (ت)**

ناد علیاً مظھر العجائب تجدہ عوناً لک فی النوائب

پکار علی کو جن کی ذات پاک سے وہ خوارق و فیوض ظاہر ہوتے ہیں جنھیں دیکھ کر عقلیں اچنبھے میں ہیں جب تو انھیں ندا کرے گا تو انھیں مصائب و آفات میں اپنا مددگار پائے گا ہر پریشانی ورنج اب دور ہوتا ہے آپ کی ولایت سے یا علی یا علی یا علی (ت)

کل ھم وغم سینجلی

بولایتک یا علی یا

علی یا علی ۳

۱ تقویتہ الایمان پہلا باب مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۶ ۲ تقویتہ الایمان الفصل الخامس فی رد الاشراک فی العادات مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۴۳ ۳ الانتباہ فی سلاسل اولیاء اللہ

Fatawa Razawiya, Volume 15

...taking certificates, giving permissions, and performing litanies. Praise be to Allah. This Shah Sahib and his spiritual masters/teachers have surpassed the limits of polytheism (Shirk). Here, like before, there are three mountains of Shirk: 1. Ordering to call upon Maula Ali in distress is one Shirk. 2. Believing them to be helpers in those distresses is the second Shirk. 3. Chanting "Ya Ali, Ya Ali, Ya Ali" rhythmically is the third Shirk. Anyone wishing to see the details of this fine and life-giving discourse should study the humble servant's treatises: 'Anhaar al-Anwaar min Yam-e-Salat al-Asrar' (1305 AH), 'Hayat al-Mawat fi Bayaan-e-Sama' al-Amwat' (1305 AH), 'Anwar al-Intibah fi Hall-e-Nida-e-Ya Rasulallah' (1304 AH), and 'Al-Mann wal-'Ula li-Na'ti al-Mustafa bi-Daf' al-Bala' (1311 AH), etc.

Blasphemies 53 to 55: The Maktubat (letters) of the master of blessings of the entire Delhi family, the lord of wealth, the point of reference and ultimate goal, the refuge and shelter, master and lord, Janab Sheikh Mujaddid Sahib, published in Lucknow, Volume 2, Letter 30, page 46:

[Box Section] (Persian Original): Khwaja Muhammad Ashraf Warzish had written regarding 'rabta' (connection) that it has dominated to such an extent that in prayers, one considers and sees it as their 'Masjud'. Even if it is hypothetically negated, it does not end. This wealth is desired by thousands of students, but it is granted to only one. One in this state is ready for complete affinity. It is possible that with little company, the Sheikh/leader absorbs all their perfections. Why negate 'rabta' when it is the 'Masjud-ilaih' (direction of prostration) and not the 'Masjud-lah' (object of worship)? Why not negate prayer niches and mosques? The manifestation of this kind of wealth is available to the fortunate so that in all states, they consider the master of 'rabta' as their intermediary and remain attentive towards him at all times. They are not like the unfortunate group who consider themselves independent and turn their direction of focus away from their Sheikh, disrupting their own affairs.

(Urdu Translation): Khwaja Muhammad Ashraf Warzish wrote regarding 'rabta' (visualizing the Sheikh) that it has dominated to such an extent that in prayers, they consider and see him as their 'Masjud' (the one towards whom they prostrate). Even if they try to end this connection, it does not end. (To this, you replied:) The desire to attain this wealth is the longing of thousands of seekers, but it is granted only to one. One with this state is ready for complete affinity with the Sheikh. He hopes that the company of his leader, the Sheikh, will absorb all his perfections. Why do people

negate 'rabta' (imagining the Sheikh)? Even though he is the 'Masjud-ilaih' (the direction of prostration) and not the 'Masjud-lah' (the object of worship/prostration). Why don't these people negate prayer niches (mihrabs) and mosques (even though they are the direction of prostration)? The manifestation of this kind of wealth is granted to the fortunate, until in all states they consider the master of 'rabta' (the Sheikh) as their means and remain attentive towards him at all times. They are not like that unfortunate group who consider themselves independent of the Sheikh and turn their direction of focus away from the Sheikh, becoming self-willed. (T)

---

[1] Maktubat-e-Imam Rabbani, Letter 30, in response to Muhammad Ashraf and Haji Muhammad, Nawal Kishore, Lucknow, 2/46.

फतावा रज़विया, जिल्द 15

...सनदें लेते, इजाज़तें देते, वज़ीफ़ा करते। अलहम्दुलिल्लाह। इन शाह साहब और उनके पीरों-उस्तादों ने तो शिर्क का पानी सिर से गुज़ार दिया है। यहाँ भी पहले की तरह शिर्क के तीन पहाड़ हैं: 1. मुसीबत में मौला अली को पुकारने का हुक्म एक शिर्क, 2. उन्हें उन मुसीबतों में मददगार मानना दूसरा शिर्क, 3. "या अली या अली या अली" की लय बाँधना तीसरा शिर्क। जिसे इस नफ़िस और रूहपरवर कलाम की तफ़सील देखनी हो, वो फ़क़ीर (अहमद रज़ा) के रिसालों: 'अन्हारुल अनवार मिन यमे सलातुल असरार' (1305 हिजरी), 'हयातुल मवात फ़ी बयान-ए-समाउल अमवात' (1305 हिजरी), 'अनवारुल इंतिबाह फ़ी हल्ले निदा-ए-या रसूलल्लाह' (1304 हिजरी) और 'अल-मन्नु वल उला लि-नअतिल मुस्तफ़ा बि-दफ़इल बला' (1311 हिजरी) वग़ैरा का मुताला करे।

कुफ़्रिया 53 से 55: दिल्ली के तमाम खानदान के आका-ए-नेअमत, ख़ुदावंदे दौलत, मरज-ओ-मुंतहा, मजआ व मवा और सय्यद व मौला जनाब शैख़ मुजद्दिद साहब के मक्तूबात (पत्र), मतबुआ (प्रकाशित) लखनऊ, जिल्द दोम, मक्तूब 30, सफ़ा 46:

[बॉक्स अनुभाग] (फ़ारसी मूल): ख़्वाजा मुहम्मद अशरफ़ वर्ज़िश ने राब्ता के बारे में लिखा था कि यह इस हद तक हावी हो गया है कि नमाज़ों में इसे अपना मसजूद समझते और देखते हैं। यदि इसे काल्पनिक रूप से नकारा जाए, तो भी यह समाप्त नहीं होता। इस दौलत की इच्छा हज़ारों छात्रों को होती है, लेकिन यह केवल एक को मिलती है। इस स्थिति वाला व्यक्ति पूर्ण आत्मीयता के लिए तैयार होता है। संभव है कि थोड़ी सी सोहबत से शैख़/नेता उनके सभी गुणों को आत्मसात कर लें। राब्ता को क्यों नकारें जब वह मसजूद-इलैह (सजदे की दिशा) है न कि मसजूद-लह (पूजनीय)? मेहराबों और मस्जिदों को क्यों नहीं नकारते? इस प्रकार की दौलत का प्रकटीकरण भाग्यशालियों के लिए उपलब्ध है ताकि सभी स्थितियों में वे राब्ता के स्वामी को अपना मध्यस्थ मान सकें और हर समय उनकी ओर चौकस रहें। वे उस अभागे समूह की तरह नहीं हैं जो खुद को स्वतंत्र मानते हैं और अपने शैख़ से ध्यान हटा लेते हैं, जिससे उनके अपने मामले बिगड़ जाते हैं।

(उर्दू अनुवाद): ख़्वाजा मुहम्मद अशरफ़ वर्ज़िश ने राब्ता (तसव्वुर-ए-शैख़) के बारे में लिखा है कि इसका इस हद तक ग़ल्बा (वर्चस्व) है कि नमाज़ों में अपना 'मसजूद' (जिसकी ओर सज्दा किया जाए) जानते और देखते हैं। अगर इस राब्ते को ख़त्म करने की कोशिश करें तो भी ख़त्म नहीं होता। (तो इस पर आपने फ़रमाया:) इस दौलत को हासिल करने की ख़्वाहिश हज़ारों तालिबों की तमन्ना है,

मगर किसी एक को अता होती है। इस कैफ़ियत वाला शैख़ से मुकम्मल मुनासबत (अनुकूलता) के लिए मुस्तइद (तैयार) होता है। वह उम्मीद करता है कि अपने मुक्तदा (नेता) शैख़ की सोहबत की कमी उसके तमाम कमालात को जज्ब (अवशोषित) कर लेगी। लोग राब्ता (तसव्वुर-ए-शैख़) की नफ़ी (इन्कार) क्यों करते हैं, हालांकि वह 'मसजूद-इलैह' (जिसकी ओर सज्दा हो) है, 'मसजूद-लह' (जिसका सज्दा हो) नहीं है। ये लोग मेहराबों और मस्जिदों की नफ़ी क्यों नहीं करते (हालांकि वे भी मसजूद-इलैह हैं)? इस क़िस्म की दौलत का ज़ुहूर सआदतमंदों को नसीब होता है, यहाँ तक कि तमाम अहवाल (स्थितियों) में वे साहिब-ए-राब्ता (शैख़) को अपना वसीला (माध्यम) जानते हैं और हर वक़्त उनकी तरफ़ मुतवज्जेह (ध्यानमग्न) रहते हैं। वे उस बे-दौलत जमाअत की तरह नहीं होते जो अपने आप को शैख़ से मुस्तग़नी (स्वतंत्र) जानते हैं, और अपनी तवज्जो का क़िबला शैख़ से फेर कर ख़ुद-सर (स्वेच्छाचारी) हो जाते हैं। (त)

---

[1] मक्तूबात-ए-इमाम रब्बानी, मक्तूब 30, जवाब में मुहम्मद अशरफ़ और हाजी मुहम्मद, नवल किशोर लखनऊ, 2/46।

पृष्ठ 219/742

کی سندیں لیتے ، اجازتیں دیتے ، وظیفہ کرتے ۔ الحمدللہ ۔ ان شاہ صاحب اور ان کی پیروں استادوں نے تو شرک کا پانی سر سے تیر کر دیا یہاں بھی مثل سابق تین پہاڑ شرک کے ہیں : ۱۔ مصیبت میں مولا علی کے پکارنے کا حکم ایک شرک ، ۲۔ انھیں مصیبتوں میں مددگار ماننا دو شرک ، ۳۔ " یا علی یا علی یا علی" کی لے باندھنا تین شرک ۔ جسے ان نفیس و جاں فزا کلام کی تفصیل دیکھنی ہو فقیر کے رسائل انہار الانوار من یم صلوۃ الاسرار (۱۳۰۵ھ) و حیات الموات فی بیان سماع الاموات (۱۳۰۵ھ) و انوار الانتباہ فی حل نداء یا رسول اللہ (۱۳۰۴ھ) والا من والعلی لنا عتی المصطفیٰ بدفع البلاء (۱۳۱۱ھ) وغیرہا مطالعہ کرے۔

کفریہ ۵۳ تا ۵۵ : تمام خاندان دہلی کے آقائے نعمت و خداوند دولت و مرجع و منتہی و مفرغ و ملجا وسید و مولیٰ جناب شیخ مجدد صاحب کے مکتوبات مطبوعہ لکھنؤ جلد دوم مکتوب سیوم ص ۴۶ :

[باکس سیکشن] (فارسی اصل): خواجہ محمد اشرف ورزش نسبت رابطہ را نوشتہ بودند کہ بحدے استیلا یافتہ است کہ در صلوات آنرا مسجود خود می داند و می بیند و اگر فرضا نفی کند منتفی نمیگردد محبت اطوار این دولت متمنائے طلاب است از ہزاراں یکے رامیگر بد ہند صاحب ایں معاملہ مستعد تام المناسبۃ ست یحتمل کہ باندک صحبت شیخ مقتدا جمیع کمالات اور اجذب نماید رابطہ را چرا نفی کنند کہ او مسجود الیہ است نہ مسجودلہ چرا محاریب و مساجد را نفی نہ کنند ظہور ایں قسم دولت سعادت منداں را میسر است تادر جمیع احوال صاحب رابطہ را متوسط خود دانند و در جمیع اوقات متوجہ او باشند نہ در رنگ جماعتہ بیدولت کہ خود را مستغنی دانند و قبلہ توجہ راز شیخ خود منحرف سازند و معاملہ خود را بر ہم زنند۔

(اردو ترجمہ): خواجہ محمد اشرف ورزش نے رابطہ (تصورِ شیخ) کی نسبت لکھا ہے کہ اس کا اس حد تک غلبہ ہے کہ نمازوں میں اپنا مسجود جانتے اور دیکھتے ہیں اگر اس رابطہ کو ختم کرنے کی کوشش کریں تو بھی ختم نہیں ہوتا (تو اس پر آپ نے فرمایا) اس دولت کے حصول کی خواہش ہزاروں طالبوں کی تمنا ہے مگر کسی ایک کو عطا ہوتی ہے ، اس کیفیت والا شیخ سے مکمل مناسبت کے لئے مستعد ہوتا ہے وہ امید کرتا ہے کہ اپنے مقتداء شیخ کی صحبت کی کمی اس کے تمام کمالات کو جذب کردے گی، لوگ رابطہ (تصورِ شیخ) کی نفی کیوں کرتے ہیں حالانکہ وہ مسجود الیہ ہے مسجودلہ نہیں ہے یہ لوگ محرابوں اور مسجدوں کی نفی کیوں نہیں کرتے (حالانکہ وہ مسجود الیہ ہیں) اس قسم کی دولت کا ظہور سعادت مندوں کو نصیب ہوتا ہے حتی کہ تمام احوال میں وہ صاحبِ رابطہ (شیخ) کو اپنا وسیلہ جانتے ہیں اور ہمہ وقت اس کی طرف متوجہ رہتے ہیں اس بے دولت جماعت کی طرح نہیں ہوتے جو اپنے آپ کو شیخ سے مستغنی جانتے ہیں ، اور اپنی توجہ کا قبلہ شیخ سے پھیر کر خود سر ہو جاتے ہیں۔ (ت)

---

۱ مکتوبات امام ربانی مکتوب ۳۰ بجوابہ محمد اشرف و حاجی محمد نولکشور لکھنؤ ۲/ ۴۶

Fatawa Ridawiyya Volume 15

Here too, there are three "double-shirks" (associating partners with God), each weighing a thousand 'manns' (a unit of weight) more than the previous ones. A disciple wrote that the visualization of the Shaykh is so dominant that in prayers, he considers him his object of prostration, and the image of the Shaykh appears as if prostrated to. The Shaykh Mujaddid (Renovator) said that this wealth is given to the fortunate, and seekers of Truth desire this wealth. That's one shirk, and how heavy a shirk it is! Consider the Shaykh as your mediator in all states (Note: This is the second shirk). Turning towards the Pir (spiritual guide) in prayer and every state and every time constitutes three shirks. Now remember your blasphemous words that thinking of the Pir etc., even the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), in prayer is such and such and leads to shirk. O observers! Did you realize who that unfortunate one is whom the Mujaddid Sahib describes as destitute and ruined? Yes, it is that very same destitute person who says in 'Sirat-ul-Mustaqim' (The Straight Path), page 130: "Among the innovated practices is Shughl-e-Barzakh (Intermediate Practice) 1." Meaning, among the innovated practices is the practice of Barzakh (T). In the same book, page 11: "It is the worship of forms 2" (This is clearly idol/form worship - T). This humble servant (may Allah forgive him) has written a fine treatise specifically on this issue entitled 'Al-Yaqutah al-Wasitah fi Qalb 'Aqd al-Rabita' (1309 AH). In it, I have proven the permissibility of this practice through many words from Shah Abdul Aziz, Shah Waliullah, Shah Abdul Rahim, etc., and thirty (3) statements from great imams and noble scholars. According to this destitute person, all of them are (God forbid) innovators and image-worshipers, since the Mujaddid Sahib has declared them ruined and deviant.

Blasphemy 56: Maktubat of the aforementioned person, Vol. 1, Letter 312, page 448: My Master, the Prophetic Hadiths on their source be blessings and peace... My master, the Hadiths of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).

Note: Taqwiyat-ul-Iman, p. 7: The truth is that Allah is closest of all to the servant. Leaving this, they made up a lie and made others supporters. And this was Allah's blessing that He, purely out of His grace, fulfills all desires and averts all calamities without any intermediary. So they did not recognize His right and did not show

gratitude for it. They began seeking these things from others and then look for closeness to Allah in this reverse path. So Allah will never guide them. 12 Minhu (3)

1. Sirat-ul-Mustaqim, Chapter Three, Section Three, Al-Maktabah al-Salafiyyah, Lahore, p. 118.
2. Sirat-ul-Mustaqim, Chapter Three, Section Three, Al-Maktabah al-Salafiyyah, Lahore, p. 119.
3. Taqwiyat-ul-Iman, Chapter One, Matba' Alimi, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 5.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

यहाँ भी तीन 'डबल शिर्क हैं, जिनमें से प्रत्येक पिछले वाले से हज़ार मन भारी है। एक मुरीद (शिष्य) ने लिखा कि शेख (आध्यात्मिक गुरु) का तसव्वुर (कल्पना) इतना हावी है कि नमाज़ों में वह उन्हें अपना मसूजद (सिजदा किए जाने वाला) मानता है, और शेख की सूरत ही सिजदे में नज़र आती है। शेख मुजद्दिद साहब ने फ़रमाया कि यह दौलत भाग्यशालियों को मिलती है, हक़ (सत्य) के चाहने वाले इस दौलत की तमन्ना करते हैं। यह एक शिर्क हुआ, और कितना भारी शिर्क! तमाम अहवाल (स्थितियों) में शेख को अपना मध्यस्थ (मध्यवर्ती) जानो (नोट: यह दूसरा शिर्क है)। नमाज़ वगैरह हर हाल और हर वक्त में पीर की तरफ़ मुतवज्जे होना - ये तीन शिर्क हुए। अब अपने उन कुफ़्र भरे बोलों को याद करो कि नमाज़ में पीर वगैरह यहाँ तक कि रसूलाल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का ख़्याल करना 'ऐसा-वैसा' है और शिर्क तक ले जाता है। ऐ देखने वालों! आपने जान लिया कि वह बदक़िस्मत कौन है जिसे मुजद्दिद साहब 'बे-दौलत' (कंगाल) और तबाहकार (बर्बाद) बता रहे हैं। हाँ, वह यही बे-दौलत है, जो 'सिरात-ए-मुस्तक़ीम' में कहता है (पृष्ठ 130): "बिदअत (नवाचार) वाले कामों में से एक 'शुग्ल-ए-बरज़ख़' भी है।" यानी बिदअत वाले कामों में से एक बरज़ख़ का काम भी है (त)। उसी में है (पृष्ठ 11): "यह सूरत परस्ती (रूप-पूजा) है।" (यह साफ़ तौर पर रूप-पूजा है - त)। इस फ़कीर (लेखक) ने, अल्लाह उसे माफ़ करे, विशेष रूप से इसी मसले पर एक बेहतरीन रिसाला 'अल-याक़ूततुल वासिता फ़ी क़ल्ब-ए-अक़्द-ए-राबिता' (1309 हिजरी) लिखा है। इसमें मैंने जनाब शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब, शाह वलीउल्लाह साहब और शाह अब्दुल रहीम साहब आदि के बहुत से कथनों और बड़े इमामों एवं प्रतिष्ठित विद्वानों के तीस (3) इरशादात (कथनों) से इस काम की अनुमति सिद्ध की है। इस कंगाल (बे-दौलत) के नज़दीक वे सब (मआज़ल्लाह) बिदअती और तस्वीर पूजने वाले हैं, जबकि जनाब शेख मुजद्दिद ने उसे तबाहकार और गुमराह बताया है।

कुफ़्रिया (कुफ़्र की बात) 56: मकतूबात जनाब मौसूफ़, जिल्द 1, मकतूब 312, सफ़ा 448: ऐ मेरे मखदूम (स्वामी), नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की हदीसों पर दरूद व सलाम हो... मेरे मखदूम, नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की हदीसें।

नोट: तक़वियतुल ईमान, पृ. 7: जो बात सच है वह यह कि अल्लाह बंदे के सबसे ज़्यादा नज़दीक है। इसे छोड़कर उन्होंने एक झूठी बात गढ़ी कि दूसरों को हिमायती बना लिया। और यह जो अल्लाह की नेमत थी कि वह केवल अपने फ़ज़्ल (कृपा) से बिना किसी वसीले (माध्यम) के सबकी मुरादें पूरी करता है और बलाएं टाल देता है, उन्होंने उसका हक़ नहीं पहचाना और उसका शुक्र अदा नहीं

किया। वे दूसरों से मांगने लगे और फिर इस उल्टे रास्ते पर अल्लाह की नज़दीकी ढूंढते हैं, तो अल्लाह उन्हें कभी राह नहीं दिखाएगा। 12 मिन्हु (3)

1. सिरात-ए-मुस्तक़ीम, अध्याय तीन, खंड तीन, अल-मकतबतुल सलफ़िया, लाहौर, पृष्ठ 118।
2. सिरात-ए-मुस्तक़ीम, अध्याय तीन, खंड तीन, अल-मकतबतुल सलफ़िया, लाहौर, पृष्ठ 119।
3. तक़वियतुल ईमान, पहला अध्याय, मतबा अलीमी, अंदरून लोहारी गेट, लाहौर, पृष्ठ 5।

یہاں بھی تین ڈبل شرک ہیں، ہر ایک اگلے باتوں سے ہزار من کا، مرید نے لکھا کہ تصورِ شیخ اس قدر غالب ہے کہ نمازوں میں اس کو اپنا مسجود جانتا ہے صورتِ شیخ ہی کو سجدہ نظر آتا ہے، جنابِ شیخِ مجدد نے فرمایا کہ یہ دولت سعادت مندوں کو ملتی ہے طالبانِ حق کو اس دولت کی تمنا ہوتی ہے، ایک شرک، اور کتنا بھاری شرک، تمام احوال میں شیخ کو اپنا متوسط جانو عہ دو شرک، نماز وغیرہ ہر حال و ہر وقت میں پیر کی طرف متوجہ ہو تین شرک، اب یاد کر اپنا وہ کفری بول کہ نماز میں پیر وغیرہ یہاں تک کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی طرف خیال لے جانا چنیں و چناں ہے اور منجر بشرک، ناظرین! آپ نے جانا کہ وہ بے سعادت کون ہے جسے جناب مجدد صاحب بے دولت و تباہ کار بتارہے ہیں، ہاں وہ یہی بے دولت ہے، صراطِ مستقیم میں کہتا ہے ص ۱۳۰: از جملہ اشغال مبتدعہ شغل برزخ ست ۱۔ بدعت والے اشغال میں سے برزخ کا شغل بھی ہے (ت) اسی میں ہے ص ۱۱: "صاحب صورت پرستی ست ۲" (یہ صاف صورت پرستی ہے۔ ت) فقیر غفراللہ تعالٰی لہ نے خاص اس مسئلہ میں ایک نفیس رسالہ مسمی الیاقوتۃ الواسطۃ فی قلب عقد الرابطۃ (۱۳۰۹ھ) لکھا، اس میں جناب شاہ عبدالعزیز صاحب و شاہ ولی اللہ صاحب و شاہ عبدالرحیم صاحب وغیرہ ہم کے بہت کلمات اور ائمہ کرام و علمائے عظام کے تیس ۳ ارشادات سے اس شغل کا جواز ثابت کیا، اس بید دولت کے نزدیک وہ سب معاذ اللہ بدعتی تصویر پرست ہیں جب تو جناب شیخ مجدد نے تباہ کار و منحرف بتایا۔

کفریہ ۵۶: مکتوباتِ جناب موصوف ج ۱ مکتوب ۳۱۲ ص ۴۴۸: مخدوما احادیث نبوی علی مصدرہا الصلوۃ والسلام میرے مخدوم، نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی احادیث

عہ: تقویۃ الایمان ص ۷: جو بات سچی ہے کہ اللہ بندہ کی طرف سب سے زیادہ نزدیک ہے سو اس کو چھوڑ کر جھوٹی بات بنائی کہ اوروں کو حمایتی ٹھہرایا اور یہ جو اللہ کی نعمت تھی کہ وہ محض اپنے فضل سے بغیر واسطے کے کسی کے سب مرادیں پوری کرتا ہے سب بلائیں ٹال دیتا ہے سو اس کا حق نہ پہچانا اور اس کا شکرانہ کیا یہ بات اوروں سے چاہنے لگے پھر اس الٹی راہ میں اللہ کی نزدیکی ڈھونڈتے ہیں سو اللہ ہرگز ان کو راہ نہیں دے گا ۱۲ منہ ۳

۱ صراطِ مستقیم باب سوم فصل سوم المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۱۱۸ ۲ صراطِ مستقیم باب سوم فصل سوم المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۱۱۹ ۳ تقویۃ الایمان پہلا باب مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۵

Fatawa-e-Razvia (Volume 15)

In the chapter on the permissibility of pointing with the index finger, many (narrations) have been received, and some narrations of the Hanafi jurists have come in this regard. 1 Many traditions regarding pointing with the index finger have been received, and some narrations of Hanafi jurisprudence have also come in this series. (T) Page 449:

(Left Column Text): And it is not based on the manifest (Zahir) doctrine. And what Imam Muhammad Shaybani said was: "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) used to point, and he (Imam Muhammad) would do as the Prophet (peace and blessings be upon him and his family) would do." Then he said, "This is my view and the view of Abu Hanifa (may Allah be pleased with them both)." This is from the rare (Nawadir) narrations, not the fundamental (Usul) narrations. In Al-Muhit: "The scholars have differed on this; some of them said one should not point, and some of them said one should point. It has been said it is Sunnah, and it has been said it is recommended (Mustahabb), but the correct view is that it is forbidden (Haram)." Since the prohibition of pointing has occurred in reliable reports and a fatwa has been given on its dislikeness (Karahat), it is not for us followers (Muqallideen) to act upon the requirements of the Hadith and dare to point. The one who commits this act from the Hanafis or mujtahid scholars either does not establish the permissibility of pointing from known Hadiths, or he thinks that they have ruled based on their own opinion contrary to the Hadiths. Both possibilities are corrupt (fasid); no one would consider them permissible except for a fool or an antagonist. The manifest principle (Zahir al-Usul) of our scholars is the absence of pointing, which has become the practice of our predecessor scholars. 2

(Right Column Text): And they are not based on the manifest (Zahir) school. And what has been reported from Imam Muhammad Shaybani (may Allah Almighty have mercy on him) is that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah Almighty be upon him) used to point, and Imam Muhammad (may Allah Almighty have mercy on him) would also do as the Messenger (peace and blessings be upon him) used to do. Then he said, "This is my view and the view of Abu Hanifa (may Allah be pleased with him)." This transmission is from the rare (Nawadir) reports. There is a difference of opinion among the scholars on this. Some said one should not point, and some said one should point. Some have called it Sunnah, and some have called it recommended (mustahabb), but the correct view is that it is forbidden (haram). Since the prohibition of pointing has occurred in reliable reports and a fatwa has been given on its

dislikeness (karahat), we followers (muqallideen) do not have the right to act on the requirements of the Hadiths and dare to point. The person committing this should either prove the permissibility of pointing from known Hadiths to the Hanafis or mujtahids, or clarify that they are ruling against the Hadiths based on their own opinion. While both possibilities are corrupt, no one would consider it permissible except for a fool or an antagonist. Our...

1. Maktubat Imam Rabbani, Letter 312 to Mir Muhammad Nu'man, Naval Kishore Lucknow 1/448
2. Maktubat Imam Rabbani, Letter 312 to Mir Muhammad Nu'man, Naval Kishore Lucknow 1/449 Page 221 of 742

फ़तावा-ए-रज़विया (खंड 15)

तर्जनी उंगली से इशारा करने की अनुमति के अध्याय में बहुत सी (रिवायतें) आई हैं, और हनफ़ी फ़िक़्ह की कुछ रिवायतें भी इस अध्याय में आई हैं। 1 शहादत की उंगली से इशारा करने के संबंध में बहुत सी रिवायतें मौजूद हैं, और हनफ़ी फ़िक़्ह की कुछ रिवायतें भी इस सिलसिले में आई हैं। (त) पृष्ठ 449:

(बायाँ कॉलम पाठ): और वह ज़ाहिर मज़हब पर नहीं है। और जो इमाम मुहम्मद शैबानी ने कहा: "अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) इशारा किया करते थे, और वह (इमाम मुहम्मद) वैसा ही करते थे जैसा नबी (अलैहिस्सलातु वस्सलाम) किया करते थे।" फिर उन्होंने कहा, "यह मेरा और इमाम अबू हनीफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) का कौल है।" यह नवादिर (दुर्लभ) रिवायतों में से है, न कि उसूल (बुनियादी) रिवायतों में से। अल-मुहीत में है: "विद्वानों ने इसमें मतभेद किया है; उनमें से कुछ ने कहा कि इशारा न करे, और उनमें से कुछ ने कहा कि इशारा करे। कहा गया कि यह सुन्नत है, और कहा गया कि यह मुस्तहब है, लेकिन सही यह है कि यह हराम है।" जब विश्वसनीय रिवायतों में इशारे की मनाही हुई है और कराहत (नापसंदगी) पर फ़तवा दिया गया है, तो हम मुक़ल्लिदीन (अनुयायियों) को यह हक़ नहीं पहुँचता कि हदीसों की मांग के अनुसार अमल करें और इशारा करने की हिम्मत करें। हनफ़ियों या मुजतहिद विद्वानों में से जो भी इस कार्य को करता है, वह या तो प्रसिद्ध हदीसों से इशारे की अनुमति सिद्ध नहीं करता, या वह समझता है कि उन्होंने हदीसों के विरुद्ध अपनी राय के अनुसार हुक्म दिया है। दोनों ही स्थितियाँ भ्रष्ट (फ़ासिद) हैं; कोई भी बेवकूफ या विरोधी के अलावा इसे जायज़ नहीं ठहराएगा। हमारे साथियों का स्पष्ट सिद्धांत इशारा न करना है; यह हमारे पूर्वज विद्वानों की सुन्नत बन गई है। 2

(दायाँ कॉलम पाठ): और वे ज़ाहिर मज़हब पर नहीं हैं। और इमाम मुहम्मद शैबानी (रहमतुल्लाह अलैहि) से जो उल्लेख है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) इशारा किया करते थे, और इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैहि) भी वैसा ही करते जैसा हुज़ूर (अलैहिस्सलातु वस्सलाम) करते थे। फिर उन्होंने कहा कि यही मेरा और इमाम अबू हनीफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) का कौल है। यह नक़्ल नवादिर (दुर्लभ) रिवायतों में से है कि इसमें विद्वानों का मतभेद है। कुछ ने कहा इशारा न करे, और कुछ ने कहा इशारा करे और इसे सुन्नत भी कहा है, कुछ ने मुस्तहब कहा है, और सही यह है कि हराम है। जब विश्वसनीय रिवायतों में इशारे की मनाही आई है और कराहत पर फ़तवा दिया गया है, तो हम मुक़ल्लिदीन को यह हक़ नहीं कि हदीसों की मांग पर अमल करें और इशारा करने की

हिम्मत करें। इस काम को करने वाले को चाहिए कि वह अहनाफ़ या मुजतहिदीन के लिए प्रसिद्ध हदीसों से इशारे की वैधता साबित करे या स्पष्ट करे कि वे अपनी राय से हदीसों के विरुद्ध हुक्म दे रहे हैं। जबकि दोनों विकल्प भ्रष्ट हैं, कोई भी मूर्ख या विरोधी के अलावा इसे जायज़ नहीं करेगा। हमारे...

1. मकतूबात इमाम रब्बानी, पत्र 312, मीर मुहम्मद नुमान के नाम, नवल किशोर लखनऊ 1/448
2. मकतूबात इमाम रब्बानी, पत्र 312, मीर मुहम्मद नुमान के नाम, नवल किशोर लखनऊ 1/449 पृष्ठ 221 का 742

فتاوٰی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

در باب جواز اشارت بسبابہ بسیار وارد شدہ اند و بعضے از روایات فقیہ حنفیہ دریں باب آمدہ ۱۔

شہادت کی انگلی سے اشارہ کی بابت بہت وارد ہیں اور فقہ حنفی کی بعض روایات بھی اس سلسلہ میں آئی ہیں۔ (ت) صفحہ ۴۴۹:

و غیر ظاہر مذہب ست وآنچہ امام محمد شیبانی گفتہ کان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یشیر و یصنع کما یصنع النبی علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام ثم قال ھذا قولی و قول ابی حنیفہ رضی اللہ تعالٰی عنھما از روایات نوادر ست نہ روایات اصول وفي المحیط اختلف المشائخ فیہ منھم من قال لایشیر ومنھم من قال یشیر وقد قیل سنۃ وقیل مستحب و الصحیح حرام، ہرگاہ درروایات معتبر حرمت اشارت واقع شدہ باشد بر کراہت فتوٰی دادہ باشند مامقلدان را نمی رسد کہ بمقتضائے احادیث عمل نمودہ جرات در اشارت نمائیم مرتکب این امراز حنفیہ یا علمائے مجتہدین را علم احادیث معروفہ جواز اشارت اثبات نمی نماید یا انگارد کہ اینہا بمقتضائے رائے خود بر خلاف احادیث حکم کردہ اند ہر دوشق فاسد ست تجویز نکند آنرا مگر سفیہ یا معاند، ظاہر اصول اصحاب ما عدم اشارت ست سنت علمائے ما تقدم شدہ ۲۔

اور وہ ظاہر مذہب پر نہیں ہیں اور امام محمد شیبانی رحمہ اللہ تعالٰی سے جو منقول ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اشارہ کیا کرتے تھے، اور امام محمد رحمہ اللہ تعالٰی بھی اسی طرح کرتے جس طرح حضور علیہ الصلوۃ والسلام کیا کرتے تھے، اور پھر انھوں نے فرمایا یہی میرا اور امام ابوحنیفہ (رضی اللہ تعالٰی عنہ) کا قول ہے، یہ نقل نادر روایات میں سے ہے کہ اس میں مشائخ کا اختلاف ہے، بعض نے فرمایا اشارہ نہ کرے، اور بعض نے فرمایا اشارہ کرے اور اس کو

سنت بھی کہا ہے بعض نے مستحب کہا ہے، اور صحیح یہ ہے کہ حرام ہے، ہر گاہ کہ معتبر روایات میں اشارہ کی حرمت واقع ہوئی ہے اور اشارہ کی کراہت پر فتویٰ دیا گیا ہے ہم مقلدین حضرات کو یہ حق نہیں کہ احادیث کے مقتضیٰ پر عمل کریں اور اشارہ کرنے کی جرات کریں، اس چیز کے مرتکب کو چاہئے کہ احناف یا مجتہدین کو معروف احادیث سے اشارہ کے جواز کا اثبات کرے یا پھر واضح کرے کہ وہ اپنی رائے سے احادیث کے خلاف حکم کر رہے ہیں جبکہ دونوں شقیں فاسد ہیں ان کو بیوقوف یا معاند کے بغیر کوئی بھی جائز نہیں کریگا، ہمارے

۱ مکتوبات امام ربانی مکتوب ۳۱۲ بمیر محمد نعمان نولکشور لکھنئو ۱/ ۴۴۸ ۲ مکتوبات امام ربانی مکتوب ۳۱۲ بمیر محمد نعمان نولکشور لکھنئو ۱/ ۴۴۹ Page 221 of 742

Fatawa Rizwia Volume Fifteen (15)

The manifest principle of the companions is to point (the finger), thus not pointing is the tradition (sunnah) of our predecessor scholars. (T)

Page 450: These elders knew the Hadiths much better than us, surely they must have had a compelling reason for omitting practice according to the requirements of these Hadiths (peace and blessings be upon their master). 1 | These elders understand the Hadiths much better than we do; surely they have some effective reason in view for omitting the requirements of these Hadiths. (T)

Page 451: If it is said that Hanafi scholars have also given a fatwa on the permissibility of pointing, we say that the preference lies with non-permissibility. 2 (Summarized) | If they say that the Ahnaf scholars give a fatwa for the permissibility of pointing, we will say in response that preference is given to non-permissibility. (Summarized) (T)

Now, let the non-followers (Ghair Muqallideen) remove the wax from their ears and the veils from their eyes and listen to this grand passage and observe its tone. The honorable Sheikh of the Silsila (Imam Rabbani) clearly admits that regarding pointing (Ishara), there are numerous Hadiths from the Master of the Worlds, may Allah the Exalted bless him and grant him peace, and those Hadiths are well-known and famous, but here in our school's principles, there is no mention of pointing, and the tradition of our scholars is not to point. It has been deemed 'Makruh' (disliked) in our jurisprudence, therefore it is not permissible for us to act according to the Hadiths. Allah forbid! Say something about this heavy 'shirk of Taqlid' (blind following) that they do not accept Sahih and famous Hadiths against the school's position, and in response to the Sunnah of the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him, they present the tradition of their own Molvis. And those Hanafis who act upon a Hadith contrary to the Hanafi school are called senseless and stubborn. The irony is that this issue itself is not agreed upon within the Hanafi school. You yourself admit that the Mashaikh (elders) differ; they have also favored the permissibility, desirability, and sunnah of pointing, so much so that the fatwas of the Imams are also available in accordance with the Hadiths. To the extent that Imam Muhammad himself has clarified that the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him, used to point, and we will do the same as the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him, used to do. And he says this is my school of thought and that of Imam Abu Hanifa. But since this narration is from the 'Nawadir' (rare) ones, it will

not be considered, nor will the difference of the Mashaikh and the fatwa be taken into account. Only because it was not mentioned in the 'Zahir-ur-Riwayah' (manifest narrations), prohibition is prioritized, and we do not find it within our reach to act upon Sahih and famous Hadiths against it. Speak with faith, is this faith or the abandonment of Taqlid?

1. Maktubat Imam Rabbani, Letter 312, to Mir Muhammad Numan, Nawal Kishore, Lucknow 1/450
2. Maktubat Imam Rabbani, Letter 312, to Mir Muhammad Numan, Nawal Kishore, Lucknow 1/451

फ़तावा रिज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

अ सहाब का ज़ाहिर उसूल इशारा करना है, अतः इशारा न करना ही हमारे पूर्ववर्ती विद्वानों (मुत़क़द्दिमीन उलमा) की सुन्नत है। (त)

पृष्ठ 450: इन महानुभावों ने हदीसों को हमसे कहीं अधिक बेहतर ढंग से जाना था, निश्चित रूप से इन हदीसों की आवश्यकताओं (मुक़्तज़ा) को छोड़ने का उनके पास कोई ठोस कारण रहा होगा - उन पर सलात व सलाम हो। 1 | हदीसों को हमारी तुलना में ये बड़े (अकाबिर) कहीं अधिक बेहतर समझते हैं, निश्चित रूप से वे इन हदीसों की आवश्यकता को छोड़ने के पीछे किसी प्रभावी कारण को ध्यान में रखते हैं। (त)

पृष्ठ 451: यदि वे कहें कि हनफ़ी विद्वानों ने इशारा करने की अनुमति (जवाज़) का फ़तवा भी दिया है, तो हम कहेंगे कि वरीयता (तरजीह) इशारा न करने (अदम-ए-जवाज़) को प्राप्त है। 2 (संक्षिप्त) | अगर वे कहें कि अहनाफ़ उलमा इशारा के जवाज़ का फ़तवा देते हैं, तो हम जवाब में कहेंगे कि वरीयता इशारा न करने को है। (संक्षिप्त) (त)

अब ज़रा गैर-मुक़ल्लिद हज़रात कान खोलकर और आँखों से जाले हटाकर यह भव्य इबारत सुनें और इसके तेवर देखें। जनाब शैख-ए-सिलसिला (इमाम रब्बानी) को साफ इक़रार है कि इशारा के बारे में हुज़ूर सय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की हदीसें बहुतायत में आई हैं और वे हदीसें जानी-मानी और प्रसिद्ध हैं, लेकिन हमारे यहाँ मज़हब के सिद्धांतों में इशारा का उल्लेख नहीं है और हमारे उलमा की सुन्नत इशारा न करना है। हमारी फ़िक़्ह में इसे मकरूह (नापसंद) माना गया है, इसलिए हमें हदीसों के अनुसार अमल करना जायज़ नहीं। अल्लाह की पनाह! तक़लीद के इस भारी शिर्क के बारे में कुछ कहिए कि मज़हब के मुक़ाबले सहीह और मशहूर हदीसों को नहीं मानते और रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की सुन्नत के जवाब में अपने मौलवियों की सुन्नत पेश करते हैं। और जो हनफ़ी मज़हब-ए-हनफ़ी के खिलाफ किसी हदीस पर अमल करे, उसे बेअक़्ल और हठधर्मी बताते हैं। मज़ा यह कि यह मसला खुद हनफ़ी मज़हब में सर्वसम्मत (मुत्तफ़िक़ अलैह) नहीं है। आप स्वयं इक़रार करते हैं कि मशाइख में मतभेद है, वे इशारा के जवाज़, मुस्तहब होने और सुन्नत होने के भी कायल हुए हैं, यहाँ तक कि इमामों के फ़तवे भी हदीसों के अनुकूल मौजूद हैं। यहाँ तक कि खुद इमाम मुहम्मद ने स्पष्ट किया है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम इशारा किया करते थे और हम वही करेंगे जो रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम किया

करते थे। और फ़रमाते हैं कि यही मेरा और इमाम अबू हनीफ़ा का मज़हब है। लेकिन चूँकि यह रिवायत 'नवादिर' (दुर्लभ) में से है, इसलिए इस पर ध्यान नहीं दिया जाएगा, न ही मशाइख के मतभेद और फ़तवे पर विचार किया जाएगा। केवल इसलिए कि ज़ाहिर-ए-रिवायत (मुख्य धाराओं) में इसका उल्लेख नहीं आया, हुरमत (प्रतिबंध) को वरीयता दी गई और इसके विरुद्ध सहीह और मशहूर हदीसों पर अमल करना हमारे बस में नहीं है। ईमान से कहें, क्या यह ईमान है या तक़लीद को छोड़ना?

1. मकतूबात इमाम रब्बानी, मकतूब 312, बनाम मीर मुहम्मद नोमान, नवल किशोर, लखनऊ 1/450
2. मकतूबात इमाम रब्बानी, मकतूब 312, बनाम मीर मुहम्मद नोमान, नवल किशोर, लखनऊ 1/451

पेज 222 का 742

فتاوٰی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

اصحاب کا ظاہر اصول اشارہ کرنا ہے پس عدم اشارہ ہی ہمارے متقدمین علماء کی سنت ہے۔ (ت)

صفحہ ۴۵۰: احادیث را ایں اکابر بیشتر از ما، می شناختند البتہ وجہ موجبہ داشتہ باشند در ترک عمل بمقتضائے ایں احادیث علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام۔ ۱ | احادیث کو ہماری نسبت یہ اکابر زیادہ بہتر سمجھتے ہیں، یقیناً وہ ان احادیث کے مقتضا کے ترک پر کوئی موثر وجہ پیش نظر رکھتے ہیں۔ (ت)

ص ۴۵۱: اگر گویند کہ علمائے حنفیہ بر جواز اشارت نیز فتوٰی دادہ اند گوئیم ترجیح عدم جواز راست۔ ۲ اہ ملخصاً | اگر یوں کہیں کہ علمائے احناف اشارہ کے جواز کا فتوٰی دیتے ہیں تو ہم جواب میں کہیں گے کہ ترجیح عدم جواز کو ہے اھ ملخصاً (ت)

اب ذرا حضرات غیر مقلدین کانوں سے ٹینٹ، آنکھوں سے جالے ہٹا کر یہ دھوم دھامی عبارت سنیں اور اس کے تیور دیکھیں جناب شیخ سلسلہ کو صاف اقرار ہے کہ دربارہ اشارہ میں احادیث حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بکثرت آئی ہیں اور وہ حدیثیں معروف مشہور ہیں مگر ہمارے یہاں اصول مذہب میں اشارہ کا ذکر نہیں اور ہمارے علمائے کی سنت عدم اشارہ ہے ہماری فقہ میں مکروہ ٹھہرا ہے لہذا ہمیں احادیث کے مطابق عمل کرنا جائز نہیں۔ معاذ اللہ اس بھاری شرکِ تقلید کو کچھ کہئے کہ مذہب کے مقابل احادیثِ صحیحہ مشہورہ کو نہیں مانتے اور سنتِ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے جواب میں اپنے مولویوں کی سنت پیش کرتے ہیں اور جو حنفی مذہب حنفی کے خلاف کسی حدیث پر عمل کرے اسے بے عقل ہٹ دھرم بتاتے ہیں، مزہ یہ کہ یہ مسئلہ خود مذہب حنفی میں متفق علیہا نہیں، آپ ہی اقرار فرماتے ہیں کہ مشائخ کو اختلاف

ہے جواز و استحباب و سنیت اشارہ کے بھی قائل ہوئے یہاں تک کہ ائمہ کا فتویٰ بھی حدیثوں کے موافق موجود حتیٰ کہ خود امام محمد نے تصریح فرمائی ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اشارہ فرمایا کرتے اور ہم وہی کریں گے جو رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کرتے تھے، اور فرماتے ہیں یہی مذہب میرا اور امام ابو حنیفہ کا ہے مگر از آنجا کہ یہ روایت نوادر کی ہے اس پر بھی نظر نہ ہو گی، نہ اختلافِ مشائخ و فتویٰ پر لحاظ ہو گا۔ صرف اس لئے کہ ظاہر روایت میں ذکر نہ آیا حرمت مرجح اور اس کے خلاف صحیح و مشہور حدیثوں پر ہمیں عمل نہیں پہنچتا، ایمان سے کہنا ایمان ترک تقلید کا

۱ مکتوبات امام ربانی مکتوب ۳۱۲ بمیر محمد نعمان نولکشور لکھنو ۱/ ۴۵۰ ۲ مکتوبات امام ربانی مکتوب ۳۱۲ بمیر محمد نعمان نولکشور لکھنو ۱/ ۴۵۱

Fatawa Rizwiya, Volume 15

...was still attached. Now listen to the oppressive commands of the aforementioned person, where he speaks harshly and abusively against his own Sufi master, Hazrat Sheikh Mujaddid, for leaving the school of thought (madhhab) in favor of Hadith, and for prioritizing the authority of scholars' practices over the Sunnah of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). *Taqwiyat-ul-Iman*, page 24: "Whoever considers the word of any Imam or Mujtahid superior to the saying of the Prophet, or takes an opinion as authority against a Hadith, then Shirk (associating partners with Allah) is proven by such things." Pages 2 and 3: "In these times, how many paths do people follow in religious matters; some take the traditions of predecessors as authority, and some take the sayings of scholars which they have derived from the sharpness of their own intellects." Page 4: "Recognizing messengers as messengers means not following anyone else's path besides theirs." Page 6: "They blabber such nonsense because they have left the word of God and His Messenger and taken authority from incorrect traditions; the disbelievers used to say similar things in front of the Prophet of God." *Tanweer-ul-Ainain*:

[In the box:] (Arabic) I wish I knew how it could be permissible to adhere strictly to the imitation (taqlid) of a specific person, while one is able to refer back to the explicitly narrated reports from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) which indicate the contrary of the statement of the followed Imam. If he does not abandon the statement of his Imam, then there is a taint of Shirk in it. (Urdu) How would I know how it can be permissible to keep following one person's taqlid when one finds explicit Hadiths contrary to the school of his Imam, yet does not leave the Imam's word; then there is a trace of Shirk in it.

1. *Taqwiyat-ul-Iman*, Chapter Four, regarding the rejection of Shirk in worship, Matba Alimi, inside Lohari Gate, Lahore, p. 28 & 29.
2. *Taqwiyat-ul-Iman*, Introduction to the book, Matba Alimi, inside Lohari Gate, Lahore, p. 2.
3. *Taqwiyat-ul-Iman*, Introduction to the book, Matba Alimi, inside Lohari Gate, Lahore, p. 3.
4. *Taqwiyat-ul-Iman*, Chapter One, regarding Monotheism and Gratitude, Matba Alimi, inside Lohari Gate, Lahore, p. 4.
5. *Tanweer-ul-Ainain*

फ़तावा रज़विया, जिल्द पंद्रह (15)

...कहीं तस्मा भी लगा रहा, अब उक्त व्यक्ति के दमनकारी आदेशों को सुनें कि वह अपने ही सिलसिले के पीर हज़रत शैख़ मुजद्दिद के खिलाफ, मज़हब छोड़ने के मुकाबले हदीसों को अपनाने और नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की सुन्नत के मुक़ाबले उलेमा की सनद पकड़ने पर कैसी-कैसी जली-कटी और बे-लगाम बातें सुनाता है। तक़वियत-उल-ईमान, पृष्ठ 24: "जो कोई किसी इमाम या मुजतहिद की बात को रसूल के फ़रमान पर प्राथमिकता दे, हदीस के मुक़ाबले कौल (कथन) की सनद पकड़े, तो ऐसी बातों से शिर्क साबित होता है।" पृष्ठ 2 और 3: "इस ज़माने में दीन की बात में लोग कितनी राहें चलते हैं, कोई पूर्वजों की रस्मों को, कोई मौलवियों की बातों को जो उन्होंने अपने ज़हन की तेज़ी से निकालीं, सनद पकड़ते हैं।" पृष्ठ 4: "रसूलों को रसूल समझना इस तरह होता है कि उसके सिवा किसी की राह न पकड़े।" पृष्ठ 6: "इसी तरह की फ़ज़ूल बातें बकते हैं, कारण यह कि खुदा और रसूल के कलाम को छोड़कर गलत-सलत रस्मों की सनद पकड़ी, पैगंबर खुदा के सामने भी काफ़िर लोग ऐसी ही बातें करते थे।" तनवीर-उल-ऐनैन:

[बॉक्स में:] (अरबी) काश मैं जान पाता कि एक विशिष्ट व्यक्ति की तक़लीद (अनुकरण) पर अड़े रहना कैसे जायज़ हो सकता है, जबकि वह नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से स्पष्ट रूप से वर्णित उन रिवायतों की ओर लौटने में सक्षम हो जो मुक़ल्लिद इमाम के कथन के विरुद्ध हों। यदि वह अपने इमाम का कथन नहीं छोड़ता, तो उसमें शिर्क का अंश है। (उर्दू) मैं कैसे जानूँ कि एक व्यक्ति की तक़लीद को अपनाए रखना कैसे हलाल होगा, जबकि अपने इमाम के मज़हब के ख़िलाफ़ स्पष्ट हदीसें पाए, उस पर भी इमाम का कौल न छोड़े तो इसमें शिर्क की मिलावट है।

1. तक़वियत-उल-ईमान, अध्याय चार, इबादत में शिर्क के खंडन के विषय में, मतबा अलीमी, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 28 और 29।
2. तक़वियत-उल-ईमान, पुस्तक की प्रस्तावना, मतबा अलीमी, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 2।
3. तक़वियत-उल-ईमान, पुस्तक की प्रस्तावना, मतबा अलीमी, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 3।
4. तक़वियत-उल-ईमान, पहला अध्याय, तौहीद और शुक्र के बयान में, मतबा अलीमी, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 4।

5. तनवीर-उल-ऐनैन

पृष्ठ 223 / 742

کہیں تسمہ بھی لگا رہا، اب شخص مذکور کے جبروتی احکام سنئے کہ خاص اپنے پیر سلسلہ حضرت شیخ مجدد کو بمقابلہ مذہب احادیث چھوڑنے اور سنت نبوی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے مقابل سنت علماء کی سند پکڑنے پر کیا کیا جلی کٹی بے نقط سناتا ہے۔ تقویۃ الایمان ص ۲۴ : "جو کوئی کسی امام یا مجتہد کی بات کو رسول کے فرمانے سے مقدم سمجھے حدیث کے مقابل قول کی سند پکڑے، سوا ایسی باتوں سے شرک ثابت ہوتا ہے۔" ص ۲ و ۳ : "اس زمانہ میں دین کی بات میں لوگ کتنی راہیں چلتے ہیں، کوئی پہلوں کی رسموں کو کوئی مولویوں کی باتوں کو جو انھوں نے اپنے ذہن کی تیزی سے نکالیں سند پکڑتے ہیں۔" صفحہ ۴: "رسولوں کو رسول سمجھنا اس طرح ہوتا ہے کہ اس کے سوا کسی کی راہ نہ پکڑے۔" صفحہ ۶ : "اسی طرح کی خرافاتیں بکتے ہیں، سبب یہ کہ خدا اور رسول کے کلام کو چھوڑ کر غلط سلط رسموں کی سند پکڑی، پیغمبر خدا کے سامنے بھی کافر لوگ ایسی ہی باتیں کرتے تھے۔" تنویر العینین:

[خانہ کے اندر:] لیت شعری کیف یجوز التزام تقلید شخص معین مع تمکن الرجوع الی الروایات المنقولۃ عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الصریحۃ الدالۃ علی خلاف قول امام المقلد فان لم یترک قول امامہ ففیہ شائبۃ من الشرک۔ میں کیسے جانوں کہ ایک شخص کی تقلید کولئے رہنا کیونکر حلال ہوگا جبکہ اپنے امام کے خلاف مذہب پر صریح حدیثیں پائے اس پر بھی امام کا قول نہ چھوڑے تو اس میں شرک کا میل ہے۔

۱ تقویۃ الایمان الفصل الرابع فی ذکر ردالاشراک فی العبادۃ مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۲۸ و ۲۹ ۲ تقویۃ الایمان مقدمہ کتاب مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۲ ۳ تقویۃ

الایمان مقدمہ کتاب مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۳ ۴ تقویۃ الایمان پہلا باب توحید و شکر کے بیان میں مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۴ ۵ تنویر العینین

صفحہ ۲۲۳ از ۷۴۲

Fatawa Rizwia Volume 15

Tanwir al-Aynayn:

[Box Content] Arabic: Following a specific person such that one clings to his words even if proofs from the Sunnah and the Book are established to the contrary, and interprets them to match his words, is a trace of Christianity and a share of Shirk (polytheism). And the wonder is from people who do not fear such following but frighten those who abandon it. How fitting is this verse in response to them: "And how should I fear what you associate while you do not fear that you have associated with Allah..."

Urdu: Following an Imam such that one holds onto his word even if proofs from Hadith and the Book are established against it, and turns them towards that saying - this is a tinge of being Christian and a share in polytheism. And the wonder is that people do not fear this blind following but rather frighten the one who leaves it. How correct is this verse in their response: that how should I fear that which you have made a partner to Allah, whereas you do not fear that you have made others partners to Allah.

Alas! How could Hazrat Sheikh Mujaddid [Alfi Thani] have known that in our lineage such 'beloved, fortunate' sons were to be born who would set aside our gnosis (Ma'rifah) and sainthood (Wilayah) and instead point out defects in our very foundation of faith. God forbid! They would call us disbelievers, polytheists, and Christians. What did Shah Waliullah and Shah Abdul Aziz know that in our progeny such 'promising' scions were to arise who, setting aside our ancestral and teaching heritage, God forbid, would find Kufr (disbelief) and Shirk in our graves? Born from us, they would cut the roots of our very Islam. "Az mast ke bar mast" (It is from us that it is against us - T). May Allah Almighty save us from the fish that fouls the whole pond.

Couplet: A few who defame the good name of many. (T: You have defamed many people of good reputation.)

Couplet: If pregnant women give birth to snakes, it is better than giving birth to an unruly child. (T: If pregnant women give birth to snakes, it is better than giving birth to a wayward child.)

In short, how far shall one count? The sprays of Shirk reached even the Prophets, Messengers, Angels, Companions, Imams, all other Muslims, the entire world, and

even the Lord of the Worlds himself. Every elder, scholar, and Sufi leader of the Delhi family is colored by the squirts of this 'Holi'. An inquiry to the Wahhabi gentlemen to stand by their Imam and [tell about] Shah Abdul Aziz Sahab and Shah Waliullah Sahab...

Tanwir al-Aynayn Page 224 of 742

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रह (15)

तन्वीरुल ऐनैन:

[बॉक्स सामग्री] अरबी: किसी विशिष्ट व्यक्ति का इस तरह अनुसरण करना कि उसकी बात पर अड़ा रहे चाहे सुन्नत और किताब से उसके विपरीत प्रमाण स्थापित हो जाएं, और उन्हें उसकी बात की ओर मोड़ दे, यह ईसाइयत का एक अंश और शिर्क(बहुदेववाद) का एक हिस्सा है। और आश्चर्य उन लोगों पर है जो ऐसे अनुसरण से नहीं डरते बल्कि उसे छोड़ने वाले को डराते हैं। उनके जवाब में यह आयत कितनी सटीक है: "और मैं उससे कैसे डरूँ जिसे तुमने अल्लाह का साझी बनाया है, जबकि तुम इस बात से नहीं डरते कि तुमने अल्लाह के साथ दूसरों को साझी ठहराया है..."

उर्दू: एक इमाम का अनुसरण कि उसकी बात का प्रमाण पकड़े रहे चाहे उसके खिलाफ हदीस और किताब से दलीलें साबित हों और उन्हें इस कौल की तरफ फेरे, यह नसरानी (ईसाई) होने का मेल है और शिर्क में का हिस्सा। और आश्चर्य यह कि लोग आप इस तक़लीद से डरते नहीं बल्कि इसके छोड़ने वाले को डराते हैं, तो कितनी ठीक है यह आयत उनके जवाब में कि मैं क्योंकर डरूँ उससे जिसे तुमने अल्लाह का शरीक बनाया हालांकि तुम नहीं डरते कि तुमने औरों को अल्लाह का शरीक ठहराया।

अफसोस! हज़रत शेख मुजद्दिद साहब को क्या खबर थी कि हमारे सिलसिले में ऐसे फरज़ंदे दिलबंद सआदतमंद पैदा होने वाले हैं जो हमारी मारफत और विलायत को ताक पर रखकर सिरे से असल ईमान में खलल बताएंगे। मआज़ल्लाह! काफिर, मुशरिक, नसरानी बताएंगे। शाह वलीउल्लाह और शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब क्या जानते थे कि हमारी नस्ल में वो होनहार सपूत उठने को हैं जो हमारी पीरी-पदरी उस्तादी दरकिनार, अयाज़म बिल्लाह कुफ्र व शिर्क से कब्र पाएंगे? हम ही से पैदा होकर हमारी ही मुसलमानी की जड़ काटेंगे। 'अज़ मास्त के बर मास्त' (हम से ही हमारे खिलाफ है - त)। अल्लाह तआला गंदी मछली से बचाए।

शेर: बदनाम कुनंदा नको नामे चंद। (बहुत से नेक नामों को तूने बदनाम किया - त)

शेर: ज़नाने बारवर गर मार ज़ानिद बेह अज़ तिफ़्ले के नाहंजार ज़ानिद। (हामिला औरतें अगर सांप जनें तो नाहंजार बच्चा जनने से वो बेहतर है - त)

ग़रज़ कहाँ तक गिनें? अंबिया, मुरसलीन, मलाएका, सहाबा, आइम्मा, और तमाम मुसलमानों और पूरी दुनिया यहाँ तक कि खुद रब्बुल आलमीन तक जो शिर्क के छींटे पहुँचे थे। खानदाने देहली का एक-एक बुज़ुर्ग, आलिम, सूफी पेशवा, बूढ़ा सब इसी होली की पिचकारियों में रंगा हुआ है। हज़राते वहाबिया से इस्तफ़सार (पूछताछ) कि अपने इमाम का साथ दे कर शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब, शाह वलीउल्लाह साहब...

तन्वीरुल ऐनैन पृष्ठ 742 का 224

تنویر العینین :

[باکس کا مواد] عربی: اتباع شخص معین بحیث یتمسك بقوله وان ثبت علی خلافه دلائل من السنة والکتاب و یاول الی قوله شوب من النصرانیة وحظ من الشرك والعجب من القوم لا یخافون من مثل هذا الاتباع یخیفون تارکه فما احق هذه الآیة في جوابهم وکیف اخاف ما اشر کتم ولا یخافون انکم اشرکتم باللہ -

اردو: ایک امام کی پیروی کہ اس کی بات کی سند پکڑے اگرچہ اس کے خلاف حدیث و کتاب سے دلیلیں ثابت ہوں اور انھیں اس قول کی طرف پھیرے یہ نصرانی ہونے کا میل ہے اور شرک میں کا حصہ اور تعجب یہ کہ لوگ آپ اس تقلید سے ڈرتے نہیں بلکہ اس کے چھوڑنے والے کو ڈراتے ہیں تو کتنی ٹھیک ہے یہ آیت ان کے جواب میں کہ میں کیونکر ڈروں اس سے جسے تم نے اللہ کا شریک بنایا حالانکہ تم نہیں ڈرتے کہ تم نے اوروں کو اللہ کا شریک ٹھہرایا۔

افسوس حضرت شیخ مجدد صاحب کو کیا خبر تھی کہ ہمارے سلسلہ میں ایسے فرزند دل بند سعادت مند پیدا ہونے والے ہیں جو ہماری معرفت وولایت بالائے طاق سرے سے اصل ایمان میں خلل بتائیں گے معاذ اللہ کافر مشرک نصرانی بتائیں گے شاہ ولی اللہ وشاہ عبدالعزیز صاحب کیا جانتے تھے کہ ہماری نسل میں وہ ہونہار سپوت اٹھنے کو ہیں جو ہماری پیر پدری استادی در کنار عیاذاً باللہ کفر وشرک سے قبر پائیں گے ہمیں سے پیدا ہو کر ہماری ہی مسلمانی کی جڑ کائیں گے از ماست کہ بر ماست (ہم سے ہی ہمارے خلاف ہے۔ت) اللہ تعالیٰ گندہ کرنے والی مچھلی سے بچائے ع بد نام کنندہ نکو نامے چند (بہت سے نیک ناموں کو تو نے بدنام کیا ۔ت) زنان بارور گر مار زانید

بہ از طفلے کہ ناہنجار زائید (حاملہ عورتیں اگر سانپ جنیں تو ناہنجار بچہ جننے سے وہ بہتر ہے۔ ت) غرض کہاں تک گنئے انبیاء و مرسلین وملا ئکہ وصحابہ و ائمہ وسائر مسلمین و تمام جہان و خود رب العالمین تک جو شرک کے چھینٹے پہنچے تھے خاندان دہلی کا ایک ایک بزرگ ، عالم ، صوفی پیشوا بوڑھا سب اسی ہولی کی پچکاریوں میں رنگا ہوا ہے ، حضرات وہابیہ سے استفسار کہ اپنے امام کا ساتھ دے کر شاہ عبدالعزیز صاحب شاہ ولی اللہ صاحب

تنویر العینین صفحہ 224 از 742

Fatawa Razawiyya, Volume 15

Respected Sheikh Mujaddid Sahib, you will consider everyone as open polytheists. Or, keeping in mind some faith and religion, you will consider this artificial Imam as a misguided, irreligious person who brands Muslims as infidels and is himself liable to thousands of rulings of disbelief. I am unnecessarily dividing into parts; rather, the second part is necessary in every way. If you choose this, and may God make it so, then it is clear. Otherwise, on the first part, when those respected individuals (God forbid) are considered polytheists, and this person is their praiser, believer, disciple, follower, considers them Imam, leader, saint, and accepted by God, then how can you remain safe from the necessity of disbelief? Because the one who considers polytheists as such is himself a disbeliever. Disbelief remained necessary for this person in every way, 'that he did not find' - this is his punishment for calling Muslims polytheists on every matter without any reason.

Didi ki khoon-e-nahaq-e-parwana shama ra Chandan amaan nadad ke shab ra sahar kunad (You saw the unjust blood of the candle's moth; it gave no peace to make the night dawn.)

Blasphemies 61 to 75: Sirat-e-Mustaqim page 36:

Persian Text	Urdu Translation
The leaders of this path and the greats of this group are counted among the ranks of 'Mudabbirat-ul-Amr' (the angels who manage affairs) who, being inspired by the 'Mala-e-A'la' (Celestial Realm) for managing affairs, strive to execute them. Thus, the conditions of these noble ones should be compared to the conditions of the great angels. 1.	The leaders of this method and the seniors of this group are counted among the group of 'Mudabbirat-ul-Amr' angels. These angels receive inspiration from the 'Mala-e-A'la' for management of affairs and then strive for their execution. Therefore, the conditions of these elders should be compared with the conditions of great angels. (T)

Page 66:

Persian Text	Urdu Translation
Qutbiyyat, Ghawthiyyat, Abdaliyyat, etc., all from the era of Hazrat Murtaza (Ali) until the end of the world, are all through them. They also have an	Qutbiyyat, Ghawthiyyat, Abdaliyyat, etc. All these ranks are obtained from the blessed era of Hazrat Ali Murtaza until the end of the world through Ali Murtaza. And these

Persian Text	Urdu Translation
influence on the rule of kings and the command of princes, which is not hidden from those who travel in the realm of Malakut (Celestial World). 2.	gentlemen have an important role in the sovereignty of kings and the governance of emirs, which is not hidden from those who traverse the world of the Celestial Realm. (T)

1 Sirat-e-Mustaqim, Chapter One, Fourth Guidance, Benefit 1, Al-Maktaba-us-Salafia, Lahore, p. 32 2 Sirat-e-Mustaqim, Chapter Two, Second Guidance, Benefit 1, Al-Maktaba-us-Salafia, Lahore, p. 58

फतवा रज़विया, खंड 15

जनाब शेख मुजद्दिद साहब, आप सबको खुलेआम मुशरिक (बहुदेववादी) मान लेंगे। या कुछ ईमान और धर्म का ख्याल करके इस नकली इमाम को गुमराह, अधर्मी और मुसलमानों को काफिर कहने वाला और खुद हजारों कुफ्र (अविश्वास) का पात्र मानेंगे। मैं व्यर्थ में विभाजन कर रहा हूँ, बल्कि दूसरा पक्ष हर तरह से आवश्यक है। यदि आप इसे अपनाएं और ईश्वर ऐसा ही करे, तो यह स्पष्ट है। अन्यथा पहले पक्ष पर, जब वे महानुभाव (ईश्वर न करे) मुशरिक ठहराए जाएं और यह व्यक्ति उनका प्रशंसक, आस्थावान, शिष्य, अनुयायी हो, उन्हें इमाम समझे, मार्गदर्शक माने, वली (संत) कहे, ईश्वर द्वारा स्वीकृत माने, तो आप कुफ्र की आवश्यकता से कैसे सुरक्षित रह सकते हैं? क्योंकि जो व्यक्ति मुशरिकों को ऐसा समझे, वह स्वयं काफिर है। इस व्यक्ति पर कुफ्र हर तरह से आवश्यक रहा, 'कि उसने नहीं पाया' - यह उसकी सजा है कि उसने मुसलमानों को बिना किसी कारण के हर बात पर मुशरिक कहा था।

दीदी कि खून-ए-नाहक-ए-परवाना शमा रा चंदाँ अमाँ नदाद कि शब रा सहर कुनद (शमा के परवाने का नाहक खून तुमने देखा, कुछ चैन न दिया कि रात को सुबह बना देता।)

कुफ़रिया (ईशनिंदा) 61 से 75: सिरात-ए-मुस्तकीम पृष्ठ 36:

फारसी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
इस मार्ग के इमाम और इस समूह के महानुभावों की गणना 'मुदब्बिरात-उल-अम्र' (मामलों का प्रबंधन करने वाले फरिश्ते) के समूह में होती है, जो 'मला-ए-आला' (स्वर्गीय लोक) की ओर से मामलों के प्रबंधन के लिए प्रेरित होते हैं और उनके कार्यान्वयन में प्रयासरत रहते हैं। अतः इन महानुभावों की अवस्था की तुलना महान फरिश्तों की अवस्था से की जानी चाहिए। 1।	इस पद्धति के इमाम और इस समूह के वरिष्ठ महानुभावों की गणना 'मुदब्बिरात-उल-अम्र' फरिश्तों के समूह में होती है। ये फरिश्ते मामलों के प्रबंधन के लिए 'मला-ए-आला' की ओर से प्रेरणा प्राप्त करते हैं और फिर उनके कार्यान्वयन में प्रयासरत रहते हैं। अतः इन बुजुर्गों की अवस्थाओं की तुलना महान फरिश्तों की अवस्थाओं पर करनी चाहिए। (त)

पृष्ठ 66:

फारसी पाठ	उर्दू अनुवाद
कुतबीयत, गौसियत, अब्दालियत आदि, हज़रत मुर्तज़ा (अली) के धन्य काल से दुनिया के अंत तक, सब उनके माध्यम से हैं। राजाओं के शासन और अमीरों की कमान में भी उनका प्रभाव है, जो मलकूत (स्वर्गीय लोक) की सैर करने वालों से छिपा नहीं है। 2।	कुतबीयत, गौसियत, अब्दालियत आदि ये सभी पद हज़रत अली मुर्तज़ा के धन्य काल से दुनिया के अंत तक अली मुर्तज़ा के माध्यम से प्राप्त होते हैं। और इन महानुभावों का राजाओं की सल्तनत और अमीरों की अमीरी में महत्वपूर्ण दखल होता है जो मलकूत की दुनिया की सैर करने वालों पर छिपा नहीं है। (त)

1 सिरात-ए-मुस्तकीम, अध्याय एक, चौथा मार्गदर्शन, लाभ 1, अल-मकतबा-उस-सलफिया, लाहौर, पृष्ठ 32 2 सिरात-ए-मुस्तकीम, अध्याय दो, दूसरा मार्गदर्शन, लाभ 1, अल-मकतबा-उस-सलफिया, लाहौर, पृष्ठ 58

جناب شیخ مجدد صاحب سب کو کھلم کھلا مشرک مان لوگے۔ یا کچھ ایمان دھرم کا خیال کرکے اس مصنوعی امام کو گمراہ بددین و مکفر مسلمین و مورد لزوم ہزاراں کفر جانو گے، میں عبث تشقیق کرتا ہوں بلکہ شق ثانی ہر طرح لازم، اگر اسی کو اختیار کیجئے اور خدا ایسا ہی کرے، جب تو ظاہر ورنہ شق اول پر جب وہ حضرات معاذاللہ مشرک ٹھہرے اور یہ ان کا مداح، ان کا معتقد، ان کا مرید، ان کا مقلد، انھیں امام سمجھے، پیشوا مانے، ولی کہے، مقبول خدا جانے، تو آپ لزوم کفر سے کب محفوظ رہ سکتا ہے کہ جو شخص مشرکین کو ایسا سمجھے خود کافر ہے، اس شخص پر کفر ہر طرح لازم رہا کہ کرد کہ نیافت یہ اس کی سزا ہے کہ مسلمانوں کو محض بے وجہ ناروا بات بات پر مشرک کہا تھا۔

دیدی کہ خونِ ناحقِ پروانہ شمع را چنداں اماں نداد کہ شب را سحر کند (شمع کے پروانے کا ناحق خون تو نے دیکھا، کچھ امن نہ دیا کہ شب کو سحر بنا دیتا۔)

کفریہ ۶۱ تا ۷۵: صراطِ مستقیم ص ۳۶:

فارسی متن	اردو ترجمہ
ائمیہ ایں طریق واکابر ایں فریق در	اس طریقہ کے ائمہ ور اس گروہ کے اکابر حضرات کا
زمرہ ملکہ مدبرات الامر کہ در تدبیر	شمار مدبرات الامر فرشتوں کے گروہ میں ہوتا ہے یہ
امور از جانب ملاء اعلیٰ ملہم شدہ در	فرشتے ملاء اعلیٰ کی طرف سے تدابیر امور کے لئے
اجرائے آں می کوشند معدودند پس	الہام پاتے ہیں اور پھر ان کے اجراء میں کوشاں ہوتے

فارسی متن	اردو ترجمہ
احوال ایں کرام بر احوال ملائکہ عظام قیاس باید کرد۱۔	ہیں، پس ان بزرگوں کے احوال کو معظم فرشتوں کے احول پر قیاس کرنا چاہئے (ت)

ص ۶۶:

فارسی متن	اردو ترجمہ
قطبیت و غوثیت وابدالیت و غیر ہا ہمہ از عہد کرامت مہد حضرت مرتضیٰ تا انقراض دنیا ہمہ بواسطہ ایشاں ست در سلطنت سلاطین و امارت امرا ہم ہمت ایشاں راد خلے ہست کہ بر سیاحین عالم ملکوت مخفی نیست۲۔	قطبیت و غوثیت وابدالیت وغیرہ ہا یہ تمام مراتب حضرت علی مرتضیٰ کے زمانہ باکرامت سے دنیا کے اختتام تک بواسطہ علی مرتضیٰ حاصل ہوتے ہیں اور ان حضرات کو بادشاہوں کی سلطنت اور امراء کی امارت میں اہم دخل ہوتا ہے جو عالم ملکوت کی سیر کرنے والوں پر مخفی نہیں ہے۔ (ت)

1 صراط مستقیم باب اول ہدایت رابعہ افادہ ۱ المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۳۲ 2 صراط مستقیم باب دوم ہدایت ثانیہ افادہ ۱ المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۵۸

Fatawa Rizwia (Volume 15)

Page 112: Persian Text: Those endowed with these high positions are absolute deputies in managing the realm of symbols (Alam-e-Mithal) and the manifest world (Alam-e-Shahadat). It belongs to these elders of great power and insight that they may attribute all general affairs to themselves. For instance, they have the authority to say that from the Throne to the Earth is our domain. (1) Urdu Translation: Those endowed with these high positions are absolute deputies in managing the realm of symbols and the manifest world. These elders of power and insight have the authority to attribute all general affairs to themselves; for instance, they have the authority to claim that from the Throne to the Earth is their domain. (T)

Page 54: Persian Text: At this stage, some are 'Khalifatullah' (Vicegerent of Allah). A Khalifatullah is one who is appointed to manage all important tasks and acts like a deputy. (2) Urdu Translation: At this same stage, some individuals are 'Khalifatullah'. A Khalifatullah is that person who is appointed for the management of all important tasks and is like a deputy. (T)

Page 34: Persian Text: Taking him under the wing of his guardianship and the shadow of his nurturing care, he makes him an instrument of his own creative (takwini) and legislative (tashri'i) disposal. (3) Urdu Translation: Taking him into the fold of his guardianship, they themselves take responsibility for his upbringing and make him one who has authority over creative and legislative matters. (T)

In these five excerpts, it is clearly stated that angels and saints (Awliya) are the managers of the affairs of the world; saints carry out the works of the world. Saints are given complete authority to manage the entire world; all tasks are accomplished through them. The courage of Mawla Ali plays a role in kings becoming kings and nobles attaining nobility. Now hear from Taqviyat-ul-Iman; you have heard one of its statements at the beginning of 'Kufriya 22', take some more from page 7: "Allah has not given anyone the power to interfere in the world." (4)

1. Sirat-e-Mustaqeem, Chapter 2, Section 4, Benefit 2, Al-Maktaba al-Salafiya, Lahore, p. 101
2. Sirat-e-Mustaqeem, Chapter 3, Supplement on the Explanation of Conduct, Al-Maktaba al-Salafiya, Lahore, p. 133
3. Sirat-e-Mustaqeem, Chapter 1, Fourth Guidance, Benefit 1, Al-Maktaba al-Salafiya, Lahore, p. 29

4. Taqviyat-ul-Iman, Chapter 1, Matba' Alimi, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 5

फ़तावा रिज़विया (जिल्द 15)

पृष्ठ 112: फ़ारसी पाठ: इन उच्च पदों वाले महानुभाव आलम-ए-मिसाल और आलम-ए-शहादत में प्रबंध करने के पूर्ण अधिकारी (मजाज़-ए-मुतलक) होते हैं। इन अपार शक्ति और अंतर्दृष्टि वाले बुजुर्गों को यह अधिकार है कि वे सभी सामान्य कार्यों को अपनी ओर संबंधित (मंसूब) कर लें। उदाहरण के लिए, उन्हें यह अधिकार है कि वे अर्श से फर्श तक अपने साम्राज्य होने का दावा करें। (1) उर्दू अनुवाद: इन उच्च पदों वाले महानुभाव आलम-ए-मिसाल और आलम-ए-शहादत में प्रबंध करने के पूर्ण अधिकारी होते हैं। इन अपार शक्ति और अंतर्दृष्टि वाले बुजुर्गों को यह अधिकार है कि वे सभी सामान्य कार्यों को अपनी ओर संबंधित कर लें; उदाहरण के लिए, उन्हें यह अधिकार है कि वे अर्श से फर्श तक अपना साम्राज्य होने का दावा करें। (त)

पृष्ठ 54: फ़ारसी पाठ: इसी स्थान पर कुछ लोग 'ख़लीफ़तुल्लाह' (अल्लाह के प्रतिनिधि) होते हैं। ख़लीफ़तुल्लाह वह व्यक्ति होता है जिसे सभी महत्वपूर्ण कार्यों के प्रबंधन के लिए नियुक्त किया जाता है और वह एक नायब (उप-प्रतिनिधि) की तरह होता है। (2) उर्दू अनुवाद: इसी स्थान पर कुछ व्यक्ति 'ख़लीफ़तुल्लाह' होते हैं। ख़लीफ़तुल्लाह वह व्यक्ति होता है जो सभी महत्वपूर्ण कार्यों के प्रबंधन पर नियुक्त होता है और एक नायब की तरह होता है। (त)

पृष्ठ 34: फ़ारसी पाठ: उसे अपनी विलायत (संरक्षण) के पहलू में लेकर उसके पालन-पोषण का उत्तरदायित्व स्वयं संभालते हैं और उसे तक़वीनी (रचनात्मक) और तशरीयी (विधायी) मामलों में स्वयं हस्तक्षेप करने वाला बना देते हैं। (3) उर्दू अनुवाद: उसे अपनी विलायत के संरक्षण में लेकर उसके पालन-पोषण की जिम्मेदारी स्वयं निभाते हैं और उसे तक़वीनी और तशरीयी मामलों में स्वयं प्रबंध करने वाला बना देते हैं। (त)

इन पांच उल्लेखों में स्पष्ट रूप से स्पष्टीकरण है कि फ़रिश्ते और औलिया (संत) दुनिया के कार्यों के प्रबंधक (मुदब्बिर) हैं, औलिया दुनिया के काम जारी रखते हैं, औलिया को पूरी दुनिया में प्रबंधन का पूर्ण अधिकार दिया जाता है, सभी कार्य उन्हीं के हाथों से संपन्न होते हैं। राजाओं के राजा बनने और अमीरों को अमीरी मिलने में मौला अली की हिम्मत का दखल है। अब 'तक़वियतुल ईमान' की सुनिए;

इसके एक वाक्य को आप 'कुफ़्रिया 22' की शुरुआत में सुन चुके हैं, कुछ और देखिए पृष्ठ 7 पर: "अल्लाह साहब ने किसी को दुनिया के मामलों में हस्तक्षेप करने की शक्ति नहीं दी।" (4)

1. सिराते मुस्तकीम, अध्याय 2, अनुभाग 4, फ़ायदा 2, अल-मकतबा अल-सलफ़िया, लाहौर, पृष्ठ 101
2. सिराते मुस्तकीम, अध्याय 3, सुलूक के वर्णन में पूरक, अल-मकतबा अल-सलफ़िया, लाहौर, पृष्ठ 133
3. सिराते मुस्तकीम, अध्याय 1, चौथी हिदायत, फ़ायदा 1, अल-मकतबा अल-सलफ़िया, लाहौर, पृष्ठ 29
4. तक़वियतुल ईमान, अध्याय 1, मतबा अलीमी, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 5

فتاوٰی رضویہ (جلد پازندہم (۱۵))

صفحہ ۱۱۲: فارسی عبارت: ارباب این مناصب رفیعہ ماذون مطلق در تصرف عالم مثال و شہادت مے باشند و ایں کبار اولی الایدی و الابصار را مے رسد کہ تمامی کلیات را بسوئے خود نیست نمایند مثلا ایشان را می رسد کہ بگویند کہ از عرش تا فرش سلطنت ماست۔ (1) اردو ترجمہ: ان بلند منصب والے حضرات عالم والے حضرات عالمِ مثال و شہادت میں تصرف کرنے میں مجاز مطلق ہوتے ہیں، ان طاقتوں اور بصیرت والے اکابرین کو اختیار ہے کہ تمام امور کلیہ اپنی طرف منسوب کرلیں، مثلاً ان کو اختیار ہے کہ وہ عرش تا فرش اپنی سلطنت ہونے کا دعوٰی کریں۔(ت)

صفحہ ۵۴: فارسی عبارت: دریں مقام بعضے خلیفہ اللہ مے باشند خلیفہ اللہ اس کسے ست کہ برائے انصرام جمیع مہام اورا مقرر کردہ مانند نائب سازند۔ (2) اردو ترجمہ: اسی مقام پر بعض حضرات خلیفہ اللہ ہوتے ہیں خلیفہ اللہ وہ شخص ہوتا ہے جو تمام مہمات کے انتظام پر مقرر ہوتا ہے اور نائب کی طرح ہوتا ہے۔(ت)

صفحہ ۳۴: فارسی عبارت: او را در کیف ولایت خود گرفتہ وزیر سایہ کفالت تربیت خود آور دہ جارحہ تدبیر تکوینی تشریعی خود مے سازد۔ (3) اردو ترجمہ: اس کو اپنی ولایت کے پہلو میں لے کر اس کی تربیت کی کفالت خود کرتے ہیں اور تکوینی و تشریعی امور میں خود تصرف والا بناتے ہیں۔(ت)

ان پانچ شریکات میں صاف صاف تصریحیں ہیں کہ ملائکہ واولیاء کاروبارِ عالم کے مدبر ہیں، اولیاء عالم کے کام جاری کرتے ہیں، اولیاء کو تمام عالم میں تصرف کا اختیارِ کلی دیا جاتا ہے، تمام کام ان کے ہاتھ سے انصرام پاتے ہیں، بادشاہوں کے بادشاہ بننے، امیروں کے امیری پانے میں

مولا علی کی ہمت کو دخل ہے، اب تقویۃ الایمان کی سنئے، اس کی ایک عبارت شروع کفریہ ۲۲ میں سن چکے بعض اور لیجئے ص ۷ : "اللہ صاحب نے کسی کو عالم میں تصرف کرنے کی قدرت نہیں دی۔" (4)

1 صراطِ مستقیم باب دوم فصل چہارم افادہ ۲ المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۱۰۱ 2 صراطِ مستقیم باب سوم تکملہ در بیانِ سلوک المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۱۳۳ 3 صراطِ مستقیم باب اول ہدایتِ رابعہ افادہ ۱ المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۲۹ 4 تقویۃ الایمان پہلا باب مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۵

Fatawa Razawiyya Volume (15)

Page 42: "He whose name is Muhammad or Ali is not the master of anything." 1 Page 49: "They have no actual involvement in any work, nor do they have the power for it." 2 Page 28: "Whoever attributes disposal of affairs in the world to any creature and considers them as their agent and follows them, then polytheism (shirk) is proven against them, even if they do not consider them equal to Allah and do not attribute to them the power to oppose Him." 3 Kafriyya 62 to 68: Sirat-e-Mustaqim p. 121:

[Table Header] (Persian Text): In this state, information about the places of the heavens and the journey to some places of the earth that are far from his location is obtained through spiritual unveiling (kashf), and that unveiling corresponds to reality. 4 (Urdu Translation): In this state, they visit the places of the heavens and some places on the earth far away from them through spiritual unveiling, and their unveiling corresponds to reality. (T)

Page 174:

[Table Header] (Persian Text): For the unveiling of the conditions of the heavens, meeting spirits and angels, visiting Paradise and Hell, gaining information about the truths of those places, discovering locations there, and unveiling matters from the Preserved Tablet (Lawh-e-Mahfuz), the dhikr (remembrance) of 'Ya Hayyu Ya Qayyum' is prescribed... (to the quote) and in this journey he is free to observe above the Throne or below it, or in any place in the heavens or any region of the earth. 5 etc. (Urdu Translation): To gain awareness of the conditions of the heavens, meeting angels and spirits, visiting Paradise and Hell, and gaining information about the realities of those places and discovering the locations there, and awareness of the matters of the Preserved Tablet, the dhikr of 'Ya Hayyu Ya Qayyum' is mentioned, (further to this extent) and in this journey he is free to observe above the Throne or below the Throne or at any place in the heavens or any region of the earth. (T)

1 Taqwiya-tul-Iman, Chapter 4, Alimi Press, Inside Lohari Gate Lahore, p. 28 2 Taqwiya-tul-Iman, Chapter 3, Alimi Press, Inside Lohari Gate Lahore, p. 20 3 Taqwiya-tul-Iman, Chapter 3, Alimi Press, Inside Lohari Gate Lahore, p. 19 4 Sirat-e-Mustaqim, Chapter 3, Section 1, Afada 6, Al-Maktaba-tus-Salafiyya Lahore, p. 108-109 5 Sirat-e-Mustaqim, Section 2, Afada 1, Al-Maktaba-tus-Salafiyya Lahore, p. 113

फ़तावा रज़विया जिल्द (15)

पृष्ठ 42: "जिसका नाम मुहम्मद या अली है, वह किसी चीज़ का मुख्तार (अधिकारी) नहीं है।" 1 पृष्ठ 49: "किसी भी काम में न तो वास्तव में उनका कोई दखल है और न ही वे इसकी शक्ति रखते हैं।" 2 पृष्ठ 28: "जो कोई भी सृष्टि में किसी भी जीव को संसार के मामलों में हस्तक्षेप करने वाला सिद्ध करे और उसे अपना वकील (प्रतिनिधि) समझकर माने, तो उस पर शिर्क(बहुदेववाद) सिद्ध होता है, भले ही वह उसे अल्लाह के समान न समझे और न ही उसके पास अल्लाह का विरोध करने की शक्ति माने।" 3 कुफ़्रिया 62 से 68: सिरात-ए-मुस्तकीम पृष्ठ 121:

[तालिका शीर्षक] (फ़ारसी मूल): इस अवस्था में, आकाशों के स्थानों की जानकारी और पृथ्वी के कुछ ऐसे स्थानों की सैर, जो उसके स्थान से बहुत दूर हों, कशफ़ (आध्यात्मिक अनावरण) के रूप में प्राप्त होती है, और वह कशफ़ वास्तविकता के अनुरूप होता है। 4 (उर्दू अनुवाद): इस अवस्था में वे आकाशों के स्थानों और अपने से दूर-दराज तक पृथ्वी के कुछ स्थानों की सैर कशफ़ के रूप में करते हैं, और उनका कशफ़ वास्तविकता के अनुरूप होता है। (त)

पृष्ठ 174:

[तालिका शीर्षक] (फ़ारसी मूल): आकाशों की स्थितियों के अनावरण, आत्माओं और फ़रिश्तों से मिलने, जन्नत और जहन्नुम की सैर, उन स्थानों की वास्तविकताओं की जानकारी और वहां के स्थानों की खोज, और लौह-ए-महफ़ूज़ (सुरक्षित पट्टिका) से मामलों के अनावरण के लिए 'या हय्यु या क़य्यूम' का ज़िक्र है... (कथन तक) और इस सैर में वह मुख्तार (स्वतंत्र) है कि अर्श के ऊपर या उसके नीचे, या आकाशों के किसी स्थान पर या पृथ्वी के किसी क्षेत्र को देखे। 5 आदि। (उर्दू अनुवाद): आकाशों की स्थितियों के बारे में जागरूकता, फ़रिश्तों और आत्माओं से मिलना, जन्नत और जहन्नुम की सैर और उन स्थानों की वास्तविकताओं के बारे में जानकारी और वहां के स्थानों की खोज और लौह-ए-महफ़ूज़ के मामलों के बारे में जागरूकता के लिए 'या हय्यु या क़य्यूम' का ज़िक्र है, (आगे यहाँ तक) और इस सैर में वह मुख्तार है कि अर्श के ऊपर या अर्श के नीचे या आकाशों में किसी स्थान पर या पृथ्वी के किसी क्षेत्र को देखे। (त)

1 तक़वियतुल ईमान, अल-फ़सल अल-राबेअ, मत्तबा अलीमी, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृ. 28 2 तक़वियतुल ईमान, अल-फ़सल अल-सालेस, मत्तबा अलीमी, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृ. 20 3 तक़वियतुल ईमान, अल-फ़सल अल-सालेस, मत्तबा अलीमी, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृ. 19 4

सिरात-ए-मुस्तकीम, बाब सुवम, फ़सल अव्वल, अफ़ादा 6, अल-मकतबतुल सलफ़िया, लाहौर, पृ. 108-109 5 सिरात-ए-मुस्तकीम, फ़सल दुवम, अफ़ादा 1, अल-मकतबतुल सलफ़िया, लाहौर, पृ. 113

فتاوٰی رضویہ جلد پندرہویں (۱۵)

صفحہ ۴۲ : "جس کا نام محمد یا علی ہے وہ کسی چیز کا مختار نہیں۔" 1 صفحہ ۴۹ : "کسی کام میں نہ بالفعل ان کو دخل ہے نہ اس کی طاقت رکھتے ہیں۔" 2 صفحہ ۲۸ : "جو کوئی کسی مخلوق کو عالم میں تصرف ثابت کرے اور اپنا وکیل ہی سمجھ کر اس کو مانے سو اس پر شرک ثابت ہوتا ہے گو کہ اللہ کے برابر نہ سمجھے اور اس کے مقابلہ کی طاقت اس کو نہ ثابت کرے۔" 3 کفریہ ۶۲ تا ۶۸: صراطِ مستقیم ص ۱۲۱:

دریں حالت اطلاع برامکنہ افلاک وسیر بعضے مقامات زمین کہ دور و دراز از جائے وے بود بطور کشف حاصل می آید وآں کشفش مطابق واقع می باشد۔ 4 اس حالت میں وہ آسمانوں کے مقامات اور اپنے سے دور دراز تک زمین کے بعض مقامات کی سیر بطور کشف کرتے ہیں، اور ان کا کشف واقع کے مطابق ہوتا ہے۔ (ت)

صفحہ ۱۷۴:

برائے انکشاف حالات سموات وملاقات ارواح و ملائکہ وسیر جنت ونار واطلاع برحقائق آن مقام و دریافت امکنہ آنجا و انکشاف امرے از لوح محفوظ ذکر یا حی یا قیوم ست (الی قولہ) و در سیر مختار ست بالائے عرش نماید یا زیر آں و در مواضع آساں نماید یا بقاع زمین 5 الخ۔ آسمانوں کے حالات پر آگاہی اور فرشتوں اور روحوں کی ملاقات، جنت و دوزخ کی سیر اور ان مقامات کے حقائق پر اطلاع اور وہاں کے مقامات کی دریافت اور لوح محفوظ کے امور پر آگاہی کے لئے یا حی یا قیوم کا ذکر ہے، (آگے یہاں تک) اور اس سیر میں وہ مختار ہے کہ عرش سے بالا یا زیر عرش یا آسمانوں میں کسی مقام پر یا زمین کے کسی خطے کو ملاحظہ کرے۔ (ت)

1 تقویۃ الایمان الفصل الرابع مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۲۸ 2 تقویۃ الایمان الفصل الثالث مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۲۰ 3 تقویۃ الایمان الفصل الثالث مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۱۹ 4 صراطِ مستقیم باب سوم فصل اول افادہ ۶ المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۱۰۸-۱۰۹ 5 صراطِ مستقیم فصل دوم افادہ ۱ المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۱۱۳

Fatawa Razawiya Volume 15

Page 125: For the unveiling of graves (Kashf-e-Quboor), "Subbuhun Quddusun Rabbul-Mala'ikati war-Ruh" is appointed. (T)

Page 128: For the unveiling of spirits, angels, their stations, traveling through locations of the Earth and Heavens, Paradise and Hell, and gaining knowledge from the Preserved Tablet (Lawh-e-Mahfuz), one should perform the 'Daurah' (circular exercise). With the help of that exercise, one focuses towards whichever place in the Earth, Heavens, Paradise, or Hell they desire, explores that place, discovers the conditions there, and meets the inhabitants of that place. (T)

Page 129: For the unveiling of future events, the elders of this path have written multiple methods. (T)

Page 158: That beloved person, despite having status before Allah, is of perfected soul, powerful influence, and possesses true unveiling (Kashf-e-Sahih). (T)

Page 176, written to his spiritual guide: Unveiling occurs through the sciences of wisdom. (T) In these seven polytheistic acts, there is a clear admission of the authenticity of unveiling, and that too in such a way that the Saints (Awliya) [can see] the far-off [reaches] of the Earth...

---

1. Sirat-e-Mustaqim, Chapter Three, Section Two, Hidayat Thaniya, Ifada 2, Al-Maktaba al-Salafiyya, Lahore, p. 113.
2. Sirat-e-Mustaqim, Chapter Three, Section Two, Hidayat Thaniya, Ifada 2, Al-Maktaba al-Salafiyya, Lahore, p. 117.
3. Sirat-e-Mustaqim, Chapter Three, Section Two, Hidayat Thaniya, Ifada 2, Al-Maktaba al-Salafiyya, Lahore, p. 117.
4. Sirat-e-Mustaqim, Chapter Four, regarding the path of Prophethood's suluk, Al-Maktaba al-Salafiyya, Lahore, p. 173.
5. Sirat-e-Mustaqim, Conclusion, regarding parts of spiritual events and dealings etc., Al-Maktaba al-Salafiyya, Lahore, p. 165.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

पृष्ठ 125: कब्रों के अनावरण (कश्फ़-ए-कुबूर) के लिए "सुब्बुहुन क़ुद्दूसुन रब्बुल-मलइकति वर-रूह" निर्धारित है। (त)

पृष्ठ 128: आत्माओं, फ़रिश्तों, उनके स्थानों और पृथ्वी, आकाश, स्वर्ग, नर्क की यात्रा करने और लौह-ए-महफ़ूज़ (सुरक्षित पट्टिका) की जानकारी प्राप्त करने के लिए 'दौरा' का अभ्यास करें। उस अभ्यास की सहायता से पृथ्वी, आकाश, स्वर्ग या नर्क के जिस स्थान की ओर व्यक्ति चाहे, उन्मुख होता है और उस स्थान की यात्रा से वहाँ की स्थितियों का पता लगाता है और वहाँ के निवासियों से भेंट करता है। (त)

पृष्ठ 129: भविष्य की घटनाओं के अनावरण के लिए इस पद्धति के बुजुर्गों ने अनेक तरीके लिखे हैं। (त)

पृष्ठ 158: वह प्रिय व्यक्ति, अल्लाह के यहाँ गरिमा रखने के बावजूद, कामिल-उल-नफ़्स (पूर्ण आत्मा), प्रभावशाली और सही कश्फ़ (अनावरण) वाला होता है। (त)

पृष्ठ 176, अपने आध्यात्मिक गुरु को लिखा: हिकमत (बुद्धि/तत्वज्ञान) के विज्ञान के माध्यम से कश्फ़ होता है। (त) इन सात शिर्कियात (बहुदेववादी कृत्यों) में कश्फ़ की सत्यता का स्पष्ट स्वीकार है, और वह भी ऐसा कि संतों (औलिया) को पृथ्वी के दूर-दराज के क्षेत्रों का...

---

1. सिराते मुस्तकीम, अध्याय तीन, खंड दो, हिदायत थानिया, इफ़ादा 2, अल-मकतबा अल-सलफ़िया, लाहौर, पृष्ठ 113।
2. सिराते मुस्तकीम, अध्याय तीन, खंड दो, हिदायत थानिया, इफ़ादा 2, अल-मकतबा अल-सलफ़िया, लाहौर, पृष्ठ 117।
3. सिराते मुस्तकीम, अध्याय तीन, खंड दो, हिदायत थानिया, इफ़ादा 2, अल-मकतबा अल-सलफ़िया, लाहौर, पृष्ठ 117।
4. सिराते मुस्तकीम, अध्याय चार, नबूवत के मार्ग के सुलूक के वर्णन में, अल-मकतबा अल-सलफ़िया, लाहौर, पृष्ठ 173।
5. सिराते मुस्तकीम, निष्कर्ष, रूहानी घटनाओं और व्यवहारों आदि के वर्णन में, अल-मकतबा अल-सलफ़िया, लाहौर, पृष्ठ 165।

فتاوی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

صفحہ ۱۲۵: برائے کشف قبور "سبوح قدوس رب الملئکۃ والروح" مقرر ہے۔ (ت)

صفحہ ۱۲۸: ارواح، ملائکہ اور ان کے مقامات اور زمین و آسمان، جنت، دوزخ اور لوح محفوظ پر دورہ کا شغل کرے اور اس شغل کی مدد سے زمین و آسمان، بہشت و دوزخ جس مقام کی طرف چاہے متوجہ ہوتا ہے اور اس مقام کی سیر سے وہاں کے احوال دریافت کرتا ہے اور وہاں کے رہنے والوں سے ملاقات کرتا ہے۔ (ت)

صفحہ ۱۲۹: مستقبل کے واقعات کے کشف کے لئے اس طریقہ کے اکابر نے متعدد طرق لکھے ہیں۔ (ت)

صفحہ "۱۵۸": وہ اللہ تعالی کے ہاں با وجاہت ہوتے ہوئے کامل النفس، قوی التاثیر اور صحیح کشف والا ہوتا ہے۔ (ت)

صفحہ ۱۷۶، اپنے پیر کو لکھا: علوم حکمت کے ذریعہ کشف ہوتا ہے۔ (ت) ان سات شرکیات میں صاف صاف کشف کی صحت کا اقرار ہے وہ بھی ایسا کہ اولیاء کو زمین کے دور و دراز...

---

۱ صراط مستقیم باب سوم فصل دوم ہدایت ثانیہ افادہ ۲ المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۱۱۳ ۲ صراط مستقیم باب سوم فصل دوم ہدایت ثانیہ افادہ ۲ المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۱۱۷ ۳ صراط مستقیم باب سوم فصل دوم ہدایت ثانیہ افادہ ۲ المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۱۱۷ ۴ صراط مستقیم باب چہارم در بیان طریق سلوک راہ نبوت المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۱۷۳ ۵ صراط مستقیم خاتمہ در بیان پارہ از واردات و معاملات الخ المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۱۶۵

Fatawa Razawiyya (Vol. 15)

...stations become apparent; not just the Earth, but the abodes of the heavens, the angels and spirits and their stations, the conditions inside the paradise, hell, and graves, and upcoming events are revealed to them. So much so that they have access to everything from the Throne (Arsh) to the Earth (Farsh), to the extent that they gain knowledge of the Preserved Tablet (Lawh-e-Mahfuz). They can inquire about the state of anywhere in the Earth and heavens by their own will. And that person himself taught the methods to acquire all these things, saying that if you do this, you will attain these ranks, and this unveiling (Kashf) and authority will come into your hands. Now ask Taqwiyat-ul-Iman, page 72:

"Whatever Allah will deal with His servants, whether in this world, in the grave, or in the hereafter, their reality is known to none; neither to a Prophet, nor to a saint (Wali), neither their own state nor that of others[1]."

Page 25: "In these matters, all servants, whether big or small, are equally unaware and ignorant[2]."

Pages 57 and 58: "That which is the glory of Allah and in which no creation has any interference, do not associate anyone with Allah in that. For example, if someone asks how many leaves are on a certain tree or how many stars are in the sky, then in response, one should not say 'Allah and His Messenger know', because only Allah knows the unseen; what knowledge does the Messenger have?[3]"

SubhanAllah! There, for every single disciple of the Pir (spiritual guide), the Earth and sky, paradise and hell, even the conditions of the grave, future events, the Preserved Tablet, and the Great Throne, in short, all three worlds were illuminated. Knowing the conditions of every place from the Throne to the Earth was within their own choice. Those Pirs themselves knew the methods that if you do this, all these things will become clear. But God forbid, the ignorance of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), is to the extent that, let alone the stars of the sky, what interference is there that he should know the leaves of a single tree? If anyone says to them that he knows the count of the leaves of a tree, then he has associated them with the glory of Allah. There (for the Pir), servitude had such vastness, but here (for the Prophet), divinity became so narrow that it was restricted to knowing the leaves of a single tree. Allah Almighty has rightly said: "And they did not estimate Allah with the estimation due to Him"[4]. They did not value Allah as He ought to be valued.

[1] Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 2, Matba' Alimi, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 18. [2] Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 2, Matba' Alimi, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 17. [3] Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 5, Matba' Alimi, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 40. [4] Al-Quran Al-Karim, 6:91 and 39:67.

फतावा रज़विया (जिल्द 15)

...स्थान स्पष्ट हो जाते हैं, बल्कि न केवल पृथ्वी बल्कि स्वर्ग के निवास, फरिश्ते और आत्माएं और उनके स्थान, स्वर्ग, नर्क और कब्रों के अंदर की स्थिति और आने वाली घटनाएं उन पर खुल जाती हैं। यहाँ तक कि अर्श से फर्श तक सब में उनकी पहुंच होती है, यहाँ तक कि वे लोह-ए-महफूज़ (सुरक्षित पटल) पर भी जानकारी प्राप्त कर लेते हैं। वे अपनी इच्छा से पृथ्वी और स्वर्ग में जहाँ की स्थिति चाहें पता कर सकते हैं। और उस व्यक्ति ने खुद इन सब बातों को प्राप्त करने के तरीके बताए कि यदि तुम ऐसा करोगे तो ये मर्तबे मिल जाएंगे, यह कश्फ़ (रहस्यों का खुलना) और अधिकार हाथ आ जाएंगे। अब तक़वियतुल ईमान से पूछिए, पृष्ठ 72:

"अल्लाह अपने बंदों के साथ जो कुछ भी व्यवहार करेगा, चाहे दुनिया में, चाहे कब्र में, चाहे आख़िरत (परलोक) में, उनकी हकीकत किसी को मालूम नहीं; न नबी को, न वली को, न अपना हाल और न दूसरे का[1]।"

पृष्ठ 25: "इन बातों में सभी बंदे, चाहे बड़े हों या छोटे, समान रूप से बेखबर और नादान हैं[2]।"

पृष्ठ 57 और 58: "जो अल्लाह की शान है और जिसमें किसी रचना का कोई दखल नहीं है, उसमें अल्लाह के साथ किसी को न मिलाएं। उदाहरण के लिए, यदि कोई व्यक्ति पूछे कि फलां पेड़ में कितने पत्ते हैं या आसमान में कितने तारे हैं, तो इसके उत्तर में यह न कहें कि 'अल्लाह और उसके रसूल जानें', क्योंकि परोक्ष (ग़ैब) की बात अल्लाह ही जानता है, रसूल को क्या खबर?[3]"

सुब्हानल्लाह! वहां तो पीर जी के एक-एक मुरीद (शिष्य) के लिए पृथ्वी और आसमान, स्वर्ग और नर्क, यहाँ तक कि कब्र के हालात, भविष्य की घटनाएं, लोह-ए-महफूज़ और अर्श-ए-आज़म, संक्षेप में तीनों लोक रोशन थे। अर्श और फर्श में हर जगह के हालात जान लेना उनके अपने अधिकार में था। खुद उन पीर जी को वे तरीके मालूम थे कि यदि ऐसा करोगे तो ये सब बातें स्पष्ट हो जाएंगी। लेकिन अल्लाह की पनाह, मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की अनभिज्ञता यहाँ तक है कि आसमान के तारे तो दूर की बात है, क्या मजाल कि एक पेड़ के पत्ते जान लें। अगर कोई उनसे कहे कि वह किसी पेड़ के पत्तों की गिनती जानते हैं, तो उसने उन्हें अल्लाह की शान में मिला दिया। वहां (पीर के लिए) तो बंदगी में इतनी व्यापकता थी, और यहां (रसूल के लिए) आकर खुदाई इतनी संकुचित हो गई कि एक पेड़ के पत्ते जानने पर ही रह गई। अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ने सच फरमाया:

"और उन्होंने अल्लाह की वैसी कद्र नहीं की जैसी उसकी कद्र करनी चाहिए थी"[4]। अल्लाह की वैसी कद्र नहीं की जैसी होनी चाहिए थी।

[1] तक़वियतुल ईमान, अध्याय 2, मतबा अलीमी, अंदरूनी लोहारी गेट, लाहौर, पृष्ठ 18। [2] तक़वियतुल ईमान, अध्याय 2, मतबा अलीमी, अंदरूनी लोहारी गेट, लाहौर, पृष्ठ 17। [3] तक़वियतुल ईमान, अध्याय 5, मतबा अलीमी, अंदरूनी लोहारी गेट, लाहौर, पृष्ठ 40। [4] अल-कुरान अल-करीम, 6/91 और 39/67।

مقامات ظاہر ہوتے ہیں بلکہ زمین کیا آسمانوں کے مکانات اور ملائکہ وارواح اور ان کے مقامات اور جنت و دوزخ اور قبروں کے اندر کا حال اور آنے والے واقعات کھل جاتے ہیں یہاں تک کہ عرش فرش سب میں ان کی رسائی ہوتی ہے حتیٰ کہ لوح محفوظ پر اطلاع پاتے ہیں وہ اپنے اختیار سے زمین و آسمان میں جہاں کا حال چاہیں دریافت کر لیں، اور ان سب باتوں کے حاصل کرنے کے طریقے خود ہی اس شخص نے بتائے کہ یوں کرو تو یہ مرتبے مل جائیں گے یہ کشف یہ اختیار ہاتھ آئیں گے، اب تقویتہ الایمان کی پوچھئے ص ۷۲ :

"جو کچھ کہ اللہ اپنے بندوں سے معاملہ کرے گا خواہ دنیا میں خواہ قبر میں خواہ آخرت میں سو ان کی حقیقت کسی کو معلوم نہیں نہ نبی کو نہ ولی کو نہ اپنا حال نہ دوسرے کا ۱ ۔"

صفحہ ۲۵: "ان باتوں میں سب بندے بڑے ہوں یا چھوٹے یکساں بیخبر ہیں اور نادان ۲ ۔"

صفحہ ۵۷ و ۵۸: "جو کہ اللہ کی شان ہے اور اس میں کسی مخلوق کو دخل نہیں سو اس میں اللہ کے ساتھ کسی کو نہ ملادے مثلاً کوئی شخص فلانے درخت میں کتنے پتے ہیں یا آسمان میں کتنے تارے ہیں تو اس کے جواب میں یہ نہ کہے کہ اللہ ورسول جانے کیونکہ غیب کی بات اللہ ہی جانتا رسول کو کیا خبر ۳ ۔"

سبحان اللہ ! وہاں تو پیر جی کے ایک ایک مرید کو زمین وآسمان، جنت و دوزخ حتی کہ قبر کے حالات آئندہ کے واقعات لوح محفوظ و عرش اعظم غرض تن تلوک روشن تھے، عرش و فرش میں ہر جگہ کے حالات کا جان لینا اپنے اختیار میں تھا، خود ان پیر جی کو وہ طریقے معلوم تھے کہ یوں کرو تو یہ سب باتیں روشن ہو جائیں گی مگر معاذ اللہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

کی انجانی یہاں تک ہے کہ آسمان کے تارے تو درکنار، کیا دخل کہ ایک پیڑ کے پتے جان لیں، اگر انھیں کوئی کہے کہ وہ کسی درخت کے پتوں کی گنتی جانتے ہیں تو اس نے انھیں اللہ کی شان میں ملا دیا، وہاں تو بندگی کو وسعت تھی یہاں آ کر خدائی اتنی تنگ ہوئی کہ ایک پیڑ کے پتے جاننے پر رہ گئی، حق فرمایا اللہ عزوجل نے: "وَمَا قَدَرُوا اللهَ حَقَّ قَدْرِہٖ" ۴ اللہ ہی کی قدر نہ کی جیسی چاہئے تھی،

۱ تقویتہ الایمان الفصل الثانی مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۱۸ ۲ تقویتہ الایمان الفصل الثانی مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۱۷ ۳ تقویتہ الایمان الفصل الخامس مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۴۰ ۴ القرآن الکریم ۶ / ۹۱ و ۳۹ / ۶۷

Fatawa Ridawiyya (Volume 15)

Taqwiyat-ul-Iman, page 52: "Polytheism (Shirk) destroys the light of all worship; those who claim 'Kashf' (divine unveiling) are included in this." That is, like this person and his spiritual mentor, who drown in Shirk by claiming Kashf for themselves and for each other.

"Such is the punishment [of this world]. And the punishment of the Hereafter is greater, if they only knew." (T) [The Quran 68:33]

Blasphemy 69: This was a sample of the blasphemous statements of the 'Imam of the sect'. How can the followers and supporters who consider his beliefs to be correct and true, and accept him as an Imam and leader, remain safe from the necessity of disbelief (Kufr)? From Sharh Fiqh al-Akbar, page 201, and Majma' al-Fatawa:

Whoever utters a word of disbelief (Kufr) and another laughs at it, they both become disbelievers... etc. He who utters a word of disbelief, and another person laughs at it (meaning, is pleased with it and does not reject it), both become disbelievers. And if a preacher speaks a word of disbelief and people accept it, then all of them are disbelievers.

In 'Al-I'lam', quoted from the section on agreed-upon disbelief by our eminent scholars, page 31:

Whoever utters a word of disbelief becomes a disbeliever (up to his saying), and similarly, anyone who laughs at it, considers it good, or is pleased with it, becomes a disbeliever. He who utters a word of disbelief becomes a disbeliever; likewise, anyone who laughs at it, deems it good, or is satisfied with it, becomes a disbeliever.

Bahr-ur-Raiq, Vol. 5, p. 124:

Whoever deems the speech of the people of desires (heretics) to be good, or says it is meaningful, or that his speech has a correct meaning - if that statement was disbelief coming from the speaker, the one who deemed it good becomes a disbeliever. Whoever considers the speech of heretics to be good, or says it is meaningful, or that this speech holds some correct meaning - if that statement was a word of disbelief from its utterer, then the one who called it good becomes a disbeliever.

1 Taqwiyat-ul-Iman, Chapter Five, Alimi Press, Inside Lohari Gate Lahore, p. 36 2 Al-Quran Al-Karim 68/33 3 Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, section on mentions of words that necessitate disbelief etc., Mustafa al-Babi Egypt, p. 165 4 Al-

I'lam bi-Qawati' al-Islam with Subul al-Najat, Maktaba Dar al-Shafaqa, Istanbul Turkey, p. 366 5 Bahr-ur-Raiq, Chapter on the Rulings of Apostates, H.M. Saeed Company Karachi, 5/125

फ़तावा रिज़विया (जिल्द 15)

तक़्वियत-उल-ईमान पृष्ठ 52: "शिर्क सभी इबादत के नूर को खो देता है, कश्फ (रहस्योद्घाटन) का दावा करने वाले इसमें शामिल हैं।" यानी जैसे यह व्यक्ति और उसके पीर कि वे अपने लिए और यह उनके लिए कश्फ का दावा करके शिर्क में डूब गए।

"ऐसी ही सज़ा होती है और बेशक आख़िरत की सज़ा सबसे बड़ी है, क्या अच्छा था गिरोह जानते।" (त) [अल-कुरआन 68:33]

कुफ़्रिया 69: यह 'इमाम-उत-ताएफ़ा' के कुफ़्रयात का एक नमूना था। वे अनुयायी और वंशज जो उसके अक़ीदों (विश्वासों) को सही और हक़ जानते हैं और उसे इमाम और पेशवा मानते हैं, वे कुफ़्र की अनिवार्यता से कैसे सुरक्षित रह सकते हैं? शरह फ़िक़्ह-ए-अकबर पृष्ठ 201 और मजमा-उल-फ़तावा से:

जो कुफ़्र का शब्द बोले और दूसरा उस पर हँसे, तो दोनों काफ़िर हो गए... आदि। जो कुफ़्र (ईशनिंदा) का शब्द कहे और दूसरा उस पर हँसे (यानी राज़ी हो और इनकार न करे), दोनों काफ़िर हो जाते हैं और अगर कोई वाइज़ (उपदेशक) कुफ़्र का शब्द बोले और लोग उसे स्वीकार करें तो सब काफ़िर हो जाते हैं।

'अल-इ'लाम' में हमारे महान विद्वानों से कुफ़्र-ए-मुत्तफ़िक़ अलैहि (सर्वसम्मत कुफ़्र) के अध्याय में मन्क़ूल (उद्धृत) है, पृ. 31:

जो कुफ़्र का शब्द बोले वह काफ़िर हो जाता है (वहाँ तक जहाँ उसने कहा), और इसी तरह वह भी जो उस पर हँसे, उसे अच्छा समझे या उससे संतुष्ट हो, काफ़िर हो जाता है। जो कुफ़्र का शब्द बोले वह काफ़िर हो गया, इसी तरह जो उस पर हँसे या उसे अच्छा समझे या उस पर राज़ी हो, वह काफ़िर हो जाए।

बहर-उर-राइक़, जिल्द 5, पृष्ठ 124:

जो बद-मज़हबों (विधर्मियों) के कलाम को अच्छा जाने या कहे कि यह अर्थपूर्ण है या यह कलाम कोई सही अर्थ रखता है - अगर वह कहने वाले की ओर से कुफ़्र था, तो उसे अच्छा बताने वाला काफ़िर हो गया। जो बद-मज़हबों की बातों को अच्छा जाने या कहे कि यह अर्थपूर्ण है या यह बात कोई सही अर्थ

रखती है - अगर वह बात कहने वाले की ओर से कुफ़्र का शब्द था, तो इसे अच्छा बताने वाला काफ़िर हो गया।

1 तक़्वियत-उल-ईमान, पाँचवाँ अध्याय, अलमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 36 2 अल-कुरआन अल-करीम 68/33 3 मिनह-उर-रौज़-उल-अज़हर शरह अल-फ़िक़्ह-उल-अकबर, कुफ़्र पैदा करने वाले शब्दों के उल्लेख पर लेख, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृष्ठ 165 4 अल-इ'लाम बि-क़वाति-उल-इस्लाम मआ सुबुल-उन-नजात, मक़्तबा दार-उश-शफ़क़ा इस्तांबुल तुर्की, पृष्ठ 366 5 बहर-उर-राइक़, मुर्तद (स्वधर्मत्यागी) के अहकाम का अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 125/5

पृष्ठ 230 का 742

فتاویٰ رضویہ (جلد پانزدہم (۱۵))

تقویۃ الایمان صفحہ ۵۲: "شرک سب عبادت کا نور کھو دیتا ہے کشف کا دعویٰ کرنے والے اس میں داخل ہیں"۔ یعنی جیسے یہ شخص اور اس کے پیر کہ وہ اپنے اور یہ ان کے لئے کشف کا دعویٰ کر کے شرک میں ڈوبے۔

"كَذٰلِكَ الْعَذَابُ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ" مار ایسی ہوتی ہے اور بیشک آخرت کی مار سب سے بڑی، کیا اچھا تھا گروہ جانتے۔(ت) [سورۃ القلم: ۳۳]

کفریہ ۶۹: یہ نمونہ کفریات امام الطائفہ تھا، اتباع واذناب کہ اس کے عقائد کو صحیح وحق جانتے اور اسے امام و پیشوا مانتے ہیں لزوم کفر سے کیونکر محفوظ رہ سکتے ہیں، شرح فقہ اکبر صفحہ ۲۰۱ مجمع الفتاویٰ سے:

من تكلم بكلمة الكفر وضحك به غيره كفر اولو وقبل القوم ذلك كفروا الخ۔ جو کلمہ کفر کہے اور دوسرا اس پر ہنسے (یعنی راضی ہو اور انکار نہ کرے) دونوں کافر ہو جائیں اور اگر کوئی واعظ کلمہ کفر بولے اور لوگ اسے قبول کریں تو سب کافر ہوں۔

اعلام میں ہمارے علمائے اعلام سے کفر متفق علیہ کی فصل میں منقول، ص ۳۱:

من تلفظ بلفظ الكفر يكفر (الی قولہ) وكذاكل من ضحك عليه او استحسنه اور ضی به يكفر۔ جو کفر کا لفظ بولے کافر ہوا اسی طرح جو اس پر ہنسے یا اسے اچھا سمجھے یا اس پر راضی ہو کافر ہو جائے۔

بحرالرائق ج ۵ ص ۱۲۴:

من حسن کلام اهل الاهواء او قال معنوی او کلام له معنی صحیح ان کان ذلك کفرا من القائل کفر المحسن۔ جو بد مذہبوں کے کلام کو اچھا جانے یا کہے بامعنی ہے یا یہ کلام کوئی معنی صحیح رکھتا ہے اگر وہ اس قائل سے کلمہ کفر تھا تو یہ اچھا بتانے والا کافر ہو گیا۔

1 تقویۃ الایمان الفصل الخامس مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۳۶ 2 القرآن الکریم ۶۸/۳۳ 3 منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر مطلب فی ایراد الفاظ المکفرۃ الخ مصطفیٰ البابی مصر ص ۱۶۵ 4 الاعلام بقواطع الاسلام مع سبل النجاۃ مکتبہ دارالشفقۃ استنبول ترکی ص ۳۶۶ 5 بحر الرائق باب احکام المرتدین ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۱۲۵/۵

Fatawa Ridawiyya Volume 15

70th Instance of Disbelief: It is an old habit and permanent characteristic of these people that whichever Muslim they find following an Imam (Muqallid), they fearlessly call him a polytheist (mushrik). According to the apparent meaning of numerous authentic Hadiths and corrected, preferred legal rulings, the decree of disbelief (kufr) is sufficient to be applied to them. The irony is that this sect claims to act upon the apparent meaning of Hadiths. Sahih Bukhari Vol 2, p 901; Sahih Muslim Vol 1, p 57 narrate from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both) the saying of the Radiant Master of the Universe (may Allah bless him and grant him peace):

Arabic	Urdu Translation
ایما امرئ قال لاخیہ کافر فقد باء بھا احدھما ان کان کما قال والا رجعت الیہ ۱	That is, if one calls a reciter of the Kalima (Muslim) a disbeliever, this calamity will surely fall on one of them; if the one addressed was truly a disbeliever, then fine, otherwise this word will return to the one who said it.

Sahih Bukhari p 893, Sahih Muslim p 57, a Hadith narrated by Abu Dharr (may Allah be pleased with him) from the Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace):

Arabic	Urdu Translation
لیس من دعار جلا بالکفر اوقال عدو اللہ ولیس کذلک الاحار علیہ ۲	Whoever calls someone a disbeliever or says 'enemy of God', and in reality he is not so, then his saying this will return to himself.

Al-Hadiqa al-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, printed in Egypt 1276 AH, Vol 2, p 156: "Similarly 'O polytheist' and the like." Likewise, calling someone a polytheist (mushrik) or any similar word when he was not a polytheist, the speaker himself becomes a polytheist. I say: this meaning itself is proven from these Hadiths that every polytheist is an enemy of God. Taqwiyat al-Iman p 44: "Polytheists are those turned away from Allah, enemies of the Messenger." So calling someone a polytheist is calling them an enemy of God, and its return upon oneself is mentioned in the Hadith itself. In fact, in the same Hadith, it is stated that calling someone a transgressor (fasiq) also returns, so calling someone a polytheist is even worse. Sharh al-Durr al-Ghurar by Al-Ala'i Ismail al-Nabulsi, then Hadiqa al-Nadiyya Vol 2, pp 140 & 156:

Arabic	Urdu Translation
لوقال للمسلم كافركان الفقيہ ابو بكر الاعمش يقول كفر و قال غيره من مشائخ بلخ لا يكفر	Whoever calls a Muslim a disbeliever, Imam Abu Bakr al-A'mash used to say he became a disbeliever, while other scholars of Balkh said he did not become a disbeliever.

1. Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Bab Bayan Hal man Qala li-Akhihi al-Muslim ya Kafir, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/57.
2. Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Bab Bayan Hal man Qala li-Akhihi al-Muslim ya Kafir, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/57.
3. Al-Hadiqa al-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, al-Naw' al-Ashir, Maktaba Nooriya Razawiyya Faisalabad 2/236.
4. Taqwiyat al-Iman, al-Fasl al-Rabi', Matba' Alimi Androon Lohari Gate Lahore, p 29.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

कुफ़्रिया 70: इन साहबों की पुरानी आदत और पक्की खसलत है कि जिस मुसलमान को किसी इमाम का मुक़ल्लिद (अनुयायी) पाएँ बेधड़क उसे मुशरिक (एकेश्वरवाद का विरोधी) बताएँ। बहुत सी सहीह हदीसों के ज़ाहिरी हुक्म और फ़क़ीही रिवायतों के अनुसार उन पर कुफ़्र का हुक्म लागू होने के लिए इतना ही काफ़ी है। मज़ा तो यह है कि यह फ़िर्क़ा हदीसों पर अमल करने का बड़ा दावा करता है। सहीह बुख़ारी जिल्द 2 सफ़ा 901, सहीह मुस्लिम जिल्द 1 सफ़ा 57 में हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत है कि हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया:

अरबी	उर्दू अनुवाद
ایما امرئ قال لاخیہ کافر فقد باء بھا احدھما ان کان کما قال والا رجعت الیہ ۱ھ	यानी किसी कलिमा पढ़ने वाले (मुसलमान) को काफ़िर कहे, तो उन दोनों में से एक पर यह बला ज़रूर पड़ेगी। अगर जिसे कहा गया वह वाकई काफ़िर था तो ठीक, वरना यह शब्द कहने वाले पर ही लौट आएगा।

सहीह बुख़ारी सफ़ा 893, सहीह मुस्लिम सफ़ा 57, हज़रत अबू ज़र रज़ियल्लाहु अन्हु की हदीस कि हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया:

अरबी	उर्दू अनुवाद
لیس من دعار جلا بالکفر اوقال عدو اللہ ولیس کذلک الاحار علیہ ۲ھ	जो किसी को कुफ़्र के साथ पुकारे या 'ख़ुदा का दुश्मन' कहे और वह वास्तव में वैसा न हो, तो उसका यह कहना उसी पर लौट आएगा।

हिक़ा अल-नदिय्या शरह तरीक़ा अल-मुहम्मदिया, मिस्र 1276 हिजरी, जिल्द 2 सफ़ा 156: "इसी तरह 'ओ मुशरिक' और इसके जैसा।" इसी तरह किसी को मुशरिक या उसके जैसा कोई शब्द कहना जबकि वह मुशरिक न हो, तो कहने वाला खुद मुशरिक हो गया। मैं कहता हूँ कि यह अर्थ स्वयं इन्हीं हदीसों से सिद्ध है कि हर मुशरिक ख़ुदा का दुश्मन है। तक़्वियतुल ईमान सफ़ा 44: "मुशरिक वे हैं जो अल्लाह से फिरे हुए और रसूल के दुश्मन हैं।" तो मुशरिक कहना ख़ुदा का दुश्मन कहना हुआ, और उसका पलटना हदीस में ही बताया गया है। बल्कि उसी हदीस में फ़रमाया कि 'फ़ासिक़' कहना भी पलटता है, तो 'मुशरिक' कहना तो कहीं ज़्यादा बुरा है। शरह अल-दुर्र अल-ग़ुरर अल-अलाई इस्माइल अल-नाबुलसी, फिर हदीक़ा अल-नदिय्या जिल्द 2 सफ़ा 140 और 156:

अरबी	उर्दू अनुवाद
لوقال للمسلم کافرکان الفقیہ ابو بکر الاعمش یقول کفر و قال غیرہ من مشائخ بلخ لا یکفر	जो किसी मुसलमान को काफ़िर कहे, इमाम अबू बकर आमश फ़रमाते थे कि वह काफ़िर हो गया, और बल्ख़ के दूसरे उलेमा फ़रमाते थे कि वह काफ़िर नहीं हुआ।

1. सहीह मुस्लिम, किताब अल-ईमान, बाब बयान हाल मन काला ली-अख़ीही अल-मुस्लिम या काफ़िर, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/57.
2. सहीह मुस्लिम, किताब अल-ईमान, बाब बयान हाल मन काला ली-अख़ीही अल-मुस्लिम या काफ़िर, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/57.
3. अल-हदीक़ा अल-नदिय्या शरह अल-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया, अल-नौ अल-आशिर, मकतबा नूरिया रज़विया फ़ैसलाबाद 2/236.
4. तक़्वियतुल ईमान, अल-फ़स्ल अल-राबी, मतबा अलीमी अंदरून लोहारी गेट लाहौर, सफ़ा 29.

کفر یہ ۷۰: ان صاحبوں کی قدیمی عادت دائمی خصلت کہ جس مسلمان کو کسی امام کا مقلد پائیں بے دھڑک اسے مشرک بتائیں بحکم ظواہر احادیث کثیرہ و صحیحہ وروایات فقیہہ مصححہ راجحہ ان پر حکم کفر عائد ہونے کو بس ہے، طرفہ یہ کہ اس کو فرقہ ظاہر احادیث پر عمل بڑا دعویٰ ہے، صحیح بخاری ج ۲ ص ۹۰۱، صحیح مسلم ج ۱ ص ۵۷ عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما کی روایت حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ارشاد:

Arabic	Urdu
ایما امرئ قال لاخیہ کافر فقد باء بھا احدھما ان کان کما قال والا رجعت الیہ ۱ـہ	یعنی کسی کلمہ گو کو کافر کہے ان دونوں میں ایک پر یہ بلا ضرور پڑے اگر جسے کہا وہ سچ کافر تھا جب تو خیر، ورنہ یہ لفظ اسی کہنے والے پر پلٹ آئے گا۔

صحیح بخاری ص ۸۹۳، صحیح مسلم ص ۵۷ ابو ذر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی تحدیث حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی حدیث:

Arabic	Urdu
لیس من دعار جلا بالکفر اوقال عدو اللہ ولیس کذلک الاحار علیہ ۲ـہ	جو کسی کو کفر پر پکارے یا خدا کا دشمن کہے اور وہ حقیقت میں ایسا نہ ہو تو اس کا یہ کہنا اسی پر پلٹ آئے۔

حدیقہ ندیہ شرح طریقہ محمدیہ مطبوعہ مصر ۱۲۷۶ ھ ج ۲ ص ۱۵۶: کذالک یا مشرک و نحوہ ۳ـہ اسی طرح کسی کو مشرک یا اس کی مثل کوئی لفظ کہنا کہ وہ مشرک نہ تھا تو کہنے والا خود مشرک ہو گیا۔ میں کہتا ہوں یہ معنی خود انھیں حدیثوں سے ثابت کہ ہر مشرک دشمن خدا ہے،

تقویۃ الایمان ص ۴۴: "مشرک ہیں اللہ سے پھرے ہوئے رسول کے دشمن ۴ـہ تو مشرک کہنا خدا کا دشمن کہنا ہوا اور اس کا پلٹنا خود حدیث میں فرمایا بلکہ اسی حدیث میں فرمایا کہ فاسق کہنا بھی پلٹنا ہے تو مشرک تو کہیں بدتر ہے۔ شرح الدور الغر ر للعلایۃ اسمعیل النابلسی پھر حدیقہ ندیہ ج ۲ ص ۱۴۰ و ۱۵۶:

Arabic	Urdu
لوقال للمسلم کافرکان الفقیہ ابو بکر الاعمش یقول کفر و قال غیرہ من مشائخ بلخ لا یکفر	جو کسی مسلمان کو کافر کہے امام ابوبکر اعمش فرماتے تھے کافر ہو گیا، اور دیگر مشائخ بلخ فرماتے کافر نہ ہوا۔

۱ـہ صحیح مسلم کتاب الایمان باب بیان حال من قال لاخیہ المسلم یا کافر قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۵۷ ۲ـہ صحیح مسلم کتاب الایمان باب بیان حال من قال لاخیہ المسلم یا کافر قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۵۷ ۳ـہ الحدیقۃ الندیۃ شرح الطریقۃ المحمدیہ النوع العاشر مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۲/ ۲۳۶ ۴ـہ تقویۃ الایمان الفصل الرابع مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۲۹

Fatawa Rizvia (Volume 15)

Arabic Text	Urdu Translation
This matter occurred in Bukhara, and some Imams of Bukhara answered that he becomes an infidel. The answer returned to Balkh. Those who used to give fatwas against the statement of Imam Abu Bakr al-Faqih, they also returned to his statement. (Summarized)[1]	Then this matter occurred in Bukhara. Some Imams of Bukhara Sharif gave the ruling of infidelity (kufr). When this answer returned to Balkh, those who previously gave fatwas against Imam Abu Bakr also returned to the same opinion.

Sharh Fiqh Akbar Page 220:

Arabic Text	Urdu Translation
Everyone returned to the fatwa of Abu Bakr al-Balkhi and said: The one who insults [a Muslim] is an infidel.[2]	All the Imams returned to this fatwa of Abu Bakr and said: The one who gives such an insult to a Muslim is himself an infidel.

From Alamgiri Vol 2, p 278, from Zakhira; Barjandi Sharh Nuqaya, Matba' Lucknow Vol 4, p 68, from Fusul al-Imadi; Hadiqah Nadiyyah p 140 and 156, from Ahkam Hashiya Durar; Khizanat al-Muftin Vol 1, Kitab al-Siyar, end of chapter on words of infidelity; Jami' al-Fusulayn Vol 2, p 311, from Qazi Khan; Bazzaziyah Vol 3, p 331; Radd al-Muhtar, Matba' Istanbul Vol 3, p 283, from Nahr al-Faiq, etc:

Arabic Text	Urdu Translation
The chosen opinion for fatwa in these types of matters is that if the speaker of such words intended only to insult and does not believe the person to be an infidel, he does not become an infidel. But if he believes him to be an infidel and addresses him as such based on his belief that he is an infidel, then he becomes an infidel.[3]	The preferred fatwa in such matters is that if a person uses such words for a Muslim only with the intent of insulting him and does not consider him a kafir in his heart, he will not become a kafir. But if he considers him a kafir according to his religion and calls him so based on this belief, then he will become a kafir.

---

[1] Al-Hadiqah al-Nadiyyah Sharh al-Tariqah al-Muhammadiyyah, Type 4, Maktaba Nooria Razvia, Faisalabad, 2/212; Al-Hadiqah al-Nadiyyah Sharh al-Tariqah al-Muhammadiyyah, Type 10, Maktaba Nooria Razvia, Faisalabad, 2/723 [2] Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, chapter on explicit and implicit infidelity,

Mustafa al-Babi, Egypt, p 181 [3] Hadiqah Nadiyyah Sharh Tariqah Muhammadiyyah, Type 4, Maktaba Nooria Razvia, Faisalabad, 2/212; Fatawa Hindiyyah, Chapter 9, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 2/278; Sharh al-Nuqaya by al-Barjandi, Kitab al-Hudud, Nawal Kishore, Lucknow, 4/68; Radd al-Muhtar, Chapter on Ta’zir, Matba’ Mujtabai, Delhi, 3/183

फ़तावा रिज़विया (खंड 15)

अरबी पाठ

यह मामला बुखारा में पेश आया, तो बुखारा के कुछ इमामों ने जवाब दिया कि वह काफ़िर हो जाता है। यह जवाब बल्ख वापस आया। जो लोग पहले फकीह इमाम अबू बक्र के कथन के विरुद्ध फतवा देते थे, उन्होंने भी उनके कथन की ओर रुजू किया। (संक्षिप्त)[1]

उर्दू अनुवाद

फिर यह मामला बुखारा में हुआ। बुखारा शरीफ के कुछ इमामों ने कुफ्र का हुक्म दिया। यह जवाब पलट कर बल्ख आया तो जो पहले इमाम अबू बक्र के खिलाफ फतवे देते थे, उन्होंने भी इसी तरफ रुजू फरमाया।

शरह फिक्ह अकबर पृष्ठ 220:

अरबी पाठ

सभी अबू बक्र अल-बल्खी के फतवे की ओर लौट आए और कहा: गाली देने वाला काफ़िर है।[2]

उर्दू अनुवाद

सभी इमाम इसी अबू बक्र के फतवे की ओर पलट आए और फरमाया: मुसलमान को ऐसी गाली देने वाला खुद काफ़िर है।

आलमगीरी खंड 2, पृ 278, ज़खीरा से; बरजंदी शरह नुक़ाया, मतबा लखनऊ खंड 4, पृ 68, फुसूल इमादी से; हदीक़ा नदिय्या पृ 140 और 156, अहकाम हाशिया दुरर से; ख़ज़ानतुल मुफ़्तीन खंड 1, किताबुस सियर, कुफ्र के शब्दों का अंतिम अध्याय; जामिउल फुसूलैन खंड 2, पृ 311, काज़ी खान से; बज़ाज़िया खंड 3, पृ 331; रद्तुल मुख़्तार मतबा इस्तांबुल खंड 3, पृ 283, नह्रुल फ़ाइक़ आदि से:

अरबी पाठ

इस प्रकार के मामलों में फतवे के लिए चुना गया मत यह है कि यदि ऐसे शब्दों को कहने वाले का उद्देश्य केवल गाली देना है और वह उसे काफ़िर नहीं मानता, तो वह काफ़िर नहीं होगा। लेकिन यदि वह उसे काफ़िर मानता है और अपने विश्वास के आधार पर उसे इस तरह संबोधित करता है कि वह काफ़िर है, तो वह काफ़िर हो जाएगा।[3]

उर्दू अनुवाद

इसी किस्म के मसाइल में फतवे के लिए मुख्तार यह है कि मुसलमान को इस तरह का कोई लफ्ज़ कहने वाला अगर सिर्फ दशनाम (गाली) ही का इरादा करे और दिल में काफ़िर न जाने तो काफ़िर न होगा और अगर अपने मजहब की रू से उसे काफ़िर समझता है, इस बिना पर यूं कहा तो काफ़िर हो जाएगा।

[1] अल-हदीक़ा अल-नदिय्या शरह अल-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया, प्रकार 4, मकतबा नूरिया रिज़विया, फैसलाबाद, 2/212; अल-हदीक़ा अल-नदिय्या शरह अल-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया, प्रकार 10, मकतबा नूरिया रिज़विया, फैसलाबाद, 2/723 [2] मिनह अल-रौद अल-अज़हर शरह अल-फिक्ह अल-अकबर, स्पष्ट और निहित कुफ्र पर अध्याय, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, पृ 181 [3] हदीक़ा नदिय्या शरह तरीक़ा मुहम्मदिया, प्रकार 4, मकतबा नूरिया रिज़विया, फैसलाबाद, 2/212; फतावा हिंदिया, अध्याय 9, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 2/278; शरह अल-नुक़ाया अल-बरजंदी द्वारा, किताब अल-हुदूद, नवल किशोर, लखनऊ, 4/68; रद्तुल मुख़्तार, ताज़ीर पर अध्याय, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 3/183

عربی عبارت	اردو ترجمہ
واتفقت هذا المسئلة ببخارا فاجاب بعض ائمة بخارا انه یکفر فرجع الجواب الی بلخ انه یکفر فمن افتی بخلاف قول الفقیه ابی بکر رجع الی قوله ۱ھ ملخصا۔	پھر یہ مسئلہ بخارا میں واقع ہوا بعض ائمہ بخارا شریف نے حکم کفر دیا یہ جواب پلٹ کر بلخ میں آیا تو جو پہلے امام ابوبکر کے خلاف فتوے دیتے تھے انھوں نے بھی اسی طرف رجوع فرمائی۔

شرح فقہ اکبر صفحہ ۲۲۰:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
رجع الکل الی فتوی ابی بکر البلخی وقالوا کفر الشاتم ۲۔	سب ائمہ اسی فتوے ابوبکر کی طرف پلٹ آئے اور فرمایا مسلمان کو ایسی گالی دینے والا خود کافر ہے۔

عالمگیری ج ۲ ص ۲۷۸ ، ذخیرہ سے ، بر جندی شرح نقایہ مطبع لکھنؤ ج ۴ ص ۶۸ فصولی عمادی سے ، حدیقہ ندیہ ص ۱۴۰ و ۱۵۶ احکام حاشیہ درر سے ، خزانۃ المفتین ج ۱ کتاب السیر آخر فصل الفاظ الکفر ، جامع الفصولین ج ۲ ص ۳۱۱ قاضی خاں سے ، بزازیہ ج ۳ ص ۳۳۱ ، ردالمختار مطبع استنبول ج ۳ ص ۲۸۳ نہر الفائق وغیرہ سے :

عربی عبارت	اردو ترجمہ
المختار للفتوی فی جنس هذه المسائل ان القائل بمثل هذه المقلات ان کان اراد الشتم ولایعتقده کافر الایکفر وان کان	اسی قسم کے مسائل میں فتوے کے لئے مختار یہ ہے کہ مسلمان کو اس طرح کا کوئی لفظ کہنے والا اگر صرف دشنام ہی کا ارادہ کرے اور دل میں کافر نہ جانے تو کافر

عربی عبارت	اردو ترجمہ
یعتقدہ کافرا فخاطبہ بھذا بناء علی نہ ہو گا اور اگر اپنے مذہب کی رو سے اسے کافر سمجھتا	
اعتقادہ ان کافر یکفر ۳۔	ہے اس بناء پر یوں کہا تو کافر ہو جائے گا۔

---

۱ الحدیقہ الندیۃ شرح الطریقۃ المحمدیہ النوع الرابع مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۲/ ۲۱۲ ، الحدیقہ الندیۃ شرح الطریقۃ المحمدیہ النوع العاشر مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۲/ ۲۲۳ ۲ منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر فصل فی الکفر صریحا و کنایہ مصطفی البابی مصر ص ۱۸۱ ۳ حدیقہ ندیہ شرح طریقہ محمدیہ النوع الرابع مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۲/ ۲۱۲ ، فتاوی ہندیہ الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۲۷۸ ، شرح النقایۃ للبرجندی کتاب الحدود نولکشور لکھنؤ ۴/ ۶۸ ، ردالمحتار باب التعزیر مطبع مجتبائی دہلی ۳/ ۱۸۳

Fatawa Ridawiyya Volume Fifteen (15)

From Durr-e-Mukhtar p. 293, Sharh-e-Wahbaniyya: - Arabic: One becomes a disbeliever if he believes a Muslim to be a disbeliever; the fatwa is on this. (1) - Urdu: If he considers a Muslim a disbeliever, he himself is a disbeliever; the fatwa is on this.

Jami'-ur-Rumuz vol. 1 - Calcutta Press 1274 AH, Vol. 4, p. 651: - Arabic: The chosen [opinion] is that if he believes the person addressed to be a disbeliever, he [himself] becomes a disbeliever. (2) - Urdu: The chosen view is that if he calls someone a disbeliever while knowing them to be a disbeliever in his [own] religion, then he [the caller] becomes a disbeliever.

Majma'-ul-Anhur, Istanbul Press, Vol. 1, p. 566: - Arabic: If he believes the person addressed to be a disbeliever, he becomes a disbeliever. (3) - Urdu: If he says so while believing it in his own creed, then he is a disbeliever.

According to this chosen school of thought, from which fatwas are derived and issued, a charge of explicit disbelief is mandatory for this deviant group. This is because they absolutely and certainly, based on their own beliefs, call Muslims polytheists. This belief of theirs is clearly stated in their books [Footnote 1: regarding their sect]. Thus, according to the consensus of the aforementioned jurists, there is no escape for them from the necessity of disbelief. [Footnote 3]

Ref 1: From Fusoool-e-Imadi, 12 Sull-us-Suyuf Ref 2: Such as Taqviyat-ul-Iman, Tanwir-ul-Aynain, and compositions of Bhopali etc., it is explicitly mentioned at various places. 12 Sull-us-Suyuf Ref 3: Further detail and investigation are in our treatises 'An-Nahy-ul-Akeed', 'Al-Kawkabat-ush-Shahabiyyah' Part 1, Volume 6 of 'Al-Ataya-un-Nabawiyyah fi al-Fatawa al-Ridawiyyah'. Inevitably, the leader of the scholars of Makkah al-Mukarramah, the remnant of the predecessors, the pillar of the righteous, the seal of the researchers, Sheikh-ul-Islam and Muslimeen, the cream of the elites of the Secure City [Makkah], our Sheikh, our blessing, and our exemplar, Allama Syed Sharif Ahmad Zayni Dahlan Makki (may Allah Almighty be pleased with him and with us through him and sanctify us with his angelic secret) in his excellent book 'Ad-Durar-us-Saniyyah fi ar-Radd ala al-Wahhabiyyah', which he authored specifically in refutation of this group and was printed at Matba' Bahiyyah, Egypt, explicitly stated regarding these misguided ones on page 26: "These are the heretics who declare

Muslims to be disbelievers." (4) This means these are atheistic, infidel, and irreligious people who call Muslims [such things]. (Continued on next page)

1. Durr-e-Mukhtar, Chapter of Ta'zir, Mujtabai Press, Delhi, 1/327
2. Jami'-ur-Rumuz, Book of Penalties, Section on False Accusation, Maktabat al-Islamiyyah Gunbad Qamoos Iran 4/535
3. Majma'-ul-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur, Book of Penalties, Section on Ta'zir, Dar Ihya at-Turath al-Arabi, Beirut, 1/610
4. Ad-Durar-us-Saniyyah fi ar-Radd ala al-Wahhabiyyah, Maktabah Dar-ush-Shafaqah, Turkey, p. 38

फ़तावा रिज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

दुर्रे मुख़्तार पृष्ठ 293 शरह-ए-वहबानिया से: - अरबी: यदि वह किसी मुसलमान को काफ़िर मानता है तो वह स्वयं काफ़िर हो जाता है; इसी पर फ़तवा है। (1) - उर्दू: मुसलमान को काफ़िर समझे तो खुद काफ़िर है, इसी पर फ़तवा है।

जामे-उर-रुमूज़ जिल्द 1 - कलकत्ता प्रेस 1274 हिजरी, जिल्द 4, पृष्ठ 651: - अरबी: चुना हुआ विचार यह है कि यदि वह संबोधित व्यक्ति को काफ़िर मानता है, तो वह काफ़िर हो जाता है। (2) - उर्दू: मुख़्तार (चुना हुआ विचार) यह है कि उसे अपने मज़हब में काफ़िर जानकर काफ़िर कहा तो वह [कहने वाला] काफ़िर हो गया।

मज्म-उल-अनहर, इस्तांबुल प्रेस, जिल्द 1, पृष्ठ 566: - अरबी: यदि वह संबोधित व्यक्ति को काफ़िर मानता है, तो वह काफ़िर हो जाता है। (3) - उर्दू: अपने अक़ीदे (विश्वास) में ऐसा समझ कर कहे तो काफ़िर है।

इस चुने हुए मत और फ़तवे के लिए अपनाए गए और जिस पर फ़तवा दिया गया है, उस पर भी इस गुमराह टोली पर स्पष्ट रूप से कुफ़्र (अविश्वास) अनिवार्य है क्योंकि वे निश्चित रूप से और अपने विश्वास से मुसलमानों को मुशरिक (बहुदेववादी) कहते हैं। उनका यह विश्वास उनकी पुस्तकों [फुटनोट 1: मज़हब में] साफ़ तौर पर वर्णित है, तो उपर्युक्त फ़कीहों (न्यायविदों) की सहमति के अनुसार, उनके लिए कुफ़्र की अनिवार्यता से कोई बचाव नहीं है। [फुटनोट 3]

सन्दर्भ 1: फुसूल-ए-इमादी से 12 सुल्ल-उस-सुयूफ़ सन्दर्भ 2: जैसे तक़्वियत-उल-ईमान और तनवीर-उल-ऐनैन और भोपाली आदि की रचनाएँ विभिन्न स्थानों पर साफ़ तौर पर वर्णित हैं। 12 सुल्ल-उस-सुयूफ़ सन्दर्भ 3: बाकी विस्तार और शोध हमारे शोध-पत्रों 'अन-नहीं-उल-अकीद', 'अल-कौकबत-उश-शहाबिया' (पहला भाग, जिल्द छठी) 'अल-अताया-उन-नबविया फ़ी अल-फ़तावा अर-रिज़विया' में है। अनिवार्य रूप से मक्का मुकर्रमा के विद्वानों के सरदार, पूर्वजों के अवशेष, नेक लोगों के स्तंभ, शोधकर्ताओं की मुहर, शैख़-उल-इस्लाम वल-मुस्लिमीन, पवित्र शहर (मक्का) के अभिजात वर्ग के सर्वश्रेष्ठ, हमारे शैख़, हमारी बरकत और हमारे आदर्श अल्लामा सैयद शरीफ़ अहमद ज़ैनी दहलान मक्की (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो और उनके ज़रिए हम पर भी और उनके रूहानी राज़ से हमें पवित्र करे) ने अपनी महान पुस्तक 'अद-दुरर-उस-सनिया फ़ी अर-रद्द अला अल-वहाबिया' में, जो विशेष रूप से इसी समूह के खंडन में लिखी गई थी और मिस्र के बहिया प्रेस में छपी थी, इन गुमराहों के

बारे में पृष्ठ 26 पर स्पष्ट रूप से फ़रमाया: "ये वे धर्मभ्रष्ट हैं जो मुसलमानों को काफ़िर कहते हैं।" (4) यानी ये नास्तिक, काफ़िर, बेदीन लोग हैं जो मुसलमानों को [ऐसा] कहने वाले हैं। (बाकी अगले पृष्ठ पर)

1. दुर्रे मुख्तार बाब-अत-ताज़ीर मतबअ मुजतबाई दिल्ली 1/327
2. जामे-उर-रुमुज़ किताबुल हुदूद फ़स्ल-अल-क़ज़फ़ मक्तब-तुल-इस्लामिया गुंबद क़ामूस ईरान 4/535
3. मज्म-उल-अनहर शरह मुल्तक़ल अबहुर किताबुल हुदूद फ़स्ल फ़ित-ताज़ीर दार इहया-अत-तुरास अल-अरबी बैरूत 1/610
4. अद-दुरर-उस-सनिया फ़ी अर-रद्द अला अल-वहाबिया मक्तबा दार-ुश-शफक़त तुर्की पृष्ठ 38

فتاوٰی رضویہ جلد پندرہم (۱۵)

در مختار ص ۲۹۳ شرح وہبانیہ سے: | یکفر ان اعتقد المسلم کافرا بہ یفتی[1] | مسلمان کو کافر سمجھے تو خود کافر ہے اسی پر فتوٰی ہے۔ |

جامع الرموز ع۱-مطبع کلکتہ ۱۲۷۴ ھ ج ۴ ص ۶۵۱: | المختارانہ لو اعتقد المخاطب کافرا کفر[2] | مختار یہ ہے کہ اسے اپنے مذہب میں کافر جان کر کافر کہا تو کافر ہو گیا۔ |

مجمع الانہر مطبع استنبول ج ۱ ص ۵۶۶: | لو اعتقد المخاطب کافرا کفر[3] | اپنے عقیدے میں ایسا سمجھ کر کہے تو کافر ہے۔ |

اس مذہب مختار وماخوذ للفتوٰی ومفتی بہ پر بھی اس طائفہ تالفہ پر صراحت کفر لازم کہ وہ قطعاً یقینا اپنے اعتقاد سے مسلمانوں کو مشرک کہتے ہیں ان کا یہ عقیدہ ان کی کتب ع۱-مذہب میں صاف مصرح ہے تو باتفاق مذاہب مذکورہ فقہائے کرام انہیں لزوم کفر سے مفر نہیں۔ ع۳

ع ۱: فصول عمادی سے ۱۲ سل السیوف ع ۲: مثل تقویۃ الایمان وتنویر العینین وتصانیف بھوپالی وغیرہ ہا جابجا مصرح ۱۲ سل السیوف ع ۳: باقی تفصیل وتحقیق ہمارے رسائل النہی الاکید، الکواکبۃ الشہابیہ حصہ اول مجلد ششم العطایا النبویہ فی الفتاوی الرضویہ میں ہے، لاجرم علمائے مکہ معظمہ کے سردار بقیۃ السلف عمدۃ الابرار خاتم المحققین شیخ الاسلام والمسلمین زبدۃ کبرائ البلد الامین شیخنا وبرکتنا وقدوتنا علامہ سید شریف احمد زینی دحلان مکی رضی اللہ تعالی عنہ وعنا بہ وقدسنا بسرہ الملکی نے کتاب مستطاب الدرر السنیہ فی الرد علی الوہابیہ کہ خاص اسی طائفہ کے رد میں تالیف فرمائی اور مطبع بہیہ مصر میں طبع ہوئی ان گمراہوں کی نسبت تصریحا ارشاد

فرمایا صفحہ ۲۶: هؤلاء الملحدة المكفرة للمسلمين[4] یہ ملحد کافر بے دین لوگ مسلمانوں کو کہنے والے۔ (باقی بر صفحه آینده)

[1] درمختار باب التعزیر مطبع مجتبائی دہلی ۱/۳۲۷ [2] جامع الرموز کتاب الحدود فصل القذف مکتبۃ الاسلامیہ گنبد قاموس ایران ۴/۵۳۵ [3] مجمع الانہر شرح ملتقی الابحر کتاب الحدود فصل فی التعزیر دار احیاء التراث العربی بیروت ۱/۶۱۰ [4] الدرر السنیہ فی الرد علی الوہابیہ مکتبہ دار الشفقہ ترکی ص ۳۸

Fatawa Ridawiyya (Volume 15)

"Such is the punishment; and the punishment of the Hereafter is greater, if they only knew." (Quran 68:33) Such is the punishment; and certainly, the punishment of the Hereafter is greatest. How good it would have been if they had known. (T)

Tamtheel Jaleel: This is a sample of the straying group and its blasphemous (kufri) statements, and the rulings of infidelity and extreme misguidance upon them from the books of the leaders of religion, which apparently reached seventy blasphemies, and in reality, they are countless, because in the words of five blasphemies from sixty to eleven, each word is a mixture of a hundred thousand blasphemies. Similarly, blasphemies 23 and 29 are also collections of many blasphemies; these are seventy... (Remaining footnote from previous page) It is evident that an atheist (mulhid) is a sect of infidels, rather it includes all sects of infidelity. In Radd al-Muhtar, volume 3, page 475, there is a treatise by Allama Ibn Kamal Pasha: "The atheist is the widest of all sects of infidelity in terms of meaning." Also, the esteemed Allama Sayyid Sharif said on page 30: Sharif Masood ordered the scholars of the Two Holy Sanctuaries to debate with the scholars whom they [the Najdis] sent. They debated them and found them to be objects of ridicule and mockery, like startled donkeys fleeing from a lion. When they looked into their beliefs, they found them containing many blasphemies. That the ruler of Mecca, Hazrat Masood (may Allah Almighty have mercy on him), ordered the scholars of the Two Holy Sanctuaries to debate with the clerics of the Wahhabis sent by their leader, the Najdi Sheikh. The noble scholars debated with those mullahs and found them to be mere jesters worthy of laughter, like startled donkeys running from a lion. When they examined their beliefs, they found many things in them, the proponent of which is an infidel. In the same blessed treatise from pages 33 to 35, hadiths are quoted which contain news of the emergence of this Wahhabi sect. In those too, there is clear statement in various places about them being infidels and completely expelled from the religion of Islam. In the same, regarding their first teacher, the Najdi Sheikh, it is said on page 27: "So the disbeliever was confounded." (Quran 2:258) The infidel was stunned. - Sall al-Suyuf, authored by al-Allama, may his shadow endure.

1 Holy Quran 68:33 2 Radd al-Muhtar, Chapter on Apostates, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 3/296 3 Al-Durar al-Saniyya fi al-Radd ala al-Wahhabiyya, Maktaba Dar al-Shafqa Turkey, pp. 43 & 44 4 Al-Durar al-Saniyya fi al-Radd ala al-Wahhabiyya, Maktaba Dar al-Shafqa Turkey, p. 40

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

"ऐसी ही सज़ा होती है; और आख़िरत की सज़ा तो सबसे बड़ी है, काश कि वे जानते।" (क़ुरान 68:33) ऐसी ही मार होती है और निस्संदेह आख़िरत की मार सबसे बड़ी है। कितना अच्छा होता अगर वे जानते। (त)

तमसील जलील: यह नमूने के तौर पर एक गुमराह गिरोह और उसके कुफ़्रिया (ईशनिंदापूर्ण) बयानों और उन पर दीन के इमामों की किताबों से कुफ़्र और अत्यधिक गुमराह होने के फ़तवे थे, जिनकी संख्या ज़ाहिरी तौर पर सत्तर कुफ़्रियात तक पहुँची और हक़ीक़त में वे अनगिनत हैं, क्योंकि साठ से ग्यारह तक के पाँच कुफ़्रियात के शब्दों में हर शब्द एक लाख कुफ़्रियात का मिश्रण है। इसी तरह कुफ़्रिया 23 और 29 भी अनेक कुफ़्रियात का संग्रह हैं, ये सत्तर... (पिछले पृष्ठ का शेष पादलेख) ज़ाहिर है कि मुल्हिद (नास्तिक) काफ़िरों का एक फ़िरक़ा है बल्कि कुफ़्र के तमाम फ़िरक़ों को शामिल है। रद्दुल मुहतार खंड 3, पृष्ठ 475 में अल्लामा इब्न कमाल पाशा का रिसाला है: "मुल्हिद अर्थ के विस्तार में कुफ़्र के तमाम फ़िरक़ों से बढ़कर है।" साथ ही, सम्मानित अल्लामा सय्यद शरीफ़ ने पृष्ठ 30 पर फ़रमाया: शरीफ़ मसूद ने हरमैन शरीफ़ैन के उलमा को हुक्म दिया कि वे उन उलमा के साथ मुबाहासा (बहस) करें जिन्हें उन्होंने [नजदियों ने] भेजा है। उन्होंने उनके साथ मुबाहासा किया और उन्हें मज़ाक और हँसी का पात्र पाया, जैसे बिदके हुए गधे जो शेर से भाग रहे हों। जब उन्होंने उनके अक़ीदों पर ग़ौर किया तो उन्हें उनमें बहुत सी कुफ़्रिया बातें मिलीं। कि मक्का के शासक हज़रत मसूद (रहमतुल्लाह अलैह) ने हरमैन शरीफ़ैन के उलमा को हुक्म दिया कि वे वहाबियों के उन मौलवियों से मुनाज़रा (बहस) करें जिन्हें उनके इमाम शेख़ नजदी ने भेजा है। उलमा-ए-किराम ने उन मुल्लों से मुनाज़रा किया तो उन्हें पाया कि वे निरा मसख़रे और हँसी के लायक़ हैं, जैसे बिदके हुए गधे कि शेर से भागे हों और उनके अक़ीदों पर ग़ौर किया तो उनमें बहुत सी बातें ऐसी पाईं जिनका मानने वाला काफ़िर है। इसी बरकत वाले रिसाले में पृष्ठ 33 से 35 तक हदीसें नक़्ल की गई हैं जिनमें इस वहाबी फ़िरक़े के निकलने की ख़बर आई है। उनमें भी जगह-जगह उनके काफ़िर होने और दीन-ए-इस्लाम से पूरी तरह बाहर होने का स्पष्ट उल्लेख है। इसी में उनके पहले उस्ताद शेख़ नजदी के बारे में पृष्ठ 27 पर फ़रमाया: "तो वह काफ़िर हक्का-बक्का रह गया।" (क़ुरान 2:258) काफ़िर मदहोश हो गया। - सल-लुस-सुयूफ़, अल्लामा (मद ज़िल्लहुल आली) की रचना।

1 अल-क़ुरान अल-करीम 68/33 2 रद्दुल मुहतार, बाबुल मुरतद, दार इहया अल-तुरास अल-अरबी बैरूत 3/296 3 अद-दुरर अस-सनिय्या फ़िर-रद्द अलल-वहाबिया, मक्तबा दारुश-शफ़क़ा तुर्की, पृ. 43 और 44 4 अद-दुरर अस-सनिय्या फ़िर-रद्द अलल-वहाबिया, मक्तबा दारुश-शफ़क़ा तुर्की, पृ. 40

"كَذٰلِكَ الْعَذَابُ ط وَ لَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ ط لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ ع ۱۱" مار ایسی ہوتی ہے اور بیشک آخرت کی مار سب سے بڑی، کیا اچھا تھا کہ وہ جانتے۔ (ت)

تمثیل جلیل: یہ بطور نمونہ طائفہ حائفہ اور اس کے کفری اقوال اور ان پر کتب ائمہ دین سے احکام کفر و اشد الضلال تھے جن کا شمار بظاہر ستر کفریات تک پہنچا اور حقیقۃً تو بے شمار ہیں کہ ساتھ سے گیارہ تک پانچ کفریات کے کلمات میں ہر کلمہ صد ہزار کفریہ کا خمیرہ ہے۔ یونہی کفریہ ۲۳ و ۲۹ بھی مجمع کفریات کثیرہ، یہ ستر کیان (بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) ظاہر ہے کہ ملحد ایک فرقہ کفار ہے بلکہ جمیع فرق کفر کو شامل، ردالمحتار جلد ۳ صفحہ ۴۷۵ رسالہ علامہ ابن کمال پاشا ہے: الملحد اوسع فرق الکفر جدا ملحد تمام فرق کفار سے وسعت معنی میں زیادہ ہے۔ نیز علامہ سید شریف ممدوح نے فرمایا ص ۳۰: امر الشریف مسعود ان یناظر علماء الحرمین العلماء الذین بعثوھم فناظروھم فوجدوھم ضحکة وسخرة کحمر مستنفرة فرت من قسورة ونظروا الی عقائدھم فاذا ھي مشتملة علی کثیر من الکفریات ۳۔ کہ معظمہ کے حاکم حضرت مسعود رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ نے علمائے حرمین شریفین کو حکم دیا کہ وہابیوں کے مولویوں سے جو ان کے امام شیخ نجدی نے بھیجے ہیں مناظرہ کریں، علماء کرام نے ان ملوں سے مناظرہ فرمایا تو انہیں پایا کہ نرے مسخرے ہنسنے کے قابل ہیں جیسے بھڑکے ہوئے گدھے کہ شیر سے بھاگ ہوں اور ان کے عقائد کو غور فرمایا تو ان میں بہت باتیں وہ پائیں جن کا قائل کافر ہے۔ اسی رسالہ مبارکہ میں ص ۳۳ سے ۳۵ تک حدیثیں نقل فرمائی جن میں اس فرقہ وہابیہ کے خروج کی خبر آئی ہے ان میں بھی جابجا ان کے کافر اور دین اسلام سے یکسر خارج ہونے کی تصریح ہے اسی میں ان کے معلم اول شیخ

نجدی کی نسبت فرمایا ص ۲۷: "فَبُہِتَ الَّذِیْ کَفَرَ"۴ مدہوش ہوگیا کافر ۱۲ سل السیوف تصنیف العلامۃ مدظلہ العالی۔

۱ القرآن الکریم ۶۸/۳۳ ۲ ردالمحتار باب المرتد داراحیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۲۹۶ ۳ الدر السنیۃ فی الرد علی الوہابیۃ مکتبۃ دارالشفقۃ ترکی ص ۴۳ و ۴۴ ۴ الدر السنیۃ فی الرد علی الوہابیۃ مکتبۃ دارالشفقۃ ترکی ص ۴۰

Whichever one of them wants, let him show seventy; then whether you call these infidelities seventy or seventy thousand, why shouldn't they be so? Their entire life was spent in earning this, reading and writing was all wasted on this, practices were done, expertise grew. To utter a thousand infidelities in a single statement was no big deal there. Here, attempting to encompass them is like measuring sea water or counting grains of sand; therefore, turn away from this side. Discard their specific statements as dust of humiliation and hear a long-standing general infidelity concerning this entire divergent sect and all its preceding and succeeding groups, according to many noble sheikhs: it is obligatory to issue a fatwa declaring them as disbelievers (kafir). It should be clear that the Wahhabis are attributed to Abd al-Wahhab Najdi. Ibn Abd al-Wahhab was their first teacher; he wrote 'Kitab al-Tawhid' in which he openly labeled all Muslims, except his own vile sect, as polytheists (mushrik). He attacked the Two Holy Sanctuaries (Makkah and Madinah)—may Allah increase them in honor and respect—leaving no stone unturned in insolence, disrespect, mischief, tyranny, killing, and looting. 'Taqwiyat al-Iman' is a translation of this same 'Kitab al-Tawhid'. Its true nature is revealed by studying the fine book 'Saif al-Jabbar'. This deviant sect is a branch of the Kharijites, who were the first to revolt against the Commander of the Faithful, the Master of the Muslims, our Master Ali (may Allah honor his noble face). They took the path to destruction from the 'Lion of Allah, the Subduer, the Hunter of Infidels'. Regarding them, a Hadith states that they will not cease until the Day of Judgment. When one group of theirs is destroyed, another will arise, until their final group emerges with the accursed Dajjal. According to this true promise, this cursed nation has always stirred up mischief. At the beginning of the thirteenth century, it revolted from the land of Najd and became known by the name 'Najdiyya'. Mian Ismail Dehlvi accepted the religion of their leader, the Najdi, and spread his book's translation under the name 'Taqwiyat al-Iman' (which in reality is 'Tafwit al-Iman'—the loss of faith) in these lands. By virtue of the first teacher, they were titled 'Wahhabi', and by virtue of the second teacher, 'Ismaili'. This sect's religion has always been that they alone in the world are monotheists and Muslims, while all others—Allah forbid—are infidels. Radd al-Muhtar, Volume 3, Page 487:

(Arabic Text)

...and they declare the companions of our Prophet (may Allah's blessings and peace be upon him) as infidels. Know that this is not a condition in the definition of the Kharijites; rather, it is a description of the state of those who revolted against our Master Ali (may Allah be pleased with him). Otherwise, it is sufficient for them [to be called Kharijites] if they believe in the infidelity of those against whom they revolt, as occurred in our time with the followers of Abdul Wahhab who came out of Najd and seized control of the Two Sanctuaries and were...

(Urdu Translation)

Calling the companions of the Messenger of Allah (may Allah's blessings and peace be upon him) infidels—Allah forbid—is not necessary for all Kharijites; rather, this is specifically describing the state of those Kharijites who revolted against our master and master Ali (may Allah honor his noble face). To be a Kharijite, it is enough that they consider those they revolt against as infidels according to their own belief, as happened in our time with the followers of Abd al-Wahhab, who came out of Najd and forcefully seized the Two Holy Sanctuaries, considering themselves to be...

पेज 235 ऑफ़ 742

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

उनमें से जिसे जो चाहे सत्तर ७० कर दिखाए; तो अब कुफ्रों को चाहे सत्तर कहें या सत्तर हज़ार कुफ़्र ठहराएँ, और वे क्यों न हों कि वहाँ पूरी उम्र यही कमाया था, पढ़ना-लिखना सब इसी में गँवाया था, मश्क़ें पढ़ी थीं, महारतें बढ़ी थीं। एक-एक क़ौल में हज़ार-हज़ार कुफ़्र बे-धड़क बोल जाना वहाँ क्या बड़ी बात थी। यहाँ उनका पूरी तरह अहता करना दरिया का पानी नापने या रेत के दानों को गिनने की मिसाल जैसा है, लिहाज़ा इस तरफ़ से ध्यान हटाएँ और उनके ख़ास अक़्वालों पर ज़िल्लत की ख़ाक डालकर बहुत से बुज़ुर्गों के नज़दीक इस सारे बिखरे हुए फ़िर्क़े और इसके तमाम पिछले और आने वाले गिरोहों का एक पुराना आम कुफ़्र सुन लीजिए कि उन्हें काफ़िर कहना फ़तवा वाजिब है। वाज़ेह हो कि वहाबिया अब्दुल वहाब नज्दी से मंसूब हैं। इब्न अब्दुल वहाब उनका पहला उस्ताद था, उसने 'किताब-उत-तौहीद' लिखी जिसमें उसने अपने गंदे फ़िर्क़े के अलावा तमाम मुसलमानों को खुलेआम मुशरिक क़रार दिया और हरमैन तय्यबैन (मक्का और मदीना) —अल्लाह उनकी इज़्ज़त और बड़ाई बढ़ाए—पर हमला करके गुस्ताख़ी, बेअदबी, शरारत, ज़ुल्म, क़त्ल और लूटपाट में कोई कसर नहीं छोड़ी। 'तक़वियत-उल-ईमान' इसी 'किताब-उत-तौहीद' का अनुवाद है। इसकी हक़ीक़त 'सैफ़-उल-जब्बार' जैसी बेहतरीन किताब के मुताले (अध्ययन) से खुलती है। यह नया फ़िर्क़ा ख़ारजियों के गिरोह की एक शाखा है जिन्होंने सबसे पहले अमीरुल मोमिनीन, मुसलमानों के मौला, हमारे आका मौला अली (करम अल्लाह वजहुल करीम) के ख़िलाफ़ बग़ावत की और 'अल्लाह के शेर, ग़ालिब आने वाले, काफ़िरों का शिकार करने वाले' से तबाही का रास्ता लिया। उनके बारे में हदीस में आया है कि वे क़यामत तक ख़त्म नहीं होंगे। जब उनका एक गिरोह तबाह होगा, तो दूसरा सिर उठाएगा, यहाँ तक कि उनका आख़िरी गिरोह लानती दज्जाल के साथ निकलेगा। इस सच्चे वादे के मुताबिक़, इस मक़हूर क़ौम ने हमेशा फ़ित्ने उठाए। तेरहवीं सदी की शुरुआत में इसने नज्द के इलाके से बग़ावत की और 'नज्दिया' के नाम से मशहूर हुई। मियाँ इस्माइल देहलवी ने उनके पेशवा नज्दी के मज़हब को अपनाया और उसकी किताब का अनुवाद 'तक़वियत-उल-ईमान' के नाम से—जो हक़ीक़त में 'तफ़वीत-उल-ईमान' (ईमान को गँवाना) है—इन इलाकों में फैलाया। पहले उस्ताद के लिहाज़ से उन्हें 'वहाबी' और दूसरे उस्ताद के लिहाज़ से 'इस्माइली' का लक़ब मिला। इस गिरोह का हमेशा से यही मज़हब रहा है कि दुनिया में वही मुवहिद और मुस्लिम हैं, बाक़ी सब—अल्लाह की पनाह—काफ़िर हैं। रद-उल-मुह्तार, जिल्द 3, पेज 487:

(अरबी पाठ)

...और वे हमारे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सहाबा को काफ़िर कहते हैं। जान लो कि यह ख़ारजियों की परिभाषा में कोई शर्त नहीं है, बल्कि यह उन लोगों के हाल का बयान है जिन्होंने हमारे मौला अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) के ख़िलाफ़ बग़ावत की थी। वरना उनके लिए [ख़ारजी कहलाने के लिए] इतना ही काफ़ी है कि वे जिनके ख़िलाफ़ बग़ावत करें उन्हें काफ़िर समझें, जैसा कि हमारे ज़माने में अब्दुल वहाब के पैरोकारों के साथ हुआ जिन्होंने नज्द से निकलकर हरमैन पर कब्ज़ा कर लिया और थे...

पेज 235 ऑफ़ 742

(उर्दू अनुवाद)

रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सहाबा को—अल्लाह की पनाह—काफ़िर कहना सभी ख़ारजियों के लिए ज़रूरी नहीं है, बल्कि यह ख़ास तौर पर उन ख़ारजियों का हाल है जिन्होंने हमारे आक़ा मौला अली (करम अल्लाह वजहुल करीम) के ख़िलाफ़ बग़ावत की थी। ख़ारजी होने के लिए इतना ही काफ़ी है कि वे जिन लोगों के ख़िलाफ़ बग़ावत करें, उन्हें अपने अक़ीदे में काफ़िर समझें, जैसा कि हमारे ज़माने में अब्दुल वहाब के पैरोकारों के साथ हुआ, जिन्होंने नज्द से निकलकर हरमैन शरीफ़ैन पर ज़बरदस्ती कब्ज़ा किया और अपने आप को...

میں سے جس ایک کو چاہئے ستر ۷۰ کردکھائے تو اب کفریات کو خواہ ستر کہئے خواہ ستر ہزار کفریات ٹھہرائے اور کیوں نہ ہوں کہ وہاں عمر بھر یہی کمایا تھا پڑھا لکھا سب اسی میں گنوایا تھا مشقیں پڑھی تھیں مہارتیں بڑھی تھیں ایک ایک قول میں ہزار ہزار کفر بے بول جانا وہاں کیا بات تھی، یہاں قصد استیعاب آب دریا پیمودن و دانہائے ریگ شمرون کے تمثیل سے ہے لہٰذا اس طرف سے عطفِ عنان کیجئے اور ان کے اقوالِ خاصہ پر خاکِ ذلت ڈال کر بہت مشائخِ کرام کے نزدیک اس سارے فرقہِ متفرقہ اور اس کے تمام طوائف سابقہ ولاحقہ کا ایک کفریہ عامہ قدیمہ سن لیجئے کہ انہیں کافر کہنا فتوا واجب ہے، واضح ہو کہ وہابیہ منسوب بہ عبدالوہاب نجدی ہیں، ابن عبدالوہاب ان کا معلم اول تھا، اس نے کتاب التوحید لکھی جس میں اپنے فرقہِ خبیثہ کے سوا تمام اہل اسلام کو کھلم کھلا مشرک بنایا اور حرمین طیبین زاد ہما اللہ شرفاً و تکریماً پر چڑھائی کر کے کوئی دقیقہ گستاخی و بے ادبی و شرارت و ظلم وقتل غارت کا اٹھا نہ رکھا۔ تقویۃ الایمان اسی کتاب التوحید کا ترجمہ ہے۔ اس کا حال کتاب مستطاب سیف الجبار کے مطالعہ سے کھلتا ہے، یہ فرقہِ حادثہ گروہِ خوارج کی ایک شاخ ہے جنھوں نے سب میں پہلے حضرت امیر المومنین مولی المسلمین سیدنا مولی علی کرم اللہ وجہہ الکریم پر خروج کیا اور اسد اللہ القہار کافر شکار سے دارالبوار کا رستہ لیا جن کی نسبت حدیث میں آیا کہ وہ قیامت تک منقطع نہ ہوں گے۔ جب ان کا ایک گروہ ہلاک ہوگا دوسرا سر اٹھائے گا یہاں تک کہ ان کا پچھلا طائفہ دجال لعین کے ساتھ نکلے گا۔ بموجب اس وعدہِ صادقہ کے یہ قوم مغضوب ہمیشہ فتنے اٹھایا کی تیرھویں صدی کے شروع میں اس نے دیار نجد سے خروج کیا اور بنامِ نجدیہ مشہور ہوئی جن کا پیشوا نجدی تھا اسی کا مذہب میاں اسمعیل دہلوی نے قبول کیا اور اس کی کتاب کا ترجمہ بنامِ تقویۃ الایمان کہ حقیقۃً تفویت الایمان

ہے ان دیار میں پھیلایا اور بلحاظِ معلمِ اول و وہابیہ و بنظرِ معلمِ ثانی اسمعیلیہ لقب پایا اس طائفہ کا ہمیشہ سے یہی مذہب رہا ہے کہ دنیا میں وہی موحد و مسلم ہیں باقی سب معاذ اللہ کافر۔ ردالمحتار جلد ۳ ص ۴۸۷ :

| ویکفرون اصحاب نبینا صلی اللہ تعالی علیہ وسلم علمت ان ھذا غیر شرط فی مسمی الخوارج بل ھو بیان لمن خرجوا علی سیدنا علی رضی اللہ تعالی عنہ والا فیکفی فیھم اعتقادھم کفر من خرجوا علیہ کما وقع فی زماننا فی اتباع عبدالوھاب الذین خرجوا من نجد وتغلبوا علی الحرمین وکانوا | اصحاب رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو معاذ اللہ کافر کہنا کچھ خارجیوں کے لئے ضروری نہیں بلکہ خاص یہ ان خارجیوں کا بیان حال ہے جنھوں نے ہمارے آقا مولیٰ علی کرم اللہ وجہہ الکریم پر خروج کیا تھا خارجی ہونے کو اتنا کافی ہے کہ جن پر خروج کریں انھیں اپنے عقیدے میں کافر جانیں جیسا ہمارے زمانے میں عبدالوہاب کے پیرووں سے واقع ہوا جنھوں نے نجد سے نکل کر حرمین شریفین پر ظلما قبضہ کیا اپنے آپ کو |

Fatawa Razawiyya Volume 15

They claim to follow the Hanbali school, but they believe that only they are Muslims, and whoever differs from their creed is a polytheist (Mushrik). Based on this, they deemed it permissible to kill the People of the Sunnah (Ahl al-Sunnah) and their scholars, until Allah Almighty broke their power, destroyed their cities, and granted the Muslim armies victory over them in the year 1233 AH.

From this, their origin, lineage, sect, and inclination have become known. Now hear the ruling regarding them from the noble scholars. *Al-Bazzaziyya*, Volume 3, page 318: "It is obligatory to declare the Kharijites as disbelievers, as they consider the entire Ummah besides themselves to be disbelievers."

It has become evident that this vile trait in them is not new; rather, all their predecessors and successors have always been afflicted with this disease, due to which the masters of the sect (may Allah Almighty have mercy on them) regarded them as disbelievers and considered their excommunication (takfir) to be an obligatory duty. It is interesting to note that Shah Abdul Aziz Sahab also agrees with these noble scholars; in fact, he mentions that the excommunication of the Kharijites is a matter of consensus. *Tuhfa Ithna Ashariyah*, page 327:

"Anyone who fights against Hazrat Murtaza (Ali) out of enmity and hatred is, according to the People of the Sunnah (Ahl al-Sunnah), a disbeliever by consensus. And this is their stance regarding the Kharijites."

In summary, as clear as the full moon and the midday sun, regarding this deviant sect, namely the Wahhabi Isma'ilis and their ill-fated leader: Note: There is no doubt that disbelief (kufr) is mandatory for this group of falsehood-seekers for a thousand reasons, and the explicit statements of the majority of eminent jurists judge their manifest disbelief. We ask Allah Almighty for pardon and well-being in this world and the hereafter. (Continued on the next page)

1. *Radd al-Muhtar*, Chapter on Rebels, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/309.
2. *Fatawa Bazzaziyya* on the margins of *Fatawa Hindiyya*, Chapter 4 concerning Apostates, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/318.
3. *Tuhfa Ithna Ashariyah*, Chapter 12 on *Tawalla* and *Tabarra*, Suhail Academy Lahore, page 394.

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रह (15)

वे हंबली पंथ का दावा करते थे लेकिन उनका विश्वास यह था कि केवल वही मुसलमान हैं और जो उनके पंथ के विरुद्ध है वह मुशरिक है। इसी आधार पर उन्होंने अहले सुन्नत और अहले सुन्नत के विद्वानों की हत्या करना वैध मान लिया, यहाँ तक कि अल्लाह अज़्ज़ा वजल ने उनकी शक्ति तोड़ दी, उनके शहरों को उजाड़ दिया और मुसलमानों की सेना को उन पर 1233 हिजरी में विजय दी।

यहाँ से उनकी मूल नस्ल, पंथ और विचारधारा ज्ञात हो गई। अब विद्वानों से उनके बारे में आदेश सुनें। बज़ाज़िया, जिल्द 3, पृष्ठ 318: "खारिजियों को काफ़िर कहना वाजिब है इस आधार पर कि वे अपने सिवा पूरी उम्मत को काफ़िर कहते हैं।"

स्पष्ट हुआ कि यह नीच स्वभाव उनमें आज का नहीं है बल्कि हमेशा से उनके अगले-पिछले सभी इसी रोग में ग्रसित थे, जिसके कारण पंथ के महापुरुषों (रहमतुल्लाही अलैह) ने उन्हें काफ़िर माना और उनकी तकफ़ीर (काफ़िर घोषित करना) को फर्ज़ और वाजिब माना। दिलचस्प बात यह है कि जनाब शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब भी इन विद्वानों से सहमत हैं, बल्कि खारिजियों की तकफ़ीर को सर्वसम्मत (इज्माई) बताते हैं। तुहफ़ा इस्ना अशरिया, पृष्ठ 327:

"हज़रत मुर्तज़ा (अली) से युद्ध करने वाला अगर उनसे शत्रुता और द्वेष के कारण ऐसा करता है, तो अहले सुन्नत के निकट सर्वसम्मति से वह काफ़िर है। और खारिजियों के बारे में उनका यही मत है।"

संक्षेप में, चौदहवीं के चाँद और दोपहर के सूरज की तरह स्पष्ट है इस भटके हुए गुट यानी वहाबिया इस्माइलिया और उनके दुर्भाग्यपूर्ण इमाम के बारे में: नोट: इसमें कोई संदेह नहीं कि इस असत्य के खोजी समूह पर हज़ारों कारणों से कुफ्र (अविश्वास) अनिवार्य है और बहुसंख्यक प्रतिष्ठित न्यायविदों के स्पष्ट बयान उनके स्पष्ट कुफ्र पर फैसला देते हैं। हम अल्लाह सर्वशक्तिमान से दुनिया और आख़िरत में क्षमा और कल्याण की प्रार्थना करते हैं। (अगले पृष्ठ पर जारी)

1. रद्द अल-मुह्तार, विद्रोही अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अल-अरबी, बेरूत, 3/309।
2. फतावा बज़ाज़िया, फतावा हिंदिया के हाशिये पर, धर्मत्यागियों के संबंध में अध्याय 4, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/318।
3. तुहफ़ा इस्ना अशरिया, तवल्ला और तबर्रा पर अध्याय 12, सुहैल अकादमी लाहौर, पृष्ठ 394।

یتعلون مذھب الحنابلة لکنھم اعتقدوا انھم ھم المسلمون وان من خالف اعتقادھم مشرکون واستباحوا بذلك قتل اھل السنة وقتل علمائھم حتی کثر اللہ تعالی شوکتھم وخرب بلادھم وظفر بھم عساکر المسلمین عام ثلث وثلثین ومائتین والف ۱۔ حنبلی بتاتے تھے مگر ان کا مذہب یہ کہ صرف وہی مسلمان ہیں اور جو ان کے خلاف مذہب میں مشرک ہیں اسی بناء پر انہوں نے اہل سنت و علماء اہل سنت کا شہید کرنا حلال ٹھہرالیا یہاں تک کہ اللہ عزوجل نے ان کی شوکت توڑی ان کے شہر ویران کئے مسلمان کے لشکر کو ان پر فتح دی ۱۲۳۳ بارہ سو تینتیس ہجری میں،

یہاں سے تو ان کی اصل نسل مذہب مشرب معلوم ہوئے، اب علمائے کرام سے ان کا حکم سنئے۔ بزازیہ جلد ۳ ص ۳۱۸: یجب اکفار الخوارج في الکفار ھم جمیع الامة سواھم ۲۔ خارجیوں کو کافر کہنا واجب ہے اس بناء پر کہ وہ اپنے سوا تمام امت کو کافر کہتے ہیں۔

ظاہر ہوا کہ یہ خصلت خبیثہ ان میں آج کی نہیں بلکہ ہمیشہ سے ان کے اگلے پچھلے سب اسی مرض میں گرفتار تھے جس پر مشائخ مذہب رحمہم اللہ تعالی نے انھیں کافر جانا، اور ان کی تکفیر کو فرض واجب مانا۔ لطف یہ کہ جناب شاہ عبدالعزیز صاحب بھی انھیں مشائخ کرام کی موافق فرماتے بلکہ بتکفیر خوارج کو مجمع علیہ بتاتے ہیں۔ تحفہ اثنا عشریہ ص ۳۲۷:

محارب حضرت مرتضی اگر از راہ عداوت و بغض است نزد اہل سنت کافر است بالاجماع و ہمیں ست مذہب ایشاں در حق خوارج ۳۔ حضرت علی مرتضی سے جنگ کرنیوالا اگر ان سے عداوت و بغض کی وجہ سے کرتا ہے تو اہل سنت کے نزدیک بالاجماع وہ کافر ہے۔ اور خوارج کے متعلق ان کا یہی مذہب ہے (ت)

بالجملہ ۱۲ ماہ نیم ماہ و مہر نیمروز کی طرح ظاہر وباہر کی اس فرقہ متفرقہ یعنی وہابیہ اسمعیلیہ اور اس کے امام نافرجام عہ: اس میں شک نہیں کہ اس گروہ ناحق پزوہ پر ہزاروں وجہ سے کفر لازم اور جماہیر فقہائے کرام کی تصریحیں ان کے صریح کفر پر حاکم، نسأل الله تعالى العفو والعافية في الدنيا والآخرة (ہم اللہ سے دنیا وآخرت میں عفو وعافیت کا سوال کرتے ہیں۔ت) (باقی اگلے صفحہ پر)

۱۔ ردالمحتار باب البغاۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۳۰۹ ۲۔ فتاوٰی بزازیہ علی ہامش فتاوٰی ہندیہ الباب الرابع فی المرتد نورانی کتب خانہ پشاور ۶/ ۳۱۸ ۳۔ تحفہ اثنا عشریہ باب دوازدہم در تولا و تبرا سہیل اکیڈمی لاہور ص ۳۹۴

Therefore, based on various reasons, the ruling of kufr (disbelief) is definitively and certainly applicable by consensus. Without a doubt, according to the clear explanations of the majority of eminent jurists and the leading scholars of Fatwa, all of them are apostates and disbelievers by the consensus of the Imams. It is obligatory for all of them to explicitly repent from their cursed blasphemies, retract them, and recite the Kalimah of Islam afresh. Although in our view, in the state of caution, refraining from declaring someone a disbeliever is the chosen, preferred, and appropriate path. And Allah, Glory be to Him and the Most High, knows best, and His knowledge, Great is His glory, is most complete and most perfect.

(Continuation of the footnote from the previous page) A Warning Note: This jurisprudential ruling pertained to foolish words. However, countless mercies and infinite blessings of Allah be upon our great scholars and the esteemed protectors of the word of the best of mankind (peace and blessings be upon him and them). Despite what they see and the severe and intense persecution they face from this deviant sect—hearing unjust and illegitimate accusations of disbelief (kufr) and polytheism (shirk) against true Muslims, especially Sunnis, at every turn, and enduring such filthy and vile abuse—nevertheless, the intensity of anger does not make them let go of the hem of caution, nor does the urge for revenge against these unworthy and meaningless obscenities move them. They continue to maintain even now that there is a difference between 'Luzum' (implication) and 'Iltizam' (commitment/admission). For a statement to be a word of kufr is one thing, and to declare the speaker a disbeliever is another. We will exercise caution, we will remain silent; as long as even the weakest of weak possibilities exists, we shall fear to issue a ruling of kufr. This humble servant (may Allah forgive him) discussed this topic somewhat at the end of the treatise 'Subhan-as-Subuh an Aybi Kadhib-im-Maqbuh' in 1307 AH. Even there, despite proving the implication of kufr against this leader and sect through eighty-six (86) points on just one issue of the possibility of falsehood (in Divine speech), I refrained from calling them disbelievers. In short, the situation of this deviant sect, especially their leaders, is like that of the vile Yazid (may he get what he deserves), regarding whom the cautious scholars preferred silence over declaring him a disbeliever. Yes, there is this much difference between the follower of Yazid and their stubborn leader: from that wretched one, tyranny, transgression, and debauchery are reported through mass-narration (tawatur), but disbelief is not. Whereas from these individuals, all these words of disbelief are at the highest degree

of mass-narration. Then, even if tongues are held out of caution, is it not enough for their loss and destruction that according to the majority of Imams and jurists of Islam, kufr is binding upon them for numerous reasons? We seek refuge with Allah, the Ever-Living, the Eternal. Imam Ibn Hajar Makki states in 'Al-Qawati':

"Indeed, he becomes an apostate according to a group (of scholars), and this is sufficient for him in terms of loss and negligence." According to the saying of a group, he is a disbeliever; this is sufficient for his loss and humiliation. (T)

May Allah Almighty give us refuge and take us from this world upon the true religion. Ameen. And all praise is due to Allah, the Lord of the worlds. And Allah, Glory be to Him and the Most High, knows best, and His knowledge, Great is His glory, is most complete and most perfect. 12 Sall al-Suyuf al-Allamah al-Musannif, may his high shadow endure.

---

1. Al-I'lam bi-Qawati' al-Islam with Subul al-Najat, Maktabah al-Shafaqah, Istanbul, Turkey, p. 362.

इसलिए, विभिन्न कारणों से कुफ्र (अधर्म) का हुक्म निश्चित रूप से और सर्वसम्मति से लागू होता है। निस्संदेह, अधिकांश प्रतिष्ठित न्यायविदों और फतवा के अग्रणी विद्वानों के स्पष्ट स्पष्टीकरण के अनुसार, वे सभी इमामों की सर्वसम्मति से धर्मभ्रष्ट और काफिर (अधर्मी) हैं। उन सभी के लिए अपनी शापित ईशनिंदाओं से स्पष्ट रूप से पश्चाताप करना, उन्हें वापस लेना और नए सिरे से इस्लाम का कलमा पढ़ना अनिवार्य और आवश्यक है। यद्यपि हमारे विचार में, एहतियात (सावधानी) की स्थिति में, किसी को काफिर घोषित करने से हाथ रोकना ही चुना हुआ, पसंदीदा और उचित मार्ग है। और अल्लाह, वह पवित्र और सर्वोच्च है, सबसे अच्छा जानता है, और उसका ज्ञान, उसकी महिमा महान है, सबसे पूर्ण और सबसे सटीक है।

(पिछले पृष्ठ के फुटनोट का शेष भाग) चेतावनी नोट: यह न्यायशास्त्रीय हुक्म मूर्खतापूर्ण शब्दों से संबंधित था। हालाँकि, अल्लाह की अनगिनत रहमतें और असीम बरकतें हमारे महान विद्वानों और मानव जाति के सर्वश्रेष्ठ (उन पर और उन सब पर शांति और आशीर्वाद हो) के शब्दों के सम्मानित संरक्षकों पर हों। वे जो कुछ देखते हैं और इस गुमराह समूह से उन्हें जो गंभीर और तीव्र पीड़ा मिलती है—हर बात पर सच्चे मुसलमानों, विशेष रूप से सुन्नियों के खिलाफ कुफ्र (अविश्वास) और शिर्क (बहुदेववाद) के अनुचित और नाजायज आरोपों को सुनना, और ऐसी नापाक और गंदी गालियाँ सहना —इसके बावजूद, क्रोध की तीव्रता उनके हाथ से एहतियात का दामन नहीं छुड़ाती, और न ही इन अयोग्य और निरर्थक अश्लीलताों के खिलाफ प्रतिशोध की भावना उन्हें विचलित करती है। वे अब भी यही शोध पेश कर रहे हैं कि 'लुज़ूम' (निहितार्थ) और 'इल्तिज़ाम' (प्रतिबद्धता/स्वीकृति) में अंतर है। किसी कथन का कुफ्र का शब्द होना एक बात है, और कहने वाले को काफिर घोषित करना दूसरी बात है। हम सावधानी बरतेंगे, हम खामोश रहेंगे; जब तक कमजोर से कमजोर संभावना भी मिलेगी, हम कुफ्र का हुक्म जारी करने से डरेंगे। इस तुच्छ सेवक (अल्लाह उसे क्षमा करे) ने १३०७ हिजरी में 'सुब्हान-अस-सुबूह अन ऐबी कज़िब-इम-मक़बूह' नामक शोध पत्र के अंत में इस विषय का कुछ वर्णन किया था। वहाँ भी, हालांकि इस इमाम और समूह पर झूठ की संभावना के केवल एक मुद्दे पर छियासी (८६) कारणों से कुफ्र की अनिवार्यता को साबित किया गया, फिर भी मैंने उन्हें काफिर कहने से परहेज किया। संक्षेप में, इस गुमराह समूह, विशेष रूप से उनके नेताओं की स्थिति नीच यज़ीद (उस पर वह हो जिसके वह योग्य है) की तरह है, जिसके बारे में सावधान विद्वानों ने उसे काफिर घोषित करने के बजाय खामोशी को पसंद किया। हाँ, यज़ीद के अनुयायी और उनके जिद्दी इमाम में

इतना अंतर है कि उस नीच से अत्याचार और अनाचार निरंतरता (तवातुर) के साथ रिपोर्ट किए गए हैं, लेकिन कुफ्र निरंतरता के साथ नहीं। जबकि इन महानुभावों से ये सभी कुफ्र के शब्द उच्चतम स्तर की निरंतरता पर हैं। फिर भी अगर एहतियात के तौर पर जुबान रोकी जाए, तो क्या उनके नुकसान और बर्बादी के लिए यह काफी नहीं है कि इस्लाम के अधिकांश इमामों और न्यायविदों के अनुसार, कई कारणों से उन पर कुफ्र लाज़िम (अनिवार्य) है? हम अल्लाह, जो जीवित और शाश्वत है, की शरण लेते हैं। इमाम इब्न हजर मक्की 'कवाति' में फरमाते हैं:

"बेशक, वह एक समूह (विद्वानों) के अनुसार धर्मभ्रष्ट हो जाता है, और यह उसके लिए नुकसान और लापरवाही के रूप में पर्याप्त है।" एक समूह के कथन पर वह काफिर है; उसकी हानि और अपमान के लिए यही काफी है। (टी)

अल्लाह सर्वशक्तिमान हमें शरण दे और हमें इस दुनिया से सच्चे धर्म पर उठाए। आमीन। और सभी प्रशंसा अल्लाह, ब्रह्मांड के स्वामी के लिए है। और अल्लाह, वह पवित्र और सर्वोच्च है, सबसे अच्छा जानता है, और उसका ज्ञान, उसकी महिमा महान है, सबसे पूर्ण और सबसे सटीक है। १२ सल्ल अस-सुयूफ अल-अल्लामा अल-मुसन्निफ, उनकी उच्च छाया बनी रहे।

---

1. अल-इलाम बि-कवाति' अल-इस्लाम मआ सुबुल अन-नजात, मकतबा अल-शफ़का, इस्तांबुल, तुर्की, पृष्ठ ३६२।

पृष्ठ ७४२ का २३७

پر جزماً قطعاً یقیناً اجماعاً بوجوہ کفر لازم، اور بلاشبہ جماہیر فقہائے کرام واصحاب فتوٰی اکابر واعلام کی تصریحات واضحہ پر یہ سب کے سب مرتد کافر باجماع ائمہ ان سب پر اپنے کفریات ملعونہ سے بالتحر تصریح توبہ و رجوع اور از سر نو کلمہ اسلام پڑھنا فرض وواجب اگرچہ ہمارے نزدیک مقام احتیاط میں اکفار سے کف لسان ماخوذ مختار و مرضی و مناسب واللہ سبحنہ و تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) تنبیہ نبہیہ: یہ حکم فقہیہ متعلق بکلمات سفیہ تھا مگر اللہ تعالی کی بے شمار رحمتیں بیحد برکتیں ہمارے علمائے کرام عظماے اسلام معظمین کلمہ خیر الانام علیہ وعلیہم الصلوٰۃ والسلام پر کہ یہ کچھ دیکھتے وہ کچھ سخت وشدید ایذائیں نہ پاتے ہیں اس طائفہ تالفہ کے پیر و پیر سے ناحق ناروا بات بات پر سچے مسلمان خاص سنیوں کی نسبت حکم کفر و شرک سنتے، ایسی ناپاک وغلیظ گالیاں کھاتے ہیں، با ایں ہمہ نہ شدت غضب دامن احتیاط ان کے ہاتھ سے چھڑائی نہ ان نالائق ولا یعنی خباثتوں پر قوت انتقام حرکت میں آتی ہے، وہ اب تک یہی تحقیق فرمارہے ہیں کہ لزوم والتزام میں فرق ہے اقوال کا کلمہ کفر ہونا اور بات، اور قائل کو کافر لینا اور بات، ہم احتیاط برتیں گے سکوت کریں گے، جب تک ضعیف سا ضعیف احتمال ملے گا حکم کفر جاری کرتے ڈریں گے، فقیر غفرلہ تعالٰی نے اس مبحث کا قدرے بیان آخر رسالہ سبحن السبوح عن عیب کذب مقبوح ۱۳۰۷ھ میں کیا اور وہاں بھی با آنکہ اس امام وطائفہ پر صرف ایک مسئلہ امکان کذب میں اٹھتر ۸۶ وجہ سے لزوم کفر کا ثبوت دیا کفر سے کف لسان ہی کیا، بالجملہ اس طائفہ حائفہ خصوصاً ان کے پیشوا کا حال مثل یزید پلید علیہ ماعلیہ ہے کہ محتاطین نے اس کی تکفیر سے سکوت پسند کیا، ہاں یزید مرید اور انکے امام عنید میں اتنا فرق ہے کہ اس خبیث سے ظلم و

فسق وفجور متواتر مگر کفر متواتر نہیں۔ اور ان حضرت سے یہ سب کلمات کفر اعلیٰ درجے تواتر پر ہیں پھر اگر چہ براہ احتیاط سے زبان روکے ان کے خسار وبوار کو یہ کیا کم ہے کہ جماہیر ائمہ کرام فقہاے اسلام کے نزدیک ان پر بوجوہ کثیرہ کفر لازم، والعیاذ باللہ القیوم الدائم، امام ابن حجر مکی قواطع میں فرماتے ہیں:

انہ یصیر مرتدا علی جماعتہ وکفی بھذا خسارا وتفریطا ایک جماعت کے قول پر وہ کافر ہے اس کے خسارے وذلت کو یہی کافی ہے۔ (ت)

اللہ عزوجل پناہ دے اور دین حق پر دنیا سے اٹھائے آمین، والحمد للہ رب العالمین واللہ سبحنہ و تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم ۱۲ سل السیوف العلامۃ المصنف مد ظلہ العالی۔

---

۱ الاعلام بقواطع الاسلام مع سبل النجاۃ مکتبۃ الشفقۃ استنبول ترکی ص ۳۶۲

Fatawa Razawiyya, Volume 15

Praise be to Allah, this concise, magnificent, and correct answer reached its completion on the first day of Jumada al-Akhira, a blessed Friday in the year 1312 AH. Based on the date, it is named "Al-Kawkabat al-Shahabiyyah fi Kafriyat Abi al-Wahhabiyyah 1312 AH".

[Arabic Column]: We ask Allah Almighty to keep us firm on faith and the Sunnah, and to let our end be on His true religion by His great favor, and to grant us entrance into the paradises of Heaven through the intercession of His Noble Beloved, upon whom be the best of blessings and peace. And may Allah Almighty send blessings upon our leader and master Muhammad, the leader of mankind and jinn, and upon his family, companions, household, and his entire party. All praise is due to Allah, the Lord of the worlds.

[Urdu Column]: We ask Allah Almighty to grant us perseverance in faith and the Sunnah, and to let our end be on His true religion through His great favor, and to grant us Paradise (Jannat-ul-Firdaus) through the intercession of the Prophet, peace and blessings be upon him, His Noble Beloved. And may Allah Almighty send blessings upon our leader and master Muhammad, the leader of mankind and jinn, and upon his family, companions, household, and his entire party. All praise is due to Allah, the Lord of the worlds. (T)

Written by: His sinful servant Ahmad Raza al-Barelvi, may he be forgiven, for the sake of Muhammad al-Mustafa, the Unlettered Prophet, peace and blessings of Allah be upon him.

Mohammadi Sunni Hanafi Qadri Abdul Mustafa Ahmad Raza Khan

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

अल्लाह की हम्द है कि यह मुख्तसर, शानदार और दुरुस्त जवाब जुमादुल आख़िरा की पहली तारीख, बरोज़ जुमा 1312 हिजरी को मुकम्मल हुआ। तारीख के ऐतबार से इसका नाम "अल-कौकबतुल शहाबिया फ़ी कुफ़रियाति अबिल वहाबिया 1312 हिजरी" रखा गया।

[अरबी कॉलम]: हम अल्लाह तआला से दुआ करते हैं कि वह हमें ईमान और सुन्नत पर साबिद कदम रखे और अपने दीन-ए-हक़ पर हमारा ख़ात्मा फरमाए अपने बड़े एहसान से, और हमें अपने हबीब-ए-करीम के वसीले से, जिन पर बेहतरीन दुरूद व सलाम हो, जन्नत के बागों में दाखिल फरमाए। और अल्लाह तआला रहमत नाज़िल फरमाए हमारे सरदार और मौला मुहम्मद पर जो इंसान और जिन्नात के सरदार हैं, और उनकी आल, सहाबा, अहले बैत और उनकी पूरी जमात पर। तमाम तारीफें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का पालने वाला है।

[उर्दू कॉलम]: हम अल्लाह तआला से दुआ करते हैं कि वह हमें ईमान और सुन्नत पर दायमी (स्थायी) रखे और अपने दीन-ए-हक़ पर हमारा ख़ात्मा फरमाए अपने बड़े एहसान से और हुज़ूर अलैहिस सलातु वस्सलाम अपने हबीब-ए-करीम के वसीले से हमें जन्नतुल फिरदौस अता फरमाए। और अल्लाह तआला रहमत नाज़िल फरमाए हमारे सरदार और मौला मुहम्मद पर जो इंसान और जिन्नात के सरदार हैं, और उनकी आल, सहाबा, अहले बैत और उनकी पूरी जमात पर। तमाम तारीफें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का पालने वाला है। (त)

लेखक: उसका गुनहगार बंदा अहमद रज़ा बरेलवी, अल्लाह उन्हें माफ़ फरमाए, मुहम्मद-ए-मुस्तफा नबी-ए-उम्मी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के तुफ़ैल में।

मोहम्मदी सुन्नी हनफी कादरी अबुल मुस्तफा अहमद रज़ा खान

पृष्ठ 742 का 238

فتاوٰی رضویہ، جلد پانزدہم (۱۵)

الحمد للہ کہ یہ اجمالی اجلالی جواب باصواب غرہ جمادی الآخرہ روز مبارک جمعہ فاخرہ ۱۳۱۲ھ ہجریہ طاہرہ کو بدر سمائے ختام اور بلحاظ تاریخ الکوکبۃ الشھابیہ فی کفریات ابی الوھابیہ ۱۳۱۲ھ نام ہوا۔

[عربی کالم]: نسأل اللہ تعالٰی ان یدینا علی الایمان والسنۃ ویختم لنا علی دینہ الحق بعظیم المنۃ ویدخلنا بجاہ حبیبہ الکریم علیہ افضل الصلوۃ والتسلیم فرادیس الجنۃ، وصلی اللہ تعالٰی علی سیدنا ومولنا محمد سید الانس والجنۃ وعلی الہ وصحبہ واہلہ وحزبہ اجمعین والحمد للہ رب العالمین۔

[اردو کالم]: ہم اللہ تعالیٰ سے دعا کرتے ہیں کہ وہ ہمیں ایمان وسنت پر دوام بخشے اور اپنے دین حق پر ہمارا خاتمہ فرمائے اپنے بڑے احسان سے اور حضور علیہ الصلوۃ والسلام اپنے حبیب کریم کے وسیلہ سے ہمیں جنت الفردوس عطا فرمائے، وصلی اللہ تعالیٰ علیہ ومولانہ محمد سید الانس والجنۃ وعلی الہ وصحبہ واہلہ وحزبہ اجمعین والحمد للہ رب العالمین۔ (ت)

کتبہ: عبدہ المذنب احمد رضا البریلوی عفی عنہ بمحمد ن المصطفی النبی الامی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

محمدی سنی حنفی قادری عبدالمصطفٰی احمد رضا خاں

صفحہ 238 از 742

Fatawa Razawiyya, Volume 15

Treatise: Sall al-Suyuf al-Hindiyya 'ala Kufriyat Baba al-Najdiyya 1312 AH (The Indian Swords Drawn Against the Infidelities of the Najdi Leader)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. Problem 30: From Badaun, sent by Maulana Molvi Muhammad Fazl-ul-Majeed Sahib Qadri, 22nd Jumada al-Ula 1312 AH. To the blessed presence of Maulana, the source of Fatawa and Muftis, the refuge of scholars and researchers, Mr. Molvi Ahmad Raza Khan Sahib! O Allah, perpetuate their blessings and benefits, peace be upon you! What do the scholars of religion say regarding this matter: that the Wahhabi non-followers (Ghair-Muqallideen) call the imitation (Taqleed) of the four Imams 'shirk', and consider any Muslim they see as a follower to be a 'mushrik'. They regard Ismail of Delhi, the author of Taqwiyat-ul-Iman, Sirat-e-Mustaqim, Izah-ul-Haq, Yak Rozi, and Tanwir al-Aynayn, as their Imam and leader, and they consider his statements to be truth and guidance, and hold beliefs according to them. According to our noble jurists and leaders of the religion, is it necessary to issue a ruling of infidelity (kufr) upon them and their leader or not? Explain and be rewarded. (Explain and obtain the reward. - T) The Answer: All praise is for Allah for the religion of Islam, and peace be upon the Prophet of Peace, the peace of Muslims with the help of the Source of Peace, and upon...

Page 240 of 742

फ़तावा रज़विय्या, खंड 15

रिसाला (लघु ग्रंथ): सलुस सुयूफ़ुल हिन्दिय्यह अला कुफ़्रियाति बाबान नज्दिय्यह 1312 हिजरी (नज्दी पेशवाओं के कुफ़्र पर लटकती हुई हिन्दुस्तानी तलवारें)

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम मसला 30: बदायूँ से प्रेषित मौलाना मौलवी मोहम्मद फ़ज़लुल मजीद साहब कादरी, 22 जमादी-उल-ऊला 1312 हिजरी। बख़िदमत बा-बरकत मौलाना मरज-उल-फ़तावा वल-मुफ़्तीयीन मलाज़-उल-उलमा वल-मुहक़्क़िकीन जनाब मौलवी अहमद रज़ा खाँ साहब! ऐ अल्लाह, उनके फैज़ और फ़ायदों को हमेशा जारी रख, अस्सलाम अलैकुम! क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि वहाबिया गैर-मुक़ल्लिदीन जो चारों इमामों की तक़लीद को शिर्क कहते हैं, और जिस मुसलमान को मुक़ल्लिद देखते हैं उसे मुशरिक बताते हैं। दिल्ली वाले इस्माइल, जो तक़्वियतुल ईमान, सिरात-ए-मुस्तक़ीम, ईज़ाह-उल-हक़, यक रोज़ी और तनवीरुल ऐनैन के लेखक हैं, उन्हें अपना इमाम और पेशवा मानते हैं और उनकी बातों को हक़ और हिदायत समझते हैं और उन्हीं के अनुसार अक़ीदा (विश्वास) रखते हैं। हमारे फ़ुक़हा-ए-किराम (धार्मिक न्यायविदों) और मज़हब के पेशवाओं के नज़दीक उन पर और उनके पेशवा पर कुफ़्र का हुक्म लाज़िम है या नहीं? बयान करें और अज्र (पुण्य) हासिल करें। अल-जवाब: तमाम तारीफें अल्लाह के लिए हैं इस्लाम के दीन पर, और सलाम हो सलामती वाले नबी पर, मुसलमानों का सलाम सलामती देने वाले की मदद से, और उन पर...

पेज 240 / 742

رسالہ سل السیوف الھندیۃ علی کفریات بابا النجدیۃ ۱۳۱۲ھ (نجدی پیشواؤں کے کفریات پر لٹکتی ہوئی ہندی تلواریں)

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط مسئلہ ۳۰: از بدایوں مرسلہ مولینا مولوی محمد فضل المجید صاحب قادری ۲۲ جمادی الاولٰی ۱۳۱۲ھ بخدمت با برکت مولینا مرجع الفتاوٰی والمفتیین ملاذ العلماء والمحققین جناب مولوی احمد رضا خاں صاحب! اللھم ادم افاضاتھم وافاداتھم، السلام علیکم! کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ وہابیہ غیر مقلدین جو تقلید ائمہ اربعہ کو شرک کہتے ہیں، اور جس مسلمان کو مقلد دیکھیں مشرک بتاتے ہیں، دہلی والے اسمعیل مصنف تقویۃ الایمان وصراطِ مستقیم و ایضاح الحق و یکروزی و تنویر العینین کو اپنا امام و پیشوا بتاتے ہیں اور اس کے اقوال کو حق و ہدایت جانتے ہیں اور اس کے مطابق اعتقاد رکھتے ہیں ہمارے فقہاء کرم پیشوایان مذہب کے نزدیک ان پر اور ان کے پیشوا پر حکم کفر لازم ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان کر واجر حاصل کرو۔ ت)

الجواب: الحمد للہ علی دین الاسلام والسلام علی نبي السلام سلام المسلمین بعون السلام وعلی

Fatawa Ridawiyya (Volume 15)

[Peace be upon] his Family and Companions in the Abode of Peace. O Muslims! Before responding, I wish to state that the purpose of this writing is two-fold and commendable:

Firstly: A clear declaration to the general Muslims and brothers in faith that the Wahhabi sect encompasses such misguidances, and their leader and group are the originators and proponents of such abominations.

Secondly: An offering of guidance and fear of God to the elders of the Wahhabis, to show them whom they are making their leader, and which clear misguider they are following in the dark of night. The darkness is but for a short while, and soon it will be dawn.

Persian Verse: On the Day of Resurrection, it will become clear as the morning with whom you were engaged in love during the dark night. (In the morning of the Day of Judgment, you will come to know with whom you were contending during the dark night.)

Anger does not work; the religion cannot be sustained by becoming agitated. "I only exhort you to one thing" (1) (I give only one piece of advice). Leaving aside prejudice, selfishness, support for the leader, and the zeal of ignorance, for the sake of Allah, look at this writing. I have provided the book references and page numbers for everything; if there is any doubt, verify it. Then, if in the eye of justice these accusations are proven against your sect and its leader, then fear God, and do not persist in blasphemies and misguidance, nor claim to follow a person without religion. And if you have the power to answer, then why this agitation? Why are you afraid and fearful to express the truth in the open field, like a person who listens to others and says his own piece, not just a stubborn opponent? This is just a sample; if you finish this, there is more to hear. If you emerge safely from this, then proceed further until the truth is fully revealed on one side and the deeds are weighed in the balance. O my Lord! Guide [us]. Indeed, You are the Near, the Hearer. My success is only by Allah; in Him I trust and to Him I turn. (You are Near and Hearer, I receive success only from Allah and to Him is the return.)

Without a doubt, the aforementioned group and its mentioned leader are absolutely and certainly deserving of the verdict of disbelief (kufr) for numerous reasons, as clearly stated by the majority of jurists, masters of fatwas, and great elders.

Blasphemous words are abundant in their beliefs, schemes, and religious treatises, the detail of which requires an extensive record. Their own leader, in his book "Taqwiyat al-Iman" (which these people, God forbid, consider like a divine book and their sacred infallible book of religion), clearly admitted that he and all his followers are open disbelievers and idolaters. Regarding this specific question, we have written a detailed treatise titled "al-Kawkaba al-Shahabiyya fi Kufriyat Abi al-Wahhabiyya," in which we counted seventy instances of their blasphemies as examples, quoting sayings from the books of their leaders with book and page references. Then, in the same way, we wrote the verdicts of disbelief from the works of the great Imams and scholars with page references and translations. By the grace of Allah, this treatise has left no difficulty for its reader in investigating this matter. The only task remaining is for the one who wants to see with their own eyes to check the page numbers from his books...

---

1 Al-Qur'an al-Karim 34/46 Page 241 of 742

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

[शांति हो] उनके परिवार और साथियों पर शांति के घर में। ऐ मुसलमानों! उत्तर देने से पहले, मैं यह कहना चाहता हूँ कि इस लेखन का उद्देश्य दो प्रशंसनीय कार्य हैं:

पहला: आम मुसलमानों और धर्म के भाइयों को यह स्पष्ट रूप से बताना कि वहाबी संप्रदाय ऐसी गुमराहियों से भरा है, और उनके इमाम और समूह ऐसी बुराइयों के प्रवर्तक और समर्थक हैं।

दूसरा: वहाबियों के बड़ों को मार्गदर्शन और ईश्वर के भय का आह्वान, कि मैं देखूँ कि तुम किसे अपना इमाम बना रहे हो, और अंधेरी रात में किस स्पष्ट गुमराह करने वाले के पीछे चल रहे हो। अंधेरा बस थोड़ी देर का है, जल्द ही सवेरा होगा।

फ़ारसी कविता: प्रलय के दिन, यह सुबह की तरह स्पष्ट हो जाएगा कि तुम अंधेरी रात में किसके साथ प्रेम के खेल में लगे थे। (क़यामत की सुबह तुम्हें पता चल जाएगा कि अंधेरी रात में तुम किससे लड़ रहे थे।)

गुस्से से काम नहीं चलता, चिढ़ने से धर्म नहीं संभलता। "मैं तुम्हें केवल एक चीज़ की सलाह देता हूँ" (1) (मैं सिर्फ एक नसीहत करता हूँ)। पक्षपात, स्वार्थ, इमाम का समर्थन और अज्ञानता के जोश को छोड़कर, अल्लाह के लिए इस लेखन पर नज़र डालें। मैंने सभी किताबों के निशान और पन्ने बता दिए हैं, जिसमें शक हो, उसका मिलान कर लें। फिर, अगर न्याय की दृष्टि में आपके संप्रदाय और इमाम पर ये आरोप साबित हों, तो खुदा से डरो, और कुफ्र और गुमराही पर अड़े न रहो, न ही बेदीन की पैरवी का दम भरो। और अगर जवाब देने की ताकत है, तो फिर यह छटपटाहट क्यों? सच्चाई ज़ाहिर करने के लिए मैदान में आने से क्यों डरते और घबराते हो? एक समझदार आदमी की तरह दूसरों की सुनो और अपनी कहो, केवल ज़िद करने वाले विरोधी न बनो। यह तो सिर्फ एक नमूना है, अगर इससे निपट सको तो और भी सुनना है। अगर इससे सही-सलामत निकलो तो और आगे बढ़ो, जब तक कि सच्चाई एक तरफ खुल न जाए और कर्मों के तराजू में तुल न जाए। ऐ मेरे रब! हिदायत फरमा। बेशक तू करीब और सुनने वाला है। मेरी कामयाबी सिर्फ अल्लाह की तौफीक से है, उसी पर मेरा भरोसा है और उसी की तरफ मुझे लौटना है। (तू करीब और सुनने वाला है, मुझे सिर्फ अल्लाह से ही तौफीक हासिल है और उसी की तरफ लौटना है।)

बिना किसी शक के, उक्त समूह और उसके वर्णित नेता पर कई कारणों से निश्चित रूप से कुफ्र (अविश्वास) लागू होता है, जैसा कि अधिकांश प्रतिष्ठित न्यायविदों और फतवा देने वाले महान बुजुर्गों ने

स्पष्ट किया है। उनके विश्वासों, साजिशों और धार्मिक लेखों में बड़ी संख्या में कुफ़्र के शब्द हैं, जिनके विस्तार के लिए एक विशाल संग्रह की आवश्यकता है। उनके अपने नेता ने अपनी पुस्तक "तक़वियतुल ईमान" में (जिसे ये लोग, अल्लाह न करे, आसमानी किताब के समान मानते हैं और अपने धर्म की पवित्र और मासूम किताब मानते हैं), खुद और अपने सभी अनुयायियों के स्पष्ट रूप से काफिर और मूर्तिपूजक होने का साफ इकरार किया। हमने इस प्रश्न के संदर्भ में विशेष रूप से इस विषय पर "अल-कौकबतुश शहाबिया फी कुफरियाते अबिल वहाबिया" नाम से एक विस्तृत लेख लिखा और उसमें उदाहरण के तौर पर उनके सत्तर कुफ्रियात की गणना की, किताब और पृष्ठ के संदर्भ के साथ उनके नेताओं की किताबों से उद्धरण दिए। फिर इसी तरह महान इमामों और विद्वानों की रचनाओं से पृष्ठों के निशान के साथ उन बातों पर कुफ्र का हुक्म अनुवाद के साथ लिखा। अल्लाह के शुक्र से, इस लेख ने अपने पाठक के लिए इस मामले की जाँच में कोई कठिनाई नहीं छोड़ी। बस इतना काम बाकी रहा कि जो अपनी आँखों से देखना चाहे, वह उसकी किताबों से पन्नों को...

---

1 अल-कुरान अल-करीम 34/46 पृष्ठ 241/742

الہ وصحبہ في دار السلام، ایھا المسلمون! پیش از جواب اتنا عرض کروں کہ اس تحریر سے مقصود دو امر محمود:

اولاً: عامہ مسلمین وبرادران دین پر اظہارِ مبین کہ مذہب وہابیہ ایسی ضلالتوں پر مشتمل، اور ان کا امام و طائفہ ایسی شناعتوں کو موجد و قائل،

ثانیاً: کبرائے وہابیہ پر عرضِ ہدیٰ وخوفِ خدا کہ دیکھوں کیسے کو امام بناتے ہو، اندھیری رات میں کس مضل مبین کے پیچھے جاتے ہو، تھوڑی دیر کا اندھیرا ہے، دم کے دم میں سویرا ہے

بروز حشر شود ہمچو صبح معلومت کہ باکہ باختہ عشق در شب دیجور (صبح کی حشر میں تجھے معلوم ہو جائے گا کہ اندھیری رات میں کس سے لڑاتے رہے۔ ت)

غصے سے کام نہیں چلتا، بگڑنے سے مذہب نہیں سنبھلتا "اِنَّمَآ اَعِظُکُمْ بِوَاحِدَۃٍ" 1 میں صرف ایک نصیحت کرتا ہوں۔ ت) ایک ذرا تعصب و نفسانیت و حمایتِ امام و حمیتِ جاہلیت سے جدا ہو کر للہ فی اللہ اس تحریر پر نظر کیجئے سب کتابوں کے نشان صفحات بتادئے ہیں جس میں شبہ ہو تطبیق کرلیجئے، پھر اگر نگاہِ انصاف میں تمہارے مذہب و امام مذہب پر یہ الزامات قائم ہوں تو خدا سے ڈرو، کفریات و ضلالت پھر اصرار نہ کرو، بددین کی پیروی کا دم نہ بھرو۔ اور اگر طاقتِ جواب ہے تو کیوں پیچ وتاب ہے، ہمیں گو ہمیں میدان، اظہارِ حق سے کیوں خائف و ترساں آدمی بن کر اور کی سنی اپنی کہی، ایک مکاربہ عناد کی نہیں سہی، یہ ایک نمونہ ہے اس سے فارغ ہو تو اور سننا ہے اس سے بھی سلامت نکلے تو اور آگے چلئے یہاں تک کہ حق ایک طرف کھل جائے جید وردی میزانِ عمل میں تل جائے، اے رب میرے! ہدایت فرما انك انت السمیع القریب وما توفیقي الا

باللہ علیہ توکلت والیہ انیب (تو قریب و سمیع ہے، مجھے صرف اللہ سے توفیق حاصل ہے اور اسی کی طرف لوٹنا ہے۔ ت)

بلاشبہ گروہِ مذکور اور اس کے پیشوائے مسطور پر بوجوہِ کثیرہ قطعاً یقیناً کفر لازم اور حسب تصریحات جماہیر فقہائے کرام اصحاب فتاوٰی اکابر واعلا ان پر حکم کفر ثابت و قائم، ان کے عقیدوں مکیدوں مذہبی رسالوں میں بکثرت کلماتِ کفریہ ہیں جن کی تفصیل کو ذخیرہ درکار، خود ان کے پیشوا نے اپنی کتاب تقویۃ الایمان میں (جسے یہ لوگ معاذ اللہ کتابِ آسمانی کی مثل جانتے اور اپنے مذہب کی مقدس معصوم کتاب مانتے ہیں) اپنے اور اپنے سب پیروؤں کے صریح کافر بت پرست ہونے کا صاف اقرار کیا، ہم نے اس سوال کے رو در رو خاص اس باب میں ایک مفصل رسالہ مسمّٰی بنام تاریخی الکوکبۃ الشھابیۃ في کفریات ابی الوھابیۃ لکھا اور اس میں بطورِ نمونہ ان کے ستر کفریات کا شمار کیا کہ بحوالہ کتاب و صفحہ ان کے پیشوا کی کتابوں سے اقوال نقل کئے، پھر ائمہ کرام و علمائے عظام کی تصانیف سے اسی طرح بہ نشان صفحات ان باتوں پر حکم کفر مع ترجمہ لکھے، بحمد اللہ تعالٰی اس رسالہ نے اپنے ناظر کو اس امر کی تحقیق میں کوئی دقت باقی نہ رکھی، صرف اتنا کام رہا کہ جو اپنی آنکھوں دیکھا چاہے اس کی کتابوں سے صفحہ کے

---

1 القرآن الکریم ٣٤/٤٦ Page 241 of 742

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

...extract those passages from the signs, then in the same manner see and show the ruling of disbelief (Kufr) regarding them in the books of the Imams and scholars. The books from which we have proven their statements to be words of disbelief are as follows: (1) Great Quran, (2) Sahih Bukhari Sharif, (3) Sahih Muslim Sharif, (4) Fiqh al-Akbar authored by Hazrat Imam-e-Azam Abu Hanifa (Radi Allahu Anhu), (5) Durr-e-Mukhtar, (6) Alamgiri, (7) Fatawa Qazi Khan, (8) Bahr al-Raiq, (9) Nahr al-Faiq, (10) Ashbah wa'n-Nazair, (11) Jami' al-Rumuz, (12) Burjandi Sharh-e-Nuqaya, (13) Majma' al-Anhur, (14) Sharh Wahbaniyya, (15) Radd al-Muhtar, (16) Sharh al-Durar wa'l-Ghurar by Allama Ismail al-Nabulsi, (17) Hadiqah Nadiyyah Sharh Tariqa Muhammadiyya by Allama Abdul Ghani al-Nabulsi, (18) Nawazil Imam Faqih Abu al-Layth, (19) Fatawa Zakhyra Imam Burhan Mahmood, (20) Fatawa Khulasa, (21) Fatawa Bazzaziya, (22) Fatawa Tatar Khaniya, (23) Majma' al-Fatawa, (24) Mu'in al-Hukkam Allama Tarabulsi, (25) Fusul-e-Imadi, (26) Khizanat al-Muftin, (27) Jami' al-Fusulayn, (28) Jawahir al-Ikhlati, (29) Takmila Lisan al-Hukkam, (30) al-I'lam bi-Qawati' al-Islam by Imam Ibn Hajar al-Makki al-Shafi'i, (31) Shifa Sharif by Imam al-Qadi Iyad al-Maliki, (32) Sharh al-Shifa by Mulla Ali Qari, (33) Nasim al-Riyad by Allama al-Shihab al-Khafaji, (34) Sharh al-Mawahib by Allama al-Zurqani al-Maliki, (35) Sharh Fiqh al-Akbar by Allama Qari, (36) Sharh al-Aqa'id al-Adudiyya by Muhaqqiq Dawani al-Shafi'i, (38) al-Durar al-Saniyya by Allama al-Sayyid al-Sharif Maulana Ahmad Zaini Dahlan al-Makki al-Shafi'i, (38) al-Durr al-Thamin by Shah Waliullah Dehlawi, (39) Tuhfa-e-Ithna Ashariyya by Shah Abdul Aziz Sahib Dehlawi, (40) Tafsir-e-Azizi by the aforementioned Shah Sahib, (41) Mauzih al-Quran by Shah Abdul Qadir Sahib Dehlawi, brother of the praised Shah Sahib, (42) even Taqwiya al-Iman itself and (43) its second part Tazkir al-Ikhwan etc., and (44) also help was taken from Ihya al-Ulum by Imam Hujjat al-Islam Ghazali and Sharh (45) Aqa'id al-Nasafi by Allama Sa'd Taftazani and (46) Mizan al-Shari'ah al-Kubra by Imam Abdul Wahhab Sh'arani and Maktubat of (47) Janab Sheikh Mujaddid Alif Thani and (48) Hujjatullah al-Baligha and (49) Intibah fi Salasil-e-Awliya, both authored by Shah Waliullah Sahib, up to (50) Musk al-Khitam Sharh Bulugh al-Maram authored by Nawab Siddiq Hasan Bhopali Zahiri (late) etc. Here I will suffice with only seven (disbelieving) statements: First Disbelief: Taqwiya al-Iman, Faruqi Press Delhi, page 20: "To find out the unseen (Ghayb) should be in one's own control, so that it can be done whenever desired; this is the majesty of Allah alone." Its clear meaning is that if Allah has the choice to find out a matter of the unseen whenever He wishes, then it explicitly necessitates that He does not possess knowledge of the

unseen (Ilm-e-Ghayb) in actuality (bi'l-fa'l). Yes, He has the choice to obtain it. Here, explicitly towards Allah Almighty...

---

1 Taqwiya al-Iman, Chapter Two on Rejection of Shirk in Knowledge, Alimi Press inside Lohari Gate Lahore, p. 12. Page 242 of 742

फ़तावा रज़विया (खण्ड 15)

...निशानों से उन इबारतों को निकाले, फिर वैसे ही निशान से आइम्मा और उलमा की किताबों में उनके प्रति कुफ्र (कफ़्र) का हुक्म देखे और दिखाए। वे किताबें जिनसे हमने उनके कथनों का कुफ्र के शब्द होना साबित किया है, वे ये हैं: (1) कुरान अज़ीम, (2) सहीह बुखारी शरीफ, (3) सहीह मुस्लिम शरीफ, (4) फ़िक़्ह अक़बर रचित हज़रत इमाम-ए-आज़म अबू हनीफा (रज़ियल्लाहु अन्हु), (5) दुर्रे मुख़्तार, (6) आलमगीरी, (7) फ़तावा काज़ीख़ां, (8) बहरुर राइक़, (9) नहरुल फाइक़, (10) अश्बाह वन्नज़ाइर, (11) जामिया उर-रुमूज़, (12) बरजंदी शरह निक़ाया, (13) मजमाउल अन्हुर, (14) शरह वहबानिया, (15) रद्दुल मुहतार, (16) शरह अद-दुरर वल ग़ुरर अल्लामा इस्माइल नाबुलसी, (17) हदीक़ह नदिय्या शरह तरीक़ह मुहम्मदिया अल्लामा अब्दुल गनी नाबुलसी, (18) नवाज़िल इमाम फ़क़ीह अबुल लैस, (19) फ़तावा ज़ख़ीरा इमाम बुरहान महमूद, (20) फ़तावा ख़ुलासा, (21) फ़तावा बज़ाज़िया, (22) फ़तावा तातार खानिया, (23) मजमउल फ़तावा, (24) मुईनुल हुक्काम अल्लामा तराबलसी, (25) फुसूल-ए-इमादी, (26) ख़िज़ानतुल मुफ़्तीन, (27) जामियाउल फुसूलैन, (28) जवाहिरुल इखलाती, (29) तकमिला लिसानुल हुक्काम, (30) अल-इलाम बि-क़वातिअ अल-इस्लाम इमाम इब्न हजर मक्की शाफ़ई, (31) शिफा शरीफ इमाम क़ाज़ी अयाज़ मालिकी, (32) शरह अल-शिफा मुल्ला अली क़ारी, (33) नसीमुर रियाज़ अल्लामा शिहाब खफ़ाजी, (34) शरह अल-मवाहिब अल्लामा ज़रक़ानी मालिकी, (35) शरह फ़िक़्ह अक़बर अल्लामा क़ारी, (36) शरह अल-अक़ाइद अल-अज़ुदिया मुहक्किक़ दवानी शाफ़ई, (38) अद-दुरर अस-सन्निया अल्लामा सय्यद शरीफ़ मौलाना अहमद ज़ैनी दहलान मक्की शाफ़ई, (38) अद-दुर्र अष-षमीन शाह वलीउल्लाह देहलवी, (39) तोहफा इस्ना अशरिया शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब देहलवी, (40) तफ़सीर-ए-अज़ीज़ी उक्त शाह साहब, (41) मौज़िह अल-कुरान शाह अब्दुल क़ादिर साहब देहलवी, भाई प्रशंसित शाह साहब, (42) यहाँ तक कि स्वयं तक़वियतुल ईमान और (43) इसका दूसरा हिस्सा तज़कीरुल इख़्वान आदि, और (44) साथ ही इसमें मदद ली गई इहया उल-उलूम इमाम हुज्जतुल इस्लाम गज़ाली और शरह (45) अक़ाइद अल-नस्फ़ी अल्लामा साद तफ़्ताज़ानी और (46) मीज़ान उश-शरिया अल-कुबरा इमाम अब्दुल वहाब शरानी और मक्तुबात (47) जनाब शेख मुजद्दिद अलिफ थानी और (48) हुज्जतुल्लाह अल-बालिग़ा और (49) इन्तिबाह फ़ी सलासिल-ए-औलिया दोनों शाह वलीउल्लाह साहब की रचनाएं यहाँ तक कि (50) मिस्क अल-ख़िताम शरह बुलुग़ अल-मराम रचित नवाब सिद्दीक़ हसन भोपाली ज़ाहिरी (स्वर्गीय) आदि से, यहाँ केवल सात (कुफ्रिया) कथनों पर बस करूँगा: प्रथम कुफ्रिया

कथन: तक़वियतुल ईमान, मतबा फ़ारूक़ी देहली, पृ. 20: "ग़ैब (परोक्ष) का पता लगाना अपने वश में हो कि जब चाहे कर लीजिए, यह अल्लाह साहब ही की शान है।" इसका साफ़ मतलब यह कि अल्लाह तआला को अधिकार है जब चाहे ग़ैब की बात पता लगा ले, तो स्पष्ट रूप से अनिवार्य (लाज़िम) है कि उन्हें वास्तव में (बिल-फ़ेल) इल्म-ए-ग़ैब प्राप्त नहीं है। हाँ, प्राप्त कर लेने का अधिकार रखते हैं, यहाँ स्पष्ट रूप से अल्लाह तआला की ओर...

---

1 तक़वियतुल ईमान, दूसरा अध्याय इल्म में शिर्क के खंडन में, अलमी प्रेस, लोहारी दरवाज़ा के अंदर, लाहौर, पृ. 12। पृष्ठ 742 का 242

نشانوں سے وہ عبارتیں نکالے پھر ایسے ہی نشان سے کتب ائمہ وعلماء میں ان کی نسبت حکم کفر دیکھے دکھائے، وہ کتابیں جن سے ہم نے ان کے اقوال کا کلمات کفر ہونا ثابت کیا یہ ہیں: (۱) قرآن عظیم (۲) صحیح بخاری شریف (۳) صحیح مسلم شریف (۴) فقہ اکبر تصنیف حضرت امام اعظم ابو حنیفہ رضی اللہ تعالٰی عنہ (۵) در مختار (۶) عالمگیری (۷) فتاوٰی قاضیخاں (۸) بحر الرائق (۹) نہر الفائق (۱۰) اشباہ والنظائر (۱۱) جامع الرموز (۱۲) بر جندی شرح نقایہ (۱۳) مجمع الانہر (۱۴) شرح وہبانیہ (۱۵) ردالمحتار (۱۶) شرح الدرر والغرر للعلامۃ اسمٰعیل النابلسی (۱۷) حدیقہ ندیہ شرح طریقہ محمدیہ للعلامۃ عبدالغنی النابلسی (۱۸) نواز ل امام فقیہ ابواللیث (۱۹) فتاوٰی ذخیرہ امام برہان محمود (۲۰) فتاوٰی خلاصہ (۲۱) فتاوٰی بزازیہ (۲۲) فتاوٰی تاتار خانیہ (۲۳) مجمع الفتاوٰی (۲۴) معین الحکام علامہ طرابلسی (۲۵) فصول عمادی (۲۶) خزانۃ المفتین (۲۷) جامع الفصولین (۲۸) جواہر الاخلاطی (۲۹) تکملہ لسان الحکام (۳۰) الاعلام بقواطع الاسلام للامام ابن حجر المکی الشافعی (۳۱) شفاء شریف للامام القاضی عیاض المالکی (۳۲) شرح الشفا للملا علی قاری (۳۳) نسیم الریاض للعلامۃ الشہاب الخفاجی (۳۴) شرح المواہب للعلامۃ الزرقانی المالکی (۳۵) شرح فقہ اکبر للعلاۃ القاری (۳۶) شرح العقائد العضدیۃ للمحقق الدوانی الشافعی (۳۸) الدرر السنیہ للعلاۃ السید الشریف مولانا احمد زینی دحلان المکی الشافعی (۳۸) الدرالثمین لشاہ ولی اللہ دہلوی (۳۹) تحفہ اثنا عشریہ شاہ عبدالعزیز صاحب دہلوی (۴۰) تفسیر عزیزی شاہ صاحب موصوف (۴۱) موضح القرآن شاہ عبدالقادر صاحب دہلوی برادر شاہ صاحب ممدوح (۴۲) یہاں تک کہ خود تقویۃ الایمان اور (۴۳) اس کا دوسرا حصہ تذکیر الاخوان وغیرہا، اور (۴۴) نیز اس میں مدد لی گئی احیاء العلوم امام حجۃ الاسلام غزالی وشرح (۴۵) عقائد النسفی علامہ سعد تفتازانی و

(۴۶) میزان الشریعۃ الکبریٰ امام عبدالوہاب شعرانی ومکتوبات (۴۷) جناب شیخ مجدد الف ثانی و (۴۸) حجۃ اللہ البالغہ و (۴۹) انتباہ فی سلاسل اولیاء ہر دو تصنیف شاہ ولی اللہ صاحب، یہاں تک کہ (۵۰) مسک الختام شرح بلوغ المرام تصنیف نواب صدیق حسن بھوپالی ظاہری آنجہانی وغیرہا سے ، یہاں صرف سات (کفریہ) قول پر اکتفا کروں: کفریہ اول: تقویۃ الایمان مطبع فاروقی دہلی ص ۲۰: "غیب کا دریافت کرنا اپنے اختیار میں ہو کہ جب چاہے کر لیجئے یہ اللہ صاحب ہی کی شان ہے۔" اس کا صاف یہ مطلب کہ اللہ تعالیٰ کو اختیار ہے جب چاہے غیب کی بات دریافت کر لے تو صراحتہ لازم کہ اسے بالفعل علم غیب حاصل نہیں۔ ہاں حاصل کر لینے کا اختیار رکھتا ہے، یہاں صراحتہ اللہ تعالیٰ کی طرف

---

1 تقویۃ الایمان الفصل الثانی فی ردالاشراک فی العلم مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص

Fatawa Ridawiyyah Volume (15)

They attributed ignorance and did not consider His eternal knowledge as pre-eternal, and considered His attribute as optional. These three points are clear blasphemy. (References: Alamgiri, Egypt Edition, Vol. 2, p. 298; Al-Bahr al-Ra'iq, Egypt Edition, Vol. 5, p. 129; Al-Bazzaziyya, Egypt Edition, Vol. 3, p. 323; Jami' al-Fushulain, Printed in Egypt, Vol. 2, p. 298):

(Arabic)	(Urdu Translation)
He becomes an infidel if he describes Allah Almighty with what is unbecoming of Him, or attributes ignorance, incapacity, or deficiency to Him.[1]	Whoever says such a thing about the dignity of Allah Almighty which is not worthy of Him, or attributes ignorance or helplessness or any deficient thing to Him, is an infidel.

Alamgiri Vol. 2, p. 162:

(Arabic)	(Urdu Translation)
If one says the knowledge of God is not eternal, he becomes an infidel.[2]	Whoever does not believe the knowledge of God to be eternal is an infidel.

Sharh al-Aqa'id al-Nasafiyyah, Old Edition, p. 21:

(Arabic)	(Urdu Translation)
That which proceeds from something by intent and choice is necessarily contingent (created).[3]	Whatever proceeds from someone by their intent and choice will necessarily be contingent and newly created.

Fiqh al-Akbar of Imam al-A'zam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him) and Sharh al-Fiqh al-Akbar, Hanafi Press 1296 AH, p. 29:

(Arabic)	(Urdu Translation)
His attributes in pre-eternity are neither contingent nor created. So whoever says they are contingent, or hesitates or doubts concerning them, is a disbeliever in Allah Almighty.[4]	All attributes of Allah Almighty are pre-eternal; they are neither newly created nor created. So whoever calls them created or contingent, or hesitates or doubts in this regard, is an infidel.

Second blasphemy: Some scholars argued that if a like of the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) participating and equal in all perfect attributes were possible, then God forbid, it would necessitate the denial of the noble

verse "and the Seal of the Prophets". In response to this, hear the speech of the said person, Bekrozi Faruqi Press, p. 124:

(Persian/Arabic)	(Urdu Translation)
It is after giving news that they are made to forget; then the statement about the possibility of the existence of a like [to the Prophet] is not at all...	After giving news, it is possible that Allah Almighty may make them forget His news, so the possibility of the existence of a like of the Prophet (peace be upon him) [contradicting] any text...

---

[1] Fatawa Hindiyyah, Chapter 9 on the Rulings for Apostates, Nurani Kutub Khana Peshawar 2/258 [2] Fatawa Hindiyyah, Chapter 9 on the Rulings for Apostates, Nurani Kutub Khana Peshawar 2/262 [3] Sharh al-Aqa'id al-Nasafiyyah, Dar al-Isha'at al-Arabiyya, Kandahar Afghanistan p. 23 [4] Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, Al-Bari (the Creator) is described in pre-eternity with attributes etc., Mustafa al-Babi Egypt p. 25

फ़तावा रज़विया जिल्द (15)

उन्होंने अज्ञानता का आरोप लगाया और उनके शाश्वत ज्ञान को अनादि नहीं माना और उनके गुण को ऐच्छिक (इख्तियारी) माना, ये तीनों बातें स्पष्ट कुफ़्र हैं। (संदर्भ: आलमगिरी, मिस्र संस्करण, जिल्द 2, पृष्ठ 298; अल-बहर अल-रैक, मिस्र संस्करण, भाग 5, पृष्ठ 129; अल-बज्जाज़िया, मिस्र संस्करण, भाग 3, पृष्ठ 323; जामि अल-फुशुलैन, मिस्र मुद्रित, भाग 2, पृष्ठ 298):

(अरबी)	**(उर्दू अनुवाद)**
वह काफ़िर हो जाता है यदि वह अल्लाह तआला का वर्णन उस चीज़ से करता है जो उसके योग्य नहीं है, या उसे अज्ञानता, अक्षमता या कमी की ओर श्रेय देता है।[1]	जो अल्लाह तआला की शान में ऐसी बात कहे जो उसके योग्य नहीं है या उसे अज्ञानता या लाचारी या किसी दोषपूर्ण बात की ओर श्रेय दे, वह काफ़िर है।

आलमगिरी भाग 2, पृष्ठ 162:

(अरबी)	**(उर्दू अनुवाद)**
यदि कोई कहे कि ईश्वर का ज्ञान शाश्वत नहीं है, तो वह काफ़िर हो जाता है।[2]	जो ईश्वर के ज्ञान को शाश्वत नहीं मानता, वह काफ़िर है।

शरह अल-अकाइद अल-नसफ़िया, पुराना संस्करण, पृष्ठ 21:

(अरबी)	**(उर्दू अनुवाद)**
जो किसी चीज़ से इरादे और विकल्प से निकलता है, वह अनिवार्य रूप से आकस्मिक (निर्मित) होता है।[3]	जो किसी से उसके इरादे और विकल्प से निकलेगा, वह निश्चित रूप से आकस्मिक और नया निर्मित होगा।

इमाम-ए-आज़म अबू हनीफ़ा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) की फ़िक़्ह अल-अकबर और शरह फ़िक़्ह अल-अकबर, हनफ़ी प्रेस 1296 हिजरी, पृष्ठ 29:

(अरबी)	**(उर्दू अनुवाद)**
अनादि काल में उनके गुण न तो आकस्मिक हैं और न ही सृजित। अतः जो कोई यह कहता है कि वे	अल्लाह तआला के सभी गुण अनादि हैं; वे न तो नए निर्मित हैं और न ही सृजित। अतः जो

(अरबी)	(उर्दू अनुवाद)
आकस्मिक हैं, या उनमें संकोच या संदेह करता है, वह अल्लाह तआला का इनकार करने वाला है।[4]	उन्हें सृजित या आकस्मिक बताए या इसमें संकोच या संदेह करे, वह काफ़िर है।

दूसरा कुफ़्र: कुछ विद्वानों ने यह तर्क दिया था कि यदि सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के समान सभी पूर्ण गुणों में साझीदार और बराबर का संभव हो, तो अल्लाह न करे, पवित्र आयत "व खातम-उन-नबीय्यीन" का झुठलाना आवश्यक हो जाएगा। इसके जवाब में उक्त व्यक्ति का कथन सुनें, बेकरोजी फारूकी प्रेस, पृष्ठ 124:

(फारसी/अरबी)	(उर्दू अनुवाद)
यह खबर देने के बाद है कि उन्हें भुला दिया जाता है; तो [पैगंबर के] समान अस्तित्व की संभावना के बारे में कथन बिल्कुल भी...	खबर देने के बाद संभव है कि अल्लाह तआला अपनी खबरों को भुला दे, इसलिए हुज़ूर (अलैहिस्सलाम) के समान अस्तित्व का संभव होना किसी नस्स...

---

1. फ़तावा हिंदिया, मुर्तदों के फैसलों पर अध्याय 9, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 2/258
2. फ़तावा हिंदिया, मुर्तदों के फैसलों पर अध्याय 9, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 2/262
3. शरह अल-अकाइद अल-नसफ़िया, दार अल-इशाअत अल-अरबिया, कंधार अफ़गानिस्तान पृष्ठ 23
4. मिनाह अल-रौद अल-अज़हर शरह अल-फ़िक़्ह अल-अकबर, अल-बारी (सृष्टिकर्ता) अनादि काल में गुणों आदि के साथ वर्णित है, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र पृष्ठ 25

فتاوی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

جہل نسبت کیا اور اس کے علم قدیم کو ازلی نہ مانا اور اس کی صفت کو اختیاری جانا، یہ تینوں باتیں صریح کفر ہیں، عالمگیری مطبع مصر جلد ۲ ص ۲۹۸ ، بحر الرائق مطبع مصر ج ۵ ص ۱۲۹، بزاز یہ طبع مصر ج ۳ ص ۳۲۳ جامع الفصولین مطبوعہ مصر ج ۲ ص ۲۹۸ :

| یکفر اذا وصف اللہ تعالی بما لا یلیق بہ او نسبہ الی الجھل او العجز او النقص ۱۔ | جو اللہ تعالیٰ کی شان میں ایسی بات کہے جو اس کے لائق نہیں یا اسے جہل یا عجز یا کسی ناقص بات کی طرف نسبت کرے وہ کافر ہے۔ |

عالمگیری ج ۲ ص ۱۶۲ :

| لو قال علم خدائے قدیم نیست یکفر ۲۔ | جو علم خدا کو قدیم نہ مانے وہ کافر ہے۔ |

شرح عقائد نسفی طبع قدیم ص ۲۱ :

| الصادر عن الشیء بالقصد والاختیار یکون حادثا بالضرورۃ ۳۔ | جو کسی سے اس کے قصد و اختیار سے صادر ہو وہ ضرور حادث و نو پیدا ہوگا۔ |

فقہ اکبر امام اعظم ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ و شرح فقہ اکبر مطبع حنفی ۱۲۹۶ھ ص ۲۹ :

| صفاتہ فی الازل غیر محدثۃ ولا مخلوقۃ فمن قال انھا محدثۃ او وقف فیھا او شك فیھا فھو کافر باللہ تعالی ۴ | اللہ تعالیٰ کی سب صفتیں ازلی ہے نہ وہ نو پیدا ہیں نہ مخلوق، تو جو انہیں مخلوق یا حادث بتائے یا اس میں توقف یا شک کرے وہ کافر ہے۔ |

کفریہ دوم: بعض علماء دلیل لائے تھے کہ سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا مثل تمام صفات کمالیہ میں شریک و ہمسر اگر ممکن ہو تو معاذ اللہ آیہ کریمہ وخاتم النبیین کی تکذیب لازم آئے ، اس کے جواب میں شخص مذکور کا کلام سنئے ، بیکروزی مطبع فاروقی ص ۱۲۴ :

| بعد اخبار است کہ ایشان را فراموش گردانیدہ شود، پس قول بامکان وجود مثل اصلا منبجر | خبر دینے کے بعد ممکن ہے کہ اللہ تعالیٰ ان کی خبروں کو بھول جائے پس حضور علیہ السلام کی مثل کا وجود ممکن ہونا ہر کسی نص |

۱۔ فتاوی ہندیہ الباب التاسع فی احکام المرتدین نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۲۵۸ ۲۔ فتاوی ہندیہ الباب التاسع فی احکام المرتدین نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۲۶۲ ۳۔ شرح العقائد النسفیہ دار الاشاعة العربیة قندھار افغانستان ص ۲۳ ۴۔ منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر الباری جل شانہ موصوف فی الازل بصفات الخ مصطفی البابی مصر ص ۲۵

Fatawa Ridawiyya Volume (15)

It does not become a denial of texts, and the withdrawal of the Holy Quran after its revelation is possible. [1]	**This cannot be a reason for denial because after the revelation of the Quran, its withdrawal is possible. (T)**

Here it is openly and clearly admitted that if the word of Allah Almighty actually turns out to be false, there is no harm; the harm is in the servants becoming aware of His lie. If He makes them forget and makes His word false, then where will denial come from? Now no one remembers that text so as to find out about the lie. Shifa Sharif, Siddiqui Press, p. 361:

Whoever believes in the Oneness of God and the truth of prophethood and the prophethood of our Prophet, peace and blessings be upon him and his family, but permits lying for the prophets in what they brought, claiming it to be for a benefit in his opinion, or not claiming it, is a disbeliever by consensus.[2]	**Whoever believes in the Oneness of Allah Almighty, the truth of prophethood, and the prophethood of our Prophet, peace and blessings be upon him, yet considers lying permissible for the Prophets, peace and blessings be upon them, in the matters they brought from their Lord, whether he claims there is some benefit in it according to his own assumption or not, is a disbeliever by consensus in every way. (T)**

If one who considers lying permissible for the Prophets, peace and blessings be upon them, is a disbeliever by consensus, how can one who considers lying permissible for Allah Almighty not be a disbeliever and an apostate by consensus!

Third Blasphemy: Siraat-e-Mustaqeem, Zia'i Press 1285 AH, p. 57, written regarding his spiritual guide:

One day, Hazrat Jalla wa 'Ala (Allah) took his right hand in His special hand of power and presented a matter from the sacred affairs which was very high and wonderful before him and said, "I have given you this and I will give you other things as well."[3]	**One day Allah Almighty held his right hand in His hand of power and presenting a high and wonderful thing of sacred matters said: I have given this to you and will give you other things besides this as well. (T)**

P. 13: Conversation and intimate talk were achieved[4] (We spoke together and conversation happened. T)

[1] Risala Ek Roza (Persian), Farooqi Kutub Khana Multan, p. 17 [2] Al-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa, Section explaining what constitutes such statements, Al-Matba'at al-Shirkat al-Sahafiyya, 2/269 [3] Siraat-e-Mustaqeem, Conclusion explaining parts, Al-Maktabat al-Salafiyya Lahore, p. 164 [4] Siraat-e-Mustaqeem, Hidayat-e-Arba'a explaining fruits of love, Al-Maktabat al-Salafiyya Lahore, p. 12

फतावा रिज़विया जिल्द (15)

नुसूस (نصوص) का झुठलाना नहीं होगा और नुज़ूल के बाद कुरान मजीद का वापस लिया जाना मुमकिन है। [1]

यह झुठलाने का कारण नहीं हो सकता जबकि कुरान के उतरने के बाद उसका वापस लिया जाना मुमकिन है। (त)

यहाँ साफ बे-पर्दा इकरार कर दिया कि अल्लाह अज्ज़-व-जल्ल की बात असल में झूठी हो जाए तो कोई हर्ज़ नहीं, हर्ज़ इसमें है कि बंदे उसके झूठ से वाकिफ हों। अगर वह उन्हें भुला कर अपनी बात झूठी कर दे तो झुठलाना कहाँ से आएगा? अब किसी को वह नस (نص) याद ही नहीं कि झूठ का पता चले। शिफा शरीफ, मतबा सिद्दीकी, पेज 361:

जो अल्लाह की वहदानियत (एकता) और नुबुव्वत की सच्चाई और हमारे नबी (स.अ.व.) की नुबुव्वत का यकीन रखता हो, लेकिन अंबिया (पैगम्बरों) के लाए हुए संदेशों में झूठ को जायज़ मानता हो, चाहे उसकी नज़र में इसमें कोई मसलहत (भलाई) हो या न हो, वह सर्वसम्मति (इज्मा) से काफिर है।[2]

जो अल्लाह तआला की वहदानियत, नुबुव्वत की हकानियत और हमारे नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की नुबुव्वत पर विश्वास रखता हो, इसके बावजूद अंबिया अलैहिमुस्सलाम पर उन बातों में जो वे अपने रब के पास से लाए हैं, झूठ को जायज़ माने, चाहे वह अपने गुमान में उसमें किसी मसलहत का दावा करे या न करे, वह हर तरह से सर्वसम्मति से काफिर है। (त)

अंबिया अलैहिमुस्सलाम का झूठ जायज़ मानने वाला सर्वसम्मति से काफिर है, तो अल्लाह अज्ज़-व-जल्ल का झूठ जायज़ मानने वाला सर्वसम्मति से काफिर और मुर्तद (धर्मत्यागी) क्यों न होगा!

तीसरा कुफ्र (ईश-निंदा): सिरात-ए-मुस्तकीम, मतबा ज़ियाई 1285 हिजरी, पेज 57, अपने पीर (धर्मगुरु) के बारे में लिखा है:

एक दिन हज़रत जल्ला व अला (अल्लाह) ने उनका दायां हाथ अपने कुदरत के खास हाथ में लिया और मुक़द्दस मामलों में से एक बहुत ऊँची और अनोखी चीज़ उनके सामने पेश की और फरमाया कि मैंने तुम्हें यह दिया है और दूसरी चीज़ें भी दूँगा।[3]

एक दिन अल्लाह तआला ने उन हज़रत का दायां हाथ अपने कुदरत के हाथ में पकड़ा और मुक़द्दस मामलों की एक ऊँची और अद्भुत चीज़ पेश करके फरमाया: तुझे यह दिया और इसके अलावा और चीजें भी देंगे। (त)

पेज 13: मुकालमा व मुसामरा (आपसी बातचीत) हासिल हुई।[4] (हमकलाम और बातें हुईं। त)

---

[1] रिसाला एक रोज़ा (फारसी), फारूकी कुतुब खाना मुल्तान, पेज 17 [2] अल-शिफा बि-तारीफ हुकूक अल-मुस्तफा, अनुभाग: बयाने मा हुवा मिनल मकालात, मतबा अल-शिरकत अल-साहफिया, 2/269 [3] सिरात-ए-मुस्तकीम, खातिमा (उपसंहार) बयान-ए-पारा में, अल-मकतबत अल-सल्फिया लाहौर, पेज 164 [4] सिरात-ए-मुस्तकीम, हिदायत-ए-अरबा बयान-ए-समरात-ए-हुब्ब में, अल-मकतबत अल-सल्फिया लाहौर, पेज 12

فتاوٰی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

تکذیب نصوص نگردد و سلب قرآن کی تکذیب کا سبب نہیں ہوسکتا جبکہ نزول قرآن کے بعد مجید بعد انزال ممکن است[1]۔ قرآن کا سلب ہو جانا ممکن ہے۔ (ت)

یہاں صاف بے پردہ اقرار کردیا کہ اللہ عزوجل کی بات واقع میں جھوٹی ہو جائے تو کچھ حرج نہیں حرج اس میں ہے کہ بندے اس کے جھوٹ پر مطلع ہوں اگر انہیں بھلا کر اپنی بات جھوٹی کردے تو تکذیب کہاں سے آئے گی اب کسی کو وہ نص یاد ہی نہیں کہ جھوٹ پر اطلاع پائے۔ شفاء شریف مطبع صدیقی ص ۳۶۱:

من دان بالوحدانیة وصحة النبوة ونبوة نبینا صلی اللہ تعالی علیه واله وسلم ولکن جوز علی الانبیاء الکذب فیما اتوا به ادعی فی ذلك المصلحة بزعمه اولم یدعها فهو کافر باجماع[2]۔

جو اللہ تعالٰی کی وحدانیت، نبوت کی حقانیت، ہمارے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی نبوت کا اعتقاد رکھتا ہو اینہمہ انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام پر ان باتوں میں کہ وہ اپنے رب کے پاس سے لائے کذب جائز مانے خواہ بزعم خود اس میں کسی مصلحت کا ادعاء کرے یا نہ کرے ہر طرح بالاتفاق کافر ہے۔ (ت)

حضرات انبیاء علیہم افضل الصلوٰۃ والثناء کا کذب جائز جاننے والا بالاتفاق کافر ہو اللہ عزوجل کا کذب جائز ماننے والا کیونکر بالاجماع کافر و مرتد نہ ہوگا!

کفریہ سوم: صراط مستقیم مطبع ضیائی ۱۲۸۵ھ ص ۵۷ اپنے پیر کی نسبت لکھا:

روزے حضرت جل وعلا دست راست ایشاں را بدست قدرت خاص خود گرفتہ و چیزے را از امور قدسیہ کہ بس رفیع وبدیع بود پیش روئے حضرت ایشاں کردہ فرمودہ کہ ترا ایں چنین دادہ ام و چیز ہائے دیگر خواہم داد[3]۔

ایک روزہ اللہ تعالیٰ نے اس حضرت کا دایاں ہاتھ اپنے دست قدرت میں پکڑا اور امور قدسیہ کی ایک بلند و بالا عجیب چیز کو پیش کرکے فرمایا تجھے یہ دیا اور اس کے علاوہ اور چیزیں بھی دیں گے۔ (ت)

ص ۱۳: مکالمہ و مسامرہ بدست می آید[4] (ہم کلامی اور باتیں حاصل ہوئیں۔ ت)

---

[1] رسالہ ایک روزہ (فارسی) فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۱۷ [2] الشفاء بتعریف حقوق المصطفی فصل فی بیان ماھومن المقالات المطبعة الشركة الصحافية ۲/ ۲۶۹ [3] صراط مستقیم خاتمہ دربیان پارہ المكتبة السلفيه لاہور ص ۱۶۴ [4] صراط مستقیم ہدایت اربعہ دربیان ثمرات حب المكتبة السلفيه لاہور ص ۱۲

Fatawa Razawiyya Volume 15

Page 156: "Sometimes real conversation also takes place."[1] (Sometimes actual speech is achieved. - T) This clarification is equivalent to making one's spiritual guide (peer) etc., a prophet. Tafsir-e-Azizi, Surah Al-Baqarah, Shah Abdul Aziz Sahib, Matba Calcutta 1229 AH, p. 423:

Urdu Translation	Original Text
Conversation with Allah Almighty is exclusive to prophets and angels, peace be upon them; it is never available to anyone other than them. Therefore, a demand for conversation with Allah is as if one is counting oneself among the prophets and angels. (T)	Conversing with Allah Almighty is exclusive to angels and prophets, peace be upon them; it is never available to anyone else. Therefore, a request for conversation with God is like a request that He should make us all prophets or angels.[2]

Sharh Aqaid al-Jalali, Egypt Edition, p. 106, in evidence of the issue that whoever claims direct conversation with Allah Almighty in this world is a disbeliever, states:

Urdu Translation	Original Text
Real conversation with Allah Almighty is the office of prophethood, rather the highest of its ranks. Thus, in claiming it, there is a denial of certain necessities of religion, i.e., the denial of Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) being the 'Seal of the Prophets'.	Direct conversation is the status of prophethood, rather the highest of its ranks, and in it (the claim) is a contradiction to what is among the necessities of religion, which is that he (peace and blessings of Allah be upon him and his family) is the Seal of the Prophets, upon him be the best prayers of the worshippers.[3]

Similarly, in Ash-Shifa al-Sharif, the claimant of conversation is declared a disbeliever by consensus (ijma), p. 360, and on p. 362:

Urdu Translation	Original Text
Similarly, any false Sufi who claims that Allah Almighty sends him revelation (Wahi), even if he does not claim prophethood, or that he ascends to heaven, enters Paradise, eats of its fruits, and embraces the wide-eyed houris; all	And likewise, whoever among them claims that revelation is sent to him, even if he does not claim prophethood, and that he ascends to the heavens, enters Paradise, eats of its fruits, and embraces the large-eyed maidens; all of these are

Urdu Translation	Original Text
these are disbelievers and deniers of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).	disbelievers, deniers of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).[4]

[1] Sirat-e-Mustaqim, Chapter Three, Supplement on the explanation of second path, Al-Maktaba al-Salafiya Lahore, p. 123 [2] Fath-ul-Azizi (Tafsir-e-Azizi), under verse 1/82, Matba Mujtabai Delhi, p. 47 [3] Ad-Dawwani 'ala al-Aqaid al-Adudiyya, before the discussion on repentance, Matba Mujtabai Delhi, p. 106 [4] Ash-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, chapter explaining what statements constitute disbelief, Al-Shirkah as-Sahafiyyah 2/70-71

फ़तावा रज़विया खंड १५

पृष्ठ १५६: "कभी वास्तविक संवाद भी होता है"[1] (कभी-कभी वास्तविक बातचीत प्राप्त होती है। - टी) यह स्पष्टीकरण अपने पीर आदि को नबी बनाने के बराबर है। तफ़सीर-ए-अज़ीज़ी, सूरह बक़राह, शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब, मतबा कलकत्ता १२२९ हिजरी, पृष्ठ ४२३:

उर्दू अनुवाद	मूल पाठ
अल्लाह तआला से बातचीत करना केवल नबियों और फरिश्तों के लिए विशिष्ट है, उन पर शांति हो; उनके अलावा किसी और को यह कभी उपलब्ध नहीं होता। इसलिए, अल्लाह तआला से बातचीत की मांग करना मानो खुद को नबियों और फरिश्तों में गिनने के समान है। (टी)	अल्लाह अज़्ज़वजल के साथ बातचीत फरिश्तों और नबियों के साथ विशिष्ट है, उन पर दुरूद व सलाम हो, और उनके अलावा दूसरों के लिए यह कभी संभव नहीं है। अतः अल्लाह के साथ बातचीत की मांग करना मानो ऐसी मांग है कि वह हम सभी को नबी या फरिश्ता बना दे।[2]

शरह अक़ैद-ए-जलाली, मिस्र संस्करण, पृष्ठ १०६, इस मसले के प्रमाण में कि दुनिया में अल्लाह तआला से हमकलाम (प्रत्यक्ष संवाद) का दावा करने वाला काफ़िर है, कहा गया है:

उर्दू अनुवाद	मूल पाठ
अल्लाह अज़्ज़वजल से वास्तविक संवाद नबुवत का पद है, बल्कि इसके दर्जों में सर्वोच्च स्तर है। तो इसके दावे में दीन की कुछ अनिवार्यताओं (ज़रूरियात-ए-दीन) का खंडन है, यानी नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के'खातमुल नबीईन' होने का इनकार है।	प्रत्यक्ष संवाद नबुवत का पद है बल्कि इसके सर्वोच्च स्तरों में से है, और इसमें दीन की अनिवार्यताओं के विरुद्ध बात है, जो कि यह है कि आप (सल्लल्लाहु तआला अलैहि व आलिहि वसल्लम) नबियों के अंत (खातमुल नबीईन) हैं, उन पर नमाज़ियों का सर्वश्रेष्ठ दुरूद हो।[3]

इसी तरह 'शिफ़ा शरीफ़' में संवाद के दावेदार को सर्वसम्मति (इजमा) से काफ़िर बताया गया है, पृष्ठ ३६०। उसी में पृष्ठ ३६२ पर है:

उर्दू अनुवाद	मूल पाठ
इसी तरह जो झूठा सूफ़ी दावा करे कि अल्लाह तआला उसे वह्य (ईश्वरीय संदेश) भेजता है, भले	और इसी तरह उनमें से जो यह दावा करे कि उसकी ओर वह्य भेजी जाती है, भले ही वह नबुवत

उर्दू अनुवाद

ही वह नबुवत का दावेदार न हो, या यह कि वह आसमान तक चढ़ता है, जन्नत में जाता है, उसके फल खाता है और हूरों को गले लगाता है; ये सभी काफ़िर हैं और हज़रत रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को झुठलाने वाले हैं।

मूल पाठ

का दावा न करे, और यह कि वह आसमान की ओर चढ़ता है और जन्नत में प्रवेश करता है और उसके फल खाता है और बड़ी आँखों वाली हूरों को गले लगाता है; तो ये सब काफ़िर हैं, नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को झुठलाने वाले हैं।[4]

---

1. सिरात-ए-मुस्तकीम, तीसरा अध्याय, दूसरे पथ के वर्णन पर परिशिष्ट, अल-मकतबा अल-सल्फिया लाहौर, पृष्ठ १२३
2. फ़तह-उल-अज़ीज़ी (तफ़सीर-ए-अज़ीज़ी), आयत १/८२ के तहत, मतबा मुजतबाई दिल्ली, पृष्ठ ४७
3. अल-दवानी अला अल-अक़ैद अल-अदुदिया, तौबा की बहस से पहले, मतबा मुजतबाई दिल्ली, पृष्ठ १०६
4. अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, इस बयान के अध्याय में कि कौन से कथन कुफ़्र हैं, अल-शिरकत अस-सहफ़िय्या २/ ७०- ७१

पेज २४५ का ७४२

فتاوٰی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

ص ۱۵۶: گاہے کلام حقیقی ہم می شود ۱ (کبھی حقیقی گفتگو بھی حاصل ہوتی ہے۔ ت) یہ صراحت اپنے پیر وغیرہ کو نبی بنانا ہے۔ تفسیر عزیزی سورہ بقرہ شاہ عبدالعزی صاحب مطبع کلکتہ ۱۲۲۹ھ ص ۴۲۳:

اردو ترجمہ	اصل عبارت
اللہ تعالٰی سے ہم کلامی صرف انبیاء اور فرشتوں کے لئے خاص ہے، علیہم الصلوٰۃ والسلام ان کے علاوہ کسی دوسرے کو ہرگز میسر نہیں ہوتی۔ پس اللہ تعالٰی سے ہم کلامی کی فرمائش کرنا گویا کہ اپنے کو پیغمبروں اور فرشتوں میں شمار کرنا ہے۔ (ت)	ہمکلامی باخدائے عزوجل مختص است بملائکہ وانبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام و غیر ایشاں را بہر گز میسر نمی شود، پس فرمائش ہمکلامی با خدا گویا فرمائش آنست کہ ماہمہ را پیغمبر اں یا فرشتہا سازد ۲۔

شرح عقائد جلالی طبع مصر ص ۱۰۶، اس مسئلہ کی دلیل میں کہ دنیا میں اللہ تعالٰی سے ہمکلامی کا مدعی کافر ہے فرمایا:

اردو ترجمہ	اصل عبارت
اللہ عزوجل سے کلام حقیقی منصب نبوت بلکہ اس کے مراتب میں اعلٰی مرتبہ ہے تو اس کے دعوے میں بعض ضروریات دین یعنی نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے خاتم النبیین ہونے کا انکار ہے۔	المکالمۃ شفاھا منصب النبوۃ بل اعلی مراتبھا وفیہ مخالفۃ لماھو من ضروریات الدین وھو انہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وعلی آلہ وسلم خاتم النبیین علیہ افضل صلوۃ المصلین ۳۔

اسی طرح شفاء شریف میں مدعی مکالمہ کو بالاجماع کافر بتایا ص ۳۶۰، اسی میں ہے ص ۳۶۲:

اردو ترجمہ	اصل عبارت
اسی طرح جو جھوٹا متصوف دعویٰ کرے کہ اللہ تعالیٰ اسے وحی کرتا ہے اگرچہ مدعی نبوت نہ ہو یا کہ وہ آسمان تک چڑھتا جنت میں جاتا اس کے پھل کھاتا حوروں کو گلے لگاتا ہے، یہ سب کافر ہیں اور حضرت رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تکذیب کرنے والے۔	وكذالك من ادعى منهم انه يوحى اليه وان لم يدعى النبوة وانه يصعد الى السماء ويدخل الجنة وياكل من ثمارها ويعانق الحور العين فهؤلاء كلهم كفار مكذبون للنبى صلى الله تعالىٰ عليه وسلم ۴۔

---

۱ صراط مستقیم باب سوم تکملہ در بیان سلوک ثانی المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۱۲۳ ۲ فتح العزیزی (تفسیر عزیزی) آیہ ۱/۸۲ کے تحت مطبع مجتبائی دہلی ص ۴۷ ۳ الدوانی علی العقائد العضدیہ بحث توبہ سے قبل مطبع مجتبائی دہلی ص ۱۰۶ ۴ الشفاء بتعریف حقوق المصطفٰی فصل فی بیان ما ھو من المقالات المطبعہ الشرکۃ الصحافیۃ ۲/ ۷۰- ۷۱

If this is the ruling on the claim of embracing the Houries (nymphs of paradise), what would be the ruling on shaking hands with the Lord of Glory!

Fourth Blasphemy (Kufriyya): Taqwiyat al-Iman, page 14: "All the prophets who came brought this very command from Allah: to believe in Allah and to believe in no one besides Him." 1. Pages 16 and 17: "The Lord said, do not believe in anyone besides Me." 2. Page 18: "Believe in no one but Allah." 3. Page 7: "Believing in others is absolute madness." 4.

In the religion of Muslims, just as believing in Allah Almighty is a pillar of faith, so too is believing in His prophets, angels, books, heaven, hell, and other articles of faith. Whoever does not believe in them will be a disbeliever. Believing is the translation of faith (Iman), and not believing is disbelief (Kufr). Thus, this is explicitly a decree of disbelief regarding the prophets and others, which itself is disbelief, and to attribute such a command to Allah and His Messenger is another disbelief. Surah Baqarah verse:

Arabic Verse	Mozeh-ul-Quran (Translation)
"Whether you warn them or do not warn them..." 5	Mozeh-ul-Quran: Whether you warn them or do not warn them, they will not believe. 6

Verse from Al-A'raf:

Arabic Verse	Mozeh-ul-Quran (Translation)
"The arrogant ones said: 'Indeed, we disbelieve in that in which you believe.'" 7	Mozeh-ul-Quran: The arrogant ones said: 'That which you have believed in, we do not believe in.' 8

Verse from the end of Al-Baqarah:

Arabic Verse	Mozeh-ul-Quran (Translation)
"The Messenger has believed in what was revealed to him from his Lord, and [so have] the believers. All of them have believed in Allah and His angels..."	Mozeh-ul-Quran: The Messenger believed in what was sent down to him from his Lord, and all the Muslims believed in Allah.

Footnotes: 1 Taqwiyat al-Iman, Chapter One on avoiding polytheism, Alimi Press, Inside Lohari Gate Lahore, p. 10. 2 Taqwiyat al-Iman, Chapter One on avoiding polytheism, Alimi Press, Inside Lohari Gate Lahore, p. 12. 3 Taqwiyat al-Iman, Chapter

One on avoiding polytheism, Alimi Press, Inside Lohari Gate Lahore, p. 12. 4 Taqwiyat al-Iman, Preface of the book, Alimi Press, Inside Lohari Gate Lahore, p. 5. 5 Holy Quran 2/6. 6 Mozeh-ul-Quran, Translation and Commentary by Shah Abdul Qadir, Taj Company Lahore, p. 4. 7 Holy Quran 7/76. 8 Mozeh-ul-Quran, Translation and Commentary by Shah Abdul Qadir, Taj Company Lahore, p. 194.

हूरों के साथ आलिंगन (मुआनका) के दावे पर तो यह हुक्म है, रब-ए-इज़्ज़त (प्रतापी ईश्वर) से हाथ मिलाकर मुसाफ़ा (हस्त मिलाप) करने पर क्या हुक्म होगा!

चौथा कुफ़्रिया (धार्मिक अपराध): तक़वियतुल ईमान, पृ. 14: "जितने पैग़म्बर आए वे अल्लाह की ओर से यही हुक्म लाए हैं कि अल्लाह को मानें और उसके सिवा किसी को न मानें।" 1. पृ. 16 और 17: "अल्लाह साहब ने फ़रमाया, मेरे सिवा किसी को न मानियो।" 2. पृ. 18: "अल्लाह के सिवा किसी को न मान।" 3. पृ. 7: "दूसरों को मानना मात्र पागलपन है।" 4.

मुसलमानों के धर्म में जिस प्रकार अल्लाह तआला अज्ज़-व-जल्ल का मानना ईमान का स्तंभ है, वैसे ही उसके नबियों और फ़रिश्तों, किताबों, जन्नत, जहन्नुम आदि ईमान की बातों को मानना भी उन्हीं में से है। जो इन्हें नहीं मानेगा वह काफ़िर होगा। मानना ईमान का अनुवाद है और न मानना कुफ़्र का। तो यह स्पष्ट रूप से नबियों आदि के साथ कुफ़्र का हुक्म हुआ जो स्वयं कुफ़्र है और अल्लाह तआला और रसूल पर इस हुक्म का आरोप लगाना दूसरा कुफ़्र है। आयत बकरा:

अरबी आयत	**मोज़ेह-उल-क़ुरआन (अनुवाद)**
"चाहे आप उन्हें डराएँ या न डराएँ.." 5	मोज़ेह-उल-क़ुरआन: चाहे तू उन्हें डराए या न डराए, वे नहीं मानेंगे। 6

आयत आराफ़:

अरबी आयत	**मोज़ेह-उल-क़ुरआन (अनुवाद)**
"अहंकार करने वालों ने कहा: 'निश्चित रूप से, जिस पर तुम ईमान लाए हो, हम उसके प्रति अविश्वासी हैं।'" 7	मोज़ेह-उल-क़ुरआन: कहने लगे बड़ाई वाले जो तुमने यकीन किया सो हम नहीं मानते। 8

आयत आख़िर बक़रा:

अरबी आयत	**मोज़ेह-उल-क़ुरआन (अनुवाद)**
"रसूल ईमान लाया उस पर जो उसके रब की ओर से उस पर उतारा गया, और मोमिन (विश्वासी) भी। सब	मोज़ेह-उल-क़ुरआन: माना रसूल ने जो कुछ उतरा उसको उसके रब की तरफ़ से और मुसलमानों ने सब ने माना अल्लाह को।

अरबी आयत **मोज़ेह-उल-क़ुरआन (अनुवाद)**

के सब अल्लाह और उसके फ़रिश्तों पर ईमान
लाए..."

फुटनोट: 1 तक़वियतुल ईमान, प्रथम अध्याय, शिर्क से बचने के बारे में, अलीमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 10. 2 तक़वियतुल ईमान, प्रथम अध्याय, शिर्क से बचने के बारे में, अलीमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 12. 3 तक़वियतुल ईमान, प्रथम अध्याय, शिर्क से बचने के बारे में, अलीमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 12. 4 तक़वियतुल ईमान, पुस्तक की प्रस्तावना, अलीमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 5. 5 अल-क़ुरआन उल-करीम 2/6. 6 मोज़ेह-उल-क़ुरआन, अनुवाद और व्याख्या, शाह अब्दुल क़ादिर, ताज कंपनी लाहौर, पृष्ठ 4. 7 अल-क़ुरआन उल-करीम 7/76. 8 मोज़ेह-उल-क़ुरआन, अनुवाद और व्याख्या, शाह अब्दुल क़ादिर, ताज कंपनी लाहौर, पृष्ठ 194.

حوروں سے اس معانقہ کے دعویٰ پر تو یہ حکم ہے رب العزت سے ہاتھ ملا کر مصافحہ پر کیا حکم ہوگا!

کفریہ چہارم: تقویۃ الایمان ص ۱۴: " جتنے پیغمبر آئے وہ اللہ کی طرف سے یہی حکم لائے ہیں کہ اللہ کو مانے اور اس کے سوا کسی کو نہ مانے" ۱۔ ص ۱۶ و ۱۷: " اللہ صاحب نے فرمایا میرے سوا کسی کو نہ مائیو" ۲۔ ص ۱۸: " اللہ کے سوا کسی کو نہ مان" ۳۔ ص ۷: " اوروں کو ماننا محض خبط ہے" ۴۔

مسلمانوں کے مذہب میں جس طرح اللہ تعالیٰ عزوجل کا ماننا رکنِ ایمان ہے یونہی اس کے انبیاء وملائکہ، کتابوں، جنت، نار وغیرہا ایمانیات کا ماننا ان میں سے ہے جسے نہ مانے گا کافر ہوگا۔ ماننا ترجمہ ایمان کا ہے اور نہ ماننا کفر کا تو یہ صراحتہ انبیاء و غیرہم کے ساتھ کفر کا حکم ہوا کہ خود کفر ہے اور اللہ تعالیٰ و رسول پر اس حکم کا افتراء دوسرا کفر۔ آیت بقرہ:

عربی آیت	موضح قرآن
"ءَ اَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ" ۵	موضح قرآن: تو ڈراوے یا نہ ڈراوے وہ نہ مانیں گے۔ ۶

آیت اعراف:

عربی آیت	موضح قرآن
"قَالَ الَّذِيْنَ اسْتَكْبَرُوْا اِنَّا بِالَّذِيْٓ اٰمَنْتُمْ بِهٖ كٰفِرُوْنَ ۝" ۷	موضح قرآن: کہنے لگے بڑائی والے جو تم نے یقین کیا سو ہم نہیں مانتے۔ ۸

آیت آخر بقرہ:

عربی آیت	موضح قرآن
"اٰمَنَ الرَّسُوْلُ بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَّبِّهٖ وَ الْمُؤْمِنُوْنَ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَ مَلٰٓئِكَتِهٖ"	موضح قرآن: مانا رسول نے جو کچھ اترا اس کو اس کے رب کی طرف سے اور مسلمانوں نے سب نے مانا اللہ کو

حواشی: ۱ تقویۃ الایمان الفصل الاول فی الاجتناب عن الاشراک مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۱۰ ۲ تقویۃ الایمان الفصل الاول فی الاجتناب عن الاشراک مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۱۲ ۳ تقویۃ الایمان الفصل الاول فی الاجتناب عن الاشراک مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۱۲ ۴ تقویۃ الایمان مقدمۃ الکتاب مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۵ ۵ القرآن الکریم ۲/ ۶ ۶ موضح القرآن ترجمہ و تفسیر شاہ عبدالقادر تاج کمپنی لاہور ص ۴ ۷ القرآن الکریم ۷/ ۷۶ ۸ موضح القرآن ترجمہ و تفسیری شاہ عبدالقادر تاج کمپنی لاہور ص ۱۹۴

Fatawa Rizvia (Volume 15)

"And His books and His messengers."[1] And [believe] in His angels, His books, and His messengers.[2] Look, Allah (Almighty and Majestic) says that believers have believed in Allah, His angels, His books, and all His prophets. This person says, "Allah said: Do not believe in anyone but Me." Even if he has fabricated some new meaning for His word from himself, then first: what is the meaning of interpretation (tawil) in a clear (sarih) word!

Shifa Sharif, page 323: "The claim of interpretation in a clear word is not accepted."[3] A claim of interpretation in a clear word is not acceptable. Secondly: He himself has closed the door to all interpretations, so in his speech, the fabrication is a pure invention which he himself does not accept. Taqviyat-ul-Iman, page 55: "It is purely inappropriate to speak words of disrespect outwardly and intend some other meaning from it; there are other places for speaking in riddles and enigmas. No one speaks in riddles with his father or a king; there are friends and acquaintances for that, not a father or a king."[4] This is a fine point to be kept in mind everywhere, as it is a sufficient answer to most desperate maneuvers.

Tazkir-ul-Ikhwan Part Two, translation of Taqviyat-ul-Iman by Sultan Khan, Matba Faruqi, page 37: "Loving the Companions (may Allah be pleased with them) is a sign of faith; whoever does not believe in them, his abode is Hell."[5] Subhan Allah! The one in the second part says whoever doesn't believe in the companions is an innovator and a hell-dweller. The one in the first part says, forget the companions, even one who believes in the prophets is a disbeliever and a hell-dweller. "And Allah sufficed the believers in the fighting."[6] (And Allah spared the believers from fighting. T)

[1] Al-Quran al-Kareem 2/285 [2] Mauzih-ul-Quran translation and commentary by Shah Abdul Qadir, Taj Company Lahore, page 61 [3] Al-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa, Part One, on what is his right, peace and blessings of Allah be upon him, Al-Matba'at ash-Sharikat as-Sahafiyyah 2/210 [4] Taqviyat-ul-Iman, Chapter Five, Matba 'Alimi, inside Lohari Gate, Lahore, page 39 [5] Tazkir-ul-Ikhwan Part Two, Taqviyat-ul-Iman, Chapter Four, Matba 'Alimi, inside Lohari Gate, Lahore, page 105 [6] Al-Quran al-Kareem 33/25

फतवा-ए-रिज़विया (खंड 15)

"और उसकी किताबों और उसके रसूलो को।"[1] और उसके फरिश्तों को और किताबों को और रसूलों को।[2] देखिये अल्लाह अज़्ज़वजल तो फ़रमाता है कि ईमान वालों ने अल्लाह और उसके फ़रिश्तों, किताबों, नबियों सब को माना, यह कहता है "अल्लाह ने फ़रमाया मेरे सिवा किसी को न मानियो"। अगर इसने उसके कलाम के कुछ नए मानी अपनी जी से गढ़े भी तो अव्वल: तो सरीह (स्पष्ट) लफ़्ज़ में तावील (व्याख्या) का क्या मानी!

शिफ़ा शरीफ़ पृ. 323: "सरीह लफ़्ज़ में तावील का दावा मक़बूल नहीं।"[3] सरीह लफ़्ज़ में तावील का दावा स्वीकार्य नहीं है। सानिया (दूसरे): वह खुद तमाम तावीलों का दरवाज़ा बंद कर चुका है, तो उसके कलाम में बनावट कोरी गड़ंत है जिसे वह खुद स्वीकार नहीं करता। तक़्वियत-उल-ईमान पृ. 55: "यह सरासर बेजा है कि ज़ाहिर में बेअदबी का लफ़्ज़ बोलिए और उससे कुछ और मानी मुराद लीजिए, मुअम्मा (पहेली) बोलने की और जगहें हैं, कोई शख्स अपने बाप या बादशाह से जगत (मज़ाक/पहेली) नहीं बोलता, इसके लिए दोस्त-आशना होते हैं न कि बाप और बादशाह।"[4] यह एक नफ़ीस (बेहतरीन) फ़ायदा है जिसे हर जगह ध्यान में रखा जाए, क्योंकि यह अक्सर छटपटाहट भरी हरकतों का मुकम्मल जवाब है।

तज़कीर-उल-इख्वान हिस्सा दूसरा, तक़्वियत-उल-ईमान का अनुवाद सुल्तान खां, मतबा फ़ारूक़ी पृ. 37: "असहाब (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) से मोहब्बत रखना ईमान की निशानी है, जो उन्हें न माने उसका ठिकाना दोज़ख है।"[5] सुब्हान अल्लाह! दूसरे हिस्से वाला कहता है जो सहाबा को न माने वह बदअती (पथभ्रष्ट) और जहन्नमी है, पहले वाला कहता है सहाबा तो सहाबा, जो अम्बिया को माने वह भी काफ़िर और दोज़ख़ी है। "और अल्लाह ने मुसलमानों को लड़ाई में किफ़ायत फ़रमाई।"[6] (और अल्लाह ने मोमिनों को जंग से बचा लिया। त)

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 2/285 [2] मौज़िह-उल-क़ुरआन अनुवाद और व्याख्या शाह अब्दुल क़ादिर, ताज कंपनी लाहौर पृ. 61 [3] अल-शिफ़ा बितअरीफ़ हुक़ूक अल-मुस्तफ़ा, पहला अध्याय, उनके अधिकार के विवरण में, सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम, अल-मतबाअत अल-शरीक़त अस-सहाफ़िया 2/210 [4] तक़्वियत-उल-ईमान, पांचवां अध्याय, मतबा अलीमी, लोहारी दरवाज़ा के अंदर, लाहौर पृ. 39 [5] तज़कीर-उल-इख्वान हिस्सा दूसरा, तक़्वियत-उल-ईमान, चौथा अध्याय, मतबा अलीमी, लोहारी दरवाज़ा के अंदर, लाहौर पृ. 105 [6] अल-क़ुरआन अल-करीम 33/25

وَ کُتُبِہٖ وَ رُسُلِہٖ ۱ اور اس کے فرشتوں کو اور کتابوں کو اور رسولوں کو۔ ۲ دیکھو اللہ عزوجل تو فرماتا ہے کہ ایمان والوں نے اللہ اور اس کے فرشتوں ، کتابوں ، نبیوں سب کو مانا، یہ کہتا ہے " اللہ نے فرمایا میرے سوا کسی کو نہ مانیو" اگر اس کے کلام کے کچھ نئے معنی اپنی جی سے گھڑے بھی تو اول: تو صریح لفظ میں تاویل کیا معنی! شفاء شریف ص ۳۲۳ : ادعاء التاویل فی لفظ صراح لا یقبل ۳ صریح لفظ میں تاویل کا دعوٰی مقبول نہیں۔ ثانیا : وہ آپ سب تاویلوں کا دروازہ بند کر چکا تو اس کے کلام میں بناوٹ نری گھرت جو اسے خود قبول نہیں۔ تقویۃ الایمان ص ۵۵: "یہ محض بے جا ہے کہ ظاہر میں لفظ بے ادبی کا بولئے اور اس سے کچھ اور معنی مراد لیجئے، معما اور پہیلی بولنے کی اور جگہ ہیں، کوئی شخص اپنے باپ یا بادشاہ سے جگت نہیں بولتا اس کے واسطے دوست آشنا ہیں نہ باپ اور بادشاہ" ۴ یہ نفیس فائدہ ہے ہر جگہ ملحوظ خاطر رہے کہ اکثر حرکات مذبوحہ کا جواب شافی ہے۔ تذکیر الاخوان حصہ دوم تقویۃ الایمان مترجمہ سلطان خاں مطبع فاروقی ص ۳۷ : "اصحاب رضی اللہ تعالٰی عنہم سے محبت رکھنا ایمان کی نشانی ہے جو ان کو نہ مانے اس کا ٹھکانا دوزخ ہے۔ ۵ " سبحن اللہ! دوسرے حصے والا کہتا ہے جو صحابہ کو نہ مانے وہ بدعتی جہنمی ، پہلے والا کہتا ہے صحابہ تو صحابہ جو انبیاء کو مانے وہ بھی کافر دوزخی، "کفی اللہ المؤمنین القتال ط" ۶ (اور اللہ نے مسلمانوں کو لڑائی کی کفایت فرمادی۔ ت)

۱ القرآن الکریم ۲/ ۲۸۵ ۲ موضح القرآن ترجمہ و تفسیر شاہ عبدالقادر تاج کمپنی لاہور ص ۶۱ ۳ الشفاء بتعریف حقوق المصطفٰی الباب الاول فی بیان ماہو حقہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم المطبعۃ الشرکۃ الصحافیہ ۲/ ۲۱۰ ۴ تقویۃ الایمان الفصل الخامس مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور

ص ۳۹ ۵ تذکیر الاخوان حصہ دوم تقویۃ الایمان الفصل الرابع مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۱۰۵ ۶ القرآن الکریم ۳۳/ ۲۵

Fatawa-e-Rizvia Volume 15

Fifth Blasphemy: Regarding some saints, it is written in Sirat-e-Mustaqim, p. 37:

(Persian): A Siddiq is a follower of prophets from one aspect and an investigator in Sharia laws from another. (1) (Urdu Translation): A Siddiq is a follower of prophets from one aspect and an investigator in the rulings of Sharia from another aspect. (T)

p. 39: (Persian): Universal Sharia sciences reach him in two ways: through innate light and through the mediation of prophets (peace be upon them). Thus, in the universals of Sharia and the laws and rulings of the nation, he can be called a student of the prophets and also a teacher of the prophets. Furthermore, the method of his acquisition is one of the branches of revelation (Wahi), which is termed in Sharia custom as "Nafth fi al-Ru'" (blowing into the heart), and some perfected ones name it "internal revelation" (Wahi Batini). (2) (Urdu Translation): Universal Sharia matters reach him in two ways: one through innate light, and second through the mediation of prophets (peace be upon them). Thus, in Sharia universals and the nation's laws and rulings, he can be called a student of prophets and also a teacher of prophets. Also, the method of their acquisition is one of the types of revelation (Wahi), which is termed in Sharia custom as "Nafth fi al-Ru'", and some perfected ones name it internal revelation (Wahi Batini). (T)

p. 40: (Persian): They interpret this meaning as Imamate and Wasayat (bequest/ executorship). (3) (Urdu Translation): This meaning is interpreted as Imamate and Wasai (legatee). (T)

p. 41: (Persian): Necessarily, he is granted a protection like the protection of prophets, which is called Ismat (infallibility). (4) (Urdu Translation): It is necessary that he be made protected in the way prophets are protected, which is called Ismat (infallibility). (T)

p. 42: (Persian): Do you not know that establishing internal revelation and infallibility for other than prophets is against the Sunnah and of the nature of inventing heresy (Bid'ah)? (Urdu Translation): Do not think that establishing internal revelation and infallibility for non-prophets is against the Sunnah and...

1. Sirat-e-Mustaqim, Second Section, Al-Maktabah al-Salafiyya Lahore, p. 33
2. Sirat-e-Mustaqim, Second Section, Al-Maktabah al-Salafiyya Lahore, p. 34
3. Sirat-e-Mustaqim, Second Section, Al-Maktabah al-Salafiyya Lahore, p. 35
4. Sirat-e-Mustaqim, Second Section, Al-Maktabah al-Salafiyya Lahore, p. 35

फतावा-ए-रिज़विया जिल्द १५

पाँचवाँ कुफ्र (ईश-निंदा): 'सिरात-ए-मुस्तकीम' में कुछ औलिया (संतों) के बारे में लिखा है, पृष्ठ ३७:

(फारसी): सिद्दीक एक पहलू से नबियों (पैगंबरों) का अनुयायी होता है और दूसरे पहलू से शरिया के कानूनों में एक शोधकर्ता (मुहक्किक) होता है। (१) (उर्दू अनुवाद): सिद्दीक एक पहलू से नबियों का अनुयायी होता है और दूसरे पहलू से शरिया के नियमों में शोधकर्ता होता है। (त)

पृष्ठ ३९: (फारसी): सार्वभौमिक शरीयत विज्ञान उस तक दो तरह से पहुँचता है: जन्मजात प्रकाश के माध्यम से और पैगंबरों (उन पर शांति हो) की मध्यस्थता के माध्यम से। इस प्रकार, शरीयत के सिद्धांतों और समुदाय (मिल्लत) के नियमों और आदेशों में, उसे पैगंबरों का छात्र भी कहा जा सकता है और पैगंबरों का शिक्षक भी। इसके अलावा, उसे प्राप्त करने की विधि भी रहस्योद्घाटन (वही) की शाखाओं में से एक है जिसे शरिया की शब्दावली में "नफ़्थ फ़ी अल-रू'" कहा जाता है और कुछ पूर्ण लोग इसे "आंतरिक रहस्योद्घाटन" (वही बातिनी) कहते हैं। (२) (उर्दू अनुवाद): सार्वभौमिक शरीयत के मामले उस तक दो तरह से पहुँचते हैं: एक जन्मजात प्रकाश के माध्यम से, दूसरा पैगंबरों (उन पर शांति हो) के माध्यम से। अतः शरीयत के सिद्धांतों और समुदाय के नियमों और आदेशों में उसे नबियों का छात्र कहा जा सकता है और नबियों का उस्ताद (शिक्षक) भी। साथ ही उनके प्राप्त करने का तरीका वही के प्रकारों में से एक है जिसे शरीयत की प्रथा में 'नफ़्थ फ़ी अल-रू' के रूप में जाना जाता है और कुछ पूर्ण लोग इसे 'बातिनी वही' (आंतरिक रहस्योद्घाटन) कहते हैं। (त)

पृष्ठ ४०: (फारसी): वे इसी अर्थ को इमामत और वसायत (वसीयत) के रूप में व्यक्त करते हैं। (३) (उर्दू अनुवाद): इस अर्थ को इमामत और वसी (वसीयतदार) के रूप में व्यक्त किया जाता है। (त)

पृष्ठ ४१: (फारसी): अनिवार्य रूप से, उसे नबियों के संरक्षण की तरह संरक्षण प्रदान किया जाता है, जिसे 'इस्मत' (पापहीनता/पवित्रता) कहा जाता है। (४) (उर्दू अनुवाद): यह आवश्यक है कि उसे उसी तरह सुरक्षित रखा जाए जैसे नबियों का सुरक्षित होना जिसे इस्मत कहते हैं। (त)

पृष्ठ ४२: (फारसी): क्या तुम नहीं जानते कि गैर-नबियों के लिए आंतरिक रहस्योद्घाटन और इस्मत (पापहीनता) स्थापित करना सुन्नत के विरुद्ध है और नवाचार (बिदअत) के आविष्कार के समान है?

(उर्दू अनुवाद): यह मत समझना कि बातिनी वही और इस्मत को गैर-नबियों के लिए सिद्ध करना सुन्नत के खिलाफ है और...

1. सिरात-ए-मुस्तकीम, दूसरा अध्याय, अल-मकतबा अल-सलफिया लाहौर, पृष्ठ ३३
2. सिरात-ए-मुस्तकीम, दूसरा अध्याय, अल-मकतबा अल-सलफिया लाहौर, पृष्ठ ३४
3. सिरात-ए-मुस्तकीम, दूसरा अध्याय, अल-मकतबा अल-सलफिया लाहौर, पृष्ठ ३५
4. सिरात-ए-मुस्तकीम, दूसरा अध्याय, अल-मकतबा अल-सलफिया लाहौर, पृष्ठ ३५

فتاوٰی رضویہ جلد پندرہویں (۱۵)

کفریہ پنجم: صراطِ مستقیم بعض اولیاء کی نسبت لکھا، ص ۳۷:

صدیق من وجہ مقلد انبیاء می باشد و من وجہ محقق در شرائع ۱ | صدیق من وجہ انبیاء کا مقلد ہوتا ہے اور من وجہ احکام شریعت میں محقق ہوتا ہے۔ (ت)

ص ۳۹:

علوم کلیہ شرعیہ اور ابد و واسطہ می رسد بوساطت نور جبلی وبوساطت انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام پس در کلیات شریعت و حکم واحکام ملت او را شاگرد انبیاء ہم می تواں گفتم استاذ انبیاء ہم ونیز طریق اخذ آنہم شعبہ ایست از شعب وحی کہ آں را در عرف شرح بہ نفث في الروع تعبیر می فرمایند و بعضے اہل کمال آں را بوحی باطنی می نامند ۲۔ | امور کلیہ شرعیہ اس کو دو طرح سے پہنچتے ہیں، ایک فطری نور کے ذریعہ سے، دوسرا انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام کے واسطہ سے، پس شرعیہ کلیات اور حکم واحکام ملت میں اس کو انبیاء کا شاگرد کہہ سکتے ہیں اور انبیاء کا استاذ بھی کہہ سکتے نیز ان کے اخذ کا طریقہ وحی کے اقسام میں سے ایک قسم ہے جس کو عرف شرع میں نفث فی الروع سے تعبیر کرتے ہیں اور بعض اہل کمال اس کو باطنی وحی کا نام دیتے ہیں۔(ت)

ص ۴۰:

ہمیں معنی را بامت ووصایت تعبیر میکنند ۳۔ | اس معنی کو امامت اور وصی سے تعبیر کرتے ہیں۔ (ت)

ص ۴۱:

لابد او را بمحا فظتے مثل محافظت انبیاء کہ مسمی بہ عصمت ست فائز مے کنند ۴۔ | ضروری ہے کہ اس کو محفوظ قرار دیا جائے جس طرح انبیاء کا محفوظ ہونا جس کو عصمت کہتے ہیں۔(ت)

ص ۴۲:

ندانی کہ اثبات وحی باطنی وعصمت مر غیر انبیاء را مخالفت سنت واز جنس اختراع بدعت | یہ نہ سمجھنا کہ باطنی وحی اور عصمت کو غیر انبیاء کے لئے ثابت کرنا خلاف سنت اور

۱ صراط مستقیم فصل ثانی المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۳۳ ۲ صراط مستقیم فصل ثانی المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۳۴ ۳ صراط مستقیم فصل ثانی المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۳۵ ۴ صراط مستقیم فصل ثانی المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۳۵

[Left Column - Persian]: ...is and you do not know that the masters of this perfection have been cut off from the world [1]. [Right Column - Urdu]: It is of the nature of inventing an innovation (Bid'ah), and one should not think that people of such perfection have vanished from the world. (T)

Here there are clear explanations that some of their so-called saints (Awliya) receive Sharia rulings through internal revelation without the mediation of the Prophets (peace and blessings be upon them). They are, in a sense, self-researchers in Sharia rulings and independent of following the Prophets; they are infallible like Prophets. I say: and in the rulings of Sharia, a universal rule has been clearly stated so that no ignorant person is deceived into thinking these people are from the Mujtahids (jurists) of the Ummah. Although the reaching of a ruling without the mediation of Prophets was enough to exclude someone from being a Mujtahid, yet for increasing the distinction and complete clarity, a high tassel of universal rulings was hung, indicating that the Prophet declares universal Sharia rulings, and a Mujtahid's status is only to derive partial rulings from them. Here it is not like that, rather they receive universal Sharia rulings directly through revelation without the mediation of a Prophet. Muslims! For God's sake, who else do you call a Prophet? This clear statement turned a non-prophet into a prophet, which is explicit disbelief (Kufr), and what kind of prophet? A possessor of Sharia. Tafseer-e-Azeezi by Shah Abdul Azeez, Surah Al-Baqarah, p. 443:

[Left Column - Persian]: Knowledge of Sharia rulings is not possible without the mediation of a Prophet [2]. [Right Column - Urdu]: Knowledge of Sharia rulings is not possible without the mediation of Prophets. (T)

Tuhfa-e-Isna Ashariyah by the mentioned Shah Sahib, Calcutta Press 1243 AH, p. 140:

[Left Column - Persian]: What has been said that Fatimah bint Asad received a revelation to go into the House of Kaaba and give birth, is a tasteless lie, because no Islamic or non-Islamic sect has claimed the prophethood of Fatimah bint Asad [3]. [Right Column - Urdu]: What is said that Fatimah bint Asad received a revelation to go to the House of Kaaba and give birth there, is all a lie and baseless, because no Islamic or non-Islamic sect believes in the prophethood of Fatimah bint Asad. (T)

Al-Durr al-Thamin by Shah Waliullah, Ahmadi Press, p. 5:

[Left Column - Arabic]: The Imam according to them is the infallible, the obligatory...
[Right Column - Urdu]: According to the Rafidis, the Imam is one who is infallible and whose...

---

1. Sirat-e-Mustaqeem, Fourth Guidance, regarding the fruits of faith-based love, Al-Maktabah al-Salafiyah Lahore, p. 36.
2. Fath al-Azeez (Tafseer-e-Azeezi), explanation of the extremism of the Imamiyyah sect, Mujtabai Press Delhi, p. 449.
3. Tuhfa-e-Isna Ashariyah, 87th deception, Suhail Academy Lahore, p. 79.

[बायां कॉलम - फारसी]: ...है और तुम नहीं जानते कि इस पूर्णता के स्वामी संसार से कट गए हैं [1]। [दायां कॉलम - उर्दू]: यह बिदअत (नवाचार) ईजाद करने के समान है और यह भी नहीं समझना चाहिए कि इस पूर्णता के लोग दुनिया से खत्म हो चुके हैं। (त)

यहाँ साफ़ तौर पर स्पष्ट किया गया है कि उनके कुछ खयाली औलिया को शरीयत के अहकाम (नियम) बिना अंबिया (अलैहिमुस्सलातु वस्सलाम) के वसातात (माध्यम) के वहा-ए-बातनी (आंतरिक रहस्योद्घाटन) से प्राप्त होते हैं। वे शरीयत के अहकाम में एक तरह से खुद मुहाक्क़िक (शोधकर्ता) और अंबिया की पैरवी से बेनियाज़ (स्वतंत्र) होते हैं, वे अंबिया की तरह मासूम (पापरहित) होते हैं। मैं कहता हूँ (अक़ूल): और शरीयत के अहकाम में भी इस सामान्य नियम (कुल्लिया) को स्पष्ट कर दिया गया ताकि कोई अनजान व्यक्ति इस धोखे में न रहे कि ये लोग उम्मत के मुज्तहिदीन में से हैं। हालांकि अंबिया के माध्यम के बिना हुक्म का पहुँचना ही एक मुज्तहिद को बाहर करने के लिए काफी था, लेकिन अंतर बढ़ाने और पूर्ण स्पष्टता के लिए सामान्य नियमों का एक ऊंचा परचम लहरा दिया गया कि सामान्य शरीयत के अहकाम तो नबी बयान फरमाता है और मुज्तहिद की शान इतनी है कि वह उनसे उप-नियमों (जुज़इया) का निष्कर्ष निकालता है। यहाँ ऐसा नहीं है, बल्कि उन्हें खुद शरीयत के सामान्य नियम बिना नबी के माध्यम के वह्य (ईश्वरीय संदेश) के ज़रिए प्राप्त होते हैं। मुसलमानों! खुदा के लिए, फिर नबी किसे कहते हैं? इस स्पष्टीकरण ने एक गैर-नबी को नबी बना दिया जो स्पष्ट कुफ्र (अधर्म) है और नबी भी कैसा, शरीयत वाला! तफ़सीर-ए-अज़ीज़ी शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब, सूरह बक़रह पृ. 443:

[बायां कॉलम - फारसी]: नबी के माध्यम के बिना शरीयत के अहकाम की मारिफ़त (ज्ञान) संभव नहीं है [2]। [दायां कॉलम - उर्दू]: शरीयत के अहकाम की मारिफ़त अंबिया के माध्यम के बिना संभव नहीं है। (त)

तोहफ़ा-ए-इस्ना अशरिया, शाह साहब मोसूफ, कलकत्ता प्रेस 1243 हिजरी, पृ. 140:

[बायां कॉलम - फारसी]: जो यह कहा गया है कि फातिमा बिन्त असद को वह्य आई कि वे खाना-ए-काबा में जाएं और वहाँ बच्चे को जन्म दें, यह एक बेस्वाद झूठ है क्योंकि किसी भी इस्लामी या गैर-इस्लामी संप्रदाय ने फातिमा बिन्त असद की नबुव्वत का दावा नहीं किया है [3]। [दायां कॉलम - उर्दू]: जो कहा जाता है कि फातिमा बिन्त असद को वह्य आई कि तू खाना-ए-काबा में जा और वहाँ

बच्चे की पैदाइश कर, यह सब झूठ और बेबुनियाद बात है क्योंकि कोई भी इस्लामी और गैर-इस्लामी संप्रदाय फातिमा बिन्त असद की नबुव्वत (पैगम्बरी) का कायल नहीं है। (त)

अद-दुर्र अल-समीन, शाह वलीउल्लाह साहब, अहमदी प्रेस, पृ. 5:

[बायां कॉलम - अरबी]: उनके नज़दीक इमाम वही है जो मासूम है, जिस पर... [दायां कॉलम - उर्दू]: राफ़िज़ियों के नज़दीक इमाम वह है जो मासूम हो और जिसकी...

---

1. सिरात-ए-मुस्तकीम हिदायत रबिया, ईमान वाले प्यार के फलों के बयान में, अल-मक्तबा अल-सलफिया लाहौर, पृ. 36।
2. फतह अल-अजीज (तफसीर-ए-अजीजी) इमामिया संप्रदाय के अतिवाद का बयान, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, पृ. 449।
3. तोहफा-ए-इस्ना अशरिया, 87वां झांसा, सुहैल अकादमी लाहौर, पृ. 79।

पृष्ठ 249/742

[بایاں کالم - فارسی]: است و ندانی کہ ارباب ایں کمال از عالم منقطع شدہ اند ۱۔ہ [دایاں کالم - اردو]: از قبیل اختراع بدعت ہے اور یہ بھی نہ سمجھنا کہ اس کمال کے لوگ دنیا سے ختم ہو چکے ہیں۔ (ت)

یہاں صاف تصریحیں ہیں کہ ان کے بعض خیال اولیاء کو احکام شریعت بے وساطت انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام وحی باطنی سے پہنچتے ہیں وہ احکام شریعت میں ایک وجہ سے خود محقق اور پیروی انبیاء سے مستغنی ہوتے ہیں وہ مثل انبیاء معصوم ہوتے ہیں۔ اقول: اور احکام شریعت میں بھی کلیہ کی تصریح کردی کہ کوئی ناواقف دھوکا نہ کھائے کہ یہ لوگ مجتہدین امت سے ہیں اگرچہ بے وساطت انبیاء حکم پہنچنا ہی اخراج مجتہد کو بس تھا مگر زیادت فرق و کمال صراحت کے لئے احکام کلیہ کا اونچا طرہ چمکتا پھندا لٹکا دیا کہ احکام کلیہ شرعیہ تو نبی ارشاد فرماتا ہے مجتہد کی اتنی شان کہ ان سے احکام جزئیہ استنباط کرتا ہے ، یہاں ایسا نہیں بلکہ انہیں خود احکام کلیہ شریعت بے وساطت نبی بذریعہ وحی پہنچتے ہیں مسلمانوں! خدا کے واسطے اور نبی کسے کہتے ہیں یہ صراحت غیر نبی کو نبی بنایا کہ صریح کفر ہے اور نبی بھی کیسا صاحب شریعت۔

تفسیر عزیزی شاہ عبدالعزیز صاحب سورہ بقرہ ص ۴۴۳ :

[بایاں کالم - فارسی]: معرفت احکام شرعیہ بدون توسط نبی ممکن نیست ۲۔ہ [دایاں کالم - اردو]: شرعی احکام کی معرفت انبیاء کی وساطت کے بغیر ممکن نہیں۔ (ت)

تحفہ اثنا عشریہ شاہ صاحب موصوف مطبع کلکتہ ۱۲۴۳ھ ص ۱۴۰ :

[بایاں کالم - فارسی]: آنچه گفته است که فاطمه بنت اسد را وحی آمد که در خانه کعبه برود و وضع حمل نماید در وغیست پر بیمزه زیرا که کسے از فرق اسلامیه و غیر اسلامیه قائل بہ نبوت فاطمہ بنت اسد نشده ۳ــہ [دایاں کالم - اردو]: جو کہا جاتا ہے کہ فاطمہ بنت اسد کو وحی آئی کہ تو خانہ کعبہ میں جا اور وہاں بچے کی پیدائش کر یہ سب جھوٹ اور بے پر بات ہے کیونکہ کوئی بھی اسلامی اور غیر اسلامی فرقہ فاطمہ بنت اسد کی نبوت کا قائل نہیں ہے۔ (ت)

الدر الثمین شاہ ولی اللہ صاحب مطبع احمدی ص ۵ :

[بایاں کالم - عربی]: الامام عندهم هو المعصوم المفترض [دایاں کالم - اردو]: رافضیوں کے نزدیک امام وہ ہے کہ معصوم اور اس کی

۱ــہ صراط مستقیم ہدایت رابعہ در بیان ثمرات حب ایمانی المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۳۶ ۲ــہ فتح العزیز (تفسیر عزیزی) بیان افراط فرقہ امامیہ مطبع مجتبائی دہلی ص ۴۴۹ ۳ــہ تحفہ اثناء عشر یہ کید ہشتاد و ہفتم سہیل اکیڈمی لاہور ص ۷۹

(Arabic): Obeying him to whom inner revelation is sent, and this is the meaning of a prophet. Thus their path necessitates the denial of the Seal of Prophethood; may Allah Almighty vilify them.

(Urdu): Obedience is obligatory, and inner revelation comes to him, and this is the meaning of a prophet. So their creed necessitates the denial of the Seal of Prophethood. May Allah punish them.

Look, this is that very Imamate, that very Infallibility, and that very inner revelation which Shah Waliullah Sahib describes as necessitating the denial of the Seal of Prophethood. The statement of Shifa Sharif has already passed, that merely claiming revelation is disbelief (kufr), even if one does not claim prophethood. Sixth Blasphemy: Sirat-e-Mustaqim, p. 95:

(Persian): Directing one's focus towards a Sheikh or other great people, even if it be His Majesty the Messenger (Peace be upon him), is many times worse than being absorbed in the thought of one's own cow or donkey. Because their thought sticks in the depth of the human heart with respect and grandeur, and this respect and grandeur of others, if noticed and intended during prayer, leads towards polytheism (shirk).[2]

(Urdu): Directing one's focus towards the Sheikh and such revered people, even if it be the Honorable Messenger (Peace be upon him), is many times worse than being absorbed in the image of one's own cow and donkey. Because their thought, accompanied by reverence and majesty, sticks in the depths of the human heart, and if this reverence and majesty for others is observed and intended during prayer, it pulls one towards polytheism. (T)

This is clearly giving a foul insult to the Holy Presence, the Master of Messengers, peace and blessings of Allah be upon him, and the slightest insolence in his honor is disbelief, the blessed, sacred, and enlightened detail of which is in Shifa Sharif and its commentary. For Allah's sake, be just! Leaving aside a sin worse than anything else in the world, if your son or servant or slave merely compares something of yours to a donkey or a dog, saying your such-and-such talk is like a donkey's, or such-and-such thing resembles a dog's, has he not insulted you? Has he not been severely insolent to you? Just put your hand on your heart and see, then you will know how this cursed

statement has reached a great wound in the hearts of the Muslims by openly abusing their true Prophet, peace and blessings of Allah be upon him.

"And those who have wronged will soon know to what [kind of] return they will be returned."[3] (Now the wrongdoers will know to which side they will turn. -T) "Indeed, those who abuse Allah and His Messenger – Allah has cursed them..." (Indeed, those who cause pain to Allah and His Messenger, upon them is [Allah's curse].)

---

1. Al-Durr al-Thamin, Shah Waliullah.
2. Sirat-e-Mustaqim, Chapter Two, Section Three, Al-Maktaba al-Salafiyya, Lahore, p. 86.
3. The Holy Quran, 26/227.

फतावा रज़विया (जिल्द 15)

(अरबी): जिसकी ओर आंतरिक रहस्योद्घाटन भेजा जाता है, उसकी आज्ञा मानना, और यही एक नबी का अर्थ है। अतः उनका पंथ अंतिम पैग़म्बरी (ख़त्मे नबूत) के इनकार का कारण बनता है; अल्लाह सर्वशक्तिमान उन्हें अपमानित करे।[1]

(उर्दू): आज्ञा मानना अनिवार्य है और उसकी ओर आंतरिक वह्य आती है और यही नबी के अर्थ हैं, तो उनके मज़हब से ख़त्मे नबूत का इनकार लाज़िम आता है। अल्लाह उनका बुरा करे।

देखो, यह वही इमामत, वही मासूमियत और वही आंतरिक वह्य है जिसे शाह वलीउल्लाह साहब ख़त्मे नबूत के इनकार का कारण बताते हैं। शिफ़ा शरीफ़ का कथन गुज़र चुका है कि केवल वह्य का दावा करना कुफ़्र है, भले ही वह नबूत का दावा न करे। छठा कुफ़्र: सिराते मुस्तकीम, पृ. 95:

(फारसी): अपनी तवज्जो (ध्यान) किसी शेख या उनके जैसे प्रतिष्ठित लोगों की ओर लगाना, चाहे वह जनाबे रिसालत मआब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ही क्यों न हों, अपनी गाय और गधे के विचार में मग्न होने से भी कई गुना बदतर है। क्योंकि उनका विचार सम्मान और महिमा के साथ मानवीय हृदय की गहराई में समा जाता है, और दूसरों का यह सम्मान और महिमा यदि नमाज़ के दौरान ध्यान में हो और इच्छित हो, तो वह शिर्क (बहुदेववाद) की ओर ले जाता है।[2]

(उर्दू): अपनी हिम्मत (ध्यान) को शेख और उनके जैसे प्रतिष्ठित लोगों, चाहे वे जनाब रिसालत मआब हों, की तरफ मोड़ना अपनी गाय और गधे की सूरत में तल्लीन होने से भी कई गुना बदतर है क्योंकि उनका ख्याल सम्मान और गौरव के साथ इंसान के दिल की गहराई में चिपक जाता है और यह ग़ैर का सम्मान और गौरव नमाज़ में शामिल और मक़सूद हो तो शिर्क की तरफ खींच लेता है। (त)

यह स्पष्ट रूप से हुज़ूर अकदस सैयद-उल-मुरसलीन सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को अभद्र गाली देना है और उनकी शान में मामूली सी गुस्ताखी भी कुफ़्र है, जिसका पवित्र और प्रबुद्ध विवरण शिफ़ा शरीफ़ और उसकी व्याख्या में है। अल्लाह के वास्ते न्याय करो! दुनिया के सबसे बुरे पाप को एक तरफ रखते हुए, यदि आपका बेटा या नौकर या गुलाम आपकी किसी चीज़ की तुलना केवल गधे या कुत्ते से कर दे कि आपकी फलां बात गधे जैसी है, फलां चीज़ कुत्ते से मिलती है, तो क्या उसने

आपको गाली नहीं दी? क्या उसने आपके साथ घोर गुस्ताखी नहीं की? ज़रा अपने दिल पर हाथ रखकर देखो तो जानोगे कि इस शापित कथन ने मुसलमानों के सच्चे नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को खुलेआम अपशब्द कहकर उनके दिलों पर कितना बड़ा ज़ख़्म पहुँचाया है।

"और ज़ुल्म करने वालों को जल्द ही पता चल जाएगा कि वे किस ओर पलटे खाएंगे।"[3] (अब जान जाएंगे ज़ालिम कि किस करवट पर पलटा खाएंगे। -त) "बेशक जो लोग अल्लाह और उसके रसूल को तकलीफ पहुँचाते हैं, अल्लाह ने उन पर लानत की है..." (बेशक जो ईज़ा देते हैं अल्लाह और उसके रसूल को उन पर...)

---

1. अद-दुर्र अल-थमीन, शाह वलीउल्लाह।
2. सिराते मुस्तकीम, अध्याय दो, खंड तीन, अल-मकतबा अल-सलफिया, लाहौर, पृष्ठ 86।
3. अल-क़ुरआन अल-करीम, 26/227।

طاعته الموحی الیه وحیا باطنیا وھذا ھو معنی النبی فمذھبھم یستلزم انکار ختم نبوۃ قبحھم اللہ تعالی[1].

اطاعت فرض اور اس کی طرف وحی باطنی آتی ہو اور یہی معنی نبی کے ہیں تو ان کے مذہب سے ختم نبوت کا انکار لازم آتا ہے اللہ ان کا برا کرے

دیکھو یہ وہی امامت وہی عصمت، وہی وحی باطنی ہے جسے شاہ ولی اللہ صاحب ختم نبوت کے انکار کو مستلزم بتاتے ہیں، شفاء شریف کا قول گزرا کہ صرف وحی کا دعوی کفر ہے اگرچہ نبوت کا مدعی نہ ہو۔ کفریہ ششم : صراط مستقیم ص ۹۵ :

صرف ہمت بسوئے شیخ و امثال آن از معظمین گو جناب رسالت مآب باشند بچندیں مرتبہ بد تر از استغراق دو صورت گاؤ خر خود است کہ خیال آن با تعظیم واجلال بسو یدائے دل انسان می چید و این تعظیم واجلال غیر کہ در نماز ملحوظ و مقصودی شود بشرک می کشد[2].

اپنی ہمت کو شیخ اور ان جیسے معظم لوگوں خواہ جناب رسالت مآب ہوں کی طرف مبذول کرنا اپنے گائے اور گدھے کی صورت میں مستغرق ہونے سے بھی کئی گنا بد تر ہے کیونکہ ان کا خیال تعظیم اور اجلال کے ساتھ انسان کے دل کی گہرائی میں چپک جاتا ہے اور یہ غیر کی تعظیم و اجلال نماز میں ملحوظ و مقصود ہو تو شرک کی طرف کھینچ لیتی ہے۔ (ت)

یہ صراحۃً حضور اقدس سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو فحش گالی دینا ہے اور ان کی شان میں ادنیٰ گستاخی کفر ، جس کی مبارک مقدس منور تفصیل شفا شریف اور اس کی شرح میں ہے۔ للہ انصاف ! بدر جہاں بدتر گناہ در کنار اگر تمہارا بیٹا یا نوکر یا غلام تمہاری کسی شے کو

گدھے یا کتے سے صرف تشبیہ ہی دے کہ تمھاری فلاں بات گدھے کی سی ہے فلاں چیز کتے سے ملتی ہے تو کیا اس نے تمھیں گالی نہ دی؟ کیا تمھارے ساتھ شدید گستاخی نہ کی؟ ذرا اپنے کلیجے پر ہاتھ رکھ کر دیکھو تو جانو کہ اس ملعون قول نے مسلمانوں کے سچے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو کھلی دشنام دے کر ان کے دلوں پر کیسا زخمِ عظیم پہنچایا "وَ سَیَعْلَمُ الَّذِیْنَ ظَلَمُوْا اَیَّ مُنْقَلَبٍ یَّنْقَلِبُوْنَ ۳" "اب جان جائیں گے ظالم کہ کس کروٹ پر پلٹا کھائیں گے۔ ت" "اِنَّ الَّذِیْنَ یُؤْذُوْنَ اللّٰہَ وَ رَسُوْلَہٗ لَعَنَھُمُ اللّٰہُ" بیشک جو ایذا دیتے ہیں اللہ اور اس کے رسول کو ان پر

---

1. الدر الثمین شاہ ولی اللہ
2. صراط مستقیم باب دوم فصل سوم المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۸۶
3. القرآن الکریم ۲۲۷/۲۶

Fatawa Rizvia (Vol. 15)

"Accursed by Allah in this world and the Hereafter, and He has prepared for them a humiliating punishment." [Al-Quran 33:57] (T) Allah's curse is in this world and the hereafter, and Allah has prepared for them a humiliating punishment.

And this malicious reason itself, that thinking of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) will involve reverence and lead to Shirk, is sufficient weight to bring such a claimant to the level of disbelief. On this basis, saying 'Peace be upon you, O Prophet, and the mercy of Allah and His blessings' in At-Tahiyyat, and 'I bear witness that Muhammad is His servant and His messenger,' saying 'O Allah, send blessings upon Muhammad and the family of Muhammad' in the final sitting, and 'The path of those whom You have blessed' in every unit (rak'ah), and similarly any Surah or verse in prayers that mentions or addresses the radiant presence of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him), or any prophet, angel, pious servant, the Kaaba, or other sacred religious entities—in short, except for 'Alhakumut Takathur,' reciting Al-Hamd or any other Surah would all be a path to Shirk, God forbid! And the Sharia of Muhammad (upon its possessor be the best of blessings and salutations), God forbid, would be making these acts of Shirk obligatory, sunnah, or permissible. All Muslims from the time of the Companions until today, who have consensus on these matters, would be considered trapped in Shirk. What greater word of disbelief could there be than this? *Al-Shifa Sharif, p. 362 & 363:*

We definitively declare as a disbeliever anyone who says something that leads to the misguidance of the entire Ummah.

He who says such a thing from which the path to deeming the entire Ummah as misguided emerges, we certainly call him a disbeliever.

Hujjatullah al-Baligha, Shah Waliullah Dehlawi, Siddiqi Press, p. 210:

Then he chose salutations upon the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) after it, to highlight his mention, establish the acknowledgement of his messengerhood, and to fulfill some of his rights.

Then after that, salutations upon the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) were adopted in At-Tahiyyat to exalt his holy mention, to establish the acknowledgement of his mediation, and to fulfill a part of his rights.

Maktubat of Hazrat Sheikh Mujaddid, printed in Lucknow, Vol. 2, Letter 30, p. 46:

Khwaja Muhammad Ashraf Warzish had written regarding the connection (rabta) that prostration has overcome to the extent that in prayer...	**Khwaja Muhammad Ashraf Warzish wrote regarding the 'Rabita' (contemplation of the image of the Sheikh) that it is so dominant that in prayers...**

1. Al-Quran al-Karim 33/57
2. Ash-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, chapter explaining published articles, Al-Shirkah as-Sahafiyah 2/271
3. Hujjatullah al-Baligha, matters which are indispensable in prayer, Al-Maktabah as-Salafiyyah Lahore 2/6

फ़तावा रिज़विया (जिल्द 15)

"दुनिया और आख़िरत में अल्लाह की लानत है, और अल्लाह ने उनके लिए ज़िल्लत का अज़ाब तैयार कर रखा है।" [अल-क़ुरआन 33:57] (त) अल्लाह की लानत है दुनिया और आख़िरत में, और अल्लाह ने उनके लिए ज़िल्लत का अज़ाब तैयार कर रखा है।

और यह ख़बीस वजह ख़ुद भी कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का ख्याल आएगा तो अज़मत के साथ और उनकी नौबत शिर्क तक पहुंचेगी, इस क़ायल को कुफ़्र तक पहुँचाने के लिए काफी बोझ है कि इस बुनियाद पर अत-तहियात में "अस्सलामु अलैका अय्युहन नबिय्यु व रहमतुल्लाहि व बरकातुहु", और "अशहदु अन्ना मुहम्मदन अब्दुहू व रसूलुहु", पिछले क़ादा में "अल्लाहुम्मा सल्लि अला मुहम्मदिन व आलि मुहम्मद", हर रकात में "सिरातल्लज़ीना अनअम्ता अलैहिम्", यूँ ही नमाज़ों में वह सूरत व आयत जिसमें हुज़ूर पुर नूर सय्यदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) या किसी नबी या फ़रिश्ते या किसी नेक बंदे या काबा वगैरह दीनी मुअज़्ज़मात का ज़िक्र या ख़िताब रहे, खुलासा यह कि "अलहाकुमुत तकासुर" के सिवा अल्हम्द वगैरह किसी सूरत का पढ़ना सब मआज़ल्लाह शिर्क की राह हुआ और शरीअत-ए-मुहम्मदिया (अला साहिबिहा अफ़ज़लुस सलाति वत तहिया) अयाज़म बिल्लाह इन शिर्कियात को वाजिब व सुन्नत व जायज़ करने वाली हुई, सहाबा से आज तक तमाम मुसलमान कि इन उमूर पर इज्मा किये हुए हैं सब शिर्क में गिरफ़्तार ठहरे, इससे बढ़कर और क्या कलमा-ए-कुफ़्र होगा। शिफ़ा शरीफ़ सफ़ा *362* व *363:*

हम उस शख़्स को काफ़िर करार देते हैं जो ऐसी बात कहे जिससे पूरी उम्मत को गुमराह करार देने की राह निकलती हो।

जो शख़्स ऐसी बात कहे जिससे तमाम उम्मत के गुमराह ठहरने की राह निकलती हो हम यक़ीनन उसे काफ़िर कहते हैं।

हुज्जतुल्लाह अल-बालिग़ा, शाह वलीउल्लाह देहलवी, मतबा सिद्दीक़ी सफ़ा *210:*

फिर उसके बाद अत-तहियात में नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर सलाम इख़्तियार किया गया ताकि उनके ज़िक्र को बुलंद किया जाए, उनकी रिसालत के इक़रार को साबित किया जाए और उनके कुछ हुक़ूक़ अदा किए जाएँ।

फिर उसके बाद अत-तहियात में नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर सलाम इख़्तियार किया गया, उनके पाक ज़िक्र को बुलंद और उनकी वसातत का इक़रार साबित करने और उनके हुक़ूक़ का एक हिस्सा अदा करने के लिए।

मक़्तूबात जनाब शेख मुजद्दिद साहब, मतबूआ लखनऊ जिल्द *2* मक़्तूब *30* सफ़ा *46:*

ख़्वाजा मुहम्मद अशरफ़ वरज़िश ने राबता (तस्वीर-ए-शेख़) के बारे में लिखा था कि सजदा ग़ालिब आ गया है कि नमाज़ों में...	**ख़्वाजा मुहम्मद अशरफ़ वरज़िश ने राबता (शेख का तसव्वुर) की निस्बत लिखा है कि इसका इस हद तक ग़लबा है कि नमाज़ों...**

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 33/57
2. अश्-शिफ़ा बि-तअरीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, अल-शिरकत अस्-सहाफ़िया 2/271
3. हुज्जतुल्लाह अल-बालिग़ा, मकतबा सलफ़िया लाहौर 2/6

فتاوٰی رضویہ (جلد پانزدہم ۱۵)

" فِی الدُّنْیَا وَالْاٰخِرَۃِ وَ اَعَدَّ لَھُمْ عَذَابًا مُّھِیْنًا " ۱ اللہ کی لعنت ہے دنیا اور آخرت میں، اور اللہ نے ان کے لئے ذلت کا عذاب تیار کر رکھا ہے۔ (ت)

اور یہ وجہ خبیث خود بھی کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا خیال آئے گا تو عظمت کے ساتھ اور ان کی نوبت شرک تک پہنچے گی اس قائل کو لزوم کفر تک پہنچانے کے لئے بوجھ کافی کہ اس بناء پر التحیات میں السلام علیك أیھا النبي ورحمة اللہ وبرکاتہ، اور اشھدان محمداً عبدہ ورسولہ، پچھلے قعدہ میں اللھم صلی علی محمد وآل محمد، ہر رکعت میں صراط الذین انعمت علیھم یوں ہی نمازوں میں وہ سورۃ وآیت جس میں حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یا کسی نبی یا ملک یا کسی نیک بندے یا کعبہ وغیرہ معظمات دینیہ کا ذکر یا خطاب رہے، خلاصہ یہ کہ الھکم التکاثر کے سوا الحمد وغیرہ کسی سورت کا پڑھنا سب معاذاللہ شرک کی راہ ہوا اور شریعت محمدیہ علی صاحبھا افضل الصلوۃ والتحیۃ عیاذاً باللہ ان شرکیات کی واجب وسنت وجائز کرنے والی ہوئی، صحابہ سے آج تک تمام مسلمان کہ ان امور پر اجماع کئے ہوئے ہیں سب شرک میں گرفتار ٹھہرے، اس سے بڑھ کر اور کیا کلمہ کفر ہوگا۔ شفاء شریف ص ۳۶۲ و ۳۶۳:

نقطع بتکفیر کل قائل قال قولا یتوصل بہ الی تضلیل الامۃ ۲-

جو شخص ایسی بات کہے جس سے تمام امت کے گمراہ ٹھہرنے کی راہ نکلتی ہو ہم بالیقین اسے کافر کہتے ہیں۔

حجۃ اللہ البالغہ شاہ ولی اللہ دہلوی مطبع صدیقی ص ۲۱۰:

ثم اختار بعده السلام على النبي صلى الله تعالى عليه واله وسلم تنويها بذكره و اثباتا للاقرار برسالته واداء لبعض حقوقه ٣-

پھر اس کے بعد التحیات میں نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر سلام اختیار کیا ان کا ذکر پاک بلند اور ان کی وساطت کا اقرار ثابت اور ان کے حقوق کا ایک پارہ ادا کرنے کے لئے۔

مکتوبات جناب شیخ مجدد صاحب مطبوعہ لکھنؤ ج ۲ مکتوب ۳۰ ص ۴۶:

خواجہ محمد اشرف ورزش نسبت رابطہ نوشتہ بودند کہ سجدے استیلا یافتہ است کہ در صلوۃ آنرا

خواجہ محمد اشرف ورزش نے رابطہ (تصویر شیخ) کی نسبت لکھا ہے کہ اس کا اس حد تک غلبہ ہے کہ نمازوں

1. القرآن الكريم ٣٣ / ٥٧
2. الشفاء بتعريف حقوق المصطفى فصل فى بيان ما هو من المقالات المطبوعة الشركة الصحافيه ٢ / ٢٧١
3. حجة الله البالغه الامور التى لابد منها فى الصلوة المكتبه السلفيه لاہور ٢ / ٦

Fatawa Rizvia Volume 15

They consider and see him as their masjud (one before whom prostration is done). Even if, hypothetically, they try to negate this connection, it does not end. (On this, you said:) Obtaining this wealth is the desire of thousands of seekers, but it is granted only to one. A person with this state is fully prepared for perfect compatibility with the Sheikh. He hopes that the companionship of his guiding Sheikh will absorb all his perfections. Why do people negate the rabita (visualizing the Sheikh) when he is the masjud-ilaih (one towards whom prostration is directed) and not the masjud-lah (the one for whom prostration is performed)? Why don't these people negate prayer niches and mosques (even though they are masjud-ilaih)? This kind of wealth is achieved by the blessed ones, to the extent that in all states, they consider the master of the rabita (Sheikh) as their means and remain attentive towards him at all times. They are not like that unfortunate group who consider themselves independent of the Sheikh and turn their focus away from him, becoming self-willed. (T)

SubhanAllah! Where is that person's blasphemous statement that the thought of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), entering the prayer is like "dust in his mouth," and polytheism spread its mouth? Not only is the prayer ruined, but faith itself is worsened. Shame on the face of the faith-seller and the ungrateful (detractors). Thinking towards one's ox or donkey—not just visualizing but being completely immersed in it—is many degrees worse. And where is this clear statement of the Sheikh of the Path, the Master of Bounties, the Lord of Wealth of the Delhi family, Hazrat Sheikh Mujaddid: "Do not be heedless of the visualization of the Sheikh's form. Remain attentive to him in prayers, worship, and all times and states, even if in the very act of prayer that form feels like the prostration, for he is the direction (qibla) of worship, not the one being worshipped (masjud-lah). Whoever turns away from this qibla is an unfortunate one, destroyed; his work is ruined." Such wealth of the Sheikh's image is found by the blessed ones; seekers of God greatly desire it. In short, that statement and this saying are at odds with each other. The eagles of disbelief and polytheism are poised to strike. Let's see which way the Wahhabi gentleman leans, towards this side or that.

1. Maktubat Imam Rabbani, Letter 30, Khawaja Muhammad Ashraf and Haji Muhammad Nou Lashkar, Lucknow 2/46 Page 252 of 742

वे उन्हें अपना मसूद (जिसके सामने सजदा किया जाए) जानते और देखते हैं और अगर वे इस संबंध (राबिता) को खत्म करने की कोशिश करें तब भी यह खत्म नहीं होता। (इस पर आपने फ़रमाया:) इस दौलत को हासिल करने की ख़्वाहिश हज़ारों चाहने वालों की तमन्ना है, लेकिन यह किसी एक को ही अता होती है। इस कैफियत वाला व्यक्ति शेख के साथ पूर्ण सामंजस्य के लिए तैयार होता है। वह उम्मीद करता है कि अपने मार्गदर्शक शेख की सोहबत की कमी उसके तमाम कमाल को जज़्ब कर लेगी। लोग राबिता (शेख का तसव्वुर) की नफी (इनकार) क्यों करते हैं, जबकि वह मसूद-इलैह (जिसकी ओर सजदा किया जाए) है, मसूद-लह (जिसके लिए सजदा किया जाए) नहीं। ये लोग मेहराबों और मस्जिदों की नफी क्यों नहीं करते (जबकि वे मसूद-इलैह हैं)? इस किस्म की दौलत का ज़हूर सौभाग्यशालियों को नसीब होता है, यहाँ तक कि तमाम हालातों में वे राबिता के स्वामी (शेख) को अपना वसीला (साधन) जानते हैं और हर समय उनकी ओर मुतवज्जेह (ध्यानमग्न) रहते हैं। वे उस बद-किस्मत जमात की तरह नहीं होते जो अपने आप को शेख से बेनियाज़ (स्वतंत्र) समझते हैं और अपना ध्यान शेख से हटाकर खुदमुख्तार हो जाते हैं। (त)

सुभान अल्लाह! कहाँ उस शख्स का वह कुफ्रिया बोल कि नमाज़ में मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व-आलिहि वसल्लम) का ख्याल आया और 'खाकश ब-दहन' (उसके मुँह में धूल) शिर्क ने मुँह फैलाया, न केवल नमाज़ बर्बाद हुई बल्कि ईमान ही बदतर हो गया। धिक्कार है ऐसे दीन-फरोश (धर्म बेचने वाले) और शुक्र-गुज़ारी न करने वाले (निंदकों) के चेहरे पर। अपने बैल और गधे का ख्याल—सिर्फ तसव्वुर ही नहीं बल्कि उसमें पूरी तरह डूब जाना—कहीं ज़्यादा बुरा है। और कहाँ तरीक़त के शेख, नेमतों के आका, दिल्ली के घराने की दौलत के स्वामी हज़रत शेख मुजद्दिद का यह साफ़-साफ़ कौल कि: "शेख की सूरत के तसव्वुर से गाफिल न हो। नमाज़ों, इबादतों, हर समय और हर हालत में उसी की ओर मुतवज्जेह रहो, चाहे ऐन नमाज़ में वही सूरत सजदा महसूस हो, क्योंकि वह इबादत का क़िबला है, मसूद-लह नहीं। जो इस क़िबले से फिरा, वह बद-किस्मत बर्बाद हुआ, उसका काम तबाह हो गया।" शेख की तस्वीर की ऐसी दौलत नेक-बख्तों को मिलती है, अल्लाह के चाहने वालों को इसकी बड़ी तमन्ना रहती है। संक्षेप में, वह बात और यह कौल आपस में टकरा रहे हैं। कुफ्र और

शिर्क के बाज़ पंख फैलाए खड़े हैं। देखिये वहाबी साहब किधर मुड़ते हैं, इधर झुकाते हैं या उधर डालते हैं।

1. मक्तुबात इमाम रब्बानी, पत्र 30, ख्वाजा मुहम्मद अशरफ और हाजी मुहम्मद नऊ लश्कर, लखनऊ 2/46 पृष्ठ 252 of 742

فتاوٰی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

مسجود خود میداند و بیند و اگر فرضاً نفی کند منتفی نمیگردد محبت اطوار ایں دولت متمنائے طلاب است از ہزاراں یکی را مگر بد ہند صاحب ایں معاملہ مستعد تام المناسبۃ ست یحتمل کہ باندک صحبت شیخ منتقدا جمیع کمالات او را جذب نماید رابط را چرا نفی کنند کہ او مسجود الیہ است نہ مسجود لہ چرا محرایب و مساجد را نفی نہ کنند و ظہور ایں قسم دولت سعادتمندان را میسر است تا درجمیع احوال صاحب رابطہ را متوسط خود دانند و در جمیع اوقات متوجہ او باشند نہ درنگ جماعہ بیدولت کہ خود را مستغنی دانند و قبلہ توجہ را از شیخ خود منحرف سازند و معاملہ خود را بر ہم زنند ۱۲ـہ

میں اپنا مسجود جانتے اور دیکھتے ہیں اور اگر اس رابطہ کو ختم کرنے کی کوشش کریں تو بھی ختم نہیں ہوتا (تو اس پر آپ نے فرمایا) اس دولت کے حصول کی خواہش ہزاروں طالبوں کی تمنا ہے مگر کسی ایک کو عطا ہوتی ہے، اس کیفیت والا شیخ سے مکمل مناسبت کے لئے مستعد ہوتا ہے وہ امید کرتا ہے کہ اپنے مقتدا شیخ کی صحبت کی کمی اس کے تمام کمالات کو جذب کردے گی لوگ رابطہ (تصور شیخ) کی نفی کیوں کرتے حالانکہ وہ مسجود الیہ ہے مسجود لہ نہیں ہے یہ لوگ محرابوں اور مسجدوں کی نفی کیوں نہیں کرتے (حالانکہ وہ مسجود الیہ ہیں) اس قسم کی دولت کا ظہور سعادت مندوں کو نصیب ہوتا ہے حتی کہ تمام احوال میں وہ صاحب رابطہ (شیخ) کو اپنا وسیلہ جانتے ہیں اور ہمہ وقت اس کی طرف متوجہ رہتے ہیں اس بے دولت جماعت کی طرح نہیں ہوتے جو اپنے آپ کو شیخ سے مستغنی جانتے ہیں اور اپنی توجہ کا قبلہ شیخ سے پھیر کر خود سر ہو جاتے ہیں۔ (ت)

سبحان اللہ! کہاں تواس شخص کا وہ کفری بول کہ نماز میں محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا خیال آیا اور خاکش بدہن شرک نے منہ پھیلایا ، نہ فقط نماز برباد کہ ایمان ہی ابتر ، تف بر روئے کا فروش و کفران کے (بد گویوں کی) طرف خیال لے جانا اپنے بیل اور گدھے کے نہ صرف تصور بلکہ ہمہ تن اس میں ڈوب جانے سے بدرجہا بد تر اور کہاں شیخ طریقت و آقائے نعمت و خداوند دولت خاندان دہلی حضرت شیخ مجدد کا یہ واشگاف قول کہ تصور صورت شیخ سے غافل نہ ہو نمازوں عبادتوں سب وقتوں حالتوں میں اسی کی طرف متوجہ رہو اگر چہ عین نماز میں اسی صورت کو سجدہ محسوس ہو کہ وہ قبلہ عبادت ہے، نہ مسجود لہ ، جو اس قبلہ سے پھرا وہ بے دولت تباہ ہوا اس کا کام برباد ہو گیا تصویر شیخ کی ایسی دولت سعادت مندوں کو ملتی ہے طالبانِ خدا اس کی بہت تمنا رہتی ہے غرض وہ بول یہ قول باہم لڑے ہیں کفر و شرک کے عقاب پر تولے کھڑے ہیں، دیکھئے وہابی صاحب کدھر ڈھالتے ہیں ادھر جھکاتے ہیں یا ادھر ڈالتے ہیں۔

۱؎ مکتوبات امام ربانی مکتوب ۳۰ خواجہ محمد اشرف و حاجی محمد نو لشکر لکھنؤ ۲/۴۶

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Either the beloved's hem slipped from the hand, or this distressed heart slipped from the hand. (Translation: Either the connection with the beloved was lost, or the grieving heart itself was lost)

"Such is the punishment; and the punishment of the Hereafter is greater, if they only knew."[1] Such is the punishment, and surely the punishment of the Hereafter is the greatest. How good it would have been if they knew.

Seventh Blasphemy (Kafria Haftam): The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) in a Hadith described the end of the world, stating that Allah the Almighty will send a pure breeze that will take away all Muslims from the whole world. Anyone who has faith even equal to a mustard seed in their heart will pass away. Only pure disbelievers will remain on earth, then the worship of idols will resume as before. On page 44 of "Taqwiyat al-Iman," a Hadith is cited from "Mishkat" and its translation is given as follows: "Then Allah will send a good wind that will take away life. Those in whose heart there is faith equal to a mustard seed will pass away. Only those people will remain in whom there is no good, then they will return to the religion of their ancestors."[2] The Holy Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) had also explicitly stated that this wind would come after the emergence of the cursed Dajjal and the descent of Prophet Isa (peace be upon him). In "Taqwiyat al-Iman," these words of the Hadith were also cited and translated on page 45: "Dajjal will emerge, then Allah will send Isa, son of Maryam, who will seek him. Then Allah will send a cold wind from the direction of Sham (Syria), so that no one will remain on earth who has even a particle of faith in their heart, but it will kill them."[3] Despite writing the mentioned Hadith, on the same page it is clearly written: "So it happened according to the command of the Prophet of God."[4] Now, there is no need to wait for the emergence of Dajjal nor the descent of Christ. For their fate, that wind has already passed. To make all Muslims kafir and idolaters, he applied the Hadith of the end of the world clearly to his present time. This is an open admission of his own and all his followers' disbelief (Kufr) and polytheism (Shirk). If this is the same time foretold by this Hadith, then there is no Muslim left on the face of the earth, everyone...

[1] Al-Quran al-Kareem 68/33 [2] Taqwiyat al-Iman, Chapter 4, regarding the rejection of polytheism in worship, Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 31. [3] Taqwiyat al-Iman, Chapter 4, regarding the rejection of polytheism in worship, Alimi Press, Inside

Lohari Gate, Lahore, p. 31. [4] Taqwiyat al-Iman, Chapter 4, regarding the rejection of polytheism in worship, Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 30.

फ़तवा रजविया (खण्ड 15)

या दामन-ए-यार रफ़्त अज़ दस्त या ईं दिल-ए-ज़ार रफ़्त अज़ दस्त (यार का दामन हाथ से गया या यह आज़ुर्दा दिल हाथ से गया)

"कज़ालिकल अज़ाबु व लअज़ाबुल आख़िरति अकबरु लौ कानू यलमून"[1] ऐसी ही सज़ा होती है, और निस्संदेह आख़िरत (परलोक) की सज़ा सबसे बड़ी है, क्या ही अच्छा होता यदि वे जानते।

सातवाँ कुफ़्रिया (ईशनिंदा): अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने एक हदीस में दुनिया के अंत की स्थिति का वर्णन करते हुए फ़रमाया कि अल्लाह तआला एक पवित्र हवा भेजेगा जो पूरी दुनिया से मुसलमानों को उठा लेगी। जिसके दिल में राई के दाने के बराबर भी ईमान होगा उसकी मृत्यु हो जाएगी। ज़मीन पर केवल शुद्ध काफ़िर रह जाएंगे, फिर मूर्तियों की पूजा पहले की तरह शुरू हो जाएगी। 'तक़वियतुल ईमान' पृष्ठ 44 पर मिश्कात के हवाले से हदीस उद्धृत की गई और उसका अनुवाद इस प्रकार किया गया: "फिर अल्लाह एक अच्छी हवा भेजेगा जो जान निकाल लेगी। जिनके दिल में राई के दाने के बराबर ईमान होगा वे गुजर जाएँगे। वही लोग रह जाएंगे जिनमें कोई भलाई नहीं होगी, फिर वे अपने पूर्वजों के धर्म पर लौट जाएंगे।"[2] हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने यह भी स्पष्ट रूप से फ़रमाया था कि वह हवा लानती दज्जाल के निकलने और हज़रत ईसा (अलैहिस्सलाम) के अवतरण के बाद आएगी। 'तक़वियतुल ईमान' में हदीस के ये शब्द भी उद्धृत किए गए और उनका अनुवाद पृष्ठ 45 पर लिखा गया: "दज्जाल निकलेगा तो अल्लाह ईसा इब्न मरियम को भेजेगा, वे उसे ढूंढेंगे। फिर अल्लाह शाम की ओर से एक ठंडी हवा भेजेगा, जिससे ज़मीन पर कोई भी ऐसा व्यक्ति नहीं बचेगा जिसके दिल में रत्ती भर भी ईमान हो, बल्कि वह हवा उसे मार डालेगी।"[3] इतनी हदीस लिखकर उसी पृष्ठ पर स्पष्ट लिख दिया: "सो पैग़म्बर ख़ुदा के फ़रमान के मुताबिक़ हुआ।"[4] अब न दज्जाल के निकलने का इंतज़ार और न ही मसीह के अवतरण की आवश्यकता। उनके नसीब में वह हवा अभी चल गई, तमाम मुसलमानों को काफ़िर और मूर्तिपूजक बनाने के लिए दुनिया के अंत की हदीस को साफ़ तौर पर अपने वर्तमान समय पर लागू कर दिया। यह उनके अपने और उनके सभी अनुयायियों के कुफ़्र और शिर्क का खुला स्वीकारोक्ति है कि जब यह वही समय है जिसकी इस हदीस ने ख़बर दी थी, तो दुनिया के पर्दे पर कोई मुसलमान नहीं बचा, सब...

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 68/33 [2] तक़वियतुल ईमान, अध्याय 4, इबादत में शिर्क के खंडन के विषय में, अलीमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 31। [3] तक़वियतुल ईमान, अध्याय 4, इबादत में शिर्क के खंडन के विषय में, अलीमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 31। [4] तक़वियतुल ईमान, अध्याय 4, इबादत में शिर्क के खंडन के विषय में, अलीमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 30।

فتاوی رضویہ (جلد پندرہویں (۱۵))

یا دامن یار رفت از دست یا این دل زار رفت از دست (یار کا دامن ہاتھ سے گیا یا یہ آزردہ دل سے ہاتھ گیا ت)

" كَذٰلِكَ الْعَذَابُ وَ لَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ ﴿۳۳﴾ "1 مار ایسی ہوتی ہے اور بیشک آخرت کی مار سب سے بڑی، کیا اچھا تھا اگر وہ جانتے (ت)

کفریہ ہفتم : رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ایک حدیث میں ختم دنیا کا حال ارشاد فرمایا کہ اللہ تعالیٰ ایک پاکیزہ ہوا بھیجے گا جو ساری دنیا سے مسلمانوں کو اٹھالے گی جس کے دل میں رائی برابر بھی ایمان ہو گا وفات پائے گا زمین میں نرے کافر رہ جائیں گے پھر بتوں کی پوجا بدستور جاری ہو جائے گی، تقویۃ الایمان ص ۴۴ پر حدیث بحوالہ مشکوٰۃ نقل کی اور خود اس کا ترجمہ کیا: "پھر بھیجے گا اللہ ایک بادِ اچھی سوجان نکالے گی جس کے دل میں ہو گا رائی کے دانے بھر ایمان سورہ جائیں گے وہی لوگ جن میں کچھ بھلائی نہیں سو پھر جاویں گے اپنے دادوں کے دین پر"2۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے یہ بھی صراحتہً ارشاد فرما دیا تھا کہ وہ ہوا خروج دجال لعین ونزول حضرت مسیح علیہ الصلوٰۃ والسلام کے بعد آئے گی، تقویۃ الایمان میں حدیث کے یہ لفظ بھی نقل کئے اور ان کا ترجمہ لکھا ص ۴۵: "نکلے کا دجال سو بھیجے گا اللہ عیسیٰ بیٹے مریم کو ، سو وہ ڈھونڈھے گا اس کو ، پھر بھیجے گا اللہ ایک باد ٹھنڈی شام کی طرف سے ، سو نہ باقی رہے گا زمین پر کوئی کہ اس دل میں ذرہ بھر ایمان ہو مگر کہ مار ڈالے گی اس کو "3۔ با اینہمہ حدیث مذکور لکھ کر اسی صفحہ پر صاف لکھ دیا : "سو پیغمبر خدا کے فرمان کے موافق ہوا۔"4 اب نہ خروج دجال کا انتظار نہ نزول مسیح درکار، ان کے نصیبوں وہ ہوا ابھی چلی گئی تمام مسلمانوں کے کافر بت پرست بنانے کو ختم دینا کی حدیث صاف صاف اپنے زمانہ

موجودہ پر جمادی ، یہ کھلم کھلا اپنے اور اپنے تمام پیرووں کے کفر شرک کا اقرار ہوا کہ جب یہ وہی زمانہ ہے جس کی اس حدیث نے خبر دی تو دنیا کے پردے پر کوئی مسلمان نہیں سب ---

1 القرآن الکریم ۳۳/۲۸ 2 تقویۃ الایمان الفصل الرابع فی ذکر ردالاشراک فی العباده مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۳۱ 3 تقویۃ الایمان الفصل الرابع فی ذکر ردالاشراک فی العباده مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۳۱ 4 تقویۃ الایمان الفصل الرابع فی ذکر ردالاشراک فی العباده مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۳۰

Fatawa Rizvia Volume 15

...are idol-worshipping disbelievers, among whom he himself and his followers are included, and whoever confesses to disbelief is himself a disbeliever. Khulasa wa Takmila Lisan al-Hukkam by al-'Allama Ibrahim al-Halabi, printed in Egypt 299 AH, p. 75: | In Al-Nawazil: A man said, 'I am a heretic.' He becomes a disbeliever. | It is in Nawāzil that whoever confesses his disbelief is a disbeliever. | Alamgiri Vol. 2, p. 279: | A Muslim said, 'I am a heretic.' He becomes a disbeliever. Even if he said, 'I did not know that this would make me a disbeliever,' this excuse would not be heard. | A Muslim who confesses to being a heretic will become a disbeliever, and if he says I did not know that disbelief would be incumbent upon me in this, then this excuse will not be listened to. |

Then in it, he called the entire Ummah disbelievers; this is the second disbelief. You have just heard the passage from Ash-Shifa Sharif. In short, his books are filled with such blasphemies on which disbelief is mandatory due to hundreds, if not thousands, of reasons without exaggeration. Whoever does not believe it should study our treatise Al-Kawkabah al-Shahabiyyah or other brilliant, radiant, and shining writings against the renegades of the East, etc. This Wahhabi faction, its followers, those of the same religion who rectify and praise his words and consider him a leader and role model, all those blasphemies apply to them too. It is narrated in I'lam bi-Qawati' al-Islam from our noble scholars in the section of agreed-upon disbelief, Egypt printing, p. 31: | Whoever utters a word of disbelief becomes a disbeliever, and likewise, whoever laughs at it, deems it good, or is pleased with it becomes a disbeliever. | Whoever speaks a word of disbelief becomes a disbeliever, similarly, whoever laughs at it, or considers it good, or is pleased with it, becomes a disbeliever. | Al-Bahru al-Ra'iq Vol. 5, p. 124: | Whoever finds the speech of the people of innovation good and says it is meaningful, or it is a speech that has a correct meaning—if that was a word of disbelief from the speaker, the one who found it good becomes a disbeliever. | Whoever considers the speech of heretics to be good or says it is meaningful or this speech has some correct meaning, if it was a word of disbelief from that speaker, then this person who called it good becomes a disbeliever. |

Then their perpetual worship, that whichever Muslim they find following a school of law (muqallid), they call them a polytheist. According to authentic Hadiths and corrected jurisprudential narrations, this is enough to necessitate disbelief upon them. Sahih Bukhari, Ahmadi printing (old) Vol. 2, p. 901, Sahih Muslim, Afdal al-

Matabi' Vol. 1, p. 57: | Any man who says to his brother, 'O disbeliever,' then it (the accusation) returns to one of them. | The Master of the Messengers, peace and blessings of Allah be upon him and his family. |

1. Khulasat al-Fatawa, Book of Words of Disbelief, Second Chapter, Fifth Genus, Maktaba Habibiyah Quetta 4/387
2. Fatawa Hindiyyah, Ninth Chapter on the Rulings for Apostates, Nurani Kutub Khana Peshawar 2/279
3. Al-I'lam bi-Qawati' al-Islam with Subul al-Jannah, Maktabah Dar al-Shafaqat Istanbul Turkey, p. 366
4. Al-Bahru al-Ra'iq, Chapter on Rulings for Apostates, H.M. Saeed Company Karachi 5/124 Page 254 of 742

फ़तावा रिज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

...काफ़िर बुतपरस्त हैं जिनमें यह ख़ुद और इसके पैरोकार भी शामिल हैं, और जो कुफ़्र का इक़रार करे वह ख़ुद काफ़िर है। खुलासा व तक़मिला लिसान अल-हुक्काम लिल-अल्लामा इब्राहीम अल-हलबी, मुद्रित मिस्र 299 हिजरी, पृ. 75: | फ़िन-नवाज़िल रजुलुन क़ाला अना मुल्हिदुन युक़फ़रु १। | नवाज़िल में है जो अपने कुफ़्र का इक़रार करे वह काफ़िर है। | आलमगीरी जि. 2, पृ. 279: | मुस्लिम क़ाला अना मुल्हिदुन युक़फ़रु वलौ क़ाला मा अलिमतो अन्नहू कुफ़्रुन ला युअ्ज़रु बिहाज़ा २। | जो मुसलमान अपने मुल्हिद (नास्तिक/पाखंडी) होने का इक़रार करे वह काफ़िर हो जाएगा और अगर कहे कि मैं नहीं जानता था कि इसमें मुझ पर कुफ़्र लागू होगा तो यह उज़्र (बहाना) नहीं सुना जाएगा। |

फिर इसमें तमाम उम्मत को काफ़िर बताया, यह दूसरा कुफ़्र है, शिफ़ा शरीफ़ की इबारत अभी सुन चुके ग़रज़ इसकी किताबों में ऐसे कुफ़्रियात बहुतायत में हैं जिन पर बिना किसी अतिशयोक्ति के सैंकड़ों नहीं हज़ारों वज़ह से कुफ़्र लाज़िम आता है, जिसे यक़ीन न आए वह हमारा रिसाला 'अल-कौकबतुल शहाबिया' या अन्य उत्कृष्ट, उज्ज्वल और देदीप्यमान लेख 'अला मारिक़तुल मशारिक़ा' आदि का अध्ययन करे। यह वहाबी गुट कि इसके पैरोकार इसके हम-मज़हब इसके शब्दों की तस्दीक़ व प्रशंसा करते हैं और इसे इमाम व पेशवा व मक़्तदा मानते हैं, वे सब कुफ़्रियात उन पर भी लागू होते हैं। 'एलाम बि-क़वातिअल इस्लाम' में हमारे उलेमा-ए-किराम से मुत्तफ़िक़ अलैहि (सर्वसम्मत) कुफ़्र के अध्याय में उद्धृत है, मुद्रित मिस्र पृ. 31: | मन तलफ़्फ़ज़ा बिलफ़ज़ि कुफ़्रिन युक़फ़रु व कज़ा कुल्लु मन ज़हिका अलैहि औ इस्तहसनहू औ रज़िया बिही युक़फ़रु ३। | जो कुफ़्र का शब्द बोले वह काफ़िर हुआ, इसी तरह जो उस पर हँसे या उसे अच्छा समझे या उससे राज़ी हो वह काफ़िर हो जाए। | बहरुल रैक़ जि. 5, पृ. 124: | मन हस्सना कलाम अह्लुल अहवाइ व क़ाला मा'नवी औ कलामुन लहू मा'नन सहीहुन इन काना ज़ालिका कुफ़्रन मिनल क़ाली कुफ़्रुल मुहस्सिन ४। | जो बद-मज़हबों के कलाम को अच्छा जाने या कहे कि यह अर्थपूर्ण है या इस कलाम का कोई सही अर्थ है, यदि वह बोलने वाले की ओर से कुफ़्र का शब्द था तो इसे अच्छा बताने वाला भी काफ़िर हो गया। |

फिर उनकी स्थायी इबादत कि जिस मुसलमान को मुक़ल्लिद (किसी इमाम का अनुयायी) पाएँ उसे शिर्क कहें, सही हदीसों और प्रमाणित फ़िक़्ही रिवायतों के अनुसार उन पर कुफ़्र लागू होने के लिए बस इतना ही काफ़ी है। सही बुख़ारी मुद्रित अहमदी क़दीम जि. 2, पृ. 901, सही मुस्लिम अफ़ज़ल

अल-मताबे' जि. 1, पृ. 57: | अय्युमा रजुलुन औ क़ाला लि-अख़ीही काफ़िरुन फ़क़द बा-अ बिहा अहदुहुमा | हुज़ूर सैय्यदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम |

1. खुलासातुल फ़तावा, किताब अल्फ़ाज़ुल कुफ़्र, दूसरा अध्याय, पाँचवीं श्रेणी, मकतबा हबीबिया क्वेटा 4/387
2. फ़तावा हिंदिया, नौवाँ अध्याय मुर्तदों के अहकाम में, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर 2/279
3. अल-एलाम बि-क़वातिअल इस्लाम मअ सुबुलुल जन्नत, मकतबा दारुश शफ़क़त इस्तांबुल तुर्की पृ. 366
4. बहरुल रैक़, मुर्तदों के अहकाम का अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी कराची 5/124 पृष्ठ 254 (742 में से)

فتاوی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

کافر بت پرست ہیں جن میں یہ خود اور اس کے پیرو بھی داخل، اور جو کفر کا اقرار کرے آپ کافر ہے۔ خلاصہ و تکملہ لسان الحکام للعلاۃ ابراہیم الحلبی مطبوعہ مصر ۲۹۹ھ ص ۷۵: | فی النوازل رجل قال انا ملحد یکفر ۱۔ | نواز ل میں ہے جو اپنے کفر کا اقرار کرے کافر ہے۔ | عالمگیری ج ۲ ص ۲۷۹: | مسلم قال انا ملحد یکفر ولو قال ما علمت انه کفر لایعذر بهذا ۲۔ | جو مسلمان اپنے ملحد ہونے کا اقرار کرے کافر ہوجائے گا اور اگر کہے میں نہ جانتا تھا کہ اس میں مجھ پر کفر عائد ہوگا تو یہ عذر نہ سنا جائے گا۔ |

پھر اس میں تمام امت کو کافر بتایا، یہ دوسرا کفر ہے، شفاء شریف کی عبارت ابھی سن چکے، غرض اس کی کتابوں میں ایسے کفریات بکثرت ہیں جن پر بلا مبالغہ صدہا نہیں ہزار ہاں وجہ سے کفر لازم ،جسے یقین نہ آئے ہمارا رسالہ الکوکبۃ الشہابیہ یا دیگر تحریرات رائقہ البارقہ الشارقۃ علی مارقۃ المشارقۃ وغیرہا مطالعہ کرے۔ یہ طائفہ وہابیہ کہ اس کے پیرو اس کے ہم مذہب اس کے کلمات کی تصحیح و تحسین کرتے اسے امام و پیشوا و مقتدا مانتے ہیں، وہ سب کفریات ان پر بھی عائد، اعلام بقواطع الاسلام میں ہمارے علمائے کرام سے کفر متفق علیہ کی فصل میں منقول، مطبع مصر ص ۳۱: | من تلفظ بلفظ کفر یکفر وکذا کل من ضحك علیه او استحسنہ اور ضی بہ یکفر ۳۔ | جو کفر کالف بولے کافر ہوا اسی طرح جو اس پر ہنسے یا اچھا سمجھے یا راضی ہو کافر ہوجائے۔ | بحرالرائق ج ۵ ص ۱۲۴: | من حسن کلام اهل الاهواء وقال معنوی او کلام لہ معنی صحیح ان کان ذلک کفراً من القائل کفر المحسن ۴۔ | جو بد مذہبوں کے کلام کو اچھا جانے یا کہے بامعنی ہے یا یہ کلام کوئی معنی صحیح رکھتا ہے اگر وہ اس قائل سے کلمہ کفر تھا تو یہ اچھا بتانے والا کافر ہوگیا۔ |

پھر ان کی عبادت دائمی کہ جس مسلمان کو مقلد پائے شرک بتائیں بحکم احادیث صحیحہ و روایات مصححہ فقہیہ ان پر لزوم کفر کے لئے بس ہے، صحیح بخاری مطبع احمدی قدیم ج ۲ ص ۹۰۱، صحیح مسلم افضل المطابع ج ۱ ص ۵۷: | ایما رجل او قال لاخیه کافر فقد باء بها احدهما | حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وآلہ |

۱۔ خلاصۃ الفتاوی کتاب الفاظ الکفر فصل ثانی جنس خامس مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۴/ ۳۸۷ ۲۔ فتاوی ہندیہ الباب التاسع فی احکام المرتدین نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۲۷۹ ۳۔ الاعلام بقواطع الاسلام مع سبل الجناۃ مکتبہ دار الشفقت استنبول ترکی ص ۳۶۶ ۴۔ بحر الرائق باب احکام المرتدین ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۵/ ۱۲۴ Page 254 of 742

Fatawa-e-Razvia Volume (15)

(Zad-ul-Muslim) If it was as he said, otherwise it returns to him.[1] Peace be upon him said: Whosoever calls a person of the Kalima (a Muslim) an infidel (kafir), it will certainly fall upon one of them; if the one spoken of was truly an infidel, then it is fine, otherwise it will return to the one who uttered these words.

Hadiqa al-Nadiyah Sharh Tariqa al-Muhammadiyya, Matba' Misr 1276 AH, Vol. 2, p. 156: Likewise "O polytheist" (Mushrik) and the like.[2] Similarly, calling someone a polytheist or any similar word; if the person spoken to was not a polytheist, then the speaker himself becomes a polytheist.

We have proven in 'al-Kawkabat al-Shahabiyyah' and also in 'al-Nahi al-Akid 'an al-Salat Wara 'Ada al-Taqlid' that this meaning is proven from the Hadiths themselves and 'Taqwiyat al-Iman' is a supporter of this claim. Alamgiri Vol 2 p 278, Zakhira from Barjandi Sharh Nuqayah with Lucknow Vol 2 p 68, Jami' al-Rumuz Matba' Calcutta 1274 AH Vol 2 p 651 both from Fusul Imadi, Hadiqa al-Nadiyah p 140 & 156 Ahkam Hashiya Durar wa Ghurar, Jami' al-Fusulayn Vol 2 p 311 from Qadi Khan, Radd al-Muhtar Matba' Istanbul Vol 3 p 283 from al-Nahr al-Faiq, Durr al-Mukhtar p 293, Sharh Wahbaniyyah from Khizanat al-Muftin manuscript Vol 1 Kitab al-Siyar end of chapter on words of disbelief (Alfaz al-Kufr), Bazzaziyyah Vol 3 p 331:

The chosen view for fatwa in this kind of issues is that the speaker of such statements, if he intended abuse and does not believe him to be an infidel, does not become an infidel. But if he believes him to be an infidel and addresses him as such based on his belief that he is an infidel, then he becomes an infidel.[3] In issues of this kind, the preferred opinion for fatwa is that if someone calls a Muslim by such a word with the sole intention of insulting and does not consider him an infidel in his heart, he will not become an infidel. But if he considers him an infidel according to his own sect/belief and says so on that basis, then he will become an infidel.

Durr al-Mukhtar: "Bihi yufta" (The fatwa is given on this)[4] It is on this detail that the fatwa is based. However, it is apparent that these people, according to their sect and belief, consider Muslims...

[1] Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/57. [2] Al-Hadiqa al-Nadiyah Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, Al-Naw' al-Rabi', Maktaba Nooria Razvia, Faisalabad, 2/236. [3] Fatawa Hindiyyah, Chapter 9 regarding rulings on apostates, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 2/278; Al-Hadiqa al-Nadiyah, Al-Naw' al-Rabi' from

sixty types of insult etc., Maktaba Nooria Razvia, Faisalabad, 2/236; Sharh al-Nuqayah by al-Barjandi, Kitab al-Hudud, Naval Kishore, Lucknow, 2/68; Radd al-Muhtar, Chapter on Ta'zir, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/183. [4] Durr al-Mukhtar, Chapter on Ta'zir, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/327.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द (15)

(ज़ाद-उल-मुस्लिम) "अगर वह वैसा ही था जैसा उसने कहा, तो ठीक है, अन्यथा वह शब्द उसी पर वापस आ जाएगा।"[1] हुज़ूर (स.अ.व.) ने फ़रमाया: "जो व्यक्ति किसी कलिमा पढ़ने वाले (मुसलमान) को काफ़िर कहे, तो उन दोनों में से एक पर यह शब्द (कुफ़्र) ज़रूर पड़ेगा। अगर जिसे कहा गया वह वाकई काफ़िर था तो ठीक, वरना यह शब्द कहने वाले पर वापस लौट आएगा।"

हदीक़ा नदिया शरह तरीक़ा मोहम्मदिया, मतबा मिस्र 1276 हिजरी, जिल्द 2, पृ. 156: इसी तरह "ए मुशरिक" और इसके जैसा।[2] इसी तरह किसी को मुशरिक या उसके जैसा कोई शब्द कहना कि जिसे कहा गया वह मुशरिक नहीं था, तो कहने वाला स्वयं मुशरिक हो गया।

हमने 'अल-कौकबत अल-शहाबिय्या' और 'अल-नही अल-अकीद' में साबित किया है कि यह अर्थ स्वयं हदीसों से साबित है और 'तक़वियतुल ईमान' इस दावे का समर्थक है। आलमगीरी जिल्द 2 पृ. 278, ज़खीरा से बरजन्दी शरह नुक़ाया मा लखनऊ जिल्द 2 पृ. 68, जामिउर रुमूज़ मतबा कलकत्ता 1274 हिजरी जिल्द 2 पृ. 651 दोनों फ़ुसूल इमादी से, हदीक़ा नदिया पृ. 140 और 156 अहकाम हाशियह दुर्र-ओ-गुरर से, जामिउल फ़ुसूलैन जिल्द 2 पृ. 311 क़ाज़ी ख़ान से, रद्दुल मुहतार मतबा इस्तांबुल जिल्द 3 पृ. 283 अन-नहरुल फ़ाइक़ से, दुर्रे मुख़्तार पृ. 293, शरह वहबानिया से ख़ज़ानतुल मुफ़्तीन क़लमी जिल्द 1 किताबुस सियर, कुफ़्र के शब्दों (अल्फ़ाज़ अल-कुफ़्र) के अध्याय के अंत में, बज़्ज़ाज़िया जिल्द 3 पृ. 331:

इस प्रकार के मसलों में फ़तवे के लिए पसंदीदा राय यह है कि ऐसे बयान देने वाला, यदि उसने केवल गाली देने का इरादा किया और उसे काफ़िर नहीं माना, तो वह काफ़िर नहीं होगा। और यदि वह उसे काफ़िर मानता है और अपने इस विश्वास के आधार पर उसे इस तरह संबोधित करता है कि वह काफ़िर है, तो वह काफ़िर हो जाएगा।[3] इसी प्रकार के मसलों में फ़तवे के लिए पसंदीदा राय यह है कि मुसलमान को इस तरह का कोई शब्द कहने वाला अगर सिर्फ गाली देने का इरादा करे और दिल में काफ़िर न समझे तो काफ़िर न होगा, और अगर अपने मज़हब की रू से उसे काफ़िर समझता है और इसी आधार पर ऐसा कहा तो काफ़िर हो जाएगा।

दुर्रे मुख़्तार: "बिही युफ़्ता" (इसी पर फ़तवा है)[4] इसी विवरण पर फ़तवा है। लेकिन ज़ाहिर है कि ये लोग अपने मज़हब और अक़ीदे की रू से मुसलमानों को...

[1] सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/57. [2] अल-हदीक़ा अन-नदिया शरह अल-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया, अन-नउ अर-राबे, मकतबा नूरिया रज़विया फ़ैसलाबाद, 2/236. [3] फ़तावा हिन्दिया, अध्याय 9 मुर्तदों के अहकाम, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 2/278; अल-हदीक़ा अन-नदिया... मकतबा नूरिया रज़विया फ़ैसलाबाद, 2/236; शरह अल-नुक़ाया बरजन्दी, किताबुल हुदूद, नवल किशोर लखनऊ, 2/68; रद्दुल मुहतार, ताज़ीर का अध्याय, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 3/183. [4] दुर्रे मुख़्तार, ताज़ीर का अध्याय, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 1/327.

فتاویٰ رضویہ جلد پانزدھم (۱۵)

(زاد مسلم) ان کان کما قال والارجعت علیہ۔[1] وسلم نے فرمایا جو شخص کسی کلمہ گو کو کافر کہے ان میں ایک پر یہ بلا ضرور پڑے اگر جسے کہا سچ کافر تھا، تو خیر ورنہ یہ لفظ کہنے والا پر پلٹ آئے گا۔

حدیقہ ندیہ شرح طریقہ محمدیہ مطبع مصر ۱۲۷۶ھ ج ۲ ص ۱۵۶: کذلك یا مشرك ونحوہ[2]۔ اسی طرح کسی کو مشرک یا اس کے مثل کوئی لفظ کہنا کہ جسے کہا وہ مشرک نہ تھا تو کہنے والا خود مشرک ہو گیا۔

ہم نے الکوکبۃ الشہابیہ اور نیز النہی الاکید عن الصلوۃ وراء عدی التقلید میں ثابت کیا کہ یہ معنی خود احادیث سے ثابت اور تقویت الایمان اس دعویٰ کی مؤید، عالمگیری ج ۲ ص ۲۷۸ ، ذخیرہ سے بر جندی شرح نقایہ مع لکھنؤ ج ۲ ص ۶۸، جامع الرموز مطبع کلکتہ ۱۲۷۴ھ ج ۲ ص ۶۵۱ دونوں فصول عمادی سے، حدیقہ ندیہ ص ۱۴۰ و ۱۵۶ احکام حاشیہ درر و غرر سے، جامع الفصولین ج ۲ ص ۳۱۱ قاضی خاں سے، ردالمحتار مطبع استنبول ج ۳ ص ۲۸۳ النہر الفائق سے در مختار ص ۲۹۳، شرح وہبانیہ سے خزانۃ المفتین قلمی ج ۱ کتاب السیر آخر فصل الفاظ الکفر بزازیہ ج ۳ ص ۳۳۱:

المختار للفتوی في جنس ھذہ المسائل ان القائل بمثل ھذہ المقالات ان کان اراد الشتم ولا یعتقدہ کافرا لا یکفر وان کان یعتقدہ کافرا فخاطبہ بھذا بناء علی اعتقادہ انہ کافر یکفر۔[3] اسی قسم کے مسائل میں فتوے کے لئے مختار یہ ہے کہ مسلمان کو اس طرح کا کوئی لفظ کہنے والا اگر صرف دشنام دہی

کا ارادہ کرے اور دل میں کافر نہ جانے تو کافر نہ ہوگا اور اگر اپنے مذہب کی رو سے اسے کافر سمجھتا ہے اس بنا پر یوں کہا تو کافر ہوجائے گا۔

در مختار: بہ یفتی[4] اسی تفصیل پر فتویٰ ہے۔ پر ظاہر کہ یہ لوگ اپنے مذہب و اعتقاد کی رو سے مسلمانوں کو

[1] صحیح مسلم کتاب الایمان قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۵۷ [2] الحدیقہ الندیہ شرح الطریقۃ المحمدیہ النوع الرابع مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۲/۲۳۶ [3] فتاویٰ ہندیہ الباب التاسع فی احکام المرتدین نورانی کتب خانہ پشاور ۲/۲۷۸، الحدیقہ الندیہ النوع الرابع من الانواع الستین السلب الخ مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۲/۲۳۶، شرح النقایہ للبرجندی کتاب الحدود نولکشور لکھنؤ ۲/۶۸ ، ردالمحتار باب التعزیر دار احیاء التراث العربی بیروت ۳/۱۸۳ [4] در مختار باب التعزیر مطبع مجتبائی دہلی ۱/۳۲۷

Fatawa-e-Razavia, Volume 15

Polytheists say that his creed's books, like Taqwiyat-ul-Iman and Tanwir al-Aynayn and the writings of Bhopali and others, are explicitly stated in various places as being polytheistic according to the explanations of the aforementioned jurists. There is absolutely no doubt about their necessary disbelief (kufr). For further details, see our treatises 'Al-Nahy-ul-Akeed' and 'Al-Kawkabat-ush-Shahabiyyah', and Volume 6, Section 1 of 'Al-Ataya al-Nabawiyah fi al-Fatawa al-Ridwiyah'. Therefore, the leader of the scholars of Makkah Mukarramah, the remnant of the pious predecessors, the seal of the investigators, Sheikh al-Islam and the Muslims, the jewel of the great ones, the leader of the trustworthy city, our Sheikh, our support, our leader and master, Allama Syed Sharif Ahmed Zaini Dahlan Makki (may Allah be pleased with him and grant us his blessings) wrote a book 'Al-Durar al-Saniyyah fi al-Radd 'ala al-Wahhabiyyah' specifically in refutation of this group and got it printed in Egypt in the year 1282 AH. Regarding these deviants, he stated on page 26:

[Arabic] 1-هؤلاء الملحدة المكفرة للمسلمين [Translation] These heretics and disbelievers are those who call Muslims disbelievers.

It is evident that 'Mulhid' (heretic) is not just one sect but includes all sects of disbelief, as stated in Radd al-Muhtar, Vol. 3, p. 475, by Allama Ibn Abideen:

[Arabic] 2-الملحد اوسع فرق الكفر جداً [Translation] The term 'Mulhid' is very broad in meaning, encompassing all sects of disbelievers.

Furthermore, the aforementioned Syed Sharif stated on page 30:

[Arabic] امر الشريف مسعود ان يناظر علماء الحرمين العلماء الذين بعثوهم فناظروهم فوجدوهم ضحكة ومسخرة كحمر مستنفرة فرت من قسورة ونظروا الى عقائدهم فاذا هى مشتملة على كثير من المكفرات-3 [Urdu] The ruler of Makkah Mukarramah, Hazrat Masud (may Allah have mercy on him), ordered the scholars of the two holy sanctuaries to debate with the Wahhabi clerics sent by their leader, the Najdi Sheikh. When the noble scholars debated with these clerics, they found them to be pure jokers, worthy of laughter, like startled donkeys fleeing from a lion. When they reflected upon their beliefs, they found many things in them that make their adherent a disbeliever.

In this same blessed treatise, up to pages 32 to 35, many hadiths are quoted regarding the emergence of this Wahhabi sect, and it is explicitly stated in many places that they are kafirs (disbelievers) and excluded from the religion of Islam.

1. Al-Durar al-Saniyyah fi al-Radd 'ala al-Wahhabiyyah, Maktabah Dar al-Shafaqat, Turkey, p. 38.
2. Radd al-Muhtar, Bab al-Murtad, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 296/3.
3. Al-Durar al-Saniyyah fi al-Radd 'ala al-Wahhabiyyah, Maktabah Dar al-Shafaqat, Turkey, pp. 43, 44.

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द पंद्रहवीं (१५)

मुशरिक कहते हैं कि उनके अकीदे की किताबें जैसे तक़विय़तुल ईमान और तनवीरुल ऐनैन और भोपाली वगैरह की तसानीफ़ में जगह-जगह सराहत के साथ मज़कूरा फुकहा-ए-किराम की तस्रीहात के मुताबिक़ उनके कुफ़्र के लाज़मी होने में कोई कलाम नहीं है, बाक़ी तफ़सील हमारे रसायल 'अन-नह्युल अकीद' और 'अल-कौकबत-उश-शहाबिया' और 'अल-अतया अन-नबविया फिल फ़तावा अर-रज़विया' की छठी जिल्द के पहले हिस्से में है, लिहाज़ा मक्का मुकर्रमा के उलमा के सरदार, बक़ियतुल सलफ़, उमदतुल अबरार, खातमुत तहलीकीन, शैख़ुल इस्लाम वल मुस्लिमीन, ज़ुब्दतुल कुबरा, बलदुल अमीन, हमारे शैख़, हमारे सुतून, हमारे सरदार और आका अल्लामा सैयद शरीफ़ अहमद ज़ैनी दहलान मक्की (रज़ी अल्लाह ताला अन्हु) ने खास इसी ताएफ़े के रद में एक किताब 'अद-दुरर अस-सनिया फ़िर-रद अलल वहाबिया' तालीफ़ फरमाई और मिस्र में मतबा बहिया में तबअ हुई, इन गुमराहों की निस्बत तस्रीहन इरशाद फ़रमाया (पृष्ठ २६):

[अरबी] 1-هؤلاء الملحدة المكفرة للمسلمين [अनुवाद] ये मुल्हिद काफ़िर बेदीन लोग मुसलमानों को काफ़िर कहने वाले हैं।

ज़ाहिर है कि मुल्हिद एक फिर्क़ा नहीं है बल्कि तमाम कुफ़्र के फिर्क़ों को शामिल है, जैसा कि रद-उल-मुहतार, जिल्द ३, सफ़ा ४७५ पर रिसाला इब्न आबिदीन में है:

[अरबी] 2-الملحد اوسع فرق الكفر جداً [अनुवाद] मुल्हिद तमाम कुफ़्र के फिर्क़ों से मानी की वुसअत में ज़्यादा है।

नीज़ अल्लामा सैयद शरीफ़ मम्दूह ने फ़रमाया (पृष्ठ ३०):

[अरबी] امر الشريف مسعود ان يناظر علماء الحرمين العلماء الذين بعثوهم فناظروهم فوجدوهم ضحكة ومسخرة كحمر مستنفرة فر من قسورة ونظروا الى عقائدهم فاذا هى مشتملة على كثير من المكفرات-3 [उर्दू अनुवाद] मक्का मुकर्रमा के हाकिम हज़रत मसूद (रहमतुल्लाह अलैह) ने उलमा-ए-हरमैन शरीफ़ैन को हुक्म दिया कि वहाबियों के मौलवियों से, जो उनके इमाम शैख़ नजदी ने भेजे हैं, मुनाज़रा करें। उलमा-ए-किराम ने उन मुल्लों से मुनाज़रा फ़रमाया तो उन्हें पाया कि कोरे मस्खरे हँसने के क़ाबिल हैं, जैसे भड़के हुए गधे कि शेर से भागे हों,

और जब उनके अकीदों पर गौर फ़रमाया तो उनमें बहुत सी बातें ऐसी पायीं जिनका मानने वाला काफ़िर है।

इसी रिसाला-ए-मुबारका में सफ़ा ३२ से ३५ तक बहुत सी हदीसें नकल फ़रमाई हैं जिनमें इसी वहाबिया फिर्क़े के खुरूज (निकलने) की खबर आयी है और उनमें जगह-जगह उनके काफ़िर होने और दीन-ए-इस्लाम से यकसर खारिज होने की तस्रीह है।

1. अद-दुरर अस-सनिया फ़िर-रद अलल वहाबिया, मकतबा दारुश शफ़क़त, तुर्की, पृ. ३८
2. रद-उल-मुहतार, बाब अल-मुर्तद, दार इहया-उत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, २९६/३
3. अद-दुरर अस-सनिया फ़िर-रद अलल वहाबिया, मकतबा दारुश शफ़क़त, तुर्की, पृ. ४३, ४४

مشرک کہتے ہیں ان کا یہ عقیدہ ان کی کتب مثل تقویتہ الایمان و تنویر العینین و تصانیف بھوپالی و غیرہ میں جابجا مصرح تو حسب تصریحات مذکورہ فقہائے کرام ان پر لزومِ کفر میں اصلا کلام نہیں، باقی تفصیل ہمارے رسائل النہی الاکید والکوکبۃ الشہابیہ و حصہ اول مجلد ششم العطایا النبویہ فی الفتاویٰ الرضویہ میں ہے، لاجرم علمائے مکہ معظمہ کے سردار بقیۃ السلف عمدۃ الابرار خاتمۃ المحققین شیخ الاسلام والمسلمین زبدۃ الکبرا البلد الامین شیخنا وبرکتنا وسیدنا وقدوتنا علامہ سید شریف احمد زینی دحلان مکی رضی اللہ تعالیٰ عنہ وعنا بہ وقدس سرہ الملکی نے کتاب مستطاب الدرر السنیہ فی الرد علی الوہابیہ میں کہ خاص اسی طائفہ کے رد میں تالیف فرمائی اور مطبع بہیہ مصر میں طبع ہوئی، ان گمراہوں کی نسبت تصریحا ارشاد فرمایا ص ۲۶ :

ھؤلاء الملحدۃ المکفرۃ للمسلمین-1 یہ ملحد کافر بے دین لوگ مسلمانوں کو کافر کہنے والے۔

ظاہر ہے کہ ملحد ایک فرقہ نہیں ہے بلکہ جمیع فرقِ کفر کو شامل، ردالمحتار ج ۳ ص ۴۷۵ رسالہ ابن عابدین میں ہے :

الملحد اوسع فرق الکفر جداً-2 ملحد تمام فرقِ کفار سے وسعت معنی میں زیادہ ہے۔

نیز علامہ سید شریف ممدوح نے فرمایا ص ۳۰ :

امر الشریف مسعود ان یناظرو علماء الحرمین العلماء الذین بعثوہم فناظروہم فوجدوہم ضحکۃ و مسخرۃ کحمر مستنفرۃ فرت من قسورۃ ونظروا الی عقائدہم فاذا ھی مشتملۃ علی کثیر من المکفرات-3 مکہ معظمہ کے حاکم حضرت مسعود رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ نے علماءِ حرمین شریفین کو حکم دیا کہ وہابیوں کے مولویوں سے جو ان کے امام شیخ نجدی نے بھیجے ہیں مناظرہ کریں، علمائے کرام

نے ان ملاؤں سے مناظرہ فرمایا تو انھیں پایا کہ نرے مسخرے ہنسنے کے قابل ہیں جیسے بھڑکے ہوئے گدھے کہ شیر سے بھاگے ہوں، اور ان کے عقائد کو غور فرمایا تو ان میں بہت باتیں وہ پائیں جن کا قائل کافر ہے۔

اسی رسالہ مبارکہ میں ص ۳۲ سے ۳۵ تک بہت حدیثیں نقل فرمائیں جن میں اسی فرقہ وہابیہ کے خروج کی خبر آئی ہے ان میں بھی جابجا ان کے کافر اور دین اسلام سے یکسر خارج ہونے کی تصریح ہے اس میں ان کے

1 الدر السنیہ فی الرد علی الوہابیہ مکتبہ دار الشفقت ترکی ص ۳۸ 2 رد المحتار باب المرتد دار احیاء التراث العربی بیروت ۲۹۶/۳ 3 الدر السنیہ فی الرد علی الوہابیہ مکتبہ دار الشفقت ترکی ص ۴۳ و ۴۴

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

It was stated regarding the first teacher, the Sheikh of Najd (on page 27): "'So the disbeliever was confounded'[1] — the disbeliever became stunned." In short, there is no doubt that for this unjust group, infidelity (kufr) is mandatory for thousands of reasons, and the majority of noble jurists have explicitly ruled upon their clear disbelief.

[Arabic]: We ask Allah Almighty for forgiveness and well-being in religion, this world, and the hereafter. We ask Allah Almighty for forgiveness and well-being in religion and the hereafter. (T)

Warning Note: This jurisprudential ruling was related to foolish words, but countless mercies and limitless blessings of Allah Almighty be upon our noble scholars, the greats of Islam, those who revere the word of the best of mankind (peace be upon him and them all). Despite what they saw and the severe and intense pain they suffered from the followers and adherents of this group—hearing unjust and unlawful accusations of disbelief and polytheism against true, sincere Sunni Muslims, and enduring such filthy and coarse abuse—neither the intensity of anger let the hem of caution slip from their hands, nor did the power of revenge stir at these unworthy and meaningless obscenities. To this day, they maintain this research: that there is a difference between 'Luzum' (necessity of an act being kufr) and 'Iltizam' (the perpetrator intentionally committing it as kufr). Words being an expression of disbelief is one thing, and regarding the speaker as a disbeliever is another. We shall exercise caution and remain silent; as long as even the weakest of possibilities exists, we shall fear to issue a ruling of disbelief. This humble servant (may Allah forgive him) described this discussion somewhat at the end of the treatise 'Subhan as-Subbuh 'an 'Ayb Kadhib Maqbuh' (1307 AH). Even there, although seventy-eight (78) reasons for the necessity of kufr were proven against this leader and group regarding just one issue—the possibility of lying [of Allah]—the tongue was restrained from a ruling of disbelief.

In short, the state of this deviating group, especially their leaders, is like that of the wretched Yazid (may he get what he deserves), whose takfir (declaring him a disbeliever) the cautious scholars preferred to remain silent about. Yes, the difference between Yazid the accursed and their stubborn imam is that from that wicked person (Yazid), oppression, wickedness, and immorality are mutawatir (consecutive/widely reported), but disbelief is not mutawatir. However, from these gentlemen, all these

words of disbelief are at the highest level of tawatur (consecutive reporting). Yet, even if we restrain our tongues from takfir out of caution, is it small thing for their disgrace and ruin that according to the majority of the leading jurists of Islam, disbelief is mandatory for them for numerous reasons? We seek refuge with Allah, the Ever-Living, the Eternal. Imam Ibn Hajar Makki states in 'Al-Qawate'':

[Arabic]: He becomes an apostate according to the statement of a group, and this is enough as his loss and transgression. He becomes an apostate according to the statement of a group, and this is enough for his loss and rebellion. (T)

---

1. Al-Qur'an al-Karim 2/258
2. Al-I'lam bi-Qawati' al-Islam with Subul an-Najah, Maktaba Dar ash-Shafaqah, Istanbul, Turkey, p. 364

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

नजद के पहले शिक्षक शेख़ के बारे में कहा गया (पृष्ठ 27 पर): "'तो वह काफ़िर हक्का-बक्का रह गया'[1] — काफ़िर सुध-बुध खो बैठा।" संक्षेप में, इसमें कोई संदेह नहीं है कि इस अन्यायपूर्ण समूह के लिए हज़ारों कारणों से कुफ़्र (अविश्वास) अनिवार्य है, और महान न्यायविदों के बहुमत ने उनके स्पष्ट कुफ़्र पर स्पष्ट निर्णय दिया है।

[अरबी]: हम अल्लाह तआला से दीन, दुनिया और आख़िरत में क्षमा और भलाई की प्रार्थना करते हैं। हम अल्लाह तआला से दीन और आख़िरत में क्षमा और भलाई की प्रार्थना करते हैं। (त)

चेतावनी नोट: यह न्यायशास्त्रीय निर्णय मूर्खतापूर्ण शब्दों से संबंधित था, लेकिन अल्लाह तआला की अनगिनत रहमतें और असीम बरकतें हमारे उलेमा-ए-किराम, इस्लाम के महानुभावों, खैरुत-अनाम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के शब्दों का सम्मान करने वालों पर हों। उन्होंने जो कुछ देखा और इस समूह के अनुयायियों और पैरवीकारों से जो कठोर और तीव्र पीड़ाएँ झेलीं - सच्चे, निष्ठावान सुन्नी मुसलमानों के विरुद्ध कुफ़्र और शिर्क के अन्यायपूर्ण और अवैध आरोप सुने, और ऐसी गंदी और भद्दी गालियाँ सहीं - न तो क्रोध की तीव्रता ने उनके हाथ से सावधानी का पल्ला छूटने दिया, और न ही इन अयोग्य और अर्थहीन अश्लीलता पर प्रतिशोध की भावना जागी। वे आज तक यही शोध बनाए हुए हैं कि 'लुज़ूम' (किसी कार्य का कुफ़्र होना आवश्यक होना) और 'इल्तिज़ाम' (कर्ता द्वारा उसे कुफ़्र के रूप में जानबूझकर अपनाना) में अंतर है। शब्दों का कुफ़्र होना एक बात है, और कहने वाले को काफ़िर मान लेना दूसरी बात है। हम सावधानी बरतेंगे और चुप रहेंगे; जब तक कमज़ोर से कमज़ोर संभावना भी मिलेगी, हम कुफ़्र का हुक्म जारी करने से डरेंगे। इस तुच्छ सेवक (अल्लाह उसे क्षमा करे) ने इस चर्चा का कुछ वर्णन 'सुब्हान अस-सुब्बूहु 'अन ऐब कज़िब मक़बूह' (1307 हिजरी) के अंत में किया था। वहाँ भी, यद्यपि इस इमाम और समूह के विरुद्ध केवल एक मुद्दे - झूठ बोलने की संभावना [अल्लाह के लिए] - पर कुफ़्र की आवश्यकता के अठहत्तर (78) प्रमाण दिए गए थे, फिर भी कुफ़्र के हुक्म से अपनी ज़बान को रोके रखा।

संक्षेप में, इस गुमराह समूह, विशेष रूप से उनके नेताओं की स्थिति शापित यज़ीद (उस पर वह हो जिसका वह हकदार है) के समान है, जिसकी तक़फ़ीर (काफ़िर घोषित करना) से सावधान विद्वानों ने चुप्पी साधना पसंद किया। हाँ, यज़ीद मुरीद और उनके ज़िद्दी इमाम में इतना अंतर है कि उस दुष्ट (यज़ीद) से ज़ुल्म, फ़िस्क़ और फुजूर मुतवातिर (लगातार/व्यापक रूप से रिपोर्ट किया गया) हैं,

लेकिन कुफ़्र मुतवातिर नहीं है। जबकि इन सज्जनों से कुफ़्र के ये सभी शब्द तवातुर के उच्चतम स्तर पर हैं। फिर भी, भले ही हम सावधानी के तौर पर तक़फ़ीर से अपनी ज़बान रोकें, क्या उनके अपमान और विनाश के लिए यह कम है कि इस्लाम के अधिकांश अग्रणी न्यायविदों के अनुसार, उन पर कई कारणों से कुफ़्र अनिवार्य है? हम अल्लाह अल-क़य्यूम अद-दाएम की पनाह माँगते हैं। इमाम इब्न हजर मक्की 'अल-क़वाते' में फ़रमाते हैं:

[अरबी]: वह एक समूह के कथन के अनुसार मुर्तद (धर्मत्यागी) हो जाएगा, और यह उसकी हानि और सरकशी के लिए पर्याप्त है। वह एक जमात (समूह) के कहने पर मुर्तद हो जाएगा और यह उसके नुकसान और सरकशी के लिए काफी है। (त)

---

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 2/258
2. अल-इ'लाम बि-क़वाति' अल-इस्लाम मा सुबुल अन-नजात, मकतबा दार अश-शफ़क़ह, इस्तांबुल, तुर्की, पृ. 364

معلم اول شیخ نجدی کی نسبت فرمایا ص ۲۷ : "فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ[1]" مد ہوش ہو گیا کافر۔ بالجملہ اس میں شک نہیں کہ اس گروہ ناحق پژدہ ہزاروں وجہ سے کفر لازم، اور جماہیر فقہائے کرام کی تصریحییں ان کے صریح کفر پر حکم۔

[Arabic]: نسأل اللہ تعالٰی العفو والعافیہ فی الدین والدنیا والآخرۃ ہم اللہ تعالٰی سے دین اور آخرت میں عفو و عافیت کا سوال کرتے ہیں۔ (ت)

تنبیہ نبیہ: یہ حکم فقہی متعلق بکلمات سفہی تھا مگر اللہ تعالٰی کے بے شمار رحمتیں بے حد برکتیں ہمارے علمائے کرام عظمائے اسلام معظمین کلمہ خیر الانام علیہ وعلیہم والسلام پر کہ یہ کچھ دیکھتے وہ کچھ سخت و شدید ایذائیں پاتے اس طائفہ کے پیرو پیرو سے ناحق ناروا بات پر سچے دل سے مسلمانوں خالص سنیوں کی نسبت حکم کفر و شرک سنتے ،ایسی ناپاک و غلیظ گالیاں کھاتے ہیں بالینمہ نہ شدت غضب دامن احتیاط ان کے ہاتھ سے چھڑاتی، نہ ان نالائق ولا یعنی خباثتوں پر قوت انتقام حرکت میں آتی ہے، وہ اب تک یہی تحقیق فرمارہے ہیں کہ لزوم والتزام میں فرق ہے، اقوال کا کلمہ کفر ہونا اور بات، اور قائل کو کافر مان لینا اور بات، ہم احتیاط برتیں گے سکوت کریں گے جب تک ضعیف سا ضعیف احتمال ملے گا حکم کفر جاری کرتے ڈریں گے، فقیر غفر اللہ تعالٰی لہ، نے اس مبحث کا قدرے بیان آخر رسالہ سبحن السبوح عن عیب کذب مقبوح ۱۳۰۷ھ میں کیا اور وہاں بھی باہنکہ اس امام وطائفہ پر صرف ایک مسئلہ امکان کذب میں اٹھتر ۷۸ وجہ سے لزوم کفر کا ثبوت دیا، حکم کفر سے کف لسان ہی لیا۔

بالجملہ اس طائفہ حائفہ خصوصا ان کے پیشوا کا حال مثل یزید پلید علیہ ماعلیہ ہے کے محتاطین نے اس کی تکفیر سے سکوت پسند کیا، ہاں یزید مرید اور ان کے امام عنید میں اتنا فرق ہے کہ اس خبیث سے ظلم و فسق وفجور متواتر مگر کفر متواتر نہیں اور ان حضرات سے یہ سب کلمات کفر اعلی درجہ تواتر پر ہیں، پھر اگر چہ ہم براہِ احتیاط تکفیر سے زبان روکیں ان کے رخسار وبوار یہ کو یہ کیا کم ہے کہ جماہیر ائمہ کرام فقہائے اسلام کے نزدیک ان پر بوجوہِ کثیرہ کفر لازم، والعیاذ باللہ القیوم الدائم ، امام ابن حجر مکی قواطع میں فرماتے ہیں:

[Arabic]: انہ یصیر مرتدًا قول جماعۃ وکفی بھذا خسارا و تفریطًا وہ ایک جماعت کے قول پر مرتد ہو جائیگا اور یہ اس کے خسارہ اور سرکشی کو کافی ہے۔ (ت)

---

1 القرآن الکریم ۲/ ۲۵۸ 2 الاعلام بقواطع الاسلام مع سبل النجاۃ مکتبۃ دار الشفقۃ استنبول ترکی ص ۳۶۴

Volume 15 Fatawa Ridawiyya

May Allah (Almighty) grant refuge and cause us to depart from this world upon the true religion, Ameen! And all praise is for Allah, Lord of the worlds. Allah (Glorified and Exalted is He) knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is most perfect and firm. Praise be to Allah, these few lines are an excerpt from a detailed answer along with some exquisite additions, which began and concluded on the blessed Friday, 1st of Jumada al-Akhira 1312 AH. This discourse is sufficient and complete in this chapter by itself. Therefore, with respect to the date, it has been named "Sall as-Suyuf al-Hindiyya 'ala al-Kufriyyat baban al-Najdiyya" (Drawing the Indian Swords against Blasphemies, a chapter on Najdism). May Allah's blessings be upon our Master and Lord Muhammad, and upon his family and companions all, and praise be to Allah, Lord of the worlds.

Written by: The sinful servant, Ahmad Raza Barelvi, may he be forgiven, for the sake of Muhammad the Chosen Prophet, the unlettered, may Allah's blessings and peace be upon him. Servant of the Chosen Prophet.

(Stamp text): Hanafi Qadri Barkati Barelvi 1301 AH Abd al-Mustafa Ahmad Raza Khan Sunni

Problem 31: From G.I.P. Railway Station Bhusawal, questioned by Abdul Basit, 13 Ramadan 1339 AH. Muslims have agreed that any Muslim who does not pray will be considered excluded from the community. On this, some individuals who do not observe prayer, fasting, Hajj, or Zakat, do not listen even after a scholar explains it to them and say that it is necessary and obligatory to first exclude drunkards and adulterers from the community besides this. They say to the scholar who advises them, "You are a liar and the curse of God be upon you," even though that scholar is their Imam. So, what warning should be given according to the Noble Sharia to those who incite and embolden such non-prayers, and who make the scholar out to be a liar and cursed despite his emphasis? Have those who say such things left the fold of faith and is it necessary for them to renew their faith and renew their marriage or not? If such persons, to maintain their stance, out of ignorance or arrogance, show indifference...

(Boxed Note): 'Ah': As-Sahib Jamal al-Din bin Matruh said: If your father is pleased with this, then often the counterfeit gives a true sound. And another said: Your father intended someone appointed, but the destinies proved his thought wrong. Both

verses were quoted by him in the letter 'Ba' of 'Fawat al-Wafiyat'. 12 from him, may Allah Almighty be pleased with him. (T)

अल्लाह (अज़्वजल) पनाह दे और दीन-ए-हक़ पर दुनिया से उठाए, आमीन! और तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं जो रब्बुल आलमीन है। अल्लाह (सुब्हानहु व तआला) बेहतर जानता है और उसका इल्म, उसकी शान बुलन्द हो, सबसे कामिल और मज़बूत है। अल्हम्दुलिल्लाह, एक मुफ़स्सल जवाब से ये चंद लाइनें कुछ नायाब इज़ाफ़ों के साथ चुनी गई हैं, जिसकी शुरुआत और इख़्तेताम (समापन) जुमा-ए-मुबारका 1 जुमाद-अल-आख़िरा 1312 हिजरी को हुआ। ये कलाम अपने आप में इस बाब (अध्याय) में काफ़ी और वाफ़ी है। लिहाज़ा, तारीख़ (इतिहास) के लिहाज़ से इसका नाम "सल्लुस सुयूफ़िल हिन्दिया अलल कुफ़रियाति बाबन नजदिया" रखा गया। अल्लाह तआला की रहमतें नाज़िल हों हमारे आक़ा और मौला मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर और उनकी आल और उनके तमाम असहाब पर, और तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं जो रब्बुल आलमीन है।

लिखा: गुनहगार बंदा अहमद रज़ा बरेलवी, अल्लाह उन्हें माफ़ करे, मुहम्मद-ए-मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सदक़े में। अब्द-उल-मुस्तफ़ा।

(मोहर का पाठ): हनफ़ी क़ादरी बरकाती बरेलवी 1301 हिजरी अब्द-उल-मुस्तफ़ा अहमद रज़ा ख़ान सुन्नी

मसला 31: जी.आई.पी. रेलवे स्टेशन भुसावल से, सवाल कर्ता अब्दुल बासित, 13 रमज़ान 1339 हिजरी। मुसलमानों ने इत्तेफ़ाक़ किया कि जो मुसलमान नमाज़ नहीं पढ़ेगा उसे बिरादरी से ख़ारिज (बाहर) समझा जाएगा। इस पर कुछ लोग जो नमाज़, रोज़ा, हज और ज़कात के पाबंद नहीं हैं, एक आलिम के समझाने पर भी नहीं मानते और कहते हैं कि पहले शराबियों और ज़ानियों को बिरादरी से ख़ारिज करना ज़रूरी और फ़र्ज़ है। इसके अलावा नसीहत करने वाले आलिम को कहते हैं कि तुम झूठे हो और तुम पर ख़ुदा की लानत है, जबकि वह आलिम उनका इमाम है। तो ऐसे बे-नमाज़ियों को उकसाने और जुर्रत देने वाले और आलिम की ताकीद के बावजूद उसे झूठा और लानती बनाने वाले मुसलमानों (बे-नमाज़ियों) को शरीयत के मुताबिक़ क्या चेतावनी दी जानी चाहिए? क्या ऐसा कहने वाले ईमान से ख़ारिज हो चुके हैं और उनके लिए ईमान और निकाह का नवीनीकरण (तजदीद) ज़रूरी है या नहीं? अगर ऐसे व्यक्ति अपनी बात रखने के लिए नादानी से या घमंड से बेपरवाही दिखाएं..

(बॉक्स नोट): अह: अस-साहिब जमालुद्दीन बिन मतरूह ने कहा: अगर तुम्हारा बाप इस पर राज़ी है, तो अक्सर खोटा भी खरी आवाज़ देता है। और किसी दूसरे ने कहा: तुम्हारे बाप ने किसी नियुक्त (मामूर) का इरादा किया, तो तक़दीरों ने उसके अंदाज़े को ग़लत साबित किया। दोनों शेर 'फ़वात अल-वफ़ियात' के हर्फ़'बा' में नक़ल किए गए हैं। 12 उनकी तरफ़ से, अल्लाह तआला उनसे राज़ी हो। (त)

पृष्ठ 258 / 742

جلد پانزدھم (۱۵) فتاویٰ رضویہ

اللہ عزوجل پناہ دے اور دینِ حق پر دنیا سے اٹھائے، آمین! والحمد للہ رب العالمین واللہ سبحنہ وتعالیٰ اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔ الحمد للہ جواب مفصل سے یہ چند سطور کا التقاط مع بعض نفائسِ زیادات کہ غرہ جمادی الآخرہ روز جمعہ مبارکہ ۱۳۱۲ھ کو آغاز و انجام ہوا، بجائے خود بھی اس باب میں کافی و وافی کلام ہوا، لہٰذا بلحاظِ تاریخ سل السیوف الھندیۃ علی الکفریات باباً النجدیۃ عہ نام ہوا، صلی اللہ تعالیٰ علی سیدنا و مولینا محمد وآلہ وصحبہ اجمعین والحمد للہ رب العالمین۔

کتبـــــــــــــــــــــہ عبدہ المذنب احمد رضا بریلوی عفی عنہ بمحمدن المصطفٰی الامی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عبد المصطفٰی

(مہر کا متن): حنفی قادری برکاتی بریلوی ۱۳۰۱ ھ عبد المصطفٰی احمد رضا خاں سنی

مسئلہ ۳۱: از جی آئی پی ریلوے اسٹیشن بھوساول مسئولہ عبدالباسط ۱۳ رمضان ۱۳۳۹ھ مسلمانوں نے اتفاق کیا کہ جو مسلمان نماز نہ پڑھے گا وہ برادری سے خارج سمجھا جائے گا اس پر چند افراد جو نماز و روزہ و حج وزکوۃ کے پابند نہ ہوں عالم کے سمجھانے پر بھی نہ مانیں اور کہیں کہ پہلے شرابیوں اور زانیوں کو برادری سے خارج کرنا یہ ضرور اور فرض ہے سوا اس کے نصیحت کرنے والے عالم کو کہیں کہ تم جھوٹے ہو اور تم پر خدا کی لعنت ہے حالانکہ وہ عالم ان کا امام ہے تو ایسے بے نمازیوں کو ابھارنے اور جرات دینے والے اور باوجود تاکید عالم کو جھوٹا اور لعنتی بنانے والے مسلمان (بے نمازیوں) کو شرع شریف کے موافق کیا تنبیہ ہونی چاہئے؟ ایسا

کہنے والے ایمان سے خارج ہو چکے اور انہیں تجدیدِ ایمان اور تجدیدِ نکاح کرانا ضرور ہے یا نہیں؟ اگر ایسے اشخاص اپنی بات رکھنے کے لئے نادانی سے یا مغروری سے استغناء

(حاشیہ): عہ: قال الصاحب جمال الدین بن مطروح: ان کان باباکم بذا راضیاء فرب غش قداتی من تصیح وقال غیرہ: ورام باباہم مآمورا فاخلفت ظنہ المقادر الصاحب (جمال الدین بن مطروح) نے کہا: اگر تمہارا بابا اس پر راضی ہے تو بسا اوقات کھوٹا بھی کھری آواز دیتا ہے۔ اور کسی دوسرے نے کہا: تمھارے بابانے کسی مامور کا قصد کیا تو پہچانوں نے اس کا اندازہ غلط کیا۔ دونوں شعر فوات الوفیات کے حرف باء میں اس نے نقل کئے ۱۲منہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ (ت)

Fatawa-e-Razvia Volume Fifteen (15)

Question: If they neither recite [the Kalima] nor renew their marriage out of shame and then die, should Muslims attend their funeral and bury them in the [Muslim] graveyard or not? Please explain and be rewarded.

The Answer: Those people have committed an extremely grave major sin; they are subjects of the wrath of the All-Powerful, deserve the Fire, and are deserving of the Lord's curse. However, based solely on this matter, a clear decree of disbelief (Kufr) cannot be issued against them. If they die, it is obligatory to treat them as Muslims. Yes, if there was some specific conversation upon which giving this answer would necessitate disbelief, the questioner did not mention it. And Allah Almighty knows best.

Problem 32: From Dar-Nagar Daya Masana, Gujarat, near the gate of Banjara Chanda Rasool, house of requester Abdul Rahim Ahmedabadi, 22nd Ramadan-ul-Mubarak 1339 AH.

Question: What do the scholars of religion say regarding whether leveling an accusation against the Master of the first and the last [generations], peace and blessings of Allah Almighty be upon him, and considering him to be like oneself is disbelief (Kufr) or not? The detail of this is that during a dispute between Zaid and Amr, Amr sent a note to Zaid, a copy of which is as follows: "Your saying does not grieve me at all; this statement is completely wrong because abuse and bad-mouthing affect the heart just as a magnet creates an effect in iron. Whether they are elite or commoners, Prophets or Saints, grief definitely penetrates everyone's heart. See, our leader, the Pride of the World, Muhammad Mustafa, peace and blessings of Allah Almighty be upon him, suffered extreme shock of grief and sorrow in his heart due to the harassment and taunting of the infidels of Quraysh. At every moment, for the consolation of his grief, Allah the Majestic revealed through Gabriel (peace be upon him) from time to time, as He says in the Holy Quran:

'And be patient, and your patience is not but through Allah. And do not grieve over them and do not be in distress from what they conspire.'

And O Beloved, you be patient, and your patience is only by the guidance of Allah, and do not grieve for them, and do not let your heart be constrained by their deceits. (T)

Now please state whether these words are blasphemous or not? Please explain and be rewarded. (State and be rewarded. - T)

The Answer: From looking at the details of the question written by the questioner, it is not proven that he, God forbid, intended to level an accusation against the Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, or God forbid, considered the Prophet to be like himself. And Allah Almighty knows best.

---

1 The Holy Quran 16 / 127

फ़तावा-ए-रज़विया पंद्रहवीं जिल्द (15)

प्रश्न: वे न [कलमा] पढ़ें और न ही शर्म के मारे निकाह का नवीनीकरण करें और मर जाएँ तो क्या मुसलमानों को ऐसे लोगों के जनाजे में जाना चाहिए और उन्हें [मुस्लिम] कब्रिस्तान में दफनाना चाहिए या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: अल-जवाब: वे लोग बहुत ही गंभीर बड़े पाप (कबीरा गुनाह) के दोषी हुए, सर्वशक्तिमान के क्रोध के पात्र हैं, नरक के हकदार हैं, और ईश्वर के अभिशाप के योग्य हैं। लेकिन, केवल इतनी सी बात पर उन पर स्पष्ट रूप से कुफ्र (अविश्वास) का हुक्म नहीं लगाया जा सकता। यदि वे मर जाते हैं, तो उनके साथ इस्लामी व्यवहार करना अनिवार्य (फर्ज) होगा। हाँ, यदि कोई ऐसी विशेष बातचीत हुई थी जिस पर यह उत्तर देना कुफ्र का कारण बनता, तो प्रश्नकर्ता ने उसका उल्लेख नहीं किया है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसाला 32: मामला 32: डार नगर दाया मसाना, गुजरात से, बंजारा चांडा रसूल के पास वाला मकान, प्रार्थी अब्दुल रहीम अहमदाबादी, 22 रमजान-उल-मुबारक 1339 हिजरी।

प्रश्न: विद्वान धर्म के बारे में क्या कहते हैं कि सैयदुल अव्वलीन वल-आखिरीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर आरोप लगाना और उन्हें अपने जैसा समझना कुफ्र है या नहीं? इसका विवरण यह है कि ज़ैद और अम्र के बीच विवाद के दौरान, अम्र ने ज़ैद को एक पर्ची भेजी जिसकी प्रतिलिपि इस प्रकार है: "तुम्हारी बात से मुझे बिल्कुल भी दुख नहीं होता; यह कथन पूरी तरह से गलत है क्योंकि अपशब्द और बुरा कहना दिल पर उसी तरह असर करता है जैसे चुंबक लोहे में असर पैदा करता है। चाहे वे खास हों या आम, नबी हों या वली, दुख हर किसी के दिल में जरूर समा जाता है। देखिये, हमारे नेता फ़ख्र-ए-आलम मुहम्मद मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को कुरैश के काफ़िरों के उत्पीड़न और ताने-बाने के कारण दिल में दुख और शोक का गहरा सदमा पहुँचा था। अल्लाह जल्ला शानुहु ने हर पल उनके दुख की तसल्ली के लिए समय-समय पर हज़रत जिब्रील अलैहिस्सलाम के माध्यम से संदेश भेजे, जैसा कि वह पवित्र कुरान में फरमाता है:

'और ऐ महबूब तुम सब्र करो और तुम्हारा सब्र अल्लाह ही की तौफीक (सहायता) से है और उनका ग़म न करो और उनके फरेबों से दिल छोटा न करो।'

और ऐ महबूब तुम सब्र करो और तुम्हारा सब्र अल्लाह ही की तौफीक से है और उनका ग़म न खाओ और उनके फरेबों से दिल तंग न हो। (त)

अब कृपया बताएं कि क्या ये शब्द कुफ्रिया (ईशनिंदापूर्ण) हैं या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (बयान फरमाएं अज्र पाएं। - त)

उत्तर: अल-जवाब: प्रश्नकर्ता द्वारा लिखे गए प्रश्न के विवरण को देखने से यह आरोप साबित नहीं होता कि उसने (अल्लाह न करे) पवित्र पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर आरोप लगाना चाहा, या (अल्लाह न करे) पैगंबर को अपने जैसा समझा। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

---

1 अल-कुरानुल करीम 16 / 127

نہ پڑھیں نہ تجدید نکاح شرم سے کریں اور مر جائیں تو مسلمان ایسوں کی میت میں جائیں اور قبرستان میں دفن کریں یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: وہ لوگ سخت اشد کبیرہ کے مرتکب ہوئے، مورد غضب جبار ہیں، مستحق نار ہیں، مستحق لعنت پروردگار ہیں، مگر اتنی بات پر صاف حکم کفر ان پر نہیں ہو سکتا، اگر مر جائیں تو ان کے ساتھ اسلامی برتاؤ فرض ہو گا ہاں اگر کوئی خاص مکالمہ ایسا تھا جس پر یہ جواب دینا موجب کفر ہو تو اس کا ذکر سائل نے نہ کیا۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۳۲: از در نگر دایا مسانہ گجرات گاڑی کے دروازہ بنجارہ چانڈا رسول کے پاس والا مکان مسئولہ عبدالرحیم احمد آبادی ۲۲ رمضان المبارک ۱۳۳۹ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ سید الاولین والآخرین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر الزام لگانا اور ان کو اپنے جیسا جاننا کفر ہے یا نہیں؟ تفصیل اس کی یہ ہے کہ جو وقت زید و عمر میں جھگڑا ہوا، عمرو نے زید کے پاس ایک رقعہ بھیجا جس کی نقل یہ ہے، قولک مجھ کو اس کا مطلق رنج نہیں، اقوال یہ بات تو سراسر غلط ہے کیونکہ سب وشتم اور برا کہنے سے مانند مقناطیس کے جس طرح لوہے میں اثر پیدا کرتا ہے اسی طرح دل پر اثر ہو جاتا ہے، خواص ہوں یا عوام، نبی ہو یا ولی سب کے دل پر غم تو ضرور سرایت کرتا ہے، دیکھئے ہمارے پیشوا فخر عالم محمد مصطفی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو کفار قریش کی ایذاء دہی و طعن زنی کی وجہ سے دل پر غم و حزن کا صدمہ از حد پہنچا تھا ہر وقت غم کی تسلی کے لیے اللہ جل شانہ نے وقتاً فوقتاً جبریل علیہ السلام کی معرفت نازل فرمایا، جیسے قرآن مجید میں فرماتا ہے:

"وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ ۖ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ"

اور اے محبوب تم صبر کرو اور تمہارا صبر اللہ ہی کی توفیق سے ہے اور ان کا غم نہ کھاؤ اور ان کے فریبوں سے دل تنگ نہ ہو۔ (ت)

اب فرمائیے یہ الفاظ کفریہ ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمائے اجر پائے۔ ت)

الجواب: سوال کی تفصیل سائل نے تحریر کی اس کے دیکھنے سے یہ الزام ثابت نہیں ہوتے کہ اس نے معاذ اللہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر الزام رکھنا چاہا، یا عیاذاً باللہ حضور کو اپنے جیسا جانا، واللہ تعالٰی اعلم۔

---

1 القرآن الکریم ۱۶ / ۱۲۷

Fatwa Razawiyyah - Volume 15

Issue 33: From Madras through جناب (Mr.) Syed Shah Makhdoom Mohiuddin Sahab Qari, Deputy Trustee of Masjid Walajahy Tarlakheri, asked by جناب (Mr.) Shah Muhammad Hussain Sahab Qadri, Deputy Qazi Ahl-e-Sunnat Madras, 22 Ramadan 1339 AH.

Respected Maulana, may your blessings continue. Peace be upon you and the mercy of Allah and His blessings. How is your noble health? An inquiry is being sent to your noble service for an answer. I hope you will favor us with a correct answer soon because in Madras, a person who calls himself a national leader always insults the elders of religion in his newspaper, due to which division is occurring among the community. For his admonition and for the guidance of the creations of Allah, trouble is being given to you. I hope that by honoring us with an answer, you will be rewarded by Allah.

Inquiry: What do the scholars of the firm religion say about a Madras journalist who incites evil against those who perform Fatiha, whose views are these: "Fatiha is an innovation (Bid'ah) and visiting the pure graves is grave-worship (Qabr-parasti)." And from his writings, those who perform Fatiha and eat blessed food in the name of Hazrat Ghaus Azam Mohiuddin Abdul Qadir Jilani (May Allah be pleased with him) are being called worshipers of a name, grave worshipers, drinkers of the blood of the Khilafat, and chewers of the holy bones of Hazrat Ghaus Azam. In the newspaper of 11th Rabi al-Akhir, it is written: "Today the condition of his followers and devotees is such that they are worshiping the name and the grave, but are drinking the blood of Khilafat and chewing the holy bones of Hazrat Ghaus Azam, etc." In the issue of 2nd Rabi ul-Awwal, he wrote: "These rogues do not feel like crying that the kafirs have disgraced the soul of the Shah of Baghdad." And in the issue of 14th Rabi ul-Awwal 1339 AH, it is written under the title: "Magic is that which speaks from the head, like the angel of death becoming a monkey and biting the King of Greece." In the issue of 15th Muharram 1337 AH, it is written: "Kissing thumbs upon hearing 'Muhammad Rasulullah' (Peace and blessings of Allah be upon him) in the Adhan, or visiting the blessed hair, or bowing the neck while passing in front of the relics, or performing Fatiha on Friday or Thursday—these things are not obedience to the Messenger of Allah (Peace and blessings of Allah be upon him)." What does the noble Shariah command regarding such a person? What is the ruling on giving such a person titles like Maulana, Pride of the Nation, Pride of Muslims, Leader of the Nation; rendering any service in the circle of Islam; supporting and helping him; maintaining relations

with him; having him deliver sermons; or buying his newspaper? Explain and you shall be rewarded.

Answer: Calling Fatiha an innovation, calling the visitation of holy shrines grave-worship, the Niyaaz of the radiant presence of our master Ghaus Azam...

फतवा-ए-रजविया - पंद्रहवीं जिल्द (१५)

मसला ३३: मद्रास से, जनाब सैयद शाह मखदूम मोहिउद्दीन साहब कारी, नायब मुतवल्ली मस्जिद वाला जाही तरलखेड़ी के माध्यम से, सायल जनाब शाह मुहम्मद हुसैन साहब कादरी, नायब काजी अहले सुन्नत मद्रास, २२ रमजान १३४१ हिजरी।

हजरत मौलाना अल-मोहतरम दाम फुयूज़ुकुम, अस्सलाम अलैकुम व रहमतुल्लाही व बरकातुहू, मिजाज-ए-गिरामी। एक इस्तिफ्ता (सवाल) जवाब के उद्देश्य से आपकी खिदमत में भेजा जा रहा है। उम्मीद है कि जल्द ही सही जवाब अता फरमाएंगे, क्योंकि मद्रास में एक व्यक्ति जो खुद को कौमी लीडर (राष्ट्रीय नेता) कहता है और अपने अखबार में हमेशा बुजुर्गान-ए-دین की तौहीन करता है, जिससे कौम में फूट पड़ रही है। उसकी तंबीह (चेतावनी) और अल्लाह की मखलूक की हिदायत के लिए आपको तकलीफ दी जा रही है। उम्मीद है कि जवाब से सरफराज फरमा कर अल्लाह के यहाँ अज्र पाएंगे।

इस्तिफ्ता (सवाल): दीन-ए-मतीन के उलेमा क्या फरमाते हैं कि मद्रास का एक अखबार नवीस फातिहा दिलाने वालों पर शर-अंगेजी (बुराई) करता है, जिसके विचार ये हैं: "फातिहा बिदअत है और पाक मजारों की जियारत कब्र-परस्ती है।" और उसके लेख से हजरत गौस-ए-आजम मोहिउद्दीन अब्दुल कादिर जिलानी (रजी अल्लाह ताला अन्हु) की फातिहा दिलाने वालों और मुतबर्रक (पवित्र) खाना खाने वालों को नाम की पूजा करने वाला, कब्र की पूजा करने वाला, खिलाफत का खून पीने वाला और हजरत गौस-ए-आजम की पाक हड्डियों को चबाने वाला कहा जा रहा है। ११ रबी-उल-आखिर के अखबार में लिखा है: "आज उसके मुरीदों और मानने वालों का ये हाल है कि वे नाम की पूजा और कब्र की परस्ती कर रहे हैं, मगर खिलाफत का खून पी रहे हैं और हजरत गौस-ए-आजम की पाक हड्डियों को चबा रहे हैं, वगैरह।" २ रबी-उल-अव्वल के परचे में लिखा कि: "इन बदमाशों को इस पर रोना नहीं आता कि बगदाद के शाह की रूह को काफिरों ने जलील किया है।" और १४ रबी-उल-अव्वल १३३१ हिजरी के परचे में लिखा है जिसका उनवान (शीर्षक) ये है: "जादू वो जो सिर पर चढ़ कर बोले कि अजल (मौत) का फरिश्ता बंदर बन कर यूनान के बादशाह को काट गया।" १५ मुहर्रम १३३४ हिजरी के परचे में लिखा है: "अजान में 'मुहम्मद रसूलुल्लाह' (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सुनकर अंगूठे चूम लेना, या मुए-मुबारक (पवित्र बाल) की जियारत कर लेना, या आसार-ए-खाना (निशानियों) के सामने से गुजरते हुए गर्दन झुका देना, या जुमा या जुमेरात को फातिहा कर लेना —ये बातें अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की इताअत (आज्ञापालन) नहीं हैं।" ऐसे

शख्स के लिए शरीयत-ए-मुतहरा क्या हुक्म देती है? ऐसे शख्स को मौलाना, फख्र-ए-कौम, फख्र-ए-मुसलमान, लीडर-ए-कौम का लकब देना, इस्लाम के दायरे में कोई खिदमत सौंपना, उसकी हिमायत व मदद करना, उससे मेल-जोल रखना, उसका वाज (उपदेश) कराना या उसका अखबार खरीदना कैसा है? बयान फरमाएं, सवाब मिलेगा।

अल-जवाब: फातिहा को बिदअत कहना, पाक मजारों की जियारत को कब्र-परस्ती बताना, हमारे आका गौस-ए-आजम की नियाज़...

पृष्ठ २६०/७४२

فتاویٰ رضویہ - جلد پندرہویں (۱۵)

مسئلہ ۳۳: از مدراس بتوسط جناب سید شاہ مخدوم محی الدین صاحب قاری نائب متولی مسجد والا جاہی ترلکھیڑی مسئولہ جناب شاہ محمد حسین صاحب قادری نائب قاضی اہل سنت مدراس ۲۲ رمضان ۱۳۳۹ھ

حضرت مولانا المحترم دام فیوضکم السلام علیکم و رحمتہ اللہ و برکاتہ، مزاج گرامی، ایک استفتاء بغرض جواب مرسل خدمت گرامی ہے، امید کہ جلد جواب با صواب مرحمت فرمائیں گے کیونکہ مدراس میں ایک شخص جو اپنے آپ کو قومی لیڈر کہلواتا ہے اور اپنے اخبار میں ہمیشہ بزرگان دین کی توہین کرتا ہے جس کے سبب قوم میں تفرقہ پڑ رہا ہے اس کی تنبیہ اور خلق اللہ کی ہدایت کے لئے آپ کو تکلیف دی جاتی ہے امید کہ جواب سے سرفراز فرما کر عنداللہ ماجور ہوں گے

استفتاء: کیا فرماتے ہیں علمائے دین متین کہ ایک مدراسی پرچہ نویس فاتحہ دلانے والوں پر شر انگیزی کرتا ہے جس کے خیالات یہ ہیں: "فاتحہ بدعت اور زیارت تربتہائے مطہرہ قبر پرستی اور اس کی تحریر سے حضرت غوث اعظم محی الدین عبدالقادر جیلانی رضی اللہ تعالی عنہ کے فاتحہ دلانے والوں اور متبرک طعام کھانے والوں کو نام کی پوجا قبر کی پرستش کرنے والوں، خلافت کا خون پینے والے اور حضرت غوث الاعظم کی پاک ہڈیوں کو چبانے والے سنایا جا رہا ہے، ۱۱ ربیع الآخر کے اخبار میں لکھا ہے: "آج اس کے مریدوں اور معتقدوں کو یہ حال ہے کہ نام کی پوجا اور قبر کی پرستش کر رہے ہیں مگر خلافت کا خون پی رہے ہیں، حضرت غوث اعظم کی پاک ہڈیوں کو چبا رہے ہیں، الخ" ۲ ربیع الاول کے پرچہ میں لکھا کہ: ان بدمعاشوں کو اس پر رونا نہیں آتا کہ حضرت شاہ بغداد کی روح کو کافروں نے ذلیل کیا ہے" اور ۱۴ ربیع الاول ۱۳۳۹ھ کے پرچے میں لکھا ہے جس کا عنوان یہ ہے: "جادو وہ جو سر پر چڑھ کے بولے کہ اجل کا فرشتہ

بندر بن کر شاہ یونان کو کاٹا۔" ۱۵ ماہ محرم ۱۳۳۷ھ کے پرچے میں لکھا ہے: "اذان میں محمد رسول اللہ (صلی اللہ تعالی علیہ وسلم) سن کر انگوٹھے چوم لینا یا موئے مبارک کی زیارت کر لینا یا آثار خانہ کے رو برو سے گزرتے ہوئے گردن جھکا دینا یا جمعہ یا جمعرات کو فاتحہ کر لینا یہ باتیں رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کی اطاعت نہیں۔" ایسے شخص کے لئے شرع شریف میں کیا حکم کرتی ہے، ایسے شخص کو مولانا، فخر قوم، فخر مسلمانان، لیڈر قوم کا لقب دینا دائرہ اسلام میں کوئی خدمت عطا کرنا اس کی تائید و اعانت کرنا اس سے راہ و رسم رکھنا اس کا وعظ کرانا اس کا اخبار خریدنا کیا حکم رکھتا ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: فاتحہ کو بدعت کہنا، زیارت مزارات طاہرہ کو قبر پرستی بنانا، نیاز حضور پر نور سیدنا غوث الاعظم

Fatawa Razawiyya Volume (15)

To call the glorification of Allah's name "worship of the name", to not consider the honoring of the relics of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) as obedience to him—these are all hallmarks of Wahhabism. Wahhabis are misguided and irreligious, in fact, infidels and apostates, as we have established in several of our books. (As mentioned in detail in several of our books. - Translator). Writing such filthy words of humiliation regarding the holy soul of our Master Ghaus-e-Azam (may Allah be pleased with him) is a lie, shameful, and blatant blasphemy. Even if all the infidels, polytheists, Wahhabis, and apostates of the entire world come together, they cannot humiliate the soul of the slave of his slaves.

"And to Allah belongs [all] honor, and to His Messenger, and to the believers, but the hypocrites do not know." (1) | Honor is only for Allah, His Messenger, and the believers, but the hypocrites do not know. (t)

Using the term "monkey biting" for the Angel of Death (peace be upon him) is an insult to the favored angel of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and is clear disbelief. To consider such a person as "Maulana," the "Pride of Muslims," and a "Leader and Guide of the community"—if done after becoming aware of his statements—is itself disbelief and incurs the wrath of the Lord.

The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Do not say 'our master' to a hypocrite, for if he were your master, you would have incurred the wrath of your Lord." (2) | Do not say "O our master" to a hypocrite, because if he were your master, you would have brought the wrath of your Lord upon yourself.

It is stated in Fatawa Zahiriya, Ashbah wa Naza'ir, Durr al-Mukhtar, etc.: "To honor an infidel is disbelief." (3) (Honoring an infidel is disbelief. - Translator). Among them it is also mentioned: "If someone says 'O teacher' to a Magian out of respect, it is disbelief." (4) (If one says "O teacher" to a Magian out of respect, it is disbelief. - Translator). To have him deliver a sermon is forbidden. It is stated in Tabyin al-Haqa'iq by Imam Zayla'i:

Because in placing him forward, there is his glorification, whereas it has been made obligatory upon them | Because in placing him ahead there is his honoring, whereas...

1. Al-Quran Al-Karim 63/8

2. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, Hadith of Buraydah al-Aslami (may Allah be pleased with him), Dar al-Kutub Beirut 5/346-347; Sunan Abi Dawud, Kitab al-Adab, Chapter: One should not say 'The slave...'; Aftab Alam Press Lahore 2/322
3. Al-Ashbah wa al-Naza'ir, Kitab al-Siyar, Chapter on Apostasy, Idarat al-Qur'an Karachi 1/288; Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Section on Trade, Matba' Mujtabai Delhi 2/251
4. Al-Ashbah wa al-Naza'ir, Kitab al-Siyar, Chapter on Apostasy, Idarat al-Qur'an Karachi 1/288; Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Section on Trade, Matba' Mujtabai Delhi 2/251

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रह (15)

अल्लाह ताला के नाम की महिमा को "नाम की पूजा" कहना, हुज़ूर सैय्यदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र अवशेषों के सम्मान को हुज़ूर की आज्ञाकारिता न मानना—ये सब वहाबियत के प्रतीक हैं। वहाबी गुमराह और बेदीन हैं, बल्कि काफ़िर और मुर्तद (धर्मत्यागी) हैं, जैसा कि हमने अपनी कई किताबों में सिद्ध किया है। (जैसा कि हमारी अनेक पुस्तकों में विवरण दिया गया है। - अनुवादक)। हमारे आका गौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) की पवित्र रूह के बारे में अपमानजनक शब्द लिखना झूठ, शर्मनाक और स्पष्ट ईशनिंदा है। दुनिया के तमाम काफ़िर, मुशरिक, वहाबी और मुर्तद मिलकर भी उनके गुलामों के गुलाम की रूह को अपमानित नहीं कर सकते।

"और सम्मान तो अल्लाह, उसके रसूल और ईमान वालों के लिए ही है, लेकिन मुनाफ़िक़ (पाखंडी) नहीं जानते।" (1) | सम्मान तो अल्लाह, उसके रसूल और मुसलमानों के लिए ही है, लेकिन मुनाफ़िक़ों को खबर नहीं। (त)

मलकुल मौत (मौत के फरिश्ते) अलैहिस्सलाम के लिए "बंदर काटने" जैसे शब्द का प्रयोग करना, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के करीबी फरिश्ते का अपमान है और यह स्पष्ट कुफ्र (अविश्वास) है। ऐसे व्यक्ति को "मौलाना", "मुसलमानों का गौरव" और "कौम का मार्गदर्शक और नेता" मानना—यदि उनके बयानों के बारे में जानने के बाद किया जाए—तो वह स्वयं काफ़िर और रब के क्रोध का पात्र है।

हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "मुनाफ़िक़ को 'हमारा सरदार' न कहो, क्योंकि अगर वह तुम्हारा सरदार हुआ, तो तुमने अपने रब का गुस्सा मोल ले लिया।" (2) | मुनाफ़िक़ को "ऐ हमारे सरदार" न कहो, क्योंकि अगर वह तुम्हारा सरदार हुआ तो तुमने अपने रब का गुस्सा अपने सिर ले लिया।

फ़तावा ज़हीरिया, अश्बाह व नज़ायर, दुर्रे मुख्तार आदि में है: "काफ़िर का सम्मान करना कुफ्र है।" (3) (काफ़िर का सम्मान कुफ्र है। - अनुवादक)। उन्हीं में है: "अगर किसी ने मजूसी (अग्निपूजक) को सम्मानवश 'ऐ उस्ताद' कहा तो कुफ्र है।" (4) (अगर मजूसी को 'ऐ उस्ताद' सम्मानवश कहा तो कुफ्र है। - अनुवादक)। उससे उपदेश दिलवाना हराम है। इमाम ज़ैलई की 'तबईनुल हक़ाएक़' में है:

क्योंकि उसे आगे बढ़ाने में उसका सम्मान है, जबकि उन पर [उसे अपमानित करना] अनिवार्य है | क्योंकि उसे आगे करने में उसका सम्मान है, जबकि...

1. अल-कुरान अल-करीम 63/8
2. मसनद इमाम अहमद बिन हंबल, हदीस बुरैदा अल-अस्लमी (रज़ि.), दारुल कुतुब बेरूत 5/346-347; सुनन अबी दाऊद, किताबुल अदब, अध्याय: 'ग़ुलाम न कहें...'; आफ़ताबे आलम प्रेस लाहौर 2/322
3. अल-अश्बाह व अन-नज़ायर, किताबुस सियर, धर्मत्याग का अध्याय, इदारतुल कुरान कराची 1/288; दुर्रे मुख्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहह, व्यापार खंड, मतबा मुज्तबाई दिल्ली 2/251
4. अल-अश्बाह व अन-नज़ायर, किताबुस सियर, धर्मत्याग का अध्याय, इदारतुल कुरान कराची 1/288; दुर्रे मुख्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहह, व्यापार खंड, मतबा मुज्तबाई दिल्ली 2/251

पृष्ठ 261/742

فتاوٰی رضویہ جلد پانز دہم (۱۵)

رضی اللہ تعالٰی عنہ کو نام کی پوجا کہنا، تعظیم آثار شریفہ حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو حضور کی اطاعت نہ ماننا، یہ سب شعار وہابیت ہیں اور وہابیہ گمراہ بد دین بلکہ کفار ومرتدین ہیں، کما حققناہ في غیر ما کتاب (جیسا کہ ہماری متعدد کتب میں اس کی تفصیل ہے۔ت) روح اقدس حضور سیدنا غوثِ اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ کی نسبت وہ ناپاک کلمہ تذلیل لکھنا کذب و فضیح و توہین صریح ہے ان کے غلامان غلام کی روح کو تمام جہاں کے کفار و مشرکین و وہابیہ ومرتدین مل کر ذلیل نہیں کرسکتے۔

"وَلِلّٰہِ الْعِزَّۃُ وَلِرَسُوْلِہٖ وَ لِلْمُؤْمِنِیْنَ وَلٰکِنَّ الْمُنٰفِقِیْنَ لَا یَعْلَمُوْنَ (1)" | عزت تو اللہ اور اس کے رسول اور مسلمانوں ہی کے لئے ہے مگر منافقوں کو خبر نہیں (ت)

حضرت ملک الموت علیہ الصلوۃ والسلام کی نسبت بندر کاٹنے کا لفظ ملک مقرب رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی توہین ہے کفر مبین ہے، ایسے شخص کو مولانا وفخر مسلمانان اور ہادی و رہبر قوم ماننا ا گراس کے اقوال پر اطلاع کے بعد ہے خود کافر و موجب غضب رب ہے،

قال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لاتقولوا للمنافق سیدنا فانہ ان یکن سیدکم فقد اسخطتم ربکم(2) | منافق کو "اے ہمارے سردار" نہ کہو کہ اگر وہ تمہارا سردار ہوا تو تم نے اپنے رب کا غضب اپنے سر لیا۔

فتاوٰی ظہریہ واشباہ و نظائر ودرِ مختار وغیر ہما میں ہے: تبجیل الکافر کفر(3) (کافر کی توقیر کفر ہے۔ت) انھیں میں ہے: لو قال لمجوسی یا استاذ تبجیلا کفر(4) (اگر مجوسی کو "اے استاد" توقیرا کہا تو کفر ہے۔ت) اس کا واعظم کرانا حرام ہے، تبیین الحقائق امام زیلعی میں ہے:

لان فی تقدیمہ تعظیمہ وقد وجب علیہم | کیونکہ اس کی تقدیم میں اس کی تعظیم ہے حالانکہ

1 القرآن الکریم ۸/٦۳ 2 مسند امام احمد بن حنبل حدیث بریدة الاسلمی رضی اللہ عنہ دار الکتب بیروت ۳۴۶/۵-۳۴۷، سنن ابی داؤد کتاب الادب باب لا یقول المملوک آفتاب عالم پریس لاہور ۲/۳۲۲ 3 الاشباہ والنظائر کتاب السیر باب الردة ادارة القرآن کراچی ۱/۲۸۸، درمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/۲۵۱ 4 الاشباہ والنظائر کتاب السیر باب الردة ادارة القرآن کراچی ۱/۲۸۸، درمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/۲۵۱

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Legal insult[1]: It is Shariah-wise mandatory for Muslims to degrade them. (T)

Entrusting him with any service of Islam in which he becomes a confidant of Muslims or a leader of some Muslims is strictly prohibited.

Allah Almighty says: Allah Almighty said: O you who believe! Do not take outsiders as your confidants. "O you who have believed, do not take as intimates those other than yourselves..."[2]

When Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with him) wanted to make a non-believer his scribe, the Commander of the Faithful, Umar Farooq (may Allah be pleased with him), sent him a decree:

"I shall not honor them when Allah has humiliated them, nor empower them when Allah has debased them, nor bring them near when Allah has distanced them."[3] Another narration states: "It is not for us to trust them when Allah has declared them treacherous, nor to elevate them when Allah has lowered them."[4] Translation: I will not honor the disbeliever when Allah has disgraced them, nor will I give them respect when Allah has humiliated them, nor will I bring them close when Allah has distanced them. Another narration says: It is not permissible for us to make disbelievers trustees while Allah Almighty calls them treacherous, or for us to give them elevation while Allah, Glory be to Him, has given them lowly state.

In Durr al-Mukhtar it is stated: "He is prohibited from scribing or undertaking tasks by which he would be honored in the eyes of Muslims."[5] - He should be stopped from writing and such work due to which he would be considered honored among Muslims. (T)

Supporting and assisting in this is prohibited. Allah Almighty says: "And do not cooperate in sin and aggression"[6] - Allah Almighty said: Do not help in sin and exceeding limits.

---

[1] Tabyin al-Haqa'iq Sharh Kanz al-Daqa'iq, Chapter on Imamate, Al-Matba'ah al-Kubra al-Amiriyah, Bulaq, Egypt, 1/134 [2] Al-Quran al-Karim, 3/118 [3] Lubab al-Ta'wil (Tafsir al-Khazin) under verse 5/51, Mustafa al-Babi, Egypt, 2/62 [4] Lubab al-Ta'wil (Tafsir al-Khazin) under verse 5/51, Mustafa al-Babi, Egypt, 2/62 [5] Durr-e-Mukhtar, Chapter on Excellence in Jizyah, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/352 [6] Al-Quran al-Karim, 5/2

फ़तावा रज़विया (खण्ड १५)

शरीयत के अनुसार अपमान[1]: मुसलमानों पर शरीयत के अनुसार उनकी तौहीन (अपमान) करना लाज़िम (अनिवार्य) है। (त)

इस्लाम की कोई ऐसी सेवा उन्हें सौंपना जिसमें वे मुसलमानों के राज़दार बन जाएँ या कुछ मुसलमानों के सरदार बन जाएँ सख्त हराम (वर्जित) है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: ऐ ईमान वालों! अपनों के सिवा किसी और को अपना राज़दार न बनाओ। "या अय्युहल्लज़ीना आमनू ला तत्तखिज़ू बितानतम्मिन दूनिकुम..."[2]

अबू मूसा अशअरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने जब एक काफ़िर को अपना मुहर्रिर (लेखक) बनाना चाहा, तो अमीरुल मोमिनीन उमर फ़ारूक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने उन्हें फ़रमान भेजा:

ला अकरमुहुम इज़ा अहानहुमुल्लाह वला अइज़्ज़ुहुम इज़ा अज़ल्लहुमुल्लाह वला उदीनुहुम इज़ा अबअदहुमुल्लाह[3] व फ़ी उखरा लैसा लना अन नअतमनहुम वक़द ख्वानहुमुल्लाह वला अन नरफ़अहुम वक़द वज़अहुमुल्लाह[4] अनुवाद: मैं काफ़िर को सम्मानित नहीं करूँगा जब अल्लाह ने उन्हें ख्वार (अपमानित) किया है, न उन्हें इज़्ज़त दूँगा जब अल्लाह ने उन्हें ज़लील किया है, न उन्हें नज़दीकी दूँगा जब अल्लाह ने उन्हें दूर किया है। दूसरी रिवायत में है: हमारे लिए यह जाइज़ नहीं कि हम काफ़िरों को अमानतदार बनाएँ जबकि अल्लाह तआला उन्हें खाइन (धोखेबाज़) बताता है, या हम उन्हें बुलन्दी दें जबकि अल्लाह सुब्हानहु व तआला ने उन्हें पस्ती (नीचापन) दी है।

दुर्रे-मुख़्तार में है: "युमनउ मिन इस्तिकताबिन व मुबाशरतिन यकूनु बिहा मुअज़्ज़मन इन्दल मुस्लिमीन"[5] - उसे किताबत (लेखन) और ऐसे काम से रोक दिया जाएगा जिसकी वजह से वह मुसलमानों के यहाँ सम्मानित ठहरे। (त)

इसकी ताईद (समर्थन) और इआनत (मदद) हराम है। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "वला तआव्नू अलल इस्मि वल उद्वान"[6] - अल्लाह तआला ने फ़रमाया: गुनाह और हद से बढ़ने पर मदद न दो।

---

[1] तबीनुल हक़ाएक़ शरह कन्ज़ुद दक़ाएक़, बाबुल इमामाह, अल-मत्बअतुल कुबरा अल-अमीरिया, बुलाक़, मिस्र, १/१३४ [2] अल-क़ुरानुल करीम, ३/११८ [3] लुबाबुत तावील (तफ़सीर अल-खाज़िन) ज़ेरे आयत ५/५१, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, २/६२ [4] लुबाबुत तावील (तफ़सीर अल-खाज़िन) ज़ेरे आयत

५/५१, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, २/६२ [5] दुर्रे-मुख़्तार, बाब फ़ज़्ल फ़िल जिज़्या, मत्बअ मुज्तबाई, दिल्ली, १/३५२ [6] अल-क़ुरानुल करीम, ५/२

اہانۃ شرعاً ۱ ؎ - مسلمانوں پر شرعاً اس کی توہین لازم ہے۔ (ت) اسلام کی کوئی خدمت اسے سپرد کرنا جس میں وہ مسلمانوں کا راز دار یا بعض مسلمانوں کا سردار بنے سخت حرام ہے قال اللہ تعالٰی اللہ تعالٰی نے فرمایا: اے ایمان والو! غیر کو اپنا راز دار نہ بناؤ۔ "یٰٓاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوْا بِطَانَۃً مِّنْ دُوْنِکُمْ" ۲ ؎ - ابو موسٰی اشعری رضی اللہ تعالٰی عنہ نے جب ایک کافر کو اپنا محرر بنانا چاہا امیر المومنین عمر فاروق رضی اللہ تعالٰی عنہ نے انہیں فرمان بھیجا: لا اکرمھم اذا اھانھم اللہ ولا اعزھم اذا اذلھم اللہ ولا ادینھم اذا ابعدھم اللہ ۳ ؎ وفی اخری لیس لنا ان نأتمنھم وقد خونھم اللہ ولا ان نرفعھم وقد وضعھم اللہ ٤ ؎ میں کافر کو گرامی نہ کروں گا جب کہ انہیں اللہ نے خوار کیا، نہ انہیں عزت دوں گا جب کہ انہیں اللہ نے ذلیل کیا، نہ ان کو قرب دوں گا جب کہ انہیں اللہ نے دور کیا، دوسری روایت میں ہے ہمیں روا نہیں کہ کافروں کو امین بنائیں حالانکہ اللہ تعالٰی انہیں خائن بتاتا ہے یا ہم انہیں رفعت دیں حالانکہ اللہ سبحانہ و تعالٰی نے انہیں پستی دی۔ درمختار میں ہے:

یمنع من استکتاب ومباشرۃ یکون بھا معظماً عند المسلمین ٥ ؎ - اسے کتابت اور ایسے کام سے روک دیا جائے گا جس کی وجہ سے وہ مسلمانوں کے ہاں معظم ٹھہرے۔ (ت) اس کی تائید و اعانت حرام ہے، قال اللہ تعالٰی "وَلَا تَعَاوَنُوْا عَلَی الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ" ٦ ؎ - اللہ تعالٰی نے فرمایا: گناہ اور حد سے بڑھنے پر مدد نہ دو۔

---

۱ ؎ تبیین الحقائق شرح کنز الدقائق باب الامامۃ المطبعۃ الکبری الامیریہ بولاق مصر ۱/ ۱۳۴ ۲ ؎ القرآن الکریم ۳/ ۱۱۸ ۳ ؎ لباب التاویل (تفسیر الخازن) تحت آیۃ ۵/ ۵۱ مصطفی البابی مصر ۲/ ٤ ۶۲ ؎ لباب التاویل (تفسیر الخازن) تحت آیۃ ۵/ ۵۱ مصطفی البابی مصر ۲/ ۶۲ ۵ ؎ درمختار باب فضل في الجزیۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۳۵۲ ٦ ؎ القرآن الکریم ۵/ ۲

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

It is stated in the Hadith of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him):

"Whoever walks with an oppressor to aid him, knowing that he is an oppressor, has indeed removed the loop of Islam from his neck."[1]	**Whoever deliberately goes with an oppressor to help him, has indeed removed the rope of Islam from his neck.**

It is forbidden to maintain social relations or traditions with them,

Allah Almighty said, "And if the devil causes you to forget, then do not sit after the reminder with the wrongdoing people."[2]	**Allah Almighty said: If the devil makes you forget, then do not sit with the oppressors after remembering.**

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Keep away from them and keep them away from you, lest they mislead you or put you into trial."[3]	**Keep away from them and keep them away from you, lest they mislead you or put you into trial.**

Buying their newspaper out of choice is absolutely not permissible when it contains such impure and anti-religious matters.

Allah Almighty said: "And of the people is he who buys the amusement of speech to mislead [others] from the way of Allah without knowledge and who takes it in ridicule. Those will have a humiliating punishment."[4]	**The blessed command of Allah Almighty is: Some people buy idle talk so that out of ignorance they may lead others astray from God's path and make a mockery of it; for them is a humiliating punishment.**

And refuge is sought with Allah Almighty, and Allah Almighty knows best.

---

[1] Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 619, Al-Maktaba al-Faysaliyya Beirut, 1/72; Shu'ab al-Iman, Hadith 7655, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut, 6/122 [2] Kanz al-Ummal, Hadith 21955, Mu'assasat al-Risala Beirut, 6/85; al-Firdaws bi-Ma'thur al-Khitab, Hadith 509, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut, 3/547 [3] Al-Quran al-Karim, 6/68 [4] Sahih Muslim, Chapter: Prohibition of Narrating from the Weak, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/10 [5] Al-Quran al-Karim, 31/6

फ़तावा रजविया (जिल्द 15)

हदीस में है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

"जो जानबूझकर किसी ज़ालिम के साथ उसकी मदद करने के लिए चले, जबकि वह जानता हो कि वह ज़ालिम है, तो बेशक उसने इस्लाम की रस्सी अपनी गर्दन से निकाल दी।"[1]

जो जानबूझकर किसी ज़ालिम के साथ उसे मदद देने चले बेशक उसने इस्लाम की रस्सी अपनी गर्दन से निकाल दी।

उनसे मेल-जोल और रस्म-ओ-राह रखना हराम है,

अल्लाह तआला ने फरमाया: "और अगर शैतान तुझे भुला दे, तो याद आने पर ज़ालिमों के पास न बैठ।"[2]

अल्लाह तआला ने फरमाया: अगर तुझे शैतान भुला दे तो याद आने पर ज़ालिमों के पास न बैठ।

रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

"उनसे दूर रहो और उन्हें अपने से दूर करो, कहीं वे तुम्हें गुमराह न कर दें और कहीं वे तुम्हें फ़ितने में न डाल दें।"[3]

उनसे दूर रहो और उन्हें अपने से दूर करो कहीं वो तुमको गुमराह न कर दें कहीं वो तुम्हें फ़ितने में न डाल दें।

इसका अख़बार पसंद के तौर पर खरीदना हरगिज़ जायज़ नहीं है जबकि वह ऐसी नापाक और दीन-विरोधी बातों पर आधारित हो।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "और कुछ लोग ऐसे हैं जो बेहूदा बातें खरीदते हैं ताकि (लोगों को) बिना जानकारी के अल्लाह की राह से गुमराह करें और उसका मज़ाक उड़ाएँ। ऐसे लोगों के लिए अपमानजनक अज़ाब है।"[4]

अल्लाह तआला का फ़रमान मुबारक है: कुछ लोग लघ्व (बेकार) बातें खरीदते हैं कि उनके कारण अज्ञानता वश खुदा की राह से बहका दें और उसे हँसी बना लें, उनके लिए ज़िल्लत देने वाला अज़ाब है।

व अल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला, वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह की पनाह, और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है)।

---

[1] अल-मुअजमुल कबीर, हदीस 619, अल-मकतबा अल-फौज़िया बेरूत, 1/72; शेअबुल ईमान, हदीस 7655, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, 6/122 [2] कंज़ुल उम्माल, हदीस 21955, मुअस्ससतु रसाला बेरूत, 6/85; अल-फिरदौस बि-मासूर अल-खिताब, हदीस 509, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, 3/547 [3] अल-क़ुरान अल-करीम, 6/68 [4] सहीह मुस्लिम, बाब: कमजोरों से रिवायत करने की मनाही, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/10 [5] अल-क़ुरान अल-करीम, 31/6

فتاوٰی رضویہ (جلد پندرہویں ۱۵)

حدیث میں ہے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

من مشی مع ظالم لیعینہ وھو یعلم انہ ظالم فقد خلع من عنقۃ ربقۃ الاسلام ۱-

جو دانستہ کسی ظالم کے ساتھ اسے مدد دینے چلے بیشک اس نے اسلام کی رسی اپنی گردن سے نکال دی۔

اس سے راہ و رسم میل جول رکھنا حرام ہے،

قال اللہ تعالٰی "وَاِمَّا یُنْسِیَنَّكَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰی مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ ۝" ۲-

اللہ تعالٰی نے فرمایا: اگر تجھے شیطان بھلا دے تو یاد آنے پر ظالموں کے پاس نہ بیٹھ۔

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

ایاکم وایاہم لا یضلونکم ولا یفتنونکم ۳-

ان سے دور رہو اور انہیں اپنے سے دور کرو کہیں وہ تم کو گمراہ نہ کردیں کہیں وہ تمھیں فتنہ میں نہ ڈال دیں۔

اس کا اخبار بطور پسند خریدنا ہر گز جائز نہیں جب کہ وہ ایسی ناپاک ومخالف دین باتوں پر مشتمل ہوتا ہے

قال اللہ تعالٰی "وَمِنَ النَّاسِ مَنْ یَّشْتَرِیْ لَهْوَ الْحَدِیْثِ لِیُضِلَّ عَنْ سَبِیْلِ اللّٰهِ بِغَیْرِ عِلْمٍ ۖ وَّیَتَّخِذَهَا هُزُوًا ؕ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِیْنٌ ۝" ۴-

اللہ تعالٰی کا فرمان مبارک ہے کچھ لوگ لغو باتیں خریدتے ہیں کہ ان کے سبب براہ جہالت خدا کی راہ سے بہکا دیں اور اسے ہنسی بنالیں ان کے لئے ہے ذلت دینے والا عذاب۔

والعیاذ باللہ تعالٰی، واللہ تعالٰی اعلم

١ المعجم الكبير حديث ٦١٩ المكتبة الفيصليه بيروت ١/ ٧٢، شعب الايمان حديث ٧٦٥٥ دار الكتب العلميه بيروت ٦/ ١٢٢ ٢ كنز العمال حديث ٢١٩٥٥ موسسة الرسالة بيروت ٦/ ٨٥، الفردوس بماثور الخطاب حديث ٥٠٩ دار الكتب العلميه بيروت ٣/ ٥٤٧ ٣ القرآن الكريم ٦/ ٦٨ ٤ صحيح مسلم باب نهي عن الرواية عن الضعفاء قديمى كتب خانہ كراچى ١/ ١٠ ٥ القرآن الكريم ٣١/ ٦

Fatawa-e-Razviyya, Volume 15

Issue 34: From Parao, Tonk State, Sultanpura neighborhood, questioned by Ibrahim. 28 Ramadan 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A person makes a 'Taziya' with his own hands and performs acts like worship, meaning making vows (mannat) etc. What is the difference between this person and an idol worshiper? Does his wife remain in his marriage contract or not? Please clarify and be rewarded.

Answer: Making a Taziya is impermissible, but no Muslim ever worships it nor considers it a deity; this is a severe suspicion against a Muslim, and suspicion is forbidden. The vows made are customary or invented, not Shari'i. In fact, there is discussion about Shari'i vows being an act of worship itself. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) forbade making vows in Sahih Hadiths, and acts of worship are not forbidden. It is narrated from Abu Hurairah and Abdullah ibn Umar (may Allah be pleased with them) in the Sahihayn that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic Box] Left: "Do not make vows, for a vow does not change destiny in the least. It only serves to extract wealth from a miser." Right: Do not make vows; vows do nothing in the face of destiny. From it, wealth is merely extracted from the miser.

Customary vows for the saints have been common among believers and righteous people for hundreds of years, the description of which is in our book "Al-Sunniyah al-Aniqa fi Fatawa Afriqa". In short, the idea that his wife does not remain in his marriage is a baseless and false thought. Allah knows best.

Issue 35: From Ghazipur, UP, questioned by Qazi Mahmood Ahmad Sahib. 2 Shawwal 1339 AH. What do the scholars of religion say about the leadership (imamate) of a person who joins in the joy of the enemies of Islam over the destruction of the Islamic Caliphate and the seizure of holy places? And when afflicted Muslims take measures so that the prestige of the Islamic Caliphate is established and an Islamic government is established over the Arabian Peninsula, he not only helps the killers of Islam against the Muslims' Caliphate but also their...

---

1 Sahih Muslim, Kitab al-Nazr, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/24. F: The clarification of customary vows (Nazr-e-Urfi) and jurisprudential vows (Nazr-e-Fiqhi) has been quoted from Fatawa Afriqa under issue 249 on page 579 of Fatawa-e-Razviyya, Volume 13, published by Raza Foundation, Lahore; it can be consulted there. 12.

फतावा-ए-रज़विया, जिल्द 15

मसला 34: पड़ाव, रियासत टोंक, मोहल्ला सुल्तानपुरा, सायल इब्राहिम। 28 रमज़ान 1339 हिजरी। उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फरमाते हैं कि एक व्यक्ति अपने हाथों से ताज़िया बनाता है और उससे पूजा जैसे कार्य सरज़द होते हैं, यानी मन्नत आदि मानना। इस व्यक्ति और मूर्तिपूजक में क्या अंतर है? क्या उसकी पत्नी उसके निकाह में रही या नहीं? बयान फरमाएं और सवाब पायें।

उत्तर: ताज़िया बनाना नाजायज़ है, लेकिन कोई मुसलमान कभी उसकी पूजा नहीं करता और न ही उसे पूज्य (माबूद) मानता है। यह मुसलमान पर गंभीर बदगुमानी (बुरी धारणा) है, और बदगुमानी हराम है। और जो मन्नतें मानी जाती हैं, वे प्रथागत या मनगढ़ंत हैं, शरई नहीं। बल्कि शरई मन्नत के इबादत होने में ही बहस है। नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने सही हदीसों में मन्नत मानने से मना फरमाया है, और इबादत से मना नहीं किया जाता। सहीहैन में अबू हुरैरा और अब्दुल्ला इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

[अरबी बॉक्स] बाएं "मन्नत न मानो, क्योंकि मन्नत तकदीर के आगे कुछ काम नहीं आती। इससे तो केवल इतना होता है कि कंजूस से माल निकाल लिया जाता है।" दाएं मन्नत न मानो; मन्नत तकदीर के आगे कुछ काम नहीं देती, इससे तो बस कंजूस से माल निकाल लिया जाता है।

औलिया के लिए प्रथागत मन्नत सैकड़ों वर्षों से मोमिनों और नेक लोगों में सामान्य रही है, जिसका वर्णन हमारी पुस्तक "अल-सुन्नियह अल-अनीक़ा फी फतावा अफ़्रीक़ा" में है। संक्षेप में, यह विचार कि उसकी पत्नी उसके निकाह में नहीं रही, महज़ बेबुनियाद और गलत ख्याल है। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 35: गाजीपुर, यूपी, सायल क़ाज़ी महमूद अहमद साहब। 2 शव्वाल 1339 हिजरी। उलेमा-ए-दीन ऐसे व्यक्ति की इमामत के बारे में क्या फरमाते हैं जो इस्लामी खिलाफत की तबाही और पवित्र स्थानों पर कब्ज़े होने पर इस्लाम के दुश्मनों की खुशी में शामिल होता है? और जब मुसीबतज़दा मुसलमान कोई ऐसी तदबीर करते हैं जिससे इस्लामी खिलाफत का सम्मान बहाल हो जाए और जज़ीरा-ए-अरब पर इस्लामी हुकूमत कायम हो जाए, तो वह न केवल मुसलमानों की खिलाफत के खिलाफ इस्लाम के कातिलों की मदद करता है, बल्कि उनकी...

1 सहीह मुस्लिम, किताबुन-नज़्र, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/24. F: प्रथागत मन्नत (नज़्र-ए-उर्फ़ी) और फ़िक़्ही मन्नत (नज़्र-ए-फ़िक़्ही) का स्पष्टीकरण फतावा-ए-रज़विया जिल्द 13, रज़ा फाउंडेशन लाहौर द्वारा प्रकाशित, के पृष्ठ 579 पर मसला 249 के तहत फतावा अफ़्रीक़ा से उद्धृत किया गया है; इसे वहां देखा जा सकता है। 12.

पृष्ठ 264 का 742

فتاویٰ رضویہ جلد پندرہبم (۱۵)

مسئلہ ۳۴: از پڑاوہ علاقہ ریاست ٹونک محلہ سلطان پورہ مسئولہ ابراہیم۔ ۲۸ رمضان ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص اپنے ہاتھوں سے تعزیہ بناتا ہے اور پرستش جیسے افعال اس سے سرزد ہوتے ہیں یعنی منت وغیرہ ماننا، اس شخص میں اور بت پرست میں کیا فرق ہے؟ اس کی زوجہ اس کے نکاح میں رہی یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: تعزیہ بنانا ناجائز ہے مگر ہر گز کوئی مسلمان اس کی پرستش نہیں کرتا نہ اسے معبود جانتا ہے، یہ مسلمان پر شدید بد گمانی ہے اور بد گمانی حرام، اور وہ منتیں کہ مانی جاتی ہیں عرفی یا اختراعی ہیں شرعی نہیں، بلکہ خود نذر شرعی کے عبادت ہونے میں کلام ہے۔ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے صحیح حدیثوں میں نذر ماننے سے منع فرمایا اور عبادت سے منع نہیں کیا جاتا۔ صحیحین میں ابوہریرہ و عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے ہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نے فرمایا:

[عربی باکس] دائیں: لا تنذروا فان النذر لا یغنی من القدر شیئا وانما یستخرج بہ من البخیل ۱۔ بائیں: نذر نہ مانو تقدیر کے آگے نذر کچھ کام نہیں دیتی اس سے تو فقط اتنا ہوتا ہے کہ بخیل سے مال نکال لیا جاتا ہے۔

اولیاء کے لئے نذر عرفی فـ صدہا سال سے مومنین وصالحین میں معمولی ہے جس کا بیان ہماری کتاب "السنیۃ الانیقہ فی فتاوی افریقہ" میں ہے غرض اس کی زوجہ کا اس کے نکاح میں نہ رہنا محض بلا وجہ خیال باطل ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۵: از غازی پور یوپی مسئولہ قاضی محمود احمد صاحب۔ ۲ شوال ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ایسے شخص کی امامت کے بارے میں جو خلافت اسلامیہ کی تباہی اور مقامات مقدسہ پر قبضہ ہونے اعدائے دین اسلام کی مسرت میں شرکت کرتا ہو اور مصیبت زدہ مسلمان کوئی ایسی تدبیر کرتے ہوں جس سے خلافت اسلامیہ کا وقار قائم ہو جائے اور جزیرۃ العرب پر اسلامی حکومت قائم ہو جائے تو مسلمانوں کے خلافت قاتلان اسلام کی نہ صرف امداد کرتا ہو بلکہ ان کی

---

1 صحیح مسلم کتاب النذر قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۴ فـ: نذر عرفی اور نذر فقہی کی وضاحت فتاویٰ رضویہ جلد ۱۳ مطبوعہ رضا فاؤنڈیشن لاہور کے ص ۵۷۹ پر مسئلہ ۲۴۹ کے تحت فتاویٰ افریقہ سے نقل کر دی گئی ہے اسے وہاں ملاحظہ کیا جا سکتا ہے ۱۲

Fatawa-e-Razvia Volume (15)

[Question]: If someone participates in gatherings of appreciation and celebration held for the destruction and ruin of the Caliphate, causing the hearts of all Muslims to be averse, is it permissible to pray behind such a person or not? Clarify and be rewarded.

Answer: If it is true that he, God forbid, rejoices at the defeat of Islam and appreciates the killers of Muslims, then let alone his eligibility for imamate (leading prayers), there is a question about his Islam itself. Furthermore, those unlawful methods devised by claimants of support, in which they practice love, friendship, unity, and even slavery and submission with polytheists, are all contrary to the Great Quran. It is obligatory for Muslims to separate from them.

Allah Almighty says: Allah Almighty has said: You will not find any people who believe in Allah and the Last Day making friends with those who oppose Allah and His Messenger, even if they were their fathers, or their sons, or their brothers, or their kindred. "You will not find a people who believe in Allah and the Last Day loving those who oppose Allah and His Messenger, even if they were their fathers or their sons or their brothers or their kindred." 1-

And He says: "And had they believed in Allah and the Prophet and that which was revealed to him, they would not have taken them as allies." 2- And if they had faith in Allah, the Prophet, and the Quran, they would not have made disbelievers their friends or helpers. And Allah Almighty knows best.

Problem 36 & 37: From Sasaram, Mahalla Partala, District Arrah, asked by Qudratullah Sahib, 5 Shawwal 1339 AH. (1) What do the scholars of religion say regarding this matter: during a speech, a person said that the cover of the Kaaba was burnt. Another said, "So what? Another cover will come." To this, it was asked, "Where will it come from? It cannot come from Constantinople." He replied, "Does the Kaaba feel cold?" What is the Sharia ruling for someone who says such a thing? (2) Is it obligatory for those within the borders or for Indians as well to obey the commands of the Caliph of the Muslims, to help him, and to maintain his dignity? Clarify and be rewarded.

1. Al-Quran Al-Karim 22/58
2. Al-Quran Al-Karim 81/5

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द (15)

[प्रश्न]: यदि कोई व्यक्ति खिलाफ़त के विनाश और बर्बादी के लिए आयोजित प्रशंसा और बधाई की सभाओं में भाग लेता है, जिससे सभी मुसलमानों के दिल नफरत से भर जाते हैं, तो क्या ऐसे व्यक्ति के पीछे नमाज़ पढ़ना जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: यदि ये बातें वास्तव में सत्य हैं कि वह, अल्लाह न करे, इस्लाम की हार पर प्रसन्न होता है और मुसलमानों के हत्यारों की प्रशंसा करता है, तो उसकी इमामत (प्रार्थना का नेतृत्व) की योग्यता तो दूर की बात है, उसके इस्लाम पर ही संदेह है। इसके अलावा, समर्थन का दावा करने वालों ने जो अवैध तरीके निकाले हैं, और जिनमें वे बहुदेववादियों के साथ प्रेम, स्नेह, एकता और यहाँ तक कि गुलामी और अधीनता बरत रहे हैं, वे सब महान कुरान के विरुद्ध हैं। मुसलमानों के लिए उनसे अलग होना अनिवार्य है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: अल्लाह तआला ने फ़रमाया है: तुम उन लोगों को नहीं पाओगे जो अल्लाह और परलोक के दिन पर ईमान रखते हैं कि वे उनसे दोस्ती करें जिन्होंने अल्लाह और उसके रसूल का विरोध किया, चाहे वे उनके पिता हों या उनके बेटे या उनके भाई या उनके रिश्तेदार हों। "तुम उन लोगों को नहीं पाओगे जो अल्लाह और परलोक के दिन पर ईमान रखते हैं कि वे उनसे दोस्ती करें जिन्होंने अल्लाह और उसके रसूल का विरोध किया, चाहे वे उनके पिता हों या उनके बेटे या उनके भाई या उनके रिश्तेदार हों।" 1-

और वह फ़रमाता है: "और अगर वे अल्लाह और नबी और जो उन पर उतारा गया उस पर ईमान रखते, तो वे उन्हें अपना दोस्त या मददगार न बनाते।" 2- और अगर उन्हें अल्लाह, नबी और कुरान पर ईमान होता, तो वे काफिरों को अपना दोस्त या मददगार न बनाते। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 36 और 37: सासाराम, मोहल्ला परताला, ज़िला आरा से, प्रार्थी कुदरतउल्लाह साहब, 5 शव्वाल 1339 हिजरी। (1) धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: एक व्यक्ति ने भाषण के दौरान कहा कि काबा का गिलाफ़ जला दिया गया। दूसरे ने कहा, "तो क्या हुआ? दूसरा गिलाफ़ आ जाएगा।" इस पर पूछा गया, "कहाँ से आएगा? कुस्तुनतुनिया (कांस्टेंटिनोपल) से तो नहीं आ सकता।" उसने उत्तर दिया, "क्या काबा को ठंड लगती है?" ऐसा कहने वाले के लिए शरीयत का क्या हुक्म है? (2) खलीफ़ा-तुल-मुस्लिमीन के आदेशों का पालन करना, उनकी मदद करना और उनकी गरिमा

बनाए रखना क्या केवल सीमाओं के भीतर रहने वालों पर अनिवार्य है या हिंदुस्तानियों पर भी? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

1. अल-कुरान अल-करीम 22/58
2. अल-कुरान अल-करीम 81/5

पृष्ठ 742 का 265

تحسین و تبریک اور ایسی مجالس میں شرکت کرتا ہو جو خلافت کی تباہی و بربادی کے واسطے کی جاتی ہوں، اس سے تمام اہل اسلام کے قلوب متنفر ہوں کیا اس کے پیچھے نماز جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا الجواب: اگر یہ باتیں واقعی ہیں کہ وہ معاذ اللہ شکستِ اسلام پر مسرت کرتا ہے اور قاتلانِ مسلمین کی تحسین، تو اس کی قابلیتِ امامت در کنار اس کے اسلام ہی میں کلام ہے، باقی وہ ناجائز طریقے جو مدعیانِ حمایت نے نکال رکھے ہیں اور جس میں مشرکین سے محبت و وداد بلکہ اتحاد بلکہ غلامی و انقیاد برت رہے ہیں، وہ سب مخالف قرآنِ عظیم ہیں، مسلمانوں کو ان سے جدائی فرض ہے، قال اللہ تعالٰی اللہ تعالٰی نے فرمایا: تم نہ پاؤ گے انھیں جو ایمان رکھتے ہیں اللہ "لَا تَجِدُ قَوْمًا یُّؤْمِنُوْنَ بِاللّٰہِ وَ الْیَوْمِ الْاٰخِرِ یُوَادُّوْنَ مَنْ حَادَّ اللّٰہَ وَ رَسُوْلَہٗ وَ لَوْ کَانُوْٓا اٰبَآءَھُمْ اَوْ اَبْنَآءَھُمْ اَوْ اِخْوَانَھُمْ اَوْ عَشِیْرَتَھُمْ" 1- اور قیامت پر کہ اللہ و رسول کے مخالفوں سے دوستی کریں اگرچہ وہ ان کے باپ یا بیٹے یا بھائی یا عزیز ہوں۔ اور فرماتا ہے: "وَلَوْ كَانُوْا يُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِيَاءَ" 2- اور اگر انھیں اللہ اور نبی اور قرآن پر ایمان ہوتا تو کافروں کو اپنا دوست یا مددگار نہ بناتے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۳۶ و ۳۷: از سہسرام محلہ پرتالہ ضلع آرہ مسئولہ قدرت اللہ صاحب ۵ شوال ۱۳۳۹ھ (۱) کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص نے اثنائے تقریر میں کہا کہ غلافِ کعبہ جلا دیا گیا، دوسرے نے کہا کیا ہوا دوسرا غلاف آجائے گا۔ اس پر کہا گیا کہاں سے آئے گا، قسطنطنیہ سے تو نہیں آسکتا۔ تو اس نے جواب دیا کیا کعبہ کو جاڑا لگتا ہے، ایسا کہنے والے کے لئے عند الشرع کیا حکم ہے؟ (۲) خلیفۃ المسلمین کے لئے احکام کو ماننا یا ان کی مدد کرنا ان کے وقار کو قائم رکھنا اندر حدود والوں پر فرض ہے یا ہندوستانئیوں پر بھی؟ بینوا توجروا۔

1 القرآن الكريم ٢٢/٥٨ 2 القرآن الكريم ٨١/٥

The Answer: (1) His speech manifests mockery; therefore, repentance is obligatory upon him. And if, God forbid, mockery of the Great Kaaba was actually intended, then it is infidelity (kufr). (2) Sultanic decrees apply within his realm. Initially, assistance and support are incumbent upon the inhabitants of that country. If they are unable or do not do so, then upon those nearby, and so on to the ends of the world. However, every obligation is according to capacity, and every demand is according to power. In the current situation, Indians are not permitted by Sharia to establish Jihad. As explained in detail in "Al-Mahajjat-ul-Mu'taminah". (As stated in detail in Al-Mahajjat-ul-Mu'taminah. T) And Allah Almighty knows best.

Issue 38: From the holy authority of Ajmer, Langar Gali, asked by Hakim Ghulam Ali Sahib, 6 Shawwal 1339 AH. If a cleric writes only "Ajmer" on the gate of his madrasa, on the Khilafat board, on the Khilafat cap, and on the Khilafat receipt, is not writing "Sharif" with Ajmer and not writing "Ghulam" with his real name "Ghulam Moinuddin" against the creed of Ahl-e-Sunnat or not? Explain and be rewarded.

The Answer: Not writing the word "Sharif" with the holy name of Ajmer Sharif and consistently avoiding it in all these instances—if it is on the basis that one does not consider the radiant presence of our master Khwaja Gharib Nawaz (may Allah be pleased with him) during his physical life and at his luminous shrine (because of which Muslims call it Ajmer Sharif) as a reason for its nobility—then such a person is misguided, rather an enemy of Allah. It is in Sahih Bukhari Sharif that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says that Allah Almighty says: "Whoever shows enmity to a friend of Mine, I declare war against him."[1] (T) And if this impure commitment is based on laziness and brevity of writing, then it is severely devoid of blessings and deprived of great virtue and immense good, as mentioned by Imam al-Muhaqqiq Muhiuddin Abu Zakaria (may his secret be sanctified) regarding "Taraddi" (As Imam al-Muhaqqiq Muhiuddin Abu Zakaria [may his secret be sanctified] has explained in Taraddi. T). And if its basis is Wahhabism, then Wahhabism is infidelity; what complaint can there be about such matters after that?

[1] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Riqaq, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/ 962 & 964. Page 266 of 742

उत्तर: (१) उसके कथन से उपहास झलक रहा है, इस पर तौबा (पश्चाताप) अनिवार्य है। और यदि, ईश्वर न करे, वास्तव में काबा मुअज्जमा का उपहास करना उद्देश्य था, तो यह कुफ़्र (अधर्म) है। (२) सुल्तानी आदेश उसके साम्राज्य तक सीमित हैं। सहायता और समर्थन का दायित्व प्रारंभ में उस देश के निवासियों पर है। यदि वे विवश हों या न करें, तो पास वालों पर, और इसी प्रकार दुनिया के अंत तक। लेकिन प्रत्येक कर्तव्य सामर्थ्य के अनुसार है और प्रत्येक माँग शक्ति के अनुसार। वर्तमान परिस्थिति में, भारतीयों को शरीयत में जिहाद स्थापित करने की अनुमति नहीं है। जैसा कि "अल-महज्जत-उल-मुअतमिनह" में विस्तार से बताया गया है। (जैसा कि अल-महज्जत-उल-मुअतमिनह में इसका विस्तृत विवरण है। टी) और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला ३८: सरकार अजमेर मुक़द्दस, लंगर गली से हकीम गुलाम अली साहब द्वारा पूछा गया, ६ शव्वाल १३३९ हिजरी। यदि कोई मौलवी अपने मदरसे के दरवाज़े पर, खिलाफत के बोर्ड पर, खिलाफत की टोपी पर और खिलाफत की रसीद पर केवल 'अजमेर' लिखे, तो क्या अजमेर के साथ 'शरीफ' न लिखना और असली नाम 'गुलाम मोइनुद्दीन' के साथ 'गुलाम' न लिखना अहले सुन्नत के अकीदे (विश्वास) के विरुद्ध है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य पाएँ।

उत्तर: अजमेर शरीफ के पवित्र नाम के साथ 'शरीफ' शब्द न लिखना और इन सभी अवसरों पर इसका पालन करना, यदि इस आधार पर है कि वह हमारे स्वामी ख्वाजा गरीब नवाज़ (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) की सांसारिक जीवन की उपस्थिति और उनके नूरानी मज़ार (जिसके कारण मुसलमान अजमेर शरीफ कहते हैं) को महानता का कारण नहीं मानता, तो वह गुमराह है, बल्कि अल्लाह का शत्रु है। सही बुखारी शरीफ में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं कि अल्लाह अज़्ज़ा व जल्ला फरमाता है: "जिसने मेरे किसी वली (मित्र) से दुश्मनी की, उसके खिलाफ मेरा युद्ध का ऐलान है।"[1] (टी) और यदि यह अपवित्र प्रतिबद्धता आलस्य और संक्षिप्त लेखन के कारण है, तो यह अत्यंत बरकत से रहित है और महान पुण्य तथा अपार अच्छाई से वंचित है, जैसा कि इमाम मोहक़्क़िक मुहीउद्दीन अबू ज़कारिया (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे) ने 'तरज्जी' (रज़ी अल्लाहु अन्हु कहने) के बारे में उल्लेख किया है (जैसा कि इमाम मोहक़्क़िक मुहीउद्दीन अबू ज़कारिया [अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे] ने तरज्जी में बयान फरमाया है। टी)। और यदि इसका आधार वहाबियत है, तो वहाबियत कुफ़्र है, इसके बाद ऐसी बातों की क्या शिकायत?

[1] सही अल-बुखारी, किताब अल-रिकाक, कदीमी कुतुब खाना, कराची २/ ९६२ और ९६४। पृष्ठ २६६ का ७४२

الجواب: (۱) اس کے کلام سے استہزا مترشح ہوتا ہے اس پر توبہ فرض ہے، اور اگر معاذ اللہ فی الواقع کعبہ معظمہ سے استہزا مقصود ہو تو کفر ہے۔ (۲) احکام سلطانی اس کے قلمرو تک ہیں اور اعانت و حمایت ابتداءً اس ملک والوں پر ہے اور وہ عاجز ہوں یا نہ کریں تو قریب والوں پر یونہی منتہائے دنیا تک، مگر ہر فرض بقدر استطاعت ہے اور ہر مطالبہ بقدر قدرت، بحالتِ موجودہ ہندوستانیوں کو جہاد قائم کرنے کی اجازت شرع میں نہیں۔ کما ھو مبین فی المحجہ المؤتمنۃ (جیسا کہ المحجہ المؤتمنہ میں اس کا تفصیلی بیان ہے۔ت) واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۳۸: از سرکار اجمیر مقدس لنگر گلی مسئولہ حکیم غلام علی صاحب ۶ شوال ۱۳۳۹ھ اگر کوئی مولوی اپنے مدرسہ کے دروازے پر اور خلافت کے بورڈ پر اور خلافت کی ٹوپی پر اور خلافت کی رسید پر فقط اجمیر لکھے کیا اجمیر کے ساتھ شریف نہ لکھنا اور اصلی نام غلام معین الدین پر غلام نہ لکھنا خلاف عقیدہ اہلسنت ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: اجمیر شریف کے نام پاک کے ساتھ لفظ شریف نہ لکھنا اور ان تمام مواقع میں اس کا التزام کرنا اگر اس بنا پر ہے کہ حضور سیدنا خواجہ غریب نواز رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی جلوہ افروزی حیات ظاہری و مزار پر انوار کو (جن کے سبب مسلمان اجمیر شریف کہتے ہیں) وجہ شرافت نہیں جانتا تو گمراہ بلکہ عدواللہ ہے۔ صحیح بخاری شریف میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں اللہ عز وجل فرماتا ہے: مَنْ عَادَی لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ[1] جس نے میرے کسی دوست سے دشمنی کی اس کے خلاف میرا اعلانِ جنگ ہے۔ (ت) اور اگر یہ ناپاک التزام بر بنائے کسل و کوتاہ قلمی ہے تو سخت بے برکتا اور فضل عظیم و خیر جسیم سے محروم ہے کما افادہ الامام المحقق محی الدین ابوزکریا قدس سرہ فی الترضی (جیسا کہ امام محقق محی الدین ابوزکریا قدس

سرہ نے ترضی میں بیان فرمایا ہے۔ت) اور اس کا مبنی وہابیت ہے تو وہابیت کفر ہے، اس کے بعد ایسی باتوں کو کیا شکایت ع

[1] صحیح البخاری کتاب الرقاق قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۹۶۲ و ۹۶۴ Page 266 of 742

فتاوی رضویہ جلد پندرہ (۱۵)

ما علی مثلہ بعد الخطاء (خطاء کے بعد اس کی مثل مجھ پر نہیں۔ ت)

اپنے نام سے لفظ غلام اس بنا پر ہے کہ حضور خواجہ خواجگان رضی اللہ تعالی عنہ وعنہم کا غلام بننے سے انکار واستکبار رکھتا ہے، تو بدستور گمراہ اور بحکم حدیث مذکورہ عدو اللہ ہے اور اس کا ٹھکانا جہنم، قال اللہ " اَلَیْسَ فِیْ جَھَنَّمَ مَثْوًی لِّلْمُتَکَبِّرِیْنَ"[1] (اللہ تعالیٰ کا ارشاد گرامی ہے : کیا نہیں جہنم میں ٹھکانہ متکبرین کا۔ ت) اور اگر بہ بنائے وہابیت ہے کہ غلام اولیائے کرام بننے والوں کو مشرک اور غلام محی الدین وغلام معین الدین کو شرک جانتا ہے تو وہابیہ خود زندیق، بے دین، کفار ومرتدین ہیں "وَلِلْکَافِرِیْنَ عَذَابٌ مُّھِیْنٌ"[2] (اور کفار کے لئے رسوا کرنے والا عذاب ہے۔ ت) واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۹: از رانی کھیت محکمہ ملٹری وائس مسئولہ ثناء اللہ سب اوورسیئر ۶ شوال ۱۳۳۹ھ

علمائے دین اس مسئلہ میں کیا فرماتے ہیں کہ میں نے ایک شخص سے کہا کہ تمہارا رکوع، سجود بالشرع نہیں ہے، اس پر اس نے فوراً یہ کہا یہ آج سے لقط ہے، جو آج سے نماز پڑھے وہ مادر ..... ہے اور اس سے کہا کہ تم نے داڑھی منڈوائی تو کہا کہ سنت ہے، ایسے شخص پر کیا حکم ہے؟ بینوتوجروا۔

الجواب: اس کا دوسرا لفظ کہ داڑھی منڈوانے کے جواب میں کہا سنت ہے، اگر داڑھی منڈوانے کو سنت کہا تو ضرور کلمہ کفر ہے، اور اگر یہ مطلب تھا کہ داڑھی رکھنا صرف سنت ہے، فرض واجب نہیں کہ اس کے ترک سے میں نے گناہ کیا تو اگرچہ اس کا یہ جواب شیطانی ہے مگر کفر سے بچ جائے گا، لیکن وہ گالی جو اس نے نماز پڑھنے والے کو دی ضرور کلمہ کفر ہے اس پر

فرض ہے کہ نئے سرے سے مسلمان ہو پھر عورت کو رکھنا چاہے تو اس سے دوبارہ نکاح کرے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۴۰: از قصبہ ر پچھاروڈ ضلع بریلی مسئولہ حکیم محمد احسن صاحب ۹ شوال ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں پر کسی فعل ناجائز کے سبب کفر کا فتویٰ دینا جائز ہے یا نہیں ہے؟ بینوا توجروا

---

[1] القرآن الکریم ۳۹ / ۶۰ [2] القرآن الکریم ۵ / ۵۸

Fatawa Razawiyya, Volume 15

Answer: An impermissible act that is merely a sin—issuing a decree of infidelity (kufr) against anyone, whether a Sayyid or a non-Sayyid, based solely on that, is not permissible. And Allah knows best.

Problem 421 to 422: From Jamshedpur, Post Office Khas, District Singhbhum, Office Kar-kije. Queried by Hamidullah, 9 Shawwal 1339 AH. (1) Whether a Muslim or a Hindu says "Jai" to a Muslim by taking their name, for example, "Shaukat Ali Muhammad Ali ki Jai" (Long live Shaukat Ali Muhammad Ali). Is this correct or not? (2) Is it permissible to attend the gatherings of Shaukat Ali and others? And is it permissible to use the word "Mahatma"? Explain and be rewarded.

Answer: (1) The "Jai" that disbelievers (kafir) say, like for Gandhi etc., or Hindus in general, is considered infidelity (kufr) according to the decree of the jurists. It is stated in Durr-e-Mukhtar etc.: "Tebjeel-ul-Kafir Kufr" (Veneration of a disbeliever is infidelity). Similarly, if a nominal Muslim has reached the limit of infidelity, the same ruling applies to saying "Jai" for them. And saying "Jai" for a Muslim is also prohibited as it resembles the disbelievers. (2) Calling a polytheist (mushrik) "Mahatma" is forbidden (haram); in fact, according to the decree of the jurists, it is infidelity (kufr). And attending their gatherings is impermissible. And Allah Almighty knows best.

Problem 43: From Muhalla Saudagran, queried by Hazrat Nannhe Miyan Sahib (may his shadow be lengthened), Dhu al-Qi'dah 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: An Imam recited this ruku: "O you who have believed, be supporters of Allah" (O people of faith! become the helpers of Allah the Almighty). Then, instead of "min Bani Isra'il" (from the Children of Israel), he said "minkum" (from among you). After the salam, Zaid said that the Great Qur'an says to the noble Companions (may Allah be pleased with them all): "Become the helpers of Allah," then the state of the Children of Israel is shown, that one group among them became obedient to Us and one group committed infidelity. By directing the pronoun of "minkum" towards the "Ansarullah" (helpers of Allah), God forbid, the Companions became two groups.

1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Chapter on Sales, Mujtabai Press, Delhi, 2/251.
2. The Holy Quran 61/14.

फ़तावा-ए-रज़विया, खंड १५

उत्तर: एक नाजायज काम जो केवल एक गुनाह है—सिर्फ उस वजह से किसी पर भी, चाहे वह सैय्यद हो या गैर-सैय्यद, कुफ्र (अविश्वास) का फतवा देना जायज नहीं है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला ४२१ से ४२२: जमशेदपुर, पोस्ट ऑफिस खास, जिला सिंहभूम, ऑफिस कार-कीजे से। प्रार्थी हमीदुल्लाह, ९ शव्वाल १३३९ हिजरी। (१) क्या कोई मुसलमान या हिंदू किसी मुसलमान का नाम लेकर "जय" कहे, जैसे "शौकत अली मोहम्मद अली की जय", यह सही है या नहीं? (२) क्या शौकत अली आदि की सभाओं में जाना जायज है? और क्या "महात्मा" शब्द कहना जायज है? कृपया बताएं और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: (१) जो "जय" काफिर बोलते हैं जैसे गांधी आदि के लिए, या आम हिंदुओं की, वह प्रतिष्ठित न्यायविदों (फुकहा-ए-किराम) के आदेशानुसार कुफ्र (अविश्वास) है। दुर्र-ए-मुख़्तार आदि में है: "तब्जील-उल-काफ़िर कुफ़्र" (काफिर का सम्मान करना कुफ्र है)। इसी तरह, यदि कोई नाम का मुसलमान कुफ्र की सीमा तक पहुँच गया हो, तो उसके लिए "जय" कहने का भी यही हुक्म है। और किसी मुसलमान के लिए "जय" बोलना भी मना है क्योंकि यह काफिरों से समानता रखता है। (२) किसी मुशरिक (मूर्तिपूजक) को "महात्मा" कहना हराम है; बल्कि न्यायविदों के आदेशानुसार यह कुफ्र है। और उनकी सभाओं में जाना नाजायज है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला ४३: मोहल्ला सौदागरान से, प्रार्थी हज़रत नन्हे मियाँ साहब (मद ज़िल्लहुम), ज़िल-क़ादा १३३९ हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: एक इमाम ने यह रुकू पढ़ा: "या अय्युहल्लज़ीना आमनू कूनू अंसारल्लाह" (ऐ ईमान वालो! अल्लाह तआला के मददगार बन जाओ)। फिर "मिन बनी इस्राईल" की जगह "मिंकुम" कह दिया। सलाम के बाद ज़ैद ने कहा कि महान कुरान सहाबा किराम (अल्लाह उन सब से प्रसन्न हो) से कहता है: "अल्लाह के मददगार बन जाओ", फिर बनी इस्राईल की हालत दिखाई जाती है कि उनमें से एक समूह हमारा आज्ञाकारी हुआ और एक समूह ने कुफ्र किया। यदि "मिंकुम" का सर्वनाम "अंसारुल्लाह" (अल्लाह के मददगारों) की ओर निर्देशित किया गया, तो खुदा न खास्ता, सहाबा के दो समूह हो गए।

1. अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहा, बिक्री पर अध्याय, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, २/२५१।
2. अल-कुरान अल-करीम ६१/१४।

পৃষ্ঠ ২৬৮/৭৪২

فتاویٰ رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

الجواب: فعل ناجائز کہ صرف گناہ ہو محض اس کی وجہ سے کفر کا فتویٰ دینا سید و غیر سید کسی پر بھی جائز نہیں واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۴۲۱تا۴۲۲: از جمشید پور ڈاک خانہ خاص ضلع سنگھ بھوم آفس کار کیجے مسئولہ حمید اللہ ۹ شوال ۱۳۳۹ھ (۱) مسلمان یا ہندو کسی مسلمان کا نام لے کر کہیں کہ فلاں شخص کی جے ۔ جیسے شوکت علی محمد علی کی جے، یہ درست ہے یا نہیں؟ (۲) شوکت علی وغیرہ کے مجلسوں میں جانا درست ہے یا نہیں؟ اور لفظ مہاتما کہنا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: (۱) جے جو کافر بولتے ہیں جیسے گاندھی وغیرہ کی یا عام ہنود کی ، یہ بحکم فقہائے کرام کفر ہے ، درمختار وغیرہ میں ہے: تبجیل الکافر کفر (کافر کی تعظیم کفر ہے۔ت) یو نہی جو نام کا مسلمان حد کفر تک پہنچ گیا ہو اس کی جے کا بھی یہی حکم ہے، اور مسلمان کی جے بولنا بھی منع ہے کہ کفار سے مشابہت ہے۔ (۲) مشرک کو مہاتما کہنا حرام ہے بلکہ بحکم فقہائے کرام کفر ہے اور ان کے جلسوں میں جانا نا جائز ۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۴۳: از محلہ سوداگران مسئولہ حضرت ننھے میاں صاحب مد ظلہم ذی القعدہ ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ امام نے یہ رکوع "یٰٓاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا کُوْنُوْٓا اَنْصَارَ اللہِ" (اے اہل ایمان ! ہو جاؤ اللہ تعالیٰ کے مددگار۔ت) پڑھا پھر من بنی اسرائیل کی جگہ منکم کہہ گیا۔ زید نے بعد سلام کہا کہ قرآن عظیم صحابہ کرام رضوان اللہ علیہم اجمعین سے فرماتا ہے: اللہ کے مددگار ہو جاؤ، پھر بنی اسرائیل کی حالت دکھائی جاتی ہے کہ ایک گروہ ان میں سے ہمارا فرمانبر اور ہوا

اور ایک فرقہ نے کفر کیا منکم کی ضمیر گویا انصار اللہ کی طرف تم نے راجع کی تو معاذ اللہ صحابہ کے دو گروہ ہو گئے۔

1 درمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۵۱ 2 القرآن الکریم ۶۱ / ۱۴

On this, the Imam replied that the Great Quran addresses the general Muslims and also addresses the disbelievers. If it were not so, i.e., if its address were only to the companions, then all commands and prohibitions would be removed, and no disbeliever would remain a disbeliever. And they would say that no command has reached us. On this, Zaid said, "Are we lowly ones not worthy that the Great Quran should address us? It addressed the companions, and we received it through their grace. A worldly king, like Alamgir, would consider it a humiliation to talk to a cobbler. Our relation to the Great Quran is not like that of a cobbler to Alamgir. It is not an address to the disbelievers, but rather a rebuke to them."

"And stand aside today, O you criminals!" 1 (And be separate today, O criminals. - Translation). Is this a rebuke or an address? An emperor pronounces the sentence of punishment to a criminal, a profligate, or a wrongdoer; it is not called 'conversation'. In his outburst during the mention of the pure companions, Zaid also uttered that if they had not shown such self-sacrifice and effort, historians would have written that a person was born who claimed a book was revealed to him, and nothing more would be known. It is the result of their bravery that we are Muslims; their favor is upon Islam, upon the Quran, and upon everyone. If, God forbid, the intention of the person acknowledging this favor is to boast about it due to anger or folly at that time, what would be the ruling regarding him? Even though Zaid's internal heart's belief is that no one has a favor upon the Great Quran, even the Most Noble of the Noble (Peace and blessings of Allah be upon him), upon whom it descended with glory, has no favor upon it. Rather, the favors of the Quran upon him are infinite. In his belief, he holds the way of the soul of faith that its one noble verse is superior to the radiant presence of the Master of Messengers, the Prophet of Prophets, and all of Allah's creation, because it is an attribute of the Exalted Lord, and these are creatures. That (attribute) is eternal, and these are created. And did that prayer occur or not? Explain and be rewarded.

The Answer:

The prayer certainly took place. It is not necessary for the pronoun 'minkum' (from among you) to refer back to the companions (may Allah be pleased with them). It could be an 'iltifat' (transition in address). Even if it does refer back, there is no harm, as some who at that time were among those who believed and were apparently included among the companions, God forbid, later became apostates, against whom

Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him) fought, as mentioned in the noble verse:

Arabic	Urdu Translation
"O you who believe! Whoever among you turns back from his religion, Allah will bring forth a people whom He loves..."	O you who believe! Whoever among you turns back from his religion, soon Allah will bring such people...

1 Al-Quran al-Kareem 59/36 Page 269 of 742

फतावा रज़विया जिल्द पन्द्रह (15)

इस पर इमाम ने जवाब दिया कि कुरान अज़ीम आम मुसलमानों को भी संबोधित करता है और काफ़िरों को भी। अगर ऐसा न होता, यानी उसका संबोधन केवल सहाबा किराम से होता, तो तमाम आदेश और निषेध खत्म हो जाते और कोई काफ़िर काफ़िर न रहता। और वे कह देते कि हमें कोई हुक्म नहीं पहुँचा। इस पर ज़ैद ने कहा, "क्या हम कमज़ात इस काबिल नहीं कि कुरान अज़ीम हमसे मुखातिब हो? उसने सहाबा से खिताब फरमाया, उनके सदके में हमें मिला। दुनिया का बादशाह, जैसे आलमगीर, एक चमार से बात करने में अपनी तौहीन समझेगा। हमारी निस्बत कुरान अज़ीम से वह नहीं है जो चमार की आलमगीर से है। यह काफ़िरों से खिताब नहीं बल्कि उन्हें झिड़कियाँ देना है।"

"और आज अलग हो जाओ ऐ मुजरिमों!" 1 (और अलग हो जाओ आज के दिन ऐ मुजरिमों। - त) यह झिड़की है या मुखातिब करना? शहंशाह मुजरिम, बदमाश, बदकार को सज़ा का हुक्म सुनाया करता है, इसे 'कलाम' नहीं कहते। सहाबा किराम के पाक ज़िक्र में वाणी की उग्रता में ज़ैद के मुँह से यह भी निकल गया कि अगर वे ऐसी जान-निसारी और कोशिशें न फरमाते तो इतिहासकार लिख देते कि एक साहब पैदा हुए और उन्होंने यह दावा किया कि उन पर किताब उतारी गई, इसके सिवा और कुछ पता न चलता। यह उन्हीं की जांबाज़ियों का नतीजा है कि हम मुसलमान हैं; उनका एहसान इस्लाम पर, कुरान पर और सब पर है। अगर (अल्लाह न करे) एहसान जताने वाले की नीयत उस वक्त गुस्से या बेवकूफी की वजह से एहसान जताना हो, तो उसके बारे में क्या हुक्म होगा? जबकि ज़ैद के दिल का अकीदा यह है कि कुरान अज़ीम पर किसी का एहसान नहीं, यहाँ तक कि जिन 'अकरमुल अकरमीन' (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर इसका नुज़ूल हुआ, उनका भी इस पर कोई एहसान नहीं, बल्कि उसी के एहसान बे-इन्तिहा हैं। वह अपने अकीदे में ईमान की रूह के मुताबिक यह रखता है कि उसकी एक आयते करीमा खुद हुज़ूर पुरनूर, सैयदुल मुर्सलीन, नबी-ए-अंबिया और तमाम मखलूकाते इलाही से अफज़ल है, क्योंकि वह बारी तआला की सिफते करीमा है और ये सब मखलूक हैं। वह (सिफत) कदीम है और ये सब हादिस। और क्या वह नमाज़ हुई या नहीं? बयान फरमायें, सवाब पायें।

जवाब:

नमाज़ तो यकीनन हो गई। ज़मीर 'मिंकुम' (तुम में से) का सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हु) की तरफ फिरना ज़रूरी नहीं है, 'इल्तिफ़ात' (संबोधन का बदलाव) भी हो सकता है। और अगर फिरे भी तो

कोई हर्ज नहीं, क्योंकि कुछ लोग जो उस वक्त ईमान लाने वालों में और ज़ाहिरी तौर पर सहाबा में शामिल थे, मआज़ अल्लाह बाद में मुर्तद (धर्मत्यागी) हो गए, जिनसे सिद्दीक़-ए-अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने जंग की, जिसका ज़िक्र इस आयते करीमा में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
"ऐ ईमान वालों! तुम में से जो कोई अपने दीन से फिर जाएगा, तो अनकरीब अल्लाह ऐसे लोग लाएगा जिनसे वह मोहब्बत करेगा..."	ऐ ईमान वालो! तुम में जो कोई अपने दीन से फिर जाएगा तो अनकरीब अल्लाह ऐसे लोग लाएगा कि...

1 अल-कुरान अल-करीम 59/36 पेज 269 ऑफ 742

اس پر امام نے جواب دیا کہ قرآن عظیم عامہ مسلمین سے بھی خطاب فرماتا ہے کفار سے بھی خطاب فرماتا ہے اگر ایسا نہیں یعنی مخاطبہ اس کا صرف صحابہ کرام ہی سے ہو تو اوامر اور نواہی سب اٹھ جائیں گے اور کوئی کافر کافر نہ رہے گا۔ اور یہ کہہ دے گا کہ ہم کو کوئی حکم نہیں پہنچا، اس پر زید نے کہا کیا ہم کمینے اس قابل نہیں کہ قرآن عظیم ہم سے مخاطبہ فرمائے ، صحابہ سے اس نے خطاب فرمایا ان کے صدقہ میں ہم کو ملا، عالمگیر دنیا کا بادشاہ ایک چمار سے بات کرنے میں اپنی تذلیل سمجھے گا۔ ہماری نسبت قرآن عظیم سے وہ نہیں جو چمار کو عالمگیر سے ہے ، کافروں سے مخاطبہ نہیں بلکہ ان کو جھڑکیاں دینا ہے

"وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ" 1 (اور جدا ہو جاؤ آج کے دن اے مجرمو۔ ت) یہ جھڑکی ہے یا مخاطبہ ، شہنشاہ مجرم بد معاش بدکار کو حکم سزا سنایا کرتا ہے اس کو کلام نہیں کہتے ، صحابہ کرام کے پاک ذکر میں طغیان کلام میں یہ بھی زید کے منہ سے نکل گیا کہ اگر وہ ایسی جان نثاری اور ایسی کوششیں نہ فرماتے تو مورخین تاریخ میں لکھ دیتے کہ ایک صاحب پیدا ہوئے اور انہوں نے یہ دعویٰ کیا، ان پر کتاب اتاری گئی اس کے سوا اور کچھ پتا نہ چلتا۔ یہ انھیں کی جانبازیوں کا نتیجہ ہے جو ہم مسلمان ہیں، ان کا احسان اسلام پر قرآن پر اور سب پر ، اگر معاذ اللہ احسان سے قائل کی نیت اس وقت غصہ یا حماقت کے سبب منت نہادن ہو تو اس کی نسبت کیا حکم ہوگا حالانکہ زید کے اندر کے دل کا اعتقاد یہ ہے کہ قرآن عظیم پر کسی کا احسان نہیں حتی کہ جس اکرم الاکرمین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر اس نے نزول اجلال فرمایا ان کا بھی کوئی احسان اس پر نہیں بلکہ اسی کے احسانات بے نہایت ہیں ، وہ اپنے عقیدے میں روح ایمان کے طریقے پر رکھتا ہے کہ اس کی ایک آیت کریمہ خود حضور پر نور سید المرسلین نبی الانبیاء اور جمیع مخلوقات الہی سے

افضل تر ہے کہ وہ باری عزوجلالہ کی صفت کریمہ ہے اور یہ مخلوق وہ قدیم ہے اور یہ حادث اور وہ نماز ہوئی یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب:

نواز تو یقیناً ہو گئی ، ضمیر منکم صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو پھرنی کچھ ضرور نہیں ، التفات بھی ہو سکتا ہے ، اور پھرے بھی تو حرج نہیں ، بعض کہ اس وقت الذین امنوا اور بظاہر صحابہ میں داخل تھے معاذ اللہ بعد کو مرتد ہو گئے جن سے صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے قتال فرمایا جس کا ذکر آیہ کریمہ:

عربی متن	اردو ترجمہ
"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ"	اے ایمان والو! تم میں جو کوئی اپنے دین سے پھر جائے گا تو عنقریب اللہ ایسے لوگ لائے گا کہ

1 القرآن الکریم ۵۹/۳۶ Page 269 of 742

Fatawa Razawiyya Volume 15

[Arabic Verse]: “...whom He loves and who love Him, [who are] humble toward the believers, powerful against the disbelievers; they strive in the cause of Allah and do not fear the blame of a critic. That is the favor of Allah; He bestows it upon whom He wills. And Allah is all-Encompassing and Knowing.” (1) [Urdu Translation]: He is beloved by Allah and Allah is beloved by them; they are gentle towards Muslims and firm against disbelievers. They will fight in the path of Allah and will not fear the blame of any critic. This is the grace of Allah, which He grants to whom He wills, and Allah is all-Encompassing and all-Knowing.

Here too, the address is made with “O you who have believed” (Ya ayyuha-alladhina amanu), and some among them, Allah forbid, became apostates. Oh, they were the beloved of Allah, Siddiq-e-Akbar [Abu Bakr] and his followers. Zaid's statement that the Divine address is to the noble companions (Sahaba Kiram) – may Allah be pleased with them – and that we are naturally included, is very correct. Indeed, the Holy Quran rarely addresses disbelievers except for rebuke; it usually commands His beloved Prophet (peace and blessings be upon him) to say to them: “Say: O disbelievers!” (2), “Say: O People of the Scripture!” (3), “Say: O you who are Jews!” (4), “Say to those who have disbelieved” (5), and so on. Nevertheless, in some places, even besides rebuke, the Magnificent Quran has addressed them directly.

[Arabic Verse]: Allah Almighty said: “O you who have believed, fear Allah and believe in His Messenger; He will give you a double portion of His mercy and make for you a light by which you will walk and forgive you; and Allah is Forgiving and Merciful.” (6) [Urdu Translation]: Allah Almighty said: O people who claim to believe in Moses and Jesus – meaning the Jews and Christians – fear Allah and believe in His Messenger Muhammad (peace and blessings be upon him). He will grant you a double share of His mercy, provide you with a light to walk on the path, and forgive your sins; for Allah is Forgiving and Merciful.

It is mentioned in Ma’alim Sharif: [Arabic Text]: “O you who have believed, fear Allah...” the address is to the people of the two scriptures from the Jews and Christians. He says, “O you who have believed in Moses and Jesus.” [Urdu Translation]: O people of faith! Adopt the piety (Taqwa) of Allah. This is an address to

the Jews and Christians, the People of the Book. He said: O people who have believed in Moses and Jesus.

1. Al-Quran Al-Kareem 5/54
2. Al-Quran Al-Kareem 1/109
3. Al-Quran Al-Kareem 3/98
4. Al-Quran Al-Kareem 6/62
5. Al-Quran Al-Kareem 3/12
6. Al-Quran Al-Kareem 57/28

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रह (15)

[अरबी आयत]: “...वह अल्लाह के प्यारे और अल्लाह उनका प्यारा, मुसलमानों पर नरम और काफ़िरों पर सख्त, अल्लाह की राह में लड़ेंगे और किसी की मलामत करने वाले की मलामत का अंदेशा नहीं करेंगे, यह अल्लाह का फ़ज़ल है जिसे चाहे दे, और अल्लाह वुसअत वाला इल्म वाला है।” (1) [उर्दू अनुवाद का हिंदी रूपांतरण]: वह अल्लाह के प्रिय हैं और अल्लाह उनका प्रिय है, मुसलमानों के प्रति कोमल और काफ़िरों के प्रति कठोर; वे अल्लाह की राह में जिहाद करेंगे और किसी निंदा करने वाले की निंदा की परवाह नहीं करेंगे। यह अल्लाह का अनुग्रह है, वह जिसे चाहता है उसे प्रदान करता है, और अल्लाह व्यापक और सब कुछ जानने वाला है।

यहाँ भी 'या अय्युहल्लज़ीना आमनू' (ऐ ईमान वालो) से संबोधन किया गया है और उनमें से कुछ, अल्लाह न करे, धर्मत्यागी (मुर्तद) हो गए। ओहो, वे अल्लाह के प्रिय सिद्दीक़े अकबर (अबू बक्र) और उनके अनुयायी थे। ज़ैद का यह कहना कि ईश्वरीय संबोधन सहाबा किराम (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से है और हम स्वाभाविक रूप से इसमें शामिल हैं, बिल्कुल सही है। वास्तव में, पवित्र क़ुरआन तिरस्कार (ज़ज्र) के अलावा काफ़िरों को बहुत कम संबोधित करता है; यह आमतौर पर अपने प्रिय पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को उन्हें यह कहने का आदेश देता है: "कहिए, ऐ काफ़िरों!" (2), "कहिए, ऐ किताब वालो!" (3), "कहिए, ऐ यहूदियों!" (4), "उन लोगों से कहिए जिन्होंने कुफ़्र किया" (5), इत्यादि। फिर भी, कुछ स्थानों पर, तिरस्कार के अलावा भी महान क़ुरआन ने सीधे तौर पर उन्हें संबोधित किया है।

[अरबी आयत]: अल्लाह तआला ने फरमाया: "ऐ ईमान वालो! अल्लाह से डरो और उसके रसूल पर ईमान लाओ, वह तुम्हें अपनी रहमत का दोहरा हिस्सा देगा और तुम्हारे लिए एक नूर पैदा कर देगा जिसके सहारे तुम चलोगे और वह तुम्हारे गुनाह माफ़ कर देगा; और अल्लाह बड़ा बख्शने वाला, दयालु है।" (6) [उर्दू अनुवाद का हिंदी रूपांतरण]: अल्लाह तआला ने फरमाया: ऐ वे लोगों जो मूसा और ईसा पर ईमान का दावा करते हो, यानी यहूद और ईसाई, अल्लाह से डरो और उसके रसूल मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर ईमान लाओ। वह तुम्हें अपनी कृपा का दोहरा हिस्सा देगा, तुम्हारे लिए प्रकाश पैदा करेगा जिससे तुम रास्ते पर चल सको और तुम्हारे पापों को क्षमा कर देगा; और अल्लाह क्षमाशील और अत्यंत दयालु है।

'मआलिम शरीफ़' में उल्लेख है: [अरबी पाठ]: "ऐ ईमान वालो, अल्लाह से डरो..." यह संबोधन यहूदियों और ईसाइयों में से दोनों किताबों वालों के लिए है। वह कहता है: "ऐ वे लोगों जो मूसा और ईसा पर ईमान लाए।" [उर्दू अनुवाद का हिंदी रूपांतरण]: ऐ ईमान वालो! अल्लाह का तक़वा (डर) अपनाओ। यह यहूद और ईसाई अहल-ए-किताब को संबोधन है। फ़रमाया: ऐ लोगो! जो मूसा और ईसा पर ईमान लाए।

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 5/54
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 1/109
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 3/98
4. अल-क़ुरआन अल-करीम 6/62
5. अल-क़ुरआन अल-करीम 3/12
6. अल-क़ुरआन अल-करीम 57/28

पृष्ठ 270 / 742

يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ ۙ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَفِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَآبِمٍ ۚ ذُٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ ۚ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ۝ (1) وہ اللہ کے پیارے اور اللہ ان کا پیارا، مسلمانوں پر نرم اور کافروں پر سخت، اللہ کی راہ میں لڑیں گے اور کسی کی ملامت کرنے والے کی ملامت کا اندیشہ نہ کریں گے، یہ اللہ کا فضل ہے جسے چاہے دے، اور اللہ وسعت والا علم والا ہے۔

یہاں بھی 'یاایھا الذین امنوا' سے خطاب فرمایا اور انہیں میں سے بعض معاذ اللہ مرتد ہوئے، اوہ اللہ کے پیارے صدیق اکبر اور ان کے پیرو ہوئے، زید کا کہنا کہ خطاب الہی صحابہ کرام رضی اللہ تعالی عنہم سے ہے اور ہم بالطبع داخل ہیں بہت صحیح ہے، اور واقعی قرآن کریم کفار سے زجر کے سوا خطاب کم فرماتا ہے، غالبا اپنے حبیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو حکم دیتا ہے کہ ان سے یوں فرمادو، "قُلْ یٰۤاَیُّهَا الْكٰفِرُوْنَ" (2)، "قُلْ یٰۤاَهْلَ الْكِتٰبِ" (3)، "قُلْ یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ هَادُوْا" (4)، "قُلْ لِّلَّذِیْنَ كَفَرُوْا" (5) وغیرہ ذالک۔ پھر بھی بعض جگہ سوائے زجر بھی قرآن عظیم نے بنفس نفیس ان سے خطاب فرمایا ہے۔

قال تعالیٰ "یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَاٰمِنُوْا بِرَسُوْلِهٖ یُؤْتِكُمْ كِفْلَیْنِ مِنْ رَّحْمَتِهٖ وَیَجْعَلْ لَّكُمْ نُوْرًا تَمْشُوْنَ بِهٖ وَ یَغْفِرْ لَكُمْؕ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِیْمٌ ۝" (6) اللہ تعالیٰ نے فرمایا: اے وہ لوگوں جو موسیٰ و عیسیٰ پر ایمان کا نام لیتے ہو، یعنی یہود و نصاریٰ اللہ سے ڈرو اور اس کے رسول محمد صلی اللہ تعالی علیہ وسلم پر ایمان لاؤ تمہیں اپنی رحمت کا دوہرا حصہ دے گا اور تمہارے لئے نور کر دے گا جس سے صراط پر چلو اور تمہارے گناہ بخش دے گا اور اللہ بخشنے والا مہربان ہے۔

معالم شریف میں ہے: یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ، الخطاب لاهل الکتابین من الیهود والنصاری یقول یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا بموسی وعیسی اے اہل ایمان! اللہ کا تقویٰ اختیار کرو، یہ یہود و نصاریٰ اہل کتاب کو خطاب ہے فرمایا اے وہ لوگو! جو موسیٰ و عیسیٰ پر ایمان لائے

1 القرآن الکریم ۵/ ۵۴ 2 القرآن الکریم ۱/۱۰۹ 3 القرآن الکریم ۳/ ۹۸ 4 القرآن الکریم ۶/ ۶۲ 5 القرآن الکریم ۳/ ۱۲ 6 القرآن الکریم ۵۷ / ۲۸

Fatawa Razawiyya | Volume Fifteen (15)

| 'Fear Allah regarding Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him).' -1 | You should fear Allah regarding Hazrat Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him). (T) |

Whatever Zaid said in praise of the noble Sahaba (Companions, may Allah be pleased with them) is all true and arises from sincere love for the Sahaba. The word 'Ihsan' (favor) that came from his tongue has a very clear and simple interpretation. 'Quran' is also used for the Mushaf-e-Karim (the physical volume of the Quran). What is the gift for this Quran? Someone gifted the Quran-e-Azim, or endowed it to a certain mosque, or bind the Quran-e-Karim, or put a cover on it, or sew a wrap for it—in all these idioms, 'Quran' refers to the Mushaf. Undoubtedly, this usage is prevalent and common, and the Mushaf, meaning these pages and the ink marks on them, is certainly a created thing. It is not proven by any definitive evidence that it is impossible for the great personages to be superior to it. In fact, during the Battle of Siffin, when the Quran-e-Azim was raised before the Commander of the Faithful, Maula Ali (may Allah honor his face), he said: 'This is a silent Mushaf and I am the speaking Quran.'[2] If Zaid meant this by 'Quran,' then there is no blame on him. His statement 'I know the Quran to be such' would be a clarification to dispel any misconception, meaning: 'Regarding the true (eternal) Quran, my belief is exactly what it should be, letter for letter, but there is no permission to call the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) the "Most Generous of the First and the Last" (Akram al-Awwalin wal-Akhirin), for this holy name is commonly used for the Lord of Honor, [yet] the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is indeed the "Most Generous of the First and the Last".' In short, the ruling of the fatwa regarding Zaid is that his speech has a correct meaning and he is not liable for any severe accusation. However, he knows his intention best and his Lord knows him better. If he said this word regarding the true, eternal Quran, then in that case the ruling would certainly be severe. On that basis, renewal of Islam (Tajdid-e-Islam) would be necessary, followed by the rulings for renewal of marriage, pledge of allegiance, and pilgrimage. The Great Quran is independent of the worlds; it is pure and free from any favor of the whole world upon it. If the whole world were to disbelieve, there would be no difference in its greatness, and if the whole world were to believe, there would be no increase in its greatness, for its greatness is infinite, and addition to the infinite is impossible. In summary, this matter is between Zaid and his Lord. Shariah-wise, there is no accusation against him because a clear

interpretation is available. However, caution in guarding one's tongue is necessary. And Allah Almighty knows best.

[1] Ma'alim al-Tanzil on the margins of al-Khazin, under the verse 'O you who believe! Fear Allah...' Mustafa al-Babi al-Halabi, Egypt, 1/40. [2] Page 271 of 742

| 'अल्लाह से डरो मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बारे में।' -1 | तुम्हें हज़रत मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के बारे में अल्लाह से डरना चाहिए। (त) |

ज़ैद ने सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) की प्रशंसा में जो कुछ भी कहा है, वह सब सत्य है और सहाबा के प्रति सच्ची मुहब्बत से उपजा है। उसके मुख से जो 'एहसान' शब्द निकला है, उसकी व्याख्या अत्यंत स्पष्ट और सरल है। 'क़ुरआन' मुसहफ़-ए-करीम (क़ुरआन की भौतिक प्रति) को भी कहा जाता है। इस क़ुरआन का तोहफ़ा क्या है, फ़लां ने क़ुरआन-ए-अज़ीम हिबा (उपहार) किया, या फ़लां मस्जिद पर वक़्फ़ किया, या क़ुरआन-ए-करीम की जिल्द बंधवाओ, या गिलाफ़ चढ़ाओ, या गिलाफ़ सिल दो—इन सभी मुहावरों में क़ुरआन से तात्पर्य मुसहफ़ ही है। और निःसंदेह यह मुहावरा आम प्रचलित है और मुसहफ़, अर्थात् ये पन्ने और इन पर स्याही के ये निशान, निश्चित रूप से नवीन (सृजित) और सृष्टि की श्रेणी में हैं। और यह किसी निश्चित प्रमाण से सिद्ध नहीं है कि महापुरुषों का इससे श्रेष्ठ होना संभव न हो। बल्कि जब सिफ़्फ़ीन के युद्ध में अमीरुल मोमिनीन मौला अली (करमल्लाहु वज्हहूल करीम) के समक्ष क़ुरआन-ए-अज़ीम ऊँचा किया गया, तो उन्होंने फ़रमाया: 'यह मौन मुसहफ़ है और मैं बोलता हुआ क़ुरआन हूँ।'[2] यदि क़ुरआन से ज़ैद का यही अर्थ था, तो उस पर कोई आरोप नहीं है। और उसका यह कहना कि 'मैं क़ुरआन को ऐसा जानता हूँ', यह स्पष्टीकरण और भ्रम निवारण के लिए होगा, अर्थात्: 'वास्तविक (अनादि) क़ुरआन के संबंध में तो मेरा यही विश्वास है जो अक्षर-दर-अक्षर है, मगर हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को अकरमुल अव्वलीन वल आख़िरीन (प्रथम और अंतिम में सर्वाधिक सम्मानित) कहने की अनुमति नहीं, यह पवित्र नाम सामान्य बोलचाल में रबुल इज़्ज़त के लिए है, [जबकि] हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अकरमुल अव्वलीन वल आख़िरीन हैं।' संक्षेप में, ज़ैद के संबंध में फ़तवे का हुक्म तो यह लिखा गया कि उसके कथन का अर्थ सही है, और वह किसी कठोर आरोप का पात्र नहीं है। परन्तु वह अपनी नीयत को स्वयं बेहतर जानता है और उसका रब उससे अधिक जानता है। यदि उसने यह शब्द वास्तविक अनादि क़ुरआन के संबंध में कहे हों, तो उस स्थिति में हुक्म अवश्य कठोर होगा। उस आधार पर इस्लाम का नवीनीकरण (तजदीद-ए-इस्लाम) अनिवार्य होगा, फिर उसके बाद निकाह, बैअत और हज के नवीनीकरण के आदेश होंगे। क़ुरआन-ए-अज़ीम सारे संसार से बेनियाज़ (स्वतंत्र) है; वह इससे पवित्र और परे है कि समस्त संसार का उस पर कोई एहसान हो। यदि सारा संसार कुफ़्र (अविश्वास) करे तो उसकी महानता में रत्ती भर भी अंतर न आए, और यदि सारा संसार

ईमान ले आए तो उसकी महानता में रत्ती भर भी वृद्धि न हो, क्योंकि उसकी महानता असीमित है और असीमित में वृद्धि असंभव है। कुल मिलाकर, यह मामला ज़ैद और उसके रब के बीच है। शरीयत के अनुसार उस पर कोई आरोप नहीं है क्योंकि स्पष्ट व्याख्या मौजूद है। हाँ, अपनी ज़ुबान की रक्षा में सावधानी आवश्यक है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

[1] मुआलिम अल-तन्ज़ील, अल-ख़ाज़िन के हाशिए पर, आयत 'ऐ ईमान वालो! अल्लाह से डरो...' के अंतर्गत, मुस्तफ़ा अल-बाबी अल-हलबी, मिस्र, 1/40. [2] पृष्ठ 271 / 742

| اتقوا اللہ فی محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم -1 | تمہیں حضرت محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے بارے میں ڈرنا چاہئے۔ (ت) |

زید نے جو کچھ مدح صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم میں کہا سب حق ہے اور سچی محبت صحابہ سے ناشی ہے اور وہ لفظ احسان کہ اس کی زبان سے نکلا اس کی توجیہ نہایت صاف و آسان ہے، قرآن مصحفِ کریم کو بھی کہتے ہیں، اس قرآن مجید کا ہدیہ کیا ہے، فلاں نے قرآن عظیم کو ہبہ کیا، یا فلاں مسجد پر وقف کیا، یا قرآن کریم کی جلد بندھواؤ، یا چولی چڑھاؤ، یا غلاف سی دو، ان تمام محاورات میں قرآن سے مصحف ہی مراد ہے، اور بلاشبہ یہ محاورہ عام شائع متعارف ہے اور مصحف یعنی یہ اوراق اور ان پر یہ نقوش سیاہی روشنائی ضرور حادث و جنس مخلوق ہے، اور اجلہ کا اس سے افضل ہونا ممکن نہ ہو یہ کسی دلیل قطعی سے ثابت نہیں بلکہ جب جنگ صفین میں امیر المومنین مولٰی علی کرم اللہ وجہہ کے حضور قرآن عظیم بلند کیا گیا فرمایا: ھٰذا مصحف صامت و انا مصحف ناطق2 - یہ خاموش قرآن ہے اور میں قرآنِ ناطق ہوں۔ اگر قرآن سے زید کی یہی مراد تھی تو اس پر کچھ الزام نہیں اور اس کا وہ بیان کہ میں قرآن کو ایسا جانتا ہوں، استدراک و دفع وہم ہوگا، یعنی قرآن حقیقی کی نسبت تو میرا یہ اعتقاد ہے جو حرف بحرف ہے، مگر حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو اکرم الاولین و الآخرین کہنے کی اجازت نہیں، یہ نام پاک عرف میں رب العزت کے لئے ہے، حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اکرم الاولین والآخرین ہیں، غرض زید کی نسبت حکم فتوٰی تو یہ لکھا کہ اس کا کلام معنٰی صحیح رکھتا ہے، اور وہ کسی سخت الزام کا مورد نہیں۔ لیکن وہ اپنی نیت کو خوب جانتا ہے اور اس کا رب اس سے اعلم، اگر یہ کلمہ اس نے قرآن حقیقی قدیم ہی کی نسبت کہا ہو تو اس صورت میں ضرور حکم

سخت ہوا، اس تقدیر پر تجدید اسلام لازم ہوگی پھر اس کے بعد تجدید نکاح و بیعت و حج کے احکام، قرآن عظیم غنی عن العلمین ہے، وہ اس سے پاک و منزہ ہے کہ تمام عالم میں اس کا اس پر کچھ احسان ہو، اگر سارا جہان کفر کرتا اس کی عظمت میں ذرہ بھر فرق نہ آتا اور اگر سارا جہاں ایمان لے آئے اس کی عظمت میں ذرہ بھر اضافہ نہ ہو کہ اس کی عظمت نامحدود ہے اور نامحدود پر اضافہ محال، بالجملہ یہ معاملہ زید اور اس کے رب میں ہے شرعاً اس پر کوئی الزام نہیں کہ صاف تاویل موجود ہے، ہاں حفظ زبان کی احتیاط لازم، واللہ تعالیٰ اعلم۔

1 معالم التنزیل علی ہامش الخازن تحت آیۃ یاایھا الذین آمنوا اتقوا اللہ الخ مصطفی البابی الحلبی مصر

Fatawa Ridawiyyah Volume 15

Question 44: From Meerut, house of Syed Mohammad Husain Sahib, Barrister, asked by Mohammad Mujtaba Khan, 15 Dhul Hijjah 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A meeting was held in a Jami Mosque for the purpose of preaching for the Khilafat, in which Hindus also participated. During the speeches, Muslims shouted slogans of "Allahu Akbar" and Hindus shouted slogans of "Bande Mataram", "Mahatma Gandhi ki Jai", "Tilak Maharaj ki Jai". Is it permissible for Hindus to shout such slogans in mosques? And if some Muslims themselves raised such "Jai" shouts along with the Hindus or took the lead in doing so at that place during the speeches, what is the ruling for them? Explain with evidence and be rewarded by the Great Lord.

The Answer: Shouting "Jai" for polytheists is to exalt them, and exalting disbelievers is infidelity (kufr). It is stated in Fatawa Zahiriya, Al-Ashbah, and Durr al-Mukhtar: "Exalting a disbeliever is infidelity (kufr)." It is mandatory for such "Kalima reciters" (Muslims) to embrace Islam anew, and then if they wish to keep their wives, they must remarry them from scratch. In fact, saying "Allahu Akbar" with the intention of praising false and anti-Sharia content in such meetings is also strictly forbidden (Haram Qat'i) as it is a desecration of the remembrance of God. Bringing polytheists into the mosque in this manner, and their shouting words of infidelity openly, and those calling themselves Muslims being pleased with it, is forbidden (Haram) by the consensus of the Ummah. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Mosques are only built for what they are built for." (And in another narration): "For the remembrance of Allah, prayer, and recitation of the Qur'an."

Mosques are only built for their specific purposes. In another narration, they are built for the remembrance of Almighty Allah, prayer, and recitation of the Qur'an.

Footnotes: 1. Al-Ashbah wal-Nazair, Book of Siyar and Apostasy, Idara-tul-Quran Karachi 1/288; Durr al-Mukhtar, Book of Hadr wal-Ibaha, Mujtabai Press Delhi 2/251. 2. Sahih Muslim, Book of Masajid, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/201. 3. Sahih Muslim, Chapter on the modes of washing urine etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 1/138; Kanz al-Ummal, Hadith 20793, Muassasat al-Risala Beirut 7/261.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

मसला 44: मेरठ, कोठी सैय्यद मोहम्मद हुसैन साहब बैरिस्टर, मुस्तफ़सिर (पूछने वाले) मोहम्मद मुज़्तबा ख़ां, 15 ज़िल हिज्जा 1339 हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि तबलीग़-ए-ख़िलाफ़त की ग़रज़ से जामे मस्जिद में एक जलसा हुआ जिसमें हनूद (हिन्दू) भी शरीक हुए, दौरान-ए-तक़ारीर में मुसलमानों ने अल्लाह अकबर के नारे लगाए और हनूद ने वन्दे मातरम, महात्मा गाँधी की जय, तिलक महाराज की जय के नारे लगाए। क्या हनूद को मसाजिद में इस क़िस्म के नारे लगाना जायज़ है? और अगर बाज़ मुसलमानों ने ख़ुद अपनी ज़बान से इसी मक़ाम पर दौरान-ए-तक़ारीर में अहल-ए-हनूद के साथ या ख़ुद पेश-क़दमी करते हुए इस क़िस्म की 'जय' की आवाज़ें बुलंद की हों तो उनका क्या हुक्म है? बैनुवा बिल्-दलील तूजरू मिन-रब अल-जलील (दलील के साथ बयान करें, रब्बे जलील से अजर पायें)।

अल-जवाब: मुशरिकों की जय पुकारना उनकी ताज़ीम (सम्मान) है और काफ़िरों की ताज़ीम कुफ़्र है। फ़तावा ज़हीरिया, अश्बाह और दुर्रे मुख़्तार में है: "तब्जील अल-काफ़िर कुफ़्रुन" (काफ़िर की ताज़ीम कुफ़्र है)। ऐसे कलिमा पढ़ने वालों पर लाज़िम है कि नए सिरे से इस्लाम लाएं फिर अपनी औरतें रखना चाहें तो उनसे अज़ सर-ए-नौ निकाह करें। बल्कि ऐसे जलसों में जो मज़ामीन-ए-बातिला व मुख़ालिफ़-ए-शरअ होते हैं उन पर ब-नीयत-ए-तहसीन 'अल्लाह अकबर' कहना भी हराम-ए-क़तई है कि ज़िक्र-ए-इलाही की तौहीन है। मुशरिकों को मस्जिद में इस तरह ले जाना और उनका अपने कलिमात-ए-कुफ़्र बर-मला कहना और मुसलमान कहलाने वालों का इसी पर राज़ी होना बा-इज्मा-ए-उम्मत हराम है। रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

"इन्नमा बुनियतिल मसाजिदु लिमा बुनियत लहू" (और दूसरी रिवायत में है) "लि-ज़िक्रिल्लाहि वस-सलाति व-क़िरात अल-क़ुरआन"। मस्जिदें तो सिर्फ़ इसलिए बनी हैं जिसके लिए बनी हैं, दूसरी रिवायत में है वे तो अल्लाह तआला की याद और नमाज़ और तिलावत-ए-क़ुरआन के लिए बनी हैं।

फ़ुटनोट्स: 1. अल-अश्बाह वन्-नज़ाइर किताबुस सियर वर-रिद्दा इदारतुल क़ुरआन कराची 1/ 288, दुर्रे मुख़्तार किताबुल हज़र वल-इबाहत मतब'अ मुज़्तबाई दिल्ली 2/ 251। 2. सहीह मुस्लिम किताबुल मसाजिद क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/ 201। 3. सहीह मुस्लिम बाब वुज़ूह ग़स्ल अल-बौल अल-ख़ क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/ 138, कन्ज़ुल उम्माल हदीस 20793 मुअस्ससतु रसाला बैरुत 7/ 261।

فتاویٰ رضویہ جلد پندرہویں (۱۵)

مسئلہ ۴۴: از میرٹھ کوٹھی سید محمد حسین صاحب بیرسٹر مسئولہ محمد مجتبیٰ خاں ۱۵ ذی الحجہ ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ تبلیغِ خلافت کی غرض سے جامع مسجد میں ایک جلسہ ہوا جس میں ہنود بھی شریک ہوئے، دورانِ تقاریر میں مسلمانوں نے اللہ اکبر کے نعرے لگائے اور ہنود نے بندے ماترم، مہاتما گاندھی کی جے، تلک مہاراج کی جے کے نعرے لگائے، کیا ہنود کو مساجد میں اس قسم کے نعرے لگانا جائز ہے؟ اور اگر بعض مسلمانوں نے خود اپنی زبان سے اسی مقام پر دوران تقاریر میں اہل ہنود کے ساتھ یا خود پیش قدمی کرتے ہوئے اس قسم کی جے کی آوازیں بلند کی ہوں تو ان کا کیا حکم ہے؟ بینوا بالدلیل توجروا من الرب الجلیل (دلیل کے ساتھ بیان کرو رب جلیل سے اجر پاؤ۔ت)

الجواب: مشرکین کی جے پکارنا ان کی تعظیم ہے اور کافروں کی تعظیم کفر ہے، فتاویٰ ظہیریہ واشباہ و درمختار میں ہے، تبجیل الکافر کفر ۱(کافر کی تعظیم کفر ہے۔ت) ایسے کلمہ گویوں پر لازم ہے کہ نئے سرے سے اسلام لائیں، پھر اپنی عورتیں رکھنا چاہیں تو ان سے از سر نو نکاح کریں، بلکہ ایسے جلسوں میں جو مضامینِ باطلہ و مخالف شرع ہوتے ہیں ان پر بہ نیت تحسین اللہ اکبر کہنا بھی حرام قطعی ہے کہ ذکرِ الٰہی کی توہین ہے۔ مشرکوں کو مسجد میں اس طرح لے جانا اور ان کا اپنے کلمات کفر بالا علان کہنا اور مسلمان کہلانے والوں کا اسی پر راضی ہونا باجماع امت حرام ہے، رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

انما بنیت المساجد لما بنیت لہ ۲ (وفی اخری)لذکر اللہ والصلوۃ وقراءۃ القران ۳۔ مسجدیں تو صرف اس لئے بنیں جس لئے بنیں، دوسری روایت میں ہے وہ تو اللہ تعالیٰ کی یاد اور نماز اور تلاوت قرآن کے لئے بنیں۔

١ الاشباہ والنظائر کتاب السیر والردۃ ادارۃ القرآن کراچی ١/ ٢٨٨ ، درمختار کتاب الحظر والاباحۃ مطبع مجتبائی دہلی ٢/ ٢٥١ ٢ صحیح مسلم کتاب المساجد قدیمی کتب خانہ کراچی ١/ ٢٠١ ٣ صحیح مسلم باب وجوہ غسل البول الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ١/ ١٣٨، کنز العمال حدیث ٢٠٧٩٣ موسسۃ الرسالۃ بیروت ٧/ ٢٦١

Fatawa Razawiyya Volume (15)

Even in authentic Hadiths it is stated: Whoever asks about a lost item in the mosque, say to him "May Allah not return your lost item to you, for the mosques were not built for this purpose." [1] May Allah not return your lost item to you; mosques were not built for this, nor were they built for going after infidels and for chanting slogans of victory for polytheists. But what can be done when people's hearts have become distorted? They, having become slaves of polytheists, have revoked all commands of Allah and His Messenger. What to count the foolish, senseless, and ignorant; the one called the greatest scholar in the entire committee is Maulana Abdul Bari Farangi Mahali, who in a meeting in Madras called himself not only a scholar but a great reformer (Mujaddid). He is writing a confession that he is completely following Gandhi, has made him his leader, and believes whatever he says. "To Allah we belong and to Him we shall return." [2] (We are the property of Allah and to Him we must return. - Translator) This is called religion, this is called Islam, whereas Lord Almighty says: If you follow the words of infidels, you too will certainly become polytheists.

| "But the wrongdoers deny the signs of Allah" [3] | Rather, the wrongdoers deny the verses of Allah and now the wrongdoers will know to which return they will return. And Allah knows best. | | "And those who have wronged are going to know to what [kind of] return they will return." [4] And Allah Almighty knows best. | (T) |

Issue 45: From Manday Barmarod No. 29 Zarbari, sent by Haji Hussain Ahmed Sahib Masurti, iron merchant. What do the scholars of religion say regarding this matter: A person said in his sermon that Pharaoh (Fir'awn) once prayed to God Almighty for water during a prayer and said, "I know You to be the One without any partner, please accept my prayer." So his prayer was accepted. If the faith of today's Muslims was even as much as Pharaoh's, they would all go to heaven. The second thing he said was that non-cooperation is greater than the five pillars of Islam. So, what is the ruling for such a preacher? Did he become an infidel due to such cursed words or not? If not, did he become a transgressor (fasiq) or not? What is the ruling on his leading prayers (imamate)? State the ruling and be rewarded.

Answer: Both of his statements are disbelief (kufr). Pharaoh was an infidel by consensus and by the explicit text of the Quran.

| Allah Almighty said: "The people of Noah denied before them, and the companions of the Well and Thamud, and 'Aad and Pharaoh and the brothers of Lot, and the companions of the thicket and the people of Tubba'." | Allah Almighty said: Before

these infidels, the people of Noah, the people of Rass, and Thamud, and Pharaoh, and the people of Lot, and the people of Aykah, and the people of Tubba' denied the Messengers. |

[1] Jami` at-Tirmidhi, Chapters on Trade, Prohibition of selling in the mosque, Amin Company, Rashidiyah Bookstore, Delhi, 1/158. [2] Al-Quran al-Karim, 2/156. [3] Al-Quran al-Karim, 6/33. [4] Al-Quran al-Karim, 26/227.

यहाँ तक कि सही हदीसों में फ़रमाया गया: जो मस्जिद में अपनी खोई हुई चीज़ के बारे में पूछे, उससे कहो "अल्लाह तुम्हारी खोई हुई चीज़ तुम्हें वापस न दिलाए, क्योंकि मस्जिदें इस काम के लिए नहीं बनाई गई हैं।" [1] अल्लाह तुम्हारी खोई हुई चीज़ तुम्हें न मिलाए; मस्जिदें इसके लिए नहीं बनीं, और न ही काफ़िरों के पास जाने और मुशरिकों (बहुदेववादियों) की जय-जयकार कराने के लिए बनी हैं। लेकिन क्या किया जाए कि उन लोगों के दिल विकृत हो गए हैं? उन्होंने मुशरिकों के गुलाम बनकर अल्लाह और उसके रसूल के तमाम आदेशों को निरस्त (मनसूख) कर दिया है। मूर्खों, बेअक्लों और जाहिलों की तो गिनती ही क्या; सारी कमेटी में सबसे बड़े विद्वान (आलिम) कहलाने वाले मौलवी अब्दुल बारी फ़िरंगी महली हैं, जिन्होंने मद्रास के एक जलसे में अपने मुँह से खुद को न केवल विद्वान बल्कि बहुत बड़ा मुजद्दिद (धर्म-सुधारक) कहा। वह इकरार लिख रहे हैं कि वे पूरी तरह गांधी के पीछे चलने वाले हैं, उन्हें अपना नेता बना लिया है, और जो वे कहते हैं वही मानते हैं। "बेशक हम अल्लाह के हैं और हमें उसी की ओर लौट कर जाना है।" [2] (हम अल्लाह की मिलकियत हैं और हमें उसी की तरफ वापस जाना है। - अनुवादक) इसी का नाम दीन है, इसी का नाम इस्लाम है, जबकि परवरदिगार-ए-आलम फ़रमाता है: अगर तुमने काफ़िरों की बात मानी तो यक़ीनन तुम भी मुशरिक हो जाओगे।

| "लेकिन ज़ालिम लोग अल्लाह की आयतों का इंकार करते हैं" [3] | बल्कि ज़ालिम अल्लाह की आयतों से इंकार करते हैं और अब ज़ालिम जान जाएंगे कि वे किस करवट पलटेंगे, वल्लाहु तआला आलम (अल्लाह बेहतर जानता है)। | | "और ज़ालिम जल्द ही जान जाएंगे कि वे किस लौटने की जगह लौटेंगे।" [4] वल्लाहु तआला आलम। | (त) |

मसला 45: मांडय बरमारोद नंबर 29 ज़रबारी से, प्रेषक हाजी हुसैन अहमद साहब मासूरती, लोहे के व्यापारी। विद्वान (उलेमा-ए-दीन) इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक व्यक्ति ने अपने प्रवचन (वाज़) में कहा कि फ़िरऔन ने एक नमाज़ में खुदावंद करीम से पानी की दुआ माँगी और कहा "मैं तुझे अकेला और बिना किसी साझीदार के जानता हूँ, मेरी दुआ कुबूल फ़रमा", तो उसकी दुआ कुबूल हुई। आज के मुसलमानों का ईमान अगर फ़िरऔन जितना भी होता तो सब जन्नत में चले जाते। दूसरी बात यह कही कि 'तर्कए-मवालात' (असहयोग) इस्लाम के पाँच स्तंभों से बढ़कर है। तो ऐसे उपदेशक के लिए क्या हुक्म है? क्या वह ऐसे शापित शब्दों के कारण काफ़िर हुआ या नहीं? अगर

नहीं, तो फासिक (पापी) हुआ या नहीं? उसकी इमामत (नमाज़ का नेतृत्व करने) का क्या हुक्म है? उत्तर दें और पुण्य के पात्र बनें।

उत्तर: उसकी दोनों बातें कुफ्र (अधर्म) हैं। फ़िरऔन सर्वसम्मति (इज्मा) और कुरान के स्पष्ट प्रमाण से काफ़िर था।

| अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "उनसे पहले नूह की कौम, और रस वाले, और समूद ने झुठलाया। और आद, और फ़िरऔन, और लूत के भाइयों ने। और ऐका वाले और तुब्बा की कौम ने।" | अल्लाह तआला ने फ़रमाया: इन काफ़िरों से पहले नूह की कौम, रस वालों, और समूद ने, और फ़िरऔन और लूत की कौम ने, और ऐका वालों और तुब्बा ने रसूलों को झुठलाया। |

[1] जामी अत-तिर्मिज़ी, व्यापार के अध्याय, मस्जिद में व्यापार की मनाही, अमीन कंपनी, कुतुबखाना रशीदिया दिल्ली 1/158। [2] अल-कुरान अल-करीम 2/156। [3] अल-कुरान अल-करीम 6/33। [4] अल-कुरान अल-करीम 26/227।

یہاں تک کہ صحیح حدیثوں میں فرمایا: جو مسجد میں اپنی گئی چیز کو پوچھے اس سے کہو لا رد اللہ علیک ضالتک وان المساجد لم تبن لہذا ۱ اللہ تیری گئی چیز کو تجھے نہ ملائے مسجدیں اس لئے نہ بنیں، نہ کہ کافروں کے لئے جانے اور مشرکوں کی جے پکروانے کے لئے، مگر کیا کیجئے کہ ان لوگوں کے دل مسخ ہو گئے، انہوں نے مشرک کے غلام ہو کر اللہ و رسول کے سب احکام منسوخ کر دیئے، احمق بے عقل و جاہلوں کی کیا گنتی ساری کمیٹی میں سب سے بڑے عالم کہلانے والے مولوی عبدالباری فرنگی محلی ہیں جنہوں نے جلسہ مدراس میں اپنے منہ سے اپنے آپ کو نہ صرف عالم بلکہ بہت بڑا مجدد کہا وہ اقرار لکھ رہے ہیں کہ وہ بالکل پس رو گاندھی کے ہیں اس کو اپنا رہنما بنا لیا ہے جو وہ کہتا ہے وہی مانتے ہیں "اِنَّا لِلّٰہِ وَ اِنَّآ اِلَیْہِ رٰجِعُوْنَ" ۲ (ہم اللہ کے مال ہیں اور ہم کو اسی کی طرف پھرنا ہے۔ت) اس کا نام دین ہے اس کا نام اسلام ہے حالانکہ رب عزوجل فرماتا ہے: اگر تم نے کافروں کا کہا مانا تو ضرور تم بھی مشرک ہو۔

| "وَلٰکِنَّ الظّٰلِمِیْنَ بِاٰیٰتِ اللّٰہِ یَجْحَدُوْنَ ﴿۳۳﴾" ۳ | بلکہ ظالم اللہ کی آیتوں سے انکار کرتے ہیں اور اب جان جائیں گے ظالم کہ کس کروٹ پر پلٹا کھائیں گے، واللہ تعالٰی اعلم۔ | | "وَسَیَعْلَمُ الَّذِیْنَ ظَلَمُوْٓا اَیَّ مُنْقَلَبٍ یَّنْقَلِبُوْنَ ﴿۲۲۷﴾" ۴ واللہ تعالٰی اعلم۔ | (ت) |

مسئلہ ۴۵: از مانڈے برمارود نمبر ۲۹ زرباری مرسلہ حاجی حسین احمد صاحب ماسورتی سوداگر آہن کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص نے اپنے وعظ میں کہا کہ فرعون نے ایک نماز میں خداوند کریم سے پانی کی دعا مانگی اور کہا میں تجھ کو وحدہ لاشریک لہ جانتا ہوں میری دعا قبول فرما، پس اس کی دعا قبول ہوئی آج کل کے مسلمانوں کا ایمان اگر فرعون جتنا بھی ہوتا سب جنت میں چلے جاتے، دوسری بات یہ کہی کہ ترک موالات پانچ بنائے اسلام سے بڑھ

کر ہے، پس ایسے واعظ کے لئے کیا حکم ہے ایسے ملعونہ کلمات سے کافر ہوا یا نہیں؟ اگر نہیں تو فاسق ہوا یا نہیں؟ اس کی امامت کا کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: اس کی دونوں باتیں کفر ہیں، فرعون بالاجماع و بنصِ قطعی قرآن کافر تھا،

| قَالَ اللّٰہُ تَعَالٰی " کَذَّبَتْ قَبْلَھُمْ قَوْمُ نُوْحٍ وَّ اَصْحٰبُ الرَّسِّ وَ ثَمُوْدُ ﴿۱۲﴾ وَ عَادٌ وَّ فِرْعَوْنُ وَ اِخْوَانُ لُوْطٍ ﴿۱۳﴾ وَّ اَصْحٰبُ الْاَیْکَۃِ وَ قَوْمُ تُبَّعٍ ط " | اللہ تعالیٰ نے فرمایا: ان کافروں سے پہلے رسولوں کو جھٹلایا نوح کی قوم اور رس والوں اور ثمود نے اور فرعون اور قوم لوط نے اور ایکہ والوں اور تبع |

۱ جامع الترمذی ابواب البیوع النہی عن البیع فی المسجد امین کمپنی کتب خانہ رشیدیہ دہلی ۱/ ۱۵۸

۲ القرآن الکریم ۲/ ۱۵۶ ۳ القرآن الکریم ۶/ ۳۳ ۴ القرآن الکریم ۲۶/ ۲۲۷

Fatawa Rizvia Volume 15

"Each one denied the Messengers, so My threat was fulfilled."[1] Many nations rejected all of them (the Messengers). Thus, the threat I had issued regarding the rejection of the Messengers was fulfilled against all of them.

To claim that the faith (Iman) of a Muslim is less than the faith of this stubborn disbeliever is explicit disbelief (Kufr). This is giving preference to disbelief over faith. Where is faith in a disbeliever, let alone it being superior to the faith of Muslims? What these people have named 'renunciation of friendship' (Tark-e-Muwalaat) is, firstly, not the renunciation of friendship at all. They are openly maintaining friendship with polytheists (mushrikeen); rather, they are becoming their slaves. They have become absorbed in them, lost in them. They have become followers of a polytheist, making him their leader, and they believe whatever he says. Their greatest scholar, Maulvi Abdul Bari Farangi Mahali, clearly admitted these things and explicitly wrote that I have sacrificed my entire life of study of Quran and Hadith for idol worship. The Great Quran, in numerous verses, has declared friendship with all disbelievers absolutely forbidden (Haraam), whether they be Magians, Jews, Christians, or Hindus, and worst of all, the apostates of the Hindus. And yet these claimants of 'renunciation of friendship' are maintaining such ties with polytheist apostates. Their claim of renunciation of friendship can be likened to a polytheist worshipping Mahadev and saying, "Look, polytheism (shirk) is a very bad thing; do not worship anyone besides God, etc., and do not prostrate to other than God." The renunciation of permissible worldly dealings with Christians, which they named 'renunciation of friendship' and consider it obligatory (fard) or even the pivot of faith, the Sharia has never made it obligatory. This is their fabrication against the Sharia, or rather, the invention of their leader Gandhi. The details of all these matters are in our book "Al-Mahajjat-ul-Mu'tamannah". Even if, for the sake of argument, it were obligatory, to claim it is greater than the five pillars of Islam would be explicit disbelief (Kufr). No obligation can be equal to believing in Allah (Almighty) as One and the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) as His true Messenger. All obligations are secondary to this and are accepted because of it. If this is not present, then all are rejected.

Allah the Almighty said: "And We shall turn to whatever deeds they did and make them as scattered motes of dust."[2] Allah the Almighty said: And whatever work they had done, We intended and made them into fine particles of scattered dust. (T)

[1] Al-Quran Al-Kareem 50 / 12 to 14 [2] Al-Quran Al-Kareem 25 / 23

फ़तावा रिज़विया जिल्द पंद्रह (15)

"प्रत्येक ने रसूलों को झुठलाया, तो मेरी धमकी सच साबित हुई।"[1] कई कौमों ने उन सबको (रसूलों को) झुठलाया, तो रसूलों के झुठलाने पर हमने जो धमकी दी थी, वह उन सब पर साबित हो गई।

मुसलमानों के ईमान को इस काफ़िर के ईमान से कम कहना स्पष्ट कुफ़्र है। यह कुफ़्र को ईमान पर प्राथमिकता देना है। काफ़िर में ईमान कहाँ और वह भी मुसलमानों के ईमान से श्रेष्ठ? जिसे इन लोगों ने 'तर्कए-मवालात' (मैत्री का त्याग) नाम दिया है, पहली बात तो यह कि वह हरगिज़ मैत्री का त्याग नहीं है। वे मुशरिकों (बहुदेववादियों) से स्पष्ट रूप से मैत्री कर रहे हैं, बल्कि उनके गुलाम बन रहे हैं। वे उनमें विलीन हो चुके हैं, उनमें खो रहे हैं। वे एक मुशरिक के अनुयायी बन गए हैं, उसे अपना नेता बना लिया है, और जो वह कहता है उसे ही मानते हैं। उनके सबसे बड़े आलिम मौलवी अब्दुल बारी फरंगी महली ने साफ-साफ इन बातों को स्वीकार किया और स्पष्ट रूप से लिखा कि मैंने कुरान और हदीस के अपने पूरे जीवन के अध्ययन को मूर्तिपूजा पर न्यौछावर कर दिया। महान कुरान ने अनेक आयतों में सभी काफिरों के साथ मैत्री को पूरी तरह हराम (वर्जित) घोषित किया है, चाहे वे मजूसी हों, यहूदी हों, ईसाई हों या हिंदू हों, और सबसे बुरे हिंदुओं के धर्मत्यागी। और फिर भी 'तर्कए-मवालात' के ये दावेदार मुशरिक धर्मत्यागियों के साथ इस तरह के संबंध रख रहे हैं। मैत्री त्यागने के उनके दावे की तुलना उस मुशरिक से की जा सकती है जो महादेव की पूजा करता रहे और कहे, "देखो, शिर्क (बहुदेववाद) बहुत बुरी चीज है, ईश्वर के अलावा किसी की पूजा न करो आदि, और ईश्वर के अलावा किसी को सजदा न करो।" ईसाइयों के साथ जायज़ दुनियावी लेन-देन का त्याग, जिसे उन्होंने 'तर्कए-मवालात' का नाम दिया है और इसे फर्ज़ (अनिवार्य) बल्कि ईमान का आधार बताते हैं, शरीयत ने इसे कभी वाजिब (अनिवार्य) नहीं किया। यह शरीयत पर उनका आरोप है, बल्कि उनके नेता गांधी का आविष्कार है। इन सभी मामलों का विवरण हमारी किताब "अल-महज्जत-उल-मुअतमन्ना" में है। और यदि मान भी लिया जाए कि यह वाजिब था, तो इसे इस्लाम के पाँचों स्तंभों से बढ़कर कहना स्पष्ट कुफ़्र होता। अल्लाह अज़्वजल को एक और नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को उसका सच्चा रसूल मानने के बराबर कोई फर्ज़ नहीं हो सकता। सभी फर्ज़ इसके नीचे हैं और इसी के कारण स्वीकार्य हैं। यदि यह न हो तो सब अस्वीकार्य हैं।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "और जो कुछ उन्होंने काम किए थे, हमने उनकी ओर रुख किया और उन्हें उड़ती हुई धूल के कण बना दिया।"[2] अल्लाह तआला ने फरमाया: और जो कुछ उन्होंने काम किए थे, हमने इरादा फरमाकर उन्हें बारीक-बारीक धूल के बिखरे हुए ज़र्रे कर दिया। (त)

[1] अल-कुरान अल-करीम 50 / 12 से 14 [2] अल-कुरान अल-करीम 25 / 23

كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيْدِ 1 کئی قوم نے ان سب نے رسولوں کو جھٹلایا تو تکذیب رسل پر ہم نے جو وعید فرمائی تھی ان سب پر ثابت ہو گئی۔

مسلمانوں کے ایمان کو اس کافر اکھر کے ایمان سے کم کہنا صریح کفر ہے، یہ کفر کو ایمان پر تفضیل دینا ہے، کافر میں ایمان کہاں اور وہ بھی مسلمانوں کے ایمان سے افضل، جس کا نام ان لوگوں نے ترک مولات رکھا ہے، اول تو وہ ہر گز ترک مولات نہیں، مشرکوں سے صراحتہ مولات کر رہے ہیں بلکہ ان کے غلام بن رہے ہیں، ان میں جذب ہو چکے، ان میں فنا ہو رہے ہیں، مشرک کے پس رو ہوئے، اسے اپنا رہنما بنالیا، جو وہ کہتا ہے وہی مانتے ہیں، ان کے سب سے بڑے عالم مولوی عبدالباری فرنگی محلی نے صاف صاف ان باتوں کا اقرار کیا اور صراحتہ لکھ دیا کہ میں نے قرآن وحدیث کی تمام عمر بت پرستی پر نثار کردی، قرآن عظیم نے بکثرت آیتوں میں تمام کفار سے مولات قطعاً حرام فرمائیں مجوس ہوں خواہ یہود و نصاریٰ ہوں، خواہ ہنود، اور سب سے بدتر مرتدانِ ہنود، اور یہ مدعیانِ ترک مولات مشرکین مرتدین سے یہ کچھ مولات برت رہے ہیں۔ پھر ترک مولات کا دعویٰ، اس کی نظیر یہی ہو سکتی ہے کہ کوئی مشرک مہادیو کو پوجتا جائے اور کہے دیکھو شرک بہت بری چیز ہے سوا خدا کے کسی کو نہ پوجنا وغیرہ غیر خدا کو سجدہ نہ کرنا، نصاریٰ سے ترک معاملت جائز دنیویہ جس کا نام انھوں نے ترک مولات رکھا ہے اور اسے فرض بلکہ مدارِ ایمان بتاتے ہر گز شریعت نے اسے واجب نہ کیا، یہ ان کا شریعت پر افتراء اور ان کا بلکہ ان کے رہنما گاندھی کا اختراع ہے، ان سب امور کی تفصیل ہماری کتاب المحجۃ المؤتمنہ میں ہے۔ اور بفرضِ غلط اگر یہ واجب بھی ہوتی تو اسے اسلام کی پانچوں بناؤں سے بڑھ کر کہنا صریح کفر تھا، اللہ عزوجل کو ایک اور نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو اس کا

رسول بر حق ماننے کے برابر بھی کوئی فرض نہیں ہو سکتا، سب فرض اس کے نیچے ہیں اور اس کے سبب مقبول، یہ نہ ہو تو سب مردود،

قال اللہ تعالٰی "وَقَدِمْنَا اِلٰی مَا عَمِلُوْا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنٰهُ هَبَاءً مَّنْثُوْرًا" 2 اللہ تعالیٰ نے فرمایا: اور جو کچھ انھوں نے کام کئے تھے ہم نے قصد فرما کر انھیں باریک باریک غبار کے بکھرے ہوئے ذرے کردیا۔ (ت)

1 القرآن الکریم ۵۰ / ۱۲ تا ۱۴ 2 القرآن الکریم ۲۵ / ۲۳

Volume Fifteen (15) - Fatawa Rizvia

And Almighty Allah said: "And whoever desires other than Islam as a religion - never will it be accepted from him, and he, in the Hereafter, will be among the losers."[1] (T)

And Almighty Allah said: "And whoever desires other than Islam as a religion - never will it be accepted from him, and he, in the Hereafter, will be among the losers." (T)

In summary, there is no doubt regarding the disbelief (kufr) of the aforementioned preacher, and praying behind him is just like praying behind Gandhi. His wife is out of his marriage contract. Making him a preacher, let alone listening to his sermon, for Muslims to mingle with him, sit with him, greet him, speak with him, and any dealings in his life or death are all strictly forbidden (Haram) for the people of Islam until he repents from his cursed words and returns to Islam. And Allah Almighty knows best.

Problem 46: Questioned by Hakim Abdur Rahman, Mohalla Jamal Pura, Maqal Sonepat, District Rohtak. 11 Shawwal al-Muazzam 1336 AH. Source of grace and blessings of the era, Maulana Ahmad Raza Khan, may Allah Almighty continue his grace and kindness. Peace be upon you and the mercy of Allah. After that, let it be clear that I have seen your two booklets, "Idkhal al-Sinnan" and "Waqi' al-Lisan," written in refutation of "Bast al-Banan." By studying them, all doubts were removed and my heart was pleased with the highest levels of your research. However, one doubt remains. I hope you will resolve this mystery on the attached card in an easily understandable expression for my satisfaction. The doubt is that although through all the arguments of "Idkhal al-Sinnan," the knowledge of the unseen (Ilm al-Ghayb) of the Master of the Universe (peace and blessings be upon him) regarding what was and what will be before his passing was established in the best way, however, in a Sahih Hadith in the chapter of intercession in Mishkat Sharif: "He will inspire me with praises with which I will praise Him, which I do not know now."[2] (I will be inspired with such praises of which I have no knowledge at this time. T) From this, it seems that these praises and commendations are exceptions, meaning they were not granted to the Prophet before that specific time on the Day of Resurrection, because it is stated in Tirmidhi Sharif in the same chapter: "They were not opened for anyone before me."[3] (They were not granted to anyone before me. T) And Sheikh Dehlvi (may Allah's mercy be upon him) has explained it similarly in Ash'at al-Lam'aat: At that very time, a special light from the station of proximity and gnosis (ma'rifat) will descend

into my heart, by which the knowledge of those praises [will be attained]. A special light will be born from the station of proximity and gnosis in my heart at that time.

[1] Al-Quran Al-Karim 3/85 [2] Mishkat al-Masabih, Chapter of the Basin and Intercession, Mujtabai Press, Delhi, p. 488. [3] Jami' at-Tirmidhi, Chapter of what has been narrated regarding Intercession, Amin Company, Kutub Khana Rashidiyah, Delhi, 2/66.

और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और जो कोई इस्लाम के अलावा किसी और दीन को चाहेगा, वह उससे कभी स्वीकार नहीं किया जाएगा और वह आख़िरत में घाटे में रहने वालों में से होगा।"[1] (त)

और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: और जो इस्लाम के सिवा कोई दीन चाहेगा वह हरगिज़ उससे क़बूल न किया जाएगा और वह आख़िरत में ज़ियांकारों (नुकसान उठाने वालों) में से है। (त)

संक्षेप में, उक्त उपदेशक (वाइज़) के कुफ़्र में कोई संदेह नहीं है और उसके पीछे नमाज़ वैसी ही है जैसे गांधी के पीछे। उसकी पत्नी उसके निकाह से बाहर हो गई है। उसे उपदेशक बनाना, उसका उपदेश सुनना तो दूर की बात है, मुसलमानों के लिए उसके साथ मेल-जोल रखना, उसके पास बैठना-उठना, उसे सलाम-कलाम करना, उसके जीवन और मृत्यु के किसी भी मामले में लेन-देन करना अहले इस्लाम के लिए पूरी तरह हराम (वर्जित) है, जब तक कि वह अपने शापित शब्दों से तौबा करके इस्लाम में वापस न आ जाए। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 46: प्रेषक: हकीम अब्दुर रहमान, मोहल्ला जमाल पुरा, मकाल सोनीपत, जिला रोहतक। 11 शव्वाल अल-मुअज्जम 1336 हिजरी। अनुग्रह और युग के आशीर्वाद के स्रोत मौलाना अहमद रज़ा खान, अल्लाह तआला उनकी कृपा और उदारता बनाए रखे। अस्सलामु अलैकुम व रहमतुल्लाहि तआला। इसके बाद, निवेदन है कि 'बस्तुल बनान' के खंडन में आपके दो शोध-पत्र "इदखालुस सिन्नान" और "वाकेउल लिसान" देखे, जिनके अध्ययन से सभी संदेह दूर हो गए और आपके गहन शोध से दिल खुश हुआ। हालांकि, एक शंका अभी भी बनी हुई है। आशा है कि आप संलग्न कार्ड पर इस पहेली को आसानी से समझ में आने वाली भाषा में हल करके संतोष प्रदान करेंगे। शंका यह है कि चूंकि "इदखालुस सिन्नान" के सभी तर्कों से हुज़ूर सरवरे कायनात (उन पर श्रेष्ठ दुरूद हो) का वफ़ात से पहले ही कायनात में जो कुछ हुआ और जो होगा (कना व मा यकून), उसका इल्मे ग़ैब (परोक्ष ज्ञान) होना बेहतरीन तरीके से साबित हो गया, लेकिन मिशकात शरीफ़ के बाबुल शफ़ाअत में बुख़ारी और मुस्लिम की हदीस में है: "वह मुझे ऐसी प्रशंसाओं की प्रेरणा देगा जिनसे मैं उसकी प्रशंसा करूँगा, जिनका मुझे अभी ज्ञान नहीं है।"[2] (मुझे ऐसी प्रशंसाओं का इल्हाम होगा जिनका इस वक़्त मुझे इल्म नहीं। त) इससे पता चलता है कि ये प्रशंसाएँ और गुणगान अपवाद हैं, यानी ये प्रशंसाएँ हज़रत को कयामत के उस विशेष समय से पहले प्रदान नहीं की गईं, क्योंकि तिर्मिज़ी शरीफ़ में इसी अध्याय में फरमाया गया है: "मुझसे पहले किसी और के लिए नहीं खोली गईं।"[3] (मुझसे पहले किसी

को अता नहीं की गईं। त) और शेख़ देहलवी (अल्लाह उन पर रहम करे) ने इसकी व्याख्या 'अशअतुल लम्आत' में इसी तरह की है: उस समय, निकटता और ज्ञान के स्थान से मेरे हृदय में एक विशेष प्रकाश गिरेगा, जिससे उन प्रशंसाओं का ज्ञान प्राप्त होगा। मकाम-ए-क़ुर्ब व मारिफ़त से उस वक़्त मेरे दिल में एक नूर-ए-खास पैदा होगा जवान (वह उन प्रशंसाओं का इल्म होगा)।

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 3/85 [2] मिशकातुल मसाबीह, बाबुल हौज़ वश-शफ़ाअत, मुतबा मुजतबाई दिल्ली, पृ. 488 [3] जामिअत-तिर्मिज़ी, बाब मा जाअ मिनश-शफ़ाअत, अमीन कंपनी कुतुब ख़ाना रशीदिया दिल्ली, 2/66

وقال تعالٰی "وَمَنْ یَّبْتَغِ غَیْرَ الْاِسْلَامِ دِیْنًا فَلَنْ یُّقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخٰسِرِیْنَ"۔ 1

اور اللہ تعالٰی نے فرمایا: اور جو اسلام کے سوا کوئی دین چاہے گا وہ ہرگز اس سے قبول نہ کیا جائیگا اور وہ اخرت میں زیاں کاروں سے ہے۔ (ت)

بالجملہ واعظ مذکور کے کفر میں کوئی شک نہیں اور اس کے پیچھے نماز ایسی ہے جیسی گاندھی کے پیچھے، اس کی عورت نکاح سے نکل گئی، اسے واعظ بنایا اس کا وعظ سننا درکنار مسلمانوں کو اس سے میل جول اس کے پاس اٹھنا بیٹھنا، اس سے سلام کلام، اس کی موت وحیات میں کوئی معاملہ اہل اسلام سب یکسر حرام جب تک وہ اپنے کلمات ملعونہ سے توبہ کرکے اسلام نہ لائے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۴۶: مسئولہ حکیم عبدالرحمن محلہ جمال پورہ مقال سون پت ضلع رہتک ۱۱ شوال معظم ۱۳۳۶ھ منبع الفضل وبرکات الزمان مولانا احمد رضا خان ادامہ اللہ تعالٰی بالفیض والاحسان۔ السلام علیکم ورحمۃ اللہ تعالی، اما بعد واضح رائے عالی ہو کہ بسط البنان کے رد میں آنجناب کے دو رسالہ "ادخال السنان" اور "واقع اللسان" دیکھے جن کے مطالعہ سے تمام شکوک رفع ہو گئے اور آپ کی اقصی مراتب کی تحقیق سے دل خوش ہوا، اما ایک یہ شبہ باقی رہ گیا ہے امید کہ اس معما کو عما فہم عبارت میں کارڈ ملحقہ پر حل فرماکر تشفی فرمائیں گے، شبہ یہ ہے کہ چونکہ "ادخال السنان" کے تمام دلائل سے تو حضور سرور کائنات علیہ افضل التحیات کا عالم الغیب ہونا بمکان و بما یکون کا پیش از وفات ہی باحسن طریقہ ثابت ہو گیا، لیکن مشکوٰۃ شریف کے باب الشفاعت میں صحیحین کی حدیث میں یلہمنی محامدہ احمدہ بھا لا تحضرنی الآن 2 (مجھے ایسے محامد کا الہام ہوگا جن کا اس وقت مجھے علم نہیں۔ ت) سے معلوم ہوتا ہے کہ یہ محامدہ و ثنامستثنی ہیں یعنی بہ

محامد حضرت کو قیامت کے اس وقت خاص سے پیشتر نہیں عطا کئے گئے کیونکہ ترمذی شریف میں اسی باب میں لم یفتحہ علی احد قبلی 3 (مجھ سے پہلے کسی کو عطا نہیں کی گئیں۔ ت) فرمایا ہے۔ اور شیخ دہلوی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ نے اس کی شرح اشعۃ اللمعات میں اسی طرح کی ہے: ہم دراں وقت نورے خاص از مقام قرب و معرفت در دل من افتد کہ علم آن محامد مقام قرب و معرفت سے اس وقت میرے دل میں ایک نورِ خاص پیدا ہوگا جوان

1 القرآن الکریم ۳/ ۸۵ 2 مشکوۃ المصابیح باب الحوض والشفاعۃ مطبع مجتبائی دہلی ص ۴۸۸ 3 جامع الترمذی باب ماجاء من الشفاعۃ امین کمپنی کتب خانہ رشیدیہ دہلی ۲/ ۶۶

Volume 15 - Fatawa Razawiyya

...will be the effect of those praises. (T) And regarding the third Hadith in this series, in explanation of the sentence "No one before me was granted this opening," they write:

[Table] Left Column: Not revealed or inspired to anyone before me, nor even to me before this time, as is evident from the previous Hadith. Right Column: They will not be inspired to anyone before me; rather, even I will not know them before then, as is clear from the previous Hadith. (T)

And the Great Sheikh Muhyiddin ibn Arabi in 'Al-Futuhat al-Makkiyya' seemingly explains this very Hadith:

[Table] Left Column: Then he (Peace and blessings be upon him) will come and prostrate and praise Allah with praises which Allah the Almighty will inspire him at that time, which he did not know before that time. Right Column: You (Peace and blessings be upon him) will come and perform prostration and offer such praises of Allah with which Allah Almighty will bless you at that time; before that, they will not be in your knowledge. (T)

Thus, it is clearly known from these statements that these praises will be taught at that very time, and these praises are also among the things that come under 'what will be' (ma yakun). So, it seems that until now, His Eminence (the Prophet) does not have knowledge of them. And it seems as if knowledge of some things was not attained, as appears from this Hadith. Therefore, total knowledge of all things was not achieved, and there is no possibility of forgetting (dhuhul) because he himself denies being granted that knowledge. This is inquired for peace of mind, hoping for a detailed answer, and what explanation has been given for this in 'Al-Mirqat'?

The Answer: Respected Maulana, may Allah honor you! Peace be upon you and the mercy of Allah and His blessings. I was pleased to read the card; may the Lord Almighty grant you blessings. Such a love for truth and seeking it is highly gratifying. 'What was and what will be' (ma kan wa ma yakun), the comprehensive encompassing of every atom of which is proven like the bright sun from the Great Quran, authentic Hadiths, and the sayings of the Imams. Its meaning is what was from the first day and what will be until the last of days, i.e., from the first day of creation until the Day of Judgment, whatever happened and is to happen, the

detailed knowledge of every single atom was granted to the Holy Prophet, East and West...

1 Ash'at al-Lam'at, Translation of Mishkat (Persian), Chapter on the Basin and Intercession, Maktaba Nooriya Razawiyya, Sukkur, 4/388 2 Ash'at al-Lam'at, Translation of Mishkat (Persian), Chapter on the Basin and Intercession, Maktaba Nooriya Razawiyya, Sukkur, 4/389 3 Al-Futuhat al-Makkiyya, Chapter 325 etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/78 and 3/203 and 92 and 93

जिल्द 15 - फ़तावा रज़विया

...उन प्रशंसाओं का प्रभाव होगा। (त) और इस श्रृंखला की तीसरी हदीस के इस वाक्य "मुझसे पहले किसी के लिए नहीं खोला गया" की व्याख्या में वे लिखते हैं:

[तालिका] बायाँ कॉलम: मुझसे पहले किसी पर प्रकट या प्रेरित नहीं किया गया, और न ही मुझ पर इस समय से पहले, जैसा कि पिछली हदीस से स्पष्ट होता है। दायाँ कॉलम: मुझसे पहले उनका किसी पर इल्हाम (प्रेरणा) नहीं होगा, बल्कि मैं भी इससे पहले उनको नहीं जानूँगा, जैसा कि पिछली हदीस से स्पष्ट है। (त)

और शेख-ए-अकबर मुहीउद्दीन इब्न अरबी 'फ़ुतूहात-ए-मक्किंया' में मानो इसी हदीस को बयान फ़रमाते हैं:

[तालिका] बायाँ कॉलम: फिर वे (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) आएँगे और सजदा करेंगे और अल्लाह की ऐसी प्रशंसा करेंगे जिसका अल्लाह तआला उस समय उन्हें इल्हाम करेगा, जिसे वे उस समय से पहले नहीं जानते होंगे। दायाँ कॉलम: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तशरीफ़ लाकर सजदा रेज़ी करेंगे और अल्लाह तआला की ऐसी महामिद (प्रशंसाएँ) करेंगे जिनसे अल्लाह तआला आपको उस समय नवाज़ेगा; इससे पहले वे आपके ज्ञान में नहीं होंगी। (त)

अतः इन इबारतों से साफ़ मालूम होता है कि ये महामिद उसी समय सिखाए जाएँगे, और ये महामिद भी 'मा यकून' (जो होने वाला है) में शामिल हैं, तो मानो अभी तक इसका ज्ञान हुज़ूर को नहीं है। और मानो कुछ चीज़ों का ज्ञान नहीं हुआ जैसा कि इस हदीस से ज़ाहिर हुआ, तो तमाम चीज़ों का ज्ञान नहीं हुआ और इसमें विस्मृति (ज़ुहूल) की भी संभावना नहीं रहती क्योंकि वे स्वयं इससे इनकार फ़रमाते हैं कि हमें इसका ज्ञान प्रदान नहीं हुआ। उम्मीद है कि विस्तृत उत्तर प्रदान करेंगे, इत्मीनान के लिए दरयाफ़्त है, और 'मिरक़ात' में इसकी क्या व्याख्या की गई है?

अल-जवाब (उत्तर): मौलाना अल-मुकर्रम, अल्लाह आपको इज़्ज़त दे! अस्सलाम अलैकुम व रहमतुल्लाहि व बरकातुहू। कार्ड पढ़कर प्रसन्नता हुई; मौला तआला आपको बरकतें दे, ऐसी हक़-पसंदी और हक़-जुई (सत्य की खोज) अत्यंत सुखद है। 'मा कान व मा यकून' (जो हुआ और जो होगा), जिसके ज़र्रे-ज़र्रे का पूर्ण घेराव (अहाता-ए-कुलिया) अज़ीम क़ुरआन, सही हदीसों और इमामों के इरशादात से रौशन सूरज की तरह साबित है। इसका अर्थ है जो पहले दिन से था और जो दिनों के

अंत तक होगा, यानी सृष्टि के प्रथम दिन से क़यामत के दिन तक जो कुछ हुआ और होने वाला है, एक-एक ज़र्रे का विस्तृत ज्ञान हुज़ूर को प्रदान हुआ, पूर्व और पश्चिम...

1 अशअतुल लमआत, तर्जुमा मिश्कात (फ़ारसी), बाबुल हव्ज़ वश-शफ़ाअत, मकतबा नूरिया रज़विया, सक्खर, 4/388 2 अशअतुल लमआत, तर्जुमा मिश्कात (फ़ारसी), बाबुल हव्ज़ वश-शफ़ाअत, मकतबा नूरिया रज़विया, सक्खर, 4/389 3 फ़ुतूहात-ए-मक्किंया, बाब 325 आदि, दार इहयाउत तुरासिल अरबी, बैरुत, 2/78 और 3/203 और 92 और 93

पृष्ठ 276 कुल 742

اثر ان باشد - محامد کا اثر ہوگا۔ (ت) اور اس حدیث سے تیسری حدیث کے اس جملہ لم یفتح علی احد من قبلی کی شرح میں لکھتے ہیں:

[Table] نکشادہ الہام نکردہ بر ہیچ یکے پیش از من بلکہ بر من نیز پیش ازیں وقت چنانچہ از حدیث سابق لائح می شود - / مجھ سے پہلے ان کا کسی پر الہام نہ ہوگا بلکہ میں بھی اس سے پہلے ان کو نہ جانوں گا جیسا کہ سابقہ حدیث سے واضح ہے۔ (ت)

اور شیخ اکبر محی الدین ابن عربی فتوحات مکیہ میں گویا اسی حدیث کو بیان فرماتے ہیں:

[Table] فیأتی ویسجد ویحمدالله بمحامد یلهمه الله تعالٰی ایاه فی ذلک الوقت لم یکن یعلم قبل ذلک الوقت - / آپ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تشریف لاکر سجدہ ریزی کرینگے اور اللہ تعالیٰ کی ایسی محامد کریں گے جن سے اللہ تعالیٰ آپ کو اس وقت نوازے گا اس سے پہلے وہ آپ کے علم میں نہ ہوں گی۔ (ت)

پس ان عبارات سے صاف معلوم ہوتا ہے کہ یہ محامد اسی وقت تعلیم ہوں گے، اور یہ محامد بھی من جملہ مایکون سے ہے، تو گویا ابھی تک اس کا علم حضور کو نہیں۔ اور گویا بعض اشیاء کا علم نہ ہوا جیسا کہ اس حدیث سے ظاہر ہوا، تو تمام اشیاء کا علم نہ ہوا اور اس میں احتمال ذہول بھی نہیں رہتا کیونکہ خود اس سے انکار فرماتے ہیں کہ ہم کو اس کا علم عطا نہیں ہوا۔ امید کہ مفصل جواب عطا فرمائیں گے، اطمینان کے لئے دریافت ہے، اور مرقاۃ میں اس کی کیا شرح کی گئی ہے؟

الجواب: مولانا المکرم اکرمکم ! السلام علیکم ورحمة اللہ وبرکاتہ ،، کارڈ کے مطالعہ سے محظوظ ہوا، مولیٰ تعالیٰ آپ کو برکات دے، ایسی حق پسندی و حق جوئی نہایت قابل مسرت ہے۔ ماکان ومایکون جس کے ذرہ ذرہ کا احاطہ کلیہ قرآن عظیم واحادیث صحیحہ وارشادات ائمہ سے آفتاب روشن کی طرح ثابت ہے، اس کے معنی ماکان من اول یوم ویکون الی اخر الایام یعنی روز اول آفرینش سے روز قیامت تک جو کچھ ہوا اور ہونے والا ہے ایک ایک ذرے کا علم تفصیلی حضور کو عطا ہوا، شرق و غرب

1 اشعة اللمعات ترجمہ مشکوٰۃ (فارسی) باب الحوض والشفاعۃ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۴/ ۳۸۸

2 اشعة اللمعات ترجمہ مشکوٰۃ (فارسی) باب الحوض والشفاعۃ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۴/ ۳۸۹

3 فتوحات مکیہ الباب الخامس والعشرون و ثلثمائة الخ دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۷۸ و ۳/ ۲۰۳ و ۹۲ و ۹۳

In the heavens and the earth, in the Throne and the ground, not a single atom is outside the knowledge of the Prophet (peace be upon him). The Essence (Dhat) and Attributes (Sifat) of the Divine Glory are beyond encompassment and limit. It is not possible for the combined knowledge of all creation to encompass His Exalted Essence or any Noble Attribute, nor can anyone ever fully know Him. Believers, saints, prophets, and the Leader of the Prophets himself (upon him and them be the best of blessings and most perfect greetings) will continue to advance in His gnosis (Ma'rifat) for all eternity. Every day, such mysteries will be revealed to them as were unknown until yesterday, and this process will continue forever and never end. Countless daily sciences regarding the Essence and Attributes will be disclosed to them, yet His Essence and Attributes will remain infinitely unknown, for He encompasses all and cannot be encompassed by anyone. That Hadith is regarding the praises of the sciences of Essence and Attributes, and it is indeed true and not harmful to the claims of the people of truth. All praise is due to Him, and Allah Almighty knows best.

Problem 74: Asked by Qazi Qasim Miyan from Gondal, Kathiawar, on Wednesday, 4th Dhu al-Qi'dah 1333 AH. What do the scholars of religion and grand masters say in this matter where Zaid says that there is nothing but God, meaning this is also God, that is also God, Zaid is also God, Bakr is also God, and so on; that is, there is no Creator and created, action, actor, and object are all God. He says that God is in form and formless, the formless is in form, it is neither this nor that, neither Zaid nor Amr nor Bakr, it is only God. In support of this, he presents a few couplets he composed himself, and presents a few couplets from 'Diwan Jam-e-Jam' written by Talib Hussain Sahib Farrukhabadi, printed at Morris Company Press in Farrukhabad, to explain his creed, which are recorded below as a sample. These couplets are also by Zaid himself, whose pen name is Athar:

Shall I call the servant God? What else shall I call him? I shall call the bond neither servant nor God. Athar himself is God; in short, out of two, one. Shall I call jewelry gold? What else shall I call it? If everyone forgets, then God also forgets, for all this is a great deception, God is Himself, God is Himself. I am the messenger, I am the messenger, I am the news and the Quran. Muhammad and I are the same Allah, Aha-ha-ha, Aha-ha-ha. There is no Mufti, no dagger, no limit, no Sharia. If you are true, then you are God, say 'Ana al-Haqq' (I am the Truth), say 'Ana al-Haqq'. Don't be a servant after being God, speak out, beloved. This is the path of freedom, say 'Ana al-

Haqq', say 'Ana al-Haqq'. Don't fast, don't prostrate, don't go for Hajj to the Kaaba. There is no fasting, no prostration, say 'Ana al-Haqq', say 'Ana al-Haqq'. When was God? When was Muhammad? Sharia is a supposition. There is nothing besides the Truth, say 'Ana al-Haqq', say 'Ana al-Haqq'. You call God the worshipped, and die for houris. If I don't call you a lust-worshipper, what else shall I call you?

आसमानों और ज़मीन में, अर्श और फ़र्श में कोई भी ज़र्रा हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इल्म से बाहर नहीं है। हज़रत-ए-इज़्ज़त की ज़ात और सिफ़ात घेराव और अंत से परे हैं। यह मुमकिन नहीं है कि समस्त रचनाओं का इल्म मिलकर उनकी ज़ात-ए-आलिया या किसी सिफ़त-ए-करीमा का घेराव कर सके कभी कोई उन्हें पूरी तरह नहीं जान पाएगा। मोमिन, औलिया, अंबिया और स्वयं हुज़ूर सैय्यद-उल-अंबिया (उन पर और उन सब पर सर्वश्रेष्ठ दरूद और पूर्ण सलाम हो) हमेशा-हमेशा तक उनकी मारिफ़त (ज्ञान) में उन्नति करते रहेंगे। हर दिन उनके वे रहस्य ज्ञात होंगे जो कल तक ज्ञात नहीं थे और यह सिलसिला अनंत काल तक रहेगा, कभी समाप्त नहीं होगा। प्रतिदिन उनकी ज़ात और सिफ़ात से संबंधित अनगिनत इल्म उन पर प्रकट होंगे और ज़ात व सिफ़ात हमेशा असीमित रूप से अज्ञात बनी रहेंगी क्योंकि वह सब को घेरे हुए है और किसी के घेरे में नहीं आ सकता। वह हदीस ज़ात व सिफ़ात के इल्म की प्रशंसा के बारे में है और बेशक वह सत्य है और अहल-ए-हक़ के दावों के लिए हानिकारक नहीं है। तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 74: प्रश्नकर्ता क़ाज़ी क़ासिम मियां, गोंडल, काठियावाड़, बुधवार, 4 ज़ुल-क़ादा 1333 हिजरी। धर्म के विद्वान और महान सूफ़ी संत इस मामले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद कहता है कि खुदा के सिवा कुछ नहीं है, यानी यह भी खुदा है, वह भी खुदा है, ज़ैद भी खुदा है, बक्र भी खुदा है, और इसी तरह; यानी स्रष्टा और सृष्टि में कोई भेद नहीं है, कर्म, कर्ता और कर्म (वस्तु) सब खुदा है। वह कहता है कि खुदा साकार और निराकार दोनों रूपों में है, निराकार साकार में है, न यह है न वह है, न ज़ैद है न अम्र है न बक्र है, बस खुदा ही खुदा है। इसके समर्थन में वह अपने बनाए हुए कुछ शेर पेश करता है, और तालिब हुसैन साहब फ़र्रुखाबादी द्वारा लिखित 'दीवान जाम-ए-जम', जो फ़र्रुखाबाद के मॉरिस कंपनी प्रेस में छपी है, के कुछ शेर पेश करके अपना अक़ीदा (आस्था) बताता है, जो नमूने के तौर पर नीचे दिए गए हैं। ये शेर भी खुद ज़ैद के हैं जिनका तख़ल्लुस (उपनाम) अतहर है:

बन्दे को तो खुदा कहूँ और उसको क्या कहूँ बन्द को बन्दा और न खुदा को खुदा कहूँ अतहर ही खुदा है ग़रज़ दो में एक से ज़ेवर को ज़र (सोना) कहूँ नहीं और क्या कहूँ अगर सब भूल बैठा तो खुदा भी भूल जाता है, कि है ये सब बड़ा धोखा, खुदा खुद है खुदा खुद है मैं ही मुरसल (पैगंबर) हूँ मैं ही मुरसल, मैं ही अख़बार और क़ुरान मुहम्मद और मैं ही अल्लाह, आहाहाहा, आहाहाहा न मुफ़्ती है न खंजर है न हद है न शरीयत है खुदा है तू अगर सच्चा अनल-हक़ कह अनल-हक़ कह खुदा होकर न

बन्दा बन ज़बाँ खोल दे प्यारे है ये आज़ादी का रस्ता अनल-हक़ कह अनल-हक़ कह न रख रोज़ा न कर सजदा न जा काबा में तू हज को न है रोज़ा न है सजदा अनल-हक़ कह अनल-हक़ कह खुदा था कब मुहम्मद थे शरीयत तो है मफ़रूज़ा (कल्पित) नहीं है मा सिवा हक़ का अनल-हक़ कह अनल-हक़ कह मअबूद (पूज्य) तू खुदा को कहे हूर पर मरे शहवत परस्त (कामुक) गर न कहूँ उसको क्या कहूँ

पृष्ठ 742 का 277

میں سموات و ارض میں عرش و فرش میں کوئی ذرہ حضور کے علم سے باہر نہیں۔ ذات و صفات حضرت عزت احاطہ و تناہی سے بری ہیں، ممکن نہیں کہ جمیع مخلوقات کا علم مل کر اس کی ذات علیہ یا کسی صفت کریمہ کو محیط ہوسکے کبھی کوئی اسے پورا جان سکے گا۔ مومنین و اولیاء و انبیاء اور خود حضور سید الانبیاء علیہ وعلیہم افضل الصلوات واکمل التسلیمات ابدالاباد تک اس کی معرفت میں ترقی فرمائیں گے، ہر روز اس کے وہ محارم معلوم ہوں گے جو کل تک نہ معلوم تھے اور یہ سلسلہ ابد تک رہے گا کبھی ختم نہ ہوگا۔ روزانہ بے شمار علوم متعلق ذات و صفات ان پر منکشف ہوں گے اور ہمیشہ ذات و صفات میں نامتناہی غیر معلوم رہے گا کہ وہ محیط کل ہے کسی کے احاطہ میں نہیں آسکتا۔ وہ حدیث متعلق بہ محامد علوم ذات و صفات میں ہے اور بیشک حق ہے اور دعاوی اہل حق کو کچھ مضر نہیں۔ ولہ الحمد و ھو تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۷۴: مسئولہ قاضی قاسم میاں از مقام گوندل علاقہ کاٹھیاوار بروز چہار شنبہ ۴ ذی القعدہ ۱۳۳۳ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مشائخ عظام اس معاملہ میں کہ زید کہتا ہے کہ سوائے خدا کے کچھ نہیں یعنی یہ بھی خدا وہ بھی خدا، زید بھی خدا، بکر بھی خدا، علیٰ ہٰذا القیاس، یعنی خالق و مخلوق نہیں، فعل فاعل مفعول خدا میں صورت بے صورت ہے، بے صورت صورت ہے، نہ یہ ہے نہ وہ ہے، نہ زید ہے نہ عمرو ہے نہ بکر ہے، خدا ہی خدا ہے، جن کی تائید میں یہ چند اشعار جو اپنے بنائے ہوئے ہیں وہ پیش کرتا ہے، اور چند اشعار دیوان جام جم مصنفہ طالب حسین صاحب فرخ آبادی کے جو فرخ آباد کے مطبع مورس کمپنی بزریہ میں چھپی ہے پیش کر کے اپنا مسلک بتلاتے ہیں جو بطور نمونہ ذیل میں درج کئے جاتے ہیں۔ یہ اشعار بھی زید خود کے ہیں جن کا تخلص اطہر ہے:

بندے کو تو خدا کہوں اور اس کو کیا کہوں بند کو بندہ اور نہ خدا کو خدا کہوں اطہر ہی خدا ہے غرض دومیں ایک سے زیور کو زر کہوں نہیں اور کیا کہوں اگر سب بھول بیٹھا تو خدا بھی بھول جاتا ہے کہ ہے یہ سب بڑا دھوکا خدا خود ہے خدا خود ہے میں ہی مرسل میں ہی مرسل میں ہی اخبار اور قرآن محمد اور میں ہی اللہ آہاہاہا ، آہاہاہا نہ مفتی ہے نہ خنجر ہے نہ حد ہے نہ شریعت ہے خدا ہے تو اگر سچا انا الحق کہہ انا الحق کہہ خدا ہو کر نہ بندہ بن زباں کھول دے پیارے ہے یہ آزادی کا رستہ انا الحق کہہ انا الحق کہہ نہ رکھ روزہ نہ کر سجدہ نہ جاکعبہ میں تو حج کو نہ ہے روزہ نہ ہے سجدہ انا الحق کہہ انا الحق کہہ خدا تھا کب محمد تھے شریعت تو ہے مفروضہ نہیں ہے ما سوا حق کا انا الحق کہہ انا الحق کہہ معبود تو خدا کو کہے حور پر مرے شہوت پرست گر نہ کہو اس کو کیا کہوں

صفحہ ۲۷۷ از ۷۴۲

Volume Fifteen (15) Fatawa Razawiyya

Who else speaks but Allah? / O Athar, if I don't call you God, what else should I say? Athar is just a name, I am in wonder, I am Allah / If you are a Gnostic (Arif), do not doubt, there is no 'I' and 'not I'. You are the Arsh (Throne) and You are the Kursi (Chair), You are Hell and Paradise / You are the dweller, You are the dwelling, what a clamor you have raised. Should I call the infidel bad, what should I say to the believer! / I should not call him good, nor should I call him bad. Author: Talib Hussain Farrukhabadi: I am a picture made of oneness (Wahdat) / I am the disciple, and I am the master (Pir). He who has not seen Him should look at me / I am His picture, hidden and manifest. Whose punishment, what reward, what do they call sin, O friends / He is the doer of good and evil, error is given, given is error. It's a strange mystery, dear ones, the void is full, the fullness is void / Now whom should I call good or bad, good is bad, bad is good. (1) He claims the above-mentioned belief is the knowledge from the heart of the radiant Prophet, the intercessor of the Day of Resurrection (peace and blessings of Allah be upon him), which has been passed down from heart to heart among the spiritual masters until today, and this is called 'reaching Allah'. (2) And when this same Zaid stands for prayer in public, he says to his disciples, "Let me deceive God a little." In this way, through his words and actions, he creates such hatred for the pure Sharia that the hearts of Muslims are shattered. (3) And this same Zaid also shouts in his sermons, "Your parents taught you Sharia, your teachers taught you Sharia, your clerics taught you Sharia, but the path to meeting God is something else, and this mantra is something else." Deceiving Muslims in this way, he attracts them to his discipleship, and after making them disciples, he teaches the mentioned belief and this 'honor' of God—that is, Creator is not creation. Now the request is: What is the nature of Zaid's belief? How should Muslims treat him? Is there any punishment for him in the noble Sharia or not? Should Muslims leave his discipleship and is a new marriage (Nikah) necessary after repentance or not? If a new marriage is necessary, is the first dowry (Mahr) sufficient or not? If the woman does not accept in this new marriage, then what is the situation? Is the book 'Tazkira Ghousia' fit for Muslims to read and act upon or not? Please provide detailed answers to the above questions so that you may be rewarded by Allah and thanked by people. Only.

जिल्द पंद्रह (१५) फतावा रज़विया

अल्लाह के सिवा फिर बोलता है कौन / अतहर तुझे खुदा न कहूँ और क्या कहूँ अतहर तो बराए नाम हूँ मैं हैरत में अल्लाह हूँ मैं / आरिफ है अगर तू शक मत ला और नहीं मैं और नहीं आप ही अर्श और आप ही कुर्सी, आप ही दोज़ख़ और जन्नत / आप मकीं हैं आप मकान हैं क्या क्या शोर मचाया है काफ़िर को तो बुरा कहूँ मोमिन को क्या कहूँ ! / अच्छा कहूँ न उसको न उसको बुरा कहूँ मुसन्निफ़ा तालिब हुसैन फ़र्रुख़ाबादी: बना एक वहदत की तस्वीर मैं हूँ / मुरीद आप ही, आप ही पीर मैं हूँ न देखा हो जिसने उसे मुझको देखे / निहाँ व अयाँ उसकी तस्वीर मैं हूँ अज़ाब किसका सवाब कैसा गुनाह कहते हैं किसको यारो / वही है फ़ाएल जो ख़ैर व शर का ख़ता है अता ख़ता है अजब मुअम्मा है ये अज़ीज़ो ख़ला मला है मला ख़ला है / बुरा भला अब कहूँ मैं किसको भला बुरा है बुरा भला है (१) मजकूरा बाला अकीदे को हुज़ूर पुर नूर शाफे यौमुल नुशूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के सीने का इल्म बताता है जो आज तक सीना ब सीना मशाइख़-ए-तरीकत में चला आता है और इसी का नाम वसूल इलल्लाह है, (२) और यही ज़ैद ज़ाहिर में नमाज़ के लिये उठता है तो अपने मुरीदों के सामने ये भी कहता है कि ज़रा ख़ुदा को धोका दे लूँ, इसी तरह क़ौली और फ़ेली कार्रवाई करके शरीअत-ए-मुतहहरा से वो वो नफ़रतें दिलाता है कि मुसलमान के कलेजे पाश पाश हो जाते हैं। (३) और यही ज़ैद वअज़ में भी पुकार पुकार कर कहता है कि शरीअत तुम्हारे माँ बाप ने भी सिखाई, शरीअत तो तुम्हारे उस्तादों ने भी सिखाई, शरीअत तो तुम्हारे मौलवियों ने भी सिखाई मगर ख़ुदा के मिलने का तो रस्ता कुछ और है और ये तो मंतर कुछ और है और इसी क़िस्म के धोके दे कर मुसलमानों को अपनी मुरीदी की तरफ़ राग़िब करता है और मुरीद कर के मज़कूर अकीदा और यही अल्लाह की ताज़ीम करता है यानी ख़ालिक़ मख़लूक़ नहीं। अब इल्तिमास ये है कि इस ज़ैद का अकीदा कैसा है, मुसलमान इसके साथ क्या बर्ताव करें, शरअ शरीफ़ में इसके लिये ताज़ीरी भी है या नहीं, मुसलमानों को इसकी मुरीदी से ख़ारिज हो कर बाद तौबा जदीद निकाह ज़रूरत है या नहीं? अगर जदीद निकाह की ज़रूरत है तो पहला महर काफ़ी है या नहीं, अगर इस जदीद निकाह में औरत कुबूल न करे तो क्या सूरत है? किताब तज़किरा ग़ौसिया मुसलमानों के पढ़ने और अमल करने के क़ाबिल है या नहीं? बराह-ए-मेहरबानी ऊपर के सवालों के जवाबात मुफ़स्सल तौर से अरक़ाम फ़रमा कर इन्दल्लाह माजूर होंगे व इन्दन्नास मशकूर हो जाएगा। फ़क़त

पृष्ठ २७८ का ७४२

اللہ کے سوا نہیں پھر بولتا ہے کون / اطہر تجھے خدا نہ کہوں اور کیا کہوں اطہر تو برائے نام ہوں میں حیرت میں اللہ ہوں میں / عارف ہے اگر تو شک مت لاؤ اور نہیں میں اور نہیں آپ ہی عرش اور آپ ہی کرسی، آپ ہی دوزخ اور جنت / آپ مکیں ہے آپ مکان ہے کیا کیا شور مچایا ہے کافر کو تو برا کہوں مومن کو کیا کہوں ! / اچھا کہوں نہ اس کو نہ اس کو برا کہوں مصنفہ طالب حسین فرخ آبادی : بنا ایک وحدت کی تصویر میں ہوں / مرید آپ ہی ، آپ ہی پیر میں ہوں نہ دیکھا ہو جس نے اسے مجھ کو دیکھے / نہاں و عیاں اس کی تصویر میں ہوں عذاب کس کا ثواب کیسا گناہ کہتے ہیں کس کو یارو / وہی ہے فاعل جو خیر و شر کا خطا ہے عطا خطا ہے عجب معمہ ہے یہ عزیز و خلا ملا ہے ملا خلا ہے / برا بھلا اب کہوں میں کس کو بھلا برا ہے برا بھلا ہے (۱) مذکورہ بالا عقیدہ کو حضور پر نور شافع یوم النشور صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کے سینہ کا علم بتاتا ہے جو آج تک سینہ بہ سینہ مشائخ طریقت میں چلا آتا ہے اور اسی کا نام وصول الی اللہ ہے ، (۲) اور یہی زید ظاہر میں نماز کے لئے اٹھتا ہے تو اپنے مریدوں کے سامنے یہ بھی کہتا ہے کہ ذرا خدا کو دھوکا دے لوں ، اسی طرح قولی اور فعلی کاروائی کر کے شریعت مطہرہ سے وہ وہ نفرتیں دلاتا ہے کہ مسلمان کے کلیجے پاش پاش ہو جاتے ہیں ۔ (۳) اور یہی زید وعظ میں بھی پکار پکار کر کہتا ہے کہ شریعت تمہارے ماں باپ نے بھی سکھائی ، شریعت تو تمہارے استادوں نے بھی سکھائی ، شریعت تو تمہارے مولویوں نے بھی سکھائی مگر خدا کے ملنے کا تو رستہ کچھ اور ہے اور یہ تو منتر کچھ اور ہے اور اسی قسم کے دھوکے دے کر مسلمانوں کو اپنی مریدی کی طرف راغب کرتا ہے اور مرید کر کے مذکور عقیدہ اور یہی اللہ کی تعظیم کرتا ہے یعنی خالق مخلوق نہیں۔ اب التماس یہ ہے کہ اس زید کا عقیدہ کیسا ہے، مسلمان اس کے ساتھ کیا برتاؤ کریں ،

شرع شریف میں اس کے لئے تعزیری بھی ہے یا نہیں ، مسلمانوں کو اس کی مریدی سے خارج ہو کر بعد توبہ جدید نکاح ضرورت ہے یا نہیں ؟ اگر جدید نکاح کی ضرورت ہے تو پہلا مہر کافی ہے یا نہیں ، اگر اس جدید نکاح میں عورت قبول نہ کرے تو کیا صورت ہے ؟ کتاب تذکرہ غوثیہ مسلمانوں کے پڑھنے اور عمل کرنے کے قابل ہے یا نہیں ؟ براہ مہربانی اوپر کے سوالوں کے جوابات مفصل طور سے ارقام فرما کر عند اللہ ماجور ہوں و عند الناس مشکور ہو جائے گا ۔ فقط

صفحہ ۲۷۸ از ۷۴۲

Fatawa Rizvia Volume 15

The Answer: In the mentioned situation, Zaid is definitely a disbelieving apostate (Kafir Murtad). His speech is entirely filled with disbelief (Kufr). For example: (1) Calling Zaid, Umar, and Bakr all God. (2) Calling God a creation and an object (makhluq and maf'ul). (3) Calling a servant (banda) God. (4) Saying 'I will not call God, God - another...' [verse omitted]. (5) In the third verse, requesting to forget God and saying that this is also a great deception. (6) In the fourth verse, calling himself Allah. (7) Calling himself the Messenger (Rasool). (8) Calling himself the Quran. (9) In the fifth verse, denial of Sharia. (10) Insistence on saying 'Ana al-Haq' (I am the Truth/God). (11) The same in the sixth verse. (12) Prohibition from being a servant (banda). (13) The same in the seventh. (14) Prohibition of Prayer (Salah), Fasting, and Hajj by way of denial. (15) Denial of God in the eighth verse. (16) Describing Sharia as fictional and fabricated, as this is the determined meaning from context. (17) Saying 'He is that Truth/God'. (18) Becoming God in the tenth verse. (19) The same in the eleventh. (20) In the thirteenth, not saying good of a believer and not saying bad of a disbeliever. These twenty instances of disbelief are clearly present in Zaid's mentioned words. (21) Denial of punishment and reward in the sixteenth verse. (22) Calling the good bad and the bad good in the seventeenth verse. (23) Attributing these explicit, accursed beliefs of disbelief to the Holy Presence [of the Prophet] (peace and blessings of Allah be upon him). (24) Calling disbelief 'attainment to Allah'. (25) Regarding his statement for prayer 'let me deceive God', in light of his previous words, it is no longer capable of interpretation; it is fixed in the meaning of mockery, and that is disbelief. (26) Instilling hatred for Sharia. (27) Not accepting Sharia as the path to God.

In summary, Zaid is among those disbelievers about whom it is said: "Whoever doubts his punishment and disbelief, has himself disbelieved." [1] Whoever doubts his being a disbeliever is himself a disbeliever. Had there been an Islamic state, his punishment would have been that the Islamic King would execute him; others besides the Sultan have no authority here. It is forbidden for Muslims to socialize with him, forbidden to greet him or talk to him, forbidden to sit near him, forbidden to listen to his sermon. If he falls ill, it is forbidden to visit him. If he dies, it is forbidden to bathe him (ghusl), forbidden to shroud him (kafan), forbidden to carry his funeral bier (janaza), forbidden to walk with the funeral, forbidden to pray over him (funeral prayer). It is forbidden to bury him in the graveyard of Muslims, forbidden to bury him like Muslims. It is forbidden to pray for his forgiveness,

forbidden to convey any spiritual reward (thawab) to him, forbidden to go to his grave. Anyone who does any of these things considering him a Muslim, or after his death prays for his forgiveness, or [text cuts off]

Note: Apparently the verse is "He is the Purest/God etc."

[1] Durr-ul-Mukhtar, Chapter on the Apostate, Mujtabai Press, Delhi, 1/356.

फ़तावा रिज़विया जिल्द पंद्रह (15)

जवाब: उक्त स्थिति में ज़ैद निश्चित रूप से काफ़िर मुर्तद है, उसका कलाम (भाषण/कविता) शुरू से अंत तक कुफ़्र (अविश्वास) से भरा हुआ है। उदाहरण के लिए (1) ज़ैद, उमर और बक्र सबको ख़ुदा कहना (2) ख़ुदा को मख़्लूक़ (सृष्टि) और मफ़ऊल कहना (3) बंदे को ख़ुदा कहना (4) ख़ुदा को ख़ुदा न कहूँ दूसरा... शेर लिखने में प्रार्थी से कुछ रह गया है (5) तीसरे शेर में ख़ुदा को भूल जाने की फ़रमाइश और यह कि यह भी बड़ा धोखा है (6) चौथे शेर में अपने आप को अल्लाह कहना (7) रसूल कहना (8) क़ुरआन कहना (9) पाँचवें शेर में शरीअत का इनकार (10) 'अना अल-हक़' (मैं सत्य/ईश्वर हूँ) कहने पर अड़ना (11) छठे शेर में भी यही (12) बंदा बनने की मनाही (13) सातवें में वही (14) नमाज़, रोज़े, हज का इनकार करते हुए उन पर रोक लगाना (15) आठवें शेर में ख़ुदा की नफ़ी (नकार) (16) शरीअत को फ़र्ज़ी और मनगढ़ंत बताना क्योंकि संदर्भ से यही अर्थ स्पष्ट है। (17) वह अना अल-हक़ (18) दसवें शेर में ख़ुदा बनना (19) ग्यारहवें में भी यही (20) तेरहवें में मोमिन (विश्वासी) को अच्छा न कहना और काफ़िर को बुरा न कहना। ये बीस कुफ़्र ज़ैद के उक्त शब्दों में बिल्कुल स्पष्ट हैं। (21) सोलहवें शेर में अज़ाब (दंड) और सवाब (पुण्य) का इनकार (22) सत्रहवें शेर में भले को बुरा और बुरे को भला कहना (23) इन स्पष्ट और शापित कुफ़्र अक़ीदों (विश्वासों) को हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर मन्सूब करना (जोड़ना) (24) कुफ़्र को 'वूसुल इलल्लाह' (अल्लाह तक पहुँचना) बताना (25) नमाज़ के लिए उसका यह कहना कि 'ख़ुदा को धोखा दे लूँ', उसके पिछले शब्दों को देखते हुए अब तावील (व्याख्या) के योग्य नहीं रहा, यह मज़ाक के अर्थ में तय हो गया है और वह कुफ़्र है (26) शरीअत से नफ़रत दिलाना (27) शरीअत को ख़ुदा की राह न मानना।

संक्षेप में, ज़ैद उन काफ़िरों में से है जिनके बारे में फ़रमाया गया है: "जो उसके अज़ाब और कुफ़्र में शक करे, वह भी काफ़िर है।" [1] जो उसके काफ़िर होने में शक करे, वह ख़ुद काफ़िर है। यदि इस्लामी सल्तनत होती, तो उसकी सज़ा यह थी कि इस्लामी बादशाह उसे क़त्ल करता, यहाँ सुल्तान के अलावा किसी और को यह अधिकार नहीं है। मुसलमानों के लिए उससे मेल-जोल हराम है, उससे सलाम-कलाम हराम है, उसके पास बैठना हराम है, उसका वाज़ (उपदेश) सुनना हराम है। वह बीमार पड़े तो उसे पूछने जाना हराम है, मर जाए तो ग़ुस्ल (स्नान) देना हराम है, कफ़न देना हराम है, जनाज़ा उठाना हराम है, जनाज़े के साथ चलना हराम है, उस पर नमाज़ (जनाज़ा) हराम है। उसे मुसलमानों के क़ब्रिस्तान में दफ़्न करना हराम है, उसे मुसलमानों की तरह दफ़्न करना हराम है,

उसके लिए मग़फ़िरत (क्षमा) की दुआ करना हराम है, उसे कोई सवाब पहुँचाना हराम है, उसकी क़ब्र पर जाना हराम है। जो व्यक्ति इन बातों में से कोई भी बात उसे मुसलमान समझकर करेगा या उसकी मौत के बाद उसके लिए दुआ-ए-बख़्शिश करेगा या उसे...

टिप्पणी: ज़ाहिर यह है कि शेर 'अतहर है या ख़ुदा है' आदि है।

[1] दुर्रे मुख़्तार, बाबुल मुर्तद, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 1/356.

فتاویٰ رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

الجواب: صورتِ مذکورہ میں زید یقیناً کافر مرتد ہے، اس کے کلام سرتاپا کفر سے بھرے ہوئے ہیں، مثلاً (۱) زید و عمر و بکر سب کو خدا کہنا (۲) خدا کو مخلوق اور مفعول کہنا (۳) بندہ کو خدا کہنا (۴) خدا کو خدا نہ کہوں دوسرا ع شعر لکھنے میں سائل سے کچھ رہ گیا ہے (۵) تیسرے شعر میں خدا کے بھول جانے کی فرمائش اور کہ یہ بھی بڑا دھوکا ہے (۶) چوتھے شعر میں اپنے آپ کو اللہ کہنا (۷) رسول کہنا (۸) قرآن کہنا (۹) پانچویں شعر میں شریعت کا انکار (۱۰) انا الحق کہنے پر اصرار (۱۱) چھٹے شعر میں بھی یہی (۱۲) بندہ بننے کی ممانعت (۱۳) ساتویں میں وہی (۱۴) بروجہ انکار نماز روزے، حج کی ممانعت (۱۵) آٹھویں شعر میں خدا کی نفی (۱۶) شریعت کو فرضی و ساختہ بتانا کہ سیاق و سباق سے یہی مراد متعین ہے۔ (۱۷) وہ ان الحق (۱۸) دسویں شعر میں خدا بننا (۱۹) گیارہویں میں بھی یہی (۲۰) تیرھویں میں مومن کو اچھا نہ کہنا کافر کو برا نہ کہنا، یہ بیس کفر تو زید کے کلماتِ مذکورہ میں کھلے کھلے ہیں۔ (۲۱) سولھویں شعر میں عذاب و ثواب کا انکار (۲۲) سترھویں شعر میں بھلے کو برا برے کو بھلا کہنا (۲۳) ان صریح عقائدِ کفر ملعون کو حضورِ اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی طرف نسبت کرنا (۲۴) کفر کو وصول الی اللہ بتانا (۲۵) نماز کے لئے اس کا کہنا کہ خدا کو دھوکا دے لوں اس کے کلماتِ سابقہ کے لحاظ سے لائقِ تاویل نہ رہا، معنی استہزاء میں متعین ہو گیا اور وہ کفر ہے (۲۶) شریعت سے نفرت دلانا (۲۷) شریعت کو راہِ خدا نہ ماننا

بالجملہ زید ان کافروں میں ہے جن کو فرمایا گیا ہے من شک فی عذابہ و کفرہ فقد کفر ۱۲ جو اس کے کافر ہونے میں شک کرے خود کافر ہے۔ سلطنتِ اسلام ہوتی تو اس کی تعزیر یہ تھی کہ بادشاہِ اسلام اسے قتل کرتا، اس کا اختیار غیر سلطان کو یہاں نہیں۔ مسلمانوں کو اس سے میل جول حرام،

اس سے سلام کلام حرام، اس کے پاس بیٹھنا حرام، اس کا وعظ سننا حرام، وہ بیمار پڑے تو اسے پوچھنے جانا حرام، مرجائے تو غسل دینا حرام، کفن دینا حرام، جنازہ اٹھانا حرام، جنازہ کے ساتھ چلنا حرام، اس پر نماز حرام، اسے مسلمانوں کے گورستان میں دفن کرنا حرام، اسے مسلمانوں کی طرح دفن کرنا حرام، اس کے لئے دعائے بخشش کرنا حرام، اسے کچھ ثواب پہنچانا حرام، اسکی قبر پر جانا حرام، جوان باتوں میں سے کوئی بات اسے مسلمان جان کر کرے گا یا اس کی موت کے بعد اس کے لئے دعائے بخشش کرے گا یا اسے

عہ: ظاہر یوں ہے ع اطہر ہے یا خدا ہے الخ۔

۱؎ درمختار باب المرتد مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۳۵۶

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

...will cause him to suffer, even if he considers him a disbeliever, he himself will become a disbeliever. Those people who have already become his disciples, it is obligatory for them to separate from him, to run far away, because that oath of allegiance (bay'ah) was not taken on his hand but on the hand of Iblis (Satan). Furthermore, those disciples who were aware of his acts of disbelief and became disciples afterwards, or became aware after becoming disciples and did not separate from his allegiance, they are all outside the fold of Islam. It is also obligatory for them to become Muslims anew, to repent. If their wives are not willing to remarry them after repentance and acceptance of Islam, there is no compulsion on them. The women may marry whomever they wish if their waiting period (iddah) has passed; if not, they may marry after the waiting period. If they remarry the same husbands, a new dowry (mahr) will be mandatory, and if the first dowry is still pending, it must be paid. The book 'Tazkira-e-Ghousiya', which contains accounts of Ghous Ali Shah Panipati, is full of deviations, misguidance, and even clear acts of disbelief. For example, Ghous Ali Shah was found bathing at Jagannath's station. When someone recognized him, he said that this person had two fathers: one was a Muslim who performed Hajj on his behalf, and the second father was a Pandit who came to perform pilgrimage at Jagannath on his behalf. It is forbidden (haram) for any Muslim who possesses such an impure and irreligious book to look at it; he should burn it to ashes. And Allah is the Guide to the straight path. And Allah Subhanu wa Ta'ala knows best.

Issue 48: Asked by Abdul Rahman, student at Madrasa Chhepiyon, Ahmedabad, Gujarat, 7 Rabi' al-Akhir 1344 AH. What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say about this issue: in the presence of several persons, a disciple recited this poem in honor of his Pir (spiritual guide), and the Pir, after hearing this poem, told the reciter, "You are my beloved." After that, these poems are recited on the pulpit, and the Pir gave the order for its permissibility. Are these poems permissible according to Sharia or not? The mentioned poem is:

Welcome, O welcome, O King of Luari, welcome! Light of Guidance, best of creation, O King of Luari, welcome! O Leader of the worlds and choice of the foremost! Seal of sainthood, the one followed, O King of Luari, welcome! Leader of the saints, chosen of the Majestic One! Intercessor of every world, O King of Luari, welcome! Bestow grace and generosity today and tomorrow, O Generous! There is no creator except you, O King of Luari, welcome! O Giver of glad tidings, O Warner, O King of firm

resolve! Exalted refuge for the pure, O King of Luari, welcome! Benefactor and worshipped of the Sustainer, and world-ocean of generosity! Seeker and the sought, and the source, O King of Luari, welcome! Your essence is one, but you are the 'Meem' (symbolizing Prophet Muhammad) of beings! The cause for the creation of the world, O King of Luari, welcome!

...तकलीफ़ पहुँचाएगा, भले ही वह उसे काफ़िर समझता हो, वह स्वयं काफ़िर हो जाएगा। जो लोग उसके मुरीद हो चुके हैं, उन पर फ़र्ज़ है कि वे उससे अलग हो जाएँ, दूर भागें क्योंकि वह बैअत उसके हाथ पर नहीं बल्कि इब्लीस (शैतान) के हाथ पर हुई थी। फिर उन मुरीदों में से जो उसके इन कुफ़्रों से अवगत थे और उसके बाद मुरीद हुए या मुरीद होने के बाद अवगत हुए और उसकी बैअत से अलग नहीं हुए, वे सब भी इस्लाम से बाहर हैं। उन पर भी फ़र्ज़ है कि नए सिरे से मुसलमान हों, तौबा करें। तौबा और इस्लाम के बाद अगर उनकी पत्नियाँ दोबारा निकाह के लिए राज़ी न हों तो उन पर कोई ज़बरदस्ती नहीं है। औरतें जिससे चाहें अगर इद्दत गुज़र चुकी है तो अभी, वरना इद्दत के बाद अपना निकाह कर लें और अगर उन्हीं से दोबारा निकाह करें, तो नया महर वाजिब होगा और अगर पहला महर भी बाक़ी है तो देना होगा। किताब 'तज़किरा-ए-ग़ौसिया' जिसमें ग़ौस अली शाह पानीपती का ज़िक्र है, भटकाव, गुमराहियों बल्कि स्पष्ट कुफ़्र की बातों पर आधारित है। उदाहरण के लिए, ग़ौस अली शाह जगन्नाथ की चौकी पर स्नान करते हुए पाए गए। जब किसी ने उन्हें पहचाना तो बोले कि इस व्यक्ति के दो बाप थे, एक मुसलमान था जो उसकी ओर से हज करके आया, दूसरा बाप एक पंडित था जो उसकी ओर से जगन्नाथ तीर्थ करने आया। ऐसी नापाक और अधर्मी किताब को देखना किसी भी मुसलमान के लिए हराम है जिसके पास हो वह उसे जलाकर राख कर दे। और अल्लाह ही सीधे रास्ते की हिदायत देने वाला है। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है।

मसला ४८: प्रेषक: अब्दुल रहमान, छात्र मदरसा छेप्पियों, अहमदाबाद, गुजरात, ७ रबी-उल-आख़िर १३४४ हिजरी। धर्म के विद्वान और स्पष्ट शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि कुछ लोगों की मौजूदगी में एक मुरीद ने अपने पीर की शान में यह क़सीदा पढ़ा और पीर ने इस क़सीदे को सुनकर पढ़ने वाले से कहा कि "तुम मेरे हबीब (प्रिय) हो" और उसके बाद ये क़सीदे मिम्बर पर पढ़े जाते हैं और पीर ने इसके जायज़ होने का हुक्म दिया। क्या शरई तौर पर ये क़सीदे जायज़ हैं या नहीं? उल्लेखित क़सीदा यह है:

मरहबा या मरहबा या शाह-ए-लवारी मरहबा! नूर-उल-हुदा ख़ैर-उल-वरा या शाह-ए-लवारी मरहबा! या इमाम-अल-आलमीन व इंतख़ाब-ए-अव्वलीन! ख़त्म-ए-विलायत मुक़्तदा या शाह-ए-लवारी मरहबा! पेशवा-ए-औलिया तू बरगुज़ीदा-ए-जुलजलाल! शाफ़ेए-हर दोसरा या शाह-ए-लवारी मरहबा! कुन अता फ़ज़ल व करम इमरोज़ फ़र्दा-ए-करीम! साने-ए-बजुज़ तू नीस्त कस या शाह-ए-लवारी मरहबा! या बशीर व या नज़ीर वा ए शह-ए-उलुल अज़्म! मलजा-ए-वाला सफिया या शाह-ए-लवारी मरहबा!

मुनइम व मसजूद-ए-क़य्यूम व जहान-ए-बह्र-ए-करम! तालिब व मतलूब व मस्तर या शाह-ए-लवारी मरहबा! ज़ात-ए-तू अहद वले मीम-ए-मौजूदात-ए-ओ! ख़ल्क-ए-आलम रा सबब या शाह-ए-लवारी मरहबा!

पृष्ठ २८०/७४२

تھوب پہنچائے گا اگرچہ اسے کافر جان کر وہ خود کافر ہو جائے گا جولوگ اس کے مرید اس کے ہو چکے ہیں ان پر فرض ہے کہ اس سے جدا ہوں دور بھاگیں کہ وہ بیعت اس کے ہاتھ پر نہیں ابلیس کے ہاتھ پر ہوئی، پھر ان مریدوں میں جو اس کے ان کفروں سے آگاہ تھے اور اس کے بعد مرید ہوئے یا بعد مریدی کے آگاہ ہوئے اور اس کی بیعت سے الگ نہ ہوئے وہ سب بھی اسلام سے خارج ہیں، ان پر بھی فرض کہ نئے سرے سے مسلمان ہوں، توبہ کریں، توبہ و اسلام کے بعد ان کی عورتوں سے دوبارہ نکاح پر راضی نہ ہوں تو ان پر جبر نہیں۔ عورتیں جس سے چاہیں اگر عدت گزر چکی ہے تو ابھی ورنہ بعد عدت اپنا نکاح کر لیں اور اگر انھیں سے دوبارہ نکاح کریں، تو مہر جدید لازم آئیگا اور پہلا مہر بھی اگر باقی ہے دینا ہوگا۔ کتاب تذکرہ غوثیہ جس میں غوث علی شاہ پانی پتی کا تذکرہ ہے ضلالتوں، گمراہیوں بلکہ صریح کفر کی باتوں پر مشتمل ہے مثلاً غوث علی شاہ جگن ناتھ کی چوکی پر اشنان کرتے ملے کسی نے پہچانا تو بولے کہ اس شخص کے دو باپ تھے، ایک مسلمان اس کی طرف سے حج کر آیا ہے، دوسرا باپ ایک پنڈت تھا اس کی طرف سے جگن ناتھ تیرتھ کرنے آیا ہے ایسی ناپاکی بے دینی کی کتاب کا دیکھنا حرام ہے جس مسلمان کے پاس ہو جلا کر خاک کر دے، واللہ الھادی الی صراط مستقیم (اللہ تعالٰی ہی صراطِ مستقیم کی ہدایت دینے والا ہے۔ ت) واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۴۸: مسئولہ عبدالرحمن طالب علم مدرسہ چھیپیوں احمد آباد گجرات ۷ ربیع الآخر ۱۳۴۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ چند اشخاص کی موجودگی میں ایک مرید نے اپنے پیر کی شان میں یہ قصیدہ پڑھا اور پیر نے اس قصیدہ کو سن کر پڑھنے والے کو

کہا کہ تو میرا حبیب ہے اور اس کے بعد یہ قصیدہ منبر پر پڑھے جاتے ہیں اور اس کے جواز کا حکم پیر نے دیا آیا شرعاً یہ قصیدہ جائز ہیں یا نہیں؟ قصیدہ مذکورہ یہ ہے:

مرحبا یا مرحبا یاشاہ لواری مرحبا نور الہدیٰ خیر الوریٰ یاشاہ لواری مرحبا یا امام العالمین و انتخاب اولین ختم ولایت مقتدا یا شاہ لواری مرحبا پیشوائے اولیا تو بر گزیدہ ذوالجلال شافع ہر دوسرا یا شاہ لواری مرحبا کن عطا فضل و کرم امروز فردائے کریم صانع بجز تو نیست کس یا شاہ لواری مرحبا یا بشیر و یا نذیر واے شہ اولو العزم ملجائے والا صفیا یا شاہ لواری مرحبا منعم و مسجود قیوم و جہانِ بحر کرم طالب و مطلوب و مصدر یا شاہ لواری مرحبا ذات تو احد ولے میم موجودات او خلق عالم را سبب یا شاہ لواری مرحبا

Fatawa Razvia Volume 15

You are 'Qaba Qausayn' (two bows' length) as said by 'the sight did not swerve' | Your place is the envy of Medina, O Shah of Luari, Welcome! Master of both worlds, leader of the hidden treasure | O Muhammad of the age, O Shah of Luari, Welcome! The manifestation of the Essence is the sitter on the throne | The one who does not die and is eternal, O Shah of Luari, Welcome! Ahmad of the time, the problem solver, empowered by Allah for us | Protector of the wanderers, O Shah of Luari, Welcome!

The Answer: This is pure disbelief (Kufr), and the one who says it, the one who permits it, and the one who likes it are all apostates (murtad). Calling any follower (ummati) 'the leader of the universe,' saying 'peace and blessings be upon him,' calling him 'worshipped and creator,' 'the best of creation,' 'the chosen of the first ones,' 'the intercessor of every second one,' 'the master of both worlds,' was already forbidden and boastful. Similarly, calling him 'the cause of the world's creation,' 'Qaba Qausayn,' 'the sight did not swerve,' and 'your place is the envy of Medina'—among these are many words that are suggestive of disbelief or lead to disbelief. However, calling him 'the One Essence,' 'Leader of the Messengers,' and 'the Eternal Sitter on the Throne' is definitely and certainly disbelief. Similarly, the respected jurists (fuqaha) have declared as a disbeliever (takfir) anyone who calls anyone other than Allah 'Qayyum-e-Jahan' (The Eternal Sustainer of the World). It is stated in *Majma' al-Anhur*:

If any of the names specific to the Creator (Glory be to Him and Exalted is He) are applied to a created being, such as al-Quddus, al-Qayyum, al-Rahman, etc., he becomes a disbeliever. End. And Allah Almighty knows best.	If someone applies any of the specific attributes of Allah Almighty to a creature, for example, calling them Quddus, or Qayyum, or Rahman, they will become a disbeliever. End. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 29: From Calcutta, Mohalla Dahi Hata 81, Maulvi Waliullah Khan Sahib, 5 Sha'ban al-Mu'azzam 1335 AH, Wednesday. Respected scholars, for some time a voluminous book 'Gulzar-e-Wahdat' authored by Pir Ji Najmuddin, resident of Jhunjhunu district Jaipur, has been published, in which heretical statements are recorded here and there. A sample of the bulk is presented:

He is He, He is He, He is He, there is no other | No one else can be perceived besides Him. From every color, He came colorless | He showed Himself in every disguise. You see Yourself and You show Yourself | Then You praise Yourself to Yourself.

Somewhere He came as Muhammad | Named Himself Hadi and Mahdi. Somewhere He became a Gnostic (Arif) or Sage (Gyani) | Recognized His own worth by Himself.

---

1. Majma' al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur, Chapter on the Apostate, Section: These words are of various types, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/290.

फ़तावा रज़विया जिल्द 15 (पंद्रहवीं)

क़ाबा क़ौसैन तू ही, कहा मा ज़ाग़ अल-बसर | तेरी जगह मदीना का रश्क, ऐ शाह-ए-लुआरी मरहबा! सय्यद-ए-कौसैन, पोशीदा ख़ज़ाने के सालार | ऐ इस दौर के मुहम्मद, ऐ शाह-ए-लुआरी मरहबा! तेरी ज़ात का मज़हर मसनद नशीन है | जो कभी नहीं मरता और हमेशा रहने वाला है, ऐ शाह-ए-लुआरी मरहबा! मुश्किल कुशा अहमद-ए-ज़माँ, अल्लाह की तरफ़ से हमारे लिए | आवारा परवर हाफ़िज़ा, ऐ शाह-ए-लुआरी मरहबा!

अल-जवाब (उत्तर): यह शुद्ध कुफ़्र (अधर्म) है और इसे कहने वाला, इसकी अनुमति देने वाला, इसे पसंद करने वाला, सब मुर्तद (धर्मत्यागी) हैं। किसी उम्मती (अनुयायी) को 'सरवर-ए-आलम' कहना, 'अलैहिस सलातो' कहना, 'मस्जूद और मखलूक' कहना, 'खैरुल वरा' कहना, 'मुंतखब-ए-अ़व्वलीन' कहना, 'शाफेअ़-ए-हर दूसरा' कहना, 'सय्यद-ए-कौसैन' कहना तो हराम और झूठ था ही, वैसे ही 'ख़ल्क़-ए-आलम रा सबब' और 'क़ाबा क़ौसैन' और 'मा ज़ाग़ अल-बसर' और 'जाए तू रश्क-ए-मदीना' कहना, इनमें बहुत से शब्द कुफ़्र का संदेह पैदा करने वाले या कुफ़्र की ओर ले जाने वाले हैं। लेकिन ज़ात को 'अहद' और 'सालार-ए-रुसुल' और 'मसनद नशीन-ए-लम यज़ल' कहना निश्चित रूप से कुफ़्र है। इसी तरह फ़ुक़हा-ए-किराम (धर्मशास्त्रियों) ने 'क़य्यूम-ए-जहाँ' ग़ैर-खुदा को कहने पर तक्फ़ीर (काफ़िर होने का फ़तवा) फ़रमाई है। 'मजमा़ अल-अनहुर' में है:

यदि सृष्टिकर्ता (महान और उच्च) के लिए विशिष्ट नामों में से कोई भी नाम किसी जीव पर लागू किया जाए, जैसे अल-क़ुद्दूस, अल-क़य्यूम, अर-रहमान आदि, तो वह काफ़िर हो जाता है। अंत। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है।

अगर कोई अल्लाह तआ़ला की विशिष्ट सिफ़ात (गुणों) में से किसी सिफ़त को मखलूक (सृष्टि) पर लागू करे, मिसाल के तौर पर उसे 'क़ुद्दूस' कहे या 'क़य्यूम' या 'रहमान' कहे, तो वह काफ़िर हो जाएगा। अंत। वल्लाहु तआ़ला अ़अ़लम। (त)

मसअला २९: कलकत्ता, मोहल्ला दही हटा ८१ से, मौलवी वली उल्लाह ख़ाँ साहब, ५ शाबान अल-मुअ़ज़्ज़म १३३५ हिजरी, दिन बुधवार। हज़रात उलेमा-ए-किराम, कुछ समय से एक मोटी किताब 'गुलज़ार-ए-वहदत' जिसके लेखक पीर जी नज़मुद्दीन, निवासी झुंझुनू जिला जयपुर हैं, छपी है जिसमें जगह-जगह विधर्मी बातें दर्ज हैं। ढेर में से एक नमूना पेश है:

वही वही वही कोई और न दूजा | उसके बिना कोई और न सूझा हर रंग से बेरंगी आया | हर-हर भेस में आप दिखाया आप ही देखते आप ही दिखावे | फिर वह आप ही को आप सरावे (सराहना करे) कहीं मुहम्मद होकर आया | हादी महदी नाम धराया कहीं आरिफ़ हुआ ग्यानी | अपनी अपने क़दर पहचानी

---

1. मजमा़ अल-अनहुर शरह मुल्तक़ा अल-अबहुर, बाब अल-मुर्तद, अनुभाग: ये शब्द विभिन्न प्रकार के हैं, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 1/290.

قاب قوسین توئی گفت مازاغ البصیر | جائے تو رشک مدینہ یا شاہ لواری مرحبا سید کونین سالار سل گنج نہاں | یا محمدن الزمان یا شاہ لواری مرحبا ہست مدعا مظہر ذات تو مسند نشیں | لایموت ولم یزل یا شاہ لواری مرحبا مشکل کشا احمد زماں القاہ اللہ بہر ما | آوارہ پرور حافظا یا شاہ لواری مرحبا

الجواب: یہ خالص کفر ہے اور اس کا قائل اس کا اجازت دہندہ، اس کا پسند کنندہ سب مرتد ہیں، کسی امتی کو آں سرورِ عالم کہنا، علیہ الصلوۃ کہنا، مسجود و مخلوق کہنا، خیر الوریٰ کہنا، منتخب اولین کہنا، شافع ہر دوسرا کہنا، سید کونین کہنا تو حرام و جزاف تھا ہی یو ہیں خلق عالم را سبب اور قاب قوسین اور مازاغ البصیر اور جائے تو رشک مدینہ کہنا، ان میں بہت کلمات موہم کفر یا منجر بکفر ہیں، مگر ذات تو احد اور سالار رسل اور مسند نشین لم یزل کہنا قطعاً یقیناً کفر ہے۔ یو ہیں فقہائے کرام نے "قیوم جہاں غیر خدا کو کہنے پر تکفیر فرمائی۔ مجمع الانہر میں ہے:

اذا اطلق علی المخلوق من الاسماء المختصۃ بالخالق (جل وعلا) نحو القدوس والقیوم والرحمن وغیرہا یکفر اھ واللہ تعالٰی اعلم۔

اگر کوئی اللہ تعالٰی کی صفاتِ مختصہ میں سے کسی صفت کا اطلاق مخلوق پر کرے، مثلا اسے قدوس کے یا قیوم یارحمن کہے تو کافر ہو جائے گاھ واللہ تعالٰی اعلم۔(ت)

مسئلہ ۲۹: از کلکتہ محلہ دہی ہٹہ ۸۱ مولوی ولی اللہ خاں صاحب ۵ شعبان المعظم ۱۳۳۵ھ بروز چہار شنبہ حضرات علمائے کرام کچھ عرصہ سے ایک ضخیم کتاب گلزارِ وحدت مصنفہ پیر جی

نجم الدین متوطن جنھجون ضلع جے پور طبع ہوئی جس میں جابجا ملحدانہ مولات مندرج ہیں مشتے نمونہ از خروار عرض ہے:

وہی وہی وہی کوئی اور نہ دوجا | اس بن کوئی اور نہ سوجا ہر رنگ سے بے رنگی آیا | ہر ہر بھیس سے آپ دکھایا آپ ہی دیکھتے آپ ہی دکھاوے | پھر وہ آپ کو آپ سراوے کہیں محمد ہو کر آیا | ہادی مہدی نام دھرایا کہیں عارف ہوا گیانی | اپنی اپنے قدر پہچانی

---

1 مجمع الانہر شرح ملتقی الابحر باب المرتد ثم ان الفاظ انواع دار احیاء التراث العربی بیروت ۲۹۰/۱

Fatawa Rizvia Volume 15

Somewhere He wanders as a crazed lover, somewhere He is the unique beloved. Somewhere He is a worshipper performing acts of worship, somewhere an ascetic practicing austerities. Somewhere the Muezzin gives the call to prayer, bowing His own head to Himself. Somewhere He became a Brahmin blowing the conch, singing His own praises. Somewhere He became a debauched drunkard, in music, colors, wars, and instruments. Who is Adam, who is Iblis? Who is Solomon and Bilqis? All these are characters, He is the meaning; He has donned such a garb. All these forms He has assumed, each one more distinct than the other.

Page 3: One has assumed so many names, each one more distinct than the other. Being the First, He became the Last; being Manifest, He became the Hidden. Somewhere He is called the Necessary Worshiped One, somewhere He appears as a possible servant. Just as water freezes into ice, there is nothing in it but water. Like bubbles rising from the sea, eventually merging back into it. He brought colorlessness into color, He was Himself worshipped in every entity. Placing the veil of the letter 'Meem' over His face, the Forgiving One manifested His name as 'Ahmad' in the world. O Najma, see the manner of that Beloved's secrets; in every color He remains colorless, far and beyond.

Page 47: Then, the person who considered creation and the Creator as two and did not know them as one is a polytheist, entangled in hidden polytheism (shirk-e-khafi); and the person who spoke of the Essence with singularity, i.e., considered creation and the Creator as one, is a monotheist (muwahid).

Page 59: O dear, the sixth level is that of the 'Perfect Man' (Insan-e-Kamil); it is shared between the levels of Essence and creation. That is, if you look at him with the idea of human limitation, he is a man; and if you look towards the perfection of his spiritual poverty (faqr), he is Allah Almighty according to this saying of the Sufis: "When poverty is complete, it is Allah."

Page 119, 120: It is narrated that when Hazrat Sheikh Muhi-ud-Din Ibn Arabi began lessons on Monotheism (Tawhid) and started explaining the doctrine of the Unity of Being (Wahdat-ul-Wajood), this quatrain (rubai) was of his composition:

फ़तावा रिज़विया खंड 15

कहीं आशिक होकर दीवाना फिरा, कहीं माशूक महबूब यगाना। कहीं आबिद होकर इबादत की, कहीं ज़ाहिद होकर रियाज़त की। कहीं मुअज़्ज़िन अज़ान सुनाए, खुद ही खुद को सिर नवाए। कहीं ब्राह्मण ने शंख बजाया, खुद ही अपना यश गान किया। कहीं रिंद हुआ शराबी, राग रंग जंग रबाबी। कौन है आदम, कौन है इबलीस? कौन सुलेमान और बिलकीज़? ये सब अक्षर (पात्र) हैं, वह अर्थ है; उसने ऐसा बाना (भेष) पहना है। ये सब रूप उसी ने धरे, एक-एक से भी न्यारे।

पृष्ठ 3: एक ने इतने नाम धराए, एक-एक से भी न्यारे। अवल होकर आख़िर हुआ, ज़ाहिर होकर बातिन भया। कहीं वाजिब माबूद कहलाया, कहीं मुमकिन बंदा बन आया। जैसे जल जमकर बर्फ बनाई, जल बिना उसमें और कुछ नहीं। जैसे बुलबुले दरिया से उठे, अंत में उसी में मिल गए। बेरंगी को रंग में ले आया, हर-हर वस्तु में आप ही पूजा गया। मुख पर 'मीम' की चादर रखकर, आप ग़फ़ूर ने दुनिया में 'अहमद' नाम से ज़ुहूर (प्रकट) किया। नजमा देख उस यार की रम्ज़ों (रहस्यों) का दस्तूर, हर रंग में बेरंग रहा दूर का दूर।

पृष्ठ 47: फिर जिस व्यक्ति ने सृष्टि और सृष्टा को दो समझा और एक नहीं जाना, वह मुशरिक (बहुदेववादी) है जो शिर्कए-ख़फ़ी (गुप्त बहुदेववाद) में फँसा हुआ है; और जिस व्यक्ति ने ज़ात (अस्तित्व) को फ़र्दियत (एकात्मकता) के साथ कहा, यानी सृष्टि और सृष्टा को एक समझा, वह मुवहिद (एकेश्वरवादी) है।

पृष्ठ 59: ऐ अज़ीज़, छठा स्तर 'इंसान-ए-कामिल' (पूर्ण मनुष्य) का है; वह ज़ाती (दैवीय) और ख़ल्क़ (सृष्टि) के स्तरों के बीच साझा है। यानी अगर कोई उसे इस मानवीय सीमा के विचार से देखे तो वह आदमी है, और अगर उसकी फ़क़्र (अध्यात्मिकता) की पूर्णता की ओर देखे तो वह अल्लाह तआला है, सूफ़ियों के इस कथन के अनुसार: "इज़ा अतमल फ़क़्र फ़हुवल्लाह" (जब फ़क़्र पूर्ण हो जाता है, तो वह अल्लाह है)।

पृष्ठ 119, 120: वर्णित है कि जब हज़रत शेख मुहीउद्दीन इब्न अरबी ने तौहीद का पाठ शुरू किया और वहदत-उल-वजूद (अस्तित्व की एकता) के मसले को ज़ाहिर करने लगे। चुनाँचे यह रुबाई उनकी रचना है:

पृष्ठ 282 का 742

فتاوی رضویہ جلد پندرہویں (۱۵)

کہیں عاشق ہوئے پھرے دیوانا کہیں معشوق محبوب یگانہ کہیں عابد ہو کرے عبادت کہیں زاہد ہو کرے ریاضت کہیں مؤذن بانگ سناوے آپ ہی آپ کو سیس نواوے کہیں برہمن سنکھ بجایا آپ ہی اپنا مر جس گایا کہیں رند ہوا شرابی راگ رنگ جنگ ربابی کون ہے آدم کون ہے ابلیس کون سلیمان اور بلقیس یہ سب انچھر وہ ہے معنا پہن لیا ہے ایسا بانا یہ سب روپ اسی نے دھارے ایک ایک سے بھی نیارے

ص ۳: ایک نے اتنے نام دھرائے ایک ایک سے بھی نیارے اول ہو کر آخر ہوا ظاہر ہو کر باطن بیا کہیں واجب معبود کہلایا کہیں ممکن بندہ بن آیا جیسے جل کر برف بنائی جل بن اس میں اور نہ کائی جوں حباب دریا سے اٹھے آخر اس کا اس میں میٹے بیرنگی بہ رنگ لے آیا ہر ہر نتھ میں آپ پوجایا مکھ پر چادر میم کی رکھ کر آپ غفور احمد اپنا نام دھر جگ میں کیا ظہور نجمادیکھ اس یار کی رمزوں کی دستور ہر رنگ میں بیرنگ رہا دور کا دور

ص ۴۷: پھر جس شخص نے خلق اور خالق کو دو سمجھا اور ایک نہ جانا وہ مشرک ہے کہ مبتلا ہوابیچ شرک خفی کے، اور جس شخص نے کہا ذات کو ساتھ فردیت کے یعنی خلق اور خالق کو ایک سمجھا وہ موحد ہے۔

ص ۵۹: اے عزیز چھٹا مرتبہ انسان کامل کا ہے وہ مشترک ہے مرتبوں ذاتی اور خلق میں یعنی اگر اس تعین بشریت کے خیال سے اس کو دیکھے تو آدمی اور اگر اس کی کمالیت فقر کی طرف دیکھے تو اللہ تعالی ہے بموجب اس قول کے ، قول صوفیہ : اذا اتم الفقر فھواللہ (جب فقر مکمل ہوا تو اللہ ہوا ت)

ص ۱۱۹ ص ۱۲۰: نقل ہے کہ جب حضرت شیخ محی الدین ابن عربی نے درس توحید شروع کیا اور مسئلہ وحدۃ الوجود کو ظاہر فرمانے لگے۔ چنانچہ یہ رباعی ان کی تصنیف ہے:

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Neither Adam in existence nor Iblis Nor the kingdom of Solomon nor Bilqis
Everything is an expression and You are the meaning O You Who are a magnet for the hearts

That is, there is neither Adam nor Satan in the world, nor the kingdom of Solomon (peace be upon him) nor Bilqis; then all these are expressions and the meaning of these expressions is the One Who is like a magnet for hearts.

F: Meaning, just as a lodestone lifts iron, in the same way, the hearts of creation are made subordinate to oneself. In short, the aforementioned Sheikh started raising the slogan of 'Hama Ust' (All is He). Scholars consulted and deliberated, saying that this faqir has started creating fissures in Sharia. First, convince him; if he doesn't agree, then he will be dealt with. In short, with everyone's advice, a person came to the Sheikh from those scholars and submitted, "Sir, you are invited." You accepted. That person cooked several kinds of food and brought them in separate vessels in a tray, and also brought feces in a plate in that same tray. You ate all those exquisite foods but did not eat the feces. When that person said, "Sir, eat this too, it is not different (from the rest). It is the same." The Sheikh said, "Very well." There was a water cistern in the courtyard of their house. You dove into the water, emerged in the form of a pig, and ate that feces. Then you dove into the cistern again and emerged in human form and said, "O dear one, I ate that food too, and I ate this feces too. But the food was for the human form, and the feces was for the pig form. It was I who was a man and became a pig." Gentlemen, in the same way, the entire book written over 425 pages is full of heretical subjects. Often, the followers of the aforementioned Pir, who are a group of ignorant people, were told that this book is completely damaging to beliefs and unpracticable, but the reply received is that a query should be made to the great scholars of the Hanafi school of thought, and action will be taken according to their guidance. Therefore, these few references quoted from the various aforementioned articles are submitted with the request for a clear ruling under Sharia regarding this person, along with his disciples and followers, so that the group of ignorant people caught in their trap of deception may find liberation and find the right path. And Allah Almighty is the Facilitator.

The Answer: These are words of heresy, and that accursed tale quoted regarding Hazrat Sheikh-e-Akbar Muhyiuddin Ibn Arabi (may Allah be pleased with him) is mere

lies, fabrication, and the invention of the accursed Iblis. Tawhid (Oneness) is faith, and Wahdat...

फ़तावा रज़विया (जिल्द पंद्रह - 15)

न आदम है वजूद में और न इबलीस न सुलेमान का मुल्क और न बिल्क़ीस सब कुछ ज़ाहिरी लफ़्ज़ हैं और तू मानी है ऐ वो जो दिलों के लिए चुंबक है

यानी दुनिया में न आदम है न शैतान, न हज़रत सुलेमान अलैहिस्सलाम की सल्तनत और न बिल्क़ीस की; फिर ये सब बस शब्द (इबारत) हैं और इन शब्दों का अर्थ (मानी) वह है जो दिलों के लिए चुंबक जैसा है।

फ़ा: यानी जिस तरह लोह-चुंबक पत्थर लोहे को उठा लेता है, उसी तरह मख़्लूक़ (सृष्टि) के दिलों को अपने अधीन कर लेते हैं। संक्षेप में, उक्त शेख 'हमा ओस्त' (सब वही है) का नारा लगाने लगे। विद्वानों ने इस पर सलाह-मशविरा किया कि ये फ़क़ीर शरीयत में दरार डालने लगा है। पहले उसे समझाओ, अगर नहीं मानेगा तो उसे सज़ा देंगे। सारांश यह कि सबकी सलाह से एक व्यक्ति उन विद्वानों की ओर से शेख के पास आया और अर्ज़ किया कि हज़रत आपकी दावत है। आपने स्वीकार कर ली। उस व्यक्ति ने कई तरह के पकवान पकाए और एक थाल में अलग-अलग बर्तनों में सजाए, और उसी थाल में एक रकाबी (छोटी प्लेट) में विष्ठा (मल) भी भरकर ले आया। आपने वे तमाम पकवान जो उम्दा थे खाए लेकिन विष्ठा नहीं खाई। जब उस व्यक्ति ने कहा कि हज़रत इसे भी खा लें, यह भी कुछ अलग नहीं है, वही है। शेख ने फ़रमाया बहुत अच्छा। उनके मकान के आंगन में पानी का एक हौज था। आपने पानी में गोता लगाया और सुअर का रूप धारण करके निकले और उस विष्ठा को खा लिया। फिर हौज में गोता लगाया और इंसान के रूप में बाहर आए और फ़रमाया, "ऐ अज़ीज़, वह खाना भी मैंने खाया और यह गंदगी भी मैंने खाई। मगर खाना इंसान की सूरत के लिए था और गंदगी सुअर की सूरत के लिए। बनकर आया वह मैं ही था जो आदमी था और सुअर बन गया।" हज़रात, इसी तरह पूरी किताब जो 425 पन्नों पर लिखी गई है, कुफ़्र और गुमराह करने वाली बातों से भरी है। कई बार उक्त पीर जी के अनुयायियों से, जो कि जाहिलों की एक जमात है, कहा गया कि यह किताब पूरी तरह से अक़ीदों को बिगाड़ने वाली और अमल के क़ाबिल नहीं है, मगर जवाब यही मिलता है कि हनफ़ी मज़हब के बड़े उलमा से इस बारे में पूछा जाए, जो हुक्म होगा उसी पर अमल किया जाएगा। इसलिए विभिन्न लेखों से ये चंद हवाले नक़्ल करके गुज़ारिश है कि शरीयत की रोशनी में इस शख़्स और उसके मुरीदों व मानने वालों के बारे में जो हुक्म हो, उसे विस्तार से लिखकर नवाज़ें ताकि

जाहिलों की वो जमात जो उनके धोखे के जाल में फंसी है, रिहाई पाकर सही राह पा सके। वल्लाहु तआला हुवल मुवाफ़िक़।

अल-जवाब: ये शब्द कुफ़्र (इल्हाद) हैं और हज़रत शेख-ए-अकबर मुहिउद्दीन इब्न अरबी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की तरफ जो वह मलूअन (शापित) कहानी मंसूब की गई है, वह सरासर झूठ, बोहतान और शैतान की गढ़ी हुई है। तौहीद ईमान है, और वहदत...

لا آدم فی الکون ولا ابلیس لاملک سلیمان ولا بلقیس فالکل عبارۃ وانت المعنی یا من ھو للقلوب مقناطیس

یعنی آدم ہے نہ شیطان ہے جہان میں نہ ملک سلیمان علیہ السلام کانہ بلقیس کا، پھر یہ سب عبارت ہیں اور واس عبارت کے معنی ہے اسے وہ کوئی جو واسطے دلوں کے لوہ چکا ہے۔

ف: یعنی جس طرح پتھر لوہ چگی کا ہوہ کواٹھالیتا ہے، اسی طرح دلوں مخلوق کو اپنے تابع کر رکھتے ہیں، غرضکہ شیخ مذکور نعرہ ہمہ اوست کا مارنے لگے، علماؤں نے اس میں صلاح اور مشورہ کئے، کرے اور بتلائے کہ یہ فقیر تو شریعت میں رخنہ ڈالنے لگا۔ اول تو اس کو قائل کرو، اگر نہ مانے گا تو اس کو ماریں گے، غرضکہ سب کی صلاح سے ایک شخص نے ان علماؤں سے آ کر شیخ کے پاس عرض کیا کہ حضرت آپ کی دعوت ہے آپ ہی نے قبول کری، اس شخص نے کئی قسم کے کھانے پکائے اور ایک خوان میں جدا جدا برتنوں میں دھر لایا اور ایک رکابی میں پلیتی بھی بھر کر اس خوان میں لایا۔ آپ نے وہ تمام کھانے جو نفیس تھے کھائے اور پاخانہ نہ کھایا، جب اس شخص نے کہا کہ حضرت اس کو بھی کھا لوئی بھی کوئی غیر نہیں ہے۔ وہ ہی ہے، شیخ نے فرمایا بہت اچھا ان کے مکان کے صحن میں ایک حوض پانی کا تھا آپ نے پانی میں غوطہ مار کر خوک کی صورت ہو کر نکلے اور اس پاخانہ کو کھالیا، اور پھر حوض میں غوطہ مارا اور آدمی کی شکل ہو کر نکل آئے اور فرمایا اے عزیز وہ طعام بھی میں نے کھایا اور یہ پاخانہ بھی میں نے کھایا مگر طعام واسطے صورت انسان کے تھی اور پاخانہ واسطے شکل خوک کے بنا کر آیا وہ میں ہی تھا کہ آدمی تھا اور خوک ہو گیا، حضرات اسی طرح تمام کتاب جو ۴۲۵

صفحوں پر لکھی گئی ہے مضامین الحادیہ سے مملو ہے، بارہا پیر جی مذکور کے متبعین سے جو ایک جماعت جسلا کی ہے، کہا گیا کہ یہ کتاب سراسر عقائد کو خراب کرنے والی اور ناقابل عمل ہے مگر جواب یہی ملتا ہے کہ علمائے عظام حنفی المذہب سے اس کے متعلق استفسار کیا جائے جو ارشاد ہو گا اس کے مطابق عمل کیا جاوے گا۔ اس لئے یہ چند حوالہ جات معروضہ بالامقالات مختلفہ سے نقل کر کے استدعا ہے کہ عندالشرع اس شخص کا معہ اس کے مریدین اور متبعین کے جو حکم ہو بوضاحت تحریر فرما کر مزین بہر فرمائیں تاکہ جماعت جسلا ء جوان کے دام تزویر میں ہے رہائی پا کر راہ یاب ہوں۔ واللہ تعالیٰ ھوالموفق۔

الجواب: یہ کلمات الحاد ہیں اور حضرت شیخ اکبر محی الدین ابن عربی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی نسبت جو وہ ملعون حکایت نقل کی ہے محض کذب وافتراء و ساختہ ابلیس لعین ہے، توحید ایمان ہے، اور وحدۃ

Fatawa Razawiya, Volume (15)

The existence of the Truth and the claim of union is atheism. The noble Sufis are the people of investigation, while such followers of theirs are atheists and heretics. It is mandatory for whoever has this book to burn it, and looking at it is forbidden, and believing in it is disbelief. From here, the state of this person's disciples and followers is clear. And Allah Almighty knows best.

Problem 50: From Garhi Ikhtiar Khan, Tehsil Khanpur, State of Bahawalpur, sent by Muhammad Yar Sahib Wa'iz, 9 Shaban al-Mu'azzam 1334 AH. O leader of the believers (may his shadow last long), from the humble Muhammad Yar, longing for a visit. After greetings, it is submitted that on the night of Miraj, your Mirajia poem was recited, upon which the Wahhabis raised an outcry regarding the words 'bridegroom' and 'bride', saying that using these words for Allah Almighty and the Prophet (peace and blessings be upon him) leads to disbelief. On the night of Barat, a long debate is about to take place with me on behalf of the Wahhabis regarding these words here in Garhi Ikhtiar Khan. O Mujaddid (Reviver), help me, the destitute! Help the leader of religion, help the Kaaba of faith! Please be kind enough to provide a reasoned proof for this analogy with definitive evidence and send it this week to honor the Muslims of Ahl al-Sunnah wa'l Jama'ah. It is being considered an obligation upon your presence. For the sake of Allah and for the charity of the tomb of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him), please prioritize this work over all other works and write that which brings satisfaction to the people of Islam.

The Answer: Allah Almighty has written disbelief in the destiny of the Wahhabis; they see disbelief everywhere. In the mentioned poem, the word 'bride' (dulhan) appears twice and the word 'bridegroom' (dulha) appears four times. Those verses are: (1) In the charm of the new bride, the Kaaba glowed, adorned and beautified. In the mole of the waist, for the sake of the Stone, there were millions of colors of adornment. (2) In the eyes of the bridegroom, the lovely manifestations, out of modesty, the prayer arch (mihrab) bowed its head. On the face of the black veil were the veils of the manifestation of the Pure Divine Essence. (3) The clothes were intoxicated with the fragrance of the bride, the breeze was bold with the veils. The musky cover that was fluttering was spreading fragrance like the musk-deer. (4) May God give patience to the sorrowful soul, how can I show you that world? When the angels, taking them in a cluster, were making him the bridegroom of Paradise.

फतावा रज़विया, जिल्द (१५)

हक का अस्तित्व और मिलन का दावा अधर्म है। सूफी संत तो शोध करने वाले हैं, जबकि उनके ऐसे अनुयायी अधर्मी और पाखंडी हैं। जिसके पास भी यह किताब हो, उसे जला देना अनिवार्य है, और इसे देखना हराम है, और इसमें विश्वास रखना कुफ्र (अविश्वास) है। यहाँ से इस व्यक्ति के शिष्यों और अनुयायियों की स्थिति स्पष्ट है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसाला ५०: गढ़ी अख्तियार खान, तहसील खानपुर, रियासत बहावलपुर से मुहम्मद यार साहब वाज़ द्वारा भेजा गया, ९ शाबान अल-मुअज़्ज़म १३३४ हिजरी। किबला-ए-मुअतकदीन (मानने वालों के केंद्र) दाम ज़िल्लहूह, खाकसार मुहम्मद यार की ओर से, जो दीदार के लिए लालायित है। सलाम के बाद अर्ज है कि शबे मेराज पर आपका कसीदा-ए-मेराजिया पढ़ा गया, जिस पर वहाबियों ने 'दूल्हा' और 'दुल्हन' के शब्दों को लेकर शोर मचाया कि अल्लाह जल्ल जलालाहु और हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हक में इन शब्दों का इस्तेमाल करना कुफ्र का कारण है। शबे बरात पर यहाँ गढ़ी अख्तियार खान में इन शब्दों के बारे में वहाबियों की ओर से मेरे साथ एक लंबी बहस होने वाली है। ऐ मुजद्दिद, मुझ बेसहारा की मदद करें! किबला-ए-दीन की मदद करें, काबा-ए-ईमां की मदद करें! कृपया मेहरबानी करके दलाइल-ए-काते (निश्चित प्रमाणों) से इस उपमा का प्रमाण सविस्तार साबित करके इसी हफ्ते भेज दें ताकि सुन्नी मुसलमानों को सम्मान मिले। हुज़ूर पर यह फर्ज़ समझा जा रहा है। अल्लाह के लिए और रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के रौज़े के सदके में, इस काम को सभी कामों पर प्राथमिकता देते हुए वह तहरीर फरमा दें जो अहले इस्लाम की तसल्ली का कारण हो।

अल-जवाब (उत्तर): अल्लाह अज़्ज़वजल ने वहाबियों की किस्मत में कुफ्र लिख दिया है, उन्हें हर जगह कुफ्र ही कुफ्र सूझता है। उक्त कसीदे में दो जगह 'दुल्हन' शब्द है और चार जगह 'दूल्हा' का, वे शेर ये हैं: (१) नई दुल्हन की फबन में काबा निखर के संवरा संवरा के निखरा हज्र के सदके कमर के आल तिल में रंग लाखों बनाओ के थे (२) नज़र में दूल्हा के प्यारे जलवे हया से मेहराब सर झुकाए सियाह परदे के मुंह पर आंचल तजल्ली-ए-ज़ात-ए-बह्त के थे (३) दुल्हन की खुशबू से मस्त कपड़े नसीम गुस्ताख आंचलों से गिलाफ-ए-मुश्कीं जो उड़ रहा था ग़ज़ाल-ए-नाफे बसारहे थे (४) खुदा ही दे सब्र जान-ए-पुरग़म दिखाऊं क्योंकर तुझे वो आलम जब उनको झुरमुट में ले के कुदसी जिनां का दूल्हा बना रहे थे

পৃষ্ঠ ২৮৪/৭৪২

وجودِ حق اور زعمِ اتحاد الحاد، صوفیہ کرام تو صاحبِ تحقیق ہیں اور ان کے ایسے مقلدین ملحد و زندیق ہیں، اس کتاب کا جس کے پاس ہو اس پر جلا دینا فرض ہے اور سامنے دیکھنا حرام اور اس پر اعتقاد رکھنا کفر یہاں سے اس شخص کے مریدین اور متبعین کا حال ظاہر۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۵۰: از گڑھی اختیار خاں تحصیل خان پور ریاست بہاولپور مرسلہ محمد یار صاحب واعظ ۹ شعبان المعظم ۱۳۳۴ھ قبلہ معتقدین دام ظلہ، از خاکسار محمد یار مشتاقِ دیدار بعدِ نیاز حسبِ اینکہ شبِ معراج آپ کا قصیدہ معراجیہ پڑھا گیا جس پر وہابیوں نے دولہا اور دولہن کے متعلق شور اُٹھایا کہ اللہ جل جلالہ و حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے حق میں ان الفاظ کا استعمال کرنا موجبِ کفر ہے، شبِ برات یہاں یہاں گڑھی اختیار خاں میں ان الفاظوں کے متعلق وہابیوں کی طرف سے میرے ساتھ ایک طویل بحث ہونے والی ہے، اے مجددِ بمن بے سرو سامان مددے، قبلہ دیں مددے کعبہ ایماں مددے، ضرور مہربانی فرما کر دلائلِ قاطع سے اس تشبیہ کا ثبوت مدلل کر کے اسی ہفتہ میں بھیج کر مسلمانانِ اہلسنت وجماعت کو عزت بخشیں، حضور پر فرض سمجھی جا رہی ہے، یہ فی سبیل اللہ بصدقہ روضہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اس کام کو سب کاموں پر مقدم فرما کر وہ تحریر فرما دیں کہ موجبِ اطمینانِ اہل اسلام ہو۔

الجواب: اللہ عزوجل نے وہابیہ کی قسمت میں کفر لکھا ہے، انھیں ہر جگہ کفر ہی کفر سوجھتا ہے، قصیدہ مذکورہ میں دو جگہ دولہن کا لفظ ہے اور چار جگہ دولہا کا، وہ اشعار یہ ہیں: (۱) نئی دولہن کی پھبن میں کعبہ نکھر کے سنورا سنور کے نکھرا حجر کے صدقے کمر کے آل تل میں رنگ لاکھوں بناؤ کے تھے (۲) نظر میں دولہا کے پیارے جلوے حیا سے محراب سر جھکائے سیاہ پردے کے منہ پر آنچل تجلی ذاتِ بحت کے تھے (۳) دولہن کی خوشبو سے مست کپڑے نسیم

گستاخ آنچلوں سے غلاف مشکیں جو اڑ رہا تھا غزالِ نافے بسار ہے تھے (۴) خدا ہی دے صبر جانِ پر غم دکھاؤں کیونکر تجھے وہ عالم جب ان کو جھرمٹ میں لے کے قدسی جناں کا دولہا بنا رہے تھے

صفحہ ۲۸۴ از ۷۴۲

Fatwa Razawiyya (15) Volume Fifteen (15)

(5) What remained from washing their soles became the color and oil of Paradise. Those who found the groom's worn-out clothes were the flowers of the garden of light. (6) A glimpse came upon the holy ones, but they could not even catch the breeze from his hem. The groom's ride reached far; the senses of those in the wedding procession were lost. [1] (Excerpted)

In which of these places, God forbid, has Allah Almighty been called a groom or a bride? "But the Wahhabis are a people who fabricate lies." (But the Wahhabi group lies. - T). The foundation of the Wahhabi religion is on falsehood and slander. And why should it not be so, when their leader Ismail Dehlvi allowed the possibility of lying for his deity? Yes, let the dignity of the Prophet be maintained so that he does not avoid them; now, if they also avoid lying, then the worshipper and the worshipped would become equal. For this reason, in their religion, it became more obligatory than prayer to talk lies, so that in some way they remain lesser than their self-made deity. "Weak are both the seeker and the sought" [2], "What an evil protector and what an evil companion!" [3] (How weak is the seeker and the one who is sought; surely, what an evil protector and surely, what an evil companion. - T)

In the first verse, no one was called a bride in its literal sense; the adornment of the Kaaba was compared to the beauty of a new bride, just as in those hadiths, the joyous swaying of Paradise was compared to the pride of two brides. Al-Khatib narrated in 'Tarikh Baghdad' through Uqbah bin Amir Juhani, and al-Tabarani in 'al-Mu'jam al-Awsat' through both Uqbah and Anas, and al-Azdi through Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them all) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him and his noble forefather) said: When Paradise became aware of the presence of the two princes, Imam Hasan and Imam Husayn, within it, "Paradise swayed with joy just as a bride sways in her chamber." [4] Paradise began to sway with joy like a new bride sways with delight.

In the third verse, the Kaaba was called a bride, and calling a decorated place a bride is a correct and prevalent idiom, Imam Ahmad.

[1] Hadaiq-e-Bakhshish, Qaseeda-e-Mirajiya, Maktaba Razawiyya, Aram Bagh, Karachi, Part 1, pp. 105 to 107 [2] The Holy Quran 22 / 73 [3] The Holy Quran 22 / 13 [4] Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 7167, Al-Maktaba al-Ma'arif, Riyadh, 8 / 59; Al-La'ali al-Masnu'ah fi al-Ahadith al-Mawdu'ah, Manaqib Ahl al-Bayt, citing al-Khatib, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1 / 388

(5) उनके तलवों के धोने से जो बचा, वह जन्नत का रंग और तेल बन गया। जिन्होंने दूल्हे के उतारे हुए वस्त्र पाए, वे नूर के गुलज़ार के फूल थे। (6) पवित्र आत्माओं पर एक झलक सी आई, वे दामन की हवा भी न पा सके। दूल्हे की सवारी दूर पहुँच गई; बारात में होश ही उड़ गए थे। [1] (संक्षिप्त)

इनमें किस जगह, अल्लाह की पनाह, अल्लाह अज़्ज़वजल को दूल्हा या दुल्हन कहा गया है? "लेकिन वहाबी वो लोग हैं जो झूठ गढ़ते हैं।" (लेकिन वहाबी समूह झूठ बोलता है। - त)। वहाबी मज़हब की बुनियाद झूठ और इफ़्तरा (आरोप) पर है। और ऐसा क्यों न हो, जब उनके सरगना इस्माइल देहलवी ने अपने माबूद (उपास्य) के लिए झूठ बोलना जायज़ ठहराया है। हाँ, नबी की गरिमा बनी रहे ताकि वे उनसे बच न जाएँ अब अगर ये भी झूठ से बचें तो आबिद (उपासक) और माबूद (उपास्य) बराबर हो जाएँगे। इसीलिए उनके दीन में नमाज़ से भी बढ़कर फ़र्ज़ हुआ कि झूठ बका करें ताकि किसी तरह अपने गढ़े हुए माबूद से तो कम रहें। "कमज़ोर है माँगने वाला और वह जिससे माँगा गया" [2], "निश्चय ही वह कितना बुरा संरक्षक और कितना बुरा साथी है!" [3] (कितना कमज़ोर है चाहने वाला और वह जिसे चाहा गया; बेशक वह कितना बुरा मौला है और बेशक कितना बुरा साथी है। - त)

पहले शेर में तो किसी को दुल्हन नहीं कहा गया, यह अपने वास्तविक अर्थों में है; काबा की ज़ीनत को नई दुल्हन की सजावट से उपमा दी गई है, जिस तरह उन हदीसों में जन्नत की ख़ुशी की लहर को दो दुल्हनों के नाज़-ओ-अंदाज़ से दी गई है। ख़तीब ने 'तारीख़ बग़दाद' में उक़्बा बिन आमिर जुहनी से और तबरानी ने 'मोजम औसत' में उक़्बा और अनस दोनों से और अज़दी ने अब्दुल्लाह इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत की कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: जब जन्नत को दोनों शहज़ादों इमाम हसन और इमाम हुसैन (अलैहिमुस्सलाम) का उसमें तशरीफ़ रखना मालूम हुआ, "जन्नत ख़ुशी से झूमने लगी जैसे नई दुल्हन अपने कमरे में झूमती है।" [4] जन्नत ख़ुशी से झूमने लगी जैसे नई दुल्हन प्रसन्नता से झूमे।

तीसरे शेर में काबा को दुल्हन कहा गया है, और सुसज्जित स्थान को दुल्हन कहना एक सही और प्रचलित मुहावरा है, इमाम अहमद।

[1] हदाइक़-ए-बख़्शिश, क़सीदा-ए-मेराजिया, मकतबा रज़विया, आराम बाग़, कराची, भाग 1, पृष्ठ 105 से 107 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 22 / 73 [3] अल-क़ुरान अल-करीम 22 / 13 [4] अल-मोजम अल-

औसत, हदीस 7167, अल-मकतबा अल-मआरिफ़, रियाद, 8 / 59; अल-लाली अल-मस्नूआ फ़िल अहादीस अल-मौज़ूआ, मनाक़िब अहले बैत, हवालह अल-ख़तीब, दारुल मआरिफ़, बेरूत, 1 / 388

पृष्ठ 285 / 742

(۵) بچاجو تلووں کا ان کے دھوون بنا وہ جنت کا رنگ و روغن جنھوں نے دولہا کی پائی اترن وہ پھول گلزارِ نور کے تھے (۶) جھلک سی اک قدسیوں پہ آئی ہوا بھی دامن کی پھر نہ پائی سواری دولہا کی دور پہنچی برات میں ہوش ہی گئے تھے [1] (ملتقط)

ان میں کون سی جگہ معاذاللہ اللہ عزوجل کو دولہا یا دولہن کہا گیا ہے ولکن الوھابیۃ قوم یفترون (لیکن قوم وہابیہ جھوٹ بولتی ہے۔ت) وہابیہ کی بنائے مذہب کذب وافترا پر ہے۔ اور کیونکر نہ ہو کہ ان کے پیشوا اسماعیل دہلوی نے اپنے معبود کے لئے جھوٹا ہونا روا رکھا ہے، ہاں مشیخیت نبی رکھے نہ ہو کہ ان سے بچتا ہے، اب اگر یہ بھی جھوٹ سے بچیں تو عابد و معبود برابر ہو جائیں گے، اسی لئے ان کے دین میں نماز سے بھی بڑھ کر فرض ہوا کہ جھوٹ بکا کریں کہ کسی طرح اپنے ساختہ معبود سے تو کم رہیں۔ "ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوْبُ" [2] ، "لَبِئْسَ الْمَوْلٰی وَلَبِئْسَ الْعَشِیْرُ" [3] (کتنا کمزور چاہنے والا اور وہ جس کو چاہا، بیشک کیا ہی برا مولیٰ اور بیشک کیا ہی بُرا رفیق۔ت)

شعر اول میں تو دولہن کسی کو نہ کہا اپنے معنی حقیقی پر ہے، زینت کعبہ کو نئی دولہن کی زیبائش سے تشبیہ دی ہے جس طرح ان حدیثوں میں جنت کی جنبش سرور کو دو دلہن کی نازش سے، خطیب نے تاریخ بغداد میں عقبہ بن عامر جہنی اور طبرانی نے معجم اوسط میں عقبہ اور انس دونوں اور ازدی نے عبداللہ ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے دریافت کی کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: جب جنت کو دونوں شہزادوں امام حسن اور امام حسین علی جدہما الکریم و علیہما الصلوۃ والتسلیم کا اس میں تشریف رکھنا معلوم ہوا مَسَّت الجنۃ میسا کما تمیس العروس في خدرھا [4] جنت خوشی سے جھومنے لگی جیسے نئی دولہن فرحت سے جھومے۔

شعر سوم میں کعبہ کو دولہن کہا اور مکان آراستہ کو دولہن کہنا محاورہ صحیحہ شائعہ ہے امام احمد

[1] حدائق بخشش قصیدہ معراجیہ مکتبہ رضویہ آرام باغ کراچی حصہ اول ص ۱۰۵ تا ۱۰۷ [2] القرآن الکریم ۲۲ / ۷۳ [3] القرآن الکریم ۲۲ / ۱۳ [4] المعجم الاوسط حدیث ۷۱۶۷ المکتبة المعارف الریاض ۸ / ۵۹، اللآلئ المصنوعة فی الاحادیث الموضوعة مناقب اہلبیت بحوالہ الخطیب دار المعرفة بیروت ۱ / ۳۸۸

Fatawa-e-Razviya Volume (15)

In Musnad, it is narrated from Anas (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) says: "Asqalan is one of the two brides; on the Day of Resurrection, seventy thousand will be raised from it who will have no account."[1] Asqalan is one of the two brides; on the Day of Judgment, seventy thousand such people will arise from it who will not be held to account.

In Musnad al-Firdous, it is narrated from Abdullah bin Zubair (may Allah be pleased with them both) that the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) says: "Glad tidings to him whom Allah Almighty settles in one of the two brides, Asqalan or Gaza."[2] Joy is for the one whom Allah Almighty settles in one of the two brides, Asqalan or Gaza.

In the remaining four verses, the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) is called the bridegroom, and indeed he is the bridegroom of the entire Divine Kingdom. Imam Qastalani narrates in Mawahib al-Ladunniyah Shareef: "Indeed, he (may Allah's peace and blessings be upon him) saw the image of his blessed self in the celestial realm, and behold, he was the bridegroom of the Kingdom."[3] The Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) observed the image of his blessed self in the realm of angels on the Night of Mi'raj and saw that the Holy Presence is the bridegroom of the Divine Kingdom (may Allah's peace and blessings be upon him).

In Dala'il al-Khayrat Shareef, it is mentioned: "O Allah, send blessings upon Muhammad and his family, who are the ocean of Your lights, the mine of Your secrets, the tongue of Your proof, and the bridegroom of Your Kingdom."[4] O Lord, send blessings upon Muhammad (may Allah's peace and blessings be upon him) and his descendants, who are the rivers of Your lights, the source of Your secrets, the tongue of Your proof, and the bridegroom of Your Kingdom.

Allama Muhammad Fasi says in its commentary, Matali' al-Musarrat:

1. Musnad Imam Ahmad from Hazrat Anas (may Allah be pleased with him), Dar al-Fikr Beirut 3/225
2. Al-Firdous bi-Ma'thur al-Khitab Hadith 3940, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 2/450; Kanz al-Ummal Hadith 35077, Muassasah ar-Risalah Beirut 12/289
3. Al-Mawahib al-Ladunniyah, The Fifth Objective, Al-Maktab al-Islami Beirut 3/57

4. Dala'il al-Khayrat, Second Stage, Jame Masjid Zafariya Muridke Sheikhupura, p. 105

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

मुस्नद में अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत है कि अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: 'असक़लान दो दुल्हनों में से एक है; क़यामत के दिन इसमें से सत्तर हज़ार ऐसे लोग उठेंगे जिनका कोई हिसाब नहीं होगा।'[1] असक़लान दो दुल्हनों में से एक है; प्रलय के दिन इसमें से सत्तर हज़ार ऐसे लोग उठेंगे जिन पर कोई हिसाब नहीं होगा।

मुस्नद अल-फ़िरदौस में अब्दुल्ला बिन ज़ुबैर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से है कि अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: 'मुबारकबाद है उसके लिए जिसे अल्लाह तआला दो दुल्हनों में से एक, असक़लान या ग़ज़ा में बसाए।'[2] खुशखबरी है उसके लिए जिसे अल्लाह तआला दो दुल्हनों में से एक में बसाए, असक़लान या ग़ज़ा।

बाकी चार शेरों में हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को दूल्हा कहा गया है और वह बेशक पूरी ईश्वरीय सल्तनत के दूल्हा हैं, इमाम क़स्तलानी 'मवाहिबुल लदुनिय्या' शरीफ में नकल फरमाते हैं: 'बेशक उन्होंने (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) मलकूत (फरिश्तों की दुनिया) में अपनी मुबारक़ ज़ात की सूरत देखी, और देखा कि वह सल्तनत के दूल्हा हैं।'[3] नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने मेराज की रात आलम-ए-मलकूत में अपनी मुबारक़ ज़ात की तस्वीर देखी तो देखा कि हुज़ूर तमाम ईश्वरीय सल्तनत के दूल्हा हैं (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम)।

दलाइलुल खैरात शरीफ में है: 'ऐ अल्लाह! मुहम्मद और उनकी आल (वंशजों) पर दरूद भेज जो तेरे नूरों के समंदर, तेरे राज़ों की खान, तेरी हुज्जत (प्रमाण) की ज़बान और तेरी सल्तनत के दूल्हा हैं।'[4] ऐ रब! मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम और उनकी आल पर दरूद भेज जो तेरे नूरों के दरिया और तेरे राज़ों के स्रोत और तेरी हुज्जत की ज़बान और तेरी सल्तनत के दूल्हा हैं।

अल्लामा मुहम्मद फ़ासी इसकी शरह 'मताले-उल-मुसर्रत' में फरमाते हैं:

1. मुस्नद इमाम अहमद हज़रत अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से, दार अल-फ़िक्र बेरुत 3/225
2. अल-फ़िरदौस बि-मअसूर अल-खिताब हदीस 3940, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 2/450, कंजुल उम्माल हदीस 35077, मुअस्ससतु अर-रिसाला बेरुत 12/289
3. अल-मवाहिबुल लदुनिय्या, अल-मक़सदुल खामिस, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत 3/57
4. दलाइलुल खैरात मंज़िल दोम जामे मस्जिद ज़फ़रिया मुरीदके शेख़ूपुरा पृष्ठ 105

مسند میں انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : عسقلان احدی العروسین یبعث منھا یوم القیمۃ سبعون الفا لا حساب علیھم ۔1 عسقلان دو دلہنوں میں کی ایک ہے روزِ قیامت اس میں سے ستر ہزار ایسے اٹھیں گے جن پر حساب نہیں۔

مسند الفردوس میں عبداللہ بن زبیر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: طوبی لمن اسکنہ اللہ تعالٰی احدی العروسین عسقلان او غزۃ ۔2 شادمانی ہے اسے جسے اللہ تعالٰی دو دلہنوں میں سے ایک بسائے عسقلان یا غزہ۔

باقی چار اشعار میں حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو دولہا کہا ہے اور وہ بیشک تمام سلطنت الہی کے دولہا ہیں، امام قسطلانی مواہب لدنیہ شریف میں نقل فرماتے ہیں: انہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم رأی صورۃ ذاتہ المبارکۃ فی الملکوت فاذا ھو عروس المملکۃ ۔3 نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے شبِ معراج عالم ملکوت میں اپنی ذات مبارکہ کی تصویر ملاحظہ فرمائی تو دیکھا کہ حضور تمام سلطنت الہی کے دولہا ہیں (صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم)

دلائل الخیرات شریف میں ہے: اللھم صلی علی محمد وعلی آلہ بحر انوارك و معدن اسرارك و لسان حجتك و عروس مملکتك ۔4 الہی دورد بھیج محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اور ان کی آل پر جو تیرے انوار کے دریا اور تیرے اسرار کے معدن اور تیری حجت کی زبان اور تیری سلطنت کے دولہا ہیں۔

علامہ محمد فاسی اس کی شرح مطالع المسرات میں فرماتے ہیں:

1 مسند امام احمد از حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ دار الفکر بیروت ۳ / ۲۲۵ 2 الفردوس بمأثور الخطاب حدیث ۳۹۴۰ دار الکتب العلمیہ بیروت ۲ / ۴۵۰، کنز العمال حدیث ۳۵۰۷۷ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲ / ۲۸۹ 3 المواہب اللدنیہ المقصد الخامس المکتب الاسلامی بیروت ۳ / ۵۷ 4 دلائل الخیرات منزل دوم جامع مسجد ظفریہ مرید کے شیخو پورہ ص ۱۰۵

Fatawa Razawiya Volume 15

"Your kingdom is a royal place, likened to a wedding gathering with all its celebration, reaching the pinnacle of artistry, elegance in its beauties, and arrangement of its affairs. It is fresh and graceful, and its people are in the joy and delight of blessing, happy with their bridegroom, satisfied with him, loving and honoring him, following his command, and enjoying for him all kinds of desired things, by the proof of establishing the necessity, which is the bridegroom. It is customary to liken a wedding gathering to a kingdom, and the comparison is reversed here due to the requirement of the situation, to convey that the secret of the kingdom, its point, and its meaning for which it exists, is the Chosen One (Al-Mustafa), peace and blessings of Allah be upon him, just as the secret of the wedding gathering, its point, and its meaning for which it exists, is the bridegroom. And Al-Mustafa, peace and blessings of Allah be upon him, is the Perfect Human (Al-Insan al-Kabir) who is the absolute vicegerent in both the physical and spiritual realms. The secrets of names and attributes have been bestowed upon him, and he has been empowered to act within simple and compound entities. The bridegroom's status mirrors that of a king and sultan in the influence of command, the service of everyone for him, and their devotion to his status and presence in providing what is necessary and desired, with opinion and companions in his provision and under his care. Thus, the comparison is completed and the metaphor is established. 1"

The summary of this auspicious passage is that Imam Muhammad bin Sulaiman Jazuli (may his secret be sanctified) has likened the kingdom to a wedding procession (barat) in this blessed Salawat; seeing what kind of gathering it is and how its decoration is taken to the extreme, all tasks are done orderly. Everything is new and pleasant, people are happy and joyful over their bridegroom, his lovers are busy in his veneration and obedience, and they receive various desired blessings with him. It is common to liken a wedding gathering to a kingdom and the bridegroom to a king, but it is reversed here so that it can be understood that just as the essence and reason for a wedding procession is the bridegroom, similarly the reason for the existence of the entire Divine kingdom and its real secret, essence, and meaning is only Mustafa, peace and blessings of Allah be upon him. Poetic Verse: This entire wedding procession exists because of the bridegroom.

1 Matali' al-Musarrat, Chapter: Ibtida' Allah Ta'ala, Maktaba Nooriya Razawiya Lyallpur, p. 223 Page 287 of 742

फ़तावा रज़विया जिल्द 15

"आपका साम्राज्य राजशाही का स्थान है, जो अपनी तैयारी में उत्सव और भव्यता, अपनी सुंदरता में लालित्य, और अपने मामलों की व्यवस्था में विवाह सभा के समान है। यह ताज़ा और सुशोभित है, और इसके लोग खुशी और सुख के आनंद में हैं, अपने दूल्हे के साथ प्रसन्न हैं, उससे संतुष्ट हैं, उससे प्यार करते हैं, और उसका सम्मान करते हैं। वे उसके आदेश का पालन करते हैं और उसके लिए सभी प्रकार की इच्छाओं के साथ आनंदित हैं, उस आवश्यकता को स्थापित करने के प्रमाण द्वारा, जो कि दूल्हा है। विवाह सभा को साम्राज्य के समान बताना सामान्य है, लेकिन यहाँ तुलना इसके विपरीत है क्योंकि स्थिति इसकी मांग करती है, यह बताने के लिए कि साम्राज्य का रहस्य, उसका मुख्य बिंदु और उसका अर्थ जिसके लिए वह अस्तित्व में है, वह मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हैं, ठीक वैसे ही जैसे विवाह सभा का रहस्य, उसका मुख्य बिंदु और उसका अर्थ जिसके लिए वह है, वह दूल्हा है। और मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) 'इंसान-ए-कामिल' (महान मनुष्य) हैं जो दृश्य और अदृश्य साम्राज्यों में पूर्ण प्रतिनिधि (ख़लीफ़ा) हैं। नामों और गुणों के रहस्य उन पर न्योछावर किए गए हैं, और उन्हें सरल और मिश्रित वस्तुओं में कार्य करने का अधिकार दिया गया है। दूल्हा आदेश के प्रभाव में राजा और सुल्तान की स्थिति के समान होता है, सभी की उसके लिए सेवा, और उनकी उसकी स्थिति और अस्तित्व के प्रति समर्पण में जो आवश्यक और वांछित है, अपनी राय और साथियों के साथ उसके प्रावधान और देखभाल के तहत। इस प्रकार तुलना पूर्ण होती है और रूपक स्थापित हो जाता है। 1"

इस शुभ गद्यांश का सारांश यह है कि इमाम मुहम्मद बिन सुलेमान जज़ूली (कुद्दिसा सिर्रहु) ने इस मुबारक दुरूद में सल्तनत की तुलना बारात (शादी की सभा) से की है। जैसे उसमें एक बड़ा जमावड़ा होता है और उसकी सजावट अपनी चरम सीमा पर होती है, सब काम सलीके से होते हैं। हर चीज़ नई और सुखद होती है, लोग अपने दूल्हे पर खुश और निहाल होते हैं, उसे चाहने वाले उसकी ताज़ीम और इताअत (आज्ञाकारिता) में मशगूल होते हैं, उसके साथ तरह-तरह की मनचाही नेमतें पाते हैं। आम तौर पर बारात की सभा को सल्तनत और दूल्हे को बादशाह से उपमा दी जाती है, यहाँ इसका उल्टा किया गया है ताकि यह समझा जा सके कि जिस तरह बारात की सभा का सार और कारण दूल्हा होता है, वैसे ही पूरी ईश्वरीय सल्तनत के अस्तित्व का कारण और उसका असल रहस्य, सार और अर्थ केवल मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हैं। काव्य पंक्ति: दूल्हे के दम के साथ यह सारी बारात है।

1 मतालए अल-मुसर्रात, अध्याय: इब्तिदा अल्लाह तआला, मकतबा नूरिया रज़विया लायलपुर, पृष्ठ 223 पेज 287/742

مملكتك هو موضع الملك شبه بمجتمع العرس ومافيه من الاحتفال والتناهى فى الصنيع والتأنق فى محسناته وترتيب اموره وكونه جديدا ظريفا واهله فى فرح وسرور نعمة وحبور فرحين بعروسهم راضين به محبين مكرمين له ، مؤتمرين لامره متمتعين له بأنواع المشتهيات بدليل اثبات اللازم الذى هوا العروس، والمعهود تشبيه مجتمع العرس بالمملكة وعكس التشبيه هنا لاقتضاء المقام ذلك ليفيد ان سر المملكة ونكتتها ومعناها الذى لاجله كانت هو المصطفى صلى الله تعالى عليه وسلم كما ان سر مجتمع العرس ونكتته ومعناه الذى لاجله كان هو العروس والمصطفى صلى الله تعالى عليه وسلم هو الانسان الكبير الذى هو الخليفة على الاطلاق فى الملك والملكوت قد خلعت عليه اسرار الاسماء والصفات ومكن من التصرف فى البسائط والمركبات والعروس يحاكى شانه شان الملك والسلطان فى نفوذ الامر وخدمة الجميع له وتفرغهم لشانه ووجدانه مايجب ويشتهى مع الراى واصحابه فى مؤنته وتحت اطعامه فتم التشبيه وتمكنت الاستعارة 1 ۔

اس عبارت سراپا بشارت کا خلاصہ یہ ہے کہ امام محمد بن سلیمان جزولی قدس سرہ الشریف نے اس درود مبارک میں سلطنت کو برات کے مجمع سے تشبیہ دی کہ اس میں کیسا اجتماع ہوتا ہے اور اس کی آرائش انتہاء کو پہنچائی جاتی ہیں، سب کام قرینے سے ہوتے ہیں۔ ہر چیز نئی اور خوش آئند لوگ اپنے دولہا پر شاداں و فرحاں اسے چاہنے والے اس کی تعظیم و اطاعت میں مصروف اس کے ساتھ قسم قسم کی من مانتی نعمتیں پاتے ہیں۔ اور عادت یوں ہے کہ برات کے مجمع کو سلطنت اور دولہا کو بادشاہ سے تشبیہ دیتے ہیں یا اس کا عکس کیا کہ سمجھا جائے کہ جس طرح برات کے مجمع کا مغز و سبب دولہا ہوتا ہے یو ہیں تمام مملکت الہی کے وجود کا سبب

اور اس کے اصل راز و مغز و معنی صرف مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہیں ع دولہا کے دم کے ساتھ یہ ساری برات ہے

1 مطالع المسرات باب ابتداء اللہ تعالیٰ مکتبہ نوریہ رضویہ لائلپور ص ۲۲۳ Page 287 of 742

Because the Holy Prophet (PBUH) is the absolute deputy of Allah, the Mighty and Sublime, over the entire kingdom of the heavens and the earth, whom the Lord has clothed in the robes of the secrets of His Names and Attributes, and has given him authority of disposal over every simple and compound thing. He shows the majesty of a bridegroom king; his command is enforced in the wedding procession (barat). All serve him and, leaving their own tasks, are engaged in his work. Whatever he wishes for is brought into existence. He is in comfort; all the wedding guests are in his service and receive food for his sake. Likewise, the Holy Prophet (PBUH) manifests the glory of the True King, the Mighty and Sublime. His command is enforced throughout the world; all are his servants and viziers. Whatever he desires, Allah, the Mighty and Sublime, makes present. "I see that your Lord hastens to fulfill your wishes" (1). There is a Hadith in Sahih Bukhari where the Mother of the Believers, Siddiqa (may Allah be pleased with her), submits to the Holy Prophet (PBUH): "I see your Lord hastening to fulfill your desire." The whole world eats what the Holy Prophet gives, for his sake, as "I am only a distributor, and Allah is the Giver" (2). This is a Hadith from Sahih Bukhari where the Holy Prophet (PBUH) says, "Allah is the Giver of every blessing, and I am the distributor." Thus, the analogy is complete, and the Holy Prophet (PBUH) became the bridegroom of God. Praise be to Allah, Lord of the worlds. From these discourses, it became clear that the meanings of bride, bridegroom, husband, and wife are not mutually exclusive in these contexts. A Hadith called Ascalon and Gaza "brides"; who is the bridegroom? Al-Bayhaqi in 'Shu'ab al-Iman' narrates from the Leader of the Believers, Mawla Ali (may Allah be pleased with him), with a good (Hasan) chain of transmission, that the Messenger of Allah (PBUH) said:

[Table/Box Start] "Everything has a bride, and the bride of the Quran is Surah Al-Rahman" (3). There is a bride in every kind of thing, and in the Great Quran, Surah Al-Rahman is the bride. [Table/Box End]

Whom will he consider the bridegroom here? To generate that useless and accursed thought from the poem would be the work of someone like that, but the Hadiths will inflict more wrath upon those with false delusions. Hakim in Sahih Mustadrak, Imam of Imams Ibn Khuzaymah in his Sahih, and Bayhaqi in Sunan narrate from Hazrat Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (PBUH) said:

(1) Sahih Bukhari, Book of Tafsir, Chapter 'You may put off whom you please', Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/706. (2) Sahih Bukhari, Book of Holding Fast to the Quran and Sunnah, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/1087. (3) Shu'ab al-Iman, Hadith 2494, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, 2/490.

इसलिए कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पूरी सल्तनत और कायनात पर अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल के मुतलक़ नायब हैं, जिन्हें रब अज़्ज़-व-जल्ल ने अपने अस्मा (नामों) और सिफ़ात के रहस्यों का लिबास पहनाया है और हर मुफ़रद (सरल) और मुरक्कब (मिश्रित) चीज़ पर तसर्रुफ़ (अधिकार) का इख़्तियार दिया है। वह एक दूल्हा बादशाह की शान दिखाते हैं, उनका हुक्म बारात में लागू होता है, सब उनकी सेवा करते हैं और अपने काम छोड़कर उनके काम में लगे होते हैं। जिस बात को उनका जी चाहे, वह मौजूद कर दी जाती है। वह चैन में होते हैं, सब बाराती उनकी सेवा में होते हैं और उन्हीं के सदके में खाना पाते हैं। इसी तरह हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) में हकीकी बादशाह (अल्लाह) की शान दिखाई देती है, पूरी दुनिया में उनका हुक्म लागू है, सब उनके खिदमतगार वज़ीर हैं। जो वह चाहते हैं, अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल उसे मौजूद कर देता है, "मैं नहीं देखती मगर ये कि आपका रब आपकी ख्वाहिश पूरी करने में जल्दी फरमाता है" (1)। सहीह बुखारी की हदीस है कि उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका (रज़ियल्लाहु अन्हा) हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से अर्ज़ करती हैं: "मैं हुज़ूर के रब को देखती हूँ कि हुज़ूर की ख्वाहिश को तेज़ी से पूरा फरमाता है।" पूरी दुनिया हुज़ूर के सदके में हुज़ूर का दिया हुआ खाती है क्योंकि "बेशक मैं बांटने वाला हूँ और अल्लाह देने वाला है" (2)। सहीह बुखारी की हदीस है कि हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "हर नेमत देने वाला अल्लाह है और उसे बांटने वाला मैं हूँ।" इस प्रकार तशबीह (उपमा) मुकम्मल हुई और हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अल्लाह के दूल्हा ठहरे। तमाम तारीफें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का रब है। इन तक़रीरों (बयानों) से स्पष्ट हुआ कि इन मायनों में दुल्हन, दूल्हा, ज़ौज (पति), ज़ौजा (पत्नी) की तरह परस्पर विरोधी अर्थ नहीं रखते। अस्कालान और गज़ा को हदीस ने दुल्हनें फरमाया, दूल्हा कौन है? बेहक़ी 'शुअबुल ईमान' में अमीरुल मोमिनीन मौला अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से सनदे-हसन (अच्छी प्रामाणिकता) के साथ रिवायत करते हैं कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[बॉक्स प्रारंभ] "हर चीज़ की एक दुल्हन होती है और कुरान की दुल्हन सूरह अर-रहमान है" (3)। हर चीज़ की जिन्स में एक दुल्हन होती है और कुरान-ए-अज़ीम में सूरह अर-रहमान दुल्हन है। [बॉक्स समाप्त]

यहाँ किसे दूल्हा ठहराया जाएगा? तो कसीदे (प्रशंसा काव्य) से वह बेहूदा और शापित विचार पैदा करना किसी ऐसे ही व्यक्ति का काम होगा, लेकिन हदीसें तो इससे भी बढ़कर झूठे वहम पालने वालों

पर क़हर ढाएंगी। हाकिम ने सहीह मुस्तदरक में, इमामुल अइम्मा इब्ने खुज़ैमा ने अपनी सहीह में और बेहक़ी ने सुनन में हज़रत अबू मूसा अशअरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

---

(1) सहीह बुखारी, किताबुत तफसीर, बाबू क़ौलिही 'तुर्जी मन तशाऊ', कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/706 (2) सहीह बुखारी, किताबुल एतिसाम, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/1087 (3) शुअबुल ईमान, हदीस 2494, दारुल कुतुबुल इल्मिया बेरुत, 2/490

اس لئے کہ حضور تمام ملک وملکوت پر اللہ عزوجل کے نائب مطلق ہیں جن کو رب عزوجل نے اپنے اسماء وصفات کے اسرار کا خلعت پہنایا اور ہر مغرد و مرکب میں تصرف کا اختیار دیا ہے، دولہا بادشاہ کی شان دکھاتا ہے، اس کا حکم برات میں نافذ ہوتا ہے، سب اس کی خدمت کرتے ہیں اور اپنے کام چھوڑ کر اس کے کام میں لگے ہوتے جس بات کو اس کا جی چاہے موجود کی جاتی ہے، چین میں ہوتا ہے، سب براتی اس کی خدمت میں اور اس کے طفیل میں کھانا پاتے ہیں، یو ہیں حضور صلی اللہ تعالی علیہ وسلم میں بادشاہ حقیقی عزوجل کی شان دکھاتے ہیں، تمام جہاں میں ان کا حکم نافذ ہے، سب ان کی خدمت گار وزیر فرمان ہیں، جو وہ چاہتے ہیں اللہ عزوجل موجود کر دیتا ہے "مَا أَرَى رَبَّكَ إِلَّا يُسَارِعُ فِي هَوَاكَ" (۱)۔ صحیح بخاری کی حدیث ہے کہ ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالی عنہا حضور اقدس صلی اللہ تعالی علیہ وسلم سے عرض کرتی ہیں میں حضور کے رب کو دیکھتی ہوں کہ حضور کی خواہش میں شتابی فرماتا ہے، تمام جہاں حضور کے صدقے میں حضور کا دیا کھاتا ہے کہ "إِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ وَاللهُ الْمُعْطِي" (۲)۔ صحیح بخاری کی حدیث ہے کہ حضور پر نور صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فرماتے ہیں۔ ہر نعمت کے دینے والا اللہ ہے اور بانٹنے والا میں ہوں۔ یوں تشبیہ کامل ہوئی اور حضور اقدس صلی اللہ تعالی علیہ وسلم الہی کے دولہا ٹھہرے، والحمد للہ رب العالمین۔ ان تقریرات سے واضح ہوا کہ ان معانی پر دولہن، دولہا، زوج، زوجہ کی طرح باہم مفہوم متضائف نہیں۔ عسقلان وعزہ کو حدیث نے دولہنیں فرمایا، دولہا کون ہے؟ بیہقی شعب الایمان میں امیر المومنین مولی علی رضی اللہ تعالی عنہ سے بسند حسن روایت کرتے ہیں رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

[Box Start] لکل شئ عروس وعروس القرآن الرحمن (۳)۔ ہر شے کی جنس میں ایک دولہن ہوتی ہے اور قرآن عظیم میں سورۃ الرحمن دولہن ہے۔ [Box End]

یہاں کسے دولہا ٹھہرائے گا؟ تو قصیدہ سے وہ مہمل ملعون خیال پیدا کرنا کسی ایسے ہی کا کام ہو گا مگر حدیثیں تو اس سے بڑھ کر اوہام باطلہ والوں پر قہر ڈھائیں گی، حاکم صحیح مستدرک اور امام الائمہ ابن خزیمہ اپنی صحیح اور بیہقی سنن میں حضرت ابو موسی اشعری رضی اللہ تعالی عنہ سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

---

(۱) صحیح بخاری کتاب التفسیر باب قولہ ترجی من تشاء قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۷۰۶ (۲) صحیح بخاری کتاب الاعتصام قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۰۸۷ (۳) شعب الایمان حدیث ۲۴۹۴ دارالکتب العلمیہ بیروت ۲/ ۴۹۰

Fatawa Rizvia (Volume 15)

Verily, Allah Almighty will raise all the days on the Day of Resurrection in their own forms, and He will raise the day of Friday as a bright and shining one; those who observed Friday will be gathered around it like a new bride being escorted to her noble husband. (T)

Imam Ajal Abu Talib Makki in 'Qut al-Qulub' and Hujjat al-Islam Muhammad Ghazali in 'Ihya' state: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: Verily, the Kaaba will be raised on the Day of Resurrection like a bride adorned for her wedding night (the commentator says: towards her husband), and everyone who performed an accepted Hajj will be clinging to its curtains, running around it, until it enters Paradise and they enter with it.

In 'Nihayah' of Imam Ibn al-Athir, it is stated: From the hadith: "He will be escorted between me and Ibrahim (peace and blessings be upon him) to Paradise." If the letter 'Za' is pronounced with a kasra (izaff), it means he moves quickly, as in one who speeds up while walking. If it is with a fatha (zaff), it is derived from 'zaffat al-arus' (the bridal escort) when she is presented to her husband.

That is, this hadith is from the same chapter: the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said that Ali Murtaza will walk joyfully and swiftly towards Paradise between me and Ibrahim Khalilullah (peace and blessings be upon him), or he will be taken towards Paradise between me and him just as a new bride is taken to her groom.

Imam Ajal Ibn al-Mubarak, Ibn Abi al-Dunya, Abu al-Shaykh, and Ibn al-Najjar in 'Kitab al-Durr al-Thamina fi Tarikh al-Madina'.

1. Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Jumu'ah, Bab Sayyid al-Ayyam Yawm al-Jumu'ah, Dar al-Fikr Beirut, 1/277.
2. Ihya al-Ulum, Kitab Asrar al-Hajj, Bab Fadhilat al-Bayt, Matba'ah al-Mashhur al-Hani al-Qahirah Egypt, 1/241; Ithaf al-Sadat al-Muttaqin, Kitab Asrar al-Hajj, Bab Fadhilat al-Bayt, Dar al-Fikr Beirut, 4/477; Qut al-Qulub, Kitab al-Hajj, Dhikr Fadhail al-Bayt al-Haram, Dar Sadr Beirut, 2/121.
3. Al-Nihayah li Ibn al-Athir, Bab al-Zaa ma'a al-Faa, Al-Maktabah al-Islamiyyah Riyadh, 2/305.

फ़तावा रिज़विया (खण्ड 15)

निश्चय ही, अल्लाह तआला कयामत के दिन सभी दिनों को उनके अपने स्वरूप में उठाएगा, और शुक्रवार (जुमा) के दिन को एक चमकते और रोशन दिन के रूप में उठाएगा; जुमा पढ़ने वाले उसके चारों ओर घेरा बनाए हुए होंगे जैसे एक नई दुल्हन को उसके सम्मानित पति के पास विदा करके ले जाते हैं। (त)

इमाम अजल अबू तालिब मक्की 'क़ुतुल क़ुलूब' में और हुज्जतुल इस्लाम मुहम्मद ग़ज़ाली 'इहया' में फ़रमाते हैं: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: 'निश्चय ही काबा कयामत के दिन इस तरह उठाया जाएगा जैसे सुहागरात की दुल्हन को दूल्हे की ओर ले जाया जाता है, और वे सभी अहल-ए-सुन्नत जिन्होंने मक़बूल हज्ज किया, उसके पर्दों (ग़िलाफ़) से लिपटे हुए उसके चारों ओर दौड़ रहे होंगे, यहाँ तक कि काबा जन्नत में दाख़िल होगा और वे सब उसके साथ दाख़िल होंगे।'

इमाम इब्न अल-असीर की 'निहाया' में है: हदीस से: "वह मेरे और इब्राहीम (अलैहिस्सलाम) के बीच जन्नत की ओर ले जाए जाएंगे।" अगर अक्षर 'ज़ा' ज़ेर के साथ हो (इज़फ़), तो इसका अर्थ है चलने में तेज़ी करना, जैसा कि कोई चलने में गति बढ़ाता है। और अगर ज़बर के साथ हो (ज़फ़), तो यह 'ज़फ़्तुल अरूस' (दुल्हन की विदाई) से है, जब उसे उसके पति को सौंपा जाता है।

अर्थात, इसी बाब (अध्याय) से यह हदीस है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया कि अली मुर्तज़ा मेरे और इब्राहीम खलीलुल्लाह (अलैहिस्सलाम) के बीच जन्नत की ओर प्रसन्नतापूर्वक तेज़ी से चलेंगे, या मेरे और उनके बीच जन्नत की ओर इस तरह ले जाए जाएंगे जैसे नई दुल्हन को दूल्हे के पास ले जाया जाता है।

इमाम अजल इब्न अल-मुबारक, इब्न अबी अद्-दुनिया, अबू अल-शैख और इब्न अल-नज्जार 'किताब अद-दुर्र अस्-समीना फ़ी तारीख़ अल-मदीना' में।

1. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब अल-जुमुआ, बाब सैयद अल-अय्याम यौम अल-जुमुआ, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 1/277।
2. इहया उल-उलूम, किताब असरार अल-हज्ज, बाब फ़ज़ीलत अल-बैत, मतबअ अल-मशहूर अल-हनी अल-क़ाहिरा मिस्र, 1/241; इत्ताफ़ अस-सादात अल-मुत्तक़ीन, किताब असरार अल-

हज्ज, बाब फ़ज़ीलत अल-बैत, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 4/477; क़ुत अल-क़ुलूब, किताब अल-हज्ज, ज़िक्र फ़ज़ाइल अल-बैत अल-हराम, दार साद्र बेरुत, 2/121।

3. अल-निहाया लि इब्न अल-असीर, बाब अल-ज़ा मअ अल-फ़ा, अल-मकतबा अल-इस्लामिया रियाद, 2/305।

पृष्ठ 289/742

ان اللہ تعالٰی یبعث الایام القیمۃ علی ھیأتھا و یبعث یوم الجمعۃ زھراء منیرۃ اھلھا یحفون بھا کالعروس تھدٰی الی کریمھا۔ بیشک اللہ عزوجل قیامت کے دن سب دنوں کو ان کی شکل پر اٹھائے گا، اور جمعہ کو چمکتا روشن دیتا، جمعہ پڑھنے والے اس کے گرد جھرمٹ کئے ہوئے جیسے نئی دلہن کو اس کے گرامی شوہر کے یہاں رخصت کر کے لے جاتے ہیں۔ (ت)

امام اجل ابوطالب مکی قوت القلوب اور حجۃ الاسلام محمد غزالی احیاء میں فرماتے ہیں: قال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ان الکعبۃ تحشر کالعروس المزفوفۃ (قال الشارح الی بعلھا) وکل من حجھا یتعلق بأستارھا یسعون حولھا حتی تدخل الجنۃ فیدخلون معھا۔ یعنی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا بیشک کعبہ روزِ قیامت یوں اٹھایا جائے گا جیسے شبِ زفاف دلہن کو دولہا کی طرف لے جاتے ہیں، تمام اہل سنت جنھوں نے حج مقبول کیا اسکے پردوں سے لپٹے ہوئے اس کے گرد دوڑتے ہونگے یہاں تک کہ کعبہ اور اس کے ساتھ یہ سب داخلِ جنت ہوں گے۔

نہایہ امام ابن الاثیر میں ہے: منہ الحدیث "یزف علی بینی وبین ابراھیم علیہ الصلوۃ والسلام الی الجنۃ" ان کسرت الزاء فمعناہ یسرع من زف فی مشیہ وازف اذا اسرع وان فتحت فھو من زفت العروس ازفھا اذا اھدیتھا الی زوجھا۔ یعنی اسی باب سے ہے یہ حدیث کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا کہ علی مرتضٰی میرے اور ابراہیم خلیل اللہ علیہ الصلوۃ والسلام کے بیچ میں جنت کی طرف خوش خوش تیز چلیں گے، یا میرے اور ان کے بیچ میں جنت کی طرف یوں لیے جائیں گے جیسے نئی دلہن کو دولہا کے یہاں لے جاتے ہیں،

امام اجل ابن المبارک و ابن ابی الدنیا و ابوالشیخ اور ابن النجار کتاب الدرالثمینہ فی تاریخ المدینہ۔

1 المستدرک للحاکم کتاب الجمعہ باب سید الایام یوم الجمعہ دارالفکر بیروت ۱/ ۲۷۷ 2 احیاء العلوم کتاب اسرار الحج باب فضیلۃ البیت مطبعۃ المشہور الحنی القاھرہ مصر ۱ / ۲۴۱، اتحاف السادۃ التقین کتاب اسرار الحج باب فضیلۃ البیت دارلفکر بیروت ۴ / ۴۷۷، قوت القلوب کتاب الحج ذکر فضائل البیت الحرم دار صادر بیروت ۲ / ۱۲۱ 3 النھایہ لابن الاثیر باب الزء مع الفاء المکتبہ الاسلامیہ الریاض ۲ / ۳۰۵

Fatawa Ridawiyya, Volume 15

I narrate from Ka'b al-Ahbar that he related to the Mother of the Believers, Siddiqa (may Allah be pleased with her). In the book 'Al-Tadhkira,' the words of Imam Abu Abdullah Muhammad al-Qurtubi are as follows:

(Arabic) Ibn al-Mubarak narrated from 'A'isha (may Allah be pleased with her) that she said: Mention was made of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) while Ka'b al-Ahbar was present, so Ka'b al-Ahbar said —

(Urdu) Meaning, Imam Ibn al-Mubarak narrated from the Mother of the Believers, Siddiqa (may Allah be pleased with her), that there was a sacred mention of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), and at that time Ka'b al-Ahbar was present, so Ka'b al-Ahbar said:

Every morning, seventy thousand angels descend and circumambulate the sacred shrine of the Master of the Worlds (peace and blessings of Allah be upon him) and remain present around it, offering prayers and peace. When evening comes, they depart and another seventy thousand descend, likewise circumambulating and offering prayers and peace. Thus, seventy thousand are present during the night and seventy thousand during the day.

(Arabic) Until the earth splits open for him, he will emerge among seventy thousand angels escorting him, peace and blessings of Allah be upon him.

(Urdu) When the radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) rises from the blessed shrine on the Day of Resurrection, he will come out with seventy thousand angels.

Note 1: In 'Al-Mawahib al-Sharifa,' it says: "From every dawn that breaks, seventy thousand angels descend until they surround..." [Hadith continues]. Allama al-Zarqani states: i.e., they circumambulate, etc. In 'Mawahib Sharif,' it says: Every morning, seventy thousand angels present themselves in your holy presence. Allama Zarqani says that 'yahuffuna' means 'yatawufuna' (they circumambulate) etc. (T)

Note 2: This is what is in 'Al-Mishkat,' 'Majma' Bihar al-Anwar,' or 'Al-Madarij al-Sharifa.' The wording in 'Al-Tadhkira' and 'Al-Mawahib' is 'yuwaqqirunahu' (they revere him), peace and blessings of Allah be upon him. Revering means honoring, and both are correct. And Allah Almighty knows best. 12 [from] him. (T)

1. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib citing al-Durar al-Thamina, the Tenth Objective, Third Chapter, Dar al-Ma'rifa Beirut 8/349; al-Tadhkira fi Ahwal al-Mawta, Chapter on the Resurrection of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) from his grave, Dar al-Hadith Egypt p. 163; al-Mawahib al-Ladunniyya, Tenth Objective, Third Chapter, al-Maktab al-Islami Beirut 4/225.
2. Al-Mawahib al-Ladunniyya, Tenth Objective, Third Chapter, al-Maktab al-Islami Beirut 4/225.
3. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyya, Tenth Objective, Dar al-Ma'rifa Beirut 8/349.
4. Al-Tadhkira fi Ahwal al-Mawta wal-Akhira, Chapter on the Resurrection of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) from his grave, Dar al-Hadith Egypt p. 163.

फ़तावा रज़विया, जिल्द पंद्रहवीं (15)

मैं काब अल-अहबार से रिवायत करता हूँ कि उन्होंने उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) के सामने बयान किया और किताब 'अत-तज़्किरा' में इमाम अबू अब्दुल्लाह मुहम्मद अल-क़ुर्तुबी के शब्द इस प्रकार हैं:

(अरबी) इब्न अल-मुबारक ने आइशा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) से रिवायत की कि उन्होंने कहा: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का ज़िक्र किया गया और काब अल-अहबार हाज़िर थे, तो काब अल-अहबार ने कहा —

(उर्दू) यानी इमाम इब्न अल-मुबारक ने उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) से रिवायत की कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का ज़िक्र-ए-पाक था और उस समय काब अल-अहबार हाज़िर थे तो काब अल-अहबार ने कहा:

हर सुबह सत्तर हज़ार फ़रिश्ते उतर कर हुज़ूर सय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के मज़ार-ए-अकदस का तवाफ़ करते हैं और उसके चारों ओर उपस्थित रहकर दुरुद-ओ-सलाम पेश करते रहते हैं। जब शाम होती है तो वे चले जाते हैं और सत्तर हज़ार और उतर कर इसी तरह तवाफ़ करते हैं और दुरुद-ओ-सलाम पेश करते रहते हैं; इसी तरह सत्तर हज़ार रात में और सत्तर हज़ार दिन में हाज़िर रहते हैं।

(अरबी) यहाँ तक कि जब ज़मीन उनके लिए फट जाएगी, तो वह सत्तर हज़ार फ़रिश्तों के साथ बाहर निकलेंगे जो उन्हें घेर कर ले चलेंगे, सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।

(उर्दू) जब हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) मज़ार-ए-मुबारक से क़यामत के दिन उठेंगे तो सत्तर हज़ार फ़रिश्तों के साथ बाहर आएँगे।

नोट 1: 'मवाहिब शरीफ़' में है: "हर निकलने वाली सुबह सत्तर हज़ार फ़रिश्ते उतरते हैं यहाँ तक कि वे घेर लेते हैं..." [हदीस]। अल्लामा ज़रक़ानी कहते हैं: यानी वे तवाफ़ करते हैं आदि। मवाहिब शरीफ़ में है कि हर सुबह सत्तर हज़ार फ़रिश्ते आपकी ख़िदमत-ए-अकदस में हाज़िर होते हैं। अल्लामा ज़रक़ानी फ़रमाते हैं कि 'यहफ़ूना' का अर्थ 'यतावुफ़ूना' (तवाफ़ करते हैं) है, आदि। (T)

नोट 2: यह वह है जो 'मिश्कात', 'मजमा' बिहार अल-अनवार' या 'मदारिज शरीफ़' में है। तज़्किरा और मवाहिब के शब्द 'युवक़्क़िरूनहू' (वे उनका सम्मान करते हैं) हैं, सल्लल्लाहु तआला अलैहि

वसल्लम। सम्मान करने का अर्थ है ताज़ीम, और सभी अर्थ सही हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। 12 [उनकी ओर से]। (T)

---

1. शरह अल-ज़रक़ानी अलल-मवाहिब बहवाला अद-दुरर अस-समीना, अल-मक़सदुल आशिर, अल-फ़स्लुल सालिस, दारुल मारिफ़ा बेरूत 8/349; अत-तज़्किरा फ़ी अहवालिल मौता, बाब फ़ी बसिन-नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) मिन क़ब्रिही, दारुल हदीस मिस्र पृ. 163; अल-मवाहिबुल लदुन्निया, अल-मक़सदुल आशिर, अल-फ़स्लुल सालिस, अल-मकतबुल इस्लामी बेरूत 4/225।
2. अल-मवाहिबुल लदुन्निया, अल-मक़सदुल आशिर, अल-फ़स्लुल सालिस, अल-मकतबुल इस्लामी बेरूत 4/225।
3. शरह अल-ज़रक़ानी अलल-मवाहिबिल लदुन्निया, अल-मक़सदुल आशिर, दारुल मारिफ़ा बेरूत 8/349।
4. अत-तज़्किरा फ़ी अहवालिल मौता वल-आख़िरा, बाब फ़ी बसिन-नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) मिन क़ब्रिही, दारुल हदीस मिस्र पृ. 163।

میں کعب احبار سے راوی کہ انھوں نے ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا کے سامنے بیان کیا اور کتاب التذکرہ میں امام ابو عبداللہ محمد قرطبی کے الفاظ یہ ہیں کہ:

روی ابن المبارك عن عائشة رضی اللہ تعالی عنها انها قالت ذکر رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیه وسلم وکعب الاحبار حاضر فقال کعب الاحبار .

یعنی امام ابن المبارک نے ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے روایت کی کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ذکر پاک تھا اور اس وقت کعب احبار حاضر تھے تو کعب احبار نے کہا

ہر صبح ستر ہزار فرشتے اتر کر مزار اقدس حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا طواف کرتے اور اس کے گرد حاضر رہ کر صلوٰۃ وسلام عرض کرتے رہتے ہیں۔ جب شام ہوتی ہے وہ چلے جاتے ہیں اور ستر ہزار اور اتر کر یوہیں طواف کرتے اور صلوٰۃ وسلام عرض کرتے رہتے ہیں، یوہیں ستر ہزار رات میں حاضر رہتے ہیں اور ستر ہزار دن میں۔

حتی اذا انشقت عنه الارض خرج فی سبعین الفاً من الملئکة یزفون صلي اللہ تعالی علیه وسلم

جب حضور انور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم مزار مبارک سے روز قیامت اٹھیں گے ستر ہزار ملائکہ کے ساتھ باہر

عہ۱: فی المواهب الشریفة من فجر یطلع الانزل سبعون الفاً من الملئکة حتی یحفون الحدیث فقال العلامة الزرقانی ای یطوفون الخ۔ مواہب شریف میں ہے ہر صبح ستر ہزار فرشتے آپ کی خدمت اقدس میں حاضر ہوتے ہیں۔ علامہ زرقانی فرماتے ہیں کہ یفون کا معنٰی یطوفون (طواف کرتے ہیں) ہے الخ (ت)

عہ۲: هذا ما فی المشکوۃ ومجمع بحار الانوار او المدارج الشریفۃ ولفظ التذکرۃ والمواهب یوقرونه صلی الله تعالی علیه وسلم ٤ من التوقیر بمعنی التعظیم والکل صحیح، والله تعالی اعلم ۱۲ منه۔ یہ مشکوٰۃ، مجمع بحار الانوار اور مدارج شریف کے الفاظ ہیں۔ تذکرہ اور مواہب میں ہے اس کا معنیٰ یوقرون ہے کہ وہ آپ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم وتوقیر کرتے ہیں۔ اور تمام معانی صحیح ہے، واللہ تعالیٰ اعلم ۱۲منہ (ت)

---

1 شرح الزرقانی علی المواہب بحوالہ الدرر الثمینہ المقصد العاشر الفصل الثالث دار المعرفۃ بیروت ۸ / ۳۴۹ ، التذکرۃ فی احوال الموتی باب فی بعث النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم من قبرہ دارالحدیث مصر ص ۱۶۳ ، المواہب اللدنیۃ المقصد العاشر الفصل الثالث المکتب الاسلامی بیروت ۴/ ۲۲۵ 2 المواہب اللدنیۃ المقصد العاشر الفصل الثالث المکتب الاسلامی بیروت ۴ / ۲۲۵ 3 شرح الزرقانی علی المواہب الدینیۃ المقصد العاشر دارالمعرفۃ بیروت ۸ / ۳۴۹ 4 التذکرۃ فی احوال الموتی والآخرۃ باب فی بعث النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم من قبرہ دارالحدیث مصر ص ۱۶۳

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

(Peace be upon him)[1]... will come, who will escort the Prophet to the Court of Honor in such a way as a new bride is taken towards the groom with full honor, respect, joy, delight, comfort, ease, and an auspicious ending.

In 'Majma' Bihar al-Anwar', with the mark 'Ta', from Allama Tibi, the commentator of Mishkat, after mentioning the Hadith, it is stated on similar lines: "And from it in the two aspects regarding seventy thousand[2] angels who escort him, peace and blessings of Allah be upon him."[2] Seventy thousand angels will be present in the holy service of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and perform circumambulation (Tawaf) around him. (T)

Sheikh Muhaqqiq Muhaddith Dehlvi (may his secret be sanctified) says in 'Madarij' while translating this same Hadith: "When he is resurrected and the Prophet comes out from the noble grave, among these angels they will perform 'Zafaf' (escorting a bride) for him. 'Zafaf' originally means the bride coming out to the house of the husband. Here, the necessary meaning is intended, which is the coming out of the Beloved before the Lover, i.e., taking the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) to the Court of Honor."[3] When you (peace and blessings of Allah be upon him) come out of the noble shrine, the angels will have surrounded you like a groom. The meaning of 'Zafaf' is a bride coming out of the husband's house; here the implied meaning is intended, which is taking the beloved to the lover, meaning taking the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) to the holy court of the Most Generous Lord. (T)

Now, let the Wahhabis say whom all they will call kafir (disbelievers)? But warning them on this is useless, for the very basis of their religion is that they call even Allah and His Messenger polytheists. Then what count of others? Their Imam clearly wrote in 'Taqwiyat al-Iman': "Whoever says Allah and His Messenger made (someone) wealthy, he is a polytheist."[4] Whereas this exact phrase is from Allah Almighty Himself.

Note: The words "Alfan" (thousand) are missing from the printed copy, so take note. 12 (T)

---

[1] At-Tadhkirah fi Ahwal al-Mawta, Chapter on the Resurrection of the Prophet (Peace and blessings of Allah be upon him), Dar al-Hadith Egypt, p. 163; Mishkat al-Masabih, Chapter on Miracles (Al-Karamat), Third Section, Mujtabai Press Delhi, p. 546. [2]

Majma' Bihar al-Anwar, under the word 'Zafaf', Naval Kishore Press Lucknow, 2/63. [3] Madarij al-Nubuwwah, Chapter Five, Maktaba Nooria Razawiyya Sukkur, 1/120. [4] Taqwiyat al-Iman

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

(सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)[1]... तशरीफ़ लाएंगे जो हुज़ूर को बारगाहे इज़्ज़त में यूँ ले चलेंगे जैसे नई दुल्हन को कमाल एज़ाज़-ओ-इकराम, फ़रहत-ओ-सुरूर, राहत-ओ-आराम और तबर्रुक इख्तेताम के साथ दूल्हा की तरफ ले जाते हैं।

'मज्म' बिहारुल अनवार' में अलामत 'ता' के साथ अल्लामा तैयबी शारेह 'मिशकात' से हदीस ज़िक्र करने के बाद मज़कूरा इबारत की तरह निहायत है: "और इसी में से दो पहलुओं में सत्तर हज़ार[2] फ़रिश्तों के बारे में है जो आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को ले जाएँगे।"[2] सत्तर हज़ार फ़रिश्ते आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ख़िदमत-ए-अकदस में हाज़िर होकर आपका तवाफ़ करते हैं। (त)

शेख़ मुहक्किक मुहद्दिस देहलवी (कुद्दिसा सिर्रहु) 'मदारिज' में इसी हदीस के तर्जुमे में फ़रमाते हैं: "जब वह उठाए जाएंगे और हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मज़ार-ए-शरीफ़ से बाहर तशरीफ़ लाएंगे, तो फ़रिश्तों के दरमियान उनका 'ज़फ़ाफ़' करेंगे। ज़फ़ाफ़ का अस्ल माना दुल्हन का शौहर के घर जाना है। यहाँ लाज़िम माना मुराद है कि महबूब का मुहिब के सामने आना, यानी हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को बारगाहे इज़्ज़त में ले जाना।"[3] जब आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मज़ार-ए-अकदस से बाहर तशरीफ़ लाएंगे तो फ़रिश्तों ने दूल्हे की तरह आपको घेरा होगा। ज़फ़ाफ़ का माना दुल्हन का शौहर के घर से बाहर आना होता है, यहाँ लाज़िम माना मुराद है कि महबूब को मुहिब के पास ले जाना यानी हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को रब्बे अकरम की बारगाहे अकदस में ले जाना। (त)

अब वहाबिया बोलें किस किस को काफ़िर कहेंगे? मगर उन को इस पर तंबीह बेकार है, उनके मज़हब की बिना ही इस पर है कि अल्लाह और रसूल तक को मुशरिक बताते हैं। फिर औरों की क्या गिनती, उनके इमाम ने 'तक़्वियतुल ईमान' में साफ़ लिख दिया: "जो कहे अल्लाह और रसूल ने दौलतमन्द कर दिया, वह मुशरिक है।"[4] हालाँकि बेऐनही यही कलमा ख़ुद अल्लाह अज़्वज्जल का है।

नोट: मतबुआ नुस्ख़े में "अल्फ़न" (हज़ार) का लफ़्ज़ साक़ित है, लिहाज़ा बाख़बर रहें। 12 (त)

---

[1] अत-तज़किराह फ़ी अहवालुल मौता, बाब फ़िल बस-अन-नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, दारुल हदीस मिस्र, पृ. 163; मिशकातुल मसाबीह, बाबुल करामात, फ़स्ल सालिस, मतबा मुजतबाई दिल्ली,

पृ. 546। [2] मज्म' बिहारुल अनवार, लफ़्ज़ 'ज़फ़फ़' के तहत, मतबा नवल किशोर लखनऊ, 2/63। [3] मदारिजुन नुबुव्वह, बाब पंचम, मकतबा नूरया रज़विया सुक्कुर, 1/120। [4] तक़्वियतुल ईमान

علیہ وسلم 1۔ تشریف لائیں گے جو حضور کو بارگاہ عزت میں یوں لے چلیں گے جیسے نئی دولہن کو کمال اعزاز واکرام وفرحت وسرور وراحت وآرام و تبرک اختتام کے ساتھ دولہا کی طرف لے جاتے ہیں۔

مجمع بحار الانوار میں بعلامت ط علامہ طیبی شارح مشکوٰۃ سے بعد ذکر حدیث علی مثل عبارت مذکورہ نہایت ہے: ومنه في الوجهين في سبعين الفاعہ من الملئكة يزفونه صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم 2۔ ستر ہزار فرشتے آپ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی خدمت اقدس میں حاضر ہو کر آپ کا طواف کرتے ہیں (ت)

شیخ محقق محدث دہلوی قدس سرہ مدارج میں اسی حدیث کے ترجمہ میں فرماتے ہیں: چوں مبعوث می گردد و آنحضرت از قبر شریف بیرون می آید میان این فرشتگان زفاف می کنند اورا وزفاف دراصل بمعنی بروں عروس بخانہ زوج و مراد ایں جالا زم معنی ست کہ برون محبوب ست پیش محب یعنی برون آں حضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بدرگاہ عزت 3۔ جب آپ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم مزار اقدس سے باہر تشریف لائیں گے تو فرشتوں نے دولہا کی طرح آپ کو گھیرا ہوگا۔ زفاف کا معنی دولہن کا خانہ زوج سے باہر آنا ہوتا ہے، یہاں لازم معنی مراد ہے کہ محبوب کو محب کے پاس لے جانا یعنی حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو رب اکرم کی بارگاہ اقدس میں لے جانا (ت)

اب وہابیہ بولیں کس کس کو کافر کہیں گے مگر ان کو اس پر تنبیہ بیکار، انکے مذہب کی بناء ہی اس پر ہے کہ اللہ ورسول تک کو مشرک بتاتے ہیں۔ پھر اور کس کی کیا گنتی ، ان کے امام نے

تقویت الایمان میں صاف لکھ دیا : "جو کہے اللہ ورسول نے دولتمند کردیا ، وہ مشرک ہے 4، " حالانکہ بعینہ یہی کلمہ خود اللہ عزوجل

عہ: سقط الفاظ الفامن نسخۃ الطبع فلیستبنہ ۱۲ منہ باخبر رہیں کہ مطبوعہ نسخہ میں "الفاً" کا لفظ ساقط ہے ۱۲منہ (ت)

---

1 التذکرۃ في احوال الموتی باب في البعث النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دار الحدیث مصر ص۱۶۳، مشکوٰۃ المصابیح باب الکرامات فضل الثالث مطبع مجتبائی دہلی ص ۵۴۶ 2 مجمع بحار انوار تحت لفظ زفف مطبع نولکشور لکھنؤ ۲ / ۶۳ 3 مدارج النبوت باب پنجم مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱ / ۱۲۰ 4 تقویۃ الایمان

Fatawa Razawiyya Volume Fifteen (15)

And the Master of the Prophets (peace and blessings of Allah be upon him) has stated in the Great Quran and the authentic Hadith.

Allah the Almighty said: "And they did not resent it except that Allah and His Messenger had enriched them of His bounty."[1]

Allah the Almighty said: And what did they find bad, only that Allah and His Messenger enriched them from His bounty.

It is in Sahih Bukhari and Sahih Muslim from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

What does Ibn Jameel resent except that he was poor and then Allah and His Messenger enriched him.[2]

What did Ibn Jameel find bad except that he was needy and Allah and His Messenger made him wealthy.

Muslims should see that the matter which Allah, the Exalted, stated, and which the Noble Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) stated, the leader of the Wahhabis is turning away and saying that whoever says so is a polytheist. Then indeed, in a religion where even Allah and His Messenger are, God forbid, considered polytheists, what complaint can there be about calling Muslims infidels!

There is no power nor might except with Allah, the Most High, the Most Great. "And those who have wronged will come to know to what [kind of] return they will be returned."[3] And Allah the Almighty knows best.

Without the guidance and strength of Allah the Great, there is neither the power to turn away from evil nor the strength to perform good deeds. Now the oppressors want to know what turn they will take. And Allah the Almighty knows best. (T)

Problem 51: From Bombay, Chhachh Mohalla No. 3, sent by Muhammad Ayub son of Haji Siddique Memon, 3 Sha'ban al-Mu'azzam 1335 AH.

The residents here are great believers in the respected Maulana and regard his commands with great honor and respect, and everyone acknowledges the power of his pen. It's as if everything depends on Maulana's writing. By God's grace, besides being a scholar, Maulana Sahib also possesses the great excellence of being well-acquainted and expert in the art of poetry and poetic subtleties. This quality is not

found in other scholars. A decision on this can also be well made by you. Then greetings with honor.

[1] The Holy Quran 9/74 [2] Sahih Bukhari, Book of Zakat, Chapter on the word of Allah Almighty "and for [freeing] slaves", etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 1/198 [3] The Holy Quran 26/227

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (१५)

और सय्यिदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने कुरान-ए-अज़ीम और हदीस-ए-सहीह में फ़रमाया है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और उन्हें क्या बुरा लगा यही न कि अल्लाह और उसके रसूल ने उन्हें अपने फ़ज़्ल से दौलतमंद कर दिया।"[1]

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: और उन्हें क्या बुरा लगा यही न कि अल्लाह और रसूल ने उन्हें दौलतमंद कर दिया अपने फ़ज़्ल से।

सहीह बुखारी व सहीह मुस्लिम में अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से है, रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया:

इब्रे जमील को क्या बुरा लगा यही कि वह मोहताज था अल्लाह और उसके रसूल ने उसे दौलतमंद कर दिया।[2]

इब्रे जमील को क्या बुरा लगा यही कि वह मोहताज था अल्लाह और रसूल ने उसको दौलतमंद कर दिया।

मुसलमान देखें कि वह बात जो अल्लाह जल्ल जलालुहू ने फ़रमाई, अल्लाह के रसूल करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाई, वहाबिया का इमाम मुँह फेर कर कह रहा है कि जो ऐसा कहे मुशरिक है, फिर भला जिस मज़हब में अल्लाह व रसूल तक मआज़अल्लाह मुशरिक ठहरें उससे मुसलमानों को काफ़िर कहने की क्या शिकायत!

अल्लाह बुलंद व अज़मत वाले की तौफ़ीक़ के बिना न बुराई से बचने की ताक़त है और न नेकी करने की कुव्वत। "और अनक़रीब ज़ालिम जान लेंगे कि वे किस करवट पलटेंगे।"[3] और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

अल्लाह तआला अज़ीम की तौफ़ीक़ व तवानाई के बिना न बुराई से फिरने की कुव्वत और न नेकी बजा लाने की ताक़त, अब जानना चाहते हैं ज़ालिम कि किस करवट पलटा खाएंगे। वल्लाह तआला आलम। (त)

मसला ५१: अज़ बम्बई छाछ मोहल्ला नंबर ३ मुरसला मुहम्मद अय्यूब इब्न हाजी सिद्दीक़ मेमन साहब ३ शाबानुल मुअज़्ज़म १३३५ हिजरी।

यहाँ के बाशिंदे हज़रत मौलाना ममदूह के बहुत ही मोतक़िद हैं और उनके फ़रमान को बहुत इज़्ज़त और क़द्र की नज़र से देखते हैं और उनके ज़ोर-ए-क़लम का हर शख़्स लोहा माने हुए है, मौलाना की

तहरीर ही पर गोया सारा दारोमदार है, मौलाना साहब में खुदा की इनायत से अलावा आलिम होने के यह भी बड़ा कमाल है कि आप फ़न-ए-शेर और निकात-ए-शायरी से बखूबी वाक़िफ़ हैं और माहिर हैं यह बात दूसरे आलिम में नहीं पाई जाती आप ही से फ़ैसला इसका भी अच्छी तरह हो सकता है सुम्मत तस्लीम बित तकरीम।

[1] अल-कुरान अल-करीम ९/ ७४ [2] सहीह बुखारी किताबुज़ ज़कात बाब फ़ी क़ौलिल्लाहि तआला वफ़िर रिक़ाब इलख क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची १/ १९८ [3] अल-कुरान अल-करीम २६/ २२७

पेज २९२ ऑफ़ ७४२

فتاوی رضویہ جلد پندرہویں (۱۵)

وسید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے قرآن عظیم وحدیث صحیح میں فرمایا ہے۔

قال اللہ تعالیٰ "وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ" ع[1]۔

اللہ تعالیٰ نے فرمایا: اور انہیں کیا برا لگا یہی نا کہ اللہ ورسول نے انہیں دولتمند کردیا اپنے فضل سے۔

صحیح بخاری وصحیح مسلم میں ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا:

مَایَنْقِمُ ابن جَمِیل الا انہ ان کان فقیرا فاغناہ اللہ ورسولہ[2]۔

ابن جمیل کو کیا برا لگا یہی کہ وہ محتاج تھا اللہ ورسول نے اس کو دولتمند کردیا۔

مسلمان دیکھیں کہ وہ بات جو اللہ جل جلالہ نے فرمائی اللہ کے رسول کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمائی، وہابیہ کا امام منہ پھیر کر کہہ رہا ہے کہ جو ایسا کہے مشرک ہے، پھر بھلا جس مذہب میں اللہ ورسول تک معاذ اللہ مشرک ٹھہریں اس سے مسلمانوں کو کافر کہنے کی کیا شکایت!

ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ "وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ" ع[3]۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

اللہ تعالیٰ عظیم کی توفیق و توانائی کے بغیر نہ برائی سے پھرنے کی قوت اور نہ نیکی بجالانے کی طاقت، اب جاننا چاہتے ہیں ظالم کہ کس کروٹ پلٹا کھائیں گے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۵۱: از بمبئی چھاچھ محلہ نمبر ۳ مرسلہ محمد ایوب ابن حاجی صدیق میمن صاحب ۳ شعبان المعظم ۱۳۳۵ھ

یہاں کے باشندے حضرت مولانا ممدوح کے بہت ہی معتقد ہیں اور ان کے فرمان کو بہت عزت اور قدر کی نظر سے دیکھتے ہیں اور ان کے زورِ قلم کا ہر شخص لوہا مانے ہوئے ہے، مولانا کی تحریر ہی پر گویا سارا اداروںمدار ہے، مولانا صاحب میں خدا کی عنایت سے علاوہ عالم ہونے کے یہ بھی بڑا کمال ہے کہ آپ فنِ شعر اور نکاتِ شاعری سے بخوبی واقف ہیں اور ماہر ہیں یہ بات دوسرے عالم میں نہیں پائی جاتی آپ ہی سے فیصلہ اس کا بھی اچھی طرح ہو سکتا ہے ثم التسلیم بالتکریم۔

[1] القرآن الکریم ۹/ ۷۴ [2] صحیح بخاری کتاب الزکوۃ باب فی قول اللہ تعالیٰ وفی الرقاب الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۹۸ [3] القرآن الکریم ۲۶/ ۲۲۷

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Seeker of goodness, humble servant Haider Ali Khan, may he be forgiven, Haider Farrukhabadi. A reply is requested promptly with a fatwa, signature, and seal of Hazrat Maulana Murshid. What do the scholars of religion and muftis of the clear Sharia say regarding this issue: Khalid, who belongs to the Sunni sect, has composed the initial part of the words of testimony (Shahadah) in the following verse, by which he intends the entire Kalima of testimony. However, Zaid, who is of the Shia sect, does not take it to mean the full Kalima, but declares Khalid an atheist (mulhid) based solely on the meaning of 'Ashhadu alla ilaha' (I testify that there is no god).

Ashhadu alla ilaha is inscribed on this tablet, When was the forehead of a lover not the sun of monotheism?

Regarding the above verse, Zaid has written the following words: "The first line of the poem is a signpost of atheism because 'Ashhadu alla ilaha' means 'I bear witness that there is no god'. If we don't call a forehead on which this word of disbelief is written a signpost of atheism, then what should we call it?" Similarly, regarding the following devotional verse (naat) by Bakr, who is a Sunni:

Then proceed with sincerity for the pilgrimage of the Prophet's shrine, Then leave the love of homeland for the sake of God.

(Zaid) has written the following words: "Sincere sir! Sometimes speak words of sense. Have you not read the Hadith 'Love of homeland is a part of faith' (Hubbul watan minal iman), or have you not even heard of it?"

Therefore, is it permissible for Zaid to declare Khalid an atheist and Bakr faithless? Is it correct to say the above words with the tongue or write them with the pen or not? If not, what fatwa do the noble scholars and great experts issue regarding Zaid and those supporters of Zaid who, despite being Sunnis, are supporting and confirming Zaid's stance? Explain and you shall be rewarded.

The Answer: God forbid (Hasha), it is in no way possible to pass a verdict of disbelief (kufr) or atheism (ilhad) on Khalid, the Sunni, based on the mentioned verse. However, according to him (Zaid) who divides this pure Kalima, which is the foundation of faith, into parts of disbelief and Islam (God forbid!) and considers its first half to be pure disbelief—how impure and heinous this is!

Firstly: If it were so, then every time a Muslim says 'La ilaha,' they would be considered a disbeliever every time, followed by bringing Islam after disbelief. Because as long as the first part was said, according to this objector, it was an absolute negation of godhood, which is undoubtedly disbelief. When 'Illallah' was said, only then, by accepting the divinity of Allah Almighty, did they become a Muslim.

---

[1] Ad-Durr al-Muntashira fi al-Ahadith al-Mushtahira, Hadith 129, Letter 'Ha', Al-Maktab al-Islami Beirut, p. 100.

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

खैर तलब, अदना बंदा हैदर अली खान, अफी अन्हु, हैदर फर्रुखाबादी। हज़रत मौलाना मुर्शद के फ़तवे, हस्ताक्षर और मुहर के साथ त्वरित उत्तर की प्रार्थना है। धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि खालिद, जो सुन्नी संप्रदाय का है, उसने निम्नलिखित कविता में शहादत के शब्दों के शुरुआती हिस्से को पिरोया है, जिससे उसका तात्पर्य पूरा कलमा-ए-शहादत है। लेकिन ज़ैद, जो शिया मज़हब का है, वह इससे पूरा कलमा-ए-शहादत मुराद नहीं लेता, बल्कि केवल 'अशहदु अल्ला इलाहा' (मैं गवाही देता हूँ कि कोई ईश्वर नहीं है) के अर्थ के आधार पर खालिद को नास्तिक (मुलहिद) करार देता है।

अशहदु अल्ला इलाहा नक़्श है इस लौह पर, नैयर-ए-तौहीद कब आशिक़ की पेशानी न थी।

उपरोक्त कविता के संबंध में ज़ैद ने निम्नलिखित शब्द लिखे हैं: "कविता का पहला मिसरा (पंक्ति) इल्हाद (नास्तिकता) का साइनबोर्ड है क्योंकि 'अशहदु अल्ला इलाहा' के तो ये मायने हुए कि मैं गवाही देता हूँ कि कोई खुदा नहीं है, फिर जिस पेशानी पर ये कुफ्र का कलमा लिखा हो उसे हम इल्हाद का साइनबोर्ड न कहें तो क्या कहें?" इसी तरह ज़ैद ने बक्र सुन्नी-उल-मज़हब के इस नातिया (मिसरे) के संबंध में:

फिर रौज़ा-ए-हज़रत की ज़ियारत को चल इखलास, फिर छोड़ दे तू बहर-ए-खुदा हुब्ब-ए-वतन को।

निम्नलिखित शब्द तहरीर किए हैं: "इखलास साहब! कभी-कभी तो होश की बातें किया कीजिए, आपने 'हुब्बुल वतन मिनल ईमान' (वतन की मुहब्बत ईमान का हिस्सा है। -त) वाली हदीस पढ़ी नहीं तो क्या सुनी भी नहीं?"

अतः क्या ज़ैद का खालिद को मुलहिद (नास्तिक) और बक्र को बेईमान करार देना जायज़ है और उपर्युक्त शब्दों को ज़बान से कहना जायज़ है या कलम से लिखना दुरुस्त है या नहीं? अगर नहीं है, तो उलेमा-ए-किराम और फुज़ला-ए-इज़ाम, ज़ैद और ज़ैद के उन मुअय्यिदीन (समर्थकों) की निस्बत, जो सुन्नी होने के बावजूद ज़ैद की ताईद व तस्दीक कर रहे हैं, शरीयत-ए-शरीफ की रूह से क्या फ़तवा सादिर फ़रमाते हैं। बयान फरमाएं और पुण्य प्राप्त करें।

अल-जवाब (उत्तर): हाशा (ईश्वर न करे), ज़िक्र की गई कविता से सुन्नी खालिद पर किसी तरह कुफ्र व इल्हाद का हुक्म मुमकिन नहीं। मगर उस (ज़ैद) के नज़दीक, जो इस कलमा-ए-तय्यिबा को—जो

ईमान का आधार है—अल्लाह की पनाह! कुफ़्र व इस्लाम के टुकड़ों में बांटता है और उसका पहला आधा हिस्सा विशुद्ध कुफ़्र मानता है, और यह किस दर्जे नापाक और घृणित है।

अव्वल: यदि ऐसा हो, तो हर मुसलमान जितनी बार 'ला इलाहा' कहे, हर बार उसका काफ़िर होना और कुफ़्र के बाद इस्लाम लाना ठहरेगा, क्योंकि जब तक वह पहला जुज़ (हिस्सा) कहता था, इस ऐतराज़ करने वाले के तौर पर तो मुतलक़ा (पूर्णत:) इलाह (ईश्वर) की नफी (निषेध) थी और यह बेशक कुफ़्र है; जब 'इल्लल्लाह' कहा तो अब अल्लाह अज़्ज़-व-जल् की उलूहियत (ईश्वरत्व) मानकर मुसलमान हुआ।

---

1. अद-दुर्र अल-मुंतशिरह फ़िल अहादीस अल-मुश्तहिरह, हदीस 129, हर्फ़ अल-हा, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत, पृ. 100।

خیر طلب پیچدان حیدر علی خاں عفی عنہ حیدر فرخ آبادی جواب فوراً مع فتویٰ و دستخطی و مہری حضرت مولانا مرشد آنا چاہئے۔ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ خالد سنی المذہب نے مندرجہ ذیل شعر کلمات شہادت کا ابتدائی ٹکڑا نظم کیا ہے جس سے پورا کلمہ شہادت مراد ہے، لیکن زید جو مذہب ہباشیعہ ہے اس سے پورا کلمہ شہادت مراد نہیں لیتا ہے بلکہ صرف اشھد ان لا الہ کے معنی سے خالد کو ملحد قرار دیتا ہے۔

اشھد ان لا الہ نقش ہے اس لوح پر نیر توحید کب عاشق کی پیشانی نہ تھی

مندرجہ بالا شعر کی نسبت زید نے مندرجہ ذیل الفاظ لکھے ہیں: شعر کا پہلا مصرعہ الحادی کا سائن بورڈ ہے کیونکہ اشہد ان لا الہ کے تو یہ معنی ہوئے کہ میں گواہی دیتا ہوں کہ نہیں ہے کوئی خدا، پھر جس پیشانی پر یہ کفر کا کلمہ لکھا ہو اسے ہم الحاد کا سائن بورڈ نہ کہیں تو کیا کہیں۔ اسی طرح زید نے بکر سنی المذہب کے اس نعتیہ کی نسبت۔

پھر روضہ حضرت کی زیارت کو چل اخلاص پھر چھوڑ دے تو بہر خدا حب وطن کو

مندرجہ ذیل الفاظ تحریر کئے ہیں: اخلاص صاحب! کبھی کبھی تو ہوش کی باتیں کیا کیجئے، آپ نے حب الوطن من الایمان (وطن کی محبت ایمان کا حصہ ہے۔ ت) والی حدیث پڑھی نہیں تو کیا سنی بھی نہیں۔

فلمذا زید کا خالد کو ملحد اور بکر کو بے ایمان قرار دینا جائز اور مندرجہ بالا الفاظ زبان سے کہنا جائز ہے یا قلم سے لکھنا درست ہے یا نہیں؟ اگر نہیں ہے تو علمائے کرام و فضلائے عظام زید اور

زید کے ان مؤیدین کی نسبت جو باوجود سنی ہونے کے زید کی تائید و تصدیق کر رہے ہیں از روئے شرع شریف کیا فتویٰ صادر فرماتے ہیں۔ بینوا توجروا

الجواب: حاشا شعر مذکور سے خالد سنی المذہب پر کسی طرح حکم کفر و الحاد ممکن نہیں۔ مگر اس کے نزدیک جو اس کلمہ طیبہ کو کہ مدار ایمان ہے معاذاللہ وہ ٹکڑے کفر و اسلام پر منقسم کرے اور اس کا پہلا آدھا کفر خالص جانے اور یہ کس درجہ ناپاک و شنیع ہے۔

اولا: یوں ہو تو ہر مسلمان جتنی بار لا الہ کہے ہر بار اس کا کافر ہونا اور بعد کفر اسلام لانا ٹھہرے کہ جب تک پہلا جز کہتا تھا اس معترض کے طور پر تو مطلقاً الہ کی نفی تھی اور یہ بیشک کفر ہے، جب الا اللہ کہا تو اب اللہ عزوجل کی الوہیت مان کر مسلمان ہوا۔

---

[1] الدر المنتشرة فی الاحادیث المشتهره حدیث ۱۲۹ حرف الحاء المکتب الاسلامی بیروت ص ۱۰۰

Fatawa Razawiyya Volume 15

Secondly: Rather, even now, let him become a Muslim for good. What if he said "illa Allah" (except Allah) at that time? He then intends to recite the same Kalima from the beginning. If he becomes a disbeliever by absolutely denying God in the first part, then when did he return from disbelief? Especially since the intention of disbelief is still present, and the intention of disbelief is itself disbelief in the present.

Thirdly: In the Great Quran, how frequently "La ilaha illa Allah" (There is no god but Allah) and "La ilaha illa Huwa" (There is no god but He) appear. If the first part contains a general denial of divinity for every deity, as the objector's vain thought suggests, then refuge is sought with Allah, the Holy Quran has hundreds of times denied the divinity of the Lord of Honor and every time after denying, it affirmed it, thus establishing contradictions. Exalted is Allah far above that! (Footnote: Allah the Almighty is high above this.)

Fourthly: Following the objector's logic, refuge is sought with Allah, all those who recite the Kalima, including the objector himself according to his own claim, would have invalid marriages and their children would be illegitimate. Because when they uttered the first part, they became disbelievers, the marriage broke. Even if saying "illa Allah" brings them back to Islam, a broken marriage is not rejoined until it is performed anew. If that hasn't happened, they remain unmarried and the children are illegitimate.

Fifthly: According to the objector, encouraging the recitation of the Kalima Tayyiba at the time of death is strictly prohibited and ill-willed towards Muslims. How can one rely on someone who repeatedly becomes a disbeliever and then tries to become a Muslim with "illa Allah"? What if the soul departs or the tongue stops right after the first part? Then, refuge is sought with Allah, he would die a disbeliever.

Sixthly: Understanding it in this way is a severe accusation against Islam, and telling it as a correct expression is an accusation of inability against Allah (God forbid), that the beginning of faith was kept as disbelief. Instead of "La ilaha illa Allah", why wasn't the Kalima Tayyiba taught as "Innallaha Huwal Ilahu Wahdahu La Sharika Lahu Laisa Ghayruhu Min Ilah" (Indeed, Allah is the only God, He has no partner, there is no god besides Him)? This would have been pure Islam, and the objector's disbelief and heresy would not have found a way.

In short: Understanding its meaning as "There is no God" is not rational for a wise person. Rather, undoubtedly, its meaning is the denial of divinity for anyone other than God. Certainly and absolutely, when a Muslim utters it, this is what they mean. So, by the grace of Allah the Almighty, both its parts are essence of faith. The first part is the denial of the divinity of anyone other than God, and the second part is the affirmation of the divinity of the True God, and both are faith. Razi, who was a great researcher of grammar and Arabic and a Shiite by madhhab, researched this and showed that here there is absolutely no general negation. Otherwise, a contradiction would necessarily follow. Rather, what lies beyond the exception is negated, as in the Sharh of Kafiyah...

---

1 Sharh al-Maqasid, Second Inquiry, Existence is a single concept etc., Dar al-Ma'arif al-Nu'maniya, Lahore, 1/74.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

दूसरा: बल्कि अब भी मुसलमान होना बेहतर है कि उस समय "इल्ला अल्लाह" (अल्लाह के सिवा) कह लिया तो क्या हुआ, उसका फिर इरादा है कि यही कलमा शुरू से पढ़े। और पहले भाग से खुदा की निरपेक्ष मनाही करके काफ़िर हो जाए, तो कुफ्र से वापसी कब हुई? जबकि कुफ्र का इरादा अब भी मौजूद है और कुफ्र का इरादा वर्तमान में कुफ्र ही है।

तीसरा: कुरआन अज़ीम में कितनी अधिकता से "ला इलाहा इल्ला अल्लाह" और "ला इलाहा इल्ला हुवा" आया है। अगर पहले भाग में हर इलाह की सामान्य दिव्यता का निषेध है, जैसा कि आक्षेपकर्ता का व्यर्थ विचार है, तो अल्लाह की पनाह, कुरआन करीम ने सैकड़ों बार रबुल इज़्ज़त की दिव्यता का निषेध किया और हर बार निषेध के बाद पुष्टि करके विरोधाभास स्थापित किए। अल्लाह तआला इससे बहुत ऊँचा और महान है। (पाद-टिप्पणी: अल्लाह तआला इससे बुलंद है।)

चौथा: आक्षेपकर्ता के अनुसार, अल्लाह की पनाह, सभी कलमा पढ़ने वाले, जिनमें आक्षेपकर्ता के विचार में वह स्वयं भी शामिल है, अवैध निकाह वाले होंगे और उनकी संतान अवैध संतान होगी। क्योंकि जब पहला भाग कहा तो काफ़िर हो गए, निकाह टूट गया। और "इल्ला अल्लाह" कहने से भले ही इस्लाम वापस आ जाए, लेकिन टूटा हुआ निकाह तब तक नहीं जुड़ता जब तक नए सिरे से न हो। और यदि ऐसा नहीं हुआ तो सब बिना निकाह के रहेंगे और संतान हरामज़ादा होगी।

पांचवां: आक्षेपकर्ता के अनुसार प्राण निकलने के समय कलमा तैयबा की तालीम देना सख़्त हराम और मुसलमानों की बदख़्वाही (बुरा चाहना) है। अपने आप तो बार-बार काफ़िर होकर "इल्ला अल्लाह" से मुसलमान होने आए, इस पर क्या भरोसा है कि पहले ही भाग पर रूह निकल जाए या ज़बान बंद हो जाए? तो अल्लाह की पनाह, वह काफ़िर मरे।

छठा: इसके यह अर्थ समझना इस्लाम पर कैसा कड़ा आरोप है, और इस इबारत (वाक्य) को सही बताना अल्लाह पर अक्षमता का आरोप है (अल्लाह की पनाह), कि ईमान की शुरुआत कुफ्र से रखी गई। "ला इलाहा इल्ला अल्लाह" की जगह कलमा तैयबा इस तरह क्यों न बताया गया "इन्नल्लाहा हुवल इलाहु वह्दहु ला शरीका लहू लैसा गैरूहु मिन इलाह" (बेशक अल्लाह ही अकेला माबूद है उसका कोई साझी नहीं उसके सिवा कोई खुदा नहीं)। यह शुद्ध इस्लाम होता और आक्षेपकर्ता के कुफ्र और अधर्म को रास्ता न मिलता।

संक्षेप में: इसके यह अर्थ समझना कि "कोई खुदा नहीं है", किसी बुद्धिमान के लिए तर्कसंगत नहीं है। बल्कि निसंदेह इसके अर्थ गैर-खुदा की दिव्यता का निषेध हैं। निश्चित रूप से एक मुसलमान जिस समय इसका उच्चारण करता है, उसका यही अर्थ होता है। तो अल्लाह तआला की कृपा से इसके दोनों भाग ईमान का सार हैं। पहला भाग गैर-खुदा की दिव्यता का निषेध है और दूसरा भाग सच्चे खुदा की दिव्यता की पुष्टि है, और दोनों ईमान हैं। रज़ी ने, जो व्याकरण और अरबी के बड़े शोधकर्ता और मज़हब से शिया थे, इस पर शोध किया और बताया कि यहाँ सामान्य निषेध कतई नहीं है। अन्यथा विरोधाभास अनिवार्य हो जाएगा। बल्कि अपवाद के अलावा जो है उसका निषेध होता है, जैसा कि शर्ह काफ़िया में...

---

1 शर्ह अल-मक़ासिद, दूसरी जाँच, अस्तित्व एक अवधारणा है आदि, दार अल-मआरिफ अल-नुमानिया लाहौर 1/74.

ثانیاً: بلکہ اب بھی مسلمان ہونا بخیر کہ اس وقت الا اللہ کہہ لیا تو کیا ہوا، اس کا پھر ارادہ ہے کہ یہی کلمہ سرے سے پڑھے اور پہلے جز سے خدا کی نفی مطلق کرکے کافر ہو تو کفر سے رجوع کب ہوئی جب کہ پھر عزم کفر موجود ہے اور عزم کفر فی الحال کفر ہے۔ ثالثاً: قرآن عظیم میں کس قدر کثرت سے لا الہ الا اللہ و لا الہ الا ھو وارد ہے، اگر پہلے جز میں نفی عام الوہیت ہر الہ ہے جیسے کہ معترض کا خیالِ تبج ہے تو معاذ اللہ قرآن کریم نے صدہا بار الوہیت رب العزت کی نفی فرمائی اور ہر بار نفی کر کے اثبات فرما کر تناقضوں کی ٹھہرائی، تعالیٰ اللہ عن ذلک علوا کبیرا (اللہ تعالی اس سے بلند ہے۔ ت) رابعاً: معترض کے طور پر معاذ اللہ سب کلمہ گو جن میں بزعم معترض خود معترض بھی داخل فاسد النکاح ہوں اور ان کی اولاد اولاد الزنا کہ جب پہلا جزو کہا کافر ہو گئے، نکاح ٹوٹ گئے اور الا اللہ کہنے سے اگرچہ اسلام عود بھی کرائے ٹوٹا نکاح تو نہیں جڑتا تب تک از سر نو نہ ہو اور وہ نہ ہوا تو سب بے نکاحی رہیں اور اولاد ولد الحرام۔ خامساً: معترض کے نزدیک نزعِ روح کے وقت کلمہ طیبہ کی تلقین سخت حرام و بدخواہی اہلِ اسلام ہو اپنے آپ تو کافر ہو ہو کر الا اللہ سے مسلمان ہونے آئے اس پر کیا بھروسہ ہے کہ پہلے ہی جز پر روح پرواز کر جائے یا زبان بند ہو جائے تو معاذ اللہ کافر مرے۔ سادساً: اس کے یہ معنی سمجھنا اسلام پر کیسا سخت الزام پر کیسا عبارت صحیح بتانے سے معاذ اللہ عجز کا اتہام ہے کہ ایمان کا آغاز کفر سے رکھا لا الہ اللہ کی جگہ کلمہ طیبہ یوں کیوں نہ بتایا ان اللہ ھو الالہ وحدہ لا شریك لہ لیس غیرہ من الہ یہ خالص اسلام ہوتا اور معترض کا کفر والحاد راہ نہ پاتا۔ بالجملہ اس کے یہ معنی سمجھنا کہ نہیں ہے کوئی خدا، عاقل سے معقول نہیں بلکہ بلاشبہ اس کے معنی نفی الوہیت غیر خدا ہیں یقیناً قطعاً مسلمان جس وقت اس سے تلفظ کرتا ہے یہی مراد لیتا ہے تو بحمد اللہ تعالیٰ اس کے

دونوں جز عین ایمان ہیں، پہلا جز الوہیت غیر خدا کی نفی اور دوسرا جز الوہیت الہ حق کا اثبات اور دونوں ایمان ہیں۔ رضی نے کہ نحو و عربیت کا بڑا محقق اور مذہب کا شیعی تھا، اس کی تحقیق کی اور بتا دیا کہ یہاں ہر گز نفی عام نہیں۔ ورنہ تناقص لازم آئے بلکہ ماوراء مستثنیٰ کی نفی ہوتی ہے، شرحِ کافیہ میں

---

1 شرح المقاصد المبحث الثانی الوجود مفہوم واحد الخ دارالمعارف النعمانیہ لاہور ۱ / ۷۴

Fatawa Rizvia Volume 15

Its summarized text is as follows: If we say that he is included in the group and then the exclusion is to remove Zaid from them after inclusion, then the meaning would be "Zaid came with the group and Zaid did not come." This is a clear contradiction, from which the speech of wise people should be protected. In the Great Book (Quran), many instances of exception have appeared, such as the saying of Allah Almighty: "So he remained among them a thousand years less fifty years" [29:14]. Then the meaning would be that he stayed for fifty years within the total of a thousand, and did not stay for those fifty. Allah is far above such a thing. (Until he said) The essence of the matter is that the entry into the 'mustathna minhu' (the group from which an exception is made) and then excluding it with 'illa' and its sister particles only happens before the attribution of the verb or its likeness to it. Thus, a contradiction does not occur in examples like "The group came to me except Zaid," because it is equivalent to your saying: "The group from which Zaid was excluded came to me." This is because the 'mansub ilayh' (the one to whom something is attributed), even if it comes later in wording, must precede in existence before the 'nisbah' (relation/attribution) which the verb indicates. This is because the 'mansub ilayh' and the 'mansub' (attributed thing) necessarily precede the relation between them. In an exception, since the 'mansub ilayh' is the 'mustathna minhu' along with 'illa' and the 'mustathna', these three must exist before the attribution. Therefore, inclusion and exclusion must occur before the attribution, so there is no contradiction. End.

(If we say that in "ja'ani al-qawmu illa Zaidan," Zaid is included in the group and 'illa' is to remove him after inclusion, then the meaning would be that Zaid came with the group and did not come. This is a clear contradiction, hence such contradictory speech cannot be imagined from wise people. Although many such exceptions exist in the Holy Quran, such as the command of Allah Almighty that Noah (peace be upon him) stayed among his people for a thousand years without fifty, the meaning would be that he stayed for a total of a thousand including fifty. Allah is free from this clear contradiction. Further, they even said the summary of the speech is that the entry into the 'mustathna minhu' and then excluding it with 'illa' and other letters occurs before the attribution of the verb or quasi-verb. So now in examples like "ja'ani al-qawmu illa Zaidan," contradiction will not be necessary, because now the meaning is "the group from which Zaid...")

1 Sharh al-Kafiya for Al-Radi, chapter on the Exception, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 1/225-226.

इसका सारांशित इबारत इस प्रकार है: यदि हम कहें कि वह समूह में शामिल है और 'इल्ला' (सिवाय) शामिल होने के बाद उन्हें बाहर निकालने के लिए है, तो अर्थ होगा "ज़ैद समूह के साथ आया और ज़ैद नहीं आया।" यह एक स्पष्ट विरोधाभास है, जिससे बुद्धिमान लोगों की वाणी को सुरक्षित रखना चाहिए। पवित्र ग्रंथ (कुरान) में अपवाद (इस्तिसना) के कई उदाहरण आए हैं, जैसे अल्लाह तआला का कथन: "तो वह उनमें एक हज़ार साल से पचास साल कम रहा" [29:14]। तब अर्थ यह होगा कि वह हज़ार के कुल योग में पचास साल तक रहा, और उन पचास साल नहीं रहा। अल्लाह ऐसी बात से बहुत ऊपर है। (यहाँ तक कि उसने कहा) बात का सार यह है कि 'मुस्तसना मिन्हु' (वह समूह जिससे अपवाद किया गया है) में प्रवेश और फिर 'इल्ला' और उसके समान शब्दों के साथ उसे बाहर निकालना केवल क्रिया या उसके सदृश के आरोपण से पहले होता है। अतः"ज़ैद को छोड़कर समूह मेरे पास आया" जैसे उदाहरणों में विरोधाभास नहीं होता, क्योंकि यह आपके इस कहने के समान है: "वह समूह जिससे ज़ैद को बाहर रखा गया था, मेरे पास आया।" ऐसा इसलिए है क्योंकि 'मन्सूब इलैह' (जिस पर किसी चीज़ का आरोपण किया जाए), भले ही वह शब्दों में बाद में आए, क्रिया द्वारा इंगित 'निस्बत' (संबंध) से पहले अस्तित्व में होना चाहिए। चूँकि 'मन्सूब इलैह' और 'मन्सूब' (आरोपित चीज़) अनिवार्य रूप से अपने बीच के संबंध से पहले होते हैं, और अपवाद में, चूँकि 'मन्सूब इलैह' मुस्तसना मिन्हु और मुस्तसना के साथ 'इल्ला' है, इसलिए इन तीनों का आरोपण से पहले होना आवश्यक है। इसलिए, प्रवेश और निष्कासन आरोपण से पहले होना चाहिए, अतः कोई विरोधाभास नहीं है। अंत।

(यदि हम यह कहें कि "जा'नी अल-क़ौमु इल्ला ज़ैदन" में ज़ैद समूह में शामिल है और 'इल्ला' उसे समूह में शामिल होने के बाद निकालने के लिए है, तो अर्थ यह होगा कि ज़ैद समूह के साथ आया और नहीं आया। यह एक स्पष्ट विरोधाभास है, इसलिए बुद्धिमान लोगों से ऐसी विरोधाभासी बात की कल्पना नहीं की जा सकती। हालांकि कुरान पाक में ऐसे कई अपवाद मौजूद हैं, जैसे अल्लाह तआला का इरशाद है कि नूह (अलैहिस्सलाम) अपनी कौम में एक हज़ार साल पचास के बिना ठहरे, तो अर्थ यह हुए कि आप पचास सहित कुल हज़ार ठहरे। इस स्पष्ट विरोधाभास से अल्लाह तआला पाक है। आगे उन्होंने यहाँ तक कहा कि कलाम का सारांश यह है कि मुस्तसना मिन्हु में प्रवेश और 'इल्ला' तथा अन्य अक्षरों के साथ फिर उसे बाहर निकालना क्रिया या अर्ध-क्रिया के आरोपण से पहले होता

है। तो अब "जा'नी अल-क़ौमु इल्ला ज़ैदन" जैसे उदाहरणों में विरोधाभास अनिवार्य नहीं होगा, क्योंकि अब अर्थ इस प्रकार हुआ "कौम जिससे ज़ैद...")

1 शरह अल-काफिया लिल-रज़ी, बहस अल-मुस्तसना, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत 1/225-226

اس کی عبارت با تلخیص یہ ہے : ان قلنا انه داخل في القوم والا لاخراج زید منهم بعد الدخول کان المعنی جاء زید مع القوم ولم یجئ زید وهذا تناقض ظاہر، ینبغی ان یجنب کلام العقلاء عن مثلہ، وقد ورد في الکتاب العزیز من الاستثناء شيء کثیر کقوله تعالی فلبث فیهم الف سنة الا خمسین عاماً فیکون المعنی لبث الخمسین في جملة الالف ولم یلبث تلك الخمسین تعالی اللہ عن مثلہ علوا کبیرا (الی ان قال) فزبدة الکلام ان دخول المستثنی منه ثم اخراجه بألا واخواتها انما کان قبل اسناد الفعل او شبهه الیه فلا یلزم التناقص في نحو جاء في القوم الازیدا لانه بمنزلة قولك القوم المخرج منهم زید جاؤنی وذلك لان المنسوب الیه وان تأخر لفظا لابد له من التقدم وجودا علی النسبة التي یدل علیها الفعل اذ المنسوب الیه والمنسوب سابقان علی النسبة بینهما ضرورة ففي الاستثناء لما کان المنسوب الیه هو المستثنی منه مع الا والمستثنی فلا بد من من وجود هذه الثلثة قبل النسبة فلا بد ذلك اذن من حصول الدخول والاخراج قبل النسبة فلاتناقص اھ۔

(اگر ہم یہ کہیں کہ جاء نی القوم الا زیدا میں زید قوم میں شامل ہے اور الا اس کو قوم میں شامل ہونے کے بعد نکالنے کے لئے ہے تو معنی یہ ہو گا، کہ زید قوم کے ساتھ آیا اور نہ آیا۔ یہ واضح تناقض ہے لہذا ایسا متناقض کلام عقلاء سے متصور نہیں ہو سکتا حالانکہ قرآن پاک میں یہ استثناء کثیر موجود ہے جیسے اللہ تعالیٰ کا ارشاد ہے کہ نوح علیہ السلام اپنی قوم میں ہزار برس بغیر پچاس کے ٹھہرے، تو معنی یہ ہوئے کہ آپ پچاس سمیت مجموعہ ہزار ٹھہرے، اس واضح تناقض سے اللہ تعالیٰ پاک ہے، آگے انھوں نے یہ تک کہا خلاصہ کلام یہ ہے کہ مستثنیٰ منہ میں دخول اور الّا اور دیگر حروف کے ساتھ پھر اس کو خارج کرنا فعل یا شبہ فعل کے اسناد سے قبل ہوتا ہے تو

اب جاء نی القوم الا زیدا جیسی مثالوں میں تناقض لازم آئے گا، کیونکہ اب معنی یوں ہوا "قوم جس سے زید"

1 شرح الکافیه للرضی بحث المستثنی دار الکتب العلمیه بیروت ۱ / ۲۶-۲۲۵

...is external [to the concept] came to me, because the 'mansub ilaih' (the one to whom something is attributed), although verbally following the verb, existentially precedes the verb. This is because the attribute and the attributed precede the relationship found between them, and this relationship is what the verb indicates. In an exception (istithna), when there are three things: the 'mansub ilaih' i.e., 'mustathna minhu' (the whole), the 'illa' (particle of exception), and the 'mustathna' (the excepted part), then necessarily these three must precede the relationship signified by the verb. Therefore, since the inclusion and exclusion occurred before the relationship, there remains no contradiction.

I say (Aqool): The gist is that words express what is in the mind. If it were such that the speaker first performed a general negation without exception and expressed it through the first part, and then separated the exception from this general statement and indicated it through the particle of exception, then it would be an explicit contradiction as these would be two conflicting judgments. One was a universal negative (saliba kulliyah) and the other a particular affirmative (mujiba juz'iyya), and they are contradictory. This is not the case at all; rather, there is only a single judgment. The speaker took a single universal concept, which was in the state of 'unconditioned' (la bishart shay), freed it from the excepted part, placed it in the state of 'negatively conditioned' (bishart la shay), and applied a single judgment to this restricted concept. This is expressed through the introduction of 'la' and 'illa'. 'La' is the judgment and 'illa' is a condition for the 'musnad ilaih' indicating its 'bishart la' state. Thus, this 'la' is absolutely not for negating the entire set, but for negating everything except the 'mustathna'. So, what is in the mind is certainly true. Yes, an indication of restriction is required. If it were not in the speech itself, the well-known structure of speech among Muslims and the speaker being a Muslim would itself indicate that due to poetic constraints, the speech was shortened, and the intention is certainly the whole. Just as without constraints of speech, people say 'Qul ya' or 'Lan tana' and mean Surah Al-Kafirun and the fourth juz. If a Muslim says, 'Spring grew the vegetation,' (Al-Rabee'u anbat al-baqla. Tr) his being a Muslim is a context for interpreting it [metaphorically]. The suspicion that he considered spring itself as the creator of vegetation cannot occur to any sane Muslim, as scholars have explicitly stated and clarified in 'Al-Fatawa al-Khayriyah' and elsewhere (as scholars have clarified this and it is present in Fatawa Khayriyah etc. Tr). Moreover, here in the mental speech, there is a clear clarification of the correct meaning, as the second line

clearly stated Monotheism (Tawheed), and this was established as the original intent. If, God forbid, it were absolute negation, how could Monotheism remain? It would be atheism (ta'teel). Monotheism is the affirmation of One, not, God forbid, a complete general negation. Thus, it is proven that a ruling of heresy (ilhad) upon this, if it is not of the nature of 'every vessel leaks what is in it' (Kullu ina'in yatarash-shahu bima feehi. Tr), is pure madness. Therefore, in Jami' al-Fusalain, Chapter 38, it says:

| Whoever said 'La ilaha illAllah' and intended to say 'illa Allah' | One who said 'La ilaha', but could not say 'illa Allah' despite the intention. |

...बाहर है मेरे पास आई, इसलिए कि 'मन्सूब इलैह' यद्यपि शाब्दिक रूप से क्रिया के बाद है लेकिन अस्तित्वगत रूप से क्रिया से पहले है क्योंकि मन्सूब और मन्सूब इलैह उस संबंध से पहले होते हैं जो दोनों में पाया जाता है और यह संबंध वह है जिस पर क्रिया संकेत करती है। तो अपवाद (इस्तिथना) में जब मन्सूब इलैह यानी 'मुस्तथना मिन्हु' और 'इल्ला' और 'मुस्तथना' तीन चीजें हैं, तो अनिवार्य रूप से ये तीन क्रिया वाले संबंध से पहले होंगे। इसलिए अब प्रवेश और निकास संबंध से पहले हुआ तो विरोधाभास नहीं रहा।

मैं कहता हूँ (अक़ूल): सार यह है कि शब्द मन की बात की अभिव्यक्ति होते हैं। यहाँ यदि ऐसा हो कि वक्ता ने पहले बिना अपवाद के सामान्य निषेध किया और पहले भाग से व्यक्त किया, फिर उस सामान्य में से अपवाद को अलग किया और उस पर अपवाद के भाग से संकेत किया, तो यह स्पष्ट विरोधाभास है कि ये दो परस्पर विरोधी निर्णय हुए। एक 'सालिबा कुल्लिया' (सार्वभौमिक नकारात्मक) था और यह 'मौजबा जुज़इया' (विशिष्ट सकारात्मक) और वे दोनों विरोधी हैं। ऐसा हरगिज़ नहीं है, बल्कि वहाँ केवल एक ही निर्णय है। वक्ता ने एक एकल व्यापक अवधारणा को, जो 'ला बिशर्ते शय' (बिना शर्त) की स्थिति में थी, अपवादित भाग से मुक्त करके'बिशर्ते ला शय' (निषेधात्मक शर्त के साथ) की स्थिति में लिया और इस प्रतिबंधित पर एक ही निर्णय किया। इसे 'ला' और 'इल्ला' के प्रवेश से व्यक्त किया गया। 'ला' निर्णय है और 'इल्ला' 'मुसनद इलैह' की एक शर्त है जो उसकी 'बिशर्ते ला' स्थिति को दर्शाता है। तो यह 'ला' हरगिज़ समस्त के निषेध के लिए नहीं है बल्कि अपवाद के अलावा अन्य के निषेध के लिए है। तो जो मन में है वह निश्चित रूप से सत्य है। हाँ, प्रतिबंध पर संकेत की आवश्यकता है। यदि वह स्वयं कथन में न होता तो मुसलमानों में प्रचलित भाषा की संरचना और वक्ता का मुसलमान होना स्वयं इस बात का संकेत देता कि यह काव्य की संकीर्णता के कारण कुछ कथन पर संक्षेप है और आशय निश्चित रूप से संपूर्ण है। जैसे बिना वाणी की संकीर्णता के'कुल्या' (Qul ya) और 'लन तना' (Lan tana) कहते हैं और आशय सूरह काफ़िरून और चौथा पारा होता है। यदि कोई मुसलमान कहे, 'बसंत ने वनस्पति उगाई' (Al-Rabee'u anbat al-baqla. अनु.), तो उसका इस्लाम ही इसे (रूपक के रूप में) स्वीकार करने का आधार है। इससे यह संदेह कि उसने स्वयं बसंत ऋतु को वनस्पति का निर्माता माना है, किसी भी बुद्धिमान मुस्लिम को नहीं हो सकता, जैसा कि विद्वानों ने स्पष्ट किया है और 'अल-फ़तावा अल-खैरिया' आदि में इसकी पुष्टि की है (जैसा कि इस पर विद्वानों ने स्पष्टीकरण दिया है और फ़तावा खैरिया आदि में यह स्पष्टीकरण मौजूद है।

अनु.)। इसके अतिरिक्त, यहाँ मानसिक वाणी में सही अर्थ का स्पष्ट उल्लेख मौजूद है कि दूसरी पंक्ति में स्पष्ट रूप से एकेश्वरवाद (तौहीद) बताया गया और यही मूल आशय ठहराया गया। यदि, ईश्वर न करे, यह पूर्ण निषेध होता तो एकेश्वरवाद कब रहता? यह तो नास्तिकता (तअतील) होती। एकेश्वरवाद तो एक की पुष्टि है न कि, ईश्वर न करे, पूर्ण सामान्य निषेध। अतः सिद्ध हुआ कि इस पर अधर्म (इल्हाद) का निर्णय, यदि 'प्रत्येक बर्तन से वही टपकता है जो उसमें होता है' (Kullu ina'in yatarash-shahu bima feehi. अनु.) की श्रेणी का न हो, तो यह शुद्ध पागलपन है। इसलिए 'जामे अल-फुसुलैन' के अध्याय 38 में है:

| मन क़ाला ला इलाहा इल्लल्लाह व अरादा अन यक़ूला इल्ला अल्लाह | जिसने 'ला इलाहा' कहा लेकिन इरादे के बावजूद 'इल्ला अल्लाह' न कह सका। |

पृष्ठ २९६ का ७४२

خارج ہے میرے پاس آئی، اس لئے کہ منسوب الیہ اگرچہ لفظی طور پر فعل سے موخر ہے لیکن وجودی طور پر فعل سے مقدم ہے کیونکہ منسوب اور منسوب الیہ اس نسبت سے مقدم ہوتے ہیں جو دونوں میں پائی جاتی ہے اور یہ نسبت وہ ہے جس پر فعل دال ہے تو استثناء میں جب منسوب الیہ یعنی مستثنیٰ منہ اور الاّ اور مستثنیٰ تین چیزیں ہیں تو لازمی طور پر یہ تین فعل والی نسبت سے پہلے ہوں گے لہٰذا اب دخول و خروج نسبت سے قبل ہوا تو تناقص نہ رہا۔

اقول: حاصل یہ ہے کہ لفظ ما فی النفس سے تعبیر ہوتے ہیں یہاں اگر یوں ہو کہ متکلم نے اولاً نفیِ عام بلاد استثناء کی اور جزء اول سے تعبیر کیا پھر اس عام میں سے مستثنیٰ کو جدا کیا اور اس پر جزء استثناء سے دلالت کی تو صریح تناقص ہے کہ یہ دو حکم متنافی ہوئے لا سالبہ کلیہ تھا اور یہ موجبہ جزئیہ اور وہ دونوں نقیض ہیں، ایسا ہرگز نہیں بلکہ وہاں صرف حکمِ واحد ہے متکلم نے ایک مفرد کلی کو کہ مرتبہ لا بشرط شے میں تھا مستثنیٰ سے فارغ کر کے مرتبہ بشرط لا شے میں لیا اور اس مقید پر حکمِ واحد کیا ہے ادخال لا والا سے معبر کیا لا حکم ہے اور الاّ قید مسند الیہ کہ اس کے مرتبہ بشرط لا پر دال تو یہ لا ہرگز نفی جمیع کے لئے نہیں بلکہ نفی ما ورائے مستثنیٰ کے لئے تو مافی الذہن یقیناً حق ہے، ہاں تقیید پر دلالت درکار، وہ اگر نفس کلام میں نہ ہوتی تو کلام کی ترکیب مشہور و معروف کا مسلمان میں دائر و سائر، اور قائل کا مسلمان ہونا خود ہی دلالت کرتا کہ یہ تنگیِ شعر کے سبب بعض کلام پر اختصار ہے اور مراد یقیناً مجموع جیسے ہے بے تنگی کلام قلیا اور لن تنا کہتے ہیں اور مراد سورہ کافرون و پارہ چہارم، مسلمان اگر ابنت الربیع البقل (موسم بہار نے سبزہ اگایا۔ت) کہے تو اس کا اسلام ہی تجویز پر قرینہ ہے، اس سے یہ گمان کہ اس نے خود فصل بہار کو سبزی کا خالق مانا ہے، ہر گز مسلم عاقل کو نہیں ہو سکتا کما نصوا

علیہ و صرح بہ فی الفتاوی الخیریہ وغیرہا (جیسا کہ اس پر علماء نے تصریح کی ہے جیسا کہ فتاوی خیریہ وغیرہ میں یہ تصریح موجود ہے۔ ت) نہ کہ یہاں نفسی کلام میں معنی صحیح کی صاف تصریح موجود ہے کہ مصرع دوم میں صاف توحید بتائی اور یہ ہی اول سے مراد ٹھہرائی، اگر معاذ اللہ نفیِ مطلق ہوتی تو توحید کب رہتی تعطیل ہوتی، توحید تو ایک کا اثبات ہے نہ کہ معاذ اللہ عام نفی تام، تو ثابت ہوا کہ اس پر حکمِ الحاد اگر از قبیل کل اناء یترشح بما فیہ (ہر برتن وہی کچھ باہر پھینکتا ہے جو اس میں ہو ۔ت) نہ ہو تو جنونِ خالص ہے۔ لاجرم جامع الفصولین فصل ۳۸ میں ہے:

| من قال لا الہ الا اللہ واراد ان یقول الا اللہ | جس نے لا الہ کہا الا اللہ ارادہ کے باوجود نہ کہہ |

Fatawa Razawiyyah - Volume 15

[Boxed Text] Arabic: ...and he did not say "it does not cause disbelief" because he based it on faith. 1 Urdu/English: ...could [say], so he is not a disbeliever because he said this with the intention of faith. (T)

Similarly, it is mentioned in 'Khazanat al-Muftin': "Atharhu 'anh ila (Ah) he does not disbelieve." 2 (Preference is given to the absence of his disbelief. T) Similarly, it is mentioned in 'Fatawa Bazzaziyyah' and 'Sharh Multaqa al-Abhur': Yes, the poet certainly fell short in this brevity. Scholars go so far as to say that he should not prolong this "la" [negation] so that it quickly moves from the form of negation to the side of explicit affirmation. He delayed so much that he kept the form of negation in the first hemistich and the explicit affirmation at a distance of six words in the second hemistich. He should have said it like "Ashhadu an la ilaha" etc. It is marked on this.

Similarly, the objection to the aforementioned poem by Bakr Sunni is blatant ignorance or clear stubbornness. "Love of one's homeland is part of faith" 3 (Love of country is part of faith. T) is neither proven from Hadith nor are these its meanings at all. Imam Badr al-Din al-Zarkashi in his 'Juz', Imam Shams al-Din al-Sakhawi in 'al-Maqasid al-Hasanah', and Imam Khatim al-Huffaz Jalal al-Din al-Suyuti in 'al-Durar al-Muntashirah' have all unanimously said regarding this narration: "I have not come across it." 4 (I have not been able to find it. T) Imam Sakhawi has stated its origin to be in the speech of a Bedouin Arab and the wise men of India, as is evident by referring back to it (T). Allah Almighty has praised His servants in the Great Quran who leave their homeland, turn their faces away from friends and land, for the love of Allah and His Messenger (Glory be to Him and Peace be upon him), and He has severely condemned those who remained sitting for the love of their homeland and did not migrate towards Allah and His Messenger.

[Boxed Quranic Verse] Allah Almighty said: "Indeed, those whom the angels take while they are wronging themselves—they [the angels] say, 'In what [condition] were you?' They say, 'We were oppressed in the land.' They [the angels] say..." Urdu Translation: Allah Almighty said: Indeed, the angels who take the souls of those while they were wronging their own souls, the angels say, "In what [condition] were you?", they say, "We were oppressed in this town."

Ah: And so it is in the original, perhaps it is "Innahu" [Indeed he].

1 Jami' al-Fusulayn, Chapter 38, on issues regarding words of disbelief, Islami Kutub Khana, Karachi, 2/298. 2 Majma' al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur, Chapter on the Apostate, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/689. 3 Al-Durar al-Muntashirah fi al-Ahadith al-Mushtahirah, letter 'Ha', Hadith 189, Al-Maktab al-Islami, Beirut, p. 100. 4 Al-Maqasid al-Hasanah by Sakhawi, Hadith 386, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, p. 109; Al-Durar al-Muntashirah fi al-Ahadith al-Mushtahirah, letter 'Ha', Hadith 189, Al-Maktab al-Islami, Beirut, p. 100.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 15

[बॉक्स किया गया टेक्स्ट] अरबी: ...व लम यकुल ला यकफुरु लिअन्नहु अक़दा अला ईमान 1 उर्दू/हिंदी: ...सका तो वह काफ़िर नहीं क्योंकि उसने ईमान के इरादे से यह कहा। (त)

इसी तरह 'ख़ज़ानतुल मुफ़्तीन' में है: "असराहु अनहु इला (अह) ला यकफुरु" 2 (उसके कुफ़्र न होने को ही तरजीह हासिल है। त) इसी तरह 'फ़तावा बज़ाज़िया' और 'शरह मुल्तक़ल अबहुर' में है, हाँ, शायर ने इस इख़्तिसार (संक्षेप) में कोताही ज़रूर की है। उलेमा तो यहाँ तक फ़रमाते हैं कि इस 'ला' [नकार] को इतना लंबा न करे कि नकार के रूप से जल्द ही स्पष्ट पुष्टि की ओर मुंतक़िल हो जाए। उसने इतनी देर की कि नकार का रूप पहले मिसरे में रखा और स्पष्ट पुष्टि छह शब्दों के फ़ासले से दूसरे मिसरे में। उसे इसे इस तरह कहना था 'अशहदु अन ला इलाहा' आदि, इस पर निशान है।

इसी तरह बक्र सुन्नी के उपरोक्त शेर पर एतराज़ फ़ाश (खुली) जहालत या साफ़ हठधर्मिता है। "हुब्बुल वतन मिनल ईमान" 3 (वतन की मोहब्बत ईमान का हिस्सा है। त) न तो हदीस से साबित है और न ही हरगिज़ इसके ये मायने हैं। इमाम बदरुद्दीन ज़रकशी ने अपने 'जुज़' में, इमाम शम्सुद्दीन सख़ावी ने 'मकासिदे हसना' में और इमाम ख़ातिमुल हुफ़्फ़ाज़ जलालुद्दीन सुयूती ने 'अल-दुररुल मुंतशिरा' में सर्वसम्मति से इस रिवायत के बारे में फ़रमाया: "लम अक़िफ़ अलैहि" 4 (मैं इससे वाक़िफ़ नहीं हो सका। त) इमाम सख़ावी ने इसकी असल (मूल) एक ग्रामीण अरबी और भारत के बुद्धिजीवियों के कलाम में बताई है, जैसा कि उसकी तरफ़ रुजू (संदर्भ) करने से ज़ाहिर है (त)। अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल ने कुरान-ए-अज़ीम में अपने उन बंदों की कमाल मदह (प्रशंसा) फ़रमाई जो अल्लाह और उसके रसूल (अज़्ज़ व जल्ल व सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मोहब्बत में अपना वतन छोड़ें, यार और वतन से मुँह मोड़ें, और उनकी सख़्त मज़म्मत (निंदा) फ़रमाई जो वतन की मोहब्बत लिए बैठे रहे और अल्लाह और रसूल की तरफ़ हिजरत न की।

[बॉक्स किया गया कुरानिक आयत] अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "इन्नल लज़ीना तवफ़्फ़ाहुमुल मलाइकतु ज़ालिमी अनफुसिहिम, कालू फ़ीमा कुंतुम, कालू कुन्ना मुस्तज़अफ़ीना फ़िल अर्ज़..." हिंदी अनुवाद: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: बेशक फरिश्ते जिनकी जान निकालते हैं इस हाल में कि वे अपनी जानों पर ज़ुल्म कर रहे थे, फरिश्ते कहते हैं "तुम किस हाल में थे?", वे कहते हैं "हम इस बस्ती में कमज़ोर (दबाए हुए) थे।"

अह: और असल में इसी तरह है, शायद यह "इन्नहु" [बेशक वह] है।

1 जामेउल फ़ुसूलैन, अध्याय 38, कुफ़्र के शब्दों के मुद्दों पर, इस्लामी कुतुब ख़ाना कराची, 2/298। 2 मजमउल अनहुर शरह मुल्तक़ल अबहुर, मुर्तद का अध्याय, दार इह्या अल-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 1/689। 3 अल-दुररुल मुंतशिरा फ़िल अहादीसुल मुश्तहिरा, अक्षर 'हा', हदीस 189, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरूत, पृ. 100। 4 अल-मकासिदुल हसना लिस-सख़ावी, हदीस 386, दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, पृ. 109; अल-दुररुल मुंतशिरा फ़िल अहादीसुल मुश्तहिरा, अक्षर 'हा', हदीस 189, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरूत, पृ. 100।

Arabic [Boxed Text]: ولم یقل لا یکفر لانہ عقد علی ایمان 1 اردو: سکا تو وہ کافر نہیں کیونکہ اس نے ایمان کے ارادے سے یہ کہا (ت)

اسی طرح خزانۃ المفتین میں ہے: اثر اعنہ الی(عہ) لایکفر 2 (اسی کے عدم کفر کو ترجیح حاصل ہے۔ت) اسی طرح فتاوی بزازیہ و شرح ملتقی الابحر میں ہے، ہاں شاعر نے اسی اقتصار میں تقصیر ضرور کی علماء تو یہاں تک فرماتے ہیں کہ اس لا کامد طویل نہ کرے کہ صورت نفی سے جلد جانب تصریح اثبات منتقل ہو جائے اس نے اتنی دیر کی کہ صورت نفی مصرع اول میں رکھی اور تصریح اثبات چھ لفظوں کے فاصلہ سے مصرع دوم میں اسے یوں کہنا تھا اشھدان الا الہ وغیرہ ہے اس پر نقش۔

اسی طرح بکر سنی کے شعر مذکور پر اعتراض جہل فاضح یا عناد واضح ہے حب الوطن من الایمان 3 (وطن کی محبت ایمان کا حصہ ہے۔ت) نہ حدیث سے ثابت نہ ہر گز اس کے یہ معنی، اس کا یہ معنی امام بدرالدین زرکشی نے اپنے جز اور امام شمس الدین سخاوی نے مقاصد حسنہ اور امام خاتم الحفاظ جلال الدین سیوطی نے الدرر المنتشرہ میں بالاتفاق اس روایت کو فرمایا: لم اقف علیہ 4 (میں اس سے آگاہ نہیں ہوسکا۔ ت) امام سخاوی نے اس کی اصل ایک اعرابی بدوی اور حکیمان ہند کے کلام میں بتائی کما یظہر بالرجوع الیہ (جیسا کہ اس کی طرف رجوع سے ظاہر ہے۔ت) اللہ عزوجل نے قرآن عظیم میں اپنے بندوں کی کمال مدح فرمائی جو اللہ و رسول جل وعلا و صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی محبت میں اپنا وطن چھوڑیں، یار و دیار سے منہ موڑیں، اور ان کی سخت مذمت فرمائی جو حب وطن لئے بیٹھے رہے اور اللہ و رسول کی طرف مہاجر نہ ہوئے۔

[Boxed Quranic Verse] قال اللہ تعالٰی " اِنَّ الَّذِیْنَ تَوَفّٰىهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمِیْٓ اَنْفُسِهِمْ قَالُوْا فِیْمَ كُنْتُمْ ؕ قَالُوْا كُنَّا مُسْتَضْعَفِیْنَ فِی الْاَرْضِ ؕ قَالُوْٓا اَلَمْ تَكُنْ اردو ترجمہ: اللہ تعالٰی نے فرمایا: بیشک ملائکہ جن کی جان نکالتے ہیں اس حال میں کہ وہ اپنی جانوں پر ظلم کر رہے تھے فرشتے کہتے ہیں تم کاہے میں تھے، کہتے ہیں ہم اس بستی میں

عہ: و ھکذا فی الاصل لعلہ "انہ".

1 جامع الفصولین الفصل الثامن والثلاثون فی مسائل کلمات الکفر اسلامی کتب خانہ کراچی ۲۹۸/۲

2 مجمع الانہر شرح ملتقی الابحر باب المرتد دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۶۸۹ 3 الدرر المنتشرة فی الاحادیث المشتہرة حرف الحاء حدیث ۱۸۹ المکتب الاسلامی بیروت ص ۱۰۰ 4 المقاصد الحسنہ للسخاوی حدیث ۳۸۶ دارالکتب العلمیہ بیروت ص ۱۰۹ ، الدرر المنتشرة فی الاحادیث المشتہرة حروف الحاء حدیث ۱۸۹ المکتب الاسلامی بیروت ص ۱۰۰

(Quranic verses in Arabic)	**...were oppressed and weak. The angels said, "Was not the earth of Allah (Madinah Tayyibah) spacious enough for you to emigrate therein?" Their abode is Hell—and what an evil destination! Except for those who were truly weak and oppressed among men, women, and children, who could not devise a plan nor were they guided to a way. For them, it is hoped that Allah will pardon them; and Allah is Ever-Pardoning, Ever-Forgiving. And whoever emigrates in the way of Allah will find many places of refuge and abundance on the earth. And whoever leaves his home as an emigrant to Allah and His Messenger and then death overtakes him—his reward has already become incumbent upon Allah. And Allah is Ever-Forgiving, Most Merciful.**

Those who prefer love for their homeland over visiting Madinah Tayyibah are like the transgressors, and those who sacrifice their love for their homeland to kiss the dust of the throne-like threshold are among the accepted ones:

"Say: Each one acts according to his own disposition; but your Lord best knows who is best guided on the path." (2)	**Say, "Each one acts according to his own style (way); but your Lord knows best who is more on the right path." (T)**

That homeland, the love of which is a part of faith, is the original home from where a person came and to where he must return.

Be in this world as if you were a stranger or a traveler. (3) And Allah is sufficient for us, and [He is] the best Disposer of affairs. (4) And Allah Almighty knows best.	**Be in this world like a stranger or a traveler, and for us Allah Almighty is sufficient and He is the sustainer of all. And Allah Almighty knows best. (T)**

1. Al-Quran al-Kareem 4/97 to 101
2. Al-Quran al-Kareem 17/84
3. Kanz al-Ummal Hadith 2137, Muassasah al-Risalah Beirut 3/196
4. Al-Quran al-Kareem 3/173

फतावा रज़विया (जिल्द 15)

(कुरान की आयतें अरबी में)

...कमज़ोर और दबाए हुए थे, फ़रिश्ते कहते हैं कि क्या अल्लाह की ज़मीन (मदीना तय्यिबा) गुंजाइश वाली न थी कि तुम वतन छोड़कर उसमें चले जाते? उनका ठिकाना जहन्नुम है और वह कितनी बुरी लौटने की जगह है। मगर कमज़ोर मर्द, औरतें और बच्चे जो न कोई तदबीर कर सकते हैं और न रास्ता जानते हैं, क़रीब है कि अल्लाह उन्हें माफ़ फरमाए; और अल्लाह माफ़ फरमाने वाला और बख्शने वाला है। और जो अल्लाह की राह में वतन छोड़कर अल्लाह और उसके रसूल की तरफ हिजरत करते हुए अपने घर से निकले और फिर उसे मौत आ जाए, तो उसका अज्र (पुण्य) अल्लाह के ज़िम्मे करम पर साबित हो गया। और अल्लाह बख्शने वाला, मेहरबान है।

जो मदीना तय्यिबा की हाज़िरी पर वतन के प्यार को प्राथमिकता देते हैं, वे ज़ालिमों की तरह हैं, और जो अर्श जैसे आस्तान की धूल चूमने के लिए वतन की मुहब्बत को न्योछावर कर देते हैं, वे उन मक़बूलों (स्वीकृत लोगों) में से हैं:

"कह दो कि हर कोई अपने स्वभाव के अनुसार कार्य करता है; और तुम्हारा रब बेहतर जानता है कि कौन सीधे मार्ग पर है।" (2)

तुम कह दो कि सब अपने तरीके(स्वभाव) के अनुसार काम करते हैं, तो तुम्हारा रब बखूबी जानता है कि कौन सबसे ज़्यादा हिदायत (सही रास्ते) पर है। (त)

वह वतन जिसकी मुहब्बत ईमान का हिस्सा है, वह असल वतन है जहाँ से इंसान आया है और जहाँ उसे वापस जाना है।

दुनिया में इस तरह रहो जैसे कोई अजनबी या मुसाफिर हो। (3) और हमारे लिए अल्लाह ही काफी है और वही बेहतरीन कार्यसाधक है। (4) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

दुनिया में इस तरह रहो जैसे कोई अजनबी या मुसाफिर हो, और हमारे लिए अल्लाह ही काफी है और वही सबका कार्यसाधक है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 4/97 से 101
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 17/84

3. कंज़ अल-उम्माल हदीस 2137, मुअस्ससतुर् रसाला बेरूत 3/196

4. अल-क़ुरआन अल-करीम 3/173

पृष्ठ 298 का 742

تَكُنْ اَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوْا فِيْهَا فَاُولٰٓئِكَ مَاْوٰىهُمْ جَهَنَّمُ ؕ وَسَآءَتْ مَصِيْرًا ۙ اِلَّا الْمُسْتَضْعَفِيْنَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَآءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيْعُوْنَ حِيْلَةً وَّلَا يَهْتَدُوْنَ سَبِيْلًا ۙ فَاُولٰٓئِكَ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَّعْفُوَ عَنْهُمْ ؕ وَكَانَ اللّٰهُ عَفُوًّا غَفُوْرًا ۙ وَمَنْ يُّهَاجِرْ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ يَجِدْ فِي الْاَرْضِ مُرٰغَمًا كَثِيْرًا وَّسَعَةً ؕ وَمَنْ يَّخْرُجْ مِنْ بَيْتِهٖ مُهَاجِرًا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ اَجْرُهٗ عَلَى اللّٰهِ ؕ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا ۱

کمزور دبائے ہوئے تھے، فرشتے کہتے ہیں کیا اللہ کی زمین (مدینہ طیبہ) گنجائش والی نہ تھی کہ تم وطن چھوڑ کر اس میں جاتے ان کا ٹھکانا جہنم ہے اور کیا ہی بری پلٹنے کی جگہ مگر کمزور اور عورتیں بچے جنھیں کچھ بنائے نہ بنی نہ راہ ملی قریب ہے کہ اللہ تعالٰی ان کو معاف فرمائے، اللہ تعالٰی معاف فرمانے والا بخشنے والا ہے اور جو اللہ تعالٰی کی راہ میں وطن چھوڑ کر اللہ و رسول کی طرف ہجرت کرتا ہوا اپنے گھر سے نکلے پھر اسے موت آجائے اس کا اجر اللہ کے ذمہ کرم پر ثابت ہو لیا اور اللہ بخشنے والا مہربان ہے۔

جو مدینہ طیبہ کی حاضری پر حب وطن کو ترجیح دیں وہ ظالموں کی طرح ہیں اور جو حب وطن کو خاک بوسی آستان عرش نشان پر تصدق کریں وہ ان مقبولوں میں ہیں:

"قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِهٖ ؕ فَرَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ اَهْدٰى سَبِيْلًا" ۲

تم فرماؤ سب اپنے کینڈے (طریقے) پر کام کرتے ہیں تو تمھارا رب خوب جانتا ہے کہ کون زیادہ راہ پر ہے۔ (ت)

وہ وطن جس کی محبت ایمان سے ہے وطن اصلی ہے جہاں سے آدمی آیا اور جہاں جانا ہے۔

كن في الدنيا كأنك غريب او عابر سبيل دنیا میں اس طرح رہو جیسے اجنبی ہو یا مسافر، اور

۳ وحسبنا اللہ ونعم الوکیل ۴ واللہ ہمارے لئے اللہ تعالیٰ کافی ہے اور وہی سب کا کارساز ہے۔

تعالیٰ اعلم۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

۱ القرآن الکریم ۴/ ۹۷ تا ۱۰۱ ۲ القرآن الکریم ۱۷/ ۸۴ ۳ کنز العمال حدیث ۲۱۳۷ موسسۃ الرسالہ بیروت ۳/ ۱۹۶ ۴ القرآن الکریم ۳/ ۱۷۳

Fatawa Razvia, Volume 15

Issue 58 to 52: From Rampur state, sent by Mashuq Ali Sahib, 7 Jumada al-Ula 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter, that many reciters of Milad (birth of the Prophet) recite poetry or prose containing the following subjects in the Milad assembly?

(1) Casting the veil of 'Meem' over his face, he came as Ahmad. (2) On the night of union, God said to the Prophet, "There is no 'you' and no 'I'." The veil of 'Meem' is what a veil! There is no 'you' and no 'I'. (3) Somewhere he became Laila, somewhere Majnun, somewhere Shirin, somewhere Farhad. The veil of 'Meem' is what a veil! There is no 'you' and no 'I'. (4) God says this to you, do not keep ego in your heart, My reality is engraved upon the gem of your nature. When I gave you my special attribute of the essence of unity: "I became you, and you became me; I became the body, and you became the soul. So that after this, no one may say, I am one and you are another." (5) For sixty-three years, God wandered the streets of Makkah and Madinah, yet no one recognized Him. (6) Muhammad performed divinity, and God performed Mustafahood. If anyone understands, what will they understand; if anyone knows, what will they know? (7) One day, Jibril (peace be upon him) presented himself in the service of the Leader of the Universe (peace and greetings be upon him). The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) asked, "O brother! How much time does it take for you to come from your place to here?" He submitted, "Master, you will not finish wrapping the fold of your blessed turban before this slave, from his place..."

फ़तावा रज़विया, जिल्द पंद्रहवीं (15)

मसाला 58 से 52: रामपुर रियासत से, प्रेषक माशूक अली साहिब, 7 जमादी अल-उला 1337 हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि कई मिलाद पढ़ने वाले मिलाद की महफ़िल में निम्नलिखित विषयों वाली नज़्म या गद्य पढ़ते हैं?

(1) 'मीम' की चादर चेहरे पर डाल कर अहमद बनकर आया। (2) मिलन की रात खुदा ने नबी से कहा, न तू है न मैं हूँ। 'मीम' का पर्दा कैसा पर्दा, न तू है न मैं हूँ। (3) कहीं लैला बना, कहीं मजनूँ, कहीं शीरीं बना, कहीं फ़रहाद। 'मीम' का पर्दा कैसा पर्दा, न तू है न मैं हूँ। (4) खुदा तुमसे यह कहता है, दिल में अहंकार मत रखो, तुम्हारे स्वभाव के नगीने पर मेरी हकीकत खुदी हुई है। जब मैंने तुम्हें अपनी एकता (वहदत) के विशेष गुण का सार दिया: "मैं तुम हो गया और तुम मैं हो गए; मैं शरीर बन गया और तुम आत्मा बन गए। ताकि इसके बाद कोई यह न कहे कि मैं अलग हूँ और तुम अलग हो।" (5) तिरसठ (63) वर्ष तक खुदा मक्का और मदीना की गलियों में घूमता रहा, किसी ने उसे नहीं पहचाना। (6) मुहम्मद ने खुदाई (ईश्वरत्व) की और खुदा ने मुस्तफ़ाई (मुस्तफा का कार्य) की। कोई समझे तो क्या समझे, कोई जाने तो क्या जाने। (7) एक दिन जिब्रील (अलैहिस्सलाम) ब्रह्मांड के स्वामी (अलैहिस्सलात वत्तहियात) की सेवा में उपस्थित हुए। पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने पूछा, "हे भाई! तुम्हें अपने स्थान से यहाँ तक आने में कितना समय लगता है?" उन्होंने निवेदन किया, "हुज़ूर! आप अपनी मुबारक दस्तार (पगड़ी) का एक पेच (घेरा) पूरा नहीं कर पाएँगे कि यह दास अपने स्थान से..."

पृष्ठ 299/742

مسئلہ ۵۸ تا ۵۲: از ریاست رامپور مرسلہ معشوق علی صاحب ۷ جمادی الاولیٰ ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اکثر میلاد خواں مجلس میلاد شریف میں مفصلہ تحت مضامین کی نظم یا نثر پڑھتے ہیں۔

(۱) میم کی چادر مکھ پر ڈالے احمد بن کر آیا۔ (۲) شب وصل خدا نے نبی سے کہا تو اور نہیں میں اور نہیں۔ ہے میم کا پردہ کیا پردہ تو اور نہیں میں اور نہیں۔ (۳) کہیں لیلیٰ بنا، کہیں مجنون، کہیں شیریں بنا، کہیں فرہاد ہے میم کا پردہ کیا پردہ تو اور نہیں میں اور نہیں۔ (۴) کہتا ہے یہ تجھ سے خدا دل میں نہ رکھ اپنے خودی تیرے نگین طبع پر میری حقیقت ہے کھدی جب عین وحدت کی صفت خاص اپنی میں نے تجھ کو دی من تو شدم تو من شدی من تن شدم تو جاں شدی تا کس نگوید بعد ازیں من دیگرم تو دیگری (۵) ترسیٹھ برس خدا مکہ اور مدینہ کی گلیوں میں پھرا کسی نے نہ پہچانا۔ (۶) محمد نے خدائی کی خدا نے مصطفائی کی۔ کوئی سمجھے تو کیا سمجھے، کوئی جانے تو کیا جانے (۷) ایک روز جبریل علیہ السلام حضور سرور کائنات علیہ الصلوٰۃ والتحیات کی خدمت میں حاضر ہوئے آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا کہ اے اخی! تم کو اپنے مقام سے یہاں تک آنے میں کتنا وقفہ ہوتا ہے؟ عرض کیا: حضور دستار مبارک کا پیچ تمام نہیں فرمانے پائیں گے کہ غلام اپنے مقام سے

Fatawa Rizvia Volume (15)

...will be present here. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said, 'Go to where you receive orders, there is a curtain; lift it and see.' On one side, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) began to adorn his blessed head with a turban; Gabriel (peace be upon him) lifted the curtain at the mentioned place and saw the Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) wearing a sash on his head. Then he came down to earth and saw him wearing the same sash on his head in the same manner. He went back and forth a few times in this state of amazement. Surprised, he asked, 'O Prophet! Why am I being made to run back and forth when you are both here and there?' And topics like these; what is the ruling in the Sharia for reading and listening to such subjects? There is no dispute or matter about this with anyone. This trouble is taken for the purpose of clarifying one's own belief.

The Answer: (1) If the pronoun [in the phrase 'He came'] refers to Allah (the Almighty and Majestic), then for the common people to speak like this is certainly a clear word of disbelief (kufr). And if it refers to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), then undoubtedly he is 'Ahad' and 'Wahid' (Unique and One) - peace and blessings of Allah be upon him; both are among the blessed names of the Prophet. The meaning is that the Prophet is the manifestation of the glory of Oneness (Ahadiyat), and the radiance of Oneness is manifest in the Prophet's servanthood. If the 'Meem' [of Muhammad], which is the collar of... and the belt of worship, were not a veil (saatir), no one in the world would have the strength to see. Yet, the command is to avoid such words so that the minds of the common people do not go towards such subtle interpretations, which could lead to corruption of their belief or cause them to perceive the speaker as misguided. It is stated in the Hadith:

"Avoid that for which an apology must be made, for indeed, goodness does not require an apology." (1)	"Avoid every such thing for which an apology must be made, and in goodness, one does not have to apologize." (T)

In another Hadith it is said: "Avoid whatever the ear finds unpleasant." (2) (Avoid every such thing that the ear considers bad. - T) In a third Hadith it is said: "Speak to people according to what they know." (3) (Describe to people only what is known/familiar to them. - T) In a fourth Hadith it is said:

"You do not tell a people a narration that their intellects cannot grasp except that it becomes a trial for some of them." (4)	"When someone relates to a people something that their intellect cannot reach, it will become a cause of trial (fitna) among them." (T)

1. Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Riqaq, Dar al-Fikr Beirut, 4/327
2. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, Baqi Hadith Abu al-Adiyah, Dar al-Fikr Beirut, 4/76
3. Kanz al-Ummal, Hadith 29318, Mu'assasah al-Risalah Beirut, 10/24
4. Sahih Muslim, Bab al-Nahyi 'an al-Riwayah 'an al-Du'afa, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/9 **Note:** It is like this in the original, but it is not in the handwriting of Ala Hazrat, so it was probably an oversight by the transcriber.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

...यहाँ हाज़िर हो जाएगा। हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया कि जहाँ से तुम्हें हुक्म मिलता है वहाँ पर्दा पड़ा है, जाओ उसे उठा कर देखो। इधर हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने दस्तार-ए-मुबारक (पगड़ी) सिर पर सजाना शुरू की; जिब्रील अलैहिस्सलाम ने ज़िक्र किए गए स्थान पर पर्दा उठा कर देखा तो हुज़ूर पुरनूर सिर पर पटका सजा रहे हैं, फिर ज़मीन पर आकर उसी तरह सिर पर पटका सजाते हुए देखा। इसी हैरानी में चंद मर्तबा आए-गए। हैरान होकर अर्ज़ किया कि हुज़ूर! फिर मुझे क्यों दौड़ाया जाता है जब यहाँ भी आप हैं और वहाँ भी आप। और इसी तरह के अन्य विषय; शरीयत में ऐसे विषयों को पढ़ने और सुनने का क्या हुक्म है? इस बारे में किसी से कोई झगड़ा या मामला नहीं है। अपना अक़ीदा (आस्था) साफ़ करने के उद्देश्य से यह तकलीफ़ दी जा रही है।

अल-जवाब (उत्तर): (1) यदि ['वह आया' में] सर्वनाम अल्लाह तआला (अज़-व-जल्ल) की ओर है, तो बेशक आम लोगों का ऐसा बोलना स्पष्ट कुफ़्र (अविश्वास) का शब्द है। और यदि हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की ओर है, तो बेशक वह 'अहद' और 'वाहिद' (अद्वितीय और एक) हैं, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम; दोनों हुज़ूर के मुबारक नामों में से हैं। इसका अर्थ यह है कि हुज़ूर अहदियत (एकेश्वरत्व) की शान के मज़हर (प्रकटीकरण) हैं, और अहदियत की ज्योति हुज़ूर की अब्दियत (दासता/भक्ति) में झलक रही है। यदि 'मीम' [मोहम्मद का म] जो ... का पट्टा और इबादत की कमर है, पर्दा न होता, तो दुनिया में किसी में भी देखने की शक्ति न होती। फिर भी ऐसे शब्दों से बचने का ही हुक्म है ताकि आम लोगों का ज़हन ऐसी सूक्ष्म व्याख्या की ओर न जाए, जिससे उनके अक़ीदे में बिगाड़ पैदा हो या वे वक्ता को गुमराह समझने लगें। हदीस में है:

"उस चीज़ से बचो जिसके लिए माफ़ी माँगनी पड़े, क्योंकि नेकी में माफ़ी नहीं माँगनी पड़ती।" (1)	"हर उस चीज़ से बचो जिस पर माफ़ी माँगनी पड़े, और खैर (भलाई) में माफ़ी नहीं माँगनी पड़ती।" (त)

दूसरी हदीस में है: "उस चीज़ से बचो जिसे कान बुरा मानें।" (2) (हर उस चीज़ से बचो जिसे कान बुरा समझें। - त) तीसरी हदीस में है: "लोगों से वही बात करो जो उनके लिए जानी-पहचानी हो।" (3) (लोगों से वही बयान करो जो उनके लिए ज्ञात/परिचित है। - त) चौथी हदीस में है:

"जब तुम किसी कौम को ऐसी बात बताओगे जहाँ तक उनकी बुद्धि नहीं पहुँचती, तो वह उनमें से कुछ के लिए फ़ितना (परीक्षण/भ्रम) बन जाएगी।" (4)	"जब कोई किसी कौम को ऐसी बात बताएगा जहाँ तक उनकी अक़्ल की पहुँच नहीं है, तो वह उनमें फ़ितने का कारण बनेगा।" (त)

---

1. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब अर-रिकाक, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 4/327
2. मुस्नद इमाम अहमद बिन हनबल, बकिया हदीस अबू अल-आदिया, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 4/76
3. कन्ज़ अल-उम्माल, हदीस 29318, मुअस्सा अल-रिसाला बेरुत, 10/24
4. सहीह मुस्लिम, बाब अन-नही अन अर-रिवाया अन अद-दुअफ़ा, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/9 **नोट:** असल में इसी तरह है लेकिन आला हज़रत की लिखावट नहीं है, इसलिए मुमकिन है कि नक़ल करने वाले से कोई चूक हुई हो।

یہاں حاضر ہو جائے گا، آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا کہ جہاں سے تم کو حکم ملتا ہے وہاں پردہ پڑا ہے جاؤ اس کو اٹھا کر دیکھو، ادھر آں حضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے دستارِ مبارک زیبِ سر فرمانا شروع کی، جبریل علیہ السلام نے مقامِ مذکور پر پردہ اٹھا کر دیکھا تو حضورِ پرنور پٹکا زیبِ سر فرما رہے ہیں، پھر زمین پر آکر اسی طرح پٹکا زیبِ سر فرماتے ہوئے دیکھا۔ اسی استعجاب میں چند مرتبہ آئے گئے، حیران ہو کر عرض کیا کہ حضور ! پھر مجھے کیوں دوڑایا جاتا ہے جب یہاں بھی آپ ہے وہاں بھی آپ، اور مثل ان کے، لہٰذا ایسے مضامین کا پڑھنا اور سننا شرعِ شریف میں کیا حکم رکھتا ہے؟ کسی سے اس بارے میں جھگڑا قصہ نہیں ہے۔ اپنا عقیدہ صاف کرنے کی غرض سے یہ تکلیف دی جاتی ہے۔

الجواب: (۱) اگر آیا کی ضمیر حضرت عزت عزوجلالہ کی طرف ہے تو بیشک عوام کا ایسا بکنا صریح کلمہ کفر ہے اور اگر حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی طرف ہے تو بیشک احد واحد ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم، دونوں حضور کے اسمائے طیبہ سے ہیں اور معنی یہ کہ حضور مظہرِ شانِ احدیت ہیں تجلی احدیت حضور کی عبدیت میں جلوہ گر ہے، اگر میم کہ طوقِ فـ و کمر پرستش ہے ساتر نہ ہو تو عالم میں کوئی دیکھنے کی تاب نہ لائے پھر بھی ایسے لفظ سے بچنے ہی کا حکم ہے کہ عوام کا ذہن ایسی دقیق توجیہ کی طرف نہ جائے گا اور ان کے فسادِ عقیدہ یا اس بات کا موہم ہوگا کہ وہ قائل کو گمراہ جانیں۔ حدیث میں ہے:

اِیَّاكَ وَ مَا یُعْتَذَرُ مِنْهُ فَاِنَّ الْخَیْرَ لَا یُعْتَذَرُ مِنْهُ۔ (۱)

ہر اس شئی سے بچو جس پر معذرت کرنی پڑے، اور خیر میں معذرت نہیں کرنا پڑتی۔ (ت)

دوسری حدیث میں ہے: اِیَّاكَ وَ مَا یُسُؤُ الْاُذُنَ (۲) (ہر اس شے سے بچو جسے کان بُرا جانیں ۔ ت) تیسری حدیث میں ہے: حَدِّثُوا النَّاسَ بِمَا یَعْرِفُونَ (۳) (لوگوں سے وہی بیان کرو جو ان کے لئے معروف ہے۔ ت) چوتھی حدیث میں ہے:

مَا اَنْتَ بِمُحَدِّثٍ قَوْمًا حَدِیثًا لَا تَبْلُغُهٗ جب کوئی کسی قوم کو ایسی بات بیان کرے گا جہاں تک ان عُقُولُهُمُ الَّا کَانَ لِبَعْضِهِمْ فِتْنَةً ۔ (۴) کی عقل کی رسائی نہیں تو وہ ان میں فتنہ کا سبب بنے گا (ت)

---

1. المستدرک للحاکم کتاب الرقاق دار الفکر بیروت ۴ / ۳۲۷
2. مسند امام احمد بن حنبل بقیہ حدیث ابو العادیہ دار الفکر بیروت ۴ / ۷۶
3. کنز العمال حدیث ۲۹۳۱۸ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۰ / ۲۴
4. صحیح مسلم باب النهي عن الرواية عن الضعفاء قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۹ **ف:** اصل میں اسی طرح ہے مگر اعلیٰحضرت کا خط نہیں اس لئے ناقل سے غالباً سہو ہوا۔

(2) This is an allegation against Allah Almighty and its outward appearance is disbelief (Kufr), And Allah Almighty has said: "Only they who do not believe invent falsehood."[1] The noble command of Allah Almighty is: Only those who do not have faith forge lies and slander. (T)

(3) Outwardly it is disbelief [note: F]—and its follower is a heretic (Zindiq). To commoners, such utterance is a clear path to disbelief. By 'commoners' it is meant those who have not reached the station of realities, even if they are called scholars. Worse than them are those buffoons of Satan who are ignorant yet claim knowledge of realities. (4) The Persian verse is an amorous ghazal by Hazrat Amir Khusrau (may his secret be sanctified). Taking it into a Na'at Sharif [poetry in praise of the Prophet] and declaring it as the word of God, and believing in such a union between Allah and His Messenger—rather considering the Prophet as the soul and Allah as the body—is explicit disbelief and apostasy. (5) Its outward appearance is also a word of disbelief.

[Arabic Box Text]: The occurrence of similar things in the Word of Allah and the Word of His Messenger, as is mentioned from the Torah: "Allah came from Mount Sinai, shone forth from Seir, and manifested from Paran," and the Hadith: "O Moses! I was ill and you did not visit me; I was hungry and you did not feed me." Such examples do not serve as evidence for permissibility. It is not for a servant to exceed his bounds; he must follow the clear verses (Muhkamat) and avoid the allegorical ones (Mutashabihat).

[Urdu Translation in Box]: Its occurrence in the Divine Word and the Word of the Messenger is like it is in the Torah: that Allah Almighty came from Mount Sinai and shone from Seir and Paran, and in the Hadith it is: "O Moses! I was ill, you did not visit me, I was hungry, you did not feed me." These and other similar examples cannot become a proof or evidence for permissibility. A servant should not exceed his limit; following the clear (Muhkamat) is obligatory for a servant and avoiding the allegorical (Mutashabihat) is obligatory. (T)

(6) The latter hemistich is correct and the last half of the first one is also correct, as 'karna' refers to creating excuses: I asked, "When did the Wise One give you this world-viewing cup?" He said, "On the day when He created this nameless dome."

---

[1] Al-Quran Al-Karim 16 / 105 [2] F: Made by estimation, originally it is a blank space.

(२) यह अल्लाह अज़्वजल पर एक आरोप है और इसका बाहरी रूप कुफ़्र (अविश्वास) है, और अल्लाह तआला ने फ़रमाया है: "झूठ वही गढ़ते हैं जो ईमान नहीं रखते।"[1] अल्लाह तआला का महान आदेश है: झूठ और लांछन केवल वे ही लगाते हैं जो ईमान नहीं रखते। (त)

(३) बाहरी तौर पर यह कुफ़्र है [नोट: फ़]—और इसका अनुयायी ज़िनदीक़ (नास्तिक) है। आम लोगों के लिए कुफ़्र बोलने का यह एक खुला रास्ता है। आम लोगों से तात्पर्य उन लोगों से है जो वास्तविकताओं के मुकाम तक नहीं पहुँचे हैं, भले ही उन्हें विद्वान कहा जाता हो। उनसे भी बदतर शैतान के वे मसखरे हैं जो अज्ञानी हैं लेकिन वास्तविकताओं के ज्ञान का दावा करते हैं। (४) वह फ़ारसी शेर हज़रत अमीर खुसरो (उनका रहस्य पवित्र हो) की एक प्रेमपूर्ण ग़ज़ल है। इसे नात शरीफ़ में शामिल करना और इसे खुदा का कलाम (वाणी) ठहराना और अल्लाह और रसूल में इस तरह का मिलन मानना—बल्कि हुज़ूर को जान (आत्मा) और अल्लाह को तन (शरीर) समझना—स्पष्ट कुफ़्र और इरतदाद (धर्मत्याग) है। (५) इसका बाहरी रूप भी कुफ़्र का कलमा है,

[अरबी बॉक्स का पाठ]: अल्लाह के कलाम और उसके रसूल के कलाम में इस तरह की चीज़ों का होना, जैसा कि तौरात से उल्लेख किया गया है: "अल्लाह तूर-ए-सीना से आया, सेइर से चमका, और फ़ारान से प्रकट हुआ," और हदीस: "ऐ मूसा! मैं बीमार था और तुमने मेरी खबर नहीं ली; मैं भूखा था और तुमने मुझे खाना नहीं खिलाया।" ऐसे उदाहरण वैधता का प्रमाण नहीं हो सकते। किसी बंदे के लिए अपनी सीमा पार करना उचित नहीं है; उसे स्पष्ट आयतों (मुह्कमात) का पालन करना चाहिए और रूपक आयतों (मुताशाबिहात) से बचना चाहिए।

[बॉक्स में उर्दू अनुवाद]: ईश्वरीय वाणी और रसूल की वाणी में इसका होना वैसा ही है जैसा कि तौरात में है कि अल्लाह तआला तूर-ए-सीना से आया और साइर और फ़ारान से वह चमका, और हदीस में है: "ऐ मूसा! मैं बीमार था तुमने मेरी खैरियत नहीं पूछी, मैं भूखा था तुमने मुझे खाना नहीं खिलाया।" ये और इसके जैसे अन्य उदाहरण इसके जायज़ होने का प्रमाण नहीं बन सकते। बंदे को अपनी हद से आगे नहीं बढ़ना चाहिए; बंदे पर मुह्कमात का पालन करना अनिवार्य है और मुताशाबिहात से बचना अनिवार्य है। (त)

(६) पिछला मिसरा (पंक्ति का आधा भाग) तो सही है और पहले का आखिरी आधा हिस्सा भी सही है कि 'करना' का अर्थ बहाने बनाना होता है: मैंने पूछा, "बुद्धिमान ने तुम्हें यह संसार-रूपी जाम कब दिया?" उसने कहा, "उस दिन जब उसने यह बेनाम गुंबद बनाया।"

---

[1] अल-क़ुरान अल-करीम १६ / १०५ [2] फ़: अंदाज़े से बनाया गया, मूल रूप से यह खाली जगह है। पृष्ठ ३०१ / ७४२

(۲) یہ اللہ عزوجل پر افتراء ہے اور اس کا ظاہر کفر، وقد قال اللہ تعالٰی: "اِنَّمَا یَفْتَرِی الْکَذِبَ الَّذِیْنَ لَا یُؤْمِنُوْنَ" ۱۔ اللہ تعالٰی کا ارشاد گرامی ہے: جھوٹ بہتان وہی باندھتے ہیں جو ایمان نہیں رکھتے۔ (ت)

(۳) بظاہر کفر ہے ف- اور اس کا مقلد زندیق۔ عوام کو ایسا تفوہ کفر کا کھلا راستہ ہے، عوام سے مراد وہ ہیں کہ مقام حقائق تک نہ پہنچے اگرچہ علماء کہلاتے ہوں اور ان سے بدتر وہ مسخرگان شیطان کہ جاہل ہیں اور اور علم حقائق کے مدعی۔ (۴) فارسی شعر حضرت امیر خسرو قدس سرہ العزیز کا عاشقانہ غزل ہے اسے یوں نعت شریف میں لے جانا اور کلام الٰہی ٹھہرانا اور اللہ ورسول میں یوں اتحاد ماننا بلکہ حضور کو جان اور اللہ کو تن جاننا یہ صریح کفر و ارتداد ہے۔ (۵) اس کا ظاہر بھی کلمہ کفر ہے،

[عربی عبارت]: ووقوع مثله في كلام الله وكلام رسوله كما يذكر عن التوراة جاء الله من طور سيناء واشرق من ساعير واستعلن من فاران وحديث يا موسى كنت مريضا فلم تعدني كنت جائعا فلم تطعمني ۲ و امثال ذلك لا يكون سندا للجواز فليس للعبد ان يتعدى طوره وعليه اتباع المحكمات دون ما تشابه منه۔

[اردو ترجمہ]: اس کا وقوع کلام الٰہی اور کلام رسول میں جیسا کہ تورات سے ہے کہ اللہ تعالٰی طور سیناء سے آیا اور ساعیر اور فاران سے وہ چمکا، اور حدیث میں ہے : اے موسیٰ ! میں مریض تھا تم نے میری عیادت نہ کی، میں بھوکا تھا تم نے مجھے کھانا نہ کھلایا۔ اور اس کے

دیگر امثال یہ جواز کی سند و دلیل نہیں بن سکتے ، بندے کو اپنی حد سے آگے نہیں بڑھنا چاہئے بندے پر محکمات کی اتباع لازم اور متشابہات سے بچنا لازم ہے۔ (ت)

(۶) پچھلا مصرع تو صحیح ہے اور پہلے کا نصف اخیر بھی صحیح ہے کہ کرنا بہانے پیدا کرنے کو کہتے ہیں :۔ گفتم این جام جہاں ہیں بتو کے داد حکیم گفت آں روز کہ ایں گنبد بینامی کرد

---

۱ القرآن الکریم ۱۶ / ۱۰۵ ۲ ف : اندازہ سے بنایا اصل میں بیاض ہے۔ صفحہ ۳۰۱ از ۷۴۲

Fatawa Rizvia (Volume 15)

(I asked him, "When did the sage give you this world-showing cup?" He replied, "On the day He made this dome [sky - T]", meaning when Allah Almighty created the Prophethood of Mustafa and granted him this status. However, the first half is very severe; a far-fetched interpretation is that 'Khudaai' (divinity/godhood) is used for the creation.)

All of creation on one side, Divine grace on the other.

And the creation of the universe is for the sake of the Master of the world (peace and blessings be upon him). If the Prophet were not there, nothing would exist. *"Lulaka lama khalaqtul dunya"* (If you were not there, I would not have created the world. - T). The Prophet (peace and blessings be upon him) is the seed of existence and the origin of what exists, so the attribution is metaphorical, like saying "Spring grew the greenery." And Allah Almighty said: *"from that which the earth grows"*[2] (And Allah Almighty said: things grown by the earth. - T). He attributed the growing to the earth, but the truth is that such an interpretation neither saves the word from being a blasphemous statement nor saves the speaker from committing a severely prohibited act; analogy cannot be drawn on spring and earth which are non-sentient. And it is in Radd al-Muhtar:

The mere hint of an impossible meaning is sufficient for prohibition.[3]	**For prohibition, the mere hint of an impossible meaning is sufficient. (T)**

(7) This narration is absolute falsehood, null, rejected, fabricated, a lie, and an invention. May Allah destroy its fabricator. (T) And its outward meaning is severe, cursed infidelity. Reading or listening to all such topics is completely haraam (prohibited). And Allah, Glory be to Him and the Most High, knows best.

Problem 59: From Rampur, sent by Mashooq Ali Sahib, 7 Jumada al-Ula 1337 AH.

What do the scholars of religion say regarding this issue: that many Milad reciters read this poem in Milad Sharif: 1. Lifting the veil of 'Meem', everyone says 'Allah, Allah'; by joining 'Meem' in 'Ahad', they say 'Salli Allah' (peace be upon him). 2. Manifesting in the world and saying "I am a slave", everyone in the human realm (*Nasut*) calls him the Messenger of Allah. 3. When the Prophet reached the celestial realm (*Malakut*) from the possible (*Mumkin*) to the Necessary (*Wajib*), there everyone seeing Ahmad says "Manifestation of Allah" (*Zuhoor-ullah*).

[1] *Al-Fawa'id al-Majmu'ah*, Chapter: Virtues of the Prophet, Hadith 18, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, p. 326; *Al-Asrar al-Marfu'ah fil Akhbar al-Mawdu'ah*, Hadith 557, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, p. 194. [2] *Al-Quran al-Karim*, 21/2 [Actually 2:61] [3] *Radd al-Muhtar*, Book of Prohibition and Permission, Section on Sale, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/253

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

(मैंने उससे कहा कि यह जहाँ-नुमा जाम तुम्हें हकीम ने कब दिया? उसने कहा कि जिस दिन उसने यह गुंबद [आसमान - त.] बनाया, यानी अल्लाह अज्ज़वजल ने हुज़ूर की मुस्तफ़ाई पैदा की और हुज़ूर को यह मर्तबा बख्शा। अलबत्ता, पहला आधा हिस्सा बहुत सख्त है, इसमें एक दूर की तावील [व्याख्या] यह है कि 'खुदाई' से मुराद मख़्लूक [सृष्टि] है।)

सारी खुदाई एक तरफ़, फ़ज़्ल-ए-इलाही एक तरफ़।

और खुदाई (सृष्टि) की पैदाइश हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सदके में है। अगर हुज़ूर न होते तो कुछ न होता। "लौ लाका लमा खलकतुद दुनिया"[1] (अगर आप न होते तो मैं दुनिया पैदा न फरमाता - त.)। हुज़ूर वजूद का बीज और मौजूद की असल हैं (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), तो निस्बत मिज़ाजी (रूपक) है जैसे 'बहार ने सब्ज़ा उगाया'। और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "मिम्मा तुन्बितुल अर्ज़"[2] (और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: ज़मीन की उगाई हुई चीज़ें - त.)। उगाने वाला ज़मीन को फ़रमाया, मगर हक़ यह है कि ऐसी तावील न लफ़्ज़ को कुफ़्रिया कलिमा होने से बचाती है और न ही क़ाइल (कहने वाले) को अशद हराम (अत्यंत वर्जित कार्य) के इर्तिकाब से। बहार और ज़मीन जो गैर-ज़वी उल अक़ूल (अचेतन) हैं, उन पर क़यास नहीं होगा। और रद उल मुहतार में है:

मुजर्रद ईहाम-ए-मानी-ए-मुहाल काफ़ मना (निषेध) के लिए महज़ मुहाल मानी का ईहाम ही फ़िल मना[3] काफी होता है। (त.)

(7) यह रिवायत सरासर झूठ, बातिल, मरदूद, मौज़ू, इफ़्तरा और इख़्तिरा है। क़ातलल्लाहु वाज़िअहा (अल्लाह तआला ऐसी रिवायत गढ़ने वाले को बर्बाद करे - त.) और इसका ज़ाहिर सख्त कुफ़्र और मलऊन है। ऐसे तमाम मज़ामीन का पढ़ना-सुनना सब हराम है, वल्लाहु सुब्हानहू व तआला आलम।

मसला 59: रामपुर से, मर्सला माशूक अली साहब, 7 जमादी उल अव्वल 1337 हिजरी।

उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फरमाते हैं कि अक्सर मीलाद-ख्वाँ मीलाद शरीफ में इस नज़्म को पढ़ते हैं: 1. उठा कर 'मीम' का पर्दा सब 'अल्लाह अल्लाह' कहते हैं, 'अहद' में 'मीम' को ज़म करके 'सल्ली अल्लाह' कहते हैं। 2. ज़ुहूर होकर के दुनिया में यह फ़रमाना कि "बंदा हूँ", तो सब नासूत

(मानव जगत) में हज़रत रसूलुल्लाह कहते हैं। 3. हुए मुमकिन से जब वाजिब नबी मलकूत (देवदूत जगत) में पहुँचे, वहाँ सब देख 'अहमद' को 'ज़ुहूरुल्लाह' कहते हैं।

---

[1] अल-फ़वाइद अल-मजमुआ, बाब फ़ज़ाइल अल-नबी, हदीस 18, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, पृ. 326; अल-असरार अल-मर्फ़ूआ फ़िल अख़बार अल-मौज़ूआ, हदीस 557, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, पृ. 194. [2] अल-कुरान अल-करीम, 21/2 [वास्तव में 2:61] [3] रद अल-मुहतार, किताब अल-हज़र वल इबाहह, फ़स्ल फ़िल बै, दार इहया अल-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/253

(میں نے اسے کہا کہ یہ جہاں نما جام تجھے حکیم نے کب دیا؟ اس نے کہا کہ جس دن اس نے یہ گنبد (آسمان بنایا۔ ت) یعنی اللہ عزوجل نے حضور کی مصطفائی پیدا کی حضور کو یہ مرتبہ بخشا، البتہ نصف اول بہت سخت ہے اس میں تاویل بعید یہ ہے کہ خدائی مخلوق کو کہتے ہیں ع

ساری خدائی اک طرف فضل الہی اک طرف

اور خدائی کی پیدائش بطفیل حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہے حضور نہ ہوتے تو کچھ نہ ہوتا لولاک لما خلقت الدنیا۱ (اگر آپ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نہ ہوتے تو میں دنیا پیدا نہ فرماتا۔ ت) حضور تخم وجود واصل موجود ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم، تو نسبت مجاز ہے جیسے انبت الربیع البقل بہار نے سبزہ اگایا۔ وقال اللہ تعالٰی "مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ"۲ (اور اللہ تعالٰی نے فرمایا: زمین کی اگائی ہوئی چیزیں۔ ت) اگانے والا زمین کو فرمایا، مگر حق یہ ہے کہ ایسی تاویل نہ لفظ کو کلمہ کفریہ ہونے سے بچائے نہ قائل کو اشد حرام ہے کے ارتکاب سے، بہار و زمین غیر ذوی العقول پر قیاس نہ ہوگا۔ اور ردالمحتار میں ہے:

مجرد ایھام المعنی المحال کاف فی المنع منع کے لئے محض محال معنی کا ایہام ہی کافی ہوتا ہے۔ ۳۔ (ت)

(۷) یہ روایت محض کذب و باطل و مردود و موضوع و افتراء و اختراع ہے قاتل اللہ واضعھا (اللہ تعالٰی ایسی روایت گھڑنے والے کو برباد کرے۔ ت) اور اس کا ظاہر سخت کفر ملعون ہے۔ ایسے تمام مضامین کا پڑھنا سننا سب حرام ہے، واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۵۹: از رام پور مرسلہ معشوق علی صاحب ۷ جمادی الاول ۱۳۳۷ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اکثر میلاد خواں میلاد شریف میں اس نظم کو پڑھتے ہیں: (۱) اٹھا کر میم کا پردہ سب اللہ اللہ کہتے ہیں ، احد میں میم کو ضم کر کے صلی اللہ کہتے ہیں (۲) ظہور ہو کر کے دنیا میں یہ فرمانا کہ بندہ ہوں تو سب ناسوت میں حضرت رسول اللہ کہتے ہیں (۳) ہوئے ممکن سے جب واجب نبی ملکوت میں پہنچے وہاں سب دیکھ احمد کو ظہور اللہ کہتے ہیں

---

۱ الفوائد المجموعۃ باب فضائل النبی حدیث ۱۸ دارالکتب العلمیہ بیروت ص ۳۲۶، الاسرار المرفوعہ فی الاخبار الموضوعہ حدیث ۵۵۷ دارالکتب العلمیہ بیروت ص ۱۹۴ ۲ القرآن الکریم ۲۱/۲ ۳ ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۵۳

(4) He who reached the rank of Jabrut of the Great Worshipped, they call that pure body the Light of Allah. (5) Consider the rank of Alast the Lahut of Ahmad's essence; in this rank, everyone calls the Prophet "the Essence" (Ain). (6) God will say in the gathering of Resurrection, "Now have yourselves forgiven, O Ahmad"; the sinners of the Ummah call the Prophet "Shafi' Allah" (Intercessor of Allah). (7) From the descent to the ascension of the Prophet is written from reality; everyone recognizing God says "Hassan lillah" (Beauty is for Allah).

The Answer: Reciting these verses is forbidden, forbidden, severely forbidden. Some of them contain words of disbelief (Kufr), even if the speaker is not called a disbeliever due to interpretation, and some lead towards disbelief, and this is also forbidden. It is stated in Rad al-Muhtar:

"The mere delusion of an impossible meaning is sufficient for prohibition." 1 — This means that even the mere possibility of an impossible meaning is enough to prohibit it. (T)

Yes, some verses like the fourth and sixth are free from the delusion of disbelief, yet in the sixth, the second line "the sinners of the Ummah etc." is not correct to attribute to the Majestic Lord, and in the fourth, the word "Masjud" (one who is prostrated to) is not appropriate. However, Shah Abdul Aziz Sahib states in Tafsir-e-Azizi:

Persian Text	**Urdu Translation**
Thousands upon thousands of lovers prostrate at his threshold (peace and blessings of Allah be upon him), and this rank has been given to no one else.	Millions of lovers prostrate at his (peace and blessings of Allah be upon him) blessed threshold, and whoever has been granted this rank,
But by virtue of this Beloved (peace and blessings of Allah be upon him), some of the saints of the Ummah, who have received a portion of that belovedness,	it is by virtue of this Beloved (peace and blessings of Allah be upon him). Those among the saints of the Ummah who received a share of this belovedness
have become the 'Masjud' (prostrated to) of creation and the beloved of hearts, for example, Hazrat Ghaus al-Azam and Sultan al-Mashayikh Nizamuddin Auliya (may Allah be	became the 'Masjud' and beloved of creation, for example, Hazrat Ghaus al-Azam, Sultan al-Mashayikh Nizamuddin Auliya (may Allah be

Persian Text	Urdu Translation
pleased with them both). 2 (Summarized) And Allah knows best.	pleased with them both). (Summarized) And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 60: From Nagaur Marwar, shop of Syed Muhammad Siddiq Lal Muhammad, merchants, sent by the aforementioned gentlemen, 8 Jumada al-Ula 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter that:

---

1 Rad al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibahah, Chapter on Sale, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/253. 2 Fath al-Aziz (Tafsir Azizi), Para Am, Surah Al-Inshirah, Muslim Book Depot, Lal Kuan, Delhi, p. 322.

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

(4) जो महान पूज्य के जबरूत के पद पर पहुँचा, वे उस पवित्र शरीर को अल्लाह का नूर कहते हैं। (5) 'अलस्त' के पद को अहमद की ज़ात का 'लाहूत' समझो; इस पद में सब लोग नबी को 'ऐन' (तत्व) कहते हैं। (6) खुदा हश्र में कहेगा, "हे अहमद, अब अपनी बख्शिश करवा लो"; उम्मत के गुनहगार नबी को 'शफीअल्लाह' (अल्लाह की ओर से मध्यस्थ) कहते हैं। (7) हुज़ूर के नुज़ूल से उरूज तक जो कुछ लिखा है हकीकत से लिखा है; खुदा को पहचानने वाले सब 'हसन लिल्लाह' कहते हैं।

अल-जवाब (उत्तर): इन अशआर (शेरों) का पढ़ना हराम, हराम, सख्त हराम है। इनमें से कुछ कुफ़्रिया (ईश-निंदापूर्ण) शब्द हैं, यद्यपि तावील (व्याख्या) के कारण कहने वाले को काफ़िर न कहें, और कुछ कुफ़्र का भ्रम पैदा करने वाले हैं, और यह भी हराम है। रद-उल-मुहतार में है:

"महज़ मुहाल *(असम्भव)* अर्थ का भ्रम ही मनाही के लिए काफी है।" *1* — अर्थात मनाही के लिए केवल एक असंभव अर्थ का भ्रम होना ही काफी है। *(त)*

हाँ, कुछ जैसे चौथा और छठा शेर कुफ़्र के भ्रम से मुक्त हैं, फिर भी छठे के दूसरे मिसरे (पंक्ति) "उम्मत के गुनहगार आदि" को हज़रत-ए-इज़्ज़त (ईश्वर) की ओर निस्बत (सम्बोधित) करना सही नहीं है, और चौथे में 'मसूजूद' शब्द उपयुक्त नहीं है। हाँ, शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब तफ़्सीर-ए-अज़ीज़ी में फरमाते हैं:

फ़ारसी पाठ	उर्दू अनुवाद
हज़ारों-हज़ार प्रेमी उनके(सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) आस्ताने पर सजदा करते हैं और यह रुतबा किसी और को नहीं दिया गया।	लाखों प्रेमी उनके(सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) मुबारक आस्ताने पर सजदा करते हैं और यह रुतबा जिस किसी को भी दिया गया,
मगर इस महबूब (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के सदके उम्मत के कुछ औलिया, जिन्हें उस महबूबियत का एक हिस्सा प्राप्त हुआ,	वह इस महबूब (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के सदके है। उम्मत के औलिया में से जिसे इस महबूबियत से हिस्सा मिला है,
वे मखलूक के मसूजूद और दिलों के महबूब हुए हैं, जैसे हज़रत ग़ौस-ए-आज़म और सुल्तान-उल-मशायिख	वह मखलूक के मसूजूद और महबूब हुए हैं, जैसे हज़रत ग़ौस-ए-आज़म, सुल्तान-उल-

फ़ारसी पाठ	उर्दू अनुवाद
निज़ामुद्दीन औलिया (रज़ियल्लाहु अन्हुमा)। 2 (संक्षिप्त) और अल्लाह बेहतर जानता है।	मशायिख निज़ामुद्दीन औलिया (रज़ियल्लाहु अन्हुमा)। (संक्षिप्त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 60: नागौर मारवाड़ से, सैयद मोहम्मद सिद्दीक लाल मोहम्मद व्यापारियों की दुकान से, उक्त सज्जनों द्वारा प्रेषित, 8 जमादी-उल-उला 1337 हिजरी। दीन के उलेमा इस मसले में क्या फरमाते हैं कि:

---

1 रद-उल-मुहतार, किताब अल-हज़र वल-इबाहत, बिक्री का अध्याय, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 5/253. 2 फ़तह अल-अज़ीज़ (तफ़्सीर अज़ीज़ी), पारा अम्म, सूरह अल-इन्शिराह, मुस्लिम बुक डिपो, लाल कुआं, दिल्ली, पृ. 322.

(۴) جو پہنچا مرتبہ جبروت میں مسجودِ عالی کا تو اس جسمِ مطہر کو وہ نور اللہ کہتے ہیں (۵) الست مرتبہ لاہوت سمجھو ذات کا احمد سب اس رتبہ میں آنحضرت کو عین کہتے ہیں (۶) خدا فرمائے گا محشر میں بخشالو تم اب احمد گنہ گار انِ امت کو شفیع اللہ کہتے ہیں (۷) نزول از تا عروج حضرت کا لکھا ہے حقیقت سے خدا پہچان سب سے حسن للہ کہتے ہیں

الجواب: ان اشعار کا پڑھنا حرام حرام سخت حرام ہے، ان میں بعض کلمہ کفریہ ہیں اگرچہ تاویل کے سبب قائل کو کافر نہ کہیں اور بعض موہمِ کفر ہیں اور یہ بھی حرام ہے، ردالمختار میں ہے:

مجرد ایھام المعنی المحال کاف في المنع *1*۔ منع کے لئے محض محال کا معنی کا ایہام ہی کافی ہوتا ہے۔ *(ت)*

ہاں بعض جیسے شعر چہارم و ششم ایہام کفر سے خالی ہیں پھر بھی ششم میں مصرعہ دوم "گنہ گارانِ امت الخ" کو حضرت عزت کی طرف نسبت کرنا صحیح نہیں، اور چہارم میں مسجود کا لفظ مناسب نہیں۔ ہاں شاہ عبدالعزیز صاحب تفسیر عزیزی میں فرماتے ہیں:

فارسی متن	**اردو ترجمہ**
ہزاران ہزار عاشق بر آستانہ او (صلی اللہ تعالی علیہ وسلم) سجدات می کنند و ایں مرتبہ ہیچکس رانداده اند۔	لاکھوں عشاق ان (صلی اللہ تعالی علیہ وسلم) کے مبارک آستاں پر سجدہ کرتے ہیں اور یہ مرتبہ جس کی بھی عطا کیا گیا
مگر بطفیل ایں محبوب (صلی اللہ تعالی علیہ وسلم) برخے ازاولیائے امت راشمہ محبوبیت آں نصیب شدہ	

فارسی متن	اردو ترجمہ
	ہیے وہ اس محبوب (صلی اللہ تعالی علیہ وسلم) کی طفیل ہے۔ اولیائے امت میں سے جس کو اس محبوبیت سے حصہ ملا ہے وہ
مسجود خلائق و محبوب دلہا گشتہ اند مثل حضرت غوث الاعظم و سلطان المشائخ نظام الدین اولیاء رضی اللہ تعالی عنہما 2 (ملخصاً) واللہ تعالی اعلم۔	مخلوق کے مسجود و محبوب ہوئے مثلا حضرت غوث الاعظم، سلطان المشائخ نظام الدین اولیاء رضی اللہ تعالی عنہما۔ (ملخصاً) واللہ تعالی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۶۰: از ناگور مارواڑ دکان سید محمد صدیق لعل محمد سوداگران مرسلہ حضرات مذکورین ۸ جمادی الاولیٰ ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ :

---

1 ردالمختار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۵۳ 2 فتح العزیز (تفسیر عزیزی) پ عم س الم نشرح مسلم بک ڈپو لال کنواں دہلی ص ۳۲۲

Volume Fifteen (15) - Fatawa Razvia

Who can ever know the rank of our Master of the Universe? If one wishes to meet God, let them consider Muhammad as God.

Question: Is it correct to recite this poem generally in the gathering of Milad of the Master of the Universe, peace and blessings of Allah be upon him, or not?

The Answer: The apparent meaning of this couplet is explicit disbelief (Kufr), and reciting it is forbidden (Haram). Whoever believes in its apparent content is certainly a disbeliever (Kafir). Yes, if based on the first line, one interprets it to mean that if one wants to 'meet God' (understand His essence), then one should realize that only Allah knows the true status of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), then this meaning is correct. However, it is not permissible to utter such ambiguous words. It is stated in Rad al-Muhtar:

"Mere ambiguity leading to an impossible meaning is sufficient for prohibition. And Allah knows best." (T) And Allah knows best.

Problem 61: From Jodhpur, Marwar, sent by Qazi Muhammad Abdur Rahman Sahib, pen-named 'Talib', first-grade teacher at Sardar School, 18 Jumada al-Akhirah 1337 AH. Respected Sir! Peace, mercy, and blessings of Allah be upon you. On March 16th of the current year, Sunday, there was a poetic symposium (Mushaira) in Jodhpur. The given line for the poem was: "May the night of the lover never turn into dawn." At number 2, a Na'tiya Ghazal (ode in praise of the Prophet) was read, the opening couplet (Matla) of which is:

May this bounty of the Best of Mankind not be, May the heart not become perceiver of reality.

Question: O Master! Is this opening couplet appropriate in a Na't? Its proponent claims that there is a similar couplet in your collection (Diwan) too, but he doesn't show it from the Diwan. And this humble servant does not possess the Diwan. Therefore, I request you to honor me with a reply regarding the truth of this matter.

The Answer: And upon you be peace and the mercy and blessings of Allah. This opening couplet is severely false and impermissible as it contains a prohibition against the sacred Na't, and the sacred Na't is among the greatest obligations of faith. To what extent does prohibition from it lead, if...

1 Rad al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Fasl fi al-Bay', Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/253.

पंद्रहवीं जिल्द (15) - फ़तावा रज़विया

हमारे सरवरे आलम का रुतबा कोई क्या जाने ख़ुदा से मिलना चाहे तो मुहम्मद को ख़ुदा जाने

प्रश्न: क्या यह शेर आम तौर पर हुज़ूर सरवरे आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की महफ़िले मीलाद में पढ़ना दुरुस्त है या नहीं?

जवाब: इस शेर का ज़ाहिरी अर्थ स्पष्ट कुफ़्र (अविश्वास) है और इसे पढ़ना हराम है। जो इसके ज़ाहिरी मज़मून का अक़ीदा (विश्वास) रखता हो, वह यक़ीनन काफ़िर है। हाँ, अगर पहले मिसरे के आधार पर यह तावील (व्याख्या) करे कि 'ख़ुदा से मिलना चाहे' तो यों समझे कि मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के मर्तबे को अल्लाह ही जानता है, तो यह अर्थ सही है। मगर ऐसा भ्रम पैदा करने वाला शब्द बोलना जायज़ नहीं। रद्दुल मुह्तार में है:

"असंभव अर्थ का केवल भ्रम होना ही मनाही के लिए काफ़ी है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।" (त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 61: जोधपुर मारवाड़ से प्रेषक क़ाज़ी मुहम्मद अब्दुर रहमान साहब तख़ल्लुस 'तालिब', प्रथम श्रेणी शिक्षक सरदार स्कूल, 18 जमादी-उल-आख़िर 1337 हिजरी। हज़रत! अस्सलामु अलैकुम व रहमतुल्लाहि व बरकातुहू। दिनांक 16 मार्च चालू वर्ष, रविवार को जोधपुर में एक मुशायरा था, मिसरा-ए-तरह यह था: "शबे आशिक़ सहर न हो जाए"। नंबर 2 पर एक नातिया ग़ज़ल पढ़ी गई जिसका मतला (आरंभिक शेर) यह है:

नेमत-ए-ख़ैरुल बशरिया न हो जाए दिल हक़ीक़त निगर न हो जाए

प्रश्न: क्या हुज़ूर! यह मतला नात में ठीक है? इसका कहने वाला कहता है कि आपकी दीवान (कविता संग्रह) में भी इस प्रकार का कोई शेर है, मगर वह शेर दीवान में दिखाता नहीं। और ख़ाकसार (विनीत सेवक) के पास दीवान है नहीं। अतः मैं निवेदन करता हूँ कि इसमें जो कुछ हक़ बात हो, जवाब से सरफ़राज़ फ़रमा दें।

जवाब: व अलैकुमुस्सलाम व रहमतुल्लाहि व बरकातुहू। यह मतला सख़्त बातिल (गलत) और नाजायज़ है क्योंकि इसमें नात-ए-अक़दस से मनाही है, और नात-ए-अक़दस ईमान के महानतम फ़राएज़ (कर्तव्यों) में से है। इससे मनाही किस हद तक पहुँचती है, अगर...

1 रद्दुल मुह्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, फ़स्ल फ़िल बय, दार इह्या-उत्तुरस-अल-अरबी, बेरुत, 5/253

पृष्ठ 304/742

ہمارے سرور عالم کا رتبہ کوئی کیا جانے خدا سے ملنا چاہے تو محمد کو خدا جانے

یہ شعر عام طور پر حضور سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی محفل میلاد میں پڑھنا درست ہے یا نہیں؟

الجواب: اس شعر کا ظاہر صریح کفر ہے اور اس کا پڑھنا حرام ہے اور جو اس کے ظاہر مضمون کا معتقد ہو یقیناً کافر ہے۔ ہاں اگر بقرینہ مصرعہ اولیٰ یہ تاویل کرے کہ خدا سے ملنا چاہے تو یوں سمجھے کہ محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے مرتبہ کو اللہ ہی جانتا ہے تو یہ معنیٰ صحیح ہے، مگر ایسا موہم لفظ بولنا جائز نہیں۔ ردالمحتار میں ہے:

مجرد ایھام المعنی المحال کاف فی المنع - واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت) واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۶۱: از جودھپور مارواڑ مرسلہ قاضی محمد عبدالرحمن صاحب متخلص بہ طالب مدرس درجہ اول سردار اسکول ۱۸ جمادی الاخر ۱۳۳۷ھ حضرتم! السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ، بتاریخ ۱۶ مارچ سنہ رواں بروز یکشنبہ جودھپور میں مشاعرہ تھا، مصرع طرح ھو ہذا: "شب عاشق سحر نہ ہو جائے" نمبر ۲ پر ایک غزل نعتیہ پڑھی گئی جس کا مطلع یہ ہے:

نعمتِ خیرالبشریہ نہ ہو جائے دل حقیقت نگر نہ ہو جائے

کیا حضور! یہ مطلع نعت میں ٹھیک ہے؟ اس کا قائل کہتا ہے کہ آپ کے دیوان میں بھی اس قسم کا کوئی شعر ہے مگر وہ شعر دیوان میں دکھاتا نہیں۔ اور خاکسار کے پاس دیوان ہے نہیں۔ لہذا اعتکلف ہوں کہ اس میں جو کچھ امر حق ہو جواب سے سرفراز فرمادیں۔

الجواب: وعلیکم السلام ورحمۃ اللہ وبرکاتہ، یہ مطلع سخت باطل وناجائز ہے کہ اس میں نعت اقدس سے ممانعت ہے اور نعت اقدس اعظم فرائض ایمان سے ہے، اس سے ممانعت کس حد تک پہنچتی ہے، اگر...

---

1 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۵۳

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

If there were no room for interpretation, the ruling would have been very severe. In the diwan (collection of poetry) of this humble servant (the author), there is absolutely no poem of this nature. All praise is for Allah, and He knows best.

Masala 62: From Delhi city, Pahar Ganj, Masjid Gharib Shah, sent by Muhammad Abdul Karim Sahib, 9 Shaban 1337 AH.

Respected Sir! Local scholars have said regarding the following verses that only a person of God (Sufi saint) can answer this. Therefore, please provide the answer yourself. Verses: (1) How beautifully said the auspicious Bahlul: "That I was before God by two years." (2) I am from that time when I prostrated to God, When even the essence (Zat) and attributes (Sifat) of God were not there.

Al-Jawab (The Answer): The second verse is not that difficult. By "nabood" (was not), absolute negation is not intended nor implied, but rather a restricted negation at the time of prostration. That is, at the time I prostrated, essence and attributes did not exist [in terms of time and space]. And it is a fact that the Divine Essence and Attributes transcend time and era. They are not in any time; they are pure from time. Just as they are not in any place; they are pure from place. Time and space are both created (hadith), while the Divine Essence and Attributes are eternal (qadim). When time and space did not exist, the Essence and Attributes were separate from them; likewise, they are so now and will remain so forever. In the first verse, "before God" (az Khuda pish) is not related to "God", but rather to "I was" (budam), and the object of "before" is elided (mahzoof). Like in Arabic: "We were before among our people fearful" [52:26], meaning "before this". In Urdu, saying "pehle keh chuka" means "before this". Similarly, "pish budam" means "I was before this". This points to the current state, meaning being in the world of bodies (alam-e-ajsad). And the seeker refers to the extended period which is a thousand years here. So the meaning becomes that I existed towards God two thousand years before coming into this world of bodies, and this is the truth. It is stated in the Hadith:

[Indeed, Allah Almighty created the souls two thousand years before the bodies.] - Allah Almighty created souls two thousand years before bodies.

Despite this, both verses suggest meanings of disbelief (kufr) and their application is strictly and severely forbidden. And Allah Almighty knows best.

Masala 63 to 65: From Bareilly city, Mohalla Suswai Tola, adjacent to Masjid Chup Shah, asked by Liaqat Hussain, student, 2 Ramadan-ul-Mubarak 1337 AH.

What do the scholars of Shariah say regarding this verse in praise (Naat) of the Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, which is as follows:

---

1. Al-Quran al-Karim 52/26
2. Al-Fawaid al-Majmu'ah, Manaqib al-Khulafa al-Arba'ah etc., Hadith 94, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, p. 382; Al-Mawdu'at by Ibn Jawzi, Hadith 57, Dar al-Kufr, Beirut, 1/201.

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

यदि व्याख्या (तावील) की गुंजाइश न होती तो आदेश बहुत कठोर होता। इस फ़क़ीर के दीवान में इस विषय का कोई शेर बिल्कुल नहीं है। प्रशंसा अल्लाह के लिए है और वह सबसे बेहतर जानता है।

मसला 62: दिल्ली शहर, पहाड़ गंज, मस्जिद ग़रीब शाह से, प्रेषक मोहम्मद अब्दुल करीम साहिब, 9 शाबान 1337 हिजरी।

हुज़ूर! यहाँ के मौलवियों ने निम्नलिखित शेरों के बारे में कहा है कि इसका उत्तर कोई अल्लाह वाला (सूफी संत) ही देगा, इसलिए इसका उत्तर हुज़ूर ही दें। शेर: (1) खुशनसीब बहलूल ने क्या खूब कहा कि "मैं खुदा से दो साल पहले था।" (2) मैं उस समय से हूँ जब खुदा को सजदा किया, जब खुदा की ज़ात और सिफ़ात भी नहीं थी।

अल-जवाब: दूसरा शेर इतना मुश्किल नहीं है। "नबूद" (नहीं था) से पूर्ण निषेध अभिप्रेत नहीं है, बल्कि सजदे के समय का एक सीमित निषेध है। यानी जिस समय मैंने सजदा किया, उस समय ज़ात और सिफ़ात नहीं थीं [समय और स्थान के संदर्भ में]। और यह सत्य है कि ईश्वरीय ज़ात और सिफ़ात समय और काल से परे हैं। वे किसी समय में नहीं हैं, वे समय से मुक्त हैं। जैसे वे किसी स्थान में नहीं हैं, वे स्थान से मुक्त हैं। काल और स्थान दोनों नश्वर (हादिस) हैं और ईश्वरीय ज़ात और सिफ़ात शाश्वत (क़दीम) हैं। जब काल और स्थान नहीं थे, तो ज़ात और सिफ़ात उनसे अलग थीं; वैसे ही वे अब भी हैं और हमेशा रहेंगी। पहले शेर में "अज़ खुदा पेश" (खुदा से पहले) का संबंध "खुदा" से नहीं बल्कि "बूदम" (था) से है और "पेश" का संदर्भ यहाँ लुप्त (महज़ूफ़) है। जैसे अरबी में: "बेशक हम इससे पहले अपने घर वालों में डरते थे" [52:26], अर्थात "इससे पहले"। उर्दू में "पहले कह चुका" का अर्थ है इससे पहले। इसी तरह "पेश बूदम" का अर्थ है "मैं इससे पहले था"। यह वर्तमान स्थिति की ओर इशारा है, यानी शरीरों की दुनिया (आलम-ए-अजसाद) में होना। और यहाँ 'ज़माना मुम्तद' से तात्पर्य एक हज़ार वर्ष है। तो मतलब यह हुआ कि मैं इस जिस्मानी दुनिया में आने से दो हज़ार वर्ष पहले खुदा की ओर से अस्तित्व रखता था, और यह सच है। हदीस में है:

[बेशक अल्लाह तआला ने रूहों को शरीरों से दो हज़ार साल पहले पैदा किया।] - अल्लाह तआला ने रूहें जिस्मों से दो हज़ार साल पहले बनाईं।

इसके बावजूद, दोनों शेर कुफ्र (ईश-निंदा) का भ्रम पैदा करने वाले हैं और उनका प्रयोग करना सख्त मना और हराम है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 63 से 65: बरेली शहर, मोहल्ला ससवाई टोला, मस्जिद चुप शाह के पास से, प्रश्नकर्ता लियाकत हुसैन छात्र, 2 रमज़ान-उल-मुबारक 1337 हिजरी।

शरीअत के विद्वान रसूल अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की नात के इस शेर के बारे में क्या कहते हैं जो इस प्रकार है:

---

1. अल-क़ुरान अल-करीम 52/26
2. अल-फ़वाइद अल-मजमुआ मुनाक़िब अल-ख़ुलाफ़ा अल-अरबा आदि, हदीस 94, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, पृष्ठ 382; अल-मवदूआत इब्न जौज़ी द्वारा, हदीस 57, दार अल-कुफ़्र, बेरूत, 1/201।

पृष्ठ 305/742

تاویل کی جگہ نہ ہوتی تو حکم بہت سخت تھا فقیر کے دیوان میں اصلاً کوئی شعر اس مضمون کا نہیں۔ واللہ الحمد وھو تعالی اعلم۔

مسئلہ ۶۲: از شہر دہلی پہاڑ گنج مسجد غریب شاہ مرسلہ محمد عبدالکریم صاحب ۹ شعبان ۱۳۳۷ھ

حضور! مندرجہ ذیل اشعار کے متعلق یہاں کے مولویوں نے کہا ہے کہ اس کا جواب کوئی اہل اللہ دے گا، لہذا اس کا جواب حضور ہی دیں گے۔ اشعار: (۱) چہ خوش گفت بہلول فرخندہ فال کہ من از خدا پیش بودم دو سال (۲) من آں وقت کہ دم خدا را سجود کہ ذات و صفات خدا ہم نہ بود

الجواب: دوسرا شعر ایسا مشکل نہیں، نبود سے نہ نفی مطلق مقصود نہ مفہوم بلکہ نفی مقید بوقتِ سجدہ یعنی جس وقت میں نے سجدہ کیا اس وقت میں ذات صفات نہیں۔ اور یہ حق ہے کہ ذات و صفات الٰہی وقت و زمانہ سے متعالی ہیں۔ وہ کسی وقت میں نہیں وقت سے پاک ہیں۔ جیسی کسی مکان میں نہیں مکان سے پاک ہیں، زمان و مکان سب حادث ہیں اور ذات و صفات الٰہی قدیم، جب زمان و مکان نہ تھے ذات و صفات ان سے جدا تھیں، ایسے ہی اب بھی ہیں اور ہمیشہ رہیں گی، پہلے شعر میں از خدا پیش سے متعلق نہیں بلکہ بودم سے اور پیش کا متعلق ازیں محذوف ہے۔ جیسے عربی "كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ" (۱) یعنی قبل ہذا اردو میں پہلے کہہ چکا یعنی اس سے پہلے، یو ہیں پیش بودم یعنی پیش ازیں۔ اس کا اشارہ حالت موجود کی طرف ہے یعنی عالم اجساد میں ہونا، اور سائل سے مراد زمانہ ممتد کہ یہاں ہزار سال ہے، تو مطلب یہ ہوا کہ میں اس عالم اجساد میں آنے سے دو ہزار برس پہلے خدا کی طرف سے وجود رکھتا تھا، موجود تھا، اور یہ حق ہے، حدیث میں ہے:

اِنَّ اللهَ تَعَالٰی خَلَقَ الْاَرْوَاحَ قَبْلَ الْاَجْسَامِ بِاَلْفَیْ عَامٍ (۲) - اللہ تعالیٰ نے روحیں جسموں سے دو ہزار برس پہلے بنائیں۔

بایں ہمہ دونوں شعر موہم معنی کفر ہیں اور ان کا اطلاق سخت اشد حرام، واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۶۳ تا ۶۵: از شہر بریلی محلہ سسوائی ٹولہ متصل مسجد چپ شاہ مسئولہ لیاقت حسین طالبعلم ۲ رمضان المبارک ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے شرع درباب اس شعر کے نعت رسول اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وھو ہذا:

---

۱ القرآن الکریم ۵۲/۲۶ ۲ الفوائد المجموعہ مناقب الخلفاء الاربعۃ الخ حدیث ۹۴ دارالکتب العلمیہ بیروت ص ۳۸۲، الموضوعات لابن جوزی حدیث ۵۷ دارالکفر بیروت ۲۰۱/۱

Fatawa Ridawiyya --- Volume 15

Couplet: Doing the hospitality of Muhammad's love Mincing the liver, favorite pieces of the heart (Meaning: Making mince of the liver and kebabs of the heart for the hospitality of the love of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him). - Translator) (1) Does he have the capability of reciting Na'at (praise of the Prophet) and Mawlid (prophetic birth commemoration) or not? (2) Is human flesh Halal (lawful) or Haram (prohibited)? (3) In the hospitality of which holy person or in the hospitality of his love can human flesh be presented or not? The Answer: Human flesh is Haram for humans, but it is not Haram for love. It is a fire that burns everything except the Beloved; consuming flesh is its first act. Therefore, it is stated in the Hadith: "Indeed, Allah dislikes the fat scholar." 1 In the poem, it only says "hospitality of love," there is no harm in it, it can be recited. And Allah Almighty knows best. Problem 66: From Old City, Bareilly, submitted by Qasim Hussain Rizwi Mustafa'i, 10 Ramadan-ul-Mubarak 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: whether the following verses are included in Kufr (disbelief) and whether the person who wrote them is a Kafir (disbeliever) or not? Dilawar Hussain, a Mawlid reciter, stated in my presence that a Mujaddid scholar declared such a poet a Kafir, and a written fatwa is available with me. If he lied and to prove Kufr against a Muslim, he made a false accusation against a great elder by using such wrong words, can he be exonerated from being a Kafir or not? The verses are these: 1. The sea is at the peak of generosity, look at this reverse wave; we have forgotten them, but they remember us. 2. The Kaaba of slaves like us is far away, O Master! May Allah bless the performance of the prostration. The Answer: Far from it, there is nothing of Kufr, or even misguidance, in these. It is possible that the fatwa was regarding other verses, and Dilawar Hussain, due to ignorance, assumed their content to be the same and said this. In any case, for an ignorant person, the rulings...

1 Ithaf al-Sadah al-Muttaqin, Chapter on the excellence of hunger, Dar al-Kutub, Beirut, 7/388 Page 306 of 742

फ़तावा रज़विया --- खंड 15

दोहा: मुहम्मद के इश्क़ की मेहमानी करना जिगर के कोफ़्ते, दिल के पसंदे (मतलब: मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इश्क़ की मेहमानी के लिए जिगर के कोफ़्ते और दिल के कबाब बनाना। - अनुवादक) (1) क्या वह ना'त और मौलूद ख्वानी की काबिलियत रखता है या नहीं? (2) इंसान का गोश्त हलाल है या हराम? (3) किस मुक़द्दस शख्स की मेहमानी में या उसके इश्क़ की मेहमानी में इंसान का गोश्त पेश कर सकते हैं या नहीं? उत्तर: इंसान का गोश्त इंसान पर हराम है, इश्क़ पर हराम नहीं। वह एक आग है जो महबूब के सिवा सब कुछ जला देती है; गोश्त खिलाना उसका पहला काम है। इसलिए हदीस में फ़रमाया गया: "बेशक अल्लाह मोटे आलिम (विद्वान) को नापसंद करता है।" 1 शेर में सिर्फ़"इश्क़ की मेहमानी" कहा गया है, इसमें कोई हर्ज नहीं, पढ़ सकते हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। मसला 66: पुराने शहर बरेली से, क़ासिम हुसैन रिज़वी मुस्तफ़ाई द्वारा प्रेषित, 10 रमज़ान-उल-मुबारक 1337 हिजरी। दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि क्या निम्नलिखित शेर कुफ़्र में शामिल हैं और क्या इन्हें लिखने वाला काफ़िर है या नहीं? दिलावर हुसैन मौलूद ख़्वां ने मेरे सामने बयान किया कि एक मुजद्दिद आलिम ने ऐसे शायर को काफ़िर फ़रमाया है और एक लिखित फ़तवा मेरे पास मौजूद है। अगर उसने झूठ बोला और एक मुसलमान पर कुफ़्र साबित करने के लिए एक बुज़ुर्ग पर तोहमत लगाकर ऐसे ग़लत लफ़्ज़ कहे, तो क्या वह काफ़िर होने से बच सकता है या नहीं? शेर ये हैं: 1. करम के जोश पर समंदर है, देखो ये उल्टी लहर है; हम भूले बैठे हैं उन्हें, उनको हमारी याद है। 2. हम जैसे गुलामों का का'बा तो दूर है आका! अल्लाह मुबारक करे सज्दे का अदा करना। उत्तर: हाशा! (हरगिज़ नहीं), इनमें कुफ़्र तो क्या, गुमराही की भी कोई बात नहीं। मुमकिन है कि फ़तवा दूसरे शेरों के बारे में हो और दिलावर हुसैन ने अपनी अज्ञानता के कारण उनके मज़मून को वैसा ही समझकर यह कह दिया हो। बहरहाल, जाहिल (अज्ञानी) के लिए अहकाम...

1 इत्हाफ़ुस-सादातुल मुत्तक़ीन, भूख की फ़ज़ीलत का बयान, दारुल कुतुब, बेरूत, 7/388 पेज 306 ऑफ 742

ـہ کردن مہمانی عشق محمد جگر کے کوفتے دل کے پسندے (جگر کے کوفتے اور دل کے کباب بنا کر عشق محمد (صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم) کی مہمانی کرنا۔ ت) (۱) آیا قابلیت نعت اور مولود خوانی کی رکھتا ہے یا نہیں؟ (۲) انسان کا گوشت حلال یا حرام؟ (۳) کس مقدس شخص کی مہمانی میں یا اس کے عشق کی مہمانی میں انسان کا گوشت پیش کر سکتے ہیں یا نہیں؟ الجواب انسان کا گوشت انسان پر حرام ہے عشق پر حرام نہیں وہ ایک آگ ہے کہ ماسوائے محبوب کو جلا دیتی ہے، گوشت کھلانا اس کا پہلا فعل ہے، ولہٰذا حدیث میں فرمایا: ان اللہ یبغض الحبر السمین 1 --- اللہ دشمن رکھتا ہے موٹے عالم کو۔ شعر میں "مہمانی عشق" ہی کہا ہے، اس میں کوئی حرج نہیں پڑھ سکتے ہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۶۶: از شہر کہنہ بریلی مسئولہ قاسم حسین رضوی مصطفائی ۱۰ رمضان المبارک ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مندرجہ ذیل اشعار آیا کفر میں داخل ہیں اور ان کا لکھنے والا کافر ہے یا نہیں؟ دلاور حسین میلاد خواں نے میرے سامنے بیان کیا کہ ایک عالم مجدد نے ایسے شاعر کو کافر فرمایا ہے اور تحریری فتویٰ میرے پاس موجود ہے اگر اس نے جھوٹ بولا اور ایک مسلمان پر کفر ثابت کرنے کے لئے ایک بزرگ پر اتہام رکھ کر ایسے غلط لفظ کہے تو کیا وہ کافر ہونے سے بری ہو سکتا ہے یا نہیں؟ اشعار یہ ہیں:

۱ جوشِ کرم پر بحر ہے دیکھو یہ الٹی لہر ہے ہم بھولے بیٹھے ہیں انھیں ان کو ہماری یاد ہے ۲ ہے ہم سے غلاموں کا کعبہ تو دور آقا اللہ مبارک کرے سجدے کا ادا کرنا الجواب: حاشا ان میں کوئی بات کفر تو کفر گمراہی کی بھی نہیں، ممکن کہ اور اشعار کی نسبت فتویٰ ہوا ہو اور دلاور حسین نے بے علمی کے سبب ان کے مضمون کو ویسا ہی گمان کر کے یہ کہہ دیا ہو، بہر حال جاہل کو احکام

Volume 15 Fatawa Razawiyya

...explanation, especially in matters of disbelief (kufr) and Islam, is strictly forbidden. Be it whoever it may be. And Allah Almighty knows best.

Problem 67: From Moradabad, Mohalla Sheedi Sarai, sent by Sabir Hussain Sahib, 22 Jumada al-Ula 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter that Zaid's couplet is: "Sakhi! I have placed the bundle of sins somewhere, let not the dark lord (Sam Hari) be angry. Where shall I go and burn, where shall I drown, I feel shy and ashamed before my beloved." In this, naming God as 'Sam Hari' is considered disbelief (kufr) according to Amr. Is Amr's statement correct or not?

Answer: The ignorant and foolish poet who composed this poem in the Hindi language has used these words as metaphors for the True Deity (Mabood-e-Barhaq), glory be to Him, which are commonly used in Hindi. Such speech belongs to this category. As Hazrat Molvi (Rumi), may his secret be sanctified, says: "It is better that the secrets of the beloveds be told in the tales of others." 1 (He is fortunate who tells the secrets of the beloveds through the tongues of others. T) Saints (Awliya) mention 'Layla' and 'Salma' in their poetry, and the meaning is something else, not that, God forbid, they are referring to the Lord Almighty by these names; rather, it is as said, "told in the tales of others." The leader of the group, Junayd al-Baghdadi, may Allah be pleased with him, says:

Indeed, Majnun of Bani 'Amir was among the beloveds of Allah Almighty. He concealed his state with madness for Layla. 2 (Imam Zurqani quoted this in Sharh al-Mawahib al-Sharifah from Rawdah al-'Ashiq of Ibn al-Qayyim and considered it strange.)

Hazrat Majnun of Bani 'Amir was among the saints; he had used the love of Layla as a veil (Imam Zurqani quoted this from Rawdah al-'Ashiq by Ibn al-Qayyim in Sharh al-Mawahib al-Sharifah and called it a rare/strange statement. T)

My master Abu Bakr Shibli, may Allah be pleased with him, heard someone reciting this couplet: "I ask about Salma, is there anyone to inform, who has knowledge of where she resides?" He said, "By Allah, there is nothing in both worlds [but Him]."

1. Mathnawi of Molvi Ma'nawi, Book 1. The King taking the strange physician to the head of the sick person, Nurani Kutub Khana Peshawar, p. 8.
2. Page 307 of 742

जिल्द पंद्रहवीं (15) फ़तावा रिज़विया

...व्याख्या, विशेष रूप से कुफ़्र और इस्लाम के मामलों में, सख्त हराम है, चाहे वह कोई भी हो। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 67: मुरादाबाद, मोहल्ला शीदी सराय से, प्रेषक साबिर हुसैन साहिब, 22 जमादी-उल-उला 1337 हिजरी। दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद का यह शेर है कि: "सखी पाप की गठरी तो मैं धरी कहीं रुस न जावें साम हरी। किते जाके बरूँ कहाँ डूब मरूँ सियाँ से हया शरमावत है।" इसमें साम हरी जो खुदा का नाम रखा है, सो यह अम्र के नज़दीक कुफ़्र है, क्या अम्र का यह कहना सही है या नहीं?

अल-जवाब: जाहिल बेवकूफ़ शायर ने जो हिंदी ज़बान की नज़्म कही, उसमें माबूद-ए-बरहक़ अज़्ज़वजल्ल की तरफ़ इन्हीं लफ़्ज़ों से कनाया (इशारा) किया जो हिंदी में मुस्तमल (प्रचलित) हैं। ऐसे कलाम इसी क़बील से होते हैं। जैसे हज़रत मौलवी (रूमी) क़ुद्दिसा सिर्रहु फ़रमाते हैं: "खुशतर आँ बाशद कि सर-ए-दिलबरां, गुफ़्ता आयद दर हदीस-ए-दीगरां।" 1 (वह खुशनसीब है जो महबूबों के राज़ दूसरों की ज़बान से कहता है। त) औलिया अपने अशआर में लैला और सलमा का ज़िक्र करते हैं और मतलब कुछ और होता है, न कि मआज़ अल्लाह रब्ब-ए-अज़्ज़वजल्ल को इन नामों से पुकारा गया हो, बल्कि वही बात है कि "दूसरों की कहानियों में कही जाए"। सैय्यद-उल-तायफ़ा जुनैद बग़दादी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु फ़रमाते हैं:

बेशक मजनूँ बनी आमिर अल्लाह तआला के प्यारों में से थे, उन्होंने लैला के इश्क़ को पर्दा बना रखा था। 2 (इमाम ज़रक़ानी ने शरह मवाहिब अल-शरीफ़ा में रौज़ा-उल-आशिक़ लिल-इब्र-उल-क़य्यिम से इसे नक़ल करके अज़ीब कहा है।)

हज़रत मजनूँ बनी आमिर औलिया में से थे; उन्होंने लैला के इश्क़ को पर्दा बना रखा था (इमाम ज़रक़ानी ने शरह मवाहिब अल-शरीफ़ा में रौज़ा-उल-आशिक़ इब्ने क़य्यिम से इसे नक़ल करके ग़रीब कहा है। त)

सय्यदी अबू बकर शिबली रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने किसी को यह शेर पढ़ते सुना: "असअलु अन सलमा फहल मिन मुखबिरिन, यकूनु लहू इल्मुन बिहा ऐना तन्ज़िलु।" (मैं सलमा के बारे में पूछता हूँ,

क्या कोई बताने वाला है जिसे मालूम हो कि वह कहाँ ठहरी है।) उन्होंने फ़रमाया: "वल्लाह मा फ़ीद्दारैन"।

1. मसनवी मौलवी मानवी, दफ़्तर अव्वल। बादशाह का हकीम को मरीज़ के पास ले जाना। नूरानी कुतुब खाना पेशावर, पृ. 8.
2. पृष्ठ 307 का 742

شرح خصوصاً کفر و اسلام میں جرات سخت حرام ہے کوئی ہو کسے باشد واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۶۷: از مراد آباد محلہ شیدی سرائے مرسلہ صابر حسین صاحب ۲۲ جمادی الاولیٰ ۱۳۳۷ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید کا یہ شعر ہے کہ سکھی پاپ کی گٹھری تومیں دھری کہیں روس نہ جاویں سام ہری کتّے جاکے بروں کہاں ڈوب مروں سیاں سے حیا شرماوت ہے اس میں سام ہری جو خدا کا نام رکھا ہے سو یہ عمرو کے نزدیک کفر ہے، آیا یہ قول عمرو کا صحیح ہے یا نہیں؟

الجواب: جاہل احمق نادان شاعر نے جو ہندی زبان کی نظم کہی اس میں معبودِ برحق عزوجلالہ کی طرف انھیں لفظوں سے کنایہ کیا جو ہندی میں مستعمل ہے ایسے کلام اس قبیل سے ہوتے ہیں۔ جیسے حضرت مولوی قدس سرہ المعنوی فرماتے ہیں : خوشتر آں باشد کہ سرِ دلبراں گفتی آید در حدیثِ دیگراں ۱ (وہ خوش بخت ہے جو دلبروں کے راز دوسروں کی زبان سے کہتا ہے۔ت) اولیاء اشعار میں لیلٰی و سلمٰی باندھتے ہیں اور مطلب سعدیِ دیگر ست، نہ کہ معاذ اللہ رب عزوجل کو ان ناموں سے تعبیر کیا بلکہ وہی گفتہ آید در حدیثِ دیگراں، سید الطائفہ جنید بغدادی رضی اللہ تعالٰی فرماتے ہیں :

ان مجنون بنی عامر کان من احباء اللہ تعالی ستر شأنہ بجنون بلیلی ۲ نقلہ الزرقانی فی شرح المواہب الشریفۃ من روضۃ العاشق لابن القیم واستغربہ۔	**حضرت مجنون بنی عامر اولیاء سے تھے عشق لیلیٰ کو پردہ کر رکھا تھا (امام زرقانی نے شرح مواہب الشریفہ میں روضۃ العاشق لابن قیم سے اسے نقل کر کے غریب کہا۔ت)**

سیدی ابوبکر شبلی رضی اللہ تعالٰی عنہ نے کسی کو یہ شعر پڑھتے سنا: اسأل عن سلمی فھل من مخبر یکون لہ علم بھا این تنزل میں سلمیٰ کو پوچھتا ہوں ہے کوئی بتانے والا کہ وہ کہاں اترے گی، فرمایا واللہ مافی الدارین

۱ مثنوی مولوی معنوی دفتر اول۔ بردن بادشاہ طبیب غریب را بر سر بیمار نورانی کتب خانہ پشاور

Fatawa Razawiyya Volume Fifteen (15)

Reporting from them [the Sahaba] - By God, there is no one in both worlds to report about Him. My master Abu Said Kharraz (may Allah be pleased with him) woke up suddenly from sleep, weeping in distress, and said: "Just now, the Lord Almighty said to me in a dream: 'O Abu Said! You listen to the verses about Layla and Salma and apply their meanings to Me. If I did not know that you love Me, I would have inflicted such punishment as has never been inflicted.'" In every language, including Hindi, there are names for the True Deity, like Ishwar. And apparently, there is no impossible meaning in them, like in 'Ram' which signifies being pervasive and infused in everything. And 'Syam' is not a name of Kanhaiya; they describe him by it because he was dark-complexioned, and 'Syam' means black. The Sufi masters say: The manifestation of the Pure Essence is pure black. The poet committed a great error and did something very bad; repentance is mandatory for him, but the ruling of disbelief is exaggeration and a mistake.

[Arabic Passage]: A servant does not exit faith except by denying what entered him into it, whether he expresses it explicitly or denies it. And denying the denial is even more wicked and a greater cause for stubbornness. We seek refuge in Allah Almighty, and Allah Almighty knows best. [Urdu Translation of Arabic]: A person does not leave faith except when they deny the very thing through which they entered faith, whether they declare it openly or deny it. And to deny the denial is even more malicious and a cause for rebellion. We seek refuge in Allah Almighty, and Allah Almighty knows best. (T)

Problem 68 to 69: From village Khurd Manodak, post office Badu Sarai, district Barabanki, requested by Sayyid Safdar Ali Sahib, 2 Safar 1339 AH. (1) What do the scholars of religion say about the poet and the reciter of this verse according to Sharia, and it is this: "Do not die of hunger, do not keep fast, do not go to the mosque, do not prostrate, Break the vessel of ablution and keep drinking the wine of longing." (2) Do not consider a non-performer of prayer as religious, whether he be a spiritual guide (Peer) or a useful disciple (Mureed).

Answer: (1) This verse is disbelief (Kufr). (2) This verse is correct. And Allah Almighty knows best.

Page 308 of 742

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रह (15)

उन दोनों से रिपोर्ट करते हुए - खुदा की कसम, दोनों जहान में कोई इसकी खबर देने वाला नहीं। मेरे आका अबू सईद खर्राज़ (अल्लाह उनसे खुश हों) सोते-सोते घबराकर रोते हुए उठे और फरमाया कि अभी मुझसे रब अज़्ज़वजल ने ख्वाब में फरमाया: "ऐ अबू सईद! तू लैला और सलमा के अशआर सुनता है और उनके मज़ामीन (विषयों) को मुझ पर महमूल (लागू) करता है, अगर मैं न जानता कि तू मुझको दोस्त रखता है तो वह अज़ाब करता कि न किया होता।" हर ज़बान हिन्दी में जो माबूद-ए-बरहक़ के अस्मा (नामों) से है, जैसे ईश्वर, और बज़ाहिर इसमें कोई मानी मुहाल (असंभव) नहीं जैसे 'राम' में कि हर चीज़ पर रमा होने और सरायत-ओ-हुलूल (व्यापकता) पर दलील है और 'स्याम' कन्हैया का नाम नहीं, उसका वस्फ़ (गुण) उससे करते हैं कि वह सियाह-फ़ाम (काले रंग) का था और स्याम काले को कहते हैं। और सूफ़िया-ए-किराम फ़रमाते हैं: तजल्ली-ए-ज़ात-ए-बहत का रंग खालिस काला होता है, शायर ने बड़ी खता की बहुत बुरा किया उस पर तौबा लाज़िम है, मगर हुक्म-ए-कुफ़्र गुलू और ग़लती है।

[अरबी मार्ग]: बंदा ईमान से खारिज नहीं होता मगर जब कि वह ऐसी चीज़ का इंकार करे जिसके ज़रिया से वह ईमान में दाखिल हुआ था ख्वाह वह तसरीह (स्पष्ट रूप से) करे या इंकार, और इंकार का इंकार यह ज़्यादा खबीस और सबब-ए-अनाद (विद्रोह का कारण) है। वल-अयाज़ु बिल्लाहि तआला, वल्लाहु तआला आलम। [अरबी का उर्दू अनुवाद]: बंदा ईमान से बाहर नहीं निकलता मगर जब वह उसी चीज़ का इनकार करता है जिसके ज़रिए वह ईमान में दाखिल हुआ था, चाहे वह उसे साफ़ तौर पर कहे या उसका इनकार करे। और इनकार का इनकार और भी ज़्यादा घिनौना और विद्रोह का कारण है। हम अल्लाह तआला की पनाह माँगते हैं, और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। (त)

मसला 68 से 69: मोज़ा खुर्द मनोडाक, डाकखाना बद्दू सराय, जिला बाराबंकी, मस्ऊला सैयद सफदर अली साहब, 2 सफ़र 1339 हिजरी। (1) उलमा-ए-दीन क्या फ़रमाते हैं कि इस शेर का शायर और क़ाएल (कहने वाला) शरअन कैसा है, और वो यह है: "न मर भूखा न रख रोज़ा न जा मस्जिद न कर सजदा वज़ू का तोड़ कर कूज़ा शराब-ए-शौक़ पीता जा" (2) बे-नमाज़ी को न जानो दीनदार पीर हो या हो मुरीद-ए-बाकार।

जवाब: (1) यह शेर कुफ़्र है। (2) यह शेर ठीक है। वल्लाहु तआला आलम।

عنھما مخبراً - خدا کی قسم دونوں جہان میں کوئی اس کی خبر دینے والا نہیں۔ سیدی ابو سعید خراز رضی اللہ تعالٰی عنہ سوتے سوتے گھبرا کر روتے ہوئے اٹھے اور فرمایا کہ ابھی مجھ سے رب عزوجل نے خواب میں فرمایا : ابوسعید تولیلٰی و سلمٰی کے اشعار سنتا اور ان کے مضامین کو مجھ پر محمول کرتا ہے، اگر میں نہ جانتا کہ تو مجھ کو دوست رکھتا ہے تو وہ عذاب کرتا کہ نہ کیا ہوتا۔ ہر زبان ہندی میں جو معبود برحق کے اسما سے ہے، جیسے ایشور، اور بظاہر اس میں کوئی معنی محال نہیں جیسے رام میں کہ ہر چیز پر رما ہونے اور سرایت و حلول پر دلیل ہے اور سیام کنھیا کا نام نہیں اس کا وصف اس سے کرتے ہیں کہ وہ سیہ فام تھا اور سیام سیاہ کو کہتے ہیں۔ اور صوفیہ کرام فرماتے ہیں: تجلی ذات بہت کا رنگ خالص سیاہ ہوتا ہے، شاعر نے بڑی خطا کی بہت برا کیا اس پر توبہ لازم ہے، مگر حکم کفر غلو و غلط ہے،

لا یخرج العبد من الإیمان إلا جحود ما أدخلہ فیہ سواء صرح بہ أوجحد وجحد الجحود وھذا أخبث وأعند العنود والعیاذ باللہ تعالی واللہ تعالی اعلم۔ بندہ ایمان سے خارج نہیں ہوتا مگر جب کہ وہ ایسی چیز کا انکار کرے جس کے ذریعہ سے وہ ایمان میں داخل ہوا تھا خواہ وہ تصریح کرے یا انکار، اور انکار کا انکار یہ زیادہ خبیث اور سببِ عناد ہے والعیاذ باللہ تعالٰی، واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۶۸ تا ۶۹: از موضع خورد منوڈاک خانہ بدوسرائے ضلع بارہ بنکی مسئولہ سید صفدر علی صاحب ۲ صفر ۱۳۳۹ھ (۱) کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ اس شعر کا شاعر اور قائل شرعاً کیسا ہے وہو ھذا: نہ مر بھوکا نہ رکھ روزہ نہ جا مسجد نہ کر سجدہ وضو کا توڑ کر کوزہ شرابِ شوق پیتا جا (۲) بے نمازی کو نہ جانو دیندار پیر ہو یا ہو مریدِ بکار

الجواب: (۱) یہ شعر کفر ہے۔ (۲) یہ شعر ٹھیک ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

Fatawa Razawiyya Volume 15

Problem 70: From Intizam Ali Khan Sahab Chhatta Sheikh Bangalore, under Jamia Masjid Delhi, 18 Jamadi al-Akhirah 1339 AH. A verse from a Na't (devotional poem) written by Akbar Khan Marai: "Strange games were played, strange forms were changed; for the sake of Time, He came as a form." Are such verses contrary to the honor of the Prophet (peace be upon him) or not? And should such verses be recited in gatherings of Milad Sharif of the Master of the World (peace be upon him) or not? "Saying Allah, Allah, you become Allah" - this is interpreted as a thing mixed in salt becomes salt, whoever mixed in God became God. Is this verse objectionable or not? And what should be the intended meaning of the above line "Saying Allah, Allah, you become Allah"?

The Answer: The verse about "forms" contains explicit insults to the Messenger of Allah (peace be upon him). Saying "playing games" and "changing forms" is an insult in itself. The second line has registered as disbelief (Kufr), seek refuge in Allah Almighty. To say that whoever mixed in God became God is disbelief. It is necessary to avoid this line. The meaning is "you become annihilated in Allah" (Fani fi Allah). And Allah Almighty knows best.

Problem 71: From Marehra Mutahhara, District Etah, Khanqah Barkatiya, asked by His Eminence Azim al-Barkat Maulana Maulvi Syed Muhammad Mian Sahab Qadri, may his blessings continue, 30 Rajab 1339 AH. Venerable, Great, and Respected Teacher, may your high blessings continue. After greetings with respect and honor, it is submitted that in the collection "Nigaristan-e-Latafat" of the late Maulana Hasan Raza Khan Sahab, one verse in a ghazal is: "It was meant to be sacrificed for the bridegroom of the Night of Ascension (Isra); Otherwise, what was the purpose of creating so many souls?" This verse is also present in his Diwan "Zauq-e-Na't," which implies that the purpose of creating so many souls was to sacrifice them for the bridegroom of the Night of Ascension, whereas the actions of the Lord Almighty are not motivated by purposes (ma'llul bil-aghrad). I seek a resolution for this.

The Answer: His Eminence Azim al-Barkat, may his high blessings continue, greetings with respect. Here the style of expression is of two types: First: "We did this work for Zaid, otherwise what purpose did we have?" Second: "And what other purpose was there?" In the first, there is an absolute negation of one's own purpose.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

मसाला 70: इंतज़ाम अली ख़ाँ साहब छत्ता शेख़ बैंगलोर, ज़ेर जामिअ मस्जिद दिल्ली, 18 जमादि उल-आख़िरा 1339 हिजरी। अकबर ख़ाँ मरई द्वारा रचित नातिया ग़ज़ल का एक शेर: "अजब खेल खेले अजब रूप बदले ज़माना बहर-ए-रूपिया बन के आया" इस प्रकार के शेर हुज़ूर की शान के खिलाफ हैं या नहीं? और क्या ऐसे शेर हुज़ूर सरवर-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की मीलाद शरीफ़ की महफ़िलों में पढ़े जाने चाहिए या नहीं? "अल्लाह अल्लाह गुफ्ता अल्लाह मी शवी" (अल्लाह अल्लाह कहकर तुम अल्लाह हो जाते हो) - इसका अर्थ यह लिया गया है कि जैसे नमक में मिली चीज़ नमक हो गई, जो ख़ुदा में मिला वह ख़ुदा हो गया। क्या यह शेर आपत्तिजनक है या नहीं? और उपरोक्त पंक्ति "अल्लाह अल्लाह गुफ्ता अल्लाह मी शवी" से क्या उद्देश्य और अर्थ प्राप्त होना चाहिए?

अल-जवाब (उत्तर): बहुरूपिया वाला शेर रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के स्पष्ट अपमान पर आधारित है, खेल खेलना और रूप बदलना कहना ही अपमान था, दूसरी पंक्ति ने कुफ़्र (अधर्म) पर मुहर लगा दी, अल्लाह तआला की पनाह। यह कहना कि जो ख़ुदा में मिला वह ख़ुदा हो गया, कुफ़्र है। इस पंक्ति से बचना अनिवार्य है। इसका अर्थ यह है कि तुम अल्लाह में फना (विलीन) हो जाते हो (फ़ानी फ़िल्लाह मी शवी)। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसाला 71: मारहरा मुतहरा, ज़िला एटा, खानकाह बरकातिया से, सायल आला हज़रत अज़ीमुल बरकत मौलाना मौलवी सैयद मोहम्मद मियाँ साहब क़ादरी दामत बरकातुहुम, 30 रजब 1339 हिजरी। हज़रत मौलाना मुअज्ज़म व मुकर्रम व मोहतरम दामत बरकातुहुमुल आलिया, सम्मान और आदर के साथ सलाम के बाद अर्ज़ है कि जनाब मौलवी हसन रज़ा ख़ाँ साहब मरहूम के "निगारिस्तान-ए-लताफ़त" में उनकी एक ग़ज़ल का एक शेर यह है: "शब-ए-असरा के दूल्हा पे निछावर होने वाली थी नहीं तो क्या ग़रज़ थी इतनी जानों के बनाने से" यह शेर उनके दीवान "ज़ौक़-ए-नात" में भी मौजूद है, जिससे यह अर्थ निकलता है कि इतनी जानों को बनाने का उद्देश्य यह था कि उन्हें शब-ए-असरा के दूल्हा पर निछावर किया जाए, जबकि मौला अज़्वजल के कार्य उद्देश्यों से प्रेरित नहीं होते (मोअल्लल बिल-अग़राज़)। मुझे इसका समाधान चाहिए।

अल-जवाब (उत्तर): आला हज़रत अज़ीमुल बरकत दामत बरकातुहुमुल आलिया, सम्मान सहित सलाम। यहाँ अभिव्यक्ति के दो तरीके हैं: पहला: "हमने यह काम ज़ैद के लिए किया वरना हमें क्या ग़रज़ (उद्देश्य) थी," दूसरा: "और क्या ग़रज़ थी।" पहले में अपने उद्देश्य का पूर्ण निषेध है।

पृष्ठ 309 / 742

مسئلہ ۷۰: انتظام علی خاں صاحب چھتہ شیخ بنگلور زیر جامع مسجد دہلی ۱۸ جمادی الاخرہ ۱۳۳۹ھ شعر اندرون غزل نعتیہ مصنفہ اکبر خاں مرئی نہ: عجب کھیل کھیلے عجب روپ بدلے زمانہ بہر رو پیا بن کے آیا اس قسم کے شعر حضور کی شان کے خلاف ہیں کہ نہیں؟ اور ایسے شعر محافل میلاد شریف حضور سرورِ عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں پڑھنا چاہئے کہ نہیں "اللہ اللہ گفتہ اللہ می شوی" اس سے مراد لی ہے کہ نمک میں ملی شے نمک ہو گئی، جو خدا میں ملا وہ خدا ہو گیا۔ یہ شعر قابلِ اعتراض ہے کہ نہیں؟ اور مصرعہ بالا "اللہ اللہ گفتہ اللہ می شوی" سے مراد اور مطلب کیا حاصل ہونا چاہئے؟

الجواب: بہر روپئے والا شعر رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی صریح توہینوں پر مشتمل ہے، کھیل کھیلنا روپ بدلنا کہنا ہی توہین تھا، مصرع دوم نے کفر پر رجسٹری کردی والعیاذ باللہ تعالیٰ، یہ کہنا کہ جو خدا میں ملا وہ خدا ہو گیا کفر ہے، اس مصرع سے احتراز لازم ہے، مراد یہ ہے کہ فانی فی اللہ می شوی، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۷۱: از مارہرہ مطہرہ ضلع ایٹہ خانقاہ برکاتیہ مسئولہ والا حضرت عظیم البرکت مولانا مولوی سید محمد میاں صاحب قادری دامت برکاتہم ۳۰ رجب ۱۳۳۹ھ حضرت مولانا المعظم والمکرم والمحترم دامت برکاتہم العالیہ، پس از تسلیم مع التعظیم والتکریم معروض خدمت، جناب مولوی حسن رضا خاں صاحب مرحوم کے نگارستان لطافت میں ان کی ایک غزل میں ان کا ایک شعر یہ ہے: شب اسریٰ کے دولہا پہ نچھاور ہونے والی تھی نہیں تو کیا غرض تھی اتنی جانوں کے بنانے سے یہ شعر ان کے دیوان "ذوق نعت" میں بھی موجود ہے جس سے یہ مطلب نکلتا ہے کہ

اتنی جانوں کے بنانے سے غرض یہ تھی کہ شب اسریٰ کے دولہا پر ان کی نچھاور کی جائے حالانکہ افعالِ مولیٰ عزوجل معلل بالاغراض نہیں ہوا کرتے اس کا حل مجھے مطلوب ہے۔

الجواب: والا حضرت عظیم البرکت دامت برکاتہم العالیہ، لتسلیم مع التعظیم، یہاں طرز ادا دو نہیں: اول: ہم نے یہ کام زید کے لئے کیا ورنہ ہمیں کیا غرض تھی، دوم اور کیا غرض تھی، اول میں اپنی غرض کی نفی مطلق ہے

Fatawa Ridawiyya Volume 15

And in the second, there is an affirmation of this purpose and a negation of any other purpose. In poetry, the style is the first, not the second, so it is an absolute negation of purpose. The explanation is that for an intentional action, there must be a wisdom (maslahat) or purpose (gharaz), otherwise it would be futile (abath), and the Lord Almighty is free from futility; His actions are full of benefits (masalih) and pure from ulterior motives (aghrad), and those benefits also return to the servants. The Lord Almighty is free from benefit and harm; the deceased praiser (poet) limits it to wisdom (maslahat),

For the Hadith: "I created the creation so that they may know your honor and status with Me; and were it not for you, I would not have created the world." - Narrated by Ibn Asakir from Salman al-Farsi.

Because of this Hadith: "I created the creation so that they may know the status and honor you have with Me, and if you were not there, I would not have created the world." Ibn Asakir narrated it from Hazrat Salman al-Farsi (may Allah be pleased with him). (T)

So I say that this was the wisdom, otherwise was there any purpose? For if both purpose and wisdom were absent, then futility would necessarily follow, and that is impossible. But the Lord Almighty is free from purpose; therefore, this was the wisdom, and He, the Almighty, knows best.

---

1 Mukhtasar Tarikh Dimashq by Ibn Asakir, mention of what he was specified with and honored with among the Prophets, Dar al-Fikr Beirut, 2/137.

और दूसरे में इस उद्देश्य की पुष्टि और अन्य उद्देश्यों का निषेध है। कविता में पहली शैली है न कि दूसरी, इसलिए इसमें पूर्णतः उद्देश्य का निषेध है। इसका वर्णन यह है कि ऐच्छिक क्रिया के लिए हित (मसलहत) या उद्देश्य (ग़रज़) आवश्यक है, अन्यथा वह निरर्थक (अबस) होगा, और मौला तआला निरर्थकता से पवित्र है, उसके कार्य हितों से भरे हुए हैं और उद्देश्यों से पाक हैं, और वे हित भी बंदों की ओर लौटते हैं। मौला तआला लाभ-हानि से पवित्र है, मरहूम प्रशंसा करने वाला (कवि) इसमें हित को ही सीमित करता है,

हदीस के लिए: "मैंने सृष्टि की रचना इसलिए की ताकि वे मेरे पास तुम्हारे सम्मान और पद को जान सकें और यदि तुम न होते, तो मैं दुनिया की रचना न करता।" - इब्न असाकिर ने सलमान फ़ारसी से रिवायत किया।	**इस हदीस के कारण कि मैंने सृष्टि को इसलिए पैदा फ़रमाया ताकि मेरे यहाँ जो आपका मुकाम और शर्फ़(सम्मान) है उसे वह जान ले, और अगर आप न होते तो मैं दुनिया पैदा न फ़रमाता। इसे इब्न असाकिर ने हज़रत सलमान फ़ारसी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। (त)**

तो अर्ज़ करता हूँ कि मसलहत (हित) यह थी वरना क्या कोई ग़रज़ (उद्देश्य) थी कि अगर ग़रज़ और मसलहत दोनों न हों तो अबस (निरर्थकता) लाज़िम आएगी, और वह असंभव है। लेकिन मौला तआला ग़रज़ से पाक है, लाजरम यही मसलहत थी, वहु तआला आलम (और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है)।

---

1 मुख़्तसर तारीख़ दमिश्क़ लिल-इब्न असाकिर, नबियों के बीच उसे (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) जिससे विशिष्ट और सम्मानित किया गया, दार अल-फ़िक्र बेरुत 2/137।

اور ثانی میں اس غرض کا اثبات اور غرض دیگر کی نفی۔ شعر میں طرز اول ہے نہ کہ دوم، تو اس میں مطلقاً نفی غرض ہے۔ بیان اس کا یہ ہے کہ فعل اختیاری کے لئے مصلحت یا غرض ضرور ہے ورنہ عبث ہوگا، اور مولٰی تعالٰی عبث سے پاک ہے، اس کے افعال مصالح سے مملو ہیں اور اغراض سے منزہ، وہ مصالح بھی راجع بعباد ہیں۔ مولٰی تعالٰی مصلحت ومفسدت سے پاک، مداح مرحوم مصلحت کا اس میں حصر کرتا ہے،

لحدیث خلقت الخلق لاعرفهم اس حدیث کی وجہ سے کہ میں نے مخلوق اس لئے پیدا فرمائی کرامتك و منزلتك عندی و لولاك تاکہ میرے ہاں جو آپ کا مقام و شرف ہے اسے وہ جان لے، اور ما خلقت الدنیا -رواہ ابن عساکر اگر آپ نہ ہوتے تو میں دنیا پیدا نہ فرماتا۔ اسے ابن عساکر نے عن سلمان فارسی۔ حضرت سلمان فارسی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ (ت)

تو عرض کرتا ہے کہ مصلحت یہ تھی ورنہ کیا کوئی غرض تھی کہ اگر غرض و مصلحت دونوں نہ ہوں تو عبث لازم آئے، اور وہ محال ہے۔ لیکن مولٰی تعالٰی غرض سے پاک ہے، لاجرم یہی مصلحت تھی، وھو تعالٰی اعلم۔

---

1 مختصر تاریخ دمشق لابن عساکر ذکر ماخص بہ و شرف بہ من بین الانبیاء دار الفکر بیروت ۲/ ۱۳۷

Fatawa Rizvia (Volume 15)

Treatise Subhan al-Sabbuh 'an Kadhib 'Aib Maqbuh (The Glorious One is free from the loathsome defect of lying) 1307 AH (The Pure and Exalted Being of Allah Almighty is free from the worst defect like lying)

Mas'ala 76: From Abu Muhammad Sadiq Ali Maddah (may he be forgiven) of Garh Mukteshwar, Meerut Balai Kot.

What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say regarding the issue of the "Possibility of Allah Lying" (Imkan-e-Kizb) which is being vigorously proclaimed in writing and speech by the scholars of Gangoh and Deoband and their followers today? In writing, the book "Barahin-e-Qatiah," published under the name of Maulvi Khalil Ambethwi, has written on its cover: "By the order of Hazrat such and such Maulvi Rashid Ahmad Sahib Gangohi." And at the end, his commendation (taqriz) is in these words: "The humblest of people, Rashid Ahmad Gangohi, examined this book Barahin-e-Qatiah carefully from beginning to end. Truly, this answer is sufficient, a complete argument, and a clear proof of the author's breadth of light of knowledge and vastness of intelligence and understanding. May the Truth (Allah) grant this fine compilation the honor of acceptance and make it accepted by those who are accepted and followed by those who act." (Summarized). This proves that the book is essentially his own compilation. On page 3, it is written: "The issue of the possibility of lying has not been newly raised by anyone now; rather, there was a difference among the predecessors as to whether 'Khulf-e-Wa'id' (breach of threat) is permissible. It is in Radd al-Muhtar: 'Is breach of threat permissible? The apparent...'"

1. Barahin-e-Qatiah, end of books, Matba' Balle Balsa situated at Dhor, p. 270.

Page 312 of 742

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

रिसाला सुब्हान-अस-सुब्बूहि अन कज़िब ऐब मक़बूह (परम पावन ईश्वर असत्य के घृणित दोष से मुक्त है) 1307 हिजरी (झूठ जैसे सबसे बुरे दोष से अल्लाह तआला की पाक और पवित्र ज़ात मुनज़्ज़ह (पावन) है)

मसअला 76: अबू मोहम्मद सादिक़ अली मद्दाह (अल्लाह उन्हें क्षमा करे), गढ़ मुक्तेश्वर, मेरठ बालाई कोट से।

दीन के उलेमा और शरीयत के मुफ़्ती साहिबान उस मसअले के बारे में क्या फ़रमाते हैं जिसमें 'अल्लाह तआला के झूठ बोलने की संभावना' (इमकान-ए-कज़िब) की बात की गई है, जिसे आजकल गंगोह और देवबंद के उलेमा और उनके अनुयायी बड़े ज़ोर-शोर से लिख और बोल रहे हैं? लिखित रूप में पुस्तक "बराहीन-ए-क़ातिआ" में, जो मौलवी ख़लील अनबैठवी के नाम से प्रकाशित हुई है, उसकी तख़्ती (कवर) पर लिखा है: "हज़रत फ़ुलां-फ़ुलां मौलवी रशीद अहमद साहब गंगोही के आदेश से।" और अंत में उनकी प्रशंसा (तक़रीज़) इन शब्दों में है: "अदना सा बंदा रशीद अहमद गंगोही ने इस पुस्तक 'बराहीन-ए-क़ातिआ' को शुरू से अंत तक गौर से देखा। हक़ीक़त यह है कि यह जवाब पर्याप्त और मुकम्मल दलील है, और लेखक के ज्ञान के प्रकाश की व्यापकता और बुद्धि एवं समझ की गहराई का स्पष्ट प्रमाण है। हक़ तआला इस उम्दा संकलन को स्वीकार्यता की गरिमा प्रदान करे और इसे मकबूल लोगों के बीच मकबूल और अमल करने वालों के लिए मामूल बनाए।" (संक्षेप में)। जिससे यह सिद्ध होता है कि मानो यह पुस्तक उन्हीं का संकलन है। पृष्ठ 3 पर इस प्रकार लिखा है: "झूठ की संभावना का मसअला अब किसी ने नया नहीं निकाला है, बल्कि पूर्वजों के बीच मतभेद रहा है कि क्या 'ख़ुल्फ़-ए-वईद' (चेतावनी का उल्लंघन) जायज़ है। रद्द-अल-मुह्तार में है: क्या वईद (चेतावनी) में ख़ुल्फ़ जायज़ है? तो ज़ाहिर..."

1. बाराहीन-ए-क़ातिआ, किताबों का अंत, मतबअ बल्ले बलसा, ढोर, पृष्ठ 270।

पृष्ठ 312 का 742

رسالہ سُبحن السبوح عن کذب عیب مقبوح ۱۳۰۷ھ (کذب جیسے بدترین عیب سے اللہ تعالیٰ کی ذات پاک و منزہ ہے)

مسئلہ ۷۶: از ابو محمد صادق علی مداح عفی عنہ گڑھ مکتیسری از میرٹھ بالائے کوٹ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین درباره مسئلہ امکان کذب باری تعالیٰ جس کا اعلان تحریری و تقریری علمائے گنگوہ و دیوبند اور ان کے اتباع آج کل بڑے زور و شور سے کر رہے ہیں، تحریراً کتاب "براہین قاطعہ" میں کہ مولوی خلیل انبیٹھی کے نام سے شائع کی گئی، جس کی لوح پر لکھا ہے: "بامر حضرت چنین و چنان مولوی رشید احمد صاحب گنگوہی" اور خاتمہ پر ان کی تقریظ بایں الفاظ ہے: "احقر الناس رشید احمد گنگوہی نے اس کتاب براہین قاطعہ کو اول سے آخر تک بغور دیکھا، الحق کہ یہ جواب کافی اور حجت وافی ہے اور مصنف کی وسعت نور علم اور فسحت ذکاء و فہم پر دلیل واضح۔ حق تعالیٰ اس تالیف نفیس میں کرامت قبولیت عطا فرمائے اور مقبول مقبولین و معمول عاملین فرمائے ۱۔" (ملخصاً) جس سے ثابت کہ گویا کتاب ہی تالیف ان کی ہے، صفحہ ۳ پر یوں مکتوب ہے: "امکان کذب کا مسئلہ اب جدید کسی نے نہیں نکالا بلکہ قدماء میں اختلاف ہوا ہے کہ خلف و عید آیا جائز ہے۔ رد المحتار میں ہے: ھل یجوز الخلف فی الوعید فظاھر

۱ براہین قاطعہ خاتمہ کتب مطبع بلے بلسا واقع ڈھور ص ۲۷۰

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

It is stated in Al-Mawaqif and Al-Maqasid that the Ash'aris believe in the permissibility [of Khalaf-e-Wa'id] (Is breaking a threat permissible? It is clear from Al-Mawaqif and Al-Maqasid that the Ash'aris are proponents of its permissibility. - Compiler). Therefore, to criticize this is first to criticize the earlier scholars, and to be surprised by it is sheer ignorance, and the possibility of lying is a branch of Khalaf-e-Wa'id[1]. [End of summary]. Molvi Nazir Hussain Deobandi, the head teacher of Madrasa Arabiya Meerut, said in a loud voice at Masjid Kot in the presence of some Muslims: "Our belief is that God has never lied and will never lie, but He *could* lie. If He sends people of Paradise to Hell and people of Hell to Paradise, no one has authority over Him, and this is what the possibility of lying means." [End]. So, what is such a belief like, and is prayer valid behind someone who holds such a belief? Tell the truth and receive a reward.

Answer:

Glory be to your Lord, the Lord of Might, above what they describe. And peace be upon the messengers. And praise be to Allah, Lord of the worlds. And praise be to Allah, whose station is exalted above lying, ignorance, foolishness, frivolity, helplessness, and stinginess, and every attribute that is not among the attributes of perfection. He is sanctified by the greatness of His power, the perfection of His holiness, and the beauty of His transcendence from the flaw of the exit of the possible or the entry of the impossible. His word is the Truth and His promise is sincere. And who is more truthful in speech than Allah? His word is a decisive decree and is not amusement. So, glory be to Allah morning and evening. For His essence is eternal and for His attributes is eternity, so there is no originated thing...

[Parallel Translation of the above Arabic text in Urdu:] Your Lord, the Lord of Honor, is pure from every flaw that these opponents describe. Peace be upon all the Messengers, all praise be to Allah who is the Sustainer of all the worlds. All praise be to Allah, whose sacred status is pure from every kind of lying, ignorance, lack of wisdom, lack of seriousness, stinginess, and every attribute that is against His sanctified perfection. Due to the perfection of holiness and the beauty of transcendence, His power is pure and exempt from the flaw of the exit of the possible and the entry of the impossible. His command is truth and His promise is true, and who can be more truthful than Him in terms of speech? His holy speech is decisive between truth and falsehood, and it is not a joke or mockery. Therefore, the

glorification of Allah is in the morning and evening; His essence is also eternal and [His] attributes [too]...

[1] Barahin-e-Qati'ah, the issue of 'Khalaf-e-Wa'id' is disputed among early scholars, Matba' Le Blasa, situated at Dhor, p. 352.

फतावा रजविया (जिल्द 15)

'अल-मवाकिफ' और 'अल-मकासिद' में है कि अशियारी इसके जवाज़ (अनुमति) के कायल हैं (क्या खल्फ-ए-वईद जायज़ है? मवाकिफ और मकासिद से यही स्पष्ट होता है कि अशियारी इसके जवाज़ के कायल हैं। - टी) इसलिए इस पर आपत्ति करना पहले के बुज़ुर्गों पर आपत्ति करना है और इस पर आश्चर्य करना केवल अज्ञानता है और झूठ की संभावना खल्फ और वईद की एक शाखा है[1]। [संक्षेप में समाप्त]। मौलवी नाज़िर हुसैन देवबंदी, मदरसा अरबिया मेरठ के मुख्य शिक्षक ने मस्जिद कोट में कुछ मुसलमानों के बीच ऊंची आवाज़ में कहा कि "हमारा विश्वास यह है कि ईश्वर ने कभी झूठ नहीं बोला और न बोलेगा, लेकिन वह बोल सकता है। यदि वह स्वर्गवासियों को नरक में और नरकवासियों को स्वर्ग में भेज दे, तो किसी का उस पर अधिकार नहीं है, और यही झूठ की संभावना है।" [समाप्त]। तो, ऐसा विश्वास कैसा है और क्या ऐसे व्यक्ति के पीछे नमाज़ सही है जिसका ऐसा विश्वास हो? सच्ची बात बताओ और पुण्य पाओ।

उत्तर:

पवित्र है आपका रब, जो सम्मान का स्वामी है, उन बातों से जो ये लोग बयान करते हैं। और शांति हो पैगंबरों पर। और समस्त प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो सारे संसार का पालनहार है। और समस्त प्रशंसा अल्लाह के लिए है जिसकी पवित्र शान हर प्रकार के झूठ, अज्ञानता, मूर्खता, हँसी-मज़ाक, विवशता, और कंजूसी से परे है, और हर उस गुण से जो उसके पवित्र पूर्णता के विरुद्ध है। अपनी शक्ति की महानता, पवित्रता की पूर्णता और अपनी महिमा की सुंदरता के कारण वह संभव के बाहर निकलने या असंभव के प्रवेश के दोष से पवित्र और मुक्त है। उसकी बात सत्य है और उसका वादा सच्चा है, और बात में अल्लाह से बढ़कर सच्चा कौन हो सकता है? उसका पवित्र कलाम (वाणी) सत्य और असत्य के बीच फैसला करने वाला है और वह कोई हँसी-मज़ाक नहीं है। अतः अल्लाह की तस्बीह (महिमा) सुबह और शाम है, उसकी सत्ता भी अनादि (कदीम) है और उसके गुण भी...

[उपरोक्त अरबी पाठ का उर्दू में समानांतर अनुवाद:] आपका रब, जो इज्जत का रब है, हर उस दोष से पाक है जो ये विरोधी बयान करते हैं। तमाम रसूलो पर सलाम हो, तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए जो तमाम जहानों का पालने वाला है। तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए जिसकी शान-ए-अकदस हर तरह के झूठ, जहल (अज्ञानता), बे-अक़्ली, गैर-सजीदगी, बुख्ल (कंजूसी) और हर उस सिफ़त (गुण) से पाक है जो उसके कमाल-ए-मुनज्ज़ह के खिलाफ है। कमाल-ए-कुद्दूसियत और जमाल-ए-

सुब्बूहीयत की वजह से उसकी कुदरत (शक्ति) खुरुज-ए-मुमकिन (संभव का बाहर निकलना) और दुखुल-ए-मुहाल (असंभव का प्रवेश) के ऐब से पाक और मुबर्रा है। उसका फरमान हक़ है और उसका वादा सच्चा है और कौल (कथन) के ऐतबार से उससे बढ़कर कौन सच्चा हो सकता है। उसका मुकद्दस कलाम हक़ और बातिल में फैसलाकुन है और वह मज़ाक या ठिठोली नहीं है। पस अल्लाह तआला की तस्बीह है सुबह और शाम, उसकी ज़ात भी कदीम (अनादि) है और सिफ़ात (गुण) भी...

[1] बराहीन-ए-कातिअह, खल्फ और वईद का मसला प्राचीन विद्वानों में विवादित है, मतबा ले बलासा वाके ढोर, पृष्ठ 352.

فتاوی رضویہ (جلد پازدہم ۱۵)

مَا فِی الْمَوَاقِفِ وَالْمَقَاصِدِ اَنَّ الْاَشَاعِرَۃَ قَائِلُوْنَ بِجَوَازِہٖ (کیا خلفِ وعید جائز ہے، مواقف اور مقاصد سے یہی واضح ہوتا ہے کہ اشاعرہ اس کے جواز کے قائل ہیں۔ ت) پس اس پر طعن کرنا پہلے مشائخ پر طعن کرنا ہے اور اس پر تعجب کرنا محض لا علمی اور امکانِ کذب خلف و وعید کی فرع ہے[1]۔ "انتہی ملخصاً"۔ تقریراً مولوی ناظر حسین دیوبندی مدرس اول مدرسہ عربی میرٹھ نے مسجد کوٹ پر بلند آواز سے چند مسلمان میں کہا کہ ہمارا تو اعتقاد یہ ہے کہ خدا نے کبھی جھوٹ بولا نہ بولے مگر بول سکتا ہے، بہشتیوں کو دوزخ اور دوزخیوں کو بہشت میں بھیج دے تو کسی کا اجارہ نہیں، اور یہی امکان کذب ہے، انتہیٰ۔ پس ایسا اعتقاد کیسا ہے اور اس کے پیچھے نماز درست ہے یا نہیں جس کا عقیدہ ایسا ہے سچی بات بتاؤ اجر پاؤ۔

الجواب:

سُبْحٰنَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّۃِ عَمَّا یَصِفُونَ، وَسَلٰمٌ عَلَی الْمُرْسَلِینَ، وَالْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعَالَمِینَ، وَالْحَمْدُ لِلّٰہِ الْمُتَعَالِ شَأْنُہٗ عَنِ الْکَذِبِ وَالْجَھْلِ وَالسَّفَہِ وَالْھَزْلِ وَالْعَجْزِ وَالْبُخْلِ، وَکُلِّ مَا لَیْسَ مِنْ صِفَاتِ الْکَمَالِ، الْمُنَزَّہِ عِظَمِ قُدْرَتِہٖ بِکَمَالِ قُدُوسِیَّتِہٖ وَجَمَالِ سُبُوحِیَّتِہٖ عَن وَصْمَۃِ خُرُوجِ مُمْکِنٍ اَوْ وُلُوجِ مُحَالٍ، قَوْلُہُ الْحَقُّ وَوَعْدُہُ الصِّدْقُ، وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰہِ قِیلًا، وَکَلَامُہُ الْفَصْلُ وَمَا ھُوَ بِالْھَزْلِ فَسُبْحٰنَ اللّٰہِ بُکْرَۃً وَّ اَصِیلاً، لِذَاتِہِ الْقِدَمُ وَلِنَعْتِہِ الْقِدَمُ، فَلَا حَادِثَ

آپ کا رب رب العزت ہر اس عیب سے پاک ہے جو یہ مخالفین بیان کرتے ہیں، تمام رسولوں پر سلام ہو، تمام حمد اللہ کے لئے جو تمام جہانوں کا پالنے والا ہے، تمام حمد اللہ کے لئے جس کی شان اقدس ہر قسم کے کذب، جہل، بے عقلی، غیر سنجیدگی، بخل اور ہر اس وصف سے پاک ہے

جو اس کے کمالِ منزہ کے خلاف ہے کمالِ قدوسیت اور جمالِ سبوحیت کی وجہ سے اس کی قدرت خروجِ ممکن اور دخولِ محال کے عیب سے پاک و مبرا ہے، اس کا فرمان حق اور اس کا وعدہ سچا اور قول کے اعتبار سے اس سے بڑھ کر کون سچا ہوسکتا ہے اس کا مقدس کلام حق و باطل میں فیصلہ کن ہے اور وہ ومذاق، ٹھٹھا نہیں ہے پس اللہ تعالیٰ کی تسبیح ہے صبح وشام، اس کی ذات بھی قدیم اور صفات

[1] براہینِ قاطعہ مسئلہ خلف و وعید قدماء میں مختلف فیہ ہے مطبع لے بلا سا واقع ڈھور ص ۳۵۲

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

(He) exists and no existent changes, and His speech is eternal and His truthfulness is eternal, so falsehood does not occur and truthfulness does not cease. Blessings and peace be upon the truthful one, the one whose truthfulness is attested, the master of creation, the Prophet, the Messenger, who came with the truth from the Truth (Allah) for the true religion in a true manner. And the Truth says He is the Truth, and His Book is the Truth, revealed with truth, and it descended with truth, and its descent was upon truth. I bear witness that there is no god but Allah, alone, He has no partner, truly, truly. And I bear witness that Muhammad is His servant and His messenger, sent with the truth, truly, truly. May Allah's blessings and peace be upon him and upon his family and companions and everyone who relates to him, and upon us with them, through them and for them, O Most Merciful of the merciful ones, Amen, Amen, God of Truth, Amen. The one who attests to his Lord says, by His great success, glorifying his Master from every blameworthy attribute, the servant of the Chosen One (Al-Mustafa), Ahmad Raza Al-Muhammadi Al-Sunni Al-Hanafi Al-Qadiri Al-Barakati Al-Barelvi: May Allah Almighty make his word true in this world and the hereafter and fulfill his hope in Him for pardon and forgiveness, Amen. O Allah! You are the Guide to truth and correctness.

[Translation of the corresponding Urdu column]: (He) is also eternal, so the originated does not remain established and the established does not change, and His speech is eternal and His truthfulness is eternal, so there is no occurrence of falsehood in His speech and no decline for His truthfulness. Blessings and peace be upon that sacred being who is truthful and whose truthfulness is attested, the master of all creation, the Prophet and Messenger, the caller towards truth, by way of truth, the bringer of truth for the true religion, it is the command of the Truth that he is the Truth. Their book is the truth which was revealed with the truth and was sent down, and its descent was upon the truth. I testify that Allah is One, He has no partner, there is no deity besides Him, He is pure Truth. I testify that Hazrat Muhammad (may Allah Almighty bless him and grant him peace) is His special servant and Messenger and He sent him with truth and sincerity. May there be blessings and peace from Allah Almighty upon him and upon his family and companions and upon everyone associated with them, and may it be upon us also because of them and for their sake, O Most Merciful of the merciful ones, Amen Amen, God of Truth Amen. The servant of the Chosen One (Mustafa), Ahmad Raza Muhammadi Sunni Hanafi Qadiri Barakati Barelvi, who attests to his Lord, with His

great success, describing the purity of his Lord from every bad attribute, says: may Allah Almighty make his word true in this world and the hereafter and make true his good opinion about Allah Almighty regarding pardon and forgiveness, Amen. O Allah! You alone are the one who guides to truth and correctness.

(T)

The poor one - may Allah Almighty forgive him - by the power and strength of the Lord of lords, in this brief answer that clarifies the truth and dispels doubt, has divided the discourse into four purifications to glorify and sanctify his Master (Allah), the Exalted and Most High, and to condemn and expose the bankruptcy of those who show audacity and insolence towards that lofty and majestic presence, concluding with an epilogue, for the guidance of the common people and the removal of misconceptions.

फतावा रजविया (खंड १५)

(वह) कायम है और कोई कायम रहने वाला बदलता नहीं है, और उसका कलाम (वाणी) अनादि है और उसका सच अनादि है, तो झूठ पैदा नहीं होता और सच का अंत नहीं होता। दुरूद और सलाम हो उस पाक हस्ती पर जो सादिक (सच्चे) और मसदूक (जिनके सच की तस्दीक की गई) हैं, तमाम मखलूक (सृष्टि) के सरदार, नबी और रसूल हैं, जो हक (सत्य) की तरफ से हक लेकर आए हक के दीन के लिए हक के तरीके पर। और हक (अल्लाह) फरमाता है कि वह हक हैं, और उसकी किताब हक है जो हक के साथ नाजिल हुई और हक पर नाजिल हुई और उसका नुजूल (उतरना) हक पर हुआ। मैं गवाही देता हूँ कि अल्लाह के अलावा कोई इबादत के लायक नहीं, वह अकेला है, उसका कोई शरीक नहीं, यह सच है, सच है। और मैं गवाही देता हूँ कि मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उसके बंदे और रसूल हैं जिन्हें उसने हक और सच देकर भेजा। उन पर अल्लाह तआला की तरफ से दुरूद और सलाम हो और उनकी आल (संतान) और असहाब (साथियों) पर और हर उस शख्स पर जो उनसे निस्बत (संबंध) रखता है, और हम पर भी उनके सदके में, ऐ सबसे रहम करने वाले! आमीन, आमीन, ऐ हक के खुदा! आमीन। अपने रब की तस्दीक करने वाले, उसकी अजीम तौफीक से, हर बुरे वस्फ (गुण) से अपने रब की पाकीजगी बयान करने वाले गुलाम मुस्तफा अहमद रजा मुहम्मदी सुन्नी हनफी कादरी बरकाती बरेलवी कहते हैं कि अल्लाह तआला उनके कौल (बात) को दुनिया और आखिरत में सच्चा फरमाए और उनके बारे में अल्लाह तआला से अफ्व-ओ-मग्फिरत (क्षमा) के हुस्न-ए-जन (अच्छे गुमान) को सच्चा फरमाए, आमीन। ऐ अल्लाह! तू ही हक और सवाब की रहनुमाई फरमाने वाला है।

(त)

फकीर - अल्लाह तआला उसे माफ फरमाए - रब्बुल अरबाब (रबों के रब) की ताकत और कुव्वत से, इस मुख्तसर जवाब में जो हक को वाजेह करने वाला और शक को दूर करने वाला है, अपने मौला जल्ला व अला की तस्बीह और तकदीस के लिए और उस बुलंदो बाला दरबार की शान में जुर्रत और बेअदबी करने वालों की रुसवाई और उनके खोखलेपन को जाहिर करने के लिए कलाम को चार तंज़ीहों (पवित्रताओं) पर तकसीम (विभाजित) किया है और एक खात्मे (निष्कर्ष) पर खत्म किया है, अवाम (जनता) की हिदायत और वहमों को दूर करने के लिए।

पेज ३१४ ऑफ ७४२

يقوم ولاقائم يحول، وكلامه ازلى وصدقه ازلى، فلا الكذب يحدث ولاالصدق يزول، والصلوة والسلام على الصادق المصدوق سيد المخلوق النبي الرسول الاتى بالحق من عند الحق لدين الحق على وجه الحق والحق يقول فهو الحق وكتابه الحق بالحق انزل وبالحق نزل وعلى الحق النزول، واشهد ان لا اله الا الله وحده لاشريك له حقا حقا، واشهد ان محمد عبده ورسوله بالحق ارسله صدقا صدقا، صلوات الله وسلامه عليه وعلى اله وصحبه وكل من ينتمى اليه، وعلينا معهم وبهم ولهم يا ارحم الراحمين، امين امين، اله الحق امين، قال المصدق لربه بتوفيقه العظيم المسبح لمولاه عن كل وصف ذميم،
عبدالمصطفى احمد رضا المحمدى السنى الحنفى القادرى البركاتى البريلوى، صدق الله تعالى قوله في الدنيا والآخرة ومصدق فيه ظنه بالعفو والمغفرة، امين، اللهم هداية الحق والصواب۔

بھی قدیم تو حادث قائم نہیں رہتا اور قائم متغیر نہیں ہوتا اور اس کا کلام ازلی ہے اور اس کا صدق ازلی ہے تو اس کے کلام میں کذب کا حدوث نہیں اور اس کے صدق کو زوال نہیں۔ صلوۃ وسلام ہو اس ذات اقدس پر جو صادق و مصدوق، تمام مخلوق کے سردار نبی رسول، حق کی طرف بلانیوالے، بطریق حق، دین حق کے لئے حق لانے والے، حق کا فرمان ہے کہ وہ حق ہیں۔ ان کی کتاب حق جو حق کے ساتھ نازل کیا اور نازل ہوئی اور اس کا نزول حق پر ہوا، میں شہادت دیتا ہوں کہ اللہ وحدہ لاشریک ہے اس کے علاوہ کوئی معبود نہیں وہ سراپا حق ہے، میں شہادت دیتا ہوں کہ حضرت محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اس کے خاص بندے اور رسول ہیں اور ان کو حق وصدق دے کر بھیجا، ان پر اللہ تعالیٰ کی طرف سے صلوۃ وسلام ہو اور ان کی آل واصحاب اور ان کی طرف ہر منسوب پر، ساتھ ہم پر بھی ان کی وجہ سے ان کی خاطر ہو یا ارحم الراحمین آمین آمین الہ الحق آمین، اپنے رب کی تصدیق کرنے والے اس کی عظیم توفیق سے، ہر برے وصف

سے اپنے رب کی پاکیزگی بیان کرنے والا غلام مصطفیٰ احمد رضا محمدی سنی حنفی قادری برکاتی بریلوی کہتا ہے اللہ تعالیٰ اس کے قول کو دنیا و آخرت میں سچا فرمائے اور اس کا اپنے بارے میں اللہ تعالیٰ سے عفو و مغفرت کے حسن ظن کو سچا فرمائے آمین، اے اللہ! تو ہی حق وصواب کی رہنمائی فرمانے والا ہے۔

(ت)

فقیر غفرلہ اللہ تعالیٰ لہ بحول و قوت رب الارباب، اس مختصر جواب موضح صواب و مزتح ارتیاب میں اپنے مولیٰ جل وعلا کی تسبیح و تقدیس اور اس جناب رفیع و جلال منبع پر جرات و جسارت والوں کی تقبیح و تفلیس کے لئے کلام کو چار تنزیہوں پر منقسم اور ایک خاتمہ پر مختم اور بنظر ہدایت عوام و ازاحت اوہام،

صفحہ ۳۱۴ از ۷۴۲

Fatawa Razawiyya Volume 15

I am placing a necessary introduction before them.

First Sanctification (Tanzeeh-e-Awwal): In this, [I present] the firm statements of the leaders of religion and trustworthy scholars, which, by the praise of Allah, are as bright and clear as the sun, that such [a thing] regarding the Divine is impossible by consensus, and considering it a matter of difference among the leaders of the Sunnah since ancient times is either stubbornness or an ignorant thought.

Second Sanctification (Tanzeeh-e-Dovam): In this, by Divine grace and high [favor] for the people of truth, luminous proofs [are given] through which it becomes clear that Divine falsehood is absolutely impossible, and the claim of its possibility is false and baseless.

Third Sanctification (Tanzeeh-e-Suwam): In this, the "service" of the Imam of Wahhabis and the "Second Teacher" of the Najdi group, the author of Risala-e-Yakrozi, and the indulgence of the false delusions and futile ravings of those gentlemen; for this same person is the old Imam of those new gentlemen and their source of reference, refuge, origin, and destination, their very words.

Fourth Sanctification (Tanzeeh-e-Chaharum): In this, there is a sufficient cure for new ignorance and ample proof of the truth that the ancient issue of the breach of promise (Khalaf-e-Wa'id) is many stages away from this modern pitfall.

In conclusion, the answer to the issues and the ruling on the speaker, and praise be to Allah, the Responder to the asker.

Introduction, I say: And with Allah is success and through Him is the reach to the heights of verification. It is the faith of a Muslim that all the attributes of the Master (Subhanahu wa Ta'ala) are attributes of perfection and facets of perfection. Just as the negation of any attribute of perfection is not possible for Him, similarly, may Allah forbid, the establishment of any attribute of deficiency also has no possibility. And for an attribute to be a facet of perfection means that whatever things have the capacity to relate to it, not an atom of them should be outside the scope of its circle; not that in existence and non-existence, falsehood and imagination, no thing or concept remains without its relation, even if it has no original capacity for relation and is purely foreign to the circle of that attribute. Now, see the distinction of the scope of circles:

(1) The Great Creator (Jalla wa 'Ala) says: "He is the Creator of all things, so worship Him."[1] Here, only created things are meant, for the Eternal, meaning the Essence and Attributes of Allah (Almighty and Glorious), are free from being created.

(2) The All-Hearing and All-Seeing (Jalla Majduhu) says: "Indeed, He is All-Seeing of everything."[2] He sees everything, this...

---

[1] Al-Quran al-Karim 6 / 102 [2] Al-Quran al-Karim 67 / 19

फतवा रज़विया खंड 15

एक ज़रूरी मुक़दमा उन पर मुक़दम करता हूँ।

तन्जीह-ए-अव्वल (प्रथम पवित्रीकरण): इसमें धर्म के इमामों और विश्वसनीय विद्वानों के सुदृढ़ कथन हैं जिनसे अल्लाह की प्रशंसा से सूरज की तरह स्पष्ट और प्रकट है कि ईश्वरीय रूप से ऐसा [होना] सर्वसम्मति से असंभव है और इसे प्राचीन काल से सुन्नत के इमामों के बीच मतभेद का विषय मानना या तो हठधर्मिता है या अज्ञानी विचार।

तन्जीह-ए-दोम (द्वितीय पवित्रीकरण): इसमें ईश्वरीय कृपा और सत्य के अनुयायियों के लिए उच्च [अनुग्रह] से नूरानी (प्रकाशमय) प्रमाण दिए गए हैं, जिनसे स्पष्ट हो जाता है कि ईश्वरीय असत्य पूरी तरह से असंभव है और इसकी संभावना का दावा झूठा और निराधार है।

तन्जीह-ए-सुम (तृतीय पवित्रीकरण): इसमें वहाबियों के इमाम और नज्दी समूह के"द्वितीय शिक्षक", रिसाला-ए-यकरोज़ी के लेखक की "सेवा" और उन सज्जनों के झूठे भ्रमों और निरर्थक प्रलाप की देखभाल है; क्योंकि यही व्यक्ति उन नए सज्जनों के पुराने इमाम हैं और उनके संदर्भ, शरण, स्रोत और गंतव्य हैं, उन्हीं के शब्द।

तन्जीह-ए-चहारुम (चतुर्थ पवित्रीकरण): इसमें नई अज्ञानताओं का पर्याप्त उपचार और इस सत्य का भरपूर प्रमाण है कि वादे की खिलाफ़त (ख़लफ़-ए-वईद) का प्राचीन मसला इस आधुनिक गड्ढे से कोसों दूर है।

अंत में सवालों के जवाब और बोलने वाले का फैसला, और सब प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो सवाल करने वाले को जवाब देता है।

मुक़दमा, मैं कहता हूँ: और सफलता अल्लाह की ओर से है और उसी के माध्यम से शोध की ऊंचाइयों तक पहुंचना है। एक मुसलमान का विश्वास है कि मौला सुब्हानहू व ताला के सभी गुण पूर्णता के गुण और पूर्णता के पहलू हैं। जिस तरह उनसे किसी पूर्णता के गुण को छीनना संभव नहीं है, उसी तरह अल्लाह न करे, किसी दोष के गुण की स्थापना की भी कोई संभावना नहीं है। और एक गुण का पूर्णता का पहलू होने का अर्थ यह है कि जितनी चीज़ें उससे जुड़ने की क्षमता रखती हैं, उनका एक छोटा सा हिस्सा भी उसके घेरे से बाहर न हो; न यह कि अस्तित्व और अनस्तित्व, असत्य और कल्पना में कोई भी चीज़ या अवधारणा उसके संबंध के बिना न रहे, भले ही वह मूल रूप से

संबंध की क्षमता न रखती हो और उस गुण के घेरे से पूरी तरह बाहरी हो। अब घेरों के विस्तार का अंतर देखें:

(१) महान निर्माता (जल्ला व अला) फ़रमाता है: "वह हर चीज़ का बनाने वाला है तो उसे पूजो।"[1] यहाँ केवल उत्पन्न वस्तुओं (मख्लूक़ात) से तात्पर्य है क्योंकि अनादि, अर्थात् अल्लाह तआला (अज्ज़ मजदुहू) की ज़ात और सिफ़ात (अस्तित्व और गुण) सृष्टि होने से पवित्र हैं।

(२) सब कुछ सुनने और देखने वाला (जल्ला मजदुहू) फ़रमाता है: "बेशक वह हर चीज़ को देख रहा है।"[2] वह हर चीज़ को देखता है, यह...

---

[1] अल-कुरान अल-करीम 6 / 102 [2] अल-कुरान अल-करीम 67 / 19

فتاوی رضویہ جلد پانزدھم (۱۵)

ایک ضروری مقدمہ ان پر مقدم کرتا ہے۔

تنزیہہ اول: میں ائمہ دین و علمائے معتمدین کے ارشادات متین جن سے بحمد اللہ شمس و امس کی طرح روشن و مبین کہ کذا الہی بالاجماع محال اور اسے قدیم سے ائمہ سنت میں مختلف فیہ ماننا عنا وہ مکابرہ یا جاہلانہ خیال۔

تنزیہہ دوم: میں بفضل ربانی و علوی اہل حق پر دلائل نورانی جن سے واضح ہو کر کذب الہی قطعاً مستحیل اور ادعائے امکان باطل و بے دلیل۔

تنزیہہ سوم: میں امام وہابیہ و معلم ثانی طائفہ نجد یہ مصنف رسالہ یکروزی کی خدمت گزاری اور ان حضرات کے اوہام باطلہ و ہذیانات عاطلہ کی نازبرداری کہ یہی صاحب ان حضرات نو کے امام کہن اور ان کے مرجع و ملجا و ماخذ و منتبی، انھیں کے سخن۔

تنزیہہ چہارم: میں جہالات جدیدہ کا علاج کافی اور اس امر حق کا ثبوت وافی کہ مسئلہ قدیمہ خلف وعید، اس مزلۂ حادثہ سے منزلوں بعید۔

خاتمہ میں جواب مسائل و حکم قائل، والحمد للہ مجیب السائل۔

مقدمہ، اقول: وباللہ التوفیق وبہ الوصول الی ذری التحقیق، مسلمان کا ایمان ہے کہ مولی سبحانہ وتعالی کے سب صفات، صفات کمال و روجہ کمال ہیں، جس طرح کسی صفت کمال کا سلب اس سے ممکن نہیں یوہیں معاذ اللہ کسی صفت نقص کا ثبوت بھی امکان نہیں رکھتا اور صفت کا برو جہ کمال ہونا یہ معنی کہ جس قدر چیزیں اس کے تعلق کی قابلیت رکھتی ہیں ان کا کوئی ذرہ اس کے احاطہ دائرہ سے خارج نہ ہو نہ یہ کہ موجود و معدوم و باطل و موہوم میں کوئی شیئ و مفہوم

بے اس کے تعلق کے نہ رہے اگرچہ وہ اصلا صلاحیت تعلق نہ رکھتی ہو اور اس صفت کے دائرہ سے محض اجنبی ہو۔ اب احاطہ دوائر کا تفرقہ دیکھئے:

(۱) خلاق کبیر جل و علا فرماتا ہے: "خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ"[1] وہ ہر چیز کا بنانے والا ہے تو اسے پوجو۔ یہاں صرف حودث مراد ہیں کہ قدیم یعنی ذات و صفات باری تعالی عز مجدہ مخلوقیت سے پاک،

(۲) سمیع و بصیر جل مجدہ فرماتا ہے: "اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيْرٌ"[2] وہ ہر چیز کو دیکھتا ہے، یہ...

---

۱ القرآن الکریم ۶ / ۱۰۲ ۲ القرآن الکریم ۶۷ / ۱۹

Volume 15 Fatawa-e-Razawiyya

All existing things, whether eternal or temporal, are included, except for non-existent things, meaning absolutely, or whatever has existed from eternity to eternity. Note: Know that it might be hinted at from the words of Al-Qari in 'Minah al-Rawd' that Allah's sight (Basar) is restricted to shapes and colors and His hearing (Sam') to sounds and speech. However, Allama al-Laqani, in his commentary on 'Jawhara al-Tawhid', has explicitly stated that both of the aforementioned attributes of Allah encompass all existing things. My master, Abdul Ghani, followed him in 'Al-Hadiqa'. Here are the words of al-Laqani: "His hearing, the Exalted, is not restricted to sounds, but rather encompasses all existents, whether they are essences or attributes. Thus, He hears His own Exalted Essence and all His eternal attributes, just as He hears our essences and the attributes residing within us, such as our knowledge and colors. Similarly, the sight (Basar) of the Glorified and Exalted is not restricted to colors, shapes, and existences; rather, its ruling is exactly like that of hearing. Therefore, the relation of both is the same (1)." End of quote. As for what Al-Laqani said before that, where he defined hearing as an eternal attribute subsisting in the Essence of Allah, related to things heard or existents (2), etc.

Note: It should be clear that in 'Minah al-Rawd', from the words of Mulla Ali Qari, an indication of the restriction of Allah Almighty's sight to shapes and colors and His hearing to sounds and speech is perceived. However, Allama Laqani, in the commentary of 'Jawhara-ut-Tawheed', has clarified that both of the mentioned attributes of Allah Almighty are common to all existents, and Allama Abdul Ghani Nablusi followed him in 'Hadiqa'. And the words of Allama Laqani are this; he said that Allah Almighty's hearing is not restricted only to sounds but is common to all existents, whether they are essences or attributes. Thus, the Creator is the Hearer of His own essence and attributes, just as He is the Hearer of our essences and our attributes, for example, our knowledge and colors. Similarly is the case with the sight of the Glorified and Exalted, that it is also not restricted to existences, colors, and shapes. Its case is also like hearing, and both attributes are equal, so the relatees of both are also similar. (End of quote). (And the words of Allama Nablusi are on this). But Allama Laqani, what he said before this where he defined hearing such that it is the eternal attribute of Allah Almighty which is His (continued on the next page).

1. Al-Hadiqa an-Nadiyya, referencing Al-Laqani, meaning the attributes, i.e., the attributes of meanings. Al-Hayah al-Nooriyyah, Razawiyyah, Faisalabad 1/255

2. Al-Hadiqa an-Nadiyya, referencing Al-Laqani, meaning the attributes, i.e., the attributes of meanings. Al-Hayah al-Nooriyyah, Razawiyyah, Faisalabad 1/255

सभी मौजूद चीज़ें, चाहे वे अनादि (क़दीम) हों या नश्वर (हादिस), सभी इसमें शामिल हैं, सिवाय उनके जो अस्तित्वहीन (मा'दूमात) हैं, यानी पूर्ण रूप से, या जो कुछ अनादिकाल से अनंतकाल तक रहा है। नोट: जान लें कि 'मिनह अल-रौद' में मुल्ला अली क़ारी के शब्दों से यह संकेत मिल सकता है कि अल्लाह की दृष्टि (बसरत) आकारों और रंगों तक सीमित है और उसका श्रवण (समअ) ध्वनियों और वाणी तक सीमित है। जबकि अल्लामा लक़ानी ने 'जौहरा अत-तौहीद' की व्याख्या में स्पष्ट किया है कि अल्लाह के ये दोनों गुण सभी मौजूद चीज़ों के लिए व्यापक हैं। और अल्लामा अब्दुल ग़नी नाबुलसी ने 'अल-हदीक़ा' में उनका अनुसरण किया है। अल्लामा लक़ानी के शब्द इस प्रकार हैं: उन्होंने कहा, "अल्लाह का श्रवण (समअ) केवल ध्वनियों तक सीमित नहीं है, बल्कि सभी मौजूद चीज़ों के लिए व्यापक है, चाहे वे सार (ज़ात) हों या गुण (सिफ़ात)। अतः वह अपनी उच्च सत्ता और अपने सभी अनादि गुणों को सुनता है, ठीक वैसे ही जैसे वह हमारे अस्तित्व और हममें मौजूद गुणों को सुनता है, जैसे हमारा ज्ञान और हमारे रंग। इसी प्रकार, अल्लाह सुब्हानहू व तआला की दृष्टि (बसर) का मामला है कि वह भी केवल अस्तित्वों, रंगों और आकारों तक सीमित नहीं है। इसका नियम भी श्रवण की तरह ही है और दोनों गुण समान हैं, इसलिए दोनों का संबंध भी एक ही है (१)" समाप्त। रहा सवाल उसका जो अल्लामा लक़ानी ने उससे पहले कहा था, जहाँ उन्होंने श्रवण की परिभाषा इस प्रकार की थी कि यह अल्लाह की एक अनादि सिफ़त (गुण) है जो उसकी सत्ता के साथ क़ायम है और जो सुनी जाने वाली चीज़ों या मौजूद चीज़ों से संबंधित है (२) आदि।

फायदा: स्पष्ट हो कि "मिनह अल-रौद" में मुल्ला अली क़ारी के कलाम से अल्लाह तआला की बसारत का आकारों और रंगों के साथ और उसकी समअ का ध्वनियों और कलाम के साथ विशेषता (इख़्तिसास) का इशारा मिलता है, हालाँकि अल्लामा लक़ानी ने "जौहरा-उत-तौहीद" की व्याख्या में अल्लाह तआला के उक्त दोनों गुणों को सभी मौजूद चीज़ों में व्यापक होने की स्पष्ट व्याख्या की है और अल्लामा अब्दुल ग़नी नाबुलसी ने 'हदीक़ा' में उनका अनुसरण किया है। और अल्लामा लक़ानी का कलाम यह है, उन्होंने फरमाया अल्लाह तआला की समअ केवल ध्वनियों के साथ विशिष्ट नहीं है बल्कि सभी मौजूद चीज़ों के लिए व्यापक है चाहे वे ज़ात हों या सिफ़ात, तो बारी तआला अपनी ज़ात और सिफ़ात का सुनने वाला है, जिस तरह वह हमारी ज़ात और हमारी सिफ़ात मसलन हमारे ज्ञान और रंगों का सुनने वाला है। वैसे ही सुब्हानहु व तआला की बसर का मामला है कि वह भी अस्तित्वों (अकवान), रंगों और आकारों के साथ विशिष्ट नहीं है, उसका मामला भी समअ जैसा है और दोनों

गुण बराबर हैं तो दोनों के संबंधित (मुतअल्लक़ात) भी एक जैसे हैं। (समाप्त)। (और इस पर अल्लामा नाबुलसी का कलाम यह है)। लेकिन अल्लामा लक़ानी ने जो इससे पहले फरमाया जहाँ समअ की परिभाषा इस तरह की है कि अल्लाह तआला की अनादि सिफ़त है जो उसकी (शेष अगले पृष्ठ पर)।

1. अल-हदीक़ा अन-नदीय्या, अल्लामा लक़ानी के हवाले से, यानी गुण (सिफ़ात), अर्थात अर्थों के गुण (सिफ़ात अल-मा'नी)। अल-हयात अन-नूरिय्या, रज़विया, फ़ैसलाबाद १/२५५
2. अल-हदीक़ा अन-नदीय्या, अल्लामा लक़ानी के हवाले से, यानी गुण (सिफ़ात), अर्थात अर्थों के गुण (सिफ़ात अल-मा'नी)। अल-हयात अन-नूरिय्या, रज़विया, फ़ैसलाबाद १/२५५

पृष्ठ ३१६ / ७४२

تمام موجودات عہ قدیمہ و حادث سب کو شامل مگر معدومات خارج یعنی مطلقاً یا جس چیز نے ازل سے ابد تک عہ: فائدہ: اعلم انه ربما یلمح کلام القاری فی منح الروض الی تخصیص بصره تعالی بالاشکال والالوان وسمعه بالاصوات والکلام . وقد صرح العلامة اللقانی فی شرح جوهرة التوحید بعمومهما کل موجود . وتبعه سیدی عبد الغنی في الحدیقة وهذا کلام اللقانی قال لیس سمعه تعالی خاصاً بالاصوات بل یعم سائرا لموجودات ذوات کانت او صفات فیسمع ذاته العلیة وجمیع صفاته الازلیة کما یسمع ذواتنا وما قام بنا من صفاتنا کعلومنا والواننا و هکذا بصره سبحانه و تعالی لا یختص بالالوان ولا بالاشکال والاکوان فحکمه حکم السمع سواء بسواء فیتعلقهما واحد (۱) انتهی۔ اما ماقال اللقانی قبل ذلك حیث عرف السمع بأنه صفة ازلیه قائمة بذاته تعالی تتعلق بالمسموعات او بالموجودات (۲) الخ

فائدہ: واضح ہو کہ "منح الروض" میں ملا علی قاری کے کلام سے اللہ تعالیٰ کی بصارت کا اشکال والوان اور اس کی سمع کا اصوات و کلام کے ساتھ اختصاص کا اشارہ معلوم ہوتا ہے حالانکہ علامہ علامہ لاقانی نے "جوہرۃ التوحید" کی شرح میں اللہ تعالیٰ کی مذکورہ دونوں صفات کو تمام موجودات میں عام ہونے کی تصریح کی ہے اور علامہ عبد الغنی نابلسی نے حدیقہ میں ان کی اتباع کی ہے۔ اور علامہ لاقانی کا کلام یہ ہے، انھوں نے فرمایا اللہ تعالیٰ کی سمع صرف اصوات کے ساتھ مختص نہیں کی بلکہ تمام موجودات کو عام ہے خواہ ذوات ہوں یا صفات، تو باری تعالیٰ کو اپنی ذات و صفات کا سامع ہے جس طرح وہ ہماری ذوات اور ہماری صفات مثلاً ہمارے علوم اور الوان کا سامع ہے یونہی سبحانہ وتعالیٰ کی بصر کا معاملہ ہے کہ وہ بھی اکوان والوان واشکال کے ساتھ مختص نہیں اس کا معاملہ بھی سمع جیسا ہے اور دونوں صفات برابر ہیں تو دونوں کے متعلقات بھی ایک جیسے ہیں انتہی، (اور اس پر علامہ نابلسی کا کلام یہ ہے) لیکن علامہ لاقانی

نے جواس سے قبل فرمایا جہاں سمع کی تعریف یوں کی ہے کہ اللہ تعالیٰ کی ازل صفت ہے جو اس کی (باقی بر صفحہ آئندہ)

1 الحديقة النديه بحواله اللقانى هى اى الصفات يعنى صفات المعانى الحياة نوريه رضويہ فيصل آباد ١ / ٢٥٥ 2 الحديقة النديه بحواله اللقانى هى اى الصفات يعنى صفات المعانى الحياة نوريه رضويہ فيصل آباد ١ / ٢٥٥

Fatawa Razawiyya, Volume Fifteen (15)

(Remaining part of the footnote from the previous page) ...did not wear the garment of existence nor will ever wear it, for the capacity of sight exists within the present itself, which is fundamentally absent. That sight is established by the Essence and relates to all things heard or all things existing. And Sight is defined as an eternal attribute related to the visible objects or to existing things, etc. So I say: It is not necessary that this indicates a disagreement; rather, he mentioned 'visible objects' first, relying on the self-evidence of its conception, then intended 'existing things' to escape the form of circular reasoning. There is no contradiction between these two expressions at all. For a 'visible object' is that to which sight relates, and there is no indication of specificity of one thing over another. Thus, since sight relates to everything, 'visible object' and 'existing thing' are equal. Yes, since our ordinary worldly sight is specific to colors etc., the mind might jump to this specificity. So he removed this misconception by saying 'or with existing things', bringing the word 'or' to give an option in expression. This is another subtle point for synonymy. And he did not suffice with it because the mention of 'visible objects' is more effective in distinction. Then I say: The research on precedence is that sight, without doubt, is not like will... (Remaining on the next page)

1 Al-Hadiqat an-Nadiyyah with reference to Al-Laqani, i.e., the Attributes of Meaning - Life, Maktaba Nooria Razvia Faisalabad 1/255. Page 317 of 742

(पिछले पृष्ठ के फुटनोट का शेष) ...अस्तित्व का लिबास नहीं पहना और न कभी पहनेगा, क्योंकि देखने की क्षमता उसी में मौजूद है जो मूलतः है ही नहीं, वह दृष्टि स्वयं (सत्ता) से स्थापित है और सभी सुनी जाने वाली चीजों या मौजूद चीजों से संबंधित है। और दृष्टि (बसर) की परिभाषा इस प्रकार की गई है कि वह उसकी अनादि विशेषता है जो सभी देखी जाने वाली वस्तुओं या मौजूद वस्तुओं आदि से संबंधित है। तो मैं कहता हूँ: यह आवश्यक नहीं है कि यह किसी मतभेद की ओर संकेत हो; बल्कि उन्होंने पहले 'देखी जाने वाली वस्तुओं' का उल्लेख किया, इसकी धारणा की स्व-स्पष्टता पर भरोसा करते हुए, फिर 'मौजूद वस्तुओं' का इरादा किया ताकि चक्रानुक्रम (Circular reasoning) के रूप से बचा जा सके। इन दोनों अभिव्यक्तियों में बिल्कुल भी कोई विरोधाभास नहीं है। क्योंकि देखी जाने वाली वस्तु वह है जिससे दृष्टि का संबंध हो, और इसमें किसी एक वस्तु की दूसरी पर विशिष्टता का कोई संकेत नहीं है। चूँकि दृष्टि का संबंध हर चीज़ से है, इसलिए देखी जाने वाली वस्तु और मौजूद वस्तु दोनों बराबर हैं। हाँ, चूँकि हमारी सामान्य सांसारिक दृष्टि रंगों आदि के लिए विशिष्ट है, इसलिए मस्तिष्क इस विशिष्टता की ओर जा सकता है। इसलिए उन्होंने इस भ्रम को दूर करने के लिए 'या मौजूद वस्तुओं के साथ' कहा, 'या' शब्द का प्रयोग अभिव्यक्ति में विकल्प देने के लिए किया। यह पर्यायवाची शब्दों के लिए एक और सूक्ष्म बिंदु है। उन्होंने केवल इसी पर संतोष नहीं किया क्योंकि देखी जाने वाली वस्तुओं का उल्लेख भेद करने में अधिक प्रभावी है। फिर मैं कहता हूँ: प्रधानता के संबंध में शोध यह है कि दृष्टि, निस्संदेह, इच्छा (इरादा) की तरह नहीं है... (बाकी अगले पृष्ठ पर)

१ अल-हदिक़त अन-नदिय्या, अल-लक़ानी के हवाले से, यानी अर्थों के गुण - जीवन, मकतबा नूरिया रजविया फैसलाबाद १/२५५। पृष्ठ ३१७ / ७४२

کسوتِ وجود نہ پہنی نہ ابد تک پہنے کہ ابصار کی صلاحیت موجود ہی میں ہے جو اصلا ہے ہی نہیں، وہ نظر ذات سے قائم ہے اور تمام مسموعات یا موجودات سے متعلق ہے (بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) والبصر بانہ صفۃ ازلیہ تتعلق بالمبصرات او الخ، اور اللہ تعالیٰ کی بصر کی تعریف یوں کی ہے کہ وہ اس کی ازل بالموجودات الخ فاقول: لایجب ان یکون اشارۃ الی صفت ہے جو تمام مبصرات یا موجودات سے متعلق ہے الخ، اقول: الخلاف بل اتی اولا بالمبصرات معتمدا علی بداھۃ تصورہ اس سے متعلق میں کہتا ہوں "او" یعنی یا، سے تعبیر میں ضروری ثم اردت بالموجودات فرارا عن صورۃ الدور، و لیس فی نہیں کہ یہ اختلاف کا اشارہ ہو بلکہ مبصرات کو پہلے ذکر کر کے اس التعبیر ین تناف اصلا، فان المبصر ما یتعلق بہ کے تصور کی بداہت کو ظاہر کیا پھر موجودات کو ساتھ ذکر کیا تاکہ الابصار و لیس فیہ دلالۃ علی خصوصیۃ شیئ دون شیئ دور لازم نہ آئے جبکہ مبصرات اور موجودات دونوں تعبیرات میں فاذا کان الابصار یتعلق بکل شیئ کان المبصر والموجود کوئی منافات نہیں ہے کیونکہ مبصر وہ چیز ہے جس سے ابصار کا متساویین، نعم لما کان ابصارنا الدینوي العادي مختصا تعلق ہو سکے جبکہ کسی شیئ سے خصوصیت پر کوئی دلالت نہیں باللون و نحوہ ربما یسبق الذھن الی ھذا لخصوص فازال ہے، تو جب ابصار کا تعلق ہر چیز سے ہے تو مبصر اور موجود دونوں الوھم بقولہ او بالموجودات آتیا بکلمۃ اولتخییر فی مساوی ہوئے، ہاں ہماری دنیاوی عادی ابصار چونکہ الوان وغیرہ سے التعبیر- و ھذہ نکتۃ اخری للارداف و انما لم یکتف بہ مختص ہیں اس لئے ہو سکتا ہے کہ ذہن اس خصوصیت کو اپنائے لان ذکر المبصرات ادخل في التمییز- اس لئے انہوں نے مذکورہ وہم کے ازالہ کے لئے "او ثم اقول: تحقیق التقدم ان ابصار لاشك انہ لیس بالموجودات" کلمہ "او" کو تعبیر میں اختیار دینے کے لئے لائے- کالارادۃ تو

مبصرات کے بعد موجودات کو ذکر کرنے کا دوسرا نکتہ ہوا، اور صرف موجودات پر اکتفاء اس لئے نہ کیا کیونکہ مبصرات کو امتیاز میں زیادہ دخل نہیں۔ پھر میں کہتا ہوں مقام کی (باقی بر صفحہ آئندہ)

۱ الحدیقۃ الندیۃ بحوالہ اللقانی ھی ای الصفات یعنی صفات المعانی الحیاۃ مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱ / ۲۵۵ صفحہ ۳۱۷ از ۷۴۲

Fatawa Rizvia Volume 15

...if it occurs, the deficiency would be on the side of the receiver, not the doer. It is stated in Sharh Fiqh Akbar: (Remaining footnote from previous page)

[Right Column - Urdu Translation/Commentary] The research is that Sight (Absaar), indeed, is not like the attributes of Will (Iradah), Power (Qudrat), and Creation (Takwin). For those, it is not mandatory to be actually connected to all possible relations. Rather, Sight is among those attributes which must be actually connected to everything that is capable of being connected to it, similar to Knowledge (Ilm). Therefore, the absence of sight for some things whose seeing is possible and correct would be a deficiency. Hence, it is necessary to declare Allah Almighty free from such deficiency, just as not knowing some things that can be known is a deficiency from which He is holy and pure. This is a matter in which two opinions cannot differ (as the Arabic proverb says: two goats wouldn't butt heads over it). Now, the discussion is only about what things Sight can relate to. If it were proven that Sight can only relate to forms, colors, and spatial existences, then so be it. But if it is proven that the validity of Sight is general for every existent thing, then it becomes mandatory to say that the generality of Sight is established eternally and forever for all entities, both ancient and originated, existing in their verified or predestined times. This is because it is known that nothing is awaited here. However, the first premise is void due to the consensus (Ijma) on the believers seeing their Lord, Blessed and Exalted is He, in the Abode of the Hereafter. Thus, there is a consensus that the validity of Sight is not restricted to what was mentioned (forms and colors). Indeed, our companions have explicitly stated in this discussion that the corrector... (Continued on the next page)

[Left Column - Arabic Original Text] And Power and Creation are those for which the actuality of all their possible relations is not mandatory. Rather, it is from the attributes that must be actually connected to everything suitable for its connection, like Knowledge. So, the lack of seeing some of what is suitable to be seen is a deficiency, from which Allah Almighty must be declared transcendent, just like the lack of knowledge of some of what is suitable to be known. This is something on which two opinions cannot differ. The only issue is in defining what Sight can suitably relate to. If the limitation to forms, colors, and existences is proven, then that is it. But if the generality of validity for every existent is proven, then it is necessary to say the generality of Sight is realized eternally and forever for all ancient and created entities existing in their verified and predestined times, for what is known that nothing here is awaited. However, the first [part] is false due to the consensus on the

believers seeing their Lord, Blessed and Exalted, in the Abode of the Hereafter. So it was an agreement that the correctness of sight is not exclusive to what was mentioned, and our companions have stated in this research that the corrector...

फ़तावा रज़विया जिल्द 15

...यदि होगा तो कमी स्वीकार करने वाले की ओर से होगी, न कि कर्ता की ओर से, शरह फ़िक़्ह अकबर में है: (पिछले पृष्ठ के हाशिए का शेष भाग)

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद/व्याख्या] शोध यह है कि दृष्टि (अब्सार) बेशक, इच्छा (इरादा), शक्ति (कुदरत) और सृजन (तक्वीन) जैसे गुणों के समान नहीं है। इनके लिए सभी संभावित संबंधों से वास्तविक रूप से जुड़ा होना अनिवार्य नहीं है। बल्कि दृष्टि उन गुणों में से है जिनका संभावित संबंधों से वास्तविक रूप से जुड़ा होना अनिवार्य है, जैसे कि ज्ञान (इल्म) का मामला है। अतः कुछ ऐसी चीज़ें जिनका देखा जाना संभव और सही हो सकता है, उनका न देखा जाना एक दोष होगा, इसलिए अल्लाह तआला का इस दोष से पवित्र होना आवश्यक है, जैसे उस ज्ञान से संबंधित कुछ चीज़ों का ज्ञान न होना एक दोष है जिससे वह पवित्र और निर्मल है। यह एक ऐसा मामला है जिसमें दो राय नहीं हो सकतीं। अब केवल यह बहस है कि दृष्टि का संबंध किन चीज़ों से हो सकता है। यदि यह सिद्ध हो जाए कि दृष्टि केवल रूपों, रंगों और अस्तित्वों से ही संबंधित हो सकती है, तो यही होगा। और यदि यह सिद्ध हो जाए कि दृष्टि की वैधता प्रत्येक विद्यमान वस्तु के लिए सामान्य है, तो फिर अनादि और अनंत काल से समस्त सृष्टि और घटनाओं, चाहे वे अपने समय में सिद्ध हों या पूर्वनिर्धारित, उन सबसे दृष्टि का संबंध मानना और बयान करना अनिवार्य होगा, जैसा कि स्पष्ट है कि अब कोई भी चीज़ प्रतीक्षा के चरण में नहीं होगी। लेकिन पहला पक्ष निराधार है क्योंकि आख़िरत में मोमिनों के लिए अल्लाह तआला के दर्शन (रुयत) पर सर्वसम्मति (इजमा) है (जबकि अल्लाह तआला रूपों और रंगों से पवित्र है)। तो यह सिद्ध हुआ कि दृष्टि का संबंध केवल रूपों और रंगों तक सीमित नहीं है, जबकि हमारे साथियों ने इस चर्चा में स्पष्ट किया है कि सुधारक... (शेष अगले पृष्ठ पर)

[बायां कॉलम - मूल अरबी पाठ] और शक्ति और सृजन वे हैं जिनके लिए उनके सभी संभावित संबंधों की वास्तविकता अनिवार्य नहीं है। बल्कि यह उन गुणों में से है जिन्हें उस हर चीज़ से वास्तव में जुड़ा होना चाहिए जो इसके जुड़ाव के लिए उपयुक्त है, जैसे ज्ञान। तो, जो कुछ देखा जाने के योग्य है उसमें से कुछ को न देखना एक कमी है, जिससे अल्लाह तआला को परे घोषित किया जाना चाहिए, ठीक वैसे ही जैसे जो कुछ जानने योग्य है उसमें से कुछ के ज्ञान की कमी है। यह कुछ ऐसा है जिस पर दो राय अलग नहीं हो सकतीं। एकमात्र मुद्दा यह परिभाषित करने में है कि दृष्टि उपयुक्त रूप से किससे संबंधित हो सकती है। यदि रूपों, रंगों और अस्तित्वों की सीमा सिद्ध हो जाती है, तो वही है। लेकिन यदि प्रत्येक अस्तित्व के लिए वैधता की व्यापकता सिद्ध हो जाती है, तो यह कहना आवश्यक है कि

दृष्टि की व्यापकता अनादि और अनंत काल से सभी प्राचीन और निर्मित संस्थाओं के लिए उनके सत्यापित और पूर्व-निर्धारित समय में विद्यमान है, क्योंकि जो ज्ञात है कि यहाँ कुछ भी प्रतीक्षित नहीं है। हालाँकि, पहला [भाग] आख़िरत के घर में मोमिनों द्वारा अपने प्रभु, धन्य और महान को देखने की आम सहमति के कारण असत्य है। इसलिए यह एक समझौता था कि दृष्टि की शुद्धता उल्लिखित चीज़ों के लिए विशिष्ट नहीं है, और हमारे साथियों ने इस शोध में कहा है कि सुधारक...

کیا آئے گا تو نقصان جانب قابل ہے نہ کہ جانب فاعل، شرح فقہ اکبر میں ہے: (بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) [دایاں کالم] تحقیق یہ ہے کہ ابصار بیشک ، ارادہ قدرت اور تکوین صفات جیسی نہیں۔ جن کا تمام ممکنہ تعلقات سے بالفعل متعلق ہونا واجب نہیں بلکہ ابصار ان صفات میں سے جن کا ممکن التعلق سے بالفعل متعلق ہونا واجب ہے جیسا کہ علم کا معاملہ ہے تو بعض وہ چیزیں جن کا ابصار ممکن اور صحیح ہوسکتا ہے ان کا عدم ابصار نقص ہو گا لہٰذا اللہ تعالیٰ کا اس نقص سے پاک ہونا ضروری ہے جیسے اس علم سے متعلق بعض اشیاء کا علم نہ ہونا نقص ہے جس سے وہ پاک ومنزہ ہے یہ وہ معاملہ ہے جس میں دو آراء نہیں ہو سکتیں، اب صرف یہ بحث ہے کہ ابصار کا تعلق کن چیزوں سے ہو سکتا ہے اگر یہ ثابت ہو جائے کہ ابصار صرف اشکال والوان و اکوان سے ہی متعلق ہوسکتی ہے تو یہی ہوگا اور اگر ثابت ہو جائے کہ اس کا تعلق تمام موجودات سے صحیح ہو سکتا ہے تو پھر ازلاً وابداً تمام کائنات و حادثہ خواہ وہ اپنے زمانوں میں محقق ہوں یا مقدر ہوں سب سے ابصار کا تعلق ماننا اور بیان کرنا واجب ہو گا جیسا کہ واضح ہے کہ اب کوئی چیز انتظار کے مرحلہ میں نہ ہو گی، لیکن پہلی شق باطل ہے کیونکہ آخرت میں مومنین کے لئے اللہ تعالیٰ کی رؤیت پر اجماع ہے (حالانکہ اللہ تعالیٰ اشکال والوان سے پاک ہے) تو ثابت ہوا کہ ابصار کا تعلق اشکال والوان سے مختص نہیں ہے جبکہ ہمارے اصحاب نے اس کے بحث میں تصریح (باقی بر صفحہ آئندہ)

[بایاں کالم - متنِ عربی] والقدرۃ والتکوین التی لایجب فعلیۃ جمیع التعلقات الممکنۃ لہا بل ھو من صفات التی یجب ان تتعلق بالفعل بکل مایشلح لتعلقہا کالعلم فعدم ابصار بعض مایشلح ان یبصرہ نقص فیجب تنزیہہ تعالیٰ عنہ کعدم العلم ببعض مایشلح ان یعلم، وہذا ممالایجوز ان یتناطح فیہ عنزان انما

الشان فی تعبیر مایشلح تعلق الابصار بہ فان ثبت القصر علی الاشکال والوان والا کوان فذاک وان ثبت عموم الصحۃ بکل موجود وجب القول بتحقق عموم الابصار ازلاً وابداً لجمیع الکائنات القدیمۃ والحادثۃ الموجودۃ فی ازمنتھا المحققۃ والمقدرۃ لما عرف من انہ لا یجوز ھھنا شیئ منتظر لکن الاول باطل للاجماع علی رؤیۃ المومنین ربھم تبارک و تعالیٰ فی الدار الآخرۃ فکان اجماع علی ان صحۃ الابصار لا تختص بما ذکر وقد صرح اصحابنا فی ھذا المبحث ان مصحح

صفحہ 318 از 742

Fatawa Rizwia Volume Fifteen (15)

[Left Column - Arabic Text]: The Imams of Samarkand and Bukhara have given a fatwa that it (meaning the non-existent) is not visible. Imam Zahid al-Saffar mentioned at the end of the book 'Al-Talkhis' that the vision of the non-existent is impossible. Similarly, the commentators have stated that the non-existent is not suitable to be seen by Allah Almighty. This is also the saying of the predecessors of the Ash'aris and Maturidis, that existence is the cause for the permissibility of vision, with agreement that the non-existent, whose existence is impossible, cannot be related to the vision of Him, Glorified be He. End.

[Right Column - Urdu Text]: The Imams of Samarkand and Bukhara gave a fatwa that (the non-existent) is not visible. Imam Zahid al-Saffar wrote at the end of the book 'Al-Talkhis' that the vision of the non-existent is impossible. Similarly, the commentators have said that the non-existent is not even capable of being seen by Allah Almighty. This is also the saying of the predecessors of the Ash'aris and Maturidis, that existence is the cause for the permissibility of vision, and there is agreement that such a non-existent whose existence is impossible cannot have a relationship with the vision of the Creator. (T)

It is stated in the commentary of Sanusi for Al-Jazairiyah: "Both of them (i.e., His Hearing and Sight) are not related..." The relationship of both (the hearing and sight of Allah Almighty)...

[Continuation of the footnote from the previous page]: [Left Column - Arabic Text]: Vision is existence, and they have reached a consensus, as stated in 'Al-Mawaqif', that He sees Himself. Thus, it becomes clear that the truth is generalization, and that His saying, "Indeed, He is All-Seeing of everything," follows its pure generality without any approach of specification to it at all. This is how the investigation should be. Allah is the Patron of success. Whoever masters this, it will become easy for him to apply generalization to hearing as well, by the evidence of the word of Allah, Glorified and Exalted be He. So understand, and Allah, Glorified and Exalted be He, knows best. 12 from him, may Allah be pleased with him.

[Right Column - Urdu Text]: ...has been established such that the basis of the vision of Allah Almighty in the Hereafter is solely existence. While there is a consensus that Allah Almighty sees His own essence, as mentioned in 'Al-Mawaqif', so generalization in sight is indeed the truth. And the implementation of Allah Almighty's saying, "Indeed, He is All-Seeing of everything," will be on its pure generality in which there

will be no hint of any kind of specification. Thus, the investigation should be conducted, while Allah Almighty alone is the Master of success. Whoever has firm belief in this investigation, it will be easy for him to apply generalization to the attribute of hearing as well, for which the evidence is the saying of Allah Almighty. So understand, and Allah Almighty knows best. 12 from him, may Allah be pleased with him. (T)

1. *Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar*, chapter 'Allah Almighty is seen in the Hereafter without how', Mustafa al-Babi, Egypt, p. 84.
2. The Holy Quran, 67/19.

फ़तावा रिज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

[बायां कॉलम - अरबी पाठ]: समरकंद और बुखारा के इमामों ने यह फतवा दिया है कि वह (यानी मदूम/अस्तित्वहीन) दिखाई नहीं देता है। इमाम ज़ाहिद अल-सफ़्फ़ार ने किताब 'अल-तल्ख़ीस' के अंत में उल्लेख किया है कि मदूम का दीदार नामुमकिन है। इसी तरह, मुफस्सिरों ने कहा है कि मदूम अल्लाह तआला के देखे जाने के योग्य ही नहीं है। अशअरी और मातुरिदी पूर्वजों का भी यही कहना है कि वजूद (अस्तित्व) ही दीदार के जायज़ होने का कारण है, और इस पर आम सहमति है कि वह मदूम जिसका वजूद नामुमकिन हो, उसका दीदार-ए-बारी से कोई संबंध नहीं हो सकता। अंत।

[दायां कॉलम - उर्दू पाठ]: समरकंद और बुखारा के इमामों ने यह फ़तवा दिया कि (मदूम) दिखाई नहीं देता। इमाम ज़ाहिद अल-सफ़्फ़ार ने किताब 'अल-तल्ख़ीस' के अंत में लिखा है कि मदूम की रूयत (दर्शन) नामुमकिन होती है। इसी तरह मुफ़स्सिरों ने कहा है कि मदूम अल्लाह तआला के देखे जाने के काबिल ही नहीं। पूर्ववर्ती अशअरी और मातुरिदी विद्वानों का भी यही मत है कि रूयत के जायज़ होने का कारण वजूद है, और इस पर आम सहमति है कि ऐसा मदूम जिसका वजूद नामुमकिन हो, उसके साथ बारी तआला की रूयत का संबंध नहीं हो सकता। (त)

अल-जज़ैरी के लिए सनुसी की व्याख्या में है: "वे दोनों (अर्थात अल्लाह तआला का सुनना और देखना) संबंधित नहीं हैं..." इन दोनों (अल्लाह तआला के सुनने और देखने) का संबंध...

[पिछले पृष्ठ के फुटनोट का शेष भाग]: [बायां कॉलम - अरबी पाठ]: दीदार ही वजूद है और उन्होंने आम सहमति व्यक्त की है जैसा कि 'मवाक़िफ' में है कि वह खुद को देखता है। तो यह स्पष्ट हो गया कि सत्य सामान्यीकरण (तामीम) में है, और अल्लाह तआला का यह फरमान "बेशक वह हर चीज़ को देखने वाला है" अपनी शुद्ध व्यापकता पर लागू होता है जिसमें किसी भी प्रकार के विशेषीकरण का कोई लेश भी नहीं है। इसी तरह शोध होना चाहिए। अल्लाह ही सफलता का स्वामी है। जो इसे अच्छी तरह समझ लेगा, उसके लिए अल्लाह के कलाम के प्रमाण से 'सुनने' में भी सामान्यीकरण को लागू करना आसान हो जाएगा। अतः समझो और अल्लाह, जो पवित्र और सर्वोच्च है, सबसे बेहतर जानता है। 12 उनकी ओर से, अल्लाह उनसे प्रसन्न हो।

[दायां कॉलम - उर्दू पाठ]: ...यह कर दिया है कि आख़िरत में अल्लाह तआला की रूयत का आधार केवल वजूद है, जबकि उनका इज्मा (आम सहमति) है कि अल्लाह तआला अपनी ज़ात को देखता है

जैसा कि 'मवाक़िफ' में है। तो देखने में तामीम ही सत्य है, और अल्लाह तआला के फरमान "बेशक वह हर चीज़ को देखने वाला है" का क्रियान्वयन अपनी शुद्ध व्यापकता पर होगा जिसमें किसी भी प्रकार के विशेषीकरण का कोई लेश नहीं होगा। इस प्रकार शोध होना चाहिए जबकि अल्लाह तआला ही तौफीक का मालिक है। जो भी इस शोध पर दृढ़ विश्वास रखेगा, उसके लिए सिफत-ए-समअ (सुनने के गुण) में भी तामीम का क्रियान्वयन आसान होगा जिसकी दलील अल्लाह तआला का फरमान है। अतः समझो और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। 12 उनकी ओर से, अल्लाह उनसे प्रसन्न हो। (त)

1. मिनाह अल-रौद अल-अज़हर शरह अल-फ़िक़्ह अल-अकबर, अध्याय 'अल्लाह तआला आख़िरत में बिना किसी कैफियत के देखे जाएंगे', मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 84.
2. पवित्र कुरान, 67/19.

पेज 319 / 742

قد افتی ائمة سمرقند و بخاری انه (یعنی المعدوم) غیر مرئی، وقد ذکر الامام الزاهد الصفار فی آخر کتاب التلخیص ان المعدوم مستحیل الرؤیة، وکذا المفسرون ذکروا ان المعدوم لا یصلح ان یکون مرئی اللہ تعالی، وکذا قول اسلف من الاشعریة و الماتریدیة ان الوجود علة جواز الرؤیة مع الاتفاق علی ان المعدوم الذی یستحیل وجوده لایتعلق به برؤیته سبحانه اھ۔

ائمہ سمرقند و بخارا نے یہ فتوٰی دیا کہ (معدوم) دکھائی نہیں دیتا، امام زاہد صفار نے کتاب التلخیص کے آخر میں لکھا معدوم کی روئیت محال ہوتی ہے، اسی طرح مفسرین نے کہا معدوم اللہ تعالٰی کے دکھائی دینے کے قابل ہی نہیں۔ اسلاف اشعریہ اور ماتریدیہ کا بھی قول یہی ہے کہ جوازِ رؤیت کی علت وجود ہے اور اس پر اتفاق ہے کہ ایسا معدوم جس کا وجود محال ہے اس کے ساتھ رؤیت باری کا تعلق نہیں ہو سکتاھ (ت)

شرح السنوسی للجزائریہ میں ہے: انہما (یعنی سمعہ تعالی و بصرہ) لایتعلقان ان دونوں (اللہ تعالٰی کے سمع و بصر) کا تعلق

(بقیہ حاشیہ صفحہ گذشتہ) الرؤیة هو الوجود وقد اجمعوا کما فی المواقف انه تعالی یری نفسه فتبین ان الحق هو التعمیم وان قوله تعالی "اِنَّهٗ بِكُلِّ شَیْءٍۢ بَصِیْرٌ" جار علی صرافة عمومه من دون تطرق تخصیص الیه اصلا هکذا ینبغی التحقیق واللہ ولی التوفیق ومن اتقن هذا تیسر له اجراء في السمع بدلیل کلام اللہ سبحانه وتعالی فافهم واللہ سبحانه وتعالی فافهم واللہ سبحانه وتعالی اعلم ۱۲ منه رضی اللہ عنه۔

کردی ہے کہ آخرت میں اللہ تعالٰی کی رؤیت کا مدار صرف وجود ہے جبکہ ان کا اجماع ہے کہ اللہ تعالٰی اپنی ذات کو دیکھتا ہے جیسا کہ مواقف میں ہے، تو ابصار میں تعمیم ہی حق ہے، اور اللہ

تعالیٰ کے ارشاد "اِنَّہٗ بِکُلِّ شَیْءٍ بَصِیْرٌ" کا اجراء اپنے خالص عموم پر ہوگا جس میں کسی قسم کی تخصیص کا شائبہ نہ ہوگا۔ یوں تحقیق ہونی چاہئے جبکہ اللہ تعالیٰ ہی توفیق کا مالک ہے جو بھی اس تحقیق پر یقین رکھے گا اس کے لئے صفت سمع میں بھی عموم کا اجراء آسان ہوگا جس کی دلیل اللہ تعالیٰ کا ارشاد ہے پس سمجھو واللہ تعالیٰ اعلم ۱۲ منہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ (ت)

1 منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر باب یری اللہ تعالیٰ فی الآخرۃ بلاکیف مصطفی البابی مصر ص ۸۴ 2 القرآن الکریم ۶۷ / ۱۹

Fatawa Razawiya | Volume Fifteen (15)

[Top Box] Arabic: ...except with the existing, and Knowledge relates to both the existing and the non-existing, and the absolute and the restricted. (Fin)
Urdu: ...happens through the existing, and the relation of Knowledge is with the existing, the non-existing, the absolute, and the restricted. (Fin - T)

It is stated in Al-Hadiqa al-Nadiyyah, Commentary of Tariqah Muhammadiyyah:

[Middle Box] Arabic: Those non-existents (al-ma'dumat) for which Allah Almighty did not intend, nor did Power relate to their creation in their appointed times, nor did Knowledge reveal them as existing in those times, then Hearing and Sight do not relate to them. Similarly for impossibilities, in contrast to Knowledge, for it relates to existents and non-existents. Urdu: Those non-existents for which Allah Almighty did not intend, and for whose creation at their appointed times Power is not related, nor do they come under knowledge by becoming existing in the appointed time, then Allah Almighty's Hearing and Sight do not relate to such non-existents. The case of impossibilities is similar. This is in contrast to Knowledge, for its relation is with both the existing and the non-existing. (T)

[Bottom Section] Arabic Note: I say: The phrases in Al-Hadiqa "did not intend", "did not relate", "did not reveal" are varied expressions for one meaning, which is the permanence of non-existence that contradicts actual existence. For everything that Allah Almighty intended, His Power relates to its actual creation, and vice versa. Whatever is as such, Knowledge reveals it as existing in a general sense, and vice versa. This is because knowledge of an existent follows existence, and there is no existence for a creature except through the relation of Power, and Power does not relate except through the preference of Will. All these matters are established in their proper places. And Allah Almighty knows best. Urdu: I say: The statements of Al-Hadiqa "did not intend", "Power is not related", "Knowledge's revelation is not there" are different phrases whose meaning is one, and that is the permanent non-existence which is the opposite of actual existence. Because for whatever thing Allah Almighty intends, Power relates to its actual creation, and its opposite is also true. A thing in this state is absolutely known through revelation as existing actually, and its opposite is also true. Because the knowledge of any existent is through that thing's existence, while the existence of a creature cannot be without the relation of Power,

and the relation of Power cannot be without finding preference from Will. As all these matters are established in their proper places. And Allah Almighty knows best. (T)

1. Al-Hadiqa al-Nadiyyah quoting Sharh al-Sanusi al-Jaza'iri, regarding attributes i.e., Sifat al-Ma'ani, Al-Hayat, Maktabah Nooriyya Razawiyya, Faisalabad, 1/255.
2. Al-Hadiqa al-Nadiyyah quoting Sharh al-Sanusi al-Jaza'iri, regarding attributes i.e., Sifat al-Ma'ani, Al-Hayat, Maktabah Nooriyya Razawiyya, Faisalabad, 1/255.

[ऊपरी बॉक्स] अरबी: ...केवल मौजूद के साथ, और इल्म (ज्ञान) का संबंध मौजूद और मादूम (अनुपस्थित) और मुतलक़ (निरपेक्ष) और मुक़य्यद (प्रतिबंधित) दोनों से होता है। उर्दू: मौजूद से होता है और इल्म का तअल्लुक़ मौजूद और मादूम और मुतलक़ और मुक़य्यद से होता है। (त)

अल-हदीका अल-नदिय्याह, शराह तरीक़ा मुहम्मदिया में है:

[मध्य बॉक्स] अरबी: वे मादूमात (अविद्यमान वस्तुएँ) जिनका अल्लाह तआला ने इरादा नहीं फ़रमाया और उनके मुक़र्ररा औक़ात में उनकी ईजाद (सृजन) के लिए कुदरत का तअल्लुक़ नहीं हुआ, और न ही वे उन ज़मानों में मौजूद होकर इल्म के तहत आती हैं, तो ऐसी मादूमात से समअ (सुनना) और बसर (देखना) मुतअल्लिक़ नहीं होतीं। इसी तरह मुहालात (असंभव बातों) का मामला भी है, बरखिलाफ़ इल्म के कि उसका तअल्लुक़ मौजूदात और मादूम दोनों से है। उर्दू: वे मादूमात जिनका अल्लाह तआला ने इरादा नहीं फ़रमाया और मुक़र्ररा ज़मानों में उनकी ईजाद के लिए कुदरत मुतअल्लिक़ नहीं होती और न ही मुक़द्दर ज़माने में मौजूद होकर इल्म के तहत आती हैं, तो ऐसी मादूमात से अल्लाह तआला की समअ और बसर मुतअल्लिक़ नहीं होतीं। और मुहालात का मामला भी ऐसा ही है। बरखिलाफ़ इल्म के कि उसका तअल्लुक़ मौजूद और मादूम दोनों से है। (त)

[निचला भाग] अरबी नोट: मैं कहता हूँ: हदीका के ये अल्फ़ाज़ "इरादा नहीं किया", "ताल्लुक़ नहीं हुआ", "ज़ाहिर नहीं किया" एक ही मफ़हूम के मुख़्तलिफ़ बयान हैं, और वह है वजूद-ए-फ़ेली के मुक़ाबले में अदम (अनुपस्थिति) की निरंतरता। क्योंकि अल्लाह तआला जिस चीज़ का इरादा फ़रमाता है, उसकी वास्तविक रचना से कुदरत का तअल्लुक़ होता है और इसके विपरीत भी। जो चीज़ ऐसी होगी, सामान्य तौर पर इल्म उसे मौजूद के रूप में ज़ाहिर करता है और इसके विपरीत भी। ऐसा इसलिए है क्योंकि किसी मौजूद का इल्म वजूद के ताबे होता है, और मख्लूक़ का कोई वजूद कुदरत के तअल्लुक़ के बिना मुमकिन नहीं, और कुदरत का तअल्लुक़ इरादे की तरजीह (प्राथमिकता) के बिना नहीं हो सकता। जैसा कि ये तमाम बातें अपनी जगह साबित हैं। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। उर्दू: मैं कहता हूँ: हदीका का यह कहना कि "इरादा नहीं फ़रमाया", "कुदरत का तअल्लुक़ न हो", "इल्म का कश्फ़ न हो", ये मुख़्तलिफ़ इबारतें हैं जिनकी मुराद एक ही है और वह यह कि स्थायी अदम (अनुपस्थिति) जो वास्तविक वजूद के विपरीत है। क्योंकि अल्लाह तआला जिस चीज़ का इरादा फ़रमाता है, उसकी रचना से वास्तविक कुदरत का तअल्लुक़ भी होता

है और इसका अक्स (विपरीत) भी होता है। जो चीज़ इस शान में होगी, उसी के वास्तविक रूप में मौजूद होने का मुतलक़न इल्म बिल-कश्फ़ होता है और अक्स भी। क्योंकि किसी मौजूद का इल्म उस चीज़ के वजूद से होता है, जबकि मख्लूक़ का वजूद कुदरत के तअल्लुक़ के बिना नहीं हो सकता और कुदरत का तअल्लुक़ इरादे की तरजीह पाए बिना नहीं हो सकता। जैसा कि ये तमाम बातें अपने स्थान पर सिद्ध हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

1. अल-हदीका अल-नदिय्याह, शराह अल-सनूसी अल-जज़ायरी के हवाले से, सिफ़ाते मआनी यानी हयात के बारे में, मकतबा नूरिय्या रज़विया फ़ैसलाबाद, 1/255.
2. अल-हदीका अल-नदिय्याह, शराह अल-सनूसी अल-जज़ायरी के हवाले से, सिफ़ाते मआनी यानी हयात के बारे में, मकतबा नूरिय्या रज़विया फ़ैसलाबाद, 1/255.

[بالائی باکس] الا بالموجود والعلم یتعلق بالموجود والمعدوم والمطلق والمقید ۱ھ موجود سے ہوتا ہے اور علم کا تعلق موجود و معدوم اور مطلق و مقید سے ہوتا ہے اھ (ت)

حدیقہ ندیہ شرح طریقہ محمدیہ میں ہے:

[درمیانی باکس] المعدومات التی عہ ماارادھا اللہ تعالٰی ولاتعلقت القدرۃ بایجادھا فی ازمنتھا المقدرۃ لھا، ولا کشف عنھا العلم موجودۃ فی تلك الازمنۃ فلایتعلق بھا السمع والبصر، وکذلك المستحیلات بخلاف العلم فانہ یتعلق بالموجودات والمعدوم ۲۔ وہ معدومات جن کا اللہ تعالٰی نے ارادہ نہیں فرمایا اور ازمنہ مقررہ میں ان کی ایجاد کے لئے قدرت متعلق نہیں ہوتی اور نہ مقدرہ زمانہ میں موجود ہو کر تحت علم آتی ہیں تو ایسی معدومات سے اللہ تعالٰی کی سمع و بصر متعلق نہیں ہوتی اور محالات کا معاملہ بھی ایسا ہے۔ بخلاف علم کہ اس کا تعلق موجود اور معدوم دونوں سے ہے۔ (ت)

[نیچے والا حصہ] عہ:اقول: قولہ ما اراد ولا تعلقت ولا کشف عبارات شتی عن معبر واحد وھو دوام العدم المناقض للوجود بالفعل فان کل ما اراد اللہ تعالٰی فقد تعلقت القدرۃ بایجادہ بالفعل وبالعکس، وما کان کذلك فقد کشف العلم عنہ موجوداً بالاطلاق العام وبالعکس و ذلك لان العلم موجوداً تابع للوجود ولا وجود للمخلوق الا بتعلق القدرۃ ولا تعلق للقدرۃ الا بترجیح الارادۃ۔ کما تقرر کل ذلك فی مقرہ، واللہ تعالٰی اعلم۔ ۱۲منہ اقول: حدیقہ کا قول "ارادہ نہ فرمایا" "قدرت کا تعلق نہ ہو، علم کا کشف نہ ہو، یہ مختلف عبارات ہیں جن کی مراد ایک ہے اور وہ یہ کہ دائمی جو عدم بالفعل وجود کے مناقض ہے کیونکہ اللہ تعالٰی جس چیز کا ارادہ فرماتا ہے اس کے ایجاد سے بالفعل قدرت کا تعلق بھی ہوتا ہے اور اس کا عکس بھی ہوتا ہے جو چیز اس شان میں ہوگی اسی کے بالفعل موجود ہونے کا مطلقاً علم

بالکشف ہوتا ہے اور عکس بھی، کیونکہ کسی موجود کا علم اس چیز کے وجود سے ہوتا ہے جبکہ مخلوق کا وجود قدرت کے تعلق کے بغیر نہیں ہو سکتا اور قدرت کا تعلق ارادہ سے ترجیح پائے بغیر نہیں ہو سکتا جیسا کہ یہ تمام امور اپنے مقام میں ثابت شدہ ہیں ، واللہ تعالٰی اعلم ۱۲ منہ (ت)

۱ الحدیقہ الندیہ بحوالہ شرح السنوسی للجزائریۃ ھی الصفات یعنی صفت المعانی الحیاۃ مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱ / ۲۵۵ ۲ الحدیقہ الندیہ بحوالہ شرح السنوسی للجزائریۃ ھی الصفات یعنی صفت المعانی الحیاۃ مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱ / ۲۵۵

Fatawa Rizvia - Volume Fifteen (15)

(3) The Mighty, Most Powerful (Blessed and Exalted is He) says: "And He is over all things Powerful" (1). He has power over everything, including the existent and non-existent, provided they are contingent and possible. For the Necessary (Wajib) and the Impossible (Muhal) are not at all subject to being objects of power. It is stated in Al-Mawaqif: "The Pre-eternal (Al-Qadim) does not depend on the Powerful" (2). (The Pre-eternal cannot be attributed to the Powerful. - T). In Sharh al-Maqasid, it says: "Nothing of the impossible is an object of power" (3). (Nothing impossible can be an object of power. - T). Imam Yafi'i says:

[Box 1: All rational impossibilities are not related to power (4). Power is not related to any rational impossibilities. (T)]

Kanz al-Fawa'id says:

[Box 2: The Necessary and the Impossible are excluded, so they (power and will) do not relate to them (5). The Necessary and the Impossible will be excluded; power and will cannot relate to them. (T)]

Sharh Fiqh al-Akbar says:

[Box 3: The highest degree is that which is impossible by its very concept, like the conjunction of opposites, the transformation of essences, and the annihilation of the Pre-eternal. This does not fall under Eternal Power (6). The ultimate level is that which is forbidden in terms of its very concept, such as the joining of two opposites, change in fundamental truths, or the pre-eternal becoming non-existent; these do not fall under the domain of eternal power. (T)]

(4) The All-Knowing, All-Aware (Exalted is His Majesty) says: "And He is All-Knowing of everything" (7). He knows everything. This universal includes the Necessary, the Possible, the Pre-eternal, the Contingent, the Existent, the Non-existent, the Hypothesized, and the Imagined. In short, it absolutely encompasses every 'thing' and 'concept' from which nothing is excluded. This is one of those generalities that [is an exception to] the generality of the proposition "There is no general [statement] except that some [part] has been specified [excluded] from it."

Footnotes: 1. Al-Quran al-Karim, 5/120 and 11/4. 2. Mawaqif with Sharh al-Mawaqif, Al-Maqsad al-Khamis, Manshurat al-Rida, Qom, Iran, 3/178. 3. Sharh al-Maqasid, Al-Mabhath al-Thani, Al-Qudrah al-Hadithah 'ala al-Fi'l, Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyyah,

Lahore, 1/240. 4. [Reference missing] 5. Kanz al-Fawa'id. 6. Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, Af'al al-'Ibad bi 'Ilmihi Ta'ala, etc., Mustafa al-Babi, Egypt, p. 56. 7. Al-Quran al-Karim, 2/29, 6/101.

फ़तावा रज़विया - जिल्द पंद्रहवीं (15)

(3) सर्वशक्तिमान और सामर्थ्यवान (वह धन्य और उच्च है) फरमाता है: "और वह हर चीज़ पर शक्ति रखने वाला है" (1)। वह अस्तित्ववान और अनस्तित्ववान दोनों सहित हर चीज़ पर शक्ति रखता है, बशर्ते कि वे आकस्मिक (नया होने वाला) और संभव हों, क्योंकि 'अनिवार्य' (वाजिब) और 'असंभव' (मुहाल) बिल्कुल भी सामर्थ्य के अधीन नहीं हैं। 'मवाक़िफ़' में है: "अनादि (क़दीम) समर्थ (क़ादिर) पर निर्भर नहीं करता" (2)। (अनादि को समर्थ की ओर संदर्भित नहीं किया जा सकता। - टी)। 'शरह मक़ासिद' में है: "असंभव चीजों में से कोई भी सामर्थ्य के अधीन नहीं है" (3)। (कोई भी असंभव चीज़ सामर्थ्य के अधीन नहीं होती। - टी)। इमाम याफ़ई फरमाते हैं:

[बॉक्स 1: सभी तार्किक असंभवताओं का सामर्थ्य से कोई संबंध नहीं है (4)। समस्त तार्किक असंभवताओं के साथ सामर्थ्य का संबंध नहीं होता। (टी)]

'कंज़ुल फ़वाइद' में है:

[बॉक्स 2: अनिवार्य और असंभव बाहर हैं, अतः उन दोनों (सामर्थ्य और इच्छा) का उनसे संबंध नहीं है (5)। अनिवार्य और असंभव बाहर होंगे, उनके साथ सामर्थ्य और इच्छा का संबंध नहीं हो सकता। (टी)]

'शरह फ़िक्ह-ए-अकबर' में है:

[बॉक्स 3: अंतिम श्रेणी वह है जो अपनी अवधारणा के आधार पर ही असंभव हो, जैसे कि दो विपरीत चीजों का एक साथ होना, सच्चाइयों का बदल जाना, और अनादि का अस्तित्वहीन हो जाना। यह अनादि सामर्थ्य (क़ुदरत-ए-क़दीमा) के अंतर्गत नहीं आता (6)। अंतिम स्तर वह है जो स्वयं अवधारणा के रूप में वर्जित हो, उदाहरण के लिए दो विपरीत चीजों का मिलना, मौलिक सच्चाइयों में परिवर्तन, अनादि का अस्तित्वहीन होना, ये सब अनादि सामर्थ्य के दायरे में नहीं आते। (टी)]

(4) सर्वज्ञ और सब कुछ जानने वाला (उसकी महिमा महान है) फरमाता है: "और वह हर चीज़ को जानने वाला है" (7)। वह हर चीज़ को जानता है। यह सिद्धांत अनिवार्य, संभव, अनादि, आकस्मिक, अस्तित्ववान, अस्तित्वहीन, कल्पित और काल्पनिक सभी को शामिल करता है। संक्षेप में, यह हर चीज़ और अवधारणा को पूरी तरह से घेरता है जिससे कुछ भी बाहर नहीं है। यह उन सामान्यताओं

में से है जो इस प्रसिद्ध तर्कशास्त्र के नियम का अपवाद है कि "कोई भी सामान्य नियम ऐसा नहीं है जिससे कुछ हिस्सा विशेष/अलग न किया गया हो।"

पाद-टिप्पणियाँ: 1. अल-कुरान अल-करीम 5/120 और 11/4 2. मवाक़िफ़ मय शरह अल-मवाक़िफ़, अल-मक़सद अल-खामिस, मंशूरात अल-रिज़ा, क़ुम, ईरान 3/178 3. शरह अल-मक़ासिद, अल-मबहस अल-सानी, अल-कुदरत अल-हादिसा अलल-फ़ेल, दारुल मआरिफ़ नोमानिया, लाहौर 1/240 4. [संदर्भ लुप्त] 5. कंजुल फ़वाइद 6. मिनह अल-रौज़ अल-अज़हर शरह अल-फ़िक्ह अल-अकबर, अफ़आल अल-इबाद बे-इल्मिही तआला आदि, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र पृ. 56 7. अल-कुरान अल-करीम 2/29, 6/101

(۳) قوی قدیر تبار و تعالٰی فرماتا ہے: "وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ" ۱ وہ ہر چیز پر قدرت والا ہے، یہ موجود و معدوم سب کو شامل، بشرطِ حدوث و امکان کہ واجب و محال اصلاً لائقِ مقدوریت نہیں، مواقف میں ہے: القدیم لا یستند الی القادر ۲ (قدیم کو قادر کی طرف منسوب نہیں کیا جا سکتا۔ ت) شرح مقاصد میں ہے: لا شیئ من الممتنع بمقدور ۳ (کوئی ممتنع مقدور نہیں ہوتا۔ ت) امام یافعی فرماتے ہیں:

[جمیع المستحیلات العقلیة لا یتعلق للقدرة بها ۴ ۔ تمام محالات عقلیہ کے ساتھ قدرت کا تعلق نہیں ہوتا۔ (ت)]

کنز الفوائد میں ہے:

[خرج الواجب والمستحیل فلا یتعلقان ای القدرة والارادة بهما ۵ ۔ واجب اور محال خارج ہوں گے ان کے ساتھ قدرت اور ارادہ کا تعلق نہیں ہو سکتا۔ (ت)]

شرح فقہ اکبر میں ہے:

[أقصاها ان یمتنع بنفس مفهومہ کجمیع الضدین وقلب الحقائق واعدام القدیم، وهذا لا یدخل تحت القدرة القدیمة ۶ ۔ آخری مرتبہ وہ ہے جو نفس مفہوم کے اعتبار سے ممنوع ہو مثلاً ضدین کا جمع ہونا، حقائق میں قلب، قدیم کا معدوم ہونا یہ قدرت قدیمہ کے تحت داخل ہی نہیں۔ (ت)]

(۴) علیم خبیر عز شانہ، فرماتا ہے: "وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ" ۷ وہ ہر چیز کو جانتا ہے، یہ کلیہ واجب و ممکن و قدیم و حادث و موجود و معدوم و مفروض و موہوم غرض ہر شئی و مفہوم کو قطعاً محیط

جس کے دائرے سے اصلاً کچھ خارج نہیں۔ یہ ان عمومات سے ہے جو عموم قضیہ مامن عام الا وقد خص منه البعض۔

حواشی: ۱ القرآن الکریم ۵/ ۱۲۰ و ۱۱ / ۴ ۲ مواقف مع شرح المواقف المقصد الخامس منشورات الرضی قم ایران ۳ / ۱۷۸ ۳ شرح المقاصد المبحث الثانی القدرة الحادثة علی الفعل دار المعارف نعمانیه لاہور ۱ / ۲۴۰ ۴ ۵ کنز الفوائد ۶ منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر افعال العباد بعلمہ تعالیٰ الخ مصطفی البابی مصر ص ۵۶ ۷ القرآن الکریم ۲ / ۲۹، ۶ / ۱۰۱

Fatawa Razawiya (Volume 15)

(From every general statement, some individuals are specific. - T) It is mentioned in Sharh al-Mawaqif:

His Knowledge (Almighty) encompasses all concepts: the possible, the necessary, and the impossible. Thus, it is more general than Power (Qudrat), because Power is specific to possibilities, not to necessities and impossibilities.	The knowledge of Allah Almighty includes all concepts, whether they are possible, necessary, or impossible. It is broader than Power because the connection of Power is only with possibilities; it does not relate to necessities and impossibilities. (T)

Now observe, the word 'all things' (kullu shay') is used in four places, but each attribute encompassed only those things within its own sphere that were capable and included in its ambit. Just as the fact that the Essence and Attributes of the Creator do not come within the sphere of creation (Allah forbid) did not bring any deficiency in the generality of His quality of being the Creator. Deficiency would have occurred if some creation had remained outside the ambit. Or, (similarly), the sphere of non-existent things remaining separate from sight (Ayazan billah) did not cause any defect in the ambit of Divine sight. Defect would have occurred if some visible thing had remained outside. Similarly, the perfection of the attribute of Power is that whatever thing is within its sphere...

ے: Meaning it encompasses everything in its sphere even if the word does not encompass it, as in Knowledge. And it does not encompass what is not in its sphere even if the word encompasses it, as in Creation. This is because, according to us, only that which exists is called a 'thing' (shay'). Allah Almighty said, "Does not man remember that We created him before, when he was nothing?"[2] And 'thing' also includes the Necessary (Wajib). Allah Almighty said, "Say, 'What thing is greatest in testimony?' Say, 'Allah.'"[3] Understand this. 12 Minhu, may Allah be pleased with him.	Meaning it encompasses every 'thing' in its sphere even if the word does not encompass it, as in knowledge. And it does not include what is not in its sphere even if the word includes it, as in creation. This is because, according to us, only that which is present is called a 'thing'. Allah Almighty said: "Does man not remember that We created him before while he was nothing?" And 'thing' also includes the 'Wajib' (Necessary). Allah Almighty said: "Say, which 'thing' is greatest in witness? Say, 'Allah'." Understand this. 12 Minhu, may Allah be pleased with him. (T)

[1] Sharh al-Mawaqif, Al-Marsad al-Rabi', Al-Qasd al-Thalith, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 8/70. [2] The Holy Quran 19/67. [3] The Holy Quran 6/19.

फ़तावा रज़विया (खण्ड-15)

(प्रत्येक सामान्य कथन से कुछ व्यक्ति विशिष्ट होते हैं। - त) 'शरह अल-मवाक़िफ़' में फ़रमाया:

अल्लाह तआला का ज्ञान सभी अवधारणाओं को शामिल करता है: मुमकिन (संभव), वाजिब (अनिवार्य) और मुम्तनी (असंभव)। इस प्रकार, यह कुदरत (शक्ति) से अधिक सामान्य है, क्योंकि कुदरत केवल मुमकिनत (संभावनाओं) के लिए विशिष्ट है, वाजिबात और मुम्तनियात से इसका कोई संबंध नहीं है।

अल्लाह तआला का ज्ञान सभी अवधारणाओं को शामिल करता है, चाहे वे मुमकिन हों या वाजिब या मुम्तनी। और वह कुदरत से अधिक व्यापक है क्योंकि कुदरत का संबंध केवल मुमकिनत से है, वाजिबात और मुम्तनियात के साथ उसका संबंध नहीं होता। (त)

अब देखिये, 'कुल शय' (प्रत्येक वस्तु) शब्द चारों जगह एक ही है, लेकिन प्रत्येक गुण ने अपने ही दायरे की उन चीज़ों को घेरा जो उसके योग्य थीं और उसके घेरे में आती थीं। जिस प्रकार स्रष्टा (खालिक) की ज़ात और गुणों का सृष्टि (खल्क) के दायरे में न आना (अल्लाह न करे) स्रष्टा होने की व्यापकता में कोई कमी नहीं लाया। कमी तब होती जब कोई सृष्टि घेरे से बाहर रह जाती। या (इसी तरह) गैर-मौजूद चीजों का दृष्टि से दूर रहना (अयाज़न बिल्लाह) ईश्वरीय दृष्टि के घेरे में किसी दोष का कारण नहीं बना। दोष तब होता जब कोई देखने योग्य चीज़ बाहर रह जाती। इसी तरह कुदरत के गुण की पूर्णता यह है कि जो चीज़ अपने दायरे में...

ے: यानी अपने दायरे की हर चीज़ को शामिल है भले ही शब्द उसे शामिल न करे जैसा कि 'इल्म' (ज्ञान) में। और जो दायरे में न हो उसे शामिल नहीं करता भले ही शब्द उसे शामिल करे जैसा कि 'खल्क' (सृष्टि) में। यह इसलिए है क्योंकि हमारे निकट केवल वही 'शय' (वस्तु) कहलाती है जो मौजूद हो। अल्लाह तआला ने फरमाया: "क्या इंसान को याद नहीं कि हमने उसे पैदा किया जबकि इससे पहले वह कुछ भी न था।"[2] और 'शय' वाजिब (अनिवार्य) को भी शामिल करती है। अल्लाह

यानी अपने दायरे की हर 'शय' को शामिल है अगरचे उसे लफ्ज़ शामिल न हो जैसे इल्म में, और जो दायरे में न हो उसे शामिल नहीं अगरचे लफ्ज़ उसे शामिल हो जैसे खल्क में, यह इस लिये कि हमारे नज़दीक सिर्फ मौजूद ही 'शय' कहलाती है, अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "क्या इंसान को याद नहीं कि हम ने इसे पैदा किया जबकि इससे पहले कोई 'शय' न था।" और 'शय' वाजिब को भी शामिल है, अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "फ़रमा दीजिये

तआला ने फरमाया: "कह दीजिये, गवाही में सबसे बड़ी 'शय' कौन सी है? कह दीजिये, अल्लाह।"[3] इसे समझें। 12 मिन्हु, रज़ियल्लाहु अन्हु।	कौन सी 'शय' शहादत में बड़ी है? फ़रमा दो अल्लाह।" इसे समझो। 12 मिन्हु, रज़ियल्लाहु तआला अन्हु (त)

---

[1] शरह अल-मवाक़िफ़, अल-मर्सद अर-राबी, अल-क़सद अत्-सालिस, मंशूरात अश्-शरीफ़ अर-रज़ी, क़ुम, ईरान, 8/70। [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 19/67। [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 6/19।

(ہر عام سے کچھ افراد مخصوص ہوتے ہیں ۔ ت) سے مخصوص ہیں، شرح مواقف میں فرمایا:

علمہ تعالٰی یعم المفہومات کلہا الممکنۃ والواجبۃ والممتنعۃ فہو اعم من القدرۃ لانہا تختص بالممکنات دون الواجبات والممتنعات 1 ۔

اللہ تعالٰی کا علم تمام مفہومات کو شامل ہے خواہ وہ ممکن ہوں یا واجب یا ممتنع، اور وہ قدرت سے عام ہے کیونکہ قدرت کا تعلق فقط ممکنات سے ہے واجبات اور ممتنعات کے ساتھ وہ متعلق نہیں ہوتی۔ (ت)

اب دیکھئے لفظ چاروں ایک جگہ ہے یعنی کل شیئ، مگر ہر صفت نے اپنے ہی دائرے کی چیزوں کو احاطہ ے فرمایا جو اس کے قابل اور اس کے احاطہ میں داخل تھیں، تو جس طرح ذات وصفات خالق کا دائرہ خلق میں نہ آنا معاذاللہ عموم خالقیت میں نقصان نہ لایا، نقصان جب تھا کہ کوئی مخلوق احاطہ سے باہر رہتا، یا معدومات کا دائرہ ابصار سے مہجور رہنا عیاذاً باللہ، احاطہ بصر الٰہی میں باعث فتور نہ ہوا، فتور جب ہوتا کہ کوئی مبصر خارج رہ جاتا۔ اسی طرح صفت قدرت کا کمال یہ ہے کہ جو شے اپنی

ے : ای شملت مافی دائر تہان وان لم یشملہ اللفظ کمافی العلم ولم تشمل مالیس فیہاوان شملہ اللفظ کمافی الخلق وذلک ان الشیئ عندنا یخص بالموجود

یعنی اپنے دائرہ کی ہرشی کو شامل ہے اگرچہ اس کو لفظ شامل نہ ہو جیسے علم میں، اور جو دائرہ میں نہ ہو اس کو شامل نہیں اگرچہ لفظ اس کو شامل ہو جیسے خلق میں، یہ اس لئے کہ ہمارے نزدیک صرف موجود ہی شی کہلاتی

قال تعالٰی "اَوَلَا یَذْکُرُ الْاِنْسَانُ اَنَّا خَلَقْنٰہُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ یَکُ شَیْئًا" 2 ویعم

ہے، اللہ تعالٰی نے فرمایا کیا انسان کو یاد نہیں کہ ہم نے اسے پیدا کیا جبکہ اس سے قبل کوئی شیئ نہ تھا۔ اور شے واجب

الواجب قال تعالٰی "اَیُّ شَیْءٍ اَکْبَرُ کو بھی شامل ہے، اللہ تعالیٰ نے فرمایا۔ فرمادیجئے کون سی شَہَادَۃً قُلِ اللّٰہُ" 3 فافہم ۱۲منہ رضی شیئ شہادت میں بڑی ہے؟ فرما دو اللہ ، اسے سمجھو ۱۲منہ اللہ عنہ۔ رضی اللہ تعالیٰ عنہ (ت)

---

1 شرح المواقف المرصد الرابع القصد الثالث منشورات الشریف الرضی قم ایران ۸ / ۷۰ 2 القرآن الکریم ۱۹ / ۶۷ 3 القرآن الکریم ۶ / ۱۹

Fatawa Ridawiyyah (Volume 15)

[it] is capable of being within the limits of the Essence [footnote 1]. Let Him be powerful over all this, such that no possible thing remains outside the encompassment of Power; but not that it includes logical necessities and impossibilities which inherently lack the capacity to be connected to Power. Subhan Allah (Glory be to Allah), the very meaning of "impossible" (muhal) is that it cannot exist in any way, and "predestined" (maqdur) is that which, if the Powerful wills, comes into existence. Then how can both [impossible and possible] be combined? And to understand from this that something has remained outside the circle of Power is pure ignorance, for impossibilities have no share in reality or essence. Even in logical supposition and hypothetical postulation [footnote 2], there was originally nothing here that Power did not encompass or that was excluded from the generality of "Indeed, Allah is over all things powerful" (Quran 2:20). From here it becomes clear that the modern deviants, who in the discussion of this issue of "lying" and other defects, mislead the ignorant by saying that, for example, if we do not believe Allah Almighty is powerful over lying or such-and-such defect, then—Allah forbid—He is rendered powerless and the verse "Indeed, Allah is over all things powerful" is denied. This is merely the cunning and deception of these clever ones and a scheme to incite the poor common people. O Muslims! Divine Power is established as an attribute of perfection, not—Allah forbid—an attribute of deficiency or defect. And if you believe in power over impossibilities, then a complete reversal occurs; listen to the reason: when power is believed over any impossibility, and since all impossibilities are the same, according to your ignorant thought, whichever impossibility you do not call predestined, consider it that much helplessness and shortcoming. So it would be necessary that all impossibilities be under [Divine] Power. And among the impossibilities is the removal of Divine Power; so it would follow that Allah Almighty is powerful over losing His own Power and making Himself absolutely powerless. Well, what a fine 'generality of power' you have accepted that the original power itself is lost! Similarly, among the impossibilities is the non-existence of the Creator (Allah) Almighty, so power over that would be necessary. Now, Allah—Glorious and Exalted—refuge is with Allah, would no longer remain the "Necessary Existence" (Wajib-ul-Wujud). Due to the generalization of power, faith in Divinity itself is gone. Exalted is Allah far above what the wrongdoers say (He is high above what the wrongdoers say. T).

Thus, by the praise of Allah, it is proven that believing in power over the impossible, regardless of the fact that it is a statement of the impossible itself, Sir...

Footnote 1: Points out that the validity of being "predestined" (maqduriyyat) depends on intrinsic possibility. 12 (author/t) Intrinsic [possibility]. 12.

Footnote 2: Mentioned to interpret the meaning of "supposition" (farz). 12 (author/t).

1. Al-Quran Al-Karim 2:20
2. Al-Quran Al-Karim 2:20

फतावा रिज़विया (जिल्द १५)

...ज़ात की हद ^१ में होने के काबिल है। इस सब पर कादिर (शक्तिशाली) हो, कोई मुमकिन (संभावित चीज़) कुदरत के अहाते से बाहर न रहे, न यह कि वाजिबात (अनिवार्य) और मुहालाते अकलिया (बौद्धिक असंभव) को भी शामिल हो जो असल में कुदरत के साथ ताल्लुक रखने की सलाहियत नहीं रखते। सुभान अल्लाह, मुहाल (असंभव) के मायने ही ये हैं कि वह किसी तरह मौजूद न हो सके और मकदूर (शक्ति के अधीन) वह है कि कादिर चाहे तो मौजूद हो जाए, फिर दोनों कैसे जमा हो सकते हैं? और इस वजह से यह समझना कि कोई चीज़ कुदरत के दायरे से बाहर रह गई है, सरासर जहालत (अज्ञानता) है क्योंकि मुहालात का हकीकत और ज़ात में कोई हिस्सा नहीं होता, यहाँ तक कि फर्ज़ और तजवीज़-ए-अकली ^२ (बौद्धिक कल्पना) में भी यहाँ असल में कोई चीज़ थी ही नहीं जिसे कुदरत शामिल न हुई हो या जो "बेशक अल्लाह हर चीज़ पर कादिर है" के उमूम (सामान्य नियम) से बाहर रह गई हो। यहाँ से ज़ाहिर हो गया कि नए गुमराह लोग जो झूठ और दीगर नकायस (दोषों) के मसले पर जाहिलों को बहकाते हैं कि मिसाल के तौर पर अगर झूठ या फलां ऐब पर अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल को कादिर न माना तो माज़ अल्लाह वह आजिज़ (विवश) ठहरा और कुरान की आयत "बेशक अल्लाह हर चीज़ पर कादिर है" का इनकार हुआ। यह उन होशियारों की महज़ चालाकी और धोखेबाज़ी है और बेचारे अवाम को भड़काने की एक चाल है। ऐ मुसलमानों! कुदरते इलाही सिफत-ए-कमाल होकर साबित हुई है, न कि माज़ अल्लाह सिफत-ए-नक्स व ऐब (दोष)। और अगर मुहालात पर कुदरत मान लें तो सब कुछ उलट-पुलट हो जाएगा, वजह सुनिए: जब किसी मुहाल पर कुदरत मानी और मुहाल तो सब एक जैसे ही हैं, आपके जाहिलाना ख्याल के मुताबिक जिस मुहाल को मकदूर न कहिए उसे उतनी ही आजिज़ी और कमी समझिए, तो लाज़िम आएगा कि तमाम मुहालात कुदरत के नीचे हों। और मुहालात में से एक अल्लाह की कुदरत का छिन जाना भी है, तो लाज़िम आएगा कि अल्लाह तआला अपनी कुदरत खो देने और अपने आप को बिल्कुल बेबस बना लेने पर कादिर हो। वाह, कुदरत के ऐसे उमूम (व्यापकता) को माना कि असल कुदरत ही हाथ से चली गई! इसी तरह मुहालात में से खुदा का अदम (ना-मौजूदगी) भी है, तो उस पर भी कुदरत लाज़िम आएगी। अब खुदा (माज़ अल्लाह) 'वाजिब-उल-वजूद' (जिसका होना अनिवार्य है) न रहा। कुदरत की इस व्यापकता की वजह से खुद उलूहियत (ईश्वरत्व) पर ईमान चला गया। अल्लाह तआला उन बातों से बहुत बुलंद है जो जालिम कहते हैं।

अतः अल्लाह की हम्द के साथ यह साबित हुआ कि मुहाल पर कुदरत मानना, कत-ए-नज़र इसके कि यह खुद मुहाल बात है, जनाब...

टिप्पणी १: इशारा किया कि मकदूरियत (शक्ति के अधीन होने) की सेहत का मदार नफ्स-ए-इमकान-ए-ज़ाती पर है। १२ मिन्हु (त) ज़ाती १२ मिन्हु

टिप्पणी २: 'फर्ज़' (कल्पना) के अर्थ की व्याख्या के लिए ज़िक्र किया गया है। १२ मिन्हु (त)

१ अल-कुरान अल-करीम २/२० २ अल-कुरान अल-करीम २/२०

पृष्ठ ३२३/७४२

حدِ ذات ۸عہ۱ میں ہونے کے قابل ہے۔ اس سب پر قادر ہو، کوئی ممکن احاطہ قدرت سے جدا نہ رہے، نہ یہ کہ واجبات و محالات عقلیہ کو بھی شامل ہو جو اصلاً تعلق قدرت کی صلاحیت نہیں رکھتے، سبحان اللہ محال کے معنی ہی یہ ہیں کہ کسی طرح موجود نہ ہوسکے، اور مقدور وہ کہ قادر چاہے تو موجود ہو جائے، پھر دونوں کیونکہ جمع ہو سکتے ہیں، اور اس کے سبب یہ سمجھنا کہ کوئی شے دائرہ قدرت سے خارج رہ گئی محض جہالت کہ محالات مصداق و ذات سے بہرہ ہی نہیں رکھتے، حتیٰ کہ فرض و تجویزِ عقلی ۸عہ۲ میں بھی تو اصلاً یہاں کوئی شے تھی ہی نہیں جسے قدرت شامل نہ ہوئی یا "إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ" ۱ کے عموم سے رہ گئی۔ یہاں سے ظاہر ہو گیا کہ مغویانِ تازہ جو اسی مسئلہ کذب و دیگر نقائص وغیرہ کی بحث میں بے علموں کو بہکاتے ہیں کہ مثلاً کذب یا فلاں عیب یا فلاں بات پر اللہ عزوجل کو قادر نہ مانا تو معاذ اللہ عاجز ٹھہرا اور "إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ" ۲ کا انکار ہوا۔ یہ ان ہوشیاروں کی محض عیاری و تزویر اور بیچارے عوام کو بھڑکانے کی تدبیر ہے، ایھا المسلمون! قدرت الٰہی صفت کمال ہو کر ثابت ہوئی ہے نہ معاذ اللہ صفت نقص و عیب، اور اگر محالات پر قدرت مانئے تو بھی انقلاب ہوا جاتا ہے، وجہ سنئے، جب کسی محال پر قدرت مانی اور محال محال سب ایک سے معندا تمھارے جاہلانہ خیال پر جس محال کو مقدور نہ کہئے اتنا ہی عجز و قصور سمجھئے تو واجب کہ سب محالات زیرِ قدرت ہوں، اور منجملہ محالات سلبِ قدرتِ الٰہیہ بھی ہے تو لازم کہ اللہ تعالیٰ اپنی قدرت کھو دینے اور اپنے آپ کو عاجز محض بنا لینے پر قادر ہو، اچھا عموم قدرت مانا کہ اصل قدرت ہی ہاتھ سے گئی، یو ہیں منجملہ محالات عدم باری عزوجل ہے تو اس پر قدرت لازم، اب باری جل و علا عیاذاً باللہ واجب الوجود نہ ٹھہرا، تعمیم قدرت کی بدولت الوہیت ہی پر ایمان گیا تعالٰی اللہ عما یقول الظالمون

علوا کبیرا (ظالم جو کچھ کہتے ہیں اللہ تعالٰی اس سے کہیں بلند ہے۔ ت) پس بحمد اللہ ثابت ہوا کہ محال پر قدرت ماننا قطعِ نظر اس سے کہ خود قول بالمحال ہے، جناب عہ۱: یشیر الی ان مصحح المقدورية نفس الامکان | اشارہ کیا کہ مقدوریت کی صحت کا مدار نفسِ امکانِ ذاتی پر ہے ۱۲ منہ (ت) الذاتی ۱۲ منہ عہ۲: اورده تفسیر اللمراد بالفرض ۱۲ منہ | فرض سے مراد کی تفسیر کے لئے ذکر کیا ہے ۱۲ منہ (ت)

۱ القرآن الکریم ۲/۲۰ ۲ القرآن الکریم ۲/۲۰

Fatawa Ridawiyya, Volume 15

To attribute a severe defect to the Exalted Creator and to deny His original power or even His Divinity under the veil of generalizing power—God grant justice!

These are the conditions of these gentlemen, and their accusations against the Ahl al-Sunnah of allegedly accepting the weakness of the Almighty Creator, God forbid. May our religious brothers understand this issue well so that they remain safe from the fallacies and deceptions of these gentlemen. And Allah is the Giver of Success.

First Purging in the Sayings of Scholars: I say, and with Allah's guidance, I will cite many passages here to remove the delusions of the opposing gentlemen, establishing the consensus of all Ash'aris and Maturidis on the impossibility of Divine falsehood. This will serve as a lethal cure for the futile delusion that this issue, God forbid, has been disputed since ancient times. Far be it! Rather, there is a consensus of the People of Truth on the falsehood of its possibility, in which the Mu'tazilah and other deviant sects also agree with the Ahl al-Sunnah. The expert observer will see how my claim finds proof through these passages in various ways:

- **First:** Clear and explicit texts in which the consensus on the impossibility of falsehood is explicitly mentioned.
- **Second:** Most passages will be from Ash'ari scholars, so it becomes known that the issue is not disputed.
- **Third:** Passages based on the denial of rational "goodness and badness" (husn and qubh), as this is an Ash'ari principle. Thus, the issue inevitably becomes unanimous between Ash'aris and Maturidis, even though, upon verification, there is a tug-of-war between the Shari'ah and intellect regarding the meaning of deserving praise/reward or blame/punishment. It is not so in the sense of perfection or deficiency, as in these meanings, they are rational by consensus of the wise.

Arabic text: As they have all explicitly stated, and as Mawla Sa'd al-Din al-Taftazani pointed out here in Sharh al-Maqasid, and the absolute investigating Mawla Kamal al-Din Muhammad ibn al-Humam and other noble giants.

Urdu translation: As all have clarified it, and Allama Sa'd al-Din al-Taftazani in Sharh al-Maqasid, and the absolute researcher Kamal al-Din Muhammad bin Humam and other great expert scholars have warned about it. (T)

Now, by the grace of Allah Almighty, I quote the texts of the Imams and the words of the scholars:

Text 1: In the discussion of speech in *Sharh al-Maqasid*:

Arabic text: Lying is impossible by the consensus of scholars because lying is a defect by the agreement of the wise, and it is impossible for Allah Almighty. End of summary.	*Urdu translation:* Lying is impossible by the consensus of scholars because it is a defect by the agreement of the wise, and a defect is impossible for Allah Almighty. End of summary.

Text 2: In the same discussion on goodness and badness (husn and qubh):

---

1. *Sharh al-Maqasid*, Sixth Discussion regarding Allah being a Speaker, Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyyah, Lahore, 2/102.

फ़तावा रज़विया, खंड 15

बारी तआला पर गंभीर दोष लगाना और शक्ति के सामान्यीकरण के पर्दे में वास्तविक शक्ति, बल्कि स्वयं ईश्वरीय सत्ता का खंडन करना है, अल्लाह न्याय करे!

इन सज्जनों की ये स्थितियाँ हैं और अहले सुन्नत पर अल्लाह के लिए अक्षमता (अजज़) मानने के आरोप हैं, हमारे धार्मिक भाई इस मसले को अच्छी तरह समझ लें ताकि वे इन सज्जनों के धोखे और छल से सुरक्षित रहें। और अल्लाह ही सफलता देने वाला है।

विद्वानों के कथनों में प्रथम शुद्धि (तन्ज़ीह): मैं कहता हूँ, और अल्लाह की तौफीक से, मैं यहाँ विरोधी सज्जनों के भ्रम को दूर करने के लिए ऐसे कई उद्धरण प्रस्तुत करूँगा जो अल्लाह के झूठ (किज़्ब-ए-इलाही) के असंभव होने पर सभी अशअरिया और मातुरिदिया की सहमति (इज्मा) सिद्ध करेंगे। इससे उस व्यर्थ के भ्रम का अंत होगा कि, अल्लाह न करे, यह मसला प्राचीन काल से विवादित है। अल्लाह की पनाह! बल्कि इसके असंभव होने पर सत्य के अनुयायियों (अहले हक़) की सहमति है, जिसमें अहले सुन्नत के साथ मुअतज़िला आदि जैसे गुमराह संप्रदाय भी सहमत हैं। विशेषज्ञ पाठक देखेंगे कि मेरा यह दावा इन इबारतों से किन-किन तरीकों से साबित होगा:

- **प्रथम:** स्पष्ट और ज़ाहिर नूस (प्रमाण) जिनमें झूठ के असंभव होने पर स्पष्ट रूप से सहमति (इज्मा) दर्ज है।
- **द्वितीय:** अधिकांश उद्धरण अशअरी विद्वानों के होंगे ताकि यह ज्ञात हो जाए कि यह मसला विवादास्पद नहीं है।
- **तृतीय:** वे इबारतें जिनमें बात का आधार अक़ली 'हुस्न और क़ुब्ह' (अच्छाई और बुराई) के इनकार पर हो, क्योंकि यह अशअरिया का सिद्धांत है। तो लाज़मी तौर पर यह मसला अशअरिया और मातुरिदिया के बीच सर्वसम्मत हो गया, हालाँकि शोध के अनुसार प्रशंसा/पुरस्कार और निंदा/दंड के हकदार होने के अर्थ में शरीयत और अक़्ल के बीच खींचतान है। यह पूर्णता या कमी (नुकसान) के गुण के अर्थ में नहीं है, क्योंकि इन अर्थों में बुद्धिजीवियों की सर्वसम्मति से ये अक़ली (तार्किक) हैं।

अरबी पाठ: जैसा कि उन सभी ने स्पष्ट रूप से कहा है और यहाँ मौला साद अल-दीन अल-

उर्दू पाठ: जैसा कि इस पर तमाम ने तसरीह (स्पष्टता) की है और इस पर अल्लामा साद उद्दीन

तफ़्ताज़ानी ने शरह अल-मक़ासिद में और तहक़ीक़ करने वाले मौला कमाल अल-दीन मुहम्मद इब्न अल-हुमाम और अन्य महान विद्वानों ने इस पर ध्यान आकर्षित किया है।

तफ़्ताज़ानी ने शरह अल-मक़ासिद में और मोहक्क़िक अली अल-इतलाक़ कमाल उद्दीन मोहम्मद बिन हम्माम और दीगर कबार माहिरन उलमा ने तन्बीह की है। (त)

अब अल्लाह तआला की तौफीक से आइमा के नूस और उलमा के शब्दों को उद्धृत करता हूँ:

नस्स 1: शरह अल-मक़ासिद की 'कलाम' (ईश्वरीय वचन) की बहस में है:

अरबी पाठ: झूठ विद्वानों की सहमति से असंभव है क्योंकि झूठ बुद्धिजीवियों के समझौते से एक दोष है, और यह अल्लाह तआला के लिए असंभव है। (सारांश)

उर्दू पाठ: झूठ इज्मा-ए-उलमा से मुहाल (असंभव) है कि वह बइत्तेफाक़-ए-अक़ला ऐब है और ऐब अल्लाह तआला पर मुहाल है। (सारांश)

नस्स 2: इसी की बहस 'हुस्न व क़ुब्ह' में है:

---

1. शरह अल-मक़ासिद, छठी बहस इस बारे में कि अल्लाह तआला कलाम करने वाला है, दारुल मआरिफ अल-नोमानिया लाहौर 2/102.

باری عزاسمہ کو سخت عیب لگانا اور تعمیم قدرت کے پردے میں اصل قدرت بلکہ نفس الوہیت سے منکر ہو جانا ہے، اللہ انصاف!

حضرات کے یہ تو حالات اور اہل سنت پر معاذ اللہ عجز باری عز وجل ماننے کے الزامات، ہمارے دینی بھائی اس مسئلہ کو خوب سمجھ لیں کہ حضرات کے مغالطہ و تلبیس سے امان میں رہیں، واللہ الموفق۔

تنزیہ اول ارشادات علماء میں: اقول: وباللہ التوفیق میں یہاں ازالہ اوہام حضرات مخالفین کو اکثر عبارات ایسی نقل کروں گا کہ امتناع کذب الہی پر تمام اشعریہ و ماتریدیہ کا اجماع ثابت کریں جس کے باعث اس وہمِ عاطل کا علاجِ قاتل ہو کہ معاذ اللہ یہ مسئلہ قدیم سے مختلف فیہا ہے حاش اللہ ! بلکہ بطلان امکان پر اجماع اہل حق ہے جس میں اہل سنت کے ساتھ معتزلہ وغیرہ فرق باطلہ بھی متفق، ناظر ماہر دیکھے گا کہ میرا یہ مدعا ان عبارتوں سے کن کن طور پر رنگ ثبوت پائے گا:

- **اول:** ظاہر و جلی یعنی وہ نصوص جن میں امتناع کذب پر صراحتہً اجماع منصوص ہے۔
- **دوم:** اکثر عبارتیں علمائے اشعریہ کی ہوں گی تاکہ معلوم ہو کہ مسئلہ خلافی نہیں ہے۔
- **سوم:** وہ عبارات جن میں بنائے کلام حسن و قبح عقلی کے انکار پر ہو کہ یہ اصول اشاعرہ سے ہے، تو لاجرم مسئلہ اشاعرہ و ماتریدیہ کا اجماعی ہوا اگرچہ عندالتحقیق صرف حسن و قبح بمعنی استحقاق مدح وثواب وذم وعقاب کی شرعیت و عقلیت میں تجاذب آ رہا ہے، نہ بمعنی صفتِ کمال وصفِ نقصان کہ بایں معنیٰ باجماعِ عقلا عقلی ہیں،

کما نصوا علیه جمیعا ونبه علیه ھھنا المولی سعد الدین التفتازانی فی شرح المقاصد والمولی المحقق علی الاطلاق کمال الدین محمد بن الھمام وغیرھما من الجھابذۃ الکرام۔

جیسا کہ اس پر تمام نے تصریح کی ہے اور اس پر علامہ سعد الدین تفتازانی نے شرح المقاصد میں اور محقق علی الاطلاق کمال الدین محمد بن ہمام اور دیگر کبار ماہرین علماء نے تنبیہ کی ہے۔ (ت)

اب بتوفیق اللہ تعالی نصوص ائمہ و کلماتِ علماء نقل کرتا ہوں:

نص ۱: شرح مقاصد کے بحث کلام میں ہے:

الکذب محال باجماع العلماء لان الکذب نقص باتفاق العقلاء وھو علی اللہ تعالی محال اھ ملخصا۔

جھوٹ باجماعِ علماء محال ہے کہ وہ باتفاق عقلاء عیب ہے اور عیب اللہ تعالی پر محال اھ ملخصا۔

نص ۲: اسی کی بحث و حسن و قبح میں ہے:

---

1. شرح المقاصد المبحث السادس فی انہ تعالی متکلم دارالمعارف النعمانیہ لاہور ۲/ ۱۰۲

Fatawa Rizvia Volume (15)

[Table Header: Arabic - Urdu] قد بينا في بحث الكلام امتناع الكذب على الشارع تعالى[1]۔ English: We have already explained in the discussion of 'Speech' the impossibility of lying being attributed to the Legislator, the Exalted[1].

Urdu: ہم بحث کلام میں ثابت کر آئے کہ اللہ عزوجل پر کذب محال ہے۔ English: We have proved in the discussion of speech that lying is impossible for Allah Almighty.

[Nass 3: In the same discussion of 'Commanding the Impossible' it is written:] محال هو جهله كذبه تعالى عن ذلك[2]۔ English: It is impossible for Him to be ignorant or to lie, Exalted is He from that[2].

Urdu: اللہ تبارک وتعالیٰ کا جہل یا کذب دونوں محال ہیں۔ برتری ہے اسے ان سے۔ English: Ignorance or lying of Allah, the Blessed and Exalted, are both impossible. Far above is He from these.

[Nass 4: In the same it is written:] الكذب في اخبار الله تعالى فيه مفاسد لا تحصى ومطاعن فى الاسلام لاتخفى منها مقال الفلاسفة في المعاد ومجال الملاحدة في العناد ولههنا بطلان ماعليه الاجماع من القطع بخلود الكفار في النار، فمع صريح اخبار الله تعالى به فجواز الخلف وعدم وقوع مضمون لهذا الخبر محتمل، ولما كان هذا باطلا قطعا علم ان القول بجواز الكذب في اخبار الله تعالى باطل قطعا ۳اھ ملتقطا۔ English: Lying in the reports (news) of Allah the Exalted entails countless corruptions and clear criticisms against Islam, among them being the claims of philosophers regarding the Hereafter and the room for atheists in their stubbornness. Herein lies the falsity of what is agreed upon by consensus, such as the certainty of the eternity of disbelievers in Hellfire. With the clear report of Allah the Exalted regarding it, the possibility of breaking a promise and the non-occurrence of the content of this report would be conceivable. And since this is certainly false, it is known that the saying about the possibility of lying in the reports of Allah the Exalted is certainly false. (Abridged)

Urdu: یعنی خبر الہی میں کذب پر بے شمار خرابیاں اور اسلام میں آشکارا طعن لازم آئیں گے فلاسفہ حشر میں گفتگو لائیں گے، ملحدین اپنے مکابروں کی جگہ پائیں گے کفار کا ہمیشہ آگ میں رہنا کہ بالاجماع یقینی ہے اس پر یقین اٹھ جائیں گے کہ اگرچہ خدا نے صریح خبریں دیں مگر ممکن ہے کہ واقع نہ ہوں۔ اور جب یہ امور یقینا باطل ہیں تو ثابت ہوا کہ خبر الہی میں کذب کو ممکن کہنا باطل ہے اھ ملتقطا۔ English: That is, lying in divine reports would lead to countless flaws and manifest criticisms in Islam. Philosophers would raise arguments regarding the Resurrection, and atheists would find a place for their arrogance. The certainty of disbelievers remaining in Hell forever, which is established by consensus,

would be lost, because although God has given clear reports, it would be possible that they might not occur. And since these matters are certainly false, it is proven that saying that lying in divine reports is possible is false. (Abridged)

[Nass 5: In 'Sharh Aqa'id Nasafi' it is written:] كذب كلام الله تعالى محال ٤ اه ملخصا۔ English: Lying in the speech of Allah the Exalted is impossible. (Summarized)

Urdu: کلام الہی کا کذب محال ہے اہ ملخصا English: Lying in divine speech is impossible. (Summarized)

[Nass 6: In a branch related to the discussion of 'Speech' in 'Tawali' al-Anwar' it is written:] الكذب نقص والنقص على الله تعالى محال ٥ اهـ English: Lying is a deficiency, and deficiency is impossible for Allah the Exalted. (Finished)

Urdu: جھوٹ عیب ہے اور عیب اللہ تعالیٰ پر محال۔ English: Lying is a defect, and defect is impossible for Allah the Exalted.

[Footnotes] 1. Sharh al-Maqasid: He said, 'And they clung to the first aspects, that the beauty of benevolence and the ugliness of transgression...' Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyya, Lahore 2/152. 2. Sharh al-Maqasid, Fifth Discussion, 'Ordering that which cannot be borne', Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyya, Lahore 2/155. 3. Sharh al-Maqasid, Twelfth Discussion, 'The Ummah agreed upon the forgiveness of the pure...', Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyya, Lahore 2/238. 4. Sharh al-Aqa'id al-Nasafiyya, Dar al-Isha'at al-Arabiyya, Kandahar, Afghanistan p. 71. 5. Tawali' al-Anwar by al-Baydawi.

फतावा रिज़विया खंड (15)

[तालिका शीर्षक: अरबी - उर्दू] ۔[1]قد بينا في بحث الكلام امتناع الكذب على الشارع تعالى हिंदी: हमने कलाम की चर्चा में यह स्पष्ट कर दिया है कि शरीयत निर्माता (अल्लाह) की ओर झूठ का श्रेय देना असंभव है[1]।

Urdu: ہم بحث کلام میں ثابت کر آئے کہ اللہ عزوجل پر کذب محال ہے۔ हिंदी: हमने कलाम की चर्चा में साबित किया है कि अल्लाह अज़्ज़वजल पर झूठ बोलना असंभव है।

[नस्स 3: 'असंभव का आदेश देने' की उसी चर्चा में है:] ۔[2]محال هو جهله كذبه تعالى عن ذلك हिंदी: उनका (अल्लाह का) अज्ञान और उनका झूठ बोलना असंभव है, वह इससे बहुत ऊँचा है[2]।

Urdu: اللہ تبارک وتعالیٰ کا جہل یا کذب دونوں محال ہیں۔ برتری ہے اسے ان سے۔ हिंदी: अल्लाह तबारक व ताला का अज्ञान या झूठ दोनों असंभव हैं। वह इनसे बहुत श्रेष्ठ है।

[नस्स 4: उसी में है:] الكذب في اخبار الله تعالى فيه مفاسد لا تحصى ومطاعن فى الاسلام حدة في العناد ولههنا بطلان ماعليهالاتخفى منها مقال الفلاسفة في المعاد ومجال الم الاجماع من القطع بخلود الكفار في النار، فمع صريح اخبار الله تعالى به فجواز الخلف وعدم وقوع مضمون لهذا الخبر محتمل، ولما كان هذا باطلا قطعا علم ان القول بجواز الكذب في اخبار الله تعالى باطل قطعا اه۳ ملتقطا۔ हिंदी: अल्लाह तआला की सूचनाओं में झूठ के अनगिनत दुष्परिणाम हैं और इस्लाम पर ऐसे आक्षेप हैं जो छिपे नहीं हैं, जिनमें परलोक के बारे में दार्शनिकों की बातें और हठधर्मी में नास्तिकों के लिए गुंजाइश शामिल है। यहाँ उस बात की असत्यता है जिस पर आम सहमति है, जैसे नरक में काफ़िरों के हमेशा रहने की निश्चितता। अल्लाह तआला की स्पष्ट सूचना के बावजूद, यदि वादे की खिलाफत और इस सूचना की विषय-वस्तु का घटित न होना संभव होता, तो जब ये बातें निश्चित रूप से असत्य हैं, तो यह ज्ञात हो गया कि अल्लाह तआला की सूचनाओं में झूठ की संभावना कहना निश्चित रूप से असत्य है। (संक्षिप्त)

Urdu: یعنی خبر الہی میں کذب پر بے شمار خرابیاں اور اسلام میں آشکارا طعن لازم آئیں گے فلاسفہ حشر میں گفتگو لائیں گے، ملحدین اپنے مکابروں کی جگہ پائیں گے کفار کا ہمیشہ آگ میں رہنا کہ بالاجماع یقینی ہے اس پر یقین اٹھ جائیں گے کہ اگرچہ خدا نے صریح خبریں دیں مگر ممکن ہے کہ واقع نہ ہوں۔ اور جب یہ امور یقینا باطل ہیں تو ثابت

ہوا کہ خبر الہی میں کذب کو ممکن کہنا باطل ہے اہ ملتقطا۔ हिंदी: यानी दैवीय सूचना में झूठ के कारण अनगिनत खामियां और इस्लाम में स्पष्ट आक्षेप आएंगे। दार्शनिक प्रलय के बारे में बहस करेंगे, नास्तिकों को अपनी जिद के लिए जगह मिलेगी। काफिरों का हमेशा आग में रहना जो आम सहमति से निश्चित है, उस पर से विश्वास उठ जाएगा कि यद्यपि ईश्वर ने स्पष्ट सूचनाएँ दी हैं लेकिन संभव है कि वे घटित न हों। और जब ये बातें निश्चित रूप से असत्य हैं, तो सिद्ध हुआ कि दैवीय सूचना में झूठ को संभव कहना असत्य है। (संक्षिप्त)

[नस्स 5: 'शरह अकाइद नसफी' में है:] کلام اللہ تعالی مح الکذب ملخصا۔ اہ ٤ हिंदी: अल्लाह तआला के कलाम (वाणी) में झूठ असंभव है ٤। (सारांशित)

Urdu: کلام الہی کا کذب محال ہے اہ ملخصا हिंदी: ईश्वरीय वाणी का झूठ बोलना असंभव है। (सारांशित)

[नस्स 6: 'तवालि अल-अनवार' के कलाम की चर्चा से संबंधित एक उप-विषय में है:] الکذب نقص والنقص علی اللہ تعالی محال ٥ اھ हिंदी: झूठ एक कमी है और अल्लाह तआला के लिए कमी होना असंभव है ٥।

Urdu: جھوٹ عیب ہے اور عیب اللہ تعالیٰ پر محال۔ हिंदी: झूठ एक दोष है और दोष अल्लाह तआला पर असंभव है।

[पाद टिप्पणियाँ] 1. शरह अल-मक़ासिद: कहा और उन्होंने पहले पहलुओं को थाम लिया कि परोपकार की सुंदरता और उत्पीड़न की बुराई... दार अल-मआरिफ अल-नुमानिया, लाहौर 2/152। 2. शरह अल-मक़ासिद, पांचवीं चर्चा, 'सामर्थ्य से बाहर का आदेश देना', दार अल-मआरिफ अल-नुमानिया, लाहौर 2/155। 3. शरह अल-मक़ासिद, बारहवीं चर्चा, 'उम्मत ने निर्मलता की माफ़ी पर सहमति व्यक्त की...', दार अल-मआरिफ अल-नुमानिया, लाहौर 2/238। 4. शरह अल-अकाइद अल-नसफ़िया, दार अल-इशाअत अल-अरबिया, कंधार, अफगानिस्तान, पृष्ठ 71। 5. बैज़ावी द्वारा लिखित तवालि अल-अनवार।

جلد پانزدہم (۱۵) فتاوی رضویہ

قد بينا في بحث الكلام امتناع الكذب على الشارع تعالى[1]۔ ہم بحث کلام میں ثابت کر آئے کہ اللہ عزوجل پر کذب محال ہے۔

نص ۳: اسی بحث تکلیف بالمحال میں ہے: محال هو جهله كذبه تعالى عن ذلك[2]۔ اللہ تبارک وتعالیٰ کا جہل یا کذب دونوں محال ہیں۔ برتری ہے اسے ان سے۔

نص ۴: اسی میں ہے: الكذب في اخبار الله تعالى فيه مفاسد لا تحصى ومطاعن فى الاسلام لاتخفى منها مقال الفلاسفة في المعاد ومجال الملاحدة في العناد ولهھنا بطلان ماعليه الاجماع من القطع بخلود الكفار في النار، فمع صريح اخبار الله تعالى به فجواز الخلف وعدم وقوع مضمون لهذا الخبر محتمل، ولما كان هذا باطلا قطعا علم ان القول بجواز الكذب في اخبار الله تعالى باطل قطعا ۱۳اه ملتقطا۔

یعنی خبر الہی میں کذب پر بے شمار خرابیاں اور اسلام میں آشکارا طعن لازم آئیں گے فلاسفہ حشر میں گفتگو لائیں گے، ملحدین اپنے مکابروں کی جگہ پائیں گے کفار کا ہمیشہ آگ میں رہنا کہ بالاجماع یقینی ہے اس پر یقین اٹھ جائیں گے کہ اگرچہ خدا نے صریح خبریں دیں مگر ممکن ہے کہ واقع نہ ہوں۔ اور جب یہ امور یقینا باطل ہیں تو ثابت ہوا کہ خبر الہی میں کذب کو ممکن کہنا باطل ہے اہ ملتقطا۔

نص ۵: شرح عقائد نسفی میں ہے: كذب كلام الله تعالى محال ٤ اه ملخصا۔ کلام الہی کا کذب محال ہے اہ ملخصا

نص ۶: طوالع الانوار کی فرع متعلق بمبحث کلام میں ہے: الكذب نقص والنقص على الله تعالى محال ۵ اھ جھوٹ عیب ہے اور عیب اللہ تعالیٰ پر محال۔

[حواشی] 1 شرح المقاصد قال وتمسکوا بوجوه الاول ان حسن الاحسان وقبح العدوان دار المعارف النعمانیه لاہور ۲/ ۱۵۲ 2 شرح المقاصد المبحث الخامس التکلیف مالایطاق دار المعارف النعمانیه لاہور ۲/ ۱۵۵ 3 شرح المقاصد المبحث الثانی عشر اتفقت الامة علی العفو عن الصفاء دار المعارف النعمانیه لاہور ۲/ ۲۳۸ 4 شرح العقائد النسفیه دار الاشاعت العربیه قندهار، افغانستان ص ۷۱ 5 طوالع الانوار للبیضاوی

Fatawa Razawiyya Volume 15

Text 7: From the discussion of "Mawaqif" regarding Speech (Kalam): Arabic: Indeed, lying is impossible for Him (the Almighty) by consensus. As for the Mu'tazilites, it is because lying is evil and He, Glory be to Him, does not do evil. As for us, it is because it is a deficiency, and deficiency is impossible for Allah by consensus. 1 (Abridged) Urdu: Meaning, the Ahl al-Sunnah and Mu'tazilites all agree that lying by Allah Almighty is impossible. The Mu'tazilites say it is impossible because lying is bad and Allah Almighty does not perform an evil act. For us, the Ahl al-Sunnah, it is impossible based on proof because lying is a defect, and every defect is unanimously impossible for Allah Almighty.

Text 8: From the discussion of beauty and ugliness in "Mawaqif" and the commentary of "Mawaqif": Arabic: According to us, the basis for the impossibility of lying from Him, the Almighty, is not its intellectual ugliness, such that the negation of its ugliness would imply that its impossibility is unknown, as there is another basis for it which has already been mentioned. 2 (Abridged) Urdu: Meaning, for us Ash'arites, the reason for the impossibility of Divine lying is not intellectual ugliness—such that if it weren't intellectually ugly, we wouldn't know it's impossible. Rather, there's another proof mentioned above: lying is a defect, and defects are impossible for Allah.

Text 9: From the same source, in the discussion of Miracles: Arabic: It was stated in the issue of Speech from the section of Divinities (Ilahiyat) that lying is impossible for Him, Glory be to Him and the Most High. 3 Urdu: Meaning, we have already stated in the section on Divinities regarding the issue of Speech that lying by Allah Almighty is absolutely impossible.

Text 10: Imam Al-Muhaqqiq 'alal-Itlaq Kamal al-Din Muhammad states in "Al-Musayarah": Arabic: Signs of deficiency, such as ignorance and lying, are impossible for Him, the Most High. 4 Urdu: All signs of defect, such as ignorance and lying, are impossible for Allah Almighty.

Text 11: Allama Kamal al-Din Muhammad ibn Muhammad ibn Abi Sharif (may his secret be sanctified) states in the commentary of "Al-Musamirah": Arabic: There is no disagreement between the Ash'arites and others that every... Urdu: Meaning, there is no disagreement among Ash'arites and non-Ash'arites in this regard...

1 Mawaqif with commentary on Mawaqif, Al-Maqsad al-Sabi', discussion: He is the speaker, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran 8/100, 101. 2 Mawaqif with commentary on Mawaqif, Al-Marsad al-Sadis, Al-Maqsad al-Khamis, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran 8/193. 3 Mawaqif with commentary on Mawaqif, Al-Mawqif al-Sadis in Al-Sam'iyat, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran 8/270. 4 Al-Musayarah, matn al-Musamirah, the author concluded his book explaining the creed of Ahl al-Sunnah summarized, Al-Maktabah al-Tijariyah al-Kubra, Egypt, p. 393.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

नस् (नियम) 7: 'मवाक़िफ़' की बहस कलाम (ईश्वरीय वचन) में है: अरबी: अल्लाह के लिए झूठ बोलना सर्वसम्मति से असंभव है। मुअतज़िला के अनुसार क्योंकि झूठ बोलना बुरा है और वह (अल्लाह) बुरा काम नहीं करता। और हमारे अनुसार क्योंकि यह एक कमी है, और अल्लाह के लिए कमी सर्वसम्मति से असंभव है। 1 (संक्षिप्त) उर्दू: यानी अहले सुन्नत और मुअतज़िला दोनों इस बात पर सहमत हैं कि अल्लाह तआला का झूठ बोलना नामुमकिन (असंभव) है। मुअतज़िला इसे इसलिए नामुमकिन कहते हैं क्योंकि झूठ बुरा है और अल्लाह तआला बुरा काम नहीं करता। और हम अहले सुन्नत के नज़दीक इसमें दलील यह है कि झूठ एक दोष है और हर दोष अल्लाह तआला के लिए सर्वसम्मति से नामुमकिन है।

नस् 8: 'मवाक़िफ़' और उसकी व्याख्या (शरह) में अच्छाई और बुराई की चर्चा से: अरबी: हमारे नज़दीक अल्लाह की ओर से झूठ के असंभव होने का प्रमाण इसकी बौद्धिक बुराई नहीं है, ताकि इसकी बुराई के अभाव से यह न समझा जाए कि यह असंभव है। बल्कि इसका एक दूसरा प्रमाण है जो पहले गुज़र चुका है। 2 (संक्षिप्त) उर्दू: यानी हम अशआरिया के नज़दीक ईश्वरीय झूठ के असंभव होने का तर्क'कुब्हे अक़्ली' (बौद्धिक बुराई) नहीं है कि इसके न होने से यह मान लिया जाए कि झूठ बोलना संभव है। बल्कि इसके लिए दूसरी दलील है जो ऊपर गुज़री, यानी यह कि झूठ एक दोष है और अल्लाह तआला में दोष होना नामुमकिन है।

नस् 9: उन्हीं (मवाक़िफ़) की चर्चा मोजिज़ात (चमत्कारों) में है: अरबी: इलाहियात (ईश्वरत्व) के अध्याय से कलाम के विषय में यह बात पहले आ चुकी है कि अल्लाह पाक और बुलंद के लिए झूठ बोलना असंभव है। 3 उर्दू: यानी हम इलाहियात के मक़सद से कलाम के मसले में यह बयान कर आए हैं कि अल्लाह तआला का झूठ बोलना कतई मुमकिन नहीं।

नस् 10: इमाम मोहक़्क़िक़ अलल-इतलाक़ कमालुद्दीन मुहम्मद 'मुसायरा' में फ़रमाते हैं: अरबी: उस पर (अल्लाह पर) कमी के लक्षण जैसे अज्ञान और झूठ असंभव हैं। 4 उर्दू: जितनी भी ऐब (दोष) की निशानियाँ हैं, जैसे अज्ञान और झूठ, सब अल्लाह तआला पर नामुमकिन हैं।

नस् 11: अल्लामा कमालुद्दीन मुहम्मद बिन मुहम्मद इब्ने अबी शरीफ़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) इसकी शरह (व्याख्या) 'मुसामरा' में फ़रमाते हैं: अरबी: अशआरिया और दूसरों के बीच इसमें कोई मतभेद नहीं है

कि हर... उर्दू: यानी अशआरिया और ग़ैर-अशआरिया में से किसी को भी इसमें कोई मतभेद नहीं है...

---

1 मवाक़िफ़ मा शरह अल-मवाक़िफ़, सातवाँ मक़सद, अल्लाह वक्ता है, मशूरात अल-शरीफ़ अल-राज़ी, क़ोम, ईरान 8/100, 101. 2 मवाक़िफ़ मा शरह अल-मवाक़िफ़, छठा मरसद, पाँचवाँ मक़सद, मशूरात अल-शरीफ़ अल-राज़ी, क़ोम, ईरान 8/193. 3 मवाक़िफ़ मा शरह अल-मवाक़िफ़, छठा मवाक़िफ़ 'समइयात' में, मशूरात अल-शरीफ़ अल-राज़ी, क़ोम, ईरान 8/270. 4 अल-मुसायरा, मतन अल-मुसामरा, लेखक ने अहले सुन्नत की अक़ीदे का बयान करते हुए अपनी किताब समाप्त की, अल-मकतबा अल-तिजारिया अल-कुबरा, मिस्र, पृष्ठ 393.

فتاوٰی رضویہ جلد پندرہبم (۱۵)

نص ۷: مواقف کی بحث کلام میں ہے: انه تعالیٰ یمتنع علیه الکذب اتفاقاً اما عند المعتزلة فلان الکذب قبیح وھو سبحانه لا یفعل القبیح واما عندنا فلانه نقص والنقص علی الله محال اجماعاً۔ 1 (ملخصاً) یعنی اہل سنت و معتزلہ سب کا اتفاق ہے کہ اللہ تعالیٰ کا کذب محال ہے، معتزلہ تو اس لئے محال کہتے ہیں کہ کذب برا ہے اور اللہ تعالیٰ برا فعل نہیں کرتا اور ہم اہل سنت کے نزدیک اس میں دلیل سے نا ممکن ہے کہ کذب عیب ہے اور ہر عیب اللہ تعالیٰ پر بالا جماع محال ہے۔

نص ۸: مواقف و شرح مواقف کی بحث حسن و قبح میں ہے: مدرك امتناع الکذب منه تعالیٰ عندنا لیس ھو قبحه العقلی حتی یلزم من انتفاء قبحه ان لایعلم امتناعه منه اذ له مدرك اخر وقد تقدم اھ۔ 2 ملخصاً۔ یعنی ہم اشاعرہ کے نزدیک کذب الٰہی محال ہونے کی دلیل قبح عقلی نہیں ہے کہ اس کے عدم سے لازم آئے کہ کذب الٰہی محال نہ جانا جائے بلکہ اس کے لئے دوسری دلیل ہے کہ اوپر گزری، یعنی وہ کہ جھوٹ عیب ہے اور اللہ تعالیٰ میں عیب محال۔

نص ۹: انہیں کی بحث معجزات میں ہے: قدم في مسئلة الکلام من موقف الالھیات امتناع الکذب علیه سبحانه و تعالیٰ 3۔ یعنی ہم موقف الٰہیات سے مسئلہ کلام میں بیان کرآئے کہ اللہ تعالیٰ کا کذب زنہار ممکن نہیں۔

نص ۱۰: امام محقق علی الاطلاق کمال الدین محمد مسایرہ میں فرماتے ہیں: یستحیل علیه تعالیٰ سمات النقص کالجھل والکذب 4۔ جتنی نشانیاں عیب کی ہیں، جیسے جہل و کذب سب اللہ تعالیٰ پر محال ہیں۔

نص ۱۱: علامہ کمال الدین محمد بن محمد ابن ابی شریف قدس سرہ اس کی شرح مسامرہ میں فرماتے ہیں: لاخلاف بین الاشعرية وغيرهم في ان كل يعنى اشاعرہ و غیرہ اشاعرہ کسی کو اس میں خلاف نہیں

---

1 مواقف مع شرح المواقف المقصد السابع بحث انه تعالیٰ متکلم منشورات الشریف الرضی قم ایران ۸/ ۱۰۰، ۱۰۱ 2 مواقف مع شرح المواقف المرصد السادس المقصد الخامس منشورات الشریف الرضی قم ایران ۸/ ۱۹۳ 3 مواقف مع شرح المواقف الموقف السادس فی السمعیات منشورات الشریف الرضی قم ایران ۸/ ۲۷۰ 4 المسایرة متن المسامرة ختم المصنف کتابہ بیان عقیدہ اہل سنت اجمالاً المکتبة التجاریة الکبری مصر ص ۳۹۳

Fatawa Razawiyya, Volume 15

Whatever is an attribute of defect, the Creator (Exalted is He) is transcendent above it, and it is impossible for Him. Lying is an attribute of defect. (Summary) - 1

Text 12: Imam Fakhruddin Razi states in Tafsir Kabir: The word of Allah Almighty: "So Allah will never fail in His promise" indicates that He (Glorified and Exalted is He) is transcendent above lying in His promises and warnings. Our companions (Ahl al-Sunnah wa'l-Jama'ah) believe divine lying is impossible based on the evidence that it is an attribute of defect, and defect is impossible for Allah Almighty. The Mu'tazilah believe it is prohibited based on the evidence that lying is inherently evil, so its occurrence from the Creator (Exalted is He) is impossible. In summary, it is established that divine lying is fundamentally impossible. (Summary) - 2

Text 13: Allah Almighty says: "And the word of your Lord has been fulfilled in truth and in justice. None can alter His words, and He is the Hearing, the Knowing." [Quran 6:115] - 3

The praised Imam writes under this verse: Know that this verse indicates that the word of Allah is described by many attributes... (until he says) the second attribute of the word of Allah is its being truthful. The evidence for this is that lying is a defect, and defect is impossible for Allah Almighty. - 4

1. Al-Musamara Sharh al-Musayara, They agreed that this does not occur, Al-Maktaba al-Tijariyya al-Kubra, p. 393.
2. Mafatih al-Ghayb under the verse: "So Allah will never fail in His promise", Al-Maktaba al-Bahiyya, Egypt, 3/159.
3. Al-Quran al-Karim, 6/115.
4. Mafatih al-Ghayb under the verse: "And the word of your Lord has been fulfilled in truth and in justice", Al-Matba'a al-Bahiyya al-Misriyya, Egypt, 13/160-161.

फ़तावा रज़विया, खंड 15

जो भी दोष का गुण है, बारी तआला उससे पवित्र है और वह अल्लाह तआला पर असंभव है। झूठ एक दोषपूर्ण गुण है। (संक्षिप्त) - 1

नस्स (पाठ) 12: इमाम फखरुद्दीन राजी अपनी तफ़सीर कबीर में फरमाते हैं: अल्लाह अज़्ज़वजल का यह फरमाना कि "अल्लाह हरगिज़ अपना वादा नहीं तोड़ेगा" इस बात पर दलालत करता है कि मौला तआला सुब्हानहु अपने हर वादे और चेतावनी में झूठ से पवित्र है। हमारे असहाब (अहले सुन्नत व जमाअत) इस दलील से 'किज़्ब-ए-इलाही' (ईश्वरीय झूठ) को असंभव मानते हैं कि वह एक दोषपूर्ण गुण है और अल्लाह अज़्ज़वजल के लिए दोष असंभव है। और मोतज़िला इस दलील से इसे वर्जित मानते हैं कि झूठ अपनी ज़ात में बुरा है, इसलिए बारी तआला अज़्ज़वजल से इसका होना असंभव है। सारांश यह कि यह सिद्ध हो गया कि किज़्ब-ए-इलाही की कोई संभावना ही नहीं है। (संक्षिप्त) - 2

नस्स 13: अल्लाह अज़्ज़वजल फरमाता है: "और आपके रब की बात सच्चाई और न्याय के साथ पूरी हो गई है। उसकी बातों को कोई बदलने वाला नहीं है, और वही सुनने वाला, जानने वाला है।" [क़ुरआन 6:115] - 3

प्रशंसित इमाम इस आयत के तहत लिखते हैं: जान लो कि यह आयत इस बात पर दलालत करती है कि अल्लाह का कलाम बहुत से गुणों से युक्त है... (आगे चलकर कहा) अल्लाह के कलाम का दूसरा गुण उसका सच्चा होना है। और इसकी दलील यह है कि झूठ एक दोष है और अल्लाह तआला पर दोष असंभव है। - 4

1. अल-मुसामरा शरह अल-मुसायरा, उन्होंने सहमति व्यक्त की कि ऐसा नहीं होता, अल-मकतबा अल-तिजारिया अल-कुबरा, पृ. 393।
2. मफ़ातीह अल-ग़ैब आयत के तहत: "तो अल्लाह कभी अपने वादे के खिलाफ नहीं होगा", अल-मकतबा अल-बहिया, मिस्र, 3/159।
3. अल-क़ुरआन अल-करीम, 6/115।
4. मफ़ातीह अल-ग़ैब आयत के तहत: "और आपके रब की बात सच्चाई और न्याय के साथ पूरी हुई", अल-मत्ब'आ अल-बहिया अल-मिस्रिया, मिस्र, 13/160-161।

पृष्ठ 327 का 742

فتاویٰ رضویہ، جلد پازدھم (۱۵)

ما کان وصف نقص فالباری تعالیٰ منزہ عنہ وھو محال علیہ تعالٰی والکذب وصف نقص اھ ملخصاً۔ 1 کہ جو کچھ صفت عیب ہے باری تعالیٰ اس سے پاک ہے اور وہ اللہ تعالیٰ پر ممکن نہیں اور کذب صفت عیب ہے۔ (ملخصاً)

نص ۱۲: امام فخرالدین رازی تفسیر کبیر میں فرماتے ہیں: قول تعالیٰ فلن یخلف اللہ عھدہ یدل علی انہ سبحانہ وتعالٰی منزہ عن الکذب وعدہ و عیدہ قال اصحابنا لان الکذب وصفۃ نقص والنقص علی اللہ تعالٰی محال وقالت المعتزلۃ لان الکذب قبیح لانہ کذب فیستحیل ان یفعلہ فدل علی ان الکذب منہ محال 2 اھ ملخصًا۔ اللہ عزوجل کا فرمانا کہ اللہ ہرگز اپنا عہد جھوٹا نہ کریگا دلالت کرتا ہے کہ مولیٰ تعالیٰ سبحانہ اپنے ہر وعدہ و وعید میں جھوٹ سے منزہ ہے، ہمارے اصحاب اہل سنت و جماعت اس دلیل سے کذب الہی کو ناممکن جانتے ہیں کہ وہ صفت نقص ہے اور اللہ عزوجل پر نقص محال، اور معتزلہ اس دلیل سے ممتنع مانتے ہیں کہ کذب قبیح لذاتہ ہے تو باری تعالیٰ عزوجل سے صادر ہونا محال، غرض ثابت ہوا کہ کذب الہٰی اصلاً امکان نہیں رکھتا۔ اھ (ملخصاً)

نص ۱۳: اللہ عزوجل فرماتا ہے: "وَ تَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَّ عَدْلًا ؕ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمٰتِهٖ ۚ وَ هُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ ۝ 3 " پوری ہے بات تیرے رب کی سچ اور انصاف میں کوئی بدلنے والا نہیں، اس کی باتوں کا، اور وہی ہے سنتا جانتا ہے۔

امام ممدوح اس آیت کے تحت میں لکھتے ہیں: اعلم ان ھذہ الایۃ تدل علی ان کلمۃ اللہ موصوفۃ بصفات کثیرۃ (الی ان قال) الصفۃ الثانیۃ من صفات کلمۃ اللہ کونھا صدقا والدلیل علی ان الکذب نقص والنقص علی اللہ تعالٰی محال 4۔ یہ آیت ارشاد فرمائی ہے کہ کذب اللہ تعالیٰ کی بات بہت صفتوں سے

موصوف ہے، ازاں جملہ اس کا سچا ہونا ہے اور اس پر دلیل یہ ہے کہ کذب عیب ہے اور عیب اللہ تعالیٰ پر محال۔

1 المسامرة شرح المسايرة اتفقوا على ان ذلك غير واقع المكتبة التجارية الكبرى ص ۳۹۳ 2 مفاتيح الغيب تحت آيت فلن يخلف الله عهده المكتبة البهيہ مصر ۳/۱۵۹ 3 القرآن الكريم ۱۱۵/٦ 4 مفاتيح الغيب تحت آية وتمت كلمت ربک صدق و عدلًا المطبعة البهية المصرية مصر ۱۳/۱٦۰-٦۱

Fatawa Rizvia Volume (15)

Text 14: Here it is stated: Validity of scriptural proofs is dependent on the fact that lying by Allah the Almighty is impossible. | The validity of the proofs of Quran and Hadith is based on the fact that lying by Allah be considered impossible.

Text 15: Concerning the word of Allah: "It is not befitting for Allah to take a son; Exalted is He!"[2] | It is not in the glory of Allah the Almighty to have a son, He is pure from it. (T)

Rejection of Mu'tazilite arguments: Our companions replied that lying by Allah the Almighty is impossible.[3] | Ahle Sunnat replied that divine lying is impossible.

Text 16: Allama Saad Taftazani narrates from the same Imam Hammam in Sharh al-Maqasid: Since the truthfulness of the Word of Allah the Almighty is eternal according to us, the impossibility of His lying follows, because that which is proven to be eternal, its non-existence is impossible.[4] | When the truth of the Word of God is eternal according to us Ahle Sunnat, then His lying became impossible, as for whatever pre-eternity is established, its non-existence is impossible.

Note: The statement of Imam Allam that the permission for divine lying is disbelief will come soon in the fourth part, God willing.

Text 17: In the noble Tafsir al-Baydawi it is stated: "And who is more truthful than Allah in statement?"[5] Denial that anyone can be more truthful than Him, for lying can never find its way into His news, because lying is a flaw, and a flaw is impossible for Allah the Almighty. | Allah the Almighty denies in this verse that anyone can be more truthful than Allah, for there is no way for any lie to reach His news, as lying is a defect, and a defect is impossible for Allah the Almighty.

[1] Mafatih al-Ghayb (Al-Tafsir al-Kabir) under the verse "And the word of your Lord has been fulfilled..." etc. Al-Matba'ah al-Bahiyyah al-Arabiyyah Egypt 13 / 161 [2] Al-Quran al-Karim 35/19 [3] Mafatih al-Ghayb (Tafsir Kabir) under the verse "It is not befitting for Allah to take a son; Exalted is He!" Al-Matba'ah al-Bahiyyah al-Misriyyah 21 / 217 [4] Sharh al-Maqasid, Second Discussion, Twelfth: The nation agreed on forgiveness, etc. Dar al-Ma'arif Nu'maniyyah Lahore 2 / 73 [5] Anwar al-Tanzil wa Asrar al-Ta'wil (Baydawi with Quran al-Karim) under the verse "And who is more truthful..." Mustafa al-Babi Egypt p. 92

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

नस् (नियम) 14: यहीं फ़रमाते हैं: कुरान और हदीस के प्रमाणों की सत्यता इस बात पर निर्भर है कि अल्लाह तआला पर झूठ बोलना असंभव है। | कुरान और हदीस के दलीलों का सही होना इस पर निर्भर है कि किज़्ब-ए-इलाही (ईश्वरीय झूठ) को असंभव माना जाए।

नस् 15: अल्लाह के इस कथन के संबंध में: "अल्लाह के लिए यह उचित नहीं कि वह किसी को बेटा बनाए, वह पवित्र है।"[2] | अल्लाह तआला की शान नहीं कि वह बेटा बनाए, वह इससे पाक (पवित्र) है। (त)

मुअतज़िला के दावों के खंडन में फ़रमाते हैं: हमारे साथियों (विद्वानों) ने उत्तर दिया कि अल्लाह तआला पर झूठ बोलना असंभव है।[3] | अहले सुन्नत ने जवाब दिया कि किज़्ब-ए-इलाही असंभव है।

नस् 16: अल्लामा साद तफ़्ताज़ानी शरह मक़ासिद में उन्हीं इमाम हम्माम से नकल करते हैं: चूँकि अल्लाह तआला के कलाम (वाणी) की सच्चाई हमारे नज़दीक अनादि (अज़ली) है, इसलिए उसका झूठ बोलना असंभव हो गया, क्योंकि जिसकी अंनत सत्ता सिद्ध है, उसका अभाव असंभव है।[4] | कलाम-ए-खुदा की सच्चाई जब कि हमारे अहले सुन्नत के नज़दीक अज़ली (सनातन) है, तो उसका झूठ बोलना असंभव हुआ, क्योंकि जिस चीज़ की प्राचीनता सिद्ध है, उसका अभाव असंभव है।

विशेष टिप्पणी: इमाम अल्लाम का यह निर्देश कि "किज़्ब-ए-इलाही की अनुमति मानना कुफ़्र है," इंशाअल्लाह चौथे भाग में आएगा।

नस् 17: तफ़्सीर-ए-बैज़ावी शरीफ़ में है: "और अल्लाह से अधिक सच्चा अपनी बात में कौन है?"[5] यह इस बात का इनकार है कि कोई उससे अधिक सच्चा हो, क्योंकि उसकी खबर में किसी तरह से झूठ की गुंजाइश नहीं है, क्योंकि झूठ एक दोष है और दोष अल्लाह तआला पर असंभव है। | अल्लाह तआला इस आयत में इनकार फरमाता है कि कोई व्यक्ति अल्लाह से ज़्यादा सच्चा हो, क्योंकि उसकी खबर तक तो किसी झूठ का किसी तरह रास्ता ही नहीं, क्योंकि झूठ एक ऐब (दोष) है और ऐब अल्लाह तआला पर असंभव है।

[1] मफातीह अल-ग़ैब (अल-तफ़्सीर अल-कबीर) आयत 'व तम्मत कलिमतु रब्बिका...' के अंतर्गत, अल-मतबअतुल बहिय्यह अल-अरबिय्यह मिस्र 13 / 161 [2] अल-कुरान अल-करीम 35/19 [3] मफातीह अल-ग़ैब (तफ़्सीर कबीर) आयत 'मा काना लिल्लाहि अन यत्तखिज़ा मिन वलदिन सुब्हानहु'

के अंतर्गत, अल-मतबअतुल बहिय्यह अल-मिस्रिय्यह 21 / 217 [4] शरह अल-मक़ासिद, दूसरी चर्चा, बारहवीं: उम्मत का माफ़ी पर इत्तेफाक हुआ, आदि, दारुल मआरिफ़ नुमानिया लाहौर 2 / 73 [5] अनवारुल तंज़ील व असरारुल तावील (बैज़ावी मा अल-कुरान अल-करीम) आयत 'व मन असदकु..' के अंतर्गत, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र पृ. 92

فتاوی رضویہ جلد پندرہویں (۱۵)

نص ۱۴: یہیں فرماتے ہیں: صحة الدلائل السمعیة موقوفة علی ان الکذب علی اللہ تعالی محال ۔ | دلائلِ قرآن وحدیث کا صحیح ہونا اس پر موقوف ہے کہ کذبِ الٰہی محال مانا جائے۔

نص ۱۵: زیر قولہ تعالٰی: "مَا كَانَ لِلّٰهِ اَنْ يَّتَّخِذَ مِنْ وَّلَدٍ سُبْحٰنَهٗ" -2 | اللہ تعالٰی کی شان نہیں کہ وہ بیٹا بنائے وہ پاک ہے (ت)

بعض تمسکاتِ معتزلہ کے رد میں فرماتے ہیں: اجاب اصحابنا عنه بان الکذب محال علی اللہ تعالی 3۔ | اہلسنت نے جواب دیا کہ کذب الٰہی محال ہے۔

نص ۱۶: علامہ سعد تفتازانی شرح مقاصد میں انھیں امام ہمام سے ناقل: صدق کلامه تعالی لما کان عندنا ازلیا امتنع کذبه لان ما ثبت قدمه امتنع عدمه 4۔ | کلامِ خدا کا صدق جب کہ ہم اہلسنت کے نزدیک ازلی ہے تو اس کا کذب محال ہوا کہ جس چیز کا قدم ثابت ہے اس کا عدم محال ہے۔

تنبیہ: انھیں امام علام کا ارشاد کہ "کذب الٰہی کا جواز ماننا قریب بکفر ہے، ان شاء اللہ تنزیہ چہارم میں آئے گا۔

نص ۱۷: تفسیر بیضاوی شریف میں ہے: "وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ حَدِيْثًا" ۞ انکار ان یکون احد اکثر صدقا منه فانه لا یتطرق الکذب الی خبره بوجه لان نقص وهو علی اللہ تعالی محال 5۔ | اللہ تعالٰی اس آیت میں انکار فرماتا ہے اس لئے کہ کوئی شخص اللہ سے زیادہ سچا ہو کہ اس کی خبر تک تو کسی کذب کو کسی طرح راہ ہی نہیں کہ کذب عیب ہے اور عیب اللہ تعالٰی پر محال۔

1 مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) تحت آیۃ وتمت کلمت ربک الخ المطبعۃ البھیۃ العربیہ مصر ۱۳ / ۱۶۱ 2 القرآن الکریم ۳۵ / ۱۹ 3 مفاتیح الغیب (تفسیر کبیر) تحت آیت ماکان اللہ ان یتخذ من ولد

سبحنہ المطبعۃ البھیۃ المصریہ ۲۱ / ۲۱۷ 4 شرح المقاصد المبحث الثانی العشر اتفقت الامۃ علی العفو الخ دارالمعارف نعمانیہ لاہور ۲ / ۷۳ 5 انوار التنزیل واسرار التاوییل (بیضاوی مع القرآن الکریم) تحت آیۃ ومن اصدق الخ مصطفی البابی مصر ص ۹۲

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Text 18: In Tafsir Madarik Sharif it is stated: [Left Column - Arabic]: "And who is more truthful than Allah in statement?" [An Nisa 4:122]. It is a distinction (tamyiz) and an interrogation in the sense of negation, meaning no one is more truthful than Him in His reports, promises, and threats, because lying is impossible for the Almighty due to its vileness, as it is giving a report about something contrary to how it is. [Right Column - Urdu]: The verse contains a rhetorical negation, meaning in no report, promise, or threat is any person more truthful than Allah, for lying is inherently impossible for Him; in its own meaning, it is foul (qabeeh), as it is the name for giving a report contrary to reality.

Text 19: In the Tafsir of the scholar of existence, My Master Abu al-Sa'ud al-Imadi, it is stated: [Left Column - Arabic]: "And who is more truthful than Allah in statement?" [An Nisa 4:122]. A denial that anyone could be more truthful than the Almighty in His promise and all His reports, and an explanation of its impossibility. How could it not be so, when lying is impossible for Him, Glory be to Him, unlike others. [Right Column - Urdu]: The verse contains a denial that anyone could be more truthful than Allah Almighty in a promise or any other news, and it is an explanation of the impossibility of such an increase. And why should it not be impossible, given that lying is simply not possible for Allah Almighty? Unlike others.

Note: I say: His holiness [Al-Nasafi] argued on the basis of vileness (qubh). Apparently, this is because he, may Allah have mercy on him, is among our Maturidi imams, and for this reason, the Ash'aris like the author of Al-Mawaqif and the author of Al-Mafatih turned away from it, as you heard their texts. As for investigation, the rational vileness in this sense is among the matters agreed upon by the wise. And these Ash'aris, may Allah Almighty have mercy on them, themselves state this. So, do not be troubled by the oversight of those who overlooked it, as we indicated at the beginning of the research. And Allah Almighty knows best. (12, from him, may Allah be pleased with him).

I say: The scholar [Al-Nasafi], may his secret be sanctified, argued based on vileness (qabeeh). Apparently, it is because he, may Allah Almighty have mercy on him, is from our Maturidi Imams. For this reason, the Ash'aris did not argue from vileness, as you heard the texts of the author of Mawaqif and the author of Mafatih. Upon investigation, it is because being rationally foul in this sense is an agreed-upon matter among the wise and the Ash'aris, which the Ash'aris themselves, may Allah

Almighty have mercy on them, have explained, as we indicated at the beginning of the research. Any oversight by others should not lead to an objection for you. And Allah Almighty knows best. (12, from him, may Allah be pleased with him. (T))

Footnotes: 1. Madarik al-Tanzil (Tafsir al-Nasafi), under the verse "And who is more truthful than Allah...", Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 1/441. 2. Irshad al-Aql al-Salim, under the verse "And who is more truthful than Allah...", Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/12-411.

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

पाठ 18: तफ़सीर मदारिक शरीफ़ में है: [बायां कॉलम - अरबी]: "और अल्लाह से अधिक सच्चा कौन है बात में?" [अन निसा 4:122]। यह एक 'तमीज़' (विशेषता) है और निषेध के अर्थ में एक प्रश्नवाचक है, यानी अल्लाह सर्वशक्तिमान के लिए झूठ बोलना असंभव होने के कारण उनकी रिपोर्टों, वादों और धमकियों में उनसे अधिक सच्चा कोई नहीं है, क्योंकि यह वास्तविकता के विपरीत रिपोर्टिंग होने के कारण अंतर्निहित बुराई है। [दायां कॉलम - उर्दू]: आयत में निषेधात्मक प्रश्न है, यानी किसी भी समाचार, वादे या धमकी में अल्लाह से अधिक सच्चा कोई नहीं है। झूठ बोलना उनके लिए स्वभावतः असंभव है क्योंकि यह अपने अर्थ में ही बुरा (क़बीह) है, जो वास्तविकता के विपरीत समाचार देने का नाम है।

पाठ 19: विद्वान अबू अल-सऊद अल-इमादी की तफ़सीर में है: [बायां कॉलम - अरबी]: "और अल्लाह से अधिक सच्चा कौन है बात में?" [अन निसा 4:122]। इस बात का खंडन कि कोई भी उनके वादे और सभी रिपोर्टों में सर्वशक्तिमान से अधिक सच्चा हो सकता है, और इसकी असंभवता की व्याख्या। ऐसा क्यों न हो, जब झूठ बोलना उनके लिए असंभव है, वह पवित्र है, दूसरों के विपरीत। [दायां कॉलम - उर्दू]: आयत में इस बात का खंडन है कि कोई अल्लाह तआला से वादे में या किसी और खबर में अधिक सच्चा हो, और यह इस अधिकता के असंभव होने का बयान है। और यह असंभव क्यों न हो कि अल्लाह तआला के लिए तो झूठ संभव ही नहीं। दूसरों के विपरीत।

नोट: मैं कहता हूँ: अल्लामा (अल-नसफ़ी) ने "बुराई" (क़ुब्ह) के आधार पर तर्क दिया। प्रत्यक्ष रूप से, इसका कारण यह है कि वे हमारे मातुरीदी इमामों में से हैं। इसी कारण से, अशआरियों ने, जैसे कि अल-मवाक़िफ़ के लेखक और अल-मफ़ातिह के लेखक, इस तर्क से परहेज किया, जैसा कि आपने उनके ग्रंथों को सुना है। हालाँकि, शोध पर, इस अर्थ में तर्कसंगत बुराई बुद्धिजीवियों के बीच सर्वसम्मत मामला है और स्वयं अशआरियों ने भी इसे स्पष्ट रूप से व्यक्त किया है। इसलिए किसी की भूल से परेशान न हों, जैसा कि हमने शोध के आरंभ में संकेत दिया था। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। (12, उनकी ओर से, अल्लाह उन पर प्रसन्न हो)।

मैं कहता हूँ: अल्लामा ने बुराई (क़बीह) से तर्क दिया। प्रत्यक्ष रूप से तो इसलिए कि आप हमारे मातुरीदी इमामों में से हैं, इसीलिए अशआरियों ने बुराई से तर्क नहीं किया जैसा कि आपने मवाक़िफ़ और मफ़ातिह वालों की इबारत सुनी। और गहराई से देखने पर इसलिए कि इस अर्थ में तर्कसंगत

बुराई होना बुद्धिजीवियों और अशआरियों के बीच एक सहमत चीज़ है, जिसे स्वयं अशआरियों ने बयान किया है जैसा कि हमने चर्चा की शुरुआत में इशारा किया। किसी की भूल से आप पर कोई आपत्ति नहीं। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। (12, उनकी ओर से, अल्लाह उन पर प्रसन्न हो। (त))

पादलेख: 1. मदारिक अल-तन्ज़ील (तफ़सीर अल-नसफ़ी), आयत "और अल्लाह से अधिक सच्चा कौन है..." के अंतर्गत, दार अल-किताब अल-अरबी, बेरूत, 1/441। 2. इरशाद अल-अक्ल अल-सलीम, आयत "और अल्लाह से अधिक सच्चा कौन है..." के अंतर्गत, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/12-411।

نص ۱۸: تفسیر مدارک شریف میں ہے: عربی کالم: "وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللهِ حَدِیْثًا" تمییز وھو استفھام بمعنی النفی ای لا احد اصدق منه فی اخباره ووعده ووعیده لاستحالة الکذب علیه تعالی لقبحه لکونه اخبارا عن الشیئ بخلاف ما ھو علیه۔ اردو کالم: آیت میں استفہام انکاری ہے یعنی خبر وعدہ و عید کسی بات میں کوئی شخص اللہ سے زیادہ سچا نہیں کہ اس کا کذب تو محال بالذات ہے کہ خود اپنے معنی ہی کے رو سے قبیح ہے کہ خلاف واقع خبر دینے کا نام ہے۔

نص ۱۹: تفسیر علامة الوجود سیدی ابی السعود عمادی میں ہے: عربی کالم: "وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللهِ حَدِیْثًا" انکار لان یکون احد اصدق منه تعالی فی وعده وسائر اخباره وبیان لاستحالته کیف لا والکذب محال علیه سبحنه دون غیره۔ اردو کالم: آیت میں انکار ہے اس کا کہ کوئی شخص اللہ تعالٰی سے زیادہ سچا ہو وعدہ میں یا کسی اور خبر میں، اور بیان ہے اس زیادت کے محال ہونے کا، اور کیوں نہ محال ہو کہ اللہ تعالٰی کا کذب تو ممکن ہی نہیں۔ بخلاف اوروں کے۔

عہ: اقول: استدل قدس سره بالقبح اما فی نظر الظاھر فلانه رحمه الله تعالی من ائمتنا الماتریدیة ولذا عدلت عنه الاشاعرة کصاحب المواقف وصاحب المفاتیح کما سمعت نصھما واما عند التحقیق فلان عقلیة القبح بھذا المعنی من المجمع علیه بین العقلاء وھؤلاء شاعرة رحمھم الله تعالی انفسھم ناصون بذلك فلا علیك من ذھول من ذھل کما او مأنا الیه فی صدر البحث والله تعالٰی اعلم ۱۲ منه رضی الله تعالٰی عنه

اقول: علامہ قدس سرہ نے قبیح سے استدلال کیا ظاہر نظر میں تو اس لئے کہ آپ رحمۃ اللہ تعالٰی ہمارے ائمہ ماتریدیہ میں سے ہیں اسی لئے اشاعرہ نے قبیح سے استدلال نہ کیا جیسا کہ آپ نے

صاحب مواقف اور صاحب مفاتیح کی نصوص سنیں، اور عند التحقیق اس لئے کہ اس معنی میں قبیح عقلی ہونا عقلاء اور اشاعرہ میں متفقہ چیز ہے جس کو خود اشاعرہ رحمہم اللہ تعالیٰ نے بیان فرمایا جیسا کہ ہم نے بحث کی ابتداء میں اشارہ کیا ہے کسی کے ذہول سے تجھ پر کوئی اعتراض نہیں، واللہ تعالیٰ اعلم ۱۲ منہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ (ت)

حواشی: 1 مدارک التنزیل (تفسیر النسفی) تحت آیہ ومن اصدق من اللہ الخ دار الکتاب العربی بیروت ۱ / ۴۴۱ 2 ارشاد العقل السلیم تحت آیہ ومن اصدق من اللہ الخ دار احیاء التراث العربی بیروت ۲ / ۱۲ - ۴۱۱

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Text 20: In Tafsir Ruh al-Bayan, it is stated: Regarding the verse "And who is more truthful in statement than Allah?", it is a denial that anyone could be more truthful than Him, for lying is a defect, and it is impossible for Allah, unlike others. (Abridged) The verse denies the possibility of anyone being more truthful than Allah the Almighty, as lying is a defect and it is impossible for God, though not for others. (Abridged)

Text 21: In Sharh al-Sanusiya, it says: Lying is impossible for Allah the Almighty because it is a baseness. Lying is impossible for Allah the Almighty as it is a mean attribute.

Text 22: In the commentary of Al-Mawaqif by the scholar Saif al-Din al-Abhari, it says: Lying is unanimously impossible for Him because it is a defect, and every defect is unanimously impossible for Allah the Almighty. Lying of the Divine is unanimously impossible because it is a flaw, and every flaw is unanimously impossible for Allah the Almighty.

Text 23: In Sharh Aqa'id al-Jalali, it states: Lying is a defect, and defect is impossible for Him. Thus, it is not among the possibilities and is not included under Divine Power, just like all other types of defects for Him, such as ignorance and helplessness. Lying is a flaw and flaw is impossible for Allah the Almighty; thus, Divine lying is not among the possibilities, nor does Allah's power encompass it, just like all causes of flaws like Divine ignorance and helplessness, which are all impossible and outside the scope of Power.

Text 24: In the same source, it says: Movement, translocation, ignorance, and lying are not valid for Allah the Almighty, for all of these are defects, and defect is impossible for Allah the Almighty. Movement, translocation, ignorance, and lying are not possible for Allah the Almighty as all these are flaws, and flaw is impossible for Allah the Almighty.

Footnotes: 1. Tafsir Ruh al-Bayan under the verse "And who is more truthful in statement than Allah", Al-Maktabah al-Islamiyyah Riyadh, 2/255. 2. Sharh al-Sanusiya. 3. Sharh al-Mawaqif by Saif al-Din al-Abhari (student of the author). 4. Ad-Dawani 'ala al-'Aqa'id al-'Adudiyyah, discussion on "Ali", Matba' Mujtabai Delhi, p. 73. 5. Ad-Dawani 'ala al-'Aqa'id al-'Adudiyyah, discussion on "Laysa", Matba' Mujtabai Delhi, p. 66 & 67.

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

नस्स 20: तफ़सीर रूह अल-बयान में है: आयत "और अल्लाह से अधिक सच बोलने वाला कौन है?" के बारे में: यह इस बात का खंडन है कि कोई भी अल्लाह से अधिक सच्चा हो सकता है, क्योंकि झूठ बोलना एक दोष है, और यह अल्लाह के लिए असंभव है, दूसरों के लिए नहीं। (संक्षिप्त) आयत इस बात का खंडन करती है कि कोई व्यक्ति सच्चाई में अल्लाह तआला से बढ़कर हो, झूठ एक दोष है और वह खुदा के लिए असंभव है, न कि दूसरों के लिए। (संक्षिप्त)

नस्स 21: शरह अल-सनुसिया में है: अल्लाह तआला पर झूठ बोलना असंभव है क्योंकि यह नीचता है। अल्लाह तआला पर झूठ बोलना असंभव है क्योंकि यह एक तुच्छ बात है।

नस्स 22: विद्वान सैफुद्दीन अबहरी की शरह मवाक़िफ़ में है: अल्लाह पर झूठ बोलना सर्वसम्मति से असंभव है क्योंकि यह एक दोष है, और हर दोष अल्लाह तआला पर सर्वसम्मति से असंभव है। ईश्वरीय झूठ सर्वसम्मति से असंभव है क्योंकि यह एक दोष है और हर दोष अल्लाह तआला पर सर्वसम्मति से असंभव है।

नस्स 23: शरह अकाइद जलाली में है: झूठ एक दोष है और दोष अल्लाह तआला पर असंभव है, इसलिए झूठ बोलना दैवीय संभावनाओं (मुमकिनात) में से नहीं है और न ही अल्लाह की शक्ति (कुदरत) में शामिल है, जैसे अन्य सभी दोष जैसे अज्ञानता और लाचारी; ये सभी असंभव हैं और दैवीय शक्ति के दायरे से बाहर हैं। झूठ दोष है और दोष अल्लाह तआला पर असंभव है, तो ईश्वरीय झूठ संभावनाओं में से नहीं है, न ही अल्लाह की कुदरत इसे शामिल करती है जैसे कि अज्ञानता और लाचारी जैसे दोषों के सभी कारण, कि सब असंभव हैं और शक्ति की क्षमता से बाहर हैं।

नस्स 24: उसी में है: अल्लाह तआला के लिए गति (हरकत), स्थानांतरण, अज्ञानता और झूठ मान्य नहीं हैं, क्योंकि ये सभी दोष हैं और दोष अल्लाह तआला पर असंभव है। अल्लाह तआला पर हरकत, स्थानांतरण, अज्ञानता और झूठ कुछ भी संभव नहीं है क्योंकि ये सभी दोष हैं और दोष अल्लाह तआला पर असंभव है।

पाद टिप्पणियाँ: 1. तफ़सीर रूह अल-बयान, आयत "व मन असदकु मिनल्लाहि हदीसा" के तहत, अल-मकतबतुल इस्लामिया रियाद, 2/255। 2. शरह अल-सनुसिया। 3. शरह अल-मवाक़िफ़ सैफुद्दीन अबहरी (लेखक के छात्र)। 4. अद-दवानी अला अल-अकाइद अल-अदुदिया, "अली" पर

चर्चा, मतबा मुजतबाई दिल्ली, पृ. 73। 5. अद-दवानी अला अल-अकाइद अल-अदुदिया, "लैसा" पर चर्चा, मतबा मुजतबाई दिल्ली, पृ. 66 और 67।

पृष्ठ 330/742

نص ۲۰: تفسیر روح البیان میں ہے: "وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰہِ حَدِیْثًا" انکار لان یکون احد اکثر صدقا منہ فان الکذب نقص وھو علی اللہ محال دون غیرہ ۱ھ ملخصا۔ آیت اس امر کا انکار فرماتی ہے کہ کوئی شخص صدق میں اللہ تعالٰی سے زائد ہو کر کذب عیب ہے اور وہ خدا پر محال ہے، نہ اس کے غیر پر، اھ ملخصا۔

نص ۲۱: شرح السنوسیہ میں ہے: الکذب علی اللہ تعالٰی محال لانہ دناءۃ ۲۔ اللہ تعالٰی پر کذب محال ہے کہ وہ کمینہ پن ہے۔

نص ۲۲: فاضل سیف الدین ابہری کی شرح موقف میں ہے: ممتنع علیہ الکذب اتفاقا لانہ نقص والنقص علی اللہ تعالٰی محال اجماعاً ۳۔ کذب الٰہی بالاتفاق محال ہے کہ وہ عیب ہے اور ہر عیب اللہ تعالٰی پر بالاجماع محال ہے۔

نص ۲۳: شرح عقائد جلالی میں ہے: الکذب نقص والنقص علیہ محال فلایکون من الممکنات ولا تشملہ القدرۃ کسائر وجوہ النقص علیہ تعالٰی کالجھل والعجز ۴۔ جھوٹ عیب ہے اور عیب اللہ تعالٰی پر محال، تو کذب الٰہی ممکنات سے نہیں، نہ اللہ تعالٰی کی قدرت اسے شامل جیسے تمام اسباب عیب مثل جہل وعجز الٰہی، کہ سب محال ہیں اور صلاحیت قدرت سے خارج۔

نص ۲۴: اسی میں ہے: لایصح علی تعالٰی الحرکۃ والانتقال ولا الجھل ولا الکذب لانھما النقص والنقص علی اللہ تعالٰی محال ۵۔ اللہ تعالٰی پر حرکت و انتقال و جہل و کذب کچھ ممکن نہیں کہ یہ سب عیب ہیں اور عیب اللہ تعالٰی پر محال۔

۱۔ تفسیر روح البیان تحت ومن اصدق من اللہ حدیثا المکتبۃ الاسلامیہ الریاض ۲/ ۲۵۵ ۲۔ شرح السنوسیہ ۳۔ شرح المواقف سیف الدین ابہری (تلمیذ مصنف) ۴۔ الدوانی علی العقائد العضدیۃ بحث "علی" مطبع مجتبائی دہلی ص ۷۳ ۵۔ الدوانی علی العقائد العضدیۃ بحث "لیس" مطبع مجتبائی دہلی ص ۶۶ و ۶۷

Fatawa Razvia (Volume 15)

Text 25: In *Kanz al-Fawa'id* it is stated: "Allah, Exalted be His Glory, is transcends lying according to both Sharia and reason, as it is intellectually repugnant. Reason perceives its vileness without depending on a scriptural explanation. Therefore, it is impossible for Him, the Exalted, both rationally and legally, as investigated by Ibn al-Humam and others."[1] Allah Almighty is held pure from lying by the dictates of both Sharia and reason. This is because lying is an intellectual evil; reason itself recognizes its vileness without needing to rely on Sharia for identification. Thus, speaking a lie is impossible for Allah Almighty in every way, both rationally and legally, as Imam Ibn al-Humam and others have explained in their investigations.

Text 26: Mullah Ali Qari states in the commentary on *Fiqh al-Akbar* by Imam al-Azam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him): "Lying is impossible for Allah the Exalted."[2] Lying is impossible for Allah Almighty.

Text 27: In *Musallam al-Thubut* it is stated: "The Mu'tazilites said: 'If the ruling were not rational, lying from Allah the Exalted would not be rationally impossible.' The answer is that it is a deficiency, so it is mandatory to declare Allah the Exalted free from it. How could it be otherwise, when it has been established that it is rational by the consensus of the wise? For whatever contradicts necessary existence is among the deficiencies in the right of the Creator, the Exalted, and is among the rational impossibilities for Him, the Glorified."[3] (Summarized with commentary). Specifically, the Mu'tazilites said to the Ahl al-Sunnah: "If the ruling were not rational, then Allah's lying would not remain impossible, even though both you and we unanimously agree it is rationally impossible." The Ahl al-Sunnah replied that lying became rationally impossible because it is a flaw. Thus, it became mandatory to believe Allah Almighty is transcendent from it. There is a consensus among all the wise on its rationality. The reason is that lying is the opposite of Divinity, and whatever is the opposite of Divinity is a flaw concerning Allah Almighty and is a rational impossibility in His glory. (Summarized with commentary).

Text 28: Mullah Nizamuddin Sahali writes in its commentary: "Lying is a deficiency because whatever contradicts necessary existence is among the rational impossibilities. By that proof, even the philosophers who do not follow a revealed law establish it as impossible." Lying is a flaw because everything that is contrary to being God is rationally impossible. Through this evidence, even those philosophers who do not believe in any Sharia recognize it as impossible.

[1] *Kanz al-Fawa'id* [2] *Minh al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar*, Chapter on Active Attributes, Mustafa al-Babi Egypt, p. 23. [3] *Fawatih al-Rahamut Sharh Musallam al-Thubut* along with *al-Mustasfa*, the second discourse etc., Publications of Sharif al-Radi Qom Iran 1/46, *Musallam al-Thubut* Ansari Press Delhi p. 10.

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

पाठ 25: 'कन्ज़ुल फ़वाइद' में है: "अल्लाह तआला की शान शरीयत और अक़्ल दोनों के अनुसार झूठ बोलने से पाक है, क्योंकि यह अक़्लन बुरा है और अक़्ल ख़ुद भी इसकी बुराई को मानती है बिना इसके कि इसकी पहचान शरीयत पर निर्भर हो। अतः अल्लाह तआला के हक़ में झूठ बोलना अक़्लन और शरअन हर तरह से असंभव है, जैसा कि इमाम इब्नुल हुमाम और अन्य ने इसकी शोध में स्पष्ट किया है।"[1] अल्लाह अज़-व-जल शरीयत और अक़्ल के हुक्म के अनुसार हर तरह से झूठ से पाक माने गए हैं, क्योंकि झूठ अक़्लन बुरा है; अक़्ल स्वयं भी इसकी बुराई को मानती है बिना इसके कि इसकी पहचान शरीयत पर रुकी हो। इसलिए झूठ बोलना अल्लाह तआला के हक़ में अक़्लन और शरअन हर तरह से मुहाल (असंभव) है जैसा कि इमाम इब्नुल हुमाम आदि ने इसकी तहक़ीक़ बयान की है।

पाठ 26: मौलाना अली क़ारी इमाम-ए-आज़म अबू हनीफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की 'फ़िक़्ह-ए-अकबर' की शरह में फ़रमाते हैं: "अल्लाह तआला पर झूठ बोलना असंभव है।"[2] अल्लाह तआला पर झूठ बोलना मुहाल है।

पाठ 27: 'मुसल्लमुल सुबूत' में है: "मोअतज़िला ने कहा: 'यदि हुक्म अक़्ली न होता तो अल्लाह तआला का झूठ बोलना अक़्लन असंभव न रहता।' उत्तर यह है कि यह एक दोष (नक़्स) है, इसलिए अल्लाह तआला को इससे पाक मानना अनिवार्य है। यह कैसे हो सकता है जबकि यह बात गुज़र चुकी है कि बुद्धिमानों की सहमति से यह अक़्ली है? क्योंकि जो कुछ 'वजूद-ए-ज़ाती' (अनिवार्य अस्तित्व) के विपरीत है, वह बारी तआला के हक़ में कमियों में से है और सुब्हानहू के लिए अक़्ली असंभवताओं में से है।"[3] (शरह के साथ संक्षिप्त)। विशेष रूप से मोअतज़िला ने अहले-सुन्नत से कहा कि अगर हुक्म अक़्ली न हो तो अल्लाह तआला का झूठ बोलना मुहाल न रहे, हालांकि इसे हम और तुम सर्वसम्मति से मुहाल-ए-अक़्ली मानते हैं। अहले-सुन्नत ने उत्तर दिया कि झूठ इसलिए मुहाल-ए-अक़्ली हुआ कि वह एक दोष है, तो वाजिब हुआ कि अल्लाह तआला को इससे पाक मानें। इसके अक़्ली होने पर तमाम अक़्लमंदों की सहमति है। वजह यह है कि झूठ उलूहियत (ईश्वरत्व) का विलोम है और जो कुछ उलूहियत का विलोम है, वह सब अल्लाह तआला के हक़ में ऐब है और उसकी शान में मुहाल-ए-अक़्ली है। (शरह के साथ संक्षिप्त)।

पाठ 28: मौलाना निज़ामुद्दीन सहली इसकी शरह में लिखते हैं: "झूठ बोलना एक दोष है क्योंकि जो कुछ 'वजूद-ए-ज़ाती' के विपरीत है, वह अक़्ली असंभवताओं में से है। उसी दलील से उन हकीमों (दार्शनिकों) ने भी इसे मुहाल सिद्ध किया है जो किसी शरीयत पर ईमान नहीं रखते।" झूठ बोलना ऐब है क्योंकि जो कुछ ख़ुदा होने के विपरीत है, वह सब मुहाल-ए-अक़्ली है। इस दलील से वे हकीम भी इसे मुहाल जानते हैं जो किसी शरीयत पर ईमान नहीं लाते।

---

[1] 'कन्ज़ुल फ़वाइद' [2] 'मिन्हुर रौदुल अज़हर शरह अल-फ़िक़्ह अल-अकबर', अस-सिफ़ात अल-फ़ेलिया, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. 23। [3] 'फ़वातिहुर रहमूत शरह मुसल्लमुल सुबूत' मुस्तस्फ़ा के साथ, दूसरी बहस आदि, शरीफ़ रज़ी प्रकाशन क़ुम ईरान 1/46, 'मुसल्लमुल सुबूत' अंसारी प्रेस दिल्ली पृ. 10।

فتاویٰ رضویہ (جلد پندرہم (۱۵))

نص ۲۵: کنز الفوائد میں ہے: قدس تعالی شانہ من الکذب شرعا وعقلا اذا ھو قبیح یدرک العقل قبحہ من غیر توقف علی شرح فیکون محالا فی حقہ تعالی عقلا وشرعا کما حققہ ابن الہمام و غیرہ 1۔ اللہ عزوجل بحکم شرع وبحکم عقل ہر طرح کذب سے پاک مانا گیا، اس لئے کہ کذب قبیح عقلی ہے کہ عقل خود بھی اس کے قبیح کو مانتی ہے بغیر اس کے کہ اس کا پہچانا شرع پر موقوف ہو تو جھوٹ بولنا اللہ تعالیٰ کے حق میں عقلاً و شرعاً بہر طرح محال ہے جیسے کہ امام ابن الہمام وغیرہ نے اس کی تحقیق افادہ فرمائی۔

نص ۲۶: مولانا علی قاری شرح فقہ اکبر امام اعظم ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں: الکذب علیہ تعالی محال 2۔ اللہ تعالیٰ پر کذب محال ہے۔

نص ۲۷: مسلم الثبوت میں ہے: المعتزلہ قالوا لولا کون الحکم عقلیا لم یمتنع الکذب منہ تعالی عقلا، والجواب انہ نقص فیجب تنزیھہ تعالی عنہ کیف وقد مر انہ عقلی باتفاق العقلاء لان ما ینافی الوجوب الذاتی من جملۃ النقص فی حق الباری تعالی و من الاستحالات العقلیہ علیہ سبحانہ 3 اہ ملخصاً مع الشرح۔ خاص یہ کہ معتزلہ نے اہلسنت سے کہا اگر حکم عقلی نہ ہو تو اللہ تعالیٰ کا کذب محال نہ رہے حالانکہ اسے ہم تم بالاتفاق محال عقلی مانتے ہیں اہلسنت نے جواب دیا کہ کذب اس لئے محال عقلی ہوا کہ وہ عیب ہے تو واجب ہوا کہ اللہ تعالیٰ کو اس سے منزہ مانیں اس کے عقلی ہونے پر تمام عقلاء کا اجماع ہے وجہ یہ ہے کہ کذب الوہیت کی ضد ہے اور جو کچھ الوہیت کی ضد ہے وہ سب اللہ تعالیٰ کے حق میں عیب ہے اور اس کی شان میں محال عقلی ہے اھ ملخصاً مع الشرح۔

نص ۲۸: مولانا نظام الدین سہال اس کی شرح میں لکھتے ہیں: الکذب نقص لان ما ینافی الوجوب الذاتی من الاستحالات العقلیة بذالك اثبت الحکماء الذین هم غیر متشرعین بشریعة جھوٹ بولنا عیب ہے کہ جو کچھ خدا ہونے کے منافی ہے وہ سب محال عقلی ہے، اس پر دلیل سے وہ حکماء اسے محال جانتے ہیں جو کسی شریعت پر ایمان [نہیں لاتے]۔

---

1 کنز الفوائد 2 منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر الصفات الفعلیہ مصطفٰی البابی مصر ص ۲۳ 3 فواتح الرحموت شرح مسلم الثبوت بذیل المستصفی المقالۃ الثانیۃ الخ منشورات الشریف الرضی قم ایران ۱/ ۴۶، مسلم الثبوت الطبع الانصاری دہلی ص ۱۰

Fatawa Razviyya, Volume 15

[Box 1] (Arabic) The mentioned impossibility is because necessity and lying do not coexist, as has been explained in his words. Summary. (Urdu) [They] do not hold that Godhead and falsehood can coexist, as has been proven in the science of Kalam. Summary.

Text 29: Mawlana Bahr al-Ulum Abdul Ali Malik al-Ulama states in Fawatih al-Rahmut:

[Box 2] (Arabic) Allah Almighty is certainly truthful because lying is impossible there (in His essence). Summary. (Urdu) Allah Almighty is certainly truthful; there is no possibility of lying there at all.

Text 30: It is a pity that even the paternal uncle by lineage, the father by scholarship, and the grandfather by methodology of the Imam of Wahhabis, i.e., Shah Abdul Aziz Sahib Dehlvi, did not favor this famous son. In Tafsir Azizi, regarding the word of Allah Almighty: "Allah will never break His covenant" (Allah never acts against His promise. T), he established such an explanation:

[Box 3] (Persian) His news is His eternal speech, and lying in speech is a great deficiency which never finds its way into the attributes of Allah Almighty, who is free from all defects and shortcomings. Going against the news is absolute deficiency. Summary. (Urdu) Allah Almighty's news is eternal; for there to be a lie in the speech is a great deficiency. Therefore, it can never find a way into the attributes of Allah Almighty. Allah Almighty, who is pure from all shortcomings and defects, for Him, going against the news is entirely a deficiency. Summary (T).

Let the new claimants be asked: up to what extent of deficiency do they admit in the Divine Presence? There is no power or strength except with Allah, the High, the Great. May Allah grant true etiquette. Amen!

Here, the texts of the Imams and the explanations of the scholars are extremely numerous. What the humble servant (faqir) has mentioned is sufficient for a wise and fair-minded person. Rather, in such matters, at the time of warning or even a slight reminder, the health of intellect and the light of faith are considered witnesses of two just testimonies.

[Box 4] (Arabic) When you have understood what the pen has conveyed to you, and the consensus has become clear, and it is evident that no one has a dispute, then do not worry about the agitation of the agitated. Praise be to Allah who is transcendent

above lying. (Urdu) If the readers have preserved the mentioned valuable discussion, it has become clear that this matter is consensual and no one has any disagreement about it. Therefore, the agitation should end. All praise is for Allah Almighty, Who is free from lying. (T)

---

1. Sharh Musallam al-Thubut, Nizamuddin Sahali.
2. Fawatih al-Rahmut Sharh Musallam al-Thubut, appendix to al-Mustasfa, Chapter Two on Rulings, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran 1/62.
3. Al-Quran al-Karim 80/2.
4. Fath al-Aziz (Tafsir Azizi) under the verse "fallan yukhlifa Allahu ahdahoo", Para Alif-Lam-Meem, Dar al-Kutub Lal Kuan, Delhi, p. 307.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

[बॉक्स 1] (अरबी) उक्त असम्भवता इसलिए है क्योंकि अनिवार्यता और झूठ एक साथ नहीं हो सकते, जैसा कि उनकी बातों में बताया गया है। संक्षेप। (उर्दू) [वे] यह नहीं मानते कि ईश्वरत्व और झूठ बोलना एक साथ हो सकते हैं, जैसा कि इल्म-ए-कलाम में सिद्ध हो चुका है। संक्षेप।

नस्स 29: मौलाना बहरुल उलूम अब्दुल अली मलिकुल उलमा 'फ़वातिह अर-रहमूत' में फ़रमाते हैं:

[बॉक्स 2] (अरबी) अल्लाह तआला निश्चित रूप से सच्चा है क्योंकि वहाँ झूठ बोलना असंभव है। (संक्षेप) (उर्दू) अल्लाह तआला यकीनन सच्चा है कि वहाँ झूठ का कोई अवसर ही नहीं।

नस्स 30: अफ़सोस कि वहाबियों के इमाम के वंशानुगत चाचा, इल्मी पिता और पद्धतिगत दादा, यानी शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब देहलवी ने भी इस प्रसिद्ध पुत्र का पक्ष नहीं लिया। उन्होंने 'तफ़सीर अज़ीज़ी' में अल्लाह तआला के इस कथन के तहत: "अल्लाह अपने वादे के खिलाफ कभी नहीं करता" (अल्लाह तआला हरगिज़ अपने वादे के खिलाफ नहीं फ़रमाता। त) इस प्रकार स्पष्टीकरण दिया है:

[बॉक्स 3] (फ़ारसी) उनकी सूचना उनका अनन्त कलाम है और कलाम में झूठ एक बड़ी कमी है जो अल्लाह तआला के गुणों में कभी जगह नहीं पाती, जो सभी दोषों और कमियों से मुक्त है। सूचना के विरुद्ध होना पूर्ण रूप से कमी है। संक्षेप। (उर्दू) अल्लाह तआला की सूचना अनादि (अज़ली) है, कलाम में झूठ का होना एक बड़ी कमी है, इसलिए यह अल्लाह तआला के गुणों में कभी रास्ता नहीं पा सकता। अल्लाह तआला जो सभी कमियों और दोषों से पाक है, उसके हक में सूचना के विरुद्ध होना पूरी तरह से कमी है। संक्षेप (त)।

नए दावेदारों से पूछा जाना चाहिए कि वे प्रभु की उपस्थिति में कहाँ तक कमी स्वीकार करते हैं? और शक्ति और सामर्थ्य केवल अल्लाह के पास है, जो सर्वोच्च और महान है। अल्लाह तआला सच्चा शिष्टाचार प्रदान करे। आमीन!

यहाँ इमामों के मूल पाठ और विद्वानों के स्पष्टीकरण बहुत अधिक संख्या में हैं और जितने इस फ़कीर ने उल्लेख किए हैं, वे एक बुद्धिमान और न्यायप्रिय व्यक्ति के लिए पर्याप्त हैं। बल्कि ऐसे मामलों में चेतावनी के समय या ज़रा सी याद दिलाने पर, बुद्धि की स्वस्थता और ईमान का नूर दो न्यायप्रिय गवाहों की गवाही के रूप में मान्य है।

[बॉक्स 4] (अरबी) जब आपने वह समझ लिया जो कलम ने आप तक पहुँचाया है, और आम सहमति स्पष्ट हो गई है, और यह ज़ाहिर हो गया है कि किसी का कोई विवाद नहीं है, तो फिर विचलित होने वालों की घबराहट की चिंता न करें। सभी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो झूठ से पाक है। (उर्दू) यदि पाठकों ने उपरोक्त मूल्यवान चर्चा को याद रखा है, तो यह स्पष्ट हो गया है कि यह बात सर्वसम्मत है और इसमें किसी को कोई मतभेद नहीं है। इसलिए बेचैनी खत्म होनी चाहिए, सभी प्रशंसा अल्लाह तआला के लिए है जो झूठ से मुक्त है। (त)

---

1. शरह मुसल्लम अत्-थुबूत, निज़ामुद्दीन सहाली।
2. फ़वातिह अर-रहमूत शरह मुसल्लम अत्-थुबूत, अल-मुस्तस्फ़ा के साथ, अध्याय दो, अहकाम के बारे में, मंसूरात अश्-शरीफ़ अर-रज़ी, क़ुम, ईरान 1/62।
3. अल-क़ुरान अल-करीम 80/2।
4. फ़तह अल-अज़ीज़ (तफ़सीर अज़ीज़ी) आयत "फ़लन् युखलिफ़ अल्लाहु अहदहु" के तहत, पारा अलिफ़-लाम-मीम, दारुल कुतुब लाल कुआं, दिल्ली, पृ. 307।

فتاوٰی رضویہ، جلد پندرہ

[بکس 1] الاستحالة المذکورة فإن الوجوب والکذب لا یجتمعان کما بین في کلامه اھ ملخصاً۔ نہیں رکھتے کہ خدائی و دروغ گوئی جمع نہ ہو گی جیسا کہ علمِ کلام میں ثابت ہو چکا ہے اھ ملخصا۔

نص ۲۹: مولانا بحرالعلوم عبدالعلی ملک العلماء فواتح الرحموت میں فرماتے ہیں:

[بکس 2] اللہ تعالی صادق قطعاً لاستحالة الکذب هناك - (ملخصاً) اللہ تعالٰی یقیناً سچا ہے کہ وہاں کذب کا امکان ہی نہیں۔

نص ۳۰: افسوس کہ امام الوہابیہ کے نسباً چچا اور علما باپ اور طریقہ دادا یعنی شاہ عبدالعزیز صاحب دہلوی نے بھی اس پسر نامور کی رعایت نہ فرمائی کہ تفسیر عزیزی میں زیر قولہ تعالٰی "فَلَن یُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ" (اللہ تعالی ہرگز اپنے عہد کے خلاف نہیں فرماتا۔ت) یوں تصریح کی ٹھہرائی:

[بکس 3] خبر او تعالی کلام ازلی اوست و کذب در کلام نقصانی ست عظیم کہ ہرگز بصفات اور اہ نمی یابد در حق او تعالی کہ مبرا از جمیع عیوب و نقائص ست خلاف خبر مطلقاً نقصان ست اھ ملخصا۔ اللہ تعالٰی کی خبر ازلی ہے، کلام میں جھوٹ کا ہونا عظیم نقص ہے لہذا وہ اللہ تعالٰی کی صفات میں ہرگز راہ نہیں پا سکتا اللہ تعالٰی کہ تمام نقائص و عیوب سے پاک ہے اس کی حق میں خبر کے خلاف ہونا سراپا نقص ہے اھ ملخصاً (ت)

مدعیان جدید سے پوچھا جائے جناب باری میں کہاں تک نقصان مانتے ہیں ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم اللہ تعالٰی سچا ادب نصیب فرمائے۔ آمین!

یہاں نصوص ائمہ و تصریحات علماء میں نہایت کثرت اور جس قدر فقیر نے ذکر کئے، عاقل منصف کے لئے ان میں کفایت بلکہ ایسے مسائل میں ہنگامِ تنبیہ یا ادنی تنبیہ پر سلامت عقلی و نورِ ایمان دو شاہد عدل کی گواہی معتبر،

[بکس 4] واذ وعیت ما القی علیك الیراع وتبین الاجماع وبان ان لیس لاحد نزاع فلا علیك من اضطراب مضطرب الحمد للہ المنزہ عن الکذب۔ مذکورہ قیمتی گفتگو اگر قارئین نے محفوظ کرلی ہے تو واضح ہو گیا کہ یہ بات اجماعی ہے اور اس میں کسی کو اختلاف نہیں لہذا اضطراب ختم ہو جانا چاہئے، تمام تعریف اللہ تعالیٰ کی جو کذب سے مبرا ہے۔ (ت)

---

۱ شرح مسلم الثبوت نظام الدین سہالی ۲ فواتح الرحموت شرح مسلم الثبوت بذیْل المصطفی الباب الثانی فی الحکم منشورات الشریف الرضی قم ایران ۱/ ۶۲ ۳ القرآن الکریم ۲/۸۰ ۴ فتح العزیز (تفسیر عزیزی) تحت آیة فلن یخلف اللہ عهده پ الم دار الکتب لال کنواں دہلی ص ۳۰۷

Fatawa Razawiyya Volume 15

Second Exoneration through compelling proofs and brilliant arguments: The pauper (the author), may Allah the Almighty forgive him, by the grace of the Lord, Glory be to Him and Most High, mentions only thirty proofs in these brief lines, considering conciseness, regarding the absolute impossibility of falsehood attributed to the Name of the Creator, the Almighty, and the repulsive falsehood of imagining its possibility. Of these, the first five were mentioned and bestowed in the noble words of the eminent Imams and great scholars, may the mercy of the Beneficent King be upon them. The remaining twenty-five were inspired into the heart of the lowliest servant by the eternal grace of the Sublime and Glorious Guide. All praise belongs to Allah, the Lord of the worlds.

First Proof: As mentioned repeatedly in previous texts, based on which it has been interpreted in *Tawali'*, *Sharh Maqasid*, *Musamarah*, *Mafatih al-Ghayb*, *Madarik*, *Baydawi*, *Irshad al-'Aql*, *Ruh al-Bayan*, *Sharh Sanusiya*, *Sharh Abhari*, *Sharh 'Aqa'id Jalali*, *Kanz al-Fawa'id*, *Musallam al-Thubut*, *Sharh Nizami*, *Fawatih al-Rahamut*, and other books of theology, exegesis, and principles, that falsehood is a flaw, and every flaw is impossible for Allah, the Almighty. In reality, this universal principle from the tenets of Islam and the foundations of theology is a great origin and a magnificent rule upon which all beliefs of transcendence, and even the issues of affirmative attributes, are branched, as is not hidden from anyone who has studied the words of the people (of knowledge). (T) It is stated in *Sharh 'Aqa'id Nasafi*:

(Arabic Segment)	(English Translation)
Al-Hayy (The Ever-Living), Al-Qadir (The All-Powerful), Al-'Alim (The All-Knowing), Al-Sami' (The All-Hearing), Al-Basir (The All-Seeing), Al-Sha'i (The One who wills), Al-Murid (The One who intends), because their opposites are deficiencies from which Allah the Almighty must be exonerated[1]. (Summarized)	He is Ever-Living, All-Powerful, All-Knowing, All-Hearing, All-Seeing, possessing will and intention, because their opposites are deficiencies from which Allah the Almighty must be free. (T)

It is stated in *Sharh Sanusiya*:

(Arabic Segment)	(English Translation)
As for the proof of the necessity of Hearing, Seeing, and Speech for Allah the	For Allah the Almighty, hearing, seeing, and speech are necessary. The proof for

(Arabic Segment)	(English Translation)
Almighty, it is the Book, the Sunnah, and the consensus. Also, if He were not described by them, He would necessarily be described by their opposites, which are deficiencies, and deficiency is impossible for the Almighty[2].	this is the Book, Sunnah, and consensus. Also, if He were not characterized by these, He would be characterized by their opposites, which are deficiencies, and deficiency is impossible for Allah the Almighty. (T)
It is stated in *Sharh Mawaqif*:	

[1] *Sharh 'Aqa'id Nasafi*, Attributes of Allah the Almighty, Dar al-Isha'at al-'Arabiyyah, Qandahar, Afghanistan, p. 30. [2] *Sharh al-Sanusiyyah*.

प्रबल प्रमाणों और उज्ज्वल तर्कों में दूसरा परिशोधन: फ़क़ीर (लेखक), अल्लाह तआला उसे क्षमा करे, मौला सुब्हानहु व तआला की तौफ़ीक़ से इन संक्षिप्त पंक्तियों में, संक्षेप को ध्यान में रखते हुए, बारी अज़्ज़ व जल्ल के नाम के लिए झूठ के स्पष्ट रूप से असंभव होने और इसकी संभावना की कल्पना के घृणित रूप से गलत होने पर केवल तीस दलीलें ज़िक्र करता है, जिनमें से पहले पांच शब्द प्रतिष्ठित इमामों और महान विद्वानों के पवित्र शब्दों में बताए और प्रदान किए गए हैं, उन पर मेहरबान बादशाह की दया हो। और बाकी पच्चीस, सबसे उच्च और महान मार्गदर्शक की शाश्वत कृपा से सबसे निचले सेवक के हृदय में प्रेरित की गईं। सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो दुनिया का पालनहार है।

पहली दलील: जैसा कि पिछले ग्रंथों में बार-बार आया है, जिसके आधार पर तवालि', शरह मक़ासिद, मुसामरह, मफ़ातीह अल-ग़ैब, मदारिक, बैज़ावी, इरशाद अल-'अक़्ल, रूह अल-बयान, शरह सनुसिया, शरह अभाहरी, शरह अक़ाइद जलाली, कन्ज़ अल-फ़वाइद, मुसल्लम अल-थुबूत, शरह निज़ामी, फ़वातिह अल-रहमूत और कलाम, तफ़्सीर और उसूल की अन्य पुस्तकों में व्याख्या की गई है कि झूठ एक दोष है, और हर दोष अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल के हक में असंभव है। वास्तव में, इस्लाम के सिद्धांतों और धर्मशास्त्र (कलाम) के नियमों का यह सार्वभौमिक सिद्धांत एक महान मूल और शानदार नियम है जिस पर पवित्रता के सभी विश्वास, बल्कि सकारात्मक गुणों के मुद्दे भी आधारित हैं, जैसा कि उस हर व्यक्ति पर गुप्त नहीं है जो इस क़ौम (विद्वानों) के शब्दों से अवगत है। (त) शरह अक़ाइद नसफ़ी में है:

(अरबी)	(हिन्दी अनुवाद)
अल-हय्यु (सदा जीवित), अल-क़ादिरु (सर्वशक्तिमान), अल-'अलीमु (सर्वज्ञ), अस-समीउ (सब कुछ सुनने वाला), अल-बसीरु (सब कुछ देखने वाला), अल-शाई (चाहने वाला), अल-मुरीदु (इच्छा करने वाला), क्योंकि इनके विपरीत वे दोष हैं जिनसे अल्लाह तआला को पाक (पवित्र) रखना आवश्यक है[1]। (सारांशित)	वह जीवित, शक्तिशाली, जानने वाला, सुनने वाला, देखने वाला, चाहत वाला और इरादे वाला है क्योंकि उनके विपरीत वे दोष हैं जिनसे अल्लाह तआला का बरी होना लाज़िम (अनिवार्य) है। (त)

शरह सनुसिया में है:

(अरबी)

जहाँ तक अल्लाह तआला के लिए सुनने, देखने और कलाम (वाणी) की आवश्यकता के प्रमाण की बात है, तो वह किताब (क़ुरआन), सुन्नत और इजमा (सहमति) है। साथ ही, यदि वह इनके साथ वर्णित नहीं होता, तो उसे इनके विपरीत गुणों के साथ वर्णित किया जाना आवश्यक होता, जो कि दोष हैं, और तआला के लिए दोष असंभव है[2]।

शरह मवाक़िफ़ में है:

(हिन्दी अनुवाद)

अल्लाह तआला के लिए सुनना, देखना और कलाम का होना लाज़िम है, इस पर दलील किताब, सुन्नत और इजमा है। और यह भी कि अगर वह इनसे गुणान्वित न हो, तो वह उनकी ज़िद (विपरीत) से गुणान्वित होगा और वे दोष हैं और अल्लाह तआला के लिए दोष असंभव है। (त)

---

[1] शरह अक़ाइद नसफ़ी, अल्लाह तआला के गुण, दारुल इशाअत अल-अरबिया, कंधार, अफगानिस्तान, पृष्ठ ३०। [2] शरह अल-सनुसिया।

पृष्ठ ३३३/७४२

تنزیہ دوم دلائل قاھرہ وحج باھرہ میں : فقیر غفر اللہ تعالی بتوفیق مولی سبحانہ وتعالی ان مختصر سطور میں بلحاظ ایجاز کذب باری عزاسمہ کے محال صریح اور توہم امکان کے باطل قبیح ہونے پر صرف تیس دلیلیں ذکر کرتا ہے جن سے خمسہ اولی کلمات طیبات ائمہ کرام وعلمائے عظام علیہم رحمۃ الملك المنعام میں ارشاد وانعام ہوئیں، اور باقی پچیس ہادی اجل وعز وجل کے فیض ازل سے عبد اذل کے قلب پر القاء کی گئیں والحمد للہ رب العلمین۔ دلیل اول: کہ نصوص سابقہ میں مکرر گزری جس پر طوالع و شرح مقاصد و مسامرہ و مفاتیح الغیب و مدارك و بیضاوی و ارشاد العقل و روح البیان و شرح سنوسیہ و شرح ابہری و شرح عقائد جلالی و کنز الفوائد و مسلم الثبوت و شرح نظامی و فواتح الرحموت وغیر ہا کتب کلام و تفسیر و اصول میں تاویل فرمائی کہ کذب عیب ہے اور ہر عیب باری عزوجل کے حق میں محال، اور فی الواقع یہ کلیہ اصول اسلام و قواعد علم کلام سے ایك اصل عظیم و قاعدہ جلیلہ ہے جس پر تمام عقائد تنزیہ بلکہ مسائل صفات ثبوتیہ بھی متفرع کما لا یخفی علی من طالع کلمات القوم (جیسا کہ ہر اس شخص پر مخفی نہیں جو قوم کے کلمات سے آگاہ ہے۔ ت) شرح عقائد نسفی میں ہے:

(عربی)	**(اردو ترجمہ)**
الحي القادر العليم السميع البصير الشائي المريد، لان اضدادها نقائص يجب تنزيه الله تعالى عنها[1]. (ملخصا)	زندہ ، قادر، جاننے والا، سمیع ، بصیر ، مشیت والا ، ارادے والا ہے کیونکہ ان کے اضداد نقائص ہیں جن سے اللہ تعالٰی کا بری ہونا لازم ہے۔ (ت)

شرح سنوسیہ میں ہے:

(عربی)

اما برھان وجوب السمع والبصر والکلام
اللہ تعالی فالکتاب والسنۃ والاجماع وایضا
لو لم یتصف بھا لزم ان یتصف باضدادھا
وھی نقائص والنقص علیہ تعالی محال[2].

(اردو ترجمہ)

اللہ تعالٰی کے لئے سمع ، بصر اور کلام کا ہونا لازم ہے اس پر دلیل کتاب، سنت اور اجماع ہے، اور یہ بھی اگر وہ ان سے متصف نہ ہو تو ان کی ضد سے متصف ہوگا اور وہ نقائص ہیں اور نقص اللہ تعالٰی کے لئے محال ہے۔ (ت)

شرح مواقف میں ہے:

---

[1] شرح عقائد نسفی صفات باری تعالی دارالاشاعۃ العربیہ قندھار افغانستان ص ۳۰ [2] شرح السنوسیہ

Fatawa Ridawiyyah (Volume 15)

Arabic: There is no way for us to know the Attributes [1] except by reasoning through actions and transcendence from deficiencies [1].

Urdu: For us, there is no choice but to argue for the knowledge of attributes through actions along with transcendence from deficiencies. (T)

I say: And with Allah is success (I say, and success is from Allah Almighty. T) The self-evidence of reason witnesses that Allah, the Mighty and Sublime, is transcendent from all flaws and deficiencies, and its perception [2] is not dependent on explanation. Therefore, many wise people from outside our community also agreed with us in the transcendence of the Creator, may His majesty be glorified.

Arabic: Even if they, through their ignorance, established things that necessitate deficiency without realizing it is so, rather imagining [3] that it is perfection. There is no consideration for the absurdities of fools who have neither reason nor religion. May Allah Almighty protect us from the evil of all of them.

Urdu: If they, due to their ignorance, established such things that necessitated deficiency, yes, their intention was not to establish deficiency; in their opinion it was perfection. But what is the worth of the meaningless talk of such fools who have neither reason nor religion? May Allah keep [us] safe from their evil. (T)

Even the philosophers derived issues based on this fundamental principle, according to their own estimation.

Arabic: Among them is what is in 'al-Mawaqif' and its commentary. It says: Most philosophers said He does not know changing particulars, otherwise, if He knew for example...

Urdu: Among them is one which is in 'Mawaqif' and its commentary. The majority of philosophers say that Allah Almighty... change...

Arabic Note 1: That is, rationally, because the discourse is within it by way of restriction. So it yielded that transcendence from deficiencies is necessary for the Essence of the Necessary [Being] rationally. Thus, being characterized by any of them is rationally impossible. 12 (Author).

Urdu Note 1: Meaning rationally, because the talk is in this, its proof is restriction. From this the benefit of the Essence of the Necessary Existent being necessarily pure from deficiencies is obtained rationally, so being characterized with deficiencies will be rationally impossible. 12 Author (T)

Arabic Note 2: It has been stated clearly in 'al-Kanz' and the commentary of 'al-Mawaqif'. As for 'al-Kanz', you have heard its text, and as for 'al-Sayyid', then because of what you have known recently. 12 (Author).

Urdu Note 2: This has been clearly stated in Kanz al-Fawa'id and Sharh Mawaqif. You have heard the text of Kanz and you have just learned the statement of al-Sayyid. 12 Author (T)

Arabic Note 3: Just as they said regarding the emanation of the world by necessity, as will come soon. 12 (Author).

Urdu Note 3: Just as the philosophers said the emanation of the world is necessary, as will come soon. 12 Author (T)

---

1. Sharh al-Mawaqif, Eighth Objective on Attributes in which there was disagreement, Publications of al-Sharif al-Radi, Qom, Iran 2/105.

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

अरबी: हमारे पास सिफ़ात (गुणों) को जानने का इसके अलावा कोई रास्ता नहीं है [1] कि कार्यों के माध्यम से तर्क किया जाए और कमियों से पवित्रता [1] मानी जाए।

उर्दू: हमारे लिए कमियों से पवित्रता के साथ-साथ कार्यों के माध्यम से गुणों के ज्ञान पर तर्क करने के अलावा कोई विकल्प नहीं है। (त)

मैं कहता हूँ: और अल्लाह की ही ओर से सफलता है (मैं कहता हूँ, और सफलता अल्लाह तआला से है। त) बुद्धि की स्पष्टता गवाह है कि अल्लाह अज़्व-व-जल्ल सभी दोषों और कमियों से पाक है, और इसकी समझ [2] व्याख्या पर निर्भर नहीं है। इसीलिए गैर-मिल्लत के बहुत से बुद्धिमान भी खुदा की पाकी बयान करने में हमारे साथ सहमत हुए।

अरबी: और अगर उन्होंने अपनी अज्ञानता के कारण ऐसी चीजें साबित कीं जो कमी का कारण बनती थीं, यह महसूस किए बिना कि यह ऐसा ही है, बल्कि यह गुमान करते हुए [3] कि यह पूर्णता है। उन मूर्खों की बेमानी बातों का कोई मूल्य नहीं है जिनके पास न बुद्धि है और न धर्म। अल्लाह तआला हमें उन सभी की बुराई से बचाए।

उर्दू: अगर उन्होंने अपनी अज्ञानता के कारण ऐसी बातें साबित कीं जो कमी को आवश्यक बनाती थीं, हाँ, उनका इरादा कमी साबित करने का नहीं था, उनके गुमान में यह कमाल (पूर्णता) था, लेकिन ऐसे मूर्खों की बेमानी बातों का क्या एतबार जिनके पास न अक्ल है न दीन, अल्लाह तआला उनके शर (बुराई) से महफ़ूज़ रखे, (त)

यहाँ तक कि दार्शनिकों ने भी अपने गुमान में इस मूल सिद्धांत पर कई मसले निकाले।

अरबी: उनमें से वह है जो 'अल-मवाकिफ़' और उसकी व्याख्या में है। अधिकांश दार्शनिकों ने कहा कि वह बदलती हुई आंशिक चीज़ों (جزئیات) को नहीं जानता, अन्यथा यदि वह जानता, उदाहरण के लिए...

उर्दू: उनमें से एक वह है जो 'मवाकिफ़' और उसकी शरह (व्याख्या) में है। अधिकांश दार्शनिक कहते हैं कि अल्लाह तआला... तब्दील (बदलना)...

अरबी नोट 1: यानी तार्किक रूप से, क्योंकि बातचीत इसी में है और इसका प्रमाण 'हस्र' (प्रतिबंध) है। इससे यह लाभ प्राप्त हुआ कि कमियों से पवित्रता वाजिब-तआला की ज़ात के लिए तार्किक रूप से अनिवार्य है। अतः उनमें से किसी से भी गुणान्वित होना तार्किक रूप से असंभव है। 12 मुसन्निफ़।

अरबी नोट 2: 'कंज' और 'शरह अल-मवाकिफ़' में स्पष्ट रूप से इसका उल्लेख किया गया है। जहाँ तक 'कंज' का सवाल है, आपने उसका मूल पाठ सुन लिया है और 'सैय्यद' की बात आपने अभी जान ली है। 12 मुसन्निफ़।

अरबी नोट 3: जैसा कि उन्होंने जगत की उत्पत्ति के अनिवार्य होने के बारे में कहा, जैसा कि जल्द ही आएगा। 12 मुसन्निफ़।

उर्दू नोट 1: यानी अक़ली तौर पर क्योंकि कलाम इसी में है इसकी दलील हस्र है इससे वाजिब तआला की ज़ात का नक़ायस से वजूबन पाक होने का अक़लन फ़ायदा हासिल हुआ, तो नक़ायस से मुत्तसिफ़ होना अक़लन मुहाल होगा 12 मिन्हु (त)

उर्दू नोट 2: इस पर कंज़ुल फ़वाइद और शरह मवाक़िफ़ में तसरीह की है कंज़ की नस्स आपने सुन ली और सैय्यद की बात अभी आपने मालूम करली है 12 मिन्हु (त)

उर्दू नोट 3: जैसा कि फ़लासिफ़ा ने आलम के सुदूर को वाजिब कहा है जैसे अनक़रीब आएगा 12 मिन्हु (त)

---

1. शरह अल-मवाकिफ़, आठवां उद्देश्य उन गुणों के बारे में जिनमें मतभेद था, मन्शूरात अल-शरीफ़ अल-रज़ी, क़ुम, ईरान 2/105.

لا طریق لنا الی معرفۃ ع ۱ الصفات سوی الاستدلال بالافعال والتنزیہ عن النقائص ۱ ۔ (ت)

ہمارے لئے معرفت صفات پر افعال اور نقائص سے تنزیہ کے ساتھ استدلال کے سوا کوئی چارہ نہیں۔

اقول: وباللہ التوفیق (میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ تعالٰی سے ہے۔ت) بداہتِ عقل شاہد ہے کہ اللہ عزوجدہ جمیع عیوب و نقائص سے منزہ، اور اس کا ادراک ع ۲ شرح پر موقوف نہیں ولہٰذا بہت عقلائے غیر اہل ملت بھی تنزیہ باری جل مجدہ ہمارے موافق ہوئے۔

وان یثبتوا بجھلھم ما یستلزم النقص غیر دارکین انہ کذلک بل زعمین ع ۳ انہ ھو الکمال ولاعبرۃ بسخافات الحمقاء الذین لاعقل لھم ولادین اعاذنا اللہ تعالی من شرھم اجمعین۔

اگر انہوں نے اپنی جہالت کے سبب ایسی باتیں ثابت کیں جو نقص کو مستلزم تھیں، ہاں ان کا ارادہ نقص ثابت کرنے کا نہ تھا ان کے گمان میں یہ کمال تھا لیکن ایسے بیوقوفوں کی لایعنی باتوں کا کیا اعتبار جن کے پاس عقل نہ دین ، اللہ تعالٰی ان کے شر سے محفوظ رکھے ، (ت)

یہاں تک کہ فلاسفہ نے بھی بزعم خود اس اصل اصیل پر مسائل متفرع کئے۔

منھا ما فی المواقف وشرحھا قال جمھور الفلاسفۃ لایعلم الجزئیات المتغیرۃ والافاذا علم مثلا تبدیل

ان میں سے ایک وہ ہے جو مواقف اور اس کی شرح میں ہے جمہور فلاسفہ کہتے ہیں کہ اللہ تعالٰی

ع ۱: ای عقلا ازفیه الکلام بدلیل الحصر فافاد ان التنزه عن النقائص واجب لذات الواجب عقلا فالاتصاف بشئی منها محال عقلا ۱۲ منه

یعنی عقلی طور پر کیونکہ کلام اسی میں ہے اس کی دلیل حصر ہے اس سے واجب تعالیٰ کی ذات کا نقائص سے وجوباً پاک ہونے کا عقلا فائدہ حاصل ہوا، تو نقائص سے متصف ہونا عقلا محال ہو گا ۱۲ منہ (ت)

ع ۲: وقد صرح به في الكنز وشرح المواقف اما الكنز فقد سمعت نصه واما السيد فلما عرفت آنفا ۱۲ منه

اس پر کنز الفوائد اور شرح مواقف میں تصریح کی ہے کنز کی نص آپ نے سن لی اور سید کی بات ابھی آپ نے معلوم کرلی ہے ۱۲ منہ (ت)

ع ۳: كما قالوا فی صدور العالم بالا يجاب كما سيأتی ۱۲ منه

جیسا کہ فلاسفہ نے عالم کے صدور کو واجب کہا ہے جیسے عنقریب آئے گا ۱۲ منہ (ت)

---

۱ شرح المواقف المقصد الثامن فی صفات اختلف فیها منشورات الشریف الرضی قم ایران ۲/ ۱۰۵

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

[Arabic Text (Left Column)]: "Indeed Zaid is in the house now, then Zaid left it. Either that [knowledge] ceases and He knows that he is not in the house, or that knowledge remains as it is. The first [case] necessitates a change in His essence from one attribute to another, and the second [case] necessitates ignorance. Both of them are deficiencies from which He, the Most High, must be transcendent. [1] End. And among them is also what is in it regarding philosophers; for they denied power (Qudrah) in the mentioned sense due to their belief that it is a deficiency, and they established for Him necessity (Ijab), claiming that it is absolute perfection. [2]"

[Urdu Translation (Right Column)]: One of these is what is in 'al-Mawaqif' and its commentary. The majority of philosophers say that Allah, the Most High, does not have knowledge of changing particulars; otherwise, if He knew, for example, that Zaid is in the house at this time, then he left there, then either the previous knowledge will be removed and He will know that he is not in the house, or the first knowledge will remain in its state. In the first case, a change from one attribute to another will occur in His Holy Essence, and in the second case, ignorance will be necessitated. Both these matters are deficiencies from which it is necessary for Allah, the Most High, to be transcendent. And one of these is also that philosophers have denied 'power' with the mentioned meaning, because in their belief it is a deficiency, and they have established 'necessity' (Ijab) for His Holy Essence while claiming that this is perfect completion. (T)

Then turn towards the pure Shariah; the matter is among the most supreme necessities of religion. Just as the Quran and Hadith have established the Oneness of the Exalted Lord, similarly, His transcendence and holiness from every defect and deficiency [are established]. The meaning of the Pure Word (Kalimah Tayyibah) 'Subhan Allah' and the beautiful names 'Subbuḥ' and 'Quddūs' is exactly this. Therefore, regarding the glorifications of the Enlightened Presence, the Master of the World, peace and blessings of Allah be upon him, it occurs: 'Subhan-alladhi la yanbaghi at-tasbihu illa lahu' (Glory be to the One to Whom alone glorification is fitting. - T). Due to this, 'Tuwaqqiruhu' (revere Him) and 'Tusabbihuhu' (glorify Him) were separated from it. On a general level, the consensus (Ijma) of the people of Islam is established upon this. No one who says 'There is no god but Allah, Muhammad is the Messenger of Allah' (peace and blessings of Allah be upon him) would allow defects and deficiencies for his Lord, the Mighty and Sublime.

[Arabic Text (Left Column)]: "So consensus is in the third rank of evidences, not that it is the mainstay in proving the issue as has occurred from some of the great ones, so know [this]."

[Urdu Translation (Right Column)]: In Sharia proofs, consensus (Ijma) is at the third level. It's not that consensus is the best way to prove an issue, as has been mentioned by some elders. Understand this well. (T)

[Footnotes]: 1. Sharh al-Mawaqif, the third objective regarding His knowledge, Al-Sharif Al-Radi publications, Qom Iran, 8/71. 2. Sharh al-Mawaqif, the second objective regarding His power, Al-Sharif Al-Radi publications, Qom Iran, 8/49.

फतावा रज़विया (खण्ड १५)

[अरबी पाठ (बायाँ कॉलम)]: "वास्तव में जैद घर में है, फिर जैद वहाँ से निकल गया। या तो वह [ज्ञान] समाप्त हो जाएगा और वह जानेगा कि वह घर में नहीं है, या वह ज्ञान अपनी स्थिति पर बना रहेगा। पहला [मामला] उनकी सत्ता में एक गुण से दूसरे गुण में परिवर्तन का कारण बनता है, और दूसरा [मामला] अज्ञानता का कारण बनता है। ये दोनों कमियाँ हैं जिनसे अल्लाह, जो सबसे ऊंचा है, का पवित्र होना आवश्यक है। [१] समाप्त। और उनमें से वह भी है जो इसमें दार्शनिकों के संबंध में है; उन्होंने उल्लेखित अर्थ में शक्ति (कुदरत) का खंडन किया क्योंकि उनका मानना था कि यह एक कमी है, और उन्होंने उनके लिए आवश्यकता (इजाब) स्थापित की, यह दावा करते हुए कि यह पूर्ण पूर्णता है। [२]"

[उर्दू अनुवाद (दायां कॉलम)]: इनमें से एक वह है जो 'मवाकिफ' और उसकी व्याख्या में है। अधिकांश दार्शनिक कहते हैं कि अल्लाह तआला बदलने वाले विवरणों का ज्ञान नहीं रखता, अन्यथा यदि वह जानता, उदाहरण के लिए जैद इस समय घर में है, फिर वह वहाँ से निकल गया, तो या तो पिछला ज्ञान समाप्त हो जाएगा और वह जान लेगा कि वह घर में नहीं है, या पहला ज्ञान ही अपनी स्थिति पर बना रहेगा। पहली स्थिति में उसकी पवित्र सत्ता में एक गुण से दूसरे गुण की ओर परिवर्तन होगा, और दूसरी स्थिति में अज्ञानता अनिवार्य होगी। ये दोनों बातें कमियाँ हैं जिनसे अल्लाह तआला का पवित्र होना आवश्यक है। और इनमें से एक यह भी है कि दार्शनिकों ने उल्लेखित अर्थ के साथ 'शक्ति' का खंडन किया है, क्योंकि उनके विश्वास में यह एक कमी है, और उन्होंने उसकी पवित्र सत्ता के लिए 'आवश्यकता' (इजाब) का प्रमाण देते हुए दावा किया है कि यह पूर्ण पूर्णता है। (त)

फिर पवित्र शरीयत की ओर मुड़ें; यह मामला धर्म की सर्वोच्च आवश्यकताओं में से है। जिस तरह कुरान और हदीस ने बारी जल्ला मज्दुहू की एकता सिद्ध की है, उसी तरह हर दोष और कमी से उनकी पवित्रता और महिमा [सिद्ध की गई है]। कलमा तैयबा 'सुब्हान अल्लाह' और अल्लाह के सुंदर नामों 'सुब्बूहुन' और 'कुद्दूसुन' का अर्थ ही यही है। इसीलिए हुजूर पुरनूर सैयद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की तस्बीहात में आया है: 'सुब्हानल्लज़ी ला यनबगत तस्बीहु इल्ला लहू' (पवित्र है वह सत्ता जिसके लिए ही पवित्रता शोभा देती है। - त)। इसी कारण से 'तुवक्किरुहू' (उनका सम्मान करो) और 'तुसब्बिहुहू' (उनकी महिमा करो) को इससे अलग किया गया। सामान्य स्तर पर, इस्लाम के मानने वालों की इस पर सहमति (इज्मा) है। 'ला इलाहा इल्लल्लाह मुहम्मदुर रसूलुल्लाह'

(सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) कहने वाला कोई भी व्यक्ति अपने रब (अज्ज़ व जल्ल) पर दोष और कमियों को स्वीकार नहीं करेगा।

[अरबी पाठ (बायाँ कॉलम)]: "तो सहमति (इज्मा) प्रमाणों के तीसरे स्तर पर है, ऐसा नहीं है कि यह मुद्दे को सिद्ध करने का मुख्य आधार है जैसा कि कुछ महानुभावों से हुआ है, तो इसे जान लें।"

[उर्दू अनुवाद (दायां कॉलम)]: शरीयत के प्रमाणों में इज्मा (सहमति) तीसरे स्तर पर है। ऐसा नहीं है कि इज्मा किसी मसले को सिद्ध करने का सबसे अच्छा तरीका है, जैसा कि कुछ बुज़ुर्गों से वर्णित है। इसे अच्छी तरह समझ लें। (त)

[पाद टिप्पणियाँ]: 1. शरह अल-मवाकिफ, अल्लाह के ज्ञान के संबंध में तीसरा उद्देश्य, अल-शरीफ अल-रज़ी प्रकाशन, कोम ईरान, ८/७१। 2. शरह अल-मवाकिफ, अल्लाह की शक्ति के संबंध में दूसरा उद्देश्य, अल-शरीफ अल-रज़ी प्रकाशन, कोम ईरान, ८/४९।

[عربی متن]: ان زیدا فی الدار الان ثم خرج زید عنہا فأما ان یزول ذلک ویعلم انہ لیس فی الدار او یبقی ذلک العلم بحالہ والاول یوجب التغیر فی ذاتہ من صفۃ الی اخری والثانی یوجب الجھل وکلاھما نقص یجب تنزیھہ تعالٰی عنہ ۱ اھ و منھا مافیہ ایضاً اما الفلاسفۃ فانکروا القدرۃ بالمعنی المذکور لاعتقادھم انہ نقصان واثبتوالہ الایجاب زعمامنھم انہ الکمال التام ۲۔

[اردو ترجمہ و تشریح]: ان میں سے ایک وہ ہے جو مواقف اور اس کی شرح میں ہے جمہور فلاسفہ کہتے ہیں کہ اللہ تعالیٰ تبدیل ہونے والی جزئیات کا علم نہیں رکھتا ورنہ اگر وہ جانتا ہو مثلا زید اس وقت دار میں ہے پھر وہ وہاں سے نکل گیا تو یا تو سابقہ علم زائل ہو جائے گا اور جان لے گا کہ وہ دار میں نہیں یا پہلا علم ہی بحال رہے گا پہلی صورت میں اس کی ذات اقدس میں ایک صفت سے دوسری صفت کی طرف تغیر اور دوسری صورت میں جہل لازم آئے گا اور یہ دونوں باتیں نقص ہیں جن سے اللہ تعالیٰ کا منزہ ہونا ضروری ہے اور ان میں سے ایک یہ بھی ہے کہ فلاسفہ نے معنی مذکور کے ساتھ قدرت کا انکار کیا ہے کیونکہ ان کے اعتقاد میں یہ نقص ہے اور انہوں نے اس کی ذات اقدس کے لئے یہ زعم کرتے ہوئے ایجاب کا ثبوت کیا ہے کہ یہ کمال تام ہے۔ (ت)

پھر شرع مطہر کی طرف رجوع کیجئے تو مسئلہ اعلیٰ ضروریاتِ دین سے ہے جس طرح قرآن و حدیث نے باری جل مجدہ کی توحید ثابت فرمائی یونہی ہر عیب و منقصت سے اس کی تنزیہ و تقدیس اور خود کلمہ طیبہ سبحانہ اللہ واسمائے حسنی سبوح و قدوس کے معنی ہی یہ ہیں ولہذا تسبیحات حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں وارد سبحان الذی لا ینبغی التسبیح الالہ (پاک ہے وہ ذات کہ پاکیزگی فقط اسی کے لئے ہے۔ت) جس کے باعث توقیرہ و تسبحوہ کو

اس سے فصل کیا گیا، پر مرتبہ اجمال میں اس پر اجماع اہل اسلام منعقد، کوئی لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ (صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم) کہنے والا اپنے رب عزوجل پر عیوب و نقائص روانہ رکھے گا۔

[عربی متن]: فالاجماع فی الدرجہ الثالثۃ من الادلۃ لانہ العمدۃ فی اثبات المسئلۃ کما وقع عن بعض الاجلۃ فاعرف۔

[اردو ترجمہ]: دلائل شرعیہ میں اجماع کا تیسرا درجہ ہے یہ نہیں کہ اجماع اثبات مسئلہ کے لئے بہتر صورت ہے جیسا کہ بعض بزرگوں سے ہے اسے اچھی طرح سمجھ لیجئے۔ (ت)

[حواشی]: 1 شرح المواقف المقصد الثالث فی علمہ تعالٰی منشورات الشریف الرضی قم ایران ۸ / ۷۱

2 شرح المواقف المقصد الثانی فی قدرتہ تعالٰی منشورات الشریف الرضی قم ایران ۸ / ۴۹

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Second Argument: Majesty is for Allah (Al-Azmatu lillah). If divine lying (making false statements) were possible, it would lead to such criticisms against Islam that could never be countered. It would give disbelievers and heretics such opportunities for objection, argument, enmity, and dispute that could never be erased. Arguments from the Great Quran and the Wise Revelation would slip from one's hand. No path of certainty would remain regarding the Day of Resurrection, the Gathering, the Reckoning, the Book of Deeds, Paradise, Hell, Reward, and Punishment, because ultimately, faith in these matters rests solely on divine reports. When, God forbid, divine lying is considered possible, the intellect will always entertain a possibility in every divine report that perhaps it is not as stated, or perhaps it will not turn out to be true. Glory be to Him and Exalted is He above what they describe! And there is no power nor strength except with Allah, the Exalted, the Magnificent. (Pure and exalted is the essence of Allah Almighty from the descriptions they give. And there is no power nor strength except with Allah, the Exalted, the Magnificent. - T). This argument was elucidated in Sharh al-Maqasid, the text of which appeared in the fourth citation. Imam Razi also alluded to this in Tafsir al-Kabir under the words of Allah Almighty, "And the word of your Lord has been fulfilled in truth and in justice" (The word of your Lord is complete in truth and justice. - T). Establishing a rational argument for the impossibility of divine lying, he states:

Arabic Text	**Urdu Translation**
It is not permissible to prove that lying is impossible for Allah through transmitted (textual) evidences because the validity of transmitted evidences depends on the fact that lying is impossible for Allah. If we were to prove the impossibility of lying by Allah Almighty through transmitted evidences, it would result in circular reasoning, which is invalid[1].	It is not even permissible to prove the impossibility of lying on the part of Allah Almighty with transmitted evidences because the validity of those transmitted evidences themselves is dependent on the fact that lying is impossible for Allah. If we prove the prohibition of lying by Allah Almighty with transmitted evidences, then circularity will become necessary, which is invalid. (T)

I say: And with Allah is the guidance. The illumination of the argument is that whatever the intellect deems possible, and the 'possible' is that which has an equal relation to existence and non-existence, then no matter how improbable that matter may be, the intellect by itself cannot definitively conclude its eternal non-occurrence.

For every possible thing is within power, and everything within power is fit for the attachment of will, and the Divine Will is an unseen matter to which the intellect has no access at all. Then how can it say on its own that although divine lying is under power, I know His Will that He will not speak it from eternity to infinity? Judgement on Will can only be made where the Owner of the Will Himself, Majestic be His glory, gives news that "We shall never issue such and such a command," as He, the Almighty, said:

Arabic Text	Urdu Translation
"Allah does not burden a soul beyond that it can bear"[2].	Allah Almighty does not give any soul a hardship beyond its capacity. (T)

[1] Mafatih al-Ghayb, under the verse "And the word of your Lord has been fulfilled...", Al-Matba'ah al-Bahiyyah, Egypt, 13/161. [2] The Holy Quran, 2/286.

दूसरा तर्क बड़ाई अल्लाह के लिए है (अल-अज़मतु लिल्लाह)। यदि ईश्वरीय झूठ (असत्य कथन) संभव होता, तो इस्लाम पर ऐसे आक्षेप लगते जिन्हें कभी भी टाला नहीं जा सकता था। इससे काफ़िरों और नास्तिकों को आपत्ति, बहस, शत्रुता और विवाद के ऐसे अवसर मिल जाते जिन्हें मिटाया नहीं जा सकता था। महान कुरान और बुद्धिमान रहस्योद्घाटन के तर्क हाथ से निकल जाते। पुनरुत्थान, सभा, हिसाब, कर्म-पुस्तक, स्वर्ग, नर्क, प्रतिफल और दंड के बारे में विश्वास का कोई मार्ग शेष नहीं रहता, क्योंकि अंततः इन मामलों में विश्वास पूरी तरह से ईश्वरीय सूचनाओं पर आधारित है। जब, ईश्वर न करे, ईश्वरीय झूठ को संभव माना जाएगा, तो बुद्धि हमेशा हर ईश्वरीय सूचना में एक संभावना रखेगी कि शायद वैसा न हो जैसा कहा गया है, या शायद वह सही न निकले। वह पवित्र और सर्वोच्च है उन बातों से जो वे बताते हैं! और अल्लाह के अलावा कोई शक्ति और सामर्थ्य नहीं है, जो सर्वोच्च और महान है। (अल्लाह सर्वशक्तिमान की सत्ता उन वर्णनों से पवित्र और उच्च है जो वे करते हैं। और अल्लाह के अलावा कोई शक्ति और सामर्थ्य नहीं है, जो सर्वोच्च और महान है। - त)। यह तर्क शरह अल-मकासिद में स्पष्ट किया गया था, जिसका पाठ चौथे उद्धरण में आया था। इमाम राजी ने भी तफ़सीर अल-कबीर में अल्लाह सर्वशक्तिमान के शब्दों "और आपके रब की बात सच्चाई और न्याय में पूरी हुई" (आपके रब की बात सच्चाई और न्याय में पूर्ण है। - त) के तहत इसकी ओर संकेत किया है। ईश्वरीय झूठ की असंभवता पर एक तर्कसंगत प्रमाण स्थापित करते हुए वह कहते हैं:

अरबी पाठ

अल्लाह पर झूठ की असंभवता को श्रुत (ग्रंथों के) प्रमाणों से सिद्ध करना अनुमत नहीं है क्योंकि श्रुत प्रमाणों की सत्यता इस बात पर निर्भर है कि अल्लाह पर झूठ बोलना असंभव है। यदि हम श्रुत प्रमाणों के माध्यम से अल्लाह सर्वशक्तिमान द्वारा झूठ की असंभवता सिद्ध करते हैं, तो यह चक्रीय तर्क(circular reasoning) की ओर ले जाएगा, जो कि अमान्य है[1]।

उर्दू अनुवाद

अल्लाह तआला से झूठ के असंभव होने को दलाइल-ए-समइय्या (ग्रंथीय प्रमाणों) से साबित करना जायज़ ही नहीं क्योंकि खुद उन दलाइल-ए-समइय्या की सेहत (वैधता) इस पर मौकूफ (निर्भर) है कि कि कज़ब (झूठ) अल्लाह तआला से मुहाल (असंभव) है। अगर हम अल्लाह तआला के इम्तिनाई कज़ब (झूठ की मनाही) को दलाइल-ए-समइय्या से साबित करेंगे तो दौर (चक्रक दोष) लाज़िम आएगा जो बातिल है। (त)

मैं कहता हूँ: और अल्लाह की सहायता से। तर्क का स्पष्टीकरण यह है कि बुद्धि जिस बात को संभव मानेगी, और संभव वही है जिसका अस्तित्व और अनस्तित्व दोनों से समान संबंध हो, तो चाहे वह बात कितनी ही असंभव क्यों न लगे, बुद्धि स्वयं से उसके कभी न होने का निश्चय नहीं कर सकती। क्योंकि प्रत्येक संभव चीज़ सामर्थ्य के भीतर है, और प्रत्येक सामर्थ्यवान चीज़ इच्छा (इच्छाशक्ति) के जुड़ाव के योग्य है, और ईश्वरीय इच्छा एक अदृश्य मामला है जहाँ तक बुद्धि की बिल्कुल भी पहुँच नहीं है। फिर वह अपने आप से कैसे कह सकती है कि हालांकि ईश्वरीय झूठ शक्ति के अधीन है, लेकिन मुझे उसकी इच्छा की खबर है कि वह अनादि काल से अनंत काल तक झूठ नहीं बोलेगा? इच्छा पर निर्णय केवल वहीं किया जा सकता है जहाँ इच्छा का स्वामी स्वयं, जिसकी महिमा महान है, समाचार दे कि "हम कभी अमुक आदेश जारी नहीं करेंगे," जैसा कि सर्वशक्तिमान ने कहा है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
"अल्लाह किसी जान पर उसकी ताक़त से ज़्यादा बोझ नहीं डालता"[2]।	अल्लाह तआला किसी नफ़्स (प्राणी) को उसकी ताक़त से बढ़कर तकलीफ़ नहीं देता। (त)

[1] मफातीह अल-ग़ैब, आयत "व तम्मत कलमतु रब्बिका..." के तहत, अल-मतबा अल-बहिय्या, मिस्र, 13/161। [2] अल-कुरान अल-करीम, 2/286।

دلیل دوم: العظمۃ للہ اگر کذب الٰہی ممکن ہو تو اسلام پر وہ طعن لازم آئیں کہ اٹھائے نہ اٹھیں، کافروں ملحدوں کو اعتراض و مقال و عناد و جدال کی وہ مجالیں ملیں کہ مٹائے نہ مٹیں۔ دلائل قرآن عظیم و وحی حکیم یک دست ہاتھ سے جائیں حشر و نشر و حساب و کتاب و جنت و نار و ثواب و عذاب کسی پر یقین کی کوئی راہ نہ پائیں کہ آخر ان امور پر ایمان صرف اخبار الٰہی سے ہے جب معاذ اللہ کذب الٰہی ممکن ہو تو عقل کو ہر خبر الٰہی میں احتمال رہے گا، شاید ہو نہی فرمادی ہو، شاید ٹھیک نہ پڑے سبحنہ و تعالٰی عمّا یصفون، ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم (پاک اور بلند ہے اللہ تعالٰی کی ذات جس کی عبارت سے جو وہ بیان کرتے ہیں ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ ت) یہ دلیل شرع مقاصد میں افادہ فرمائی جس کی عبارت نصِ چہارم میں گزری، اور امام رازی نے بھی تفسیر کبیر میں زیر قولہ تعالٰی و تمّت کلمت ربک صدقاً وعدلا (پوری ہے بات تیرے رب کی سچ و انصاف میں۔ت) اس کی طرف اشعار کیا کذب الٰہی کے محال ہونے پر دلیل عقلی قائم کر کے فرماتے ہیں:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
ولا یجوز اثبات ان الکذب علی اللہ محال بالدلائل السمعیۃ لان صحۃ الدلائل السمعیۃ موقوفۃ علی ان الکذب علی اللہ محال فلو اثبتنا امتناع الکذب علی اللہ تعالی بالدلائل السمعیۃ لزم الدور و ھو باطل[1]۔	اللہ تعالٰی سے کذب کے محال ہونے کو دلائل سمعیہ سے ثابت کرنا جائز ہی نہیں کیونکہ خود ان دلائل سمعیہ کی صحت اس پر موقوف ہے کہ کذب اللہ تعالٰی سے محال ہے اگر ہم اللہ تعالٰی کے امتناعی کذب کو دلائل سمعیہ سے ثابت کریں گے تو دور لازم آجائے گا جو باطل ہے۔ (ت)

اقول: و باللہ التوفیق۔ تنویر دلیل یہ ہے کہ عقلی جس امر کو ممکن جانے گی اور ممکن وہی جسے وجود و عدم وجود دونوں سے یکساں نسبت ہو تو چاہے وہ امر کیسا ہی مستعبد ہو مگر عقل از پیش خویش اس کے ازگا ابدا عدم وقوع پر جزم نہیں کر سکتی کہ ہر ممکن مقدور اور ہر مقدور صالح تعلق ارادہ اور ارادہ الٰہیہ امر غیب ہے جس تک عقل کی اصلاً رسائی نہیں پھر وہ بطور خود کیونکر کہہ سکتی ہے کہ اگرچہ کذب الٰہی زیر قدرت ہے مگر مجھے اس کے ارادہ پر خبر ہے کہ ازل سے ابد تک بولا نہ بولے، ارادہ پر حکم وہیں کر سکتے ہیں جہاں خود صاحبِ ارادہ جل مجدہ خبر دے کہ فلاں امر ہم کبھی صادر نہ فرمائیں گے، کقولہ تعالیٰ:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
"لا یُکَلِّفُ اللّٰہُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا"[2]۔	اللہ تعالیٰ کسی نفس کو اس کی طاقت سے بڑھ کر تکلیف نہیں دیتا۔ (ت)

[1] مفاتیح الغیب تحت آیۃ وتمت کلمت ربک المطبعۃ البھیہ مصر ۱۳/ ۱۶۱ [2] القرآن الکریم ۳/ ۲۸۶

Fatawa Rizvia Volume (15)

And the saying of Allah: "Allah intends for you ease and does not intend for you hardship." 1 — Allah intends ease for you and does not intend hardship for you. (T)

Imam Fakhruddin Razi says in the commentary of Surah Baqarah under the blessed verse "Or do you say about Allah that which you do not know?" (Or do you say such a thing about Allah for which you have no knowledge? T): The verse points to several benefits (until he says) the second is that for everything whose existence or non-existence is rationally possible, it is not permissible to resort to affirmation or negation without textual (transmitted) evidence. 2 This blessed verse points towards these benefits (further on it says) the second benefit is that for anything whose existence and non-existence is rationally permissible, it is necessary to refer to textual evidence for its affirmation and negation. (T)

And in the commentary of Surah An'am under the saying of Allah: Say, "Allah is witness between me and you" (Say, Allah is witness between me and you. T) he says: The matters are of three types: some of them are those whose affirmation through textual evidence is impossible, because everything whose textual validity depends on its own validity, its affirmation through text is impossible, otherwise it would lead to circularity; and some are those whose affirmation through reason is impossible, and that is everything whose existence and non-existence is rationally correct, so there is no impossibility in either of the two sides at all, thus certainty on one of the sides specifically is not possible except through textual evidence. 3 Etc. The objectives are of three types: one whose affirmation from textual evidence is impossible because every thing whose affirmation is dependent on the correctness of the text cannot be proven by the text, otherwise circularity will be required. Second, those whose affirmation by intellect is impossible and that is every thing whose existence and non-existence is rationally correct, none of the two is impossible, so now certainty on one side is not possible without textual evidence etc. (T)

Imam al-Haramayn (may his secret be sanctified) says in the book Al-Irshad: Know, may Allah grant you success, that the principles of beliefs... Know (may Allah grant you success) the principles of beliefs.

1 Al-Quran Al-Karim 2/185 2 Mafatih al-Ghayb, under the verse 'Or do you say about Allah that which you do not know', Al-Matba'ah al-Bahiyyah Egypt 3/160 3 Mafatih al-Ghayb, 'Say, what thing is greatest in testimony...' etc. Al-Matba'ah al-Bahiyyah Egypt 12/176

फ़तावा रज़विया जिल्द (१५)

और अल्लाह तआला का इरशाद है: "अल्लाह तुम्हारे लिए आसानी चाहता है और तुम्हारे लिए तंगी (कठिनाई) नहीं चाहता।" १ — अल्लाह तआला तुम्हारे साथ आसानी का इरादा फ़रमाता है, तुम पर तंगी का इरादा नहीं फ़रमाता। (त)

इमाम फ़ख़रुद्दीन राजी तफ़सीर सूरह बक़रह में आयत-ए-करीमा "अम तक़ूलूना अलल्लाहि मा ला तअलमून" (क्या तुम अल्लाह तआला के बारे में ऐसी बात कहते हो जिसका तुम्हें ज्ञान नहीं। त) के तहत फ़रमाते हैं: आयत कई फायदों की ओर संकेत करती है (आगे चलकर कहा) दूसरा यह कि जिस चीज़ का अस्तित्व और अनस्तित्व तार्किक (अक़्लन) रूप से संभव हो, उसके पुष्टिकरण या निषेध के लिए श्रुति प्रमाण (दलील-ए-समई) की ओर लौटना अनिवार्य है। २ यह आयत मुबारक इन फ़ायदों पर दलालत करती है (आगे चलकर कहा) दूसरा फ़ायदा यह है कि जिस चीज़ का वजूद और अदम अक़्लन जायज़ हो, उसके सुबूत और नफ़ी (पुष्टि और खंडन) के लिए समई (श्रुति प्रमाण) की तरफ रुजू ज़रुरी है। (त)

और सूरह अनआम की तफ़सीर में अल्लाह तआला के क़ौल: "कुलिल्लाहु शहीदुन बैनी व बैनकुम" (फ़रमा दीजिए अल्लाह तआला मेरे और तुम्हारे दरमियान गवाह है। त) के तहत फ़रमाते हैं: विषय तीन प्रकार के होते हैं: एक वे जिनका श्रुति प्रमाणों (समई दलायल) से सिद्ध होना असंभव है, क्योंकि जिस चीज़ की वैधता श्रुति पर निर्भर करती है, उसे श्रुति से सिद्ध नहीं किया जा सकता, अन्यथा चक्रक (circularity) दोष पैदा होगा। दूसरा वे जिनका अक़्ल (बुद्धि) से सिद्ध होना असंभव है और वह हर वह चीज़ है जिसका अस्तित्व और अनस्तित्व अक़्लन सही हो, तो दोनों पक्षों में से कोई भी असंभव न हो, तो अब एक पक्ष पर निश्चित रूप से यक़ीन श्रुति प्रमाण (समई दलील) के बिना संभव नहीं है। ३ आदि। मतालिव (उद्देश्यों) की तीन अक़्साम (प्रकार) हैं: एक जिनका इसबात (सिद्धि) दलायल-ए-समईया से मुमतने (असंभव) है क्योंकि हर वह चीज़ जिसका सुबूत समई वैधता पर मौक़ूफ़ है, उसका सुबूत समई से नहीं हो सकता वर्ना दौर लाज़िम आएगा। दूसरा जिनका सुबूत अक़्ल से मुमतने है और वह हर वह चीज़ है जिसका वजूद और अदम अक़्लन सही हो, वह दोनों में से कोई मुमतने न हो, तो अब एक जानिब में यक़ीन दलील-ए-समई के बग़ैर मुमकिन नहीं आदि। (त)

इमाम-उल-हरमैन क़ुद्दिस सिर्रहु किताब अल-इरशाद में इरशाद फ़रमाते हैं: ऐलमू वफ़्फ़क़कुमुल्लाहु तआला अन्ना उसूलल अक़ाइद जान लो (अल्लाह तआला तुम्हें तौफ़ीक़ दे) उसूल-ए-अक़ाइद (आस्था के सिद्धांत)

१ अल-क़ुरआन अल-करीम २/ १८५ २ मफ़ातीह अल-ग़ैब, आयत 'अम तक़ुलूना अलल्लाहि मा ला तअलमून' के तहत, अल-मतबअ अल-बहिह मिस्र ३/ १६० ३ मफ़ातीह अल-ग़ैब, 'कुल अय्यु शैइन अकब़रु शहादतन' आदि, अल-मतबअ अल-बहिह मिस्र १२/ १७६

पृष्ठ ३३७ / ७४२

فتاوی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

وقولہ تعالٰی: "یُرِیدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ"1۔ اللہ تعالیٰ تمہارے ساتھ آسانی کا ارادہ فرماتا ہے تم پر تنگی کا ارادہ نہیں فرماتا۔ (ت)

امام فخر الدین رازی تفسیر سورہ بقرہ میں زیر آیۂ کریمہ "أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ" (یا تم اللہ تعالیٰ کے بارے میں ایسی بات کہتے ہو جس کا تمہیں علم نہیں۔ت) فرماتے ہیں: الآیة تدل علی فوائد (الی ان قال) ثانیہا ان کل ماجاز وجودہ وعدمہ عقلا لم یجز المصیر الی الاثبات اوالی النفی لابدیل سمعی 2۔ یہ آیت مبارک ان فوائد پر دال ہے (آگے چل کر کہا) دوسرا فائدہ یہ ہے کہ جس شئ کا وجود و عدم عقلاً جائز ہو اس کے اثبات و نفی کے لئے سمعی کی طرف رجوع ضروری ہے۔(ت)

اور تفسیر سورہ انعام میں زیر قول تعالٰی: قل اللہ شہید بینی وبینکم (فرما دیجئے اللہ تعالٰی میرے اور تمہارے درمیان گواہ ہے۔ ت) فرماتے ہیں: المطالب علی اقسام ثلثة منہا ما یمتنع اثباتہ بالدلائل السمعیة، فان کل ما یتوقف صحة السمع علی صحتہ امتنع اثباتہ بالسمع والالزم الدور، ومنہا مایمتنع اثباتہ بالعقل وھو کل شئ یصح وجودہ و یصح عدمہ عقلا فلا امتناع فی احد الطرفین اصلا فالقطع علی احد الطرفین بعینہ لا یمکن الا بالدلیل السمعی3الخ۔ مطالب کی تین اقسام ہیں: ایک جن کا اثبات دلائل سمعیہ سے ممتنع ہے کیونکہ ہر وہ چیز جس کا اثبات صحت سمع پر موقوف ہے اس کا اثبات سمع سے نہیں ہو سکتا ورنہ دور لازم آئے گا، دوسرا جن کا اثبات عقل سے ممتنع ہے اور وہ ہر شئی ہے جس کا وجود وعدم عقلاً صحیح ہو وہ دونوں میں سے کوئی ممتنع نہ ہو تو اب ایک جانب میں یقین دلیل سمعی کے بغیر ممکن نہیں الخ (ت)

امام الحرمین قدس سرہ کتاب الارشاد میں ارشاد فرماتے ہیں: اعلموا وفقکم اللہ تعالٰی ان اصول العقائد جان لو (اللہ تعالٰی تمہیں توفیق دے) اصولِ عقائد

1 القرآن الکریم ۲/ ۱۸۵ 2 مفاتیح الغیب تحت آیۃ ام تقولون علی اللہ مالاتعلمون المطبعۃ البھیہ مصر ۳/ ۱۶۰ 3 مفاتیح الغیب قل ای شیئ اکبر شہادۃ الخ المطبعۃ البھیہ مصر ۱۲ / ۱۷۶

Fatawa Razawiyya Volume 15

Arabic Original Text

It is divided into what is perceived intellectually and it is not permissible to estimate its perception aurally; into what is perceived aurally and its perception cannot be estimated intellectually; and into what can be perceived both aurally and intellectually. As for what is perceived only intellectually, it includes every religious principle that precedes the knowledge of Allah Almighty's word and the necessity of His attribute of being truthful, because auditory evidences rely on the Word of Allah Almighty. Whatever's proof is prior in rank to the proof of the Word necessarily, it is impossible for its means of perception to be auditory. And as for what is perceived only aurally, it is the judgment of the occurrence of what is intellectually possible; so a ruling cannot be established regarding the proof of a possible thing in what is hidden from us except through audition, etc.

Urdu Translation/Explanation

The division is as follows: some things are those whose perception is through reason, and their auditory perception is not permissible; some are things whose perception is auditory and cannot be intellectual; and some things are such that their perception is permissible both intellectually and aurally. Those things whose perception is only through reason include every principle of religion which precedes the word of Allah Almighty and the mandatory attribution of Truth to Him, because the reliance of auditory proofs is on the establishment of the Divine Word. So, for that whose proof's rank must precede the proof of the Word, it is now impossible that the cause of its perception be audition. And regarding things whose perception is only through audition, it is a judgment about the occurrence of an intellectually possible thing; so without audition, a ruling on the proof of a possible thing hidden from us cannot be made from a possible thing, etc. (T)

It is in Sharh al-Aqaid al-Nasfiyya: | Arabic | Urdu | | :--- | :--- | | Among the propositions are those which are possibilities for which there is no way to be certain about one of its two sides; so it was from the grace and mercy of Allah to send messengers to explain that. (Summarized) | Among these things, some are possible for which certainty on either side cannot be reached. To explain them, the sending of Messengers is the grace and mercy of Allah Almighty. (Summarized) (T) |

I say, now look among humans itself; whatever work is within Zaid's power, no one else can ever be certain that he will never do it. Then, even after Zaid's informing,

there is no way for certainty and conviction. For example, if Zaid says, or even swears an oath, that "I will never travel this year," even then, another person, no matter how much they believe in Zaid's truthfulness, cannot swear an oath that Zaid will definitely not travel this year. And if they do swear, they will be considered extremely bold and reckless, and will be looked down upon by wise people. What is the reason? The same: the state of the unseen (Ghayb).

1. Al-Irshad fi al-Kalam.
2. Sharh al-Aqaid al-Nasfiyya, Biyaan Irsaal-e-Rusul, Dar al-Isha'at al-Arabiyya, Kandahar, Afghanistan, p. 98. Page 338 of 742

अरबी मूल पाठ

इसका विभाजन उन चीज़ों में है जिन्हें बौद्धिक रूप से समझा जाता है और उनके श्रवण द्वारा बोध का अनुमान लगाना जायज़ नहीं है; वे चीज़ें जिन्हें श्रवण द्वारा समझा जाता है और उनका बौद्धिक बोध मुमकिन नहीं है; और वे चीज़ें जिनका बोध श्रवण और बुद्धि दोनों से जायज़ है। जहाँ तक केवल बुद्धि से बोध का प्रश्न है, तो धर्म का हर वह सिद्धांत जो अल्लाह तआला के कलाम (वाणी) के ज्ञान और उसके सत्यवादी होने के अनिवार्य गुण से पहले आता है, क्योंकि श्रवण प्रमाणों का भरोसा ईश्वरीय वाणी के सिद्ध होने पर है। अतः जिसकी सिद्धि का दर्जा वाणी की सिद्धि से पहले होना आवश्यक है, यह असंभव है कि उसके बोध का कारण श्रवण हो। और जो चीज़ें केवल श्रवण से समझी जाती हैं, वे बौद्धिक रूप से संभव चीज़ों के होने का निर्णय हैं; अतः श्रवण के बिना किसी ऐसी संभव चीज़ के अस्तित्व का निर्णय जो हमसे गुप्त है, संभव चीज़ से नहीं हो सकता आदि।

उर्दू अनुवाद/व्याख्या

विभाजन इस प्रकार है: कुछ चीज़ें वे हैं जिनका बोध बुद्धि से है, उनका श्रवण बोध जायज़ ही नहीं; कुछ ऐसी चीज़ें हैं जिनका बोध श्रवण से है, उनका बौद्धिक बोध नहीं हो सकता; कुछ चीज़ें ऐसी हैं जिनका बोध बौद्धिक और श्रवण दोनों तरह से जायज़ होता है। वे चीज़ें जिनका बोध केवल बौद्धिक रूप से है, तो धर्म का हर वह नियम जो अल्लाह तआला के कलाम और सत्य के साथ उसके अनिवार्य गुण से पहले है, क्योंकि श्रवण प्रमाणों का भरोसा ईश्वरीय वाणी के प्रमाण पर होता है। तो जिसके दर्जे का प्रमाण वाणी के प्रमाण से पहले होना आवश्यक है, तो अब यह असंभव है कि उसके बोध का कारण श्रवण हो। और जिन चीज़ों का बोध केवल श्रवण से है, तो वह बौद्धिक रूप से संभव वस्तु के होने का निर्णय है; अतः श्रवण के बिना किसी संभव वस्तु, जो हमसे ओझल है, के प्रमाण का निर्णय संभव वस्तु से नहीं हो सकता आदि। (त)

शरह अकाइद-ए-नस्फी में है: | अरबी | उर्दू | | :--- | :--- | | प्रस्तावों में से कुछ ऐसी संभावनाएँ हैं जिनके किसी एक पक्ष पर निश्चित होने का कोई रास्ता नहीं है; अतः यह अल्लाह का अनुग्रह और दया थी कि उसने इसे स्पष्ट करने के लिए रसूल भेजे। (संक्षिप्त) | इनमें से कुछ चीज़ें संभव हैं जिनकी किसी एक ओर का निश्चय नहीं हो सकता, तो उनके बयान के लिए रसूलों का भेजना अल्लाह तआला का फ़ज़्ल और रहमत है। (संक्षिप्त) (त) |

मैं कहता हूँ, अब मनुष्यों में ही देख लीजिए कि जो काम ज़ैद की शक्ति में है, दूसरा हरगिज़ उस पर निश्चय नहीं कर सकता कि वह कभी उसे नहीं करेगा। फिर यहाँ ज़ैद के बताने के बाद भी निश्चय और यकीन का कोई रास्ता नहीं। उदाहरण के लिए, ज़ैद कहे बल्कि कसम भी खाए कि "मैं इस साल हरगिज़ सफ़र नहीं करूँगा," फिर भी दूसरा व्यक्ति, चाहे वह ज़ैद की सच्चाई का कितना ही बड़ा कायल हो, कसम नहीं खा सकता कि ज़ैद इस साल यकीनन सफ़र नहीं करेगा। और अगर खाए तो वह अत्यंत साहसी और बेबाक समझा जाएगा और बुद्धिमानों की नज़रों में तुच्छ ठहरेगा। तो इसकी वजह क्या है? वही, कि ग़ैब (परोक्ष) का हाल।

1. अल-इरशाद फ़ी अल-कलाम।
2. शरह अल-अकाइद अल-नफ़िया, बयान इरसाल-ए-रुसुल, दार अल-इशाअत अल-अरबिया, कंधार, अफ़गानिस्तान, पृष्ठ 98। पृष्ठ 338/742

عربی اصل متن

تنقسم الی مایدرك عقلا ولا یسوغ تقدیر ادراکه سمعاً، الی مایدرك سمعاً ولا یتقدر ادارکه عقلا والی مایجوز ادراکه سمعاً وعقلا فاما مالایدرك الاعقلا فکل قاعدة في الدین یتقدم علی العلم بکلام الله تعالی ووجوب اتصافه بکونه صدقاً اذا السمعیات تستند الی کلام الله تعالی وماسبق ثبوته في المرتبة علی ثبوت الکلام وجوبا فیستحیل ان یکون مدرکه السمع واماما لا یدرك الاسمعاً فهو القضاء بوقوع مایجوز فی العقل فلا یتقدر الحکم بثبوت الجائز ثبوته فیما غاب عنا الابسمع الخ۔

اردو ترجمہ / تشریح

کی تقسیم یوں ہے کچھ چیزیں وہ ہیں جن کا ادراک عقل سے ہے ان کا ادراک سمعی جائز ہی نہیں، کچھ ایسی چیزیں ہیں جن کا ادراک سمعی ہے ان کا ادراک عقلی نہیں ہو سکتا، کچھ چیزیں ایسی ہیں جن کا ادراک عقلا اور سمعاً دونوں طرح جائز ہوتا ہے، وہ چیزیں جن کا ادراک فقط عقلاً ہے تو دین کا ہر وہ قاعدہ جو اللہ تعالیٰ کے کلام اور صدق سے اس کے وجوبی اتصاف سے پہلے ہے کیونکہ دلائل سمعیہ کا اعتماد اثبات کلام الہی سے ہوتا ہے تو جس کے مرتبہ کا ثبوت کلام کے ثبوت سے پہلے ہونا لازم ہے تو اب محال ہے کہ اس کا سبب ادراک سمع ہو اور جن چیزوں کا ادراک فقط سمع سے ہے تو وہ عقلی طور پر جائز الوجود چیز کے وقوع کا فیصلہ ہے تو سمع کے بغیر کسی جائز الوجود چیز جو ہم سے غائب ہے کے ثبوت کا حکم جائز الوجود چیز سے نہیں ہوسکتا الخ (ت)

شرح عقائد نسفی میں ہے: | عربی | اردو | | :--- | :--- | | القضایا منها ماهی ممکنات لاطریق الی الجزم باحد جانبها فکان من فضل الله ورحمته ارسال الرسل لبیان ذلك اه ملخصاً۔ | کچھ

چیزیں ان میں سے ممکن ہیں ان کی کسی ایک جانب کا جزم نہیں ہو سکتا تو اس کے بیان کے لئے رسولوں کا بھیجنا اللہ تعالٰی کا فضل و رحمت ہے اہ ملخصاً (ت) |

میں کہتا ہوں اب آدمیوں ہی میں دیکھ لیجئے کہ جو کام زید کی قدرت میں ہے دوسرا ہر گز اس پر جزم نہیں کر سکتا کہ وہ کبھی اسے نہ کرے گا پھر یہاں بعد اخبار زید بھی جزم و یقین کی راہ نہیں۔ مثلاً زید کہے بلکہ قسم بھی کھائے کہ میں اس سال ہر گز سفر نہ کروں گا تاہم دوسرا اگر چہ صدق زید کا کیسا ہی معتقد ہو قسم نہیں کھا سکتا کہ زید اس سال یقیناً سفر نہ کرے گا اور کھائے تو سخت جری و بیباک اور نگاہ عقلاء میں ہلکا ٹھہرے گا تو وجہ کیا، وہی کہ غیب کا حال۔

1 الارشاد فی الکلام 2 شرح العقائد النسفیہ بیان ارسال رسل دارالاشاعۃ العربیہ قندھار افغانستان ص ۹۸

Fatawa Razawiyyah, Volume 15

It is not known, and why must Zaid's statement necessarily be true? It is possible that it might differ. Once this premise is understood, and now that you have accepted "Divine Falsehood" (Kizb-e-Ilahi) as being within [God's] power, then rationally, the possibility of falsehood remains in every statement. The idea that Divine revelation brings certainty that Allah Almighty, though capable of lying, never spoke and will never speak a lie—alas! there is no path towards such certainty. For ultimately, this [reassurance] would itself be a statement from the Divine Word. It is rationally possible that this very statement was issued as a lie. Then what source of trust remains through which the intellect can be certain that this possibility, which was within Divine power, did not occur? In summary, since falsehood is rationally possible, you yourself do not accept intellectual impossibility. As for legal (Shari'i) impossibility, that is derived from textual evidence (Dalil-e-Shar'), and all Shari'i evidence leads back to the Word of God. As mentioned previously in the words of Imam al-Haramayn (as cited from Imam al-Haramayn's statement - Ed.). Thus, for whatever Word of God you use to establish the impossibility of Divine falsehood, you must first establish the legal necessity of truth in that very Word of God. Consequently, there is no escape from circular reasoning or infinite regress. Now, both intellectual and legal impossibilities are removed, and the Word of Allah, God forbid, remains like the word of Zaid or Amr. Exalted is Allah far above what they say (What they say, Allah is highly exalted above that - Ed.). Then what means remains for believing in resurrection, the gathering, Paradise, Hell, and all other reported matters (Sam'iyat)? And there is no power nor might except with Allah, the Magnificent. This is what I have regarding the explanation of the evidence of these great scholars, and in this station, there are lengthy discussions that are known by diving into the ocean of the arguments of theology (Kalam) (In my view, this is the explanation and detail of the evidence of these eminent scholars; at this point, there are very detailed discussions that become known to those who dive into the ocean of theology - Ed.).

Third Argument: In Al-Mawaqif and its commentary Sharh al-Mawaqif, it is stated:

As for the impossibility of falsehood regarding the Almighty according to us, it is due to three reasons... (until it says) and also, if falsehood were to occur in the speech of the Glorified, it would follow that	That is, the impossibility of Divine falsehood is based on three arguments according to us, the Ahl al-Sunnah. One is that if falsehood were to enter His word, then at certain times we would

we are more perfect than Him at certain times, specifically at the time when we are truthful in our speech.	become more perfect than Him—that is, when we are truthful in our own speech.

I say: The explanation of this argument is that in every reported matter, it is possible for a human to narrate it correctly. There is no doubt that the one who is truthful in a narration holds excellence over the liar specifically for that reason, even if they are inferior in millions of other ways. Now, if Divine falsehood were possible, then God forbid, at the time He tells a lie and a human tells the truth regarding the same matter...

---

[1] Sharh al-Mawaqif, Seventh Objective regarding that He, the Almighty, is a Speaker, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 8/101.

फतावा रज़विया, जिल्द पंद्रहवीं (15)

मालूम नहीं और ज़ैद की बात सच्ची ही होनी क्या ज़रूरी? मुमकिन कि फर्क पड़ जाए। जब यह मुकद्दमा ज़हन नशीन हो लिया और अब तुमने 'कज्ब-ए-इलाही' (ईश्वरीय झूठ) को कुदरत के अधीन माना तो अक़्लन (तर्कसंगत रूप से) हर खबर में झूठ का अंदेशा बना ही रहा। यह कि ईश्वरीय खबर यक़ीन दिलाए कि अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल अगरचे झूठ बोलने पर कादिर है, मगर न कभी बोला, न बोलेगा। अफ़सोस! इस यक़ीन की तरफ भी कोई रास्ता नहीं, क्योंकि आखिरकार यह (आश्वासन) खुद कलाम-ए-इलाही का एक कलाम होगा। यह तो अक़्लन मुमकिन है कि यही झूठ के तौर पर सादिर (प्रकट) हुआ हो। फिर वह कौन सा माध्यम भरोसा रहा जिसके कारण अक़्ल यक़ीन कर सके कि यह मुमकिन जो कुदरत-ए-इलाही में था, वाके(घटित) न हुआ? सारांश यह कि जब झूठ अक़्लन मुमकिन है, तो अक़्ली असम्भवता (इस्तेहाला-ए-अक़्ली) तो तुम खुद नहीं मानते। रही शरीअती असम्भवता (इस्तेहाला-ए-शर्ई), वह शरीअत की दलील से हासिल होती है और शरीअत की तमाम दलीलें कलाम-ए-इलाही की तरफ ख़त्म होती हैं। जैसा कि इमाम-उल-हरमैन के इरशाद से गुज़रा (संपादकीय)। तो जिस कलाम-ए-इलाही से कज्ब-ए-इलाही की असम्भवता साबित कीजिए, पहले खुद उसी कलाम-ए-इलाही की सच्चाई की शर्ई अनिवार्यता साबित कीजिए। लाज़मी तौर पर दौर (चक्रक तर्क) या तसल्सुल (अनंत प्रतिगमन) से कोई चारा नहीं। अब अक़्ली और शर्ई दोनों असम्भवताएँ खत्म हो गईं और अल्लाह तआला की बात, अल्लाह की पनाह, ज़ैद और अम्र की सी बात होकर रह गई। अल्लाह तआला उससे बहुत बुलंद है जो वे कहते हैं (वे जो कहते हैं, अल्लाह तआला उससे निहायत ही बुलंद है - सं)। फिर हश्र-व-नश्र (पुनरुत्थान), जन्नत और जहन्नम वगैरह तमाम श्रुति-विषयों (समईयात) पर ईमान लाने का क्या ज़रिया है? और अल्लाह महान के सिवा कोई शक्ति और सामर्थ्य नहीं। मेरे नज़दीक इन महान विद्वानों की दलील की व्याख्या और विवरण यही है; इस स्थान पर बहुत विस्तृत शोध हैं जो कलाम (धर्मशास्त्र) के समंदर में गोता लगाने वालों को मालूम होते हैं। (सं)

तीसरी दलील: मवाकिफ़ और शरह-ए-मवाकिफ़ में है:

रही बात हमारे नज़दीक अल्लाह तआला पर झूठ की असम्भवता की, तो उसके तीन कारण हैं... (यहाँ तक कि कहा) और यह भी कि अगर यह मान लिया जाए कि यानी कज्ब-ए-इलाही का मुहाल (असंभव) होना हम अहल-ए-सुन्नत के नज़दीक तीन दलीलों से है। एक यह कि अगर उसके

उसकी (पाक है वह) बात में झूठ वाके हो, तो लाज़िम आएगा कि हम कुछ समय उससे अधिक पूर्ण (अकमल) हो जाएँ यानी उस समय जब हम अपनी बात में सच्चे हों।	कलाम में झूठ आए तो कुछ समय हम उससे अकमल (अधिक श्रेष्ठ) हो जाएँगे, यानी जिस समय हम अपने कलाम में सच्चे हों।

मैं कहता हूँ: इस दलील की व्याख्या यह है कि हर उस बात में जिसके बारे में बताया जा रहा है, यह संभावना है कि मनुष्य उसे सही तरीके से बयान करे। और इसमें कोई संदेह नहीं कि जो किसी बयान में सच्चा हो, वह उसमें झूठे पर इसी विशेष कारण से श्रेष्ठता रखता है, चाहे वह और करोड़ों कारणों से निम्न हो। अब अगर कज्ब-ए-इलाही मुमकिन हो तो, अल्लाह की पनाह, जिस समय वह झूठ बोले और मनुष्य उसी बात को...

---

[1] शरह अल-मवाकिफ़, अल-मक़्सद अस-साबे फ़ी अन्नहु तआला मुततकल्लिम, मन्शुरात अल-शरीफ अल-रज़ी, क़ुम, ईरान, 8/101.

معلوم نہیں اور زید کی بات سچی ہی ہونی کیا ضرور ممکن کہ فرق پڑ جائے جب یہ مقدمہ ذہن نشین ہو لیا اور اب تم نے کذب الہیٰ کہ زیر قدرت مانا تو عقلا ہر خبر میں احتمال کذب ہوا ہی رہا یہ کہ خبر الہی یقین دلائے کہ اللہ عزوجل اگرچہ جھوٹ بولنے پر قادر ہے، مگر نہ کبھی بولا، نہ بولے ہیہات اس یقین کی طرف بھی کوئی راہ نہیں کہ آخر یہ کلام الہی سے خود ایک کلام ہوگا یہ تو عقلا ممکن کہ یہی برو جہ کذب صادر ہوئی ہو پھر وہ کون سا ذریعہ وثوق رہا جس کے سبب عقل یقین کر سکے یہ ممکن جو قدرت الہی میں تھا واقع نہ ہوا خلاصہ یہ کہ جب کذب عقلا ممکن تو استحا لہ عقلی تو تم خود نہیں مانتے، رہا استحا لہ شرعی وہ دلیل شرع سے مستفاد ہوتا ہے اور دلائل شرع سب کلام الہی کی طرف منتہی۔ کما مر من ارشاد امام الحرمین (جیسا کہ امام الحرمین کے ارشاد سے گزرا۔ت) تو جس کلام الہی سے کذب الہی کا استحا لہ ثابت کیجئے پہلے خود اسی کلام الہی کا وجوب صدق شرعا ثابت کیجئے ، لاجرم دور یا تسلسل سے چارہ نہیں، اب عقلی و شرعی دونوں استحا لے اٹھ گئے اور اللہ تعالیٰ کی بات معاذ اللہ زید و عمرو کی سی بات ہو کر رہ گئی تعالیٰ اللہ عما یقولون علوا کبیرا (یہ جو کہتے ہیں اللہ تعالیٰ اس سے نہایت ہی بلند ہے۔ت) پھر حشر و نشر و جنت و نار و غیرہا تمام سمعیات پر ایمان لانے کا کیا ذریعہ ہے، ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العظیم، ہذا ما عندی فی تقریر دلیل ہٰؤلاء الاعلام وفی المقام ابحاث طوال تعرف بالغوص فی الحجج الکلام (میرے نزدیک ان علماء اعلام کی دلیل کی وضاحت و تفصیل یہی ہے اس مقام پر بڑے تفصیل مباحث ہیں جو کلام کے سمندر میں غوطہ زن ہونے سے معلوم ہوتے ہیں۔ ت) دلیل سوم: مواقف و شرح مواقف میں ہے:

اما امتناع الکذب علیہ تعالیٰ عندنا فثلاثۃ اوجہ(الی ان قال) وایضا فیلزم علی تقدیر ان یقع الکذب فی کلامہ سبحانہ ان نکون نحن اکمل منہ فی بعض الاوقات اعنی وقت صدقنا فی کلامنا[1]۔

یعنی کذب الہی کا محال ہونا ہم اہلسنت کے نزدیک تین دلیل سے ہے ایک یہ کہ اس کے کلام میں کذب آئے تو بعض وقت ہم اس سے اکمل ہو جائیں یعنی جس وقت ہم اپنے کلام میں سچے ہوں -

اقول: تقریر دلیل یہ ہے کہ ہر محکی عنہ میں امکان کہ انسان اسے بروجہ صحیح حکایت کرے اور شک نہیں کہ جس حکایت میں جو سچا ہو وہ اس میں جھوٹے پر خاص اس وجہ کی رو سے فضل رکھتا ہے اگرچہ اور کروڑوں وجہ سے مفضول ہو، اب اگر کذب الہی ممکن ہو تو معاذ اللہ جس وقت وہ جھوٹ بولے اور انسان اسی بات کو

---

[1] شرح المواقف المقصد السابع فی انہ تعالیٰ متکلم منشورات الشریف الرضی قم ایران ۱۰۱/۸

Fatawa Rizvia (Volume 15)

...if he performs according to reality, then it follows that a human being would become superior because of this, and it is impossible for the Creator, Exalted and Mighty, to receive any kind of partial excellence from any creature in any way, even if it is extremely weak and faded. Thus it is proven that the possibility of a lie is a false notion, so understand, and honor belongs to Allah, the Possessor of Majesty. (Then reflect, and honor is for Allah, the Owner of Majesty. T)

Furthermore, I say: a brief explanation of this argument is possible like this: if the lie of the Creator were possible, what a great atrocity it would be that the creation is truthful and the Creator is a liar, seek refuge with Allah the Lord of the worlds, but truthfulness of creation is not impossible, so the lie of the Creator is not possible.

Fourth Argument: To which Imam Fakhruddin al-Razi pointed in Text 16 that when, according to the Ahl al-Sunnah, the truthfulness of Allah, Mighty and Exalted, is eternal, then lying is impossible because every eternal thing is impossible to cease. I say: and with Allah is success, the depiction of the argument is that applying the name 'Sadiq' (Truthful) to Allah, Mighty and Exalted, besides being proven from the Quran, Hadith, and Consensus, is also acceptable to the stubborn opponents, i.e., the new group, for they also accept Allah, Mighty and Exalted, as Truthful in fact, although they deny Him being Truthful by necessity.

Note: As for the Quran, His, the Exalted, saying: "That is how We recompensed them for their rebellion. And We are surely truthful."[1] and His, the Exalted, saying: "And who is truer in speech than Allah?"[2] The meaning is that Allah the Exalted is the truest speaker, and the application of 'truest' includes 'truthful' with increase. As for the Hadith, 'Sadiq' has been counted among the Beautiful Names in the Hadith of Ibn Majah, and the Hadith of al-Hakim in al-Mustadrak, Abu al-Shaykh, and Ibn Mardawayh in their commentaries, and Abu Nu'aym in the Book of the Beautiful Names, all of them from Abu Hurayrah (may Allah be pleased with him) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). As for consensus, it is clear and cannot be denied. 12 (from him).

[Urdu translation of the note]: In the Quran, the command of Allah the Exalted is: "That is how We recompensed them for their rebellion. And We are surely truthful." In another place, He said: "Who is truer in speech than Allah?" The meaning is that Allah the Exalted is truthful above all, and the application of 'asdaq' (truest) is the application of 'sadiq' (truthful) with increase. Regarding the Hadith, 'Sadiq' has been

counted and included in the Beautiful Names (Asma-e-Husna) in the Hadith, and this Hadith was narrated by Hazrat Abu Hurayrah (may Allah be pleased with him) from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). It has been mentioned by Ibn Majah, al-Hakim in al-Mustadrak, Abu al-Shaykh, and Ibn Mardawayh in their commentaries, and Imam Abu Nu'aym in "Kitab al-Asma al-Husna". As for consensus, it is clear and cannot be denied. 12 (from him) (T)

[1] Al-Quran al-Karim 6 / 146 [2] Al-Quran al-Karim 4 / 122 [3] Sunan Ibn Majah, Chapters on Supplication, Chapter on the Names of Allah Mighty and Exalted, H.M. Saeed Company Karachi p. 283

फतावा रिज़विया (खंड 15)

...यदि वह वास्तविकता के अनुसार कार्य करता है, तो यह आवश्यक है कि मनुष्य इस कारण से श्रेष्ठ हो जाए, और सृष्टिकर्ता, महिमामय और प्रतापी के लिए किसी भी प्राणी से किसी भी तरह की आंशिक उत्कृष्टता प्राप्त करना असंभव है, भले ही वह अत्यंत कमजोर और क्षीण ही क्यों न हो। अतः सिद्ध हुआ कि झूठ का स्थान एक मिथ्या धारणा है, सो समझ लो, और सम्मान अल्लाह के लिए है जो महिमा का स्वामी है। (फिर विचार करें, और सम्मान अल्लाह ज़ुल-जलाल के लिए है। टी)

पुनः मैं कहता हूँ: इस तर्क की एक संक्षिप्त व्याख्या इस प्रकार संभव है कि यदि सृष्टिकर्ता का झूठ बोलना संभव होता, तो यह कितनी बड़ी घृणा होती कि सृष्टि सच्ची हो और सृष्टिकर्ता झूठा, अल्लाह की पनाह जो संसारों का रब है, लेकिन सृष्टि की सच्चाई असंभव नहीं है, इसलिए सृष्टिकर्ता का झूठ बोलना संभव नहीं है।

चौथा तर्क जिसकी ओर इमाम फखरुद्दीन राजी ने पाठ १६ में संकेत दिया कि जब सुन्नी संप्रदाय (अहले सुन्नत) के अनुसार अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल की सच्चाई अनादि है, तो झूठ असंभव है क्योंकि हर अनादि वस्तु का अंत असंभव है। मैं कहता हूँ: और अल्लाह से ही सफलता है, तर्क का चित्रण यह है कि अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल पर 'सादिक' (सच्चा) नाम का प्रयोग, कुरान, हदीस और सर्वसम्मति (इज्मा) से सिद्ध होने के अलावा, जिद्दी विरोधियों यानी नए समूह को भी स्वीकार्य है, क्योंकि वे भी अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल को वास्तव में सादिक मानते हैं, भले ही वे उसके अनिवार्य रूप से सादिक होने से इनकार करते हैं।

नोट: जहाँ तक कुरान की बात है, तो अल्लाह तआला का फरमान है: "यह हमने उनकी बगावत की सज़ा दी और हम यकीनन सच्चे हैं,"[1] और दूसरे स्थान पर फ़रमाया: "अल्लाह तआला से बढ़कर कौन ज़्यादा सच्चा है,"[2] अर्थ यह है कि अल्लाह तआला सबसे बढ़कर सादिक है, और 'असदक' (सबसे सच्चा) का प्रयोग 'सादिक' (सच्चा) के साथ अधिकता के प्रयोग के समान है। रही बात हदीस की, तो हदीस में 'अस्मा-ए-हुस्ना' (सुंदर नामों) में 'सादिक' को गिना और शामिल किया गया है, और यह हदीस हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु ने रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से रिवायत की है और इसे इब्न माजा, हाकिम ने मुस्तदरक में, अबू अल-शेख और इब्न मरदूय्या ने अपनी तफ़सीरों में और इमाम अबू नुएम ने "किताब अल-अस्मा अल-हुस्ना" में उल्लेख किया है। रही बात इज्मा (सर्वसम्मति) की, तो वह स्पष्ट है, उसका इनकार किया ही नहीं जा सकता। १२ (उनकी ओर से)।

[नोट का उर्दू अनुवाद]: कुरान में अल्लाह तआला का फरमान है: यह हमने उनकी बगावत की सज़ा दी और हम यकीनन सच्चे हैं, दूसरे स्थान पर फ़रमाया: अल्लाह तआला से बढ़कर कौन ज़्यादा सच्चा है, अर्थ यह है कि अल्लाह तआला सबसे बढ़कर सादिक है, और असदक का प्रयोग सादिक के साथ अधिकता का प्रयोग है। रही हदीस तो हदीस में अस्मा-ए-हुस्ना में सादिक को गिना और शामिल किया गया है, और यह हदीस हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु ने रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से रिवायत की है और इसे इब्न माजा, हाकिम ने मुस्तदरक में, अबू अल-शेख और इब्न मरदूय्या ने अपनी तफ़सीरों और इमाम अबू नुएम ने "किताब अल-अस्मा अल-हुस्ना" में ज़िक्र किया, रहा इज्मा तो स्पष्ट है, इसका इनकार किया ही नहीं जा सकता। १२ (उनकी ओर से) (टी)

[1] अल-कुरान अल-करीम ६/१४६ [2] अल-कुरान अल-करीम ४/१२२ [3] सुनन इब्न माजा, दुआ के अध्याय, अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल के नामों का अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. २८३

مطابق واقع ادا کرے تو لازم کہ آدمی اس وجہ سے افضل ہو جائے اور باری عزوجل پر کسی جہت سے کسی مخلوق کو کسی طرح کا فضل جزئی بھی اگرچہ نہایت ضعیف و مضمحل ہو ملنا محال، تو ثابت ہوا کہ مکان کذب باطل خیال ہے فافھم والعزۃ للہ ذی الجلال (پس غور کیجئے اور عزت اللہ ذوالجلال کے لئے ہے۔ ت)

ثم اقول: اس دلیل کی ایک مختصر تقریر یوں ممکن ہے کہ اگر کذب خالق ممکن ہو تو کتنی بڑی شناعت ہے کہ خلق سچی اور خالق جھوٹا، العیاذ باللہ رب العالمین، لیکن صدق خلق محال نہیں تو کذب خالق ممکن نہیں۔

دلیل چہارم: جس کی طرف امام فخر الدین رازی نے نص ۱۶ میں اشارہ فرمایا کہ جب اہلسنت کے نزدیک اللہ عزوجل کا صدق ازلی تو کذب محال کہ ہر ازلی ممتنع الزوال، اقول: وباللہ التوفیق تصویر دلیل یہ ہے کہ اللہ عزوجل پر اسم صادق کا اطلاق قطع نظر اس سے کہ قرآن عہ وحدیث و اجماع سے ثابت، مخالفان عنید یعنی طائفہ جدید کو بھی مقبول کہ وہ بھی اللہ عزوجل کو صادق بالفعل تو مانتے ہیں اگر چہ صادق بالضرورۃ ہونے سے انکار کرتے ہیں کہ

عہ: اما القرآن فقولہ تعالی ذلک جزینھم ببغیھم وانا لصادقون ۱ وقولہ تعالی " ومن اصدق من اللہ قیلا "۲ فان المعنی ان اللہ تعالی اصدق قائل وحمل الاصدق حمل الصادق مع زیادۃ و اما الحدیث فقد عد الصادق من الاسماء الحسنی فی حدیث ابن ماجۃ۳ وحدیث الحاکم فی المستدرک وابی الشیخ و ابن مردویہ فی تفسیر یھما وابي نعیم فی کتاب الاسماء الحسنی کلھم عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالی عنہ عن النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم و اما الاجماع فظاھر لاینکر ۱۲ منہ۔

قرآن میں اللہ تعالیٰ کا فرمان ہے یہ ہم نے ان کی بغاوت کی سزا دی اور ہم یقیناً سچے ہیں، دوسرے مقام پر فرمایا: اللہ تعالیٰ سے بڑھ کر کون زیادہ سچا ہے، معنی یہ ہے کہ اللہ تعالیٰ سب سے بڑھ کر صادق ہے، اور اصدق کا حمل صادق مع زیادہ کا حمل ہے رہی حدیث تو حدیث میں اسماء حسنیٰ میں صادق کو شمار و شامل کیا گیا ہے، اور یہ حدیث حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے روایت کی ہے اور اسے ابن ماجہ، حاکم نے مستدرک میں، ابوالشیخ اور ابن مردویہ نے اپنی تفاسیر اور امام ابو نعیم نے "کتاب الاسماء الحسنیٰ" میں ذکر کیا، رہا اجماع تو واضح ہے، اس کا انکار کیا ہی نہیں جا سکتا ۱۲ منہ (ت)

۱ القرآن الکریم ۶ /۱۴۶ ۲ القرآن الکریم ۴ /۱۲۲ ۳ سنن ابن ماجہ ابواب الدعاء باب اسماء اللہ عزوجل ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۸۳

Fatawa Razvia Volume Fifteen (15)

Since they considered lying to be possible, and possibility is nothing but the negation of necessity from the opposite side, inevitably they did not consider the truthfulness of the Creator, the Almighty, to be necessary. But the ignorant person did not realize that accepting Him as truthful in actuality has eradicated their unrefined religion. For when He is truthful, and truthfulness is a derivative requiring the establishment of its origin, it becomes mandatory that truthfulness be established in His Pure Essence. And the establishment of temporal occurrences (accidents) in the Divine Essence is impossible. Thus, it is proven that Divine truthfulness is eternal. In exactly this same manner, our noble Imams proved that creation (Takwin) etc. are among the eternal attributes. In Sharh al-Aqa'id al-Nasafiyyah, it is stated:

[Arabic Box 1]: (Creation is an attribute) of Allah Almighty, according to the consensus of reason and tradition, for He is the Creator of the universe and its Former. The application of a derivative noun to a thing is impossible unless the source of derivation is a quality established within it. (It is eternal) for several reasons: First, it is impossible for temporal accidents to be established within His Eternal Essence, as has been mentioned previously. (Summary) [Urdu Column 1]: (Creation is an attribute) of Allah Almighty, because reason and transmitted evidence testify that Allah Almighty is the Creator of the universe and its Maker. The application of a derivative noun to a thing is impossible until the source of derivation is its attribute and is established within it (it is eternal). There are several proofs for this; the first is that the occurrence of temporal events in the Holy Essence of Allah Almighty is impossible, as has already been mentioned. (Summary) (T)

In the same source, it is stated:

[Arabic Box 2]: Allah Almighty is a Speaker with Speech, which is an attribute of His, out of the necessity of the impossibility of affirming a derivative for a thing without the establishment of the source of derivation within it. [Urdu Column 2]: Allah Almighty is a Speaker with Speech, and this is His attribute because it is a self-evident fact that the affirmation of a derivative for anything is impossible without the establishment of the source of derivation within it. (T)

In Minah al-Rawd, quoting from Musamarah, it is stated:

[Arabic Box 3]: Faith is among the attributes of Allah Almighty, and from His Beautiful Names is "Al-Mu'min" (The Giver of Faith), as the Mighty Book (Quran) has spoken of

it, and His faith is His verification. [Urdu Column 3]: Faith is among the attributes of Allah Almighty because among His Beautiful Names is "Al-Mu'min" also, just as the Mighty Quran speaks of it, and His faith from eternity is His verification.

1. Sharh al-Aqa'id al-Nasafiyyah, Explanation of the Attributes of the Creator, Dar al-Isha'at al-Arabiyya, Kandahar, Afghanistan, p. 50.
2. Sharh al-Aqa'id al-Nasafiyyah, Explanation of the Attributes of the Creator, Dar al-Isha'at al-Arabiyya, Kandahar, Afghanistan, p. 44.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

जब उन्होंने झूठ को मुमकिन (संभव) माना और इमकान (संभावना) कुछ नहीं है सिवाय मुख़ालिफ़ (विपरीत) जानिब से ज़ुरूरत के सलब (निषेध) के, तो लाज़मी तौर पर उन्होंने बारी तआला के सादिक़ (सच्चा) होने को ज़ुरूरी नहीं माना। मगर जाहिल ये नहीं समझ सका कि हकीकत में उन्हें सादिक़ मानना ही उनके बे-अदब मज़हब का जड़ से ख़ात्मा कर गया। क्योंकि जब वह सादिक़ है और सिदक़ (सच्चाई) एक मुश्तक़ (व्युत्पन्न) है जो मब्दा (मूल) के क़याम को मुस्तलज़िम (अनिवार्य) बनाता है, तो वाजिब है कि सिदक़ उसकी ज़ात-ए-पाक से क़ायम हो। और ज़ात-ए-इलाही में हवादिस (नश्वर घटनाओं) का क़याम महाल (असंभव) है, तो साबित हुआ कि सिदक़-ए-इलाही अज़ली (सनातन) है। ठीक इसी तरीक़े से हमारे अइम्मा किराम ने तकवीन (सृजन) वग़ैरा का सिफ़ात-ए-अज़लिया में से होना साबित फ़रमाया। शरह अक़ायद-ए-नस्फ़ी में है:

[अरबी कॉलम 1]: (التكوين صفة) الله تعالى لاطباق العقل و النقل على انه تعالى خالق للعالم مكون له وامتناع اطلاق الاسم المشتق على الشيئ من غير ان يكون مأخذ الاشاق وصفاله قائمه به(ازلية)بوجه الاول انه يمتنع قيام الحوادث بذاته تعالى لمأمر ١ اهـ ملخصا۔
[उर्दू कॉलम 1 अनुवाद]: (तकवीन सिफ़त है) अल्लाह तआला की, क्योंकि अक़्ल और नक़्ल (तर्क और परंपरा) इस पर गवाह हैं कि अल्लाह तआला जहान का खालिक़ (रचयिता) और बनाने वाला है और किसी चीज़ पर इस्म-ए-मुश्तक़ (व्युत्पन्न नाम) का इतलाक़ (लागू होना) उस वक़्त तक मुम्तने (असंभव) होता है जब तक माद्दा-ए-इश्तक़ाक़ (व्युत्पत्ति का मूल) उसका वस्फ़ (गुण) और उसके साथ क़ायम न हो (अज़ली है)। इस पर कई दलीलें हैं, अव्वल ये कि अल्लाह तआला की ज़ात-ए-अक़दस के साथ हवादिस का क़याम मुम्तने है जैसा कि ज़िक्र किया जा चुका है। (सारांश) (त)

उसी में है:

[अरबी कॉलम 2]: الله تعالى متكلم بكلام هو صفة له ضرورة امتناع اثبات المشتق لشيئ من غير قيام مأخذ الاشتقاق به ٢۔ [उर्दू कॉलम 2 अनुवाद]: अल्लाह तआला मुतक्लिम (बात करने वाला) कलाम के साथ है और ये उसकी सिफ़त है क्योंकि ये वाज़ेह बात है कि किसी चीज़ के लिए मुश्तक़ का इसबात (पुष्टि) उसके साथ माख़ज़-ए-इश्तक़ाक़ के क़याम के बग़ैर मुम्तने होता है। (त)

मिनह-उर-रौज़ में मुसामरह से है:

[अरबी कॉलम 3]: الايمان من صفات الله تعالى من اسمائه الحسنى "المؤمن" كما نطق به الكتاب العزيز، وايمانه هو تصديقه। [उर्दू कॉलम 3 अनुवाद]: ईमान, अल्लाह तआला की सिफ़ात में से है क्योंकि उसके अस्मा-ए-हुस्ना में "अल-मोमिन" भी है जैसा कि क़ुरआन-ए-अज़ीज़ इस पर नातिक़ (स्पष्ट) है और अज़ल से उसका ईमान उसकी तस्दीक़ है।

1. शरह अल-अक़ायद अल-नस्फ़िया, बयान सिफ़ात बारी तआला, दार अल-इशा'त अल-अरबिय्या, कंदहार, अफ़गानिस्तान, पृ. 50
2. शरह अल-अक़ायद अल-नस्फ़िया, बयान सिफ़ात बारी तआला, दार अल-इशा'त अल-अरबिय्या, कंदहार, अफ़गानिस्तान, पृ. 44

पृष्ठ 341/742

جب کذب ممکن جانا اور امکان نہیں مگر جانب مخالف سے سلب ضرورت تو لاجرم باری تعالٰی کے صادق ہونے کو ضروری نہ مانا مگر جاہل کہ صادق بالفعل ماننا ہی ان کے مذہب نا مہذب کا استیصال کر گیا کہ جب وہ صادق ہے اور صدق مشتق قیام مبدء کو مستلزم، تو واجب کہ صدق اس کی ذات پاک سے قائم اور ذات الٰہی سے قیام حوادث محال، تو ثابت کہ صدق الٰہی ازلی ہے بعینہ اسی طریقہ سے ہمارے ائمہ کرام نے تکوین وغیرہ کا صفات ازلیہ سے ہونا ثابت فرمایا۔ شرح عقائد نسفی میں ہے:

(التکوین صفة) الله تعالی لاطباق العقل و النقل علی انه تعالی خالق للعالم مکون له وامتناع اطلاق الاسم المشتق علی الشیئ من غیر ان یکون مأخذ الاشاق وصفاله قائمه به(ازلیة)بوجه الاول انه یمتنع قیام الحوادث بذاته تعالی لمأمر ۱ اهـ ملخصا۔

(تکوین صفت ہے) اللہ تعالٰی کی، کیونکہ عقل و نقل اس پر شاہد ہیں کہ اللہ تعالٰی جہاں کا خالق اور بنانے والا ہے اور کسی شے، پر اسم مشتق کا اطلاق اس وقت تک ممتنع ہوتا ہے جب تک مادہ اشتقاق اس کا وصف اور اس کے ساتھ قائم نہ ہو (ازلی ہے) اس پر متعدد دلائل ہیں، اول یہ کہ اللہ تعالٰی کی ذات اقدس کے ساتھ حوادث کا قیام ممتنع ہے جیسا کہ گزر چکا ہے اھـ ملخصا (ت)

اسی میں ہے:

الله تعالی متکلم بکلام هو صفة له ضرورة امتناع اثبات المشتق لشیئ من غیر قیام مأخذ الاشتقاق به ۲۔ (ت)

اللہ تعالیٰ متکلم بکلام ہے اور یہ اس کی صفت ہے کیونکہ یہ بدیہی بات ہے کہ کسی شئی کے لئے مشتق کا اثبات اس کے ساتھ ماخذ اشتقاق کے قیام کے بغیر ممتنع ہوتا ہے۔

منح الروض میں مسامرہ سے ہے:

الایمان من صفات الله تعالی من اسمائه الحسنی "المؤمن" کما نطق به الکتاب العزیز، وایمانه هو تصدیقه ہے۔

ایمان، اللہ تعالیٰ کی صفات میں سے ہے کیونکہ اس کے اسماء حسنیٰ میں "المؤمن" بھی ہے جیسا کہ قرآن عزیز اس پر ناطق ہے اور اس کا ایمان ازل سے اس کی تصدیق

۱ شرح العقائد النسفیه بیان صفات باری تعالی دار الاشاعة العربیہ قندهار افغانستان ص ۲۵۰ شرح العقائد النسفیه بیان صفات باری تعالی دار الاشاعة العربیہ قندهار افغانستان ص ۴۴

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Arabic: In pre-eternity with His ancient speech, and it is not said that His affirmation is originated or created; exalted is Allah above anything originated subsisting in Him. Summarized.	**Urdu: There is affirmation in the ancient speech; it cannot be said that its affirmation is originated or created because He is exalted above any originated thing subsisting with Him. Summarized (T).**

And since Divine Truthfulness is pre-eternal, there remained no place for the possibility of falsehood, as its occurrence is impossible without the cessation of truthfulness, truly due to the meaning of contradiction (because contradiction exists between them, T). And the cessation of truthfulness is impossible, as it has been clarified in the science of theology (Kalam) that what is ancient is inherently incapable of non-existence. So reflect.

Fifth Proof: If it were possible for the Exalted Lord to be characterized by falsehood, then His falsehood, if it existed, would necessarily be ancient because none of His attributes are originated. And that which is ancient cannot cease to exist. Thus, it would follow that Divine Truthfulness becomes impossible, whereas this is obviously false. Therefore, characterization with falsehood is impossible. This proof was provided in Tafsir Kabir, Mawaqif, and Sharh al-Maqasid. The Imam's statement under the verse of the Almighty: "And who is more truthful in speech than Allah?" (Who is more truthful than Allah? T) explains the proof of the Ahl al-Sunnah on the impossibility of Divine falsehood:

Arabic: As for our companions, their proof is that if He were a liar, His falsehood would be ancient. And if His falsehood were ancient, the cessation of His falsehood would be impossible, because non-existence is impossible for what is ancient. And if the cessation of His falsehood were anciently impossible, His being truthful would be impossible, because the existence of one of two opposites prevents the existence of the other. So, if He were a liar, it would be impossible for Him to be truthful. But this is not impossible, because we know by necessity that whoever knows something, it is not impossible for them to judge it according to the reality of the subject, and the knowledge of this correctness is necessary. Therefore, since the possibility of truthfulness exists, the impossibility of falsehood is established.

Urdu: Our scholars' proof is that if He is a liar, then His falsehood will be ancient, and if His falsehood is ancient, then the cessation of His falsehood will be impossible because non-existence on what is ancient is impossible. And if the cessation of His falsehood is anciently impossible, then His being truthful will be impossible because the existence of one of two opposites is a cause for the impossibility of the existence of the other. So, if He is a liar, then His being truthful will be impossible. But this is not impossible because we know inherently that a person who has knowledge about something, it is not impossible for them to give a verdict according to the subject...

1. Manh al-Rawd al-Azhar Sharh Fiqh al-Akbar, Chapter: 'Faith is created', First edition, Mustafa al-Babi Egypt, p. 143.
2. The Holy Quran 4/87.

अरबी: अज़ल (अनादि काल) में उनके क़दीम (अनादि) कलाम के साथ, और यह नहीं कहा जाएगा कि उनका तस्दीक़ (सत्यापन) मुहदिस (नया) या मख़लूक (निर्मित) है; अल्लाह इससे ऊंचा है कि उसके साथ कोई हादिस (नया) क़ायम हो। संक्षेप।

उर्दू: में कलाम-ए-क़दीम की तस्दीक़ है, यह नहीं कहा जा सकता कि इसकी तस्दीक़ मुहदिस व मख़लूक है क्योंकि वह इससे बुलंद है कि उसके साथ कोई हादिस क़ायम हो। संक्षेप (त)

और जब सिद्क़-ए-इलाही अज़ली हुआ तो इमकान-ए-किज़्ब (झूठ की संभावना) का महल न रहा कि इसका वुक़ू(होना) बे-अनआदाम-ए-सिद्क़ (सच्चाई के अंत के बिना) मुमकिन नहीं तहक़ीक़न ले-मानी अत-तज़ाद (क्योंकि उनमें विरोधाभास पाया जाता है, त) और अनआदाम-ए-सिद्क़ मुहाल है कि इल्म-ए-कलाम में मुबीन हो चुका कि क़दीम अस्लन क़ाबिल-ए-अदम नहीं। फ़तबसिर (तो गौर कर)।

पाँचवाँ प्रमाण: अगर बारी अज़्ज़ा व जल्ल किज़्ब (असत्य) से मुत्तसिफ़ (विशेषता युक्त) हो सके तो उसका किज़्ब अगर होगा तो क़दीम ही होगा कि उसकी कोई सिफ़त हादिस (नई) नहीं, और जो क़दीम है मादूम (लुप्त) नहीं हो सकता, तो लाज़िम कि सिद्क़-ए-इलाही मुहाल हो जाए हालांकि यह बिल-बदाहत बातिल है, तो किज़्ब से इत्तिसाफ़ नामुमकिन, यह दलील तफ़्सीर-ए-कबीर व मवाक़िफ़ व शरह़ मक़ासिद में इफ़ादा फ़रमाई, इमाम की इबारत यह है ज़ेर-ए-क़ौल-ए-ता'आला "व मन असदकु मिनल्लाहि हदीसा" (अल्लाह तआला से बढ़कर कौन सच्ची बात फ़रमाने वाला है। त) इमतना-ए-किज़्ब-ए-इलाही पर अहल-ए-सुन्नत की दलील बयान करते हैं:

अरबी: जहाँ तक हमारे साथियों का सवाल है, उनका प्रमाण यह है कि यदि वह झूठ बोलने वाले होते, तो उनका झूठ अनादि होता। और यदि उनका झूठ अनादि होता, तो उनके झूठ का समाप्त होना असंभव होता, क्योंकि जो अनादि है उसका अस्तित्व समाप्त होना असंभव है। और यदि उनके अनादि झूठ का समाप्त होना असंभव होता, तो उनका सच्चा होना असंभव होता, क्योंकि दो विरोधाभासी चीज़ों में से एक का अस्तित्व दूसरे के अस्तित्व को रोकता है। अतः यदि वह झूठे होते, तो उनका सच्चा होना असंभव होता। लेकिन यह असंभव नहीं है, क्योंकि हम अनिवार्य रूप से जानते हैं कि जो कोई किसी चीज़ को जानता है, उसके लिए उस विषय की वास्तविकता के अनुसार न्याय करना असंभव नहीं है, और इस शुद्धता का ज्ञान आवश्यक है। अतः, चूँकि सच्चाई की संभावना विद्यमान है, झूठ की असंभवता सिद्ध होती है।

उर्दू: हमारे उलेमा की दलील यह है कि अगर वह काज़िब (झूठा) है तो उसका किज़्ब क़दीम होगा और उसका किज़्ब क़दीम है तो उसके किज़्ब का ज़वाल मुम्तने (असंभव) होगा क्योंकि क़दीम पर अदम, मुम्तने होता है, और अगर उसके किज़्ब का ज़वाल क़दीमन मुम्तने है तो उसका सादिक़ होना मुम्तने होगा क्योंकि ज़िद्दीन (दो विरोधी) में से एक का वजूद दूसरे के वजूद के लिए इमतना का सबब होता है, तो अगर वह काज़िब है तो उसका सादिक़ होना मुम्तने होगा लेकिन यह तो मुम्तने नहीं क्योंकि हम बदाह़त जानते हैं कि जो शख़्स किसी शय के बारे में इल्म रखता हो उसके लिए उस शय पर महकूम अलैह के मुताबिक़ हुक्म लगाने...

1. मन्ह अल-रौज़ अल-अज़हर शरह़ फ़िक़्ह अल-अकबर, अध्याय: ईमान मख़लूक है, पहली बार मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. 143
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 4/87

فی الازل بکلامه القدیم ولایقال ان تصدیقه محدث ولا مخلوق تعالی الله ان یقوم به الحادث اھ ملخصا.

میں کلامِ قدیم کی تصدیق ہے، یہ نہیں کہا جاسکتا کہ اس کی تصدیق محدث و مخلوق ہے کیونکہ وہ اس سے بلند ہے کہ اس کے ساتھ کوئی حادث قائم ہو اھ ملخصا(ت)

اور جب صدق الٰہی ازلی ہوا تو امکان کذب کا محل نہ رہا کہ اس کا وقوع بے انعدام صدق ممکن نہیں تحقیقاً لمعنی التضاد (کیونکہ ان میں تضاد پایا جاتا ہے، ت) اور انعدام صدق محال ہے کہ علم کلام میں مبین ہو چکا کہ قدیم اصلاً قابل عدم نہیں فتبصر۔

دلیل پنجم: اگر باری عزوجل کذب سے متصف ہو سکے تو اس کا کذب اگر ہوگا تو قدیم ہی ہوگا کہ اس کی کوئی صفت حادث نہیں، اور جو قدیم ہے معدوم نہیں ہو سکتا، تو لازم کہ صدقِ الٰہی محال ہو جائے حالانکہ یہ بالبداہۃ باطل، تو کذب سے اتصاف ناممکن، یہ دلیل تفسیر کبیر و مواقف و شرح مقاصد میں افادہ فرمائی، امام کی عبارت یہ ہے زیر قولہ تعالٰی "وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰہِ حَدِیْثًا" (اللہ تعالٰی سے بڑھ کر کون سے سچی بات فرمانے والا۔ت) امتناع کذب الٰہی پر اہل سنت کی دلیل بیان کرتے ہیں:

اما اصحابنا فدليلهم انه لوكان كاذبا لكان كذبه قديماً، ولو كان كذبه قديما لامتنع زوال كذبه لامتناع العدم على التقديم، و لو امتنع زوال كذبه قديماً لامتنع كونه صادقاً، لان وجود احد الضدين يمنع وجود الضد الآخر فلو كان كاذباً لامتنع ان يصدق لكنه غير ممتنع، لانا نعلم بالضرورة ان كل من علم شيئاً فان لا يمتنع على ان يحكم عليه بحكم مطابق للمحكوم عليهم والعلم بهذه الصحة ضروری، فاذا كان امكان الصدق قائماً كان امتناع الكذب.

ہمارے علماء کی دلیل یہ ہے کہ اگر وہ کاذب ہے تو اس کا کذب قدیم ہوگا اور اس کا کذب قدیم ہے تو اس کے کذب کا زوال ممتنع ہوگا کیونکہ قدیم پر عدم، ممتنع ہوتا ہے، اور اگر اس کے کذب کا زوال قدیماً ممتنع ہے تو اس کا صادق ہونا ممتنع ہوگا کیونکہ ضدین میں سے ایک کا وجود دوسرے کے وجود کے لئے امتناع کا سبب ہوتا ہے، تو اگر وہ کاذب ہے تو اس کا صادق ہونا ممتنع ہوگا لیکن یہ تو ممتنع نہیں کیونکہ ہم بداہۃ جانتے ہیں کہ جو شخص کسی شئی کے بارے میں علم رکھتا ہو اس کے لئے اس شے پر محکوم علیہ کے مطابق حکم لگانے

1 منح الروض الازهر شرح فقه الاكبر باب الايمان مخلوق اولاً مصطفى البابى مصر ص ١٤٣ 2 القرآن الكريم ٨٧/٤

Volume 15 (15) Fatawa Ridawiyya

Resulting inevitably 1- there is no impossibility in it, and the knowledge and certainty of the truth of this rule is necessary; when the possibility of truth is established, then the occurrence of falsehood will be impossible in every case. (T)

I say: And by Allah's success, the formulation of the argument is this: you have accepted that it is possible for the Almighty to speak with false words; do you also consider it possible for Him to be a liar and characterized by falsehood, or not? If you say no, it is a contradictory statement and a departure from common sense, for none is a liar and characterized by falsehood except one who speaks false words; to call it possible and then consider it impossible is pure madness. And if you say yes, then we ask: is this possibility applicable only in eternity future (Lam Yazal) or in eternity past (Azal) as well? The first part is void as it necessitates the possibility of contingent events being established. On the second part, when the eternity of falsehood became possible, it became possible for it to be impossible to cease, because every eternal thing is necessarily permanent. The impossibility of the cessation of falsehood necessitates the impossibility of truth, since the coexistence of falsehood and truth is impossible. When its cessation is impossible, its proof will be necessary, and the possibility of the existence of the 'necessitator' (malzum) entails the possibility of the existence of the 'necessitated' (lazim), truly for the sake of the meaning of necessity where it was inherent and not accidental as here (the proof of the meaning of necessity is inherent and not due to some accidental cause, as is the case here. T). Thus it follows that the impossibility of Divine Truth becomes possible, and impossibility would only be possible for something that is actually impossible anyway; for it is never possible for the possible to be impossible, otherwise a reversal would occur, which is absolutely void. Thus it is proven that if the possibility of falsehood for the Almighty is accepted, then His truth would be impossible, but since it is self-evidently not impossible, the possibility of falsehood is certainly void, and the impossibility of falsehood is absolutely established.

And praise be to Allah, the most Truthful Speaker of the arguments bestowed upon the heart of the poor one by the help of the All-Powerful, Mighty is His Authority and Majestic is His Glory. All praise belongs to Allah Almighty for these true arguments which descended upon the heart of the poor one with the help of the All-Powerful, Exalted and Majestic. (T)

Sixth Argument: I say: And by the power of Allah I proceed (I say and explain with the success of Allah Almighty (Divine Word). Note: i.e., as 'Insha' (origination) not as 'Hikayat' (narration) because there is no speech in it as is not hidden, for in the Great Quran there are sentences from the disbelievers from their false rumors. 12 Minhu. i.e., as 'Insha' not as narration because there is no speech in it as is clear, so in the Quran such sentences exist which contain the mention of the false rhetoric of the disbelievers. 12 Minhu (T)

1 Mafatih al-Ghayb (Tafsir Kabir) under the verse "And who is more truthful than Allah in speech," Al-Matba'ah al-Bahiyyah, Egypt 10/217, 218

जिल्द पंद्रहवीं (15) फ़तावा रिज़विया

हासिलन ला महाला 1- में कोई रुकावट नहीं है और इस नियम की सत्यता का ज्ञान और विश्वास आवश्यक है जब सत्य की संभावना कायम है तो असत्य (झूठ) की प्राप्ति हर स्थिति में असंभव होगी। (त)

अक़ूल: वबिल्लाहि तौफ़ीक़ दलील का लेखन यह है कि तुमने बारी अज़्ज़-व-जल्ल का असत्य वाणी के साथ बात करना तो संभव माना, क्या उसका झूठा और झूठ के गुणों वाला होना भी संभव मानते हो या नहीं? अगर कहो कि नहीं, तो यह विरोधाभासों का कथन है और सामान्य बुद्धि से बाहर की बात है, क्योंकि झूठा और झूठ के गुणों वाला वही होता है जो असत्य वाणी बोलता है। इसे संभव कह कर फिर इसे असंभव मानना मात्र पागलपन है। और अगर कहो कि हाँ, तो अब हम पूछते हैं कि यह संभावना केवल 'लम यज़ल' (भविष्य की अनंतता) में संभव है या 'अज़ल' (अतीत की अनंतता) में भी? पहला पक्ष असत्य है क्योंकि यह आकस्मिक घटनाओं (हादसों) की संभावना को अनिवार्य बनाता है। और दूसरे पक्ष पर, जब झूठ का अनादि होना संभव हुआ, तो उसका समाप्त होना असंभव होना संभव हुआ क्योंकि हर अनादि वस्तु का हमेशा रहना अनिवार्य है, और झूठ के न समाप्त होने की अनिवार्यता सत्य के असंभव होने को अनिवार्य बनाती है क्योंकि झूठ और सत्य का एक साथ होना असंभव है। जब उसका समाप्त होना असंभव होगा, तो उसका प्रमाण अनिवार्य होगा, और कारण (मल्ज़ूम) के अस्तित्व की संभावना परिणाम (लाज़िम) के अस्तित्व की संभावना को अनिवार्य बनाती है, वास्तविकता में अनिवार्यता के अर्थ के कारण जहाँ यह स्वाभाविक था न कि आकस्मिक जैसा कि यहाँ है (अनिवार्यता के प्रमाण का अर्थ स्वाभाविक है न कि किसी आकस्मिक कारण से, जैसा कि यहाँ है। त)। तो यह अनिवार्य हुआ कि ईश्वरीय सत्य का असंभव होना संभव हो, और असंभवता उसी वस्तु की संभव होगी जो वास्तव में असंभव हो भी, क्योंकि संभव का असंभव होना कभी संभव नहीं है अन्यथा उलटफेर अनिवार्य होगा और वह निश्चित रूप से असत्य है। तो सिद्ध हुआ कि यदि बारी तआला के लिए झूठ की संभावना मानी जाए तो उसका सत्य होना असंभव होगा, लेकिन वह स्पष्ट रूप से असंभव नहीं है, इसलिए झूठ की संभावना निश्चित रूप से असत्य है, और झूठ की असंभवता निश्चित रूप से प्राप्त है।

वलहम्दुलिल्लाहि असदक़ क़ाएल अद-दलाएल अल-फ़ायेज़ा अला क़ल्बिल फ़क़ीर बि-औनिल क़दीर अज़्ज़ा जद्दुहू व जल्ला मजदुहू। समस्त प्रशंसा अल्लाह तआला के लिए है उन सच्चे प्रमाणों पर जो सर्वशक्तिमान की सहायता से इस निर्धन के हृदय पर अवतरित हुए। (त)

छठी दलील: अक़ूल: व बिह़ौलिल्लाहि उसूल (मैं कहता हूँ और अल्लाह तआला की तौफ़ीक़ से बयान करता हूँ (कलाम-ए-इलाही)। हशिय्या: यानी 'इंशा' (रचना) के रूप में न कि 'हिकायत' (कथा) के रूप में, क्योंकि इसमें कोई बातचीत नहीं है जैसा कि स्पष्ट है, तो महान कुरान में काफिरों के झूठ और बकवास के वाक्य मौजूद हैं। 12 मिन्हु। यानी 'इंशा' के रूप में न कि कथा के रूप में क्योंकि इसमें कोई बातचीत नहीं है जैसा कि स्पष्ट है, तो कुरान में ऐसे वाक्य मौजूद हैं जिनमें काफिरों की असत्य शैली का उल्लेख है। 12 मिन्हु (त)

1 मफ़ातीह अल-ग़ैब (तफ़सीर कबीर) आयत 'व मन असदकु मिनल्लाहि हदीसा' के नीचे, अल-मतबा अल-बहिय्या मिस्र 10/217, 218

حاصلاً لا محالۃ 1۔ میں کوئی امتناع نہیں اور اس ضابطے کی صحبت کا علم و یقین ضروری ہے جب امکانِ صدق قائم ہے تو کذب کا حصول ہر صورت میں ممتنع ہوگا۔(ت)

اقول: وباللہ التوفیق تحریر دلیل یہ ہے کہ تم نے باری عزوجل کا تکلم بکلام کذب تو ممکن مانا اس کا کاذب و متصف بالکذب ہونا بھی ممکن مانتے ہو یا نہیں؟ اگر کہئے نہ تو قول بالمناقضین اور بداہتِ عقل سے خروج ہے کہ کاذب و متصف بالکذب نہیں مگر وہی جو تکلم بکلام کذب کرے اسے ممکن کہہ کر اسے محال ماننا نرا جنون ہے۔ اور اگر کہئے ہاں، تو اب ہم پوچھتے ہیں یہ انصاف صرف لم یزل میں ممکن یا ازل میں بھی شق اول باطل کہ امکانِ قیامِ حوادث کو مستلزم اور شق ثانی پر جب از لیتِ کذب ممکن ہوئی تو اس کا ممتنع الزوال ہونا ممکن ہوا کہ ہر ازلی واجب الابدیۃ اور کذب کا امتناعِ زوال استحالہ صدق کو مستلزم کہ کذب و صدق کا اجتماع محال، جب اس کا زوال محال ہوگا اس کا ثبوت ممتنع ہوگا، اور امکانِ وجود ملزومِ امکانِ وجود لازم کو مستلزم، تحقیقاً لمعنی اللزوم حیث کان ذاتیاً لا لعارض کما ہہنا (معنی لزوم کے ثبوت کی وجہ سے ذاتی ہے نہ کہ کسی عارض کی وجہ سے، جیسا کہ یہاں ہے۔ ت) تو لازم آیا کہ صدقِ الٰہی کا محال ہونا ممکن ہو اور استحالہ اسی شے کا ممکن ہو گا جو فی الواقع محال ہو بھی کہ ممکن کا محال ہونا ہرگز ممکن نہیں ورنہ انقلاب لازم آئے اور وہ قطعاً باطل۔ تو ثابت ہوا کہ اگر باری تعالٰی کا امکانِ کذب مانا تو اس کا صدق محال ہوگا لیکن وہ بالبداہۃ محال نہیں تو امکانِ کذب یقیناً باطل، اور استحالہ کذب قطعاً حاصل۔

والحمد اللہ اصدق قائل الدلائل الفائضۃ علی قلب الفقیر بعون القدیر عز جدہ وجل مجدہ۔ تمام تعریف اللہ تعالٰی کی ان سچے دلائل پر جو قدیر عزوجدہ وجل مجد کی مدد سے فقیر کے دل پر وارد ہوئے۔ (ت)

دلیل ششم: اقول: وبحول اللہ اصول (میں کہتا ہوں اور اللہ تعالٰی کی توفیق سے بیان کرتا ہوں (کلام الہی) عہ: ای انشاء لا حکایۃ اذ لا کلام فیہا کما لا یخفی ففی القرآن العظیم جمل عن الکفار من اراجیفہم الباطلۃ ۱۲ منہ یعنی بطور انشاء نہ کہ بطور حکایت کیونکہ اس میں کلام ہی نہیں جیسا کہ واضح ہے تو قرآن میں ایسے جملے موجود ہے جن میں کفار کی باطل ادا کا تذکرہ ہے ۱۲ منہ(ت)

1 مفاتیح الغیب (تفسیر کبیر) تحت آیۃ و من اصدق من اللہ حدیثا المطبعۃ البہیۃ مصر ۱۰ / ۲۱۷، ۲۱۸

Fatawa Razawiyya, Volume 15

From eternity, it was absolute truth; God forbid, some of it being false or neither true nor false. The second option (being neither true nor false) is explicit disbelief (Kufr) [Note 1], and the third involves the negation of both correspondence and non-correspondence, which is absolutely impossible, first [Note 2] by self-evident reason.

[Boxed Text:] Arabic: For the negation of the two predicates of a real disjunction from the subject is like the negation of two contradictories. Urdu: Because the negation of both predicates of a real disjunction from a subject is similar to the negation of two contradictories. (T)

Secondly: By rational consensus,

[Boxed Text:] Arabic: Even Al-Jahiz the Mu'tazilite, his disagreement [Note 3] is only in the mere naming. Urdu: Even Al-Jahiz the Mu'tazilite admits this, the dispute is only over names. (T)

Note 1: Arabic: i.e., even the opponent would not agree with it, so it does not contradict rational proof. It was suffice with this for brevity, otherwise there is a path as you know, which is the necessity of falsehood and impossibility of truth, which is false by self-evident reason. 12-Minhu. Urdu: i.e., even the opponent would not agree with it, and this is not contrary to rational proof. It was suffice with this for brevity, otherwise there is a path as you know, which is the necessity of falsehood and impossibility of truth, which is false by self-evident reason. 12-Minhu. (T)

Note 2: Arabic: This is sufficient, the mention of consensus and text (nass) is voluntary. 12-Minhu. Urdu: This is sufficient, the mention of consensus and text is as a voluntary and extra point. 12-Minhu. (T)

Note 3: Arabic: According to the majority, a report is either true or false because it either corresponds to reality, which is the thing reported about, and that is true, or it does not correspond, and that is false. This disjunction is real, revolving between negation and affirmation. The dispute of whoever disputed is only in the linguistic application of the words "truth" and "falsehood" - whether they are for these two meanings - not in the truth of this disjunction. [End of quote from] Musallam al-Thubut with its commentary Fawatih al-Rahamut by Maulana Bahr al-Ulum, may his soul be sanctified. 12-Minhu. Urdu: According to the majority, a report is either true or false, because if it does not correspond to reality, it is false, and this is a real disjunction revolving between negation and affirmation. Whoever has disputed in

this, has done so only in the linguistic application of the words 'truth' and 'falsehood' - whether they are for these two meanings - not in the truth of this real disjunction where both predicates are negated. [End of quote from] Musallam al-Thubut with its commentary Fawatih al-Rahamut by Maulana Bahr al-Ulum, may his soul be sanctified. 12-Minhu. (T)

1. Fawatih al-Rahamut Sharh al-Musallam al-Thubut, Supplement to al-Mustasfa, Second Principle, Ash-Sunnah, Sharif al-Radi Publications, Qom, Iran, 2/107.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

अनादि काल से यह पूर्ण सत्य था, ईश्वर न करे कि इसका कुछ भाग असत्य हो या न सत्य न असत्य। दूसरा विकल्प (न सत्य न असत्य होना) स्पष्ट कुफ़्र (अविश्वास) है [नोट 1] और तीसरे में अनुरूपता और अनुपयोगिता दोनों का अभाव है, जो निश्चित रूप से असंभव है, पहला [नोट 2] स्वयं-सिद्ध बुद्धि द्वारा।

[बॉक्स किया हुआ पाठ:] अरबी: क्योंकि एक वास्तविक वियोजन (disjunction) के दोनों विधेयों का उद्देश्य से अभाव, दो विरोधाभासों के अभाव के समान है। उर्दू: क्योंकि एक विषय से वास्तविक वियोजन के दोनों विधेयों का अभाव दो विरोधाभासों के अभाव के समान होता है। (त)

दूसरा: बौद्धिक सर्वसम्मति द्वारा,

[बॉक्स किया हुआ पाठ:] अरबी: यहाँ तक कि जाहिज़ मोतज़िली भी, उसका विवाद [नोट 3] केवल नामकरण में है। उर्दू: यहाँ तक कि जाहिज़ मोतज़िली भी इस बात का कायल है कि विवाद केवल नाम में है। (त)

नोट 1: अरबी: यानी इस पर विरोधी भी सहमत नहीं होगा, इसलिए यह बौद्धिक प्रमाण के विपरीत नहीं है। संक्षिप्तता के लिए इसे पर्याप्त माना गया, अन्यथा वह मार्ग है जैसा कि आप जानते हैं, जो झूठ की अनिवार्यता और सच की असंभवता है, जो बुद्धि की स्पष्टता से असत्य है। 12-मिन्हु। उर्दू: यानी इस पर विरोधी भी राज़ी न होगा और यह बौद्धिक प्रमाण के विपरीत नहीं है। संक्षेप में इसी पर संतोष कर लिया गया अन्यथा उसके लिए वह मार्ग जो आप जान चुके हैं, वह झूठ की अनिवार्यता और सच की असंभवता है जो बुद्धि की स्पष्टता से असत्य है। 12-मिन्हु (त)

नोट 2: अरबी: यही पर्याप्त है, सर्वसम्मति और 'नस्' (धार्मिक पाठ) का उल्लेख स्वैच्छिक है। 12-मिन्हु। उर्दू: यही काफी है, इज्मा और नस् की बात स्वैच्छिक और अतिरिक्त है। 12-मिन्हु (त)

नोट 3: अरबी: बहुमत के अनुसार, एक रिपोर्ट या तो सच्ची है या झूठी, क्योंकि या तो वह वास्तविकता के अनुरूप है, जिसके बारे में रिपोर्ट दी गई है, और वह सच है, या वह अनुरूप नहीं है, और वह झूठ है। यह वियोजन वास्तविक है, जो नकार और पुष्टि के बीच घूमता है। जिसने भी विवाद किया है, उसका विवाद केवल 'सत्य' और 'असत्य' शब्दों के भाषाई प्रयोग में है - क्या वे इन दो अर्थों के लिए हैं - इस वियोजन की सच्चाई में नहीं। [मुसल्लम अल-थुबूत और उसकी व्याख्या फ़वातिह अल-रहमुत

से उद्धृत, मौलाना बहरुल उलूम द्वारा।] 12-मिन्हु। उर्दू: जम्हूर (बहुमत) के नज़दीक ख़बर सच्ची है या झूठी, क्योंकि अगर वह वास्तविकता के अनुरूप नहीं तो झूठी, और यह मुनफ़सिला हक़ीक़िया है जो नफ़ी और इसबात (नकार और पुष्टि) के दरमियान घूमता है और जिस किसी ने भी इसमें विवाद किया है वह केवल भाषाई तौर पर 'सिद्क़' और 'किज़्ब' शब्दों के प्रयोग में किया है कि क्या वे इन दो अर्थों के लिए हैं - मुनफ़सिला हक़ीक़िया जिसके दोनों विधेय ऊंचे हों, की सच्चाई में नहीं। [मुसल्लम अल-थुबूत और उसकी व्याख्या फ़वातिह अल-रहमुत से उद्धृत, मौलाना बहरुल उलूम द्वारा।] 12-मिन्हु (त)

1. फ़वातिह अल-रहमुत शरह अल-मुसल्लम अल-थुबूत, अल-मुस्तसफ़ा के परिशिष्ट में, दूसरा सिद्धांत, सुन्नत, शरीफ़ अल-रज़ी पब्लिकेशन्स, क़ुम, ईरान, 2/107।

पेज 344/742

فتاوٰی رضویہ ، جلد پانزدہم (۱۵)

ازل میں باایجابِ کلی حق تھا، معاذ اللہ اس کا بعض باطل یا نہ حق نہ باطل شقِ ثانی تو کفر صریح ع۱ اور ثالث میں مطابقت ولا مطابقت دونوں کا ارتفاع اور وہ قطعاً محال، اولاً ع۲ بالبداہۃ۔

[باکس:] فان ارتفاع محمول الانفصال الحقیقی عن الموضوع کارتفاع النقیضین۔ کیونکہ انفصالِ حقیقی کے دونوں محمول کا موضوع سے ارتفاع نقیضین کے ارتفاع کی طرح ہوتا ہے۔ (ت)

ثانیا: باجماعِ عقلاً،

[باکس:] حتی الجاحظ المعتزلي وانما نزاعه ع۳ في مجرد التسمية ۔ حتی کہ جاحظ معتزلی بھی قائل ہے نزاع محض نام میں ہے۔ (ت)

ع۱: ای فلا یرضی به المخالف ایضاً فلاینافی عقلیة البرهان وانما اکتفی به قصرا للمسافة والافله طریق قد عرفت وهو وجوب الکذب وامتناع الصدق الباطل ببداهة العقل ۱۲منہ یعنی اس پر مخالف بھی راضی نہ ہوگا اور یہ عقلی برہان کے منافی نہیں اختصاراً اس پر اقتفاء کرلیا گیا ورنہ اس کے لئے وہ طریق جو جان چکا کہ وہ کذب کا وجوب اور صدق کا امتناع ہے جو بداہت عقل سے باطل ہے ۱۲منہ (ت)

ع۲: فیه المقنع وحدیث الاجماع والنص تبرعی ۱۲ منہ۔ یہی کافی ہے اجماع اور نص کی بات بطور تبرع و نفل ہے ۱۲منہ (ت)

ع۳: الخبر عند الجمهور اما صادق او کاذب لانه اما مطابق للواقع الذی هو المبخبر عنه وهو الصادق، اولا مطابق وهو الکاذب وهذه المنفضلة حقیقیة دائرة بین النفی والاثبات ونزاع من نازع لیس الا فی اطلاق لفظ الصدق والکذب لغة هل هما لهذین المعنیین لافی صدق هذه المنفصلة 1 اھ۔ مسلم الثبوت مع

شرح فواتح الرحموت لمولانا بحر العلوم قدس سرہ ۱۲منہ۔ جمہور کے نزدیک خبر صادق ہے یا کاذب، کیونکہ اگر وہ واقع کے مطابق نہیں تو کاذب، اور یہ منفصلہ حقیقیہ ہے جو نفی واثبات کے درمیان دائر ہے اور جس نے بھی اس میں نزاع کیا ہے وہ صرف لغتہً لفظِ صدق وکذب کے اطلاق میں کیا ہے کہ کیا وہ ان دونوں معنی کے لئے ہیں منفصلہ حقیقیہ جس کے دونوں محمول مرتفع ہوں، کے صدق میں نہیں، اھ، مسلم الثبوت مع شرح فواتح الرحموت لمولانا بحر العلوم قدس سرہ، ۱۲منہ (ت)

1 فواتح الرحموت شرح المسلم الثبوت بذیل المستصفی الاصل الثاني السنه منشورات الشریف الرضی قم ایران ۲/ ۱۰۷

Fatawa Razawiya, Volume 15

Thirdly: The Great Quran itself speaks of the negation of any intermediary.

Our Lord, the Possessor of Majesty, said: "So what is after truth except error?"[1] — Our Lord, the Possessor of Majesty, says: Then what remains after truth except error? (T)

Therefore, the first part is certain, and perhaps the opponent also does not deny it. Now we ask: assuming its occurrence, would the possibility of falsehood only apply to external, recited speech or also to the essential [speech of God]? The first option is purely meaningless, as truth and falsehood are intrinsically attributes of the meaning, not an attribute of the expression. Hence, it is stated in Sharh al-Maqasid:

"The way this aspect applies to organized speech made of audible letters is that it is an expression of His Eternal Speech, and the ultimate reference of truth and falsehood is the meaning."[2] — This is applied to speech composed only of audible elements; it is an expression of eternal speech, and the source of truth and falsehood is the meaning. (T)

On the second assumption, this essential speech is either that same eternal speech, or, assuming divisibility, it is a part of it that was either partially or totally true in eternity, or something else. In the second case, the occurrence of temporal events would be necessary, and in the first case, truth would turn into falsehood—which is impossible even in human speech; a true statement can never become false.

Note: Here, a doubt arises in some minds: if 'Zaid is standing today', then the proposition 'Zaid is standing' is true. If he is no longer standing tomorrow, then 'Zaid is not standing' becomes true, and its reality implies its falsehood. I say: these individuals did not differentiate between 'factual' (fa'liya) and 'permanent' (da'ima), or they did not know that there is no contradiction between two 'general absolutes' (mutlaqa 'amma). It is stated in Musallam al-Thubut:

"The true report is always true, and the false report is always false."[3] — A true report is always true, and a false report is always false. (T)

Maulana (may his secret be sanctified) states in Fawaatih:

"It is not possible for both to occur in any single report. There is a difference between the realization of the referent of a report and its truth, for the former may vary according to times, whereas..." — It is impossible for both to coexist in any report. There is a difference between the realization of the truth of a report and its

actualization, because the former varies according to times. (Continued on the next page)

---

1 Holy Quran 10:32 2 Sharh al-Maqasid, Sixth Discussion on 'He, the Exalted, is a Speaker', Dar al-Ma'arif al-Nu'maniya Lahore 2/104 3 Musallam al-Thubut, Second Principle, The Sunnah, Matba' Ansari Delhi p. 176

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

तीसरा: स्वयं कुरान महान मध्यस्थ के निषेध पर स्पष्ट है।

हमारे प्रभु, महिमा के स्वामी ने कहा: "सत्य के बाद सिवाय भटकाव के और क्या है?"[1] — हमारे महिमाशाली स्वामी का फ़रमान है: तो सत्य के बाद सिवाय गुमराही के और क्या रह जाता है? (T)

अतः पहला हिस्सा निश्चित है, और शायद विरोधी भी इससे इनकार नहीं करता। अब हम पूछते हैं: यदि झूठ की संभावना को मान लिया जाए, तो क्या वह केवल बाहरी उच्चारित वाणी पर लागू होगी या ईश्वर की मूल वाणी पर भी? पहला विकल्प पूरी तरह अर्थहीन है, क्योंकि सत्य और असत्य वास्तव में अर्थ के गुण हैं, न कि अभिव्यक्ति के। इसलिए, शरह अल-मकासिद में कहा गया है:

"श्रव्य अक्षरों से बनी व्यवस्थित वाणी पर यह पहलू इस तरह लागू होता है कि यह उसकी शाश्वत वाणी की अभिव्यक्ति है, और सत्य और असत्य का संदर्भ अर्थ की ओर लौटता है।"[2] — यह ऐसी वाणी पर लागू हो रहा है जो केवल श्रव्य तत्वों से बनी है और यह शाश्वत वाणी की अभिव्यक्ति है, और सत्य एवं असत्य का स्रोत अर्थ है। (T)

दूसरे अनुमान पर, यह मूल वाणी वही शाश्वत वाणी है, या विभाज्यता के अनुमान पर उसका एक हिस्सा होगी जो अनादिकाल में आंशिक या पूर्ण रूप से सत्य थी, या कुछ और। दूसरे मामले में, सामयिक घटनाओं का होना आवश्यक होगा, और पहले मामले में सत्य का असत्य में बदलना होगा —जो मानव वाणी में भी असंभव है; एक सच्ची बात कभी झूठी नहीं हो सकती।

नोट: यहाँ कुछ मस्तिष्कों में यह संदेह उत्पन्न होता है कि यदि 'ज़ैद आज खड़ा है', तो प्रस्ताव 'ज़ैद खड़ा है' सत्य है। यदि वह कल खड़ा नहीं रहता, तो 'ज़ैद खड़ा नहीं है' सत्य हो गया और इसकी वास्तविकता इसके असत्य होने को अनिवार्य करती है। मैं कहता हूँ: इन महानुभावों ने 'वास्तविक' (फ़अ़लिया) और 'स्थायी' (दाइमा) में अंतर नहीं किया या वे नहीं जानते थे कि दो 'सामान्य निरपेक्ष' (मुतलक़ा आ़म्मा) के बीच कोई विरोधाभास नहीं होता। मुसल्लम अल-सुबूत में लिखा है:

"सच्ची खबर हमेशा सच्ची होती है और झूठी खबर हमेशा झूठी होती है।"[3] — सच्ची खबर हमेशा सच्ची और झूठी खबर हमेशा झूठी होती है। (T)

मौलाना (उनकी आत्मा पवित्र हो) फ़वातिह में फ़रमाते हैं:

"यह संभव नहीं है कि दोनों किसी एक खबर में एक साथ आ जाएँ। खबर के प्रमाण की प्राप्ति और उसकी सत्यता के बीच अंतर है, क्योंकि पहला समय के अनुसार भिन्न हो सकता है, जबकि..." — किसी खबर में दोनों का इकट्ठा होना मुमकिन नहीं, और खबर के प्रमाण की प्राप्ति और उसकी सत्यता के बीच अंतर है क्योंकि पहला समय के लिहाज़ से अलग होता है। (बाकी अगले पृष्ठ पर)

---

1 पवित्र कुरान 10:32 2 शरह अल-मकासिद, 'वह (ईश्वर) वक्ता है' पर छठी चर्चा, दार अल-मा'आरिफ अल-नुमानिया लाहौर 2/104 3 मुसल्लम अल-सुबूत, दूसरा सिद्धांत, सुन्नत, मतबा अंसारी दिल्ली पृष्ठ 176

فتاوی رضویہ، جلد پانزدہم (۱۵)

ثالثاً: خود قرآن عظیم نفی واسطہ پر ناطق،

قال مولانا ذوالجلال فماذا بعد الحق الا الضلال[1] ۔ | ہمارے مالک صاحب جلال کا فرمان ہے پھر حق کے بعد کیا ہے مگر گمراہی۔ (ت)

تولاجرم شق اول متعین اور شاید مخالف بھی اس سے انکار نہ رکھتا ہو اب ہم پوچھتے ہیں کذب ممکن علی فرض الوقوع صرف کسی کلام نقل کو عارض ہوگا یا نفیس کو بھی ، اول محض بے معنی کہ صدق و کذب حقیقتہ موصوف معنی ہے نہ صفت عبارت ، ولہذا شرح مقاصد میں فرمایا:

طریق اطراد ھذا الوجہ فی کلام المتنظم من الحروف المسموعہ انہ عبارۃ عن کلامہ الازلی و مرجع الصدق و الکذب الی المعنی[2]۔ | یہ تو ایسی کلام میں جاری ہو رہا ہے جو صرف مسموعہ سے بنی ہے اور یہ کلام ازلی سے عبارت ہے اور صدق و کذب کا مرجع معنی ہے۔ (ت)

بر تقدیر ثانی یہ کلام نفسی وہی کلام قدیم ہے یا علی تقدیر التجزی اس کا بعض ہو گا جو ازل میں ایجاباً یا کلاً صادق تھا یا اس کا غیر شق ثانی پر قیام حوادث لازم اور اول میں انقلاب صدق بکذب کہ کلام بشر میں بھی محال، سچی بات کبھی جھوٹی ع

ع: یہاں بعض اذہان میں یہ شبہ گزرتا ہے کہ زید آج قائم ہے تو قضیہ زید قائم حق ہے، کل قائم نہ رہا تو زید لیس بقائم حق ہو گیا اور اس کی حقیقت اس کے کذب کو مستلزم، اقول: ان صاحبوں نے فعلیہ و دائمہ میں فرق نہ کیا یا نہ جانا کہ دو مطلقہ عامہ میں تناقض نہیں ، مسلم الثبوت میں ہے:

الخبر الصادق صادق دائما والکاذب کاذب دائما[3]۔ | خبر صادق ہمیشہ صادق اور خبر کاذب ہمیشہ کاذب ہوتی ہے۔ (ت)

مولانا قدس سرہ فواتح میں فرماتے ہیں:

ولایکن ان یدخلا فی شیئ من الاخبار ، و فرق بین تحقق مصداق الخبر وصدقه فان الاول قد یختلف بحسب الاوقات واما | دونوں کا کسی خبر میں جمع ہونا ممکن نہیں، اور خبر کے مصداق کے تحقق اور اس کے صدق میں فرق ہے کیونکہ پہلا اوقات کے اعتبار سے مختلف ہوتا ہے، (باقی اگلے صفحہ پر)

---

1 القرآن الکریم ۳۲/۱۰ 2 شرح المقاصد المبحث السادس فی انه تعالی متکلم دارالمعارف النعمانیہ لاہور ۲/ ۱۰۴ 3 مسلم الثبوت الاصل الثانی السنہ مطبع انصاری دہلی ص ۱۷۶

Fatawa Razawiyya, Volume 15

...cannot be, nor can false ever be true, otherwise a clash would occur between conformity and non-conformity, and contradictories would no longer remain contradictories. In short, for a truthful statement, the proof of truth is necessary; therefore, the negation of necessity is necessarily negated, and that is the desired objective.

[Boxed Section] (Arabic): And you know that the issuance of Eternal Speech from Him, Glory be to Him and Most High, is not by way of choice, for the Eternal cannot be attributed to a free agent in his capacity as a free agent. The Qur'an is the speech of Allah, not created, and not under power. Let not Satan cause you to slip with the idea that impossibility arises here because only truthful speech was issued from the Lord, Glory be to Him and Most High, in eternity, and He is not powerful enough to create a temporal attribute for His essence; so possibility remained in the initial state as it was.

(Urdu Translation): And you know that the issuance of Eternal Speech from Allah the Almighty, Glorified be He, is not optional, because the Eternal cannot be attributed to any free agent in their capacity as a free agent. The Qur'an is the speech of Allah the Almighty, which is not created and not under power _____ Let not Satan cause you to slip with this point that impossibility became necessary here because only truthful speech was issued from Allah the Almighty in eternity, and He is not capable of creating a temporal attribute for His own essence; so in the initial matter, the possibility remained as it was. (T)

Seventh Proof: And it is the most concise and clearest; I say, and success is through Allah (which is very concise and very clear, I say and success is from Allah. T). The possibility of falsehood necessitates its actuality, rather its necessity, because if Eternal and Everlasting psychological speech, necessary by essence and impossible of renewal, does not contain falsehood, then falsehood in verbal speech is not possible; otherwise, the existence of a signifier without a signified (Madlool) [would occur].

[Bottom Section] (Continued from previous page footnote) The truth of news is permanent, for the truth of the absolute is permanent, thus the truthful is always truthful. Falsehood never enters it at all, nor can they coexist, and the false is always false, so truth cannot enter it. End of summary, from him [the author], may Allah protect him. (T)

Note: Signified (Madlool) is the meaning itself, therefore there will be no objection regarding the non-existent. 12 [From him]. (T)

1. Fawatih al-Rahamut following al-Mustasfa, The Second Principle, The Sunnah, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 2/102. Page 346 of 742

फ़तावा रज़विया, खंड 15

...नहीं हो सकती, न ही झूठी कभी सच्ची, वरना अनुकूलता और प्रतिकूलता में टकराव होगा और विरोधाभासी आपस में विरोधाभासी नहीं रहेंगे। संक्षेप में, सत्य वचन के लिए सत्य का प्रमाण आवश्यक है, अतः आवश्यकता का निषेध अनिवार्य रूप से वर्जित है, और यही वांछित उद्देश्य है।

[बॉक्स वाला भाग] (अरबी): और आप जानते हैं कि अल्लाह तआला सुब्हानहु से कलाम-ए-क़दीम (शाश्वत वाणी) का जारी होना विवेकाधीन नहीं है क्योंकि क़दीम को किसी मुख्तार (स्वतंत्र कर्ता) की हैसियत से मुख्तार से संबद्ध नहीं किया जा सकता, क़ुरआन अल्लाह तआला का कलाम है जो मखलूक (सृजित) नहीं है और शक्ति के अधीन नहीं है। शैतान आपको इस बात से न फिसला दे कि यहाँ से यह असंभवता आवश्यक हुई कि अल्लाह तआला से अज़ल (अनादि काल) में केवल सत्य कलाम ही जारी हुआ, और वह इस बात पर सक्षम नहीं है कि अपने लिए कोई सामयिक विशेषता (सिफ़त-ए-हादिसा) उत्पन्न करे, तो आरंभिक स्थिति में संभावना वैसी ही रही जैसी थी।

(उर्दू अनुवाद): और आप जानते हैं कि अल्लाह तआला सुब्हानहु से कलाम-ए-क़दीम का सदूर (जारी होना) अख्तियारी (विवेकाधीन) नहीं है क्योंकि क़दीम किसी मुख्तार के मुख्तार होने की हैसियत से उससे मंसूब (संबद्ध) नहीं हो सकता। क़ुरआन अल्लाह तआला का कलाम है जो मखलूक नहीं है और शक्ति के अधीन नहीं है _____ शैतान आपको इस बात से न फिसला दे कि इस्तिहाला (असंभवता) यहाँ से लाज़िम (आवश्यक) आया कि अल्लाह तआला से अज़ल (अनादि काल) में कलाम-ए-सादिक (सत्य वाणी) ही सादिर हुआ, और वह इस बात पर कादिर (सक्षम) नहीं है कि अपनी ज़ात के लिए सिफ़त-ए-हादिसा पैदा करे, तो इब्तिदाई अम्र (प्रारंभिक मामले) में इमकान (संभावना) बाकी रहा जैसा कि था। (त)

सातवाँ प्रमाण: "वहुवा अख्तसरु व अज़हरु अक़ूलु वबिल्लाहित तौफ़ीक़" (जो अत्यंत संक्षिप्त और बहुत स्पष्ट है, मैं कहता हूँ और अल्लाह की ओर से तौफीक है। त)। झूठ की संभावना उसकी वास्तविकता बल्कि आवश्यकता को अनिवार्य करती है कि यदि अनादि और अनंत मानसिक वाणी, जो अपने आप में आवश्यक है और जिसका नवीनीकरण असंभव है, झूठ पर आधारित न हो, तो मौखिक वाणी में झूठ संभव नहीं है, अन्यथा संकेतकर्ता (दाल) का अस्तित्व बिना संकेतित (मदलूल) के होगा।

[नीचे का भाग] (पिछले पृष्ठ के हाशिये का शेष) रहा सदक़-ए-ख़बर (समाचार की सत्यता) तो वह दायमी (स्थायी) है क्योंकि मुतलका (निरपेक्ष) की सत्यता स्थायी होती है, अतः सादिक हमेशा सादिक ही होगा और इसमें कभी झूठ प्रवेश नहीं कर सकता वरना दोनों का इज्तिमा (समावेश) हो जाएगा और काज़िब हमेशा काज़िब ही रहेगा, इसमें सदक़ (सत्य) प्रवेश नहीं कर सकता। (संक्षेप में, लेखक से, अल्लाह उनकी रक्षा करे)। (त)

नोट: मदलूल (संकेतित) वह अर्थ ही है, अतः मादूम (अनुपस्थित) के साथ कोई आपत्ति नहीं होगी। 12 (लेखक से)। (त)

1. फवातिह अल-रहमूत, अल-मुस्तस्फ़ा के परिशिष्ट में, दूसरा सिद्धांत, सुन्नत, मंसूरात अल-शरीफ़ अल-राज़ी, क़ोम, ईरान, 2/102. पृष्ठ 346 का 742

نہیں ہوسکتی، نہ جھوٹی کبھی سچی، ورنہ مطابقت ولا مطابقت میں تصادم لازم آئے اور نقیضین باہم نقیضین نہ رہیں۔ بالجملہ کلامِ صادق کے لئے ثبوت صدق ضروری، تو سلب ضرورت ضرورۃً مسلوب، وھو المطلوب۔

[Boxed Section] (Arabic): وانت تعلم ان صدور الکلام القدیم منہ سبحانہ و تعالٰی لیس علی وجہ الاختیار فان القدیم لا یستند الی المختار من حیث ھو مختار والقرآن کلام اللہ غیر مخلوق ولا فی اقتدار فلا یستزلك الشیطان ان الاستحالۃ انما جاءت من ان المولی سبحانہ وتعالی لم یصدر فی الازل الا کلاماً صادقاً وھو لا یقدر ان یخلق لنفسہ صفۃ حادثۃ فبقی الامکان فی بدو الامر علی ما کان۔

(Urdu Translation): اور تم جانتے ہو اللہ تعالٰی سبحانہ سے کلامِ قدیم کا صدور اختیاری نہیں کیونکہ قدیم کسی مختار من حیث مختار کی منسوب نہیں ہوسکتا، قرآن اللہ تعالٰی کا کلام ہے جو مخلوق نہیں اور تحت قدرت نہیں _____ تمہیں شیطان اس بات سے نہ پھسلادے کہ استحالہ یہاں سے لازم آیا کہ اللہ تعالٰی سے ازل میں کلام صادق ہی صادر ہوا، اور وہ اس بات پر قادر نہیں کہ اپنی ذات کے لئے صفتِ حادثہ پیدا کرے تو ابتدائی امر میں امکان باقی رہا جیسا کہ تھا۔ (ت)

دلیل ہفتم: وھو اختصر و اظھر اقول وباللہ التوفیق (جو نہایت مختصر اور بہت ہی واضح ہے، میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ سے ہے۔ت) امکان کذب اس کی فعلیت بلکہ ضرورت کو مستلزم کہ اگر کلامِ نفسی ازلی ابدی واجب للذات مستحیل التجدد و کذب پر مشتمل نہ ہو تو کلام لفظی کا کذب ممکن نہیں ورنہ وجود دال بلا مدلول عـ

[Bottom Section] (بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) رہا صدقِ خبر تو وہ دائمی ہے کیونکہ مطلقہ کا صدق دائمی ہوتا ہے لہذا صادق ہمیشہ صادق ہی ہوگا اور اس میں کبھی بھی کذب داخل نہیں ہوسکتا ورنہ دونوں کا اجتماع ہو جائے گا اور کاذب ہمیشہ کاذب ہی رہے گا اس میں صدق داخل نہیں ہوسکتا اھ ملخصاً ۱۲ منہ سلمہ اللہ تعالٰی۔ (ت)

عـ: مدلول وہ معنی ہی ہے لہذا معدوم کے ساتھ کوئی اعتراض نہیں ہوگا ۱۲ منہ (ت)

۱ فواتح الرحموت بذیل المستصفٰی الاصل الثانی السنۃ منشورات الشریف الرضی قم ایران ۲/ ۱۰۲

Fatawa Ridawiyya Volume (15)

...or that a lie pointing to the truth of the signified should become necessary, and both are manifestly impossible. When a lie is not possible in verbal speech, it cannot be possible in the internal speech (Kalam-e-Nafsi); otherwise, it would imply the Creator's (Exalted and Majestic is He) inability to express Himself. Therefore, one who believes in the possibility of a lie necessarily believes his Lord to be an actual liar and considers the lie to be actually present in His internal speech. There, action, permanence, and necessity are concomitant, and in another way, it is clearer and more evident.

I say, and success is from Allah Almighty: The summary of your claim is that "some of what is Allah's speech is necessarily potentially false" (Some of Allah Almighty's speech is necessarily capable of being a lie). There is no doubt that "everything that is potentially false is necessarily false" (whatever is possibly a lie is necessarily a lie), because in a single instance of speech, the possibility of a lie is inconceivable without the actual presence of the lie. The actual presence of a lie is the impossibility of truth, and the impossibility of truth is the necessity of falsehood. The result is: "some of what is Allah's speech is necessarily false" (Some of Allah Almighty's speech is necessarily a lie). Now, whether the truth of this description is actual, as is well-known, or potential, as according to al-Farabi, it would in every way necessitate that the Creator (may Allah forbid) be an actual liar. On the first assumption, the necessity is self-evident. On the second assumption, take the proposition "some of what is Allah's speech in general possibility is necessarily false" as the major premise, and the proposition "all that is Allah's speech in general possibility is actually Allah's speech" as the minor premise. The proof of the minor premise is that for the Creator, there is no pending state. The fifth mood of the third figure of syllogism will then yield the same result: "some of what is Allah's speech is actually necessarily false" (some speech of Allah is actually necessarily a lie). And refuge is sought with Allah Almighty! Rather, in reality, this argument is worthy of being three independent arguments, as is not hidden from the reflective person.

Note: The gist of the first argument is that according to the view of possibility, actuality in the internal speech is necessary; otherwise, it would be impossible in the verbal speech. This is because verbal speech is only an expression of the internal speech, and there is no possibility for any other internal speech besides this existing one, which is assumed to have no lie in it, and the truthful's liar (continued on the next page).

फ़तावा रज़विया जिल्द (15)

...या झूठ का सत्य के साथ अनिवार्य हो जाना लाज़िम आएगा और इस तरह दोनों स्पष्ट रूप से असंभव हैं। जब मौखिक वाणी (कलाम-ए-लफ़्ज़ी) में झूठ संभव नहीं है, तो आत्मिक वाणी (कलाम-ए-नफ़्सी) में भी संभव नहीं हो सकता; अन्यथा सृष्टिकर्ता (अल्लाह) की अभिव्यक्ति की अक्षमता अनिवार्य हो जाएगी। अत; जो झूठ की संभावना को मानता है, वह अनिवार्य रूप से अपने रब को वास्तव में झूठा मानता है और उसकी आत्मिक वाणी में झूठ को वास्तव में विद्यमान मानता है। वहां क्रिया, निरंतरता और अनिवार्यता एक-दूसरे के पूरक हैं और दूसरे तरीके से यह और भी स्पष्ट है।

मैं कहता हूँ, और सफलता अल्लाह तआला की ओर से है: आपके दावे का सार यह है कि "अल्लाह का कुछ कलाम अनिवार्य रूप से संभव-असत्य है" (अल्लाह तआला के कलाम का कुछ हिस्सा अनिवार्य रूप से झूठ की संभावना रखता है)। और इसमें कोई संदेह नहीं कि "हर वह चीज़ जो संभव-असत्य है, वह अनिवार्य रूप से असत्य है" (जो झूठ हो सकता है, वह अनिवार्य रूप से झूठ है), क्योंकि वाणी के एक ही उदाहरण में झूठ की वास्तविकता के बिना उसकी संभावना अकल्पनीय है। झूठ की वास्तविकता सत्य का अभाव है, और सत्य का अभाव झूठ की अनिवार्यता है। परिणाम निकला: "अल्लाह का कुछ कलाम अनिवार्य रूप से झूठा है" (अल्लाह तआला के कलाम का कुछ हिस्सा अनिवार्य रूप से झूठ है)। अब इसमें चाहे शीर्षक की सच्चाई वास्तविक हो जैसा कि प्रसिद्ध है, या संभावित हो जैसा कि अल-फाराबी के अनुसार है, हर तरह से सृष्टिकर्ता का (अल्लाह न करे) वास्तव में झूठा होना लाज़िम आएगा। पहली स्थिति में, यह अनिवार्यता स्व-सिद्ध है। दूसरी स्थिति में, इस तर्कवाक्य को कि "अल्लाह का कुछ कलाम जो सामान्य संभावना में है, वह अनिवार्य रूप से झूठा है" को साध्य (Major Premise) बनाएँ और इस तर्कवाक्य को कि "अल्लाह का हर कलाम जो सामान्य संभावना में है, वह वास्तव में अल्लाह का कलाम है" को पक्ष (Minor Premise) बनाएँ। पक्ष की सिद्धि यह है कि सृष्टिकर्ता के लिए कोई प्रतीक्षा की स्थिति नहीं है। न्यायशास्त्र के तीसरे रूप की पांचवीं विधा फिर वही परिणाम देगी कि "अल्लाह का कुछ कलाम वास्तव में अनिवार्य रूप से झूठा है" (अल्लाह का कुछ कलाम वास्तव में अनिवार्य रूप से झूठ है)। और अल्लाह तआला की शरण! बल्कि वास्तव में, यह तर्क तीन स्वतंत्र तर्कों के योग्य है, जैसा कि विचारशील व्यक्ति पर छिपा नहीं है।

नोट: पहले तर्क का सार यह है कि संभावना के मत के अनुसार आत्मिक कलाम में वास्तविकता अनिवार्य है, अन्यथा मौखिक कलाम में यह असंभव होगा। क्योंकि मौखिक कलाम केवल आत्मिक

कलाम की अभिव्यक्ति है, और इस विद्यमान आत्मिक कलाम के अलावा, जिसमें झूठ न होना मान लिया गया है, किसी अन्य आत्मिक कलाम की संभावना नहीं है और सत्यवादी का झूठा (बाकी अगले पृष्ठ पर)।

یا کذب دال مع صدق المدلول لازم آئے اور یوں دونوں بالبداہۃ محال، او جب کلام لفظی میں کذب ممکن نہ ہو تو نفسی میں ممکن نہیں، ورنہ باری عزوجل کا عجز عن التعبیر لازم آئے تو لاجرم امکانِ کذب ماننے والا اپنے رب کو واقعی کاذب مانتا ہے اور اس کے کلامِ نفسی میں کذب موجود بالفعل جانتا ہے اور وہاں فعل و دوام و وجوب متلازم و بوجہ آخر اوضح و اظہر۔ اقول: وباللہ التوفیق (میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ تعالٰی سے ہے۔ت) تمہارے دعوٰی کا حاصل یہ کہ بعض ماھو کلام اللہ تعالٰی فھو ممکن الکذب بالضرورۃ (اللہ تعالٰی کے کلام کا بعض ضرور ممکن الکذب ہے۔ت) اور شک نہیں کہ کل ماھو ممکن الکذب فھو کاذب بالضرورۃ (اور جو ممکن الکذب ہو وہ ضرور کاذب ہوتا ہے۔ت) کہ کلام واحد میں امکان کذب بے فعلیت کذب متصور نہیں اور فعلیت کذب امتناع صدق اور امتناع صدق ضرورت کذب ہے، نتیجہ نکلا بعض ماھو کلام اللہ تعالٰی کاذب بالضرورۃ (اللہ تعالٰی کے کلام کا بعض ضرور کاذب ہے۔ت) اب اس میں وصف عنوانی کا صدق خواہ بالفعل لو کما ھو المشہور (جیسا کہ یہ مشہور ہے۔ت) خواہ بالامکان لو کما ھو عندالفارابی (جیسا کہ فارابی کے ہاں ہے۔ت) ہر طرح باری عزوجل کا معاذاللہ کاذب بالفعل ہونا لازم، بر تقدیر اول تو لزوم بدیہی، اور بر تقدیر ثانی اس قضیہ یعنی بعض ماھو کلام اللہ بالامکان العام کاذب بالضرورۃ (جو اللہ تعالٰی کا کلام بامکان العام ہے وہ ضرور کاذب ہے۔ت) کو کبرٰی کیجئے اور قضیہ کل ماھو کلام اللہ بالامکان العام فھو کلام اللہ بالفعل (ہر کلام جو کلام اللہ بامکان العام ہے وہ بالفعل کلام اللہ ہے۔ت) کو صغرٰی ثبوت صغرٰی یہ کہ باری تعالٰی کے لئے کوئی حالتِ منتظرہ نہیں۔ شکل ثالث کی ضرب خامس پھر وہی نتیجہ دے گی کہ بعض ماھو کلام اللہ بالفعل کاذب بالضرورۃ (بعض کلام اللہ بالفعل ضرور کاذب ہے۔ت) والعیاذ باللہ تعالٰی، بلکہ حقیقۃ یہ وجہ دلیل سہ مستقل ہونے کے قابل،

كما لا يخفى على المتامل۔ عہ: حاصل الوجہ الاول ان على قول الامكان لابد من فعلية فى الكلام النفسى والا لامتنع فى اللفظى لانہ لا يكون الاتعبيرا عن نفسى ولا امكان ههنا لنفسى اخر غير هٰذا الموجود المفروض ان لا كذب فيہ پہلی وجہ کا حاصل یہ ہے کہ قول امکان پر کلام نفسی میں فعلیت ضروری ہے ورنہ کلام لفظی میں امتناع ہوگا، جب لفظی میں امتناع ہوگا تو نفسی میں امتناع ضرور ہوگا کیونکہ لفظی صرف نفسی کی تعبیر ہے جبکہ اس موجود نفسی جس میں کذب نہ ہونا مفروض ہے کے علاوہ کسی اور نفسی کا امکان نہیں اور صادق کی کاذب (باقی اگلے صفحہ پر)

Fatawa Rizvia Volume 15

And Allah is the One Who grants success in nullifying falsehood (as is not hidden from any person of thought, and only Allah is the Bestower of the ability to nullify falsehood. T)

Eighth Proof: I say, and success is from Allah: Divine Truthfulness (Sidq-e-Ilahi) is an attribute subsisting in the Noble Essence, otherwise it would be created; for everything besides the Essence and Attributes is created, and every created thing is preceded by non-existence. Therefore, it would necessarily follow that in the infinite pre-eternity, Allah was not Truthful. Exalted is He far above that! And since Truthfulness is an attribute subsisting in the Essence, and attributes are requirements of the Essence, change in the requirements of the Essence is impossible because a change in the cause necessitates a change in the effect. Change in the Essence is generally impossible, especially in the Presence of Might where change in attributes is also impossible. Therefore, falsehood is necessarily antithetical to the Essence, and what more impossible occurrence could be imagined than the negation of the Essence through something antithetical to it?

Ninth Proof: I say, and success is from Allah: We have established through proofs under the fourth and eighth points that Truthfulness is an attribute subsisting in the Essence. Therefore, if falsehood were also possible, it would only be possible as an attribute. For they are contraries, and contrariety occurs...

(Remaining footnote from previous page): ...expressing the Truthful as a liar is impossible. If it is impossible in the verbal, it is also impossible in the inner self (Nafsi), otherwise it would necessitate inability to express. If it does not exist in the inner self in actuality, it would not exist at all. However, it is possible according to you, so it must exist and thus persist and become necessary. The summary of the second point is that if it were possible in His speech, that speech would exist due to lack of expectation. Thus, some of His speech would in actuality be "possible falsehood." And speech can only be falsehood if the speaker is a liar. A liar is necessarily a liar. So, some speech would actually and necessarily be a lie. There is a clear distance between the two aspects, so they are truly two independent proofs. All praise is for Allah, and success is from Him. 12 from him (the author), may Allah preserve him. (End of Note, T)

Page 348 of 742

और अल्लाह ही असत्य को मिटाने में सफलता देने वाला है (जैसा कि किसी विचारशील व्यक्ति से छिपा नहीं है, और अल्लाह ही असत्य के निराकरण की शक्ति देने वाला है। टी)

आठवीं दलील: मैं कहता हूँ, और सफलता अल्लाह की ओर से है: ईश्वरीय सत्यवादिता (Sidq-e-Ilahi) स्वयं पवित्र सत्ता (Dhat-e-Kareem) के साथ स्थिर एक गुण (Sifat) है, अन्यथा वह सृजित (Makhlooq) होगी; क्योंकि सत्ता और गुणों के अलावा सब कुछ सृजित है और हर सृजित वस्तु अपने अस्तित्व से पहले अनुपस्थित थी। तो यह आवश्यक होगा कि अनंत अनादि काल (Azal) में अल्लाह सच्चा न हो। वह इससे बहुत ऊँचा है! और जब सत्यवादिता स्वयं सत्ता के साथ स्थिर एक गुण है, और गुण सत्ता की आवश्यकता (Muqtadha-e-Dhat) हैं, तो सत्ता की आवश्यकता में परिवर्तन असंभव है क्योंकि कारण (Muqtadhi) में परिवर्तन कार्य (Muqtadha) में परिवर्तन का कारण बनता है। और सत्ता में परिवर्तन सामान्य रूप से असंभव है, विशेष रूप से सम्मान के दरबार में जहाँ गुणों में परिवर्तन भी असंभव है। तो अनिवार्य रूप से झूठ सत्ता के विपरीत हुआ, और सत्ता के विपरीत होने वाली चीज़ का अस्तित्व सत्ता के अभाव से बढ़कर और क्या असंभव कल्पना की जा सकती है।

नौवीं दलील: मैं कहता हूँ, और सफलता अल्लाह की ओर से है: हमने चौथी और आठवीं दलीलों के तहत प्रमाणों से यह सिद्ध कर दिया है कि सत्यवादिता सत्ता के साथ स्थिर एक गुण है। तो यदि झूठ भी संभव हो, तो वह एक गुण के रूप में ही संभव होगा। क्योंकि ये दोनों परस्पर विरोधी हैं और विरोध होता है...

(पिछले पृष्ठ का शेष पाद-टिप्पणी): ...सत्यवादी को झूठे के रूप में व्यक्त करना असंभव है। और जब मौखिक (Lafdhi) में निषेध है, तो आंतरिक (Nafsi) में भी होगा, अन्यथा अभिव्यक्ति में अक्षमता (Aajz) आवश्यक होगी। और यदि वह वास्तव में आंतरिक में मौजूद नहीं है, तो वह बिल्कुल भी मौजूद नहीं होगा, लेकिन वह आपके अनुसार संभव है, तो उसका मौजूद होना आवश्यक होगा, अतः वह स्थायी और अनिवार्य होगा। दूसरी बात का सारांश यह है कि यदि यह उनकी वाणी में संभव हुआ, तो प्रतीक्षा की अनुपस्थिति के कारण वह वाणी मौजूद होगी, तो कुछ वाणी वास्तव में 'झूठ की संभावना' वाली होगी। और वाणी का झूठ तभी संभव है जब वह बोलने वाला झूठा हो। और एक झूठा अनिवार्य रूप से (Bil-Dharoorah) झूठा ही होगा। तो कुछ वाणी वास्तव में और अनिवार्य रूप से

झूठ होगी। तो दो पहलुओं के बीच स्पष्ट अंतर है, इसलिए ये दोनों वास्तव में स्वतंत्र प्रमाण हैं। सभी प्रशंसा अल्लाह के लिए है और सफलता उसी से है। 12 उनकी ओर से, अल्लाह उन्हें सलामत रखे। (टी)

فتاوٰی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

واللہ الموفق لابطال الباطل (جیسا کہ کسی صاحبِ فکر پر مخفی نہیں، اور اللہ تعالٰی ہی ابطالِ باطل کی توفیق دینے والا ہے۔ ت)

دلیل ہشتم: اقول: وباللہ التوفیق (میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ تعالٰی سے ہے۔ ت) صدقِ الٰہی صفتِ قائمہ بذاتِ کریم ہے ورنہ مخلوق ہوگا کہ ذات و صفات کے سوا سب مخلوق اور ہر مخلوق عدم سے مسبوق تو لازم کہ غیر متناہی دورِ ازل میں اللہ تعالٰی سچا نہ ہو، تعالٰی عن ذلك علوا کبیرا (اللہ تعالٰی اس سے بہت بلند ہے۔ ت) اور جب صدق صفتِ قائمہ بالذات ہے اور صفات مقتضائے ذات اور مقتضائے ذات میں تغیر محال کہ تغیرِ مقتضی تغیرِ مقتضٰی کو اور تغیرِ ذات عموماً محال خصوصاً جنابِ عزت میں جہاں تغیر صفت بھی مستحیل تو لاجرم کذبِ منافیِ ذات ہوا اور منافیِ ذات کا وقوع نانیِ ذات اس سے بڑھ کر اور کیا استحالہ متصور۔

دلیل نہم: اقول: وباللہ التوفیق ہم زیرِ دلیل چہارم و ہشتم بدلا ئل ثابت کر آئے کہ صدق صفتِ قائمہ بالذات ہے تو کذب بھی اگر ممکن ہو صفت ہی ہو کر ممکن ہوگا۔ فانہما ضد ان والتضاد مایکون

(بقیہ حاشیہ صفحہ گذشتہ) والتعبیر عن الصادق بالکاذب محال و اذا ممتنع فی اللفظی فی النفسی والالزم العجز عن التعبیر فلو لم یوجد فی النفسي بالفعل لامتنع اصلا لکنه ممکن عندك فیجب ان یوجد فیدوم فیجب و حاصل الثاني ان لو امکن فی کلام له لوجد ذلك الکلام لعدم الانتظار فیکون بعض ماهو کلامه بالفعل ممکن الکذب و لا یمکن کذب کلام الا اذا کان کاذبا و الکاذب کاذب بالضرورة و ظاهر ان بین الوجهین بونا بینا فهما دلیلان مستقلان حقیقة و الحمد لله و به التوفیق ۱۲ منه سلمہ اللہ تعالٰی۔

کے ساتھ تعبیر محال ہے اور جب لفظی میں امتناع ہے تو نفسی میں بھی ہوگا ورنہ تعبیر سے عجز لازم آئے گا، اور اگر وہ نفسی میں عملاً موجود نہیں تو وہ اصلاً موجود نہ ہوگا لیکن وہ تمہارے نزدیک ممکن ہے تو اس کا موجود ہونا ضروری ہوگا پس وہ دائمی اور واجب ہوگا اور ثانی وجہ کا حاصل یہ ہے کہ اگر یہ کلام میں ممکن ہوا تو عدمِ انتظار کی وجہ سے وہ کلام موجود ہوگا تو بعض کلام عملاً ممکن الکذب ہوگا اور کذبِ کلام اس وقت ممکن ہوگا جو وہ کاذب ہو، اور کاذب بالضرورۃ کاذب ہی ہوگا، تو بعض کلام عملاً بالضرورۃ کاذب ہوگا تو دو دلیلوں کے درمیان واضح بعد ہے لہٰذا یہ دونوں حقیقۃً مستقل دلیلیں ہیں، تمام تعریف اللہ تعالٰی کے لئے اور توفیق اسی سے ہے ۱۲ منہ سلمہ اللہ تعالٰی (ت)

Fatawa Ridawiyya Volume 15

...according to the arrival at one place (these two are opposites and contradiction occurs when they arrive at the same place. T) Now, look at the forced and immediate absurdities of the opponent: Firstly, it would follow that divine falsehood exists in actuality, because it is false to consider any attribute in the Divine Essence as pending or non-occurring, otherwise, being influenced (1) by another, or a lapse (2) of requirement, or a delay (3) in requirement, or the origination (4) of the required would follow. Allah is far exalted above that with great exaltation. (T)

Secondly, it would follow that falsehood is necessary, as all divine attributes are necessary by essence.

Thirdly, Divine Truthfulness (5) would become impossible, because the necessity of falsehood is the impossibility of truth.

Fourthly, falsehood would be an attribute of perfection, as all attributes of the Creator are attributes of perfection.

Footnote 1: If the attribution is not from the Essence, I say: even if it is due to the connection of the Will, because connection is newly occurring and that which is newly occurring is other [than the Essence]. Understand this well because all knowledge is in this half-line. 12 (T)

Footnote 2: If the Essence required it eternally and it was not realized. 12 May his shadow be lengthened and his strong grace increased. (T)

Footnote 3: If it requires it in perpetuity but not in eternity. 12 (T)

Footnote 4: If one flees from everything and adheres to the requirement and required staying together. 12 (T)

Footnote 5: There is a difference between basing a statement on the pre-eternity of an attribute and its necessity. For the first, the premise that what is proven to be eternal is impossible to be non-existent is complex to prove. For the second, the premise that what is necessary has its opposite forbidden for the essence is very clear. All praise be to the Lord of all creations. 12 May Allah Almighty preserve him. (T)

फ़तावा रज़विया जिल्द 15

...एक ही स्थान पर आने के अनुसार (ये दोनों विपरीत हैं और विरोधाभास तब होता है जब वे एक ही स्थान पर आते हैं। त) अब विरोधी की जबरदस्ती और तत्काल असंभवताओं को देखें: पहली बात यह कि ईश्वर का झूठ बोलना वास्तव में मौजूद होगा, क्योंकि ईश्वर के गुणों में किसी भी गुण को प्रतीक्षित या अघटित मानना असत्य है, अन्यथा किसी अन्य (1) से प्रभावित होना, या आवश्यकता (2) में चूक, या आवश्यकता (3) में देरी, या आवश्यक (4) की उत्पत्ति का पालन होगा। अल्लाह उससे बहुत ऊंचा है। (त)

दूसरी बात यह कि झूठ बोलना अनिवार्य हो जाएगा, क्योंकि ईश्वर के सभी गुण सारतः अनिवार्य हैं।

तीसरी बात यह कि ईश्वरीय सत्यता (5) असंभव हो जाएगी, क्योंकि झूठ बोलने की अनिवार्यता सत्य की असंभवता है।

चौथी बात यह कि झूठ बोलना पूर्णता का गुण होगा, क्योंकि सृष्टिकर्ता के सभी गुण पूर्णता के गुण हैं।

हाशिया 1: यदि विशेषण गुण सार से नहीं है, तो मैं कहता हूँ: भले ही वह इच्छा के संबंध के कारण हो, क्योंकि संबंध नूतन (हादिस) है और जो नूतन है वह सार के अतिरिक्त है। इसे अच्छी तरह समझ लें क्योंकि सारा ज्ञान इसी आधी पंक्ति में है। 12 (त)

हाशिया 2: यदि सार ने अनादि काल से इसकी आवश्यकता रखी और वह साकार नहीं हुआ। 12 उनकी छाया बनी रहे और उनकी शक्ति का अनुग्रह बढ़ता रहे। (त)

हाशिया 3: यदि वह निरंतरता में इसकी आवश्यकता रखता है लेकिन अनादि काल में नहीं। 12 (त)

हाशिया 4: यदि कोई हर चीज़ से भागता है और आवश्यकता तथा आवश्यक के साथ रहने का संकल्प करता है। 12 (त)

हाशिया 5: किसी गुण के प्राचीन (कदीम) होने पर और उसके अनिवार्य होने पर आधारित कथन में अंतर है। पहले के लिए, यह आधार कि जिसका प्राचीन होना सिद्ध हो चुका है उसका अस्तित्व न होना असंभव है, सिद्ध करना जटिल है। दूसरे के लिए, यह आधार कि जो अनिवार्य है, उसका विपरीत सार के लिए वर्जित है, बहुत स्पष्ट है। संपूर्ण सृष्टि के पालनहार के लिए सभी प्रशंसाएँ हैं। 12 अल्लाह तआला उन्हें सुरक्षित रखे। (त)

بحسب الورود علی محل واحد (یہ دونوں ضدیں ہیں اور تضاد جو ایک محل پر ورود کی صورت میں ہوتا ہے۔ت) اب مخالف متعسف وفوراستحالات دیکھئے: اولالازم کہ کذب الٰہی موجود بالفعل ہو کہ صفات باری میں کوئی صفت منتظرہ غیر واقعہ ماننا باطل ورنہ تاثر ۱؎ بالغیر یا تخلف ع ۲؎ مقتضی یا تاخر ع ۳؎ اقتضا یا حدوث ع ۴؎ مقتضی لازم آئے، تعالیٰ اللہ عنہ علوا کبیرا(اللہ تعالیٰ اس سے بہت بلند ہے۔ ت) ثانیا واجب کہ کذب واجب ہو کہ صفات الٰہیہ سب واجب للذات ہیں۔ ثالثا صدق ع ۵؎ الٰہی محال ٹھہرے کہ وجوب کذب امتناع صدق ہے۔ رابعا کذب صفت کمال ہو کہ صفات باری سب صفات کمال۔

ع ۱: ان کان الاتصاف لامن الذات اقول: ولو لتعلق الارادۃ فان التعلق حادث و الحادث غیر فافھم فانہ علم فی نصف سطر ۱۲ منہ۔ اگر اتصاف ذات کے اعتبار سے نہ ہو، اقول اگرچہ تعلق ارادہ کے اعتبار سے ہو کیونکہ تعلق حادث ہے اور حادث غیر ہے، اسے اچھی طرح جان لو کیونکہ اس نصف سطر میں سارا علم ہے ۱۲ منہ (ت)

ع ۲: ان اقتضی الذات ازلا ولم یتحقق ۱۲ منہ مدظلہ وزید فیضہ القوی۔ اگر ذات ازلاً تقاضا کرے اور وہ متحقق نہ ہو ۱۲ منہ مدظلہ وزید فیضہ القوی (ت)

ع ۳: ان اقتضی فیما لایزال لافی الازل ۱۲ منہ اگر وہ تقاضا کرے مگر ازل میں نہ ہو ۱۲ منہ (ت)

ع ۴: ان فرعن الکل والترمہ تصاحب المقتضی والمقتضی ۱۲ منہ اگر سب سے فرار کرے اور مقتضی اور مقتضی کے ساتھ رہنے کا التزام کرے ۱۲ منہ (ت)

ع ۵: فرق بین بناء الکلام علی قدم الصفة وان ما ثبت قدمہ استحال عدمہ وھی مقدمة عویصة الاثبات وبین بناء علی وجوبہا و امتناع ضدھا لذات وھو من اجلی الواضحات والحمد للہ رب البرایات ۱۲ منہ سلمہ اللہ تعالیٰ۔ کلام کی بناء پر صفت کے قدیم ہونے پر اور واجب ہونے پر اس میں فرق ہے، اول کا مقدمہ کہ جس کا قدم ثابت ہوا اس کے عدم محال ہے، اس کا اثبات پیچیدہ ہے، دوسرے کا مقدمہ کہ جو واجب ہوا اس کی ضد ذات کے لئے ممتنع ہوتی ہے، یہ بہت واضح ہے، تمام تعریفیں کائنات کے رب کے لئے ہیں ۱۲ منہ سلمہ اللہ تعالیٰ (ت)

Fifthly, if truthfulness is an attribute of perfection, it necessitates the absence of falsehood, and here the absence of falsehood would mean the absence of perfection, and the absence of perfection is the very essence of deficiency. Sixthly, previously, eighthly: Universal truth (Note 5) and particular falsehood (Note 6), when both are attributes (Note 7) and both are possible (Note 8), then both are necessary (Note 9), thus both are impossible (Note 10). Consequently, the gathering of contradictories (Note 11), the removal of contradictories, and both gathering and removal are all established. Nineteenth, eleventh—exactly in this manner, if both are perfections, then both are deficiencies, then both are a combination of perfection and deficiency. Twelfth, thirteenth, fourteenth—when both are attributes, then both are required, then both are mutually exclusive, then both combine requirements and exclusions. Fifteenth—when both are required, the existence of the Essence necessitates the gathering of contradictories, and that whose existence necessitates the impossible is itself impossible. Thus, on the premise of the possibility of falsehood, the existence of the Lord (God forbid) becomes impossible. Let the obstinate claimant see how far the fire he kindled has spread. These are fifteen impossibilities currently identified, and each impossibility is an independent proof in itself. So, up to now, 8 and 15 make 23 proofs. Proof Twenty-Four: I say, and success is from Allah: hypothetically, even if you do not consider falsehood a flaw or deficiency, it is certainly not a perfection; otherwise, it would have been necessarily established for the Lord Almighty. Sound intellect bears witness that for the Creator, Mighty and Majestic, the establishment of anything devoid of perfection is impossible, even if it is not a deficiency. — Allama Sa'd al-Din.

Note 5: Meaning being truthful in every news, which exists in reality. (12) Note 6: Meaning not being truthful in some news, as the opponent considers it possible. (12) Note 7: The first as in the fourth and eighth proof, and the second for both as recently mentioned. (12) (T) Note 8: i.e., by general possibility—the first due to existence and the second by hypothesis. (12) (T) Note 9: Because every attribute is necessary for the Essence. (12) (T) Note 10: Because the necessity of each necessitates the impossibility of the other, as mentioned multiple times. (12) (T) Note 11: Because universal truth necessitates the absence of falsehood, and particular falsehood necessitates the absence of universal truth. (12) (T)

पाँचवाँ, यदि सच्चाई पूर्णता का गुण है, तो यह झूठ की अनुपस्थिति को आवश्यक बनाती है, और यहाँ झूठ की अनुपस्थिति का अर्थ पूर्णता की अनुपस्थिति होगा, और पूर्णता की अनुपस्थिति ही दोष है। छठा, पूर्व में, आठवाँ: पूर्ण सत्य (नोट 5) और आंशिक झूठ (नोट 6), जब दोनों गुण (नोट 7) और दोनों संभव (नोट 8) हों, तो दोनों अनिवार्य (नोट 9) होंगे, अतः दोनों असंभव (नोट 10) होंगे। परिणामस्वरूप, विरोधियों का मिलन (नोट 11), विरोधियों का हटना, और मिलन तथा हटना दोनों स्थापित हो जाते हैं। उन्नीसवीं, ग्यारहवीं—ठीक इसी तरह, यदि दोनों पूर्णताएँ हैं, तो दोनों दोष हैं, फिर दोनों पूर्णता और दोष का मिश्रण हैं। बारहवीं, तेरहवीं, चौदहवीं—जब दोनों गुण हैं, तो दोनों आवश्यक हैं, फिर दोनों परस्पर विरोधी हैं, फिर दोनों आवश्यकताओं और विरोधाभासों को जोड़ते हैं। पंद्रहवीं—जब दोनों आवश्यक हैं, तो सत्ता का अस्तित्व विरोधियों के मिलन को अनिवार्य बनाता है, और जिसका अस्तित्व असंभव को अनिवार्य बनाता है, वह स्वयं असंभव है। अत; झूठ की संभावना के आधार पर, ईश्वर का अस्तित्व (ईश्वर न करे) असंभव हो जाता है। हठधर्मी दावेदार देखे कि उसके द्वारा सुलगाई गई आग कहाँ तक फैल गई है। ये फिलहाल पहचाने गए पंद्रह असंभवताएँ हैं, और प्रत्येक असंभवता अपने आप में एक स्वतंत्र प्रमाण है। तो, अब तक 8 और 15 मिलकर 23 प्रमाण हुए। प्रमाण चौबीस: मैं कहता हूँ, और सफलता अल्लाह की ओर से है: मान लीजिए कि यदि आप झूठ को दोष या कमी नहीं मानते हैं, तो यह निश्चित रूप से पूर्णता नहीं है; अन्यथा, यह सर्वशक्तिमान प्रभु के लिए अनिवार्य रूप से स्थापित होता। स्वस्थ बुद्धि गवाह है कि सृष्टिकर्ता, जो शक्तिशाली और प्रतापी है, के लिए पूर्णता से रहित किसी भी चीज़ की स्थापना असंभव है, भले ही वह दोष न हो। — अल्लामा साद अल-दीन।

नोट 5: यानी हर खबर में सच्चा होना, जो वास्तव में मौजूद है। (12) नोट 6: यानी कुछ खबरों में सच्चा न होना, जैसा कि विरोधी संभव मानता है। (12) नोट 7: पहला जैसा कि चौथे और आठवें प्रमाण में और दूसरा उन दोनों के लिए जैसा कि हाल ही में उल्लेख किया गया है। (12) (टी) नोट 8: यानी सामान्य संभावना से—पहला अस्तित्व के कारण और दूसरा परिकल्पना के आधार पर। (12) (टी) नोट 9: क्योंकि प्रत्येक गुण सत्ता के लिए अनिवार्य है। (12) (टी) नोट 10: क्योंकि प्रत्येक की अनिवार्यता दूसरे की असंभवता को आवश्यक बनाती है, जैसा कि कई बार उल्लेख किया गया है। (12) (टी) नोट 11: क्योंकि पूर्ण सत्य झूठ की अनुपस्थिति को आवश्यक बनाता है, और आंशिक झूठ पूर्ण सत्य की अनुपस्थिति को आवश्यक बनाता है। (12) (टी)

خامساً صدق صفتِ نقصان ہو کہ وہ عدمِ کذب کو مستلزم ، اور اب عدمِ کذب عدمِ کمال ، اور عدمِ کمال عینِ نقصان۔ سادساً۔ سابقاً، ثامناً: صدق عہ ۵ کل وکذب عہ ۶ جزئی، جب دونوں صفت عہ ۷ اور دونوں ممکن عہ ۸ تو دونوں واجب عہ ۹ تو دونوں محال عہ ۱۰ تو اجتماع عہ ۱۱ نقیضین وارتفاع نقیضین واجتماع وارتفاع ، سب حاصل ، تاسع عشر ، حادی عشر ، بعینہ اسی طریقہ سے دونوں کمال ، تو دونوں نقصان ، تو دونوں مجمع کمال ونقصان ، ثانی عشر ، ثالث عشر ، رابع عشر ، جب دونوں صفت تو دونوں مقتضی ، تو دونوں منافی ، تو دونوں جامع اقتضاء و تنافی ، خامس عشر جب دونوں مقتضی تو وجود ذات مستلزم اجتماع نقیضین، اور جس کا وجود مستلزم محال ہو تو خود محال، تو برتقدیرِ امکان کذب وجود باری معاذ اللہ محال ٹھہرتا ہے ، مدعی معاند دیکھے کہ اس کی سلگائی آگ نے بھڑک کر کہاں تک پھونکا ، یہ سردست پندرہ عہ ۱۵ استحالی ہیں اور ہر استحالہ بجائے خود ایک دلیل مستقل ، تو اب تک آٹھ ۸ اور پندرہ ۱۵ بتیس ۲۳ دلیلیں ہوئیں ، دلیل بست وچہارم: اقول: وباللہ التوفیق ، بالفرض اگر کذب کو عیب و منقصت نہ مانئے تو اتنا بالضرورۃ ضرور کہ کوئی کمال نہیں ورنہ مولٰی تعالٰی کے لئے واجب الثبوت ہوتا اور عقلِ سلیم شاہد کہ باری عزوجل کے لئے ایسی شئی کا ثبوت بھی محال جو کمال سے خالی ہواگرچہ نقص نہ ہو ، علامہ سعد الدین

عہ ۵: یعنی ہر خبر میں صادق ہونا کہ بالفعل موجود ۱۲منہ عہ ۶: یعنی بعض اخبار میں صادق نہ ہونا کہ مخالفِ ممکن مانتا ہے ۱۲منہ عہ ۷: الاولٰی لما فی الدلیل الرابع والثامن والثانی لہما | اول جیسا کہ چھوٹی، آٹھویں اور دوسری میں ابھی گزرا ۱۲منہ (ت) مر آنفاً ۱۲منہ- عہ ۸: ای بالامکان العام اما الاول | یعنی امکان عام کے ساتھ پہلا وجود کی وجہ سے اور دوسرا بالفرض ۱۲ منہ (ت)

فلو جود اما الثانی فبالفرض ۱۲ منہ- عہ ۹: وان کل | کیونکہ ہر صفت ذات کے لئے لازم ہے ۱۲منہ (ت) صفۃ تجب للذات ۱۲منہ- عہ ۱۰: فان وجوب کل | کیونکہ ہر ایک کا وجوب دوسرے کے محال ہونے سے مستلزم ہے یستلزم استحالۃ الآخر کما مر مرار ۱۲منہ- عہ ۱۱: جیسا کہ کئی دفعہ گزرا ۱۲منہ (ت) فان الصدق الکلی یستلزم عدم الکذب و الکذب الجزئی | کیونکہ صدقِ کلی عدمِ کذب کو اور کذبِ جزئی عدمِ صدقِ کلی کو مستلزم ہے ۱۲منہ (ت) عدم الصدق الکلی ۱۲منہ

Fatawa Razvia Volume 15

Taftazani states in the fourth discussion, chapter on Transcendence (Tanzeehat), of 'Sharh al-Maqasid':

ان لم یکن من صفات الکمال امتنع اتصاف الواجب به للاتفاق علی ان کل ما یتصف هو به یلزم ان یکون صفة کمال ۱۔	**If it is not among the attributes of perfection, it is impossible for the Necessary Being (Allah) to be characterized by it, because there is consensus that everything He is characterized by must be an attribute of perfection. (T)**

Allama Ibn Abi Shareef states in 'Al-Musayarah':

یستحیل علیه تعالی کل صفة لا کمال فیها ولا نقص لان کلان من صفات الله صفة کمال ۲۔	**Every attribute that contains neither perfection nor deficiency is impossible for Allah Almighty, because every attribute of Allah Almighty is an attribute of perfection. (T)**

Twenty-fifth Proof: I say, and success is from Allah (I say, and the granting of success is from Allah Almighty. T): Plain reason is a fair witness that whoever is capable of absolute falsehood will also have power over absolute falsehood, for there is no meaning in being capable of falsehood in some speech and being incapable of it in others. And the Quran, the Word of Allah, is absolute truth, whose truthfulness in some of its propositions, such as Allah Almighty's saying 'There is no god but Allah' and His saying 'Muhammad is the Messenger of Allah' etc., is judged by pure reason without depending on revelation or hearing. Therefore, it is necessary that the Magnificent Quran is not a requirement of Essence, nor will absolute falsehood remain under power, for speech can never be false. And whatever is not essence or a requirement of essence is certainly created and originated. Thus, accepting the possibility of Divine falsehood necessitates accepting the Magnificent Quran, the Word of Allah, as created and originated. If you still persist after this warning, why do you deny being misguided like the Mu'tazilites and Karramites?

Twenty-sixth Proof: I say, and success is from Allah (I say, and the granting of success is from Allah Almighty. T): When, under the premise of the possibility of falsehood, due to the invalidity of preference without a preferrer and also by the judgment of non-falsified self-evidence, every individual instance of falsehood is within Divine power, then every individual instance of truth must also be under power. Otherwise, truth in some cases would be necessary or impossible. Then falsehood in some cases

would be impossible or necessary, whereas every instance of falsehood was assumed to be under power. This is a contradiction ("hadha khulf"). Thus, every individual instance of truth and falsehood becomes under power, and everything under power is originated (hadith). Consequently, both correspondence and non-correspondence with the Divine Word are removed, and this is self-evidently impossible.

Twenty-seventh Proof: I say, and success is from Allah: Study the books of Hadith and Seerah, O fortunate person of intellect...

---

1. Sharh al-Maqasid, Fourth Discussion on the impossibility of His being characterized by originated things, Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyyah, Lahore, 2/71.
2. Al-Musamarah Sharh al-Musayarah, the author concluded his book with a brief statement of the creed of Ahl al-Sunnah, Al-Maktabah al-Tijariyyah al-Kubra, Egypt, p. 393.

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (१५)

तफ़्ताज़ानी 'शरह अल-मक़ासिद' की चौथी बहस, तन्ज़ीहात के अध्याय में फरमाते हैं:

ان لم یکن من صفات الکمال امتنع اتصاف الواجب به للاتفاق علی ان کل ما یتصف هو به یلزم ان یکون صفة کمال ۱۔	**यदि वह कमाल (पूर्णता) के गुणों में से नहीं है, तो उसके साथ वाजिब (ईश्वर) का गुणान्वित होना असंभव है, क्योंकि इस पर सहमति है कि वाजिब जिसके साथ भी गुणान्वित होगा, उसका कमाल का गुण होना आवश्यक है। (त)**

अल्लामा इब्न अबी शरीफ 'अल-मुसायरा' में फरमाते हैं:

یستحیل علیه تعالی کل صفة لا کمال فیها ولا نقص لان کلان من صفات الله صفة کمال ۲۔	**अल्लाह तआला के लिए हर वह गुण असंभव है जिसमें न तो कमाल हो और न ही दोष, क्योंकि अल्लाह तआला का हर गुण कमाल का गुण है। (त)**

२५वीं दलील: मैं कहता हूँ, और सफलता अल्लाह की ओर से है (मैं कहता हूँ, और तौफ़ीक़ अल्लाह तआला की ओर से है। त): बुद्धि की स्पष्टता गवाह है कि जो पूर्ण झूठ पर सक्षम होगा, वह पूर्ण झूठ पर भी शक्ति रखेगा, क्योंकि कुछ वाणी में झूठ पर सक्षम होने और कुछ में उससे लाचार होने का कोई अर्थ नहीं है। और क़ुरआन, अल्लाह का कलाम निश्चित रूप से सत्य है, जिसके कुछ कथनों जैसे अल्लाह तआला का फरमान 'अल्लाह के सिवा कोई पूज्य नहीं' और उसका फरमान 'मुहम्मद अल्लाह के रसूल हैं' आदि की सत्यता पर कोरी बुद्धि बिना किसी शरीयत या श्रुति की प्रतीक्षा के स्वयं निर्णय करती है। तो यह आवश्यक है कि महान क़ुरआन ज़ात (सत्ता) की आवश्यकता न हो, और न ही पूर्ण झूठ सामर्थ्य में रहे, क्योंकि कलाम कभी झूठ नहीं हो सकता। और जो कुछ ज़ात नहीं है और न ही ज़ात की आवश्यकता है, वह निश्चित रूप से नूतन (हादिस) और सृजित (मख़्लूक़) है। अतः ईश्वरीय झूठ की संभावना को मानना महान क़ुरआन, अल्लाह के कलाम को हादिस और मख़्लूक़ मानने को आवश्यक बनाता है। अब इस चेतावनी के बाद भी यदि आप ज़िद करते हैं, तो फिर मोतज़िली और करामी गुमराह होने से इनकार क्यों करते हो?

२६वीं दलील: मैं कहता हूँ, और सफलता अल्लाह की ओर से है (मैं कहता हूँ, और तौफ़ीक़ अल्लाह तआला की ओर से है। त): जब झूठ की संभावना के आधार पर, बिना किसी कारण के वरीयता (तरजीह बिला मुर्जह) के बातिल होने के कारण और स्वतः प्रमाणिकता के आदेश से, झूठ का हर

रूप ईश्वरीय शक्ति में हो, तो सत्य का हर रूप भी सामर्थ्य में होगा, अन्यथा कुछ सत्य वाजिब या असंभव होगा। तब कुछ झूठ असंभव या वाजिब होगा, जबकि झूठ के हर रूप को सामर्थ्य में माना गया था। यह विरोधाभास है ("हाज़ा खुल्फ़")। अतः सत्य और झूठ का हर-हर रूप सामर्थ्य में हुआ, और हर सामर्थ्य वाली चीज़ हादिस है, तो अल्लाह के कलाम से समानता और असमानता दोनों समाप्त हो गईं, और यह स्पष्ट रूप से असंभव है।

२७वीं दलील: मैं कहता हूँ, और सफलता अल्लाह की ओर से है: हदीस और सीरत की किताबों का अध्ययन कीजिए, हे भाग्यशाली बुद्धिमान...

---

1. शरह अल-मक़ासिद, चौथी बहस, हादिस चीज़ों के साथ गुणान्वित होने की असंभावना पर, दार अल-मआरिफ़ अन-नुमानिया, लाहौर, २/७१।
2. अल-मुसामरा शरह अल-मुसायरा, लेखक ने अहले सुन्नत के अक़ीदे के संक्षिप्त वर्णन के साथ अपनी पुस्तक समाप्त की, अल-मकतबा अत-तिजारिया अल-कुबरा, मिस्र, पृ. ३९३।

पृष्ठ ३५१/७४२

فتاوٰی رضویہ جلد پندہرویں (۱۵)

تفتازانی مبحث رابع فصل تنزیہات شرح مقاصد میں فرماتے ہیں:

ان لم یکن من صفات الکمال امتنع اتصاف الواجب بہ للاتفاق علی ان کل ما یتصف ھو بہ یلزم ان یکون صفۃ کمال ۱۔

اگر وہ صفات کمالیہ میں سے نہیں تو اس کے ساتھ واجب کا اتصاف ممتنع ہے کیونکہ اس پر اتفاق ہے کہ واجب جس کے ساتھ متصف ہوگا اس کا صفتِ کمال ہونا ضروری ہے۔ (ت)

علامہ ابن ابی شریف مسایرہ میں فرماتے ہیں:

یستحیل علیہ تعالی کل صفۃ لا کمال فیھا ولا نقص لان کلان من صفات اللہ صفۃ کمال ۲۔

اللہ تعالی کے لئے ہر وہ صفت محال ہے جس میں نہ کمال ہو اور نہ نقص ہو کیونکہ اللہ تعالٰی کی ہر صفت صفتِ کمال ہے۔ (ت)

دلیل بست و پنجم : اقول: وباللہ التوفیق (میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ تعالٰی سے ہے۔ ت) بداہتِ عقل شاہد عدل کہ جو مطلق کذب پر قادر ہوگا کذب مطلق پر بھی قدرت رکھے گا کہ بعض کلام میں کذب پر قادر اور بعض میں اس سے عاجز ہونے کے کوئی معنی نہیں، اور قرآن کلام اللہ قطعاً حق جس کے بعض قضایا مثل قولہ تعالٰی لا الہ الا اللہ وقولہ تعالٰی محمد رسول اللہ وغیرہما کے صدق پر عقل صرف بے توقف شرع و توقیف سمع خود حکم کرتی ہے تو واجب کہ قرآن عظیم مقتضائے ذات نہ ہو ، اور نہ کذب مطلق مقدور نہ رہے گا کہ کلام ہرگز کاذب نہیں ہوسکتا اور جو کچھ ذات نہ مقتضائے ذات وہ قطعاً حادث و مخلوق تو کذب الہی کا ممکن ماننا قرآن عظیم کلام اللہ کے حادث

و مخلوق ماننے کو مستلزم اب بعد تنبیہ بھی اصرار کرو تو اب معتزلی کرامی گمراہ ہونے سے کیوں انکار کرو۔

دلیل بست و ششم : اقول: وباللہ التوفیق (میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ تعالیٰ سے ہے۔ ت) جب بر تقدیر امکان کذب، بوجہ بطلان ترجیح بلا مرجح و نیز بحکم بداہت غیر مکذوبہ، ہر فرد کذب قدرت الہی میں ہوا تو ہر فرد صدق مقدور ہوگا ورنہ صدق البعض واجب یا محال ہوگا ۔ تو کذب فی البعض محال یا واجب حالانکہ ہر فرد کذب مقدور مانا تھا ، "ہذا خلف " پس صدق و کذب کا ہر ہر فرد مقدور ہوا اور ہر مقدور حادث تو کلام الہی سے مطابقت ولا مطابقت دونوں مرتفع ، اور یہ بداہتہ محال۔

دلیل بست و ہفتم: اقول: وباللہ التوفیق کتب حدیث و سیر مطالعہ کیجئے بہت خوش نصیب ذی عقل

---

۱ شرح المقاصد المبحث الرابع فی امتناع اتصافہ بالحوادث دار المعارف النعمانیہ لاہور ۲/ ۲۷۱

المسامرۃ شرح المسایرۃ ختم المصنف کتابہ ببیان عقیدۃ اہل سنت اجمالا المکتبۃ التجاریۃ الکبریٰ المصر ص ۳۹۳

The wise person brought faith just by looking at the world-adorning beauty of the presence of the radiant Master of the world, the most noble leader, the greatest master, may Allah's peace and blessings be upon him, saying, 'This is not the face of a liar.' O person! This was the beloved face of His beloved, on which the beauty and spring of both worlds are sacrificed, peace and blessings of Allah be upon him, and holiness and purity are for his noble face. By Allah! If the veil were lifted today, it would immediately be revealed how false the accusation of the possibility of lying against this noble face was. The opponent may call it a rhetorical argument, but I name it a certain proof and take justice from the faith-based guidance of Muslims and deposit it with my Lord for that day.

"The day when the truthful will benefit from their truthfulness."[1] "The day when wealth and children will not benefit"[2] | That day in which the truthful will be benefited by their truth, the day when neither wealth nor sons will avail, "Except him who comes to Allah with a sound heart."[3] | except him who comes to Allah with a sound heart. (T)

Despite all this, if there is no room to retreat, then in the seventh proof, consider the second reason as an independent proof in its own right; instead of being counted as part of it, consider it to complete the number of thirty.

Twenty-eighth proof: Allah Almighty said: "And who is truer in statement than Allah?"[4] (Who is truer in word than Allah). I say: And with Allah is success. This noble verse is a clear text that divine falsehood is rationally impossible. Hear the reason of indication; it is clear to the servant of exegesis and Hadith and one acquainted with the words of jurists, that such expressions, although apparently they negate the superiority of others, in reality, they are driven for absolute detail and negation of anyone superior or equal. No one is more excellent than the Master of the World, may Allah's peace and blessings be upon him, meaning the Master of the World is the most excellent of all.

"And who is better than Allah in dyeing?"[5] meaning Allah's dye is the best. "And who is better in speech than one who invites to Allah?"[6] i.e., he is better in speech than everyone else besides him. (And whose word is better than his who calls towards Allah, meaning he is more beautiful in speech than all others. T) Allama Abu Saud, may mercy and pleasure be upon him, in Tafsir al-Irshad under the word of Allah Almighty: "And who is more unjust than one who invents [a lie]..."

[1] Al-Quran al-Karim 5/119 [2] Al-Quran al-Karim 26/88 [3] Al-Quran al-Karim 26/89 [4] Al-Quran al-Karim 4/122 [5] Al-Quran al-Karim 2/138 [6] Al-Quran al-Karim 41/33

बुद्धिमान केवल संसार को सजाने वाले हुज़ूर पुर नूर, सैयदे आलम, सरवरे अकरम, मौलाए आज़म सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की सुंदरता को देखकर ईमान ले आए, कि 'यह चेहरा झूठ बोलने वाले का नहीं'। ऐ व्यक्ति! यह उसके हबीब का प्यारा चेहरा था जिस पर दोनों जहान की खूबी और बहार निछावर है सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, और उसके गौरवशाली मुख के लिए पवित्रता और पाकी है। खुदा की कसम! अगर आज पर्दा उठ जाए तो अभी खुल जाएगा कि उस गौरवशाली मुख पर झूठ की संभावना का आरोप कितना झूठा था। विरोधी इसे बयानबाजी का तर्क कहे, लेकिन मैं इसे निश्चित प्रमाण का नाम देता हूँ और मुसलमानों के ईमान के मार्गदर्शन से न्याय लेता हूँ और अपने रब के पास उस दिन के लिए इसे अमानत रखता हूँ।

"वह दिन जब सच्चों को उनकी सच्चाई लाभ देगी।"[1] "वह दिन जब न धन काम आएगा और न बेटे"[2] | वह दिन जिसमें सच्चों को उनका सच काम आएगा, जिस दिन न माल काम आएगा न बेटे, "मगर वह जो अल्लाह के पास सलामत दिल लेकर आया।"[3] | मगर वह जो अल्लाह के हुज़ूर हाज़िर हुआ सलामत-ए-दिल लेकर। (त)

इसके बावजूद अगर पीछे हटने की गुंजाइश न हो, तो सातवें प्रमाण में दूसरा कारण जो अपने आप में स्वतंत्र प्रमाण था, उसके बदले में उसे गिना जाए, बहरहाल तीस की संख्या पूरी मानी जाए।

अठ्ठाईसवाँ प्रमाण: अल्लाह अज़्ज़वजल ने फरमाया: "और अल्लाह से बढ़कर बात में सच्चा कौन है?"[4] (अल्लाह से ज़्यादा किसकी बात सच्ची है)। मैं कहता हूँ: और अल्लाह की तौफीक से, यह आयत-ए-करीमा स्पष्ट प्रमाण है कि ईश्वरीय झूठ तर्कहीन रूप से असंभव है। इसके प्रमाण का कारण सुनें, जो तफ़्सीर और हदीस के सेवक और फुक़हा के शब्दों से परिचित व्यक्ति पर स्पष्ट है कि इस तरह के वाक्यांश हालांकि प्रत्यक्ष रूप से दूसरों की श्रेष्ठता का खंडन करते हैं, लेकिन वास्तव में वे पूर्ण विवरण और श्रेष्ठ तथा समकक्ष के खंडन के लिए प्रेरित होते हैं। सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से श्रेष्ठ कोई नहीं है, यानी सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम सबसे श्रेष्ठ हैं।

"और रंगने में अल्लाह से बेहतर कौन है?"[5] अर्थात अल्लाह का रंग सबसे बेहतर है। "और उस व्यक्ति से बेहतर बात किसकी जो अल्लाह की ओर बुलाए?"[6] अर्थात वह अपने अलावा अन्य सभी से बात में बेहतर है। (और उस से ज्यादा किसकी बात अच्छी जो अल्लाह की तरफ बुलाए, यानी वह दूसरे तमाम से कॉल में खूबसूरत है। त) अल्लामा अबू सऊद अलैहिर्रहमतु वर्रिज़वान तफ़्सीर-ए-

इरशाद में अल्लाह तआला अज़्ज़वजल के इस फरमान के तहत: "और उससे बड़ा ज़ालिम कौन है जिसने झूठ गढ़ा"...

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 5/119 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 26/88 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 26/89 [4] अल-क़ुरआन अल-करीम 4/122 [5] अल-क़ुरआन अल-करीम 2/138 [6] अल-क़ुरआन अल-करीम 41/33

لبیب صرف جمالِ جہاں آرائے حضور پر نور سید عالم سرورِ اکرم مولائے اعظم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم دیکھ کر ایمان لائے، کہ لیس ھذا وجہ الکذابین یہ منہ جھوٹ بولنے والے کا نہیں۔ اے شخص! یہ اس کے حبیب کا پیارا منہ تھا جس پر خوبی و بہارِ دو عالم نثار صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم، اور ۳ پاکی و قدوسی ہے اس کے وجہ کریم کے لئے، واللہ! اگر آج حجاب اٹھاویں تو ابھی کھلتا ہے کہ اس وجہ کریم پر امکانِ کذب کی تہمت کس قدر جھوٹی تھی، مخالف اسے دلیل خطابی کہے مگر میں اسے حجت ایقانی لقب دیتا اور مسلمانوں کی ہدایت ایمانی سے انصاف لیتا اور اپنے رب کے پاس اس دن کے لئے ودیعت رکھتا ہوں۔

"یَوْمَ یَنْفَعُ الصّٰدِقِیْنَ صِدْقُھُمْ" ۱ ۔ "یَوْمَ لَا یَنْفَعُ مَالٌ وَّلَا بَنُوْنَ" ۲ | وہ دن جس میں سچوں کو ان کا سچ کام آئے گا، جس دن نہ مال "اِلَّا مَنْ اَتَی اللہَ بِقَلْبٍ سَلِیْمٍ" ۳ ۔ | کام آئے گا نہ بیٹے، مگر وہ جو اللہ کے حضور حاضر ہوا سلامتِ دل لے کر۔ (ت)

بایں ہمہ اگر مجالِ باز نہ آئے تو دلیل ہفتم میں وجہ دوم کہ بجائے خود دلیل مستقل تھی، اس کے عوض معدود جانے بہر حال تیس کا عدد کامل مانے۔

دلیل بست و ہشتم: قال عزوجل: "وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللہِ قِیْلًا" ۴ (اللہ سے زیادہ کس کی بات سچی ہے)
اقول: وباللہ التوفیق آیہ کریمہ نص جلی کہ کذب الٰہی محال عقلی ہے، وجہ دلالت سنئے خادم تفسیر و حدیث و واقف کلمات فقہاء پر روشن کہ امثال عبارات اگرچہ بظاہر نفی مزیت غیر کرتی ہیں مگر حقیقۃ تفصیل مطلق و نفی برتر و ہمسر کے لئے مسوق ہوتی ہیں۔ سیدِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے افضل کوئی نہیں یعنی سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سب سے افضل ہیں

"وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰہِ صِبْغَۃً" ۵ یعنی صبغہ اللہ سب سے احسن ہے، "وَمَنْ اَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا اِلَی اللّٰہِ" ۶ ای ھوا احسن قولاً من کل من عداہ (اور اس سے زیادہ کس کی بات اچھی جو اللہ کی طرف بلائے، یعنی وہ دوسرے تمام سے قول میں خوبصورت ہے۔ ت) علامۃ الوجود سیدی ابوسعود علیہ الرحمۃ والرضوان تفسیرارشاد میں زیر قولہ تعالٰی عزوجل "وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰی"

1 القرآن الکریم ۵/ ۱۱۹ 2 القرآن الکریم ۲۶ / ۸۸ 3 القرآن الکریم ۲۶ / ۸۹ 4 القرآن الکریم ۴/ ۱۲۲ 5 القرآن الکریم ۲/ ۱۳۸ 6 القرآن الکریم ۴۱/ ۳۳

Fatawa Razawiyyah, Volume 15

[Regarding the verse] "...against Allah a lie" (Who is more unjust than one who invents a lie against Allah? - T) he says:

[Table] Arabic Text: This is a denial and a statement of improbability that anyone could be more unjust than the one who did that, or even equal to him. Although the linguistic structure might not explicitly negate equality, the common usage and established practice bear witness to this. For example, when it is said, "Who is more generous than so-and-so?" or "No one is more excellent than so-and-so," the intended meaning is definitely that he is more generous than any generous person and more excellent than any excellent person. Do you not see the statement of the Almighty: "Surely it is they who in the Hereafter will be the losers" following His words: "And who is more unjust than he who invents a lie against Allah" etc.? The secret behind this is that a relationship between two things is usually conceived, especially in terms of superiority, through differences in increase and decrease. When one of them is not greater, decrease is inevitably established.

Urdu Text: This is a denial and an expression of improbability that there can be no oppressor greater than him or even equal to him. Although apparently the sentence structure does not directly strike at the denial and negation of equality, the well-known common usage and accepted practice are witnesses to it. For example, when it is said, "Such and such is more honorable," or "No one is more excellent than such and such," it certainly means he is the most honorable of all honorable people and the most excellent of all excellent people. What is your opinion on this blessed decree of Allah Almighty: "They are certainly in loss in the Hereafter," after which He said: "And who is more unjust than one who invents a lie against Allah." And the secret in this is that the relationship is mostly between two things, especially in the context of dominance, where difference is imagined in terms of increase and decrease. When one of them is not greater, then in any case, the realization of decrease will occur. (T) [End Table]

Therefore, the necessary meaning of the verse is that the word of the Lord Almighty is the truest of all words, a truthfulness that the truthfulness of any other speech cannot reach. And it is obvious that the truthfulness* of speech in itself is not at all subject to doubt, such that we could admit a difference in it based on the nature of the propositions, whether due to the difference of the pre-eternity and contingency of speech, or the permanence and transience of words, or the perfection and

deficiency of the speaker, or for any other reason. True words are all equal in their correspondence to reality; if there is even a slight difference, then from the very beginning...

*Note: Truthfulness is sometimes attributed to the speech and sometimes to the speaker. Be clear that here the discussion is in the first sense; let this remain in your mind. 12 Minhu (T)

1. Al-Quran Al-Karim 6/21
2. Irshad al-Aql al-Salim (Tafsir Abi al-Saud), under verse 6/21, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/119.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

[आयते करीमा] "...अल्लाह पर झूठ" (अल्लाह तआला पर झूठ गढ़ने वाले سے बढ़कर बड़ा ज़ालिम कौन है। - त) के बारे में फरमाते हैं:

[तालिका] अरबी पाठ: यह इस बात का इनकार और इसे असंभव बताना है कि उस व्यक्ति से बढ़कर या उसके बराबर कोई ज़ालिम हो सके भले ही वाक्य की बनावट स्पष्ट रूप से समानता के इनकार और उसके निषेध पर प्रहार न करती हो, लेकिन प्रसिद्ध लोक-व्यवहार और स्थापित प्रयोग इस पर साक्षी हैं। उदाहरण के लिए, जब यह कहा जाता है कि "फलां से बढ़कर कौन सखी (उदार) है?" या "फलां से श्रेष्ठ कोई नहीं," तो इसका निश्चित रूप से अर्थ यह होता है कि वह हर सखी से अधिक सखी और हर श्रेष्ठ व्यक्ति से अधिक श्रेष्ठ है। क्या आप अल्लाह तआला के इस फरमान को नहीं देखते: "निश्चित रूप से वे ही आख़िरत में घाटे में रहने वाले हैं" जो उनके इस कथन के बाद है: "और उससे बढ़कर ज़ालिम कौन होगा जिसने अल्लाह पर झूठ गढ़ा" आदि? और इसमें रहस्य यह है कि दो चीज़ों के बीच संबंध अक्सर, विशेष रूप से प्रभुत्व के मामले में, वृद्धि और कमी के अंतर के रूप में कल्पित होता है। अतः जब उनमें से कोई एक अधिक नहीं होता, तो अनिवार्य रूप से कमी ही सिद्ध होगी।

उर्दू पाठ: यह इनकार और इस्तबाद (असंभव समझना) है कि उससे बढ़कर या उसके बराबर कोई ज़ालिम नहीं हो सकता। हालाँकि ज़ाहिरी तौर पर तरकीब (वाक्य संरचना) बराबरी के इनकार और नफ़ी पर चोट नहीं करती, लेकिन इस पर मशहूर उर्फ़(प्रचलन) और मुसल्लमा इस्तेमाल (स्वीकृत प्रयोग) गवाह है। मिसाल के तौर पर जब यह कहा जाता है कि फलां-फलां ज़्यादा बुजुर्ग है या फलां से कोई अफ़ज़ल नहीं, तो उससे यक़ीनन मुराद यह है कि हर करीम से अकरम और हर फ़ाज़िल से अफ़ज़ल है। क्या राय है अल्लाह तआला के इस फ़रमाने मुबारक में "वो यक़ीनन आख़िरत में ख़सारे (नुकसान) में हैं" जिसके बाद फ़रमाया "वमन अज़लमु मिम्मन इफ़्तरा अलल्लाहे कज़िबा" (और उससे बढ़कर ज़ालिम कौन जिसने अल्लाह पर झूठ बांधा)। और इसमें राज़ यह है कि निस्बत (संबंध) ग़ालिबन दो चीज़ों के दरमियान ख़सूसन ग़लबा में तफ़ावत (अंतर) के बाब (अध्याय) में ज़्यादती और नुक़सान में मुतसव्वर (कल्पित) होती है, जब उनमें से कोई एक ज़्यादा न हो तो बहरहाल नुक़सान का ही तहक़्क़ुक़ (सिद्ध होना) होगा। (त) [तालिका समाप्त]

तो ला-जरम (अनिवार्यत) आयत के मायने ये हैं कि मौला अज़्ज़-व-जल्ल की बात सब की बातों से ज़्यादा सादिक़ (सच्ची) है, जिसके सिद्क़ (सच्चाई) को किसी कलाम का सिद्क़ नहीं पहुँचता। और ज़ाहिर है कि कलाम का सिद्क़* अपने आप में अस्लन क़ाबिले-तश्कीक (संदेह के योग्य) नहीं कि ब-एतबार-ए-ज़वात-ए-क़ज़ाया (तथ्यों की प्रकृति के आधार पर) ख़्वाह इख़्तिलाफ़-ए-क़दम-ओ-हुदूस-ए-कৣ (कलाम के अनादि या नवीन होने के अंतर) या बक़ा-ओ-फ़ना-ए-सुख़न (बात के बने रहने या मिट जाने) या कमाल-ओ-नुक़सान-ए-मुतक्लिम (बोलने वाले की पूर्णता या कमी) ख़्वाह किसी वजह से उसमें तफ़ावत (अंतर) मान सकें। सच्ची-सच्ची बातें हक़ीक़त के मुताबिक़ होने में सब एक जैसी हैं, अगर ज़रा भी फ़र्क़ हुआ तो सिरे से...

*नोट: सिद्क़ (सच्चाई) कभी क़ौल की तरफ़ मंसूब होता है और कभी क़ायल की तरफ़, वाज़ेह रहे यहाँ गुफ़्तगू पहले मायने में है, यह बात ज़हन नशीन रहे। १२ मिन्हु (त)

1. अल-क़ुरआन अल-करीम ६/२१
2. इरशाद उल-अक़्ल अल-सलीम (तफ़सीर अबी अल-सऊद), आयत ६/२१ के तहत, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत ३/११९

فتاوٰی رضویہ، جلد پندرہم (۱۵)

عَلَی اللہِ کَذِبًا (اللہ تعالٰی پر جھوٹ افترا بولنے والے سے کون بڑا ظالم ہے۔ ت) فرماتے ہیں:

[جدول] عربی عبارت: ھو انکار واستبعاد لان یکون احد اظلم ممن فعل ذلک او مساویا لہ وان کان سبك التركيب غير معترض لانكار المساواة و نفيها يشهد به العرف الفاشی والاستعمال المطرد، فانہ اذا قیل من اکرم من فلان اولا افضل من فلان فالمراد بہ حتما انہ اکرم من کل کریم وافضل من کل فاضل، الایری الی قولہ عزوجل " لَا جَرَمَ اَنَّھُمْ فِی الْاٰخِرَۃِ ھُمُ الْخٰسِرُوْنَ " بعد قولہ تعالٰی " وَ مَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰی عَلَی اللہِ کَذِبًا " الخ والسر فی ذلک ان النسبۃ بین الشیئین انما تتصور غالبا لاسیما فی باب المغالبۃ بالتفاوت زیادۃ ونقصانا فاذا لم یکن احدھما ازید یتحقق النقصان لامحالۃ۔

اردو عبارت: یہ انکار واستبعاد ہے کہ اس سے بڑھ کر یا اس کے مساوی کوئی ظالم نہیں ہو سکتا اگرچہ بظاہر ترکیب انکار و نفی مساوات پر ضرب نہیں لیکن اس پر مشہور عرف اور مسلمہ استعمال شاہد ہے مثلاً جب یہ کہا جاتا ہے فلاں فلاں زیادہ بزرگ ہے یا فلاں سے کوئی افضل نہیں، تو اس سے یقیناً مراد یہ ہے کہ ہر کریم سے اکرم اور ہر فاضل سے افضل ہے کیا رائے ہے اللہ تعالٰی کے اس فرمان مبارک میں "وہ یقیناً آخرت میں خسارے میں ہیں" جس کے بعد فرمایا ومن اظلم ممن افتری علی اللہ کذبا، اور اس میں راز یہ ہے کہ نسبت غالباً دو چیزوں کے درمیان خصوصاً غلبہ میں تفاوت کے باب میں زیادتی اور نقصان میں متصور ہوتی ہے جب ان میں سے کوئی ایک زیادہ نہ ہو تو بہر حال نقصان کا ہی تحقق ہوگا۔ (ت) [جدول ختم]

تولاجرم معنی آیت یہ ہیں کہ مولٰی عزوجل کی بات سب کی باتوں سے زیادہ صادق ہے جس کے صدق کو کسی کلام کا صدق نہیں پہنچتا اور پر ظاہر کہ صدق عہ کلام فی نفسہ اصلاً قابل تشکیک

نہیں کہ باعتبار ذوات قضایا خواہ اختلاف قدم وحدوث کلام یا بقا وفنائے سخن یا کمال ونقصان متکلم خواہ کسی وجہ سے اس میں تفاوت مان سکیں، سچی سچی باتیں مطابقت واقع میں سب یکساں اگر ذرا بھی فرق ہوا تو سرے سے

عہ: الصدق تارۃ ینسب الی القول واخری الی القائل والکلام ھنا فی المعنی الاول فلا یذھبن ھذا عنک ۱۲ منہ۔ صدق کبھی قول کی طرف منسوب ہوتا ہے اور کبھی قائل کی طرف، واضح رہے یہاں گفتگو معنی اول میں ہے یہ بات ذہن نشین رہے ۱۲ منہ (ت)

1 القرآن الکریم ۶/۲۱ 2 ارشاد العقل السلیم (تفسیر ابی السعود) تحت آیۃ ۶/۲۱ داراحیاء التراث العربی بیروت ۳/۱۱۹

Fatawa Razawiya, Volume 15

If truth itself does not remain, how can 'Truest' and 'True' be considered true? Although these meanings are self-evident in themselves, by considering them in a single discourse, even those simpletons who need a nudge to understand self-evident matters will find complete enlightenment. The Great Quran said, "Muhammad is the Messenger of Allah," and we also say, "Muhammad is the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)." Is the sentence "Muhammad is the Messenger of Allah" as it appears in the Quran more aligned with reality, and what we said less aligned? God forbid, even a madman would not imagine such a difference. Or look at multiple matters in this way: The Noble Quran said: "And the bearing of him and the weaning of him is thirty months."[1] (T: And to carry him and to wean him is in thirty months.) We say, "There is no god but Allah, the King, the Truth, the Manifest." (T: There is no deity but Allah, He alone is the true manifest Owner.) Is the statement that a child staying in the womb and weaning is thirty months 'truer', and is there, God forbid, some deficiency in the truth of the saying that there is no true deity but Allah? Thus, it is proven that 'truer' meaning 'more intensely aligned with reality' is irrational. Yes, a difference is conceivable in the view of the listener, and in this questioning of 'truest' and 'true', that very intended purpose is credible, which can be expressed in two phrases: one, that it is greater in weight and acceptance. For example, the word of a Prophet is truer than the word of a Saint; that is, if the exact same speech reported from a Saint were proven from a Prophet, it would generate even more power of weight and acceptance in hearts, and even more peace and tranquility in souls, such that even a tenth of it was not there until its proof from the Saint, even if the speech was word-for-word the same. Second, it is farther from the possibility of falsehood. For example, the word of a just person is 'truer' than the word of a hidden person, meaning it is farther from the possibility of falsehood relative to it. In reality, the first expression returns to this second expression, because the farther a statement is from the possibility of falsehood in the view of the listener, to that same degree its weight and acceptance will be complete. When this matter was established, the benefit of the noble verse was determined to be that the word of Allah (Exalted and Majestic) is more pure and free from the possibility of falsehood than any other word; no news and news from anyone can be equal to Him in this matter. And perhaps the opposing gentlemen, by denying this, should bring some fear of God into their hearts. Now, when we look at the reports of the people of 'Tawatur' (consecutive transmission), they evidently, by

way of continuous and self-evident custom, provide definite, certain, and decisive knowledge, proven and not liable to contradiction, in which the intellect does not allow the suggestion of the contrary in any way, although considering the nature of the news and the reporter itself, personal possibility remains that their collective agreement upon a lie is not outside Divine Power. It is in 'Talwih':

Al-Mutawatir requires certain knowledge, meaning that the intellect	**The meaning of obtaining certain knowledge through 'Mutawatir' is that the intellect [rules...]**

[1] The Holy Quran 46/15 Page 354 of 742

सत्य ही न रहा, असदक़ (अत्यधिक सत्य) और सादिक़ (सत्य) कहाँ से सादिक़ आएगा, ये अर्थ यद्यपि स्वतः स्पष्ट (बदीही) हैं मगर एक ही कलाम (भाषण) में विचार करने से उन अज्ञानियों पर भी पूर्ण प्रकटीकरण पाएंगे जिन्हें स्पष्ट बातों में भी समझाने की आवश्यकता होती है। कुरान अज़ीम ने फरमाया "मुहम्मद रसूलुल्लाह" कि हम कहते हैं मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), क्या वह जुमला 'मुहम्मद रसूलुल्लाह' जो कुरान में आया है, वास्तविकता के अधिक अनुकूल है और हमने जो 'मुहम्मद रसूलुल्लाह' कहा वह कम अनुकूल है? खुदा न करे, कोई पागल भी इसमें अंतर का गुमान नहीं करेगा। या अनेक बातों में देखिए तो इस प्रकार नज़र कीजिए: फ़ुरक़ान-ए-अज़ीज़ ने फरमाया: "व हनलुहू व फ़िसालुहू सलासूना शह्रा"[1] (और उसे उठाना और उसका दूध छुड़ाना तीस महीने में है।) हम कहते हैं "ला इलाहा इल्लल्लाह अल-मलिक अल-हक़ अल-मुबीन" (अल्लाह के सिवा कोई पूज्य नहीं, वही सच्चा स्पष्ट स्वामी है।) क्या वह इरशाद कि बच्चा का पेट में रहना और दूध छुड़ाना तीस महीने में है, ज़्यादा सच्चा है, और इस कथन की सच्चाई में कि अल्लाह के सिवा कोई सच्चा पूज्य नहीं, माज़अल्लाह कुछ कमी है? तो सिद्ध हुआ कि 'असदक़ियत' का अर्थ 'वास्तविकता के अधिक अनुकूल होना' तर्कहीन है। हाँ, सुनने वाले की नज़र में एक अंतर कल्पनीय है और असदक़ और सादिक़ के इस संदेह में वही उद्देश्य विश्वसनीय है जिसे दो वाक्यों से व्यक्त किया जा सकता है: एक यह कि प्रभाव और स्वीकार्यता में अधिक है, उदाहरण के लिए रसूल की बात वली की बात से अधिक सच्ची है, यानी एक बात जो वली से वर्णित है यदि वही ठीक वैसी ही रसूल से सिद्ध हो जाए, तो दिलों में प्रभाव और स्वीकृति की शक्ति और दिलों में शांति और संतोष और भी पैदा करेगी, जिसका दसवां हिस्सा भी वली से सिद्ध होने तक न था, भले ही बात शब्द-दर-शब्द एक ही हो। दूसरा, झूठ की संभावना से अधिक दूर होना, उदाहरण के लिए एक गुमनाम व्यक्ति की बात से एक न्यायप्रिय व्यक्ति की बात अधिक सच्ची है, यानी उसके मुक़ाबले में झूठ की संभावना से अधिक दूर है। वास्तव में पहली अभिव्यक्ति इसी दूसरी अभिव्यक्ति की ओर लौटती है कि सुनने वाले के पास झूठ की संभावना से जितनी दूरी होगी, उसी स्तर का प्रभाव और स्वीकार्यता पूर्ण होगी। जब यह बात स्पष्ट हो गई तो आयत-ए-करीमा का सार यह तय हुआ कि अल्लाह (अज़्ज़ व जल्ल) की बात हर बात से अधिक झूठ की संभावना से पाक और पवित्र है; इस मामले में कोई भी खबर और किसी की भी खबर उसके बराबर नहीं हो सकती। और शायद विरोधी सज्जन भी इससे इनकार करते हुए अपने दिल में कुछ अल्लाह का डर लाएं। अब जब हम 'तवातुर' (निरंतरता) वालों की खबर देखते हैं, तो वह

स्पष्ट रूप से निरंतर और स्पष्ट आदत के कारण निश्चित, यकीनी और ठोस ज्ञान प्रदान करती है, जो विरोधाभास की संभावना से रहित होता है, जिसमें बुद्धि किसी भी तरह से विपरीत की अनुमति नहीं देती, यद्यपि खबर और खबर देने वाले की अपनी वास्तविकता के विचार से व्यक्तिगत संभावना बनी रहती है कि उनका झूठ पर इकट्ठा होना ईश्वरीय शक्ति से बाहर नहीं है। 'तलवीह' में है:

अल-मुतवातितर निश्चित ज्ञान को अनिवार्य करता है, अर्थात बुद्धि	**मुतवातितर से निश्चित ज्ञान प्राप्त होने का अर्थ यह है कि बुद्धि [यह हुक्म देती है...]**

[1] अल-कुरान अल-करीम 46/15 पृष्ठ 354/742

سچ ہی نہ رہا، اصدق وصادق کہاں سے صادق آئے گا، یہ معنی اگرچہ فی نفسہ بدیہی ہیں مگر کلام واحد میں لحاظ کرنے سے ان اغبیاء پر بھی انکشاف تام پائیں گے جنہیں بدیہیات میں بھی حاجت شانہ جنبانی تنبیہ ہوتی ہے، قرآن عظیم نے فرمایا محمد رسول اللہ کہ ہم کہتے ہیں محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ، کیا وہ جملہ محمد رسول اللہ کہ قرآن میں آیا زیادہ مطابق واقع ہے اور ہم نے جو محمد رسول اللہ کہا کم مطابق ہے، حاشا کوئی مجنون بھی اس میں تفاوت گمان نہ کرے گا یا متعدد باتوں میں دیکھئے تو یوں نظر کیجئے، فرقان عزیز نے فرمایا: "وَحَمْلُهٗ وَفِصٰلُهٗ ثَلٰثُوْنَ شَهْرًا" 1 (اور اسے اٹھائے پھرنا اور اس کا دودھ چھڑانا تیس مہینہ میں ہے۔ت) ہم کہتے ہیں لا الہ الا اللہ الملک الحق المبین (اللہ کے سوا کوئی معبود نہیں وہ ہی مالک حق واضح ہے۔ت) کیا وہ ارشاد کہ بچہ کا پیٹ میں رہنا اور دودھ چھٹونا تیس مہینے میں ہے، زیادہ سچا ہے، اور اس قول کے صدق میں کہ اللہ کے سوا کوئی سچا معبود نہیں معاذاللہ کچھ کمی ہے تو ثابت ہوا کہ اصدقیت بمعنی اشد مطابقۃ للواقع غیر معقول ہے، ہاں نظر سامع میں ایک تفاوت متصور اور اس تشکیک اصدق و صادق میں وہی مقصود معتبر جسے دو عبارتوں سے تعبیر کر سکتے ہیں، ایک یہ کہ وقعت و قبول میں زائد ہے مثلا رسول کی بات ولی کی بات سے زیادہ سچی ہے یعنی ایک کلام کہ ولی سے منقول اگر وہی بعینہ رسول سے ثابت ہو جائے قلوب میں وقعت اور قبول کی قوت اور دلوں میں سکون و طمانیت ہی اور پیدا کرے گا کہ ولی سے ثبوت تک اس کا عشر نہ تھا اگرچہ بات حرف بحرف ایک ہے۔ دوسرے احتمال کذب سے ابعد ہونا مثلا مستور کی بات سے عادل کی بات صادق تر ہے یعنی بہ نسبت اس کے احتمال کذب سے زیادہ دور ہے اور حقیقۃً تعبیر اول اسی تعبیر دوم کی طرف راجع کہ سامع کے نزدیک جس قدر احتمال کذب سے دوری ہوگی اسی درجہ وقعت و

مقبولیت پوری ہوگی جب یہ امر ممہد ہوگیا تو آیہ کریمہ کا مفاد یہ قرار پایا کہ اللہ عزوجل کی بات ہر بات سے زیادہ احتمال کذب سے پاک و منزہ ہے، کوئی خبر اور کسی کی خبر اس امر میں اس کے مساوی نہیں ہو سکتی اور شاید حضرات مخالفین بھی اس سے انکار کرتے کچھ خوف خدا دل میں لائیں، اب جو ہم خبر اہل توارت کو دیکھتے ہیں تو وہ بالبداہۃ برو جہ عادت دائمہ بدیہ غیر متخلفہ علم قطعی یقینی جازم ثابت غیر محتمل النقیض کو مفید ہوتی ہے جس میں عقل کسی طرح تجویز خلاف روا نہیں رکھتی اگرچہ بنظر نفس ذات خبر و مخبر امکان ذاتی باقی ہے کہ ان کا جمع علی الکذب قدرت الٰہیہ سے خارج نہیں، تلویح میں ہے:

المتواتر یوجب علم الیقین بمعنی ان العقل **متواتر سے علم یقین حاصل ہونے کا معنی یہ ہے کہ عقل یہ حکم**

Fatawa Ridawiyya Volume (15)

It judges with a definitive judgment that they have certainly not conspired on a lie, and that what they have agreed upon is a truth established in reality, not susceptible to contradiction. This is not in the sense of stripping the intellectual possibility of their conspiring on a lie. [1] [Summarized]

...that such people's agreement on a lie certainly cannot happen; that which they have agreed upon is truth and established in reality, there is no possibility of contradiction in it. This does not mean that the intellectual possibility of their gathering on a lie has been negated. (T)

However, such a possibility is not contrary to certainty in the specific sense, as established in 'Al-Mawaqif' and its commentary, and alluded to in 'Sharh al-Maqasid' and 'Sharh al-Aqa'id' etc. (as it is in Mawaqif and its commentary and hinted at in Sharh Maqasid and Sharh Aqa'id etc. - T). Keeping this in view, let's turn to the Word of God. Even after accepting the possibility of lying, if we disregard the aforementioned discussions of the second argument, the difference of habitual matters, and divine will, then at most, the Divine Word and the news of the people of recurrence (Tawatur) would be equal. Just as the probability of lying, i.e., negating certainty and contradicting conviction, is not in this Holy Word, so too is the hem of the news of recurrence pure from it. And in terms of essential possibility, the intellectual probability arising in the news of recurrence remains exactly the same in the Divine Word. Then, how could it be correct for the Divine Word to be more truthful than all other words, and for no one's word to equal it in truthfulness, which is the meaning of the noble verse? (God forbid!). In contrast to the glorious creed of the Ahl al-Sunnah (may Allah's protection be upon them forever - T), which is the intellectual impossibility of Divine falsehood, according to this discourse, there is no possibility of the probability of lying in the speech of the Lord (Jalla wa 'Ala) in any way. This is unlike the news of recurrence, which has the possibility of potentiality. And this matter is definitely specific only to His Holy Word. It is impossible for anyone to find a way such that lying becomes intellectually impossible for anyone other than God. Even if you take 'Ismah (infallibility) to mean the impossibility of occurrence and lack of power, it is still not an essential impossibility, because the removal of 'Ismah itself is under [Divine] power. Now, by the grace of Allah, it has become bright and shining like the radiant sun that "And who is more truthful in statement than Allah?" [2] (And who is more truthful in speech than Allah? - T). And why shouldn't "Al-Izzatu lillah" be true, for after all "And who is more truthful in narration than Allah?" [3] (And

who is more truthful in speech than Allah? - T). Look, this was the intent of the scholars' statement when they said in argumentation under the noble verse: how could anyone be more truthful than Him, since lying is impossible for Him and possible for others. And praise be to Allah, Lord of the worlds.

[1] Al-Talwih wa al-Tawdih, Matn al-Tanqih, the second pillar regarding the Sunnah, Mustafa al-Babi Egypt 3/3 [2] The Holy Quran 4/122 [3] The Holy Quran 4/87

यह एक निश्चित निर्णय देता है कि वे निश्चित रूप से झूठ पर सहमत नहीं हुए हैं, और जिस पर वे सहमत हुए हैं वह वास्तविकता में स्थापित सत्य है, जिसमें विरोधाभास की कोई संभावना नहीं है। इसका यह अर्थ नहीं है कि उनके झूठ पर एकजुट होने की बौद्धिक संभावना समाप्त हो गई है। [1] [संक्षेपित]

...कि ऐसे लोगों का झूठ पर समझौता निश्चित रूप से नहीं हो सकता, जिस पर उनका समझौता हुआ है वह सत्य और वास्तविकता में स्थापित है, इसमें विरोधाभास की संभावना नहीं है। इसका अर्थ यह नहीं है कि उनके झूठ पर एकत्र होने की बौद्धिक संभावना को समाप्त कर दिया गया है। (त)

लेकिन ऐसी संभावना विशिष्ट अर्थों में निश्चितता के विपरीत नहीं होती, जैसा कि 'अल-मवाक़िफ़' और उसकी व्याख्या में सिद्ध किया गया है और 'शर्ह अल-मक़ासिद' तथा 'शर्ह अल-अक़ाइद' आदि में इसका संकेत दिया गया है। (जैसा कि मवाक़िफ़ और उसकी व्याख्या में है और शर्ह मक़ासिद और शर्ह अक़ाइद आदि में संकेत है - त)। इसे ध्यान में रखते हुए ईश्वरीय वाणी (कलाम-ए-बारी) की ओर चलें। झूठ की संभावना को स्वीकार करने के बाद, यदि उपर्युक्त दूसरे तर्क की चर्चाओं, सामान्य मामलों के अंतर और ईश्वरीय इच्छा को नज़रअंदाज़ भी कर दिया जाए, तो अधिकतम स्तर यह होगा कि ईश्वरीय वाणी और 'मुतवातिर' (निरंतर) समाचार समान स्तर पर होंगे। जिस तरह झूठ की संभावना, यानी निश्चितता का खंडन और विश्वास के विपरीत होना, इस पवित्र वाणी में नहीं है, उसी तरह 'मुतवातिर' समाचार का दामन भी इससे पाक है। और मौलिक संभावना के दृष्टिकोण से, 'मुतवातिर' समाचार में उत्पन्न होने वाली बौद्धिक संभावना ईश्वरीय वाणी में भी वैसी ही बनी रहती है। फिर ईश्वरीय वाणी का सभी वाणियों से अधिक सच्चा होना, और किसी की बात का सच्चाई में उसकी बराबरी न कर पाना, जो कि पवित्र आयत का अर्थ है, (ईश्वर न करे!) कैसे सही हो सकता है? इसके विपरीत, अहले सुन्नत के महान अक़ीदे के अनुसार (अल्लाह उनकी हमेशा हिफ़ाज़त करे - त), यानी ईश्वरीय झूठ की बौद्धिक असंभवता के आधार पर, मौला (जल्ला व अला) की वाणी में किसी भी तरह से झूठ की संभावना नहीं है। यह 'मुतवातिर' समाचार के विपरीत है जिसमें संभावित संभावना होती है। और यह बात निश्चित रूप से केवल उनकी पवित्र वाणी के साथ विशेष है। यह असंभव है कि कोई ऐसी स्थिति निकाल सके जिससे ईश्वर के अलावा किसी और पर झूठ बोलना बौद्धिक रूप से असंभव हो जाए। यदि 'इस्मत' (पापहीनता) का अर्थ घटित होने की असंभवता और शक्ति का अभाव ही लिया जाए, तब भी यह मौलिक असंभवता नहीं है क्योंकि 'इस्मत' को हटाना स्वयं [ईश्वरीय] शक्ति के

अधीन है। अब अल्लाह के अनुग्रह से, यह देदीप्यमान सूर्य की तरह स्पष्ट और उज्ज्वल हो गया है कि "और अल्लाह से अधिक सच्चा कौन है?" [2] (और अल्लाह से ज़्यादा किसकी बात सच्ची है - त)। और "अल-इज़्ज़तु लिल्लाह" क्यों न सच्चा हो, क्योंकि आख़िर "और अल्लाह से अधिक सच्चा कौन है?" [3] (और अल्लाह से ज़्यादा किसकी बात सच्ची है - त)। देखो, विद्वानों के उस कथन का यही उद्देश्य था जब उन्होंने पवित्र आयत के तहत तर्क देते हुए फ़रमाया कि कोई उनसे अधिक सच्चा कैसे हो सकता है, जबकि उनके लिए झूठ बोलना असंभव है और दूसरों के लिए संभव। और समस्त प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो ब्रह्मांड का पालनहार है।

[1] अल-तलवीह वल-तौदीह, मतन अल-तन्कीह, सुन्नत के बारे में दूसरा स्तंभ, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 3/3 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 4/122 [3] अल-क़ुरान अल-करीम 4/87

یحکم حکما قطعیا بانھم لم یتواطؤا علی الکذب وان ما اتفقوا علیہ حق ثابت فی نفس الامر غیر محتمل للنقیض لا بمعنی سلب الامکان العقلی عن تواطئھم علی الکذب ۱ اھ ملخصا ۔

لگاتی ہے کہ ایسے لوگوں کا اتفاق کذب پر یقیناً نہیں ہو سکتا، جس پر ان کا اتفاق ہوا ہے وہ حق اور نفس الامر میں ثابت ہے اس میں نقیض کا احتمال نہیں ہے اس کا یہ معنی نہیں کہ ان کے جھوٹ پر جمع ہونے کا امکان عقلی کا سلب ہو گیا ہے۔ (ت)

مگر ایسا امکان منافی قطع بالمعنی الاخص بھی نہیں ہوتا جیسا کہ حققہ في المواقف وشرحھا واشار الیہ في شرح المقاصد و شرح العقائد وغیرھما (جیسا کہ مواقف اور اس کی شرح میں ہے اور اس کی طرف شرح مقاصد اور شرح عقائد وغیرہ میں اشارہ ہے۔ ت) اسے پیش نظر رکھ کر کلام باری تعالیٰ کی طرف چلئے ، امکان کذب ماننے کے بعد مباحث مذکورہ دلیل دوم و فرق امور عادعیہ وارادہ غیبیہ سے قطع نظر بھی ہو تو غایت درجہ اس قدر کے کلام ربانی و خبر اہل تواتر کانٹے کی تول ہم پلہ ہوں گے، جیسا کہ احتمال کذب یعنی نافی قطع و منافی جزم اس کلام پاک میں نہیں اس سے خبر تواتر کا بھی دامن پاک اور بنظر امکان ذاتی جو احتمال عقلی خبر تواتر میں ناشی وہ بعینہ کلام الہی میں بھی باقی، پھر کلام الہی کا سب کلاموں سے اصدق ہونا، اور کسی کی بات اس سے صدقاً بھی ہمسری نہ کر سکنا کہ مفاد آیہ کریمہ تھا معاذ اللہ کب درست آیا۔ بخلاف عقیدہ مجیدہ اہلسنت وقایۃ اللہ لھم دامت (ان کو اللہ تعالیٰ کی حفاظت دائمی ہو۔ت) یعنی امتناع عقلی کذب الہی کہ اس تقریر پر کلام مولیٰ جل وعلا میں کسی طرح احتمال کذب کا امکان نہیں۔ بخلاف خبر تواتر کہ احتمال امکانی رکھتی ہے اور یہ بات قطعاً صرف اسی کے کلام پاک سے خاص، محال ہے کہ کوئی شخص ایسی صورت نکال سکے کہ کسی غیر خدا پر کذب محال عقلی ہو جائے عصمت اگر

بمعنی امتناع صدور و عدم قدرت ہی لیجئے تاہم امتناع ذاتی نہیں کہ سلب عصمت خود زیر قدرت، اب بحمد اللہ شمس تابندہ کی طرح روشن درخشندہ صادق آیا کہ "وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللهِ قِيْلًا" 2 (اور اللہ سے زیادہ کس کی بات سچی۔ت) اور العزۃ اللہ کیوں نہ صادق آئے کہ آخر "وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللهِ حَدِيْثًا" 3 (اور اللہ سے زیادہ کس کی بات سچی۔ت) یہ دیکھو یہ منشاء تھا علماء کے اس ارشاد کا کہ زیر آیت کریمہ استدلال میں فرمایا کہ کوئی اس سے کیونکر اصدق ہو سکے کہ اس پر تو کذب محال اوروں پر ممکن والحمد اللہ رب العالمین۔

1 التلویح والتوضیح متن التنقیح الرکن الثانی فی السنۃ مصطفی البابی مصر ۳/ ۳ 2 القرآن الکریم ۴ / ۱۲۲ 3 القرآن الکریم ۴ / ۸۷

Fatawa Razawiyya Volume 15

Twenty-ninth proof: The Lord, Exalted and Supreme, says: "Say, 'What thing is greatest in testimony?' Say, 'Allah.'" (O Prophet! Ask the disbelievers who is the greatest in testimony? You yourself say it is Allah). 1 I say: Praise and gratitude be to Allah, for this noble verse is even more manifest and clear than the previous one, and even more bright and shining in conveying the intended meaning. While there, the apparent view was the negation of any being more truthful than Allah and the affirmation of the truthfulness of Allah's word based on common usage, here it is explicitly stated that Allah Almighty's testimony is the greatest, grandest, and highest. Now, God forbid, if the possibility of lying were introduced, then the testimony of God would never have superiority over the testimony of concurrent narrators (mutawatir), because the certainty derived from the latter would also be provided by the former, and whatever possibility remains in the latter would also arise in the former. Thus, for one who believes in the Quran, the only way is to turn towards the refined school of the Ahl al-Sunnah and believe in the transcendence of His Honor from the possibility of lying. The rest of the reasoning is like the previous one; so understand and know, and Allah knows best.

Thirtieth proof: Our Lord, the Mighty Speaker, said:

| Arabic / Urdu | | :--- | :--- | | "And the word of your Lord has been fulfilled in truth and in justice. None can alter His words, and He is the Hearing, the Knowing." 2 | And your Lord's word is complete in truth and justice; there is no changer of His words, and He is the Hearing, the Knowing. |

Scholars say this means that the word of Allah Almighty is at the ultimate level of truth and justice, the like of which is inconceivable in these matters. It is stated in Baidawi:

| Arabic / Urdu | | :--- | :--- | | It has reached the pinnacle in its reports, rulings, and promises; truth in reports and promises, and justice in decrees and rulings. 3 | Allah Almighty's reports, rulings, and promises are extremely perfect; reports and promises in terms of truth, and decrees and rulings in terms of justice. (T) |

It is stated in Irshad al-Aql al-Salim:

| Arabic / Urdu | | :--- | :--- | | The meaning is that it has reached the furthest limit in truth regarding reports and promises, and in justice regarding decrees. | The

concept is that Allah Almighty's words in reports and promises are in terms of truth, and in decrees and rulings. |

1 Quran al-Kareem 6/19 2 Quran al-Kareem 6/115 3 Anwar al-Tanzil (Tafsir al-Baidawi) with Quran al-Kareem under 6/115 Part One, Mustafa al-Babi Egypt p. 143

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

उनतीसवीं दलील: मौला सुब्हानहू व तआला ने फ़रमाया: "क़ुल अय्यु शैइन अकब़रु शहादतन क़ुलिल्लाह" 1 (ऐ नबी! आप काफ़िरों से पूछें कि किसकी गवाही सबसे बड़ी है। तो आप खुद ही फ़रमा दें कि अल्लाह की)। अक़ूल (मैं कहता हूँ): अल्लाह के लिए हम्द व शुक्र कि यह आयत-ए-करीमा पिछली आयत से भी अधिक स्पष्ट और साफ़ है, और अर्थ को व्यक्त करने में अधिक उज्ज्वल और प्रकाशमान है। वहाँ स्पष्ट रूप से अल्लाह की वाणी की सत्यता की पुष्टि और अन्य की सत्यता के इनकार का ज़िक्र था, जबकि यहाँ स्पष्ट रूप से कहा गया है कि अल्लाह अज़्ज़वजल की गवाही सबसे बड़ी, महान और उच्च है। अब, अल्लाह की पनाह, यदि झूठ की संभावना को शामिल किया जाए, तो ईश्वर की गवाही को मुतवातिर (लगातार) लोगों की गवाही पर कभी श्रेष्ठता नहीं मिलेगी, क्योंकि जो निश्चितता उनसे प्राप्त होगी, वही इनसे भी प्राप्त होगी, और जो संभावना उनमें शेष रहेगी, वही इनमें भी पैदा होगी। अतः जो क़ुरआन पर ईमान लाता है, उसके लिए यही चारा है कि वह अहले सुन्नत के परिष्कृत मत की ओर रुजू करे और अल्लाह की ज़ात के झूठ की संभावना से पाक होने पर ईमान लाए। शेष दलील पिछली दलील के समान ही है; तो समझें और जानें, और अल्लाह ही बेहतर जानता है।

तीसवीं दलील: हमारे रब अज़्ज़ व जल् ने फ़रमाया:

| अरबी / उर्दू | | :--- | :--- | | "और आपके रब की बात सच और न्याय में पूरी हुई। उसकी बातों को कोई बदलने वाला नहीं है, और वह सुनने वाला, जानने वाला है।" 2 | और पूरा है तेरे रब का कलाम सच और इंसाफ़ में, कोई बदलने वाला नहीं उसकी बातों का, और वही है सुनने वाला जानने वाला। |

उलेमा फ़रमाते हैं यानी बारी अज़्ज़ व जल् का कलाम सच्चाई और न्याय के उच्चतम स्तर पर है, जिसका उदाहरण इन मामलों में कल्पना से परे है। बैज़ावी में है:

| अरबी / उर्दू | | :--- | :--- | | इसकी ख़बरों, आदेशों और वादों ने सच्चाई और न्याय में पूर्णता प्राप्त की है; ख़बरों और वादों में सच्चाई, और फ़ैसलों और आदेशों में न्याय। 3 | अल्लाह तआला की ख़बरें, अहकाम और वादे अत्यंत पूर्ण हैं; ख़बरें और वादे सच्चाई के आधार पर और फ़ैसले व आदेश न्याय के आधार पर। (त) |

इरशाद-उल-अक़्ल-ए-सलीम में है:

| अरबी / उर्दू | | :--- | :--- | | इसका अर्थ है कि यह ख़बरों और वादों में सच्चाई के उच्चतम स्तर पर और फ़ैसलों में न्याय के उच्चतम स्तर पर पहुँच गया है। | मफ़हूम यह है कि अल्लाह तआला के कलमात ख़बरों और वादों में सच्चाई के एतबार से और फ़ैसलों व अहकाम में। |

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 6 / 19 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 6 / 115 3 अनवार-उत-तन्ज़ील (तफ़्सीर-ए-बैज़ावी) मअ अल-क़ुरआन अल-करीम तहत 6 / 115 निस्फ़-उल-अव्वल मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र स. 143

पृष्ठ 356/742

دلیل بست و نہم : قال المولی سبحانہ وتعالی : "قُلْ اَیُّ شَیْیءٍ اَکْبَرُ شَہَادَۃً ط قُلِ اللّٰہُ" 1 (اے نبی ! تو کافروں سے پوچھ کون ہے جس کی گواہی سب سے بڑی ہے۔ تو خود ہی فرما کہ اللہ) اقول : اللہ کے لئے حمد و منت کہ یہ آیہ کریمہ آیہ سابقہ سے بھی جلی و اظہر ، اور افادہ مراد میں اجلی و ازہر ، وہاں ظاہر نظر نفی اصدقیت غیر تھا اور اثبات اصدقیت کلام اللہ بحوالہ عرف یہاں صراحتہ ارشاد ہوتا ہے کہ اللہ عزوجل کی گواہیوں سے اکبر و اعظم و اعلیٰ ہے ، اب اگر معاذ اللہ امکان کذب کو دخل دیجئے تو ہرگز شہادت الہی کو شہادت اہل تواتر پر تفوق نہیں کہ جو یقین اس سے ملے گا اس سے بھی مہیا اور جو احتمال اس میں باق اس میں بھی پیدا تو قرآن پر ایمان لانے والے کو یہی چارہ کہ مذہب مہذب اہل سنت کی طرف رجوع کرے اور جناب عزت کے امکان کذب سے براءت پر ایمان لائے ، باقی تقریر دلیل مثل سابق ہے ، فافہم واعلم اللہ اعلم۔

دلیل سیم : قال ربنا عز من قائل :

| عربی / اردو | | :--- | :--- | | "وَتَمَّتْ کَلِمَتُ رَبِّکَ صِدْقاً وَّ عَدْلًا ط لَا مُبَدِّلَ لِکَلِمٰتِہٖ وَھُوَ السَّمِیْعُ الْعَلِیْمُ" 2 | اور پورا ہے تیرے رب کا کلام صدق و انصاف میں کوئی بدلنے والا نہیں اس کی باتوں کا ، اور وہی ہے سننے والا جاننے والا۔ |

علماء فرماتے ہیں یعنی باری عز و جل کا کلام انتہادرجہ صدق و عدل پر ہے ، جس کا مثل ان امور میں متصور نہیں ، بیضاوی میں ہے :

| عربی / اردو | | :--- | :--- | | بلغت الغایۃ فی اخبارہ و احکامہ ومواعیدہ صدقا فی الاخبار والمواعید وعدلا فی الاقضیۃ والاحکام 3۔ | اللہ تعالیٰ کی اخبار، احکام اور مواعید انتہائی کامل ہیں ، اخبار مواعید صدق کے اعتبار سے اور قضایا و احکام عدل کے اعتبار سے ۔ (ت) |

ارشاد العقل السلیم میں ہے :

| عربی / اردو | | :--- | :--- | | المعنی انہا بلغت الغایۃ القاصیۃ صدقا فی الاخبار والمواعید وعدلا فی الاقضیۃ | مفہوم یہ ہے کہ اللہ تعالیٰ کے کلمات اخبار و مواعید میں صدق کے اعتبار سے اور قضایا و احکام میں |

1 القرآن الکریم ۶ / ۱۹ 2 القرآن الکریم ۶ / ۱۱۵ 3 انوارالتنزیل (تفسیر بیضاوی) مع القرآن الکریم تحت ۶ / ۱۱۵ النصف الاول مصطفیٰ البابی مصر ص ۱۴۳

Fatawa Rizvia (Volume 15)

[Box 1] Arabic: And in judgments, no one can change anything from that with what is more truthful and just, nor with anything similar. (1) Urdu translation: In terms of justice, they are at the highest level; there is no one more truthful and just than them who could change any of these rulings, rather, there is no one equal to them. (T)

I say: And success is from Allah Almighty. (I say, and success is through Allah Almighty. T) There are seven levels of truthfulness for a speaker: First Level: One should strictly avoid lying in narrations and testimonies, and never allow such a lie even in opposition that harms anyone, even if it is just to make a wrong statement be believed. However, if one uses such a lie jokingly or pointlessly that neither harms anyone nor can the listener believe it to be true—for example, "Today Zaid ate tons [maunds]," or "Today there were millions of people in the mosque"—such a person will not be counted as a liar, nor will they be sinful or have their narration rejected. Nonetheless, the statement is contrary to fact and purely redundant and non-beneficial, even if there is decisive evidence in the context of the speech itself that the factual occurrence was not intended. Therefore, it was stated in the Hadith:

[Box 2] Arabic: Some of his companions said: "O Messenger of Allah, you joke with us." Urdu translation: Some of your noble companions submitted: "O Messenger of Allah."

[Side-by-Side Text] Left Column (Arabic Source): Note: Hujjat al-Islam Imam Muhammad bin Ghazali, may his high secret be sanctified, said in the 'reprehensible acts of hospitality' from the 'Book of Enjoining Good' in 'Ihya al-Ulum': Every lie whose falsity is not hidden and from which deception is not intended is not among the reprehensible acts. For example, a person says, "I sought you today a hundred times," or "I repeated the speech to you a thousand times," and similar expressions from which it is known that precision is not intended. Such things do not undermine credibility, nor is testimony rejected because of them. (2) 12 Minhu.

Right Column (Urdu Translation): Hujjat al-Islam Imam Muhammad Ghazali, may his high secret be sanctified, while discussing the reprehensible acts of hospitality in the 'Book of Enjoining Good' of 'Ihya al-Ulum', says: Every lie whose falsity is not hidden and from which no deception or fraud is conceivable will not be among the reprehensible acts. For example, a person says, "I looked for you a hundred times today," or "I have told you a thousand times today," or similar words from which it is known that investigation/precision is not intended, then this thing will not be

injurious to credibility, nor will the testimony of such a person be rejected. 12 Minhu (T).

Footnotes: 1. Irshad al-Aql al-Salim (Tafsir Abi al-Saud) under 7/115, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 3/187. 2. Ihya al-Ulum, Book of Enjoining Good, Third Chapter, Al-Mashhad al-Husayni Press Cairo 2/341.

फ़तावा रज़विया (खंड १५)

[बॉक्स १] अरबी: और निर्णयों में, कोई भी उनमें से किसी भी चीज़ को उससे नहीं बदल सकता जो अधिक सच्चा और न्यायपूर्ण हो, और न ही उसके समान किसी चीज़ से। (१) उर्दू अनुवाद: न्याय के संदर्भ में वे उच्चतम स्तर पर हैं; उनसे बढ़कर कोई सच्चा और न्यायपूर्ण नहीं है जो इनमें से किसी भी आदेश को बदल सके, बल्कि उनके समान भी कोई नहीं है। (त)

मैं कहता हूँ: और सफलता अल्लाह तआला से है। (मैं कहता हूँ, और तौफ़ीक़ अल्लाह तआला से है। त) वक्ता की सच्चाई के लिए सात स्तर हैं: पहला स्तर: वृतांतों और गवाहियों में झूठ से पूरी तरह बचा जाए, और विरोध में भी कभी ऐसा झूठ न बोला जाए जिससे किसी का नुकसान हो, चाहे वह केवल गलत बात को सच मनवाने के लिए ही क्यों न हो। लेकिन अगर कोई मज़ाक में या व्यर्थ में ऐसे झूठ का उपयोग करता है जिससे न तो किसी को नुकसान हो और न ही सुनने वाले को उस पर विश्वास हो —उदाहरण के लिए, "आज ज़ैद ने मनों खाना खाया," या "आज मस्जिद में लाखों लोग थे"—तो ऐसे व्यक्ति को झूठा नहीं माना जाएगा, और न ही वह पापी होगा या उसकी गवाही अस्वीकार्य होगी। फिर भी, बात वास्तविकता के विपरीत है और केवल फालतू और अनुपयोगी है, भले ही बातचीत के संदर्भ में इस बात का स्पष्ट प्रमाण हो कि वास्तविक घटना का वर्णन करना उद्देश्य नहीं था। इसलिए हदीस में कहा गया है:

[बॉक्स २] अरबी: उनके कुछ साथियों ने कहा: "हे अल्लाह के रसूल, आप हमारे साथ मज़ाक करते हैं।" उर्दू अनुवाद: आपके कुछ सहाबा किराम ने अर्ज़ किया: "या रसूल अल्लाह।"

[पार्श्व पाठ] बायां कॉलम (अरबी स्रोत): टिप्पणी: हुज्जतुल इस्लाम इमाम मुहम्मद बिन ग़ज़ाली (अल्लाह उनकी आत्मा को पवित्र रखे) ने 'इहया उलूम-उद-दीन' की 'किताब अल-अम्र बिल-मारूफ़' में 'मेज़बानी की बुराइयों' में कहा: हर वह झूठ जिसका झूठ होना छिपा न हो और जिससे छल करना उद्देश्य न हो, वह बुराइयों में से नहीं है। उदाहरण के लिए, एक व्यक्ति कहता है, "मैंने आज तुम्हें सौ बार खोजा," या "मैंने आज तुम्हें हज़ार बार कहा है," और इसी तरह के शब्द जिनसे पता चले कि वास्तविकता की तहकीकात करना उद्देश्य नहीं है। तो ऐसी चीज़ें न्यायप्रियता को प्रभावित नहीं करती हैं और न ही इससे गवाही रद्द होती है। (२) १२ मिन्हु।

दायां कॉलम (उर्दू अनुवाद): हुज्जतुल इस्लाम इमाम मुहम्मद ग़ज़ाली (अल्लाह उनकी आत्मा को पवित्र रखे) 'इहया उलूम-उद-दीन' की 'किताब अल-अम्र बिल-मारूफ़' में मेज़बानी की बुराइयों पर

चर्चा करते हुए फ़रमाते हैं: हर वह झूठ जिसका झूठ होना छिपा न हो और जिससे कोई धोखा या फ़रेब मुमकिन न हो, वह बुराइयों में से नहीं होगा। उदाहरण के लिए, एक व्यक्ति कहता है, "मैंने आज तुम्हें सौ बार खोजा," या "मैंने आज तुम्हें हज़ार बार कहा है," या इसी तरह के शब्द जिनसे पता चले कि तहक़ीक़ (शुद्धता) उद्देश्य नहीं है, तो यह चीज़ न्यायप्रियता पर असर नहीं डालेगी और न ही इससे ऐसे व्यक्ति की गवाही रद्द होगी। १२ मिन्हु (त)।

पादलेख: १. इरशाद अल-अक्ल अल-सलीम (तफ़सीर अबी अल-सऊद), ७/११५ के तहत, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत ३/१८७। २. इह्या अल-उलूम, किताब अल-अम्र बिल-मारूफ़, तीसरा अध्याय, मतबअत अल-मशहद अल-हुसैनी काहिरा २/३४१।

पृष्ठ ३५७ का ७४२

فتاوٰی رضویہ (جلد پندرہویں ۱۵)

[باکس ۱] عربی: والاحکام لا احد یبدل شیئاً من ذلک بما ھو اصدق وعدل ولا بمثلھ ۔ ۱ اردو ترجمہ: عدل کے اعتبار سے انتہائی درجہ پر ہیں اس سے بڑھ کر کوئی اصدق و اعدل نہیں جو ان میں سے کسی حکم کو بدل ڈالے بلکہ ان کے مماثل بھی کوئی نہیں۔ (ت)

اقول: وباللہ التوفیق (میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ تعالٰی سے ہے۔ت) صدق قائل کے لئے سات درجات ہیں: درجہ اول: روایات و شہادتات میں قطعاً کذب سے محترز ہو اور مخالف میں بھی زنہار ایسا جھوٹ روانہ رکھے جس میں کسی کا اضرار ہو اگر چہ اسی قدر کہ غلط بات کا بار کرانا مگر مزاحا یا عبثاً ایسے کذب کا استعمال کرے جو نہ کسی کو نقصان دے نہ سننے والا یقین لاسکے مثلاً آج زید نے منوں کھایا، آج مسجد میں لاکھوں آدمی تھے، ایسا شخص کاذب نہ گنا جائے گا یا آثم و مردود الروایۃ نہ ہوگا تا ہم بات خلافِ واقع ہے اور محض فضول و غیر نافع ، اگر چہ نفس کلام میں حکایتِ واقع، مراد نہ ہونے پر دلیل قاطع، ولہٰذا حدیث میں ارشاد فرمایا:

[باکس ۲] عربی: قال بعض اصحابہ فانک تداعبنا یارسول اللہ اردو ترجمہ: آپ کے بعض صحابہ کرام نے عرض کیا: یا رسول اللہ

[بالمقابل تحریر] بائیں جانب (عربی اصل): عہ: قال الامام حجۃ الاسلام محمد بن الغزالی قدس سرہ العالی فی منکرات الضیافۃ من کتاب الامر بالمعروف من احیاء العلوم کل کذب لایخفی انہ کذب ولا یقصد بہ التلبیس فلیس من جملۃ المنکرات کقول الانسان مثلا طلبتك الیوم مائۃ مرۃ ، واعدت علیك الکلام الف مرۃ ، وما یجری مجراہ مما یعلم انہ لیس یقصد بہ التحقیق فذلك لا یقدح فی العدالۃ ولا ترد الشہادۃ بہ ۲ ۱۲ منہ

دائیں جانب (اردو ترجمہ): حجتہ الاسلام امام محمد غزالی قدس سرہ العالی احیاء العلوم کی کتاب الامر بالمعروف میں منکراتِ ضیافت پر گفتگو کرتے ہوئے فرماتے ہیں ہر وہ کذب جس کا کذب ہونا مخفی نہ ہو اور اس سے کوئی فریب و دھوکا متصور نہ ہو تو وہ منکرات میں سے نہیں ہوگا مثلاً انسان کہتا ہے میں نے آج تجھے سو دفعہ تلاش کیا، میں نے آج تجھے ہزار دفعہ کہا ہے یا ان کے قائم مقام الفاظ جن سے معلوم ہو کہ مقصود تحقیق نہیں تو یہ چیز عدالت پر قادح نہ ہوگی اور نہ ہی اس سے ایسے شخص کی شہادت مردود ہوگی ۱۲ منہ (ت)

حواشی: ۱۔ ارشاد العقل السلیم (تفسیر ابی السعود) تحت ۷ / ۱۱۵ دار احیاء التراث العربی بیروت ۳ / ۱۸۷ ۲۔ احیاء العلوم کتاب الامر بالمعروف الباب الثالث مطبعہ المشہد الحسینی القاہرہ ۲ / ۳۴۱

Fatawa Razawiyya Volume 15

He (the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him) said: "I say nothing but the truth." Reported by Ahmad and Tirmidhi with a good (hasan) chain from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).

(Peace and blessings of Allah be upon him)! You joke with us? He said: "I only speak the truth." Imam Ahmad and Tirmidhi narrated it with a good chain from Abu Hurairah, from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). (T)

Degree 2: One should also avoid those useless and vain lies, but [it is permissible if] it expresses poetic thoughts in prose or verse, such as the allegories in odes (qasaid), e.g.: Bānat Su'ādu fa-qalbī al-yawma matbūlu (My heart is restless today over the separation from Suad. - T) Everyone knows that there was no woman named Suad there, nor was Hazrat Ka'b (may Allah be pleased with him) infatuated with her, nor did she separate from them, nor was he wounded by her parting. These are merely poetic thoughts. However, they are not useless discussions as they serve the purpose of sharpening the mind, encouraging the listener, softening the heart, and beautifying the speech. Nevertheless, since it is a tale devoid of reality: It was said: "And We have not taught him poetry, nor is it befitting for him."[2] [This refers to the Prophet] peace and blessings of Allah be upon him.

Degree 3: They are also used in writing but in sermons and parables, using things for which there is no factual reality, such as the stories of Kalila and Dimna, the narrations of Mantiq-ut-Tayr. Although the speaker's words appear to be reporting facts, they are not intended to deceive the listener because everyone knows these are parables told for the sake of preaching and advice, intended for religious benefit, even though an actual manifestation is lacking. Therefore, to call the Great Quran "Tales of the ancients"[3] (Quran 25:5) was an act of disbelief (kufr). This is just as some of today's mean disbelievers, who claim to be Muslims, old slaves of "New Light" (modernity), claim that the stories of Adam and Eve, and the tales of Satan and angels in the Honorable Speech (Quran) are all allegorical stories whose literal reality is not intended.

[1] Jami' al-Tirmidhi, Chapters of Piety and Joining Ties, Chapter on Joking, Amin Company Kutub Khana Rashidiyah Delhi, 2/20; Musnad Imam Ahmad from Musnad Abi Hurairah, Dar al-Fikr Beirut, 2/340. [2] The Holy Quran 36/69. [3] The Holy Quran 25/5.

उन्होंने (पैगंबर, उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) कहा: "मैं सत्य के सिवा कुछ नहीं कहता।" अहमद और तिर्मिज़ी ने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के माध्यम से एक अच्छी (हसन) सनद के साथ इसे रिपोर्ट किया है।

(अल्लाह की शांति और कृपा उन पर हो)! आप हमसे मज़ाक करते हैं? उन्होंने फ़रमाया: "मैं केवल सत्य ही कहता हूँ।" इमाम अहमद और तिर्मिज़ी ने सनद ए हसन के साथ हज़रत अबू हुरैरा से रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हवाले से रिवायत किया। (त)

दर्जा २: उन फालतू और व्यर्थ झूठों से भी बचें, लेकिन [यह जायज़ है यदि] यह गद्य या पद्य में काव्य विचारों को व्यक्त करता हो, जैसे कि क़सीदों (प्रशस्ति गीतों) में उपमाएँ होती हैं, उदाहरण के लिए: बानत सुआदु फकल्बी अल यौमा मतबूल (सुआद की जुदाई पर आज मेरा दिल बेचैन है। - त) हर कोई जानता है कि वहाँ सुआद नाम की कोई महिला नहीं थी, न ही हज़रत कअब (रज़ियल्लाहु अन्हु) उस पर मोहित थे, न ही वह उनसे अलग हुई थी और न ही वह उसके बिछड़ने से घायल हुए थे। ये केवल काव्य विचार हैं। हालाँकि, ये व्यर्थ चर्चाएँ नहीं हैं क्योंकि ये बुद्धि को तेज़ करने, श्रोता को प्रोत्साहित करने, हृदय को कोमल बनाने और वाणी को अलंकृत करने के काम आती हैं। फिर भी, चूँकि यह वास्तविकता से रहित कहानी है: यह फ़रमाया गया: "और हमने उन्हें कविता नहीं सिखाई, और न ही यह उनके लिए शोभा देता है।"[2] [यह पैगंबर के लिए है] उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो।

दर्जा ३: वे लेखन में भी उपयोग किए जाते हैं लेकिन उपदेशों और दृष्टांतों में, उन चीज़ों का उपयोग करते हुए जिनका कोई वास्तविक तथ्य नहीं है, जैसे कि कलीला और दिमना की कहानियाँ, मंतिक़-उत-तय्र की रिवायतें। हालाँकि बोलने वाले के शब्द प्रत्यक्ष रूप से वास्तविक तथ्य प्रतीत होते हैं, लेकिन उनका उद्देश्य श्रोता को गुमराह करना नहीं होता क्योंकि हर कोई जानता है कि ये उपदेश और नसीहत के लिए बताई गई प्रतीकात्मक बातें हैं, जिनका उद्देश्य धार्मिक लाभ है, भले ही उनका कोई प्रत्यक्ष प्रमाण मौजूद न हो। इसीलिए महान क़ुरआन को "पुरानी कहानियाँ"[3] (क़ुरआन २५:५) कहना कुफ्र (अविश्वास) था। यह ठीक वैसा ही है जैसे आज के कुछ नीच काफ़िर, जो मुसलमान होने का दावा करते हैं, "नई रोशनी" (आधुनिकता) के पुराने गुलाम, दावा करते हैं कि सम्मानित वाणी

(क़ुरआन) में आदम और हव्वा की कहानियाँ, शैतान और फ़रिश्तों के किस्से सब प्रतीकात्मक कहानियाँ हैं जिनकी वास्तविकता अभीष्ट नहीं है।

[1] जामिअ अत्तर्मिज़ी, अबवाबुल बिर्रे वस्सिला, बाब मा जाअ फिल मिज़ाह, अमीन कंपनी कुतुब खाना रशीदिया दिल्ली २/२०; मुसनद इमाम अहमद अज़ मुसनद अबी हुरैरा, दारुल फिक्र बेरुत २/३४०। [2] अल-क़ुरआन अल-करीम ३६/६९। [3] अल-क़ुरआन अल-करीम २५/५।

पृष्ठ ३५८/७४२

فقال انی لا اقول الا حقا - اخرجہ احمد (صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم)! آپ ہم سے مزاح فرماتے ہیں، والترمذی باسناد حسن عن ابی ھریرۃ آپ نے فرمایا: میں صرف حق ہی کہتا ہوں، امام احمد اور رضی اللہ تعالٰی عنہ عن النبی صلی ترمذی نے سند حسن کے ساتھ حضرت ابوہریرہ نے رسول اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے روایت کیا۔(ت)

درجہ ۲: ان لغو وعبث جھوٹوں سے بھی بچے مگر نثری یا نظمی خیالات شاعرانہ ظاہر کرتا ہو جس طرح قصائد کی تشبیہیں ع بانت سعاد فقلبی الیوم متبول (سعاد کی جدائی پر آج میرا دل مضطرب ہے۔ت) سب جانتے ہیں کہ وہاں نہ کوئی عورت سعاد نامی تھی نہ حضرت کعب رضی اللہ تعالٰی عنہ اس پر مفتون، نہ وہ ان سے جدا ہوئی نہ یہ اس کے فراق میں مجروح، محض خیالات شاعرانہ ہیں، مگر نہ فضول بحث کہ تشحیذ خاطر و تشویق سامع و ترقیق قلب و تزیین سخن کا فائدہ رکھتے ہیں تاہم از انجا کہ حکایت بے محلی عنہ ہے:ارشاد فرمایا گیا:"وَمَا عَلَّمْنٰهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْۢبَغِيْ لَهٗ ط" [2] نہ ہم نے اسے شعر سکھایا نہ وہ اس کی شان کے لائق۔ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

درجہ ۳:ان سے بھی تحریر مگر مواعظ وامثال میں ان امور کا استعمال کرتا ہوں جن کے لئے حقیقت واقعہ نہیں جیسے کلیلہ دمنہ کی حکایتیں، منطق الطیر کی روایتیں، اگر چہ کلام قائل بظاہر حکات واقع ہے مگر تغلیظ سامع نہیں کہ سب جانتے ہیں وعظ و نصیحت کے لئے یہ تمثیل باتیں بیان کر دی گئی ہیں جن سے دینی منفعت مقصود، پھر بھی انعدام مصداق موجود، ولہذا قرآن عظیم کو "أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿۲۵﴾" [3] (پہلوں کے قصے۔ ت) کہنا کفر ہوا جیسے آج کل کے بعض کفار لئام، مدعیان اسلام، نئی روشنی کے پرانے غلام دعوٰی کرتے ہیں کہ کلام عزیز میں آدم و حوا کے قصے شیطان وملک کے افسانے سب تمثیل کہانیاں ہیں جن کی حقیقت مقصود نہیں۔

1 جامع الترمذی ابواب البر والصلہ باب ماجاء فی المزاح امین کمپنی کتب خانہ رشیدیہ دہلی ۲/ ۲۰،
مسند امام احمد از مسند ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ دار الفکر بیروت ۲/ ۳۴۰ 2 القرآن الکریم ۳۶/ ۶۹
3 القرآن الکریم ۲۵/ ۲

Fatawa Rizwia (Volume 15)

Exalted is Allah far above what the wrongdoers say. (T)

Degree 4: One should completely avoid intentional narration of misplaced things, even if it happens accidentally as an error; this degree is specific to the Saints of Allah.

Degree 5: Allah (Almighty and Majestic) keeps [a person] safe from even accidental or erroneous lies, but the possibility of occurrence remains; this rank belongs to the greatest of the Truthful (Siddiqin), as:

[Table Content] Arabic: "Indeed Allah, above His heaven, dislikes that Abu Bakr as-Siddiq should make a mistake on earth."[1] - Narrated by al-Tabarani in al-Mu'jam al-Kabir, al-Harith in his Musnad, and Ibn Shahin in as-Sunnah from Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with him) from the Prophet (may Allah bless him and grant him peace).

Urdu: Allah Almighty, above His heaven, dislikes that Hazrat Abu Bakr Siddiq (may Allah be pleased with him) should make a mistake on earth. It was narrated by al-Tabarani in al-Mu'jam al-Kabir, Sheikh al-Harith in his Musnad, and Ibn Shahin in as-Sunnah from Hazrat Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with him) and he narrated it from the Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace). (T)

Degree 6: One who is protected by Allah and supported by miracles, so that even the possibility of occurrence of lying does not remain, except for the inherent logical possibility of the essence; this is the rank of the Messengers and Prophets (peace be upon them all).

Degree 7: There is not even an inherent possibility of lying, but rather His great majesty and sublime glory inherently negate any lie or error, and the passing of such filth around His sanctuary of honor is rationally impossible at the highest degrees of truth, beyond which nothing can be conceived. Now the noble verse says that your Lord's truth and justice are at the ultimate peak. So it is necessary that just as the occurrence of injustice and opposition to justice is rationally impossible according to the Ahlus Sunnah, similarly, the occurrence of lies and opposition to truth must also be rationally impossible. Otherwise, Divine Truth would not have reached its utmost limit as another degree above it would be possible, which is itself impossible and against the Great Qur'an. Thus, the objective is proven, and praise be to Allah, the

High, the Loving. (The objective is established and praise is for Allah, the High and Loving. - T)

[1] Kanz al-Ummal on the authority of al-Harith from Mu'adh bin Jabal, Hadith 32631, Mu'assasat al-Risalah Beirut 11/558; Al-Mu'jam al-Kabir on the authority of al-Harith, Hadith 124, Al-Maktabah al-Faysaliyah Beirut 20/68.

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

अल्लाह उन बातों से बहुत ऊंचा और महान है जो ज़ालिम लोग कहते हैं। (त)

दर्जा 4: हर प्रकार की गलत बयानी से जानबूझकर पूरी तरह बचना चाहिए, चाहे वह भूल-चूक से ही क्यों न हो; यह दर्जा अल्लाह के नेक बंदों (औलिया) के लिए है।

दर्जा 5: अल्लाह अज़्व-व-जल् भूल-चूक से भी झूठ बोलने से सुरक्षित रखे, लेकिन घटित होने की संभावना बनी रहे; यह मर्तबा बड़े सिद्दीक़ीन (सच्चे लोगों) का है, जैसा कि:

[तालिका सामग्री] अरबी: "बेशक अल्लाह तआला अपने आसमान के ऊपर इस बात को नापसंद फरमाता है कि अबू बक्र सिद्दीक़ ज़मीन पर गलती करें।"[1] - इसे तबरानी ने मुअजम अल-कबीर में, अल-हारिस ने अपनी मसनद में और इब्न शाहीन ने अस-सुन्नह में मुआज बिन जबल (रज़ियल्लाहु अन्हु) के माध्यम से नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत किया है।

उर्दू: अल्लाह तआला आसमान के ऊपर इस बात को नापसंद फरमाता है कि हज़रत अबू बक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) ज़मीन पर गलती करें। इसे तबरानी ने मुअजम अल-कबीर में, शेख हारिस ने मसनद में और इब्न शाहीन ने अल-सुन्नह में हज़रत मुआज बिन जबल (रज़ियल्लाहु अन्हु) से और उन्होंने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत किया है। (त)

दर्जा 6: जो अल्लाह की ओर से मासूम हो और मोजज़ों (चमत्कारों) से समर्थित हो, ताकि झूठ के घटित होने की संभावना भी न रहे, सिवाय स्वयं ज़ात के लिहाज़ से ज़ाती इमक़ान (संभावना) के, यह दर्जा पैग़म्बरों और रसूलों (अलैहिमुस्सलाम) का है।

दर्जा 7: झूठ की ज़ाती संभावना भी न हो, बल्कि उसकी महानता और वैभव स्वयं ही झूठ और गलती की मनाही करते हों, और उसकी सम्मान की सीमा के पास इस तरह की गन्दगी का गुज़रना अक़्ली तौर पर नामुमकिन हो, जो सच्चाई का उच्चतम स्तर है जिससे ऊपर कुछ सोचा नहीं जा सकता। अब पवित्र आयत कह रही है कि तुम्हारे रब की सच्चाई और न्याय सर्वोच्च सीमा पर है। तो यह ज़रूरी है कि जिस तरह ज़ुल्म और न्याय के खिलाफ काम होना अहल-ए-सुन्नत के नज़दीक अक़्ली तौर पर नामुमकिन है, उसी तरह झूठ और सच्चाई के खिलाफ होना भी अक़्ली तौर पर वर्जित हो, वरना ईश्वरीय सच्चाई अपनी अंतिम सीमा तक नहीं पहुँचेगी क्योंकि उससे ऊपर एक और दर्जा पैदा हो जाएगा जो कि स्वयं नामुमकिन है और क़ुरान-ए-अज़ीम के विरुद्ध है। अतः उद्देश्य सिद्ध हो गया और

सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो उच्च और प्रेम करने वाला है। (मक़सूद साबित हो गया और हम्द अल्लाह बुलंद और मोहब्बत फ़रमाने वाले के लिए है। त)

[1] कंजुल उम्माल, अल-हारिस के हवाले से मुआज बिन जबल से, हदीस 32631, मुअस्ससतुर्-रिसाला बेरुत 11/558; अल-मुअजम अल-कबीर, अल-हारिस के हवाले से, हदीस 124, अल-मकतबतुल् फैसलिया बेरुत 20/68।

فتاوٰی رضویہ (جلد پندرہویں (۱۵))

تعالٰی اللہ عما یقول الظلمون علوا کبیرا (ظالم جو کچھ کہتے ہیں اللہ تعالٰی کی ذات گرامی اس سے کہیں بلند ہے۔ ت)

درجہ ۴: ہر قسم حکایت بے محلی عنہ کے تعمد سے اجتناب کلی کرے اگر چہ برائے سہو و خطا حکایت خلاف واقع کا وقوع ہوتا ہو یہ درجہ خاص اولیاء اللہ کا ہے۔

درجہ ۵: اللہ عزوجل سہو و خطا بھی صدور کذب سے محفوظ رکھے مگر امکان وقوعی باقی ہو یہ مرتبہ اعاظم صدیقین کا ہے کہ :

[جدول کا مواد] عربی: ان اللہ تعالٰی یکرہ فوق سمائہ ان یخطأ ابوبکر الصدیق فی الارض ۱۸ - رواہ الطبرانی فی المعجم الکبیر والحارث فی مسندہ وابن شاھین فی السنۃ عن معاذ بن جبل رضی اللہ تعالٰی عنہ عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

اردو: اللہ تعالٰی آسمان کے اوپر اس بات کو نا پسند فرماتا ہے کہ حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالٰی عنہ زمین پر غلطی کریں، اسے طبرانی نے معجم الکبیر میں، شیخ حارث نے مسند میں اور ابن شاہین نے السنۃ میں حضرت معاذ بن جبل رضی اللہ تعالٰی عنہ سے اور انہوں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے روایت کیا ہے۔ ت)

درجہ ۶: معصوم من اللہ و مؤید بالمعجزات ہو کہ کذب کا امکان وقوع بھی نہ رہے مگر بنظر نفس ذات امکان ذاتی ہو یہ رتبہ حضرات انبیاء مرسلین علیہم الصلوۃ والسلام اجمعین کا ہے۔

درجہ ۷: کذب کا امکان ذاتی بھی نہ ہو بلکہ اس کی عظمت جلیلہ وجلالت عظیمہ بالذات کذب و غلط کی نافی ہو اور اس کی ساحت عزت کے گرد اس گرد و لوث کا گزر محال عقلی بہ نہایت درجات

صدق ہے جس سے مافوق متصور نہیں اب آیہ کریمہ ارشاد فرما رہی ہے کہ تیرے رب کا صدق و عدل اعلیٰ درجہ منتہی پر ہے تو واجب کہ جس طرح اس صدور ظلم و خلاف عدل باجمال اہلسنت محال عقلی ہے یونہی صدور کذب و خلاف صدق بھی عقلاً ممتنع ہو، ورنہ صدق الہیٰ غایت و نہایت تک نہ پہنچا ہوگا کہ اس کے مافوق ایک درجہ اور بھی پیدا ہوگا یہ خود بھی محال اور قرآن عظیم کے خلاف، فثبت المقصود والحمد اللہ العلی الودود (مقصود ثابت ہو گیا اور حمد اللہ بلند اور محبت فرمانے والے کے لئے ہے۔ ت)

۱۸ کنز العمال بحوالہ الحارث عن معاذ بن جبل حدیث ۳۲۶۳۱ موسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۱/ ۵۵۸، المعجم الکبیر بحوالہ الحارث حدیث ۱۲۴ المکتبۃ الفیصلیہ بیروت ۲۰/ ۶۸

صفحہ 359 کا 742

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Note: I say: There is a difference between the auditory evidence being the basis of impossibility and it being the manifestation of impossibility. The first means that impossibility depends on the truth of the verse, i.e., the arrival of evidence made it impossible; if it did not appear in the auditory evidence, it would have been rationally possible; this would be a Shari' (legal) impossibility. The second's outcome is that accepting the truth of the verse depends on impossibility, i.e., if rational impossibility is not accepted, then the benefit of the verse does not appear true; this would be a rational impossibility. The humble author (Faqir) has adopted this very method in the last three arguments. The ultimate point is that the speech will be based on accepted premises, which does not exclude such evidence from being rational, as is not hidden. (T - Translator's note). In summary, these verses are evidence of 'what is' (an-ithbat), not 'why it is' (lam-thubut). And praise be to Allah, the Owner of Kingdoms. (All praise belongs to the Owner of the Kingdom. T). By the grace of Allah, these are 30 arguments presented in haste. If there were opportunity for deep investigation, more was expected from the Lord Almighty, yet:

If there is someone in the house, a single word is enough. (If there is something in the house, then a word is sufficient. T)

Allah is the Guide to the Clear Truth, and all praise is due to Allah, Lord of the Worlds. | Allah Almighty Himself is the one who guides towards the clear truth, and all praises are for Allah, the Lord of the worlds. (T)

Third Purification (Tanziya) regarding the rebuttal of the ravings of the Imam of the Wahhabis

O assembly of Muslims! This matter of our gracious opponents, may Allah Almighty guide them to the clear truth (May Allah Almighty guide them to the clear truth, T), is very delicate and complex. Out of simple-mindedness, they made a person their leader.

A: Essential Note: Regardless of the fact that rebutting their leader is the chief of their rebuttals, in view of the actual incident of the fitna (trial) of 'Barahin', due to which this request for a fatwa (istifta) came from Meerut, and His Eminence Maulana (may his lofty shadow endure) wrote this right-guiding answer. Writing this 'Tanziya' (purification) was extremely necessary because this statement of 'Barahin Qati'a Ma-Arada-bi-hi-an-Yusal' (the one whose objective cannot be reached, T) is in support of

the same Imam of the Wahhabis. 'Anwar-e-Sati'ah' had indicated towards that person that someone stains the Majesty of the Creator with the possibility of lying (imkan-e-kizb) [1]. And 'Barahin Qati'a', in its agony of support and ignorance-era zeal, wrote: "The issue of the possibility of lying has not been newly extracted by anyone [2] ... until the end of the foul ignorance." So, firstly due to the regard for leadership (imamat), and secondly out of the shame of support, in every way upon Mulla Gangohi Sahib (provided he does not find guidance after seeing this sacred treatise and due to the cause (continued on next page).

1: Al-Barahin al-Qati'a: The issue of 'khalf-e-wa'eed' (breaking of threat) is a matter of disagreement among the predecessors. Matba-e-Laye Billa, Sadhoura, p. 2. 2: Al-Anwar as-Sati'ah with Al-Barahin al-Qati'a: The issue of 'khalf-e-wa'eed' is a matter of disagreement among the predecessors. Matba-e-Laye Billa, Sadhoura, p. 2, 3.

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

चेतावनी: मैं कहता हूँ: श्रव्य साक्ष्य (दलील-ए-समई) के असंभव होने का आधार होने और असंभव होने का प्रकटीकरण होने में अंतर है। पहले का अर्थ यह है कि असंभव होना आयत की सत्यता पर निर्भर है, यानी साक्ष्य के आने ने इसे असंभव कर दिया; यदि श्रवण में न आता तो बौद्धिक रूप से संभव होता, यह शरीअत के अनुसार असंभव होगा। दूसरे का परिणाम यह है कि आयत की सत्यता को मानना असंभव होने पर निर्भर है, यानी यदि बौद्धिक असंभवता न मानी जाए तो आयत का लाभ सत्य नहीं होता, यह बौद्धिक असंभवता होगी। फ़क़ीर (लेखक) ने पिछली तीन दलीलों में यही तरीका अपनाया है। चरम सीमा यह है कि कलाम स्वीकृत आधारों पर आधारित होगा, जो इतनी दलील को बौद्धिक श्रेणी से बाहर नहीं करता, जैसा कि छिपा नहीं है। (त - अनुवादक)। संक्षेप में यह है कि आयत 'क्या है' (अन-इथबात) का प्रमाण हैं, न कि 'क्यों है' (लम-थुबूत) का। और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो राज्यों का स्वामी है। (त)। अल्लाह की प्रशंसा से, ये 30 दलीलें हैं जो जल्दबाजी में प्रस्तुत की गई हैं। और यदि गहन जाँच का अवसर होता तो बारी अज़्ज़-ओ-जल्ल से और अधिक की आशा थी, फिर भी:

यदि घर में कोई है, तो एक शब्द ही काफी है। (यदि घर में कुछ है तो एक शब्द ही काफी है। त)

अल्लाह ही स्पष्ट सत्य की ओर मार्गदर्शन करने वाला है और सारी प्रशंसा अल्लाह, दुनिया के रब के लिए है। | अल्लाह तआला ही स्पष्ट सत्य की ओर मार्गदर्शन करने वाला है और सब प्रशंसाएँ अल्लाह रब्बुल आलमीन के लिए हैं। (त)

तृतीय शुद्धि (तन्ज़िया-ए-सोम) वहाबियों के इमाम के प्रलाप के खंडन में

हे मुसलमानों की जमात! हमारे इन कृपापात्र विरोधियों, 'हदाहुमुल्लाह तआला इलल हक़्क़िल मुबीन' (अल्लाह तआला उन्हें स्पष्ट सत्य की ओर मार्गदर्शन दे, त) का मामला अत्यंत नाजुक और जटिल है। सादगी के कारण उन्होंने एक व्यक्ति को इमाम बना लिया।

अ: आवश्यक चेतावनी: इस बात से हटकर कि उनके इमाम का खंडन उनके खंडन का मुख्य भाग है, 'बराहीन' के उपद्रव की वास्तविक घटना को देखते हुए, जिसके कारण यह इस्तिफ़ता (फ़तवे की माँग) मेरठ से आया और हज़रत मौलाना (उनका साया बना रहे) ने यह सही मार्गदर्शन देने वाला उत्तर लिखा। इस 'तन्ज़िया' को लिखना अत्यंत आवश्यक था क्योंकि 'बराहीन-ए-क़ातिआ मा-अरादा-बि-ही-अन-यूसल' (जिसकी वांछित तक पहुँच नहीं है, त) का यह कथन उसी वहाबियों के इमाम के

समर्थन में है। 'अनवार-ए-सातिआ' ने उस व्यक्ति की ओर संकेत किया था कि कोई अल्लाह की महानता पर झूठ के संभव होने (इम्कान-ए-किज़ब) का धब्बा लगाता है [1]। और 'बराहीन-ए-क़ातिआ' ने उसी के समर्थन और अज्ञानता के जुनून में लिखा, "झूठ के संभव होने का मसला तो अब नया किसी ने नहीं निकाला [2] ... घोर अज्ञानता के अंत तक।" तो पहले इमामत के लिहाज़ से, दूसरे समर्थन की शर्म से, हर तरह से मुल्ला गंगोही साहब पर (बशर्ते कि वे इस पवित्र शोधपत्र को देखकर मार्गदर्शन न पा लें और कारणवश (अगले पृष्ठ पर जारी)

1: अल-बराहीन अल-क़ातिआ: पूर्वजों के बीच धमकी तोड़ने (खल्फ़-ए-वईद) का मसला विवादास्पद है। मतबा-ए-लये बिल्ला, सधौरा, पृ. 2। 2: अल-अनवार अस-सातिआ साथ में अल-बराहीन अल-क़ातिआ: पूर्वजों के बीच धमकी तोड़ने का मसला विवादास्पद है। मतबा-ए-लये बिल्ला, सधौरा, पृ. 2, 3।

تنبیہ: اقول: فرق ہے دلیل سمعی کے مناط استحالہ و مظہر استحالہ ہونے میں اول کے یہ معنی کہ استحالہ صدق آیت پر موقوف ہے یعنی ورود دلیل نے محال کر دیا اگر سمع میں نہ آتا عقلاً ممکن تھا یہ استحالہ شرعی ہوگا، اور ثانی کا یہ حاصل کہ صدق آیت ماننا استحالہ پر موقوف یعنی اگر محال عقلی نہ مانئے تو مفاد آیت صادق نہیں آتا یہ استحالہ عقلی ہوگا، فقیر نے ان تینوں دلیل اخیر ین میں یہی طریقہ برتا ہے، غایت یہ کہ کلام مقدمات مسلمہ پر مبنی ہوگا اس قدر دلیل کو عقلیت سے خارج نہیں کرتا کما لا یخفی (جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ت) خلاصہ یہ کہ آیات ان اثبات ہیں نہ لم ثبوت، والحمد للہ مالك الملوک (تمام حمد ملکوت کے مالک کی ہے۔ت) یہ بحمد اللہ تیں ۳۰ دلیلیں ہیں کہ عجلۃً حاضر کی گئیں، اور اگر غور استقصا کی فرصت ہوتی تو باری عزوجل سے امید زیادت تھی پھر بھی ع

در نہ خانہ اگر کسی ست یک حرف بس ست (اگر خانہ میں کچھ ہے تو ایک حرف ہی کافی ہے۔ت)

واللہ الھادی الی الحق المبین والحمد للہ رب العالمین۔ | اللہ تعالیٰ ہی واضح حق کی طرف رہنمائی فرمانے والا ہے اور سب تعریفیں اللہ رب العالمین کے لئے ہیں۔(ت)

تنزیہ سوم عہ رد ہذیانات امام وہابیہ میں

یامعشر المسلمین! ان ہمارے عنایت فرما مخالفین ھداھم اللہ تعالیٰ الی الحق المبین (اللہ تعالیٰ حق مبین کی طرف ان کی رہنمائی فرمائے، ت) کا معاملہ سخت نازک و مجلہ براہ سادگی ایک شخص کو امام بنالیا۔

عہ: تنبیہ ضروری: قطع نظر اس سے کہ ان کے امام کا رد ان کے رد کا امام ہے، بنظر نفس واقعہ فتنہ براہین بھی جس کے باعث یہ استفتاء میرٹھ سے آیا اور حضرت مولانا دام ظلہ العالی نے یہ جواب ہادی صواب رقم فرمایا اس تنزیہ کا لکھنا نہایت ضروری تھا کہ اس براہین قاطعہ ماراد بہ ان یوصل (جس کی مطلوب تک رسائی نہیں۔ت) کا یہ قول اسی امام الوہابیہ کی حمایت میں ہے انوار ساطعہ نے اس شخص کی طرف اشارہ کیا تھا کہ کوئی جناب باری عز اسمہ کو امکان کذب کا دھبا لگاتا ہے ۱۔ اور براہین قاطعہ نے اسی کے درد حمایت و حمیت جاہلیت میں لکھا "مکاں کذب کا مسئلہ تو اب جدید کسی نے نہیں نکالا ۲ الی آخر الجهالة الفاحشة"، تو اولا بپاس امامت، ثانیا بشرم حمایت ہر طرح ملا نگوہی صاحب پر (بشرطیکہ یہ رسالہ قدسیہ دیکھ کر ہدایت نہ پائیں اور بعلت

(باقی بر صفحہ آئندہ)

1 البراہین القاطعہ مسئلہ خلف وعید قدماء میں مختلف فیہ ہے مطبع لے بلا ساڈھور ص ۲ 2 الانوار الساطعہ مع البراہین القاطعہ مسئلہ خلف وعید قدماء میں مختلف فیہ ہے مطبع لے بلا ساڈھور ص ۲، ۳

Fatawa Ridawiyya, Volume 15

...and raised it above the highest heaven in his own estimation. Now, let alone accepting someone's word against it, the moment it reached the ear, the temperament caught fire. As soon as a rustle was heard, anger took the reins. Before listening, it was decided never to listen, and a vow to be displeased was made. This stubbornness leads to despair of guidance, but still, there is no choice but to manifest the truth.

I say to you that which is the condition of conveying; now either take advice from my words or take offense.

(It is necessary to convey the message; I have done that. Now you may either gain advice from my words or get angry. - Translator)

Would that God grant enough tawfiq (success) that for a brief moment, prejudice and carnality were bid farewell. The speaker is the Imam of the path, the objector is the opposing party. Looking beyond these statuses, let the ears of consciousness be allowed to hear, then order the scale of intellect to weigh. Now, if the opponent's word is acceptable, why unjustifiably deviate from following the truth? Otherwise, it is the same as it was; your Imam, whose wine is pleasant today, was also in the goblet yesterday. In these few hours, nothing would be gained or lost, nor would the established color of Imamat be uprooted. Yes, O you apertures that have become ears for the gems of hearing on both sides of the head, upon which the waves of air, impregnated by the spring rain of speech, shower the drizzle of sounds, and in those natural shells, turn these tiny drops into pearls of hearing—is there no one among you capable of "giving ear while he is a witness"[1] [Quran 50:37]? Yes, O those pine-shaped pieces of flesh seated on the throne of the kingdom of the body in the left side of chests, in whose court the eyes' petitioners and the ears' spies report external news, and the viziers of intellect and advisors of understanding take up the task of governance with their bright strategy—is there any among you who "listen to the word and follow the best of it"[2] [Quran 39:18]?

(Remaining footnote from previous page: ...if Najdiyat resort to boldness and false accusations) it is extremely necessary and obligatory to answer this purification (if it can be given before the blowing of the trumpet). It is not a requirement of honor to take up the task of supporting the Imam while sitting at home and then, upon hearing the soul-melting roar of a fierce lion, desert the Imam and turn away from

support, settling on "I am free of you; I fear..."[3] [Quran 8:48]. Peace be upon you. 12 [dated].

---

[1] Al-Quran al-Karim 17/59 [2] Al-Quran al-Karim 50/37 [3] Al-Quran al-Karim 18/39

फतावा रज़विया, जिल्द पंद्रहवीं (१५)

...और अपनी नज़र में उसे सातवें आसमान पर बिठा दिया। अब इसके खिलाफ किसी की बात कबूल होनी तो दूर की बात, कान तक पहुँची और तबियत भड़क उठी। आहट हुई और गुस्से ने बागडोर थाम ली। सुनने से पहले ही तय कर लिया कि हरगिज़ नहीं सुनेंगे, बिगड़ने की कसम खा ली। इन हठों का ख्याल हिदायत से मायूस कर रहा है, मगर फिर भी हक़ के इज़हार के बिना कोई चारा नहीं।

मैंने वही कहा जो पहुँचाने की शर्त है, अब तू चाहे तो मेरी बात से नसीहत ले या नाराज़ हो जा।

(بات کا پہنچانا ضروری ہے میں نے وہ کردیا اب تو میری بات سے نصیحت حاصل کر لے یا غصہ کر لے۔ت) (बात पहुँचाना ज़रूरी है, मैंने वह कर दिया। अब तू मेरी बात से नसीहत हासिल कर ले या गुस्सा कर ले। - अनुवाद)

काश खुदा इतनी तौफीक दे कि एक ज़रा देर के लिए पक्षपात और नफ्सानियत को रुख़सत मिले। कहने वाला रास्ते का इमाम है, ऐतराज़ करने वाला विरोधी पक्ष। इन हैसियत को नज़रअंदाज़ करते हुए, होश के कानों को सुनने की इजाज़त दी जाए, फिर अक्ल के तराज़ू को तौलने का हुक्म हो। अब अगर विरोधी की बात मानने के काबिल हो, तो हक़ की पैरवी से क्यों नाहक पीछे हटना? वरना वही बात होगी कि तुम्हारे इमाम, जिनका जाम आज मुँह लगा है, कल भी प्याले में था। इन चंद लम्हों में न कुछ बनेगा बिगड़ेगा, न ही जमी हुई इमामत का रंग उखड़ जाएगा। हाँ, ऐ उन सुराखों जो सिर के दोनों तरफ सुनने के मोती के लिए कान बने हो, जिन पर हवा की लहरें कलाम की बहार बनकर बारीक फुहार से आवाज़ों का झोंका बरसाती हैं और उन कुदरती सीपों में उन नन्हीं बूंदों से सुनने के मोती बनाती हैं—क्या तुममें कोई "कान लगाए और मुतवज्जह हो"[1] (कुरान ५०:३७) के काबिल नहीं? हाँ, ऐ गोश्त के वह दिल के टुकड़े जो सीनों के बाएं हिस्से में जिस्म की सल्तनत के तख़्त पर बैठे हैं, जिनकी सरकार में आँखों के अर्जी पेश करने वाले और कानों के जासूस बाहरी ख़बरें सुनाते हैं और अक्ल के वज़ीर अपनी रोशन तदबीर से निज़ाम संभालते हैं—क्या तुममें कोई ऐसा है जो "बात को गौर से सुनें फिर उसकी अच्छी बात की पैरवी करें"[2] (कुरान ३९:१८)?

(पिछले पृष्ठ का शेष फुटनोट: ...अगर नज्दियत सरकशी और तोहमत पर उतर आएं) इस पाकीज़गी का जवाब देना भी (अगर कयामत से पहले दे सकें) निहायत ज़रूरी और लाज़िमी है। यह तो कोई गैरत का तकाज़ा नहीं कि घर बैठे इमाम की हिमायत का बीड़ा उठाएं और जब किसी शेर की दहाड़

सुनें तो इमाम को छोड़कर हिमायत से मुँह मोड़ लें और "मैं तुझसे बेज़ार हूँ, मुझे डर है..."[3] (कुरान ८:४८) की राह चुनें। वस्सलाम। १२ मिन्हु।

---

[1] अल-कुरान अल-करीम १७/५९ [2] अल-कुरान अल-करीम ५०/३७ [3] अल-कुरान अल-करीम १८/३९

اور پیشِ خویش آسمانِ بریں پر اٹھا کر رکھ دیا، اب اسکے خلاف کسی کی بات قبول ہونی تو بڑی بات، کان تک آئی اور طبیعت نے آگ لی، آہٹ ہوئی اور غصہ نے باگ لی، سننے سے پہلے ٹھہرایا کہ ہرگز نہ سنیں گے، بگڑنے کی قسم بنائے نہ بنائیں گے، ان ہٹوں کا پاس ہدایت سے یاس دلا رہا ہے، مگر پھر بھی اظہارِ حق کے بغیر چارہ کیا ہے من آنچہ شرطِ بلاغست با تو می گویم --- تو خواہ از سخنم پند گیر و خواہ ملال (بات کا پہنچانا ضروری ہے میں نے وہ کردیا اب تو میری بات سے نصیحت حاصل کر لے یا غصہ کر لے۔ت)

کاش خدا اتنی توفیق دے کہ اک ذرا دیر کے لئے تعصب و نفسانیت کو پان رخصت ملے، قائل امامِ طریق ہے، معترض خصمِ فریق، ان حیثیتوں کے لحاظ سے نظر بچ کر چلے، پھر گوشِ ہوش کو اجازتِ شنیدن ہو، پھر میزانِ خرد کو حکمِ سنجیدن، اب اگر قولِ خصم قابلِ قبول ہو تو اتباعِ حق سے کیوں ناحق عدول ہو، ورنہ پھر وہی تو وہی تمہارے امام جو بادہ آج بکام ہے کل بھی در جام، اس چند ساعت میں نہ کچھ بنے بگڑے نہ رنگِ امامت جما ہوا اکھڑے، ہاں اے وہ سوراخو جو سر کے دونوں جانب گوہرِ سماعت کے کان بنے ہو، جن پر ہوا کی موجیں نیسانِ سخن سے بارور ہو کر مہین مہین پھوہار سے آوازوں کا جھالا برساتی اور ان قدرتی سیپوں میں ان ننھی ننھی بوندوں سے سننے کے موتی بناتی ہیں، کیا کوئی تم میں " اَلْقَی السَّمْعَ وَھُوَ شَہِیْدٌ"1 (کان لگائے اور متوجہ ہو۔ت) کے قابل نہیں۔ ہاں اے گوشت کے وہ صنوبری ٹکڑوں جو سینوں کے بائیں پہلوؤں میں ملکِ بدن کے تخت نشین ہو جن کی سرکار میں آنکھوں کے عرض بیگی کانوں کے جاسوس بیرونی اخبار کے پرچے سناتے اور خرد کے وزیر فہم کے مشیر اپنی روشن تدبیر سے نظم و نسق کے

بیڑے اٹھاتے ہیں، کیا تم میں کوئی " یَسْتَمِعُوْنَ الْقَوْلَ فَیَتَّبِعُوْنَ اَحْسَنَهٗ "2 (کان لگا کر بات سنیں پھر اس کے بہتر پر چلیں۔ت)

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) نجدیت نجدت و تہمت مکابرہ پر آئیں) اس تنزیہ کا جواب دینا بھی (اگر نفخ صور سے پہلے دے سکیں) نہایت ضروری و لازم ہے یہ تو کوئی مقتضائے غیرت نہیں کہ گھر بیٹھے حمایتِ امام کا بیڑا اٹھائے اور جب شیرِ شرزہ کا نعرہ جانگداز سنئے امام کو چھوڑ کر حمایت سے منہ موڑئے اور " اِنِّیْ بَرِیْٓءٌ مِّنْکُمْ اِنِّیْٓ اَخٰفُ "3 (میں تجھ سے بری ہوں مجھے ڈر ہے، ت) کی ٹھہرائے، والسلام ۱۲ منہ۔

---

1 القرآن الکریم ۱۷/۵۹ 2 القرآن الکریم ۵۰ /۳۷ 3 القرآن الکریم ۱۸/۳۹

Fatawa Rizwia, Volume 15

Is [he] not convinced? Dear brother! Know for certain that the calamity of false prejudice and futile persistence is severe; if it is not revealed today, it is not far off tomorrow, for the night lies between today and tomorrow. "[If] we had only listened or understood"[1] (If we had listened or understood - T), "[This is] a distressful day"[2] (This is a day of great hardship - T), except "Indeed, their appointment is [for] the morning. Is not the morning near?"[3] (Indeed, their promise is at the time of morning, is the morning not near? - T). On that day, "My Lord, send me back that I might do righteousness"[4] (O my Lord, send me back, perhaps now I may earn some goodness - T), the answer will be "Never!"[5] (By no means - T). And in the heart-piercing arrow of the relentless taunt "Did there not come to you a warner?"[6] (Had no warner come to you? - T).

The disaster has been nurtured; while it is still early morning, regain your senses, rub your eyes, find a way to perceive the path. You have set out, but see whom you are following in this bent darkness, who has not only plunged into the issue of 'Kizb-e-Bari' (lying attributed to God) but also into the pits of heinous innovations of the Kharijites, Rawafidh, Mu'tazilites, Marisiyya, Zahiriyya, Karamiyya, and other misguided sects, as well as hundreds of other ugly and definitive misguidances. And you were not even aware of those wraths, stumbles, and cruel slips. In the eye of understanding, such terrible slumbers have fallen, and yet you think this path's ending is guidance. Alas, alas! Where is guidance and where is this manner of walking?

Verse: When a crow is the guide of a people, he will surely lead them on the path of those who perish. (When a crow is the leader of a people, he will take them only towards the path of destruction - T).

For God's sake, have mercy on your condition before the apology "Our Lord, these had misled us"[7] (O our Lord! They had misled us - T) becomes of no use, and before the wrathful annoyance of "Do not dispute in My presence"[8] (Do not quarrel before me - T) or the scene of "When those who were followed disassociate themselves [from those who followed them]"[9] (When the leaders will be weary of their followers - T) is shown. "Our Lord, judge between us and our people in truth, and You are the best of judges"[10] (O our Lord! Judge between us and our people with truth, and Your judgment is the best - T). The humble servant, making this praiseworthy introduction

and wise warning his intercessor, steps into the realm of discourse and addresses the sensitive-natured, heavy-eared, frowning-browed, and weak-sighted...

1. Al-Quran Al-Karim 67/10
2. Al-Quran Al-Karim 11/77
3. Al-Quran Al-Karim 11/81
4. Al-Quran Al-Karim 23/99 & 100
5. Al-Quran Al-Karim 23/100
6. Al-Quran Al-Karim 67/8
7. Al-Quran Al-Karim 7/38
8. Al-Quran Al-Karim 50/28
9. Al-Quran Al-Karim 2/166
10. Al-Quran Al-Karim 7/89 Page 362 of 742

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 15

का कायल नहीं? प्यारे भाई! यकीन जानो कि झूठे पक्षपात और व्यर्थ हठ का परिणाम बहुत गंभीर है; यदि आज नहीं खुला, तो कल दूर नहीं, आज और कल के बीच की रात ही तो है। "अगर हम सुनते या समझते"[1] (अगर हम सुनते या समझते। - त), "यह बड़ी सख़्ती का दिन है"[2] (यह बड़ी सख़्ती का दिन है। - त) सिवाय इसके"बेशक उनका वादा सुबह के वक्त है, क्या सुबह करीब नहीं?"[3] (बेशक उनका वादा सुबह के वक्त है, क्या सुबह करीब नहीं? - त)। उस दिन "ऐ मेरे रब! मुझे वापस भेज दे ताकि मैं कुछ भलाई कमा सकूँ"[4] (ऐ मेरे रब मुझे वापस फेर दीजिये शायद अब मैं कुछ भलाई कमाऊँ। - त) का जवाब "हरगिज़ नहीं!"[5] (हरगिज़ नहीं। - त) होगा। और उस बेअमान ताने के कलेजे को चीरने वाले तीर "क्या तुम्हारे पास कोई डराने वाला नहीं आया था?"[6] (क्या तुम्हारे पास कोई डर सुनाने वाला न आया था? - त) में।

मुसीबत पल रही है, अभी सवेरा है होश संभालो, आँखें मल डालो, रास्ता सूझने की राह निकालो। तुम चल तो दिए, पर यह भी देखो कि इस घोर अँधेरे में किसके पीछे हो, जिसने न केवल 'किज़्ब-ए-बारी' (ईश्वर पर झूठ का आरोप) का मसला बल्कि ख़ारजी, रफ़ाज़ी, मोतज़ला, मरीसिया, ज़ाहिरी, करामिया और अन्य गुमराह फिरकों की घिनौनी बिदअतों और उनके अलावा सैकड़ों अन्य निश्चित और भद्दी गुमराहियों की खाइयों में धकेल दिया है। और तुम्हें उन प्रलयंकारी ठोकरों और क्रूर फिसलन की खबर तक न हुई। समझ की आँखों में वैसी भयानक नींद छा गई और फिर यह गुमान कि इस रास्ते का अंत हिदायत है। अफ़सोस, अफ़सोस! कहाँ हिदायत और कहाँ यह चाल।

शेर: जब कौआ किसी कौम का रहनुमा होता है, तो वह उन्हें विनाश के रास्ते पर ही ले जाता है। (जब कौआ किसी कौम का रहनुमा हो तो वह उन्हें हलाकत की राह पर ही ले जाएगा। - त)

ख़ुदा के लिए अपनी हालत पर रहम करो, इससे पहले कि वह माज़रत (क्षमा याचना) "ऐ हमारे रब! इन्होंने हमें गुमराह किया था"[7] (ऐ हमारे रब! इन्होंने हमें बहकाया था। - त) काम न आए और "मेरे पास मत झगड़ो"[8] (मेरे पास न झगड़ो। - त) की गुस्से वाली झुंझलाहट या "जब पेशवा अपने अनुयायियों से बेज़ार (अलग) होंगे"[9] (जब बेज़ार होंगे पेशवा अपने पैरोकारों से। - त) का रंग दिखाए। "ऐ हमारे रब! हमारे और हमारी कौम के बीच हक़ के साथ फैसला कर और तेरा फैसला सबसे बेहतर है।"[10] (ऐ हमारे रब! हम में और हमारी कौम में हक़ फैसला कर और तेरा फैसला सबसे बेहतर है। - त) फ़क़ीर इस प्रशंसनीय प्रस्तावना और नेक चेतावनी को अपना शफ़ी (सिफारिशी)

बनाकर बातचीत के मैदान में कदम रखता है और भागते-दौड़ते नाज़ुक मिज़ाजों, भारी कानों, माथे पर बल लाने वालों और कमज़ोर दृष्टि वालों से कुछ...

1. अल-कुरान अल-करीम 67/10
2. अल-कुरान अल-करीम 11/77
3. अल-कुरान अल-करीम 11/81
4. अल-कुरान अल-करीम 23/99 और 100
5. अल-कुरान अल-करीम 23/100
6. अल-कुरान अल-करीम 67/8
7. अल-कुरान अल-करीम 7/38
8. अल-कुरान अल-करीम 50/28
9. अल-कुरान अल-करीम 2/166
10. अल-कुरान अल-करीम 7/89 पेज 362 ऑफ़ 742

کا قائل نہیں؟ جان برادر! یقین جان تعصبِ باطل و اصرارِ عاطل کا وبال شدید ہے، آج نہ کھلا تو کل کیا بعید ہے، شب درمیان فردا ’لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ‘ ۱ (اگر ہم سنتے یا سمجھتے۔ ت) کا، ’هَذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ‘ ۲ (یہ بڑی سختی کا دن ہے۔ ت) الّا ’إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ‘ ۳ (بیشک ان کا وعدہ صبح کے وقت ہے، کیا صبح قریب نہیں۔ ت) اس دن ’رَبِّ ارْجِعُونِ ۙ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا‘ ۴ (اے میرے رب مجھے واپس پھیر دیجئے شاید اب میں کچھ بھلائی کماؤں۔ ت) کا جواب ’كَلَّا‘ ۵ (ہر گز نہیں۔ ت) ہوگا اور طعنِ بے امان ’أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ‘ ۶ (کیا تمہارے پاس کوئی ڈر سنانے والا نہ آیا تھا۔ ت) کے جگر دوز تیر میں بلا کا پلا، ابھی سویرا ہے ہوش سنبھالو، آنکھیں مل ڈالو، راستہ سوجھنے کی راہ نکالو، چل تو دیئے، یہ بھی دیکھتے ہو کہ اس جھکی اندھیری میں کس کے پیچھے ہو، جس نے نہ صرف ایک مسئلہ کذب باری بلکہ خوارج، روافض، معتزلہ، مریسیہ، ظاہر یہ، کرامیہ وغیرہ ہم طوائفِ ضالہ کی بدعاتِ شنیعہ اور ان کے علاوہ صدہا ضلالاتِ قبیحہ قطعیہ کی خندقیں جھکائیں، اور تمہیں ان قہروں ٹھوکروں ستم لغزشوں کی خبر تک نہ ہوئی، چشمِ فہم میں وہ بلا کی نیندیں جھک آئیں اور پھر گمان یہ کہ اس بسترِ راہ کا ہدایت مآل ہیہات ہیہات کہاں ہدایت اور کہاں یہ چال، ؎ اذا کان الغراب دلیل قوم سیہدیہم طریق الھالکینا (جب کوّا کسی قوم کا رہبر ہو تو وہ انہیں ہلاکت کی راہ پر ہی لے جائیگا۔ ت) للہ اپنی حالت پر رحم کرو قبل اس کے کہ پھر معذرت ’رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا‘ ۷ (اے ہمارے رب! انھوں نے ہم کو بہکایا تھا۔ ت) کام نہ آئے اور ’لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ‘ ۸ (میرے پاس نہ جھگڑو۔ ت) کی غضب جھنجھلاہٹ ’إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا‘ ۹ (جب بیزار ہوں گے پیشوا اپنے پیروؤں سے۔ ت) کا رنگ دکھائے ’رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ‘ ۱۰ (اے ہمارے رب! ہم میں اور ہماری قوم میں حق فیصلہ کر اور تیرا فیصلہ سب

سے بہتر ہے۔ ت) فقیر اس تمہیدِ حمید و تہدیدِ رشید کو اپنا شفیع بنا کر مجال مقال میں قدم دھرتا اور دوڑتے دوڑتے نازک طبعوں گراں سمعوں، چیں بجبینوں، ناتواں بینوں سے کچھ

۱ القرآن الکریم ۶۷/ ۱۰ ۲ القرآن الکریم ۱۱/ ۷۷ ۳ القرآن الکریم ۱۱/ ۸۱ ۴ القرآن الکریم ۲۳/ ۹۹ و ۱۰۰ ۵ القرآن الکریم ۲۳/ ۱۰۰ ۶ القرآن الکریم ۶۷/ ۸ ۷ القرآن الکریم ۷/ ۳۸ ۸ القرآن الکریم ۵۰/ ۲۸ ۹ القرآن الکریم ۲/ ۱۶۶ ۱۰ القرآن الکریم ۷/ ۸۹

Fatawa Ridawiyya, Volume 15

I submit...

I do tell them the state of my heart, but I fear the grievance may weigh heavy on their pride.

O people! This first Imam of Indian Wahhabism, the second teacher of the Najdi groups, relished the taste of his own inventions; in his reckless conduct, he was like a fool. When he spoke, it was like twelve plows running; once he started boiling over, no one could restrain him. Wherever he went, be it a mosque or a temple, he showed utter enmity.

Sometimes you break idols, sometimes you set fire to the mosque, From your religion, both infidel and Muslim have a complaint.

(Sometimes he breaks the idol and sometimes he burns the mosque; both the infidel and the Muslim have a complaint against your religion.)

For this reason, what is infidelity in one of his books is faith in another; he who is a saint today is a pure devil tomorrow. One eye is pleased, the other is angry; in one is poison, in the other a cure. Why go far? Keep *Sirat* (Al-Mustaqim) in one hand and *Taqwiyat* (Al-Iman) in the other; let's see if one doesn't refute the other. Now, for a great strategic purpose for which he went to great lengths in his writings and gradually prepared everything—which this humble servant has detailed and proven with evidence in my blessed collection "Al-Bariqat al-Shariqat 'ala al-Mariqat al-Mushariqat" Volume 3 (Footnote 1), of the collection named *Al-Ataya al-Nabawiyya fi al-Fatawa al-Ridawiyya*. It occurred to him that the objective would not be met until the necessity of Allah the Almighty's truthfulness was invalidated. Therefore, in the treatise "Yak-Rozi," he became a proponent of the "possibility of falsehood" (imkan-e-kizb) and to prove this absurd claim, with immense effort, he presented two blatantly false ravings:

First Raving of the Imam of Wahhabism: If divine falsehood (Footnote 2) is impossible and there is no power over the impossible, then Allah Almighty [can be accused of] lying...

Footnote 1: Now, praise be to Allah, it is the twelfth. **Footnote 2:** Regarding the scholars of religion who stated that falsehood is a flaw and flaws are impossible for Allah Almighty, he manifests his malice in refuting it as follows:

[Right Column (Arabic)] His statement: "And it is impossible because it is a deficiency, and deficiency is impossible for Allah Almighty." I say: If by "impossible" he means that which is inherently impossible and does not fall under Divine Power, then we do not concede that the aforementioned falsehood is impossible in the described sense.

[Left Column (Urdu)] His statement: "This is impossible because it is a deficiency, and deficiency is impossible for Allah Almighty." I say: If by "impossible" is meant that which is inherently impossible, which does not fall under Divine Power, then we do not accept that the aforementioned falsehood would be impossible in the sense stated, because... (continued on the next page)

फ़तावा रज़विया, जिल्द पंद्रहवीं (15)

अर्ज़ करता है...

कहने को उन से कहता हूँ अहवाल-ए-दिल मगर डर है कि शान-ए-नाज़ पे शिकवा गराँ न हो

ऐ लोगों! इन हज़रत इमाम-ए-अव्वल वहाबियत-ए-हिंदिया, मोअल्लिम-ए-सानी तवाइफ़-ए-नज्दिया को अपनी ईजाद का मज़ा मुक़द्दम था; बेबाक रबी में अहले का आलम था। ज़बान के आगे बारह हल चलते, जब उबलते फिर क्या किसी के संभाले संभलते, जिधर जा निकले मस्जिद हो या दैर, लगी रखने से पूरा बैर।

गह बुत शिकनी गाह ब-मस्जिद ज़नी आतिश अज़ मज़हब-ए-तू काफ़िर-ओ-मुसलमान गिला दारद

(कभी तो बुत तोड़ता है और कभी मस्जिद जलाता है, तेरे मज़हब से काफ़िर ओ मुसलमान दोनों को गिला है।)

इसी लिये हज़रत की एक किताब में जो कुफ़्र है दूसरी में ईमान, आज जो वली है कल पक्का शैतान, एक आँख से राज़ी दूसरी से खफ़ा, एक पुड़िए में ज़हर दूसरे में शिफ़ा, दूर क्यों जाए एक हाथ पर 'सिरात' एक पर 'तक़्वियत' रख लीजिये, एक दूसरी का रद कर दे तो सही। अब एक बड़ी मसलहत से जिस के लिये हज़रत ने अपनी तसानीफ़ में बड़े-बड़े पानी बांधे, और पेश-ए-ख़्वेश आहिस्ता-आहिस्ता सब सामान कर लिये, जिसे फ़क़ीर ने अपने मजमूआ-ए-मुबारका "अल-बारिक़तुल शारिक़ा अलल मारिक़तुल मुशारिक़ा" मुजल्लद सोम (अर्ज़ 1), फ़तावा-ए-फ़क़ीर मुसम्मा बिल अताया अन-नबविया फ़िल फ़तावा अर-रज़विया में मुफ़स्सल ओ मुदल्लल बयान किया। ये सूझी कि वो मतलब न निकलेगा जब तक अल्लाह तआला का वुजूब-ए-सिद्क़ बातिल न हो, लिहाज़ा रिसाला "यकरोज़ी" में इमकान-ए-किज़ब के क़ायल हुए और इस बेहूदा दावे के सुबूत को हज़ार जाँकनी दो हज़ियान-ए-बैनुल बुतलान ज़ाहिर किये:

हज़ियान-ए-अव्वल इमाम-ए-वहाबिया: अगर किज़ब (अर्ज़ 2) इलाही मुहाल हो और मुहाल पर क़ुदरत नहीं तो अल्लाह तआला झूठ...

अर्ज़ 1: अब अल्हम्दुलिल्लाह वो बारहवाँ है। **अर्ज़ 2:** उलमा-ए-दीन जो इरशाद फ़रमाया कि किज़ब ऐब है और ऐब अल्लाह अज़्ज़वजल पर मुहाल, हज़रत इस के रद में यूँ अपना ख़ब्स-ए-नफ़्स ज़ाहिर करते हैं:

[दायां कॉलम (अरबी)] क़ौलुहु: वहुवा मुहालुन लिअन्नहु नुक़्सुन वनुक़्सु अलैही तआला मुहालुन। अक़ूलु: अगर मुराद अज़ मुहाल मुमतन-ए-लज़ातिही अस्त के तहत-ए-क़ुदरत-ए-इलाहिया दाख़िल नीस्त पस ला नसलमु के किज़ब-ए-मज़कूर मुहाल-ए-बमानी-ए-मस्तूर बाशद।

[बायां कॉलम (उर्दू)] क़ौलुहु: ये मुहाल है क्योंकि नुक़्स है और अल्लाह तआला पर नुक़्स मुहाल है। अक़ूलु: अगर मुहाल से मुराद मुमतन-ए-लज़ातिही है जो क़ुदरत-ए-इलाहिया के तहत दाख़िल नहीं तो हम नहीं मानते कि किज़ब-ए-मज़कूर मुहाल मानी मस्तूर होगा क्योंकि (बाक़ी आइंदा सफ़हे पर)

فتاویٰ رضویہ (جلد پانزدہم ۱۵)

عرض کرتا ہے

کہنے کو ان سے کہتا ہوں احوالِ دل مگر ڈر ہے کہ شانِ ناز پہ شکوہ گراں نہ ہو

یا ایھا القوم! ان حضرت امام اول وہابیت ہندیہ معلم ثانی طوائف نجدیہ کو اپنی ایج کا مزہ مقدم تھا بیباک روی میں اہلے کا عالم تھا، زبان کے آگے بارہ ہل چلتے، جب ابلتے پھر کیا کسی کے سنبھالے سنبھلتے، جدھر جانکلے مسجد ہو یا دیر لگی رکھنے سے پورا بیر۔

گہ بت شکنی گاہ بمسجد زنی آتش از مذہب تو کافر مسلمان گلہ دارد

(کبھی تو بت توڑتا ہے اور کبھی مسجد جلاتا ہے، تیرے مذہب سے کافر و مسلمان دونوں کو گلہ ہے،ت)

اسی لئے حضرت کی ایک کتاب میں جو کفر ہے دوسری میں ایمان، آج جو ولی ہے کل پکا شیطان، ایک آنکھ سے راضی دوسری سے خفا، ایک پڑیا میں زہر دوسرے میں شفاء، دور کیوں جائے ایک ہاتھ پر صراط ایک پر تقویت رکھ لیجئے، ایک دوسری کا رد کر دے تو سہی اب ایک بڑی مصلحت سے جس کے لئے حضرت نے اپنی تصانیف میں بڑے بڑے پانی باندھے، اور پیش خویش آہستہ آہستہ سب سامان کر لئے، جسے فقیر نے اپنے مجموعہ مبارکہ "البارقة الشارقة علی المارقة المشارقة" مجلد سوم عہ۱ فتاویٰ فقیر مسمی بہ العطایا النبویة فی الفتاوی الرضویہ میں مفصل ومدلل بیان کیا۔ یہ سُوجھی کہ وہ مطلب نہ نکلے گا جب تک اللہ تعالیٰ کا وجوبِ صدق باطل نہ ہو لہٰذا رسالہ "یکروزی" میں امکانِ کذب کے قائل ہوئے اور اس بیہودہ دعوے کے ثبوت کو ہزار جان کنی دو ہذیانِ بین البطلان ظاہر کئے:

بذیانِ اول امام وہابیہ: اگر کذب عہ۲ الہی محال ہو اور محال پر قدرت نہیں تو اللہ تعالیٰ جھوٹ

عہ ۱: اب الحمد للہ وہ بارھواں ہے ۱۲ **عہ ۲:** علمائے دین جو ارشاد فرمایا کہ کذب عیب ہے اور عیب اللہ عزوجل پر محال، حضرت اس کے رد میں یوں اپنا خبثِ نفس ظاہر کرتے ہیں:

[دایاں کالم] قولہ وھو محال لانہ نقص والنقص علیہ تعالی محال۔ اقول: اگر مراد از محال ممتنع لذاتہ است کہ تحت قدرت الہیہ داخل نیست پس لانلم کہ کذب مذکور محال بمعنی مسطور باشد

[بایاں کالم] قولہ یہ محال ہے کیونکہ نقص ہے اور اللہ تعالیٰ پر نقص محال ہے۔ اقول: اگر محال سے مراد ممتنع لذاتہ ہے جو قدرت الہیہ کے تحت داخل نہیں تو ہم نہیں مانتے کہ کذب مذکور محال بمعنی مسطور ہوگا کیونکہ (باقی بر صفحہ آئندہ)

Volume 15 (15), Fatawa Razawiyya

...[he] will not be capable of speaking, even though most men are capable of it. Then the power of man would exceed that of Allah, which is impossible. Thus, it is necessary that His [God's] lying be possible. O Muslims! May Allah protect you from the evil of madness (O people of Islam! May Allah Almighty keep you safe from this dangerous evil. Trans). By Allah! Look with justice at this deception of the common folk and absolute slander, and consider what packets of poison are tied in this knot. Firstly: They deceived [by saying] that men speak lies and if God cannot, then human power would exceed His power; whereas, in the faith of Ahl al-Sunnat, man and all his deeds, words, attributes, and states are the creation of the Lord Almighty. The Lord Subhana wa Ta'ala said: "And Allah has created you and what you do." (1) - You and whatever you do, all is created by Allah alone. Man has only been given a kind of choice over acquisition (Kasb); all his actions occur only by the true power of the Lord Almighty. What power does a man have to even blink without His will and creation? Truth and falsehood, disbelief and faith, obedience and disobedience, whatever there is, all has been created by that Powerful, Omnipotent One, Exalted be He, and occurs by His universal power and great will.

(Remaining footnote from the previous page)

[Persian text]: As for the formation of a proposition not conforming to reality and its revelation to angels and prophets, it is not outside of Divine power. Otherwise, it would necessitate that human power exceeds Lordly power, because forming a proposition not conforming to reality and conveying it to the audience is within the power of most human individuals. Yes, the aforementioned lie is contrary to His wisdom, therefore it is impossible by external factor (Mumtani bi al-Ghayr), and for this reason, the absence of lying is counted among the perfections of the Truth [Allah] Subhana wa Ta'ala etc. (2)

(T) This is a proposition not conforming to reality, and its revelation to angels and prophets is not outside of Divine power. Otherwise, it would necessitate that human power exceeds Lordly power, because a proposition not conforming to reality and its communication to the audience is within the strength of most human individuals. Yes, the aforementioned lie is contrary to His wisdom, therefore it is impossible by external factor (Mumtani bi al-Ghayr), and for this reason, the absence of lying is counted among the perfections of Allah Almighty etc.

The rest of the utterly malicious statement will appear under the second delusion. 12 May Allah Almighty forgive him.

I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

1. Al-Quran Al-Karim 37/96
2. Risala Yakrozi (Persian), Shah Muhammad Ismail Faruqi, Kutub Khana Multan, p. 17

जिल्द पंद्रहवीं (15), फ़तावा रज़विया

...बोलने पर सक्षम नहीं होगा, जबकि अधिकांश लोग इस पर सक्षम हैं। तो मनुष्य की शक्ति अल्लाह से बढ़ गई, यह असंभव है। तो अनिवार्य है कि उसका झूठ बोलना संभव हो। ऐ मुसलमानों! अल्लाह तुम्हें पागलपन की बुराई से बचाए (हे इस्लाम के लोगो! अल्लाह सर्वशक्तिमान आपको इस खतरनाक बुराई से सुरक्षित रखे। - अनुवाद)। अल्लाह की कसम! न्याय की दृष्टि से आम लोगों के इस भटकाव और पूर्ण निंदा पर विचार करें कि इस गांठ में जहर की क्या-क्या पुड़िया बंधी हैं। प्रथम: धोखा दिया कि आदमी तो झूठ बोलते हैं और अगर खुदा न बोल सके तो मानवीय शक्ति उसकी शक्ति से अधिक हो जाएगी, जबकि सुन्नत के मानने वालों (अहले सुन्नत) के ईमान में मनुष्य और उसके सभी कर्म, वचन, गुण और स्थितियाँ सब प्रभु सर्वशक्तिमान की रचना हैं। प्रभु सुब्हानहू व तआला ने फरमाया: "और अल्लाह ने तुम्हें और जो कुछ तुम करते हो, उसे पैदा किया।" (1) - तुम और जो कुछ तुम करते हो, सब अल्लाह ही का पैदा किया हुआ है। मनुष्य को केवल कर्म (कस्ब) पर एक प्रकार का अधिकार दिया गया है, उसके सभी कार्य प्रभु सर्वशक्तिमान की सच्ची शक्ति से ही घटित होते हैं। मनुष्य की क्या शक्ति कि उसकी इच्छा और सृष्टि के बिना पलक भी झपका सके? मनुष्य का सत्य और असत्य, कुफ्र और ईमान, आज्ञाकारिता और अवज्ञा, जो कुछ भी है, सब उसी सर्वशक्तिमान प्रभु ने पैदा किया है, और उसकी सार्वभौमिक शक्ति और महान इच्छा से घटित होता है।

(पिछले पृष्ठ की शेष पाद टिप्पणी)

[फारसी पाठ]: जहाँ तक वास्तविकता के विपरीत एक प्रकथन के निर्माण और फरिश्तों और नबियों पर इसके अवतरण का प्रश्न है, यह ईश्वरीय शक्ति से बाहर नहीं है। अन्यथा यह आवश्यक होगा कि मानवीय शक्ति प्रभु की शक्ति से अधिक हो जाए, क्योंकि वास्तविकता के विपरीत प्रकथन का निर्माण और उसे श्रोताओं तक पहुँचाना अधिकांश मनुष्यों की शक्ति में है। हाँ, उक्त झूठ उसकी हिकमत (बुद्धिमत्ता) के विरुद्ध है, इसलिए यह बाहरी कारण से असंभव (मुम्तनि' बिल-गैर) है, और इसी कारण झूठ न बोलने को अल्लाह सुब्हानहू व तआला के पूर्ण गुणों में गिना जाता है आदि। (2)

(त) यह वास्तविकता के विपरीत एक प्रकथन है और फरिश्तों और नबियों पर इसका अवतरण ईश्वरीय शक्ति से बाहर नहीं है, अन्यथा यह आवश्यक होगा कि मानवीय शक्ति प्रभु की शक्ति से अधिक हो जाए, क्योंकि वास्तविकता के विपरीत प्रकथन और श्रोताओं तक इसे पहुँचाना अधिकांश मनुष्यों की शक्ति में है। हाँ, उक्त झूठ उसकी हिकमत (बुद्धिमत्ता) के विरुद्ध है, इसलिए यह बाहरी

कारण से असंभव (मुम्तनि' बिल-गैर) है, और इसी कारण झूठ न बोलने को अल्लाह तआला के पूर्ण गुणों में गिना जाता है आदि।

पूरी तरह से शरारत भरी शेष इबारत दूसरे प्रलाप के अंतर्गत आएगी। 12 अल्लाह तआला उसे क्षमा करे।

I.T. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

1. अल-कुरान अल-करीम 37/96
2. रिसाला यकरोज़ी (फ़ारसी), शाह मुहम्मद इस्माइल फ़ारूक़ी, कुतुब खाना मुल्तान, पृ. 17

पृष्ठ 364 का 742

جلد پانزدہم (۱۵) ، فتاوٰی رضویہ

بولنے پر قادر نہ ہوگا حالانکہ اکثر آدمی اس پر قادر ہیں، تو آدمی کی قدرت اللہ سے بڑھ گئی، یہ محال ہے، تو واجب کہ اس کا جھوٹ بولنا ممکن ہو، ایھا المسلمون! حماکم اللہ شر المجون (اے اہل اسلام! اللہ تعالٰی اس خطرناک شر سے محفوظ فرمائے۔ت) اللہ! بنظرِ انصاف اس اغوائے عوام وطعنوائے تمام کو غور کرو کہ اس بس کی گانٹھ میں کیا کیا زہر کی پڑیا بندھی ہیں۔ اولاً: دھوکا دیا کہ آدمی تو جھوٹ بولتے ہیں خدا نہ بول سکے تو قدرتِ انسانی اس کی قدرت سے زائد ہو حالانکہ اہل سنت کے ایمان میں انسان اور اس کے تمام اعمال و اقوال و اوصاف و احوال سب جناب باری عزوجل کے مخلوق ہیں، قال المولی سبحانہ وتعالٰی: "وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ (۹۶)" - ۱ تم اور جو کچھ تم کرتے ہو سب اللہ ہی کا پیدا کیا ہوا ہے۔ انسان کو فقط کسب پر ایک گونہ اختیار ملا ہے، اس کے سارے افعال مولٰی عزوجل ہی کی سچی قدرت سے واقع ہوتے ہیں، آدمی کی کیا طاقت کہ بے اس کے ارادہ و تکوین کے پلک مار سکے، انسان کا صدق و کذب کفر ایمان طاعت عصیان جو کچھ ہے سب اسی قدیر مقتدر جل وعلا نے پیدا کیا، اور اسی کی عمیم قدرتِ عظیم ارادت سے واقع ہو جاتا ہے،

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) چہ عقد قضیہ غیر مطابق للواقع والقائے آں بر ملائکہ وانبیاء خارج از قدرت الہیہ نیست والا لازم آید کہ قدرت انسانی ازید از قدرت ربانی باشد چہ عقد قضیہ غیر مطابق للواقع والقائے آں بر مخاطبین در قدرت اکثر افراد انسانی ست، کذب مذکور آرے منافی حکم اوست پس ممتنع بالغیر ست، و لہذا عدم کذب را از کمالات حضرت حق سبحانہ بشمارند الخ ۲

(ت) یہ قضیہ غیر مطابق للواقع ہے اور اس کا القاء ملائکہ اور انبیاء پر قدرت الہیہ سے خارج نہیں ورنہ لازم آئے گا کہ قدرت انسانی قدرت ربانی سے زائد ہو جائے کیونکہ قضیہ غیر مطابق للواقع،

اور اس کا القاء مخاطبین پر اکثر افراد انسانی کی قوت میں ہے، ہاں کذب مذکور اس کی حکمت کے منافی ہے لہذا یہ ممتنع بالغیر ہے اور اسی لئے عدم کذب کو اللہ تعالیٰ کے کمالات سے شمار کرتے ہیں الخ۔

بقیہ عبارت سراپا شرارت زیر ہذیان دوم آئے گی ۱۲ عفا اللہ تعالیٰ عنہ۔

I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

۱ القرآن الکریم ۳۷ / ۹۶ ۲ رسالہ یکروزی (فارسی) شاہ محمد اسمعیل فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۱۷

Fatawa-e-Razvia (Volume 15)

"And you do not will except that Allah wills - Lord of the worlds."[1] Translation: And you will not except that Allah wills, Who is the Sustainer of all the worlds.

Couplet: What He willed did not become ours.

Arabic Verse: Whatever You willed happened, and whatever You do not will shall not happen, despite what time and the heavens may desire. (Translation: Whatever You willed has happened, whatever You will, shall happen; it will not be what time and the heavens desire. - T)

Then what a great deception it is to say that a person's action is separate from Divine power; this is the specific uncivilized doctrine of the wretched Mu'tazilites, rejected and belied by the Great Quran.

Secondly, I say: Ask this sensible person, does a human have the power to tell a great lie of his own, or, God forbid, to make Allah Almighty speak it? Furthermore, an 'increase' in power would only occur if Allah the Exalted did not have control over making the person speak a lie, and was not capable of His own lie. When did man ever have power over the lie of the Mighty and Glorious One, such that his power exceeded the Divine power? But, "And he for whom Allah has not appointed light, for him there is no light."[2] (Translation: "But he to whom Allah gives no light, for him there is no light anywhere." - T)

Note: A beneficial and necessary point to observe: O Muslims! It is clear that the meaning of 'increase in power' is that one has power over something and [Allah] does not; not that he has power over a thing which is already included in His power, but another thing is outside His power which was never included in His power anyway; only a madman would consider that an 'increase in power'. Here too, there are two things: first, human lying, which is metaphorical in human power and literal in Divine power; second, Divine lying, over which there is neither human nor Divine power. So, in what sense did human power, God forbid, exceed the power of the Lord, Glorified and Exalted is He? What happened is that the Mullah, out of extreme foolishness and stupidity—which is the hallmark of all innovators—imagined that man has power over his own lie, and used exactly this phrase for the Presence of Honor (Allah), thinking He too should have power over His own lie, otherwise what is possible for man would not be possible for the Merciful. This is the result of a divine seal, that he saw the word 'own' in both places and did not understand the difference

in original meaning at all. In one place 'own' refers to the human self, and in the other to the Essence of the Merciful, Jalla wa A'la. Then, whatever was in human power, when was it ever excluded from Divine power?

"Thus does Allah seal over every heart [of] a proud tyrant."[3] - Aminah.

[1] Al-Quran Al-Karim 81/29 [2] Al-Quran Al-Karim 24/40 [3] Al-Quran Al-Karim 40/35

फ़तावा-ए-रज़विया (खंड 15)

"और तुम नहीं चाहोगे मगर यह कि अल्लाह चाहे जो सारे जहान का रब है।"[1] अनुवाद: तुम न चाहोगे मगर यह कि अल्लाह चाहे जो परवरदिगार है सारे जहान का।

शेर: उसका चाहा हुआ हमारा न हुआ

अरबी छंद: मा शिअता काना व मा लम तशाअ लम यकुन लिमा यशाउद् दहरो वल अफ़्लाक (अनुवाद: जो तूने चाहा हो गया, जो आप चाहेंगे वह हो जाएगा; नहीं होगा जो ज़माना और आसमान चाहेंगे। - त)

फिर कितना बड़ा फ़रेब दिया है कि आदमी का कर्म ईश्वरीय शक्ति से अलग है; यह विशेष रूप से अभागे मुताज़िलाओं का एक असंस्कृत मज़हब है, जिसे महान क़ुरान द्वारा ठुकराया और झुठलाया गया है।

दूसरे, मैं कहता हूँ: इस होशमंद से पूछो कि इंसान को अपना बड़ा झूठ बोलने पर कुदरत (शक्ति) है या माज़-अल्लाह अल्लाह अज़-व-जाल से बुलवाने पर? फिर कुदरत का बढ़ना तो तब होता जब अल्लाह तआला आदमी से झूठ बुलवाने पर काबू न रखते और अपने झूठ पर कादिर न होते। इंसान को उस इज़्ज़त वाले जलील के झूठ पर कब कुदरत थी कि उसकी कुदरत ईश्वरीय कुदरत से ज़्यादा हो गई? लेकिन, "और जिसे अल्लाह नूर न दे, उसके लिए कहीं नूर नहीं।"[2] (अनुवाद: "लेकिन जिसे अल्लाह नूर न दे उसके लिए कहीं नूर नहीं।" - त)

नोट: एक लाभदायक और आवश्यक बात: ऐ मुसलमानों! यह स्पष्ट है कि कुदरत बढ़ने का अर्थ यह है कि उसे एक चीज़ पर कुदरत है और [अल्लाह को] नहीं; यह नहीं कि जिस चीज़ पर उसे कुदरत है वह तो उसकी कुदरत में भी शामिल है, लेकिन एक और चीज़ उसकी कुदरत से बाहर है जो कभी भी उसकी कुदरत में शामिल न थी; उसे कुदरत का बढ़ना कोई पागल ही समझेगा। यहाँ भी दो चीज़ें हैं: एक इंसान का झूठ, वह मानवीय कुदरत में लाक्षणिक है और रब्बानी कुदरत में हकीकी; दूसरा रब्बानी झूठ, इस पर न मानवीय कुदरत है न रब्बानी। तो इंसान की कुदरत किस बात में, माज़-अल्लाह मौला सुब्हानहु व तआला की कुदरत से बढ़ गई? हुआ यह कि मुल्ला जी ने अत्यंत मूर्खता और जड़ता के कारण—जो कि सभी बिदअत वालों की पहचान है—यूँ ख्याल किया कि इंसान को अपने झूठ पर कुदरत है, और ठीक यही शब्द हुज़ूर-ए-इज़्ज़त में बोलकर देखा कि उसे भी अपने झूठ पर कुदरत होनी चाहिए, वरना जो चीज़ इंसान के लिए मुकदूर हो वह रहमान के लिए मुकदूर न हुई।

यह ईश्वरीय मुहर का नतीजा है कि दोनों जगह 'अपने' शब्द देख लिया और मूल अर्थ में अंतर बिल्कुल नहीं समझा। एक जगह 'अपने' से मुराद इंसान की ज़ात है, दूसरी जगह रहमान जल्ल व अला की ज़ात। फिर जो चीज़ मानवीय कुदरत में थी, वह ईश्वरीय कुदरत से कब बाहर हुई?

"इसी तरह अल्लाह हर अहंकारी अत्याचारी के दिल पर मुहर लगा देता है।"[3] - आमना

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 81/29 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 24/40 [3] अल-क़ुरान अल-करीम 40/35

"وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ۝"1 تم نہ چاہو گے مگر یہ کہ اللہ چاہے جو پروردگار ہے سارے جہان کا۔

ع اس کا چاہا ہوا ہمارا نہ ہوا

ماشئت کان وماتشأ لم یکن لما یشاء الدھر والافلاک (جو تو نے چاہا ہو گیا، جو آپ چاہیں گے وہ ہو جائے گا، نہیں ہو گا جو دہر اور افلاک چاہیں گے۔ت)

پھر کتنا بڑا فریب دیا ہے کہ آدمی کا فعل قدرت الٰہی سے جدا ہے یہ خاص اشقیاء معتزلہ کا مذہب نا مہذب ہے قرآن عظیم کا مردود و مکذب۔

ثانیا اقول: اس ذی ہوش سے پوچھو انسان کو اپنا بڑا جھوٹ بولنے پر قدرت ہے یا معاذاللہ اللہ عزوجل سے بلوانے پر، پھر قدرت عہ بڑھنا تو جب ہوتا کہ اللہ تعالی آدمی سے جھوٹ بلوانے پر قابو نہ رکھتا اپنے کذب پر قادر نہ ہوتا انسان کو اس عزیل جلیل کے کذب پر کب قدرت تھی کہ قدرت الٰہی سے اس کی قدرت زائد ہوگئی ولکن "وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ ۝"2 لیکن "جسے اللہ نور نہ دے اس کے لئے کہیں نور نہیں۔" ت)

عہ: فائدہ عائدہ ضروری الملاحظہ: ایھا المسلمون پر ظاہر کہ قدرت بڑھنے کے یہ معنی کہ ایک شے پر اسے قدرت ہے اسے نہیں، نہ یہ کہ اسے جس شے پر قدرت ہے وہ تو اس کی قدرت میں بھی داخل، مگر ایک اور چیز اس کی قدرت سے خارج جو ہر گز اسکی قدرت میں بھی داخل نہ تھی اسے قدرت بڑھنا کوئی مجنون ہی سمجھے گا، یہاں بھی دو چیزیں ہیں: ایک کذب انسان، وہ قدرت انسانی میں مجاز ہے اور قدرت ربانی میں حقیقۃ، دوم کذب ربانی، اس پر قدرت انسانی نہ

قدرت ربانی، تو انسان کی قدرت کس بات میں، معاذاللہ مولی سبحانہ وتعالیٰ کی قدرت سے بڑھ گئی، ہوا یہ کہ ملا جی نے بغایت سفاہت و غباوت کہ تمغائے عامہ اہل بدعت ہے، یوں خیال کیا کہ انسان کو اپنے کذب پر قدرت ہے، اور بعینہ یہی لفظ جناب عزت میں بول کر دیکھا کہ اسے بھی اپنے کذب پر قدرت چاہئے ورنہ جو چیز مقدور انسان بھی ہو مقدور رحمن نہ ہوئی، ختم الہی کا ثمرہ کہ دونوں جگہ اپنے اپنے کا لفظ دیکھ لیا اور فرق معنی اصلانہ جانا، ایک جگہ اپنے سے مراد ذات انسان ہے، دوسری جگہ ذات رحمن جل وعلا، پھر جو شے قدرت انسانی میں تھی قدرت ربانی سے کب خارج ہوئی،

"كَذَٰلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ ۝"3امنہ

1 القرآن الکریم ۲۹/۸۱ 2 القرآن الکریم ۴۰/۲۴ 3 القرآن الکریم ۳۵/۴۰

Fatawa Razawiyya, Volume 15

Thirdly: In "Yakrozi", your honor accepts that lying is a flaw and a deficiency, and indeed, it is rationally impossible for any flaw or deficiency to be attributed to the Almighty Lord. In the preface of this very treatise, we have elucidated that believing in power over the impossible is a grave insult to Allah Almighty; rather, it is a denial of His Divinity. The compassionate teacher of these innovators, the accursed and vile Iblis (Satan), had taught this new sprout of "inability and power" to their leader, the ill-determined, non-resolute, Zahiri-leaning, and of foul conduct, Ibn Hazm, even before that Dehlavi brave. Disregarding the respect and majesty of his Lord entirely, he blathered in his book "Al-Milal wal-Nihal" that: "Verily, He (Allah) is powerful enough to take a son, for if He were not powerful, He would be incapable." [1] Meaning, Allah Almighty has the power to make a son for Himself; for if you do not accept this power, He would be [considered] incapable.

Arabic	Urdu Translation
Exalted is Allah far above what the wrongdoers say, with great sublimity.	The wrongdoers say, Allah Almighty is far more exalted than that. Indeed, you have brought forth a monstrous thing.
"Indeed you have brought forth a monstrous thing. The heavens almost rupture therefrom and the earth splits open and the mountains collapse in devastation. That they attribute to the Most Merciful a son. And it is not appropriate for the Most Merciful that He should take a son." [2]	The heavens almost burst asunder therefrom, and the earth splits open, and the mountains fall down in ruins, because they have attributed a son to the Most Merciful. And it is not befitting for the Most Merciful that He should take a son. (T)

Sidi Abdul Ghani al-Nabulsi (may his secret be sanctified) quotes this statement of Ibn Hazm in "Al-Matalib al-Wafiyyah" and says:

Arabic	Urdu Translation
"Look at the confusion of this innovator, how he was oblivious to the horrific implications that follow this heinous statement, which cannot even be imagined. And how he failed to realize that 'incapability' only occurs if the deficiency comes from the side of	That is, look at the bewilderment of this innovator, how he became heedless of the abominations that are necessary consequences of this heinous statement, which cannot be contained in any imagination. And how it escaped his understanding that inability is only when the

Arabic	Urdu Translation
power; whereas when the reason is that the impossible itself is not susceptible to the connection of power, no sane person would imagine this to be an inability." [3]	shortcoming comes from the side of power. When the reason is that the impossible itself has no capacity to be connected to power, then no sane person would ever imagine it to be an inability.

1. Al-Milal wal-Nihal by Ibn Hazm
2. Al-Quran al-Karim 19 / 89 to 92
3. Al-Matalib al-Wafiyyah by Abdul Ghani al-Nabulsi

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

तीसरा: हज़रत "यक्रोज़ी" में यह तस्लीम करते हैं कि झूट ऐब और कमज़ोरी है और बेशक बारी तआला में ऐब और कमी आना अक़ली तौर पर मुहाल है, और हम इसी रिसाले के मुक़द्दमे में रौशन कर चुके हैं कि मुहाल पर कुदरत मानना अल्लाह तआला को सख्त ऐब लगाना बल्कि उसकी खुदाई से मुनकिर हो जाना है। बिदअतियों के मेहरबान उस्ताद इब्लीस खबीस (लाअनतुल्लाह अलैहि) ने यह आजिज़ी और कुदरत का नया शिगूफा उन देहलवी साहब से पहले उनके पेशवा इब्ने हज़म (जो फासिद इरादे वाले और मज़हबी तौर पर ज़ाहिरी थे) को सिखाया था कि अपने रब का अदब और एहतराम बिलकुल भुलाकर किताब "अल-मिलल वल-निहल" में बक दिया कि: "अल्लाह तआला बेटा बनाने पर कादिर है, क्योंकि अगर वह कादिर न हो तो वह आजिज़ होगा।" [1] यानी अल्लाह तआला अपने लिए बेटा बनाने पर कादिर है, अगर कुदरत न मानो तो वह आजिज़ (विवश) होगा।

अरबी	उर्दू अनुवाद
अल्लाह तआला उन बातों से बहुत बुलंद है जो जालिम कहते हैं।	ज़ालिम जो कहते हैं अल्लाह तआला उससे कहीं बुलंद है। बेशक तुम बहुत बड़ी (बुरी) बात लाए हो।
"बेशक तुम एक बहुत ही घिनौनी बात लेकर आए हो। करीब है कि आसमान उससे फट पड़ें और ज़मीन फट जाए और पहाड़ गिरकर चकनाचूर हो जाएँ कि उन्होंने रहमान के लिए औलाद का दावा किया। और रहमान की शान के लायक नहीं कि वह किसी को अपनी औलाद बनाए।" [2]	आसमान इससे फट पड़ने को हैं और ज़मीन के टुकड़े हो जाएँ और पहाड़ ढह कर गिर पड़ें, इस बात पर कि उन्होंने रहमान के लिए औलाद बताई, और रहमान के लायक नहीं कि औलाद इख़्तियार करे। (त)

सैयदी अब्दुल ग़नी नाबलुसी (क़ुद्दसा सिर्रहु) "मक़ासिद अल-वफ़िया" में इब्ने हज़म का यह क़ौल नक़ल करके फरमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
"इस बिदअती की बदहवासी देखो कि कैसे उन भयानक परिणामों से ग़ाफ़िल हो गया जो इस घिनौने बयान से लाज़िम आते हैं, जिन्हें सोचा भी	यानी इस बिदअती की बदहवासी देखना कि कैसे गाफिल हुआ कि इस घिनौने कौल पर क्या-क्या बुराइयां लाज़िम आती हैं जो किसी वहम में न

अरबी

नहीं जा सकता। और कैसे उसकी समझ से निकल गया कि आजिज़ी (अक्षमता) तब होती है जब कमी कुदरत की तरफ़ से हो। जब वजह यह है कि मुहाल खुद ही कुदरत के सम्बन्ध की योग्यता नहीं रखता, तो किसी अकलमंद को यह वहम नहीं होगा कि यह आजिज़ी है।" [3]

उर्दू अनुवाद

समाएं। और कैसे उसकी समझ से निकल गया कि आजिज़ी तो तब हो जब कमी कुदरत की तरफ से आए, और जब वजह यह है कि मुहाल खुद ही कुदरत के ताल्लुक की काबिलियत नहीं रखता तो इससे किसी अकलमंद को आजिज़ी का वहम नहीं गुज़रेगा।

1. अल-मिलल वल-निहल - इब्ने हज़म
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 19 / 89 से 92
3. अल-मताल़िब अल-वफ़िया - अब्दुल ग़नी नाबलुसी

पेज 366/742

ثالثاً: حضرت کواسی "یکروزی" میں یہ تسلیم روزی کہ کذب عیب و منقصت ہے اور بیشک باری عزوجل میں عیب و نقصان آنا محالِ عقلی ، اور ہم اسی رسالہ کے مقدمے میں روشن کر چکے محال پر قدرت ماننا اللہ عزوجل کو سخت عیب لگانا بلکہ اس کی خدائی سے منکر ہو جانا ہے، حضراتِ مبتدعین کے معلمِ شفیق ابلیس خبیث علیہ اللعنہ نے یہ عجز و قدرت کا نیا شگوفہ ان دہلوی بہادر سے پہلے ان کے مقتدا ابن حزم فاسد العزم فاقد الجزم ظاہر المذہب ردی المشرب کو بھی سکھایا تھا کہ اپنے رب کا ادب و اجلال یکسر پسِ پشت ڈال کتاب الملل والنحل میں بک گیا کہ انہ تعالٰی قادر ان یتخذ ولدا اذ لو لك یقدر لکان عاجزا ۱۸ یعنی اللہ تعالٰی اپنے لئے بیٹا بنانے پر قادر ہے کہ قدرت نہ مانو تو عاجز ہوگا۔

عربي	اردو ترجمہ
تعالی اللہ عما یقول الظلمون علوا کبیرا	ظالم جو کہتے ہیں اللہ تعالٰی اس سے کہیں بلند ہے، بیشک تم حد کی بھاری بات لائے،
"لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا اِدًّا لَا تَكَادُ السَّمٰوٰتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْاَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمٰنِ وَلَدًا وَمَا يَنْۢبَغِيْ لِلرَّحْمٰنِ اَنْ يَّتَّخِذَ وَلَدًا" ۲۸	قریب ہے کہ آسمان اس سے پھٹ پڑیں اور زمین شق ہو جائے اور پہاڑ گر جائیں ڈھ کر اس پر کہ انہوں نے رحمن کے لئے اولاد بتائی اور رحمن کے لائق نہیں کہ اولاد اختیار کرے۔ (ت)

سیدی عبدالغنی نابلسی قدس سرہ القدسی مطالب الوفیہ میں ابن حزم کا یہ قول نقل کر کے فرماتے ہیں:

عربي	اردو ترجمہ
فانظر اختلال ہذا المبتدع کیف غفل عما یلزم علی ہذہ المقالۃ الشنیعۃ من اللوازم التی لاتدخل تحت وھم وکیف فاتاہ ان العجز انما یکون لوکان القصور جاء من ناحیۃ القدرۃ عما اذا کان لعدم قبول المستحیل تعلق القدرۃ فلا یتوھم عاقل ان ہذا عجز ۳۸ -	یعنی اس بدعتی کی بدحواسی دیکھنا کیونکر غافل ہوا کہ اس قولِ شنیع پر کیا کیا قباحتیں لازم آتی ہیں جو کسی وہم میں نہ سمائیں اور کیونکر اس کے فہم سے گیا کہ عجز تو جب ہو کہ قصور قدرت کی طرف سے آئے اور جب وجہ یہ ہے کہ محال خود ہی تعلقِ قدرت کی قابلیت نہیں رکھتا تو اس سے کسی عاقل کو عجز کا وہم نہ گزرے گا۔

1. الملل والنحل لابن حزم
2. القرآن الکریم ۱۹ / ۸۹ تا ۹۲
3. المطالب الوفیہ لعبد الغنی النابلسی

In the same [book], he said: [Arabic]: In short, that corrupt estimation leads to a great confusion with which nothing of faith or reason remains at all. [1] [Translation]: That is, according to this corrupt estimation (that the Exalted Creator is capable of impossibilities), it would cause such severe confusion that neither the name of faith remains, nor any trace of the dictates of reason at all.

In the same [book], he said: [Arabic]: Here, from Ibn Hazm, a manifest falsehood and delirium occurred, for which he has no exemplar or leader except the Shaykh of misguidance, Iblis. [2] [Translation]: That is, regarding the issue of power, such nonsensical and clearly false words issued from Ibn Hazm that he has no leader or chief in them except the master of misguidance, Iblis.

In Kanz al-Fawa'id, it is said: [Arabic]: Power and Will are two effective attributes, and the impossible cannot be affected by them. Otherwise, it would then necessarily follow that it is permissible for them to relate to their own non-existence, the non-existence of the Sublime Essence, the affirmation of divinity for things that do not accept it among created phenomena, and the removal of it from the one who deserves it (Exalted is He). What deficiency, corruption, or flaw is greater than this? This estimation leads to a great confusion and a massive destruction with which no reason, tradition, faith, or disbelief remains. Due to the blindness of some wretched ones among the innovators regarding this matter, they explicitly stated the opposite. Look at the blindness of this innovator, how he does not perceive the atrocities that necessarily follow from this evil statement, towards which... [Translation]: That is, Power and Will are both effective attributes, and it is impossible for the impossible to be affected by them. Otherwise, it would imply that power and will could pertain to their own non-existence and the non-existence of Allah Almighty Himself, and to making creation God, and snatching divinity from the Creator. What greater deficiency, corruption, and harm could there be than this? On this estimation, such severe confusion and immense ruin would follow, with which neither reason nor tradition, nor faith nor disbelief would remain. When some wretched people of bad religion did not understand this matter, they clearly wrote that God is capable of such a thing. Now see the blindness of this innovator, how he does not see those abominations that follow from this evil saying, towards which...

1. Al-Matālib al-Wafiyah by Abd al-Ghani al-Nabulsi
2. Al-Matālib al-Wafiyah by Abd al-Ghani al-Nabulsi Page 367 of 742

उसी में फरमाया: [अरबी]: संक्षेप में, वह भ्रष्ट अनुमान एक महान उलझन की ओर ले जाता है जिसके साथ न तो विश्वास (ईमान) का कुछ शेष रहता है और न ही तर्कसंगतता का। [1] [अनुवाद]: यानी भ्रष्ट अनुमान के अनुसार (कि अल्लाह सर्वशक्तिमान असंभव कार्यों पर सक्षम है) वह इतनी गंभीर अव्यवस्था का कारण बनेगा जिसके साथ न तो ईमान का नाम रहेगा और न ही बुद्धि के आदेशों का कोई निशान।

उसी में फरमाया: [अरबी]: यहाँ इब्न हज़म से एक स्पष्ट झूठ और प्रलाप हुआ, जिसके लिए उनके पास पथभ्रष्टता के शेख, इब्लीस के अलावा कोई आदर्श या नेता नहीं है। [2] [अनुवाद]: यानी शक्ति के मामले में इब्न हज़म से वे बहकी-बहकी और स्पष्ट रूप से गलत बातें निकलीं जिनमें उनका कोई मार्गदर्शक या मुखिया नहीं सिवाय गुमराही के सरदार इब्लीस के।

कन्ज़ अल-फ़वाइद में फरमाया गया है: [अरबी]: शक्ति और इच्छा दो प्रभावी गुण हैं, और असंभव उनसे प्रभावित नहीं हो सकता। अन्यथा, यह आवश्यक रूप से पालन करेगा कि उनके लिए अपने स्वयं के गैर-अस्तित्व, उदात्त सार के गैर-अस्तित्व, उन चीजों के लिए देवत्व की पुष्टि करना संभव है जो उत्पन्न घटनाओं के बीच इसे स्वीकार नहीं करती हैं, और इसे इसके योग्य (वह महान और उच्च है) से छीनना संभव है। इससे बड़ा दोष, भ्रष्टाचार या कमी और क्या हो सकती है? यह अनुमान एक महान भ्रम और विशाल विनाश की ओर ले जाता है जिसके साथ न बुद्धि रहती है, न परंपरा, न ईमान और न कुफ़्र। इस मामले में कुछ नवाचारियों (बिदअतियों) के अंधेपन के कारण, उन्होंने इसके विपरीत स्पष्ट रूप से कहा। इस नवाचारी के अंधेपन को देखो, वह उन अत्याचारों को कैसे नहीं देखता जो इस दुष्ट कथन से अनिवार्य रूप से उत्पन्न होते हैं, जिसकी ओर... [अनुवाद]: यानी शक्ति और इच्छा दोनों प्रभावी गुण हैं, और असंभव का उनसे प्रभावित होना मुमकिन नहीं है, वर्ना यह लाज़िम आएगा कि शक्ति और इच्छा अपने स्वयं के अभाव और स्वयं अल्लाह तआला के अभाव और मखलूक (सृष्टि) को खुदा बना देने और खालिक (सृष्टिकर्ता) से खुदाबन्दी छीन लेने, इन सब बातों से संबंधित हो सकें। इससे बढ़कर कौन सा दोष, बिगाड़ और नुकसान होगा? इस अनुमान पर वह सख्त अव्यवस्था और बड़ी खराबी लाज़िम आएगी, जिसके साथ न बुद्धि रहे न नक़्ल (परंपरा), न ईमान न कुफ़्र। और कुछ बद-मज़हब अभागों को जब यह बात समझ नहीं आई तो उन्होंने साफ लिख दिया

कि खुदा ऐसी बात पर सक्षम है। अब इस बिदअती का अंधापन देखो कि उसे वे बुराइयाँ क्यों नहीं सूझतीं जो इस बुरे कथन पर लाज़िम आएंगी, जिनकी तरफ...

1. अल-मतालिब अल-वफ़िया, अब्दुल ग़नी अल-नाबुलसी द्वारा
2. अल-मतालिब अल-वफ़िया, अब्दुल ग़नी अल-नाबुलसी द्वारा पृष्ठ 367 का 742

اسی میں فرمایا: وبالجملة فذلك التقدیر الفاسد یؤدی الی تخلیط عظیم لا یبقی معه شئ من الایمان ولا من المعقولات اصلاً *1* | یعنی بہ تقدیر فاسد (کہ باری عز و جل محالات پر قادر ہے) وہ سخت درہم برہمی کا باعث ہوگی جس کے ساتھ نہ ایمان کا نام ہے نہ اصلاً احکام عقل کا نشان۔

اسی میں فرمایا: وقع ههنا لابن حزم هذیان بین البطلان لیس له قدوة ورئیس الا شیخ الضلالة ابلیس *2* | یعنی سو مسئلہ قدرت میں ابن حزم سے وہ بہکی بہکی بات کھلی باطل واقع ہوئی جس میں اس کا کوئی پیشوا نہ رئیس مگر سردار گمراہی ابلیس۔

کنز الفوائد میں فرمایا: القدرة والارادة صفتان مؤثّرتان والمستحیل لا یمکن ان یتأثر بهما اذ یلزم ح ان یجوز تعلقها باعدام نفسها واعدام الذات العالیة واثبات الالوهیة لما لا یقبلها من الحوادث وسلبها عن مستحقها جل وعلا فای قصور وفساد ونقص اعظم من هذا وهذا التقدیر یودی الی تخلیط عظیم وتخریب جسیم لا یبقی معه عقل ولا نقل ولا ایمان ولا کفر ولعمایة بعض الاشقیاء من المبتدعة من هذا صرح بنقیضه فانظر عما هذا المبتدع کیف عمی یلزم علی هذا القول طرف | یعنی قدرت اور ارادہ دونوں صفتیں مؤثر ہیں، اور محال کا ان سے متاثر ہونا ممکن نہیں ورنہ لازم آئے کہ قدرت وارادہ اپنے نفس کے عدم اور خود اللہ تعالیٰ کے عدم اور مخلوق کو خدا کر دینے اور خالق سے خدائی چھین لینے ان سب باتوں سے متعلق ہو سکے اس سے بڑھ کر کون سا قصور و فساد و نقصان ہو گا اس تقدیر پر وہ سخت درہم برہمی اور عظیم خرابی لازم آئے گی، جس کے ساتھ نہ عقل رہے نہ نقل نہ ایمان نہ کفر ، اور بعض اشقیائے بد مذہب کو جو یہ امر نہ سوجھا تو صاف لکھ گیا کہ ایسی بات پر خدا قادر ہے اب اس بدعتی کا اندھا پن دیکھو کیونکر اسے نہ سوجھیں وہ شناعتیں جو اس برے قول پر لازم آئیں گی جن کی طرف

Fatawa Razawiyya, Volume 15

“The hideousness of the consequences is such that even imagination cannot reach it.”[1] — There is no way even for imagination. Let a Muslim be just: how far removed are these censures, which the scholars directed at the misguided Ibn Hazm, from this ill-natured, honor-less person. “Thus said those before them words similar to theirs; their hearts are alike.”[2] “And that Allah does not guide the plan of the betrayers.” (52)[3] — Those before them also said similar things; their hearts are one. And Allah does not let the trickery of the treacherous succeed. (T) Fourthly, I say: Might belongs to Allah. If this argument of the Dehlavi Mulla were true, then two gods, ten gods, a thousand gods, countless gods would become possible. Hear the reason: when it is accepted that whatever man can do, God can also do for Himself, and it is known that getting married, sleeping with a woman, and placing semen in her womb is within human power, then it is necessary that the Mulla's imaginary god should also be able to do these things, otherwise human power would exceed his. And when it has reached this point, then those calamities which the people of Islam considered impossible regarding 'taking a son', the Imam of Wahhabis has declared absolutely permissible. What poison has now dissolved in the staying of semen and having a child? What humiliation or disgrace remains that would make them hesitate to accept? Rather, it is extremely surprising that God should remain helpless here, for these are works of His own hand. When, according to the Mulla, everything in the world occurs by His power, will He get tired regarding His own wife? After all, not having a child happens either because the semen does not settle, and God is capable of settling it, or because the sperm is incapable of conception, or there is some corruption, defect, or interference of shadows in the temperament of the womb preventing offspring. Since he is God, will he not be able to remove these obstacles? In any case, when the preceding matters are established as possible, then having a child becomes absolutely possible, and God's child would indeed be a god. Allah the Almighty says: “Say [O Prophet], if the Most Merciful had a son, then I would be the first…” — So say, if there were a child for the Most Merciful, then I [would be] first… Note: Al-Suddi took it literally and on it is the reliance in Takmilat al-Mafatih, al-Baydawi, al-Madarik, Irshad al-Aql, and others. There is no doubt that it is correct and clear, with no ambiguity. So what is the need for far-fetched interpretations? 12 [Author] (T)

[1] Kanz al-Fawa'id [2] The Holy Quran 2/118 [3] The Holy Quran 12/52

फ़तावा रज़विया, खंड 15

"परिणामों की विभीषिका ऐसी है कि कल्पना भी वहाँ तक नहीं पहुँच सकती।"[1] — कल्पना के लिए भी कोई रास्ता नहीं। मुसलमान न्याय करे कि ये आलोचनाएँ जो विद्वानों ने उस कुमार्गी इब्न हज़्म पर की थीं, इस दुर्गुणी और सम्मानहीन व्यक्ति से कितनी दूर हैं। "इसी प्रकार जो उनसे पूर्व थे, उन्होंने भी उन्हीं जैसी बात कही थी; उनके हृदय एक जैसे हैं।"[2] "और यह कि अल्लाह विश्वासघातियों की चाल को सफल नहीं होने देता।" (52)[3] — उनसे पहले वालों ने भी ऐसी ही बात कही थी, उनके दिल एक जैसे हैं। और अल्लाह धोखेबाजों के मक्र को चलने नहीं देता। (त) चौथा, मैं कहता हूँ: सारी शक्ति अल्लाह के लिए है। अगर देहलवी मुल्ला का यह तर्क सही हो तो दो खुदा, दस खुदा, हज़ार खुदा, अनगिनत खुदा संभव हो जाएंगे। कारण सुनिए: जब यह मान लिया गया कि आदमी जो कुछ कर सकता है, खुदा भी अपनी ज़ात के लिए कर सकता है, और यह मालूम है कि निकाह करना, औरत से हमबिस्तर होना, उसके गर्भ में नूतफ़ा पहुँचाना इंसानी शक्ति में है, तो आवश्यक है कि मुल्लाजी का काल्पनिक खुदा भी ये बातें कर सके वरना आदमी की शक्ति तो उससे भी बढ़ जाएगी। और जब बात यहाँ तक पहुँच गई, तो वे मुसीबतें जिनके कारण इस्लाम के अनुयायी 'पुत्र गोद लेने' (इत्तेखाज़े वल्द) को असंभव मानते थे, वहाबियों के इमाम ने उन्हें पूरी तरह जायज़ मान लिया। अब नूतफ़ा ठहरने और बच्चा होने में क्या ज़हर घुल गया है? वह कौन सी ज़िल्लत और रुसवाई बाकी रह गई है जिसके कारण उन्हें मानने में झिझक हो? बल्कि यहाँ आकर खुदा का बेबस रह जाना तो बड़े आश्चर्य की बात है, क्योंकि ये तो उसके अपने हाथ के काम हैं। जब मुल्लाजी के अनुसार दुनिया भर की चीज़ें उसकी शक्ति से वजूद में आती हैं, तो क्या वह अपनी पत्नी के मामले में थक जाएगा? आखिर बच्चा न होना इस वजह से होता है कि नूतफ़ा न ठहरे, और खुदा ठहराने पर सक्षम है, या इसलिए कि वीर्य गर्भाधान के योग्य न हो या कोख के मिज़ाज में कोई खराबी, विघ्न या साये का असर संतान प्राप्ति में बाधक हो। तो जब खुदाई है, तो क्या वह इन बाधाओं को दूर नहीं कर सकेगा? बहरहाल, जब पिछली बातें संभव ठहरीं, तो बच्चा होना पूरी तरह संभव है और खुदा का बच्चा खुदा ही होगा। अल्लाह तआला फ़रमाता है: "कह दीजिए [हे नबी], यदि रहमान का कोई पुत्र होता, तो मैं सबसे पहले..." — तो कह दो कि अगर रहमान के लिए कोई बच्चा होता, तो मैं सबसे पहले... नोट: सुद्दी ने इसे ज़ाहिरी (शाब्दिक) अर्थ पर लिया है और इसी पर 'तक्मिलतुल मफ़ातीह', 'बैज़ावी', 'मदारिक' और 'इरशादुल अक़्ल' आदि में भरोसा किया गया है। और इसमें कोई संदेह नहीं कि यह स्पष्ट और साफ है, इस पर

कोई धूल नहीं, तो फिर दूर की व्याख्याएं(तावीलाते बईदा) करने की क्या आवश्यकता है? 12 [लेखक] (त)

[1] कंज़ुल फ़वाइद [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 2/118 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 12/52

الشنیع من اللوازم التی لایتطرق الیھا الوھم[1] - وہم کو بھی راستہ نہیں۔ مسلمان انصاف کرے کہ یہ تشنیعیں جو علماء نے اس بد مذہب ابن حزم پر کیں اس بد مشرب عدیم الحرم سے کتنی بچ رہی ہیں، "کَذٰلِکَ قَالَ الَّذِیْنَ مِنْ قَبْلِہِمْ مِّثْلَ قَوْلِہِمْ تَشَابَہَتْ قُلُوْبُہُمْ[2] وَ اَنَّ اللہَ لَا یَہْدِیْ کَیْدَ الْخَائِنِیْنَ (۵۲)[3] - ان سے اگلوں نے بھی ایسی ہی کہی ان کی سی بات، ان کے ان کے دل ایک سے ہیں، اور اللہ دغابازوں کا مکر نہیں چلنے دیتا۔ (ت) رابعا اقول: العزۃ للہ، اگر دہلوی ملا کی یہ دلیل سچی ہو تو دو خدا، دس خدا، ہزار خدا، بیشمار خدا ممکن ہو جائیں، وجہ سنئے جب یہ اقرار پایا کہ آدمی جو کچھ کر سکے خدا بھی اپنی ذات کے لئے کرسکتا ہے، اور معلوم کہ نکاح کرنا، عورت سے ہم بستر ہونا، اس کے رحم میں نطفہ پہنچانا قدرتِ انسانی میں ہے تو واجب کہ ملاجی کا موہوم خدا بھی یہ باتیں کر سکے ورنہ آدمی کی قدرت تو اس سے بھی بڑھ جائے گی، اور جب اتنا ہو چکا تو وہ آفتیں جن کے سبب اہل اسلام اتخاذِ ولد کو محال جانتے تھے، امام وہابیہ نے قطعاً جائز مان لیں۔ آگے نطفہ ٹھہرنے ور بچہ ہونے میں کیا زہر گھل گیا ہے، وہ کون سی ذلت و خواری باقی رہی ہے جن کے باعث انہیں مانتے جھجکنا ہو گا بلکہ یہاں آکر خدا کا عاجز رہ جانا تو سخت تعجب ہے کہ یہ تو خاص اپنے ہاتھ کے کام ہیں جب دنیا بھر میں بزعم ملاجی سب کے لئے اس کی قدرت سے واعق ہوتے ہیں تو کیا اپنی زوجہ کے بارے میں تھک جائیگا آخر بچہ نہ ہونا یوں ہوتا ہے کہ نطفہ استقرار نہ کرے اور خدا استقرار پر قادر ہے، یا یوں کہ منی نا قابل عقد و انعقاد یا مزاجِ رحم میں کوئی فساد یا خلل آسیب مانع اولاد تو جب خدائی ہے کیا ان موانع کا ازالہ کر سکے گا، بہر حال جب امورِ سابقہ ممکن ٹھہرے تو بچہ ہونا قطعاً ممکن اور خدا کا بچہ خدا ہی ہوگا، قال اللہ تعالٰی: قُلْ اِنْ کَانَ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدٌ فَأَنَا اَوَّلُ - تو فرما اگر رحمان کے لئے کوئی بچہ ہے تو میں سب سے پہلے عہ: حملہ السدی

علی الظاھر وعلیہ ھول فی تکملہ المفاتیح والبیضاوی والمدارک وارشاد العقل وغیرھا ولا شک انہ صحیح صاف لا غبار علیہ فای حاجۃ الی ارتکاب تاویلات بعیدۃ ۱۲ منہ - سدی نے اسے ظاہر پر محمول کیا اور اسی پر اعتماد ہے تکملہ المفاتیح، بیضاوی، مدارک اور ارشاد العقل و غیر ھا میں، اور بیشک یہ صحیح صاف ہے اس پر کچھ غبار نہیں تو پھر تاویلات بعیدہ کے ارتکاب کی کیا حاجت ہے ۱۲ منہ (ت)

[1] کنز الفوائد [2] القرآن الکریم ۲/ ۱۱۸ [3] القرآن الکریم ۱۲/ ۵۲

Fatawa Razawiya, Volume 15

Al-Abidin (81) 1 I am a worshipper.

Then certainly the possibility of two Gods arose, even if it stands as an external impossibility due to its incompatibility. And when one is possible, then millions are possible, for the power of God has no end. There is no power or strength except with Allah, the Most High, the Most Magnificent.

Fifthly, where will the imaginary God of the Mulla of Delhi follow human greed? Man eats food, drinks water, excretes, urinates. Man is capable of closing his eyes if he doesn't want to see something, and putting his fingers in his ears if he doesn't want to hear. Man is capable of drowning himself in the sea, burning himself with fire, lying on the dust, rolling on thorns, becoming a Rafidi, becoming a Wahhabi. But will the imaginary Master of the blamed Mulla be able to do all these things for Himself? Otherwise, He will remain helpless and inferior to man in the perfection of power.

I say, in short, to wash one's hands of divinity in every way. If He could not do it, then in the master's view He became helpless, and a helpless one is not God. If He could not do it, He became deficient, and a deficient one is not God. If He became needy, a needy one is not God. If He became tainted, a tainted one is not God. So it is clearer than the sun and the moon that this wretched saying of the brave Dehlawi actually leads to the denial of God.

"They have not estimated Allah with His rightful estimate." 2. And seek refuge with Allah from the misguidance of Satan.	**They have not estimated Allah with His rightful estimate, and seek refuge in Allah from the misguidance of Satan. (T)**

But "Glory be to our Lord," our true God is pure from all defects and is perfectly exalted from the accusation of power over the impossible, which is total misguidance. All entities, accidents, essences, attributes, actions, words, good, evil, truth, falsehood, beauty, and ugliness in the universe and of the universe exist by His perfect power and divine will. No possible thing is outside His power, nor is anyone's power equal to His power, nor is it fitting or worthy of His holy majesty for Him to be capable of any defect for Himself.

Exalted is Allah far above what the wrongdoers say, much exalted. And glory be to Allah morning and evening, and praise be to Allah, much praise.	**Allah the Almighty is far above what these wrongdoers say. Allah's holiness and purity are recited morning and evening, and all and abundant praise is for Allah. (T)**

Then I say: In the mind of this humble person, besides these five, there are further subtle theological discussions on the aforementioned delirium, for the mention of which an audience capable of understanding subtleties is required, not those gentlemen whose peak of knowledge among their greats is straightforward.

1. Al-Qur'an Al-Karim 43/81
2. Al-Qur'an Al-Karim 22/74

फ़तावा रज़विया, खंड १५

अल-आबिदीन (८१) १ मैं इबादत करने वाला हूँ।

तो निश्चित रूप से दो खुदाओं की संभावना उत्पन्न हुई, भले ही यह असंगति के कारण बाहरी असंभवता बन जाए। और जब एक संभव है, तो करोड़ों संभव हैं, क्योंकि खुदा की शक्ति का कोई अंत नहीं है। और अल्लाह के अलावा कोई शक्ति या सामर्थ्य नहीं है, जो सबसे ऊंचा और सबसे महान है।

पांचवां, दिल्ली के मुल्ला का काल्पनिक खुदा मानवीय लालच का कहां-कहां पालन करेगा? मनुष्य भोजन खाता है, पानी पीता है, मल त्याग करता है, पेशाब करता है। मनुष्य इस पर सक्षम है कि यदि वह कुछ नहीं देखना चाहता तो अपनी आंखें बंद कर ले, और यदि वह नहीं सुनना चाहता तो अपने कानों में उंगलियां डाल ले। मनुष्य इस पर सक्षम है कि वह खुद को समुद्र में डुबो दे, आग से जला ले, धूल पर लेट जाए, कांटों पर लोट जाए, राफिज़ी बन जाए, वहाबी बन जाए। लेकिन क्या तिरस्कृत मुल्ला का काल्पनिक मौला ये सब बातें अपने लिए कर सकेगा? अन्यथा, वह असहाय रहेगा और शक्ति की पूर्णता में मनुष्य से कमतर रह जाएगा।

मैं कहता हूँ, संक्षेप में, हर तरह से ईश्वरीय सत्ता से हाथ धो बैठना है। यदि वह नहीं कर सका, तो महोदय के विचार में वह असहाय हो गया, और असहाय खुदा नहीं होता। यदि वह नहीं कर सका, तो वह त्रुटिपूर्ण हो गया, और त्रुटिपूर्ण खुदा नहीं होता। यदि वह मोहताज हो गया, तो मोहताज खुदा नहीं होता। यदि वह कलंकित हो गया, तो कलंकित खुदा नहीं होता। तो यह सूर्य और चंद्रमा की तरह स्पष्ट है कि देहलवी बहादुर का यह तुच्छ कथन वास्तव में खुदा के इनकार की ओर ले जाता है।

"उन्होंने अल्लाह की वैसी कद्र नहीं की जैसी उसकी कद्र करने का हक था।" २. और शैतान की गुमराही से अल्लाह की पनाह।

उन्होंने अल्लाह तआला की सही कद्र नहीं की, और शैतान की गुमराही से अल्लाह तआला की पनाह। (त)

लेकिन "हमारा रब पाक है," हमारा सच्चा खुदा तमाम ऐबों से पाक है और असंभव पर शक्ति के आरोप से पूरी तरह मुक्त है जो कि सरासर गुमराही है। ब्रह्मांड की और ब्रह्मांड में मौजूद तमाम चीजें, गुण, संस्थाएं विशेषताएं कर्म, शब्द, भलाई, बुराई, सत्य, असत्य, सुंदरता और कुरूपता, सब उसकी पूर्ण शक्ति और ईश्वरीय इच्छा से होते हैं। कोई भी संभव चीज़ उसकी शक्ति से बाहर नहीं है, न ही

किसी की शक्ति उसकी शक्ति के बराबर है, और न ही यह उसकी पवित्र शान के योग्य है कि वह अपने लिए किसी दोष पर सक्षम हो।

अल्लाह उससे बहुत बुलंद है जो ये ज़ालिम कहते हैं, और सुबह और शाम अल्लाह की पाकीज़गी बयान होती है, और अल्लाह के लिए बहुत सी प्रशंसा है।	**अल्लाह तआला उससे बहुत बुलंद है जो ये ज़ालिम कहते हैं, सुबह व शाम अल्लाह तआला की तक़्दीस व पाकीज़गी है और तमाम और बहुत सी प्रशंसा अल्लाह तआला के लिए है। (त)**

फिर मैं कहता हूँ: इस फ़कीर के ज़ेहन में इन पांच के अलावा उक्त प्रलाप पर और भी सूक्ष्म ईश्वरीय चर्चाएं हैं, जिनके ज़िक्र के लिए सूक्ष्मताओं को समझने में सक्षम श्रोता की आवश्यकता है, न कि वे सज्जन जिनके दिग्गजों में भी ज्ञान का शिखर बस सीधी-सादी बातें ही हैं।

1. अल-कुरान अल-करीम ४३/८१
2. अल-कुरान अल-करीम ७४/२२

पृष्ठ ३६९/७४२

الْعٰبِدِیْنَ ﴿۸۱﴾ 1 پوجنے والا ہوں۔

تو قطعاً دو خدا کا امکان ہوا اگرچہ منافی گیر ہو کر امتناع بالغیر ٹھہرے اور جب ایک ممکن ہو تو کروڑوں ممکن کہ قدرت خدا کو انتہا نہیں ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔

خامساً ملائے دہلی کا خدائے موہوم کہاں کہاں آدمی کی حرص کرے گا، آدمی کھانا کھاتا ہے، پانی پیتا ہے، پاخانہ پھرتا ہے، پیشاب کرتا ہے، آدمی قادر ہے کہ جس چیز کو دیکھنا نہ چاہے آنکھیں بند کرلے، سننا نہ چاہے کانوں میں انگلیاں دے لے، آدمی قادر ہے کہ آپ کو دریا میں ڈبو دے آگ سے جلائے، خاک پر لیٹے کانٹوں پر لوٹے، رافضی ہو جائے، وہابی بن جائے، مگر ملائے ملوم کا مولائے موہوم یہ سب باتیں اپنے لئے کر سکتا ہوگا، ورنہ عاجز ٹھہرے گا اور کمالِ قدرت میں آدمی سے گھٹ رہے گا۔

اقول غرض خدائی سے ہر طرح ہاتھ دھوبیٹھنا ہے نہ کر سکا تو حضرت کے زعم میں عاجز ہوا اور عاجز خدا نہیں کر سکا تو ناقص ہوا ناقص خدا نہیں۔ محتاج ہوا محتاج خدا نہیں۔ ملوث ہوا ملوث خدا نہیں۔ تو شمس و مس کی طرح اظہر و ازہر کہ دہلوی بہادر کا یہ قول ابتر حقیقۃً انکارِ خدا کی طرف منجر۔

"مَا قَدَرُوا اللہَ حَقَّ قَدْرِہٖ" 2. والعیاذ باللہ من اضلال الشیطن۔

انھوں نے اللہ تعالٰی کی صحیح قدر نہیں کی، اور شیطان کی گمراہی سے اللہ تعالٰی کی پناہ۔ (ت)

مگر "سبحان ربنا" ہمارا سچا خدا سب عیبوں سے پاک اور قدرتِ علی المحال کی تہمت سراپا ضلال سے کمالِ منزہ عالم اور عالم کے اعیان اعراض، ذوات، صفات، اعمال، اقوال، خیر شر

صدق کذب حسن قبیح سب اسی کی قدرتِ کاملہ وارادہِ الیہ سے ہوتے ہیں نہ کوئی ممکن اس کی قدرت سے باہر نہ کسی کی قدرت اس کی قدرت کے ہمسر نہ اپنے لئے کسی عیب پر قادر ہو نا اس کی شانِ قدوسی کے لائق و درخور،

تعالیٰ اللہ عما یقول الظالمون علوا کبیرا 0 و سبحن اللہ بکرۃ واصیلا، والحمد للہ حمد کثیرا۔

اللہ تعالیٰ اس سے بہت بلند ہے جو یہ ظالم کہتے ہیں، صبح و شام اللہ تعالیٰ کی تقدیس و پاکیزگی ہے اور تمام اور کثیر حمد اللہ تعالیٰ کے لئے ہے۔ (ت)

ثم اقول: ذہنِ فقیر میں ان پانچ کے علاوہ ہذیانِ مذکور پر اور ابحاثِ دقیقہ کلامیہ ہیں جن کے ذکر کے لئے مخاطب قابلِ فہم دقائق درکار نہ وہ حضرات جن میں اجلہ واکابر کا مبلغِ علم سیدھی سیدھی۔

1 القرآن الکریم ۸۱/۴۳ 2 القرآن الکریم ۲۲/۷۴

Fatawa Rizwia (Volume 15)

Hearing the mere text of Mishkat etc. and the giving and receiving of permission and certificates has reached even the lowly and small people. We are commanded to speak to people according to their intellect. Allah is the Guide and the Master of help. (T)

Second delirium of the Master of Najdism:

[Table Header] [Left Column: Persian] | [Right Column: Urdu Translation]

They count the absence of falsehood among the perfections of the Almighty and praise Him with it. Unlike the mute and inanimate objects, no one praises them for the absence of falsehood. It is very clear that perfection is that a person has the power to speak falsely, but for the sake of interest and as required by wisdom, he refrains from the filth of falsehood and does not speak falsely. Such a person is praised for removing the flaw of lying and is characterized by perfect truthfulness. Unlike someone whose tongue is diseased and cannot speak falsely, or whose thinking power is corrupted so that he cannot form a proposition that does not correspond to reality, or a person who, whenever he speaks truthfully, it comes out of him, but whenever he intends to speak falsely, his voice stops or his tongue becomes diseased, or someone else closes his mouth or strangles him, or someone who has memorized a few true sentences and has no power over other sentences, and therefore falsehood does not come out of him. These mentioned persons are not considered praiseworthy by the wise. In short, not speaking falsely to rise above the flaw of lying and to remain pure from its contamination is among the attributes of praise, but not speaking falsely due to inability is not an attribute of praise at all.

Page 370 of 742

फ़तावा रिज़विया (जिल्द पंद्रहवीं १५)

मिशकात आदि की इबारत को सुनकर इजाज़त और सनद का लेन-देन कमअक़्ल और छोटे लोगों तक पहुँच गया है, हमें यही हुक्म है कि हम लोगों की अक़्ल के मुताबिक़ कलाम करें, अल्लाह तआला ही हादी और मदद का मालिक है। (त)

नजदी मौला की दूसरी बकवास:

[तालिका शीर्षक] [बायां कॉलम: फारसी] | [दायां कॉलम: उर्दू अनुवाद]

वे झूठ न बोलने को अल्लाह तआला के कमालात (पूर्णताओं) में गिनते हैं और उस जल-शानहू की इसके साथ प्रशंसा करते हैं। गूंगे और जड़ पदार्थ के विपरीत, उनकी कोई झूठ न बोलने के कारण प्रशंसा नहीं करता। यह बात अत्यंत स्पष्ट है कि कमाल यही है कि एक व्यक्ति झूठे कलाम पर सक्षम तो हो, लेकिन मक़सद और हिकमत (बुद्धि) के तक़ाज़े के कारण पवित्रता के नाते झूठे कलाम का इर्तिकाब और इज़हार न करे। ऐसा व्यक्ति ही झूठ के दोष को दूर करने के कारण प्रशंसनीय और सत्य के कमाल से संपन्न होगा। इसके विपरीत वह व्यक्ति जिसकी ज़बान ही खराब हो और झूठा कलाम कर ही न सके, या उसकी सोच-विचार की शक्ति भ्रष्ट हो गई हो और वह वास्तविकता के विपरीत कोई बात न कह सके, या ऐसा व्यक्ति हो जो जब भी सच्चा कलाम करता है तो उससे वह निकलता है, और जब भी वह झूठा कलाम करने का इरादा करता है तो उसकी आवाज़ बंद हो जाती है या उसकी ज़बान खराब हो जाती है, या कोई उसका मुँह बंद कर देता है या उसका गला दबा देता है, या किसी ने कुछ सच्चे वाक्य रट लिए हैं और वह अन्य वाक्यों पर कोई अधिकार ही नहीं रखता और इस कारण उससे झूठ निकलता ही नहीं, ये उल्लेखित लोग बुद्धिजीवियों के निकट प्रशंसनीय नहीं हैं। संक्षेप में, झूठ के दोष से ऊपर उठने और उसमें लिप्त होने से सुरक्षित रहने के लिए झूठे कलाम का न बोलना प्रशंसनीय गुणों में से है, और असमर्थता के कारण झूठ न बोलना किसी भी प्रकार से प्रशंसनीय गुण नहीं है।

पृष्ठ ३७० का ७४२

نفسِ عبارت مشکوٰۃ وغیرہ سن سنا کر اجازت و سند کی داد و ستد تا بہ اذلہ واصاغر چہ رسد، امرنا ان نکلم الناس علی قدر عقولہم واللہ الھادی وولی الایادی (ہمیں یہی حکم ہے کہ ہم لوگوں کی عقل کے مطابق کلام کریں، اللہ تعالیٰ ہی ہادی اور مدد کا مالک ہے۔ت)

ہذیانِ دوم مولائے نجدیہ:

عدم کذب را از کمالات حضرت حق سبحانہ می شمارند و اورا جل شانہ باں مدح می کنند ۔ بخلاف اخرس و جماد کہ ایشاں را کسے بعدم کذب مدح نمی کند و پر ظاہر است کہ صفت کمال ہمیں است کہ شخصی قدرت بر تکلم بکلام کاذب میدارد و بنابر رعایت مصلحت و مقتضی حکمت بتنزہ از شوت کذب تکلم بکلام کاذب نمی نماید ہماں شخص ممدوح می گردد و بسلب عیب کذب و اتصاف بکمال صدق ۔ بخلاف کسے کہ لسان او ماؤف شدہ باشد و تکلم بکلام کاذب نمی تواند کرد یا قوت متفکرہ او فاسد شدہ باشد کہ عقد قضیہ غیر مطابقہ للواقع نمی تواند کرد یا شخصی کہ ہرگاہ کلام صادق می گوید کلام مذکور از او صادر می گردد و ہر گاہ کہ ارادہ تکلم بکلام کاذب می نماید آواز او بند می گردد یا زبان او ماؤف می شود یا کسے دیگر دہن اورا بند می نماید یا حلقوم اور اخفہ می کنند یا کسے کہ چند قضایا صادقہ را یاد گرفتہ است واصلہ پر ترکیب قضایائے دیگر قدرت نمی دارد و بناء علیہ کلام کاذب از او صادر نمی گردد این اشخاص مذکورین نزد عقلا قابل مدح می نشینند بالجملہ عدم تکلم کلام کاذب ترفعاً عن عیب الکذب و تنزہاً عن التلوث بہ از صفات مدح است و بنا بعجز از تکلم بکلام کاذب ہیچ گونہ از صفات مدائح نیست یا مدح آں بسیار

عدم کذب کو اللہ تعالیٰ کے کمالات سے شمار کرتے ہیں اور اس جل شانہ کی اس کے ساتھ مدح کرتے ہیں ۔ بخلاف گونگے اور جماد کے ، ان کی کوئی عدم کذب سے مدح نہیں کرتا اور یہ بات نہایت ظاہر ہے کہ کمال یہی ہے کہ ایک شخص جھوٹے کلام پر قادر تو ہو لیکن بنابر مصلحت اور بتقاضائے حکمت تقدس جھوٹے کلام کا ارتکاب اور اظہار نہ کرے ایسا شخص ہی سلب عیب کذب سے ممدوح اور کمال صدق سے متصف ہوگا بخلاف اس کے جس کی زبان ہی ماؤف ہو اور جھوٹا کلام کر ہی نہیں سکتا یا اس کی سوچ و فکر کی قوت فاسد ہو کر قضیہ غیر مطابق للواقع کا انعقاد نہیں کر سکتا یا ایسا شخص ہے جو کسی جگہ سچا کلام کرتا ہے، اس سے وہ صادر ہوتی ہے اور جس جگہ جھوٹا کلام کرنے کا ارادہ کرتا ہے تو اس کی آواز بند ہو جاتی ہے یا اس کی زبان ماؤف ہو جاتی ہے ، یا کوئی اس کا منہ بند کردیتا ہے یا اس کا کوئی گلا دبا دیتا ہے یا کسی نے چند سچے جملے رٹ لئے ہیں اور وہ دیگر جملوں پر کوئی قدرت ہی نہیں رکھتا اور اس بناء پر اس سے جھوٹ صادر ہی نہیں ہوتا ، یہ مذکور لوگ عقلاء کے نزدیک قابل مدح نہیں ہیں بالجملہ عیب کذب سے بچنے اور اس میں ملوث ہونے سے محفوظ رہنے کے لئے جھوٹی کلام کا عدم تکلم صفاتِ مدح میں سے ہے اور

صفحہ ۳۷۰ از ۷۴۲

Fatawa Rizwia, Volume 15

"It is inferior to the first praise" - ends with a weak and disordered wording. Avoiding false speech due to inability is not among the attributes of praise, or if it were praise, it would be less than before. (The weak, flawed passage ends) (T).

The useless outcome of this false and lengthy allusion is that the absence of lying is among the perfections and praised attributes of Allah Almighty, and the attribute of perfection and praiseworthiness is that the speaker, despite having the power, refrains from lying in order to avoid defect and contamination out of wisdom; it is not that He lacks power over lying. No one would praise a mute person or a stone for not speaking lies, so it must be that Divine lying is possible and within His power.

I say: And with Allah is success (I say, and success is from Allah Almighty. T). The evils and harms of this intense, rebellious delirium exceed all bounds. However, I present the lashes that first came to the humble mind of this poor one against these unbridled [opponents]. And with Allah is protection in every letter and word (In every letter and word is the protection of Allah. T).

Lash 1: I say: Honor belongs to Allah, and greatness belongs to Allah, and Allah is He besides Whom there is no deity (Honor is for Allah Almighty and greatness is for Allah Almighty; Allah's essence is such that there is no deity besides Him. T). "Grave is the word that comes out of their mouths; they speak nothing but a lie" (How great a word comes out of their mouths, they are speaking nothing but pure lies. T). My God! This severe oppression and far-off misguidance is a sight to behold: repeatedly calling lying a defect and contamination in one's own words, then declaring it possible for the Almighty Lord, and assigning the reason for Allah not lying to His being Wise and observing wisdom—therefore, "transcending above the defect of lying and being pure from its contamination," meaning He avoids lying so as not to be tainted with defect and contamination. Look, it is clearly and explicitly admitted that it is possible for the Almighty Lord to be defective and tainted—if He willed, He could become defective and tainted now, but this is against wisdom and benefit, so He avoids it intentionally. High is Allah above what they say, exceedingly High (Allah Almighty is far above what they say. T). And look at the very foundation of this arrogance; this detestable dictation of an abominable cleric is in rejection of the Imams' statement that "lying is a flaw, and a flaw is impossible for the Almighty Lord." In response to this, they say, "We do not accept its being impossible in essence; rather, it is possible through these arguments (meaning both deliriums)."

What a clear and bright declaration that not only lying but every defect and contamination is possible in God! Bravo, brave one! In just a blink of an eye, he has cut the roots of all beliefs regarding transcendence and holiness. Helpless, ignorant!

1. Risalah Yak Rozi (Persian), Shah Muhammad Ismail Faruqi, Library Multan, pp. 17, 18.
2. Al-Quran Al-Karim, 18/5.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

"यह पहली प्रशंसा से कमतर है" - दुर्बल और अस्त-व्यस्त शब्दों के साथ समाप्त हुआ। अक्षमता के कारण असत्य भाषण से बचना प्रशंसा के गुणों में से नहीं है, या यदि यह प्रशंसा होती भी, तो पहले से कम होती। (दुर्बल, त्रुटिपूर्ण पाठ समाप्त हुआ) (त)।

इस असत्य और लंबे निरर्थक संकेत का व्यर्थ परिणाम यह है कि झूठ का न होना अल्लाह तआला के पूर्ण गुणों और प्रशंसित विशेषताओं में से है, और पूर्णता और प्रशंसा का गुण यही है कि वक्ता शक्ति होने के बावजूद बुद्धिमानी से दोष और मलिनता से बचने के लिए झूठ से दूर रहे; ऐसा नहीं है कि उसे झूठ पर शक्ति ही न हो। कोई भी गूंगे या पत्थर की प्रशंसा इस बात के लिए नहीं करेगा कि वह झूठ नहीं बोलता, इसलिए यह आवश्यक है कि ईश्वरीय झूठ संभव और उसकी शक्ति में हो।

अक़ूल (मैं कहता हूँ): वबिल्लाहित तौफ़ीक़ (और अल्लाह तआला की ओर से ही सफलता है। त)। इस तीव्र और विद्रोही प्रलाप की बुराइयाँ और हानियाँ गणना की सीमा से बाहर हैं। फिर भी, मैं उन कोड़ों को प्रस्तुत करता हूँ जो इस फ़क़ीर के मन में पहली नज़र में ही इन बेलगाम विरोधियों के विरुद्ध आए। वबिल्लाहिल इस्मत फ़ी कुल्लि हर्फ़िन व कलिमा (हर अक्षर और शब्द में अल्लाह की सुरक्षा है। त)।

कोड़ा 1: अक़ूल: अल-इज़्ज़तु लिल्लाह वल-अज़मतु लिल्लाह वल्लाहुल्ल्ज़ी ला इलाहा इल्ला हुवा (सम्मान अल्लाह तआला के लिए है और महानता अल्लाह तआला के लिए है; अल्लाह की सत्ता वह है जिसके अतिरिक्त कोई उपास्य नहीं। त)। "कबरत कलिमतन तखरुजु मिन अफ़वाहिलिम इन यक़ूलूना इल्ला कज़िबा" (कितनी बड़ी बात उनके मुँह से निकलती है; वे केवल झूठ बोल रहे हैं। त)। अल्लाह! यह घोर अत्याचार और दूरगामी पथभ्रष्टता देखने योग्य है: अपनी ही ज़बान से बार-बार झूठ को दोष और गंदगी कहना, फिर उसे बारी अज़्वजल के लिए संभव बताना और अल्लाह के झूठ न बोलने का कारण यह ठहराना कि वह हकीम (बुद्धिमान) है और बुद्धिमानी का ध्यान रखता है—इसलिए "झूठ के दोष से ऊपर उठकर और उसकी मलिनता से पवित्र होकर", अर्थात इस दृष्टि से कि कहीं वह दोष और गंदगी से दूषित न हो जाए, वह झूठ से बचता है। देखो, साफ़ और स्पष्ट रूप से स्वीकार कर लिया गया कि बारी अज़्वजल का दोषपूर्ण और दूषित होना संभव है—यदि वह चाहे तो अभी दोषपूर्ण और दूषित हो जाए, लेकिन यह बात हिकमत और मसलहत के विरुद्ध है, इसलिए वह जानबूझकर इससे बचता है। तआला अल्लाहु अम्मा यक़ूलूना उलुव्वन कबीरा (अल्लाह तआला उस

चीज़ से कहीं ऊपर है जो वे कहते हैं। त)। और इस स्वच्छंदता की जड़ तो देखिए; एक घृणित मुल्ला का यह निंदनीय लेखन इमामों के इस कथन के खंडन में है कि "झूठ एक दोष है, और बारी तआला के लिए दोष असंभव है।" इसके उत्तर में वे कहते हैं, "हमें इसका मूलतः असंभव होना स्वीकार नहीं है, बल्कि इन तर्कों (यानी दोनों प्रलापों) से यह संभव है।" तो यह कैसी साफ़ और उज्ज्वल घोषणा है कि न केवल झूठ बल्कि हर दोष और गंदगी का खुदा में होना संभव है! वाह बहादुर! क्या पलक झपकते ही उसने पवित्रता और दिव्यता के सभी अक़ीदों (विश्वासों) की जड़ काट दी! बेबस, अज्ञानी!

1. रिसाला यक रोज़ी (फ़ारसी), शाह मुहम्मद इस्माइल फ़ारूक़ी, कुतुब खाना मुल्तान, पृ. 17, 18
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 18/5

فتاوی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

ادون ست از مدح اول انتھی بلفظ الرکیک المختل۔ عاجز ہونے کی وجہ سے کلام کاذب سے بچنا کوئی صفات مدح میں سے نہیں یا اس کی مدح ہو بھی تو پہلے سے کم ہوگی (رکیک خلل پذیر عبارت ختم ہوئی) (ت)۔

اس تلمیح باطل و طویل لاطائل کا یہ حاصل ہے کہ عدم کذب اللہ تعالٰی کے کمالات و صفاتِ مدائح سے ہے اور صفتِ کمال و قابلِ مدح یہی ہے کہ متکلم باوجود قدرت بلحاظ مصلحت عیب وآلائش سے بچنے کو کذب سے باز رہے، نہ کہ کذب پر قدرت ہی نہ رکھے، گونگے یا پتھر کی کوئی تعریف نہ کرے گا کہ جھوٹ نہیں بولتا تو لازم کذب الہی مقدور و ممکن ہو۔

اقول: وباللہ التوفیق (میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ تعالی سے ہے ۔ت) اس ہذیانِ شدید الطغیان کے شائع و مفاسد حدِ شمار سے زائد مگر ان توسینیوں بدلگامیوں پر جو تازیانے بنگاہِ اولین ذہنِ فقیر میں حاضر ہوئے پیش کرتا ہوں وباللہ العصمۃ فی کل حرف و کلمہ (ہر حرف اور کلمہ میں اللہ کی عصمت ہے۔ ت)

تازیانہ ۱: اقول: العزۃ للہ والعظمۃ للہ واللہ الذی لا الہ الا ھو (عزت اللہ تعالٰی کے لئے اور عظمت اللہ تعالٰی کے لئے ہے، اللہ کی ذات وہ ہے جس کے سوا کوئی معبود نہیں۔ ت) "كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا" (کتنا بڑا بول ہے کہ ان کے منہ سے نکلتا ہے نرا جھوٹ کہہ رہے ہیں۔ ت) اللہ! یہ ظلمِ شدید و ضلالِ بعید تماشا کردنی کہ جابجا خود اپنی زبان سے کذب کو عیب و لوث کہا جاتا ہے پھر اسے باری عزوجل کے لئے ممکن بتانا اور اللہ کے جھوٹ نہ بولنے کی وجہ یہ ٹھہراتا ہے کہ حکیم ہے اور مصلحت کی رعایت کرتا ہے لہٰذا ترفعاً عن عیب الکذب وتنزیھاً عن

التلوث بہ یعنی اس لحاظ سے کہ کہیں عیب و لوث سے آلودہ نہ ہو جاؤں کذب سے بچتا ہے، دیکھو صاف صریح مان لیا کہ باری عزوجل کا عیب دار و ملوث ہونا ممکن، وہ چاہے تو ابھی عیبی و ملوث بن جائے، مگر یہ امر حکمت و مصلحت کے خلاف ہے اس لئے قصداً پرہیز کرتا ہے تعالیٰ اللہ عما یقولون علوا کبیرا (اللہ تعالیٰ اس سے کہیں بلند ہے جو یہ کہتے ہیں۔ ت) اور خود سرے سے اصل بنائے خود سری دیکھئے، ملائے مقبوح کا یہ املائے مقدوح اس کلامِ آئمہ کے رد میں ہے کہ کذب نقص ہے اور نقص باری تعالیٰ پر محال، اس کے جواب میں فرماتے ہیں، محال بالذات ہونا ہمیں تسلیم نہیں بلکہ ان دلیلوں (یعنی دونوں ہذیانوں) سے ممکن ہے تو کیسی صاف روشن تصریح ہے کہ نہ صرف کذب بلکہ ہر عیب وآلائش کا خدا میں آنا ممکن، واہ بہادر! کیا نیم گردشِ چشم میں تمام عقائد تنزیہ و تقدیس کی جڑ کاٹ گیا، عاجز، جاہل،

۱ رسالہ یکروزی (فارسی) شاہ محمد اسماعیل فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۱۷، ۱۸ ۲ القرآن الکریم ۱۸/ ۵

Being foolish, ignorant, blind, deaf, stammering, or mute became possible; eating, drinking, defecating, urinating, falling ill, giving birth, dozing, sleeping, even dying and then being resurrected all became permissible. In short, thousands of Islamic tenets of faith, for which the only evidence in the hands of Muslims was that defects and flaws are inherently impossible for the Almighty Lord, suddenly became false and baseless. The humble writer (Faqeer) has already mentioned under the first evidence in Tanzeeh II how great and foundational a religious principle this was, upon which thousands of issues concerning the Essence and Attributes of the Almighty Lord were branched and based. By denying this one [principle], all of them vanished. It was also noted from Sharh al-Mawaqif that there is no path for us to know the Divine Attributes except by reasoning through Divine actions or by the fact that defects and flaws are impossible for Him. Now, you have closed this second path yourself. As for the first path, which is bringing evidence from His actions—that He created such magnificent things and imbued them with these wisdoms—then necessarily their Creator is fundamentally All-Knowing, All-Powerful, All-Wise, and Intentional.

I say first: This reasoning only applies to those perfect attributes related to creation and origination. Where will the evidence for thousands of other positive and negative (affirmative and privative) attributes come from? For example, the marvelous and sublime nature of creations does not at all indicate that their Maker is also characterized by the attribute of Speech or Truthfulness, or that He is free from sleep, eating, and drinking.

Secondly: Even regarding the attributes that Divine actions do point to, they only indicate their presence, not that their occurrence is forbidden or their cessation is impossible. For example, to create this wise and magnificent order, certainly knowledge, power, will, and sovereignty are required. But from this, only their existence at the time of creation is proven; the evidence is silent on their eternal existence (pre-eternity and post-eternity). If you turn towards traditional (scriptural) evidences [Dalail-e-Sam'iya]:

I say first: Some attributes precede the traditional evidence (Sam'a), so proving them through traditional evidence would imply circular reasoning.

Secondly: Traditional evidence only covers a limited number of negations and affirmations. From where will thousands of other issues come? For instance, there is

no explicit mention in Sharia texts that the Almighty Lord is free from accidents, illnesses, urine, and feces. How will that be proven?

Thirdly: Scriptural texts will only provide evidence for occurrence and non-occurrence. Where will the necessity, impossibility, eternity, and perpetuity be found? For example, "...is All-Knowing of everything"[1] and "...has power over everything"[2] (Translator's note: He knows everything, He is capable over everything). This certainly proves that knowledge and power are established for Him. But when was it derived that they have existed since eternity and will remain forever, and that their cessation from Him [is impossible]?

[1] Al-Quran al-Kareem 2/29 [2] Al-Quran al-Kareem 2/20

मूर्ख, अज्ञानी, अंधा, बहरा, हकला, गूँगा सब कुछ होना संभव ठहरा; खाना, पीना, शौच करना, पेशाब करना, बीमार पड़ना, बच्चा जनना, ऊंघना, सोना बल्कि मर जाना, मर के फिर पैदा होना सब जायज़ हो गया। संक्षेप में, इस्लाम के हज़ारों अकीदे (विश्वास), जिनके लिए मुसलमानों के हाथ में यही दलील (तर्क) थी कि मौला अज़वजल पर दोष और त्रुटि मूल रूप से असंभव हैं, अचानक सब गलत और बेदलील होकर रह गए। फ़क़ीर (लेखक) 'तन्ज़ीह' भाग-2 में पहली दलील के तहत बता चुका है कि यह मसला कितनी महान धार्मिक जड़ थी जिस पर खुदा की ज़ात और सिफ़ात (गुणों) के हज़ारों मसले आधारित थे। इस एक के इनकार से ही वे सब खत्म हो गए। वहीं 'शरह मवाकिफ' के हवाले से बताया गया कि हमारे लिए खुदा के गुणों को जानने का कोई रास्ता नहीं है सिवाय उसके कार्यों से तर्क करने के या इस बात के कि उस पर दोष और कमियां असंभव हैं। अब यह दूसरा रास्ता तो तुमने खुद ही बंद कर दिया। रहा पहला यानी कार्यों से दलील लाना कि उसने ऐसी महान चीजें पैदा कीं और उनमें ये हिकमतें (बुद्धि) रखीं, तो निश्चित रूप से उनका सृष्टिकर्ता स्वभावतः ज्ञानवान, शक्तिशाली, बुद्धिमान और इच्छाशक्ति वाला है।

मैं पहली बात यह कहता हूँ: यह तर्क केवल उन्हीं पूर्ण गुणों में लागू होता है जिनका संबंध सृजन और निर्माण से है। बाकी हज़ारों सकारात्मक और नकारात्मक गुणों के लिए दलील कहाँ से आएगी? उदाहरण के लिए, रचनाओं का इतना अद्भुत और उच्च होना हरगिज़ यह नहीं बताता कि उनका निर्माता 'वाणी' (कलाम) या 'सत्य' (सिदक) के गुण से भी युक्त है, या वह नींद, खाने और पीने से पवित्र है।

दूसरी बात: जिन गुणों पर कार्य संकेत करते हैं, वहाँ भी वे केवल उनकी उपस्थिति को दर्शाते हैं, न कि यह कि उनका नया होना मना है या मिटना असंभव है। उदाहरण के लिए, इस बुद्धिमानी भरे और महान व्यवस्था को बनाने के लिए निश्चित रूप से ज्ञान, शक्ति, इच्छा और शासन की आवश्यकता है, लेकिन इससे केवल बनाते समय उनका होना सिद्ध होता है, हमेशा होने और हमेशा रहने की दलील पर यह खामोश है। अगर आप 'दलायल-ए-समईया' (श्रुति प्रमाण) की ओर चलें तो:

मैं पहली बात यह कहता हूँ: कुछ गुण श्रुति प्रमाण (समा) पर पहले से स्थिर हैं, इसलिए उन्हें श्रुति प्रमाण से सिद्ध करना चक्रक दोष (circular reasoning) का कारण बनेगा।

दूसरी बात: श्रुति प्रमाण भी केवल गिनती के निषेधों और स्वीकारों में आए हैं, उनके अलावा हज़ारों मसले कहाँ से आएंगे? उदाहरण के लिए, शरिया ग्रंथों में कहीं स्पष्ट उल्लेख नहीं है कि मौला अज़वजल आकस्मिक घटनाओं, बीमारियों और मलमूत्र से पवित्र है। इसका प्रमाण क्या होगा?

तीसरी बात: ग्रंथ (नसूस) भी केवल होने और न होने पर दलील देंगे। अनिवार्यता, असंभवता, अनादिता और अनंतता का पता कहाँ से चलेगा? उदाहरण के लिए, "...वह हर चीज़ का जानने वाला है"[1] और "...वह हर चीज़ पर सक्षम है"[2] (अनुवाद: वह सब कुछ जानता है, हर चीज़ पर कादिर है।) इससे निश्चित रूप से सिद्ध हुआ कि उसके लिए ज्ञान और शक्ति सिद्ध हैं, यह कब निकला कि वे अनादि काल से हैं और अनंत काल तक रहेंगे, और उनका अभाव उससे [असंभव है]?

[1] अल-कुरान अल-करीम 29/2 [2] अल-कुरान अल-करीम 20/2

पृष्ठ 372/742

احمق، جاہل، اندھا، بہرا، ہکلا، گونگا سب کچھ ہونا ممکن ٹھہرا، کھانا، پینا، پاخانہ پھرنا، پیشاب کرنا، بیمار پڑنا، بچہ جننا، اونگھنا، سونا بلکہ مر جانا، مر کے پھر پیدا ہونا سب جائز ہو گیا، غرض اصول اسلام کے ہزاروں عقیدے جن پر مسلمانوں کے ہاتھ میں یہی دلیل تھی کہ مولیٰ عزوجل پر نقص وعیب محال بالذات ہیں، دفعۃً سب باطل و بے دلیل ہو کر رہ گئے، فقیر تنزیہ دوم میں زیرِ دلیلِ اول ذکر کر آیا کہ یہ مسئلہ کیسی عظمت والا اصل دینی تھا جس پر ہزارہا مسئلہ ذات وصفات باری عزوجل متفرع ومبنی، اس ایک کے انکار کرتے ہی وہ سب اڑ گئے، وہیں شرح مواقف سے گزرا کہ ہمارے لئے معرفتِ صفاتِ باری کی طرف کوئی راستہ نہیں مگر افعالِ الٰہی سے استدلال یا یہ کہ اس پر عیوب و نقائص محال، اب یہ دوسرا راستہ تو تم نے خود ہی بند کر دیا، رہا پہلا یعنی افعال سے دلیل لانا کہ اس نے ایسی معظم چیزیں پیدا کر دیں اور ان میں یہ حکمتیں ودیعت رکھیں، تو لاجرم ان کا خالق بالبدایہ علیم و قدیر و حکیم و مرید ہے،

اقول اولاً: یہ استدلال صرف انہیں صفات کمال میں جاری جن سے خلق و تکوین کو علاقہ داری باقی ہزارہا مسائل صفات ثبوتیہ و سلبیہ پر دلیل کہاں سے آئے گی، مثلاً مصنوعات کا ایسا بدیع و رفیع ہونا ہرگز دلالت نہیں کرتا کہ ان کا صانع صفت کلام یا صفتِ صدق سے بھی متصف، یا نوم واکل و شرب سے بھی منزہ ہے،

ثانیاً: جن صفات پر دلالت افعال وہاں بھی صرف ان کے حصول پر دال، نہ یہ کہ ان کا حدوث ممنوع یا زوال محال، مثلاً اس نظم حکیم و عظیم بنانے کے لئے بیشک علم و قدرت وارادہ

وحکومت درکار مگر اس سے صرف بناتے وقت ان کا ہونا ثابت ہمیشہ سے ہونے اور ہمیشہ رہنے سے دلیل ساکت، اگر دلائل سمعیہ کی طرف چلئے،

اقول اولاً: بعض صفاتِ سمع پر متقدم تو ان کا سمع سے اثبات دور کو مستلزم۔

ثانیاً: سمع بھی صرف گنتی کے سلوب و ایجابات میں وارد ان کے سوا ہزاروں مسائل کس گھر سے آئیں گے مثلاً نصوص شرعیہ میں کہیں تصریح نہیں کہ باری عزوجل اعراض وامراض و بول وبراز سے پاک ہے، اس کا ثبوت کیا ہوگا۔

ثالثاً: نصوص بھی فقط وقوع و عدم پر دلیل دیں گے، وجوب استحالہ وازلیت وابدیت کا پتا کہاں چلے گا مثلاً "بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ۝"1

"عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝"2 (سب کچھ جانتا ہے، ہر شئی پر قادر ہے۔ت) سے بیشک ثابت کہ اس کے لئے علم و قدرت ثابت یہ کب نکلا کہ ازل سے ہیں اور ابد تک رہیں گے، اور ان کا زوال اس سے

1 القرآن الکریم ۲/۲۹ 2 القرآن الکریم ۲/۲۰

Fatawa Razawiya Volume 15

Impossible, similarly "And He feeds and is not fed"[1] (And He feeds and is pure from eating. -T) and "Neither slumber nor sleep overtakes Him"[2] (Neither sleepiness comes to Him nor sleep. -T). The essence of this is not just that eating, drinking, sleeping, and dozing do not occur, but that these things are impossible for Him. Yes, indeed, the thing that gives definitive proof for all these matters, that fits perfectly with all claims of eternity, permanence, necessity, and impossibility, that takes true responsibility for proving thousands upon thousands of matters regarding affirmative and negative attributes, and that instantly shuts the mouth of any sane, non-insane, and non-intoxicated opponent, was only that religious, certain, rational, self-evident, unanimous, and faith-based issue: that flaw and deficiency are essentially impossible for Allah Almighty. When this point is lost, everything is gone. Now there is no religion, no tradition, no faith, and no intellect.

"Indeed we belong to Allah, and indeed to Him we will return"[3] We are Allah's property and to Him we are to return, He seals every heart of a proud, arrogant tyrant. (T) "Thus does Allah seal over every heart [of] a proud, arrogant tyrant"[4]

Yes, there is a general invitation to the Wahhabis and Najdis. Having accepted this delirium of their accepted master and foremost Imam about possibility, let them tell us whether their deity is also pure from excretion and urination or not. God forbid! Forget impossibility, even non-occurrence will become doubtful. After all, it is not mentioned anywhere in the Quran and Hadith, nor do Divine actions provide evidence for this negation. If you turn towards the consensus (Ijma) of Muslims—and indeed there is a consensus—but brother! We have certainly said this because these are flaws, and purification from flaws is every Muslim's faith, so surely no Muslim would allow these matters. When being tainted by flaws is considered possible, then what means remains for the proof of consensus? Will you prove it through tradition and narration? God forbid! Let alone the transmission of consensus, there is no mention of this issue in the books of the predecessors and successors. If you say that the occurrence of excretion and urination depends on such physical organs from which Allah is exempt, then firstly: what is the proof for the impossibility of those organs being part of the Essence or acting as instruments, except for that necessity of purity which your Imam and master has rejected? Secondly: this dependence is denied. After all, speech, sight, and hearing are established without the instruments of tongue, pupil, and eardrum; similarly, without instruments...

[1] Al-Quran Al-Karim 6 / 14 [2] Al-Quran Al-Karim 2 / 255 [3] Al-Quran Al-Karim 2 / 156 [4] Al-Quran Al-Karim 40 / 35

असंभव, इसी प्रकार "और वह खिलाता है और खिलाया नहीं जाता"[1] (और वह खिलाता है और खाने से पवित्र है। -त) और "न उसे ऊँघ आती है और न नींद"[2] (उसे न ऊँघ आती है न नींद। -त)। इसका सार केवल इतना नहीं कि खाना-पीना और सोना-जागना नहीं है, बल्कि यह कि ये बातें उस पर असंभव हैं। हाँ, इन सभी मामलों पर निश्चित प्रमाण देने वाला, अनादिता, अनंतता, अनिवार्यता और असंभवता के सभी दावों पर पूरी तरह खरा उतरने वाला, हज़ारों-हज़ार सकारात्मक और नकारात्मक गुणों के प्रमाणों की सच्ची ज़िम्मेदारी एक साथ लेने वाला, और किसी भी होशमंद, जो पागल या नशे में न हो, ऐसे विरोधी का मुँह तुरंत बंद कर देने वाला विषय केवल वही धार्मिक, निश्चित, बौद्धिक, प्रत्यक्ष, सर्वसम्मत और ईमान वाला मुद्दा था: कि अल्लाह तआला के लिए दोष और कमी मूलतः असंभव है। जब यही हाथ से निकल गया तो सब कुछ चला गया। अब न धर्म है, न परंपरा, न ईमान है, न अक्ल।

"बेशक हम अल्लाह ही के हैं और हमें उसी की तरफ लौटना है"[3] हम अल्लाह की संपत्ति हैं और हमें उसी की ओर लौटना है, अल्लाह इसी तरह हर अहंकारी सरकश के पूरे दिल पर मुहर लगा देता है। (त) "इसी तरह अल्लाह हर अहंकारी अत्याचारी के दिल पर मुहर लगा देता है"[4]

हाँ, वहाबियों और नजदियों को एक आम निमंत्रण है। अपने स्वीकृत आका और अग्रणी इमाम के इस प्रलाप को संभव मानकर ज़रा बताएँ तो सही कि उनका पूज्य मलमूत्र से भी पवित्र है या नहीं। अल्लाह की पनाह! असंभव होना तो दूर, होने न होने पर भी संकट आ जाएगा। आखिर कुरान और हदीस में तो कहीं इसका ज़िक्र नहीं, न ही ईश्वरीय कार्य इस निषेध पर प्रमाण हैं। अगर मुसलमानों की आम सहमति (इज्मा) की ओर मुड़ें—और निःसंदेह आम सहमति है—लेकिन भाई! हमने निश्चित रूप से यह इसलिए कहा कि ये दोष हैं और दोषों से पवित्रता हर मुसलमान का ईमान है, तो निश्चित रूप से कोई भी मुसलमान इन बातों को जायज़ नहीं रखेगा। जब दोषों से कलंकित होना संभव मान लिया गया, तो अब आम सहमति के प्रमाण का क्या साधन रहा? क्या तुम इसे रिवायत और परंपरा से सिद्ध करोगे? अल्लाह की पनाह! आम सहमति के वर्णन को तो छोड़िए, पूर्ववर्तियों और उत्तराधिकारियों की किताबों में इस मसले का कोई ज़िक्र ही नहीं है। अगर आप कहें कि मलमूत्र का होना ऐसे शारीरिक अंगों पर निर्भर है जिनसे अल्लाह पवित्र है, तो पहली बात: उन अंगों के अंगों या उपकरणों के रूप में अस्तित्व की असंभवता पर उस पवित्रता की अनिवार्यता के अलावा और क्या प्रमाण है जिसे तुम्हारे इमाम और आका ने ठुकरा दिया है। दूसरी बात: यह निर्भरता अस्वीकार्य है।

आखिरकार, जीभ, पुतली और कान के पर्दे जैसे उपकरणों के बिना भी वाणी, दृष्टि और श्रवण सिद्ध है; इसी तरह, बिना उपकरणों के..

[1] अल-कुरान अल-करीम 6 / 14 [2] अल-कुरान अल-करीम 2 / 255 [3] अल-कुरान अल-करीम 2 / 156 [4] अल-कुरान अल-करीम 40 / 35

पृष्ठ 373 / 742

محال، یونہی "وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ" 1۔ (اور وہ کھلاتا ہے اور کھانے سے پاک ہے۔ت) اور "لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ" 2 (اسے نہ اونگھ آئے نہ نیند۔ت) کا اتنا حاصل کہ کھانا پینا سونا اوکھٹنا نہیں، نہ یہ کہ یہ باتیں اس پر ممتنع، ہاں ہاں ان سب امور پر دلالت قطعی کرنے والا ان تمام دعوائے ازلیت وابدیت و وجوب وامتناع پر بوجہ کامل ٹھیک اترنے والا ہزاروں ہزار مسائل صفات ثبوتیہ وسلبیہ کے اثبات کا یکبارگی سچا ذمہ لینے والا ، مخالف ذی ہوش غیر مجنون ومدہوش کے منہ میں دفعۃً بھاری پتھر دے دینے والا تھا مگر وہی دینی یقینی عقلی بدیہی اجماعی ایمانی مسئلہ کہ باری تعالٰی پر عیب و منقصت محال بالذات۔ جب یہی ہاتھ سے گیا سب کچھ جاتا رہا، اب نہ دین ہے نہ نقل نہ ایمان نہ عقل،

"إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ" 3 ہم اللہ کے مال ہیں اور ہم کو اسی کی طرف پھرنا ہے، اللہ یوں ہی مہر کر دیتا ہے متکبر سرکش کے سارے دل پر۔(ت) "كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ" 4

ہاں وہابیہ نجدیہ کو دعوت عام ہے اپنے مولائے مسلم وامام مقدم کا یہ ہذیان امکان ثابت مان کر ذرا بتائیں تو کہ ان کا معبود بول وبراز سے بھی پاک ہے یا نہیں۔ حاش اللہ ! امتناع تو امتناع عدم وقوع کے بھی لالے پڑیں گے، آخر قرآن وحدیث میں تو کہیں اس کا ذکر نہیں، نہ افعال الٰہی اس نفی پر دلیل، اگر اجماع مسلمین کی طرف رجوع لائیں اور بیشک اجماع ہے مگر جان برادر ! یہ بیشک ہم نے یونہی کہا کہ یہ عیب ہیں اور عیب سے تنزیہ ہر مسلمان کا ایمان تو قطعاً کوئی مسلم ان امور کو روا نہ رکھے گا، جب عیب سے تلوث ممکن ٹھہرا تو اب ثبوت اجماع کا کیا ذریعہ رہا، کیا نقل وروایت سے ثابت کرو گے، حاشا نقل اجماع درکنار سلف وخلف کی کتابوں میں اس مسئلے کا ذکر ہی نہیں، اگر کہئے بول و براز کا وقوع ایسے آلات جسمانیہ پر موقوف جن سے جناب باری منزہ،

تو اولا: ان آلات کے بطور آلات یا اجزائے ذات نہ ہونے کے استحالہ پر سوا اس وجوب تنزہ کے کیا دلیل جسے تمہارا امام ومولیٰ رو بیٹھا۔ ثانیا: توقف ممنوع آخر بے آلات زبان ومردمک وپردہ گوش کلام بصر وسمع ثابت، یونہی بے آلات

1 القرآن الکریم ۶ / ۱۴ 2 القرآن الکریم ۲ / ۲۵۵ 3 القرآن الکریم ۲ / ۱۵۶ 4 القرآن الکریم ۴۰ / ۳۵

Fatawa Razawiyya Volume Fifteen (15)

What prevents [him from being subject to] urine and excrement? Similarly, millions of blasphemies will necessarily follow, such that if that slander of your Imam is accepted as a possibility, there will be no escape from them until the Day of Resurrection.

Likewise, "That He might justify the truth and prove the falsehood false, though the criminals may dislike it." (8:8) [1]	**Similarly, that He may make truth true and falsehood false, even if the criminals resent it. (T)**

Muslims have seen what the leader and Imam of this perishing group, who claims to be a Muslim, has sown and what he has lost. How he has drowned millions of Islamic beliefs and opened a door to thousands of hideous infidelities and misguidance that will never close if his religion is followed. Yet the claim is that we alone are monotheists in the whole world and all others are polytheists. Subhan Allah! Such a face and such a claim! And those who worship a flawed, deficient, and tainted God! With what face does he call his imaginary concoction "Subhan" (The Holy One)? Glory be to Allah! Only He is worthy of being called "Subhan" (The Pure), whereas in their view, there is a possibility for all the flaws and impurities of the world to exist in Him. Glory belongs to Allah (Al-Izzatu Lillah). I declare my total disassociation, with a thousand lives and a hundred thousand lives, towards my Lord, the Sovereign, the All-Pure, the All-Holy, the Almighty, the Majestic, the Great, the Illustrious, from your flawed and impurity-filled concocted deity and from all those who worship it. O Muslims! By the honor and glory of your Lord, I swear that your true God, Majestic and Sublime, is Pure, Sanctified, All-Glorious, and All-Holy. For Him, all perfect attributes are eternally and inherently necessary, and for Him to be tainted with any flaw or impurity is absolutely and inherently impossible. His holy power is free and sanctified from such impure vileness—Allah forbid—that it would be used to make Himself flawed and deficient. "What an excellent Protector and what an excellent Helper!" (8:40) [2] (What a wonderful Master and what a wonderful Supporter. - T) This was the imaginary master of the reproached one, who possesses the power for flaws and indecencies for himself but refrains out of shame before people or out of fear of the wrath and anger of our true God.

"Weak are both the seeker and the sought." (22:73) [3]	**How weak is the seeker and the one sought! Indeed, what an evil master and indeed what an evil companion. (T)**

"Evil indeed is such a patron and evil indeed such a companion!" (22:13) [4]

O white-masked liar and oppressor, divinity and deficiency are in the highest degree of incompatibility. Allah is the one for whom all attributes [of perfection belong]...

---

1 Al-Quran Al-Karim 8/8 2 Al-Quran Al-Karim 8/40 3 Al-Quran Al-Karim 22/73 4 Al-Quran Al-Karim 22/13

फ़तावा रज़विया खंड पंद्रह (15)

मल-मूत्र से कौन रोक सकता है? इसी तरह लाखों कुफ़्र (नास्तिकता) की बातें लाज़िम आएँगी कि तुम्हारे इमाम का वह बोहतान (आरोप) इम्कान (संभावना) तस्लीम होकर क़यामत तक उनसे मफ़र (छुटकारा) न मिलेगा।

कज़ालिक, "ताकि वह सच को सच कर दे और झूठ को झूठा, चाहे अपराधी इसे बुरा ही क्यों न मानें।" (8:8) [1]

इसी तरह कि सच को सच करे और झूठ को झूठा अगरचे अपराधी बुरा मानें। (त)

मुसलमानों ने देखा कि इस तायफ़ा-ए-तालिफ़ा (विनाशकारी गिरोह) के सरदार व इमाम मुद्दई-ए-इस्लाम (इस्लाम का दावा करने वाले) ने क्या बस बोया और क्या कुछ खोया और लाखों अक़ाइद-ए-इस्लाम (इस्लाम के विश्वासों) को कैसे डुबोया, हज़ारों कुफ़्र-ए-शनीय (घृणित कुफ़्र) व ज़लाल (गुमराही) का दरवाज़ा कैसा खोला कि उसका मज़हब मानकर कभी बंद न होगा। फिर दावा यह है कि पूरी दुनिया में हम ही मुवह्हिद (एकेश्वरवादी) हैं बाक़ी सब मुशरिक, सुब्हान अल्लाह यह मुँह और यह दावा, और नाक़िस व ऐबी व मलूस (दोषपूर्ण और कलंकित) ख़ुदा के पूजने वाले! किस मुँह से अपने तराशीदा मौहूम (गढ़े हुए काल्पनिक) को हज़रत सुब्हानहू कहता है, सुब्हान अल्लाह वही तो सुब्हान के क़ाबिल जिसमें दुनिया भर के ऐबों आलाईशों (अशुद्धियों) का इम्कान हासिल, अल-इज़्ज़तु लिल्लाह मैं अपने रब्ब मलिक सुब्बूहुन क़ुद्दूस अज़ीज़ मजीद अज़ीम जलील की तरफ़ हज़ार जान व सद-हज़ार जान बरात (विरक्ति) करता हूँ तेरे इस ऐबी आलाईश तराशीदा माबूद और उसके सब पूजने वालों से। मुसलमानो! तुम्हारे रब्ब की इज़्ज़त व जलाल की क़सम कि तुम्हारा सच्चा माबूद जल्ल व अला, वह पाक व मुनज़्ज़ह व सुब्बूहुन व क़ुद्दूस है जिसके लिए तमाम सिफ़ात-ए-कमालिया अज़लन अबदन वाजिबुद-ज़ात और अस्लन किसी ऐब व मलूस से मलूस होना जज़मन क़तअन मुहाल-ए-बिज़्ज़ात, उसकी पाक क़ुदरत इस नापाक शनाअत (घृणा) से बरी व मुनज़्ज़ह कि मआज़ अल्लाह अपने ऐबी व नाक़िस बनाने पर हासिल हो। "क्या ही अच्छा मौला और क्या ही अच्छा मददगार।" (8:40) [2] (वह क्या ही अच्छा मालिक और क्या ही अच्छा मददगार है। - त) यह मुला-ए-मलोम का मौला-ए-मौहूम था जो अपने लिए उयूब (दोषों) व फ़वाहिष (अश्लीलता) पर क़ुदरत तो रखता है मगर लोगों के शर्म व लिहाज़ या हमारे सच्चे ख़ुदा के क़हर व ग़ज़ब से डर कर बाज़ रहता है।

"माँगने वाला भी कमज़ोर और जिससे माँगा गया वह भी।" (22:73) [3]

कितना कमज़ोर चाहने वाला और जिसको चाहा, बेशक क्या ही बुरा मौली और बेशक क्या ही बुरा रफ़ीक़। (त)

"निश्चय ही वह बुरा संरक्षक है और बुरा साथी है!" (22:13) [4]

ओ सफ़ेद मलोम किज़ब-ए-ज़लूम उलूहीयत व मनक़सत बाहम आला दर्जा तनाफ़ी (विरोध) पर हैं, अल्लाह वही है जिसके लिए जमीअ सिफ़ात...

---

1 अल-क़ुरान अल-करीम 8/8 2 अल-क़ुरान अल-करीम 8/40 3 अल-क़ुरान अल-करीम 22/73 4 अल-क़ुरान अल-करीम 22/13

بول و براز سے کون مانع، اسی طرح لاکھوں کفریات لازم آئیں گے کہ تمہارے امام کا وہ بہتان امکان تسلیم ہو کر قیامت تک ان سے مفر نہ ملے گی۔

کذلک، "لِیُحِقَّ الْحَقَّ وَ یُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَ لَوْ کَرِہَ اسی طرح کہ سچ کو سچ کرے اور جھوٹ کو جھوٹا الْمُجْرِمُوْنَ ﴿۸﴾" [1] اگرچہ برا مانیں مجرم (ت)

مسلمانوں نے دیکھا کہ اس طائفہ تالفہ کے سردار و امام مدعی اسلام نے کیا بس بویا اور کیا کچھ کھویا اور لاکھوں عقائد اسلام کو کیسے ڈبویا، ہزاروں کفر شنیع وضلال کا دروازہ کیسا کھولا کہ اس کا مذہب مان کر کبھی بند نہ ہوگا۔ پھر دعوٰی یہ ہے کہ دنیا بھر میں ہمیں موحد ہیں باقی سب مشرک، سبحان اللہ یہ منہ اور یہ دعوٰی، اور ناقص و عیبی و ملوث خدا کے پوجنے والے! کس منہ سے اپنے تراشیدہ موہوم کو حضرت سبحانہ کہتا ہے، سبحان اللہ وہی تو سبحانہ کے قابل جس میں دنیا بھر کے عیبوں آلائشوں کا امکان حاصل، العزۃ للہ میں اپنے رب ملک سبوح قدوس عزیز مجید عظیم جلیل کی طرف ہزار جان وصد ہزار جان براءت کرتا ہوں تیرے اس عیبی آلائش تراشیدہ معبود اور اس کے سب پوجنے والوں سے، مسلمانو! تمہارے رب کی عزت وجلال کی قسم کہ تمہارا سچا معبود جل وعلا، وہ پاک و منزہ و سبوح وقدوس ہے جس کے لئے تمام صفات کمالیہ ازلاً ابداً واجب للذات اور اصلاً کسی عیب دلوث سے ملوث ہونا جزماً قطعاً محال بالذات اس کی پاک قدرت اس ناپاک شناعت سے بری و منزہ کہ معاذ اللہ اپنے عیبی و ناقص بنانے پر حاصل ہو، "فَنِعْمَ الْمَوْلٰی وَ نِعْمَ النَّصِیْرُ ﴿۴۰﴾" [2] (کیا ہی اچھا مولا اور کیا ہی اچھا مددگار۔ ت) یہ ملائے ملوم کا مولائے موہوم تھا جو اپنے لئے عیوب و فواحش پر قدرت تو رکھتا ہے مگر لوگوں کے شرم ولحاظ یا ہمارے سچے خدا کے قہر و غضب سے ڈر کر باز رہتا ہے۔

"ضَعُفَ الطَّالِبُ وَ الْمَطْلُوْبُ كتنا كمزور چاہنے والا اور جس کو چاہا، بیشک کیا ہی برا مولیٰ

﴿۷۳﴾" [3] اور بیشک کیا ہی برا رفیق۔ (ت)

"لَبِئْسَ الْمَوْلٰی وَ لَبِئْسَ الْعَشِیْرُ

﴿۱۳﴾" [4]

او سفید ملوم کذب ظلوم الوہیت و منقصت باہم اعلیٰ درجہ تنافی پر ہیں، اللہ وہی ہے جس کے لئے جمیع صفات

---

1 القرآن الکریم ۸/۸ 2 القرآن الکریم ۸/۴۰ 3 القرآن الکریم ۲۲/۷۳ 4 القرآن الکریم ۲۲/۱۳

Fatawa Razawiyya, Volume 15 (15)

To consider it possible for the Perfect One, whose essence is necessary (Wajib li-dhatihi), to be attributed with any defect is to consider the demise of Divinity as possible. Then how does He remain God? "But the wrongdoers deny the signs of Allah." [1] Soon, if Allah Wills, it will be quoted from Tafsir Kabir that the meaning of accepting the possibility of injustice for the Exalted Creator is that His divinity is liable to vanish. I do not think that even any sensible disbeliever would have boldly declared, like this reckless person (may Allah protect Muslims), that defects can contaminate the Divine, but He remains distant from them as a matter of exaltation, i.e., to maintain His lordship. Allah has spoken the truth (Allah Exalted has said the truth): "And who is more truthful in statement than Allah?" [2] And whose word is truer than Allah's? Indeed, it is not the eyes that are blind, "but it is the hearts within the breasts that are blind." [3] (T) "And refuge is sought with Allah, the Glorified and Exalted."

Then I say: It is a strange spectacle that the faith of the group's leader regarding God's glory is to consider every defect possible for God, and the followers of the group raise such untimely issues to trouble the truth, "that establishing a belief in the inability (ajz) of the Exalted Truth against the entire Ummah [Note] is the way of the author's religious leaders, yet the author expresses no regret over this." [4] Sir! Take heed of your own house; there the masters of the group have taken upon themselves the responsibility of the possibility of inability, ignorance, injustice, miserliness, foolishness, mockery, and every other defect and shortcoming in the world. Then, on a false assumption...

[Note]: This statement is from page 3 of 'Barahin', the summary of which appeared in the main inquiry. Here, Mulla Gangohi sahib attacks the honorable author, Molvi Abdul Sami sahib, author of 'Anwar-e-Sati'ah', saying: "You consider Allah to be unable because you do not believe Him capable of the impossible, whereas we hold everything like lying etc. to be permissible for Him. So it is not inability, even if Divinity is lost." A thousand shames on such a clumsy understanding! As for the tooth-breaking solution to this fallacy of inability, it has appeared throughout this blessed treatise. Glory be to Allah! To consider the lack of power over the impossible as inability—O God, what kind of diagnosis by an unknown person! And Allah is the Guide. 12, may he be pardoned.

[1] Al-Quran Al-Karim 6/33 [2] Al-Quran Al-Karim 4/122 [3] Al-Quran Al-Karim 22/46 [4] Al-Barahin al-Qati'ah, the issue of 'Khalaf-e-Wa'id' is disputed among the ancients, Matba' Le Sadhaur, p. 3.

फतवा रज़विया, जिल्द पंद्रहवीं (15)

कामिल वाज़िब लिज़ातिही (स्वयं में अनिवार्य पूर्णता) के लिए किसी भी दोष का संभव मानना, दिव्यता के अंत को संभव मानना है। फिर खुदा कहाँ रहा? "बल्कि ज़ालिम अल्लाह की आयतों का इंकार करते हैं।" [1] शीघ्र ही, इंशा अल्लाह तआला, तफसीर कबीर से उद्धृत किया जाएगा कि बारी तआला के लिए अन्याय की संभावना मानने का यही अर्थ है कि उसकी खुदाई का अंत संभव है। मेरा नहीं मानना कि इस निडर व्यक्ति की तरह (मुसलमानों की तो खुदा रक्षा करे) किसी समझदार काफिर ने भी बेधड़क यह स्पष्ट किया हो कि दोष खुदा की ज़ात में तो आ सकते हैं लेकिन वह ऊँचाई जताने के लिए यानी अपनी प्रभुता बनाए रखने के लिए उनसे दूर रहता है। अल्लाह ने सच कहा (अल्लाह तआला ने सच फ़रमाया): "और अल्लाह से ज़्यादा किसकी बात सच्ची है।" [2] और अल्लाह से ज़्यादा किसकी बात सच्ची हो सकती है, "बेशक आँखें अंधी नहीं होतीं, लेकिन वे दिल अंधे होते हैं जो सीनों में हैं।" [3] (त) "और हम अल्लाह, जो पवित्र और सर्वोच्च है, की शरण मांगते हैं।"

फिर मैं कहता हूँ: यह एक अजीब तमाशा है कि खुदा की शान में उस गिरोह के अगुआ का ईमान तो यह है कि खुदा के लिए हर दोष का संभव होना मान लिया जाए, और उस गिरोह के लोग इस तरह बेवक़्त की छेड़खानी करके हक को परेशान करते हैं कि "पूरी उम्मत [संकेत] के खिलाफ हक तआला की लाचारी (इज्ज़) पर अक़ीदा ठहराना तो लेखक के धर्म गुरुओं का काम है, मगर लेखक इस पर दुख प्रकट नहीं करता।" [4] हज़रत! ज़रा अपने घर की खबर लीजिए; वहाँ उस गिरोह के आकाओं ने लाचारी, अज्ञानता, ज़ुल्म, कंजूसी, मूर्खता, मज़ाक और दुनिया भर के तमाम ऐब और कमियों की संभावना का ठेका ले रखा है। फिर गलत फर्ज़ पर...

[संकेत]: यह इबारत 'बराहीन' के उसी पृष्ठ 3 की है जिसका सारांश मुख्य प्रश्न में गुज़रा। यहाँ मुल्ला गंगोही साहब आदरणीय लेखक यानी मौलवी अब्दुल समी साहब (लेखक 'अनवार-ए-सातिअह') पर इस तरह हमलावर होते हैं कि "तुम लोग अल्लाह की लाचारी मानते हो क्योंकि तुम उसे नामुमकिन (मुहाल) पर सक्षम नहीं मानते, और हम तो उसके लिए झूठ वगैरह सब कुछ जायज़ मानते हैं तो लाचारी तो न हुई, भले ही खुदाई चली जाए।" ऐसी भद्दी समझ पर हज़ार लानत! रही बात लाचारी के इस धोखे का मुँहतोड़ समाधान, तो वह इस मुबारक रिसाले में जगह-जगह गुज़रा है। सुभान अल्लाह! मुहाल पर शक्ति न होने को लाचारी समझना—हे ईश्वर! किसी अज्ञात व्यक्ति का कैसा निदान है! और अल्लाह ही मार्गदर्शक है। 12, अल्लाह उन्हें क्षमा करे।

[1] अल-कुरान अल-करीम 6/33 [2] अल-कुरान अल-करीम 4/122 [3] अल-कुरान अल-करीम 22/46 [4] अल-बराहीन अल-क़ातिअह, 'खलफ़-ए-वईद' का मसला प्राचीन विद्वानों में विवादित है, मतबा ले साधौर, पृ. 3।

فتاوٰی رضویہ جلد پندرہویں (۱۵)

کمال واجب لذاتہ تو کسی عیب سے اتصاف ممکن ماننا زوال الوہیت کو ممکن جاننا ہے پھر خدا کب رہا، "وَلٰكِنَّ الظّٰلِمِيْنَ بِاٰيٰتِ اللهِ يَجْحَدُوْنَ ۝" 1 (بلکہ ظالم اللہ کی آیتوں سے انکار کرتے ہیں۔ت) عنقریب ان شاء اللہ تعالٰی تفسیر کبیر سے منقول ہوگا کہ باری تعالٰی کے لئے امکانِ ظلم ماننے کا یہی مطلب کہ اس کی خدائی ممکن الزوال ہے میں گمان نہیں کرتا کہ اس بیباک کی طرح (مسلمانوں کی تو خدا امان کرے) کسی سمجھ وال کافر نے بھی بے دھڑک تصریح کردی ہو کہ عیب دلوثِ خدا میں تو آسکتے ہیں مگر بطور ترفع یعنی مشیخت بنی رکھنے کے لئے ان سے دور رہتا ہے۔_ صدق اللہ (اللہ تعالٰی نے سچ فرمایا۔ت) : "وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللهِ قِيْلًا ۝" 2 اور اللہ سے زیادہ کس کی بات سچی، بیشک آنکھیں اندھی نہیں "فَاِنَّهَا لَا تَعْمَى الْاَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوْبُ الَّتِي فِي الصُّدُوْرِ ۝" 3 ہوتیں لیکن وہ دل اندھے ہوتے ہیں جو سینوں میں ہیں۔ (ت) "والعیاذ باللہ سبحانہ و تعالٰی۔"

ثم اقول: طرفہ تماشہ ہے کہ خدا کی شان معلم طائفہ کا تو وہ ایمان کہ خدا کے لئے ہر عیب کا امکان اور ارباب طائفہ یوں بے وقت کی چھیڑ کرنا حق ہلکان " کہ تمام امت عہ کے خلاف حق تعالٰی کے عجز پر عقیدہ ٹھہرانا تو مؤلف کے پیشوایانِ دین کا ہے مؤلف اس پر اظہارِ افسوس نہیں کرتا 4۔ حضرت! ذرا گھر کی خبر لیجئے وہاں مولائے طائفہ عجز و جہل و ظلم و بخل و سفہ و ہزل و غیرہا دنیا بھر کے عیب نقائص کے امکان کا ٹھیکا لے چکے ہیں پھر بفرض غلط

عہ: یہ عبارت براہین کے اسی صفحہ ۳ کی ہے جس کا خلاصہ صدر استفتاء میں گزرا یہاں ملا گنگوہی صاحب جناب مؤلف یعنی مکرمنا مولوی عبدالسمیع صاحب مؤلف انوارِ ساطعہ پر یوں منہ آتے ہیں کہ تم لوگ اللہ کا عجز مانتے ہو جو محال پر اسے قادر نہیں جانتے ہو اور ہم تو اس کے

لئے جھوٹ وغیرہ سب کچھ جائز رکھتے ہیں تو عجز تو نہ ہوا اگرچہ خدائی گئی، ہزار تف اس بھونڈی سمجھ پر، رہا اس مغالطہ عجز کا دنداں شکن حل، وہ اس رسالہ مبارکہ میں جابجا گزرا سبحان اللہ ! محال پر قدرت نہ ہونے کو عجز جاننا الٰہی کیسے نا مشخص کی تشخیص ہے، واللہ الہادی ۱۲ عفی عنہ۔

1 القرآن الکریم ۶/ ۳۳ 2 القرآن الکریم ۴/ ۱۲۲ 3 القرآن الکریم ۲۲/ ۴۶ 4 البراہین القاطعہ مسئلہ خلف و وعید قدماء میں مختلف فیہ ہے مطبع لے ساڈھور ص ۳

If someone, in one instance, accepted except [your Imam], what wrong did they do to your Imam's faith? (Note 1) One thing that was millions of times worse for God was possible, he accepted a single grain from the harvest, so what's the big deal? But your Imam, who believed that God could be flawed, defective, or contaminated—is this neither regrettable nor against the Ummah? This is the ideology of your religious leaders. God forbid, because of this Imam, what a wretched state that poor sect is in.

Then I say: Beyond this, there is a dark, overwhelming, and explicit contradiction. The leader of the sect, with the same mouth, considers defect and contamination possible for God, and with the same mouth says if He cannot lie, His power would decrease. If His spirit decreases, what calamity would arise? After all, where thousands of defects were possible, 'this also upon knowledge is enough.' (Note 2) It is that the Merciful, Compassionate, Mighty, and Glorious Lord keeps us in His refuge through His favors. Amen, Amen, for the sake of the leader of the guides, Muhammad, the truthful one, the clear truth, may Allah the Almighty’s blessings and peace be upon him and his family and all his companions.

Whip 2: I say: And through Allah is success. O Muslims! God forbid, do not think that being contaminated with defects and deficiencies is only 'possible' according to this person. No, no, rather he certainly considers Him actually flawed and far from true perfection. O Muslim! True perfection is that the very essence of that possessor of perfection necessitates all perfections and negates all contaminations. And certainly, whoever is like this, for him every defect and deficiency will be an essential impossibility, because the removal of an essential requirement from the essence or the conjunction of opposites is both clearly impossible. And indeed, we Ahl-e-Sunnat believe our Lord to be exactly like this, and indeed He, the possessor of true perfection, is exactly like this. Since this person believed in the possibility of defect and deficiency for that Mighty and Majestic One, he certainly did not consider perfections to be His essential requirement. Thus, He became actually devoid of true perfection and in reality flawed and lacking a high status. Today the reason has become known why this perished sect calls itself 'Muwahhid' (monotheist) and the Ahl-e-Sunnat 'Mushrik' (polytheist). In his fancy, affirming necessary perfections for Allah's essence is Shirk because the word 'necessity' (Wujub) would become common, although the difference between 'necessity by essence' (Wujub-bi-dhat) and 'necessity for the essence' (Wujub-lidhat) is not hidden even from a schoolchild who

knows the state of 'four and evenness' (i.e., basic logic). Therefore, this strayed sect, following the Karramiyyah, has [considered] Divine perfections...

Note 1: Wait for what we are about to present to you. This fool is a believer in 'practical possibility' (imkan-e-wuqu'i) or rather 'occurrence' (wuqu'), not merely 'essential possibility' (imkan-e-dhati). 12 minhu, may Allah Almighty protect him. (Translation): Wait for our future discourse; this fool is a proponent of 'actual occurrence possibility' or rather actual occurrence, and not just essential possibility. 12 minhu, may Allah Almighty keep him safe. (T)

Note 2: And do not forget what we pointed out. 12 minhu. (Translation): Do not forget what we have drawn your attention to. 12 minhu. (T)

अगर किसी ने एक जगह [तुम्हारे इमाम के] सिवा मान लिया तो तुम्हारे इमाम के ईमान (हाशिया 1) पर क्या गलत किया? एक बात जो खुदा के लिए इससे करोड़ गुना बदतर मुमकिन थी, उसने खलिहान से एक दाना स्वीकार कर लिया, तो फिर क्या गजब हुआ? लेकिन तुम्हारा इमाम जो खुदा के दोषपूर्ण, ऐबदार, और अपवित्र होने की संभावना पर ईमान लाया, क्या यह अफसोसनाक नहीं है और उम्मत के खिलाफ नहीं है? यह तुम्हारे धर्म गुरुओं की विचारधारा है। अल्लाह की पनाह, इस इमाम की बदौलत उस बेचारी जमात की कितनी बुरी हालत है।

फिर मैं कहता हूँ: इससे बढ़कर एक बहुत बड़ा ज़ुल्म और स्पष्ट विरोधाभास है। इस गिरोह का इमाम उसी मुँह से खुदा के लिए ऐब और अपवित्रता मुमकिन मानता है, और उसी मुँह से कहता है कि अगर वह झूठ न बोल सके तो कुदरत घट जाएगी, अगर जान घट जाए तो क्या आफत आ जाएगी? आखिरकार जहाँ हज़ारों ऐब मुमकिन थे, "यह भी इल्म पर बस है" (हाशिया 2)। दुआ है कि रब करीम रऊफ़ और रहीम अज्ज़-व-जल्ल अपने फ़ज़्ल से पनाह में रखे। आमीन, आमीन, हिदायत देने वालों के सरदार मोहम्मद, जो सच्चे और हकीकत को स्पष्ट करने वाले हैं, उनके सदके में। अल्लाह तआला की रहमतें और सलाम उन पर और उनकी आल और उनके तमाम असहाब पर हों।

कोड़ा 2: मैं कहता हूँ: और अल्लाह ही की तौफीक से। ऐ मुसलमानों! खुदा न करे, यह मत समझो कि बारी अज्ज़-व-जल्ल का ऐबों और कमियों से दागदार होना इस शख्स के नज़दीक सिर्फ मुमकिन ही है। नहीं, नहीं, बल्कि यकीनन वह उसे वास्तव में (بالفعل) अधूरा जानता है और वास्तविक पूर्णता (کمال حقیقی) से दूर मानता है। ऐ मुसलमान! वास्तविक पूर्णता यह है कि उस पूर्णता के स्वामी की स्वयं की ज़ात (अस्तित्व) ही समस्त पूर्णताओं की आवश्यकता रखती हो और तमाम अशुद्धताओं के विरुद्ध हो। और निश्चित रूप से जो ऐसा होगा, उसी के लिए हर दोष और कमी 'ज़ातन असंभव' (محال ذاتی) होगी, क्योंकि ज़ात से ज़ात की आवश्यकता का खत्म होना या ज़ात के विरुद्ध बातों का एक साथ होना, दोनों ही स्पष्ट रूप से असंभव हैं। और निस्संदेह हम अहले सुन्नत अपने रब को ऐसा ही मानते हैं, और निस्संदेह वह सच्चे कमाल वाला ऐसा ही है। इस शख्स ने जब उस अज़ीज़ व जलील खुदा पर ऐब और कमी की संभावना मानी, तो निश्चित रूप से उसने कमाल को उसकी ज़ात की आवश्यकता (مقتضائے ذات) नहीं माना। तो वह वास्तव में वास्तविक पूर्णता से खाली और हकीकत में अधूरा और ऊंचे दर्जे से महरूम हो गया। आज वजह मालूम हुई कि यह बर्बाद गिरोह अपने आप को 'मुवाहहिद' और अहले सुन्नत को 'मुशरिक' क्यों कहता है। उसके गुमान में अल्लाह अज्ज़-व-

जल्ल के लिए ज़ाती तौर पर आवश्यक खूबियों को साबित करना शिर्क है क्योंकि 'वजूब' (आवश्यकता) शब्द साझा हो जाएगा, हालांकि 'वजूब बिज़-ज़ात' और 'वजूब लिज़-ज़ात' का फर्क उस स्कूली बच्चे से भी छिपा नहीं है जो 'चार और समता' (बुनियादी तर्क) की स्थिति जानता है। इसलिए, इस गुमराह फिरके ने कर्रामिया की पैरवी करते हुए ईश्वरीय खूबियों को...

हाशिया 1: इंतज़ार करो जो हम तुम पर पेश करने वाले हैं। यह बेवकूफ 'इमकान-ए-वक़ूई' (वास्तविक संभावना) बल्कि 'वक़ू (घटित होने) का कायल है, न कि महज़ 'इमकान-ए-ज़ाती' (सिद्धांतिक संभावना) का। 12 मिन्हु, सल्लमहुल्लाह तआला। (त): हमारी आइंदा गुफ्तगू का इंतज़ार करो यह बेवकूफ इमकान-ए-वक़ूई बल्कि वक़ू का कायल है न कि महज़ इमकान-ए-ज़ाती का। 12 मिन्हु सल्लमहुल्लाह तआला। (त)

हाशिया 2: और वह मत भूलना जिसकी तरफ हमने तुम्हें तवज्जो दिलाई है। 12 मिन्हु। (त): जिसकी तरफ हमने तुम्हें मुतवज्जह किया है उसे मत भूलना। 12 मिन्हु। (त)

पृष्ठ 376 का 742

اگر کسی نے ایک جگہ بجز مان لیا تو تمہارے امام کے ایمان ۸عہ۸۱ پر کیا بے جاکیا، ایک امر کہ خدا کے لئے اس سے کروڑ درجہ بدتر ممکن تھا، اس نے خرمن سے ایک خوشہ تسلیم کرلیا پھر کیا قہر کیا مگر تمہارا امام جو خدا کے ناقص عیبی ملوث آلائشی ہو سکنے پر ایمان لایا نہ یہ قابل افسوس نہ خلاف امت ہے، یہ تمہارے پیشوایان دین کی مت ہے، معاذ اللہ اس امام کی بدولت طائفہ بیچارے کی کیا بری گت ہے،

ثم اقول: اس سے بڑھ کر مظلمہ حائفہ تناقض صریح امام الطائفہ اسی منہ سے خدا کے لئے عیب و تلوث ممکن مانتا ہے، اسی منہ سے کہتا ہے جھوٹ نہ بول سکے تو قدرت جو گھٹ جائے گی، جی گھٹ جائے گی تو کیا آفت آئے گی، آخر جہاں ہزار عیب ممکن تھے اینہم بر علم بس ۸عہ۸۲ ہے یہ کہ رب کریم رؤف و رحیم عزوجل اپنے افضال سے پناہ میں رکھے آمین آمین بجاہ سید الہادین محمد الصادق الحق المبین، صلوات اللہ تعالیٰ وسلامہ علیہ وعلی الہ وصحبہ اجمعین۔

تازیانہ ۲: اقول: وباللہ التوفیق، ایھا المسلمون! حاشا یہ نہ جاننا کہ باری عزوجل کا عیوب و نقائص سے ملوث ہونا اس شخص کے نزدیک صرف ممکن ہی نہیں ہے، نہیں نہیں بلکہ یقیناً اسے بالفعل ناقص جانتا اور کمال حقیقی سے دور مانتا ہے، اے مسلمان! کمال حقیقی یہ ہے کہ اس صاحب کمال کی نفس ذات مقتضی جملہ کمالات و منافی تولثات ہو اور قطعاً جو ایسا ہو گا اسی پر ہر عیب و نقصان محال ذاتی ہوگا کہ ذات سے مقتضائے ذات کا ارتفاع یکا ذات یا منافی ذات کا اجتماع دونوں قطعاً بدیہی الامتناع، اور بیشک ہم اہلسنت اپنے رب کو ایسا ہی مانتے ہیں، اور بیشک وہ سچے کمال والا ایسا ہی ہے، اس شخص نے کہ اس عزیز جلیل پر عیب و نقصان کا امکان مانا تو قطعاً کمالات کو اس کا مقتضائے ذات نہ جانا تو یہ کمال حقیقی سے بالفعل خالی اور حقیقۃ ناقص و فاقد

مرتبہ عالی ہوا، آج وجہ معلوم ہوئی کہ یہ طائفہ تالفہ اپنے آپ کو موحد اور اہلسنت کو مشرک کیوں کہتا ہے، اس کے زعم میں اللہ عزوجل کے لئے اثبات کمالات واجبہ لذات شرک ہے کہ لفظ وجوب جو مشترک ہوجائے گا اگر چہ وجوب بالذات ووجوب لذات کا فرق اس طفل مکتب پر بھی مخفی نہیں جو اربعہ وزجیت کی حالت جانتا ہے، ولہٰذا اس فرقہ ضالہ نے باتباع کرامیہ کمالات الٰہیہ کو مقتضائے

عہ۱: وانتظر ماسنلقی علیك ان السفیہ قائل با لإمکان الوقوعی بل بالوقوع لا بمجرد الامکان الذاتی ۱۲ منہ سلمہ اللہ تعالی ہماری آئندہ گفتگو کا انتظار کرو یہ بیوقوف امکان وقوعی بلکہ وقوع کا قائل ہے نہ کہ محض امکان ذاتی کا، ۱۲ منہ سلمہ اللہ تعالیٰ۔ (ت) عہ۲: ولاتنس ما اشرنا الیہ ۱۲ منہ۔ جس کی طرف ہم نے تمھیں متوجہ کیا ہے اسے مت بھولنا ۱۲ منہ (ت)

Fatawa Ridawiyya Volume Fifteen (15)

When they did not accept His Essence, then just as the Mu'tazilah, in order to escape the concept of multiple eternal beings, negated His attributes and named themselves 'Ashab al-Tawhid' (People of Monotheism), similarly this new group, in order to flee from the shared term of necessity, negated the requirements of His Essence and carved out the name 'Muwahhid' (Monotheist) for themselves. Regarding this, I say:

Those who became Mu'tazilites and Wahhabis are in loss. This one is a 'man of monotheism' and that one is a 'deviant monotheist'. Indeed, the hearts have become similar, so the names also correspond. [1]

(Those who became Mu'tazilites and Wahhabis are involved in loss; the Mu'tazilite is a 'man of monotheism' and the Wahhabi is a 'misled monotheist', their hearts are alike and there is also appropriateness in names. -T)

Insightful Warning: When the ancient master of the foolish and ignorant, the accursed Iblis, taught him this fatal path of deficiency and defilement towards the Exalted Lord, then in another book 'Ifsah al-Batil' named 'Idah al-Haq', he showed the path of spreading misguidance and intense deceit. That is, in it, with extreme insolence, he declared matters of holiness and sanctification of the Exalted Lord, upon which there is a definitive consensus of all Ahl al-Sunnah, as sheer true innovations. That impure statement of the bold and fearless one is this:

To declare Allah the Exalted pure from time, place, and | To say Allah the Almighty is pure from time, place, direction, direction, and to affirm seeing without direction and alignment, | and vision without direction and alignment, and to assert the and to claim the issuance of the world as a necessity and to | emergence of the world as a necessity and to establish the establish the eternity of the world, and other such matters—all | pre-eternity of the world, and other such matters—all these are these are of the kind of 'true innovations' if the holder of | true innovations when the people with the mentioned beliefs these beliefs counts them among religious beliefs. [2] End of summary. | consider these matters among religious creeds. End of summary (T)

See how fearlessly he wrote that these sanctifications of Allah the Exalted—to know Him as pure from time, place, and direction, and to believe in His vision without quality as truth—are all true innovations. It is true, when believing every defect and

impurity to be possible for Allah the Exalted is the accursed sunnah of the Imam of the Najdiyyah, then the sanctification and holiness of that Honorable and Glorious One (whose glory be exalted) is indeed a true innovation for your Shariah.

[1] Al-Diwan al-Arabi, Basatin al-Ghufran, Raza Dar al-Isha'at, Lahore, p. 147. [2] Idah al-Haq al-Sarih (Urdu Translation), First Benefit: Description of those matters which are included in true innovation, Old Book House, Karachi, pp. 77, 78.

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

जब उन्होंने ज़ात को न माना, तो जिस तरह मोताज़िला ने अनेक ईश्वरों के होने से बचने के लिए सिफ़ात (गुणों) का इनकार किया और अपना नाम 'असहाब-उत-तौहीद' (एकेश्वरवादी) रखा, उसी तरह इस नए समूह ने लफ़्ज़-ए-वुजूद की शिरकत से बचने के लिए ज़ात के तक़ाज़ों का इनकार किया और अपना नाम 'मुवहिद' गढ़ा। इस बारे में मैं कहता हूँ:

वे घाटे में हैं जो मोताज़िलियत और वहाबियत के रास्ते पर आए। एक 'तौहीद वाला' है और दूसरा 'गुमराह मुवहिद' है। यक़ीनन, उनके दिल एक जैसे हो गए, इसलिए नाम भी मेल खा गए। [1]

(घाटे में मुब्तला हैं जो मोताज़ली और वहाबी बने, मोताज़ली अहले तौहीद और वहाबी मुवहिद गुमराह, उनके दिल एक जैसे हैं और नामों में भी मुनासबत है। -त)

महत्वपूर्ण चेतावनी: जब मूर्ख अज्ञानी को उसके पुराने उस्ताद लानती इब्लीस ने अल्लाह रब्बुल इज़्ज़त की शान में कमी और गंदगी का यह घातक रास्ता सिखाया, तो उसने अपनी दूसरी किताब 'इफ़्साह-उल-बातिल' जिसे 'ईज़ाह-उल-हक़' कहा जाता है, में गुमराही फैलाने और गहरी साज़िश का रास्ता दिखाया। यानी उसमें निहायत ढिठाई के साथ अल्लाह तआला की पाकी और पवित्रता के उन मसाइल को, जिन पर तमाम अहले सुन्नत की आम सहमति (इज्मा) है, साफ़ तौर पर 'बिदअत-ए-हक़ीक़िया' (वास्तविक नवाचार) बताया। उस बेबाक और निडर व्यक्ति की वह अपवित्र इबारत यह है:

अल्लाह तआला को समय, स्थान और दिशा से पवित्र मानना और बिना | समय, स्थान, दिशा और बिना दिशा व संरेखण के दर्शन से अल्लाह तआला दिशा व संरेखण के दर्शन को प्रमाणित करना और ब्रह्मांड की उत्पत्ति | को पाक कहना और दुनिया की उत्पत्ति को अनिवार्य तौर पर और दुनिया को अनिवार्यता के रूप में कहना और संसार की प्राचीनता को सिद्ध | की प्राचीनता को प्रमाणित करना और ऐसे अन्य मामले—ये सभी वास्तविक करना और इसी तरह के अन्य मामले—ये सभी वास्तविक नवाचारों की | नवाचार (बिदअतें) हैं जबकि उल्लेखित विश्वास वाले लोग इन उल्लेखित श्रेणी से हैं, यदि इन विश्वासों का धारक उन्हें धार्मिक विश्वासों में | मामलों को धार्मिक विश्वासों में गिनते हैं। [2] संक्षिप्त अंत (त) गिनता है। [2] संक्षिप्त अंत। |

देखिए कैसा बेधड़क लिख दिया कि अल्लाह अज़-व-जल्ल की ये पवित्रताएँ—कि उसे समय, स्थान और दिशा से पाक जानना और उसके दीदार को बिला-कैफ़ (बिना किसी गुण के) सत्य मानना—सब बिदअत-ए-हक़ीक़िया हैं। सच है, जब अल्लाह तआला के लिए हर दोष और गंदगी को संभव मानना नज्द के इमाम की अभिशप्त सुन्नत है, तो उस अज़ीज़-ओ-मजीद (जिसकी महिमा बुलंद हो) की पाकी और पवित्रता आपके लिए शरियत में बिदअत-ए-हक़ीक़िया ही होगी।

[1] अल-दीवान अल-अरबी, बसातीन अल-गुफ़रान, रज़ा दार-उल-इशाअत, लाहौर, पृष्ठ 147. [2] ईज़ाह-उल-हक़ अल-सरीह (उर्दू अनुवाद), पहला लाभ: उन मामलों का वर्णन जो वास्तविक नवाचार (बिदअत-ए-हक़ीक़िया) में शामिल हैं, पुराना कुतुबख़ाना, कराची, पृष्ठ 77, 78.

ذات نہ ٹھہرایا تو جیسے معتزلہ نے تعدد قدماء سے بچنے کو نفی صفات کی اور اپنا نام اصحاب التوحید رکھا، یونہی اس طائفہ جدید نے اشتراک لفظ وجوب سے بھاگنے کو نفی اقتضائے ذات کی اور اپنا نام موحد تراشا، وفي ذلك اقول:۔ خَسِرَ الَّذِیْنَ بِالْاِعْتِزَا لِ وَبِالتَّوَهُّبِ جَآئُوْا ذَا اَهْلُ تَوْحِیْدٍ وَذَا كَ مُوَحِّدٌ غَوَّاءِ نعم القلوب تشابهت فتناسب الاسماء 1 (خسارے میں مبتلا ہیں جو معتزلی اور وہابی بنے، معتزلی اہل توحید اور وہابی موحد گمراہ، ان کے دل ایک جیسے ہیں اور ناموں میں بھی مناسبت ہے۔ت) تنبیہ نبیہ : جہول سفیہ کو جب کہ اس کے استاذ قدیم ابلیس رحیم علیہ اللعن نے یہ نقصان و تلوث باری عزوجل کا مہلکہ سکھایا، تو دوسری کتاب افصاح الباطل مسمٰی بہ ایضاح الحق میں تریق ضلال وشدت نکال کا رستہ دکھایا، یعنی اس میں نہایت دردیدہ دہنی مسائل وتقدیس باری تعالٰی عزوجل کو جن پر تمام اہلسنت کا اجماع قطعی ہے صاف بدعت حقیقیہ بتایا، جری بیباک کی وہ عبارت ناپاک یہ ہے:

تنزیه او تعالی از زمان ومکان وجهت واثبات رؤیت | زمانہ، مکان، جہت اور رؤیت بلاجہت و محاذات سے اللہ تعالٰی بلا جہت ومحاذات و قول بصدور عالم برسبیل ایجاب | کو پاک کہنا اور جہاں کا صدور بطور ایجاب و عالم کا قدم ثابت واثبات قدم عالم وامثال آں ہمہ از قبیل بدعات حقیقیہ است | کرنا اور ایسے دیگر امور یہ تمام حقیقی بدعات ہیں جبکہ مذکور اگر صاحب آں اعتقادات مذکورہ را از جنس عقائد دینیہ می شمارد 2 اھ ملخصا۔ | اعتقاد والے لوگ ان مذکورہ امور کو دینی عقائد میں شمار کرتے ہیں اھ ملخصا(ت)

دیکھو کیسا بے دھڑک لکھ دیا کہ اللہ عزوجل کی یہ تنزیہیں کہ اسے زمانہ ومکان وجہت سے پاک جاننا اور اس کا دیدار بلاکیف حق ماننا سب بدعت حقیقیہ ہیں، سچ ہے جب اللہ تعالیٰ کے لئے ہر عیب وآلائش کو ممکن ماننا سنت ملعونہ امام نجدیہ ہے تو اس عزیز مجید جل مجدہ کی تنزیہ وتقدیس آپ ہی بدعت حقیقیہ شریعت

1 الدیوان العربی بساتین الغفران رضا دارالاشاعت لاہور ص ۱۴۷ 2 ایضاح الحق الصریح (مترجم اردو) فائدہ اول ان امور کا بیان جو بدعت حقیقیہ میں داخل ہیں قدیمی کتب خانہ کراچی ص ۷۸، ۷۷

It will be Wahhabism, the same account applies.

"That you too are in bitterness among us." (That you too are afflicted with calamity. [Translator's note])

The polytheists too used to call the religion of Islam an innovation (bid'at):

"We have not heard of this in the latest religion; this is nothing but a fabrication."[1] We have not heard this even in the most recent religion, Christianity; this is just a new fabrication. [T]

Anyway, up to this point it was just pure innovation. Further on, the wine of misguidance became sharp and fierce, rising high, and the intoxication reached such a pitch that it escalated to disbelief (kufr). They equated the belief that Allah Almighty is pure and transcendent, and that the vision of Allah is without direction or confrontation, with the notions of regarding creatures as eternal and the Creator as powerless. They grouped it with these impure issues which, by consensus of Muslims, are pure disbelief. Now what can be said except, "And those who have wronged will soon know to what [kind of] return they will be returned"[2] (Now the oppressors want to know which side they will turn to. [T]). There is no power nor strength except with Allah, the Most High, the Most Great. What a fine leader and what fine followers.

THE CREED IS KNOWN AND THE PEOPLE OF THE CREED ARE KNOWN

Scourge 3: I say, and success is from Allah (T). Observe the extreme foolishness, ignorance, and misguidance: he himself admits that truthfulness is among the perfect attributes of Allah Almighty, where he says, "This alone is the perfect attribute..."[3] etc. (T). Then he considers it a matter of choice, claiming that the Creator, despite having the power of non-existence (of that attribute), chose [it] for the sake of benefit as a form of exaltation. In the creed of the Ahl al-Sunnah, the perfections of Allah Almighty are not subject to His or anyone's power or choice. Instead, they are mandatory and necessary for His Pure Essence by the requirement of the Essence itself, without the mediation of power, will, or choice. They are not His 'product' (san'at), nor is their absence within His power, God forbid. All theological books are full of this clarification. Those traditions (hadiths) and reports must have reached your ears in which one who considers Divine Speech to be by Divine choice is declared an infidel (kafir). And it would not be surprising if I mention some of them. I

am amazed here how to charge this bold innovator. If I say that the perfect attributes of God are choice-based and their absence is within [His] power...

[1] The Holy Quran 38 / 7 [2] The Holy Quran 26 / 227 [3] Risala Yakrozi (Persian) Faruqi Kutub Khana Multan p 17

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

वहाबियत होगी, वही हिसाब है:

"कि तुम भी हमारे बीच कड़वाहट में हो।" (कि तुम भी मुसीबत में मुब्तला हो। [त])

मुशरिक भी तो दीन-ए-इस्लाम को बिदअत बताते थे:

"म ा समिअना बिहाज़ा फिल मिल्लतिल आख़िरती इन हाज़ा इल्लाख़्तिलाक़"[1] यह तो हमने सबसे पिछले दीन नसरानियत (ईसाई धर्म) में भी नहीं सुना, यह तो महज़ नई मनगढ़ंत बात है। [त]

खैर, यहाँ तक तो सिर्फ बिदअत ही बिदअत थी, आगे गुमराही की शराब तेज़ और उग्र होकर ऊँची चढ़ी और नशे की उमंग इतनी बढ़ी कि कुफ़्र तक पहुँच गई कि अल्लाह अज़्ज़वजल के पाक और मुनज़्ज़ह होने और दीदार-ए-इलाही को बे-जिहत व मुक़ाबला मानने को, मख्लूक को क़दीम जानने और ख़ालिक को बे-अख़्तियार मानने के साथ गिना और उसे उन नापाक मसलों के साथ, जो मुसलमानों के इजमा (आम सहमति) से महज़ कुफ़्र हैं, एक ही श्रेणी में रखा। अब इसके सिवा क्या कहा जाए कि "व सयअ-लमुल्लज़ीना ज़लमू अय्या मुन्क़लबिन यन्क़लिबून"[2] (अब ज़ालिमों को पता चलेगा कि वे किस करवट पलटेंगे। [त])। न तो कोई ताक़त है और न कोई शक्ति सिवाय अल्लाह के, जो सबसे ऊँचा और महान है। क्या ही अच्छे इमाम और क्या ही अच्छे अनुयायी।

मज़हब मालूम और अहले मज़हब मालूम

ताज़ियाना ३: अक़ूल: वबिल्लाहि-तौफ़ीक़ (मैं कहता हूँ और तौफ़ीक़ अल्लाह तआला से है। [त])। इस बेवक़ूफ़ की जहालत और गुमराही देखिए, खुद मानता जाता है कि अल्लाह अज़्ज़वजल का सच बोलना उसकी कमाली गुणों (सिफ़ात-ए-कमालिया) में से है, जहाँ उसने कहा, 'कमाल की सिफ़त यही है' ३ आदि। फिर इसे एक इख़्तियारी (वैकल्पिक) मामला समझता है कि बारी तआला ने कुदरत (शक्ति) होने के बावजूद, मसीहत (हित) को देखते हुए इसे अपनी शान के तौर पर अपनाया। अहले सुन्नत के मज़हब में अल्लाह अज़्ज़वजल के कमाल, उसकी या किसी और की कुदरत और इख़्तियार के अधीन नहीं हैं, बल्कि उसकी पाक ज़ात के तकाज़े से बिना किसी कुदरत, इरादा या इख़्तियार के वाज़िब और लाज़िम हैं। यह नहीं कि माज़अल्लाह वह उसकी कारीगरी (सनअत) हो या उनका न होना उसकी कुदरत के नीचे हो। तमाम कलामी किताबें इस स्पष्टीकरण से भरी पड़ी हैं। वे हदीसें और रिवायतें तुम्हारे कानों तक भी पहुँची होंगी जिनमें अल्लाह के कलाम को अल्लाह के इख़्तियार से

मानने वाले को काफ़िर ठहराया गया है। और ताज्जुब नहीं कि मैं उनमें से कुछ का ज़िक्र करूँ। मुझे यहाँ हैरानी है कि इस बेबाक बिदअती पर कैसे इल्ज़ाम लगाऊँ। अगर यह कहता है कि अल्लाह की कमाली सिफ़ात इख़्तियारी हैं और उनका न होना उसकी कुदरत के अधीन है...

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 38 / 7 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 26 / 227 [3] रिसाला यकरोज़ी (फ़ारसी) फ़ारूक़ी कुतुब खाना मुल्तान पृ. 17

فتاوٰی رضویہ (جلد پازدہم ۱۵)

وہابیہ ہوگی، وہی حساب ہے ع

کہ تو ہم در میانِ ما تلخی (کہ تو بھی مصیبت میں مبتلا ہے۔ت)

مشرکین بھی تو دین اسلام کو بدعت بتاتے تھے،

"مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِي الْمِلَّةِ الْاٰخِرَةِ ۖ اِنْ هٰذَآ اِلَّا اخْتِلَاقٌ ۖ ﴿۷﴾" یہ تو ہم نے سب سے پچھلے دین نصرانیت میں بھی نہ سنی یہ تو نری نئی گھڑت ہے (ت)

خیر یہاں تک تو نری بدعت ہی بدعت تھی، آگے شرابِ ضلالت تیز و تند ہو کر اونچی چڑھی اور نشے کی ترنگ کیف کی امنگ دون پر آ کر کفر تک بڑھی کہ اللہ عزوجل کا پاک و منزہ اور دیدارِ الہی کو بے جہت و مقابلہ ماننے کو مخلوقات کے قدیم جاننے اور خالق کو بے اختیار ماننے کے ساتھ گنا اور اسے ان ناپاک مسئلوں کے ساتھ کہ باجماعِ مسلمین کفر محض ہیں، ایک حکم میں شریک کیا، اب کیا کہا جائے سوا اس کے کہ "وَ سَيَعْلَمُ الَّذِيْنَ ظَلَمُوْٓا اَيَّ مُنْقَلَبٍ يَّنْقَلِبُوْنَ ﴿۲۲۷﴾" (اب جاننا چاہتے ہیں ظالم کہ کس کروٹ پلٹا کھائیں گے، ت) ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم، اچھے امام اور اچھے ماموم ع

مذہب معلوم واہل مذہب معلوم

تازیانہ ۳: اقول: وباللہ التوفیق (میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ تعالی سے ہے۔ت) سفیہ سحیق کی اور جہالت وضلالت دیکھئے خود مانتا جاتا ہے کہ صدق اللہ عزوجل کی صفات کمالیہ سے ہے، حیث قال صفت کمال ہمیں ست ۳ الخ (جہاں اس نے یہ کہا صفت کمال یہی ہے الخ۔ت) پھر اسے امر اختیاری جانتا ہے کہ باری تعالٰی نے با وجود قدرت عدم برعایتِ مصلحت بطور ترفع اختیار فرمایا،

اہل سنت کے مذہب میں اللہ عزوجل کے کمالات اس کے یا کسی کے قدرت و اختیار سے نہیں بلکہ باقتضائے نفس ذات بے توسط قدرت وارادہ واختیار اس کی ذات پاک کے لئے واجب ولازم ہیں نہ کہ معاذ اللہ وہ اس کی صنعت یا ان کا عدم اس کے زیر قدرت، تمام کتبِ کلامیہ اس کی تصریح سے مالا مال، وہ احادیث و آثار تمہارے کان تک بھی پہنچے ہوں گے جن میں کلام الہی کو باختیارِ الہی ماننے والا کافر ٹھہرا ہے، اور عجب نہیں کہ بعض ان میں سے ذکر کروں، مجھے یہاں حیرت ہے کہ اس بیباک بدعتی کو کیونکر الزام دوں، اگر یہ کہتا ہوں کہ صفاتِ کمالیہ الہی کا اختیاری اور ان کے عدم کا زیرِ قدرت

۱ القرآن الکریم ۳۸ / ۷ ۲ القرآن الکریم ۲۶ / ۲۲۷ ۳ رسالہ یکروزی (فارسی) فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۱۷

Fatawa Rizvia (Volume 15)

The fact that the Creator is free from defects is a consensus issue among the Imams of the Ahl-as-Sunnah. Just as he previously termed the consensus matters of transcendence and holiness as "real innovation," here, who is to hold his tongue when he implies that all the Imams of Ahl-as-Sunnah were innovators? And if I establish the argument that the optionality of a perfect attribute and its absence being under divine power necessitates defect and deficiency—for when perfection becomes optional, whether it is acquired or not, then defect and loss become permissible. And if it was not necessary for the Lord Subhana wa Ta'ala to be characterized by perfect attributes, then this is exactly the creed of this ill-mannered person. He has clearly written that the possibility of defect and pollution in the Exalted Creator exists. However, I will say this much to those followers: keep your eyes open and see which Mu'tazilite or Karrami you regard as an Imam, who explicitly rejects the consensus beliefs of the Ahl-as-Sunnah wa'l-Jama'at. Then do not say we are Sunnis.

Subtle Warning: The gentleman did not only write about the optionality of the Exalted Lord's perfect attributes regarding the attribute of truthfulness but also explicitly mentioned it regarding Divine Knowledge. In the book Taqwiyat al-Iman (named Strengthening of Faith), which is quite the opposite: By contrast, they name a Black person 'Camphor' (Kafur). (A black African is ironically named Camphor. - Ed.) He clearly wrote: "To perceive the unseen is in one's own choice, to do it whenever one wants; this is the stature of Allah Almighty alone." (1) God forbid! This is a blatant slander against Allah Almighty. Look, he has openly admitted here that if Allah wills, He may acquire knowledge, or He may remain ignorant. Bravo, brave one! What a great faith he has in God. In the creed of the Ahl-as-Sunnah, knowing everything eternally and forever is essential to the Pure Essence; it is not subject to anyone's will or choice, nor is its acquisition or removal under anyone's control or power. O followers! Keep counting the insolences of the leader of your sect. And for your great Imam, take the gift of the command of our (Ahl-as-Sunnah's) Great Imam, the Leader of Imams, the Lamp of the Ummah, Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him), which must be followed. He states in Fiqh al-Akbar:

His (Exalted) attributes are eternal, neither originated nor created. So, whoever	**Divine attributes are eternal, neither originated nor created by anyone. Thus, whoever**
says they are created or originated, or wavers in this, or doubts it,	calls them created or originated, or hesitates or doubts them,
he is a disbeliever in Allah Almighty. (2)	is a disbeliever and a denier of Allah Almighty.

(1) Taqwiyat al-Iman, Chapter 2, Refutation of Polytheism in Knowledge, Alimi Press, inside Lohari Gate, Lahore, p. 12. (2) Fiqh al-Akbar, published by Malik Sirajuddin & Sons, Kashmiri Bazaar, Lahore, p. 4.

फ़तावा रिज़विया (खंड 15)

ईश्वर में दोष न होना सुन्नी इमामों का एक सर्वसम्मत (इज्माई) मसला है। तो उसने जैसे ऊपर सर्वसम्मत तंज़ीह और तक़दीस (पवित्रता) के मसलों को 'हक़ीक़ी बिदअत' (वास्तविक नवाचार) लिख दिया, यहाँ कौन उसकी ज़ुबान पकड़ता है कि सुन्नी इमाम सब बिदअती थे। और अगर मैं इस तरह दलील दूँ कि पूर्ण विशेषता (सिफ़त-ए-कमाल) का वैकल्पिक होना और उसकी अनुपस्थिति का शक्ति के अधीन होना दोष और न्यूनता का कारण है; क्योंकि जब पूर्णता वैकल्पिक हो गई—चाहे प्राप्त की जाए या न की जाए—तो दोष और कमी जायज़ हो गई। और यदि अल्लाह सुब्हानहू व तआला का पूर्ण विशेषताओं से संपन्न होना आवश्यक न रहा, तो यह इस कुमार्गगामी का ही मज़हब है। वह साफ़ लिख चुका है कि बारी अज़्ज़ व जल्ल (ईश्वर) में दोष और अशुद्धि का होना संभव है। लेकिन हाँ, उन अनुयायियों से इतना कहूँगा कि आँखें खोलकर देखो कि तुम किस मोतज़िली या कर्रामी को इमाम मानते हो जो स्पष्ट रूप से अहले सुन्नत वल जमात के सर्वसम्मत अक़ीदों (विश्वासों) को खारिज करता जा रहा है, फिर यह न कहना कि हम सुन्नी हैं।

एक महत्वपूर्ण चेतावनी: महाशय ने बारी जल्ल व अला की पूर्ण विशेषताओं का वैकल्पिक होना न केवल सत्यता (सिफ़त-ए-सिदक़) के बारे में लिखा, बल्कि दिव्य ज्ञान (इल्म-ए-इलाही) के बारे में भी इसकी स्पष्टता की। किताब 'तक़वियतुल ईमान', जिसका नाम है 'ईमान की शक्ति', इसके विपरीत है: इसके विपरीत, वे एक अश्वेत व्यक्ति का नाम 'काफ़ूर' (कपूर) रखते हैं। (काले हब्शी का नाम उलटकर काफ़ूर रखते हैं। - सं.) उसमें साफ़ लिख दिया: "ग़ैब (अदृश्य) का पता लगाना अपने अधिकार में हो कि जब चाहे कर ले; यह अल्लाह साहब की ही शान है।" (1) तौबा! अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल पर स्पष्ट आरोप है। देखो यहाँ खुले तौर पर स्वीकार कर लिया गया कि अल्लाह तआला चाहे तो ज्ञान प्राप्त कर ले और चाहे तो अज्ञानी रहे। शाबाश बहादुर! ईश्वर पर क्या खूब ईमान रखता है। अहले सुन्नत के मज़हब में अनादि काल से अनंत काल तक (अज़लन-अबदन) हर बात को जानना पाक ज़ात (ईश्वर) के लिए अनिवार्य है; न यह किसी की इच्छा और पसंद से है, न इसे प्राप्त करना या खो देना किसी के वश या अधिकार में है। ऐ अनुयायियों! ज़रा अपने गुट के नेता की गुस्ताख़ियाँ गिनते जाओ। और अपने इमाम-ए-अज़म के लिए हम अहले सुन्नत के इमाम-ए-अज़म, इमामों के नेता, उम्मत के चिराग, इमाम अबू हनीफ़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के उस आदेश का उपहार लो जिसका पालन अनिवार्य है। वे फ़िक़्ह-ए-अकबर में फ़रमाते हैं:

अल्लाह तआला के गुण अनादि (अज़ली) हैं, न तो नूतन (हादिस) हैं और न ही सृजित। अतः जो कोई	**ईश्वरीय गुण अनादि हैं, न तो नूतन हैं और न ही किसी के द्वारा बनाए गए हैं। तो जो उन्हें**
उन्हें सृजित या नूतन कहे, या उनमें हिचकिचाहट दिखाए, या संदेह करे,	सृजित या नूतन बताए या उनमें संकोच या संदेह करे,
वह अल्लाह तआला का इनकार करने वाला (काफ़िर) है। (2)	वह काफ़िर है और अल्लाह तआला का इनकार करने वाला है।

(1) तक़वियतुल ईमान, दूसरा अध्याय, ज्ञान में शिरकत का खंडन, अलमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 12। (2) फ़िक़्ह-ए-अकबर, मलिक सिराजुद्दीन एंड संस द्वारा प्रकाशित, कश्मीरी बाज़ार, लाहौर, पृष्ठ 4।

باری نہ ہونا ائمہ اہل سنت کا مسئلہ اجتماعی ہے تو اس نے جیسے اوپر مسائل اجماعیہ تنزیہ و تقدیس کو بدعت حقیقیہ لکھ دیا یہاں کہتے کون اس کی زبان پکڑتا ہے کہ ائمہ اہل سنت سب بدعتی تھے ، اور اگر یوں دلیل قائم کرتا ہوں کہ صفت کمال کا اختیاری اور اس کے عدم کا زیر قدرت ہونا مستلزم عیب و منقصت ہے کہ جب کمال اختیاری ہوا کہ چاہے حاصل کیا یا نہ کیا تو عیب و نقصان روا ٹھہرا اور مولیٰ سبحانہ و تعالیٰ کا موصوف بصفات کمالیہ ہونا کچھ ضروری نہ ہوا تو یہ اس بد مشرب کا عین مذہب ہے وہ صاف لکھ چکا کہ باری عزوجل میں عیب و آلائش کا ہونا ممکن، مگر ہاں ان پیرووں سے اتنا کہوں گا کہ آنکھ کھول کر دیکھتے جاؤ کس معتزلی کرامی کو امام جانتے ہو جو صراحتہً عقائد اجماعیہ اہل سنت و جماعت کو رد کرتا جاتا ہے ، پھر نہ کہنا کہ ہم سنی ہیں۔

تنبیہ نبیہ: حضرت نے صفات کمالیہ باری جل و علا کا اختیاری ہونا کچھ فقط صفت صدق ہی میں نہ لکھا بلکہ مستلزم علم الہی میں بھی اس کی تصریح کی، کتاب تقویۃ الایمان مسمّٰی بہ تقویت الایمان، ع بر عکس نہند نام زنگی کافور (سیاہ حبشی کا نام الٹ کر کافور رکھتے ہیں۔ت) میں صاف لکھ دیا: "غیب کا دریافت کرنا اپنے اختیار میں ہو کہ جب چاہے کر لیجئے یہ اللہ صاحب ہی کی شان ہے" 1 حاشا للہ! اللہ عزوجل پر صریح بہتان ہے ، دیکھو یہاں کھلم کھلا اقرار کر گیا کہ اللہ تعالیٰ چاہے تو علم حاصل کرلے چاہے جاہل رہے ، شاباش بہادر ، اچھا ایمان رکھتا ہے خدا پر ، اہل سنت کے مذہب میں ازلا ابدا ہر بات کو جاننا ذات پاک کو لازم ہے کہ نہ وہ کسی کے ارادہ و اختیار سے نہ اس کا حاصل ہونا یا زائل ہو جانا کسی کے قابو و اقتدار میں، پیر و صاحبو! ذرا پیر طائفہ کی بد منہیاں گنتے جاؤ اور اپنے امام معظم کے لئے ہم اہلسنت کے امام اعظم ہمام الامام

الائمہ سراج الامہ امام ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے ارشاد واجب الانقیاد کا تحفہ لو ، فقہ اکبر میں فرماتے ہیں :

صفاتہ تعالٰی فی الازل غیر محدثۃ ولا مخلوق فمن	**صفات الہی ازلی ہیں، نہ حادث نہ کسی کے مخلوق تو جو انہیں**
قال انھا مخلوقۃ او محدثۃ او وقف فیھا اوشک فیھا	مخلوق یا حادث بتائے یا ان میں تردد کرے یا شک لائے وہ کافر
فھو کافر باللہ تعالٰی 2۔	ہے اور اللہ تعالیٰ کا منکر ۔

1 تقویۃ الایمان الفصل الثانی رد الاشراك فی العلم مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۱۲ 2 الفقہ الاکبر مطبوعہ ملک سراج الدین اینڈ سنز کشمیری بازار لاہور ص ۴

Fatawa Razawiyya Volume 15

I say: The reason for this is that if the attributes are necessary consequences of the Essence, then their being emergent (hadith) and perishable would imply the emergence and perishability of the Essence itself, and this is a clear denial of the Essence [of God]. We seek refuge in Allah, the Lord of the worlds. Lash 4: I say: And success is from Allah. When Divine Truthfulness is intentional, and the Magnificent Quran is certainly His true speech, then it is necessary that the Glorious Quran is not a necessary consequence of Allah the Almighty's Essence. Otherwise, the Quran would be inseparable from the Essence, and truthfulness would be inseparable from the Quran, and what is inseparable from the inseparable is itself inseparable. And for an inseparable [attribute of the Essence] to be intentional is manifestly false. And by the consensus of Muslims, everything other than the Essence and its necessary consequences is emergent and created. Thus, it is proved by definitive evidence that the masters of the Wahhabis must consider the Magnificent Quran to be created. Regarding this, although it has been narrated from the hadiths of ten Sahaba (Companions) - may Allah the Almighty be pleased with them all: Hazrat Abdullah bin Masood (1), Abdullah bin Abbas (2), Jabir bin Abdullah (3), Abu Darda (4), Huzaifa bin al-Yaman (5), Umar bin Husain (6), Rafi bin Khadeej (7), Abu Hakeem Shami (8), Anas bin Malik (9), and Abu Huraira (10) - that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said regarding the Glorious Quran...

Footnotes: 1: Al-Shirazi in al-Alqab, and al-Khatib, and through him Ibn al-Jawzi via another route. 2: Abu Nasr al-Sijzi in al-Ibanah 'an Usul al-Diyanah. (T) 3: Narrated from him by al-Khatib. (T) 4: Al-Daylami in Musnad al-Firdaws. (T) 5: Al-Shirazi in al-Alqab and al-Daylami in Musnad al-Firdaws via another route. (T) 6: Al-Daylami through the route of Imam al-Shafi'i (may Allah be pleased with him). (T) 7: Like the one before it. May Allah the Almighty preserve him. (T) 8: Narrated from him by al-Khatib. (T) 9: Al-Daylami, and it is with al-Khatib via another route. (T) 10: Ibn Adi in al-Kamil. (T)

फतावा रज़विया खंड १५

मैं कहता हूँ: इसका कारण यही है कि यदि गुण अस्तित्व (ज़ात) का आवश्यक परिणाम हों, तो उनका उत्पन्न (हादिस) और नाशवान होना अस्तित्व की उत्पत्ति और नश्वरता को अनिवार्य बना देगा, और यह स्वयं अस्तित्व का ही इनकार है। और हम अल्लाह, जगतों के प्रतिपालक की शरण मांगते हैं। कोड़ा ४: मैं कहता हूँ: और सफलता अल्लाह ही की ओर से है। जब ईश्वरीय सत्यता ऐच्छिक हुई और महान कुरान निश्चित रूप से उसकी सच्ची वाणी है, तो यह अनिवार्य है कि गौरवशाली कुरान अल्लाह तआला के अस्तित्व का आवश्यक परिणाम न हो। अन्यथा, कुरान अस्तित्व के लिए अनिवार्य होगा और सत्यता कुरान के लिए अनिवार्य होगी, और जो अनिवार्य के लिए अनिवार्य हो वह भी अनिवार्य है। और एक अनिवार्य [अस्तित्व के गुण] का ऐच्छिक होना प्रत्यक्ष रूप से असत्य है। और मुसलमानों की सर्वसम्मति से, अस्तित्व और अस्तित्व के आवश्यक परिणामों के अतिरिक्त जो कुछ भी है, वह सब उत्पन्न और सृजित है। अतः निर्णायक प्रमाण से सिद्ध हुआ कि वहाबियों के स्वामियों के लिए महान कुरान को सृजित मानना अनिवार्य है। इस संबंध में, यद्यपि दस सहाबा-ए-कराम (साथियों) - अल्लाह तआला उन सभी से प्रसन्न हो - हजरत अब्दुल्ला बिन मसूद (१), अब्दुल्ला बिन अब्बास (२), जाबिर बिन अब्दुल्ला (३), अबू दरदा (४), हुज़ैफ़ा बिन अल-यमन (५), उमर बिन हुसैन (६), राफे बिन खदीज (७), अबू हकीम शामी (८), अनस बिन मालिक (९), और अबू हुरैरा (१०) की हदीसों से वर्णित हुआ है कि हुजूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने कुरान मजीद...

पाद-टिप्पणियाँ: १: शिराज़ी ने अल-अल्काब में, खतीब ने और इब्न अल-जौज़ी ने एक अन्य मार्ग (सनद) से इसे वर्णित किया है। (त) २: अबू नस्र अल-सिज्ज़ी ने अल-इबानाह अन उसूल अद-दियानाह में इसका उल्लेख किया है। (त) ३: उनसे खतीब ने इसे उद्धृत किया है। (त) ४: दैलमी ने मुसनद अल-फिरदौस में इसका उल्लेख किया है। (त) ५: शिराज़ी ने अल-अल्काब में और दैलमी ने मुसनद अल-फिरदौस में एक अन्य मार्ग से वर्णन किया है। (त) ६: दैलमी ने इमाम शाफ़ई रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के मार्ग से इसे उद्धृत किया है। (त) ७: यह पहले वाले की तरह ही है। अल्लाह तआला उनकी रक्षा करे। (त) ८: खतीब ने उनसे इसे उद्धृत किया है। (त) ९: यह दैलमी में है और खतीब ने इसे एक अन्य मार्ग से वर्णित किया है। (त) १०: इब्न अदी ने अल-कामिल में इसका उल्लेख किया है। (त)

पृष्ठ ३८० / ७४२

اقول: وجہ اس کی وہی ہے کہ صفات مقتضائے ذات تو ان کا حادث و قابل فنا ہونا ذات کے حدوث و قابلیت کو مستلزم، اور یہ عین انکار ذات ہے، والعیاذ باللہ رب العالمین۔ تازیانہ ۴: اقول: وباللہ التوفیق جب صدق الہی اختیاری ہوا اور قرآن عظیم قطعاً اس کا کلام صادق، تو واجب کہ قرآن مجید اللہ تعالیٰ کا مقتضائے ذات نہ ہو، ورنہ قرآن لازم ذات ہوگا اور صدق لازم قرآن اور لازم لازم لازم، اور لازم کا اختیاری ہونا بداہۃً باطل اور باجماع مسلمین جو کچھ ذات و مقتضائے ذات کے سوا ہے، سب حادث و مخلوق تو دلیل قطعی سے ثابت ہوا کہ مولائے وہابیہ پر قرآن عظیم کو مخلوق ماننا لازم، اس بارے میں اگرچہ حضرت عبداللہ بن مسعود رضہ ۱، عبداللہ بن عباس رضہ ۲، وجابر بن عبداللہ رضہ ۳، وابو درداء رضہ ۴، وحذیفہ بن الیمان رضہ ۵، وعمر بن حصین رضہ ۶، ورافع بن خدیج رضہ ۷، وابو حکیم شامی رضہ ۸، وانس بن مالک رضہ ۹، وابو ہریرہ رضہ ۱۰ دس صحابہ کرام رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین کی حدیثوں سے مروی ہوا کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے قرآن مجید

عہ ۱: الشیرازی فی الالقاب والخطیب و من طریقہ ابن الجوزی بوجہ آخر ۱۲منہ (شیرازی نے القاب میں، خطیب نے اور ابن جوزی نے ایک اور سند سے روایت کیا ہے ۱۲ منہ (ت)) عہ ۲: ابو نصر السجزی فی الابانۃ عن اصول الدیانۃ ۱۲منہ (ابو نصر السجزی نے الابانۃ عن اصول الدیانۃ میں ذکر کیا ہے ۱۲ منہ (ت)) عہ ۳: اخرج عنہ الخطیب ۱۲منہ (ان سے خطیب نے نقل کیا ہے ۱۲ منہ (ت)) عہ ۴: الدیلمی فی مسند الفردوس ۱۲منہ۔ (دیلمی نے مسند الفردوس میں ذکر کیا ۱۲ منہ (ت)) عہ ۵: الشیرازی فی الالقاب والدیلمی فی مسند الفردوس بوجہ آخر ۱۲منہ (شیرازی نے القاب میں اور دیلمی نے مسند الفردوس میں ایک اور سند سے روایت کیا ہے۔ ۱۲ منہ (ت)) عہ ۶: الدیلمی من

طریق الامام الشافعی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۱۲منہ (دیلمی نے امام شافعی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی سند سے نقل کیا ہے ۱۲ منہ (ت)) عہ ۷: کالذی قبلہ ۱۲ منہ سلمہ اللہ تعالیٰ (یہ پہلے ہی کی مثل ہے ۱۲ منہ سلمہ اللہ تعالیٰ (ت)) عہ ۸: روی عنہ الخطیب ۱۲منہ (خطیب نے ان سے نقل کیا ۱۲ منہ (ت)) عہ ۹: الدیلمی وھو عند الخطیب بوجہ آخر ۱۲منہ۔ (دیلمی میں ہے اور خطیب نے اسے ایک اور سند سے بیان کیا ہے ۱۲ منہ (ت)) عہ ۱۰: ابن عدی فی الکامل ۱۲منہ (ابن عدی نے الکامل میں ذکر کیا ۱۲ منہ (ت))

Fatawa Razawiyya - Volume Fifteen (15)

...called those who say it is created (makhluq) as disbelievers. However, since the Imams of Hadith have severe criticisms regarding these hadiths, therefore, listen to the narrations and sayings of the noble Companions, the great Successors, and the eminent Leaders, may the pleasure of the Benefactor be upon them.

(Irshad 10-1) Imam al-Lalaka'i narrates in the book 'As-Sunnah' with an authentic chain: Sheikh Abu Hamid bin Abi Tahir al-Faqih informed us, he was informed by Umar bin Ahmad al-Wa'iz, who was informed by Muhammad bin Harun al-Hadrami, who was informed by al-Qasim bin al-Abbas al-Shaibani, who was informed by Sufyan bin Uyaynah from Amr bin Dinar, who said: I reached nine of the companions of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) who used to say: "Whoever says the Qur'an is created is a disbeliever."[1]

Sheikh Abu Hamid bin Abi Tahir al-Faqih informed us, he was informed by Umar bin Ahmad al-Wa'iz, who was informed by Muhammad bin Harun al-Hadrami, who was informed by Qasim bin Abbas al-Shaibani who narrated from Sufyan bin Uyaynah that Hazrat Amr bin Dinar said: I met nine companions of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) who used to say: "Whoever says the Qur'an is created is a disbeliever."

Note (Ah): Al-Bayhaqi said in 'al-Asma wa al-Sifat': Its chains are dark, it is not appropriate to argue with any part of them nor to use them as evidence.[2] Ibn al-Jawzi in 'al-Mawdu'at' declared it fabricated (mawdu').[3] Al-Dhahabi in 'al-Mizan', al-Hafiz in 'al-Lisan', and al-Sakhawi in 'al-Maqasid' called it false (batil).[4] Al-Qari in 'al-Minah' said it has no basis (la asla lahu).[5] Al-Suyuti in 'al-La'ali' said: I have not seen any authenticity for this hadith.[6] [From him (the author), may his Lord preserve him].

Al-Bayhaqi said in 'al-Asma wa al-Sifat' that reasoning or citing evidence with any of these is not correct. Ibn al-Jawzi declared it fabricated in 'al-Mawdu'at'. Al-Dhahabi in 'al-Mizan', al-Hafiz in 'al-Lisan', and al-Sakhawi in 'al-Maqasid' called it false. Ali al-Qari said in 'al-Minah' it has no origin. Al-Suyuti said in 'al-La'ali' that I found no authenticity for this hadith. [From him (the author), may his Lord preserve him. (T)]

I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

1. Al-La'ali al-Masnu'ah, citing Al-Lalaka'i in As-Sunnah, Kitab al-Tawhid, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/8

2. Al-Maqasid al-Hasanah, citing Al-Asma wa al-Sifat, under Hadith 767, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, p. 304
3. Mawdu'at Ibn al-Jawzi, Kitab al-Tawhid, Dar al-Fikr, Beirut, 1/108
4. Al-Maqasid al-Hasanah, Hadith 767, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, p. 304
5. Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, the Qur'an is not created, etc., Mustafa al-Babi, Egypt, p. 26
6. Al-La'ali al-Masnu'ah, Kitab al-Tawhid, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/2

फतावा रज़विया - जिल्द पंद्रह (15)

...जो इसे मख़लूक़ (सृजित) कहते हैं उन्हें काफ़िर बताया। लेकिन चूंकि हदीस के इमामों ने इन हदीसों के बारे में कड़ी आलोचना की है, इसलिए सहाबा-ए-किराम, ताबईन-ए-इज़ाम और नामवर इमामों (उन पर परवरदिगार की रज़ा हो) के आसार और कथनों को गौर से सुनें।

(इरशाद 10-1) इमाम लालकाई किताब 'अस-सुन्नह' में सही सनद के साथ रिवायत करते हैं: अम्बा'अना अश्-शैख़ अबू हामिद बिन अबी ताहिर अल-फ़क़ीह अम्बा'अना उमर बिन अहमद अल-वाइज़ हद्दसना मुहम्मद बिन हारून अल-हज़रमी हद्दसना अल-क़ासिम बिन अल-अब्बास अश्-शैबानी हद्दसना सुफ़ियान बिन उययना अन अम्र बिन दीनार क़ाला अदरक्तु तिसअ़तन मिन अस्हाबि रसूलिल्लाहि सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम यक़ूलून मन् क़ालल क़ुरआनु मख़लूक़ुन फ़हुवा काफ़िरुन।[1]

हमें शेख अबू हामिद बिन अबी ताहिर अल-फ़क़ीह ने खबर दी, उन्हें उमर बिन अहमद अल-वाइज़ ने खबर दी, उन्हें मुहम्मद बिन हारून अल-हज़रमी ने खबर दी, उन्हें कासिम बिन अब्बास अल-शैबानी ने खबर दी, उन्होंने सुफ़ियान बिन उययना से रिवायत किया कि हज़रत अम्र बिन दीनार फ़रमाते हैं: मैंने रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नौ सहाबा को पाया जो फ़रमाते थे कि जो कुरान को मख़लूक बताए वो काफ़िर है।

अ़: अल-बैहक़ी फ़िल अस्मा व अ़स-सिफ़ात असानीदुहु मुज़्लिमतुल ला यन्बग़ी अन युह्तज्जा बिशयइम मिन्हा वला अन युस्तश्हदा बिहा[2], इब्न अल-जौज़ी फ़िल मौज़ूआ़त मौज़ूअ़[3], अज़-ज़हबी फ़िल मीज़ान वल हाफ़िज़ फ़िल लिसान वस्-सख़ावी फ़िल मक़ासिद बातिल[4], अल-क़ारी फ़िल मिनह ला अस्ला लहु[5], अस्-सुयूती फ़िल लआली फ़मा रअैतु लिहाज़ल हदीसि मिन तिब[6], 12 मिन्हु सलमा रब्बुहु।

बैहक़ी ने 'अल-अस्मा व अल-सिफ़ात' में कहा कि इनमें से किसी के साथ भी दलील देना या गवाही लेना सही नहीं है, इब्न जौज़ी ने मौज़ूआ़त में इसे गढ़ा हुआ (मौज़ूअ़) करार दिया, ज़हबी ने मीज़ान में और हाफ़िज़ ने लिसान में और सख़ावी ने मक़ासिद में इसे बातिल कहा, अली क़ारी ने 'अल-मिनह' में कहा इसका कोई मूल नहीं है, सुयूती ने 'अल-लआली' में कहा कि मैंने इस हदीस की कोई सत्यता नहीं पाई। [मुसन्निफ़ की तरफ़ से, उन पर उनके रब की सलामती हो (त)]

1. अल-लआली अल-मस्नूअ़ह, ब-हवाला अल-लालकाई फ़ी अस-सुन्नह, किताब अत-तौहीद, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 1/8
2. अल-मक़ासिद अल-हसना, ब-हवाला अल-अस्मा व अ़स-सिफ़ात, हदीस 767 के अंतर्गत, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, पृ. 304
3. मौज़ूआ़त इब्न अल-जौज़ी, किताब अत-तौहीद, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 1/108
4. अल-मक़ासिद अल-हसना, हदीस 767, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, पृ. 304
5. मिनह अर-रौज़ अल-अज़हर शरह अल-फ़िक्ह अल-अकबर, अल-क़ुरआनु ग़ैरु मख़लूक़ इत्यादि, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 26
6. अल-लआली अल-मस्नूअ़ह, किताब अत-तौहीद, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 1/2

کے مخلوق کہنے والے کو کافر بتایا، مگر از انجا کہ ائمہ محدثین کو ان علیہ السلام احادیث میں کلام شدید ہے، لہذا آثار واقول صحابہ کرام و تابعین عظام و ائمہ اعلام علیہم رضا المنعام استماع کیجئے۔

(ارشاد ۱۰-۱) امام لالکائی کتاب السنہ میں بسند صحیح روایت کرتے ہیں: انبأنا الشیخ ابو حامد بن ابی طاہر الفقیہ انبأنا عمر بن احمد الواعظ حدثنا محمد بن ہارون الحضرمی حدثنا القاسم بن العباس الشیبانی حدثنا سفیان بن عیینہ عن عمرو بن دینار قال ادرکت تسعة من اصحاب رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم یقولون من قال القرآن مخلوق فھو کافر۔۱

ہمیں خبر دی شیخ ابو حامد بن ابی طاہر الفقیہ نے انہیں خبر دی عمر بن احمد الواعظ نے انہیں خبر دی محمد بن ہارون الحضرمی نے انہیں خبر دی قاسم بن عباس الشیبانی نے ان سے بیان کیا سفیان بن عیینہ نے کہ حضرت عمرو بن دینار فرماتے ہیں میں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کے نو صحابہ کو پایا کہ فرماتے تھے جو قرآن کو مخلوق بتائے وہ کافر ہے۔

عہ : البیہقی فی الاسماء والصفات اسانیدہ مظلمة لا ینبغی ان یحتج بشیئ منہا ولا ان یستشھد بھا۲، ابن الجوزی فی الموضاعات موضوع،۳ الذھبی فی المیزان والحافظ فی اللسان والسخاوی فی المقاصد باطل،۴ القاری فی المنح لا اصل لہ،۵ السیوطی فی اللآلی فما رأیت لھذا الحدیث من طب،۶ ۱۲ منہ سلمہ ربہ۔

بیہقی نے "الاسماء والصفات" میں کہا ان میں سے کسی کے ساتھ بھی استدلال واستشہاد درست نہیں، ابن جوزی نے موضوعات میں موضوع قرار دیا، ذہبی نے میزان میں اور حافظ نے لسان میں

اور سخاوی نے مقاصد میں باطل کہا، علی قاری نے المنح میں کہا اس کی کوئی اصل نہیں، سیوطی نے اللآلی میں کہا میں نے اس حدیث کی کوئی صحت نہ پائی ۱۲ منہ سلمہ ربہ (ت)

I.T. Majlis of Dawatelslam

۱ اللآلی المصنوعۃ بحوالہ اللالکائی فی السنۃ کتاب التوحید دار المعرفۃ بیروت ۱ / ۸ ۲ المقاصد الحسنہ بحوالہ الاسماء والصفات تحت حدیث ۷۶۷ دار الکتب العلمیہ بیروت ص ۳۰۴ ۳ موضوعات ابن الجوزی کتاب التوحید دارالفکر بیروت ۱ / ۱۰۸ ۴ المقاصد الحسنہ حدیث ۷۶۷ دار الکتب العلمیہ بیروت ص ۳۰۴ ۵ منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر القرآن غیر مخلوق الخ مصطفی البابی مصر ص ۲۶ ۶ اللآلی المصنوعۃ کتاب التوحید دار المعرفۃ بیروت ۱ / ۲

Fatawa Ridawiyya Volume 15

(11) Bayhaqi, in the 'Kitab al-Asma' wa al-Sifat', narrates from Imam Ja'far Sadiq (may Allah be pleased with him and his noble ancestors) regarding the one who believes the Quran to be created: 'He should be killed and his repentance should not be accepted.' [1] (12) In the same book, it is quoted from Imam Ali bin Madini: 'Indeed, he is a disbeliever (Kafir).' [2] (13) In the same book, it is narrated from Imam Malik: 'He is a disbeliever, so kill him.' [3] (14) In 'Juz' al-Fil', from Yahya bin Abi Talib, I saw: 'Whoever claims that the Quran is created is a disbeliever.' [4] — Imam al-Sakhawi mentioned these four in 'al-Maqasid al-Hasana'. (15) Ibn Imam Ahmad states in 'Kitab al-Sunnah': 'Whoever says the Quran is created is a disbeliever in our view because the Quran is one of the attributes of Allah.' [5] (16) Imam Abdullah bin Mubarak says: 'Whoever says the Quran is created is a heretic (Zindiq).' [6] (17) Imam Sufyan bin 'Uyaynah says: 'The Quran is the Word of Allah; whoever says it is created is a disbeliever.' [7] (18) In the presence of Abdullah bin Idris, those who believe the Quran is created were mentioned, who call themselves monotheists (Muwahhid)...

1. Al-Maqasid, referencing Al-Bayhaqi in 'Al-Asma' wa Al-Sifat', under Hadith 267, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, p. 305.
2. Al-Maqasid al-Hasana, referencing Ali ibn Madini, under Hadith 267, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, p. 305.
3. Al-Maqasid al-Hasana, referencing Imam Malik, under Hadith 267, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, p. 305.
4. Al-Maqasid al-Hasana, referencing 'Juz' al-Fil' from Yahya bin Abi Talib, under Hadith 267, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, p. 305.
5. Al-Hadiqa al-Nadiyya, referencing 'Kitab al-Sunnah: The Quran is the Word of Allah, Not Created', Maktaba Nooria Rizvia, Faisalabad, 1/257.
6. Al-Hadiqa al-Nadiyya, Abdullah ibn Mubarak, 'Kitab al-Sunnah: The Quran is the Word of Allah, Not Created', Maktaba Nooria Rizvia, Faisalabad, 1/257.
7. Al-Hadiqa al-Nadiyya, Sufyan bin 'Uyaynah, 'Kitab al-Sunnah: The Quran is the Word of Allah, Not Created', Maktaba Nooria Rizvia, Faisalabad, 1/257.

फ़तावा रिज़विया जिल्द पन्द्रहवीं (15)

(11) बैहक़ी 'किताब अल-अस्मा वा अल-सिफ़ात' में इमाम जाफ़र सादिक (अल्लाह उनसे और उनके नेक पूर्वजों से प्रसन्न हो) से रिवायत करते हैं कि क़ुरान को मखलूक (बनाया हुआ) मानने वाले के बारे में फ़रमाते हैं: 'उसे क़त्ल किया जाए और उसकी तौबा स्वीकार न की जाए।' [1] (12) उसी में इमाम अली बिन मदनी से उद्धृत है: 'निस्संदेह वह काफ़िर है।' [2] (13) उसी में इमाम मालिक से वर्णित है: 'वह काफ़िर है, उसे क़त्ल करो।' [3] (14) 'जुज़ अल-फ़ील' में याह्या बिन अबी तालिब से देखा: 'जिसने दावा किया कि क़ुरान मखलूक है, वह काफ़िर है।' [4] — इन चारों का ज़िक्र इमाम सखावी ने 'अल-मक़ासिद अल-हसना' में किया है। (15) इब्न इमाम अहमद 'किताब अल-सुन्नत' में फ़रमाते हैं: 'जो कहता है कि क़ुरान मखलूक है, वह हमारे नज़दीक काफ़िर है क्योंकि क़ुरान अल्लाह के गुणों (सिफ़ात) में से है।' [5] (16) इमाम अब्दुल्ला बिन मुबारक फ़रमाते हैं: 'जो क़ुरान को मखलूक कहे, वह बेदीन (ज़िंदीक़) है।' [6] (17) इमाम सुफ़यान बिन उयैना फ़रमाते हैं: 'क़ुरान अल्लाह का कलाम है; जो इसे मखलूक कहे, वह काफ़िर है।' [7] (18) अब्दुल्ला बिन इदरीस के सामने उन लोगों का ज़िक्र हुआ जो क़ुरान को मखलूक मानते हैं और अपने आप को मुवह्हिद (एकेश्वरवादी) कहते हैं...

1. अल-मक़ासिद, सन्दर्भ बैहक़ी कृत 'अल-अस्मा वा अल-सिफ़ात', हदीस 267 के तहत, दार अल-कुतुब अल-इल्मियाह, बेरूत, पृष्ठ 305।
2. अल-मक़ासिद अल-हसना, सन्दर्भ अली इब्न मदनी, हदीस 267 के तहत, दार अल-कुतुब अल-इल्मियाह, बेरूत, पृष्ठ 305।
3. अल-मक़ासिद अल-हसना, सन्दर्भ इमाम मालिक, हदीस 267 के तहत, दार अल-कुतुब अल-इल्मियाह, बेरूत, पृष्ठ 305।
4. अल-मक़ासिद अल-हसना, सन्दर्भ 'जुज़ अल-फ़ील' याह्या बिन अबी तालिब से, हदीस 267 के तहत, दार अल-कुतुब अल-इल्मियाह, बेरूत, पृष्ठ 305।
5. अल-हदीक़ा अल-नदिय्या, सन्दर्भ 'किताब अल-सुन्नत: क़ुरान अल्लाह का कलाम है, मखलूक नहीं', मकतबा नूरिया रिज़विया, फ़ैसलाबाद, 1/257।
6. अल-हदीक़ा अल-नदिय्या, अब्दुल्ला इब्न मुबारक, 'किताब अल-सुन्नत: क़ुरान अल्लाह का कलाम है, मखलूक नहीं', मकतबा नूरिया रिज़विया, फ़ैसलाबाद, 1/257।
7. अल-हदीक़ा अल-नदिय्या, सुफ़यान बिन उयैना, 'किताब अल-सुन्नत: क़ुरान अल्लाह का कलाम है, मखलूक नहीं', मकतबा नूरिया रिज़विया, फ़ैसलाबाद, 1/257।

فتاوٰی رضویہ جلد پازندہم (۱۵)

(۱۱) بیہقی کتاب الاسماء والصفات میں امام جعفر صادق رضی اللہ تعالٰی عنہ وعن آباءہ الکرام سے راوی کہ مخلوقِ قرآن ماننے والے کی نسبت فرماتے، انہ یقتل ولا یستتاب 1 اسے قتل کیا جائے اور اس سے توبہ نہ لیں۔ (۱۲) اسی میں امام علی بن مدینی سے منقول: انہ کافر 2 (وہ کافر ہے۔ ت) (۱۳) اسی میں امام مالک سے مروی: کافر فاقتلوہ 3 کافر ہے اسے قتل کرو۔ (۱۴) جزء الفیل میں یحیٰی بن ابی طالب سے رایت: من زعم ان القرآن مخلوق فھو کافر 4۔ ذکر ھذہ الاربع امام السخاوی فی المقاصد الحسنۃ۔ | جو قرآن کو مخلوق کہے کافر ہے، (ان چاروں کا ذکر امام سخاوی نے "المقاصد الحسنہ" میں کیا ہے۔ ت) (۱۵) ابن امام احمد کتاب السنہ میں فرماتے ہیں: من قال القرآن مخلوق فھو عندنا کافر لان القرآن من صفۃ اللہ 5۔ | قرآن کو مخلوق کہنے والا ہمارے نزدیک کافر ہے کہ قرآن خدا کی صفتوں سے ہے۔ (۱۶) امام عبداللہ بن مبارک فرماتے ہیں: من قال القرآن مخلوق فھو زندیق 6۔ | جو قرآن کو مخلوق کہے وہ بے دین ہے۔ (۱۷) امام سفیان بن عیینہ فرماتے ہیں: القرآن کلام اللہ من قال مخلوق فھو کافر 7۔ | قرآن کلامِ الٰہی ہے جو اسے مخلوق کہے کافر ہے۔ (۱۸) عبداللہ بن ادریس کے سامنے خلقِ قرآن ماننے والوں کا ذکر ہوا کہ اپنے آپ کو موحد کہتے ہیں

1 المقاصد بحوالہ البیہقی فی الاسماء والصفات تحت حدیث ۲۶۷ دار الکتب العلمیہ بیروت ص ۳۰۵

2 المقاصد الحسنہ بحوالہ علی ابن مدینی تحت حدیث ۲۶۷ دار الکتب العلمیہ بیروت ص ۳۰۵ 3 المقاصد الحسنہ بحوالہ امام مالک تحت حدیث ۲۶۷ دار الکتب العلمیہ بیروت ص ۳۰۵ 4 المقاصد الحسنہ بحوالہ جزء الفیل عن یحیٰی بن ابی طالب تحت حدیث ۲۶۷ دار الکتب العلمیہ بیروت ص ۳۰۵

5 الحدیقۃ الندیۃ بحوالہ کتاب السنۃ القرآن کلام اللہ تعالٰی غیر مخلوق مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد

١ / ٢٥٧ 6 الحديقة الندية عبدالله ابن مبارک کتاب السنۃ القرآن کلام الله تعالیٰ غیر مخلوق مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ١ / ٢٥٧ 7 الحديقة الندية سفيان بن عيينہ کتاب السنۃ القرآن کلام الله تعالیٰ غیر مخلوق مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ١ / ٢٥٧

Fatawa Ridawiyyah Volume 15

He stated:

"They lied; they are not monotheists, they are heretics. Whoever claims that the Qur'an is created has indeed claimed that Allah is created, and whoever claims that Allah is created has indeed disbelieved. These are heretics." 1 | They are liars; they are not monotheists but heretics. The one who called the Qur'an created, he (may Allah be pleased with him) said he called God created, and whoever called God created became an infidel; these are faithless.

(19 to 21) Waki' ibn al-Jarrah, Mu'adh ibn Mu'adh, and Yahya ibn Ma'in say: "Whoever says the Qur'an is created is an infidel." 2 (Whoever called the Qur'an created is a disbeliever. - T)

(22) Ibn Abi Maryam said: "Whoever claims that the Qur'an is created is an infidel." 3 (He who considers the Qur'an to be created is a disbeliever. - T)

(23 & 24) Shababa ibn Sawwar and Abdul Aziz ibn Aban al-Qurashi say: "The Qur'an is the speech of Allah, and whoever claims it is created is an infidel." 4 | The Qur'an is the speech of Allah; the one who considers it created is a disbeliever.

(25) Imam Yazid bin Harun said: "By Allah, besides Whom there is no true deity, the Compassionate, the Merciful, the Knower of the unseen and the witnessed, whoever says the Qur'an is created is a heretic." 5 - These last reports are cited in... | Swear by Allah, besides Whom there is no true deity, the Great Benefactor, the Compassionate, the Knower of all that is present and absent, that whoever says the Qur'an is created is a heretic. (These final sayings are...)

'A: I say: The reason for the necessary connection is clear, as every created thing is originated (hadith), and the Qur'an is necessary to the Essence (of God). Originating the necessary implies originating the necessitated. Since every originated thing is created, considering the attribute as created necessitates considering the Essence as created. Let the gentlemen of Najd reflect: whether the heinous necessity, i.e., God forbid, the Essence of the Creator being originated and created, applied to their leader as well or not. Consider it a blessing that a necessary consequence of a statement is not considered the statement itself. 12 (From the author, may his grace continue).

1 Al-Hadiqa al-Nadiyya, cited from Abdullah ibn Idris: "The Qur'an is the speech of Allah the Almighty, not created." Maktaba Nooriya Razawiyyah, Faisalabad, 1/257. 2 Al-Hadiqa al-Nadiyya, cited from Waki' ibn al-Jarrah, Mu'adh ibn Mu'adh, and Yahya ibn Ma'in, Maktaba Nooriya Razawiyyah, Faisalabad, 1/257, 258. 3 Al-Hadiqa al-Nadiyya, cited from Ibn Abi Maryam: "The Qur'an is the speech of Allah, not created." Maktaba Nooriya Razawiyyah, Faisalabad, 1/258. 4 Al-Hadiqa al-Nadiyya, cited from Shababa ibn Sawwar and Abdul Aziz ibn Aban al-Qurashi: "The Qur'an is the speech of Allah, not created." Maktaba Nooriya Razawiyyah, Faisalabad, 1/258. 5 Al-Hadiqa al-Nadiyya, cited from Yazid bin Harun: "The Qur'an is the speech of Allah, not created." Maktaba Nooriya Razawiyyah, Faisalabad, 1/257, 258.

फ़तावा रिज़विया खंड १५

फरमाया:

"उन्होंने झूठ बोला; वे मुवहहिद नहीं हैं, वे ज़नदीक हैं। जिसने दावा किया कि कुरान मखलूक है, उसने वास्तव में दावा किया कि अल्लाह मखलूक है, और जिसने दावा किया कि अल्लाह मखलूक है, वह काफ़िर हो गया। ये ज़नदीक हैं।" 1 | वे झूठे हैं, वे मुवहहिद नहीं बल्कि ज़नदीक हैं। जिसने कुरान को मखलूक कहा, उन्होंने कहा कि उसने खुदा को मखलूक कहा, और जिसने खुदा को मखलूक कहा वह काफ़िर हो गया, ये बेदीन हैं।

(१९ से २१) वकीअ बिन अल-जर्राह, मुआज़ बिन मुआज़ और याह्या बिन मईन फरमाते हैं: "जिसने कहा कि कुरान मखलूक है, वह काफ़िर है।" 2 (जिसने कुरान को मखलूक कहा, वह काफ़िर है। - टी)

(२२) इब्न अबी मरियम ने फरमाया: "जो दावा करता है कि कुरान मखलूक है, वह काफ़िर है।" 3 (जो कुरान को मखलूक मानता है, वह काफ़िर है। - टी)

(२३ और २४) शबाबह बिन सव्वार और अब्दुल अज़ीज़ बिन अबान अल-कुरैशी फरमाते हैं: "कुरान अल्लाह का कलाम है, और जो कोई दावा करता है कि यह मखलूक है, वह काफ़िर है।" 4 | कुरान अल्लाह का कलाम है; जो इसे मखलूक माने, वह काफ़िर है।

(२५) इमाम यज़ीद बिन हारून ने फरमाया: "अल्लाह की कसम जिसके सिवा कोई सच्चा माबूद नहीं, जो निहायत मेहरबान और रहम वाला है, और जो हाज़िर और ग़ायब सब का जानने वाला है, कि जो कोई कुरान को मखलूक कहे वह ज़नदीक है।" 5 - इन अंतिम कथनों को उद्धृत किया गया है... | अल्लाह की कसम जिसके सिवा कोई सच्चा माबूद नहीं, बड़ा मेहरबान रहमत वाला, हाज़िर-ग़ायब सब से खबरदार, कि जो कोई कुरान को मखलूक कहे वह ज़नदीक है। (इन आखिरी अक़वाल का)

अ: अक़ूलु (मैं कहता हूँ): इसका कारण स्पष्ट है, क्योंकि हर मखलूक हादिस (नवीन) है और कुरान अल्लाह की ज़ात (अस्तित्व) के लिए लाज़िम (अनिवार्य) है। लाज़िम का हादिस होना मलज़ूम के हादिस होने को अनिवार्य बनाता है। चूँकि हर हादिस चीज़ मखलूक है, इसलिए सिफ़त (गुण) को मखलूक मानने से ज़ात को मखलूक मानना लाज़िम आता है। नजद के लोग गौर करें कि क्या यह घिनौनी आवश्यकता, यानी माज़अल्लाह, अल्लाह की ज़ात का हादिस और मखलूक होना, उनके

इमाम पर भी लागू हुई या नहीं। इसे गनीमत समझें कि किसी कथन का लाज़मी परिणाम स्वयं कथन नहीं माना जाता। १२ - मुसांनिफ़ की ओर से, उनका फ़ैज़ जारी रहे।

1 अल-हदीका अन-नदिया, अब्दुल्लाह बिन इदरीस के हवाले से: "कुरान अल्लाह तआला का कलाम है, मखलूक नहीं।" मकतबा नूरिया रिज़विया, फैसलाबाद, १/२५७। 2 अल-हदीका अन-नदिया, वकीअ बिन अल-जर्राह, मुआज़ बिन मुआज़ और याह्या बिन मईन के हवाले से, मकतबा नूरिया रिज़विया, फैसलाबाद, १/२५७, २५८। 3 अल-हदीका अन-नदिया, इब्न अबी मरियम के हवाले से: "कुरान अल्लाह का कलाम है, मखलूक नहीं।" मकतबा नूरिया रिज़विया, फैसलाबाद, १/२५८। 4 अल-हदीका अन-नदिया, शबाबह बिन सव्वार और अब्दुल अज़ीज़ बिन अबान अल-कुरैशी के हवाले से: "कुरान अल्लाह का कलाम है, मखलूक नहीं।" मकतबा नूरिया रिज़विया, फैसलाबाद, १/२५८। 5 अल-हदीका अन-नदिया, यज़ीद बिन हारून के हवाले से: "कुरान अल्लाह का कलाम है, मखलूक नहीं।" मकतबा नूरिया रिज़विया, फैसलाबाद, १/२५७, २५८।

पेज ३८३ का ७४२

فتاویٰ رضویہ جلد پندرہبم (۱۵)

فرمایا:

کذبوا لیس ھؤلاء بموحدین ھؤلاء زنادقة من زعم ان القرآن مخلوق فقد زعم ان اللہ مخلوق ومن زعم ان اللہ مخلوق فقد کفر ھؤلاء زنادقة 1 - | جھوٹے ہیں وہ موحد نہیں زندیق ہیں جس نے قرآن کو مخلوق کہا اس ع نے خدا کو مخلوق کہا اور جس نے خدا کو مخلوق کہا کافر ہوا ، یہ بے دین ہیں۔

(۱۹تا ۲۱) وکیع بن الجراح ومعاذ بن معاذ و یحییٰ بن معین فرماتے ہیں: من قال القرآن مخلوق فھو کافر 2 (جس نے قرآن کو مخلوق کہا وہ کافر ہے۔ت)

(۲۲) ابن ابی مریم نے فرمایا: من زعم ان القرآن مخلوق فھو کافر 3 (جو قرآن کو مخلوق مانے وہ کافر ہے۔ت)

(۲۳و۲۴) شبابہ بن سوار و عبدالعزیز بن ابان قرشی فرماتے ہیں: القرآن کلام اللہ ومن زعم انہ مخلوق فھو کافر 4 - | قرآن کلام اللہ ہے جو اسے مخلوق مانے کافر ہے۔

(۲۵) امام یزید بن ہارون نے فرمایا: واللہ الذی لا الہ الا ھوا الرحمن الرحیم عالم الغیب والشھادة من قال القرآن مخلوق فھو زندیق 5 - اورد ھذہ الاواخرفی | قسم اللہ کی جس کے سوا کوئی سچا معبود نہیں ، بڑا مہربان رحمت والا حاضر غائب سب سے خبردار کہ جو کوئی قرآن کو مخلوق کہے زندیق ہے (ان آخری اقوال کا

عـ : اقول : وجہ ملازمت ظاہر ہے کہ ہر مخلوق حادث اور قرآن لازم ذات اور حدوث لازم حدوث ملزوم کو مستلزم اور ہر حادث مخلوق تو خلق صفت ماننے کو خلق ذات ماننا لازم ، حضرات نجد

یہ غور کریں لازم شنیع یعنی معاذ اللہ ذات باری کا حادث و مخلوق ہونا ان کے امام پر بھی لازم آیا یا نہیں غنیمت جانیں کہ لازم قول قول نہیں ہوتا ۱۲ منہ دام فیضہ

1 الحديقة الندية بحوالہ عبد اللہ بن ادریس القرآن کلام اللہ تعالی غیر مخلوق مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱ / ۲۵۷ 2 الحديقة الندية بحوالہ وکیع بن الجراح ومعاذ بن معاذ ویحیی بن معین مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱ / ۲۵۷، ۲۵۸ 3 الحديقة الندية بحوالہ ابن ابی مریم القرآن کلام اللہ غیر مخلوق مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱ / ۲۵۸ 4 الحديقة الندية بحوالہ شبابہ بن سوار و عبدالعزیز بن ابان القرشی القرآن کلام اللہ غیر مخلوق مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱ / ۲۵۸ 5 الحديقة الندية بحوالہ یزید بن ہارون القرآن کلام اللہ غیر مخلوق مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱ / ۲۵۷، ۲۵۸

Fatawa Razvia Volume Fifteen (15)

(32) In Khazanat-ul-Muftiyeen it is stated: "Whoever says the Quran is created is a disbeliever. Imam Najmuddin al-Nasafi was asked about a female teacher who said, 'When the Quran was created, the master was appointed on the thirtieth Thursday.' Will any doubt arise in her marriage? He replied, 'Yes, because she spoke of the creation of the Quran.'" (T)

O Muslims! These are thirty-two fatwas regarding just one statement of the leader of the Wahhabis, from the Companions, Successors, Mujtahid Imams, and scholars of religion (may Allah Almighty be pleased with them all), by virtue of which disbelief (kufr) is mandatory upon him. And as for his many other statements that are similar to this or even more heinous, what can be said of them! Judge the spring of his garden by its blooms. (Judge its spring by its garden. T)

O Allah! We ask You for an end upon faith and the Sunnah, Amen! O Bestower of Great Favors! Accept it, accept it! (T) Amen, O Great Bestower.

These four lashes were specifically to reveal how many heresies the master of the Najdiyya committed in this one statement; how many misguidances of Mu'tazilism, Karramism, etc., they adopted; how many collective beliefs of the Ahl-as-Sunnah they denied; and to what extreme they took insolence and disrespect toward Allah Almighty. When, by the grace of Allah, the refutation of the evidence was completed: Note: Let them praise [Allah] that the researchers distinguished between necessity (Luzum) and adherence (Iltizam). Is what is in this of complete loss and total destruction not enough? And refuge is with Allah, the Lord of Majesty and Honor. (From the author) Researchers have distinguished between Luzum and Iltizam; consider this a blessing. Then is the complete loss and total destruction in this not enough? Refuge is only with the Lord of Majesty and Honor. (T)

1. Khazanat-ul-Muftiyeen, Chapter on Words of Disbelief, Manuscript 1/197.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

(32) 'ख़ज़ानतुल मुफ़्तीइन' में है: "जिसने कहा कि क़ुरआन मख़लूक (सृजित) है, वह काफ़िर है। इमाम नजमुद्दीन नसफ़ी से एक मुअल्लिमा (शिक्षिका) के बारे में पूछा गया जिसने कहा कि 'जब क़ुरआन पैदा किया गया, तीसवें गुरुवार को उस्ताद रखा गया', क्या उसके निकाह में कोई संदेह पैदा होगा? उन्होंने फ़रमाया: हाँ, क्योंकि उसने क़ुरआन के सृजित होने का क़ौल (कथन) किया है।" (त)

ऐ मुसलमानों! इमाम-ए-वहाबिया के सिर्फ़ एक क़ौल के मुतल्लिक सहाबा, ताबेईन, आइम्मा-ए-मुज्तहिदीन और उलेमा-ए-दीन (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम अजमईन) के ये बत्तीस फ़तवे हैं जिनकी रू से उस पर कुफ़्र लाज़िम है, और उसके बहुत से अक़वाल (कथन) जो इसके समान या इससे भी अधिक घृणित हैं, उनके बारे में क्या कहना! उसके बाग़ से उसकी बहार का अंदाज़ा लगाओ। (बाग़ पर उसकी बहार को क़यास करो। त)

ऐ अल्लाह! हम तुझसे ईमान और सुन्नत पर ख़ात्मे (अंत) की दुआ करते हैं, आमीन! ऐ अज़ीम एहसान फ़रमाने वाले! क़बूल फ़रमा, क़बूल फ़रमा! (त) आमीन या अज़ीमुल मन्ना।

ये चार कोड़े ख़ास इस बात को ज़ाहिर करने के लिए थे कि नजदिया के सरदार ने इस एक क़ौल में कितनी-कितनी बद-मज़हबियाँ कीं; मोतज़िलियत, कर्रामियत वग़ैरह किस-किस तरह की गुमराहियाँ अपनाईं; कैसे-कैसे अहल-ए-सुन्नत के इजमाई अक़ायद को झुठलाया; और अल्लाह अज़्ज़वजल की शान में गुस्ताख़ी और बे-अदबी को किस हद तक पहुँचाया। जब अल्लाह के फ़ज़ल से दलील की तदलील (खंडन) से फ़ुरसत मिली: नोट: शोधकर्ताओं ने 'लज़ूम' और 'इल्तिज़ाम' के बीच फ़र्क किया है, इसे ग़नीमत जानें। क्या इसमें जो पूर्ण क्षति और पूर्ण विनाश है, वह पर्याप्त नहीं है? पनाह तो बस जलाल और इकराम वाले अल्लाह की ही है। शोधकर्ताओं ने लज़ूम और इल्तिज़ाम के बीच फ़र्क किया है, इसे ग़नीमत जानें। फिर क्या इसी में पूर्ण हानि और पूर्ण विनाश काफ़ी नहीं है? जलाल और इकराम वाले (अल्लाह) की ही पनाह है। (त)

1. ख़ज़ानतुल मुफ़्तीइन, फ़स्ल फ़ी अल्फ़ाज़ुल कुफ़्र, क़लमी नुस्ख़ा 1/197.

فتاوی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

(۳۲) خزانۃ المفتین میں ہے: من قال بخلق القران فھو کافر، سئل نجم الدین النسفی عن معلمۃ قالت تاقرآن آفریدہ شد است سیم پنج شنبی استاد نہادہ شدہ است، ھل یقع في نکاحھا شبھۃ قال نعم لانھا قالت بخلق القرآن ۱- جس نے خلق قرآن کا قول کیا تو وہ کافر ہے۔ امام نجم الدین نسفی سے ایک معلمہ کے بارے میں پوچھا گیا جس نے کہا جب قرآن پیدا کیا گیا تیسویں جمعرات استاد رکھا گیا اس معلمہ کے نکاح میں کوئی شبہ واقع ہوگا؟ تو انھوں نے فرمایا: ہاں، کیونکہ اس نے خلق قرآن کا قول کیا ہے۔ (ت)

ایہا المسلمون! امام وہابیہ کے صرف ایک قول کے متعلق صحابہ و تابعین و ائمہ مجتہدین و علمائے دین رضوان اللہ تعالٰی علیہم اجمعین کے یہ بتیس فتوے ہیں جن کی رو سے اس پر کفر لازم ہے، اور اس کے بہت سے اقوال کہ اس کے مثل یا اس سے بھی شنیع تر ہیں، ان کا کہنا ہی کیا ہے ع قیاس کن زگلستان او بہارش را (باغ پر اس کی بہار کو قیاس کرو۔ ت)

اللھم انا نسئلك الختام علی الایمان والسنۃ، آمین! اے اللہ! ہم تجھ سے ایمان اور سنت پر خاتمہ مانگتے ہیں، اے عظیم احسان فرمانے والے! قبول فرما، قبول فرما! (ت) آمین یا عظیم المنۃ۔

یہ چار تازیانے خاص اس امر کے اظہار میں تھے کہ مولائے نجدیہ نے اس ایک قول میں کتنی کتنی بد مذہبیاں کیں، معتزلیت، کرامیت و غیرہما کس کس طرح کی ضلالتیں لیں، کیسا کیسا عقائد اجماعیہ اہل سنت کو جھٹلایا، اللہ عزوجل کی جناب میں گستاخی و بے ادبی کو کس نہایت تک پہنچایا، جب بحمداللہ تضلیل مستدل سے فراغت پائی عہ: لیحمدوا ان المحققین فرقوا بین اللزوم و الالتزام ثم الایکفیہ مافي ھذا من خسار کامل وبوار تام والعیاذ باللہ ذی الجلال والاکرام ۱۲منہ۔ محققین

نے لزوم اور التزام کے درمیان فرق کیا ہے یہ غنیمت جانیں پھر کیا اسی میں کامل خسارہ اور مکمل ہلاکت کافی نہیں صاحب جلال و اکرام ہی کی پناہ ہے ۲۲ منہ (ت)

۱ خزانۃ المفتین فصل فی الفاظ الکفر قلمی نسخہ ۱/۱۹۷

صفحہ ۳۸۵ از ۷۴۲

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

By the grace of Allah, let us proceed to the refutation of the argument, meaning in this second delirium where he has presented a deceptive fallacy regarding the possibility of God lying. Listen to its eloquent refutation; take another look at his fallacious discourse so it remains fresh. The essence of this confused speech was that the absence of lying by Allah Almighty, which is among the attributes of perfection and for which He is praised, is a perfection and praiseworthy in that He has the power to lie but avoids it. If there were no power at all, then what virtue would there be in the absence of lying? No one would praise a stone for not lying. Similarly, if someone intends to lie but cannot speak due to some obstacle, the wise would not praise him either. Now, by the grace of Allah, first take the consensus of the delegation, then receive the good news of the resolution of the fallacy. And Allah is the Guide and the Master of favors (Allah Almighty alone is the Guide and the Master of help. T).

Scourge 5: The Lord Almighty says: "And I am not in the least unjust to the servants" (50:29). And He says: "And your Lord does not wrong anyone" (18:49). And He says: "Indeed, Allah does not do injustice, [even] as much as an atom's weight" (4:40).

I say: In these verses, the Lord Almighty has praised Himself for the absence of injustice. Why, O Mullah! Well, he who [is capable of] injustice...

Note 1: I say: To repel all the delirium of this fool, only this sentence is sufficient which was mentioned in the second sanctification under the twenty-fourth argument: every thing that is void of perfection is impossible for Allah Almighty, even if it does not possess a deficiency. It is evident that praise cannot come from the negation of perfection; praise will be from the negation of that which is not perfection. And whatever is not [perfection] is impossible for the Lord Almighty. If faith is correct, these two sentences are enough. 12 (Author)

Note 2: By the praise of Allah, this refutation by the exalted, innovative Mullah Shafi encompasses his entire loathsome discourse from head to toe, so that not a single word of his deliriums remains. Keep this confused discourse in mind and proceed as follows: Divine injustice is not impossible, otherwise, it would follow that human power exceeds Divine power, for oppression and tyranny are within the power of most men. Yes, injustice is contrary to wisdom, so it is impossible through something else (mumtani' bil-ghair). That is why they count the absence of injustice among the perfections of the Holy Truth, Glory be to Him, and praise Him for it, unlike a tree or a

stone, which no one praises for the absence of injustice. And it is clear that the art of perfection is that there should be power over injustice, but by observing wisdom and the requirement of wisdom, one avoids the stain of tyranny and does not commit injustice. Similarly (continued on next page).

1. The Holy Quran 50:29
2. The Holy Quran 18:49
3. The Holy Quran 4:40

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

ईश्वर की कृपा से, तर्क के खंडन की ओर चलें, यानी इस दूसरे प्रलाप में जो उसने ईश्वर के झूठ बोलने की संभावना पर एक भ्रामक भ्रम दिया है, उसका स्पष्ट खंडन सुनें; उसके भ्रामक भाषण पर एक बार फिर नज़र डालें ताकि वह ताज़ा हो जाए। इस उलझे हुए भाषण का सार यह था कि अल्लाह तआला का झूठ न बोलना, जो पूर्णता के गुणों में से है और जिसके लिए उसकी प्रशंसा की जाती है, पूर्णता और प्रशंसा के योग्य है कि वह झूठ बोलने में सक्षम होने के बावजूद उससे बचता है। यदि शक्ति ही न होती, तो झूठ न बोलने में क्या खूबी होती? कोई पत्थर की प्रशंसा नहीं करेगा कि वह झूठ नहीं बोलता। इसी तरह, यदि कोई झूठ बोलने का इरादा रखता है लेकिन किसी बाधा के कारण बोल नहीं पाता है, तो बुद्धिमान लोग उसकी भी प्रशंसा नहीं करेंगे। अब अल्लाह की कृपा से पहले सर्वसम्मति का प्रतिनिधिमंडल लें, फिर भ्रम के समाधान की खुशखबरी लें। और अल्लाह ही मार्गदर्शक और सहायता का स्वामी है। (अल्लाह तआला ही मार्गदर्शक है और मदद का मालिक है। त)

ताज़ियाना 5: रब अज़्ज़वजल फ़रमाता है: "और मैं बंदों के हक़ में ज़ुल्म करने वाला नहीं हूँ" (50:29)। और फ़रमाता है: "और तेरा रब किसी पर ज़ुल्म नहीं करता" (18:49)। और फ़रमाता है: "बेशक अल्लाह तआला एक ज़र्रे के बराबर ज़ुल्म नहीं फ़रमाता" (4:40)।

अक़ूल (मैं कहता हूँ): इन आयतों में मौला अज़्ज़वजल ने ज़ुल्म न करने से अपनी प्रशंसा की है, क्यों ऐ मुल्ला जी! भला जो ज़ुल्म पर...

टिप्पणी 1: अक़ूल: इस मूर्ख के सारे प्रलाप को दूर करने के लिए केवल इतना वाक्य पर्याप्त है जो दूसरी शुद्धि में चौबीसवें तर्क के तहत गुज़रा कि अल्लाह अज़्ज़वजल पर हर वह चीज़ भी असंभव है जो पूर्णता से रहित हो, भले ही उसमें कोई दोष न हो। यह स्पष्ट है कि पूर्णता के अभाव से प्रशंसा नहीं हो सकती; प्रशंसा उस चीज़ के निषेध से होगी जो पूर्णता नहीं है। और जो कुछ भी (पूर्णता) नहीं है वह रब अज़्ज़वजल के लिए असंभव है। यदि विश्वास सही है, तो ये दो वाक्य पर्याप्त हैं। 12 (लेखक)

टिप्पणी 2: ईश्वर की स्तुति से, महान, अभिनव मुल्ला शफ़ी का यह खंडन उनके पूरे घृणित प्रवचन को सिर से पाँव तक घेरे हुए है, जिससे उनके प्रलाप का एक भी शब्द नहीं बच सकता। इस उलझे हुए प्रवचन को ध्यान में रखें और इस तरह आगे बढ़ें: दैवीय अन्याय असंभव नहीं है, अन्यथा, यह माना जाएगा कि मानवीय शक्ति दैवीय शक्ति से अधिक है, क्योंकि ज़ुल्म और सितम अधिकांश पुरुषों की शक्ति में है। हाँ, अन्याय बुद्धिमत्ता के विरुद्ध है, इसलिए यह किसी और चीज़ (मुमतनी बिल-ग़ैर) के

माध्यम से असंभव है। इसीलिए वे ज़ुल्म के अभाव को पवित्र सत्य (हक सुब्हानहु) की पूर्णता में गिनते हैं और इसके लिए उसकी प्रशंसा करते हैं, वृक्ष या पत्थर के विपरीत, जिसकी ज़ुल्म के अभाव के लिए कोई प्रशंसा नहीं करता। और यह स्पष्ट है कि पूर्णता की कला यही है कि ज़ुल्म पर शक्ति तो हो, लेकिन बुद्धिमत्ता और बुद्धिमत्ता की आवश्यकता का पालन करते हुए, वह अत्याचार के कलंक से बचे और ज़ुल्म न करे। इसी तरह (अगले पृष्ठ पर जारी)।

1. अल-क़ुरान अल-करीम 29/50
2. अल-क़ुरान अल-करीम 29/18
3. अल-क़ुरान अल-करीम 40/4

पृष्ठ 386/742

بتوفیقِ تعالٰی تذلیلِ دلیل کی طرف چلئے یعنی اس ہذیانِ دوم میں جو اس نے امکانِ کذب باری پر ایک فریبی مغالطہ دیا، اس کا ردِ بلیغ سنئے، ذرا اس کی تقریر مغالطہ پر پھر ایک نظر ڈال لیجئے کہ تازہ ہو جائے، حاصل اس کلامِ پریشان کا یہ تھا کہ عدمِ کذب باری تعالٰی کہ صفاتِ کمال سے ہے، جس سے اس کی مدح کی جاتی ہے، در صفتِ ع۱ کمال و قابلِ مدح ہے کہ کذب پر قادر ہو کر اس سے بچے، سرے سے قدرت ہی نہ ہوئی، تو عدمِ کذب میں کیا خوبی ہے، پتھر کی کوئی تعریف نہ کرے گا کہ جھوٹ نہیں بولتا۔ یو ہیں جو کذب کا ارادہ کرے مگر کسی مانع کے سبب بول نہ سکے عقلاء اس کی بھی مدح نہ کریں گے، اب بتوفیق اللہ تعالٰی پہلے تفویضِ اجماع لیجئے، پھر حلِ مغالطہ کا مژدہ دیجئے، واللہ الھادی وولی الایادی (اللہ تعالٰی ہی ہادی ہے اور مدد کا مالک ہے۔ ت)

تازیانہ ۵: رب عزوجل فرماتا ہے: "وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ ﴿٤٦﴾" میں بندوں کے حق میں ستمگر نہیں۔ اور فرماتا ہے: "وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا ﴿٤٩﴾" تیرا رب کسی پر ظلم نہیں کرتا۔ اور فرماتا ہے: "إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ ﴿٤٠﴾" بیشک اللہ تعالٰی ایک ذرے برابر ظلم نہیں فرماتا۔

اقول: ان آیات میں مولٰی عزوجل نے عدمِ ظلم سے اپنی مدح فرمائی، کیوں ع۲ ملا جی! بھلا جو ظلم پر

ع۱: اقول: اس احمق کا سار اہذیان دفع کرنے کو صرف اتنا جملہ کافی جو تنزیہ دوم میں زیرِ دلیل بست و چھارم گزرا کہ اللہ عزوجل پر ہر وہ شے بھی محال ہے جو کمال سے خالی ہو اگرچہ نقص نہ رکھتی ہو ظاہر ہے کہ نفی کمال سے مدح ہونے سے رہی مدح اس کی نفی سے ہو گی جو کمال

نہیں، اور جو کچھ نہیں وہ باری عزوجل کے لئے محال، ایمان ٹھیک ہو تو یہی دو حرف بس ہیں ۱۲ منہ

ع۲: بحمد اللہ یہ نقضِ نہ رفیع بدیع ملائے شفیع کی ساری تقریر فظیع کو سراپا حاوی جس سے اس کے ہذیانوں کا ایک حرف نہ بچ سکے، اس تقریر پریشان کو پیشِ نظر رکھ لیجئے اور یوں کہہ چلئے ظلم الہی محال نہیں ورنہ لازم آئے کہ قدرتِ انسانی قدرتِ ربانی سے زائد ہو کہ ظلم و ستم اکثر آدمیوں کی قدرت میں ہے، ہاں ظلم خلافِ حکمت ہے تو ممتنع بالغیر ہو، اسی لئے عدمِ ظلم کو کمالات حضرت حق سبحانہ سے گنتے اور اس سے اس کی تعریف کرتے ہیں، بخلافِ شجر و حجر کہ انھیں کوئی عدمِ ظلم سے ستائش نہیں کرتا اور ظاہر ہے کہ صنعتِ کمال یہی ہے کہ ظلم پر قدرت تو ہو مگر بر رعایتِ مصلحت و مقتضائے حکمت آلائشِ ستمگاری سے بچے کو ظلم نہ کرے، ایسا ہی (باقی بر صفحہ آیندہ)

1 القرآن الکریم ۲۹/۵۰ 2 القرآن الکریم ۲۹/۱۸ 3 القرآن الکریم ۴۰/۴

Fatawa Rizvia, Volume 15

If He did not possess the power [to be unjust], what would be the praise for His lack of injustice? In that sense, one might even say of a stone that it is glorious because it does not commit injustice. Similarly, a governor who wants to do as he pleases, but fear of a higher authority prevents him, would also not be praised. Therefore, you must necessarily regard the Lord (Almighty) as having power over injustice. Glory be to Allah! How far have you strayed; when you have already accepted [His] power over lying and other such filth, then what difficulty remains in [accepting His] power over injustice? However, understand this much: that injustice is defined as wrongful interference in another's domain. When you consider the Pure and Exalted Lord to have power over it, you must first exclude some things from His ownership and consider them the independent property of others. You call Muslims polytheists by the force of your tongue and through slanders, yet you yourself become a true and complete disbeliever. Allah the Exalted says: 'To Allah belongs whatever is in the heavens and whatever is in the earth.' (1) All that is in the heavens and the earth belongs only to Allah. And the Exalted says: 'Say: To whom belongs whatever is in the heavens and the earth? Say: To Allah.' (2) So ask: to whom does all that is in the heavens and the earth belong? Say: it belongs to Allah the Exalted. And the Exalted says: 'Or have they a partnership in the heavens?' (3) 'Do they have a share in the heavens?' Therefore, the definitive consensus of the Ahl-us-Sunnah wa-al-Jama'ah is established that injustice is simply impossible for the Lord (Exalted be His Majesty). It is stated in Sharh Fiqh-e-Akbar:

[Boxed Text] Left: Allah the Exalted is not described as having power over injustice, because the impossible does not come under power. And according to... Right: Allah the Exalted will not be called powerful over injustice because the impossible does not come under power, and according to the Mu'tazilites, [He is] powerful.

(Footnote from previous page): A person who renounces the flaw of injustice and adopts perfect justice will be praised. Contrary to this is someone whose limbs have become useless such that he cannot commit injustice at all, or his cognitive power has become corrupt so that he is unable even to understand the meaning of injustice or to intend it. Or that person who, when he commands justice and fairness, the command is issued from him, but when he wants to command injustice, his voice stops or his tongue doesn't move or someone shuts his mouth or strangles his throat. Or a person who commands by learning from someone else; he himself doesn't know how to command, and the teacher only tells him commands of justice

and fairness, for this reason, injustice is not committed. These people are not worthy of praise according to the wise. In short, refraining from injustice for the sake of rising above the flaw of injustice and being pure from its filth is a praiseworthy attribute, and if it is due to inability, it is not a matter of praise, or its praise is far less than the praise for the former. End of note. Observe: a flaw is that which leaves no trace. And Allah is the Granter of Success. 12 [Author], peace be upon him.

1. The Holy Quran 2/284 and 4/126
2. The Holy Quran 6/12
3. The Holy Quran 35/40 and 46/4

फतवा रज़विया, खंड १५

यदि उनके पास [अन्याय करने की] शक्ति ही न हो, तो उनकी बे-ज़ुल्मी (अन्याय न करने) की क्या प्रशंसा? इस तरह तो पत्थर की भी महानता कहिए कि वह ज़ुल्म नहीं करता। इसी तरह, जो राज्यपाल अपनी मर्ज़ी करना चाहे लेकिन वरिष्ठ अधिकारी का भय उसे रोक दे, उसकी भी प्रशंसा नहीं की जाएगी। तो अनिवार्य रूप से ईश्वर (अज़्ज़-ओ-जल्ल) को ज़ुल्म पर सक्षम मानिए। सुब्हान अल्लाह! तुम कितनी दूर निकल गए; जब तुम झूठ और अन्य गंदगियों पर शक्ति मान चुके हो, तो ज़ुल्म [पर शक्ति मानने] में क्या बुराई है? लेकिन इतना समझ लीजिए कि ज़ुल्म दूसरे के स्वामित्व में अनुचित हस्तक्षेप को कहते हैं। जब आप ईश्वर (सुब्हान-ओ-तआला) को उस पर सक्षम मानेंगे, तो पहले कुछ वस्तुओं को उनके स्वामित्व से बाहर और दूसरे का स्वतंत्र स्वामित्व मानना पड़ेगा। तुम मुसलमानों को तो अपनी ज़ुबान के ज़ोर और तोहमतों से मुशरिक (बहुदेववादी) कहते हो, लेकिन खुद सच्चे पक्के काफिर बन रहे हो। अल्लाह तआला ने फरमाया: 'अल्लाह ही का है जो कुछ आसमानों में है और जो कुछ ज़मीन में है।' (१) अल्लाह ही का है जो कुछ आसमानों और ज़मीन में है। और अल्लाह तआला ने फरमाया: 'कहो: किसका है जो कुछ आसमानों और ज़मीन में है? कहो: अल्लाह तआला का है।' (२) तो कहो: किसका है जो कुछ आसमानों और ज़मीन में है? कहो: अल्लाह तआला का है। और अल्लाह तआला ने फरमाया: 'क्या उनका आसमानों में कोई हिस्सा है?' (३) 'क्या उनका आसमानों में कोई साझा है?' अतः, अहल-ए-सुन्नत वल-जमाअत का निश्चित मत (इज्मा) स्थापित है कि ईश्वर (जल्ल मजदहु) से ज़ुल्म संभव ही नहीं है। शरह फिक्ह अकबर में है:

[बॉक्स टेक्स्ट] बायां: अल्लाह तआला को ज़ुल्म पर शक्ति रखने वाला वर्णित नहीं किया जाएगा क्योंकि असंभव शक्ति के अधीन नहीं आता। और... के अनुसार दायां: बारी तआला को ज़ुल्म पर सक्षम नहीं कहा जाएगा क्योंकि असंभव शक्ति के अधीन नहीं आता, और मुअतज़िला के निकट सक्षम...

(पिछले पृष्ठ का शेष फुटनोट): जो व्यक्ति ज़ुल्म के दोष को त्याग कर पूर्ण न्याय अपनाता है, वह प्रशंसनीय होगा। इसके विपरीत वह व्यक्ति है जिसके अंग बेकार हो गए हों जिससे वह ज़ुल्म कर ही न सके या उसकी सोचने की शक्ति भ्रष्ट हो गई हो जिससे वह ज़ुल्म का अर्थ समझने और उसका इरादा करने से ही असमर्थ हो। या वह व्यक्ति जो जब न्याय का आदेश दे तो वह आदेश जारी हो जाए, और जब ज़ुल्म का आदेश देना चाहे तो आवाज़ बंद हो जाए या ज़ुबान न चले या कोई मुँह बंद कर दे या गला घोंट दे। या एक व्यक्ति किसी से सीखकर आदेश देता है, वह स्वयं आदेश देना

जानता ही नहीं और सिखाने वाला उसे केवल न्याय के ही आदेश बताता है, इस कारण ज़ुल्म नहीं होता। ऐसे लोग बुद्धिजीवियों के निकट प्रशंसा के पात्र नहीं हैं। संक्षेप में, ज़ुल्म के दोष से ऊपर उठने और उसकी गंदगी से पवित्र रहने के लिए ज़ुल्म न करना ही प्रशंसनीय गुण है, और यदि यह अक्षमता के कारण हो तो इसमें कोई प्रशंसा नहीं है, या इसकी प्रशंसा पहले वाली प्रशंसा से बहुत कम है। इति। गौर कीजिए: दोष उसे कहते हैं जो नाम को लगा न रखे। और अल्लाह ही सफलता देने वाला है। १२ [लेखक]

1. अल-कुरान अल-करीम २/२८४ और ४/१२६
2. अल-कुरान अल-करीम ६/१२
3. अल-कुरान अल-करीम ३५/४० और ४६/४

पृष्ठ ३८७ / ७४२

قدرت ہی نہ رکھے اس کی بے ظلمی کی کیا تعریف، یوں تو پتھر کی بھی شان کہئے کہ ظلم نہیں کرتا، اسی طرح جو صوبہ چاہے مگر حاکم بالا کا خوف مانع آئے اسکی بھی مدح نہ کریں گے۔ تو لاجرم باری عزوجل کو ظلم پر قادر رکھئے گا ، سبحان اللہ ! تم سے کیا دور جب کذب وغیرہ آلائش پر قدرت مان چکے تو ظلم میں کیا ستم رکھا ہے مگر اتنا سمجھ لیجئے کہ ظلم کہتے ہیں ملک غیر میں تصرف بے جا کو ، جب باری سبحانہ و تعالیٰ کو اس پر قادر مانے گا تو پہلے بعض اشیاء کو اس کی ملک سے خارج اور غیر کی ملک مستقل مان لیجئے، مسلمانوں کو تو بزور زبان زور و بہتان مشرک کہتے ہو خود سچے پکے کافر بن جائے ، قال تعالیٰ : "لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ" 1 اللہ ہی کا ہے جو کچھ آسمانوں میں ہے اور جو کچھ زمین میں۔ وقال تعالیٰ : "قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ لِلَّهِ" 2 تو فرماؤ کس کا ہے جو کچھ آسمانوں اور زمین میں ہے تو فرماؤ اللہ تعالیٰ کا ہے، وقال تعالیٰ : "أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ" 3 " کیا ان کا ساجھا ہے آسمانوں میں، ولہذا اہل سنت وجماعت کا اجماع قطعی قائم کہ باری جل مجدہ سے ظلم ممکن ہی نہیں۔ شرح فقہ اکبر میں ہے:

لا یوصف اللہ تعالی بالقدرۃ علی الظلم لان المحال لا یدخل تحت القدرۃ وعند | باری تعالیٰ کو ظلم پر قادر نہ کہا جائے گا کہ محال زیر قدرت نہیں آتا ، اور معتزلہ کے نزدیک قادر

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) شخص سلب عیب ظلم و انصاف کمال عدل سے ممدوح ہوگا، بخلاف اس کے جس کے اعضاء وجوارح بیکار ہو گئے ہوں کہ ظلم کر ہی نہیں سکتا یا قوت متفکرہ فاسد ہو گئی ہے کہ معنی ظلم سمجھنے اور اس کا قصد کرنے ہی سے عاجز ہے یا وہ شخص کہ جب عدل و انصاف کا حکم دے تو یہ حکم اس سے صادر ہوا اور جب ظلم کا حکم چاہے آواز بند ہو جائے یا

زبان نہ چلے یا کوئی منہ بند کر لے یا گلا دبا دے یا ایک شخص کسی سے سیکھ کر حکم کرتا ہے آپ حکم دینا جانتا ہی نہیں اور وہ بتانے والا اسے احکام عدل و انصاف ہی بتاتا ہے اس وجہ سے ظلم صادر نہیں ہوتا ، یہ لوگ عقلاء کے نزدیک قابل مدح نہیں با جملہ عیب ظلم سے ترفع اور اس کی آلائش سے تنزہ کے لئے ظلم نہ کرنا ہی صفت مدح ہے اور عجز ہو تو کچھ مدح نہیں ، یا اسکی مدح پہلے کی مدح سے بہت کم ہے انتہی ملاحظہ کیجئے نقص اسے کہتے ہیں کہ نام کو لگی نہ رکھے واللہ الموفق ۱۲ منہ سلمہ

1 القرآن الکریم ۲/ ۲۸۴ و ۴/ ۱۲۶ 2 القرآن الکریم ۶/ ۱۲ 3 القرآن الکریم ۳۵/ ۴۰ و ۴۶/ ۴

Fatawa Razawiya, Volume (15)

The Mu'tazilites: Indeed, He is capable but does not act. - 1	**He is [capable] but does not act.**
It is mentioned in the commentaries (Tafsirs) of Baydawi, Imadi, etc.:	
Oppression is impossible to emanate from Allah Almighty. - 2 (abridged)	It is impossible for oppression to emanate from Allah Almighty.
It is in Tafsir Ruh al-Bayan: Oppression is impossible for Allah Almighty. - 3 It is impossible for oppression to emanate from Allah Almighty. In Tafsir Kabir it is written:	
That which proves that oppression is impossible for Allah Almighty is that oppression is defined as exercising control over the property of another, and the Truth, Glorified and Exalted be He, only exercises control over His own property. Thus, it is impossible for Him to be an oppressor. Furthermore, an oppressor cannot be God, and a thing is only valid when its essential characteristics are valid. Therefore, if oppression were possible from Him, it would follow that the cessation of His divinity would be possible, which is impossible. - 4 (abridged)	The proof for the impossibility of Divine oppression is that oppression occurs through exercising control (Annotation 1) over another's property, and whatever control the Truth, Glorified and Exalted be He, exercises, He does so in His own property. Thus, it is impossible for Him to be an oppressor. Moreover, an oppressor (Annotation 2) cannot be God, and a thing is possible only when all its inherent requirements are possible. So, if Divine oppression were possible, it would necessitate that oppression—meaning the cessation of divinity—is also possible, which is impossible. (abridged)
In the same [Tafsir], under the Word of Allah Almighty, "And We shall set up balances of justice on the Day of Resurrection" (Surah 21, Verse 47), they write:	
	An oppressor is a fool, excluded from divinity. So, if from God...

The Mu'tazilites: Indeed, He is capable but does not act. - 1

He is [capable] but does not act.

The oppressor is a fool, excluded from divinity. Thus, if it were possible [from God]...

Annotation 1: The difference between the original expression and the wording of the translator is not hidden from a discerning and understanding person. (Author) The difference between the original and the translator's wording is clear to a person of intellect and understanding. (Author) Annotation 2: That is, the coexistence of oppression and divinity is impossible because oppression is a defect, and divinity is incompatible with every defect. Thus, the emanation of oppression necessitates the absence of divinity. (Author)

1. Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, Chapter: Allah Almighty is not described as having power over oppression, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 138.
2. Anwar al-Tanzil (Baydawi), Al-Imran, Verse: "And Allah desires no injustice for the worlds" (first half), Mustafa al-Babi, Egypt, p. 69.
3. Ruh al-Bayan, under the verse: "And I am not at all unjust to [My] servants", Al-Maktabah al-Islamiyyah, Riyadh, Part 26, p. 126.
4. Mafatih al-Ghayb (Tafsir Kabir), under the verse: "Indeed, Allah does not do injustice [even] as much as an atom's weight", Al-Matba'ah al-Bahiyyah al-Misriyyah, Egypt, 10/102.
5. The Holy Quran 21:47.

फ़तावा रज़विया, जिल्द (15)

मुअताज़िला: कि वह समर्थ है लेकिन करता नहीं। - 1	**है और करता नहीं।**
बैज़ावी, इमादी और अन्य तफ़सीरों में है:	
अल्लाह तआला से ज़ुल्म का सादिर होना मुहाल है। - 2 (संक्षिप्त)	अल्लाह तआला से ज़ुल्म सादिर होना मुहाल है।
तफ़सीर रूह उल-बयान में है: अल्लाह तआला से ज़ुल्म मुहाल है। - 3 अल्लाह तआला से ज़ुल्म मुहाल है। तफ़सीर कबीर में है:	
जो दलील इस बात पर है कि अल्लाह तआला से ज़ुल्म मुहाल है, वह यह है कि ज़ुल्म गैर की मिल्कियत में तसर्रफ़ (हस्तक्षेप) का नाम है, और हक़ सुब्हानहु व तआला जो भी तसर्रफ़ करता है वह अपनी ही मिल्कियत में करता है। लिहाज़ा उसका ज़ालिम होना मुहाल है। और यह भी कि ज़ालिम खुदा नहीं हो सकता, और कोई चीज़ तभी मुमकिन होती है जब उसके सभी अनिवार्य गुण मुमकिन हों। तो अगर अल्लाह से ज़ुल्म मुमकिन हो, तो लाज़िम आएगा कि ज़ुल्म यानी उलूहियत का ज़वाल (समाप्ति) भी मुमकिन हो, जो कि मुहाल है। - 4 (संक्षिप्त)	इलाही ज़ुल्म मुहाल होने की दलील यह है कि ज़ुल्म गैर की मिल्कियत में तसर्रफ़ (नोट 1) से होता है, और हक़ सुब्हानहु व तआला जो तसर्रफ़ करे वह अपनी ही मिल्कियत में करता है। तो उसका ज़ालिम होना मुहाल है। और यह भी कि ज़ालिम (नोट 2) खुदा नहीं होता, और चीज़ तभी मुमकिन होती है जब उसके सभी ज़ाती लवाज़िम मुमकिन हों। तो अगर इलाही ज़ुल्म मुमकिन हो, तो लाज़िम आएगा कि ज़ुल्म यानी उलूहियत का ज़वाल भी मुमकिन हो, यह मुहाल है। (संक्षिप्त)
इसी में अल्लाह तआला के क़ौल "और हम क़यामत के दिन इंसाफ़ के तराज़ू रखेंगे" (5) के तहत लिखते हैं:	
ज़ालिम बेवक़ूफ़ है, उलूहियत से बाहर है। तो अगर [खुदा से] मुमकिन हो...	ज़ालिम बेवक़ूफ़ है, खुदाई से बाहर है, तो अगर खुदा से...

नोट 1: समझदार और अक़्लमंद के लिए असल इबारत और अनुवादक की इबारत में फ़र्क़ छिपा नहीं है। (लेखक) साहब-ए-ज़हन व फ़हम के लिए असल और अनुवादक की इबारत में फ़र्क़ स्पष्ट है। (लेखक) नोट 2: यानी ज़ुल्म और उलूहियत का एक साथ होना नामुमकिन है क्योंकि ज़ुल्म ऐब है और उलूहियत हर ऐब के विपरीत है। तो ज़ुल्म का सादिर होना उलूहियत के न होने को लाज़िम करता है। (लेखक)

1. मिनह अल-रौद अल-अज़हर शरह अल-फ़िक़्ह अल-अकबर, अध्याय: अल्लाह तआला को ज़ुल्म की कुदरत से मौसूफ़ नहीं किया जाता, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 138।
2. अनवार अल-तन्ज़ील (बैज़ावी), आल-ए-इमरान, आयत: "और अल्लाह दुनिया वालों के लिए ज़ुल्म का इरादा नहीं करता" (पहला आधा), मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 69।
3. रूह उल-बयान, आयत के तहत: "और मैं बंदों पर ज़ुल्म करने वाला नहीं हूँ", अल-मक्तबा अल-इस्लामिया, रियाद, भाग 26, पृ. 126।
4. मफ़ातीह उल-ग़ैब (तफ़सीर कबीर), आयत के तहत: "बेशक अल्लाह ज़र्रा बराबर ज़ुल्म नहीं करता", अल-मत्बा अल-बहिया अल-मिस्रिया, मिस्र, 10/102।
5. अल-कुरान अल-करीम 21:47।

पेज 388/742

المعتزلة انه یقدر ولا یفعل -1

ہے اور کرتا نہیں۔

بیضاوی و عمادی وغیرہما تفاسیر میں ہے:

الظلم یستحیل صدوره عنه تعالی -2 اه

ملخصاً-

اللہ تعالیٰ سے ظلم صادر ہونا محال ہے۔

تفسیر روح البیان میں ہے: الظلم محال منه تعالی-3 اللہ تعالیٰ سے ظلم محال ہے۔ تفسیر کبیر میں ہے:

الذی یدل علی ان الظلم محال من الله تعالی ان الظلم عبارة عن التصرف فی ملك الغیر، والحق سبحانه لایتصرف الا فی ملك نفسه فیمتنع كونه ظالماً وایضا الظالم لایكون الها والشیئ لا یصح الا اذ كانت لوازمه صحیحة فلوصح منه الظلم لكان زوال الهیته صحیحة وذلك محال 4 اه ملخصاً-

ظلم الٰہی محال ہونے کی دلیل یہ ہے کہ ظلم ملک غیر میں تصرف ع1 سے ہوتا ہے اور حق سبحانہ تعالیٰ جو تصرف کرے یا اپنی ہی ملک میں کرتا ہے تو اس کا ظلم ہونا محال اور نیز ظالم ع2 خدا نہیں ہوتا اور شے جبھی ممکن ہوتی ہے کہ اس کے سب لوازم ذاتیہ ممکن ہوں، تو اگر ظلم الٰہی ممکن ہو تو لازم ظلم یعنی زوال الوہیت بھی ممکن ہو یہ محال ہے اه ملخصاً-

اسی میں زیر قولہ تعالیٰ "وَنَضَعُ الْمَوَازِینَ الْقِسْطَ لِیَوْمِ الْقِیٰمَةِ" 5 الآیة لکھتے ہیں:

الظالم سفیه خارج عن الألوهیة فلوصح

ظالم بے وقوف ہے خدائی سے خارج تو اگر خدا سے

ع1: لا یخفی علی الفطن الفاهم فرق بین تعبیر الاصل وعبارة العبد المترجم 12منہ صاحب ذہن و فہم کے لئے اصل اور مترجم کی عبارت میں فرق واضح ہے ۱۲ منہ (ت) ع2: یعنی ظلم والوہیت کا جمع ہونا ناممکن کہ ظلم عیب ہے اور الوہیت ہر عیب کو منافی تو صدورِ ظلم کو عدم الوہیت لازم ۱۲ منہ۔

1 منح الروض الازهر شرح الفقه الاکبر باب لا یوصف الله تعالی بالقدرة علی الظلم مصطفی البابی مصر ص ۱۳۸ 2 انوار التنزیل (بیضاوی) آل عمران آیة وما الله یرید ظلماً للعالمین (نصف اول) مصطفی البابی مصر ص ۶۹ 3 روح البیان تحت آیة وما انا بظلام للعبید المکتبة الاسلامیه لصاحبها الریاض جزء ۲۶ ص ۱۲۶ 4 مفاتیح الغیب (تفسیر کبیر) آیة ان الله لا یظلم مثقال ذرة المطبعة البهیة المصریة مصر ۱۰ / ۱۰۲ 5 القرآن الکریم ۲۱ / ۴۷

Fatawa Rizwia Volume (15)

'minhu az-zulmu lasahha khurujun 'anil ilahiyati 1-' | 'If oppression were possible from Him, then exiting from Divinity would be possible.' This is the same statement from Tafsir-e-Kabir that we promised in the first 'Taziyana' (scourge/lash). Taziyana 6: Our Lord, Blessed and Exalted is He, said: And the saying: "Praise be to Allah, Who has not taken a son" 2- | So say, all praise is for that God who has not made a son for Himself. And He, the Exalted, said, narrating from the Jinn: "And [it is said] that Exalted is the Nobility of our Lord; He has not taken a wife or a son." 3- | Indeed, great is the majesty of our Lord, who chose for Himself neither a woman nor a child. I say: In these verses, the Subuh, the Quddus, Majestic is His Glory, has praised Himself in this way. Now, will the gentleman miss his own logic? Surely he will say that his imaginary god, if he wishes, can marry and father children, but remains aloof to avoid defect and filth. If so, it would be a praiseworthy attribute; otherwise, if there were no power at all, what would be the goodness in it? Yahya (Peace be upon him) was told: "[He will be] a noble, chaste [man]" 4 - A leader who avoids women. Who would praise an impotent man for avoiding women? Taziyana 7: The Master, Glorified and Exalted is He, said: "And your Lord is never forgetful." 5 - Your Lord is not one who forgets. I say: Now apply the Dehlvi Mulla's delirious logic to this noble verse: "The Lord, Exalted is His mention, has praised Himself with non-forgetfulness. The attribute of perfection and praise is that despite the possibility of forgetting, He keeps His knowledge present to avoid defect and filth. No one will praise a stone for not forgetting, even though it possesses non-forgetfulness absolutely. Similarly, if a person intentionally wants to forget a matter and deliberately turns his heart from its memory, but when he tries to forget, someone reminds him, then he doesn't have the power to forget. Rationally, people would not praise such a person for non-forgetfulness; therefore..."

1. Al-Mafatih al-Ghayb (at-Tafsir al-Kabir), verse 'And We place the scales of justice on the Day of Resurrection', Al-Matba'ah al-Bahiyyah al-Misriyyah, Egypt, 31/77.
2. The Holy Quran 17/111.
3. The Holy Quran 72/3.
4. The Holy Quran 3/39.
5. The Holy Quran 19/64.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रह (15)

'1 الالهية عن خروج لصح الظلم منه-' | 'यदि उससे अन्याय संभव होता, तो ईश्वरीयता से बाहर निकलना भी संभव होता।' यह तफ़्सीर-ए-कबीर का वही बयान है जिसका हमने पहले 'ताज़ियाना' में वादा किया था। ताज़ियाना 6: हमारे रब, जो बहुत बरकत वाला और बुलंद है, ने फ़रमाया: और अल्लाह का फरमान: "सब प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जिसने कोई बेटा नहीं बनाया" 2- | तो कह सब तारीफ़ें उस ख़ुदा को जिसने अपने लिए बेटा न बनाया। और अल्लाह तआला ने जिन्नों के हवाले से फ़रमाया: "और निःसंदेह हमारे रब की शान बहुत बुलंद है, उसने न तो किसी को पत्नी बनाया और न ही किसी को संतान।" 3- | बेशक बड़ी शान है हमारे रब की जिसने अपने लिए न औरत इख़्तियार की न बच्चा। मैं कहता हूँ: इन आयतों में सुब्बुहुन क़ुद्दूस (अल्लाह) ने अपनी इस तरह प्रशंसा की है। अब क्या वे साहब अपनी दलील से चूक जाएंगे? वह ज़रूर कहेंगे कि उनका काल्पनिक ईश्वर यदि चाहे तो निकाह करे, बच्चे पैदा करे, मगर दोष और गंदगी से बचने के लिए इससे दूर रहता है, तभी तो यह प्रशंसा का गुण होगा, वरना यदि मूल रूप से शक्ति ही न हो तो इसमें क्या अच्छाई है? याह्या (अलैहिस्सलाम) के बारे में फ़रमाया गया: "एक सरदार और अपनी इच्छाओं पर नियंत्रण रखने वाला (हसूर)" 4 - सरदार और औरतों से परहेज़ रखने वाला। किसी नपुंसक की कौन प्रशंसा करेगा कि वह औरतों से बचता है? ताज़ियाना 7: मौला सुब्हानहू व तआला ने फ़रमाया: "और तुम्हारा रब भूलने वाला नहीं है।" 5 - तेरा रब भूलने वाला नहीं। मैं कहता हूँ: अब देहलवी मुल्ला की उस बेतुकी दलील को इस आयत-ए-करीमा पर लागू करके देखिए, "रब तआला (जिसका ज़िक्र महान है) ने न भूलने के कारण अपनी प्रशंसा की है, और पूर्णता तथा प्रशंसा का गुण यही है कि भूलने की संभावना के बावजूद दोष और गंदगी से बचने के लिए अपने ज्ञान को उपस्थित रखे। कोई पत्थर की प्रशंसा नहीं करेगा कि वह यह बात नहीं भूलता, हालाँकि न भूलना उसे भी पूरी तरह प्राप्त है। इसी तरह यदि कोई व्यक्ति जानबूझकर किसी मसले को भुला देना चाहता है और जानबूझकर अपने दिल को उसकी याद से हटाता है, लेकिन जब भूलने की बारी आती है तो कोई उसे याद दिला देता है, इस प्रकार वह भुलाने की शक्ति नहीं पाता। बुद्धिमान लोग ऐसे व्यक्ति की भी न भूलने के कारण प्रशंसा नहीं करेंगे, इसलिए..."

1. अल-मफ़ातीह अल-ग़ैब (अत-तफ़्सीर अल-कबीर), आयत 'व नज़उल मवाज़ीनुल क़िस्त यौमल क़ियामत', अल-मतबा अल-बहिय्यह अल-मिस्रिय्यह, मिस्र, 31/77।
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 17/111।

3. अल-क़ुरआन अल-करीम 72/3।
4. अल-क़ुरआन अल-करीम 3/39।
5. अल-क़ुरआन अल-करीम 19/64।

منه الظلم لصح خروج عن الالهية 1- | ظلم ممکن ہو تو اس کا خدائی سے نکل جانا ممکن ہو، تفسیر کبیر کی وہی عبارت ہے جس کا ہم تازیانہ اول میں وعدہ کر آئے تھے۔ تازیانہ ۶: قال ربنا تبارك وتعالی: وقول "الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا" 2- | تو کہہ سب تعریفیں اس خدا کو جس نے اپنے لئے بیٹا نہ بنایا۔ وقال تعالی حاکیا عن الجن: "وَّأَنَّهُ تَعٰلٰی جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَّ لَا وَلَدًا 3-" | بے شک بڑی شان ہے ہمارے رب کی جس نے اپنے لئے نہ عورت اختیار کی نہ بچہ۔ اقول: ان آیات میں سبوح قدوس جل جلالہ نے یوں اپنی تعریف فرمائی، اب بھلا میاں جی کہیں اپنی دلیل سے چوکتے ہیں، ضرور کہیں گے کہ ان کا خدائے موہوم چاہے تو بیاہ کرے، بچے جنائے، مگر عیب و لوث سے بچنے کو فرار رہتا ہے، جب تو صفت مدح ٹھہری ورنہ سرے سے قدرت ہی نہ ہو تو خوبی ہی کیا ہے، یحییٰ علیہ الصلوۃ والسلام کو فرمایا گیا: "سَيِّدًا وَّ حَصُوْرًا 4" سردار اور عورتوں سے پر ہیز رکھنے والا، اجیز نامرد کی کون تعریف کرے گا کہ عورتوں سے بچتا ہے۔ تازیانہ ۷: قال المولٰی سبحانہ وتعالی: "وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا 5" تیرا رب بھولنے والا نہیں۔ اقول: اب دہلوی ملا اپنی ہذیانی دلیل کو آیہ کریمہ میں جاری کر دیکھئے، "رب تعالیٰ ذکرہ نے عدم نسیان سے اپنی مدح فرمائی اور صفت کمال و قابل مدح یہی ہے کہ باجود امکان نسیان عیب ولوث سے بچنے کو اپنے علوم حاضر رکھے، پتھر کی کوئی تعریف نہ کرے گا کہ یہ بات نہیں بھولتا حالانکہ عدم نسیان قطعاً اسے بھی حاصل، یونہی اگر ایک شخص بالقصد کسی مسئلہ کو بھلا دینا چاہتا ہے اور عمداً اپنے دل کو اس کی یاد سے پھیرتا ہے، مگر جب بھولنے پر آتا ہے کوئی یاد دلاتا ہے یوں بھلانے پر قدرت نہیں پاتا عقلا ایسے شخص کو بھی عدم نسیان سے مدح نہ کریں گے تولا جرم

1 المفاتيح الغيب (التفسير الكبير) آيہ نضع الموازين القسط يوم القيمة المطبعة البهية المصرية مصر ٣١/٧٧ 2 القرآن الكريم ١٧/ ١١١ 3 القرآن الكريم ٧٢/ ٣ 4 القرآن الكريم ٣/ ٣٩ 5 القرآن الكريم ١٩/ ٦٤

Fatawa Razawiyya, Volume 15

It is claimed to be necessary that forgetfulness for the Exalted Creator be possible and He is capable of making His knowledge forgotten. "Exalted is Allah above that, far above" (Allah Almighty is far above such things. - Translator)

Scourge 8: The noble verse: "My Lord neither errs nor forgets" (1). I say: Moses, the interlocutor of Allah, peace and blessings be upon him and our leader, praised his Lord for the absence of error. If the argument of the Dihlawi intermediary were true, then it would necessarily follow that it is possible for the Exalted Lord to err, because praise lies in avoiding error despite the possibility of defect and stain. If He had no power over error at all, then where is the praise in something done out of necessity? No one says of a stone that it does not lose its way or that when thrown it falls straight to the ground and never errs to go to the sky. Similarly, when someone is about to err and is shown the way so they don't err, there is no praise in that either. These four scourges are sufficient for refutation, and for one who understands this illustrative style, extracting many more paths and refutations is easy.

But justice is that for the one who, with an insolent mouth, torn veil of modesty, and vanished shame, has already permitted all the defects and impurities of the world for his Lord, mentioning these absurdities is useless; he will tolerate everything—oversight, error, sexual intercourse, and birth.

Poetry: Shoot arrows at the rank of Prophets; Hurl insults at the Divine presence. Live without manners and say what you know; Be shameless and do whatever you wish. (Shoot arrows at the status of the Prophets, peace be upon them; insult the court of the Lord; become ill-mannered and then say what you want; become shameless and then do what you want. - T)

Scourge 9: I say: [Hemistich] You have spoken of all the defects, now speak of its merits too. (You have described all its flaws, now describe its skills/merits as well. - T)

Note: For example, Allah Almighty says: "And Allah is not unaware of what you do" (2). According to the Mulla's school of thought, it must be possible for Him to be unaware. And Allah Almighty said:

"Have they not seen that Allah, who created the heavens and the earth and was not weary with their creation..." (3) - The Verse	**Have they not seen that He is Allah who created the heavens and the earth and did not tire from their creation?**

Now the Mulla will say that it is also possible for God to get tired, and so on by analogy. [From the author].

1. Al-Quran Al-Karim 20:52
2. Al-Quran Al-Karim 2:85, 2:140, 2:149, 3:99
3. Al-Quran Al-Karim 46:33

फतावा रज़विया, खंड 15

(यह दावा करना कि) यह आवश्यक है कि सृष्टिकर्ता के लिए विस्मृति संभव हो और वह अपने ज्ञान को भुला देने में सक्षम हो। "अल्लाह इससे बहुत ऊपर और महान है" (अल्लाह सर्वशक्तिमान ऐसी बातों से बहुत ऊपर है। - त)

कोड़ा 8: पवित्र आयत: "मेरा रब न भटकता है और न भूलता है" (1)। मैं कहता हूँ: मूसा कलीम, उन पर और हमारे आका पर शांति और आशीर्वाद हो, ने त्रुटि के अभाव के लिए अपने रब की प्रशंसा की। यदि देहलवी मध्यस्थ का तर्क सही होता, तो यह आवश्यक होता कि महान रब के लिए भटकना संभव हो, क्योंकि प्रशंसा दोष और गंदगी की संभावना के बावजूद त्रुटि से बचने में निहित है। यदि उसे त्रुटि पर कोई शक्ति ही नहीं होती, तो विवशता की बात में प्रशंसा कैसी? कोई पत्थर के बारे में नहीं कहेगा कि वह रास्ता नहीं भूलता या जब उसे फेंका जाता है तो वह सीधा जमीन पर ही आता है, कभी भटक कर आसमान की ओर नहीं जाता। इसी तरह, जब कोई व्यक्ति भटकने वाला हो और उसे रास्ता दिखा दिया जाए ताकि वह न भटके तो इसमें भी कोई प्रशंसा नहीं है। ये चार कोड़े खंडन के लिए पर्याप्त हैं, और जो व्यक्ति चित्रण की शैली को समझ गया, उसके लिए और अधिक खंडन के रास्ते निकालना आसान है।

लेकिन न्याय यह है कि जिस व्यक्ति ने अपनी गुस्ताख जुबान और खोई हुई हया के साथ अपने रब के लिए दुनिया भर के दोष और अशुद्धियां जायज़ कर दी हैं, उसके लिए इन बेतुकी बातों का ज़िक्र व्यर्थ है; वह सब कुछ - चूक, त्रुटि, संभोग और जन्म - सहन कर लेगा।

कविता: नबियों के पद पर तीर चलाओ; ईश्वरीय दरबार में अपमान करो। बदतमीजी से रहो और जो जानते हो कहो; बेशर्म बनो और जो चाहो करो। (अंबिया अलैहिमुस्सलाम के पद पर तीर बरसाओ, ईश्वरीय दरबार में अपमान करो, बदतमीज हो जाओ फिर जो चाहो कहो, बेशर्म हो जाओ फिर जो चाहो करो। - त)

कोड़ा 9: मैं कहता हूँ: [मिसरा] तुमने सारे दोष तो बता दिए, अब उसका हुनर भी बताओ। (इसके सारे दोष तो बयान कर दिए, अब इसके हुनर भी बयान करो। - त)

टिप्पणी: उदाहरण के लिए, अल्लाह तआला फ़रमाता है: "और अल्लाह तुम्हारे कर्मों से बेखबर नहीं है" (2)। मुल्ला जी के पंथ के अनुसार, यह आवश्यक है कि उसका बेखबर होना संभव हो। और अल्लाह तआला ने फ़रमाया:

"क्या उन्होंने नहीं देखा कि अल्लाह, जिसने आसमानों और ज़मीन को बनाया और उनके बनाने से नहीं थका..." (3) - आयत	**क्या उन्होंने नहीं देखा कि वह अल्लाह है जिसने आसमानों और ज़मीन को बनाया और उनके बनाने से नहीं थका?**

अब मुल्ला जी कहेंगे कि खुदा का थकना भी संभव है, और इसी तरह कयास (अनुमान) लगा लो। [लेखक की ओर से]।

1. अल-क़ुरान अल-करीम 52/20
2. अल-क़ुरान अल-करीम 85/2, 140, 149 और 99/3
3. अल-क़ुरान अल-करीम 33/46

पृष्ठ 742 में से 390

واجب کہ باری سبحانہ کا نسیان ممکن ہو اور وہ اپنے علوم بھلا دینے پر قادر "تعالی اللہ عن ذلک علوا کبیرا (اللہ تعالٰی اس سے بہت بلند ہے۔ ت)

تازیانہ ۸: آیہ کریمہ "لَا یَضِلُّ رَبِّی وَلَا یَنْسَی" 1 "میرا رب نہ بہکے نہ بھولے، اقول: موسٰی کلیم علی سیدہ وعلیہ الصلوۃ والتسلیم نے عدم ضلال سے اپنے رب کی ثنا کی "اگر دہلوی میانجی کی دلیل سچی ہو تو لازم کہ باری عزوجل کا بہکنا ممکن ہو کہ مدح اسی میں ہے کہ باوصف امکانِ عیب ولوث سے بچنے کو ضلال میں نہ پڑے ، اگر ضلال پر قدرت ہی نہ پائی تو مجبوری کی بات میں تعریف کا ہے کی، پتھر کو کوئی نہ کہے گا کہ یہ راہ نہیں بھولتا یا جب پھینکتے ہیں تو سیدھا زمین ہی پر آتا ہے، کبھی بہک کر آسمان کو نہیں چلا جاتا، اسی طرح جب کوئی شخص بہکنے کو ہو تو راہ بتادی جائے ، یوں بہکنے نہ پائے ، اس میں بھی کوئی تعریف نہیں" یہ چار تازیانے نقض کے لئے بس ہیں، اور جو شخص طرز تصویر سمجھ گیا اس پر راہ اور نقوض کثیرہ کا استخراج آسان۔

مگر انصاف یہ ہے کہ جو گستاخ دہن دریدہ حیا پریدہ اپنے رب کے لئے دنیا بھر کے عیب و آلائش روا کر چکا، اس سے ان استحلالوں کا ذکر بے حاصل کہ وہ سہو وضلالت و جماع ولادت سب کچھ گوارا کرلے گا۔

تیر بر جاہ انبیا انداز طعن در حضرت الہی کن بے ادب زی و آنچہ دانی گوئے بیحیا باش دہر چہ خواہی کن (انبیاء علیہم السلام کے رتبہ پر تیر برسا، بارگاہ الہی میں طعن کر، بے ادب ہو جا پھر جو چاہے کہہ بیحیا ہو جا پھر جو چاہے کر۔ ت)

تازیانہ ۹: اقول: ع عیب مے جملہ بگفتی ہنرش نیز بگویئے (اس کے تمام عیوب بیان کئے اب اسکے ہنر بھی بیان کر۔ ت)

عـ: مثلا قال اللہ تعالیٰ: "وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ" 2 "اللہ غافل نہیں تمہارے کاموں سے، تو ملا جی کے مسلک پر لازم کہ اس کی غفلت ممکن ہو، و قال اللہ تعالیٰ:

"أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللّٰهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ" 3 الایہ۔

کیا انھوں نے نہ دیکھا کہ وہ اللہ جس نے آسمان اور زمین بنائے اور نہ تھکا ان کے بنانے سے،

اب ملا جی کہیں گے کہ خدا کا تھکنا بھی ممکن ، وعلی ہذا القیاس ۱۲ منہ۔

1 القرآن الکریم ۵۲/۲۰ 2 القرآن الکریم ۸۵/۲ و ۱۴۰ و ۱۴۹ و ۹۹/۳ 3 القرآن الکریم ۳۳/۴۶

Fatawa Razawiyya Volume 15

Comprehensiveness of qualities is a wonderful thing, and the excellence of the collective over the individuals is evident. Allah Almighty had also bestowed upon the 'Mulla of Delhi' a comprehensiveness in various types of innovations (Bid'at). Hardly any group among the people of misguidance in the entire world would be found from whom this gentleman did not receive some teaching. Moreover, his own inventions are added to it. So, one may call this new fitna (tribulation) the 'perfume of fitna' or the 'essence of the oils of misguidance'. Now, this refined argument that the gentleman established regarding the possibility of 'God Almighty lying' is not, God forbid, of his own making, as he considered introducing new things into religion very bad. Rather, he learned it word for word from his perfect masters, the Mu'tazilites (may Allah Almighty forsake them). These wretched ones derived the possibility of 'injustice' for the Lord Almighty from exactly this same argument. And the same flaws that this humble servant pointed out in the gentleman's stance were refuted by the Imams of the Ahl al-Sunnah against their predecessors in the same way. Imam Fakhr al-Din al-Razi, in Tafsir al-Kabir, regarding the saying of Allah Almighty "Verily Allah does not wrong [even] by the weight of an atom," states:

(Arabic Text)

The Mu'tazilites said: The mentioned verse indicates that He is capable of injustice. Because He praised Himself for refraining from it. Praising someone for refraining from a vile act is only valid when he has the power to do it. Have you not seen that a lame person cannot praise himself by saying, "I do not go out at night to steal"? The answer is that Allah Almighty praised Himself by saying that neither slumber nor sleep overtakes Him, although even according to the Mu'tazilites, this is not possible for Allah Almighty. And He also praised Himself by saying that "vision perceives Him not," even

(Urdu Translation/Explanation)

That is, the Mu'tazilites said the aforementioned verse indicates that Allah Almighty is capable of injustice, because the Lord Almighty praised Himself in it for refraining from injustice. Praising for refraining from a vile act is only valid when there is power to perform it. After all, did you not see that a lame man cannot praise himself by saying I do not go for stealing at night? The answer to this is that Allah Almighty said in His praise that neither sleep nor drowsiness comes to Him, even though this is not possible for Allah Almighty according to the Mu'tazilites either. And He also said in His praise that vision cannot encompass Him, even though this too is not possible according to them. (T)

(Arabic Text) **(Urdu Translation/Explanation)**

though this too is not possible for Him according to them.

O Muslims! See if this absurd argument of the base Mu'tazilites is exactly the same delirium of the misguided Mulla or not. The difference is that they leveled the charge of 'injustice' against the One who is Anciently Just, while he leveled the slander of 'lying' against the One whose Truthfulness is Mandatory.

Note: I say: rather, even according to us when 'perception' is in the sense of 'encompassing' (i.e., absolute vision). (T)

---

1. Mafatih al-Ghayb (Tafsir al-Kabir), Verse: "Verily Allah does not wrong [even] by the weight of an atom...", Al-Matba'ah al-Bahiyyah al-Misriyyah, Egypt, 5 / 102.

फ़तावा रज़विया जिल्द 15

गुणों की व्यापकता एक अद्भुत चीज़ है, और समूह की श्रेष्ठता व्यक्तियों पर स्पष्ट है। अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ने 'देहलवी मुल्ला' को भी बिदअत (नवाचार) के विभिन्न प्रकारों की व्यापकता प्रदान की थी। दुनिया भर में शायद ही कोई गुमराह गिरोह होगा जिससे इस हज़रत ने कुछ सीखा न हो, इसके अलावा उनकी अपनी ईजादें उस पर और हैं। तो इस नए फ़ितने को चाहे 'फ़ितने का इत्र' कहें या 'गुमराहियों के घानी का इत्र-ए-मजमुआ'। अब यह उत्कृष्ट दलील जो हज़रत ने 'अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल के झूठ बोलने की संभावना' पर स्थापित की है, ख़ुदा न करे, उनकी अपनी गढ़ी हुई नहीं है, क्योंकि वे धर्म में नई बात निकालने को बहुत बुरा जानते थे। बल्कि उन्होंने इसे शब्द-दर-शब्द अपने पूर्ण उस्तादों, मोतज़िला (अल्लाह तआला उन्हें बेसहारा छोड़े) से सीखकर लिखा है। इन खबीसों ने बिल्कुल इसी दलील से मौला तआला के लिए 'ज़ुल्म' की संभावना निकाली थी। और जो कमियाँ इस फ़कीर ने उन हज़रत पर निकालीं, ठीक वैसी ही कमियों से सुन्नी इमामों ने उनके पूर्वजों का खंडन किया। इमाम फ़ख्र अल-दीन अल-राज़ी, तफ़सीर-ए-कबीर में अल्लाह तआला के इस कथन "बेशक अल्लाह रत्ती भर भी ज़ुल्म नहीं करता" के तहत फ़रमाते हैं:

(अरबी पाठ)

मोतज़िला ने कहा: उक्त आयत इंगित करती है कि वह ज़ुल्म करने में सक्षम है क्योंकि उसने उसके त्याग पर अपनी प्रशंसा की है। और किसी बुरे कार्य के त्याग पर प्रशंसा तभी सही होती है जब वह उसे करने में सक्षम हो। क्या आपने नहीं देखा कि एक अपंग व्यक्ति अपनी यह प्रशंसा नहीं कर सकता कि वह रात में चोरी करने नहीं जाता? उत्तर यह है कि अल्लाह तआला ने अपनी प्रशंसा में फ़रमाया कि उसे न ऊँघ आती है न नींद, जबकि मोतज़िला के यहाँ भी यह अल्लाह तआला के लिए संभव नहीं है। और उसने अपनी प्रशंसा में यह भी फ़रमाया कि 'आँखें उसे नहीं पा

(उर्दू अनुवाद/व्याख्या)

यानी मोतज़िला ने कहा कि उक्त आयत इंगित करती है कि अल्लाह तआला ज़ुल्म पर सक्षम है, क्योंकि रब्ब अज़्ज़-व-जल्ल ने इसमें ज़ुल्म के त्याग पर अपनी प्रशंसा की है। और किसी बुरे कार्य के त्याग पर प्रशंसा तभी सही होगी जब उसे करने पर शक्ति हो। आख़िर नहीं देखा कि लंगड़ा अपनी प्रशंसा नहीं कर सकता कि मैं रातों को चोरी के लिए नहीं जाता। इसका उत्तर यह है कि अल्लाह तआला ने अपनी प्रशंसा में फ़रमाया कि उसे नींद आए न ऊँघ, हालाँकि मोतज़िला के यहाँ भी अल्लाह तआला के लिए यह संभव नहीं। और अपनी प्रशंसा में यह भी फ़रमाया कि आँखें

(अरबी पाठ)	(उर्दू अनुवाद/व्याख्या)
सकतीं', हालाँकि उनके यहाँ यह भी संभव नहीं है।	उसका घेराव न कर सकें, हालाँकि यह भी उनके यहाँ संभव नहीं। (त)

मुसलमान देखें कि इन नीच मोतज़िला की यह बेहुदा दलील वही बहकाव है जो गुमराह मुल्ला का है या नहीं। अंतर यह है कि उन्होंने उस 'सदैव न्याय करने वाले' पर ज़ुल्म की तोहमत लगाई, और इन्होंने उस 'सत्यनिष्ठ' पर झूठ बोलने का इफ़्तरा (आरोप) लगाया।

नोट: मैं कहता हूँ बल्कि हमारे यहाँ भी जब 'इरदाक' (बोध) 'इहाता' (घेराव) के अर्थ में हो। (त)

---

1. मफ़ातीह अल-ग़ैब (तफ़सीर-ए-कबीर), आयत: "बेशक अल्लाह रत्ती भर भी ज़ुल्म नहीं करता..." अल-मतबा अल-बहिय्या अल-मिसरिया, मिस्र, 5/102.

جامعیت اوصاف عجب چیز ہے، اور مجموعہ کا فضل آحاد پر ظاہر، دہلوی ملا کو بھی اللہ عزوجل نے جامعیت اصنافِ بدعت عطا فرمائی تھی، دنیا بھر میں کم کوئی طائفہ اربابِ ضلالت نکلے گا جس سے ان حضرت نے کچھ تعلیم نہ لی ہو، پھر ایجادِ بندہ اس پر علاوہ، تو اس نئے فتنہ کو چاہے عطرِ فتنہ کہئے یا ضلالت کی گھانیوں کا عطرِ مجموعہ، اب یہ نفیس دلیل جو حضرت نے امکانِ کذبِ باری عزوجل پر قائم کی، حاشا ان کی اپنی تراشی نہیں کہ وہ دین میں نئی بات نکالنے کو بہت برا جانتے تھے بلکہ اپنے اساتذہ کاملہ حضرات معتزلہ خذلہم اللہ تعالیٰ سے سیکھ کر لکھی ہے، ان خبیثوں نے بعینہ حرف بحرف اس دلیل سے مولیٰ تعالیٰ کا امکانِ ظلم نکالا تھا اور جو نقص فقیر نے ان حضرت پر کئے بعینہ ایسے ہی نقصوں سے ائمہ اہل سنت نے ان باپاؤں کا رد فرمایا، امام فخر الدین رازی تفسیر کبیر میں زیر قولہ عزوجل ان اللہ لا یظلم مثقال ذرہ فرماتے ہیں:

(عربی متن) **(اردو ترجمہ و تشریح)**

قالت المعتزلة الآية تدل على انه قادر على الظلم لانه تمدح بتركه ومن تمدح بترك فعل قبيح لم يصح منه ذلك التمدح الا اذا كان هو قادرا عليه الاترى ان الزمن لا يصح منه ان يتمدح بانه لا يذهب فى الليالى الى السرقة والجواب انه تعالى تمدح بانه لا تاخذه سنة ولا نوم ولم يلزم ان يصح ذلك عليه وتمدح بانه لاتدركه الابصار ولم يدل

معتزلہ نے کہا آیت مذکورہ دلالت فرماتی ہے کہ اللہ تعالیٰ ظلم پر قادر ہے، اس لئے کہ رب عزوجل نے اس میں ترکِ ظلم سے اپنی مدح فرمائی اور کسی فعلِ قبیح کے ترک پر مدح جب ہی صحیح ہوگی کہ اسے اس کے کرنے پر قدرت ہو آخر نہ دیکھا کہ لنگڑا اپنی تعریف نہیں کر سکتا کہ میں راتوں کو چوری کے لئے نہیں جاتا، اس کا جواب یہ ہے کہ اللہ تعالیٰ نے اپنی مدح میں فرمایا کہ اسے نیند آئے نہ غنودگی، حالانکہ معتزلہ کے

(عربی متن)	(اردو ترجمہ و تشریح)
ذلك عند المعتزلة على انه يصح ان تدركه الابصار[1]۔	ہاں بھی اللہ تعالیٰ کے لئے یہ ممکن نہیں۔ اور اپنی مدح میں یہ بھی فرمایا کہ ابصار اس کا احاطہ نہ کر سکیں، حالانکہ یہ بھی ان کے ہاں ممکن نہیں (ت)

مسلمان دیکھیں کہ معتزلہ ذلیل کی یہ بیہودہ دلیل بعینہ وہی ہذیانِ ملائے ضلیل ہے یا نہیں۔ فرق یہ ہے کہ انہوں نے اس قدیم العدل پر تہمتِ ظلم رکھی، انہوں نے اس واجب الصدق پر افترائے کذب اٹھایا،

عہ:اقول: بل عندنا ایضا اذاکان الادراك بمعنی الاحاطة ۱۲منہ

میں کہتا ہوں بلکہ ہمارے نزدیک بھی جب ادارک بمعنی احاطہ ہو ۱۲ منہ (ت)

---

1 مفاتیح الغیب (التفسیر کبیر) آیة ان اللہ لا یظلم مثقال ذرة الخ المطبعة البهیة المصریه مصر ۵ / ۱۰۲

Fatawa Rizvia Volume 15

On the premise of transcendence, they compared their Lord to a cripple, they likened Him to the mute and the stone. And regarding this, I say: (T)

They believed in oppression regarding their Sovereign; this is a speaker of lies by lying against Allah, the God. There is no wonder in this when hearts resemble each other; for resemblance is a struggle towards its like. [1]

(Those oppressors have faith in injustice regarding their Owner, and they call their God a liar. There is no doubt that their hearts are alike, and the reason for the resemblance is that likes are drawn towards their likes. - T)

Now listen to the answer of the Imams of Ahl-us-Sunnah. The praised Imam states: The answer to this argument is that Allah Almighty praised Himself saying that drowsiness and sleep do not overtake Him. This does not imply that, God forbid, these things were possible for Him. And He praised Himself saying that visions cannot perceive Him. From this, the Mu'tazilites did not conclude the impossibility of vision reaching Him. Why did we not say: That which all the beauties possess, you alone have it all. (You alone are the assembly of all the attributes others possess. - T)

Whip 10: This is the solution. I say, and with Allah is success.

The levels of praiseworthy attributes vary. Some praises are primary, meaning the highest degree of perfection, and some are reductive, meaning the ultimate degree of surpassing perfection. Furthermore, these will be praises in favor of one who does not possess primary praises. Comparing a possessor of complete perfection to this is ignorance and obsession. For example, worship, humility, submissiveness, modesty, and lowliness are among the grand praises of a human being, but they are impossible for the Creator (Jalla Shaanuhu), because their being a praise was based on the absence of true perfection, i.e., divinity. In favor of the Lord of the worlds (Azza Jalaaluhu), they are defects and shortcomings; rather, for Him, praise is His Exaltation and Greatness (Jalla wa 'Ala, Subhaanahu wa Ta'ala). Similarly, in the abandonment of flaws and defects, a creature's praise being based on intentional restraint is also based on his inherent deficiency, that he is not by his own essence Holy, Sanctified, Necessarily Perfect, and one for whom deficiency is impossible. Instead, he is susceptible to flaws and ugliness. And considering the self-essence from flaws and defects: The statement of possibility is a statement of occurrence,

rather of necessity. It has already passed that the statement of the possibility of lying entails the occurrence of lying, rather its necessity. 12-Minhu (T) 12-Minhu

[1] Al-Diwan al-Arabi al-Mausum Basatin fi al-Radd 'ala al-Qail bi-Imkan Kadhib Allah Ta'ala, Dar al-Isha'at Lahore, Majma' Buhuth al-Imam Ahmad Raza Karachi p. 204.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

उन्होंने पवित्रता की धारणा पर अपने रब को अपाहिज से उपमा दी, उन्होंने उसे गूंगे और पत्थर से मिला दिया, और इस बारे में मैं कहता हूँ: (त)

उन्होंने अपने स्वामी के बारे में ज़ुल्म पर ईमान रखा; यह अल्लाह ईश्वर के विरुद्ध झूठ बोलकर झूठ बोलने वाला है। इसमें कोई आश्चर्य नहीं जब दिल एक जैसे हों; क्योंकि समानता अपने जैसों की ओर खिंचाव है। [1]

(वे ज़ालिम अपने मालिक के बारे में ज़ुल्म पर ईमान रखते हैं और वे अपने ईश्वर को झूठा कहते हैं। इसमें कोई संदेह नहीं कि उनके दिल एक जैसे हैं और समानता का कारण अपने जैसों की ओर खिंचाव होना है। - त)

अब अहल-ए-सुन्नत के इमामों का उत्तर सुनें। प्रशंसित इमाम फ़रमाते हैं: इस दलील का जवाब यह है कि अल्लाह तआला ने अपनी प्रशंसा फ़रमाई कि उसे ऊँघ और नींद नहीं आती। इससे यह लाज़िम नहीं आया कि, अल्लाह न करे, ये चीज़ें उसके लिए मुमकिन भी हों। और उसने अपनी प्रशंसा फ़रमाई कि आँखें उसे नहीं पा सकतीं। इससे मोतज़िला के नज़दीक उस पर नज़र पहुँचने का मुमकिन न होना नहीं निकला। हम क्यों न कहते थे: जो खूबियाँ सब में हैं, तुम अकेले उन सब के मालिक हो। (तमाम गुण जो दूसरों के पास हैं, तू अकेले उन सब का संग्रह है। - त)

कोड़ा 10: यह समाधान है। मैं कहता हूँ और अल्लाह ही सफलता देने वाला है।

प्रशंसात्मक गुणों के स्तर अलग-अलग होते हैं। कुछ प्रशंसाएँ प्राथमिक होती हैं यानी पूर्णता का उच्चतम स्तर, और कुछ अवनति वाली यानी पूर्णता से परे की पराकाष्ठा। फिर, ये उसके हक़ में प्रशंसा होंगी जिसके पास प्राथमिक प्रशंसाएँ नहीं हैं। पूर्णता के स्वामी की इस पर तुलना अज्ञानता और भ्रम है। उदाहरण के लिए, इबादत, विनम्रता, आज्ञाकारिता, विनय और मिस्कीनी मनुष्य की महान प्रशंसाओं में से हैं, लेकिन रब्ब (जल्ला शानुहू) के लिए असंभव हैं, क्योंकि उनका प्रशंसा होना वास्तविक पूर्णता यानी दिव्यता की अनुपस्थिति पर आधारित था। संसार के पूज्य (अज़्ज़ा जलालुहू) के हक़ में ये दोष और कमियाँ हैं; बल्कि उसके लिए प्रशंसा उसकी उच्चता और बड़ाई है (जल्ला व अला, सुब्हानहू व तआला)। इसी तरह, कमियों और दोषों के त्याग में, एक प्राणी की प्रशंसा का इरादापूर्वक दूर रहने पर आधारित होना भी उसकी अंतर्निहित कमी पर आधारित है, कि वह अपने सार में पवित्र, पावन, अनिवार्य रूप से पूर्ण और ऐसा नहीं है जिसके लिए कमी असंभव हो। इसके

बजाय, वह दोषों और बुराइयों के लिए मुमकिन है। और स्वयं के सार के लिहाज़ से दोषों और कमियों से: संभावना का कथन घटित होने का कथन है, बल्कि अनिवार्यता का। यह गुज़र चुका है कि झूठ की संभावना का कथन झूठ के घटित होने, बल्कि उसकी अनिवार्यता को ज़रुरी करता है। 12-मिन्हु (त) 12-मिन्हु

[1] अल-दीवान अल-अरबी अल-मौसूम बसातौन फ़ी अल-रद्द अला अल-क़ाइल बि-इमकान कज़िब अल्लाह तआला, दार अल-इशाअत लाहौर, मजमा बुहूस अल-इमाम अहमद रज़ा कराची पृ. 204।

انھوں نے برتقدیر تنزہ اپنے رب کو لنجھے سے تشبیہ دی انھوں نے گونگے اور پتھر سے ملادیا، وفي ذلك اقول: (اسی میں میں نے کہا۔ ت)

ہم آمنوا ظلما ملیکہم ذاقائل کذبا بکذب عـ اللہ الہ لاغرو فیہ اذا القلوب تشابہت فالشبہ نزاع الی اشباہہ ۱

(وہ ظالم اپنے مالک کے بارے میں ظلم پر ایمان رکھتے ہیں اور یہ اپنے الہ کو کذاب کہتے ہیں اس میں کوئی شک نہیں کہ ان کے دل ایک جیسے ہیں اور وجہ شبہ اپنے مشابہات کی طرف کھینچنے والا ہوتا ہے۔ت)

اب ائمہ اہل سنت کا جواب سنئے، امام ممدوح فرماتے ہیں اس دلیل سے جواب یہ ہے کہ اللہ تعالٰی نے اپنی تعریف فرمائی کہ اسے غنودگی و خواب نہیں آتی اس سے یہ لازم نہ آیا کہ معاذ اللہ یہ چیزیں اس کے لئے ممکن بھی ہوں اور اس نے اپنی تعریف فرمائی کہ نگاہیں اسے نہیں پاتیں اس سے معتزلہ کے نزدیک اس پر نظر پہنچنے کا امکان نہ نکلا انتھی کیوں ہم نہ کہتے تھے ع آنچہ خوباں ہمہ دارند تو تنہا داری (تمام جو اصاف رکھتے ہیں تو تنہا ان سے جامع ہے۔ت)

تازیانہ ۱۰: ھو الحل اقول وباللہ التوفیق صفاتِ مدائح کے درجات متفاوت ہیں بعض مدائح اولٰی ہوتے ہیں یعنی اعلٰی درجہ کمال، اور بعض تنزلی یعنی فائق الکمال کے مبلغ کمال، پھر یہ اسی کے حق میں مدح ہوں گے جو مدائح اولٰی نہیں رکھتا، صاحبِ کمالِ تام کا اس پر قیاس جہل و وسواس، مثلاً عبادت و تذلل و خشوع و خضوع و انکسار و تواضع انسان کے مدائح جلیلہ سے ہیں اور باری جل شانہ پر محال، کہ ان کا مدح ہونا فوتِ کمالِ حقیقی یعنی معبودیت پر مبنی تھا، معبود عالم عزجلالہ کے حق عیب و منقصت ہیں بلکہ اس کے لئے مدح تعالٰی و تکبر ہے جل وعلا سبحانہ وتعالٰی، یو

ہیں ترک نقائص و معائب میں مخلوق کی مدح بالقصد باز رہنے پر مبنی ہونا بھی اسکے نقصانِ ذاتی پر مبنی کہ وہ اپنی ذات میں سبوح و قدوس و واجب الکمال و مستحیل النقصان نہیں بلکہ جائز العیوب و القبوح ہے اور بنظر نفسِ ذات کے عیوب و نقائص سے عـ: قدم ان القول بالامکان قول بالوقوع بل بالوجوب گز ر چکا ہے کہ امکانِ کذب کا قول کذب کے وقوع بلکہ اس کے وجوب کو مستلزم ہے ۱۲ منہ (ت) ۱۲ منہ

۱ الدیوان العربي الموسوم بساتین فی الرد علی القائل بامکان کذب اللہ تعالیٰ دارالاشاعت لاہور، مجمع بحوث الامام احمد رضا کراچی ص ۲۰۴

Fatawa Razawiyya, Volume 15

...does not conflict, then the ultimate praise for him is that he avoids this possible thing as much as he can and runs away from contamination. Therefore, where there is no ability for certain defects and obscenities due to lack of means and instruments, there will be no praise, like an impotent, crippled, paralyzed, or mute person committing adultery, stealing, or lying; because the pivot of praise was to run away and keep one's self back, which is missing here. And when there is possibility, who knows if the 'Lady of Chastity' is so due to helplessness; perhaps if the means were intact, she would have committed it? The foolish ignorant one compared his Lord, Exalted and Majestic, to these mutes and cripples, rather even to bricks and stones; and as long as He cannot be characterized by defect and deficiency, he did not consider the absence of defect as praise. Whereas, this was the primary praise and true perfection: that He in His very essence is Sublime, Most Holy, All-Glorious, Necessarily Perfect, and Impossible of Ugliness. Exalted and Holy is He. So here, the scenario of abstaining from a possible defect and avoiding it as a matter of pride and intent is not even conceivable. No, God forbid, in His regard, this is not praise but rather utter condemnation and disparagement. And to Allah belongs all glory (All glory is for Allah Almighty. - T). And there is no power nor might except with Allah, the Most High, the Most Great.

Sublime Caution: O Muslims! Let me state a simple point. The entire sum of the foolish ignorant one's argument is that only by having power over lying and then avoiding it is a quality of perfection, not that lying is simply impossible. I say: when lying is possible, then truthfulness is no longer necessary; and that which is not necessary is capable of ceasing. So the result is that perfection is only that which can cease, and as for that perfection whose cessation is impossible, what kind of perfection is it? Subhan Allah! This is another one. O fool! True perfection is only that which does not even allow the possibility of its cessation. Every perfection capable of cessation is a temporary perfection, not an essential one. O Muslims! For the sake of God, be just! To believe in the truthfulness of the Creator, Exalted and Majestic, in such a way that He is truthful but could also be a liar—is this perfection? Or is it that He, the All-Glorious, Most Holy, Blessed and Exalted, is so truthful that His being a liar is absolutely impossible? Let the people of Islam weigh these two statements in the balance of faith and see: which insolent and disrespectful person, considering the sanctification of his Lord as innovation and misguidance, resorts to His condemnation and disparagement under the pretext of praise? And who is the true,

sound-in-faith Muslim who, considering the holiness of his Master as the essence of religion, proves His truthfulness, purity, and all perfections in the most perfect manner? And praise be to Allah, Lord of the worlds, and it was said: Away with the wrongdoing people.

Praise be to Allah, this 'Complete Ten' has torn to shreds the ravings of the impure, insolent, and bold one; yet there is no end to their intricacies. One can speak for hundreds of years about the beloved's tresses. (One can talk about the beloved's tresses for a hundred years. - T)

फ़तावा रज़विया, जिल्द १५

...विरोध नहीं रखता, तो उसके लिए प्रशंसा की पराकाष्ठा यह है कि जहाँ तक संभव हो, वह इस मुमकिन चीज़ से बचे और कलंक से दूर भागे। इसीलिए जहाँ साधन और उपकरणों के अभाव के कारण कुछ दोषों और अश्लीलता की क्षमता नहीं रहती, वहाँ प्रशंसा भी नहीं होगी, जैसे किसी नपुंसक, अपंग, लूले-लंगड़े या गूँगे का व्यभिचार करना, चोरी करना या झूठ बोलना; क्योंकि प्रशंसा का आधार तो भागना और अपने आप को रोके रखना था, जो यहाँ अनुपस्थित है। और जब संभावना है, तो क्या पता कि 'पवित्रता की देवी' मजबूरी के कारण ऐसी हो; शायद यदि साधन ठीक होते तो वह भी ऐसा कर बैठती? उस मूर्ख अज्ञानी ने अपने रब, जो महान और उच्च है, की तुलना इन गूँगों और अपंगों, बल्कि ईंटों और पत्थरों से कर दी; और जब तक वह दोष और कमी से युक्त न हो सके, उसने दोष के अभाव को प्रशंसा नहीं समझा। हालाँकि, यह पहली प्रशंसा और वास्तविक पूर्णता थी कि वह अपनी ज़ात (अस्तित्व) में ही सर्वोच्च, पवित्र, महिमामय, आवश्यक पूर्णता वाला और कुरूपता से असंभव है। वह महान और पवित्र है। तो यहाँ मुमकिन दोष से दूर रहने और गौरव के रूप में जानबूझकर बचने की स्थिति ही कल्पनीय नहीं है। नहीं, ईश्वर न करे, उनके हक़ में यह प्रशंसा नहीं बल्कि पूर्ण निंदा और दोष है। और सारी इज़्ज़त अल्लाह के लिए है (तमाम इज़्ज़त अल्लाह तआला के लिए है। - त)। और अल्लाह के बिना कोई शक्ति और सामर्थ्य नहीं है, जो सबसे ऊँचा और महान है।

उत्कृष्ट चेतावनी: ऐ मुसलमानों! मैं एक सरल बात कहूँ, उस मूर्ख अज्ञानी की सारी दलील यह है कि झूठ पर अधिकार पाकर ही उससे बचना पूर्णता का गुण है, न कि झूठ का संभव ही न होना। मैं कहता हूँ: जब झूठ संभव हुआ तो सच्चाई अनिवार्य नहीं रही, और जो अनिवार्य नहीं है वह समाप्त होने के योग्य है। तो निष्कर्ष यह निकला कि पूर्णता वही है जिसका अंत हो सके, और वह पूर्णता जिसका अंत असंभव हो, वह पूर्णता ही क्या है? सुभान अल्लाह! यह भी एक रही। ऐ मूर्ख! वास्तविक पूर्णता वही है जो अपने अंत की संभावना ही न रखे। हर वह पूर्णता जिसका अंत संभव है, वह क्षणिक पूर्णता है, मौलिक नहीं। ऐ मुसलमानों! ईश्वर के लिए न्याय करो! ईश्वर की सच्चाई को इस तरह मानना कि वह सच्चा तो है लेकिन झूठ भी हो सकता है—क्या यह पूर्णता है? या यह कि वह महिमामय, पवित्र, धन्य और सर्वोच्च ऐसा सच्चा है कि उसका झूठा होना बिल्कुल असंभव है? इस्लाम के लोग इन दोनों बातों को ईमान की तराजू में तौलकर देखें कि कौन गुस्ताख और असभ्य अपने रब की पवित्रता को नवाचार और पथभ्रष्टता मानकर, प्रशंसा के बहाने उसकी निंदा और अपमान पर उतर आया है? और कौन सच्चा ईमान वाला मुसलमान अपने मौला की पवित्रता को धर्म का मूल मानकर उसकी

सच्चाई, शुचिता और सभी पूर्णताओं को पूर्णता के साथ सिद्ध करता है? और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो संसारों का पालनहार है, और कहा गया: ज़ालिम लोगों के लिए बर्बादी हो।

अल्लाह का शुक्र है, इस 'दश पूर्णता' ने उस अपवित्र, गुस्ताख और निडर के प्रलाप के चिथड़े उड़ा दिए हैं; लेकिन अभी भी उनकी बारीकियों का कोई अंत नहीं है। सौ सालों तक महबूब की ज़ुल्फ़ों के बारे में बात की जा सकती है। (महबूब की ज़ुल्फ़ों के बारे में सौ साल भी बातचीत की जा सकती है। - त)

पृष्ठ ७४२ का ३९३

منافات نہیں رکھتا تو غایت مدح اس کے لئے یہ ہے کہ جہاں تک بن پڑے اس ممکن سے بچے اور تلوث سے بھاگے ، ولہذا جہاں بوجہ فقدان اسباب و آلات بعض معائب وفواحش کی استطاعت نہ رہے وہاں مدح بھی نہ ہوگی جیسے نامرد لنجھے اپاہج گونگے کا زنا کرنا، چوری کرنا، جھوٹ بولنا کہ مناط مدح کے دور بھاگنا اور اپنے نفس کا باز رکھنا تھا یہاں مفقود، اور جب امکان ہے تو کیا معلوم کہ عصمت بی بی از بیچارگی نہیں شاید اسباب سالم ہوتے تو مرتکب ہوتا، سفیہ جاہل نے اپنے رب جل وعلا کو بھی انھیں گونگوں لنجھوں بلکہ اینٹوں پتھروں پر قیاس کیا اور جب تک عیب ونقصان سے متصف نہ ہو سکے عدم عیب کو مدح نہ سمجھا حالانکہ یہ مدح اول و کمال حقیقی تھا کہ وہ اپنے نفس ذات میں متعالی وقدوس و سبوح و واجب الکمالات و مستحیل القبوح ہے تعالٰی وتقدس تو یہاں عیب ممکن سے باز رہنے اور بطور ترفع بالقصد بچنے کی صورت ہی متصور نہیں ، نہ حاش للہ یہ اس کے حق میں مدح بلکہ کمال مذمت و قدح ہے، واللہ العزۃ جمیعا (تمام عزت اللہ تعالٰی کے لئے ہے۔ ت) ولاحول ولاقوۃ الا باللہ العلی العظیم۔

تنبیہ نفیس: ایھا المسلمون! ایک عام فہم بات عرض کروں، سفیہ جاہل کا سارا مبلغ یہ ہے کہ کذب پر قدرت پا کر ہی اس سے بچنا صفت کمال ہے نہ کہ کذب ممکن ہی نہ ہو ، اقول : جب کذب ممکن ہوا تو صدق ضروری نہ رہا، اور جو ضروری نہیں وہ ممکن الزوال ، تو حاصل یہ ہوا کہ کمال وہی ہے جسے زوال ہوسکے اور جو ایسا کمال ہو ، جس کا زوال محال تو کمال ہی کیا ہے، سبحان اللہ ! یہ بھی ایک ہی ہوئی ، او احمق ! کمال حقیقی وہی ہے جس کا زوال امکان ہی نہ رکھے، ہر کمال قابل زوال عارضی کمال ہے نہ ذاتی کمال ، مسلمانو ! للہ انصاف ! باری عزوجل کا مصدق یوں ماننا کہ ہے تو سچا مگر جھوٹا بھی ہو سکتا ہے، یہ کمال ہوا یا یوں کہ وہ سبوح قدوس تبارک

وتعالی ایسا سچا ہے جس کا جھوٹا ہونا قطعاً محال ، اہل اسلام ان دونوں باتوں کو میزان ایمان میں تول کر دیکھیں کہ کون گستاخ بے ادب اپنے رب کی تنزیہہ کو بدعت وضلالت جاننے والا بحیلہ مدح اس کی مذمت و تنقیص پر اترتا ہے اور کون سچا مسلمان صحیح الایمان اپنے مولیٰ کی تقدیس کو اصل دین ماننے والا اس کے صدق ونزاہت و جملہ کمالات کو علی وجہ الکمال ثابت کرتا ہے والحمد للہ رب العالمین وقیل بعد للقوم الظلمین۔

للہ الحمد اس عشرہ کاملہ نے ہذیان ناپاک گستاخ بیباک کی دھجیاں اڑا دیں مگر ہنوز ان کی نزاکتوں کو تو بس نہیں ع صد ہا سال می تواں سخن از زلف یار گفت (زلف محبوب کے بارے میں سو سال بھی گفتگو کی جا سکتی ہے۔ ت)

Fatawa Razawiyya Volume (15)

Right now, in this four-lined enclosure of the honorable gentleman, many novel thoughts of the cruel schemer, like people-hunting deer, seem to be bustling around with evidence, additions, and other corruptions, which are seen in helpless service, with complete satisfaction, longing, and disappointment. Leaving mوrat (manliness) and bravery, they are contrary to his personal dignity. Therefore, he should pull the reins of his swift steed, roaring lion, thunderbolt cloud, again. The expert scribe, the city-conquering horseman, should hunt the weak prey from the rays of his light, and I give permission to move about. And with Allah is the success.

Whip 11: His statement: They count the absence of lying among the perfections of the Holy Truth (Subhanahu wa Ta'ala)[1] (They count the absence of lying among the perfections of Allah the Exalted. T)

I say: The cleverness of this shrewd schemer is worth seeing; he left truthfulness and started a discussion on the absence of lying so that his eyes could settle on inanimate objects etc. It is obvious that one cannot call a stone 'truthful,' but it is also correct that it is not a 'liar.' However, if the heart is present and the intellect is observant, let this humble servant impart a novel point: the negation of something in itself is never an attribute of perfection. Otherwise, it would imply that non-existent things are characterized by millions of perfect attributes and deserve the highest degree of praise, even becoming partners with the Creator in His transcendence and holiness. For in the state of non-existence of a subject, all negations are true. That which does not exist at all is not a body, is not in a direction, is not in time, is not in space. It is not an illustrator. It is not limited. It is not composite, not divisible, not accidental, not finite. It is not a liar. It is not an oppressor. It is not created, not ephemeral, has no spouse, has no child, it does not sleep, does not slumber, does not wail, does not forget. There are hundreds like these, and all are true. But will any sane person include them in a context of praise and description of perfection? Praise occurs when it is based on the affirmation of some attribute of perfection and emanates from an attribute of praise. Therefore, the aforementioned propositions are among the praises of the Almighty because the negation of these things arises from the affirmation of the greatest attribute of perfection, namely Necessity (Wujub), and from their description, His being Glorious, Self-Sufficient, Holy, and Exalted becomes apparent. To say of the Almighty that He is not divisible is indeed praise because from this, His Self-Sufficiency is understood. And in saying 'nukta' (point), there is no praise because no goodness comes out for it, as there, self-

sufficiency aside, divisibility is the neediness of the needy for the Need-Fulfiller, and so on. When this matter is settled, it becomes clear that in reality, truthfulness is the attribute of perfection, not merely the absence of lying, which is true even regarding non-existent and even impossible things. Of course, the negation of lying is useful for praise where its negation necessitates the affirmation of truthfulness. For example, praise Zaid, who is rational and articulate, by saying he is not a liar. This is certainly praise because if he is not a liar, he must be truthful, and being truthful is an attribute of perfection. So, this negation indicated the affirmation of an attribute of perfection; therefore, it came in the place of praise. Where this is not the case, never is it useful for praise or a manifestation of perfection. Keep this novel point in mind, then see what the examples given by the brave schemer lead to. And Allah is the Giver of success.

---

[1] Risala Yak-Rozi (Persian), Shah Muhammad Isma'il Faruqi, Kitab Khana Multan, p. 17

फ़तावा रज़विया जिल्द (15)

अभी हज़रत के इस चार पंक्तियों के घेरे में साक्ष्यों और परिवर्धनों आदि के साथ उस ज़ालिम और धूर्त के विचारों के कई नए हिरण, जो लोगों का शिकार करते हैं, चहल-पहल करते नज़र आते हैं, जो बेबस सेवा में, पूर्ण संतुष्टि, लालसा और निराशा के साथ देखे जाते हैं। मरोअत (मर्दानगी) और बहादुरी को छोड़कर, वे उनकी व्यक्तिगत गरिमा के विपरीत हैं। अतः उन्हें अपने तेज़ दौड़ने वाले घोड़े, गरजते शेर, बिजली वाले बादल की बागडोर फिर से खींचनी चाहिए। विशेषज्ञ लेखक, शहर-विजेता घुड़सवार, को अपनी प्रकाश की किरणों से कमज़ोर शिकार का शिकार करना चाहिए, और मैं घूमने-फिरने की अनुमति देता हूँ। और अल्लाह के साथ ही सफलता है।

हंटर 11: उनका कथन: "अदम-ए-किज़ब" (झूठ की अनुपस्थिति) को हज़रत-ए-हक़ सुब्हानहू के कमाल (पूर्णताओं) में गिना जाता है।[1] (झूठ की अनुपस्थिति को अल्लाह तआला सुब्हानहू व तआला के कमाल में गिना जाता है। त)

मैं कहता हूँ: इस चतुर धूर्त की चालाकी देखने लायक है; उसने 'सच्चाई' को छोड़ दिया और 'झूठ की अनुपस्थिति' पर बहस छेड़ दी ताकि निर्जीव वस्तुओं आदि पर उसकी नज़र टिक सके। ज़ाहिर है कि पत्थर को सच्चा नहीं कह सकते, लेकिन यह भी ठीक है कि वह झूठा नहीं है। हालाँकि, यदि हृदय जागृत हो और बुद्धि देख रही हो, तो यह फ़क़ीर एक अनूठा नुक्ता (बिंदु) पेश करता है: किसी चीज़ का स्वयं में अभाव कभी भी कमाल (पूर्णता) का गुण नहीं होता। अन्यथा, इसका परिणाम यह होगा कि जो चीज़ें अस्तित्वहीन हैं, वे करोड़ों पूर्ण गुणों से अलंकृत और उच्चतम प्रशंसा की पात्र होंगी, यहाँ तक कि वे बारी तआला की पवित्रता और महानता में साझीदार बन जाएँगी। क्योंकि विषय के अस्तित्व न होने की स्थिति में सभी नकारात्मक बातें सच होती हैं। जो सिरे से मौजूद ही नहीं, वह जिस्म (शरीर) भी नहीं, दिशा में भी नहीं, समय में भी नहीं, स्थान में भी नहीं। वह चित्रकार भी नहीं। सीमित भी नहीं। संयुक्त भी नहीं, विभाजित भी नहीं, नश्वर भी नहीं, परिमित भी नहीं। झूठा भी नहीं। अत्याचारी भी नहीं। सृष्टि भी नहीं, नाशवान भी नहीं, उसकी पत्नी भी नहीं, उसकी संतान भी नहीं, उसे नींद भी नहीं, ऊंघ भी नहीं, वह बिलखता भी नहीं, भूलता भी नहीं। ऐसे और इनके जैसे सैकड़ों हैं, और सब सच हैं। लेकिन क्या कोई पागल व्यक्ति इन्हें प्रशंसा और पूर्णता के वर्णन में लाएगा? प्रशंसा तब होती है जब वह किसी पूर्ण गुण की पुष्टि पर आधारित हो और प्रशंसनीय गुण से उत्पन्न हो। इसलिए, उपर्युक्त प्रस्ताव बारी अज़ व जल की प्रशंसाओं में से हैं क्योंकि इन चीज़ों का अभाव पूर्णता के महानतम गुण यानी 'वुजूब' (आवश्यक अस्तित्व) की पुष्टि से उत्पन्न होता है और उनके वर्णन से

उसका सुब्बूहुन व ग़नीय्य व क़ुद्दूस व मुतआल होना ज़ाहिर होता है। बारी अज़ व जल के बारे में यह कहना कि वह विभाज्य नहीं है, निस्संदेह प्रशंसा है क्योंकि इससे उसकी बेनियाज़ी (आत्मनिर्भरता) समझी गई। और 'नुक्ता' को कहने में कोई प्रशंसा नहीं है क्योंकि उसके लिए कोई खूबी नहीं निकली, क्योंकि वहाँ बेनियाज़ी तो दूर, विभाज्यता ज़रूरतमंद की ज़रूरतमंद के लिए ज़रूरत है, इत्यादि। जब यह बात स्पष्ट हो गई तो ज़ाहिर हो गया कि वास्तव में सच्चाई पूर्णता का गुण है, न कि केवल झूठ का अभाव, जो अस्तित्वहीन बल्कि असंभव चीज़ों के बारे में भी सही है। हाँ, झूठ का अभाव वहाँ प्रशंसा के लिए उपयोगी है जहाँ उसका अभाव सच्चाई की पुष्टि को आवश्यक कर दे। उदाहरण के लिए, ज़ैद की प्रशंसा करें, जो बुद्धिमान और बोलने वाला है, कि वह झूठा नहीं है। निस्संदेह यह प्रशंसा हुई क्योंकि यदि वह झूठा नहीं है, तो वह स्वयं ही सच्चा होगा और सच्चा होना पूर्णता का गुण है। तो इस अभाव ने एक पूर्ण गुण की पुष्टि की, इसलिए यह प्रशंसा के स्थान पर आया। जहाँ ऐसा न हो, वहाँ यह कभी भी प्रशंसा या पूर्णता को प्रकट करने के लिए उपयोगी नहीं होता। इस अनूठे बिंदु को ध्यान में रखें, फिर देखें कि उस बहादुर धूर्त द्वारा दिए गए उदाहरण किस अंजाम तक पहुँचते हैं। और अल्लाह ही तौफ़ीक़ देने वाला है।

---

[1] रिसाला यक-रोजी (फारसी), शाह मुहम्मद इस्माइल फारूकी, किताब खाना मुल्तान, पृ. 17।

ابھی حضرت کی اس چار سطری چار دیواری میں شواہد و زوائد وغیرہ ہامفاسد سے بہت ابکار افکار ستم کیش عیار، آہوانِ مردم شکار کی چہل پہل نظر آتی ہے، جنہیں بے خدمتِ کامل تسکین بالغ ناشاد نامراد، سکتا بلکتا چھوڑ جانا خلافِ مروت و فتوتِ ذاتی ہے، لہذا اپنے سمندِ رُہوار، غضفرِ خوار، صاعقہ برق بار کی دوبارہ عنان لیتا اور خامہ پختہ کار، شہنورِ شہسوار، شیر گیر ضیغم شکار کو از سرِ نور خصلت جولان دیتا ہوں وباللہ التوفیق۔ تازیانہ ۱۱: قولہ عدمِ کذب را از کمالاتِ حضرت حق سبحانہ، می شمارند ۱ (عدم کذب کو اللہ تعالٰی سبحانہ وتعالٰی کے کمالات سے شمار کرتے ہیں۔ ت) اقول: اس ہوشیار عیار کی چالاکی دیدنی، صدق کو چھوڑا، عدم کذب پر مباحثہ چھیڑا تاکہ جماد وغیرہ کی نظریں جماسکے، ظاہر ہے کہ پتھر کو سچا نہیں کہہ سکتے مگر یہ بھی ٹھیک ہے کہ جھوٹا نہیں حالانکہ قلب حاضر اور عقل ناظر ہو تو فقیر ایک نکتہ بدیعہ القاء کرے سلبِ کیس شئی کا بنفسہ ہرگز صفت کمال نہیں ورنہ لازم آئے کہ معدومات کروڑوں اوصاف کمال سے موصوف اور اعلٰی درجہ مدح کے مستحق بلکہ باری تعالٰی کی تنزیہ و تقدیس میں اس کے شریک ہوں کہ بحالت عدم موضوع سب سالبے سچ ہیں جو سرے سے موجود ہی نہیں، وہ جسم بھی نہیں، جہت میں بھی نہیں، زمان میں بھی نہیں، مکان میں بھی نہیں- مصور بھی نہیں۔ محدود بھی نہیں۔ مرکب بھی نہیں، متجزی بھی نہیں، حادث بھی نہیں، متناہی بھی نہیں۔ کاذب بھی نہیں۔ ظالم بھی نہیں۔ مخلوق بھی نہیں، فانی بھی نہیں، ذی زوجہ بھی نہیں، ذی ولد بھی نہیں، اسے خواب بھی نہیں، اونگھ بھی نہیں، بلکتا بھی نہیں، بھول بھی نہیں۔ بیس یہ اور ان جیسے صدہا، اور سب صادق ہیں، مگر کوئی مجنون معرضِ مدح و بیان کمال میں آتا ہے جب کسی صفتِ کمال کے ثبوت پر مبنی اور صفت مدح سے منبئی ہو، ولہذا قضایائے مذکورہ باری عزوجل کے مدائح سے ہیں کہ

ان چیزوں کا سلب اعظم صفاتِ کمال یعنی وجوب کے ثبوت سے ناشی اور ان کے بیان سے اس کا سبوح و غنی و قدوس و متعالی ہونا ظاہر، باری عزوجل کو کہنا کہ متجزی نہیں، بیشک مدح ہے کہ اس سے اس کا غنا سمجھاگیا اور نکتہ کو کہنے میں کچھ تعریف نہیں کہ اس کے لئے خوبی نہ نکلی کہ وہاں غناد ر کنار متجزی محتاج کے محتاج المحتاج کی محتاجی ہے و علیٰ ہذا القیاس، جب یہ امر ممد ہو لیا تو ظاہر ہو گیا کہ حقیقۃً صدق صفتِ کمال ہے نہ مجرد عدمِ کذب جو معدومات بلکہ محالات کے بارے میں بھی صادق البتہ سلب کذب وہاں مفیدِ مدح جہاں اس کا سلب ثبوتِ صدق کو مستلزم مثلاً زید عاقل ناطق کی تعریف کیجئے کہ جھوٹا نہیں۔ بیشک تعریف ہوئی کہ جھوٹا نہیں تو آپ ہی سچا ہوگا اور سچا ہونا صفت کمال، تو اس سلب نے ایک صفتِ کمال کا ثبوت بتایا، لہذا محلِ مدح میں آیا، جہاں ایسا نہ ہو وہاں زنہار مفیدِ مدح مظہر کمال، یہ نکتہ بدیعہ ملحوظ رکھئے، پھر دیکھئے کہ عیار بہادر کی دی ہوئی نظیریں کیا کیا کئے کو پہنچتی ہیں۔ واللہ الموفق۔

---

1 رسالہ یکروزی (فارسی) شاہ محمد اسمعیل فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۱۷

Fatawa Razawiyyah Volume (15)

Blow 12 and 13: His saying: A mute person and an inanimate object are not praised by anyone for the absence of falsehood in them. (Note: Nobody praises a mute or an inanimate object due to their lack of lying. - T) I say: May stones fall on both these analogies! Why would anyone praise a mute or a stone, for the negation of falsehood there does not arise from the presence of truth? If a mute person or a stone is not a liar, what is the virtue in it, as they are not truthful either? Thus, that necessary implication of an excellent attribute which was the basis for praise is absent. The secret is that when two attributes, one of praise and one of blame, are predicates in the antecedent and consequent of a true disjunctive proposition, then for whichever individual of the subject you negate the blameworthy one, the praiseworthy one will be established. This is because here, the removal of one necessitates the establishment of the other, unlike things which do not fall under the subject at all. In such cases, the negation of both predicates is logical. So, how can the negation of blame be interpreted as the establishment of praise? Here the proposition was "Every speaker who conveys news is either truthful or a liar." (Note: Every speaker who gives information will either be truthful or a liar. - T). The titular description (speaker) does not apply to the mute or the inanimate object at all. Then, how could the absence of lying be a reason for praise for them? Look, O person of sense! This is the difference, not what you claimed—that until a defect is possible, perfection cannot be attained. And there is no power nor strength except with Allah, the Exalted, the Great.

Beautiful Completion: I say: O you who deceive the poor common people with false analogies! Look at a true example of this distinction. When you call a Muslim and list the seventy-two sects of the people of innovation, saying he is not a Rafidhi, Wahhabi, Khariji, Mu'tazili, Jabri, Qadri, Nasibi, etc., it is certainly a great praise of him. However, if you say the exact same words about a disbeliever (Kafir), it is no praise at all, even though these negative propositions are absolutely true in both cases. So, is the reason for this that the Muslim, despite having the power to be a Rafidhi or Wahhabi, avoided it and therefore became praiseworthy, while the disbeliever lacked the power to be a Rafidhi or Wahhabi and therefore it was not a praise? Even the most ignorant person wouldn't understand the difference this way. Rather, the true distinction is that since these sects belong to the people of the Qibla, negating those seventy-two sects in favor of a Muslim affirms him being a Sunni. Hence, it becomes the greatest of praises. But a disbeliever is entirely outside the divided category, i.e., he is not even a speaker of the creed (Kalimah-go). Thus, their

negation did not result in affirming any praiseworthy attribute for him. Therefore, it did not prove useful for praise. All praise is due to Allah for the completion of the proof and the clarity of the path. (Note: Praise be to Allah for the completion of the argument and the victory. - T)

Blow 14: His saying: Unlike someone whose tongue is diseased/paralyzed so that he cannot speak false words. (Note: Unlike one whose tongue is afflicted and he cannot utter lies. - T) I say: It would have been better if you were like that person, so you wouldn't be capable of such lying speech. O wise one! That person with an afflicted tongue cannot speak truthful words either. So the reason for the lack of praise is the same—that the negation of falsehood does not lead to the proof of truth.

Blow 15: His saying: Or his faculty of thought has become corrupted so that he cannot form a proposition that is contrary to reality. (Note: Or his power of thinking and reflection becomes corrupted so that he cannot form a proposition not matching the reality. - T) I say: More than you...

---

1. Risalah Yak Rozah (Persian), Shah Ismail Faruqi, Kitab Khana Multan, p. 17 and 18.
2. Risalah Yak Rozah (Persian), Shah Ismail Faruqi, Kitab Khana Multan, p. 17 and 18.
3. Risalah Yak Rozah (Persian), Shah Ismail Faruqi, Kitab Khana Multan, p. 17 and 18.

फतावा रज़विया जिल्द (१५)

प्रहार १२ और १३: उनका कहना: एक गूंगा व्यक्ति और एक निर्जीव वस्तु की प्रशंसा उनमें झूठ की अनुपस्थिति के कारण कोई नहीं करता है। (नोट: कोई भी गूंगे या निर्जीव वस्तु की प्रशंसा उनके झूठ न बोलने के कारण नहीं करता है। - त) मैं कहता हूँ: इन दोनों मिसालों पर पत्थर पड़ें! कोई गूंगे या पत्थर की प्रशंसा क्यों करेगा, क्योंकि वहां झूठ का अभाव सत्य की उपस्थिति से उत्पन्न नहीं होता है? यदि कोई गूंगा व्यक्ति या पत्थर झूठा नहीं है, तो इसमें क्या खूबी है, क्योंकि वे सच्चे भी नहीं हैं? इस प्रकार, एक उत्कृष्ट गुण का वह अनिवार्य प्रभाव जो प्रशंसा का आधार था, अनुपस्थित है। रहस्य यह है कि जब दो गुण, एक प्रशंसा का और एक निंदा का, एक वास्तविक वियोजक प्रतिज्ञप्ति (disjunctive proposition) के पूर्ववर्ती और अनुवर्ती में विधेय हों, तो विषय के जिस किसी व्यक्ति के लिए आप निंदनीय गुण का निषेध करेंगे, प्रशंसनीय गुण स्थापित हो जाएगा। ऐसा इसलिए है क्योंकि यहाँ, एक का हटना दूसरे की स्थापना का कारण बनता है, उन चीज़ों के विपरीत जो विषय के अंतर्गत आती ही नहीं हैं। ऐसे मामलों में, दोनों विधेयों का निषेध तर्कसंगत है। तो, निंदा के निषेध को प्रशंसा की स्थापना के रूप में कैसे समझा जा सकता है? यहाँ प्रतिज्ञप्ति थी "प्रत्येक वक्ता जो समाचार देता है वह या तो सच्चा है या झूठा।" (नोट: प्रत्येक वक्ता जो जानकारी देता है वह या तो सच्चा होगा या झूठा। - त)। शीर्षक विवरण (वक्ता) गूंगे या निर्जीव वस्तु पर बिल्कुल भी लागू नहीं होता है। फिर, झूठ का अभाव उनके लिए प्रशंसा का कारण कैसे हो सकता है? देखो, ओ बुद्धिमान! यही अंतर है, वह नहीं जो तुमने दावा किया था—कि जब तक दोष संभव न हो, पूर्णता प्राप्त नहीं हो सकती। और अल्लाह के बिना कोई शक्ति या सामर्थ्य नहीं है, जो सर्वोच्च और महान है।

सुंदर समापन: मैं कहता हूँ: ओ तुम जो झूठी मिसालों से बेचारी आम जनता को धोखा देते हो! इस भेद का एक सच्चा उदाहरण देखो। जब तुम एक मुसलमान को बुलाते हो और नवाचार के लोगों (अहल-ए-बिदत) के बहत्तर फिरकों की सूची देते हुए कहते हो कि वह राफिज़ी, वहाबी, खारीजी, मोताज़िली, जबरी, कादरी, नासिबी आदि नहीं है, तो यह निश्चित रूप से उसकी बड़ी प्रशंसा है। हालाँकि, यदि तुम किसी काफिर के बारे में बिल्कुल यही शब्द कहो, तो यह कोई प्रशंसा नहीं है, भले ही ये नकारात्मक प्रतिज्ञप्तियाँ दोनों मामलों में बिल्कुल सही हों। तो, क्या इसका कारण यह है कि मुसलमान, राफिज़ी या वहाबी होने की शक्ति रखने के बावजूद, इससे बचा रहा और इसलिए प्रशंसनीय हुआ, जबकि काफिर में राफिज़ी या वहाबी होने की शक्ति ही नहीं थी और इसलिए यह प्रशंसा नहीं ठहरी? कोई भी जाहिल से जाहिल व्यक्ति इस अंतर को इस तरह नहीं समझेगा। बल्कि,

सही अंतर यह है कि चूंकि ये फिरके अहल-ए-क़िब्ला (क़िब्ला वाले) के हैं, इसलिए एक मुसलमान के पक्ष में उन बहत्तर की नफी उसे सुन्नी होने का प्रमाण देगी। इसलिए, यह सबसे बड़ी प्रशंसाओं में से एक हो गया। लेकिन एक काफिर विभाजित श्रेणी से पूरी तरह बाहर है, यानी वह कलिमा पढ़ने वाला (कलिमा-गो) ही नहीं है। इस प्रकार, उनकी नफी से उसके लिए किसी प्रशंसनीय गुण की स्थापना नहीं हुई। इसलिए, यह प्रशंसा के लिए उपयोगी साबित नहीं हुआ। अल्लाह की प्रशंसा है प्रमाण को पूरा करने और मार्ग की स्पष्टता के लिए। (नोट: प्रमाण पूरा होने और जीत पर अल्लाह की प्रशंसा है। - त)

प्रहार १४: उनका कहना: उसके विपरीत जिसकी जीभ रोगग्रस्त हो गई हो ताकि वह झूठे शब्द न बोल सके। (नोट: उसके विपरीत जिसकी जीभ ही खराब हो और वह झूठ बोल ही न सके। - त) मैं कहता हूँ: अच्छा होता कि तुम भी उसी व्यक्ति की तरह होते, ताकि तुम ऐसी झूठी बातें करने के काबिल न होते। ओ बुद्धिमान! वह रोगग्रस्त जीभ वाला व्यक्ति सच्चे शब्द भी नहीं बोल सकता। तो प्रशंसा की कमी का कारण वही है—कि झूठ का अभाव सत्य के प्रमाण की ओर नहीं ले जाता है।

प्रहार १५: उनका कहना: या उसकी सोचने की शक्ति भ्रष्ट हो गई हो जिससे वह वास्तविकता के विपरीत कोई प्रतिज्ञप्ति न बना सके। (नोट: या उसकी सोचने और चिंतन करने की शक्ति भ्रष्ट हो जाए ताकि वह वास्तविकता से मेल न खाने वाली प्रतिज्ञप्ति न बना सके। - त) मैं कहता हूँ: तुमसे बढ़कर...

---

1. रिसाला यक रोज़ा (फारसी), शाह इस्माइल फारूकी, किताब खाना मुल्तान, पृ. १७ और १८।
2. रिसाला यक रोज़ा (फारसी), शाह इस्माइल फारूकी, किताब खाना मुल्तान, पृ. १७ और १८।
3. रिसाला यक रोज़ा (फारसी), शाह इस्माइल फारूकी, किताब खाना मुल्तान, पृ. १७ और १८।

تازیانہ ۱۲ و ۱۳: قولہ اخرس و جماد کہ کسے ایشاں را بعدم کذب مدح نمی کند (گونگے اور جماد کی مدح عدم کذب سے کوئی نہیں کرتا۔ ت) اقول: دونوں نظیروں پر پتھر پڑے ہیں، گنگ و سنگ کی کیوں مدح کریں کہ وہاں سلب کذب ثبوت صدق سے ناشی نہیں، گونگہ یا پتھر اگر جھوٹا نہ ہوا تو کیا خوبی کہ سچا بھی نہیں، تو وہ استلزام صفت کمال جو بنائے مدح تھا یا منتفی، سر یہ ہے کہ منفصلہ حقیقیہ کے مقدم و تالی میں جب دو صفت مدح و ذم محمول ہوں تو جس فرد موضوع سے ذمیہ کو سلب کیجئے مدحیہ ثابت ہو گی کہ یہاں ہر ایک کا رفع دوسری کے وضع کو منتج بخلاف ان چیزوں کے جو زیر موضوع مندرج ہی نہیں، کہ ان سے دونوں محمول کا ارتفاع معقول، پھر سلب ذم ثبوت مدح پر کیونکر محمول، یہاں قضیہ کل متکلم مخبر اما صادق و اما کاذب (ہر متکلم خبر دینے والا یا وہ صادق ہوگا یا کاذب۔ ت) تھا اخرس و جماد پر سرے سے وصف عنوانی ہی صادق نہیں، پھر عدم کذب ان کے لئے کیا باعث مدح ہو، دیکھ او ذی ہوش! یہ فارق ہے نہ وہ کہ جب تک عیب ممکن نہ ہو کمال حاصل ہی نہیں ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ تکمیل جمیل: اقول: او جھوٹی نظیروں سے بیچارے عوام کو چھلنے والے! اس تفرقہ کی سچی نظیر دیکھ مسلمان کو اہل بدعت کے بہتر فرقے پور اگنا کر کہتے رافضی، وہابی، خارجی، معتزلی، جبری، قادری، ناصبی وغیرہ نہیں تو بیشک اس کی بڑی تعریف ہوئی، اور بعینہ یہی کلمات کسی کافر کے حق میں کہئے تو کچھ تعریف نہیں حالانکہ یہ سالبہ قضیے دونوں جگہ قطعاً صادق، تو کیا اس کی وجہ یہ ہے کہ مسلمان باوجود قدرت رافضی وہابی ہونے سے بچا لہذا محمود ہوا اور دونوں اس کافر کو رافضی وہابی ہونے پر قدرت ہی نہ تھی لہذا مدح نہ ٹھہرا، کوئی جاہل سے جاہل یہ فرق سمجھے گا بلکہ تفرقہ وہی ہے کہ جب یہ فرقے اہل قبلہ کے ہیں تو مسلمان کے حق میں ان بہتر

کی نفی سنی ہونے کا اثبات کرے گی لہذا اعظم مدائح سے ہوا اور کافر سرے سے مقسم یعنی کلمہ گو ہی سے خارج، تو ان کی نفی سے کیس وصف محمود کا اس کے لئے اثبات نہ نکلا، ولہذا مفید مدح نہ ٹھہرا، والحمد اللہ علی اتمام الحجۃ و وضوح المحجۃ (اتمام حجت اور غلبہ پر اللہ تعالیٰ کی حمد ہے۔ ت) تازیانہ ۱۴: قولہ: بخلاف کسے کہ لسان او ماؤف شدہ باشد تکلم بکلام کاذب نمی تواند کرد (بخلاف اس کے جس کی زبان ہی ماؤف ہو اور وہ جھوٹا کلام کر ہی نہ سکے،ت) اقول اچھا ہوتا کہ تم بھی اسی کس کے مثل ہوتے کہ ایسے کاذب کلاموں کے بس تو نہ ہوتے، اے عقلمند! وہ ماؤف اللسان تکلم بکلام صادق بھی نہ کر سکے تو عدم مدح کی وہی وجہ کہ سلب کذب سے ثبوت صدق نہیں۔ تازیانہ ۱۵: قولہ یا قوت متفکرہ او فاسد شدہ باشد کہ عقد قضیہ غیر مطابق للواقع نمی تواند کرد (یا اس کی سوچ و فکر کی قوت فاسد ہو کر قضیہ غیر مطابق للواقع کا انعقاد نہ کر سکے۔ ت) اقول: تم سے بڑھ کر

---

1 رسالہ یک روزہ (فارسی) شاہ اسمٰعیل فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۱۷ اور ۱۸ 2 رسالہ یک روزہ (فارسی) شاہ اسمٰعیل فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۱۷ اور ۱۸ 3 رسالہ یک روزہ (فارسی) شاہ اسمٰعیل فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۱۷ اور ۱۸

Fatawa Ridawiyya Volume 15

Who would be a person with corrupted reasoning? Furthermore, how many false propositions is he forming? Truly, would the corruption of the reasoning faculty for His Eminence be only for lying propositions? And when it is absolute, there would be no power to even form a proposition, so this is clearly the same differentiator and the vanishing of delusion. Yes, if a person of perfect intellect and sound speech is granted the ability for pure truthfulness by Divine Grace, such that he is prevented and diverted from uttering a lie due to a hidden hindrance, then this absence of lying will indeed be a great praise. This is because now it is based on the proof of supreme truthfulness and based on a majestic perfection, namely 'Ismat min Allah' (Infallibility from Allah). In short, the mentioned person is included under the subject in this manner and excluded by way of corrupted reasoning. Thus, the distinction became clear and the whispering/doubt vanished. (T)

Taziana 16 to 19: His statement: "Or a person from whom truthful speech is issued, and whenever he intends to speak a lie, his voice gets blocked, or his tongue becomes affected, or someone stops his mouth, or chokes his throat." 1 (Or he is such a person who speaks truthfully in some place, and it is issued from him, and when he tries to speak a lie, his voice stops, or his tongue becomes dysfunctional, or someone shuts his mouth or throttles his neck. T)

I say: What should I say that would completely offend your delicate nature? Yes, I will say this much: this time you have truly reached for the stars (i.e., made an absurd claim). These four examples you've given are unparalleled in their absurdity. Oh, you bundle of intellect! When he has already resolved to speak a lie, he has already become a liar in his internal speech (Kalam-e-Nafsi), even if it couldn't be uttered due to a hindrance. How can the judgment of lying be sought from its absence? Lying is essentially an attribute of meanings, not a description of words. Then what is the meaning of his praise? It will definitely be blameworthy. Look, in the previous examples, there was at least the form of absence of lying; here, by Allah's grace, even that is gone. Explicit lying is realized and present, yet it is counted among the examples of absence of lying. That is why it is said that when Allah Almighty misleads someone, He first takes away their intellect. And we seek refuge with Allah, the Lord of the worlds.

Taziana 20: His statement: "Or someone who has memorized a few true propositions and has absolutely no power over the composition of other propositions, based on

which the speaking of a lie is not issued from him." 2 (Or someone has rote-learned a few true sentences and does not have the power over other sentences, on which basis a lie is not issued from him. T)

I say: This case is also of corrupted intellect, which only increased the department of memorizing truths, but it was of no use. Regardless of what this scenario is and whether memorizing propositions from such a person is even rational or not.

Firstly: Man, at the level of 'Habitual Intellect' (Aql bi'l-Malaka), is self-evidently capable of composing propositions. Thus, the scenario itself is invalid. And in 'Potential Intellect' (Aql-e-Hayulani), where there is no impressed intellection, even if the intellection of a predicative relation were rational, still, narration and the intent to communicate would be absolutely irrational. Truth and falsehood exist only in relation to narration, not in relation to mere knowledge. Otherwise, God forbid, the knowledge of lies would itself be a lie. So here too, the proof (of truthfulness) did not follow from the negation of lying, and the same differentiator appeared.

1 Risala Yak Roza (Persian), Shah Ismail Faruqi, Kutub Khana Multan, p. 18 2 Risala Yak Roza (Persian), Shah Ismail Faruqi, Kutub Khana Multan, p. 18

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

भ्रष्ट बुद्धि वाला कौन होगा? फिर वह कितने गलत प्रस्ताव बना रहा है? क्या हज़रत के लिए बुद्धि का भ्रष्टाचार केवल झूठे प्रस्तावों के लिए ही होगा? और जब यह पूर्ण है, तो प्रस्ताव बनाने की भी शक्ति नहीं होगी, तो स्पष्ट रूप से यही वह अंतर है और भ्रम का अंत है। हाँ, यदि पूर्ण बुद्धि और शुद्ध वाणी वाले व्यक्ति को ईश्वरीय कृपा से केवल सत्य बोलने की क्षमता दी जाए, जिससे उसे किसी गुप्त बाधा के कारण झूठ बोलने से रोका और मोड़ा जाए, तो यह झूठ का न होना वास्तव में बड़ी प्रशंसा होगी। इसी कारण से कि अब महान सत्यता का प्रमाण और एक महान पूर्णता, यानी 'इस्मत मिन अल्लाह' (अल्लाह की ओर से पवित्रता) पर आधारित है। संक्षेप में, उक्त व्यक्ति इस प्रकार विषय के अंतर्गत आता है और भ्रष्ट बुद्धि के कारण बाहर हो जाता है। अतः भेद स्पष्ट हो गया और वसवसा (संदेह) समाप्त हो गया। (T)

ताज़ियाना 16 से 19: उनका कथन: "या ऐसा व्यक्ति जिससे सत्य वचन निकलता है और जब भी वह झूठ बोलने का इरादा करता है, तो उसकी आवाज़ रुक जाती है या उसकी ज़ुबान प्रभावित हो जाती है या कोई उसका मुँह बंद कर देता है या गला घोंट देता है।" 1 (या वह ऐसा व्यक्ति है जो कहीं सच्चा कलाम करता है वह उससे निकलता है और जब वह झूठ बोलना चाहता है तो आवाज़ बंद हो जाती है या ज़ुबान काम करना बंद कर देती है या कोई उसका मुँह बंद कर देता है या गला दबा देता है। T)

मैं कहता हूँ: ऐसा क्या कहूँ जो आपकी नाज़ुक तबीयत को बिल्कुल नाराज़ कर दे? हाँ, इतना कहूँगा कि इस बार तो आपने हद ही कर दी (असंभव बात कह दी)। ये चार मिसालें आपने बेमिसाल दी हैं। ओ बुद्धि की पुड़िया! जब उसने झूठ बोलने का संकल्प कर लिया, तो वह अपने 'कलाम-ए-नफ़्सी' (आंतरिक वाणी) में झूठा हो चुका, भले ही किसी बाधा के कारण वह ज़ुबान से न निकल सका। उसके न होने से झूठ का निर्णय कैसे माँगा जा सकता है? झूठ वास्तव में अर्थों का गुण है, शब्दों का वर्णन नहीं। फिर उसकी प्रशंसा का क्या अर्थ? वह निश्चित रूप से निंदनीय होगा। देखो, पिछली मिसालों में कम से कम झूठ न होने की सूरत तो थी; यहाँ अल्लाह की कृपा से वह भी नहीं रही। प्रत्यक्ष झूठ सिद्ध और मौजूद है, फिर भी इसे झूठ न होने की मिसालों में गिना जा रहा है। इसीलिए कहते हैं कि अल्लाह ताला जब किसी को गुमराह करता है, तो सबसे पहले उसकी बुद्धि छीन लेता है। और हम अल्लाह, जो संसारों का रब है, की शरण माँगते हैं।

ताज़ियाना 20: उनका कथन: "या किसी ने कुछ सच्चे प्रस्ताव रट लिए हैं और उसे अन्य प्रस्तावों को बनाने की बिल्कुल भी शक्ति नहीं है, जिसके आधार पर उससे झूठ नहीं निकलता।" 2 (या किसी ने कुछ सच्चे वाक्य रट लिए हैं, वह अन्य वाक्यों पर शक्ति नहीं रखता है, इस आधार पर उससे झूठ नहीं निकलता है। T)

मैं कहता हूँ: यह स्थिति भी बुद्धि के भ्रष्टाचार की ही है, जिससे केवल सच याद करने की क्षमता तो बढ़ी, लेकिन वह किसी काम न आई। इससे हटकर कि यह चित्र कैसा है और ऐसे व्यक्ति से प्रस्तावों का स्मरण तर्कसंगत भी है या नहीं।

सर्वप्रथम: मनुष्य 'अक्ल बिल-मलका' (अभ्यस्त बुद्धि) के स्तर पर स्वतः ही प्रस्तावों की रचना करने में सक्षम है। अतः यह कल्पना ही निराधार है। और 'अक्ल-ए-हयूलामी' (संभावित बुद्धि) में जहाँ प्रभावपूर्ण बोध नहीं होता, यदि सूचनात्मक संबंध का बोध तर्कसंगत भी हो, फिर भी वर्णन और संचार का इरादा पूर्णतः अतार्किक है। सत्य और असत्य वर्णन के संबंध में ही होते हैं, न कि केवल ज्ञान के संदर्भ में। अन्यथा, अल्लाह न करे, झूठ का ज्ञान ही झूठ बन जाए। तो यहाँ भी झूठ के अभाव से सत्य की सिद्धि नहीं हुई और वही अंतर सामने आया।

1 रिसाला यक रोज़ा (फ़ारसी), शाह इस्माइल फ़ारूक़ी, कुतुब खाना मुल्तान, पृ. 18 2 रिसाला यक रोज़ा (फ़ारसी), शाह इस्माइल फ़ारूक़ी, कुतुब खाना मुल्तान, पृ. 18

पृष्ठ 396 / 742

فاسد المتفکر کون ہوگا، پھر کتنے قضائے باطلہ عقد کر رہا ہے ہو، بھلا حضرت کیا فساد متفکرہ صرف قضائے کاذبہ ہی کے لئے ہوگا اور جب مطلقاً ہے تو عقد قضیہ پر بھی قدرت نہ ہو گی تو صراحتہ وہی فارق اور وہم زاہق، ہاں جس تام العقل سالم النطق کو لطف الٰہی صدق محض کی استطاعت دے کہ وجہ مانع غیبی اصدارِ کذب سے ممنوع ومصروف ہو تو یہ عدمِ کذب بیشک مدحِ عظیم ہوگا اسی وجہ سے کہ اب ثبوت صادقیتِ کبرٰی سے مبنی اور کمال جلیل یعنی عصمت من اللہ پر مبنی خلاصہ یہ کہ شخص مذکور اس طور پر زیر موضوع مندرج اور بطور فساد تفکر خارج، فظہر التفرقۃ وذہب الوسوسۃ (فرق ظاہر اور وسوسہ ختم ہوا۔ ت)

تازیانہ ۱۶ تا ۱۹: قولہ یا شخصے کہ کلام صادق از و صادر می گردد و ہر گاہ ارادہ کلام کاذب نماید آواز او بند میگردد یا زبان او ماؤف میشود یا کسی دین او بند یا حقوق خفہ کند ۱ (یا ایسا شخص ہے جو کسی جگہ سچا کلام کرتا ہے وہ اس سے صادر ہوتا ہے اور جب جھوٹا کلام کرتا ہے تو آواز بند ہو جاتی ہے یا زبان ماؤف ہو جاتی ہے یا کوئی اس کا منہ بند کر دیتا ہے یا گلا دبا دیتا ہے۔ت)

اقول: ایسا تو کیا کہوں جو آپ کی طبع نازک کو بالکل خفہ کند، ہاں اتنا کہوں گا کہ اب کی تو اچھل کر تارے ہی توڑ لائے، یہ چار نظیریں وہ بے نظیر دی ہیں کہ باید و شاید ، او عقل کی پڑیا! جب وہ عزمِ تکلم بکذب کر چکا تو کلامِ نفسی میں کاذب ہو چکا اگرچہ بوجہ مانع صادر نہ ہو سکات اس کے عدم سے حکمِ کذب کیونکر درکار، کذب حقیقتہً صفتِ معانی ہے نہ وصفِ الفاظ پھر اسکی مدح کیا معنی قطعاً مذموم ہوگا بھلا اسے کر اگلی نظیروں میں عدمِ کذب کی صورت تو تھی یہاں اللہ کی

عنایت سے وہ بھی نہ رہی صریح کذب متحقق وموجود اور عدمِ کذب کی نظیروں میں معدود، جبھی تو کہتے ہیں کہ اللہ تعالیٰ جب گمراہ کرتا ہے عقل پہلے لے لیتا ہے والعیاذ باللہ رب العالمین۔

تازیانہ ۲۰: قولہ یا کسے کہ چند قضائے صادقہ یاد گرفتہ واصلاً بر ترکیب قضائے دیگر قدرت ندارد بناء علیہ تکلم بکاذب از و صادر نہ گردد ۲ (یا کسی نے چند سچے جملے رٹ لئے ہیں وہ دیگر جملوں پر وہ قدرت نہیں رکھتا ہے اس بناء پر اس سے جھوٹ صادر نہیں ہوتا ہے۔ ت)

اقول یہ صورت بھی ویسا ہی فسادِ عقل کی ہے جس سے فقط حفظ صوادق کا شعبہ بڑھایا، مگر کام نہ آیا قطع نظر اس سے کہ یہ تصویر کیسی اور ایسے شخص سے حفظِ قضایا معقول بھی ہے یا نہیں۔

اولاً: انسان مرتبہ عقل بالملکہ میں بالبداہتہ ترکیب قضایا پر قادر، تو سرے سے تصویر ہی باطل، اور عقلِ ہیولانی میں کہ تعقل انطباعی نہیں ہوتا، اگر تعقل نسبتِ خبر یہ معقول بھی ہو تا ہم حکایت وقصد افادہ قطعاً غیر معقول اور صدق کذب باعتبار حکایت ہی میں، نہ باعتبار مجرد علم، ورنہ معاذاللہ علمِ کواذب کاذب ٹھہرے، تو یہاں بھی سلبِ کذب سے ثبوت لازم نہ ہوا اور وہی فارق پیش آیا۔

۱ رسالہ یک روزہ (فارسی) شاہ اسمعیل فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۱۸ ۲ رسالہ یک روزہ (فارسی) شاہ اسمعیل فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۱۸

Fatawa Razawiyya Volume (15)

Secondly, one who is fundamentally incapable of any proposition, even illusory propositions and self-evident personal judgments based on sensory perception, is certainly worse than the insane, even worse than animals, and annexed to inanimate objects. Thus, their speech will not be speech; it will be a form without substance. Truth and falsehood are primarily inherent attributes of meanings, not descriptions of expressions. So, even if the statement is true in the sense that the listener perceives an absolute meaning of reality from it, this does not necessitate the truthfulness of that inanimate sound-maker, because the meaning characterized by truth does not originate from their self. Consequently, scholars have excluded the speech of an insane person from being considered a 'report' (khabar). It is obvious that truth and falsehood are attributes of a 'report', not encompassing all sounds. Maulana Bahrul Uloom (may his secret be sanctified) says in 'Fawatih':

Speech originating from an insane person is not intended for imparting information, so it is not an account of a matter that could be considered a 'report'.	**Speech coming from a madman is not useful for a purposeful objective, therefore it is not an account of any matter (event), so it cannot be designated as a 'report'. (T)**

Warning against the spread of such foolish parallels: I say: O Muslims! The foolish ignorant person tried his best to find ways for falsehood in his Lord by giving nine parallels. But by the grace of Allah, all of them have been addressed. Until now, in our refutation, we kept the basis of the work on the point that the absence of falsehood in itself is not perfection unless it is based on the proof of perfection. And here it is not so; that punishment was enough for him. But consider, if you reflect, the matter is completely reversed, the bowl of a perverted intellect is upside down, and all parallels are backward. That is, here, the inability to lie being based on perfection is out of the question; instead, it is based on flaws and defects. Somewhere it's a lack of intellect, somewhere an inability of organs, somewhere being overcome, somewhere the occurrence of calamities. Then, such absence of falsehood, if it exists, would lead to blame, not praise. This is the reason why in these forms, they are not praised for the negation of falsehood. Nor is that ignorant and foolish thought correct that the lack of power over a flaw prevents perfection. Now, the fruit of the divine seal is that the foolish ignorant could not see the difference between God and inanimate objects. His (God's) absence of falsehood stems from His sublime perfection, namely His Glory (Subuhiyat) and Holiness (Quddusiyat), rather from the very essence of Divinity

(Uluhiyat), as Divinity in its very essence necessitates every perfection and is incompatible with every defect. Their falsehood, on the other hand, is based on flaws and defects. Then what extreme blindness or stubbornness it is to compare the very essence of perfection with the perfection of a flaw and to attribute the flaws and defects of bricks and stones to the Great Creator (Jalla Majduhu). It was necessary to provide a parallel to the ignorant person where the absence of falsehood, despite stemming from perfection, would still not be considered praiseworthy in the state of impossibility. "And where will he get that?" Now, give a general invitation to whoever supports him to find such a parallel, "But if you do not do it—and you will never be able to do it—" Al-Ayah (But if you do it not—and you can never do it—T)

---

1. Fawatih al-Rahamut bi-dhayl al-Mustasfa, Al-Asl al-Thani, As-Sunnah, Mashurat al-Sharif al-Radi, Qom Iran, 2/108
2. The Holy Quran, 2/24

फतावा रज़विया जिल्द (15)

दूसरा यह कि जो व्यक्ति मौलिक रूप से किसी प्रस्ताव में सक्षम नहीं है, यहाँ तक कि काल्पनिक प्रस्तावों और प्रत्यक्ष व्यक्तिगत निर्णयों में भी, वह निश्चित रूप से पागलों से भी बदतर, यहाँ तक कि जानवरों से भी बदतर और जड़ वस्तुओं (निर्जीव) के समान है। अतः उनका बोलना बोलना नहीं होगा, वह बिना रूप का रूप होगा। सत्य और असत्य प्राथमिक रूप से अर्थों के गुण हैं, न कि अभिव्यक्तियों के विवरण। इसलिए, यदि बात इस अर्थ में सच है कि सुनने वाला उससे वास्तविकता का एक पूर्ण अर्थ समझता है, तो इससे उस निर्जीव ध्वनि-निर्माता की सच्चाई आवश्यक नहीं होती, क्योंकि सत्य के साथ जुड़ा अर्थ उसके स्वयं से उत्पन्न नहीं होता। यहाँ तक कि विद्वानों ने पागल के बोलने को 'रिपोर्ट' (खबर) होने से बाहर कर दिया है। और यह स्पष्ट है कि सत्य और असत्य 'रिपोर्ट' के गुण हैं, न कि सभी ध्वनियों के। मौलाना बहरुल उलूम (उनका रहस्य पवित्र हो) फवातीह में फरमाते हैं:

पागल व्यक्ति से निकलने वाली बात जानकारी देने के उद्देश्य से नहीं होती, इसलिए वह किसी मामले का वर्णन नहीं है जिसे 'रिपोर्ट' माना जा सके।

पागल से होने वाली बात किसी सार्थक उद्देश्य के लिए उपयोगी नहीं होती, इसलिए वह किसी भी मामले (घटना) का वर्णन नहीं है, ताकि उसे 'रिपोर्ट' घोषित किया जा सके। (त)

ऐसी मूर्खतापूर्ण तुलनाओं के प्रसार के खिलाफ चेतावनी: मैं कहता हूँ: ऐ मुसलमानों! मूर्ख अज्ञानी ने अपने रब में झूठ के रास्ते खोजने के लिए यथासंभव नौ उदाहरण दिए। लेकिन अल्लाह के फज़्ल से सभी का समाधान कर दिया गया है। अब तक, हमने उनके खंडन में इस आधार पर काम किया कि झूठ का न होना अपने आप में पूर्णता नहीं है जब तक कि वह पूर्णता के प्रमाण पर आधारित न हो। और यहाँ ऐसा नहीं है, उसकी सज़ा के लिए इतना ही काफी था। लेकिन गौर करें, यदि आप विचार करें, तो मामला पूरी तरह से उल्टा है, एक विकृत बुद्धि का प्याला उल्टा है, और सभी उदाहरण पीछे की ओर हैं। यानी यहाँ झूठ बोलने में असमर्थता का पूर्णता पर आधारित होना तो दूर की बात है, बल्कि यह दोषों और कमियों पर आधारित है। कहीं बुद्धि का अभाव है, कहीं अंगों की अक्षमता, कहीं हार मान लेना, कहीं आपदाओं का आना। फिर, ऐसा झूठ का अभाव, यदि होता है, तो वह प्रशंसा का नहीं बल्कि निंदा का कारण होगा। यही कारण है कि इन स्थितियों में झूठ के नकार के लिए प्रशंसा नहीं की जाती। और न ही वह अज्ञानी और मूर्खतापूर्ण विचार सही है कि दोष पर शक्ति का न होना पूर्णता को रोकता है। अब, ईश्वरीय मुहर का फल यह है कि मूर्ख अज्ञानी ईश्वर और जड़ वस्तुओं के

बीच अंतर नहीं देख सका। उसका (ईश्वर का) झूठ का अभाव उसकी उदात्त पूर्णता, यानी उसकी सुबूहियत और कुद्दूसियत, बल्कि दिव्यता (उलूहियत) के वास्तविक सार से उत्पन्न होता है, क्योंकि दिव्यता अपने वास्तविक सार में हर पूर्णता की आवश्यकता रखती है और हर दोष के प्रतिकूल है। जबकि उनका झूठ दोषों और कमियों पर आधारित है। फिर यह कैसी चरम अंधता या हठधर्मिता है कि पूर्णता के सार की तुलना किसी दोष की पूर्णता से की जाए और ईंटों और पत्थरों के दोषों और कमियों को महान निर्माता (जल्ला मजदुहु) पर मढ़ा जाए। अज्ञानी व्यक्ति को ऐसा उदाहरण देना आवश्यक था जिसमें झूठ का अभाव, पूर्णता से उत्पन्न होने के बावजूद, असंभवता की स्थिति में प्रशंसनीय नहीं माना जाता। "और वह उसे कहाँ से लाएगा?" अब, जो कोई उसका समर्थन करता है, उसे ऐसा उदाहरण खोजने के लिए एक सामान्य निमंत्रण दें, "लेकिन अगर तुम ऐसा नहीं करते - और तुम कभी नहीं कर पाओगे -" अल-आयाह (फिर अगर न कर सकोगे और हरगिज़ न कर सकोगे। त)

---

1. फवातीह अल-रहमूत बि-ज़ैल अल-मुस्तसफ़ा, अल-अस्ल अल-थानी, अस-सुन्नाह, मशूरात अल-शरीफ अल-रज़ी, क़ोम ईरान, 2/108
2. पवित्र कुरान, 2/24

ثانیاً جو اصلا کسی قضیہ کا حتی کہ قضایائے وہمیہ واحکام شخصیہ بدیہیہ حسیہ پر بھی قادر نہ ہو قطعاً مجانین بلکہ حیوانات سے بھی بدتر اور جماد سے ملحق تو اس کا کلام کلام نہ ہوگا، صورت بے صورت ہوگا اور صدق و کذب اولاً بالذات صفت معانی ہے، نہ وصف عبارات، تو بات اگرچہ بایں معنی سچی ہو کہ سامع اس سے ادارک معنی مطلق للواقع کرے مگر اس سے اس جمادی آواز کرنے والے کا صدق لازم نہیں کہ معنی متصف بالصدق اس کے نفس سے قائم نہیں حتی کہ علماء نے کلام مجنون کو بھی خبریّت سے خارج کیا، اور پر ظاہر کہ صدق و کذب اوصافِ خبر ہیں، نہ شاملِ مطلق آواز ، مولانا بحرالعلوم قدس سرہ فواتح میں فرماتے ہیں:

الکلام الصادر عن المجنون لایکون مقصودا بالافادۃ فلا یکون حکایۃ عن امر حتی یکون خبرا - ۱

پاگل سے صادر ہونے ب والکلام مقصود کے لئے مفید نہیں ہوتا لہذا کسی امر (واقع) سے حکایت ہی نہیں حتی کہ اسے خبر قرار دیا جائے۔ (ت)

تنبیہ دائر وسائر بہ تسفیہ جلہ نظائر : اقول: ایہا المسلمون! سفیہ جاہل نے حتی الامکان اپنے رب میں راہ کذب نکالنے کو نو نظیریں دیں، مگر بحمد اللہ سب نے معنی ہم نے اس وقت تک ان کے رد میں اس مر پر بنائے کار رکھی کہ عدمِ کذب بنفسہ کمال نہیں۔ جب تک ثبوت کمال پر مبنی نہ ہو، اور یہاں ایسا نہیں اس کی سزا کو اسی قدر بس تھا۔ مگر غور کرو کیجئے تو معاملہ اور بھی بالکل معکوس اور عقل مستشد کا کاسہ منکوس اور تمام نظائر روبہ قفاہیں یعنی یہاں عدمِ قدرت علی الکذب کا بر بنائے کمال ہونا بالائے طاق الٹا بر بنائے عیوب و نقائص ہے، کہیں عدمِ عقل کہیں عجز آلات، کہیں لحوق مغلوبی کہیں عروض آفات، پھر ایسا عدمِ کذب اگر ہو گا تو مورثِ ذم ہوگا نہ باعثِ مدح ، یہ وجہ ہے کہ ان صور میں سلبِ کذب سے تعریف نہیں کرتے نہ وہ جاہلانہ و سفیانہ

خیال کہ عیب پر قدرت نہ ہونا مانع کمال، اب ختم الہی کا ثمرہ کہ سفیہ جاہل کہ خدا و جماد میں فرق نہ سوجھا، اس کا عدمِ کذب اس کے کمال عالی یعنی سبوحیت وقدوسیت بلکہ نفس الوہیت سے ناشی کہ الوہیت اپنی حد ذات میں ہر کمال کی مقتضی اور ہر نقص کی منافی اور ان کا کذب عیوب و نقائص پر مبنی پھر کیسی پرلے سرے کی کوری یا سینہ زوری کہ عینِ کمال کو کمالِ نقص پر قیاس کرے اور اینٹوں پتھروں کے عیوب و نقائص باری جل مجدہ کے ذمے دھرے، جاہل پر ایسی نظیر دینی لازم تھی جس میں عدمِ کذب با آنکہ کمال سے ناشی ہوتا پھر بھی بحالتِ عدمِ امکان مدح نہ سمجھا جاتا "وانی لہ ذلک" اب جو اس کا حامی بنے سب کو دعوتِ عام دیجئے کہ ایسی نظیر ڈھونڈ کر لاؤ، "فَاِنْ لَّمْ تَفْعَلُوْا وَلَنْ تَفْعَلُوْا" ۲ الایۃ (پھر اگر نہ کر سکو گے اور ہر گز نہ کر سکو گے۔ت)

---

۱ فواتح الرحموت بذیل المستصفی الاصل الثانی السنۃ مشورات الشریف الرضی قم ایران ۲ / ۱۰۸ ۲ القرآن الکریم ۲ / ۲۴

Fatawa Ridawiyya, Volume 15

Second Note: I say: It is more compelling that he does not understand his own writing. After giving examples and summarizing, the essence of your point emerges as follows: if the absence of lying were based on inability (ajz), it would not be a cause for praise. It becomes clear that in these examples, he is aware of the investigation into inability and deficiency. Then, he compares the absence of lying in the Exalted Lord to them, whereas over there, the lack of power over flaw and deficiency is by no means an inability, but rather the very essence of perfection and praise. And refuge is sought with Allah, considering it within the realm of power is itself a clear flaw and condemnation. This discourse has passed sufficiently and fully in the preface of the treatise as well as in the third rebuttal, 'First Delirium'. There it was also explained that inability exists when there is a deficiency and lack on the part of the doer, like O fool! in your examples where the mute and stone cannot speak lies or truth due to their own deficiency. It is not that the recipient side is unworthy, lacking the capability for the connection of power. Just as no sensible Muslim would ever think that the Exalted Lord being pure from lying and all other defects is an inability. O Lord! Unless it is someone like Ibn Hazm, a misguided and most ignorant person, or like this gentleman, an ignorant and most astray person. And with Allah is the protection from the sites of slipping, and all praise is for Allah, the most Mighty and Majestic. (Protection from slipping points is from God alone, and all praise is for Allah, the Overcoming and Great. - Translator's note)

By the grace of Allah, this was just the second complete decade of lashes upon the observer. Rather, consider that up to here, seven lashes have passed on the 'Noble Folly' regarding this same issue. First lash, second, then I say: (I say again. - Translator's note) the one who showed the contradictions of the gentleman, and the warnings after the second, third, and tenth, and the 'eighthly' second time, and the two warnings after it. These were seven separate lashes. So in reality, there were fourteen in the first decade and thirteen in the second, making a total of twenty-seven lashes here. Take three more while leaving so that the number thirty, which was also considered in both lessons of glorification (Tanzeeh), is completed. Especially one of them is so severe and complete that it is difficult to escape, which opens your desired summary and makes the core belief speak out loud. And with Allah is the success and the addition of verification. (Success and attainment of verification are from Allah alone. - Translator's note)

Lash 28: I say, and with Allah is the success: (I say, and success is from Allah the Exalted. - Translator's note) Although the cunning trickster, to deceive the ignorant so that the common Muslims do not flare up upon hearing explicit insults against their Lord of Majesty and Honor, to veil the ugly face of his heart's intent through 'Taqiyya' (dissimulation) which is a fundamental principle of the Najdi school even more than the Rawafidh, added these words: "The mentioned lie is indeed contrary to His wisdom, therefore it is impossible by another (mumtani' bil-ghayr)."[1] (Yes, the mentioned lie is contrary to His wisdom, therefore this lie is impossible by another. - Translator's note). However, along with that, the secret belief that boiled over and the passion for giving examples was kindled, he openly and publicly stated that in Divine lying there is not even a scent of impossibility-by-another, it is absolutely permissible, and actual, in the occurrence of which, let alone rational or sharia-based impossibility, there isn't even a sense of habitual improbability...

---

[1] Risala Yak Roza, Shah Muhammad Ismail Faruqi, Kitab Khana Multan, p. 17.

दूसरी चेतावनी: मैं कहता हूँ: इससे भी अधिक प्रबल बात यह है कि वह अपना लिखा हुआ स्वयं नहीं समझता। उदाहरण देने और संक्षेप में अपनी बात कहने के बाद आपके सार का निष्कर्ष यह निकलता है कि यदि झूठ का न होना अक्षमता (अज्र) पर आधारित हो, तो यह प्रशंसा का कारण नहीं है। यह स्पष्ट हो गया कि इन उदाहरणों में वह अक्षमता और कमी की जाँच से अवगत है। फिर वह अल्लाह तआला के झूठ न बोलने की तुलना उनसे करता है, जबकि वहाँ दोष और कमी पर शक्ति का न होना कदापि अक्षमता नहीं है, बल्कि पूर्णता और प्रशंसा का सार है। और अल्लाह की पनाह, इसे शक्ति के दायरे में मानना ही स्पष्ट दोष और निंदा है। यह व्याख्या पर्याप्त और पूर्ण रूप से शोध प्रबंध की प्रस्तावना और तीसरे खंडन, 'प्रथम प्रलाप' में बीत चुकी है। वहाँ यह भी बताया गया था कि अक्षमता तब होती है जब कर्ता के पक्ष में कमी और त्रुटि हो, जैसे ऐ मूर्ख! तुम्हारे इन उदाहरणों में कि गूँगे और पत्थर अपनी कमी के कारण झूठ या सच कुछ नहीं बोल सकते। ऐसा नहीं है कि प्राप्तकर्ता पक्ष अयोग्य हो, जिसमें शक्ति के संबंध की क्षमता ही न हो। जिस तरह अल्लाह तआला का झूठ और अन्य सभी दोषों से पवित्र होना, इसे कोई भी समझदार मुसलमान अक्षमता नहीं समझेगा। हे रब! सिवाय इब्न हज़्म जैसे किसी गुमराह और महामूर्ख के, या इन हज़रत जैसे किसी महा-अज्ञानी और महा-पथभ्रष्ट के। और अल्लाह ही की ओर से फिसलने के स्थानों से सुरक्षा है, और सभी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो सबसे शक्तिशाली और महान है। (फिसलने के स्थानों से सुरक्षा अल्लाह ही की ओर से होती है और सारी प्रशंसा अल्लाह, जो विजयी और महान है, के लिए है। - अनुवादक)

अल्लाह की प्रशंसा है, यह प्रेक्षक पर कोड़ों का केवल दूसरा पूर्ण दशक था, बल्कि विचार करें तो यहाँ तक इसी समस्या के संबंध में 'कुलीन मूर्खता' पर सात कोड़े और गुज़रे। पहला कोड़ा, दूसरा, फिर मैं कहता हूँ: (मैं फिर कहता हूँ। - अनुवादक) जिसने हज़रत का अंतर्विरोध बताया, और दूसरी, तीसरी और दसवीं के बाद की चेतावनियाँ और आठवीं का दूसरी बार और उसके बाद की दो चेतावनियाँ। ये सातों अलग-अलग कोड़े थे। तो वास्तव में पहले दशक में चौदह और दूसरे में तेरह, यहाँ तक कुल सत्ताईस कोड़े हुए। जाते समय तीन और लेते जाइए ताकि तीस की संख्या पूरी हो जाए, जिसे तंज़ीह के दोनों पाठों में भी ध्यान में रखा गया है। विशेष रूप से उनमें से एक इतना तीव्र और पूर्ण है जिससे जान बचाना कठिन है, जो आपके सारांश की मांग को खोलता है और मूल धर्म को मुखर करता है। और अल्लाह ही की ओर से सफलता और शोध की वृद्धि है। (सफलता और शोध की प्राप्ति अल्लाह ही की ओर से है। - अनुवादक)

28वाँ कोड़ा: मैं कहता हूँ, और अल्लाह ही की ओर से सफलता है: (मैं कहता हूँ और सफलता अल्लाह तआला से है। - अनुवादक) यद्यपि चतुर धोखेबाज़ ने, अज्ञानियों को बहकाने के लिए ताकि आम मुसलमान अपने गरिमा और सम्मान वाले रब के बारे में स्पष्ट अपमान सुनकर भड़क न जाएँ, अपने हृदय के उद्देश्य के कुरूप चेहरे पर पर्दा डालने के लिए 'तक़िया' (सावधान रहने) के माध्यम से, जो नजदियों के संप्रदाय का राफ़िज़ियों से भी अधिक मूल सिद्धांत है, ये शब्द बढ़ा दिए कि "उल्लेखित झूठ वास्तव में उसकी हिकमत (बुद्धि) के विपरीत है, इसलिए यह अन्य के कारण असंभव (मुम्तने बिल-ग़ैर) है।"[1] (हाँ, उल्लेखित झूठ उसकी हिकमत के विपरीत है इसलिए यह झूठ अन्य के कारण असंभव है। - अनुवादक)। लेकिन इसके साथ ही जो गुप्त धर्म जोश में आया और उदाहरण देने का शौक जागा तो खुले तौर पर सार्वजनिक रूप से बताया कि ईश्वरीय झूठ में अन्य-केकारण-असंभव की गंध भी नहीं है, यह पूरी तरह से जायज़ और घटित होने योग्य है, जिसके घटित होने में तर्कसंगत और शरीयत-आधारित असंभवता तो दूर, सामान्य असंभावना का भी...

---

1 रिसाला यक रोज़ा, शाह मुहम्मद इस्माइल फ़ारूक़ी, किताब ख़ाना मुल्तान, पृ. 17.

تنبیہ دوم : اقول: اس سے زائد قہریہ ہے کہ اپنا لکھا خود نہیں سمجھتا، نظیریں دے کر بالجملہ کہہ کر آپ ہی خلاصہ مطلب یہ نکلتا ہے کہ عدم کذب اگر بنائے عجز ہو تو مورث مدح نہیں، معلوم ہوا کہ ان نظائر میں تحقیق عجز و قصور پر مطلع ہے، پھر باری عزوجل کے عدم کذب کو ان سے ملاتا ہے حالانکہ وہاں عیب و منقصت پر عدم قدرت زنہار عجز نہیں بلکہ عین کمال و مدحت، اور معاذ اللہ داخل قدرت ماننا ہی صریح نقص و مذمت، یہ تقریر کافی و وافی طور پر مقدمہ رسالہ و نیز رد ثالث، ہذیان اول میں گزری اور وہیں یہ بھی بیان ہوا کہ عجز جب ہے کہ جانب فاعل قصور و کمی ہو جیسے اے سفیہ ! ان تیری نظیروں کہ گنگ و سنگ اپنے نقصان کے باعث جھوٹ سچ کچھ نہیں بول سکتے، نہ یہ کہ جانب قابل نالائق ہو کہ تعلق قدرت کی قابلیت نہیں رکھتا، جس طرح جناب باری عزوجل کا کذب وغیرہ تمام عیوب سے منزہ ہونا اسے ہرگز کوئی مسلم عاقل عجز گمان نہ کرے گا، یارب مگر ابن حزم سا کوئی ضال اجہل یا ان حضرت سا جاہل اضل، وباللہ العصمۃ عن موقع الزلل والحمد للہ الاعز الاجل (پھسلنے کے مواقع سے الٰہ ہی کی طرف سے حفاظت ہوتی ہے اور تمام حمد اللہ غالب و بزرگ تر کے لئے ہے۔ت)

بحمد اللہ یہ صرف نظار پر تازیانوں کا دوسرا عشرہ کاملہ تھا، بلکہ خیال کیجئے تو یہاں تک اسی مسئلہ کے متعلق سفاہت شریفہ پر سات تازیانے اور گزرے، تازیانہ اول دوسرا، ثم اقول: (میں پھر کہتا ہوں۔ت) جس نے حضرت کا تناقص بتایا، اور دوم سوم و دہم کے بعد کی تنبیہات اور ہشتم کا ثانیا اور اس کے بعد کی دو تنبیہیں۔ یہ ساتوں جدا گانہ تازیانے تھے، تو حقیقۃ عشرہ اولٰی میں چودہ اور ثانیا میں تیرہ کل ستائیس تازیانے یہاں تک ہوئے چلتے وقت کے تین اور لیتے جائیے کہ تیس کا عدد جو دونوں تنزیہ سبق میں بھی ملحوظ رہا ہے پورا ہو جائے، خصوصاً ان میں ایک تو ایسا

شدید کامل جس سے جان بچانی مشکل جو آپ کا خلاصہ طلب کھولے اصل مذہب سر چڑھ کر بولے وباللہ التوفیق واضافۃ التحقیق (توفیق اور حصول تحقیق اللہ ہی کی طرف سے ہے۔ت)

تازیانہ ۲۸ : اقول : وباللہ التوفیق (میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ تعالٰی سے ہے۔ت) شاطر عیار نے اگرچہ بظاہر اغوائے جہال کہ عوام اہل اسلام اپنے رب ذوالجلال والاکرام کے حق میں صریح دشنام سن کر بھڑک نہ جائیں، مطلب دل کے روئے زشت پر پردہ ڈالنے کو براہ تقیہ کہ روافض سے بڑھ کر اصل اصیل مذہب نجدیہ ہے، یہ کلمات بڑھائے کہ "کذب مذکور آرے منافی حکمت اوست پس ممتنع بالغیر ست "۱ (ہاں کذب مذکور اس کی حکمت کے منافی ہے لہٰذا یہ کذب ممتنع بالغیر ہے،ت) مگر اس کے ساتھ ہی جو مذہب خفیہ جوش پر آیا اور نظیریں دینے کا شوق گرمایا تو کھلے بندوں اعلانیہ بتایا کہ کذب الٰہی میں اصلاً امتناع بالغیر کی بو بھی نہیں قطعاً جائز و جائز و وقوعی ہے جس کے وقوع میں استحالہ عقلی و شرعی در کنار استبعاد عادی کا بھی

---

۱ رسالہ یک روزہ شاہ محمد اسمعیل فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۱۷

Fatawa Rizvia, Volume 15

...no name or trace. Take proof: if in his religion 'divine lie' (kidhb-e-ilahi) was 'possible in its essence' (mumkin bi dhatihi) and 'impossible due to an external factor' (mumtana bi ghayrihi), he would have given examples where it is 'impossible in its essence' (mumtana bi dhatihi) to show that where there is essential impossibility, the absence of lying is not a cause for praise, but for the Lord Almighty there is praise, so for Him there is no essential impossibility. On the contrary, he gave examples where there is no sign of essential impossibility. For example, someone whose mouth is closed or throat is throttled, and due to this reason he cannot lie, then it is obvious that he is certainly capable of speaking; if hypothetically there is impossibility, it was not due to this accident. But the Imam of Najdiyya, considering 'impossibility due to an external factor' (mumtana bi ghayrihi) as a hindrance to praise, explicitly denies it for the Lord Almighty. Then why did he hypocritically say, "It is mumtana bi ghayrihi" (the lie of Allah Almighty is impossible due to an external factor)? He should have clearly said, "It has no share even in impossibility due to an external factor." O respected sir! Why go far? Take the very first example of a mute (akhras) and inanimate matter (jamad). A mute is at least a human; even for inanimate matter, speech is not a 'shari' impossibility' (muhaal-e-shar'i), it is only a 'customary impossibility' (muhaal-e-'aadi). Look at the books of Hadith: as a miracle (kharq-e-'aadat), speech has occurred thousands of times from stones and inanimate objects, and will occur thousands of times more. Near the Day of Judgment, a man's whip will speak to him. When the people of Islam will kill the obstinate Jews and they will take shelter behind stones and trees, the trees and stones will say to the Muslim, "O Muslim, here is a Jew behind me." Similarly, the speaking of a mute person from the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) is mentioned in Ahadith. Allah Almighty says:

"And they will say to their skins, 'Why have you testified against us?' They will say, 'Allah, Who caused everything to speak, has caused us to speak...'"[1]	**The disbelievers will say to their skins, "Why did you testify against us?" They will say, "That Allah has made us speak who has granted speech to everything."**

If the speech of inanimate objects and mutes were 'impossible due to an external factor' or a 'shari' impossibility', it would never have happened or been seen to occur, because the occurrence of every 'impossible due to an external factor' necessitates the occurrence of that 'external' which is 'impossible in its essence'. Thus, the

occurrence [of such speech] has shown that it is merely contrary to custom. When the occurrence of speech is proven and there is absolutely no rational or shari' evidence for the impossibility of their lying, then certainly for them also there is the 'possibility of occurrence' (jawaz-e-wuqu') which is a definitive negation of 'impossibility due to an external factor'. Now the 'Jiut Bahadur' (brave one) argues that such an absence of lying is not beneficial for praise, and there is praise in the Lord Almighty, so necessarily such an absence will not be there either. This much is the explicit meaning of his speech. See for yourself further, what kind of 'absence' was there in the mute and inanimate object which he does not accept in the Lord Almighty? There was never a rational impossibility nor a shari' impossibility, but only customary far-fetchedness (istiba'ad-e-'aadi). So inevitably, the bold mullah does not even consider lying far-fetched for his Lord. Greatness belongs to Allah! If the necessary consequence of a statement is taken as the statement itself, then what could be a clearer blasphemy (kufr-e-jalli) than this? But this excellent caution Allah Almighty has granted only to us, the Ahl-us-Sunnah, while the people of innovation, especially the Najdiyya...

[1] Al-Quran al-Karim 41/21 Page 399 of 742

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

...नाम-ओ-निशान नहीं। प्रमाण लीजिए: यदि उनके धर्म में 'ईश्वर का झूठ' (कज़ब-ए-इलाही) 'मूलतः संभव' (मुमकिन बि-ज़ातिही) और 'बाहरी कारण से असंभव' (मुमतने बि-ग़ैरिही) होता, तो वे ऐसे उदाहरण देते जिनमें वह 'मूलतः असंभव' (मुमतने बि-ज़ातिही) हो कि देखो जहाँ मूलतः असंभवता होती है, वहाँ झूठ का न होना प्रशंसा का कारण नहीं होता, और ईश्वर (बारी अज़्ज़-ओ-जल्ल) के लिए प्रशंसा है, इसलिए उनके हक़ में मूलतः असंभवता नहीं है। इसके विपरीत उन्होंने वे उदाहरण दिए जिनमें मूलतः असंभवता का कोई पता नहीं है। उदाहरण के लिए, जिसका मुँह बंद कर लें या गला घोंट दें और इस कारण वह झूठ न बोल सके तो स्पष्ट है कि वह बोलने पर निश्चित रूप से सक्षम है; यदि मान लें कि वहाँ असंभवता है, तो वह इस बाहरी कारण से नहीं हुई। लेकिन नजदिय्या के इमाम ने 'बाहरी कारण से असंभवता' को भी प्रशंसा के लिए बाधक मानकर उसे ईश्वर से स्पष्ट रूप से छीन लिया है। फिर क्यों कपटपूर्ण ढंग से कहा था, "मुमतने बि-ग़ैरिही अस्त" (ईश्वर का झूठ बाहरी कारण से असंभव है)? साफ़ तौर पर कहना चाहिए था, "मूलतः बाहरी कारण से असंभवता का भी कोई हिस्सा नहीं है।" ऐ हज़रत! दूर क्यों जाएँ पहली बिस्मिल्लाह, मूक (अख़रस) और निर्जीव (जमाद) का ही उदाहरण लीजिए। मूक तो इंसान है, निर्जीव के लिए भी बोलना 'शराई असंभव' (मुहाल-ए-शरई) नहीं है, केवल 'प्रथागत असंभव' (मुहाल-ए-आदी) है। हदीस की किताबें देखिए: चमत्कार (ख़र्क़-ए-आदत) के रूप में हज़ारों बार पत्थरों और निर्जीव वस्तुओं से बोलना हुआ है और हज़ारों बार होगा। प्रलय (क़यामत) के निकट आदमी का कोड़ा उससे बातें करेगा। जब मुसलमान हठी यहूदियों को मारेंगे और वे पत्थरों और पेड़ों की आड़ लेंगे, तो पेड़ और पत्थर मुसलमान से कहेंगे, "ऐ मुसलमान, यह मेरे पीछे यहूदी है।" इसी तरह सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से मूक व्यक्ति का बोलना हदीसों में वर्णित है। अल्लाह अज़्ज़-ओ-जल्ल फ़रमाता है:

وَقَالُوْا لِجُلُوْدِهِمْ لِمَ شَهِدْتُّمْ عَلَيْنَا ؕ قَالُوْا أَنْطَقَنَا اللّٰهُ الَّذِيْ أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ"[1]	**काफ़िर अपनी खालों से कहेंगे, "तुमने हम पर गवाही क्यों दी?" वे कहेंगी, "हमें उस अल्लाह ने बुलवाया जिसने हर चीज़ को गवाही (बोलने की शक्ति) प्रदान की।"**

यदि निर्जीव और मूक का बोलना 'बाहरी कारण से असंभव' या 'शराई असंभव' होता, तो वह कभी घटित न होता, क्योंकि हर 'बाहरी कारण से असंभव' का घटित होना उस बाहरी चीज़ के घटित होने को अनिवार्य बनाता है जो 'मूलतः असंभव' है। अतः घटना के घटित होने ने स्पष्ट कर दिया कि यह केवल प्रथा के विपरीत (खिलाफ़-ए-आदत) है। जब बोलना सिद्ध हो गया और उनके झूठ बोलने की

असंभवता पर न तो कोई तर्कसंगत प्रमाण है और न ही शराई, तो निश्चित रूप से उनके लिए भी 'घटित होने की संभावना' (जवाज़-ए-वुक़ू) है, जो 'बाहरी कारण से असंभवता' का पूर्णतः विरोधी है। अब 'जियूट बहादुर' तर्क देता है कि झूठ का ऐसा अभाव प्रशंसा का कारण नहीं होता, और ईश्वर में प्रशंसा है, इसलिए निश्चित रूप से वहाँ ऐसा अभाव भी नहीं होगा। यह तो उसके भाषण का स्पष्ट अर्थ है। आगे स्वयं देख लीजिए कि मूक और निर्जीव में किस प्रकार का 'अभाव' था जिसे वह ईश्वर में नहीं मानता? न तो कोई तर्कसंगत असंभवता थी और न ही शराई असंभवता, बल्कि केवल प्रथागत दूरी (इस्तिबाअद-ए-आदी) थी। तो अनिवार्य रूप से, निर्भीक मुल्ला अपने रब के बारे में झूठ को दूर की बात (असंभव) भी नहीं समझता। अल्लाह की महानता है! यदि किसी कथन के आवश्यक परिणाम को ही वह कथन मान लिया जाए, तो इससे बढ़कर स्पष्ट कुफ़्र (खुला कुफ़्र) और क्या होगा? लेकिन यह उत्तम सावधानी अल्लाह अज़्ज़-ओ-जल्ल ने हम अहले-सुन्नत को ही प्रदान की है, जबकि बिद्दतियों, विशेष रूप से नजदिय्या...

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 41/21 पेज 399/742

نام ونشان نہیں۔ ثبوت لیجئے اگر اس کے مذہب میں کذب الٰہی ممکن بالذات و ممتنع بالغیر ہوتا تو نظیریں وہ دیتا جن میں ممتنع بالذات ہو کہ دیکھو جہاں امتناع ذاتی ہوتا ہے عدم کذب باعث مدح نہیں ہوتا اور باری عزوجل کے لئے مدح ہے تو اس کے حق میں امتناع ذاتی نہیں، مگر برخلاف اس کے مثالیں وہ دیں جن میں امتناع ذاتی کا پتہ نہیں، مثلاً جس کا منہ بند کرلیں یا گلا گھونٹ دیں اور اس وجہ سے وہ جھوٹ نہ بول سکے تو پر ظاہر کہ بولنے پر یقیناً قادر، اگر بالفرض امتناع ہے تو اس عارض کی وجہ سے تو نہ ہوا مگر امتناع بالغیر امام نجدیہ اسے بھی مانع مدح جان کر باری عزوجل سے صراحتہ سلب کرتا ہے پھر کیوں منافقانہ کہا تھا، "ممتنع بالغیر ست" (کذب باری تعالیٰ ممتنع بالغیر ہے۔ت) صاف کہا ہوتا "اصلاً از امتناع بالغیر ہم بہرہ ندارد" (امتناع بالغیر سے بھی کوئی تعلق نہیں ہے۔ت) اے حضرت! دور کیوں جائے پہلی بسم اللہ اخرس و جماد ہی کی نظیر لیجئے بھلا اخرس تو انسان ہے، جماد کے لئے بھی کلام محال شرعی تک نہیں صرف محال عادی ہے کتب حدیث دیکھئے بطور خرق عادت ہزار بار پتھروں جمادوں سے کلام واقع ہوا اور ہزار ہا بار ہوگا قریب قیامت آدمی سے اس کا کوڑا باتیں کرے گا، جب اہل اسلام یہود عنود کو قتل کریں گے اور وہ پتھروں درختوں کی آڑ لیں گے شجر و حجر مسلمان سے کہیں گے اے مسلمان یہ میرے پیچھے یہودی ہے، اسی طرح سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے گونگے کا کلام کرنا احادیث میں وارد، اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"وَقَالُوْا لِجُلُوْدِهِمْ لِمَ شَهِدْتُّمْ عَلَيْنَا ؕ کافر اپنی کھالوں سے بولیں گے تم نے کیوں ہم پر گواہی

قَالُوْا اَنْطَقَنَا اللّٰهُ الَّذِيْٓ اَنْطَقَ كُلَّ دی، وہ بولیں گی ہمیں اس اللہ نے بلوایا جس نے ہر چیز کو

شَيْءٍ"[1] گواہی بخشی۔

اگر کلام جماد و اخرس ممتنع بالغیر یا محال شرعی ہوتا تو نہار و وقوع کا نام نہ پاتا کہ ہر ممتنع بالغیر کا وقوع اس غیر یعنی ممتنع بالذات کے وقوع کو مستلزم، تو وقوع نے ظاہر کردیا کہ صرف خلاف عادت ہے جب وقوع کلام ثابت اور ان کے استحالہ کذب پر ہرگز کوئی دلیل عقلی نہ شرعی، تو یقیناً اس کے لئے بھی جواز وقوع جو امتناع بالغیر کا منافی قطعی، اب جیوٹ بہادر استدلال کرتا ہے کہ ایسا عدم کذب مفید مدح نہیں ہوتا، اور باری عزوجل میں مدح ہے، تو لاجرم وہاں ایسا عدم بھی نہ ہوگا، اتنا تو اس کے کلام کا منطوق صریح ہے، آگے خود دیکھ لیجئے کہ اخرس و جماد میں کیسا عدم تھا جس کو باری عزوجل میں نہیں مانتا، زنہار نہ امتناع عقلی تھانہ استحالہ شرعی بلکہ صرف استبعاد عادی تو بالضرور ملائے بیباک اپنے رب میں کذب کو مستبعد بھی نہیں جانتا، العظمۃ اللہ! اگر لازم قول قول ٹھہرنے تو اس سے بڑھ کر کفر جلی اور کیا ہے، مگر یہ حسن احتیاط اللہ عزوجل نے ہم اہلسنت ہی کو عطا فرمایا، اہل بدعت خصوصاً نجدیہ کہ

[1] القرآن الکریم ۲۱/۴۱ Page 399 of 742

Fatawa Razawiya Volume (15)

This person, whom he considers his teacher and leader, has made infidelity (kufr) and polytheism (shirk) very common. Infidelity and polytheism come first, before anything else. If the verse "The recompense for an evil is an evil like thereof" (1) (42:40) were applied, would we not have issued a decree of infidelity (fatwa of kufr) even on such explicit blasphemies? But, Praise be to Allah, we act upon "Repel (evil) with that which is better" (2) (23:96) and maintain respect for the Kalimah Tayyibah (the creed of Islam), striving as much as possible to save one who says "There is no god but Allah, Muhammad is the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)" from a charge of infidelity. And all praise is due to Allah, Lord of the Worlds.

Lash 29: I say: To call lying 'impossible by virtue of something else' (mumtani' bil-ghair) verbally due to the exigencies of wisdom is a blatant contradiction by this foolish person. A thing can be 'impossible by virtue of something else' only when it leads to something inherently impossible (muhal bid-dhat); otherwise, it would mean making the necessity of a possible thing itself possible. Although the absence of wisdom is 'inherently impossible' according to the People of the Sunnah (Ahl al-Sunnah), in the religion of these people, it is certainly possible. After all, the deprivation of wisdom is a flaw and a deficiency, and he has already accepted all flaws and deficiencies as possible. So, with what face does he say that the incompatibility of wisdom caused it to be 'impossible by virtue of something else'? Praise be to Allah, it is the Sunnah of Allah regarding the people of innovation (Ahl al-Bid'at) that He establishes proof and condemnation against them from their own words.

And among them are witnesses to their falsehood. (T)

It is rightly said: A liar has no memory. (T)

Lash 30: I say: Glory be to Allah! We are proving that the leader of the sect accepted 'impossibility by virtue of something else' merely as dissimulation (taqiyyah), while in reality, his creed is its actual occurrence. But if you reflect, something else entirely is revealed there. The leader and the follower, the servant and the served, the whole blameworthy sect is chanting about the occurrence and existence of Divine falsehood. They explicitly say that lying is within Divine power, and without doubt, the power to lie entails the power to be truthful, as we have indicated in the twenty-sixth proof. And the leader of the sect clearly stated that truthfulness was chosen out of

regard for expediency. Now, examine the books of creed; there are thousands upon thousands of overpowering clarifications.

1 Al-Quran al-Karim 42/40 2 Al-Quran al-Karim 23/96

फतावा रज़विया जिल्द (15)

यह व्यक्ति जिसका वह शिक्षक और नेता है, उसने कुफ़्र और शिर्क को कौड़ियों के भाव कर रखा है, बात बाद में और कुफ़्र व शिर्क पहले आता है। अगर "बुराई का बदला उसी के बराबर बुराई है" (1) (42:40) की आयत लागू होती, तो क्या हम उनके ऐसे स्पष्ट कुफ़्र पर भी कुफ़्र का फतवा न देते? लेकिन, अल्हम्दुलिल्लाह यहाँ "बुराई को भलाई से टालें" (2) (23:96) पर अमल और कलमा तैयबा का अदब सामने है कि ला इलाहा इल्लल्लाह मुहम्मदुर रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) कहने वाले को यथासंभव कुफ़्र से बचाते हैं। और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का रब है।

कोड़ा 29: मैं कहता हूँ: हिकमत की मुनाजात के कारण झूठ को केवल ज़बानी तौर पर 'मुमतने बिल-गैर' (किसी अन्य कारणवश असंभव) कहना इस मूर्ख का स्पष्ट विरोधाभास है। कोई चीज़ 'मुमतने बिल-गैर' तभी हो सकती है जब वह किसी 'मुहाल बिज़-ज़ात' (स्वयं में असंभव) की ओर ले जाए, वरना किसी मुमकिन चीज़ की अनिवार्यता को मुमकिन करना आवश्यक हो जाएगा। यद्यपि हिकमत का न होना 'अहल-ए-सुन्नत' के निकट 'मुमतने बिज़-ज़ात' है, लेकिन इन हज़रात के दीन में यह निश्चित रूप से मुमकिन है, क्योंकि अंततः हिकमत का छिन जाना एक दोष और कमी है, और वह तमाम दोषों और कमियों को मुमकिन मान चुका है। फिर वह किस मुँह से कहता है कि हिकमत की विपरीतता 'मुमतने बिल-गैर' का कारण बनी? अल्हम्दुलिल्लाह, बिदअतियों के बारे में अल्लाह की सुन्नत यही है कि वह उन्हीं की बातों से उन्हीं पर हुज्जत और इल्ज़ाम कायम फरमाता है।

और उनमें से उनकी असत्यता पर गवाह मौजूद हैं। (त)

सच कहा है: झूठे व्यक्ति की याददाश्त नहीं होती। (त)

कोड़ा 30: मैं कहता हूँ: सुब्हान अल्लाह! हम यह साबित कर रहे हैं कि पंथ के नेता ने 'मुमतने बिल-गैर' को केवल तक़य्या (दिखावा) माना है, जबकि वास्तव में उसका मज़हब इसके वास्तविक घटित होने का है। लेकिन गौर करें तो वहाँ कुछ और ही बात सामने आती है। नेता और अनुयायी, सेवक और स्वामी, पूरा निंदनीय पंथ ईश्वरीय झूठ के घटित होने और अस्तित्व में होने का राग अलाप रहा है। वे स्पष्ट रूप से कहते हैं कि झूठ ईश्वरीय शक्ति में है और निःसंदेह झूठ की शक्ति सत्य की शक्ति को आवश्यक बनाती है, जैसा कि हमने छब्बीसवीं दलील में संकेत किया है। और पंथ के नेता ने साफ़

बता दिया कि मसहियत (लाभ) को देखते हुए सच्चाई को अपनाया गया। अब अक़ाइद (धार्मिक मान्यताओं) की किताबें देखें; हज़ारों-हज़ार प्रबल स्पष्टीकरण मौजूद हैं।

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 42/40 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 23/96

یہ شخص جن کا معلم و امام ہے کفر و شرک کو ٹکے سیر کئے ہوئے ہیں، بات پیچھے اور کفر شرک پہلے، اگر "جَزَاؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا" (1) (اور برائی کا بدلہ اسی کی برابر برائی ہے، ت) کی ٹھہرے تو کیا ہم ان کے ایسے صریح کفریات پر بھی فتوٰی کفر نہ دیتے، مگر الحمد للہ یہاں "اِدْفَعْ بِالَّتِیْ هِیَ اَحْسَنُ" (2) (برائی کو بھلائی سے ٹال، ت) پر عمل اور کلمہ طیبہ کا ادب پیش نظر ہے کہ لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کہنے والے کو حتی الامکان کفر سے بچاتے ہیں، والحمد اللہ رب العالمین۔

تازیانہ ۲۹: اقول: مناجاتِ حکمت کے سبب کذب کو زبانی ممتنع بالغیر کہنا اس سفیہ کا صریح تناقض ہے شے ممتنع بالغیر جب ہو سکتی ہے کہ کسی محال بالذات کی طرف منجر ہو ورنہ لزومِ ممکن کا ممکن ہونا ممکن کرنا لازم آئے اور انتفائے حکمت اگرچہ اہلِ سنت کے نزدیک ممتنع بالذات مگر ان حضرات کے دین میں بالیقین ممکن کہ آخر سلبِ حکمت ایک عیب ہے اور منقصت ہے اور وہ تمام عیوب و نقائص کو ممکن مان چکا پھر کس منہ سے کہتا ہے کہ منافاتِ حکمت باعثِ امتناع بالغیر ہوئی، الحمد اللہ اہل بدعت کے بارے میں اس طرح سنتِ باری تعالٰی ہے کہ انہیں کے کلام سے انہیں کے کلام پر حجت و الزام قائم فرماتا ہے ع

ومنها علی بطلانها لشواهد (ان میں سے ان کے بطلان پر شواہد موجود ہیں۔ت)

سچ کہا ہے: دروغ گو را حافظہ نباشد (جھوٹے شخص کا حافظہ نہیں ہوتا۔ت)

تازیانہ ۳۰: اقول: سبحان اللہ! ہم یہ ثابت کر رہے ہیں کہ امام الطائفہ نے امتناع بالغیر محض تقیہ مانا حقیقۃً اس کا مذہب جواز وقوعی ہے، مگر غور کیجئے تو وہاں کچھ اور ہی گل کھلا ہے، امام

و ماموم، خادم و مخدوم سارا طائفہ ملوم کذب الٰہی کو واقع اور موجود گا رہا ہے، صراحۃً کہتے ہیں کہ کذب مقدور اور فر بلا شبہ مقدوریت کذب مقدوریت صدق کو مستلزم، کما دللنا علیہ فی الدلیل السادس و العشرین (جیسا کہ اس پر ہم نے چھبیسویں دلیل میں اشارہ کیا ہے۔ت) اور امام الطائفہ نے صاف بتا دیا کہ برعایت مصلحت صدق اختیار فرمایا، اب کتبِ عقائد ملاحظہ کیجئے، ہزار در ہزار قاہر تصریحیں

1 القرآن الکریم ۴۲/ ۴۰ 2 القرآن الکریم ۲۳/ ۹۶

Fatawa Rizvia, Volume 15

...they will find that whatever is issued by choice is not eternal. Therefore, it is inevitable that the truthfulness of the Divine be considered temporal (created), and every temporal thing was non-existent in pre-eternity. Since there is no end to pre-eternity, it would certainly follow that for an infinite pre-eternity, the Master Almighty was not truthful. And when He existed, God forbid, He must have been a liar, because there is a real separation between the two. (Translator's Note: Because there is a true dichotomy between them.) Then why do you say that 'Divine falsehood is possible' just to hide the ugly face of filthy misguidance? Why don't you say that the imagined God of this blamed group has remained a liar for millions of years? Now, if He returns to His old ways, what of it? 'Exalted is Allah far above what they say, with great exaltation.' (T: Allah Almighty is far above what these oppressors say.) Whip 31: I intended many times to stop at ten, twenty, or thirty whips, but when I saw the boldness of these gentlemen, then:

'From head to toe, wherever I look, The charm pulls the hem of my heart, saying this is the place.' (T: From the parting of the hair to the feet, look anywhere; the heart's hem will say about every spot, 'this is the place'.)

In this same treatise 'Yekrozi', if I look two lines above the aforementioned text, they are cast in an even better mold. There, the veil of 'Taqiyyah' (dissimulation) was over the beauty of the religion's purpose, but here they have walked unveiled. The objection was that if a 'like' of the Presence, the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him)—meaning a partner in all perfect attributes in terms of being a partner—were possible, then the falsehood of the Divine report would follow, as He says: 'But he is the Messenger of Allah and the Seal of the Prophets.' - Surah Al-Ahzab 33:40 (T: But he is the Messenger of Allah and the last of the Prophets.)

And since partnership in the attribute of 'Finality' (Khatamiyat) is impossible, his (the opponent's) answer to this is as follows:

'After choice, it is possible that they be made to forget it.' So after choice, it is possible that this noble verse be forgotten.

'The statement regarding the possibility of the existence of a like, after correction, does not result in the denial of a text from the texts.' So the existence of a like of the

Presence (peace and blessings be upon him) will not involve any denial of the texts at all, whereas,

'And the withdrawal of the Holy Quran from the attribute of being revealed is possible, falling under Divine Power, as Allah Almighty said:' The withdrawal of the revealed Quran is possible, which falls under the power of Allah, as Allah Almighty has said:

'And if We willed, We could surely take away that which We have revealed to you, then you would find no one to defend you against Us.' (As Allah Almighty said: If We willed, We could take away the revelation sent to you, then you...)

---

1. Al-Quran Al-Karim 33/40 Page 401 of 742

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

...मिलेगा कि जो कुछ इच्छाशक्ति (इख़्तियार) से उत्पन्न हो वह अनादि (क़दीम) नहीं है। अतः अनिवार्यतः ईश्वर का सत्य बोलना नूतन (हादिस) ठहरा, और हर नूतन वस्तु अनादि काल में अनुपस्थित (मादूम) थी। चूँकि अनादि काल का कोई अंत नहीं है, इसलिए यह निश्चित रूप से आवश्यक है कि अनंत अनादि काल में मौला तआला सत्यवादी न रहा हो। और जब वह (ईश्वर) था, तो अल्लाह न करे, वह निश्चित रूप से असत्यवादी था, क्योंकि उन दोनों के बीच वास्तविक अलगाव (इनफ़िसाल-ए-हक़ीक़ी) है। (टी: क्योंकि उन दोनों के बीच वास्तविक विरोधाभास है।) फिर घृणित पथभ्रष्टता के कुरूप चेहरे को छिपाने के लिए क्यों कहते हो कि 'ईश्वरीय असत्य संभव है', यह क्यों नहीं कहते कि इस निंदित समूह का कल्पित ईश्वर करोड़ों वर्षों तक झूठा रह चुका है? अब अगर वह अपनी पुरानी आदत पर आ जाए, तो क्या? 'अल्लाह उन बातों से बहुत ऊँचा और महान है जो ये कहते हैं।' (टी: अल्लाह तआला उससे बहुत ऊपर है जो ये ज़ालिम कहते हैं।) कोड़ा 31: मैंने कई बार इरादा किया कि कोड़ों की संख्या दस, बीस या तीस पर ही बस करूँलेकिन जब इन हज़रत की ढिठाई देखी, तो:

'सिर से पैर तक जहाँ भी मैं देखता हूँ, आकर्षण दिल का दामन खींचता है कि यही वह जगह है।' (टी: सिर की मांग से लेकर पैर तक हर जगह नज़र डालो, दिल का दामन हर जगह के बारे में यही कहेगा कि जगह यही है।)

इसी रिसाला 'यकरोज़ी' में उक्त इबारत से दो पंक्ति ऊपर अगर नज़र करूँतो वहाँ तो और भी खूब साँचे में ढले हैं। वहाँ धर्म के सौंदर्य के उद्देश्य पर तक़िया (पर्दा) था, यहाँ हज़रत बेनक़ाब चले हैं। आपत्ति यह थी कि यदि हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के समान, यानी तमाम पूर्ण गुणों में हुज़ूर का साझीदार होना संभव हो, तो ईश्वरीय वाणी का असत्य होना अनिवार्य होगा, क्योंकि वह फ़रमाता है: 'लेकिन वह अल्लाह के रसूल और नबियों के अंत (ख़ातम-अन-नबिय्यीन) हैं।' (टी: लेकिन वह अल्लाह के रसूल और नबियों के आखिरी हैं।)

और 'ख़ातमियत' (नबियों का अंत होना) के गुण में साझेदारी असंभव है, हज़रत इसका एक जवाब यूँ देते हैं:

'इच्छाशक्ति (इख़्तियार) के बाद यह संभव है कि उन्हें भुला दिया जाए।' तो इख़्तियार के बाद यह संभव है कि इस आयत-ए-करीमा को भुला दिया जाए।

'समान अस्तित्व की संभावना का कथन सुधार के बाद किसी भी धार्मिक प्रमाण (नस्) को झुठलाना नहीं होगा।' तो हुज़ूर (अलैहिस्सलाम) के समान के अस्तित्व की संभावना वाली बात किसी भी नस् (प्रमाण) को झुठलाना नहीं होगी, जबकि,

'और पवित्र कुरान का अवतरण के गुण से वापस लिया जाना संभव है, जो ईश्वरीय शक्ति के अधीन है, जैसा कि अल्लाह तआला ने फ़रमाया:' अवतरित कुरान का वापस लिया जाना संभव है जो अल्लाह की शक्ति के अधीन है, जैसा कि अल्लाह तआला ने फ़रमाया:

'और यदि हम चाहें तो उस वह्य (प्रकाशना) को वापस ले लें जो हमने आपकी ओर भेजी है, फिर आप हमारे मुक़ाबले में अपना कोई रक्षक न पाएंगे।' (जैसा कि अल्लाह तआला ने फ़रमाया: अगर हम चाहें तो आपकी तरफ की हुई वह्य को उठा लें फिर आप हमारे...)

---

1. अल-कुरान अल-करीम 33/40 पृष्ठ 401/742

ملیں گے کہ جو کچھ باختیار صادر ہو قدیم نہیں تولا جرم صدقِ الٰہی حادث ٹھہرا اور ہر حادث ازل میں معدوم اور ازل کیلئے نہایت نہیں تو بالیقین لازم کہ ازل غیر متناہی میں مولٰی تعالٰی سچا نہ رہا ہو اور جب سبحانہ تھا تو معاذ اللہ ضرور جھوٹا تھا لانفصال الحقیقی بینہما (کیونکہ ان دونوں کے درمیان انفصالِ حقیقی ہے۔ت) پھر ضلالِ پلشت کا چہرہ زشت چھپانے کو کیوں کہتے ہو کہ کذبِ الٰہی ممکن ہے، کیوں نہیں کہتے کہ خدائے موہوم طائفہ ملوم کروڑوں برس تک جھوٹا رہ چکا ہے، پھر اب بھی اپنی پرانی آن پر آئے تو کیا ہے، تعالٰی اللہ عما یقولون علوا کبیرا (اللہ تعالٰی اس سے بہت بالا ہے جو یہ ظالم کہتے ہیں۔ت) تازیانہ ۳۱: میں نے بارہا قصد کیا کہ تازیانوں میں دس بیس تمیس پر بس کروں مگر جب ان حضرت کی شوخیاں بھی مانیں وہاں تو

ز فرق تا بقدم ہر کجا کہ می بنگرم کرشمہ دامن دل می کشد کہ جاہیں جاست (سر کی مانگ سے لے کر قدم تک ہر جگہ پر نظر ڈالو دامن دل ہر جگہ کے بارے میں کہے گا جگہ یہی ہے۔ ت)

اسی رسالہ یکروزی میں عبارت مذکورہ سے دو سطر اوپر جو نظر کروں تو وہاں تو خوب ہی سانچے میں ڈھلے ہیں یہاں عروسِ مذہب کے جمال مطلب پر پردہ تقیہ تھا وہاں حضرت بے نقاب چلے ہیں، اعتراض تھا کہ اگر حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا مثل یعنی تمام اوصاف کمالیہ میں حضور کا شریک من حیث ھو شریک ممکن ہو تو خبر الٰہی کا کذب لازم آئے کہ وہ فرماتا ہے: "وَلٰكِنْ رَّسُوْلَ اللهِ وَخَاتَمَ النَّبِيّٖنَ"ط۱۔ لیکن اللہ کے رسول اور انبیاء کے آخری ہیں۔ (ت)

اور وصف خاتمیت میں شرکت نا ممکن، حضرت اس کا ایک جواب یوں دیتے ہیں: بعد اختیار ممکن ست کہ ایشاں را فراموش گردانیدہ شود پس اختیار کے بعد یہ ممکن ہے کہ اس آیہ کریمہ کی

بھول ہو جائے قول بامکان وجودِ مثل اصلاح منتج بتکذیب نص از نصوص نگردد تو حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی مثل کے وجود کے امکان والی وسلبِ قرآن مجید بوصف انزال ممکن ست داخل تحت قدرت بات نصوص میں سے کسی نص کی تکذیب بالکل نہ ہوگی جبکہ الٰہیہ ، کما قال اللہ تعالٰی نازل شدہ قرآن کا سلب ممکن ہے جو اللہ کی قدرت کے تحت "وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِیْٓ اَوْحَیْنَا اِلَیْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ داخل ہے جیسا کہ اللہ تعالیٰ نے فرمایا اگر ہم چاہیں تو آپ کی طرف کی ہوئی وحی کو اٹھا لیں پھر آپ ہمارے

---

۱ القرآن الکریم ۳۳/ ۴۰ Page 401 of 742

Fatawa Ridawiyya (Volume 15)

"...bihi ‘alayna wakīlā" (1) | ...found anyone to plead for us. (T)

The gist is that accepting the possibility of falsehood (Imkan-e-Kizb) necessitates denying the Quran only in the case that the verses of the Quran remain preserved, whereas it is possible that Allah Almighty destroys the Quran itself, then how would the necessity of denial follow?

I say: O Believers! See, it has been clearly and explicitly admitted that if God's word actually becomes false, then so be it, there is no harm in it; the harm is only if the servants consider Him a liar. This would be on the premise that the verses remain through which we would know that such and such word of God became false, and when the Quran itself is erased, then even if it is false, no one will know about the falsehood, who will deny it? In short, all his fear is that He should not appear a liar before the servants; if it becomes false in reality, what does he care? Inna lillāhi wa innā ilayhi rāji‘ūn (We are the property of Allah and to Him we shall return. T) O reproached fool! This would be your imaginary god who avoids lies and hides from them for fear of the servants' taunts; well, speak your heart out, our true God is inherently pure from every defect and deficiency, such that falsehood etc., any deficiency is not possible to even reach the threshold of His Honor, and as for His actions, far be it that He fears anyone in them, "Allah does what He wills" (2) (Allah does what He wants. T) "He commands what He intends" (3) (He decrees what He wills. T) Such is His majesty, and "He is not questioned about what He does, but they will be questioned" (4) (He is not asked about what He does and they all will be asked. T) The description of His Great Majesty: "To Him belongs the greatness in the heavens and the earth" (5) "Glory be to Him and High is He above what they describe" (6) (And for Him is greatness in the heavens and the earth, purity and superiority is for Him from what they say. T)

Whip 32: Attributing fear of the creation to the Lord of Majesty is the master's old creed; he even stated in Taqviyat-ul-Iman in the discussion of intercession: "Out of regard for the law of kingship, He does not overlook without cause lest people..."

---

1 Risala Yakroza (Persian), Shah Muhammad Ismail Faruqi, Library Multan, p. 17 2 Al-Quran al-Karim 3 / 127 3 Al-Quran al-Karim 5 / 1 4 Al-Quran al-Karim 21 / 23 5 Al-Quran al-Karim 45 / 37 6 Al-Quran al-Karim 6 / 100

फ़तावा रिज़विया (जिल्द 15)

"...बिही 'अलैना वकीला" (1) | ...कोई वकालत करने वाला न पाते। (त)

निष्कर्ष यह है कि झूठ की संभावना (इमकान-ए-किज़ब) मानना कुरान को झुठलाने को तभी आवश्यक बनाता है जब कुरान की आयतें सुरक्षित रहें, जबकि यह संभव है कि अल्लाह तआला कुरान को ही नष्ट कर दे, फिर झुठलाने की आवश्यकता कहाँ रहेगी।

मैं कहता हूँ: ऐ ईमान वालों! देखो, स्पष्ट रूप से मान लिया गया कि यदि खुदा की बात वास्तव में झूठी हो जाए तो हो जाए, इसमें कोई हर्ज नहीं है, हर्ज तो इसमें है कि बंदे उसे झूठा समझें। यह इस धारणा पर होगा कि आयतें शेष रहें जिनके माध्यम से हम जान सकें कि खुदा की अमुक बात झूठी हुई, और जब कुरान ही मिट गया तो झूठी होने पर भी किसी को झूठ की खबर नहीं होगी, कौन झुठलाएगा? संक्षेप में, सारा डर इस बात का है कि बंदों के सामने कहीं झूठा न पड़ जाए, वास्तव में झूठा हो जाए तो क्या परवाह, इन्ना लिल्लाहि व इन्ना इलैहि राजिऊन (हम अल्लाह की मिल्कियत हैं और हमें उसी की ओर लौटना है। त) ऐ तिरस्कृत मूर्ख! यह तेरा काल्पनिक खुदा होगा जो बंदों के तानों के डर से झूठ से बचता और उनसे छिपा फिरता है; अच्छी तरह जी भर कर बोल ले, हमारा सच्चा खुदा स्वयं हर दोष और कमी से पवित्र है, कि झूठ आदि जैसी कोई भी कमी उसकी गरिमा के दरबार तक पहुँचना संभव नहीं है, और जहाँ तक उसके कार्यों की बात है, वह उनमें किसी से नहीं डरता, "अल्लाह जो चाहता है वह करता है" (2) (अल्लाह जो चाहे करे। त) "वह हुक्म देता है जो चाहता है" (3) (हुक्म फरमाता है जो चाहे। त) यह उसकी गरिमा है और "उससे नहीं पूछा जाता जो वह करता है और उन सबसे सवाल होगा" (4) (उससे नहीं पूछा जाता जो वह करे और उन सबसे सवाल होगा। त) उसकी महान महिमा का वर्णन: "उसी के लिए बड़ाई है आसमानों और ज़मीन में" (5) "वह पवित्र और उच्च है उन बातों से जो वे बयान करते हैं" (6) (और उसके लिए बड़ाई है आसमानों और ज़मीन में, पाकी और श्रेष्ठता है उसे उनकी बातों से। त)

कोड़ा 32: रब्बे जलील को सृष्टि का भय मानना हज़रत का पुराना पंथ है, तक़वियतुल ईमान में भी शफ़ाअत की बहस में फरमाया है: "बादशाहत के कानून का ख्याल करके बिना कारण माफ नहीं करता कि कहीं लोग..."

---

1 रिसाला यकरोज़ा (फ़ारसी), शाह मुहम्मद इस्माइल फ़ारूक़ी, कुतुब खाना मुल्तान, पृ. 17 2 अल-कुरान अल-करीम 3 / 127 3 अल-कुरान अल-करीम 5 / 1 4 अल-कुरान अल-करीम 21 / 23 5 अल-कुरान अल-करीम 45 / 37 6 अल-कुरान अल-करीम 6 / 100

فتاوٰی رضویہ (جلد پندرہویں (۱۵))

بِهٖ عَلَيْنَا وَكِيلاً (1) | پاس کوئی وکالت کرنے والا نہ پاتے ۔ (ت)

حاصل یہ کہ امکان کذب ماننا تکذیبِ قرآن کو اسی صورت میں مستلزم کہ آیاتِ قرآن محفوظ رہیں حالانکہ ممکن کہ اللہ تعالٰی قرآن ہی کو فنا کر دے ، پھر تکذیب کا ہے کی لازم آئے۔

اقول: ایھا المؤمنون! دیکھو صاف صریح مان لیا کہ خدا کی بات واقع میں جھوٹی ہو جائے تو ہو جائے اس میں کچھ حرج نہیں، حرج تو اس میں ہے کہ بندے اسے جھوٹا جانیں، یہ اسی تقدیر پر ہو گا کہ آیات باقی رہیں جن کے ذریعہ سے ہم جان لیں گے کہ خدا کی فلانی بات جھوٹی ہوئی اور جب قرآن ہی محو ہو گیا پھر جھوٹی پڑی تو کسی کو جھوٹ کی خبر بھی نہ ہو گی تکذیب کون کرے گا، غرض سارا ڈر اس کا ہے کہ بندوں کے سامنے کہیں جھوٹا نہ پڑے واقع میں جھوٹا ہو جائے تو کیا پروا، انا للہ وانا الیہ راجعون (ہم اللہ کے مال ہیں اور ہم کو اسی کی طرف پھرنا ہے۔ ت) اے سفیہ ملوم! یہ تیرا خدائے موہوم ہو گا جو بندوں کے طعنوں سے ڈر کر جھوٹ سے بچتا اور ان سے چرا چھپا پھرتا ہے بھلا کر خوب پیٹ بھر کر بولے ہمارا سچا خدا بالذات ہر عیب ومنقصت سے پاک ہے کہ کذب وغیرہ کسی میں نقصان کو اس کے سراپردۂ عزت تک بار ممکن نہیں، اور جو افعال اس کے ہیں حاشاہ ان میں کسی نہیں ڈرتا، "يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ" (2) (اللہ جو چاہے کرے۔ ت) "يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ" (3) (حکم فرماتا ہے جو چاہے۔ ت) اس کی شان ہے اور "لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ" (4) (اس سے نہیں پوچھا جاتا جو وہ کرے اور ان سب سے سوال ہو گا۔ ت) اس کے جلالِ عظیم کا بیان "لَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ" (5) "سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يَصِفُونَ" (6) (اور اس کے لئے بڑائی ہے آسمانوں اور زمین میں پاکی اور برتری ہے اس کو ان کی باتوں سے۔ ت)

تازیانہ ۳۲: رب جلیل کو خلق کا خوف ماننا حضرت کا قدیمی مسلک ہے تقویت الایمان میں بھی بحث شفاعت میں فرما گئے : " آئینِ بادشاہت کا خیال کر کے بے سبب درگزر نہیں کرتا کہ کہیں لوگوں کو

---

1 رسالہ یکروزہ (فارسی) شاہ محمد اسماعیل فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۱۷ 2 القرآن الکریم ۳ / ۱۲۷ 3 القرآن الکریم ۵ / ۱ 4 القرآن الکریم ۲۱ / ۲۳ 5 القرآن الکریم ۴۵ / ۳۷ 6 القرآن الکریم ۶ / ۱۰۰

Fatawa Ridawiyya (Volume 15)

Let the value of this law not diminish in hearts[1]... Al-'Azmatu lillah! The ignorant fool has considered God also like Darius, Alexander, Humayun, or Akbar, who searches for excuses to fulfill his will out of consideration for people: "Behold! Away with the wrongdoing folk"[2] (Away with the unjust people. - Translator)

Lash 33: Quote "The withdrawal of the Holy Quran after its revelation is possible"[3] (The removal of the Holy Quran is possible. - Translator)

I say: O strange mixture of all innovations! The Holy Quran is an eternal, primordial, and everlasting attribute of Allah Almighty, which is impossible to perish. Neither its existence is due to the will, choice, creation, or origination of Allah Almighty, nor is its withdrawal or annihilation within the power of Allah Almighty; otherwise, He could also withdraw His own Generous Being. The requirement of His infinite Essence cannot be an entity that can be restrained.

Lash 34: Quote "As Allah Almighty has said" (His statement: as Allah Almighty has said, - Translator)

I say: How wonderful, where is the wanderer and where is the withdrawn, but you are fond of semantic distortion.

Warning: Alas, do not imagine that by withdrawal is meant vanishing from the heart. Firstly, the reason one might go in that direction is completely contrary to the [speaker's] religion, for this person openly considers the attributes of the Creator as created and optional, as we have quoted his clear statements regarding Divine Knowledge and Lordly Truthfulness. And undoubtedly, those things which are created and within power, their withdrawal from His essence is also possible. Thus, contrary to the school of thought, the interpretation of the statement is wrong and void.

Secondly: We have proved with arguments in 'Tanzeeh Dom' that one who considers truthfulness as optional definitely considers the Great Quran as originated (hadith), and undoubtedly every originated thing is capable of perishing, then according to him, the perishing of the Quran is certainly permissible.

Thirdly: Specifically here also, the meaning of the [author] in their ignorant view will only emerge if the Holy Quran itself could become non-existent, so that when the

news itself no longer remains, how can it be a lie? Otherwise, merely being forgotten can never be contradictory, as is not hidden, so know it well. - Translator)

Lash 35: I say: Assuming for the sake of argument, if the withdrawal of the Quran were possible, even then the astonishing answer of His Excellency the Fountain of Foolishness is absolutely incorrect. The objector had established impossibility from the necessity of lying, not from the necessity of denial. And undoubtedly, in this scenario, there is no escape at all from the necessity of lying; for when news is contrary to fact, its disappearance from the world's page will not prevent the speaker from being a liar. Admitting the news became non-existent, after that, its being contrary to fact at most means it was not the time for the manifestation of the lie.

---

[1] Taqviyatul Iman, Chapter Three, regarding the refutation of polytheism in management, Alimi Press, Lohari Gate, Lahore, p. 22 [2] Al-Quran Al-Karim 11/44 [3] Risala Yak Roza (Persian), Shah Muhammad Ismail Faruqi, Kutub Khana Multan, p. 17

फतावा रज़विया (खंड 15)

"दिलों में इस कानून की कदर कम न हो जाए १_ अल-अज़मतु लिल्लाह! उस मूर्ख अज्ञानी ने खुदा को भी दारा, सिकंदर या हुमायूं और अकबर समझ लिया है कि अपनी मर्जी पूरी करने के लिए लोगों के लिहाज से बहाने ढूंढता है: 'सुनो! अन्यायियों के लिए दूरी हो २' (दूर हों बेइंसाफ लोग। - अनुवादक)"

कोड़ा 33: उद्धरण "नुज़ूल के बाद कुरान मजीद का वापस लिया जाना संभव है" ३ (कुरान मजीद का सलब् संभव है। - अनुवादक)

मैं कहता हूँ: ऐ तमाम बिदअतों के अजीब मिश्रण! कुरान मजीद अल्लाह अज़्ज़वजल का कदीम (अनादि), अज़ली और अबदी (अनंत) गुण है जिसका ज़वाल (समाप्ति) असंभव है। न तो इसका अस्तित्व अल्लाह अज़्ज़वजल के इरादे, अधिकार, रचना और निर्माण से है, और न ही इसे वापस लेना या मिटाना अल्लाह तआला की शक्ति में है; अन्यथा वह अपनी ज़ाते करीम (पवित्र सत्ता) को भी वापस ले सकता था। अनंत सत्ता की आवश्यकता के अनुसार वह ऐसी सत्ता नहीं हो सकती जो संयमित हो सके।

कोड़ा 34: उद्धरण "जैसा कि अल्लाह तआला ने फरमाया है" (उसका कहना: जैसा कि अल्लाह तआला ने फरमाया है, - अनुवादक)

मैं कहता हूँ: क्या खूब, कहाँ जाने वाला और कहाँ छीना हुआ, लेकिन आपको अर्थों की विकृति प्रिय है।

चेतावनी: अफ़सोस, यह न समझना कि सलब् (वापसी) से मुराद दिल से निकल जाना है। अव्वल तो, जिस ज़रूरत से इस तरफ ध्यान जाए वह हज़रत के बिल्कुल खिलाफ मज़हब है क्योंकि यह व्यक्ति ईश्वर के गुणों को खुलेआम 'मख्लूक' (सृजित) और 'इख्तियारी' (वैकल्पिक) मानता है, जैसा कि ईश्वरीय ज्ञान और ईश्वरीय सत्य के बारे में हमने उसके स्पष्ट बयानों को उद्धृत किया है। और निस्संदेह वे चीजें जो सृजित और सामर्थ्य के अधीन हैं, उनकी सत्ता से उनका सलब् भी संभव है, तो पंथ के विपरीत व्याख्या गलत और निराधार है।

दूसरे: हमने 'तन्ज़ीह दोम' में दलीलों के साथ साबित कर दिया कि सच्चाई को वैकल्पिक मानने वाला निश्चित रूप से कुरान-ए-अज़ीम को 'हादिस' (उत्पन्न) मानता है और निस्संदेह हर उत्पन्न वस्तु नष्ट होने योग्य है, तो उसके अनुसार कुरान का विनाश निश्चित रूप से जायज़ है।

तीसरे: विशेष रूप से यहाँ भी हज़रत का मतलब उनकी अज्ञानी नज़रों में तभी निकलेगा जब कुरान मजीद स्वयं अस्तित्वहीन हो सके कि जब खबर ही नहीं रही तो वह झूठी क्या होगी? अन्यथा, केवल भूल जाना कभी भी विरोधाभासी नहीं हो सकता, जैसा कि छिपा नहीं है, इसलिए इसे अच्छी तरह जान लो। - अनुवादक)

कोड़ा 35: मैं कहता हूँ: मान लें कि यदि कुरान का सलब् संभव भी हो, तब भी महामूर्ख महोदय का आश्चर्यजनक उत्तर बिल्कुल गलत है। आपत्तिकर्ता ने झूठ बोलने की अनिवार्यता से असंभवता स्थापित की थी, न कि झुठलाने की अनिवार्यता से। और निस्संदेह इस स्थिति में झूठ बोलने की अनिवार्यता से बिल्कुल भी बचा नहीं जा सकता; क्योंकि जब खबर वास्तविकता के विपरीत हो, तो संसार के पटल से उसका गायब हो जाना बोलने वाले को झूठा होने से नहीं रोकेगा। माना कि खबर समाप्त हो गई, इसके बाद उसका वास्तविकता के विपरीत होना तो अधिकतम यह है कि झूठ के प्रकट होने का समय नहीं था।

---

[1] तकवियतुल ईमान, तीसरा अध्याय, प्रबंधन में शिर्क के खंडन के उल्लेख में, अलीमी प्रेस, लोहारी दरवाजा, लाहौर, पृष्ठ 22 [2] अल-कुरान अल-करीम 11/44 [3] रिसाला यक रोजा (फारसी), शाह मुहम्मद इस्माइल फारुकी, कुतुब खाना मुल्तान, पृष्ठ 17

دلوں میں اس آئین کی قدر گھٹ نہ جاوے ۱۔العظمۃ للہ! سفیہ جہول نے خدا کو بھی دارا وسکندر یا ہمایوں واکبر سمجھا ہے کہ اپنی مرضی پوری کرنے کولوگوں کے لحاظ سے حیلے ڈھونڈتا ہے:الا "بُعْدًا لِّلْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ ۲" (دور ہوں بے انصاف لوگ۔ت)

تازیانہ ۳۳: قولہ "سلب قرآن مجید بعد انزال ممکن ست" ۳ (نزول قرآن مجید کا سلب ممکن ہے۔ت)

اقول: اے طرفہ معجونِ جملہ بدعات قرآن مجید اللہ عزوجل کی صفتِ قدیمہ ازلیہ ابدیہ ممتنع الزوال ہے، نہ اس کا وجود اللہ عزوجلا کے ارادہ و اختیار و خلق و ایجاد سے نہ اس کا سلب و اعدام اللہ تعالٰی کی قدرت میں ورنہ اپنی ذاتِ کریم کو بھی سلب کر سکے مقتضائے ذاتِ بے انتہائے ذاتِ متقی نہیں ہوسکتا۔

تازیانہ ۳۴: قولہ کما قال اللہ تعالٰی (اس کا قول: جیسا کہ اللہ تعالٰی نے فرمایا ہے، ت)

اقول: کیا خوب، کہاں ذاہب کہاں مسلوب، مگر آپ کو تحریف معنوی مرغوب،

تنبیہ: ہیہات یہ گمان نہ کرنا کہ سلب سے مراد قلب سے زوال ہے، اولاً جس ضرورت سے اس طرف جائے وہ حضرت کے بالکل خلاف مذہب کہ یہ شخص صفات باری کو علانیہ مخلوق و اختیاری مانتا ہے، جیسا کہ علم الہی و صدق ربانی کے بارے میں اس کی تصریحیں ہم نے نقل کیں، اور بیشک وہ چیزیں جو مخلوق و مقدور ہے اس کی ذات کا سلب بھی ممکن، تو بر خلاف مسلک قائل تاویل قول غلط و باطل۔

ثانیا: ہم نے تنزیہ دوم میں بدلائل ثابت کردیا کہ صدق کو اختیاری ماننے والا قطعاً قرآن عظیم کو حادث مانتا ہے اور بیشک ہر حادث قابلِ فنا پھر اس کے نزدیک فنائے قرآن یقیناً جائز۔

ثالثاً: خاص یہاں بھی حضرت کا مطلب ان کی جاہلانہ نظر میں جبھی نکلے گا کہ قرآن مجید فی نفسہ معدوم ہو سکے کہ جب خبر ہی نہ رہی تو کاذب کیا ہوگی، ورنہ مجرد سہو ہو جانا ہر گز منافی نہیں ہوسکتا، کما لا یخفی فاعرف (جیسا کہ مخفی نہیں پس اسے اچھی طرح جان لو۔ت)

تازیانہ ۳۵: اقول: بفرض محال اگر سلبِ قرآن ممکن بھی ہو، تاہم جناب سفاہت مآب کا جواب عجاب قطعاً نا صواب، معترض نے لزومِ کذب سے استحالہ قائم کیا تھانہ لزومِ تکذیب سے اور بیشک اس تقدیر لزومِ کذب سے اصلاً مفر نہیں کہ خبر جب خلافِ واقع ہو تو اس کا صفحہ عالم سے انعدام مانع کذب قائل نہ ہوگا۔ مانا کہ خبر معدوم ہوگئی، اس کے بعد اس کا خلاف واقع ہونا تو غایت یہ کہ ظہور کذب کا وقت نہ تھا

---

۱ تقویۃ الایمان الفصل الثالث فی ذکر رد الاشراک فی التصرف مطبع علیمی لوہاری دروازہ لاہور ص ۲۲ ۲ القرآن الکریم ۱۱/ ۴۴ ۳ رسالہ یک روزہ (فارسی) شاہ محمد اسمعیل فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۱۷

Fatawa-e-Razvia (Volume 15)

That falsehood (lying) occurs to it at the time when a manifested existence was required for it. At the time it existed, it was false due to its opposition to reality, even if the manifestation of the falsehood occurs later or never. Now look at man himself; his speech is an 'accident' (Aradh), and according to the theologians (Mutakallimeen), an accident does not have permanence; it vanishes as soon as it exists. Despite this, when it is contrary to reality, people say that so-and-so's talk was a lie. In short, only madmen like them would know the value of this exquisite response of 'Mulla-e-Ajab' (the wonderful cleric) and those ruined and devastated babblers. Or, God forbid, if Divine forgiveness, subject to worthiness, does not intervene, its true value will be revealed on that day, "the Day when mankind will stand before the Lord of the worlds."[1] (Trans: The day all people will stand in the presence of the Lord of the worlds.)

Alhamdulillah! This few-line writing of the gentleman effectively amounts to thirty-five lashes, and if we add the five from the first delirium, it totals forty lashes. Indeed, the teacher of the sect, in imitation of the Teacher of the Kingdom (Satan), made a loathsome fabrication of lies and defects against our Master. In Sharia, the punishment for slander is eighty lashes, but for a slave, it is half: "They shall have half the punishment of free women"[2] (Trans: so upon them is half the punishment of what is upon free women). Thus, forty lashes are very appropriately applied. I pray to Allah Almighty that He accepts them and makes these lashes a punishment and retribution for the leader, and guidance and a lesson for the follower, and a source of strength and steadfastness for the Ahl al-Sunnah. Amin, O Most Merciful of the merciful!

Doubtless, the scholars on our side—may Allah thank their beautiful efforts—must have surely torn apart the gentleman's second delirium as well, but until now, no such writing has come under this humble servant's (Faqir) sight. Whatever I have presented, by the praise of Allah, is a Divine inspiration bestowed upon this weak servant through subtle grace. I hope that, if Allah Almighty wills, a substantial and special portion of this glorious expansion and beautiful reasoning will follow below.

Note: Rather, the objective is achieved even according to the doctrine of permanence. The non-permanence of spoken words is obvious, and 'Kalam-e-Nafsi' (internal speech) is the name of a relation mixed with will, intended for imparting benefit. It is clear that the will to impart benefit is not eternal. And whatever remains preserved later is a mental image, not internal speech. Moreover, in the state of forgetfulness,

even that disappears. Furthermore, although the human soul, according to the Ahl al-Sunnah, will not perish, it is certainly capable of ceasing to exist, and along with it, all its attributes can vanish. 12 (From the author), may Allah be pleased with him.

[1] The Holy Quran 83/6 [2] The Holy Quran 25/4

कि झूठ उसे उस समय पेश आता है जिसके लिए वजूद-ए-मअरूज़ (प्रकट अस्तित्व) की आवश्यकता थी। जिस समय वह मौजूद थी, उसी समय वास्तविकता के विपरीत होने के कारण वह झूठ थी, चाहे झूठ का प्रकट होना बाद में हो या कभी न हो। अब मनुष्य में ही देखिये, उसका कलाम 'अर्ज़' (अस्थायी गुण) है, और मुतकल्लिमीन (धर्मशास्त्रियों) के निकट अर्ज़ में स्थायित्व नहीं होता, वह उत्पन्न होते ही समाप्त हो जाता है। इसके बावजूद, जब वह वास्तविकता के विरुद्ध होता है, तो लोग कहते हैं कि अमुक की बात झूठी थी। संक्षेप में, 'मुल्ला-ए-अजब' (आश्चर्यजनक मुल्ला) के इस उत्कृष्ट उत्तर और उन बर्बाद और तबाह बड़बड़ाने वालों की कद्र उनके जैसे पागल ही जानते होंगे। या अल्लाह न करे, यदि ईश्वरीय क्षमा, पात्रता की शर्त पर, काम न करे, तो उसकी सच्ची कद्र उस दिन खुलेगी "जिस दिन सब लोग रब्बुल आलमीन (संसार के प्रतिपालक) के सामने खड़े होंगे।"[1] (अनुवाद: जिस दिन सब लोग रब्बुल आलमीन के हुज़ूर खड़े होंगे।)

अल्हम्दुलिल्लाह! हज़रत के इस कुछ पंक्तियों के लेखन पर वास्तव में पैंतीस कोड़े हैं, और यदि पहले के पांच प्रलापों को जोड़ दिया जाए, तो पूरे चालीस कोड़े हुए। वास्तव में पंथ के शिक्षक ने 'मुअल्लिमुल मलकूत' (शैतान) की नकल में हमारे मौला पर झूठ और दोषों का घृणित आरोप लगाया। शरिया में तोहमत (बदनाम करने) की सज़ा अस्सी कोड़े है, लेकिन गुलाम के लिए आधी है "तो उन पर उसकी सज़ा आधी है जो आज़ाद औरतों पर है"[2] (अनुवाद: तो उन पर उसकी आधी सज़ा है जो स्वतंत्र स्त्रियों पर है)। अतः चालीस कोड़े अत्यंत उचित रूप से लागू हुए। अल्लाह अज़्वजल से प्रार्थना है कि वह इसे स्वीकार करे और इन कोड़ों को अनुयायी के लिए दण्ड और प्रतिशोध, और अधीनस्थ के लिए मार्गदर्शन और सबक बनाए, तथा अहले सुन्नत के लिए शक्ति और दृढ़ता का स्रोत बनाए। आमीन या अरहमर राहिमीन!

बेशक, हमारी ओर के विद्वानों—अल्लाह उनके नेक प्रयासों को स्वीकार करे—ने हज़रत के दूसरे प्रलाप की भी धज्जियां उड़ाई होंगी, लेकिन अब तक इस फ़कीर (विनम्र सेवक) की दृष्टि से इस बारे में कोई लेखन नहीं गुज़रा। जो कुछ प्रस्तुत किया गया है, अल्लाह की स्तुति के साथ, वह ईश्वरीय प्रेरणा है जो इस कमज़ोर बंदे पर सूक्ष्म कृपा के माध्यम से प्राप्त हुई है। मुझे आशा है कि यदि अल्लाह ने चाहा तो इस शानदार विस्तार और सुंदर तर्क पर एक महत्वपूर्ण और विशेष हिस्सा नीचे दिया जाएगा।

नोट: बल्कि 'बका' (स्थायित्व) के सिद्धांत पर भी उद्देश्य प्राप्त हो जाता है। मौखिक शब्दों का अनित्य होना तो स्पष्ट है, और 'कलाम-ए-नफ़्सी' (आंतरिक भाषण) इच्छा के साथ मिश्रित उस संबंध का नाम है जो लाभ पहुँचाने के उद्देश्य से हो। यह स्पष्ट है कि लाभ पहुँचाने की इच्छा शाश्वत नहीं है। और जो कुछ बाद में सुरक्षित रहता है वह केवल एक मानसिक छवि है, न कि आंतरिक भाषण। इसके अलावा, विस्मृति (भूलने) की स्थिति में वह भी लुप्त हो जाता है। इसके अतिरिक्त, यद्यपि अहले सुन्नत के अनुसार मानवीय आत्मा नष्ट नहीं होगी, लेकिन वह निश्चित रूप से अस्तित्वहीन होने में सक्षम है, और उसके साथ उसके सभी गुण समाप्त हो सकते हैं। 12 (लेखक की ओर से), रज़ियल्लाहु तआला अन्हु।

[1] अल-कुरान अल-करीम 83/6 [2] अल-कुरान अल-करीम 25/4

کہ کذب اس وقت اسے عارض ہوتا ہے جس کے لئے وجود معروض درکار تھا، وہ جس وقت موجود تھی اسی وقت بوجہ مخالفت واقع کاذب تھی گو ظہور کذب بعد کی ہو یا کبھی نہ ہو، اب انسان ہی میں دیکھئے اس کا کلام کہ عرض ہے اور عرض علمائے متکلمین کے نزدیک صالح بقا نہیں فوراً موجود ہوتے ہی معدوم ہو جاتا ہے، با ایں ہمہ جب اس کا خلاف واقع ہوتا ہے کہتے ہیں کہ فلاں کی بات جھوٹی تھی، غرض اس نفیس جواب ملائے عجاب اور ان دہندیان تباہ و خراب کی قدر ان کے مثل مجانین ہی جانتے ہوں گے، یا معاذ اللہ عفو الٰہی بشرطِ صلاحیت کام نہ ہی فرمائے تو اس کی سچی قدر اس دن کھلے گی "یَوْمَ یَقُوْمُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِینَ" ۱ (جس دن سب لوگ رب العالمین کے حضور کھڑے ہوں گے۔ ت)

الحمد للہ ! یہ حضرت کی چند سطری تحریر پر بالفعل پینتیس کوڑے ہیں اور پانچ ہذیانِ اول پر گزرے تو پورے چالیس تازیانے ہوئے، واقعی معلم طائفہ نے بغلامی معلم الملکوت ہمارے مولٰی پر کذب و عیوب کا افترائے ممقوت کیا، اور شرعی میں افتراء کی سزا اسی کوڑے مگر غلام کے حق میں آدھی "فَعَلَیْھِنَّ نِصْفُ مَا عَلَی الْمُحْصَنٰتِ مِنَ الْعَذَابِ" ۲ (تو ان پر اس کی سزا آدھی جو آزاد عورتوں پر ہے۔ ت) تو چالیس کوڑے نہایت بجا واقع ہوئے، اللہ عزوجل سے آرزو کہ قبول فرمائے اور ان تازیانوں کو متبوع کے حق میں نکال و عقوبت تابع کے لئے ہدایت و عبرت، اہل سنت کے واسطے قوت واستقامت بنائے ، آمین یا ارحم الراحمین!

بیشک ہماری طرف کے علماء "شکر اللہ مساعیہم الجمیلہ" نے حضرت کے ہذیان دوم کی بھی ضرور دھجیاں لی ہوں گی مگر اس وقت تک فقیر کی نظر سے اس بارے میں کوئی تحریر نہ گزری کہ جو کچھ حاضر کیا بحمد اللہ القائے ربانی ہے کہ عبد ضعیف پر فیضِ لطیف سے فائض

ہوا، امید کرتا ہوں کہ ان شاء اللہ العزیز اس بسطِ جلیل و وجہ جمیل پر نقد جزیل حصہ خاص فقیر ذیل ہے۔

عہ: بلکہ مذہبِ بقا پر بھی مدعا حاصل، لفظی غیر قار کا اعدام تو ظاہر اور نفسی نسبتِ مخلوط بالارادہ ملحوظ بقصد الافادہ کا نام ہے، پر ظاہر کہ ارادہ افادہ ادائم نہیں، اور جو کچھ بعد کو محفوظ رہے صورتِ علمیہ ہے، نہ کلامِ نفسی، معہذا بحالتِ نسیان وہ بھی زائل، علاوہ بریں روحِ انسانی اگر چہ اہل سنت کے نزدیک فنانہ ہوگی مگر قطعاً ممکن الانعدام اس کے ساتھ اس کے سب صفات معدوم ہو سکتے ہیں ۱۲ منہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ

۱ القرآن الکریم ۸۳/۶ ۲ القرآن الکریم ۲۵/۴

Fatawa Razawiyya - Volume Fifteen (15)

To Allah belongs all praise at every moment and every time, and praise be to Allah, the Lord of the worlds. Peace and blessings be upon the leader of the messengers, Muhammad, and upon all his family and companions. Ameen! (Urdu Translation): Every moment and every hour, praise is for Allah Almighty alone, and praise is for the Sustainer of all the worlds. Peace and blessings be upon the leader of the messengers, Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), and upon all his descendants and companions. Ameen! (T)

Fourth Clarification: Regarding the Treatment of Modern Ignorances

I say: And with the strength of Allah, I establish [this], O Muslims (I say with the guidance of Allah, O people of faith, peace! - T). To consider the possibility of Divine falsehood as a subsidiary of the issue of breaking a threat (Khalf al-Wa'id), and to consider the possibility of falsehood as a matter of disagreement due to the difference among the Imams, is firstly a slander and secondly, quite tasteless. Certainly, in the matter of 'Khalf al-Wa'id', some scholars leaned towards permissibility, and researchers forbade and rejected it. But God forbid that from this, the possibility of [divine] falsehood is proven. This is not the creed of the permitting scholars; rather, they disavow and avoid it with a thousand tongues. Furthermore, attributing the possibility of falsehood to them is a severe lie and cruel audacity, whose slanderous nature is evidently false, established by overwhelming proof.

First Argument: These very definitive texts mentioned in the first clarification make it clear that a definitive consensus (Ijma) has been established on the impossibility of falsehood in the Creator. In all books of theology (Kalam) where this issue is mentioned, it is clearly stated that there is consensus and agreement among scholars on this, or it has been asserted without mentioning any disagreement.

Second Argument: I say: The strange thing is that the same scholars who mention a disagreement in the matter of 'Khalf al-Wa'id' themselves report a consensus on the impossibility of falsehood. As stated in Sharh al-Maqasid:

"Indeed, the later scholars among them permit the breaking of a threat (Khalf al-Wa'id)." (The later scholars among them consider 'Khalf al-Wa'id' permissible.)

In the same Sharh al-Maqasid, it is [stated]:

Note: Important Warning: Keep well in mind that in this entire clarification and all relevant places in this treatise, our address is not towards those deficient and losers whom the leaders of the sect have made the veil for their simple faces. Rather, the address is only to those new innovators and fresh leaders who write an endorsement on the book and testify to its every word being correct and accepted. Peace. 12 Minhu.

---

1 Sharh al-Maqasid, Second Discussion: The Imams agreed on pardoning minor sins. Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyya, Lahore, 2/237.

फ़तावा रज़विया - पंद्रहवीं जिल्द (15)

अरबी: फुल्लिल्लाहिल मिन्नतु फ़ी कुल्लि आनिन् व हीनिन वल हम्दु लिल्लाहि रब्बिल आलमीन वस्सलातु वस्सलामू अला सय्यिदिल मुरसलीन मुहम्मदिन् व आलिही व सहबिही अजमईन। आमीन! (उर्दू अनुवाद): हर वक्त और हर घड़ी अल्लाह तआला ही की हम्द है और हम्द है तमाम जहानों के परवरदिगार की, सलात व सलाम रसूलों के सरदार मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम पर और आप के आल व असहाब तमाम पर, आमीन! (त)

चौथी तन्ज़ीह: आधुनिक अज्ञानताओं के उपचार के संबंध में

अक़ूल: व बिहवलिल्लाहि उसूल अय्युहल मुस्लिमीन (मैं अल्लाह की तौफीक से कहता हूँ ऐ अहले ईमान सलाम! त) ईश्वरीय झूठ की संभावना (इमकान-ए-किज़्ब) को 'ख़ल्फ़-ए-वईद' (दंड की धमकी का पूरा न होना) की एक शाखा समझना और इसमें इमामों के मतभेद के कारण इमकान-ए-किज़्ब को विवादास्पद मानना एक तो इफ़्तिरा (झूठा आरोप) है और दूसरा कितना बेस्वाद। बेशक 'ख़ल्फ़-ए-वईद' के मामले में कुछ विद्वान अनुमति की ओर गए, और शोधकर्ताओं ने इसे मना किया और नकारा, लेकिन खुदा न करे कि इससे [ईश्वरीय] झूठ की संभावना सिद्ध हो। यह अनुमति देने वाले विद्वानों का पंथ नहीं है, बल्कि वे एक हज़ार जुबानों से इससे विरक्ति और परहेज करते हैं। फिर उनकी ओर झूठ की संभावना को जोड़ना एक बहुत बड़ा झूठ और ज़ुल्म भरी हिम्मत है, जिसका झूठा होना पूरी तरह स्पष्ट है और इस पर प्रबल प्रमाण मौजूद हैं।

प्रथम प्रमाण: यही वे निर्णायक प्रमाण (नुसूस-ए-क़ातिआ) हैं जो प्रथम तन्ज़ीह में गुज़रे, जिनसे स्पष्ट है कि सृष्टिकर्ता के लिए झूठ का असंभव होने पर एक निश्चित आम सहमति (इज्मा-ए-क़तई) बनी हुई है। कलाम (ईश्वरमीमांसा) की तमाम पुस्तकों में जहाँ इस मसले का उल्लेख आया है, वहाँ साफ़ तौर पर कहा गया है कि इस पर विद्वानों की आम सहमति और इत्तिफ़ाक़ है, या बिना किसी विरोध के उल्लेख के इस पर दृढ़ता व्यक्त की गई है।

द्वितीय प्रमाण: अक़ूल: विडंबना यह है कि जो विद्वान 'ख़ल्फ़-ए-वईद' के मसले में मतभेद बताते हैं, वही झूठ के असंभव होने पर इज्मा (आम सहमति) नक़ल करते हैं। जैसा कि 'शरह अल-मक़ासिद' में है:

"बेशक उनमें से बाद के विद्वान 'ख़ल्फ़-ए-वईद' को जायज़ मानते हैं।" (उनमें से मुतअख़्ख़िरीन ख़ल्फ़-ए-वईद जायज़ मानते हैं।)

उसी 'शरह अल-मक़ासिद' में है:

ज़रूरी चेतावनी: अच्छी तरह याद रहे कि इस पूरी तन्ज़ीह और इस रिसाले (लेख) के तमाम संबंधित स्थानों में हमारा संबोधन उन अधम और घाटे में रहने वालों की तरफ नहीं है जिन्हें पंथ के अगुआओं ने अपने भोले चेहरों का नक़ाब बना लिया है, बल्कि संबोधन केवल उन नए नवाचार करने वालों (मुब्तदी'ओं) और नए नेताओं से है जो पुस्तक पर प्रशंसात्मक लेख (तक़रीज़) लिखते हैं और इसके अक्षर-अक्षर के सही और स्वीकृत होने की पुष्टि करते हैं। वस्सलाम। 12 मिन्हु।

---

1 शरह अल-मक़ासिद, दूसरी बहस: इमामों ने छोटे पापों की क्षमा पर सहमति व्यक्त की। दारुल मआरिफ़ अन-नुमानिया, लाहौर 2/237.

पृष्ठ 405/742

فللہ المنۃ فی کل آن وحین والحمد للہ رب العالمین والصلوۃ والسلام علی سید المرسلین محمد وآلہ و صحبہ اجمعین۔ آمین! ہر وقت وہر گھڑی اللہ تعالی ہی کی حمد ہے اور حمد ہے تمام جہانوں کے پروردگار کی، صلوۃ والسلام رسولوں کے سردار محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر اور آپ کے آل واصحاب تمام پر، آمین! (ت)

تنزیہ چہارم علاج جہالات جدیدہ میں

اقول: وبحول اللہ اصول ایھا المسلمون (میں اللہ کی توفیق سے کہتا ہوں اے اہل ایمان سلام !ت) امکان کذب الہی کو خلف وعید کی فرع جاننا اور اس میں اختلاف ائمہ کی وجہ سے امکان کذب کو مختلف فیہ ماننا ایک تو افتراء دوسرے کتنا بے مزہ۔ بیشک مسئلہ خلف وعید میں بعض علماء جانب جواز گئے، اور محققین نے منع وانکار فرمایا، مگر حاشانہ اس سے امکان کذب ثابت، نہ یہ علمائے مجوزین کا مسلک بلکہ وہ اس سے ہزار زبان تبری وتحاشی کرتے ہیں، پھر ان کی طرف امکان کذب کی نسبت سخت کذب وستم جسارت جس کے بہتان واضح البطلان ہونے پر حج قاہرہ قائم،

حجت اولی: یہی نصوص قاطعہ کہ تنزیہ اول میں گزرے جن سے واضح کہ کذب باری محال ہونے پر اجماع قطعی منعقد تمام کتب کلامیہ میں جہاں اس مسئلے کا ذکر آیا ہے صاف تصریح فرما دی کہ اس پر اجماع واتفاق علماء ہے یا بے حکایت خلاف اس پر جزم کیا فرمایا ہے۔

حجت ثانیہ: اقول: طرفہ یہ کہ جو علماء مسئلہ خلف وعید میں خلاف بتاتے ہیں وہی استحالہ کذب پر اجماع نقل فرماتے ہیں، جس شرح مقاصد میں ہے:

ان المتاخرین منهم یجوزون الخلف فی الوعید ۱ (ان میں کے متاخرین خلف وعید جائز مانتے ہیں۔)

اسی شرح مقاصد میں ہے:

عه: تنبیہ ضروری: خوب یاد رہے کہ اس ساری تنزیہ اور اس کے مناسب تمام مواضع رسالہ میں ہمارا روئے سخن ان ناقصوں خاسروں کی طرف نہیں جنھیں عروسان منصہ امامت طائفہ نے اپنے بھولے چہروں کا نقاب بنایا ہو بلکہ صرف مخاطبہ ان نئے متبدعوں، تازہ مقتداؤں سے ہے جو کتاب پر تقریظ لکھیں اور اس کے حرف بحرف صحیح و مسلم ہونے کی تصریح کریں والسلام ۱۲ منہ

---

۱ شرح المقاصد المبحث الثانی اتفقت الائمة علی العفو عن الصغار دارالمعارف النعمانیہ لاہور ۲/ ۲۳۷

Fatawa Rizvia, Volume 15

[Arabic]: Lying is impossible by the consensus of scholars because lying is a defect by the consensus of rational beings, and for Allah, it is impossible[1]. | [Urdu]: Divine lying is impossible by the consensus of scholars because it is a flaw by the consensus of rational beings, and a flaw is absolutely impossible for that Pure and Flawless Being.

But the scholars did not know that if the possibility of lying were derived from the permissibility of 'Khulf-e-Wa'id' (going back on a threat), then how could we call it a consensus by writing it as a matter of disagreement? Now, in the fourteenth century, these gentlemen have become aware of this derivation.

Third Argument: I say: What is more astonishing is that the scholars who accept the permissibility of 'Khulf-e-Wa'id' themselves consider lying by God as impossible and a matter of consensus. As stated in 'Al-Mawaqif':

[Arabic]: Going back on a threat is not considered a flaw[2]. | [Urdu]: Going back on a threat is not considered a flaw.

In the same 'Al-Mawaqif' it is stated: [Arabic]: Verily, lying is impossible for the Almighty by consensus[3]. | [Urdu]: Lying by the Creator is impossible by consensus.

As stated in 'Sharh Tawali': [Arabic]: Going back on a threat is good[4]. | [Urdu]: Going back on a threat is good.

In the same [work]: [Arabic]: Lying is impossible for Allah Almighty[5]. | [Urdu]: Lying for Allah Almighty is impossible.

Allama Jalal Dawani wrote in 'Sharh Aqa'id': [Arabic]: Some scholars have opined that going back on a threat is permissible for Allah Almighty, but not in a promise, and this subject matter has appeared in the Sunnah[6]. | [Urdu]: Some scholars went towards the view that going back on a threat is permissible for Allah Almighty, but not on a promise, and this same topic is mentioned in Hadith.

Footnotes: 1 Sharh al-Maqasid, The Sixth Inquiry: That Allah Almighty is a Speaker, Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyyah, Lahore, 2/102 2 Sharh al-Mawaqif, The Sixth Goal: In the discourse of our companions, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 8/307 3 Sharh al-Mawaqif, The Seventh Goal: That Allah Almighty is a Speaker, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 8/100 4 Sharh Tawali' al-Anwar 5 Sharh Tawali' al-Anwar 6 Al-Dawani on Al-Adudiyyah, Matba' Mujtabai, Delhi, p. 74

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 15

[अरबी]: झूठ बोलना विद्वानों की सर्वसम्मति से असंभव है क्योंकि झूठ बुद्धिजीवियों की सर्वसम्मति से एक दोष है, और अल्लाह के लिए यह असंभव[1] है। | [उर्दू]: ईश्वरीय झूठ विद्वानों की सर्वसम्मति से असंभव है क्योंकि यह बुद्धिजीवियों की सर्वसम्मति से एक दोष है, और उस पवित्र दोषरहित सत्ता के लिए दोष निश्चित रूप से असंभव है।

लेकिन विद्वानों को यह नहीं पता था कि यदि झूठ की संभावना 'खुलफ़-ए-वईद' (धमकी से पीछे हटना) की अनुमति पर आधारित है, तो हम इसे विवादास्पद लिखकर कैसे इज्मा (सर्वसम्मति) कह सकते हैं? अब चौदहवीं शताब्दी में आकर इन सज्जनों को इस निष्कर्ष का पता चला है।

तीसरा तर्क मैं कहता हूँ: इससे भी अधिक आश्चर्यजनक बात यह है कि जो विद्वान 'खुलफ़-ए-वईद' की अनुमति मानते हैं, वे स्वयं अल्लाह के झूठ को असंभव और सर्वसम्मत मानते हैं। जैसा कि 'अल-मवाक़िफ़' में है:

[अरबी]: धमकी के विरुद्ध कार्य करना दोष नहीं माना जाता[2]। | [उर्दू]: धमकी के विरुद्ध कार्य करना दोष नहीं गिना जाता।

इसी 'मवाक़िफ़' में है: [अरबी]: वास्तव में, ईश्वर के लिए झूठ बोलना सर्वसम्मति से असंभव[3] है। | [उर्दू]: ईश्वर (बारी) के लिए झूठ बोलना सर्वसम्मति से असंभव है।

जैसा कि 'शरह तवालिअ' में है: [अरबी]: धमकी के विरुद्ध कार्य करना अच्छा[4] है। | [उर्दू]: वईद (धमकी) में खुलफ़ (पीछे हटना) अच्छा है।

इसी में है: [अरबी]: अल्लाह तआला के लिए झूठ बोलना असंभव[5] है। | [उर्दू]: अल्लाह तआला का झूठ बोलना असंभव है।

अल्लामा जलाल दवानी ने 'शरह अक़ाइद' में लिखा है: [अरबी]: कुछ विद्वान इस मत पर गए हैं कि अल्लाह तआला के लिए धमकी (वईद) में वादा-खिलाफी जायज़ है, लेकिन वादे (वअदा) में नहीं, और यही विषय सुन्नत (हदीस) में आया[6] है। | [उर्दू]: कुछ विद्वान इस ओर गए हैं कि धमकी में वादा-खिलाफी अल्लाह तआला के लिए जायज़ है, लेकिन वादे में नहीं, और यही विषय हदीस में आया है।

पाद टिप्पणियाँ: 1 शरह अल-मक़ासिद, छठी बहस: कि अल्लाह तआला मुतक्लिम (बोलने वाला) है, दार अल-मआरिफ़ अल-नुमानिया, लाहौर, 2/102 2 शरह अल-मवाक़िफ़, छठा उद्देश्य: हमारे साथियों के विवरण में, मंशूरात अल-शरीफ़ अल-रज़ी, क़ुम, ईरान, 8/307 3 शरह अल-मवाक़िफ़, सातवां उद्देश्य: कि अल्लाह तआला मुतक्लिम है, मंशूरात अल-शरीफ़ अल-रज़ी, क़ुम, ईरान, 8/100 4 शरह तवालिअ अल-अनवार 5 शरह तवालिअ अल-अनवार 6 अद-दवानी अलल अज़ुदिया, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, पृष्ठ 74

पृष्ठ 742 का 406

الکذب وھو محال باجماع العلماء لان الکذب نقص باتفاق العقلاء وھو علی اللہ تعالی مح[1]۔ | کذب الہی باجماع علماء محال ہے کہ وہ باتفاق عقلاء عیب ہے اور عیب اس پاک ہے عیب پر قطعاً محال۔

مگر علماء کو خبر نہ تھی کہ امکانِ کذب جوازِ خلفِ وعید پر متفرع ہو تو ہم اسے مختلف فیہ لکھ کر کیونکر اجماع بتائے دیتے ہیں، اب چودھویں صدی میں آکر ان حضرات کو اس تفریع کی خبر ہوئی،

حجت ثالثہ: اقول: طرفہ تر یہ کہ جو علماء خلفِ وعید کا جواز مانتے ہیں خود ہی کذب الہی کو محال و اجماعی جانتے ہیں، جس مواقف میں ہے:

لا یعد الخلف في الوعید نقصاً[2]۔ | خلف و وعید نقص نہیں گنا جاتا۔

اسی مواقف میں ہے: انه تعالی یمتنع علیه الکذب اتفاقاً[3]۔ | کذب باری بالاتفاق محال ہے۔

جس شرح طوالع میں ہے: الخلف في الوعید حسن[4]۔ | وعید میں خلف حسن ہے۔

اسی میں ہے: الکذب علی اللہ تعالی محال[5]۔ | اللہ تعالی کا کذب محال ہے۔

جن علامہ جلال دوانی نے شرح عقائد میں لکھا: ذھب بعض العلماء الی ان الخلف في الوعید جائز علی اللہ تعالی لافي الوعد وبھذا وردت السنة[6]۔ | بعض علماء اس طرف گئے کہ وعید میں خلف اللہ تعالی پر جائز ہے نہ وعدہ میں اور یہی مضمون حدیث میں آیا۔

حواشی: 1 شرح المقاصد المبحث السادس في انه تعالی متکلم دارالمعارف النعمانیه لاہور ۲ / ۱۰۲ 2 شرح المواقف المقصد السادس فی تقریر اصحابنا منشورات الشریف الرضی قم ایران ۸ / ۳۰۷ 3

شرح المواقف المقصد السابع فی انه تعالی متکلم منشورات الشریف الرضی قم ایران ۸ / ۱۰۰ 4

شرح طوالع الانوار 5 شرح طوالع الانوار 6 الدواني على العضديه مطبع مجتبائی دہلی ص ۷۴

صفحہ 406 از 742

Fatawa Razawiyyah Volume Fifteen (15)

Then after mentioning the Hadith, he supported it with custom and speech, as narrated by Effendi Isma'il Haqqi in Ruh al-Bayan (As Imam Isma'il Haqqi Effendi has narrated in Ruh al-Bayan. - Translator). The same Allama Jalal has already said: "Lying is impossible for Allah Almighty; Divine Power does not encompass it."[1] - Lying by Allah the Almighty is impossible and not within Divine Power. However, these scholars did not understand their own writings; how could they accept the permissibility of one while believing in the impossibility of the other among mutually necessary things, and thus contradict their own words? Now, after hundreds of years, it was revealed to these gentlemen that the meaning of the school of thought was something that even its adherents did not understand.

Fourth Argument: I say: It is a pity that these sensible people only looked at what the scholars established as the core and basis of the school of permissibility, and how they refuted this repulsive clarification, namely the "possibility of lying," in various ways. I mention some of the reasons here: Reason 1: The purpose of a threat (wa'id) is the expression of fear and intimidation, not a report (khabar), so there remains no place for the possibility of lying at all. It is stated in Musallam al-Thubut and its commentary Fawatih al-Rahamut: "Breaking a threat (wa'id) is permissible, for people of sound intellect consider it a virtue, not a flaw, unlike a promise (wa'd), where breaking it is a flaw and impossible for Allah (Glorified be He). An objection was raised that Allah's threat is also a report, and thus necessarily true, as lying is impossible for Allah (Exalted is He). The response was that we do not accept it as a report; rather, it is for creating fear, so there is no harm in breaking it."[2] - (Summary) | That is, breaking a threat is permissible because sound minds count it as a merit, not a fault. And it is not permissible in a promise because breaking it is a flaw, and a flaw is impossible for Allah (Mighty and Majestic). An objection was raised against this that Allah Almighty's threat is also news, so it is surely true; lying by the Great Creator (Glorious and Exalted is He) is impossible. And the excuse was made that we do not accept it as a report, but rather it is an expression of intimidation, so now there is no harm in breaking it. (Summary)

Look! Those who consider breaking a threat permissible explicitly affirmed the impossibility of Divine lying and avoided and denied its possibility with a thousand tongues, and gave such an explanation of their school that left no room for this false possibility. Then, to attribute the belief in the possibility of lying to them is such insolence and audacity, God forbid.

[1] Al-Dawani 'ala al-'Adudiyyah, Matba' Mujtabai, Delhi, p. 73 [2] Fawatih al-Rahamut bi-dhayl al-Mustasfa, Chapter Two on Rulings, Manshurat al-Sharif, Qom, Iran, 1/62

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

फिर हदीस का ज़िक्र करने के बाद उसे उरफ़ (प्रथा) और कलाम (भाषण) से पुष्ट किया जैसा कि अफ़ंदी इस्माइल हक़्क़ी ने रूह अल-बयान में नकल किया है (जैसा कि इमाम इस्माइल हक़्क़ी अफ़ंदी ने रूह अल-बयान में इसे नकल किया है। - त)। वही अल्लामा जलाल कह चुके हैं: "अल्लाह तआला पर झूठ बोलना मुहाल है, यह ईश्वरीय शक्ति में शामिल नहीं है।"[1] - अल्लाह तआला का झूठ बोलना असंभव है और ईश्वरीय शक्ति के अंतर्गत नहीं आता। लेकिन ये विद्वान स्वयं अपना लिखा हुआ नहीं समझ पाए कि परस्पर अनिवार्य चीज़ों में एक की अनुमति और दूसरे की असंभवता को कैसे स्वीकार कर लेते और अपने ही शब्दों का खंडन कैसे करते। अब सैकड़ों साल बाद इन हज़रत को यह ज्ञात हुआ कि मज़हब के मायने वह थे जो स्वयं मज़हब के अनुयायियों की समझ में नहीं थे।

चौथी दलील: मैं कहता हूँ: अफ़सोस कि इन होशमंदों ने इतना ही देखा कि विद्वानों ने जायज़ होने के मज़हब का सार और आधार क्या ठहराया और इस घृणित व्याख्या यानी "झूठ की संभावना" का विभिन्न तरीकों से खंडन कैसे किया। यहाँ मैं उनके द्वारा दिए गए कुछ कारणों को उद्धृत करता हूँ: कारण 1: 'वईद' (धमकी) का उद्देश्य डर पैदा करना और डराना है, न कि खबर (सूचना) देना, तो झूठ की संभावना का स्थान ही नहीं रहा। मुसल्लम अस-सुबूत और उसकी व्याख्या फ़वातिह अर-रहमूत में है: "वईद (धमकी) का उल्लंघन जायज़ है क्योंकि स्वस्थ बुद्धि वाले इसे एक गुण मानते हैं, दोष नहीं, 'वाअद' (वादे) के विपरीत, क्योंकि उसमें उल्लंघन दोष है जो अल्लाह (पाक और बुलंद) पर असंभव है। इस पर आपत्ति की गई कि अल्लाह तआला की वईद भी एक खबर है, तो वह निश्चित रूप से सच है क्योंकि अल्लाह तआला का झूठ बोलना असंभव है। और यह तर्क दिया गया कि हम इसे खबर नहीं मानते बल्कि यह डराने के लिए है, इसलिए अब उल्लंघन में कोई हर्ज नहीं।"[2] - (संक्षिप्त) | यानी वईद में वादाखिलाफी जायज़ है क्योंकि स्वस्थ बुद्धि वाले इसे खूबी मानते हैं, दोष नहीं, और वादे में जायज़ नहीं है क्योंकि उसमें वादाखिलाफी दोष है और दोष अल्लाह अज़्वजल पर असंभव है। इस पर आपत्ति हुई कि अल्लाह तआला की वईद भी एक खबर है तो निश्चित रूप से सच्ची बारी जल्ल व अला का झूठ मुहाल है, और उज़्र (बहाना) किया गया कि हम इसे खबर नहीं मानते बल्कि डराने के लिए है तो अब वईद के खिलाफ होने में कोई हर्ज नहीं। (संक्षिप्त)

देखो! वईद के खिलाफ़ होने को जायज़ मानने वालों ने स्पष्ट रूप से अल्लाह के झूठ बोलने की असंभवता को स्वीकार किया और इसकी संभावना से हज़ारों ज़ुबानों से परहेज़ और इनकार किया, और अपने मज़हब की वह व्याख्या की जिसने इस गलत संभावना की गुंजाइश ही नहीं छोड़ी। फिर,

अल्लाह की पनाह, उन पर झूठ बोलने की संभावना को मानना थोपना कैसी निर्लज्जता और ढिठाई है।

---

[1] अल-दवानी अलल अजुदिया, मतबा मुजतबाई दिल्ली, पृ. 73 [2] फ़वातिह अर-रहमूत बि-ज़ैल अल-मुस्तसफ़ा, अध्याय दो हुक्म के बारे में, मंशूरात अल-शरीफ़, क़ुम, ईरान, 1/62

پھر بعد ذکر حدیث اسے عرف و کلام سے مؤید کیا کما نقلہ افندی اسماعیل حقی فی روح البیان (جیسا کہ امام اسماعیل حقی افندی نے روح البیان میں اسے نقل کیا ہے۔ ت) وہی علامہ جلال فرما چکے : الکذب علیہ تعالٰی محال لا تشمتلہ القدرۃ [1] - اللہ تعالٰی کا کذب محال ہے قدرت الٰہی میں داخل نہیں۔ مگر یہ علماء خود اپنا لکھا نہ سمجھے تھے کہ باہم متلازم چیزوں میں ایک کا جواز دوسرے کا استحالہ کیونکر مان لیتے اور اپنے کلام سے آپ ہی تناقص کرتے ہیں۔ اب صدہا سال کے بعد ان حضرات کو کشف ہوا کہ مذہب کے معنی وہ تھے جو خود اہل مذہب کی فہم نہ تھے۔

حجت رابعہ: اقول: افسوس ان ذی ہوشوں نے اتنا ہی دیکھا کہ علماء مسلک جواز کا محصل و مبنٰی کیا ٹھہراتے اور اس تفریح شنیع یعنی امکان کذب کو کیوں کر طرح طرح سے دفع فرماتے ہیں یہاں ان سے بعض وجوہ نقل کرتا ہوں: وجہ ۱: وعید سے مقصود انشائے تخویف و تہدید ہے، نہ اخبار، تو سرے سے احتمال کذب کا محل ہی نہ رہا، مسلم الثبوت اور اس کی شرح فواتح الرحموت میں ہے: الخلف في الوعيد جائز فان اهل العقول السليمة يعدونه فضلاء لا نقصا دون الوعد فان الخلف فيه نقص مستحيل عليه سبحانه ورد بان ايعاد الله تعالى خبر فهو صادق قطعا لاستحاله الكذب هناك، و اعتذر بان كونه خبرا ممنوع بل هو انشاء للتخويف فلا باس ح في الخلف [2]- (ملخصا) | یعنی وعید میں خلف جائز ہے کہ سلیم عقلیں اسے خوبی گنتی ہیں، نہ عیب، اور وعدہ میں جائز نہیں کہ اس میں خلف عیب ہے اور عیب اللہ عزوجل پر محال اس پر اعتراض ہوا کہ اللہ تعالٰی کی وعید بھی ایک خبر ہے تو یقیناً سچی باری جل وعلا کا کذب محال، اور عذر کیا گیا کہ ہم اسے خبر نہیں مانتے بلکہ انشائے تخویف ہے تو اب خلف میں حرج نہیں۔ (ملخصاً)

دیکھو! خلف وعید جائز ماننے والوں سے استحالہ کذب الہٰی کا صراحتہ اقرار اور اس کے امکان سے بزار زبان اجتناب و انکار کیا، اور اپنے مذہب کی وہ توجیہ فرمائی جس نے اس احتمال باطل کی گنجائش ہی نہ رکھی، پھر معاذ اللہ امکان کذب ماننے کو ان کے سر باندھنا کیسی وقاحت و شوخ چشمی ہے۔

---

[1] الدواني على العضدية مطبع مجتبائی دہلی ص ۷۳ [2] فواتح الرحموت بذيل المستصفى الباب الثانی فی الحكم منشورات الر شريف قم ايران ۱/ ۶۲

Fatawa-e-Razviya (Volume 15)

Reason 2: He states that [these verses] are specific and restricted by the verses of forgiveness. That is, [verses regarding] both forgiveness and threat have been revealed. Thus, by combining them, the meaning of the verses of threat is established as: "Those whom He does not forgive shall be punished." When the Great Quran itself has stated this meaning, then what relation does the permissibility of *khulf* (not fulfilling a threat) have with *imkan-e-kizb* (possibility of lying), God forbid? The possibility of falsehood would only arise if the threat were made absolutely and definitively. However, since the Speaker Himself (Exalted is He) has restricted it with the absence of forgiveness, then whether the threat is fulfilled or not, His Word is certainly truthful in every way, and the possibility of falsehood has no place in it at all. This reasoning has been adopted in most scholarly works, such as Tafsir al-Baydawi's *Anwar al-Tanzil*, Tafsir al-Imadi's *Irshad al-Aql al-Salim*, Tafsir Haqqi's *Ruh al-Bayan*, *Sharh al-Maqasid*, and others. The interesting thing is that in the very same *Radd al-Muhtar*—from which the new claimant, who is devoid of guidance and wisdom, cited against the issue of *khulf*—it is stated in explanation of this same view of permissibility:

"The summary of this statement is the permissibility of specification (*takhsis*) because the linguistic position of the wording indicates generality in the texts of threat."^1 The gist of this statement is that in the texts of threat, where the apparent wording, by its literal meaning, indicates generality—that whoever does such a thing will receive this punishment—specification is permissible in them.

That is, a general [meaning] is not intended, but rather it is specific to those whom the Almighty Lord wishes to punish. Speak with faith! Was this clarification not present right here in this *Radd al-Muhtar*, which has completely uprooted this wicked and ugly recreation? Has any sane person ever called a "general statement from which some are excluded" a lie? Such general statements are present in abundance in the Great Quran at this time. Why then admit the possibility of a lie! Why not plainly say that (may the mouths of insolent ones be filled with dust) lies are present everywhere in the Holy Quran! Bravo! What a great way to rely on the text of *Radd al-Muhtar*—half quoting and half using one's own logic—yet the claim to guidance and integrity remains. One should at least have some shame before others; and there is no power nor strength except with Allah, the Most High, the Most Great.

Reason 3: If, for the sake of argument, no text indicating specification regarding the threat were to exist, it is still the nature of the Generous One to issue a threat to non-rebellious servants for the purpose of intimidation, intending that "if We do not forgive, this is the punishment." In short, the indication of generosity is sufficient for the specification and restriction of a threat, even if there is no verbal specifier.

I say: Through this, the indication of a specifier (*mukhasis*) is obtained, contrary to what preceded, for that is specific to the school of thought of that person...

---

^1 *Radd al-Muhtar*, Kitab al-Salat, Section on *Khulf al-Wa'id* and the ruling on praying for forgiveness, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/451.

कारण 2: वे फ़रमाते हैं कि [ये आयतें] माफ़ी की आयतों से विशिष्ट और सीमित हैं। यानी माफ़ी और धमकी (वईद) दोनों में जो आया है, उन्हें मिलाने से वईद की आयतों के ये अर्थ ठहरते हैं कि "जिन्हें वह माफ़ नहीं फ़रमाएगा, वे सज़ा पाएंगे।" जब ये अर्थ स्वयं क़ुरान अज़ीम ने ही इरशाद फ़रमाए हैं, तो 'ख़ुल्फ़' (धमकी का पूरा न होना) की अनुमति का अल्लाह की पनाह, झूठ की संभावना (इमकान-ए-किज़ब) से क्या संबंध रहा? झूठ की संभावना तो तब निकलती जब धमकी निश्चित और अनिवार्य रूप से दी जाती। और जब स्वयं अल्लाह तआला ने इसे माफ़ी न होने के साथ सीमित कर दिया है, तो चाहे धमकी पूरी हो या न हो, हर हाल में उसका कलाम यकीनन सच्चा है जिसमें झूठ की संभावना को मूलतः कोई स्थान नहीं। यह कारण अधिकांश विद्वानों की पुस्तकों जैसे तफ़सीर बेज़ावी 'अनवार अल-तन्ज़ील', तफ़सीर इमादी 'इरशाद अल-अक़्ल अल-सलीम', तफ़सीर हक़्क़ी 'रूह अल-बयान' और 'शरह अल-मक़ासिद' आदि में अपनाया गया है। मजे की बात यह है कि स्वयं उसी 'रद्द अल-मुह्तार' में जिससे नए मार्गभ्रष्ट दावेदार ने 'ख़ुल्फ़' के मामले में विरुद्ध उद्धरण दिया, इसी स्थान पर इस अनुमति वाले कथन के वर्णन में फ़रमाया:

"इस कथन का सारांश धमकी के ग्रंथों में व्यापकता (उमूम) के भाषाई अर्थ से विशिष्टता (तख़्सीस) की अनुमति है।"^1 इस कथन का सार यह है कि वईद के ग्रंथों में जो ज़ाहिर शब्द अपने भाषाई अर्थ के अनुसार व्यापकता पर संकेत करता है कि जो व्यक्ति ऐसा करेगा वह यह सज़ा पाएगा, उसमें तख़्सीस (विशिष्टता) जायज़ है।

यानी सामान्य अर्थ मुराद न हो बल्कि उन लोगों के साथ विशिष्ट हो जिन्हें अल्लाह तआला अज़ाब देना चाहे। ईमान से कहना, क्या इसी 'रद्द अल-मुह्तार' में यहीं यह स्पष्टीकरण नहीं था जिसने इस नापाक और भद्दी व्याख्या को जड़ से उखाड़ दिया? आज तक किसी बुद्धिमान ने उस 'आम' (सामान्य) को जिसमें से कुछ को अलग कर दिया गया हो, झूठ कहा है? ऐसे 'आम' तो क़ुरान अज़ीम में इस समय बहुत मौजूद हैं, फिर झूठ की संभावना क्यों मानते हो! साफ़ न कह दो कि क़ुरान मजीद में (गुस्ताख़ों के मुँह में धूल) जगह-जगह झूठ मौजूद है, वाह शाबाश! 'रद्द अल-मुह्तार' की इबारत से कैसा अच्छा प्रमाण दिया कि आधी नक़ल और आधी अपनी अक़्ल, फिर भी मार्गदर्शन और ईमानदारी का दावा बरक़रार है। आदमी को कुछ तो हया करनी चाहिए; और अल्लाह के सिवा कोई शक्ति और सामर्थ्य नहीं जो बहुत ऊँचा और महान है।

कारण 3: यदि मान भी लिया जाए कि वईद के संबंध में तख़्सीस का लाभ देने वाली कोई स्पष्ट आयत (नस्स) न भी आती, तब भी करीम (उदार प्रभु) की शान यही है कि वह विद्रोह न करने वाले दासों के प्रति डराने की दृष्टि से धमकी दे और उससे यही अर्थ ले कि यदि हम माफ़ न फ़रमाएँ तो यह सज़ा है। संक्षेप में यह कि 'करम' (उदारता) का संकेत वईद की तख़्सीस और उसे सीमित करने के लिए पर्याप्त है, चाहे वह मौखिक रूप से विशिष्ट न हो।

मैं कहता हूँ कि इससे मख़स्सस (विशिष्ट करने वाले) का संकेत प्राप्त हो गया, इसके विपरीत जो पहले गुज़रा, क्योंकि वह केवल उस व्यक्ति के संप्रदाय (मज़हब) के..

---

^1 'रद्द अल-मुह्तार', किताब अल-सलात, 'ख़ुल्फ़ अल-वईद' और क्षमा के लिए दुआ का हुक्म, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 1/451।

وجہ ۲ : فرماتے ہیں آیات عفو سے مخصوص و مقید ہیں، یعنی عفو و وعید دونوں میں وارد، تو ان کے ملانے سے آیات وعید کے یہ معنی ٹھہرے کہ جنھیں معاف نہ فرمائے گا وہ سزا پائیں گے، جب یہ معنی خود قرآن عظیم ہی نے ارشاد فرمائے تو جواز خلف کو معاذ اللہ امکان کذب سے کیا علاقہ رہا، امکان کذب تو когда نکلتا کہ جزمًا حتمًا وعید فرمائی جاتی، اور جب خود متکلم جل وعلا نے اسے مقید بعدم عفو فرما دیا ہے تو چاہے وعید واقع ہو یا نہ ہو ہر طرح اس کا کلام یقیناً صادق جس میں احتمالِ کذب کو اصلاً دخل نہیں، یہ وجہ اکثر کتبِ علماء مثل تفسیر بیضاوی انوار التنزیل و تفسیر عمادی ارشاد العقل السلیم و تفسیر حقی روح البیان و شرح مقاصد و غیرہا میں اختیار فرمائی، لطف یہ ہے کہ خود ہی ردالمحتار جس سے مدعیِ جدید غیر مہتدی و رشید نے مسئلہ خلف میں خلاف نقل کیا، اسی ردالمحتار میں اسی جگہ اسی قولِ جواز کے بیان میں فرمایا:

1- حاصل ہذا القول جواز التخصیص لما دل علیہ اللفظ بوضعہ اللغوی من العموم فی نصوص الوعید

اس قول کا حاصل یہ ہے کہ نصوصِ وعید میں جو ظاہر لفظ اپنے معنیِ لغوی کی رو سے عموم پر دلالت کرتا ہے کہ جو شخص ایسا کرے گا یہ سزا پائے گا، اس میں تخصیص جائز ہے۔

یعنی عام مراد نہ ہو بلکہ ان لوگوں کے ساتھ خاص ہو جنھیں مولیٰ تعالیٰ عذاب فرمانا چاہے، ایمان سے کہنا اسی ردالمحتار میں یہیں یہ تصریح تو نہ تھی جس نے اس تفریحِ خبیث و فتیح کی صاف بیخ کنی کر دی، آج تک کسی عاقل نے عام مخصوص منہ البعض کو کذب کہا ہے، ایسے عام تو قرآنِ عظیم میں اس وقت بکثرت موجود، پھر امکانِ کذب کیوں مانو! صاف نہ کہہ دو کہ قرآنِ مجید میں (خاک بدہن گستاخان) جابجا کذب موجود ہے، واہ شاباش! ردالمحتار کی عبارت سے اچھا استناد

کیا کہ آدھی نقل اور آدھی عقل، پھر بھی دعویٰ رشد و دیانت باقی ہے، ذرا آدمی سے تو حیا کرے ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔

وجہ ۳ : اگر بالفرض کوئی نصِ مفیدِ تخصیص وعید نہ بھی آتا تاہم کریم کی شان یہی ہے کہ غیر متمرد غلاموں کے حق میں وعید بنظرِ تہدید فرمائے اور اس سے یہی مراد لے کہ اگر ہم معاف نہ فرمائیں تو یہ سزا ہے، خلاصہ یہ کہ قرینہ کرم تخصیص و تقیید وعید کے لئے بس ہے اگرچہ مخصص قولی نہ ہو۔

اقول و بہ یحصل قرآن المخصص بالمخصص بخلاف ما سبق فھو خاص بمذھب میں کہتا ہوں اس سے مخصص کا قرینہ حاصل ہو گیا، بخلافِ ما سبق کے، وہ صرف اس شخص کے مذہب کے...

---

1 ردالمختار کتاب الصلوٰۃ مطلب في خلف الوعید و حکم الدعاء بالمغفرۃ دار احیاء التراث العربي بیروت ۱ / ۴۵۱

Fatawa Razawiyya Volume 15

[Arabic Box 1]: Whoever permits delay and separation, and this is applicable to the entire school of thought. (T) [Urdu Box 1]: It is in agreement with whoever has considered delay and separation as permissible, and this is applicable to the whole school of thought. (T)

This noble reason came to the mind of this humble servant (may Allah, the Exalted, forgive him) until I saw Allama Khiyali (may Allah, the Exalted, have mercy on him) explicitly stating it in his marginalia on 'Sharh al-Aqa'id':

[Arabic Box 2]: Where he said: Perhaps their meaning is that the Most Generous, when He informs of a threat (punishment), it is fitting for His majesty that He bases His information on His will, even if He does not explicitly state it, unlike a promise; so there is no lying or changing. [Urdu Box 2]: That is, it is hoped that those who allow breaking of threat (khulf al-wa'id) mean that when the Most Generous gives news of punishment, it is befitting of His glory that He keeps His news based on His will, even if He does not explicitly state it in speech, unlike a promise; so in breaking a threat there is neither lying nor changing of word.

Muslims! See how those who permit breaking of threat run far away from this impure distinction fabricated by the bold claimant, and for what reasons they openly reject it. Then, to make up their false story, what a degree of daring and shamelessness it is to level such a severe accusation against the innocent. Allah, the Glorified and Exalted, said:

[Arabic Box 3]: "And whoever commits a fault or a sin and then throws it upon an innocent person has surely taken upon himself a slander and a manifest sin." 2. [Urdu Box 3]: And whoever earns a mistake or a sin then throws it upon an innocent person, he has certainly carried a slander and a clear sin. (T)

Fifth Proof: I say: Those who permit breaking of threat present a major proof for their school of thought that Allah, Exalted is His Name, said:

[Arabic Box 4]: "Indeed, Allah does not forgive that partners be associated with Him, but He forgives what is less than that for whom He wills." 3. [Urdu Box 4]: Verily, Allah does not forgive shirk (associating partners) and he forgives sins below shirk for whomever He wills.

In the same 'Radd al-Muhtar', at the same place in the explanation of this issue, just four lines after the text you quoted, he said:

[Arabic Box 5]: The strongest evidence of those who affirm [it] is this saying of Allah the Exalted. [Urdu Box 5]: The strongest proof of those who affirm it is this command of Allah the Exalted.

Footnotes: 1. Hashiyah al-Khiyali 'ala Sharh al-Aqa'id al-Nasafiyyah, Matba' Asahh al-Matabi', Bombay (India), p. 121 2. The Holy Quran, 4/112 3. The Holy Quran, 4/116

फ़तावा रज़विया, जिल्द पंद्रहवीं (15)

[अरबी बॉक्स 1]: जो भी देरी और अलगाव को अनुमति देता है, और यह पूरे संप्रदाय पर लागू होता है। (त) [उर्दू बॉक्स 1]: यह उसके अनुरूप है जिसने देरी और अलगाव को जायज़ रखा है और यह पूरे संप्रदाय पर जारी है। (त)

यह श्रेष्ठ कारण इस दीन-हीन सेवक (अल्लाह तआला उसे क्षमा करे) के मन में आया था, यहाँ तक कि मैंने अल्लामा ख़्याली (अल्लाह तआला उन पर दया करे) को देखा कि उन्होंने 'शरह अल-अक़ाइद' के हाशिये में इसकी स्पष्ट व्याख्या फ़रमाई:

[अरबी बॉक्स 2]: जहाँ उन्होंने कहा: शायद उनका अर्थ यह है कि करीम (अल्लाह) जब सज़ा (धमकी) की ख़बर देता है, तो उसकी शान के लिए यही उचित है कि वह अपनी ख़बर को अपनी इच्छा (मशीयत) पर आधारित रखे, भले ही वह स्पष्ट रूप से ऐसा न कहे, वादे के विपरीत; इसलिए इसमें न तो झूठ है और न ही बदलाव। [उर्दू बॉक्स 2]: यानी उम्मीद है कि ख़ल्फ़-ए-वईद (धमकी का टलना) जायज़ मानने वाले यह मुराद लेते हैं कि करीम जब वईद की ख़बर दे तो उसकी शान के लायक़ यही है कि अपनी ख़बर को मशीयत पर मबनी (आधारित) रखे अगरचे कलाम में उसकी तसरीह (स्पष्टीकरण) न फ़रमाए, बखिलाफ़ वादे के तो ख़ल्फ़-ए-वईद में न किज़ब (झूठ) है न बात बदलना।

मुसलमानों! देखा कि ख़ल्फ़-ए-वईद जायज़ मानने वाले इस अपवित्र तफ़रीह (व्याख्या) से, जो बेबाक दावेदार ने गढ़ी है, कितनी दूर भागते हैं और किस-किस वजह से उसे खुल्लम-खुल्ला रद्द करते हैं, फिर अपनी झूठी बात बनाने के लिए बेगुनाहों के सर ऐसा शदीद (गंभीर) इल्ज़ाम बांधना किस दर्जे की जुर्रत और बेशर्मी है, अल्लाह सुब्हानहु व तआला ने फ़रमाया:

[अरबी बॉक्स 3]: "और जो कोई कोई त्रुटि या गुनाह कमाए, फिर उसे किसी बेगुनाह पर थोप दे, तो उसने निश्चित रूप से एक बहुत बड़ा बोहतान (झूठा आरोप) और खुला हुआ गुनाह अपने सिर लिया।" 2. [उर्दू बॉक्स 3]: और जो कोई ख़ता या गुनाह कमाए फिर उसे किसी बेगुनाह पर थोप दे उसने ज़रूर बोहतान और खुला गुनाह उठाया। (त)

पाँचवीं दलील: मैं कहता हूँ: मुजविज़ीन-ए-ख़ल्फ़-ए-वईद (धमकी टालने को जायज़ मानने वाले) अपने मज़हब पर बड़ी दलील पेश करते हैं कि बारी अज़्ज़ा इस्महु ने फ़रमाया:

[अरबी बॉक्स 4]: "बेशक अल्लाह तआला शिर्क(साझेदारी) को माफ़ नहीं फ़रमाता, और इसके नीचे जो भी गुनाह हैं, जिसे चाहेगा बख्श देगा।" 3. [उर्दू बॉक्स 4]: बेशक अल्लाह तआला कुफ़्र को माफ़ नहीं फ़रमाता और कुफ़्र से नीचे जितने गुनाह हैं जिसे चाहेगा बख्श देगा।

उसी 'रद अल-मुह्तार' में इसी मुक़ाम पर इसी मसले के बयान में आपकी मनक़ूला (उद्धृत) इबारत से चार ही सतर बाद फ़रमाया:

[अरबी बॉक्स 5]: साबित करने वालों की मज़बूत दलील अल्लाह तआला का यह फ़रमान है। [उर्दू बॉक्स 5]: इसबात करने वालों की मज़बूत तरीन दलील अल्लाह तआला का यह फ़रमान है।

फुटनोट्स: 1. हाशिया अल-ख़्याली अला शरह़ अल-अक़ाइद अल-नस्फ़ीया, मत़बा अस़ह़ अल-मत़ाबे, बॉम्बे (इंडिया) पृ. 121 2. अल-क़ुरआन अल-करीम 4/112 3. अल-क़ुरआन अल-करीम 4/116

पृष्ठ 409/742

فتاوٰی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

من یجیز التراخي والانفصال وھذا جارٍ علی مذھب الکل۔ (Arabic) موافق ہے جس نے تراخی و انفصال کو جائز رکھا ہے اور یہ تمام مذہب پر جاری ہے۔ (ت) (Urdu)

یہ وجہ وجیہ فقیر غفراللہ تعالٰی کے خیال میں آئی تھی یہاں تک کہ علامہ خیالی رحمہ اللہ تعالٰی کو دیکھا کہ حاشیہ شرح عقائد میں اس کی تصریح فرمائی :

حیث قال لعل مرادھم ان الکریم اذا اخبر بالوعید فاللائق بشانہ ان یبني اخبارہ علی المشیئۃ وان لم یصرح بذلك بخلاف الوعد فلا کذب ولا تبدیل۔ 1 (Arabic) یعنی امید ہے کہ خلف وعید جائز ماننے والے یہ مراد لیتے ہیں کہ کریم جب وعید کی خبر دے تو اس کی شان کے لائق یہی ہے کہ اپنی خبر کو مشیت پر مبنی رکھے اگرچہ کلام میں اس کی تصریح نہ فرمائے ، بخلاف وعدہ کے تو خلف وعید میں نہ کذب ہے نہ بات بدلنا۔ (Urdu)

مسلمانو! دیکھا کہ خلف وعید جائز ماننے والے اس تفریح ناپاک سے جو مدعی بیباک نے گھڑی کس قدر دور بھاگتے اور کس کس وجہ سے اسے علانیہ رد کرتے ہیں ، پھر اپنی جھوٹی بات بنانے کے لئے ناکردہ گناہ ان کے سر ایسا الزام شدید باندھنا کس درجہ جرات وبے حیائی ہے ، قال اللہ سبحانہ وتعالٰی:

"وَمَنْ یَّکْسِبْ خَطِیَئَۃً اَوْ اِثْمًا ثُمَّ یَرْمِ بِہٖ بَرِیَٔا فَقَدِ احْتَمَلَ بُھْتَانًا وَّ اِثْمًا مُّبِیْنًا" 2 ۔ (Arabic) اور جو کوئی خطا یا گناہ کمائے پھر اسے کسی بے گناہ پر تھوپ دے اس نے ضرور بہتان اور کھلا گناہ اٹھایا۔ (ت) (Urdu)

حجت خامسہ : اقول : مجوزین خلف وعید اپنے مذہب پر بڑی دلیل پیش کرتے ہیں کہ باری عزاسمہ نے فرمایا :

"اِنَّ اللّٰہَ لَا یَغْفِرُ اَنْ یُّشرَکَ بِہٖ وَ یَغْفِرُ مَا دُوْنَ ذٰلِکَ لِمَنْ یَّشَآءُ" 3 (Arabic) بیشک اللہ تعالیٰ کفر کو معاف نہیں فرماتا اور کفر سے نیچے جتنے گناہ ہیں جسے چاہے گا بخش دے گا۔ (Urdu)

اسی ردالمحتار میں اسی مقام پر اسی مسئلہ کے بیان میں آپ کی منقولہ عبارت سے چار ہی سطر بعد فرمایا :

ادلۃ المثبتین التی من نصھا قولہ تعالی (Arabic) اثبات کرنیوالوں کی مضبوط ترین دلیل اللہ تعالیٰ کا یہ فرمان ہے (Urdu)

1 حاشیہ الخیال علی شرح العقائد النسفیہ مطبع اصح المطابع بمبئی (انڈیا) ص ۱۲۱ 2 القرآن الکریم ۴ / ۱۱۲ 3 القرآن الکریم ۴ / ۱۱۶

Fatawa Ridawiyya Volume (15)

"Indeed, Allah does not forgive that partners are associated with Him, but He forgives what is less than that for whom He wills."1- Indeed, Allah the Almighty does not forgive disbelief (kufr), but He will forgive all sins below disbelief for whomever He wishes. (T)

Similarly, it is mentioned in its source, 'Hilyah Sharh Munyah' by Imam al-Muhaqqiq ibn Amir al-Hajj, and it is evident that a claim branches out from the evidence and follows its implications. Subhan Allah! When the permissibility of 'khalf' (breaking a threat) is attributed to the speech of the One who issued the warning Himself, Glorious is His Majesty, as He stated: "We will forgive whomsoever We wish," then the argument for the possibility of lying finds no way in at all. Unless, a forced interpretation is made for God's sake? Is there any limit to this ignorance? According to you, did these scholars not even understand their own claims and evidence? That they would consider 'khalf' permissible in a sense that necessitates the possibility of lying, yet present evidence that is completely decisive and definitive against that meaning? For God's sake, why do you attribute your own ignorance and foolishness to the scholars?

Poem: Fear that eye, which does not fear God.

For God's sake, be just! If a king issues a decree that whoever commits this crime will receive this punishment, and at the same time in the same decree, he also states that "We will forgive whomsoever We wish," then if he overlooks some criminals, will he be considered a liar in his first command? Or will the value of that law diminish in people's hearts? As that foolish ignorant person claims. Or if someone proves with evidence from the second statement that the punishment set by the king is not mandatory to happen but can be averted, does the essence of his statement mean that he considers the king's word as potentially false? One should at least think and understand before speaking. Subhan Allah! The very 'Radd al-Muhtar' from which they brought a reference, contains clear and bright explanations on that very same page which completely expose this impure derivation. The gentleman brought just a small piece of text and completely 'digested' (omitted) the rest, as if he hadn't seen it at all. Is this what is called religion and integrity? And on this basis, is there a claim to guidance and righteousness? But the Wahhabi gentlemen are compelled by habit; cutting and pasting in quoted texts has been the old style of these gentlemen. To the extent that their theologians have forged entire treatises out of their own whims and

attributed them to previous scholars. This ended such that scholars and imams were invented from the heart, so that despite repeated demands, no trace of their existence could be found in the entire world. Some friends of this humble servant (may Allah keep them safe) wrote the treatise "Saif al-Mustafa 'ala Adyan al-Iftira" (The Sword of Mustafa against the Religions of Fabrication) on this topic, providing proof of more than one hundred and fifty such passages and dishonesties from the leaders and elders of these gentlemen. Truly, the Najdi gentlemen have considered a single sahih hadith sufficient for a lifetime's practice, where the Radiant Master, the Leader of the World, peace and blessings of Allah be upon him, said:

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Salah, Chapter on Khalf al-Wa'id wa Hukm al-Du'a, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/351. Page 410 of 742

फ़तावा रिज़विया जिल्द (15)

"निस्संदेह, अल्लाह इस बात को क्षमा नहीं करता कि उसके साथ किसी को शरीक ठहराया जाए, और इसके अलावा जिसे चाहे क्षमा कर देता है।"1- निस्संदेह, अल्लाह तआला कुफ्र (अधर्म) को क्षमा नहीं फरमाता और कुफ्र से नीचे जितने पाप हैं, जिसे चाहेगा बख्श देगा। (त)

इसी प्रकार, इसके स्रोत 'हिल्या शरह मुन्या' में इमाम अल-मुहक़्क़िक़ इब्न अमीर अल-हाज में है, और यह स्पष्ट है कि दावा प्रमाण पर आधारित होता है और उसके लाभ के अधीन होता है। सुभान अल्लाह! जब 'खल्फ़' (धमकी का टलना) की अनुमति स्वयं चेतावनी देने वाले (अल्लाह) के कथन की ओर संदर्भित है जैसा कि उसने फ़रमाया "हम जिसे चाहेंगे बख्श देंगे", तो झूठ की संभावना (इमकान-ए-किज़्ब) का तर्क बिल्कुल भी रास्ता नहीं पाता। क्या ज़बरदस्ती अल्लाह के लिए किसी अर्थ को मान लिया जाएगा? इस अज्ञानता की भी कोई सीमा है? आपके अनुसार, क्या ये विद्वान अपने दावे और प्रमाण की भी समझ नहीं रखते थे? कि वे 'खल्फ़' को उस अर्थ में जायज़ मान लें जिससे झूठ की संभावना आवश्यक हो, और प्रमाण वह प्रस्तुत करें जो उस अर्थ का पूरी तरह से खंडन करता हो? खुदा के लिए, अपनी अज्ञानता और मूर्खता को विद्वानों के सिर क्यों मढ़ते हो?

कविता: उस आँख से डरिए, जो खुदा से न डरे।

खुदा के लिए इंसाफ कीजिए! यदि कोई राजा आदेश लागू करे कि जो यह अपराध करेगा उसे यह सजा मिलेगी और साथ ही उसी फरमान में यह भी कहे कि हम जिसे चाहेंगे माफ कर देंगे, तो क्या यदि वह कुछ अपराधियों को छोड़ दे तो वह अपने पहले हुक्म में झूठा कहलाएगा? या लोगों के दिलों से उस कानून की कद्र घट जाएगी? जैसा कि वह मूर्ख अज्ञानी दावा करता है। या यदि कोई व्यक्ति दूसरे कथन के प्रमाण से यह सिद्ध करे कि राजा ने जो सजा तय की है, उसका होना कोई ज़रूरी नहीं है बल्कि वह टल भी सकती है, तो क्या उसके कथन का निष्कर्ष यह होगा कि वह राजा के झूठ की संभावना को मानता है? आदमी को ज़रा सोच-समझकर बात मुँह से निकालनी चाहिए। सुभान अल्लाह! जिस 'रद्द-उल-मुहतार' से वे सनद (प्रमाण) लाए हैं, उसी में उसी पृष्ठ पर वे स्पष्ट और उज्वल स्पष्टीकरण मौजूद हैं जिनसे इस अपवित्र निष्कर्ष का पूरा खुलासा हो जाता है। हज़रत ने बस एक छोटा सा टुकड़ा उद्धृत किया और बाकी बिल्कुल 'हज़म' कर लिया (छोड़ दिया), मानो देखा ही न हो। इसी का नाम धर्म और ईमानदारी है? और इसी पर मार्गदर्शन और सदाचार का दावा है? लेकिन वहाबी हज़रात आदत से मजबूर हैं; इबारत (लेख) को काटने-छाँटने की इन साहबों की पुरानी शैली

रही है। यहाँ तक कि उनके शास्त्रियों ने अपने मन से पूरे-केपूरे रिसाले (लेख) गढ़कर पिछले विद्वानों की ओर संदर्भित कर दिए। अंततः यह कि विद्वान और इमाम दिल से ऐसे गढ़े गए कि बार-बार माँगने के बावजूद पूरी दुनिया में उनके अस्तित्व का कोई पता नहीं चल सका। इस फ़क़ीर के कुछ मित्रों (अल्लाह उन्हें सलामत रखे) ने इसी विषय पर "सैफ़-उल-मुस्तफ़ा अल अदयान अल-इफ़्तिरा" नामक रिसाला लिखा और उसमें इन साहबों के बड़ों के डेढ़ सौ से अधिक ऐसे ही लेखों और बेईमानियों का प्रमाण दिया। वास्तव में नजदी हज़रात ने पूरी ज़िंदगी के अमल के लिए एक सही हदीस को ही काफी समझा है, जिसमें हुज़ूर पुरनूर सैयद-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फरमाया:

1 रद्द अल-मुहतार, किताब अस-सलाह, खलफ़ अल-वा'इद व हुक्म अद-दुआ का विवरण, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत 1/351। पृष्ठ 410 / 742

" اِنَّ اللّٰہَ لَا یَغْفِرُ اَنْ یُّشْرَ کَ بِہٖ وَ یَغْفِرُ مَا دُوْنَ ذٰلِکَ"1- بیشک اللہ تعالٰی کفر کو معاف نہیں فرماتا اور کفر سے نیچے جتنے گناہ ہیں جسے چاہے گا بخش دے گا۔ (ت)

یوں ہی اس کی ماخذ حلیہ شرح منیہ میں امام محقق ابن امیر الحاج میں ہے اور پر ظاہر کہ دعوٰی دلیل پر متفرع اور اس کے مفاد کا تابع ہوتا ہے ، سبحان اللہ ! جب جواز خلف خودارشاد متکلم بالوعید جل مجدہ کی طرف مستند کہ اس نے فرمادیا " ہم جسے چاہیں گے بخش دیں گے " تو دلیل امکان کذب کو اصلا راہ نہیں دیتی مگر مدلول میں زبردستی خد واسطے کو مان لیا جائے گا اس جہالت کی کوئی حد ہے آپ کے نزدیک یہ علماء اپنے دعوٰی و دلیل کی بھی سمجھ نہ رکھتے تھے کہ خلف تو اس معنی پر جائز مانیں جسے امکان کذب لازم ، اور دلیل وہ پیش کریں جو اس معنی کی بالکل قاطع و حاسم ، خدارا اپنی جہالتیں ، سفاہتیں علماء کے سر کیوں باندھتے ہو ، ع

اس آنکھ سے ڈرئے ، جو خدا سے نہ ڈرے آنکھ

للہ ! انصاف ! اگر بادشاہ حکم نافذ کرے کہ جو یہ جرم کرے گا یہ سزا پائے گا اور ساتھ ہی اسی فرمان میں یہ بھی ارشاد فرمائے کہ ہم جسے چاہیں گے معاف فرمادیں گے تو کیا اگر وہ بعض مجرموں سے درگزر کرے تو اپنے پہلے حکم میں جھوٹا پڑے گا یا اس آئین کی قدر لوگوں کے دلوں سے گھٹ جائے گی ، جیسا کہ وہ احمق جاہل دعوٰی کرتا ہے یا اگر کوئی شخص بدلیل اس دوسرے ارشاد کے ثابت کرے کہ بادشاہ نے جو سزا مقرر فرمائی ہے کچھ ضرور نہیں کہ ہو ہی کر رہے بلکہ ٹل بھی سکتی ہے تو کیا اس کے قول کا حاصل یہ ہوگا کہ وہ بادشاہ کا کذب محتمل مانتا ہے ، ذرا آدمی سمجھ سوچ کر تو بات منہ سے نکالے ، سبحان اللہ ! جس ردالمحتار سے سند

لائے اسی میں وہیں اسی صفحہ میں وہ صاف وروشن تصریحات موجود ہیں جن سے اس تفریع ناپاک کی پوری قلعی کھلتی ہے ، حضرت ایک ذرا سا ٹکڑا نقل کرلائیں اور باقی بالکل ہضم ، گویا دیکھا ہی نہیں۔ اسی کا نام دین و دیانت ہے۔ اسی پر دعویٰ رشد و ہدایت ہے۔ مگر حضرات وہابیہ عادت سے مجبور ہیں ، نقل عبارت میں قطع وبرید اب صاحبوں کا داب قدیم رہا ہے۔ یہاں تک کہ ان کے متکلمین نے رسالے کے رسالے جی سے گھڑ کر علمائے سابقین کی طرف نسبت کردیئے۔ انتہیٰ یہ کہ عالم و امام دل سے تراشے کہ باوجود تکرار مطالبہ تمام عالم میں ان کے وجود کا پتا نہ دے سکے۔ فقیر کے بعض احباب سلمہم اللہ تعالیٰ نے رسالہ " سیف المصطفیٰ علی ادیان الافتراء " اسی باب میں لکھا اور اس میں ان حضرات کے عمائد واکابر کی ڈیڑھ سو سے زیادہ ایسی ہی عبارتوں ، بد دیانتیوں کا ثبوت دیا۔ واقعی حضرات نجدیہ نے ایک حدیث صحیح عمر بھر کے عمل کو بس سمجھی ہے کہ حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا:

1 ردالمحتار کتاب الصلوۃ مطلب فی خلف الوعید و حکم الدعاء داراحیاء التراث العربی بیروت ۱ /

Fatawa Ridawiyya, Volume 15

"If you have no shame, then do whatever you wish." (Trans: When someone becomes shameless, let him do as he pleases. -T) ع "Be shameless and do as you desire." "(Become shameless, then keep doing whatever you wish. -Trans.)"

Sixth Argument: I say, Imam Fakhr al-Din al-Razi states in his Tafsir al-Kabir:

Arabic Text

Abu Amr ibn al-Ala said to Amr ibn Ubayd, "What do you say regarding the committers of major sins?" He replied, "I say that Allah will surely fulfill His threat (of punishment) just as He surely fulfills His promise (of reward)." Abu Amr said, "You are an 'Ajam (foreigner/non-Arab); I do not say 'Ajam of tongue, but 'Ajam of heart. Verily, the Arabs consider reneging on a promise to be meanness, and pardoning a threat to be nobility." The Mu'tazilah narrated that when Abu Amr ibn al-Ala spoke these words, Amr ibn Ubayd asked him, "O Abu Amr, would Allah then be a falsifier of His own word?" He replied, "No." Amr said, "Then your argument has failed." They say that Abu Amr was silenced. In my view, Abu Amr could have replied to this question by saying that this (charge of lying) would only follow if the threat were absolutely certain without any conditions; whereas in my creed, all threats are conditional upon the absence of pardon. Thus, the entry of falsehood into the Word of Allah Almighty does not necessarily follow from the omission of the threat. (End of summary)

Urdu Translation

That is, Imam Abu Amr ibn al-Ala (may Allah's mercy be upon him) said to Amr ibn Ubayd, the leader of the Mu'tazilah: "What is your belief regarding the people of major sins?" He said: "I say that Allah Almighty will surely fulfill His threat just as He will certainly fulfill His promise." The Imam said: "You are an 'Ajam; I do not say 'Ajam of tongue but 'Ajam of heart. The Arabs consider turning back from a promise to be incompetence, and overlooking a threat to be generosity." The Mu'tazilah narrate this. Upon this, Amr replied: "Would God make Himself a denier of His own self?" The Imam said: "No." Amr said: "Then your argument is void." At this, the Imam was silenced. Imam Razi says: In my opinion, the Imam could have given this answer, that the objection only applies when the threat is certain and unconditional, while in my religion all threats are conditional on the absence of pardon. So, God forbid, where does the necessity of falsehood in the Divine Speech come from due to the non-fulfillment of a threat?

Now, let a person of intellect consider with an eye of justice. Firstly: If allowing for the possibility of a threat being unfulfilled was synonymous with accepting the possibility of lying, then assuming the story is true, what would be the point of the Imam being silenced? He should have clearly said, "I believe in the permissibility of a threat being unfulfilled, so the possibility of lying is my very creed and..."

1. Al-Mu'jam al-Kabir narrated by Abdullah ibn Mas'ud, Hadith 658, Al-Maktabah al-Faysaliyah Beirut, 17/23.
2. Mafatih al-Ghayb (Tafsir al-Kabir) under the verse "Allah does not fail in His promise", Al-Matba'ah al-Bahiyyah al-Misriyyah Egypt, 7/197.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

"इज़ा लम तस्तही फ़स्नअ मा शिअता" (जब कोई बेशर्म हो जाए तो वह जो चाहे करे। - अनुवाद) ६ "बेशर्म बनो और जो चाहो करो।" "(बेशर्म हो जाओ, फिर जो चाहो करते रहो। - अनुवाद)"

छठी दलील: मैं कहता हूँ, इमाम फखरुद्दीन राजी अपनी तफ़सीर कबीर में फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ

अबू अम्र इब्न अल-अला ने अम्र इब्न उबैद से कहा, "तुम बड़े गुनाह करने वालों के बारे में क्या कहते हो?" उसने कहा, "मैं कहता हूँ कि अल्लाह अपनी धमकी (वईद) को वैसे ही पूरा करेगा जैसे वह अपने वादे को पूरा करता है।" अबू अम्र ने कहा, "तुम एक 'अजमी (गैर-अरब) हो; मैं यह नहीं कहता कि ज़बान से 'अजमी हो बल्कि दिल से 'अजमी हो। वास्तव में, अरब वादे से मुकरने को नीचता मानते हैं, और धमकी से दरगुज़र करने को शराफ़त।" मुअतज़िला ने बयान किया है कि जब अबू अम्र इब्न अल-अला ने ये शब्द कहे, तो अम्र इब्न उबैद ने उनसे पूछा, "ऐ अबू अम्र, क्या अल्लाह फिर अपने वचन को झुठलाने वाला होगा?" उन्होंने उत्तर दिया, "नहीं।" अम्र ने कहा, "तो आपका तर्क विफल हो गया।" वे कहते हैं कि अबू अम्र खामोश हो गए। मेरे विचार में, अबू अम्र इस प्रश्न का उत्तर यह दे सकते थे कि यह (झूठ का आरोप) केवल तब आवश्यक होता जब धमकी बिना किसी शर्त के बिल्कुल निश्चित होती; जबकि मेरे पंथ में, सभी धमकियाँ माफ़ी न मिलने की शर्त पर आधारित हैं। इस प्रकार, धमकी को पूरा न करने से अल्लाह

उर्दू अनुवाद

यानी इमाम अबू अम्र बिन अल-अला (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने मुअतज़िला के नेता अम्र बिन उबैद से कहा: "बड़े गुनाह करने वालों के बारे में तुम्हारा क्या अकीदा है?" उसने कहा: "मैं कहता हूँ कि अल्लाह तआला अपनी वईद (सज़ा की धमकी) ज़रूर पूरी करेगा जैसा कि वह अपना वादा बेशक पूरा फ़रमाएगा।" इमाम ने फ़रमाया: "तुम 'अजमी हो; मैं ज़बान का 'अजमी नहीं कहता बल्कि दिल का 'अजमी कहता हूँ। अरब लोग वादे से मुकरने को नालायकी मानते हैं, और वईद से दरगुज़र करने को उदारता।" मुअतज़िला इस घटना को बयान करते हैं। इस पर अम्र ने जवाब दिया: "क्या खुदा अपनी ज़ात को झुठलाने वाला ठहराएगा?" इमाम ने फ़रमाया: "नहीं।" अम्र ने कहा: "तो आपकी दलील ख़त्म हुई।" इस पर इमाम खामोश हो गए। इमाम राजी फ़रमाते हैं: मेरे नज़दीक, इमाम यह जवाब दे सकते थे कि ऐतराज़ तो तब लागू होता जब वईद यकीनी और बिना शर्त होती, जबकि मेरे मज़हब में तो सभी वईदें माफ़ी न मिलने की शर्त से जुड़ी हैं। तो,

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
सर्वशक्तिमान के कलाम में झूठ का प्रवेश होना आवश्यक नहीं है। (संक्षिप्त)	खुदा न खास्ता, वईद के टलने से अल्लाह के कलाम में झूठ कहाँ से आया?

अब बुद्धिमान व्यक्ति न्याय की दृष्टि से विचार करे। पहला: यदि वईद के ख़िलाफ़ होने की संभावना को स्वीकार करना झूठ की संभावना को स्वीकार करने के बराबर होता, तो कहानी के सच होने की स्थिति में इमाम के खामोश होने का क्या अर्थ होता? उन्हें स्पष्ट रूप से कहना चाहिए था, "मैं वईद के टलने को जायज़ मानता हूँ, इसलिए झूठ की संभावना ही मेरा पंथ है और..."

1. अल-मुअजम अल-कबीर, अब्दुल्लाह इब्न मसूद से रिवायत, हदीस 658, अल-मकतबाह अल-फ़ैसलिया बेरूत, 17/23।
2. मफ़ातीह अल-ग़ैब (तफ़सीर कबीर), आयत 'अल्लाह वादे के खिलाफ नहीं जाता' के तहत, अल-मतबअ अल-बहिया अल-मिसरिया मिस्र, 7/197।

اذا لم تستحی فاصنع ماشئت (جب کوئی بے حیا ہو جائے تو وہ چاہے کرے۔ت) ع بے حیا باش وانچہ خواہی کن (بے حیا ہو جا پھر جو چاہے کرتا رہ۔ت)

حجت سادسہ :اقول :امام فخر الدین رازی تفسیر کبیر میں فرماتے ہیں:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
قال ابوعمر وبن العلاء لعمر وبن عبید، ماتقول فی اصحاب الکبائر؟ قال اقول: ان اللہ منجز ایعادہ کما ھوا منجز وعدہ، قال ابو عمر وانك رجل اعجم، لا اقول اعجم اللسان ولکن اعجم القلب، ان العرب تعدا لرجوع عن الوعد لؤماوعن الایعاد کرماء والمعتزلۃ حکوا ان ابا عمر وبن العلاء لما قال ھذا الکلام قال لہ عمرو بن عبید یا ابا عمر و فھل یسی اللہ مکذب نفسہ فقال لا فقال عمرو بن عبید فقد سقطت حجتك، قالوا فانقطع ابوعمرو بن العلاء، وعندی انہ کان لابی عمرو ان یجیب عن ھذا السؤال ان ھذا انما یلزم لوکان الوعید ثابتا جزمًا من غیر شرط،	یعنی امام ابو عمرو بن العلاء رحمۃ اللہ تعالیٰ نے عمرو بن عبید پیشوائے معتزلہ سے فرمایا اہل کبائر کے بارے میں تیرا کیا عقیدہ ہے؟ کہا میں کہتا ہوں اللہ تعالیٰ اپنی وعید ضرور پوری کرے گا جیسا کہ اپنا وعدہ بیشک پورا فرمائے گا۔ امام نے فرمایا تو عجمی ہے میں نہیں کہتا کہ زبان کا عجمی بلکہ دل کا عجمی ہے، عرب وعدہ سے رجوع کو نالائقی جانتے ہیں اور وعید سے درگزر کو کرم، معتزلہ حکایت کرتے ہیں۔ اس پر عمرو نے جواب دیا کیا خدا کو اپنی ذات کا جھٹلانے والا ٹھہرائے گا۔ امام نے فرمایا نہ، عمرو نے کہا تو آپ کی حجت ساقط ہوئی، اس پر امام بند ہو گئے۔ امام رازی فرماتے ہیں میرے نزدیک امام یہ جواب دے سکتے تھے کہ اعتراض تو جب لازم آئے

عربی عبارت	اردو ترجمہ
وعندی جمیع الوعیدات مشروطة بعدم العفو، فلا یلزم من ترکه دخول الکذب فی الکلام الله تعالی اه ملخصًا۔	کہ وعید یقینی بلا شرط ہو اور میرے مذہب میں تو سب وعیدیں عدم عفو سے مشروط ہیں تو خلف وعید سے معاذ اللہ کلام الہی میں کذب کہاں سے لازم آیا۔

اب عاقل بنظر انصاف غور کرے۔ اولا: اگر تجویز خلف امکان کذب ماننا ہی ہوتی تو بر تقدیر صدق حکایت امام کا بند ہونا کیا معنی انہیں صاف کہنا تھا میں جواز خلف مانتا ہوں تو امکان کذب میرا عین مذہب اور

1 المعجم الکبیر مروی از عبداللہ بن مسعود حدیث ۶۵۸ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۱۷/ ۲۳ 2 مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) تحت آیۃ اللہ لا یخلف المیعاد المطبعۃ البھیۃ المصریہ مصر ۷/ ۱۹۷

Fatawa Ridawiyyah, Volume 15

Even if 'kidhb' (lying) is assumed according to the Mu'tazilah, why do the scholars of Ahl-e-Sunnat not say that you have fabricated that narrative which itself is proof of your lying? Those who permit 'khulf' (non-fulfillment of threat) believe in the possibility of lying, then why would the Imam be silenced by this accusation? Secondly: Further on, Imam Razi provides a good answer on behalf of Imam Ibn al-'Ala that in my school of thought, all warnings ('wa'id') are conditional. SubhanAllah! When warnings are conditional, where will the possibility of lying go? Why don't they say that in my school of thought, lying is possible so the accusation is dropped? In short, it is proven from numerous reasons that the new claimant, who is neither guided nor righteous, has leveled a blatant slander against the noble scholars. Seventh Argument, I say: Your own [reference] 'Radd al-Muhtar', from which you quoted half a sentence and leveled a complete slander against the leaders of religion, in that very discussion, the Haliyah of Imam Allama Ibn Amir al-Hajj is cited. The beginning of the text is as follows:

[Boxed Content] Left (Arabic): Al-Muhaqqiq Ibn Amir al-Hajj, the author of al-Haliyah, paused at the first point and disagreed with him in the second, and verified that this is based on a famous issue, which is: Is non-fulfillment permissible in threats (khulf fil-wa'id)? Thus, what is apparent in al-Mawaqif is etc. Right (Urdu Translation): The author of Haliyah, researcher Ibn Amir al-Hajj, has agreed with it in the first instance and disagreed in the second, and proven that it is based on a famous issue, which is: Is 'khulf' (non-fulfillment) of threat permissible? So what is in 'al-Mawaqif' is apparent, etc. (T)

And it ends thus: "This is the summary of his long discussion in Haliyah." (This is the summary of his long discussion in Haliyah). And this author of Haliyah himself prefers the permissibility of 'khulf' for Muslims; it is quoted from him in the same 'Radd al-Muhtar':

[Boxed Content] Left (Arabic): The more likely view is the preference for the permissibility of non-fulfillment in threats for Muslims specifically, excluding the disbelievers. Right (Urdu Translation): The more appropriate and chosen view is that the permissibility of 'khulf' in threat is specific to Muslims, not to the disbelievers. (T)

Now observe how this same Imam, who permits it, himself strongly recoils from your heinous explanation, i.e., the possibility of lying. In that same Haliyah, after finishing the discussion, he said:

[Boxed Content] Left (Arabic): And God forbid it be intended by permissibility of non-fulfillment in threat that the punishment of one whom Allah intended to inform [about] would not occur. Right (Urdu Translation): That is, God forbid, the permissibility of 'khulf' in threat does not mean that whoever Allah Almighty wanted to inform of their punishment...

Footnotes: 1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Salat, Section on Khulf al-Wa'id wa Hukm al-Du'a, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/351. 2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Salat, Section on Khulf al-Wa'id wa Hukm al-Du'a, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/351. 3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Salat, Section on Khulf al-Wa'id wa Hukm al-Du'a, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/351.

फ़तावा रज़विय्या, जिल्द पंद्रहवीं (१५)

यदि मुताज़िला के अनुसार 'कज़ब' (झूठ) मान लिया जाए, तो अहले सुन्नत के विद्वान यह क्यों नहीं कहते कि आपने वह कहानी गढ़ी है जो स्वयं आपके झूठ का प्रमाण है? 'खल्फ' (धमकी पूरी न करना) की अनुमति देने वाले झूठ की संभावना को मानते हैं, फिर इमाम इस आरोप पर शांत क्यों हो जाते? दूसरे: आगे चलकर इमाम रज़ी इमाम इब्न अल-अ'ला की ओर से एक अच्छा उत्तर देते हैं कि मेरे मत में सभी चेतावनियाँ (वईदें) सशर्त हैं। सुभानअल्लाह! जब चेतावनियाँ सशर्त होंगी, तो झूठ की संभावना कहाँ जाएगी? वे यह क्यों नहीं कहते कि मेरे मत में झूठ संभव है इसलिए आरोप समाप्त हो गया? संक्षेप में, अनगिनत कारणों से यह सिद्ध है कि आधुनिक दावेदार ने, जो न तो मार्गदर्शित है और न ही नेक, विद्वानों पर सरासर झूठा तूफान खड़ा किया है। सातवाँ तर्क: मैं कहता हूँ: आपकी यही 'रद्द अल-मुह्तार', जिससे आधा वाक्य उद्धृत करके आपने धर्म के गुरुओं पर पूर्ण लांछन लगा दिया, उसी चर्चा में अल्लामा इब्न अमीर अल-हज की 'हिलिया' उद्धृत है। पाठ का आरंभ इस प्रकार है:

[बॉक्स की सामग्री] बायाँ (अरबी): 'हिलिया' के लेखक शोधकर्ता इब्न अमीर अल-हज ने पहले बिंदु पर विचार किया और दूसरे में असहमति व्यक्त की, और सिद्ध किया कि इसका आधार एक प्रसिद्ध मुद्दे पर है और वह यह है कि: क्या वईद (धमकी) में खल्फ (न पूरा करना) जायज़ है? तो 'अल-मवाक़िफ' में जो कुछ है वह स्पष्ट है आदि। दायाँ (उर्दू अनुवाद): 'हिलिया' के लेखक शोधकर्ता इब्न अमीर अल-हज ने पहले मामले में इससे सहमति व्यक्त की है और दूसरे में असहमति, और सिद्ध किया है कि इसका आधार एक प्रसिद्ध मुद्दे पर है और वह यह है कि: क्या वईद में खल्फ जायज़ है? तो 'मवाक़िफ' में जो कुछ है वह स्पष्ट है आदि। (त)

और यह इस प्रकार समाप्त होता है: "यह हिलिया में उनकी लंबी चर्चा का सारांश है।" (यह हिलिया में उनकी लंबी चर्चा का सारांश है)। और हिलिया के यह लेखक स्वयं मुसलमानों के पक्ष में खल्फ की अनुमति को वरीयता देते हैं, उसी 'रद्द अल-मुह्तार' में उनसे उद्धृत है:

[बॉक्स की सामग्री] बायाँ (अरबी): अधिक उपयुक्त मत यह है कि विशेष रूप से मुसलमानों के लिए वईद में खल्फ की अनुमति को प्राथमिकता दी जाए, न कि काफ़िरों के लिए। दायाँ (उर्दू अनुवाद): अधिक उपयुक्त और चुनी हुई राय यह है कि वईद में खल्फ की अनुमति विशेष रूप से मुसलमानों के लिए है, न कि काफ़िरों के लिए। (त)

अब देखिए कि वही इमाम जो अनुमति के पक्षधर हैं, स्वयं आपके इस घिनौने स्पष्टीकरण यानी झूठ की संभावना से कितनी कठोरता से बचते हैं। उसी 'हिलिया' में चर्चा समाप्त करने के बाद उन्होंने कहा:

[बॉक्स की सामग्री] बायाँ (अरबी): और ईश्वर न करे कि वईद में खल्फ की अनुमति से यह अर्थ लिया जाए कि जिस व्यक्ति के दंड के बारे में अल्लाह ने सूचना देने का इरादा किया हो, उसे दंड न मिले। दायाँ (उर्दू अनुवाद): अर्थात ईश-निंदा (हाशअल्लाह), वईद में खल्फ जायज़ होने का यह अर्थ नहीं है कि अल्लाह अज़-व-जल ने जिसके दंड की सूचना देना चाहा...

पाद-टिप्पणियाँ: 1. रद्द अल-मुह्तार, किताबुस-सलात, मतलब फ़ी खल्फिल-वईद व हुक्मुद-दुआ, दार इहयाउत-तुरास अल-अरबी, बेरूत १/३५१ 2. रद्द अल-मुह्तार, किताबुस-सलात, मतलब फ़ी खल्फिल-वईद व हुक्मुद-दुआ, दार इहयाउत-तुरास अल-अरबी, बेरूत १/३५१ 3. रद्द अल-मुह्तार, किताबुस-सलात, मतलब फ़ी खल्फिल-वईद व हुक्मुद-दुआ, दार इहयाउत-तुरास अल-अरबी, बेरूत १/३५१

بر تقدیر کذب معتزلہ علمائے اہلسنت کیوں نہیں فرماتے کہ تم نے وہ حکایت گھڑی جو آپ ہی اپنے کذب کی دلیل ہے، مجوزین خلف تو امکان کذب مانتے ہیں پھر امام اس الزام پر بند کیوں ہو جاتے۔

ثانیاً: آگے چل کر امام رازی امام ابن العلاء کی طرف سے اچھا جواب دیتے ہیں کہ میرے مذہب میں سب وعیدیں مقید ہیں۔ سبحان اللہ! جب وعیدیں مقید ہوں گی تو امکان کذب کدھر جائے گا۔ کیوں نہیں کہتے کہ میرے مذہب میں کذب ممکن تو الزام ساقط، غرض بے شمار وجوہ سے ثابت کہ مدعی جدید غیر مہتدی ورشید نے علماء کرام پر جیتا طوفان باندھا۔ حجت سابعہ، اقول: آپ کی یہی رد المحتار جس سے آدھا فقرہ نقل کرکے ائمہ دین پر پوری تہمت کردی، اس مبحث میں حلیہ امام علامہ ابن امیر الحاج ناقل ہے شروع عبارت یوں ہے:

[خانہ] واقفه على الاول صاحب الحلية المحقق ابن امير الحاج وخالفه في الثانی وحقق ذلك بانه مبنی على مسئلة شهيرة وهی انه هل يجوز الخلف فی الوعيد فظاهر ما فی المواقف 1 الخ۔ صاحب حلیہ محقق ابن امیر الحاج نے اول میں اس کی موافقت کی ہے اور ثانی میں مخالف، اور ثابت کیا کہ اس کامدار ایک مشہور مسئلہ پر ہے اور وہ یہ ہے کہ کیا خلف وعید جائز ہے۔ تو مواقف میں جو کچھ ہے تو وہ ظاہر ہے الخ۔ (ت)

اور ختم یوں ہذا خلاصة ماأطال به فی الحلية 2 (یہ حلیہ میں ان کی طویل گفتگو کا خلاصہ ہے۔ ت)

اور یہ صاحب حلیہ خود مسلمانوں کے حق میں جواز خلف کو ترجیح دیتے ہیں، اسی رد المحتار میں ان سے منقول :

[خانہ] الاشبة ترجح جواز الخلف فی الوعید فی حق المسلمین خاصة دون الکفار 3۔ اشبہ و مختار یہ ہے کہ خلف وعید کا جواز خاص مسلمانوں کے حق میں ہے نہ کہ کفار کے حق میں۔ (ت)

اب ملاحظہ ہو کہ یہی امام قائل جواز خود آپ کی اس تفریح شنیع یعنی امکان کذب سے کیسی سخت تحاشی کرتے ہیں۔ اسی حلیہ میں بعد ختم بحث کے فرمایا:

[خانہ] وحاش للہ ان یراد بجواز الخلف فی الوعید ان لا یقع عذاب من اراد اللہ الاخبار یعنی حاشاللہ خلف وعید جائز ہونے کے یہ معنی نہیں کہ اللہ عزوجل نے جس کے عذاب کی خبر دینی چاہی

حواشی: 1 ردالمحتار کتاب الصلوۃ مطلب فی خلف الوعید وحکم الدعاء دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۳۵۱ 2 ردالمحتار کتاب الصلوۃ مطلب فی خلف الوعید وحکم الدعاء دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۳۵۱ 3 ردالمحتار کتاب الصلوۃ مطلب فی خلف الوعید وحکم الدعاء دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۳۵۱

Volume 15, Fatawa Razawiyya

| Regarding His punishment, for it is definitively impossible for Allah Almighty, just as the non-occurrence of bliss for one whom Allah intended to inform about bliss is definitively impossible for Him. How could it be otherwise, when He said: "And who is truer in speech than Allah?" [Quran 4:122] "And who is more truthful in statement than Allah?" [Quran 4:87] "And the word of your Lord has been fulfilled in truth and in justice. None can alter His words." [Quran 6:115] | That His punishment should not occur is absolutely impossible for Allah Almighty, just as it is certainly impossible that bliss should not occur for the one for whom He has given tidings of bliss. And why should it not be so, for lying in His tidings is impossible? While He Himself says: Who is truer in speech than Allah? Whose word is more truthful than Allah's? Your Lord's words are perfect in truth and justice, no one can change His words. |

In all fairness, tell me, are these the same scholars whom you slander by accusing them of believing in the possibility of [Divine] falsehood? May Allah grant shame.

Eighth proof, guaranteeing the cutting off of the root of misguidance. I say: and by Allah's success and by it attainment to the peaks of verification (I speak with Allah's success and only by His success can a verified matter be attained. - Translator). The method of reasoning, debate, and dispute of the permitting scholars is a just witness that, according to them, the relationship between breaking a threat (khalf-e-wa'id) and forgiveness is one of equality, and there is complete equivalence from both sides. Hear the proof; it was mentioned recently that they reasoned for their claim with the noble verse: "And He forgives what is less than that for whom He wills" (And whatever sins are below polytheism, He will forgive for whom He wills. - Translator). And in 'Hilya' then in 'Radd al-Muhtar', from which you copied a small fragment to bring a calamity upon yourself forever. This proof was called the clearest and most manifest of the permitting scholars' proofs, and it is obvious that the verse only speaks of the permissibility of forgiveness. They took this as proof for the permissibility of breaking a threat. So their reasoning is a decisive proof that they do not consider forgiveness to be more general than breaking a threat, because the permissibility of the general can never prove the permissibility of the specific. It will soon be mentioned that the Mu'tazilites used verses of threat to argue for the impossibility of forgiveness. To this, these scholars replied that breaking a threat is permissible, so necessarily they considered the permissibility of breaking a threat as a rebuttal to the impossibility of forgiveness, and never can the permissibility of the more general be the negator of the impossibility of the more specific. So their answer

is a shining proof that they do not consider breaking a threat to be more general than forgiveness. As for disparity, it is obviously and through this very refutation and affirmation clearly false. Thus, equality is determined and the intended meaning is clear, i.e., it has become manifest that they merely term the non-occurrence of a threat due to forgiveness as "breaking a threat" and [term it] permissible.

---

1 Hilya al-Mahalli Sharh Munya al-Musalli 2 Al-Quran al-Karim 4/116

जिल्द पंद्रहवीं (15), फतावा रज़विया

| उनके अज़ाब के बारे में, क्योंकि यह अल्लाह तआला पर निश्चित रूप से असंभव है, ठीक वैसे ही जैसे उस व्यक्ति के लिए सुख का घटित न होना निश्चित रूप से असंभव है जिसके लिए अल्लाह ने सुख की सूचना देने का इरादा किया है। ऐसा क्यों न हो, जबकि अल्लाह तआला फ़रमाता है: "और अल्लाह से अधिक सच्चा किसकी बात है?" "और अल्लाह से अधिक सच्चा किसका कथन है?" "और तेरे रब की बातें सच्चाई और न्याय में पूर्ण हैं। उसकी बातों को कोई बदलने वाला नहीं।" | उसका अज़ाब वाक़ेअ न हो यह अल्लाह तआला पर क़तअन मुहाल है जिस तरह यह बिल-यक़ीन मुमकिन नहीं कि उसने जिसके लिये नईम की ख़बर दी हो उसके लिये नईम वाक़ेअ न हो और क्यों कर न हो उसकी ख़बर का किज़ब मुहाल है। हालांकि वो खुद फ़रमाता है अल्लाह से किस का क़ौल सच्चा है, अल्लाह से ज़्यादा किस की बात सच्ची है। तेरे रब की बातें सच और अदल में कामिल हैं, कोई उस की बातों को बदलने वाला नहीं। |

क्यों ईमान से कहना ये वही उलमा हैं जिन पर तुम इमकान-ए-किज़ब (झूठ की संभावना) मानने का बुहतान (इल्ज़ाम) करते हो। अल्लाह हया दे।

हुज्जत-ए-सामिना (आठवीं दलील) बक़त-ए-अर्क़ए-ज़लालत ज़ामिना। अक़ूलु: वबिल्लाहि-तौफ़ीक़ वबिही-उल-वूसूल इला ज़ुरत-तहरीक़ (मैं अल्लाह की तौफ़ीक़ से कहता हूँ और उसी की तौफ़ीक़ से तहक़ीक़ी बात को पाया जा सकता है। - त) उलमा-ए-मुजविज़ीन के तरीक़-ए-इस्तदलाल व मुनाज़रा व जिदाल शाहिद-ए-अदल हैं कि उनके नज़दीक ख़ुल्फ़-ए-वईद व अफ़्व व मग़फ़िरत में निस्बत-ए-तसावी (बराबरी का संबंध) और दोनों जानिब से तरफ़्फ़ुक़-ए-कुल्ली (पूर्ण समानता) है, सुबूत सुनिये क़रीब गुज़रा कि उन्होंने अपने दावे पर आयत-ए-करीमा "व यग़फ़िरु मा दूना ज़ालिका लि-मय्यशाउ" (और कुफ़्र से नीचे जितने गुनाह हैं जिसे चाहे बख़्श देगा।। त) से इस्तदलाल किया। और हुलिया फिर रद-उल-मुहतार में जिस से आप हमेशा के लिये अपने पीछे एक आफ़त लगाने को ज़रा सा टुकड़ा नक़ल कर लाये। इस दलील को अनस व अज़हर दलायल-ए-मुजविज़ीन कहा और पर ज़ाहिर कि आयत सिर्फ़ जवाज़-ए-मग़फ़िरत इरशाद फ़रमाती है इसी को उन्होंने जवाज़-ए-ख़ुल्फ़ पर दलील ठहराया तो उनका इस्तदलाल-ए-बुरहान-ए-क़ाते कि वो मग़फ़िरत को ख़ुल्फ़ से आम नहीं मानते कि जवाज़-ए-आम हर गिज़ जवाज़-ए-अख़स का मुस्बित नहीं हो सकता और अनक़रीब आता है कि मोतज़िला ने इमतेना-ए-अफ़्व पर आयात-ए-वईद से तमस्सुक किया। इस पर इन उलमा ने जवाब दिया कि ख़ुल्फ़ जाइज़ है तो ला-जरम जवाज़-ए-ख़ुल्फ़ को इमतेना-ए-अफ़्व का रद माना और

ज़नहार जवाज़-ए-आम इमतेना-ए-अख़स का नाफ़ी नहीं हो सकता। तो उनका ये जवाब दलील-ए-साते कि वो ख़ुल्फ़ को मग़फ़िरत से आम नहीं मानते, रहा तबायन वो बिल-बदाहत और खुद इस रद व इसबात से बैन-उल-बुतलान पस तसावी मुतैयन और मुराद मुतबैयन, यानी ज़ाहिर हो गया कि वो सिर्फ़ अदम-ए-वक़ूअ-ए-वईद बवजह अफ़्व को ख़ुल्फ़ से ताबीर फ़रमाते और जाइज़।

---

1 हुलिया-उल-महल्ली शरह मुन्या-तुल-मुसल्ली 2 अल-क़ुरान-उल-करीम 4/ 116

| بعذابہ فانہ محال علی اللہ تعالٰی قطعاً، کما ان عدم وقوع نعیم من اراد اللہ الاخبار عنہ بالنعیم محال علیہ قطعاً کیف لا وقد قال تعالٰی "وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللہِ قِیْلًا" "وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللہِ حَدِیْثًا" "وَ تَمَّتْ کَلِمَتُ رَبِّکَ صِدْقًا وَّ عَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِکَلِمٰتِہٖ"۔ | اس کا عذاب واقع نہ ہو یہ اللہ تعالٰی پر قطعاً محال ہے جس طرح یہ بالیقین ممکن نہیں کہ اس نے جس کے لئے نعیم کی خبر دی ہو اس کے لئے نعیم واقع نہ ہو اور کیوں کر نہ ہو اس کی خبر کا کذب محال ہے۔ حالانکہ وہ خود فرماتا ہے اللہ سے کس کا قول سچا ہے، اللہ سے زیادہ کس کی بات سچی ہے۔ تیرے رب کی باتیں سچ اور عدل میں کامل ہیں، کوئی اس کی باتوں کو بدلنے والا نہیں۔ |

کیوں ایمان سے کہنا یہ وہی علماء ہیں جن پر تم امکان کذب ماننے کا بہتان کرتے ہو۔ اللہ حیا دے۔

حجت ثامنہ بقطع عرق ضلالت ضامنہ۔ اقول: وباللہ التوفیق وبہ الوصول الی ذری التحقیق (میں اللہ کی توفیق سے کہتا ہوں اور اسی کی توفیق سے تحقیقی بات کو پایا جاسکتا ہے۔ ت) علمائے مجوزین کے طریق استدلال و مناظرہ وجدال شاہد عدل ہیں کہ ان کے نزدیک خلفِ وعید و عفو و مغفرت میں نسبت تساوی اور دونوں جانب سے ترفق کلی ہے، ثبوت سنئے قریب گزرا کہ انھوں نے اپنے دعوے پر آیہ کریمہ "وَیَغْفِرُ مَادُوْنَ ذٰلِکَ لِمَنْ یَّشَاءُ" (اور کفر سے نیچے جتنے گناہ ہیں جسے چاہے بخش دے گا۔ ت) سے استدلال کیا۔ اور حلیہ پھر ردالمحتار میں جس سے آپ ہمیشہ کے لئے اپنے پیچھے ایک آفت لگانے کو ذرا سا ٹکڑا نقل کرلائے۔ اس دلیل کو انص و اظہر دلائل مجوزین کہا اور پر ظاہر کہ آیت صرف جواز مغفرت ارشاد فرماتی ہے اسی کو انھوں نے جواز خلف پر دلیل ٹھہرایا تو ان کا استدلالِ برہان قاطع کہ وہ مغفرت کو خلف سے عام نہیں مانتے کہ جواز عام ہر گز جواز اخص کا مثبت نہیں ہو سکتا اور عنقریب آتا ہے کہ معتزلہ نے امتناع عفو پر

آیات وعید سے تمسک کیا۔ اس پر ان علماء نے جواب دیا کہ خلف جائز ہے تو لاجرم جواز خلف کو امتناع عفو کا ردمانا اور زنہار جواز اعم امتناع اخص کا نافی نہیں ہو سکتا۔ تو ان کا یہ جواب دلیل ساطع کہ وہ خلف کو مغفرت سے عام نہیں مانتے، رہا تباین وہ بالبداہۃ اور خود اس رد و اثبات سے سے بین البطلان پس تساوی متعین اور مراد متبین، یعنی ظاہر ہو گیا کہ وہ صرف عدم وقوع وعید بوجہ عفو کو خلف سے تعبیر فرماتے اور جائز

---

1 حلیۃ المحلی شرح منیۃ المصلی 2 القرآن الکریم ۴/ ۱۱۶

Fatawa Rizvia (Volume 15)

They determine that this is equal to forgiveness, not, God forbid, changing and falsifying the news, because it has both generality and specificity with forgiveness. For example, if passing over [a sin] occurs based on the specification of texts (nusoos) and the restriction of a threat, then forgiveness is present and change is absent. If there was a final threat of a severe punishment for a crime and it was reduced at the time of execution, then forgiveness is absent and change is present. And if you include reduction in forgiveness, then let it be general absolutely; in any case, breach (khalf), which is equivalent to lying (kizb), is either absolutely general or from one aspect. Now, be warned of your gross ignorance, for you are assuming that the permissibility of the more general necessitates the possibility of the more specific. Praise be to Allah for the completion of the proof and the clarification of the path.

The Ninth Argument: Overpowering, decisive, striking, brilliant, the twin luminaries, crushing the liars: I say: And by Allah is the success (I say with the guidance of Allah Almighty - T). O Muslims! Attentive hearts are required. This new claimant, who is neither guided nor righteous, did not merely attribute the rational possibility of lying by Allah (Exalted and Majestic) to the Imams of religion. Rather, God forbid, he declared them to be believers in explicit disbelief (kufr). Then, praise be to Allah, their refuge of Sunnah is pure and immaculate from the impure stains of disbelief and misguidance, but the gentleman himself should look out for his own faith. If you don't believe this, then know the details. The real meaning is that 'khalf' (breach of promise), in the sense that the speaker says one thing and then retracts it, acting contrary to the news given, is undoubtedly a type of lie. For lying is nothing but giving information contrary to reality. So, whatever you consider 'khalf' to be in this sense—possible, permissible, occurring, or necessary—exactly the same ruling will be established for lying. Because this pertains to the aspect of existence, and in the aspect of existence, the division necessitates the divided thing, and reason, which rules over the division based on the rulings of the types, holds that its existence is impossible and untenable without it. Thus, inevitably, its possibility necessitates its permissibility, its existence necessitates its occurrence, and its necessity necessitates its essentiality. The new claimant, out of his ignorance and misguidance, understood these meanings of 'khalf' in the speech of the scholars, that (God forbid) the Creator says something and then retracts it, gives news and then makes it false. Therefore, he derived the possibility of lying from the permissibility of 'khalf'. Whereas, God

forbid, no scholar in the world is a proponent of this. Rather, they explicitly and eloquently reject this rejected, invented, and stubborn meaning, and base the permissibility of 'khalf' on matters like the specification of texts and the restriction of threats etc., after which, God forbid, there is no retracting after saying, nor changing the word. You have already heard the overpowering proofs and clear explanations regarding this matter, but these gentlemen...

Note: Forgiveness (Maghfirah) is being completely protected from the evil of sins. 12 Radhi Allahu Anhu (T).

1 Hilyat al-Mahalli Sharh Munyat al-Musalli

वे यह ठहराते हैं कि यही मग़फ़िरत (क्षमा) के बराबर है, न कि माज़ अल्लाह (ईश्वर न करे) समाचार को बदलना और झुठलाना, क्योंकि क्षमा के साथ इसका सामान्य और विशेष दोनों संबंध है। उदाहरण के तौर पर, यदि नुसूस (ग्रंथों) के विशिष्टीकरण और दंड की चेतावनी के सीमित होने के आधार पर दरगुज़र (माफ़ी) हुई, तो क्षमा मौजूद है और परिवर्तन अनुपस्थित। किसी अपराध पर एक कठोर सजा की अंतिम चेतावनी थी और दंड देने के समय उसमें कमी कर दी गई, तो क्षमा (अ) अनुपस्थित और परिवर्तन मौजूद। और अगर आप क्षमा में कमी को भी शामिल कर लें तो पूर्णतः सामान्य ही सही, बहरहाल 'ख़ल्फ़' (वादखिलाफी) जो इसके समान है, वह झूठ (किज़्ब) से पूर्णतः सामान्य है या किसी एक पहलू से। अब तो अपनी घोर अज्ञानता पर सचेत हो जाइए कि आप व्यापक की अनुमति को विशिष्ट की संभावना के लिए अनिवार्य मान रहे हैं। तो अल्लाह का शुक्र है कि प्रमाण पूरा हुआ और मार्ग स्पष्ट हो गया।

नौवीं दलील: प्रबल, निर्णायक, चोट करने वाली, चमकती हुई दो रोशनियां, झूठों को कुचलने वाली: मैं कहता हूं: और अल्लाह ही सफलता देने वाला है (मैं अल्लाह तआला की तौफीक से कहता हूं - त)। ऐ मुसलमानों! एकाग्र मन की आवश्यकता है। इसी नए पथभ्रष्ट और कुमार्गगामी दावेदार ने अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल के झूठ बोलने की केवल बौद्धिक संभावना ही दीन के इमामों की ओर मनसूब नहीं की, बल्कि माज़ अल्लाह उन्हें स्पष्ट कुफ़्र (अविश्वास) का समर्थक करार दे दिया। फिर अलहम्दुलिल्लाह उनका सुन्नत का दामन तो कुफ़्र और पथभ्रष्टता के नापाक धब्बों से पाक और पवित्र है, लेकिन हज़रत स्वयं ही अपने ईमान की खैर मनाएं। अगर ऐसे न मानें तो विस्तार से जान लें। असल मतलब यह है कि 'ख़ल्फ़' इस अर्थ में कि बोलने वाला एक बात कहकर मुकर जाए और जो खबर दी थी उसके खिलाफ अमल करे, निस्संदेह झूठ की किस्मों में से है। क्योंकि झूठ और कुछ नहीं बल्कि वास्तविकता के विरुद्ध खबर देना है। तो इस अर्थ पर 'ख़ल्फ़' को संभव, जायज़, घटित या अनिवार्य जो कुछ भी मानें, वही हुक्म झूठ के लिए भी सिद्ध होगा। क्योंकि यह अस्तित्व का पहलू है और अस्तित्व के पहलू में विभाजित होना विभाजक के लिए अनिवार्य है और बुद्धि, जो प्रकारों के नियमों से विभाजित पर शासन करती है, कहती है कि इसके बिना उसका अस्तित्व असंभव और नामुमकिन है। तो लाज़मी तौर पर इसकी संभावना इसकी अनुमति को, इसका अस्तित्व इसके घटित होने को और इसकी अनिवार्यता इसकी आवश्यकता को आवश्यक बनाती है। नए दावेदार ने अपनी अज्ञानता और पथभ्रष्टता से विद्वानों के कलाम में 'ख़ल्फ़' के यही अर्थ समझे कि बारी तआला (ईश्वर न

करे) बात कहकर मुकर जाए, खबर देकर उसे गलत कर दे। इसलिए 'ख़ल्फ़' की अनुमति पर झूठ की संभावना को आधारित किया, हालांकि खुदा न करे दुनिया में कोई भी विद्वान इसका समर्थक नहीं है। बल्कि वे स्पष्ट रूप से इस अस्वीकृत, मनगढ़ंत और जिद्दी अर्थ का जोरदार खंडन करते हैं और 'ख़ल्फ़' की अनुमति को नुसूस के विशिष्टीकरण और दंड की चेतावनी के सीमित होने आदि जैसे मामलों पर आधारित करते हैं, जिसके बाद माज़ अल्लाह न कहकर मुकरना होगा और न बात का बदलना। इस मामले पर प्रबल दलीलें और स्पष्ट विवरण आप सुन ही चुके हैं लेकिन इन हज़रत को...

हशियह: मग़फ़िरत (क्षमा) का अर्थ है पापों की बुराई से पूरी तरह सुरक्षित रहना। १२ रज़ियल्लाहु अन्हु (त)।

1 हिल्या-तुल-महल्ली शरह मुन्या-तुल-मुसल्ली

पृष्ठ 414 का 742

ٹھہراتے ہیں کہ یہی مغفرت سے مساوی ہے نہ کہ معاذ اللہ تبدیل وتکذیبِ خبر کہ عفو سے عموم و خصوص دونوں رکھتی ہے مثلاً در گزر بر بنائے تخصیصِ نصوص و تقییدِ وعید واقع ہوئی تو عفو موجود اور تبدیل مفقود، کسی جرم پر ایک سزائے شدید کی وعید حتمی اور ایقاع کے وقت اس میں کمی کی تو عفو ع مفقود اور تبدیل موجود۔ اور اگر عفو تخفیف کو شامل کیجئے تو عام مطلقاً سہی بہر حال خلف کہ اس کا مساوی ہے کذب سے قطعاً عام مطلقاً یا من وجہ اب تو اپنی جہالتِ فاحشہ پر متنبہ ہوئے کہ جوازِ اعم امکانِ اخص کا مستلزم مان رہے ہو فالحمد اللہ علی اتمام الحجۃ و ایضاح المحجۃ۔

حجت تاسعہ قاہرہ قاطعہ قارعتہ بارغتہ النیرین دامغۃ الکذّابین: اقول: وباللہ التوفیق (میں اللہ تعالٰی کی توفیق سے کہتا ہوں ۔ ت) ایہا المسلمون! ذرا قلبِ حاضر درکار اسی مدعیِ جدید غیر مہتدی و رشید نے کذب باری عزوجل کا صرف امکانِ عقلی ہی ائمہ دین کی طرف نسبت نہ کیا۔ بلکہ معاذ اللہ انہیں کفرِ صریح کا قائل قرار دیا۔ پھر الحمد اللہ ان کا دامن سنت مامن تو کفر و ضلالت کے ناپاک دھبوں سے پاک و منزہ مگر حضرت خود ہی اپنے ایمان کی خیر منائیں۔ یوں نہ مانیں تو مفصل جانیں۔ اصل مراد یہ ہے کہ خلف بائیں معنی کہ متکلم بایک بات کہہ کر پلٹ جائے اور جو خبر دی تھی اس کے خلاف عمل میں لائے۔ بلاشبہ اقسامِ کذب سے ہے کہ کذب نہیں مگر خلافِ واقع خبر دینا تو اس معنی پر خلف کو ممکن یا سائغ یا واقع یا واجب جو کچھ مانئے بعینہ وہی حکم کذب کے لئے ثابت ہوگا کہ یہ جانبِ وجود ہے اور جانبِ وجود میں قسم منقسم کو مستلزم اور عقلِ احکام قسم سے منقسم پر حاکم کہ اس کا وجود بے اس کے محال و ناممکن تو لاجرم اس کا امکان اس کے جواز اور اس کا وجود اس کے وقوع اور اس کا وجوب اس کی ضرورت کو لازم۔ حضرت مدعیِ

جدید نے اپنی جہالت و ضلالت سے کلامِ علماء میں خلف کے یہی معنی سمجھے کہ باری تعالیٰ عیاذاً باللہ بات کہہ کر پلٹ جائے خبر دے کر غلط کردے لہٰذا جوازِ خلف پر امکانِ کذب کو متفرع کیا حالانکہ حاشا اللہ عالم میں کوئی عالم اس کا قائل نہیں بلکہ وہ صراحتہً اس معنی مردود مخترع عنود کا رد بلیغ فرماتے اور جوازِ خلف کو تخصیصِ نصوص و تقیید وعید وغیرہما ایسے امور پر بنا کرتے ہیں جن کے بعد نہ معاذ اللہ کہہ کر پلٹنا نہ بات کا بدلنا ہو اس امر پر دلائل قاہرہ و تصریحات باہر سن ہی چکے ہیں مگر ان حضرت کو

عہ: المغفرة وقاية شر الذنوب بالكلية ١٢ رضی اللہ عنہ (ت) مغفرت گناہوں کے شر سے کلیةً محفوظ رہنا ہے۔

1 حلية المحلي شرح منية المصلى

Fatawa Razawiyya Volume (15)

It is not accepted that you forcefully cast "khalf" (going back on a promise or threat) into that meaning which is a type of lie, so that through its permissibility you may find a way for the possibility of lying. Very well, if these are the intended meanings, then look now at what the meaning of permissibility of "khalf" is and upon which of its meanings there is a disagreement among the Imams. God forbid, permissibility merely in the sense of intellectual possibility (imkan-e-aqli) is not the point of contention, but rather (Note 1) the dispute is strictly regarding legal permissibility (jawaz-e-shar'i) and the possibility of occurrence (imkan-e-wuqu'i).

Note 1 (Arabic): I say: Are you about to perceive from what we have presented and what we present to you of research, and from what we have quoted and what we quote for you from the words of scholars, that the discussion regarding general "khalf" is in the context of the disobedient (believers), not absolute "khalf" regarding them, nor "khalf" regarding the disbelievers? This is because the Ahl-e-Sunnah and the Wa'idiyyah (those who believe threats must be carried out) agree on its legal impossibility (istihaalah-e-shar'i). As for the second point (regarding disbelievers), it is clear and evident, and the Mighty Quran has explicitly mentioned it, and the entire Ummah has reached a consensus on it. As for the first point (regarding the disobedient), more than one person has also reported consensus on it, and that is correct from a rational perspective. Even if the scholar (Allamah) quoted otherwise in the Hashiyah of al-'Ala'i, if there is a disagreement in these two cases, it would only be in terms of intellectual possibility. This is why the scholar (ash-Shaami) interpreted it as such. However, I do not know of any disagreement among the Ahl-e-Sunnah regarding the intellectual permissibility of the first case. Regarding the second case, although there is a disagreement, the researchers here are also in favor of permissibility, though very few have opposed it, as will follow. So that which (Note 2) happened from Allamah Sh...

(Urdu Translation of Note 1): I say (I mean to say), you will understand from our past and future discussions and the quoted words of scholars that the discourse is regarding general "khalf" in the case of sinners. It is neither about absolute "khalf" nor about "khalf" in the case of disbelievers, because there is consensus among the Ahl-e-Sunnah regarding the threats (wa'id) that such a reversal (khalf) of threat is legally impossible. The second point (regarding disbelievers) is manifest and clear; the Mighty Quran is explicit on it, and the entire Ummah agrees. As for the first point, several scholars have reported consensus on it too; this is correct based on evidence.

Even though the Allamah reported contrary to this in Hashiya 'Ala'i, if there's any disagreement in these two, it's merely as an intellectual possibility. That's why Allamah Sh (Ibn Abidin ash-Shami) interpreted it so. But I don't know of any disagreement among the Ahl-e-Sunnah in the intellectual permissibility of the first, and although there is disagreement in the second, the researchers here too are for permissibility, although very few people opposed it, as is coming ahead.

Note 2 (Arabic): His saying, "So that which..." where the famous dispute is cited and that the researchers are on prohibition.

(Urdu Explanation of Note 2): His saying, "And those which..." because where they have reported the famous dispute, and the researchers' (opinion) in his discourse on both "khalfs" (continued on next page).

यह मान्य नहीं है कि आप ज़बरदस्ती "खलफ़" (वादे या धमकी से फिरना) को उसी अर्थ में ढालें जो एक प्रकार का झूठ है, ताकि उसके जायज़ होने से झूठ की संभावना का रास्ता निकाल सकें। बहुत अच्छा, अगर यही अर्थ अभीष्ट हैं तो अब देखिए कि "खलफ़" के जायज़ होने का क्या अर्थ है और वह अपने किस अर्थ पर इमामों के बीच विवादित है। ख़ुदा न करे, केवल बौद्धिक संभावना (इमकान-ए-अक़्ली) के अर्थ में जायज़ होना विवाद का विषय नहीं है, बल्कि (नोट 1) विवाद पूरी तरह से शरीयत के अनुसार जायज़ होने (जवाज़-ए-शरई) और घटित होने की संभावना (इमकान-ए-वक़ूई) में है।

नोट 1 (अरबी का सार): मैं कहता हूँ: क्या आप हमारी शोध और विद्वानों के वचनों से यह नहीं समझेंगे कि चर्चा केवल गुनहगारों के मामले में 'खलफ़' की है? अहले सुन्नत का इस पर इत्तेफ़ाक़ है कि काफ़िरों के लिए धमकी से फिरना शरई तौर पर नामुमकिन है। दूसरी बात (काफ़िरों वाली) स्पष्ट है और क़ुरआन व इजमा से प्रमाणित है। पहली बात (गुनहगारों वाली) पर भी विद्वानों का इजमा है। अल्लामा ने इसके विरुद्ध कुछ लिखा भी है, तो वह केवल अक़्ली संभावना के तौर पर होगा।

(नोट 1 का उर्दू अनुवाद): मैं कहता हूँ, आप हमारी इस बातचीत से, जो हमने की है और करेंगे, और विद्वानों के उद्धृत शब्दों से समझ लेंगे कि बात गुनहगारों के हक़ में सामान्य "खलफ़" के बारे में है। यह न तो पूर्ण "खलफ़" के बारे में है और न ही काफ़िरों के हक़ में "खलफ़" के बारे में है, क्योंकि अहले सुन्नत का इस पर इत्तेफ़ाक़ (सहमति) है कि ऐसी धमकी से फिरना शरीयत के अनुसार असंभव है। दूसरी बात (काफ़िरों के हक़ में) तो ज़ाहिर और स्पष्ट है, इस पर क़ुरआन मजीद की स्पष्ट घोषणा है और पूरी उम्मत का इस पर इत्तेफ़ाक़ है। रही पहली बात, तो उस पर भी कई विद्वानों ने इजमा (आम सहमति) नक़्ल किया है, दलील के लिहाज़ से यही सही है। हालाँकि अल्लामा ने हाशिया अलाई में इसके विपरीत नक़्ल किया है, अगर इन दोनों में कोई मतभेद हो भी तो वह केवल बौद्धिक संभावना के तौर पर होगा, इसीलिए अल्लामा श (इब्ने आबिदीन शामी) ने इसे इस पर मक़्मूल (आधारित) किया। मगर मैं अहले सुन्नत में पहली बात के बौद्धिक रूप से जायज़ होने में कोई मतभेद नहीं जानता, और दूसरी में हालाँकि मतभेद है, लेकिन शोधकर्ता यहाँ भी जायज़ होने के पक्ष में हैं, हालाँकि इसकी मुख़ालफ़त (विरोध) बहुत ही कम लोगों ने की है जैसा कि आगे आ रहा है। जो अल्लामा श से (नोट 2) हुआ...

नोट 2 (अरबी): उनका कहना "तो जो कुछ..." जहाँ प्रसिद्ध विवाद का उल्लेख है और शोधकर्ता निषेध पर हैं।

(नोट 2 स्पष्टीकरण): उनका कहना "और जो लोग..."। क्योंकि उन्होंने जहाँ प्रसिद्ध विवाद नक़्ल किया है और शोधकर्ताओं का उनकी बातचीत में दोनों खलफ़ों पर (बाक़ी अगले पृष्ठ पर)।

पृष्ठ 415/742

یہ مسلم نہیں خواہی نخواہی خلف اسی معنی پر ڈھالتے ہیں جو ایک قسم کذب ہے تاکہ اسکے جواز سے امکان کذب کی راہ نکالیں بہت اچھا اگر یہی معنی مراد ہوں تو اب نظر کیجئے کہ جواز خلف کے کیا معنی ہیں اور وہ اپنے کس معنی پر ائمہ میں مختلف فیہ۔ حاشا جواز صرف بمعنی امکان عقلی محل خلاف نہیں بلکہ ع۱ قطعاً جواز شرعی و امکان وقوعی میں نزاع

ع۱: اقول: هل عسيت ان تتفطن مما القينا و نلقى عليك من الابحاث و نقلنا و ننقل لك من كلمات العلماء ان الكلام فى مطلق الخلف فى حق العصاة لا الخلف المطلق فيهم ولا الخلف فى الكفار لوفاق اهل السنة الوعيدية على استحالته شرعا اما الثانى فظاهر واضح وقد نص عليه القرآن العزيز و اجتمعت عليه الامة جميعاً و اما الاول فنقل عليه ايضا غير واحد الاجماع وهو الصواب من حيث النظر و ان نقل العلامة فى حاشيه العلائى خلافه ففى هذين ان كان الخلاف فلا يكون الا فى الامكان العقلى ولذا حمل عليه العلامة ش بيد انى لا اعلم خلافا بين اهل السنة فى جواز الاول عقلا و الثانى وان وقع فيه خلاف و لكن المحققين ههنا على الجواز و لم يخالف فيه الا اقل قليل كما سيأتى فالذي ع۲ وقع عن العلامة ش

اقول (میں کہتا ہوں) آپ نے ہماری اس گفتگو سے جو کی اور کریں گے اور علماء کے منقولہ کلمات سے سمجھ لیں گے کہ کلام گنہ گاروں کے حق میں مطلق خلف میں ہے۔ نہ خلف مطلق میں اور نہ ہی حق کفار میں خلف ہے کیونکہ وعید و اہل سنت کا اتفاق ہے کہ ایسی خلف وعید شرعاً محال ہے، دوسری بات (حق کفار میں) تو ظاہر و واضح ہے اس پر قرآن عزیز کی تصریح ہے اور تمام امت کا اس پر اتفاق ہے۔ رہی پہلی بات تو اس پر بھی متعدد اہل علم نے اجماع نقل کیا ہے، دلیل کے اعتبار سے یہی صواب ہے، اگرچہ علامہ نے حاشیہ علائی میں اس کے خلاف نقل کیا ہے ان دونوں میں اگر اختلاف ہو بھی تو محض بطور امکان عقلی ہو گا اس لئے علامہ ش نے اسے اس

پر محمول کیا مگر میں اول کے جواز عقلی میں اہل سنت کا اختلاف نہیں جانتا، اور دوسری میں اگرچہ اختلاف ہے لیکن محققین یہاں بھی جواز پر ہیں اگر چہ اس کی مخالفت بہت ہی کم لوگوں نے کی ہے جیسا کہ آگے آرہا ہے۔

ع۲: قوله فالذي وقع حيث نقل النزاع المشهور و كون المحققين على المنع

قوله والذين وقع۔ کیونکہ انھوں نے جہاں نزاع مشہور نقل کیا ہے اور محققین کا اس کے کلام میں دونوں خلفوں (باقی بر صفحہ آئندہ)

Fatawa Razviya, Volume 15

...after which even 'impossibility due to another' (imtina-bi'l-ghayr) does not remain. Listen to the proofs:

(Remaining footnote 1 from the previous page) Arabic text: [The confusion that has occurred needs to be warned about. We have clarified it in the margin. If our purpose in this place was not related to its critique, we would have brought the research here. Then it is self-evident that the mere intellectual possibility of non-punishment, while it is prohibited by Sharia, serves as a means of refuting these ignorant ones, as is not hidden from any sane person, let alone a learned one. We will soon present its detailed research in the refutation of the Deobandi Wahhabis. So wait. Allah, Glory be to Him and the Most High, knows best. 12th year of Hijri, may his secret be sanctified.]

Urdu Translation: What occurred with Allama 'Sh' is a confusion upon which a warning is necessary. We have clarified it in the margin. If our purpose at this point was to criticize, we would have provided that research here. Furthermore, it is self-evident that the mere possibility of the absence of punishment according to reason (aql), while it is impossible according to Sharia, becomes a means of refuting these ignorant people, as it is not hidden from any sane person, let alone a learned person. Soon its detail and investigation will come in the refutation of the Wahhabi Deobandis; wait a little. And Allah, Glory be to Him and Most High, knows best. 12th year, may his secret be sanctified, (T).

(Remaining footnote 2 from the previous page) Arabic text: [In his discussion on these two successors and his assumption following them: the truth is that the place of well-known dispute is legal permissibility, and their discussion is only regarding absolute failure. The detailed investigation of the truth in its place is what we will present to you. Allah is the Guide. 12th year, may Allah be pleased with him. From 'Hilya': It is most probable that the first is intellectually preferred, which gave the impression that its intellectual permissibility is disputed. What an extreme and great delusion it is that researchers are against it, even if in his view the preference of permissibility is more probable, while we do not know of any dispute in it at all, nor do we think it is a place of dispute. If there is, then undoubtedly the majority of Imams are for permissibility. Then he misled further, rather clearly stated at the end that the correct view among researchers is the intellectual prohibition of the second, whereas the matter is the opposite.]

Urdu Translation: ...the mentioned prohibition occurred, and following 'Hilya', he perceived the preference of the intellectual possibility of the first as chosen. Thus, he got the delusion that there is a difference of opinion regarding its intellectual possibility. This is a severe delusion; researchers are denying it, even though for him, the chosen view is to give preference to possibility. However, we do not have knowledge of any dispute in this, nor do we suspect it to be a place of dispute. And if there is, then undoubtedly most Imams are on the side of possibility. Then, falling into delusion, he finally clarified that according to the researchers, the correct view is that the second form is intellectually prohibited, while the matter is the opposite. (Remaining on the next page)

फतावा-ए-रज़विया, खंड 15

...जिसके बाद 'अमतेना बिल-ग़ैर' (दूसरों के कारण असंभवता) भी नहीं रहती। प्रमाण सुनें:

(पिछले पृष्ठ के शेष पाद-टिप्पणी 1) अल्लामा 'श' के साथ जो भ्रम हुआ वह विचारणीय है जिस पर चेतावनी देना आवश्यक है, और हमने इसके हाशिये पर इसे स्पष्ट कर दिया है। यदि इस बिंदु पर हमारा उद्देश्य आलोचना करना होता, तो हम यहाँ वह शोध प्रस्तुत कर देते। इसके अलावा, यह स्वयं-सिद्ध है कि बुद्धि के अनुसार दंड न होने की मात्र संभावना, जबकि यह शरीयत के अनुसार असंभव है, इन अज्ञानियों के खंडन का साधन बनती है, जैसा कि किसी भी बुद्धिमान व्यक्ति से छिपा नहीं है, विद्वान की तो बात ही क्या। शीघ्र ही इसका विवरण और शोध वहाबी देवबंदियों के खंडन में आने वाला है; थोड़ा इंतज़ार करें। और अल्लाह, वह पवित्र और सर्वोच्च है, बेहतर जानता है। 12 (त)

(पिछले पृष्ठ के शेष पाद-टिप्पणी 2) ...उल्लेखित निषेध हुआ और 'हिलिया' का अनुसरण करते हुए उसने पहली स्थिति के बौद्धिक औचित्य की प्राथमिकता को चुना हुआ महसूस किया। तो उसे यह भ्रम हो गया कि इसके बौद्धिक औचित्य में मतभेद है। यह एक गंभीर भ्रम है; शोधकर्ता तो इसका खंडन कर रहे हैं, हालांकि उसके पास चुना हुआ मत औचित्य को प्राथमिकता देना है। जबकि हमें इसमें किसी विवाद का ज्ञान नहीं है और न ही हम इसे विवाद का स्थल समझते हैं। और यदि है, तो निःसंदेह अधिकांश इमाम औचित्य के पक्ष में हैं। फिर भ्रम में पड़ते हुए अंततः स्पष्ट किया कि शोधकर्ताओं के अनुसार सही बात यह है कि दूसरा रूप बौद्धिक रूप से वर्जित है, जबकि मामला इसके विपरीत है। (शेष अगले पृष्ठ पर)

पृष्ठ 416 का 742

ہے جس کے بعد امتناع بالغیر بھی نہیں رہتا۔ دلائل سنئے :

(بقیہ حاشیہ ۱ صفحہ گزشتہ) علامہ ش سے جو واقع ہوا یہ اشتباہ ہے جس پر تنبیہ ضروری ہے اور ہم نے اس کے حاشیہ پر اس کی وضاحت کر دی ہے اگر ہماری غرض اس مقام پر تنقید کرنا ہوتی تو ہم اس تحقیق کو یہاں کر دیتے۔ پھر یہ بات بدیہی ہے کہ عقلا عدم عذاب کا محض امکان جو شرعاً محال ہے ان جہال کے رد کا ذریعہ بنتا ہے جیسا کہ کسی عاقل پر مخفی نہیں چہ جائیکہ کسی فاضل پر مخفی ہو۔ عنقریب اس کی تفصیل و تحقیق وہابیہ دیوبندیہ کے رد میں آرہی ہے تھوڑا سا انتظار کرو۔ واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم ۱۲ منہ قدس سرہ، (ت)

(بقیہ حاشیہ ۲ صفحہ گزشتہ) پر منع مذکور ہوا اور حلیہ کی اتباع میں اس نے عقلا جواز اول کی ترجیح کو مختار محسوس کر لیا تو اسے یہ وہم ہو گیا کہ اس کے جواز عقلی میں اختلاف ہے یہ وہم شدید ہے محققین تو اس کا نکار کر رہے ہیں اگر چہ اس کے ہاں مختار جواز کو ترجیح دینا ہے حالانکہ ہم تو اس میں نزاع کا علم نہیں رکھتے اور نہ ہی محل نزاع کا گمان کرے ہیں اور اگر ہے تو بلاشبہ اکثر ائمہ جواز پر ہیں پھر وہم میں پڑتے ہوئے آخر تصریح کی کہ محققین کے ہاں صحیح یہ ہے کہ دوسری صورت عقلا منع ہے حالانکہ معاملہ برعکس (باقی اگلے صفحہ پر)

Fatawa-e-Razviya Volume Fifteen (15)

Firstly, the Ahl-us-Sunnah by consensus and a sect of the Mu'tazilites agree on the rational possibility of forgiveness for those who commit major sins and die without repentance. That is, it is not rationally impossible for Allah Almighty not to hold them accountable. However, there is a difference regarding its legal (Shari'i) possibility. The Ahl-us-Sunnah by consensus hold it to be legally permissible and indeed occurring. This sect (Wa'idiyya), on the other hand, considers it legally impermissible and punishment mandatory. They relied on the verses of threat (Wa'id). In response, the issue of the permissibility of 'khulf' (not fulfilling a threat) was presented. That is, O Mu'tazilites! Your reasoning would only be complete if we considered the occurrence of the threat as legally mandatory. For us, it is 'Ja'iz al-Khulf' (permissible to not fulfill a threat), so forgiveness remains permissible, and the legal necessity of punishment, which was your claim, is not established. Imam Allama Taftazani states in Sharh al-Maqasid:

Arabic Text	**Urdu Translation**
Twelfth point: The Ummah has agreed, and the Book and Sunnah clearly state that Allah Almighty is Forgiving and Pardoning. He forgives minor sins in all cases, and major sins after repentance, but He absolutely does not forgive disbelief (kufr). Regarding forgiveness for major sins without repentance, there is a difference of opinion. Our associates (Ahl-us-Sunnah) are proponents of its permissibility, rather they establish it with proofs. The Mu'tazilites differ on this; some of them say it is rationally permissible but legally prohibited. This is the opinion of the Basri Mu'tazilites. The Baghdadi Mu'tazilites reason from the texts that mention threats for the wicked and those who commit major sins. They were answered that these people are included in the general texts regarding the promise of reward and entry	Twelfth, the agreement of the Ummah and the Book and Sunnah are vocal upon this that Allah Almighty is the One who forgives, the Most Forgiving. He forgives minor sins in every state, and major sins after repentance, but He absolutely does not forgive disbelief (kufr). There is a difference regarding the forgiveness of major sins without repentance; our associates (Ahl-e-Sunnat) are proponents of its permissibility, rather they are those who prove it with arguments. There is a difference of the Mu'tazilites in this; some of them said forgiveness is rationally permissible but legally prohibited. This is the opinion of the Basri Mu'tazilites. The Baghdadi Mu'tazilites argue from those texts in which threats have come regarding the

Arabic Text	Urdu Translation
into Paradise as previously mentioned. And breaking a promise (of reward) is base and unbecoming of the Generous One, unlike breaking a threat, for that is...	transgressors and people of major sins. They were given this answer that they are included in the general texts of the promise of reward and entry into Paradise.

(Remaining footnote from the previous page): So the truth is that the locus of the famous dispute is legal (Shari'i) permissibility, and the speech of the scholars is about 'khulf' (not fulfilling a promise/threat) in general. We will soon present the investigation of the truth to you. And Allah is the Guide. 12 from him (the author), may Allah be pleased with him. (T)

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द पंद्रह (15)

सबसे पहले, अहले सुन्नत सर्वसम्मति से और मुअतज़िला का एक संप्रदाय बड़े पाप करने वालों और बिना तौबा के मरने वालों के लिए माफ़ी की बौद्धिक संभावना पर सहमत हैं। यानी, यह बौद्धिक रूप से असंभव नहीं है कि अल्लाह सर्वशक्तिमान उन्हें जवाबदेह न ठहराए। हालाँकि, इसकी शरीयत (शरई) संभावना के बारे में मतभेद है। अहले सुन्नत सर्वसम्मति से इसे शरई तौर पर भी जायज़ बल्कि घटित होने वाला मानते हैं। इसके विपरीत, यह संप्रदाय (वईदिय्या) इसे श्रुति (समअ) के आधार पर नाजायज़ और सज़ा को वाजिब मानता है। उन्होंने डराने वाली आयतों (वईद) का सहारा लिया। इसके जवाब में 'खुलफ़' (धमकी का पूरा न होना) की अनुमेयता का मुद्दा पेश किया गया। यानी, ऐ मुअतज़िला! आपका तर्क तभी पूरा होगा जब हम वईद (धमकी) के घटने को शरई तौर पर वाजिब मानेंगे। हमारे नज़दीक यह 'जायज़ुल खुलफ़' (धमकी को पूरा न करना जायज़ है) है, इसलिए माफ़ी जायज़ की जायज़ ही रही और सज़ा की शरई अनिवार्यता, जो आपका दावा था, साबित नहीं हुई। इमाम अल्लामा तफ़्ताज़ानी 'शरह अल-मक़ासिद' में फरमाते हैं:

अरबी पाठ

बारहवीं बात: उम्मत का इत्तेफाक़ है और किताब व सुन्नत इस पर स्पष्ट हैं कि अल्लाह तआला माफ़ फ़रमाने वाला गफ़ूर है। वह छोटे पापों को तो हर हाल में माफ़ फ़रमा देता है और बड़े पापों को तौबा के बाद, लेकिन कुफ़्र को कतई माफ़ नहीं फ़रमाता। बिना तौबा के बड़े पापों की बख्शिश में मतभेद है। हमारे साथियों (अहले सुन्नत) का मत है कि यह जायज़ है, बल्कि वे इसे दलीलों से साबित करते हैं। मुअतज़िला का इसमें मतभेद है, उनमें से कुछ ने कहा कि माफ़ी अक़्ली (बौद्धिक) तौर पर जायज़ है लेकिन शरई तौर पर मना है। यह बसरी मुअतज़िला की राय है। बग़दादी मुअतज़िला उन नसूस (मूल ग्रंथों) से दलील देते हैं जो फासिकों और बड़े पाप करने वालों के बारे में वईदों (धमकियों) के रूप में आए हैं। उन्हें यह

उर्दू अनुवाद

बारहवीं बात, उम्मत का इत्तेफाक़ और किताब व सुन्नत इस पर गवाह हैं कि अल्लाह तआला माफ़ फ़रमाने वाला ग़फ़ूर है। वह छोटे पापों को तो हर हाल में माफ़ फ़रमा देता है और बड़े पापों को तौबा के बाद, कुफ़्र को हरगिज़ माफ़ नहीं फ़रमाता। बिना तौबा के बड़े पापों की बख्शिश में मतभेद है, हमारे साथी (अहले सुन्नत) इसके जायज़ होने के क़ायल हैं बल्कि इसे दलीलों से साबित करने वाले हैं। इसमें मुअतज़िला का मतभेद है, उनमें से कुछ ने कहा कि अक़्ली तौर पर माफ़ी जायज़ है मगर शरई तौर पर वर्जित है। यह बसरी मुअतज़िला की राय है। बग़दादी मुअतज़िला उन नसूस से तर्क करते

अरबी पाठ

जवाब दिया गया है कि वे सवाब (इनाम) और जन्नत में प्रवेश के वादे वाले सामान्य नसूस में शामिल हैं, जैसा कि पहले गुज़रा। और वादे (इनाम) के खिलाफ करना नीचता है जो करीम (उदार) के लिए शोभा नहीं देता, इसके विपरीत वईद (धमकी) के खिलाफ करना, क्योंकि वह तो...

उर्दू अनुवाद

हैं जो फ़ासिकों और बड़े पाप करने वालों के बारे में वईदों के तौर पर आए हैं। उन्हें यह जवाब दिया गया है कि वे सवाब और जन्नत में प्रवेश के वादों के सामान्य नसूस में शामिल हैं।

(पिछले पृष्ठ के हाशिए का शेष): तो हक़ यह है कि प्रसिद्ध विवाद का स्थान शरई जवाज़ (वैधता) है, विद्वानों की बात पूर्णतः'खुलफ़' के बारे में है। हम जल्द ही आपके सामने हक़ की तहक़ीक़ बयान करेंगे। अल्लाह ही हिदायत देने वाला है। 12 उनकी ओर से, अल्लाह उनसे राज़ी हो। (त)

पेज 417/742

اولا اہلسنت بالاجماع اور معتزلہ کا ایک فرقہ مغفرت عاصیان کبائر کردگان وبے توبہ مردگان کے امکان عقلی پر متفق ہیں یعنی کچھ عقلی محال نہیں کہ اللہ تعالیٰ ان سے مواخذہ نہ فرمائے مگر امکان شرعی میں اختلاف پڑا اہلسنت بالاجماع شرعا بھی جائز بلکہ واقع اور یہ فرقہ وعیدیہ سمعا ناجائز اور عذاب واجب مانتے ہیں۔ انہوں نے آیات وعید سے استناد کیا اس کے جواب میں جواز خلف کا مسئلہ پیش ہوا یعنی اے معتزلہ ! تمہارا استدلال تو جب تمام ہو کہ ہم وقوع وعید شرعا واجب مانیں وہ خود ہمارے نزدیک جائز الخلف ہے تو عفو پھر جائز کا جائز ہی رہا اور شرعا وجوب عذاب کہ تمہارا دعویٰ تھا ثابت نہ ہوا۔ امام علامہ تفتازانی شرح مقاصد میں فرماتے ہیں:

عربی متن	**اردو ترجمہ**
البحث الثانی عشر اتفقت الامة ونطق الکتاب والسنة بان اللہ تعالیٰ عفو غفور یعفو عن الصغائر مطلقاً وعن الکبائر بعد التوبة ولایعفو عن الکفر قطعاً، واختلفوا فی العفو عن الکبائر بدون التوبة فجوزہ الاصحاب بل اثبتوہ خلافاً للمعتزلة، تمسك القائلون بجواز العفو عقلا وامتناعہ سمعاً وہم البصریون من المعتزلة وبعض البغدادیة بالنصوص الوارة فی وعید الفساق واصحاب الکبائر، واجیب بانہم داخلون فی عمومات الوعد بالثواب	بارھویں، امت کا اتفاق اور کتاب وسنت اس پر ناطق ہیں کہ اللہ تعالیٰ معاف فرمانے والا غفور ہے۔ وہ صغائر تو ہر حال میں معاف فرما دیتا ہے اور کبائر کو توبہ کے بعد، کفر کو قطعاً معاف نہیں فرماتا۔ بغیر توبہ کبائر کی بخشش میں اختلاف ہے ہمارے اصحاب (اہل سنت) اس کے جواز کے قائل بلکہ اس کو دلائل سے ثابت کرنے والے ہیں اس میں معتزلہ کا اختلاف ہے ان میں سے کچھ نے کہا عقلا عفو کا جواز ہے مگر شرعا ممتنع ہے۔ یہ بصری معتزلہ کی رائے ہے۔ بغدادی معتزلہ ان کی نصوص سے استدلال کرتے ہیں

عربی متن	اردو ترجمہ
ودخول الجنة على مامر والخلف فی الوعد لئوم لایلیق بالکریم، وفاقاً بخلاف الخلف فی الوعید فانه	جو فساق اور اصحاب کبائر کے بارے میں وعیدیں آئی ہیں۔ ان کو جواب یہ دیا گیا ہے کہ وہ وعدہ ثواب ودخول جنت کی عمومی نصوص میں داخل ہیں

(بقیہ حاشیہ صفحہ گذشتہ): فالحق ان محل النزاع المشهور هوالجواز الشرعی وکلامهم انما هو فی مطلق الخلف و تحقیق الحق فی محصله ماسنلقی علیك والله الهادی ۱۲ منہ رضی اللہ عنہ۔ ہے تو حق یہ ہے کہ نزاع مشہور کا محل جواز شرعی ہے، علماء کا کلام مطلق خلف میں ہے حق کی تحقیق ہم آپ پر عنقریب بیان کریں گے۔ واللہ الہادی ۱۲ منہ رضی اللہ عنہ (ت)

Fatawa Rizvia, Volume 15

“It may be considered an act of generosity” – excerpt ends. As has been mentioned before, breaking a promise (khalf-e-wa'd) is a blameworthy act that is unanimously considered inappropriate for the Generous (God). This is in contrast to breaking a threat (khalf-e-wa'id), which is often counted as an act of generosity. – (T) Look! The scholars, through the permissibility of breaking [the threat], refute the Sharia necessity of punishment. Sharia necessity can only be countered by Sharia permissibility. If only rational possibility were intended, how would it contradict the doctrine of the Mu'tazilites or negate their argument? Why would they ever claim it to be a rational necessity if you are presenting the case for rational possibility? Thus, it is proven that these scholars certainly consider the breaking of a threat (wa'id) to be permissible according to Sharia. Secondly: The researchers who do not accept the permissibility of breaking [the threat] argue using the noble verse: "The word that comes from Me cannot be changed" (50:29). (As stated in Sharh al-'Aqa'id al-Nasafiyyah, Sharh al-Fiqh al-Akbar, etc.) It is evident that the negation of occurrence in the verse is proof of Sharia impossibility, not rational impossibility. Therefore, it is necessary that those scholars accept Sharia permissibility; otherwise, the researchers' argument would be completely irrelevant to the point of contention and based on a negation of the very point in dispute. They would not say that only Sharia impossibility is proven by it—how could that go against the rational possibility which we advocate? Thirdly: Al-Wahidi, in 'al-Basit', took the verse "Indeed, You never fail in Your promise" (3:194) to refer only to a promise (wa'd) and refused to apply it to a threat (wa'id), stating that breaking it is permissible. In Tafsir Kabir it is mentioned:

Arabic Original	**Urdu Translation**
Al-Jubba'i argued from this verse for the definitiveness of the threat against sinners (then his argument and the answers to it were mentioned until it was said): And al-Wahidi mentioned another way in al-Basit—he said: Why is it not permissible to apply this to the promise given to the friends (of Allah) and not to the threat given to the enemies?	Al-Jubba'i used this blessed verse to argue for the certainty of the threat against transgressors (then his argument and its answers were mentioned). Al-Wahidi, in al-Basit, mentioned another method and said: Why is it not permissible for this to be interpreted as the promise made to the friends of Allah, rather than the threat made to the enemies?

1 Sharh al-Maqasid, al-Mabhath al-Thani 'Ashar, Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyyah, Lahore, 2/235 to 237 2 Al-Qur'an al-Karim, 50/29 3 Al-Qur'an al-Karim, 3/192

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 15

“शायद इसे उदारता गिना जाए” - सारांश समाप्त। जैसा कि पहले गुज़र चुका है। वादे की ख़िलाफ़त (वादा तोड़ना) एक ऐसा निंदनीय कार्य है जो सर्वसम्मति से उस करीम (उदार ईश्वर) के लिए उपयुक्त और योग्य नहीं है। इसके विपरीत 'वईद' (धमकी) के विरुद्ध कार्य करने को अक्सर उदारता ही माना जाता है। – (त) देखो! विद्वान इस 'ख़िलाफ़-ए-वईद' के औचित्य से दंड की शरई (धार्मिक) अनिवार्यता को रद्द करते हैं। शरई अनिवार्यता का मुक़ाबला केवल शरई औचित्य ही कर सकता है। यदि केवल 'अक़्ली' (तार्किक) संभावना मुराद होती, तो वह मोतज़िला के मज़हब के विपरीत और उनकी दलील को नकारने वाली कैसे होती? जबकि वे कब कहते थे कि यह अक़्ली वाजिब है जो तुम अक़्ली संभावना का किस्सा पेश करो। अतः यह सिद्ध हुआ कि ये विद्वान निश्चित रूप से 'वईद' की ख़िलाफ़त को शरई तौर पर जायज़ मानते हैं। दूसरा: वे शोधकर्ता जो ख़िलाफ़त के औचित्य को नहीं मानते, इस आयत-ए-करीमा “मेरे यहाँ बात बदली नहीं जाती” (50:29) से तर्क देते हैं। (जैसा कि शरह अक़ायद नस्फी, शरह फ़िक़्ह अकबर और अन्य पुस्तकों में है)। और यह स्पष्ट है कि आयत में होने का निषेध केवल शरई असंभवता पर दलील होगी, न कि अक़्ली असंभवता पर। तो यह आवश्यक है कि वे विद्वान शरई औचित्य को मानते हों, अन्यथा शोधकर्ताओं की दलील विवाद के विषय से बिल्कुल अलग और विवादित बात के निषेध पर आधारित होगी। वे यह नहीं कहेंगे कि इससे केवल शरई असंभवता सिद्ध हुई, वह उस अक़्ली संभावना के विरुद्ध कब है जिसके हम कायल हैं। तीसरा: वाहिदी ने 'बसीत' में आयत “बेशक तू वादे के ख़िलाफ़ नहीं करता” (3:194) से केवल वादे (वअ्द) को मुराद लिया और वईद (धमकी) पर इसे लागू करने से इनकार किया कि उसमें तो ख़िलाफ़त जायज़ है। तफ़सीर कबीर में फ़रमाया:

अरबी मूल	**उर्दू अनुवाद**
जुबाई ने इसी आयत से फासिकों (पापियों) की वईद की निश्चितता पर तर्क दिया (फिर उसका तर्क और उसके उत्तरों का उल्लेख किया यहाँ तक कि कहा): और वाहिदी ने बसीत में एक और तरीका बताते हुए कहा: यह क्यों जायज़ नहीं है कि इसे औलिया (ईश्वर के मित्रों) के वादे	जुबाई ने वईद-ए-फ़ुस्साक़ की कतईयत (निश्चितता) पर इसी आयत-ए-मुबारका से इस्तिदलाल (तर्क) किया (फिर उसका इस्तिदलाल और उसके जवाबात ज़िक्र किये फिर कहा) और वाहिदी ने बसीत में एक और तरीक़ा ज़िक्र करते हुए कहा: यह क्यों जायज़ नहीं कि इसे वादा-ए-औलिया पर

अरबी मूल	उर्दू अनुवाद
पर महमूल (लागू) कर लिया जाए न कि दुश्मनों की वईद पर।	महमूल कर लिया जाए न कि वईद-ए-आदा (शत्रुओं की धमकी) पर।

---

1 शरह अल-मक़ासिद, अल-मबहस अल-थानी अशर, दार अल-मआरिफ़ अल-नुमानिया, लाहौर, 2/235-237 2 अल-क़ुरआन अल-करीम, 50/29 3 अल-क़ुरआन अल-करीम, 3/192

ربما یعد کرماً اھ ملتقطا۔ جیسا کہ گزر چکا ہے۔ اور وعدہ میں خلف ایسا قابل ملامت عمل ہے جو بالاتفاق کریم کے مناسب ولائق نہیں۔ بخلاف خلاف وعید کے کہ اسے اکثر کرم ہی شمار کیا جاتا ہے اھ ملتقطا -(ت) دیکھو علماء اس جواز خلف سے عذاب کے وجوب شرعی کو دفع فرماتے ہیں اور وجوب شرعی کا مقابل نہیں مگر جواز شرعی اگر صرف امکان عقلی مراد ہو تو وہ ان معتزلہ کے مذہب سے کیا منافی اور ان کی دلیل کا کیونکر نافی ہو گو وہ کب کہتے تھے کہ واجب عقلی ہے جو تم امکان عقلی کا قصہ پیش کرو۔ تو ثابت ہوا کہ یہ علماء بالیقین خلف وعید کو شرعاً جائز مانتے ہیں۔ ثانیاً: محققین کہ جواز خلف نہیں مانتے۔ آیہ کریمہ "مَا یُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَیَّ" ۲ (میرے ہاں قول میں تبدیلی نہیں کی جائے گی۔ ت) استدلال کرتے ہیں کما فی شرح عقائد النسفی و شرح الفقہ الاکبر وغیرہما (جیسا کہ شرح عقائد نسفی، شرح فقہ اکبر اور دیگر کتب میں ہے۔ت) اور پر ظاہر کہ آیت میں نفی وقوع صرف استحالہ شرعی پر دلیل ہو گی نہ کہ امتناع عقلی پر، تو لازم کہ وہ علماء جواز شرعی مانتے ہوں ورنہ محققین کی دلیل محل نزاع سے محض اجنبی اور امر نزاع کی نفی پر مبتنی ہو گی وہ نہ کہہ دیں گے کہ اس سے صرف استحالہ شرعی ثابت ہوا وہ امکان عقلی کے کب خلاف ہے جس کے ہم قائل ہیں۔ ثالثاً: واحدی نے بسیط میں آیہ کریمہ "اِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِیْعَادَ" ۳ (بیشک تو وعدہ کے خلاف نہیں کرتا۔ ت) سے صرف وعدہ مراد لیا اور وعید پر حمل کرنے سے انکار کیا کہ اس میں تو خلف جائز ہے۔ تفسیر کبیر میں فرمایا:

| احتج الجبائی بھذہ الایۃ علی القطع بوعید الفساق (ثم ذکر احتجاجۃ والاجوبۃ عنہ الی ان قال) وذکر الواحدی فی البسیط طریقۃ اخری۔ فقال لم لا یجوز ان یحمل ھذا علی میعاد الاولیاء دون وعید الاعداء | جبائی نے وعید فساق کی قطعیت پر اسی آیہ مبارکہ سے استدلال کیا (پھر اس کا استدلال اور اس

کے جوابات ذکر کئے پھر کہا) اور واحدی نے بسیط میں ایک اور طریقہ ذکر کرتے ہوئے کہا یہ کیوں جائز نہیں کہ اسے وعدہ اولیاء پر محمول کر لیا جائے نہ کہ وعید اعداء پر |

---

1 شرح المقاصد المبحث الثانی عشع دار المعارف النعمانیہ لاہور ۲ / ۲۳۵ تا ۲۳۷ 2 القرآن الکریم ۵۰ / ۲۹ 3 القرآن الکریم ۳ / ۱۹۲

Fatawa Razawiyyah (Volume 15)

Because non-fulfillment of a threat is considered an act of generosity among the Arabs, etc. This is because going back on a threat is seen as pure kindness by the Arabs. (T)

It is evident that if the scholars who permit this only considered it a rational possibility, they would have had no need to interpret the verse in this way, as legal negation is not contrary to rational permissibility.

Fourthly: According to those who hold its permissibility, the research is that non-fulfillment of a threat is permissible only regarding Muslims, not regarding disbelievers. Statement from *Al-Hilyah*:

“The most appropriate [to the truth] is the preference of the opinion that the permissibility of non-fulfillment of a threat is specific to Muslims and not for disbelievers.” (2) The chosen view is that the statement regarding non-fulfillment of a threat is specific to Muslims, not for the disbelievers. (T)

The reference from *Radd al-Muhtar* has just been mentioned, but I present more evidence in its place; it is stated in *Mukhtasar al-Aqa'id*:

[Arabic side:] The kingdom belongs to Allah and the people are His slaves, and He may do with them what He wills. But He has promised that He will not punish anyone without a sin, and He will not let the sinful believer remain in the Fire (eternally), and it is impossible that He breaks His promise. Likewise, He has threatened to punish the sinful believer for a period of time and the disbeliever eternally. He may forgive the sinful believer and not punish him because He is generous and gracious, thus setting aside the threat. As for the disbelievers, there will be no forgiveness even if it were an act of generosity and grace. Allah Almighty said: "And if We had willed, We could have given every soul its guidance, but the word from Me will come true..." (the verse). He informed that He will not deal with disbelievers except through the path of justice. (3)

[Urdu side:] The kingdom belongs to Allah; all people are His slaves. Allah can do as He wills regarding them, but He has promised that He will not punish anyone without sin. He will not put a sinful believer in Hell forever, and breaking this promise is impossible. Similarly, He has threatened to punish a sinful believer for a time and a disbeliever forever. However, if He forgives a sinful believer and does not punish him, then this is His sheer kindness and grace; thus He abandons the threat. As for the

matter of disbelievers, there is no forgiveness in it, even though forgiveness is kindness and grace. Allah says: "If We had willed, We could have given every soul its guidance, but the word from Me will come true..." (The Verse). In this, Allah has informed that He will deal with disbelievers only through justice. (T)

1. *Mafatih al-Ghayb* (*Al-Tafsir al-Kabir*) under the verse "Indeed, Allah does not fail in His promise," Al-Matba'ah al-Bahiyyah al-Misriyyah, Egypt, 7/166.
2. *Radd al-Muhtar* with reference to *Al-Hilyah*, section on non-fulfillment of threat and the ruling on praying for forgiveness, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/351.
3. *Mukhtasar al-Aqa'id*.

फतावा रज़विया (जिल्द 15)

क्योंकि धमकी को पूरा न करना अरबों के यहाँ उदारता माना जाता है, इत्यादि। क्योंकि अरबों के निकट धमकी को पूरा न करना करम है। (त)

जाहिर है कि अगर अनुमति देने वाले विद्वान इसे केवल एक तर्कसंगत संभावना मानते, तो उन्हें आयत में इस अर्थ को लेने की क्या आवश्यकता थी, क्योंकि कानूनी निषेध तर्कसंगत अनुमति के विपरीत नहीं है।

चौथा: अनुमति देने वाले विद्वानों के अनुसार शोध यह है कि धमकी को पूरा न करना केवल मुसलमानों के हक में जायज़ है, न कि काफ़िरों के हक में। 'हिल्या' का कथन:

"सबसे उपयुक्त [सत्य के करीब] विचार यह है कि मुसलमानों के मामले में विशेष रूप से धमकी के खिलाफ जाने (माफ करने) की राय को प्राथमिकता दी जाए, न कि काफिरों के लिए।" (2) चुनिंदा राय यह है कि धमकी को पूरा न करने का कथन मुसलमानों के साथ विशिष्ट है, न कि काफिरों के लिए। (त)

अभी रद-उल-मुह्तार के हवाले से बात गुज़री, लेकिन मैं उसकी जगह और अधिक प्रमाण पेश करता हूँ, 'मुख्तसरुल अकायद' में है:

[अरबी पक्ष का अनुवाद:] साम्राज्य अल्लाह का है और लोग उसके सेवक हैं, और वह उनके साथ जो चाहे करने का अधिकार रखता है। लेकिन उसने वादा किया है कि वह बिना किसी पाप के किसी को दंडित नहीं करेगा और वह पापी आस्तिक को आग (नरक) में नहीं रहने देगा (सदैव के लिए), और यह असंभव है कि वह अपने वादे के खिलाफ करे। इसी तरह, उसने पापी आस्तिक को कुछ समय के लिए और काफिर को हमेशा के लिए दंडित करने की धमकी दी है। वह पापी आस्तिक को क्षमा कर सकता है और उसे दंडित नहीं कर सकता क्योंकि वह उदार और कृपालु है, इस प्रकार वह धमकी को त्याग देता है। जहाँ तक काफिरों का संबंध है, कोई क्षमा नहीं होगी भले ही वह उदारता और कृपा का कार्य हो। अल्लाह सर्वशक्तिमान ने कहा: "और यदि हम चाहते तो हम प्रत्येक आत्मा को उसका मार्गदर्शन दे देते, लेकिन मेरी ओर से बात सच हो जाएगी..." (आयत)। उसने सूचित किया कि वह काफिरों के साथ केवल न्याय के अनुसार ही व्यवहार करेगा। (3)

[उर्दू पक्ष का अनुवाद:] साम्राज्य अल्लाह का है; सभी लोग उसके दास हैं। अल्लाह उनके बारे में अपनी इच्छा के अनुसार जो चाहे कर सकता है, लेकिन उसने वादा किया है कि वह किसी को पाप के बिना दंड नहीं देगा। वह किसी गुनहगार मोमिन को हमेशा के लिए जहन्नुम में नहीं डालेगा और अपने वादे के खिलाफ करना असंभव है। इसी तरह, उसने गुनहगार मोमिन को कुछ समय के लिए और काफ़िर को हमेशा के लिए सजा देने की धमकी दी है। लेकिन अगर वह किसी मोमिन गुनहगार को माफ कर देता है और उसे दंड नहीं देता है, तो यह उसकी सरासर उदारता और कृपा है, अतः वह धमकी को छोड़ देता है। जहाँ तक काफ़िरों का मामला है, उसमें क्षमा नहीं है, भले ही क्षमा उदारता और कृपा ही हो। अल्लाह का फरमान है: "अगर हम चाहते तो हर जान को उसकी हिदायत दे देते, लेकिन मेरी तरफ से बात पक्की हो चुकी है..." (आयत)। इसमें अल्लाह ने खबर दी है कि काफिरों के साथ केवल न्याय का मामला फरमाया जाएगा। (त)

1. मफातीह-उल-गैब (तफ़सीर-ए-कबीर) आयत "बेशक अल्लाह वादे के खिलाफ नहीं करता" के तहत, अल-मतबअ-तुल-बहिय्यह अल-मिस्रिय्यह, मिस्र, 7/166।
2. रद-उल-मुह्तार हिल्या के हवाले से, 'खल्फ-ए-वईद' (धमकी के खिलाफ जाना) पर चर्चा और क्षमा के लिए प्रार्थना का हुक्म, दार इहया-उत-तुरास-उल-अरबी, बेरुत, 1/351।
3. मुख्तसरुल अकायद।

لان خلف الوعید کریم عند العرب الخ۔ کیونکہ خلف وعید عربوں کے ہاں سراپا کرم ہوتا ہے۔ (ت)

ظاہر ہے کہ علمائے مجوزین اگر صرف امکان عقلی مانتے تو آیت میں اس حمل کی انہیں کیا حاجت تھی کہ انتفائے شرعی جواز عقلی کے کچھ منافی نہیں۔

رابعاً: قائلان جواز کے نزدیک تحقیق یہ ہے کہ خلف وعید صرف بحق مسلمین جائز ہے نہ بحق کفار۔ عبارت حلیہ : الاشبہ ترجح القول بجواز الخلف فی الوعید فی حق المسلمین خاصۃ دون الکفار۔ 2 مختار یہ ہے کہ خلف وعید کا قول مسلمانوں کے ساتھ خاص ہے نہ کہ کفار کے لئے۔ (ت)

ابھی بحوالہ رد المحتار گزری مگر میں نے اس کی جگہ اور تختے پیش کروں، مختصر العقائد میں ہے:

الملک للہ والناس عبیدہ ولہ ان یفعل بھم مایرید ولکن وعد ان لا یعذب احداً بغیر ذنب وان لا یخلف المؤمن المذنب فی النار ویستحیل ان یخلف فی میعادہ وکذا اوعد ان یعذب المؤمن المذنب زمانا والکافر موبدا وکن قد یعفو عن المؤمن المذنب ولا یعذبہ لانہ تکرم وتفضل فیترک الوعید، اما فی حق الکفار فلا یکون العفو وان کان تکرماً وتفضلا قال اللہ تعالی ولو شئنا لاتینا کل نفس ھداھا، ولکن حق القول منی الایۃ، اخبر انہ لا یفعل مع الکفار الابطریق العدل۔ 3

ملک اللہ کا ہے تمام لوگ اس کے غلام ہیں اللہ تعالٰی ان کے بارے میں جو اپنے ارادہ کے مطابق کر سکتا ہے لیکن اس نے وعدہ فرمایا وہ کسی کو گناہ کے بغیر عذاب نہیں دے گا۔ کسی مومن گنہگار کو ہمیشہ دوزخ میں نہیں ڈالے گا اور اس سے وعدہ کی خلاف ورزی محال ہے۔ اس طرح اس نے مومن گنہگار کو کچھ وقت کے لئے اور کافر کو ہمیشہ کے لئے عذاب دینے کی وعید فرمائی ہے

لیکن اگر وہ کسی مومن کو معاف فرما دیتا ہے اور اسے عذاب نہیں دیتا تو یہ اس کا سراپا کرم و فضل ہے تو وعید کو ترک فرمادیتا ہے رہا کفار کا معاملہ تو اس میں عفو نہیں اگرچہ عفو کرم و فضل ہی ہوتا ہے اللہ تعالیٰ کا فرمان ہے۔ اگر ہم چاہیں تو ہر نفس کو ہدایت دیں لیکن میرا قول حق ہے۔ الآیہ اس میں اللہ تعالیٰ نے خبر دی ہے کہ کفار کے ساتھ صرف عدل کا معاملہ فرمائے گا۔ (ت)

1 مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) تحت آیۃ ان اللہ لایخلف المیعاد المطبعۃ البھیۃ المصریۃ مصر ۷/ ۱۶۶

2 رد المحتار بحوالہ الحلیہ مطلب فی خلف الوعید، وحکم الدعاء بالمغفرۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۳۵۱ 3 مختصر العقائد

Fatawa Razawiya (Volume 15)

In Ruh al-Bayan, it is stated: Allah Almighty does not forgive associating partners with Him, so His threat remains in effect regarding polytheists. He forgives whatever is less than that for whom He wills, so it is permissible for His threat of punishment to be waived regarding believers. (T)

Subhan Allah! If the discussion were only about logical possibility, then by the consensus of the Ash'aris, rather the majority of Ahl al-Sunnah, it is possible even regarding disbelievers. And this is the research: 'Allah does what He wills and ordains what He intends.' (And this is the research: Allah Almighty does what He wills and judges as He pleases. T) It is written in Sharh Maqasid al-Talibin fi 'Ilm Usul al-Din:

The Ummah is in agreement that disbelief will definitely not be forgiven, although it is logically possible. Some have even denied logical possibility, because it goes against the wisdom of distinguishing between the one who does the ultimate good and the one who does the ultimate evil. And its weakness is apparent. (Summary) (T)

In the same source: According to a small group, they do not consider forgiving them permissible based on wisdom. (T)

Undoubtedly, it is proven by categorical evidence that those who hold the view of religious permissibility (of waiving the threat) also deny its impossibility bi al-ghayr (due to external factors). Now you have taken a meaning of khulf (waiving a threat) that is a type of lie. So it definitely follows that in your false assumption, according to those scholars, divine lying is permissible not only logically but also religiously—a concept that doesn't even have a share in impossibility bi al-ghayr. This is blatant disbelief (Kufr), and we seek refuge with Allah, the Lord of the worlds. Imam Allamah Qadi 'Iyad (may his secret be sanctified) states in Shifa Sharif:

Whoever professes belief in the Oneness of Allah and the truth of Prophethood and...

1. Ruh al-Bayan, Vol 26, Surah Q, under 'Ma Yubaddal al-Qawl', Al-Maktaba al-Islamiya, Riyadh, 9/125.
2. Sharh al-Maqasid, 12th Investigation, Dar al-Ma'arif al-Nu'maniya, Lahore, 2/235.
3. Sharh al-Maqasid, 12th Investigation, Dar al-Ma'arif al-Nu'maniya, Lahore, 2/238.

रूह अल-बयान में है: अल्लाह तआला शिर्क(साझेदारी) को माफ़ नहीं करता है, इसलिए मुशरिकों के हक में उसकी चेतावनी प्रभावी रहेगी। वह इसके अलावा जिसे चाहे माफ़ कर देता है, अतः ईमान वालों के हक में सज़ा की चेतावनी का माफ होना जायज़ होगा। (त)

सुभान अल्लाह! अगर बात केवल तार्किक संभावना की होती, तो अशअरी विद्वानों, बल्कि सुन्नी समुदाय के बहुमत के सर्वसम्मति से, यह काफ़िरों के हक में भी संभव होता। और यही शोध है: 'अल्लाह जो चाहता है वही करता है और जो चाहता है वही आदेश देता है।' (और यही शोध है: अल्लाह तआला जो चाहता है वही करता है और जैसा चाहता है वैसा फ़ैसला सुनाता है। त) 'शरह मकासिद अल-तालिबीन फ़ि इल्म उसूल अल-दीन' में है:

उम्मत का इस बात पर आम सहमति है कि कुफ़्र (अविश्वास) को निश्चित रूप से माफ़ नहीं किया जाएगा, हालाँकि यह तार्किक रूप से संभव है। कुछ लोगों ने तो तार्किक संभावना से भी इनकार किया है, क्योंकि यह अत्यंत नेक कार्य करने वाले और अत्यंत बुरा कार्य करने वाले के बीच अंतर करने के विवेक के विरुद्ध है। और इसकी कमज़ोरी स्पष्ट है। (संक्षेप) (त)

उसी में है: एक छोटे समूह के अनुसार, वे विवेक के आधार पर काफ़िरों को माफ़ी देने को जायज़ नहीं मानते। (त)

निस्संदेह, अकाट्य प्रमाणों से यह सिद्ध हो चुका है कि जो लोग शरीयत के अनुसार (चेतावनी के उल्लंघन की) अनुमति के कायल हैं, वे इसके अन्य कारणों से असंभव होने (इम्तिना बिल-ग़ैर) से भी इनकार करते हैं। अब आपने 'ख़ुल्फ़' (वादे/चेतावनी को पूरा न करना) का वह अर्थ लिया है जो झूठ का एक प्रकार है। तो निश्चित रूप से यह निष्कर्ष निकलता है कि आपके झूठे अनुमान में, उन विद्वानों के निकट ईश्वर का झूठ न केवल तार्किक रूप से बल्कि धार्मिक रूप से भी जायज़ है—एक ऐसी धारणा जिसे अन्य कारणों से असंभव होने का भी हिस्सा नहीं है। यह स्पष्ट कुफ़्र है, और हम दुनिया के रब अल्लाह की पनाह माँगते हैं। इमाम अल्लामा काजी अयाज़ (उनकी पवित्रता बनी रहे) 'शिफ़ा शरीफ़' में फ़रमाते हैं:

जो अल्लाह तआला की एकता और नुबुव्वत (पैगम्बरी) की सच्चाई को मानता है और...

1. रूह अल-बयान, भाग 26, सूरा क़ाफ़, 'मा युबद्दाल अल-क़ौल' के तहत, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, रियाद, 9/125।
2. शरह अल-मकासिद, 12वीं जाँच, दार अल-मआरिफ़ अल-नुमानिया, लाहौर, 2/235।
3. शरह अल-मकासिद, 12वीं जाँच, दार अल-मआरिफ़ अल-नुमानिया, लाहौर, 2/238।

روح البیان میں ہے: اللہ تعالٰی لا یغفر ان یشرک بہ فینجز وعیدہ فی حق المشرکین و یغفر مادون ذلک لمن یشاء فیجوز ان یخلف وعیدہ فی حق المومنین۔[1] اللہ تعالٰی مشرک کو معاف نہیں فرماتا تو مشرکین کے حق میں وعید جاری و ساری رہے گی اور اس سے نیچے کو معاف فرما دیتا ہے جس کو چاہے تو اہل ایمان کے حق میں خلف وعید جائز ہوگی۔ (ت)

سبحان اللہ! اگر صرف امکان عقلی میں کلام ہوتا تو وہ باجماع اشاعرہ بلکہ جماہیر اہلسنت حق کفار میں بھی حاصل وھو التحقیق یفعل اللہ مایشاء و یحکم مایرید (اور یہی تحقیق ہے اللہ تعالٰی جو چاہتا ہے کرتا ہے اور جو چاہتا ہے فیصلہ فرماتا ہے۔ ت) شرح مقاصد الطالبین فی علم اصول دین میں ہے: اتفقت الامۃ ان اللہ تعالٰی لایعفو عن الکفر قطعاً وان جاز عقلا ومنع بعضھم الجواز العقلی ایضاً لانہ مخالف لحکمۃ التفرقۃ بین من احسن غایۃ الاحسان و من اساء غایۃ الاساءۃ وضعفہ ظاھر[2] اھ ملخصاً۔ امت کا اتفاق ہے کہ کفر کو قطعاً معاف نہیں کیا جائے گا اگرچہ اس کا عقلی جواز ہے اور بعض نے تو جواز عقلی کا بھی انکار کیا ہے کہ انتہائی نیکی کرنے والے اور انتہائی برائی کرنے والے کے درمیان فرق کرنے کی حکمت کے خلاف ہے اور اس کا ضعف ظاہر ہے اھ ملخصاً (ت)

اسی میں ہے: عند شر ذمۃ لا یجوزون العفو عنھم فی الحکمۃ[3]۔ ایک گروہ کے ہاں یہ ہے کہ وہ حکمت کے طور پر کفار سے معافی کو جائز نہیں کہتے۔ (ت)

لا جرم بدلائل قاطعہ ثابت ہوا کہ قائلین جواز شرعی لیتے ہیں اور خلف کے امتناع بالغیر سے بھی انکار رکھتے ہیں، اب تم نے خلف کے وہ معنی لیے جو ایک قسم کذب ہے تو قطعاً لازم کہ تمھارے زعم باطل میں ان علماء کے نزدیک کذب الٰہی نہ صرف عقلاً بلکہ شرعاً بھی جائز ہو

جسے امتناع بالغیر سے بھی بہرہ نہیں یہ صریح کفر ہے والعیاذ باللہ رب العالمین۔ امام علامہ قاضی عیاض قدس سرہ، شفا شریف میں فرماتے ہیں: من دان بالوحدانیة وصحة النبوة و جو اللہ تعالیٰ کی وحدانیت اور نبوت کی حقانیت اور

[1] روح البیان الجزء السادس و العشرون سورة ق ما یبدل القول کے تحت المکتبة الاسلامیة ریاض ۹ / ۱۲۵ [2] شرح المقاصد المبحث الثانی عشر دار المعارف النعمانیہ لاہور ۲ / ۲۳۵ [3] شرح المقاصد المبحث الثانی عشر دار المعارف النعمانیہ لاہور ۲ / ۲۳۸

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

[Arabic Quote:] Prophethood of our Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), but if someone deems lying permissible for prophets in what they brought, claiming some 'interest/wisdom' in it according to his own assumption, something they did not claim, then he is an infidel (kafir) by consensus.

[Urdu Translation:] He holds the belief in our Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), yet at the same time, if he considers it permissible for the Prophets (peace be upon them) to lie in the matters they brought from their Lord, whether he claims some wisdom in it according to his own assumption or not, he is in every way a kafir (infidel) by consensus. (t)

SubhanAllah! One who considers lying permissible for the Prophets (upon them be the best of blessings and praise) is an infidel by consensus. How then would one who considers the permissibility of lying for Allah Almighty not be an infidel and apostate by consensus? Now you have realized that through your ignorance and impudence, you failed to distinguish between disbelief (kufr) and Islam, and attributed a dispute among the leaders of the religion to pure disbelief, God forbid! SubhanAllah! This level of understanding and jurisprudence, this religion and piety, and on top of that, the courage to become a 'Rashid scholar' or rather a 'murid Sheikh'.

[Persian Verse:] Men are gone and the donkey has taken possession of God's land. (Translation: People are lost, and the donkey took over the kingdom of God. t)

Just remember this point, for your end will depend on it. Allah's help is sought against what you describe; there is no power nor might except with Allah, the Most High, the Supreme. The tenth argument: manifest, brilliant, radiant, dominant, and more severe than its predecessor.

I say: And success is from Allah (I say with the success granted by Allah. t). Not yet enough, although scholars are using the term 'permissibility' (jawaz) regarding the issue of 'khalf' (breaking a threat), but if one is blessed with clear intellect and vision, it will become clear that they not only consider 'khalf' permissible in the sense they mean, but believe it to be certain. Then, by your foul assumption, it becomes absolutely necessary that the leaders of the religion believe divine lying (kadhib-e-ilahi) to be certainly occurring and actually present. What could be a more obvious disbelief than this? Take the arguments.

Firstly: We have already proved that, according to them, 'khalf' (not fulfilling a threat) and 'afw' (forgiveness) are equal. And the occurrence of one equal absolutely necessitates the occurrence of the other equal, whether the equality is in realization (tahaqquq) or in truthfulness (sidq). The determination of the first is the implication of coexistence in existence (talaazum fil-wujood), and the second is even more central to the purpose. For separation in existence is separation in truthfulness with something additional (because existential separation is indeed separation in truthfulness, but with an additional thing. t). But forgiveness (afw) is certainly occurring, as per Sharh al-Maqasid.

---

[1] Al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, section explaining what are the statements... Al-Matba'a al-Sharika al-Sahafiya 2/269

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

[अरबी उद्धरण:] हमारे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की नुबुव्वत, लेकिन अगर कोई नबियों के लिए उन बातों में झूठ को जायज़ माने जो वे लाए हैं, अपनी ज़ुअम (धारणा) में इसमें किसी 'मसलहत' (हित) का दावा करते हुए, जो उन्होंने दावा नहीं किया, तो वह इज्मा (सर्वसम्मति) से काफ़िर है।

[उर्दू अनुवाद:] हमारे नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का एतकाद रखता हो इसके बावजूद अम्बिया अलैहिमुस्सलाम पर उन बातों में कि वह अपने रब के पास से लाए कज्ब (झूठ) जायज़ माने ख़्वाह बज़ुअम-ए-ख़ुद इसमें किसी मसलहत का इद्दआ (दावा) करे या न करे। हर तरह बिल-इज्मा काफ़िर है। (त)

सुब्हानअल्लाह! हज़रत अम्बिया अलैहिमु अफ़ज़लुस सलात वत-सना पर कज्ब जायज़ मानने वाला बिल-इत्तिफाक काफ़िर हुआ। जनाब-ए-बारी अज़्ज़वजल का जवाज़-ए-कज्ब मानने वाला क्योंकर बिल-इज्मा काफ़िर व मुरतद न होगा। अब तो जाना कि तुमने अपनी जहालत व कआहत से कुफ्र व इस्लाम में तमीज़ न की और कुफ्र-ए-खालिस पर मुआज़ल्लाह आइम्मा-ए-दीन में निज़ा (विवाद) ठहरा दी, सुब्हानअल्लाह! यह फ़हम फ़काहत यह दीन व दयानत और उस पर आलिम-ए-रशीद बल्कि शैख़ मुरीद बनने की हिम्मत।

[फारसी कविता:] आदमियाँ गुम शुदन्द मुल्क-ए-ख़ुदा खर गिरफ़्त (आदमी ख़त्म हो गए और अल्लाह तआला के मुल्क पर गधे ने कब्ज़ा कर लिया। त)

ज़रा यह मकाम याद रखिये कि आपको ख़ात्मा इसी से काम पड़ता है वल्लाहुल मुस्तआन अला मा तसिफ़ून, ला हौल वला कुव्वत इल्ला बिल्लाहिल अलीयिल अज़ीम। हुज्जत-ए-आशिरह: ज़ाहिरा बाहिरा ज़ाहिरा काहिरा अम्र व अधा मिन क्रीनतहल ऊला।

अकोल: वबिल्लाहित तौफ़ीक (मैं अल्लाह की तौफ़ीक से कहता हूँ। त) हनूज़ बस नहीं अगरचे उलमा मसला-ए-खलफ में बिलफ़्ज़-ए-जवाज़ ताबीर कर रहे हैं मगर अक़्ली साफ़ी व नज़र-ए-वानी नसीब हो तो खुल जाए कि वह जिस मानी पर खलफ जायज़ कहते हैं उस मानी पर न सिर्फ जायज़ बल्कि बिल-यक़ीन वाके मानते हैं तो तुम्हारे ज़ुअम-ए-खबीस पर कतअन लाज़िम कि आइम्मा-ए-दीन कज्ब-ए-इलाही को यकीनन वाके व मौजूद बिल-फेल जानते हैं। इससे बढ़कर कुफ्र-ए-जली और क्या होगा, दलाइल लीजिये।

अव्वलन: हम साबित कर आए कि खलफ़ व अफ़्व उनके नज़दीक मसावी हैं। और एक मसावी का वुक़ूअ मसावी-ए-दीगर को कतअन मुस्तल्ज़म ख़्वाह तसावी फ़ित तहाक़्क़ुक़ हो या फ़ित सिदक़ कि अव्वल का तअय्युन मन्तक़ तलाज़ुम फ़िल वजूद और सानी इससे भी ज़्यादा अदखल फ़िल मक़सूद, फ़-इन्नल इन्फ़िकाक़ फ़िल वजूद फ़िस सिदक़ मअ शै ज़ायद (क्योंकि वजूदी इन्फ़िकाक़, सिदक़ में इन्फ़िकाक़ ही है बल्कि शय ज़ायद के साथ है। त) लेकिन अफ़्व बिल-यक़ीन वाके अभी शरह मकासिद...

---

1 अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, उन लेखों के विवरण में जो... अल-मत्बा अल-शारिका अल-सहफ़िया 2/269

نبوۃ بنبینا صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ولکن جوز علی الانبیاء الکذب فیما اتوابہ ادعی فی ذلك المصلحة بزعمہ امر لم یدعہا فھو کافر باجماع۔ ہمارے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا اعتقاد رکھتا ہو بایں ہمہ انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام پر ان باتوں میں کہ وہ اپنے رب کے پاس سے لائے کذب جائز مانے خواہ بزعم خود اس میں کسی مصلحت کا ادعا کرے یا نہ کرے۔ ہر طرح بالاجماع کافر ہے۔ (ت)

سبحان اللہ ! حضرت انبیاء علیہم افضل الصلوٰۃ والثناء پر کذب جائز ماننے والا بالاتفاق کافر ہوا۔ جناب باری عزوجل کا جواز کذب ماننے والا کیونکر بالاجماع کافر و مرتد نہ ہوگا۔ اب تو جانا کہ تم نے اپنی جہالت و قاحت سے کفر و اسلام میں تمیز نہ کی اور کفر خالص پر معاذ اللہ ائمہ دین میں نزاع ٹھہرادی ، سبحان اللہ ! یہ فہم فقاہت یہ دین و دیانت اور اس پر عالم رشید بلکہ شیخ مرید بننے کی ہمت۔ ع آدمیاں گم شدند ملک خدا خر گرفت (آدم ختم ہوگئے اور اللہ تعالٰی کے ملک پر گدھے نے قبضہ کرلیا۔ت) ذرا یہ مقام یاد رکھئے کہ آپ کو خاتمہ اس سے کام پڑتا ہے واللہ المستعان علی ماتصفون، لا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ حجت عاشرہ ظاہرہ باہرہ زاہرہ قاہرہ امر و ادھی من قرینتھا الاولٰی۔ اقول: وباللہ التوفیق (میں اللہ کی توفیق سے کہتا ہوں۔ت) ہنوز بس نہیں اگرچہ علماء مسئلہ خلف میں بلفظ جواز تعبیر کررہے ہیں مگر عقلی صافی و نظر وانی نصیب ہو تو کھل جائے کہ وہ جس معنی پر خلف جائز کہتے ہیں اس معنی پر نہ صرف جائز بلکہ بالیقین واقع مانتے ہیں تو تمہارے زعم خبیث پر قطعاً لازم کہ ائمہ دین کذب الٰہی کو یقیناً واقع و موجود بالفعل جانتے ہیں۔ اس سے بڑھ کر کفر جلی اور کیا ہوگا، دلائل لیجئے۔ اولاً: ہم ثابت کر آئے کہ خلف وعفو ان کے نزدیک مساوی ہیں۔ اور ایک مساوی کا وقوع مساویِ دیگر کو قطعاً مستلزم خواہ تساوی فی التحقق ہو یا فی الصدق کہ اول کا تعین منطوق تلازم فی الوجود اور ثانی اس سے بھی زیادہ ادخل فی

المقصود، فان الانفكاك في الوجود في الصدق مع شئ زائد (کیونکہ وجودی انفکاک، صدق میں انفکاک ہی ہے بلکہ شی زائد کے ساتھ ہے۔ ت) لیکن عفو بالیقین واقع ابھی شرح مقاصد

---

1 الشفاء بتعریف حقوق المصطفٰی فصل فی بیان ما ھو من المقالات المطبعۃ الشرکۃ الصحافیہ ۲/ ۲۶۹

Jild Pandharwan (15) - Fatawa Rizvia

...passed through "the permission of the companions, rather they established it"[1] (Companions consider it permissible, rather they established it. -Translator). Thus, it was proven that those scholars who call it 'Khulf-e-Wa'id' (non-fulfillment of threat) are certainly correct in its occurrence. Now, if you interpret 'Khulf' in this impure sense, then God forbid, what speech remains regarding the certain occurrence and existence of God's (promise)? Allah Almighty spoke the truth (Allah Almighty has told the truth. -T):

"For indeed, it is not the eyes that are blinded, but blinded are the hearts which are within the breasts."[2] — Indeed, it is not the eyes that turn blind, but the hearts that are in the bosoms. And seek refuge in Allah, the Glory and the Almighty (Refuge of Allah, the Glorious and the Exalted. -T).

Secondly: Even putting aside the determination of equality, the reasoning of those from the noble verse "and He forgives what is less than that"[3] (He will forgive what is below Shirk. -T) is a decisive proof that 'Khulf-e-Afw' (non-fulfillment of threat due to forgiveness) is either specific or distinct; necessarily, if not equal, it will be general. In any case, the occurrence of forgiveness and the occurrence of 'Khulf' — and according to your way, the occurrence of 'Khulf' necessitates the occurrence of lying — would make the lying of God a certain occurrence. And what else characterizes misguidance?

Thirdly: It hasn't been long since the passage of Mukhtasar al-Aqa'id passed by, in which, writing 'Khulf-e-Wa'id' (non-fulfillment of promise) as impossible, look at what was written regarding the threat to Muslims. Was the word "yajuzu an yutraka al-wa'id" (it is permissible that the threat be abandoned. -T) written? No, rather it was clearly written "yutraka al-wa'id"[4] (the threat is abandoned. -T). Then what argument remains in proving the claim?

Fourthly: After these decisive proofs, the one suitable for your understanding to end the dispute and actual noise is that Imam Muhammad ibn Muhammad ibn Muhammad ibn Amir al-Hajj al-Halabi (may Allah have mercy on him) has clearly stated in the same 'Hilyah' — which is the source you cited (in this place) from 'Radd al-Muhtar' — that 'Khulf-e-Wa'id' is merely synonymous with forgiveness. Now you tell me, is forgiveness a certain occurrence in your school of thought or not? If it is, then that is 'Khulf', and you, considering 'Khulf' to be inherently lying, have already called your God a liar. In the text of Hilyah, it is:

"The mentioned prayer necessitates that the non-fulfillment of the threat (Khulf-e-Wa'id) is permissible, and this is apparent from Al-Mawaqif and Al-Maqasid." — The mentioned prayer implies that non-fulfillment of the threat is permissible. This is what is apparent from Mawaqif and Maqasid.

[1] Sharh al-Maqasid, Al-Mabhath fi al-Ashr, Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyyah, Beirut, 2/235. [2] The Holy Quran, 22:46. [3] The Holy Quran, 4:116. [4] Mukhtasar al-Aqa'id.

जिल्द पंद्रहवां (15) - फतवा रिज़विया

...से गुज़रा "सहाबा की अनुमति, बल्कि उन्होंने इसे स्थापित किया"[1] (सहाबा इसे जायज़ बल्कि इसे साबित करते हैं। -त) तो साबित हुआ कि वो उलमा जिसे 'खुल्फ-ए-वईद' (धमकी का पूरा न होना) कहते हैं यकीनन वाकई है। अब तुम खुल्फ को इस नापाक मायने पर महमूल करते हो तो मआज़ल्लाह इलाही के यकीनन वाकई और मौजूद होने में क्या कलाम रहा। अल्लाह तआला ने सच फ़रमाया (अल्लाह तआला ने सच कहा। -त):

"बेशक आँखें अंधी नहीं होतीं वो दिल अंधे होते हैं जो सीनों में हैं।"[2] — बेशक आँखें अंधी नहीं होतीं वो दिल अंधे होते हैं जो सीनों में हैं। और व-इयाज़ुबिल्लाह सुब्हानहु व तआला (अल्लाह सुब्हानहु व तआला की पनाह। -त)।

दूसरा: बराबरी के निर्धारण को नज़रअंदाज़ करते हुए भी, आयते करीमा "और वह उसके अलावा जिसे चाहे माफ़ कर दे"[3] (शिर्क से नीचे माफ़ फरमा देगा। -त) से उनका इस्तदलाल दलीले कातेअ (निश्चित प्रमाण) को खुल्फ-ए-अफ़्व खास या मुबाएन (अलग) नहीं लाजरम बराबर न सही तो आम होगा। बहरहाल मगफिरत का होना और खुल्फ का होना और तुम्हारे तरीके पर खुल्फ का होना झूठ के होने को लाज़िम होकर अल्लाह का झूठ बोलना यकीनी तौर पर साबित होगा। और गुमराहियों के सर पर क्या सींग होते हैं?

तीसरा: मुख़्तसर अल-अकाएद की इबारत गुज़री कुछ देर नहीं हुई जिसमें खुल्फ-ए-वाद को मुहाल लिखकर मुसलमानों की वईद (धमकी) के बारे में देख लीजिए क्या लफ्ज़ लिखा "यजूज़ु अन युतरकल वईद" (धमकी का तर्क करना जायज़ है। -त) नहीं कहा बल्कि साफ़-साफ़ "युतरकल वईद"[4] (वईद को तर्क कर दिया। -त) मरकूम किया। फिर सुबूत-ए-मुद्दआ में क्या कलाम रहा।

चौथा: इन दलाईले कातेआ (ठोस प्रमाणों) के बाद तुम्हारी समझ के लायक निज़आ (विवाद) खत्म करने वाली बात यह है कि इमाम मुहम्मद मुहम्मद मुहम्मद इब्न अमीरुल हाज हलबी (रहमतुल्लाह अलैहि) ने इसी 'हिलिया' में - जो उसी रद्दुल मुहतार की है जिससे आप नाकिल (उद्धरण देने वाले) हैं - साफ़ बता दिया कि खुल्फ-ए-वईद सिर्फ अफ़्व (माफ़ी) से इबारत है। अब आप ही बोलिए कि आपके मज़हब में अफ़्व यकीनन वाकई है या नहीं। अगर है तो वही खुल्फ है और तुम खुल्फ को असल किज़ब (झूठ) समझकर अपने खुदा को यकीनन काज़िब (झूठा) कह चुके या नहीं। हिलिया की इबारत में है:

"उल्लेखित दुआ इस बात को लाज़िम करती है कि खुल्फ-ए-वईद जायज़ है और मवाकिफ व मकासिद के ज़ाहिर से यही है।" — उल्लेखित दुआ इस बात को लाज़िम करती है कि खुल्फ वईद जायज़ है। मवाकिफ़ और मकासिद के ज़ाहिर से यही साबित है।

[1] शरह अल-मकासिद, अल-मबहस फी अल-अश्र, दार अल-मआरिफ अल-नुमानिया, बेरुत, 2/235. [2] अल-कुरान अल-करीम, 22:46. [3] अल-कुरान अल-करीम, 4:116. [4] मुख़्तसर अल-अकाएद।

سے گزرا "جواز الاصحاب بل اثبتوہ 1" (اصحاب اسے جائز بلکہ اسے ثابت کرتے ہیں۔ ت) تو ثابت ہوا کہ وہ علماء جسے خلف و وعید کہتے ہیں یقیناً واقع، اب تم خلف کو اس معنی ناپاک پر حمل کرتے ہو تو معاذاللہ الہی کے بالیقین واقع و موجود ہونے میں کیا کلام رہا، صدق اللہ تعالٰی (اللہ تعالٰی نے سچ فرمایا۔ ت):

"فَاِنَّهَا لَا تَعْمَى الْاَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوْبُ الَّتِیْ فِی الصُّدُوْرِ" 2- بیشک آنکھیں اندھی نہیں ہوتیں وہ دل اندھے ہوتے ہیں جو سینوں میں ہیں۔ والعیاذ باللہ سبحانہ و تعالٰی (اللہ سبحانہ و تعالٰی کی پناہ۔ ت)

ثانیاً: تعیین تساوی سے قطع نظر بھی کیجئے تاہم آیہ کریمہ "وَيَغْفِرُ مَا دُوْنَ ذٰلِكَ" 3 (شرک سے نیچے معاف فرمادے گا۔ ت) سے ان کا استدلال دلیل قاطع کو خلف عفوس خاص یا مباین نہیں لاجرم مساوی نہ سہی تو عام ہوگا۔ بہرحال وقوع مغفرت و وقوع خلف اور تمہارے طور پر وقوع خلف وقوع کذب کو مستلزم ہو کر کذب الہی یقینی الوقوع ٹھہرے گا اور کیا گمراہیوں کے سر پر سینگ ہوتے ہیں۔

ثالثاً: مختصر العقائد کی عبارت گزری کچھ دیر نہ ہوئی جس میں خلف وعد کو محال لکھ کر وعید مسلمین کے بارے میں دیکھ لیجئے کیا لفظ لکھا "یجوز ان یترک الوعید (وعید کا ترک کرنا جائز ہے۔ ت) نہ کہا بلکہ صاف صاف "یترک الوعید" 4 (وعید کو ترک کر دیا ۔ ت) مرقوم کیا۔ پھر ثبوت مدعا میں کیا کلام رہا۔

رابعاً: ان دلائل قاطعہ کے بعد تمہاری سمجھ کے لائق قاطع نزاع و واقع شغب یہ ہے کہ امام محمد محمد محمد ابن امیر الحاج حلبی رحمتہ اللہ تعالٰی علیہ نے اسی حلیہ میں جو اسی رد المحتار کی

جس سے آپ ناقل (اس مقام میں) ماخذ صاف بتا دیا کہ خلف وعید صرف عفو سے عبارت ہے۔ اب آپ ہی بولئے کہ آپ کے مذہب میں عفو بالیقین واقع ہے یا نہیں۔ اگر ہے تو وہی خلف ہے اور تم خلف کو اصل کذب سمجھ کر اپنے خدا کو یقیناً کاذب کہہ چکے یا نہیں۔ حلیہ کی عبارت میں ہے:

الدعاء المذكور يستلزم انه يجوز الخلف في الوعيد وظاهر المواقف والمقاصد دعا مذکور اس بات کو مستلزم ہے کہ خلف وعید جائز ہے۔ مواقف اور مقاصد کے ظاہر سے یہی

1 شرح المقاصد المبحث في عشر دار المعارف النعمانيه بيروت ۲/ ۲۳۵ 2 القرآن الكريم ۲۲/ ۴۶ 3 القرآن الكريم ۴/ ۱۱۶ 4 مختصر العقائد

Fatawa Razawiyya Volume (15)

ان الاشاعرة قائلة به لانه لایعد نقصاً بل جود او کرماً ولهذا مدح به کعب بن زهیر رضی الله تعالی عنه رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم حیث قال۔	It appears that the Ash'arites subscribe to this because it is not considered a defect, but rather generosity and nobility. This is why Hazrat Ka'b bin Zuhair (may Allah be pleased with him) praised the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) saying:
نبئت ان رسول الله اوعدنی	I have been informed that the Messenger of Allah threatened me,
والعفو عند رسول الله مأمول [1]	But from the Messenger of Allah, pardon is hoped for. (T)

See how clearly he considered praising for pardon as praising for going back on a threat (khulf-e-wa'id). Similarly, in Khatm-e-Nabuwwat, the saying of Ibn Nubatah al-Misri:

الحمد لله الذی اذا وعد وفی واذا اوعد عفا [2]	Praise be to Allah, who when He promises, He fulfills, and when He threatens, He pardons. (T)

...was placed in the same category. Does any doubt remain now in the clarity of the truth? This is the second point to remember, that you clearly considered the occurrence and existence of Divine falsehood as the creed of the Imams of Ahl al-Sunnah, and regarded such heinous blasphemy and blatant apostasy as a matter of disagreement among the people of truth.

كذلك یطبع اللہ علی کل قلب متکبر جبار ولاحول ولاقوۃ الاباللہ الواحد القہار۔ Thus Allah sets a seal over every arrogant, tyrannical heart, and there is no power nor might except with Allah, the One, the Subduer. (T)

In short, by the grace of Allah, through overwhelming proofs and manifest evidence clearer than the sun, it has become evident that the sense in which scholars allow 'khulf' (going back on a threat), God forbid, has absolutely no connection to the possibility of falsehood. For them, 'khulf' means the non-occurrence of the threat due to forbearance and generosity, which is exactly pardon or equivalent and necessary to pardon. This meaning is not only permissible but, by the consensus of Ahl al-Sunnah, undoubtedly occurs. As for 'khulf' in the sense of changing and falsifying a report, upon which the possibility of falsehood could be branched, this was never the intention of those scholars, nor does any scholar in the world subscribe to it. Rather, they are unanimously, with one voice and one heart, completely absolved and

distanced from it, and they maintain total consensus on the absolute impossibility and intellectual prohibition of Divine falsehood. From beginning to end, all their words, idioms, aspects of debate, rebuttals, and affirmations, in thousands upon thousands of ways, serve as a just witness and a decisive voice on this matter, and it has become clear to everyone.

---

[1] Hilyat al-Mahalli Sharh Munyat al-Musalli [2] Hilyat al-Mahalli Sharh Munyat al-Musalli

फ़तावा रज़विया जिल्द (15)

ان الاشاعرة قائلة به لانه لایعد نقصاً بل جود او کرماً ولهذا مدح به کعب بن زهیر رضی الله تعالی عنه رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم حیث قال۔

ऐसा प्रतीत होता है कि अशअरी इसके कायल हैं क्योंकि इसे दोष नहीं माना जाता, बल्कि उदारता और करम (कृपा) माना जाता है। यही कारण है कि हज़रत का'ब बिन ज़ुहैर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की प्रशंसा करते हुए कहा:

نبئت ان رسول الله اوعدنی والعفو عند رسول الله مأمول [1]

मुझे बताया गया है कि अल्लाह के रसूल ने मुझे धमकी दी है, लेकिन अल्लाह के रसूल से माफ़ी की ही उम्मीद है। (त)

देखिए, कैसे स्पष्ट रूप से माफ़ी की प्रशंसा को 'ख़ुल्फ़-ए-वईद' (धमकी से हटना) की प्रशंसा करार दिया गया। इसी तरह 'ख़त्मे-नबुव्वत' में इब्न नुबाता अल-मिस्री का कथन:

الحمد لله الذی اذا وعد وفی واذا اوعد عفا [2]

तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो वादा करता है तो उसे पूरा करता है, और जब धमकी देता है तो माफ़ कर देता है। (त)

...को इसी श्रेणी में रखा गया। क्या अब भी सत्य की स्पष्टता में कुछ शेष रहा? यह दूसरा बिंदु याद रखने योग्य है कि आपने स्पष्ट रूप से अल्लाह के प्रति झूठ के घटित होने और अस्तित्व को सुन्नी इमामों का पंथ माना और ऐसे घोर कुफ़्र और धर्मत्याग को सत्य के अनुयायियों के बीच एक विवादास्पद मुद्दा माना।

کذلك یطبع اللہ علی کل قلب متکبر جبار ولاحول ولاقوة الاباللہ الواحد القہار۔ इसी प्रकार अल्लाह हर अहंकारी और अत्याचारी हृदय पर मुहर लगा देता है, और अल्लाह के बिना कोई शक्ति और सामर्थ्य नहीं है, जो एक है और सब पर हावी है। (त)

संक्षेप में, अल्लाह की प्रशंसा है कि प्रबल तर्कों और स्पष्ट प्रमाणों से यह सूर्य से भी अधिक स्पष्ट हो गया है कि विद्वान जिस अर्थ में 'ख़ुल्फ़' (वादे से हटना) को जायज़ मानते हैं, ख़ुदा की कसम! उसका झूठ की संभावना से कोई संबंध नहीं है। उनके निकट 'ख़ुल्फ़' का अर्थ उदारता और कृपा के कारण धमकी को लागू न करना है, जो कि स्वयं माफ़ी है या माफ़ी के समान और अनिवार्य है। और यह अर्थ न केवल जायज़ है, बल्कि सुन्नी समुदाय की सर्वसम्मति से निर्विवाद रूप से घटित होता है। जहाँ तक

ख़बर बदलने और झुठलाने के अर्थ में 'ख़ुल्फ़' का प्रश्न है, जिस पर झूठ की संभावना का आधार हो सकता है, तो उन विद्वानों का यह कदापि उद्देश्य नहीं था और न ही दुनिया का कोई विद्वान इसका कायल है। बल्कि वे सर्वसम्मति से, एक स्वर और एक हृदय से इससे पूर्णतः विमुख हैं और अल्लाह के झूठ बोलने की पूर्ण असंभवता और बौद्धिक निषेध पर पूर्ण सर्वसम्मति रखते हैं। प्रारंभ से अंत तक उनके सभी शब्द, मुहावरे, बहस के पहलू, खंडन और मंडन, हज़ारों-हज़ार तरीकों से इस बात के गवाह हैं और यह बात सब पर स्पष्ट हो चुकी है।

---

[1] हिल्यत अल-महल्ली शरह मुन्यत अल-मुसल्ली [2] हिल्यत अल-महल्ली शरह मुन्यत अल-मुसल्ली

ان الاشاعرة قائلة به لانه لایعد نقصاً بل جود او کرماً ولهذا مدح به کعب بن زهیر رضی الله تعالی عنه رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم حیث قال۔

معلوم ہوتا ہے کہ اشاعرہ اس کے قائل ہیں کیونکہ اسے نقص نہیں بلکہ جود و کرم شمار کیا جاتا ہے یہی وجہ ہے حضرت کعب بن زہیر رضی اللہ تعالٰی عنہ نے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی اس کے ساتھ مدح کرتے ہوئے کہا۔

نبئت ان رسول الله اوعدنی والعفو عند رسول الله مأمول [1]

مجھے بتایا گیا ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے وعید سنا رکھی ہے مگر رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے عفو کی ہی امید ہے۔ (ت)

دیکھو صراحتہ مدح بالعفو کو مدح بخلف وعید قرار دیا۔ اسی طرح ختم نبوت میں قول ابن نباتہ مصری:

الحمد لله الذی اذا وعد وفی واذا اوعد عفا [2]

تمام حمد اللہ کی جو وعدہ کر کے وفا فرماتا ہے اور تو جب وعید سناتا ہے تو معاف فرما دیتا ہے۔ (ت)

کو اسی باب سے ٹھہرایا اب بھی وضوح حق میں کچھ باقی رہا۔ یہ دوسرا مقام یاد رکھنے کا ہے کہ تم نے صراحتہ وقوع و وجود کذب الہی کو ائمہ اہلسنت کا مذہب جانا اور ایسے کفر شنیع و ارتداد قطیع کو اہل حق کا ایک اختلافی مسئلہ مانا،

كذلك يطبع الله على كل قلب متكبر جبار ولاحول ولاقوة الاباللہ الواحد القہار۔ یوں ہی اللہ تعالٰی ہر متکبر اور جابر دل پر مہر ثبت فرماتا ہے ولا حول ولا قوۃ الا باللہ الواحد القھار (ت)

بالجملہ بحمد اللہ نجج قاہرہ و بینات باہرہ شمس و امس سے زیادہ روشن ہو گیا کہ علماء جس معنی پر خلف جائز مانتے ہیں، حاش اللہ! اسے امکان کذب اصلا علاقہ نہیں، ان کے نزدیک خلف بمعنی عدم ایقاع وعید بوجہ تجاوز و کرم ہے کہ عین عفو یا عفو کا مساوی و لازم، اور یہ معنی نہ صرف جائز بلکہ باجماع اہلسنت بلا شبہ واقع رہا۔ خلف بمعنی تبدیل و تکذیب خبر جس کے جواز پر امکان کذب متفرع ہو سکے۔ ہرگز ان علماء کی مراد نہ عالم میں کوئی عالم اس کا قائل بلکہ وہ بالاتفاق یک زبان و یک دل اس سے تبری و تحاشی کامل کرتے ہیں اور کذب الہی کے استحالہ قطعی و امتناع عقلی پر اجماع تام رکھتے ہیں۔ اول سے آخر تک ان کے تمام کلمات و محاورات وجوہ مناظرہ رد و اثبات ہزار درہزار طور سے اس امر پر شاہد عدل و ناطق فصل و قد ظھر علی کل۔

---

[1] حلیہ المحلی شرح منیۃ المصلی [2] حلیہ المحلی شرح منیۃ المصلی

Fatawa Razvia (Volume 15)

A person of intellect (and this is clear to every sensible person - T) and Imam Ibn Amir al-Hajj, by the grace of Allah, has clarified this matter in the most complete way. While considering the permissibility of breaking a promise (Khulf) as preferable, he rooted out that impure, fabricated meaning of the bold claimant which spread from West to East. Similarly, Imam Fakhruddin Razi in Tafsir Kabir, despite providing some support to the words of Imam Abu Amr bin al-Ala (who favored permissibility of Khulf) as mentioned above, when it came to the point of changing the meaning on which those gentlemen based their derivation, he issued such a severe and great denunciation that it brought calamity upon the misunderstanding of the ignorant. In the same Tafsir, he states:

[Table Header: Left Column (Arabic), Right Column (Urdu Translation)] Arabic Text: "If breaking a promise is permitted regarding news from Allah, then lying by Allah the Almighty has been permitted. And this is a grave error, rather it is close to being disbelief (kufr), because the wise are unanimous that He, the Almighty, is free from lying. And it is known that opening this door leads to slandering the Quran and the entire Sharia." - Summarized. Urdu Translation: That is, when breaking a promise in news is held permissible for Allah the Almighty, then indeed, believing in divine falsehood (lying) as permissible follows. And this is a severe mistake, rather it is close to becoming disbelief. Because all the wise (meaning not just people of Islam, but even sensible disbelievers) are in agreement that the Creator, the Almighty, is transcendent from lying. And it is known that opening this door will lead to slandering the Holy Quran and the entire Sharia. - Summarized.

Only God's grandeur is visible here, that in clear, bright, and unanimously agreed matters of faith, claimants of knowledge, piety, guidance, and spiritual leadership, to deceive the common people and disguise their goals, thus deliberately become fabricators. Giving a cold shoulder to the fear of the Creator and shame before the creation, they raise such open slanders and lively storms against the leaders of the religion.

Eyes open and ears open, O intelligent one! I am amazed at God's eye-closer. (Open your eyes, open your ears, O servant of God! Eyes are dazzled by this. - T)

If you do not know, then that is a calamity; and if you do know, then the calamity is greater. (If you do not know, then it is a misfortune and distress; and if you do know, then it is an even greater trial. - T)

Say no more except may Allah give guidance. Ameen!

Warning (Tanbih): Praise be to Allah, the research reached its peak and the fabrications of the cunning deceivers met their end. Now, only this matter remains for clarification: when there is definitive consensus on the impossibility of Khulf in the sense of 'change', and its permissibility or even occurrence in the sense of 'forgiveness' is unanimously accepted, then on what matter is the dispute between the permitting scholars and the prohibiting researchers? I say: And with Allah is the success and by Him is the ascent over...

---

1. Mafatih al-Ghayb (al-Tafsir al-Kabir) Page 424 of 742

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

बुद्धिमान व्यक्ति (और यह हर बुद्धिमान पर स्पष्ट है। - त) और इमाम इब्न अमीर अल-हज ने तो अल्लाह के शुक्र से इस मामले को पूर्णतः स्पष्ट कर दिया है कि स्वयं वादे के उल्लंघन (ख़ुल्फ़) की अनुमति को बेहतर मानते हुए, उस निर्भीक दावेदार द्वारा गढ़े गए अपवित्र अर्थ को जड़ से उखाड़ फेंका, जिसकी खबर पश्चिम से पूर्व तक पहुँची। इसी तरह इमाम फखरुद्दीन राजी ने तफ़सीर कबीर में इमाम अबू अम्र बिन अल-अला के कलाम का, जो वादे के उल्लंघन की अनुमति के कायल थे, वैसा ही समर्थन किया जैसा ऊपर उल्लेख किया गया। जब उस अर्थ को बदलने की बारी आई जिस पर उन महानुभावों ने अपनी दलीलें आधारित की थीं, तो उन्होंने उस पर इतनी कड़ी और बड़ी आपत्ति जताई कि अज्ञानी की कम-अकली पर क़यामत ढा दी। इसी तफ़सीर में वे फरमाते हैं:

अरबी पाठ: "यदि अल्लाह की ओर से समाचार में वादे के उल्लंघन (ख़ुल्फ़) को जायज़ माना जाए, तो निश्चित रूप से अल्लाह तआला पर झूठ बोलना जायज़ माना गया है। और यह एक बड़ी त्रुटि है बल्कि कुफ्र (अधर्म) होने के करीब है, क्योंकि बुद्धिमान लोग इस बात पर सहमत हैं कि वह अल्लाह झूठ से पाक है। और यह ज्ञात है कि इस द्वार को खोलने का परिणाम कुरान और पूरी शरीयत पर आक्षेप करना होगा।" - संक्षेप में। उर्दू अनुवाद: यानी जब खबर में अल्लाह तआला पर वादे के उल्लंघन को जायज़ रखा जाए तो बेशक ईश्वरीय झूठ को जायज़ मानना होगा और यह सख्त गलती है बल्कि करीब है कि कुफ्र हो जाए, इसलिए कि तमाम बुद्धिमान (यानी न सिर्फ मुसलमान बल्कि समझदार काफ़िर भी) इस बात पर सहमत हैं कि बारी तआला झूठ से पाक है। और यह ज्ञात है कि इस दरवाज़े को खोलना कुरान मजीद और पूरी शरीयत में कटाक्ष तक ले जाएगा। - संक्षेप में।

बस अल्लाह की महिमा ही महिमा दिखाई देती है कि स्पष्ट, उज्ज्वल और ईमान के सर्वसम्मत मसलों में, ज्ञान, धार्मिकता, सन्मार्ग और आध्यात्मिक नेतृत्व के दावेदार, आम जनता को बहकाने और अपने लक्ष्यों को छिपाने के लिए जानबूझकर ऐसे झूठे बन जाते हैं। वे निर्माता के भय और सृष्टि की लज्जा को ताक पर रखकर दीन के इमामों पर ऐसे खुले झूठे आरोप और तूफ़ान खड़े करते हैं।

आंखें खोलो और कान खोलो, ऐ बुद्धिमान! मैं ईश्वर के आँखों पर पट्टी बांधने वाले खेल पर हैरान हूँ। (आंखें खोलो, कान खोलो, ऐ अल्लाह के बंदे! इससे आंखें चुंधिया जाती हैं। - त)

यदि तुम नहीं जानते तो यह एक विपत्ति है; और यदि तुम जानते हो तो विपत्ति और भी बड़ी है। (यदि तुम नहीं जानते तो यह मुसीबत और परेशानी है और यदि जानते हो तो यह उससे भी बड़ी परीक्षा है। - त)

बस इससे ज्यादा कुछ न कहो सिवाय इसके कि अल्लाह हिदायत दे, आमीन!

सचेत चेतावनी (तन्बीह नबीह): अल्लाह का शुक्र है कि शोध अपनी चरम सीमा तक पहुँच गया और धोखेबाजों का झूठ अपनी सजा को पहुँचा। अब केवल यह मामला स्पष्टीकरण के योग्य रहा कि जब 'परिवर्तन' के अर्थ में वादे के उल्लंघन की असंभवता पर सर्वसम्मत सहमति है, और 'क्षमा' के अर्थ में सहमति के साथ जायज़ बल्कि घटित है, तो अनुमति देने वाले विद्वानों और शोधकर्ता विरोधियों के बीच किस बात पर विवाद है? मैं कहता हूँ: और अल्लाह की ही तौफीक से और उसी के द्वारा ऊंचाइयों पर...

---

1. मफ़ातीह अल-ग़ैब (अल-तफ़सीर अल-कबीर) पृष्ठ 424/742

ذی عقل (اور یہ ہر عقلمند پر ظاہر ہے۔ت) اور امام ابن امیر الحاج نے تو بحمد اللہ یہ امر باتم وجوہ منجلی کر دیا کہ خود جواز خلف کو راجح مان کر اس معنی ناپاک تراشیدہ مدعی بیباک کی وہ بیخ کنی فرمائی جس کی مغرب سے شرق تک خبر آئی۔ یونہی امام فخر الدین رازی نے تفسیر کبیر میں باآنکہ کلام امام ابو عمر و ابن العلاء قائل جواز خلف کی وہ کچھ تائید کی جو اوپر گزر چکی۔ جب معنی تبدیل کی نوبت آئی جس پر ان حضرات نے تفریع کی ٹھہرائی اس پر وہ شدید و عظیم نکیر فرمائی کہ کج فہمی جاہل پر قیامت ڈھائی، اسی تفسیر میں فرماتے ہیں:

الخبرا ذاجواز علی اللہ الخلف فیہ فقد جوز الکذب علی اللہ تعالی وھذا خطاء عظیم بل یقرب من ان یکون کفر افان العقلاء اجمعوا علی انہ تعالی منزہ عن الکذب ومعلوم ان فتح ھذا الباب یقضی الی الطعن فی القرآن وکل الشریعۃ اہ ملخصاً۔ یعنی جب خبر میں خلف اللہ تعالی پر جائز رکھا جائے تو بیشک کذب الہی کو جائز ماننا ہو گا اور یہ سخت خطا ہے بلکہ قریب ہے کہ کفر ہو جائے اس لئے کہ تمام عقلاء (یعنی نہ صرف اہل اسلام بلکہ سمجھ والے کافر بھی) اتفاق کئے ہوئے ہیں کہ باری تعالی کذب سے منزہ ہے۔ اور معلوم ہے کہ اس دروازے کا کھولنا قرآن مجید اور تمام شریعت میں طعن تک لے جائیگا اھ ملخصاً۔

بس خدا کی شان ہی شان نظر آتی ہے کہ واضح روشن، ایمانی اجماعی مسائل میں مدعیان علم و دیانت و رشد و مشیخت اغوائے عوام و تلبیس مرام کو یوں دیدہ و دانستہ کویہ مفتری بن جاتے ہیں اور خوف خالق و شرم خلاق سب کو یک دست سلام کر کے ائمہ دین پر یوں کھلے بہتان جیتے طوفان اٹھاتے ہیں۔

چشم باز و گوش باز وای ذکا خیرہ ام در چشم بندے خدا (آنکھیں کھولو، کان کھولو، اے بندہ خدا! اس سے آنکھیں خیرہ ہیں۔ت)

فان کنت لاتدری فتلك مصیبة وان کنت تدری فالمصیبة اعظم (اگر تم نہیں جانتے تو یہ مصیبت و پریشانی ہے اور اگر جانتے ہو تو اس سے بڑھ کر آزمائش ہے۔ت)

بس زیادہ نہ کہو سوائے اس کے کہ اللہ ہدایت دے آمین!

تنبیہ نبیہ: الحمد للہ تحقیق ذروہ علیا کہ پہنچی اور عیارون طراروں کی افترا بندی اپنی سزا کو ، اب صرف یہ امر قابل تنقیح رہا کہ جب خلف بمعنی تبدیل کے استحالہ پر اجماع قطعی قائم اور بمعنی عفو بالاجماع جائز بلکہ واقع تو علمائے مجوزین و محققین مانعین میں نزاع کس امر پر ہے۔ اقول: وباللہ التوفیق وبہ العروج علی

---

1 مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) Page 424 of 742

Fatawa Razvia Volume 15

The peak of investigation is reached through the guidance of Allah, and one aware of this guidance attains the heights of research. (t) Yes, the source of the dispute is the proposal of this application. Those who permit it thought that breaking a threat (khalf-e-wa'id), God forbid, does not signify any flaw or defect; rather, it is evidence of forgiveness and generosity and is used in contexts of praise and commendation. Therefore, they cite Arabic usage in various places. One of them says (t):

"And indeed, whether I threaten him or promise him, I am one who breaks my threat and fulfills my promise." (t)

And another said (t):

"When he promises prosperity, he fulfills his promise; and when he threatens, then forgiveness is the preventative [of the threat]." (t)

Based on this, they permitted breaking a threat. Researchers observed that the word implies an impossible meaning, i.e., change, and even a suspicion of impossibility is sufficient for prohibition, as they explicitly stated in the issue of 'Ma'qad al-'Anz' (t). Furthermore, the occurrence of self-praise is only found in creation; it is not correct to compare the Creator (Mighty and Majestic is He) to them. Therefore, they avoided this permission.

In summary, in verses and threats, apparently, the generality of non-occurrence is in one form of breaking [the threat], although, considering specification and restriction, it is absolutely free from actual breaking. Those who permit it term this formal breaking as 'breaking of the threat' (khalf-e-wa'id) and consider it permissible as it serves praise. However, researchers prohibit it because it implies defect and criticism. Otherwise, if you consider the meaning, undoubtedly what they call breaking is absolutely permissible and occurs by consensus. Therefore, Allama Shihab al-Din Khafaji al-Misri, in 'Naseem al-Riyadh', the commentary on 'Al-Shifa' by Imam Qadi 'Iyad, declared the issue of 'khalf' (breaking a threat) as a matter of consensus among the Ahl al-Sunnah and attributed the disagreement only to the Mu'tazilites.

Since he said: The threat cannot fail according to the Mu'tazilites, because of their saying that it is obligatory for Allah Almighty to punish the sinner.[1]

Where it is said that the non-fulfillment of a threat is not permissible according to the Mu'tazilites because their doctrine is that

punishing a specific person is mandatory upon Allah Almighty. (t)

[1] Naseem al-Riyadh Sharh al-Shifa lil Qadi Iyad, Chapter on the Explanation of Statements that are Kafir etc., Dar al-Fikr Beirut, 3/531.

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

तहक़ीक़ (अनुसंधान) की पराकाष्ठा अल्लाह की तौफीक से है, और इस तौफीक से वाकिफ व्यक्ति अनुसंधान की ऊंचाइयों को प्राप्त करता है। (अनुवाद) हाँ, विवाद का मूल इस शब्द के प्रयोग की अनुमति है। अनुमति देने वालों ने यह सोचा कि 'खल्फ़-ए-वईद' (धमकी का पूरा न होना) माज़अल्लाह किसी दोष या कमी का संकेत नहीं देता, बल्कि क्षमा और उदारता का प्रमाण है और प्रशंसा व सराहना के अवसरों पर बोला जाता है। इसीलिए अरब के भाषाई प्रयोगों से जगह-जगह इसका प्रमाण दिया जाता है। उनमें से किसी का कथन है (अनुवाद):

"और बेशक, यदि मैं उसे धमकी दूँ या उससे वादा करूँ तो मैं अपनी धमकी के विरुद्ध चलने वाला और वादे को पूरा करने वाला हूँ।" (अनुवाद)

और दूसरे ने कहा (अनुवाद):

"जब खुशहाल लोगों से वादा किया तो वादा पूरा कर दिया और जब निर्धनों को धमकी सुनाई तो क्षमा उसमें बाधक बन गई।" (अनुवाद)

इसी आधार पर 'खल्फ़-ए-वईद' की अनुमति दी गई। शोधकर्ताओं (मोहक़्क़िक़ीन) ने देखा कि शब्द का अर्थ असंभव यानी 'परिवर्तन' का संदेह पैदा करता है और यहाँ असंभव का संदेह भी निषेध के लिए पर्याप्त है, जैसा कि उन्होंने 'मअक़द-उल-अन्ज़' के मसले में इस पर स्पष्टीकरण दिया है (अनुवाद)। इसके अतिरिक्त, प्रशंसा का होना केवल सृजन (मखलूक़) में है, सृष्टिकर्ता (ख़ालिक़) अज़्ज़-व-जल्ल की उन पर तुलना सही नहीं है, अपरिहार्य रूप से इस अनुमति से बचा गया।

सारांश यह है कि आयतों और वईदों (धमकी) में ज़ाहिरी तौर पर सामान्यता का न होना 'खल्फ़' का एक रूप है, हालाँकि विशिष्टता और प्रतिबंध (तखसीस व तक़यीद) के नज़रिए से यह वास्तविक 'खल्फ़' से पूरी तरह पवित्र है। अनुमति देने वाले इसी औपचारिक 'खल्फ़' को 'खल्फ़-ए-वईद' कहते हैं और इसे जायज़ मानते हैं क्योंकि यह उपयोगी प्रशंसा है, और शोधकर्ता मना करते हैं क्योंकि यह दोष और आलोचना का भ्रम पैदा करता है। अन्यथा यदि अर्थ पर विचार करें, तो निस्संदेह जिसे वे 'खल्फ़' कहते हैं, वह सर्वसम्मति (इज्माअ) से जायज़ और घटित होने वाला है। इसीलिए अल्लामा शिहाब-उद-दीन खफ़ाजी मिस्री ने 'नसीम-उर-रियाज़' शरह शिफा-ए-इमाम क़ाज़ी अयाज़ में 'खल्फ़' के मसले को अहले सुन्नत का इत्तेफ़ाक़ी (सर्वसम्मत) मसला करार दिया और इसमें विरोध केवल मोतज़िला की ओर मंसूब किया।

चूँकि उन्होंने कहा: मोतज़िला के निकट वईद (धमकी) का पूरा न होना जायज़ नहीं है, क्योंकि उनका कहना है कि अल्लाह तआला पर पापी को दंड देना अनिवार्य है।[1]

जहाँ कहा गया कि वईद का पूरा न होना मोतज़िला के यहाँ जायज़ नहीं है क्योंकि उनका यह मत है कि विशेष रूप से अज़ाब देना अल्लाह तआला पर लाज़िम है। (अनुवाद)

[1] नसीम-उर-रियाज़ शरह अल-शिफा लिल क़ाज़ी अयाज़, फस्ल बयान उन मक़ालात के बारे में जो कुफ्र हैं आदि, दारुल फिक्र बेरुत 3/531।

पृष्ठ 742 का 425

اوج التحقیق علی الخبیر سقطت (میں کہتا ہوں اللہ کی توفیق سے ، اور اس توفیق سے باخبر کو تحقیق کی بلندیوں پر عروج حاصل ہوتا ہے۔ت) ہاں منشاء نزاع اس اطلاق کی تجویز ہے مجوزین نے خیال کیا کہ خلف وعید معاذ اللہ کسی عیب و منقصت کا نشان نہیں دیتا بلکہ عفو و کرم پر دلیل ہوتا ہے اور محل مدح و ستائش میں بولا جاتا ہے ولہذا جا بجا عرف عرب سے اس پر استناد کرتے ہیں۔ قائل قائلھم (ان میں سے کسی کا قول ہے۔ت)۔

وانی وان اوعدتہ او وعدتہ لمخلف ایعادی و منجز موعدی (اگر میں نے اسے وعید سنائی یا اس سے وعدہ کیا تو اپنے وعید کا خلاف اور وعدہ کو پورا کر نیوالا ہوں۔ت)

وقال آخر (اور دوسرے نے کہا۔ت)۔

اذا وعد السراء انجز وعدہ وان اوعد الفأعفو مانعہ (جب خوشحال لوگوں سے وعدہ کیا تو وعدہ پورا کر دیا اور جب فقراء کو وعید سنائی تو عفو اس کے مانع ہو گیا۔ت)

بنا بریں خلف وعید کی تجویز کی۔ محققین نے دیکھا کہ لفظ معنی محال یعنی تبدیل کا موہوم اور یہاں ایہام محال بھی منع میں کافی ، کما نصوا علیہ فی مسئلہ معقد العنز (جیسا کہ انھوں نے مسئلہ معقد العنز میں اس پر تصریح کی ہے۔ت) اور اس کے ساتھ وقوع تمدح صرف مخلوق میں ہے خالق عز وجل کا ان پر قیاس صحیح نہیں لاجرم اس تجویز سے تحاشی کی۔

خلاصہ یہ کہ آیات و وعید میں بنظر ظاہر عموم عدم ایک صورت خلف میں ہے اگر چہ بنظر تخصیص و تقیید حقیقت خلف سے قطعاً منزہ، مجوزین اسی خلف صوری کو خلف وعید سے تعبیر کرتے اور اسے جائز رکھتے ہیں کہ مفید مدح ہے اور محققین منع فرماتے ہیں کہ موہم نقص و قدح

ہے ورنہ اگر خیال معنی کیجئے تو بلاشبہ وہ جس امر کو خلف کہتے ہیں قطعاً بالاجماع جائز و واقع ، ولہذا علامہ شہاب الدین خفاجی مصری نے تسلیم الریاض شرح شفائے امام قاضی عیاض میں مسئلہ خلف کو اہلسنت کا اتفاقی قرار دیا اور اس میں خلاف صرف معتزلہ کی نسبت کیا ،

حیث قال الوعید لا یجوز تخلفه عند المعتزله لقولهم بانه یجب علی الله تعالی تعذیب العاصی ۱۔

جہاں کہاں کہ وعید کا تخلف معتزلہ کے ہاں جائز نہیں کیونکہ ان کا یہ مذہب ہے کہ خاص کو عذاب دینا اللہ تعالیٰ پر لازم ہے۔ (ت)

۱ نسیم الریاض شرح الشفاء للقاضی عیاض فصل فی بیان ما ھو من المقالات کفر الخ دار الفکر بیروت ۳/ ۵۳۱

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

It is evident that the basis of this attribution is the consideration of meaning, as the intended meaning of those who permit it is only in opposition to the wretched Mu'tazilites; none among the Ahl al-Sunnah denies it. Just as there is a consensus among the Ahl al-Sunnah, rather among the people of all religions, rather among all rational beings, on the falsehood and impossibility of lying and change (of Divine word), and no opposition from any sect is known. This, by the grace of Allah, is the elegant description and graceful explanation of the point of contention. And praise be to Allah, the Guardian of Success in inspiring truth and guiding to the path. (Praise be to Allah Almighty who is the Master of granting research and the guiding path. - Translator). The profound investigating scholar Imam Al-Halabi, in the same 'Hilyah', having accepted the permissibility of 'khalf' (not fulfilling a threat), expressed great caution regarding the meanings of 'lying' and 'change', as quoted in the previous argument, then clarified the intent as follows:

[Arabic: Al-murad bil-wa'id suratul-'umum bil-wa'id man urida bil-khitab 1.] [Urdu: In the issue of permissibility of 'khalf', by 'threat' (wa'id) what is meant is the general form, where the command seemingly appears to include all those addressed.]

That is, if you look only at the words of the threat, it clearly seems to be the ruling that wherever they act like this, all will be punished. Then, when it is proven by definitive proofs that some will not be punished, the threat seemingly remained unfulfilled, whereas that generality was only formal, not real. For in reality, the general threats are constrained by the verses of Divine Will (Mashiyyat), the summary of which is: if We do not forgive, then there will be punishment. So, this much is the sum total of 'khalf', which, God forbid, has no relation to lying or change. Then, after investigating this intent and purpose, he states:

[Arabic: Thumma haythu kanal-murad hadha fal-wajhu tarku itlaqi jawazil-khalfi fil-wa'di wal-wa'idi daf'an li-ihami an yakuna al-muradu minhu hadhal-muhal 2.] [Urdu: That is, when it is known that the permissibility of 'khalf' only means this much, and not that which, God forbid, gives way to the possibility of lying—since lying and change are certainly impossible for Allah Almighty—then it is appropriate not to use the word 'permissibility of khalf' regarding either promise or threat, so that no one may have a delusion of that impossible meaning.]

Indeed, the praised Imam's assumption was correct. Look, in this fourteenth century, those ignorant fools were indeed caught in that delusion. We seek refuge with Allah, the Glorious and Exalted. Then he says:

[Arabic: Wa innama wafaqnahum 'alal-itlaqi li-shuhratil-mas'alati baynahum bi-hadhihit-tarjamati wa...] [Urdu: The reason we went along with the previous scholars in the absolute use of this term was that the issue was famous among them by this title and...]

1 Hilyat al-Mahalli Sharh Munyat al-Musalli 2 Hilyat al-Mahalli Sharh Munyat al-Musalli

फ़तावा रज़विया (खण्ड 15)

यह स्पष्ट है कि इस संबंध का आधार वही अर्थ की दृष्टि है, क्योंकि अनुमति देने वालों का अभीष्ट अर्थ वास्तव में केवल मुअतज़िला के हतभागियों के विरोध में है; सुन्नी समुदाय (अहल-ए-सुन्नत) में कोई इसका खंडन करने वाला नहीं है। जिस प्रकार झूठ और (ईश्वरीय वचन में) परिवर्तन की असत्यता और असंभवता पर सुन्नी समुदाय ही नहीं, बल्कि सभी धर्मों के लोगों, यहाँ तक कि सभी बुद्धिजीवियों की आम सहमति है, जिसमें किसी भी पंथ का विरोध ज्ञात नहीं है। अल्लाह की कृपा से, यह विवाद के बिंदु का सुंदर वर्णन और शिष्ट व्याख्या है। और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो सत्य की प्रेरणा देने और मार्ग दिखाने वाला है। (प्रशंसा उस अल्लाह के लिए है जो शोध प्रदान करने और मार्गदर्शन करने वाला है। - सं.) महान शोधकर्ता विद्वान इमाम हलबी ने उसी 'हिलिया' में 'ख़ल्फ़' (धमकी का पूरा न होना) की अनुमति स्वीकार करने के बाद, झूठ और परिवर्तन के अर्थ से बहुत सावधानी बरती है, जैसा कि पिछली दलील में उद्धृत किया गया था, फिर अपने उद्देश्य को स्पष्ट करते हुए इस प्रकार कहा:

[अरबी: अल-मुराद बिल-वईद सूरतल-उमूम बिल-वईद मन उरीद बिल-खिताब 1.] [उर्दू: 'ख़ल्फ़' की अनुमति के मसले में, 'वईद' (धमकी) से तात्पर्य सामान्य रूप है, जहाँ निर्णय स्पष्ट रूप से सभी संबोधितों को शामिल करता हुआ प्रतीत होता है।]

अर्थात, यदि आप केवल शब्दों और धमकी पर दृष्टि डालें, तो स्पष्ट रूप से यही नियम ज्ञात होता है कि जहाँ वे ऐसा करेंगे, सभी दंडित होंगे। फिर जब निश्चित प्रमाणों से सिद्ध हो गया कि कुछ को दंड नहीं होगा, तो प्रकट रूप में धमकी पूरी नहीं हुई (वईद मुतख़ल्लिफ़ हुई), जबकि वह सामान्यता केवल बाहरी रूप में थी, वास्तविकता में नहीं। क्योंकि वास्तव में, धमकी की सामान्यताएँ'ईश्वरीय इच्छा' (मशियत) की आयतों द्वारा सीमित हैं, जिनका सारांश यह है कि यदि हम क्षमा न करें तो दंड होगा। बस इतनी ही 'ख़ल्फ़' का परिणाम है, जिसका ईश्वर न करे, झूठ और परिवर्तन से कोई संबंध नहीं है। फिर इस उद्देश्य और अभिप्राय की शोध करने के बाद वे फरमाते हैं:

[अरबी: थुम्मा हैथु कानल-मुराद हाज़ा फल-वजहु तर्कु इतलाक़ि जवाज़िल-ख़ल्फ़ी फ़िल-वअ्दि वल-वईदि दफ़अन लि-इहामि अन यकूला अल-मुरादु मिन्हु हाज़ल-मुहाल 2.] [उर्दू: यानी जब ज्ञात हो गया कि 'ख़ल्फ़' की अनुमति से केवल इतना ही तात्पर्य है, न कि वह जो, ईश्वर न करे, झूठ की संभावना का मार्ग खोल दे—क्योंकि झूठ और परिवर्तन निश्चित रूप से अल्लाह तआला पर असंभव हैं

—तो उचित यही है कि 'वअ्दा' (वचन) या 'वईद' (धमकी) किसी में भी 'जवाज़-ए-ख़ल्फ़' (ख़ल्फ़ की अनुमति) शब्द का प्रयोग न करें, ताकि किसी को भी उस असंभव अर्थ का भ्रम न हो।]

वास्तव में प्रशंसित इमाम का अनुमान सही था। अंततः देखिये कि इस चौदहवीं शताब्दी में, मूर्ख अज्ञानी उसी भ्रम में फँस गए। हम अल्लाह सुब्हानहू व तआला की शरण चाहते हैं। फिर वे कहते हैं:

[अरबी: व इन्नमा वाफ़क़नाहुम अलल-इतलाक़ि लि-शुहरतिल-मसअलति बैनहुम बि-हाज़िहित-तरजमति व...] [उर्दू: हमने जो इस शब्द के निरपेक्ष प्रयोग में पूर्ववर्ती विद्वानों का साथ दिया, उसका कारण यह था कि मसला उनके बीच इसी शीर्षक से प्रसिद्ध था और...]

1 हिलियतुल महल्ली शरह मुनियतुल मुसल्ली 2 हिलियतुल महल्ली शरह मुनियतुल मुसल्ली

पृष्ठ 426/742

پر ظاہر کہ اس نسبت کا منشا وہی نظر معنی ہے کہ معنی مقصود مجوزین کے جواز میں واقعی اشقیائے معتزلہ ہی کو خلاف ہے اہل سنت میں کوئی اس کا منکر نہیں۔ جس طرح معنی کذب و تبدیل کے بطلان وامتناع پر اہل سنت بلکہ اہل ملل بلکہ اہل عقل کا اجماع ہے جس میں کسی فرقہ کا خلاف معلوم ظاہر نہیں۔ یہ ہے بحمد اللہ محل نزاع کی تحریر انیق و تقریر رشیق، والحمد للہ ولی التوفیق علی الہام التحقیق وارشاد الطریق (حمد ہے اللہ تعالی میں جو عطاء تحقیق اور رہنما طریق کی توفیق کا مالک ہے۔ت) امام محقق مدقق علامہ حلبی نے اسی حلیہ میں جواز خلف مان کر معنی کذب و تبدیل سے وہ تحاشی عظیم فرمائی جس کی نقل حجت سابقہ میں گزری پھر تصریح مراد کی یوں ارشاد کی:

[عربی: المراد بالوعید صورۃ العموم بالوعید من ارید بالخطاب ۱۔] [اردو: مسئلہ جواز خلف میں وعید سے صورتِ عموم مراد ہے کہ بظاہر حکم سب مخاطبوں کو شامل نظر آتا ہے۔]

یعنی تنہا الفاظ و وعید پر نظر کیجئے تو صاف یہی حکم ہے معلوم ہوتا ہے کہ جہاں ایسا کریں گے سب سزا پائیں گے پھر جبکہ بدلائل قاطعہ ثابت ہوا کہ بعض کو نہ ہوگی تو بظاہر وعید متخلف ہوئی حالانکہ وہ عموم صرف صوری تھا۔ نہ حقیقی کہ حقیقت میں عموماتِ وعید آیاتِ مشیت سے مکتب تقیید، جن کا حاصل یہ ہے کہ ہم معاف نہ فرمائیں تو سزا ہوگی بس اس قدر محصل خلف ہے جسے معاذ اللہ کذب و تبدیل سے کچھ علاقہ نہیں۔ پھر اس مراد و مقصود کی تحقیق فرما کر ارشاد کرتے ہیں:

[عربی: ثم حیث کان المراد هذا فالوجه ترك اطلاق جواز الخلف في الوعد والوعید دفعا لایهام ان یکون المراد منه هذا المحال ۲۔] [اردو: یعنی جب معلوم ہو گیا کہ جوازِ خلف سے صرف اس قدر مراد ہے نہ وہ کہ معاذ اللہ امکان کذب کو راہ دے کہ کذب و تبدیل تو یقینا اللہ تعالی پر مستحیل، تو مناسب یہی ہے کہ وعدہ یا وعید کسی میں جواز خلف کا لفظ نہ بولیں کہ اس سے کسی کو اس معنی محال کا وہم نہ گزرے۔]

واقعی امام ممدوح کا گمان بجا تھا۔ آخر دیکھئے نا کہ اس چودھویں صدی میں جہالِ سفہاء کو وہ ہم آڑے ہی آیا۔ والعیاذ باللہ سبحانہ وتعالی پھر فرماتے ہیں:

[عربی: وانما وافقنا هم علی الاطلاق لشهرة المسئلة بینهم بهذه الترجمة و] [اردو: ہم نے جو اس لفظ کے اطلاق میں علمائے سابقین کا ساتھ دیا اس پر باعث یہ تھا کہ مسئلہ ان میں سے اسی]

۱ حلیہ المحلی شرح منیة المصلی ۲ حلیہ المحلی شرح منیة المصلی

Fatawa Rizvia (Volume 15)

نستغفر اللہ العظیم من کل مالیس فیہ رضاہ	**It is known by this name, and we seek forgiveness from Allah (Azzawajall) for every matter that is not pleasing to Him.**

Let the foolish ignorant see where the whims of his 'possibility of falsehood' (Imkan-e-Kizb) have gone.

"قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا"[2]	**Say, "The truth has come, and falsehood has perished. Indeed, falsehood, [by its nature], is ever perishing."**
(T)	(Translation)

This humble servant (Faqir), may Allah forgive him, by the grace of the Lord (Subhanahu wa Ta'ala), has mentioned more detailed research on this point in the marginalia of 'Sharh Aqa'id' and 'Sharh Mawaqif'. If there was no fear of excessive length, I would have adorned the ears of the listeners with those glorious subtleties. *Wafima dhakarna kifayah wal-Hamdulillahi Wali-il-Hidayah* (Whatever we have mentioned is sufficient, and praise be to Allah, the Guardian of Guidance. - T). In short, considering any matter beyond this amount as a point of contention is to deviate from their own speech, discussion, adherence, and reasoning, and to interpret their words in a way that is not pleasing to the speaker, to deny their conclusive consensus, and to attribute to them those repulsive perils and horrific consequences from which they explicitly distance themselves a thousand times over. And truly, by the praise of Allah, it has been observed many times that any issue among the Imams of Ahl-al-Sunnah that remains a point of difference in principles, even though some observers may be deceived by the apparent words, upon investigation, the crux of the dispute returns to a verbal disagreement or some such trivial matter. Then, the accusations of one group against the other are actually accusations based on their own intended meaning, which the other group's mind is free from; they have no connection with their intended meaning, nor can any sane person, seeing this, imagine that the matter which was blamed is a point of dispute between the two parties. Rather, this doesn't even happen in general real conceptual disputes, let alone formal and verbal ones. Accusations are made based on a matter whose falsehood is unanimously agreed upon; what is the point of protesting over a disputed matter? Especially when a difference in one matter is a branch of conflict in another, so that in this scenario, the accusation from the branch is a 'begging the

question' (Musadara 'ala al-Matlub). This point is also worth remembering because the opposing side is extremely foolish and ignorant. Anyway, the discussion has gone far; take some examples. For instance, whether faith (Iman) is created (makhluq) or uncreated (ghair makhluq). Imam Arif-Billah Harith Muhasibi, Ja'far bin Harb, Abdullah bin Kullab, Imam al-Mutakallimin Abdul Aziz Makki, and the Imams of Samarkand were proponents of the former, and the great Imam Abul Hasan Ash'ari (may his secret be sanctified) was inclined towards it. In fact, the noble text of the Imam of Imams, Siraj al-Ummah, Imam-e-Azam (may Allah be pleased with him) is a perfect proof for this. On the other hand, the recorded saying from Imam Imad al-Sunnah Ahmad bin Hanbal and other groups of Muhadditheen, and also the Imams of Bukhara...

---

[1] Hulyah al-Mahalli Sharh Munyah al-Musalli [2] Al-Quran al-Kareem 17/81

फ़तावा रिज़विया (खंड 15)

نستغفر اللہ العظیم من کل مالیس فیہ رضاہ	**यह इसी नाम से विख्यात है और हम अल्लाह अज़वजल से हर उस बात की माफ़ी चाहते हैं जो उसे पसंद नहीं है।**

मूर्ख अज्ञानी देखे कि उसके'झूठ की संभावना' (इमकान-ए-किज़ब) के शोशे कहाँ गए।

"قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا"[2]	**कहो, "सत्य आ गया और असत्य मिट गया, निस्संदेह असत्य को तो मिटना ही था।"**

(त) (अनुवाद)

फ़क़ीर (विनम्र सेवक), अल्लाह उसे क्षमा करे, ने मौला सुब्हानहू व तआला की तौफ़ीक़ से इस स्थान पर अधिक शोध 'शह्ह अक़ायद' और 'शह्ह मवाक़िफ़' के हाशियों में उल्लेख किया है। यदि विस्तार का भय न होता, तो मैं इन शानदार सूक्ष्मताओं से सुनने वालों के कानों को अलंकृत करता। 'वफ़ीमा ज़करना किफ़ाया वल्हम्दुलिल्लाहि वली-इल-हिदाया' (जो कुछ हमने ज़िक्र कर दिया वही काफी है। प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो हिदायत का मालिक है। - त)। संक्षेप में, इस मात्रा से अधिक किसी भी मामले को विवाद का विषय बनाना स्वयं उनके भाषण, चर्चा, पालन और तर्क से अलग होना है, और उनके वचनों की ऐसी व्याख्या करना है जो वक्ता को पसंद न हो, और उनके निर्णायक सर्वसम्मति (इजमा) का खंडन करना है, और उन पर उन भयानक खतरों और डरावने परिणामों का दोष मढ़ना है जिनसे वे एक हज़ार स्थानों पर स्पष्ट रूप से अपनी असहमति व्यक्त करते हैं। और वास्तव में अल्लाह की प्रशंसा के साथ, कई बार देखा गया है कि सुन्नी इमामों के बीच जो भी मुद्दा सिद्धांतों में मतभेद का रहा है, हालांकि कुछ देखने वाले शब्दों के ऊपरी अर्थ से धोखा खा सकते हैं, लेकिन शोध करने पर विवाद का सार शाब्दिक विवाद या ऐसी ही किसी छोटी बात की ओर लौटता है। फिर एक पक्ष का दूसरे पक्ष पर आरोप वास्तव में उनके अपने इच्छित अर्थ पर आरोप होते हैं, जिससे दूसरे पक्ष का दिमाग खाली होता है; उनके इच्छित अर्थ से उनका कोई संबंध नहीं होता, और न ही कोई बुद्धिमान व्यक्ति इसे देखकर यह भ्रम कर सकता है कि जिस बात का आरोप लगाया गया है वह दोनों पक्षों के बीच विवाद का विषय है। बल्कि ऐसा तो सामान्य वास्तविक वैचारिक विवादों में भी नहीं होता, औपचारिक और शाब्दिक विवादों की तो बात ही क्या। आरोप उसी बात से दिया जाता है जिसका झूठा होना सर्वसम्मति से तय हो; विवादित विषय पर विरोध करने का क्या मतलब? विशेष रूप से जब एक मामले में मतभेद दूसरे में विवाद की शाखा हो, ताकि इस स्थिति में शाखा से आरोप

'साध्य-सम' (मुसादिरा अला अल-मतलूब) हो। यह बिंदु भी याद रखने योग्य है क्योंकि विपक्षी पक्ष अत्यंत मूर्ख और अज्ञानी है। खैर, बात दूर निकल गई; कुछ उदाहरण लीजिए। उदाहरण के लिए, क्या ईमान मख़लूक़ (सृजित) है या ग़ैर-मख़लूक़। इमाम आरिफ़-बिल्लाह हारिस मुहासिबी, जाफ़र बिन हर्ब, अब्दुल्लाह बिन कुल्लाब, इमाम अल-मुतकल्लिमीन अब्दुल अज़ीज़ मक्की और समरकंद के इमाम पहले के समर्थक थे, और इमाम हुमाम अबुल हसन अशअरी (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे) भी इसी ओर झुके हुए थे। बल्कि, इमामों के इमाम, सिराज-उल-उम्मत, इमाम-ए-आज़म (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) का पवित्र पाठ इसका पूर्ण प्रमाण है। और इमाम इमाद-उस-सुन्ना अहमद बिन हंबल और अन्य मुद्दिसिनों के समूह से उद्धृत कथन और यही बुखारा के इमामों का...

---

[1] हुल्या अल-महल्ली शरह मुन्या अल-मुसल्ली [2] अल-क़ुरान अल-करीम 17/81

نستغفر اللہ العظیم من کل نام سے شہرت رکھتا ہے اور ہم اللہ عزوجل سے مغفرت چاہتے ہیں

مالیس فیہ رضاہ[1] ہر اس بات کی جو اسے پسندیدہ نہیں۔

سفیہ جاہل دیکھے کہ اس کے امکانِ کذب کے شوشے کدھر گئے۔

"قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا"[2] فرماؤ کہ حق آیا اور باطل مٹ گیا بیشک باطل کو مٹنا ہی تھا۔

(ت)

فقیر غفراللہ تعالٰی نے بتوفیق المولٰی سبحانہ و تعالی اس مقام کی زیادہ تحقیق حواشی شرح عقائد و شرح مواقف پر ذکر کی اگر مخافت تطویل نہ ہوتی تو ان نفائس جلیلہ کو زیور گوش سامعین کرتا۔ وفیما ذکرنا کفایۃ والحمدللہ ولی الہدایۃ (جو کچھ ہم نے ذکر کر دیا وہی کافی ہے۔ حمد ہے اللہ تعالٰی کی جو ہدایت کا مالک ہے۔ ت) غرض اس مقدار سے زائد کسی امر کو محل نزاع ٹھہرانا خود ان کے مقتضائے کلام و مقال و تمسک واستدلال سے جدا پڑنا اور توجیہ القول بما لایرضیٰ بہ قائلہ کرنا اور ان کے اجماعیا تِ قاطعہ سے منکر ہونا اور ان مہالک شنیعہ و نتائج فظیعہ کا ان کے ذمے باندھنا ہے جن سے وہ ہزار جگہ بتصریح صریح تبرٰی کرتے ہیں۔ اور واقعی بحمد اللہ بارہا دیکھا ہے کہ ائمہ اہلسنت میں جو مسئلہ اصول مختلف فیہ رہا ہے اگرچہ بعض ناظرینِ ظواہر الفاظ سے دھوکا کھائیں مگر عند التحقیق اس کا حاصل نزاع لفظی یا ایسی ہی کسی ہلکی بات کی طرف راجع ہوا ہے۔ پھر ایک فریق کے دوسرے پر الزامات حقیقۃً اپنے معنٰی مراد پر الزام ہیں جس سے دوسرے کا ذہن خالی نہ اس کی مراد سے انہیں تعلق نہ اسے دیکھ کر کوئی عاقل یہ وہم کر سکتا

ہے کہ وہ امر جس کا الزام دیا گیا فریقین میں مختلف فیہ ہے بلکہ یہ تو عامہ نزاعات حقیقیہ معنویہ میں بھی نہیں ہوتا چہ جائے صوریہ و لفظیہ میں الزام اسی امر سے دیتے ہیں جس کا بطلان متفق علیہ ہو مختلف فیہ پر احتجاج یعنی چہ خصوصا جب کہ ایک امر میں اختلاف دوسرے میں تنازع کی فرع ہو کہ اس تقدیر پر فرع سے الزام مصادرہ علی المطلوب ہے۔ یہ نکتہ بھی یاد رکھنے کے قابل کہ طرف مقابل سخت ابلہ و جاہل، خیر بات دور پہنچی نظائر لیجئے۔ مثلا ایمان مخلوق ہے یا غیر مخلوق، امام عارف باللہ حارث محاسبی و جعفر بن حرب وعبداللہ بن کلاب و امام المتکلمین عبدالعزیز مکی و ائمہ سمرقند اول کے قائل اور اسی طرف امام ہمام ابوالحسن اشعری قدس سرہ مائل، بلکہ اسی پر امام الائمہ سراج الامہ امام اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا نص شریف دلیلِ کامل، اور امام عماد السنہ احمد بن حنبل و غیرہ جماعت محدثین سے قول منقول اور یہی ائمہ بخارا

---

[1] حلیہ المحلی شرح منیہ المصلی [2] القرآن الکریم 17 / 81

Volume 15 Fatawa Ridawiyyah

According to "Wa man wafaqahum", chosen, victorious, reliable, and accepted. The lengthy dispute that occurred over this among the Imams of Samarkand and Bukhara is not hidden. They accused them of believing in the creation of the Quran, while they (the others) criticized them for believing in the non-creation of human actions. In reality, the matter is nothing; both are correct according to their respective intended meanings. Created faith (iman) is undoubtedly created, as all creation and its attributes are created. However, faith as an attribute of the Creator, Exalted and Majestic, which is proven by the Most Beautiful Names as "Mu'min" (the Giver of Faith), i.e., the Majestic Sovereign's (Jalla Jalaluhu) eternal confirmation of His Word, is certainly uncreated. For the Creator and His attributes are transcendent above being created.

| This is how the noble scholar Kamal al-Din bin Abi Sharif al-Qudsi established it in Al-Musamara Sharh al-Musayara. | Similarly, the noble scholar Kamal al-Din bin Abi Sharif al-Maqdisi detailed this in Al-Musamara Sharh al-Musayara. (T) |

Now, will any ignorant fool, seeing this dispute, think that the createdness of some of the Creator's attributes or the non-createdness of some human actions is a matter of disagreement among the Imams of the Ahl al-Sunnah? Far from it! Similarly, the issue of the increase and decrease of faith has also been a subject of disagreement since ancient times. Imam Razi and many other researchers reduce this as well to a verbal dispute. It is stated in Minah al-Rawd:

| Imam al-Razi and many of the theologians have leaned towards the view that this dispute is verbal, returning to the definition of faith. 1 | Imam Razi and many theologians have gone towards this side, that this is a verbal difference that returns to the interpretation of faith. (T) |

Then he said:

| This is the research upon which reliance is mandatory. 2 | This is the research upon which reliance is mandatory. (T) |

Similarly, other issues will be found. If you interpret it this way, the matter becomes extremely easy: those who permit it take it in the sense of equality (of words), and those who forbid it take it in the sense of changing the statement. Both are correct, and both are matters of consensus. However, this humble servant (the author), by the grace of Allah, has clarified the fundamental point (tanqih al-manat), so that even

this dispute remained meaningful. The realization and preponderance of the view of those who forbid it also became clear, and the treatment for the ignorance of the ignorant was also sufficient, by the grace of Allah.

| That is from the grace of Allah upon us and upon people | This is Allah's grace upon us and upon people, but most people... |

1 Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, chapter: Faith neither increases nor decreases, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 135. 2 Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, chapter: Faith neither increases nor decreases, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 135.

"व मन वाफ़क़हुम" के अनुसार चुनिंदा, विजयी, विश्वसनीय और स्वीकृत। समरकंद और बुखारा के इमामों के बीच इस पर जो लंबा विवाद हुआ, वह छिपा नहीं है। उन्होंने उन पर कुरान के सृजन (मख्लूकियत) का आरोप लगाया, उन्होंने उन पर मानव कार्यों के गैर-सृजन का आक्षेप किया। वास्तविकता देखी जाए तो बात कुछ भी नहीं है, दोनों अपनी-अपनी मंशा के अनुसार सच कह रहे हैं। सृजित ईमान (मख्लूक ईमान) निस्संदेह सृजित है, क्योंकि सृष्टि और सृष्टि के गुण सभी सृजित हैं। और ईमान जो अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल की विशेषता है, जिस पर अस्मा-ए-हुस्ना से 'मोमिन' (ईमान देने वाला) प्रमाण है, यानी उस मालिक-ए-जलील जल्ला जलालुहू का अज़ल (अनादि काल) में अपने कलाम की पुष्टि करना, वह निश्चित रूप से गैर-सृजित है। क्योंकि सृष्टा और सृष्टा के गुण सृजित होने से पवित्र हैं।

| इसी तरह विद्वान अल्लामा कमालुद्दीन बिन अबी शरीफ अल-कुदसी ने 'अल-मुसामरा शरह अल-मुसायरा' में इसे स्थापित किया है। | इसी तरह इसका विवरण विद्वान अल्लामा कमालुद्दीन बिन अबी शरीफ अल-मक़दसी ने 'अल-मुसामरा शरह अल-मुसायरा' में दिया है। (त) |

अब क्या कोई मूर्ख अज्ञानी इस विवाद को देखकर यह सोचेगा कि सृष्टा के कुछ गुणों का सृजित होना या सृजित के कुछ कार्यों का गैर-सृजित होना सुन्नत के इमामों के बीच मतभेद का विषय है? कदापि नहीं! इसी तरह ईमान की वृद्धि और कमी का मुद्दा भी प्राचीन काल से मतभेद का विषय रहा है। इमाम राजी और कई अन्य शोधकर्ता इसे भी केवल शाब्दिक विवाद (निज़ा-ए-लफ्ज़ी) मानते हैं। 'मिनाह अल-रौद' में है:

| इमाम राजी और बहुत से धर्मशास्त्रियों का विचार है कि यह मतभेद शाब्दिक है जो ईमान की परिभाषा की ओर लौटता है। 1 | इमाम राजी और बहुत से धर्मशास्त्री इस पक्ष में गए हैं कि यह एक शाब्दिक अंतर है जो ईमान की व्याख्या की ओर लौटता है। (त) |

फिर कहा:

| यही वह शोध है जिस पर भरोसा करना अनिवार्य है। 2 | यह वह शोध है जिस पर भरोसा करना अनिवार्य है। (त) |

इसी तरह और भी मसले मिलेंगे। यदि आप इसे इस तरह लेंगे तो मामला अत्यंत सरल हो जाएगा कि अनुमति देने वाले इसे शब्दों की समानता के अर्थ में लेते हैं और मना करने वाले इसे कथन बदलने के अर्थ में, दोनों सच कहते हैं और दोनों बातें आम सहमति (इजमा) वाली हैं। लेकिन इस फकीर (लेखक) ने अल्लाह की कृपा से जो बुनियादी बिंदु स्पष्ट कर दिया, उस पर विवाद भी सार्थक रहा और मना करने वालों के कथन की वास्तविकता और प्रधानता भी स्पष्ट हो गई, और अज्ञानियों की अज्ञानता का उपचार भी अल्लाह की कृपा से पर्याप्त रूप से हो गया।

| यह अल्लाह का हम पर और लोगों पर अनुग्रह है | यह अल्लाह का हम पर और लोगों पर अनुग्रह है, लेकिन अधिकांश लोग... |

1 'मिनाह अल-रौद अल-अज़हर शरह अल-फ़िक़्ह अल-अकबर', अध्याय: ईमान न बढ़ता है न घटता है, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 135 2 'मिनाह अल-रौद अल-अज़हر शरह अल-फ़िक़्ह अल-अकबर', अध्याय: ईमान न बढ़ता है न घटता है, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 135

"و من وافقھم" کے نزدیک مختار و منصور و معتمد مقبول ، اس پر ائمہ سمرقند و بخارا میں نزاع کو جو طول ہوا مخفی نہیں انہوں نے ان پر مخلوقیت قرآن کا الزام رکھا انہوں نے ان پر نامخلوقیت افعال عباد کا طعن کیا اور حقیقت دیکھئے تو بات کچھ بھی نہیں اپنی اپنی مراد پر دونوں سچ فرماتے ہیں ایمان مخلوق بیشک مخلوق کہ مخلوق و صفات مخلوق سب مخلوق اور ایمان کہ صفتِ خالق عزوجل ہے جس پر اسمائے حسنٰی سے پاک مؤمن دلیل یعنی اس ملک جلیل جل جلالہ کا ازل میں اپنے کلام کی تصدیق فرمانا وہ قطعاً غیر مخلوق کہ خالق و صفات خالق مخلوقیت سے منزہ۔

| ھکذا قررہ الفاضل العلامۃ کمال الدین بن ابی شریف القدسی فی المسامرۃ شرح المسایرۃ۔ | اسی طرح اس کی تفصیل فاضل علامہ کمال الدین بن ابی شریف المقدسی نے المسامرۃ شرح المسایرۃ میں کی ہے۔ (ت) |

اب کیا کوئی احمق جاہل اس نزاع کو دیکھ کر یہ گمان کرے گا کہ بعض صفات خالق کا مخلوق یا بعض افعال مخلوق کا نا مخلوق ہونا ائمہ اہلِ سنت میں مختلف فیہ ہے۔ حاشاہ کلا یوں ہی مسئلہ زیادت و نقصان ایمان کہ قدیم سے مختلف فیہاہے۔ امام رازی وغیرہ بہت محققین اسے بھی نزاع لفظی پر اتارتے ہیں۔ منح الروض میں ہے:

| ذھب الامام الرازی و کثیر من المتکلمین الی ان ھٰذا الخلاف لفظی راجع الی تفسیر الایمان 1۔ | امام رازی اور بہت سے متکلمین اس طرف گئے ہیں یہ اختلاف لفظی ہے جو ایمان کی تفسیر کی طرف لوٹتا ہے۔ (ت) |

پھر کہا:

| ھٰذا ھو التحقیق الذی یجب ان یعول علیہ 2۔ | یہ وہ تحقیق ہے جس پر اعتماد لازم ہے(ت) |

اسی طرح اور مسائل پائے گا۔ اگر اس پر حمل کیجئے جب تو امر نہایت ایسر کہ مجوزین بمعنی مساویِ عَفہ لیتے ہیں اور مانعین بمعنی تبدیل قول دونوں سچ کہتے ہیں اور دونوں اجماع باتیں ہیں مگر فقیر نے بحمد اللہ جو تنقیح مناط کردی اس پر نزاع بھی معنوی رہی اور قول مانعین کا محقق و راجح ہونا بھی کھل گیا اور جہالت جاہلین کا علاج بھی بحمد اللہ بوجہ کافی ہو گیا،

| ذٰلک من فضل اللہ علینا و علی الناس | یہ اللہ کا فضل ہے ہم پر اور لوگوں پر لیکن اکثر لوگ |

1 منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر ومنھا ان الایمان لایزید وینقص مصطفی البابی مصر ص ۱۳۵ 2 منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر ومنھا ان الایمان لایزید وینقص مصطفی البابی مصر ص ۱۳۵

Vol 15 - Fatawa Razawiya

"...but most of the people do not give thanks. O Allah! Eternal gratitude and everlasting favors are for You, and all praise is for Allah, the Lord of the worlds." (T)

Great Confirmation and Beautiful Completion: I say, and success is from Allah (T): The state of the new claimant is very pitiable. In an attempt to justify the words of the leader of the sect, the poor fellow has bid farewell to intellect and integrity. He took it upon himself to make his Lord worthy of lying, in whatever way possible. He blatantly slandered the leaders of the Ummah and the masters of the community. In short, he tried a million ways but could not save face; that is, the stain of misguidance could not be erased from the leader's forehead. You may recall what the original issue was about; it was mentioned that the existence of a peer or equal to the Radiant Prophet, the Master of Messengers, the Seal of Prophets, the most honored of the first and the last (peace and blessings of Allah be upon him), sharing in all his perfect attributes, is impossible. For Allah characterizes the Prophet as the Seal of Prophets, and the finality of prophethood cannot be shared. Therefore, the possibility of a peer necessitates a divine lie, and a divine lie is rationally impossible.

He is transcendent from any partner in his virtues; the essence of beauty in him is indivisible.

(In his virtues, he (peace and blessings of Allah be upon him) is above any partner; his beauty has not been divided. T)

To this, that foolish person replied that a divine lie is not impossible. It is possible for God's word to become false. You have already heard the nonsensical rants he uttered in service of this idea. Now, this gentleman, in his support, presents the issue of 'khalf al-wa'eed' (the non-fulfillment of a threat), claiming that his leader did not say something new but that his statement is in accordance with a group of Imams. SubhanAllah!

Like leader, like follower; the world would not have seen such evils. (Such a leader and such followers; the world would not have seen such bad ones. T)

O sir! Leave everything else aside, but is this noble verse: "but he is the Messenger of Allah and the Seal of the Prophets" [Quran 33:40] (Yes, he is the Messenger of Allah and the last of all prophets. T) – God forbid – a threat (wa'eed), upon whose possibility of lying you would branch out the reasoning for its permissibility? This is a promise (wa'd), meaning the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him)

was given the great glad tidings: "You have been honored with this majestic grace, your pure Sharia has been granted the honor of excellence, you are the abrogator of religions, no abrogator shall come for your firm religion, you are higher and superior to all, none shall be above you." In this, 'khalf' (failure to fulfill) would...

1. Al-Quran Al-Karim 33/40 Page 429 of 742

खंड पंद्रह (15) - फतावा रज़विया

"...लेकिन अधिकांश लोग शुक्र नहीं करते। ऐ अल्लाह! शाश्वत आभार और निरंतर कृपा तेरे लिए है, और सभी प्रशंसा अल्लाह, ब्रह्मांड के रब के लिए है।" (त)

महान पुष्टि और सुंदर समापन: मैं कहता हूँ, और सफलता अल्लाह से है (त): नए दावेदार की स्थिति अत्यंत दयनीय है। उस बेचारे ने अपने गिरोह के इमाम की बात को सही साबित करने के लिए बुद्धि और ईमानदारी को तिलांजलि दे दी। उसने अपने रब को, जैसे भी हो, झूठ के योग्य बनाने का बीड़ा उठाया। उसने उम्मत के इमामों और कौम के आकाओं पर खुलेआम झूठा इल्ज़ाम लगाया। संक्षेप में, उसने लाखों यत्न किए लेकिन अपनी लाज न बचा सका, यानी इमाम के माथे से गुमराह होने का दाग न मिट सका और न मिटा। आपको याद होगा कि मूल बात किस पर छिड़ी थी, चर्चा यह थी कि हुज़ूर पुरनूर, सैयदुल मुर्सलीन, खातमुन नबिय्यीन, अकरमुल अव्वलीन वल आखरीन (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) जैसा कोई समतुल्य या बराबर हुज़ूर के सभी पूर्ण गुणों में शरीक होना नामुमकिन है क्योंकि अल्लाह तआला हुज़ूर को खातमुन नबिय्यीन फरमाता है और नबूवत का खात्मा (समाप्ति) किसी और की साझेदारी स्वीकार नहीं करता। अतः किसी समतुल्य की संभावना अल्लाह के झूठ को अनिवार्य करती है, और अल्लाह का झूठ बोलना बुद्धि के आधार पर असंभव है।

वह अपने गुणों में किसी साझीदार से पाक है; उसमें सुंदरता का सार अविभाज्य है।

(अपने गुणों में आप (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) किसी साझीदार से ऊपर हैं; आपकी सुंदरता विभाजित नहीं की गई है। त)

इस पर उस मूर्ख ने जवाब दिया कि अल्लाह का झूठ बोलना असंभव नहीं है। संभव है कि खुदा की बात झूठी हो जाए। और इस पर जो उसने बकवास की, वह तो आप सुन ही चुके हैं। अब यह साहब उसके समर्थन में 'खल्फ-ए-वईद' (धमकी का पूरा न होना) का मसला पेश करते हैं, यानी उनके इमाम ने कोई नई बात नहीं कही बल्कि उनका कहना इमामों के एक समूह के अनुकूल है। सुभानअल्लाह!

जैसा नेता वैसा अनुयायी; दुनिया ने ऐसे बुरे लोग नहीं देखे होंगे। (ऐसे इमाम और ऐसे मुक़्तदी, दुनिया ने ऐसे बुरे नहीं देखे होंगे। त)

ऐ साहब! सब कुछ जाने दीजिए लेकिन क्या यह पवित्र आयत: "लेकिन वह अल्लाह के रसूल हैं और सब नबियों में आखिरी हैं" (हाँ, अल्लाह के रसूल हैं और सब नबियों में पिछले हैं। त) – अल्लाह की पनाह – कोई 'वईद' (धमकी) है जिसकी झूठ की संभावना पर आप इसके जायज़ होने का तर्क देंगे? यह तो एक 'वादा' है, यानी सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को महान शुभ समाचार दिया गया कि: "तुम्हें इस महान फज़ल से सम्मानित किया गया, तुम्हारी पवित्र शरीयत को श्रेष्ठता का सम्मान दिया गया, तुम धर्मों को निरस्त करने वाले हुए, तुम्हारे सुदृढ़ धर्म का कोई निरस्त करने वाला नहीं आएगा, तुम सबसे ऊंचे और श्रेष्ठ हो, तुमसे ऊपर कोई नहीं होगा।" इसमें 'खल्फ' (पूरा न होना) तो...

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 33/40 पेज 742 में से 429

ولکن اکثر الناس لایشکرون ہ اللھم لك الشکر | شکر نہیں بجالاتے۔ اے اللہ ! شکر ابدی اور احسان دائمی الابدی والمن السرمدی ، والحمد للہ رب العالمین۔ | تیرے لئے ہے اور سب تعریفیں اللہ رب العالمین کے لئے ہیں۔(ت)

تسجیل جلیل و تکمیل جمیل : اقول : وباللہ التوفیق (میں اللہ کی توفیق سے کہتا ہوں ۔ت) مدعی جدید بیچارے کی حالت نہایت قابل رحم غریب نے امام الطائفہ کی بات بنانے کو عقل و دیانت کو پان رخصت دیا۔ اپنے رب کو جیسے بنے لائق کذب کر دینے کا ذمہ لیا۔ ائمہ امت و سادات ملت پر کھلی آنکھوں جیتا بہتان کیا، غرض لاکھ جتن کو چھوڑے مگر گال نہ کٹایعنی امام کی پیشانی سے داغ ضلالت مٹنا تھانہ مٹا۔ آپ کو یاد ہو کہ اصل بات کا ہے پر چھڑی تھی، ذکر یہ تھا کہ حضور پر نور سید المرسلین خاتم النبیین اکرم الاولین والآخرین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا مثل و ہمسر حضور کی جملہ صفات کمالیہ میں شریک برابر محال ہے کہ اللہ تعالٰی حضور کو خاتم النبیین فرماتا ہے اور ختم نبوت نا قابل شرکت تو امکان مثل مستلزم کذب الہی اور کذب الہی محال عقلی ہے۔

منزہ عن شریك في محاسنہ فجوھر الحسن فیہ غیر منقسم

(اپنے محاسن میں آپ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کسی شریک سے بالا ہیں آپ کو ہر حسن تقسیم نہیں کیا گیا۔ ت)

اس پر اس سفیہ نے جواب دیا کہ کذب الہی محال نہیں۔ ممکن ہے کہ خدا کی بات جھوٹی ہو جائے اور اس پر جو ہذیانات بکنے ان کی خدمت گزاری تو آپ سن ہی چکے اب یہ حضرت اس کی

حمایت میں خلف وعید کا مسئلہ پیش کرتے ہیں یعنی ان کے امام نے نئی نہ کہی بلکہ اس کا قول ایک گروہ ائمہ کے موافق ہے۔ اے سبحان اللہ !

اما چنین مقتدے چناں جہاں چوں نہ بیند بدلے چناں (ایسے امام اور ایسے مقتدی، جہاں نے ایسے بد نہ دیکھے ہوں گے۔ ت)

اے حضرت ! سب کچھ جانے دیجئے مگر یہ آیہ کریمہ "وَلٰکِنْ رَّسُوْلَ اللہِ وَخَاتَمَ النَّبِیّٖنَ ط "(ہاں اللہ کے رسول ہیں اور سب نبیوں میں پچھلے۔ ت) بھی معاذ اللہ کوئی وعید ہے جس کے امکان کذب کو جواز علت پر متفرع کیجئے گا یہ تو وعدہ ہے یعنی حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو بشارت عظیمہ کو تمہیں اس فضل جلیل سے مشرف کیا گیا تمہاری شریعت مطہرہ کو شرف افضلیت بخشا تم ناسخ ادیان ہوئے تمہارے دین متین کا ناسخ کوئی نہ آئے گا تم سب سے بلند وبرتر تم سے بالا کوئی نہ ہو نہ ہو گا۔ اس میں خلف تو

Fatawa Razawiyya Volume 15 (15)

In every way, by consensus (ijma), it is impossible. Then what purpose did your Imam serve? And how can the stain of opposing the consensus of Muslims and introducing a misguided innovation (bid'ah dalalah) into the religion be erased? Yes, it is that his intellect and piety, and yours along with it, have come to an end; consider this to be the accomplishment. It must have been predestined that religion and piety were thus severed, and the poor Imam's point was not proven.

Neither God was found nor the union with the beloved. Hubbuka al-shay' yu'mi wa yusimm (Love for a thing will make you blind and deaf. T) Without being humiliated, disgraced, ruined, and tired, neither would they meet him nor would they be like this. They lost the path of the true religion; neither would they meet him nor would they be like this.

Truthful is the speaker (The speaker spoke the truth. T): Idha kana al-ghurab dalila qawmin sayahdihim tariqa al-halikin (When the guide of a nation is a crow, it will guide them only to the path of destruction. T)

Alhamdulillah! These are apparently ten clear proofs and in reality twenty-one compelling arguments. In the fourth proof: "Reason 2 and Reason 3"; in the sixth proof: "secondly"; in both the ninth and tenth proofs: "12-secondly, 16-thirdly, 18-fourthly". In short, after the 20th passage of Imam Razi, in a significant warning, the statement of the 21st Imam Halabi - these were eleven independent proofs. Consider them twenty-one lashes for the new claimant. Then the twenty-second lash was the "Great Registration" (Tasjeel Jaleel). Adding the above hundred (100) makes it one hundred and twenty-two (122) lashes. Keep them gathered and move forward, for the questioner's remaining question has waited long for the manifestation of the answer and correct investigation. Now the time has come for me to turn my attention there and step into the field of marvelous high-level research to explain the ruling regarding the speaker: And Allah is the Guide, the Master of bounties, and blessings be upon His Beloved, the Lamp of the Gathering. Guidance is from Allah and He is the Master of help; may blessings and peace be upon His Beloved who is the lamp of the assembly of the universe. (T)

Conclusion of the Research into the Ruling of the Speaker

I say: And with Allah is success. O Allah, forgive us and protect us from misguidance and disbelief. (I say with the success granted by Allah: O Allah! Forgive us and keep us

safe from misguidance and disbelief. T) Brother! He asks how this belief of theirs is and what is the ruling regarding praying behind them. He should ask that according to a group of Imams, regarding the Imam and the follower...

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (१५)

हर तरह से इज्मा (सहमति) के अनुसार असंभव है। फिर तुम्हारे इमाम का क्या काम निकला? और मुसलमानों के इज्मा का विरोध करने और धर्म में गुमराह करने वाली बिदअत (नवाचार) पैदा करने का दाग कैसे मिटेगा? हाँ, यह है कि उनकी और साथ ही तुम्हारी अकल और दयानत (धर्मनिष्ठा) का काम तमाम हो गया; इसे काम निकलना समझ लीजिये। किस्मत का लिखा ही होगा कि दीन और दयानत से इस तरह नाता टूट गया और बेचारे इमाम की बात भी न बनी।

न खुदा ही मिला न विसाले सनम, हुब्बुकश शै-अ यु'मी व युसिम्म (तुझे किसी चीज़ की मुहब्बत अंधा और बहरा कर देगी। त) बे ज़लील व ख़्वार व खराब व खस्ता न उससे मिलते न ऐसे होते बहक गए दीने हक़ का रस्ता न उससे मिलते न ऐसे होते

सदिक़ल क़ाइल (कहने वाले ने सच कहा। त): इज़ कानल ग़ुराबु दलीला कौ़मिन सयहदीहिम तरीक़ल हालिकीन (जब कौम का रहनुमा कौवा हो तो वह उसे हलाकत (विनाश) वाले रास्ते की ही रहनुमाई करेगा। त)

अल्हम्दुलिल्लाह! ये ज़ाहिर में दस हुज्जते बाहिरा (स्पष्ट प्रमाण) और हक़ीक़त में इक्कीस दलायले क़ाहिरा (प्रबल तर्क) हैं कि हुज्जते राबिअ में "वजह २ और वजह ३", हुज्जते सादिसह में "सानियन", हुज्जते तासिअह व आशिरह दोनों में "१२ सानियन, १६ सालिसन, १८ राबिअन"। अल-ग़रज़, २०वीं इबारत इमाम राज़ी के बाद "तन्बीहे नबीह" में कलामे "२१ इमाम हलबी" - ये ग्यारह स्वतंत्र हुज्जतें थीं। इन्हें मुद्दई-ए-जदीद (नए दावेदार) पर इक्कीस कोड़े समझें, तो बाईसवां (२२) ताज़ियाना "तसजीले जलील" का हुआ। ऊपर के सौ (१००) मिलाकर एक सौ बाईस (१२२) कोड़े उन्हें जमा रखिये और आगे चलिये कि सायल के बाक़ी सवाल के जवाब और तहक़ीक़े सवाब (सही शोध) के इंतज़ार में देर गुज़री। अब वक्त वो आया कि इधर ध्यान दूँ और बायान-ए-हुक्म-ए-क़ाइल के लिए "मैदान-ए-बदीअ' तहक़ीक़-ए-रफीअ'" में कदम रखूँ: वल्लाहु अल-हादी वली अल-अयादी वस-सलातु अला हबीबिहि सिराज अल-नादी। रहनुमाई फरमाने वाला अल्लाह है और वही मदद का मालिक है, उसके महबूब पर सलात व सलाम हो जो महफिले कायनात के चिराग हैं। (त)

ख़ातमा-ए-तहक़ीक़-ए-हुक्म-ए-क़ाइल में

अक़ूलु: व बिल्लाहि-तौफीक अल्लाहुम्मग़फिर व क़िनल दलाल वल कुफ़्र (मैं अल्लाह की तौफीक से कहता हूँ, ऐ अल्लाह! हमें माफ फरमा और हमें गुमराही और कुफ्र से महफूज़ फरमा। त) जान

बिरादर! ये पूछता है कि उनका ये अक़ीदा कैसा है और उनके पीछे नमाज़ का क्या हुक्म है, ये पूछ कि इमाम व मामूम पर एक जमाअत आइम्मा के नज़दीक...

पेज ४३० ऑफ ७४२

ہر طرح بالا جماع محال ہے پھر تمہارے امام کا کیا کام نکلا اور مخالف اجماع مسلمین واحداث بدعت ضلالہ فی الدین کا داغ کیونکر مٹا۔ ہاں یہ کہ اس کی اور ساتھ لگے تمھاری عقل و دیانت کا کام تمام ہوا، اسے کام نکلنا سمجھ لیجئے چاہئے کام ہو جانا قسمت کا بدا کہ دین و دیانت سے یوں کٹی چھٹی اور امام بیچارے کی بات نہ بنی۔

نہ خدا ہی ملانہ وصال صنم حبک الشئ یعمی و یصم (تجھے شئی کی محبت اندھا اور بہرہ کر دے گی۔ ت) بے ذلیل و خوار و خراب و خستہ نہ اس سے ملتے نہ ایسے ہوتے بہک گئے دین حق کا رستہ نہ اس سے ملتے نہ ایسے ہوتے

صدق القائل (کہنے والے نے سچ کہا۔ ت) اذا کان الغراب دلیل قوم سیھدیھم طریق الھالکین (جب قوم کا رہنما کوا ہو تو اس کو ہلاکت والے راستہ ہی کی رہنمائی کرے گا ۔ت)

الحمد للہ! یہ بظاہر دس حجج باہرہ اور حقیقتہ اکیس دلائل قاہرہ ہیں کہ حجت رابعہ میں "وجہ ۲ و وجہ ۳ حجت سادسہ میں ثانیاً، حجت تاسعہ و عاشرہ دونوں میں ۱۲ثانیاً ۱۶ ثالثاً ۱۸ ابعاً، بالجملہ کے بعد ۲۰ عبارت امام رازی تنبیہ نبیہ میں کلام ۲۱امام حلبی ، یہ گیارہ مستقل حجتیں تھیں۔ انھیں مدعی جدید پر اکیس کوڑے سمجھے تو بائیسواں ۲۲ تازیانہ تسجیل جلیل کا ہوا، اوپر کے سو ۱۰۰ ملا کر ایک سو بائیس ۱۲۲ کوڑے انھیں جمع رکھئے اور آگے چلئے کہ سائل کے بقیہ سوال کو اظہار جواب و تحقیق صواب کا انتظار کرتے دیر گزری، اب وقت وہ آیا کہ ادھر عطف عنان کروں اور بیان حکم قائل کے لئے میدانِ بدیع تحقیق رفیع میں قدم دھروں : واللہ الھادی ولی الایادی

والصلوۃ علی حبیبہ سراج النادی۔ رہنمائی فرمانے والا اللہ ہے اور وہی مدد کا مالک ہے اس کے محبوب پر صلوۃ والسلام ہو جو مجلس کائنات کے چراغ ہیں۔ (ت)

خاتمہ تحقیق حکم قائل میں

اقول: وباللہ التوفیق اللھم اغفر وقنا الضلال والکفر (میں اللہ کی توفیق سے کہتا ہوں اے اللہ ! ہمیں معاف فرمادے اور ہمیں گمراہی اور کفر سے محفوظ فرما۔ ت) جان برادر! یہ پوچھتا ہے کہ ان کا یہ عقیدہ کیسا ہے اور ان کے پیچھے نماز کا کیا حکم ہے، یہ پوچھ کہ امام و ماموم پر ایک جماعت ائمہ کے نزدیک

Fatawa Razawiyya Volume 15

In how many ways can disbelief (Kufr) occur? God forbid, God forbid, a thousand times God forbid, I do not at all like to declare these followers, i.e., the modern claimants, as disbelievers; I still consider them Muslims, although there is no doubt about their innovation and misguidance. And even regarding the disbelief of the leader of the group, we do not pass a verdict because our Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) has forbidden us from declaring the people of 'La ilaha illa Allah' as disbelievers, until the reason for disbelief becomes clearer and brighter than the sun, and not even the weakest possible interpretation remains to justify it as Islamic. For Islam is dominant and not dominated. However, I say, and I certainly say, that without a doubt, a group of religious scholars has declared both the followers and the followed among them as disbelievers due to numerous reasons —and we seek refuge in Allah, the Possessor of Eternal Grace. My aim in this statement is to awaken these dear ones from the sleep of negligence and to show them the heinousness of their false statements. Rather, I want to tell them: O heedless sheep! What sleep are you in? The flock has gone far, the sun is setting, and a bloodthirsty wolf, appearing as a friend, is patting your ears just to pounce and do its job. Among the cattle, discord has arisen due to your misplaced behavior. Many have already decreed that these sheep are excluded from our flock; let the wolf eat them or the lion take them, we have no concern. And those who still have pity on you are also angry with your unseemly actions and do not want you to come into their special flock. Alas, alas! In this unconscious sleep and dark night, whom you consider a shepherd, by Allah, is not a shepherd but a wolf himself, deceiving you by wearing the clothes of 'wolves in (sheep's) clothing'. At first (Note 1), he too was a sheep of this flock like you; the real wolf (Note 2) captured him, saw him as useful for his purpose, and turned him into a deceitful trap. Now, he too looks for his own benefit and leads the innocent sheep away. Have mercy on your condition. And as long as you have life, run from this wolf and the wolf's deputy however you can. Come and join this blessed flock over which is the hand of God, for 'The hand of Allah is over the group' (Al-Jama'ah), and whose true shepherd is Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), so that you may walk the path of peace and graze fearlessly in the lush meadows of Paradise. O my Lord, grant guidance, Ameen!

Note 1: Meaning the Imam of the Wahhabis. Note 2: Meaning Satan.

Page 431 of 742

कितनी वजह से कुफ़्र आता है। हाश लिल्लाह हाश लिल्लाह हज़ार हज़ार बार हाश लिल्लाह, मैं हरगिज़ इन मुक़्तदियों यानी नए दावेदारों की तक़फ़ीर (काफ़िर कहना) पसंद नहीं करता, उन्हें अभी तक मुसलमान ही जानता हूँ अगरचे उनकी बिदअत और गुमराही में शक नहीं। और गिरोह के इमाम के कुफ़्र पर भी हम हुक्म नहीं लगाते क्योंकि हमारे नबी सल्लल्लाहु तआ़ला अ़लैहि वसल्लम ने हमें अहल-ए-'ला इलाहा इल्लल्लाह' की तक़फ़ीर से मना फ़रमाया है, जब तक कि कुफ़्र की वजह सूरज से ज़्यादा रौशन और साफ़ न हो जाए और इस्लाम के ह़क़ में कोई कमज़ोर से कमज़ोर व्याख्या भी न रहे। क्योंकि इस्लाम ग़ालिब (प्रभावी) है, मगलूब (दबा हुआ) नहीं। लेकिन मैं कहता हूँ और बेशक कहता हूँ कि बिना किसी संदेह के उलेमा-ए-मज़हब के एक गिरोह ने इन ताबेअ़ (अनुयायियों) और मतबूअ़ (नेताओं) पर कसरत-ए-कुफ़्र (अत्यधिक कुफ़्र) की वजह से कुफ़्र लाज़िम किया है - और अल्लाह तआ़ला की पनाह जो हमेशा फ़ज़्ल (कृपा) करने वाला है। इस बयान से मेरा मक़सद यह है कि इन अ़ज़ीज़ों (प्यारों) को ग़फ़लत की नींद से जगाऊँ और उनके ग़लत अक़्वाल (कथनों) की बुराई दिखाऊँ बल्कि उन्हें बताऊँ कि ऐ बेपरवाह भेड़ियों! किस नींद सो रहे हो, रेवड़ दूर पहुँच गया, सूरज ढलने को आया, ख़ूँख़्वार भेड़िया ज़ाहिरी दोस्त बनकर तुम्हारे कान थपक रहा है ताकि ज़रा झपटे और अपना काम करे। चौपायों में तुम्हारी बेजा ज़िद की वजह से इख़्तिलाफ़ (मतभेद) पड़ चुका है। बहुत से हुक्म लगा चुके कि ये भेड़ें हमारे रेवड़ से बाहर हैं, भेड़िया खाए या शेर ले जाए हमें कोई मतलब नहीं। और जिन्हें अभी तक तुम पर तरस आता है, वे भी तुम्हारी नापसंद हरकतों से नाराज़ होकर तुम्हें अपने ख़ास रेवड़ में नहीं आने देना चाहते। हाय अफ़सोस! इस बेहोशी की नींद और अंधेरी रात में जिसे तुम चरवाहा समझ रहे हो, ख़ुदा की क़सम वह चरवाहा नहीं बल्कि ख़ुद भेड़िया है जो भेड़ों की खाल में भेड़िया (ज़ियाब फ़ी सियाब) बनकर तुम्हें धोखा दे रहा है। पहले (हाशिया १) वह भी तुम्हारी तरह इसी रेवड़ की भेड़ था, हक़ीक़ी भेड़िये (हाशिया २) ने जब उसे शिकार किया और अपने काम का पाया तो धोखे की टट्टी बना लिया। अब वह भी अपना फ़ायदा देखता है और भोली भेड़ों को बहकाकर ले जाता है। अपनी हालत पर रहम करो और जब तक दम में दम है, इन भेड़ियों और उनके नायबों से भागो। जैसे भी हो उस मुबारक़ रेवड़ में आ मिलो जिस पर ख़ुदा का हाथ है कि 'यद-उल्लाहे अ़लल जमाअ़त' (जमाअ़त पर अल्लाह का हाथ है) और जिसके सच्चे चरवाहे मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआ़ला अ़लैहि वसल्लम हैं, ताकि अमन-ओ-चैन के रास्ते पर चलो और जन्नत के बाग़ों में निडर होकर चरो। ऐ मेरे रब, हिदायत फ़रमा, आमीन!

हाशिया १: यानी वहाबियों का इमाम। हाशिया २: यानी शैतान।

पृष्ठ ४३१ / ७४२

کتنی وجہ سے کفر آتا ہے۔ حاش للہ حاش للہ ہزار ہزار بار حاش للہ میں ہر گز ان کی تکفیر پسند نہیں کرتا ان مقتدیوں یعنی مدعیان جدید کو تو ابھی تک مسلمان ہی جانتا ہوں اگرچہ ان کی بدعت وضلالت میں شک نہیں اور امام الطائفہ کے کفر پر بھی ہم حکم نہیں کرتا کہ ہمیں ہمارے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اہل لا الہ الا اللہ کی تکفیر سے منع فرمایا ہے، جب تک وہ وجہ کفر آفتاب سے زیادہ روشن و جلی نہ ہو جائے اور حکم اسلام کے لئے کوئی ضعیف سا ضعیف محمل بھی نہ رہے فان السلام یعلو ولایعلی (اسلام غالب ہے مغلوب نہیں ت) مگر یہ کہتا ہوں اور بیشک کہتا ہوں کہ بلاریب ان تابع و متبوع سب پر ایک گروہ علمائے مذہب میں بوجہ کثیرہ کفر لازم والعیاذ باللہ ذی الفضل الدائم (دائمی فضل والے اللہ کی پناہت) میرا مقصود اس بیان سے یہ ہے کہ ان عزیزوں کو خواب غفلت سے جگاؤں اور ان کے اقوال باطلہ کی شناعت بلکہ انھیں جتاؤں کہ او بے پروا بکریو! کس نیند سورہی ہو ، گلا دور پہنچا ، سورج ڈھلنے پر آیا گرگ خونخوار بظاہر دوست بن کر تمھارے کان پر تھپک رہا ہے کہ ذرا جھپٹنا اور اپنا کام کرے چوپایوں میں تمھاری بیجاہٹ کے باعث اختلاف پڑ چکا ہے۔ بہت حکم لگا چکے کہ یہ بکریاں ہمارے گلے سے خارج ہیں بھیڑیا کھائے شیر لے جائے ہمیں کچھ کام نہیں اور جنھیں ابھی تک تم پر ترس باقی ہے وہ بھی تمھاری ناشائستہ حرکتوں سے ناراض ہو کر اپنی خاص گلے میں تمھارا آنا نہیں چاہتے ہیہات ہیہات اس بیہوشی کی نیند اندھیری رات میں جسے چوپان سمجھ رہے ہو واللہ وہ چوپان نہیں خود بھیڑیا ہے کہ ذیاب فی ثیاب کے کپڑے پہن کر تمھیں دھوکا دے رہا ہے پہلے عہ ۱ وہ بھی تمھارے طرح اس گلے کی بکری تھا، حقیقی بھیڑیے عہ ۲ نے جب اسے اسے شکار کیا اپنے مطلب کا دیکھ کر دھوکے کی ٹٹی بنالیا اب وہ بھی لکے دے کے کی خیر مناتا اور بھولی بھیڑوں کو لگا کر لے جاتا

ہے اللہ اپنی حالت پر رحم کرو۔ اور جہاں تک دم رکھتے ہو ان گرگ و نائب گرگ سے بھاگو جیسے بنے اس مبارک گلے میں جس پر خدا کا ہاتھ ہے کہ ید اللہ علی الجماعۃ (جماعت پر اللہ کا ہاتھ ہے۔ت) اور اس کے سچے راعی محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہیں آکر ملوں کہ امن چین کا رستہ چلواور مرغ زار جنت میں بے خوف چرو۔ اے رب میرے ہدایت فرما، آمین !

عہ ۱: یعنی امام الوہابیہ ۱۲ عہ ۲: یعنی شیطان ۱۲

Fatawa Razawiya Volume (15)

The detail of this summary is that to testify to everything that the Leader of the Worlds, Muhammad, the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him), brought from his Lord, and to believe in every single word of his with a sincere heart, is faith.

[Arabic]: May Allah sustain it for us until the day we meet Him through it on the Day of Judgment, and may we enter through the grace of His mercy into the Abode of Peace. Amen! [Urdu Translation]: May Allah Almighty grant us permanence in it until our meeting with you (the Prophet) occurs on the Day of Resurrection, and may Allah Almighty, by His mercy, grant us entry into the Abode of Peace along with you. (T)

And, God forbid, to deny any matter among them or to bring the slightest doubt into it is disbelief (kufr).

[Arabic]: May He protect us from it with His great protection and have mercy on our helplessness and weakness with His grand kindness; indeed, He is the Oft-Forgiving, the Most Merciful. Amen, Amen, Amen, O Allah, the Truth, Amen! [Urdu Translation]: May Allah Almighty grant us His refuge with His great protection and show mercy upon our helplessness and weakness with His great kindness. He is the Oft-Forgiving, the Most Merciful. Amen, Amen, O God of Truth, Amen! (T)

Then this denial, from which may God protect me and all Muslims, is of two types: Necessary (Luzumi) and Explicit (Iltizami). 'Iltizami' is when one explicitly contradicts any of the essentials of religion (Daruriyat-e-Din). This is definitively and by consensus disbelief (kufr), even if one recoils from the name 'kufr' and claims perfection in Islam. 'Kufr-e-Iltizami' does not mean that one clearly admits to being an infidel, as some ignorant people think. This admission would not be found even in many groups of infidels; we have seen many Hindus recoil at being called infidels. Rather, it means that the denial issued from him or the claim he made is exactly disbelief and contrary to the essentials of religion. For example, the wretched sect of the 'Nayachira' (Naturalists/Modernists) denying the existence of angels, jinn, Satan, heaven, fire, paradise, and the miracles of the Prophets (upon whom be the best of blessings and peace) in the sense that are established as mutawatir (continuously narrated) among the people of Islam from the presence of the Guide to Truth (the Prophet), peace and blessings be upon him. Clinging to their false interpretations and useless conjectures until death—not at all will these fragments of interpretations save them from disbelief, nor will false claims of love for Islam and sympathy for its

stability be of any use. "Allah curse them! How are they deluded?"[1] (Allah kill them, where are they turning away? - T). And 'Luzumi' is when what he said is not disbelief itself but leads to disbelief. That is, if you proceed with the conclusion of the speech and the necessity of the ruling by arranging premises and completing arguments, eventually it would lead to the denial of some essential of religion. For example, the Rawafidh (Shiites) denying the rightful, guided caliphate of the Messenger of Allah (may Allah send peace and blessings upon him), His Eminence Siddiq-e-Akbar and the Commander of the Faithful His Eminence Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with them), which leads to their misguidance...

[1] The Holy Quran 9/30 and 63/4.

फ़तावा रज़विया जिल्द (15)

इस सारांश का विवरण यह है कि संसार के स्वामी मुहम्मद, अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो), अपने रब के पास से जो कुछ भी लाए हैं, उन सब की पुष्टि करना और सच्चे दिल से उनकी एक-एक बात पर विश्वास लाना ही ईमान है।

[अरबी]: अल्लाह इसे हमारे लिए तब तक बनाए रखे जब तक कि हम इसके साथ प्रलय के दिन उनसे न मिलें और उसकी दया की श्रेष्ठता से शांति के घर (जन्नत) में प्रवेश न करें। आमीन! [उर्दू अनुवाद]: अल्लाह तआला हमें इस पर तब तक निरंतरता प्रदान करे जब तक कि प्रलय के दिन आपसे (पैगंबर) हमारी मुलाकात न हो जाए और अल्लाह तआला अपनी दया से हमें आपके साथ दारुस्सलाम (शांति के घर) में प्रवेश प्रदान करे। (त)

और अल्लाह की पनाह, इनमें से किसी भी बात को झुठलाना या उनमें ज़रा सा भी संदेह करना कुफ़्र (अविश्वास) है।

[अरबी]: वह अपनी महान सुरक्षा के साथ हमें इससे बचाए और अपनी भव्य कृपा के साथ हमारी बेबसी और कमजोरी पर दया करे; वास्तव में, वही बहुत क्षमाशील, अत्यंत दयालु है। आमीन, आमीन, आमीन, हे अल्लाह, सत्य, आमीन! [उर्दू अनुवाद]: अल्लाह तआला हमें अपनी महान सुरक्षा के साथ अपनी शरण में रखे और हमारी बेबसी और कमजोरी पर अपनी महान कृपा से दया फरमाए। वही क्षमाशील और दयालु है, आमीन, आमीन, हे सत्य के उपास्य, आमीन! (त)

फिर यह इनकार जिससे ईश्वर मुझे और सभी मुसलमानों को बचाए, दो प्रकार का होता है: लुज़ुमी और इल्तिज़ामी। 'इल्तिज़ामी' यह है कि वह धर्म की अनिवार्यताओं (ज़रूरियात-ए-दीन) में से किसी चीज़ के विरुद्ध स्पष्ट रूप से बात करे। यह सर्वसम्मति से पूर्णतः कुफ़्र है, भले ही वह 'कुफ़्र' नाम से चिढ़ता हो और इस्लाम की पूर्णता का दावा करता हो। 'कुफ़्र-ए-इल्तिज़ामी' का अर्थ यह नहीं है कि वह स्वयं के काफ़िर होने का स्पष्ट रूप से स्वीकार करता हो जैसा कि कुछ अज्ञानी समझते हैं। ऐसा स्वीकार तो काफ़िरों के कई समूहों में भी नहीं पाया जाएगा; हमने देखा है कि कई हिंदू काफ़िर कहे जाने पर चिढ़ते हैं। बल्कि इसका अर्थ यह है कि उससे जो इनकार हुआ या जिस बात का उसने दावा किया, वह स्वयं कुफ़्र है और धर्म की अनिवार्यताओं के विपरीत है। जैसे कि 'न्याचिरा' (प्रकृतिवादी) के पतित समूह का फरिश्तों, जिन्न, शैतान, आसमान, आग, जन्नत और नबियों (उन पर श्रेष्ठ शांति और आशीर्वाद हो) के चमत्कारों के अस्तित्व का उन अर्थों में इनकार करना जो इस्लाम के लोगों के

बीच सत्य के मार्गदर्शक (पैगंबर), उन पर शांति और आशीर्वाद हो, से निरंतर (मुतवातिर) प्रमाणित हैं। अपनी असत्य व्याख्याओं और व्यर्थ कल्पनाओं को लेकर मरना—हरगिज़ उनकी ये व्याख्याएँ उन्हें कुफ़्र से नहीं बचाएँगी और न ही इस्लाम के प्रति प्रेम और इसके स्थायित्व की सहानुभूति के झूठे दावे काम आएँगे। "अल्लाह उन्हें नष्ट करे! वे कहाँ भटके फिरते हैं।"[1] (अल्लाह उन्हें मारे, वे कहाँ औंधे जाते हैं। - त)। और 'लुज़ुमी' यह है कि उसने जो बात कही वह स्वयं कुफ़्र नहीं है लेकिन कुफ़्र की ओर ले जाती है। यानी यदि आप प्रस्तावों को व्यवस्थित करके और तर्कों को पूरा करके बात के निष्कर्ष और आदेश की आवश्यकता का पालन करें, तो अंततः इससे किसी अनिवार्य धार्मिक बात का इनकार करना आवश्यक हो जाएगा। जैसे कि रफ़ाज़ियों का अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) के सच्चे निर्देशित खलीफा हज़रत जनाब सिद्दीक-ए-अकबर और मोमिनों के अमीर हज़रत जनाब फ़ारूक़-ए-आज़म (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के खिलाफ होना, जिससे उनका पथभ्रष्ट होना...

[1] अल-कुरान अल-करीम 9/30 और 63/4.

تفصیل اس اجمال کی یہ ہے کہ سید العالمین محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم جو کچھ اپنے رب کے پاس سے لائے ان سب میں ان کی تصدیق کرنا اور سچے دل سے ان کی ایک ایک بات پر یقین لانا ایمان ہے۔

[عربی]: ادامه الله لنا حتی نلقاه به یوم القیام وندخل به بفضل رحمته دار السلام امین! [اردو ترجمہ]: اللہ تعالٰی اس پر ہمیں دوام عطا فرمائے حتی کہ ہماری روزِ قیامت آپ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے ملاقات ہو اور اللہ تعالٰی اپنی رحمت سے دارالسلام میں آپ کے ساتھ داخلہ عطا فرمائے۔(ت)

اور معاذ اللہ ان میں کسی بات کا جھٹلانا اور اس میں ادنٰی شک لانا کفر،

[عربی]: اعاذنا الله منه بحفظه العظیم ورحم عجزنا وضعفنا بلطفه الفخیم، انه هو الغفور الرحیم اٰمین اٰمین اٰمین الله الحق آمین! [اردو ترجمہ]: اپنے حفظِ عظیم سے اللہ تعالٰی ہمیں اپنی پناہ عطا فرمائے اور ہمارے عجز اور کمزوری پر لطفِ عظیم سے رحم فرمائے وہی غفور رحیم ہے، آمین آمین اے معبود برحق آمین!(ت)

پھر یہ انکار جس سے خدا مجھے اور سب مسلمانوں کو پناہ دے دو طرح ہوتا ہے، لزومی و التزامی، التزامی یہ کہ ضروریاتِ دین سے کسی شئی کا تصریحاتِ خلاف کرے یہ قطعاً اجماعاً کفر ہے اگرچہ نام کفر سے چڑھے اور کمالِ اسلام کا دعوٰی کرے۔ کفرِ التزامی کے یہی معنی نہیں بلکہ صاف صاف اپنے کافر ہونے کا اقرار کرتا ہو جیسا کہ بعض جُہال سمجھتے ہیں۔ یہ اقرار تو بہت طوائفِ کفار میں بھی نہ پایا جائے گا ہم نے دیکھا ہے بہتیرے ہندو کافر کہنے سے چڑتے ہیں بلکہ اس کے یہ معنی کہ جو انکار اس سے صادر ہوا یا جس بات کا اس نے دعوٰی کیا وہ بعینہ کفر و

مخالفِ ضروریاتِ دین ہو جیسے طائفہ تالفہ نیاچرہ کا وجودِ ملک و جن و شیطان و آسمان و نار وجنان و معجزاتِ انبیاء علیہم افضل الصلوٰۃ والسلام سے ان معانی پر کہ اہل اسلام کے نزدیک حضور ہادی برحق صلوات اللہ وسلامہ علیہ سے متواتر ہیں انکار کرنا اور اپنی تاویلاتِ باطلہ و توہماتِ عاطلہ کو لے مرنا نہ ہرگز ہرگز ان تاویلوں کے شوشے انھیں کفر سے بچائیں گے نہ محبتِ اسلام و ہمدردیِ قوام کے جھوٹے دعوے کام آئیں گے "قٰتَلَهُمُ اللّٰهُ اَنّٰى يُؤْفَكُوْنَ"[1] (اللہ انھیں مارے کہاں اوندھے جاتے ہیں۔ت) اور لزومی یہ کہ جو بات اس نے کہی عین کفر نہیں مگر منجر بکفر ہوتی ہے یعنی مآلِ سخن و لازمِ حکم کو ترتیبِ مقدمات و تتمیمِ تقریبات کرتے لے چلئے تو انجامِ کار اس سے کسی ضرورِ دین کا انکار لازم آئے جیسے روافض کا خلافِ حقہ راشدہ خلیفہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم حضرت جناب صدیقِ اکبر وامیر المومنین حضرت جنابِ فاروقِ اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے انکار کرنا کہ تضلیل

[1] القرآن الکریم ۹ / ۳۰ و ۶۳ / ۴

Fatawa Rizvia Volume 15

...pointing towards all the Companions (may Allah be pleased with them all), and that is certainly disbelief (kufr). However, they did not explicitly acknowledge this logical consequence; rather, they clearly avoided it. They regarded some Companions, namely the exalted Ahl al-Bayt and several other elders (peace and blessings be upon their master and them), as their leaders in verbal claims, while denying their internal consensus on the caliphates of Siddiq and Farooq. Scholars of the Ahl al-Sunnah have differed concerning this type of disbelief. Those who considered the outcome of the statement and the logical consequence of the speech issued a ruling of disbelief. However, the research is that it is not disbelief, but rather innovation, bad religious conduct, and misguidance. And refuge is with Allah, the Lord of the Worlds. Imam Allama Qazi Iyad (may Allah Almighty have mercy on him) says in 'Al-Shifa Sharif':

[Table Content] Arabic Text: He who considers the outcome to which a statement leads and toward which his school of thought drives it, deemed him an infidel. It is as if, in his view, they had explicitly stated what their words led to. Conversely, those who did not hold them accountable for the outcome of their words nor imposed upon them the necessary implications of their school of thought, did not regard them as infidels. He said: Because when they are confronted with this, they say, 'We do not maintain the outcome that you have imposed upon us. Both we and you believe that to be disbelief. Rather, we say that our statement does not lead to that, based on our principles.' Thus, based on these two approaches, people have differed concerning the infidelity of the People of Interpretation (Ahl al-Tawil), and the correct view is to refrain from declaring them infidels. (End of summary).

Urdu Translation on Page: Whoever looked towards that outcome (maal) towards which his statement was leading and towards which his school of thought was heading, then he declared him an infidel as if he understood their leading statement. And those who did not see the outcome of their words nor saw the necessity of the demands of their school of thought, they did not declare them infidels. Therefore, when they became aware of it, they said, "We both consider the statement of that outcome as disbelief, but we say that according to our principles, that is not the outcome of our statement at all." Due to these two sources, there was a difference among people regarding the disbelief of the people of interpretation, and the correct opinion is that the statement of their disbelief should not be made. (Summarized)

When this matter was settled, then now the necessary infidelities of this leader and follower occurred. The infidelities of the leader are beyond count; in just those few lines narrated from him in the 'Third Tazia', he established seven roots of necessary infidelity, each leading to hundreds of acts of disbelief. After accepting his school of thought, there is absolutely no escape or refuge from them. And refuge is sought with Allah, the Most High, the Greatest.

---

1 Al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, section on explaining what follows from the following discourses, Al-Sharika al-Sahafiya, Beirut, 2/278 Page 433 of 742

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रह (15)

...तमाम सहाबा (अल्लाह उन सभी से प्रसन्न हो) की ओर संकेत करने वाला और वह निश्चित रूप से कुफ़्र है। हालाँकि, उन्होंने स्पष्ट रूप से इस आवश्यक परिणाम को स्वीकार नहीं किया था; बल्कि, उन्होंने स्पष्ट रूप से इससे परहेज किया। वे कुछ सहाबा, यानी प्रतिष्ठित अहले बैत और कई अन्य बुजुर्गों (शांति और आशीर्वाद उनके स्वामी और उन पर हो) को मौखिक दावों में अपना नेता मानते थे, जबकि सिद्दीक़ और फ़ारूक़ की खिलाफ़त पर उनकी आंतरिक सहमति से इनकार करते थे। सुन्नत के विद्वानों में इस प्रकार के कुफ़्र के संबंध में मतभेद रहा है। जिन्होंने कथन के परिणाम और भाषण के आवश्यक निहितार्थ पर विचार किया, उन्होंने कुफ़्र का फैसला सुनाया। हालाँकि, शोध यह है कि यह कुफ़्र नहीं है, बल्कि नवाचार (बिदअत), बुरा धार्मिक आचरण और पथभ्रष्टता है। और अल्लाह, दुनिया के रब की पनाह। इमाम अल्लामा क़ाज़ी अयाज़ (अल्लाह उन पर दया करे) 'अल-शिफ़ा शरीफ़' में कहते हैं:

[सारणी सामग्री] अरबी पाठ: जो व्यक्ति उस परिणाम पर विचार करता है जिसकी ओर एक कथन ले जाता है और जिसकी ओर उसका विचारधारा (मज़हब) उसे धकेलता है, तो उसने उसे काफ़िर माना। ऐसा लगता है जैसे उसकी नज़र में उन्होंने स्पष्ट रूप से वही कहा था जिसकी ओर उनके शब्द ले गए। इसके विपरीत, जिन्होंने उन्हें उनके शब्दों के परिणाम के लिए उत्तरदायी नहीं ठहराया और न ही उन पर उनके मज़हब के आवश्यक निहितार्थ थोपे, उन्होंने उन्हें काफ़िर नहीं माना। उन्होंने कहा: क्योंकि जब उनके सामने यह बात रखी जाती है, तो वे कहते हैं, 'हम उस परिणाम को नहीं मानते जो आपने हम पर थोपा है। हम और आप दोनों ही इसे कुफ़्र मानते हैं। बल्कि, हम कहते हैं कि हमारा बयान हमारे सिद्धांतों के आधार पर उस ओर नहीं ले जाता है।' इस प्रकार, इन दो दृष्टिकोणों के आधार पर, व्याख्या करने वाले लोगों (अहले तावील) के कुफ़्र के संबंध में लोगों में मतभेद रहा है, और सही विचार उन्हें काफ़िर घोषित करने से बचना है। (सारांश समाप्त)।

पृष्ठ पर उर्दू अनुवाद: जिसने उस अंजाम की तरफ़ देखा जिसकी तरफ़ उसका क़ौल इशारा कर रहा था जिसकी तरफ़ उसका मज़हब चला जाता है तो उसने उसकी तक़फ़ीर की गोया उसने उनके उस अंजाम वाले क़ौल को समझा है और जिन्होंने उनके क़ौल के अंजाम को न देखा और न उनके तक़ाज़ा-ए-मज़हब के लुज़ूम को देखा उन्होंने तक़फ़ीर नहीं की इसलिए जब वे उससे आगाह हो गए तो उन्होंने कहा हम उस अंजाम के क़ौल को (हम और आप) दोनों उसे कुफ़्र तसव्वुर करते हैं बल्कि हम कहते हैं कि हमारे असल के मुताबिक़ हमारे क़ौल का वह अंजाम ही नहीं, इन दोनों माख़ज़ों

(स्रोतों) की वजह से अहले तावील के कुफ़्र में लोगों का इख़्तिलाफ़ हुआ और दुरुस्त राय यही है कि उनके कुफ़्र का क़ौल न किया जाए। (संक्षिप्त)

जब यह मामला सुलझ गया, तो अब इस इमाम और अनुयायी के आवश्यक कुफ़्र घटित हुए। इमाम के कुफ़्र अनगिनत हैं; 'तीसरे ताज़िया' में उनसे वर्णित उन कुछ पंक्तियों में, उन्होंने आवश्यक कुफ़्र की सात जड़ें तैयार कीं, जिनमें से प्रत्येक सैकड़ों कुफ़्र के कार्यों की ओर ले जाती है। उनकी विचारधारा को स्वीकार करने के बाद, उनसे बचने या शरण लेने का कोई रास्ता नहीं है। और अल्लाह, सबसे ऊँचे, सबसे महान के साथ पनाह माँगी जाती है।

---

1 अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, निम्नलिखित प्रवचनों से क्या निकलता है, इसके स्पष्टीकरण पर अनुभाग, अल-शारिका अल-सहफ़िया, बेरूत, 2/278 पृष्ठ 433 का 742

جمیع صحابہ رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین کی طرف مؤدی اور وہ قطعاً کفر مگر انھوں نے صراحتہً اس لازم کا اقرار نہ کیا تھا بلکہ اس سے صاف تحاشی کرتے اور بعض صحابہ یعنی حضرات اہلبیت عظام و غیر ہم چند اکابر کرام علی مولا ھم و علیہم الصلوٰۃ والسلام کو زبانی دعووں سے اپنا پیشوا بناتے اور خلافت صدیقی و فاروقی پر ان کے توافق باطنی سے انکار رکھتے ہیں اس قسم کے کفر میں علماء اہلسنت مختلف ہو گئے جنھوں نے مآل مقال ولازم سخن کی طرف نظر کی حکم کفر فرمایا اور تحقیق یہ ہے کہ کفر نہیں بدعت و بدمذہبی وضلالت و گمراہی ہے، والعیاذ باللہ رب العالمین (اللہ رب العالمین کی پناہ۔ت) امام علامہ قاضی عیاض رحمۃ اللہ تعالیٰ شفا شریف میں فرماتے ہیں:

من قال بالمآل یؤدی الیه قول ویسوقه الیه مذهبه، کفره۔ فکانهم صرحوا عنده بما ادی الیه قولهم، ومن لم یراخذهم بمآل قولهم ولا الزمهم موجب مذهبهم لم یرا کفارهم قال لانهم اذا وقفوا علی هذا قالوا لا نقول بالمآل الذی الزمتموه لنا۔ و نعتقد ونحن وانتم انه کفر، بل نقول ان قولنا لا یؤل الیه علی ما اصلنا۔ فعلی هذین المأخذین اختلف الناس في الکفار اهل التاویل و الصواب ترک اکفارهم اھ ملخصاً۔ | جس نے اس مآل کی طرف دیکھا جس کی طرف اس کا قول مؤدی تھا جس کی طرف اس کا مذہب چلا جاتا ہے تو اس نے اس کی تکفیر کی گویا اس نے ان کے مؤدی قول کو سمجھا ہے اور جنھوں نے ان کے مآل کو نہ دیکھا اور نہ ان کے تقاضا مذہب کا لزوم دیکھا انھوں نے تکفیر نہیں کی اس لئے جب وہ اس سے آگاہ ہو گئے تو انھوں نے کہا ہم اس مآل کا قول دونوں اسے کفر تصور کرتے ہیں بلکہ ہم کہتے ہیں کہ ہمارے اصل کے مطابق ہمارے قول کا وہ مآل ہی نہیں، ان دونوں ماخذوں کی

وجہ سے اہل تاویل کے کفر میں لوگوں کا اختلاف ہوا اور درست رائے یہی ہے کہ ان کے کفر کا قول نہ کیا جائے اھ ملخصاً (ت)

جب یہ امر ہو لیا تو اب ان امام و ماموم کے کفریات لزومیہ ہو گئے۔ امام کے کفروں کا شمار ہی نہیں اس نے تو صرف انھیں چند سطروں میں جو تعزیہ سوم میں اس سے منقول ہوئیں کفروی لزومی کی ساتھ اصلیں تیار کیں جن میں ہر اصل صدہا کفر کی طرف منجر اور اس کا مذہب مان کر ہر گز ان سے نجات نہ مفر، والعیاذ باللہ العلی الاکبر۔

' الشفاء بتعریف حقوق المصطفی فصل في بیان ماھو من المقالات المتبعة الشرکة الصحافیه بیروت

Volume Fifteen (15) Fatawa Razawiyya

First Principle: Whatever a human can do, God can do for His noble Self, otherwise human power would exceed His (see First Delirium). There is no count of the infidelities resulting from this principle, but I will enumerate only as many as I have counted above; it is certainly and absolutely necessary that, according to the religion of this fool: (1) his deity can eat food, (2) can drink water, (3) can defecate, (4) can urinate, (5) can stop his hearing, (6) can stop his sight, (7) can drown in a river, (8) can burn in fire, (9) can lie on dust, (10) can roll on thorns, (11) can be a Wahhabi, (12) can be a Rafidhi (Shia), (13) can perform his own marriage, (14) can have sexual intercourse, (15) can deposit his sperm in a woman's womb, (16) can give birth to his own child, (17) also it follows from this principle that God is not God, (18) thousands and millions of gods are possible, (19) the noble verse "And Allah created you and what you do" (and Allah created you and your actions. - Trans.) is not true. Proof of all these matters was presented to the readers in the refutations of the aforementioned delirium.

Second Principle: Defects and flaws are not impossible for God, but He intentionally avoids them for the sake of wisdom (Second Delirium). This principle of infidelity is hundreds of times worse than the first principle, from which it follows that in the impure religion of this reckless person: (20) the general beliefs of Muslims regarding transcendence and holiness, which in their view are necessities of religion, are all false and without evidence, (21) the imaginary deity of this wretched person is helpless, (22) ignorant, (23) foolish, (24) lazy, (25) blind, (26) deaf, (27) stammerer, (28) mute – he can be all of these, (29) he can eat food, (30) drink water, (31) defecate, (32) urinate, (33) fall ill, (34) give birth to a child, (35) drowse, (36) sleep, (37) die, (38) be born again after dying – all this is permissible, (39) there is no proof of the (eternal) nature of Allah's knowledge, (40) power, (41) hearing, (42) sight, (43) speech, (44) will, and other attributes of perfection, (45 to 50) there is no proof of their eternity, (51) his divinity is subject to decline. The description of all these implications passed in the first 'Taziyana' (whip/refutation), rather now (52) accepting this principle itself is in reality actually considering Allah Almighty to be flawed (see Taziyana 2). And certainly, whoever attributes a defect to Allah Almighty is absolutely an infidel. It is stated in 'Al-I'lam bi-Qawati' al-Islam': "Whoever denies or affirms what is explicitly a defect, has committed blasphemy..." etc.

1 Al-Quran al-Karim 37/96 2 Al-I'lam bi-Qawati' al-Islam with Subul al-Najat, first chapter, Maktaba Haqiqa, Istanbul, Turkey, p. Page 434 of 742

खंड पंद्रहवां (15) फ़तावा रज़विया

प्रथम सिद्धांत: जो कुछ मनुष्य कर सकता है, ईश्वर अपने महान स्वरूप के लिए कर सकता है, अन्यथा मानवीय शक्ति बढ़ जाएगी (देखें प्रथम प्रलाप)। इस सिद्धांत के कुफ्रों (ईशनिंदा) की कोई गिनती नहीं है, लेकिन मैं केवल उतने ही गिनूंगा जितने मैंने ऊपर गिने हैं; निश्चित रूप से और पूर्णतः आवश्यक है कि इस मूर्ख के धर्म के अनुसार: (1) उसका देवता भोजन खा सकता है, (2) पानी पी सकता है, (3) मल त्याग कर सकता है, (4) मूत्र त्याग कर सकता है, (5) अपनी सुनने की शक्ति रोक सकता है, (6) अपनी देखने की शक्ति रोक सकता है, (7) नदी में डूब सकता है, (8) आग में जल सकता है, (9) धूल पर लेट सकता है, (10) कांटों पर लोट सकता है, (11) वहाबी हो सकता है, (12) राफिजी (शिया) हो सकता है, (13) अपना निकाह कर सकता है, (14) संभोग कर सकता है, (15) अपना वीर्य स्त्री के गर्भाशय में पहुँचा सकता है, (16) अपना बच्चा पैदा कर सकता है, (17) साथ ही इस सिद्धांत से यह आवश्यक होता है कि ईश्वर ईश्वर नहीं है, (18) हजारों-करोड़ों ईश्वर संभव हैं, (19) पवित्र आयत "और अल्लाह ने तुम्हें और जो तुम करते हो उसे पैदा किया" (तर्जुमा) सत्य नहीं है। इन सभी बातों का प्रमाण उपरोक्त प्रलाप के खंडन में पाठकों को भेंट किया गया।

द्वितीय सिद्धांत: ईश्वर के लिए दोष और त्रुटियां असंभव नहीं हैं, बल्कि वह बुद्धिमत्ता (मसलहत) के लिए जानबूझकर उनसे बचता है (द्वितीय प्रलाप)। कुफ्र का यह सिद्धांत प्रथम सिद्धांत से सैकड़ों गुना अधिक बुरा है, जिससे यह आवश्यक होता है कि इस निडर व्यक्ति के अपवित्र धर्म में: (20) मुसलमानों के सामान्य अक़ीदे (विश्वास) जो तंज़ीह (ईश्वर की पवित्रता) और तक़दीस (महिमा) के बारे में हैं, जो उनके निकट दीन की अनिवार्यताओं में से हैं, वे सब असत्य और निराधार हैं, (21) इस अभागे व्यक्ति का काल्पनिक देवता असहाय (22) अज्ञानी (23) मूर्ख (24) आलसी (25) अंधा (26) बहरा (27) हकला (28) गूंगा – सब कुछ हो सकता है, (29) खाना खाए (30) पानी पिए (31) मल त्याग करे (32) मूत्र त्याग करे (33) बीमार पड़े (34) बच्चा जने (35) ऊंघे (36) सोए (37) मर जाए (38) मरकर फिर पैदा हो – सब कुछ जायज़ है, (39) अल्लाह के ज्ञान (40) शक्ति (41) सुनने (42) देखने (43) वाणी (44) इच्छा आदि जैसे पूर्ण गुणों के(अनादि) होने का कोई प्रमाण नहीं है, (45 से 50) उनके शाश्वत होने का कोई प्रमाण नहीं है, (51) उसका ईश्वरत्व पतनशील है। इन सभी अनिवार्यताओं का वर्णन प्रथम 'ताज़ियाना' में बीत चुका, बल्कि अब (52) स्वयं इस सिद्धांत को मानना वास्तव में अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल को दोषपूर्ण मानना है (देखें ताज़ियाना 2)। और निस्संदेह जो अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल की ओर दोष का श्रेय दे, वह पूर्णतः काफिर (अधर्मी) है। 'अल-इलाम बि-

क़वाति' अल-इस्लाम' में है: "जिसने किसी ऐसी चीज़ का खंडन या पुष्टिकरण किया जो स्पष्ट रूप से दोषपूर्ण है, उसने कुफ्र किया..." इत्यादि।

---

1 अल-कुरान अल-करीम 37/96 2 अल-इलाम बि-क़वाति' अल-इस्लाम साथ में सुबुल अन-नजात, प्रथम अध्याय, मकतबा हक़ीक़ा, इस्तांबुल, तुर्की, पृष्ठ पृष्ठ 742 में से 434

اصل اول: جو کچھ انسان کر سکے خدا اپنی ذات کریم کے لئے کر سکتا ہے ورنہ قدرت انسانی بڑھ جائیگی (دیکھو ہذیان اول) اس اصل کے کفروں کی گنتی نہیں مگر میں اسی قدر شمار کروں جو اوپر گن آیا ہوں یقیناً قطعاً لازم کہ اس سفیہ کے مذہب پر (۱) اس کا معبود کھانا کھا سکتا ہے (۲) پانی پی سکتا ہے (۳) پاخانہ پھر سکتا ہے (۴) پیشاب کر سکتا ہے (۵) اپنا سمع روک سکتا ہے (۶) بصر روک سکتا ہے (۷) دریا میں ڈوب سکتا ہے (۸) آگ میں جل سکتا ہے (۹) خاک پر لیٹ سکتا ہے (۱۰) کانٹوں پر لوٹ سکتا ہے (۱۱) وہابی ہو سکتا ہے (۱۲) رافضی ہو سکتا ہے (۱۳) اپنا نکاح کر سکتا ہے (۱۴) جماع کر سکتا ہے (۱۵) عورت کے رحم میں اپنا نطفہ پہنچا سکتا ہے (۱۶) اپنا بچہ جنا سکتا ہے (۱۷) نیز اس اصل پر لازم کہ خدا خدا نہیں (۱۸) ہزاروں کروڑوں خدا ممکن ہیں (۱۹) آیۂ کریمہ "وَاللّٰہُ خَلَقَکُمْ وَمَا تَعْمَلُوْنَ" (اور اللہ نے تمہیں پیدا کیا اور تمہارے اعمال کو۔ ت) حق نہیں ان سب امور کا ثبوت ہذیان مذکور کے ردوں میں ہدیہ ناظرین ہوا۔

اصل دوم: خدا کے لئے عیوب و نقائص محال نہیں بلکہ مصلحت کے لئے ان سے قصداً بچتا ہے (ہذیان دوم) اس اصل کفر اصل اول سے صد ہا درجے فزوں جس سے لازم کہ اس بیباک کے مذہب ناپاک پر (۲۰) اہل اسلام کے عامہ عقائد تنزیہی و تقدیس کہ ان کے نزدیک ضروریات دین سے ہیں سب باطل و بے دلیل (۲۱) اس نا مسعود کا وہمی معبود عاجز (۲۲) جاہل (۲۳) احمق (۲۴) کاہل (۲۵) اندھا (۲۶) بہرا (۲۷) ہکلا (۲۸) گونگا سب کچھ ہو سکتا ہے (۲۹) کھانا کھائے (۳۰) پانی پئے (۳۱) پاخانہ پھرے (۳۲) پیشاب کرے (۳۳) بیمار پڑے (۳۴) بچہ جننے (۳۵) اونگھے (۳۶) سوئے (۳۷) مرجائے (۳۸) مر کر پھر پیدا ہو سب کچھ روا ہے (۳۹) اللہ کے علم (۴۰) قدرت (۴۱) سمع (۴۲) بصر (۴۳) کلام (۴۴) مشیت وغیرہ ہا صفاتِ کمال کے (ازلی) ہونے کا کچھ

ثبوت نہیں (۴۵ تا ۵۰) ان کے ابدی ہونے کا کچھ ثبوت نہیں (۵۱) اس کی الوہیت قابل زوال، ان سب لزوم کا بیان تازیانہ اول میں گزر اب بلکہ (۵۲) خود اس اصل کا ماننا در حقیقت بالفعل اللہ عزوجل کو ناقص جانتا ہے (دیکھو تازیانہ ۲) اور بیشک جو اللہ عزوجل کی طرف نقص کی نسبت کرے قطعاً کافر، اعلام بقواطع الاسلام میں ہے: من نفی اواثبت ماھو صریح فی النقص کفر الخ۔

---

1 القرآن الکریم ۳۷/۹۶ 2 الاعلام بقواطع الاسلام مع سبل النجاۃ فصل اول مکتبہ حقیقۃ استنبول ترکی ص

Vol 15 Fatawa-e-Razvia

Third Principle: All the things whose negation was used to praise God are possible for God (Delirium 2). The blasphemies (Kufr) in this are numerous. It is absolutely necessary that according to this foolish person (53), his deity can have a wife. (54) Can have a son. (55) Can forget. (56) Can go astray. (57) Some things are outside His ownership, and so on from the blasphemies (other blasphemies - T) (See T 85 to 85).

Fourth Principle: Divine truthfulness is optional (2H). From this, it follows according to the creed of the fool that (58) the Holy Quran is a creation, upon whose blasphemy 32 fatwas have passed. (59) His deity was a liar in eternity (60) He is still a liar (61) He can never be truthful (62) Every single sentence of the Holy Quran is wrong (63) Allah is a creation (64) Rather, it is impossible, and so on, those many blasphemies whose accusations were mentioned in various places.

Fifth Principle: Divine knowledge is optional (Caution after T 3). Upon this, it is necessary that according to the ignorant one (65) Divine knowledge is created and accidental, upon whose blasphemy the fatwa of Imam Azam (may Allah be pleased with him) has passed. (Allah was ignorant in eternity (67) He can become ignorant whenever He wants (68) Allah is accidental (69) capable of annihilation, and so on.

Sixth Principle: Divine lying is possible, and it has been proved that his speech is not only a rational possibility but an actual possibility, rather, it is explicit text in the absence of habitual distance, and (70) this itself is blasphemy. Then on this estimation, absolutely and certainly (71) faith is entirely removed from the Sharia (72) certainty is repelled from the information of God (73) attacks on Islam from which an answer is impossible.

Seventh Principle: (74) If Allah Almighty, by hiding and concealing from the servants, making them forget, makes the Quranic verses false, there is no harm (T 31). Alas, he said this clearly and explicitly. I am surprised whether to include it in necessity (Luzoom) or adherence (Iltizam). Then upon this (75) what faith remains in Resurrection, gathering, accounting, book, paradise, hell, punishment, reward, since in everything there remains a clear and explicit possibility of deficiency, so how can there be certainty, so where is faith? We seek refuge in Allah, Lord of the worlds. One who sees our previous and subsequent discourses can reach the hundreds of necessary blasphemies of this Imam of the Najdiyya. Rather, as many as were mentioned above were not even fully counted here, yet, God forbid, are seventy-five blasphemies a small number? Moreover, these are just on one saying; what about the

counting of other blasphemies, Taqwiyat-ul-Iman and Sirat-ul-Mustaqim? Then there are the confessed blasphemies besides, which are boiling over in faith, Taqwiyat-ul-Iman, and Sirat-ul-Mustaqim. In short, if one goes on detailing the necessary and confessed blasphemies of the gentleman, putting a dot of blasphemy on his grave, then probably in a moment the whole surface of the grave would turn black. This is his punishment for selling blasphemy and polytheism in bulk, calling true Muslims kafir and mushrik without any reason, to the extent that according to his ways, no one from the Companions and Successors down to Shah Waliullah and Shah Abdul Aziz was saved from blasphemy and polytheism, as if according to the gentleman, blasphemy is a common matter.

जिल्द पंद्रहवीं (१५) फतावा-ए-रज़विया

तीसरा सिद्धांत: वे सभी बातें जिनकी नफी (निषेध) से खुदा की प्रशंसा की गई है, वे सब खुदा के लिए संभव हैं (प्रलाप २)। इसमें कुफ्र (ईश-निंदा) भी बहुत हैं। यह निश्चित रूप से आवश्यक है कि इस मूर्ख के अनुसार (५३) उसके उपास्य की पत्नी हो सकती है। (५४) बेटा हो सकता है। (५५) भूल सकता है। (५६) बहक सकता है। (५७) कुछ वस्तुएं उसके स्वामित्व से बाहर हैं, इत्यादि अन्य कुफ्र (अन्य ईश-निंदा - टी) (देखें टी ८५ से ८५)।

चौथा सिद्धांत: ईश्वरीय सत्यता वैकल्पिक है (२एच)। इससे यह आवश्यक होता है कि मूर्ख के पंथ के अनुसार (५८) कुरान मजीद मखलूक (सृजित) है, जिसके कुफ्र पर ३२ फतवे गुजर चुके हैं। (५९) उसका उपास्य अनादि काल से झूठा था (६०) अब भी झूठा है (६१) कभी सच्चा नहीं हो सकता (६२) कुरान मजीद का हर-एक वाक्य गलत है (६३) अल्लाह मखलूक है (६४) बल्कि असंभव है, इत्यादि वे अनेक कुफ्र जिनका आरोप विभिन्न स्थानों पर बीत चुका है।

पांचवां सिद्धांत: ईश्वरीय ज्ञान वैकल्पिक है (टी ३ के बाद चेतावनी)। इस पर यह अनिवार्य है कि अज्ञानी के निकट (६५) ईश्वरीय ज्ञान मखलूक और हादिस (नवीन) है, जिसके कुफ्र पर इमाम आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) का फतवा गुज़र चुका है। (अल्लाह अनादि काल में अज्ञानी था (६७) जब चाहे अज्ञानी बन जाए (६८) अल्लाह हादिस है (६९) नष्ट होने योग्य है, इत्यादि।

छठा सिद्धांत: ईश्वरीय झूठ संभव है, और यह साबित कर आए कि उसका कलाम न केवल तर्कसंगत संभावना है बल्कि घटित होने वाली संभावना है, बल्कि सामान्य दूरी के अभाव में स्पष्ट पाठ है और (७०) यह स्वयं कुफ्र है, फिर इस अनुमान पर निश्चित रूप से और यकीनन (७१) शरीयत से पूरी तरह विश्वास उठ जाता है (७२) खुदा की खबर से यकीन खत्म हो जाता है (७३) इस्लाम पर ऐसे आक्षेप जिनका उत्तर देना असंभव है।

सातवां सिद्धांत: (७४) अल्लाह तआला बंदों से छिपाकर, भुलाकर कुरानी आयतों को झूठा कर दे तो कोई हर्ज नहीं (टी ३१)। हाय, यह तो उसने साफ और स्पष्ट कहा था। मैं हैरान हूँ कि इसे लुज़ूम (अनिवार्यता) में शामिल करूँ या इल्तिज़ाम (प्रतिबद्धता) में, फिर इस पर (७५) हश्र-नश्र, हिसाब-किताब, जन्नत-नार, अज़ाब, सवाब किस चीज़ पर ईमान न रहा कि हर चीज़ में साफ़ साफ़ कमी की संभावना बाकी है तो यकीन कैसा और ईमान कहाँ? वल-इयाज़ु बिल्लाहि रब्बिल आलमीन। हमारे पिछले और आने वाले प्रवचनों को देखने वाला नजदिय्या के इस इमाम के सैकड़ों अनिवार्य कुफ्रों

तक पहुँच सकता है। बल्कि जितने ऊपर बताए गए, वे भी यहाँ पूरे नहीं गिने गए, फिर भी माज़अल्लाह पिचहत्तर कुफ़्र क्या कम हैं? फिर ये तो सिर्फ एक ही कथन पर हैं; बाकी कुफ़्र, तक़वियत-उल-ईमान और सिरात-उल-मुस्तकीम की गिनती ही क्या है? फिर वे इकबालिया कुफ़्र अलग रहे जो ईमान, तक़वियत-उल-ईमान और सिरात-उल-मुस्तकीम में उबल रहे हैं। संक्षेप में, हज़रत के अनिवार्य और इकबालिया कुफ़्रों का विवरण करते हुए, हर कुफ़्र के लिए उनकी कब्र पर एक नुक्ता लगाते जाएँ तो शायद एक पल में पूरी कब्र काली हो जाए। यह उसकी सजा है कि उसने कुफ़्र और शिर्क थोक में बेचा, बिना किसी कारण सच्चे मुसलमानों को काफिर और मुशरिक कहा, यहाँ तक कि उनके तरीके से सहाबा और ताबेईन से लेकर शाह वलीउल्लाह और शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब तक कोई कुफ़्र और शिर्क से नहीं बचा, मानो हज़रत के नज़दीक कुफ़्र एक सामान्य बात है।

पृष्ठ ७४२ का ४३५

اصل سوم: جن باتوں کی نفی سے خدا کی مدح کی گئی وہ سب خدا کے لئے ممکن ہیں (ہذیان ۲) اس کے کفر بھی بکثرت ہیں قطعاً لازم کہ اس سفیر کے طور پر (۵۳) اس کے معبود کی جو رو ہو سکتی ہے۔ (۵۴) بیٹا ہو سکتا ہے (۵۵) بھول سکتا ہے (۵۶) بہک سکتا ہے (۵۷) بعض اشیاء اس کی ملک سے خارج ہیں الی غیر ذلک من الکفریات (اس کے علاوہ دیگر کفریات۔ت) (دیکھوت ۸۵ تا ۸۵)

اصل چہارم: صدقِ الہی اختیاری ہے (۲ھ) اس سے لازم کہ سفیہ کے مذہب پر (۵۸) قرآن مجید مخلوق ہے جس کے کفر پر ۳۲ فتوے گزرے (۵۹) اس کا معبود ازل میں کاذب تھا (۶۰) اب بھی کاذب ہے (۶۱) کبھی صادق نہیں ہو سکتا (۶۲) قرآن مجید کا جملہ جملہ غلط ہے (۶۳) اللہ مخلوق ہے (۶۴) بلکہ محال ہے الی غیر ذلک وہ کفریات کثیرہ کہ مواضع متعددہ میں جن کا الزام گزرا۔

اصل پنجم: علم الہی اختیاری ہے (تنبیہ بعد ت ۳) اس پر لازم کہ جاہل کے نزدیک (۶۵) علم الہی مخلوق و حادث ہے جس کے کفر پر فتوی امام اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ گزرا (اللہ تعالیٰ ازل میں جاہل تھا (۶۷) جب چاہے جاہل بن جائے (۶۸) اللہ حادث ہے (۶۹) قابلِ فنا ہے الی غیر ذلک۔

اصل ششم: کذبِ الہی ممکن ہے اور ثابت کر آئے کہ اس کا کلام نہ صرف امکانِ عقلی بلکہ امکانِ وقوعی بلکہ عدم استبعادِ عادی میں نص صریح ہے اور (۷۰) یہ خود کفر ہے، پھر اس تقدیر پر قطعاً یقیناً (۷۱) شریعت سے یکسر مان مرتفع (۷۲) خدا کی خبر سے یقین مندفع (۷۳) اسلام پر مطاعن جن سے جواب ناممکن۔

اصل ہفتم: (۷۴) اللہ تعالیٰ بندوں سے چرا چھپا کر، بھلا بھلا کر آیات قرآنیہ جھوٹی کر دے تو کچھ حرج نہیں (ت ۳۱) بیہات یہ تو اس نے صاف صریح کہا تھا میں متحیر ہوں اسے لزوم میں داخل کروں یا التزام میں، پھر اس پر (۷۵) حشر نشر، حساب کتاب، جنت نار، عذاب، ثواب کس چیز پر ایمان نہ رہا کہ ہر چیز میں صاف صریح احتمالِ نقص باقی تو یقین کیسا تو ایمان کہاں۔ والعیاذ باللہ رب العالمین ہماری تقریراتِ سابقہ و تقریراتِ لاحقہ دیکھنے والا اس امامِ نجدیہ کے کفریاتِ لزومیہ کو صدہا تک پہنچا سکتا ہے۔ بلکہ جس قدر اوپر مذکور ہوئے وہ بھی یہاں پورے نہ گنے گئے پھر بھی معاذ اللہ پچھتر کفر کیا کم ہیں، پھر یہ تو صرف ایک ہی قول پر ہیں باقی کفریات، تقویت الایمان و صراط المستقیم کی گنتی ہی کیا ہے پھر وہ اقبالی کفر علاوہ رہے جو ایمان تقویت الایمان پر صراط مستقیم میں ابلے گملے پھر رہے ہیں۔ غرض حضرت کے کفریاتِ لزومیہ و اقبالیہ کی تفصیل کرتے فی کفر ایک نقطہ ان کی قبر پر دیتے جائے تو غالباً دم بھر میں ساری قبر کا منہ کالا ہو جائے، یہ اس کی سزا ہے کہ کفر و شرک دھڑی دھڑی کر کے بیچا محض بلاوجہ سچے مسلمانوں کو کافر مشرک کہا یہاں تک کہ ان کے طور پر صحابہ و تابعین سے لے کر شاہ ولی اللہ و شاہ عبدالعزیز صاحب تک کوئی کفر و شرک سے نہ بچا گویا حضرت کے نزدیک کفر امورِ عامہ

It was from there that he himself escaped, saying: "He did what he could not find, as you do, so shall you be rewarded/judged" (What you did, you didn't find; what one does, the equivalent will be given. - T)

Did you not see that the innocent blood of the moth did not give the candle such respite that it could turn the night into morning? (You saw how the moth's innocent blood did not grant the candle such safety that it could make the night see the morning. - T)

"Such is the punishment; and the punishment of the Hereafter is greater, if they but knew." (Quran 68:33) O Allah! Protect our faith and guard us from the evil of Satan, by the honor of Your beloved, our master Muhammad, the master of humans and jinn, may Allah's peace and blessings be upon him, his family, and his companions. Amen, and all praise is due to Allah, Lord of the worlds.

Such is the punishment, and the punishment of the Hereafter is the greatest of all; if only they knew. O Allah! Protect our faith, guard us from the evil of Satan through the means of Your beloved Muhammad, peace and blessings be upon him, who is the leader of humans and jinn, may honor and bounty be upon him, his progeny, and his companions. Amen, and all praise is due to Allah, Lord of the worlds. (T)

More than forty, even a hundred lashes passed over those leaders. It so happened that according to a group of Imams, you are infidels for seventy-five reasons. Remember, for the 'Imam of the sect', there are one hundred and seventy-five lashes in a single statement. Now move towards the followers; among them, Deobandi imitation has not advanced a step beyond following that misguided common Imam.

Note: Necessary Warning: One who is aware of the position of issuing fatwas knows that when a questioner asks about false and misguided speech, it is obligatory for the Mufti to express the vileness of that speech and clarify its evils, even if the speaker is merely an ignorant layman. The completion of a correct answer and rulings depends on this. It does not necessarily mean the speaker is worthy of direct address. Therefore, if the 'Deobandi' gentleman is like the modern claimants among the elders and leaders of the sect, then let this gift of eloquent refutation be theirs. Or if they are like the author of 'Barahin-e-Qatiya', hiding behind a mask of leadership, then the address is manifold though the addressee is one. Otherwise, the speech of the humble one (the author), out of the necessity of issuing a fatwa, is

directed purely towards the speech itself, and focus is turned away from the specific speaker. - 12 (Author)

1. Kanz al-Ummal, narrated by Ibn Umar, Hadith 43032, Muassasa al-Risala Beirut, 15/772
2. Al-Quran al-Karim, 68/33

यह वहीं से था, फिर वह खुद इससे बचकर कहने लगे: "उसने वह किया जो उसने नहीं पाया, जैसा तुम करोगे वैसा ही पाओगे" (जो किया था वह नहीं मिला, जो कोई करेगा उसका बदला दिया जाएगा। - त)

क्या तुमने नहीं देखा कि शमा को परवाने के नाहक खून ने इतनी मोहलत न दी कि रात की सुबह हो सके। (तुमने नहीं देखा कि परवाने का नाहक खून शमा को इस तरह मोहलत नहीं देता कि रात को सुबह कर दे। - त)

"ऐसा ही अज़ाब है; और आख़िरत का अज़ाब सबसे बड़ा है, काश वे इसे जानते।" (क़ुरआन 68:33) ऐ अल्लाह! हमारे ईमान की हिफ़ाज़त फ़रमा, और अपने महबूब हमारे सरदार मुहम्मद, जो इंसानों और जिन्नों के सरदार हैं, उनके वसीले से हमें शैतान की बुराई से बचा, उन पर और उनकी आल और असहाब पर रहमतें और सलामती हो। आमीन, और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो तमाम जहानों का रब है।

ऐसा ही अज़ाब है, और आख़िरत का अज़ाब सबसे बड़ा है, काश वे इसे जानते। ऐ अल्लाह! हमारे ईमान की हिफ़ाज़त फ़रमा, हमें शैतान की बुराई से सुरक्षित रख अपने हबीब मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के वसीले से जो इंसानों और जिन्नों के सरदार हैं, आप पर और आपकी आल और असहाब पर शरफ़ और करम हो। आमीन, और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो तमाम जहानों का रब है। (त)

उन इमामों पर चालीस बल्कि सौ कोड़े गुज़रे थे। बात यह हुई कि इमामों की एक जमात के नज़दीक तुम पचहत्तर कारणों से काफ़िर हो। याद रखें, 'इमाम-ए-ताइफ़ा' के लिए एक ही बात में पौने दो सौ कोड़े हैं। अब उनके पीछे चलने वालों की ओर चलें; उनमें देवबंदी तक़लीद ने उस गुमराह आम इमाम की पैरवी से एक कदम भी आगे नहीं बढ़ाया।

नोट: ज़रूरी चेतावनी: फ़तवा देने के पद (इफ़्ता) से वाक़िफ़ व्यक्ति जानता है कि जब कोई पूछने वाला किसी बातिल और गुमराह कलाम (बात) के बारे में पूछे, तो मुफ्ती पर उस कलाम की बुराइयों को ज़ाहिर करना और उसकी कमियों को स्पष्ट करना वाजिब है, चाहे वह बोलने वाला सिर्फ एक आम और जाहिल व्यक्ति ही क्यों न हो। सही जवाब और हुक्म का पूरा होना इसी पर निर्भर है। इससे यह ज़रूरी नहीं हो जाता कि बोलने वाला सीधे संवाद के लायक बन गया। लिहाज़ा, अगर 'देवबंदी'

साहब गुट के बड़े और अगुवाओं की तरह नए दावेदारों में से हैं, तो यह ज़ोरदार खंडन का तोहफ़ा उन्हें मुबारक हो। या अगर वे 'बाराहीन-ए-क़ातिआ' के लेखक की तरह इमामत का नक़ाब ओढ़े हुए हैं, तो संबोधन कई हैं लेकिन संबोधित एक ही है। वरना फ़क़ीर (लेखक) का कलाम फ़तवे की ज़रूरत की वजह से महज़ कलाम की प्रकृति पर आधारित है और व्यक्तिगत वक्ता से ध्यान हटा लिया गया है। - 12 (लेखक)

1. कंज़ुल उम्माल, इब्न उमर के हवाले से, हदीस 43032, मुअस्ससा-अर-रिसाला बैरुत, 15/772
2. अल-क़ुरआन अल-करीम, 68/33

पृष्ठ 436/742

سے تھا پھر یہ خود اس سے بچ کر کہا جاتے کہ کرد کہ نیافت کما تدین تدان ۱ (جو کیا تھا نہ پایا، جو کرے گا اس کا بدل دیا جائے گا۔ ت)

دیدی کہ خونِ ناحقِ پروانہ شمع را چنداں اماں نداد کہ شب را سحر کند (تم نے دیکھا نہیں کہ پروانہ کا خون ناحق شمع کو اسی طرح امان نہیں دیتا کہ رات کو سحری کر دے۔ت)

"کَذٰلِکَ الْعَذَابُ ط وَ لَعَذَابُ الْاٰخِرَۃِ اَکْبَرُ ط لَوْ کَانُوْا یَعْلَمُوْنَ ۲" اللھم احفظ لنا الایمان واعصمنا من شر الشیطان بجاہ حبیبک سیدنا محمد سید الانس والجان صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وعلی الہ وصحبہ شرف وکرم آمین والحمد للہ رب العلمین۔

اسی طرح عذاب ہے، اور آخرت کا عذاب سب سے بڑا ہے، کاش یہ اسے جانیں، اے اللہ! ہمارے ایمان کی حفاظت فرما، شرِ شیطان سے ہمیں محفوظ فرما بوسیلہ اپنے حبیب محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے جو انس و جن کے سردار ہیں آپ پر اور آپ کی آل و اصحاب پر شرف و کرم ہو آمین والحمد للہ رب العالمین۔ (ت)

ان امام صاحب پر چالیس بلکہ سو تازیانے اوپر گزرے تھے پھتر یہ ہوئے کہ ایک جماعت ائمہ کے نزدیک تم پھتر وجہ سے کافر ہو، امام الطائفہ پر ایک ہی قول میں پونے دو سو کوڑے یاد رکھئے، اب مقتدی صاحبوں کی طرف چلئے ان میں دیوبندی تقلید نے تو دیو بند گی یعنی اس عوام مغوی امام کی پیروی سے قدم آگے نہ بڑھایا۔

عہ: تنبیہ ضروری: واقف منصب افتاء جانتا ہے کہ مفتی سے جس کلام باطل وضلال کی نسبت سوال سائل ہو اس پر اس کلام کی شناعتوں کا اظہار، قباحتوں کا ایضاح واجب اگرچہ قائل محض

عامی وجاہل ہو کہ اتمام جواب و احکام صواب اس پر موقوف اس سے یہ لازم نہیں آتا کہ قابل مخاطبہ ٹھہرا، پس اگر حضرت دیوبندی مثل مدعیان جدید کوئی اکابر و متبوعین طائفہ سے ہیں جب تو اس ردِ بلیغ کا ہدیہ مبارک یا اگر مثل صاحب نسبتِ براہین قاطعہ نقابِ عارضِ امامتِ کامنہ ہیں تو خطاب متعدد اور مخاطب واحد ورنہ کلام فقیر بضرورت افتاء محض جانب کلام من حیث ھو کلام معطوف اور خصوصی متکلم سے نظر مصروف ۱۲ منہ۔

۱ کنز العمال بحوالہ عد عن ابن عمر حدیث ۴۳۰۳۲ موسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۵/ ۷۷۲ ۲ القرآن الکریم ۶۸/ ۳۳

Fatawa Razawiyya Volume (15)

That is, he did not present any new matter for which he would receive a new share of the charge of disbelief; he only inherited these rulings of the Imam, and the rest of his follies are extremely neglectful and not worthy of the attention of the learned. However, silence in the state of explanation is not commendable, therefore, a brief intervention is intended. His saying: Our belief is that God never spoke a lie nor will He speak one. I say: This mere verbal expression is baseless and unsustainable, for when lying is possible, rather factual as is the disposition of your Imam, then there is absolutely no way towards this belief, rather it falls under the explicit [verse]: "Or do you say concerning Allah that which you do not know?" 1 (or you say regarding God that of which you have no knowledge. T) in it. Those discourses which the humble servant (the author) presented in the second argument of the second transcendence are applicable here with extreme clarity and brilliance; which, by the grace of Allah, bear the full responsibility for the humiliation and disgrace of this false expression. If he is truthful, let him establish a proof for his belief while considering divine lying permissible. And when he cannot establish it, it will become clear that this verbal conciliation was also merely to please the public; after all, his Imam has explicitly written that there is no harm if God tells a lie secretly,

| O Allah! I seek refuge in You from the misguidance of the devils, and refuge is sought in Allah, the Lord of the worlds. | O Allah! I come into Your refuge from the misguidance of Satan, refuge is with Allah, the Lord of the worlds. (T) |

His saying: But He can speak [a lie]. I say: "Look how they invent a lie against Allah, and sufficient is that as a manifest sin." 2 (See how they are forging lies against Allah, and this is enough as an explicit sin. T) His saying: He may send the people of Paradise to Hell and the people of Hell to Paradise. I say: Setting aside that the punishment of an obedient believer is a recognized intellectual impossibility according to our noble Maturidi Imams (may their secrets be sanctified), and its explanation is in "Fawatih al-Rahamut":

| The prevention of punishing the obedient is our school of thought, the assembly of Maturidis, for it is a deficiency that is intellectually impossible for Him, Glory be to Him and Most High. End summary. | The impossibility of punishing an obedient believer is the doctrine of us Maturidis because this is a deficiency which is intellectually impossible for Allah Almighty. End summary. (T) |

1 Al-Quran al-Karim 80/2 2 Al-Quran al-Karim 50/4 3 Fawatih al-Rahamut, appended to al-Mustasfa, Chapter 1 regarding the Ruler, Publications of al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 1/26

फ़तावा रज़विया जिल्द (15)

यानी कोई ایسی। नई बात पेश नहीं की जिस पर कुफ्र (अविश्वास) के आरोप का नया हिस्सा मिले, केवल इन इमाम के आदेशों की विरासत पाई और उनकी बाकी बकवास विद्वानों के ध्यान देने योग्य नहीं है, फिर भी वर्णन की स्थिति में खामोशी प्रशंसनीय नहीं है, इसलिए संक्षिप्त हस्तक्षेप का इरादा है। उनका कथन: हमारा विश्वास है कि खुदा ने कभी झूठ नहीं बोला और न बोलेगा। मैं कहता हूँ: यह मात्र मौखिक अभिव्यक्ति निराधार और अस्थिर है, क्योंकि जब झूठ बोलना संभव हो, बल्कि घटित हो चुका हो जैसा कि तुम्हारे इमाम का स्वभाव है, तो इस विश्वास की ओर कोई रास्ता नहीं है, बल्कि यह स्पष्ट रूप से इसमें शामिल है: "अम तक़ूलूना अ़लल्लाहि मा ला तअ़लमून" 1 (या क्या तुम अल्लाह पर वह बात कहते हो जिसका तुम्हें ज्ञान नहीं है? - अनुवाद) में। वे भाषण जो फकीर (लेखक) ने दूसरी दलील की दूसरी तंज़ीह में प्रस्तुत किए हैं, यहाँ अत्यंत स्पष्टता और चमक के साथ लागू होते हैं; जो अल्लाह की कृपा से इस झूठी अभिव्यक्ति के अपमान और तिरस्कार की पूरी जिम्मेदारी लेते हैं। यदि वह सच्चा है, तो ईश्वरीय झूठ को जायज मानकर अपने विश्वास पर दलील तो कायम करे। और जब वह उसे कायम न कर सके, तो स्पष्ट हो जाएगा कि यह मौखिक सांत्वना भी केवल जनता को खुश करने के लिए थी; आखिरकार उनके इमाम ने स्पष्ट रूप से लिखा ही है कि यदि खुदा छुपकर झूठ बोल ले तो कोई हर्ज नहीं,

| अल्लाहुम्मा इन्नी अ़ऊज़ुबिका मिन अज़्लालिश शैतानीन, वल-अ़याज़ु बिल्लाहि रब्बिल आ़लमीन। | ऐ अल्लाह! मैं शैतान की गुमराही से तेरी पवाह में आता हूँ, अल्लाह रब्बुल आलमीन की पनाह है। (त) |

उनका कथन: मगर बोल सकता है। मैं कहता हूँ: "उंज़ुर कैफ़ा यफ़्तरूना अ़लल्लालहिल कज़िब, वकफ़ा बिही इस्मम मुबीना" 2 (देखो कैसा अल्लाह पर झूठ बाँध रहे हैं और यह काफी है साफ़ गुनाह। - अनुवाद) उनका कथन: जन्नतियों को दोज़ख और दोज़खियों को जन्नत में भेज दे। मैं कहता हूँ: इस बात को अलग रखते हुए कि एक आज्ञाकारी आस्तिक को दंड देना हमारे महान मातुरीदी इमामों (अल्लाह उनके रहस्यों को पवित्र करे) के निकट एक स्थापित बौद्धिक असंभवता है, और इसकी व्याख्या "फ़वातिहुर रहमूत" में है:

| इम्तिनाअ़ तअ़ज़ीबुल ताअि़अ़ मज़हबना मअ़शरल मातुरीदिय्यति फ़इन्नहु नक़्सुन मुस्तही़लुन अ़लैहि सुब्हानहु व तआ़ला अ़क़्लन इलख़ मलख़सन। | आज्ञाकारी आस्तिक को दंड देने का असंभव होना

हम मातुरीदियों का धर्म है क्योंकि यह एक कमी है जो अल्लाह तआला पर बौद्धिक रूप से असंभव है। इलख (संक्षिप्त)। (त) |

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 80/2 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 50/4 3 फ़वातिहुर ज़हमूत, अल-मुस्तस्फ़ा के परिशिष्ट में, शासक के बारे में अध्याय 1, प्रकाशन अश-शरीफ अल-रज़ी, क़ुम, ईरान 1/26

पेज 437/742

یعنی کوئی ایسی نئی بات پیش نہ کی جس پر الزام کفر سے جدید حصہ پاتا صرف انہیں احکام امام کا ترکہ پایا اور اس کی باقی خرافات بشدت اہمال قابل التفات اہل علم نہیں تاہم معرض بیان میں سکوت نا محمود لہذا بطور اجمال تعرض مقصود، قولہ ہمارا اعتقاد ہے کہ خدا نے کبھی جھوٹ بولا نہ بولے۔ اقول: یہ زبانی اظہار محض بے بنیاد و نا پائیدار کہ جب کذب ممکن بلکہ وقوعی ہوا جیسا کہ تمہارے امام کا مشرب، تو ہر گز اس اعتقاد کی طرف کوئی راہ نہیں بلکہ صراحتًا " اَمْ تَقُوْلُوْنَ عَلَی اللّٰہِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ ۝ " 1 (یا خدا پر وہ بات کہتے ہو جس کا علم تمہیں نہیں۔ت) میں داخل ہونا ہے۔ وہ تقریریں کہ فقیر نے دلیل دوم تنزیہ دوم میں حاضر کیں یہاں بنایت وضوح و انجلا جاری، جنہیں بحمد اللہ اس اظہارِ باطل کی ذلت و خواری کی پوری ذمہ داری، سچا ہے تو کذب الٰہی جائز رکھ کر اپنے اعتقاد پر دلیل تو قائم کرے اور جب نہ قائم کر سکے تو واضح ہو جائے گا کہ یہ زبانی استمالت بھی صرف خاطر داری عوام کے لئے تھی آخر اس کا امام صراحتًا لکھ ہی چکا کہ چرا چپا کر خدا جھوٹ بول لے تو کچھ حرج نہیں،

| اللھم انی اعوذبک من اضلال الشیاطین، والعیاذ باللہ رب العالمین۔ | اے اللہ! میں شیطان کی گمراہی سے تیری پناہ میں آتا ہوں، اللہ رب العالمین کی پناہ ہے۔ (ت) |

قولہ مگر بول سکتا ہے،اقول: "اُنْظُرْ کَیْفَ یَفْتَرُوْنَ عَلَی اللّٰہِ الْکَذِبَ ط وَکَفٰی بِہٖٓ اِثْمًا مُّبِیْنًا ۝ " 2 (دیکھو کیسا اللہ پر جھوٹ باندھ رہے ہیں اور یہ کافی ہے صریح گناہ۔ت) قولہ۔ بہشتیوں کو دوزخ اور دوزخیوں کو بہشت میں بھیج دے، اقول: قطع نظر اس سے کہ مومن مطیع کی تعذیب ہمارے ائمہ کرام ماتریدیہ اعلام قدست اسرارہم کے نزدیک محال عقلی مسلم الثبوت اور اس کی شرح فواتح الرحموت میں ہے:

| امتناع تعذیب الطائع مذہبنأ معشر الماتریدیة فانه نقص مستحیل علیہ سبحانہ وتعالی عقلاً اہ ملخصاً۔

| مومن مطیع کے عذاب کا ممتنع ہونا ہم ماتریدیہ کا مذہب ہے کیونکہ یہ نقص ہے جو اللہ تعالیٰ پر محال عقلی ہے ، اھ ملخصاً۔ (ت) |

1 القرآن الکریم ۸۰/۲ 2 القرآن الکریم ۵۰/۴ 3 فواتح الرحموت بذیل المستصفی الباب الاول فی الحاکم منشورات الشریف الرضی قم ایران ۱/ ۲۶

Volume Fifteen (15) Fatawa Rizvia

And Imam Nasafi and others (Note 1) among some scholars considered the forgiveness of a disbeliever to be rationally possible. Imam Ibn al-Humam states in 'Al-Musayarah':

Arabic	Urdu Translation
صاحب العمدة اختار ان العفو عن الكفر لا يجوز عقلاً -1	The author of 'Al-Umdah' opted for the view that forgiveness for disbelief is not rationally permissible. (T)

Ask this claimant: does he believe that Prophets and Saints (peace be upon them), who never committed any sin except obedience, could, God forbid, go to Hell, and that it is also a religious impossibility for disbelievers and polytheists to enter Paradise? If not, then he should worry about his faith and seek a ruling from the scholars. And if yes, then it becomes 'impossible due to an external factor' (mumtani' bil-ghayr). An 'impossible due to an external factor' is that which, if assumed to occur, leads to something 'impossible in itself' (mumtani' bidh-dhat). Otherwise, the consequence of a possibility leading to an impossibility of a pure possibility is impossible. Now, what is that 'external factor'? It is the necessity of a lie from Allah Almighty. Thus, by your own argument (Note 2), it is proven that a lie from the Creator is an 'intrinsic impossibility'. O person of intellect!

Note 1: Ironically, the 'Radd al-Muhtar', which modern claimants rely on blindly in this matter, also adopts this view and declares it correct and reliable:

Arabic	Urdu Translation
حيث قال لكنه مبنى على جواز العفو عن الشرك عقلاً وعليه يبتنى القول بجواز الخلف في الوعيد، وقد علمت ان الصحيح خلافه فالدعاء به كفر لعدم جوازه عقلا و شرعاً 2 -	Since he said: But it is based on the rational permissibility of forgiving polytheism (shirk), and on this is based the opinion of the permissibility of breaking a threat (khalf fi al-wa'id). And you have already known that the correct view is contrary to it. Therefore, claiming it is disbelief (kufr) because its permissibility is neither rational nor legal (shar'i). (T)

And look at the discourse of its source 'Al-Hilyah' in this regard:

Arabic	Urdu Translation
كما لا يخفى على من طالعه بامعان النظر والله الموفق 12 منه رضى الله تعالى عنه -	As it is not hidden from anyone who studies it with deep insight. And Allah is the Giver of success. 12 From him, may Allah be pleased with him. (T)

Note 2: If you say, why can it not be that this is also 'impossible due to an external factor' (Continued on the next page)

---

1. Al-Musayarah with Al-Musamarah, Fourth Pillar, Al-Safihah, Al-Maktabah al-Tijariyah al-Kubra, Egypt, p. 255
2. Radd al-Muhtar, Discussion on breaking a threat etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/351

खंड पंद्रह (15) फ़तावा रिज़विया

और इमाम नसफ़ी वगैरह (टिप्पणी 1) कुछ विद्वानों ने काफ़िर की माफ़ी को भी तर्कसंगत रूप से संभव माना है, इमाम इब्न अल-हुमाम 'अल-मुसायरा' में फ़रमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
صاحب العمدة اختار ان العفو عن الكفر لا يجوز عقلاً -1	साहब-ए-उमदाह का पसंदीदा विचार यह है कि कुफ़्र (अविश्वास) से माफ़ी तर्कसंगत रूप से जायज़ नहीं है। (त)

इस दावेदार से पूछें: क्या वह नबियों और वलियों (उन पर शांति हो), जिन्होंने आज्ञाकारिता के अलावा कभी कोई पाप नहीं किया, उनके(ईश्वर न करे) नरक में जाने और काफ़िरों और मुशरिकों के स्वर्ग में आने को शरीयत के लिहाज़ से असंभव मानता है या नहीं? यदि नहीं, तो उसे अपने ईमान की चिंता करनी चाहिए और विद्वानों से अपना हुक्म पूछना चाहिए। और यदि हाँ, तो यह 'मुम्तने बिल-ग़ैर' (बाहरी कारण से असंभव) हो गया। और 'मुम्तने बिल-ग़ैर' वह है जिसके घटित होने को मानने से कोई 'मुम्तने बिज़-ज़ात' (स्वयं में असंभव) बात पैदा हो। अन्यथा, एक संभव बात से शुद्ध संभव की असंभवता का निकलना नामुमकिन है। अब वह 'ग़ैर' (बाहरी कारण) क्या है? वही अल्लाह तआला के झूठ का अनिवार्य होना। तो आपकी ही दलील (टिप्पणी 2) से साबित हुआ कि रचयिता का झूठ बोलना 'असंभव-ए-ज़ाती' (स्वयं में असंभव) है। ऐ अक़्लमंद!

टिप्पणी 1: विडंबना यह है कि वह 'रद्द अल-मुहतार', जिसका आधुनिक दावेदार इस मामले में आँख मूँदकर सहारा लेते हैं, उसमें भी यही राय अपनाई गई है और इसे ही सही और विश्वसनीय करार दिया गया है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
حيث قال لكنه مبنى على جواز العفو عن الشرك عقلاً وعليه يبتنى القول بجواز الخلف في الوعيد، وقد علمت ان الصحيح خلافه فالدعاء به كفر لعدم جوازه عقلا و شرعاً 2 -	चूँकि उन्होंने कहा: लेकिन यह शिर्क(बहुदेववाद) को तर्कसंगत रूप से माफ़ करने की अनुमति पर आधारित है, और इसी पर 'खल्फ-ए-वईद' (धमकी के विरुद्ध कार्य) की अनुमति की राय आधारित है। और आप जान चुके हैं कि सही राय इसके विपरीत है। इसलिए इसका दावा करना कुफ़्र है क्योंकि इसकी अनुमति न तो तर्कसंगत है और न ही शरई। (त)

और इस संबंध में इसके स्रोत 'अल-हिल्या' का कथन देखें:

अरबी	उर्दू अनुवाद
كما لا يخفى على من طالعه بامعان النظر والله الموفق 12 منه رضى الله تعالى عنه -	जैसा कि यह उस व्यक्ति से छुपा नहीं है जिसने इसे गहरी दृष्टि से पढ़ा है। और अल्लाह ही तौफ़ीक़ देने वाला है। 12 उनकी ओर से, अल्लाह उनसे प्रसन्न हो। (त)

टिप्पणी 2: यदि आप कहें, ऐसा क्यों नहीं हो सकता कि यह भी 'मुम्तने ल-ग़ैर' हो (शेष अगले पृष्ठ पर)

---

1. अल-मुसायरा मअ अल-मुसामरा, रुकन-ए-राबे, अस-सफ़ियाह, अल-मकतबा अल-तिजारिया अल-कुबरा, मिस्र, पृ. 255
2. रद्द अल-मुहतार, खल्फ-ए-वईद के बारे में चर्चा आदि, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 1/351

اور امام نسفی وغیرہ عہ۱ بعض علماء نے عفوِ کافر کو بھی عقلاً ممکن جانا ، امام ابن الہمام مسایرہ میں فرماتے ہیں،

| صاحب العمدة اختار ان العفو عن الکفر لا یجوز عقلاً ۔۱ | صاحب عمدہ کا مختار یہ ہے کہ کفر سے عفو عقلاً جائز نہیں ۔ (ت) |

اس قائل سے پوچھے انبیاء و اولیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام کا جنھوں نے کبھی اطاعت کے سوا کچھ گناہ نہ کیا معاذ اللہ دوزخ میں جانا اور کافروں مشرکوں کا جنت میں آنا محالِ شرعی بھی مانتا ہے یا نہیں، اگر نہیں تو اپنے ایمان کی فکر کرے اور علماء سے اپنا حکم پوچھ دیکھے اور اگر ہاں تو ممتنع بالغیر ہوا اور ممتنع بالغیر وہی جس کا وقوع ماننا کسی ممتنع بالذات کی طرف منجر ہو ورنہ لزومِ ممکن سے استحالہِ ممکن محض ناممکن ، اب وہ غیر کیا ہے، وہی لزومِ کذبِ باری عزوجل ، تو آپ ہی کی دلیل عہ۲ سے ثابت ہوا کہ کذب بارِ محالِ ذاتی ہے ، اسے ذی ہوش !

عہ ۱: طرفہ یہ کہ وہ ردالمحتار جس سے مدعیانِ جدید اس مسئلہ میں جسلا متمسک اس میں بھی یہی قول اختیار کیا اور اسی کو صحیح و معتمد قرار دیا،

| حیث قال لکنه مبنی علی جواز العفو عن الشرك عقلاً وعلیه یبتنی القول بجواز الخلف في الوعید، وقد علمت ان الصحیح خلافه فالدعاء به کفر لعدم جوازه عقلا و شرعاً ۲ - | انھوں نے کہا یہ اس پر مبنی ہے کہ شرک کا عفو عقلاً جائز ہے اور خلف وعید کا قول بھی اسی پر مبنی ہے اور آپ جان چکے صحیح قول اس کے خلاف ہے لہذا اس کا دعوٰی کفر ہے کیونکہ اس کا جواز نہ عقلاً ہے نہ شرعاً (ت) |

اور اس طرف اس کے ماخذ حلیہ کا کلام ناظرہ،

| کما لا یخفی علی من طالعه بامعان النظر والله الموفق ۱۲ منه رضی الله تعالی عنه - | جیسا کہ مخفی نہیں ہر اس شخص پر جس نے گہری نظر سے مطالعہ کیا ہو اور اللہ ہی توفیق دینے والا ہے ۱۲ امنہ رضی اللہ تعالی عنہ ۔ (ت) |

عہ ۲: فان قلت لم لا یجوز ایکون هذا ایضا | اگر یہ اعتراض کریں یہ کیوں نہیں ہو سکتا کہ یہ بھی محال لغیرہ (باقی اگلے صفحہ پر)

---

۱ المسایرہ مع المسامرۃ الرکن الرابع في السفیهات المکتبۃ التجاریۃ الکبریٰ مصر ص ۲۵۵ ۲

ردالمحتار مطلب في خلف لا وعید الخ دار احیاء التراث العربي بیروت ۱ / ۳۵۱

Fatawa Rizvia (Vol. 15)

Because of the occurrence of 'Nass' (revealed text), going against what is specified is called 'Muhal Shar'i' (Religiously Impossible) precisely because its occurrence necessitates 'Muhal Aqli' (Rationally Impossible), i.e., falsehood in the word of God. It is stated in Sharh al-Aqa'id:

[Left Box]: If it occurred, it would necessitate lying in the speech of Allah Almighty, which is impossible. [Right Box]: If it occurred, it would necessitate lying in the speech of Allah Almighty, which is impossible. (T)

In Sharh Fiqh al-Akbar, it is stated:

[Left Box]: Allah the Almighty said: 'Allah does not burden any soul except with what it can bear.' Based on this text, those researchers among the Ash'ari who deemed it rationally permissible have concluded that it is religiously prohibited, although it may be rationally possible. Meaning, otherwise, an occurrence contrary to the news given by Allah the Glorified would be necessary. [Right Box]: Allah Almighty's honorable word is: 'Allah does not burden any soul except with what it can bear.' Based on this text, those researchers among the Ash'ari who deemed it rationally permissible have concluded that it is religiously prohibited, although it may be rationally possible. Meaning, otherwise, an occurrence contrary to the news given by Allah the Glorified would be necessary. (T)

Subhan Allah! This is a figment of debate in intellect, understanding, and theology. 'His word' is no one's monopoly. I say: Thus you... (Remaining margin from the previous page)

[Left Column]: ...impossible for another, and that other thing which is impossible in itself is something else. I say, why is it not possible that this itself is that which is impossible in itself, and because of it, its prerequisite becomes impossible due to another? If you cling to one possibility, we will cling to another, and we would be right, while you would be wrong. Because you used this argument to prove the possibility of lying, whether as a leader or as a usurper. So how can 'perhaps' and 'maybe' suffice for you? 12 [Author] May Allah be pleased with him. [Right Column]: ...and this other thing which is impossible in itself is another thing. I will say, why is it not possible that this itself is the thing which is impossible in itself, and because of it, its prerequisite becomes impossible due to another? And if you use any other possibility for reasoning, then we would be correct and you would be wrong

because you reasoned with this argument for the possibility of lying. So you are either a claimant or a usurper. Now, how can 'perhaps' and 'maybe' be of use to you? 12 [Author] May Allah be pleased with him. (T)

1 Sharh al-Aqa'id an-Nasafiyyah, Dar al-Isha'at al-Arabiyyah, Kandahar, Afghanistan, p. 71. 2 Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, Ma'na Qurb al-Bari min Makhluqatihi wa Bu'duhu 'Anhum, Al-Babi, Egypt, p. 107.

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

नस्स (प्रकाशित पाठ) के कारण, निर्दिष्ट के विरुद्ध जाना 'मुहाल शरई' (धार्मिक रूप से असंभव) कहलाता है, क्योंकि इसका घटित होना 'मुहाल अक़्ली' (तार्किक रूप से असंभव) अर्थात् ईश्वरीय वाणी में असत्य को आवश्यक बनाता है। शरह अक़ाइद में है:

[बायां बॉक्स]: यदि यह घटित होता, तो अल्लाह तआला की वाणी में झूठ अनिवार्य होता, जो कि असंभव है। [दायां बॉक्स]: यदि यह घटित होता, तो अल्लाह तआला की वाणी में झूठ अनिवार्य होता, जो कि असंभव है। (त)

शरह फ़िक़्ह अक़बर में है:

[बायां बॉक्स]: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: 'अल्लाह किसी भी जान पर उसकी क्षमता से अधिक बोझ नहीं डालता।' इसी नस्स के आधार पर, अश्अरी विद्वानों में से उन शोधकर्ताओं का मत है जो इसे तार्किक रूप से अनुमेय मानते थे कि यह धार्मिक रूप से निषिद्ध है, भले ही तार्किक रूप से अनुमेय हो। अर्थात्, अन्यथा अल्लाह सुब्हानहू की खबर के विपरीत घटित होना आवश्यक होगा। [दायां बॉक्स]: अल्लाह तआला का पवित्र वचन है: 'अल्लाह किसी भी जान पर उसकी क्षमता से अधिक बोझ नहीं डालता।' इसी नस्स के आधार पर, अश्अरी विद्वानों में से उन शोधकर्ताओं का मत है जो इसे तार्किक रूप से अनुमेय मानते थे कि यह धार्मिक रूप से निषिद्ध है, भले ही तार्किक रूप से अनुमेय हो। अर्थात्, अन्यथा अल्लाह सुब्हानहू की खबर के विपरीत घटित होना आवश्यक होगा। (त)

सुब्हान अल्लाह! यह बुद्धि, समझ और धर्मशास्त्र में बहस की एक कल्पना है। 'उनका वचन' किसी का एकाधिकार नहीं है। मैं कहता हूँ: इस प्रकार तुम... (पिछले पृष्ठ का शेष हाशिए)

[बायां कॉलम]: ...दूसरे के कारण असंभव है, और वह दूसरी चीज़ जो स्वयं में असंभव है, कुछ और है। मैं कहूँगा, यह क्यों संभव नहीं है कि यही वह चीज़ हो जो स्वयं में असंभव है, और इसके कारण इसकी पूर्व-शर्त दूसरे के कारण असंभव हो जाए? यदि तुम एक संभावना पर टिके रहोगे, तो हम दूसरी पर टिके रहेंगे, और हम सही होंगे और तुम गलत होगे। क्योंकि तुमने इस तर्क का उपयोग झूठ की संभावना सिद्ध करने के लिए किया, चाहे एक नेता के रूप में या एक बलात्कारी के रूप में। तो 'शायद' और 'संभवतः तुम्हारे लिए कैसे पर्याप्त हो सकते हैं? 12 [लेखक] रज़ियल्लाहु अन्हु। [दायां कॉलम]: ...और यह दूसरी चीज़ जो स्वयं में असंभव है, दूसरी वस्तु है। मैं कहूँगा, यह क्यों

संभव नहीं है कि यही वह चीज़ हो जो स्वयं में असंभव है, और इसके कारण इसका मेलज़ूम (आवश्यक घटक) दूसरे के कारण असंभव हो? और यदि तुम किसी और संभावना से तर्क करो, तो हम सही और तुम गलत सिद्ध होगे क्योंकि तुमने इस तर्क से झूठ की संभावना पर तर्क किया। तो तुम या तो दावेदार हो या बलात्कारी। अब 'शायद' और 'संभवतः तुम्हारे लिए कैसे काम आ सकते हैं? 12 [लेखक] रज़ियल्लाहु अन्हु। (त)

1 शरह अल-अक़ाइद अल-नस्फ़िया, दार अल-इशाअत अल-अरबिया, कंधार, अफगानिस्तान, पृष्ठ 71। 2 मिनह अल-रौद अल-अज़हर शरह अल-फ़िक़्ह अल-अक़बर, मानी क़ुर्ब अल-बारी मिन मख्लूक़ातिही व बुअदुहु अन्हुम, अल-बाबी, मिस्र, पृष्ठ 107।

فتاوٰی رضویہ (جلد پندرہویں (۱۵))

ورود نص کے سبب خلاف منصوص کو محال شرعی اسی لئے کہتے ہیں کہ اس کا وقوع محال عقلی یعنی کذب الٰہی کو مستلزم، شرح عقائد میں ہے:

[بایاں باکس]: لو وقع لزم کذب کلام اللہ تعالی وھو محال۔ [دایاں باکس]: اگر وقوع ہو جائے تو اللہ تعالٰی کے کلام کا کذب لازم آتا ہے جو محال ہے(ت)

شرح فقہ اکبر میں ہے،

[بایاں باکس]: قال اللہ تعالی، لا یکلف اللہ نفسا الا وسعھا۔ وعن ھذا النص ذھب المحققون ممن جوزہ عقلا من الاشاعرۃ الی امتناعہ سمعا و ان جاز عقلا ای والا لزم وقوع خلاف خبرہ سبحانہ۔ [دایاں باکس]: اللہ تعالٰی کا ارشاد گرامی ہے، اللہ کسی جان پر بوجھ نہیں ڈالتا مگر اس کی طاقت بھر، اسی نص کی بنا پر ان اشاعرہ میں سے محققین اس طرف گئے ہیں جو اسے عقلا جائز سمجھتے تھے کہ شرعا محال ہے اگر چہ عقلا جائز ہے یعنی ورنہ اللہ تعالٰی کی خبر کے خلاف وقوع لازم آئے گا۔(ت)

سبحان اللہ! یہ تو عقل و فہم اور الہیات میں بحث کا وہم قولہ تو کسی کا اجارہ نہیں اقول: یوں تو تم (بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ)

[بایاں کالم]: محالاً لغیرہ وذلك الغیر المستحیل بالذات شیئاً آخر قلت لم لا یجوز ان یکون ھذا ھو ذلك الغیر الا محال بالذات ولا جلہ صار ملز و مہ محالاً بالغیر فان تشبثت باحتمال تشبثنا بأٰخر وکنا مصیبین وکنت من الخاطئین لانك مستدل بھذا الدلیل علی امکان الکذب اماماً عیاً واما غاصباً فکیف یکفیك عسی ولعل ۱۲ منہ رضی اللہ تعالی عنہ۔ [دایاں کالم]: ہو اور یہ غیر جو محال بالذات ہو

دوسری شیئ ہے میں کہوں گا یہ کیوں جائز نہیں کہ یہ غیر محال بالذات یہی ہو اور اس کی وجہ سے اسکا ملزوم محال بالغیر ہو اور اگر تم کسی اور احتمال سے استدلال کرو تو ہم مصیب اور تم خاطی ٹھہرو گے کیونکہ تم اس دلیل سے امکانِ کذب پر استدلال کیا تو تم یا تو مدعی ہو یا غاصب اب تمہارے لئے شاید یہ ہو امید ہے کہ ہو، کیسے کام آسکتا ہے ۱۲منہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ (ت)

1 شرح العقائد النسفیہ دار الاشاعۃ العربیۃ قندھار افغانستان ص ۷۱ 2 منح الروض الازھر شرح الفقہ الاکبر معنی قرب الباری من مخلوقاتہ و بعدہ عنہم البابی مصر ص ۱۰۷

Fatawa Razawiyya Volume Fifteen (15)

On behalf of your Imam, you can also say that if the Creator (Almighty Allah) makes Himself deficient, tainted, or flawed, then no one has a monopoly over Him; if He annihilates His own essence, power, knowledge, or divinity, no one has a monopoly over Him. It is evident that even assuming these impossibilities, His monopoly will not be proven, as a relationship without service is not rational. Then how can the proof of possibility arise from this negation of monopoly? And if the intent is that there is no harm if He does so, and indeed in common parlance this speech yields this meaning, then it is purely false and baseless, and contrary to the consensus of the Ummah and definitive texts. Indeed, what a great harm it is that the true Master of the entire universe, Allah forbid, should be considered a liar, upon whose impossibility we have heard countless texts, and the words of Hilya have just passed, and the voices of Sharh al-Aqa'id and Sharh Fiqh al-Akbar must still be ringing in your ears. But yes, for you, what harm was there in Allah Almighty being a liar? The Imam has clearly stated that all the defects in the world can come into that Pure, Flawless Being. May Allah grant faith and modesty to such 'knowledge'. His saying: "This itself is the possibility of lying." I say: This is purely your lie. Every 'impossible-by-another' necessitates 'impossible-in-itself', and despite that, it is 'possible-in-itself'. Its essential possibility necessitates the essential possibility of that 'impossible-in-itself'. For something impossible-in-itself to necessitate another impossible-in-itself, the necessity must be essential, not accidental, otherwise it would not be impossible-in-itself but impossible-by-another. In this way, it would follow that Allah, the Exalted and Holy, would no longer be Necessary of Existence, or all created things would become Necessary of Existence. Listen to the reason for the necessity: Did the time of Zaid's existence today exist in the knowledge of Allah (Glory be to Him and Exalted) or not? If not, then the encompassing knowledge of the Exalted Lord is negated. And the negation of knowledge, which is a requirement of the Essence, [leads to] the negation of the requirement. So, Allah forbid, the Lord became non-existent. And if it [the knowledge] was there, then at that time was its non-existence also essentially possible or not? If not, then Zaid became Necessary of Existence, whereas there his non-existence at that time is possible-in-itself. If non-existence of knowledge and non-existence of the known necessitate the non-existence of the Essence for you, then the Lord (Glory be to Him) is no longer Necessary of Existence. Now are you convinced of your ignorance? Truly you are helpless, for in the realities of sciences

and subtleties of understandings, poor Gangohi education had no share at all. Look at the words of the scholars:

Note: And I say: Furthermore, O ignorant one! If this arrow of your argument is complete ignorance, then even the ignorance of Allah Almighty, God forbid, would become possible. Because He did not just inform us of the heavenly ones going to heaven and the hellish ones going to hell, but it is also thus in His knowledge. Altogether, He is powerful over the contrary. On this estimation, His knowledge will prove wrong, and this is the possibility of ignorance. "Exalted is He far above such a thing." (Allah is far more exalted than that. - Translator's note). Yes, O ignorant one! Now either accept the possibility of ignorance as well or desist from these false claims about the possibility of lying. May Allah grant guidance. Ameen! 12 - From him [the author], may Allah be pleased with him.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रह (15)

अपने इमाम की तरफ से यह भी कह सकते हो कि अगर बारी तआला अपने आप को नाक़िस (अधूरा), मलूस (दूषित) व ऐबी बना ले तो किसी का इजारा (एकाधिकार) नहीं, अपनी ज़ात या क़ुदरत या इल्म या उलूहियत को फ़ना कर दे तो किसी का इजारा नहीं, ज़ाहिर है कि इन मुहालात (असंभव बातों) के फ़र्ज़ पर भी उस का इजारा साबित न होगा कि बे-इलाक़ा मुलाज़मत माक़ूल नहीं, फिर इसी नफी-ए-इजारा से सुबूत-ए-इमकान क्योंकर हो? और अगर यह मक़सूद कि ऐसा करे तो कुछ हरज नहीं, और बेशक उर्फ़(आम बोलचाल) में यह कलाम इसी मानी को मुफ़ीत (प्रकट) होता है तो महज़ ग़लत व बातिल, और इज्मा-ए-उम्मत व नुसूस-ए-क़ातिया के ख़िलाफ़ बेशक कितना बड़ा हरज है कि सारे जहान का सच्चा मालिक मुआज़अल्लाह झूठा ठहरे जिस के इस्तहाला (असंभव होने) पर नुसूस बे-शुमार सुनते आए और हुलिया का कलाम ताज़ा गुज़रा और शरह अक़ायद व शरह फिक्ह-ए-अकबर की आवाज़ें तो अभी तुम्हारे कान में गूँजती होंगी, मगर हाँ तुम्हारे नज़दीक अल्लाह अज़्ज़वजल के झूठे होने में क्या हरज होता था, इमाम तो साफ़ कह चुका कि उस पाक बे-ऐब में दुनिया भर के ऐब आ सकते हैं फिर एनीम बर इल्म-ए-अल्लाह ईमान व हया बख्शे। क़ौल: यही इमकान-ए-किज्ब है। अक़ूल: यह महज़ तुम्हारा किज्ब (झूठ) है, हर मुम्तने-बिल-गैर मुहाल-बिज़-ज़ात को मुस्तल्ज़िम (अनिवार्य) है, और बावजूद इसके ख़ुद मुमकिन-बिज़-ज़ात होता है, उसका इमकान-ए-ज़ाती इस मुहाल-बिज़-ज़ात के इमकान-ए-ज़ाती को मुस्तल्ज़िम हो, मुहाल-बिज़-ज़ात और को मुस्तल्ज़िम होना मुहाल-बिज़-ज़ात और लम ये कि इन में इस्तलज़ाम ही आरज़ी था न कि ज़ाती वरना मुहाल-बिज़-ज़ात होता न कि बिल-ग़ैर, यूँ तो लाज़िम कि बारी तआला व तक़द्दस वाजिबुल वजूद न रहे या तमाम मौजूदात वाजिबुल बिज़-ज़ात हो जाएँ वजह मुलाज़मत सुनिए: ज़ैद आज मौजूद हुआ उसका वक़्त-ए-वजूद इल्म-ए-इलाही सुब्हानहू व तआला में था या नहीं, अगर नहीं तो इल्म-ए-मुहीत-ए-बारी जल्ल व अला मुन्तफ़ी (नष्ट) हुआ और इन्तफ़ा-ए-इल्म कि मुक़्तज़ा-ए-ज़ात है इन्तफ़ा-ए-मुक़्तज़ी को मुक़्तज़ी तो बारी अज़्ज़वजल मुआज़अल्लाह मादूम (लुप्त) हुआ और अगर था तो उस वक़्त उसका अदम (ग़ैर-मौजूदगी) भी मुमकिन-ए-ज़ाती था या नहीं, अगर नहीं तो ज़ैद वाजिबुल बिज़-ज़ात हुआ और वहां तो उसका इस वक़्त अदम कि मुमकिन-बिज़-ज़ात है। अदम-ए-इल्म और अदम-ए-आलम को मुस्तल्ज़िम तो तुम्हारे तौर पर अदम-ए-ज़ात मुमकिन तो बारी जल्ल जलालुहू वाजिबुल वजूद न हुआ, अब तो आप को अपनी जहालत पर यक़ीन आया, वाक़ई तुम बेचारे माज़ूर हो कि

हक़ायक़-ए-उलूम व दक़ायक़-ए-फ़ुहूम में बेचारी गंगोही तालीम का हिस्सा रखा ही न गया, ज़रा कलमात-ए-उलेमा पर:

नोट: अक़ूल: ऐज़ा (और भी) बल्कि ओ जाहिल! अगर यह तीर दलील जहालत-ए-ताम हो तो बारी अज़्ज़वजल का मुआज़अल्लाह जेहल (अज्ञानता) भी मुमकिन ठहरे कि उसने बहिश्तियों के बहिश्त, दोज़खियों के दोज़ख जाने की सिर्फ़ हमें ख़बर ही न दी बल्कि उसके इल्म में भी ऐसा ही है बलैनमह (इसके बावजूद) वह ख़िलाफ़ पर क़ादिर, इस तक़दीर पर उसका इल्म ग़लत पड़ेगा और यही इमकान-ए-जेहल है। तआला अन ज़ालिका उलूवन कबीरा (अल्लाह इससे कहीं बुलंद है)। हाँ ऐ जाहिल! अब तो या तो इमकान-ए-जेहल भी मान या इमकान-ए-किज्ब पर इन झूठे शोषों से दर-गुज़र, अल्लाह तआला हिदायत बख्शे आमीन! 12 मिन्हु रज़िअल्लाहु अन्हु।

اپنے امام کی طرف سے یہ بھی کہہ سکتے ہو کہہ سکتے ہو اگر باری تعالیٰ اپنے آپ کو ناقص و ملوث و عیبی بنالے تو کسی کا اجارہ نہیں، اپنی ذات یا قدرت یا علم یا الوہیت کو فنا کردے تو کسی کا اجارہ نہیں، ظاہر ہے کہ ان محالات کے فرض پر بھی اس کا اجارہ ثابت نہ ہوگا کہ بے علاقہ ملازمت معقول نہیں پھر اسی نفی اجارہ سے ثبوت امکان کیونکر ہو، اور اگر یہ مقصود کہ ایسا کرے تو کچھ حرج نہیں، اور بیشک عرف میں یہ کلام اسی معنی کو مفید ہوتا ہے تو محض غلط و باطل، اور اجماع امت و نصوص قاطعہ کے خلاف بیشک کتنا بڑا حرج ہے کہ سارے جہان کا سچا مالک معاذ اللہ جھوٹا ٹھہرے جس کے استحالہ پر نصوص بے شمار سنتے آئے اور حلیہ کا کلام تازہ گزرا اور شرح عقائد و شرح فقہ اکبر کی آوازیں تو ابھی تمہارے کان میں گونجتی ہوں گی، مگر ہاں تمہارے نزدیک اللہ عزوجل کے جھوٹے ہونے میں کیا حرج ہوتا تھا، امام تو صاف کہہ چکا کہ اس پاک بے عیب میں دنیا بھر کے عیب آسکتے ہیں پھر انیم بر علم اللہ ایمان و حیا بخشے۔ قولہ یہی امکان کذب ہے۔ اقول: عہ محض تمہارا کذب ہے ہر ممتنع بالغیر محال بالذات کو مستلزم، اور باوجود اس کے خود ممکن بالذات ہوتا ہے، اسکا امکان ذاتی اس محال بالذات کے امکان ذاتی کو مستلزم ہو محال بالذات اور کو مستلزم ہونا محال بالذات اور لم یہ کہ ان میں استلزام ہی عارضی تھا نہ کہ ذاتی ورنہ محال بالذات ہوتا نہ کہ بالغیر، یوں تو لازم کہ باری تعالیٰ و تقدس واجب الوجود نہ رہے یا تمام موجودات واجب بالذات ہو جائیں، وجہ ملازمت سنئے زید آج موجود ہوا اس کا وقت وجود علم الٰہی سبحانہ و تعالیٰ میں تھا یا نہیں، اگر نہیں تو علم محیط باری جل وعلا منتفی ہوا اور انتفائے علم کہ مقتضائے ذات ہے انتفائے مقتضی کو مقتضی تو باری عزوجل معاذ اللہ معدوم ہوا اور اگر تھا تو اس وقت اس کا عدم بھی ممکن ذاتی تھا یا نہیں، اگر نہیں تو زید واجب بالذات ہوا اور

وہاں تو اس کا اس وقت عدم کہ ممکن بالذات ہے۔ عدم علم اور عدم عالم کو مستلزم تو تمہارے طور پر عدم ذات ممکن تو باری جل جلالہ واجب الوجود نہ ہوا، اب تو آپ کو اپنی جہالت پر یقین آیا، واقعی تم بیچارے معذور ہو کہ حقائق علوم و دقائق فہوم میں بیچاری گنگوہی تعلیم کا حصہ رکھا ہی نہ گیا، ذرا کلمات علماء پر

عہ: واقول: ایضا بلکہ او جاہل ! اگر یہ تیر دلیل جہالت تام ہو تو باری عزوجل کا معاذ اللہ جہل بھی ممکن ٹھہرے کہ اس نے بہشتیوں کے بہشت، دوزخیوں کے دوزخ جانے کی صرف ہم کو خبر ہی نہ دی بلکہ اس کے علم میں بھی ایسا ہی ہے بالینمہ وہ خلاف پر قادر، اس تقدیر پر اس کا علم غلط پڑے گا اور یہی امکان جہل ہے تعالیٰ عن ذلک علو کبیر اللہ تعالیٰ اس سے بڑھ کر بلند ہے۔ ت) ہاں اے جاہل ! اب تو یا تو امکان جہل بھی مان یا امکان کذب پر ان جھوٹے شوشوں سے در گزر، اللہ تعالیٰ ہدایت بخشے آمین ! ۱۲ منہ رضی اللہ عنہ۔

Fatawa Razawiyya Volume (15)

Look at this, and you will gain full confidence in your own wisdom. Allama Sa'd al-Din al-Taftazani states in the commentary on 'Aqa'id al-Nasafi':

Arabic	Urdu translation/explanation
Indeed, when Allah the Almighty brought the world into existence by His power and choice, its non-existence became possible in itself, even though its hypothetical occurrence necessitates the separation of the effect from its complete cause, which is impossible. The result is that a possible thing is that whose hypothetical occurrence does not necessitate an impossibility in view of its essence; however, in view of a factor external to itself, we do not concede that it does not necessitate an impossibility. 1	Allah the Almighty created the world by His power and choice. Its non-existence is possible in itself, despite the fact that from the assumption of its occurrence, the separation of the effect from its complete cause follows, and this is impossible. The summary is that a possible thing is that by whose assumption of occurrence an impossibility does not follow regarding its essence, but regarding an additional matter, we do not accept that it does not entail an impossibility. (T)

He states in Sharh al-Maqasid:

Arabic	Urdu translation/explanation
If it is said: that which Allah knew or informed would not occur, its assumed occurrence necessitates an impossibility, which is His ignorance or His lying—transcendent is He above that—and everything whose assumed occurrence necessitates an impossibility is itself impossible, because it is necessary that the 'conditioned' (malzum) cannot exist without the 'condition' (lazim). The answer is to deny the major premise (al-kubra); it is only true if the necessity of the impossibility is due to its essence. But if it is due to an external factor (aridh), like knowledge or information,	If it is said that what Allah Almighty knew would not occur or informed of its non-occurrence, from the assumption of its occurrence an impossibility would follow, i.e., ignorance or lying on His part. So when an impossibility follows from this assumption of occurrence, it will be impossible in any case, because the existence of the conditioned (malzum) without the condition (lazim) is impossible. The answer is that we do not accept the major premise (kubra). This is true only if the necessity of the impossibility is essential (li-dhatihi). If it is due to some accidental factor (aridh), for example, the

Arabic	Urdu translation/explanation
then in the case we are discussing, it is not so; for it could be possible in itself, and the source of the necessity of the impossibility is that external factor. 2	knowledge or information under discussion, then it is not impossible because it can be possible in itself, and the cause of the necessity of the impossibility is that accidental factor. (T)

In short, by not distinguishing between impossibility arising from the essence itself and from an external factor, some have judged the impossibility of the conditioned from the essential impossibility even in accidental entailment, which the researchers solved in this way. However, in such a place, the possibility of the conditioned...

1. Sharh al-Aqa'id al-Nasafiyya, Dar al-Isha'at al-Arabiyya, Kandahar, Afghanistan, pp. 71-72.
2. Sharh al-Maqasid, Fourth Inquiry: No evil comes from Allah Almighty, Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyya, Lahore, 6/155.

फ़तावा-ए-रज़विया, खंड (१५)

ज़रा देखें तो आपको अपनी बुद्धिमत्ता पर पूर्ण विश्वास हो जाएगा। अल्लामा साद अल-दीन तफ़्ताज़ानी 'शरह अल-अक़ायद अल-नस्फ़ी' में फरमाते हैं:

अरबी

वास्तव में, जब अल्लाह सर्वशक्तिमान ने अपनी शक्ति और इच्छा से संसार को अस्तित्व में लाया, तो इसका न होना अपने आप में संभव है, हालाँकि इसके घटित होने की परिकल्पना से पूर्ण कारण से कार्य का विलग होना अनिवार्य हो जाता है, जो कि असंभव है। निष्कर्ष यह है कि संभव वह है जिसके घटित होने की परिकल्पना से उसके सार (essence) के संदर्भ में कोई असंभवता उत्पन्न न हो; लेकिन स्वयं के अतिरिक्त किसी अन्य कारक के संदर्भ में, हम यह स्वीकार नहीं करते कि यह असंभवता को आवश्यक नहीं बनाता। 1

उर्दू अनुवाद/व्याख्या

अल्लाह तआला ने दुनिया को अपनी कुदरत और इख्तियार से पैदा किया। इसका अपने आप में न होना मुमकिन है, इस तथ्य के बावजूद कि इसके होने की कल्पना से मा'लूल (प्रभाव) का अपनी इल्लत-ए-ताम्मा (पूर्ण कारण) से अलग होना लाज़िम आता है और यह मुहाल (असंभव) है। सारांश यह है कि मुमकिन वह होता है जिसके होने को मान लेने से उसकी ज़ात के लिहाज़ से मुहाल लाज़िम न आए, लेकिन किसी अतिरिक्त मामले के लिहाज़ से हम नहीं मानते कि मुहाल लाज़िम नहीं आता। (त)

'शरह अल-मक़ासिद' में फरमाते हैं:

अरबी

यदि यह कहा जाए: जिसे अल्लाह ने जाना या सूचित किया कि वह घटित नहीं होगा, तो उसके घटित होने की कल्पना से एक असंभवता उत्पन्न होती है, जो कि उसका अज्ञान या झूठ है—वह इससे पवित्र है—और वह सब जिसके होने की कल्पना से मुहाल लाज़िम आए, वह स्वयं मुहाल है, क्योंकि लाज़िम के बिना मलज़ूम का होना वर्जित है। तो इसका उत्तर 'कुबरा' (बड़े आधारवाक्य) का खंडन करना है; यह

उर्दू अनुवाद/व्याख्या

अगर यह कहा जाए कि अल्लाह तआला ने जिस चीज़ के न होने को जाना या उसकी खबर दी हो, तो उसके होने की कल्पना से मुहाल लाज़िम आएगा, यानी जिहालत या उसका झूट। तो जब इस होने की कल्पना से मुहाल लाज़िम आएगा तो यह बहरहाल मुहाल होगा क्योंकि लाज़िम के बिना मलज़ूम का वजूद मुमतने' (असंभव) होता है। तो इसका जवाब यह है कि

अरबी

तभी सच है जब मुहाल का लाज़िम होना ज़ात की वजह से हो। लेकिन यदि यह किसी बाहरी कारण (आरिज़) जैसे ज्ञान या सूचना की वजह से हो, तो हमारे मामले में ऐसा नहीं है; क्योंकि वह अपने आप में मुमकिन हो सकता है और मुहाल लाज़िम होने का कारण वह आरिज़ (बाहरी कारण) है। 2

उर्दू अनुवाद/व्याख्या

कुबरा नहीं मानते। यह तब सच है कि अगर लुज़ूम-ए-मुहाल ज़ाती हो और अगर किसी आरिज़े (बाहरी कारण) की वजह से हो, मिसाल के तौर पर वह ज़ेर-ए-बहस इल्म या ख़बर हो, तो इसमें मुहाल नहीं क्योंकि यह अपने आप में हो सकता है मुमकिन है और लुज़ूम-ए-मुहाल की इल्लत वह आरिज़ बन रहा हो। (त)

संक्षेप में, अपनी ज़ात और बाहरी कारण से पैदा होने वाली असंभवता में अंतर न करके, कुछ लोगों ने आरिज़ी लुज़ूम में भी ज़ाती मुहाल से मलज़ूम के मुहाल होने का हुक्म लगा दिया, जिसे शोधकर्ताओं ने इस तरह हल किया। लेकिन ऐसी जगह मलज़ूम के मुमकिन होने से...

1. शरह अल-अक़ायद अल-नस्फ़िया, दार अल-इशाअत अल-अरबिया, कंधार, अफ़गानिस्तान, पृ. 71-72।
2. शरह अल-मक़ासिद, चौथी जांच: अल्लाह तआला की ओर से कोई बुराई नहीं, दार अल-मआरिफ़ अल-नुमानिया, लाहौर, 6/155।

पृष्ठ 441/742

نظر کیجئے تو آپ کو اپنی دانشمندی پر یقینِ کامل آئے۔ علامہ سعدالدین تفتازانی شرحِ عقائدِ نسفی میں فرماتے ہیں:

| ان اللہ تعالٰی لما اوجد العالم بقدرتہ اختیارہ فعدمہ ممکن فی نفسہ مع انہ یلزم من فرض وقوعہ تخلف المعلوم عن علتہ التامۃ وہو محال والحاصل ان لا ممکن لایلزم من فرض وقوعہ محال بالنظر الٰی ذاتہ واما بالنظر الٰی امر زائد علٰی نفسہ فلا نسلم انہ لا یستلزم المحال۔ 1 | اللہ تعالٰی نے جہان کو اپنی قدرت و اختیار سے تخلیق فرمایا اس کا فی ذاتہ عدم ممکن ہے باوجودیکہ اسکے وقوع کے فرض سے معلول کا اپنی علتِ تامہ سے تخلف لازم آتا ہے اور یہ محال ہے، حاصل یہ ہے کہ ممکن وہ ہوتا ہے جی ذاتہ جس کے وقوع کے فرض کرنے سے محال لازم نہ آئے لیکن کسی امر زائد کی بنسبت ہم نہیں مانتے کہ محال کو مستلزم نہیں۔ (ت) |

شرحِ مقاصد میں فرماتے ہیں:

| ان قیل ماعلم اللہ او اخبر بعدم وقوعہ یلزم من فرض وقوعہ محال ھو جھلہ او کذبہ تعالٰی عن ذلک وکل مایلزم من فرض وقوعہ محال فھو محال ضرورتہ امتناع وجود الملزوم بدون اللازم فجوابہ منع الکبرٰی وانما یصدق لو کان لزوم المحال لذاتہ اما لو کان لعارض کالعلم او الخبر فبما نحن فیہ فلا لجو از ان یکون ھو مکنا فی نفسہ ومنشاء لزوم المحال ھو ذلک العارض۔ 2 | اگر یہ کہا جائے کہ اللہ تعالٰی نے جس چیز کے عدمِ وقوع کو جانا یا اُس کی خبر دی ہو تو اس کے وقوع کے فرض سے محال لازم آئے گا وہ جہالت یا اس کا کذب ہے تو جب اس فرض وقوع سے محال لازم آئے گا تو یہ بہرحال محال ہوگا کیونکہ لازم کے بغیر ملزوم کا وجود ممتنع ہوتا ہے تو اس کا جواب یہ ہے کہ

کبریٰ نہیں مانتے، یہ تب سچا ہے کہ اگر لزومِ محال لذاتہ ہو اور اگر کسی عارضہ کی وجہ سے ہو مثلاً وہ زیر بحث علم یا خبر ہو تو اس میں محال نہیں کیونکہ یہ فی نفسہ ہو سکتا ہے ممکن ہے اور لزومِ محال کی علت وہ عارض بن رہا ہو۔ (ت) |

غرض استحالہ ناشیہ عن نفس الذات وعن خارج میں فرق نہ کرکے بعض نے استلزامِ عارضی میں بھی استحالہ لازم بالذات سے استحالہ ملزوم بالذات کا حکم کیا جس کا محققین نے یوں حل کر دیا مگر ایسی جگہ امکانِ ملزوم سے

1 شرح العقائد النسفیہ دار الاشاعۃ العربیہ قندھار افغانستان ص ۷۱ و ۷۲ 2 شرح المقاصد المبحث الرابع لا قبیح من اللہ تعالیٰ دار المعارف النعمانیہ لاہور ۶/۱۵۵

Fatawa Razawiya Volume 15

The ruling that the possibility of something essentially impossible is mandatory was a special portion of your noble intellect, against which the scholars' rebuttal was sufficient and ample. Subhan Allah! Why should I rely on my scholars? Do not even listen to the saying of your own Imam; what does he say in this very discussion about lying:

If the meaning is that the mentioned occurrence is actual (for instance, assume the occurrence of punishment for the obedient and forgiveness for the infidel in this discussion), then this entails a lie, so it is accepted and no one has claimed the mentioned occurrence to be actual. And if the meaning is that the possibility of the mentioned occurrence entails the lying of a Quranic text, then that text should be recited so that it becomes clear which text points to the negation of the possibility of existence of the mentioned thing. And if the meaning is that the possibility of existence of the mentioned thing entails the possibility of a lie, then this consequence is forbidden because the non-existence of the mentioned thing is an effect of the truth of the text. Thus, the realization of the non-existence of the mentioned thing certainly entails the realization of the possibility of the truth of the mentioned text. The actual cessation of the mentioned non-existence entails a lie, but the possibility of the cessation of the mentioned non-existence does not entail the possibility of the cessation of truth. That is, the possibility of existence like the mentioned one does not entail the possibility of a lie because the possibility of the cessation of the effect does not entail the possibility of the cessation of the cause, otherwise, it would follow that the possibility of the cessation of the first intellect entails the possibility of the cessation of the Necessary [Being]. Then if the possibility of the cessation of the first intellect being impossible, the first intellect would be Necessary in itself. The summary of this is that the concomitance between cause and effect is in the actuality of existence and non-existence, not in the essential possibility, otherwise, it would follow that the Necessary in itself becomes possible in itself, whatever His known things are.

अनिवार्य रूप से असंभव की संभावना का हुक्म आपकी ही शरीफ़ अक़्ल का विशेष हिस्सा था जिसके खंडन में विद्वानों का वह समाधान पर्याप्त और पूर्ण रहा। सुब्हान अल्लाह! मैं अपने विद्वानों से क्यों प्रमाण लूँ? आप अपने ही इमाम का कथन न सुनें, इसी झूठ वाली बहस में वह क्या कहता है:

अगर तात्पर्य यह है कि उक्त घटित होना वास्तव में है (जैसे यहाँ अपनी बहस में आज्ञाकारी को दंड और काफ़िर को क्षमा देना मान लें) तो यह झूठ को अनिवार्य करता है, तो यह स्वीकार्य है और किसी ने उक्त के वास्तव में घटित होने का दावा नहीं किया। और यदि तात्पर्य यह है कि उक्त की संभावना कुरान की आयत के झूठ को अनिवार्य करती है, तो उस आयत का पाठ किया जाना चाहिए ताकि स्पष्ट हो जाए कि कौन सी आयत उक्त के अस्तित्व की संभावना के निषेध पर संकेत कर रही है। और यदि तात्पर्य यह है कि उक्त के अस्तित्व की संभावना झूठ की संभावना को अनिवार्य करती है, तो यह अनिवार्यता वर्जित है क्योंकि उक्त का अस्तित्व न होना आयत की सच्चाई का प्रभाव है। अतः उक्त के न होने की सिद्धि निश्चित रूप से उक्त आयत की सच्चाई की संभावना की सिद्धि को अनिवार्य करती है। उक्त के न होने का वास्तव में समाप्त होना झूठ को अनिवार्य करता है, लेकिन उक्त के न होने की संभावना, सच्चाई के समाप्त होने की संभावना को अनिवार्य नहीं करती। अर्थात उक्त अस्तित्व की संभावना झूठ की संभावना को अनिवार्य नहीं करती क्योंकि प्रभाव के समाप्त होने की संभावना, कारण के समाप्त होने की संभावना को अनिवार्य नहीं करती, अन्यथा यह अनिवार्य होगा कि प्रथम बुद्धि (अक्ल-ए-अव्वल) के समाप्त होने की संभावना अनिवार्य सत्ता (वाजिब) के समाप्त होने की संभावना हो। फिर यदि प्रथम बुद्धि के समाप्त होने की संभावना असंभव होने पर प्रथम बुद्धि 'वाजिब लिहाज़त' (स्वयं में अनिवार्य) होगी। इसका सारांश यह है कि कारण और प्रभाव के बीच अनिवार्यता अस्तित्व और अनस्तित्व की वास्तविकता में है, न कि मौलिक संभावना में, अन्यथा यह अनिवार्य होगा कि 'वाजिब लिहाज़त' स्वयं में संभव हो जाए, चाहे वह उसकी ज्ञात चीजें हों।

पेज 442 का 742

امکان لازم مستحیل بالذات کا حکم آپ ہی کی عقل شریف کا حصہ خاصہ تھا کہ اس کے رد میں علماء کا وہ حل کافی وافی ہوا، سبحان اللہ! میں اپنے علماء سے کیوں استناد کروں۔ آپ اپنے ہی امام کا قول نہ سنئے ، اسی مبحث کذب والی یکروزی میں کیا کہتا ہے:

اگر مقصود ایں ست کہ وقوع مذکور بالفعل (جسے یہاں اپنی بحث میں وقوع تعذیب مطیع و مغفرت کافر فرض کیجئے) مستلزم کذب ست پس آن مسلم ست و کسی دعوی وقوع مذکور بالفعل نکردہ اگر مقصودش این ست کہ امکان وقوع مذکور مستلزم کذب نص ست از نصوص قرآنیہ پس آں نص را تلاوت باید کرد تا واضح گردد کہ کدام نص بر نفی امکان وجود مذ کور دلالت میکند و اگر مقصود ایں ست کہ امکان وجود مذکور مستلزم امکان کذب ست پس ملازمت ممنوع ست زیرا کہ عدم وجود مذکور معلول صدق نص ست پس تحقق عدم مذکور البتہ مستلزم تحقق امکان صدق نص مذکور ست وزوال عدم مذکور بالفعل مستلزم کذب ست و اما امکان زوال عدم مذکور پس مستلزم امکان زوال صدق نیست یعنی امکان وجود مثل مذکور مستلزم امکان کذب نیست چہ امکان زوال معلول مستلزم امکان زوال علت نیست والا لازم آید کہ امکان زوال عقل اول مستلزم امکان زوال واجب باشد پس امکان زوال عقل اول ممتنع باشد پس عقل اول واجب لذا باشد، حاصلش آنکہ ملازم در میان علت و معلوم در فعلیت وجود و عدم ست نہ در امکان ذاتی و الا لازم آید کہ واجب لذاتہ ممکن لذاتہ اگر گردد، چہ معلومات او

اگر مقصود یہ ہے کہ وقوع مذکور بالفعل ہے (جسے یہاں اپنی بحث میں وقوع تعذیب مطیع و مغفرت کافر فرض کیجئے) تو یہ کذب کو مستلزم ہے پس یہ تسلیم شدہ ہے اور کسی نے وقوع مذکورہ بالفعل کا دعوی نہیں کیا، اور اگر مقصود یہ ہے کہ وقوع مذکور کا امکان قرآنی نص کے

کذب کو مستلزم ہے تو اس نص کی تلاوت کی جائے تا کہ واضح ہو جائے کہ کون سی نص وجود مذکور کے نفی امکان پر دلالت کر رہی ہے ، اور اگر مقصود یہ ہے کہ وجود مذکور کا امکان امکان کذب کو مستلزم ہے تو یہ لزوم ممنوع ہے کیونکہ وجود مذکور کا عدم صدق نص کا معلول ہے تو عدم مذکور کا تحقق یقیناً صدق نص مذکور کے امکان کے تحقق کو مستلزم ہے ، عدم مذکور کا بالفعل زوال ، کذب کو مستلزم ہے لیکن زوال عدم مذکور کا امکان ، زوال صدق کے امکان کو مستلزم نہیں یعنی امکان وجود مذکور ، امکان کذب کو مستلزم نہیں کیونکہ زوال معلول کا امکان ، امکان زوال علت کو مستلزم نہیں ورنہ لازم آئے گا زوال عقل اول کا امکان ، زوال واجب کے امکان کو مستلزم ہو تو زوال عقل اول کا امکان ممتنع ہو تو عقل اول واجب لذاتہ ہوگی۔ اس کا حاصل یہ ہے کہ علت و معلول کے درمیان تلازم فعلیت وجود عدم میں ہے نہ کہ امکان ذاتی میں ، ورنہ لازم آئے گا کہ واجب لذاتہ ، ممکن

...all are possibilities. End of summary. [Translation:] It becomes so by its essence because all its known things are possible. End of summary. (T)

If this long-winded, confused discourse of his—in which he has unnecessarily stretched a small point across miles—is beyond your "holy" understanding, then hear another brief statement from him, written in the same 'Yakrozi' [treatise]:

[Persian]: "If the meaning is that from the occurrence of a possibility, no impossibility arises, either by considering its essence or by considering external matters, then this premise is disallowed. For in this case, it would follow that the existence of every non-existent thing and the non-existence of every existent thing would be impossible, as it necessitates an impossibility, namely, a lie in the Eternal Knowledge." 2

[Urdu Translation of the above]: "If the intention is that no impossibility is necessitated by the occurrence of a possible event, neither in terms of its essence nor in terms of external matters, then this premise is rejected. Because in this situation, it would necessarily follow that the existence of every non-existent thing and the non-existence of every existent thing would be impossible, as this necessitates an impossibility, i.e., falsehood in Eternal Knowledge. (T)"

Look, despite the possibility of the antecedent, he considers the consequent impossible. Then, what of your ignorance, that you argue for the possibility of a lie from the possibility of punishing the obedient and pardoning the disbeliever? In short, the truth is that this "refined" argument is the work of such a "holy" person who has never felt the breeze of knowledge and understanding while imprisoned by the demon of ignorance. Allah is the Guide. Anyway, these were the ones who did not overstep the following of their leader. As for the wise disciple of the stubborn leader, he certainly took the courage to present those unique original thoughts to the view of the great scholars; that is, this delicate discourse on the permissibility of breaking a promise (khalf), due to which three more reasons for the necessity of declaring them infidels (kufr) were added:

Firstly: The horrific reason that generally includes all followers of the sect's leader, meaning he is a follower in his mentioned saying and all blasphemous sayings. And surely, whoever follows in matters of blasphemy certainly receives a portion of the necessity of disbelief.

Secondly: This gentleman attributed the permissibility of breaking a promise (khalf) in the sense of lying to the leaders of the religion, while we have proven with decisive arguments that the sense in which they permit 'khalf', they declare it absolutely permissible and strong, rather, as occurring. Thus, this gentleman considered the actual lying of the Lord, Glory be to Him and Exalted is He—which is absolutely and by consensus pure disbelief—as the doctrine of a group of leaders of religion. He considered it so light as to be a disputed issue among the leaders of the Ahl al-Sunnah, deemed criticism of it improper, and considered surprise at it a filthy act. And surely, whoever considers a belief of disbelief as such is himself a disbeliever, as stated by our eminent scholars in 'I'lam bi-Qawati' al-Islam'.

1. Risala Yak Rozi (Persian), published by Farooqi Kutub Khana, Multan, pp. 15-16.
2. Risala Yak Rozi (Persian), published by Farooqi Kutub Khana, Multan, p. 16.

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

...सभी संभव हैं। संक्षेप में। [अनुवाद:] अपनी प्रकृति से हो जाता है क्योंकि इसकी सभी ज्ञात बातें संभव हैं। संक्षेप में। (त)

यदि उसका यह लंबा-चौड़ा, भ्रमित भाषण—जिसमें उसने अनावश्यक रूप से एक छोटी सी बात को मीलों तक फैला दिया है—आपकी "पवित्र" समझ से परे है, तो उसी 'यक-रोज़ी' [ग्रंथ] में लिखित उसका दूसरा संक्षिप्त विवरण सुनें:

[फ़ारसी]: "यदि तात्पर्य यह है कि किसी संभावना के घटित होने से कोई असंभवता उत्पन्न नहीं होती, न तो उसकी सत्ता के विचार से और न ही बाहरी मामलों के विचार से, तो यह आधार अस्वीकार्य है। क्योंकि इस स्थिति में, यह परिणाम निकलेगा कि प्रत्येक अस्तित्वहीन चीज़ का अस्तित्व और प्रत्येक अस्तित्वमान चीज़ का अनस्तित्व असंभव होगा, क्योंकि यह एक असंभवता की आवश्यकता उत्पन्न करता है, यानी शाश्वत ज्ञान (इल्म-ए-अज़ली) में झूठ।" 2

[फ़ारसी का उर्दू अनुवाद]: "यदि इरादा यह है कि किसी संभव घटना के घटित होने से कोई असंभवता आवश्यक नहीं होती, न तो उसकी ज़ात के लिहाज़ से और न ही बाहरी मामलों के लिहाज़ से, तो यह प्रस्ताव खारिज है। क्योंकि इस स्थिति में यह आवश्यक रूप से होगा कि हर गैर-मौजूद चीज़ का वजूद और हर मौजूद चीज़ का अदम (अनस्तित्व) मुहाल (असंभव) हो, क्योंकि यह एक मुहाल को जन्म देता है, यानी इल्म-ए-अज़ली में झूठ। (त)"

देखें, पूर्ववर्ती की संभावना के बावजूद, वह परिणामी को असंभव मानता है। फिर, आपकी अज्ञानता का क्या कहना, कि आप आज्ञाकारी को दंड देने और काफ़िर को क्षमा करने की संभावना से झूठ की संभावना के लिए तर्क देते हैं? संक्षेप में, सच्चाई यह है कि यह "परिष्कृत" तर्क ऐसे "पवित्र" व्यक्ति का काम है जिसे अज्ञानता के दानव द्वारा कैद किए जाने के दौरान कभी ज्ञान और समझ की हवा तक नहीं लगी। अल्लाह ही मार्गदर्शक है। वैसे, ये वे थे जिन्होंने अपने नेता के अनुसरण का उल्लंघन नहीं किया था। जहाँ तक उस हठी नेता के बुद्धिमान शिष्य का सवाल है, उसने निश्चित रूप से उन अनूठे मूल विचारों को महान विद्वानों के सामने प्रस्तुत करने का साहस किया; यानी, वादे के खिलाफ जाने (खल्फ़) की अनुमति पर यह नाजुक चर्चा, जिसके कारण उन पर कुफ़्र (काफ़िर होने) के तीन और कारण बढ़ गए:

पहला: वह भयानक कारण जो आम तौर पर संप्रदाय के नेता के सभी अनुयायियों को शामिल करता है, यानी वह उनके उक्त कथन और सभी कुफ़्र भरे कथनों में अनुयायी है। और निश्चित रूप से, जो कोई कुफ़्र के मामलों में अनुसरण करता है, वह निश्चित रूप से कुफ़्र की आवश्यकता का हिस्सा पाता है।

दूसरा: इस सज्जन ने झूठ के अर्थ में वादे के खिलाफ जाने (खल्फ़) की अनुमति को धर्म के इमामों की ओर जिम्मेदार ठहराया, जबकि हमने निर्णायक तर्कों के साथ सिद्ध किया है कि जिस अर्थ में वे 'खल्फ़' की अनुमति देते हैं, वे इसे पूरी तरह से जायज़ और पुख्ता, बल्कि घटित होने वाला मानते हैं। इस प्रकार, इस सज्जन ने भगवान (मौली सुब्हानहु व तआला) का वास्तव में झूठ बोलना—जो कि पूर्णतः और सर्वसम्मति से शुद्ध कुफ़्र है—धर्म के इमामों के एक समूह का मत माना। उन्होंने इसे इतना हल्का समझा कि इसे अहल-ए-सुन्नत के इमामों के बीच एक विवादित मुद्दा मान लिया, इस पर आलोचना को अनुचित बताया, और इस पर आश्चर्य को एक घृणित कार्य माना। और निश्चित रूप से, जो कोई कुफ़्र के किसी विश्वास को ऐसा समझे, वह स्वयं काफ़िर है, जैसा कि 'इलाम बि-क़वाति अल-इस्लाम' में हमारे प्रतिष्ठित विद्वानों ने कहा है।

1. रिसाला यक रोज़ी (फ़ारसी), फ़ारुकी कुतुब खाना, मुल्तान द्वारा प्रकाशित, पृ. 15-16।
2. रिसाला यक रोज़ी (फ़ारसी), फ़ारुकी कुतुब खाना, मुल्तान द्वारा प्रकाशित, पृ. 16।

فتاوٰی رضویہ (جلد پازدہم ۱۵)

ہمہ ممکنات اند اھ ملخصا۔ لذاتہ ہو جائے کیونکہ اس کے تمام معلومات ممکن ہیں اھ ملخصاً (ت)

اگر اس کی یہ تقریر پریشان طویل الذیل جس میں اس نے خواہ نہ خواہی ذرا سی بات کو بیگھوں میں پھیلایا ہے ، تمھاری مقدس سمجھ میں نہ آئے تو اسی کا دوسرا بیان مختصر سنو اسی یکروزی میں لکھتا ہے:

اگر مقصود این ست کہ از وقوع ممکن ہیچگونہ محال ناشی نمی گردد لا بالنظر الی ذاتہ ولا بالنظر الی الامور الخارجیہ پس این مقد مہ ممنوع ست چہ بریں تقدیر لازم می آید کہ وجود ہر معدوم و عدم ہر موجود محال باشد زیرا کہ مستلزم محال ست یعنی کذب علم ازلی 2۔

اگر مقصود یہ ہے کہ وقوع ممکن سے کوئی محال لازم نہیں آتا، نہ اس کی ذات کے اعتبار سے اور نہ امورِ خارجہ کے اعتبار سے، تو یہ مقدمہ ممنوع ہے کیونکہ اس صورت میں لازم آئے گا کہ ہر معدوم کا وجود اور ہر موجود کا عدم محال ہو کیونکہ یہ محال کو مستلزم ہے یعنی علم ازلی میں کذب۔ (ت)

دیکھو باوجود امکان ملزوم لازم کو محال مانتا ہے ، پھر تمھاری جہالت کہ تعذیب مطیع و عفو کافر کے امکان سے امکانِ کذب پر استدلال کرتے ہو ، غرض حق یہ ہے کہ یہ نفیس استدلال کسی ایسے ہی مقدس آدمی کا کام ہے جسے دیو جہالت کی بند و قید میں کبھی علم و فہم کی ہوا نہ لگی ہو ، واللہ الہادی خیر یہ تو وہ تھے جنھوں نے تقلید امام سے تجاوز نہ کیا تھا ، رہے امام عنید کے مرید رشید ، انھوں نے بیشک ہمت فرما کر وہ طرفہ ابکار افکار ہدیہ انظار فحول نظار کیں یعنی یہی جواز خلف کی تقریر نازنین جس کے باعث اُن پر لزوم کفر کی تین وجہیں اور بڑھیں:

اولاً: وہ وجہ ہائل کہ تمام مقلدین امام طائفہ کو عموماً شامل یعنی یہ اس کے قول مذکور و جمیع اقوال کفریہ میں مقلد اور بیشک جو کفریات میں تقلید کرے قطعاً لزومِ کفر سے حصہ پائے۔

ثانیاً: ان حضرت نے جواز خلف بمعنی کذب، ائمہ دین کی طرف نسبت کیا اور ہم بدلائلِ قاطعہ مبرہن کر آئے کہ وہ جس معنی پر خلف جائز فرماتے ہیں اسے قطعاً جائز و قوی بلکہ واقع ٹھہراتے ہیں، تو ان حضرت نے مولیٰ سبحانہ و تعالیٰ کا کاذب بالفعل ہونا کہ قطعاً اجماعاً کفرِ خالص ہے، ایک جماعتِ ائمہ دین کا مذہب جانا اور اسے اس قدر ہلکا سمجھا کہ ائمہ اہل سنت کا اختلافی مسئلہ مانا اور اس پر طعن کو بیجا بتایا اور اس سے تعجب کا رجس ملا ٹھہرایا اور بیشک جو شخص کسی عقیدہ کفر کو ایسا سمجھے خود کافر ہے، اعلام بقواطع الاسلام میں ہمارے علمائے اعلام

1 رسالہ یک روزی (فارسی) مطبوعہ فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۱۵ و ۱۶ 2 رسالہ یک روزی (فارسی) مطبوعہ فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۱۶

Volume 15 Fatawa Razawiyya

Quoted from the chapter on agreed-upon disbelief,

[Arabic]: Or he affirms the speech of the people of desires (innovators), or says 'In my opinion their speech is meaningful,' or 'its meaning is correct,' etc. | [Urdu]: Or he affirms the speech of the people of innovation, or says 'In my opinion their speech is meaningful,' or says 'its meaning is correct,' etc. (T)

The humble one has mentioned some details of this matter in his blessed treatise 'Maqami' al-Hadid 'ala Khadd al-Mantiq al-Jadid'. And Allah is the Granter of success.

Thirdly: Praise be to Allah that the scholars of Ahl-e-Sunnat were the first to disassociate from the gross ignorance of these ignoramuses and from their slanderous ideas and satanic misguidances. However, their imaginative power, which they received as a legacy from the leader of the group, carved out some scholars among the predecessors who believed in the possibility and occurrence, rather the actual occurrence, of Divine Falsehood. So those carved-out scholars and self-made leaders (who have no existence except in the imagination of these ignoramuses) were absolutely and by consensus disbelievers and apostates. Now, since they did not consider these imaginary beings, who are certain apostates, as disbelievers, but rather accepted them as spiritual guides of religion and reliable scholars, then what doubt remains about disbelief and apostasy becoming necessary for them? For whoever does not call a denier of the necessities of religion a disbeliever, is himself a disbeliever. Imam 'Allamah Qadi 'Iyad (may his secret be sanctified) says in Shifa Sharif:

[Arabic]: The consensus is on the disbelief of whoever does not declare anyone from the Christians and the Jews and everyone who has separated from the religion of the Muslims as a disbeliever, or hesitates in declaring them disbelievers, or doubts it. Qadi said: | [Urdu]: That is, there is consensus on the disbelief of whoever does not call Jews, Christians, or those who have separated from the religion of Muslims as disbelievers, or hesitates in calling them disbelievers, or brings doubt. Imam Qadi

[Arabic Marginal Note]: Marginal Note: 'Allamah Ibn Hajar interpreted 'people of desires' as those whom we declare disbelievers due to their innovation. I say: It is as he stated, and the deduction is not sound based on the opinion of one who applies disbelief to every innovation generally, for the discussion is about agreed-upon disbelief, so let this be understood. 12. | [Urdu Marginal Note]: 'Allamah Ibn Hajar

means by 'people of desires' those who were called disbelievers because of their innovation. I say the matter is as he said; this reference is not correct for the opinion that calls every innovation disbelief absolutely, because the conversation is about disbelief on which there is agreement. Remember this. 12 (T)

1 'Allamah' in 'Qawati' al-Islam' along with 'Subul al-Najat', chapter on agreed-upon disbelief, Maktaba Haqiqiyya, Istanbul, Turkey, p. 371.

खंड पंद्रह (15) फ़तावा रज़विया

सहमति वाले कुफ़्र (कफर मुत्तफ़क़ अलैहि) के अध्याय से उद्धृत,

[अरबी]: या वह नवाचार करने वालों (अहल-ए-अहवा) के कलाम की पुष्टि करे, या कहे 'मेरे विचार में उनका कलाम सार्थक है,' या 'उसका अर्थ सही है' आदि। | [उर्दू]: या वह नवाचार करने वालों के कलाम की पुष्टि करे, या कहे मेरे पास उनका कलाम उद्देश्यपूर्ण है, या कहे इसका अर्थ सही है आदि (त)

विनीत ने इस मसले का कुछ विवरण अपने धन्य ग्रंथ 'मक़ामे अल-हदीद अला खद्द अल-मंतिक अल-जदीद' में उल्लेख किया है। और अल्लाह ही सफलता देने वाला है।

तीसरा: अल्लाह का शुक्र है कि अहल-ए-सुन्नत के विद्वान इन जाहिलों की घोर अज्ञानता से पाक और अनोखे थे और उनके अपमानजनक विचारों, शैतानी गुमराहियों पर सबसे पहले असहमति (तबर्रआ) व्यक्त करने वाले थे। लेकिन उनकी कल्पना शक्ति ने, जो उन्हें अपने समूह के नेता (इमाम-उत-ताइफ़ा) से विरासत में मिली थी, पूर्ववर्ती विद्वानों (अइम्मा मुतक़द्दिमीन) में से कुछ ऐसे विद्वान गढ़ लिए जो ईश्वरीय झूठ (कज़्ब-ए-इलाही) के संभव होने और घटित होने, बल्कि वास्तव में घटित होने के कायल हुए। तो वे गढ़े हुए विद्वान और बनावटी इमाम (जिनका अस्तित्व इन जाहिलों के वहम और कल्पना के अलावा कहीं नहीं है) निश्चित रूप से सर्वसम्मति से काफ़िर और धर्मत्यागी (मुर्तद) थे। अब उन्होंने इन काल्पनिक अस्तित्वों, जो निश्चित रूप से मुर्तद थे, को काफ़िर नहीं माना बल्कि धर्म के गुरु और विश्वसनीय विद्वान माना, तो स्वयं उन पर कुफ़्र और धर्मत्याग लागू होने में क्या संदेह रहा? क्योंकि जो व्यक्ति धर्म की आवश्यक बातों (ज़रूरियात-ए-दीन) के किसी भी इन्कारी को काफ़िर न कहे, वह स्वयं काफ़िर है। इमाम अल्लामा क़ाज़ी अयाज़ (अल्लाह उनकी आत्मा को पवित्र करे) शिफ़ा शरीफ़ में फ़रमाते हैं:

[अरबी]: उस व्यक्ति के कुफ़्र पर सर्वसम्मति (इज्मा) है जो ईसाइयों और यहूदियों और हर उस व्यक्ति को जो मुसलमानों के धर्म से अलग हो गया है, काफ़िर न कहे, या उन्हें काफ़िर कहने में संकोच करे या संदेह करे। क़ाज़ी ने कहा: | [उर्दू]: यानी उस व्यक्ति के कुफ़्र पर इज्मा है जो यहूदियों और ईसाइयों या मुसलमानों के धर्म से अलग होने वालों को काफ़िर न कहे या उसके काफ़िर कहने में संकोच करे या शक लाए, इमाम क़ाज़ी।

[अरबी हाशिये का नोट]: अल्लामा इब्न हजर ने 'अहल-ए-अहवा' का अर्थ उन लोगों से लिया है जिन्हें हम उनके नवाचार (बिदअत) के कारण काफ़िर कहते हैं। मैं कहता हूँ: जैसा कि उन्होंने कहा है, और हर बिदअत पर कुफ़्र लागू करने वाले के मत के आधार पर यह निष्कर्ष सही नहीं है, क्योंकि चर्चा उस कुफ़्र पर हो रही है जिस पर सहमति है, अतः इसे समझ लिया जाए। १२। | [उर्दू हाशिये का नोट]: अल्लामा इब्न हजर 'अहल-ए-हवा' से मुराद उन लोगों को लेते हैं जिन्हें उनकी बिदअत की वजह से काफ़िर कहा गया है, मैं कहता हूँ बात वही है जो उन्होंने कही है। इसे यह हवाला उस कौल पर सही नहीं जो मुतलक़न हर बिदअत को कुफ़्र कहते हैं क्योंकि गुफ्तगू उस कुफ़्र में हो रही है जिस पर इत्तेफ़ाक़ हो इसे याद रखो १२ (त)।

1 अल्लामा, 'क़वाते अल-इस्लाम' मअ 'सुबुल अल-नजात' में, मुत्तफ़क़ अलैहि कुफ़्र का अध्याय, मकतबा हक़ीक़िया इस्तांबुल तुर्की, पृ. 371।

جلد پانزدہم (۱۵) فتاوٰی رضویہ

سے کفر متفق علیہ کی فصل میں منقول،

او صدق کلام اھل الا ھواء عہ او قال عندی کلام مھم کلام معنوی او معناہ صحیح الخ۔ | یا وہ تصدیق کرے کلام اہل بدعت کی، یا کہے میرے ہاں ان کا کلام با مقصد ہے، یا کہے اس کا معنی درست ہے الخ (ت)

فقیر نے اس مسئلہ کی قدرے تفصیل اپنے رسالہ مبارکہ مقامع الحدید علی خد المنطق الجدید میں ذکر کی واللہ الموفق۔

ثالثا: الحمد للہ کہ علمائے اہلسنت ان نے جہلا کی جہالت فاحشہ سے پاک نرالے اور ان کے بہتانی خیالوں، شیطانی ضلالوں پر سب سے پہلے تبرآ کرنے والے مگر ان کی قوت واہمہ نے جو انھیں امام الطائفہ کے ترکہ میں ملی، ائمہ متقدمین میں کچھ علماء ایسے تراشے جو کذب الہی کے جواز و وقوع بلکہ وقوع بالفعل کے قائل ہوئے تو وہ تراشیدہ علماء ساختہ ائمہ (جن کا ان جہال کے وہم و خیال کے سوا کہیں وجود نہیں) قطعاً جماعاً کافر مرتد تھے، اب انھوں نے ان وہمی موجودوں یقینی مرتدوں کو کافر نہ جانا بلکہ مشائخ دین و علمائے معتمدین مانا تو خود ان پر کفر وارتداد لازم آنے میں کیا کلام رہا کہ جو کسی منکرِ ضروریاتِ دین کو کافر نہ کہے آپ کافر ہے۔ امام علامہ قاضی عیاض قدس سرہ شفاشریف میں فرماتے ہیں:

الاجماع علی کفر من لم یکفر احدا من النصاری و الیھود و کل من فارق دین المسلمین او وقف فی تکفیر ھم او شک، قال القاضی | یعنی اجماع ہے اس کے کفر پر جو یہود و نصاریٰ یا مسلمانوں

کے دین سے جدا ہونیوالے کافر نہ کہے یا اس کے کافر کہنے میں توقف کرے یا شک لائے، امام قاضی

عہ: حمل العلامۃ ابن حجر اھل الاھواء علی الذین نکفر ھم ببدعتھم قلت و ھو کما افاد ولا یستقیم التخریج علی قول من اطلق الاکفار بکل بدعۃ فانہ الکلام فی الکفر المتفق علیہ فلیتبنہ ۱۲۔ | علامہ ابن حجر اہل ہوا سے مراد وہ لوگ لیتے ہیں جنہیں ان کی بدعت کی وجہ سے کافر کہا گیا ہے، میں کہتا ہوں بات وہی ہے جو انھوں نے کہی اسے یہ حوالہ اس قول پر صحیح نہیں جو مطلقاً ہر بدعت کو کفر کہتے ہیں کیونکہ گفتگو اس کفر میں ہو رہی ہے جس پر اتفاق ہو اسے یاد رکھو ۱۲ (ت)

1 علامہ بقواطع الاسلام مع سبل النجاۃ فصل کفر متفق علیہ مکتبہ حقیہ استنبول ترکی ص ۳۷۱

Fatawa Rizvia Volume 15

[Arabic Box Left]: Abu Bakr said: Because the textual evidence (Tawqif) and consensus (Ijma) agree upon their disbelief. Therefore, whoever hesitates regarding this, has belied the text and the evidence or doubted them. And belittling or doubting [such things] only occurs from a disbeliever. 1 [Urdu Box Right]: Abu Bakr Baqillani stated the reason for this is that Sharia texts and the consensus of the Ummah agree on the disbelief of these people. So, whoever hesitates in declaring them disbelievers is either denying the text and Sharia or has doubt in it, and this act only emanates from a disbeliever.

In the same book it is stated:

[Arabic Box Left]: He who does not declare as a disbeliever one who follows a religion other than Islam, or hesitates about them, or doubts, or validates their doctrine, even if he outwardly shows Islam and believes in the falsity of every religion besides it, he is a disbeliever for showing what contradicts that outward display. 2 (End of summary) [Urdu Box Right]: That is, he is a disbeliever who does not call those disbelievers who hold beliefs other than the Islamic faith, or brings doubt about their disbelief, or calls their religion correct; even if he calls himself a Muslim and outwardly professes the truth of Islam and the falsehood of all other religions. This is because by not considering them disbelievers while they deny certain necessities of faith, he has already expressed the opposite of his outward profession. (End of summary)

You may remember that one hundred and twenty-two (22) lashes were dealt to those modern claimants, the misguided (Namuhtadi) and Rashid, and when will the burden of their Imam leave them, for after all, they are his followers and complete believers in his words. Since "striking a servant is an insult to the master" (Translation), then "striking the master is an insult to the servant" (Translation) even more so. In any case, these seventy-five (75) lashes that fell fresh on the leader of the sect (Imam-ut-Taifa), certainly joined their share as well. Totaling one hundred and ninety-seven (197), and three specifically mounted on their tails, so in this short treatise "Maujaz Ujala", there is a complete barrage of exactly two hundred (200) lashes on the modern claimants.

[Arabic Box Left]: "Such is the punishment; and the punishment of the Hereafter is greater, if they but knew." 3 [Urdu Box Right]: Such is the beating, and indeed the

beating of the Hereafter is the greatest, how good it would be if they knew. (Translation)

Just as I gave this treatise the historical name "Subhan al-Subbuh 'an 'Ayb Kadhb Maqbuh", similarly...

1. Al-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa, chapter on investigating the statement regarding the apostasy of the interpreters, Matba'at al-Sharikat al-Sahafiyya, 2/297.
2. Al-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa, chapter explaining which statements are disbelief, Matba'at al-Sharikat al-Sahafiyya, 2/271.
3. The Holy Quran 68 / 33.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

[अरबी बॉक्स]: अबू बक्र ने कहा: क्योंकि प्रमाण (तौक़ीफ़) और सर्वसम्मति (इज्मा) उनके कुफ्र (अविश्वास) पर सहमत हैं। इसलिए, जो इस बारे में हिचकिचाता है, उसने स्पष्ट प्रमाण (नस) और तौक़ीफ़ को झुठलाया है या इसमें संदेह किया है। और झुठलाना और संदेह करना केवल एक काफ़िर (अविश्वासी) से ही होता है। 1 [उर्दू बॉक्स]: अबू बक्र बाक़िल्लानी ने इसकी वजह यह बताई कि शरीयत के प्रमाण और उम्मत का इज्मा इन लोगों के कुफ्र पर सहमत हैं, तो जो उनके कुफ्र में हिचकिचाहट करता है वह नस और शरीयत को झुठलाता है या इसमें संदेह रखता है और यह बात काफ़िर से ही निकलती है।

इसी में है:

[अरबी बॉक्स]: वह व्यक्ति काफ़िर है जो उसे काफ़िर नहीं कहता जो इस्लाम के अलावा किसी अन्य धर्म का पालन करता है, या उनके बारे में हिचकिचाता है, या संदेह करता है, या उनके मत को सही बताता है, भले ही वह इस्लाम को प्रकट करता हो और उसके अलावा हर धर्म के झूठा होने का विश्वास रखता हो, तो वह काफ़िर है क्योंकि उसने उसके विपरीत प्रकट किया जो उसने पहले प्रकट किया था। 2 (संक्षिप्त) [उर्दू बॉक्स]: यानी काफ़िर है जो काफ़िर न कहे उन लोगों को जो ग़ैर मिल्लत-ए-इस्लाम का विश्वास रखते हैं या उनके कुफ्र में संदेह लाए या उनके मज़हब को ठीक बताए, चाहे अपने आप को मुसलमान कहता और मज़हब-ए-इस्लाम की सच्चाई और इसके अलावा सब मज़हबों के झूठा होने का विश्वास प्रकट करता हो, क्योंकि उसने दीन की कुछ ज़रूरतों का इनकार करने वालों को जब काफ़िर न जाना तो अपने इस इज़हार के ख़िलाफ़ इज़हार कर चुका। (संक्षिप्त)

आपको याद हो कि इन नए दावेदारों ना-महतदी और रशीद पर एक सौ बाईस (22) कोड़े ऊपर जुड़े और उनके इमाम का बोझ उन्हें कब छोड़े, कि आख़िर ये उसी के अनुयायी और उसके बयानों के पूर्ण आस्तिक हैं। जब "गुलाम को मारना स्वामी का अपमान है" (अनुवाद), तो "स्वामी को मारना गुलाम का अपमान" (अनुवाद) उससे भी बढ़कर है। बहरहाल, ये पचहत्तर (75) कोड़े जो इमाम-उत-ताइफ़ा पर ताज़े पड़े, उनके हिस्से में भी यक़ीनन जुड़े, कुल एक सौ सत्तानवे (197) हुए और तीन ख़ास उनकी दुम पर सवार, तो इस संक्षिप्त रिसाले "मौज़ज़ उजाला" में नए दावेदारों पर पूरे दो सौ (200) कोड़ों की पूर्ण बौछार है।

[अरबी बॉक्स]: "इसी तरह की सजा होती है और बेशक आख़िरत (परलोक) की सजा सबसे बड़ी है, काश वे जानते होते।" 3 [उर्दू बॉक्स]: मार ऐसी होती है और बेशक आख़िरत की मार सबसे बड़ी, क्या अच्छा था अगर वे जानते। (अनुवाद)

मैंने जिस तरह इस रिसाले का ऐतिहासिक नाम "सुब्हान-उस-सुब्बूह अन ऐब-ए-किज़्ब-ए-मक़्बूह" रखा, वैसे ही...

1. अल-शिफ़ा बि तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, फ़स्ल फ़ी तहक़ीक़ अल-क़ौल फ़ी इकफ़ार अल-मुतअव्विलीन, अल-मतबा अल-शिरकत अल-सहाफ़िया 2/297।
2. अल-शिफ़ा बि तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, फ़स्ल फ़ी बयान माहुवा मिन अल-मक़ालात कुफ़्र, अल-मतबा अल-शिरकत अल-सहाफ़िया 2/271।
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 68/33

فتاوٰی رضویہ جلد پانز دہم (۱۵)

ابو بکر لان التوقیف والا جماع اتفقا علی کفرھم فمن وقف فی ذلک فقد کذب النص و التوقیف اوشک فیہ، والتکذیب والشک فیہ لا یقع الامن کافر۔ 1 ابو بکر باقلانی نے اس کی وجہ یہ فرمائی کہ نصوص شرعیہ و اجماعِ امت ان لوگوں کے کفر پر متفق ہیں تو جو ان کے کفر میں توقف کرتا ہے وہ نص و شریعت کی تکذیب کرتا ہے یا اس میں شک رکھتا ہے اور یہ امر کافر ہی سے صادر ہوتا ہے۔

اسی میں ہے:

یکفر من لم یکفر من دان بغیر ملۃ الاسلام او وقف فیھم اوشک او صحح مذھبھم وان اظھر الاسلام واعتقد ابطال کل مذھب سواہ فھو کافر باظھار ما اظھر من خلاف ذلک 2 اھ ملخصا۔ یعنی کافر ہے جو کافر نہ کہے ان لوگوں کو کہ غیر ملت اسلام کا اعتقاد رکھتے ہیں یا ان کے کفر میں شک لائے یا ان کے مذہب کو ٹھیک بتائے اگرچہ اپنے آپ کو مسلمان کہتا اور مذہب اسلام کی حقانیت اور اس کے سوا سب مذہبوں کے بطلان کا اعتقاد ظاہر کرتا ہو کہ اس نے بعض منکر ضروریات دین کو جب کہ کافر نہ جانا تو اپنے اس اظہار کے خلاف اظہار کر چکا اھ ملخصا۔

آپ کو یاد ہو کہ ان مدعیانِ جدید نا مہتدی ورشید پر ایک سو بائیس 22 کوڑے اوپر جوڑے اور ان کے امام کا وبال انہیں کب چھوڑے کہ یہ آخر اسی کے مقلد اور اسکے اقوال کے پورے معتقد، معنداجب ضرب الغلام اھانۃ المولیٰ (غلام کی ضرب مولیٰ کی اہانت ہے۔ت) تو ضرب المولیٰ اھانۃ الغلام (مولیٰ کی ضرب غلام کی اہانت۔ت) بدرجہ اولیٰ بہر حال یہ چھپتر 75 کوڑے جو امام الطائفہ پر تازے پڑے، ان کے حصے میں بھی یقیناً جڑے، کُل ایک سو 197 ستانوے ہوئے اور

تین خاص ان کے دم پر سوار تو اس مختصر رسالے موجز عجالے میں مدعیانِ جدید پر پورے دوسو 200 کوڑوں کی کامل بوچھار،

" كَذٰلِكَ الْعَذَابُ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ ۘ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ 33 " 3 مار ایسی ہوتی ہے اور بیشک آخرت کی مار سب سے بڑی، کیا اچھا تھا اگر وہ جانتے۔ (ت)

میں نے جس طرح اس رسالہ کا تاریخی نام "سبحن السبوح عن عیب کذب مقبوح" رکھا یونہی

1 الشفاء بتعریف حقوق المصطفیٰ فصل فی تحقیق القول فی اکفار المتأولین المطبعة الشرکة الصحافیه ۲/ ۲۹۷ 2 الشفاء بتعریف حقوق المصطفیٰ فصل ہی بیان ماھو من المقالات کفر المطبعة الشرکة الصحافیه ۲/ ۲۷۱ 3 القرآن الکریم ۶۸ / ۳۳

He requests the number of these lashes so that I may give it the historical title "Two Hundred Lashes on the Head of the Age's Deception". In short, it has become clear like the bright sun that on one religion of the scholars of Deen, all these leaders and followers are immersed not in one or two infidelities, but in hundreds of infidelities, total infidelity. And regarding this, I say: (In this I have said -T)

Infidelity upon infidelity upon infidelity, as if infidelity from its abundance and excess Is like stagnant water in a foul-smelling pit, its drops following one after another from the hole of the pit.[1]

(Infidelity increasing upon every infidelity, every abundance increasing upon abundance, just as standing water becomes very foul-smelling by mixing with foul-smelling water. -T)

Refuge with Allah! Is their loss and destruction any less, even if the verified Imams and cautious scholars do not call them infidels? And this is the correct view,

And this is the answer, and by it the verdict is given, and upon it is the Fatwa, and it is the school of thought, and upon it is the reliance, and in it is safety and in it is correctness.	**This is the answer, the fatwa is given with it, and the fatwa is based on it, this is the school of thought and reliance is on this, in this is safety and this is correct. (T)**

Imam Ibn Hajar Makki (may Allah have mercy on him) says in 'Al-I'lam':

Verily he becomes an apostate according to the statement of a group [of scholars], and this is sufficient as a loss and deficit.[2]	**He has become an apostate according to the word of a group of scholars, and they are sufficient in such loss and harm.**

And refuge is sought with Allah, the Best of Protectors (And the refuge of the One who protects best. -T). Then, since the Imams of Deen differed regarding their infidelity, the way is that if they wish for their own good, they should quickly recite the Kalima of Islam anew and clearly deny their unrefined religion and explicitly declare its rejection and vilification. Otherwise, reciting the Kalima of Shahadah as a matter of habit is not enough, for they still recite it now and do not consider it a rejection of their religion. It is stated in 'Bahr al-Raiq' from 'Bazaziyya' and 'Jami' al-Fusulayn':

If he brings the two Shahadahs in the way of habit, it will not benefit him unless he retracts what he said.[3]

If he recites the Kalima of Shahadah according to habit, it will not be beneficial for him until he retracts his statement. (T)

[1] Al-Diwan al-Arabi al-Mawsun bi-Basatin al-Ghufran fi al-Radd ala al-Qa'ilin bi-Imkan Kadhib Allah etc., Raza Dar al-Isha'at Lahore, p. 192. [2] Al-I'lam bi-Qawati' al-Islam with Subul al-Najat, Maktaba Haqiqa Istanbul Turkey, p. 623. [3] Bahr al-Raiq, Chapter on Rulings of Apostates, H.M. Saeed Company Karachi, 5/128.

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

वह इन कोड़ों की संख्या का अनुरोध करता है कि मैं इसका ऐतिहासिक शीर्षक "दो सौ कोड़े युग के पाखंड के सिर पर" रखूँ। संक्षेप में, यह उज्ज्वल सूर्य की तरह स्पष्ट हो गया है कि दीन के विद्वानों के एक मज़हब के अनुसार, ये सभी इमाम और अनुयायी न केवल एक या दो कुफ्र (अधर्म) में, बल्कि सैकड़ों कुफ्र में, पूरी तरह कुफ्र में डूबे हुए हैं। और इस बारे में मैं कहता हूँ: (इसमें मैंने कहा -त)

कुफ्र पर कुफ्र, कुफ्र पर कुफ्र, जैसे कि कुफ्र अपनी अधिकता और बहुतायत से सड़े हुए बदबूदार गड्ढे के पानी की तरह हो, जिसकी बूंदें गड्ढे के छेद से एक के बाद एक गिरती हों।[1]

(कुफ्र हर कुफ्र से बढ़कर कुफ्र, हर अधिकता से बढ़कर अधिकता, जैसा कि खड़ा पानी बदबूदार पानी मिलने से बहुत बदबूदार हो जाता है। -त)

अल्लाह की पनाह! क्या उनका यह घाटा और तबाही कम है, भले ही प्रमाणित इमाम और सतर्क विद्वान उन्हें काफ़िर न कहें? और यही सही है,

और यही उत्तर है, और इसी के अनुसार निर्णय दिया जाता है, और इसी पर फतवा है, और यही मज़हब है, और इसी पर भरोसा है, और इसी में सुरक्षा है और इसी में दुरुस्ती है।	**उत्तर यही है, इसके साथ फतवा दिया जाता है और इसी पर फतवा है, यही मज़हब है और इसी पर भरोसा है, इसी में सलामती है और यही सही है। (त)**

इमाम इब्न हजर मक्की (रहमतुल्लाहि अलैहि) 'अल-इलाम' में फ़रमाते हैं:

निश्चित रूप से वह विद्वानों के एक समूह के कथन के अनुसार मुर्तद (धर्मत्यागी) हो जाता है, और यह घाटे और नुकसान के रूप में पर्याप्त है।[2]	**वह विद्वानों के एक समूह के कहने पर मुर्तद हो गया और इस कदर घाटे और नुकसान में काफी हैं।**

और अल्लाह की पनाह जो सबसे बेहतर हिफाजत करने वाला है (और सबसे बेहतर हिफाजत करने वाले की पनाह -त)। फिर जब दीन के इमाम उनके कुफ्र के बारे में अलग-अलग राय रखते हैं, तो रास्ता यह है कि अगर वे अपना भला चाहते हैं, तो वे जल्द ही नए सिरे से इस्लाम का कलमा पढ़ें और अपने असभ्य मज़हब का स्पष्ट रूप से खंडन करें और उसकी अस्वीकृति और बुराई की साफ व्याख्या करें। वरना आदत के तौर पर कलमा-ए-शहादत पढ़ना काफी नहीं है क्योंकि वे इसे अब भी

पढ़ते हैं और इसे अपने मज़हब का खंडन नहीं समझते। 'बहरुल राइक' में 'बज़ाज़िया' और 'जामेउल फ़ुसुलैन' से है:

अगर वह आदत के तौर पर दोनों शहादतें देता है, तो उसे तब तक लाभ नहीं होगा जब तक कि वह अपनी बात से मुकर न जाए।[3]	**अगर वे आदत के अनुसार कलमा-ए-शहादत पढ़ते हैं तो वह उनके लिए फायदेमंद नहीं होगा जब तक कि वे अपने कथन से तौबा (रुजू) न करें। (त)**

[1] अल-दीवान अल-अरबी अल-मौसूम बि-बसातीन अल-गुफरान फी अल-रद्द अला अल-का'इलीन बि-इमकान कज़िब अल्लाह आदि, रज़ा दारुल इशाअत लाहौर, पृ. 192. [2] अल-इलाम बि-क़वाति' अल-इस्लाम मा सुबुल अल-नजात, मकतबा हकीकत इस्तांबुल तुर्की, पृ. 623. [3] बहरुल राइक, मुर्तदों के अहकाम का अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 5/128.

ان تازیانوں کا عدد درخواست کرتا ہے کہ اس کا تاریخی لقب "دوصد تازیانہ بر فرق جھول زمانہ" رکھوں، بالجملہ آفتاب روشن کی طرح واضح ہوگیا کہ ایک مذہب علمائے دین پر یہ امام و مقتدی سب کے سب نہ ایک دو کفر بلکہ صدہا کفر سراپا کفر میں ڈوبے ہوئے ہیں وفی ذلک اقول: (اس میں میں نے کہا۔ت)

فکفر فوق کفر فوق کفر کأن الکفر من کثر ووفر کما ء اسن في نتین دفر تتابع قطرہ من ثقب کفر[1]

(کفر ہر کفر سے بڑھ کر کفر، ہر کثیر سے بڑھ کر کثیر، جیسا کہ کھڑا پانی بدبودار پانی ملنے سے خوب بدبودار ہو جاتا ہے۔ت)

معاذاللہ! اس قدر ان کے خسار وبوار کو کیا کم ہے اگرچہ ائمہ محققین و علمائے محتاطین انہیں کافر نہ کہیں اور یہی صواب ہے،

وہو الجواب وبہ یفتی و علیہ الفتوٰی وہو المذہب و علیہ الاعتماد وفیہ السلامۃ وفیہ السداد۔

جواب یہی ہے، اس کے ساتھ فتوٰی دیا جاتا ہے اور اسی پر فتوٰی ہے، یہی مذہب اور اسی پر اعتماد ہے، اسی میں سلامتی اور یہی درست ہے۔(ت)

امام ابن حجر مکی رحمہ اللہ تعالٰی اعلام میں فرماتے ہیں:

انہ یصیر مرتد اعلٰی قول جماعۃ و کفی بھذا خسارا[2]

وہ ایک جماعت علماء کے قول پر مرتد ہو گیا اور اس قدر خسران و زیان میں بس ہیں۔

والعیاذ باللہ خیر الحافظین (اور بہتر حفاظت کرنے والے کی پناہ۔ت) پھر جب کہ ائمہ دین ان کے کفر میں مختلف ہو گئے تو راہ یہ ہے کہ اگر اپنا بھلا چاہیں جلد از سر نو کلمہ اسلام پڑھیں اور اپنے مذہب نامہذب کی تکذیب صریح اور اس کے رد و تقبیح کی صاف تصریح کریں ورنہ بطور عادت کلمہ شہادت کافی نہیں کہ یہ تو وہ اب بھی پڑھتے ہیں اور اسے اپنے مذہب کا رد نہیں سمجھتے۔ بحر الرائق میں بزازیہ و جامع الفصولین سے ہے:

لواتٰی بشہادتین علی وجہ العادۃ لم ینفعہ مالم یرجع عما قال۔[3] **اگر معمول کے مطابق وہ کلمہ شہادت پڑھتے تو اسکو وہ نافع نہیں جب تک وہ اپنے قول سے رجوع نہ کرے (ت)**

[1] الدیوان العربی الموسوم بساتین الغفران فی الرد علی القائلین بامکان کذب اللہ الخ رضا دارالاشاعہ لاہور ص ۱۹۲ [2] الاعلام بقواطع الاسلام مع سبل النجاۃ مکتبہ حقیقہ استنبول ترکی ص ۶۲۳ [3] بحر الرائق باب احکام المرتدین ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۱۲۸/۵

Fatawa Rizvia, Volume 15

[Boxed Text] The innovator, etc., summary. It is close to being haram (forbidden), etc., summary.

[Body Text] Because of which repeating the prayer is obligatory; this is the ruling. "And the judgment is for Allah, and to Him you will be returned" [Quran 28:88] and "Praise be to Allah, Lord of the worlds" (And the command belongs only to Allah and you will return to Him. And all praises are for Allah the Almighty, who is the Sustainer of both worlds. -T). An appeal for guidance: I know that on this humble servant's treatise, as per the usual practice of word-play and according to the custom of prejudice and arrogance, though some sound-hearted people will feel ashamed and will exercise acceptance and justice, many antagonistic natures will heat up, innate sensitivities will bring anger, ignorant pride will show fervor, and prejudiced support will rise in courage. "Allah is sufficient for us, and He is the best Disposer of affairs. He is the best Master and the best Helper." (Allah is sufficient for us and He is the greatest architect of affairs, the best master, and the best provider of guardianship. -T). All this is acceptable; dragging the helpless is an old custom. But "I only advise you of one thing" [Quran 34:46] (I give you one piece of advice. -T). Recalling the truth of Islam, wait for a few moments, set aside prejudice and ego, sit in pairs or individually, alone or two people together, and contemplate. If the opponent's speech is truthful and correct, then O Allah! Why should truth be avoided? Did the Quran not recite what your Lord said: "He who fears [Allah] will be reminded, but the most wretched one will avoid it" [Quran 87:10-11] (Soon he who fears will accept the advice, and the great unfortunate one will stay away from it. -T). O my dear brothers! Companions of the word of Islam! If the carnal self (Nafs-e-Ammara) is a deceitful highwayman and the accursed Satan is its helper, and therefore admitting a mistake is unpleasant for a person, then by Allah! "And when it is said to him, 'Fear Allah,' pride in the sin takes hold of him" [Quran 2:206] (And when he is told to fear Allah, he becomes even more stubborn in his sin. -T) is a very severe calamity. "Is there not among you a right-minded man?" [Quran 11:78] (Is there not even one virtuous person among you? -T). For God's sake, exercise some justice. Why care for the creation? Be ashamed before the Creator. Have you seen anything? On whom are you casting the blame of the possibility of lying? In which pure, faultless Being are you considering the possibility of a defect? Greatness belongs to Allah! Oh, He is God, the possessor of all virtues, unique and pure from every defect and deficiency. Just look

into your own heart; be careful with your tongue regarding the One who granted you that tongue. Woe!

[Footnotes] 1. Ghuniyat al-Mustamli Sharh Munyat al-Musalli, Chapter on Imamate, Sohail Academy Lahore, pp. 412-513. 2. The Holy Quran 34/46 3. The Holy Quran 87/10 and 11 4. The Holy Quran 2/206 5. The Holy Quran 11/78

फतवा-ए-रजविया, खंड 15

[Boxed Text] नवाचारी, आदि संक्षेप। यह हराम के करीब है, आदि संक्षेप।

[Body Text] जिसके कारण नमाज़ को दोहराना वाजिब (अनिवार्य) है, यह हुक्म (आदेश) है। "और अल्लाह ही के लिए हुक्म है और तुम उसी की तरफ लौटाए जाओगे" [कुरान 28:88] और "सब प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो सारे संसार का पालने वाला है।" (और अल्लाह ही के लिए हुक्म है और तुम उसी की ओर वापस जाओगे। और सभी प्रशंसाएं अल्लाह तआला के लिए हैं जो दोनों जहानों का पालनहार है। -त)। मार्गदर्शन हेतु एक निवेदन: मैं जानता हूँ कि इस तुच्छ सेवक के इस शोध पत्र पर, शब्दों के खेल के सामान्य अभ्यास और पूर्वाग्रह तथा अहंकार के दस्तूर के अनुसार, हालांकि कुछ नेक-दिल लोग लज्जित होंगे और स्वीकार्यता एवं न्याय से काम लेंगे, लेकिन बहुत सी हठधर्मी प्रकृतियाँ गर्म हो उठेंगी, स्वाभाविक संवेदनशीलता क्रोध लाएगी, अज्ञानी गर्व जोश दिखाएगा, और पक्षपाती समर्थन साहस पर उतर आएगा। "हमारे लिए अल्लाह काफी है और वह सबसे अच्छा कार्यसाधक है, सबसे अच्छा स्वामी और सबसे अच्छा सहायक है।" (हमारे लिए अल्लाह काफी है और वह मामलों का सबसे बड़ा निर्माता, सबसे अच्छा स्वामी और सबसे अच्छी कफ़ालत (संरक्षण) फरमाने वाला है। -त)। यह सब स्वीकार्य है; असहायों को घसीटना पुराना दस्तूर है। मगर "मैं तुम्हें सिर्फ एक बात की नसीहत करता हूँ" [कुरान 34:46] (मैं तुम्हें एक सलाह देता हूँ। -त)। इस्लाम की सच्चाई को याद कर, कुछ क्षणों के लिए पूर्वाग्रह और अहंकार को एक तरफ रखकर, अकेले या दो-दो व्यक्ति साथ बैठकर गौर करें। यदि विरोधी की बात सत्य और सही हो, तो हे अल्लाह! सत्य से क्यों बचा जाए? क्या कुरान ने नहीं सुनाया कि तुम्हारे रब ने क्या फरमाया: "वह नसीहत मान लेगा जो डरता है, लेकिन परम अभागा उससे कतराएगा" [कुरान 87:10-11] (शीघ्र ही वह नसीहत मान लेगा जो डरता है और बड़ा अभागा उससे दूर रहेगा। -त)। ऐ मेरे प्यारे भाइयों! कलमा-ए-इस्लाम के साथियों! यदि 'नफ्स-ए-अम्मारा' (बुराइयों पर उकसाने वाला मन) एक धोखेबाज डाकू है और धिक्कारा हुआ शैतान उसका सहायक है, और इसलिए गलती स्वीकार करना व्यक्ति को नागवार गुजरता है, तो खुदा की कसम! "और जब उससे कहा जाता है कि अल्लाह से डरो, तो पाप का गर्व उसे जकड़ लेता है" [कुरान 2:206] (और जब उससे कहा जाए कि अल्लाह से डरो तो उसे और ज़िद चढ़ेगी गुनाह की। -त) यह एक बहुत गंभीर आफत है। "क्या तुममें कोई एक भी भला आदमी नहीं है?" [कुरान 11:78] (क्या तुम में एक भी नेक आदमी नहीं है? -त)। खुदा के लिए ज़रा न्याय से काम लो, रचना (सृष्टि) की क्या परवाह? रचयिता (सृष्टिकर्ता) से शरमाओ। क्या देखा है? किस पर झूठ की

संभावना का दोष मढ़ रहे हो? किस पवित्र दोषरहित सत्ता में दोष आने की संभावना मान रहे हो? महानता अल्लाह के लिए है! अरे वह खुदा है, सब खूबियों वाला, हर दोष और कमी से पाक और निराला। ज़रा अपने गिरेबान में झाँक कर देखो, जिसने ज़बान अता फरमाई उसी के बारे में तो ज़बान संभालो। हाय!

[Footnotes] 1. गुनियातुल मुस्तमली शरह मुनियतुल मुसल्ली, इमामत का अध्याय, सुहैल एकेडमी लाहौर, पृ. 412-513। 2. अल-कुरानुल करीम 34/46 3. अल-कुरानुल करीम 87/10 और 11 4. अल-कुरानुल करीम 2/206 5. अल-कुरानुल करीम 11/78

[Boxed Text] المبتدع اھ ملخصاً۔ قریب بحرام ہے اھ ملخصا۔

[Body Text] جس کے سبب نماز کا پھیرنا واجب، یہ ہے حکم ، ولله الحکم والیه ترجعون ہ والحمد لله رب العلمین (اور اللہ ہی کے لئے حکم ہے اور تم اسی کی طرف لوٹائے جاؤ گے۔ اور سب تعریفیں اللہ تعالٰی کے لئے ہیں جو دونوں جہانوں کا پالنے والا ہے۔ ت) التماس ہدایت اساس: میں جانتا ہوں کہ فقیر کے اس رسالے پر حسب معمول سخن پروری و بحکم دستور تعصب و خود سری اگر بعض سلیم خاطرین شرمائیں گی، قبول و انصاف کو کام فرمائیں گی، تو بہت عنادی طبیعتیں گرمائیں گی، جبلی نزاکتیں غصہ لائیں گی، جاہلی حمیتیں جوش دکھائیں گی، تعصبی حمایتیں ہمت پر آئیں گی، وحسبنا الله ونعم الوکیل ، نعم المولی ونعم الکفیل (ہمارے لئے اللہ کافی اور وہ سب سے بڑا کار ساز، سب سے بہتر آقا اور سب سے بہتر کفالت فرمانے والا ہے۔ ت) یہ سب کچھ قبول، گھسیٹا عاجزوں کا قدیمی معمول، مگر "اِنَّمَآ اَعِظُکُمْ بِوَاحِدَۃٍ" 2 (میں تمہیں ایک نصیحت کرتا ہوں۔ت) حق اسلام یاد لا کر اتنا مامول کر چند ساعت کے لئے تعصب و نفسانیت کو راہ بتائیں، مثنٰی و فرادٰی، تنہا یا دو دو صاحب بیٹھ کر غور فرمائیں اگر کلام خصم حق و صواب ہو تو اللہ! حق سے کیوں اجتناب ہو، کیا قرآن نے نہ سنایا کہ تمہارے رب نے کیا فرمایا سَیَذَّکَّرُ مَنْ یَّخْشٰی ﴿۱۰﴾ وَیَتَجَنَّبُهَا الْاَشْقَی ﴿۱۱﴾ 3 (عنقریب نصیحت مانے گا جو ڈرتا ہے اور اس سے وہ بڑا بد بخت دور رہے گا۔ت) اے میرے پیارے بھائیو! کلمہ اسلام کے ہمراہیو! اگر نفسِ امارہ رہزن عیارہ اور شیطان لعین اس کا معین، ولہذا خطا کا اقرار آدمی کو نا گوار، مگر والله ! " وَاِذَا قِیْلَ لَهٗ اتَّقِ اللّٰهَ اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ" 4 اور جب اس سے کہا جائے کہ اللہ سے ڈر تو اسے اور ضد چڑھے گناہ کی۔ت) کی آفت سخت شدید، "اَلَیْسَ مِنْکُمْ رَجُلٌ رَّشِیْدٌ" 5 (کیا تم میں ایک آدمی بھی نیک چلن نہیں۔ت) خدارا ذر

انصاف کو کام فرماؤ، خلق کا کیا پاس خالق سے شرماؤ، کچھ دیکھا بھی کس پر امکان کذب کی تہمت دھرتے ہو، کس پاک بے عیب میں عیب آنے کا احتمال کرتے ہو، العظمة لله ! ارے وہ خدا ہے سب خوبیوں والا ہر عیب و نقصان سے پاک نرالا، ذرا تو گریبان میں منہ ڈالو جس نے زبان عطا فرمائی اس کے بارے میں تو زبان سنبھالو، وائے۔

[Footnotes] 1 غنیہ المستملی شرح منیة المصلی فصل فی الامامۃ سہیل اکیڈمی لاہور ص ۴۱۲-۵۱۳ 2 القرآن الکریم ۴۶/۳۴ 3 القرآن الکریم ۸۷/ ۱۰ و ۱۱ 4 القرآن الکریم ۲/ ۲۰۶ 5 القرآن الکریم ۱۱/ ۷۸

Fatwa Razawiyya Volume 15

What kind of integrity, what kind of justice is this, that if someone calls you a liar, you lose control, yet you say it is possible for the Sovereign, the One, the Subduer (God) to be a liar? On top of that, this wrathful persistence and this unjust oppression?

O fearful group, O infatuated people! If you agree, I will suggest a plan. Sit in solitude and carefully examine my treatise. Weigh these two hundred (200) proofs and objections one by one with justice. Suppose that out of those two hundred (200) points, only one proof regarding the impossibility of Divine falsehood and only one objection cutting through every argument and counter-argument against the delirious sayings of your leader remains, and you have answered all the rest. Even then, O brother! One proof is sufficient for establishing the truth, and one objection is enough for invalidating falsehood. Not to mention the radiant proofs and overwhelming objections, hundreds of them, not just one. You know in your hearts that the proofs are correct and the objections are unanswerable, but you swear not to accept! Repentance is far off; instead, you are busy arranging support for falsehood. This is not devotion to truth but vanity; it is intoxication with the darkness of prejudice. Will the Day of Judgment not come? Will there be no accountability? Will there be no questioning before God? O my Lord! Guide them and give these tearful eyes some modesty.

Persian Verse: You have the power to give my tears the beauty of acceptance, O You who has turned the raindrops into pearls. (O Allah! You can give my tears the beauty of acceptance just as You turn raindrops into pearls. - T)

And it is clear from here that whoever has the courage to intend a reply should write a detailed response to each proof and each objection. Let it not be that for the sake of maintaining appearances, removing hurdles, or deceiving the common people, they call it a 'reply', while ignoring some remaining objections. This will not refute the opponent's argument; instead, it will fall upon you like a thunderbolt. When you cannot erase the opponent's argument and cannot remove the objection from the religion, then why did you take the trouble of the pen and the suffering of the ink-pot for nothing? You have only expressed your own helplessness and admitted the invalidity of your creed. For God's sake, value truth and justice for a while. Untangle yourselves from the chains of prejudice. Do not get so entangled in the thorn-bush of pride. Alas, the moon of truth is shining, yet the same dark cloud looms over your fate. Our Huma (auspicious bird) casts its shadow, while your crown is but a crow's

wing. O True God, characterized by truth, unique from lies, the One who sent down the True Book to the True Messenger! For the sake of the true dignity of Your True Beloved, grant true guidance to the Ummah of Mustafa (peace be upon him).

May Allah Almighty send blessings upon the Beloved and his family and companions, and increase his honor and greatness. He is the Beloved through whom the truthful find salvation and the liars perish, who forbade all kinds of lies. Your word is the truth and...

O Allah! Send blessings and further increase the honor and greatness of him who is the Beloved. As long as the truthful find salvation, may the liars perish, who forbade all liars. Your word is truth.

फतावा रजविया जिल्द पंद्रह (15)

यह कैसी ईमानदारी है, यह कैसा न्याय है, कि यदि कोई आपको झूठा कहे तो आप आपे से बाहर हो जाते हैं, और ईश्वर (मलिक जब्बार वाहिद कहार) का झूठा होना मुमकिन कहते हैं? उस पर यह क्रोधपूर्ण हठ और यह अन्यायपूर्ण अत्याचार है।

हे भयभीत समूह, हे मुग्ध लोगों! यदि आप मानें तो मैं आपको एक उपाय बताऊं। एकांत में बैठकर मेरे इस शोध-पत्र को ध्यान से देखें। इन दो सौ (200) प्रमाणों और आपत्तियों को एक-एक करके न्याय के साथ परखें। मान लीजिए कि उन दो सौ (200) में से ईश्वरीय झूठ की असंभवता पर केवल एक प्रमाण और आपके विचार और आपके इमाम के उन्मत्त बयानों पर केवल एक आपत्ति, जो हर तर्कवितर्क को काट देती है, शेष रह गई और आपने बाकी सब का उत्तर दे दिया। तो भाई! सत्य की स्थापना के लिए एक प्रमाण पर्याप्त है, और असत्य को मिटाने के लिए एक आपत्ति काफी है। फिर इन उज्ज्वल प्रमाणों और प्रबल आपत्तियों की तो बात ही क्या, जो सौ से अधिक हैं, एक नहीं। आप अपने मन में जानते हैं कि प्रमाण सही हैं और आपत्तियां लाजवाब हैं, लेकिन न मानने की कसम! तौबा तो दूर, बल्कि असत्य के समर्थन की चिंता में लगे हैं। यह सत्य की भक्ति नहीं बल्कि अहंकार है; यह पूर्वाग्रह के नशे की मदहोशी है। क्या कयामत नहीं आएगी? क्या हिसाब नहीं होगा? क्या ईश्वर के सामने सवाल-जवाब नहीं होंगे? हे मेरे रब! मार्गदर्शन दे और इन सजल आँखों को कुछ तो शर्म दे।

फारसी पद्य: तू मेरे आंसुओं को स्वीकार्यता की सुंदरता दे सकता है, हे वह जिसने बारिश की बूंद को मोती बना दिया। (ऐ अल्लाह! तू मेरे आंसुओं को हुस्न-ए-क़ुबूल दे सकता है जैसा कि तू बारिश के क़तरे को मोती बना देता है। -त)

और यहीं से स्पष्ट है कि जो सज्जन उत्तर देने का साहस रखते हों, वे एक-एक प्रमाण और एक-एक आपत्ति का विस्तृत उत्तर समझकर लिखें। ऐसा न हो कि केवल दिखावे के लिए, बाधाएं दूर करने के लिए, या आम लोगों को धोखा देने के लिए 'उत्तर' के नाम पर कुछ कहें और कुछ शेष आपत्तियों से किनारा कर लें। यह विरोधी के तर्क को खारिज नहीं करेगा, बल्कि आप पर बिजली बनकर गिरेगा। जब आप विरोधी के प्रमाण को मिटा न सकें और धर्म से आपत्ति हटा न सकें, तो व्यर्थ में कलम चलाने और स्याही की मुसीबत उठाने की क्या आवश्यकता थी? आपने केवल अपनी बेबसी व्यक्त की और अपने धर्म की असत्यता को स्वीकार किया। ईश्वर के लिए कुछ देर तो सत्य और न्याय का मूल्य समझो। पूर्वाग्रह की जंजीरों से मुक्त हो। अहंकार के कांटों में इतना न उलझो। अफसोस कि सत्य का

चंद्रमा चमक रहा है और आपके भाग्य में वही काली घटा है। हमारा 'हुमा' (सौभाग्य का पक्षी) छाया कर रहा है और आपका ताज वही 'बाल-ए-ज़गन' (कौवे का पंख) है। हे सच्चे खुदा, जो सत्य से सुशोभित है और झूठ से परे है, जिसने सच्चे रसूल पर सच्ची किताब उतारी! अपने सच्चे हबीब की सच्ची गरिमा के सदके में मुस्तफा की उम्मत को सच्चा मार्गदर्शन प्रदान कर।

अल्लाह सर्वशक्तिमान हबीब और उनके परिवार और साथियों पर कृपा बरसाए और उनके सम्मान और बड़प्पन में और वृद्धि करे। वे हबीब हैं जिनके माध्यम से सत्यवादी मोक्ष प्राप्त करते हैं और झूठे नष्ट होते हैं, जिन्होंने सभी प्रकार के झूठ से मना किया। तेरा वचन सत्य है और...

ऐ अल्लाह! रहमतें नाज़िल फ़रमा और आप के शर्फ़ओ-बुज़ुर्गी में मज़ीद इज़ाफ़ा फ़रमा जो हबीब हैं जब तक सादिक़ निजात पाते रहें, काज़िब हलाक होते रहें, जिन्होंने तमाम कवाज़िब से मना फ़रमाया, तेरा क़ौल हक़।

بے انصافی تمھیں کوئی جھوٹا کہے تو آپے میں نہ رہو اور ملک جبار واحد قہار کا جھوٹا ہونا یو ممکن کہو، یہ کون سی دیانت ہے، کیا انصاف ہے، اس پر یہ قہر اصرار یہ بلا اعتساف ہے،

اے طائفہ حائفہ اے قوم مفتون! مانو تو ایک تدبیر تمھیں بتاؤں، میرا رسالہ تنہائی میں بیٹھ کر بغور دیکھو، ان دوسو ۲۰۰ دلائل اور اعتراضات کو ایک ایک کر کے انصاف سے پرکھو، فرض کر دم کہ دہ سو ۲۰۰ میں استحالہ کذب الہی پر صرف ایک دلیل اور تمھارے خیال اور تمھارے امام کے ہذیانی اقوال پر فقط ایک اعتراض قاطع ہر قال و قیل باقی رہ گیا، باقی سب تم نے جواب دے لیا، تو جان برادر! احقاقِ حق کو ایک دلیل کافی، ابطالِ باطل کو ایک اعتراض وافی، نہ کہ دلائلِ باہرہ اعتراضاتِ قاہرہ صد ہانسو اور ایک نہ گنو۔ دل میں جانتے جاؤ کہ دلائل باصواب اور اعتراض لاجواب، مگر ماننے کی قسم! توبہ کی ان بلکہ الٹے تائید باطل کی فکر سامان، یہ تو حق پرستی نہ ہوئی باد بدستی، نشہ تعصب میں سیاہ مستی ہوئی، پھر قیامت تو نہ آئے گی، حساب تو نہ ہو گا، خدا کے حضور سوال و جواب تو نہ ہو گا، اے رب میرے! ہدایت فرما اور ان لجیکی آنکھوں کو کچھ تو شرم دے

می توانی کہ دہی اشک مرا حسن قبول اے کہ دُر ساختہ قطرہ بارانی را (اے اللہ ! تو میرے آنسوؤں کو حسن قبول دے سکتا ہے جیسا کہ تو بارش کے قطرہ کو موتی بنا دیتا ہے۔ت)

اور یہیں سے ظاہر کہ جو صاحب قصدِ جواب کی ہمت رکھیں ایک ایک دلیل ایک ایک اعتراض کا تفصیلی جواب سمجھ کر لکھیں، یہ نہ ہو کہ ابقائے مشیحت، رفعِ مزاحمت، فریبِ عوام، جواب کے نام کو کہیں، کچھ اعتراض باقی سے اعراض، یہ کلا خِصم کا رد نہ کرے گا، الٹا تمھیں پر صاعقہ

بن کر گرے گا کہ جب حجت خِصم مٹا نہ سکے مذہب سے اعتراض ہٹا نہ سکے تو ناحق تکلیف خامہ اٹھائی، مصیبت سیاہی نامہ اٹھائی، اپنے ہی عجز کا اظہار کیا، بطلان مذہب کا اقرار کیا، للہ کچھ دیر تو حق و انصاف کی قدر سمجھو، زنجیر تعصب کی قید سے سلجھو، خار زار تکبر میں اتنا نہ الجھو، افسوس کہ حق کا چاند جلوہ نما اور تمھارے نصیب کی وہی کالی گھٹا، ہمارے ہمایوں سایہ فگن اور تمھارا تاج وہی بالِ زغن، اے سچے خدا سچ سے موصوف جھوٹ سے نرالے، سچے رسول پر سچی کتاب اتارنے والے! اپنے سچے حبیب کی سچی وجاہت کا صدقہ امت مصطفیٰ کو سچی ہدایت نصیب فرما،

صلی اللہ تعالیٰ علی الحبیب وسلم وعلٰی آلہ و صحبہ و شرف کرمہ مانجی الصادق و هلك الكا ذب و نهى الصدق عن تعاطى الكواذب قولك الحق و

اے اللہ ! رحمتیں نازل فرما اور آپ کے شرف و بزرگی میں مزید اضافہ فرما جو حبیب ہیں جب تک صادق نجات پاتے رہیں، کاذب ہلاک ہوتے رہیں، جنھوں نے تمام کواذب سے منع فرمایا، تیرا قول حق

Fatawa Razawiyya, Volume Fifteen (15)

[Prayer and its Translation] "Your promise is true, praise be to You, and to You is the return. Indeed, You have power over all things. May Allah's blessings be upon the leader of the truthful ones, Muhammad, and all his family and companions. Ameen, Ameen, O God of Truth, Ameen! (T)"

[Main Text] Praise be to Allah that this blessed treatise, though concise, despite the abundance of occupations in writing legal issues and organizing treatises, was drafted in thirteen (13) separate sittings and transcribed cleanly and finalized in twenty-three (23) days, on the twelfth day of the blessed and glorious month of Rabi-ul-Akhir, on the auspicious day of Friday, 1307 AH—upon its author be prayers and salutations—it was completed in every aspect like a full moon and became a guiding light for the assembly of mankind.

Praise and gratitude be to Allah that today, with this blessed treatise, which upholds the Sunnah, establishes the hue of truth, and erases the rust of falsehood, the number of religious science works by this humble servant has reached the full count of one hundred (100).

[Final Prayers and Quranic Verses] All praise is for Allah, the Bestower of Gifts. Our Lord, accept from us, indeed You are the All-Hearing, All-Knowing. And praise be to Allah, Lord of the worlds. Prayers and peace be upon the leader of the Messengers, Muhammad, and all his family and companions. Glory be to your Lord, the Lord of Might, above what they describe, and peace be upon the Messengers, and praise be to Allah, Lord of the worlds.

The treatise is completed and generalized with goodness, with the help of Him Who said—and His word is truth—"The Word of your Lord has been fulfilled in truth and justice. There is none who can change His words. And He is the All-Hearing, the All-Knowing." (Quran 6:115).

All praise is for Allah, by Whose grace and majesty good deeds are completed. And prayers and peace be upon our leader and master Muhammad, the master of all creation, and upon all his family, companions, Ummah, and his group. And praise be to Allah, Lord of the worlds. (T)

Written by: The sinful servant Ahmad Raza al-Barelwi, may he be forgiven for the sake of Muhammad al-Mustafa, the Unlettered Prophet, peace and blessings of Allah be upon him.

फ़तावा रज़विया, जिल्द पंद्रहवीं (15)

[प्रार्थना और उसका अनुवाद] "तेरा वादा सच्चा है, हम्द तेरे लिये, तमाम का लौटना तेरी तरफ़ और तू हर चीज़ पर क़ादिर है, अल्लाह तआला की रहमत हो सैय्यद-अस्-सादिक़ीन हज़रत मुहम्मद पर, आपकी आल और असहाब सब पर, आमीन आमीन इलाह-उल-हक़ आमीन! (त)"

[मुख्य पाठ] अल्हम्दुलिल्लाह कि यह मुबारक रिसाला ईजाज़-ए-अजाला, मसायल लिखने और रिसाले तरतीब देने की कसरत के बावजूद, तेरह (13) दिनों की मुतफ़र्रिक़ बैठकों में मुसव्वदा तैयार हुआ और तेईस (23) दिनों में साफ़ और मुबैयज़ा होकर, रबी-उल-आख़िर के मुकद्दस महीने की बारहवीं तारीख़, जुमे के मुबारक दिन, 1307 हिजरी को—जिसके लेखक पर दुरूद ओ सलाम हो—हर लिहाज़ से चौदहवीं के चाँद की तरह मुकम्मल हुआ और मख़लूक़ की हिदायत की महफ़िल के लिए शमा बना।

अल्लाह का शुक्र और एहसान है कि आज इस मुबारक रिसाले के साथ, जो सुन्नत की हिफ़ाज़त करने वाला, सच्चाई का रंग जमाने वाला और झूठ के ज़ंग को मिटाने वाला है, इस फ़क़ीर की दीनी उलूम की तसानीफ़ (रचनाओं) की तादाद सौ (100) के मुकम्मल अंक तक पहुँच गई है।

[अंतिम प्रार्थनाएँ और क़ुरआनी आयतें] तमाम हम्द अल्लाह तआला की है जो तमाम इनामात का अता करने वाला है, ऐ हमारे रब! हमारी तरफ़ से क़बूल फ़रमा, बेशक तू सुनने वाला जानने वाला है। तमाम हम्द अल्लाह के लिए जो जहानों का पालने वाला है, दरूद ओ सलाम नाज़िल हो तमाम रसूलों के सरदार हज़रत मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम पर, आपकी आल और तमाम असहाब पर। सलामुन अलल मुरसलीन वलहम्दुलिल्लाहि रब्बिल आलमीन।

रिसाला मुकम्मल हुआ और उस जात की मदद से ख़ैर के साथ फैला जिसने फ़रमाया जबकि उसका फ़रमान बरहक़ है: "तेरे रब के कलिमात सच्चाई और अदल में कामिल हैं, कोई उन्हें बदलने वाला नहीं, और वही सुनने वाला जानने वाला है।" (क़ुरआन 6:115)

तमाम तारीफ़ें अल्लाह तआला के लिए जिसकी नेमत और जलाल से नेक काम मुकम्मल होते हैं। और दरूद ओ सलाम हमारे आका व मौला, मखलूक़ के सरदार मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पर, उनकी आल, असहाब, उम्मत और उनकी पूरी जमात पर। वलहम्दु रब्बिल आलमीन। (त)

लेखक: गुनाहगार बंदा अहमद रज़ा बरेलवी, जिसकी मग़फ़िरत मुहम्मद मुस्तफ़ा नबी-ए-उम्मी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के सदक़े में हो।

पेज 450 of 742

وعدک الصدق ولک الحمد والیك المصیر انك علی کل شئ قدیر و صلی اللہ تعالی علی سید الصادقین محمد و آلہ وصحبہ اجمعین آمین آمین الہ الحق آمین ! تیرا وعدہ سچا حمد تیرے لئے، تمام کا لوٹنا تیرے طرف اور تو ہر شئی پر قادر ہے ، اللہ تعالٰی کی رحمت ہو سید الصادقین حضرت محمد ، آپ کی آل اور اصحاب سب پر ، آمین آمین الہ الحق آمین! (ت)

الحمد للہ کہ یہ مبارک رسالہ موجز عجالہ با وجود کثرت اشغال تحریر مسائل و ترتیب رسائل ، تیرہ ۱۳ دن کے متفرق جلسوں میں مسودہ اور تئیس ۲۳ دن میں صاف ومبیضہ ہو کر دوازد ہم ماہ مبارک و فاخر شہر ربیع الآخر روز ہمایوں جمعہ ۱۳۰۷ھ علی صاحبہا الصلوۃ والتحیۃ کو بہم وجوہ بدر سماي تمام و شمع بزم ہدایت انام ہوا۔ للہ الحمد والمنہ کہ آج اس مبارک رسالے، سنت کے قبالے، رنگ صدق جمانے والے، زنگ کذب گمانے والے سے علوم دینیہ میں تصانیف فقیر نے سو ۱۰۰ کا عدد کامل پایا۔

والحمد للہ وھاب العطایا، ربنا تقبل منا انك انت السمیع العلیم و الحمد للہ رب العلمین والصلاۃ و السلام علی سید المرسلین محمد و الہ وصحبہ اجمعین ، سبحن ربک رب العزۃ عما یصفون و سلام علی المرسلین، والحمد للہ رب العلمین ، تمت و بالخیر عمت بعون من قال و قولہ الحق تمام حمد اللہ تعالٰی کی ہے جو تمام انعامات کا اعطا کرنیوالا ہے، اے ہمارے رب ! ہماری طرف سے قبول فرما بلاشبہ تو سننے والا ہے، تمام حمد اللہ کی جو جہانوں کا پروردگار ہے، صلوۃ و سلام نازل ہو تمام رسولوں کے سردار حضرت محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ و سلم پر آپ کی آل و اصحاب تمام پر ، سلام علی المرسلین والحمد للہ رب العلمین۔ رسالہ تمام ہوا اور خیر کے ساتھ وسیع ہوا اس ذات کی مدد سے

جس نے فرمایا جبکہ اس کا فرمان برحق ہے "ترے رب کے کلمات صدق و عدل میں تام ہیں کوئی ان کو تبدیل کرنے والا نہیں وہی سننے جاننے والا ہے۔"

"تَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقاً وَعَدْلاً لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمٰتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيْمُ" الحمد لله الذي بنعمه وجلاله تتم الصالحات، والصلوة والسلام على سيدنا ومولانا محمد سيد الكائنات و آله و صحبه و امته و حزبه اجمعين ، والحمد لله رب العلمين۔ تمام تعریفیں اللہ تعالیٰ کی جس کی نعمت و جلال سے خوبیاں تام ہوتی ہیں اور صلوۃ و سلام ہمارے آقا مولیٰ سید کائنات محمد صلی اللہ علیہ و سلم ان کی آل و اصحاب و امت اور ان کی سب جماعت پر ، والحمد رب العالمین (ت)

کتبہ عبدہ المذنب احمد رضا البریلوی عفی عنہ بمحمدن المصطفی النبی الامی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

Fatawa Razawiya (Volume 15)

Writing of Maulana Ghulam Dastagir, may the mercy of our Lord the Almighty be upon him, on the blessed treatise "Subhan-as-Subbuh min Aybi-Kadhbi-l-Maqbuh". I, the humble Ghulam Dastagir Qasuri (may Allah be with him), arrived in Bareilly in Jumada al-Awwal 1308 AH and had the opportunity to see this blessed treatise. Since the visit happened after a long time and due to meeting friends as well as consulting on religious matters with the representatives, there was so little leisure that even the regular daily litanies (Wazaif) which are never missed during travel or stay, could not be completed in these four days. In this struggle, I, the humble one, could not go through this pure treatise comprehensively or even a significant part of it. However, from what I saw at the beginning, middle, and end, I found a refutation of the issue of the possibility of Allah Almighty lying, and I touched it to my eyes. Praise be to Allah, a great praise, that its author, a profound scholar who is a prominent successor and a remnant of the pious predecessors from a family of knowledge and grace, has devoted himself in this matter too, along with his relatives and kinsmen who are always engaged in the good work of disseminating religious sciences. May Allah, the Most Appreciative, reward him on my behalf and on behalf of all Muslims with the best of rewards and bring him to the height of what He loves and is pleased with. O Allah, accept from us; indeed, You are the All-Hearing, the All-Knowing. And may Allah Almighty send blessings upon the best of His creation and the manifestation of His grace and kindness, our master Muhammad, and upon all his progeny. O Allah, have mercy on us with them, by Your mercy, O Most Merciful of the merciful! These few words were written on the 15th of Jumada al-Awwal, the day of departure for my homeland. And to Allah belongs the easy path for the difficult.

I.T. Majlis of Dawatelslami Page 451 of 742

फ़तावा रज़विया (खण्ड 15)

हज़रत मौलाना ग़ुलाम दस्तगीर (रहमतुल्लाह अलैहि) का मुबारक रिसाला "सुब्हान-अस-सुब्बूहि मिन ऐबी-कज़बी-ल-मक़्बूह" पर तहरीर। फकीर ग़ुलाम दस्तगीर क़सूरी (कान अल्लाहु लहू) जमादी-उल-अव्वल 1308 हिजरी में बरेली शरीफ में हाज़िर हुआ और इस मुबारक रिसाले को देखने का इत्तिफ़ाक़ हुआ। चूँकि एक लंबी मुद्दत के बाद यहाँ आना हुआ और अहबाब (दोस्तों) से मुलाकात और साथ ही दीनी मामलात पर मशविरा जो वकीलों से करना था, इस वजह से फ़ुर्सत इतनी कम थी कि मामूल के वज़ाइफ़ जो कभी सफ़र या हज़र (ठहराव) में तर्क नहीं हुए थे, उन चार दिनों में वे भी पूरे न हो सके। इस गहमागहमी में फकीर इस पाकीज़ा रिसाले का मुकम्मल या कोई अहम हिस्सा भी न देख सका, लेकिन शुरू, बीच और आखिर से जो कुछ देखा तो पाया कि इसमें अल्लाह तआला के झूठ बोलने के इमकान (संभावना) के मसले का रद्द (खंडन) मौजूद है और इसे आँखों से लगाया। अल्हम्दुलिल्लाह हम्दन कसीरा कि इसके मुसन्निफ़ (लेखक) अल्लामा फहामा, जो इल्म-ओ-फज़्ल के खानदान से उम्दतुल ख़लफ़ और बक़ियतुल सलफ़ हैं, उन्होंने इस बारे में भी अपने अज़ीज़-ओ-अक़ारिब को जो हमेशा दीनी उलूम की इशाअत (प्रसार) जैसे नेक काम में मसरूफ़ हैं, सर्फ़ फ़रमाया। अल्लाह तआला उन्हें मेरी और तमाम मुसलमानों की तरफ से बेहतरीन जज़ा अता फरमाए और उन्हें अपनी रज़ा और महबूबियत की इंतिहा तक पहुँचाए। ऐ अल्लाह, हमारी तरफ से इसे कुबूल फरमा, बेशक तू सुनने वाला और जानने वाला है। और अल्लाह तआला अपनी मखलूक में सबसे बेहतर और अपने लुत्फ़-ओ-इहसान के मज़हर, हमारे आका हज़रत मोहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और उनकी तमाम आल (संतान) पर दरूद-ओ-सलाम भेजे। ऐ अल्लाह, अपनी रहमत के सदके उन सबके साथ हम पर भी रहम फरमा, ऐ सबसे ज़्यादा रहम करने वाले! 15 जमादी-उल-अव्वल, वतन वापसी के दिन ये चंद हर्फ़ लिखे गए। और अल्लाह ही मुश्किलों को आसान करने वाला है।

आई.टी. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी पेज 451 / 742

تحریر جناب مولانا غلام دستگیر علیہ الرحمۃ من ربنا القدیر بر رسالہ متبرکہ "سبحن السبوح من عیب کذب المقبوح" فقیر غلام دستگیر قصوری کان اللہ لہ جمادی الاول ۱۳۰۸ھ میں بریلی میں وارد ہوا اور اس مبارک رسالہ کے دیکھنے کا اتفاق پڑا، چونکہ مدت دراز کے بعد یہاں آنے کا اتفاق ہوا ہے اور ملاقات احباب اور نیز مشورہ امر دینی کے سبب جو وکلاء سے کرنا تھا اس قدر کم فرصتی ہوئی کہ معمولی وظائف جو کبھی سفر و حضر میں ترک نہیں ہوئے تھے ان چار روز میں وہ بھی پورے نہ ہوسکے، اس کشاکش میں اس رسالہ سلالہ کو فقیر بالاستیعاب کیا کچھ حصہ معتد بہا بھی نہ دیکھ سکا مگر ابتدا اور درمیان اور انتہا سے جو دیکھا تو مسئلہ امکان کذب باری تعالیٰ کا رد پایا اور اس کا آنکھوں سے لگایا الحمدللہ حمداً کثیراً کہ اس کے مولف علامہ فہامہ نے جو ایک علم اور فضل کے خاندان سے عمدۃ الخلف وبقیۃ السلف ہیں اس بارے میں بھی اپنے عزیز واقارب کو جو ہمیشہ کار خیر اشاعت علوم دینیہ میں مصروف ہیں صرف فرمایا جزاہ اللہ الشکور عنی وعن جمیع المسلمین خیر الجزاء واوصلہ الی غایۃ مایحب ویرضیٰ،اللھم تقبل منّا انّك انت السمیع العلیم، وصلی اللہ تعالیٰ علی خیر خلقہ و مظہر لطفہ و احسانہ سیدنامحمد و عترتہ اجمعین اللھم ارحمنا معھم برحمتک یا ارحم الراحمین! ۱۵ جمادی الاول روز روانگی وطن پر چند حروف لکھے گئے واللہ ھو المسیر للمصعاب۔

Volume Fifteen (15) | Fatawa Razawiyya

Treatise Daman Bagh Subhan al-Subbuh (The Skirt of the Garden of Subhan al-Subbuh 1307 AH)

Issue 73: What do the scholars of religion and the muftis of the firm Sharia say on this issue: a scholar educated in Deoband says that Allah Almighty can be a liar? He presents this argument: a human can lie, so if Allah Almighty cannot lie, then the power of the human would exceed the power of God. It would mean there is a task a human can do but God cannot. It is obvious that God's power is infinite. Whatever a human is capable of, God is certainly capable of all those things, and besides them, He has power over infinite things that a human does not. How can it be that a human has power over his own lie, but God does not have power over His own lie? He says this is such a decisive proof that it has no answer. It is hoped that you will write what is the truth in this regard and save Muslims from being misled. Explain and be rewarded.

The Answer: Subhan Allah Rabb-il-Arsh 'amma yasifoon (Glory be to Allah, the Lord of the Throne, from what they attribute to Him). May Allah Almighty protect Muslims from the whispers of Satans. Whether Deobandi or non-Deobandi, this statement of their Imam Isma'il Dehlvi is blatant misguidance, error, and irreligiousness. In this statement, without exaggeration, there are thousands of reasons for necessary disbelief (kufr luzumi). According to the consensus of the eminent jurists, one who holds such misguidance becomes a clear disbeliever (kafir). If we, following...

Page 452 of 742

जिल्द पंद्रहवीं (१५) | फतावा रज़विया

रिसाला दामान-ए-बाग़-ए-सुब्हान-अल-सुब्बूह (सुब्हान-अल-सुब्बूह के बाग़ का दामन १३०७ हिजरी)

मसअला ७३: दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस मसअले में क्या फरमाते हैं कि देवबंद का पढ़ा हुआ एक मौलवी कहता है कि अल्लाह तआला झूठा हो सकता है? और इस पर दलील यह पेश करता है कि आदमी झूठ बोल सकता है, तो अगर अल्लाह तआला न बोल सके तो आदमी की कुदरत खुदा की कुदरत से बढ़ जाएगी, क्योंकि एक काम ऐसा निकला जिसे आदमी तो कर सकता है मगर खुदा नहीं कर सकता। यह ज़ाहिर बात है कि खुदा की कुदरत बेइन्तेहा है। आदमी जिस-जिस बात पर कादिर (समर्थ) है, खुदा यकीनन उन सब बातों पर कादिर है और उनके अलावा अनगिनत ऐसी चीजों पर भी कुदरत रखता है जिन पर आदमी को कुदरत नहीं। इंसान को अपने झूँठ पर कुदरत हो और खुदा को अपने झूँठ पर कुदरत न हो, यह कैसे हो सकता है? और वह इस दलील के बारे में कहता है कि यह ऐसी निर्णायक दलील है जिसका कोई जवाब नहीं हो सकता। उम्मीद है कि इस बारे में जो सच हो वह तहरीर फरमाएं और मुसलमानों को गुमराह होने से बचाएं। बयान कीजिए और सवाब पाइए।

अल-जवाब: सुब्हान-अल्लाह रब्ब-इल-अर्श अम्मा यासिफ़ून (पाक है अर्श का रब उन बातों से जो ये लोग बनाते हैं)। अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल मुसलमानों को शैतानों के वसवसों से बचाए। देवबंदी तो क्या, उनके इमाम इस्माईल देहलवी का यह कौल (कथन) सरासर गुमराही, भटकाव और बद-दीनी है जिसमें बिना किसी अतिशयोक्ति के हज़ारों वज़हों से कुफ्र लाज़िम आता है। जमहूर फुक़हा-ए-किराम के नज़दीक ऐसी गुमराही का मानने वाला स्पष्ट काफ़िर हो जाता है। अगर हम...

رسالہ دامان باغ سبحن السبوح (سبحن السبوح کے باغ کا دامن ۱۳۰۷ھ)

مسئلہ ۷۳: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ دیوبند کا پڑھا ہوا ایک مولوی کہتا ہے کہ اللہ تعالیٰ جھوٹا ہو سکتا ہے اور اس پر دلیل یہ پیش کرتا ہے کہ آدمی جھوٹ بول سکتا ہے تو اگر اللہ تعالیٰ نہ بول سکے تو آدمی کی قدرت خدا کی قدرت سے بڑھ جائے گی کہ ایک کام ایسا نکلا کہ آدمی تو کر سکتا ہے اور خدا نہیں کر سکتا، یہ ظاہر بات ہے کہ خدا کی قدرت بے انتہا ہے آدمی جس جس بات پر قادر ہے خدا ضرور ان سب باتوں پر قادر ہے اور ان کے سوا بے انتہا چیزوں پر قدرت رکھتا ہے جن پر آدمی کو قدرت نہیں انسان کو اپنے کذب پر قدرت اور خدا کو اپنے کذب پر قدرت نہ ہو یہ کیسے ہو سکتا ہے، اور اس دلیل کو کہتا ہے کہ یہ ایسی قاطع دلیل ہے کہ جس کا جواب نہیں ہو سکتا ہے امید کہ اس بارہ میں جو حق ہو تحریر فرمائیں اور مسلمانوں کو گمراہ ہونے سے بچائیں۔ بینوا توجروا (بیان کیجئے اجر حاصل کیجئے۔ ت)

الجواب: سبحن اللہ رب العرش عما یصفون (پاکی ہے عرش کے رب کو ان باتوں سے جو یہ بناتے ہیں۔ ت) اللہ عزوجل مسلمانوں کو شیطانوں کے وسوسوں سے بچائے، دیوبندی نہ دیوبندی کہ ان کے امام اسمٰعیل دہلوی کا یہ قول صریح ضلالت و گمراہی و بد دینی ہے جس میں بلا مبالغہ ہزار ہا وجہ سے کفر لزومی ہے، جمہور فقہائے کرام کے طور پر ایسی ضلالت کا قائل صریح کافر ہو جاتا ہے اگر ہم باتباع

The majority of honorable theologians do not wish to declare someone a disbeliever (kafir) based on implication without commitment; they suffice by calling them misguided, a misleader, and irreligious.

On this issue, a comprehensive booklet by this humble person (the author) named 'Subhan al-Subbuh 'an Kadhib Maqbuh' was printed and published a long time ago. Neither the Gangohis, Deobandis, nor other Wahhabis could provide an answer to it, and God Almighty willing, they will not be able to until the Day of Judgment.

Arabic	**Urdu translation**
The word of punishment has become justified against them because they lied against their Lord and because they were defiantly disobedient. Those are the ones whom Allah has cursed, so He deafened them and blinded their vision. So they wander blindly in their transgression.	The decree of punishment proved true for them because they attributed lies to their Lord and because they were disobedient. These are the people whom Allah Almighty has made deaf and blinded their eyes, so they remain wandering in their rebellion. (T)

In that booklet, I have proven with thirty texts and thirty definitive arguments that lying is intrinsically impossible for Allah Almighty, and there is a consensus (ijma') among all the leaders of the Ummah on its intrinsic impossibility. For a Muslim in whose heart exists the greatness of his Lord and the affirmation of His Word, if he has any understanding at all, these few words are sufficient: First, lying is such a filthy and impure defect that even anyone with a little outward dignity wants to avoid it, and even a lowly worker feels shame if it is attributed to them. If it were possible for Allah, the Mighty and Majestic, He could be tainted with that defective, contaminated, dirty, and loathsome impurity. Can any Muslim harbor such a thought about his Lord? Not just a Muslim—for whom is the protection of his Lord—but even a Jew or Christian with minimal understanding would not tolerate such a thing regarding his Lord. Glory be to Him around whose canopy of Honor and Majesty the passage of any defect or flaw is absolutely and intrinsically impossible, whose greatness and holiness are inherently incompatible with any pollution or contamination. It is stated in Sharh al-Maqasid:

Arabic	Urdu translation
Lying is impossible by the consensus of scholars because lying is a defect by the agreement of the wise, and it is impossible for Allah Almighty. - 1	That is, lying is impossible by the consensus of scholars as it is a defect according to the agreement of all rational people, and a defect is impossible for Allah Almighty.

Furthermore, in the sixth objective, third section, seventh discussion regarding the collective creedal consensus of the Ahl al-Sunnah, it is stated:

Arabic	Urdu translation
The way of the Ahl al-Sunnah is that the universe is originated and...	The doctrine of the Ahl al-Sunnah is that the entire universe is originated and...

1. Sharh al-Maqasid, Sixth Discussion regarding Allah being a Speaker, Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyyah, Lahore, 2/102.

अधिकांश सम्मानित धर्मशास्त्री केवल निहितार्थ के आधार पर, बिना किसी प्रतिबद्धता के, किसी को काफिर घोषित नहीं करना चाहते हैं; वे उन्हें पथभ्रष्ट, दूसरों को भटकाने वाला और अधर्मी कहने पर संतोष करते हैं।

इस विषय पर, इस तुच्छ व्यक्ति (लेखक) की एक विस्तृत पुस्तिका जिसका नाम 'सुभान अल-सुब्बुह अन कज़िब मकबूह' है, बहुत समय पहले छपी और प्रकाशित हो चुकी है। न तो गंगोहियों, देवबंदियों और न ही अन्य वहाबियों में से कोई इसका उत्तर दे सका और अल्लाह ने चाहा तो कयामत तक नहीं दे पाएंगे।

अरबी

उन पर अज़ाब का फ़ैसला सच हो गया, क्योंकि उन्होंने अपने रब पर झूठ मढ़ा और इसलिए कि वे नाफ़रमानी करते थे। यही वे लोग हैं जिन पर अल्लाह ने लानत की है, तो उसने उन्हें बहरा कर दिया और उनकी आँखों को अंधा कर दिया। अतः वे अपनी सरकशी में भटकते फिरते हैं।

उर्दू अनुवाद

अज़ाब की बात उन पर बिल्कुल सच साबित हुई इस कारण कि उन्होंने अपने रब की ओर झूठ जोड़ा और इस कारण कि वे हुक्म की अवज्ञा करते थे। यही वे लोग हैं जिन्हें अल्लाह तआला ने बहरा कर दिया और उनकी आँखों को अंधा कर दिया, फिर वे अपनी सरकशी में भटकते रहते हैं। (त)

मैंने उस पुस्तिका में तीस ग्रंथों और तीस निर्णायक तर्कों से सिद्ध किया है कि अल्लाह तआला के लिए झूठ बोलना स्वयं में असंभव है और इसके स्वयं में असंभव होने पर उम्मत के सभी इमामों की सहमति (इज्मा) है। जिस मुसलमान के दिल में अपने रब की महानता और उसके कलाम की पुष्टि है, अगर उसे थोड़ी भी समझ है तो उसके लिए ये दो शब्द ही काफी हैं: पहला यह कि झूठ ऐसा गंदा और नापाक दोष है जिससे हर थोड़ी बाहरी इज़्ज़त वाला भी बचना चाहता है और हर मामूली कामगार भी अपनी ओर इसके संबंध से शर्म महसूस करता है। यदि वह अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल के लिए संभव होता, तो वह उस दोषपूर्ण, प्रदूषित, गंदी और घिनौनी गंदगी से दूषित हो सकता। क्या कोई मुसलमान अपने रब के बारे में ऐसा सोच सकता है? मुसलमान तो मुसलमान—जिसके लिए उसके रब की सुरक्षा है—न्यूनतम समझ रखने वाला यहूदी या ईसाई भी अपने रब के संबंध में ऐसी बात बर्दाश्त नहीं करेगा। पवित्रता है उस हस्ती के लिए जिसकी इज़्ज़त और महिमा के साय के इर्द-

गिर्द किसी भी दोष या कमी का गुज़रना पूरी तरह से और स्वयं में असंभव है, जिसकी महानता और पवित्रता हर गंदगी और प्रदूषण के साथ स्वयं में असंगत है। 'शरह अल-मक़ासिद' में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
विद्वानों की सर्वसम्मति से झूठ बोलना असंभव है क्योंकि बुद्धिमानों की सहमति के अनुसार झूठ एक दोष है और अल्लाह तआला के लिए यह असंभव है। - 1	यानी झूठ विद्वानों की आम सहमति से असंभव है क्योंकि यह सर्वसम्मति से बुद्धि के अनुसार एक दोष है और अल्लाह तआला पर दोष असंभव है।

इसके अलावा, छठे उद्देश्य, तीसरे खंड, सातवीं चर्चा में अहले सुन्नत की सामूहिक अकीदा सहमति के संबंध में कहा गया है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
अहले सुन्नत का तरीका यह है कि ब्रह्मांड नश्वर है और...	अहले सुन्नत का मजहब यह है कि सारा ब्रह्मांड नश्वर है और...

1. शरह अल-मक़ासिद, छठी चर्चा अल्लाह के बोलने के संबंध में, दार अल-मआरिफ अल-नुमानिया, लाहौर, 2/102.

पृष्ठ 453/742

جمہور متکلمین کرام صرف لزومِ پر بے التزام کافر کہنا نہیں چاہتے اور ضال مضل بد دین کہنے پر قناعت کرتے ہیں۔

اس مسئلہ میں فقیر کا ایک کافر وافی رسالہ مسمّٰی بہ سبحن السبوح عن کذب مقبوح مدت ہوئی چھپ کر شائع ہو چکا اور گنگوہیوں دیوبندیوں وغیرہ ہم وہابیوں کسی سے اس کا جواب نہ ہو سکا نہ ان شاء اللہ العزیز قیامت تک ہوسکے،

عربی متن	**اردو ترجمہ**
حقت علیهم کلمة العذاب بما کذبوا ربهم وبما کانو یفسقون اولئك اصمهم الله واعمی ابصارهم فهم في طغیانهم یعمهون o	عذاب کا قول ان پر ٹھیک اترا بسبب اس کے کہ انہوں نے اپنے رب کی طرف جھوٹ منسوب کیا اور اس سبب سے کہ وہ حکم عدولی کرتے تھے یہی لوگ ہیں جنہیں اللہ تعالیٰ نے بہرہ کر دیا اور ان کی آنکھوں کو اندھا کر دیا پس وہ اپنی سرکشی میں سرگرداں رہتے ہیں (ت)

میں نے اس رسالے میں تیس ۳۰ نصوص اور تیس دلائل قطعیہ سے ثابت کیا ہے کہ اللہ تعالیٰ کا کذب محال بالذات ہے اور یہ کہ اس کے محال بالذات ہونے پر تمام ائمہ امت کا اجماع ہے۔ مسلمان جس کے دل میں اس کے رب کی عظمت اور اس کے کلام کی تصدیق ہوا اگر کچھ بھی سمجھ رکھتا ہے تو اس کے لئے یہی دو حرف کافی ہیں، اول یہ کہ کذب ایسا گندا ناپاک عیب ہے جس سے ہر تھوڑی ظاہری عزت والا بھی بچنا چاہتا ہے اور ہر بھنگی چمار بھی اپنی طرف اس کی نسبت سے عار رکھتا ہے، اگر وہ اللہ عزوجل جلالہ کے لئے ممکن ہوا تو وہ عیب نا قص ملوث

گندی گھناؤنی نجاست سے آلودہ ہو سکے گا، کیا کوئی مسلمان اپنے رب پر ایسا گمان کر سکتا ہے، مسلمان تو مسلمان کہ اس کے لئے اس کے رب کی امان، ادنیٰ سمجھ وال یہودی نصرانی بھی ایسی بات اپنے رب کی نسبت گوارہ کرے گا، پاکی ہے اسے جس کے سراپردہ عزت و جلال کے گرد کسی عیب و نقص کا گزر قطعاً محال بالذات ہے، جس کی عظمت و قدوسیت کو ہر لوث و آلودگی سے بالذات منافات ہے۔ شرح مقاصد میں ہے :

عربی متن	اردو ترجمہ
الکذب محال بإجماع العلماء لان الکذب نقص بأتفاق العقلاء وھو علی اللہ تعالی محال - 1	یعنی جھوٹ باجماع علماء محال ہے کہ وہ بالاتفاق عقلا عیب ہے اور عیب اللہ تعالیٰ پر محال۔

نیز مقصد سادس فصل ثالث مبحث سابع جملہ اہلسنت کے عقد اجماعیہ میں فرماتے ہیں :

عربی متن	اردو ترجمہ
طریقة اھل السنة ان العالم حادث	و اہلسنت کا مذہب یہ ہے کہ تمام جہان حادث و

1 شرح المقاصد المبحث السادس فی انه تعالیٰ متکلم دار المعارف النعمانیه لاہور ۲ / ۱۰۲

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

[Boxed Text] Arabic: The Creator is Eternal, characterized by eternal attributes; ignorance, falsehood, and deficiency are not applicable to Him. (1) Urdu: [The world] is newly created, and its Creator is Eternal and characterized by eternal attributes. Neither is ignorance possible for Him, nor is falsehood possible for Him, nor is there any possibility of any kind of defect or deficiency in Him. [End Box]

Second: When falsehood is possible for Him, then His truthfulness is no longer necessary. When His truthfulness is not necessary, then which statement of His can be trusted? There will be a possibility in every statement that perhaps He has spoken a lie. When He can lie, what is the means of certainty that He has never spoken one? Does He fear someone, or is there some ruler or officer over Him who would suppress Him and prevent Him from doing what He can do? Yes, the only means could have been His own promise that "I will always speak the truth," or His statement that "all My words are true." But when His lying is considered possible, what trust remains in the truthfulness of that very promise and statement? It is possible that this was the first lie He spoke. In short, God forbid, by considering His falsehood possible, no trace of religion, Sharia, Islam, or the faith remains. There remains no means of faith in reward and punishment, Paradise and Hell, reckoning, the book of deeds, resurrection, and judgment.

[Boxed Text] Arabic: Exalted is Allah far above what the wrongdoers say. Urdu: Allah is far exalted above what the oppressors say. (T) [End Box]

Allama Sad-ud-Din Taftazani states in Sharh al-Maqasid:

[Boxed Text] Arabic: Falsehood in the reports of Allah the Almighty contains countless harms and obvious criticisms against Islam. Among them is the discourse of the philosophers regarding the Hereafter, the audacity of the heretics in their stubbornness, and the invalidation of what is established by consensus regarding the eternal dwelling of disbelievers in the Fire, despite Allah's explicit declaration of it. Thus, the possibility of the non-occurrence of the content of this report becomes plausible, and since this is absolutely false...

Urdu: Admitting the possibility of falsehood in divine reports leads to countless evils and such criticisms against Islam will arise that are not hidden. Among them are the words of philosophers about the resurrection, the audacity of atheists based on stubbornness, and the invalidation of consensual beliefs such as the eternal stay of

disbelievers in Hell, despite the fact that Allah's clear statement exists in this regard. Thus, it would be possible for the content of this news to not occur, and since this is definitely... [End Box]

1. Sharh al-Maqasid, third section, eighth discussion, Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyya, Lahore, 2/270

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

[बॉक्स टेक्स्ट] अरबी: निर्माता शाश्वत है, शाश्वत गुणों से युक्त है; उसके लिए अज्ञानता, झूठ और कमी संभव नहीं है। (1) उर्दू: [सृष्टि] नवनिर्मित है, और इसका बनाने वाला शाश्वत है और शाश्वत गुणों से संपन्न है, न तो उसकी अज्ञानता संभव है और न ही झूठ संभव है, और न ही उसमें किसी प्रकार के दोष या कमी की संभावना है। [बॉक्स समाप्त]

दूसरा: यह कि जब उसका झूठ बोलना संभव हो, तो उसकी सच्चाई आवश्यक नहीं रही। जब उसकी सच्चाई आवश्यक न रही, तो उसकी किस बात पर विश्वास किया जा सकेगा? हर बात में यह संभावना रहेगी कि शायद झूठ बोल दिया हो। जब वह झूठ बोल सकता है, तो इस बात का क्या प्रमाण है कि उसने कभी झूठ नहीं बोला? क्या उसे किसी का डर है या उस पर कोई शासक या अधिकारी है जो उसे दबाएगा और जो काम वह कर सकता है, उसे करने से रोकेगा? हाँ, एकमात्र माध्यम यही हो सकता था कि स्वयं उसका वादा हो कि "मैं हमेशा सच बोलूँगा" या उसने फरमाया हो कि "मेरी सभी बातें सच हैं"। लेकिन जब उसका झूठ बोलना संभव मान लिया गया, तो उस वादे और फरमान की सच्चाई पर ही क्या भरोसा रहा? हो सकता है कि उसने पहला झूठ यही बोला हो। संक्षेप में, अल्लाह न करे, उसके झूठ को संभव मान लेने से धर्म, शरीयत, इस्लाम और मिल्लत का कोई निशान नहीं रहता। प्रतिफल और दंड, स्वर्ग और नर्क, हिसाब-किताब, कर्म-पुस्तक, पुनरुत्थान और प्रलय पर विश्वास करने का कोई माध्यम नहीं बचता।

[बॉक्स टेक्स्ट] अरबी: अल्लाह उन बातों से बहुत ऊपर और महान है जो अत्याचारी कहते हैं। उर्दू: अल्लाह तआला उन बातों से बहुत बुलंद है जो जालिम कहते हैं। (त) [बॉक्स समाप्त]

अल्लामा साद-उद-दीन तफ़्ताज़ानी 'शरह मकासिद' में फरमाते हैं:

[बॉक्स टेक्स्ट] अरबी: अल्लाह तआला की सूचनाओं में झूठ होने से अनगिनत बुराइयाँ और इस्लाम पर स्पष्ट आरोप पैदा होते हैं। उनमें परलोक के बारे में दार्शनिकों के कथन, हठधर्मिता पर आधारित नास्तिकों का दुस्साहस, और काफिरों के नरक में हमेशा रहने जैसे सर्वसम्मत विश्वासों का खंडन शामिल है, बावजूद इसके कि इस बारे में अल्लाह तआला का स्पष्ट प्रमाण मौजूद है। अत; इस खबर की विषयवस्तु के घटित न होने की संभावना बन जाएगी, और चूंकि यह निश्चित रूप से गलत है...

उर्दू: ईश्वरीय सूचनाओं में झूठ की संभावना मानने से बेशुमार खराबियां और इस्लाम में ऐसे आक्षेप सिर उठाएंगे जो छिपे नहीं हैं। उनमें प्रलय के बारे में दार्शनिकों का कलाम, हठ पर आधारित

अधर्मियों की जुर्रत और काफिरों के हमेशा जहन्नुम में रहने जैसे इजमाई (सर्वसम्मत) सिद्धांतों का खंडन है, बावजूद इसके कि इस बारे में अल्लाह तआला का स्पष्ट उल्लेख (तसरीह) आया है। चुनाँचे इस खबर की विषय-वस्तु के घटित न होने का जायज़ होना मुमकिन हुआ, और जब यह कतई तौर पर... [बॉक्स समाप्त]

1. शरह अल-मकासिद, तीसरा अनुभाग, आठवीं चर्चा, दारुल मआरिफ अल-नोमानिया, लाहौर, 2/270

[باکسڈ ٹیکسٹ] عربی: الصانع قدیم متصف بصفات قدیمة ولا یصح علیہ الجھل ولا الکذب ولا النقص ۱۔ اردو: نو پیدا ہے، اور اس کا بنانے والا قدیم اور صفات قدیمہ سے موصوف ہے، نہ اس کا جہل ممکن ہے نہ کذب ممکن ہے نہ اس میں کسی طرح کے عیب و نقص کا امکان ہے۔ [باکس ختم]

دوم: یہ کہ جب اس کا کذب ممکن ہو تو اس کا صدق ضروری نہ رہا، جب اس کا صدق ضروری نہ رہا تو اس کی کون سی بات پر اطمینان ہوسکے گا، ہر بات میں احتمال رہے گا کہ شاید جھوٹ کہہ دی ہو، جب وہ جھوٹ بول سکتا ہے تو اس یقین کا کیا ذریعہ ہے کہ اس نے کبھی نہ بولا، کیا اس کسی کا ڈر ہے یا اس پر کوئی حاکم و افسر ہے جو اسے دبائے گا اور جو بات وہ کر سکتا ہے نہ کرنے دے گا، ہاں ذریعہ صرف یہی ہو سکتا تھا کہ خود اس کا وعدہ ہو کہ ہمیشہ سچ بولوں گا یا اس نے فرما دیا ہے کہ میرا سب باتیں سچی ہیں مگر جب اس کا جھوٹ ممکن ٹھہرا تو سرے سے اس وعدہ و فرمان ہی کے صدق پر کیا اطمینان رہا، ہو سکتا ہے کہ پہلا جھوٹ یہی بولا ہو، غرض معاذ اللہ اس کا کذب ممکن مان کر دین و شریعت واسلام و ملت کسی کا اصلاً پتا نہیں لگا رہتا، جزا و سزا وجنت و نارہ و حساب و کتاب و حشر و نشر کسی پر ایمان کا کوئی ذریعہ نہیں رہتا،

[باکسڈ ٹیکسٹ] عربی: تعالی اللہ عما یقول الظالمون علوا کبیرا۔ اردو: اللہ تعالٰی بہت بلند ہے اس سے جو ظالم کہتے ہیں۔ (ت) [باکس ختم]

علامہ سعد الدین تفتازانی شرح مقاصد میں فرماتے ہیں:

[باکسڈ ٹیکسٹ] عربی: الکذب فی اخبار اللہ تعالی فیہ مفاسد لا تحصی و مطاعن فی الاسلام لا تخفی، منھا مقال الفلاسفة فی المعاد ومجال الملاحدة فی العناد و بطلان ماعلیہ الاجماع من القطع بخلود الکفار

فی نار فبع صریح اخبار اللہ تعالی بہ، فجواز عدم وقوع مضمون ھذا الخبر محتمل ولماکان ھذا باطلا قطعا

اردو: اخبار الہیہ میں امکان کذب ماننے سے بے شمار خرابیاں اور اسلام میں ایسے طعنے سر اٹھائیں گے جو پوشیدہ نہیں منجملہ ان کے معاد کے بارے میں فلاسفہ کا کلام، عناد پر مبنی بے دینوں کی جسارت اور کفار کے ہمیشہ جہنم میں رہنے جیسے اجماعی نظریات کا بطلان ہے باوجودیکہ اس بارے میں اللہ تعالیٰ کی تصریح وارد ہے، چنانچہ اس خبر کے مضمون کے عدم وقوع کا جائز ہونا محتمل ہوا، اور جب یہ قطعاً [باکس ختم]

۱ شرح المقاصد فصل ثالث مبحث ثامن دارالمعارف النعمانیہ لاہور ۲/ ۲۷۰

Fatawa Razawiyya Volume 15

[Boxed text]: Know that the statement regarding the possibility of falsehood in the information provided by Allah Almighty is absolutely void (Summary). It is void, so it is known that the claim of the possibility of falsehood in Divine reports is absolutely void (Summary) (T).

As for the despicable argument of the Deobandi, it is not his own invention; it is the vile fabrication of the Imam of Wahhabism. In "Subhan al-Subbuh," a full service has been rendered to his ravings. Here are a few words of report:

Firstly: When it was established that whatever a human can do for himself, the God of the Wahhabis can also do for Himself, then it became permissible that their God commits adultery, drinks wine, steals, worships idols, urinates, defecates, burns Himself in fire, drowns Himself in a river, fights with hooligans in the middle of the market, gets beaten with shoes, etc., etc. What impurity, what humiliation, what disgrace is there that cannot arise from their God?

Secondly: These irreligious people are under the delusion that they have only said it is possible for God to have defects and have not actually attributed any defect to Him. However, firstly, this itself is their foolishness; for the majesty of that Glorious, Beautiful, Subbuh (All-Pure), Quddus (All-Holy), the mere possibility of defect is itself a very great defect. (As we have explained in Subhan al-Subbuh and clarified it well for the misguided). Well, the believers know this; let me tell you something that even those who attribute these defects would understand: that they have indeed considered God to be actually defective, and how severely defective! In fact, they left nothing unsaid in His regard and clearly invalidated His very Divinity. Listen to the reason: since it was settled that whatever a man does, God can also do for Himself, and it is obvious that a man is capable of rubbing his eyes on the soles of his mother's feet out of humility and service, or walking with his father's shoes on his head out of respect and servitude, then it is necessary that the God of the Wahhabis must also be capable of such respect, humility, service, and servitude towards his parents. Otherwise, human power would exceed His power because a task would have emerged that a human could perform but God could not. If you say He is not capable of this task because He has no parents, then what is the cure for this wound? The point was just that a task emerged which some humans are doing and God cannot, regardless of the reason for the inability. Consequently, according to your way, it is necessary that God has parents so that He too can perform such virtuous

acts as a human does. And it is obvious that one who is born of parents must be "hadith" (contingent/created), and a contingent being cannot be God; it would have a creator, and a creature cannot be God. Now do you understand that you are [calling] God...

---

1 Sharh al-Maqasid, the Twelfth Discussion, Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyya, Lahore, 2 / 238.

फ़तावा रज़विया, खंड पन्द्रह (15)

[बॉक्स किया गया पाठ]: जान लें कि अल्लाह तआला की दी हुई खबरों में झूठ की संभावना का कथन पूर्णतः असत्य है (संक्षिप्त)। यह असत्य है, अतः यह ज्ञात हुआ कि ईश्वरीय सूचनाओं में झूठ की संभावना का कथन पूर्णतः निराधार है (संक्षिप्त) (त)।

जहाँ तक देवबंदी के तुच्छ तर्क का सवाल है, वह उसकी अपनी ईजाद नहीं है, बल्कि वहाबियत के इमाम का घृणित आविष्कार है। "सुब्हान-उस-सुब्बूह" में उसके प्रलापों का पूरा जवाब दे दिया गया है, यहाँ कुछ शब्द निवेदन हैं:

प्रथम: जब यह तय हो गया कि इंसान अपने लिए जो कुछ कर सकता है, वहाबियों का खुदा भी अपने लिए वह सब कर सकता है, तो यह जायज़ हो गया कि उनका खुदा व्यभिचार करे, शराब पिए, चोरी करे, मूर्तियों की पूजा करे, पेशाब करे, शौच करे, खुद को आग में जलाए, दरिया में डुबाए, बाजार के बीच बदमाशों के साथ धूल-धक्का करे, जूते खाए आदि। ऐसी कौन सी अपवित्रता, कौन सी ज़िल्लत, कौन सी रुसवाई है जो उनके खुदा से न हो सकेगी।

द्वितीय: ये अधर्मी इस गुमान में हैं कि उन्होंने खुदा को केवल दोषपूर्ण होना संभव कहा है, उस पर वास्तव में कोई दोष नहीं लगाया। हालांकि, पहले तो यही उनकी मूर्खता है कि उस महान, सुंदर, सुब्बूह (परम पवित्र), कुद्दूस (अति पवित्र) की शान और जलाल के लिए केवल दोष की संभावना ही अपने आप में एक बहुत बड़ा दोष है। (जैसा कि हमने इसे "सुब्हान-उस-सुब्बूह" में बयान किया और गुमराहों के लिए इसकी खूब व्याख्या की)। खैर, यह तो ईमान वाले जानते हैं, मैं वह बात बताऊँ जिसे ये दोष लगाने वाले भी समझ जाएँ कि बेशक उन्होंने खुदा को वास्तव में दोषपूर्ण माना और कितना कठोर दोषपूर्ण माना, बल्कि उसके हक में कोई कसर न छोड़ी और साफ-साफ उसकी दिव्यता (उलूहियत) को ही बातिल (अमान्य) कर दिया। कारण सुनिए: जब यह तय हुआ कि आदमी जो कुछ करता है, खुदा भी अपने लिए कर सकता है, और यह स्पष्ट है कि आदमी अपनी माँ की सेवा और विनम्रता के लिए अपनी आँखों को उसके तलवों पर रगड़ने में सक्षम है, अपने बाप के सम्मान और गुलामी के लिए उसके जूतों को अपने सिर पर रखकर चलने में सक्षम है, तो यह अनिवार्य है कि वहाबियों का खुदा भी अपने माँ-बाप के साथ ऐसी ही ताज़ीम, विनम्रता, सेवा और गुलामी करने में सक्षम हो। अन्यथा, इंसान की शक्ति उसकी शक्ति से बढ़ जाएगी कि एक काम ऐसा निकला जो इंसान कर सका और खुदा से नहीं हो सकता। यदि आप कहें कि उसे इस काम पर इसलिए शक्ति

नहीं हुई क्योंकि उसके माँ-बाप ही नहीं हैं, तो इस ज़ख्म का क्या इलाज हुआ? मतलब तो इतना था कि एक काम ऐसा निकला जिसे कुछ इंसान कर रहे हैं और खुदा से नहीं हो सकता, चाहे न हो पाने की कोई भी वजह हो। लाजिमी तौर पर तुम्हारे तरीके के अनुसार खुदा के माँ-बाप होने चाहिए ताकि वह भी वैसी ही सेवा कर सके जैसी इंसान कर रहा है, और यह ज़ाहिर है कि जो माँ-बाप से पैदा हो वह 'हादिस' (नश्वर/सृजित) होगा और हादिस खुदा नहीं हो सकता, उसका कोई खालिक (स्रष्टा) होगा और मखलूक (सृष्टि) खुदा नहीं हो सकती। अब तो तुम समझे कि तुम खुदा को...

---

1 शरह अल-मक़ासिद, बारहवीं चर्चा, दार अल-माआरिफ अन-नुमानिया लाहौर 2 / 238

فتاوٰی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

[خانہ شدہ متن]: علم ان القول بجواز الکذب جی اخبار اللہ تعالٰی باطل قطعاً (ملتقط)۔ باطل ہے تو معلوم ہوا کہ اخبار الٰہیہ میں امکان کذب کا قول قطعاً باطل ہے (ملتقط) (ت)

رہی دیوبندی کی دلیل ذلیل وہ اس کی اپنی ایجاد نہیں، امام الوہابیہ کی اختراع خبیث ہے، سبحن السبوح میں اسکے ہذیانوں کی پوری خدمت گزاری کردی ہے، یہاں چند حرف گزارش،

اوّلاً: جب یہ ٹھہرا کہ انسان جو کچھ اپنے لئے کر سکتا ہے وہابیہ کا خدا بھی خود اپنے واسطے کر سکتا ہے، تو جائز ہوا کہ ان کا خدا زنا کرے، شراب پیئے، چوری کرے، بتوں کو پوجے، پیشاب کرے، پاخان پھرے، اپنے آپ کو آگ میں جلائے، دریا میں ڈبائے، سر بازار بدمعاشوں کے ساتھ دھول پھکڑ لڑے، جوتیاں کھائے وغیرہ وغیرہ وہ کون سی ناپاکی، کون سی ذلت، کون سی خواری ہے جو ان کے خدا سے اٹھ نہ سکے گی۔

ثانیاً: بے دین اس گھمنڈ میں ہیں کہ انھوں نے خدا کا عیبی ہونا فقط ممکن کہا ہے کوئی عیب بالفعل تو اسے نہ لگایا، حالانکہ اوّل تو یہی ان کا گدھا پن ہے اس جلیل جمیل سبوح قدوس کی شان جلال کے لئے فقط امکان عیب ہی خود بڑا بھاری ہے فی سبحن السبوح واوضحناہ اللغواۃ مع مالہ من الواضح (جیسا کہ ہم نے اس کو سبحن السبوح میں بیان کیا اور گمراہوں کے لئے اس کی خوب وضاحت کی۔ ت) خیر یہ تو ایمان والے جانتے ہیں، میں وہ بتاؤں جسے یہ عیب لگانے والے بھی سمجھ جائیں کہ بیشک انھوں نے خدا کو بالفعل عیبی مانا اور کتنا سخت سے سخت عیبی جانا بلکہ اس کے حق میں کچھ لگی نہ رکھی صاف صاف اس کی الوہیت ہی باطل کردی، وجہ سنئے جب ٹھہری کہ آدمی جو کچھ کرتا ہے خدا بھی اپنے لئے کر سکتا ہے، اور ظاہر ہے کہ آدمی قادر ہے

کہ اپنی ماں کی تواضع وخدمت کے لئے اس کے تلووں پر اپنی آنکھیں ملے، اپنے باپ کی تعظیم وغلامی کے لئے اس کے جوتے اپنے سر پر رکھ کر چلے تو ضرور ہے کہ وہابیہ کا خدا بھی اپنے ماں باپ کے ساتھ ایسی تعظیم و تواضع و خدمت و غلامی پر قادر ہو ورنہ انسان کی قدرت جو اس کی قدرت سے بڑھ جائے گی کہ ایک کام وہ نکلا جو انسان کر سکا اور خدا سے نہیں ہو سکتا، اگر کہئے اسے اس کام پر اس وجہ سے قدرت نہ ہوئی کہ اس کے ماں باپ ہی نہیں تو اس میں اس زخم کا کیا علاج ہوا، مطلب تو اتنا تھا کہ ایک کام ایسا نکلا جسے بعض انسان کر رہے ہیں اور خدا سے نہیں ہو سکتا خواہ نہ ہو سکنے کی کوئی وجہ ہو، لاجرم تمہارے طور پر ضرور ہے کہ خدا کے ماں باپ ہوں تا کہ وہ بھی ایسی سعادت مندی کر سکے جیسی انسان کر رہا ہے، اور ظاہر کہ جو ماں باپ سے پیدا ہو وہ حادث ہو گا اور حادث خدا نہیں ہو سکتا، اس کا کوئی خالق ہو گا اور مخلوق خدا نہیں ہو سکتا، اب تو تم سمجھے کہ تم خدا کو...

---

1 شرح المقاصد المبحث الثانی عشر دارالمعارف النعمانیہ لاہور ۲ / ۲۳۸

صفحہ 455 کا 742

Fatawa Razawiya Volume Fifteen (15)

...practically considering Him defective and completely nullifying His Divinity. Yes, one possibility could emerge: that presently God has no parents, and yet He has the power over these "fortunate" circumstances. Shall we tell you? It is that the God of the Wahhabis gives Himself death one day, and through the cycle of reincarnation (Awagawan), by the enjoyment of some 'Purush' (man) in the house of some 'Stri' (woman), takes a second birth and serves his future parents. But Divinity is gone even then, for how can one who can die be God!

Thirdly: Although the foolish heretic, to please Muslims, wrote this impure argument in his treatise "Yak Rozi", expressing that even if God's lying is possible in essence (mumkin bi'dh-dhat), it is necessarily impossible due to external factors (mumtana bi'l-ghayr). However, the argument he presented completely blew away the "impossibility due to external factors" as well. It is obvious that a human's lying is neither impossible in essence nor impossible due to external factors; rather, it occurs thousands of times every day and night. Thus, the human power over lying is free, without any restriction, and functions constantly. But God's power is bound and blocked, having no scope for occurrence. There is no doubt that free power has a clear superiority over blocked power. So, wouldn't human power be superior to His power? Perhaps not in terms of the scope of objects of power (maqdurat), but certainly in terms of effective implementation (nifadh kayfan). Inevitably, you must also reject "impossibility due to external factors" so as not to be embarrassed by human power.

Fourthly: To what extent can the wickednesses of this vile saying be counted? It is, without exaggeration, the leaven of millions of infidelities. Yes, let's untie that hollow, truthless knot he tied by blowing his magic, considering it a very tight knot out of stupidity. This is in four ways, some of which are close to each other:

First: The main point is that the fool considered human actions separate from God's power, thinking that a person performs his work by his own power. This is the doctrine of the Rafidhis, Mu'tazilites, and philosophers. According to the Ahl al-Sunnah, all human and animal actions, sayings, deeds, and states in the whole world occur by the power of Allah Almighty alone. The power of others is only an apparent power that has no role in influence or creation. Effective power over all creation and possibilities is exclusive to Allah Almighty. So, whether it is falsehood or truth, infidelity or faith, beauty or ugliness, obedience or disobedience, whatever occurs

from man will be decreed by Allah and created by Allah alone. It will be produced by His power and His creation. How then is it possible for man to separate action from Divine power, for which God Himself would have to do the same to balance the weight? There is no limit to this misguidance and malice. It is stated in Al-Maqasid:

Arabic Text

The action of the servant occurs by the power of Allah Almighty; the servant only has the acquisition (kasb).

And the Mu'tazilah [say: by the servant's] power.

Urdu Explanation

That is, every action of the servant occurs by the power of Allah Almighty alone.

The servant only has acquisition, whereas the Mu'tazilah and philosophers [believe in the servant's own power].

...व्यवहारिक रूप से उन्हें दोषपूर्ण मान रहे हैं और उनकी दिव्यता को सिरे से खारिज कर रहे हैं। हाँ, एक संभावना निकल सकती है कि फिलहाल ईश्वर के माता-पिता न हों, और फिर भी उनके पास इन 'सौभाग्यशाली' परिस्थितियों पर शक्ति हो। क्या हम आपको बताएं? वह यह है कि वहाबियों का ईश्वर किसी दिन स्वयं को मृत्यु दे दे और आवागमन के चक्र के माध्यम से किसी 'पुरुष' के भोग से किसी 'स्त्री' के घर में दूसरा जन्म ले और अपने इन भावी माता-पिता की सेवा करे। लेकिन दिव्यता तो तब भी चली गई, क्योंकि जो मर सकता है वह ईश्वर कैसे हो सकता है!

तीसरा: हालांकि उस मूर्ख अधर्मी ने मुसलमानों का दिल रखने के लिए अपने शोधपत्र 'यकरोज़ी' में जहाँ यह अपवित्र तर्क लिखा है, यह व्यक्त किया कि ईश्वर का झूठ बोलना स्वतः संभव (मुमकिन बिज़-ज़ात) होने पर भी बाहरी कारणों से अनिवार्य रूप से असंभव (मुम्तने बिल-ग़ैर) है। लेकिन उसने जो तर्क दिया, उसने बाहरी कारणों से होने वाली असंभवता को भी पूरी तरह से उड़ा दिया। यह स्पष्ट है कि मनुष्य का झूठ बोलना न तो स्वतः असंभव है और न ही बाहरी कारणों से असंभव; बल्कि दिन-रात हज़ारों बार घटित होता है। इस प्रकार, झूठ पर मनुष्य की शक्ति स्वतंत्र है, जिस पर कोई रोक नहीं है और वह लगातार काम कर रही है। लेकिन ईश्वर की शक्ति बंधी हुई और रुकी हुई है, कि उसे घटित करने की कोई गुंजाइश नहीं है। और इसमें कोई संदेह नहीं कि स्वतंत्र शक्ति, रुकी हुई शक्ति पर स्पष्ट श्रेष्ठता रखती है। तो क्या इस प्रकार मानवीय शक्ति उनकी शक्ति से श्रेष्ठ नहीं हुई? चाहे वह वश में आने वाली वस्तुओं (मक़दूरात) के संदर्भ में न हो, लेकिन कार्यान्वयन की गुणवत्ता (निफाज़ कैफ़न) के मामले में तो है। अनिवार्य रूप से, आपको बाहरी कारणों से होने वाली असंभवता को भी नकारना होगा ताकि मानवीय शक्ति के सामने शर्मिंदा न होना पड़े।

चौथा: इस दुष्ट कथन की दुष्टताओं को कहाँ तक गिना जाए? यह बिना अतिशयोक्ति के करोड़ों कुफ़्र (अधर्म) का मिश्रण है। हाँ, वह खोखली, तथ्यहीन गाँठ खोलें जो उसने अपना जादू फूंक कर लगाई थी और मूर्खता से उसे बहुत कठिन गाँठ माना था। यह चार प्रकार से है, जिनमें से कुछ एक-दूसरे के करीब हैं:

पहला: सारी बात यह है कि उस मूर्ख ने मानवीय कार्यों को ईश्वर की शक्ति से अलग समझा है, यह सोचते हुए कि व्यक्ति अपना काम अपनी शक्ति से करता है। यह राफ़ज़ियों, मुअतज़िलियों और दार्शनिकों का मत है। अहले सुन्नत के अनुसार, पूरी दुनिया के सभी मानवीय और पशु कार्य, कथन,

कर्म और स्थितियाँ केवल अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल की शक्ति से ही घटित होते हैं। दूसरों की शक्ति केवल एक दिखावटी शक्ति है जिसका प्रभाव और निर्माण में कोई हस्तक्षेप नहीं है। पूरी सृष्टि और संभावनाओं पर प्रभावी शक्ति विशेष रूप से अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल के लिए है। तो चाहे वह झूठ हो या सच, कुफ़्र हो या ईमान, सुंदरता हो या कुरूपता, आज्ञाकारिता हो या अवज्ञा, मनुष्य से जो कुछ भी घटित होगा, वह अल्लाह के ही वश में होगा और अल्लाह की ही रचना होगी। वह उसकी शक्ति और उसी के निर्माण से उत्पन्न होगा। फिर यह कैसे संभव है कि मनुष्य किसी कार्य को ईश्वरीय शक्ति से अलग कर सके, जिसके लिए वजन बराबर करने के लिए ईश्वर को स्वयं के लिए भी ऐसा ही करना पड़े? इस पथभ्रष्टता और दुर्भावना की कोई सीमा नहीं है। 'मक़ासिद' में है:

अरबी पाठ	**उर्दू व्याख्या**
बंदे का कार्य अल्लाह तआला की शक्ति से घटित होता है; बंदे के लिए केवल 'कस्ब' (अर्जन) है।	यानी बंदे का हर कार्य केवल अल्लाह तआला की शक्ति से ही घटित होता है।
और मुअतज़िला [कहते हैं]: [बंदे की] शक्ति से।	बंदे का केवल अर्जन है और मुअतज़िला और दार्शनिक [बंदे की स्वयं की शक्ति में विश्वास करते हैं]।

بالفعل عیبی مانتے اور سرے سے اس کی الوہیت ہی باطل کر رہے ہو۔ ہاں ایک صورت نکل سکتی ہے کہ بالفعل خدا کے ماں باپ نہ ہوں اور پھر بھی اسے ان سعادتمندیوں پر قدرت ہو، کہو تو بتا دیں، وہ یہ کہ وہابیہ کا خدا کسی دن اپنے آپ کو موت دے اور آواگون کے ہاتھوں کسی پرش کے بھوگ سے کسی استری کے گھر میں دوسرا جنم لے اپنے ان آئندہ ماں باپوں کی غلامی کرے، مگر الوہیت تو یوں بھی گئی کہ جو مر سکا وہ خدا کہاں!

ثالثا: احمق بددین نے اگرچہ مسلمانوں کا دل رکھنے کو اپنے رسالہ یکروزی میں جہاں یہ ناپاک دلیل لکھی ہے یہ اظہار کیا کہ خدا کا کذب ممکن بالذات ہونے پر بھی ممتنع بالغیر ضرور ہے مگر دلیل وہ پیش کی جس نے امتناع بالغیر کو بھی صاف اڑا دیا، ظاہر ہے کہ انسان کا کذب نہ ممتنع بالذات نہ ممتنع بالغیر، بلکہ ہر روز و شب ہزاروں بار واقع تو کذب پر اس کی قدرت آزاد ہوئی جس پر کوئی روک نہیں اور برابر کام دے رہی ہے، مگر خدا کی قدرت بستہ و مسدود ہے کہ واقع کرنے کی مجال نہیں اور شک نہیں کہ آزاد قدرت مسدود قدرت پر صریح فوقیت رکھتی ہے تو یوں کیا انسانی قدرت اس کی قدرت سے فائق نہ رہی باعتبار مقدورات کما نہ سہی تو باعتبار نفاذ کیفا سہی، ناچار تمہیں ضرور ہے کہ امتناع بالغیر بھی نہ مانو کہ انسانی قدرت سے شرمانا نہ پڑے۔

رابعا: اس قول خبیث کی خباثتیں کہاں تک گنائیں کہ وہ تو بلا مبالغہ کروڑوں کفریات کا خمیرہ ہے، ہاں وہ پوچ بے حقیقت گرہ کھولیں جو اس نے اپنا جادو پھونک کر لگائی اور حماقت سے بہت کڑی گتھی جانی، یہ چار طور پر ہے بغضھا قریب من بعض:

اول: ساری بات یہ ہے کہ احمق نے افعال انسانی کو خدا کی قدرت سے علیحدہ سمجھا ہے کہ آدمی اپنے کام اپنی قدرت سے کرتا ہے یہ رافضیوں معتزلیوں فلسفیوں کا مذہب ہے، اہلسنت کے نزدیک انسانی حیوانی تمام جہان کے افعال اقوال اعمال احوال سب اللہ عزوجل ہی کی قدرت سے واقع ہوتے ہیں، اور ووں کی قدرت ایک ظاہری قدرت ہے جسے تاثیر و ایجاد میں کچھ دخل نہیں تمام کائنات و ممکنات پر قدرت موثرہ خاص اللہ عزوجل کے لئے ہے، تو کذب ہو یا صدق، کفر ہو یا ایمان، حسن ہو یا قبح، طاعت ہو یا عصیان، انسان سے جو کچھ واقع ہوگا وہ اللہ ہی کا مقدور اللہ ہی کا مخلوق ہوگا، اسی کی قدرت اسی کی ایجاد سے پیدا ہوگا، پھر کیونکر ممکن کہ انسان کو فعل قدرت الہی سے جدا کر سکے جس کے لئے وزن برابر کرنے کو خدا کو خود اپنے لئے بھی کرنا پڑے، اس ضلالت و بدبینی کی کوئی حد ہے مقاصد میں ہے:

عربی عبارت	اردو تشریح
فعل العبد واقع بقدرة اللہ تعالی انما للعبد الکسب والمعتزلة بقدرة	یعنی بندے کا ہر فعل اللہ تعالیٰ ہی کی قدرت سے واقع ہوتا ہے بندہ کا فقط کسب ہے اور معتزلہ و فلاسفہ

Fatawa Rizvia Volume 15

[Boxed Text] "The servant's actions are by the philosopher's affirmation (1) - They say that a human's action is by their own power; according to the Mu'tazilah, in a possible way, as the occurrence of the action is possible by the servant's power, not obligatory, and according to the philosophers, in an obligatory way, as deviation is not possible."

Second: Ask the blind person, what lie does a human have power over, their own or God's? It is obvious that if a human is capable, it is only of human lying, not, God forbid, Divine lying. And there is no doubt that human lying is certainly within Divine power. Then, if Divine lying were not within Divine power, how did human power increase? When was it over Divine lying? And that which it was over, i.e., human lying, Divine power certainly encompasses it. But when God takes away religion, He first snatches away the intellect. The blind-hearted person thought that a human is capable of their own lie, and used this word regarding the Court of Honor, seeing that He too must have power over His own lie, and did not realize that there 'self' meant human, and now it meant God. A similar example would be if someone blind-hearted thought that since a human can praise their God, then God should also be able to praise His God, otherwise human power would increase; so for God, another God would be required.

[Boxed Text] "And so on without end and without stability, 'Thus does Allah seal over every heart of a proud tyrant.' (Quran 40:35) And keep pulling it until infinity, just as Allah Almighty seals the heart of every arrogant and defiant person. (T)"

Third: We ask, what is meant by the increase in human power? Is it that the number of things under human power will exceed the things under God's power? This obviously does not necessitate the impossibility of lying because even if lying and all defects are not within the power of the Court of Honor for the Court of Honor, its possible objects are infinite, and no matter how many impurities a human is capable of, ultimately their possible objects will remain limited, and the finite can have no comparison with the infinite. Yes, to say that even one thing emerging which is under human power and not under the power of the Merciful (Ar-Rahman) is impossible (and indeed it is so) – this is what is termed as an increase in power. So now we ask, this specific lie that occurred from a human, did it happen by God's power or separate from God's power? In the first case, what thing emerged that was under human power and not under the power of the Merciful? Since you yourselves admit

that what happened by human power happened by the power of the Merciful, where then is the 'increase'? In the second case, even if, God forbid, the Merciful were capable of ten million of His own lies, those lies would not be identical to the lie that is from a human...

---

(1) Al-Maqasid with Sharh al-Maqasid, Chapter Five, Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyyah, Lahore, 2/120.

[बॉक्स किया गया टेक्स्ट] "अल-अब्दु सहतुल हुकमा इजाबन (1) - वे कहते हैं कि बंदे का कर्म स्वयं बंदे की शक्ति से होता है; मोअतज़िला के अनुसार संभावित रूप से कि बंदे की शक्ति से कर्म का होना संभव है अनिवार्य नहीं, और दार्शनिकों के अनुसार अनिवार्य रूप से कि विचलन संभव नहीं है।"

दूसरा: अंधे से पूछो, मनुष्य को किसके झूठ पर शक्ति प्राप्त है, अपने या ईश्वर के? स्पष्ट है कि मनुष्य यदि सक्षम है तो केवल मानवीय झूठ पर, न कि (ईश्वर न करे) दैवीय झूठ पर। और इसमें कोई संदेह नहीं कि मानवीय झूठ निश्चित रूप से दैवीय शक्ति के भीतर है। फिर, यदि दैवीय झूठ दैवीय शक्ति में न होता, तो मानवीय शक्ति कैसे बढ़ गई? वह दैवीय झूठ पर कब थी? और जिस पर थी यानी मानवीय झूठ, दैवीय शक्ति निश्चित रूप से उसे घेरे हुए है। परंतु जब ईश्वर दीन (धर्म) छीनता है, तो पहले बुद्धि छीन लेता है। हृदय के अंधे ने यह सोचा कि मनुष्य अपने झूठ पर सक्षम है, और यही शब्द सम्मान के दरबार (ईश्वर) के लिए बोलकर देखा कि उसे भी अपने झूठ पर शक्ति होनी चाहिए, और यह न सूझा कि वहाँ अपने से तात्पर्य मनुष्य था और अब ईश्वर हो गया। इसका उदाहरण यही हो सकता है कि कोई हृदय का अंधा सोचे कि मनुष्य अपने ईश्वर की तस्बीह (महिमा) कर सकता है, तो ईश्वर को भी अपने ईश्वर की तस्बीह करने में सक्षम होना चाहिए अन्यथा मानवीय शक्ति बढ़ जाएगी; तो ईश्वर के लिए एक और ईश्वर की आवश्यकता होगी।

[बॉक्स किया गया टेक्स्ट] "और इसी तरह बिना अंत के और बिना ठहराव के, 'इसी प्रकार अल्लाह प्रत्येक अहंकारी अत्याचारी के हृदय पर मुहर लगा देता है।' (क़ुरआन 40:35) और इसे अनंत तक खींचते चलो, इसी प्रकार अल्लाह तआला हर अहंकारी विद्रोही के दिल पर मुहर लगा देता है। (त)"

तीसरा: हम पूछते हैं, मानवीय शक्ति के बढ़ जाने से क्या अभिप्राय है? क्या यह कि मनुष्य के अधीन वस्तुएं गिनती में ईश्वर के अधीन वस्तुओं से अधिक हो जाएंगी? यह तो स्पष्टतः झूठ की असंभवता को आवश्यक नहीं बनाता क्योंकि झूठ और सभी दोष सम्मान के दरबार के लिए उनकी शक्ति में न होने पर भी उनकी संभव वस्तुएं अनंत हैं, और मनुष्य चाहे कितनी भी अशुद्धियों पर सक्षम हो, अंततः उसकी वस्तुएं सीमित ही रहेंगी और सीमित की तुलना अनंत से नहीं हो सकती। हाँ, यह कहना कि एक चीज़ भी ऐसी निकलना जो मनुष्य के अधिकार में हो और रहमान के अधिकार में न हो, असंभव है (और वास्तव में ऐसा ही है) - इसी को शक्ति की अधिकता कहा गया है। तो अब हम पूछते हैं, यह विशेष झूठ जो मनुष्य से हुआ, वह ईश्वर की शक्ति से हुआ या ईश्वर की शक्ति से अलग? पहली स्थिति

में, वह कौन सी चीज़ निकली जो मनुष्य के अधिकार में थी और रहमान के अधिकार में नहीं थी? जब तुम खुद मानते हो कि जो मानवीय शक्ति से हुआ वह रहमान की शक्ति से हुआ, फिर अधिकता कहाँ? दूसरी स्थिति में, यदि (ईश्वर न करे) रहमान अपने करोड़ों झूठों पर सक्षम हों, तो वे झूठ उस झूठ के समान नहीं होंगे जो मनुष्य से...

---

(1) अल-मक़ासिद मा शरह अल-मक़ासिद, पांचवां अध्याय, दारुल मआरिफ़ अन-नोमानिया लाहौर, 2/120।

[باکس شدہ عبارت] العبد صحة الحکماء ایجاباً ۱- کہتے ہیں کہ بندے کا فعل خود بندے کی قدرت سے ہوتا ہے ، معتزلہ کے نزدیک امکانی طور پر کہ قدرت بندہ سے وقوع فعل ممکن ہے واجب نہیں اور فلاسفہ کے نزدیک وجوبی طور پر کہ تخلف ممکن نہیں۔

دوم : اندھے سے پوچھو انسان کو کس کے کذب پر قدرت ہے ، اپنے یا خدا کے۔ ظاہر ہے کہ انسان قادر ہے تو صرف کذبِ انسانی پر نہ کہ معاذ اللہ کذب ربانی پر ۔ اور شک نہیں کہ کذبِ انسانی ضرور قدرتِ ربانی میں ہے ، پھر اگر کذبِ ربانی قدرتِ ربانی میں نہ ہوا تو قدرتِ انسانی کیونکر بڑھ گئی ، وہ کذب ربانی پر کب تھی اور جس پر تھی یعنی کذبِ انسانی، اسے ضرور قدرتِ ربانی محیط ہے ، مگر خدا جب دین لیتا ہے عقل پہلے چھین لیتا ہے ، دل کے اندھے نے یہ خیال کیا کہ انسان اپنے کذب پر قادر ہے ، اور یہی لفظ بارگاہِ عزت میں بول کر دیکھا کہ اسے بھی اپنے کذب پر قدرت چاہئے اور نہ سوجھا کہ وہاں اپنے سے انسان مراد تھا اور اب خدا مراد ہو گیا، اس کی نظیر یہی ہو سکتی ہے کہ اسی کی طرح کا کوئی کور باطن خیال کرے کہ انسان اپنے خدا کی تسبیح کر سکتا ہے تو چاہئے کہ خدا بھی اپنے خدا کی تسبیح کر سکے ورنہ قدرتِ انسانی بڑھ جائے گی، تو خدا کے لئے اور خدا درکار ہوا۔

[باکس شدہ عبارت] وھلم جرا الی غیر نھایة و غیر قرار، کذلك یطبع اللہ علی کل قلب متکبر جبار۔ اور کھینچتا چل مالا نہایۃ تک، یونہی اللہ تعالیٰ ہر متکبر سرکش کے دل پر مہر لگا دیتا ہے (ت)

سوم : ہم پوچھتے ہیں قدرتِ انسانی بڑھ جانے سے کیا مراد ہے ، آیا یہ کہ انسان کے مقدورات گنتی میں خدا کے مقدورات سے زائد ہو جائیں گے ، یہ تو بداہۃً استحالہ کذب کو لازم نہیں کہ کذب و

جملہ نقائص سرکارِ عزت کے لئے سرکارِ عزت کی قدرت میں نہ ہونے پر بھی اس کے مقدورات غیر متناہی ہیں اور انسان کتنی ہی ناپاکیوں پر قادر ہو آخر اس کے مقدورات محدود ہی رہیں گے اور متناہی کو نامتناہی سے کوئی نسبت نہیں ہو سکتی ، ہاں یہ کہئے کہ ایک چیز بھی ایسی نکلنا جو انسان کے زیر قدرت ہو اور رحمن کے زیر قدرت نہ ہو محال ہے (اور بیشک ایسا ہی ہے) اسی کو زیادتی قدرت سے تعبیر کیا ہے تو اب ہم دریافت کرتے ہیں یہ خاص کذب کہ انسان سے واقع ہوا قدرتِ خدا سے ہوا یا قدرتِ خدا سے جدا، بر تقدیرِ اول وہ کون سی چیز نکلی جو انسان کے زیر قدرت تھی اور رحمن کے زیر قدرت نہ تھی کہ یہ جو قدرتِ انسان سے ہوا خود مانتے ہو کہ قدرتِ رحمن سے ہوا پھر زیادت کہاں۔ بر تقدیرِ دوم رحمن اگرچہ معاذ اللہ اپنے کروڑ کذبوں پر قادر ہو وہ کذب اس کذب کے عین نہ ہوں گے جو انسان سے

---

۱ المقاصد مع شرح المقاصد الفصل الخامس دار المعارف النعمانیہ لاہور ۲/ ۱۲۰

Fatawa Rizwia (15) Volume 15

It happened, rather, in being a lie, they will be like it, and power over the like is not power over the thing itself. That specific human lie which occurred through human power, you are explicitly separating it from God's power. So you are saying God's lying is possible; in fact, even if we assume it happened on Gangohi's new faith, God forbid, it was not as if a thing which was under human power was not under Divine power. Its kind became predetermined by God, not the specific individual act itself. So you have considered God and man as two equally helpless beings regarding lying, that out of the individuals of the kind of lie, the one a human is capable of, God is not, and the one God is capable of, a human is not. O slaves of Delhvi! On this very issue, you recite "Indeed, Allah has power over all things" (1) (Indeed Allah Almighty is powerful over everything. T) and accuse Muslims who know Divine lying to be impossible of believing in His helplessness, while you yourself are the ones who do not believe God is capable of the specific acts of a servant when you want to forge likenesses of the servant's acts within His own Noble Self to balance the weight. May Allah destroy you! (Allah Almighty destroy you. T) Will you leave the following of any wicked sect or will you take a portion from each? This is the belief of the Jubba'iyya sect from the various Mu'tazilite sects, that Allah Almighty does not have power over the servant's own acts. In *Al-Mawaqif* it is said:

| The Jubba'iyya said: He does not have power over the servant's actual act, etc. | The Jubba'iyya said that Allah Almighty does not have power over the servant's actual act, etc. (T) |

According to us, the Ahl al-Sunnah, Allah Almighty is also powerful over the actual acts of the servant, as they occur through His perfect power, and over their likenesses as well, so that He can cause similar acts to be issued from the servant's likenesses. However, to have power over such likenesses so as to show such impurities being issued from His own Noble Self—He is pure and exalted above that. "Glory be to Allah, the Lord of the Throne, above what they describe." (Purity is for the Lord of the Throne from what they make up. T)

Understand its example like this: both Zaid and Amr are capable of giving divorce (note 2) to their own wives (note 1), but not to each other's.

Note 1: This is a clear difference written to be understood by the Imam of Wahhabis, otherwise in creation, no one can have power over another's act exactly as it is, because the act is determined by the agent. For example, eating bread, drinking

water, standing, sitting etc. which was issued by Zaid cannot be issued by Amr; its likeness will be issued from him. 12 Minhu Madhu Zillahu. Note 2: Meaning such a divorce in which he is the principal and autonomous. 12 Minhu.

(1) The Holy Quran 2/77 (2) Al-Mawaqif with Sharh al-Mawaqif, Al-Marsad al-Rabi' fi al-Sifat al-Wujudiyyah, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 8/64

यह हुआ बल्कि झूठ होने में उसके समान होंगे, और समान पर शक्ति होना वस्तु पर शक्ति होना नहीं है। वह विशिष्ट मानवीय झूठ जो मानवीय शक्ति से घटित हुआ, उसे आप स्पष्ट रूप से ईश्वर की शक्ति से अलग कह रहे हैं। तो आप ईश्वर का झूठ संभव मान रहे हैं, बल्कि अब गंगोही के ताज़ा ईमान पर मआज़अल्लाह घटित मानकर भी वह इतना कम न था कि एक वस्तु जो मानवीय शक्ति के अधीन थी, वह ईश्वरीय शक्ति के अधीन न हुई। उसकी किस्म ईश्वर द्वारा निर्धारित हुई, न कि वह व्यक्तिगत कार्य स्वयं। तो आपने ईश्वर और मनुष्य को झूठ के मामले में दो समान असहाय माना कि झूठ की किस्म के व्यक्तियों में से जिस पर मनुष्य सक्षम है, उस पर ईश्वर नहीं, और जिस पर ईश्वर सक्षम है, उस पर मनुष्य नहीं। देहलवी के बंदों! इसी मुद्दे पर "بیشک اللہ تعالی بر شیئی پر قادر ہے" (1) (बेशक अल्लाह हर चीज़ पर सक्षम है। त) पढ़ते हो और ईश्वर के झूठ को असंभव जानने वाले मुसलमानों पर लाचारी का आरोप लगाते हो, जबकि तुम खुद ही वह हो जो ईश्वर को बंदे के कार्यों पर सक्षम नहीं मानते, जब तुम वज़न बराबर करने के लिए बंदे के कार्यों के समान रूप उसके अपने पवित्र अस्तित्व में गढ़ना चाहते हो। अल्लाह तुम्हें नष्ट करे! (अल्लाह तआला तुम्हें हलाक करे। त) क्या तुम किसी दुष्ट संप्रदाय का अनुसरण छोड़ोगे या सब में से एक-एक हिस्सा लोगे? यह मुअतज़िला के विभिन्न गुटों में से जुब्बाईया गुट का मत है कि अल्लाह तआला बंदे के स्वयं के कार्यों पर सक्षम नहीं है। 'मवाकिफ़' में है:

| अल-जुब्बाईया क़ालू ला यकदरु अला ऐनि फ़िल-अल-अब्द अलख। | जुब्बाईया ने कहा कि अल्लाह तआला बंदे के स्वयं के कार्य पर शक्ति नहीं रखता आदि (त) |

हमारे (अहले सुन्नत) निकट अल्लाह तआला बंदे के वास्तविक कार्यों पर भी सक्षम है, क्योंकि वे उसकी पूर्ण शक्ति से ही घटित होते हैं, और उनके समान कार्यों पर भी, ताकि वह बंदे के समान रूपों से समान कार्य करा सके। लेकिन ऐसे समान कार्यों पर ऐसी शक्ति कि स्वयं अपने पवित्र व्यक्तित्व से वैसी अशुद्धियाँ प्रकट करे—वह इससे पवित्र और उच्च है। "سبحٰن اللہ رب العرش عما یصفون" (अल्लाह पाक है, अर्श का रब, उन बातों से जो ये बनाते हैं। त)

इसकी उदाहरण इस प्रकार समझें कि ज़ैद और अम्र दोनों अपनी-अपनी पत्नियों (नोट 1) को तलाक (नोट 2) देने में सक्षम हैं, लेकिन एक-दूसरे की (नहीं)।

नोट 1: यह वहाबियों के इमाम के लिए समझने योग्य स्पष्ट अंतर लिखा गया है, अन्यथा सृष्टि में किसी अन्य के कार्य पर ठीक वैसा होने पर किसी को शक्ति नहीं हो सकती क्योंकि कार्य कर्ता से निर्धारित होता है। उदाहरण के लिए रोटी खाना, पानी पीना, उठना-बैठना आदि जो ज़ैद से घटित हुआ, वह अम्र से घटित नहीं हो सकता; उसकी समानता उससे घटित हो सकती है। 12 मिन्हु मद ज़िल्लहू।
नोट 2: यानी ऐसी तलाक जिसमें वह स्वयं स्वामी और मुख्तार हो। 12 मिन्हु।

(1) अल-कुरआन अल-करीम 2/77 (2) अल-मवाकिफ़ मा शरह अल-मवाकिफ़, अल-मरसद अल-राबे फ़ी अल-सिफ़ात। अल-वुजूदिया, मंशूरात अल-शरीफ़ अल-रज़ी, क़ुम, ईरान, 8/64

पृष्ठ 458/742

واقع ہوا بلکہ کذب ہونے میں اس کے مثل ہوں گے اور مثل پر قدرت شے پر قدرت نہیں، وہ خاص کذب انسانی جو قدرت انسانی سے واقع ہوا اسے صراحۃً قدرتِ خدا سے جدا کہہ رہے ہو تو خدا کا کذب ممکن بلکہ اب تازہ ایمان گنگوہی پر معاذاللہ واقع مان کر بھی وہ کال تو نہ کتنا کہ ایک شیئی جو زیرِ قدرتِ انسانی تھی زیرِ قدرتِ رحمانی نہ ہوئی اس کی نوع مقدورِ خدا ہوئی نہ کہ خود وہ فرد، تو تو نے خدا اور انسان کو دربارہ کذب برابر کے دو عاجز مانا کہ نوع کذب کے افراد سے جس فرد پر انسان قادر ہے اور جس فرد پر خدا قادر ہے انسان قادر نہیں۔ دہلوی کے بندو! اسی پر اس مسئلہ میں "اِنَّ اللّٰہَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ"(1) (بیشک اللہ تعالی ہر شیئی پر قادر ہے۔ ت) پڑھتے اور کذب الٰہی محال جاننے والے مسلمانوں پر عجز ماننے کی تہمت رکھتے ہو، حالانکہ تم خود ہی وہ ہو کہ خدا کو افرادِ مقدورہ عبد پر قادر نہیں مانتے جب تو وزن برابر کرنے کو امثالِ مقدوراتِ عبد خود اس کے نفسِ کریم میں گھڑنا چاہتے ہو قاتلکم اللہ (اللہ تعالی تمھیں ہلاک کرے۔ ت) کسی مذہب خبیث کی بھی تقلید چھوڑو گے یا سب میں سے ایک ایک حصہ لو گے، یہ طوائف معتزلہ سے طائفہ جبائیہ کا مذہب ہے کہ اللہ تعالی نفسِ مقدوراتِ عبد پر قادر نہیں۔ مواقف میں ہے:

| الجبائیۃ قالوا لا یقدر علی عین فعل العبد الخ۔ | جبائیہ نے کہا کہ اللہ تعالٰی عینِ فعل عبد پر قدرت نہیں رکھتا الخ (ت) |

ہم اہلسنّت کے نزدیک اللہ تعالٰی عینِ مقدوراتِ عبد پر بھی قادر ہے کہ وہ اسی کی قدرتِ کاملہ سے واقع ہوتے ہیں اور ان کے امثال پر بھی کہ امثالِ عبد سے امثالِ فعل صادر کرا سکتا ہے، مگر ایسے امثال پر قدرت کہ خود اپنے نفسِ کریم سے ویسی ناپاکیاں صادر کر دکھائے اس سے وہ پاک

و متعالی ہے، سبحٰن اللہ رب العرش عما یصفون (پاکی ہے عرش کے رب کو ان باتوں سے جو یہ بناتے ہیں۔ ت)

اس کی مثال یوں سمجھو کہ زید و عمرو دونوں اپنی اپنی زوجہ عہ ۱ کو طلاق عہ ۲ دینے پر قادر ہیں مگر ایک دوسرے کی

عہ ۱: یہ فہم امام الوہابیہ کے قابلِ واضح تغایر لکھا ہے ورنہ مخلوق میں کسی فعل بعینہٖ پر دوسرے کو قدرت نہیں ہو سکتی کہ فعل فاعل سے تعین پاتا ہے تو وہ فعل مثلاً روٹی کھانا، پانی پینا، اٹھنا بیٹھنا وغیرہ جو زید سے صادر ہوا عمرو سے صادر نہیں ہو سکتا اس کی نظیر اس سے صادر ہو گی ۱۲ منہ مد ظلہ عہ ۲: یعنی ایسی طلاق جس میں اصیل خود مختار ہو ۱۲ منہ

(1) القرآن الکریم ۲/۷۷ (2) المواقف مع شرح المواقف المرصد الرابع فی الصفات الوجودیة منشورات الشریف الرضی قم ایران ۸/۶۴

Fatawa Ridawiyya (Volume 15)

If one cannot divorce his wife [note], then each is not capable of the other's power, but is capable of its likeness. However, Truth (Mighty and Glorious) is capable of both. Whosoever among them divorces his wife, that divorce will occur, exist, and be created by the power of Allah alone. Thus, Allah Almighty is capable of the actual act of Zaid and Amr, and also of a similar act, as the act of one was similar to that of the other. However, the misguidance of the Imam of the Wahhabis did not recognize this as the power of God. Instead, he considered it a prerequisite for power that just as they can divorce their respective wives, God Himself should also be able to divorce His own sacred wife. Is there a limit to this asininity? Where does this dishonesty end? There is no power or might except with Allah, the Most High, the Most Supreme.

Fourth: This proposition was undoubtedly true—that over whatever man is capable, the Lord (Glorious and Mighty) is capable of all that and beyond that over infinite things. That [human capability] is by apparent, gifted power, while Truth [Divine capability] is by real, inherent power. But how did this pursuer of falsehood take this right [proposition] towards sheer falsehood? For a man to perform any act is called "acquisition" (kasb). Man's apparent power is only to this extent; he has no part in real power, creation, and origination. That is specifically the power of the Lord (Glorious and Mighty). So the gist of this word of truth was that whatever man is capable of acquiring, Allah (Glorious and Mighty) is capable of its creation and production, such that it wouldn't be acquisition but by the power of God. But this blind-hearted person assumed that whatever man is capable of acquiring, the Most Merciful is also capable of it for Himself. "Glorified be Allah, the Lord of the Throne, above what they describe." (Purity is for the Lord of the Throne from the things they fabricate - T). The blind one did not know that someone being capable of something is the "validity of the thing from him" and not "validity of the thing upon him," and clearly fabricated that "whatever is valid for the servant is valid for Allah"—that whatever can befall a servant can befall God. What greater misguidance and infinite satanic influence can there be than this?

"And those who have wronged will come to know by what overturning they will be overturned." (1) And soon the oppressors will know which way they will be turned over (T).

A Deobandi calls it a definitive proof. Let us tell you a strange benefit: I say, yes, it is certainly a definitive proof, but of what? Of the clear refutation of Wahhabism in

every single saying, every single sentence, every single letter of the Imam of the Wahhabis. The exposition of this overwhelmingly manifest, luminously bright proof is clear and illuminating from the explanation of an obvious premise.

Note: In the mentioned sense 12 minh. 1 Al-Qur'an al-Karim 26 / 227

फतावा रज़विया (जिल्द 15)

यदि वह अपनी पत्नी को तलाक नहीं दे सकता [नोट], तो प्रत्येक दूसरे की शक्ति पर सक्षम नहीं है, बल्कि उसके समान कार्य पर सक्षम है। लेकिन सत्य (महान और गौरवशाली) दोनों पर सक्षम है। उनमें से जो कोई भी अपनी पत्नी को तलाक देगा, वह तलाक अल्लाह की ही शक्ति से घटित, अस्तित्व में और सृजित होगा। अतः अल्लाह सर्वशक्तिमान ज़ैद और अम्र के मूल कार्य पर भी सक्षम है, और समान कार्य पर भी, क्योंकि एक का कार्य दूसरे के समान था। लेकिन वहाबियों के इमाम के गुमराहपन ने इसे खुदा की कुदरत नहीं समझा, बल्कि कुदरत के लिए यह अनिवार्य समझ लिया कि जैसे वे अपनी-अपनी पत्नियों को तलाक दे सकते हैं, खुदा खुद भी अपनी मुकद्दस बीवी को तलाक दे सके। इस गधेपन की कोई सीमा है? इस बेईमानी का क्या ठिकाना है? और अल्लाह के सिवा कोई शक्ति और सामर्थ्य नहीं है, जो सर्वोच्च और महान है।

चौथा: यह बात निस्संदेह सच थी कि जिस पर मनुष्य सक्षम है, प्रभु (अज़वजल) उस सब पर और उसके अलावा अनंत वस्तुओं पर सक्षम है। वह प्रकट वरदानी शक्ति से है, जबकि सत्य (ईश्वरीय क्षमता) वास्तविक मौलिक शक्ति से है। लेकिन इस असत्य के खोजी ने इस सही बात को किस तरह कोरे झूठ की ओर मोड़ दिया? मनुष्य का किसी कार्य को करना 'कस्ब' (अर्जन) कहलाता है। मनुष्य की प्रकट शक्ति केवल इसी सीमा तक है; वास्तविक शक्ति, सृजन और उत्पत्ति में उसका कोई हिस्सा नहीं है। वह विशेष रूप से प्रभु (अज़वजल) की शक्ति है। तो इस सत्य वचन का सार यह था कि मनुष्य जिस चीज़ के अर्जन पर सक्षम है, अल्लाह (अज़वजल) उसके सृजन और उत्पादन पर सक्षम है, ताकि वह अर्जन न होकर ईश्वर की शक्ति से हो। लेकिन इस हृदय-अंधे व्यक्ति ने यह मान लिया कि मनुष्य जिस चीज़ के अर्जन पर सक्षम है, रहमान भी स्वयं अपने लिए उस पर सक्षम है। "पाक है अल्लाह, अर्श का रब उन बातों से जो ये गढ़ते हैं।" (अर्श के रब की पाकी है उन बातों से जो वे बनाते हैं - त)। अंधे ने यह नहीं जाना कि किसी का किसी चीज़ पर सक्षम होना 'वस्तु की उससे वैधता' है, न कि 'वस्तु की उस पर वैधता', और स्पष्ट रूप से गढ़ लिया कि "जो सेवक के लिए मान्य है वह अल्लाह के लिए मान्य है"—अर्थात जो सेवक पर घटित हो सकता है वह ईश्वर पर भी घटित हो सकता है। इससे बढ़कर और क्या असीमित गुमराहपन और शैतानी हो सकती है?

"और ज़ुल्म करने वाले जल्द ही जान लेंगे कि वे किस ओर पलटा खाएंगे।" (1) और जल्द ही ज़ालिम जान लेंगे कि वे किस करवट पलटा खाएंगे (त)।

एक देवबंदी इसे निश्चित प्रमाण कहता है। हम एक अजीब लाभ बताते हैं: मैं कहता हूँ हाँ, वह निश्चित रूप से एक निश्चित प्रमाण है, लेकिन किसका? वहाबियों के इमाम के एक-एक कथन, एक-एक वाक्य, एक-एक अक्षर में वहाबियत के स्पष्ट खंडन का। इस अत्यंत स्पष्ट, प्रकाशमान प्रमाण का विवरण एक स्पष्ट प्रस्तावना के वर्णन से उज्ज्वल और प्रकाशमय है।

नोट: उल्लिखित अर्थ में 12 मिन्ह। (1) अल-कुरान अल-करीम 26 / 227

زوجہ کو طلاق عہ نہیں دے سکتا تو ہر ایک دوسرے کے مقدور پر قادر نہیں بلکہ اس کی نظیر پر قادر ہے، لیکن حق جل مجدہ دونوں پر قادر ہے کہ ان میں جو اپنی زوجہ کو طلاق دے گا وہ طلاق اللہ ہی کی قدرت سے واقع و موجود و مخلوق ہو گی تو اللہ تعالیٰ زید و عمر و ہر ایک کے عین فعل پر بھی قادر ہے اور مثل فعل پر بھی کہ ایک کا فعل دوسرے کے مثل تھا، مگر امام الوہابیہ کی ضلالت نے اسے خدا کی قدرت نہ جانا بلکہ قدرت کے لئے یہ لازم سمجھا کہ جیسے وہ اپنی اپنی جورو کو طلاق دے سکتے ہیں خدا خود بھی اپنی جورو مقدسہ کو طلاق دے سکے، اس گدھے پن کی حد ہے؟ اس بے ایمانی کا ٹھکانہ ہے؟ ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔

چہارم: یہ قضیہ بیشک حق تھا کہ جس پر انسان قادر ہے اس سب اور اس کے علاوہ نامتناہی اشیاء پر مولیٰ عزوجل قادر ہے وہ بقدرت ظاہر یہ عطائیہ اور حق بقدرت حقیقیہ ذاتیہ مگر اس حق کو یہ ناحق کوش کس طرح باطل محض کی طرف لے گیا انسان کا کسی فعل کو کرنا کسب کہلاتا ہے انسان کی قدرت ظاہر یہ صرف اس قدر ہے، قدرت حقیقیہ خلق و ایجاد میں اس کا حصہ نہیں وہ خاص مولیٰ عزوجل کی قدرت ہے تو اس کلمہ حق کا حاصل یہ تھا کہ انسان جس چیز کے کسب پر قادر ہے اللہ عزوجل اسکے خلق اور پیدا کرنے پر قادر ہے کہ وہ کسب نہ ہو گا مگر بقدرت خدا اس دل کے اندھے نے یہ بنالیا کہ انسان جس چیز کے کسب پر قادر ہے، رحمٰن بھی خود اپنے لئے اس کے کسب پر قادر ہے سبحن اللہ رب العرش عما یصفون (پاکی ہے عرش کے رب کو ان باتوں سے جو یہ بناتے ہیں۔ت) اندھے نے نہ جانا کہ کسی کا کسی شے پر قادر ہونا "صحۃ الشیئ منہ" ہے نہ کہ "صحۃ الشیئ علیہ"، اور صاف گھڑ لیا کہ "ما یصح علی العبد یصح علی اللہ" جو بندے

پر جاری ہو سکے خدا پر بھی جاری ہو سکتا ہے، اس سے بڑھ کر اور کیا ضلالت و شیطنت بے انتہا ہے،

"وَسَیَعْلَمُ الَّذِیْنَ ظَلَمُوْٓا اَیَّ مُنْقَلَبٍ یَّنْقَلِبُوْنَ (۱)" اور عنقریب ظالم جان لیں گے کہ کس کروٹ پر پلٹا کھائیں گے (ت)

دیوبندی اسے قطعی دلیل کہتا ہے، ہم ایک فائدہ عجیب بتا ئیں، میں کہتا ہوں ہاں وہ ضرور قطعی دلیل ہے مگر کا ہے پر، وہابیہ امام الوہابیہ کے ایک ایک قول ایک ایک فقرے ایک ایک حرف وہابیت کے ابطال صریح پر، اس حجت عاتة الظهور لامعة النور کی تقریر ایک مقدمہ واضحہ کے بیان سے روشن و منیر،

عہ: بمعنی مذکور ۱۲ منہ 1 القرآن الکریم ۲۶ / ۲۲۷

Fatawa-e-Razvia, Volume 15

The premise is that what is permissible to know as truth for God is indeed necessarily true in reality, otherwise 'compounded ignorance' (Jahl-e-Murakkab) would be permissible for God—that He might consider wrong as right due to His own misunderstanding and accept falsehood as truth. Although the leader of the Wahhabis (Imam al-Wahhabiyyah) considered lying possible for Him, it was in the sense that He knows the correct thing but says the opposite to others, not that His own knowledge itself is false and against the truth; he did not explicitly state the possibility of the latter. Although the Deobandis explicitly embraced the 'possibility of ignorance' (Imkan-e-Jahl), it was 'simple ignorance' (Jahl-e-Baseet)—meaning not knowing something—not 'compounded ignorance' which is believing falsehood to be the truth; even the possibility of this has not been heard from them. As for us Muslims, by the praise of Allah Almighty, this premise is among the most obvious self-evident truths and the highest necessities of religion. If God's knowledge were fallible, then the Day of Judgment, the Resurrection, Paradise, Hell, and all other transmitted reports (Sam'iyyat) would become absolute falsehoods, because the intellect itself has no way to believe in them through any logic, reasoning, induction, or analogy. Belief in them was purely based on the Word of God. Now, it has become mandatory to scrutinize them because they are the words of one who is fallible. How will the scrutiny be done? With the intellect? The intellect cannot function there at all. Thus, it becomes necessary to consider them mere nonsense and unproven, and to abandon them all. While lying only cast doubt on the words, 'compounded ignorance' leaves nothing rooted. Rather, considering the Wahhabi creed, on this estimation, not only faith in the afterlife but even the essence of faith—the Oneness of God—would be lost. Listen to the reason: According to the Wahhabis, it is not intellectually impossible for God to have a son. Their leader clearly admits that whatever a human can do, God can also do for Himself. Thus, it became mandatory that God should be able to marry a woman, then have intercourse, and then deposit His semen in her womb, otherwise He would remain less powerful than a human. And once it has reached this point, what poison has dissolved in conceiving, forming, and giving birth to a child that He would be unable to do so? He is performing these acts with all the mothers in the world, why would He grow weary regarding His own wife? Finally, an old leader of the Wahhabis, Ibn Hazm, an informal 'Zahiri' claimant to acting upon the Hadith, full-mouthedly...

Note: The late Maulvi Ghulam Dastgir Sahib Qasuri, author of 'Taqdees al-Wakeel 'an Tawheen al-Rasheed wal-Khaleel' etc., who had criticized this delirium of the Wahhabi leader for entailing the necessity of the possibility of ignorance and other abominations—Maulvi Mahmood Hasan Deobandi and others of the Deobandi party, in explaining and supporting the beliefs of Gangohi, printed this reply in the 'Nizam al-Mulk' newspaper, issue of August 25, 1889: "Opposing theft, wine-drinking, ignorance, and oppression seems like a lack of understanding. According to Ghulam Dastgir, it is not necessary for God's power to exceed that of the servant, whereas it is a general rule that what is within the power of the servant is within the power of Allah." See what a clear admission it is that the deity of the Wahhabis may commit thefts, drink wines, become ignorant, and anything in oppression is permissible for him. We seek refuge in Allah from such abandonment. The refutation of the cursed nonsense in that paper is printed at the end of the blessed book 'Subhan al-Subbuh'; see it there. 12 (Minhu).

वह आधार यह है कि जिस बात को सत्य जानना ईश्वर के लिए वैध है, वह वास्तव में सत्य और उचित होनी चाहिए, अन्यथा ईश्वर के लिए 'जटिल अज्ञान' (जहल-ए-मुरक्कब) वैध हो जाएगा कि वह अपनी ग़लतफ़हमी से असत्य को सत्य जान ले और झूठ को सही मान ले। यद्यपि वहाबियों के नेता ने ईश्वर के लिए झूठ बोलना संभव बताया, लेकिन वह इस अर्थ में था कि ईश्वर के ज्ञान में सही बात है पर वह दूसरों से इसके विपरीत कहता है, न कि स्वयं उसका ज्ञान ही असत्य और सत्य के विरुद्ध हो; उसने इसके संभव होने का स्पष्ट उल्लेख नहीं किया। यद्यपि देवबंदियों ने स्पष्ट रूप से 'अज्ञान की संभावना' (इमकान-ए-जहल) को स्वीकार कर लिया, लेकिन वह 'सरल अज्ञान' (जहल-ए-बसीत) था, जिसका अर्थ है किसी बात का ज्ञात न होना, न कि 'जटिल अज्ञान' जिसमें असत्य को सत्य मान लिया जाता है; इसकी संभावना उनकी ओर से भी नहीं सुनी गई। जहाँ तक हम मुसलमानों की बात है, अल्लाह सर्वशक्तिमान की कृपा से, यह आधार अत्यंत स्पष्ट स्वयंसिद्ध सत्यों और धर्म की सर्वोच्च अनिवार्यताओं में से है। यदि ईश्वर का ज्ञान त्रुटिपूर्ण होने की संभावना रखता हो, तो प्रलय, पुनरुत्थान, स्वर्ग, नरक और अन्य सभी सुनी-सुनाई बातें (समइय्यात) पूर्णतः असत्य हो जाएँगी क्योंकि बुद्धि के पास स्वयं उनकी ओर जाने का कोई रास्ता नहीं है कि वह किसी तर्क, कारण, आगमन या सादृश्य द्वारा उन पर विश्वास करे। उन पर विश्वास पूरी तरह से ईश्वर के वचन पर आधारित था। अब इसकी जाँच अनिवार्य हो गई क्योंकि यह एक त्रुटिपूर्ण की बात है। जाँच किससे होगी? बुद्धि से? बुद्धि वहाँ बिल्कुल काम नहीं कर सकती। अतः उन्हें केवल निरर्थक और अप्रामाणिक मानना और उन सबको छोड़ देना अनिवार्य हो गया। झूठ ने तो केवल बातों में संदेह पैदा किया था, लेकिन 'जटिल अज्ञान' ने तो जड़ ही नहीं छोड़ी। बल्कि वहाबी मत के अनुसार, इस अनुमान पर न केवल परलोक के विश्वास बल्कि स्वयं विश्वास के मूल—ईश्वर की एकता (तौहीद)—पर से भी विश्वास उठ जाएगा। कारण सुनिए: वहाबियों के अनुसार, ईश्वर के लिए पुत्र का होना बौद्धिक रूप से असंभव नहीं है। उनका नेता स्पष्ट रूप से मान रहा है कि जो कुछ मनुष्य कर सकता है, ईश्वर भी अपने लिए कर सकता है। तो यह अनिवार्य हुआ कि ईश्वर एक महिला से विवाह कर सके, उसके बाद संभोग कर सके और उसके बाद उसके गर्भाशय में अपना वीर्य डाल सके, अन्यथा वह शक्ति में मनुष्य से कम रह जाएगा। और जब बात यहाँ तक पहुँच गई, तो अब गर्भ धारण करने, बच्चा बनाने और जन्म दिलाने में क्या ज़हर घुल गया कि वह उनसे असमर्थ रहेगा? वह दुनिया भर की माताओं के साथ ये कार्य कर रहा है, अपनी

पत्नी के बारे में क्यों थक जाएगा? अंत में वहाबियों का एक पुराना इमाम इब्न हज़्म, गैर-मुक़ल्लिद ज़ाहिरी मज़हब का, हदीस पर अमल करने का दावा करने वाला, मुँह भर कर...

नोट: स्वर्गीय मौलवी गुलाम दस्तगीर साहब कसूरी, 'तक़दीस अल-वकील अन तौहीन अल-रशीद वल-खलील' आदि के लेखक, जिन्होंने वहाबी इमाम के इस प्रलाप पर अज्ञान की संभावना आदि जैसी घृणित बातों के अनिवार्य होने की आलोचना की थी—मौलवी महमूद हसन देवबंदी और देवबंदी पार्टी के अन्य लोगों ने गंगोही के विश्वासों की व्याख्या और समर्थन में 'निज़ामुल मुल्क' अखबार, 25 अगस्त 1889 के अंक में यह उत्तर छापा: "चोरी, शराब पीने, अज्ञान और ज़ुल्म का विरोध करना कमज़ोर समझ मालूम होता है। गुलाम दस्तगीर के अनुसार, ईश्वर की शक्ति का बंदे (मनुष्य) से अधिक होना ज़रूरी नहीं है, जबकि यह एक सिद्धांत है कि जो बंदे की शक्ति में है, वह अल्लाह की शक्ति में है।" देखिए कैसा साफ़ इकरार है कि वहाबियों का आराध्य चोरियाँ करे, शराबें पिए, अज्ञानी बने, ज़ुल्म में सब कुछ उसके लिए वैध है। हम इस तरह के परित्याग से अल्लाह की पनाह माँगते हैं। उस अखबार की शापित बकवास का खंडन पवित्र पुस्तक 'सुबहान अल-सुब्बुह' के अंत में छपा है; वहाँ देखें। 12 (मिन्हु)।

पृष्ठ 460 का 742

وہ مقدمہ یہ کہ جس بات کا حق جاننا خدا پر جائز وروا ہے وہ ضرور فی الواقع حق وبجا ہے ورنہ خدا پر جہلِ مرکب جائز ہو کہ اپنی غلط فہمی سے ناحق کو حق جان لے باطل کو صحیح مان لے، امام الوہابیہ نے اگرچہ اس کا کذب ممکن کہا مگر وہ یوں تھا کہ اس کے علم میں ٹھیک بات ہے اور دوسروں سے اس کے خلاف کہنے نہ یہ کہ خود اس کا علم ہی باطل وخلافِ حق ہو اس کے امکان کی اس نے تصریح نہ کی، دیوبندیوں نے اگرچہ امکانِ جہل عہ صراحتہً اوڑھ لیا مگر وہ جہلِ بسیط تھا کہ ایک بات معلوم نہ ہونا، نہ کہ جہلِ مرکب کہ باطل کو حق اعتقاد کرنا، اس کا امکان ان سے بھی مسموع نہیں، رہے ہم اہل اسلام، ہمارے نزدیک تو بحمد اللہ تعالٰی یہ مقدمہ اجلی بدیہیات واعلٰی ضروریاتِ دین سے ہے، اگر خدا کا علم جائز الخطا ہو تو قیامت وحشر ونشر وجنت ونار وغیرہ ہا جملہ سمعیات باطل محض ہو جائیں کہ ان کی طرف عقل کو آپ تو راہ ہی نہیں کہ کسی دلیل کسی تعلیل، کسی استقراء، کسی تمثیل سے ان پر اعتقاد کرے ان کا اعتقاد محض بربنائے کلام الٰہی تھا اب اس کی جانچ واجب ٹھہری کہ ایک جائز الخطاء کی بات ہے، جانچ کا ہے سے ہوگی عقل سے، عقل وہاں چل سکتی ہی نہیں تو محض مہمل وبے ثبوت جاننا اور ان سب کا چھوڑ دینا لازم ہوا کذب نے تو بات ہی میں شبہ ڈالا تھا جہلِ مرکب نے جڑ سے لگی نہ رکھی بلکہ نظر بمذہبِ وہابیہ اس تقدیر پر نہ صرف ایمانیات معاد بلکہ خود اصل ایمان یعنی توحید الٰہی پر بھی ایمان ہاتھ سے جائے گا، وجہ سنئے وہابیہ کے طور پر خدا کے لئے بیٹا ہونا عقلاً محال نہیں ان کا امام صاف مان رہا ہے کہ جو کچھ انسان کر سکتا ہے خدا بھی اپنے لئے کر سکتا ہے تو واجب ہوا کہ خدا عورت سے نکاح بعدہ جماع بعدہ اس کے رحم میں اپنے نطفے کا ایقاع کر سکے ورنہ قدرت میں انسان سے گھٹ جو رہے گا، اور جب یہاں تک ہو لیا تو اب نطفہ ٹھہرانے اور بچہ بنانے

اور پیدا کرانے میں کیا زہر گھُل گیا کہ ان سے عاجز رہے گا دنیا بھر کی ماؤں کے ساتھ یہ افعال کر رہا ہے، اپنی زوجہ کے بارے میں کیوں تھک رہے گا، آخر وہابیہ کا ایک پرانا امام ابن حزم غیر مقلد ظاہری المذہب مدعی عمل بالحدیث منہ بھر کر

عہ: مولوی غلام دستگیر صاحب قصوری مرحوم مصنف تقدیس الوکیل عن توہین الرشید والخلیل وغیرہ نے جو اس ہذیانِ امام الوہابیہ پر لزومِ امکانِ جہل وغیرہ شناعات سے نقص کیا تھا، مولوی محمود حسن دیوبندی وغیرہ پارٹی دیوبند نے عقائدِ گنگوہی کے بیان وحمایت میں اس کا جواب اخبار نظام الملک پرچہ ۲۵ / اگست ۱۸۸۹ء میں یہ چھاپا "چوری شراب خوری، جہل، ظلم سے معارضہ کم فہمی معلوم ہوتا ہے، غلام دستگیر کے نزدیک خدا کی قدرت بندہ سے زائد ہونا ضروری نہیں حالانکہ یہ کلیہ ہے جو مقدورِ العبد ہے مقدورِ اللہ ہے۔" دیکھو کیسا صاف اقرار ہے کہ وہابیہ کا معبود چوریاں کرے شرابیں پئے، جاہل بنے، ظلم میں سب سے کچھ روا ہے، اعوذ باللہ من الخذلان اس پرچہ کی خرافاتِ ملعونہ کا رد آخر کتاب مستطاب سبحن السبوح میں چھپا ہے وہاں ملاحظہ ہو ۱۲ منہ۔

Fatawa Rizvia Volume 15

It has been babbled that God can have a son; in 'Al-Milal wal-Nihal' it says:

Indeed Allah Almighty is capable of taking a son, for if He were not capable, He would be weak. (Arabic Text) | Indeed Allah Almighty is capable of having children because if He were not capable of it, He would be weak. (Urdu translation)

Its refutation can be seen in 'Subhan-as-Subbuh' on pages 343 and 345. And there is no doubt that if God were to have a son, he too would surely be deserving of worship. Allah Almighty says:

"Say, [O Muhammad], 'If the Most Merciful had a son, then I would be the first of [his] worshippers.'" (Quran 43:81) | You say that if the Merciful had any child, then I would be the first to worship him.

Thus, it is proven that according to the Wahhabis, thousands of gods deserving of worship are possible. Intellectual impossibility has vanished. As for the Shari'ah aspect, was the possibility of lying (on God's part) not enough that now God's word does not necessarily have to be true? Compound ignorance has been accepted as possible. So, the entire register will be filled with the possibility that the claim of monotheism and the condemnation of polytheism echoing throughout the Quran are all based on compound ignorance and misunderstanding. Now, 'La Ilaha Illallah' (There is no god but Allah) is also gone, God forbid. In short, the Wahhabis have no choice but to join the people of Islam in considering compound ignorance inherently impossible for Allah Almighty. So, this premise that "whatever God deems right to know is certainly right and appropriate" is both demonstrative-certain and also accepted by the opponent. Name this the 'Faith-based Premise'.

Now, assume whatever you want against Wahhabism, whether it aligns with us or exceeds our rulings, for example: (1) Ismail Dehlvi was a pure infidel. (2) Gangohi, Deobandi, Nanotwi, Ambethi, Thanwi, etc., all Wahhabis are open apostates. (3) Anyone who says lying is possible for God is an atheist. (4) Taqwiyat-ul-Iman, Tanwir-ul-Aynayn, Izah-ul-Haq, Sirat-e-Mustaqim (works of Ismail Dehlvi), Mi'yar-ul-Haq (work of Nazir Hussain Dehlvi), Tahzir-un-Nas (work of Nanotwi), Brahin-e-Qati'ah (work of Gangohi), and all such barking of the mob are blasphemous words, filthier than urine. One who does not consider them such is a heretic.

1 Al-Milal wal-Nihal by Ibn Hazm 2 Al-Qur'an al-Karim 43 / 81

फ़तावा रिज़विया जिल्द 15

यह बकवास की गई है कि खुदा का बेटा हो सकता है, 'अल-मिलल वल-निहल' में कहा गया है:

बेशक अल्लाह तआला इस बात पर कादिर है कि औलाद रखे क्योंकि अगर उस पर कादिर न हुआ तो आजिज़ होगा। (अरबी मूल) | बेशक अल्लाह तआला इस बात पर सक्षम है कि संतान रखे क्योंकि यदि वह इस पर सक्षम न हुआ तो असमर्थ होगा (त)। (उर्दू अनुवाद)

इसका खंडन 'सुब्हान-अस-सुब्बूह' पृष्ठ 343 और 345 में देखा जा सकता है। और इसमें कोई संदेह नहीं कि यदि ईश्वर का पुत्र होगा, तो वह भी निश्चित रूप से पूजा का पात्र होगा। अल्लाह तआला का फरमान है:

"कह दो, [ऐ मुहम्मद], 'यदि रहमान का कोई पुत्र होता, तो मैं [उसका] सबसे पहले पूजन करने वाला होता।'" (कुरान 43:81) | आप कह दें कि यदि रहमान की कोई संतान होती, तो मैं सबसे पहले उसकी पूजा करने वाला होता।

अतः यह सिद्ध हुआ कि वहाबियों के अनुसार पूजा के पात्र हजारों खुदा संभव हैं। बौद्धिक असंभवता तो चली गई। जहाँ तक शरीयत की बात है, क्या (ईश्वर के) झूठ बोलने की संभावना कम थी कि अब खुदा की बात का सच्चा होना आवश्यक नहीं रहा? 'जहल-ए-मुरक्कब' (जटिल अज्ञानता) को संभव माना गया, तो पूरी सूची तैयार हो जाएगी कि संभव है कि तौहीद का दावा और शिर्क की निंदा, जो पूरे कुरान में गूँज रही है, सब जटिल अज्ञानता और गलतफहमी पर आधारित हो। अब 'ला इलाहा इल्लल्लाह' भी हाथ से गया, अल्लाह की पनाह। संक्षेप में, अल्लाह अज़वजल पर जटिल अज्ञानता के स्वतः असंभव होने के मामले में वहाबियों के पास इस्लाम के लोगों का साथ देने के अलावा कोई चारा नहीं है। तो यह प्रस्ताव कि "जिस बात का हक जानना खुदा पर उचित है, वह निश्चित रूप से सत्य और उचित है।" यह तर्कसंगत और निश्चित भी है और विरोधी द्वारा स्वीकार्य भी। इसका नाम 'ईमानिया प्रस्ताव' रखिये।

अब वहाबियत के खिलाफ जो चाहें मान लें, चाहे वह हमारे अनुकूल हो या हमारे आदेशों से अधिक, उदाहरण के लिए: (1) इस्माइल देहलवी निपट काफिर था। (2) गंगोही, देवबंदी, नानोतवी, अंबैठवी, थानवी आदि सभी वहाबी खुले धर्मत्यागी (मुरतद) हैं। (3) जो ईश्वर के लिए झूठ को संभव कहे वह नास्तिक (मुलहिद) है। (4) तक़वियतुल ईमान, तनवीरुल ऐनैन, ईज़ाहुल हक़, सिरात-ए-मुस्तकीम (इस्माइल देहलवी की रचनाएँ), मेयारुल हक़ (नज़ीर हुसैन देहलवी की रचना), तहज़ीरुन नास

(नानोतवी की रचना), बराहीन-ए-क़ातिआ (गंगोही की रचना) और ऐसी अन्य सभी भीड़ की भौंकने वाली बातें कुफ़्र के बोल हैं, जो पेशाब से भी अधिक गंदे हैं। जो इसे ऐसा नहीं मानता वह पाखंडी (ज़िंदीक़) है।

1 अल-मिलल वल-निहल इब्न हज़म द्वारा 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 43 / 81

فتاوٰی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

بک گیا کہ خدا کے بیٹا ہو سکتا ہے، ملل و نحل میں کہتا ہے:

انہ تعالٰی قادر ان یتخذ ولد الذلو لم یقدر لکان عاجزاً 1 | بیشک اللہ تعالٰی اس بات پر قادر ہے کہ اولاد رکھے کیونکہ اگر اس پر قادر نہ ہوا تو عاجز ہوگا (ت)

اس کا رد سبحن السبوح صفحہ ۳۴۳ و ۳۴۵ میں ملاحظہ ہو، اور شک نہیں کہ خدا کا بیٹا ہوگا تو ضرور وہ بھی مستحقِ عبادت ہوگا، قال اللہ تعالٰی:

"قُلْ اِنْ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدٌ ۖ فَاَنَا اَوَّلُ الْعٰبِدِيْنَ ۝" 2 | تم فرمادو کہ رحمن کے کوئی بچہ ہے تو سب سے پہلے اس کا پوجنے والا میں ہوں۔

تو ثابت ہوا کہ وہابیہ کے نزدیک ہزاروں خدا مستحقِ عبادت ممکن ہیں، عقلی استحالہ تو یوں گیا، رہا شرعی اس کے کھونے کو امکان کذب کیا تھوڑا تھا کہ اب خدا کی بات سچی ہونی ضرور نہیں، جہلِ مرکب ممکن مانا گیا، تو پوری رجسٹری ہو جائے گی کہ ممکن کہ ادعائے توحید ومذمتِ شرک سے جو تمام قرآن گونج رہا ہے سب بر بنائے جہلِ مرکب وغلط فہمی ہو، اب لا الہ الا اللہ بھی ہاتھ سے گیا والعیاذ باللہ سبحنہ وتعالٰی، بالجملہ اللہ عزوجل پر جہلِ مرکب محال بالذات ہونے میں وہابیہ کو بھی اہل اسلام کا ساتھ دینے سے چارہ نہیں تو یہ مقدمہ کہ "جس بات کا حق جاننا خدا پر روا ہے وہ ضرور حق و بجا ہے۔" برہانی ایقانی بھی ہے اور مخالف کا تسلیمی اذعانی بھی، اس کا نام مقدمہ ایمانیہ رکھئے۔

اب خلافِ وہابیت جو بات چاہئے فرض کر لیجئے خواہ وہ ہمارے موافق ہو یا ہمارے احکام سے بھی زائد مثلاً: (۱) اسمعیل دہلوی نرا کافر تھا۔ (۲) گنگوہی، دیوبندی، نانوتوی، انبیٹھی، تھانوی و

غیر ہم وہابی سب کھلے مرتد ہیں۔ (۳) جو کذب الہی ممکن کہے ملحد ہے۔ (۴) تقویۃ الایمان، تنویر العینین، ایضاح الحق، صراط مستقیم تصانیف اسمعیل دہلوی، معیار الحق تصنیف نذیر حسین دہلوی، تحذیر الناس تصنیف نانوتوی، براہین قاطعہ تصنیف گنگوہی و غیرہا جملہ نباحات انبوہی سب کفری بول نجس تراز بول ہیں، جو ایسا نہ جانے زندیق ہے۔

1 الملل والنحل لابن حزم 2 القرآن الکریم ۴۳ / ۸۱

(5) Anyone who, despite being aware of these statements, becomes a believer in any of them, is a servant of Iblis (Satan) and fuel for Hell. (6) These fools and all their vile opinions, who disparaged the most holy and exalted glory of the Lord of the worlds and the illuminated presence of the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him). Anyone who supports these heretics against the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and the Lord of Honor (Mighty and Majestic is He), or shows them courtesy and consideration, or praises, justifies, or interprets their words, is an enemy of God and an enemy of Mustafa (Mighty and Majestic is He, and peace and blessings of Allah be upon him). (7) Non-conformists (Ghair-Muqallideen) are all irreligious, solid devils, and completely accursed.

These seven and seven thousand more; what is there that a human cannot believe in? Every person intuitively knows that a person is certainly capable of believing in each of these matters (*Footnote). Keep this self-evident, universally applicable premise in mind: "A human can believe in this matter." O Muslims! In (this), you have the choice; take whichever point of the Wahhabi refutation you wish to make the subject. Now make this self-evident premise the minor premise and make that wretched claim of the Wahhabi, i.e., the strayed Dehlavi, that "whatever a human can do, God can do," the major premise. Through the first form of self-evident deduction, the conclusion follows: "God can believe in this matter." Now make this conclusion the minor premise and the premise of faith the major premise: "Every matter that God can believe in is absolutely and certainly true." The result of the first form will be self-evident: "This matter is absolutely and certainly true." The Wahhabis have no room for a counter-argument here by claiming their false beliefs—that if a human can believe in them, then God can too, so these are also true—because the basis of the argument is the Wahhabi premise, and it is a proof against them as it is the faith of them and their leader. According to us, it is pure falsehood, so the major premise of the first syllogism being rejected, the very first conclusion will be false. Now tell me, where is the escape? There are only three possibilities: First: Deny the premise of faith and also consider it permissible for your God to be trapped in compounded ignorance (Jahl-e-Murakkab). Then give up faith in the Day of Judgment, the Resurrection, the Gathering, Paradise, and Hell—all matters known through revelation—and even the fundamental principle of religion itself, 'There is no god but Allah,' and become an open infidel. Second: Admit that the premise of the Wahhabi,

i.e., that Satanic universal principle of the strayed Dehlavi's wretched argument, was rejected, cursed, and expelled.

Footnote: It is obvious that any news will be either true or false, and everyone knows, says, and accepts that believing in the truth is obligatory or at least permissible, and believing in falsehood is forbidden and prohibited. Only that thing will be obligatory, forbidden, or prohibited over which a human has power. This is what is considered here. 12 (signed) He [the author], may Allah be pleased with him.

(5) जो इन बयानों की जानकारी होने के बावजूद इनमें से किसी का भी मानने वाला हुआ, वह इबलीस (शैतान) का बंदा और जहन्नम का ईंधन है। (6) ये बेवकूफ और उनके तमाम गंदे विचार जिन्होंने रब्बुल आलमीन की सर्वोच्च और महान शान और रसूलो के सरदार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की नूरानी मौजूदगी की तौहीन की। जो व्यक्ति अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और रब्बुल इज़्ज़त (जल्ल जलालुहू) के मुकाबले इन मुलहिदों (धर्मद्रोहियों) का समर्थन करे, उनकी तरफ़दारी या लिहाज़ करे, उनकी बातों की प्रशंसा करे, उन्हें सही ठहराए या उनकी व्याख्या करे, वह खुदा का दुश्मन और मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का दुश्मन है। (7) गैर-मुक़ल्लिद सब बेदीन, पक्के शैतान और पूरी तरह लानती (शापित) हैं।

सात ये और सात हज़ार और; ऐसी कौन सी बात है जिस पर इंसान विश्वास नहीं कर सकता? हर व्यक्ति सहज रूप से जानता है कि आदमी निश्चित रूप से इनमें से हर बात पर विश्वास (*टिप्पणी) करने में सक्षम है। इस स्वतः स्पष्ट, सार्वभौमिक रूप से लागू होने वाले आधारवाक्य को याद रखें: "इंसान इस बात पर विश्वास कर सकता है।" ऐ मुसलमानों! इसमें आपको विकल्प है; वहाबियत के खंडन की जिस बात को चाहें उसे विषय बनाएँ। अब इस स्वतः स्पष्ट आधारवाक्य को लघु आधारवाक्य (minor premise) बनाएँ और वहाबी यानी गुमराह देहलवी के उस घटिया दावे को कि "जो कुछ इंसान कर सकता है, खुदा कर सकता है," मुख्य आधारवाक्य (major premise) बनाएँ। तर्क की पहली विधि से निष्कर्ष निकलता है कि "खुदा इस बात पर विश्वास कर सकता है।" अब इस निष्कर्ष को लघु आधारवाक्य बनाएँ और ईमान के आधारवाक्य को मुख्य आधारवाक्य कहें कि "हर वह बात जिस पर खुदा विश्वास कर सकता है, वह पूर्णतः और निश्चित रूप से सत्य है।" पहली विधि का परिणाम स्वतः स्पष्ट होगा कि "यह बात पूर्णतः और निश्चित रूप से सत्य है।" वहाबियों के पास यहाँ प्रतिवाद की कोई गुंजाइश नहीं है कि वे अपने झूठे अकीदों (विश्वासों) को कहें कि अगर इंसान उन पर विश्वास कर सकता है तो खुदा भी कर सकता है, इसलिए ये भी सत्य हैं; क्योंकि दलील की बुनियाद वहाबी आधारवाक्य है और वह उन पर हुज्जत (प्रमाण) है क्योंकि यह उनका और उनके इमाम का ईमान है। हमारे नज़दीक वह सरासर झूठ है, तो पहले अनुमान का मुख्य आधारवाक्य खारिज होने से पहला निष्कर्ष ही गलत होगा। अब बताओ भागने का रास्ता कहाँ है? केवल तीन संभावनाएँ हैं: प्रथम: ईमान के आधारवाक्य का इनकार करो और अपने खुदा का 'जहल-ए-मुरक्कब' (गहन अज्ञानता) में गिरफ्तार होना भी जायज़ जानो। तब कयामत, हश्र व नश्र, जन्नत और जहन्नम—

तमाम सुनी-सुनाई बातों (दीनी उमूर) और खुद दीन के असल उसूल 'ला इलाहा इल्लल्लाह' पर ईमान से इस्तीफा दो और खुले काफिर बनो। द्वितीय: स्वीकार करो कि वहाबी आधारवाक्य यानी गुमराह देहलवी की घटिया दलील का वह शैतानी उसूल खारिज, शापित और दुत्कारा हुआ था।

टिप्पणी: ज़ाहिर है कि कोई भी ख़बर या तो सच होगी या झूठ, और सब जानते, कहते और मानते हैं कि सच पर विश्वास करना फर्ज़ या कम से कम जायज़ है और झूठ पर विश्वास करना हराम और मना है। और फर्ज़, हराम या मना वही चीज़ होगी जिस पर इंसान को कुदरत (शक्ति) हो। यही यहाँ ध्यान में रखा गया है। 12 लेखक, रज़ियल्लाहु अन्हु।

(۵) جو باوصف اطلاع اقوال ان میں سے کسی کا معتقد ہوا ابلیس کا بندہ جہنم کا کندہ ہے۔ (۶) ان سفہا اور ان کے نظراتمام خبیثا جنہوں نے شان اقدس وارفع رب العالمین و حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تنقیص کی، جو شخص رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و رب العزت جل جلالہ کے مقابل ان ملحدوں کی حمایت مروت رعایت کرے ان کی باتوں کی تحسین، توجیہ تاویل کرے وہ عدو خدا دشمن مصطفی ہے جل جلالہ و صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ (۷) غیر مقلدین سب بے دین پکے شیاطین پورے ملاعین ہیں۔

سات یہ اور سات ہزار اور، جو بات لوکیا انسان اس کا اعتقاد نہیں کر سکتا ہر شخص بداہۃً جانتا ہے کہ آدمی ضرور ان میں سے ہر بات کے اعتقاد (عہ) پر قادر ہے، یہ مقدمہ بدیہیہ عامۃ الورود محفوظ رکھئے کہ "اس امر کا اعتقاد انسان کر سکتا ہے"۔ مسلمانو ! (اس) میں آپ کو اختیار رہا، رد وہابیہ کی جس بات کو چاہئے اس کا مشار الیہ بنائیے، اب اس مقدمہ بدیہیہ کو صغریٰ کیجیے اور مقدمہ وہابیہ یعنی دہلوی ضلیل کا وہ دعویٰ ذلیل کہ "جو کچھ انسان کر سکتا ہے خدا کر سکتا ہے" اسے کبریٰ بنائیے، شکل اول بدیہی الانتاج سے نتیجہ نکلا کہ "اس امر کا اعتقاد خدا کر سکتا ہے" اب اس نتیجہ صغریٰ کیجیے اور مقدمہ ایمانیہ کو کبریٰ کہ "ہر وہ امر جس کا اعتقاد خدا کر سکتا ہے قطعاً یقیناً حق ہے، شکل اول کا نتیجہ بدیہیہ ہو گا کہ یہ امر قطعاً یقیناً حق ہے، وہابیہ کو یہاں معارضہ بالقلب کی گنجائش نہیں کہ اپنے عقاید باطلہ کو کہیں انسان ان کا بھی اعتقاد کر سکتا ہے تو خدا بھی کر سکتا ہے تو یہ بھی حق ہیں کہ بنائے دلیل مقدمہ وہابیہ ہے اور وہ ان پر حجت کہ ان کا اور ان کے امام کا ایمان ہے، ہمارے نزدیک وہ باطل محض ہے تو کبریٰ قیاس اول مردود ہو کر پہلا ہی نتیجہ باطل ہو گا، اب کہئے مفر کدھر، تین ہی احتمال ہیں : اول: مقدمہ ایمانیہ کا

انکار کرو اور اپنے خدا کا جہل مرکب میں گرفتار ہونا بھی جائز جانو، جب تو قیامت و حشر و نشر و جنت و نار جملہ سمعیات اور خود اصل اصول دین لا الہ الا اللہ (پر ایمان) کو استعفاء دواور کھلے کافر بنو۔ دوم: اقرار کرو کہ مقدمہ وہابیہ یعنی دہلوی ضلیل کی دلیل ذلیل کا وہ شیطانی کلیہ مردود و ملعون و مطرود تھا

عہ: ظاہر ہے کہ کوئی خبر بھی ہو حق ہو گی یا باطل، اور سب جانتے کہتے مانتے ہیں کہ حق کا اعتقاد فرض یا کم از کم جائز اور باطل کا اعتقاد حرام و ممنوع، اور فرض و حرام و ممنوع وہی شے ہو گی جس پر انسان کو قدرت ہو، یہی یہاں ملحوظ ہے ۱۲ منہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ

صفحہ 742 میں سے 462

Alas! Firstly, how would your heart ever tolerate this? "How can you be destined to return to guidance? Verily, the (love of) Ismail has been infused into your hearts." (T)

And even if, by God's decree, out of sheer helplessness, you were to deny it, when would your opponent accept it? He would say that my reasoning was based on that very established premise as an argument *ad hominem* (ilzami). And when an opponent establishes an argument *ad hominem*, the other party has no room to retract from their own conceded premise, as explicitly stated by the noble scholars (T). Otherwise, no argument *ad hominem* could ever be established; there would always be an escape route for the defeated party to deviate from the conceded premise upon which the argument is based. And even if, hypothetically, he were to let that pass, would this admission merely imply the error of the statement? No, no! It must be clearly stated that the Imam of Wahhabism, by uttering such a heinous, filthy insult against the Subuh, Quddus, Mighty and Majestic Lord—an insult encompassing millions of insults—became an explicit misleader, misguided, and irreligious. And you, and so-and-so, and all his followers are likewise astray and irreligious like him.

Thirdly, if you flee from these two, then only the third remains: that all these consequences, which belong to your Imam...

[Boxed text left column - Arabic]: Note: In Musallam al-Thubut and its commentary Fawatih al-Rahamut by Mawla Bahr al-Ulum: "If this were complete, then the dialectical argument (al-dalil al-jadali) would not be useful for binding (al-ilzam) at all. This is because it would be possible to object by claiming an error in conceding one of the premises, and thus the conceded propositions would not be definitive points of the discussion. All of this is false, as established in its place. The truth is that a conceded premise (al-musallama) is like an assumed premise under the rule of necessity; its denial is not valid. Thus, denying it is more severe than the binding argument itself." (Ah, summarized. From him [the author], may Allah be pleased with him).

[Boxed text right column - Urdu]: In Musallam al-Thubut and its commentary Fawatih al-Rahamut, authored by Maulana Bahr al-Ulum (may Allah Almighty have mercy on him), it is stated: "If this [denial of a conceded premise] were allowed, then dialectical evidence would cease to be useful for establishing a binding argument (ilzam) at all. Because it would then be possible for the opponent to claim an error in any of the

conceded premises, and the accepted premises would no longer serve as a means to conclude the debate. All of this is void, as we have proven in its proper place. The truth is that a conceded premise is considered as an assumed necessity and self-evidence, the denial of which is not correct. Therefore, denying it is even more severe than the binding argument itself." (Ah, summarized, may Allah be pleased with him). (T)

---

1 Fawatih al-Rahamut, commentary on Musallam al-Thubut, with the supplement of al-Mustasfa.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

हाय! पहली बात तो यह कि तुम्हारा दिल इसे कब गवारा करेगा। "तुम्हें हिदायत (मार्गदर्शन) की तरफ पलटना कहाँ नसीब होगा, हकीक़त में तुम्हारे दिलों में इस्माइल (की मुहब्बत) रच गई है।" (त)

और ख़ुदा की क़सम, मजबूरी में अगर तुम इसके इनकार पर आ भी जाओ, तो तुम्हारा विरोधी कब मानेगा? वह कहेगा कि मेरा तर्क(استدلال) उसी मुक़द्दमे (आधार वाक्य) के आधार पर इल्ज़ामी (ad hominem) था। और जब विरोधी इल्ज़ामी दलील पेश करे, तो दूसरे पक्ष के पास अपने माने हुए मुक़द्दमे से पीछे हटने की गुंजाइश नहीं होती, जैसा कि विद्वानों ने स्पष्ट किया है (त)। अन्यथा, कोई इल्ज़ामी दलील कभी स्थापित ही नहीं हो सकेगी; पराजित पक्ष के लिए हमेशा यह भागने का रास्ता खुला रहेगा कि वह उस मुक़द्दमे से फिर जाए जिस पर दलील आधारित है। और मान लीजिए कि वह इसे अनदेखा भी कर दे, तो क्या यह स्वीकारोक्ति केवल कथन की गुमराहियत पर आधारित होगी? नहीं, नहीं! साफ़-साफ़ कहना पड़ेगा कि वहाबियत के इमाम ने बारी सुब्बूहुन क़ुद्दूस अज़्ज़ व जल्ल की शान में ऐसी घिनौनी और गंदी गाली देकर—जो करोड़ों गालियों के बराबर है—स्पष्ट रूप से पथभ्रष्ट, दूसरों को गुमराह करने वाला और बेदीन हो गया। और तुम और फ़लाँ-फ़लाँ, और उसके तमाम अनुयायी भी उसकी तरह गुमराह और बेदीन हो।

तीसरा, अगर तुम इन दोनों से बच निकलो, तो अब केवल तीसरा रास्ता बचा है कि ये तमाम परिणाम जो तुम्हारे इमाम के ही...

[बॉक्स किया हुआ पाठ - बायाँ कॉलम (अरबी)]: नोट: मुसल्लम अस-सुबूत और उसकी व्याख्या फ़वातिह अर-रहमूत में मौला बहरुल उलूम कहते हैं: "अगर यह पूरा हो जाए, तो फिर द्वंद्वात्मक तर्क (अल-दलील अल-जदली) इल्ज़ाम (बाध्यता) के लिए बिल्कुल उपयोगी नहीं रहेगा। क्योंकि तब यह संभव होगा कि कोई माने हुए मुक़द्दमों में से किसी एक में गलती होने का दावा करके आपत्ति कर दे, और माने हुए मुक़द्दमे बहस को समाप्त करने का ज़रिया नहीं रहेंगे। यह सब बातिल (अमान्य) है जैसा कि अपने स्थान पर स्थापित है। सच यह है कि मानी हुई बात (अल-मुसल्लमा) आवश्यकता और स्व-स्पष्टता के नियम के तहत एक परिकल्पना की तरह होती है, जिसका इनकार करना सही नहीं है। अतः इसका इनकार करना इल्ज़ाम (बाध्यता) से भी अधिक गंभीर है।" (संक्षेप में समाप्त। उनकी ओर से, अल्लाह उनसे प्रसन्न हो)।

[बॉक्स किया हुआ पाठ - दायाँ कॉलम (उर्दू)]: मुसल्लम अस-सुबूत और उसकी व्याख्या फ़वातिह अर-रहमूत, जिसे मौलाना बहरुल उलूम (अल्लाह उन पर रहमत करे) ने लिखा है, में है: "अगर यह मुकम्मल हो जाए, तो द्वंद्वात्मक दलील इल्ज़ाम (बाध्यता) के लिए बिल्कुल फ़ायदेमंद नहीं रहेगी। क्योंकि तब यह मुमकिन होगा कि विरोधी पक्ष माने हुए मुक़द्दमों में से किसी में गलती होने का दावा कर दे, और मानी हुई बातें बहस के अंत का ज़रिया नहीं रहेंगी। यह सब बातिल है जैसा कि हमने इसके सही स्थान पर साबित कर दिया है। और सच यह है कि मानी हुई बात को आवश्यकता और स्पष्टता के नियम में एक परिकल्पना माना जाता है, जिसका इनकार करना सही नहीं है। इसलिए इसका इनकार करना इल्ज़ाम से कहीं अधिक गंभीर है।" (संक्षेप में समाप्त, अल्लाह उनसे प्रसन्न हो)। (त)

---

1 फ़वातिह अर-रहमूत, मुसल्लम अस-सुबूत की व्याख्या, अल-मुस्तस्फ़ा के साथ।

ہیہات اول تو اسے تمہارا دل کب گوارا کرے۔ انی لکم الی الھدی تھویل قد اشرب فی القلوب اسمعیل (تمہیں ہدایت کی طرف پلٹنا کہاں نصیب ہوگا، تحقیق تمہارے دلوں میں اسمعیل (کی محبت) رچ گئی ہے۔ ت) اور خدا کا دھر اسر پر، براہ ناچاری اس کے انکار پر آؤ بھی تو تمہارا خصم کب مانے وہ کہے گا میرا استدلال اسی مقدمہ کی بنا پر الزامی تھا، اور خصم جب دلیل الزامی قائم کرے تو فریق کو اپنے مقدمہ مسلمہ سے پلٹ جانے کی گنجائش نہیں، کما صرح بہ العلماء الکرام (جیسا کہ علماء کرام نے اس کی تصریح فرمائی ہے۔ ت) ورنہ کوئی دلیل الزامی قائم ہی نہ ہوسکے، ہمیشہ مغلوب کے لئے یہ بھاگنے کا راستہ کھلا رہے کہ دلیل جس مقدمہ مسلمہ پر مبنی ہو اس سے انحراف کر جائے اور بالفرض وہ بھی در گزر کرے تو کیا یہ اقرار نرے قول کی ضلالت پر اقتضاء ہوگا، نہیں نہیں صاف صاف کہنا پڑے گا کہ امام الوہابیہ باری سبوح قدوس عزوجل کو ایسی شنیع ناپاک گالی کہ کروڑوں گالیوں پر مشتمل ہے دے کر صریح ضال مضل بے دین ہوا اور تم اور فلاں وفلانی اس کے سارے معتقدین بھی اس کی طرح گمراہ بددین ہوں۔ سوم اگر ان دونوں سے فرار کرو تو اب نہ رہا مگر یہ تیسرا کہ ان سب نتائج کو جو تمہارے امام ہی کے

[عہ: بائیں کالم میں عربی متن]: عہ: فی مسلم الثبوت وشرحہ فواتح الرحموت للمولٰی بحر العلوم لو تم ھذا لم یکن الدلیل الجدلی مفیدا للالزام اصلا، اذ یمکن اعتراضہ بالخطاء فی تسلیم احدی المسلمات و لم تکن القضایا المسلمۃ من مقاطع البحث والکل باطل علی ما تقرر في محلہ والحق ان المسلّمہ کالمفروض فی حکم الضروری لا یصح انکارہ فانکارہ اشد من الا لزام 1 اہ باختصار ۱۲ منہ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔

[دائیں کالم میں اردو ترجمہ]: مسلم الثبوت اور اس کی شرح فواتح الرحموت تصنیف مولانا بحر العلوم رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ میں ہے کہ اگر یہ تام ہو جائے تو پھر دلیل جدلی بالکل مفید الزام نہ رہے گی کیونکہ ممکن ہوگا کہ خصم قضائے مسلمہ میں سے کسی کو خطا مان لے اور مسلمات بحث کے خاتمہ کا ذریعہ نہ رہینگے اور یہ سب باطل ہے جیسا کہ ہم اس کو اپنے محل میں ثابت کر چکے ہیں، اور حق یہ ہے کہ مسلم، حکم ضرورت و بداہت میں مفروض سمجھا جاتا ہے جس کا انکار صحیح نہیں، پس اس کا انکار الزام سے شدید تر ہے اہ باختصار رضی اللہ تعالیٰ عنہ (ت)

---

1 فواتح الرحموت شرح مسلم الثبوت مع بذیل المستصفیٰ

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Consider what has emerged from your own home to be the truth, and consider the first Dehlawi[1] (Ismail), the last Dehlawi[2] (Nazir Hussain), Gangohi, Nanotwi, Ambethwi, Thanwi, Deobandi, yourself, and the entire group of Wahabbis and all non-followers (Ghair Muqallideen) as apostate infidels. Consider 'Taqwiyat-ul-Iman', 'Barahin-e-Qati'ah', 'Tahzir-un-Nas', 'Mi'yar-ul-Haq' and all other Wahabbi writings to be words of infidelity and filthier than urine. Say, which one of these do you prefer to adopt? Admit the infidelity and depravity, or at least the deviation and irreligiousness, of yourself and your imams. Say, will you give some answer, or from today onwards...

"What is [the matter] with you? Why do you not help each other?" [25] "But they, that Day, are in surrender." [26][1] (Translation: What happened to you, why don't you help each other? Rather, they have surrendered today. T) ...will you show the color of, why?

Were the wicked ones rewarded for what they used to invent? Praise be to Allah, Lord of the worlds.	Did the wicked ones get any reward for the lies they spoke? And all praises are for Allah Almighty, Who is the Sustainer of all the worlds.
And may Allah Almighty shower blessings upon our leader and master Muhammad and his family and all his companions.	And may Allah Almighty send blessings upon our Master and Lord Muhammad Mustafa, and all his descendants and companions.
And Allah Almighty knows best and His knowledge, glorified be His majesty, is most complete and most wise.	Allah Almighty knows best, and His knowledge is most perfect and most wise. (T)

[1] Note 1: Ismail. 12 [2] Note 2: Nazir Hussain. 12 [1] Al-Quran al-Karim 37/25 and 26

फतावा रज़विया (खण्ड 15)

अपने घर से जो निकला उसे सत्य समझें, और पहले देहलवी[1] (इस्माइल), अंतिम देहलवी[2] (नज़ीर हुसैन), गंगोही, नानोतवी, अंबाथवी, थानवी, देवबंदी, और स्वयं को तथा समस्त वहाबियों और सभी गैर-मुक़ल्लिदीन को काफ़िर और धर्मत्यागी मानें। 'तक़्वियत-उल-ईमान', 'बराहीन-ए-क़ातिआ', 'तहज़ीर-उन-नास', 'मेयार-उल-हक़' और वहाबियों की अन्य सभी रचनाओं को कुफ़्र वाली बातें और मूत्र से अधिक अशुद्ध मानें। बताइये, इनमें से कौन सा आपको पसंद है जिसे आप अपनायें? अपने और अपने इमामों के कुफ़्र और नीचता, या कम से कम गुमराह और अधार्मिक होने का स्वीकार करें। कहिये, कुछ उत्तर देंगे या आज से ही...

"तुम्हें क्या हुआ? तुम एक दूसरे की मदद क्यों नहीं करते?" [25] "बल्कि वे आज समर्पण करने वाले हैं।" [26][1] (अनुवाद: तुम्हें क्या हुआ, तुम एक-दूसरे की मदद क्यों नहीं करते? बल्कि आज तो वे गर्दन झुकाए हुए हैं। त) ...का रंग दिखाओगे क्यों?

क्या दुष्टों को उनके झूठ का बदला मिल गया? तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का पालने वाला है।	क्या दुष्टों को उसका कोई बदला मिला जो वे झूठ बोलते थे, और समस्त प्रशंसा अल्लाह तआला के लिए है जो सारे संसार का पालनहार है।
और अल्लाह तआला हमारे आका और मौला मुहम्मद और उनकी आल और असहाब सब पर दरूद नाज़िल फ़रमाए।	और अल्लाह तआला हमारे आका और मौला मुहम्मद मुस्तफ़ा और उनकी तमाम आल और असहाब पर दुरूद नाज़िल फ़रमाए।
और अल्लाह तआला खूब जानता है और उसका इल्म सबसे कामिल और मज़बूत है।	अल्लाह तआला खूब जानता है और उसका इल्म सबसे कामिल और हिकमत वाला है। (त)

[1] नोट 1: इस्माइल। 12 [2] नोट 2: नज़ीर हुसैन। 12 [1] अल-कुरान अल-करीम 37/25 और 26

पृष्ठ 464/742

گھر سے پیدا ہوئے حق جانو اور دہلوی عہ ۱ اول و دہلوی عہ ۲ آخر و گنگوہی و نانوتوی و انبیٹھوی و تھانوی و دیوبندی اور خود اپنے آپ اور جملہ وہابیہ اور سارے غیر مقلدین سب کو کافر مرتد اور تقویۃ الایمان و براہینِ قاطعہ و تحذیر الناس و معیارِ الحق و غیر تمام تصانیفِ وہابیہ کو کفری قول اور پیشاب سے زیادہ نجس و بد مانو، فرمائیے ان میں کون سا آپ کو پسند ہے جسے اختیار کیجئے اپنے اور اپنے امام سب کے کفر و نی یا کم از کم گمراہی و بد دینی کا اقرار کیجئے، کہو کچھ جواب فرماؤ گے یا آج ہی سے "مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُونَ ﴿۲۵﴾ بَلْ هُمُ الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ ﴿۲۶﴾" ۱ (تمھیں کیا ہوا آپس میں ایک دوسرے کی مدد کیوں نہیں کرتے بلکہ وہ آج گردن ڈالے ہیں۔ت) کا رنگ دکھاؤ گے کیوں،

هل ثوب الفجار ماكانو ايا فكون والحمد لله رب العلمين

کیا کچھ بدلہ فاجروں کو اس کا ملا جو وہ جھوٹ بولے تھے، اور تمام تعریفیں اللہ تعالٰی کے لئے ہیں جو تمام جہانوں کو پالنے والا ہے

وصلی اللہ تعالی علی سیدنا و مولانا محمد و الہ وصحبہ اجمعین واللہ تعالی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔

اور اللہ تعالٰی ہمارے آقا و مولٰی محمد مصطفٰی اور ان کے تمام آل و اصحاب پر درود نازل فرمائے ، اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے اور اس کا علم اتم و احکم ہے (ت)

عہ ۱: اسمعیل ۱۲ عہ ۲: نذیر حسین ۱۲ ۱ القرآن الکریم ۳۷ / ۲۵ و ۲۶

Fatawa Ridawiyya Volume Fifteen (15)

Treatise Al-Qama' al-Mubin li-Amal al-Mukadhibin 1329 AH (Crushing the liars through the passages of Al-Musayarah, Sharh al-Mawaqif, and Siyalkoti)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Problem 72: From Nagla Arwah, Post Office Achhnera, District Akbarabad, sent by Muhammad Sadiq Khan, Shawwal 1329 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter:

[Table Content] (Left Column - Arabic Original): I say, lying is a deficiency, and deficiency for Allah Almighty is impossible. Therefore, it is not among the possibilities, etc. His statement, "and deficiency for [Him] etc.," it is not hidden that this is based on its being intrinsically impossible (mumtani' bi-dhat). But we do not concede this; for if it were intrinsically impossible, lying would not have occurred from anyone. Rather, it is impossible because it is contrary to His perfection, and thus it becomes impossible due to an external factor (mumtani' bi-ghayr). And impossibility due to an external factor [is consistent with possibility in essence].

(Right Column - Urdu Original/Translation): I say, lying is a flaw, and a flaw is impossible for Allah Almighty. Therefore, it is not among the possibilities (etc.). His statement, that a flaw is impossible for Allah Almighty (etc.), let it not remain hidden that this matter depends on lying being intrinsically impossible. While we do not accept this, because if it were intrinsically impossible, then lying would not have been committed by anyone. Therefore, this is impossible by virtue of being contrary to the perfection of Allah Almighty, so it became impossible due to an external factor, which [is consistent with] possibility...

Page 466 of 742

फ़तावा रिज़विया, जिल्द पंद्रहवीं (15)

रिसाला (लघुग्रंथ) अल-क़मअुल मुबीन लि-आमालिल मुकज़्ज़िबीन, 1329 हिजरी (मुसायरह, शरह मवाक़िफ़ और सियालकोटी की इबारतों के ज़रिए झूठों का मुंहतोड़ जवाब)

बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम

मसला 72: नगला अरुवह, डाकखाना अछनेरा, जिला अकबराबाद से, प्रेषक मुहम्मद सादिक खान, शव्वाल 1329 हिजरी। धर्मगुरु इस मसले में क्या फ़रमाते हैं:

[तालिका विवरण] (बायाँ कॉलम - अरबी का अनुवाद): मैं कहता हूँ, झूठ बोलना एक दोष है, और अल्लाह तआला के लिए दोष असंभव है। इसलिए, यह संभावित चीज़ों (मुमकिनात) में से नहीं है इत्यादि। उसका यह कथन, "और उस पर दोष इत्यादि", यह छिपा नहीं है कि यह इसके स्वतः असंभव (मुम्तनिअ बिज़्ज़ात) होने पर आधारित है। और हम इसे स्वीकार नहीं करते, क्योंकि यदि यह स्वतः असंभव होता, तो किसी से भी झूठ नहीं बोला जाता। अतः यह इस कारण असंभव है कि यह अल्लाह तआला की पूर्णता के विपरीत है, इसलिए यह बाहरी कारण से असंभव (मुम्तनिअ बिल-गैर) हो जाता है। और बाहरी कारण से असंभव होना...

(दायाँ कॉलम - उर्दू पाठ): मैं कहता हूँ, झूठ दोष है, और दोष अल्लाह तआला के लिए असंभव, लिहाज़ा यह मुमकिनात में से नहीं है इत्यादि। उसका यह कथन, कि दोष अल्लाह तआला के लिए असंभव है इत्यादि, छिपी न रहे कि यह बात झूठ के स्वतः असंभव होने पर टिकी है, जबकि हम यह स्वीकार नहीं करते क्योंकि अगर यह स्वतः असंभव होता तो फिर किसी से भी झूठ नहीं निकलता, लिहाज़ा यह अल्लाह तआला की पूर्णता के विपरीत होने के कारण असंभव है तो बाहरी कारण से असंभव हुआ जो संभावना...

पृष्ठ 466 का 742

فتاویٰ رضویہ جلد پندرہویں (۱۵)

رسالہ القمع المبین لآمال المکذبین ۱۳۲۹ھ (مسایرہ وشرح مواقف وسالکوٹی کی عبارات میں مکذبین کی سرشکنی)

بسم اللہ الرحمن الرحیم

مسئلہ ۷۲: از نملہ اروہ ڈاکخانہ اچھنیرہ ضلع اکبر آباد، مرسلہ محمد صادق خاں، شوال ۱۳۲۹ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں :

[جدول] (بایاں کالم - عربی عبارت): قلت الکذب نقص والنقص علیه تعالی محال، فلا یکون من الممکنات الخ قوله والنقص علیه الخ لا یخفی انه موقوف علی کونه ممتنعاً بالذات ولا نسلم ذلك اذ لو کان ممتنعا لما وقع الکذب من احد فهو ممتنع بواسطة انه مناف لکماله تعالی فیکون ممتنعا بالغیر والامتناع بالغیر

(دایاں کالم - اردو عبارت): میں کہتا ہوں، جھوٹ نقص ہے، اور نقص اللہ تعالیٰ کے لئے محال، لہٰذا یہ ممکنات میں سے نہیں ہے الخ اس کا قول، کہ نقص اللہ تعالیٰ کے لئے محال الخ، مخفی نہ رہے کہ یہ بات کذب کے ممتنع بالذات ہونے پر موقوف ہے، جبکہ یہ ہم تسلیم نہیں کرتے کیونکہ اگر یہ محال بالذات ہوتا تو پھر کسی سے بھی کذب صادر نہ ہوتا، لہٰذا یہ اللہ تعالیٰ کمال کے منافی ہونے کے واسطہ سے ممتنع ہے تو ممتنع بالغیر ہوا جو امکان

صفحہ 466 از 742

Fatawa Rizvia, Volume 15

[Top Right Box]: Does not contradict essential possibility. - Hashiya Abdul Hakim Sialkoti. [Top Left Box]: Did not conflict with the essential. (T) Hashiya Abdul Hakim Sialkoti.

Response: In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. All praise is due to Allah, the Necessarily Truthful, for whom lying is essentially impossible, and for whose Being every deficiency and blemish is essentially impossible. And whoever speaks of the possibility of lying for Him and creates a way for it through the breach of promise, then indeed he has deserved the curse of Allah in both worlds.

"Say: Allah has spoken the truth"[1] "And who is more truthful in speech than Allah?"[2]

Note: "And whoever is blind in this [life] will be blind in the Hereafter and more astray in way"[3]

"Woe to you! Do not invent a lie against Allah, lest He exterminate you with a punishment"[4]

"Indeed, those who invent lies against Allah will not succeed"[5]

"[It is but] a brief enjoyment, and they will have a painful punishment"[6]

"And who is more unjust than one who invents a lie against Allah or denies His signs?"[7]

"Those will be presented before their Lord, and the witnesses will say, 'These are the ones who lied against their Lord.' Unquestionably, the curse of Allah is upon the wrongdoers"[8]

Note: The photo of Mr. Gangohi matched this verse. 12 As Affa Anhu.

1. The Holy Quran 3/95
2. The Holy Quran 4/121
3. The Holy Quran 17/72
4. The Holy Quran 20/61
5. The Holy Quran 16/116
6. The Holy Quran 16/117
7. The Holy Quran 6/21
8. The Holy Quran 11/18

फ़तावा रज़विया, खंड १५

[ऊपरी दायाँ बॉक्स]: आवश्यक संभावना के विरुद्ध नहीं है। - हाशिए अब्दुल हकीम सियालकोटी।
[ऊपरी बायाँ बॉक्स]: आवश्यक के प्रतिकूल नहीं हुआ। (टी) हाशिए अब्दुल हकीम सियालकोटी।

उत्तर: अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत कृपाशील और दयावान है। सब प्रशंसा उस अल्लाह के लिए है जो अनिवार्य रूप से सत्यवादी है, जिसके लिए झूठ बोलना मूल रूप से असंभव है, और जिसके अस्तित्व के लिए हर कमी और दोष मूल रूप से असंभव है। और जो व्यक्ति उसके लिए झूठ की संभावना की बात करे और वादे को तोड़ने के माध्यम से उसका रास्ता बनाए, तो निस्संदेह वह दोनों लोकों में अल्लाह की लानत का पात्र है।

"कह दीजिए: अल्लाह ने सच फरमाया"[1] "और अल्लाह से बढ़कर किसकी बात सच्ची है?"[2]

नोट: "और जो इस (दुनिया) में अंधा है, वह आख़िरत (परलोक) में भी अंधा होगा और रास्ते से अधिक भटका हुआ होगा"[3]

"तुम पर तबाही हो! अल्लाह पर झूठ का आरोप न लगाओ, वरना वह तुम्हें अज़ाब (दंड) से कुचल देगा"[4]

"बेशक जो अल्लाह पर झूठ का आरोप लगाते हैं, वे सफल नहीं होंगे"[5]

"[यह तो] थोड़ा सा लाभ है, और उनके लिए दुखद अज़ाब है"[6]

"और उससे बढ़कर ज़ालिम कौन है जो अल्लाह पर झूठ का आरोप लगाए या उसकी आयतों को झुठलाए?"[7]

"ये लोग अपने रब के सामने पेश किए जाएंगे, और गवाह कहेंगे, 'ये वही हैं जिन्होंने अपने रब पर झूठ बोला था।' सुन लो, ज़ालिमों पर अल्लाह की लानत है"[8]

नोट: श्री गंगोही की तस्वीर इस आयत से मेल खाती मिली। १२ अस अफ़्फ़ा अन्हु।

1. अल-क़ुरआन अल-करीम ३/७५
2. अल-क़ुरआन अल-करीम ४/१४१
3. अल-क़ुरआन अल-करीम १७/७२
4. अल-क़ुरआन अल-करीम २०/६१

5. अल-क़ुरआन अल-करीम १६/११९
6. अल-क़ुरआन अल-करीम १६/११७
7. अल-क़ुरआन अल-करीम ६/४१
8. अल-क़ुरआन अल-करीम ११/१८

पृष्ठ ७४२ का ४९७

فتاوی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

لاینافی الامکان الذاتی۔ حاشیہ عبدالکیم سیالکوٹی | ذاتی کے منافی نہ ہوا۔ (ت) حاشیہ عبدالکیم سیالکوٹی

الجواب: بسم اللہ الرحمن الرحیم، الحمد للہ الواجب الصدق المستحیل الکذب المحال علیہ بذاتہ کل نقص و شین، فمن تقول علیہ بامکان کذبہ وتفرق الیہ بخلف وعیدہ فقد استوجب لعنۃ اللہ علیہ فی الدارین،

بسم اللہ الرحمن الرحیم، سب تعریفیں اس اللہ تعالیٰ کے لئے جو واجب، صادق، کذب جس کے لئے محال بذاتہ ہے، جس کی ذات کے لئے ہر نقص اور عیب محال بذاتہ ہے، اور جو شخص اس کے لئے امکانِ کذب کا قول کرے اور خلفِ وعید کے ذریعہ اس کا راستہ بنائے تو بیشک وہ دونوں جہانوں میں اللہ تعالیٰ کی لعنت کا مستحق ہوا۔

"قُلْ صَدَقَ اللّٰہُ" ۱ "وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللّٰہِ قِیْلًا" ۲ فرمادیجئے اللہ تعالیٰ نے سچ فرمایا، اللہ سے زیادہ کس کی بات سچی۔

عہ "وَمَنْ کَانَ فِي ھٰذِہٖٓ اَعْمٰی فَھُوَ فِي الْاٰخِرَۃِ اَعْمٰی وَ اَضَلُّ سَبِیْلًا" ۳ جو یہاں اندھا ہو آخرت میں اندھا اور زیادہ گمراہ ہے۔

"وَیْلَکُمْ لَا تَفْتَرُوْا عَلَی اللّٰہِ کَذِبًا فَیُسْحِتَکُمْ بِعَذَابٍ" ۴ تمھاری خرابی اللہ پر کذب کی تہمت نہ باندھو کہ تمھیں عذاب سے پیس ڈالے گا۔

"إِنَّ الَّذِینَ یَفْتَرُونَ عَلَی اللَّہِ الْکَذِبَ لَا یُفْلِحُونَ" ۵ بیشک جو اللہ پر کذب کی تہمت رکھتے ہیں انھیں چھٹکارہ نہ ملے گا۔

"مَتَاعٌ قَلِيلٌ وَّلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ" ۶ دنیا میں تھوڑا برتنا ہے اور آخرت میں ان کے لئے دردناک عذاب۔

"وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِاٰيٰتِهٖ" ۷ اس سے بڑھ کر ظالم کون جو اللہ پر کذب کی تہمت رکھے یا اس کی آیتیں جھٹلائے۔

"أُولٰٓئِكَ يُعْرَضُوْنَ عَلٰى رَبِّهِمْ وَ يَقُوْلُ الْاَشْهَادُ هٰٓؤُلَآءِ الَّذِيْنَ كَذَبُوْا عَلٰى رَبِّهِمْ ۚ اَلَا لَعْنَةُ اللهِ عَلَى الظّٰلِمِيْنَ" ۸ "ھُوَ یہ لوگ اپنے رب کے حضور پیش کئے جائیں گے اور گواہ کہیں گے کہ یہ ہیں جنہوں نے اپنے رب پر جھوٹ بولا تھا سنتا ہے اللہ کی لعنت ان ظالموں۔

عہ: آیہ ہذا سے جناب گنگوہی کا فوٹو ملا دیکھئے ۱۲ اس عفا عنہ

۱ القرآن الکریم ۳/۹۵ ۲ القرآن الکریم ۴/۱۲۱ ۳ القرآن الکریم ۱۷/۷۲ ۴ القرآن الکریم ۲۰/۶۱ ۵ القرآن الکریم ۱۶/۱۱۶ ۶ القرآن الکریم ۱۶/۱۱۷ ۷ القرآن الکریم ۶/۲۱ ۸ القرآن الکریم ۱۱/۱۸

Fatawa Rizvia Volume 15

"He it is Who has sent His Messenger with guidance and the religion of truth, that He may cause it to prevail over all religions, even though the polytheists may loathe it. (1) May Allah Almighty bless and salute him, his family, and his companions, and shower blessings and honor upon them as long as the rememberers remember him and the heedless are neglectful of his remembrance. And all praise is due to Allah, the Lord of all the worlds. (T)"

Seek refuge in Allah from His wrath, then seek refuge in His beloved Messenger, the Mercy to the worlds, peace and blessings be upon him. When Divine wrath takes away religion from a people, it first snatches away their intellect, because a sound intellect, by the grace of the Generous One, does not accept falsehood. And if Satan ever tries to deceive them, "they remember, and behold, they see." (2) (If reminded, their eyes are soon opened). But when intellect is gone (i.e., understanding of the firm religion, no matter how much worldly knowledge or skills they have, "they understand nothing nor are they guided" (3) (They understand nothing nor do they find guidance. -T)), at that time man becomes a puppet of Satan, appearing as a man but inwardly a donkey. "Like a donkey carrying books." (4) "As if they were frightened donkeys." (5) (Like a donkey carrying a load of books, as if they were fleeing donkeys. -T). The example of his reading books for his corrupt motives is exactly like a pig in a garden. Even if flowers are fragrant, buds are blooming, flower beds are lush, fountains are splashing, and nightingales are chirping, it has no interest in any pleasure or joy. It wanders around looking for where filth might be lying so it can feast upon it. This is exactly the state of the misguided and irreligious person. Even if a thousand-page book contains a hundred thousand fine and glorious points of benefit, they will have no concern for them. If they find a single wrong or false sentence in the entire book that suits their purpose, they will grasp onto it, even if in reality it doesn't even mean that. In this regard, they surpass even the pig, for a pig will take filth for its own purpose, while this person doesn't even have that much discernment. No human is infallible except the Prophets, peace and blessings be upon them, and the occurrence of some word or action that is out of place from a non-infallible person is not rare or nonexistent. Then, the pious predecessors and...

1. Al-Quran Al-Kareem 9/33
2. Al-Quran Al-Kareem 7/201
3. Al-Quran Al-Kareem 2/170

4. Al-Quran Al-Kareem 62/5
5. Al-Quran Al-Kareem 74/50

फ़तावा रज़विया खंड १५

"वही है जिसने अपने रसूल को हिदायत और सच्चे दीन के साथ भेजा ताकि उसे तमाम दीनों पर ग़ालिब कर दे, चाहे मुशरिक लोग नापसंद ही करें। (१) अल्लाह तआला रहमत फ़रमाए उस रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम पर और उनके आल और सहाबा पर, और उन पर बरकतें और करामतें नाज़िल फ़रमाए जब तक याद करने वाले उसे याद करते रहें और जब तक ग़ाफ़िल लोग उसके ज़िक्र से ग़ाफ़िल रहें, और तमाम तारीफ़ें अल्लाह तआला के लिए हैं जो तमाम जहानों का रब है। (त)"

अल्लाह अज़्ज़वजल के ग़ज़ब से उसी की पनाह, फिर उसके हबीबे अकरम रहमते आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की पनाह। जब ईश्वरीय प्रकोप किसी कौम से दीन ले लेता है, तो सबसे पहले अक्ल छीन लेता है, क्योंकि एक स्वस्थ बुद्धि, करीम (अल्लाह) के फ़ज़ल से, बातिल (झूठ) को स्वीकार नहीं करती। और अगर शैतान ने कभी धोखा देना चाहा तो "वे याद करते हैं और अचानक वे देखने लग जाते हैं" (२) (याद दिलाओ तो फ़ौरन उनकी आँखें खुल जाती हैं)। लेकिन जब अक्ल ही न रही (यानी दीन-ए-मतीन की समझ, भले ही दुनियावी और दीगर उलूम व फ़ुनून में कितनी ही दानिश (बुद्धिमत्ता) हो, "वे न कुछ समझते हैं और न हिदायत पाते हैं" (३) (न किसी चीज़ को समझते हैं और न हिदायत पाते हैं। -त)) उस समय इंसान शैतान का मसख़रा (मज़ाक) बन जाता है, सूरत में आदमी और बातिन में गधा है। "जैसे वह गधा जिस पर किताबें लदी हों" (४) "गोया वे बिदके हुए गधे हों" (५) (गधे की मिसाल किताबों का बोझ उठाए हुए, गोया भागते हुए गधे हैं। -त)। अपने भ्रष्ट उद्देश्यों के लिए उसकी किताब पढ़ने की मिसाल बिलकुल वैसी ही होती है जैसे बाग़ में सूअर। चाहे फूल महकें, कलियाँ चटकें, तख़्तें लहकें, फ़व्वारे छलकें, बुलबुलें चहकें, उसे किसी लुत्फ़ और सुरूर से कोई वास्ता नहीं। वह इस तलाश में फिरता है कि कहीं गंदगी पड़ी हो तो उसे खाए। बिलकुल यही हाल गुमराह बददीन का होता है। हज़ार पन्नों की किताब में लाख बातें उम्दा और जलील फ़ायदों की हों, उनसे उसे कोई सरोकार नहीं होगा। किताब भर में अगर कोई ग़लत और बातिल जुमला अपने मतलब का समझेगा, तो उसी को पकड़ लेगा, भले ही हकीकत में वह उस मतलब का भी न हो। इस मामले में वह सूअर से भी बढ़ गया कि सूअर तो अपने मतलब की गंदगी लेगा, और इसे तो उतनी भी तमीज़ नहीं। अंबिया अलैहिमुस्सलातु वस्सना के सिवा कोई इंसान मासूम (पाप मुक्त) नहीं है, और

एक ग़ैर-मासूम से किसी न किसी अनुचित शब्द या कार्य का होना कोई अनोखी या नामुमकिन बात नहीं है। फिर सलफ़-ए-सालिहीन और...

1. अल-कुरान अल-करीम ९/ ३३
2. अल-कुरान अल-करीम ७/ २०१
3. अल-कुरान अल-करीम २/ १७०
4. अल-कुरान अल-करीम ६२/ ५
5. अल-कुरान अल-करीम ७४/ ५०

पृष्ठ ४६८ का ७४२

"هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ (۱) صلی اللہ تعالی علیہ وسلم وعلی آلہ وصحبہ وبارك وکرم کلما ذکرہ الذاکرون وکلما غفل عن ذکرہ الغافلون، والحمد للہ رب العالمین۔" پر، اور اللہ تعالٰی وہ ذات ہے جس نے اپنا رسول ہدایت کے ساتھ اور دین حق کے ساتھ بھیجا تاکہ اس کو تمام ادیان پر غالب کردے اگر چہ مشرک لوگ نا پسند کریں۔ اللہ تعالٰی اپنی رحمت فرمائے اس رسول صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر اور ان کے صحابہ پر، اور ان پر برکتیں اور کرامتیں نازل فرمائے جب تک اس کو یاد کرنے والے یاد کرتے رہیں اور جب تک اس کے ذکر سے غافل لوگ غفلت کرتے رہیں، اور سب تعریفیں اللہ تعالٰی سب جہانوں کے پالنے والے کے لئے۔ (ت)

اللہ عزوجل کے غضب سے اسی کی پناہ، پھر اس کے حبیب اکرم رحمت عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی پناہ، جب غضب الہی کسی قوم سے دین لیتا ہے عقل پہلے چھین لیتا ہے کہ عقل سلیم بفضلِ کریم باطل کو قبول نہیں کرتی، اور اگر کبھی شیطان نے کچھ دھوکا دینا چاہا "تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُم مُّبْصِرُونَ (۲)" (یاد دلاؤ تو جلد ان کی آنکھیں کھل جاتی ہیں) مگر جب عقل نہ رہی (یعنی دین متین کی سمجھ اگرچہ دنیا و دیگر علوم و فنون کی کتنی ہی دانش ہو "لَّا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ (۳)" (نہ کسی چیز کو سمجھتے ہیں اور نہ ہدایت پاتے ہیں۔ ت) اس وقت انسان شیطان کا مسخرہ ہو جاتا ہے کہ صورت میں آدمی اور باطن میں گدھا ہے "كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا (۴)" "كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُّسْتَنفِرَةٌ (۵)" (گدھے کی مثل کتابوں کا بوجھ اٹھائے ہوئے ہیں، گویا بھاگتے ہوئے گدھے ہیں۔ ت) اپنی اغراض فاسدہ کے لئے اس کی کتاب بینی کی مثال بالکل سوئر اور سیر باغ کی ہوتی ہے، پھول مہکیں، کلیاں چٹکیں، تختے لہکیں، فوارے چھلکیں، بلبلیں چہکیں، اسے کسی لطف و سرور سے

کام نہیں وہ اس تلاش میں پھرتا ہے کہ کہیں نجاست پڑی ہو تو نوشِ جان کرے بعینہ یہی حالت گمراہ بددین کی ہوتی ہے ہزار ورق کی کتاب میں لاکھ باتیں نفیس و جلیل فوائد کی ہوں ان سے اسے بحث نہ ہوگی، کتاب بھر میں اگر کوئی غلط و باطل جملہ اپنے مطلب کا سمجھے گا اسی کو پکڑ لے گا اگر چہ واقع میں وہ اس مطلب کا بھی نہ ہو اتنی بات اس میں خنزیر سے بھی بڑھ کر ہوئی کہ وہ نجاست لے گا تو اپنے مطلب کی اور اسے اس کی بھی تمیز نہیں، انبیاء علیہم الصلوۃ والثناء کے سوا کوئی بشر معصوم نہیں اور غیر معصوم سے کوئی نہ کوئی کلمہ یا بیجا صادر ہونا کچھ نادر یا لعدم نہیں پھر سلف صالحین و

١ القرآن الكريم ٩/ ٣٣ ٢ القرآن الكريم ٧/ ٢٠١ ٣ القرآن الكريم ٢/ ١٧٠ ٤ القرآن الكريم ٦٢/ ٥ ٥ القرآن الكريم ٧٤/ ٥٠

Fatawa Razawiya Volume 15

From the leaders of the religion until today, this has been the practice of the people of truth:

| Every statement can be accepted or rejected except for the occupant of this blessed grave, may Allah the Almighty bless him and grant him peace. | Except for the occupant of this pure shrine, may Allah the Almighty bless him and grant him peace, everyone's word can be taken and it can also be rejected. (T) |

Whatever statement of someone was found contrary to the people of truth and the majority, it was left to them, and the belief was kept the same as that of the congregation, for "The hand of Allah is over the congregation. Follow the Sawad al-A'zam (the great majority)." Allah the Almighty's support is with the congregation; follow the great majority. (T) Not that someone, against the consensus of the Ummah, merely out of logical debate, released a new idea, and someone became infatuated with it and followed it; this is the way of the blinded accursed ones or the upside-down devils, as the Lord Almighty says:

| "And if they see the way of righteousness, they will not adopt it as a way; but if they see the way of error, they will adopt it as a way. That is because they denied Our signs and were heedless of them." [1] | If they see the path of guidance, they do not like to walk in it, and if the path of misguidance is seen, they become ready to walk in it. This is because they attribute falsehood to Our words and are heedless of Our signs. |

In this characteristic, among all the misguided groups, the Wahhabiya group, and among the Wahhabiya groups, the Deobandiya group specifically, are the most prominent. And it must be so, as the Great Quran says that this is the evil consequence of the falsehood they attribute to Our word. In attributing falsehood to Allah, the Wahhabiya are foremost, as their leader Ismail Dehlvi laid its foundation in 'Yak Rozi', and among the Wahhabis, the Deobandis are the pioneers in this, as their spiritual leader Gangohi Sahib plastered over it in 'Barahin'. Furthermore, due to following the aforementioned gentleman, by the grace of Allah, this group has preference over the blind-hearted of the whole world in being blind. If even a half or a quarter eye were open, they would not think that what the Sialkoti Mullah calls 'inherently possible' falsehood here, they are describing not only as possible but as occurring. That is, whether it's a falsehood from a forest dweller or a mountaineer, from Dehlvi or from Gangohi, and what is there to say about its possibility, or rather,

its occurrence millions and billions of times daily? Look at their words: "If it (falsehood) were impossible, then no one would have ever lied." That is, just as the meeting of opposites and the removal of opposites are impossible in their essence, if absolute lying were impossible in its essence, then no one could ever lie. But millions of people are lying, so it is known that lying itself is not impossible in its own essence, yes...

[1] The Holy Quran 7/ 146 Page 469 of 742

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

दीन के इमामों से लेकर आज तक अहल-ए-हक़ का यही मामूल रहा है,

| हर किसी की बात ली भी जा सकती है और रद्द भी की जा सकती है, सिवाय इस रौज़ा-ए-पाक वाले (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के। | इस रौज़ा-ए-पाक वाले सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के सिवा हर एक का क़ौल लिया जा सकता है और उस पर रद्द भी किया जा सकता है। (त) |

जिसकी जो बात अहल-ए-हक़ और जम्हूर के खिलाफ देखी, वो उसी पर छोड़ी और एतिकाद वही रखा जो जमाअत का है कि अल्लाह का हाथ जमाअत पर है। सवाद-ए-आज़म की पैरवी करो। अल्लाह तआला की हिमायत जमाअत को हासिल है, सवाद-ए-आज़म की पैरवी करो। (त) न कि इजमा-ए-उम्मत के खिलाफ किसी ने महज़ बतोर-ए-बहस मंतिकी कोई शगूफ़ा छोड़ दिया और दिल की मरोड़ पर उसके पीछे हो लिए, यह अंधे मलाईन का तरीक़ा होता है या औंधे शयातीन का कि रब अज़्वजल फरमाता है:

| "और अगर वे हिदायत की राह देखें तो उसे रास्ता न बनाएँ और अगर वे गुमराही का रास्ता देखें तो उसे रास्ता बना लें। यह इसलिए कि उन्होंने हमारी आयतों को झुठलाया और उनसे गाफिल रहे।" [1] | अगर हिदायत की राह देखें तो उसमें चलना पसंद न करें और गुमराही का रास्ता नज़र पड़े तो उसमें चलने को मौजूद हो जाएँ यह इसलिए कि वे हमारे कलाम की तरफ किज़्ब (झूठ) की निस्बत करते हैं और हमारी आयतों से गाफिल हैं। |

इस वस्फ़ में तमाम गुमराह गिरोहों में वहाबिया गिरोह और वहाबिया गिरोहों में खास तौर पर देवबंदिया गिरोह सबसे नुमायाँ हैं, और होना भी चाहिए कि क़ुरान-ए-अज़ीम फरमाता है कि यह उस किज़्ब की शामत है जो वे हमारे कलाम की तरफ निस्बत करते हैं। अल्लाह की तरफ किज़्ब की निस्बत में वहाबिया सबसे आगे हैं कि उनके पेशवा इस्माइल देहलवी साहब ने 'यक रोज़ी' में इसकी बुनियाद रखी और वहाबियों में देवबंदी इसमें आगे-आगे हैं कि उनके पीर गंगोही साहब ने 'बराहीन' में इस पर अस्तरकारी की। इसके अलावा, उक्त साहब की तक़लीद के कारण, माशाल्लाह, अंधा होने में भी इस गिरोह को दुनिया भर के दिल के अंधों पर तरजीह हासिल है। अगर एक-आधी आँख आधी-चौथाई भी खुली होती, तो उन्हें यह समझ न आता कि सियालकोटी मुल्ला जिस किज़्ब को यहाँ 'मुमकिन-बिल-ज़ात' कह रहे हैं, उसे वे न केवल मुमकिन बल्कि वाक़े(घटित) बता रहे हैं। यानी नफ़्स-ए-किज़्ब किसी का हो, जंगली का या कोही (पहाड़ी) का, देहलवी का या गंगोही का, और

इसके मुमकिन होने बल्कि रोज़ाना लाखों-करोड़ों बार वाक़े होने में क्या कलाम है? उनके शब्द देखिए कि "अगर (झूठ) मुम्तने (असम्भव) होता तो कोई झूठ न बोलता।" यानी जिस तरह इज्तेमा-ए-नक़ीज़ैन और इरतफ़ा-ए-नक़ीज़ैन अपनी ज़ात में मुहाल हैं, अगर मुतलक़ झूठ खुद अपनी ज़ात में मुहाल होता, तो कभी कोई शख्स झूठ न बोल सकता। मगर करोड़ों लोग झूठ बोल रहे हैं, तो मालूम हुआ कि झूठ खुद अपनी ज़ात में मुहाल नहीं है, हाँ...

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 7/ 146 पेज 469/ 742

فتاوٰی رضویہ جلد پندرہویں (۱۵)

ائمہ دین سے آج تک اہل حق کا یہ معمول رہا ہے،

| کل مأخوذ من قولہ و مردود علیہ الا صاحب ھذا القبر صلی اللہ تعالی علیہ وسلم۔ | اس روضہ پاک والے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے سوا ہر ایک کا قول لیا جا سکتا ہے اور اس پر رد بھی کیا جا سکتا ہے۔ (ت) |

جس کی جو بات خلاف اہل حق و جمہور دیکھی وہ اسی پر چھوڑی اور اعتقاد وہی رکھا جو جماعت کا ہے کہ ید اللہ علی الجماعۃ اتبعو السواد الاعظم اللہ تعالٰی کی حمایت جماعت کو حاصل ہے سواد اعظم کی پیروی کرو۔ ت) نہ کہ اجماع امت کے خلاف کسی نے محض بطور بحث منطقی کوئی شگوفہ چھوڑ دیا اور دل کی میج کر اس کے پیچھے ہوئے یا اندھے ملاعین کا طریقہ ہوتا ہے یا اوندھے شیاطین کا کہ رب عزوجل فرماتا ہے:

| "وَإِن يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلاً وَإِن يَرَوْا سَبِيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلاً ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ" 1 | اگر ہدایت کی راہ دیکھیں تو اس میں چلنا پسند نہ کریں اور گمراہی کا رستہ نظر پڑے تو اس میں چلنے کو موجود ہو جائیں یہ اس لئے کہ وہ ہمارے کلام کی طرف کذب کی نسبت کرتے اور ہماری آیتوں میں غافل ہیں۔ |

اس وصف میں تمام طوائف گمراہان میں طائفہ وہابیہ اور طوائف وہابیہ میں خاص طائفہ دیوبندیہ سب سے ممتاز ہیں، اور ہوا ہی چاہیں کہ قرآن عظیم فرماتا ہے یہ اس کذب کی شامت ہے جو وہ ہمارے کلام کی طرف نسبت کرتے ہیں اور اللہ کی طرف نسبت کذب میں وہابیہ سب سے پیش قدم ہیں کہ ان کے پیشوا اسمعیل دہلوی صاحب نے یک روزی میں اس کی چنائی چنی اور وہابیوں میں

دیوبندی اس میں اگوا ہیں کہ ان کے پیر گنگوہی صاحب نے براہین میں اس پر استر کاری کی، نیز جناب موصوف کی تقلید سے ماشاء اللہ اندھے ہونے میں بھی اس طائفہ کو دنیا بھر کے دلی اندھوں پر ترجیح ہے اگر ایک آدھ آنکھ آدھی چوتھائی بھی کھلی ہوتی تو یہ نہ سوجھتا کہ سیالکوٹی ملا تو جس کذب میں یہاں ممکن بالذات کہہ رہے ہیں اسے نہ صرف ممکن بلکہ واقع بتا رہے ہیں یعنی نفس کذب کسی کا ہو جنگلی کا یا کوہی کا، دہلوی کا یا گنگوہی کا، اور اس کے ممکن بلکہ روزانہ لاکھوں کروڑوں بار واقع ہونے میں کیا کلام ہے ان کے لفظ دیکھئے کہ "لوکان ممتنعا لما وقع الکذب من احد" یعنی جس طرح اجتماع نقیضین وارتفاع نقیضین اپنی ذات میں محال ہیں ہی اگر مطلق جھوٹ خود اپنی ذات میں محال ہوتا تو کبھی کوئی شخص جھوٹ نہ بول سکتا مگر کروڑوں لوگ جھوٹ بول رہے ہیں، تو معلوم ہوا کہ جھوٹ خود اپنی حد ذات میں محال نہیں، ہاں

When you attribute it to Allah (The Mighty and Majestic), it is certainly impossible because the Divine Essence itself demands all perfections and is contrary to all defects. Thus, lying (Kizb) is essentially impossible (muhal bil-dhat) for Him. This impossibility from the side of the Creator is essential because His noble Essence is contrary to every flaw. However, absolute lying—which was a general universal encompassing every lie and every individual's lie—also encountered an accidental impossibility due to the impossibility of this individual instance, as the ruling of every individual instance spreads towards the nature 'as such'. This impossibility in the case of absolute lying was not essential, as it did not arise from the essence of absolute lying itself, but rather from the Essence of Allah (The Mighty and Majestic). Its exact example is the meeting of two contradictories (ijtima-e-naqizayn). Absolute meeting, of anything, is not impossible in its own right; otherwise, two things could never ever be joined. Yes, the meeting of two contradictories is essentially impossible because the essence of contradictories is contrary to meeting. But absolute meeting, which generally included the joining of any two things, and which became impossible when occurring in this specific matter, then this impossibility for it is not essential but rather due to the specific nature of contradictories. So, absolute meeting, which is an absolute essence, is necessarily essentially possible, rather present in millions of places, and because of it, the meeting of contradictories cannot be possible; that is absolutely impossible by essence. Similarly, absolute lying, which is a released nature, is necessarily essentially possible, rather present in thousands of places; because of it, God forbid, lying by the Creator cannot be possible; that is certainly impossible by essence. This is the exposition of this statement through which the explanation of Mulla Sialkoti Sahib has also been done, and from it, the answer has also been well clarified, that the discourse here is about specific lying, not about the absolute nature of lying. And the possibility of a universal does not necessitate the possibility of every individual instance of it. Here, Mulla Sialkoti's only error was that he did not distinguish in the point of contention; the discussion was about the possibility of an individual instance, and he went on with the possibility of the nature. But how would the Deobandis refrain from their disbelief (kufr)? They, God forbid, use this as an argument for the 'possibility of lying' (imkan-e-kizb) for the Creator and want to attribute their blasphemies to them. Very well, let the Deobandis now carefully state: is this Sialkoti exposition, the way you describe it, truth or falsehood in your view? If it is falsehood, why do you knowingly walk backwards and deceive

ignorant Muslims? And if it is truth, then it is proven from your own mouths that you are not just polytheists (mushrik) but mere idol-worshipers, for you do not believe in Allah (The Mighty and Majestic) at all, but only worship a Thakur (idol) of your own making. If you don't accept it, let us prove it. By the same exposition through which His lying, God forbid, was deemed possible, by the exact same logic and without any difference, a partner (shareek) for Him is also possible. For if a partner were impossible, then no one could be a partner to anyone. So, a partner for the Creator will be impossible for this reason that it is contrary to His perfection; thus it became impossible due to something else (mumtani bil-ghair). And impossibility due to something else is not contrary to essential possibility. By the exact same exposition, His death and annihilation are also possible. For if death were impossible, no one would ever die. So, death for the Creator became impossible because it was contrary to perfection; thus, it remained impossibility due to something else. Then His dying and being annihilated became essentially possible. In that case, He would not be the Necessary Being (Wajib-ul-Wajood), hence not God, but rather some Thakur (idol) made by you. "Lo! the curse of Allah is upon the wrongdoers." (1) (Behold! Allah's curse is on the oppressors.)

(1) The Holy Quran 11/18

जब आप इसे अल्लाह (अज़ व जल) की ओर निस्बत करते हैं, तो यह निश्चित रूप से असंभव (मुहाल) है क्योंकि ईश्वरीय अस्तित्व (ज़ात-ए-इलाही) स्वयं सभी पूर्णताओं की मांग करता है और सभी दोषों के विपरीत है। अतः उस पर झूठ (किज़्ब) कहना स्वयं असंभव (मुहाल बिज़-ज़ात) है। यह असंभवता ईश्वर की ओर से स्वयं हुई क्योंकि उनका महान अस्तित्व हर दोष के विपरीत है। लेकिन पूर्ण झूठ (मुतलक़ किज़्ब), जो एक सामान्य सार्वभौमिक सत्य था जिसमें हर झूठ और हर व्यक्ति का झूठ शामिल था, उसे इस व्यक्ति के झूठ की असंभवता से एक आकस्मिक असंभवता का सामना करना पड़ा, क्योंकि हर व्यक्ति का नियम उसकी प्रकृति (तबीयत) की ओर जाता है। पूर्ण झूठ के मामले में यह असंभवता मौलिक नहीं थी, क्योंकि यह स्वयं पूर्ण झूठ के अस्तित्व से उत्पन्न नहीं हुई थी, बल्कि अल्लाह (अज़ व जल) के अस्तित्व के कारण थी। इसका सटीक उदाहरण दो विरोधाभासों का मिलन (इज्तिमा-ए-नक़ीज़ैन) है। किसी भी चीज़ का पूर्ण मिलन, अपने आप में असंभव नहीं है; अन्यथा, दो चीज़ें कभी एक साथ नहीं जुड़ सकती थीं। हाँ, विरोधाभासों का मिलन स्वयं असंभव है क्योंकि विरोधाभासों का स्वभाव मिलन के विपरीत है। लेकिन पूर्ण मिलन, जिसमें किसी भी दो चीज़ों का जुड़ना सामान्य रूप से शामिल था और जो इस विशिष्ट मामले में आकर असंभव हो गया, तो यह असंभवता उसके लिए मौलिक नहीं है, बल्कि विरोधाभासों की विशिष्टता के कारण है। इसलिए पूर्ण मिलन, जो एक पूर्ण सार है, अनिवार्य रूप से स्वयं संभव है, बल्कि लाखों स्थानों पर मौजूद है, और इसके कारण विरोधाभासों का मिलन संभव नहीं हो सकता; वह निश्चित रूप से स्वयं असंभव है। इसी तरह पूर्ण झूठ, जो एक मुक्त प्रकृति है, अनिवार्य रूप से स्वयं संभव है, बल्कि हज़ारों स्थानों पर मौजूद है; इसके कारण, ईश्वर न करे, ईश्वर का झूठ बोलना संभव नहीं हो सकता; वह निश्चित रूप से स्वयं असंभव है। यह उस कथन की व्याख्या है जिससे मुल्ला सियालकोटी साहब की व्याख्या भी हो गई और इससे उत्तर भी अच्छी तरह स्पष्ट हो गया कि यहाँ चर्चा विशेष झूठ के बारे में है, न कि झूठ की पूर्ण प्रकृति के बारे में। और एक सार्वभौमिक (कुल्ली) की संभावना उसके हर व्यक्ति की संभावना को अनिवार्य नहीं बनाती। यहाँ मुल्ला सियालकोटी की इतनी ही गलती थी कि उन्होंने विवाद के बिंदु में अंतर नहीं किया; चर्चा व्यक्ति की संभावना के बारे में थी और वे प्रकृति की संभावना को लेकर चल पड़े। लेकिन देवबंदी अपने कुफ्र (अविश्वास) से कब बाज़ आते हैं? वे इसी को, ईश्वर न करे, ईश्वर के लिए 'झूठ की संभावना' (इमकान-ए-किज़्ब) का प्रमाण बताते हैं और अपने कुफ़्रियात को उनके सिर मढ़ना चाहते हैं। बहुत अच्छा, अब देवबंदी संभलकर बताएं कि यह सियालकोटी व्याख्या,

जिस तरह तुम बताते हो, तुम्हारे निकट सत्य है या असत्य? यदि असत्य है, तो तुम क्यों जानबूझकर उल्टे चलते हो और अनभिज्ञ मुसलमानों को धोखा देते हो? और यदि सत्य है, तो तुम्हारे ही मुँह से सिद्ध हो गया कि तुम केवल मुशरिक (बहुदेववादी) ही नहीं, बल्कि शुद्ध मूर्तिपूजक हो, क्योंकि तुम अल्लाह (अज़ व जल) को मानते ही नहीं, बल्कि केवल अपने बनाए हुए एक 'ठाकुर' की पूजा करते हो। यदि तुम नहीं मानते, तो हम सिद्ध कर देंगे। जिस व्याख्या से उनके झूठ को, ईश्वर न करे, संभव ठहराया गया, उसी सटीक तर्क से बिना किसी अंतर के, उनका साझीदार (शरीक) भी संभव है। क्योंकि यदि साझीदार असंभव होता, तो कोई किसी का साझीदार नहीं हो सकता था। तो ईश्वर का साझीदार इस कारण असंभव होगा कि वह उनकी पूर्णता के विपरीत है; तो वह 'मुम्तनी बिल-ग़ैर' (किसी अन्य कारण से असंभव) हुआ। और किसी अन्य कारण से असंभव होना मौलिक संभावना के विपरीत नहीं है। इसी सटीक व्याख्या से, उनकी मृत्यु और विनाश भी संभव है। क्योंकि यदि मृत्यु असंभव होती, तो कोई कभी नहीं मरता। तो ईश्वर के लिए मृत्यु इसलिए असंभव हुई क्योंकि वह पूर्णता के विपरीत थी; तो यह 'मुम्तनी बिल-ग़ैर' रहा। फिर उनका मरना और विनाश हो जाना मौलिक रूप से संभव हुआ। उस स्थिति में, वह 'वाजिब-उल-वजूद' (अनिवार्य अस्तित्व) नहीं होंगे, अतः अल्लाह नहीं होंगे, बल्कि तुम्हारे बनाए हुए कोई 'ठाकुर' होंगे। "सावधान! ज़ालिमों पर अल्लाह की लानत है।" (१)

(१) अल-क़ुरान अल-करीम ११/१८

جب اسے اللہ عزوجل کی طرف نسبت کرو تو ضرور محال ہے کہ ذات الہی بالذات مقتضی جملہ کمالات و منافی جملہ نقائص ہے تو اس پر کذب محال بالذات ہے یہ استحالہ جانب باری سے بالذات ہوا کہ اس کی ذات کریم ہر عیب کے منافی ہے، مگر مطلق کذب جو کلی عام شامل ہر کذب اور ہر شخص کے کذب کو تھا اس فرد کے استحالہ سے اسے بھی ایک استحالہ عارض ہوا کہ ہر فرد کا حکم طبیعت من حیث ہی کی طرف ساری ہوتا ہے یہ استحالہ مطلق کذب کے حق میں ذاتی نہ ہوا کہ خود مطلق کذب کی ذات سے پیدا نہ ہوا بلکہ اللہ عزوجل کی ذات سے ، بعینہ اس کی مثال وہی اجتماع نقیضین ہے، مطلق اجتماع کسی کا ہو اپنی حد ذات میں محال نہیں ورنہ کبھی کوئی دو چیزیں جمع نہ ہو سکتیں ہاں نقیضین کا اجتماع محال بالذات ہے کہ ذات نقیضین منافی اجتماع ہے، مگر مطلق اجتماع کہ ہر دو شے کے جمع ہونے کو عام شامل تھا وہ جو اس مادہ خاصہ میں آکر محال ہوا تو یہ استحالہ اس کے لئے ذاتی نہیں بلکہ خصوص نقیضین کے باعث ہے تو مطلق اجتماع کہ ماہیت مطلقہ ہے ضرور ممکن بالذات بلکہ لاکھوں جگہ موجود اور اس کے سبب اجتماع نقیضین ممکن نہیں ہو سکتا وہ قطعاً محال بالذات ہے یو نہی مطلق کذب کہ طبیعت مرسلہ ہے ضرور ممکن بالذات بلکہ ہزاروں جگہ موجود اس کے سبب معاذاللہ کذب باری ممکن نہیں ہو سکتا وہ یقیناً محال بالذات ہے، یہ ہے اس عبارت کی تقریر جس سے اعتراض ملا سیالکوٹی صاحب کی تشریح بھی ہو گئی اور اس سے جواب کی خوب توضیح بھی کہ یہاں کلام کذب خاص میں ہے نہ کہ مطلق طبیعت کذب میں، اور کلی کا امکان اس کے ہر فرد کے امکان کو مستلزم نہیں ، یہاں ملا سیالکوٹی کی تو اتنی ہی خطا تھی کہ محل نزاع میں فرق نہ کیا امکان فرد میں بحث تھی اور لے کر چلے امکان طبیعت، مگر دیو بندی اپنے کفر سے کب باز آتے ہیں ، وہ اسی کو معاذاللہ امکان

باری پر دلیل بتاتے اور اپنے کفریات ان کے سر منڈھنا چاہتے ہیں، بہت خوب اب دیوبندی سنبھل کر بتائیں کہ یہ سیالکوٹی تقریر جس طرح تم بتاتے ہو تمہارے نزدیک حق ہے یا باطل، اگر باطل ہے تو کیوں دانستہ اوندھے چلتے اور ناواقف مسلمانوں کو چھلتے ہو ، اور حق ہے تو تمہارے ہی منہ ثابت ہو کہ تم مشرک ہی نہیں بلکہ نرے بت پرست ہو کہ اللہ عزوجل کو مانتے ہی نہیں صرف اپنے ساختہ ٹھاکر کو پوجتے ہو ، یوں نہ مانو ہم ثابت کر دیں تو سہی ، جس تقریر سے اس کا کذب معاذ اللہ ممکن ٹھہرایا، بعینہ بلا تفاوت اسی تقریر سے اس کا شریک بھی ممکن ہے کہ شریک اگر محال ہو تا تو کوئی کسی کا شریک نہ ہو سکتا تو شریک باری اس واسطے سے محال ہو گا کہ اس کے کمال کے منافی ہے تو ممتنع بالغیر ہوا اور امتناع بالغیر امکان ذاتی کا منافی نہیں ، بعینہ بلا تفاوت اسی تقریر سے اس کی موت و فنا بھی ممکن ہے کہ موت محال ہوتی تو کوئی کبھی نہ مرتا تو موت باری اس واسطے محال ہوئی کہ منافی کمال ہوئی تو امتناع بالغیر رہا تو اس کا مرنا فنا ہو جانا ممکن بالذات ہوا تو وہ واجب الوجود نہ ہوا تو اللہ نہ ہوا بلکہ کوئی تمہارا ساختہ ٹھاکر ہوا، "اَلَا لَعْنَةُ اللهِ عَلَى الظّٰلِمِيْنَ" (۱) (خبردار ظالموں پر اللہ کی لعنت ہے)

(۱) القرآن الکریم ۱۱/ ۱۸

Header: Fatawa Ridawiyya Volume 15

Main Text: Is the curse of Allah. (T) This much is sufficient as a reply to this excerpt, but this humble servant, with the help of the Almighty, desires to bring this discussion to the highest level of perfection. The two excerpts from 'Musayarah' and 'Sharh al-Mawaqif' with which the Gangohi and Deobandi liars against Allah have sought to deceive Muslims, should have their veils torn away by a Haidari strike and Faruqi majesty. With Allah's guidance, reliance on these excerpts is more hollow and absurd than reliance on the Sialkoti excerpt was. However, the rejected aim of those who lie against Allah is merely to deceive the common people and to fully act upon the Jewish practice of "Confounding truth with falsehood and concealing the truth" (mixing truth with falsehood and hiding the truth). "And those who do wrong will come to know by what reverse they will be overturned." The wrongdoers will soon know to which side they will turn (T). I say: And with the help of Allah (I say with the success granted by Allah Almighty): O Muslims! The beliefs are those Sunnahs which are established from the presence of the luminous Master of Messengers, peace and blessings of Allah be upon him, and his companions, the successors (Tabi'in), and the righteous predecessors (Salaf Saliheen), may Allah Almighty be pleased with them all. The texts of the books of creed are composed for their exposition. In the era of goodness (early Islam), these creeds were received from the hearts and tongues of the Imams, and Muslims believed in them with soundness of heart; there was no cause for 'why' and 'wherefore', 'certainly' and 'we do not accept'. When the spread of innovators occurred and the misguided liars began to present rational and traditional fallacies to mislead the general Muslims on their false beliefs, the scholars of the Ahl al-Sunnah wa al-Jama'ah felt the need to refute their false arguments and establish proofs for their true beliefs. From here, the foundation of the discourse of later scholars (muta'akhirin) was laid. Now that the gate of reasoning, discussion, and debate had opened, there was also a need for examining and testing one's own arguments and answers. Minds are different, and error and correctness are inherent to human deduction and research. One person established an argument for the religion, or opposed it, or answered an objection; another debated it, saying this argument for one's own religion is weak, its refutation from the opponent's side could be such, or this answer to the objection is not sufficient, the opponent could say this in it. The effect of this refutation and discussion is limited only to that specific argument and answer. Whether the flaw is indeed in that argument and answer, as stated by the debater, or the researcher's own vision erred while the argument and

answer were actually correct and sound; in any case, God forbid, it does not mean that one's own original religion is false or the opponent's misguidance is true. Every sane person knows that...

Footnote: 1 Al-Quran al-Karim 26/227

Footer: Page 471 of 742

शीर्षक: फ़तावा रिज़विया जिल्द पंद्रह (15)

मुख्य पाठ: अल्लाह की लानत है। (त) इस इबारत (अनुच्छेद) के जवाब के लिए इतना ही काफी है, लेकिन यह फ़कीर (लेखक) अल-क़दीर (सर्वशक्तिमान) की सहायता से चाहता है कि इस बहस को पूर्णता के उच्चतम स्तर तक पहुँचाए। गंगोही और देवबंदी अल्लाह पर झूठ बोलने वालों ने 'मुसायराह' और 'शरह मवाक़िफ़' की जिन दो इबारतों से मुसलमानों को धोखा देना चाहा है, एक हैदरी प्रहार और फ़ारूक़ी प्रताप से उनका परदाफ़ाश हो जाना चाहिए। और अल्लाह की तौफीक से, इन इबारतों से प्रमाण लेना उससे भी अधिक खोखला और बेतुका है, जैसा कि सियालकोटी इबारत के साथ था। लेकिन अल्लाह पर झूठ बोलने वालों का तिरस्कृत उद्देश्य केवल आम लोगों को धोखा देना और यहूदियों के तरीके"सत्य को असत्य के साथ न मिलाओ और सत्य को न छुपाओ" (हक को बातिल से मिलाते हो और हक को छुपाते हो। त) को पूरी तरह अपनाना है। "और ज़ल्म करने वाले जल्द ही जान लेंगे कि वे किस करवट पलटते हैं।" ज़ालिम लोग जल्द ही जान लेंगे कि उनका क्या अंजाम होगा (त)। मैं कहता हूँ: और अल्लाह की तौफीक से (मैं अल्लाह तआला की तौफीक से कहता हूँ। त): ऐ मुसलमानों! अक़ायदे (धार्मिक विश्वास) वे सुन्नतें हैं जो नूर वाले रसूलो के सरदार, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) और उनके सहाबा, ताबिईन और सलफ़ सालिहीन (पुण्य पूर्वजों), अल्लाह उन सभी से प्रसन्न हो, से सिद्ध हैं। अक़ायदे की किताबों के मूल पाठ उनके वर्णन के लिए ही रचे गए हैं। खैर के ज़माने (प्रारंभिक इस्लाम) में ये अक़ायदे इमामों के सीनों और ज़बानों से प्राप्त किए जाते थे, और मुसलमान अपने स्वस्थ हृदय से उन पर ईमान लाते थे। उनमें 'किंतु-परंतु' और 'अस्वीकार' का कोई कारण नहीं था। जब विधर्मियों का प्रसार हुआ और गुमराह झूठ बोलने वालों ने आम मुसलमानों को बहकाने के लिए अपने गलत अक़ायदों पर तर्कसंगत और पारंपरिक भ्रम प्रस्तुत करने शुरू किए, तो अहले सुन्नत व जमाअत के उलेमा को आवश्यकता महसूस हुई कि उनके गलत तर्कों का खंडन करें और अपने सच्चे अक़ायदों पर प्रमाण स्थापित करें। यहाँ से बाद के विद्वानों (मुतअख्खिरीन) के कलाम की बुनियाद पड़ी। अब जबकि तर्क, बहस और मुनाज़रे (वाद-विवाद) का दरवाज़ा खुल गया, तो अपने स्वयं के प्रमाणों और उत्तरों की जाँच-परख की भी आवश्यकता हुई। मस्तिष्क अलग-अलग होते हैं और शोध और निष्कर्ष निकालने में गलती और सही होना मनुष्य के साथ लगा हुआ है। एक ने धर्म पर एक दलील (तर्क) दी या विरोध किया या किसी आपत्ति का उत्तर दिया, दूसरे ने उस पर बहस की कि अपने धर्म पर यह दलील कमज़ोर है, विरोधी की ओर से इसका खंडन ऐसा हो सकता है, या आपत्ति का यह उत्तर पर्याप्त नहीं है, विरोधी

इसमें ऐसा कह सकता है। इस खंडन और बहस का प्रभाव केवल उसी दलील और उत्तर तक सीमित रहता है। चाहे उस दलील और उत्तर में ही कमी हो जैसा कि बहस करने वाले का कहना है, या स्वयं उस बहस करने वाले की दृष्टि ने गलती की हो जबकि दलील और उत्तर सही और उचित हों; बहरहाल, अल्लाह की पनाह, इसका यह अर्थ नहीं होता कि अपना मूल धर्म गलत है या विरोधी की गुमराही सही है। हर बुद्धिमान व्यक्ति जानता है कि...

पादलेख: 1 अल-क़ुरआन अल-करीम 26/227

पाद: पृष्ठ 471 / 742

اللہ کی لعنت ہے۔ ت) اس عبارت کے جواب کو تو اسی قدر بس ہے مگر فقیر بعون القدیر چاہتا ہے کہ اس بحث کو اعلیٰ درجہ کمال پر پہنچائے اور گنگوہی و دیوبندی مکذبانِ الٰہی نے مسایرہ و شرح مواقف کی دو عبارتوں سے جو مسلمانوں کو دھوکا دینا چاہا ہے ایک ضربتِ حیدری و صولتِ فاروقی سے اس کی بھی پردہ دری ہو جائے، وباللہ التوفیق ان عبارتوں سے استناد اس سے زیادہ پوچ و لچر ہے، جیسا اس عبارت سیالکوٹی سے تھا، مگر اللہ کے مکذّبوں کا مقصودِ مردود تو صرف عوام کو دھوکا دینا اور یہود کے تلبسوا الحق بالباطل وتکتموا الحق (حق کو باطل سے ملاتے ہو اور حق کو چھپاتے ہو۔ت) سے پورا اتر کر لینا ہے۔ "وَسَیَعْلَمُ الَّذِیْنَ ظَلَمُوْا اَیَّ مُنْقَلَبٍ یَّنْقَلِبُوْنَ" طلم لوگ عنقریب معلوم کرلیں گے کہ وہ کس کروٹ پلٹتے ہیں (ت) فاقول: وباللہ التوفیق (میں اللہ تعالیٰ کی توفیق سے کہتا ہوں۔ت) مسلمانو! عقائد وہ سنت ہیں جو حضور پُر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم و صحابہ و تابعین و سلف صالحین رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین سے ثابت ہیں انہیں کے بیان کے لئے کتب عقائد کے متون موضوع ہوتے ہیں، زمانہ خیر میں یہ عقائد صدور والسنہ ائمہ سے تلقی کئے جاتے تھے، اور مسلمان اپنی سلامت صدر سے ان پر ایمان لاتے تھے انہیں چون و چرا ولیمہ ولانسلم کی علّت نہ تھی، جب بد مذہبوں کا شیوع ہوا اور گمراہ مکذبوں نے عام مسلمین کو بہکانے کے لئے اپنے عقائدِ باطلہ پر عقلی و نقلی مغالطے پیش کرنے شروع کئے تو علمائے سنت و جماعت کو حاجت ہوئی کہ ان کے دلائل باطلہ کا رد کریں اپنے عقائد حقہ پر دلائل قائم فرمائیں، یہاں سے کلام متاخرین کی بنا پڑی اب کہ استدلال و بحث و مناظرہ کا پھاٹک کھلا خود اپنے دلائل و جوابات کی جانچ پرکھ کی بھی حاجت ہوئی، اذہان مختلف ہوتے ہیں اور بحث و استخراج میں خطا و اصابت آدمی کے ساتھ لگے ہوئے ہیں ایک نے مذہب پر

ایک دلیل قائم فرمائی یا مخالفت کی یا کسی اعتراض کا جواب دیا دوسرے نے اس پر بحث کردی کہ اپنے مذہب پر یہ دلیل کمزور ہے مخالف کی طرف سے اس کا رد یہ ہو سکتا ہے، یا اعتراض کا یہ جواب کافی نہیں مخالف اس میں یوں کہہ سکتا ہے، اس ردّ و بحث کا اثر فقط اسی دلیل و جواب تک ہوتا ہے عام ازیں کہ اس دلیل و جواب ہی میں قصور ہو جیسا کہ بحث کرنے والے کا بیان ہے، یا خود اس باحث کی نظر نے خطا کی دلیل و جواب صحیح و صواب ہو، بہر حال معاذاللہ اس کا یہ مطلب نہیں ہوتا کہ اپنا اصل مذہب باطل یا مخالف کا ضلال حق ہے، ہر عاقل جانتا ہے کہ

القرآن الکریم ۲۲۷/۲۶

Fatawa Rizvia Volume 15

A fundamental issue cannot become void simply because an argument established by someone or a memorized answer has been spoiled. God forbid, the person engaging in such a debate does not change their belief or exit the Ahle Sunnat school considering it false. This is a matter that not only the Ahle Sunnat but followers of every religion and nation observe and know within themselves. Furthermore, as long as the era was close to goodness (the early times of Islam), there remained a balance in these refutations and counter-arguments. When the art of Kalam (theology) fell into the hands of later philosophy-oriented scholars, the trend of hair-splitting in every matter, whether justified or not, increased. The sole aim became exercise of the mind and displaying one's eloquence through refutation, checkmate, affirmation, denial, contradiction, and seizing on points. It was certainly not, God forbid, to turn away from religion or to falsify faith and beliefs. God forbid! From this, it is clear to every just person that whatever these later commentators and annotators write in their debates is not necessarily their own personal belief, let alone the belief of the entire Ahle Sunnat wa Jama'at. Belief is that which has been stated in the core texts (mutun) and primary issues. If the aforementioned discourses are in accordance with it, they are the truth; if they oppose it, they are merely their intellectual exercises, mental gymnastics, and strokes of the pen. They themselves admit that in such instances, the rules of the People of Truth (Ahle Haq) are not adhered to, and it is left to the understanding of the listener, as the listener knows the belief of the People of Truth and will observe it accordingly. In *al-Mawaqif*, it is stated:

You know the doctrine of the People of Truth, and it is only because of your knowledge of it in its proper places that we do not address its examples.

You know the school of the People of Truth, and based on this knowledge of yours, we do not address [such issues] in these places. (T)

In the commentary, it is stated:

So it is incumbent upon you to observe the rules of the People of Truth in all discussions, even if we do not state them explicitly.

It is necessary for you to respect the rules of the People of Truth in all debates, even if we do not state them explicitly there. (T)

In *Sharh al-Maqasid*, it is stated:

Frequently, the false views of the philosophers are presented without addressing their falsity, except when further explanation is required.	**Generally, the false opinions of the philosophers are mentioned without mentioning their falsehood; however, where some additional explanation is needed, their falsehood is made clear there. (T)**

1. Al-Mawaqif Sharh al-Mawaqif, Part 1, Second Purpose, Publications of al-Sharif al-Radi, Qom Iran, 5/244
2. Al-Mawaqif Sharh al-Mawaqif, Part 1, Second Purpose, Publications of al-Sharif al-Radi, Qom Iran, 5/244
3. Sharh al-Maqasid, Third Purpose, Third Section, First Part, Third Type: Hearing (al-Masmu'at), Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyya, Lahore, 1/216

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

किसी के द्वारा स्थापित एक दलील के बिगड़ जाने या याद किए हुए उत्तर के दोषपूर्ण हो जाने से मूल मसला (सिद्धांत) अमान्य नहीं हो सकता। न ही, ईश्वर न करे, इस पर चर्चा करने वाला अपना अकीदा (विश्वास) बदलता है और न ही वह अहले सुन्नत के पंथ को गलत मानकर उससे बाहर निकलता है। यह एक ऐसी बात है जिसे न केवल अहले सुन्नत, बल्कि हर धर्म और राष्ट्र का व्यक्ति अपने यहाँ देखता और जानता है। फिर भी, जब तक काल अच्छाई (आरंभिक इस्लाम का समय) के निकट था, इन खंडन-मंडन में एक संतुलन बना रहा। जब इल्म-ए-कलाम (धर्मशास्त्र) बाद के दार्शनिक स्वभाव वाले विद्वानों के हाथों में आया, तो हर बात में बिना किसी कारण के बाल की खाल निकालने की प्रवृत्ति बढ़ गई। अब इसका उद्देश्य केवल खंडन, मात देना, सिद्ध करना, मना करना, विरोधाभास ढूंढना और किसी बात को पकड़ना रह गया, ताकि अपनी दिमागी कसरत और वाकपटुता का प्रदर्शन किया जा सके, न कि ईश्वर न करे, धर्म से मुड़ना या अकीदों को अमान्य करना। अल्लाह की पनाह! इससे हर न्यायप्रिय व्यक्ति पर स्पष्ट है कि ये बाद के टीकाकार (شارح) और हाशिया-नवीस (محشی) अपनी बहसों में जो कुछ लिखते हैं, वह पूर्णतः स्वयं उनका अपना विश्वास भी नहीं होता, फिर पूरे अहले सुन्नत व जमाअत का अकीदा होना तो दूर की बात है। अकीदा वह होता है जो मूल ग्रंथों (मतून) और मुख्य मसलों में वर्णित किया गया है। उपरोक्त व्याख्याएँ यदि उसके अनुरूप हैं, तो वे सत्य हैं; यदि वे उसके विरुद्ध हैं, तो वे केवल उनकी बहसों की बाजीगरी, दिमागी कसरत और कलम की कलाबाजी हैं। वे स्वयं स्वीकार करते हैं कि इन बहसों में 'अहले हक़' (सत्य के मार्ग पर चलने वाले) के नियमों का पालन नहीं किया जाता और इसे श्रोता की सूझबूझ पर छोड़ दिया जाता है, क्योंकि उसे 'अहले हक़' के अकीदे का ज्ञान है और वह उसका ध्यान रखेगा। अल-मवाक़िफ़ में है:

आप अहले हक़ के पंथ को जानते हैं, और केवल उसके स्थानों पर आपकी पहचान पर निर्भर रहने के कारण ही हम उसके उदाहरणों की चर्चा नहीं करते हैं।

तुम अहले हक़ का पंथ जानते हो और तुम्हारी इसी पहचान के कारण ही हम ऐसे स्थानों में इसका उल्लेख नहीं करते। (त)

व्याख्या में है:

तो आप पर अनिवार्य है कि सभी चर्चाओं में अहले हक़ के नियमों का पालन करें, भले ही हम उन्हें स्पष्ट रूप से न कहें।

तो तुझ पर अनिवार्य है कि तमाम बहसों में अहले हक़ के नियमों का सम्मान करे, भले ही हम वहाँ यह स्पष्ट न करें। (त)

शर्ह-ए-मकासिद में है:

अक्सर दार्शनिकों के असत्य विचार बिना उनके असत्य होने के वर्णन के प्रस्तुत किए जाते हैं, सिवाय उस स्थिति के जहाँ अतिरिक्त व्याख्या की आवश्यकता हो।

आमतौर पर दार्शनिकों के असत्य विचारों को उनकी असत्यता बताए बिना लिख दिया जाता है, हाँ जहाँ किसी अतिरिक्त व्याख्या की आवश्यकता हो तो वहाँ उनकी असत्यता स्पष्ट कर दी जाती है। (त)

---

1. अल-मवाक़िफ़ शर्ह अल-मवाक़िफ़, प्रथम भाग, द्वितीय उद्देश्य, प्रकाशन: अल-शरीफ़ अल-रज़ी, क़ुम ईरान 5/244
2. अल-मवाक़िफ़ शर्ह अल-मवाक़िफ़, प्रथम भाग, द्वितीय उद्देश्य, प्रकाशन: अल-शरीफ़ अल-रज़ी, क़ुम ईरान 5/244
3. शर्ह अल-मकासिद, तृतीय उद्देश्य, तृतीय खंड, प्रथम भाग, तृतीय प्रकार: श्रव्य बातें (अल-मस्मुआत), दारुल मआरिफ अल-नोमानिया लाहौर 1/216

کسی کی قائم کی ہوئی ایک دلیل یاد یا ہوا جواب بگڑ جانے سے اصل مسئلہ باطل نہیں ہو سکتا نہ معاذ اللہ یہ بحث کرنے والا اپنا عقیدہ بدلتا اور مذہب اہلسنت کو باطل جان کر اس سے باہر نکلتا ہے یہ ایک ایسی بات ہے جسے نہ فقط اہلسنت بلکہ ہر مذہب وملت والا اپنے یہاں دیکھتا جانتا ہے، پھر بھی جب تک زمانہ خیر کا قرب تھا اس رُدوکد میں ایک اعتدال باقی تھا جب فنِ کلام فلسفہ دان متاخرین کے ہاتھ پڑا اب تو بات بات میں وجہ بے وجہ نکتہ چینی کی لے بڑھی جس سے مقصود صرف رد و مات و ردّ و اثبات و منع و نقض و اخذ میں ذہن آزمائی اور اپنی طاقتِ سخن کی رونمائی ہوتی ہے وبس، نہ کہ معاذ اللہ مذہب سے پھریں دین و عقائد کو باطل کریں حاشا للہ یہاں سے ہر ذی انصاف پر ظاہر کہ یہ متاخر شارح محشی جو کچھ بحث میں لکھ جایا کرتے ہیں وہ مطلقاً خود ان کا اپنا بھی اعتقاد نہیں ہوتا نہ کہ تمام اہلسنت و جماعت کا عقیدہ، عقیدہ وہ ہوتا ہے جو متون و مسائل میں بیان کر دیا بالا کی تقریریں اس کے موافق ہیں تو حق ہیں، مخالف ہیں تو وہی ان کی بحث بازیاں اور ذہن آزمائیاں اور قلم کی جولانیاں ہیں جن کا خود انھیں اقرار ہے کہ ان میں قواعد اہل حق کی پابندی نہیں کی جاتی اور معرفت سامع پر چھوڑا جاتا ہے کہ عقیدہ اہل حق اسے معلوم ہے اس کی مراعات کرلے گا، مواقف میں ہے:

انت تعرف مذھب اھل الحق و انما لا نتعرض لا مثالہ للاعتماد علی معرفتك بھا فی مواضعھا۔[1]

تم اہل حق کا مذہب جانتے ہو اور تمہاری اس معرفت کی بنا پر ہی ہم ایسے مقامات میں اس سے تعرض نہیں کرتے۔ (ت)

شرح میں ہے:

فعليك برعاية قواعد اهل الحق فی جميع المباحث وان لم نصرح بها۔[2]

تو تجھ پر لازم ہے کہ تمام مباحث میں اہل حق کے قواعد کا پاس کرے اگرچہ ہم وہاں یہ تصریح نہ کریں۔ (ت)

شرحِ مقاصد میں ہے:

كثير اما تور دالا راء الباطلة للفلا سفة من غير تعرض لبيان البطلان الا فيما يحتاج الى زيادة بيان۔[3]

عام طور پر فلاسفہ کی باطل آراء کو ان کا بطلان ذکر کئے بغیر وارد کردیا جاتا ہے ہاں جہاں کسی زائد بیان کی ضرورت ہو تو وہاں ان کا بطلان واضح کر دیا جاتا ہے۔ (ت)

---

1 المواقف شرح المواقف القسم الاول المقصد الثانی منشورات الشریف الرضی قم ایران ۵ / ۲۴۴ 2

المواقف شرح المواقف القسم الاول المقصد الثانی منشورات الشریف الرضی قم ایران ۵ / ۲۴۴ 3

شرح المقاصد المقصد الثالث الفصل الثالث القسم الاول النوع الثالث المسموعات دار المعارف النعمانیہ لاہور ۱ / ۲۱۶

Fatawa Ridawiyya (Volume 15)

Exactly in the same way, it is mentioned in Hasan Chalapi 'ala al-Sayyid that their beliefs (Aqa'id) are the same as those explicitly stated in the primary texts and in their own speech in various places, even if they say something else in debates and discussions. Especially those who are influenced by philosophy, their tendency for 'tauliyah' and 'la nusallim' (turning away and non-acceptance) increases to the point where trenches, moats, rivers, and mountains all seem the same to them. In their arguments (matarahat), they say such things that one seeks refuge in God. It is mentioned in the commentary of Fiqh al-Akbar that our master Imam Shafi'i (may Allah be pleased with him) says:

"Indeed, I have become aware of certain things from the people of Kalam (dialectical theology) that I did not think any Muslim would say." (1) | I heard some things from the people of Kalam that I did not imagine any Muslim would say.

They assumed that debate is not the ruler over religion; our beliefs are well-known and recognized. Whatever is contrary to them in 'lim' and 'la nusallim' (why and we don't accept), the readers will understand for themselves. Many of their elders have also warned about this, but what is the cure for a misleading misguider? He is always on the lookout for such opportunities. On the other hand, the poor layman is left stranded or wandering in the valley of bewilderment. How can he know the rules of the people of truth in every matter to observe them? These are the things that have made this kind of speech of the later generations (muta'akhkhirin) base and worthless in the eyes of the leaders (imams) of religion, to the point that Imam Abu Yusuf (may Allah be pleased with him) said:

"Whoever seeks knowledge through Kalam becomes an apostate (Zindiq)." (2) | Whoever tried to obtain knowledge through Kalam became a Zindiq. (T)

The noble jurists (Fuqaha) have stated that if wealth is bequeathed for scholars (ulama), the theologians (Mutakallimin) have no share in it, nor are books of Kalam included in the books of knowledge. It is mentioned in Al-Hindiyyah from Al-Muhit:

"The theologians shall not be included in this bequest." (3) | The theologians (those of ilm al-kalam) shall not be included in this bequest. (T)

Among them, from Imam Abu al-Qasim Saffar (may Allah be pleased with him), it is: "The books of Kalam are not books of knowledge." (4) (Books of Kalam are not books of knowledge. T). In Manh al-Rawd al-Azhar, from Fatawa Zahiriyyah, it is:

1 Manh al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, Khutbah al-Kitab, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 4 2 Manh al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, Khutbah al-Kitab, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 4 3 Fatawa Hindiyyah, Al-Bab al-Sadis (Chapter 6), Noorani Kutub Khana, Peshawar, 6/121 4 Fatawa Hindiyyah, Al-Bab al-Sadis (Chapter 6), Noorani Kutub Khana, Peshawar, 6/121

ठीक इसी तरह हसन चलपी अला अल-सैय्यद में है कि उनके अक़ीदे (विश्वास) वही हैं जो स्वयं मूल ग्रंथों (मतून) और उनके अपने कथनों में जगह-जगह स्पष्ट हैं, भले ही वे बहस और मुबाहिसे में कुछ और कहें। विशेष रूप से वे लोग जिन पर दर्शन (फ़िलॉसफ़ी) का रंग चढ़ा हुआ है, उनकी 'तौलिया' और 'ला नुसल्लिम' (मुंह फेरना और स्वीकार न करना) की आदत इतनी बढ़ गई है कि उनके लिए खाई, खंदक, नदी और पहाड़ सब एक समान हो गए हैं। अपनी चर्चाओं (मतारहात) में वे ऐसी बातें कह जाते हैं कि खुदा की पनाह! शरह फ़िक़्ह अकबर में है कि हमारे सरदार इमाम शाफ़ई (रज़ियल्लाहु अन्हु) फरमाते हैं:

"निश्चित रूप से मैंने इल्म-ए-कलाम (धर्मशास्त्र) के लोगों से ऐसी बातें जानी हैं जिनके बारे में मुझे गुमान भी नहीं था कि कोई मुसलमान ऐसा कह सकता है।" (१) | मैंने अहले कलाम से कुछ ऐसी बातें सुनीं कि मुझे गुमान न था कि कोई मुसलमान ऐसा कहता होगा।

उन्होंने तो यह समझ लिया कि बहस मज़हब पर हाकिम नहीं है, हमारे अक़ीदे मालूम और प्रसिद्ध हैं। 'लिम' और 'ला नुसल्लिम' (क्यों और हम नहीं मानते) में जो बात इसके खिलाफ होगी, पाठक खुद ही समझ लेंगे। और उनके कई बड़ों ने इस पर चेतावनी भी दी है, लेकिन गुमराह करने वाले (मुज़िल-ए-मग़वी) का क्या इलाज? वह तो ऐसे ही मौके की ताक में रहता है। दूसरी ओर बेचारा आम आदमी मारा-मारा फिरता है या हैरानी की वादी में भटकता रहता है। उसे हर बात में 'अहले हक़' का नियम कहाँ मालूम कि वह उसका पालन कर सके। यही वे बातें हैं जिन्होंने इस प्रकार के परवर्ती (मुताख़िरीन) कलाम को धर्म के इमामों की नज़रों में अत्यंत तुच्छ और मूल्यहीन बना दिया, यहाँ तक कि इमाम अबू यूसुफ़ (रहमतुल्लाह अलैहि) ने फरमाया:

"जिसने इल्म-ए-कलाम के ज़रिए इल्म हासिल करने की कोशिश की, वह ज़िंदीक़ (अधर्मी) बन गया।" (२) | जिसने इल्म-ए-कलाम के ज़रिए इल्म हासिल करने की कोशिश की तो वह ज़िंदीक़ बना। (त)

फ़ुक़हा-ए-किराम (न्यायविदों) ने फरमाया कि जो माल विद्वानों (उलमा) के लिए वसीयत किया गया हो, उसमें 'मुतकल्लिमीन' (धर्मशास्त्रियों) का हिस्सा नहीं है, न ही कलाम की किताबें इल्म की किताबों में शामिल हैं। 'हिंदिया' में 'मुहीत' से उद्धृत है:

"इस वसीयत में मुतकल्लिमीन शामिल नहीं होंगे।" (३) | इस वसीयत में मुतकल्लिमीन (इल्म-ए-कलाम वाले) दाखिल नहीं होंगे। (त)

इन्हीं में इमाम अबू अल-क़ासिम सफ़ार (रहमतुल्लाह अलैहि) से है: "कलाम की किताबें इल्म की किताबें नहीं हैं।" (४) (कलाम की किताबें इल्म की किताबें नहीं। त)। 'मन्ह अर-रौज़ अल-अज़हर' में 'फ़तावा ज़हीरिया' से है:

---

१ मन्ह अर-रौज़ अल-अज़हर शरह अल-फ़िक़्ह अल-अकबर, खुत्ब-ए-किताब, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, पृ. ४ २ मन्ह अर-रौज़ अल-अज़हर शरह अल-फ़िक़्ह अल-अकबर, खुत्ब-ए-किताब, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, पृ. ४ ३ फ़तावा हिंदिया, अल-बाब अस-सादिस (अध्याय ६), नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, ६/१२१ ४ फ़तावा हिंदिया, अल-बाब अस-सादिस (अध्याय ६), नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, ६/१२१

بعینہ اسی طرح حسن چلپی علی السید میں ہے تو عقائد ان کے وہی ہیں جو متونِ خود اور ان کے کلام میں جابجا مصرح ہیں اگرچہ بحث مباحث میں کچھ کہیں، خصوصاً وہ جن پر فلسفہ کا رنگ چڑھاؤ ان کو تولیہ ولا نسلم کا وہ لپکا بڑھا جس کے آگے کھائی، خندق، دریا، پہاڑ سب یکساں ہیں مطارحات میں وہ باتیں کہہ جاتے ہیں کہ خدا کی پناہ، شرح فقہ اکبر میں ہے سیدنا امام شافعی رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں:

لقد اطلعت من اھل الکلام علی شیئ ما طننت مسلما یقولہ - ۱ | میں نے اہل کلام سے بعض باتیں وہ سنیں کہ مجھے گمان نہ تھا کہ کوئی مسلمان ایسا کہتا۔

وہ تو سمجھ لئے کہ بحث مذہب پر حاکم نہیں، ہمارے عقائد معلوم و معروف ہیں لم ولا نسلم میں جو بات اس کے خلاف ہوگی ناظرین خود ہی سمجھ لیں گے اور ان کے متعدد اکابر نے اس پر تنبیہ بھی کر دی، مگر مضلِ مغوی کا کیا علاج وہ تو ایسے ہی موقع کی تاک میں رہتا ہے ادھر عامی بیچارہ مارا پڑا یا وادی حیرت میں سرگرداں رہا اسے ہر بات میں قاعدہ اہل حق کہاں معلوم کہ اس کی مراعات کر لے گا، یہی وہ باتیں ہیں جنھوں نے اس قسم کے کلام متاخرین کو ائمہ دین کی نگاہ میں سخت ذلیل و بے قدر بنا دیا، یہاں تک کہ امام ابویوسف رحمۃ اللہ تعالٰی نے فرمایا:

من طلب العلم بالکلام تزندق - ۲ | جس نے علمِ کلام کے ذریعہ علم حاصل کرنے کی کوشش کی تو وہ زندیق بنا۔ (ت)

فقہائے کرام نے فرمایا جو مال علماء کے لئے وصیت کیا گیا ہو متکلمین کا اس میں حصہ نہیں، نہ کتب کلام کتبِ علم میں داخل، ہندیہ میں محیط سے ہے:

لا یدخل فی هذه الوصیة المتکلمون - ٣ | اس وصیت میں متکلمین (علم کلام والے) داخل نہ ہوں گے۔ (ت)

انہیں میں امام ابو القاسم صفار رحمۃ اللہ تعالٰی سے ہے: کتب الکلام لیست کتب العلم - ٤ (کلام کی کتب علم کی کتب نہیں۔ ت) منح الروض الازہر میں فتاوٰی ظہیریہ سے ہے:

---

1 منح الروض الازهر شرح الفقه الاكبر خطبة الكتاب مصطفى البابى مصر ص ۴ 2 منح الروض الازهر شرح الفقه الاكبر خطبة الكتاب مصطفى البابى مصر ص ۴ 3 فتاوىٰ ہندیہ الباب السادس نورانی کتب خانہ پشاور ۱۲۱/۶ 4 فتاوىٰ ہندیہ الباب السادس نورانی کتب خانہ پشاور ۱۲۱/۶

Fatawa Razawiyya Volume (15)

Arabic Text	Urdu Translation
He bequeathed to the scholars of his town; the Mutakallimun (theologians) are not included. If a person bequeathed that from his books, the books of knowledge should be endowed (waqf), the predecessors (Salaf) gave a fatwa that whatever books of Kalam (dialectical theology) are in it should be sold.[1]	If someone made a bequest for the scholars of a region, the Mutakallimun (scholars of dialectical theology) will not be included in it, and if someone made a bequest that the books of knowledge from among my books should be endowed, the fatwa of the ancestors is that the books of the science of Kalam among them should be sold (meaning these are not books of knowledge). (T)

In Tariqah Muhammadiyah, with reference to Tatar-Khaniyah, from Imam Hafiz Abul Layth Samarqandi, it is mentioned:

Arabic Text	Urdu Translation
Whoever occupies himself with Kalam, his name is erased from [the list of] scholars.[2]	Whoever gets occupied in Kalam, his name shall be declared excluded from the list of scholars. (T)

In Hadiqah Nadiyah it is stated: "He is not called a scholar."[3] (T) Its equivalents are many and abundant in the humble view of this pauper; for now, take equivalents from these three books. The deniers of God, leaving aside the Great Quran, explicit texts, creeds, and the definitive consensus of the predecessors and successors, have held onto the fringe of their fabricated speeches in redundant discussions, i.e., Musayara and Sharh al-Mawaqif, two passages of which are the old hand-wiped rags of Deobandis. And the third is this passage from Hashiyah Siyalkoti which appeared in the question; after these, by the praise of Allah Almighty, the hands of the deniers will remain completely empty, and the whisperings of the rejected and expelled Iblis will appear from here as a map of "Woe that day to the deniers"[4] (Woe to the deniers on that day. T) and success is from Allah.

First Equivalent: Listen to Mullah Abdul Hakim Siyalkoti; it was quoted from Manhiya Khayali that in it, it was stated as forbidden for the knowledge of the Exalted Lord to be related in detail to finite matters. The Mullah, after quoting Khayali's imaginary thought, registered it as follows:

Arabic Text	Urdu Translation
Where he said "His saying: Reflect (Ta'ammul)", the reason for reflection was quoted from him: "Indeed, His [Allah's] Almighty's all-encompassing knowledge only includes that which is not impossible."	Where he said "His saying: Reflect" (His saying that reflect), there, quoting the reason for reflection from him, he said that the all-encompassing knowledge of Allah Almighty will comprise those things whose existence is not impossible, just as His all-encompassing power over those things...

1. Minh al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, Khutbat al-Kitab, Mustafa al-Babi Egypt, p. 4
2. Tariqah Muhammadiyah, Part 2 regarding forbidden matters, Islamiya Steam Press Lahore, 1/92 & 94
3. Al-Hadiqah al-Nadiyah referencing Tatar Khaniyah, Part 2 regarding forbidden sciences, Faisalabad, 1/340
4. Al-Quran al-Karim, 77/15

फ़तावा रज़विया जिल्द (15)

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
उसने अपने शहर के उलेमा के लिए वसीयत की; इसमें मुतकल्लिमून (धर्मशास्त्री) शामिल नहीं होंगे। यदि किसी व्यक्ति ने वसीयत की कि उसकी किताबों में से इल्म की किताबों को वक्फ कर दिया जाए, तो पूर्वजों (सलफ़) ने फतवा दिया कि उनमें जो कलाम की किताबें हैं उन्हें बेच दिया जाए।[1]	किसी ने इलाके के उलेमा के लिए कुछ वसीयत की तो उसमें मुतकल्लिमून (इल्म-ए-कलाम वाले) दाखिल नहीं होंगे, और अगर किसी ने वसीयत की कि मेरी कुतुब में से इल्म की कुतुब को वक्फ किया जाए तो असलाफ का फतवा है कि इल्म-ए-कलाम की कुतुब को उनमें से फरोख्त किया जाए (यानी ये इल्म की कुतुब नहीं हैं।) (त)

तरीक़ा-ए-मुहम्मदिया में ब-हवाला तातार-खानिह इमाम हाफ़िज़ अबुल लैथ समरकंदी से है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
जो कोई कलाम में व्यस्त होता है, उसका नाम उलेमा की सूची से मिटा दिया जाता है।[2]	जो शख्स कलाम में मशगूल हुआ तो उसका नाम उलेमा की फेहरिस्त से खारिज करार दिया जाएगा। (त)

हदीक़ा-ए-नदिया में है: "उसे आलिम नहीं कहा जाएगा।"[3] (त) इसके नज़ायर फ़क़ीर की नज़र में कसीर व वाफ़िर हैं, सर-ए-दस्त उन्हें तीन किताबों से नज़ायर लीजिये कि मुकज़्ज़िबान-ए-ख़ुदा ने क़ुरआन-ए-अज़ीम व नुसूस-ए-सरीहा मतून व अक़ायद व इज्मा-ए-क़तई अइम्मा-ए-सलफ़ व खलफ़ को यकसर छोड़ कर अबहाष़-ए-ज़ाइदा में उनकी तराशीदा तक़रीरों का दामन पकड़ा है यानी मुसायरा व शरहुल मवाक़िफ़ जिनकी दो इबारतें देवबंदियों की पुरानी दस्त-माल हैं, और तीसरी हाशिया सियालकोटी की ये इबारत कि सवाल में गुज़री, उनके बाद बहमदुलिल्लाह तआला मुकज़्ज़िबीन का हाथ बिल्कुल खाली रह जाएगा और वस-वसा-ए-इब्लीस मरदूद व मतरूद होकर "वैलुं यौमइज़िल्लिल मुकज़्ज़िबीन"[4] (उस दिन झुटलाने वालों के लिए तबाही है। त) का नक़्शा उन पर यहीं से नज़र आएगा व-बिल्लाहित तौफीक।

नज़ीर-ए-अव्वल: मुल्ला अब्दुल हकीम सियालकोटी की सुनिये, मन्हिया ख़याली से मन्कूल हुआ कि उसमें बारी अज़्ज़-व-जल्ल के इल्म का उमूर-ए-मुतनाहिया से तफ़्सीलन मुतअल्लिक होना ममनूअ कह दिया, मुल्ला ने ख़याली का ख़याल ख़याली नक़ल करके उस पर रजिस्ट्री कर दी:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
जहाँ उन्होंने कहा "उसका कहना: गौर करो (तअम्मुल)", वहाँ उन्होंने गौर करने की वजह उनसे नक़ल करते हुए कहा: "बेशक अल्लाह तआला का व्यापक ज्ञान केवल उन्हीं चीज़ों को शामिल है जो असंभव नहीं हैं।"	जहाँ उन्होंने कहा क़ौलुहु फ़ताअम्मुल (उसका क़ौल कि तअम्मुल करो) वहाँ उन्होंने वज्ह-ए-तअम्मुल उनसे नक़ल करते हुए कहा कि अल्लाह तआला का शामिल इल्म उन चीज़ों को मुश्तमिल होगा जिनका वजूद मुमतनेअ न होगा जिस तरह उसकी शामिल क़ुदरत उन चीज़ों को...

1. मिन्हुल रौज़ुल अज़हर शरह अल-फ़िक़्ह अल-अकबर, खुतबुल किताब, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. 4
2. तरीक़ा-ए-मुहम्मदिया अन-नौअ अस-सानी फ़िल मन्ही अन्हा, मतबा इस्लामिया स्टीम प्रेस लाहौर, 1/92 व 94
3. अल-हदीक़तुल नदिया ब-हवाला तातार-खानिह अन-नौअ अस-सानी फ़िल उलूम अल-मन्ही अन्हा.फैसलाबाद, 1/340
4. अल-क़ुरआन अल-करीम, 77/15

عربی عبارت	اردو ترجمہ
اوصی لعلماء بلدہ لا یدخل المتکلمون ولو اوصی انسان ان یوقف من کتبہ کتب العلم فافتی السلف انہ یباع ما فیھا من کتب الکلام۔ 1	کسی نے علاقہ کے علماء کے لئے کچھ وصیت کی تو اس میں متکلمون (علم کلام والے) داخل نہ ہوں گے، اور اگر کسی نے وصیت کی کہ میری کتب میں سے علم کی کتب کو وقف کیا جائے تو اسلاف کا فتوٰی ہے کہ علم کلام کی کتب کو ان میں سے فروخت کیا جائے (یعنی یہ علم کی کتب نہیں ہیں۔) (ت)

طریقہ محمدیہ میں بحوالہ تاتارخانیہ امام حافظ ابواللیث سمرقندی سے ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
من اشتغل بالکلام محی اسمہ من علی العلماء۔ 2	جو شخص کلام میں مشغول ہوا تو اس کا نام علماء کی فہرست سے خارج قرار دیا جائے گا۔ (ت)

حدیقہ ندیہ میں ہے: فلایقال لہ عالم 3 (اس کو عالم نہ کہا جائے گا۔ ت) اس کے نظائر نظر فقیر میں کثیر و وافر، سردست انہیں تین کتابوں سے نظائر لیجئے کہ مکذبان خدا نے قرآن عظیم و نصوص صریحہ متون و عقائد و اجماعی قطعی ائمہ سلف و خلف کو یکسر چھوڑ کر ابحاث زائدہ میں ان کی تراشیدہ تقریروں کا دامن پکڑا ہے یعنی مسایرہ و شرح مواقف جن کی دو عبارتیں دیوبندیوں کی پرانی دست مال ہیں، اور تیسری حاشیہ سیالکوٹی کی یہ عبارت کہ سوال میں گزری، ان کے بعد بحمد اللہ تعالٰی مکذبوں کا ہاتھ بالکل خالی رہ جائیگا اور وسوسہ ابلیس مردود و مطرود ہو کر "وَیْلٌ

يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ" 4 (اس روز جھٹلانے والوں کے لئے ہلاکت ہے۔ ت) کا نقشہ ان پر یہیں سے نظر آئے گا وباللہ التوفیق۔

نظیر اول: ملا عبدالحکیم سیالکوٹی کی سنئے، منہیہ خیالی سے منقول ہوا کہ اس میں باری عزوجل کے علم کا امور متناہیہ سے تفصیلاً متعلق ہونا ممنوع کہہ دیا، ملا نے خیالی کا خیال خیالی نقل کر کے اس پر رجسٹری کر دی:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
حیث قال قولہ فتأمل نقل عنہ وجہ التأمل ان علمہ تعالی الشامل انما یشتمل مالا یمتنع	جہاں انہوں نے کہا قولہ فتأمل (اس کا قول کہ تامل کرو) وہاں انہوں نے وجہ تامل ان سے نقل کرتے ہوئے کہا کہ اللہ تعالیٰ کا شامل علم ان چیزوں کو مشتمل ہوگا جن کا وجود ممتنع نہ ہو گا جس طرح اس کی شامل قدرت ان چیزوں کو

1 منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر خطبۃ الکتاب مصطفیٰ البابی مصر ص ۴ 2 طریقہ محمدیۃ النوع الثانی فی المنھی عنھا مطبع اسلامیہ سٹیم پریس لاہور ۱/ ۹۲ و ۹۴ 3 الحدیقۃ الندیہ بحوالہ تاتارخانیۃ النوع الثانی فی العلوم المنھی عنھا فیصل آباد ۱/ ۳۴۰ 4 القرآن الکریم ۷۷/ ۲۷

Fatawa Razawiyya Volume (15)

[Boxed Text] The existence and possibility of the connection of knowledge to infinite levels in detail is forbidden [end]. If it is asked: "Then this implies ignorance for Allah." I say: Ignorance is the absence of knowledge regarding things to which the connection of knowledge is valid, just as incapacity is the absence of the connection of power to things to which it is valid to be connected. So reflect [end]. (T) It contains those whose existence is not impossible, and the possibility of the connection of knowledge in infinite levels in a detailed manner is forbidden [end]. If it is objected that this will lead to implying ignorance for Allah Almighty, then I say that not knowing those things to which the connection of knowledge is valid is ignorance, just as the lack of power over things to which the connection of power is valid is called incapacity. Reflect. (T)

They said it was forbidden, but if they had looked into the hidden calamities within this false misgiving cast by "Adad-e-Mubeen" (may Allah protect us from its humiliating evil) had cast, they would never have allowed their pen and paper to be stained by it.

I say firstly: (Both Mullah Sahibs should state) At what point in the sequence of numbers did the knowledge of Allah Almighty stop, such that He does not know the number beyond that? How many days of the sequence of the days of the Hereafter are known to God, and how much knowledge of the Unknown Bliss of Paradise and the Punishment of Hellfire is there in Divine Knowledge, such that He has no news of more? Can any sane Muslim say such a thing after deliberate thought? Far be it! Look how explicit is the confirmation of Imam Shafi'i's statement: "I did not think a Muslim would say this" (T). Yes, he said, "I have become aware of something" (T): "And we have become aware of things since the time became corrupt, and to Allah is the complaint and upon Him is the reliance." While we have become aware of many things due to the corruption of the times, whereas the complaint is in the court of Allah Almighty and reliance is upon Him. (T)

Secondly: Whatever limit you set, state the distinguishing factor that justifies that boundary. What is the reason that knowledge exists up to this point and not after? If the external existence of the known is required for knowledge, then God forbid, forget the Hereafter, there would be no knowledge of anything tomorrow; rather, in pre-eternity, there would be absolute ignorance of all that is beyond (God forbid). Then how would creation happen? And when existence is not necessary, then all non-

existence is equal; stopping at a specific limit is a preference without a preferrer. Contrary to the sciences of the world, where the preferrer is the Divine Will; whatever He gave, was received: "They encompass nothing of His knowledge except what He wills" (Allah's knowledge cannot be encompassed except only as much as Allah Almighty...

[Footnotes] 1. Hashiya Abdul Hakim Sialkoti 'ala al-Khayali, Matba' Mujtabai, Delhi, p. 65 2. Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, Khutbat al-Kitab, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 4 3. Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, Khutbat al-Kitab, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 4 4. Al-Qur'an al-Karim 2/255

[बॉक्स किया हुआ पाठ] अनंत स्तरों के साथ ज्ञान के संबंध का अस्तित्व और संभावना विस्तार से वर्जित है [समाप्त]। यदि यह कहा जाए: "तो यह अल्लाह के लिए अज्ञानता का संकेत देता है।" मैं कहता हूँ: अज्ञानता उन चीज़ों के बारे में ज्ञान की कमी है जिनसे ज्ञान का संबंध वैध है, जैसे अक्षमता उन चीज़ों पर शक्ति के संबंध की कमी है जिनसे संबंधित होना वैध है। तो विचार करें [समाप्त]। (त) इसमें वे शामिल हैं जिनका अस्तित्व असंभव नहीं है, और विस्तृत तरीके से अनंत स्तरों में ज्ञान के संबंध की संभावना वर्जित है [समाप्त]। यदि यह आपत्ति की जाए कि इससे अल्लाह तआला के लिए अज्ञानता लाज़िम आएगी, तो मैं कहता हूँ कि उन चीज़ों को न जानना जिनसे ज्ञान का संबंध सही हो, अज्ञानता है, जिस तरह उन चीज़ों पर शक्ति का न होना जिनसे शक्ति का संबंध सही हो, अक्षमता (इज्ज़) कहलाता है। गौर करें। (त)

उन्होंने इसे वर्जित कहा, लेकिन यदि वे उस झूठे वसवसे में छिपी विपत्तियों को देखते जो "अदद-ए-मुबीन" (अल्लाह हमें इसकी अपमानजनक बुराई से बचाए) ने डाला था, तो वे कभी भी अपनी कलम और कागज़ को इससे दूषित न करते।

मैं पहली बात कहता हूँ: (दोनों मुल्ला साहब बतायें) संख्याओं के क्रम में किस बिंदु पर अल्लाह तआला का ज्ञान रुक गया कि उसके आगे की संख्या खुदा को मालूम नहीं? आख़िरत के दिनों के सिलसिले में कितने दिन खुदा को मालूम हैं, और जन्नत की अज्ञात नेमतों और नरक के अज़ाब का कितना हिस्सा ईश्वरीय ज्ञान में है कि उसे और अधिक की खबर नहीं? क्या कोई समझदार मुसलमान सोच-समझकर ऐसी बात कह सकता है? हरगिज़ नहीं! देखो इमाम शाफ़ई के इस इरशाद की कैसी स्पष्ट तस्दीक है कि "मुझे गुमान न था कि कोई मुसलमान यह बात कहेगा" (त)। हाँ, उन्होंने फ़रमाया, "मैंने किसी चीज़ पर जानकारी पाई" (त): "और हमने बहुत सी चीज़ों पर जानकारी पाई जब ज़माना भ्रष्ट हो गया, और अल्लाह ही की दरगाह में शिकायत है और उसी पर भरोसा है।" जबकि हमने ज़माने के फ़साद की वजह से बहुत सी चीज़ों पर जानकारी पाई जबकि शिकायत अल्लाह तआला के दरबार में है और उसी पर तवक्कुल है (त)।

दूसरी बात: जो सीमा आप तय करें, वहाँ फ़र्क बतायें कि सीमा क्यों तय की गई, क्या कारण है कि यहाँ तक का ज्ञान हुआ उसके बाद का नहीं? यदि ज्ञान के लिए ज्ञात वस्तु का बाहरी अस्तित्व आवश्यक है, तो आख़िरत तो दूर की बात है, माज़अल्लाह कल आने वाले कल का भी ज्ञान न होगा,

बल्कि अज़ल में बाक़ी सब चीज़ों से (अल्लाह की पनाह) पूर्ण अज्ञानता होगी। फिर सृष्टि कैसे होगी? और जब अस्तित्व ज़रूरी नहीं तो सब अभाव (अदम) समान हैं, किसी विशेष सीमा पर रुकना बिना किसी प्राथमिकता के प्राथमिकता देना है। इसके विपरीत दुनिया के विज्ञानों के मामले में, वहाँ प्राथमिकता देने वाला ईश्वरीय इच्छा है; जिसे जितना दिया गया उतना मिला "वे उसके ज्ञान में से किसी भी चीज़ का घेराव नहीं कर सकते सिवाय उसके जो वह चाहे" (अल्लाह तआला के ज्ञान का अहाता नहीं कर सकते मगर सिर्फ जितना अल्लाह तआला...

[पाद टिप्पणियाँ] 1. हाशिया अब्दुल हकीम सियालकोटी अल-खयाली, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, पृष्ठ 65 2. मिनह अल-रौज़ अल-अज़हर शरह अल-फिक्ह अल-अकबर, खुतबात अल-किताब, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, पृष्ठ 4 3. मिनह अल-रौज़ अल-अज़हर शरह अल-फिक्ह अल-अकबर, खुतबात अल-किताब, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, पृष्ठ 4 4. अल-कुरान अल-करीम 2/255

[باکس شدہ متن] وجدہ و امکان تعلق العلم بالمراتب الغیر المتناھیۃ مفصلۃ ممنوع انتھی فان قیل فیلزم الجھل علی اللہ قلت الجھل عدم العلم بما یصح تعلق العلم بہ کما ان العجز عدم تعلق القدرۃ بما یصح ان تتعلق بہ فتأمل اھ - 1 مشتمل ہے جن کا وجود ممتنع نہ ہو، اور مفصل طور پر غیر متناہی مراتب میں علم کے تعلق کا امکان ممنوع ہے انتھی، اگر اعتراض کیا جائے کہ اس سے اللہ تعالٰی کا جہل لازم آئے گا، تو میں کہتا ہوں جن چیزوں سے علم کا تعلق صحیح ہو ان کو نہ جاننا جہل ہے، جس طرح جن چیزوں سے قدرت کا تعلق صحیح ہو ان چیزوں کی قدرت نہ ہونا عجز کہلاتا ہے، غور کر اھ (ت)

ممنوع کہتے تو کہہ گئے لیکن نظر کرتے کہ یہ وسوسہ باطلہ جو عدد مبین اعاذنا اللہ تعالٰی من شرہ المھین نے القا کیا، اس کی تہہ میں کیا کیا آفات قاہرہ ہیں، تو ہرگز خامہ و نامہ کو اس سے آلودہ کرنا روا نہ رکھتے،

فأقول اولاً : (دونوں ملا صاحب فرمائیں تو کہ سلسلہ اعداد سے کس قدر پر مولٰی عزوجل کا علم جا کر رُک گیا کہ اس سے آگے کا عدد خدا کو معلوم نہیں، سلسلہ ایام آخرت سے کتنے دن خدا کو معلوم ہیں، آگے مجہول نعیم جنان و عذاب نیران سے کتنی مقدار علم الٰہی میں ہے زیادہ کی اسے خبر نہیں، کیا کوئی عاقل مسلم سوچ سمجھ کر ایسی بات کہہ سکتا ہے، حاشا و کلا دیکھو کیسی صریح تصدیق ہے امام شافعی کے اس ارشاد کی کہ ما ظننت مسلماً یقولہ 2 (مجھے گمان نہ تھا کہ کوئی مسلمان یہ بات کہے گا۔ت)، ہاں انھوں نے اطلعت علی شیئ 3 (میں نے کسی چیز پر اطلاع پائی۔ت) فرمایا، "وقد اطلعنا علی اشیاء اذ فسد الزمان و الی اللہ المشتکی وعلیہ التکلان"۔ جبکہ ہم نے

فساد زمانہ کی وجہ سے بہت سی چیزوں پر اطلاع پائی جبکہ شکایت اللہ تعالیٰ کے دربار میں ہے اور اسی پر توکل ہے (ت)

ثانیاً: جو حد مقرر کیجئے وہاں فارق بتائیے کہ حد بندی کرے، کیا سبب کہ یہاں تک کا علم ہوا بعد کا نہیں، علم کے لئے معلوم کا وجود خارجی درکار ہو تو آخرت در کنار معاذ اللہ کل آئندہ کا علم نہ ہو بلکہ ازل میں جملہ ماورا سے عیاذاً باللہ جہل مطلق ہو پھر خلق کیونکر ہو اور جب وجود ضرور نہیں تو معدوم سب یکساں، کسی حد خاص پر رُکنا ترجیح بلا مرجح ہے، بخلاف علوم عالم کہ وہاں مرجح ارادہ الہیہ ہے، جسے جتنا دیا اُتنا ملا "لَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ" 4 (اللہ تعالیٰ کے علم کا احاطہ نہیں کر سکتے مگر صرف جتنا اللہ تعالی

[حواشی] 1 حاشیہ عبدالکحیم سیالکوٹی علی الخیالی مطبع مجتبائی دہلی ص ۶۵ 2 منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر خطبۃ الکتاب مصطفی البابی مصر ص ۴ 3 منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر خطبۃ الکتاب مصطفی البابی مصر ص ۴ 4 القرآن الکریم ۲/ ۲۵۵

Fatawa Rizwia (Volume 15)

...should be. (T) Thirdly: Whatever limit you set, it is certainly known that days, afflictions, and rewards will go beyond that, as they are "limitless" (la taqif 'ind) boundaries. Now, will Allah, the Almighty, know those who come later? If not, then ignorance (Jahl) is present, and the excuse made is vanished and rejected, for now they are known and witnessed by the servants themselves. Moreover, who will create them? He is the All-Aware, the Witness. So, what is the meaning of not knowing!

"Does He not know, who created? And He is the Most Kind and All-Aware." (Quran 67:14) | Does He not know who created? And He is the One who knows every detail, All-Aware. (T)

And if you admitted there that His knowledge was not present before, then His knowledge, God forbid, would be emergent (hadith) or renewed (mutajaddid). Is this the belief of the Ahl al-Sunnah, when our Lord, the Almighty, said: "And Allah is All-Knowing of everything" (Quran 33:40)? (Allah Almighty knows every thing. T)

The belief is what Sialkoti himself wrote in the marginalia of Sharh Aqa'id Jalali:

"The objects of knowledge (ma'lumat) in themselves are infinite because they include both existents (mawjudat) and non-existents (ma'dumat)." (3) | The knowledge of Allah Almighty in its essence is infinite because it includes all existents and non-existents. (T)

It is in the commentary itself:

"Know that the theologians (mutakallimun) deny mental existence and affirm Allah Almighty's knowledge of infinite occurrences (hawadith)." (4) | Be clear that the scholars of Kalam deny mental existence and prove the knowledge of infinite occurrences for Allah Almighty. (T)

Rather, it is in the same Sialkoti marginalia on Al-Khayali:

"These relations are necessarily pre-eternal and infinite in actuality, due to the infinity of their objects, meaning everything that can be known from universal and particular matters, whether pre-eternal or emergent, because of the inclusion of..." | These relations are detailed, infinite, and pre-eternal. This is necessary because their objects of relation are infinite, meaning all those matters that can be known, whether

universals, particulars, pre-eternal, or emergent, because this knowledge of possibilities...

1. The Holy Quran 67/14
2. The Holy Quran 33/40
3. Marginalia of Sharh Aqa'id Jalali, Mujtabai Press, Delhi, p. 21
4. Sharh al-Dawani 'ala al-Aqa'id al-Adudiyya, Mujtabai Press, Delhi, p. 21

फतवा रज़विया (खंड 15)

...होना चाहिए। (त) तीसरा: जो भी सीमा आप निर्धारित करें, यह निश्चित रूप से ज्ञात है कि दिन, पीड़ाएं और पुरस्कार उससे आगे बढ़ेंगे क्योंकि वे "असीमित" (ला तक़िफ़ इंद) सीमाएं हैं। अब, क्या अल्लाह, सर्वशक्तिमान, उनके बारे में जानेगा जो बाद में आएंगे? यदि नहीं, तो अज्ञानता (जहल) मौजूद है, और जो बहाना बनाया गया था वह समाप्त और खारिज हो गया है, क्योंकि अब वे स्वयं दासों को ज्ञात और प्रत्यक्ष हैं। इसके अलावा, उन्हें कौन पैदा करेगा? वह सर्व-जागरूक, गवाह है। तो, न जानने का क्या मतलब है!

"क्या वह नहीं जानता, जिसने पैदा किया? और वह अत्यंत दयालु और सर्व-जागरूक है।" (कुरान 67:14) | क्या वह नहीं जानता जिसने पैदा किया? और वह हर बारीक बात जानने वाला, खबरदार है। (त)

और अगर तुमने वहाँ यह मान लिया कि उसका ज्ञान पहले नहीं था, तो उसका ज्ञान, अल्लाह न करे, आकस्मिक (हादिस) या नया (मुतजद्दिद) हो जाएगा। क्या यह अहल-ए-सुन्नत का अक़ीदा है, जब हमारे रब, सर्वशक्तिमान ने फ़रमाया: "और अल्लाह हर चीज़ का जानने वाला है" (कुरान 33:40)? (अल्लाह तआला हर चीज़ का जानने वाला है। त)

अक़ीदा वह है जो सियालकोटी ने खुद शराह अक़ायद जलाली के हाशिये में लिखा है:

"ज्ञात वस्तुएं(मालूमात) अपने आप में अनंत हैं क्योंकि उनमें मौजूद (मौजूदात) और गैर-मौजूद (मअदुमात) दोनों शामिल हैं।" (3) | बारी तआला की मालूमात अपनी ज़ात में अनंत हैं क्योंकि वे मौजूदात और मअदुमात सबको शामिल हैं। (त)

शराह में स्वयं है:

"जान लें कि मुतकल्लिमून (धर्मशास्त्री) मानसिक अस्तित्व का खंडन करते हैं और अल्लाह तआला के लिए अनंत घटनाओं (हवादिस) के ज्ञान की पुष्टि करते हैं।" (4) | स्पष्ट रहे कि इल्म-ए-कलाम वाले मानसिक अस्तित्व का खंडन करते हैं और अल्लाह तआला के लिए अनंत हवादिस का इल्म साबित करते हैं। (त)

बल्कि स्वयं उसी हाशिये-ए-सियालकोटी अली अल-ख़याلی में है:

"ये संबंध अनिवार्य रूप से वास्तव में शाश्वत और अनंत हैं, उनके विषयों की अनंतता के कारण, यानी वह सब कुछ जिसे सार्वभौमिक और विशेष मामलों से जाना जा सकता है, चाहे वह शाश्वत हो या आकस्मिक, समावेश के कारण..." | ये तअल्लुक़ात तफ्सीली तौर पर गैर-मुतनाही कदीम हैं, यह इस वजह से ज़रूरी है कि उनके मुतअल्लिकात गैर-मुतनाही हैं, यानी तमाम वो उमूर जिनको जाना जा सकता है, कुल्लियात, जुज़इयात, अज़लिया हों या हादिस, क्योंकि यह इल्म-ए-मुमकिनात...

1. अल-कुरान अल-करीम 67/14
2. अल-कुरान अल-करी33/40 م
3. हाशियह शराह अक़ायद जलाى, मतबा मुजतबाई दिल्ली, पृष्ठ 21
4. शराह अद-दवानी अला अल-अक़ायद अल-अदुदिया, मतबा मुजतबाई दिल्ली, पृष्ठ 21

पृष्ठ 742 में से 476

چاہئے۔ت) ثالثاً: جو حد مقرر کیجئے یقیناً معلوم کہ ایام وایلام و انعام اس سے آگے بڑھیں گے کہ "لا تقف عند" حد ہیں، اب جو بعد کو آئے ان کا علم باری عزوجل کو ہوگا یا نہیں، اگر نہیں تو جہل موجود، اور جو عذر کیا تھا زاہق و مردود، کہ اب تو وہ خود عباد کو معلوم و مشہود، معہذا انہیں پیدا کون کرے گا، وہی خبیر شہید، تو نہ جاننا کیا معنٰی !

"أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ ط وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴿۱۴﴾" 1 | کیا وہ نہ جانے جس نے پیدا کیا اور وہی ہے ہر باریکی جانتا خبردار۔(ت)

اور اگر وہاں تم نے اور مانا کہ ان کا علم پہلے نہ تھا تو اس کا علم معاذ اللہ حادث ہوا، متجدد ہوا، کیا یہ عقیدہ اہلسنت کا ہے جو ہمارے رب عزوجل نے فرمایا "وَ كَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَیْءٍ عَلِیْمًا ﴿۴۰﴾" 2 (اللہ تعالی ہر شیئ کا عالم ہے۔ت)

عقیدہ وہ ہے جو خود سیالکوٹی نے حاشیہ شرح عقاید جلالی میں لکھا:

المعلومات فی انفسھا غیر متناھیۃ لشمولھا الموجودات والمعدومات۔ 3 | معلوماتِ باری تعالٰی اپنی ذات میں غیر متناہی ہیں کیونکہ موجودات اور معدومات سب کو شامل ہیں۔(ت)

خود شرح میں ہے:

اعلم ان المتکلمین ینفون الوجود الذھنی ویثبتون علم اللہ تعالی بالحوادث الغیر المتناھیۃ۔ 4 | واضح رہے علم کلام والے ذہنی وجود کی نفی کرتے ہیں اور اللہ تعالٰی کے لئے غیر متناہی حوادث کا علم ثابت کرتے ہیں(ت)

بلکہ خود اسی حاشیہ سیالکوٹی علی الخیالی میں ہے:

هذه التعلقات قديمۃ غیر متناھیۃ بالفعل ضرورۃ عدم تناھی متعلقاتھا اعنی جمیع مایمکن ان یعلم من الامور الکلیۃ والجزئیۃ الازلیۃ والمتجددۃ لشمولہ | یہ تعلقات تفصیلی طور پر غیر متناہی قدیم ہیں یہ اس وجہ سے ضروری ہے کہ ان کے متعلقات غیر متناہی ہیں، یعنی تمام وہ امور جن کو جانا جاسکتا ہے کلیات، جزئیات، ازلیہ ہوں یا حادثہ، کیونکہ یہ علم ممکنات،

1 القرآن الکریم ۶۷/ ۱۴ 2 القرآن الکریم ۳۳/ ۴۰ 3 حاشیہ شرح عقاید جلالی مطبع مجتبائی دہلی ص ۲۱ 4 شرح الدوانی علی العقاید العضدیۃ مطبع مجتبائی دہلی ص ۲۱

Fatawa Razawiyya Volume (15)

Al-Mumkin wal-Mumtani' wal-Wajib[1]	**It includes all impossibilities and necessities (T)**

The belief is what was stated in Al-Maqasid and its commentary: | His (Allah's) knowledge is infinite and encompasses everything that is infinite (like numbers and forms) and the pleasures of paradise, and includes all existents and non-existents, the possible and the impossible, and all universals and particulars, traditionally and rationally.[2] | Allah Almighty's knowledge is infinite and encompasses infinite things like numbers, shapes, and the blessings of paradise. It includes all existents, non-existents, possibilities, and impossibilities, and all universals and particulars, both traditionally and rationally. (T) |

The belief is what was explained in Al-Mawaqif and its commentary: | His knowledge encompasses all conceptual entities: the possible, the necessary, and the impossible. In this chapter, there are opposing sects; the first are those who say He does not know His own essence... (until he said) the fourth are those who say He does not conceive what is infinite.[3] | Allah Almighty's knowledge includes all possible, necessary, and impossible concepts. In this discussion, there are some opposing groups; the first is the one who says that Allah Almighty does not even have knowledge of His own essence, and it is even said that the fourth group is the one that says Allah Almighty does not have knowledge of infinite matters. (T) |

The belief is what was stated in Al-Hadiqa al-Nadiyya: | Known things, whether they exist or do not exist, are impossible or possible, eternal or originated, finite or infinite, particular or universal; in short, everything to which knowledge can relate is known to Allah Almighty.[4] | Existing and non-existing things, whether they are impossible or possible, eternal and originated, finite, infinite, particular or universal —in short, whatever can be related to knowledge, all of it is known to Allah Almighty. (T) |

The belief is what this humble servant of the Powerful Lord wrote in Ad-Dawlat al-Makkiyya and the noble scholars of the Two Holy Sanctuaries...

---

[1] Hashiya Abdul Hakim Sialkoti 'ala al-Khayali, Mujtabai Press, Delhi, p. 82 [2] Al-Maqasid and Sharh al-Maqasid, Conclusion on His infinite knowledge, etc., Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyya, Lahore, 2/90 [3] Al-Mawaqif and Sharh al-Mawaqif, Third Objective regarding the knowledge of Allah Almighty, Al-Sharif al-Radi Publications,

Qom, Iran, 8/70 [4] Al-Hadiqa al-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, Maktaba Nooriya Razawiyya, Faisalabad, 1/252

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

अल-मुमकिन वल-मुमतनि' वल-वाजिब[1]	**इसमें सभी असंभव और अनिवार्य चीजें शामिल हैं (त)**

अक़ीदा (आस्था) वह है जो मक़ासिद और उसकी व्याख्या में कहा गया है: | अल्लाह तआला का ज्ञान असीम है और असीम चीजों (जैसे संख्याओं और आकृतियों) और स्वर्ग के सुखों को घेरे हुए है, और इसमें सभी मौजूद, गैर-मौजूद, संभव और असंभव चीजें और सभी सामान्य और विशिष्ट चीजें पारंपरिक और तार्किक रूप से शामिल हैं।[2] | अल्लाह तआला का ज्ञान असीम है और संख्याओं, आकृतियों और स्वर्ग के सुखों जैसी असीम चीजों को घेरे हुए है। इसमें सभी मौजूद, गैर-मौजूद, संभव और असंभव चीजें और सभी सामान्य और विशिष्ट (क्लुय्यात और जुज़ईयात) चीजें पारंपरिक और तार्किक रूप से शामिल हैं। (त) |

अक़ीदा वह है जो मवाक़िफ़ और उसकी व्याख्या में बयान किया गया है: | अल्लाह तआला का ज्ञान सभी अवधारणाओं को शामिल करता है: संभव, अनिवार्य और असंभव। इस अध्याय में विरोधी समूह हैं; पहला वह है जो कहता है कि वह अपनी सत्ता को नहीं जानता... (यहाँ तक कि कहा) चौथा वह है जो कहता है कि वह असीम का बोध नहीं करता।[3] | अल्लाह तआला का ज्ञान सभी संभव, अनिवार्य और असंभव अवधारणाओं को शामिल करता है। इस चर्चा में कुछ विरोधी समूह हैं; पहला वह जो कहता है कि अल्लाह तआला को अपनी स्वयं की सत्ता का भी ज्ञान नहीं है, और यहाँ तक कहा गया कि चौथा समूह वह है जो कहता है कि अल्लाह तआला को असीम मामलों का ज्ञान नहीं है। (त) |

अक़ीदा वह है जो हदीक़ह नदिय्या में कहा गया है: | ज्ञात वस्तुएं, चाहे वे मौजूद हों या गैर-मौजूद, असंभव हों या संभव, शाश्वत हों या नवीन, सीमित हों या असीम, विशिष्ट हों या सामान्य; संक्षेप में, वह सब कुछ जिससे ज्ञान का संबंध हो सकता है, अल्लाह तआला को ज्ञात है।[4] | मौजूद और गैर-मौजूद चीजें, चाहे वे असंभव हों या संभव, प्राचीन हों या नवीन, सीमित हों या असीम, विशिष्ट हों या सामान्य —संक्षेप में, जिस भी चीज का संबंध ज्ञान से हो सकता है, वह सब अल्लाह तआला को ज्ञात है। (त) |

अक़ीदा वह है जिसे इस सर्वशक्तिमान प्रभु के विनम्र सेवक ने अद-दौलत अल-मक्किया में लिखा और हरमैन तैय्यिबैन के विद्वानों ने...

---

[1] हाशिया अब्दुल हकीम सियालकोटी अल अल-खयाली, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, पृष्ठ 82 [2] मक़ासिद और शरह अल-मक़ासिद, उसके असीम ज्ञान का समापन आदि, दार अल-मारिफ अल-नुमानिया, लाहौर, 2/90 [3] मवाक़िफ़ और शरह अल-मवाक़िफ़, अल्लाह तआला के ज्ञान के बारे में तीसरा उद्देश्य, अल-शरीफ अल-रज़ी प्रकाशन, क़ोम, ईरान, 8/70 [4] अल-हदीक़ह अन-नदिय्या शरह अल-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया, मकतबा नूरिया रज़विया, फैसलाबाद, 1/252

المکن والممتنع والواجب۔ [1] محالات اور واجبات سب کو شامل ہے (ت)

عقیدہ وہ ہے جو مقاصد و شرح میں فرمایا: | علمہ تعالی لایتناہی و محیط بما لایتناہی کالاعداد والاشکال) ونعیم الجنان وشامل لجمیع الموجودات والمعدومات الممکنۃ والممتنعۃ وجمیع الکلیات و الجزئیات سمعا و عقلا۔ [2] | اللہ تعالٰی کا علم غیر متناہی ہے اور اعداد و اشکال اور جنت کی نعمتوں جیسی غیر متناہی اشیاء کو محیط اور تمام موجودات و معدومات و ممکنات و ممتنعات کو اور تمام کلیات و جزئیات کو نقلا وعقلا شامل ہے۔ (ت) |

عقیدہ وہ ہے جو مواقف و شرح میں بیان فرمایا: | علمہ تعالی یعم المفہومات کلہا الممکنۃ والواجبۃ والممتنعۃ والمخالف فی ہذا الفصل فرق الاولی من قال لا یعلم نفسہ (الی ان قال) الرابعۃ من قال لا یعقل غیر المتناھٰی۔ [3] | اللہ تعالٰی کا علم تمام ممکنہ ، واجبہ اور محال مفہومات کو شامل ہے، اس بحث میں کچھ مخالف فرقے ہیں، پہلا وہ جو کہتا ہے کہ اللہ تعالٰی کو اپنی ذات کا بھی علم نہیں ہے، اور یہاں تک کہا کہ چوتھا فرقہ وہ ہے جو کہتا ہے کہ اللہ تعالٰی کو غیر متناہی امور کا علم نہیں ہے۔ (ت) |

عقیدہ وہ ہے جو حدیقہ ندیہ میں فرمایا: | المعلومات موجودۃ او معدومۃ محالۃ او ممکنۃ قدیمۃ او حادثۃ متناھیۃ او غیر متناھیۃ جزئیۃ او کلیۃ وبالجملۃ جمیع ما یمکن ان یتعلق بہ العلم فھو معلوم للہ تعالٰی۔ [4] | موجود اور معدوم محال یا ممکن ہوں، قدیم و حادث، متناہی، غیر متناہی، جزئی یا کلی غرضیکہ جس چیز سے بھی علم کا تعلق ہو سکتا ہے وہ سب اللہ تعالٰی کو معلوم ہے۔ (ت) |

عقیدہ وہ ہے جو اس فقیر رب قدیر نے الدولۃ المکیہ میں لکھا اور علمائے کرام حرمین طیبین نے

1 حاشیہ عبد الحکیم سیالکوٹی علی الخیالی مطبع مجتبائی دہلی ص ۸۲ 2 مقاصد و شرح المقاصد خاتمہ علمہ لایتناہی الخ دارالمعارف النعمانیہ لاہور ۲/ ۹۰ 3 مواقف و شرح المواقف المقصد الثالث فی علمہ تعالٰی منشورات الشریف الرضی قم ایران ۸/ ۷۰ 4 الحدیقة الندیة شرح الطریقة المحمدیة مکتبة نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱/ ۲۵۲

Adorned with glorious endorsements: Our Lord, Blessed and Exalted, knows His Noble Essence and His infinite Attributes, and the events that have occurred or will occur, even if they continue infinitely until eternity. He also knows the non-existent possibilities and those that will never exist, as well as all impossibilities; nothing among the concepts is outside the knowledge of Allah, Glorified and Exalted. He knows all of them in full detail from pre-eternity to post-eternity. The Essence of Allah, Glorified and Exalted, is infinite, and His Attributes are infinite, and every single one of His Attributes is infinite. The series of numbers is infinite, as are the days of eternity, their hours, and their moments. Every bounty among the bounties of Paradise, every punishment among the punishments of Hell, the breaths of the people of Paradise and the people of Hell, their moments, their movements, and so on—all of these are infinite. All this is known to Allah Almighty from pre-eternity to post-eternity with complete, encompassing, and detailed knowledge. Thus, in His knowledge, Glorified and Exalted, infinite series are contained in an infinite manner. Rather, for Him, Glorified and Exalted, there are infinite points of knowledge regarding every atom, because every atom has a relationship with every other atom —whether it exists, will exist, or could exist—in terms of proximity, distance, and direction, varying across different spaces and times from the first day to an endless future. All of this is known to Him, Glorified and Exalted, in actuality. So, His knowledge, Exalted is His Majesty, is infinite within infinite within infinite. It is as if, in the terminology of mathematicians, it is "infinite cubed." All that has been stated is clear to anyone who belongs to Islam.

महिमाशाली पृष्ठांकनों से सुशोभित: हमारा रब, धन्य और महान, अपनी महिमाशाली सत्ता और अपने अनंत गुणों को जानता है, और उन घटनाओं को भी जो घट चुकी हैं या घटेंगी, चाहे वे अनंत काल तक निरंतर होती रहें। वह उन संभावनाओं को भी जानता है जो अस्तित्व में नहीं हैं और जो कभी अस्तित्व में नहीं आ सकतीं, साथ ही सभी असंभवताओं को भी; अवधारणाओं में से कोई भी चीज़ अल्लाह तआला, महिमामय और महान, के ज्ञान से बाहर नहीं है। वह उन सभी को अनादि काल से अनंत काल तक पूर्ण विवरण के साथ जानता है। अल्लाह तआला की सत्ता अनंत है, और उसके गुण अनंत हैं, और उसका प्रत्येक गुण अनंत है। संख्याओं की श्रृंखला अनंत है, और इसी तरह अनंत काल के दिन, उनके घंटे और उनके क्षण भी अनंत हैं। स्वर्ग की नेमतों में से प्रत्येक नेमत, नरक के दंडों में से प्रत्येक दंड, स्वर्गवासियों और नरकवासियों की सांसें, उनके क्षण, उनकी हरकतें और अन्य सब कुछ—ये सब अनंत हैं। और यह सब अल्लाह तआला को अनादि काल से अनंत काल तक पूर्ण, व्यापक और विस्तृत ज्ञान के साथ ज्ञात है। इस प्रकार, उसके ज्ञान में, महिमामय और महान, अनंत रूप से अनंत श्रृंखलाएं समाहित हैं। बल्कि, उसके लिए, महिमामय और महान, प्रत्येक परमाणु के बारे में अनंत ज्ञान है, क्योंकि प्रत्येक परमाणु का दूसरे प्रत्येक परमाणु के साथ संबंध होता है—चाहे वह अस्तित्व में हो, होगा या अस्तित्व में आ सकता हो—नजदीकी, दूरी और दिशा के संदर्भ में, जो पहले दिन से लेकर अनंत भविष्य तक विभिन्न स्थानों और समयों के अनुसार बदलता रहता है। और यह सब वास्तव में उसे ज्ञात है। अत; उसका ज्ञान, उसकी महिमा सर्वोच्च है, अनंत में अनंत में अनंत है। यह ऐसा है जैसे कि गणितज्ञों की शब्दावली में, यह "अनंत का घन (infinite cubed)" हो। यह सब जो कुछ भी वर्णित किया गया है, उस व्यक्ति के लिए स्पष्ट है जिसके पास इस्लाम है।

مزین بتصدیقاتِ جلیلہ کیا: (عربی متن) ان ربنا تبارک وتعالیٰ یعلم ذاته الکریمة وصفاته الغیر المتناهیة والحوادث التی وجدت والتی توجد غیر متناهیة الیٰ ابد الابد والممکنات التی لم توجد ولن توجد بل والمحالات باسرها فلیس شیئ من المفاہیم خارجاً عن علمه سبحنه وتعالیٰ یعلمہا جمیعاً تفصیلاً تاماً ازلاً ابداً وذاته سبحانه وتعالیٰ غیر متناهیة وصفاته غیر متناهیات وکل صفة منها غیر متناهیة وسلاسل الاعداد غیر متناهیة وکذا ایام الابد و ساعاته وآناته وکل نعیم من نعم الجنة وکل عذاب من عقوبات جهنم و انفاس اهل الجنة واهل النار ولمحاتہم وحرکاتہم وغیر ذلک کلهاغیر متناه والکل معلوم لله تعالیٰ ازلا و ابدا با حاطة تامة تفصیلیة ففی علمه سبحنه وتعالیٰ سلاسل غیر المتناهیات بہر ات غیر متناهی بل له سبحانه وتعالیٰ فی کل ذرة علوم لا متناهی لان لکل ذرة مع کل ذرة کانت اوتکون او یمکن ان تکون نسبة بالقرب والبعد والجهة مختلفة في الازمنة باختلاف الامکنة الواقعة والممکنة من اول یوم الی مالا آخر له والکل معلوم له سبحنه وتعالیٰ بالفعل فعلمه عز جلاله غیر متناه غیر متناه فی غیر متناه کانه معکب غیر المتناهی علی اصطلاح الحساب وهذا جمیعاً واضح عند من له من الاسلام

(اردو ترجمہ) ہمارے رب تعالیٰ اپنی ذات کریمہ و صفات غیر متناہیہ اور حوادث جو موجود ہیں یا ہو سکیں خواہ ابدالاباد تک غیر متناہی ہوں اور ممکنات غیر موجودہ اور جو موجود نہ ہو سکیں اور محالات تمام ان مفہومات میں سے کوئی بھی اللہ تعالیٰ کے علم سے خارج نہیں، ان تمام کو تفصیلاً کاملاً ازل و ابد سے جانتا ہے، اللہ تعالیٰ کی ذات پاک لا محدود اور اس کی صفات غیر متناہی ہیں اور پھر اس کی ہر صفت غیر متناہی ہے، اعداد کا سلسلہ اور یونہی ابد تک ایّام، ان کے گھنٹے، ان کی آنات اور جنت کی نعمتیں، اور پھر ہر نعمت، یونہی جہنم کی سزاوں کے عذاب، اور جنتی اور جہنمی لوگوں کے سانس، ان کے لمحات، حرکات وغیرہا یہ تمام غیر متناہی ہیں اور اللہ

تعالیٰ کا علم ازلاً و ابداً ان سب کو محیط تام ہے اور تفصیلاً ہے، تو اللہ تعالیٰ کے علم میں غیر متناہی سلسلے غیر متناہی طور پر داخل ہیں بلکہ ہر ذرہ کے متعلق اللہ تعالیٰ کے معلومات ہیں کیونکہ ہر ذرہ کو ذرہ کے ساتھ خواہ وہ موجود ہو یا ہو سکتا ہو یا اس کی نسبت قرب و بُعد اور زمانہ کی مختلف جہات سے باعتبار اختلاف مکانات وزمانات اول تا غیر منتی، ضرور نسبت حاصل ہے، اور تمام کا اللہ تعالیٰ کو بالفعل علم ہے تو اللہ تعالیٰ کا علم غیر متناہی، غیر متناہی میں غیر متناہی ہے، گویا کہ حساب والوں کی اصطلاح میں غیر متناہی مکعب ہے اور تمام بیان کردہ اس شخص کے ہاں واضح ہے جس کو اسلام

Fatawa Razawiya Volume 15

Naseeb (Fate/Destiny)[1] **It is destined. (T)**

The belief is what this humble servant quoted in the annotations of 'al-Fuyudat al-Makkiyya':

Where I wrote regarding my mentioned statement "Rather, Allah the Exalted, Glorified is He, has infinite knowledge in every atom," this text: Praise be to Allah, what I have written is from myself as an expression of my faith in my Lord. Then I found confirmation of it in 'al-Tafsir al-Kabir', where under the noble verse "And thus did We show Ibrahim..." it is stated: I heard my father, Sheikh Imam Umar Diya al-Din (Allah have mercy on him), saying that he heard Sheikh Abu al-Qasim al-Ansari saying that he heard Imam al-Haramayn saying: The information (objects of knowledge) of Allah the Exalted are infinite, and within each of those pieces of information, the information is also infinite. This is because it is possible for a single substance (indivisible atom) to occur in infinite spaces alternatively, and similarly, it is possible for it to be characterized by infinite attributes alternatively, etc.[2]

Where I wrote regarding my mentioned statement "Rather, Allah the Exalted, Glorified is He, has infinite knowledge in every atom," this text: Praise be to Allah, what I have written is from myself as an expression of my faith in my Lord. Then I found confirmation of it in 'al-Tafsir al-Kabir', where under the noble verse "And thus did We show Ibrahim..." it is stated: I heard my father, Sheikh Imam Umar Diya al-Din (Allah have mercy on him), saying that he heard Sheikh Abu al-Qasim al-Ansari saying that he heard Imam al-Haramayn saying: The information (objects of knowledge) of Allah the Exalted are infinite, and within each of those pieces of information, the information is also infinite. This is because it is possible for a single substance (indivisible atom) to occur in infinite spaces alternatively, and similarly, it is possible for it to be characterized by infinite attributes alternatively, etc. (T)

Second Example: In 'al-Musayara', the core belief written is that of the Imams of the Ahl al-Sunnah wa al-Jama'ah: that there is absolutely no creator of anything except Allah. Even the voluntary actions of servants are entirely His creation; the servant is merely the 'kasib' (acquirer). This is elucidated with rational and traditional proofs:

Where he said: The first principle is knowledge that there is no creator besides Him the Exalted, for He, Glorified is He, is the Creator of every occurrence, whether substance or accident, such as motion...

Where they stated: The first rule is that regarding Allah the Exalted, the knowledge is that He is the Creator and there is no creator besides Him. So Allah the Exalted [is the creator of] every occurrence...

[1] Al-Dawla al-Makkiyya, Part 1, Ahl al-Sunna wa al-Jama'at Press, Bareilly, p. 7 [2] Al-Fuyudat al-Makkiyya, Annotations of Al-Dawla al-Makkiyya, Ahl al-Sunna wa al-Jama'at Press, Bareilly, p. 9

फतावा रज़विया जिल्द 15

नसीब[1]

अकीदा वह है जिसे इस फकीर ने 'अल-फुयूदात अल-मकिया' की व्याख्या में उद्धृत किया है:

जहाँ मैंने अपने उक्त कथन "बल्कि अल्लाह तआला सुब्हानहु के हर ज़र्रे में इल्म (ज्ञान) ग़ैर मुतनाही (अनंत) हैं" पर यह इबारत लिखी है: अल्हम्दु लिल्लाह, यह जो कुछ मैंने लिखा है, यह मैंने अपनी ओर से अपने रब पर अपने ईमान के इज़हार के तौर पर लिखा है। इसके बाद मैंने 'तफसीर कबीर' में इसकी तस्दीक (पुष्टि) पाई, जहाँ आयत-ए-करीमा "व कज़ालिका नुरी इबराहीम" के तहत फ़रमाया कि मैंने अपने वालिद शैख इमाम उमर ज़ियाउद्दीन रहमतुल्लाही तआला से सुना, उन्होंने फ़रमाया कि मैंने शैख अबुल कासिम अंसारी से सुना, उन्होंने फ़रमाया कि मैंने इमामुल हरमैन से सुना कि वह फ़रमा रहे थे कि अल्लाह तआला की मालूमात (ज्ञात वस्तुएं) ग़ैर मुतनाही हैं, और उन मालूमात में से हर एक की मालूमात भी ग़ैर मुतनाही हैं। यह इसलिए कि जौहर-ए-फ़र्द (अविभाज्य परमाणु) का विकल्प के तौर पर अनंत स्थानों में पाया जाना संभव है, और इसी तरह वैकल्पिक रूप से अनंत गुणों से युक्त होना भी संभव है, इत्यादि।[2]

नसीब है। (त)

जहाँ मैंने अपने उक्त कथन "बल्कि अल्लाह तआला सुब्हानहु के हर ज़र्रे में इल्म (ज्ञान) ग़ैर मुतनाही हैं" पर यह इबारत लिखी है, अल्हम्दु लिल्लाह यह जो कुछ मैंने लिखा है यह मैंने अपनी तरफ से अपने रब पर अपने ईमान का इज़हार करते हुए लिखा है इसके बाद मैंने तफसीर कबीर में इसकी तसरीह (स्पष्टता) पाई, जहाँ आयह करीमा "व कज़ालिका नुरी इबराहीम" के तहत फ़रमाया कि मैंने अपने वालिद शेख इमाम उमर ज़ियाउद्दीन रहमतुल्लाह तआला से सुना उन्होंने फ़रमाया मैंने शेख अबुल कासिम अंसारी से उन्होंने फ़रमाया मैंने इमामुल हरमैन से सुना कि फ़रमा रहे थे कि अल्लाह तआला के मालूमात ग़ैर मुतनाही हैं और इन मालूमात में से हर एक के मालूमात भी ग़ैर मुतनाही हैं यह इसलिए कि जो हर फ़र्द का ग़ैर मुतनाही एहाज़ (स्थानों) में अली सबील अल-बदल पाया जाना मुमकिन है और यूँही इसका बदल के तौर पर ग़ैर मुतनाही सिफ़ात से मुत्तसिफ़ होना मुमकिन है इल्ख। (त)

दूसरी मिसाल: 'मुसायरा' में मूल अकीदा तो वही लिखा है जो अइम्मा-ए-अहले सुन्नत व जमाअत का है कि अल्लाह के सिवा वास्तव में किसी चीज़ का कोई खालिक (स्रष्टा) नहीं है। बंदों के स्वैच्छिक कार्य

भी पूरी तरह उसी की रचना हैं, बंदा केवल कासिब (अर्जनकर्ता) है, और इसे तर्कसंगत और पारंपरिक प्रमाणों से स्पष्ट किया गया है:

जहाँ उन्होंने फ़रमाया कि पहला सिद्धांत यह है कि अल्लाह तआला के सिवा कोई खालिक नहीं है, पस वह सुब्हानहु हर हादिथ (नई होने वाली चीज़) चाहे वह जौहर हो या अर्ज़ जैसे हरकत का खालिक है...	**जहाँ उन्होंने फ़रमाया कि पहला ज़ाबता यह है कि अल्लाह तआला के मुताल्लिक यह इल्म है कि वह खालिक है और उसके बग़ैर कोई भी खालिक नहीं, तो अल्लाह तआला हर हादिथ...**

[1] अद-दौला अल-मकिया, हिस्सा अव्वल, मतबा अहले सुन्नत व जमाअत बरेली, पृष्ठ 7 [2] अल-फुयूदात अल-मकिया, तालीक़ात अद-दौला अल-मकिया, मतबा अहले सुन्नत व जमाअत बरेली, पृष्ठ 9

نصیب۸1

عقیدہ وہ ہے جو فقیر نے اس کی تعلیقات الفیوضات الملکیہ میں نقل کیا:

حیث کتبت علی قولی بل لہ سبحنہ فی کل ذرۃ علوم لا متناہی ما نصہ الحمد للہ ھذا الذی کتبتہ من عندی ایماناً بربی ثم رأیت التصریح بہ فی التفسیر الکبیر اذ یقول تحت کریمۃ وکذلک نری ابرھیم، سمعت الشیخ الامام الوالد عمر ضیاء الدین رحمہ اللہ تعالی قال سمعت الشیخ ابا القاسم الانصاری یقول سمعت امام الحرمین یقول معلومات اللہ تعالی غیر متناھیۃ ومعلوماتہ فی کل واحد من تلك المعلومات ایضا غیر متناھیۃ وذلك لان الجوھر الفرد یمکن وقوعہ فی احیاز لا نھایۃ لھا علی البدل ویمکن اتصافہ بصفات لانھایۃ لھا علی البدل الخ۸2

نصیب ہے۔ (ت)

جہاں میں نے اپنے مذکور قول "بلکہ اللہ تعالٰی سبحانہ کے ہر ذرہ میں علوم غیر متناہی ہیں" پر یہ عبارت لکھی ہے، الحمد للہ یہ جو کچھ میں نے لکھا ہے یہ میں نے اپنی طرف سے اپنے رب پر اپنے ایمان کا اظہار کرتے ہوئے لکھا ہے اس کے بعد میں نے تفسیر کبیر میں اس کی تصریح پائی، جہاں آیہ کریمہ "وکذلک نریٰ ابراہیم" کے تحت فرمایا کہ میں نے اپنے والد شیخ امام عمر ضیاء الدین رحمہ اللہ تعالٰی سے سنا انھوں نے فرمایا میں نے شیخ ابوالقاسم انصاری سے انھوں نے فرمایا میں نے امام الحرمین سے سنا کہ فرمارہے تھے کہ اللہ تعالٰی کے معلومات غیر متناہی ہیں اور ان معلومات میں سے ہر ایک کے معلومات بھی غیر متناہی ہیں یہ اس لئے کہ جو ہر فرد کا غیرمتناہی احیاز میں علی سبیل البدل پایا جانا ممکن ہے اور یونہی اس کا بدل کے طور پر غیر متناہی صفات سے متصف ہونا ممکن ہے الخ۔ (ت)

نظیر دوم: مسایرہ میں اصل عقیدہ تو وہی لکھا جو ائمہ اہلسنت و جماعت کا ہے کہ اللہ کے سوا اصلاً کسی شے کا کوئی خالق نہیں، بندوں کے افعال اختیاریہ بھی تمام و کمال اسی کے مخلوق ہیں، بندہ صرف کا سب ہے، اور اسے دلائل عقلیہ و نقلیہ سے روشن کیا:

حیث قال الاصل الاول العلم بأنه تعالی لا خالق سواه فهو سبحنہ الخالق لکل حادث جوهرا و عرض کحرکة

جہاں انھوں نے فرمایا کہ پہلا ضابطہ یہ ہے کہ اللہ تعالیٰ کے متعلق یہ علم ہے کہ وہ خالق ہے اور اس کے بغیر کوئی بھی خالق نہیں، تو اللہ تعالیٰ ہر حادث

[1][8] الدولة المكية القسم الاول مطبعه اهل السنة والجماعت بريلى ص ٧ [2][8] الفيوضات الملكية تعليقات الدولة المكية مطبعه اهل السنة والجماعت بريلى ص ٩

Fatawa Razawiyya, Volume 15

Every hair, every power, and every involuntary action like the movement of a trembler or pulse, or voluntary actions like the intentional movements of animals, their origin is from the transmission of Allah's saying: "Allah is the Creator of all things" and His saying: "And Allah created you and what you do." Reason dictates that His power is capable of everything; it is not deficient regarding anything. Therefore, attributing it to Him as creation is necessary. (Summarized)

Whether it is a substance or an accident, like the movement of every hair, every power and ability, and every action whether involuntary like that of a person with tremors or the pulse, or voluntary action such as the movement of every animal for its purpose, Allah is the creator. This rule is derived from Allah's saying "Creator of all things" and His saying "And Allah created you and what you do." It is a rational requirement that Allah's power is perfect; He is not deficient regarding anything, therefore everything is attributed to Allah's attribute of creation. (Summarized)

Then, when the later theologians made it a habit to write a certain point for the sake of discussion—if accepted—it would require swimming and navigating in the deep ocean of the issue of predestination, a discussion from which Muhammad the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade Abu Bakr al-Siddiq and Umar al-Faruq (may Allah be pleased with them). In the end, the result was as expected: instead of pearls, hands were laid upon pebbles, and that too, merely "neither nourishing nor satisfying hunger" (i.e., it neither makes one fat nor ends hunger). That discussion is to consider 'resolve' (azm) as specified by texts. Its beginning is with "a speaker might say" (meaning anyone could say so), and after stating the same doubts that the Mu'tazilites present in their discourse, it was said:

To negate pure compulsion (Jabr al-Mahd) and to validate moral responsibility (Taklif), specification is necessary. This does not depend on attributing the creation of all human actions to humans themselves (as the Mu'tazilites did). Rather, it is sufficient to say that everything upon which the actions of the limbs (movements) and omissions (which are actions of the soul like inclination, motives, and choice) depend, are created by Allah Almighty.

To negate the idea of a servant being purely compelled and for the validity of their moral accountability, specification is necessary. This does not depend on the fact that the creation of all actions of the servants be attributed to the servants, as the Mu'tazilites did. Instead, it is enough to say that the things upon which the servant's

physical actions, movements, and omissions, etc., and the soul's actions like inclination, motives, and choices depend—all of these are the creation of Allah Almighty.

1. Al-Musayarah Sharh al-Musamarah, First Principle, Al-Maktabah al-Tijariyah al-Kubra, Egypt, pp. 105-106.
2. The Holy Quran, 88:7.

फ़तावा रज़विया, खंड १५

प्रत्येक बाल, प्रत्येक शक्ति, और प्रत्येक अनैच्छिक क्रिया जैसे कांपने वाले की गति या नाड़ी की गति, या जानवरों की स्वैच्छिक क्रियाएँ जो उनके उद्देश्य के लिए होती हैं, उनका मूल अल्लाह के इस कथन से है: "अल्लाह हर चीज़ का रचयिता है" और उसका यह कथन: "और अल्लाह ने तुम्हें और जो तुम करते हो उसे बनाया है।" बुद्धि का तकाज़ा है कि उसकी शक्ति हर चीज़ के लिए सक्षम है, वह किसी भी चीज़ के संबंध में अपूर्ण नहीं है, इसलिए इसे सृष्टि के रूप में उसकी ओर जोड़ना आवश्यक है। (संक्षिप्त)

चाहे वह पदार्थ (जौहर) हो या गुण (अर्ज़) जैसे हर बाल की हरकत, हर ताकत और कुदरत और हर फेल (क्रिया) चाहे वह इफ़्तिरारी (अनैच्छिक) हो जैसे कँपकँपी वाले और नब्ज़ की हरकत, या फेल इख़्तियारी (स्वैच्छिक क्रिया) हो जैसा कि अपने मक़सद के लिए हर जानवर की हरकत का रचयिता अल्लाह है, और यह नियम अल्लाह तआला के क़ौल "ख़ालिक़ु कुल्लि शैइन" (हर चीज़ का रचयिता) और उसके क़ौल "वल्लाहु ख़लक़कुम वमा तअमलून" (और अल्लाह ने तुम्हें पैदा किया और जो कुछ तुम करते हो) से लिया गया है, और यह अक़्ली तकाज़ा है कि अल्लाह तआला की कुदरत कामिला (पूर्ण शक्ति) है वह किसी चीज़ के मुताल्लिक़ नाक़िस (अपूर्ण) नहीं है लिहाज़ा हर चीज़ अल्लाह तआला की सिफ़त-ए-ख़ल्क़ (सृजन का गुण) की तरफ़ मंसूब (जुड़ी हुई) है। (संक्षिप्त)

फिर जब बाद के धर्मशास्त्रियों (मुतअख़िरीन) की आदत के तौर पर बहस के लिए एक बात लिख दी गई—अगर मान ली जाए—तो तक़दीर के इस गहरे समुद्र में गोताखोरी और तैराकी का प्रदर्शन होगा, जिसमें बहस करने से मुहम्मद अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने सिद्दीक़-ए-अकबर और फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) को मना फ़रमाया था। और अंत में वही परिणाम हुआ जो होना चाहिए था कि मोतियों के बजाय कंकड़ हाथ आए, और वह भी महज़ "न मोटा करे और न भूख मिटाए"। वह बहस यह है कि 'अज़्म' (दृढ़ संकल्प) को स्पष्ट प्रमाणों (नुसूस) से विशिष्ट मान लें। इसकी शुरुआत "क़ाइल के कहने से" की गई (यानी कोई कह सकता है) और वही संदेह जो मोअतज़िला पेश करते हैं, उसे अपने बयान में ज़िक्र करके कहा:

केवल मजबूरी (जब्र) को नकारने और धार्मिक दायित्व (तक्लीफ़) को सही ठहराने के लिए विशिष्टता आवश्यक है। यह इस बात पर निर्भर नहीं है कि बंदों के सभी कार्यों का निर्माण बंदों की ओर ही जोड़ा जाए (जैसा कि मोअतज़िला ने किया)। बल्कि इतना कहना काफ़ी है कि वे सभी चीज़ें जिन पर

अंगों के कार्य (गतियाँ) और त्याग (जो आत्मा के कार्य हैं जैसे झुकाव, प्रेरणा और चयन) निर्भर करते हैं, अल्लाह तआला द्वारा रचित हैं।

बंदे के मजबूर-ए-महज़ (पूर्ण विवश) होने की नफ़ी (अस्वीकार) और उसकी तक्लीफ़ (धार्मिक उत्तरदायित्व) की सेहत के लिए तख़्सीस (विशिष्टता) वाजिब है और यह इस बात पर वक़ूफ़ (निर्भर) नहीं कि बंदों के तमाम अफ़आल (कार्यों) का ईजाद (सृजन), बंदों की तरफ़ मंसूब हो, यानी जैसा कि मोअतज़िला ने किया है, बल्कि इसके लिए इतना कह देना काफ़ी है कि वह चीज़ जिस पर बंदे के अफ़आल-ए-जवारह (अंगों के कार्य), हरकात और तरूक (त्याग) वग़ैरह नफ़्स के अफ़आल मसलन मिलान, दवायी (प्रेरणा) और इख़्तियारात वग़ैरह हैं, ये सब के सब अल्लाह तआला की तख़्लीक़ (सृजन) से हैं।

1. अल-मुसायरा शरह अल-मुसामरा, अल-अस्ल अल-अव्वल, अल-मक्तबा अल-तिजारिया अल-कुबरा, मिस्र, पृ. १०५-१०६
2. पवित्र क़ुरआन ८८/७

पृष्ठ ४८०/७४२

فتاوٰی رضویہ جلد پندرہویں (۱۵)

کل شعرۃ وکل قدرۃ و فعل اضطراری کحرکۃ المرتعش والنبض اواختیاری کا فعال الحیوانات المقصود لھم واصلہ من النقل قولہ تعالی اللہ خالق کل شیئ و قولہ تعالی واللہ خلقکم وما تعملون ومن العقل ان قدرتہ تعالی صالحۃ للکل لا قصور لھا عن شیئ منہ فوجب اضافتھا الیہ بالخلق اھ مختصر ا۔

خواہ وہ جوہر ہو یا عرض جیسے ہر بال کی حرکت، ہر طاقت وقدرت اور ہر فعل خواہ اضطراری ہو جیسے رعشہ والے اور نبض کی حرکت ،یا فعل اختیاری ہو جیسا کہ اپنے مقصد کے لئے ہر حیوان کی حرکت کا خالق ہے، اور یہ ضابطہ ، اللہ تعالیٰ کے قول "خالق کل شیئ"، اور اس کے قول "واللہ خلقکم وما تعملون" سے ماخوذ ہے، اور یہ عقلی تقاضا ہے کہ اللہ تعالیٰ کی قدرت کاملہ ہے وہ کسی چیز کے متعلق ناقص نہیں ہے لہٰذا ہر چیز اللہ تعالیٰ کی صفت خلق کی طرف منسوب ہے اھ مختصراً (ت)

پھر جب عادت متاخرین اہل کلام بحث کے طور پر ایک بات لکھ گئے اگر مسلم ہو تو اس بحر عمیق مسئلہ قدر میں شناوری اور سراہبی کی جلوہ گری چاہے جس میں بحث سے محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے صدیق اکبر وفاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہما کو ممانعت فرمائی اور آخر نتیجہ وہی ہوا جو ہونا چاہئے کہ گوہر کی جگہ خزف پر ہاتھ پڑے اور وہ بھی محض "لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنِي مِنْ جُوعٍ" (نہ فربہ کرے اور نہ بھوک ختم کرے ۔ ت) وہ بحث یہ کہ عزم کو نصوص سے مخصوص مان لیجئے اس کا آغاز لقائل ان یقول (سے کیا یعنی کوئی کہنے والیوں کہہ سکتا ہے اور وہی شبہات جو معتزلہ پیش کرتے ہیں اس کی تقریر میں بیان کر کے کہا:

فلنفی الجبر المحض و تصحیح التکلیف وجب التخصیص وھو لا یتو قف علی نسبة جمیع افعال العباد الیھم بالایجاد (ای کما فعلت المعتزلة) بل یکفی ان یقال جمیع ما یتو قف علیه افعال الجوارح من الحرکات وکذا التروك التی ھی افعال النفس من البیل و الداعیة والاختیار ربخلق الله تعالیٰ

بندے کے مجبور محض ہونے کی نفی اور اس کی تکلیف کی صحت کے لئے تخصیص واجب ہے اور یہ اس بات پر وقوف نہیں کہ بندوں کے تمام افعال کا ایجاد، بندوں کی طرف منسوب ہو، یعنی جیسا کہ معتزلہ نے کیا ہے، بلکہ اس کے لئے اتنا کہہ دینا کافی ہے کہ وہ چیز جس پر بندہ کے افعال جوارح حرکات اور تروک وغیرہ نفس کے افعال مثلاً میلان، دواعی اور اختیارات وغیرہ ہیں یہ سب کے سب اللہ تعالیٰ کی تخلیق سے ہیں

1 المسایرہ متن المسامرة الاصل الاول المکتبة التجاریة الکبری مصر ص ۱۰۵تا ۱۰۶ 2 القرآن الکریم ۸۸/ ۷

Fatawa Ridawiyya Volume 15

Arabic Text	Urdu Translation
	And in these matters, there is no influence of the servant's power, and the servant's power lies only in his determination which, after the realization of these matters by Allah Almighty, is created in his inner self as a firm determination without hesitation.
The power of the servant has no influence in these matters; rather, the locus of his power is his firm determination (*azm*).	
After Allah Almighty creates these matters in his heart as a firm determination without hesitation and his sincere focus and desire for the action is achieved.	And it is achieved through his sincere focus and demand for the action. So when the servant puts this determination into effect, Allah Almighty creates the action for him.
Thus, when the servant brings forth that determination, Allah creates the action for him.	Thus, this action is attributed to Allah Almighty in terms of it being movement.
It is then attributed to Him (Allah) in terms of it being movement and to the servant in terms of it being adultery or the like (up to where he said).	And it is attributed to the servant in terms of it being, for example, adultery, etc. Further, it is stated up to here:
And this single matter, i.e., the firm determination, is sufficient for the validity of religious accountability.	And for the validity of the servant's accountability, this one matter, i.e., firm determination, is sufficient.
Everything else besides it from the innumerable partial actions and omissions are all creations of Allah Almighty, influenced by His power initially without the mediation of the created power which is itself influenced by His power. And Allah - Glorified and Exalted is He - knows best (Summarized).	Apart from this, all other partial actions and omissions etc. are creations of Allah Almighty and are directly influenced by the power of Allah Almighty, whereas there is no need for another new influence for this effect. And Allah - Glorified and Exalted is He - knows best (Summarized). (T)

Let no ignorant person be deceived by the statement of *Musayara* into thinking that this is the creed of the Hanafis. Far from it! Rather, their creed is what their Imam, the

leader of the leaders of mankind, our master Imam-e-Azam (may Allah be pleased with him) has clearly stated in *Fiqh al-Akbar* and his noble testaments: that the actions of servants, in their entirety, completeness, and perfection, without specification or exception, are divine creations. The words of *Musayara* themselves clearly show that this is an original scholarly discussion and not a transmitted creed. In fact, this is not even the personal belief of the author of *Musayara*; a discussion is not a creed. A creed is not expressed by saying 'someone could say'. Their creed is what was stated in the original issue here and written in the list of beliefs of the *Ahl al-Sunnat wa al-Jama'at* at the end of the book. These passages will be mentioned shortly, if Allah wills. Here, my purpose is to show that this discussion is unjustified and misplaced. Regarding the necessity cited for this discussion, its curative and sufficient answer will be found in this humble servant's treatise "*Thalj al-Sadr li-Iman al-Qadr 1335 AH*," which was published in *Tuhfa-e-Hanfiyya*, and its...

---

1. *Al-Musayara matn al-Musamara*, the first principle: Knowledge that He, the Exalted, etc. Al-Maktabah al-Tijariyyah al-Kubra, Egypt, pp. 119 to 123.

फ़तावा रज़विय्या जिल्द पंद्रहवीं (१५)

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
इन मामलों में बंदे की शक्ति का कोई प्रभाव नहीं है; बल्कि उसकी शक्ति का स्थान उसका दृढ़ संकल्प (अज़्म) है।	और इन मामलों में बंदे की शक्ति का कोई प्रभाव नहीं है, और बंदे की शक्ति केवल उसके संकल्प में है जो अल्लाह तआला की ओर से इन मामलों की वास्तविकता के बाद उसके आंतरिक मन में बिना किसी हिचकिचाहट के दृढ़ संकल्प के रूप में पैदा होता है।
अल्लाह तआला द्वारा इन मामलों को उसके दिल में बिना किसी हिचकिचाहट के दृढ़ संकल्प के रूप में पैदा करने के बाद और उसके सच्चे ध्यान और कार्य की इच्छा प्राप्त हो जाती है।	और यह उसके सच्चे ध्यान और कार्य की माँग से प्राप्त होता है। तो जब बंदा अपने इस संकल्प को काम में लाता है तो अल्लाह तआला उसके लिए कार्य उत्पन्न कर देता है।
इस प्रकार, जब बंदा उस संकल्प को प्रकट करता है, तो अल्लाह उसके लिए कार्य बनाता है।	तो यह कार्य अल्लाह तआला की ओर गति होने के नाते उससे संबंधित होता है।
फिर यह गति होने के नाते अल्लाह से संबंधित होता है और व्यभिचार आदि होने के नाते बंदे से (जहाँ तक उन्होंने कहा)।	और यह बंदे से संबंधित होता है, उदाहरण के तौर पर व्यभिचार आदि होने के नाते। आगे यहाँ तक कहा गया है:
और धार्मिक उत्तरदायित्व की वैधता के लिए यह एक बात, यानी दृढ़ संकल्प, पर्याप्त है।	और बंदे के उत्तरदायित्व की वैधता के लिए यही एक बात यानी दृढ़ संकल्प काफी है।
इसके अलावा अनगिनत आंशिक कार्यों और त्यागों में से जो कुछ भी है, वह सब अल्लाह तआला की रचना है, जो शुरू में उसकी शक्ति से प्रभावित होती है, बिना उस उत्पन्न शक्ति की मध्यस्थता के जो स्वयं उसकी शक्ति से प्रभावित है। और अल्लाह - जो पवित्र और सर्वोच्च है - बेहतर जानता है (संक्षिप्त)।	इसके अलावा बाकी सभी आंशिक कार्य और त्याग आदि अल्लाह तआला की रचना हैं और सीधे अल्लाह तआला की शक्ति से प्रभावित हैं, जबकि इस प्रभाव के लिए और नए प्रभाव की आवश्यकता नहीं है। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला (संक्षिप्त)। (त)

मुसायरा के बयान से किसी नासमझ को यह धोखा न हो कि यह हनफ़ियों का मत है। हरगिज़ नहीं! बल्कि उनका मत वह है जो उनके इमाम, इमामों के इमाम, हमारे स्वामी इमाम-ए-आज़म (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) ने 'फ़िक्ह अल-अकबर' और अपनी वसीयतों में स्पष्ट रूप से बताया है: कि बंदों के सभी कार्य, बिना किसी अपवाद और बिना किसी विशिष्टता के, ईश्वरीय रचना हैं। मुसायरा के शब्द स्वयं स्पष्ट कर रहे हैं कि यह एक मौलिक विद्वत्तापूर्ण चर्चा है न कि कोई परंपरा से प्राप्त मत। वास्तव में, यह मुसायरा के लेखक का भी व्यक्तिगत विश्वास नहीं है; चर्चा कोई अकीदा (विश्वास) नहीं होती। अकीदा इस तरह नहीं कहा जाता कि 'कोई कहने वाला कह सकता है'। उनका अकीदा वही है जो यहाँ मूल मुद्दे के रूप में बयान किया गया और किताब के अंत में 'अहले सुन्नत व जमाअत' के विश्वासों की सूची में लिखा गया है। ये उद्धरण जल्द ही इंशा-अल्लाह उल्लेख किए जाएँगे। यहाँ मेरा उद्देश्य इस चर्चा के अनुचित और गलत होने को बताना है। इस चर्चा के लिए जो आवश्यकता बताई गई है, उसका पर्याप्त और संतोषजनक उत्तर इस फ़कीर के रिसाले "थल्ज अल-सद्र लि-ईमान अल-क़द्र १३३५ हिजरी" में मिलेगा जो 'तोहफ़ा-ए-हनफ़िय्या' में प्रकाशित हुआ है, और उसके..

---

1. अल-मुसायरा मत्न अल-मुसामरा, पहला सिद्धांत: यह जानना कि वह सर्वोच्च है आदि। अल-मकतबा अल-तिजारिया अल-कुबरा, मिस्र, पृष्ठ ११९ से १२३।

لاتأثیر لقدرةالعبد فیه و انما محل قدرته عزمه

عقیب خلق الله تعالٰی هذه الا مور فی باطنه عزماً

مصمماًبلا تردد و توجهه توجهاًصادقاًللفعل طالبا ایاه

فاذا اوجد العبد ذلک العز م خلق الله له الفعل

فیکون منسوباً الیه تعالٰی من حیث هو حرکۃ والٰی

العبد من حیث هو زنا و نحوه(الی ان قال)و کفی فی

التخصیص لتصحیح التکلیف هذا الامر الواحد اعنی

العزم المصمم و ما سواه مما لایحصی من الافعال

اور ان امور میں بندے کی قدرت کی کوئی تاثیر نہیں ہے، اور

بندے کی قدرت صرف اس کے عزم میں ہے جو اللہ تعالٰی کی

طرف سے ان امور کی تحقیق کے بعد اس کے باطن میں عزم

صمیم بلاتردد پیدا ہوتا ہے اور اس کی توجہ صادق اور طلب

برائے فعل سے حاصل ہوتا ہے، تو جب بندہ اپنے اس عزم کو

بروئے کار لاتا ہے تو اللہ تعالٰی اس کے لئے فعل کو پیدا فرما دیتا

ہے تو یہ فعل اللہ تعالٰی کی طرف حرکت ہونے کے لحاظ سے

منسوب ہوتا ہے اور بندے کی طرف مثلاً زنا وغیرہ ہونے کے

لاتأثیر لقدرۃالعبد فیہ و انما محل قدرتہ عزمہ	**اور ان امور میں بندے کی قدرت کی کوئی تاثیر نہیں ہے، اور**
الجزئیۃ والتروک کلھا مخلوقۃ للہ تعالٰی متأثرۃ عن	لحاظ سے منسوب ہوتا ہے، آگے یہاں تک فرمایا، اور بندے کی
قدرتہ ابتداء بلا واسطۃ القدرۃ الحادثۃ المتأثرۃ	تکلیف کی صحت کے لئے یہی ایک امر یعنی عزم صمیم کافی
عن قدرتہ تعالٰی واللہ سبحانہ وتعالی اعلم1(ملخصاً)	ہے، اس کے علاوہ باقی تمام افعال جزئیہ اور تروک وغیرہ اللہ تعالٰی
	کی مخلوق ہیں اور براہِ راست اللہ تعالٰی کی قدرت سے متاثر ہیں
	جبکہ اس تاثیر کے لئے اور جدید تاثیر کی ضرورت نہیں ہے
	واللہ سبحانہ وتعالیٰ(ملخصاً)۔ (ت)

مسایرہ کے بیان سے کسی نافہم کو دھوکا نہ ہو کہ یہ حنفیہ کا مذہب ہے، حاشا بلکہ ان کا مذہب وہ ہے جوان کے امام امام الائمۃ الانام سیدنا امام اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فقہ اکبر و وصایائے شریفہ میں تصریح فرمائی کہ افعالِ عباد جمیع و تمام و کمال بلا تخصیص و بلا استثناء مخلوق الہی ہیں، خود مسایرہ کے لفظ صاف بتارہے ہیں کہ یہ ایک طبغ زاد بحث ہے نہ کہ مذہب منقول، بلکہ فی الواقع یہ صاحبِ مسایرہ کا بھی عقیدہ نہیں، بحث عقیدہ نہیں ہوتی، عقیدہ یوں نہیں کہا جاتا کہ کوئی کہنے والا کہہ سکتا ہے، ان کا عقیدہ وہی ہے جو اصل مسئلہ یہاں بیان کیا اور آخر کتاب میں عقیدہ اہلسنت و جماعت کی فہرست میں لکھاہیہ عبارات عنقریب ان شاء اللہ مذکور ہوتی ہیں، یہاں

مجھے اس بحث کا نا موجہ و بیجا صل ہو نا بتانا ہے، جو ضرورت اس بحث کی بیان کی، اس کا باذنہ تعالٰی شافی و کافی جواب فقیر کے رسالہ "ثلج الصدر لایمان القدر ۱۳۳۵ھ" سے کہ تحفہ حنفیہ میں طبع ہوا ملے گا اور اس

---

1 المسایرۃ متن المسامرۃ الاصل الاول العلم بأنہ تعالٰی الخ المکتبۃ التجاریۃ الکبری مصر ص ۱۱۹ تا ۱۲۳

Fatawa Rizvia (Volume 15)

The futility and fruitlessness of the debate are clear from this footnote that the humble servant (the author) has written here on the margin of 'Musayara'; it is as follows:

[Arabic Text Section] Quote: "When the servant brings that intention (Azm) into being..." I say: God forbid that anyone should say that the servant creates a single thing, not even a minute fraction (one-tenth of a tenth of a tenth) of a thing, for creation and command belong to Him alone. Blessed is Allah, the Lord of the worlds. Is He who creates like him who does not create? They have no choice. Is there any creator other than Allah? And the fact that this [intention] is little in comparison to the powers of Allah Almighty is of no avail, for it is itself extremely numerous. Man cannot count the intentions he has in a single day, so how can he encompass the intentions of his entire life? And how can one estimate the intentions of the first and the last among humans, jinn, angels, and others? So this vast multitude—the counting of some of which would consume lifetimes—you would exclude directly from the creations of the Mighty, the Forgiver, without mediation, and place them among the creations of the servants. Then the answer to "Is there any creator besides Allah?" would necessarily be in the affirmative—we seek refuge in Allah!—meaning, yes, there are thousands upon thousands of creators besides Allah. The Mu'tazilites did not say more than this, when our Imams from the sheikhs of Transoxiana and others, may Allah Almighty have mercy on them, denounced them, stating that they are more repugnant than the Magians (Majus), since the Magians only spoke of two creators.

[Urdu Explanation Section] Quote: "When the servant brings that intention into being..." I say: (I say) God forbid that we should say that the servant creates even a single thing, whereas even the smallest fraction of anything occurs only through the creation and command of Allah Almighty. Allah, Blessed and Exalted is He, is the Lord of all the worlds. Is the Creator like the non-creator who has no authority? Can there be any creator besides Allah Almighty? The smallness of this intention relative to the powers of Allah Almighty is not helpful in any way, because it is in itself numerous and vast. Since a person cannot count their own intentions for a single day, how can they encompass the intentions of their entire life? Then what estimate can be made of the intentions of the first and the last among humans, jinn, angels, etc.? Thus, you would directly exclude this great multitude, a portion of which would take lifetimes to count, from the creations of Allah Almighty, the Mighty, the Forgiver, and make it the

creation of the servant. Then it would be necessary that the answer to "Is there any creator besides Allah?" would be in the affirmative (that yes, there are other creators), and we seek refuge in Allah Almighty! (Then it would have to be said) yes, here there are thousands upon thousands of creators besides Allah. The Mu'tazilites also say only this much, whereas our Imams of Transoxiana etc. (may Allah Almighty have mercy on them) have severely denounced them and, in condemning them, stated that these Mu'tazilites are worse than the Magians (Majus), because the Magians [proposed] two creators...

फ़तावा रिज़विया (जिल्द 15)

बहस का निष्फल और व्यर्थ होना उस हाशिए से स्पष्ट है जो फ़क़ीर (लेखक) ने यहाँ 'मुसायारा' के हाशिए पर लिखा है, वह यह है:

[अरबी पाठ अनुभाग] कौल (उक्ति): "जब बंदा उस इरादे (अज़्म) को उत्पन्न करता है..." मैं कहता हूँ: अल्लाह की पनाह कि कोई यह कहे कि बंदा एक भी चीज़ पैदा करता है, यहाँ तक कि किसी चीज़ का बहुत छोटा अंश भी नहीं, सिवाय इसके कि रचना और आदेश उसी का है। अल्लाह तबारक व तआला ही तमाम जहानों का रब है। क्या वह जो रचना करता है उस जैसा है जो रचना नहीं करता? उनके पास कोई विकल्प नहीं है। क्या अल्लाह के सिवा कोई और रचनाकार है? और अल्लाह तआला की शक्तियों की तुलना में इस (इरादे) का कम होना किसी काम का नहीं है, क्योंकि यह अपने आप में बहुत अधिक है। मनुष्य एक दिन में होने वाले अपने इरादों को नहीं गिन सकता, तो वह अपने पूरे जीवन के इरादों को कैसे समेट सकता है? और इंसानों, जिन्नों, फरिश्तों और अन्य में से पहले और आखिरी लोगों के इरादों का क्या अनुमान लगाया जा सकता है? तो इस विशाल संख्या को, जिसके कुछ हिस्से को गिनने में उम्रें बीत जाएँ, तुम सर्वशक्तिमान, क्षमाशील (अल्लाह) की रचनाओं से सीधे तौर पर बाहर कर दो और उन्हें बंदों की रचनाओं में रख दो। तब "क्या अल्लाह के सिवा कोई और रचनाकार है?" का उत्तर अनिवार्य रूप से सकारात्मक होगा—अल्लाह की पनाह!—अर्थात, हाँ, अल्लाह के सिवा हज़ारों-हज़ार रचनाकार हैं। मोअतज़िला ने इससे अधिक नहीं कहा, जब मावराउन्नहर के शेखों और अन्य में से हमारे इमामों (अल्लाह उन पर रहम करे) ने उनकी निंदा की और कहा कि वे मजूसियों (अग्निपूजकों) से भी अधिक घृणित हैं, क्योंकि मजूसियों ने तो केवल दो रचनाकारों की बात की थी।

[उर्दू व्याख्या अनुभाग] कौल (उक्ति): "जब बंदा उस इरादे को उत्पन्न करता है..." मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) अल्लाह की पनाह कि हम यह कहें कि बंदा एक भी चीज़ पैदा करता है, जबकि किसी भी चीज़ का बहुत छोटा हिस्सा भी केवल अल्लाह तआला के सृजन और आदेश से होता है। अल्लाह तबारक व तआला ही तमाम जहानों का रब है। क्या सृष्टिकर्ता उस गैर-सृष्टिकर्ता जैसा है जिसके पास कोई अधिकार नहीं है? क्या अल्लाह तआला के सिवा कोई सृष्टिकर्ता हो सकता है? अल्लाह तआला की शक्तियों के सापेक्ष इस इरादे का कम होना किसी भी तरह से सहायक नहीं है, क्योंकि यह अपने आप में बहुत अधिक और विस्तृत है। चूंकि मनुष्य एक दिन के अपने इरादों को नहीं गिन सकता, तो वह अपने पूरे जीवन के इरादों को कैसे घेर सकता है? तो फिर आदि और अंत के मनुष्यों, जिन्नों और

फरिश्तों आदि के इरादों का क्या अनुमान लगाया जा सकता है? तो इस विशाल संख्या को, जिसके एक हिस्से को गिनने में उम्रें बीत जाएँ, तुम अल्लाह तआला 'अज़ीज़ ग़फ़्फ़ार' की रचनाओं से सीधे तौर पर बाहर कर दो और उसे बंदे की रचना बना दो, तो यह अनिवार्य हो जाएगा कि "क्या अल्लाह के सिवा कोई और सृष्टिकर्ता है?" का उत्तर सकारात्मक होगा (कि हाँ, और भी सृष्टिकर्ता हैं), अल्लाह तआला की पनाह! (फिर ऐसा कहना पड़ेगा) हाँ, यहाँ अल्लाह के सिवा हज़ारों-हज़ार सृष्टिकर्ता हैं। मोअतज़िला भी तो इतना ही कहते हैं, जबकि मावराउन्नहर के हमारे इमामों आदि (अल्लाह उन पर रहम करे) ने उनकी कड़ी निंदा की है और उनका तिरस्कार करते हुए फरमाया कि ये मोअतज़िला लोग मजूसियों से भी बदतर हैं, क्योंकि मजूसियों ने दो सृष्टिकर्ताओं...

بحث کا نامفید بے ثمر ہونا اس حاشیہ سے واضح جو فقیر نے یہاں ہامش مسایرہ پر لکھا، وہ یہ ہے:

[Column 1: Arabic Text] قولہ فاذا اوجد العبد ذلك العزم اقول: معاذالله ان یقول بان العبد یخلق شیئا واحدا ولا عشر عشیر معشار شیئ الا لہ الخلق والامر تبارک الله رب العلمین افمن یخلق کمن لایخلق ما کان لھم الخیرۃ ھل من خالق غیر الله و کون ھذا قلیلا بالنسبۃ الی مقدورات الله تعالٰی لایجدی نفعا فانہ کثیر بشیر فی نفسہ جدا فان الانسان لایحصی مالہ من العزمات فی یوم واحد فکیف فی عمرہ فکیف عزائم الاولین والاخرین من الانس والجن والملك وغیرھم فتخرج ھذہ الکثرۃ التی تفنی دون عد بعضھا الا عمار عن مخلوقات العزیز الغفار بلا واسطۃ وتدخل فی مخلوقات العبید فیکون جواب ھل من خالق غیر الله بالایجاب والعیاذ بالله ای بلی ھناك الوف مؤلفۃ خالقون غیر الله ولم تبثث المعتزلۃ اکثر من ھذا اذ شنع علیھم ائمتنا من مشائخ ماوراء النھر وغیرھم رحمھم الله تعالٰی قائلین انھم اقبح من المجوس حیث ان المجوس لم یقولوا الا بخالقین اثنین

[Column 2: Urdu Translation] قولہ اذا اوجد العبد ذلک العزم (جب بندہ اس عزم کو ایجاد کرتا ہے) اقول: (میں کہتا ہوں) معاذ اللہ کہ ہم یہ کہیں کہ بندہ کسی ایک چیز کو پیدا کرتا ہے جبکہ کسی بھی چیز کا عشر عشیر صرف اللہ تعالیٰ کی تخلیق اور حکم سے ہوتا ہے اللہ تبارک و تعالیٰ ہی رب العالمین ہے، کیا خالق غیر خالق کی طرح ہے جو کوئی اختیار نہیں رکھتے، کیا اللہ تعالیٰ کے سوا کوئی خالق ہوسکتا ہے، اس عزم کا اللہ تعالیٰ کی مقدورات کی نسبت قلیل ہونا کسی طرح مفید نہیں، کیونکہ یہ فی نفسہ کثیر و وسیع ہے کیونکہ انسان ایک دن کے اپنے عزمات کا شمار نہیں کرسکتا تو اپنی عمر بھر کے عزمات کا احاطہ کیسے کرسکتا ہے تو اولین و آخرین انسانوں، جنات اور فرشتوں وغیرہ ہم کے عزمات کا کیا اندازہ ہو سکتا ہے، تو اس عظیم کثرت

جس کے کچھ حصہ کو شمار کرنے میں عمریں ختم ہو جائیں، کو تم اللہ تعالیٰ عزیز غفار کی مخلوقات سے براہِ راست خارج کردو اور اس کو بندے کی مخلوقات بنا دو تو لازم آئیگا کہ "ھل خالق من غیر اللہ" (کیا اللہ کے ماسوا کوئی خالق ہے) کا جواب ایجاب میں ہوگا (کہ ہاں اور خالق ہے) والعیاذ باللہ تعالی (پھر یوں کہنا ہوگا) ہاں یہاں ہزاروں ہزار ماسوا اللہ خالق ہیں، معتزلہ بھی تو اتنا ہی کہتے ہیں جبکہ ماوراء النھر کے ہمارے ائمہ وغیرہ ہم رحمہم اللہ تعالیٰ نے ان پر زبردست تشنیع کی ہے اور انھوں نے ان کی مذمت کرتے ہوئے فرمایا کہ یہ معتزلہ لوگ مجوس سے بدتر ہیں کیونکہ مجوس نے دو خالقوں

Fatawa Razawiya, Volume 15.

So, they have affirmed only one partner, whereas the Mu'tazilites have affirmed countless partners. This is because they claim the servant creates his own voluntary actions, and every voluntary action necessitates an intention (Azm). Thus, the number of intentions and actions would be equal; in fact, intentions might be more numerous, as a servant might intend an action and then turn away from it so it does not occur. Our leader Ali (may Allah Almighty ennoble his face) said: 'I recognized my Lord through the breaking of intentions.' If intentions can be encompassed by a single name, which is 'Intention,' then likewise actions are organized under a single name, which is 'Action.' Therefore, there is no merit in what the commentator presented. It will soon follow from the author that attributing one partial thing—namely, intention—to the servant is sufficient for his accountability. However, even if we assume it is a single individual entity, Allah Almighty is too exalted to have anyone share in the creation of anything, even if it is a single partial thing. As for the author's excuse that the proofs—meaning the verses specifying creation to Allah Almighty—are generalities that allow for specification, and that reason has necessitated this specification because a general meaning there would imply pure compulsion (Jabr), leading to the loss of accountability, the invalidation of command and prohibition, and the human power being ineffective (as the Ash'arites say), it does not repel it because the cause of compulsion is not...

Page 483 of 742

फ़तावा रज़विया, खंड 15।

तो, उन्होंने केवल एक साथी को ही पुष्ट किया है, जबकि मुतज़िलाओं ने अनगिनत साथी पुष्ट किए हैं। ऐसा इसलिए है क्योंकि वे दावा करते हैं कि बंदा (सेवक) अपने स्वैच्छिक कार्यों का निर्माता है, और प्रत्येक स्वैच्छिक कार्य के लिए एक संकल्प (अज़्म) आवश्यक है। इस प्रकार, संकल्पों और कार्यों की संख्या समान होगी; वास्तव में, संकल्प अधिक संख्या में हो सकते हैं, क्योंकि एक बंदा किसी कार्य का संकल्प कर सकता है और फिर उससे मुड़ सकता है जिससे वह कार्य नहीं होता है। हमारे नेता अली (अल्लाह तआला उनके चेहरे को सम्मानित करे) ने कहा: 'मैंने अपने रब को संकल्पों के टूटने के माध्यम से पहचाना।' यदि संकल्पों को एक ही नाम से समाहित किया जा सकता है, जो 'संकल्प' है, तो उसी तरह कार्यों को भी एक ही नाम 'कार्य' के तहत व्यवस्थित किया जाता है। इसलिए, टीकाकार ने जो प्रस्तुत किया है उसमें कोई दम नहीं है। शीघ्र ही लेखक की ओर से यह आएगा कि बंदे के प्रति एक आंशिक चीज़—अर्थात संकल्प—का श्रेय देना ही उसकी जवाबदेही के लिए पर्याप्त है। हालांकि, भले ही हम मान लें कि यह एक एकल व्यक्तिगत इकाई है, अल्लाह तआला इससे बहुत ऊपर है कि कोई भी किसी चीज़ के निर्माण में उसका शरीक (साझीदार) हो, भले ही वह एक आंशिक चीज़ ही क्यों न हो। जहाँ तक लेखक के इस बहाने का सवाल है कि प्रमाण—यानी वे आयतें जो अल्लाह तआला के लिए सृजन को विशिष्ट करती हैं—ऐसी सामान्यताएँ हैं जो विशिष्टता की अनुमति देती हैं, और तर्क ने इस विशिष्टता को आवश्यक बना दिया है क्योंकि वहाँ एक सामान्य अर्थ शुद्ध मजबूरी (ज्रब) का अर्थ देगा, जिससे जवाबदेही का नुकसान, आदेश और निषेध की अमान्यता, और मानवीय शक्ति का अप्रभावी होना (जैसा कि अशायरा कहते हैं) होगा, यह इसे रोकता नहीं है क्योंकि मजबूरी का कारण...

पृष्ठ 742 का 483

فما اثبتوا الا شريكا واحدا و المعتزلة اثبتوا شركاء لا تحصى و ذلك انها انما قالت بخلق العبد فعله الاختياري و كل فعل اختيارى لا بد له من عزم فعدد العزمات والا فعال سواء بل ربما تكون العزمات اكثر اذ قد يعزم العبد على فعل ثم يصرف عنه فلا يقع قال سيدنا على كرم الله تعالى وجهه عرفت ربى بفسخ العزائم فان كانت العزمات يشملها اسم واحد و هو العزم فكذلك الافعال ينتظمها اسم واحد وهو الفعل، فلا طائل تحت ما قدم الشارح ويأتي انفا للمصنف انه يكفى اسناد جزئى واحد الى العبد وهو العزم ، بل لو فرضنا انه واحد بالشخص فالله تعالى متعال عن ان يشاركه احد فى خلق شيء ولو جزئيا واحدا اما اعتذار المصنف بان البراهين اى الآيات الناصة باختصاص الخلق به تعالى عمومات تحتمل التخصيص وقد اوجبه العقل اذا رادة العموم فيها تستلزم الجبر المحض المستلزم لضياع التكليف و بطلان الامر والنهى وتعلق القدرة بلا تاثير اى كما تقوله الاشاعرة لا يد فعه لان موجب الجبر ليس

کا قول کیا ہے یعنی اللہ تعالیٰ کے ساتھ ایک اور شریک بنا دیا ہے جبکہ معتزلہ نے اللہ تعالیٰ کے بے شمار شریک بنا دئیے یہ اس طرح کہ انہوں نے کہا کہ بندہ اپنے افعال اختیاریہ کا خود خالق ہے جبکہ ہر اختیاری فعل کے لئے عزم ضروری ہے تو اس طرح افعال اور عزمات کی تعداد مساوی ہوئی بلکہ عزمات کی تعداد بڑھ جاتی ہے کیونکہ بندہ کبھی ایک فعل کا عزم کرکے اس فعل کو ترک کر دیتا ہے، جس سے فعل وجود میں نہیں آتا جیسا کہ علی المرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا کہ میں نے اپنے رب کو عزائم کے ناکام ہونے سے پہچانا ہے، اگر تمام عزائم کو ایک عزم کے نام سے تعبیر کیا جا سکتا ہے اس طرح تو تمام افعال کو بھی ایک فعل کے نام سے تعبیر کیا جا سکتا ہے کہ یہ ایک سب کو شامل ہے، تو یہ بات شارح کی گزشتہ اور مصنف کی آئندہ گفتگو کہ بندہ کی طرف ایک جزئی چیز یعنی عزم کی نسبت اس کے مکلف ہونے کے لئے کافی

ہے، کو مفید نہیں، بلکہ اگر ہم فرض بھی کر لیں کہ یہ واحد شخصی ہے تب بھی اللہ تعالیٰ اپنی تخلیق میں اس ایک شریک سے بھی پاک ہے اگرچہ یہ ایک جزئی ہو، مصنف کا یہ عذر کہ وہ آیات جن میں تخلیق کو اللہ تعالیٰ کا خاصہ بیان کیا گیا ہے وہ ایسے عمومات ہیں جن میں تخصیص کا احتمال ہے اور اس تخصیص کو عقل نے لازم کیا ہے کیونکہ ان آیات کا عموم انسان کے مجبور محض ہونے کو مستلزم ہے جس سے مکلف ہونے اور امر و نہی کا بطلان اور انسانی قدرت کا غیر موثر ہونا لازم آتا ہے اور اشاعرہ کا اس کے متعلق موقف کو ختم

Fatawa Rizvia Volume (15)

...it does not do so because the cause of compulsion is only that the human's own power has no effect in the creation of his action. [Summarized]. On this excuse, Mulla Ali Qari objected in 'Manh al-Rawd' that this firm intent of the human is itself included in the generality of these verses and it is a creation of Allah Almighty. [End].

I say: (I say) In your hearing, this is a pleasing refutation; so when did Allama Ibn al-Humam deny the entry of intent into the generality of the verses? If he had denied it, then the need for specification would not have arisen for them. Rather, the point worthy of consideration is what you will soon hear with the success granted by Allah Almighty.

So I say: (So I say) that these verses are upon their generality; there is no possibility of any specification in them as there is a consensus of the Imams of Ahl al-Sunnah that these verses apply to their general requirement and that the attribute of creation is exclusive to Allah Almighty alone. The human has no role in it. So, how can the word being inherently capable of specification be useful when the consensus is that there is no specification here? And if anyone has a doubt in this statement of ours, then he should present a narration from the noble Sahaba, the Tabi'un, and the early Imams of Ahl al-Sunnah after them.

Footnotes: 1. Al-Musayarah with Al-Musamarah, Knowledge that Allah Almighty has no creator besides Him, Al-Maktabah al-Tijariyah al-Kubra, Egypt, pp. 116-117. 2. Manh al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, The actions of the servant are their acquisition, etc., Mustafa al-Babi, Egypt, p. 52.

फ़तावा रिज़विया खंड (15)

...नहीं करता क्योंकि मजबूरी का कारण केवल यही है कि उसके कार्य के निर्माण में मनुष्य की अपनी शक्ति का कोई प्रभाव नहीं है। [संक्षेपित]। इस बहाने पर मुल्ला अली कारी ने 'मन्ह अल-रौद' में आपत्ति जताई है कि मनुष्य का यह दृढ़ संकल्प स्वयं इन आयतों की सामान्यता के अंतर्गत आता है और वह अल्लाह तआला की रचना है। [समाप्त]।

मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) आपके सुनने में यह एक प्रशंसनीय खंडन है; तो अल्लामा इब्न हुमाम ने कब संकल्प को आयतों की सामान्यता में शामिल होने से इनकार किया है? यदि उन्होंने इनकार किया होता, तो उन्हें विशिष्टता (तख़्सीस) की आवश्यकता नहीं पड़ती। बल्कि, विचार करने योग्य बात वह है जो आप अभी अल्लाह तआला की कृपा से सुनेंगे।

तो मैं कहता हूँ: (तो मैं कहता हूँ) कि ये आयतें अपनी सामान्यता (उमूम) पर हैं, उनमें किसी विशिष्टता की कोई संभावना नहीं है क्योंकि सुन्नत के इमामों का इस पर सर्वसम्मति (इजमा) है कि ये आयतें अपनी सामान्य आवश्यकता पर लागू होती हैं और यह कि निर्माण (ख़ल्क़) का गुण केवल अल्लाह तआला के लिए विशिष्ट है, इसमें बंदे का कोई दखल नहीं है। तो, शब्द का स्वयं विशिष्टता के योग्य होना कैसे उपयोगी हो सकता है जबकि सर्वसम्मति यह है कि यहाँ कोई विशिष्टता नहीं है? और यदि हमारे इस कथन में किसी को संदेह हो, तो उसे चाहिये कि वह सम्मानित सहाबा, ताबईन और उनके बाद आने वाले सुन्नत के प्रारंभिक इमामों में से कोई उल्लेख प्रस्तुत करे।

पादलेख: 1. अल-मुसायारह साथ अल-मुसामरह, ज्ञान कि अल्लाह तआला के अलावा कोई सृष्टिकर्ता नहीं है, अल-मकतबा अल-तिजारिया अल-कुबरा, मिस्र, पृष्ठ 116-117. 2. मन्ह अल-रौद अल-अज़हर शरह अल-फ़िक्ह अल-अकबर, बंदे के कार्य उनका अर्जन हैं, आदि, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृष्ठ 52.

पृष्ठ 484/742

سوی ان لا تاثیر لقدرۃ العبد فی ایجاد فعل اھ [1]ملخصاً۔ فاعترضہ القاری فی منح الروض بان ذلک العزم المصمم داخل تحت الحکم المعمم اھ[2] اقول: ہذا من اعجب ماتسمع من الرد فابن الھمام متی انکر دخو لہ تحت العام ولو انکرہ فما کان یحوجہ الی التخصیص بل النظر فیہ بہا ستسمع بتو فیق اللہ تعالیٰ، فاقول اولا: بل الآیات عمومات لا تحتمل التخصیص لا جماع ائمۃ السنۃ علی اجرائہا علی سنتھا وان الخلق مختص باللہ تعالیٰ لا حظ فیہ للعبد فماذا ینفع کون اللفظ فی ذاتہ محتملاً للخصوص مع الا جماع علی ان لا خصوص و من کان فی ریب مما قلنا فلیأتنا بنقل من الصحا بۃ والتا بعین اومن بعد ھم من ائمۃ السنۃ المتقدمین

نہیں کرتا کیونکہ جبر کا موجب صرف یہی ہے کہ اس کے فعل کے ایجاد میں انسان کی اپنی قدرت کی تاثیر نہیں ہے اھ ملخصاً، تو اس عذر پر ملا علی قاری نے منح الروض میں اعتراض کیا ہے کہ انسان کا یہ عزمِ صمیم خود ان آیات کے عموم میں داخل ہے اور وہ اللہ تعالیٰ کا مخلوق ہے اھ اقول:(میں کہتا ہوں) تیری شنید میں یہ پسندیدہ رَد ہے، تو علامہ ابن ہمام نے عزم کو کب آیات کے عموم میں داخل ہونے سے انکار کیا ہے، اگر انکار کیا ہوتا تو پھر تخصیص کی ان کو ضرورت پیش نہ آتی، بلکہ اس میں قابل غور وہ بات ہے جو آپ ابھی اللہ تعالیٰ کی توفیق سے سنیں گے، فاقول:(تو میں کہتا ہوں) کہ یہ آیات اپنے عموم پر ہیں ان میں کسی تخصیص کا احتمال نہیں کہ اہلسنّت کے ائمہ کا اجماع ہے کہ یہ آیات اپنے عمومی اقتضاء پر جاری ہیں اور یہ کہ خلق کی صفت صرف اللہ تعالیٰ سے خاص ہے اس میں بندے کا کوئی دخل نہیں ہے، تو لفظ کا فی نفسہ محتملِ تخصیص ہونا کیا مفید ہو سکتا ہے جبکہ اجماع یہ ہے کہ یہاں تخصیص نہیں ہے، اور اگر

ہمارے اس بیان میں کسی کو شک ہو تو اسے چاہئے کہ وہ صحابہ کرام، تابعین اور ان کے بعد والے متقدمین ائمہ اہلسنّت میں سے کوئی نقل پیش کرے۔

[1] المسا یرۃ مع المسامرۃ العلم با نہ تعالیٰ لا خالق سواہ المکتبۃ التجاریۃ الکبریٰ مصر ص ۱۱۶ و ۱۱۷ [2] منح الروض الا زہر شرح الفقہ الاکبر افعال العبد کسبھم الخ مصطفیٰ البابی مصر ص ۵۲

Fatawa Rizvia, Volume 15

...before the emergence of these later scholars, it would imply that the servant also has a portion in creation and origination; no narration can be presented from any Imam before them until the 'Qarazan' (two acacia fruit gatherers) return (an Arabic idiom meaning 'never'). And the words of Allama al-Qari will be referred with effort to this consensus on the lack of specification, so that this firm resolve is also not excluded from the generality of these verses.

Secondly: We have no need to specify the generality of the texts and establish the rank of bestowing existence for an essence that has no existence of its own. Rather, the need to refute the notion of man being completely compelled is fulfilled by their refutation, in which they claimed that after the influence of Allah Almighty's power, the connection of man's new influence is not in existence but in something else, as is the school of Imam Abu Bakr al-Baqillani: that man's power is effective, but not in existence, but in a state (haal) additional to existence. Many researchers have approved this, saying that the connection of man's influence is with the intention, and this intention is a 'state' (haal) which is neither existing nor non-existent; that is, it is such a conceptual thing whose existence only follows its origin. The dispute in this 'state' is merely verbal, as in 'Al-Fusul al-Bada'i' and others. So, bringing this intention into action is not in the manner of creation, but rather it is the emanation of creation and existence which is called 'ihdath' (origination). The status of 'ihdath' is weaker than creation, as is mentioned in 'Musallam al-Thubut' and 'Fawatih', and upon this revolve the words of the Imam Al-Muhaqqiq.

Page 485 of 742

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

...इन बाद के विद्वानों के उद्भव से पहले, इसका अर्थ यह होगा कि बंदे का भी सृजन और उत्पत्ति में एक हिस्सा है; उनसे पहले किसी भी इमाम से कोई वर्णन तब तक प्रस्तुत नहीं किया जा सकता जब तक कि 'क़ारज़ान' (दो बबूल फल इकट्ठा करने वाले) वापस न आ जाएं(एक अरबी मुहावरा जिसका अर्थ है 'कभी नहीं')। और अल्लामा अल-क़ारी के शब्दों को प्रयास के साथ विशिष्टता की कमी पर इस आम सहमति की ओर संदर्भित किया जाएगा, ताकि यह दृढ़ संकल्प भी इन आयतों की व्यापकता से बाहर न हो।

दूसरा: हमें ग्रंथों की व्यापकता को विशिष्ट करने और ऐसी हस्ती के लिए अस्तित्व प्रदान करने का पद स्थापित करने की कोई आवश्यकता नहीं है जिसका स्वयं का कोई अस्तित्व नहीं है। बल्कि, मनुष्य के पूरी तरह से विवश होने की धारणा का खंडन करने की आवश्यकता उनके इस खंडन से पूरी हो जाती है, जिसमें उन्होंने दावा किया कि अल्लाह सर्वशक्तिमान की शक्ति के प्रभाव के बाद, मनुष्य के नए प्रभाव का संबंध अस्तित्व में नहीं बल्कि किसी और चीज़ में है, जैसा कि इमाम अबू बक्र अल-बाक़िलानी का मत है: कि मनुष्य की शक्ति प्रभावी है, लेकिन अस्तित्व में नहीं, बल्कि अस्तित्व के अतिरिक्त एक 'हाल' (अवस्था) में। कई शोधकर्ताओं ने इसे स्वीकार किया है, यह कहते हुए कि मनुष्य के प्रभाव का संबंध इरादे (क़स्द) से है, और यह इरादा एक 'हाल' है जो न तो मौजूद है और न ही गैर-मौजूद; अर्थात, यह एक ऐसी वैचारिक चीज़ है जिसका अस्तित्व केवल उसके मूल पर निर्भर करता है। इस 'हाल' में विवाद केवल शाब्दिक है, जैसा कि 'अल-फुसुल अल-बदाई' और अन्य में है। इसलिए, इस इरादे को कार्यरूप में लाना सृजन के तरीके से नहीं है, बल्कि यह सृजन और अस्तित्व का प्रवाह है जिसे 'इहदाथ' (आरंभ) कहा जाता है। 'इहदाथ' का दर्जा सृजन से कमतर है, जैसा कि 'मुसल्लम अल-थुबूत' और 'फ़वातिह' में उल्लेख किया गया है, और इसी पर इमाम अल-मुहक़्क़िक़ के शब्द आधारित हैं।

पृष्ठ 485/742

جس میں یہ ہو کہ بندے کے لئے کبھی خلق و ایجاد میں دخل ہے ان سے قبل کسی امام سے کوئی نقل پیش نہیں کی جاسکتی حتی کہ قارظان واپس لوٹ آئیں، اور علامہ قاری کی کلام کو تکلف سے اسی عدم تخصیص کے اجماع کی طرف راجع کیا جائے گا کہ یہ عزم صمیم بھی ان آیات کے عموم سے خارج نہیں ہے۔

ثانیا: ہمیں ان نصوص کے عموم میں تخصیص کرنے اور ایجاد کا منصب ایسی ذات کے لئے ثابت کرنے کی حاجت نہیں جس کا اپنا وجود ذاتی نہیں ہے بلکہ بندے کے مجبور محض کو دفع کرنے کی حاجت ان کے اس اندفاع سے پوری ہو جاتی ہے جس کو انہوں نے اپنے خیال میں اندفاع قرار دیتے ہوئے یہ کہا ہے کہ اللہ تعالیٰ کی قدرت کی تا ثیر کے بعد بندے کی نئی تاثیر کا تعلق وجود میں نہیں بلکہ اور چیز میں ہے جیسا کہ امام ابو بکر باقلانی کا مذہب ہے، کہ انسان کی قدرت موثر ہے لیکن وجود میں نہیں بلکہ وجود سے زائد ایک حال میں ہے جس کو بہت سے محققین نے پسند کرتے ہوئے کہا کہ انسان کی تاثیر کا تعلق قصد سے ہے اور یہ قصد ایک حال ہے جو نہ موجود ہے اور نہ معدوم ہے یعنی وہ ایک ایسی اعتباری چیز ہے جس کا وجود صرف اس کے منشاء کے تابع ہے اور اس حال میں اختلاف صرف لفظی جیسا کہ الفصول البدائع وغیرہ میں ہے تو اس قصد کو بروئے کار لانا بطور خلق نہیں ہوتا بلکہ خلق اور وجود کا فیضان ہے جس کو احداث کہا جاتا ہے اور احداث کی شان خلق سے کمزور ہے جیسا کہ مسلم الثبوت اور فواتح میں ہے اور امام محقق

صفحہ 485/742

Fatawa Razawiyyah, Volume (15)

[Arabic Column] The researcher Sadr al-Shari'a in *al-Tawdih*, 'Allama al-Shams al-Fanari in *al-Fusul al-Bada'i'*, followed by 'Allama Qasim, the disciple of the researcher Ibn al-Humam in his commentaries on *al-Musayara*, and others (may Allah Almighty have mercy on them) - despite their varying approaches - return to that single point. I have not seen any of them accept the specification (takhsis) of generalities. Except what has been related about Imam Abu al-Ma'ali regarding vacillation in this matter; sometimes he affirms it and sometimes he denies it, as mentioned in *al-Yawaqit* from Shaykh Abu Tahir al-Qazwini. Rather, there is discussion regarding the proof of this from him as will follow. What is narrated from the Hanafis in the books of the later scholars is just this extent, meaning that the created power has an effect on the intention (qasd). As for it being 'creation and origination' or that the texts are specified, neither is found except by the aforementioned researcher. Imam Sadr al-Shari'a said in *al-Tawdih* after exhausting his effort in explanation and refinement: "In summary, our teachers (may Allah Almighty have mercy on them) deny for the servant the power of origination and creation. So, there is no creator or originator except Allah Almighty. However, they say that the servant has a power of some sort that does not necessitate the existence of a real thing that did not exist. Rather, only relations and attributions vary by his power, such as the specification and preponderance of one of two equals."[1] End of quote. This is a text.

[Urdu Column] The discourse of Sadr al-Shari'a in *al-Tawdih* and 'Allama Shams al-Fanari in *al-Fusul al-Bada'i'* revolves around this, and 'Allama Qasim, the prominent disciple of the researcher Ibn al-Humam, has followed this in his commentaries on *al-Musayara*. Other scholars mentioned (may Allah Almighty have mercy on them), despite their differing statements, all agree on this one point. I have not found any of them willing to allow specification (takhsis) in generalities. Only from Imam Abu al-Ma'ali is vacillation reported in this; sometimes he affirms the specification and sometimes he denies it, as reported in *al-Yawaqit* from Shaykh Abu Tahir al-Qazwini; rather, there is debate about its proof from him as is coming. What is reported from the Hanafis in the books of the later scholars is only this much: that the effect of human created power is in the intention (qasd). But whether that is 'creation and origination' (khalq-o-ijad) or there is specification in the verses, its existence is never found anywhere. Yes, only the aforementioned researcher has mentioned it, while Imam Sadr al-Shari'a stated in *al-Tawdih* after completing the full explanation and refinement: "The result is that our masters (may Allah Almighty have mercy on them)

deny the servant's power of creation and origination, therefore there is no Creator or Originator except Allah Almighty. But despite this, they believe in the servant's power in such a way that it does not necessitate the claim of the real existence of a non-existent thing, but rather, through human power, only the relation and attribution change, for example, the specification and preference of one of two equal things."

[1] *Al-Tawdih with al-Talwih*, section on the issues of Jabr and Qadar, Al-Khairiya Press, Egypt, 2/155.

फ़तावा रज़विया, जिल्द (15)

[अरबी कॉलम] मुहक़्क़िक़ सद्रुश शरीआ की 'अत-तौज़ीह' और अल्लामा शम्स फ़नारी की 'अत-फ़ुसूल अल-बदाइ' में इसी पर बात आधारित है, और मुहक़्क़िक़ इब्नुल हुमाम के योग्य शिष्य अल्लामा क़ासिम ने 'अल-मुसायरा' पर अपनी टिप्पणियों में उनका अनुसरण किया है। और इनके अलावा अन्य हज़रात (अल्लाह उन पर रहम करे), हालांकि उनके बयान अलग-अलग हैं, लेकिन वे सब इस एक बात पर सहमत हैं। मैंने उनमें से किसी को भी सामान्य नियमों (उमूमियत) में छूट (तख़्सीस) देने पर राज़ी नहीं पाया। केवल इमाम अबुल मआली से इस बारे में अस्थिरता (इज़तिराब) वर्णित है कि कभी वे तख़्सीस को साबित करते हैं और कभी उसका खंडन करते हैं, जैसा कि 'यवाक़ीत' में शैख़ अबू ताहिर क़ज़वीनी से वर्णित है। बल्कि उनसे इसके प्रमाण के बारे में भी चर्चा है जैसा कि आगे आएगा। परवर्ती विद्वानों (मुताख़िरीन) की किताबों में जो कुछ हनाफ़िया से वर्णित है, वह केवल इतना ही है कि मनुष्य की क्षणभंगुर शक्ति (क़ुदरते हादिसा) का प्रभाव उसके इरादे (क़सद) पर है। लेकिन यह कि वह 'ख़ल्क़' (सृजन) और 'ईजाद' (उत्पत्ति) है या आयतों में कोई तख़्सीस है, इसका कहीं कोई अस्तित्व नहीं मिलता। हाँ, केवल उक्त मुहक़्क़िक़ ने इसका उल्लेख किया है। इमाम सद्रुश शरीआ ने 'अत-तौज़ीह' में पूर्ण स्पष्टीकरण और शोध के बाद फ़रमाया कि: "सारांश यह है कि हमारे मशाएख़ (अल्लाह उन पर रहम करे) बंदे की सृजन और उत्पत्ति की शक्ति (क़ुदरते ख़ल्क़-ओ-ईजाद) का खंडन करते हैं, इसलिए अल्लाह तआला के सिवा कोई निर्माता (ख़ालिक़) और उत्पन्न करने वाला (मुकव्विन) नहीं है। लेकिन इसके बावजूद, वे बंदे की शक्ति को इस तरह मानते हैं जिससे किसी ग़ैर-मौजूद चीज़ के वास्तविक अस्तित्व का दावा लाज़िम न आए। बल्कि मानवीय शक्ति से केवल संबंध और गुण (निसबत-ओ-इज़ाफ़त) बदलते हैं, जैसे दो समान चीज़ों में से किसी एक का चयन और वरीयता देना।"[1] समाप्त। यह एक मूल पाठ है।

[उर्दू कॉलम] सद्रुश शरीआ का 'तौज़ीह' और अल्लामा शम्स फ़नारी का 'अल-फ़ुसूल अल-बदाइ' में कलाम इसी पर टिका है, और मुहक़्क़िक़ इब्नुल हुमाम के योग्य शिष्य अल्लामा क़ासिम ने 'मुसायरा' पर अपनी टिप्पणियों में इसका अनुसरण किया है और उल्लेखित हज़रात के अलावा (अल्लाह उन पर रहम करे) बावजूद इसके कि वे अपने-अपने बयान में भिन्न हैं, वे सब इस एक बात पर सहमत हैं। मैंने उनमें से किसी को भी सामान्य नियमों में तख़्सीस (छूट) पर सहमत नहीं पाया। केवल इमाम अबुल मआली से इसमें विरोधाभास वर्णित है कि कभी वे तख़्सीस को साबित करते हैं और कभी उसका खंडन करते हैं जैसा कि 'यवाक़ीत' में शैख़ अबू ताहिर क़ज़वीनी से वर्णित है, बल्कि उनसे

प्रमाण में चर्चा है जैसा कि आ रहा है। और परवर्ती विद्वानों की पुस्तकों में जो कुछ हनाफ़िया से वर्णित है वह केवल इतना है कि मनुष्य की क्षणभंगुर शक्ति का प्रभाव इरादे (क़सद) में है, लेकिन यह कि वह सृजन और उत्पत्ति है या आयतों में तख़्सीस है, इसका अस्तित्व कहीं नहीं है। हाँ, केवल उक्त मुहक़्क़िक़ ने उल्लेख किया है, जबकि इमाम सद्रुश शरीआ ने 'तौज़ीह' में पूरी स्पष्टता और शोध के बाद फ़रमाया कि निष्कर्ष यह है कि हमारे मशाएख़ (अल्लाह उन पर रहम करे) बंदे की सृजन, उत्पत्ति और अस्तित्व देने की शक्ति का खंडन करते हैं, अतः अल्लाह तआला के अलावा कोई निर्माता और अस्तित्व देने वाला नहीं है। लेकिन इसके बावजूद बंदे की शक्ति को इस तरह मानते हैं कि उससे किसी अनुपस्थित वस्तु के वास्तविक अस्तित्व का दावा आवश्यक न हो, बल्कि मानवीय शक्ति से केवल संबंध और गुण परिवर्तित होते हैं, उदाहरण के लिए दो समान वस्तुओं में से एक का चयन और प्राथमिकता।

[1] 'अत-तौज़ीह मआ अत-तलवीह', ज़ब्र और क़द्र के मुद्दों पर अध्याय, अल-ख़ैरिया प्रेस, मिस्र, 2/155.

[Arabic Column] المحقق صدر الشريعة فی التوضيح والعلامة الشمس الفناری فی الفصول البدائع و تبعه العلامة قاسم تلميذ المحقق ابن الهمام فی تعليقاته علی المسايرة وغيرهم رحمهم الله تعالی وهم مع تنوع منازعهم يرجعون الی ذلك الحرف الواحد ولم ار احد منهم يرضی بتخصيص العمومات۔ اللهم الا ما حكی عن الامام ابی المعالی علی الاضطراب فيه فتارة يثبته و تارة ينفيه كما فی اليواقيت عن الشيخ ابی طاهر القزويني بل الكلام فی ثبوته عنه كما سيأتی، والمنقول عن الحنفية فی كتب المتأخرين هو هذا القدر اعنی ان للقدرة الحادثة اثرا فی القصد اما انه خلق و ايجاد او النصوص مخصصة فكلا لا يوجد هذا الا للمحقق وقد قال الامام صدر الشريعة فی التوضيح بعد ما استفرغ وسعه فی التوضيح والتنقيح فالحاصل ان مشايخنا رحمهم الله تعالی ينفون عن العبد قدرة الايجاد و التكوين فلا خالق ولا مكون الا الله تعالی لكن يقولون ان للعبد قدرة ما علی وجه لا يلزم منه وجود امر حقيقی لم يكن بل انما يختلف بقدرته النسب والاضافات فقط كتعين احد المتساويين وترجيحه [1] اھ فهذا نص

[Urdu Column] صدر الشریعۃ کا توضیح اور علامہ شمس فناری کا الفصول البدائع میں کلام اسی پر دائر ہے، اور علامہ قاسم شاگرد رشید محقق ابن ہمام نے مسایرہ پر اپنی تعلیقات میں اس کی اتباع کی ہے اور مذکورہ حضرات کے غیر رحمہم اللہ تعالٰی باوجودیکہ وہ اپنے اپنے بیان میں مختلف ہیں وہ سب اس ایک بات پر متفق ہیں، میں نے ان میں سے کسی کو بھی عمومات میں تخصیص پر راضی نہیں پایا، صرف امام ابو المعالی سے اس میں اضطراب منقول ہے کہ کبھی وہ تخصیص کو ثابت اور کبھی اسکی نفی کرتے ہیں جیسا کہ یواقیت میں شیخ ابو طاہر قزوینی سے منقول ہے بلکہ ان سے ثبوت میں کلام ہے جیسا کہ آرہا ہے، اور متأخرین کی کتب میں جو کچھ احناف سے منقول ہے وہ صرف یہ ہے کہ انسان کی قدرت حادثہ کا اثر قصد میں ہے لیکن یہ کہ وہ

خلق و ایجاد ہے یا آیات میں تخصیص ہے اس کا ہرگز کہیں وجود نہیں، ہاں صرف محقق مذکور نے ذکر کیا ہے جبکہ امام صدر الشریعہ نے توضیح میں مکمل توضیح و تنقیح سے فراغت کے بعد فرمایا، کہ حاصل یہ ہے کہ ہمارے مشائخ رحمہم اللہ تعالیٰ بندے کی قدرتِ خلق و ایجاد اور تکوین کی نفی کرتے ہیں لہذا اللہ تعالیٰ کے ماسوا کوئی خالق اور مُکَوِّن نہیں ہے لیکن اس کے باوجود بندے کی قدرت کے اس طرح قائل ہیں کہ اس سے کسی معدوم چیز کے حقیقی وجود کا قول لازم نہ آئے بلکہ انسانی قدرت سے صرف نسبت و اضافت تبدیل ہوتی ہے مثلاً دو مساوی چیزوں میں سے ایک کا تعین اور ترجیح

[1] التوضیح مع التلویح فصل فی مسائل الجبر والقدر المطبعة الخيرية مصر ۱۵۵/۲

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

[Left Column - Arabic Text]: It is explicit that the creed of the Hanafis is contrary to what the Researcher (Al-Muhaqqiq) discussed. If we were not pursuing the discourse on the basis of obligatory adherence, I would say that it is a rebuttal against the vile Qadariyyah, that even if it were conceded that the need to justify religious accountability and reward leads to that—and it must—then it is fulfilled by one thing, namely 'intention' (Qasd). So why did you assert the servant as the creator of all actions? By my life, this is a decisive argument against them, from which they cannot escape. This is what Imam Muhammad al-Sanusi (may Allah the Almighty have mercy on him) said in the commentary on 'Umm al-Barahin,' in his introduction to Monotheism: In summary, let it be known that in all existences, independent creation from any effect is impossible; rather, all of them are created by our Lord (Mighty and Majestic is He) and are in dire need of Him, both in origin and subsistence, without any intermediary. This is what rational proof testifies to, and what the Book, the Sunnah, and the consensus of the righteous predecessors before the appearance of innovations have indicated. Do not listen with your ears to what some people quote —those who are fond of citing everything, weak or strong, regarding the school of some of the people of Sunnah—which contradicts what we have mentioned to you. Hold firmly to what we have mentioned, for it is the truth about which there is no doubt, and nothing else is correct. Cease your inclination towards listening to falsehood, and you will live happy and die happy, if Allah the Almighty wills.

[Right Column - Urdu Text]: ... be it, so this is an explicit text that the school of the Hanafis is contrary to the discussion of the aforementioned Researcher. If the words of the aforementioned Researcher are not taken as his personal conviction, I would say that he mentioned this discourse as a refutation of the accursed Qadariyyah sect. That if, according to the Qadariyyah, it is accepted that the need for a person to be held accountable and rewarded for knowledge leads to this, then this need is fulfilled just by the creation of one intention. Then why do you profess the servant's creation of all actions? Certainly, this stance of the aforementioned Researcher is decisive against the stance of the Qadariyyah, from which escape is not possible for them; keep it safe. Imam Sanusi (may Allah the Almighty have mercy on him) stated in the introduction to Monotheism in 'Umm al-Barahin': In summary, it should be known that creation through any effect in the entire universe is impossible; rather, the entire universe is the creation of Allah Almighty, the Exalted Lord, and in its beginning and continuation, it is strictly needy of Him without intermediary. This is the testimony of

intellectual proof, and the meaning indicated by the Book, Sunnah, and consensus of righteous predecessors, and this was accepted before the emergence of innovations. Therefore, do not listen to the words of some people who report all sorts of weak and strong things against our mentioned view concerning the school of Ahl al-Sunnat wa'l-Jama'at. Therefore, hold firmly to what we have mentioned; this is the truth in which there is no room for doubt, and besides this, everything is incorrect. Therefore, do not turn your attention towards falsehood, God willing.

[बायाँ कॉलम - अरबी पाठ]: यह स्पष्ट है कि हनफ़ियों का मत शोधकर्ता (अल-मुहक़्क़िक़) की चर्चा के विपरीत है। यदि हम संवाद को अनिवार्य पालन के आधार पर आगे नहीं बढ़ा रहे होते, तो मैं कहता कि यह नीच क़दरिया के विरुद्ध एक खंडन है, कि यदि यह मान भी लिया जाए कि धार्मिक उत्तरदायित्व और प्रतिफल को न्यायोचित ठहराने की आवश्यकता उस ओर ले जाती है—और ऐसा होना ही चाहिए—तो वह एक ही चीज़ से पूरी हो जाती है, अर्थात् 'संकल्प' (क़स्द)। तो फिर तुमने बंदे को सभी कार्यों का स्रष्टा क्यों कहा? मेरे जीवन की शपथ, यह उनके विरुद्ध एक निर्णायक तर्क है, जिससे वे बच नहीं सकते। इमाम मुहम्मद अल-सनूसी (अल्लाह उन पर दया करे) ने 'उम्म अल-बाराहीन' की व्याख्या में एकेश्वरवाद की प्रस्तावना में कहा है: संक्षेप में, यह ज्ञात होना चाहिए कि समस्त अस्तित्वों में, किसी भी प्रभाव से स्वतंत्र सृजन असंभव है; बल्कि वे सभी हमारे स्वामी (महान और प्रतापी) द्वारा रचे गए हैं और मूल और निर्वाह दोनों में, बिना किसी माध्यम के उनके अत्यंत मोहताज हैं। यही तार्किक प्रमाण गवाही देता है, और जिसे किताब, सुन्नत और नवाचारों के प्रकट होने से पहले नेक पूर्वजों की आम सहमति ने इंगित किया है। अपने कानों से वह न सुनें जो कुछ लोग उद्धृत करते हैं—वे जो अहले सुन्नत के कुछ लोगों के मत के संबंध में कमज़ोर या मज़बूत सब कुछ उद्धृत करने के शौकीन हैं—जो हमारे द्वारा आपको बताए गए के विरुद्ध है। हमने जो उल्लेख किया है उसे मज़बूती से पकड़ें, क्योंकि वही सत्य है जिसमें कोई संदेह नहीं है, और इसके अलावा कुछ भी सही नहीं है। असत्य को सुनने की अपनी इच्छा को समाप्त करें, और आप सुखी रहेंगे और सुखी मृत्यु प्राप्त करेंगे, यदि अल्लाह ने चाहा।

[दायाँ कॉलम - उर्दू पाठ]: ... हो जाए, तो यह स्पष्ट पाठ है कि हनफ़ियों का मत उक्त शोधकर्ता की चर्चा के विरुद्ध है। यदि उक्त शोधकर्ता के शब्दों को उनके व्यक्तिगत विश्वास के रूप में न लिया जाए, तो मैं कहूँगा कि उन्होंने यह चर्चा शापित क़दरिया संप्रदाय के खंडन के रूप में की है। कि यदि क़दरिया के अनुसार यह स्वीकार कर लिया जाए कि मनुष्य के उत्तरदायी होने और ज्ञान के लिए पुरस्कृत होने की आवश्यकता इस ओर ले जाती है, तो यह आवश्यकता केवल एक संकल्प के सृजन से पूरी हो जाती है। फिर तुम सभी कार्यों के लिए बंदे की सृजनशीलता की बात क्यों करते हो? निश्चित रूप से उक्त शोधकर्ता का यह रुख क़दरिया के रुख के विरुद्ध निर्णायक है, जिससे उनका बचना संभव नहीं है; इसे सुरक्षित रखें। इमाम सनूसी (अल्लाह उन पर दया करे) ने 'उम्म अल-बाराहीन' की तौहीद की प्रस्तावना में कहा है: सारांश यह कि ज्ञात होना चाहिए कि संपूर्ण ब्रह्मांड में किसी भी प्रभाव

से सृजन असंभव है; बल्कि संपूर्ण ब्रह्मांड अल्लाह तआला मौला अज्ज़-व-जल्ल की रचना है और अपने आरम्भ और निरंतरता में बिना किसी माध्यम के उसी का अत्यंत मोहताज है। बौद्धिक प्रमाण की यही गवाही है और किताब, सुन्नत और नेक पूर्वजों की आम सहमति का यही अर्थ है, और नवाचारों के उदय से पहले यह सर्वमान्य है। इसलिए, कुछ ऐसे लोगों की बात न सुनें जो अहले सुन्नत व जमात के मत के संबंध में हमारे बताए गए के विरुद्ध हर तरह की कमज़ोर और मज़बूत बातें रिपोर्ट करते हैं। इसलिए, हमारे बताए गए पर हाथ मज़बूत करें; यही वह सत्य है जिसमें संदेह की कोई गुंजाइश नहीं है, और इसके अलावा सब गलत है। इसलिए असत्य की ओर अपना ध्यान न दें, इंशा अल्लाह।

पृष्ठ ४८७/७४२

[بائیں کالم کی عربی عبارت]: صریح فی ان مذهب الحنفية على خلاف ما بحث المحقق ولو لا نسحب الكلام على منوال الالتزام لقلت انه ابداء نقضا على القدرية اللئام بأنه لو سلم ان الحاجة الى تصحيح التكليف والجزاء تؤدى الى ذلك ولا بد فهى تندفع بشيىء واحد وهو القصد فلم قلتم فى جميع الافعال بخالقية العبد ، ولعمرى هذا قاطع لهم لا يمكنهم الخروج عنه - هذا و قال الامام محمد السنوسى رحمه الله تعالى فى شرح ام البراهين مقدمته فى التوحيد وبالجملة فليعلم ان الكائنات كلها يستحيل منها الاختراع لا اثر ما بل جميعها مخلوق لمولنا جل وعز و مفتقر اليه اشد الافتقار ابتداء و دواما بلا واسطة فبهذا اشهد البرهان العقلى ودل عليه الكتاب والسنة واجماع السلف الصالح قبل ظهور البدع ، ولا تصغ باذنيك لما ينقله بعض من اولع بنقل الغث والسمين عن مذهب بعض اهل السنة مما يخالف ما ذكرناه لك فشد يدك على ما ذكرناه فهو الحق الذى لا شك فيه ولا يصح غيره واقطع تشرفک الى سماع الباطل تعش سعيدا وتمت ان شاء الله تعالى

[دائیں کالم کی اردو عبارت]: ہو جائے اھ تو یہ صریح نص ہے کہ احناف کا مسلک محقق مذکور کی بحث کے خلاف ہے، اگر محقق مذکور کے کلام کو ان کے التزام پر محمول نہ کریں تو میں کہوں گا کہ انھوں نے یہ گفتگو قدریہ ملعون فرقے پر بطور نقض ذکر کی ہے کہ اگر بقول قدریہ یہ تسلیم بھی کر لیا جائے کہ انسان کے مکلف ہونے اور علم کی جزا دئے جانے کی بنا پر اس چیز کی حاجت ہے تو بھی یہ حاجت صرف ایک قصد کے ایجاد سے پوری ہو جاتی ہے تو پھر تم تمام افعال کے لئے بندے کی خالقیت کا قول کیوں کرتے ہو یقینا محقق مذکور کا یہ موقف قدریہ کے موقف کا قاطع ہے جس سے ان کو فرار ممکن نہیں ہے، اس کو محفوظ کرو۔ امام سنوسی رحمہ اللہ تعالیٰ نے ام البراہین کے مقدمہ فی التوحید میں فرمایا خلاصہ یہ کہ معلوم ہونا چاہئے کہ تمام کائنات

میں کسی اثر سے اختراع محال ہے بلکہ پوری کائنات اللہ تعالیٰ مولیٰ عزوجل کی مخلوق ہے اور ابتداء و دوام میں بلا واسطہ اسی کی سخت محتاج ہے عقلی دلیل کی یہی شہادت ہے اور کتاب و سنت اور اجماع سلف صالحین کا یہی مدلول ہے اور بدعات کے ظہور سے قبل یہ مسلم ہے ، لہٰذا بعض ایسے لوگوں کی بات مت سنو جو مذہب اہل سنت و جماعت کے متعلق ضعیف و قوی ہر قسم کی بات ہمارے ذکر کردہ کے خلاف نقل کر دیتے ہیں، لہذا ہمارے ذکر کردہ پر ہاتھ کو مضبوط کر، یہی حق ہے جس میں شک کی گنجائش نہیں ہے اور اس کے علاوہ سب نادرست ہے اس لئے باطل کی طرف اپنی توجہ کو مبذول مت کر ان شاء اللہ

صفحہ ۴۸۷ از ۷۴۲

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

[...he will lead] a good and guided life, and Allah is the One whose help is sought. End. His learned commentator, Muhammad al-Dasuqi, said: With this he pointed towards three opinions narrated from the People of Sunnah (Ahl al-Sunnah). The opinion of the Qadi regarding the impact of human power at the time of the action; the opinion of Ustad al-Isfara'ini about the impact in consideration, for the Ustad does not affirm 'states' (ahwal); and the opinion of Imam al-Haramayn regarding the essence of the action in accordance with the will of the Lord. These opinions are incorrect because they contradict the consensus of the righteous predecessors (Salaf al-Salih). If you ask, how could it be valid for these Imams to contradict the consensus? I say: It is stated in Sharh al-Kubra that the attribution to them is not valid, rather it is a lie against them. Even if it were valid, they only said it during a debate with the Mu'tazilites to lead them into a trap. End, summarized.

I say: As for the contradiction of what is narrated from Abu al-Ma'ali to the consensus, it is apparent, although the opposite is soundly established from him, as...

---

1. Sharh Umm al-Barahin by Imam Muhammad al-Sanusi
2. Hashiya Sharh Umm al-Barahin by the learned al-Dasuqi

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

[...वह एक] सौभाग्यशाली जीवन पाएगा और एक पवित्र और सफल मृत्यु पाएगा, जबकि अल्लाह तआला ही मददगार और सहायक है। इति। इसके विद्वान व्याख्याकार मुहम्मद दसूकी ने यहाँ कहा है कि उन्होंने 'कुछ वर्णनकर्ताओं' कहकर तीन मतों की ओर इशारा किया है जो अहल-ए-सुन्नत वल जमात की ओर श्रेय किए जाते हैं। उनमें से एक काज़ी का कहना है कि बंदे की शक्ति क्रिया की स्थिति (हाल) में प्रभाव डालती है, और दूसरा मत उस्ताद इसफ़राईनी का है कि बंदे की शक्ति विचार में प्रभावशाली है, क्योंकि यह उस्ताद 'अहवाल' (राज्यों) के कायल नहीं हैं। तीसरा मत इमाम अल-हरमैन का है कि क्रिया के स्वयं के प्रभाव में बंदे की शक्ति अल्लाह तआला की मर्जी के अनुसार होती है। ये तीनों मत गलत हैं क्योंकि ये नेक पूर्वजों (सलफ़-ए-सालिहीन) के इज्मा (सर्वसम्मति) के विरुद्ध हैं। यदि यह आपत्ति हो कि इन प्रतिष्ठित इमामों के शब्द इज्मा के विरुद्ध कैसे निकले, तो इसके उत्तर में मैं कहता हूँ कि शरह कुबरा में कहा गया है कि इन मतों का श्रेय इन इमामों की ओर सही नहीं है, बल्कि यह उन पर झूठ बोला गया है। और यदि यह श्रेय सही भी हो तो उन्होंने यह बात मुअतज़िला के साथ बहस में उन्हें रियायत देने (अरख़ा-ए-इनान) के तौर पर कही थी। इति, सारांशित।

मैं कहता हूँ: अबू अल-मुआली से जो वर्णित है उसका इज्मा के विरुद्ध होना स्पष्ट है, जबकि उनके माध्यम से इसका विपरीत सही रूप से प्रमाणित है, जैसा कि...

---

1. इमाम मुहम्मद अल-सनूसी द्वारा शरह उम्म अल-बराहिन
2. विद्वान अल-दसूकी द्वारा हाशियह शरह उम्म अल-बराहिन

पृष्ठ 742 का 488

طیبا رشیدا واللہ المستعان ۱ اھ، قال محشیہ الفاضل محمد الدسوقي اشار بھذا الی ثلثۃ اقوال نقلت عن اھل السنۃ قول القاضي بتا ثیر قدرۃ العبد في حال الفعل وقول الاستاذ الاسفرائني تو ثر فی اعتبار لان الاستاذ لا یقول بالا حوال وقول امام الحرمین فی ذات الفعل علی وفق مشیئۃ الرب وھذہ الا قوال غیر صحیحۃ لمخالفتھا لا جماع السلف الصالح فان قلت کیف یصح من ھو لاء الائمۃ مخالفۃ الاجماع قلت قال في شرح الکبری لا یصح نسبتھا لھم بل ھی مکذوبۃ عنھم ولئن صحت فانما قالوہ في مناظرۃ مع المعتزلۃ جراليھا الجدل اھ ۲ ملخصاً۔

سعادت مند زندگی پائے گا اور پاکیزہ کامیاب موت پائے گا جبکہ اللہ تعالٰی ہی مستعان و مددگار ہے اھ اس کے محشی فاضل محمد دسوقی نے یہاں کہا کہ انھوں نے بعض ناقلین کہہ کر تین اقوال کی طرف اشارہ کیا ہے جو اہلسنت و جماعت کی طرف منسوب ہیں جن میں ایک قاضی کا قول ہے کہ بندے کی قدرت فعل کے حال میں تاثیر کرتی ہے اور دوسرا قول استاذ اسفرائنی کا ہے کہ بندے کی قدرت اعتبار میں موثر ہے، کیونکہ یہ استاذ احوال کے قائل نہیں، اور تیسرا قول امام الحرمین کا ہے کہ بندے کی قدرت کی تاثیر نفس فعل میں اللہ تعالٰی کی مشیت کے مطابق ہوتی ہے، یہ تینوں اقوال نادرست ہیں کیونکہ یہ سلف صالحین کے اجماع کے خلاف ہیں۔ اگر یہ اعتراض ہو کہ ان ائمہ کرام کے اقوال اجماع کے خلاف کیونکر صادر ہوئے، تو اس کے جواب میں میں کہتا ہوں کہ شرح کبرٰی میں فرمایا کہ ان اقوال کی نسبت ان ائمہ کی طرف درست نہیں ہے بلکہ یہ ان پر جھوٹ کہا گیا ہے اور اگر یہ نسبت درست بھی ہو تو انھوں نے یہ بات معتزلہ کے ساتھ مناظرہ میں بطورِ ارخاء عنان کہی ہے اھ ملخصا۔

اقول: اما مخالفة مانقل عن ابي المعالى للاجماع فظاهر وقد صح خلافه

اقول (میں کہتا ہوں) ابو المعالی سے جو منقول ہے اس کا اجماع کے مخالف ہونا ظاہر ہے حالانکہ ان سے اس کا خلاف صحیح ثابت ہے جیسا کہ

---

۱ شرح ام البراهین للامام محمد السنوسی ۲ حاشیہ شرح ام البراہین للفاضل الدسوقی

Fatawa Ridawiyyah Volume 15

Main Text: You will soon hear, but as for the statements of Imam Ahl-e-Sunnat Baqillani and the Teacher Imam Abu Ishaq Isfara'ini quoted here, there is not even a scent of opposition to consensus and agreement in them. This is because in their discourse, there is absolutely nothing related to creation (ijad) and origination (takwin). In 'Sharh-e-Maqasid', the Allamah stated that it is famous among the people and mentioned in their books that Imam al-Haramayn's school of thought is that the servant's action occurs by his own power and will, just as is the opinion of philosophers. However, this is contrary to the explicit statement the Imam made in his books that have reached us. He said in 'al-Irshad': "Before the appearance of innovations and whims, there was consensus among the pious predecessors that the Creator is only Allah Almighty, and there is no creator besides Him. All events come into existence by the power of Allah Almighty, regardless of whether human power is associated with them or not; there is no difference between them. This is because the association of an attribute with a thing does not necessitate that the effect of that attribute be found in that thing, just as knowledge relates to the known and will relates to [the action of another]."

Footnote: I say: (Author's note) Willing the action of another is not the 'will' under discussion—meaning that attribute whose function is to specify one of the possibilities, as is evident—but rather here it means love and desire. By mentioning the other attribute (continued on the next page).

Page 489 of 742

फ़तावा रज़विया जिल्द 15

मुख्य पाठ: आप जल्द ही सुनेंगे, लेकिन इमाम अहले सुन्नत बाक़िल्लानी और उस्ताद इमाम अबू इसहाक़ इसफ़रायनी के जो कथन यहाँ उद्धृत किए गए हैं, उनमें सर्वसम्मति और समझौते के विरुद्ध होने की गंध तक नहीं है। इसका कारण यह है कि उनके कलाम में सृष्टि (ईजाद) और उत्पत्ति (तक्वीन) के संबंध में बिल्कुल कोई बात नहीं है। 'शरह-ए-मक़ासिद' में अल्लामा ने कहा है कि लोगों में यह प्रसिद्ध है और उनकी पुस्तकों में वर्णित है कि इमाम अल-हरमैन का मत यह है कि बंदे का कार्य उसकी अपनी शक्ति और इच्छा से होता है, जैसा कि दार्शनिकों का विचार है। हालाँकि, यह इमाम के उस स्पष्टीकरण के विरुद्ध है जो उन्होंने अपनी उन पुस्तकों में दिया है जो हम तक पहुँची हैं। उन्होंने 'अल-इरशाद' में फरमाया कि नवाचारों और इच्छाओं के उदय से पहले पूर्ववर्ती विद्वानों (सलफ़) की सर्वसम्मति थी कि निर्माता केवल अल्लाह तआला है, उसके अलावा कोई निर्माता नहीं है। सभी घटनाएँ अल्लाह तआला की शक्ति से अस्तित्व में आती हैं, चाहे उनके साथ बंदों की शक्ति का संबंध हो या न हो, उनमें कोई अंतर नहीं है। ऐसा इसलिए क्योंकि किसी वस्तु के साथ किसी गुण के संबंध से यह अनिवार्य नहीं होता कि उस गुण का प्रभाव उस वस्तु में पाया जाए, जैसे ज्ञान का संबंध ज्ञात से है और इच्छा का संबंध [दूसरे के कार्य से]।

पादलेख (फुटनोट): मैं कहता हूँ: (लेखक का नोट) दूसरे के कार्य की इच्छा वह 'इच्छा' (इरादा) नहीं है जो चर्चा के अधीन है—अर्थात वह गुण जिसका कार्य संभावनाओं में से किसी एक को विशिष्ट करना है, जैसा कि स्पष्ट है—बल्कि यहाँ इसका अर्थ प्रेम और अभिलाषा है। दूसरे गुण के उल्लेख से (अगले पृष्ठ पर जारी)।

पृष्ठ 742 का 489

عنقریب آپ سنیں گے ، لیکن امام اہلسنت باقلانی اور استاذ امام ابواسحاق اسفرائنی سے جو یہاں ان کے اقوال نقل کئے گئے ہیں اس میں اجماع اور اتفاق کے خلاف بو تک بھی نہیں ہے کیونکہ ان کے کلام میں ایجاد و تکوین کے متعلق علی الاطلاق کوئی بات نہیں ہے، اور شرح مقاصد میں علامہ نے فرمایا کہ قوم میں مشہور اور ان کی کتب میں مذکور ہے کہ امام الحرمین کا مذہب یہ ہے کہ بندے کا فعل اس کی اپنی قدرت اور ارادہ سے واقع ہوتا ہے جیسا کہ حکماء کی رائے ہے، حالانکہ یہ بات امام کی اس تصریح کے خلاف ہے جو انہوں نے اپنی ان کتب میں کی ہے، جو ہمارے پاس پہنچی ہیں انہوں نے ارشاد میں فرمایا کہ بدعات و گمراہی کے ظہور سے قبل ائمہ سلف کا اتفاق ہے کہ خالق صرف اللہ تعالٰی ہے اس کے سوا کوئی خالق نہیں ہے اور تمام حوادث کا وجود اللہ تعالٰی کی قدرت سے ہوتا ہے خواہ ان کے ساتھ بندوں کی قدرت کا تعلق ہو یا نہ ہو ان میں کوئی فرق نہیں، کیونکہ کسی چیز کے ساتھ صفت کے تعلق سے یہ لازم نہیں آتا کہ اس صفت کی تاثیر اس چیز میں پائی جائے جیسا کہ علم کا تعلق معلوم سے اور ارادہ کا تعلق [غیر کے فعل سے]۔

حاشیہ: اقول: (میں کہتا ہوں-ت) غیر کے فعل کا ارادہ وہ ارادہ نہیں جو زیر بحث ہے یعنی وہ صفت جو مقدورین میں سے ایک کو خاص کرے، یہ مراد نہیں کما لا یخفی بلکہ یہاں بمعنٰی محبت اور خواہش ہے، دوسری صفت کے ذکر سے (باقی اگلے صفحہ پر)

Fatawa Rizwia, Volume 15

الحادثۃ لا تؤثر فی مقدورھا Arabic: The originated (temporal) power has no effect on its object of power. Urdu: If it happens through the action of another, then the originated power never [acts] in its own objects of power.

(Remaining footnote from the previous page) Their purpose is only to provide clarification. Do you not observe that he mentioned the attribute of Knowledge and then restricted the Will to the action of another so that more clarity and manifestation could be achieved? Otherwise, the will for one's own action is also ineffective, as its function is only to specify (takhsis), while effect (ta'thir) is the attribute of Power alone, as explicitly stated in Al-Musayarah. Furthermore, they are responding to the Mu'tazilites by saying that the discussion is about Power, which only has an effect when there is a connection with Will. However, mere Knowledge and Will have no role in effectuation. It is as if for this reason, Imam Hujjat al-Islam changed this approach in 'Qawa'id al-Aqa'id' and relied upon Power itself when he stated that it is not necessary for the connection of Power with the object of power to be solely through creation and invention. This is because Allah the Almighty's Power in eternity (azal) was connected to the entire world, even though invention and creation were not occurring through that connection at that time. Whereas at the time of invention, there was another type of connection. Thus, the claim that Power is specific only to the invention of the object of power is rendered false. End. (Continued on next page).

[Arabic Passage] Yurid al-istidha bi-sifat ukhra ala tara annahu dhakara al-ilma thumma at-taqyeed al-fi'l al-ghayr liyakuna awdaha wa azhara wa illa fa iradatu fi'li nafsihi aidan ghayru mu'athiratin fil fi'l innama shanuha at-takhsis wat-ta'thir shanu al-qudrah kama nassa 'alayhi fil Musayarah ghayra annahu yattajihu lahum al-jawab bi-anna al-kalam fil qudrah wa laysa min shaniha illa at-ta'thir 'inda ta'alluq il-iradah amma al-ilm wal-iradah fabimu'zal 'anit ta'thir wa ka'annahu lihadha 'adala 'anhu al-Imam Hujjat al-Islam fi Qawa'id al-Aqa'id fastanada binafs al-qudrah idh yaqulu walaysa min dharurati ta'alluqi al-qudrati bil-maqdur an yakuna bil-ikhtira' faqat idh qadarahu Allahu Ta'ala fil azal qad kanat muta'alliqatan bil-'alam wa lam yakun al-ikhtira' hasilan biha wahiya 'inda al-ikhtira' muta'alliqatun bi-naw'in akhar min at-ta'alluq feeh fabatala anna al-qudra takhtassu bi-eeyjadi al-maqdur. A.H. 1

1. Ihya al-Ulum, Book of Qawa'id al-Aqa'id, Third Chapter, Matba'at al-Mashhad al-Husayni, Cairo, 1/111.

फ़तावा रज़विया, खंड 15

الحادثۃ لا تؤثر فی مقدورھا। अरबी: निर्मित (सामयिक) शक्ति का उसके शक्ति-विषय पर कोई प्रभाव नहीं होता। उर्दू: यदि यह किसी और के कार्य से होता है, तो निर्मित शक्ति अपने शक्ति-विषयों में कभी भी [प्रभावी] नहीं होती।

(पिछले पृष्ठ का शेष फुटनोट) उनका उद्देश्य केवल स्पष्टीकरण प्रदान करना है। क्या आप नहीं देखते कि उन्होंने ज्ञान के गुण का उल्लेख किया और फिर इच्छा (इरादा) को दूसरे के कार्य के साथ सीमित कर दिया ताकि अधिक स्पष्टता और प्रकटीकरण हो सके? अन्यथा, अपने स्वयं के कार्य की इच्छा भी निष्प्रभावी होती है, जिसका कार्य केवल विशिष्टता (तख़सीस) प्रदान करना है, जबकि प्रभाव (तासीर) केवल शक्ति (क़ुदरत) का गुण है, जैसा कि 'मुसायारा' में स्पष्ट रूप से उल्लेख किया गया है। इसके अतिरिक्त, वे मुअतज़िला को यह उत्तर दे रहे हैं कि चर्चा शक्ति के बारे में है, जो केवल तभी प्रभाव डालती है जब इच्छा का संबंध हो। लेकिन प्रभाव पैदा करने में केवल ज्ञान और इच्छा की कोई भूमिका नहीं है। मानो इसी कारण से, इमाम हुज्जतुल इस्लाम ने इस पद्धति को बदलते हुए 'क़वाइद अल-अक़ाइद' में स्वयं शक्ति को प्रमाण के रूप में अपनाया जब उन्होंने कहा कि शक्ति का उसके विषय (मक्दूर) के साथ संबंध होना यह आवश्यक नहीं बनाता कि वह संबंध केवल सृजन और आविष्कार के लिए हो। क्योंकि अनादि काल (अज़ल) में अल्लाह तआला की शक्ति का संबंध पूरे ब्रह्मांड से था, हालांकि उस समय उस संबंध के माध्यम से आविष्कार और सृजन नहीं हो रहा था। जबकि आविष्कार के समय एक अन्य प्रकार का संबंध था। अतः यह दावा कि शक्ति केवल शक्ति-विषय के आविष्कार के लिए विशिष्ट है, निराधार सिद्ध होता है। अह, (अगले पृष्ठ पर जारी)।

[अरबी गद्यांश] उन्होंने अन्य गुणों के माध्यम से स्पष्टीकरण चाहा। क्या आप नहीं देखते कि उन्होंने ज्ञान का उल्लेख किया, फिर दूसरे के कार्य को प्रतिबंधित किया ताकि यह अधिक स्पष्ट और प्रकट हो? अन्यथा अपने कार्य की इच्छा भी कार्य में प्रभावी नहीं होती; उसका कार्य केवल विशिष्टता है। प्रभाव शक्ति का कार्य है, जैसा कि 'मुसायारा' में उल्लेख है। हालाँकि, उन्हें उत्तर यह दिया जाता है कि चर्चा शक्ति की है जिसका कार्य इच्छा के जुड़ने पर प्रभाव डालना है। जहाँ तक ज्ञान और इच्छा का प्रश्न है, वे प्रभाव डालने से कोसों दूर हैं। शायद इसी कारण इमाम हुज्जतुल इस्लाम ने 'क़वाइद अल-अक़ाइद' में शक्ति पर ही भरोसा किया, यह कहते हुए: 'शक्ति का मक्दूर से संबंध केवल आविष्कार के माध्यम से होना आवश्यक नहीं है, क्योंकि अल्लाह तआला की शक्ति अज़ल में ही संसार से संबद्ध थी और आविष्कार उसके माध्यम से घटित नहीं हो रहा था, जबकि आविष्कार के

समय वह अन्य प्रकार के संबंध से संबद्ध होती है।' अतः यह कहना गलत है कि शक्ति केवल मक्द्वूर के आविष्कार के लिए है। १

1. इहया अल-उलूम, पुस्तक 'क़वाइद अल-अक़ाइ১', तीसरा अध्याय, मतबा अल-मशहद अल-हुसैनी, काहिरा, १/१११।

الحادثۃ لا تؤثر فی مقدورھا غیر کے فعل سے ہوتا ہے تو قدرت حادثہ اپنی مقدورات میں ہر گز

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) ان کا مقصد صرف وضاحت کرنا، آپ غور نہیں کرتے کہ انھوں نے صفت علم ذکر کی اور پھر ارادہ کو غیر کے فعل سے مقید کیا تاکہ زیادہ وضاحت و اظہار ہوسکے، ورنہ تو اپنے فعل کا ارادہ بھی غیر مؤثر ہوتا ہے جس کی شان صرف تخصیص کرنا ہے جبکہ تاثیر صرف قدرت کی شان ہوتی ہے جیسا کہ اس پر مسایرہ میں نص کی گئی ہے، علاوہ ازیں وہ معتزلہ کو جواب دے رہے ہیں کہ بحث قدرت میں ہو رہی ہے جو صرف اس وقت تاثیر کرتی ہے جب ارادہ کا تعلق ہو، لیکن محض علم اور ارادہ کا تاثیر میں کوئی دخل نہیں ہے، گویا کہ اسی لئے امام حجۃ الاسلام نے اس انداز کو تبدیل کرتے ہوئے قواعد العقائد میں نفسِ قدرت کو دلیل میں اختیار کیا جب انھوں نے فرمایا کہ مقدور کے ساتھ قدرت کے تعلق کو یہ لازم نہیں ہے کہ وہ تعلق صرف ایجاد و اختراع کے لئے ہو کیونکہ ازل میں اللہ تعالیٰ کی قدرت کا تعلق تمام عالم سے ہوا حالانکہ اس وقت اختراع و ایجاد اس تعلق سے نہ ہوا جبکہ اختراع کے وقت ایک اور تعلق ہوا تو اس سے یہ کہنا باطل ٹھہرا کہ قدرت صرف ایجادِ مقدر سے مختص ہے اھ، (باقی اگلے صفحہ پر)

یرید الاستیضاح بصفات اخری الاتری انہ ذکر العلم ثم التقیید الفعل الغیر لیکون اوضح واظھر والا فارادۃ فعل نفسہ ایضاً غیر مؤثرۃ فی الفعل انما شانھا التخصیص والتأثیر شان القدرۃ کما نص علیہ فی المسایرۃ غیر انہ یتجہ لھم الجواب بأن الکلام فی القدرۃ ولیس من شأنھا الا التأثیر عند تعلق الارادہ اما العلم والارادۃ فبمعزل عن التأثیر وکأنہ لھذا عدل عنہ الامام حجۃ الاسلام فی قواعد العقائد فاستند بنفس القدرۃ اذ یقول ولیس من ضرورۃ تعلق القدرۃ بالمقدور ان یکون بالاختراع فقط اذ قدرہ اللہ تعالی فی

الازل قد كانت متعلقة بالعالم ولم يكن الاختراع حاصلا بها وهى عند الاختراع متعلقة بنوع آخر من التعلق فيه فبطل ان القدرة تختص بآيجاد المقدر اه ١

١ احياء العلوم كتاب قواعد العقائد الفصل الثالث مطبعة المشهد الحسينى قاہره ١/ ١١١

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Never, and the Mu'tazilah and those who followed them from the people of deviation agreed | it is not effective, while the Mu'tazilah and their misguided followers...

(Continuation of footnote from previous page) You know that power (qudra) only has an effect in accordance with the will (iradah). In eternity (azal), the will was connected to bringing creations into existence at their specific times in the everlasting future (layazal). Therefore, we do not concede that power can be devoid of creation; rather, power effects and creates in accordance with the will. But here, in the case of a human being, the connection of power never has any real effect; thus, the names would be without reality and words without meaning. This is the summary of what was discussed in 'Al-Musayara'.

I say (Aqul): And in my opinion, this knot can only be untied by one of two matters. First, no power, even if coupled with will, is definitively effective, and the Mu'tazilah cannot escape this either. Don't you see that the disbelievers exerted their utmost efforts and full determination to harm the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), but they did not succeed, and Allah rejected the rage and wrath of the disbelievers? Therefore, power is an attribute whose nature is to have an effect, and it acts along with the will provided there is no hindrance. Thus, it is stated in the commentary of 'Al-Musayara' that the Ash'ari scholars deny the actual effect of created (hadith) power; its... (continued on the next page).

Page 491 of 742

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

कदापि नहीं, और मुअतज़िला और उनके अनुयायियों जो गुमराह लोग हैं, उन्होंने सहमति व्यक्त की | प्रभावी नहीं होती जबकि मुअतज़िला और उनके गुमराह अनुयायी...

(पिछले पृष्ठ के फुटनोट का शेष भाग) आप जानते हैं कि शक्ति (कुदरत) का प्रभाव इच्छा (इरादा) के अनुसार होता है, तो अनादि (अज़ल) में इस इच्छा का संबंध हुआ कि ब्रह्मांड अपने विशिष्ट समयों में यानी 'ला-यज़ाल' (अनंत काल) में अस्तित्व में आए। इसलिए हम यह स्वीकार नहीं करते कि शक्ति का संबंध सृजन से खाली हो सकता है, बल्कि शक्ति इच्छा के अनुसार प्रभाव डालती है और सृजन करती है। लेकिन यहाँ मनुष्य के मामले में, शक्ति का संबंध किसी भी तरह से प्रभावी होने के लिए अर्थ नहीं रखता; इस प्रकार नाम वास्तविकता के बिना और शब्द अर्थ के बिना होंगे। 'मुसायरा' में जो चर्चा की गई है, यह उसका सारांश है।

मैं कहता हूँ (अक़ूल): और मेरी राय में यह गुत्थी केवल दो बातों में से किसी एक से हल होगी। पहली यह कि कोई भी शक्ति, भले ही इच्छा के साथ हो, निश्चित रूप से प्रभावी नहीं होती, और मुअतज़िला के पास भी इससे कोई बचाव नहीं है। क्या आप नहीं देखते कि काफ़िरों ने नबी-ए-पाक (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को कष्ट पहुँचाने में अपनी पूरी शक्ति लगा दी और पूरा संकल्प किया, जो उन्हें प्राप्त नहीं हो सका, और अल्लाह ने काफ़िरों के गुस्से और क्रोध को विफल कर दिया? अतः शक्ति एक ऐसा गुण है जिसकी प्रकृति केवल प्रभाव डालना है और वह इच्छा के साथ प्रभाव डालती है बशर्ते कि कोई बाधा न हो। जैसा कि 'शराह मुसायरा' में कहा गया है कि अशअरी हज़रात 'हादिस' (मानव निर्मित) शक्ति के वास्तविक प्रभाव का निषेध करते हैं; उसकी... (शेष अगले पृष्ठ पर)।

पृष्ठ 742 का 491

اصلا و اتفقت المعتزلہ و من تابعھم من اھل الزیغ | مؤثر نہیں ہوتی جبکہ معتزلہ اور انکے متبعین گمراہ حضرات

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) وانت تعلم ان القدرۃ انما تؤثر علی وفق الارادۃ وانما تعلقت الارادۃ في الازل ان توجد الکائنات في اوقاتھا المخصوصۃ فیما لا یزال فلا نسلم ان القدرۃ تعلقت مع العراء عن الاختراع بل اثرت و اختراعت علی وفق الارادۃ اما ھھنا فتتعلّق بلا تاثیر اصلا فلم تکن الاسما بلا مسمی و لفظا بلا معنی وھذا ما حصل مناقشتہ بہ في المسایرۃ۔

آپ جانتے ہیں کہ قدرت کی تاثیر ارادہ کے موافق ہوتی ہے تو ازل میں اس ارادہ کا تعلق ہوا کہ کائنات اپنے مخصوص اوقات میں یعنی لایزال میں موجود ہو، اس لئے ہم یہ تسلیم نہیں کرتے کہ قدرت کا تعلق اختراع سے خالی ہو سکتا ہے بلکہ قدرت ارادہ کے موافق تاثیر کرتی ہے اور اختراع کرتی ہے، لیکن یہاں بندے کے معاملہ میں قدرت کا تعلق ہر گز تاثیر کے لئے معنی نہیں، مسایرہ میں جو مناقشہ بیان کیا ہے یہ اس کا ماحصل ہے۔

اقول: (میں کہتا ہوں) اور یہ عقدہ میری رائے میں صرف دو امور میں سے ایک کے ساتھ حل ہو گا، اوّل یہ کہ کوئی بھی قدرت اگرچہ ارادہ کے ساتھ بھی ہو حتمی طور پر مؤثر نہیں ہے اور معتزلہ کو بھی اس سے فرار نہیں ہے، کیا آپ نہیں دیکھتے کہ کفار نے حضور نبی پاک صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کو ایذا رسانی میں مکمل جدوجہد کی اور پورا عزم کیا جو حاصل نہ کر پائے اور اللہ تعالیٰ نے کفار کے غیظ و غضب کو مردود کر دیا، لہٰذا قدرت ایک ایسی صفت ہے جس کی شان صرف تاثیر کرنا ہے اور وہ ارادہ کے ساتھ تاثیر کرتی ہے بشرطیکہ کوئی مانع نہ ہو، چنانچہ

شرح مسایرہ میں کہا ہے کہ اشعری حضرات قدرت حادثہ کی تاثیر بالفعل کی نفی کرتے ہیں اس کی (باقی اگلے صفحہ پر)

اقول: ولا ارى هذه العقدة تنفك الا باحد امرين الاول ليست القدرة ما تؤثر حتما ولا مع الارادة ولا محيد عنه للمعتزلة ايضا الا ترى ان الكفرة بذلوا جهدهم في ايذاء النبى صلى الله تعالى عليه وسلم وهو بما لم ينالوا ورد الله الذين كفروا بغيظهم فانما القدرة صفة من شانها التاثير وتؤثر مع الارادة لولا مانع وقد قال في المسامرة شرح المسايرة اعلم ان الاشعرية لا ينفون عن القدرة الحادثة

Fatawa Rizvia (Volume 15)

[Arabic Box] They agree that the servants are the originators of their actions. [Urdu Box] They agree that the servants are the originators of their actions.

(Remaining footnote from the previous page)

[Arabic Text] Except for the influence in actuality, not in potentiality, because created power (qudrat-e-haditha) according to them is an attribute whose nature is to influence and create. However, its effect is absent in the actions of the servants because of an obstacle (mani'), which is the presence of the attachment of Allah Almighty's power to their creation, as investigated in Sharh al-Maqasid etc. end quote. I say (Qultu): Al-Amidi stated this clearly. Then I looked at the discussion on created power in Sharh al-Maqasid under the objective of accidents (a'raadh), and found this discussion attributed to him, which adds nothing beyond the previous investigation.

[Urdu Translation] They do not deny the potential (bil-quwwah) influence, because according to them, created power is an attribute whose nature is to influence, but its effect does not occur in the actions of the servants because an obstacle is present there, and that is the attachment of the power of Allah Almighty which is influential in the creation of their actions, as investigated in Sharh al-Maqasid etc. end quote. I say: Al-Amidi clarified this statement. Then I looked at the discussion on created power in Sharh al-Maqasid under the objective of accidents, and found this discussion attributed to him, which adds nothing beyond the previous investigation.

[Arabic Text] I say (Aqoolu): There is discomfort in this, and the heart finds no peace or tranquility in it. Otherwise, it would imply that every animal, even the lowliest of them, would be capable of creating and bringing into being, even if it did not happen due to an occurring obstacle, which is the precedence of Divine creation. And what would the early Ash'aris do with their argument that if a servant were capable of his action, he would also be capable of creating bodies and substances, because both actions and bodies... (continued on the next page)

[Urdu Translation] I say: There is a prickling in this, and the heart could not find peace and tranquility in it; otherwise, it would necessitate that every human, rather even the lowliest and weakest animal, would be capable of creation and invention, even if it could not happen due to an obstacle, and that obstacle is the precedence of Allah Almighty's creation. And how would the early Ash'aris express their argument at that

time, that if a servant were capable of his action, then he would also be capable of the creation of bodies and substances, because both actions and bodies (remainder on the next page).

1. Al-Musamirah Sharh al-Musayarah: The Knowledge that He, the Almighty, there is no creator but He. Al-Maktaba al-Tijariyah al-Kubra, Egypt, p. 112.

फ़तावा रिज़विया (जिल्द 15)

[अरबी बॉक्स] इस पर सहमत हैं कि बंदे अपने कार्यों के सर्जक हैं। [उर्दू बॉक्स] इस पर सहमत हैं कि बंदे अपने कार्यों के सर्जक हैं।

(पिछले पृष्ठ के फुटनोट का शेष भाग)

[अरबी पाठ] वास्तविकता में प्रभाव को छोड़कर, विभव (bil-quwwah) में नहीं, क्योंकि उनके अनुसार निर्मित शक्ति (क़ुदरत-ए-हादसा) एक ऐसा गुण है जिसका स्वभाव प्रभाव डालना और निर्माण करना है। हालाँकि, बंदों के कार्यों में इसका प्रभाव अनुपस्थित रहता है क्योंकि वहाँ एक बाधा (मानिअ) मौजूद है, और वह अल्लाह तआला की शक्ति का संबंध है जो उनके निर्माण में प्रभावशाली है, जैसा कि शरह-ए-मक़ासिद आदि में जाँच की गई है। मैंने कहा (क़ुल्तू): अल-आमिदी ने इसे स्पष्ट रूप से कहा है। फिर मैंने शरह-ए-मक़ासिद में निर्मित शक्ति की चर्चा देखी जो 'अराज़' (accidents) के उद्देश्य में है, और इस चर्चा को उनकी ओर संदर्भित पाया, जो पिछली जाँच से अधिक कुछ नहीं जोड़ती।

[उर्दू अनुवाद का हिंदी रूपांतरण] वे विभव (bil-quwwah) प्रभाव को नकारते नहीं हैं, क्योंकि उनके अनुसार निर्मित शक्ति एक ऐसा गुण है जिसका स्वभाव प्रभाव डालना है, लेकिन बंदों के कार्यों में इसका प्रभाव इसलिए नहीं होता क्योंकि वहाँ बाधा मौजूद है, और वह अल्लाह तआला की शक्ति का संबंध है जो उनके कार्यों के निर्माण में प्रभावशाली है, जैसा कि शरह-ए-मक़ासिद आदि में इसकी जाँच की गई है। मैं कहता हूँ: इस कथन का स्पष्टीकरण आमिदी ने किया है। फिर मैंने शरह-ए-मक़ासिद में निर्मित शक्ति की चर्चा देखी जो 'अराज़' के उद्देश्य में है, और इस चर्चा को उनकी ओर संदर्भित पाया, जिसमें पिछली जाँच से अधिक कुछ भी नहीं है।

[अरबी पाठ] मैं कहता हूँ (अक़ूलु): इसमें एक बेचैनी है और हृदय को इसमें शांति या संतोष नहीं मिलता। अन्यथा, इसका अर्थ यह होगा कि प्रत्येक जीव, यहाँ तक कि तुच्छतम जीव भी, सृजन और अस्तित्व में लाने में सक्षम हो जाएगा, भले ही किसी बाधा के कारण ऐसा न हो सके, जो कि ईश्वरीय सृजन की पूर्वता है। और प्रारंभिक अशअरी अपने उस प्रमाण का क्या करेंगे कि यदि बंदा अपने कार्य पर सक्षम होता, तो वह पिंडों और पदार्थों के सृजन पर भी सक्षम होता, क्योंकि कार्य और पिंड दोनों... (अगले पृष्ठ पर जारी)

[उर्दू अनुवाद का हिंदी रूपांतरण] मैं कहता हूँ: इसमें एक खलिश (अड़चन) है और हृदय को इससे संतोष और शांति प्राप्त नहीं हो सकी; अन्यथा इससे यह आवश्यक होगा कि प्रत्येक मनुष्य, बल्कि तुच्छतम और निर्बलतम प्राणी भी सृजन और निर्माण पर सक्षम हो जाए, भले ही बाधा के कारण ऐसा न हो सके और वह बाधा अल्लाह तआला की रचना का पहले से मौजूद होना है। और प्रारंभिक अशअरी उस समय अपने इस प्रमाण को कैसे व्यक्त करेंगे कि यदि बंदा अपने कार्य पर सक्षम हो, तो वह पिंडों (अजसाम) और पदार्थों (जवाहर) के सृजन पर भी सक्षम होगा क्योंकि कार्य और पिंड दोनों (बाकी अगले पृष्ठ पर)।

1. अल-मुसामिरा शरह अल-मुसायरा: ज्ञान कि वह, सर्वशक्तिमान, उसके अलावा कोई स्रष्टा नहीं है। अल-मकतबा अल-तिजारिया अल-कुबरा, मिस्र, पृ. 112।

على ان العباد موجدون لافعالهم | اس پر متفق ہیں کہ بندے اپنے افعال کے موجد ہیں

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ)

الا التاثير بالفعل لا بالقوة لان القدرة الحادثة عندهم صفة شأنها التأثير والايجاد ولكن تخلف اثرها في افعال العباد لمانع هو تعلق قدرة الله تعالى بايجادها، كما حقق في شرح المقاصد وغيره اه قلت وصرح به الامدى ثم رأيت في شرح المقاصد من بحث القدرة الحادثة من مقصد الاعراض نسبه له ولم يأت بتحقيق يزيد على مامور، بالقوة تاثیر کی نفی نہیں کرتے، کیونکہ ان کے ہاں حادث قدرت ایسی صفت ہے جس کی شان تاثیر کرنا ہے لیکن بندوں کے افعال میں اس کا اثر اس لئے نہیں ہوتا کہ وہاں مانع موجود ہے اور وہ اللہ تعالیٰ کی قدرت کا تعلق جو ان کے افعال کے ایجاد میں موثر ہے، کا موجود ہونا، جیسا کہ شرح مقاصد وغیرہ میں اس کی تحقیق ہے اھ قلت (میں کہتا ہوں) اس بیان کی تصریح آمدی نے کی ہے پھر میں نے شرح مقاصد کی بحث قدرت حادثہ جو اعراض کے مقصد میں ہے، اس بحث کو ان کی طرف منسوب پایا جس میں گزشتہ تحقیق سے کچھ زائد نہیں ہے،

اقول: وفيه حزازة والقلب لا يطمئن به ولا يسكن اليه والالكان كل حيوان ولو اخس ما يكون واضعه قادرا على الخلق والايجاد وان لم يتفق له ذلك لعروض مانع وهو سبقة الخلق الالهي وماذا تفعل الاشاعرة الاقدمون ح بدليلهم ان لو قدر العبد على فعله لقدر على خلق الاجسام والجواهر اقول: (میں کہتا ہوں) اس میں خلش ہے اور دل کو اطمینان و سکون اس سے حاصل نہ ہوسکا، ورنہ تو اس سے لازم آتا ہے کہ ہر انسان بلکہ خسیس ترین اور ضعیف ترین حیوان بھی خلق و ایجاد پر قادر ہوجائے اگرچہ اس کو مانع کی وجہ سے اتفاق نہ ہوسکے اور وہ مانع اللہ تعالیٰ کی تخلیق کا پہلے

موجود ہونا ہے، اور اشاعرہ متقدمین اس وقت اپنی اس دلیل کو کیسے بیان کریں گے کہ اگر بندہ اپنے فعل پر قادر ہو تو پھر وہ اجسام و جواہر کے خلق پر بھی قادر ہوگا کیونکہ فعل اور اجسام

دونوں (باقی اگلے صفحہ پر)

1 المسامرة شرح المسايرة العلم بأنه تعالى لا خالق سواه المكتبة التجارية الكبرى مصر ص١١٢

Fatawa Rizvia (Vol. 15)

Heading: They produce them by their power, then the Mutazilites [say this].

(Remaining footnote from the previous page) Arabic text: Since there is no basis [for creation] except coming into being (huduth) and possibility (imkan), and they are shared [by all things equally]. Do you see them as being proponents of the view that every human and animal, even insects and worms, are capable of creating the heavens and the earth, even if it did not occur for them because Allah Almighty's creation preceded it? While the Ash'arites have explicitly stated that the servant's involvement in an action is only in terms of localization (mahalliyyah). So reflect and be fair. Secondly, the created power (qudrat-e-haditha) can only produce occurrence (huduth), it cannot create (khalq). For it, this much influence is sufficient. This is the truth which compelled the group of Hanafi scholars, judges, teachers, and researchers to the view that created power has an influence, but it is not effective for existence. The truth is that the intellect does not have independence in perceiving these realities. Therefore, we believe in what the Quran has stated and what necessity witnesses, and what proof has led to: that the difference between a human and a stone, and between the movements of striking and trembling, and rising and jumping, falling and descending, is self-evident. And that man has nothing except what he strives for, and that there is no creator of anything except Allah the Most High, the Most Sublime, and that man's will is subject to the will of Allah Almighty. We do not add to this, nor do we venture further.

Urdu Text: They are equally shared in coming into being and possibility, and this very coming into being and possibility are the standard for the validity of creation and invention. So would you imagine the Ash'arites as being proponents of the view that every human and animal, even insects, are capable of creating the earth and sky, even if they did not happen to create them because the creation of Allah Almighty was already present? This is despite the clear text of the Ash'arites stating that the servant's involvement in an action is only one of localization. So reflect and be fair. Secondly, created power can only bring about 'occurrence' (haduth), it cannot create (khalq). For it, this much influence is sufficient. This is the truth which compelled the group of Hanafi scholars, judges, teachers, and researchers to hold the view that created power has an influence, but it is not effective for existence. The truth is that the intellect does not have independence in perceiving these realities. Therefore, based on what the Quran has stated and the testimony of self-evidence, and as far as the reach of arguments goes, we believe in the self-evident difference between

humans and stones, between voluntary movements and tremors, between rising and jumping, falling and descending. And that man only has what he strives for, and there is no creator of anything except Allah Almighty, and man's will is subject to the will of Allah Almighty. (Continued on the next page)

फ़तावा रिज़विया (खंड 15)

शीर्षक: वे अपनी शक्ति से उन्हें उत्पन्न करते हैं, फिर मुतज़िला...

(पिछले पृष्ठ से शेष पाद-टिप्पणी) अरबी पाठ: चूंकि नवीनता (हुदूथ) और संभावना (इमकान) के अलावा कोई अन्य आधार नहीं है और वे दोनों समान रूप से साझा हैं, तो क्या आप उन्हें इस मत का समर्थक मानेंगे कि प्रत्येक मनुष्य और पशु, यहाँ तक कि कीड़े-मकोड़े भी पृथ्वी और आकाश की रचना करने में सक्षम हैं, भले ही उन्हें इस रचना का अवसर न मिला हो क्योंकि अल्लाह तआला की रचना पहले से मौजूद है? जबकि अशअरिया का स्पष्ट पाठ है कि कार्य में बंदे का दखल केवल 'महल्लियत' (स्थानीयकरण) का है। अतः विचार करें और न्याय करें। दूसरा यह कि निर्मित शक्ति (कुदरत-ए-हादिसा) केवल 'हुदूथ' (होना) कर सकती है, रचना (खल्क) नहीं कर सकती, उसके लिए इतना प्रभाव ही पर्याप्त है। यही वह वास्तविकता है जिसने हनफ़ी न्यायविदों, गुरुओं और शोधकर्ताओं के समूह को इस मत पर विवश किया कि निर्मित शक्ति का प्रभाव है, लेकिन अस्तित्व (वजूद) के लिए यह प्रभावी नहीं है। सत्य यह है कि इन वास्तविकताओं को समझने में बुद्धि स्वतंत्र नहीं है। इसलिए, कुरान के बयान और स्वतः प्रमाण (बदाहत) की गवाही के अनुसार, और जहाँ तक तर्कों की पहुँच है, हम मनुष्य और पत्थर, स्वैच्छिक और कंपन वाली गतिविधियों, उठने और कूदने, गिरने और उतरने के बीच स्वतः स्पष्ट अंतर में विश्वास रखते हैं। और मनुष्य के पास उसके प्रयास (सई) के अलावा कुछ नहीं है, और अल्लाह तआला के बिना किसी चीज़ का कोई निर्माता नहीं है, और मनुष्य की इच्छा अल्लाह तआला की इच्छा के अधीन है। हम इसमें कुछ नहीं जोड़ते और न ही सीमा पार करते हैं।

उर्दू पाठ: नवीनता (हुदूथ) और संभावना (इमकान) में सभी समान रूप से साझा हैं और यही हुदूथ और इमकान ही सृष्टि और सृजन की वैधता का मानक हैं। तो क्या आप अशअरिया को इस बात का समर्थक मानेंगे कि प्रत्येक मनुष्य और पशु यहाँ तक कि कीड़े-मकोड़े भी पृथ्वी और आकाश की रचना करने में सक्षम हैं, भले ही उन्हें इस रचना का अवसर न मिला हो क्योंकि अल्लाह तआला की रचना पहले से मौजूद है? जबकि अशअरिया का स्पष्ट पाठ है कि कार्य में बंदे का दखल केवल 'महल्लियत' का है। अतः विचार करें और न्याय करें। दूसरा यह कि निर्मित शक्ति केवल हुदूथ कर सकती है, खल्क नहीं कर सकती, उसके लिए इतना प्रभाव ही पर्याप्त है। यही वह वास्तविकता है जिसने हनफ़ी न्यायविदों, गुरुओं और शोधकर्ताओं के समूह को इस मत पर विवश किया कि निर्मित शक्ति का प्रभाव है, लेकिन वजूद के लिए यह प्रभावी नहीं है। सत्य यह है कि इन वास्तविकताओं को

समझने में बुद्धि स्वतंत्र नहीं है। इसलिए, कुरान के बयान और स्वतः प्रमाण की गवाही के अनुसार, और जहाँ तक तर्कों की पहुँच है, हम मनुष्य और पत्थर, स्वैच्छिक और कंपन वाली गतिविधियों, उठने और कूदने, गिरने और उतरने के बीच स्वतः स्पष्ट अंतर में विश्वास रखते हैं। और मनुष्य के वश में केवल प्रयास करना है और अल्लाह तआला के बिना किसी चीज़ का कोई निर्माता नहीं है और मनुष्य की इच्छा अल्लाह तआला की इच्छा के अधीन है। (अगले पृष्ठ पर जारी)

مخترعون لها بقدرتهم ثم المتقدمون | اور اپنی قدرت سے ان کو سرزد کرتے ہیں پھر معتزلہ

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) اذ لا مصحح سوی الحدوث والامکان وھما مشترکان افتراھم قائلین ان کل انسان وحیوان حتی الخناس والدیدان یقدر علی خلق السموات والارض وان لم یقع لھم لسبقۃ خلق اللہ تعالی، وقد نص الاشعریۃ ان لیس للعبد من الفعل الا المحلیۃ فتدبروا نصف، والثانی ان الحادثۃ تحدث ولا تخلق وکفی بہ تاثیرا وھذا ھو الذی حمل الحنفیۃ والقاضی والاستاد وجماعۃ من المحققین علی القول بان للحادثۃ تاثیرا فیما دون الوجود والحق ان العقل لا یستقل بادراک تلک الحقائق فنؤمن بما اتی بہ القرآن وشھدت بہ الضرورۃ وادی الیہ البرھان ان الفرق بین الانسان والحجر وبین حرکتی البطش والارتعاش والصعود والھبوط والوثبۃ والسقوط بدیھی، وان لیس للانسان الا ما سعی ولان لا خالق لشیئ الا العلی الاعلی وان لا مشیئۃ للانسان الا بمشیئۃ اللہ تعالی ولا نزید علی ھذا ولا نقتحم

حدوث وامکان میں مساوی طور پر مشترک ہیں اور یہی حدوث و امکان ہی خلق و ایجاد کی صحت کا معیار ہیں تو کیا اشعریہ کو اس بات کا قائل تصور کروگے کہ ہر انسان اور حیوان حتی کہ کیڑے مکوڑے زمین و آسمان کی تخلیق پر قادر ہیں اگرچہ اس تخلیق کا ان کو اتفاق نہ ہوا کہ اللہ تعالیٰ کا خلق پہلے موجود ہے حالانکہ اشعریہ کی صریح نص ہے کہ فعل میں بندے کا دخل صرف محلیۃ کا ہے، تو غور اور انصاف کرو۔ دوسرا یہ کہ قدرت حادثہ صرف حدوث کر سکتی ہے خلق نہیں کر سکتی اس کے لئے اتنی تا ثیر ہی کافی ہے، یہی وہ حقیقت ہے جس نے احناف قاضی، استاذ اور محققین کی جماعت کو اس قول پر مجبور کیا کہ حادث قدرت کی تاثیر ہے لیکن وجود کے لئے مؤثر نہیں ہے، حق تو یہ ہے کہ ان حقائق کے ادراک میں عقل کو استقلال نہیں ہے لہٰذا قرآن کے

بیان کردہ اور بداہت کی شہادت اور جہاں تک دلائل کی رسائی ہے کہ انسان اور پتھر، ارادی اور رعشہ کی حرکتوں، اٹھنے اور کودنے، گرنے اور اترنے میں بدیہی فرق پر ہم ایمان رکھیں اور انسان کے بس میں صرف سعی کرنا ہے اور اللہ تعالیٰ کے بغیر کسی چیز کا کوئی خالق نہیں اور انسان کی مشیت اللہ تعالیٰ کی مشیت کے تابع (باقی اگلے صفحہ پر)

Fatawa Ridawiyya Volume 15

Among them, those who came earlier used to forbid calling the servant 'creator' because of their proximity to the consensus of the predecessors (Salaf) that there is no creator but Allah Almighty. However, the later ones took the liberty and called the servant a creator in reality. This is his statement. Then he presented the proofs of the companions and answered the doubts of the Mu'tazilites, excelling in rebutting them and the Jabrites. He established for the servant 'Kasb' (acquisition) and a power accompanying the action but not being effective in it^1. This is the clearest text that his belief, may Allah Almighty have mercy on him, is that of the Ahl-us-Sunnah exactly, and no one remains to follow the 'Musayarah' (path of others).

The early scholars among them, due to being close to the era of the consensus of the Salaf, did not apply the word 'Creator' to a servant and did not speak against the consensus that 'There is no Creator but Allah'. Their later successors gathered courage and started applying the word 'real Creator' to the servant. After this statement, the Imam refuted the arguments of the Mu'tazilites and answered their doubts. He strongly refuted them and the Jabrites, and established that for a servant there is only 'Kasb' (acquisition), and along with the action, he possesses a type of power that is non-effective. So, this is a clear text from them that their belief is the same as that of the Ahl-us-Sunnah and there is no difference. Thus, there was no one left to follow the path of Musayarah.

I say: But the greatest wonder is that Allama Bahr al-Ulum al-Laknawi (may Allah Almighty forgive us and him) inclined in 'al-Fawatih' towards what is in 'al-Musayarah', despite having stated a few lines before it in the same book, quoting: "(And they did not understand) the Mu'tazilites, rather even these ignorant ones, (that it is not the nature of the contingent to bestow existence)."

I say: (I say) But it is surprising that Allama Bahr al-Ulum Lakhnawi (may Allah Almighty forgive us and him) showed an inclination in 'Fawatih' towards what is mentioned in 'Musayarah', although he himself had clarified a few lines earlier in 'Fawatih', stating: "(And they did not understand)" meaning the Mu'tazilites and these ignorant ones also did not understand that "(it is not within the capacity of the contingent/possible to grant existence)."

(Remaining footnote from previous page) Bahr, we do not have the strength to swim in it, and Allah is the Guide. 12-Minhu. ...believe firmly in it and do not say anything

more about it, and do not jump into such a sea where we do not have the power to swim. And Allah Almighty alone is the Guide. 12-Minhu (T)

^1 Sharh al-Maqasid, Chapter 5, Regarding Actions, First Discussion: The Action of the Servant etc., Dar al-Maarif al-Nu'maniyyah, Lahore, 2/126. Page 494 of 742

उनमें से जो पहले आए, वे बंदे को 'खालिक' (सृष्टा) कहने से मना करते थे क्योंकि वे पूर्वजों (सल्फ़) के इस सर्वसम्मति (इज्मा) के करीब थे कि अल्लाह सर्वशक्तिमान के अलावा कोई खालिक नहीं है। हालाँकि, बाद वालों ने साहस किया और बंदे को वास्तव में खालिक कहना शुरू कर दिया। यह उनका कथन है। फिर उन्होंने साथियों के प्रमाण प्रस्तुत किए और मुअतज़िला के संदेहों का उत्तर दिया, उनका और जबरिया का जोरदार खंडन किया। उन्होंने बंदे के लिए 'कस्ब' (अर्जन) और कार्य के साथ जुड़ी एक शक्ति को स्थापित किया जो उसमें प्रभावशाली नहीं होती^1। यह इस बात का सबसे स्पष्ट पाठ है कि उनका विश्वास, अल्लाह उन पर दया करे, बिल्कुल अहल-उस-सुन्नत जैसा है, और 'मुसायरा' (दूसरों के मार्ग) का अनुसरण करने वाला कोई नहीं बचा।

उनमें से शुरुआती विद्वान, सल्फ़ के इज्मा के युग के निकट होने के कारण, बंदे पर 'खालिक' शब्द का प्रयोग नहीं करते थे और 'अल्लाह के सिवा कोई खालिक नहीं है' के इज्मा के खिलाफ नहीं बोलते थे। उनके बाद के उत्तराधिकारियों ने हिम्मत दिखाई और बंदे पर 'वास्तविक खालिक' शब्द का प्रयोग करना शुरू कर दिया। इस कथन के बाद, इमाम ने मुअतज़िला के तर्कों का खंडन किया और उनके संदेहों का उत्तर दिया। उन्होंने उनका और जबरिया का कड़ा खंडन किया और यह सिद्ध किया कि बंदे के लिए केवल 'कस्ब' (अर्जन) है, और कार्य के साथ-साथ उसके पास एक प्रकार की शक्ति होती है जो अप्रभावी होती है। तो, यह उनकी ओर से एक स्पष्ट पाठ है कि उनका अकीदा वही है जो अहल-ए-सुन्नत का अकीदा है और इसमें कोई अंतर नहीं है। इस प्रकार, मुसायरा की राह पर चलने वाला कोई नहीं बचा।

अक़ूल (मैं कहता हूँ): लेकिन सबसे आश्चर्य की बात यह है कि अल्लामा बहर अल-उलूम अल-लखनवी (अल्लाह हमें और उन्हें क्षमा करे) ने 'अल-फवातिह' में 'अल-मुसायरा' में वर्णित बात की ओर झुकाव दिखाया, जबकि उन्होंने उसी पुस्तक में इससे कुछ पंक्तियाँ पहले स्पष्ट किया था, उद्धृत करते हुए: "(और वे नहीं समझे) मुअतज़िला, बल्कि ये अज्ञानी भी, (कि अस्तित्व प्रदान करना मुमकिन/संभव की प्रकृति नहीं है)।"

अक़ूल: (मैं कहता हूँ) लेकिन आश्चर्य है कि अल्लामा बहर अल-उलूम लखनवी (अल्लाह हमें और उन्हें माफ़ फरमाए) ने फवातिह में मुसायरा में उल्लिखित बात की ओर रुझान दिखाया, हालाँकि उन्होंने खुद फवातिह में कुछ पंक्तियाँ पहले तसरीह (स्पष्टीकरण) की है जिसका इबारत (वाक्य) इस प्रकार

है: "(व मा फ़हमू)" यानी मुअतज़िला और इन जाहिलों ने भी नहीं समझा कि "(मुमकिन की यह शान नहीं कि वह वजूद/अस्तित्व अता करे)।"

(पिछली पृष्ठ की शेष टिप्पणी) बहर, हममें इसमें तैरने की शक्ति नहीं है, और अल्लाह ही मार्गदर्शक है। 12-मिन्हु। ...पर पुख्ता यकीन करें और इस पर मज़ीद (अधिक) कोई बात न करें, और ऐसे समंदर में छलांग न लगाएँ जिसमें तैरने की हमें कुदरत नहीं है और अल्लाह तआला ही हिदायत देने वाला है। 12-मिन्हु (त)

^1 शरह अल-मक़ासिद, अध्याय 5, कार्यों के बारे में, पहली चर्चा: बंदे का कार्य आदि, दार अल-माआरिफ़ अल-नुमानिया, लाहौर, 2/126. पृष्ठ 494 का 742

منهم كانوا يمنعون من تسمية العبد خالقاً لقرب عهدهم بإجماع السلف على انه لا خالق الا الله تعالى واجترأ المتأخرون فسموا العبد خالقاً على الحقيقة هذا كلامه ثم اورد ادلة الاصحاب واجاب عن شبه المعتزلة وبالغ فی الرد علیهم وعلی الجبریة واثبت للعبد کسباً وقدرة مقارنة للفعل غیر مؤثر فیه ۱۸ اه فهذا اصرح نص علی ان معتقده رحمه الله تعالی هو اهل السنة سواء بسواء فلم یبق احد تسایره

المسایرة، کے متقدمین حضرات اجماع سلف سے قریب زمانہ کی بنا پر بندے پر خالق کا اطلاق نہ کرتے تھے اور لا خالق الا اللہ پر اجماع کے خلاف قول نہ کرتے اور ان کے متاخرین نے جرات کرتے ہوئے بندے پر حقیقی خالق کا اطلاق شروع کر دیا، امام نے اپنے اس کلام کے بعد معتزلہ کے دلائل کا رد اور ان کے شبہات کا جواب دیا انھوں نے ان کا اور جبریہ کا خوب رد فرمایا اور یہ ثابت کیا کہ بندے کا صرف کسب ہوتا ہے اور فعل کے مقارن اس کو ایک قسم کی قدرت حاصل ہوتی ہے جو کہ غیر مؤثر ہوتی ہے اہ، تو ان کی طرف سے یہ واضح نص ہے کہ انکا عقیدہ وہی ہے جو اہلسنت کا عقیدہ ہے اور کوئی فرق نہیں ہے تو مسایرہ کی راہ چلنے والا کوئی بھی نہ ہوا،

اقول: ولکن العجب کل العجب من العلامة بحر العلوم الکنوی عفا الله تعالی عنا وعنه جنح فی الفواتح الی ما فی المسایرة مع تصریحه فیها قبله بأسطر بما نصه (وما فهموا) ادی المعتزلة بل هؤلاء الجهلة ایضا (ان الامکان لیس من شانه افاضة الوجود) اقول: (میں کہتا ہوں) لیکن تعجب ہے کہ علامہ بحر العلوم لکھنوی (ہمیں اور انھیں اللہ تعالیٰ معاف فرمائے) نے فواتح میں مسایرہ میں مذکور کی طرف میلان فرمایا، حالانکہ انھوں نے خود فواتح میں چند سطر قبل ازیں تصریح کی ہے جس کی عبارت یوں ہے کہ (وما فهموا) یعنی معتزلہ اور ان جاہلوں نے بھی نہ سمجھا کہ (ممکن کی یہ شان نہیں کہ وہ وجود عطا کرے)

(بقیہ حاشیہ صفحہ گذشتہ) بحر الانقدر علی سباحتہ واللہ الھادی ۱۲منہ۔ ہے، پر پختہ یقین کریں اور اس پر مزید کوئی بات نہ کریں، اور ایسے سمندر میں چھلانگ نہ لگائیں جس میں تیرنے کی ہمیں قدرت نہیں ہے اور اللہ تعالٰی ہی ہدایت دینے والا ہے ۱۲منہ (ت)

18 شرح المقاصد الفصل الخامس فی افعال البحث الاول فعل العبد الخ دار المعارف النعمانیہ لاہور ۱۲۶/۲ صفحہ 494 از 742

Fatawa-e-Razawiyya (Volume 15)

[Main Text] For one who is in himself of void essence, needing another in reality, and a burden (kall) upon his Master, how can he be capable of originating actions without causing disruption in the most perfect system? This is evident to anyone who has even the slightest intuition from among those blessed with divine grace. But "whomever Allah gives no light, there is no light for him." (And according to the people of Truth), i.e., those blessed with the grace of Allah Almighty are the People of the Sunnah who sacrifice their lives in the path of Allah by performing the Greater Jihad. (The servant has only the power of acquisition [Qudrat-e-Kasiba]) and not creative power, etc. So, despite this clarification, how did they consider the contingent being of void essence as a creator of its own resolutions? Even though their objective view is that the servant's influence is only in conceptual matters, which they have explained in sufficient detail and then raised no objection to. If this is their chosen stance, as it must be, then this is the consensus of all researchers, and in it there is no [contradiction with] text...

[Footnotes] - Note (عہ): He used it in the sense of 'needing', while it actually means 'heavy' (burden). Allah Almighty is far above anyone being a burden upon Him. 12 (Author) - The word "Kall" was used here by them in the sense of 'needing' whereas its actual meaning is 'burden', while Allah Almighty is pure from anyone being a burden to Him. 12 (Author) (T) - 1. Fawatih al-Rahamut, supplement to al-Mustasfa, benefit in the investigation of the issuance of actions etc., Publications of al-Sharif al-Radi, Qom, Iran 1/40 & 41.

Page 495 of 742

[मुख्य पाठ] क्योंकि जो चीज़ स्वयं अपनी वास्तविकता में शून्य है और अपने अस्तित्व के लिए दूसरे की मोहताज है और अपने स्वामी पर बोझ बन गई है, वह बेहतरीन विश्व व्यवस्था में बिना किसी विघ्न के कार्यों को कैसे उत्पन्न कर सकती है? और यह वास्तविकता उस प्रत्येक व्यक्ति पर स्पष्ट है जिसे अल्लाह तआला की ओर से कृपा की सामान्य सी भी समझ मिली है, लेकिन जिसे अल्लाह तआला ज्ञान का प्रकाश न दे, उसे प्रकाश कैसे प्राप्त हो सकता है? (और हक़ वालों के पास) यानी अल्लाह तआला की कृपा वाले लोग वे सुन्नी जमात के लोग हैं जो अल्लाह तआला के मार्ग में जिहाद-ए-अकबर करते हुए अपने प्राणों की आहुति देते हैं (बंदे को केवल 'कुदरत-ए-कासिबा' [अर्जन शक्ति] प्राप्त है) न कि 'कुदरत-ए-खालिका' [सृजन शक्ति] इत्यादि। तो इस स्पष्टीकरण के बावजूद उन्होंने शून्य-तत्व वाले संभव (प्राणी) को अपने इरादों का निर्माता कैसे कह दिया, जबकि उनका उद्देश्य यह है कि बंदे का प्रभाव केवल प्रतीकात्मक चीज़ों में होता है, जिसे उन्होंने स्वयं काफी विस्तार से बताया और फिर उस पर कोई आपत्ति नहीं की। यदि यही उनका पसंदीदा मत है, जैसा कि होना चाहिए, तो यह सभी शोधकर्ताओं का सामूहिक मत है और इसमें न किसी मूल पाठ (नस्) की...

[पाद-टिप्पणियाँ] - टिप्पणी (عه): उन्होंने यहाँ 'मोहताज' के अर्थ में इसका प्रयोग किया है, जबकि इसका अर्थ 'भारी' (बोझ) है। अल्लाह तआला इससे बहुत ऊपर है कि कोई उस पर बोझ बने। १२ (लेखक) - यहाँ "कल्ल" शब्द 'मोहताज' के अर्थ में प्रयुक्त हुआ है, जबकि इसका वास्तविक अर्थ 'बोझ' है, और अल्लाह तआला इससे पवित्र है कि कोई उस पर बोझ बने। १२ (लेखक) (त) - १. फवातिहुर रहमूत, मुस्तसफ़ा के परिशिष्ट में, कार्यों की उत्पत्ति की शोध में, इत्यादि। अल-शरीफ अल-रज़ी प्रकाशन, कुम, ईरान १/४०-४१।

पृष्ठ ४९५/७४२

[متن] فان من هو في نفسه باطل الذات محتاج في الواقعية الى الغير وگل عه على مولاه كيف يقدر على ايجاد الافعال من غير اختلال بالنظام الاجود، وهذا ظاهر لمن له اقل حدس من اصحاب العناية الالهية، لكن من لم يجعل الله له نور فماله من نور (وعند اهل الحق) اصحاب العناية الذين هم اهل السنة الباذلون انفسهم في سبيل الله بالجهاد الاكبر (له قدرة كاسبة) فقط لا خالقة ۱ الخ فكيف رضی مع هذا بان جعل الممكن الباطل الذات خالقا لعزائمه مع ان قول التاثير فی امر اعتباری كان بمرأی عينيه و قد كان بينه هو بنفسه على وجه كاف و لم يتعقبه فان كان مختار اولا بد فكان اختيار ما عليه جمع من المحققين و لبس

کیونکہ جو چیز فی نفسہ اپنی ذات میں باطل اور اپنے وجود میں غیر کی محتاج ہو اور اپنے مالک پر بوجھ قرار پائے ، وہ بہترین نظام عالم میں خلل انداز ہو کر افعال کو کیسے ایجاد کر سکتی ہے اور یہ حقیقت ہر اس شخص پر عیاں ہے جس کو اللہ تعالٰی کی طرف سے عنایت پر معمولی سی سمجھ ہے، لیکن جس کو اللہ تعالٰی نور علم نہ عطا فرمائے اس کو نور کیسے نصیب ہو سکتا ہے (اور اہل حق کے ہاں) یعنی اللہ تعالٰی کی عنایت والے لوگ وہ اہل سنت و جماعت ہیں جو اللہ تعالٰی کے راستے میں جہاد اکبر کرتے ہوئے اپنی جانوں کا نذرانہ پیش کرتے ہیں (بندہ کو صرف قدرتِ کاسبہ حاصل ہے) نہ کہ قدرتِ خالقہ الخ ، تو اس تصریح کے باوجود انہوں نے ممکن باطل الذات کو کیسے اپنے عزائم کا خالق کہہ دیا حالانکہ انکا مطمح نظر یہ ہے کہ بندے کی تاثیر صرف اعتباری چیز میں ہوتی ہے اس کو انہوں نے خود کافی تفصیل سے بیان کیا اور پھر اس پر کوئی اعتراض نہیں کیا، اگر یہی ان کا مختار ہے اور ہونا بھی ضروری ہے تو یہ تمام محققین کا اجماعی مختار ہے اور اس میں نہ کسی نص کی

[حواشی] عه: استعمله بمعنی المحتاج و انما هو بمعنی الثقیل واللہ متعال ان یکون احد کلا علیہ ۱۲ منہ۔ ”گل“ کا لفظ انھوں نے یہاں محتاج کے معنی میں استعمال کیا ہے اور اس کا معنی بوجھ ہے جبکہ اللہ تعالیٰ اس سے پاک ہے کہ کوئی اس پر بوجھ بنے ۱۲ منہ (ت) ۱ فوائح الرحموت بذیل المستصفی فائدہ فی تحقیق صدور الافعال الخ منشورات الشریف الرضی قم ایران ۱ / ۴۰ و ۴۱

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

[Arabic Column]: There is no contradiction of a text (nass) nor of consensus (ijma) in it, and it is more appropriate and worthy. However, Allah does whatever He wills. This, and the student of the researched scholar, Al-Kamal bin Abi Sharif, although he followed his teacher here (may Allah Almighty have mercy on them both), pointed out afterwards that this is contrary to what the People of the Sunnah are upon. He stated in 'Al-Musamarah' regarding the author's statement 'We have already established that the obligated person (mukallaf) has a choice or a determined resolve,' the text is: '(choice) according to what the People of the Sunnah are upon, (or resolve) according to what the author chose.' [End of quote]. And his other student, the scholar Zayn bin Qatlubugha, in his commentary on 'Al-Musayarah', was not satisfied with it from the beginning. He said regarding the path taken by the author: 'It is pleasing to him for lifting compulsion (jabr), but it was not averted by it; I will alert to it shortly.' Then he presented a path chosen by the scholar Al-Fanari in 'Al-Fusul' and approved it. Its summary is that the influence is in non-substantial (i'tibari) matters. If it were not for the strangeness of the situation, I would have cited it along with what is refuted by it. I say: From what we have mentioned, it becomes clear that the difference between what he pursued in 'Al-Musayarah'...

[Urdu Column]: ...is neither a violation of consensus (ijma'); this is most appropriate and preferred. However, Allah Almighty does what He wills. Mark this. Although the student of the aforementioned researcher, Allamah Kamal bin Abi Sharif, followed his teacher here, he later indicated that this is contrary to the creed of the Ahl as-Sunnah. Where he says in 'Al-Musamarah' on the author's statement (that we previously mentioned that the mukallaf has choice or determined resolve), the text is: '(Choice is obtained) as is the stance of the Ahl as-Sunnah (or determined resolve is obtained) as the author himself preferred.' [End of quote]. And the second student of the aforementioned researcher, Allamah Zayn bin Qatlubugha, was not satisfied with his teacher's stance in his initial annotations on 'Al-Musayarah' and said: 'The path the author followed is his own preference and he did so to eliminate compulsion (jabr), whereas compulsion was not averted by it. I will soon bring a warning on this.' After this, he adopted the path of Allamah Fanari which he described in 'Al-Fusul' and remained firm on it. The summary of which is that the servant's influence is in non-substantial (i'tibari) matters. If this place were not one of strangeness, I would mention it and the objections to it. I say: (I say) From what we have mentioned, the method of 'Al-Musayarah'...

[1] Al-Musamarah Sharh al-Musayarah, Fi'l-al-'Abd etc., Al-Maktabah at-Tijariyyah al-Kubra, Egypt, p. 143. Page 496 of 742

फतावा रज़विया (खण्ड 15)

[अरबी कॉलम]: इसमें न तो किसी स्पष्ट प्रमाण (नस) का विरोध है और न ही इज्मा (आम सहमति) का। यही सबसे उपयुक्त और उचित है, लेकिन अल्लाह जो चाहता है वही करता है। यह, और उपर्युक्त शोधकर्ता (मुहक्किक) के शिष्य अल्लामा कमाल बिन अबी शरीफ़ ने, हालांकि यहाँ अपने उस्ताद (शेख) का अनुसरण किया है (अल्लाह उन दोनों पर दया करे), लेकिन बाद में उन्होंने संकेत दिया कि यह बात सुन्नी मत (अहले सुन्नत) के विरूद्ध है। उन्होंने 'अल-मुसामरह' में लेखक के उस कथन पर, (जिसका उल्लेख हमने पहले किया था कि जवाबदेह व्यक्ति को चुनाव या दृढ़ संकल्प प्राप्त है), यह कहा: '(चुनाव प्राप्त है) जैसा कि सुन्नियों का मत है, (या दृढ़ संकल्प प्राप्त है) जैसा कि स्वयं लेखक ने पसंद किया है।' [समाप्त]। और उनके दूसरे शिष्य, विद्वान ज़ैन बिन कतुलुबगा ने 'अल-मुसायराह' पर अपनी टिप्पणी में शुरू से ही इसे स्वीकार नहीं किया। उन्होंने लेखक द्वारा अपनाए गए मार्ग के बारे में कहा: 'यह उनके लिए मजबूरी (जबर) को दूर करने के लिए संतोषजनक है, लेकिन इससे वह दूर नहीं हुई; मैं जल्द ही इस पर सचेत करूँगा।' फिर उन्होंने विद्वान अल-फनारी द्वारा 'अल-फसूल' में चुने गए मार्ग को प्रस्तुत किया और उसे स्वीकार किया। इसका सारांश यह है कि प्रभाव काल्पनिक (ऐतबारी) चीजों में होता है। यदि यह स्थिति विचित्र न होती, तो मैं इसका उल्लेख उसके साथ करता जो इसके द्वारा खंडित होता है। मैं कहता हूँ: हमने जो उल्लेख किया है, उससे यह स्पष्ट हो जाता है कि 'अल-मुसायराह' में उन्होंने जो अनुसरण किया, उसके बीच का अंतर...

[उर्दू कॉलम]: ...न तो इज्मा (आम सहमति) का उल्लंघन है; यही सबसे उपयुक्त और पसंदीदा है। हालाँकि, अल्लाह सर्वशक्तिमान जो चाहता है वह करता है। इसे ध्यान में रखें। यद्यपि पूर्वोक्त शोधकर्ता, अल्लामा कमाल बिन अबी शरीफ के शिष्य ने यहाँ अपने शिक्षक का अनुसरण किया, लेकिन बाद में उन्होंने संकेत दिया कि यह अहले सुन्नत के पंथ के विपरीत है। जहाँ वे 'अल-मुसामराह' में लेखक के कथन पर कहते हैं (कि हमने पहले उल्लेख किया था कि जवाबदेह को चुनाव या दृढ़ संकल्प प्राप्त है), पाठ इस प्रकार है: '(चुनाव प्राप्त होता है) जैसा कि अहले सुन्नत का रुख है (ؚ दृढ़ संकल्प प्राप्त होता है) जैसा कि लेखक ने स्वयं पसंद किया है।' [समाप्त]। और पूर्वोक्त शोधकर्ता के दूसरे शिष्य, अल्लामा ज़ैन बिन कतलूबगा, 'अल-मुसायरह' पर अपने शुरुआती विवरणों में अपने शिक्षक के रुख से संतुष्ट नहीं थे और उन्होंने कहा: 'लेखक ने जिस रास्ते का अनुसरण किया वह उनकी अपनी पसंद है और उन्होंने ऐसा मजबूरी (जबर) को खत्म کرنے के लिए किया, जबकि

मजबूरी इससे टली नहीं। मैं जल्द ही इस पर चेतावनी लाऊँगा।' इसके बाद, उन्होंने अल्लामा फनारी के मार्ग को अपनाया जिसे उन्होंने 'अल-फसूल' में वर्णित किया और उस पर दृढ़ रहे। जिसका सारांश यह है कि सेवक का प्रभाव काल्पनिक (ऐतबारी) मामलों में होता है। यदि यह स्थान विचित्रता वाला न होता, तो मैं इसका और इस पर आपत्तियों का उल्लेख करता। मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) हमने जो उल्लेख किया है, उससे 'अल-मुसायरह' की पद्धति...

[1] अल-मुसामरह शरह अल-मुसायरह, फेल-अल-अब्द आदि, अल-मकतबा अत-तिजारिया अल-कुबरा, मिस्र, पृ. 143. पृष्ठ 742 में से 496

[عربی کالم]: فیہ مخالفۃ نص ولا اجماع وھو اولی واحرٰی ولکن اللہ یفعل مایرید ھذا وتلمیذ المحقق العلامۃ الکمال بن ابی شریف وان ساير ھھنا شیخہ رحمہما اللہ تعالٰی لکنہ اشار بعدہ الی ان ھذا خلاف ما علیہ اھل السنۃ حیث قال فی المسامرۃ عند قول المصنف قد منا ان للمکلف اختیارا او عزما یصمم ما نصہ (اختیارا) علی ما علیہ اھل السنۃ (او عزما) علی ما اختارہ المصنف اھ و تلمیذہ الاخر العلامۃ زین بن قطلوبغا في تعلیقہ علی المسایرۃ لم یرض بہ من اول الامر و قال للطریق الذی سلکہ المصنف انہ المرضی عندہ الرفع للجبر فلم یندفع بہ سأنبہ علیہ ثم اورد طریقا اختارہ العلامۃ الفناری فی الفصول واقرہ ومحصلہ ھو التأثیر فی الاعتباری ولو لا غرابۃ المقام لاوردتہ مع ما یرد علیہ، اقول: وبما ذکرنا ظھر ان الفرق بین ما سارہ فی المسایرۃ...

[اردو کالم]: مخالفت ہے نہ اجماع کی، یہی مناسب اور اولٰی ہے، لیکن اللہ تعالٰی جو چاہتا ہے کرتا ہے اسے محفوظ کرو، ار محقق مذکور کے شاگرد علامہ کمال بن ابی شریف اگرچہ یہاں انھوں نے اپنے شیخ کی موافقت کی ہے لیکن اس کے بعد انھوں نے اشارہ دیا کہ یہ بات اہل سنت کے مسلک کے خلاف ہے، جہاں انھوں نے مسامرہ میں مصنف کے قول (کہ ہم نے پہلے ذکر کیا کہ مکلف کو اختیار یا عزم صمیم حاصل ہے) پر کہا جس کی عبارت یوں ہے (اختیار حاصل ہے) جیسا کہ اہل سنت کا موقف ہے (یا عزم صمیم حاصل ہے) جیسا کہ مصنف نے خود پسند کیا اھ، اور محقق مذکور کے دوسرے شاگرد علامہ زین بن قطلوبغا مسایرہ پر اپنی تعلیقات میں ابتدائی اپنے استاذ کے موقف پر راضی نہ ہوئے اور یوں کہا جس راستہ پر مصنف چلے وہ انکا اپنا پسندیدہ ہے اور وہ جبر کو ختم کرنے کے لئے کہا جبکہ اس سے جبر مندفع نہ ہوا میں اس پر عنقریب تنبیہ لاؤں گا، اس کے بعد انھوں نے علامہ فناری کا راستہ اپنایا جس کو انھوں نے فصول میں بیان کرکے اس

پر ثابت قدم رہے جس کا خلاصہ یہ ہے کہ بندے کی تاثیر اعتباری چیز میں ہوتی ہے، اگر یہ مقام غرابت کا حامل نہ ہوتا تو میں اس کو اور اس پر اعتراض کو ذکر کرتا، اقول: (میں کہتا ہوں) ہمارے ذکر کردہ سے مسایرہ کی روش...

[1] المسامرۃ شرح المسایرۃ فعل العبد الخ المکتبۃ التجاریۃ الکبرٰی مصر ص ۱۴۳ صفحہ 496 از 742

[Arabic Text Column] And what the Judge decided is like the difference between the West and the East. What was stated in 'Al-Musamarah' is that the essence of the author's words (may Allah Almighty have mercy on him) is reliance on the school of thought of Qazi al-Baqillani [1] etc. And Al-Qari followed him in 'Minah al-Rawd al-Azhar' saying: what he chose is the saying of al-Baqillani, from the Imams of the People of the Sunnah [2] etc. However, there is no weight in both [statements]. Yes, it is only that he agreed with him in wording, and it being attributed to Him (the Almighty) insofar as it is a movement, and to the servant insofar as it is adultery or the like. And the Judge said: Allah Almighty's power relates to the essence of the action, and the servant's power relates to its description, such as it being obedience or disobedience. Thus, the object of the influence of the two powers is different, as in slapping an orphan for discipline and for harm; the essence of the slapping occurs by the power and influence of Allah Almighty, and its being obedience in the first case and disobedience in the second is by the servant's power and influence because of the connection of that to his firm resolve [3]. Thus, the sharing is only in attribution.

[Urdu Text Column] And the difference in Qazi Baqillani's decision has become clear; it is a difference like that between West and East. What was said in 'Musamarah'—that the summary of the author's (may Allah Almighty have mercy on him) words is an expression of reliance on Qazi Baqillani's school of thought, etc.—and Mulla Ali Qari followed him in 'Minah al-Rawd al-Azhar,' saying that what the author chose is the saying of Qazi Baqillani, one of the Imams of the Ahl al-Sunnah, etc.; however, there is no weight in the words of both of them. Yes, it is certainly true that there is a verbal commonality in both regarding the connection of two types of influences with the action. The author stated that an action, in terms of being a movement, is attributed to Allah Almighty, and in terms of being, for example, adultery etc., it is attributed to the servant. And the Qazi said that the power of Allah Almighty relates to the essence of the action, while the servant's power relates to the attribute of the action, such as its being obedience or disobedience. Thus, the connection of the influence of the two powers is different. For example, slapping an orphan child can be for discipline or for causing pain; the occurrence of the slap is through Allah Almighty's power and influence, while its being an act of virtue in terms of obedience or a sin in terms of causing pain is through the servant's power and influence, which occurs due to the connection of his firm resolve (Azm-e-Musammam). Here...

[Footnotes] 1. Al-Musamarah: The knowledge that He (Almighty) has no creator besides Him, Al-Maktaba al-Tijariyya al-Kubra, Egypt, p. 143. 2. Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar: The actions of the servant are their acquisition etc., Mustafa al-Babi, Egypt, p. 52. 3. Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar: The actions of the servant are their acquisition etc., Mustafa al-Babi, Egypt, p. 52.

[अरबी पाठ स्तंभ] और काजी ने जो निर्णय दिया वह पश्चिम और पूर्व के अंतर के समान है। 'अल-मुसामरह' में जो कहा गया है कि लेखक (अल्लाह उन पर रहम करे) के शब्दों का सार काजी बाक़िल्लानी के मत पर भरोसा व्यक्त करना है [1] आदि। और अल-कारी ने 'मिनाह अल-रौद अल-अज़हर' में उनका अनुसरण करते हुए कहा: उन्होंने जो चुना वह अहले सुन्नत के इमामों में से बाक़िल्लानी का कथन है [2] आदि। हालाँकि, दोनों [बयानों] में कोई वजन नहीं है। हाँ, बात केवल इतनी है कि वे शब्दों में उनसे सहमत थे, और इसका श्रेय अल्लाह (सर्वशक्तिमान) को दिया जाता है जहाँ तक कि यह एक गति है, और बंदे को जहाँ तक कि यह व्यभिचार या उसके समान है। और काजी ने कहा: अल्लाह सर्वशक्तिमान की शक्ति कार्य के सार से संबंधित है, और बंदे की शक्ति उसके विवरण से संबंधित है, जैसे कि वह आज्ञाकारिता है या अवज्ञा। इस प्रकार, दो शक्तियों के प्रभाव का विषय अलग है, जैसा कि अनाथ को अनुशासन और नुकसान के लिए थप्पड़ मारना; थप्पड़ मारना अल्लाह सर्वशक्तिमान की शक्ति और प्रभाव से होता है, और पहली स्थिति में आज्ञाकारिता और दूसरी में अवज्ञा होना बंदे की शक्ति और प्रभाव से है क्योंकि इसका संबंध उसके दृढ़ संकल्प से है [3]। इस प्रकार, साझा करना केवल श्रेय देने में है।

[उर्दू पाठ स्तंभ] और काजी बाक़िल्लानी के फैसले में अंतर स्पष्ट हो गया है; यह पश्चिम और पूर्व के अंतर जैसा है। 'मुसामरह' में जो कहा गया कि लेखक (अल्लाह उन पर रहम करे) के शब्दों का सार काजी बाक़िल्लानी के मत पर भरोसा व्यक्त करना है, आदि। और मुल्ला अली कारी ने 'मिनाह अल-रौद अल-अज़हर' में उनका अनुसरण करते हुए कहा कि लेखक ने जो चुना वह अहले सुन्नत के एक इमाम काजी बाक़िल्लानी का कथन है, आदि। हालाँकि उन दोनों की बात में कोई वज़न नहीं है। हाँ, इतना ज़रूर है कि कार्य से दो प्रकार के प्रभावों के संबंध में दोनों में शाब्दिक समानता है। लेखक ने कहा कि कार्य, गति होने के नाते, अल्लाह सर्वशक्तिमान की ओर जिम्मेदार है, और उदाहरण के लिए व्यभिचार आदि होने के नाते, यह बंदे की ओर जिम्मेदार है। और काजी ने कहा कि अल्लाह सर्वशक्तिमान की शक्ति का संबंध कार्य के मूल से है, और बंदे की शक्ति का संबंध कार्य के गुण से है, जैसे कि वह आज्ञाकारिता है या अवज्ञा। तो दोनों शक्तियों के प्रभाव का संबंध अलग-अलग है। जैसे कि अनाथ बच्चे को थप्पड़ मारना शिक्षा भी हो सकता है और कष्ट देना भी; थप्पड़ का लगना अल्लाह सर्वशक्तिमान की शक्ति और प्रभाव से होता है, और आज्ञाकारिता के मामले में पुण्य होना

और कष्ट देने के मामले में पाप होना, यह बंदे की शक्ति और प्रभाव से है, जो उसके दृढ़ संकल्प (अज़्म-ए-मुसम्मम) के संबंध के कारण होता है। यहाँ...

[पाद लेख] 1. अल-मुसामराह: यह ज्ञान कि अल्लाह के सिवा कोई निर्माता नहीं है, अल-मक्तबा अल-तिजारिया अल-कुबरा, मिस्र, पृ. 143. 2. मिनाह अल-रौद अल-अज़हर शरह अल-फ़िक़्ह अल-अकबर: बंदे के कार्य उनकी कमाई हैं आदि, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 52. 3. मिनाह अल-रौद अल-अज़हर शरह अल-फ़िक़्ह अल-अकबर: बंदे के कार्य उनकी कमाई हैं आदि, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 52.

[عربی عبارت] وَمَا قُضِيَ بِهِ الْقَاضِي كَالْفَرْقِ بَيْنَ الْغَرْبِ وَالشَّرْقِ فَمَا قَالَ فِي الْمُسَامَرَةِ ان حَاصِلُ كَلَامِ الْمُصَنِّفِ رَحِمَهُ الله تَعَالَى تَعْوِيْلُ عَلَى مَذْهَبِ الْقَاضِي الْبَاقِلَّانِيِّ ۱ الْخ وَتَبِعَهُ عَلَى الْقَارِي فِي مَنْحِ الرَّوْضِ الْأَزْهَرِ فَقَالَ مَا اخْتَارَهُ هُوَ قَوْلُ الْبَاقِلَّانِيِّ مِنْ اَئِمَّةِ اَهْلِ السُّنَّةِ ۲ الْخ فَهُمَا لَا وَجْهَ لَهُ نَعَمْ اِنَّمَا وَافَقَه فِي لَفْظٍ وَهَوَانَه يَكُوْنُ مَنْسُوْبًا اِلَيْهِ تَعَالَى مِنْ حَيْثُ هُوَ حَرَكَةٌ وَاِلَى الْعَبْدِ مِنْ حَيْثُ هُوَ زَنًا وَنَحْوُه وَقَالَ الْقَاضِي قُدْرَةُ اللهِ تَعَالَى تَتَعَلَّقُ بِاَصْلِ الْفِعْلِ، وَقُدْرَةُ الْعَبْدِ بِوَصْفِهِ مَنْ كَوْنِهِ طَاعَةً اَوْ مَعْصِيَةً، فَمُتَعَلَّقُ تَأْثِيْرِ الْقُدْرَتَيْنِ مُخْتَلِفٌ كَمَا فِي لَطْمِ الْيَتِيْمِ تَأْدِيْبًا وَاِيْذَاءً فَانَّ ذَاتَ اللَّطْمِ وَاقِعَةٌ بِقُدْرَةِ اللهِ تَعَالَى وَتَأْثِيْرِهِ، وَكَوْنُه طَاعَةً عَلَى الْاَوَّلِ وَمَعْصِيَةً عَلَى الثَّانِي بِقُدْرَةِ الْعَبْدِ وَتَأْثِيْرِهِ لِتَعَلُّقِ ذَلِكَ بِعَزْمِهِ الْمُصَمَّمِ ۳ اھ فَاِنَّمَا الِاشْتِرَاكُ فِي نِسْبَةٍ

[اردو عبارت] اور قاضی باقلانی کے فیصلہ میں فرق واضح ہو گیا یہ مغرب و مشرق جیسا فرق ہے، مسامرہ میں جو کہا کہ مصنف رحمہ اللہ تعالٰی کے کلام کا حاصل قاضی باقلانی کے مذہب پر اظہارِ اعتماد ہے الخ، اور ملا علی قاری نے منح الروض الازہر میں اس کی اتباع کرتے ہوئے کہا کہ مصنف نے جسے اختیار کیا وہ اہلسنت کے ایک امام قاضی باقلانی کا قول ہے الخ، حالانکہ ان دونوں کی بات میں کوئی وزن نہیں ہے، ہاں اتنا ضرور ہے کہ فعل سے دو قسم کی تاثیروں کے تعلق میں دونوں کا لفظی اشتراک ہے، مصنف نے کہا کہ فعل حرکت ہونے کے اعتبار سے اللہ تعالٰی کی طرف منسوب ہے اور مثلاً زنا وغیرہ ہونے کے اعتبار سے بندے کی طرف منسوب ہے اور قاضی نے فرمایا اللہ تعالٰی کی قدرت کا تعلق اصلِ فعل سے ہے اور بندے کی قدرت کا تعلق فعل کی صفت کہ طاعت یا معصیت ہونے سے ہے تو دونوں قدرتوں کی تاثیر کا تعلق مختلف ہے، جیسا کہ یتیم بچے کو تھپڑ مارنا تربیت اور ایذا بھی ہوتا ہے تو تھپڑ کا لگنا اللہ تعالٰی کی قدرت اور

تاثیر سے ہوتا ہے اور طاعت کے لحاظ سے نیکی اور اذیت کے لحاظ سے گناہ ہونا یہ بندے کی قدرت اور تاثیر سے ہے جو اس کے عزمِ مصمم کے تعلق کی وجہ سے ہوئی اھ، تو یہاں

[حواشی] ۱ المسامرۃ العلم بأنہ تعالٰی لا خالق سواہ المکتبۃ التجاریہ الکبری مصر ص ۱٤۳ ۲ منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر افعال العبد کسبھم الخ مصطفٰی البابی مصر ص ۵۲ ۳ منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر افعال العبد کسبھم الخ مصطفٰی البابی مصر ص ۵۲

Fatawa Ridawiyya Volume 15

[Left Column: Arabic Text] Attribute of the action to the influence of the servant's power, and where is what the researcher claimed regarding the creation of his resolve. I say: What was mentioned, that the attribute is an effect of the servant's power, is undoubtedly true, but not in the way established by the author. Rather, the matter is that the Lord Almighty has established His practice such that when a servant intends an action, Allah Almighty creates that action in him. Thus, the intention is by Allah Almighty's creation, and the action is by Allah Almighty's creation, and the servant has no part in the creation. However, an action's being voluntary depends on the servant's intention in a rational and definitive way. For if Allah created the action in him without creating an intention for it, it would be like the movement of a stone when moved; it would not be voluntary. And an action is neither obedience nor disobedience unless it is voluntary. So this attribute of the action is only attained through our intention, meaning it is accompanied by an intention that Allah Almighty creates within us. Had it not been so, it would certainly not be obedience or disobedience. Then I saw the researcher mentioning in 'Al-Tahrir' that for the Hanafis, 'acquisition' (kasb) is the spending of created power towards a firm intent, and its effect is in the intent, and Allah, Glorified be He, creates the action thereafter according to His custom.

[Right Column: Urdu Translation/Explanation] The commonality is only in attributing the attribute of the action to the power of the servant, whereas where is the claim of the mentioned researcher that the servant is the creator of his own resolve? I say: (I say) The judge's statement that the attribute of the action is the effect of the servant's power is undoubtedly true, but not in the way the author established it. Rather, the matter is that Allah Almighty has established His practice such that when a servant intends an action, Allah Almighty creates that action upon his intention. Therefore, both the intention and the action are creations of Allah Almighty, and the servant has no part in creation whatsoever. However, the being voluntary of any action depends on the servant's intention; this dependence is rational and definitive, because if Allah Almighty created the action in the servant without his intention, then it would be as if a stone is moved and it moves. Thus, the action would neither be voluntary nor would it be obedience or disobedience. This is only possible if that action is voluntary, so this attribute of the action was attained from our intention, meaning this attribute was attained with the creation of the intention by Allah Almighty. If this were not the case, that action would definitely not become

obedience or disobedience. Then I found Researcher Ibn al-Humam mentioning in his writing that for the Hanafi scholars, 'acquisition' (kasb) is to spend the created power for a firm intent; the effect of this created power is in the intent, so Allah Almighty at that time creates the action according to His noble custom.

फतावा रिज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

[बायाँ कॉलम: अरबी पाठ] क्रिया की विशेषता का बंदे की शक्ति के प्रभाव की ओर होना, और कहाँ है वह जो शोधकर्ता ने अपने संकल्प के निर्माण के बारे में दावा किया। मैं कहता हूँ: जो उल्लेख किया गया है कि विशेषता बंदे की शक्ति का प्रभाव है, वह निस्संदेह सच है, लेकिन उस तरह नहीं जैसा लेखक ने स्थापित किया है। बल्कि मामला यह है कि अल्लाह तआला ने अपनी यह सुन्नत जारी रखी है कि जब बंदा किसी क्रिया का इरादा करता है, तो अल्लाह तआला उसमें उस क्रिया का सृजन करता है। इसलिए इरादा अल्लाह तआला के सृजन से है और क्रिया अल्लाह तआला के सृजन से है, और बंदे का सृजन में कोई हिस्सा नहीं है। लेकिन किसी क्रिया का स्वैच्छिक होना बंदे के इरादे पर तार्किक और निश्चित रूप से निर्भर करता है। क्योंकि यदि अल्लाह उसमें इरादा पैदा किए बिना क्रिया पैदा कर दे, तो वह पत्थर की गति की तरह होगा जब उसे हिलाया जाए; वह स्वैच्छिक नहीं होगा। और क्रिया न तो आज्ञाकारिता होगी और न ही अवज्ञा, जब तक कि वह स्वैच्छिक न हो। तो क्रिया की यह विशेषता केवल हमारे इरादे से प्राप्त होती है, यानी हमारे भीतर अल्लाह तआला द्वारा बनाए गए इरादे के साथ होने के कारण। यदि ऐसा न होता, तो वह निश्चित रूप से आज्ञाकारिता या अवज्ञा नहीं होती। फिर मैंने शोधकर्ता को 'अल-तहरीर' में यह उल्लेख करते हुए देखा कि हनफियों के लिए 'कस्ब' (अर्जन) निर्मित शक्ति को दृढ़ इरादे की ओर खर्च करना है, और इसका प्रभाव इरादे में होता है, और अल्लाह सुब्हानहु अपनी आदत के अनुसार क्रिया का सृजन करता है।

[दायाँ कॉलम: उर्दू अनुवाद/व्याख्या] साझेदारी केवल क्रिया की विशेषता को बंदे की शक्ति की ओर जोड़ने में है, जबकि उल्लेखित शोधकर्ता का यह दावा कि बंदा अपने संकल्प का निर्माता है, वह कहाँ है? अकूल: (मैं कहता हूँ) काज़ी का यह कहना कि क्रिया की विशेषता बंदे की शक्ति का प्रभाव है, निस्संदेह सच है, लेकिन उस तरह नहीं जैसा लेखक ने बयान किया है। बल्कि मामला यह है कि अल्लाह तआला की यह सुन्नत जारी है कि जब बंदा किसी क्रिया का इरादा करता है, तो अल्लाह तआला उसके इरादे पर क्रिया का सृजन करता है। इसलिए इरादा और क्रिया दोनों अल्लाह तआला की रचना हुए और सृजन में बंदे का किसी प्रकार का कोई दखल नहीं होता। लेकिन किसी क्रिया के स्वैच्छिक होने का दारोमदार बंदे के इरादे पर है, यह दारोमदार तार्किक और निश्चित है, क्योंकि यदि अल्लाह तआला बंदे के इरादे के बिना उसमें क्रिया का सृजन कर दे, तो फिर ऐसा होगा जैसे पत्थर को हिलाया जाए और वह हिले। तो इस तरह क्रिया न तो स्वैच्छिक होगी और न ही आज्ञाकारिता या अवज्ञा होगी। यह तभी संभव है जब वह क्रिया स्वैच्छिक हो, तो क्रिया की यह विशेषता हमारे इरादे से

प्राप्त हुई, अर्थात यह विशेषता अल्लाह तआला की ओर से इरादे के सृजन के साथ प्राप्त हुई। यदि यह न होता तो वह क्रिया निश्चित रूप से आज्ञाकारिता या अवज्ञा नहीं बनती। फिर मैंने शोधकर्ता इब्न हम्माम को लेखन में यह उल्लेख करते हुए पाया कि हनफी हज़रात के यहाँ 'कस्ब' यह है कि निर्मित शक्ति को दृढ़ संकल्प के लिए खर्च करना, उस निर्मित शक्ति का प्रभाव संकल्प में होता है, तो अल्लाह तआला उस समय अपनी आदते करीमा के अनुसार क्रिया को पैदा करता है।

[بایاں کالم: عربی متن] صفۃالفعل الی تاثیر قدرۃ العبد و این ما ادعی المحقق من خلقہ عزمہ۔ اقول: ما ذکر من ان الصفۃ اثر قدرۃ العبد حق بلا مریۃ لکن لا علی الوجہ الذی قرر المصنف بل الا مران المولی تعالیٰ اجری سنتہ بان العبد اذا اراد فعلا یخلقہ اللہ تعالیٰ فیہ فالا رادۃ بخلق اللہ تعالیٰ و الفعل بخلق اللہ تعالیٰ و لیس للعبد من الخلق شیئ لکن کون الفعل ارادیا یتوقف علی ارادۃ العبد توقفا عقلیا قطعیا اذ لو خلق اللہ فیہ الفعل من دون ان یخلق فیہ ارادۃ لہ لکان کحرکۃ الحجر بالتحریک فلم یکن ارادیا و الفعل لا یکون طاعۃ ولا معصیۃ الا اذا کان ارادیا فھذہ الصفۃ للفعل لا تحصل الا بارادتنا ای لکونہ مصحوبا لارادۃ خلقہا اللہ تعالیٰ فینا و لولا ذلک لم یکن طاعۃ ولا معصیۃ قطعا ثم انی رایت المحقق ذکر فی التحریر اما الحنفیۃ فالکسب صرف القدرۃ المخلوقۃ الی القصد المصمم فاثرھا فی القصد و یخلق سبحانہ الفعل عندہ بالعادۃ

[دایاں کالم: اردو ترجمہ و تشریح] اشتراک صرف فعل کی صفت کو بندے کی قدرت کی طرف منسوب کرنے میں ہے جبکہ محقق مذکور کا یہ دعویٰ کہ بندہ اپنے عزم کا خالق ہے، وہ کہاں ہے۔ اقول: (میں کہتا ہوں) قاضی کا یہ کہنا کہ فعل کی صفت بندے کی قدرت کا اثر ہے بلا شک یہ حق ہے لیکن اس طور پر نہیں جس طرح مصنف نے اس کی تقریر کی بلکہ معاملہ یوں ہے کہ اللہ تعالیٰ کی یہ سنت جاری ہے کہ بندہ جب کسی فعل کا ارادہ کرتا ہے تو اللہ تعالیٰ اس کے ارادہ پر فعل کی تخلیق فرماتا ہے لہذا ارادہ اور فعل دونوں اللہ تعالیٰ کی مخلوق ہوئے اور بندے کا خلق میں کسی قسم کا کوئی دخل نہیں ہوتا لیکن کسی فعل کے ارادی ہونے کا دارو مدار بندے کے ارادے پر ہے یہ دار و مدار عقلی اور قطعی ہے کیونکہ اگر اللہ تعالیٰ بندے کے ارادے کے بغیر فعل کی اس میں تخلیق کر دے تو پھر یوں ہوا جیسے پتھر کو حرکت دی جائے تو وہ حرکت کرتا ہے، تو اس طرح

فعل نہ ارادی ہو گا نہ طاعت و معصیت ہو گا، یہ جبھی ممکن ہے وہ فعل ارادی ہو تو فعل کی یہ صفت ہمارے ارادے سے حاصل ہوئی، یعنی یہ صفت اللہ تعالیٰ کی طرف سے ارادہ کی تخلیق کے ساتھ حاصل ہوئی، اگر یہ نہ ہو تو وہ فعل قطعاً طاعت و معصیت نہ بنے گا۔ پھر میں نے محقق ابن ہمام کو تحریر میں یہ ذکر کرتے ہوئے پایا کہ حنفی حضرات کے ہاں کسب یہ ہے کہ مخلوق قدرت کو مصمم قصد کے لئے صرف کرنا اس مخلوق قدرت کا اثر قصد میں ہوتا ہے تو اللہ تعالیٰ اس وقت اپنی عادت کریمہ کے مطابق فعل کو پیدا فرماتا ہے

Fatawa Ridawiyya, Volume 15

[Arabic Column]: If the intention is a state that is neither non-existent nor existent, then it is not a creation. A group of researchers hold this view, and similarly on its negation (meaning, 'acquisition' [kasb] is also not a creation) according to what has been said (i.e., the saying of Sadr al-Shari'ah): creation is that by which the object of power occurs, not within the locus of power, and it is correct for the powerful one to be independent in bringing about the object of power. Acquisition is that by which it occurs in its locus, and it is not correct for Him to be independent in its production. If this distinction (between creation and acquisition) were to be invalidated due to its impossibility (i.e., its invalidity), it would be necessary to specify the firm intention from the generality of creation by reason. [End of quote] - briefly, with additions within parentheses from the commentary 'Al-Taqrir wa al-Tahbir' by his student, the researcher Ibn Amir Hajj (may Allah the Exalted have mercy on both of them). He has clarified the clear difference between what he discussed in 'Al-Musayarah' and the position held by Imam Al-Qadi. And by the grace of Allah the Exalted, a precious benefit appeared to me, which is that I had written a marginalia on 'Al-Musayarah' about four years ago, the text of which is: "We hope that the author (may Allah the Exalted have mercy on him) has recanted it because he did not mention it in [the passage starting with] 'and likewise' [where he stated] what he believes, except for what the people of the Sunnah are upon, as will follow. And we hope that the Master, Glorified and Exalted..."

[Urdu Column]: So if the intention is merely such a state that is neither non-existent nor existent, it will not become a creation. The negation of the intention being a creation and it being a 'state' is the position of a group of researchers, and similarly, acquisition is also not a creation according to one saying, i.e., according to the saying of Sadr al-Shari'ah that the existence of the object of power through creation is without the locus of power, and in this, it is correct for the powerful one to be unique in creating the object of power. And the existence of the object of power through acquisition is by means of the locus of power (intention), and without it, being unique in creation is not correct. And if (this difference between creation and acquisition) becomes invalid while this difference is difficult (i.e., this difference is invalid), then it will be necessary to specify the firm intention from the generality of creation. [End of quote] - briefly, and the additions in parentheses are from its commentary 'Al-Taqrir wa al-Tahbir'. This commentary is by his student, the researcher Ibn Amir al-Haj (may Allah the Exalted have mercy on them both). So he has made a clear distinction

between the discussion in his 'Al-Musayarah' and the school of Imam al-Qadi, and by the grace of Allah the Exalted, a fine benefit appeared to me here, which is that I had written a marginal note on 'Al-Musayarah' four years ago, the text of which is: "We hope that the author, may Allah the Exalted have mercy on him, has returned from it because in the comparison (and likewise), he mentioned only the position of the Ahl al-Sunnah without mentioning his own belief, as will follow, and I hope that Allah the Exalted..."

[Footnote]: 1 Al-Tahrir fi Usul al-Fiqh, Chapter One, Section Two on the Ruling, Mustafa al-Babi Egypt, p. 228.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

[अरबी कॉलम]: यदि इरादा (क़स्द) एक ऐसी स्थिति (हाल) है जो न तो अस्तित्वहीन है और न ही अस्तित्वमान, तो वह सृजन (ख़ल्क़) नहीं है। शोधकर्ताओं के एक समूह का यही विचार है, और इसी तरह इसके निषेध पर भी (यानी 'अर्जन' [कस्ब] भी सृजन नहीं है) उस पर जो कहा गया है (यानी सद्र अल-शरिया का कथन): सृजन वह है जिसके द्वारा शक्ति का विषय (मक़दूर) शक्ति के स्थान के बिना घटित होता है, और शक्तिमान (क़ादिर) के लिए मक़दूर के अस्तित्व में लाने में स्वतंत्र होना सही है। अर्जन वह है जिसके द्वारा वह अपने स्थान पर घटित होता है, और उसके लिए इसके उत्पादन में स्वतंत्र होना सही नहीं है। और यदि (सृजन और अर्जन के बीच) यह भेद इसकी असंभवता (यानी इसकी अमान्यता) के कारण निरस्त हो जाए, तो तर्क के आधार पर सामान्य सृजन से दृढ़ इरादे को विशिष्ट करना आवश्यक होगा। [उद्धरण समाप्त] - संक्षेप में, कोष्ठक के भीतर की सामग्री उनके शिष्य शोधकर्ता इब्न अमीर हज्ज (अल्लाह उन दोनों पर दया करे) की व्याख्या 'अल-तक़रीर वल-तहबीर' से अतिरिक्त है। उन्होंने 'अल-मुसायरा' में अपनी चर्चा और इमाम अल-क़ाज़ी द्वारा अपनाए गए मत के बीच स्पष्ट अंतर को स्पष्ट कर दिया है। और अल्लाह तआला की कृपा से मुझे यहाँ एक सूक्ष्म लाभ प्राप्त हुआ, वह यह कि मैंने लगभग चार साल पहले 'अल-मुसायरा' पर एक टिप्पणी लिखी थी, जिसका मूल पाठ है: "हमें उम्मीद है कि लेखक (अल्लाह उन पर दया करे) ने इससे वापसी कर ली होगी क्योंकि उन्होंने 'फ़कज़ालिका' (उसी तरह) में अपनी मान्यता का उल्लेख किए बिना केवल अहले सुन्नत के रुख का उल्लेख किया है, जैसा कि आगे आएगा। और हम आशा करते हैं कि स्वामी, जो महिमामय और उच्च है..."

[उर्दू कॉलम]: तो अगर इरादा (क़स्द) सिर्फ एक ऐसी स्थिति (हाल) है जो न तो अस्तित्वहीन (मा'दूम) है और न ही अस्तित्वमान (मौजूद), तो वह सृजित (मख़लूक़) नहीं होगा। इरादे के सृजित न होने और उसके'हाल' होने की नफ़ी (अस्वीकार) करना शोधकर्ताओं (मुहक़्क़िक़ीन) के एक समूह का रुख है, और इसी तरह 'कस्ब' (अर्जन) भी सृजित नहीं है, एक राय के अनुसार यानी सद्र अल-शरिया के इस कथन पर कि: सृजन (ख़ल्क़) वह है जिससे शक्ति का विषय (मक़दूर) शक्ति के स्थान के बिना अस्तित्व में आता है, और इसमें शक्तिमान (क़ादिर) का मक़दूर के सृजन में अकेला होना सही होता है। और 'कस्ब' वह है जिससे मक़दूर शक्ति (क़स्द) के स्थान के माध्यम से अस्तित्व में आता है और इसके बिना सृजन में अकेला होना सही नहीं होता। और यदि (ख़ल्क़ और कस्ब का यह अंतर) अमान्य हो जाए जबकि यह अंतर असंभव (मुताअज़्ज़िर) है, तो फिर सृजन की व्यापकता में से दृढ़

इरादे को बुद्धि द्वारा विशेष करना आवश्यक होगा। [संक्षेप में] - कोष्ठक के भीतर की सामग्री उनके शिष्य मुहक़्क़िक़ इब्न अमीर अल-हज (अल्लाह उन दोनों पर दया करे) की व्याख्या 'अल-तक़रीर वल-तहबीर' से अतिरिक्त है। उन्होंने अपनी पुस्तक 'अल-मुसायरा' और इमाम अल-क़ाज़ी के मत के बीच स्पष्ट अंतर स्पष्ट कर दिया है। और अल्लाह तआला की कृपा से मुझे यहाँ एक अनमोल लाभ प्राप्त हुआ, वह यह कि मैंने चार साल पहले 'अल-मुसायरा' पर एक हाशिये में लिखा था: "हमें उम्मीद है कि लेखक (अल्लाह उन पर दया करे) ने इससे वापसी कर ली होगी क्योंकि उन्होंने 'फ़कज़ालिका' में अपनी मान्यता का उल्लेख किए बिना केवल अहले सुन्नत का रुख उल्लेख किया है, जैसा कि आगे आएगा। और मुझे अल्लाह तआला से उम्मीद है कि..."

[पादलेख]: 1 अल-तहरीर फ़ी उसूल अल-फ़िक़्ह, प्रथम अध्याय, द्वितीय खंड, हुक्म के बारे में, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृष्ठ 228।

पृष्ठ 499 / 742

فتاویٰ رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

[عربی کالم]: فان کان القصد حالا غیر موجود ولا معدوم فلیس بخلق وعلیه جمع من المحققین وعلی نفیه فکذلك (ای لیس الکسب بخلق ایضا) علی ما قیل (ای قول صدر الشریعة) الخلق یقع به المقدور لامحل فی القدرة و یصح انفراد القادر با یجاد المقدور و الکسب یقع به فی محلها ولا یصح انفراده با یجاده ولو بطلت هذه التفرقة (بین الخلق و الکسب) علی تعذره (ای بطلانها) وجب تخصیص القصد المصمم من عموم الخلق بالعقل اهـ' باختصار، مزیداً ما بین الهلالین من شرحه التقریر والتحبیر لتلمیذه المحقق ابن امیر حاج رحمهما الله تعالی فقد ابان البون البین بین مابحثه فی المسایرة وبین ماذهب الیه الامام القاضی وظهرت بحمد الله تعالی منه علی فائدة نفسیة وهواني کنت کتبت علی المسایرة قبل هذا بنحو اربع سنین مآنصه نرجو ان المصنف رحمه الله تعالی رجع عنه اذلم یذکره فی فکذلك ما یعتقده الا ما علیه اهل السنة کما سیأتی و نرجو ان المولی سبحنه و تعالی

[اردو کالم]: تو اگر قصد صرف ایسا حال ہو جو نہ معدوم اور نہ موجود ہو تو مخلوق نہ بنے گا۔ قصد کے مخلوق نہ ہونے اور اس کے حال ہونے کی نفی محققین کی ایک جماعت کا موقف ہے اور یوں ہی کسب بھی مخلوق نہیں ہے ایک قول کے مطابق یعنی صدر الشریعہ کے قول پر کہ خلق سے مقدور کا وجود محل قدرت کے بغیر ہوتا ہے اور اس میں قادر کا مقدور کے ایجاد میں منفرد ہونا صحیح ہوتا ہے اور کسب سے مقدور کا وجود محل قدرت (قصد) کے ذریعہ ہوتا ہے اور اس کے بغیر ایجاد میں منفرد ہونا صحیح نہیں ہوتا، اور اگر (خلق اور کسب کا یہ فرق) باطل ہو جائے جبکہ یہ فرق متعذر ہے یعنی یہ فرق باطل ہے، تو پھر عموم خلق میں سے قصد مصمم کی تخصیص ضروری ہو گی اهـ اختصاراً، اور ہلالین میں اسکی شرح التقریر والتحبیر سے اضافہ ہے، یہ شرح ان کے شاگرد محقق ابن امیر الحاج (رحمہما اللہ تعالیٰ) کی ہے، تو انھوں نے اپنی

مسایرہ کی بحث اور امام قاضی کے مذہب میں واضح فرق کر دیا ہے اور میرے لئے بحمد اللہ تعالیٰ یہاں ایک نفیس فائدہ ظاہر ہوا، وہ یہ کہ میں نے مسایرہ پر چار سال قبل حاشیہ لکھا تھا جس کی عبارت یہ ہے، ہمیں امید ہے کہ مصنف رحمہ اللہ تعالیٰ نے اسی سے رجوع کر لیا ہو گا کیونکہ انھوں نے تشبیہ (فکذلک) میں اپنا عقیدہ ذکر کئے بغیر صرف اہلسنت کا موقف ذکر فرمایا ہے، کما سیأتی اور مجھے امید ہے کہ اللہ تعالیٰ

[حاشیہ]: 1 التحریر فی اصول الفقه الباب الاول الفصل الثانی فی الحکم مصطفی البابي مصر ص ۲۲۸

Fatawa Razawiyya Volume 15

[Arabic Column Text]: May He make this single lapse, even if it were great, immersed in the oceans of beautiful good deeds He has bestowed. We ask Allah for steadfastness on the truth and guidance to correctness in every chapter. May Allah Almighty shower blessings and peace upon our master Muhammad and his family forever, Amen. [End of quote]. So, praise be to Allah Almighty, He has fulfilled my hope, and the researcher's recantation from choosing what he had discussed has appeared. This is because he attached it here to the impossibility of distinguishing between creation (khalq) and acquisition (kasb), and he explicitly declared the nullity of this impossibility. When the foundation is nullified, the structure built upon it must collapse. Praise be to Allah. The work 'Al-Tahrir' is later than the composition of 'Al-Musayarah,' as is not hidden from those who have read it. This is [the manifestation of] the words of Allah Almighty: "Allah keeps firm those who believe, with the firm word, in worldly life and in the Hereafter" (Quran 14:27). And praise be to Allah, Lord of the worlds. As for what Sheikh al-Qazwini raised against Imam Abu Bakr al-Baqillani, as quoted in 'Al-Yawaqit' by Imam al-Sha'rani, and affirmed it, it is said to him regarding this state: Is it within the power of Allah Almighty or not? If not, then it must necessarily be within the power of the servant, which is exactly the doctrine of the Mu'tazilites. On the first [supposition], i.e., if it is within the power of Allah, then there is nothing at all within the servant's power, which is exactly the doctrine of the Jabriyya.

[Footnotes]: 1. Annotations of Ala Hazrat on Al-Musayara. 2. The Holy Quran 14/27.

Page 500 of 742

फतावा रज़विया खंड १५

उनकी इस एक गलती को (यद्यपि यह बड़ी है) उनके द्वारा किए गए नेक कार्यों के समुद्रों में विलीन कर दे, और हम अल्लाह तआला से सत्य पर दृढ़ता और हर मामले में सही मार्ग की ओर मार्गदर्शन की प्रार्थना करते हैं। और अल्लाह तआला अपने प्रिय मुहम्मद और उनके परिवार पर हमेशा कृपा और शांति बनाए रखे, आमीन। अल्लाह तआला का शुक्र है कि उसने मेरी आशा को पूरा किया और उक्त शोधकर्ता ने अपनी चर्चा से पलटने का प्रदर्शन किया है, क्योंकि उन्होंने यहाँ सृष्टि (खल्क) और अर्जन (कस्ब) के बीच अंतर की असंभवता पर टिप्पणी लिखकर उसे अमान्य घोषित कर दिया। जब नींव ही अमान्य हो गई तो उस पर बनी इमारत का गिरना तय है, और सब प्रशंसा अल्लाह के लिए है। 'अल-तहरीर' की रचना 'अल-मुसायराह' के बाद की है, जैसा कि पाठकों पर स्पष्ट है। और यह अल्लाह तआला के उस वचन का प्रकटीकरण है: "अल्लाह ईमान वालों को दुनिया और आख़िरत में पक्की बात (सत्य) पर जमाए रखता है"। तमाम प्रशंसा अल्लाह, जहानों के रब के लिए है। जहाँ तक शेख़ अल-क़ज़वीनी के इमाम अबू बकर अल-बाक़िलानी पर उस आक्षेप का सवाल है जिसे इमाम अल-शरानी ने 'अल-यवाक़ीत' में उद्धृत और पुष्ट किया है, तो उनसे इस स्थिति (इरादे) के बारे में पूछा गया: क्या यह अल्लाह तआला के अधिकार में है या नहीं? यदि नहीं, तो यह निश्चित रूप से बंदे (मनुष्य) के अधिकार में होगा, जो बिल्कुल मुअतज़िला संप्रदाय का सिद्धांत है। और पहली स्थिति में, यानी यदि यह अल्लाह के अधिकार में है, तो बंदे के अधिकार में कुछ भी नहीं रहा, जबकि यह बिल्कुल जब्रिया संप्रदाय का सिद्धांत है।

[पाद टिप्पणियाँ]: १. अल-मुसायरा पर आला हजरत के हाशिये। २. अल-कुरान अल-करीम १४/२७

पृष्ठ ७४२ का ५००

جعل هذه الزلة الواحدة وان عظمت مغمورة فيما اولاه من بحار الحسنات الجميلة ونسأل الله الثبات على الحق وهداية الصواب فی کل باب وصلی الله تعالی علی سیدنا محمد واله وسلم ابداً آمین ۱۸ اھ فبحمد الله تعالی قد حقق الله رجائی وظهر رجوع المحقق عن اختیاراً ما بحثه، اذعلقه لهنا علی تعذر التفرقة بین الخلق والکسب وصرح ببطلان التعذر فاذا بطل المبنی وجب تهدم البناء ولله الحمد وتصنیف التحریر متأخر عن تألیف المسایرة کما لا تخفی علی من طالعه وذلك قوله تعالی یثبت الله الذین آمنوا بالقول الثابت في الحیوة الدنیا والآخرة ۲۸ والحمد لله رب العلمین، امّاً ما اورد الشیخ القزوینی علی الامام ابی بکر الباقلانی کما نقله فی الیواقیت لامام الشعراني مقرأ علیه انه یقال له هذه الحال مقدورة لله تعالی ام لا علی الثانی لا محالة تکون مقدورة للعبد وهو مذهب المعتزلة بعینه وعلی الاول لم یکن للعبد شیئ البتة وذلك هو مذهب الجبریة بعینه

ان کی اس ایک خطا کو (اگرچہ یہ گراں ہے) انکو عطا کردہ نیکیوں کے دریاؤں میں غوطہ زن کر دے گا اور ہم اللہ تعالٰی سے ثابت قدمی کے سائل ہیں کہ وہ ہمیں ہر معاملہ میں حق اور صواب کی رہنمائی فرمائے وصلی اللہ تعالٰی علٰی حبیبہ محمد وآلہ و سلم ابداً، آمین، اھ اللہ تعالٰی کا شکر ہے کہ اس نے میری امید کو پورا فرما دیا اور محقق مذکور نے اپنی بحث کو مختار قرار دینے سے رجوع فرما لیا جب انھوں نے خلق اور کسب میں فرق کے متعذر ہونے پر حاشیہ لکھ کر اس تعذر کو باطل قرار دیا، تو جب مبنی باطل ہو گیا تو اس پر بنی ہوئی عمارت بھی گر گئی، وللہ الحمد، اور انکی کتاب التحریر مسایرہ سے بعد کی تصنیف ہے جیسا کہ مطالعہ کرنے والے پر مخفی نہیں ہے، اور یہ اللہ تعالٰی کے ارشاد کہ "اللہ تعالٰی ایمان والوں کو دنیا و آخرت میں حق پر ثابت قدمی عطا فرماتا ہے" کا مظہر ہے الحمد للہ رب العالمین، لیکن شیخ قزوینی کا امام ابوبکر باقلانی پر وہ اعتراض

جس کو امام شعرانی نے یواقیت میں نقل کرکے ثابت رکھا یعنی اس حال (قصد) کے متعلق ان سے سوال کیا گیا کہ یہ اللہ تعالیٰ کا مقدور ہے یا نہیں، اور اگر نہیں، تو پھر لامحالہ یہ بندے کا مقدور ہو گا جبکہ معتزلہ کا بعینہ یہی مذہب ہے اور اوّل صورت یعنی اگر اللہ تعالیٰ کا مقدور ہے تو پھر بندے کے لئے کچھ مقدور نہ ہوا جبکہ یہ بعینہ جبریہ کا

[حواشی]: 1 حاشیہ اعلیحضرت علی المسایرہ 2 القرآن الکریم ۱۴ / ۲۷

Fatawa Razwiya (Volume 15)

[Arabic side text]: Therefore, there is no benefit in adhering to the current state [summarized]. I say: This is a complaint whose shame is evident from you, and it appears on the surface that this is a question of general occurrence from which there is no escape for any of the schools of thought. Thus, whoever establishes some kind of influence for the originated power in anything, whether an essence or an accident, then the same objection you raised will be applied to him: if he says that thing is not under the power of Allah the Almighty, then that is Mu'tazilism. Or if he says it is under His power, then nothing remains for the servant, and that is Jabr (compulsion). And whoever does not establish any influence, as is the case with our masters the Ash'arites, has explicitly stated the latter part of the first case. So it will be said then: there is absolutely nothing for the servant, so it is exactly Jabr. And that is not because he only wants to show that you have resorted to this to deny Jabr. So when you admit that it occurs by the power of Allah the Almighty and not by the power of the servant—because of the impossibility of two influencers coming together for a single effect—then the refuge has vanished and the settling has become necessary upon what was fled from. So the meaning is exactly Jabr in your view. Rather, according to what I say, he chooses that it is under the power of Allah the Almighty, and even His will as well, but He willed that the servant should will, so there is neither Jabr nor Mu'tazilism.

[Urdu side text]: ...is the school of thought, hence taking support of the current state became useless [summarized]. I say: This is such a complaint whose disgrace is evident from your side, and apparently it seems that this question is of general application, from which no school of thought has escape. So whoever proves any kind of influence for the originated power in any essence or state, then this objection of yours will apply to him: if this thing is not under the power of Allah Almighty, then Mu'tazilism will become necessary; and if it is under the power of Allah Almighty, then the servant has no role, so this is Jabr. And those who do not accept any influence for this power, as is the stance of our Ash'arite masters, then the second part of the first two parts of the objection will apply to them—that if there is no influence of the servant, then this is exactly Jabr. The intent of those who do not accept influence for the servant is that those who accept the servant's influence were forced to deny Jabr on this point. So it will be said to them: despite accepting the servant's influence, when you admitted that the servant's action happens by the power of Allah Almighty and not by the power of the servant—because two

influencers for one effect are impossible—then your purpose (i.e., negation of Jabr) was lost and you ended up exactly where you were fleeing from. This very happening of an action by the power of Allah Almighty is exactly Jabr according to you, so...

[Footnote]: Al-Yawaqit wal-Jawahir, Discussion 24, etc. Mustafa al-Babi, Egypt 1/140

फतावा रज़विया (जिल्द 15)

[अरबी भाग]: इसलिए वर्तमान स्थिति पर टिके रहने का कोई लाभ नहीं है [संक्षेप में]। मैं कहता हूँ: यह एक ऐसी शिकायत है जिसकी शर्मिंदगी आप पर स्पष्ट है, और सतही तौर पर ऐसा प्रतीत होता है कि यह एक ऐसा प्रश्न है जो आम तौर पर लागू होता है जिससे किसी भी कथन के लिए कोई बचाव नहीं है। तो जो कोई भी उत्पन्न शक्ति के लिए किसी वस्तु, चाहे वह मूल हो या अवस्था, में किसी प्रकार का प्रभाव सिद्ध करता है, तो उससे वैसा ही कहा जाएगा जैसा आपने कहा। यदि वह कहता है कि वह वस्तु अल्लाह तआला की शक्ति के अधीन नहीं है, तो यह एतज़ाल (मुतज़िलावाद) है। या यदि वह कहता है कि यह उसकी शक्ति के अधीन है, तो बंदे के लिए कुछ भी शेष नहीं रहता, और वह जब्र (विवशता) है। और जो कोई प्रभाव सिद्ध नहीं करता, जैसे कि हमारे सरदार अशरिया, तो उन्होंने पहले के अंतिम भाग को स्पष्ट कर दिया है। तो फिर कहा जाएगा: बंदे के लिए बिल्कुल कुछ नहीं है, तो यह बिल्कुल जब्र है। और ऐसा इसलिए नहीं है क्योंकि वह केवल यह चाहता है कि आपने जब्र को नकारने के लिए इसका सहारा लिया है। तो जब आपने स्वीकार कर लिया कि यह अल्लाह तआला की शक्ति से घटित होता है, बंदे की शक्ति से नहीं, क्योंकि एक प्रभाव के लिए दो प्रभावकारकों का होना असंभव है, तो शरण स्थल समाप्त हो गया और उसी पर ठहरना आवश्यक हो गया जिससे भाग रहे थे। तो आपके निकट इसका अर्थ बिल्कुल जब्र है। बल्कि जैसा कि मैं कहता हूँ, वह चुनता है कि यह अल्लाह तआला की शक्ति के अधीन है, बल्कि उसकी इच्छा भी, लेकिन उसने चाहा कि बंदा चाहे, तो न जब्र है और न ही एतज़ाल।

[उर्दू भाग]: ...मज़हब है, इसलिए हाल का सहारा लेना बेकार हुआ [संक्षेप में]। अकोल (मैं कहता हूँ) यह ऐसी शिकायत है जिसकी शर्म आप की तरफ से ज़ाहिर है, और ज़ाहिरन नज़र आ रहा है कि यह सवाल आम अल-वुरूद है, इससे किसी कौल को भी छुटकारा नहीं है। तो जो भी हादिस कुदरत के लिए किसी किस्म की तासीर किसी ऐन चीज़ या हाल में साबित करेगा तो उस पर तुम्हारा यही एतराज़ वारिद होगा कि अगर ये चीज़ अल्लाह तआला का मक़दूर नहीं तो एतज़ाल लाज़िम आएगा, और अगर अल्लाह तआला का मक़दूर हो तो फिर बंदे का कुछ दखल न रहा, तो ये जब्र है। और जो लोग इस कुदरत के लिए कोई तासीर साबित न मानें जैसा कि हमारे सादात अशरिया का मौकिफ है, तो उन पर पहली दो शकों में से दूसरी शक वाला एतराज़ होगा कि बंदे की कोई तासीर नहीं तो ये बे-ऐनही जब्र है। बंदे के लिए तासीर न मानने वालों की मुराद ये है कि बंदे की तासीर मानने वालों को इस बात पर जब्र की नफी करने के लिए मजबूर होना पड़ा, तो उनसे कहा जाएगा कि तुमने बंदे की

तासीर मानने के बावजूद जब ये एतराफ कर लिया कि अल्लाह तआला की कुदरत से ही बंदे का फेल होता है और बंदे की कुदरत से नहीं क्योंकि एक असर के लिए दो मुअस्सिर मुहाल हैं, तो इससे तुम्हारा मक्सद (यानी जब्र की नफी) फौत हो गया और जिससे फरार था उसी पर करार हुआ। यही फेल का अल्लाह तआला की कुदरत से होना तुम्हारे यहाँ बे-ऐनही जब्र है, तो...

[पादलेख]: अल-यवाक़ीत वल-जवाहर, बहस 24 आदि, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 1/140 पृष्ठ 501 / 742

فلا فائدة للتمسك بالحال اھ باختصار۔ اقول: و تلك شكاة ظاھر عنك عارھا، ولما یتراءی ظاھر ان ھذا سوال عام الورود لا محیص عنہ لشئ من الاقوال فشان من اثبت للقدرۃ الحادثۃ تأثیرا ما فی شیئ من عین او حال فیقال لہ کما قلتم فان قال ان ذلك الشیئ لیس مقدور اللہ تعالٰی فھو الاعتزال او قال مقدور لہ فلم یبق للعبد شیئ و ھو الجبر و من لم یبت کسادتنا الا شعریۃ فقد افصح بالشق الا خیر من الاول فیقال اذن لا شیئ للعبد البتۃ فھو الجبر بعینہ و ذلك لا نہ انما یرید انکم لجأتم الٰی ھذا نفیا للجبر فاذا اعترفتم انہ واقع بقدرۃ اللہ تعالٰی لا بقدرۃ العبد لاستحالۃ اجتماع مؤثرین علٰی اثر فقد انتفٰی الملجأ ولزم القرار علٰی ما منہ الفرار فالمعنٰی ھو الجبر بعینہ عندکم بل لما اقول یختار انہ مقدور اللہ تعالٰی بل و مرادہ ایضا لکن اراد ان یرید العبد فیکون فلا جبر ولا اعتزال۔

مذہب ہے، لہذا حال کا سہارا لینا بیکار ہوا اھ اختصاراً اقول (میں کہتا ہوں) یہ ایسی شکایت ہے جس کی عار آپ کی طرف سے ظاہر، اور ظاہراً نظر آرہا ہے کہ یہ سوال عام الورود ہے اس سے کسی قول کو بھی چھٹکارا نہیں ہے، تو جو بھی حادث قدرت کے لئے کسی قسم کی تاثیر کسی عین چیز یا حال میں ثابت کرے گا تو اس پر تمہارا یہی اعتراض وارد ہوگا کہ اگر یہ چیز اللہ تعالیٰ کا مقدور نہیں تو اعتزال لازم آئے گا، اور اگر اللہ تعالیٰ کا مقدور ہو تو پھر بندے کا کچھ دخل نہ رہا، تو یہ جبر ہے، اور جو لوگ اس قدرت کے لئے کوئی تاثیر ثابت نہ مانیں جیسا کہ ہمارے سادات اشعریہ کا موقف ہے تو ان پر پہلی دو شقوں میں سے دوسری شق والا اعتراض ہوگا کہ بندے کی کوئی تاثیر نہیں تو یہ بعینہ جبر ہے، بندے کے لئے تاثیر نہ ماننے والوں کی مراد یہ ہے کہ بندے کی تاثیر ماننے والوں کو اس بات پر جبر کی نفی کرنے کے لئے مجبور ہونا پڑا، تو ان سے کہا جائے گا کہ تم نے بندے کی تاثیر ماننے کے باوجود جب یہ اعتراف کرلیا کہ اللہ تعالیٰ کی قدرت سے ہی

بندے کا فعل ہوتا ہے اور بندے کی قدرت سے نہیں کیونکہ ایک اثر کے لئے دو مؤثر محال ہیں تو اس سے تمہارا مقصد (یعنی جبر کی نفی) فوت ہو گیا اور جس سے فرار تھا اسی پر قرار ہوا، یہی فعل کا اللہ تعالیٰ کی قدرت سے ہونا تمہارے ہاں بعینہ جبر ہے، تو

Toward this direction leans what is in 'Al-Musayarah'. The utmost of it is that He, the Exalted, empowered him [the servant] over some of His objects of power, just as He informed us of some of His objects of knowledge, Glory be to Him, as a grace etc. In summary, there is no contradiction between it being within the power of Allah the Exalted and within the power of the servant by His empowerment, so that it might be said the servant has nothing. Furthermore, it does not necessarily lead to Mu'tazilism if it's within the servant's power, because they (Mu'tazilites) believe in the servant's creative power, and creation means bestowing existence, whereas 'state' (intention) does not exist. This should be remembered. Let it be known that my aim in defending this view is not to say that I subscribe to it; I am only saying that I am not aware of any text (Nass) or consensus (Ijma) that refutes it. They have observed that there are three things here: the servant's will, his action, and its connection to him. No statement would escape the aforementioned objection, but this objection will end with my statement that the servant's action is within the power of Allah the Exalted, and it is also His intent, but Allah the Exalted wills that the servant wills this action for it to occur. Thus, neither compulsion (Jabr) becomes necessary nor does secession (I'tizal) occur. This statement of Musayarah is based on the style of my discourse. The most objectionable part would be that Allah the Exalted made the servant powerful over some of His objects of power (while in reality it is so), just as Allah the Exalted gives us knowledge of some of His known things, and this is His grace, etc. In short, there is no conflict between what is in Allah's power and what is in the servant's power through Allah's empowerment, so that it could be said the servant has no power. Also, from the servant's power over an action by Allah's power, Mu'tazilism does not become necessary because the Mu'tazilites speak of the servant's creatorhood, while creation is the name for bestowing existence, whereas 'state' (intention) does not exist; preserve this. It should be known that in defending the view of the servant's influence in 'state' (intention), my purpose is not that I believe in it; I am saying that no text or consensus is in my knowledge against this view, while in their view there are three things here.

Footnote: 1. Al-Musayarah Matn al-Musamarah, Knowledge that He, Exalted is He, there is no creator besides Him. Al-Maktabah al-Tijariyyah al-Kubra, Egypt, pp. 17-18.

'अल-मुसायराह' में जो कुछ है उसका झुकाव इसी दिशा की ओर है। इसकी पराकाष्ठा यह है कि अल्लाह तआला ने उसे (बंदे को) अपनी कुछ शक्तियों पर सक्षम बनाया, ठीक उसी तरह जैसे उसने हमें अपने ज्ञान की कुछ बातों से अवगत कराया, उसकी पाकीज़गी हो, एक कृपा के रूप में... आदि। संक्षेप में, अल्लाह तआला की शक्ति के अधीन होने और उसकी शक्ति प्रदान करने के माध्यम से बंदे की शक्ति के अधीन होने के बीच कोई विरोधाभास नहीं है, ताकि यह कहा जा सके कि बंदे के पास कुछ भी नहीं है। इसके अलावा, बंदे की शक्ति के भीतर होने से 'एतज़ाल' (मुताज़िला विचारधारा) भी आवश्यक नहीं होता, क्योंकि वे (मुताज़िला) बंदे की सृजनात्मकता का दावा करते हैं, और सृजन का अर्थ अस्तित्व प्रदान करना है, जबकि 'हाल' (इरादा/अवस्था) अस्तित्व में नहीं होता। इसे सुरक्षित रखें। यह जान लें कि इस दृष्टिकोण के बचाव में मेरा उद्देश्य यह नहीं है कि मैं इसे मानता हूँ; मैं केवल यह कह रहा हूँ कि मेरे ज्ञान में इसके खंडन में कोई स्पष्ट पाठ (नस्) या आम सहमति (इज्मा) नहीं है। उन्होंने देखा है कि यहाँ तीन चीजें हैं: बंदे की इच्छा, उसका कार्य और उसके साथ उसका संबंध। कोई भी कथन उपरोक्त आपत्ति से बच नहीं सकेगा, बल्कि यह आपत्ति मेरे इस कथन से समाप्त होगी कि बंदे का कार्य अल्लाह तआला की शक्ति में है, और यह उसकी इच्छा भी है, लेकिन अल्लाह तआला यह इरादा फरमाता है कि बंदा उस कार्य का इरादा करे तो वह पाया जाए। इस प्रकार न तो विवशता (ज़ब) अनिवार्य हुई और न ही एतज़ाल। मुसायराह का यह कथन मेरे कलाम के अंदाज़ पर ही है। इसमें सबसे आपत्तिजनक बात यह होगी कि अल्लाह तआला ने अपनी कुछ शक्तियों पर बंदे को सक्षम बना दिया (जबकि वास्तव में ऐसा ही है), जैसे अल्लाह तआला हमें अपनी कुछ जानकारियों का ज्ञान देता है और यह उसका फ़ज़्ल (कृपा) है, इत्यादि। सारांश यह है कि अल्लाह तआला के मक़दूर (शक्ति) और अल्लाह तआला द्वारा क़ादिर बनाने पर बंदे के मक़दूर में कोई विरोधाभास नहीं है ताकि यह कहा जा सके कि बंदे की कोई शक्ति नहीं है। साथ ही, अल्लाह की शक्ति से बंदे का किसी कार्य पर सक्षम होने से एतज़ाल भी अनिवार्य नहीं होगा, क्योंकि मुताज़िला बंदे की ख़ालिक़ियत (सृजनशीलता) का दावा करते हैं, जबकि ख़ल्क (सृजन) अस्तित्व प्रदान करने का नाम है, हालांकि 'हाल' (इरादा) मौजूद नहीं होता, इसे याद रखें। मालूम होना चाहिए कि 'हाल' (इरादा) में बंदे के प्रभाव वाले कथन के बचाव से मेरा मतलब यह नहीं है कि मैं इसे मानता हूँ, मैं तो यह कह रहा हूँ कि इस कथन के खंडन में कोई नस् या इज्मा मेरे ज्ञान में नहीं है, जबकि उनके विचार में यहाँ तीन चीजें हैं।

पाद-टिप्पणी: 1. अल-मुसायराह मन्न अल-मुसामराह, इल्म कि वह तआला, उसके सिवा कोई ख़ालिक़ नहीं, अल-मकतबाह अल-तिजारिय्याह अल-कुबरा, मिस्र, पृष्ठ 17-18।

والی منحی ھذا ینحو ما فی المسایرۃ غایۃ ما فیہ انہ تعالی قدرہ علی بعض مقدوراتہ تعالی کما انہ اعلمنا بعض معلوماتہ سبحنہ تفضلا ۱ الخ۔ وبالجملۃ لا تنافی بین کونہ مقدور اللہ تعالی و مقدور العبد باقدارہ حتی یقال لم یکن للعبد شیئ۔ وایضا لا یلزم من کونھا مقدورۃ للعبد الاعتزال لانھم یقولون بخالقیۃ العبد و الخلق افاضۃ الوجود و الحال غیر موجود ھذا۔ ولیعلم انی لا ارید بالدفاع عن ھذا القول ان اقول بہ انما اقول انی لا اعلم ما یردہ من نص او اجماع وقد رأوا ان ھھنا ثلثۃ اشیاء حال بین عینین ارادۃ العبد و فعلہ و تعلقھا بہ فان

کوئی قول بھی مذکورہ اعتراض سے نہ بچ سکے گا بلکہ یہ اعتراض ختم ہوگا تو میرے اس قول سے ہوگا کہ بندے کا فعل اللہ تعالٰی کا مقدور ہے بلکہ اسکی مراد بھی ہے لیکن اللہ تعالٰی ارادہ فرماتا ہے کہ بندہ اس فعل کا ارادہ کرے تو پایا جائے، تو اس طرح نہ جبر لازم آیا اور نہ ہی اعتزال ہوا میرے کلام کے انداز پر ہی مسایرہ کا یہ بیان ہے، اس میں انتہائی قابل اعتراض بات یہ ہوگی کہ اللہ تعالٰی نے اپنے بعض مقدورات پر بندے کو قادر بنادیا (جبکہ واقع میں ایسا ہے) جیسے اللہ تعالٰی اپنے بعض معلومات کا ہمیں علم دیتا ہے اور یہ اس کا فضل ہے الخ، خلاصہ یہ کہ اللہ تعالٰی کے مقدور اور اللہ تعالٰی کے قادر بننے پر بندے کے مقدور، میں کوئی منافات نہیں تاکہ یہ کہا جائے کہ بندے کی کوئی قدرت نہیں، نیز فعل کا اللہ تعالٰی کی قدرت سے بندے کا مقدور ہو جانے سے اعتزال بھی لازم نہ آئے گا، کیونکہ معتزلہ بندے کی خالقیت کا قول کرتے ہیں، جبکہ خلق وجود عطا کرنے کا نام ہے حالانکہ حال (قصد) موجود نہیں ہوتا، اسے محفوظ کرو۔ معلوم ہونا چاہئے کہ حال (قصد) میں بندے کی تاثیر والے قول کے دفاع سے میرا مقصد یہ نہیں کہ میں اس کا

قائل ہوں، میں تو یہ کہہ رہا ہوں کہ اس قول کے رد میں کوئی نص یا اجماع میرے علم میں نہیں ہے، جبکہ ان کے خیال میں یہاں تین

۱ المسایرۃ متن المسامرۃ العلم بانہ تعالیٰ لا خالق سواہ المکتبۃ التجاریۃ الکبری مصر ص۱۷-۱۸

Fatawa Rizviya, Volume (15)

[Left Column] If the servant has no involvement in any of that, it is certainly excluded, and that is truly fatalism (Jabr), as the Hanafis have argued against the Ash'aris. Indeed, the Ash'aris themselves stated in the discussion on the rationality of good and evil that the servant's action is involuntary and non-optional. Thus, it must not be described as rationally good or evil. Imam Abu al-Hasan al-Ash'ari stated that the servant is merely the locus of the action. Great Ash'ari scholars like Imam al-Fakhr and Allama Sa'd al-Din stated in later works that the outcome is fatalism, and that the servant is compelled in the form of a free agent. Al-Qari followed them in 'Minah al-Rawd' and deemed this as justice. It is known with certainty, through consensus and tradition, that the servant has no part in creation. Thus, his will, like his speech, is nothing but the creation of his Lord, Blessed and Exalted is He. Nothing remains except the connection called 'intention' (Qasd). They said: this is what his Lord ordained for him, and it is in no way part of creation, as you have known. This is the dispute of our Hanafi masters in this chapter. As for me, as I mentioned in 'Al-Fuyud al-Malakiyyah,' my commentary on the book 'Al-Dawlah al-Makkiyyah,' I am not one who delves into this. My faith, praise be to Allah, is only what is established by the Quran.

[Right Column] There are matters between the servant's action and his will, a state and the connection of the servant's will to it. If the servant has no involvement in these three matters, then the servant is completely isolated, and this is certainly fatalism (Jabr) of which the Hanafis accuse the Ash'aris. Rather, the Ash'aris themselves, in the debate over the rationality of good and evil, explicitly stated that the servant's action is involuntary and non-intentional. So how can it be rationally characterized by good or evil? Imam Abu al-Hasan al-Ash'ari clarified that the servant is only the locus of the action and nothing more. Great Ash'ari scholars like Imam Fakhruddin and Allama Sa'duddin explicitly stated in later times that consequently, fatalism is necessary, and the servant is compelled in the guise of a free agent. Mulla Ali Qari, following them in 'Minah al-Rawd,' declared this to be justice. It is certainly known through consensus and hearing that the servant has no role in creation, so his will, like his word, is purely and only a creation of Allah Almighty. Now, only the connection of the will to the action remains, which is named 'intention' (Qasd). For this, they have said that Allah Almighty has empowered the servant over it, and this intention is not involved in the creation of anything, as you have already learned. So, in this chapter, there is this dispute among our Hanafi masters. However, my case is

what I have mentioned in the margins of 'Al-Dawlah al-Makkiyyah,' titled 'Al-Fuyud al-Malakiyyah,' that I do not delve into these depths. My faith is only (praise be to Allah) that which the Quran has...

फतावा रज़विया, खंड (15)

[बायाँ कॉलम] यदि किसी भी चीज़ में बंदे का कोई दखल नहीं है, तो वह निश्चित रूप से बाहर हो गया, और वह वास्तव में 'जबर' (भाग्यवादिता) है जैसा कि हनफियों ने अश्आरियों के विरुद्ध तर्क दिया है। वास्तव में, स्वयं अश्आरियों ने अच्छाई और बुराई की तर्कसंगतता की चर्चा में स्पष्ट किया है कि बंदे का कार्य विवशतापूर्ण और अनैच्छिक है। इसलिए, इसे तर्कसंगत रूप से अच्छा या बुरा नहीं बताया जाना चाहिए। इमाम अबुल हसन अल-अश्आरी ने स्पष्ट किया कि बंदा केवल कार्य का स्थान है। इमाम अल-फख़्र और अल्लामा साद अल-दीन जैसे महान अश्अरी विद्वानों ने बाद की रचनाओं में स्पष्ट किया कि अंततः'जबर' ही है, और बंदा एक स्वतंत्र कर्ता के रूप में विवश है। अल-कारी ने 'मिनह अल-रौद' में उनका अनुसरण किया और इसे ही न्याय माना। यह सर्वसम्मति और श्रुति के माध्यम से निश्चित रूप से ज्ञात है कि बंदे का सृजन में कोई हिस्सा नहीं है। अतः उसकी इच्छा, उसके कथन की तरह, उसके प्रभु, जो धन्य और सर्वोच्च है, की रचना के अलावा कुछ नहीं है। अब केवल 'कसद' (इरादा) नामक संबंध ही शेष रह जाता है। उन्होंने कहा: यह वही है जो उसके प्रभु ने उसके लिए निर्धारित किया है, और यह सृजन का हिस्सा नहीं है, जैसा कि आप जान चुके हैं। तो इस अध्याय में हमारे हनफी उस्तादों का यह विवाद है। जहाँ तक मेरा प्रश्न है, जैसा कि मैंने 'अल-दौला अल-मक्किया' पुस्तक पर अपनी टिप्पणी 'अल-फुयूद अल-मलकिया' में उल्लेख किया है, मैं उन लोगों में से नहीं हूँ जो इस (गहराई) में जाते हैं। मेरा विश्वास तो केवल (अल्लाह की प्रशंसा हो) वही है जो कुरान से सिद्ध है।

[दायाँ कॉलम] मामले हैं, बंदे के कार्य और उसकी इच्छा के बीच एक स्थिति और बंदे की इच्छा का उससे संबंध। यदि इन तीनों मामलों में बंदे का कोई दखल नहीं है, तो बंदा पूरी तरह से अलग-थलग रहा, तो यह निश्चित रूप से 'जबर' है जिसका अश्अरी हनफी लोग आरोप लगाते हैं। बल्कि अश्आरियों ने अच्छाई और बुराई के तर्कसंगत होने की चर्चा में स्वयं स्पष्ट किया है कि बंदे का कार्य विवशतापूर्ण और गैर-इरादतन है, तो वह तर्कसंगत रूप से अच्छाई और बुराई से कैसे युक्त हो सकता है? इमाम अबुल हसन अश्आरी ने स्पष्ट किया है कि बंदा तो केवल कार्य का स्थान है और बस। और इमाम फखरुद्दीन और अल्लामा सादुद्दीन जैसे बड़े अश्आरियों ने अंतिम काल में स्पष्ट किया है कि परिणामस्वरूप 'जबर' अनिवार्य है और बंदा स्वतंत्र कर्ता के रूप में विवश है। और मुल्ला अली कारी ने 'मिनह अल-रौद' में उनका अनुसरण करते हुए इसी को न्याय घोषित किया है। और यह बात निश्चित रूप से सर्वसम्मति और श्रुति के आधार पर ज्ञात है कि बंदे का सृजन में कोई

दखल नहीं है, तो उसकी इच्छा उसके शब्द की तरह पूरी तरह और केवल अल्लाह तआला की रचना है। अब केवल इच्छा का कार्य से संबंध शेष है जिसे 'कसद' का नाम दिया जाता है। तो इसके लिए उन्होंने कहा है कि इस पर अल्लाह तआला ने बंदे को समर्थ बनाया है और यह 'कसद' किसी चीज़ के सृजन में दखल नहीं देता जैसा कि आप जान चुके हैं। तो इस अध्याय में हमारे हनफी उस्तादों का यह विवाद है। लेकिन मेरा मामला तो वह है जो मैंने अपनी पुस्तक 'अल-दौला अल-मक्किया' के हाशिए 'अल-फुयूद अल-मलकिया' में ज़िक्र कर दिया है कि मैं इस गहराई में नहीं पड़ता। मेरा तो केवल वही ईमान है (अल्लाह की प्रशंसा हो) जिसे कुरान ने...

[بایاں کالم] لم یکن للعبد مدخل في شیئ من ذلك خرج من البین قطعاً وھو الجبر حقاً کما لازم بہ الحنفیة الاشعریة بل قد نصت الاشاعرة انفسھم في بحث عقلیة الحسن والقبح ان فعل العبد اضطراري غیر اختیار فوجب ان لا یوصف بحسن ولا قبح عقلا، ونص الامام ابوالحسن الاشعری ان العبد محل الفعل فحسب وصرح کبراء الاشاعرة کالإمام الفخر والعلامة سعد الدین في آخرین ان المآل ھو الجبر وان العبد مجبور في صورة مختار وتبعھم القارئ في منح الروض فجعلہ الانصاف، ومن المعلوم قطعاً اجماعاً وسمعاً ان لیس للعبد شیئ من الایجاد فارادتہ کقولہ لیست الاخلق ربہ تبارك وتعالی فلم یبق الا التعلق المسمی بالقصد فقالوا ھذا ما قدرہ علیہ ربہ ولیس من الخلق في شیئ کما عرفت، فھذا نزاع ساداتنا الحنفیة في ھذا الباب اما انا فکما ذکرت في الفیوض الملکیة تعلیقات کتابي الدولة المکیة لست ممن یخوض في ھذا و انما ایمانی و للہ الحمد ما ثبت بالقرآن۔

[دایاں کالم] امور ہیں، بندے کے فعل اور اس کے ارادے کے درمیان ایک حال اور بندے کے ارادے کا اس سے تعلق ان تینوں امور میں اگر بندے کا کوئی دخل نہیں تو بندہ بالکل الگ تھلگ رہا تو یہ قطعاً جبر ہے جس کا اشعری حنفی لوگ الزام دیتے ہیں، بلکہ اشاعرہ نے حسن و قبح کے عقلی ہونے کی بحث میں خود تصریح کی ہے کہ بندے کا فعل اضطراری غیر ارادی ہے تو وہ کیسے حسن و قبح سے عقلا موصوف ہوسکتا ہے، امام ابوالحسن اشعری نے یہ تصریح کی ہے کہ بندہ تو صرف فعل کا محل ہے اور بس، اور امام فخر الدین اور علامہ سعد الدین جیسے بڑے اشاعرہ نے آخری دور میں تصریح کی ہے کہ نتیجۃً جبر لازم ہے اور بندہ مختار کی صورت میں مجبور ہے اور ملا علی قاری نے منح الروض میں ان کی اتباع کرتے ہوئے اسی کو انصاف قرار دیا ہے، اور یہ بات قطعاً اجماعی اور سماعی طور پر معلوم ہے کہ بندے کو ایجاد میں کوئی دخل

نہیں ہے تو اس کا ارادہ اس کے قول کی طرح صرف اور صرف اللہ تعالیٰ کی مخلوق ہے اب صرف ارادے کا فعل سے تعلق باقی ہے جس کو قصد کا نام دیا جاتا ہے تو اس کے لئے انہوں نے کہا ہے کہ اس پر اللہ تعالیٰ نے بندے کو قادر فرمایا ہے اور یہ قصد کسی شئے کے خلق میں دخیل نہیں ہے جیسا کہ تو معلوم کر چکا ہے تو اس باب میں ہمارے سادات احناف کا یہ نزاع ہے۔ لیکن میرا معاملہ تو وہ ہے جو میں نے اپنی کتاب الدولۃ المکیہ کے حاشیہ الفیوض الملکیہ میں ذکر کر دیا ہے کہ میں اس گہرائی میں نہیں پڑتا، میرا تو صرف وہ ایمان ہے (ولله الحمد) جس کو قرآن نے

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Both groups have agreed upon it, as self-evidence testifies and proof leads to it, that there is neither compulsion (jabr) nor delegation (tafwiz), but rather a matter between two matters. (I continued speaking until I said) Obligation is truth, reward is truth, judgment is justice, objection is disbelief, seeking independence is misguidance, and making excuses is insanity—and insanity takes many forms. No one has any argument against Allah Almighty, whatever He does. For Allah belongs the supreme argument; He is not questioned about what He does, but they will be questioned. This is our faith, and we do not add to it. If we are asked about what lies beyond it, we say: we do not know, and we are not burdened with it, nor do we dive into an ocean whose swimming we cannot manage. We ask Allah for steadfastness in the true religion and its simplicity. And praise be to Allah, Lord of the worlds.

Thirdly: Creation (Khalq), linguistically, customarily, and legally, is to bring into existence by choice. Allah Almighty says, "Does He not know, Who has created?" (Surah Al-Mulk: 14). This provides the insight that knowledge is necessary for creation, and that is bringing into existence by intent. Conversely, it is not necessary for a necessitating cause (moujib), in its capacity as a cause, to know the effect.

1 Al-Fuyuḍāt al-Malakiyyah, comments on ad-Dawlat al-Makkiyyah, Ahl al-Sunnat wa al-Jama'at Press, Bareilly, p. 42. 2 Al-Qur'an al-Karim 67/14. Page 504 of 742

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

दोनों समूहों ने इस पर सहमति जताई है, जैसा कि स्वतः प्रमाण (बदाहत) गवाही देता है और प्रमाण इसकी ओर ले जाता है, कि न तो जबर (विवशता) है और न ही तफ़वीज़ (पूर्ण स्वतंत्रता), बल्कि दो स्थितियों के बीच की एक स्थिति है। (मैंने अपनी बात जारी रखते हुए अंत में कहा कि) दायित्व (तक्लीफ़) सत्य है, प्रतिफल (जज़ा) सत्य है, और निर्णय न्याय है, और आपत्ति करना कुफ़्र है, स्वयं को स्वतंत्र बनाना गुमराह है और बहाने बनाना पागलपन है—और पागलपन के कई रूप हैं। अल्लाह तआला पर किसी की कोई दलील नहीं है, चाहे वह कुछ भी करे। अल्लाह के लिए ही सर्वोच्च दलील है; उससे उसके कामों के बारे में नहीं पूछा जाता, बल्कि लोगों से पूछा जाएगा। यही हमारा ईमान है और हम इसमें कुछ नहीं जोड़ते। यदि हमसे इसके आगे के बारे में पूछा जाए, तो हम कहेंगे: हम नहीं जानते, और हम इसके लिए बाध्य नहीं हैं, और न ही हम उस समुद्र में गोता लगाएंगे जिसमें तैरने की हम क्षमता नहीं रखते। हम अल्लाह से सच्चे धर्म और उसकी सादगी पर दृढ़ता की दुआ करते हैं। और तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो तमाम लोकों का रब है।

तीसरा: सृष्टि (ख़ल्क़), भाषाई, प्रथागत और शरीयत की दृष्टि से, स्वेच्छा से किसी चीज़ को अस्तित्व में लाना है। अल्लाह तआला का इरशाद है, "क्या वह नहीं जानता जिसने पैदा किया?" (सूरह अल-मुल्क: 14)। तो इस आयत-ए-करीमा ने यह लाभ दिया कि सृजन (ख़ल्क़) के लिए ज्ञान अनिवार्य है, और यही मंशा के साथ अस्तित्व में लाना है। इसके विपरीत, एक अनिवार्य कारण (मूजिब) के लिए यह आवश्यक नहीं है कि वह कारण होने की हैसियत से परिणाम (मूजब) को जाने।

1 अल-फ़यूज़ात अल-मलकिया, अद-दौलत अल-मक्किया पर टिप्पणियाँ, अहल-ए-सुन्नत वल-जमाअत प्रेस, बरेली, पृ. 42. 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 67/14. पृष्ठ 504/742

واجمع علیه الفریقان، شهدت به البداهة وادي الیه البرهان، ان لا جبر ولا تفویض ولکن امر بین امرین، (وسرت اسرد فیه الکلام الی ان قلت) فالتکلیف حق، والجزاء حق، والحکم عدل، والاعتراض کفر، والاستبداد ضلال، والتحجج جنون، والجنون فنون، ولا حجة لاحد علی الله تعالی مهما فعل ولله الحجة البالغة، لا یسئل عما یفعل وهم یسئلون، فهذا ایماننا ولا نزید علیه وان سئلنا عما ورائه قلنا لا ندری ولا کلفنا به ولا نخوض بحرا لانقدر علی سباحته نسأل الله الثبات علی دین الحق وسذاجته، والحمد لله رب العلمین اھ ثابت کیا، جس پر دونوں فریق متفق ہیں، جس پر بداہت شاہد ہے اور جس پر دلیل وبرہان نے آگاہی دی ہے کہ نہ جبر ہے نہ تفویض ہے بلکہ ان دونوں چیزوں کے بین بین ایک امر ہے، میں نے اپنا کلام جاری رکھتے ہوئے آخر میں یہ کہا کہ تکلیف حق ہے، جزاء حق ہے اور حکم عدل اور انکار کفر ہے، بندہ کو مستقل بنانا گمراہی ہے اور اس کو پتھر بنانا جنون ہے اور جنون کئی قسم ہے اور اللہ تعالیٰ جو کرتا ہے اس پر کسی کو اعتراض نہیں ہے، کامل حجت اللہ تعالیٰ کی ہے وہ جو کرے اس پر اعتراض نہیں، لوگ جو کریں ان سے پوچھ ہوگی، پس ہمارا تو یہ ایمان ہے اور بس، اس سے زائد کوئی ہم سے سوال کرے تو کہہ دیں گے، کہ ہم نہیں جانتے اور نہ ہم اس کے مکلف ہیں، ہم اس سمندر میں غوطہ زن نہ ہونگے جس میں تیراکی نہیں کرسکتے، ہم تو اللہ تعالیٰ سے اس کے دین پر ثابت قدمی اور سادہ فہمی کی دعا کرتے ہیں والحمد للہ رب العالمین اھ

وثالثاً: الخلق لغة وعرفاً وشرعاً هو الایجاد بالاختیار، قال تعالیٰ "اَلَا یَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ" ط 2، فافاد ان العلم لازم للخلق وذلك هو الایجاد بالقصد فان الموجب لا یجب ان یعلم الموجب من جهة کونه موجباً ثالثاً: لغت، عرف اور شرع میں خلق کا معنیٰ "اختیار سے کسی چیز کو ایجاد کرنا" ہے، اللہ تعالیٰ کا ارشاد ہے "الا یعلم من خلق" یعنی کیا تخلیق کرنے والا علم نہیں رکھتا، تو اس آیہ کریمہ نے یہ

فائدہ دیا کہ خلق کو علم لازم ہے جبکہ یہی ایجاد بالقصد ہے، اس کے بر خلاف موجب کے لئے ضروری نہیں کہ وہ موجب ہونے کی حیثیت سے موجب کو جانے،

1 الفیوضات الملکیة تعلیقات الدولة المکیة مطبعة اهل السنة والجماعت بریلي ص ۴۲ 2 القرآن الکریم ۶۷/ ۱۴ صفحہ 504 از 742

Fatawa Rizvia (Volume 15)

[Arabic Column] And if His knowledge of it is from another aspect, then as for what has been disputed that the indication lies in the concluding part "And He is the All-Subtle, the All-Aware" (1). I say: His being Subtle and All-Aware is sufficient. If it were not sufficient for His attribute as Creator, then the inclusion of "He Who created" would be redundant. Moreover, it has been transmitted consecutively by the reciters to stop at "He Who created," so it is an independent sentence and has no dependence on what follows it. The truth is that each part is an independent evidence. If our intention were through our creation, it would be by our intention, and everyone knows through their intuition that they only intend the action, not that they intend to intend, and then intend. Fourthly, no group, not even the Mu'tazilites, disagrees that the universal will within us is not our creation, but the creation of our Lord, the Creator of speech and power. Thus, we only possess partial intention. I say: The universality of the created will in a servant is not such that it is a genus under which there are individuals; rather, it is a personal attribute subsisting in an individual, and its universality is only in the sense of absolute release.

[Urdu Column] If He knows it, it will be from a different perspective. As for the dispute that the concluding part of this noble verse indicates His knowledge, I say that Allah Almighty being All-Subtle and All-Aware is sufficient for His attribute as Creator. And if this were not sufficient for His Creatorship, then the mention of "He Who created" in the middle of this noble verse would be considered redundant. Furthermore, the reciters' practice of stopping at "He Who created" is reported through consecutive tradition (tawatur), therefore this is an independent sentence whose meaning does not depend on what comes after. The truth is that both these sentences are independent proofs of the Creator being the Knower. Thus, if our intention were from our creation, it would also be by our intention, and everyone knows through their own inner sense that this is the aim and will for an action, not that it is a will for a will, which would then require another will for that will; for if this aim and intention were not for the action but for the intention itself, then a sequence of intention upon intention would necessitate an infinite regress. Fourthly, no group, not even the Mu'tazilites, denies that our universal will is not our creation, but rather this universal will in us is the creation of Allah Almighty, and our Lord is the Creator of words and the Creator of power. So this universal will is not our creation; if it belongs to us, it is only partial intention. I say: (I say) the will created in a servant is not universal in the sense that there are multiple individuals under it, but rather it is an

attribute that is individual and exists within a person; the universality of this will is in the sense that this will encompasses all...

1. The Holy Quran 67 / 14 Page 505 of 742

[अरबी स्तंभ] और यदि उनका ज्ञान किसी अन्य दृष्टिकोण से है, तो उस पर जो विवाद किया गया है कि इसका संकेत समापन शब्द "और वह अत्यंत सूक्ष्म और सर्वज्ञ है" (1) में है। मैं कहता हूँ: उनका सूक्ष्म और सर्वज्ञ होना ही पर्याप्त है। यदि यह सृजनता (खालिकियत) के लिए पर्याप्त नहीं होता, तो "जिसने सृजन किया" का उल्लेख व्यर्थ होता। इसके अतिरिक्त, पाठकों से निरंतरता के साथ यह वर्णित है कि "जिसने सृजन किया" पर रुकना चाहिए, अतः यह एक स्वतंत्र वाक्य है और इसका बाद वाले शब्दों पर कोई निर्भरता नहीं है। सत्य यह है कि प्रत्येक भाग एक स्वतंत्र प्रमाण है। यदि हमारा इरादा हमारे सृजन के माध्यम से होता, तो वह हमारे इरादे से होता, और प्रत्येक व्यक्ति अपने अंतर्ज्ञान से जानता है कि वह केवल कर्म का इरादा करता है, न कि वह इरादे का इरादा करता है और फिर इरादा करता है। चौथा, कोई भी समूह, यहाँ तक कि मुतज़िला भी, इस बात से असहमत नहीं है कि हममें सार्वभौमिक इच्छा (इरादा-ए-कुल्लिया) हमारा सृजन नहीं है, बल्कि हमारे रब का सृजन है, जो वाणी और शक्ति का स्रष्टा है। अतः हमारे लिए आंशिक इरादे के अतिरिक्त कुछ नहीं हो सकता। मैं कहता हूँ: एक बंदे में सृजित इच्छा की सार्वभौमिकता इस अर्थ में नहीं है कि यह एक ऐसी श्रेणी है जिसके अंतर्गत कई व्यक्ति हों, बल्कि यह एक व्यक्तिगत गुण है जो एक व्यक्ति में स्थित है, और इसकी सार्वभौमिकता केवल निरपेक्षता के अर्थ में है।

[उर्दू स्तंभ] यदि वह उसे जानेगा तो वह किसी अन्य पहलू से होगा। और यह विवाद कि इस आयत-ए-करीमा का समापन ज्ञान पर संकेत कर रहा है, तो मैं कहता हूँ कि अल्लाह तआला का लतीफ़ और खबीर होना खालिकियत के लिए पर्याप्त है। और अगर यह खालिकियत के लिए पर्याप्त न होता तो फिर इस आयत-ए-करीमा के बीच में "मन खलका" (जिसने पैदा किया) का उल्लेख व्यर्थ माना जाता। इसके अतिरिक्त, पाठकों द्वारा "मन खलका" पर रुकना तवातुर (निरंतरता) से वर्णित है, इसलिए यह एक स्वतंत्र वाक्य है जिसका अर्थ बाद वाले पर निर्भर नहीं है। और सच तो यह है कि ये दोनों वाक्य स्रष्टा के ज्ञाता होने पर स्वतंत्र प्रमाण हैं। तो यदि हमारा इरादा हमारे सृजन से होता तो वह भी हमारे इरादे से होता, और हर कोई अपने अंतर्मन से जानता है कि यह कार्य का इरादा और इच्छा है, न कि यह इरादे का इरादा है। और फिर उस इरादे के लिए इरादा करना होगा, तो अगर यह उद्देश्य और इरादा कार्य के लिए न होकर इरादे के लिए हो, तो इस तरह इरादे पर इरादे से अनंत सिलसिला (تسلسل) आवश्यक हो जाएगा। चौथा, कोई भी समूह यहाँ तक कि मुतज़िला भी इस बात से इनकार नहीं करते कि हमारा कुल्लिया (सार्वभौमिक) इरादा हमारा सृजन नहीं है, बल्कि यह इरादा-

ए-कुल्लिया हममें अल्लाह तआला का सृजन है, और हमारा रब वाणी और शक्ति का स्रष्टा है। तो यह इरादा-ए-कुल्लिया हमारा सृजन नहीं है; यदि हमारा है, तो यह केवल जुज़ई (आंशिक) इरादा है। मैं कहता हूँ: बंदे में पैदा किया गया इरादा इस अर्थ में कुल्लिया नहीं है कि उसके अंतर्गत कई व्यक्ति हों, बल्कि यह एक गुण है जो व्यक्तिगत है और एक व्यक्ति से जुड़ा है। इस इरादे की कुल्लियात इस अर्थ में है कि यह इरादा तमाम...

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 67 / 14 पृष्ठ 505 / 742

فتاویٰ رضویہ (جلد پانزدھم)

[عربی کالم] وان علم علیه من جهة اخری واما ما نوزع فیه بان الدلالة بالتتمة "وَهُوَ اللَّطِیْفُ الْخَبِیْرُ"۱ فاقول: کونه لطیفا خبیرا کاف فلولم یکف للخالقیة لکان اقحام من خلق مستدرکا، علی انه قد تواتر من القراء الوقف علی من خلق فهی جملة مستقلة ولا توقف لها علی مابعدها والحق ان الکل دلیل مستقل، فلو کان قصدنا بخلقنا لکان بقصدنا وکل احد یعلم من وجدانه انما یرید الفعل لا انه یرید ان یرید ثم یرید۔ ورابعاً، لا یخالف ملأ حتی المعتزلی ان الارادة الکلیة فینا لیس بخلقنا بل خلق ربنا خالق القول والقدر، فلا یکون لنا ان کان الا القصد الجزئي۔ اقول: ولیست کلیة الارادة المخلوقة في عبدا نها نوع تحته افراد بل هی صفة شخصیة قائمة بشخص وانما کلیتها بمعنی الاطلاق

[اردو کالم] اگر وہ اسے جانے گا تو دوری جہت سے جانے گا اور یہ نزاع کہ علم پر اس آیہ کریمہ کا تتمہ دلالت کررہا ہے تو میں کہتا ہوں کہ اللہ تعالیٰ کا لطیف و خبیر ہونا خالقیت کے لئے کافی ہے اور اگر یہ خالقیت کیلئے کافی نہ ہو تو پھر اس آیہ کریمہ کے درمیان "من خلق" کا ذکر زائد قرار پائے گا، اس کے علاوہ قراء حضرات کا "من خلق" پر وقف تواتر سے منقول ہے لہذا یہ مستقل جملہ ہے جس کا معنیٰ مابعد پر موقوف نہیں ہے، اور حق تو یہ کہ یہ دونوں جملے خالق کے عالم ہونے پر مستقل دلیل ہیں تو اگر ہمارا قصد ہمارے خلق سے ہو تو وہ بھی ہمارے قصد سے ہوگا اور ہر ایک اپنے وجدان سے جانتا ہے کہ یہ فعل کا قصد اور ارادہ ہے نہ کہ یہ ارادے کا ارادہ ہے اور پھر اس ارادے کے لئے ارادہ کرنا ہوگا تو اگر یہ قصد وارادہ فعل کیلئے نہ ہو بلکہ ارادے کے لئے ہو تو یوں ارادہ در ارادہ سے تسلسل لازم آئے گا) رابعاً، کوئی گروہ حتی کہ معتزلہ حضرات بھی اس بات سے انکاری نہیں ہیں کہ ہمارا کلی ارادہ ہمارا خلق نہیں ہے بلکہ یہ ارادہ کلیہ ہم میں اللہ تعالیٰ کا خلق ہے، اور ہمارا رب خالق قول اور خالق قدر ہے، تو یہ ارادہ کلیہ ہمارا خلق نہیں، اگر

ہمارا ہے تو صرف جزئی ارادہ ہے۔ اقول: (میں کہتا ہوں) بندے میں پیدا شدہ ارادہ اس معنی میں کلیہ نہیں کہ اس کے تحت کئی افراد ہوں بلکہ یہ ایک صفت ہے جو شخصی ہے اور ایک شخص سے قائم ہے، اس ارادے کی کلیت اس معنی میں ہے کہ یہ ارادہ تمام

1 القرآن الکریم ۶۷ / ۱۴ صفحہ 505 از 742

...from the connections. So whenever it relates to a specific determined object (maqdur), it is named 'partial'. For partial intent is nothing but the specificity of the connection of that personal attribute with a personal action. Connection is a relative matter having no existence in the external world. If it is attributed to the servant, it would not be in any part of creation. So why did you turn away from the statement of the Hanafis and incline towards specifying the texts? And fifthly, suppose that the intent is by intent...

...is free from connections. When its connection is with a specific and determined thing within power, that is called 'partial intent' (iradah juz'i). Thus, partial intent and will only mean that this personal attribute has a specific connection with a personal action, whereas this connection is a relation and addition which has no existence in the external world. Therefore, if this partial intent is attributed to the servant, nothing would be created (because this is a specific connection which has no existence). So, for what reason did you [gentlemen] turn away from the statement of the Hanafis (may Allah be pleased with them) and why did you burden yourselves with specifying the texts (nusoos). Fifthly, suppose that for intent and will...

Note: I say, and here are two other proofs for which an answer to both is possible. Sixthly: "And you do not will except that Allah wills". So our will is not our will, but rather by the will of our Lord. Seventhly: It has been reported as Marfu' and the consensus of Muslims is established upon their saying, "What Allah wills..."

I say: and here are two other proofs, it is possible to answer them. The first is sixthly and the second is seventhly. Sixthly: In light of Allah's statement "And you do not will except that Allah wills", we have no will of our own; if there is any, it is by the will of Allah (thus proving the servant is under compulsion). Seventhly: It is established from a Marfu' hadith and the consensus of Muslims that this is a recognized saying, "What Allah wills..." (continued on the next page)

---

[1] The Holy Quran 76 / 30 Page 506 of 742

...संबंधों से। तो जब भी यह एक निश्चित मक़दूर (सामर्थ्य की वस्तु) से जुड़ता है, तो इसे जुज़ई (आंशिक) कहा जाता है। आंशिक इरादा उस व्यक्तिगत गुण के व्यक्तिगत कार्य के साथ विशेष संबंध के अलावा कुछ नहीं है। संबंध एक अतिरिक्त मामला है जिसका वास्तविकताओं में कोई अस्तित्व नहीं है। यदि इसे बंदे की ओर जोड़ा जाता, तो यह सृजन की किसी भी चीज़ में नहीं होता। फिर आपने हनफ़िया के कथन को क्यों छोड़ दिया और ग्रंथों को विशिष्ट बनाने की ओर झुक गए? और पांचवें, मान लो कि इरादा इरादे से है...

...संबंधों से खाली है। जब इसका संबंध किसी विशिष्ट और निश्चित समर्थित वस्तु से होता है, तो वही आंशिक इरादा (इरादा जुज़ई) कहलाता है। इसलिए, आंशिक इरादा और इच्छा केवल इसी अर्थ में है कि इस व्यक्तिगत गुण का व्यक्तिगत क्रिया के साथ एक विशेष संबंध है, जबकि यह संबंध एक अनुपात और अतिरिक्त है जिसका बाहरी दुनिया में कोई अस्तित्व नहीं है। इसलिए, यदि इस आंशिक इरादे को बंदे (मनुष्य) की ओर श्रेय दिया जाए, तो किसी भी चीज़ का सृजन नहीं होगा (क्योंकि यह एक विशेष संबंध है जिसका कोई अस्तित्व नहीं है)। तो आप साहबान ने किस कारण से हनफ़ियों (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के कथन से मुंह मोड़ा और क्यों ग्रंथों (नुसूस) में विनिर्देश (तख़्सीस) का कष्ट उठाया। पांचवें, मान लें कि इरादे और इच्छा के लिए...

नोट: मैं कहता हूँ, और यहाँ दो अन्य प्रमाण हैं जिनसे उनका उत्तर देना संभव है। छठा: "और तुम नहीं चाहोगे सिवाय इसके कि अल्लाह चाहे।" तो हमारी इच्छा हमारी इच्छा नहीं है, बल्कि हमारे रब की इच्छा से है। सातवां: यह मरफू के रूप में वर्णित है, और उनके कथन "माशा अल्लाह" (जो अल्लाह चाहे) पर मुसलमानों का इज्मा (आम सहमति) हो गया है।

मैं कहता हूँ, यहाँ दो और दलीलें हैं, उनका उत्तर संभव है, पहली छठी और दूसरी सातवीं है। छठी: अल्लाह तआला के इरशाद "तुम नहीं चाहोगे सिवाय इसके कि अल्लाह चाहे" के अनुसार हमारी कोई मर्जी नहीं है, अगर है तो अल्लाह तआला की मर्जी से है (तो बंदे का मजबूर होना साबित है)। सातवीं: मरफू हदीस और मुसलमानों के इज्मा से साबित है कि यह एक मान्य कथन है "जो अल्लाह चाहेगा..." (बाकी अगले पृष्ठ पर)।

---

[1] अल-कुरान अल-करीम 76 / 30 पृष्ठ 742 में से 506

عن التعلقات فكلما تعلقت بمقدور معين سميت جزئية. فما القصد الجزئى الاخصوص تعلق تلك الصفة الشخصية بفعل شخصى والتعلق امر اضافى لا وجود له في الاعيان فان اسند الى العبد لم يكن في شيئ من الخلق فلم عدلتم عن قول الحنيفة وملتم الى تخصيص النصوص۔ وخامسًا هب ان القصد بالقصد

تعلقات سے خالی ہے تو جب اس کا تعلق کسی جزئی اور معین مقدور سے ہوتا ہے تو وہی ارادہ جزئی کہلاتا ہے لہذا جزئی قصد وارادہ صرف اسی معنی میں ہے کہ اس شخصی صفت کا شخصی فعل سے خصوصی تعلق ہوتا ہے جبکہ یہ تعلق ایک نسبت و اضافت ہے جس کا خارج میں کوئی وجود نہیں ہے، لہذا اگر اس قصد جزئی کو بندے کی طرف منسوب کیا جائے تو کسی بھی چیز کا خلق نہ ہوگا (کیونکہ یہ خاص تعلق ہے جس کا کوئی وجود نہیں ہے) تو آپ حضرات نے کس خاطر احناف رضی اللہ تعالیٰ عنہم کے قول سے اعراض کیا اور کیوں نصوص میں تخصیص کا تکلف کیا۔ خامساً، تسلیم کرلیں کہ قصد وارادہ کے لئے

عہ: اقول وهنا دليلان اخران يمكن له الجواب عنهما۔ سادسًا: "وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ" فمشيتنا ليست بمشيتنا بل بمشية ربنا۔ سابعًا: ورد مرفوعًا وانعقد اجماع المسلمين على قولهم ماشاء الله

اقول (میں کہتا ہوں) یہاں دو دلیلیں اور ہیں، ان کا جواب ممکن ہے، پہلی سادساً اور دوسری سابعاً ہے۔ سادساً: اللہ تعالیٰ کے ارشاد "تم نہیں چاہو گے سوائے اس کے کہ اللہ تعالیٰ چاہے" کی رو سے ہماری کوئی مشیت نہیں ہے اگر ہے تو اللہ تعالیٰ کی مشیت سے ہے (تو بندے کا مجبور ہونا ثابت ہے) سابعاً: مرفوع حدیث اور اجماع مسلمین سے ثابت ہے کہ یہ مسلم قول ہے جو اللہ تعالیٰ چاہے گا وہ (باقی اگلے صفحہ پر)

Fatwa Razawiyya, Volume 15

Therefore, there must be an end to an intention that is not by intention, otherwise, an infinite regress in physical entities will occur because, according to you, intention is an existential thing. And when the matter ends in necessity, choice ends. This necessitates remaining in what was fled from. Their saying is: "Necessity by choice does not contradict choice, but rather confirms it." I say: This is not necessity by choice, but rather choice by necessity, meaning he cannot choose not to choose, which definitely contradicts choice in the sense of having the power to refrain. Thus, the problem returns to those who believe in influence in the present moment as well, and there is no escape in what they said.

Intention is also necessary, so ultimately there must be such an intention, otherwise, an infinite regress would exist externally because according to you, intention is an existential thing. So when finally an intention is found automatically without intention, then it will be by way of necessity and not optional. This is the very compulsion (jabr) from which you sought to escape that has occurred. But here, their saying that "this is necessity by choice which is not contrary to choice, rather the servant's choice is established by it," I say: (I say) this is not necessity by choice, but rather choice by necessity, meaning the servant will not have the capability to not exercise his choice. This is definitely contrary to choice in the sense of the power to refrain. Thus, the same flaw necessarily returns. This objection will also be applicable to those who believe in the servant's influence in the present state. And their saying that intention is a conceptual thing in which...

(Footnote - remainder from previous page) What He willed happened, and what He did not will did not happen. If He did not will our will, it would not have been, but it was, so He must have willed it. The answer to both is: our will exists by our will because it is Allah's will that the servant's will exists. And the first point is specifically that the meaning is: "You will not will anything of your actions except when Allah wills to create it at the time of your will." 12 [Author]

...will be, and what He does not want will not be. So if Allah Almighty does not want our will, then it will not be, but our will is found, therefore Allah Almighty has willed it (so compulsion for the servant is established). The answer to both arguments is that the existence of our will is from our will, in the sense that it is Allah Almighty's will that the servant's will be found. And the first reason, in the noble verse, the

specification will be such that you will not want anything from your actions unless Allah Almighty wants to create it through your will. 12 [Author] (T)

फ़तावा रज़विया, जिल्द पंद्रहवीं (15)

इसलिए एक ऐसी मंशा पर रुकना ज़रूरी है जो किसी दूसरी मंशा से न हो, वर्ना बाहरी दुनिया में एक अंतहीन सिलसिला शुरू हो जाएगा, क्योंकि आपके नज़दीक मंशा एक वजूद रखने वाली चीज़ है। और जब बात अनिवार्यता (ईजाब) पर ख़त्म होगी तो चुनाव (इख़्तियार) ख़त्म हो जाएगा। इससे वही स्थिति पैदा होगी जिससे भागने की कोशिश की गई थी। उनका कहना है कि "चुनाव के साथ अनिवार्यता, चुनाव के ख़िलाफ़ नहीं है बल्कि उसे साबित करती है," मैं कहता हूँ: यह चुनाव के साथ अनिवार्यता नहीं है, बल्कि अनिवार्यता के साथ चुनाव है, यानी वह चुनाव न करने की शक्ति ही नहीं रखेगा, और यह निश्चित रूप से 'छोड़ने की शक्ति' वाले चुनाव के विचार के विरुद्ध है। इस तरह वही ख़राबी उन लोगों पर भी लागू होगी जो वर्तमान क्षण में प्रभाव के कायल हैं, और उनके कहे अनुसार कोई बचाव नहीं है।

मंशा भी ज़रूरी है, तो आख़िर में ऐसी मंशा ज़रूर होगी वरना बाहर की दुनिया में एक अंतहीन सिलसिला (तसल्सुल) का वजूद लाज़िम आएगा क्योंकि आपके यहाँ मंशा एक वजूद रखने वाली चीज़ है। तो जब आख़िर में मंशा ख़ुद-ब-ख़ुद बिना मंशा के पाई गई, तो यह अनिवार्यता (ईजाब) के तौर पर होगी और स्वैच्छिक नहीं होगी। यही वह मजबूरी (जबर) है जिससे आपने भागने का चुनाव किया था वही सामने आया। लेकिन यहाँ उनका यह कहना कि यह चुनाव के साथ अनिवार्यता है जो चुनाव के विपरीत नहीं है बल्कि इससे बंदे का चुनाव साबित होता है, मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) यह चुनाव के साथ अनिवार्यता नहीं है बल्कि अनिवार्यता के साथ चुनाव है, यानी बंदे के पास अपने चुनाव को न करने की सामर्थ्य नहीं होगी। यह तो निश्चित रूप से चुनाव यानी त्याग की शक्ति के विपरीत है, तो ख़राबी का वापस आना लाज़िम है। जो बंदे के लिए वर्तमान स्थिति में प्रभाव के कायल हैं, उन पर भी यह आपत्ति होगी। और उनका यह कहना कि मंशा एक काल्पनिक (एतबारी) चीज़ है जिसमें...

(पिछले पृष्ठ के हाशिए का शेष भाग) जो हुआ वह खुदा की इच्छा से हुआ, और जो नहीं हुआ वह उसकी इच्छा नहीं थी। अगर खुदा हमारी इच्छा को न चाहता तो वह नहीं होती, लेकिन वह है, अतः उसने उसे चाहा है। दोनों का उत्तर है: हमारी इच्छा हमारी इच्छा से है क्योंकि यह अल्लाह की इच्छा है कि बंदे की इच्छा पाई जाए। और पहली बात में विशेष अर्थ यह है कि: "तुम अपने कामों में से कुछ नहीं चाहोगे मगर जो अल्लाह चाहे कि तुम्हारी इच्छा के समय उसे पैदा करे।" 12 [लेखक]

...होगा और जो नहीं चाहेगा वह नहीं होगा। तो अगर अल्लाह तआला हमारी इच्छा को न चाहे तो वह नहीं होगी, लेकिन हमारी इच्छा पाई जाती है इसलिए अल्लाह तआला ने इसकी इच्छा फ़रमाई है (तो बंदे के लिए मजबूरी साबित है)। दोनों दलीलों का जवाब यह है कि हमारी इच्छा का वजूद हमारी इच्छा से है कि अल्लाह तआला की इच्छा है कि बंदे की इच्छा पाई जाए। और पहली दलील में पवित्र आयत में विशेषता इस तरह होगी कि तुम अपने कार्यों में से कुछ नहीं चाहोगे मगर जब अल्लाह तआला तुम्हारी इच्छा से उसे पैदा करना चाहेगा। 12 [लेखक] (त)

فلابد من الانتهاء الی قصد لیس بالقصد والا تسلسل في الاعیان لانه وجودی عندکم، واذا انتهی الامر الی الایجاب انتهی الاختیار لزم القرار علی ماکان منه الفرار ماقولهم الوجوب بالاختیار لا ینافی الاختیار بل یحققه، اقول: لیس هذا وجوباً بالاختیار بل اختیار بالوجوب ای لایستطیع ان لا یختار وهو ینافي الاختیار بمعنی التمکن من الترك قطعاً فیعود المحذور واردا علی القائلین بالتأثیر في الحال ایضاً ولا محیص بما قالوا

بھی قصد ضروری ہے تو لازماً آخر میں ایسا قصد ہوگا ورنہ تو خارج میں تسلسل کا وجود لازم آئے گا کیونکہ تمہارے ہاں قصد وجودی چیز ہے، تو جب آخر میں قصد خود بخود بغیر قصد پایا گیا تو یہ بطور ایجاب ہوگا اور اختیاری نہ ہوگا، یہی وہ جبر ہے، تو نے جس سے فرار اختیار کیا وہی پیش آیا، لیکن یہاں ان کا یہ کہنا کہ یہ وجوب بالاختیار ہے جو اختیار کے منافی نہیں بلکہ اس کے بندے کا اختیار ثابت ہوتا ہے، اقول: (میں کہتا ہوں) یہ وجوب بال اختیار نہیں بلکہ اختیار بالوجوب ہے یعنی بندہ کو اس کے اختیار نہ کرنے کی استطاعت نہ ہوگی، یہ تو قطعاً اختیار بمعنی قدرت ترک کے منافی ہے تو خرابی کا عود لازم آیا جو بندے کے لئے حال میں تاثیر کے قائل ہیں ان پر بھی یہ اعتراض وارد ہوگا، اور ان کا یہ کہنا کہ قصد اعتباری چیز ہے جس میں

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) کان و مالم یشاء لم یکن فلولم یشاء مشیتنالما کانت لکن کانت فقد شاءها والجواب عنهما مشیتنا بمشیتنا لمشیته ان تکون بمشیتنا ویخص الاول ان المعنی لاتشاؤن شیئاً من افعالکم الاماشاء الله ان یخلقه عند مشیتکم ۱۲ منه۔

ہوگا اور جو نہ چاہے گا نہ ہوگا، تو اگر اللہ تعالیٰ ہماری مشیت کو نہ چاہے تو نہ ہوگی، لیکن ہماری مشیت پائی جاتی ہے لہذا اللہ تعالیٰ نے اس کی مشیت فرمائی ہے (تو بندے کے لئے جبر ثابت ہے) دونوں دلیلوں کا جواب یہ ہے کہ ہماری مشیت کا وجود ہماری مشیت سے ہے کہ اللہ تعالیٰ کی مشیت ہے کہ بندے کی مشیت پائی جائے، اور پہلی دلیل میں آیہ کریمہ میں تخصیص یوں ہوگی تم اپنے افعال سے کچھ نہ چاہو گے مگر جب اللہ تعالیٰ تمہاری مشیت سے اس کو پیدا کرنا چاہے گا ۱۲منہ (ت)

Fatawa Razviya, Volume 15

[Arabic Text Transcription and Translation] Indeed, intention is a matter of consideration, so let it be sequential. That is because in the beginning, it is impossible even in matters of consideration. I say: the secret of its permissibility is its interruption by the interruption of consideration. Here, when it is interrupted, what is under it is also interrupted due to the absence of the cause, thus the action ceases. It is not that the intention of the intention is the intention itself, for how can the needy be the same as that which it needs? Nor is it because it is non-existent and thus does not need an influencer, for every new occurrence is not free from the need for an influencer, even if it is non-existent, like blindness. Nor is it because the choice of the chooser is not caused, like the necessity of the necessitated. I say: Yes, it is not asked why this was specified instead of that, as I have verified in the treatise 'Al-Ifham al-Musahhih lil-Tarjih bidun al-Murajjih' (The Clarification Rectifying Preponderance without a Preponderant) which I authored after receiving this inquiry. As for the specification itself, it is new and cannot escape the influencer. If it is said: by 'voluntary' we do not mean except what happens by choice or at the time of choice, even if the choice is not voluntary.

[Urdu Commentary Transcription and Translation] Infinite regression (tasalsul) can occur (this statement also cannot save them from this objection) because at the beginning of this regression, being without intention (bila qasd) is an impossible thing, even if it is a regression of conceptual/considerational matters. I say: the basis for the permissibility of regression in conceptual matters was that it ends with the end of the concept. So here, when the conceptual intention ended, the regression also finished because when the cause (intention) ended, the action would end. The basis for the permissibility of this regression is not that the intention of the intention is the very same intention, because this is wrong as the second intention is in need of the first and the first is the object of need. How can the needy be the same as the object of need? And the basis for its permissibility is also not that intention is non-existent, and what is non-existent does not need an influencer. This is wrong because intention is a renewed occurrence, and a renewed thing cannot be independent of an influencer even if it is non-existent, like not being able to see. And the reason for its permissibility is also not that for the choice of the chooser there is no need for another cause, just as for the necessity of the necessitated there is no need. I say: this is wrong because specification happens by the choice of the chooser, so no reason can be asked regarding this specification as to why this was made specific or

why that was not made specific. I have researched the choice of the chooser for specification in my treatise 'Al-Ifham al-Musahhih lil-Tarjih bidun al-Murajjih' which I authored after this inquiry, but...

फ़तावा रज़विया, खंड 15

[अरबी पाठ और अनुवाद] निस्संदेह नियत विचाराधीन मामला है, तो इसे निरंतर होने दें। ऐसा इसलिए है क्योंकि शुरुआत में यह विचाराधीन चीजों में भी असंभव है। मैं कहता हूँ: इसकी स्वीकार्यता का रहस्य विचार के विच्छेद होने पर इसका विच्छेद होना है। यहाँ जब विच्छेद हुआ, तो उसके नीचे का हिस्सा भी कारण की अनुपस्थिति के कारण विच्छेद हो गया, अतः कार्य समाप्त हो जाता है। ऐसा नहीं है कि नियत की नियत स्वयं नियत ही है, क्योंकि जिसे आवश्यकता है वह उसकी तरह कैसे हो सकता है जिसकी उसे आवश्यकता है? और न ही इसलिए कि यह अस्तित्वहीन है और इसलिए किसी प्रभावशाली की आवश्यकता नहीं है, क्योंकि प्रत्येक नया घटित होने वाला प्रभावशाली की आवश्यकता से मुक्त नहीं है, भले ही वह अस्तित्वहीन हो, जैसे अंधापन। और न ही इसलिए कि चुनने वाले के चुनाव का कोई कारण नहीं है, जैसे आवश्यक की अनिवार्यता। मैं कहता हूँ: हाँ, यह नहीं पूछा जाता कि इसे इसके बजाय क्यों विशिष्ट किया गया, जैसा कि मैंने शोध पत्र 'अल-इफ़हाम अल-मुसाहहिह लिल-तरजीह बिदून अल-मुराज्जिह' में सत्यापित किया है, जिसे मैंने इस पूछताछ के प्राप्त होने के बाद संकलित किया था। जहाँ तक स्वयं विनिर्देश का संबंध है, यह नया है और प्रभावशाली से बच नहीं सकता। यदि यह कहा जाए: 'स्वैच्छिक' से हमारा तात्पर्य केवल वही है जो पसंद से या पसंद के समय होता है, भले ही पसंद स्वैच्छिक न हो।

[उर्दू व्याख्या का अनुवाद] अनुक्रम (तसल्सुल) हो सकता है (यह कथन भी उन्हें इस आपत्ति से नहीं बचा सकता) क्योंकि इस अनुक्रम के आरंभ में (नियत के बिना होना) एक असंभव बात है, भले ही यह वैचारिक चीजों का अनुक्रम हो। मैं कहता हूँ: वैचारिक मामलों में अनुक्रम की स्वीकार्यता का आधार यह था कि यह विचार के अंत के साथ समाप्त हो जाता है। तो यहाँ जब वैचारिक नियत समाप्त हो गई, तो अनुक्रम भी समाप्त हो गया क्योंकि जब कारण (नियत) समाप्त हो गया, तो कार्य भी समाप्त हो जाएगा। इस अनुक्रम की स्वीकार्यता का आधार यह नहीं है कि नियत की नियत वही नियत है, क्योंकि यह गलत है क्योंकि दूसरी नियत पहली की मोहताज है और पहली वह है जिसकी आवश्यकता है। मोहताज वही कैसे हो सकता है जिसकी उसे आवश्यकता है? और इसकी स्वीकार्यता का आधार यह भी नहीं है कि नियत अस्तित्वहीन है, और जो अस्तित्वहीन है उसे किसी प्रभावशाली की आवश्यकता नहीं होती। यह गलत है क्योंकि नियत एक नया घटित होने वाला मामला है, और एक नई चीज प्रभावशाली से स्वतंत्र नहीं हो सकती भले ही वह अस्तित्वहीन हो, जैसे देख न पाना। और इसकी स्वीकार्यता का कारण यह भी नहीं है कि चुनने वाले के चुनाव के लिए किसी अन्य

कारण की आवश्यकता नहीं है, जैसे आवश्यक की अनिवार्यता के लिए आवश्यकता नहीं है। मैं कहता हूँ: यह गलत है क्योंकि विशिष्टता चुनने वाले के चुनाव से होती है, इसलिए इस विशिष्टता के संबंध में कोई कारण नहीं पूछा जा सकता कि इसे विशिष्ट क्यों बनाया गया या उसे विशिष्ट क्यों नहीं बनाया गया। मैंने विशिष्टता के लिए चुनने वाले के चुनाव पर शोध अपने शोध पत्र 'अल-इफ़हाम अल-मुसाहहिह लिल-तरजीह बिद्दून अल-मुराज्जिह' में किया है जिसे मैंने इस पूछताछ के बाद संकलित किया था, लेकिन...

[عربی عبارت] ان القصد اعتباری فلیتسلسل وذلك لانه فی المبدء محال ولو فی الاعتباریات اقول لان سر تجویزه هو انقطاعه بانقطاع الاعتبار وههنا حیث انقطع انقطع ماتحته لانعدام العلة فینعدام الفعل، ولا بان قصد القصد عین القصد فان المحتاج کیف یکون عین المحتاج الیه ولا بأنه عدمی فلا یحتاج الی مؤثر فان کل متجدد لاغناء له عن مؤثر ولو عدمیا کالعمی ولابان اختیار المختار لا یعلل کایجاب الموجب، اقول نعم لا یسأل لم خصص هذا الاذاك کما حققته فی رسالة "الافهام المصحح للترجیح بدون مرجح" التی الفتها بعد ورود هذا الاستفتاء اما نفس التخصیص فمتجدد ولیس له عن المؤثر محیص، فان قال الکل لانرید بالاختیاری الامایقع بالاختیار او عند الاختیار وان لم یکن الاختیار بالاختیار

[اردو عبارت] تسلسل ہوسکتا ہے (یہ قول بھی اس اعتراض سے ان کو نجات نہیں دے سکتا) کیونکہ اس تسلسل کے مبدء میں (بلا قصد ہونا) ایک محال چیز ہے اگرچہ یہ اعتباری چیزوں کا تسلسل بھی ہو اقول: (میں کہتا ہوں) اعتباریات میں تسلسل کے جواز کی قول اس بنیاد پر تھا کہ یہ اعتبار کے انقطاع سے منقطع ہو جاتا ہے تو یہاں جب اعتباری قصد منقطع ہوگیا تو تسلسل بھی ختم ہوگیا کیوں کہ علت (قصد) جب ختم ہوگئی تو فعل ختم ہوجائے گا، اس تسلسل کے جواز کی بنیاد یہ نہیں کہ قصد کا قصد عین وہی قصد ہوتا ہے کیونکہ یہ غلط ہے اس لئے دوسرا قصد پہلے کی طرف محتاج ہے اور پہلا محتاج الیہ ہے تو محتاج کا عین محتاج الیہ ہونا کیونکر ہوسکتا ہے، اور اس کے جواز کی بنیاد یہ بھی نہیں، کہ قصد عدمی ہے تو عدمی کسی مؤثر کا محتاج نہیں ہوتا، یہ اس لئے غلط ہے کہ قصد متجدد ہوتا ہے تو متجدد چیز مؤثر سے مستغنی نہیں ہو سکتی اگرچہ وہ متجدد عدمی ہو، جیسا کہ بینا نہ ہونا، اور اس کے جواز کی وجہ یہ بھی نہیں کہ مختار کے اختیار کے لئے کسی اور علت کی ضرورت نہیں، جیسا کہ موجب کے ایجاب کے لئے ضرورت نہیں،

اقول یہ اس لئے غلط ہے کہ مختار کے اختیار سے تخصیص ہوتی ہے تو اس تخصیص کے متعلق وجہ نہیں پوچھی جاسکتی کہ اس کو کیوں خاص کیا یا اسکو کیوں خاص نہ کیا مختار کو اختیار تخصیص کی تحقیق میں نے اپنے رسالہ الافہام المصحح للترجیح بدون المرجح میں کی ہے جس کو میں نے اس استفتاء کے بعد تالیف کیا ہے لیکن

صفحہ ۵۰۸ از ۷۴۲

Fatawa Rizvia, Volume 15

We say that rejecting the Ash'ari view that the servant's action is involuntary [is possible], but where is the escape from the servant's argument in their defense regarding sins? For they would say: 'I did not create [the act], I only intended it, and my intention was also not by my choice—so how is it my sin?'

Know that the discussion here leads to another dilemma, a matter even more severe, which cannot be untangled by the fingertips of thought except by the guidance of the Mighty, the Forgiving. Due to the difficulty of this, someone like Sayyid al-Sharif remained silent about it in two places in 'Sharh al-Mawaqif', and Al-Bahr in 'Al-Fawatih' considered it a calamity, seeking refuge in Allah. I tracked the words of the theologians and the jurists in all likely places for this research, and eight answers were gathered for me, none of which were sufficient.

Then the Lord, Glorified and Exalted be He, opened by His grace and guided me to the true answer, as I have presented all of that in my treatise 'Tahbir al-Habr bi-Qasm al-Jabr (1329 AH)', which I authored after the arrival of this request for a fatwa (istifta) and before finishing the answer to it. So I entrust this research to it and proceed with my ongoing discourse. So we say to them: It has become clear that...

फ़तवा रिज़विया, खंड 15

हमने कहा कि अशअरी के इस विचार को रद्द करना कि बंदे का कर्म विवशतापूर्ण (इज़तिरारी) है [संभव है], लेकिन बंदे के पास पापों में दलील (हुज्जत) साबित होने से बचने का क्या रास्ता है? क्योंकि वह कहेगा: 'मैंने रचना नहीं की, मैंने तो केवल इरादा किया, और मेरा इरादा भी मेरे वश में नहीं था—तो फिर मेरा पाप क्या है?'

जान लें कि यहाँ की चर्चा एक और विकट समस्या की ओर खींच ले जाती है जो और भी भयानक है—जो विचारों की उंगलियों से नहीं सुलझ सकती सिवाय अज़ीज़ और ग़फ़्फ़ार (अल्लाह) की तौफीक के। इसकी कठिनाई के कारण, सैयद शरीफ़ जैसे विद्वान ने 'शरह अल-मवाकिफ़' में दो स्थानों पर इस पर चुप्पी साध ली, और 'अल-फ़वातिह' में अल-बहर ने इसे एक विपत्ति स्वीकार किया है, और अल्लाह त'आला की पनाह माँगी है। मैंने इस विषय के सभी संभावित स्थानों पर धर्मशास्त्रियों (मुतकल्लिमीन) और नीतिविदों (उसूलीईन) के शब्दों की खोज की, तो मुझे वहाँ से आठ उत्तर मिले जिनमें से कोई भी संतोषजनक नहीं था।

फिर मौला सुब्हानहु व त'आला ने अपने फ़ज़्ल से रास्ता खोला और मुझे सही उत्तर की ओर मार्गदर्शन किया, जैसा कि मैंने यह सब अपने रिसाले 'तहरीर अल-हबर बि-क़स्म अल-जबर 1329 हिजरी' में प्रस्तुत किया है, जिसे मैंने इस इस्तफ़्ता (फ़तवे के अनुरोध) के आने के बाद और इसका जवाब पूरा करने से पहले लिखा था। तो मैं इस चर्चा को उस रिसाले के सुपुर्द करता हूँ और अपनी जारी बातचीत को आगे बढ़ाता हूँ। तो हम उनसे कहते हैं: यह स्पष्ट हो गया है कि...

पृष्ठ 509 का 742

قلنا ان دفع قول الاشعری ان فعل العبد اضطراری نفس تخصیص تو متجدد ہے جس کو مؤثر سے غنی نہیں، اور تمام مذکور حضرات یہ کہیں کہ اختیاری سے ہماری مراد یہ ہے کہ وہ مختار سے یا اختیار پر صادر ہوا اگرچہ وہ اختیار اختیاری نہ ہو، تو ہم کہیں گے کہ یہ بات اگر چہ اشعری کے اس قول کے لئے دافع ہو جائیگی کہ بندے کا فعل اضطراری ہے، لیکن قیامت کے روز گناہوں پر جواب طلبی کے وقت بندے کی اس حجت، کہ میں نے گناہ کے فعل کی تخلیق نہ کی صرف قصد کیا، اور میرا قصد اختیاری بھی نہ تھا تو گناہ میرا کیسے ہو گیا، کا جواب کیسے بنے گا تو خلاصی نہ ہوئی، اور معلوم ہونا چاہئے کہ یہاں کلام ایک نئی مشکل میں پڑ گیا ہے جو مشکل ترین ہے اور اللہ تعالیٰ العزیز الغفار کی توفیق کے بغیر افکار کے ذریعہ حل نہیں ہو سکتی بحث کی اس صعوبت کی بناء پر سید شریف نے شرح المواقف کے دو مقام پر خاموشی اختیار کرلی، اور بحر العلوم نے فواتح میں اس کو مصیبت تسلیم کیا ہے، والعیاذ باللہ تعالیٰ، اس معاملہ میں متکلمین اور اصولیین کے مواقع بحث کی میں نے چھان بین کی تو مجھے وہاں سے آٹھ جواب ملے جن سے کوئی تسلی بخش اطمینان نہ ملا، پھر مولیٰ تعالیٰ نے اپنے فضل اور رہنمائی سے حق جواب کا راستہ کھول دیا، جیسا کہ میں نے اس تمام بحث کو اپنے رسالہ "تحبیر الحبر بقصم الجبر" میں لایا ہوں، اس رسالہ کو میں نے اس استفتاء کے ورود کے بعد اور اس کے جواب کو مکمل کرنے سے پہلے تالیف کیا ہے، تو میں اس بحث کو اس کے سپرد کرتا ہوں اور اپنی جاری کلام میں چل رہا ہوں، تو ہم ان سے ولکن این المحیص من ثبوت الحجة للعبد فی المعاصی فانه یقول ما خلقت وانما قصدت وما کان قصدی ایضًا باختیاری فبذنبي- واعلم ان الکلام ههنا ینجر الی حویصة اخری امر وادهی- لاتنحل بأنامل الافکار الابتو فیق العزیز الغفار ولعصوبة هذا سکت عنه مثل السید الشریف في موضعین من

شرح المواقف والتزم مصيبته البحر في الفواتح والعياذ بالله تعالى وتتبعت كلمات المتكلمين و الاصوليين من جميع مظان هذا البحث اليها فاجتمعت لى منها ثمانية اجوبة لا غناء فى شيئ منها ثم المولى سبحانه وتعالى فتح بفضله وهدانى للجواب الحق كما اوردت كل ذلك فى رسالتى "تحبير الحبر بقصم الجبر ١٣٢٩ھ" التى الفتها بعد ورود هذا الاستفتاء قبل ان انهى الجواب عنه فنكل هذا البحث قبل ان انهى الجواب عنه فنكل هذا البحث اليها ونفيض فيها كنا فيه فنقول لهم تبين ان

Fatawa Razawiya Volume 15

What you claimed that the need is met by it, then what drove you to specify the texts (nusoos)? And you know that just as this is sufficient for refuting the Researcher (al-Muhaqqiq) may Allah Almighty have mercy on him, it is likewise sufficient for refuting everyone who claims the servant is a creator for his actions, determination, or anything else, to escape from this dark pitfall. For the discussion applies to all, and the chain continues until it leads to compulsion. This is what has been quoted in Sharh al-Maqasid and elsewhere from the researchers: that the ultimate outcome is compulsion. Thus, it is proven by demonstration that attributing the creation of anything to the servant—while being contrary to the Great Quran, the ancient consensus, and the upright religion—neither nourishes nor avails against hunger. Therefore, it is obligatory to interpret the Word of Allah Almighty in its generality and to believe that there is no creator but Allah Almighty. Furthermore, intuition (badaahah) testifies to the difference between a human and a stone, so there is neither compulsion (jabr) nor delegation (tafwiz), but rather a matter between two matters. And knowledge of the truth of a thing does not necessitate knowledge of its reality, as I have explained in "Thalj al-Sadr li-Iman al-Qadar" (Solace of the Chest for Faith in Predestination). This is the knowledge inherited from the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him.

Page 510 of 742

फ़तावा रज़विया, खंड १५

आपने जो दावा किया है कि इससे ज़रूरत पूरी हो जाती है, तो फिर आपको नसूस (धार्मिक ग्रंथों) को विशिष्ट करने के लिए किस बात ने प्रेरित किया? और आप जानते हैं कि जिस तरह यह बयान मोहक़्क़िक़ (शोधकर्ता) रहमतुल्लाह अलैहि के खंडन के लिए पर्याप्त है, उसी तरह यह उन सभी लोगों के खंडन के लिए भी पर्याप्त है जो इस अंधेरी दुविधा से बचने के लिए बंदे को उसके कार्य, संकल्प या किसी और चीज़ का निर्माता होने का दावा करते हैं। क्योंकि यह बात सभी पर लागू होती है, और यह सिलसिला तब तक चलता रहता है जब तक कि यह विवशता (जब्र) पर समाप्त न हो जाए। और यही बात शर्ह अल-मक़ासिद और अन्य ग्रंथों में मोहक़्क़िक़ों से उद्धृत की गई है कि अंततः मामला विवशता पर समाप्त होता है। अतः प्रमाण से यह सिद्ध हो गया कि किसी चीज़ के सृजन को बंदे की ओर जोड़ना—महान क़ुरान, प्राचीन आम सहमति (इज्मा) और दृढ़ धर्म के विपरीत होने के साथ-साथ—न तो कोई लाभ देता है और न ही किसी ज़रूरत को पूरा करता है। इसलिए अल्लाह तआला के कलाम को उसकी व्यापकता पर लेना अनिवार्य है और यह विश्वास रखना चाहिए कि अल्लाह तआला के सिवा कोई निर्माता नहीं है। फिर सहज बुद्धि (बदाहत) इस बात की गवाह है कि इंसान और पत्थर में फर्क है, इसलिए न तो विवशता (जब्र) है और न ही पूर्ण सौंपना (तफ़वीज़), बल्कि मामला इन दोनों के बीच है। और किसी चीज़ की सच्चाई जानने से यह आवश्यक नहीं हो जाता कि उसकी वास्तविकता का ज्ञान हो जाए, जैसा कि मैंने अपने रिसाले "थल्ज अल-सद्र लि-ईमान अल-क़द्र" में बयान किया है। यही वह ज्ञान है जो अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से विरासत में मिला है।

पृष्ठ ५१०/७४२

گزارش کر رہے ہیں کہ واضح ہو چکا ہے کہ تمہاری مجبوری والی حاجت اس سے ختم ہو گئی ہے تو پھر کس لئے تم نصوص کی تخصیص کر رہے ہو۔ آپ جانتے ہیں کہ جس طرح یہ بیان محقق رحمہ اللہ تعالی کے رد کے لئے کافی ہے اسی طرح ان تمام لوگوں کے رد کے لئے کافی ہے جو بندے کو فعل یا عزم وغیرہ کیلئے خالق ہونے کا دعویٰ کرتے ہیں اور اس اندھیری نگری سے خلاصی دینے کے لئے کافی ہے کیونکہ یہ کلام تمام لوگوں کے موقف پر جاری ہوتا ہے اور یہ سلسلہ کلام جاری رہے گا تاوقتیکہ جبر تک انتہا نہ ہو جائے، اور یہی کچھ ہے جو شرح المقاصد وغیرہ میں محققین سے منقول ہے کہ بالآخر معاملہ جبر پر ختم ہوتا ہے، تو برہان سے ثابت ہو گیا ہے کہ بندے کی طرف کسی چیز کے خلق کو منسوب کرنا باوجودیکہ قرآنِ قدیم، اجماع اور دینِ قویم کے مخالف ہے، نہ کسی طرح مفید ہے اور نہ ہی کسی حاجت میں کار آمد ہے، تو ضروری ہے کہ اللہ تعالیٰ کے کلام کو اس کے عموم پر محمول کیا جائے اور اللہ تعالیٰ کے سوا کسی کے خالق نہ ہونے پر ایمان رکھا جائے، پھر بداہت اس بات پر شاہد ہے کہ بشر اور حجر میں فرق ہے لہذا جبر کا قول نہ کیا جائے اور نہ ہی تفویض کی بات کی جائے بلکہ ان دونوں کے درمیان معاملہ ہے، اور کسی چیز کے حق ہونے کے علم سے یہ لازم نہیں آتا کہ اس کی حقیقت کا علم ہو جائے جیسا کہ میں نے اپنے رسالہ "ثلج الصدر لایمان بالقدر" میں بیان کیا ہے یہی وہ علم ہے

Fatawa Rizvia (Volume 15)

(Text from the left column - Arabic): ...[peace] be upon him, and whoever seeks more than that is only seeking the impossible (literally: to strip the thorns of a tragacanth tree). I say: Among the decisive proofs for the invalidity of every discourse intended to solve this knotty issue is what has been transmitted through multiple chains (Tawatur) from the Prophet, may Allah the Exalted bless him and grant him peace, regarding his prohibition of the Ummah—including even the most eminent and noble companions, who were more intelligent, knowledgeable, and understanding than everyone who came after them—from delving into it. Indeed, Al-Tabarani has recorded in Al-Mu'jam al-Kabir from Thawban, may Allah the Exalted be pleased with him, the freed slave of the Messenger of Allah, may Allah the Exalted bless him and grant him peace, that he said: Forty of the companions, may Allah the Exalted be pleased with them, gathered and were discussing destiny (Qadr) and predestination (Jabr). Among them were Abu Bakr and Umar, may Allah the Exalted be pleased with them both. Then the Trustworthy Spirit, Gabriel, peace be upon him, descended and said: "O Muhammad, go out to your Ummah, for they have innovated [a new matter]." So the Messenger of Allah, may Allah the Exalted bless him and grant him peace, came out, his complexion shining and his cheeks reddened as if sour pomegranate seeds had been burst on them. Then they (the companions) rose towards the Messenger of Allah, may Allah the Exalted bless him and grant him peace, with their arms bare, their palms and forearms trembling. They said...

(Text from the right column - Urdu translation/commentary): ...which was received in inheritance from the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, and whoever is seeking more than this is a seeker of the impossible. I say: (I say) In this complex discussion, a decisive proof for the invalidity of every discourse is that which has been reported through multiple chains (Mutawatir) from the Noble Presence (the Prophet), peace and blessings be upon him, that he forbade his Ummah—including even the most illustrious companions, who in every way were more intelligent, knowledgeable, and discerning than those who came after them—from this dangerous discussion. Thus, Imam al-Tabarani has narrated in 'Al-Mu'jam al-Kabir' from Hazrat Thawban, may Allah be pleased with him, who was a freed slave of the Noble Presence, peace and blessings be upon him, that forty companions—among whom were Abu Bakr and Umar, may Allah be pleased with them both—gathered and began discussing compulsion (Jabr) and destiny (Qadr). Then, the Trustworthy Spirit Gabriel, peace be upon him, arrived in the presence of the Noble

Prophet, peace and blessings be upon him, and submitted: "O Messenger of Allah, may peace and blessings of Allah be upon you! Please go out to your Ummah; they have started a new thing." So, the Noble Prophet, peace and blessings be upon him, came out in such a state that due to anger, his blessed face was so prominent in redness as if a red pomegranate seed had been squeezed onto his blessed cheek. Seeing this state of the Noble Prophet, peace and blessings be upon him, the noble companions, with their arms bare, in reception of the Noble Presence...

फ़तावा रिज़विया (खंड 15)

(बाएँ कॉलम से पाठ - अरबी): ...उन पर [शांति] हो, और जो कोई इससे अधिक की तलाश करता है वह केवल असंभव की तलाश में है (शाब्दिक रूप से: एक काँटेदार झाड़ी के काँटे छीलना)। अक़ुल (मैं कहता हूँ): इस पेचीदा गुत्थी को सुलझाने के उद्देश्य से किए गए हर विमर्श की निरर्थकता पर निर्णायक प्रमाण वह है जो नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से तवातुर (निरंतरता) के साथ वर्णित है, कि उन्होंने उम्मत को—यहाँ तक कि महानतम सहाबा किराम को भी, जो अपने बाद आने वाले किसी भी व्यक्ति की तुलना में अधिक बुद्धिमान, ज्ञानी और समझदार थे—इसमें गहराई से उतरने से मना किया था। वास्तव में, इमाम अल-तबरानी ने 'अल-मुअजम अल-कबीर' में अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मुक्त किए गए गुलाम सौबान (रज़ियल्लाहु अन्हु) से उल्लेख किया है कि उन्होंने कहा: चालीस सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) एकत्र हुए और तक़दीर (क़द्र) और जब्र (विवशता) पर चर्चा करने लगे। उनमें अबू बक्र और उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) भी शामिल थे। तब, रूह-उल-अमीन जिब्रील (अलैहिस्सलाम) आए और कहा, "ऐ मुहम्मद, अपनी उम्मत के पास बाहर जाइए, क्योंकि उन्होंने कुछ नया शुरू कर दिया है।" अतः अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) बाहर आए, उनका रंग चमक रहा था और उनके गाल ऐसे लाल हो गए थे जैसे उनके मुबारक चेहरे पर खट्टे अनार के दाने निचोड़े गए हों। फिर, सहाबा अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर उठे, उनके हाथ और बाजू काँप रहे थे। उन्होंने कहा...

(दाएँ कॉलम से पाठ - उर्दू अनुवाद/भाष्य): ...जो रसूल अल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से विरासत में मिला है और जो व्यक्ति इससे अधिक की तलाश में है वह नामुमकिन की तलाश में है। अक़ुल: (मैं कहता हूँ) इस जटिल बहस में हर बात की अमान्यता पर एक निर्णायक प्रमाण वह है जो तवातुर के साथ हुज़ूर अलैहिस्सलाम से नक़्ल है कि आपने अपनी उम्मत, यहाँ तक कि महान सहाबा किराम, जो अपने बाद आने वाले लोगों से हर तरह से अधिक बुद्धिमान, अधिक जानकार और अधिक समझदार थे, को इस खतरनाक बहस में पड़ने से मना फ़रमाया। चुनाँचे इमाम तबरानी ने 'मुअजम कबीर' में हज़रत सौबान रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की है, जो हुज़ूर अलैहिस्सलाम के आज़ाद कर्दा गुलाम थे, कि चालीस सहाबा किराम जिनमें अबू बक्र और उमर रज़ियल्लाहु अन्हुमा भी थे, जमा होकर जब्र और क़द्र की बहस करने लगे। तब रूह-उल-अमीन जिब्राईल अलैहिस्सलाम हुज़ूर अलैहिस्सलाम की बारगाह में हाज़िर हुए और अर्ज़ किया: 'ऐ अल्लाह के रसूल! आप बाहर अपनी उम्मत के पास तशरीफ़ ले जाएँ उन्होंने एक नया काम शुरू कर दिया है।' तो हुज़ूर

अलैहिस्सलाम बाहर इस हाल में तशरीफ़ लाए कि गुस्से से आपका चेहरा मुबारक सुर्ख़ी में इस तरह नुमाया था जैसे सुर्ख अनार का दाना आपके रुखसार मुबारक पर निचोड़ा गया हो। तो सहाबा किराम हुज़ूर अलैहिस्सलाम की इस कैफियत को देखकर खुले बाज़ू हुज़ूर अलैहिस्सलाम के इस्तक़बाल...

पृष्ठ 742 का 511

(بائیں کالم کا متن - عربی): علیہ وسلم ومن رام فوقہ فانما یروم خرط القتاد۔ اقول: ومن الدلیل القاطع علی بطلان کل کلام ارید بہ حل ھذہ العقدۃ ماتواتر عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم من نھیہ الامۃ حتی اجلۃ صحابۃ الکرام الذین کانوا اعقل واعلم وافھم من کل من بعدھم عن الخوض فیہ وقد اخرج الطبرانی فی المعجم الکبیر عن ثوبان رضی اللہ تعالٰی عنہ مولی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قال اجتمع اربعون من الصحابۃ رضی اللہ تعالٰی عنھم ینظرون فی القدر و الجبر فیھم ابوبکر و عمر رضی اللہ تعالٰی عنھما، فنزل الروح الامین جبرئیل علیہ الصلوۃ والسلام فقال یامحمد اخرج علی امتك فقد احدثوا، فخرج صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ملتمعا لونہ متوردۃ وجنتاہ کانما تفقأ بحب الرمان الحامض، فنھضوا الی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حاسرین اذرعھم ترعدا کفھم واذرعھم، فقالوا

(دائیں کالم کا متن - اردو ترجمہ و تشریح): جو رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے وراثت میں ملا ہے اور جو شخص اس سے زائد کا متلاشی ہے وہ ناممکن کا متلاشی ہے۔ اقول: (میں کہتا ہوں) اس پیچیدہ بحث میں ہر کلام کے بطلان پر ایک قاطع دلیل وہ ہے جو تواتر کے ساتھ حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے منقول ہے کہ آپ نے اپنی امت حتی کہ اجلہ صحابہ کرام جو کہ اپنے بعد والے لوگوں سے ہر طرح زیادہ عقل، زیادہ علم اور زیادہ فہم والے تھے، کو اس خطرناک بحث سے منع فرمایا چنانچہ امام طبرانی نے معجم کبیر میں حضرت ثوبان رضی اللہ تعالیٰ عنہ جو حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے آزاد کردہ تھے، سے روایت کیا کہ چالیس صحابہ کرام جن میں ابوبکر اور عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما بھی تھے جمع ہو کر جبر و قدر میں بحث کرنے لگے تو روح الامین جبرائیل علیہ الصلوۃ والسلام حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے دربار میں حاضر ہوئے اور عرض

کیا کہ یارسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیک وسلم ! آپ باہر اپنی امت کے پاس تشریف لے جائیں انہوں نے ایک نیا کام شروع کردیا ہے، تو حضور علیہ الصلوۃ والسلام باہر اس حال میں تشریف لائے کہ غصہ سے آپ کا چہرہ مبارک سرخی میں اس طرح نمایاں تھا جیسے سرخ انار کا دانہ آپ کے رخسار مبارک پر نچوڑا گیا ہو، تو صحابہ کرام حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی اس کیفیت کو دیکھ کر کھلے بازو حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے استقبال

Fatawa Ridawiyya, Volume 15 (15)

[Arabic Text Section]: We turned in repentance to Allah and His Messenger. He said: 'Woe to you! You were close to making it (Hell) obligatory upon yourselves. The Trustworthy Spirit (Gabriel) came to me and said: "Go out to your community, O Muhammad, for they have introduced something new."' Do you think this intense anger and firm prohibition was because Abu Bakr, 'Umar, and the rest of the Companions (may Allah be pleased with them) were not capable of understanding a simple, light word—that intention belongs to you and the rest belongs to your Lord—or something else that a claimant might claim? No, indeed! It is a decisive proof that the matter is a secret which intellects cannot reach and speech cannot encompass. There was no good for the community in revealing it to them, otherwise Allah and His Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) would not have withheld its explanation. So, the clear truth is what the Imams of the predecessors (Salaf) were upon: that the matter is between 'no' and 'no' (neither absolute compulsion nor absolute free will), and there is no source for us now beyond that, nor are we of those who take on unnecessary burdens. All praise is due to Allah, Lord of the worlds.

[Urdu Text Section]: ...stepped forward while their hands and arms were trembling, and they submitted: 'We have presented our repentance in the court of Allah Almighty and the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him).' Then you (the Prophet) said: 'It was near that you would have made Hell mandatory for yourselves. Gabriel the Trustworthy came to me and said that you should go out to the Ummah, they have committed an incident (innovation)... etc.' You have seen this severe anger and emphasized prohibition. Was it because Abu Bakr and Umar Farooq and other Companions (may Allah Almighty be pleased with them all) were unable to understand even this simple point that the servant's intention is their creation and everything else is Allah Almighty's creation? Or as those who speculate have conjectured? Never, ever was it so. Rather, it was a conclusive proof that the matter of predestination (Jabr and Qadr) is a secret to which intellects have no access, and which cannot be brought within the grasp of explanation. There was no goodness for the Ummah in making this secret manifest; otherwise, Allah Almighty and His Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) would not have been stingy in its explanation. Thus, pure truth is that which the predecessor Imams (Salaf) held: that this matter is neither compulsion (Jabr) nor free-will (Qadr), but rather an affair between the two, which has not been made clearer to us than this until now,

nor shall we involve ourselves in affectation. All praise is due to Allah, Lord of the worlds. (T)

Footnote 1: Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 1423, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 2/95 & 96. Page 512 of 742

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15 (15)

[अरबी पाठ अनुभाग]: हमने अल्लाह और उसके रसूल के प्रति तौबा की। उन्होंने फ़रमाया: 'तुम पर अफ़सोस! तुम करीब थे कि अपने ऊपर (जहन्नुम) वाजिब कर लेते। रूह-उल-अमीन (जिब्रील) मेरे पास आए और कहा: ऐ मुहम्मद! अपनी उम्मत के पास जाएँ, उन्होंने कुछ नया (बिदअत/हादसा) कर दिया है।' क्या आपने यह तीव्र क्रोध और दृढ़ मनाही देखी? क्या यह इसलिए था कि अबू बक्र, उमर और अन्य सहाबा (अल्लाह उन सब से राज़ी हो) इस सरल सी बात को समझने में असमर्थ थे कि इरादा तुम्हारा है और बाकी सब तुम्हारे रब का? या कुछ और जिसका कोई दावा करने वाला दावा करे? हरगिज़ नहीं! बल्कि यह इस बात का निर्णायक प्रमाण है कि यह मामला एक ऐसा रहस्य है जहाँ बुद्धि नहीं पहुँच सकती और जिसे शब्दों में पूरी तरह बयान नहीं किया जा सकता। उम्मत के लिए इसे उजागर करने में कोई भलाई नहीं थी, अन्यथा अल्लाह और उसके रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) इसे स्पष्ट करने में संकोच न करते। अत; शुद्ध सत्य वही है जिस पर पूर्वज इमाम (सलफ़) अडिग रहे: कि यह मामला न तो (सिर्फ़) 'नहीं' है और न (सिर्फ़) 'नहीं' (अर्थात न पूरी तरह जब्र है न कद्र), और हमारे पास इसके आगे अब कोई स्रोत नहीं है, और न ही हम व्यर्थ के विस्तार में पड़ने वालों में से हैं। सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो सारे जहानों का रब है।

[उर्दू पाठ अनुभाग]: ...के लिए आगे बढ़े जबकि उनके हाथ और बाजू कांप रहे थे और अर्ज़ की: 'हमने अल्लाह तआला और रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के दरबार में तौबा पेश की।' तो आपने (नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाया: 'करीब था कि तुम अपने ऊपर जहन्नुम वाजिब कर लेते। मेरे पास जिब्रील अमीन तशरीफ़ लाए और कहा कि आप बाहर उम्मत के पास जाएँ, उन्होंने एक हादसा (नया काम) कर दिया है... इत्यादि।' आपने यह सख्त गज़ब और पुर-ताकीद मनाही देख ली। क्या यह इस वजह से थी कि अबू बक्र और उमर फ़ारूक और अन्य सहाबा (अल्लाह उन सब से राज़ी हो) इस मामूली सी बात को समझने के काबिल न थे कि इरादा बंदे का सृजन है और बाकी सब अल्लाह तआला का सृजन है? या जैसा कि गुमान करने वालों ने गुमान किया? हरगिज़-हरगिज़ यह बात न थी, बल्कि यह इस बात पर कतई दलील थी कि जब्र और कद्र का मामला एक राज़ है जिस तक अक्लों की रसाई नहीं और जिसे बयान के घेरे में नहीं लाया जा सकता। इस राज़ को ज़ाहिर करने में उम्मत के लिए भलाई नहीं थी, वरना अल्लाह तआला और उसका रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) इसके बयान पर बुख्ल (कंजूसी) न करते। तो खालिस हक वही है जिस पर सलफ आइम्मा कायम रहे कि यह मामला न जब्र है न कद्र, बल्कि दोनों के बीच एक मामला है

जिसे अब तक हम पर इससे ज़्यादा स्पष्ट नहीं किया गया है और न ही हम तकल्लुफ़ (अनावश्यक कठिनाई) में पड़ेंगे। तमाम तारीफें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का पालने वाला है। (त)

पाद-टिप्पणी 1: अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 1423, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बैरूत, 2/95 और 96। पृष्ठ 512/742

تبنا الی اللہ ورسولہ، فقال اولی لکم ان کدتم لتوجبون ، اتاني الروح الامین فقال اخرج الی امتك یا محمد فقد احدثت اہ افتری ان ھذا الغضب الشدید والنھی الاکید کان لان ابابکر وعمر وسائر الصحابۃ رضی اللہ تعالی عنھم لم یکونوا اھللان یعرفوا کلمۃ سھلۃ خفیفۃ ان العزم لکم والباقي لربکم اوغیر ذلك مما یزعمہ زاعم کلابل ھو دلیل قاطع علی ان الامر سر لا تبلغہ العقول ولا یحیط بہ البیان، وان لا خیر للامۃ في کشفہ علیھم والالماضن اللہ بہ ورسولہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فالحق الناصع ما علیہ ائمۃ السلف ان الامر بین لا ولا ولا مصدر لنا الآن فوق ذلك وما نحن من المتکلفین الحمد للہ رب العلمین۔

کے لئے آگے بڑھے درانحالیکہ ان کے ہاتھ اور بازو کانپ رہے تھے اور عرض کی ہم نے اللہ تعالیٰ اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے دربار میں توبہ پیش کی تو آپ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا قریب تھا کہ تم اپنے پر جہنم کو واجب کر لیتے، میرے پاس جبرائیل امین تشریف لائے اور کہا کہ آپ باہر امت کے پاس جائیں انہوں نے حادثہ کر دیا ہے، الخ، آپ نے یہ شدید غضب اور پُر تاکید نہی دیکھ لی اور کیا یہ اس وجہ سے تھی کہ ابوبکر اور عمر فاروق و دیگر صحابہ رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین معمولی سی اس بات کو سمجھنے کے اہل نہ تھے کہ عزم بندے کا خلق ہے اور باقی سب اللہ تعالیٰ کی مخلوق ہے یا جیسا کہ گمان کرنے والوں نے یہ گمان کیا ہرگز ہرگز یہ بات نہ تھی بلکہ یہ اس بات پر قطعی دلیل تھی کہ جبر و قدر کا معاملہ ایک راز ہے جس تک عقلوں کی رسائی نہیں اور جس کو احاطہ بیان میں نہیں لایا جا سکتا اور اس راز کو عیاں کرنے میں امت کے لئے بھلائی نہیں ورنہ اللہ تعالیٰ اور اس کا رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اس کے بیان پر بخیل نہ تھے، تو خالص حق وہی ہے جس پر ائمہ سلف قائم رہے کہ یہ معاملہ

نہ جبر ہے نہ قدر ہے بلکہ دونوں کے درمیان ایک امر ہے جس کو اب تک ہم پر اس سے زائد واضح نہیں کیا گیا اور نہ ہی ہم تکلف میں مبتلا ہوں گے، الحمد رب العلمین۔ (ت)

۱ المعجم الکبیر حدیث ۱۴۲۳ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۲/ ۹۵ و ۹۶ Page 512 of 742

In short, how can this discussion—which is against clear texts, against consensus (ijma), against the Ash'ari school, against the Hanafi school, against intuition, and against evidence—be the creed of the Ahl al-Sunnah, or be the creed of Imam Ibn al-Humam? God forbid! The creed is only that which our Lord, the Almighty and Majestic, Himself stated: "Is there any creator other than Allah?"[1] (i.e., is there any creator besides Allah? - T) and He stated: "To Him alone belong the creation and the command"[2] (i.e., creation and command are solely for Him - T) and He stated: "Is He who creates like one who does not create?"[3] (i.e., is the creator like the one who does not create? - T) and He stated: "They create nothing, while they are themselves created"[4] (i.e., they cannot create anything while they are created themselves - T). The creed is the same which Imam Ibn al-Humam himself wrote at the beginning of this origin, that "Indeed, there is no creator besides Allah"[5] (Indeed, there is no creator except Allah Almighty - T).

The creed is that which the praised Imam himself wrote at the end of the same book 'Al-Musayarah,' where he provided a list of the creeds of the Ahl al-Sunnah and prayed for his steadfastness upon them until death, saying:

(Arabic)	**(Urdu)**
We conclude the book by clarifying the creed of the people of the Sunnah and the community, and that is that He, the Exalted, is One, without partner, unique in the creation of essences and their actions,[6] (until he said, may the mercy of the possessor of Majesty be upon him) and we ask Allah, Glory be to Him, from His great generosity and His magnitude that He grant us death upon the certainty of that as Muslims; indeed, He is the Possessor of Great Bounty. And He...	We conclude our book with the explanation of the creed of Ahl al-Sunnah wa'l-Jama'ah, and it is that Allah Almighty is One, without partner, He is unique in the creation of essences and actions, and he (may Allah's mercy be upon him) said at the end: And we ask from the generosity and bounty of Allah, Glorified and Exalted, and His greatness, that He grants us death in the state of Islam upon this firm conviction, He is the Possessor of Great Bounty, and He...

T. Majlis of Dawatelslami

[1] Al-Qur'an al-Karim 35/3 [2] Al-Qur'an al-Karim 7/54 [3] Al-Qur'an al-Karim 16/17 [4] Al-Qur'an al-Karim 16/20 [5] Al-Musayarah Matn al-Musamarah, Knowledge that there is no creator besides He, the Exalted, Al-Maktabah al-Tijariyah al-Kubra, Egypt, p. 96 [6]

Al-Musayarah Matn al-Musamarah, The author concluded his book with a statement of the creed of Ahl al-Sunnah, Al-Maktabah al-Tijariyah al-Kubra, Egypt, p. 390

Page 513 of 742

संक्षेप में, यह चर्चा कि ग्रंथों (नसूस) के विरुद्ध, सर्वसम्मति (इज्मा) के विरुद्ध, अश्अरी के विरुद्ध, हनफ़ी के विरुद्ध, अंतर्ज्ञान के विरुद्ध, प्रमाण के विरुद्ध, क्या अहले सुन्नत का अक़ीदा (विश्वास) हो सकता है, या इमाम इब्न अल-हुमाम का यह अक़ीदा है? ईश्वर न करे! अक़ीदा वही है जो स्वयं हमारे रब अज्ज़-ओ-जल्ल ने फ़रमाया: "क्या अल्लाह के बिना कोई रचयिता है?"[1] (यानी, क्या अल्लाह के सिवा कोई और रचयिता है? - त) और फ़रमाया: "रचना और आदेश उसी के लिए हैं"[2] (यानी, केवल उसी के लिए रचना और अधिकार है - त) और फ़रमाया: "तो क्या वह जो रचना करता है, उसके समान है जो रचना नहीं करता?"[3] (यानी, क्या सृष्टिकर्ता उसकी तरह है जो रचना नहीं करता? - त) और फ़रमाया: "वे कुछ भी रचना नहीं करते जबकि वे स्वयं रचित हैं"[4] (यानी, वे किसी चीज़ को पैदा नहीं करते जबकि वे स्वयं मख़लूक़ हैं - त)। अक़ीदा वही है जो स्वयं इमाम इब्न अल-हुमाम ने इसी मूल के आरंभ में लिखा कि "बेशक अल्लाह के सिवा कोई रचनाकार नहीं है"[5] (बेशक अल्लाह तआला के सिवा कोई रचयिता नहीं है - त)।

अक़ीदा वही है जो प्रशंसित इमाम ने स्वयं उसी पुस्तक 'मुसायरा' के अंत में लिखा, जहाँ उन्होंने अहले सुन्नत के अक़ीदों की सूची दी और मृत्यु तक उस पर अपनी अडिगता के लिए प्रार्थना की कि वे फ़रमाते हैं:

(अरबी)

हम अपनी पुस्तक को अहले सुन्नत व जमाअत के अक़ीदे के स्पष्टीकरण पर समाप्त करते हैं, और वह यह है कि अल्लाह तआला अकेला है जिसका कोई शरीक (साथी) नहीं है, वह शरीरों और उनके कार्यों के निर्माण में अद्वितीय है,[6] (यहाँ तक कि उन्होंने कहा, उन पर जलाल वाले की दया हो) और हम अल्लाह सुब्हानहु व तआला की महान उदारता और उसकी बड़ाई से याचना करते हैं कि वह हमें इस पक्के यक़ीन के साथ इस्लाम की

(उर्दू)

हम अपनी पुस्तक को अहले सुन्नत व जमाअत के अक़ीदे की स्पष्टता पर समाप्त करते हैं, और वह यह है कि अल्लाह तआला एक और ला-शरीक है, वह ज़ात और अफ़आल के पैदा करने में बेजोड़ है, और उन पर अल्लाह की रहमत हो, उन्होंने अंत में यूँ फ़रमाया, और अल्लाह सुब्हानहु व तआला के जूद-ओ-करम और उसकी किबरियाई से हम सवाली हैं कि वह हमें इस पुख़्ता यक़ीन के साथ हालत-ए-इस्लाम में

(अरबी)	(उर्दू)
स्थिति में मृत्यु प्रदान करे, वह बड़े अनुग्रह वाला है, और वही...	वफ़ात नसीब फ़रमाए, वह बड़े फ़ज़्ल वाला है, और वही...

टी. मजलिसे दावत-ए-इस्लामी

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम ३५/३ [2] अल-क़ुरआन अल-करीम ७/५४ [3] अल-क़ुरआन अल-करीम १६/१७ [4] अल-क़ुरआन अल-करीम १६/२० [5] अल-मुसायरा मत्न अल-मुसामरा, अल-'इल्म बि-अन्नहू तआला ला ख़ालिक़ा सिवाहु, अल-मकतबा अत-तिजारिया अल-कुबरा, मिस्र, पृ. ९६ [6] अल-मुसायरा मत्न अल-मुसामरा, लेखक की पुस्तक का समापन अहले सुन्नत के अक़ीदे के वर्णन के साथ, अल-मकतबा अत-तिजारिया अल-कुबरा, मिस्र, पृ. ३९०

بالجملہ یہ بحث کہ نصوص کے خلاف، اجماع کے خلاف، اشعریہ کے خلاف، حنفیہ کے خلاف، وجدان کے خلاف، برہان کے خلاف، کیا عقیدہ اہلسنت ہو سکتی ہے، یا امام ابن الہمام کا یہ عقیدہ ہے حاش للہ، عقیدہ وہی ہے جو خود ہمارے رب عزوجل نے فرمایا: "هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللهِ"[1] (کیا اللہ تعالی کے بغیر کوئی خالق ہے۔ت) اور فرمایا: "أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ"[2] (صرف اسی کے لئے خلق اور امر ہے۔ت) اور فرمایا: "أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ"[3] (تو کیا پیدا کرنے والا اس کی طرح ہے جو پیدا نہیں کرتا۔ت) اور فرمایا: "لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ"[4] (وہ کسی چیز کو پیدا نہیں کرتے جبکہ وہ خود مخلوق ہیں۔ت) عقیدہ وہی ہے جو خود امام ابن الہمام نے اسی اصل کے آغاز میں لکھا کہ ان اللہ لا خالق سواہ[5] (بیشک اللہ تعالٰی کے سوا کوئی خالق نہیں۔ت)

عقیدہ وہی ہے جو خود امام ممدوح نے اسی کتاب مسایرہ کے آخر میں لکھا، جہاں عقائد اہلسنت کی فہرست دی اور تادم مرگ اس پر اپنے ثابت قدم رہنے کی دعا کی کہ فرماتے ہیں:

(عربی)

ونختم الكتاب بإيضاح عقيدة اهل السنة والجماعة، وهى انه تعالى واحد لا شريك له، منفرد بخلق الذوات وافعالها،[6] (الى ان قال عليہ رحمة ذى الجلال) والله سبحنه نسأله من عظيم جوده وكبر منه ان يتوفانا على يقين ذلك مسلمين انه ذو الفضل العظيم. وهو

(اردو)

ہم اپنی کتاب کو اہلسنت و جماعت کے عقیدہ کی وضاحت پر ختم کرتے ہیں، اور وہ یہ ہے کہ اللہ تعالٰی واحد لاشریک ہے وہ ذات اور افعال کے پیدا کرنے میں منفرد ہے، اور ان رحمہ اللہ تعالٰی نے آخر میں یوں فرمایا، اور اللہ سبحانہ و تعالی کے جود و کرم اور اس کی کبریائی سے ہم سوالی ہیں کہ وہ ہمیں اس پختہ یقین حالت اسلام

(عربی) **(اردو)**

میں وفات نصیب فرمائے، وہ بڑے فضل والا ہے، اور

وہی

T. Majlis of Dawatelslami

[1] القرآن الکریم ۳/۳۵ [2] القرآن الکریم ۷/۵۴ [3] القرآن الکریم ۱۶/۱۷ [4] القرآن الکریم ۱۶/۲۰ [5] المسایرة متن المسامرة العلم بانه تعالی لا خالق سواه المکتبة التجاریة الکبری مصر ص ۹۶ [6] المسایرة متن المسامرة ختم المصنف کتابه ببیان عقیده اہلسنت المکتبة التجاریة الکبری مصر ص ۳۹۰

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

[Top Left Box]: Allah is sufficient for us and He is the best Disposer of affairs. And there is no power nor might except with Allah, the Exalted, the Magnificent. (1) [Top Right Box]: Allah is enough for us and He is the best Disposer. "There is no power or might except with Allah the High, the Great." (T) The creed is that which passed through the explanation of Imam Sadr al-Shari'ah. (This treatise was found incomplete).

Issue 75: From Dera Ghazi Khan, Block 12, sent by Maulana Ahmad Bakhsh Sahib. 21 Dhu al-Qi'dah 1339 AH. To the King of Scholars and the Virtuous, my trustworthy hope, may Allah Almighty prolong his shadow over the heads of those seeking benefit! After boundless humility and a desire for a visit that knows no bounds, I submit: I used to consider the Deobandis extremely loathsome and heretics regarding the possibility of lying [attributed to Allah]. During these days, I happened to study "Juhd al-Muqill" by Mahmood Hasan Deobandi. Regardless of rational arguments, the citations and narrations from credible books found in it proved to be strictly against the [true] belief. There was no choice but to inquire from your presence to resolve this difficulty. If there is a detailed response to "Juhd al-Muqill" or any other satisfying pamphlet or book published, please command a servant to send it via V.P.P. (Value Payable Post) and I will be grateful. Otherwise, please reassure me regarding the response to the passages in numerous books like Sharh al-Maqasid, Sharh al-Mawaqif, Sharh al-Tawali', al-Musayarah, etc., in which it is clearly stated that the occurrence of abominations from the Pure God, Glory be to Him, is possible. That is all.

Answer: To the respected Maulana, possessor of complete glory, excellence, and generosity, may his high status endure and his days and nights be blessed. Peace be upon you and the mercy of Allah and His blessings. The honored letter arrived here after returning from Bareilly. This humble servant became severely ill after reciting the blessed gathering on 12th Rabi' al-Awwal, such an illness as I had never experienced. I had my will written. Praise be to Allah, the Almighty Lord granted healing, and to Allah belongs all praise. During that time, your praiseworthy eulogy (Naat) arrived. I lacked the strength to look at it, and it got mixed up with other papers and remained lost for months. My greatest regret was that you mentioned no copy of it was left with you. Now, thank God, it has been found after months. It has been months since the illness subsided, but the severe weakness it caused still persists. I pray the Fard, Witr, and Fajr Sunnahs standing with great difficulty, and the

remaining Sunnahs sitting. The mosque is ten to twelve steps from my door; four people carry me there and back on a chair. Other ailments that have been constant for years continue as usual, sometimes improving and sometimes worsening.

[Bottom Left Box]: Praise be to Allah in every state, and I seek refuge in Allah from the state of the people of the Fire. [Bottom Right Box]: All praise is for Allah in every state, and I seek refuge in Allah from the state of the people of Hell. (T)

1. Al-Musayarah Matn al-Musamarah: The author ended his book with a summary of the Ahl al-Sunnah creed. Al-Maktabah al-Tijariyah al-Kubra, Egypt, p. 395.

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

[ऊपरी बायां बॉक्स]: अल्लाह हमारे लिए पर्याप्त है और वह सबसे अच्छा कार्यसाधक है। और अल्लाह, जो अत्यंत उच्च और महान है, के अलावा कोई शक्ति और सामर्थ्य नहीं है। (1) [ऊपरी दायां बॉक्स]: हमें अल्लाह काफी है और वह बेहतरीन वक़ील है। 'अल्लाह के अलावा न कोई ताकत है और न कुव्वत, जो बुलंद और अज़ीम है।' (त) अकीदा (विश्वास) वह है जो इमाम सद्रुश शरीया के स्पष्टीकरण में गुज़रा। (यह रिसाला अधूरा मिला)।

मसला 75: डेरा गाजी खान, ब्लॉक 12 से, मौलवी अहमद बख्श साहब द्वारा प्रेषित। 21 ज़िल-कादा 1339 हिजरी। हज़रत मलिकुल उलमा वल फ़ुज़ला, मेरे भरोसेमंद, अल्लाह तआला उनका साया लाभ उठाने वालों के सरों पर कायम रखे! असीम विनीतता और दर्शन की उस इच्छा के बाद जिसकी कोई सीमा नहीं है, गुज़ारिश है: मैं देवबंदियों को झूठ की संभावना (अल्लाह के बारे में) के संबंध में अत्यंत घृणास्पद और पाखंडी मानता था। इन दिनों महमूद हसन देवबंदी द्वारा लिखित "जुहद अल-मुक़िल्ल" के अध्ययन का अवसर मिला। तर्कसंगत प्रमाणों की परवाह न करते हुए, उसमें मौजूद विश्वसनीय पुस्तकों के उद्धरण और विवरण अकीदे (विश्वास) के सख्त खिलाफ साबित हुए। आपकी सेवा में पूछने के अलावा इस मुश्किल को हल करने का कोई चारा नहीं मिला। यदि "जुहद अल-मुक़िल्ल" का कोई विस्तृत उत्तर या कोई अन्य संतोषजनक पुस्तिका या पुस्तक छपी हो, तो किसी सेवक को आदेश देकर वी.पी. (वैल्यू पेएबल) द्वारा भेजने का कष्ट करें, मैं आभारी रहूँ। अन्यथा, मुझे आश्वस्त करें कि शर्ह मक़ासिद, शर्ह मवाकिफ़, शर्ह तवालिअ और मुसायरा आदि जैसी अनेक पुस्तकों के उन अंशों का क्या उत्तर है जिनमें स्पष्ट रूप से मौजूद है कि ईश्वर, जो पवित्र और प्रतापी है, से बुराइयों का होना संभव है। बस इतना ही।

उत्तर: अल-जवाब: मुअज़्ज़म मौलाना की सेवा में, जो पूर्ण महिमा, श्रेष्ठता और उदारता के स्वामी हैं, उनकी महानता बनी रहे और उनके दिन-रात बरकत वाले हों। अस्सलामु अलैकुम व रहमतुल्लाहि व बरकातहु। आपका सम्माननीय पत्र बरेली से वापसी के बाद यहाँ पहुँचा। यह फकीर (निवेदक) 12 रबी-उल-अव्वल शरीफ की सभा में पाठ करने के बाद शाम से इतना बीमार हो गया कि ऐसी बीमारी कभी नहीं हुई थी। मैंने अपना वसीयतनामा भी लिखवा दिया था। अंततः अल्लाह तआला के शुक्र से मौला अज़्ज़-व-जल्ल ने स्वास्थ्य प्रदान किया, और अल्लाह की प्रशंसा है। इसी बीच आपकी प्रशंसनीय नातिया कसीदा (स्तुति) आई थी। मुझमें उसे देखने की शक्ति कहाँ थी, वह कागज़ों में मिल गया और महीनों तक खोया रहा। मुझे सबसे ज़्यादा अफ़सोस इस बात का था कि आपने लिखा था कि उसकी

दूसरी प्रति आपके पास नहीं है। अब अल्हम्दुलिल्लाह महीनों बाद वह मिल गया है। बीमारी को खत्म हुए महीने बीत गए लेकिन उससे जो भारी कमज़ोरी पैदा हुई थी वह अब भी वैसी ही है। फ़र्ज़, वित्र और सुबह की सुन्नतें बड़ी मुश्किल से खड़े होकर पढ़ता हूँ, बाकी सुन्नतें बैठकर। मस्जिद मेरे दरवाज़े से दस-बारह कदम दूर है, चार लोग कुर्सी पर बिठाकर वहाँ ले जाते और लाते हैं। और बाकी बीमारियाँ जो कई वर्षों से स्थायी हैं, वे वैसी ही बनी हुई हैं, कभी सुधार होता है तो कभी गिरावट।

[निचला बायां बॉक्स]: हर हाल में अल्लाह के लिए सारी प्रशंसा है, और मैं अल्लाह की पनाह माँगता हूँ आग (नरक) वालों के हाल से। [निचला दायां बॉक्स]: तमाम तारीफें हर हाल में अल्लाह तआला के लिए हैं और दोज़खियों के हाल से मैं अल्लाह तआला की पनाह माँगता हूँ। (त)

1. अल-मुसायरा मतन अल-मुसामरा: लेखक ने अपनी पुस्तक का समापन संक्षेप में अहले सुन्नत के अकीदे (अकीदा-ए-अहले सुन्नत) के वर्णन के साथ किया। अल-मकतबा अल-तिजारिया अल-कुबरा, मिस्र, पृष्ठ 395।

पृष्ठ 514 / 742

[بائیں اوپر والا باکس]: حسبنا ونعم الوکیل، ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔1 [دائیں اوپر والا باکس]: ہمیں کافی ہے اور بہترین وکیل ہے، ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ (ت) عقیدہ وہ ہے جو امام صدر الشریعہ کی توضیح سے گزرا، (یہ رسالہ ناقص ملا)

مسئلہ ۷۵: از ڈیرہ غازی خاں، بلاک ۱۲، مرسلہ مولوی احمد بخش صاحب ۲۱ ذی القعدہ ۱۳۳۹ھ

حضرت ملک العلماء والفضلاء ثقتی رجائی ادام اللہ تعالٰی ظلہ علی رؤوس المستفیضین! نیاز بے انداز و شوقِ زیارت کے بعد جن کا کوئی حد وانداز نہیں، گزارش، میں دیوبندیوں کو امکان کذب کے متعلق سخت مبغوض اور ملحد جانتا تھا ان ایام میں جہد المقل مؤلفہ محمود حسن دیوبندی کا اتفاق مطالعہ ہوا تو عقلی دلائل کی پرواہ نہ کرکے کتب معتبرہ کی نقول وروایات جو اس میں موجود ہیں سخت مخالف عقیدہ خود ثابت ہوئی ہے، سوا اس کے کوئی چارہ نہ ملا کہ حضور کی خدمت میں دریافت کرنے سے یہ مشکل حل ہو، اگر کوئی جہد المقل کا جواب مفصل یا کوئی اور تسلی بخش رسالہ یا کتاب چھپی ہو تو کسی خادم کے نام حکم فرما کر کہ وی پی بھیج دیں ممنون فرمائیں، ورنہ مجھے مطمئن فرمادیں کہ شرح مقاصد وشرح مواقف وشرح طوالع ومسائرہ وغیرہ کتب کثیرہ کی عبارات کا کیا جواب ہے جن میں صاف طور پر موجود ہے کہ خدائے پاک جل شانہ سے صدور قبائح ممکن ہے، فقط

الجواب: بملاحظہ مولینا المکرم ذی المجد الاتم والفضل والکرم دامت معالیہ وبورکت ایامہ ولیالہ۔ السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ، نامی نامہ بریلی سے واپس ہو کر یہاں آیا، فقیر ۱۲ ربیع الاول شریف کی مجلس مبارک پڑھ کر شام سے سخت علیل ہوا کہ ایسا مرض کبھی نہ ہوا تھا، میں نے وصیت نامہ لکھوا دیا، بارے بحمدہ تعالٰی مولٰی عزوجل نے شفا بخشی وللہ الحمد۔ اسی دوران میں

آپ کا قصیدہ حمیدہ نعتیہ آیا تھا مجھ میں دیکھنے کی قوت کہاں تھی وہ کاغذات میں مل گیا اور مہینوں گم رہا، مجھے زیادہ ندامت اس کی تھی کہ جناب نے تحریر فرمایا کہ اس کا مثنی یہاں نہیں، اب الحمد للہ مہینوں کے بعد مل گیا، زوال مرض کو مہینے گزرے مگر جو ضعف شدید اس سے پیدا ہوا تھا اب تک بدستور ہے۔ فرض و وتر اور صبح کی سنتیں بدقت کھڑے ہو کر پڑھتا ہوں باقی سنتیں بیٹھ کر۔ مسجد میرے دروازے سے دس بارہ قدم ہے وہاں تک چار آدمی کرسی پر بٹھا کر لے جاتے اور لاتے، اور باقی امراض کہ کئی برس سے کالازم ہیں بدستور ہیں، کبھی ترقی کبھی تنزل،

[بائیں نیچے والا باکس]: والحمد للہ علی کل حال واعوذ باللہ من حال اھل النار۔ [دائیں نیچے والا باکس]: تمام تعریفیں ہر حال میں اللہ تعالیٰ کے لئے ہیں اور دوزخیوں کے حال سے میں اللہ تعالیٰ کی پناہ مانگتا ہوں (ت)

1 المسایرۃ متن المسامرۃ ختم المصنف کتابہ ببیان عقیدۃ اہلسنت اجمالاً المکتبۃ التجاریۃ الکبریٰ مصر ص ۳۹۵

God forbid, I seek forgiveness from Allah, God protect us. This is not expressed as a complaint, but merely to state facts as an excuse. Infinite praise belongs to the Noble One for this; by His Honor and Majesty, there are millions of countless blessings on every single hair from head to toe, and hundreds of thousands of unaccountable instances of well-being.

[Boxed Text] Arabic: To Him belongs praise, a praise that is much, pure, and blessed, as our Lord loves and is pleased with, filling the heavens, filling the earth, and filling whatever He wills thereafter. And all praise is for Allah, the Lord of the worlds. Urdu: Praise is for Him alone, such a praise that is very pure and blessed, as our Lord desires—filling the skies, filling the earth, and filling everything He wills; and all praises are for that Deity who is the Provider of all the worlds. (T)

In these circumstances, distressed by the intense heat, I came here to the mountains on the 29th of Sha'ban to spend Ramadan and the summer. I am a seeker of prayers. These weaknesses, this lack of strength, these illnesses, combined with my solitude and being surrounded by the enemies of religion on all four sides—it is only His help and that of His Beloved (peace and blessings of Allah be upon him) that time is constantly spent in repelling the enemies of religion and the foes of Islam.

[Boxed Text] Arabic: May the Master accept [it] by His grace, and to Him belongs praise for His blessings. Urdu: May the Lord Almighty accept it by His grace, and praise is for Him alone for His blessings. (T)

Even after coming here, five treatises have been written in refutation of the wicked ones, and a sixth is under composition. Regarding the question you mentioned, it has been a long time since I composed an independent treatise titled "Al-Qam' al-Mubin li-A'mal al-Mukadhdhibin" in response to it. It started being printed at the end of my treatise "Subhan al-Subbuh 'an 'Ayb Kadhib Maqbuh," but unfortunately it has not been fully printed yet. I am writing to the press to send whatever portion has been printed. Briefly, I will submit a couple of words here, which by the help of Allah Almighty, will be sufficient and ample for a perfect scholar like yourself. For the people of religion and justice, one point is enough in response to these passages. Creed is what is written in texts, or chapter and section headings, or lists, or specifically in books of creed; that is what an adherent of the Ahl al-Sunnah believes in, and that is the reliable religion of those scholars themselves. What is written incidentally during the mention of proofs, discussions, and debates is neither to be

relied upon nor is it their own belief. Moreover, observe the most supreme and clear issue of Monotheism (Tawhid). See what kind of refutations have been brought against its proofs in this discourse of the Hadith scholar. Putting aside rational proofs, consider the definitive, certain, faithful, Quranic proof itself:

[Boxed Text] Arabic: "Had there been within them [i.e., the heavens and earth] gods besides Allah, they both would have been ruined." Urdu: If there were gods other than Allah Almighty in the earth and sky, they would surely have been destroyed. (T)

1. The Holy Quran 21/22

ईश्वर न करे, मैं अल्लाह से क्षमा माँगता हूँ, ईश्वर हमारी रक्षा करे। यह शिकायत के रूप में नहीं बल्कि केवल वास्तविकता को स्पष्ट करने के लिए एक बहाना है। उस कृपालु के लिए शाश्वत प्रशंसा है; उसकी गरिमा और महिमा से, सिर से पैर तक प्रत्येक रोंगटे पर करोड़ों अनगिनत अनुग्रह हैं और लाखों बेहिसाब कुशलक्षेम हैं।

[बॉक्स टेक्स्ट] अरबी: प्रशंसा उसी के लिए है, ऐसी प्रशंसा जो बहुत अधिक, पवित्र और बरकत वाली हो, जैसा कि हमारा रब पसंद करता है और जिससे वह प्रसन्न होता है; आकाश भर, धरती भर और हर वह चीज़ भर जिसे वह चाहे। और सभी प्रशंसा उस अल्लाह के लिए है जो समस्त संसारों का पालनहार है। उर्दू: प्रशंसा उसी के लिए है, ऐसी प्रशंसा जो बहुत अधिक पाक, बरकत वाली है जैसे हमारा रब चाहे—आसमान भर, ज़मीन भर और हर वह चीज़ भर जो वह चाहे, और तमाम तारीफें उस माबूद (पूज्य) के लिए हैं जो तमाम जहानों का परवर्दिगार (पालनहार) है। (त)

इन परिस्थितियों में, भीषण गर्मी से व्याकुल होकर, मैं रमज़ान बिताने और गर्मियाँ गुज़ारने के लिए 29 शाबान को यहाँ पहाड़ों पर आया हूँ। मैं दुआओं का अभिलाषी हूँ। ये कमज़ोरियाँ, यह शक्तिहीनता, ये बीमारियाँ, फिर मेरा एकांत और उस पर चारों तरफ से धर्म के शत्रुओं का घेरा; यह केवल उसकी और उसके प्रिय (अल्लाह की उन पर कृपा और शांति हो) की सहायता है कि समय निरंतर धर्म के शत्रुओं और इस्लाम के दुश्मनों को दूर करने में व्यतीत हो रहा है।

[बॉक्स टेक्स्ट] अरबी: स्वामी अपनी कृपा से स्वीकार करे और उसकी अनुकम्पाओं पर प्रशंसा उसी के लिए है। उर्दू: मौला तआला अपने करम से कुबूल फरमाए और उसकी नेमतों पर उसी के लिए हम्द (प्रशंसा) है। (त)

यहाँ आकर भी दुष्टों के खंडन में पाँच शोध-पत्र लिखे जा चुके हैं और छठा निर्माणाधीन है। जहाँ तक आपके सवाल का संबंध है, बहुत समय हो गया जब मैंने इसके उत्तर में एक स्वतंत्र शोध-पत्र "अल-क़म' अल-मुबीन लि-आमाल अल-मुकज़्ज़िबीन" लिखा था। यह मेरे शोध-पत्र "सुब्हान अल-सुब्बूह अन ऐब कज़िब मक़बूह" के अंत में छपना शुरू हुआ था, लेकिन दुर्भाग्य से अभी तक पूरा नहीं छप पाया है। मैं छापेखाने को लिख रहा हूँ कि जितना भी हिस्सा छप चुका है उसे भेज दें। संक्षेप में यहाँ भी दो शब्द निवेदन कर दूँ जो आप जैसे पूर्ण विद्वान के लिए अल्लाह की सहायता से पर्याप्त और संतोषजनक होंगे। इन इबारतों के जवाब में धर्म और न्याय के प्रेमियों के लिए एक नुक्ता (बिंदु) ही

काफी है। अकीदा (आस्था) वह होता है जो मूल ग्रंथों, या अध्यायों और खंडों के शीर्षकों, या सूची, बल्कि विशेष रूप से अकीदे की पुस्तकों में लिखा जाता है; वही अहले सुन्नत का विश्वास होता है और वही उन विद्वानों का अपना विश्वसनीय धर्म होता है। दलीलों, चर्चाओं और बहसों के दौरान जो कुछ प्रसंगवश लिख दिया जाता है, उस पर न तो भरोसा किया जाता है और न ही वह उनका अपना अकीदा होता है। और तो और, सबसे उच्च और स्पष्ट तौहीद (एकेश्वरवाद) के मसले में ही देख लीजिए। मुहद्दिस (हदीस विद्वान) के इस कलाम में इसकी दलीलों पर कैसे-कैसे आक्षेप किए गए हैं। तार्किक दलीलों को एक तरफ रख दें, स्वयं निश्चित, ठोस, ईमानी और क़ुरआनी प्रमाण देखें:

[बॉक्स टेक्स्ट] अरबी: "यदि उन दोनों (आकाश और धरती) में अल्लाह के सिवा और भी पूज्य होते, तो वे दोनों अवश्य ही नष्ट हो जाते।" उर्दू: अगर ज़मीन व आसमान में अल्लाह तआला के सिवा और खुदा होते तो ज़रूर तबाह हो जाते। (त)

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 21/22

حاشا اللہ استغفر اللہ معاذ اللہ یہ بطورِ شکایت نہیں بلکہ صرف معذرت کیلئے اظہارِ واقعیت، اس کی وجہ کریم کو حمدِ ابدی ہے بعزتہ وجلالہ سر سے پاؤں تک ایک ایک رونگٹے پر کروڑوں بے شمار نعمتیں ہیں لاکھوں بے حساب عافیتیں ہیں۔

[Arabic [Boxed Text]: وله الحمد حمدا كثيرا طيبا مباركا فيه كما يحب ربنا ويرضى ملأ السموت وملأ الارض وملأ ماشاء من شيئ بعد والحمد لله رب العلمين۔ Urdu: حمد اسی کے لئے ہے ایسی حمد جو بہت زیادہ پاک ، برکت والی ہے جیسے ہمارا رب چاہے آسمان بھر ، زمین بھر اور ہر وہ شئی بھر جو وہ چاہے، اور تمام تعریفیں اس معبود کے لئے ہیں جو تمام جہانوں کا پروردگار ہے (ت)

ان حالات میں شدتِ گرما سے گھبرا کر رمضان شریف کرنے اور گرمیاں گزارنے ۲۹ شعبان سے یہاں پہاڑ پر آیا، طالب دعا ہوں، یہ کمزوری یہ قوت ضعف یہ علالتیں پھر میری تنہائی اور اس پر اعدائے دین کا چاروں طرف سے نرغہ، اسی کی پھر اس کے حبیب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی مدد ہے کہ برابر دفع اعدائے دین و دشمنانِ اسلام میں وقت صرف ہوتا ہے،

[Arabic [Boxed Text]: تقبل المولى بكرمه وله الحمد على نعمه۔ Urdu: مولا تعالٰی اپنے کرم سے قبول فرمائے اور اس کی نعمتوں پر اسی کے لئے حمد ہے (ت)

یہاں آکر بھی پانچ رسالے ردِ خُبثاء میں تصنیف ہوچکے ہیں اور چھٹا زیرِ تصنیف ہے۔ یہ سوال کہ جناب نے فرمایا مدت ہوئی اس کے جواب میں بھی ایک مستقل رسالہ "القمع المبین لآمال المکذبین" تصنیف کر چکا ہوں جو میرے رسالہ "سبحن السبوح عن عیب کذب مقبوح" کے آخر میں طبع ہونا

شروع ہوا تھا مگر افسوس کہ اب تک پورا نہ چھپا، میں مطبع کو لکھتا ہوں کہ وہ جس قدر بھی چھپا ہے حاضر خدمت کرے۔ اجمالاً یہاں بھی دو حرف گزارش کروں کہ جناب جیسے فاضلِ کامل کے لئے بعونہ عزوجل کافی ووافی ہوں گے۔ ان عبارتوں کے جواب کو اربابِ دین وانصاف کے لئے بحمدہ تعالیٰ ایک نکتہ بس ہے۔ عقیدہ وہ ہوتا ہے جو متون، یا تراجم ابواب و فصول، یا فہرست وفذ بلکہ عقائد میں لکھتے ہیں وہی اہلسنت کا معتقد ہوتا ہے وہ ہی خود ان علماء کا دین معتمد ہوتا ہے۔ ہنگامِ ذکرِ دلائل و ابحاث و مناظرہ جو کچھ ضمناً لکھ جاتے ہیں اس پر نہ اعتماد ہے نہ خود انکا اعتقاد ہے، اور تو اور خود سب سے اعلیٰ واجلیٰ مسئلہ توحید میں ملاحظہ فرمائیے۔ اس کلامِ محدث میں اس کے دلائل پر کیسا کیسا نقض وارد کئے ہیں۔ دلائلِ عقلیہ بالائے طاق رکھئے خود برہانِ قطعی یقینی ایمانی قرآنی:

[Arabic [Boxed Text]: " لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا " ١۔ Urdu: اگر زمین و آسمان میں اللہ تعالیٰ کے سوا اور خدا ہوتے تو ضرور تباہ ہو جاتے (ت)

١ القرآن الکریم ٢١/ ٢٢

Fatawa Razawiya Volume 15

What a hullabaloo and uproar occurred, to the extent that Allama Sa'd al-Din al-Taftazani wrote it as merely persuasive. To what extent did the matter reach? Does it mean, God forbid, that they do not have faith in monotheism (Tawhid) or have some doubt in it? No, these are just exercises of temperament and pen-play of debates and discussions, which become a cause of misguidance and a document of straying for the misguided. People of composure and steadfastness know that: "They did not present this to you except for the sake of argument. In fact, they are a quarrelsome people" 1. They did not say this to you but for the sake of wrongful arguing; rather, they are contentious people. (T)

Therefore, the leaders of the religion and the great well-wishers have always condemned this innovative speech (Ilm al-Kalam) and prohibited engagement in it, to the point that our master Imam Abu Yusuf (may Allah be pleased with him) said: "Whoever seeks knowledge through Kalam (scholastic theology) becomes a heretic (Zindiq)" 2. Whoever acquired the knowledge of Kalam became a heretic. (T)

Te jurists (Fuqaha) have said that whatever bequest is made for the scholars, the practitioners of Kalam (Mutakallimin) will not receive any share of it. I have mentioned several examples of this in "Al-Qam' al-Mubin" stating that faith and belief are one thing, and in debate and discussion something else entirely is written, reaching even to explicit disbelief. A Maulana, in the footnotes of "Khayali", through his own imagination, cited such an impure thought and considered it established and accepted that the knowledge of the Almighty is finite. "Truly, to Allah we belong and truly, to Him we shall return" 3. (We belong to Allah, and to Him we are to return. T). This is an explicit contradiction of faith. The teacher of Allama Sayyid Sharif, Sayyid Mubarak Shah, wrote in the commentary of "Hikmat al-'Ayn" that the 'Necessary Being' (Wajib al-Wujud) is not dependent on anyone only in its existence; if it is dependent on another in its individuation and identification, then what is the harm? Is this Islam? By God, no! And he didn't even consider that its individuation and existence are one and the same, identical to His noble Essence. God forbid, if He were dependent in individuation, He would be dependent on another in the very essence of existence, then how would He remain the 'Necessary Being'? "There is no power nor strength except with Allah, the Most High, the Most Great." These gentlemen themselves have also explicitly stated that beliefs have become known and determined; do not rely on what we write in research and disputes etc. Check its compliance or contradiction with the creed. Even then, if "those in whose hearts is

perversity" 4 (those people in whose hearts is deviance) go astray, "then they follow..."

1 Quran Al-Karim 43/58 2 Manh al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar on the authority of Abu Yusuf, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 4 3 Quran Al-Karim 2/156 4 Quran Al-Karim 3/7

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

क्या कुछ शोर-ओ-गुल और हंगामा न हुआ, यहाँ तक कि अल्लामा साद अल-दीन तफ़्ताज़ानी ने इसे महज़ इक़नाई (मनाने के लिए) लिख दिया। बात कहाँ तक पहुँच गई, क्या माज़ अल्लाह इसका यह अर्थ है कि उन्हें तौहीद (एकेश्वरवाद) पर ईमान नहीं है या इसमें कुछ संदेह है? नहीं, ये केवल स्वभाव की आज़माइशें और बहस-ओ-मुबाहिसा की कलमकारी हैं, जो गुमराहों के लिए गुमराही का कारण और विचलन का दस्तावेज़ बन जाती हैं, और गंभीरता और स्थिरता वाले लोग जानते हैं कि: "उन्होंने यह बात आपके सामने केवल बहस के लिए रखी है, बल्कि वे झगड़ालू लोग हैं" 1। उन्होंने आपसे यह बात केवल नाहक झगड़ा करने के लिए कही, बल्कि वे बहुत झगड़ालू लोग हैं। (त)

इसीलिए धर्म के इमामों और बड़े शुभचिंतकों ने हमेशा इस नए दर्शन (इल्म अल-कलाम) की निंदा की और इसमें व्यस्त होने से मना फ़रमाया है, यहाँ तक कि सैयदना इमाम अबू यूसुफ़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने फ़रमाया: "जिसने कलाम के माध्यम से ज्ञान प्राप्त करना चाहा, वह ज़ंदीक़ (नास्तिक) हो गया" 2। जिसने इल्म-ए-कलाम हासिल किया वह ज़ंदीक़ हो गया। (त)

फ़ुक़्हा-ए-किराम (धर्मशास्त्रियों) ने फ़रमाया है कि जो वसीयत उलमा के लिए की जाए, मुतकल्लिमीन (कलाम के विद्वान) उसमें से कुछ हिस्सा नहीं पाएंगे। मैंने "अल-क़म' अल-मुबीन" में इसके कई उदाहरण दिए हैं कि ईमान और अक़ीदा कुछ और है, और बहस-ओ-मुबाहिसा में कुछ का कुछ लिख देते हैं, यहाँ तक कि स्पष्ट कुफ़्र (अविश्वास) तक पहुँच जाते हैं। एक मौलवी ने 'हाशिया-ए-ख़याली' में अपने स्वयं के विचार से कैसा अपवित्र विचार उद्धृत किया और उसे स्वयं स्वीकृत और स्थापित रखा कि अल्लाह तआला का ज्ञान सीमित है। "बेशक हम अल्लाह के हैं और हमें उसी की ओर लौट कर जाना है" 3। (हम अल्लाह की मिलकियत हैं और हमें उसी की तरफ़ पलटना है। त)। यह ईमान का स्पष्ट विरोधी है। अल्लामा सैयद शरीफ़ के उस्ताद सैयद मुबारक शाह ने 'शरह हिकमत अल-ऐन' में लिख दिया कि 'वाजिबुल वजूद' (अल्लाह) केवल अपने अस्तित्व में किसी का मोहताज नहीं होता, यदि वह अपने निर्धारण और व्यक्तित्व में दूसरे का मोहताज हो तो क्या हर्ज है? क्या यह इस्लाम है? अल्लाह की कसम, बिलकुल नहीं! और इतना भी विचार नहीं किया कि उसका निर्धारण और अस्तित्व एक ही हैं, जो उसकी ज़ात-ए-करीम के ऐन (समान) हैं। माज़ अल्लाह, यदि वह निर्धारण में मोहताज हुआ तो स्वयं अस्तित्व में दूसरे का मोहताज हुआ, फिर वह 'वाजिबुल वजूद' कैसे रहा? "और बुराई से बचने और नेकी करने की ताक़त नहीं मगर अल्लाह की मदद से जो बहुत बुलंद और अज़मत वाला है।" इन हज़रात ने स्वयं भी स्पष्ट कर दिया है कि अक़ाएद (विश्वास) ज्ञात

और निर्धारित हो चुके हैं, अब बहसों और विवादों आदि में हम जो कुछ लिखें उस पर भरोसा न करो। अक़ीदे से उसकी समानता या विरोध देख लो। फिर भी अगर "जिनके दिलों में टेढ़ापन है" 4 (वे लोग जिनके दिलों में कजी है) बिगड़ें, "तो वे उसी के पीछे चलते हैं..."

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 43/58 2 मन्ह अल-रौद अल-अज़हर शरह अल-फ़िक़्ह अल-अकबर, अबू यूसुफ़ से, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 4 3 अल-क़ुरआन अल-करीम 2/156 4 अल-क़ुरआन अल-करीम 3/7

پر کیا کچھ شور و شغب نہ ہوا، حتٰی کہ علامہ سعد الدین تفتازانی نے اسے محض اقناعی لکھ دیا جس پر نوبت کہاں تک پہنچی، کیا معاذ اللہ اس کے یہ معنی ہیں کہ ان کو توحید پر ایمان نہیں یا اس میں کچھ شک ہے، نہیں یہ صرف طبع آزمائیاں اور بحث و مباحثہ کی خامہ فرسائیاں ہیں، جو گمراہوں کے لئے باعثِ ضلال و دستاویزِ اضلال ہو جاتی ہیں، اور اہل متانت و استقامت جانتے ہیں کہ: "مَا ضَرَبُوهُ لَكَ اِلَّا جَدَلًاؕ بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُوْنَ" 1- انہوں نے تم سے یہ نہ کہی مگر ناحق جھگڑنے کو بلکہ وہ ہیں جھگڑالو لوگ (ت)

ولہذا ائمہ دین و کبرائے ناصحین ہمیشہ سے اس کلام محدث کی مذمت اور اس میں اشتغال سے ممانعت فرماتے آئے یہاں تک کہ سیدنا امام ابو یوسف رضی اللہ تعالٰی عنہ نے فرمایا: من طلب العلم بالکلام تزندق 2- جس نے علم کلام حاصل کیا وہ زندیق ہو گیا (ت)

فقہائے کرام نے فرمایا جو وصیت علماء کے لئے کی جائے متکلمین اس سے کچھ حصہ نہ پائیں گے، میں نے "القمع المبین" میں متعدد نظائر اس کے ذکر کئے ہیں کہ ایمان و عقیدہ کچھ ہے، اور بحث و مباحثہ میں کچھ کا کچھ، حتٰی کہ کفر صریح تک لکھتے ہیں، مولوی نے حاشیہ خیالی میں خود خیالی سے کیسا ناپاک خیال نقل کیا اور خود اسے مسلم و مقرر رکھا کہ باری عزوجل کا علم متناہی ہے "اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُوْنَ" 3 (ہم اللہ کے مال ہیں ہم کو اسی کی طرف پھرنا ہے۔ت) یہ صریح مناقضِ ایمان ہے۔ علامہ سید شریف قدس سرہ کے استاد سید مبارک شاہ نے شرح حکمۃ العین میں لکھ دیا کہ واجب صرف اپنے وجود میں کسی کا محتاج نہیں ہوتا اپنے تعین و تشخص میں دوسرے کا محتاج ہو تو کیا حرج ہے، کیا یہ اسلام ہے، کلا واللہ، اور اتنا بھی خیال نہ کیا کہ اس کے تعین و وجود تو ایک ہی ہیں کہ اسکے ذات کریم کے عین ہیں، معاذ اللہ تعین میں محتاج ہوا

تو نفس وجود میں محتاج غیر ہوا پھر واجب الوجود کیسے رہا ولاحول ولاقوۃ الاباللہ العلی العظیم، یہ حضرات خود بھی تصریح کر گئے ہیں کہ عقائد معلوم و متعین ہو چکے ابحاث و مشاجرات وغیرہا میں جو کچھ ہم لکھیں اس پر اعتماد نہ کرو۔ عقیدہ سے مطابقت سے و مخالفت دیکھ لو پھر بھی اگر "الَّذِيْنَ فِيْ قُلُوْبِهِمْ زَيْغٌ" 4 (وہ لوگ جن کے دلوں میں کجی ہے) بگڑیں "فَيَتَّبِعُونَ"

1 القرآن الکریم ۴۳/ ۵۸ 2 منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر عن ابی یوسف مصطفیٰ البابی مصر ص ۴ 3 القرآن الکریم ۲/ ۱۵۶ 4 القرآن الکریم ۳/ ۷

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

"...seeking those (parts) thereof that are ambiguous, seeking discord..." (They pursue the ambiguous verses to seek misguidance - T); to apply this would be their misfortune and faithlessness. It is stated in Sharh al-Maqasid:

Often, the false opinions of philosophers are mentioned without engaging in an explanation of their falsehood, except for those instances where further explanation and detail are required. (T)	**كثير ما تورد الآراء الباطلة للفلاسفة من غير تعرض لبيان البطلان إلا فيما يحتاج إلى زيادة بيان۔**

Similarly, it is in Hasan Chalpi on Sharh al-Mawaqif; it is stated in the Mawaqif itself:

We do not address such discussions based on the reliance that you have already recognized them in their respective places. (T)	**إنما لا نتعرض لأمثاله للاعتماد على معرفتك بها في موضعها۔**

It is stated in Sharh al-Mawaqif:

It is binding upon you to observe the principles of the People of Truth in all discussions, even if they have not been explicitly stated. (T)	**عليك برعاية قواعد أهل الحق في جميع المباحث وإن لم يصرح بها۔**

In Fath al-Qadir, Nahr al-Faiq, and Durr al-Mukhtar, Book of Marriage:

The truth is the non-excommunication (takfir) of the People of the Qibla, even if excommunication occurred as a binding consequence in discussions. (T)	**الحق عدم تكفير أهل القبلة وإن وقع إلزامًا لهم في المباحث۔**

Shah Abdul Aziz Sahib clarified in Tuhfa Ithna Ashariyah that whatever I say in this should not be understood as my creed. My reins are in the hands of an impolite nation; I must go wherever they lead. In short, the discussions of debate and polemics carry no weight. What is written in the context of explaining beliefs is the creed, or that which is explicitly stated as the consensus of the community, or explicitly called the creed of Ahl al-Sunnah, or whose opposite is identified as the path of the misguided. Observe what is written in the aforementioned books in such instances. It is in Sharh al-Maqasid:

---

1 Al-Quran al-Karim 3/7 2 Sharh al-Maqasid, Al-Maqsad al-Thalith, Al-No' al-Thalith al-Masmoo'at, Dar al-Ma'arif al-No'maniyyah, Lahore, 1/222 3 Al-Mawaqif with Sharh al-Mawaqif, Al-Qism al-Awwal fil-Alwan, Al-Maqsad al-Thani, Manshurat al-Sharif al-Radi,

5/222 4 Sharh al-Mawaqif, Al-Qism al-Awwal fil-Alwan, Al-Maqsad al-Thani, Manshurat al-Sharif al-Radi, 5/222 5 Durr al-Mukhtar, Kitab al-Nikah, Fasl fil-Muharramat, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/189

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

"...उसके संदिग्ध अंशों के पीछे पड़ना, फ़ितना (कलह) चाहने के लिए..." (वे उन आयतों के पीछे पड़ते हैं जो संदिग्ध हैं ताकि गुमराह कर सकें- त); इस पर अमल करना उनका दुर्भाग्य और बेईमानी है। शरह अल-मक़ासिद में कहा गया है:

अक्सर दार्शनिकों के झूठे विचार उनके असत्य होने के स्पष्टीकरण को छुए बिना ही बता दिए जाते हैं, सिवाय उन स्थितियों के जिनमें अधिक स्पष्टीकरण और विवरण की आवश्यकता होती है। (त)

كثير ما تورد الآراء الباطلة للفلاسفة من غير تعرض لبيان البطلان إلا فيما يحتاج إلى زيادة بيان۔

इसी तरह हसन चलपी ने शरह अल-मवाक़िफ़ में कहा है; मवाक़िफ़ में स्वयं कहा गया है:

हम इस तरह की चर्चाओं को इस भरोसे पर संबोधित नहीं करते कि आपने उन्हें उनके उचित स्थानों पर पहले ही पहचान लिया है। (त)

إنما لا نتعرض لأمثاله للاعتماد على معرفتك بها في موضعها۔

शरह अल-मवाक़िफ़ में कहा गया है:

आप पर सभी चर्चाओं में सत्य के अनुयायियों (अहले हक़) के नियमों का पालन करना अनिवार्य है, भले ही उन्हें स्पष्ट रूप से न कहा गया हो। (त)

عليك برعاية قواعد أهل الحق في جميع المباحث وإن لم يصرح بها۔

फ़तह अल-क़दीर, नह्र अल-फ़ायिक़ और दुर्रे मुख्तार, निकाह की किताब में है:

सत्य यही है कि किबला के लोगों (अहले किबला) को काफ़िर न ठहराया जाए, भले ही चर्चाओं में अनिवार्य रूप से तकफ़ीर (काफ़िर कहना) हुई हो। (त)

الحق عدم تكفير أهل القبلة وإن وقع إلزامًا لهم في المباحث۔

शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब ने तोहफ़ा इस्ना अशरिया में स्पष्ट किया है कि मैं इसमें जो कुछ भी कहूँ उसे मेरा व्यक्तिगत अक़ीदा (धर्मविश्वास) न समझा जाए। मेरी बागडोर एक असभ्य कौम के हाथ में है; वे जिधर ले जाते हैं मुझे जाना पड़ता है। संक्षेप में, वाद-विवाद और शास्त्रार्थ की चर्चाओं का कोई महत्व नहीं है। अक़ीदों के बयान के स्थान पर जो लिखा गया है, वह अक़ीदा है, या जिस पर स्पष्ट रूप से उम्मत की आम सहमति (इज्मा) बताई गई हो, या जिसे स्पष्ट रूप से अहले सुन्नत का अक़ीदा

कहा गया हो, या जिसके विरुद्ध को गुमराहों का धर्म बताया गया हो। ऐसी स्थितियों में देखें कि उपर्युक्त पुस्तकों में क्या लिखा है। शरह अल-मक़ासिद में है:

---

1 अल-कुरान अल-करीम 3/7 2 शरह अल-मक़ासिद, अल-मक़सद अल-सालिस, अल-नौ अल-सालिस अल-मसमूआत, दार अल-मआरिफ अल-नोमानिया, लाहौर, 1/222 3 अल-मवाक़िफ़ साथ शरह अल-मवाक़िफ़, अल-क़िस्म अल-अव्वल फ़िल-अलवान, अल-मक़सद अल-सानी, मन्शूरात अल-शरीफ़ अल-रज़ी, 5/222 4 शरह अल-मवाक़िफ़, अल-क़िस्म अल-अव्वल फ़िल-अलवान, अल-मक़सद अल-सानी, मन्शूरात अल-शरीफ़ अल-रज़ी, 5/222 5 दुर्रे मुख्तार, किताब अल-निकाह, फ़स्ल फ़िल-मुहर्रमात, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 1/189

فتاوٰی رضویہ (جلد پندرہویں (۱۵))

مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ (وہ تو اشتباہ والی آیتوں کے پیچھے پڑتے ہیں گمراہی چاہنے کو- ت) پر لائیں تو یہ ان کی بد نصیبی و بے ایمانی۔ شرح مقاصد میں فرمایا:

بسا اوقات فلاسفہ کی آراء باطلہ ذکر کر دی جاتی ہیں اور ان کثیر ما تورد الآراء الباطلة للفلاسفة کے بطلان کے بیان سے تعرض نہیں کیا جاتا سوائے اس کے من غیر تعرض لبیان البطلان إلا جس کے بیان کی زیادتی اور تفصیل کی محتاج ہو۔ (ت) فیما یحتاج إلی زیادة بیان۔

اسی طرح حسن چلپی علی شرح المواقف میں ہے_ خود مواقف میں فرمایا:

ہم اس مباحث کا تعرض نہیں کرتے اس اعتماد پر کہ تو ان إنما لا نتعرض لأمثاله للاعتماد علی کو ان کی جگہوں پر پہچان چکا ہے (ت) معرفتك بها في موضعها۔

شرح مواقف میں فرمایا:

تجھ پر تمام مباحث میں اہل حق کے قواعد کی رعایت لازم علیك برعایة قواعد أهل الحق في جمیع ہے اگرچہ ان کی تصریح نہ کی گئی ہو (ت) المباحث وإن لم یصرح بها۔

فتح القدیر و نہر الفائق و در مختار کتاب النکاح میں ہے :

حق اہل قبلہ کی عدم تکفیر ہے اگرچہ مباحث میں الزامی الحق عدم تکفیر أهل القبلة وإن وقع طور پر تکفیر واقع ہوئی ہے (ت) إلزامًا لهم في المباحث۔

شاہ عبدالعزیز صاحب نے تحفہ اثنا عشریہ میں تصریح کی کہ جو کچھ میں اس میں کہوں میرا مذہب نہ سمجھا جائے میری باگ ایک قوم بے ادب کے ہاتھ میں ہے جدھر لیجاتے ہیں جانا پڑتا

ہے، بالجملہ مباحث کلام و مناظرہ کا کچھ اعتبار نہیں کہ محل بیان عقائد میں جو لکھا ہے، وہ عقیدہ ہے، یا جس پر صراحتاً اجماع ملت بتایا جائے، یا اسے تصریحاً عقیدہ اہلسنت کہا جائے، یا اس کے خلاف کو مذہب گمراہاں بتایا جائے ایسے مواقع پر ملاحظہ فرمائے کتب مذکورہ میں کیا لکھا ہے، شرح مقاصد میں ہے:

---

1 القرآن الکریم ۳/۷ 2 شرح المقاصد المقصد الثالث النوع الثالث المسموعات دار المعارف النعمانیہ لاہور ۱/۲۲۲ 3 المواقف مع شرح المواقف القسم الاول فی الالوان المقصد الثانی منشورات الشریف الرضی ۵/۲۲۲ 4 شرح المواقف القسم الاول فی الالوان المقصد الثانی منشورات الشریف الرضی ۵/۲۲۲ 5 درمختار کتاب النکاح فصل فی المحرمات مطبع مجتبائی دہلی ۱/۱۸۹

Volume 15 | Fatawa-e-Razvia

[Section 1] Arabic Text: The way of the People of Sunnah is that the world is originated and the Creator is Eternal, characterized by eternal attributes that are neither His essence nor other than it. He is One, having no likeness, no opposite, no peer, no end, no form, and no limit. He does not dwell in anything, nor does anything originated subsist in Him. Motion, transfer, ignorance, lying, and deficiency are impossible for Him. And He will indeed be seen in the Hereafter.

Urdu Text: The path of the People of Sunnah and Community is that indeed the world is originated/temporal and the Creator of the world is Eternal, characterized by eternal attributes that are neither His essence nor other than it. He is One, has no like, no opposite, no peer, no end, no form, no limit; He does not dwell in anything nor does anything originated subsist in Him. Motion, transfer, ignorance, lying, and deficiency are impossible for Him. And He will indeed be seen in the Hereafter. (T)

[Section 2] In the same [book] it is stated: Arabic Text: Lying is impossible [for God]. Firstly, by the consensus of scholars. Secondly, by the mass-transmitted reports from the Prophets (peace and blessings be upon them). And thirdly, because lying is a deficiency by the consensus of rational people, and deficiency in Allah Almighty is impossible, etc.

Urdu Text: Lying is impossible for Allah Almighty. Firstly, because there is a consensus of scholars on this. Secondly, because mutawatir (mass-transmitted) reports have been narrated from previous Prophets (peace and blessings be upon them) regarding this. And thirdly, because lying is a deficiency by the consensus of all rational people, and the existence of deficiency in Allah Almighty is impossible, etc. (T)

[Section 3] In Mawaqif and Sharh al-Mawaqif it is stated: Arabic Text: (A derivation from the affirmation of Speech for Allah Almighty) is that: Indeed, by consensus, lying is impossible for Him. According to us, there are three reasons for this. The first is that it is a deficiency, and deficiency in Allah Almighty is impossible by consensus.

Urdu Text: This is derivative from the affirmation of Speech (Kalam) for Allah Almighty, which is that: Indeed, by consensus, lying is impossible for Allah Almighty. According to us, there are three reasons for this. The first reason is that lying is a deficiency, and deficiency in Allah Almighty is impossible by consensus. (T)

[Footnotes] 1. Sharh al-Maqasid, eighth discussion, ruling of today, etc., Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyyah Lahore, 2/270. 2. Sharh al-Maqasid, sixth discussion, concerning that He is a Speaker, Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyyah Lahore, 2/102. 3. Sharh al-Mawaqif, fourth observation, seventh objective, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom Iran, 8/100-101.

जिल्द पंद्रहवीं (15) | फ़तावा-ए-रज़विया

[अनुभाग 1] अरबी पाठ: अहले सुन्नत का तरीका यह है कि दुनिया हादिद (रचित) है और रचनाकार अनादि है, जो अनादि गुणों से युक्त है जो न उसका सार है और न ही उससे भिन्न। वह एक है, उसका कोई समान नहीं, कोई विपरीत नहीं, कोई जोड़ नहीं, कोई अंत नहीं, कोई रूप नहीं और कोई सीमा नहीं। वह किसी चीज़ में नहीं बसता, और न ही कोई रचित वस्तु उसमें निहित है। गति, स्थानांतरण, अज्ञानता, झूठ और दोष उसके लिए असंभव हैं। और निश्चित रूप से परलोक में उसे देखा जाएगा।

उर्दू पाठ: अहले सुन्नत व जमाअत का रास्ता यह है कि बेशक आलम (दुनिया) हादिस (पैदा किया हुआ) है और आलम का पैदा करने वाला (ईश्वर) कदीम (अनादि) है, ऐसी कदीम सिफ़ात (गुणों) से मुत्तसिफ़ (युक्त) है जो न उसकी ऐन (स्वयं) हैं न गैर। वह वाहिद (एक) है, न उसकी कोई मिसाल है, न मुकाबिल, न शरीक (साझेदार), न इंतहा (अंत), न सूरत, न हद (सीमा), न वह किसी में हलूल (समाविष्ट) करता है, न उसके साथ कोई हादिस कायम होता है, न उस पर हरकत (गति) सही है, न इंतकाल (स्थानांतरण), न जहालत (अज्ञान), न झूठ और न नक्स (दोष)। और बेशक आख़िरत (परलोक) में उसे देखा जाएगा। (त)

[अनुभाग 2] इसी में है: अरबी पाठ: झूठ असंभव है [ईश्वर के लिए]। सबसे पहले, विद्वानों की आम सहमति से। दूसरे, पैगंबरों (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) से प्राप्त व्यापक रिपोर्टों के कारण। और तीसरा, क्योंकि तर्कसंगत लोगों की सर्वसम्मति से झूठ एक दोष है, और अल्लाह सर्वशक्तिमान में दोष असंभव है, आदि।

उर्दू पाठ: अल्लाह तआला के लिए झूठ मुहाल (असंभव) है, अव्वलन (प्रथम) इसलिए कि इस पर उलमा का इजमा (सहमति) है, और सानियन (द्वितीय) इसलिए कि इसमें पहले अंबिया (पैगंबरों) अलैहिमुस्सलाम से मुतवातिर खबरें मन्कूल (प्रमाणित) हैं, और सालिसन (तृतीय) इसलिए कि झूठ नक्स (दोष) है जिस पर तमाम अक्लमंदों का इत्तेफाक है और नक्स का अल्लाह तआला में होना मुहाल है वग़ैरह। (त)

[अनुभाग 3] मवाकिफ़ और शरह-ए-मवाकिफ़ में है: अरबी पाठ: (अल्लाह सर्वशक्तिमान के लिए 'कलम' (वाणी) की पुष्टि से व्युत्पन्न) यह है कि: वास्तव में, सर्वसम्मति से, उनके लिए झूठ बोलना असंभव है। हमारे अनुसार, इसके तीन कारण हैं। पहला यह कि यह एक दोष है, और अल्लाह सर्वशक्तिमान में दोष आम सहमति से असंभव है।

उर्दू पाठ: यह अल्लाह तआला के लिए सुबूत-ए-कलाम (वाणी की पुष्टि) पर मुतफ़र्रिअ (आधारित) है और वह यह कि बेशक बिल-इत्तेफ़ाक (सर्वसम्मति से) अल्लाह तआला के लिए झूठ मुम्तने (असंभव) है, हमारे नज़दीक इसकी तीन वजूह (कारण) हैं, पहली वजह यह कि झूठ नक्स (दोष) है और नक्स अल्लाह तआला पर बिल-इजमा (सर्वसम्मति से) मुहाल है। (त)

[पाद टिप्पणियाँ] 1. शरह अल-मक़ासिद, आठवीं चर्चा, आज का शासक, आदि, दार अल-मआरिफ़ अल-नुमानिया लाहौर, 2/270। 2. शरह अल-मक़ासिद, छठी चर्चा, इस बारे में कि वह वक्ता है, दार अल-मआरिफ़ अल-नुमानिया लाहौर, 2/102। 3. शरह अल-मवाकिफ़, चौथा अवलोकन, सातवाँ उद्देश्य, मंशुरात अल-शरीफ़ अल-रज़ी, क़ोम ईरान, 8/100-101।

पृष्ठ 518/742

طریقة اهل السنة ان العالم حادث والصانع قدیم متصف بصفات قدیمة لیست عینه ولا غیره، و واحد لا شبه له ولا ضد ولا ند ولا نهایة له ولا صورة ولا حد ولا یحل في شيء ولا یقوم به حادث ولا یصح علیه الحرکة والانتقال ولا الجهل ولا الکذب ولا النقص وانه یری في الاخرة۔ اہل سنت و جماعت کا راستہ یہ ہے کہ بے شک عالم حادث ہے اور صانع عالم قدیم ایسی صفات قدیمہ سے متصف ہے جو نہ اس کا عین ہیں نہ غیر۔ وہ واحد ہے، نہ اس کی کوئی مثل ہے، نہ مقابل، نہ شریک، نہ انتہا، نہ صورت، نہ حد، نہ وہ کسی میں حلول کرتا ہے، نہ اسکے ساتھ کوئی حادث قائم ہوتا ہے، نہ اس پر حرکت صحیح ، نہ انتقال ، نہ جہالت، نہ جھوٹ اور نہ نقص۔ اور بیشک آخرت میں اس کو دیکھا جائے گا۔ (ت)

اسی میں ہے: الکذب محال، اما اولاً فباجماع العلماء و اما ثانیاً فبما تواتر من اخبار الانبیاء علیهم الصلوٰة والسلام و اما ثالثاً فلان الکذب نقص باتفاق العقلاء وهو علی اللہ تعالیٰ محال-الخ۔ اللہ تعالیٰ کے لئے جھوٹ محال ہے، اولاً اس لئے کہ اس پر علماء کا اجماع ہے، اور ثانیاً اس لئے کہ اس میں پہلے انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام سے متواتر خبریں منقول ہیں، اور ثالثاً اس لئے کہ جھوٹ نقص ہے جس پر تمام عقلمندوں کا اتفاق ہے اور نقص کا اللہ تعالیٰ میں ہونا محال الخ(ت)

مواقف و شرح مواقف میں ہے: (تفیریح علی ثبوت الکلام)للہ تعالیٰ وهوانہ (یمتنع علیہ الکذب اتفاقاً، اما عندنا فثلاثة اوجہ الاول انه نقص والنقص علی اللہ تعالیٰ محال) اجماعاً- یہ اللہ تعالیٰ کے لئے ثبوت کلام پر متفرع ہے اور وہ یہ کہ بیشک بالاتفاق اللہ تعالیٰ کے لئے جھوٹ ممتنع ہے، ہمارے نزدیک اس کی تین وجوہ ہیں، پہلی وجہ یہ کہ جھوٹ نقص ہے اور نقص اللہ تعالیٰ پر بالاجماع محال ہے۔ (ت)

1 شرح المقاصد المبحث الثامن حكم اليوم من الخ دارالمعارف النعمانيہ لاہور ۲/ ۲۷۰ 2 شرح المقاصد المبحث السادس فی انه متكلم دارالمعارف النعمانيہ لاہور ۲/ ۱۰۲ 3 شرح المواقف المرصد الرابع المقصد السابع منشورات الشريف الرضی قم ايران ۸/ ۱۰۱-۱۰۰

Fatawa Ridawiyya Volume (15)

In the same book, towards the end, regarding the beliefs of the Ahl al-Sunnah, it is stated:

(Arabic)	(Urdu/Translation)
The saved sect, Ahl al-Sunnah wa al-Jama'ah, has a consensus on the origination of the world and the existence of the Creator, Exalted be He. There is no creator other than Him. He is Eternal, not in a space or direction. Movement, translocation, ignorance, and lying are not valid for Him, nor is any attribute of deficiency. (Summarized)[1]	The saved sect, i.e., the Ahl al-Sunnah wa al-Jama'ah, has a consensus that the universe is originated and Allah the Almighty exists, and that there is no creator except Him, and that He is Eternal; He is neither in any direction nor in any place. Movement, translocation, ignorance, and lying are not valid for Him, nor is any attribute of defect valid for Him. (T)

In the same book, in the description of the misguided sects, it is stated:

(Arabic)	(Urdu/Translation)
(The Muzdariyyah [sect is named after] Abu Musa Isa ibn Sabih al-Muzdar, a student of Bishr.) He took knowledge from him and lived as an ascetic until he was named the monk of the Mu'tazilah. (He said: "Allah is capable of lying and being unjust,") and (claimed that) if He did so, He would be a lying, unjust deity —Allah is highly exalted above what they say.[2]	(Muzdariyyah, he is Abu Musa Isa bin Sabih Muzdar, a disciple of Bishr.) He gained knowledge from him and adopted asceticism until he was named the monk of the Mu'tazila. (He said that Allah Almighty has power over lying and oppression.) If He were to do so, He would be a lying oppressive deity, whereas Allah Almighty is very high above whatever he said. (T)

It is stated in "Al-Musayara" of Imam Ibn al-Humam:

(Arabic)	(Urdu/Translation)
Attributes of deficiency, ignorance, and lying are impossible for Allah the Almighty.[3]	Signs of deficiency, ignorance, and lying are impossible for Allah Almighty. (T)

In the commentary of "Al-Musayara," it is stated:

(Arabic)	(Urdu/Translation)
There is no disagreement between the Ash'aris and others that every attribute of deficiency—Allah the Almighty is pure and transcendent from it, and it is impossible for Him. And lying is an attribute (of deficiency).	There is no disagreement between the Ash'aris and others that whatever attribute is a defect, the Creator is free from it, and such an attribute is impossible for Him. And lying [is one such attribute].

[1] Sharh al-Mawaqif, Fourth Observatory regarding the Ummah, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 8/200 [2] Sharh al-Mawaqif, Fourth Observatory regarding the Ummah, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 8/381 [3] Al-Musayara with al-Musamara, the author concludes his book by explaining the beliefs of Ahl al-Sunnah briefly, Al-Maktaba al-Tijariyyah al-Kubra, Egypt, p. 393

फ़तावा रज़विया जिल्द (१५)

उन्हीं में किताब के अंत में बल्कि अहले सुन्नत के अक़ायद के बारे में है:

(अरबी)

मुक्ति पाने वाला संप्रदाय, यानी अहले सुन्नत वल जमात, इस बात पर सहमत है कि ब्रह्मांड की उत्पत्ति हुई है और सृष्टिकर्ता, सर्वशक्तिमान, अस्तित्व में है; उसके अलावा कोई सृष्टिकर्ता नहीं है; वह अनादि है, किसी स्थान या दिशा में सीमित नहीं है; और उस पर गति, विस्थापन, अज्ञानता, या झूठ लागू नहीं होता है, न ही कमी का कोई गुण है। (संक्षिप्त)[1]

(उर्दू/अनुवाद)

मुक्ति पाने वाला संप्रदाय, यानी अहले सुन्नत व जमात, का इस पर आम सहमति है कि ब्रह्मांड उत्पन्न हुआ है और अल्लाह सर्वशक्तिमान मौजूद है, और यह कि उसके बिना कोई सृष्टिकर्ता नहीं है, और यह कि वह अनादि है; वह न तो किसी दिशा में है और न ही किसी स्थान में। उस पर गति, स्थानांतरण, अज्ञानता और झूठ सही नहीं है, और न ही कोई कमी का गुण उसके लिए सही है। (त)

उन्हीं में गुमराह संप्रदायों के बयान में है:

(अरबी)

(मुज़दारिया [संप्रदाय का नाम] अबू मूसा ईसा इब्न सबीह अल-मुज़दार के नाम पर है, जो बिश्र के शिष्य थे)। उन्होंने उनसे ज्ञान प्राप्त किया और वैराग्यपूर्ण जीवन व्यतीत किया यहाँ तक कि उन्हें मुअतज़िला का भिक्षु कहा जाने लगा। (उन्होंने कहा: "अल्लाह झूठ बोलने और अन्याय करने में सक्षम है,") और (दावा किया कि) यदि वह ऐसा करते, तो वह एक झूठा, अन्यायी देवता होते—अल्लाह उनके कहे हुए से बहुत ऊपर और महान है।[2]

(उर्दू/अनुवाद)

(मुज़दारिया, वह अबू मूसा ईसा बिन सबीह मुज़दार है, बिश्र का शिष्य।) उसने उससे ज्ञान प्राप्त किया और वैराग्य अपनाया यहाँ तक कि उसका नाम मुअतज़िला का भिक्षु पड़ गया। (उसने कहा कि अल्लाह सर्वशक्तिमान झूठ और ज़ुल्म पर सक्षम है।) अगर वह ऐसा कर ले तो वह झूठा ज़ालिम माबूद होगा, हालाँकि अल्लाह सर्वशक्तिमान उससे बहुत ऊँचा है जो कुछ उसने कहा। (त)

इमाम इब्न अल-हुमाम की "अल-मुसायारा" में है:

(अरबी)

अल्लाह सर्वशक्तिमान के लिए कमी, अज्ञानता और झूठ के गुण असंभव हैं।[3]

(उर्दू/अनुवाद)

अल्लाह सर्वशक्तिमान पर कमी, अज्ञानता और झूठ के लक्षण नामुमकिन हैं। (त)

"अल-मुसायारा" की व्याख्या (शरह) में है:

(अरबी)

अशअरी और अन्यों के बीच इसमें कोई मतभेद नहीं है कि कमी का प्रत्येक गुण - अल्लाह सर्वशक्तिमान उससे पवित्र और परे है, और यह उसके लिए असंभव है। और झूठ एक गुण है (कमी का)।

(उर्दू/अनुवाद)

अशायरा और उनके अलावा अन्य में इस बात पर कोई मतभेद नहीं है कि जो भी सिफ़त कमी है, बारी तआला उससे पाक है और ऐसी सिफ़त उस पर मुहाल है। और झूठ [ऐसी ही एक सिफ़त है]।

[1] शरह अल-मवाक़िफ़, चौथा वेधशाला उम्मत के संबंध में, मंसूरात अल-शरीफ़ अल-रदी, कोम, ईरान, 8/200 [2] शरह अल-मवाक़िफ़, चौथा वेधशाला उम्मत के संबंध में, मंसूरात अल-शरीफ़ अल-रदी, कोम, ईरान, 8/381 [3] अल-मुसायारा अल-मुसामरा के साथ, लेखक अहले सुन्नत के विश्वासों को संक्षेप में समझाते हुए अपनी पुस्तक समाप्त करता है, अल-मकतबा अल-तिजारिया अल-कुबरा, मिस्र, पृष्ठ 393

पृष्ठ ५१९/७४२

فتاوٰی رضویہ جلد پانزدھم (۱۵)

انہیں میں آخر کتاب فذبلکہ عقائد اہلسنت میں ہے:

(عربی) **(اردو/ترجمہ)**

الفرق الناجیة اهل السنة والجماعة فقد اجمعواعلی حدوث العالم ووجود الباری تعالٰی ، وانه لا خالق سواه وانه قدیم لیس فی حیز ولا جهة ولا یصح علیه الحرکة والانتقال ولا الجهل ولا یصح الکذب ولا شیئ من صفات النقص ۔ (ملخصاً)[1]

ناجی فرقے یعنی اہلسنت و جماعت کا اس پر اجماع ہے کہ عالم حادث ہے اور باری تعالٰی موجود ہے اور یہ کہ اس کے بغیر کوئی خالق نہیں اور یہ کہ وہ قدیم ہے، نہ وہ کسی جہت میں ہے نہ چیز میں، اس پر حرکت وانتقال اور جہل و کذب صحیح نہیں، اور نہ ہی کوئی صفت نقص اس کے لئے صحیح ہے(ت)

انہیں میں بیان فرقہ ضالہ میں ہے:

(عربی) **(اردو/ترجمہ)**

(المزداریة هو ابو موسٰی عیسٰی بن صبیح المزدار تلمیذ بشر) اخذ العلم عنه و تزهد حتی سمی راهب المعتزلة (قال الله قادر علی ان یکذب ویظلم) ولو فعل لکان الهاً کاذباً ظالماً تعالٰی الله عما قالو علوا کبیراً ۔[2]

(مزدار یہ، وہ ابو موسٰی عیسٰی بن صبیح مزدار شاگرد ہے بشر کا) اس سے علم حاصل کیا اور زہد اختیار کیا حتٰی کہ اس کا نام راہب معتزلہ پڑگیا(اس نے کہا کہ اللہ تعالٰی جھوٹ اور ظلم پر قادر ہے) اگر وہ ایسا کرلے تو وہ جھوٹا ظالم معبود ہوگا، حالانکہ اللہ تعالٰی بہت بلند ہے اس سے جو کچھ اس نے کہا۔(ت)

مسایرہ امام ابن الہمام میں ہے:

(عربی)	(اردو/ترجمہ)
یستحیل علیه تعالیٰ سمات النقص والجهل والکذب۔[3]	اللہ تعالیٰ پر نقص، جہل اور جھوٹ کی علامات محال ہیں۔ (ت)

اس کی شرح مسایرہ میں ہے:

(عربی)	(اردو/ترجمہ)
لاخلاف بین الاشعریة وغیرهم فی ان کل مکان وصف نقص فالباری تعالیٰ عنه منزه ، و هو محال علیه تعالیٰ والکذب وصف	اشاعرہ اور ان کے غیر میں اس بات پر کوئی اختلاف نہیں جو بھی وصف نقص ہے باری تعالیٰ اس سے پاک ہے اور ایسا وصف اس پر محال ہے اور جھوٹ

[1] شرح المواقف المرصد الرابع فی الامة منشورات الشریف الرضی قم ایران ۸/ ۲۰۰ [2] شرح المواقف المرصد الرابع فی الامة منشورات الشریف الرضی قم ایران ۸/ ۳۸۱ [3] المسایرہ مع المسامرة ختم المصنف کتابه ببیان عقیده اہل سنة اجمالاً المکتبة التجاریة الکبری مصر ص ۳۹۳

Fatawa Razawiya Volume 15

Defect[1] - It is a description of a defect. (T)

Likewise, in 'Al-Musayarah', in the summary of the beliefs of Ahl-e-Sunnat, this has been clarified. This passage from 'Al-Musayarah' was found copied with me; the original book is at my home. Similarly, 'Sharh Tawali' is not present here, otherwise, I would have presented more passages. To be fair, what is the need for passages for any true-believing Muslim? Even if, for the sake of argument, scholars had not made it explicit, is one's own faith not something? In which, God forbid, there is room for defect, how then would He be 'Subbu-hun wa Quddu-sun' (Pure and Holy), and what kind of glorification would that be? 'Exalted is Allah far above what the wrongdoers say.' (And now, the debate regarding the possibility of falsehood [Imkan-e-Kizb] with the Deobandis is futile. Their leader Gangohi has explicitly accepted the occurrence of falsehood and stated that "One who calls Allah, God forbid, a liar in actuality, what is the point of calling him an infidel (kafir), misguided (gumrah), or transgressive (fasiq)? Not even a harsh word should be said; this disagreement is like that between the Hanafi and Shafi'i schools.") For this explanation, please see the first three verses of my poem 'Al-Istimdad' on page 44, then on page 45, its footnotes 1, 6 to 18, and then in its supplements from page 91 to page 94, see Supplement 59. The author of 'Juhd al-Muql' not only considered it possible for Allah, Mighty and Majestic, to be a liar, but also considered Him potentially a wrongdoer, a thief, and a drunkard. In this way, he believed in the actual existence of millions of gods. For his statement, see 'Al-Istimdad' page 22, the verse starting from "Thief, drunkard, wrongdoer, ignorant" for four verses, and on the same page, its footnotes 141 to 157, 158, 159, 160, and in the final supplements from page 81 to page 82, see Supplement 50 and 51. Regarding this, see the treatise 'Editor Shikan' from page 82 to 90 in the notes. I will write to the press to send this and 'Subhan al-Subbuh' as a gift to you by registered post as a precaution. Peace be upon you with honor.

Note: List of the beliefs of Deobandis compiled by Maulvi Ruknuddin Sahib Alwari, presented by Maulvi Hakim Ali Sahib, Professor, Islamia College Lahore, 1st Rabi' al-Awwal 1339 AH.

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. Praise be to Allah, and that is sufficient. Peace be upon His chosen servants, especially upon His beloved, the Chosen One (Muhammad). The list has been reviewed. May Allah reward those

who wrote it, described it, and valued it – the gentlemen of Gangoh, Nanauta, Ambeth, and Thana Bhawan.

Note: In the original.

[1] Al-Musamarah Sharh Al-Musayarah: They agreed that this is not occurring. Al-Maktabah al-Tijariyyah al-Kubra, Egypt, p. 206.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रह (15)

दोष[1] - यह एक दोष का वर्णन है। (त)

इसी तरह 'अल-मुसायरा' में सुन्नी अक़ीदों के सारांश में इसे स्पष्ट किया गया है। 'अल-मुसायरा' का यह अंश मेरे पास नक़ल किया हुआ मिला है, मूल पुस्तक घर पर है। इसी प्रकार 'शरह तवाली' भी यहाँ पास में नहीं है, अन्यथा मैं और भी उद्धरण पेश करता। निष्पक्ष भाव से कहें तो किसी सच्चे मुस्लिम के लिए उद्धरणों की क्या आवश्यकता है? यदि मान लिया जाए कि विद्वानों ने इसे स्पष्ट नहीं भी किया होता, तो क्या अपना ईमान कोई चीज़ नहीं है? जिसमें, अल्लाह न करे, दोष की गुंजाइश हो, वह 'सुब्बूहुन व क़ुद्दूसुन' (पवित्र और पावन) कैसे हुआ और उसकी तस्बीह (महिमामंडन) कैसी? 'अल्लाह उन बातों से बहुत ऊपर है जो ज़ालिम कहते हैं।' (और अब देवबंदियों के साथ 'इमकान-ए-किज़ब' [झूठ की संभावना] पर बहस ही व्यर्थ है। उनके नेता गंगोही ने स्पष्ट रूप से झूठ के होने को स्वीकार कर लिया है और स्पष्ट किया है कि "जो अल्लाह को, अल्लाह न करे, वास्तव में झूठा कहे, उसे काफिर, गुमराह या फ़ासिक कहना क्या मायने, कोई कठोर शब्द भी नहीं कहना चाहिए; यह मतभेद हनफ़ी और शाफ़ई मतों के बीच के मतभेद जैसा है।") इस स्पष्टीकरण के लिए मेरी नज़्म 'अल-इस्तिम्दाद' के पृष्ठ 44 के पहले तीन शेर देखें, फिर पृष्ठ 45 पर उनके फुटनोट नंबर 1, 6 से 18 तक, और फिर इसके परिशिष्टों में पृष्ठ 91 से 94 तक परिशिष्ट 59 देखें। 'जुहद अल-मुक़्ल' के लेखक ने न केवल अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल का झूठा होना मुमकिन समझा, बल्कि उसे संभावित रूप से अत्याचारी, चोर और शराबी भी माना। इस प्रकार, उसने वास्तव में करोड़ों ईश्वरों के अस्तित्व को माना। उसके बयान के लिए, 'अल-इस्तिम्दाद' पृष्ठ 22 पर "चोर शराबी ज़ालिम जाहिल" से शुरू होने वाले चार शेर देखें, और उसी पृष्ठ पर इसके फुटनोट नंबर 141 से 157, 158, 159, 160 तक, और अंतिम परिशिष्ट में पृष्ठ 81 से पृष्ठ 82 तक परिशिष्ट 50 और 51 देखें। इसके बारे में रिसाला 'एडिटर शिकन' के पृष्ठ 82 से 90 तक के नोट देखें। मैं प्रेस को लिख दूँगा कि यह और 'सुब्हान अल-सुब्बूहु' सावधानीपूर्वक उपहार स्वरूप आपकी सेवा में भेज दें। सम्मान के साथ सलाम।

नोट: देवबंदियों के अक़ीदों की सूची, मौलवी रुकनुद्दीन साहब अलवारी द्वारा संकलित, मौलवी हकीम अली साहब, प्रोफेसर, इस्लामिया कॉलेज लाहौर द्वारा प्रस्तुत, 1 रबी-उल-अव्वल 1339 हिजरी।

बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम अल्लाह की प्रशंसा है और वही पर्याप्त है। उसके चुने हुए सेवकों पर शांति हो, विशेष रूप से उसके प्रिय, मुस्तफा (मुहम्मद) पर। सूची देखी गई। अल्लाह उन लोगों को

प्रतिफल दे जिन्होंने इसे लिखा, इसका वर्णन किया और इसे महत्व दिया - गंगोह, नानौता, अम्बेह और थाना भवन के सज्जन।

नोट: मूल में।

[1] अल-मुसामरा शरह अल-मुसायरा: वे इस बात पर सहमत हुए कि ऐसा नहीं होता। अल-मकतबा अल-तिजारिया अल-कुबरा, मिस्र, पृ. 206।

فتاوٰی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

نقص[1] ۔ وصف نقص ہے۔ (ت)

یونہی مسایرہ میں تلخیص عقائد اہلسنت میں اس کی تصریح فرمائی۔ مسایرہ کی یہ عبارت میرے پاس منقول نکل آئی، کتاب وطن میں ہے۔ یونہی شرح طوالع یہاں پاس نہیں ورنہ اور عبارتیں بھی حاضر کرتا اور انصافاً کسی مسلم صحیح الاعتقاد کو یہاں عبارات کی کیا حاجت، اگر بفرض غلط علماء تصریح نہ بھی فرماتے تو اپنا ایمان بھی کوئی چیز ہے جس میں معاذ اللہ نقص کی گنجائش، وہ سبوح وقدوس کیونکر ہوا اور اس کی تسبیح کیسی، تعالیٰ اللہ عما یقول الظلمون علوا کبیرا (جو کچھ ظالم کہتے ہیں اللہ تعالیٰ اس سے بہت بلند ہے۔ت) اور دیوبندیوں سے تو اب امکانِ کذب کی بحث ہی فضول ہے، ان کے پیشوا گنگوہی نے صراحۃً وقوعِ کذب مان لیا اور تصریح کردی کہ جو "اللہ تعالیٰ کو معاذ اللہ کاذب بالفعل کہے اسے کافر یا گمراہ یا فاسق کہنا کیا معنی، کوئی سخت لفظ نہ کہنا چاہئے، اس کا اختلاف حنفی شافعی کا سا ہے" ، اس بیان کے لئے میرے قصیدہ الاستمداد صفحہ ۴۴ کے پہلے تین شعر، پھر ص ۴۵ پر ان کا حاشیہ نمبر ۱، ۶ تا ۱۸، پھر اس کی تکمیلات میں ص ۹۱ سے ص ۹۴ تک تکمیل ۵۹ ملاحظہ فرمائیے۔ جہد المقل کا مصنف اللہ عزوجل کا نہ صرف کاذب ہونا ممکن جانتا تھا بلکہ اسے بالامکان ظالم، چور، شرابی بھی جانتا تھا۔ یوں کروڑوں خدا موجود بالفعل مانتا تھا اس کے بیان کے لئے قصیدہ الاستمداد صفحہ ۲۲ پر ۴ چور شرابی ظالم جاہل، یہاں سے چار شعر تک، اور اسی صفحہ پر اس کا حاشیہ نمبر ۱۴۱ تا ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰ اور تکمیلات آخر صفحہ ۸۱ سے ص ۸۲ تک تکمیل ۵۰ و ۵۱، اور اس کے متعلق رسالہ ایڈیٹر شکن کہ ص ۸۲ سے ص ۹۰ تک نوٹ میں ملاحظہ ہو، میں مطبع کو لکھ دوں گا کہ یہ اور سبحن السبوح ہدیۃً خدمت میں بنظر احتیاط بیرنگ حاضر کرے، والسلام مع الاکرام۔

تحریر عہ فہرست عقائد دیوبندیاں مرتبہ مولوی رکن الدین صاحب الوری پیش کردہ مولوی حاکم علی صاحب پروفیسر اسلامیہ کالج لاہور غرہ ربیع الاول ۱۳۳۹ھ

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ وکفی سلام علی عبادہ الذین اصطفٰی لاسیما علی حبیبہ المصطفٰی

فہرست نظر سے گزری جزی اللہ من حررہ و وصف بہ و قدرہ حضرات گنگوہ و نانوتہ و انبیٹھ و تھانہ بھون

عہ : اصل میں۔

[1] المسامرۃ شرح المسایرۃ اتفقوا علی ان ذلک غیر واقع المکتبۃ التجاریۃ الکبری مصر ص ۲۰۶

And all other Wahhabis (may Allah Almighty seize them with a severe seizing) are beyond the limits of counting in their disbelief and misguidance. For those who wish to be informed of a comprehensive and sufficient example, let them study the humble servant's poem *al-Istimdad 'ala Ajhal al-Irtidad* and its commentary *Kashf-e-Dalal-e-Deoband*, in which, with references to books and pages, two hundred and thirty statements of disbelief and misguidance are mentioned. These fifteen or sixteen that are counted here, rather from among them only two - one "that the knowledge of Satan is greater than the knowledge of the Prophet, may Allah Almighty bless him and grant him peace", which is in *Barahin-e-Qati'ah* of Gangohi, and second "that the entire unseen knowledge of the Prophet is possessed by every madman, every quadruped, and every animal, which is in *Hifz al-Iman* of Thanvi" - these are sufficient for every Muslim to understand. These two are absolute disbelief and certain apostasy. Regarding them, the scholars of the Two Holy Sanctuaries (Haramayn Sharifayn), referencing *Shifa Sharif*, *Bazzaziyah*, *Majma' al-Anhur*, *Durr al-Mukhtar*, etc., have decreed:

Whoever doubts their disbelief and punishment, indeed himself becomes a disbeliever.

Anyone who doubts the disbelief of these speakers is also a disbeliever.

(1) The disbelief of Ibn 'Abd al-Wahhab Najdi is widely manifest; the great scholars of Arabia and non-Arab lands have written volumes upon volumes in declaring him a disbeliever and misguided. He used to call the Radiant Shrine (of the Prophet) the "Great Idol" and considered all imams and elders of the past six hundred years as the worst disbelievers. And if there were nothing else, would this not be enough for his disbelief: that he wrote the pure names of the Master of Messengers, may Allah Almighty bless him and grant him peace, Commander of the Faithful Mawla Ali, may Allah Almighty ennoble his face, and Sayyiduna Ghawth al-A'zam, may Allah Almighty be pleased with him, without respect and said these are all paths to Hell. "Beware! The curse of Allah is upon the wrongdoers." (Translator: Why wouldn't Mr. Gangohi describe him as good and his beliefs as excellent when he was one who severely insulted their enemy Muhammad, the Messenger of Allah, may Allah Almighty bless him and grant him peace. The strange thing is that Mr. Gangohi has blind faith in him; it is in his Fatawa Volume 1, page 64: "I do not know the state of Muhammad bin 'Abd al-Wahhab's beliefs." Yet on page 8 he writes: "The beliefs of Muhammad bin 'Abd al-Wahhab were excellent, he and his followers are good." Meaning he knew this

much summarily that he severely insulted Muhammad, the Messenger of Allah, may Allah Almighty bless him and grant him peace, and that was just enough for him to be "good".

---

1. *Barahin-e-Qati'ah*, Discussion on Unseen Knowledge, Matba' Le Bilasad, Dhor, p. 51.
2. *Hifz al-Iman* with *Bast al-Banan*, Kutub Khana A'zaziya, Deoband Saharanpur, p. 8.
3. *Husam al-Haramayn*, Maktabah Nabawiyyah, Lahore, p. 13.
4. *Fatawa Rashidiyya*, Book of Faith and Disbelief, Quran Mahal Karachi, p. 44.
5. *Fatawa Rashidiyya*, Consultation Matters, Quran Mahal Karachi, p. 235.

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

और अन्य सभी वहाबी (अल्लाह तआला उन्हें सख्त पकड़ में ले ले) अपने कुफ्र और गुमराहियों में गिनती की सीमा से बाहर हैं। जो कोई इसका एक व्यापक और पर्याप्त उदाहरण देखना चाहे, वह इस तुच्छ सेवक की नज़्म 'अल-इस्तिम्दाद अला अजहाल अल-इरतिदाद' और उसकी व्याख्या 'कश्फ-ए-दलाल-ए-देवबंद' का अध्ययन करे, जिसमें किताबों और पृष्ठों के हवाले से उनके दो सौ तीस कुफ्र और गुमराही के बयान दर्ज हैं। ये पंद्रह-सोलह जो यहाँ गिने गए हैं, बल्कि उनमें से सिर्फ दो - एक "कि शैतान का ज्ञान नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के ज्ञान से अधिक होना" जो गंगोही की 'बराहीन-ए-क़ातिआ' में है, दूसरा "हुज़ूर का समस्त इल्म-ए-ग़ैब हर पागल, हर चौपाए, हर जानवर को हासिल होना" जो थानवी की 'हिफ्ज़ुल ईमान' में है। हर मुसलमान के समझने के लिए यही काफी हैं। ये दोनों निश्चित कुफ्र और स्पष्ट धर्मत्याग (इरतिदाद) हैं, इन पर हरमैन शरीफैन के उलेमा ने 'शिफ़ा शरीफ़', 'बज़ाज़िया', 'मज्मउल अन्हुर' और 'दुर्रे मुख्तार' आदि के हवाले से हुक्म दिया है कि:

जिसने उनके कुफ्र और अज़ाब में शक किया, वह खुद काफिर हो गया।

इन कहने वालों के काफिर होने में जो शक करे, वह भी काफिर है।

(1) इब्न अब्द अल-वहाब नजदी के कुफ्र आम तौर पर ज़ाहिर हैं, अरब और अजम (गैर-अरब) के बड़े उलेमा ने उसकी तक़्फीर (काफिर करार देने) और तज़लील (गुमराह करार देने) में कई दफ्तर (किताबें) लिखी हैं। वह रौज़ा-ए-अनवर (नबी की मज़ार) को 'बड़ा बुत' कहता था और पिछले छह सौ साल के तमाम इमामों और बुज़ुर्गों को 'सबसे बड़ा काफिर' मानता था। और कुछ न होता तो यही उसके कुफ्र के लिए क्या कम था कि हुज़ूर सैयदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम, अमीरुल मोमिनीन मौला अली कर्रमल्लाहु तआला वज्हहुल करीम और सैयदुना गौस-ए-आज़म रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के पवित्र नामों को बिना सम्मान के लिखकर कहा कि ये सब जहन्नुम के रास्ते हैं। "खबरदार! ज़ालिमों पर अल्लाह की लानत है।" (टीका: गंगोही साहब उसे अच्छा और उसके अक़ायद (विश्वासों) को उम्दा क्यों न बताएं जबकि वह उनके दुश्मन मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को सख्त गालियाँ देने वाला था। अजीब बात यह है कि गंगोही साहब का उन पर बिन देखे ईमान है, उनके फतावा भाग 1, पृष्ठ 64 में है: "मुहम्मद बिन अब्द अल-वहाब के अक़ायद का हाल मुझे मालूम नहीं।" फिर भी पृष्ठ 8 पर लिखते हैं: "मुहम्मद बिन अब्द अल-वहाब के अक़ायद उम्दा थे, वह और उनके अनुयायी अच्छे हैं।" यानी संक्षिप्त में इतना मालूम था

कि वह मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को सख्त गालियाँ देता है, बस इतना ही उसके'अच्छे होने के लिए काफी था।

---

1. बराहीन-ए-क़ातिआ, बहस इल्म-ए-ग़ैब, मतबा ले बिलासाद, ढोर, पृ. 51।
2. हिफ्ज़ुल ईमान मअ बस्तुल बनान, कुतुब खाना एज़ाज़िया, देवबंद सहारनपुर, पृ. 8।
3. हुसामुल हरमैन, मकतबा नबविया, लाहौर, पृ. 13।
4. फतावा रशीदिया, किताबुल ईमान वल कुफ्र, कुरआन महल कराची, पृ. 44।
5. फतावा रशीदिया, मसाइल मशवरा, कुरआन महल कराची, पृ. 235।

وسائر وہابیہ (اخذھم اللہ تعالٰی اخذۃ الرابیہ) کے کفر وضلال حد شمار سے خارج ہیں جسے انموذج وافرو وافی پر اطلاع منظور ہو فقیر کا قصیدہ الاستمداد علی اجہال الارتداد اس کی شرح کشف ضلال دیوبند مطالعہ فرمائے جس میں بحوالہ کتب وصفحات ان کے دو سو تیس اقوال کفر وضلال ہیں یہ پندرہ سولہ کہ یہاں شمار ہوئے بلکہ ان میں سے صرف دو ایک " علم شیطان کا علم نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے زائد ہونا " کہ براہین قاطعہ گنگوہی میں ہے، دوسرا " حضور کا سالم علم غیب ہر پاگل ہر چوپایہ ہر جانور کو حاصل ہونا کہ حفظ الایمان تھانوی میں ہے"۔ ہر مسلمان کے سمجھنے کو یہی بس ہیں۔ یہ دونوں کفر قطعی وارتداد یقینی ہیں، ان پر علمائے حرمین شریفین نے بحوالہ شفا شریف وبزازیہ و مجمع الانہر و در مختار و غیرہا حکم فرمایا کہ :

من شك في كفره وعذابه فقد كفر ان قائلوں کے کافر ہونے میں جو شک کرے وہ بھی کافر۔

(۱) ابن عبدالو ہاب نجدی کے کفر عام آشکار ہیں، اکابر عرب و عجم نے دفتر کے دفتر اس کی تکفیر و تضلیل میں تصنیف فرمائے۔ وہ روضہ انور کو صنم اکبر کہتا اور چھ سو برس کے تمام ائمہ واکابر کو کافر اکفر۔ اور کچھ نہ ہوتا تو یہی اس کے کفر کو کیا کم تھا کہ حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم و امیر المومنین مولا علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ و سیدنا غوث اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ کے خالی اسماء طیبہ بلا تعظیم لکھ کر کہا کہ یہ سب جہنم کی راہیں ہیں۔ الا لعنۃ اللہ علی الظلمین (خبردار ظالموں پر اللہ تعالٰی کی لعنت ہے۔ت) گنگوہی صاحب اسے اچھا اور اس کے عقائد کو عمدہ کیوں نہ بتائیں کہ وہ ان کے دشمن محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو سخت گالیاں دینے والا تھا۔ طرفہ یہ کہ گنگوہی صاحب کو اس پر ایمان بالغیب ہے، ان کے فتاوٰی حصہ اول ص ۶۴ میں ہے: " محمد بن عبدالو ہاب کے عقائد کا حال مجھ کو معلوم نہیں"۔ پھر بھی

ص ۸ پر لکھتے ہیں : " محمد بن عبدالو ہاب کے عقائد عمدہ تھے وہ اور ان کے مقتدی اچھے ہیں"۔ یعنی اتنا اجمالاً معلوم تھا کہ وہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو سخت گالیاں دیتا، بس اتنا ہی اس کے اچھے

---

۱ براہین قاطعہ بحث علم غیب مطبع لے بلاساد واقع ڈھور ص ۵۱ ۲ حفظ الایمان مع بسط البنان کتب خانہ اعزازیہ دیوبند سہارنپور ص ۸ ۳ حسام الحرمین مکتبہ نبویہ ، لاہور ص ۱۳ ۴ فتاویٰ رشیدیہ کتاب الایمان والکفر قرآن محل کراچی ص ۴۴ ۵ فتاویٰ رشیدیہ مسائل مشورہ قرآن محل کراچی ص ۲۳۵

Fatawa Ridawiyya Volume 15

And for his beliefs to be considered good, it is sufficient; what is the need for more investigations? To see one grain of rice from the pot is enough. (2) In the second statement, he mentioned his unity with the Wahhabi non-followers (Ghair Muqallidin) in beliefs and disagreement in actions. The first sentence is certainly correct; indeed, the Wahhabis, both followers and non-followers, are definitely united in all beliefs of disbelief and misguidance. If there were some difference, it would not have been said that 'Disbelief is one single nation'. It is strange that Mr. Gangohi, who considers his Lord to be a liar, spoke the truth here, but 'The great liar sometimes speaks the truth' (T). The second sentence, that there is a difference in actions, is a lie. It might be an apparent difference, but there is no meaningful difference, as it is clearly written in Brahin-e-Qatia on page 137: "A disputed issue becomes permissible even without necessity."[1] And in Fatawa Part One, page 58, it says: "Acting upon a Hadith for the sake of Allah the Almighty is good."[2] On page 6, he said regarding those who perform Raf-al-Yadayn (raising hands) and Amin-bil-Jahr (saying Amen loudly): "Fanaticism is not good; they are also acting according to Hadith."[3] Rather, he said: "Even if he does it out of ego, the act itself is correct in essence."[4] On page 58 it was: "Everyone is acting according to Hadith, whether they are a follower (Muqallid) or a non-follower (Ghair Muqallid)."[5] (3) The seed of abandoning Taqleed (following a school of law) was sown in India by Ismail Dehlvi, as is apparent from his 'Taqwiyat-ul-Iman' and 'Tanvir-ul-Ainayn'. Mr. Gangohi's faith in it is far greater than his faith in the Great Quran. In Fatawa Part One, page 122, they say: "Keeping it, reading it, and acting upon it is the essence of Islam."[6]

---

[1] Al-Barahin al-Qati'ah Tahqiq Mas'alah Ujrat Ta'lim al-Qur'an etc. Matba' Le Blasa located in Dhora, p. 137 [2] Fatawa Rashidiya Kitab al-Taqlid wal-Jihad Quran Mahal Karachi p. 179 [3] Fatawa Rashidiya Kitab al-Taqlid wal-Jihad Quran Mahal Karachi p. 180 [4] Fatawa Rashidiya Kitab al-Taqlid wal-Jihad Quran Mahal Karachi p. 180 [5] Fatawa Rashidiya Kitab al-Taqlid wal-Jihad Quran Mahal Karachi p. 179 [6] Fatawa Rashidiya Kitab al-Iman wal-Kufr Quran Mahal Karachi p. 41

और उसके अक़ाइद के उम्दा होने के लिए यह काफी है, ज़्यादा तहक़ीक़ात की क्या हाजत है? देग से एक ही चावल देख लेना बस है। (2) दूसरे कौल में वहाबिया गैर-मुक़ल्लिदीन के साथ अक़ाइद में अपना इत्तेहाद और आमाल में इख्तिलाफ़ बताया। पहला जुमला ज़रूर सही है, बेशक वहाबिया मुक़ल्लिदीन व गैर-मुक़ल्लिदीन यकीनन तमाम अक़ाइद-ए-कुफ़्र व गुमराहियत में मुत्तहिद हैं और अगर कुछ इख्तिलाफ़ होता तो यह न होता कि "कुफ़्र एक ही मिल्लत है", अजब है कि गंगोही साहब जो अपने रब को काज़िब (झूठा) मानते हैं, खुद यहाँ सच बोल गए मगर 'अल-कज़ाब कड़ यसदुक़' (बहुत बड़ा झूठा कभी-कभार सच बोल देता है - त)। दूसरा जुमला कि आमाल में इख्तिलाफ़ है, झूठ है। यह एक दिखावटी इख्तिलाफ़ हो सकता है, मानवी तौर पर कुछ नहीं, जैसा कि बराहीन-ए-क़ातिआ सफा 137 में साफ़ लिखा है कि: "मुख्तलिफ़ फीह मसला तो यूँ भी बिला ज़रूरत जायज़ हो जाता है।"[1] और फतावा हिस्सा अव्वल सफा 58 में है: "हदीस पर अमल करना लिल्लाह (अल्लाह के लिए) अच्छा है।"[2] सफ़ा 6 पर रफ़े यदैन और आमीन बिल जह्र करने वाले को कहा: "तास्सुब अच्छा नहीं, वह भी हदीस के मुताबिक अमल करने वाला है।"[3] बल्कि कहा: "अगरचे नफ़सानियत से करता है मगर फेल तो फ़ी हद्द-ए-ज़ात ही दुरुस्त है।"[4] सफ़ा 58 पर था: "सब हदीस पर ही आमिल हैं, चाहे मुक़ल्लिद हों या गैर-मुक़ल्लिद।"[5] (3) तर्कए-तक़लीद (तक़लीद छोड़ने) का बीज हिंदुस्तान में इस्माइल देहलवी ने बोया जैसा कि उसकी 'तक़्वियत-उल-ईमान' और 'तन्वीर-उल-ऐनैन' से ज़ाहिर है। गंगोही साहब का उस पर ईमान कुरान-ए-अज़ीम पर ईमान से बहुत ज़ियादा है। फतावा हिस्सा अव्वल सफा 122 में कहते हैं: "इसका रखना और पढ़ना और अमल करना ऐन इस्लाम है।"[6]

---

[1] अल-बराहीन अल-क़ातिआ तहक़ीक़ मसअला उजरत तालीम अल-कुरान वगैरह, मतबा ले बलासा, ढोरा, सफा 137 [2] फतावा रशीदिया, किताब अल-तक़लीद वल-जिहाद, कुरान महल कराची, सफा 179 [3] फतावा रशीदिया, किताब अल-तक़लीद वल-जिहाद, कुरान महल कराची, सफा 180 [4] फतावा रशीदिया, किताब अल-तक़लीद वल-जिहाद, कुरान महल कराची, सफा 180 [5] फतावा रशीदिया, किताब अल-तक़लीद वल-जिहाद, कुरान महल कराची, सफा 179 [6] फतावा रशीदिया, किताब अल-ईमान वल-कुफ़्र, कुरान महल कराची, सफा 41

اور اس کے عقائد عمدہ ہونے کے لئے کافی ہے، زیادہ تحقیقات کی کیا حاجت ہے دیگ سے ایک ہی چاول دیکھ لینا بس ہے۔ (۲) قول دوم میں وہابیہ غیر مقلدین کے ساتھ عقائد میں اپنا اتحاد اور اعمال میں خلاف بتایا پہلا جملہ ضرور صحیح ہے بیشک وہابیہ مقلدین و غیر مقلدین یقینا تمام عقائد کفر و ضلال میں متحد ہیں اور اگر کچھ اختلاف ہوتا تو نہ ہوتا کہ "الکفر ملۃ واحدۃ"، عجب کہ گنگوہی صاحب جو اپنے رب کو کاذب مانتے ہیں، خود یہاں سچ بول گئے مگر الکذاب قد یصدق (بہت بڑا جھوٹا کبھی کبھار سچ بول دیتا ہے۔ت) دوسرا جملہ کہ اعمال میں اختلاف ہے جھوٹ ہے صوری اختلاف ہو معنوی کچھ نہیں کہ براہین قاطعہ ص ۱۳۷ میں صاف لکھا ہے کہ؛ "مختلف فیہ مسئلہ تو یوں بھی بلا ضرورت جائز ہو جاتا ہے ۱"۔ اور فتاویٰ حصہ اول ص ۵۸ میں ہے: "حدیث پر عمل کرنا لوجہ اللہ تعالیٰ اچھا ہے ۲" ص ۶ پر رفع یدین و آمین بالجہر کرنے والے کو کہا: "تعصب اچھا نہیں وہ بھی عامل بحدیث ہے ۳"۔ بلکہ کہا: "اگرچہ نفسانیت سے کرتا ہے مگر فعل تو فی حد ذاتہ درست ہے ۴"۔ صفحہ ۵۸ پر تھا: "سب حدیث پر ہی عامل ہیں مقلد ہو یا غیر مقلد ۵"۔ (۳) ترک تقلید کا بیج ہندوستان میں اسمعیل دہلوی نے بویا جیسا کہ اس کی تقویۃ الایمان اور تنویر العینین سے ظاہر ہے۔ گنگوہی صاحب کا اس پر ایمان قرآن عظیم پر ایمان سے بہت زائد ہے۔ فتاویٰ حصہ اول ص ۱۲۲ میں کہتے ہیں: "اس کا رکھنا اور پڑھنا اور عمل کرنا عین اسلام ہے ۶"۔

---

۱ البراھین القاطعۃ تحقیق مسئلہ اجرۃ تعلیم القرآن الخ مطبع لے بلاسا واقع ڈھورہ ص ۱۳۷ ۲ فتاوی رشیدیہ کتاب التقلید والجہاد قرآن محل کراچی ص ۱۷۹ ۳ فتاوی رشیدیہ کتاب التقلید والجہاد قرآن محل کراچی ص ۱۸۰ ۴ فتاوی رشیدیہ کتاب التقلید والجہاد قرآن محل کراچی ص ۱۸۰ ۵ فتاوی

رشیدیہ کتاب التقلید والجهاد قرآن محل کراچی ص ۱۷۹ ۶ فتاوی رشیدیہ کتاب الایمان والکفر قرآن محل کراچی ص ۴۱

Fatawa Razawiya (Volume 15)

Everyone knows that the negation of essence is the proof of the opposite. When reading 'Taqwiyat-ul-Iman' is the essence of Islam, then not reading it is definitely disbelief (kufr). However, there are millions of Muslims who have not read the Great Quran, yet they did not become disbelievers. When keeping 'Taqwiyat-ul-Iman' is the essence of Islam, then not keeping it is disbelief, whereas millions of Muslims do not possess the Quran, yet they did not become disbelievers. But the Wahhabis must certainly take 'Taqwiyat-ul-Iman' to the toilet, because at the moment they didn't have it, they would depart from the essence of Islam and become disbelievers. Perhaps it was also placed in the grave of Mr. Gangohi so that he would not become a disbeliever after death. But the trouble is that more than fifteen years have passed since they were mixed with soil, the book must have decayed too. When, according to them, the enemies of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) died and mixed with soil, then what would that impure book have become? In any case, Mr. Gangohi must now be a disbeliever even by his own ruling. Anyway, the point is that when such a book sowed the seeds of non-conformism (Ghair-Muqallidism), why wouldn't Mr. Gangohi permit it? It is proven that according to them, the followers (Muqallideen) of the Imams, God forbid, were and are disbelievers because by following, they went against 'Taqwiyat-ul-Iman,' and if acting upon it was the essence of Islam, they certainly became disbelievers. And if it is said that in this way, Gangohi, Nanotwi, Thanvi, and Deobandi gentlemen will all be considered disbelievers because apparently their practice is based on Taqleed (following), then Mr. Gangohi has provided a remedy by ordering Taqiyah (dissimulation). They will say that our and their practice of Taqleed is Taqiyah, so they became disbelievers in appearance, but there is no disbelief in the heart, it's filled with Ghair-Muqallidism.

(4) Mentioning the possibility of lying (Imkan-e-Kizb) is now useless. Gangohi and his followers have explicitly written about the occurrence of lying. For details, see 'Kashf-e-Dalal-e-Deoband' from page 91 to page 94.

(5) The attribute of 'Mercy for all worlds' (Rehmat-ul-lil-Aalameen) is certainly specific to the Mercy of the World (peace and blessings of Allah be upon him) for Muslims. But how would Mr. Gangohi accept it, as it would make it impossible to have an equal to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), since the noble verse: 'And We have not sent you except as a mercy to the worlds.'[1] (And We have not sent you but as a mercy for all the universes. - Translation) makes the messengership of

the Prophet general to everything other than Allah. All except Allah are the followers (Ummah) of the Prophet, and for a follower to be like the Prophet is obviously impossible. Therefore, by rejecting the definitive generality of 'Al-Aalameen,' he degraded this noble attribute to the commoners of every street.

(6) Regarding this, it was mentioned above that it is definitive disbelief, but one should not complain about Mr. Gangohi; every person desires greatness for their elder.

(7) Regarding the blessed Majlis-e-Milad (birth anniversary gathering), the good tidings seen by the eminent scholars and righteous people that the Holy Prophet...

---

[1] Al-Quran al-Karim 21/107 Page 523 of 742

फतावा रज़विया (खंड 15)

हर कोई जानता है कि मूल का निषेध विपरीत का प्रमाण है। जब 'तक़वियतुल ईमान' पढ़ना इस्लाम का मूल है, तो उसे न पढ़ना निश्चित रूप से कुफ़्र (अविश्वास) है। हालाँकि, करोड़ों मुसलमान हैं जिन्होंने महान कुरान नहीं पढ़ा है, और वे काफिर नहीं हुए। जब 'तक़वियतुल ईमान' रखना इस्लाम का मूल है, तो उसे न रखना कुफ़्र है, जबकि करोड़ों मुसलमानों के पास कुरान नहीं है, फिर भी वे काफिर नहीं हुए। लेकिन वहाबी निश्चित रूप से 'तक़वियतुल ईमान' को शौचालय में ले जाते होंगे, क्योंकि जिस समय इसे नहीं रखा, वे इस्लाम के मूल से हट गए और काफिर हो गए। शायद इसे गंगोही साहब की कब्र में भी रखा गया होगा ताकि वे मरने के बाद काफिर न हों। लेकिन मुसीबत यह है कि उन्हें मिट्टी में मिले पंद्रह साल से अधिक हो गए हैं, किताब भी गल गई होगी। जब उनके अनुसार अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के दुश्मन मरकर मिट्टी में मिल गए, तो वह अपवित्र किताब क्या रही होगी? बहरहाल, गंगोही साहब अब अपने ही हुक्म से काफिर हो गए होंगे। खैर, कहना यह है कि जब एक ऐसी किताब ने गैर-मुक़ल्लिदियत बोई, तो गंगोही साहब ने इसकी अनुमति क्यों न दी? साबित हुआ कि उनके नज़दीक इमामों के मुक़ल्लिदीन (अनुयायी), अल्लाह की पनाह, काफिर थे और हैं, क्योंकि तक़लीद करके उन्होंने 'तक़वियतुल ईमान' के खिलाफ किया और उस पर अमल इस्लाम का मूल था तो वे ज़रूर काफिर हुए। और अगर कहें कि इस तरह तो गंगोही, नानोतवी, थानवी और देवबंदी साहबान सब काफिर ठहरेंगे क्योंकि ज़ाहिर तौर पर उन सबका अमल तक़लीद पर है, तो गंगोही साहब ने तक़िया (धर्म के लिए वास्तविकता छुपाना) का हुक्म देकर इसका इलाज कर दिया है। वे कह देंगे कि हमारा और उनका तक़लीद पर अमल तक़िया है, तो सूरत से काफिर हुए लेकिन दिल में कुफ़्र नहीं, गैर-मुक़ल्लिदियत भरी है।

(4) झूठ की संभावना (इमकान-ए-किज़्ब) का ज़िक्र अब बेकार है। गंगोही और उनके अनुयायियों ने स्पष्ट रूप से झूठ के होने के बारे में लिख दिया है। इसके विवरण के लिए 'कश्फ़-ए-दलाल-ए-देवबंद' में पेज 91 से पेज 94 तक देखें।

(5) 'रहमतुल लिल आलमीन' (तमाम जहानों के लिए रहमत) का गुण मुसलमानों के नज़दीक तो ज़रूर रहमत-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की विशेषता है। लेकिन गंगोही साहब इसे कैसे मानते क्योंकि इससे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के जैसा होना नामुमकिन हो जाता क्योंकि आयत-ए-करीमा: 'और हमने तुम्हें तमाम जहानों के लिए रहमत बनाकर ही भेजा है।'[1] (और हमने तुम्हें नहीं भेजा मगर तमाम जहानों के लिए रहमत। - अनुवाद) अल्लाह के अलावा हर चीज़ के लिए

हुज़ूर की रिसालत (पैग़म्बरी) को आम कर रही है। अल्लाह के सिवा सब हुज़ूर की उम्मत (अनुयायी) हैं और एक उम्मती का नबी जैसा होना ज़ाहिर तौर पर नामुमकिन है। इसलिए, 'अल-आलमीन' की निश्चित व्यापकता को ठुकरा कर उन्होंने इस महान गुण को गली-गली के आम लोगों के स्तर पर गिरा दिया।

(6) इसके बारे में ऊपर गुज़रा कि यह निश्चित कुफ़्र है, लेकिन गंगोही साहब से इसकी शिकायत नहीं होनी चाहिए; हर व्यक्ति अपने बड़ों की बड़ाई चाहता है।

(7) मजलिस-ए-मिलाद मुबारक के बारे में जो शुभ समाचार (मबशरात) उलेमा-ए-किराम और नेक लोगों ने देखे कि हुज़ूर अकदस...

---

[1] अल-कुरान अल-करीम 21/107 पृष्ठ 742 का 523

ہر شخص جانتا ہے کہ عین کی نفی ضد کا ثبوت ہے ، جب تقویۃ الایمان کا پڑھنا عین اسلام ہے تو نہ پڑھنا قطعاً کفر ہے ، حالانکہ کروڑوں مسلمان ہیں جو قرآنِ عظیم پڑھے ہوئے نہیں وہ کافر نہ ہوئے جب تقویۃ الایمان کا رکھنا عین اسلام ہے تو نہ رکھنا کفر ہے، حالانکہ کروڑوں مسلمانوں کے پاس قرآن نہیں ہوتا وہ کافر نہ ہوئے لیکن تقویۃ الایمان وہابیہ ضرور پاخانہ میں لیجاتے ہوں گے کہ جس وقت نہ رکھی عین اسلام سے چھٹے اور کافر ہوئے غالباً گنگوہی صاحب کی قبر میں بھی رکھ دی گئی ہو گی کہ مر کر تو کافر نہ ہوں۔ مگر مصیبت یہ ہے کہ انہیں مٹی میں ملے پندرہ سال سے زائد ہوئے کتاب بھی گل گئی ہو گی ، جب رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے دشمن ان کے نزدیک مر کر مٹی میں مل گئے تو وہ ناپاک کتاب کیا رہی ہو گی ، بہر حال گنگوہی صاحب اب تو اپنے حکم سے بھی کافر ہوئے ہوں گے ۔ خیر ، کہنا یہ ہے کہ جب ایک ایسی کتاب نے غیر مقلدی بوئی تو گنگوہی صاحب اس کی اجازت کیوں نہ دیں ثابت ہوا کہ ان کے نزدیک مقلدین ائمہ معاذ اللہ کفار تھے اور ہیں کہ تقلید کر کے تقویۃ الایمان کا خلاف کیا اور اس پر عمل عین اسلام تھا تو ضرور کافر ہوئے ، اور اگر کہئے کہ یوں تو گنگوہی و نانوتوی و تھانوی و دیوبندی صاحبان سب کفار ٹھہرینگے کہ ظاہراً ان سب کا عمل تقلید پر ہے تو گنگوہی صاحب تقیہ کا حکم دے کر اس کا علاج کر گئے ہیں وہ کہہ دیں گے کہ ہمارا اور ان کا تقلید پر عمل تقیہ ہے تو صورۃً کافر ہوئے دل میں تو کفر نہیں غیر مقلدی بھری ہے۔

(۴) امکانِ کذب کا اب ذکر فضول ہے گنگوہی اور ان کے اتباع صراحتہً وقوعِ کذب لکھ چکے اس کی تفصیل کشفِ ضلالِ دیوبند میں ص ۹۱ سے ص ۹۴ تک دیکھئے۔

(۵) وصفِ کریم رحمۃ للعالمین مسلمانوں کے نزدیک تو ضرور خاصہ رحمتِ عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم، مگر گنگوہی صاحب اسے کیونکر مانتے کہ اس سے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا مثل محال ہو جاتا کہ آیہ کریمہ "وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ" ۱ (اور ہم نے تمہیں نہ بھیجا مگر رحمت تمام جہانوں کیلئے۔ ت) تمام ماسوا اللہ کو حضور کی رسالت عام کر رہی ہے ، سب ماسوا اللہ حضور کے امتی ہیں اور امتی کا مثل نبی ہونا بداہتہً محال ، لہٰذا العالمین کے عمومِ قطعی کو رد کرکے اس وصفِ کریم کو گلی گلی کے ملوں میں متبذل کر دیا۔

(۶) اس کی نسبت اوپر گزرا کہ کفرِ قطعی ہے مگر گنگوہی صاحب سے اس کی شکایت نہ چاہئے ہر شخص اپنے بڑے کی بڑائی چاہتا ہے۔

(۷) مجلسِ میلاد مبارک کی نسبت جو مبشرات علمائے کرام و صلحائے عظام نے دیکھے کہ حضور اقدس

---

۱ القرآن الکریم ۱۰۷/۲۱ Page 523 of 742

Fatawa Razawiya (Volume 15)

Allah Almighty blesses him and gives him peace; he is pleased with this blessed action. And he says (peace and blessings of Allah be upon him): "Whoever rejoices in us, we rejoice in him." Similarly, the father of Wali Allah Sahib, Shah Abdul Rahim Sahib, saw the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) happy and joyful at his annual offering. In response to these dreams, their spokespersons say what is the value of a dream, to the extent that they even call the dream of Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them) narrated in Sahih Bukhari—that there is some relief for the accursed Abu Lahab on Mondays due to the celebration of the Holy Birth—as useless, and they sing this verse: "Since I am a servant of the Sun, I speak only of the Sun; I am not a worshiper of dew or the night that I should tell tales of dreams." (When I am a servant of the Sun, I say everything is from the Sun; I am not a worshipper of dew or night that I should talk about dreams. - Trans.)

Glory be to Allah! To call oneself Ghulam Muhammad or Ghulam Nabi is shirk (polytheism), but they openly admit to being "Ghalam Aftab" (Servant of the Sun). Its translation in Arabic is 'Abd Shams' and in Hindi 'Suraj Das' or something else. There, such is the state of dreams, but to prove their own superiority over the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), they cling to a fake dream. But it had to happen: "You shall surely travel from stage to stage" (Quran 84:19). What did their predecessors say to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)? "They said: [He is] one taught [by others], a madman" (Quran 44:14). They confirmed him being "taught" through that dream, and the completion of being a "madman" was done by Thanwi Sahib in Hifz al-Iman by saying "Every madman has knowledge of the unseen like him." "And those who have wronged are going to know to what [kind of] return they will be returned" (Quran 26:227). (8) Why wouldn't they compare that blessed gathering to Janam Kanhaiya (birth of Krishna), those who have already compared the Great Quran to Veda Shlokas? See Baraheen-e-Qatiya, page 97. (109) What complaint is there about denying the essence of Mawlid and Urs, when they have enmity towards the very existence of Prophets and Saints, and towards the Master of Prophets himself?

1 2 3 Al-Quran Al-Kareem 84/19 4 Al-Quran Al-Kareem 44/14 5 Hifz al-Iman with Bast al-Banan, Kutub Khana A'zazia Deoband District Saharanpur p. 8 6 Al-Quran Al-Kareem 26/227

फ़तावा रज़विया (जिल्द पंद्रह)

अल्लाह तआला उन पर रहमत और सलामती भेजे; वह इस मुबारक अमल से खुश हैं। और वह फ़रमाते हैं (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम): "जो हमारी खुशी मनाता है, हम उससे खुश होते हैं।" इसी तरह वली अल्लाह साहब के वालिद शाह अब्दुल रहीम साहब ने हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) को अपनी सालाना नियाज़ पर शाद व फ़रहाँ (खुश) देखा। इन ख़्वाबों के जवाब में उनके मुतकल्लिमीन (प्रवक्ता) कहते हैं कि ख़्वाब का क्या एतबार, यहाँ तक कि हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) के उस ख़्वाब को जो सहीह बुखारी शरीफ़ में मर्वी है—कि विलादते अकदस (पवित्र जन्म) की ख़ुशी मनाने के कारण मलऊन अबू लहब पर पीर (सोमवार) के दिन अज़ाब में कुछ तक़फ़ीफ़ (कमी) होती है—उसे भी मोह्मल (व्यर्थ) बताते हैं और यह शेर गाते हैं: "चूँ गुलाम-ए-आफ़ताबम हमह ज़ आफ़ताब गोयम, न शबनम न शब परस्तम कि हदीस-ए-ख़्वाब गोयम" (जब मैं आफ़ताब (सूरज) का ग़ुलाम हूँ तो मैं यही कहता हूँ कि सब कुछ आफ़ताब से है, मैं शबनम और शब (रात) का परस्तार नहीं कि ख़्वाब की बात करूँ। - अनु.)

सुब्हान अल्लाह! ग़ुलाम मुहम्मद और ग़ुलाम नबी कहना शिर्क है, लेकिन ग़ुलाम आफ़ताब होने का खुद इकरार है, जिसका अरबी में अनुवाद 'अब्द शम्स' और हिंदी में 'सूरज दास' ही हुआ या कुछ और। वहाँ तो ख़्वाबों की यह कैफियत है, और अपने आप को नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से बढ़कर साबित करने के लिए एक फर्जी ख़्वाब का सहारा लिया जाता है। मगर होना ज़रूर था: "लतर्कबुन्न तबक़न अन तबक" (यकीनन तुम मंज़िल-ब-मंज़िल चढ़ोगे)। उनके अगलों ने रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) को क्या कहा था? "क़ालू मुअल्लमम मजनून" (उन्होंने कहा: यह सिखाया पढ़ाया हुआ दीवाना है)। उन्होंने 'पढ़ाए हुए' की तस्दीक उस ख़्वाब से की और 'दीवाना' की तकमील थानवी साहब ने हिफ़्ज़ुल ईमान में यह कह कर की कि "उन जैसा इल्मे ग़ैब हर मजनून (पागल) को है"। "व स-यलमुल लज़ीना ज़लमू अय्या मुन्क़लबिय यन्क़लिबून" (और अनक़रीब ज़ालिम जान लेंगे कि वह किस करवट पलटेंगे)। (८) वह उस मुबारक महफ़िल को 'जनम कन्हैया' से तशबीह (तुलना) क्यों न दें, जो कुरान-ए-अज़ीम को 'वेद श्लोक' से तशबीह दे चुके हैं? देखिए बाराहीन-ए-क़ातिआ, सफा ९७। (१०९) अस्ल मीलाद और उर्स से इनकार की क्या शिकायत, जब उन्हें नफ़्स-ए-अंबिया व औलिया और खुद हुज़ूर सैयदुल अंबिया अलैहिमुस्सलाम से अदावत (दुश्मनी) है।

1 2 3 अल-कुरान अल-करीम ८४/१९ 4 अल-कुरान अल-करीम ४४/१४ 5 हिफ़्ज़ुल ईमान मा बस्तुल बनान, कुतुब ख़ाना एअज़ाज़िया देवबंद, ज़िला सहारनपुर, पृ. ८ 6 अल-कुरान अल-करीम २६/२२७

صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اس عمل مبارک سے شاد ہیں۔ اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: "من فرح بنا فرحنا به" "جو ہماری خوشی کرتا ہے ہم اس سے خوش ہوتے ہیں۔ یونہی ولی اللہ صاحب کے والد شاہ عبد الرحیم صاحب نے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو اپنی نیاز سالانہ پر شاد و فرحاں دیکھا، ان خوابوں کے جواب میں ان کے متکلمین کہتے ہیں کہ خواب کا کیا اعتبار ، یہاں تک کہ عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما کی خواب مروی صحیح بخاری شریف کہ شادی ولادت اقدس پر ابو لہب ملعون پر روز دوشنبہ قدرے تخفیف ہوتی ہے، اسے بھی مہمل بتاتے اور یہ شعر گاتے ہیں۔ چو غلام آفتابم ہمہ ز آفتاب گویم نہ شبنم نہ شب پرستم کہ حدیث خواب گویم (جب میں آفتاب کا غلام ہوں تو میں یہ کہتا ہوں کہ سب کچھ آفتاب سے ہے، میں شبنم و شب پرست نہیں کہ خواب کی بات کروں۔ ت)

سبحان اللہ ! غلام محمد و غلام نبی شرک، اور غلام آفتاب ہونے کا خود اقرار ، اس کا ترجمہ عربی میں عبد شمس اور ہندی میں سورج داس ہی ہوا یا کچھ اور ، وہاں تو خوابوں کی یہ کیفیت اور اپنے سے استادی نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا فخر ثابت کرنے کے لئے ایک جعلی خواب سے تمسک، مگر ہونا ضرور تھا "لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ" (ضرور تم منزل بمنزل چڑھو گے۔ت) ، ان کے اگلوں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو کیا کہا تھا "قَالُوا مُعَلَّمٌ مَّجْنُونٌ" "پڑھایا ہوا دیوانہ، انہوں نے پڑھائے کی تصدیق اس خواب سے کی اور دیوانہ کی تکمیل تھانوی صاحب نے حفظ الایمان میں کہ "ان کا عالم غیب ہر مجنون کو ہے" "وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنقَلَبٍ يَنقَلِبُونَ" (عنقریب جان لیں گے ظالم کہ کس کروٹ پر پلٹا کھائیں گے۔ ت) (۸) وہ مجلس مبارک جنم کنہیا سے تشبیہ کیوں نہ دیں جو قرآن عظیم کو وید اشلوک سے تشبیہ دے چکے ہیں دیکھو براہین قاطعہ

ص ۹۷۔ (۱۰۹) نفس میلاد و عرس سے انکار کیا گلہ جب کہ انہیں نفس انبیاء و اولیاء اور خود حضور سید الانبیاء علیہم السلام سے عداوت ہے۔

1 2 3 القرآن الکریم ۱۹/۸۴ 4 القرآن الکریم ۴۴/۱۴ 5 حفظ الایمان مع بسط البنان کتب خانہ اعزازیہ دیوبند ضلع سہارنپور ص ۸ 6 القرآن الکریم ۲۶/۲۲۷

Fatawa Rizvia Volume 15

...there is a clear denial of [the Prophets] peace be upon them, and they consider believing in them as a mere error. According to their Quran, or rather even greater than the Quran for them, it says in 'Taqwiyat-ul-Iman' published by Matba-e-Siddiqui Delhi 1270 AH page 21: "Do not believe in anyone except Allah." 1 Page 8: "To believe in others is a pure error." 2 Page 19: "Allah the Master has said, 'Do not believe in anyone except Me'." 3 Page 17: "All the Prophets who came, brought this commandment from Allah, to believe in Allah and not to believe in anyone except Him." 4 (11) Why should we not call the methods of 'Isal-e-Thawab' (sending rewards to the deceased) as evil innovation and forbidden? What is the point of world stories? Let us tell our own story. It is impossible for their deceased to receive rewards because "he has no share in the Hereafter" 5 (Quran 2:200). It is impossible for their reciters to get a reward because "And We shall turn to whatever deeds they did (in this life), and We shall make such deeds as scattered floating dust" 6 (Quran 25:23). (Meaning We intended and turned their deeds into fine particles of dust scattered, i.e., ruined them. - Translation note). (12) Birthdays are of two types. One involves reciting some from the Holy Quran and Durood Sharif, and then offering 'Niyaz' (food offered for blessings) in the name of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him), Syeduna Ghaus-e-Azam, and other noble saints (may Allah be pleased with them), and distributing something to friends and the poor. Gangohi Sahib can never call this permissible because it involves specifying a day and an annual commitment, and also the 'Niyaz' of their enemies. In what religion do they remain within Wahhabism? The second type is what the disbelievers and sinners do, involving frivolous activities, dancing, music, and other satanic acts; Gangohi Sahib considers this permissible.

Footnotes: 1. Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 1 regarding avoiding polytheism, Matba Alimi, Lohari Gate Lahore, p. 12. 2. Taqwiyat-ul-Iman, Introduction to the book, Matba Alimi, Lohari Gate Lahore, p. 5. 3. Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 1 regarding avoiding polytheism, Matba Alimi, Lohari Gate Lahore, p. 12. 4. Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 1 regarding avoiding polytheism, Matba Alimi, Lohari Gate Lahore, p. 10. 5. Al-Quran al-Karim 2/200. 6. Al-Quran al-Karim 25/23.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

...उनके[पैग़म्बरों] अलैहिमुस्सलातु वस्सलाम से साफ़ इनकार है और उनका मानना निरा ख़ता (ग़लती) ठहराते हैं। उनके क़ुरान बल्कि उनके नज़दीक क़ुरान से अज़म 'तक़वियतुल ईमान' मतबअ सिद्दीक़ी दिल्ली 1270 हिजरी पेज 21 में है: "अल्लाह के सिवा किसी को न माने।" 1 पेज 8: "औरों का मानना महज़ ख़ता है।" 2 पेज 19: "अल्लाह साहब ने फ़रमाया मेरे सिवा न मानियो।" 3 पेज 17: "जितने पैग़म्बर आए सो अल्लाह की तरफ़ से यही हुक्म लाए हैं कि अल्लाह को माने और उसके सिवा किसी को न माने।" 4 (11) ईसाले सवाब के तरीक़ों को बिदअते सय्यिया (बुरी नवीनता) व हराम क्यों न कहें। जग बीती से क्या मतलब है अपनी बीती सुनाते हैं उनकी मय्यत को सवाब पहुँचना मुहाल कि "मा लहू फ़िल आख़िरति मिन ख़लाक़" 5 (आख़िरत में उसका कुछ हिस्सा नहीं। - तर्जुमा)। उनके क़ारी को सवाब मिलना मुहाल कि "व क़दिमना इला मा अमिलू मिन अमलिन फ़जअल्नाहु हबाअन मंसूरा" 6 (जो कुछ उन्होंने काम किए थे हमने क़स्द फ़रमाकर उन्हें बारीक बारीक ग़ुबार के बिखरे हुए ज़र्रे कर दिया यानी बर्बाद कर दिया। - तर्जुमा)। (12) सालगिरह दो तरह की होती है। एक में कुछ क़ुरान मजीद व दरूद शरीफ़ पढ़कर हुज़ूर सय्यिदे आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम व सय्यिदुना ग़ौसे अज़म वग़ैरा औलियाए किराम रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम की नियाज़ और अहबाब व फ़ुक़रा को कुछ तक़सीम। गंगोही साहब इसे हरगिज़ जाइज़ नहीं कह सकते कि इसमें दिन की तईयुन (निर्धारण) भी है और हर साल का इल्तिज़ाम (अनिवार्यता) भी, और उनके दुश्मनों की नियाज़ भी। और उनके वहाबियत में किस दीन के रहते। दूसरी वो जो कि कुफ़्फ़ार व फ़ुज्जार करते हैं कि जिसमें लहवो लअ़ब, नाच-रंग वग़ैरा शैतानियतें होती हैं, गंगोही साहब इसे जाइज़ फ़रमाते हैं।

फुटनोट्स: 1. तक़वियतुल ईमान, फ़स्ल अव्वल फ़िल इज्तिनाब अनल इशराक, मतबअ अलीमी, लोहारी दरवाज़ा लाहौर, पेज 12। 2. तक़वियतुल ईमान, मुक़द्दमा किताब, मतबअ अलीमी, लोहारी दरवाज़ा लाहौर, पेज 5। 3. तक़वियतुल ईमान, फ़स्ल अव्वल फ़िल इज्तिनाब अनल इशराक, मतबअ अलीमी, लोहारी दरवाज़ा लाहौर, पेज 12। 4. तक़वियतुल ईमान, फ़स्ल अव्वल फ़िल इज्तिनाब अनल इशराक, मतबअ अलीमी, लोहारी दरवाज़ा लाहौर, पेज 10। 5. अल-क़ुरान अल-करीम 2/200। 6. अल-क़ुरान अल-करीम 25/23।

علیہم الصلوٰۃ والسلام سے صاف انکار ہے اور ان کا مانا نرا خط ٹھہراتے ہیں۔ ان کے قرآن بلکہ ان کے نزدیک قرآن سے اعظم تقویۃ الایمان مطبع صدیقی دہلی ۱۲۷۰ھ ص ۲۱ میں ہے: اللہ کے سوا کسی کو نہ مانے۔ 1 ص ۸: "اوروں کا ماننا محض خط ہے"۔ 2 ص ۱۹: "اللہ صاحب نے فرمایا میرے سوا نہ مانیو"۔ 3 ص ۱۷: "جتنے پیغمبر آئے سو اللہ کی طرف سے یہی حکم لائے ہیں کہ اللہ کو مانے اور اس کے سوا کسی کو نہ مانے"۔ 4 (۱۱) ایصالِ ثواب کے طریقوں کو بدعتِ سیئہ وحرام کیوں نہ کہیں جگ بیتی سے کیا مطلب ہے اپنی بیتی سناتے ہیں ان کی میت کو ثواب پہنچنا محال کہ "مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ" 5 (آخرت میں اس کا کچھ حصہ نہیں۔ ت) ان کے قاری کو ثواب ملنا محال کہ "وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَّنثُورًا" 6 (جو کچھ انہوں نے کام کئے تھے ہم نے قصد فرما کر انہیں باریک باریک غبار کے بکھرے ہوئے ذرے کردیا یعنی برباد کردیا۔ ت) (۱۲) سالگرہ دو طرح ہوتی ہے، ایک میں کچھ قرآن مجید و درود شریف پڑھ کر حضور سیدِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وسیدنا غوثِ اعظم وغیرہ اولیائے کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم کی نیاز اور احباب و فقراء کو کچھ تقسیم، گنگوہی صاحب اسے ہرگز جائز نہیں کہہ سکتے کہ اس میں تودن کی تعیین بھی ہے اور ہر سال کا التزام بھی، اور ان کے دشمنوں کی نیاز بھی، اور ان کے وہابیت میں کس دین کے رہتے۔ دوسری وہ جو کہ کفار و فجار کرتے ہیں کہ جس میں لہو و لعب ناچ رنگ وغیرہا شیطنتیں ہوتی ہیں، گنگوہی صاحب اسے جائز فرماتے ہیں

حواشی: 1 تقویۃ الایمان الفصل الاول فی الاجتناب عن الاشراك مطبع علیمی لوہاری دروازہ لاہور ص ۱۲ 2 تقویۃ الایمان مقدمہ کتاب مطبع علیمی لوہاری دروازہ لاہور ص ۵ 3 تقویۃ الایمان الفصل الاول فی الاجتناب عن الاشراك مطبع علیمی لوہاری دروازہ لاہور ص ۱۲ 4 تقویۃ الایمان الفصل

الاول فی الاجتناب عن الاشراك مطبع علیمی لوہاری دروازه لاہور ص ۱۰ 5 القرآن الکریم ۲/ ۲۰۰

6 القرآن الکریم ۲۵/ ۲۳

Therefore, the objection against them is baseless. As for the matter of specification and obligation, so let it be. Specification is only for the sake of obligation, and according to them, the obligation of good deeds is forbidden, not of sins. In fact, sometimes the obligation of sins is an absolute duty or rather the pivot of faith according to them, as is evident from their book "Taqviyat al-Iman". On page 12 it says: "Intending to travel to his house from afar and avoiding unreasonable talks on the way are acts of worship which, if done for any Prophet or ghost, shirk (polytheism) is proven against him." (Summary) So it is proven that talking nonsense on the way to Medina is an obligation, rather the pivot of faith; if he doesn't do it, he will become a polytheist (mushrik). And not just for Medina, but while traveling anywhere, like Gangoh, Deoband, or Thana Bhawan, other than for Hajj, if he does not engage in nonsense, quarrels, or even wickedness and debauchery, he will become a polytheist because the verse has mentioned all of them in the same sequence:

"There should be no obscenity, nor wickedness, nor wrangling during Hajj." Neither should there be talk of intimacy before women, nor any sin, nor quarreling with anyone during the time of Hajj. (T)

(13) What is the complaint about malice against the spiritual grandfather when they themselves have severe malice against the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), the details of which have already been given in many books? And then they are sharing their technical "grace" among themselves. Truth is, this grace is satanic and is obtained only through malice towards the beloveds. So, the severance of the chain from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) which will be obtained through malice towards the masters of the chain is not harmful, but necessary. (14) It has been mentioned above that this cursed and most foul statement is absolute disbelief and certain apostasy. May Allah curse its speaker and its accepter. What complaint can there be against these apostates? What is strange is those who call themselves Muslims and hear such severe and filthy insults in the honor of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and then interpret them or hesitate to call the speaker a disbeliever. No, by Allah! They are sacrificing their own faith for that abuser. Allah the Almighty says:

"Thou shalt not find a people who believe in Allah and the Last Day, befriending those who oppose Allah and His Messenger, even though they were their fathers, or

their sons, or their brothers..." You will not find those who believe in Allah and the Day of Judgment befriending those who opposed Allah and His Messenger, even if they were their fathers or their sons.

1. Taqviyat al-Iman, Introduction, Matba' Alimi, Lahari Darwaza, Lahore, pp. 7-8
2. Al-Quran al-Karim, 2/197

फतावा रज़विया (खण्ड १५)

तो उन पर आपत्ति निराधार है, रहा यह कि इसमें भी निर्धारण और अनिवार्यता है, तो होने दें, निर्धारण तो अनिवार्यता ही के लिए होता है और उनके यहाँ नेक कामों की अनिवार्यता हराम है न कि बुराइयों की, बल्कि कई बार बुराइयों की अनिवार्यता उनके यहाँ पूर्ण कर्तव्य बल्कि विश्वास का आधार है, जैसा कि उनकी किताब 'तक़्वियतुल ईमान' से स्पष्ट है। पृष्ठ १२ में है: "उसके घर की ओर दूर-दूर से इरादा करके यात्रा करना और रास्ते में अनुचित बातें करने से बचना इबादत के काम हैं जो किसी पैगंबर या भूत के लिए करे तो उस पर शिर्क साबित है।" (संक्षेप में) तो सिद्ध हुआ कि मदीना तैयबा के रास्ते में अनुचित बातें करना अनिवार्य बल्कि विश्वास का आधार है; यदि नहीं करेगा तो मुशरिक (बहुदेववादी) हो जाएगा, और न केवल मदीना तैयबा बल्कि हज की यात्रा के अलावा गंगोह या देवबंद या थाना भवन जहाँ कहीं भी जाते हुए यदि वह अनुचित बातें और लड़ाई-झगड़ा बल्कि पाप और अनैतिकता भी नहीं करेगा तो मुशरिक हो जाएगा क्योंकि आयत ने सभी को एक ही क्रम में वर्णित किया है कि:

"फला रफ़सा वला फ़ुसूका वला जिदाला फ़िल हज्जि" तो न औरतों के सामने संभोग की चर्चा हो, न कोई पाप, न किसी से झगड़ा हज के समय (त)

(१३) दादा पीर से द्वेष की क्या शिकायत जब वे स्वयं अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से तीव्र द्वेष रखते हैं जिसका विवरण अनेक पुस्तकों में दिया जा चुका है और फिर आपस में अपना तकनीकी 'फ़ैज़' (अनुग्रह) बाँट रहे हैं, सच तो यह है कि यह फ़ैज़ शैतानी है, और प्रियजनों के द्वेष से ही मिलता है, तो नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से संबंध विच्छेद जो सिलसिले के उस्तादों से द्वेष के कारण होगा, वह हानिकारक नहीं बल्कि आवश्यक है। (१४) ऊपर उल्लेख किया जा चुका है कि यह शापित और अत्यंत घृणित कथन स्पष्ट कुफ्र (अविश्वास) और निश्चित धर्मत्याग है। अल्लाह इसके कहने वाले और इसे स्वीकार करने वाले पर लानत करे। इन धर्मत्यागियों से क्या शिकायत? आश्चर्य तो उन लोगों पर है जो मुसलमान कहलाते हैं और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शान में ऐसी गंभीर और गंदी गालियाँ सुनते हैं और फिर उनकी व्याख्या करते हैं या कहने वाले को काफिर कहने में हिचकिचाते हैं। नहीं, अल्लाह की कसम! वे अपना ईमान उस गाली देने वाले पर लुटाते हैं। अल्लाह तआला फरमाता है:

"ला तजिदु कौमय्युमिनूना बिल्लाहि वल यौमिल आख़िरी युवाददूना मन हाददल्लाहा व रसूलाहू वलौ कानू आबा-अहुम औ अब्ना-अहुम औ इख्वानहुम" तुम उन लोगों को नहीं पाओगे जो अल्लाह और कयामत पर ईमान रखते हैं कि वे उनसे दोस्ती करें जिन्होंने अल्लाह और उसके रसूल का विरोध किया, चाहे वे उनके बाप या बेटे ही क्यों न हों।

1. तक़्वियतुल ईमान, प्रस्तावना, मतबा अलीमी, लाहारी दरवाजा, लाहौर, पृष्ठ ७-८
2. अल-कुरान अल-करीम, २/१९७

पृष्ठ ५२६ ऑफ़ ७४२

تو ان پر اعتراض بیجا ہے، رہا یہ کہ اس میں بھی تعین والتزام ہے، ہوا کرے، تعین تو التزام ہی کے لئے ہوتی ہے اور ان کے یہاں حسنات ہی کا التزام حرام ہے نہ کہ سیئات، بلکہ بسا اوقات سیئات کا التزام ان کے یہاں فرض قطعی بلکہ مدارِ ایمان ہے، جیسا ان کے قرآن تقویۃ الایمان سے عیاں ہے۔ ص ۱۲ میں ہے: "اس کے گھر دور دور سے قصد کر کے سفر کرنا اور راستے میں نامعقول باتیں کرنے سے بچنا یہ کام عبادت کے ہیں جو کسی پیغمبر یا بھوت کو کرے اس پر شرک ثابت ہے۔" (ملخصاً) تو ثابت ہوا کہ مدینہ طیبہ کے راستے میں نامعقول باتیں کرنا فرض بلکہ مدار ایمان ہیں اگر نہ کرے گا مشرک ہو جائیگا، اور نہ ایک مدینہ طیبہ بلکہ سفر حج کے سوا گنگوہ یا دیوبند یا تھانہ بھون جہاں کہیں جاتے ہوئے بھی نامعقول باتیں اور جنگ و جدال بلکہ فسق وفجور بھی نہ کرے گا مشرک ہو جائے گا کہ آیت نے سب کو ایک نسق میں بیان فرمایا ہے کہ:

"فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوْقَ ۙ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ ؕ" تو نہ عورتوں کے سامنے صحبت کا تذکرہ ہو، نہ کوئی گناہ، نہ کسی سے جھگڑا حج کے وقت (ت)

(۱۳) دادا پیر سے بغض کی کیا شکایت جب خود رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے شدید بغض رکھتے ہیں جن کی تفصیل کتب کثیرہ میں ہو چکی اور پھر آپس میں اپنا اصطلاحی فیض بانٹ رہے ہیں، الحق یہ فیض شیطانی ہے، اور محبوبوں کے بغض ہی سے ملتا ہے، تو نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے انقطاع سلسلہ جو بغض مشائخ سلسلہ سے حاصل ہوگا، مضر نہیں بلکہ ضرور ہے۔ (۱۴) اوپر گزرا کہ یہ ملعون اخبث قول کفر قطعی و ارتداد یقینی ہے لعن اللہ قائلہ وقابلہ (اللہ تعالٰی لعنت کرے اس کے قائل اور اس کو قبول کرنے والے پر۔ ت) ان مرتدین سے کیا شکایت عجب ان سے جو مسلمان کہلاتے اور رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی شان میں ایسی

شدید ناپاک گالیاں سنتے اور پھر ان کی تاویل کرتے یا قائل کو کافر کہتے ہچکچاتے ہیں لا واللہ وہ خود اپنا ایمان اس دشنام دہندہ پر لٹاتے ہیں۔ اللہ تعالیٰ فرماتا ہے:

"لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ يُوَادُّوْنَ مَنْ حَادَّ اللهَ وَرَسُوْلَهٗ وَلَوْ كَانُوْٓا اٰبَآءَهُمْ اَوْ اَبْنَآءَهُمْ اَوْ اِخْوَانَهُمْ" تو نہ پائے گا ان لوگوں کو جو اللہ اور قیامت پر ایمان رکھتے ہیں کہ دوستی کریں ان سے جنہوں نے اللہ ور رسول سے مخالفت کی اگرچہ وہ ان کے باپ یا بیٹے

1. تقویۃ الایمان مقدمہ کتاب مطبع علیمی لاہاری دروازہ لاہور ص ۷ و ۸
2. القرآن الکریم ۲/ ۱۹۷

صفحہ ۵۲۶ از ۷۴۲

Fatawa Rizvia (Volume 15)

...or their kinsfolk.[1] | or brothers or relatives. (15) What complaint of allowing or even commanding Taqiyya? After all, it is the legacy of those elders who used to come to the holy court and swear heavy, foul oaths, saying: "We bear witness that you are indeed the Messenger of Allah."[2] The Lord of Honor said about them that Allah knows well that you are His Messenger, and Allah bears witness that these wicked ones are liars. This was a verbal claim, while the malice of their hearts was such that they said: "If we return to Al-Madinah..."[3] (If we return to Medina – until the end of the verse. T). This is the state of these gentlemen today; they will praise the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) to show off to Muslims, saying "After God, you are the greatest, to put it briefly" at every turn, yet their inner malice is such that they consider him lesser than a scavenger, a cobbler, or any insignificant particle; his leadership is like that of a village headman, helpless, useless, reduced to dust after death, etc., etc.

"Unquestionably, the curse of Allah is upon the wrongdoers."[4] "Indeed, those who abuse Allah and His Messenger – Allah has cursed them in this world and the Hereafter and prepared for them a humiliating punishment."[5] | Beware! The curse of Allah is upon the oppressors. Indeed, those people who cause pain to Allah Almighty and His Messenger, Allah Almighty's curse is upon them in this world and the hereafter, and Allah has prepared for them a humiliating punishment. (T)

(16) Subhan Allah! Those who have already given severe insults to Allah and His Messenger, what complaint about them eating crow or even calling it a reward? In Sunan Ibn Majah Sharif, it is narrated from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both) that he said: "Who would eat a crow when the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) called it a 'fasiq' (wicked/vicious)? By Allah, it is not among the pure things."[6] This affinity is the cause of intimacy, as the poet says: Birds of a kind fly together; Pigeon with pigeon, crow with crow. (Every species flies with its own kind. Pigeon with pigeon, crow with crow. - T)

---

[1] Al-Quran Al-Karim 58/22 [2] Al-Quran Al-Karim 63/1 [3] Al-Quran Al-Karim 63/8 [4] Al-Quran Al-Karim 11/18 [5] Al-Quran Al-Karim 33/57 [6] Sunan Ibn Majah, Chapters on Hunting, Chapter on the Crow, H.M. Saeed Company Karachi, p. 241

फ़तावा रिज़विया (खंड 15)

...या उनके नाते-रिश्तेदार।[1] | या भाई या अज़ीज़ हों। (15) तक़िया की इजाज़त बल्कि हुक्म देने की क्या शिकायत कि आख़िर उन बड़ों की विरासत है जो बारगाह-ए-अक़दस में हाज़िर आकर शदीद ग़लीज़ क़समें खा कर कहा करते: "नश्हदु इन्नका ल-रसूलुल्लाह"[2] हम गवाही देते हैं कि बेशक हुज़ूर यक़ीनन अल्लाह के रसूल हैं। रब्बुल इज़्ज़त ने इस पर इरशाद फ़रमाया कि अल्लाह ख़ूब जानता है बेशक तुम उसके रसूल हो और अल्लाह गवाही देता है कि ये ख़बीस झूठे हैं, ज़बानी दावा था और दिल की ख़बासत वो कि "लइन् र-जअ्ना इलल मदीनह"[3] (कि अगर हम लौट कर मदीना गए - अंत तक। त)। यही हाल इन साहबों का है, मुसलमानों को दिखाने के लिए हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की तारीफ़ें करेंगे, बात-बात पर "बाद अज़ ख़ुदा बुज़ुर्ग तूई क़िस्सा मुख़्तसर" कहेंगे और दिली ख़बासतें वो कि चूढ़ा-चमार हर ज़र्रा-ए-नाचीज़ से कमतर, उनकी सरदारी ऐसी जैसे गाँव का चौधरी, आजिज़ नाकारे, मर कर मिट्टी में मिल गए वग़ैरह वग़ैरह।

"अला ला'नतुल्लाहि अलज़्-ज़ालिमीन"[4] "इन्नल-लज़ीना यु'ज़ूनल्लाहा व रसूलाहू ल-अनहुमुल्लाहु फ़िद्दुन्या वल-आख़िरति व अ-अद्दा लहुम अज़ाबम-मुहीना"[5] | ख़बरदार ज़ालिमों पर अल्लाह की लानत। बेशक वो लोग जो ईज़ा (कष्ट) देते हैं अल्लाह तआला और उसके रसूल को, उन पर दुनिया व आख़िरत में अल्लाह तआला की लानत और अल्लाह ने उनके लिए ज़िल्लत का अज़ाब तैयार कर रखा है। (त)

(16) सुभान अल्लाह! वो जो अल्लाह व रसूल को शदीद गालियाँ दे चुके उनसे कौआ खाने बल्कि उसे सवाब बताने की क्या शिकायत। सुनन इब्न माजा शरीफ़ में अब्दुल्लाह बिन उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से है कि फ़रमाया: "कौआ कौन खाएगा जबकि अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने उसका नाम फ़ासिक़ रखा है, ख़ुदा की क़सम वो पाक चीज़ों से नहीं।"[6] यही मुजानसत वजह-ए-मुआनसत हुई, शायर का क़ौल: पर्द हम जिंस बा हम जिंस दर ज़ाग़ / कबूतर बा कबूतर ज़ाग़ बा ज़ाग़ (हर जिंस अपनी जिंस के साथ परवाज़ करती है। कबूतर कबूतर के साथ, कौआ कौवे के साथ। - त)

---

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 58/22 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 63/1 [3] अल-क़ुरान अल-करीम 63/8 [4] अल-क़ुरान अल-करीम 11/18 [5] अल-क़ुरान अल-करीम 33/57 [6] सुनन इब्न माजा, अबवाबुस-सैद, बाबू अल-गुराब, एच. एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 241

أَوْ عَشِيرَتَهُمْ"1 | یا بھائی یا عزیز ہوں۔ (۱۵) تقیہ کی اجازت بلکہ حکم دینے کی کیا شکایت کہ آخر ان بڑوں کی وراثت ہے جو بارگاہ اقدس میں حاضر آکر شدید غلیظ قسمیں کھا کر کہا کرتے: "نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ"2 ہم گواہی دیتے ہیں کہ بیشک حضور یقینا اللہ کے رسول ہیں۔ رب العزت نے اس پر ارشاد فرمایا کہ اللہ خوب جانتا ہے بیشک تم اس کے رسول ہو اور اللہ گواہی دیتا ہے کہ یہ خبیث جھوٹے ہیں، زبانی ادعایہ تھا اور دل کی خباثت وہ کہ "لَئِن رَّجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ" الآیۃ3 (کہ اگر ہم لوٹ کر مدینہ گئے الآیۃ ۔ ت) یہی حال ان صاحبوں کا ہے مسلمانوں کے دکھاوے کو حضور اقدس صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کی تعریفیں کرینگے بات بات پر "بعد از خدا بزرگ توئی قصہ مختصر" کہیں گے اور دلی خباثتیں وہ کہ چوڑھا چمار ہر ذرہ ناچیز سے کمتر، ان کی سرداری ایسی جیسے گاؤں کا چودھری، عاجز ناکارے، مر کر مٹی میں مل گئے وغیرہ وغیرہ۔

"أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ"4 "إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُّهِينًا"5 | خبردار ظالموں پر اللہ کی لعنت۔ بیشک وہ لوگ جو ایذا دیتے ہیں اللہ تعالی اور اس کے رسول کو ان پر دنیا و آخرت میں اللہ تعالی کی لعنت اور اللہ نے ان کیلئے ذلت کا عذاب تیار کر رکھا ہے۔ (ت)

(۱۶) سبحان اللہ وہ جو اللہ و رسول کو شدید گالیاں دے چکے ان سے کوا کھانے بلکہ اسے ثواب بتانے کی کیا شکایت۔ سنن ابن ماجہ شریف میں عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالی عنہما سے ہے کہ فرمایا: من یاکل الغراب وقد سماہ رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فاسقاً واللہ ما ھو من الطیبات6 | کوا کون کھائے گا رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے تو اس کا نام فاسق رکھا ہے خدا کی قسم وہ پاک چیزوں سے نہیں۔

یہی مجانست وجہ موانست ہوئی، شاعر کا قول: پرد ہم جنس باہم جنس در زاغ / کبوتر با کبوتر زاغ با زاغ (ہر جنس اپنی جنس کے ساتھ پرواز کرتی ہے۔ کبوتر کبوتر کے ساتھ، کوے کے ساتھ ت)

---

1 القرآن الکریم ۵۸ / ۲۲ 2 القرآن الکریم ۶۳ / ۱ 3 القرآن الکریم ۶۳ / ۸ 4 القرآن الکریم ۱۱ / ۱۸ 5 القرآن الکریم ۳۳ / ۵۷ 6 سنن ابن ماجہ ابواب الصید اب الغراب ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۴۱

صفحہ 527 کا 742

Fatawa Razawiya, Volume 15

If they do not agree, will they also not agree even with the command of Allah Almighty that "Evil women are for evil men, and evil men are for evil women" [Quran 24:26]? (i.e., filthy things are for the filthy, and filthy people are for filthy things. -Translator). All books of religion, original texts, commentaries, and fatwas are filled with the fact that the 'Ghurab Abqa', i.e., the two-colored crow, is forbidden (Haraam). If Mr. Gangohi had become visually impaired now, he was not blind since birth that he could not see two colors in a local crow. They present a major argument that it does not only eat filth but also grain, so it became like a chicken. In this way, make the mountain crow also permissible (Halal); it also eats grain in abundance, falls upon fields in large numbers, and a dog eats both bread and meat. They focused on the chicken eating grain but did not see that it is not 'Fasiq' (transgressor/wicked) and not a carrion eater, whereas the crow is 'Fasiq' and a carrion eater. In any case, it is useless to argue with them on these matters as they have a denial of the essence of Islam itself.

(Arabic Text)	**(Urdu Translation)**
"And those who have wronged will know to what [kind of] return they will be returned." - The criminals will soon know to what side they will turn. We ask Allah for safety, and there is no power nor strength except with Allah, the Most High, the Magnificent. And may Allah Almighty send blessings and peace upon our leader and master Muhammad, his family, and all his companions, and grant them honor and nobility. And Allah Almighty knows best.	And soon the wrongdoers will know to what side they will turn. And soon the criminals will know to what side they will turn. And we ask Allah Almighty for safety. There is no power to avoid sin and do good except with the help of Allah Almighty. May Allah Almighty send blessings, mercy, and peace upon our master and leader Muhammad Mustafa, his family, and all his companions, and bestow upon them greatness and honor. And Allah Almighty knows best.

Al-Quran al-Karim 26/227 Page 528 of 742

फ़तावा रज़विया, खंड 15

यदि वे नहीं मानते, तो क्या वे अल्लाह सर्वशक्तिमान के इस निर्देश को भी नहीं मानेंगे कि "बुरी स्त्रियाँ बुरे पुरुषों के लिए हैं और बुरे पुरुष बुरी स्त्रियों के लिए हैं।" [क़ुरआन 24:26] (यानी गंदी चीज़ें गंदे लोगों के लिए और गंदे लोग गंदी चीज़ों के लिए हैं। - अनुवाद)। मज़हब की तमाम किताबें, मूल पाठ, शरह (व्याख्या) और फ़तवे इस बात से भरे पड़े हैं कि 'ग़ुराब अबक़' अर्थात दो रंगों वाला कौआ हराम है। गंगोही साहब अगर अब आँखों से मजबूर हो गए थे, तो वे पैदाइशी अंधे तो नहीं थे कि उन्हें देसी कौए में दो रंग नज़र न आते। वे यह बड़ा तर्क देते हैं कि वह केवल गंदगी नहीं बल्कि दाना भी खाता है तो वह मुर्गी की तरह हो गया। इस तरह तो पहाड़ी कौआ भी हलाल कर लें, वह भी बहुतायत में दाना खाता है, खेतों पर कसरत से गिरता है, और कुत्ता तो रोटी और मांस सब खाता है। उन्होंने मुर्गी के दाना खाने पर ध्यान दिया लेकिन यह नहीं देखा कि वह 'फ़ासिक़' (दुष्ट) नहीं है और मुर्दार खोर (सड़ा मांस खाने वाला) नहीं है, जबकि कौआ 'फ़ासिक़' और मुर्दार खोर है। बहरहाल, इन बातों में उनसे बहस बेकार है क्योंकि उन्हें इस्लाम की रूह से ही इनकार है।

(अरबी पाठ)	**(हिंदी अनुवाद)**
"और ज़ुल्म करने वाले जल्द ही जान लेंगे कि वे किस करवट पलटेंगे।" - अपराधी जल्द ही जान लेंगे कि वे किस करवट पलटेंगे। हम अल्लाह से सलामती की दुआ करते हैं, और गुनाहों से बचने और नेकियाँ करने की ताक़त अल्लाह ताला की मदद के बिना मुमकिन नहीं। और अल्लाह ताला हमारे आक़ा और मौला मुहम्मद, उनकी आल और उनके तमाम साथियों पर दुरूद, बरकत और सलाम नाज़िल फ़रमाए और उन्हें बुज़ुर्गी और करम से नवाज़े। और अल्लाह ताला बेहतर जानता है।	और अनक़रीब (जल्द ही) ज़ालिम जान लेंगे कि वे किस करवट पलटेंगे। और अनक़रीब मुजरिम जान लेंगे कि वे किस करवट पलटेंगे। और हम अल्लाह तआला से आफियत (सलामती) मांगते हैं। गुनाह से बचने और नेकी करने की कुव्वत नहीं सिवाय अल्लाह तआला की मदद के। अल्लाह तआला हमारे आक़ा और मौला मुहम्मद मुस्तफ़ा, आपकी आल और आपके तमाम सहाबा (साथियों) पर दुरूद, बरकत और सलाम नाज़िल फरमाए और उन्हें बुज़ुर्गी व करम से नवाज़े। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

अल-क़ुरआन अल-करीम 26/227 पेज 528 of 742

اگر نہ مانے تو کیا اللہ عزوجل کا ارشاد بھی نہ مانیں گے کہ "اَلْخَبِیْثٰتُ لِلْخَبِیْثِیْنَ وَ الْخَبِیْثُوْنَ لِلْخَبِیْثٰتِ" (گندیاں گندوں کے لئے اور گندے گندیوں کے لئے ہیں۔ت) تمام کتب مذہب متون و شروح و فتاوی مملو ہیں کہ غراب ابقع یعنی دورنگا کوا حرام ہے۔ گنگوہی صاحب اگر اب آنکھوں سے معذور ہو گئے تھے تو مادر زاد اندھے تو نہ تھے کہ دیسی کوے میں دو رنگ نظر نہ آئے۔ بڑی دلیل یہ لاتے ہیں کہ وہ صرف نجاست نہیں بلکہ دانہ بھی کھاتا ہے تو مرغی کی طرح ہوا۔ یوں تو پہاڑی کوا بھی حلال کر لیں وہ بھی بکثرت دانہ کھاتا ہے کھیتوں پر کثرت سے گرتا ہے اور کتا تو روٹی اور گوشت سب کھاتا ہے، یہ مرغی کے دانہ کھانے پر گئے اور نہ دیکھا کہ وہ فاسق نہیں جیفۃ خوار نہیں اور کوا فاسق وجیفہ خوار ہے، بہر حال ان باتوں میں ان سے بحث بیکار ہے کہ ان کو نفس اسلام ہی سے انکار ہے،

عربی متن	اردو ترجمہ
"وَسَیَعْلَمُ الَّذِینَ ظَلَمُوا أَیَّ مُنْقَلَبٍ یَنْقَلِبُونَ" - سیعلمُ الذین اجرموا ای منقلب ینقلبون- نسألُ اللہ العافیۃ، ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلي العظیم، وصلی اللہ تعالی علی سیدنا ومولنا محمد وآلہ وصحبہ اجمعین وبارك وسلم ومجد وکرم - واللہ تعالٰی اعلم -	اور عنقریب جان لیں گے ظالم کہ کس کروٹ پلٹا کھائیں گے۔ اور عنقریب جان لیں گے مجرم کہ کس کروٹ پلٹا کھائیں گے۔ اور ہم اللہ تعالیٰ سے عافیت مانگتے ہیں۔ گناہ سے بچنے اور نیکی کرنے کی قوت نہیں سوائے اللہ تعالیٰ کی مدد کے۔ اللہ تعالیٰ ہمارے آقا و مولیٰ محمد مصطفیٰ، آپ کی آل اور آپ کے تمام اصحاب پر درود، برکت اور سلام نازل فرمائے اور انہیں بزرگی و کرم سے نوازے (ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

Fatawa Rizvia (Volume 15)

Treatise Chapter on Beliefs and Speech (1335 AH) (Chapter of Beliefs and Speech)

Problem 76: Do disbelievers know Allah Almighty or not? The treatise 'Bab al-Aqaid wal-Kalam', which was promised in the treatise 'Husn al-Tammam', although this explanation is separate from the matters of Tayammum and physical purity, by the leave of Allah Almighty it is a supreme means for internal purity. Just as the Great Quran, in the midst of divorce issues, emphasized prayer by stating:

"Guard strictly your prayers, especially the middle prayer; and stand before Allah in a devout (frame of mind)." 1 - Take care of the prayers, especially the middle prayer, and stand before Allah with respect.

Following this noble Sunnah, this is a reminder of Islamic beliefs in the middle of Tayammum issues. May the Almighty Lord accept it. Note: This note from the author (Mercy be upon him) is for the situation when this treatise was in the old first volume, Book of Purity, Chapter of Tayammum (from page 375 to page 479). Now, maintaining order, it has been excluded from there and included here due to the relevance of the subject matter.

1. Al-Quran al-Karim 2/238 Page 530 of 742

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

रिसाला बाब-अल-अक़ायद वल-कलाम (1335 हिजरी) (अक़ीदे और कलाम का बाब)

मसला 76: क्या काफ़िर अल्लाह तआला को जानते हैं या नहीं? रिसाला 'बाब-अल-अक़ायद वल-कलाम' जिसका वादा रिसाला 'हुस्न-अत-तममुम' में किया गया था। यद्यपि यह वर्णन तयम्मुम और बाहरी पाकी के मसलों से अलग है, लेकिन अल्लाह की अनुमति से यह आंतरिक पाकी का एक उच्च साधन है। जिस तरह क़ुरान करीम ने तलाक़ के मसलों के बीच में नमाज़ की ताकीद करते हुए फ़रमाया:

"अपनी नमाज़ों की हिफ़ाज़त करो, विशेष रूप से दरमियानी नमाज़ की, और अल्लाह के सामने आज़ी के साथ खड़े हो।" 1 - नमाज़ों की और विशेष रूप से बीच वाली नमाज़ की देखभाल करो और अल्लाह के सामने अदब से खड़े रहो।

इसी सुन्नत-ए-करीमा के अनुसरण में, तयम्मुम के मसलों के बीच में इस्लामी अक़ीदों की याद दिलाई जा रही है। मौला तआला इसे स्वीकार करे। नोट: लेखक (रहमतुल्लाह अलैह) की ओर से यह नोट उस स्थिति के लिए है जब यह रिसाला पुरानी पहली जिल्द, किताब-अत-तहारत, बाब-अत-तयम्मुम (पृष्ठ 375 से 479 तक) में था। अब व्यवस्था बनाए रखते हुए इसे वहां से हटाकर विषय की अनुकूलता के अनुसार यहां शामिल किया जा रहा है।

1. अल-क़ुरान अल-करीम 2/238 पेज 530/742

فتاویٰ رضویہ (جلد پندرہویں ۱۵)

رسالہ باب العقائد والکلام ۱۳۳۵ھ (عقائد و کلام کا باب)

مسئلہ ۷۶ : کفار اللہ تعالیٰ کو جانتے ہیں یا نہیں ؟ رسالہ باب العقائد والکلام جس کا رسالہ حسن التعمم میں وعدہ ع تھا ، یہ بیان اگرچہ مسائل تیمم و طہارت ظاہری سے جدا ہے مگر باذنہ تعالیٰ طہارتِ باطن کا اعلیٰ ذریعہ ہے ، جس طرح قرآن عظیم نے مسائل طلاق کے وسط میں تاکیدِ نماز کا ذکر فرمایا کہ :

" حٰفِظُوْا عَلَی الصَّلَوٰتِ وَالصَّلٰوۃِ الْوُسْطٰی وَقُوْمُوْا لِلہِ قٰنِتِیْنَ " 1 - نگہداشت کرو نمازوں اور خصوصاً نماز اوسط کی اور اللہ کے حضور ادب سے کھڑے ہو۔

اسی سنت کریمہ کے اتباع سے یہ مسائل تیمم کے وسط میں عقائد اسلام کی یاد دہانی ہے ، مولیٰ تعالیٰ قبول فرمائے۔ ع : مصنف علیہ الرحمۃ کی طرف سے یہ نوٹ اس صورت میں ہے جبکہ یہ رسالہ جلد اول قدیم، کتاب الطہارت، باب التیمم (از صفحہ ۳۷۵ تا صفحہ ۴۷۹) پر تھا، اب اسے باقاعدگی رکھتے ہوئے وہاں سے خارج کر کے مضمون کی مناسبت سے یہاں شامل کیا جا رہا ہے۔

1. القرآن الکریم ۲/۲۳۸ Page 530 of 742

Fatawa Rizvia, Volume 15

And make it a means of steadfastness of faith for the Muslims, and it is not difficult for His grace to show the path of guidance to some opponents through it as well. And with Allah is success.

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Praise be to Allah Who guided us to faith: and gave us the Quran and the Criterion: and may perfect and complete peace and blessings be: upon him who gave us knowledge because of which faith became clear to us: and upon his family, his companions, and those who follow them with excellence:

Whosoever knew, knew; and whosoever did not know, let him know now that [knowing] Allah, the Almighty and Majestic, as the Sublime Creator is specific to the Muslims; no disbeliever of any kind knows Him at all. Disbelief (Kufr) itself is called ignorance of Allah. Here, a doubt occurs to the uninformed, the answer to which is the revealer of truth and the remover of the veil, and success is from Allah, the Bestower.

Statement of the Doubt: Hundreds of sects of disbelievers not only know but also believe in Allah the Almighty. Philosophers establish arguments for His oneness. Jews and Christians believe in the Torah and the Gospel, and Magians in their own estimation believe in the Zend-Avesta as His word. Although the Aryas do not consider the Vedas to be His word, in their own estimation they consider it His inspiration and believe Him to be the Owner and Creator of all and merely profess a false claim of monotheism. Even idol worshippers like the Hindus and others say that the Master of the whole world, the God of all gods, is one; the polytheists of Arabia used to say:

"'We only worship them so that they may bring us nearer to Allah in station.' 1 | Meaning, they worship those idols only so that the idols may bring them close to Allah."

And in the Talbiyah (call for pilgrimage) they used to say:

"'Here I am, there is no partner for You, except a partner who is yours; You own him and what he owns.' 2 | We are present in Your service, You have no partner, except that partner who is Your possession; You are his owner and also the owner of his possessions."

When they reached 'there is no partner for You', the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) would say: 'Woe to you, stop, stop!' 3 meaning do not go further, do not fabricate an exception. Allah, the Almighty and Majestic, says:

---

1 Al-Quran al-Karim 39/3 2 Sahih Muslim, Chapter of Talbiyah, its description and time, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/267 3 Sahih Muslim, Chapter of Talbiyah, its description and time, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/267

फ़तावा रज़विया, खंड 15

और मुसलमानों के लिए इसे ईमान की स्थिरता का साधन बनाए, और उसकी कृपा पर यह कठिन नहीं है कि वह इसके माध्यम से कुछ विरोधियों को भी मार्गदर्शन का मार्ग दिखाए। और अल्लाह ही की ओर से सफलता है।

अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और कृपाशील है।

प्रशंसा अल्लाह के लिए है जिसने हमें ईमान का मार्ग दिखाया: और हमें कुरान और कसौटी (फ़ुरकान) दी: और पूर्ण और संपूर्ण शांति और आशीर्वाद हो: उस पर जिसने हमें वह ज्ञान दिया जिसके कारण हमारे लिए ईमान स्पष्ट हो गया: और उसके परिवार, उसके साथियों और उत्कृष्टता के साथ उनका अनुसरण करने वालों पर:

जिसने जाना, उसने जाना; और जिसने नहीं जाना, वह अब जान ले कि अल्लाह अज्ज़-व-जल् को जनाब-ए-बारी तआला के रूप में जानना मुसलमानों के साथ विशिष्ट है; किसी भी प्रकार का कोई काफ़िर उसे बिल्कुल नहीं जानता। कुफ़्र (अविश्वास) कहते ही अल्लाह के बारे में अज्ञानता को हैं। यहाँ अनजान लोगों को एक संदेह होता है जिसका उत्तर सत्य को प्रकट करने वाला और पर्दे को हटाने वाला है, और सफलता अल्लाह वहाब (प्रदान करने वाले) की ओर से है।

संदेह का विवरण: काफ़िरों के सैकड़ों संप्रदाय अल्लाह तआला को जानते हैं बल्कि मानते भी हैं। दार्शनिक तो उसकी तौहीद (एकेश्वरवाद) पर तर्क स्थापित करते हैं। यहूदी और ईसाई तौरात और इंजील को, और पारसी अपने भ्रम में जंद-अवस्ता को उसी का कलाम (वाणी) मानकर आस्था रखते हैं। आर्य हालांकि वेदों को उसका कलाम नहीं मानते लेकिन अपने भ्रम में उसी की प्रेरणा मानते हैं और उसी को सबका मालिक और सृष्टिकर्ता मानते हैं और तौहीद का केवल झूठा दावा करते हैं। हिंदू और अन्य मूर्तिपूजक भी कहते हैं कि पूरी दुनिया का मालिक, सभी देवताओं का देवता एक ही है; अरब के मुशरिक (बहुदेववादी) कहा करते थे:

"'हम उनकी इबादत केवल इसलिए करते हैं कि वे हमें अल्लाह के करीब कर दें।' 1 | यानी वे उन मूर्तियों को केवल इसलिए पूजते हैं कि मूर्तियाँ उन्हें अल्लाह के करीब कर दें।"

और लब्बैक (हज की पुकार) में कहा करते थे:

"'हाज़िर हूँ, तेरा कोई शरीक (साझेदार) नहीं है, सिवाय उस शरीक के जो तेरा ही है; तू उसका मालिक है और जो उसका है उसका भी।' 2 | हम तेरी सेवा में हाज़िर हैं, तेरा कोई शरीक नहीं है, सिवाय उस शरीक के जो तेरा ही ममलुक (गुलाम/अधीन) है; तो तू उसका भी मालिक है और उसकी मिलकियत (संपत्ति) का भी मालिक है।"

जब वे 'ला शरीक लक' (तेरा कोई शरीक नहीं) तक पहुँचते, तो हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते: 'वैलाकुम कद कद' 3 (तुम्हारा नाश हो, बस करो, बस करो), यानी आगे मत बढ़ो, अपवाद मत गढ़ो, रब अज्ज़-व-जल् फरमाता है:

---

1 अल-कुरान अल-करीम 39/3 2 सहीह मुस्लिम, बाब-उत-तल्बिया, उसकी विशेषता और समय, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/267 3 सहीह मुस्लिम, बाब-उत-तल्बिया, उसकी विशेषता और समय, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/267

فتاویٰ رضویہ، جلد پندرہویں (۱۵)

اور مسلمانوں کے لئے ذریعہ ثبات ایمان بنائے، اور اس کے کرم پر دشوار نہیں کہ بعض مخالفین کو بھی اس سے راہ ہدایت دکھائے وب اللہ التوفیق۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ الذی ھدانا للایمان: و آتانا القرآن والفرقان: والصلوۃ والسلام الاتمان الاکملان: علی من اعطانا العلم بر بنا فصح لنا الایمان: وعلی آلہ وصحبہ و تابعیھم باحسان:

جانا جس نے جانا اور جس نے نہ جانا وہ اب جانے کہ اللہ عزوجل کو جناب باري تعالیٰ مسلمانوں کے ساتھ خاص ہے، کوئی کافر کسی قسم کا ہو ہرگز اسے نہیں جانتا، کفر کہتے ہی جہل باللہ کو ہیں، یہاں ناواقفوں کو ایک شبہ گزرتا ہے جس کا جواب کاشف صواب و رافع حجاب و التوفیق من اللہ الوہاب۔

تقریر شبہ: کافروں کے صدہا فرقے اللہ تعالیٰ کو جانتے بلکہ مانتے بھی ہیں، فلاسفہ تو اس کی توحید پر دلائل قائم کرتے ہیں، یہود و نصاریٰ تورات و انجیل، اور مجوس اپنے زعم میں زند واستا کو اسی کا کلام جان کر اعتقاد رکھتے ہیں، آریہ اگرچہ وید کو اس کا کلام نہیں جانتے مگر بزعم خود اسی کا الہام مانتے اور اسی کو مالک و خالق کل اعتقاد کرتے اور توحید کا محض جھوٹا دم بھرتے ہیں، ہنود و غیر ہم بت پرست تک کہتے ہیں کہ سارے جہاں کا مالک سب خداؤں کا خدا ایک ہی ہے، عرب کے مشرک کہا کرتے

"مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللهِ زُلْفَىٰ" 1 | یعنی وہ تو ان بتوں کو صرف اس لئے پوجتے ہیں کہ بت انہیں اللہ سے قریب کردیں۔

اور لبیک میں کہا کرتے:

لبیك لا شریك لك الا شریكاً ھو لك تملكه وما ملک 2 | ہم تیری خدمت کو حاضر ہیں تیرا کوئی شریک نہیں مگر وہ شریک کہ تیرا ہی مملوک ہے تو اس کا بھی مالک اور اس کی ملک کا بھی مالک۔

جب وہ لاشریک لک تک پہنچتے کہ تیرا کوئی شریک نہیں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے: ویلکم قد قد 3 تمہیں خرابی ہو بس بس، یعنی آگے نہ بڑھو استثناء نہ گھڑو، رب عزوجل فرماتا ہے:

---

1 القرآن الکریم ۳/۳۹ 2 صحیح مسلم باب التلبیۃ وصفتھا ووقتھا قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۲۶۷ 3 صحیح مسلم باب التلبیۃ وصفتھا ووقتھا قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۲۶۷

صفحہ 531 کا 742

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

"And if you ask them, 'Who created the heavens and the earth?' they will surely say, 'Allah.'"[1] And if you ask them who created the heavens and the earth, they will surely say, Allah created them.

Among the apostate sects who recite the Kalima (creed), they all know the Prophet and the Quran, bring evidence from 'Allah said' and 'the Messenger said', offer prayers, and keep fasts; such as Qadianis, Necharis, Chakralvis, Wahhabis, Rafidhis, Deobandis, Ghair Muqallids—may Allah Almighty forsake them all. How then can it be said that they do not know Allah Almighty at all? Yes, this statement is correct regarding pure atheists who do not believe in Allah Almighty at all.

Detailed Answer: With the help of the Bestower (Al-Wahhab), I say, and with Allah's guidance (tawfiq), affirmation and negation are contradictory; they cannot coexist. The existence of a thing necessitates the existence of its essentials and negates their contradictions and opposites. If an opposite of an essential is present, the essential is absent, and if the essential is absent, the thing itself does not exist. Thus, it becomes clear that there are three ways to negate a thing:

First: Negation of the thing itself, for example, saying that a human does not exist at all.

Second: Negation of a thing through its essentials, for example, saying a human exists but it is a thing that is not an animal or is not rational.

Third: Affirmation of something through its opposites, for example, saying a human is defined as a non-rational animal or a neighing animal. It is evident that although the latter two verbally stated that a human exists, in reality, they did not know the human. In their false assumption, they consider something to be a human that is by no means a human. Therefore, in negating the human and in being ignorant of it, both of these and the first one who completely denied the human are all equal; the difference is only in wording.

To Lord Almighty, all perfect attributes are essential to His essence, and all defects and shortcomings are intrinsically impossible for Him as they are opposite to His essential perfection. You will not find anyone among the heretics who does not deny one of His perfect attributes or, seek refuge with Allah, does not affirm defects and shortcomings for Him. If atheists are deniers of the first type, as they deny existence itself, all other disbelievers are deniers of the latter two types, as they negate an

essential perfection of the essence or affirm a defect opposite to the essence. In any case, in not knowing Allah Almighty, they and the atheists are equal; it is just a difference of wording and style of expression. Atheists denied completely, and these wretched ones named their carved-out delusions 'God' and verbally acknowledged the word. Lord the Glorified and Exalted says:

---

[1] The Holy Quran 31/25 Page 532 of 742

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

"और यदि तुम उनसे पूछो कि आकाश और पृथ्वी किसने बनाए, तो वे अवश्य कहेंगे कि अल्लाह ने।"[1] और अगर तुम उनसे पूछो कि आकाश और ज़मीन किसने बनाए, तो वे ज़रूर कहेंगे अल्लाह ने बनाए।

और कलमा पढ़ने वाले उन फिरकों में जो धर्मत्यागी (मुर्तद) हैं, वे तो नबी और क़ुरान सभी को जानते हैं, 'अल्लाह ने कहा' और 'रसूल ने कहा' से प्रमाण लाते हैं, नमाज़ें पढ़ते हैं, रोज़े रखते हैं, जैसे कादियानी, नेचरी, चक्रालवी, वहाबी, राफ़ज़ी, देवबंदी, ग़ैर मुक़ल्लिद—अल्लाह तआला उन सभी को अपमानित करे। फिर कैसे कहा जाए कि ये अल्लाह अज्ज़वजल को जानते ही नहीं? हाँ, कोरे नास्तिकों के संबंध में यह कहना ठीक है जो अल्लाह तआला को मानते ही नहीं।

विस्तृत उत्तर: दाता (अल-वहाब) की सहायता से मैं कहता हूँ, और अल्लाह की सफलता (तौफ़ीक़) के साथ, सकारात्मक और नकारात्मक विरोधाभासी हैं, वे एक साथ नहीं हो सकते। किसी वस्तु का अस्तित्व उसकी आवश्यकताओं (लवाज़िम) के अस्तित्व को अनिवार्य बनाता है और उनके विरोधाभासों और विरोधियों को नकारता है। यदि आवश्यकता का विरोधी उपस्थित है, तो आवश्यकता नहीं है, और यदि आवश्यकता नहीं है, तो वस्तु नहीं है। अतः यह स्पष्ट हो गया कि किसी वस्तु को नकारने के तीन तरीके हैं:

पहला: स्वयं उसे नकारना, उदाहरण के लिए कहना कि मनुष्य है ही नहीं।

दूसरा: उसकी आवश्यकताओं के माध्यम से किसी वस्तु को नकारना, उदाहरण के लिए कहना कि मनुष्य तो है लेकिन वह ऐसी चीज़ का नाम है जो पशु या विवेकशील नहीं है।

तीसरा: उनके विरोधियों के माध्यम से किसी वस्तु की पुष्टि करना, उदाहरण के लिए कहना कि मनुष्य एक गैर-विवेकशील पशु या हिनहिनाने वाले पशु से परिभाषित होता है। यह स्पष्ट है कि यद्यपि इन बाद वाले दो ने ज़बान से मनुष्य को मौजूद कहा, लेकिन वास्तव में मनुष्य को नहीं जाना। वे अपने झूठे भ्रम में किसी ऐसी चीज़ को मनुष्य समझ रहे हैं जो किसी भी तरह से मनुष्य नहीं है। अतः मनुष्य को नकारने और उसके प्रति अज्ञानता में ये दोनों और वह पहला जिसने शुरू से ही मनुष्य का खंडन किया, सब बराबर हैं; केवल शब्दों में अंतर है।

मौला अज्ज़वजल के लिए सभी पूर्ण गुण उसकी सत्ता के लिए अनिवार्य हैं, और सभी दोष और कमियाँ उसके लिए मूलतः असंभव हैं क्योंकि वे उसकी व्यक्तिगत पूर्णता के विपरीत हैं। आपको पथभ्रष्टों में ऐसा कोई नहीं मिलेगा जो उसके किसी पूर्ण गुण का खंडन न करे या, अल्लाह की शरण, उसके लिए दोषों और कमियों की पुष्टि न करे। यदि नास्तिक पहले प्रकार के इनकार करने वाले हैं कि वे अस्तित्व से ही इनकार करते हैं, तो शेष सभी काफ़िर अंतिम दो प्रकार के इनकार करने वाले हैं कि वे सत्ता के किसी अनिवार्य पूर्णता को नकारते हैं या सत्ता के विपरीत किसी दोष की पुष्टि करते हैं। बहरहाल, अल्लाह अज्ज़वजल को न जानने में वे और नास्तिक बराबर हैं, वही शब्द और शैली का अंतर है। नास्तिकों ने सिरे से खंडन किया और इन हतभाग्य लोगों ने अपने गढ़े हुए भ्रमों का नाम 'ख़ुदा' रखकर शब्द को स्वीकार किया। मौला सुब्हानहु व तआला फरमाता है:

---

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 31/25 पेज 532 का 742

"وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ"[1] اور اگر تم ان سے پوچھو کہ آسمان و زمین کس نے بنائے، ضرور کہیں گے اللہ نے۔

اور کلمہ گو فرقوں میں جو مرتد ہیں وہ تو نبی و قرآن سبھی کو جانتے قال اللہ و قال الرسول سے سند لاتے نمازیں پڑھتے روزے رکھتے ہیں جیسے قادیانی، نیچری، چکڑالوی، وہابی، رافضی، دیوبندی، غیر مقلد خذلہم اللہ تعالی اجمعین، پھر کیونکر کہا جائے کہ یہ اللہ عزوجل کو جانتے ہی نہیں، ہاں نرے دہریوں کی نسبت یہ کہنا ٹھیک ہے جو اللہ تعالی کو مانتے ہی نہیں۔

تقریر جواب: بعون الوہاب اقول وباللہ التوفیق ایجاب و سلب متناقض ہیں جمع نہیں ہو سکتے وجود شئی اس کے لوازم کے وجود کا مقتضی اور ان کے نقائض و منافیات کا نافی ہے کہ لازم کا منافی موجود ہو تو لازم نہ ہو اور لازم نہ ہو تو شئی نہ ہو، تو ظاہر ہوا کہ سلب شئی کے تین طریقے ہیں:

اول: خود اس کی نفی مثلاً کہے انسان ہے ہی نہیں۔

دوم: اس کے لوازم سے کسی شئی کی نفی مثلاً کہے انسان تو ہے لیکن وہ ایک ایسی شئی کا نام ہے جو حیوان یا ناطق نہیں۔

سوم: ان کے منافیات سے کسی شئی کا اثبات مثلاً کہے انسان حیوان ناطق یا صاحل سے عبارت ہے ظاہر ہے کہ ان دونوں پچھلوں نے اگرچہ زبان سے انسان کو موجود کہا مگر حقیقتاً انسان کو نہ جانا وہ اپنے زعم باطل میں کسی ایسی چیز کو انسان سمجھے ہوئے ہیں جو ہرگز انسان نہیں، تو انسان کی نفی اور اس سے جہل میں یہ دونوں اور وہ پہلا جس نے سرے سے انسان کا انکار کیا سب برابر ہیں فقط لفظ میں فرق ہے۔

مولی عزوجل کو جمیع صفات کمال لازم ذات، اور جمیع عیوب و نقائص اس پر محال بالذات کہ اس کے کمال ذاتی کے منافی ہیں، کہ فار میں ہرگز کوئی نہ ملے گا جو اس کی کسی صفت کمالیہ کا منکر یا معاذ اللہ اس کے عیوب و نقص و نقص کا مثبت نہ ہو، تو دہر یے اگر قسم اول کے کے منکر ہیں کہ نفس وجود سے انکار رکھتے ہیں، باقی سب کفار دو قسم اخیر کے منکر ہیں کہ کسی کمال لازم ذات کے نافی یا کسی عیب منافی ذات کے مثبت ہیں، بہر حال اللہ عزوجل کو نہ جاننے میں وہ اور دہریے برابر ہوئے وہی لفظ و طرز ادا کا فرق ہے، دہریوں نے سرے سے انکار کیا اور ان قہریوں نے اپنے اوہام تراشیدہ کا نام خدار کھ کر لفظ کا اقرار کیا، مولی سبحنہ و تعالیٰ فرماتا ہے:

---

[1] القرآن الکریم ۳۱/ ۲۵ صفحہ 532 کا 742

"Have you seen him who has taken his own desire as his god?"[1]	**See him who has made his desire his god.**

Therefore, in the continuation of the noble verse "They will surely say: Allah", it was stated: "Say, [All] praise is [due] to Allah; but most of them do not know."[2] If you ask them who the creator of the heavens and the earth is, they will say "Allah". Say, [then] praise be to Allah that even those who deny Him use His name for these attributes; they do not consider their false deities worthy of them. But should anyone understand from this that they know Allah? No, no, "but most of them do not know", rather most do not know Him at all.[3] They just run their own conjectures, as they have fabricated many other deities:

"They are not but [mere] names you have named them - you and your forefathers - for which Allah has sent down no authority."[4]	**These are merely names that you and your forefathers have coined; Allah has sent down no authority for them.**

In the same way, out of their blind conjecture, they have considered some entity as the greatest and named it Allah, although that is not the Allah whose attributes they describe. Allah Almighty is far above what they say. Exalted is Allah above what the wrongdoers say, by great sublimity. Glory be to the Lord of the Throne above what they describe. As for the fact that knowledge was denied for "most" here, I say first: To dispel doubt, it is sufficient that the final denial is for most of them who used to admit that Allah is the creator of the heavens and the earth. It became known that their acknowledgement of Allah is not contrary to ignorance of Allah, and it will not negate our universal negative proposition because this was an inference from the title, and that is not correct. Negation from "most" is a particular negative, and a particular negative is necessary for a universal one, not its opposite. Secondly: To pass judgment on "most" in such places is the noble practice of the Great Quran, although those rulings are certainly upon all disbelievers.

"Is it not that every time they took a covenant, a party of them threw it away? But most of them do not believe."[5] "And indeed, most of them are defiantly disobedient."[6]

"But those who disbelieve invent falsehood about Allah, and most of them do not reason."[7] "But most of them are ignorant."[8]

"They satisfy you with their mouths, but their hearts refuse [to be satisfied], and most of them are defiantly disobedient."[9] "They recognize the favor of Allah; then they deny it. And most of them are disbelievers."[10] Regarding the disbelievers He said:

Most of them do not believe, most of them are defiantly disobedient, most of their...

---

[1] The Holy Quran 23/45 [2] The Holy Quran 25/31 [3] The Holy Quran 20/33 [4] The Holy Quran 23/53 [5] The Holy Quran 100/2 [6] The Holy Quran 59/5 [7] The Holy Quran 103/5 [8] The Holy Quran 37/6 [9] The Holy Quran 8/9 [10] The Holy Quran 83/16

"क्या आपने उसे देखा है जिसने अपनी इच्छा को अपना ईश्वर बना लिया है?"[1]

देखो तो वह जिसने अपनी इच्छा को खुदा बना लिया।

इसलिए करीमा "ले-यकुलुन्नल्लाह" के समापन में इरशाद हुआ: "कह दो, [सब] प्रशंसा अल्लाह के लिए है; लेकिन उनमें से अधिकांश नहीं जानते।"[2] यदि आप उनसे पूछें कि आकाश और पृथ्वी का रचयिता कौन है, तो वे कहेंगे "अल्लाह"। कह दो, [फिर] प्रशंसा अल्लाह के लिए है कि उनके इनकार करने वाले भी इन गुणों में उसी का नाम लेते हैं; वे अपने झूठे देवताओं को इनके योग्य नहीं समझते। लेकिन क्या कोई इससे यह समझे कि वे अल्लाह को जानते हैं? नहीं, नहीं "बल्कि उनमें से अधिकांश नहीं जानते", बल्कि अधिकांश उसे जानते ही नहीं।[3] वे तो बस अपनी अटकलें लगाते हैं, जैसे और कई देवता गढ़ लिए कि:

"वे तो केवल नाम हैं जो तुमने और तुम्हारे बाप-दादाओं ने रख लिए हैं - जिसके लिए अल्लाह ने कोई प्रमाण नहीं उतारा।"[4]

वे तो केवल नाम हैं जो तुमने और तुम्हारे बाप-दादाओं ने रख लिए हैं, अल्लाह ने उनके लिए कोई दलील नहीं उतारी।

इसी प्रकार अपनी अंधी अटकल से एक सबसे बड़ी हस्ती मानकर उसका नाम अल्लाह रख लिया है, हालाँकि वह वह अल्लाह नहीं जिसके गुण वे बताते हैं। अल्लाह सर्वशक्तिमान उनके कथनों से बहुत ऊंचा और महान है। अल्लाह अत्याचारियों की बातों से बहुत ऊंचा और महान है। सिंहासन का रब उन बातों से पवित्र है जो वे वर्णन करते हैं। रही बात कि यहाँ "अधिकांश" से ज्ञान का निषेध किया गया, तो मैं कहता हूँ पहले: संदेह दूर करने के लिए इतना ही पर्याप्त है कि अंतिम निषेध उनमें से अधिकांश के लिए है जो यह स्वीकार करते थे कि आकाश और पृथ्वी का रचयिता अल्लाह ही है। ज्ञात हुआ कि उनका अल्लाह को मानना अल्लाह के प्रति अज्ञानता के विपरीत नहीं है, और यह हमारे पूर्ण निषेधात्मक प्रस्ताव (Universal Negative) का निषेध नहीं करेगा क्योंकि यह शीर्षक से निकाला गया निष्कर्ष है, और वह सही नहीं है। "अधिकांश" से निषेध आंशिक निषेध (Particular Negative) है, और आंशिक निषेध पूर्ण के लिए आवश्यक है, न कि उसका विरोधी। दूसरा: ऐसी जगहों पर "अधिकांश" पर हुक्म जारी करना महान कुरान की नेक सुन्नत है, जबकि वे हुक्म निश्चित रूप से सभी काफिरों पर हैं।

"क्या ऐसा नहीं है कि जब भी उन्होंने कोई वादा किया, तो उनमें से एक समूह ने उसे पीछे फेंक दिया? बल्कि उनमें से अधिकांश विश्वास नहीं रखते।"[5] "और निश्चित रूप से उनमें से अधिकांश अवज्ञाकारी हैं।"[6]

"लेकिन जो लोग काफ़िर हुए वे अल्लाह पर झूठ गढ़ते हैं, और उनमें से अधिकांश समझ नहीं रखते।"[7] "लेकिन उनमें से अधिकांश अज्ञानी हैं।"[8]

"वे तुम्हें अपनी बातों से खुश करते हैं लेकिन उनके दिल इनकार करते हैं, और उनमें से अधिकांश अवज्ञाकारी हैं।"[9] "वे अल्लाह की नेमत को पहचानते हैं फिर उसका इनकार करते हैं। और उनमें से अधिकांश काफ़िर हैं।"[10] काफ़िरों के बारे में फ़रमाया:

उनमें से अधिकांश ईमान नहीं रखते, उनमें से अधिकांश अवज्ञाकारी हैं, उनके..

---

[1] अल-कुरान अल-करीम २३/४५ [2] अल-कुरान अल-करीम २५/३१ [3] अल-कुरान अल-करीम २०/३३ [4] अल-कुरान अल-करीम २३/५३ [5] अल-कुरान अल-करीम १००/२ [6] अल-कुरान अल-करीम ५९/५ [7] अल-कुरान अल-करीम १०३/५ [8] अल-कुरान अल-करीम ३७/६ [9] अल-कुरान अल-करीम ८/९ [10] अल-कुरान अल-करीम ८३/१६

"أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ"[1] دیکھو تو وہ جس نے اپنی خواہش کو خدا بنالیا۔

ولہٰذا کریمہ "لیقولن اللہ" کے تتمہ میں ارشاد ہوا: "قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ"[2]۔ اگر ان سے پوچھو کہ آسمان و زمین کا خالق کون ہے، کہیں گے "اللہ قل الحمد للہ" تم کہو حمد اللہ کو کہ اس کے منکر بھی ان صفات میں اسی کا نام لیتے ہیں اپنے معبودانِ باطل کو اس لائق نہیں جانتے، مگر کیا اس سے کوئی یہ سمجھے کہ وہ اللہ کو جانتے ہیں، نہیں نہیں بل اکثرھم لا یعلمون بلکہ اکثر اسے جانتے ہی نہیں،[3] وہ تو یونہی اپنی سی اٹکلیں دوڑاتے ہیں، جیسے اور بہتیرے معبود گھڑ لئے کہ:

"اِنْ هِيَ اِلَّآ اَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوْهَا اَنْتُمْ وَ اٰبَآؤُكُمْ مَّآ اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطٰنٍ"[4]۔

وہ تو نرے نام ہیں کہ تم نے اور تمہارے باپ دادوں نے دھر لئے اللہ نے ان کی کوئی سند نہ اتاری۔

یونہی اپنی اندھی اٹکل سے ایک سب سے بڑی ہستی خیال کر کے اس کا نام اللہ رکھ لیا ہے حالانکہ وہ اللہ نہیں کہ جس صفات کی اسے بتاتے ہیں اللہ عزوجل ان سے بہت بلند و بالا ہے، تعالٰی اللہ عمایقول الظلمون علوا کبیرا سبحن رب العرش عمایصفون رہا یہ کہ یہاں اکثر سے نفی علم فرمائی اقول اولاً: دفع شبہ کو اتنا ہی کافی کہ آخری ان کے اکثر سے نفی ہے جو اقرار کرتے تھے کہ آسمان وزمین کا خالق اللہ ہی ہے، معلوم ہوا کہ ان کا اقرار باللہ منافی جہل باللہ نہیں اور ہمارے سالبہ کلیہ کی نفی نہ فرمائے گا کہ یہ مفہوم لقب سے استدلال ہوا اور وہ صحیح نہیں اکثر سے نفی سلب جزئی ہوئی اور سلب جزئی کلی کو لازم ہے نہ کہ اس کا منافی۔ ثانیاً: ایسی جگہ اکثر پر حکم فرمانا قرآن عظیم کی سنت کریمہ ہے حالانکہ وہ احکام یقیناً سب کفار پر ہیں

"أَوَكُلَّمَا عٰهَدُوْا عَهْدًا نَّبَذَهٗ فَرِيْقٌ مِّنْهُمْ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُوْنَ"[5]۔ "وَ اِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَفٰسِقُوْنَ"[6]۔

"وَلٰكِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا يَفْتَرُوْنَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُوْنَ"[7]۔ "وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُوْنَ"[8]۔

"يُرْضُوْنَكُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ وَ تَاْبٰى قُلُوْبُهُمْ وَ اَكْثَرُهُمْ فٰسِقُوْنَ"[9]۔ "يَعْرِفُوْنَ نِعْمَتَ اللّٰهِ ثُمَّ يُنْكِرُوْنَهَا وَ اَكْثَرُهُمُ الْكٰفِرُوْنَ"[10] کافروں کو فرمایا

ان میں اکثر ایمان نہیں رکھتے، ان کے اکثر فاسق ہیں، ان کے

---

[1] القرآن الکریم ۲۳/۴۵ [2] القرآن الکریم ۲۵/۳۱ [3] القرآن الکریم ۲۰/۳۳ [4] القرآن الکریم ۲۳/۵۳ [5] القرآن الکریم ۱۰۰/۲ [6] القرآن الکریم ۵۹/۵ [7] القرآن الکریم ۱۰۳/۵ [8] القرآن الکریم ۳۷/۶ [9] القرآن الکریم ۸/۹ [10] القرآن الکریم ۸۳/۱۶

Fatawa Rizvia, Volume 15

Most are foolish, most of them are ignorant, most of them are disbelievers, whereas all of them are indeed like that. Similarly, it was said here that most of them do not know, whereas none of them knows anything, even regarding devils it was said: "They give ear, and most of them are liars" (1). Most of them are liars, whereas certainly all of them are liars. And besides these, there are many other verses. Now, either 'most' (akthar) means 'all' (jami'), just as sometimes 'all' is meant by 'most'. Under the verse "And most of them follow not except assumption," it is in Madarik al-Tanzil: "What is meant by 'most' is 'all'." (t). In Ma'alim al-Tanzil it is: "He meant by 'most' all those who say that" (t). In Hashiyah al-Shihab ala al-Baydawi it is:

(Arabic Text)

That is, 'most' is used in the sense of 'all', just as 'few' is used in the sense of 'non-existence'. Applying the opposite to the opposite is a good and well-trodden method. I say: But there is no doubt that among them are those who do not follow suspicion or delusion or even the slightest doubt; rather, they follow their base desires out of stubbornness and arrogance. "They recognize him as they recognize their sons." "But when there came to them that which they recognized, they disbelieved in it; so the curse of Allah is upon the disbelievers." "And they rejected them, while their inner selves were convinced of them."

(Urdu Translation)

That is, 'most' means 'all', just as 'few' is used to mean 'non-existent', and to take one opposite as the meaning of another opposite is a good and prevalent method. I say, however, there is no doubt that some of them are not involved in any suspicion, delusion, or even the slightest doubt; they are strictly followers of carnal desires based on enmity and pride (which we have stated in the Quran as follows): they know the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) well, just as they recognize their sons (and it was said) when he arrived in accordance with their recognition, they rejected it, then...

1. Al-Quran al-Karim 26/223
2. Madarik al-Tanzil under the verse 'Wa ma yattabi'u aktharuhum illa zhanna', Surah Yunus, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut 2/163
3. Ma'alim al-Tanzil on the margins of al-Khazin under the verse 'Wa ma yattabi'u aktharuhum illa zhanna', Surah Yunus, Mustafa al-Babi, Egypt 1/189
4. Hashiyah al-Shihab ala al-Baydawi under the verse 'Wa ma yattabi'u aktharuhum illa zhanna', Surah Yunus, Dar Sader, Beirut 5/28

5. Al-Quran al-Karim 2/146 and 6/20
6. Al-Quran al-Karim 89/2 [Refers to Surah 2, Verse 89]

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 15

अधिकांश बुद्धिहीन हैं, उनके अधिकांश अज्ञानी हैं, उनके अधिकांश काफ़िर हैं, जबकि वे सभी वास्तव में वैसे ही हैं। इसी तरह यहाँ कहा गया कि उनके अधिकांश नहीं जानते, जबकि उनमें से कोई भी कुछ नहीं जानता, यहाँ तक कि शैतानों के बारे में कहा गया: "वे कान लगाते हैं, और उनमें से अधिकांश झूठे हैं" (1)। उनमें से अधिकांश झूठे हैं, जबकि निश्चित रूप से वे सभी झूठे हैं। और इनके अलावा और भी बहुत सी आयतें हैं। अब या तो 'अधिकांश' (अक्सर) से 'सभी' (कुल) मुराद है, जैसे कभी 'कुल' से 'अक्सर' मुराद होता है। आयत "और उनमें से अधिकांश केवल अनुमान का पालन करते हैं" के तहत मदरिक अल-तंज़ील में है: "अधिकांश से मुराद सभी है।" (त)। मआलिम अल-तंज़ील में है: "अधिकांश से उनकी मुराद वे सभी हैं जो यह कहते हैं" (त)। हाशिया अल-शिहाब अली अल-बैज़ावी में है:

(अरबी पाठ)

यानी 'अधिकांश' का उपयोग 'सभी' के अर्थ में होता है जैसे 'थोड़ा' का उपयोग 'अभाव' के अर्थ में होता है, और एक विलोम को दूसरे विलोम के अर्थ पर ले जाना एक अच्छा और प्रचलित तरीका है। मैं कहता हूँ: लेकिन इसमें कोई संदेह नहीं कि उनमें से कुछ ऐसे हैं जो किसी भ्रम या वहम या रत्ती भर संदेह में नहीं हैं, बल्कि वे तो निश्चित रूप से शत्रुता और अहंकार के कारण अपनी सांसारिक इच्छाओं के अनुयायी हैं। "वे उन्हें वैसे ही पहचानते हैं जैसे वे अपने बेटों को पहचानते हैं।" "फिर जब उनके पास वह आया जिसे उन्होंने पहचान लिया, तो उन्होंने उसका इनकार कर दिया; सो काफ़िरों पर अल्लाह की लानत है।" "और उन्होंने उनका इनकार किया जबकि उनके दिल उनके बारे में आश्वस्त थे।"

(उर्दू अनुवाद)

यानी 'अक्सर' का अर्थ 'कुल' है जैसे 'क़लील' का प्रयोग 'मअदूम' के अर्थ में होता है और एक नक़ीज़ (विलोम) के मुराद पर दूसरी नक़ीज़ को मुराद लेना अच्छा और प्रचलित तरीका है। मैं कहता हूँ, लेकिन इसमें कोई शक नहीं कि उनके कुछ लोग किसी वहम या किसी मामूली शक में मुब्तला नहीं हैं, वे तो क़तई तौर पर अनाद (शत्रुता) और तक़ब्बुर (अहंकार) की बिना पर नफ़्सानी ख़्वाहिशात के पैरोकार हैं। (जैसा कि क़ुरआन में हमने यूँ बयान फ़रमाया) नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को वे ख़ूब जानते हैं जैसे वे अपने बेटों को पहचानते हैं (और फ़रमाया) जब उनकी पहचान के मुताबिक़ वे तशरीफ़ लाए तो उन्होंने उसका इनकार कर दिया तो

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 26/223
2. मदरिक अल-तंज़ील, सूरह यूनुस, आयत 'व मा यत्तबिउ अक्सरुहुम इला ज़न्ना', दार अल-किताब अल-अरबी, बेरुत 2/163
3. मआलिम अल-तंज़ील, अल-ख़ाज़िन के हाशिये पर, सूरह यूनुस, आयत 'व मा यत्तबिउ अक्सरुहुम इला ज़न्ना', मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र 1/189
4. हाशिया अल-शिहाब अली अल-बैज़ावी, सूरह यूनुस, आयत 'व मा यत्तबिउ अक्सरुहुम इला ज़न्ना', दार सादर, बेरुत 5/28
5. अल-क़ुरआन अल-करीम 2/146 और 6/20
6. अल-क़ुरआन अल-करीम 89/2 [संदर्भ: सूरह 2, आयत 89]

اکثر بے عقل ہیں، ان کے اکثر جاہل ہیں، ان کے اکثر کافر ہیں، حالانکہ وہ سب ایسے ہی ہیں۔ یونہی یہاں فرمایا کہ ان کے اکثر نہیں جانتے حالانکہ ان میں کوئی بھی نہیں جانتا یہاں تک کہ شیاطین کے بارے میں فرمایا "یُلْقُوْنَ السَّمْعَ وَاَکْثَرُھُمْ کٰذِبُوْنَ" (۱) ان میں اکثر جھوٹے ہیں حالانکہ یقیناً وہ سب جھوٹے ہیں اور ان کے سوا اور آیات کثیرہ، اب یا تو یہ کہ اکثر سے کل مراد ہے جیسے کبھی کل سے اکثر مراد ہوتا ہے کریمہ "ومایتبع اکثرھم الاظنا" کے تحت میں مدارک التنزیل میں ہے: المراد بالاکثر الجمیع (اکثر سے مراد کل ہے۔ ت) معالم التنزیل میں ہے: اراد بالاکثر جمیع من یقول ذلك (اکثر سے مراد وہ سب جو یہ کہتے ہیں (ت) شہاب علی البیضاوی میں ہے:

(عربی عبارت)	(اردو ترجمہ)
یعنی ان الاکثر یستعمل بمعنی الجمیع کما یرد القلیل بمعنی العدم، وحمل النقیض علی النقیض حسن وطریقة مسلوکة اھ اقول: لکن لاشك ان منھم من لایتبع ظنا ولاوھما ولا ادنی شبہہ انما یتبع ھوی نفسہ عنادا واستکبارا "یعرِفُونَہ کما یعرِفُون ابنائَھم" "فَلَمَّا جَاءَھُمْ مَّا عَرَفُوا کَفَرُوا بِہٖ ۚ فَلَعْنَۃُ اللّٰہِ عَلَی الْکَافِرِینَ" "وَجَحَدُوا بِھَا وَاسْتَیْقَنَتْھَا"	یعنی اکثر بمعنی کل ہے جیسے قلیل بمعنی معدوم استعمال ہوتا ہے اور ایک نقیض کی مراد پر دوسری نقیض کو مراد لینا اچھا اور مروج طریقہ ہے اھ میں کہتا ہوں، لیکن اس میں شک نہیں کہ ان کے بعض ظن اور وہم اور کسی ادنیٰ شبہ میں مبتلا نہیں وہ تو قطعاً عناد اور تکبر کی بنا پر نفسانی خواہش کے پیروکار ہیں (جس کو قرآن میں ہم نے یوں بیان فرمایا) نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو وہ خوب جانتے ہیں جیسے وہ اپنے بیٹوں کو پہچانتے ہیں

(عربی عبارت) **(اردو ترجمہ)**

(اور فرمایا) جب انکی پہچان کے مطابق وہ تشریف لائے

تو انہوں نے اس کا انکار کر دیا تو

1 القرآن الکریم ۲۶/ ۲۲۳ 2 مدارک التنزیل سورہ یونس آیۃ ومایتبع اکثرھم الاظنا کے تحت دار الکتاب العربی بیروت ۲/ ۱۶۳ 3 معالم التنزیل علی ہامش الخازن سورہ یونس آیۃ ومایتبع اکثرھم الاظنا کے تحت مصطفی البابی مصر ۱/ ۱۸۹ 4 حاشیۃ الشھاب علی البیضاوی سورہ یونس آیۃ ومایتبع اکثرھم الاظنا کے تحت دار صادر بیروت ۵/ ۲۸ 5 القرآن الکریم ۲/ ۱۴۶ و ۶/ ۲۰ 6 القرآن الکریم ۸۹/ ۲ [مراد سورہ ۲، آیت ۸۹ ہے]

Fatawa Razawiyya, Volume 15

[Arabic]: "...their souls, out of injustice and arrogance." [Footnote 1] And the verse has preceded: "They recognize the favor of Allah, then they deny it," [Arabic]: the favor of Allah is Muhammad, may Allah's peace and blessings be upon him [Footnote 2], as stated by Ibn Abbas, may Allah be pleased with them both. [Urdu]: Allah’s curse is upon the disbelievers. (He also said) they denied them though their souls were convinced of them, out of injustice and arrogance. The previous verse mentioned that they recognize the favor of Allah and then deny it. According to the statement of Ibn Abbas, may Allah be pleased with them both, "the favor of Allah" means Muhammad, may Allah's peace and blessings be upon him. (T)

I say: (T) Or it is that those among them who are to believe according to Divine Knowledge are being excepted. [Arabic]: "And it is a good and refined path which came to my mind by the grace of Allah Almighty at first glance. Then I saw the scholar Abu al-Sa'ud pointing to it in 'Irshad al-Aql al-Salim' where he said: Specifying 'most of them' is to hint at what will happen from some of them in following the truth and repenting." [Footnote 3] [Urdu]: This is a refined and excellent path; my heart was inclined towards it from the beginning. Then I found Imam Abu al-Sa'ud pointing towards it in 'Irshad al-Aql al-Salim,' where he stated that most of the disbelievers are mentioned specifically because some of them will find adherence to the truth and repentance. (T)

The ignorance of polytheists regarding Allah is established from this same noble verse by which doubt was inferred regarding their knowledge. Discuss the claimants of monotheism, among whom are the Christians who, despite the Trinity, include themselves, while the Pure Shariah has distinguished their rulings from the rulings of the polytheists. So I say: And with Allah is success. (So I say, and success is from Allah the Almighty. T)

(1) The False Gods of Philosophers Philosophers call such a being God who is only the creator of a 'First Intellect,' cannot create anything else, and is ignorant of all the particulars of the universe.

[Footnotes]: 1. Al-Quran Al-Karim 27/14 2. Al-Jami' li-Ahkam al-Quran citing Al-Suddi, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 10/161 3. Irshad al-Aql al-Salim, Surah Yunus, Verse 'And most of them follow nothing but conjecture', Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/125

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

[अरबी]: "...उनकी आत्माएं अन्याय और अहंकार के कारण।" [पाद-टिप्पणी 1] और आयत पहले गुज़री है: "वे अल्लाह की नेमत (कृपा) को पहचानते हैं, फिर उसका इनकार करते हैं," [अरबी]: अल्लाह की नेमत से मुराद मोहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम हैं [पाद-टिप्पणी 2], जैसा कि इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा ने कहा। [उर्दू]: काफ़िरों पर अल्लाह तआला की लानत है (साथ ही फ़रमाया) उन्होंने उनका इनकार कर दिया बावजूद इसके कि वे दिल से उन्हें यक़ीनी समझते थे, यह इनकार ज़ुल्म और तक़ब्बुर की बुनियाद पर किया। पहले आयते करीमा गुज़री कि वे अल्लाह तआला की नेमत को पहचानते हैं और फिर उसका इनकार कर देते हैं, इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा के कौल के मुताबिक़ 'नेमतुल्लाह' से मुराद मोहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम हैं। (त)

मैं कहता हूँ: (त) या यह कि उनमें से वे लोग जो ईश्वरीय ज्ञान के अनुसार ईमान लाने वाले हैं, उन्हें इससे अलग रखा जा रहा है। [अरबी]: "और यह एक उत्तम और परिष्कृत मार्ग है जो अल्लाह तआला की कृपा से पहली बार में ही मेरे ध्यान में आया। फिर मैंने अल्लामा अबू अल-सऊद को 'इरशाद अल-अक्ल अल-सलीम' में इसकी ओर इशारा करते हुए देखा जहाँ उन्होंने कहा: 'उनमें से अधिकांश' का उल्लेख विशेष रूप से इसलिए किया गया है ताकि उनमें से कुछ के सत्य का अनुसरण करने और तौबा करने की संभावना का संकेत दिया जा सके।" [पाद-टिप्पणी 3] [उर्दू]: यह एक परिष्कृत और बहुत अच्छा मार्ग है, शुरुआत से ही मेरा दिल इसकी ओर झुका हुआ था। फिर मैंने अल्लामा अबू अल-सऊद को 'इरशाद अल-अक्ल अल-सलीम' में इसकी ओर इशारा करते हुए पाया जहाँ उन्होंने फ़रमाया कि विशेष रूप से अधिकांश काफ़िरों का ज़िक्र इसलिए है क्योंकि उनमें से कुछ लोग हक़ की पैरवी और तौबा का रास्ता पा लेंगे। (त)

मुशरिकों (बहुदेववादियों) का अल्लाह के बारे में अज्ञान इसी आयते करीमा से सिद्ध है जिससे उनके जानने पर संदेह में तर्क दिया गया था। उन लोगों पर बात कीजिए जो एकेश्वरवाद (तौहीद) के दावेदार हैं, जिनमें ईसाई भी शामिल हैं जो त्रित्व (ट्रिनिटी) के बावजूद खुद को एकेश्वरवादी मानते हैं, जबकि शरीअत-ए-मुतह्हरा ने उनके आदेशों को मुशरिकों के आदेशों से अलग रखा है। तो मैं कहता हूँ: और कामयाबी अल्लाह तआला की ओर से है। (त)

(1) दार्शनिकों के झूठे ईश्वर दार्शनिक ऐसे को ईश्वर कहते हैं जो केवल 'अक्ल-ए-अव्वल' (प्रथम बुद्धि) का निर्माता है, दूसरी कोई चीज़ बना ही नहीं सकता और ब्रह्मांड की सभी बारीकियों (جزئیات) से अनभिज्ञ है।

[पाद-टिप्पणियाँ]: 1. अल-क़ुरान अल-करीम 27/14 2. अल-जामे-लि-अहकाम अल-क़ुरान, अस-सुद्दी के हवाले से, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 10/161 3. इरशाद अल-अक्ल अल-सलीम, सूरा यूनुस, आयत 'और उनमें से अधिकांश केवल अनुमान का पालन करते हैं', दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 4/125

أَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا 1، وقد سلفت الآية يعرفون نعمة الله ثم ينكرونها، نعمة الله محمد صلى الله تعالى عليه وسلم 2، قاله ابن عباس رضي الله تعالى عنهما۔ کافروں پر اللہ تعالیٰ کی لعنت ہے (نیز فرمایا) انہوں نے ان کا انکار کر دیا باوجودیکہ دلی طور پر وہ یقینی سمجھتے تھے یہ انکار ظلم اور تکبر کی بناء پر کیا۔ پہلے آیہ کریمہ گزری کہ اللہ تعالیٰ کی نعمت کو پہچانتے ہیں اور پھر اس کا انکار کر دیتے ہیں، ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے قول کے مطابق نعمۃ اللہ سے مراد محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہیں (ت)

اقول: (میں کہتا ہوں۔ت) یا یہ کہ ان میں سے جو علم الہی میں ایمان لانے والے ہیں ان کا استثناء فرمایا جاتا ہے۔ وهو مسلك حسن نفيس ذهب إليه خاطري بحمد الله تعالى اول وهلة ثم رأيت العلامة ابا السعود اشار اليه في "ارشاد العقل السليم" حيث قال تخصيص اكثرهم للتلويح بما سيكون من بعضهم من اتباع الحق والتوبة 3۔ یہ نفیس اور خوب مسلک ہے، ابتداء ہی میرا دل اس کی طرف مائل ہوا، پھر میں نے علامہ ابوالسعود کو "ارشاد العقل السلیم" میں اس کی طرف اشارہ کرتے ہوئے پایا جہاں انہوں نے فرمایا کہ خصوصیت سے اکثر کفار کا ذکر اس لئے کہ ان میں سے بعض حق کی اتباع اور توبہ کو پا لیں گے (ت)

مشرکین کا جہل باللہ تو اسی کریمہ سے ثابت جس سے ان کے جاننے پر شبہ میں استدلال تھا مدعیانِ توحید پر کلام کیجئے جن میں نصاریٰ بھی باوصف تثلیث اپنے آپ کو شریک کرتے ہیں اور شرع مطہر نے بھی ان کے احکام کو احکام مشرکین سے جدا فرمایا: فاقول: وباللہ التوفیق پس میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ تعالیٰ سے ہے۔ت) (۱) فلاسفہ کے جھوٹے خدا فلاسفہ ایسے کو خدا

کہتے ہیں جو صرف ایک عقلِ اول کا خالق ہے، دوسری چیز بنا ہی نہیں سکتا، تمام جزئیاتِ عالم سے جاہل ہے،

1 القرآن الکریم ۲۷/ ۱۴ 2 الجامع لاحکام القرآن بحوالہ السدی دار احیاء التراث العربی بیروت ۱۰ / ۱۶۱ 3 ارشاد العقل السلیم سورہ یونس آیۃ وما یتبع اکثرھم الاظنا دار احیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۱۲۵

...not independent in his actions, cannot recreate bodies after destroying them; therefore, they deny the resurrection of bodies. They believe that the heavens were not made by him but by intellects, and are such solid pits that the philosopher's god cannot break through them; hence they deny the Day of Judgment, along with other cursed fallacies. Have they truly known God? Far be it from Allah, the Lord of the Throne, high above what they attribute to Him.

(2) The False Gods of the Aryas The Aryas call such a being 'Ishwar' alongside whom there are two other co-eternal 'Necessary Beings' (Wajib-ul-Wajood): Soul and Matter. Ishwar is neither their creator nor their owner, yet he has unjustly dominated them and exercises a tyrannical rule over them. The Aryas have forced themselves to believe in such a being for whom there is no proof at all. When Soul and Matter exist by themselves from eternity without being created by anyone, can they not combine on their own? Thus, there is no proof for his existence even in the formation of life (Junoon/connection). As for the changing of life, that is in the hands of Karma; what then is the need for Ishwar and what is the proof of his existence? Such a being who, according to Note 1, has a mother who protects his life, then there must surely be a father as well. The Aryas themselves say regarding the birth of Jesus (Peace be upon him) that birth without a father is a mere joke. When birth without a father cannot occur even when Ishwar is present, then when Ishwar himself did not exist, how did his mother conceive on her own? And an egg made of earth would be foul. To such a one who, according to Note 2, lies sick in bed calling his mother for medicine, and the Vedas come and, seeing his miserable state, grieve deeply and shake their heads. To such a one in whose presence more knowledgeable and wise beings exist, whom he cries out to and pleads with in his illness, saying: 'O you possessors of hundreds of kinds of wisdom and knowledge! You have thousands of herbs (Note 3), use them to make my body disease-free (Nirog). O mother dear! You do the same.' To such a one who is mute and cannot speak at all (then who was making this hue and cry for medicine?). He does not speak so that no resemblance to humans is created, yet to reveal the Vedas, he plays the Rishis like a band and makes them dance like puppets; resemblance in human excellence was not tolerated, but the lowly acts of playing and making others dance...

Note 1: See Yajurveda 12. Note 2: Yajurveda, Chapters 12 and 14. Note 3: It is incomprehensible that 'Boti Hawao' is well-known and they possess it while Ishwar Ji does not. See if this 'Boti Hawao' is not some obscure herb; for how would Ishwar Ji

have it, since those who perform his Homa (sacrifices) are very averse to meat (Maas)? It would not be surprising if, to gain strength during illness, they ask for pieces of meat (Boti) from Muslims. 12 Ajab al-Iqab, authored by Maulvi Nawab Mirza Sahib Qadri Barkati Rizvi.

फतावी रज़विया - जिल्द 15

...अपने कार्यों में स्वतंत्र नहीं, शरीर को मिटाकर फिर से नहीं बना सकता, इसीलिए वे शरीरों के पुनरुत्थान (हश्र-ए-अजसाद) के मुनकिर हैं। वे मानते हैं कि आसमान उसने नहीं बल्कि अक्लों (बुद्धियों) ने बनाए हैं, और वे ऐसे मज़बूत गढ़े हैं कि दार्शनिकों का खुदा उन्हें तोड़ नहीं सकता; इसीलिए वे कयामत के मुनकिर हैं और इसी तरह के अन्य शापित अंधविश्वास रखते हैं। क्या उन्होंने खुदा को पहचाना? अल्लाह पाक है, वह अर्श का रब है उन बातों से जो ये बयान करते हैं।

(2) आर्यों के झूठे खुदा आर्य ऐसे को ईश्वर कहते हैं जिसके बराबर की आयु वाले दो और 'वाजिब-उल-वजूद' (अनिवार्य अस्तित्व) हैं: आत्मा और पदार्थ (रूह ओ माद्दा)। ईश्वर न तो उनका सृष्टिकर्ता (खालिक) है और न ही उनका स्वामी (मालिक), फिर भी वह अनाधिकार उन पर हावी होकर तानाशाही हुक्म चला रहा है। ऐसे ईश्वर को, जिसका वास्तव में कोई प्रमाण नहीं है, आर्यों ने ज़बरदस्ती मान रखा है। जब आत्मा और पदार्थ किसी के बनाए बिना स्वयं ही अनादि काल (अज़ल) से मौजूद हैं, तो क्या वे स्वयं ही अपना मिलन नहीं कर सकते? तो जीवन के निर्माण में भी उसके अस्तित्व का कोई प्रमाण नहीं है। रहा जीवन का बदलना, वह 'कर्म' के हाथ में है; फिर ईश्वर की क्या आवश्यकता और उसके होने का क्या प्रमाण? ऐसे ईश्वर को, जिसका (टिप्पणी १ के अनुसार) माँ है और वह उसके प्राणों की रक्षा करती है, तो पिता भी अवश्य होगा। आर्य स्वयं ईसा मसीह (अलैहिस्सलाम) के जन्म पर कहते हैं कि बिना पिता के जन्म महज़ एक मज़ाक है। जब ईश्वर के होते हुए बिना पिता के जन्म नहीं हो सकता, तो जब ईश्वर भी नहीं थे, उनकी माता स्वयं कैसे गर्भ धारण कर लेती? और मिट्टी का अंडा हो भी तो गंदा होगा। ऐसे को जो (टिप्पणी २ के अनुसार) बिस्तर पर बीमार पड़ा है और अपनी माँ को दवा के लिए पुकार रहा है, वेद आते हैं और उसकी दयनीय दशा देखकर बहुत दुखी होते हैं और सिर हिलाते हैं। ऐसे को जिससे अधिक ज्ञान और बुद्धि वाले मौजूद हैं, जिन्हें वह अपनी बीमारी में पुकार रहा है और चिल्ला रहा है कि 'ओ सैकड़ों प्रकार की बुद्धि और ज्ञान वालो! तुम्हारी हज़ारों जड़ी-बूटियाँ (टिप्पणी ३) हैं, उनसे मेरे शरीर को निरोग करो, हे माँ! तुम भी ऐसा ही करो'। ऐसे को जो गूंगा है और बिल्कुल बोल नहीं सकता (तो फिर दवा के लिए यह चीख-पुकार कौन मचा रहा था?)। वह इसलिए बात नहीं करता ताकि मनुष्य से समानता न पैदा हो, लेकिन वेद उतारने के लिए ऋषियों को बैंड-बाजे की तरह बजाता है और कठपुतलियों की तरह नचाता है; मानवीय श्रेष्ठता में समानता बर्दाश्त नहीं हुई और बजाने-नचाने के नीच कार्यों में...

टिप्पणी १: देखें यजुर्वेद १२ टिप्पणी २: यजुर्वेद अध्याय संख्या १२ और १४ टिप्पणी ३: यह समझ में आने वाली बात नहीं कि 'बोटी हवाओ' प्रसिद्ध हो और उनके पास हो लेकिन ईश्वर जी के पास न हो। देखना कहीं यह 'बोटी हवाओ' अपरिचित तो नहीं; तो यह ईश्वर जी के यहाँ कहाँ से होगी क्योंकि उनके'होम' (यज्ञ) करने वाले मांस (मास) से बहुत नफरत करते हैं। कोई आश्चर्य नहीं कि बीमारी में शक्ति पाने के लिए वे मुसलमानों से मांस की बोटियाँ माँगते हों। १२ अजब अल-इक़ाब, लेखक मौलवी नवाब मिर्ज़ा साहब कादरी बरकाती रज़वी।

पृष्ठ ५३६ ऑफ़ ७४२

اپنے افعال میں مختار نہیں، اجسام کو معدوم کر کے پھر نہیں بنا سکتا، ولہٰذا حشرِ اجساد کے منکر ہیں، آسمان اس نے نہ بنائے بلکہ عقلوں نے، اور ایسے مضبوط گڑھے کہ فلسفی خدا انہیں شق نہیں کر سکتا، ولہٰذا قیامت کے منکر ہیں وغیرہ وغیرہ خرافاتِ ملعونہ، کیا انہوں نے خدا کو جانا، حاش للہ سبحٰن رب العرش عما یصفون۔

(۲) آریہ کے جھوٹے خدا آریہ ایسے کو ایشر کہتے ہیں جس کے برابر کے ہم عمر دو واجب الوجود اور ہیں روح و مادہ۔ ایشر نہ ان کا خالق نہ ان کا مالک اور ناحق ناروا انہیں دبا بیٹھا ان پر ظالمانہ حکم چلا رہا ہے۔ ایسے کو جس کا اصلاً کوئی ثبوت ہی نہیں آریہ نے زبردستی مان رکھا ہے۔ جب روح و مادہ بے کسی کے بنائے آپ ہی ازل سے موجود ہیں تو کیا آپ ہی اپنا میل نہیں کر سکتے تو جونون کے بننے میں بھی اس کے وجود پر دلیل نہیں، رہا جونون کا بدلنا وہ کرم کے ہاتھ ہے ایشور کی کیا حاجت اور اس کے ہونے پر کیا دلیل، ایسے کو جو، عہ۱ ماں رکھتا ہے، اور وہ اس کی جان کی حفاظت کرتی ہے تو باپ بھی ضرور ہوگا کہ خود آریہ ولادتِ مسیح علیہ الصلوۃ والسلام پر کہتے ہیں کہ بے باپ ولادت نرا مضحکہ ہے، جب ایشور کے ہوتے ہوئے بے باپ ولادت نہیں ہو سکتی تو جب ایشور بھی نہ تھے ان کی ماتا آپ سے آپ کیسے گربھ کر لاتی۔ اور خاکی انڈا ہو بھی تو گندا۔ ایسے کو جو بستر عہ۲ پر بیمار پڑا اور اپنی ماں کو دوا کے لئے پکار رہا ہے وید آتے اور اس کا تنگ حال دیکھ کر سخت کڑھتے اور سر ہلاتے ہیں، ایسے کو جس سے زیادہ علم و عقل والے موجود ہیں یہ اپنی بیماری میں جن کی دہائی دیتا اور چیخ رہا ہے کہ او سیکڑوں طرح کے عقل و علم والو! تمہاری ہزاروں بوٹیاں عہ۳ ہیں ان سے میرے شریر کو نروگ کرو، اے اماں جان! تو بھی ایسا ہی کر، ایسے کو جو گونگا ہے اصلاً بول نہیں سکتا (اور یہ دوا

کے لئے دہائی تہائی کون مچا رہا تھا) بات تو یوں نہیں کرتا کہ انسان کی مشابہت نہ پیدا ہو، مگر وید اتارنے کے لئے رشیوں کو بینڈ باجے کی طرح بجاتا اور کٹھ پتلیوں کی مانند نچاتا ہے فضیلت انسانی میں مشابہت گوارا نہ ہوئی اور بجانے نچانے کے رذیل

عہ۱: دیکھو یجر وید ۱۲ عہ۲: یجر وید ادھیا نمبر ۱۲ و ۱۴ عہ۳: یہ سمجھ میں آنے کی بات نہیں کہ بوٹی ہواؤ معروف اور ان کے پاس ہو ایشر جی کے پاس نہ ہو، دیکھنا کہیں یہ بوٹی ہواؤ مجہول تو نہیں، تو یہ ضرور ایشر جی کے یہاں کہاں کہ ان کے ہوم کرنے والے ماس سے بہت برا مانتے ہیں عجب نہیں کہ بیماری میں طاقت آنے کے لئے مسلمانوں سے گوشت کی بوٹیاں مانگتے ہوں ۱۲ اعجب العقاب تصنیف مولوی نواب مرزا صاحب قادری برکاتی رضوی۔

Participation in actions... The thought of every person is according to their aspiration. (Every person's thinking is commensurate with their capacity. - Trans.)

Whatever notes the Rishis sang in this rattling dance, it's their divinely inspired book, the Veda. For someone who made shamelessness like 'Niyoga' a means of salvation; for someone who, as per footnote 8, has thousands of heads, is like a two-mouthed snake but five hundred times more, has one and a quarter thousand eyes with one in every head, and is one-eyed in every mouth, or in some faces has several eyes while being blind in the rest; who has thousands of feet – he isn't a centipede that's called 'thousand-footed'. For someone who is everywhere on earth, upside down or straight up, outdoing even an acrobat's art, and the forbidden claim that he shouldn't resemble humans – but then, there are also places like latrines. If he were upright, only his feet would be soiled; if upside down, even his head would be smeared. Even then, if he is sitting ten 'angul' (fingers' width) in front of every person, then when was he everywhere? Again, if two people are facing each other at a distance of ten 'angul', then each of them becomes a partner in Ishwar's space, and if they are at a distance of two 'angul', then Ishwar is stuck eight 'angul' deep in each of their bellies. For someone who is omnipresent (Sarva-vyapak), having permeated everything, being in the vagina of every female, the anus of every person, every heap of excrement – even a maggot in filth isn't so disgusting. Then, is the one residing in all these places the same single Ishwar, or is there a new one in every place? On the second assumption, wouldn't the number of Ishwars exceed, or at least equal, the count of all creatures? Yet they claim to believe in Oneness (Tawheed). On the first assumption, Ishwar would be broken into trillions and quadrillions of pieces, such that in every tiny particle's space, there's a new piece of him. Thus Ishwar would become composite, and every composite is dependent – it cannot exist until all its parts are together. So Ishwar became dependent. Then, since he resides everywhere, suppose one person hit another with a shoe; was Ishwar present in this space through which the shoe traveled to reach the body, or not? How could he not be, for he is everywhere? And when he was here too, did he move away upon seeing the shoe coming, or did the shoe pass through him? He couldn't move, otherwise how would he be everywhere? That space would become vacant. Surely the shoe passed through him. How strange, Ishwar was struck by the shoe! Then, was Ishwar present on the part of the person's body where the shoe landed, or not? How could he not be, otherwise he wouldn't be everywhere. And when he was there too, now tell me, whom did this shoe hit? If he were only upside down, it would hit his feet; but since

he's also upright, it hit his head. These are the Aryas and their Ishwar. Have they known God? God forbid!

Glory be to the Lord of the Throne, far above what they describe.

Footnote 8: From here to the words "is sitting in front of every person", the underlined passages are based on Yajurveda, Chapter 31, Mantra 1. 12.

कार्यों में सहभागिता... हर किसी की सोच उसकी हिम्मत के अनुसार होती है। (प्रत्येक व्यक्ति की सोच उसकी क्षमता के अनुरूप होती है। - अनु.)

इस बजने-नाचने में ऋषियों ने जो सुर अलापे हैं, वह उनकी ईश्वरीय पुस्तक 'वेद' है। ऐसे के लिए जिसने 'नियोग' जैसी निर्लज्जता को मोक्ष का साधन बना दिया; ऐसे के लिए जिसके[पाद-टिप्पणी ८ के अनुसार] हज़ारों सिर हैं, दो मुँह वाले साँप से पाँच सौ गुना अधिक, सवा हज़ार आँखें हैं, हर सिर में एक; हर मुँह से काना, या कुछ चेहरों में कई आँखें और बाकी में अंधा; जिसके हज़ारों पैर हैं - वह कोई कनखजूरा तो नहीं जिसे हज़ार पैरों वाला कहते हैं। ऐसे के लिए जो धरती पर हर जगह है, उल्टा-सीधा, नट की कला को भी मात दे दी, और यह कहना हराम कि वह मनुष्य जैसा न हो - फिर शौचालय भी तो जगह है। अगर वह सीधा होता तो केवल पैर गंदे होते; अगर उल्टा होता तो सिर भी सन जाता। फिर भी, यदि वह हर व्यक्ति के सामने दस अंगुल की दूरी पर बैठा है, तो वह हर जगह कब हुआ? पुन; यदि दो व्यक्ति एक-दूसरे के आमने-सामने दस अंगुल की दूरी पर हों, तो उनमें से प्रत्येक ईश्वर के स्थान में भागीदार हो गया, और यदि वे दो अंगुल की दूरी पर हों, तो ईश्वर आठ-आठ अंगुल प्रत्येक के पेट में घुसा रहा। ऐसे के लिए जो 'सर्वव्यापक' है, हर चीज़ में व्याप्त है, हर मादा की योनि में, हर व्यक्ति के गुदा में, गंदगी के हर ढेर में - यहाँ तक कि गंदगी का कीड़ा भी इतना घृणित नहीं होता। फिर क्या इन सभी जगहों पर रहने वाला एक ही ईश्वर है या हर जगह नया? दूसरी स्थिति में, क्या ईश्वरों की संख्या समस्त प्राणियों की संख्या से अधिक नहीं हो जाएगी, तो कम से कम बराबर तो ज़रूर रहेगी? इस पर भी वे 'तौहीद' (एकेश्वरवाद) का दम भरते हैं। पहली स्थिति में, ईश्वर के शंखों-महाशंखों (खरबों-नीलों) टुकड़े हो गए कि रत्ती-रत्ती भर जगह में उसका नया टुकड़ा है, तो ईश्वर 'मुरक्कब' (मिश्रित/यौगिक) हो गया, और हर मिश्रित वस्तु मोहताज होती है कि जब तक उसके सभी हिस्से इकट्ठे न हों, वह अस्तित्व में नहीं आ सकती। तो ईश्वर मोहताज हो गया। फिर, जब वह हर जगह व्याप्त है, तो मान लो एक व्यक्ति ने दूसरे को जूता मारा, तो यह स्थान जिसमें जूता चलकर उसके शरीर तक गया, इसमें ईश्वर था या नहीं? क्यों नहीं होगा, वह तो हर जगह है। और जब यहाँ भी था, तो जूता आते देख वह हट गया या जूता उसके अंदर से होकर गुज़र गया? हट तो सकता नहीं, वर्ना वह हर जगह कैसे रहा? वह जगह खाली हो जाएगी। निश्चित रूप से जूता उसमें से होकर गुज़रा। अजब ईश्वर है जो जूते से पिट गया! फिर, उस व्यक्ति के शरीर के जिस हिस्से पर जूता पड़ा, वहाँ ईश्वर था या नहीं? कैसे नहीं होगा, वर्ना वह हर जगह नहीं रहेगा। और जब वह वहाँ भी था, तो अब

बताओ कि यह जूता किस पर पड़ा? काश वह केवल उल्टा होता तो पैरों पर लगता, पर वह सीधा भी है, तो सिर पर पड़ा। ये हैं आर्य और उनका ईश्वर। क्या इन्होंने ईश्वर को पहचाना? कदापि नहीं!

पवित्र है अर्श (सिंहासन) का स्वामी उन बातों से जो वे बयान करते हैं।

पाद-टिप्पणी ८: यहाँ से उन शब्दों तक कि "हर व्यक्ति के आगे बैठा है", जहाँ-जहाँ इबारत पर लकीर है, यह विषय यजुर्वेद अध्याय ३१, मंत्र १ का है। १२।

کاموں میں شرکت کی ع فکر ہر کس بقدر ہمت اوست (ہر شخص کی فکر اس کی ہمت بھر ہوتی ہے۔ت)

اس بجنے ناچنے میں جو کچھ رشیوں کے سُر کے بولے وہ اس کی الہامی کتاب وید ہے، ایسے کو جس نے نیوگ جیسی بیحیائی کو ذریعہ نجات کیا ہے، ایسے کو جس کے ع۸ ۱ہزار سر ہیں دو مٹھے سانپ سے پانسو حصے سوا ہزار آنکھ ہیں ہر سر میں ایک ۱۲۸ ہر منہ سے کانا، یا بعض چہروں میں کئی کئی باقی چہروں سے اندھا، ہزار پاؤں ہیں کنکھجورا تو نہیں جسے ہزار پا کہتے ہیں۔ ایسے کو جو زمین پر ہر جگہ ہے الٹا سیدھا، نٹ کی کلا کو بھی مات کیا، اور کلام حرام کہ انسان سے مشابہت نہ ہو، پھر جگہ پاخانہ بھی ہے سیدھا ہوتا تو پاؤں ہی بھرتے، الٹا بھی ہے تو سر بھی سنا تب بھی دس ۱۰ انگل کے فاصلے پر ہر آدمی کے آگے بیٹھا ہے تو ہر جگہ کب ہوا پھر دو ۲ آدمی آمنے سامنے دس ۱۰ انگل کے فاصلے سے ہوں تو ان میں ہر ایک ایشور کا جگہ میں شریک ہوا، اور دو ۲ انگل کے فاصلے پر ہوں تو ایشور آٹھ آٹھ انگل ہر ایک کے پیٹ میں گھسا ٹھہرا، ایسے کہ جو سرو بیا پک ہے ہر چیز میں حلول کئے ہوئے ہے ہر مادہ کی فرج ہر شخص کی مقعد ہر پاخانے کی ڈھیری میں نجاست کا کیڑا بھی اتنا گھناؤنا تو نہیں ہوتا۔ پھر یہ سب جگہ رہا ہوا ایک ہی ایشور ہے یا ہر جگہ نیا۔ بر تقدیر دوم ایشوروں کی گنتی تمام مخلوقات کے شمار سے بڑھ نہ گئی تو برابر ضرور رہی اس پر توحید کا دم بھرتے ہیں۔ بر تقدیر اول ایشور کے سنکھوں مہا سنکھوں ٹکڑے ہوئے کہ ذرے ذرے بھر جگہ میں اس کا نیا ٹکڑا ہے تو ایشور مرکب ہوا اور ہر مرکب محتاج ہے کہ جب تک اس کے سب اجزا اکٹھے نہ ہوں نہیں ہو سکتا، تو ایشور محتاج ہوا، پھر جب ہر جگہ رہا ہوا ہے فرض کرو ایک شخص نے دوسرے کے جوتا مارا تو یہ فضا جس میں جوتا چل کر اس کے بدن تک گیا اس میں بھی ایشور تھا یا نہیں، نہ کیونکر ہوگا وہ

سب جگہ ہے اور جب یہاں بھی تھا تو جوتا آتے ہوئے دیکھ کر ہٹ گیا یا جوتا اس کے اندر ہوتا ہوا گزر گیا ہٹ تو سکتا نہیں ورنہ ہر جگہ کب رہا یہ جگہ خالی ہو جائے گی ضرور جوتا اس میں ہو کر گزرا عجب ایشور کے جوتے سے بھٹ گیا، پھر اس شخص کے جس حصہ بدن پر جوتا پڑا وہاں بھی ایشور تھا یا نہیں، نہ کیسے ہوگا ورنہ ہر جگہ نہ رہے گا اور جب وہاں بھی تھا تو اب بتاؤ کہ یہ جوتا کس پر پڑا، کاش نرا الٹا ہوتا تو پاؤں پر لگتا، سیدھا بھی ہے تو سر پر پڑا، یہ ہیں آریہ اور اُن کا ایشور، کیا انہوں نے خدا کو جانا، حاش للہ

سبحٰن رب العرش عما یصفون ہ

ع۸: یہاں سے اُن الفاظ تک کہ ہر آدمی کے آگے بیٹھا ہے جس جس عبارت پر خط ہے یہ مضمون یجر وید ادھیا ۳۱ منتر اول کا ہے ۱۲۔

Fatawa Razawiya (Volume 15)

(3) The False Gods of the Magians (Majus)

They call someone a god whose rival and second creator is Satan. According to some, Satan is not even his creation but exists independently like him; in that case, Satan being his equal is obvious. And according to those who believe Satan was created by him, it's even more strange. They say no partial evil could come from Yazdan because he is pure good, so how could evil originate from him? However, Ahriman is the root of every evil and is total evil, and he was created from him (Yazdan). Since all evils are created by Ahriman and Ahriman is from Yazdan, the stain of all evils remains on Yazdan's forehead. They depict such a god who, one day sitting idly, wondered what it would be like if there was someone opposing him. From this corrupt thought, a smoke arose which became Satan. He gained strength, gathered an army, and confronted Yazdan. The Magians' god, unable to withstand the confrontation, fled and fortified himself in Paradise. Ahriman besieged Paradise for three thousand years, and Yazdan could do nothing against him. Finally, the angels mediated a settlement: Satan would rule the world for seven thousand years and then hand it back to Yazdan. The Magians' god, weary of the long siege, accepted this under compulsion and force. Now, praying to him is futile as he is deposed from the world's kingdom. Did they truly know God, who made shameless acts like marrying one's mother for a son or one's daughter for a father permissible? Far be it from Allah! Glory be to the Lord of the Throne, above what they describe.

(4) The False Gods of the Jews

The Jews call someone a god who, after creating the heavens and the earth, became so exhausted that he went to the Throne and lay down on his back, placing one foot over the other. To some of them, he is the father of Ezra (Uzair). He is someone who, after giving a command, becomes bound by it; no matter how much times and circumstances change, he cannot send another command in its place. Therefore, they deny abrogation (naskh) and call the Mosaic law eternal, attributing this blatant lie to their deity. They describe him as someone who himself sent the flood upon the people of Noah and then became so regretful of his action that he wept until his eyes became sore. Abrogation is considered impossible because it would imply regret, whereas it has nothing to do with regret. He turns night into day and then day into night; only a madman would call this regret. If this is the case in creative laws (takwini), what prevents it in legislative laws (tashri'i)? Well, they couldn't change out

of fear of regret, but he regretted creating Adam and by sending the flood, such a storm of regret came that weeping led his eyes to see such a day. He is someone who made a man's real sister permissible for a Jew and then wrongly wrote its prohibition in the Torah, because in the law of Adam, it was certainly permissible; now to make it forbidden would mean regret due to the abrogation of the command. He is someone who accepted the prayer of Khalil (Abraham) and Ishmael (peace be upon them) and said to them: I have blessed Ishmael and his offspring and placed all goodness in them; soon I will make them dominant over all nations and send my Messenger from among them with my word. Then, they say nothing of the sort happened, but rather the opposite, as the Jews babble. Such a one whose book is not the Torah...

फ़तावा रज़विया (खंड १५)

(३) मजूसी (पारसी) के झूठे ईश्वर

वे उसे ईश्वर कहते हैं जिसके बराबर का दूसरा स्रष्टा शैतान है। फिर कुछ के अनुसार तो शैतान उसका सृजन ही नहीं है, बल्कि उसी की तरह स्वयं-अस्तित्व (वाजिबुल वजूद) है और स्वयं ही मौजूद है; तब तो शैतान का उसके समान होना स्पष्ट है। और जिनके अनुसार वह भी उसी से उत्पन्न हुआ है, वह और भी बड़ा अजूबा है। यज़दान से कोई आंशिक बुराई तो इसलिए नहीं बन सकी क्योंकि वह शुद्ध कल्याण (खैर-ए-महज़) है, फिर उससे बुराई कैसे पैदा हो? लेकिन अहरिमन हर बुराई की जड़ और संपूर्ण बुराई है, वह उससे उत्पन्न हो गया। और जब सारी बुराइयाँ अहरिमन से उत्पन्न हैं और अहरिमन यज़दान से, तो समस्त बुराइयों का कलंक यज़दान के ही माथे रहा। ऐसे को, जिसे बैठे-बैठे एक दिन यह विचार आया कि यदि कोई मेरा विरोधी हो तो कैसा हो, इस भ्रष्ट विचार से एक धुआँ उठा जो शैतान बना और उसने इतनी शक्ति पकड़ी कि सेना जोड़कर यज़दान के सामने आ गया। मजूसी ईश्वर उसका मुकाबला करने की शक्ति न पाकर भागा और स्वर्ग में किलेबंद हो गया। अहरिमन तीन हज़ार वर्षों तक स्वर्ग का घेराव किए रहा, यज़दान उसका कुछ न बिगाड़ सका। अंत में फरिश्तों ने बीच-बचाव कर समझौता कराया कि सात हज़ार वर्षों तक दुनिया में शैतान शासन करे, फिर राज्य यज़दान को सौंप दे। मजूसी ईश्वर लंबे घेराव से तंग आ चुका था, उसने विवश होकर इसे स्वीकार कर लिया। अब उससे प्रार्थना करना व्यर्थ है क्योंकि वह दुनिया के शासन से अपदस्थ है। क्या उन्होंने ईश्वर को जाना, जिसने पुत्र के लिए माता और पिता के लिए पुत्री जैसी निर्लज्जताओं को वैध किया? अल्लाह इससे पवित्र है! सिंहासन का स्वामी (रब्ब-उल-अर्श) उन बातों से पाक है जो वे बयान करते हैं।

(४) यहूदियों के झूठे ईश्वर

यहूदी उसे ईश्वर कहते हैं जो आकाश और पृथ्वी बनाकर इतना थक गया कि अर्श (सिंहासन) पर जाकर पैर पर पैर रखकर चित लेट गया। उनके कुछ लोगों के अनुसार वह उज़ैर (एज़्रा) का पिता है। वह ऐसा है जो एक आदेश देकर उसका पाबंद हो जाता है; समय और परिस्थितियाँ कितनी ही बदलें, वह उसके बदले दूसरा आदेश नहीं भेज सकता। इसीलिए वे 'नस्ख' (निरसन) के विरोधी हैं और मूसा की शरीयत को शाश्वत कहते हैं और इस स्पष्ट झूठ का आरोप अपने उपास्य पर मढ़ते हैं। उसे, जिसने स्वयं ही नूह की कौम पर तूफ़ान भेजा और फिर अपनी इस हरकत पर इतना पछताया और

रोया कि आँखें दुखने लगीं। 'नस्ख' को तो वे पछताना मानकर असंभव ठहराते हैं, जबकि इसका पछतावे से कोई संबंध नहीं। वह रात को दिन करता है और फिर दिन को रात कर देता है; कोई पागल ही इसे पछतावा कहेगा। जब सृजनात्मक आदेशों (तक़ीनी) में यह स्थिति है, तो विधायी आदेशों (तशरीई) में कौन सी बाधा है? खैर, वे तो पछतावे के डर से बदल न सके, लेकिन आदम को बनाकर पछताया और तूफ़ान भेजकर तो पछतावे का वह तूफ़ान आया जिसने रुला-रुलाकर आँखों का यह हाल कर दिया। उसे, जिसने यहूदी के लिए उसकी सगी बहन को वैध किया और तौरात में उसकी वर्जना गलत लिख दी, क्योंकि आदम की शरीयत में निश्चित रूप से यह वैध था; अब हराम करे तो आदेश के निरसन से पछतावा सिद्ध होगा। उसे, जिसने ख़लील और इसमाईल (अलैहिमुस्सलाम) की प्रार्थना स्वीकार की और उनसे कहा कि मैंने इसमाईल और उनकी संतान को बरकत दी और उनमें तमाम भलाई रखी, शीघ्र ही उन्हें तमाम उम्मतों पर विजयी करूँगा और उनमें उन्हीं में से अपना रसूल अपने कलाम के साथ भेजूँगा। फिर क्या हुआ, कुछ नहीं, बल्कि उसका उल्टा हुआ जैसा कि यहूदी बकवास करते हैं। ऐसे को, जिसकी किताब न तौरात है...

पृष्ठ ७४२ का ५३८

(۳) مجوس کے جھوٹے خدا

ایسے کو خدا کہتے ہیں جس کے برابر کی چوٹ کا دوسرا خالق شیطان ہے، پھر بعض کے نزدیک تو شیطان اس کا مخلوق ہی نہیں اسی کی طرح واجب الوجود ہے خود بخود موجود ہے جب تو شیطان اُس کا ہمسر ہونا ظاہر، اور جن کے نزدیک وہ بھی اسی سے پیدا ہوا وہ اور سخت اعجوبہ ہے۔ یزدان سے کوئی جزئی شر تو اس لئے نہ بن سکا کہ وہ خیر محض ہے اُس سے شر کیونکر پیدا ہو، مگر اہر من کی ہر شر کی جڑا اور کلی شر ہے اس سے پیدا ہو گیا اور جب سب شر اہر من سے پیدا ہیں اور اہر من یزدان سے تو جملہ شرور کا ٹیکہ یزدان ہی کے ماتھے رہا، ایسے کو جسے بیٹھے بٹھائے ایک دن فکر ہوئی کہ اگر کوئی میرا مخالف ہو تو کیسا ہو، اس خیال فاسد سے ایک دھواں اٹھا جو شیطان بنا اور اس نے قوت پکڑی یہاں تک کہ لشکر جوڑ کر یزدان کے مقابل ہوا مجوس کلہ یزدان اُس کے مقابلہ کی تاب نہ لا کر بھاگا اور جنت میں قلعہ بند ہوا، اہر من تین ہزار برس جنت کا محاصرہ کئے رہا، یزدان اس کا کچھ نہ بگاڑ سکا، آخر فرشتوں نے بیچ بچاؤ کر کے تصفیہ کرا دیا کہ سات ہزار برس دنیا میں شیطان سلطنت کرے پھر ملک یزدان کو سونپ دے، مجوس کا یزدان طول محاصرہ سے عاجز آ چکا تھا جبراً و قہراً قبول کیا اور اب اس سے دعا فضول کی کہ وہ دنیا کی سلطنت سے معزول، ایسے کو جس نے بیٹے کے لئے ماں باپ کے لئے بیٹی جیسی بیحیائیاں حلال کی ہیں، کیا انھوں نے خدا کو جانا، حاش للہ سبحن رب العرش عما یصفون۔

(۴) یہود کے جھوٹے خدا

یہودی ایسے کو خدا کہتے ہیں جو آسمان و زمین بنا کر اتنا تھکا کہ عرش پر جاکر پاؤں پر پاؤں رکھ کر چت لیٹ گیا، ایسے کو جو ان میں بعض کے نزدیک عزیر کا باپ ہے ایسے کو جو ایک حکم دے کر اس کا پابند ہو جاتا ہے زمانہ و مصالح کتنے ہی بدلیں اس کے بدلے دوسرا حکم نہیں بھیج سکتا و لہٰذا نسخ کے منکر ہیں اور شریعت موسوی کو ابدی کہتے اور اس صریح کذب کا افترا اپنے معبود کے سر دھرتے ہیں، ایسے کو جس نے آپ ہی قوم نوح پر طوفان بھیجا پھر اپنی اس حرکت پر ایسا نادم ہوا اتارویا کہ آنکھیں دکھ آئیں، نسخ تو پچھتانا ٹھہر کر محال، حالانکہ اسے پچھتانے سے کوئی تعلق نہیں، رات کو دن کرتا ہے پھر دن کو رات کر دیتا ہے، کوئی مجنون ہی اسے پچھتانا کہے گا، جب احکام تکوینیہ میں یہ ہے احکام تشریعیہ میں کون مانع ہے، خیر وہ تو پچھتانے کے خوف سے نہ بدل سکے مگر آدم کو بنا کر پچھتایا اور طوفان بھیج کر تو پچھتانے کا وہ طوفان آیا جس نے رُلا رُلا کر آنکھوں کا یہ دن کر دکھایا، ایسے کو جس نے یہودی کے لئے اسکی سگی بہن حلال کی اور توراہ میں اسکی حرمت غلط لکھ دی اس لئے کہ شریعت آدم میں یقیناً حلت تھی اب حرام کرے تو منسوخی حکم سے پچھتانا ٹھہرے ایسے کو جس نے خلیل و اسمعیل علیہما الصلوۃ والسلام کی دعا قبول کی اور ان سے کہا کہ میں نے اسمعیل و اولاد اسمعیل کو برکت دی اور تمام خیر و خوبی ان میں رکھی عنقریب تمام امتوں پر انھیں غالب کروں گا اور ان میں انھیں میں سے اپنا رسول اپنے کلام کے ساتھ بھیجوں گا، پھر کیا کچھ نہیں بلکہ ان کا عکس کیا جیسا یہودی بکتے ہیں۔ ایسے کو کہ نہ تورات اس کی کتاب

Fatawa Ridawiyya (Volume 15)

Neither is it His word to Moses; all these wonders are of an angel. Have they known God? Far be it from Allah, Glorified be the Lord of the Throne from what they describe!

(5) The False Gods of the Christians

Christians call such a being God who is the father of Christ, and the curious thing is that he is also the father of his brothers [Note 1], he is the father of his [Note 2] disciples, he is the father of his [Note 3] little flock. He is the father of every Christian [Note 4], then [Note 5] he is the father of every peacemaker, he himself [Note 6] is the father of Adam, the father of men, so he is the father of every human being to the extent that there is a command [Note 7] that 'Do not call anyone on earth your father because you have only one father who is in heaven'. This is some Lonaat plant spread out, and then Christ alone is his only son. To such a one who could not save his only son from the cross; to such a one that when his unique only son, after enduring the afflictions here - yes, yes the god of the Christians, having lost his life at the hands of the creatures, went back to the father - he honored the only son in such a way, rewarded his victimhood and innocence in such a way that he [Note 8] threw him into hell to roast in hell for three days instead of others. To such a one [Note 9] who eats bread and meat and, after coming from a journey, gets his feet washed and rests under a tree—the tree is high and he is low. To such a one who is the God of only the living [Note 10] and not the dead, those who die keep leaving his divinity. To such a one who wrestled with one of his servants [Note 11] from night until morning and could not knock him down; when he saw that he could not prevail over him, he weakened him by touching the tendon of his foot. To such a one whose [Note 12] son bestows glory upon him; the mother of the Aryans' Ishwar used to protect his life, the son of the Christians' God bestows honor upon him, why not, worthy sons are like this. Furthermore, to then throw him into hell without fault, what kind of ingratitude and injustice is this? To such a one who [Note 13] is certainly a deceiver and also regrets [Note 14].

Note 1: Gospel of John Chapter 20 Verse 17. Note 2: Gospel of Matthew Chapter 5 Verses 45 and 48 and Chapter 6 Verses 2, 4, 15, 18, 26 and 32 and Chapter 7 Verse 11. Gospel of Luke Chapter 11 Verse 2 and Chapter 12 Verse 30. Note 3: Gospel of Luke Chapter 12 Verse 32. Note 4: Paul's Letter to the Galatians Chapter 3 Verse 26. Note 5: Gospel of Matthew Chapter 5 Verse 9. Note 6: Gospel of Luke Chapter 3 Verse 38.

Note 7: Gospel of Matthew Chapter 23 Verse 9. Note 8: Mas'ala-e-Kaffara 12. Note 9: Genesis Chapter 18 Verses 4 to 8. Note 10: Gospel of Matthew Chapter 22 Verse 32. Note 11: First Book of Moses Chapter 32 Verses 25 and 26. Note 12: Gospel of John Chapter 7 Verse 1. Note 13: Book of Prophet Jeremiah Chapter 4 Verse 19. Note 14: Book of Jeremiah Chapter 15 Verse 6.

फतावा रज़विया (जिल्द 15)

न मूसा से उसका कलाम, ये सारे करिश्मे एक फ़रिश्ते के हैं। क्या उन्होंने ख़ुदा को जाना? हाशा लिल्लाह सुब्हान रब्बिल अर्श अ़म्मा यसिफ़ून O

(5) ईसाइयों के झूठे ख़ुदा

ईसाई ऐसे को ख़ुदा कहते हैं जो मसीह का बाप है और मज़ा ये कि उसके भाइयों [عہ ۱] का भी बाप है, उसके[عہ ۲] शागिर्दों का बाप है, उसके[ع‌ہ ۳] छोटे झुंड का बाप है। हर ईसाई [عہ ۴] का बाप है, फिर [عہ ۵] हर सुलह कराने वाले का बाप है, ख़ुद [عہ ۶] आदमियों के बाप आदम का बाप है, तो हर बशर का बाप है यहाँ तक कि हुक्म [عہ ۷] है कि ज़मीन पर किसी को अपना बाप मत कहो क्योंकि तुम्हारा एक ही बाप है जो आसमान पर है, ये कुछ लोनात पौधा फैला हुआ है और फिर अकेला मसीह उसका इकलौता, ऐसे को जो अपने इकलौते को सूली से न बचा सका, ऐसे को कि जब उसका बेगाना इकलौता यहाँ की मुसीबत झेल कर हाँ हाँ ईसाइयों का ख़ुदा मख्लूक के मारे से दम गँवा कर बाप के पास गया उसने इकलौते की ये इज़्ज़त की उसकी मज़्लूमी व बेगुनाही की ये दाद दी कि उसे [عہ ۸] दोज़ख़ में झोंक दिया औरों के बदले उसे तीन दिन जहन्नम में भूनना, ऐसे को [عہ ۹] जो रोटी और गोश्त खाता है और सफ़र से आकर अपने पाँव धुलवा कर दरख्त के नीचे आराम करता है दरख्त ऊँचा और वो नीचा है, ऐसे को जो फ़क़त ज़िन्दों [عہ ۱۰] का ख़ुदा है मुर्दों का नहीं जो जो मरते जाते हैं उसकी खुदाई से निकलते जाते हैं, ऐसे को जो अपने एक बन्दे [عہ ۱۱] से रात को सुबह होने तक कुश्ती लड़ा और उसे गिरा न सका जब देखा कि मैं उस पर ग़ालिब नहीं आता उसके पाँव की नस चढ़ा कर कमज़ोर किया, ऐसे को जिसका [عہ ۱۲] बेटा उसे जलाल बख्शता है आर्यों के ईश्वर की तो माँ उसकी जान की हिफ़ाज़त करती थी ईसाइयों के ख़ुदा का बेटा उसे इज़्ज़त बख्शता है, क्यों न हो सपूत ऐसे ही होते हैं, इस पर फिर उसे बे-ख़ता जहन्नम में झोंकना कैसी मोहसिन कुशी नाइंसाफ़ी है। ऐसे को जो [عہ ۱۳] यक़ीनन दग़ाबाज़ है पछताता [عہ ۱۴] भी है,

عہ ۱: इंजील यूहन्ना बाब 20 दर्स 17, عہ ۲: इंजील मत्ती बाब 5 दर्स 45 व 48 व बाब 6 दर्स 2 व 4 व 15 व 18 व 26 व 32 व बाब 7 दर्स 11। इंजील लूका बाब 11 दर्स 2 व बाब 12 दर्स 30। عہ ۳: इंजील लूका बाब 12 दर्स 32। عہ ۴: पौलुस का ख़त गलतियों को बाब 3 दर्स 26। ع‌ہ ۵: इंजील मत्ती बाब 5 दर्स 9। ع‌ہ ۶: इंजील लूका बाब 3 दर्स 38। عہ ۷: इंजील मत्ती बाब 23 दर्स 9। عہ ۸: मसला-ए-कफ़्फ़ारा 12। عہ ۹: पैदाइश बाब 18 दर्स 4 ता 8। عہ ۱۰: इंजील मत्ती बाब 22 दर्स 32।

عہ ११: मूसा की पहली किताब बाब 32 दर्स 25 व 26। عہ १२: इंजील यूहन्ना बाब 7 दर्स अव्वल। عہ १३: किताब यिरमियाह नबी बाब 4 दर्स 19। عہ १४: किताब यिरमियाह बाब 15 दर्स 6।

نہ موسیٰ سے اس کا کلام، یہ سارے کرشمے ایک فرشتے کے ہیں۔ کیا انہوں نے خدا کو جانا، حاش للہ سبحن رب العرش عمّا یصفون O

(۵) نصاریٰ کے جھوٹے خدا

نصاریٰ ایسے کو خدا کہتے ہیں جو مسیح کا باپ ہے اور مزہ یہ کہ اس کے بھائیوں [عہ ۱] کا بھی باپ ہے، اس [عہ ۲] کے شاگردوں کا باپ ہے، اس [عہ ۳] کے چھوٹے جھنڈ کا باپ ہے۔ ہر عیسائی [عہ ۴] کا باپ ہے، پھر [عہ ۵] ہر مصلح کا باپ ہے، خود [عہ ۶] آدمیوں کے باپ آدم کا باپ ہے، تو ہر بشر کا باپ ہے یہاں تک کہ حکم [عہ ۷] ہے کہ زمین پر کسی کو اپنا باپ مت کہو کیونکہ تمہارا ایک ہی باپ ہے جو آسمان پر ہے، یہ کچھ لونات پودھ پھیلی ہوئی ہے اور پھر اکیلا مسیح اس کا اکلوتا، ایسے کو جو اپنے اکلوتے کو سولی سے نہ بچاسکا، ایسے کو کہ جب اس کا بیگانہ اکلوتا یہاں کی مصیبت جھیل کر ہاں ہاں عیسائیوں کا خدا مخلوق کے مارے سے دم گنوا کر باپ کے پاس گیا اس نے اکلوتے کی یہ عزت کی اس کی مظلومی وبیگناہی کی یہ داد دی کہ اسے [عہ ۸] دوزخ میں جھونک دیا اوروں کے بدلے اسے تین دن جہنم میں بھوننا، ایسے کو [عہ ۹] جو روٹی اور گوشت کھاتا ہے اور سفر سے آ کر اپنے پاؤں دھلوا کر درخت کے نیچے آرام کرتا ہے درخت اونچا اور وہ نیچا ہے، ایسے کو جو فقط زندوں [عہ ۱۰] کا خدا ہے مُردوں کا نہیں جو جو مرتے جاتے ہیں اس کی خدائی سے نکلتے جاتے ہیں، ایسے کو جو اپنے ایک بندے [عہ ۱۱] سے رات کو صبح ہونے تک کشتی لڑا اور اسے گرا نہ سکا جب دیکھا کہ میں اس پر غالب نہیں آتا اس کے پاؤں کی نس چڑھا کر کمزور کیا، ایسے کو جس کا [عہ ۱۲] بیٹا اسے جلال بخشا ہے آریوں کے ایشور کی تو ماں اس کی جان کی حفاظت کرتی تھی عیسائیوں کے خدا کا بیٹا اسے عزت

بخشتا ہے، کیوں نہ ہو سپوت ایسے ہی ہوتے ہیں، اس پر پھر اسے بے خطا جہنم میں جھونکنا کیسی محسن کشی ناانصافی ہے۔ ایسے کو جو [عہ ۱۳] یقیناً دغاباز ہے پچھتاتا [عہ ۱۴] بھی ہے،

عہ ۱: انجیل یوحنا باب ۲۰ درس ۱۷، عہ ۲: انجیل متی باب ۵ درس ۴۵ و ۴۸ و باب ۶ درس ۲ و ۴ و ۱۵ و ۱۸ و ۲۶ و ۳۲ و باب ۷ درس ۱۱۔ انجیل لوقا باب ۱۱ درس ۲ و باب ۱۲ درس ۳۰۔ عہ ۳: انجیل لوقا باب ۱۲ درس ۳۲۔ عہ ۴: پولس کا خط گلتیوں کو باب ۳ درس ۲۶۔ عہ ۵: انجیل متی باب ۵ درس ۹۔ عہ ۶: انجیل لوقا باب ۳ درس ۳۸۔ عہ ۷: انجیل متی باب ۲۳ درس ۹۔ عہ ۸: مسئلہ کفارہ ۱۲۔ عہ ۹: پیدائش باب ۱۸ درس ۴ تا ۸۔ عہ ۱۰: انجیل متی باب ۲۲ درس ۳۲۔ عہ ۱۱: موسیٰ کی پہلی کتاب باب ۳۲ درس ۲۵ و ۲۶۔ عہ ۱۲: انجیل یوحنا باب ۷ درس اول۔ عہ ۱۳: کتاب یرمیاہ نبی باب ۴ درس ۱۹۔ عہ ۱۴: کتاب یرمیاہ باب ۱۵ درس ۶۔

Fatawa Ridawiyya Volume 15

He even gets tired, to such a one[1] who has two[2] wives, both of whom are confirmed adulteresses and ultimate harlots; to such a one for whom[2] the earnings of adultery and the expenses of a harlot are considered perfectly sacred and pure earnings; to such a one who[3], by allowing the practice of taking bondwomen and slaves, committed an act of extreme impurity, cruelty, and barbarity in the religion of the Christians, and then not just for the purpose of service[4], but commanded Moses to take the women of the opponents as concubines and sleep with them; to such a one whose[5] Sharia (law) is purely false, righteousness does not come through it, it has nothing to do with faith[6], and whoever acts upon its law[7] is accursed; in fact, his only[8] son himself is accursed, yet he commands the practice of such a cursed Sharia[9], demands its observance from servants, and punishes those who abandon it[10]; to such a one[11] who is so ignorant that he could not perform a simple calculation—a son was stated to be older than the father in age; to such a one who[12] was so forgetful that he could not correctly count the fathers of his only son, sometimes listing twenty-seven[14]b fathers up to David, and elsewhere increasing it by fifteen[15]b to list forty-two[16]b fathers, and so on and so forth—these are cursed absurdities. Did they really know God? God forbid! Glory be to Allah, the Lord of the Throne, from what they describe.

(6) The False Gods of the Necharis The Nechari calls such a one 'God' who is shackled in the chains of 'Nature' and can do nothing against it; and 'Nature' is only as much as the Nechari understands—whatever is beyond his deficient intellect, be it a miracle or divine power, is all vanished into thin air. To such a one who (may dust be in the mouths of the cursed ones) sent the false religion of Islam in which bondwomen and slaves were made lawful (even though according to the spiritual guide of the Nechari, only in the beginning)[13], and that religion which...

Footnote 1: Book of Prophet Ezekiel, Chapter 23, verses 1 to 23. Footnote 2: Book of Prophet Isaiah, Chapter 23, verse 18. Footnote 3: Exodus, Chapter 21, verses 1 and 2 to 6, and Genesis, Chapter 16, verses 1 to 6, etc. Footnote 4: Deuteronomy, Chapter 20, verse 2, Chapter 21, verses 10 and 11. Footnote 5: Paul's Letter to the Galatians, Chapter 3, verse 11. Footnote 6: Ibid, verse 12. Footnote 7: Ibid, verses 10 and 13. Footnote 8: Ibid, verse 13. Footnote 9: Gospel of Matthew, Chapter 23, verse 23. Footnote 10: Book of Jeremiah, Chapter 9, verses 12 to 16. Footnote 11: Second Book of Chronicles, Chapter 22, verses 1 and 2, along with Chapter 21, verse 20. Footnote

12: Gospel of Luke, verses 23 to 31, along with Gospel of Matthew, verses 6 to 17. Footnote 13: Treatise of Syed Ahmad Khan, the Pir of Necharis, 'Abtal-e-Ghulami' (Abolition of Slavery), page 3: "Such a state cannot be the will of the Creator; it is clearly evident that slavery is against the will and law of nature of that Almighty." Page 20: "Slavery cannot be according to God's will. Would the Pure Lord himself permit an impure thing for humans? It is original tyranny and blatant injustice." (Remaining on the next page)

फ़तावा रज़विया जिल्द 15

वह थक भी जाता है, ऐसे को [1] जिसकी दो [2] पत्नियाँ हैं, दोनों पक्की ज़िनाकार और चरम वेश्याएँ हैं; ऐसे को जिसके लिए [2] ज़िना की कमाई और वेश्या का ख़र्च, पूर्णतः पवित्र और शुद्ध कमाई है; ऐसे को जिसने [3] बांदी और गुलाम बनाने को जायज़ रखकर ईसाइयों के धर्म में अत्यंत अपवित्र, क्रूर और वहशी हरकत की, और फिर सिर्फ[4] सेवा के काम के लिए ही नहीं, बल्कि मूसा को आदेश दिया कि विरोधियों की औरतों को पकड़कर हरम बनाओ और उनके साथ संभोग करो; ऐसे को जिसकी [5] शरीयत (क़ानून) केवल असत्य है, उससे धार्मिकता नहीं आती, उसका ईमान [6] से कोई संबंध नहीं, जो उसकी शरीयत [7] पर अमल करे वह शापित है, बल्कि उसका इकलौता [8] बेटा स्वयं शापित है, फिर भी ऐसी शापित शरीयत [9] पर अमल करने का आदेश देता है, बंदों से उसके पालन की माँग करता है और उसे छोड़ने [10] पर दंड देता है; ऐसे को [11] जो इतना अज्ञानी है कि अत्यंत सरल हिसाब नहीं कर सका—बेटे को पिता से उम्र में बड़ा बताया गया; ऐसे को जो [12] इतना भुलक्कड़ है कि अपने इकलौते के पिताओं की सही गिनती नहीं कर सका, कहीं दाऊद तक उसके सत्ताईस [14]ब पिता बताए, कहीं पंद्रह [15]ब बढ़ाकर बयालीस [16]ब पिता बताए, इत्यादि शापित बेतुकी बातें। क्या उन्होंने खुदा को जाना? खुदा की पनाह! अर्श का रब उन बातों से पाक है जो वे बयान करते हैं।

(6) नेचारियों के झूठे खुदा नेचारी ऐसे को खुदा कहता है जो 'नेचर' (प्रकृति) की ज़ंजीरों में जकड़ा है और उसके खिलाफ कुछ नहीं कर सकता; और नेचर भी उतना ही जितना नेचारी की समझ में आए —जो उसकी कमतर बुद्धि से परे है, चाहे वह चमत्कार हो या ईश्वरीय शक्ति, सब हवा में उड़ गया है। ऐसे को जिसने (शापितों के मुँह में धूल) झूठा दीन-ए-इस्लाम भेजा कि उसमें बांदी और गुलाम को हलाल (वैध) किया (यद्यपि नेचारियों के पीर के अनुसार केवल शुरुआत में) [13] और वह दीन जिसमें...

फुटनोट 1: हज़क़ील नबी की किताब, अध्याय 23, पद 1 से 23। फुटनोट 2: यशायाह नबी की किताब, अध्याय 23, पद 18। फुटनोट 3: निर्गमन, अध्याय 21, पद 1 और 2 से 6, और उत्पत्ति, अध्याय 16, पद 1 से 6 इत्यादि। फुटनोट 4: व्यवस्थाविवरण, अध्याय 20, पद 2, अध्याय 21, पद 10 और 11। फुटनोट 5: गलातियों को पॉल का पत्र, अध्याय 3, पद 11। फुटनोट 6: वही, पद 12। फुटनोट 7: वही, पद 10 और 13। फुटनोट 8: वही, पद 13। फुटनोट 9: मत्ती का सुसमाचार, अध्याय 23, पद 23। फुटनोट 10: यिर्मयाह की किताब, अध्याय 9, पद 12 से 16। फुटनोट 11: इतिहास की दूसरी किताब, अध्याय 22, पद 1 और 2, साथ ही अध्याय 21, पद 20। फुटनोट 12:

लूका का सुसमाचार, पद 23 से 31, साथ ही मत्ती का सुसमाचार, पद 6 से 17। फुटनोट 13: नेचारियों के पीर सैयद अहमद खान का रिसाला 'इब्ताल-ए-गुलामी' (गुलामी का उन्मूलन), पृष्ठ 3: "ऐसी स्थिति रचयिता की इच्छा नहीं हो सकती; यह स्पष्ट है कि गुलामी उस सर्वशक्तिमान की इच्छा और प्रकृति के नियम के विरुद्ध है।" पृष्ठ 20: "गुलामी खुदा की इच्छा के अनुसार नहीं हो सकती। क्या पवित्र परवरदिगार ही अपवित्र चीज़ को इंसान के लिए जायज़ करता? यह मूल अत्याचार और घोर अन्याय है।" (शेष अगले पृष्ठ पर)

تھک جاتا بھی ہے، ایسے کو عہ۱ جس کی دو ۲ جور وئیں ہیں دونوں پکی زنا کار حد بھر کی فاحشہ، ایسے کو جس عہ۲ کے لئے زنا کی کمائی فاحشہ کی خرچی، کمال مقدس پاک کمائی ہے، ایسے کو جس عہ۳ نے باندی غلام بنانا جائز رکھ کر نصاریٰ کے دھرم میں حد درجے کی ناپاک ظالمانہ وحشیانہ حرکت کی، اور پھر خالی عہ٤ کام خدمت ہی کے لئے نہیں بلکہ موسیٰ کو حکم دیا کہ مخالفوں کی عورتیں پکڑ کر حرم بناؤ اُن سے ہم بستری کرو، ایسے کو جس عہ۵ کی شریعت محض باطل ہے اُس سے راستبازی نہیں آتی اُسے ایمان عہ٦ سے کچھ علاقہ نہیں جو اس کی شریعت عہ۷ پر عمل کرے ملعون ہے بلکہ اس کا اکلوتا عہ۸ بیٹا خود ہی ملعون ہے پھر بھی ایسی لعنتی شریعت عہ۹ پر عمل کا حکم دیتا، بندوں سے اس کا التزام مانگتا اُسے ترک عہ۱۰ پر عذاب کرتا ہے، ایسے کو عہ۱۱ جو اتنا جاہل کہ نہایت سیدھا سا حساب نہ کر سکا بیٹے کو باپ سے عمر میں بڑا بتایا گیا، ایسے کو جو عہ۱۲ اتنا بھلکڑ کہ اپنے اکلوتے کے باپوں کی صحیح گنتی نہ گنا سکا، کہیں داؤد تک اس کے ستائیس عہ١٤ب باپ، کہیں پندرہ عہ١٥ب بڑھا کر بیالیس عہ١٦ب باپ وغیرہ وغیرہ خرافاتِ ملعونہ، کیا انھوں نے خدا کو جانا۔ حاش للہ سبحٰن رب العرش عما یصفون ہ

(۶) نیچریوں کے جھوٹے خدا نیچری ایسے کو خدا کہتا ہے جو نیچر کی زنجیروں میں جکڑا ہے اس کے خلاف کچھ نہیں کر سکتا اور نیچر بھی اتنا جو نیچری کی سمجھ میں آئے جو اس کی ناقص عقل سے وراء ہے معجزہ ہو یا قدرت سب پادر ہوا ہے، ایسے کو جس نے (خاک بدہن ملعونان) جھوٹا دین اسلام بھیجا کہ اس میں باندی غلام حلال کیا (اگرچہ پیر نیچری کے نزدیک ابتدا ہی میں) عہ۱۳ اور وہ دین جس

عہ۱: کتاب حزقیل نبی باب ۲۳ درس ۱ تا ۲۳ عہ۲: کتاب یسعیاہ نبی باب ۲۳ درس ۱۸- عہ۳: خروج باب ۲۱ درس ۱ اور ۲ تا ۶ و پیدائش باب ۱۶ اور س ۱ تا ۶ وغیرہ۔ عہ٤: استثنا باب ۲۰ درس ۲ باب ۲۱ درس ۱۰ و ۱۱- عہ٥: پولس کا خط گلتیوں کو باب ۳ درس ۱۱- عہ٦: ایضاً درس ۱۲- عہ۷: ایضاً درس ۱۰ و ۱۳- عہ۸: ایضاً درس ۱۳- عہ۹: انجیل متی باب ۲۳ درس ۲۳- عہ۱۰: کتاب یرمیاہ باب ۹ درس ۱۲ تا ۱۶- عہ۱۱: تواریخ کی دوسری کتاب باب ۲۲ درس ۱ و ۲ مع باب ۲۱ درس ۲۰- عہ۱۲: انجیل لوقا درس ۲۳ تا ۳۱ مع انجیل متی درس ۶ تا ۱۷- عہ۱۳: رسالہ سید احمد خان پیر نیچر ابطالِ غلامی صفحہ ۳ ایسی حالت صانع کی مرضی نہیں ہو سکتی صاف عیاں ہے کہ غلامی اس قادر مطلق کی مرضی اور قانونِ قدرت کے برخلاف ہے صفحہ ۲۰ غلامی خدا کی مرضی کے مطابق نہیں ہو سکتی کیا پاک پروردگار ہی ناپاک چیز کو انسان کے حق میں جائز کرتا اصلی ظلم اور ٹھیٹ ناانصافی ہے (باقی اگلے صفحہ پر)

Fatawa Ridawiyya Volume Fifteen (15)

...that making female and male slaves became lawful, according to the 'Nechari' (naturalist/modernist), can never be from God. To such a person (the modernist) who for long durations considered things in Islam that go against one's will as impure, original oppression, and sheer injustice, such evil things and beastly actions that even for a moment it cannot be accepted that a true religion descended from God would have such matters permissible. Such a person who calls those severe oppressors, sheer unjust ones, worse than animals, and savages whom... (Remaining footnote from the previous page) God cannot be such a culprit or sinner. Page 24: Are the matters considered permissible with female slaves and captive women anything more than beastly movements? Can they be proof of any religion's truth and being God-given? God forbid, even for a moment it cannot be accepted that a true religion descended from God would have such matters permissible. Page 25: The Jewish religion considered the law of slavery permissible, and Jesus Christ said nothing regarding it, but what Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) said, no one understood. Page 29: Even in the era of Islam, until the verse of freedom was revealed, there was some practice of the custom of slavery. There is no doubt that before the revelation of the verse of freedom, Islam did not free existing slaves at once, nor did it break their ties. Note: he invalidates all three religions - Mosaic, Christian, and Muhammadan. Mosaic because it kept the law of slavery permissible; Christian because Jesus Christ said nothing about this intense immodesty and sheer oppression (the silence of a Prophet on something is also making it permissible); Islam because the custom of slavery remained in practice in early Islam, then when, in the claim of this apostate, the verse of freedom descended, it also maintained the previous orders and did not eradicate these immodesties. When usury was forbidden, the command was given to leave whatever remains from before, or else be prepared for war with Allah and His Messenger. But here, he kept the existing oppressions and immodesties established, made them permissible, and according to his accursed claim, only forbade them for the future. In any case, in all three religions, the custom of slavery remained permissible forever or for a long period. And he himself has said that even for a moment it cannot be accepted that a true religion descended from God would have such matters permissible. How clearly and explicitly he said that Mosaic, Christian, and Muhammadan religions are all three false! And then it is a wonder that his followers call him not only a Muslim but the one who refined Islam. By no means, by God!

Rather, "He refused and was arrogant and became of the disbelievers" (1), "And those who have wronged are going to know to what [kind of] return they will be returned." (2) (He denied and was proud and became an infidel; soon the wrongdoers will know which way they will turn. T) 12 Minhu Alayhir Rahmah.

1. Al-Quran Al-Karim 2/34
2. Al-Quran 26/227

फ़तावा रज़विया, जिल्द पंद्रह (15)

...कि दासी और गुलाम बनाना हलाल हुआ, 'नेचरी' (प्रकृतिवादी) के नज़दीक ख़ुदा की तरफ़ से हरगिज़ नहीं हो सकता। ऐसे शख्स को जिसने मुद्दतों इस्लाम में अपनी मर्ज़ी के ख़िलाफ़ बातों को नापाक चीज़ें, असली ज़ुल्म, निराली नाइंसाफ़ी माना, ऐसी बुरी बातें और जानवरों जैसी हरकतें कि एक पल के लिए भी यह बात नहीं मानी जा सकती कि खुदा की तरफ़ से उतारा गया सच्चा धर्म ऐसे कामों को जायज़ ठहराएगा। ऐसे शख्स को जो उन सख्त ज़ालिमों, निराले नाइंसाफ़ों को जानवरों से बदतर वहशी कहता है जिनको... (पिछले पृष्ठ के फुटनोट का शेष भाग) ख़ुदा ऐसा गुनाहगार या कसूरवार नहीं हो सकता। पृष्ठ 24: दासियों और कैदी महिलाओं के साथ जो काम जायज़ समझे जाते हैं, क्या वे जानवरों की हरकतों से कुछ ज़्यादा दर्जा रखते हैं? क्या वे किसी धर्म की सच्चाई और खुदा की ओर से होने की दलील हो सकते हैं? हरगिज़ नहीं, एक पल के लिए भी यह बात नहीं मानी जा सकती कि खुदा की तरफ़ से उतरा हुआ सच्चा धर्म ऐसे कामों को जायज़ ठहराए। पृष्ठ 25: यहूदी धर्म ने गुलामी के कानून को जायज़ समझा, और ईसा मसीह ने इसके बारे में कुछ नहीं कहा, लेकिन मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने जो कुछ कहा उसे किसी ने नहीं समझा। पृष्ठ 29: इस्लाम के ज़माने में भी गुलामी की रस्म पर जब तक आज़ादी की आयत नाज़िल नहीं हुई, कुछ थोड़ा-सा अमल रहा। इसमें कोई शक नहीं कि आज़ादी की आयत उतरने से पहले जो गुलाम मौजूद थे, इस्लाम ने उन्हें फौरन आज़ाद नहीं किया, न ही उनके रिश्तों को तोड़ा। ध्यान दें कि उसने मूसा, ईसा और मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तीनों के धर्मों को बातिल (झूठा) करार दे दिया। मूसा का धर्म इसलिए कि उसने गुलामी के कानून को जायज़ रखा, और ईसा का धर्म इसलिए कि ईसा मसीह ने इस गंभीर निर्लज्जता और सरासर ज़ुल्म पर कुछ नहीं कहा (नबी का किसी बात पर खामोश रहना भी उसे जायज़ करना है)। इस्लाम इसलिए कि इस्लाम के शुरूआती दौर में गुलामी की रस्म जारी रही, फिर जब इस मुर्तद (धर्मत्यागी) के गुमान में आज़ादी की आयत उतरी, तो उसने भी पिछले हुक्मों को बरकरार रखा और इन निर्लज्जताओं को खत्म नहीं किया। जब सूद (ब्याज) मना किया गया तो यह हुक्म दिया गया कि पिछला जो बाकी रह गया है उसे भी छोड़ दो, वरना अल्लाह और उसके रसूल से जंग के लिए तैयार हो जाओ। और यहाँ मौजूद ज़ुल्मों और निर्लज्जताओं को कायम रखा, उन्हें जायज़ कर दिया और अपने मलऊन (शापित) गुमान में सिर्फ़ भविष्य के लिए मना किया। बहरहाल, तीनों धर्मों में गुलामी की रस्म हमेशा या लंबे समय तक जायज़ रही। और उसने खुद कहा है कि एक पल के लिए भी यह बात नहीं मानी जा सकती कि खुदा की तरफ़ से उतरा हुआ सच्चा धर्म ऐसे कामों को

जायज़ ठहराए। उसने कितनी साफ़ तौर पर कह दिया कि मूसा, ईसा और मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के तीनों धर्म बातिल हैं! और फिर ताज्जुब है कि उसके मानने वाले उसे न केवल मुसलमान बल्कि इस्लाम को संवारने वाला बताते हैं। खुदा की कसम, हरगिज़ नहीं! बल्कि "उसने इनकार किया और तक़ब्बुर (घमंड) किया और काफिरों में से हो गया" (1), और "और ज़ुल्म करने वालों को जल्द ही मालूम हो जाएगा कि वे किस तरफ़ पलटेंगे" (2) (इनकार किया और गुरूर किया और काफिर हो गया; जल्द ही ज़ालिम जान लेंगे कि वे किस करवट पलटेंगे। त) 12 मिन्हु अलैहिर्रहमा।

1. अल-कुरान अल-करीम 2/34
2. अल-कुरान 26/227

میں باندی غلام بنانا حلال ہوا ہو نیچری کے نزدیک خدا کی طرف سے ہرگز نہیں ہو سکتا، ایسے کو جس نے مدتوں اسلام میں اپنی خلاف مرضی باتیں ناپاک چیزیں، اصلی ظلم، ٹھیٹ ناانصافی روا رکھی، ایسی بد باتیں بہائم کی حرکتیں کہ ایک لمحہ کے لئے بھی یہ بات مانی نہیں جا سکتی کہ سچا مذہب جو خدا کی طرف سے اترا ہو اُس میں ایسے امور جائز ہوں۔ ایسے کو جو ان سخت ظالموں، ٹھیٹ ناانصافوں جانوروں سے بدتر وحشیوں کو جن کا (بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) خدا ایسے قصور وار تقصیر وار نہیں ہو سکتا صفحہ ۲۴ جو امور لونڈیوں اور قیدی عورتوں کے ساتھ جائز سمجھے جاتے ہیں کیا حرکات بہائم سے کچھ زیادہ رتبہ رکھتے ہیں، کیا وہ کسی مذہب کے سچے اور خدا کے دئے پر دلیل ہو سکتے ہیں، حاشا و کلا ایک لمحہ کے لئے بھی یہ بات مانی نہیں جا سکتی کہ سچا مذہب جو خدا کی طرف سے اترا ہو اس میں ایسے امور جائز ہوں، صفحہ ۲۵ یہودی مذہب نے غلامی کے قانون کو جائز سمجھا، اور عیسیٰ مسیح نے اس کی نسبت کچھ نہ کہا مگر محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے جو کچھ کہا اس کو کسی نے نہ سمجھا، صفحہ ۲۹ زمانہ اسلام میں بھی غلامی کی رسم پر جب تک آیت حریت نازل نہ ہوئی کچھ تھوڑا سا عملدر آمد ہوا، اس میں کچھ شک نہیں کہ قبل نزول آیت حریت جو غلام موجود تھے ان کو اسلام نے دفعۃً آزاد نہ کیا، نہ ان کے تعلقات کو توڑا، ملاحظہ ہو موسوی، عیسوی، محمدی تینوں دین باطل کردے، موسوی تو یوں کہ اس نے غلامی کے قانون کو جائز رکھا، اور عیسوی یوں کہ عیسیٰ مسیح نے اسی شدید بیحیائی ٹھیٹ ظلم پر کچھ نہ کہا نبی کا کسی بات پر سکوت بھی اسے جائز کرنا ہے، اسلام یوں کہ صدر اسلام میں غلامی کی رسم پر عملدر آمد رہا پھر جب اس مرتد کے زعم میں آیت آزادی اتری اس نے بھی اگلے حکموں کو برقرار رکھا، ان بے حیائیوں کو معدوم نہ کیا۔ سود منع

فرمایا جب تو یہ حکم دیا کہ پہلے کا جو باقی رہا ہو وہ بھی چھوڑ دو ورنہ اللہ ورسول سے لڑائی کو تیار ہو جاؤ، اور یہاں موجودہ ظلموں بے حیائیوں کو قائم رکھا جائز کر دیا فقط آئندہ کے لئے اس کے زعم ملعون میں منع کیا، بہرحال تینوں دینوں میں ہمیشہ یا ایک زمانہ دراز تک رسم غلامی جائز رہی، اور خود کہہ چکا کہ ایک لمحہ کے لئے یہ بات نہیں مانی جا سکتی کہ سچا مذہب جو خدا کی طرف سے اترا ہو اس میں ایسے امور جائز ہوں کیسا صاف صریح کہہ دیا کہ موسوی، عیسوی، محمدی تینوں دین باطل، اور پھر عجب ہے کہ اس کے پیرو اُسے نہ صرف مسلمان بلکہ اسلام کا سنوارنے والا بتاتے ہیں کلا واللہ بلکہ "اَبٰی وَاسْتَکْبَرَ وَ کَانَ مِنَ الْکٰفِرِیْنَ" 1، "وَسَیَعْلَمُ الَّذِیْنَ ظَلَمُوْا اَیَّ مُنْقَلَبٍ یَّنْقَلِبُوْنَ" 2 (منکر ہوا اور غرور کیا اور کافر ہو گیا، عنقریب جان لیں گے ظالم کہ کس کروٹ پر پلٹا کھائیں گے۔ ت) ۱۲ منہ علیہ الرحمۃ۔

1 القرآن الکریم ۲/ ۳۴ 2 القرآن ۲۶/ ۲۲۷

Volume 15 Fatawa Razawiyyah

...small or large, from the beginning until today, have agreed upon these impurities, calls them 'Khair al-Umam' (the best of nations) and terms them his chosen servants. To such a one who said, "Lo! I send these clear signs to bring you out of darkness into light," and what is it that what he said, he said as a ruse, a metaphorical story, riddles, puzzles; the word means one thing, the intended meaning is another, which in no way aligns with its literal or customary meaning. Angels, sky, jinn, Satan, paradise, hell, the resurrection of bodies, the Ascension (Mi'raj), miracles—he mentions all these things, and mentions them in such a way that they seem like matters of faith, while in his heart he thinks that in reality, these are nothing, just telling stories like those of parrots and mynas, and other such cursed nonsense. Did they truly know God? God forbid! Glory be to the Lord of the Throne, far above what they describe.

(7) The False Gods of Chakralwi Chakralwi calls such a one 'God' whose Messenger's status is no more than that of a postman, who didn't follow his Prophet at all. To such a one who said that, "In my book, there is a clear explanation of everything, a complete detail of every thing, we have left nothing out," and the situation is such that prayer (Salah) was made obligatory but it wasn't specified at what times; nor was it specified how many units (Rak'ahs) in each time; nor was it specified what the method of its performance is, what its pillars are; even if Ruku (bowing), Sujud (prostration), Qiyam (standing), and Qirat (recitation) are accepted as its pillars, though he didn't express it anywhere, then what comes first among them and what comes after, what are its invalidators, how does it happen? The greatest obligation is faith (Iman), and in that, there is this vague, summarized, useless statement from which nothing can be understood, yet the claim is that it is a clear explanation of all things. The irony is that he cut the root of 'Mutawatir' (continuous traditions) saying that nothing is proof except my book. Did he himself hand us his book? That too we received through 'Tawatur' (continuous transmission). When 'Tawatur' is not proof, then this [book] is also not proof. In short, faith and Islam are all ruined and failed, and other such cursed nonsense. Did he know God? God forbid! Glory be to the Lord of the Throne, far above what they describe.

(8) The False Gods of Qadiyani He calls such a one 'God' who (Note 1) made four hundred liars his prophets and had them utter false prophecies; who made such a one (Note 2) a majestic messenger for whose prophethood there is absolutely no evidence, but rather arguments established for the denial of his prophethood, who

(may the dust be in the mouths of the cursed) was an illegitimate child (Note 3) whose three grandmothers and maternal grandmothers were adulterous prostitutes. To such a one whom (Note 4) called the son of a carpenter...

Note 1: Izala, p. 629. Note 2: Ijaz-e-Ahmadi, p. 13. Note 3: Supplement to Anjam-e-Atham, p. 7. Note 4: Risala Kashti-e-Nooh, p. 14 with note.

...छोटा-बड़ा शुरू से आज तक इन नापाक बातों पर सहमत हैं, उन्हें 'खैर अल-उमम' (श्रेष्ठ उम्मत) का खिताब देता है और अपने चुने हुए बंदे कहता है। ऐसे को जिसने कहा कि मैं ये रोशन आयतें भेजता हूँ ताकि तुम्हें अंधेरों से निकाल कर रोशनी में लाऊँ और क्या ये कि जो कुछ कहा वो धोखे से कहा, कल्पित कहानी, पहेलियाँ, शब्द कुछ और मतलब कुछ, जो भाषाई या प्रथागत रूप से किसी भी तरह उसका अर्थ न हो। फ़रिश्ते, आसमान, जिन, शैतान, स्वर्ग, नरक, शरीरों का पुनरुत्थान, मेराज (आरोहण), चमत्कार—ये सब बातें बताएँ और बताएँ भी कैसी कि वो ईमान का हिस्सा लगें, जबकि मन में यह हो कि वास्तव में ये कुछ नहीं, बस तोता-मैना की कहानियाँ सुना दी गई हैं, वगैरह-वगैरह शापित बकवास। क्या उन्होंने खुदा को पहचाना? खुदा की पनाह! अर्श का रब उन बातों से पाक है जो ये बयान करते हैं।

(7) चकरालवी के झूठे खुदा चकरालवी ऐसे को खुदा कहता है जिसके रसूल की हैसियत एक डाकिया से ज्यादा नहीं, जिसने अपने नबी का पालन बिल्कुल नहीं किया। ऐसे को जिसने कहा कि मेरी किताब में हर चीज़ का स्पष्ट विवरण है, हर चीज़ का पूरा ब्यौरा है, हमने इसमें कोई बात नहीं छोड़ी; और स्थिति यह है कि नमाज़ फर्ज़ की और यह भी नहीं बताया कि किस समय की, यह भी नहीं बताया कि हर समय में कितनी रकातें हैं, यह भी नहीं बताया कि उसे पढ़ने का तरीका क्या है, उसके अरकान (अंग) क्या हैं; अगर रुकू सुजूद, कयाम, किराअत उसके अंग मान भी लिए जाएँ, हालांकि उसने कहीं इसका ज़िक्र नहीं किया, तो उनमें पहले क्या होगा और बाद में क्या, उसके मफ्सिदात (भंग करने वाली चीजें) क्या-क्या हैं, कैसे होती हैं? सबसे बड़ा फर्ज़ ईमान है, उसमें तो यह गोल-मोल, संक्षिप्त, निरर्थक बयान जिससे कुछ पता ही न चले और दावा यह कि तमाम चीज़ों का स्पष्ट विवरण है। मज़ा यह कि 'मुतवातरात' (निरंतर परंपराओं) की जड़ काट दी कि मेरी किताब के सिवा कुछ दलील नहीं। अपनी किताब क्या उसने खुद हमारे हाथ में दी? वह भी तो हमें तवातुर (निरंतरता) से ही मिली। जब तवातुर दलील नहीं, तो यह भी दलील नहीं। कुल मिलाकर ईमान और इस्लाम सब बर्बाद और नाकाम, वगैरह-वगैरह शापित बकवास। क्या उसने खुदा को पहचाना? खुदा की पनाह! अर्श का रब उन बातों से पाक है जो ये बयान करते हैं।

(8) क़ादियानी के झूठे खुदा ऐसे को खुदा कहता है जिसने (नोट 1) चार सौ झूठों को अपना नबी बनाया, उनसे झूठी भविष्यवाणियाँ करवाईं; जिसने ऐसे (नोट 2) को एक महान रसूल बनाया जिसकी नबूवत पर कोई दलील नहीं, बल्कि उसकी नबूवत की नफी (अस्वीकार) पर दलीलें कायम हैं, जो

(शापित लोगों के मुँह में धूल) हराम की औलाद (नोट 3) था जिसकी तीन दादियाँ और नानियाँ व्यभिचारी वेश्याएँ थीं। ऐसे को जिसे (नोट 4) ने एक बढ़ई का...

नोट 1: इज़ाला, पृ. 629। नोट 2: एजाज़-ए-अहमदी, पृ. 13। नोट 3: ज़मीमा अंजाम-ए-आथम, पृ. 7। नोट 4: रिसाला कश्ती-ए-नूह, पृ. 14 नोट के साथ।

पृष्ठ 542/742

چھوٹا بڑا اول سے آج تک ان ناپاکیوں پر اجماع کئے ہوئے ہے خیر الامم کا خطاب دیتا اور اپنے چنے ہوئے بندے کہتا ہے۔ ایسے کو جس نے کہا تو یہ روشن آیتیں بھیجتا ہوں تمہیں اندھیروں سے نکال کر روشنی میں لاتا ہوں اور کیا یہ کہ جو کہی کہہ مکرفنی کہی تمثیلی داستان پہیلیاں چیستا، لفظ کچھ مراد کچھ جو لغۃً عرفاً کسی طرح اُس کا مفہوم نہ ہو۔ فرشتے، آسمان، جن، شیطان، بہشت، دوزخ، حشر اجساد، معراج، معجزات سب باتیں بتائیں اور بتائیں بھی کیسی ایمانیات ٹھہرائیں اور من میں یہ کہ درحقیقت یہ کچھ نہیں یوں ہی طوطامینا کی سی کہانیاں کہہ سنائیں وغیرہ وغیرہ خرافات ملعونہ۔ کیا انھوں نے خدا کو جانا۔ حاش للہ سبحن رب العرش عما یصفون ہ

(۷) چکڑالوی کے جھوٹے خدا چکڑالوی ایسے کو خدا کہتا ہے جس کے رسول کی قدر ایک ڈاکئے سے زیادہ نہیں جس نے اپنے نبی کا اتباع کچھ نہ رکھا، ایسے کو جس نے کہا تو یہ، کہ میری کتاب میں ہر شیئ کا روشن بیان ہے ہر چیز کی پوری تفصیل ہے ہم نے اس میں کوئی بات نہ اٹھا رکھی اور حالت یہ کہ نماز فرض کی اور یہ بھی نہ بتایا کہ وقت کی، یہ بھی نہ بتایا کہ ہر وقت میں کے رکعتیں، یہ بھی نہ بتایا کہ اُس کے پڑھنے کی ترکیب کیا ہے اس کے ارکان کیا ہیں، اگر رکوع سجود قیام قرات اس کے رکن مانے بھی جائیں اگرچہ اس نے کہیں اس کا اظہار نہ کیا تو ان میں آگے کیا ہو پیچھے کیا، اس کے مفسدات کیا کیا ہیں، کیونکر ہوتی ہے سب سے بڑا فرض ایمان، اُس میں تو یہ گول مجمل بے سود بیان جس سے کچھ پتا ہی نہ چلے اور دعوٰی وہ ہے کہ جملہ اشیاء کا روشن بیان، مزہ یہ کہ متواترات کی جڑ کاٹ دی کہ سوا میری کتاب کے کچھ حجت نہیں، اپنی کتاب کیا وہ خود ہمارے ہاتھ میں دے گیا یہ بھی تو ہم کو تواتر ہی سے ملی، جب تواتر

حجت نہیں، یہ بھی حجت نہیں، غرض ایمان اسلام سب برباد و ناکام وغیرہ وغیرہ خرافات ملعونہ۔ کیا اس نے خدا کو جانا۔ حاش للہ سبحن رب العرش عما یصفون ہ

(۸) قادیانی کے جھوٹے خدا ایسے کو خدا کہتا ہے جس عہ۱ نے چار سو جھوٹوں کو اپنا نبی کیا اُن سے جھوٹی پیشین گوئیاں کہلوائیں جس نے ایسے عہ۲ کو ایک عظیم الشان رسول بنایا جس کی نبوت پر اصلاً دلیل نہیں بلکہ اُس کی نفی نبوت پر دلائل قائم جو (خاک بدہن ملعونان) ولدالزنا عہ۳ تھا جس کی تین دادیاں نانیاں زناکار کسبیاں تھیں۔ ایسے کو جس عہ۴ نے ایک بڑھئی کے

عہ۱: ازالہ ص ۶۲۹۔ عہ۲: اعجاز احمدی ص ۱۳۔ عہ۳: ضمیمہ انجام آتھم ص ۷۔ عہ۴: رسالہ کشتی نوح ص ۱۴ مع نوٹ۔

He falsely claimed regarding a son that We created him without a father and boasted about it as a clear sign of Our power. To one who (1) made a depraved person his prophet, who (2) sent a Jewish troublemaker (3) as his messenger, whose first mischief destroyed the world. To one who (4) is unable to bring him back after bringing him to the world once, who portrayed the loathsome and hateful acts of mesmerism of a juggler (5) as his clear signs; to one whose clear signs are play and pastime, so baseless that common people used to perform such wonders and still show them, rather today's wonders are more straightforward, and people of perfection stayed away from such things. To one who (6) sent his most beloved "buroozi" (shadow) seal of the prophets again to Qadian, but did not miss his tricks of lies, deception, mockery and ridicule even with him; told him that from this act of your wife, a son will be born who will be the moon of prophets, kings will take blessings from his clothes. The poor "buroozi" was deceived and published it in advertisements; he was tricked into wearing the cloak of humiliation and disgrace throughout the country as a liar, and suddenly the situation reversed and a daughter was born. The poor "buroozi" had to publish a confession of his misunderstanding and now waited for the second pregnancy. This time, mockery was such that hope was given for a son but the child's life was taken at two and a half years; neither was he allowed to become the moon of prophets nor were kings allowed to take blessings from his clothes. In short, his beloved "buroozi's" being a false liar was well publicized, and the fun of it is that (7) sitting on the throne, He is singing his praises. Even then he was not satisfied; for the complete shameless humiliation and disgrace of the "buroozi" to become public knowledge across the country, he was encouraged to send a marriage proposal for Ahmadi's daughter, Muhammadi, the daughter of his own sister. The poor "buroozi's" mouth watered; proposal after proposal, greed after greed, threat after threat. On the other side, he put it in Ahmadi's heart never to relent. Thus, by starting a fight, he increased the "buroozi's" expectations of promised help, saying look, if Ahmadi's father gives her elsewhere...

(1): Mentioned supplement, page 7. (2): Mawahib-ur-Rahman, page 72. (3): Daf-ul-Bala, page 15. (4): Ibid. (5): Izala akhir, page 151 to end of page 162. (6): Daf-ul-Bala, page 3 and 9 etc. (7): Ijaz-e-Ahmadi, p. 69.

बेटे को महज़ झूठ कह दिया कि हमने बिना बाप के बनाया और इस पर यह फ़ख़्र की झूठी डींग मारी कि यह हमारी क़ुदरत की कैसी खुली निशानी है। ऐसे को जिसने (1) एक बदचलन अय्याश को अपना नबी किया जिसने एक (2) यहूदी फ़ितनागर (3) को अपना रसूल करके भेजा जिसके पहले ही फ़ितने ने दुनिया को तबाह कर दिया। ऐसे को जो (4) उसे एक बार दुनिया में लाकर दोबारा लाने से आजिज़ है, वह जिसने एक शुअ्बदाबाज़ (5) की मस्मरिज़्म वाली मकरूह हरकात, क़ाबिले नफ़रत हरकात, झूठी बे-सबात को अपनी आयात-ए-बैय्यनात बताया; ऐसे को जिसकी आयात-ए-बैय्यनात लहू-ओ-ल'अब हैं, इतनी बे-अस्ल कि आम लोग वैसे अजायब कर लेते थे और अब भी कर दिखाते हैं बल्कि आजकल के करिश्मे उनसे ज़्यादा बे-लाग हैं, अहल-ए-कमाल को ऐसी बातों से परहेज़ रहा है। ऐसे को जिसने अपना (6) सबसे प्यारा बरूज़ी ख़ातमुन नबिय्यीन दोबारा क़ादियान में भेजा मगर अपनी झूठ, फ़रेब, तमस्ख़ुर, ठठोल की चालों से उसके साथ भी न चूका; उससे कह दिया कि तेरी ज़ोरू के इस अमल से बेटा होगा जो अंबिया का चाँद होगा, बादशाह उसके कपड़ों से बरकत लेंगे। बरूज़ी बेचारा उसके धोखे में आकर उसे इश्तिहारों में छाप बैठा, उसे तो यों मुल्क भर में झूठा बनने की ज़िल्लत-ओ-रुसवाई ओढ़ने के लिए यह छल दिया और झट पेट में उल्टी गुल फिरा दी, बेटी बना दी। बरूज़ी बेचारे को अपनी ग़लतफ़हमी का इक़रार छापना पड़ा और अब दूसरे पेट का मुंतज़िर रहा। अब की यह मस्ख़रगी की कि बेटा देकर उम्मीद दिलाई और ढाई बरस के बच्चे ही का दम निकाल दिया, न नबियों का चाँद बनने दिया न बादशाहों को उसके कपड़ों से बरकत लेने दी। ग़रज़ कि अपने चहेते बरूज़ी का झूठा कज़्ज़ाब होना ख़ूब उछाला और उस पर मज़ा यह कि (7) अर्श पर बैठा उसकी तारीफ़ें गा रहा है, इस पर भी सब्र न आया। बरूज़ी के चलते वक़्त कमाल बे-हयाई की ज़िल्लत-ओ-रुसवाई तमाम मुल्क में तश्त अज़ बाम होने के लिए उसे यों चाव दिलाया कि अपनी बहन अहमदी की बेटी मोहम्मदी का पयाम दे। बरूज़ी बेचारे के मुँह में पानी भर आया, पयाम पर पयाम, लालच पर लालच, धमकी पर धमकी। उधर अहमदी के दिल में डाल दिया कि हरगिज़ न पसीज, यों लड़ाई ठनवा कर अपने इमदादी वादों से बरूज़ी की उम्मीद वार बढ़ाई कि देख अहमदी का बाप अगर दूसरी जगह उसका...

(1): ज़मीमा मज़कूर सफ़ा 7. (2): मवाहिबुर रहमान सफ़ा 72. (3): दाफ़ेउल बला सफ़ा 15. (4): ऐज़न इबारत मज़कूर. (5): इज़ाला आख़िर सफ़ा 151 ता आख़िर सफ़ा 162. (6): दाफ़ेउल बला सफ़ा 3 व सफ़ा 9 वग़ैरा. (7): एजाज़-ए-अहमदी स. 69.

بیٹے کو محض جھوٹ کہہ دیا کہ ہم نے بن باپ کے بنایا اور اس پر یہ فخر کی جھوٹی ڈینگ ماری کہ یہ ہماری قدرت کی کیسی کھلی نشانی ہے۔ ایسے کو جس نے ع۱ ایک بد چلن عیاش کو اپنا نبی کیا جس نے ایک ع۲ یہودی فتنہ گر ع۳ کو اپنا رسول کر کے بھیجا جس کے پہلے ہی فتنہ نے دنیا کو تباہ کر دیا۔ ایسے کو جو ع٤ اسے ایک بار دنیا میں لاکر دوبارہ لانے سے عاجز ہے وہ جس نے ایک شعبدہ باز ع٥ کی مسمریزم والی مکروہ حرکات قابل نفرت حرکات جھوٹی بے ثبات کو اپنی آیات بینات بتایا، ایسے کو جس کی آیات بینات لہو و لعب ہیں اتنی بے اصل کہ عام لوگ ویسے عجائب کر لیتے تھے اور اب بھی کر دکھاتے ہیں بلکہ آجکل کے کرشمے ان سے زیادہ بے لاگ ہیں اہل کمال کو ایسی باتوں سے پرہیز رہا ہے۔ ایسے کو جس نے اپنا ع٦ سب سے پیارا بروزی خاتم النبین دوبارہ قادیان میں بھیجا مگر اپنی جھوٹ فریب تمسخر ٹھٹھول کی چالوں سے اس کے ساتھ بھی نہ چوکا، اس سے کہہ دیا کہ تیری جو رو کے اس عمل سے بیٹا ہو گا جو انبیاء کا چاند ہو گا بادشاہ اس کے کپڑوں سے برکت لیں گے، بروزی بیچارہ اس کے دھوکے میں آکر اسے اشتہاروں میں چھاپ بیٹھا اسے تو یوں ملک بھر میں جھوٹا بننے کی ذلت و رسوائی اوڑھنے کے لئے یہ جل دیا اور جھٹ پیٹ میں الٹی گل پھرادی بیٹی بنادی۔ بروزی بیچارہ کو اپنی غلط فہمی کا اقرار چھاپنا پڑا اور اب دوسرے پیٹ کا منتظر رہا اب کی یہ مسخر گی کی کہ بیٹا دے کر امید دلائی اور ڈھائی برس کے بچے ہی کا دم نکال دیا، نہ نبیوں کا چاند بننے دیا نہ بادشاہوں کو اس کے کپڑوں سے برکت لینے دی، غرضکہ اپنے چہیتے بروزی کا جھوٹا کذاب ہونا خوب اچھالا اور اس پر مزہ یہ کہ ع۷ عرش پر بیٹھا اس کی تعریفیں گا رہا ہے، اس پر بھی صبر نہ آیا بروزی کے چلتے وقت کمال بے حیائی کی ذلت و رسوائی تمام ملک میں طشت ازبام ہونے کے لئے اسے یوں

چاؤ دلایا کہ اپنی بہن احمدی کی بیٹی محمدی کا پیام دے، بروزی بیچارے کے منہ میں پانی بھر آیا، پیام پر پیام، لالچ پر لالچ، دھمکی پر دھمکی، ادھر احمدی کے دل میں ڈال دیا کہ ہر گز نہ پسیج، یوں لڑائی ٹھنوا کر اپنے امدادی وعدوں سے بروزی کی امید وار بڑھائی کہ دیکھ احمدی کا باپ اگر دوسری جگہ اس کا

ع۱: ضمیمہ مذکورہ صفحہ ۷۔ ع۲: مواہب الرحمن صفحہ ۷۲۔ ع۳: دافع البلا صفحہ ۱۵۔ ع٤: ایضاً عبارت مذکورہ۔ ع٥: ازالہ آخر صفحہ ۱۵۱ تا آخر صفحہ ۱۶۲۔ ع٦: دافع البلا صفحہ ۳ و صفحہ ۹ وغیرہ۔ ع۷: اعجاز احمدی ص ۶۹۔

Fatawa-e-Razvia, Volume 15

...[He] will perform the marriage, then he will die within two and a half years, and the husband within three years, or vice versa. Berwari Ji (Mirza Ghulam Ahmad) always fell for his own tricks and published them. Until then, those were the same old false prophecies that had always existed. Now, this Qadiyani-made god thought of more mischief and quickly fooled Berwari Ji that "Zaujnakha" (We have married her to you) – We have performed your marriage with Mohammadi. Now, what happened was that Berwari Ji believed it, thinking where else could Mohammadi go? Thus, by deceiving him, he made Berwari Ji claim her as his wedded wife from his own mouth, so that the extreme humiliation which even a low-caste person would not tolerate – that his wife, while he is alive, is in another man's embrace – should be a mark of infamy on Berwari Ji's forehead at the time of his death, and the drum of his disgrace, wretchedness, dishonor, and falsehood should sound throughout the world until the end of time. On one hand, this game of revelation between the worshipper and the worshipped was going on, and on the other hand, Sultan Mohammad came, and neither the worshipper's nor the worshipped's plan worked. He married Berwari Ji's "heavenly wife" and took her away – there he goes, he's gone, he left. The promise of death within two and a half or three years also turned out to be false. Instead, Berwari Ji himself passed away under the ground, and so on with such cursed absurdities. This is the Qadiyani and his self-made god. Did he know God, or do his followers know Him now? Far be it from Allah, Glorified be the Lord of the Throne above what they describe! ۝

(9) The False God of the Rafidhis He calls such a being 'God' who regrets after giving a command, who gives a command while being ignorant of the wisdom (maslahat)[1] from the start, and when the knowledge of wisdom comes, he changes it. Compared to this, the Jewish God was better, who couldn't even perform abrogation (naskh) to avoid the defect of regret. To [call] someone God who is a liar in promises or helpless against his servants, who sent down His word and claimed responsibility for its protection, but Uthman Ghani and other Sahaba (may Allah be pleased with them) and the Ahl-e-Sunnat overturned its verses, cut out entire Surahs, and He either remained silent due to breach of promise, just watching and saying nothing, or could do nothing against those who diminished it and became breathless. To call someone God who said, "I will make this religion dominant over all," and what did He do? He Himself wiped it out, did not even maintain the stability of His own book, forbade following the reports of the wicked without investigation, yet kept the chain of

narration of His book (may dust be in the mouths of the accursed) through disbelievers. And those disbelievers, a group and a faction of whom were experts in treachery and enmity towards the Ahl-e-Bayt, all agreed on altering and hiding verses. Who knows how much they changed, what they hid, where they placed commands by changing the order of verses? To call someone God who is more helpless than His servants – He wants good from a servant, but if the servant wants evil, then only what the servant wants happens, and His [will] doesn't prevail. To call someone God such that every low-caste person, every disbeliever, every sinner, [even] a pig is a partner in His creativity – they create entities, and He...

[1]: Fatawa-e-Mujtahid Lucknow, Majmooa Takmila Radd-e-Rawafiz 12.

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द 15

...[वह] निकाह कर देगा तो ढाई साल में वह मर जाएगा, और तीन साल में वह शौहर, या इसके विपरीत, बरवारी जी (मिर्जा गुलाम अहमद) तो हमेशा अपनी ही चालों में आ जाते थे, उसे भी छाप बैठे। यहाँ तक तो वही पुरानी झूठी भविष्यवाणियाँ थीं जो हमेशा से थीं। अब इस कादियानी के स्वघोषित खुदा को और शरारत सूझी और उसने झट से बरवारी जी को यह झांसा दिया कि "ज़ौजनाखा" (हमने तुम्हारा उससे निकाह कर दिया) – हमने मुहम्मदी से तुम्हारा निकाह कर दिया। अब क्या था, बरवारी जी का ईमान आ गया कि अब मुहम्मदी कहाँ जा सकती है। इस तरह धोखा देकर बरवारी के मुँह से उसे अपनी ब्याहता कहलवा दिया, ताकि वह चरम अपमान जिसे एक चमार भी बर्दाश्त न करे कि उसकी पत्नी उसके जीते-जी किसी और की बाहों में हो, यह मरते समय बरवारी के माथे पर कलंक का टीका हो, और दुनिया रहने तक बेचारे की फजीहत, खुवारी, बेइज्जती और झूठ का डंका पूरी दुनिया में बजता रहे। इधर तो आबिद (उपासक) और माबूद (उपास्य) का यह वह्य (प्रकाशना) का खेल चल रहा था, उधर सुल्तान मुहम्मद आया और न आबिद की चली न माबूद की; वह बरवारी जी की "आसमानी पत्नी" से ब्याह करके उसे साथ ले गया – ये जा, वो जा, चलता बना। ढाई-तीन साल में मौत देने का वादा भी झूठा निकला, बल्कि बरवारी जी खुद ही ज़मीन के नीचे चल बसे, इत्यादि शापित बकवास। यह है कादियानी और उसका स्वघोषित खुदा। क्या वह खुदा को जानता था या अब उसके अनुयायी जानते हैं? अल्लाह इससे पाक है, अर्श का रब उन बातों से पवित्र है जो ये बयान करते हैं। ۝

(9) राफ़िज़ियों (शियाओं) का झूठा खुदा वह ऐसे को खुदा कहता है जो हुक्म देकर पछताता है, जो किसी हिकमत (मसलहत) १ से अनभिज्ञ रहकर हुक्म देता है और जब हिकमत का पता चलता है तो उसे बदल देता है। इससे तो यहूदियों का खुदा बेहतर था जो पछतावे के दोष से बचने के लिए 'नस्ख' (निरसन) तक न कर सका। ऐसे को खुदा कहना जो वादे का झूठा हो या बंदों के आगे बेबस हो, जिसने अपना कलाम उतारा और उसकी हिफ़ाज़त का ज़िम्मा लिया, मगर उस्मान गनी और अन्य सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) और अहले सुन्नत ने उसकी आयतें उलट-पुलट दीं, सूरतों की सूरतें काट लीं और वह या तो वादा-खिलाफी की वजह से चुप रहा, देखता रहा और कुछ न कहा, या घटाने वालों के आगे उसकी कुछ न चल सकी, बेदम हो गया। ऐसे को खुदा कहना जिसने कहा तो यह था कि "मैं इस दीन को सब पर ग़ालिब (प्रभावी) कर दूँगा", और किया क्या? कि खुद ही इसे मटियामेट कर दिया, अपनी किताब तक का अस्तित्व स्थिर न रख सका, फ़ासिकों (पापियों) की बात बिना जाँच-

परख के मानने से मना किया और अपनी किताब की रिवायत का सिलसिला (मलऊनों के मुँह में धूल) काफ़िरों के ज़रिए रखा। और काफ़िर भी वे जिनका एक समूह और गिरोह खयानत में माहिर और अहले बैत की दुश्मनी में आयतों के हेर-फेर और छिपाने पर सहमत था। क्या पता उन्होंने कितना बदला, क्या कुछ छिपाया, आयतों की तरतीब बदलकर कहाँ का हुक्म कहाँ लगा दिया? ऐसे को खुदा कहना जो बंदों से भी ज़्यादा बेबस है – वह बंदे से नेकी चाहता है और बंदा बदी (बुराई) चाहता है, तो बंदे की ही चाहत पूरी होती है, उसकी एक नहीं चलती। ऐसे को खुदा कहना जिसमें हर चमार, हर काफ़िर, हर गुनाहगार, [यहाँ तक कि] सुअर भी उसकी सृजनशीलता (खालिकियत) में साझीदार है – वे हस्तियाँ गढ़ते हैं और यह...

१: फतावा-ए-मुजतहिद लखनऊ, मजमूआ तकमिला रद्द-ए-रवाफ़िज़ १२।

نکاح کردے گا تو ڈھائی برس میں وہ مرے گا، اور تین برس میں وہ شوہر، یا بالعکس، بروڑی جی تو ہمیشہ اس کی چالوں میں آجاتے تھے اسے بھی چھاپ بیٹھے یہاں تک تو وہی جھوٹی پیشین گوئیاں رہیں جو سدا کی تھیں۔ اب اس قادیانی کے ساختہ خدا کو اور شرارت سوجھی جھٹ بروڑی کو وہی پھنتا دی کہ "زوجناکھا" محمدی سے ہم نے تیرا نکاح کردیا۔ اب کیا تھا بروڑی جی ایمان لے آئے کہ اب محمدی کہاں جا سکتی ہے یوں جل دے کر بروڑی کے منہ سے اسے اپنی منکوحہ چھپوا دیا، تاکہ وہ حد بھر کی ذلت جو ایک چمار بھی گوارا نہ کرے کہ اس کی جور و اور اس کے جیتے جی دوسرے کی بغل میں، یہ مرتے وقت بروڑی کے ماتھے پر کلنک کا ٹیکا ہو، اور رہتی دنیا تک بیچارے کی فضیحت و خواری و بے عزتی و کذابی کا ملک میں ڈنکا ہو، ادھر تو عابد و معبود کی یہ وحی بازی ہوئی ادھر سلطان محمد آیا اور نہ عابد کی چلنے دی نہ معبود کی، بروڑی جی کی آسمانی جورو سے بیاہ کر ساتھ لے، یہ جا، وہ جا، چلتا بنا، ڈھائی تین برس پر موت دینے کا وعدہ تھا وہ بھی جھوٹا گیا، الٹے بروڑی جی زمین کے نیچے چل بسے وغیرہ وغیرہ خرافات ملعونہ۔ یہ ہے قادیانی اور اس کا ساختہ خدا۔ کیا وہ خدا کو جانتا تھا یا اب اس کے پیرو جانتے ہیں حاش للہ سبحن رب العرش عما یصفون۝

(۹) رافضیوں کے جھوٹے خدا ایسے کو خدا کہتا ہے جو حکم کرکے پچھتاتا ہے جو مصلحت ۱ـہ سے جاہل رہ کر ایک حکم کرتا ہے جب مصلحت کا علم آیا اسے بدل دیتا ہے، اس سے تو یہودی خدا غنیمت تھا کہ پچھتانے کے عیب سے بچنے کو نسخ تک نہ کرسکا، ایسے کو جو وعدے کا جھوٹا یا بندوں سے عاجز ہے کہ اپنا کلام اتار اور اس کی حفاظت کا ذمہ دار بنامگر عثمان غنی وغیرہ صحابہ رضی اللہ تعالٰی عنہم واہلسنت نے اس کی آیتیں الٹ پلٹ کردیں سورتوں کی سورتیں

کتر لیں اور وہ یا تو وعدہ خلافی سے چپکا، دیکھتا کیا اور کچھ نہ کہا، یا گھٹانے والوں کے آگے کچھ نہ چل سکی، دم سادھ گیا۔ ایسے کو جس نے کہا تو یہ کہ میں یہ دین سب پر غالب کرتا ہوں، اور کیا یہ کہ خود ہی اسے ملیا میٹ کر دیا، اپنی کتاب ہی کا آپ ہی تھل بیڑا نہ رکھا، فاسقوں کی روایت بے تحقیق ماننے سے منع کیا اور اپنی کتاب کی روایت کا سلسلہ (خاک بدہن ملعونان) کافروں سے رکھا، اور کافر بھی وہ جن کا ایک گروہ ایک جتھا خیانت میں طاق، اور عداوت اہلبیت میں تحریف و اخفائے آیات پر سب کا اتفاق، کیا معلوم کہ انھوں نے کتنا بدلا، کیا کچھ چھپایا، آیتوں کی ترتیب بدل کر کہاں کا حکم کہاں لگایا، ایسے کو جو بندوں سے عاجز تر ہے وہ بندے سے نیکی چاہے اور بندہ بدی چاہے تو بندہ ہی کا چاہا ہوتا ہے اس کی ایک نہیں چلتی۔ ایسے کو کہ ہر چمار ہر کافر ہر گناہگار سوئر خالقیت میں اس کا شریک ہے، وہ اعیان گھڑتا ہے یہ اپنی

۱ـہ: فتوائے مجتہد لکھنو مجموعہ تکملہ ردّروافض ۱۲۔

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

...with power over His own actions, and then the claim that there is no creator besides Me. To such a person, who desired that after my deputy, my Lion should sit upon the throne, but Commander of the Faithful, Umar Faruq al-Azam (may Allah be pleased with him) did not let it happen for even once. Verse 1 was revealed; they cut it down, and everyone agreed on its cutting, and until today, it remains cut down. His Messenger, in the assembly of all the companions, held his brother's hand, showed him, tied the turban, and made him his successor. But as soon as the Messenger's eyes closed, all the companions unanimously trampled that covenant underfoot, held a meeting, and seated Abu Bakr Siddiq (may Allah be pleased with him) upon the throne. The Lion remained watching; neither his word nor that of the Rafidi-made god prevailed. He kept the Quran in the hands of such people; he fulfilled the promise of protection well! He published such an unreliable Quran! He gave dominance to such a religion! He fulfilled the obligation of grace, justice, and rectitude remarkably well by selecting people from the companionship of His Prophet and the narration of his religion! To such a person whose lion – and what a dominant lion – always remained submissive and obedient to enemies (dust be in the mouths of the accursed), praying behind infidels, fighting under the flags of infidels, being cowardly, two-faced, and hypocritical, singing the praises of enemies, witnessing severe and heinous atrocities against the Ahl al-Bayt (the Prophet's household), yet not uttering a word out of fear, but rather helping with his own praise and commendation. To the extent that infidels snatched away his own daughter and made her their wife, yet he did not even have a frown on his brow, remaining their servant and companion. And what could he do? In the Rafidi religion, even the Messenger had the "divine guidance" to take daughters from infidels and hypocrites, and give daughters to infidels and hypocrites, and make infidels and hypocrites his friends, confidants, ministers, and companions. And what could he do? The god of the Rawafid kept including great praises of those oppressors and infidels in his word (the Quran). In an assembly of a hundred thousand, only four or six were accepted; the rest were all enemies. Yet, in that crowded assembly, without specific identification, using general terms and descriptions like "Muhajirin," "Ansar," and "Sahaba," he praised them, deceiving his servants. He couldn't or wouldn't speak plainly. To such a one who, addressing those present, promised his righteous servants, "I will surely grant you succession on this earth, and I will establish your religion for you, and I will change your fear into security." If only he hadn't done

anything for any of them, then the dispute would have remained about a broken promise. No, he did it, and he did it the opposite way: instead of his righteous servants (dust be in the mouths of the accursed), he gave the caliphate of the Arabian lands to infidels, established their religion firmly, and changed their fear into security. Remaining...

Note: "O Prophet, convey what has been revealed to you from your Lord, that Ali is the master of the believers." The Rawafid believe this part is extra in the Great Quran, and that the companions removed it. (12)

...शक्ति से अपने कार्यों पर, और फिर यह दावा कि 'मेरे अलावा कोई और स्रष्टा है'। ऐसे व्यक्ति के लिए जिसने चाहा कि मेरे नायब के बाद मेरा शेर मसनद पर बैठे, लेकिन अमीर-उल-मोमिनीन उमर फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने एक न चलने दी। आयत 1 उतारी गई, उन्होंने उसे काट दिया, और सबने इसके कटने पर सहमति जताई, आज तक वह वैसे ही कटी हुई चली आ रही है। उसके रसूल ने सभी सहाबा के समूह में अपने भाई का हाथ पकड़कर दिखाया और साफ़ा बांधकर अपना उत्तराधिकारी बनाया। लेकिन रसूल की आँखें बंद होते ही सर्वसम्मति से सभी सहाबा ने उस वादे और अनुबंध को पैरों तले कुचल दिया और एक कमेटी बनाकर अबू बक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) को मसनद पर बैठा दिया। और शेर मुँह देखता रह गया, न उसकी चली और न ही राफ़ज़ियों के बनाए हुए खुदा की। ऐसे लोगों के हाथों में क़ुरान रखा, सुरक्षा का वादा खूब निभाया! ऐसा अविश्वसनीय क़ुरान प्रकाशित किया! ऐसे धर्म को प्रभुत्व दिया! अपने नबी के साथ और उनके धर्म की रिवायत को चुन-चुनकर ऐसे लोगों से लुत्फ़, न्याय और भलाई का दायित्व बखूबी निभाया! ऐसे व्यक्ति के लिए जिसका शेर—और वह भी कैसा शक्तिशाली शेर—हमेशा शत्रुओं का आज्ञाकारी और वफ़ादार बना रहा (शापित लोगों के मुँह में धूल), काफ़िरों के पीछे नमाज़ पढ़ता रहा, काफ़िरों के झंडे तले लड़ता रहा, बुज़दिली से दो-मुँहा और पाखंडी बनकर शत्रुओं की बड़ी-बड़ी प्रशंसाएँ गाता रहा, अहल-ए-बैत पर होने वाले कड़े और घिनौने ज़ुल्म देखता रहा, और डर के मारे चूँ तक न की, बल्कि अपनी प्रशंसा और गुणगान से उनकी मदद करता रहा। यहाँ तक कि काफ़िर उसकी सगी बेटी को छीन ले गए और उसे बीवी बनाया, फिर भी उसके माथे पर शिकन तक न आई, वह वैसे ही उनका खादिम और साथी बना रहा। और वह करता भी क्या? राफ़ज़ी धर्म में तो रसूल को ही यह तौफ़ीक़ थी कि बेटियाँ लें तो काफ़िरों-मुनाफ़िक़ों से, और बेटियाँ दें तो काफ़िरों-मुनाफ़िक़ों को, और अपना यार, मित्र, वज़ीर और साथी बनाएँ तो काफ़िरों-मुनाफ़िक़ों को। और वह भी क्या करे, रफ़ाज़ियों का खुदा ही उन ज़ालिम काफ़िरों की बड़ी-बड़ी प्रशंसाएँ अपने कलाम में उतारता रहा। लाख के समूह में से केवल चार-छह ही स्वीकार्य थे, बाक़ी सब शत्रु थे। और वह उस भारी जमात में बिना किसी विशिष्ट नाम के, सामान्य संज्ञाओं और गुणों के साथ 'मुहाजिरीन', 'अनसार' और 'सहाबा' कहकर उनकी प्रशंसा करता रहा और बंदों को धोखा देता रहा। उसे दो-टूक बात कहनी थी पर कह न सका। ऐसे को जिसने उन मौजूद हाज़िरों में अपने नेक बंदों को संबोधित करके वादा किया था कि 'मैं ज़रूर तुम्हें इस ज़मीन की ख़िलाफ़त दूँगा और तुम्हारा धर्म तुम्हारे लिए जमा दूँगा और तुम्हारा डर को

अमन में बदल दूँगा'। काश! वह उनमें से किसी के लिए कुछ न करता तो केवल वादाखिलाफी का ही विवाद रहता। नहीं, उसने किया और बिल्कुल उल्टा किया—अपने नेक बंदों के बजाय (शापित लोगों के मुँह में धूल) काफ़िरों को अरब की ज़मीन की ख़िलाफ़त दे दी, उनका धर्म खूब जमा दिया और उनके डर को अमन से बदल दिया। रहे...

नोट: "ऐ नबी! जो कुछ आपके रब की ओर से आप पर उतारा गया है उसे पहुँचा दीजिए, कि अली मोमिनों के वली हैं।" क़ुरान अज़ीम में इतना अंश रफ़ाज़ी अधिक मानते हैं और कहते हैं कि सहाबा ने इसे घटा दिया। 12

पृष्ठ 545 का 742

قدرت سے اپنے افعال، اور پھر اس پر یہ دعویٰ کہ ہے میرے سوا کوئی خالق۔ ایسے کو جس نے بہتر اچاہا کہ میرے نائب کے بعد میرا شیر مسند پر بیٹھے مگر امیر المومنین عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے ایک نہ چلنے دی، آیت ۱ـہ اتاری وہ کتر لی اور سب نے اس کے کترنے پر اتفاق کیا آج تک ویسی ہی کتری ہوئی چلی آتی ہے، اس کے رسول نے تمام صحابہ کے مجمع میں اپنے بھائی کا ہاتھ پکڑ کر دکھایا اور عمامہ باندھ کر اپنا ولیعہد بنایا مگر رسول کی آنکھیں بند ہوتے ہی بالاتفاق تمام صحابہ نے وہ عہد و پیمان پاؤں کے نیچے مل ڈالا اور کمیٹی کر کے ابو بکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو مسند نشین کردیا اور شیر منہ دیکھتا رہ گیا نہ اسکی چلی نہ رافضی صاحبوں کے ساختہ خدا کی۔ ایسوں کے ہاتھ میں قرآن رکھا اچھا حفاظت کا وعدہ نباہا۔ ایسا بے اعتبار قرآن شائع کیا، اچھا دین کو غلبہ دیا اپنے نبی کی صحبت اور اس کے دین کی روایت کو چھانٹ چھانٹ کر ایسے چنے لطف و عدل واصلح کا واجب خوب ادا کیا، ایسے کو جس کا شیر اور شیر بھی کیسا غالب شیر ہمیشہ دشمنوں کا مطیع وفرمانبردار رہا (خاک بدہن ملعونان) کافروں کے پیچھے نماز پڑھا کیا، کافروں کے جھنڈے کے نیچے لڑا کیا، بزدلی سے دو رویہ و منافق ہو کر دشمنوں کی بڑی بڑی تعریفیں گاتا رہا، اہلبیت رسالت پر کڑے کڑے گھنونے گھنونے ظلم دیکھتا، اور ڈر کے مارے دم نہ مارتا بلکہ اپنی مدح وستائش سے اور مدد کرتا، یہاں تک کہ کافر لوگ اس کی سگی بیٹی چھین کر لے گئے اور بی بی بنایا اور وہ تیوری پر میل نہ لایا، ویسا ہی ان کا خادم و ہمدم بنارہا، اور وہ کیا کرے رافضی دھرم میں رسول ہی کو یہ توفیق تھی کہ بیٹیاں لے تو کافروں منافقوں سے، اور بیٹیاں دے تو کافروں منافقوں کو، اور اپنا یار و انیس و وزیر و جلیس بنائے تو کافروں منافقوں کو، اور وہ بھی کیا کرے روافض کا خدا ہی ان ظالموں کافروں کے بڑے بڑے

مناقب اپنے کلام میں اتارتا رہا، جسے لاکھ کے مجمع میں مقبول تو فقط چار چھ، باقی سب دشمن اور وہ اُس بھری جماعت میں بلا تعینِ عام صیغوں سے عام وصفوں سے مہاجرین و انصار و صحابہ کہہ کر تعریفیں کرتا بندوں کو دھوکے دیتا، دو ٹوک بات نہ کہنی تھی نہ کہہ سکا، ایسے کو جس نے اُن موجود حاضروں میں اپنے نیک بندوں کو مخاطب کر کے وعدہ دیا کہ ضرور ضرور تمہیں اس زمین کی خلافت دوں گا اور تمہارا دین تمہارے لئے جما دوں گا اور تمہارا خوف امن سے بدل دوں گا، کاش وہ کسی کے لئے ان میں سے کچھ نہ کرتا تو نزاعِ وعدہ خلاف ہی رہتا۔ نہیں اُس نے کی اور الٹی کی اپنے نیک بندوں کے بدلے (خاک بدہن ملعونان) کافروں کو زمینِ عرب کی خلافت دی اور انھیں کا دین خوب جمادیا اور انھیں کے خوف کو امن سے بدل دیا۔ رہے عہ : یا ایھا النبی بلغ ما انزل الیك من ربك ان علیا ولی المؤمنین قرآن عظیم میں اتنا ٹکڑا راوافض زیادہ مانتے ہیں اور یہ کہ صحابہ نے اسے گھٹا دیا ۱۲۔

Fatawa-e-Razvia Volume (15)

Four or six good servants, helpless and poor, trembling with fear, spent their days serving and obeying them. He who made it clear that only the infidels are His good servants, then He became a promise-breaker, a deceiver, a hider of truth, a shiner of falsehood, one who gives wrong understanding to servants by deceiving them, He became everything. One who is not independent but it is obligatory upon Him that He must do this and He must not do that. And the catch is that it was obligatory upon Him to do what was better for the servants; it was better for the servants that the book sent for their guidance be placed in the claws of the oppressors so that they might cut and change it, and the original guidance be hidden in a mountain cave where they could not even get its scent. This was the "most appropriate" for the servants, that enemies prevail, the beloved be defeated, falsehood prevail, truth be defeated, well, an obligatory task performed, and other such cursed absurdities. This is the god of the Rafidis. Is God like this? High is Allah! Do they know God? God forbid! Glory be to the Lord of the Throne from what they describe.

(10) False gods of Wahhabis

The Wahhabi calls such a being God, whom it is considered a 'true innovation' (Bid'at-e-Haqiqiyah) and worth counting among explicit infidelities to describe as free from place, time, direction, essence, and intellectual composition^1. One whose being truthful is not necessary; he can also be a liar. One whose word cannot be trusted, nor is his book authoritative, nor his religion reliable^2. One in whom there is room for every defect and deficiency^3, who intentionally avoids being defective to maintain his will; if he wishes, he could be tainted with every filth. One whose knowledge is acquired^4, his knowledge is in his control, if he wishes, he remains ignorant. One for whom wandering, forgetting, sleeping, dozing, remaining heedless, being a tyrant, even dying, all is possible^5. Eating, drinking, urinating, defecating, dancing, swaying, performing acrobatics like a rope-walker, having intercourse with women, committing foul indecency like sodomy, even becoming a passive partner like a hermaphrodite; no foulness, no disgrace is [beyond] his status^6.

Footnote 1: Izahul-Haq, Ismail Dehlvi, Matba' Faruqi 1297 AH Delhi, with translation pages 35 & 36. Footnote 2: See Subhan-us-Subbooh, Tanzeeh-e-Doam, Daleel-e-Doam. Footnote 3: Risala-e-Yakrozi, Ismail Dehlvi p. 125. Footnote 4: Taqwiyat-ul-Iman, Ismail Dehlvi, Matba' Faruqi Delhi 1293 AH p. 20. Footnote 5: See Yakrozi p. 125

along with Kaukab-e-Shahabiya 15 and Subhan-us-Subbooh 3rd edition pp. 64 to 67 and Daman-e-Bagh Subhan-us-Subbooh pp. 154 to 156 and Paikan-e-Jan Gudaz p. 61 etc. Footnote 6: Yakrozi Mardood with aforementioned refutations.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द (15)

चार छह नेक बंदे बेबस बेचारे तरसां हरासां ख़ौफ़ के मारे उन्होंने उनकी ख़िदमतगुज़ारी फ़रमांबरदारी करते दिन गुज़ारे, जिसने रोशन कर दिया कि काफ़िर ही उस के नेक बंदे हैं तो वादा ख़िलाफ़ दग़ाबाज़ हक़ का छुपाने वाला बातिल का चमकाने वाला बंदों को धोके दे कर उल्टी समझाने वाला सब कुछ हुआ, ऐसे को जो ख़ुद मुख़्तार नहीं बल्कि उस पर वाजिब है कि ये ये करे और ये ये न करे, और मज़ा ये कि उस पर वाजिब था बंदों के हक़ में बेहतर करना ये बंदों के हक़ में बेहतर था कि उन की हिदायत को जो किताब उतरी ज़ालिमों के पंजे में रखी जाए कि वो उसे कतरें बदलें और असल हिदायत पहाड़ की खोह में छुपा दी जाए जिस की वो हवा न पाएं ये बंदों के हक़ में असलह था कि आदा' ग़ालिब महबूब मग़लूब, बातिल ग़ालिब हक़ मग़लूब, अच्छा वाजिब अदा किया वग़ैरा वग़ैरा ख़ुराफ़ात मलऊना, ये है राफ़ज़ियों का ख़ुदा, क्या ख़ुदा ऐसा होता है ता'आला अल्लाह क्या वो ख़ुदा को जानते हैं, हाश लिल्लाह सुबहा'न रब्बुल अर्श अम्मा यसिफ़ून।

(10) वहाबियों के झूठे ख़ुदा

वहाबी ऐसे को ख़ुदा कहता है जिसे ^1 मकान, ज़मान, जेहत, माहियत, तरकीब अक़्ली से पाक कहना बिदअत हक़ीक़िया के क़बील से और सरीह कुफ़्रों के साथ गिनने के क़ाबिल है जिस का सच्चा होना कुछ ज़रूर नहीं झूठा भी हो सकता है। ऐसे कि ^2 जिस की बात पर एतबार नहीं, न उस की किताब क़ाबिल इस्तिनाद न उस का दीन लायक़ एतमाद, ऐसे को जिस ^3 में हर ऐब व नक़्स की गुंजाइश है जो अपनी मशियत बनी रखने को क़स़दन ऐबी बनने से बचता है, चाहे तो हर गन्दगी में आलूदा हो जाए, ऐसे को जिस ^4 का इल्म हासिल किए हासिल होता है उस का इल्म उस के इख़्तियार में है चाहे तो जाहिल रहे, ऐसे को जिस ^5 का बहकना, भूलना, सोना, ऊंघना, ग़ाफ़िल रहना, ज़ालिम होना हत्ता कि मर जाना सब कुछ मुमकिन है खाना, पीना, पेशाब करना, पाख़ाना फिरना, नाचना, थरकना, नट की तरह कला खेलना, औरतों से जिमा करना, लवातत जैसी ख़बीस बे हयाई का मुर्तकिब होना हत्ता कि मुख़न्नस की तरह ख़ुद मफ़ऊल बनना, कोई ख़बासत कोई फ़ज़ीहत उस की शान ^6

^1: ईज़ाह उल हक़ इस्माईल देहलवी मतबा फ़ारूक़ी 1297हि. दिल्ली मअ तर्जुमा सफ़्हा 35 व 36। ^2: देखो सुब्हान उस सुब्बूह तंज़ीह दोयम दलील दोयम। ^3: रिसाला यकरोजी इस्माईल देहलवी स. 125। ^4: तक़्वियतुल ईमान इस्माईल देहलवी मतबा फ़ारूक़ी दिल्ली 1293हि. स. 20। ^5: देखो

यकरोजी स. 125 मअ कोकब शहाबिया 15 व सुब्हान उस सुब्बूह तबअ बार सोम स. 64 ता 67 व दामान बाग़ सुब्हान उस सुब्बूह स. 154 ता 156 व पैकान जां गुदाज़ स. 61 वग़ैरा। ^6: यकरोजी मरदूद मअ मज़कूरा रदूद।

पृष्ठ 546 का 742

چار چھ نیک بندے بے بس بیچارے ترساں ہراساں خوف کے مارے انھوں نے ان کی خدمتگزاری فرمانبرداری کرتے دن گزارے، جس نے روشن کر دیا کہ کافر ہی اس کے نیک بندے ہیں تو وعدہ خلاف دغاباز حق کا چھپانے والا باطل کا چمکانے والا بندوں کو دھوکے دے کر الٹی سمجھانے والا سب کچھ ہوا، ایسے کو جو خود مختار نہیں بلکہ اس پر واجب ہے کہ یہ یہ کرے اور یہ یہ نہ کرے، اور مزہ یہ کہ اس پر واجب تھا بندوں کے حق میں بہتر کرنا یہ بندوں کے حق میں بہتر تھا کہ ان کی ہدایت کو جو کتاب اتری ظالموں کے پنجے میں رکھی جائے کہ وہ اسے کتریں بدلیں اور اصل ہدایت پہاڑ کی کھوہ میں چھپا دی جائے جس کی وہ ہوا نہ پائیں یہ بندوں کے حق میں اصلح تھا کہ اعداء غالب محبوب مغلوب، باطل غالب حق مغلوب، اچھا واجب ادا کیا وغیرہ وغیرہ خرافات ملعونہ، یہ ہے رافضیوں کا خدا، کیا خدا ایسا ہوتا ہے تعالیٰ اللہ کیا وہ خدا کو جانتے ہیں، حاش للہ سبحٰن رب العرش عما یصفون۝

(۱۰) وہابیوں کے جھوٹے خدا

وہابی ایسے کو خدا کہتا ہے جسے عہ۱ مکان، زمان، جہت، ماہیت، ترکیب عقلی سے پاک کہنا بدعت حقیقیہ کے قبیل سے اور صریح کفروں کے ساتھ گننے کے قابل ہے جس کا سچا ہونا کچھ ضرور نہیں جھوٹا بھی ہو سکتا ہے۔ ایسے کہ عہ۲ جس کی بات پر اعتبار نہیں، نہ اس کی کتاب قابل استناد نہ اس کا دین لائق اعتماد، ایسے کو جس عہ۳ میں ہر عیب و نقص کی گنجائش ہے جو اپنی مشیت بنی رکھنے کو قصداً عیبی بننے سے بچتا ہے، چاہے تو ہر گندگی میں آلودہ ہو جائے، ایسے کو جس عہ۴ کا علم حاصل کئے حاصل ہوتا ہے اس کا علم اس کے اختیار میں ہے چاہے تو

جاہل رہے، ایسے کو جس عہ۵ کا بہکنا، بھولنا، سونا، اونگھنا، غافل رہنا، ظالم ہونا حتی کہ مر جانا سب کچھ ممکن ہے کھانا، پینا، پیشاب کرنا، پاخانہ پھرنا، ناچنا، تھرکنا، نٹ کی طرح کلا کھیلنا، عورتوں سے جماع کرنا، لواطت جیسی خبیث بی حیائی کا مرتکب ہونا حتی کہ مخنث کی طرح خود مفعول بننا، کوئی خباثت کوئی فضیحت اس کی شان عہ۶

عہ۱: ایضاح الحق اسمعیل دہلوی مطبع فاروقی ۱۲۹۷ھ دہلی مع ترجمہ صفحہ ۳۵ و ۳۶۔ عہ۲: دیکھو سبحن السبوح تنزیہ دوم دلیل دوم۔ عہ۳: رسالہ یکروزی اسمعیل دہلوی ص ۱۲۵۔ عہ۴: تقویۃ الایمان اسمعیل دہلوی مطبع فاروقی دہلی ۱۲۹۳ھ ص ۲۰۔ عہ۵: دیکھو یکروزی ص ۱۲۵ مع کوکب شہابیہ ۱۵ و سبحن السبوح طبع بار سوم ص ۶۴ تا ۶۷ و دامان باغ سبحن السبوح ص ۱۵۴ تا ۱۵۶ و پیکان جانگداز ص ۶۱ وغیرہ۔ عہ۶: یکروزی مردود مع مذکورہ ردود۔

صفحہ 546 کا 742

Fatawa Ridawiyya Volume (15)

...is not against it, his eating work and filling of belly and having both signs of masculinity and femininity in actuality is not 'Samad' (Self-Sufficient), he is hollow and empty, not 'Subbooh Quddoos' (The Most Glorified, The Most Holy), he is a difficult hermaphrodite or at least can make himself such, and not only this but he can burn himself[2], can drown himself, can even commit suicide by taking poison or strangling himself or shooting himself. His parents, wife, and son are all possible[3], rather he was born from parents[4], spreads like rubber[5], contracts, is four-faced like Brahma[6]. For such a one whose speech[7] can perish, who avoids lying due to fear of people[8] so that they might not consider him a liar, can hide from people and fill his belly and talk nonsense lies. For such a one whose news is one thing[9] and knowledge is another, if news is true then knowledge is false, if knowledge is true then news is false. For such a one who is compelled to give punishment[10], if he doesn't then he is shameless, if he wants to forgive he seeks excuses, takes cover of the creation. For such a one whose divinity's reality is such that whoever counts the leaves of a tree becomes his partner, who has surpassed everyone in his...

Note 1: See the article of Mahmood Hasan Deobandi, published in the newspaper Nizamul Mulk on 25th August 89, along with the treatise 'Al-Haybat al-Jabbariyah ala Juhalat al-Akhbariyah' and 'Paikan-e-Jangudaz' etc. Note 2: Yakrozi and Mardood along with the mentioned refutation. Note 3: Likewise Yakrozi and the article of Mahmood Hasan Deobandi with 'Subhan al-Subbooh' pages 27, 28, 66 and 'Daman-e-Bagh' page 58 etc. And the possibility of a wife and son was clearly accepted by a Deobandi in his treatise 'Adilla Wahiyah' page 142, see 'Paikan-e-Jangudaz' page 76. Note 4: Yakrozi and the article of Mahmood Hasan Deobandi with 'Daman-e-Bagh Subhan al-Subbooh' page 187. Note 5: Yakrozi and Mahmood Hasan with 'Paikan-e-Jangudaz' page 75. Note 6: Yakrozi and Mahmood Hasan with 'Paikan-e-Jangudaz' page 76. Note 7: Yakrozi with 'Subhan al-Subbooh' page 83. Note 8: Yakrozi with 'Subhan al-Subbooh' page 82. Note 9: Treatise 'Taqdees-e-Deobandi' page 36. Note 10: From here until the beginning of the statement about Deobandis, all are sayings from 'Taqwiyat-ul-Iman' by Ismail Dehlvi, which have been refuted many times. 12.

फ़तावा रज़विया जिल्द (15)

...के ख़िलाफ़ नहीं, वह खाने के काम और पेट भरने और मर्दानगी व ज़नानापन दोनों निशानियाँ वास्तव में रखता है, 'समद' (आत्म-निर्भर) नहीं, खोखला है, 'सुब्बूहुन कुद्दूसुन' (अत्यधिक महिमावान, अत्यंत पवित्र) नहीं, पेचीदा हिजड़ा है या कम से कम अपने आप को ऐसा बना सकता है और यही नहीं बल्कि अपने आप को [2] जला भी सकता है, डुबो भी सकता है, ज़हर खाकर या अपना गला घोंट कर या बंदूक मार कर आत्महत्या भी कर सकता है। उसके माँ-बाप, पत्नी और बेटा सब संभव हैं [3], बल्कि माँ-बाप ही से पैदा हुआ है [4], रबड़ की तरह फैलता है [5], सिमटता है, ब्रह्मा की तरह चार मुँह वाला है [6]। ऐसे के लिए जिसका कलाम (वाणी) [7] नष्ट हो सकता है, जो बंदों के डर से झूठ से बचता है [8] कि कहीं वे मुझे झूठा न समझ लें, बंदों से छुपकर पेट भर कर झूठ बक सकता है। ऐसे के लिए जिसकी ख़बर कुछ है [9] और इल्म (ज्ञान) कुछ, ख़बर सच्ची है तो इल्म झूठा, इल्म सच्चा है तो ख़बर झूठी। ऐसे के लिए जो सज़ा देने पर मजबूर है [10], न दे तो बेशर्म है, माफ़ करना चाहे तो बहाने ढूँढता है, सृष्टि की आड़ लेता है। ऐसे के लिए जिसकी खुदाई की इतनी हकीकत कि जो व्यक्ति एक पेड़ के पत्ते गिन दे वह उसका शरीक (साझेदार) हो जाए, जिसने अपना सबसे बढ़कर...

नोट 1: देखें महमूद हसन देवबंदी का लेख, जो निज़ामुल मुल्क समाचार पत्र में 25 अगस्त 89 को प्रकाशित हुआ, साथ में रिसाला 'अल-हैबत अल-जब्बारिया अला जुहालत अल-अख़बारिया' और 'पैकान-ए-जाँगुदाज़' आदि। नोट 2: यकरोज़ी और मरदूद मय मजकूरा रुदूद (उल्लिखित खंडन के साथ)। नोट 3: वही यकरोज़ी और महमूद हसन देवबंदी का लेख मय 'सुब्हान अस्सुब्बूहुन' पृष्ठ 27, 28, 66 और 'दामन-ए-बाग़' पृष्ठ 58 आदि। और एक देवबंदी ने अपने रिसाला 'अदिल्ला वाहिया' पृष्ठ 142 में स्पष्ट रूप से पत्नी और पुत्र की संभावना को स्वीकार किया है, देखें 'पैकान-ए-जाँगुदाज़' पृष्ठ 76। नोट 4: यकरोज़ी और महमूद हसन देवबंदी का लेख मय 'दामन-ए-बाग़ सुब्हान अस्सुब्बूहुन' पृ. 187। नोट 5: यकरोज़ी और महमूद हसन मय 'पैकान-ए-जाँगुदाज़' पृ. 75। नोट 6: यकरोज़ी और महमूद हसन मय 'पैकान-ए-जाँगुदाज़' पृ. 76। नोट 7: यकरोज़ी मय 'सुब्हान अस्सुब्बूहुन' पृ. 83। नोट 8: यकरोज़ी मय 'सुब्हान अस्सुब्बूहुन' पृ. 82। नोट 9: रिसाला 'तक़दीस-ए-देवबंदी' पृ. 36। नोट 10: यहाँ से लेकर देवबंदियों के बयान के शुरू तक सभी कथन इस्माइल देहलवी की 'तक़ियतुल ईमान' के हैं, जिन्हें बार-बार झुठलाया और खंडित किया गया है। 12।

کے خلاف نہیں، وہ کھانے کے کام نہ اور بھرنے کا پیٹ اور مردی و زنی کی دونوں علامتیں بالفعل رکھتا ہے صمد نہیں جوف دار کھوکھل ہے، سبوح قدوس نہیں، خنثی مشکل ہے یا کم از کم اپنے آپ کو ایسا بنا سکتا ہے اور یہی نہیں بلکہ اپنے آپ کو عہ۲ جلا بھی سکتا ہے ڈبو بھی سکتا ہے زہر کھا کر یا اپنا گلا گھونٹ کر بندوق مار کر خود کشی بھی کر سکتا ہے اُس کے ماں باپ جو رو بیٹا سب عہ۳ ممکن ہیں بلکہ ماں باپ ہی سے عہ۴ پیدا ہوا ہے ربڑ کی طرح پھیلتا عہ۵ سمٹتا ہے بر مہا کی طرح چو مکھا عہ۶ ہے، ایسے کو جس عہ۷ کا کلام فنا ہو سکتا ہے جو بندوں کے خوف کے باعث جھوٹ عہ۸ سے بچتا ہے کہ کہیں وہ مجھے جھوٹا نہ سمجھ لیں، بندوں سے ڈرا چھپا کر پیٹ بھر کر جھوٹ بک سکتا ہے، ایسے کو جس کی خبر کچھ ہے عہ۹ اور علم کچھ، خبر کچی ہے تو علم جھوٹا، علم سچا ہے تو خبر جھوٹی۔ ایسے کو جو سزا عہ۱۰ دینے پر مجبور ہے نہ دے تو بے غیرت ہے، معاف کرنا چاہے تو حیلے ڈھونڈھتا ہے، خلق کی آڑ لیتا ہے، ایسے کو جس کی خدائی کی اتنی حقیقت کہ جو شخص ایک پیڑ کے پتے گن دے اس کا شریک ہو جائے، جس نے اپنا سب سے بڑھ کر

عہ۱: دیکھو مضمون محمود حسن دیوبندی مطبوعہ پر چہ نظام الملک ۲۵ اگست ۸۹ء مع رسالہ الہیبۃ الجباریہ علی جہالۃ الاخباریہ و پیکان جانگداز وغیرہ۔ عہ۲: یکروزی و مردود مع مذکورہ رودو۔ عہ۳: ایضاً یکروزی و مضمون محمود حسن دیوبندی مع سبحن السبوح صفحہ ۲۷ و ۲۸ و ۶۶ و دامان باغ صفحہ ۵۸ و غیر ہما، اور جور و بیٹے کا امکان ایک دیوبندی اپنے رسالہ ادلہ واہیہ صفحہ ۱۴۲ میں صراحتًا مان گیا دیکھو پیکان جانگداز صفحہ ۷۶۔ عہ۴: یکروزی و مضمون محمود حسن دیوبندی مع دامان باغ سبحن السبوح ص ۱۸۷ عہ۵: یکروزی و محمود حسن مع پیکان

جانگداز ص ۷۵۔ عہ۶: یکروزی و محمود حسن مع پیکان جانگداز ۷۶۔ عہ۷: یکروزی مع سبحن السبوح ص ۸۳۔ عہ۸: یکروزی مع سبحن السبوح ص ۸۲ عہ۹: رسالہ تقدیس دیوبندی ص ۳۶۔ عہ۱۰: یہاں سے شروع بیان دیوبندیاں تک سب اقوال تقویۃ الایمان اسمعیل دہلوی کے ہیں جو بار ہا دکھا کر رَد کر دئے گئے ۱۲

Fatawa Razawiyya Volume 15 (15)

...appointed such individuals who, in comparison to His glory, are more disgraced than shoemakers, and are fit to be compared with sweepers and shoemakers. To such ones He Himself called partners in His speech and repeatedly commanded the servants [to take them as] partners. The Great Quran says: "Allah and His Messenger enriched them out of His bounty." [1] Allah and His Messenger made them wealthy through their grace, and encouraged Muslims to say: "Allah is sufficient for us; soon Allah will give us out of His bounty, and [so will] His Messenger." [2] For us Allah is sufficient, now Allah and His Messenger give us out of their bounty. And the god of the Wahhabis whispers into Ismail Dehlvi's ear that whoever says so is a polytheist. The Great Quran says Gabriel the Trustworthy is the giver of a son, for he said to Lady Mary: "I am only a messenger of your Lord to give you a pure boy." [3] Meaning, the Messiah (peace and blessings be upon him) is a gift of the Messenger, and the god of the Wahhabis puts it in their ears that to say 'Rasool Bakhsh' [given by the Messenger] is polytheism. The Great Quran pronounces a decree of infidelity upon that insolent one who said 'What does your Messenger know of the unseen?': "Make no excuse; you have disbelieved after your belief." [4] | Do not make excuses, you have become disbelievers after your faith. And the god of the Wahhabis teaches Ismail Dehlvi this very 'faith' that how could the Messenger know the unseen, and that too with the clarification that even if believed through Allah's granting, it is still polytheism. Now say, if one believes the Messenger has knowledge of the unseen, he becomes a polytheist by the decree of the Wahhabi god; if he doesn't believe, he becomes an infidel by the decree of the Great Quran. Then where is the escape? It will have to be accepted that these are the commands of the God of the Muslims, Who revealed the Holy Quran to Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him), and that [other one] is the god of the Wahhabis who revealed 'Taqwiyat-ul-Iman' to Ismail Dehlvi. Yes, the god of the Wahhabis is the one for whom the status of his highest Messenger is like that of a community leader or a village headman, who has commanded never to believe in Messengers, that believing in Messengers is pure insanity, etc., etc., accursed nonsense. This is the god of the Wahhabis. Is God like this? There is no god but Allah. Do they even know God? God forbid. Glory be to the Lord of the Throne above what they describe. (11) The False Gods of the Deobandis Deobandis call that being 'God' who is the god of the Wahhabis, whose description has just been given, and who possesses such more attributes that...

1 Al-Quran al-Karim 9/74 2 Al-Quran al-Karim 9/59 3 Al-Quran al-Karim 19/19 4 Al-Quran al-Karim 9/66

फ़तावा रज़विया जिल्द 15 (15)

...ऐसे लोगों को मुकर्रर किया जो उसकी शान के सामने चमार से भी ज़्यादा ज़लील हैं, जो चूहड़ों-चमारों से मिसाल देने के लायक हैं। ऐसे को जिसने अपने कलाम में खुद शरीक बोला और जगह-जगह बंदों को शरीक का हुक्म दिया। क़ुरान-ए-अज़ीम तो फ़रमाए: "अल्लाह और उसके रसूल ने उन्हें अपने फ़ज़ल से मालामाल कर दिया।" [1] उन्हें अल्लाह और रसूल ने अपने फ़ज़ल से दौलतमंद कर दिया और मुसलमानों को यह कहने की तरग़ीब दी कि: "हमें अल्लाह काफ़ी है, अब अल्लाह और उसका रसूल हमें अपने फ़ज़ल से देंगे।" [2] हमें अल्लाह काफ़ी है, अब अल्लाह और रसूल हमें अपने फ़ज़ल से देते हैं। और वहाबियों का खुदा इस्माइल देहलवी के कान में फूंक जाए कि ऐसा कहने वाला मुशरिक है। क़ुरान-ए-अज़ीम तो जिब्रील अमीन को बेटा देने वाला फ़रमाए कि उन्होंने हज़रत मरियम से कहा: "मैं तो तेरे रब का रसूल हूँ ताकि तुझे एक पाकीज़ा बेटा दूँ।" [3] यानी मसीह अलैहिस्सलाम 'रसूल बख़्श' (रसूल के दिए हुए) हैं, और वहाबियों का खुदा उनके कान में डाल जाए कि 'रसूल बख़्श' कहना शिर्क है। क़ुरान-ए-अज़ीम तो उस गुस्ताख़ पर जिसने कहा 'तुम्हारा रसूल ग़ैब क्या जाने' कुफ़्र का हुक्म फ़रमाए कि: "बहाने न बनाओ, तुम अपने ईमान के बाद काफ़िर हो चुके।" [4] | बहाने मत बनाओ, तुम अपने ईमान के बाद काफ़िर हो चुके हो। और वहाबियों का खुदा इस्माइल देहलवी को यही ईमान समझाए कि रसूल ग़ैब क्या जाने और वो भी इस तसरीह (स्पष्टीकरण) के साथ कि अल्लाह के दिए से माने तब भी शिर्क है। अब कहिए, अगर रसूल को ग़ैब की ख़बर माने तो वहाबी खुदा के हुक्म से मुशरिक, न माने तो क़ुरान-ए-अज़ीम के हुक्म से काफ़िर। फिर बचाव किधर? यही मानना पड़ेगा कि ये मुसलमानों के खुदा के अहकाम हैं जिसने क़ुरान-ए-करीम मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पर उतारा, और वो वहाबियों के खुदा के जिसने 'तक़वियत-उल-ईमान' इस्माइल देहलवी पर उतारी। हाँ, वहाबियों का खुदा वो है जिसके सबसे आला रसूल की शान इतनी है जैसे कौम का चौधरी या गाँव का प्रधान, जिसने हुक्म दिया है कि रसूलों को हरगिज़ न मानना, रसूलों को मानना निरा ख़ब्त (पागलपन) है वगैरह वगैरह मलऊन खुराफ़ात। ये है वहाबियों का खुदा। क्या खुदा ऐसा होता है? ला इलाहा इल्लल्लाह। क्या वो खुदा को जानते हैं? हाशा लिल्लाह (अल्लाह की पनाह)। पाक है अर्श का रब उन बातों से जो ये बयान करते हैं। (11) देवबंदियों के झूठे खुदा देवबंदी ऐसे को खुदा कहते हैं जो वहाबियों का खुदा है जिसका बयान अभी गुज़र चुका है और इतने वस्फ़ (गुण) और रखता है कि...

1 अल-क़ुरान अल-करीम 9/74 2 अल-क़ुरान अल-करीम 9/59 3 अल-क़ुरान अल-करीम 19/19 4 अल-क़ुरान अल-करीम 9/66

مقرر ایسوں کو بنایا جو اس کی شان کے آگے چمار سے بھی زیادہ ذلیل ہیں جو چوہڑوں چماروں سے لائق تمثیل ہیں، ایسے کو جس نے اپنے کلام میں خود شریک بولے اور جابجا بندوں کو شریک کا حکم دیا۔ قرآن عظیم تو فرمائے "أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ" ۱ انھیں اللہ و رسول نے اپنے فضل سے دولتمند کر دیا اور مسلمانوں کو اس کہنے کی ترغیب دے کہ "حَسْبُنَا اللَّهُ سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ" ۲ ہمیں اللہ کافی ہے اب دیتے ہیں اللہ ورسول ہمیں اپنے فضل سے۔ اور وہابیہ کا خدا اسمعیل دہلوی کے کان میں پھونک جائے کہ ایسا کہنے والا مشرک ہے، قرآن عظیم تو جبریل امین کو بیٹا دینے والا فرمائے کہ انھوں نے حضرت مریم سے کہا: "إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا" ۳ میں تو تیرے رب کا رسول ہوں اس لئے کہ میں تجھے ستھرا بیٹا دوں۔ یعنی مسیح علیہ الصلوٰۃ والتسلیم رسول بخش ہیں، اور وہابیہ کا خدا ان کے کان میں ڈال جائے کہ رسول بخش کہنا شرک قرآن عظیم تو اس گستاخ پر جس نے کہا تمھارسول غیب کیا جانے حکم کفر فرمائے کہ: "لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ" ۴ | بہانے نہ بناؤ تم کافر ہو چکے اپنے ایمان کے بعد۔ اور وہابیہ کا خدا اسمعیل دہلوی کو یہی ایمان سمجھائے کہ رسول غیب کیا جانے اور وہ بھی اس تصریح کے ساتھ کہ اللہ کے دئے سے مانے جب بھی شرک ہے۔ اب کہئے اگر رسول کو غیب کی خبر مانے تو وہابی خدا کے حکم سے مشرک، نہ مانے تو قرآن عظیم کے حکم سے کافر، پھر مفر کدھر، یہی مانتے بنے گی کہ یہ مسلمانوں کے خدا کے احکام ہیں جس نے قرآن کریم محمد رسول اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر اتارا اور وہ وہابیہ کے خدا کے جس نے تقویۃ الایمان اسمعیل دہلوی اتاری، ہاں وہابیہ کا خدا وہ ہے جس کے سب سے اعلیٰ رسول کی شان اتنی ہے جیسے قوم کا چودھری یا گاؤں کا پدھان جس نے حکم دیا ہے کہ رسولوں کو ہر گز نہ ماننا رسولوں کا ماننا نرا خبط ہے وغیرہ

وغیرہ خرافات ملعونہ۔ یہ ہے وہابیوں کا خدا، کیا خدا ایسا ہوتا ہے لا الہ الا اللہ کیا وہ خدا کو جانتے ہیں، حاش للہ سبحن رب العرش عمّا یصفون ہ (۱۱) دیوبندیوں کے جھوٹے خدا دیوبندی ایسے کو خدا کہتے ہیں جو وہابیہ کا خدا ہے جس کا بیان ابھی گزر چکا ہے اور اتنے وصف اور رکھتا ہے کہ

---

۱ القرآن الکریم ۹/ ۷۴ ۲ القرآن الکریم ۹/ ۵۹ ۳ القرآن الکریم ۱۹/ ۱۹ ۴ القرآن الکریم ۹/ ۶۶

In personal knowledge [Note 1], His (God's) oneness is certain. Calling someone else inherently knowing without God's bestowal is definitely not disbelief (kufr). Yes, he who is actually a liar, for whom the meaning of 'occurrence of lies' [Note 2] has become correct, whoever refutes him is a Muslim [Note 3], a righteous Sunni; no harsh words should be said to him. The Deobandi god [Note 4] can even steal; he is not the sole owner of the entire universe [Note 5], there are other independent owners besides him, in whose ownership are things that are not in the ownership of the Deobandi god. If he covets them, he might forcefully usurp them like thugs and robbers, because he can also be an oppressor [Note 6]. He might run away like snatchers and thieves, avoiding the owners' eyes, because he can steal. Yes, he whose oneness is false, such that if there were only one God, there could not be another independent owner; and if there were no other independent owner, how could the Deobandi god steal? For taking one's own property cannot be called stealing. And if he could not steal, then in the Deobandi, rather in the general Wahabi religion, he would not remain 'Powerful over all things'. Man would exceed him in power because a man can steal and he (the god) couldn't, and this is impossible. Necessarily, for the Deobandi god to be able to steal, it is essential that there are other independent owners besides him. Then it is necessary that Deobandi gods are at least two, like the Magian gods; no, no, it's absolutely necessary that they are millions, because a man can steal from millions of people. If the Deobandi god cannot, then he is less powerful than man. Necessarily, there must be millions of gods whose property the Deobandi god can steal. As for whether they are all petty ruffians like him or just this one, that decision rests with [Ashraf Ali] Thanvi Sahib. Yes, the Deobandi god is such that Satan is his partner in knowledge [Note 7], worse than all.

Note 1: This is the saying of Rashid Ahmad Gangohi, Fatawa Gangohi Vol. 1, p. 83: "If someone believes that he (the Prophet) had knowledge by himself without the information of Allah the Almighty, then there is a fear of disbelief (kufr); he should not be made an Imam, although one should refrain from calling him a disbeliever (kafir)." There is no need for Thanvi Sahib and other Wahhabi scholars to state that believing in personal knowledge for any creation without God's bestowal is a denial of the essentials of religion or not. If it is, then doubting the disbelief of such a person, or rather not considering it disbelief but only a 'fear of disbelief', is it disbelief or not? If it is, then did Mr. Gangohi become a disbeliever or not? If not, why? 12 Note 2: Fatawa Gangohi 12. Note 3: Fatawa Gangohi 12. Note 4: Article of Mahmood and

Hasan Deobandi, aforementioned journal Nizam-ul-Mulk 12 Note 5: See the aforementioned Deobandi article along with Paikan-e-Jangudaz, p. 271. Note 6: Aforementioned article Note 7: Barahin-e-Qati'ah, Iman Gangohi Sahib, p. 47.

स्वयं के ज्ञान (इल्म-ए-ज़ाती) [नोट १] में उसकी तौहीद निश्चित है, दूसरे को ईश्वर के दिए बिना स्वयं ज्ञाता कहना निश्चित रूप से कुफ्र (अविश्वास) नहीं है। हाँ, वह जो वास्तव में झूठा है, जिसके लिए 'झूठ का घटित होना' [नोट २] के अर्थ सही हो गए हैं, जो उसे झुठलाए वह मुसलमान [नोट ३] सुन्नी सालेह (नेक) है, उसे कोई कठोर शब्द नहीं कहना चाहिए। देवबंदी खुदा [नोट ४] चोरी भी कर सकता है, वह पूरे ब्रह्मांड [नोट ५] का अकेला मालिक नहीं है, उसके अलावा और भी स्वतंत्र मालिक हैं जिनके स्वामित्व में वे चीजें हैं जो देवबंदी खुदा के स्वामित्व में नहीं हैं। यदि वह उनका लालच करे, तो वह ठगों और लुटेरों की तरह जबरन उन पर कब्जा कर सकता है क्योंकि वह अत्याचारी भी [नोट ६] हो सकता है। वह झपट्टा मारने वालों और चोरों की तरह मालिकों की नजर बचाकर भाग सकता है क्योंकि वह चोरी कर सकता है। हाँ, वह जिसकी तौहीद (एकेश्वरवाद) गलत है कि यदि केवल एक ही ईश्वर होता तो दूसरा स्वतंत्र मालिक नहीं हो सकता था; और यदि दूसरा स्वतंत्र मालिक न होता तो देवबंदी खुदा चोरी कैसे कर सकता था क्योंकि अपनी संपत्ति लेने को चोरी नहीं कहा जा सकता। और यदि वह चोरी नहीं कर सकता, तो देवबंदी ही नहीं बल्कि सामान्य वहाबी धर्म में वह 'हर चीज़ पर शक्तिशाली' (अला कुल्लि शयइन क़दीर) नहीं रह जाता। मनुष्य शक्ति में उससे आगे बढ़ जाता क्योंकि आदमी तो चोरी कर सकता है और वह नहीं कर सका, और यह असंभव है। अतः यह अनिवार्य है कि देवबंदी खुदा चोरी कर सके तो उसके अलावा अन्य स्वतंत्र मालिक भी हों। तो आवश्यक है कि देवबंदी खुदा कम से कम पारसियों (मजूसी) के देवताओं की तरह दो हों, नहीं नहीं बल्कि निश्चित रूप से करोड़ों हों क्योंकि आदमी करोड़ों व्यक्तियों से चोरी कर सकता है। यदि देवबंदी खुदा न कर सके तो वह आदमी से शक्ति में कम है। अतः अनिवार्य रूप से करोड़ों खुदा होने चाहिए जिनकी चोरी देवबंदी खुदा कर सके। रहा यह कि वे सब उसी की तरह छोटे बदमाश हैं या केवल यही, इसका फैसला थानवी साहब के सिर है। हाँ, देवबंदी खुदा वह है जिसका ज्ञान [नोट ७] में शैतान भागीदार है, सबसे बुरा।

फुटनोट १: यह कथन रशीद अहमद गंगोही का है, फ़तावा गंगोही जिल्द १, पृष्ठ ८३: "जिसकी यह धारणा हो कि आपको स्वयं ही ज्ञान था बिना अल्लाह तआला की सूचना के तो कुफ्र का अंदेशा है, उसे इमाम नहीं बनाना चाहिए, हालांकि उसे काफिर कहने से भी ज़बान रोके।" थानवी साहब और अन्य वहाबी विद्वानों से यह पूछने की आवश्यकता नहीं है कि बिना ईश्वरीय देन के किसी प्राणी के लिए स्वयं के ज्ञान को मानना दीन की अनिवार्यताओं का खंडन है या नहीं। यदि है, तो ऐसे व्यक्ति के कुफ्र में संदेह करना, बल्कि उसे कुफ्र न मानकर केवल 'कुफ्र का अंदेशा' मानना कुफ्र है या नहीं?

यदि है, तो क्या गंगोही साहब काफिर हुए या नहीं? यदि नहीं, तो क्यों? १२ फुटनोट २: फ़तावा गंगोही १२। फुटनोट ३: फ़तावा गंगोही १२। फुटनोट ४: महमूद और हसन देवबंदी का लेख, उपर्युक्त पत्रिका निज़ाम-उल-मुल्क १२ फुटनोट ५: देखें उपर्युक्त देवबंदी लेख साथ में पैकान-ए-जांगुदाज़, पृष्ठ २७१। फुटनोट ६: उपर्युक्त लेख फुटनोट ७: बराहीन-ए-क़ातिआ, ईमान गंगोही साहब, पृष्ठ ४७।

पृष्ठ ७४२ का ५४९

علمِ ذاتی عہ ۱ میں اس کی توحید یقینی، دوسرے کو اپنی ذات سے بے عطائے خدا عالم بالذات کہنا قطعاً کفر نہیں، ہاں وہ جو بالفعل جھوٹا ہے جس عہ ۲ کے لئے وقوعِ کذب کے معنی درست ہو گئے جوا سے جھٹلائے مسلمان عہ ۳ سنی صالح ہے اسے کوئی سخت کلمہ نہ کہنا چاہئے، دیوبندی خدا عہ ۴ چوری بھی کر سکتا ہے وہ تمام جہان عہ ۵ کا تنہا مالک نہیں اُس کے سوا اور بھی مالک مستقل ہیں جن کی ملک میں وہ چیزیں ہیں جو دیوبندی خدا کی ملک میں نہیں اُن پر للچائے تو چاہے ٹھگوں لٹیروں کی طرح جبراً غصب کر بیٹھے کیونکہ وہ ظالم بھی عہ ۶ ہو سکتا ہے اُچکوں چوروں کی طرح مالکوں کی آنکھ بچا کر لے بھاگے کیونکہ وہ چوری کر سکتا ہے، ہاں وہ جس کی توحید باطل ہے کہ ایک وہی خدا ہوتا تو دوسرا مالک مستقل نہ ہو سکتا اور دوسرا مالک مستقل نہ ہوتا تو دیو بندی خدا چوری کیسے کر سکتا کہ اپنی ملک لینے کو چوری نہیں کہہ سکتے اور اگر وہ چوری نہ کر سکتا تو دیوبندی بلکہ عام وہابی دھرم میں علیٰ کل شیء قدیر نہ رہتا انسان اُس سے قدرت میں بڑھ جاتا کہ آدمی تو چوری کر سکتا ہے اور وہ کر نہ سکا اور یہ محال ہے۔ لا جرم ضرور ہے کہ دیوبندی خدا چوری کر سکے تو ضرور ہے کہ اس کے سوا اور بھی مالک مستقل ہوں تو لازم ہے کہ دیوبندی خدا کم از کم مجوسی خداؤں کی طرح دو ہوں، نہیں نہیں بلکہ قطعاً لازم کہ کروڑوں ہوں کہ آدمی کروڑوں اشخاص کی چوری کر سکتا ہے دیوبندی خدا نہ کر سکے تو آدمی سے قدرت میں گھٹ رہے، لا جرم ضرور ہے کہ کروڑوں خدا ہوں جن کی چوری دیوبندی خدا کر سکے، رہا یہ کہ وہ سب کے سب اسی کی طرح چوٹے بدمعاش ہیں یا صرف یہ، اس کا فیصلہ تھانوی صاحب کے سر ہے۔ ہاں دیو بندی خدا وہ ہے کہ علم عہ ۷ میں شیطان اس کا شریک ہے سب سے بدتر

عہ ۱ : یہ قول رشید احمد گنگوہی کا ہے، فتاویٰ گنگوہی جلد اول ص ۸۳ "جو یہ عقیدہ ہو کہ خود بخود آپ کو علم تھا بدونِ اطلاعِ حق تعالیٰ کے تو اندیشہ کفر کا ہے امام نہ بنانا چاہیے اگر چہ کافر کہنے سے بھی زبان روکے" تھانوی صاحب وغیرہ علمائے وہابیہ سے استغناء ہے کہ علمِ ذاتی بے عطائے الٰہی کسی مخلوق کے لئے ماننا ضروریاتِ دین کا انکار ہے یا نہیں، ہے تو ایسے کے کفر میں شک کرنا بلکہ کفر نہ ماننا صرف اندیشہ کفر جاننا کفر ہے یا نہیں، ہے تو جناب گنگوہی صاحب کا فر ہوئے یا نہیں، نہیں تو کیوں ۱۲۔ عہ ۲ : فتوائے گنگوہی ۱۲۔ عہ ۳ : فتوائے گنگوہی ۱۲۔ عہ ۴ : مضمون محمود و حسن دیوبندی پرچہ مذکورہ نظام الملک ۱۲ عہ ۵ : دیکھو مضمون مذکور دیوبندی مع پیکانِ جانگداز ص ۲۷۱۔ عہ ۶ : مضمون مذکور عہ ۷ : براہینِ قاطعہ ایمان گنگوہی صاحب ص ۴۷۔

Fatawa Rizvia Volume 15 (15)

The knowledge of a creature, Satan [Reference 1], is wider than the knowledge of his highest Messenger, and it must be so, for how can the Messenger be equal to him who is a partner to God? He [the Deobandi God] gave such knowledge [Reference 2] to his beloved and called it his great grace and boasted of the highest favor upon him, its reality is such that every madman and every quadruped possesses it. Yes, the Deobandi God is such that calling him Omnipotent is proven false by logic, for power over all things is logically and traditionally false; otherwise, he himself would be under power, then he would be a possible being and not God. And if "some things" are meant, then what is his specialty in that? Such power is possessed by every madman and quadruped. The Deobandi God is he who [Reference 3] chose as his highest Messenger one who did not even have the ability to understand his speech; his understanding was only fit for the thoughts of the common people, whose error was clear to people of understanding. Yet this Deobandi God did not stop him from this gross error, or perhaps he himself did not understand his own speech because he [Reference 4] could also be ignorant. The Deobandi God is such that by the same logic he believes in six "Seals of the Prophets" besides his own Seal of the Prophets [Reference 5], and claims that increasing the dignity of the Seal [of the Prophets] is just as saying he is the only God decreases His dignity. His great greatness is that He is the God of many gods. Is God like this? Heaven forbid! Glory be to the Lord of the Throne, far above what they describe [Footnote 1].

(12) The False Gods of the Non-Conformists (Ghair-Muqallids)

The God of the Non-Conformist is all that the Deobandi-Wahhabi God is. Allah Almighty said, "They are from one another" [Footnote 1] (and he possesses even more nuances, such that in his religion [Reference 6] dog is lawful, pig fat is lawful, pig kidneys are lawful, pig spleen is lawful, pig liver is lawful, pig stomach is lawful, and making a bucket out of pig skin and drinking water from it or performing ablution is lawful).

Reference 1: Barahin-e-Qati'ah, Iman Gangohi, p. 7. Reference 2: Hifz-ul-Iman, Thanvi, p. 7. Reference 3: Tahzir-un-Nas, Qasim Nanotwi, p. 2, with the Mutawatir Hadith "I am the Seal of the Prophets, there is no prophet after me". Reference 4: Taqwiyat-ul-Iman, p. 20 and explicit mention of the said subject by Mahmood Hasan Deobandi. Reference 5: Tahzir-un-Nas, Nanotwi, pp. 7 & 38. Lawful. Reference 6: In the noble verse "Say: 'I do not find in what has been revealed to me anything forbidden to be

eaten by one who wishes to eat it...'" [Footnote 2], the prohibition is restricted to only four things in food, which does not include dog. And it is the meat of the pig, not the fat, kidneys, spleen, liver, or skin. And there is no Sahih (authentic) and Sarih (explicit) Hadith regarding their prohibition either, and even if there were, it cannot override the verse. Therefore, in the Non-Conformist religion, all these things are lawful like mother's milk.

1. Al-Quran Al-Kareem 9 / 67
2. Al-Quran Al-Kareem 6 / 145

फतावा रज़विया जिल्द 15 (15)

एक प्राणी शैतान [संदर्भ 1] का ज्ञान उसके सर्वोच्च रसूल के ज्ञान से अधिक व्यापक है, और ऐसा होना ही चाहिए, क्योंकि रसूल उसके बराबर कैसे हो सकता है जो ईश्वर का भागीदार है? उसने [देवबंदी ईश्वर ने] जैसा ज्ञान [संदर्भ 2] अपने हबीब को दिया और उसे अपनी महान कृपा कहा और उस पर उच्चतम उपकार का दावा किया, उसकी वास्तविकता इतनी है कि ऐसा ज्ञान तो हर पागल और हर चौपाए के पास होता है। हाँ, देवबंदी ईश्वर वह है जिसे सर्वशक्तिमान कहना ही तर्क से असत्य है, क्योंकि सभी वस्तुओं पर शक्ति तो तर्क और परंपरा से असत्य है; अन्यथा वह स्वयं भी अधीन होगा, तो वह संभव होगा और ईश्वर नहीं रहेगा। और यदि "कुछ वस्तुओं" से अभिप्राय है, तो उसमें उसकी क्या विशेषता है? ऐसी शक्ति तो हर पागल और चौपाए के पास होती है। देवबंदी ईश्वर वह है जिसने [संदर्भ 3] ऐसे को अपना सर्वोच्च रसूल चुना जिसके पास उसकी वाणी समझने की योग्यता नहीं थी; उसकी समझ केवल आम लोगों के विचारों के योग्य थी, जिसकी त्रुटि बुद्धिमान लोगों पर स्पष्ट थी। फिर भी यह देवबंदी ईश्वर उसे इस भारी भूल से नहीं रोकता, या शायद वह स्वयं अपनी वाणी नहीं समझता क्योंकि वह [संदर्भ 4] अज्ञानी भी हो सकता है। देवबंदी ईश्वर वह है जो उसी तर्क से अपने 'खातम-उन-नबीय्यीन' के अलावा छह और 'खातम-उन-नबीय्यीन' [संदर्भ 5] को मानता है और कहता है कि 'खातम' की शान बढ़ाना वैसा ही है जैसे उसे अकेला ईश्वर कहना उसकी शान घटाना है। उसकी महानता यह है कि वह बहुत से ईश्वरों का ईश्वर है। क्या ईश्वर ऐसा होता है? अल्लाह की पनाह! अर्श का रब उन बातों से पाक है जो वे बयान करते हैं।

(12) गैर-मुक़ल्लिदों के झूठे खुदा

गैर-मुक़ल्लिद का खुदा वह सब कुछ है जो देवबंदी-वहाबी का है। अल्लाह तआला ने फरमाया: "वे एक-दूसरे से हैं" [पाद-टिप्पणी 1] (और वह कुछ और अधिक बारीकियां रखता है ऐसा कि जिसके दीन [संदर्भ 6] में कुत्ता हलाल है, सुअर की चर्बी हलाल, सुअर के गुर्दे हलाल, सुअर की तिल्ली हलाल, सुअर की कलेजी हलाल, सुअर की ओझड़ी हलाल, सुअर की खाल का डोल बनाकर उससे पानी पीना और वज़ू करना हलाल है)।

संदर्भ 1: बराहीन-ए-क़ातिआ, ईमान गंगोही साहब, पृष्ठ 7। संदर्भ 2: हिफ़्ज़ुल ईमान, थानवी साहब, पृष्ठ 7। संदर्भ 3: तहज़ीर-उन-नास, क़ासिम नानोतवी साहब, पृष्ठ 2, मुतवातिर हदीस के साथ "मैं खातम-उन-नबीय्यीन हूँ, मेरे बाद कोई नबी नहीं"। संदर्भ 4: तक़वियत-उल-ईमान, पृष्ठ 20 और उक्त

विषय का स्पष्ट उल्लेख महमूद हसन देवबंदी द्वारा। संदर्भ 5: तहज़ीर-उन-नास, नानोतवी, पृष्ठ 7 और 38। हलाल। संदर्भ 6: आयते करीमा "कह दीजिए: जो कुछ मेरी ओर वह्य (प्रकाशना) की गई है, उसमें मैं किसी खाने वाले के लिए कोई चीज़ हराम नहीं पाता..." [पाद-टिप्पणी 2] में खाने की केवल चार चीज़ों में हराम होने का सीमित वर्णन है, जिनमें कुत्ता शामिल नहीं है। और सुअर का मांस है, चर्बी, गुर्दे, तिल्ली, कलेजी, खाल नहीं। और उनकी हुरमत (निषेध) में कोई सही और स्पष्ट हदीस भी नहीं है, और अगर हो भी तो वह आयत का खंडन नहीं कर सकती। इसलिए गैर-मुक़ल्लिदी धर्म में ये सब चीज़ें माँ के दूध की तरह हलाल हैं।

1. अल-क़ुरान अल-करीम 9 / 67
2. अल-क़ुरान अल-करीम 6 / 145

مخلوق ع۱ شیطان کا علم اُس کے سب سے اعلیٰ رسول کے علم سے وسیع تر ہے اور ہونا ہی چاہئے کہ رسول اس کے برابر کیسے ہو سکے جو خدا کا شریک ہے، اُس نے جیسا ع۲ علم اپنے حبیب کو دیا اور اُسے اپنا بڑا فضل کہا اور اس پر اعلیٰ درجہ کا احسان جتایا اُس کی حقیقت اتنی کہ ایسا تو ہر پاگل ہر چوپائے کو ہوتا ہے، ہاں دیوبندی خدا وہ ہے جسے قادر مطلق کہنا ہی دلیل سے باطل ہے کہ جمیع اشیاء پر قدرت تو عقلاً و نقلاً باطل ورنہ خود وہ بھی مقدور ہو تو ممکن ہو تو خدا نہ رہے اور اگر بعض مراد تو اس میں اُس کی کیا تخصیص، ایسی قدرت تو ہر پاگل چوپائے کو ہے۔ دیوبندی خدا وہ ہے جس ع۳ نے ایسے کو اپنا سب سے اعلیٰ رسول چنا جو اُس کا کلام سمجھنے کی لیاقت نہ رکھتا خیالات عوام کے لائق اُس کی سمجھ تھی جس کی خطا اہل فہم پر روشن تھی، پھر یہ دیوبندی خدا اسے اس فاحش غلطی پر بھی نہ روکتا یا شاید خود بھی اپنا کلام نہ سمجھتا کیونکہ وہ ع۴ جاہل بھی ہو سکتا ہے، دیوبندی خدا وہ ہے کہ جس دلیل سے اس کے خاتم النبیین کے سوا چھ ع۵ خاتم النبیین اور مانتا خاتم کی شان بڑھانا ہے یو ہیں اسے تنہا خدا کہنا اُس کی شان گھٹانا ہے اُس کی بڑی بڑائی یہ ہے کہ بہت سے خداؤں کا خدا ہے کیا خدا ایسا ہوتا ہے، حاش للہ سبحن رب العرش عما یصفون۵

(۱۲) غیر مقلدوں کے جھوٹے خدا

غیر مقلد کا خدا یہ سب کچھ ہے جو دیوبندی وہابی کا، قال اللہ تعالٰی "بَعْضُهُمْ مِّنْ بَعْضٍ ۭ"۱ (اور وہ بعض نزاکتیں اور زیادہ رکھتا ہے ایسا کہ جس ع۶ کے دین میں کتا حلال، سور کی چربی حلال،

سور کے گردے حلال، سور کی تلی حلال، سور کی کلیجی حلال، سور کی اوجھڑی حلال، سور کی کھال کا ڈول بنا کر اس سے پانی پینا حلال وضو کرنا

ع۱ : براہین قاطعہ ایمان گنگوہی صاحب ص ۷، ع۲ : حفظ الایمان تھانوی صاحب ص ۷۔ ع۳ : تحذیر الناس قاسم نانوتوی صاحب ص ۲ مع حدیث متواتر " انا خاتم النبیین لانبی بعدی"۔ ع۴ : تقویۃ الایمان ص ۲۰ و تصریحِ مضمون مذکور محمود حسن دیوبندی۔ ع۵ : تحذیر الناس نانوتوی ص ۷ و ۳۸۔ حلال۔ ع٦ : آیہ کریمہ "قُلْ لَّآ اَجِدُ فِيْ مَآ اُوْحِيَ اِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلٰى طَاعِمٍ يَّطْعَمُهٗ"۲ میں کھانے کی صرف چار چیزوں میں حرمت کا حصر ہے جن میں کتا نہیں، اور سور کا گوشت ہے چربی گردے تلی کلیجی کھال نہیں، اور انکی حرمت میں کوئی صحیح صریح حدیث بھی نہیں اور ہو تو آیت کا رد نہیں کر سکتی لہٰذا غیر مقلدی دھرم میں یہ سب چیزیں حلال و شیر مادر ہیں۔

۱ القرآن الکریم ۹ / ۶۷ ۲ القرآن الکریم ۶ / ۱۴۵

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Permissible, after bathing in filthy, vile [Note 1] alcohol and dyeing all clothes in it, to pray; a woman being permissible for multiple men at once [Note 2]. He who himself gave the command [Note 3] that if you do not know yourselves, then ask those who know, obey your scholars, follow your righteous ones—yet when they were asked and followed, he called it the root of polytheism (shirk). He who declared the following (Taqleed) of the Imams of religion as forbidden and polytheism, yet made it obligatory to follow an Easterner, [Note 4] Bengali, Punjabi, or Bhopali. He who considered no one's word as proof except his own and the Messengers', yet placed a few traditionalists [Note 5] and moderate commentators in between, treating their words as equal to the Book and Sunnah, giving them authority. This means if they are not partners in Divinity, they are certainly partners in Prophethood—no, they are indeed partners in Divinity because: "They took their rabbis and their monks as lords besides Allah" [1] (They [took] their priests and monks besides Allah...)

Note 1: Raudat-un-Nadiya, Siddiq Hasan Bhopali, p. 12. Note 2: See supplement An-Nair ush-Shahabi, pp. 33 to 36.

Note 3: Allah Almighty said: "So ask the people of the message if you do not know." [2] (Allah Almighty said: O people! Ask the people of knowledge if you do not have knowledge (T)). And Allah Almighty said: "Obey Allah and obey the Messenger and those in authority among you." [3] (Allah Almighty said: Obey Allah and obey the Messenger and the people of authority who are from among you (T)). And Allah Almighty said: "And follow the path of him who has turned to Me." [4] 12 (Allah Almighty said: And follow the path of him who has turned towards Me (T)).

Note 4: That whatever they say is proven from Quran and Hadith, it becomes obligatory for their ignorant followers to accept it. 12

Note 5: Bukhari and Muslim, so-and-so narrated the Hadith, so it became authentic; Yahya, Nasai, Darqutni, so-and-so called a narrator reliable, so he is reliable, called him weak, he is weak. Even if the chain itself is broken up to Yahya etc., if Dhahabi and Ibn Hajar said 'Qala' (he said), the chain is authentic, if they said 'Ruwiya' (it is narrated), it is weak. This is all pure blind imitation (Taqleed) for which Allah has sent down no authority; there is no proof of this anywhere in the Quran and Hadith. 12

1. Al-Quran Al-Kareem 9/31
2. Al-Quran Al-Kareem 16/43

3. Al-Quran Al-Kareem 4/59
4. Al-Quran Al-Kareem 31/15

फतावा रज़विया (जिल्द 15)

हलाल, गंदी खबीस [नोट 1] शराब से नहाकर सारे कपड़े उसमें रंगकर नमाज़ पढ़ना हलाल; एक वक्त में एक औरत कई मर्दों पर हलाल [नोट 2]। उसने खुद हुक्म दिया [नोट 3] कि अगर खुद नहीं जानते तो जानने वालों से पूछो, अपने उलमा की इतात (आज्ञापालन) करो, अपने नेकों की पैरवी (अनुसरण) करो—मगर जब पूछा गया और इतात व पैरवी की गई तो उसे शिर्क(बहुदेववाद) की जड़ बताया। वह जिसने इमामों की तक़लीद (अनुसरण) को हराम और शिर्क ठहराया, मगर पूरबी, [नोट 4] बंगाली, पंजाबी, भोपाली (के हुक्म मानने) को फ़र्ज़ ठहराया। वह जिसने अपने और रसूलो के सिवा किसी की बात हुज्जत (प्रमाण) न रखी और बीच में चंद मुहद्दिसों [नोट 5] और शारहों को खड़ा करके उनके क़ौल को किताब व सुन्नत के बराबर ठहरा कर हुज्जियत दी। यानी ये शरीक-ए-उलूहियत नहीं तो शरीक-ए-रिसालत ज़रूर हैं, नहीं नहीं बल्कि शरीक-ए-उलूहियत ही हैं क्योंकि: "उन्होंने अपने आलिमों और जोगियों को अल्लाह के सिवा अपना रब बना लिया" [1] (उन्होंने अपने पादरियों और जोगियों को अल्लाह...)

नोट 1: रौज़त-उन-नदिया, सिद्दीक़ हसन भोपाली, पृ. 12। नोट 2: देखें ज़मीमा अन-नैर उश-शहाबी, पृ. 33 से 36।

नोट 3: अल्लाह तआला ने फरमाया: "तो ज़िक्र वालों से पूछो अगर तुम्हें इल्म नहीं है।" [2] (अल्लाह तआला ने फरमाया: ओ लोगो! इल्म वालों से पूछो अगर तुम्हें इल्म नहीं (त))। और अल्लाह तआला ने फरमाया: "अल्लाह की इतात करो और रसूल की इतात करो और उन हुक्म वालों की जो तुम में से हों।" [3] (अल्लाह तआला ने फरमाया: इतात करो अल्लाह की और इतात करो रसूल की और उन हुक्म वालों की जो तुम में से हों (त))। और अल्लाह तआला ने फरमाया: "और उसकी राह चल जो मेरी तरफ रुजू लाया।" [4] 12 (अल्लाह तआला ने फरमाया: और उसकी राह चलो जो मेरी तरफ रुजू लाया (त))।

नोट 4: कि जो कुछ ये कह दें कि क़ुरआन हदीस से साबित है, उनके जाहिलों पर उसका मानना फ़र्ज़ है। 12

नोट 5: बुखारी व मुस्लिम फलां फलां ने हदीस रिवायत कर दी तो सही हो गई; यहया, नसाई, दारक़ुतनी फलां फलां ने रावी को सक़ह (भरोसेमंद) कह दिया तो भरोसेमंद, ज़ईफ़ (कमज़ोर) कह दिया तो कमज़ोर। अगरचे यहया वगैरा तक सनद (श्रृंखला) खुद मक़तूह (टूटी हुई) हो, ज़हबी व इब्न-

ए-हजर ने 'क़ाला' कह दिया तो सनद सही है, 'रुविया' कह दिया तो ज़ईफ़ है। ये सब नरी तक़लीद-ए-जामिद (अंधानुकरण) है जिस पर अल्लाह ने कोई सनद न उतारी; क़ुरआन व हदीस से इसका कहीं सुबूत नहीं। 12

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 9/31
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 16/43
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 4/59
4. अल-क़ुरआन अल-करीम 31/15

حلال، گندی خبیث عہ۱ شراب سے نہا کر سارے کپڑے اس میں رنگ کر نماز پڑھنا حلال ایک وقت میں ایک عورت عہ۲ متعدد مردوں پر حلال، وہ جس نے آپ ہی تو عہ۳ حکم دیا کہ خود نہ جانو تو جاننے والوں سے پوچھو، اپنے علماء کی اطاعت کرو، اپنے نیکوں کی پیروی کرو، جب پوچھا اور اطاعت و پیروی کی تو شرک کی جڑ دی۔ وہ جس نے ائمہ دین کی تقلید حرام و شرک ٹھہرائی اور پوربی عہ۴ بنگالی پنجابی بھوپالی کی فرض۔ وہ جس نے اپنے اور رسولوں کے سوا کسی کی بات حجت نہ رکھی اور بیچ میں چند محدثوں عہ۵ اور شارحوں معدلوں کو کھڑا کر کے ان کے قول کو کتاب وسنت کے برابر ٹھہرا کر حجیت دی یعنی یہ شریک الوہیت نہیں تو شریک رسالت ضرور ہیں، نہیں نہیں بلکہ شریک الوہیت ہی ہیں کہ "اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ" ۱ــہ (انہوں نے اپنے پادریوں اور جوگیوں کو اللہ

عہ ۱: روضہ ندیہ صدیق حسن بھوپالی ص ۱۲۔ عہ ۲: دیکھو ضمیمہ النیر الشہابی ص ۳۳ تا ۳۶۔

عہ ۳: قال اللہ تعالیٰ: "فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ" ۲ــہ (اللہ تعالیٰ نے فرمایا، تو اے لوگو! علم والوں سے پوچھو اگر تم کو علم نہیں (ت)) وقال تعالیٰ "أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ" ۳ــہ (اللہ تعالیٰ نے فرمایا: اطاعت کرو اللہ کی اور اطاعت کرو رسول کی اور حکم والوں کی جو تم میں سے ہوں (ت)) وقال تعالیٰ "وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ" ۴ــہ ۱۲ (اللہ تعالیٰ نے فرمایا: اور اس کی راہ چل جو میری طرف رجوع لایا (ت))

عہ ۴: کہ جو کچھ یہ کہہ دیں کہ قرآن حدیث سے ثابت ہے ان کے جاہلوں پر اس کا ماننا فرض ۱۲

عہ ۵: بخاری و مسلم فلاں فلاں نے حدیث، روایت کر دی صحیح ہو گئی، یحیٰی، نسائی، دارقطنی فلاں فلاں نے راوی کو ثقہ کہہ دیا، ضعیف کہہ دیا ضعیف ہے۔ اگرچہ یحیٰی وغیرہ تک سند خود مقطوع ہو، ذہبی و ابن حجر نے قال کہہ دیا سند صحیح ہے رُوی کہہ دیا ضعیف ہے، یہ سب نری تقلید جامد ہے جس پر اللہ نے کوئی سند نہ اتاری، قرآن و حدیث سے اس کا کہیں ثبوت نہیں ۱۲

۱ القرآن الکریم ۹ / ۳۱ ۲ القرآن الکریم ۱۶ / ۴۳ ۳ القرآن الکریم ۴ / ۵۹ ۴ القرآن الکریم ۳۱ / ۱۵

Fatawa Razawiya Volume 15

...made them gods besides Allah. (Trans.) Not 'messengers besides the Prophet' (messengers other than the Prophet. (Trans.)). Yes, it is he who himself [Note A] made following conjecture forbidden and completely failed in proving the truth, yet then made following these few conjectural narrations and conjectural criticisms and appraisals the very essence of religion. So, what is the conclusion? That these are like the infallible prophets? No, a thousand times no! Rather, in the religion of non-conformity (Ghair-Muqallidiyat), they are 'lords besides Allah', false gods. It is he who, with the exception of a few ignorant people disguised as scholars, who speak insolently against Imam Abu Hanifa and Imam Shafi'i and claim to have the capacity within themselves to judge their rulings, has turned the whole world into unbridled oxen. Because you cannot understand the proof yourself, but if you accept the word of someone else—be they from Bengal, Bhopal, Delhi, or Amritsar—stating it's proven by evidence, then this is the very same 'taqlid' (imitation) which you call 'shirk' (polytheism). Therefore, they are certainly unbridled oxen. For the common masses, no definitive argument can be established, because an argument is established by evidence; they cannot understand the evidence themselves, and relying on the understanding of another is 'shirk'. He who (may dust be in the mouths of the wicked) called blatant polytheists 'the best of the nation' and had their first three centuries called 'the best of generations' (Khair al-Qurun)—those generations whose practice from the very first day until now has been that whenever a common person needed to ask about a religious issue, they asked a scholar; the scholar stated the ruling, and the questioner accepted and acted upon it. From the time of the Companions until today, it was never the custom, nor did it ever happen, nor is it happening, to provide detailed proofs and make them so clear to the common person's mind that he himself could verify that this ruling is indeed proven from the Quran and Hadith by being authentic, unopposed, and un-abrogated. Thus, the unlearned asking for detailed proof and accepting the fatwa of scholars is 'taqlid', and if 'taqlid' is 'shirk', then from the era of the Companions until today, everyone...

[Note A]: Allah the Almighty said: (Allah the Almighty said: 'And most of them follow nothing but conjecture. Indeed, conjecture avails nothing against the truth.' (Trans.)) "And most of them follow nothing but conjecture. Indeed, conjecture avails nothing against the truth." [1] Allah the Almighty said: (Allah the Almighty said: 'They follow nothing but conjecture, and indeed, conjecture avails nothing against the truth.' (Trans.)) "They follow nothing but conjecture, and indeed, conjecture avails nothing

against the truth." [2] And Allah the Almighty said: "And do not pursue that of which you have no knowledge." [3]-12 (And Allah the Almighty said: 'And do not follow that of which you have no knowledge.' (Trans.))

1. Al-Quran al-Karim 10/36
2. Al-Quran al-Karim 53/28
3. Al-Quran al-Karim 17/36

फ़तावा रज़विया, खंड 15

...के अलावा खुदा बना लिया। (त)) न कि 'रसुलन मिन दूनिन नबी' (नबी के अलावा रसूल। (त))। हाँ, वह जिसने स्वयं तो (टिप्पणी 'अ') गुमान (अटकलपच्चू) के पीछे चलने को हराम और सत्य को सिद्ध करने में पूरी तरह विफल कर दिया, फिर उन्हीं चंद अटकलपच्चू रिवायतों और उनके आलोचनात्मक मूल्यांकनों के पीछे चलने को ही दीन का मूल आधार बना दिया। तो क्या बात यही है कि ये अंबिया (पैगम्बरों) की तरह मासूम हैं? नहीं नहीं, बल्कि ग़ैर-मुक़ल्लिदी के दीन में ये 'अरबाबन मिन दूनिल्लाह' (अल्लाह के सिवा रब), झूठे खुदा हैं। वह जिसने चंद जाहिलों को आलिमों के रूप में पेश किया, जो इमाम अबू हनीफ़ा और इमाम शाफ़ई पर ज़बान दराज़ी करते हैं और उनके फैसलों को परखने की क्षमता खुद में बताते हैं, उसने पूरी दुनिया को बिना नकेल के बैल जैसा बना दिया है। क्योंकि वे स्वयं प्रमाण (दलील) नहीं समझ सकते, और दूसरे की कही हुई बात को मान लेते हैं, चाहे वह बंगाली, भोपाली, देहलवी या अमृतसर के हों, कि यह प्रमाण से सिद्ध है; तो यह वही 'तक़लीद' (पीछे चलना) हुई जिसे तुम शिर्क कहते हो, अतः वे निश्चित रूप से बिना नकेल के बैल हैं। आम लोगों के लिए कोई तर्क स्थापित नहीं किया जा सकता क्योंकि तर्क प्रमाण से स्थापित होता है; प्रमाण वे खुद समझ नहीं सकते और दूसरे की समझ पर भरोसा करना शिर्क है। उसने (दुष्टों के मुँह में धूल) खुले मुशरिकों को 'खैरुल उमम' (श्रेष्ठ राष्ट्र) कहा और उनके तीन ज़मानों को 'खैरुल क़ुरून' (श्रेष्ठ युग) कहलवाया—जिनका पहले दिन से आज तक यही नियम रहा है कि जब भी किसी आम व्यक्ति को कोई मसला पूछना होता, वह आलिम से पूछता; आलिम ने हुक्म बता दिया, पूछने वाले ने माना और उस पर अमल किया। सहाबा के ज़माने से आज तक कभी प्रमाण बताना और उसे आम आदमी के ज़हन में इस कदर बिठाना कि वह खुद समझ ले कि वास्तव में यह हुक्म क़ुरआन और हदीस से प्रामाणिक, निर्विरोध और अनिरस्त होने के कारण सिद्ध है, कभी दस्तूर नहीं रहा, न हुआ, न है। अतः कम-इल्म वालों का विस्तृत प्रमाण मांगे बिना उनका फ़तवा मानना ही 'तक़लीद' है, और यदि तक़लीद शिर्क है, तो सहाबा के युग से आज तक सब...

(टिप्पणी 'अ'): अल्लाह तआला ने फ़रमाया: (अल्लाह तआला ने फ़रमाया: 'और उनमें से अधिकांश केवल अनुमान के पीछे चलते हैं। निस्संदेह, अनुमान सत्य के मुक़ाबले में कुछ काम नहीं आता।' (त)) "और उनमें से अधिकांश केवल अनुमान के पीछे चलते हैं। निस्संदेह, अनुमान सत्य के मुक़ाबले में कुछ काम नहीं आता।" [1] अल्लाह तआला ने फ़रमाया: (अल्लाह तआला ने फ़रमाया: 'वे केवल अनुमान के पीछे चलते हैं, और निस्संदेह, अनुमान निश्चित ज्ञान (यकीन) के स्थान पर कुछ काम नहीं

आता।' (त)) "वे केवल अनुमान के पीछे चलते हैं, और निस्संदेह, अनुमान सत्य के मुक़ाबले में कुछ काम नहीं आता।" [2] और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और उस बात के पीछे न पड़ जिसका तुझे ज्ञान नहीं।" [3]-12 (और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: 'और उस बात के पीछे न पड़ जिसका तुझे ज्ञान नहीं।' (त))

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 10 / 36
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 53 / 28
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 17 / 36

पृष्ठ 552/742

کے سوا خدا بنالیا۔ ت) نہ کہ رسلا من دون النبی (نبی کے سوا رسول۔ ت) ہاں وہ جس نے آپ ہی تو عہ اتباع ظن حرام اور افادہ حق میں محض ناکام کیا پھر ان چند کی ظنی روایات ظنی جرح و تعدیلات کا اتباع عین دین کر دیا، تو بات کیا وہی کہ یہ مثل انبیاء معصوم ہیں، نہیں نہیں بلکہ دین غیر مقلدی کے اربابا من دون اللہ جھوٹے خدا ہیں، وہ جس نے چند جاہلان عالم نما کے سوا جوابو حنیفہ و شافعی پر منہ آتے اور ان کے احکام پر رکھنے کی اپنے میں طاقت بتاتے ہیں تمام عالم کو بے نتھا بیل کیا ہے کیونکہ وہ آپ دلیل نہیں سمجھ سکتے اور دوسرے کی کہی ہوئی اگرچہ بنگالی بھوپالی دہلوی امر تسری کی مان لیں کہ دلیل سے یہ ثابت ہے، یہ تو وہی تقلید ہوئی جو شرک ہے لہذا ضرور بے نتھے بیل ہیں، وہ کہ عام جہاں پر جس کے لئے کوئی حجت قائم نہیں ہو سکتی کہ حجت قائم ہو دلیل سے، دلیل وہ خود سمجھ نہیں سکتے اور دوسرے کی سمجھ پر اعتماد شرک۔ وہ جس نے (خاک بدہن خبیثاں) کھلے مشرکوں کو خیر الامہ کہا اور ان کے تین قرنوں کو خیر القرون (کہلوایا جن کا روز اول سے آج تک یہی معمول کہ عامی کو جو مسئلہ پوچھنا ہوا عالم سے پوچھا، عالم نے حکم بتا دیا سائل نے مانا اور کار بند ہوا صحابہ سے آج تک کبھی دلیل بتانے اور اُسے عامی کے اس قدر ذہن نشین کرنے کا کہ وہ خود سمجھ لے کہ واقعی یہ حکم قرآن و حدیث سے ثابت بوجہ صحیح غیر معارض و غیر منسوخ ہے، ہر گز نہ دستور تھا نہ ہوا نہ ہے، تو پوچھنے والے بے علم دلیل تفصیلی ان کا فتوی ماننا کئے اور یہی تقلید ہے، اور تقلید شرک تو عہد صحابہ سے آج تک سب

عہ: قال اللہ تعالٰی (اللہ تعالٰی نے فرمایا اور ان میں اکثر تو نہیں چلتے مگر گمان پر، بیشک گمان حق کا کچھ کام نہیں دیتا ت) "وَمَا يَتَّبِعُ اَكثَرُهُمْ اِلَّا ظَنًّا اِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا" 1 قال تعالٰی

(اللہ تعالٰی نے فرمایا: وہ تو نرے گمان کے پیچھے ہیں اور بیشک گمان یقین کی جگہ کچھ کام نہیں دیتا ت) "اِنْ یَّتَّبِعُوْنَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنَّ الظَّنَّ لَا یُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَیْئًا" 2 وقال تعالٰی "وَلَا تَقْفُ مَا لَیْسَ لَکَ بِهٖ عِلْمٌ" 3- ۱۲ (اور اللہ تعالٰی نے فرمایا: اور اس بات کے پیچھے نہ پڑ جس کا تجھے علم نہیں ت)

1 القرآن الکریم ۱۰ / ۳۶ 2 القرآن الکریم ۵۳ / ۲۸ 3 القرآن الکریم ۱۷ / ۳۶

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

The Muftis and scholars who are polytheist-makers and friends of polytheism became even worse than every polytheist-maker and polytheist themselves. In the creed of the non-conformists (Ghair-Muqallids), the entire Ummah from the Companions until now are polytheists. Yet, the God of the non-conformists calls them the 'best of nations' and 'best of generations'. What complaint can be made against such people? Those who, in the creed of non-conformity, "divided their religion and became sects" (Quran 6:159) were those who tore their religion into pieces and became separate groups. The followers of Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with them) took rulings from him and followed them. The followers of Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them) turned to him. The followers of Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them) were with him. And that disagreement has remained constant until today. All parties did not act upon one thing after mutual consultation, nor did they. In the Great Quran, they always read:

"If you disagree in anything, refer it to Allah and the Messenger"[2] - (When there is a disagreement among you in any matter, refer it back to Allah and His Messenger).

They were not to act upon this, nor did they. Had they acted upon it, would they not all have become one, for the command of Allah and His Messenger is but one? But they persisted in the sayings of their own scholars. Calling themselves Mas'udi, Umari, Abbasi means nothing; the action remained the same as what the Hanafi, Shafi'i, Maliki, and Hanbali did. Action is determined by the deed, not by the name. Those who divided the religion into such pieces were labeled 'best of nations' and 'best of generations,' and so on, with other cursed fallacies. Did they know God? Far be it from Allah! "They have no knowledge thereof; they do but guess"[3] (They do not know the reality of it; they just run their fingers [idle talk]. Pure is the Lord of the heavens and the earth, the Lord of the Throne, from what they describe. - Translator's note)

"Exalted is the Lord of the heavens and the earth, Lord of the Throne, above what they describe."[4] (Warning: O Muslims! You have seen these are the misguided sects, and these are their fabricated gods. "They did not estimate Allah with his due estimation"[5] [And the Jews did not value Allah as He should be valued. - Translator's note]. And a general point is: what is disbelief? It is the denial of that which is definitely and certainly the word of Allah Almighty. Now, if this denier does not accept it as the word of Allah Almighty, then he has considered as 'God' one whose word this

is not, whereas God is the one whose word this is. So, where did he know God? And if he denies it while accepting it as His word, then he has considered as 'God' one whose word...)

---

[1] Al-Quran Al-Karim 6/159 [2] Al-Quran Al-Karim 4/59 [3] Al-Quran Al-Karim 43/20 [4] Al-Quran Al-Karim 43/82 [5] Al-Quran Al-Karim 6/91

फतावा रज़विया (जिल्द 15)

मुफ्ती और विद्वान जो मुशरिक बनाने वाले और शिर्क के दोस्त हैं, वे हर मुशरिक बनाने वाले और मुशरिकों से भी बदतर हो गए। गैर-मुक़ल्लिदों के धर्म में सहाबा से लेकर अब तक की पूरी उम्मत मुशरिक है, लेकिन गैर-मुक़ल्लिद का खुदा उन्हें ही 'खैरुल उम्मत' और 'खैरुल कुरून' कहता और कहलवाता है। फिर ऐसे लोगों से क्या शिकायत की जाए? उन्हें ऐसा कहा गया जो गैर-मुक़ल्लिदी धर्म में "अपने दीन को टुकड़े-टुकड़े कर दिया और गिरोह बन गए"[1] थे, जिन्होंने अपने धर्म के टुकड़े कर दिए और अलग-अलग समूह बन गए। अब्दुल्ला बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के अनुयायी उन्हीं से फतवा लेते और उस पर चलते। अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के अनुयायी उनकी ओर थे, अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के अनुयायी उनके साथ थे और वह मतभेद आज तक लगातार कायम है। सभी पक्षों ने मशविरा करके एक बात पर अमल नहीं किया और न ही हुआ। कुरान ए अज़ीम में हमेशा पढ़ा गया:

"अगर तुम्हारे बीच किसी बात में मतभेद हो, तो उसे अल्लाह और रसूल की तरफ लौटा दो।"[2] - (जब तुम में किसी बात में इख्तिलाफ हो तो उसे अल्लाह और रसूल की तरफ रुजू करो।)

इस पर अमल नहीं करना था और न ही किया। अगर वे इस पर अमल करते तो क्या सभी एक नहीं हो जाते, क्योंकि अल्लाह और रसूल का हुक्म तो एक ही था? लेकिन वे अपने ही विद्वानों के कथनों पर अड़े रहे। मसूदी, उमरी, अब्बासी नाम कहलाना कोई मायने नहीं रखता; काम वही रहा जो हनफी, शाफई, मालिकी, हनबली ने किया। काम काम से पहचाना जाता है, नाम से नहीं। दीन के ऐसे टुकड़े करने वालों को "खैरुल उम्मत और खैरुल कुरून" ठहराया गया और अन्य शापित बेतुकी बातें। क्या उन्होंने खुदा को पहचाना? अल्लाह इससे पाक है! "उन्हें इसके बारे में कोई ज्ञान नहीं है, वे केवल अनुमान लगाते हैं।"[3] (उन्हें इसकी हकीकत कुछ भी मालूम नहीं है, वे बस यूँ ही उँगलियाँ चलाते हैं। पाक है अर्श का रब उन बातों से जो ये बनाते हैं। - अनुवाद)

"पवित्र है आसमानों और ज़मीन का रब, अर्श का रब, उन बातों से जो ये बयान करते हैं।"[4] (चेतावनी: मुसलमानों! तुमने देखा ये गुमराह फिरके हैं, और ये हैं उनके बनाए हुए खुदा। "उन्होंने अल्लाह की वैसी कद्र नहीं की जैसी करनी चाहिए थी।"[5] [और यहूदियों ने अल्लाह की कद्र नहीं जानी जैसी होनी चाहिए थी। - अनुवाद]। और एक आम बात यह है कि कुफ्र क्या है? उस बात को झुठलाना जो निश्चित और यकीनी तौर पर अल्लाह अज़्वजल का फरमान है। अब अगर यह झुठलाने वाला इसे अल्लाह

अज़्वजल का फरमान नहीं मानता, तो उसने ऐसे को खुदा समझा है जिसका यह फरमान नहीं है, हालांकि खुदा वह है जिसका यह फरमान है। तो उसने खुदा को कहाँ पहचाना? और अगर वह इसे उसका फरमान मानकर झुठलाता है, तो उसने ऐसे को खुदा समझा है जिसकी बात...)

---

[1] अल-कुरान अल-करीम 6/159 [2] अल-कुरान अल-करीम 4/59 [3] अल-कुरान अल-करीम 43/20 [4] अल-कुरान अल-करीम 43/82 [5] अल-कुरान अल-करीम 6/91

مفتیا ن وعلماء مشرک گرو شرک دوست ہوئے اور ہر مشرک گر خود مشرک اور مشرکوں سے بدتر ، تو غیر مقلد کے دھرم میں صحابہ سے اب تک تمام امت مشرک ، لیکن غیر مقلد کا خدا انہیں کو خیر الامۃ اور خیر القرون کہتا کہلواتا ہے ، پھر اس کی کیا شکایت کیجیے ایسوں کو کہا جو غیر مقلدی دھرم میں " فَرَّقُوْا دِیْنَہُمْ وَکَانُوْا شِیَعًا "۱تھے جنہوں نے اپنا دین ٹکڑے ٹکڑے کر دیا اور جدا جدا گروہ ہو گئے۔ عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہما کے اتباع اُن سے فتوٰی لیتے اور اس پر چلتے۔ عبد اللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما کے اتباع اُن کی طرف تھے ، عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما کے اتباع اُن کے ساتھ تھے اور وہ اختلاف آج تک برابر قائم رہے ، سب فریق مشورہ کر کے ایک بات پر عامل نہ ہوئے تھے نہ ہوئے ، قرآن عظیم میں ہمیشہ پڑھا گئے :

" فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ فِیْ شَیْئٍ فَرُدُّوْہُ اِلَی اللہِ وَالرَّسُوْلِ "۲ ؎ - (جب تم میں کسی بات میں اختلاف ہو تو اسے اللہ ورسول کی طرف رجوع کرو۔)

اس پر نہ عمل کرنا تھا نہ کیا ، اس پر عمل کرتے تو سب ایک نہ ہو جاتے کہ اللہ ورسول کا حکم ایک ہی تھا ، مگر وہ اپنے ہی عالموں کے قول پر اڑے رہے مسعودی عمری عباسی نام نہ کہلانا کوئی چیز نہیں کام وہی رہا جو حنفی شافعی مالکی حنبلی نے کیا کام کام سے ہے نہ کہ نام سے۔ دین کے ایسے ٹکڑے کرنے والوں کو " خیر امۃ وخیر القرون " ٹھہرایا وغیرہ وغیرہ خرافات ملعونہ ، کیا انھوں نے خدا کو جانا ، حاش للہ " مَا لَہُمْ بِذٰلِکَ مِنْ عِلْمٍ اِنْ ہُمْ اِلَّا یَظُنُّوْنَ "۳ ؎ (انہیں اس کی حقیقت کچھ معلوم نہیں یو نہی انگلیں دوڑاتے ہیں۔ پاکی ہے عرش کے رب کو ان باتوں سے جو یہ بناتے ہیں۔ ت)

" سُبْحٰنَ رَبِّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا یَصِفُوْنَ "۴ ؎ (تنبیہ : مسلمانو ! تم نے دیکھا یہ ہیں گمراہ فرقے ، اور یہ ہیں ان کے ساختہ خدا " مَا قَدَرُوا اللّٰہَ حَقَّ قَدْرِہٖ "۵ ؎ (اور یہود نے اللہ کی قدر نہ جانی جیسی چاہئے تھی۔ ت) اور ایک عام بات یہ ہے کہ کفر کیا ہے اس بات کی تکذیب جو بالقطع والیقین ارشاد الہی عز وجل ہے اب یہ تکذیب کرنے والا اگر اسے ارشاد الہی عز وجل نہیں مانتا تو ایسے کو خدا سمجھا ہے جس کا یہ ارشاد نہیں حالانکہ خدا وہ ہے جس کا یہ ارشاد ہے تو اُس نے خدا کو کہاں جانا اور اگر اس کا ارشاد مان کر تکذیب کرتا ہے تو ایسے کو خدا سمجھا ہے جس کی بات

---

۱ القرآن الکریم ۶/ ۱۵۹ ۲ القرآن الکریم ۴/ ۵۹ ۳ القرآن الکریم ۴۳/ ۲۰ ۴ القرآن الکریم ۴۳/ ۸۲ ۵ القرآن الکریم ۶/ ۹۱

Fatawa Razawiyya Volume 15

It is permissible to deny Him, and since God is pure and above and beyond all that, when did he ever know God? The result is the same: "He who takes his own desire as his god"[1] (Quran 25:43). And from here it becomes clear that in this ignorance of Allah, after the mere atheists who deny the existence of God altogether, the heaviest portion belongs to these Wahhabis, Ismailis, and especially Deobandis. While other disbelievers became kafir because they denied God or attributed defects to Him, it would be difficult to find anyone among them so openly audacious as to say with their own tongue that yes, their God is capable of lying, and not just lying but every rotten defect, every foul and impure filth imaginable. Even Jews and Christians would perhaps hesitate to say such things. This blatant shamelessness fell to the lot of these gentlemen, that they boldly declare their deity's being a liar and tainted with defects as permissible, and they write about it, publish it, and consider the perfection of Islam to depend upon it. "And those who have wronged will come to know to what [kind of] return they will be returned."[2] (Quran 26:227) Warning: Everything stated in these few pages is, by the grace of Allah the Almighty, detailed and proven in the books and treatises of this humble servant and his companions. If Muslims remember these words, they will surely stay away from the shadows of all these irreligious people, flee from their presence, loathe their names, and not fall into the trap of their deceitful claims of "Allah said and the Messenger said." "Allah keeps firm those who believe, with the firm word, in worldly life..."[3] So, by His help, it is clear here, and God willing, the Generous, God willing, the Generous, God willing, the Generous, God willing, the Generous, on the day of tomorrow, He will be the one who removes the veil, meaning Allah will keep the believers steadfast on the true religion in the life of this world and in the Hereafter. And Allah is Powerful, and Allah is Forgiving, Merciful. And praise be to Allah, and to Him belongs the refuge. And may the peace and blessings of Allah the Almighty be upon the best of His creation, Muhammad, and his family, his companions, his son, and his entire party. Ameen, and all praise is due to Allah, Lord of the worlds.

[Seal: Majlis of Dawatelslami]

[1] The Holy Quran 25/43 [2] The Holy Quran 26/227 [3] The Holy Quran 14/27

Page 554 of 742

फतावा रज़विया जिल्द 15

उसे झुठलाना जायज़ है, और खुदा तो इन सब से पाक, परे और बुलंद व बाला है, फिर उसने खुदा को कब पहचाना? हासिल यही हुआ कि "जिसने अपनी ख़्वाहिश (इच्छा) को अपना खुदा बना लिया"[1] (कुरान 25:43)। और यहाँ से स्पष्ट हुआ कि अल्लाह की इस अज्ञानता में, उन कोरे नास्तिकों के बाद जो खुदा के वजूद (अस्तित्व) से ही इनकार करते हैं, सबसे भारी हिस्सा इन वहाबियों, इस्माइलियों और खासकर देवबंदियों का है। अन्य काफिर तो इसलिए काफिर हुए कि उन्होंने खुदा को झुठलाया या उस पर ऐब (दोष) लगाया, लेकिन उनमें ऐसा कोई खुला बेबाक मिलना मुश्किल होगा जो अपनी ज़बान से खुद कहे कि हाँ, उसका खुदा झूठा हो सकता है, और न केवल झूठ बल्कि हर सड़े से सड़ा ऐब, हर नापाक से नापाक गंदगी के बारे में सुनने के काबिल है। शायद यहूदी और ईसाई भी ऐसा कहने में झिझकें। यह बेशर्मी इन्हीं साहबों के हिस्से में आई कि वे अपने माबूद (उपास्य) के कज़्ज़ाब (झूठा) और ऐब-आलूदा (दोषपूर्ण) होने को धड़ल्ले से जायज़ करार दें, और उस पर तहरीर करें, लिखें, छापें और इसी पर कामिल (पूर्ण) इस्लाम का दारोमदार समझें। "और अब ज़ालिमों को मालूम हो जाएगा कि वे किस करवट पलटेंगे।"[2] (कुरान 26:227) चेतावनी: इन चंद पन्नों में जो कुछ बयान हुआ है, वह अल्लाह तआला के फ़ज़ल से इस फकीर और उसके साथियों की किताबों और रिसालों में विस्तार से और सप्रमाण मौजूद है। मुसलमान इन बातों को याद रखें तो ज़रूर इन तमाम बेदीनों के साये से बचें, उनकी परछाईं से दूर भागें, उनके नाम से घिन करें, उनके'अल्लाह ने कहा और रसूल ने कहा' के धोखे के जाल में न फंसे। "अल्लाह ईमान वालों को मज़बूत बात (कलमा-ए-तय्यबा) के ज़रिए दुनिया की ज़िंदगी में साबित-क़दम (अटल) रखता है..."[3] तो अल्लाह की मदद से यहीं स्पष्ट हो गया और इन्शा अल्लाह अल-करीम, इन्शा अल्लाह अल-करीम, इन्शा अल्लाह अल-करीम, इन्शा अल्लाह अल-करीम, कल के दिन वह परदा हटा देगा यानी अल्लाह ईमान वालों को हक़ दीन पर दुनिया की ज़िंदगी में और आख़िरत में साबित-क़दम रखेगा। और अल्लाह क़ादिर है, और अल्लाह गफ़ूरुर्रहीम है। और तमाम तारीफें अल्लाह के लिए हैं और वही मक़सूद है। और अल्लाह तआला की रहमतें नाज़िल हों उसकी बेहतरीन मख्लूक मुहम्मद पर और उनकी आल, असहाब, उनके बेटे और उनकी पूरी जमात पर। आमीन, और तमाम तारीफें अल्लाह रब्बुल आलमीन के लिए हैं।

[मुहर: मज्लिस-ए-दावत-ए-इस्लामी]

[1] अल-कुरानुल करीम 25/43 [2] अल-कुरानुल करीम 26/227 [3] अल-कुरानुल करीम 14/27

جھٹلانا روا ہے اور خدا اس سے پاک و وراء و بلند و بالا تو اس نے خدا کو کب جانا، حاصل وہی ہوا کہ "اِتَّخَذَ اِلٰـہَہٗ ہَوٰىہُ" ۱۸ (اپنی خواہش کو اپنا خدا ٹھہرا لیا۔ ت) اور یہاں سے ظاہر ہوا کہ اس جہلِ باللہ میں نرے دہریوں کے بعد جو سرے سے وجود خدا کے منکر ہیں سب سے بھاری حصہ ان وہابیوں اسمعیلیوں خصوصاً دیوبندیوں کا ہے کہ اور کافر تو اس سے کافر ہوئے کہ انھوں نے خدا کو جھٹلایا خدا کو عیب لگایا مگر اُن میں ایسا کھلا بیباک مشکل سے نکلے گا جو اپنی زبان سے خود ہی کہے کہ ہاں ہاں اُس کا خدا جھوٹا ہونے اور نہ صرف جھوٹ بلکہ ہر سڑے سے سڑے عیب ہر ناپاک سی ناپاک گندگی میں سننے کے قابل ہے یہودی نصرانی بھی شاید اسے کہتے جھجھکیں گے، یہ دھوٹی دھائی دیدے کی صفائی، انہی صاحبوں کے حصہ میں آئی کہ اپنے معبود کے کذاب عیبی آلودہ ہونے کو دھڑلے سے جائز کریں اور اس پر تحریر کریں لکھیں چھاپیں اسی پر کمالِ اسلام کا مدار جانیں۔ "وَسَیَعْلَمُ الَّذِیْنَ ظَلَمُوْٓا اَیَّ مُنْقَلَبٍ یَّنْقَلِبُوْنَ" ۲۸ (اور اب جان جائیں گے ظالم کہ کس کروٹ پلٹا کھائیں گے۔ ت) تنبیہ: ان چند اوراق میں جو کچھ بیان ہوا کتب و رسائلِ فقیر و اصحابِ فقیر میں بحمدہ تعالٰی مبسوط و مبرہن ہیں، مسلمان انھیں حروف کو یاد رکھیں تو ضرور ضرور ان تمام بے دینوں کے سائے سے بچیں، انکی پرچھائیں سے دُور بھاگیں انکے نام سے گھن کریں، انکے قال اللہ و قال الرسول کے مکر کے جال میں نہ پھنسیں، "یُثَبِّتُ اللّٰہُ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِی الْحَیٰوۃِ الدُّنْیَا" تو بعونہ تعالٰی یہیں روشن ہوا اور ان شاء اللہ الکریم، ان شاء اللہ الکریم، ان شاء اللہ الکریم، ان شاء اللہ الکریم کل کے دن پر وہ برا فگن ہو یعنی ثابت رکھے اللہ ایمان والوں کو حق دین پر دنیا کی زندگی میں اور آخرت میں، واللہ قدیر واللہ غفور رحیم ط وللہ الحمد والیہ الصمد

وصلّی اللہ تعالٰی علی خیر خلقہ محمد و اٰلہ وصحبہ وابنہ وحزبہ اجمعین۔ آمین والحمد للہ رب العلمین

ط

[Seal: Majlis of Dawatelslami]

1 القرآن الکریم ۲۵ / ۲۳ 2 القرآن الکریم ۲۶ / ۲۲۷ 3 القرآن الکریم ۱۴ / ۲۷

Fatawa-e-Razvia Volume 15

Treatise Hujub al-Awar 'an Makhdum Bihar 1339 AH (Warding off the Defect from Makhdum Bihar)

Question 77: From Danapur, sent by Muhammad Hanif Khan, 8 Sha'ban 1339 AH. To the presence of the exalted Hazrat Maulana Maulvi Ahmad Raza Khan Sahib, may his high shadow endure. It is submitted that Ismail gave an example of a cobbler; the non-conformists (Ghair Muqallid) here say that Makhdum Sahib gave an example of goat droppings. What is the answer to this? Is there any treatise or fatwa of yours regarding this or not?

The Answer: In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger. Firstly: The attribution of any book or treatise to a great personality does not necessarily imply definitive proof [of authorship]. Many treatises, especially those attributed to the elders of the Chishti order, have no original proof of belonging to them. Secondly: The authenticity of a book does not mean that every sentence within it is authentic. There are many interpolations in the books of great scholars, a detailed account of which is provided in the book 'Al-Yawaqit wal-Jawahir' by Imam Arif Billah Abdul Wahhab Sha'rani.

Page 556 of 742

फतवा-ए-रज़विया जिल्द 15

रिसाला (लघुग्रंथ) हुजुबुल अवार अन मख्दूम बिहार 1339 हिजरी (मख्दूम बिहार से दोष को दूर करना)

मसअला 77: दानापुर से, प्रेषक मुहम्मद हनीफ खान, 8 शाबान 1339 हिजरी। बखिदमत फैज-दरजत जनाब आला हज़रत मौलाना मौलवी अहमद रजा खान साहब मद ज़िल्लहुल आली। गुजारिश है कि इस्माइल ने चमार से मिसाल दी, यहाँ के गैर-मुक़ल्लिद कहते हैं कि मख्दूम साहब ने मेंगनी से मिसाल दी है। इसका क्या जवाब है? हुज़ूर का कोई रिसाला या फतवा इस बारे में है या नहीं?

अल-जवाब (उत्तर): बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम। हम अल्लाह की प्रशंसा करते हैं और उसके महान रसूल पर दुरूद (शांति) भेजते हैं। पहला: किसी किताब या रिसाले का किसी बुज़ुर्ग के नाम से मंसूब (संबद्ध) होना उससे निश्चित प्रमाण को अनिवार्य नहीं बनाता। बहुत से रिसाले, विशेष रूप से चिश्ती सिलसिले के बुजुर्गों के नाम से मंसूब हैं, जिनका वास्तव में कोई प्रमाण नहीं है। दूसरा: किसी किताब का प्रामाणिक होना उसके हर वाक्य के प्रामाणिक होने को सिद्ध नहीं करता। महान विद्वानों की किताबों में बहुत से इल्हाक़ात (बाद में जोड़ी गई बातें) हैं, जिनका विस्तृत विवरण इमाम आरिफ़ बिल्लाह अब्दुल वहाब शेरानी की किताब 'अल-यवाक़ीत वल-जवाहिर' में है।

पेज 556/742

فتاویٰ رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

رسالہ حجب العوار عن مخدوم بہار ۱۳۳۹ھ (مخدوم بہار سے عیب کو روکنا)

مسئلہ ۷۷: از داناپور مرسلہ محمد حنیف خان ۸ شعبان ۱۳۳۹ھ بخدمت فیضدر جت جناب اعلیحضرت مولانا مولوی احمد رضا خان صاحب مد ظلہ العالی، گزارش ہے کہ اسمعیل نے چمار سے مثال دی، یہاں کے غیر مقلد کہتے ہیں کہ مخدوم صاحب نے مینگنی سے مثال دی ہے اس کا کیا جواب ہے حضور کا کوئی رسالہ یا فتوی ہے اس بارے میں ہے یا نہیں؟

الجواب: بسم اللہ الرحمن الرحیم نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم اولاً: کوئی کتاب یا رسالہ کسی بزرگ کے نام سے منسوب ہونا اس سے ثبوت قطعی کو مستلزم نہیں، بہت رسالے خصوصاً اکابر چشت کے نام منسوب ہیں جس کا اصلاً ثبوت نہیں۔ ثانیاً: کسی کتاب کا ثابت ہونا اس کے ہر فقرے کا ثابت ہونا نہیں، بہت اکابر کی کتابوں میں الحاقات ہیں جن کا مفصل بیان کتاب الیواقیت والجواھر امام عارف باللہ عبدالوہاب شعرانی میں ہے۔

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

May the mercy of Allah Almighty be upon him, especially in the words of Hazrat Shaykh al-Akbar (may Allah be pleased with him), where there are countless interpolations. Clear, manifest blasphemies have been included, regarding which it is quoted from Durr al-Mukhtar and Abu Sa'ud:

[Arabic Box Left: We are certain that some Jews fabricated these passages against the Shaykh (may Allah sanctify his secret).] [Urdu Box Right: We are certain that some Jews have fabricated these passages against the Shaykh (may Allah sanctify his secret).]

In the book of Makhdum Sahib himself, 'Aqa'id Tarjuma Umdat al-Kalam', it says:

[Persian Box Left: Quraysh was the great grandfather of Mustafa (peace be upon him) and he had two sons: one was named Hashim and the second was named Taym. The Prophet is from the lineage of Hashim and Abu Bakr is from the lineage of Taym.] [Urdu Box Right: The name of Hashim's father was Quraysh, and he had two sons, one named Hashim and the other Taym. The Prophet is from the lineage of Hashim and Abu Bakr is from the lineage of Taym.]

Could even the most ignorant person say that Hashim's father's name was Quraysh and that he had two sons, Hashim and Taym? We can never accept such an attribution to Makhdum Sahib; it must be an interpolation by some ignorant person, and not, God forbid, an insult to the status of Prophethood; this is an interpolation by someone from among the Wahhabis.

Thirdly: Imam Hujjat-ul-Islam Ghazali (may Allah sanctify his noble secret) says in 'Ihya al-Ulum':

[Arabic Box Left: It is not permissible to attribute a major sin to a Muslim without verification. Yes, it is permissible to say that Ibn Muljam killed Ali and Abu Lu'lu' killed Umar (may Allah be pleased with both of them), as this is proven through mass transmission. Therefore, it is not permissible to label a Muslim with transgression or disbelief without verification.] [Urdu Box Right: That is, it is forbidden (haram) to attribute a major sin (Kabira) to any Muslim without verification. Yes, it is permissible to say that Ibn Muljam killed Mawla Ali and Abu Lu'lu' killed the Commander of the Faithful, Umar (may Allah be pleased with both of them), as this is proven through mass transmission (tawatur). So, it is not permissible at all to attribute disbelief (kufr) or transgression (fisq) to any Muslim without verification.]

After this, he mentioned those Hadiths from which it is proven that one who calls someone an unbeliever becomes an unbeliever himself if the other person was not an unbeliever. Similarly, one who attributes transgression (fisq) to someone becomes a transgressor himself if the other person was not a transgressor. The mere printing of a book does not make it 'mutawatir' (mass-transmitted), because the original manuscript for printing might have been found in some cupboard, then transcribed and copied. In such clear matters from any book that is speculatively attributed to some great personality... chains of narration (isnad) are a different matter, and such...

---

1. Durr al-Mukhtar, Chapter of the Apostate, Mujtabai Press, Delhi, 1/358.
2. Kitab al-Aqa'id, Translation of Umdat al-Kalam.
3. Ihya Ulum al-Din, Book of the Evils of the Tongue, The Eighth Evil: Cursing, Matba'at al-Mashhad al-Husayni, Cairo, 3/125.

फतावा रज़विया (जिल्द 15)

उन पर अल्लाह सर्वशक्तिमान की दया हो, विशेष रूप से हज़रत शेख अल-अकबर (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के कलाम में अनगिनत मिलावटें हैं। स्पष्ट, प्रकट कुफ्र (ईश-निंदा) भर दिए गए हैं, जिसके बारे में 'दुर्रे मुख्तार' और 'अबू सऊद' से उद्धृत किया गया है:

[अरबी बॉक्स बायां: हमें यकीन है कि शेख (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे) पर ये इबारतें कुछ यहूदियों ने गढ़ दी हैं।] [उर्दू बॉक्स दायां: हमें यकीन है कि शेख (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे) पर ये इबारतें कुछ यहूदियों ने गढ़ दी हैं।]

हज़रत मखदूम साहब की ही किताब 'अक़ायद तर्जुमा उम्दतुल कलाम' में है:

[फ़ारसी बॉक्स बायां: कुरैश मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के परदादा थे और उनके दो बेटे थे: एक का नाम हाशिम था और दूसरे का नाम तैम। पैग़म्बर हाशिम के वंश से हैं और अबू बक्र तैम के वंश से हैं।] [उर्दू बॉक्स दायां: हाशिम के पिता का नाम कुरैश था, और उनके दो बेटे थे, एक हाशिम और दूसरा तैम। पैग़म्बर हाशिम की नस्ल से और अबू बक्र तैम की नस्ल से हैं।]

क्या कोई बड़े से बड़ा अज्ञानी भी ऐसी बात कह सकता है कि हाशिम के पिता का नाम कुरैश था, और उनके दो बेटे थे, एक हाशिम और दूसरा तैम? हम मखदूम साहब की ओर ऐसी किसी भी बात के होने को हरगिज़ स्वीकार नहीं कर सकते, यह निश्चित रूप से किसी अज्ञानी की मिलावट है, और न कि (अल्लाह न करे) रिसालत की शान की तौहीन; यह वहाबियों में से ही किसी की मिलावट है।

तीसरा: इमाम हुज्जतुल इस्लाम गज़ाली (अल्लाह उनके पवित्र रहस्य को और ऊँचा करे) 'एहयाउल उलूम' में फरमाते हैं:

[अरबी बॉक्स बायां: किसी मुसलमान की ओर बिना जाँच-पड़ताल के किसी कबीरा गुनाह की निस्बत करना जायज़ नहीं है। हाँ, यह कहना जायज़ है कि इब्ने मुल्जम ने अली को और अबू लुअलुआ ने उमर (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) को कत्ल किया, क्योंकि यह मुतवातिर से साबित है। इसलिए किसी मुसलमान पर बिना तहकीक के फिस्क या कुफ्र का इल्जाम लगाना जायज़ नहीं है।] [उर्दू बॉक्स दायां: यानी किसी मुसलमान की ओर बिना जाँच-पड़ताल के किसी कबीरा (बड़ा पाप) की निस्बत करना हराम है। हाँ, यह कहना जायज़ है कि इब्ने मुल्जम ने मौला अली और अबू लुअलुआ ने अमीरुल मोमिनीन उमर (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) को शहीद किया कि यह तो मुतवातिर से

साबित है, तो किसी मुसलमान की ओर बिना जाँच-पड़ताल के कुफ़्र या फिस्क (पाप) की निस्बत मूल रूप से जायज़ नहीं है।]

इसके बाद उन्होंने उन हदीसों का ज़िक्र फरमाया जिनसे यह सिद्ध होता है कि किसी को काफ़िर कहने वाला स्वयं काफ़िर हो जाता है यदि वह काफ़िर नहीं था। इसी प्रकार, किसी की ओर फिस्क की निस्बत करने वाला स्वयं फासिक हो जाता है यदि वह फासिक नहीं था। किसी किताब का छप जाना उसे 'मुतवातिर' नहीं बना देता क्योंकि छपाई का असली वह नुस्खा है जो किसी अलमारी में मिला, उससे नक़ल करके कॉपी बनाई गई। सीधी-साफी बातों में किसी किताब से कि जो केवल ज़न्नी (अनुमान) तौर पर किसी बुज़ुर्ग की तरफ मंसूब हो... इसनाद और बात है, और ऐसे...

---

1. दुर्रे मुख्तार, बाबुल मुर्तद, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 358/1
2. किताबुल अक़ायद, तर्जुमा उम्दतुल कलाम
3. एहयाउल उलूम वद्दीन, किताब आफ़ातुल लिसान, आठवीं आफत: लानत, मतबा अल-मशहद अल-हुसैनी, काहिरा, 3/125

رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ ہے خصوصاً حضرت شیخ اکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ کے کلام میں تو الحاقات کی گنتی نہیں، کھلے ہوئے صریح کفر بھر دئے ہیں، جس پر در مختار ابو السعود سے نقل کیا:

تیقنا ان بعض الیھود افترھا علی الشیخ قدس اللہ سرہ | ہم کو یقین ہے کہ شیخ قدس سرہ پر یہ عبارتیں بعض یہودیوں نے گھڑ دی ہیں۔

حضرت مخدوم صاحب ہی کی کتاب عقائد ترجمہ عمدۃ الکلام میں ہے:

قریش اعلی جد مصطفی بود واو دو پسر داشت یکے را نام ہاشم بود و دوم را نام تیم پیغمبر از نسل ہاشم است وابو بکر از نسل تیم است۔ | ہاشم کے باپ کا نام قریش تھا، اور ان کے دو بیٹے تھے، ایک ہاشم دوسرا تیم، پیغمبر ہاشم کی نسل سے اور ابو بکر تیم کی نسل سے ہیں۔

کوئی جاہل سے جاہل ایسی بات کہہ سکتا ہے کہ ہاشم کے باپ کا نام قریش تھا، اور انکے دو بیٹے تھے، ایک ہاشم دوسرا تیم۔ ہم ہرگز ایسی نسبت بھی مخدوم صاحب کی طرف نہیں مان سکتے ضرور کسی جاہل کا الحاق ہے نہ کہ معاذ اللہ توہینِ شانِ رسالت یہ وہابیہ ہی میں سے کسی کا الحاق ہے۔

ثالثاً: امام حجتہ الاسلام غزالی قدس سرہ العالی احیاء العلوم میں فرماتے ہیں:

لا تجوز نسبۃ مسلم الی کبیرۃ من غیر تحقیق نعم یجوز ان یقال قتل ابن ملجم علیا وقتل ابو لؤلؤہ عمر رضی اللہ تعالٰی عنھما فان ذلک ثبت متواترا فلا یجوزان یرمی المسلم بفسق او کفر من غیر تحقیق۔ | یعنی کسی مسلمان کی طرف کسی کبیرہ کی نسبت بلا تحقیق حرام ہے ۔ ہاں یہ کہنا جائز ہے کہ ابو

ملجم نے مولا علی اور ابولؤلؤ نے امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما کو شہید کیا کہ یہ تواتر سے ثابت ہے، تو کسی مسلمان کی طرف بلا تحقیق کفر یا فسق کی نسبت اصلاً جائز نہیں۔

اس کے بعد وہ احادیث ذکر فرمائیں جن سے ثابت ہے کہ کسی کو کافر کہنے والا خود کافر ہو جاتا ہے اگر وہ کافر نہ تھا۔ یوں ہی فسق کی طرف نسبت کرنے والا فاسق ہو جاتا ہے اگر وہ فاسق نہ تھا۔ کتاب کا چھپ جانا اسے متواتر نہیں کر دیتا کہ چھاپے کا اصل وہ نسخہ ہے جو کسی الماری میں ملا اس سے نقل کر کے کاپی ہوئی سیدھی صاف باتوں میں کسی کتاب سے کہ ظنی طور پر کسی بزرگ کی طرف منسوب ہو۔ اسناد اور بات ہے، اور ایسے

---

1 در مختار باب المرتد مطبع مجتبائی دہلی ۳۵۸/۱ 2 کتاب عقائد ترجمہ عمدۃ الکلام 3 احیاء العلوم والدین کتاب آفات اللسان الآفۃ الثامنۃ اللعن مطبعۃ المشہد الحسینی القاہرہ ۳/ ۱۲۵

Vol. 15 - Fatawa Razawiyya

Regarding the matter which has been made a basis for a word of blasphemy and from which a certificate of permissibility for insulting the status of Prophethood is to be brought; reliance on it is another matter. According to scholars, the minimum level of proof was that the narrator should have a continuous chain of reliable narrators up to the author. Khatib Baghdadi narrates through Al-Rahman Salmi from the Commander of the Faithful, Umar Farooq Al-Azam (may Allah be pleased with him), that he said:

"If one of you finds a book containing knowledge that he has not heard from a scholar, let him fetch a vessel and water and soak it in it until its blackness mixes with its whiteness." - 1	**As long as one of you finds a book with knowledge in it and has not heard it from a scholar, then he should call for water in a vessel and submerge the book in it so that the ink and paper all become one.**

Fatawa Hadithiyya of Imam Zainuddin Iraqi states:

"For a person to transmit what he does not have a narration for is not permissible by the consensus of the people of knowledge." - 2	**Meaning, there is a consensus among the scholars that it is not permissible for a person to narrate something for which he does not have a continuous chain of transmission.**

Yes, if he has a correct, reliable manuscript which he himself or some reliable person has compared with the author's original manuscript, or with a correct, reliable manuscript which has been compared with the author's original manuscript, or if there are more intermediaries and all are known to be reliable in this way, then this is also a method of narration. And it is permissible to attribute the text of such a manuscript as the statement of the author. It is stated in Fatawa Hadithiyya:

"They said: whatever is found in a manuscript of a work, if the accuracy of the manuscript is trusted, such as by the author himself or another reliable person comparing it with the original, or with a branch (copy) compared with the original, and so on, it is permissible to assert its attribution to the author of that book; and if it is not verified, it is not asserted." - 3

Meaning, the scholars have said that if a statement is found in any manuscript of a work, if there is reliance on the accuracy of the manuscript - such as the author himself or another reliable person having compared this manuscript with the original of the author, or with a manuscript that was compared with the original, and so on down to the narrator - then it is permissible to say that the author wrote this in such-and-such a book; otherwise, it is not permissible.

1. Al-Fatawa al-Hadithiyya, referencing Al-Khatib, section on 'Indeed it is not valid for a person...', Al-Matba'ah al-Jamaliyah, Egypt, p. 65
2. Al-Fatawa al-Hadithiyya, referencing Al-Khatib, section on 'Indeed it is not valid for a person...', Al-Matba'ah al-Jamaliyah, Egypt, p. 64
3. Al-Fatawa al-Hadithiyya, referencing Al-Khatib, section on 'Indeed it is not valid for a person...', Al-Matba'ah al-Jamaliyah, Egypt, p. 65

खंड पंद्रहवाँ (15) - फतावा रजविया

उस मामले में जिसे कुफ्र के कलमे का आधार बनाया गया है और जिससे रिसालत (पैग़म्बरी) की शान में तौहीन (अपमान) के जायज़ होने का प्रमाण लाया जाना है; उस पर भरोसा करना एक अलग बात है। विद्वानों के अनुसार, प्रमाण का न्यूनतम स्तर यह था कि वर्णनकर्ता के पास लेखक तक भरोसेमंद सूत्रों के माध्यम से एक निरंतर श्रृंखला होनी चाहिए। खतीब बगदादी अल-रहमान सलमी के माध्यम से अमीरुल मोमिनीन उमर फारूक-ए-आजम (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत करते हैं कि उन्होंने फरमाया:

"यदि तुम में से किसी को ऐसी पुस्तक मिले जिसमें ज्ञान हो जिसे उसने किसी विद्वान से न सुना हो, तो वह एक बर्तन और पानी मंगाए और उसे उसमें भिगो दे यहाँ तक कि उसकी कालिख उसकी सफेदी में मिल जाए।" - 1

जब तक तुम में से कोई एक ऐसी किताब पाए जिसमें ज्ञान की बात हो और उसने उसे किसी विद्वान से न सुना हो, तो वह बर्तन में पानी मंगाकर उस किताब को उसमें डुबो दे ताकि स्याही और सफेदी सब एक हो जाए।

इमाम ज़ैनुद्दीन इराकी की फतावा हदीसिया से है:

"किसी व्यक्ति के लिए उस चीज़ को बयान करना जिसका उसके पास निरंतर प्रमाण (रिवायत) न हो, विद्वानों की आम सहमति (इजमा) के अनुसार जायज़ नहीं है।" - 2

यानी, उलेमा-ए-किराम का इजमा है कि आदमी जिस बात की सनद (प्रमाण श्रृंखला) मुत्तसिल (निरंतर) न रखता हो, उसका बयान करना उसके लिए हलाल नहीं है।

हाँ, यदि उसके पास एक सही, विश्वसनीय पांडुलिपि (नुस्खा) हो जिसे उसने स्वयं या किसी विश्वसनीय व्यक्ति ने स्वयं लेखक की मूल पांडुलिपि से मिलाया हो, या उस सही विश्वसनीय पांडुलिपि से जिसका मिलान लेखक की मूल पांडुलिपि से किया गया था, या यदि बीच में अधिक सूत्र हों और उन सभी का इसी तरह विश्वसनीय होना ज्ञात हो, तो यह भी रिवायत का एक तरीका है। और ऐसी पांडुलिपि के इबारत (पाठ) को लेखक का कथन बताना जायज़ है। फतावा हदीसिया में है:

"उन्होंने कहा: किसी रचना की पांडुलिपि में जो कुछ पाया जाए, यदि पांडुलिपि की शुद्धता पर भरोसा हो, जैसे कि लेखक ने स्वयं या किसी अन्य विश्वसनीय व्यक्ति ने मूल से, या मूल से मिलान की गई किसी शाखा (प्रति) से उसका मिलान किया हो, और इसी तरह, तो उस पुस्तक के लेखक के प्रति इसके श्रेय का दावा करना जायज़ है; और यदि इसकी पुष्टि नहीं होती है, तो दावा नहीं किया जाता है।" - 3

यानी, उलेमा ने फरमाया कि जो इबारत किसी रचना के किसी नुस्खे में मिले, यदि नुस्खे की शुद्धता पर भरोसा है—इस तरह कि उस नुस्खे को स्वयं लेखक ने या किसी अन्य विश्वसनीय व्यक्ति ने विशेष रूप से लेखक के मूल से मिलाया हो, या उस नुस्खे से जिसे मूल से मिलाया गया था, इसी प्रकार इस वर्णनकर्ता तक—तब तो यह कहना जायज़ है कि लेखक ने फलां किताब में यह लिखा है, अन्यथा जायज़ नहीं।

1. अल-फतावा अल-हदीसिया, अल-खतीब के हवाले से, विषय: 'वास्तव में एक व्यक्ति के लिए यह मान्य नहीं है...', अल-मत्बा अल-जमालिया, मिस्र, पृष्ठ 65
2. अल-फतावा अल-हदीसिया, अल-खतीब के हवाले से, विषय: 'वास्तव में एक व्यक्ति के लिए यह मान्य नहीं है...', अल-मत्बा अल-जमालिया, मिस्र, पृष्ठ 64
3. अल-फतावा अल-हदीसिया, अल-खतीब के हवाले से, विषय: 'वास्तव में एक व्यक्ति के लिए यह मान्य नहीं है...', अल-मत्बा अल-जमालिया, मिस्र, पृष्ठ 65

امر میں جسے مسند کلمہ کفر بنایا اور اس سے توہین شانِ رسالت کے جواز پر سند لانا ہے، اس پر اعتماد اور بات، علماء کے نزدیک ادنی درجہ ثبوت یہ تھا کہ ناقل کے لئے مصنف تک سند مسلسل متصل بذریعہ ثقات ہو، خطیب بغدادی بطریق الرحمن سلمی امیر المومنین عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی کہ فرمایا:

اذا وجد احدکم کتابا فیه علم لم یسمعه عن عالم فلیعد باناء وماء فلینقعه فیه حتی یختلط سواده فی بیاضه - 1

جب تک تم میں کوئی ایک کتاب پائے جس میں علم کی بات ہے اور اسے کسی عالم سے نہ سنا تو برتن میں پانی منگا کر وہ کتاب اس میں ڈبودے کہ سیاہی سپیدی سب ایک ہو جائے۔

فتاوی حدیثیہ امام زین الدین عراقی سے ہے:

نقل الانسان مالیس له به روایة غیر سائغ بالاجماع عند اهل الدرایة - 2

یعنی علمائے کرام کا اجماع ہے کہ آدمی جس بات کی سند متصل نہ رکھتا ہو اس کا نقل اسے حلال نہیں۔

ہاں اگر اس کے پاس نسخہ صحیحہ معتمدہ ہو کہ خود اس نے یا کسی ثقہ معتمد نے خود اصل نسخہ مصنف سے مقابلہ کیا یا اس نسخہ صحیحہ معتمدہ سے جس کا مقابلہ اصل نسخہ مصنف یا اور ثقہ نے کیا وسائط زیادہ ہوں تو سب کا اسی طرح کے معتمدات ہونا معلوم ہو تو یہ بھی ایک طریقہ روایت ہے اور ایسے نسخہ کی عبارت کو مصنف کا قول بتانا جائز، فتاوی حدیثیہ میں ہے:

قالوا ماوجد فی نسخة من تصنیف فان وثق بصحة النسخة بان قابلها المصنف او ثقه غیره بالاصل او بفرع مقابل بالاصل وهکذا جاز الجزم بنسبتها الی صاحب ذلك الکتاب وان لم یوثق لم یجزم - 3

یعنی علماء نے فرمایا جو عبارت کسی تصنیف کے کسی نسخہ میں ملے اگر صحت نسخہ پر اعتماد ہے یوں کہ اس نسخہ کو خود مصنف یا کسی اور ثقہ نے خاص اصل مصنف سے مقابلہ کیا ہے یا اس نسخہ سے جسے اصل پر مقابلہ کیا تھا، یوں ہی اس ناقل تک، جب تو یہ کہنا جائز ہے کہ مصنف نے فلاں کتاب میں یہ لکھا ورنہ جائز نہیں۔

1 الفتاوی الحدیثیة بحواله الخطیب مطلب فی ان الانسان لایصح له الخ المطبعة الجمالیة مصر ص ۶۵

2 الفتاوی الحدیثیة بحواله الخطیب مطلب فی ان الانسان لایصح له الخ المطبعة الجمالیة مصر ص ۶۴

3 الفتاوی الحدیثیة بحواله الخطیب مطلب فی ان الانسان لایصح له الخ المطبعة الجمالیة مصر ص ۶۵

Fatawa Razawiya (Volume 15)

In the Muqaddimah (Introduction) of Imam Abu Amr bin al-Salah, it is narrated from Urwa bin Zubayr (may Allah be pleased with both of them) that he said to his son Hisham: "Have you written it down?" He replied: "Yes." He asked: "Have you compared (verified) it?" He replied: "No." He said: "Lam tuktab, lam tuktanib (You haven't truly written it, you haven't recorded it)." In the same work, it is mentioned from Imam Shafi'i and Yahya bin Abi Kathir that both said:

Whoever writes but does not verify (compare with the original) is like someone who enters water but does not perform Istinja (purification).

It is also stated in it:

When someone intends to quote from a book attributed to an author, he should not say "So-and-so said such-and-such" unless he is certain of the accuracy of the copy by having compared it himself, or a trustworthy person compared it with multiple original copies.

It is also stated in it:

Someone studies a book attributed to a specific author and quotes from it without being certain of the accuracy of the copy, saying "So-and-so said this-and-that" or "So-and-so mentioned this-and-that". The correct view is what we have previously mentioned. And according to the wording of al-Fatawa al-Hadithiyyah from him: The correct view is that this is not permissible.

A person sees a passage in a book attributed to a specific author and quotes it, saying that the author said so, even though he has no certainty about the correctness of the copy (due to the aforementioned reason that he or another trustworthy person should have compared it directly or through reliable intermediaries with the author's original manuscript). For instance, if he says so-and-so said such-and-such, or so-and-so mentioned such-and-such, the truth is that this is impermissible.

---

1. Muqaddimah Ibn al-Salah, Al-Naw' al-Khamis wa al-Ishrun, Farooqi Kutub Khana Multan, p. 92
2. Muqaddimah Ibn al-Salah, Al-Naw' al-Khamis wa al-Ishrun, Farooqi Kutub Khana Multan, p. 92

3. Muqaddimah Ibn al-Salah, Al-Naw' al-Rabi' wa al-Ishrun, Farooqi Kutub Khana Multan, p. 87
4. Muqaddimah Ibn al-Salah, Al-Naw' al-Rabi' wa al-Ishrun, Farooqi Kutub Khana Multan, p. 87
5. Al-Fatawa al-Hadithiyyah, Topic: It is not correct for a person to say, etc. Al-Matba'ah al-Jamaliyah Egypt, p. 65

फतावा रज़विया (जिल्द 15)

इमाम अबू अम्र बिन अल-सलाह की 'मुकद्दमा' में उर्वा बिन जुबैर (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) से रिवायत है कि उन्होंने अपने साहबज़ादे हिशाम से फ़रमाया: क्या तुमने लिख लिया? कहा: हाँ। क्या मुक़ाबला (सत्यापित) कर लिया? कहा: नहीं। फ़रमाया: "लम तुकतब, लम तुकतनिब" यानी तुमने लिखा ही नहीं। इसी में इमाम शाफ़ई और यहया बिन अबी कसीर से है कि इन दोनों साहबों ने फ़रमाया:

जिसने लिखा और मुक़ाबला नहीं किया, वह वैसा ही है जैसे कोई पानी में दाखिल हुआ और इस्तिनजा नहीं किया।

इसी में है:

जब कोई किसी ऐसी किताब से कुछ नकल करना चाहे जो किसी लेखक के नाम से मशहूर हो, तो उसे यह नहीं कहना चाहिए कि 'फलां ने ऐसा कहा' जब तक कि वह उस नुस्खे (कॉपी) की सत्यता पर आश्वस्त न हो जाए, इस तरह कि उसने स्वयं या किसी भरोसेमंद व्यक्ति ने उसे कई मूल प्रतियों से मिलाया हो।

इसी में है:

कोई व्यक्ति किसी विशेष लेखक की ओर श्रेय दी गई किताब को पढ़ता है और उस नुस्खे की शुद्धता का भरोसा किए बिना उससे उद्धरण देता है, यह कहते हुए कि 'फलां ने ऐसा-ऐसा कहा' या 'फलां ने इसका उल्लेख किया'। सही बात वही है जो हमने पहले बताई है। और अल-फ़तावा अल-हदीथिया के शब्दों के अनुसार: सही बात यह है कि यह जायज़ नहीं है।

किसी विशेष लेखक की किताब में एक इबारत (पैराग्राफ) देखकर आदमी नकल कर देता है कि लेखक ने ऐसा कहा, जबकि उसे नुस्खे की शुद्धता का भरोसा (उक्त कारण से कि मूल नुस्खे से उसने या किसी भरोसेमंद व्यक्ति ने सीधे या विश्वसनीय सूत्रों के माध्यम से मिलान किया हो) प्राप्त नहीं है। उदाहरण के लिए, वह कहे कि फलां ने ऐसा-ऐसा कहा या फलां ने ऐसा ज़िक्र किया, तो सच यह है कि यह नाजायज़ है।

1. मुकद्दमा इब्न अल-सलाह, अल-नौ अल-खामिस वल-इश्रून, फ़ारूक़ी कुतुब खाना मुल्तान, पृ. 92
2. मुकद्दमा इब्न अल-सलाह, अल-नौ अल-खामिस वल-इश्रून, फ़ारूक़ी कुतुब खाना मुल्तान, पृ. 92
3. मुकद्दہ इब्न अल-सलाह, अल-नौ अर-ऱाबे वल-इश्रून, फ़ारूक़ी कुतुब खाना मुल्तान, पृ. 87
4. मुकद्दہ इब्न अल-सलाह, अल-नौ अर-ऱाबे वल-इश्रून, फ़ारूक़ी कुतुब खाना मुल्तान, पृ. 87
5. अल-फ़तावा अल-हदीथिया, विषय: यह कि इंसान के लिए कहना सही नहीं है इत्यादि, अल-मतबअह अल-जमालिया मिस्र, पृ. 65.

مقدمہ امام ابوعمر وبن الصلاح میں عروہ بن زبیر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے ہے کہ انھوں نے اپنے صاحبزادے ہشام سے فرمایا: تم نے لکھ لیا؟ کہا: ہاں۔ مقابلہ کرلیا؟ کہا: نہ۔ فرمایا: لم تکتب لم تکتنب[1] تم نے لکھا ہی نہیں۔ اسی میں امام شافعی و یحیٰی بن ابی کثیر سے ہے کہ دونوں صاحبوں نے فرمایا:

من کتب ولم یعارض کمن دخل الماء ولم یستنج[2]

جس نے لکھا اور مقابلہ نہ کیا وہ ایسا ہے کہ پانی میں داخل ہے اور استنجانہ کیا۔

اسی میں ہے:

اذا اراد ان ینقل من کتاب منسوب الی مصنف فلا یقل "قال فلان کذا وکذا" الا اذا وثق بصحة النسخة بان قابلها هو وثقة غیره بأصول متعددة[3].

جب کسی کتاب سے کہ کسی مصنف کی طرف منسوب ہے کچھ نقل کرنا چاہے تو یوں نہ کہے کہ مصنف نے ایسا کہا جب تک کہ صحت عامہ نسخہ پر اعتماد نہ ہو یوں کہ اس نے خواہ اور ثقہ نے اس متعدد صحیح نسخوں سے مقابلہ کیا ہو۔

اسی میں ہے:

يطالع احدهم كتاباً منسوباً الى مصنف معين وينقل منه عنه من غير ان يثق بصحة النسخة قائلاً "قال فلان كذاوكذا او ذكر فلان كذا وكذا" والصواب ماقدمناه اهـ[4] ولفظ الفتاوى الحديثية عنه والصواب ان ذلك لا يجوز[5].

کسی معین مصنف کی طرف منسوب کتاب میں ایک عبارت دیکھ کر آدمی نقل کر دیتا ہے کہ مصنف نے ایسا کہا حالانکہ صحت نسخہ پر وثوق (بوجہ مذکور کہ اصل نسخہ مصنف سے بلا واسطہ یا بوساطت ثقات اس نے یا اور ثقہ نے مقابلہ کیا ہو) حاصل نہیں مثلاً یوں کہے کہ فلاں نے یوں یوں کہا یا فلاں نے یوں یوں ذکر کیا، حق یہ ہے کہ یہ نا جائز ہے۔

---

[1] مقدمہ ابن الصلاح النوع الخامس والعشرون فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۹۲ [2] مقدمہ ابن الصلاح النوع الخامس والعشرون فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۹۲ [3] مقدمہ ابن الصلاح النوع الرابع والعشرون فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۸۷ [4] مقدمہ ابن الصلاح النوع الرابع والعشرون فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۸۷ [5] الفتاوی الحدیثیۃ مطلب ان الانسان لا یصح لہ ان یقول الخ المطبعۃ الجمالیۃ مصر ص ۶۵

Imam Nawawi stated in 'Al-Taqrib': "If he compared it with a verified and reliable original, then that is also sufficient." | Meaning, if it has been compared with a verified and reliable original, then this is also sufficient.

That is, comparing with multiple reliable originals is more cautious; this connection of the chain to the original source is the thing upon which reliance is placed so that attribution to the author is permissible. Later scholars considered a book's fame among scholars, which provides reassurance that it hasn't been altered or tampered with, to be like a connected chain of transmission. This is similarly stated in Imam Abu Amr's 'Muqaddimah' under the first type: "The final conclusion was that reliance is placed on what they explicitly stated in their famous and reliable works, where there is security from alteration and tampering due to their widespread fame." (Summary) | That is, the final conclusion was that reliance is placed on what is in such famous and reliable books which, due to their fame, are safe from alteration and distortion. (Summary)

In 'Fath al-Qadir', 'Bahr al-Ra'iq', 'Nahr al-Faiq', and 'Minah al-Ghaffar', it is stated: "Based on this, if we find some copies of 'Nawadir' in our time, it is not permissible to attribute the opinions in them to Muhammad or Abu Yusuf because they are not famous or widely circulated in our lands." | That is, if we find some copies of the books of the Imam's students other than the 'Six Books' (Kutub-e-Sitta), it is not permissible to attribute their sayings to Imam Muhammad or Imam Abu Yusuf because those books were not famous and widely circulated in our regions.

Circulation (Tadawul) means that from then until now, the book has been a subject of study, teaching, transcription, or citation by scholars, making it clear that its contents and statements have been under the scrutiny of scholars, and they have accepted it as the author's words in its current state. Merely the existence of a book is not enough in the language of scholars, as there is a vast difference between existence and circulation. However, it is apparent that both things are missing here; let alone circulation, there isn't even a connected chain of transmission, let alone 'Tawatur' (mass transmission), which is necessary for such attribution. As for the existence of copies, in fairness, the existence of several, or even many, handwritten manuscripts is not sufficient to prove 'Tawatur' unless it is established that all these copies were transcribed separately from the author's original or from copies transcribed from the original. Otherwise, it is possible that some corrupted copies were their source,

interpolations were made in them, and then through subsequent copying, they became numerous, just like today's...

1. Taqrib al-Nawawi with Tadrib al-Rawi, Type 1: Sahih, Dar al-Kutub al-Islamiyya, Lahore, 1/150.
2. Muqaddimah Ibn al-Salah, Type 1: Sahih, Faruqi Kutub Khana, Multan, p. 9.
3. Fath al-Qadir, Kitab al-Hawalah, Maktabah Nuriyyah Razawiyyah, Sukkur, 2/360.

फ़तावा रज़विया | जिल्द पंद्रहवीं (१५)

इमाम नववी ने 'तक़रीब' में फ़रमाया: "यदि उसने एक सत्यापित और विश्वसनीय मूल से उसका मुक़ाबला (मिलान) किया है, तो यह भी पर्याप्त है।" | यानी, अगर उसने एक सत्यापित और विश्वसनीय मूल से मिलान किया है, तो यह भी पर्याप्त है।

यानी, अनेक विश्वसनीय मूल ग्रंथों से मुक़ाबला करना अधिक सावधानीपूर्ण है; यह मूल स्रोत से सनद (शृंखला) का जुड़ना वह चीज़ है जिस पर भरोसा करके लेखक की ओर निसबत (श्रेय देना) जायज़ हो सकता है। और बाद के विद्वानों ने विद्वानों के बीच किसी किताब की इतनी प्रसिद्धि को, जिससे यह तसल्ली हो जाए कि इसमें कोई बदलाव या छेड़छाड़ नहीं हुई है, सनद के जुड़ाव के समान ही माना है। इमाम अबू अम्र के'मुक़द्दमा' में पहले प्रकार के अंतर्गत ऐसा ही है: "अंतिम निष्कर्ष यह हुआ कि भरोसा उस पर है जो उनकी प्रसिद्ध और विश्वसनीय रचनाओं में स्पष्ट रूप से कहा गया है, जिनमें उनकी प्रसिद्धि के कारण बदलाव और छेड़छाड़ से सुरक्षा हो।" (संक्षिप्त) | यानी, आख़िरी फ़ैसला इसी पर हुआ कि भरोसा उन प्रसिद्ध और विश्वसनीय किताबों पर है जिनकी प्रसिद्धि के कारण उनमें बदलाव और छेड़छाड़ से सुरक्षा हो। (संक्षिप्त)

'फ़तह अल-क़दीर', 'बह्र अल-रैक़', 'नहर अल-फ़ैक़' और 'मिनह अल-ग़फ़्फ़ार' में कहा गया है: "इस आधार पर, यदि हमें अपने समय में 'नवादिर' की कुछ प्रतियां मिलती हैं, तो उनमें मौजूद विचारों को मोहम्मद या अबू यूसुफ की ओर श्रेय देना जायज़ नहीं है क्योंकि वे हमारे क्षेत्रों में प्रसिद्ध या प्रचलित नहीं हैं।" | यानी, यदि हमें 'कुतुब-ए-सित्ता' के अलावा इमाम के शिष्यों की किताबों की कुछ प्रतियां मिलें, तो यह जायज़ नहीं है कि उनकी बातों को इमाम मोहम्मद या इमाम अबू यूसुफ की ओर निसबत करें क्योंकि वे किताबें हमारे क्षेत्रों में प्रसिद्ध और प्रचलित नहीं हुईं।

तदावुल (प्रचलन) का अर्थ यह है कि तब से अब तक वह पुस्तक विद्वानों के अध्यापन, लेखन या प्रमाण के रूप में उनके सामने रही हो, जिससे यह स्पष्ट हो जाए कि उसके अंश और कथन विद्वानों की नज़र से गुज़र चुके हैं और उन्होंने वर्तमान स्थिति में उसे लेखक का ही कथन माना है। विद्वानों की भाषा में केवल पुस्तक का अस्तित्व पर्याप्त नहीं है, क्योंकि अस्तित्व और तदावुल (प्रचलन) में ज़मीन-आसमान का फ़र्क़ है। लेकिन ज़ाहिर है कि यहाँ दोनों बातें नदारद हैं; तदावुल तो दूर की बात है, कोई मुत्तसिल सनद (निरंतर शृंखला) भी नहीं है, तवातुर (व्यापक प्रसारण) की बात तो छोड़ ही दें जो ऐसी निसबत के लिए आवश्यक है। रही प्रतियों के अस्तित्व की बात, तो निष्पक्ष रूप से कहें तो

कई या बहुत सी हस्तलिखित प्रतियों का होना भी तवातुर सिद्ध करने के लिए पर्याप्त नहीं है, जब तक कि यह साबित न हो जाए कि ये सभी प्रतियां अलग-अलग मूल लेखक की प्रति से ली गई हैं या उन प्रतियों से जो मूल से ली गई थीं। अन्यथा यह संभव है कि कुछ विकृत प्रतियां उनका मूल हों, उनमें कुछ मिला दिया गया हो और फिर उनसे बार-बार नकल होकर वे संख्या में अधिक हो गई हों, जैसे आजकल की...

1. तक़रीब अल-नववी मय तदरीब अल-रावी, प्रथम प्रकार: सहीह, दार अल-कुतुब अल-इस्लामिया, लाहौर १/१५०
2. मुक़द्दमा इब्न अल-सलाह, प्रथम प्रकार: सहीह, फ़ारूक़ी कुतुब ख़ाना, मुल्तान पृ. ९
3. फ़तह अल-क़दीर, किताब अल-हवाला, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर २/३६०

पृष्ठ ५६०/७४२

امام نووی نے تقریب میں فرمایا: فإن قابلها بأصل محقق معتمد اجزاہ ۱۸۔ | اگر ایک اصل تحقیق معتمد سے اس نے مقابلہ کیا ہے تو یہ بھی کافی ہے۔

یعنی اصول معتمدہ متعدد سے مقابلہ زیادہ احتیاط ہے، یہ اتصالِ سند اصل وہ شئی ہے جس پر اعتماد کرکے مصنف کی طرف نسبت جائز ہوسکے، اور متاخرین نے کتاب کا علماء میں ایسا مشہور ہونا جس سے اطمینان کہ اس میں تغییر و تحریف نہ ہوئی، اسے بھی مثلِ اتصالِ سند جانا اور وہ ایسا ہی ہے مقدمہ امام ابوعمرو نوع اول میں ہے: آل الامران الاعتماد علی ما نص علیه في تصانیفهم المعتمدة المشهورة التی یؤمن فیها لشهرتها من التغییر والتحریف ۲۸ (ملخصاً) | یعنی آخرِ قرار داد اس پر ہوا کہ اعتماد اس پر ہے جو ایسی مشہور و معتمد کتابوں میں ہو جن کی شہرت کے سبب ان میں تغییر و تحریف سے امان ہو۔ (ملخصاً)

فتح القدیر وبحر الرائق ونہر الفائق و منح الغفار میں فرمایا: علی هذا لو وجدنا بعض نسخ النوادر فی زماننا لایحل عزومها فیها الٰی محمد والٰی ابی یوسف لانها لم تشتهر فی دیارنا ولم تتداول ۳۸۔ | یعنی اگر کتب ستہ کے سوا اور کتبِ تلامذہ امام کے بعض نسخے پائیں تو حلال نہیں کہ ان کے اقوال کو امام محمد یا امام ابو یوسف کی طرف نسبت کریں کہ وہ کتابیں ہمارے دیار میں مشہور و متداول نہ ہوئیں۔

تداول کے یہ معنی کہ کتاب جب سے اب تک علماء کے درس و تدریس یا نقل و تمسک یا ان کی مطمح نظر رہی ہو، جس سے روشن ہو کہ اس کے مقامات و مقالات علماء کے زیرِ نظر آچکے اور وہ بحالتِ موجودہ اسے مصنف کا کلام مانا گئے، زبان علماء میں صرف وجودِ کتاب کافی نہیں

کہ وجودِ تداول میں زمین و آسمان کا فرق ہے، پر ظاہر کہ یہاں دونوں باتیں مفقود، تداول در کنار کوئی سندِ متصل بھی نہیں، نہ کہ تواتر جو ایسی نسبت کے لئے لازم ہے، رہا وجودِ نسخ، انصافاً متعدد بلکہ کثیر و وافر قلمی نسخے موجود ہونا بھی ثبوتِ تواتر کو بس نہیں، جب تک ثابت نہ ہو کہ یہ سب نسخے جدا جدا اصل مصنف سے نقل کئے گئے یا ان نسخوں سے جو اصل سے نقل ہوئے ورنہ ممکن کہ بعض نسخ محرفہ ان کی اصل ہوں، ان میں الحاق ہو اور یہ ان سے نقل در نقل ہو کر کثیر ہوگئے، جیسے آج کل کی

۱۸ تقریب النووی مع تدریب الراوی النوع الاول الصحیح دار الکتب الاسلامیہ لاہور ۱ / ۱۵۰ ۲۸ مقدمہ ابن الصلاح النوع الاول الصحیح فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۹ ۳۸ فتح القدیر کتاب الحوالہ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۲ / ۳۶۰

Thousands upon thousands of altered copies of 'Babil', and all Egyptian copies of 'Futuhat-e-Makkiyya' were transcribed from altered manuscripts, and their copies were printed in Egypt and are now available in every home, although there isn't even a single authentic 'ahad' (individual) chain of narration for them, let alone 'tawatur' (continuity). "And Allah speaks the truth, and He guides to the [right] way." [1] (And Allah speaks the truth and He shows the way. -T) Allama Shami's reliance on conjecture for clear matters is justified, but in such matters, contentment with it is absolutely forbidden, otherwise, God forbid, we would have to attribute disbelief (kufr) to great Imams and the greatest scholars. We have in our view those words which, coming from great saints, are found in the printed books of great reliable scholars like Imam Ibn Hajar Makki and Mulla Ali Qari etc., and we believe that they are interpolations. A slight example is on page 47 of Ali Qari's 'Sharh Fiqh al-Akbar':

Names that the Lord Almighty designated for Himself and for His creation are like Al-Hayy (The Ever-Living), Al-Qayyum (The Self-Sustaining), Al-Alim (The All-Knowing), Al-Qadir (The Powerful). [2] | The names that the Lord Almighty has designated for Himself and for the creation are like Hayy, Qayyum, Alim, Qadir. (T)

In this, the application of 'Qayyum' to creatures is permitted, whereas the Imams state that calling someone other than God 'Qayyum' is disbelief (kufr). It is stated in 'Majma' al-Anhur':

If one applies any of the names specific to the Creator to a creature, such as Al-Quddus, Al-Qayyum, Ar-Rahman, etc., he becomes a disbeliever. [3] | If someone applies any of the specific names of Allah Almighty to a creature, such as Quddus, Qayyum, Rahman, etc., he will become a disbeliever. (T)

It is similarly stated in other books. Even in this same 'Sharh Fiqh al-Akbar' on page 245, it is written:

Whoever says 'O Quddus' or 'O Qayyum' or 'O Rahman' to a creature, becomes a disbeliever. [4] | Whoever says to any creature 'O Quddus' or 'O Qayyum' or 'O Rahman', becomes a disbeliever.

Then how can we accept that the statement on page 47 is by Ali Qari? It is certainly an interpolation, even though the book is generally famous and well-known. This is in contrast to the words of Ismail, which according to both supporters and opponents are 'mutawatir' (consistently reported) from him, though opponents reject them.

1 Al-Qur'an al-Karim 33/4 2 Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, Allah Subhanuhu Awjada al-Makhluqat, Mustafa al-Babi Egypt, p. 39 3 Majma' al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur, Then those words of disbelief are types, Dar Ihya at-Turath al-Arabi Beirut 1/690 4 Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, Chapter on Disbelief, Explicit and Implicit, Mustafa al-Babi Egypt, p. 193

'बाबुल' की हज़ारों प्रतियाँ, 'फ़ुतूहात-ए-मक्किया' की सभी मिस्री प्रतियाँ विकृत पाण्डुलिपियों से उतारी गईं और उनकी प्रतियाँ मिस्र में छपीं और अब वे घर-घर मौजूद हैं, जबकि उनमें से किसी का भी एक भी सही 'आहाद' सिलसिला मौजूद नहीं है, 'तवातुर' की तो बात ही छोड़िए। "और अल्लाह सच फ़रमाता है और वही राह दिखाता है।" [1] (और अल्लाह सच फ़रमाता है और वही राह दिखाता है -त) अल्लामा शामी का स्पष्ट बातों के लिए गुमान पर भरोसा करना जायज़ है, लेकिन ऐसे मामलों में इस पर संतोष करना कतई हराम है, वरना माज़अल्लाह बड़े इमामों और महान विद्वानों की ओर कुफ़्र (अविश्वास) का संबंध मानना पड़ेगा। हमारी नज़र में वे शब्द हैं जो बड़े औलिया से होकर बड़े विश्वसनीय विद्वानों जैसे इमाम इब्न हजर मक्की और मुल्ला अली क़ारी आदि की छपी हुई किताबों में पाए जाते हैं, और हमें विश्वास है कि वे बाद में जोड़े गए (इल्हाक़ी) हैं। एक छोटा सा उदाहरण अली क़ारी की 'शरह फ़िक़्ह-ए-अकबर' के पृष्ठ 47 पर है:

मासम्मा बिहि अर-रब्बू नफ़्सहु व सम्मा बिहि मख्लूक़ातिहि मिस्लुल हयी वल क़य्यूम वल अलीम वल क़दीर 2। | नाम जो रब तआला ने अपने लिए और मख़्लूक़ (सृष्टि) के लिए मुक़र्रर फ़रमाए वे हय, क़य्यूम, अलीम, क़दीर जैसे हैं। (त)

इसमें मख़्लूक़ात पर 'क़य्यूम' शब्द के प्रयोग की अनुमति दी गई है, जबकि इमाम फ़रमाते हैं कि ग़ैर-ख़ुदा को 'क़य्यूम' कहना कुफ़्र है। 'मजमा उल अनहुर' में है:

इज़ा अत-लक़ा अलल मख्लूक़ि मिनल अस्मा-इल मुख़्तस्सति बिल-ख़ालिक़ि नह़वुल क़ुद्दूस वल क़य्यूम वर-रह़मान व ग़ैरिहा यक्फ़ुर 3। | जो अल्लाह तआला के विशिष्ट नामों में से किसी नाम का प्रयोग मख़्लूक़ पर करे, जैसे क़ुद्दूस, क़य्यूम और रहमान आदि, तो वह काफ़िर हो जाएगा। (त)

इसी तरह अन्य किताबों में भी है। यहाँ तक कि इसी 'शरह फ़िक़्ह-ए-अकबर' के पृष्ठ 245 में है:

मंन क़ाला लि-मख्लूक़िन या क़ुद्दूस औ अल-क़य्यूम औ अर-रह़मान कफ़रा 4। | जो किसी मख़्लूक़ को क़ुद्दूस या क़य्यूम या रहमान कहे, वह काफ़िर हो जाएगा।

फिर हम यह कैसे मान सकते हैं कि पृष्ठ 47 की इबारत (कथन) अली क़ारी की है? यह निश्चित रूप से बाद में जोड़ा गया है, भले ही किताब आम तौर पर प्रसिद्ध और जानी-मानी है। इसके विपरीत इस्माइल के शब्द हैं जो समर्थक और विरोधी दोनों के अनुसार उनसे 'मुतवातिर' (लगातार रिपोर्ट किए गए) हैं, विरोधी उन्हें अस्वीकार करते हैं।

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 33 / 4 2 मिनह़ अल-रौद़ अल-अज़हर शरह़ अल-फ़िक़्ह अल-अकबर, अल्लाह सुब्हानहू औजदा अल-मख्लूक़ात, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. 39 3 मजमा अल-अनहुर शरह़ मुल्तक़ा अल-अब्हुर, फिर वे कुफ़्र के शब्द कई प्रकार के हैं, दार इह़या अत-तुरस अल-अरबी बैरूत 1 / 690 4 मिनह़ अल-रौद़ अल-अज़हर शरह़ अल-फ़िक़्ह अल-अकबर, कुफ़्र के बारे में स्पष्ट और सांकेतिक अध्याय, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. 193

محرف بابل کے ہزار در ہزار نسخے، فتوحات مکیہ کے تمام مصری نسخے نسخہ محرفہ سے منقول ہوئے اور اس کی نقلیں مصر میں چھپیں اور اب وہ گھر گھر موجود ہیں، حالانکہ تواتر درکنار ایک سلسلہ صحیحہ آحاد سے بھی ثبوت ہیں، "وَاللّٰہُ یَقُوْلُ الْحَقَّ وَھُوَ یَھْدِي السَّبِیلَ" 1 (اور اللہ حق فرماتا ہے اور وہی راہ دکھاتا ہے۔ ت) علامہ شامی کا ظن پر اکتفا صاف باتوں کے لئے وجہ ہے مگر ایسے امور میں اس پر قناعت قطعاً حرام، ورنہ معاذ اللہ اکابر ائمہ و اعظم علماء کی طرف نسبت کفر ماننی پڑے، ہماری نظر میں ہیں وہ کلمات جو اکابر اولیاء سے گزر کر اکابر علماء معتمدین مثل امام ابن حجر مکی و ملا علی قاری و غیر ہما کی کتب مطبوعہ میں پائے جاتے ہیں، اور ہم یقین کرتے ہیں کہ وہ الحاقی ہیں، ایک ہلکی نظیر علی قاری کی شرح فقہ اکبر صفحہ ۴۷ پر ہے:

ماسمی بہ الرب نفسہ وسمی بہ مخلوقاتہ مثل الحی والقیوم والعلیم والقدیر 2۔ | نام کہ رب تعالیٰ نے اپنے لئے اور مخلوق کے لئے مقرر فرمائے وہ مثل حی، قیوم، علیم، قدیر ہیں۔ (ت)

اس میں مخلوقات پر قیوم کے اطلاق کا جواز ہے حالانکہ ائمہ فرماتے ہیں کہ غیر خدا کو قیوم کہنا کفر ہے۔ مجمع الانہر میں ہے:

اذا اطلق علی المخلوق من الاسماء المختصۃ بالخالق نحو القدوس والقیوم والرحمن وغیرھا یکفر 3۔ | جو اللہ تعالیٰ کے مخصوص ناموں میں سے کسی نام کا اطلاق مخلوق پر کرے، جیسے قدوس، قیوم اور رحمن وغیرہ تو وہ کافر ہوجائے گا۔ (ت)

اسی طرح اور کتابوں میں ہے۔ حتی کہ خود اسی شرح فقہ اکبر صفحہ ۲۴۵ میں ہے:

من قال لمخلوق یا قدوس او القیوم او الرحمن کفر 4۔ | جو کسی مخلوق کو قدوس یا قیوم یا رحمن کہے کافر ہوجائے۔

پھر کیونکر مان سکتے ہیں کہ وہ صفحہ ۴۷ کی عبارت علی قاری کی ہے ضرور الحاق ہے اگرچہ کتاب اجمالاً مشہور و معروف ہے، بخلاف کلماتِ اسمعیل کہ موافق و مخالف کے نزدیک اس سے متواتر ہیں، مخالفین رد کرتے ہیں۔

1 القرآن الکریم ۳۳ / ۴ 2 منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر اللہ سبحانہ اوجد المخلوقات مصطفی البابی مصر ص ۳۹ 3 مجمع الانہر شرح ملتقی الابحر ثم ان الفاظ الکفر انواع دار احیا التراث العربی بیروت ۱ / ۶۹۰ 4 منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر فصل فی الکفر صریحا و کنایۃ مصطفی البابی مصر ص ۱۹۳

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Supporters make interpretations; now look here, to counter the objection regarding this 'shoemaker' (Chamar) remark, this text was presented. During Ismail's own lifetime, he was held accountable for it. In the Jamia Masjid of Delhi, the esteemed associates and special students of Shah Abdul Aziz, such as Mufti Rashid-ud-Din Khan Sahib and Shah Musa Sahib, held debates and leveled accusations. Neither did he (Ismail) say that these words were not his, nor did his well-wishers. Since then until today, this is a certain proof, and for the Wahhabis who, in their current state, consider it like the Quran and the essence of faith, no proof is even needed to refute them, as is evident (as it is not hidden).

Fourthly: In such contexts, 'creation' (khalq) refers to those who have no share in religious greatness at all. Sheikh Saadi (may his secret be sanctified) says: Keep that sharp one's pearls in a bag / for he considers all creation to be pickpockets.[1] (Be wary of such a sharp person regarding the pearls of wisdom, who considers everyone a pickpocket.)

Only Iblis (Satan) would say that it refers to everyone in general, including Prophets and Saints (may peace and blessings be upon them), God forbid, as cutpurses. The reality is that creation is of two types: First: Those who possess religious greatness, at whose head is the Absolute Master, the Leader of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him and them). Then the rest of the Prophets, Angels, Saints, the Household (Ahl al-Bayt), and the Companions. Then other scholars, the righteous, and the pious. Then the Sultans of Islam, then general believers. Also, religious scriptures like the Holy Quran and books of Fiqh and Hadith. Beautiful attributes like faith and action, righteous deeds like prayer and pilgrimage, excellent morals like asceticism and humility, holy places like the Noble Kaaba and the Radiant Tomb. In short, all persons and things that have a relationship of proximity to the Lord Almighty. Because of this relationship, honoring them is honoring Allah Almighty himself, and their respect is His respect. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Verily, it is out of reverence to Allah to honor the elderly Muslim, the bearer of the Quran who neither exceeds its bounds nor keeps away from it, and to honor the just ruler.[2]	**Verily, it is part of honoring Allah to show respect to an elderly Muslim, and to a carrier (memorizer) of the Quran who does not exceed its limits nor stays away from it, and to a just ruler.**

[1] Bostan-e-Saadi, Chapter 1, Munshi Gulab Singh Lucknow, p. 128. [2] Sunan Abi Dawud, Book of Etiquette, Chapter on placing people in their ranks, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/409.

समर्थक तावीलें (व्याख्याएं) करते हैं; अब यहीं देखिए, इस 'चमार' वाले कलाम पर आपत्ति दूर करने के लिए यह इबारत पेश की गई। खुद इस्माइल के जीवनकाल में इस पर उनसे पूछताछ हुई। दिल्ली की जामा मस्जिद में शाह अब्दुल अज़ीज़ के प्रिय और विशेष शिष्यों, जैसे मुफ्ती रशीद-उद-दीन खान साहब और शाह मूसा साहब ने मुनाज़रे (बहस) किए और आरोप लगाए। न तो उन्होंने (इस्माइल) कहा कि ये शब्द मेरे नहीं हैं, और न ही उनके शुभचिंतकों ने। तब से लेकर आज तक, यह एक निश्चित प्रमाण है। और वहाबी, जो वर्तमान स्थिति में इसे कुरान और ईमान के समान मान रहे हैं, उनके खंडन के लिए किसी प्रमाण की भी आवश्यकता नहीं है, जैसा कि स्पष्ट है (जैसा कि छिपा नहीं है)।

चौथा: ऐसी जगह पर 'खल्क' (सृष्टि/लोग) से मुराद वे लोग होते हैं जिनका धार्मिक महानता में कोई हिस्सा नहीं होता। शेख सादी (उनका रहस्य पवित्र हो) फरमाते हैं: उन मोतियों को बटुए में संभाल कर रख, क्योंकि वह सारी सृष्टि को जेबकतरा समझता है।[1] (मोतियों जैसी बातों के बारे में ऐसे चालाक व्यक्ति से सावधान रहें जो सभी लोगों को जेबकतरा समझता है।)

इबलीस (शैतान) ही वह होगा जो कहेगा कि इससे सामान्यतः सभी मुराद हैं, यानी अंबिया और औलिया (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) को भी, माज़अल्लाह (ईश्वर रक्षा करे), गिरह-कट (जेबकतरा) कहा गया है। वास्तविकता यह है कि सृष्टि दो प्रकार की है: प्रथम: वे जो धार्मिक महानता रखते हैं, जिनके प्रमुख और निरपेक्ष सरदार रसूलो के सरदार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हैं। फिर बाकी अंबिया, फरिश्ते, औलिया, अह्ले-बैत और सहाबा। फिर अन्य उलेमा, नेक लोग और परहेज़गार। फिर इस्लाम के सुल्तान, फिर आम मोमिन। साथ ही धार्मिक ग्रंथ जैसे कुरान शरीफ और फिकह व हदीस की किताबें। सुंदर गुण जैसे ईमान और अमल, नेक काम जैसे नमाज़ और हज, उत्तम आचरण जैसे ज़ुहद (वैराग्य) और विनम्रता, पवित्र स्थान जैसे काबा-ए-मुकर्रमा और रौज़ा-ए-मुनव्वरा। संक्षेप में, वे सभी व्यक्ति और वस्तुएं जिनका अल्लाह अज़-व-जल के साथ सामीप्य का संबंध है। इस संबंध के कारण उनका सम्मान करना वास्तव में अल्लाह अज़-व-जल का ही सम्मान है, और उनकी इज्जत उसकी इज्जत है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

बेशक अल्लाह की ताज़ीम (महिमा) में से है बूढ़े मुसलमान की इज्जत करना, और कुरान के हाफिज़ की जो न उसमें हद से बढ़े और न उससे दूरी बनाए, और न्यायप्रिय शासक की इज्जत करना।[2]

बेशक अल्लाह की ताज़ीम में से है बूढ़े मुसलमान की इज़्ज़त करना, और हाफ़िज़-ए-क़ुरआन की कि न उसमें हद से बढ़े न उससे दूरी करे, और हाकिम-ए-आदिल की।

[1] बोस्तान-ए-सादी, अध्याय 1, मुंशी गुलाब सिंह लखनऊ, पृ. 128। [2] सुनन अबू दाऊद, किताब अल-अदब, लोगों को उनके पदों पर रखने का अध्याय, आताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/409।

موافقین تاویلیں کرتے ہیں، اب یہیں دیکھئے اس چمار والے کلام پر سے دفع ایراد کہ یہ عبارت پیش کی، خود اسمعیل کی زندگی میں اس پر مواخذے ہوئے، جامع مسجد دہلی میں شاہ عبدالعزیز کے اعزہ واخص تلامذہ مثل مفتی رشید الدین خاں صاحب و شاہ موسی صاحب نے مناظرے کئے الزام دئے ،نہ اس نے کہا کہ یہ کلمات میرے نہیں، نہ اس کے ہوا خواہوں نے ، جب سے آج تک، تو اس سے ثبوت یقینی ہے اور وہابیہ کہ بحالت موجودہ اسے مثل قرآن وعین ایمان مان رہے ہیں ان پر رد تو کسی ثبوت کی بھی حاجت نہیں کمالایخفی (جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ ت)

رابعاً: ایسی جگہ خلق سے مراد وہ ہوتے ہیں جو عظمت دینی سے اصلاً حصہ نہیں رکھتے شیخ سعدی قدس سرہ فرماتے ہیں:۔ نگہدار آں شوخ در کیسہ در / کہ داند ہمہ خلق را کیسہ بر۔ 1 (موتیوں کی بات ایسے شوخ سے ہوشیار ہو جو تمام لوگوں کو جیب کترا سمجھتا ہے۔ ت)

ابلیس ہو گا وہ جو کہے کہ اس سے عام مراد ہے کہ انبیاء واولیاء علیہم الصلوۃ والسلام کو بھی معاذاللہ گرہ کاٹ جانے، حقیقت امر یہ ہے کہ مخلوق دو قسم ہے: اول: وہ کہ عظمت دینی رکھتے ہیں جن کے سرور اور مطلق حضور سید المرسلین ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیہم و بارک وسلم ، پھر باقی حضرات انبیاء وملائکہ واولیاء واہلبیت وصحابہ، پھر دیگر علماء وصلحاء واتقیاء، پھر سلاطین اسلام، پھر عام مومنین، نیز صحائف دینیہ مثل مصحف شریف و کتب فقہ و حدیث، صفات جمیلہ مثل ایمان وعمل، اعمال صالحہ مثل نماز وحج ، اخلاق فاضلہ مثل زہد و تواضع، اماکن مقدسہ مثل کعبہ مکرمہ و روضہ منورہ، غرض جملہ اشخاص واشیاء جن کو مولیٰ عز وجل سے علاقہ قرب ہے۔ اس علاقہ کے سبب ان کی تعظیم اللہ عز وجل ہی کی تعظیم ہے اور ان کی عزت اس کی عزت ہے، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

ان من اجلال الله اکرام ذی الشیبة المسلم و بیشک الله کی تعظیم سے ہے بوڑھے مسلمان کی عزت

حامل القرآن غیر الغالی فیہ والجافی عنہ و کرنی، اور حافظ قرآن کی کہ نہ اس میں حد سے بڑھے

اکرام ذی السلطان المقسط 2 نہ اس سے دوری کرے، اور حاکم عادل کی۔

1 بوستان سعدی باب اول منشی گلاب سنگھ لکھنؤ ص ۱۲۸ 2 سنن ابوداؤد کتاب الادب باب فی تنزیل الناس منازلھم آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۴۰۹

Fatawa Razawiya Volume 15

Narrated by Abu Dawood with a good chain from Abu Musa al-Ash'ari, may Allah be pleased with him. | It was narrated by Abu Dawood with a sound chain from Abu Musa al-Ash'ari, may Allah be pleased with him. (T)

The Almighty Lord says: "Indeed, all honor belongs to Allah" [1]. All honor belongs to Allah alone, and He says Himself:

"And to Allah belongs honor, and to His Messenger, and to the believers, but the hypocrites do not know" [2]. | Honor is for Allah, His Messenger, and the believers, but the hypocrites are unaware.

If the honor of the Messenger and the believers were separate from the Divine honor, then honor would be divided into parts—one part for Allah, one for the Messenger, and one for the believers. However, the Lord has declared that all honor belongs solely to Allah. Therefore, their honor is definitely derived from Allah's honor, and honoring them is honoring Allah. The Great Quran declares those who separate between Allah and His messengers as disbelievers; describing the state of a people, He said:

"They wish to cause separation between Allah and His messengers" [3]. | They wish to create division between Allah and His messengers.

Then He says: "Those are the disbelievers, truly" [4]. These are the absolute disbelievers. To consider the honor and greatness of the messengers as something apart from the honor and greatness of Allah the Almighty is to cause separation between Allah and His messengers.

Special servants of God are not God, yet they are not separate from God. Allah the Almighty's special servants are not God, but they are not separate from God either. (T)

By Allah! Honoring them is the basis of faith, and their slightest insult is disbelief. One of the supreme purposes of sending messengers is to honor and revere the Messenger.

Allah the Almighty said: "Indeed, We have sent you as a witness and a bringer of good tidings and a warner, that you (people) may believe in Allah and His Messenger and honor him and respect him" [5]. | Allah the Almighty said: O Prophet! We have

sent you as a witness, a bearer of glad tidings, and a warner, so that O people! you may believe in Allah and the Messenger, and honor and respect the Messenger.

1 Al-Quran al-Karim 4/139 2 Al-Quran al-Karim 63/8 3 Al-Quran al-Karim 4/150 4 Al-Quran al-Karim 4/151 5 Al-Quran al-Karim 48/8 and 9

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

अबू दाऊद ने हसन सनद के साथ अबू मूसा अल-अशअरी रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। | इसे अबू दाऊद ने हसन सनद के साथ अबू मूसा अशअरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। (त)

मौला अज़्ज़वजल फ़रमाता है: "बेशक सारी इज़्ज़त अल्लाह ही के लिए है" [1]। सारी इज़्ज़त अल्लाह ही के लिए है, और वह खुद फ़रमाता है:

"और अल्लाह ही के लिए इज़्ज़त है और उसके रसूल के लिए और ईमान वालों के लिए, लेकिन मुनाफ़िक़ों को खबर नहीं" [2]। | इज़्ज़त अल्लाह, उसके रसूल और मुसलमानों के लिए है, मगर मुनाफ़िक़ों को पता नहीं।

रसूल और मुसलमानों की इज़्ज़त अगर ईश्वरीय इज़्ज़त से अलग होती, तो इज़्ज़त के हिस्से हो जाते। एक हिस्सा अल्लाह के लिए, एक रसूल के लिए, एक मोमिनों के लिए, जबकि रब अज़्ज़वजल फ़रमा चुका है कि सारी इज़्ज़त अल्लाह ही के लिए है, तो यक़ीनन उनकी इज़्ज़त अल्लाह ही की इज़्ज़त से है और उनका सम्मान अल्लाह ही का सम्मान है। अल्लाह और उसके रसूलों के बीच भेदभाव करने वालों को क़ुरआन अज़ीम काफ़िर (अविश्वासी) कहता है, एक कौम का हाल बयान करते हुए फ़रमाया:

"वे अल्लाह और उसके रसूलों के बीच जुदाई डालना चाहते हैं" [3]। | वे अल्लाह और उसके रसूलों में अलगाव पैदा करना चाहते हैं।

फिर फ़रमाया: "यही पक्के काफ़िर हैं" [4]। ये ही असली काफ़िर हैं। रसूलों की इज़्ज़त और उनकी महानता को अल्लाह अज़्ज़वजल की इज़्ज़त और महानता से अलग मानना, अल्लाह और उसके रसूलों के बीच जुदाई डालना है।

ख़ासान-ए-ख़ुदा ख़ुदा न बाशंद लेकिन ज़ ख़ुदा जुदा न बाशंद अल्लाह तआला के खास बंदे ख़ुदा नहीं हैं, लेकिन ख़ुदा से अलग भी नहीं हैं। (त)

वल्लाह! उनका सम्मान ईमान का आधार है, और उनका ज़रा सा अपमान भी कुफ़्र (अविश्वास) है। रसूल भेजने का एक महान उद्देश्य रसूल का सम्मान और गौरव करना है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "बेशक हमने तुम्हें गवाह, खुशखबरी देने वाला और डराने वाला बनाकर भेजा, ताकि ऐ लोगो! तुम अल्लाह और उसके रसूल पर ईमान लाओ और रसूल का सम्मान और गौरव करो" [5]। | अल्लाह तआला ने फ़रमाया: ऐ नबी! हमने तुम्हें हाज़िर-ओ-नाज़िर, खुशखबरी देने वाला और डर सुनाने वाला बनाकर भेजा ताकि ऐ लोगो! तुम अल्लाह और रसूल पर ईमान लाओ, और रसूल की ताज़ीम-ओ-तौक़ीर (सम्मान) करो।

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 4/139 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 63/8 3 अल-क़ुरआन अल-करीम 4/150 4 अल-क़ुरआन अल-करीम 4/151 5 अल-क़ुरआन अल-करीम 48/8 और 9

رواہ ابوداؤد بسند حسن عن ابی موسٰی الاشعری رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | اسے ابو داؤد نے سند حسن کے ساتھ ابو موسٰی اشعری رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ (ت)

مولٰی عزوجل فرماتا ہے: "فَاِنَّ الْعِزَّۃَ لِلّٰہِ جَمِیْعًا" 1 "عزت ساری اللہ ہی کے لئے ہے، اور خود فرماتا ہے:

"وَ لِلّٰہِ الْعِزَّۃُ وَ لِرَسُوْلِہٖ وَ لِلْمُؤْمِنِیْنَ وَ لٰکِنَّ الْمُنٰفِقِیْنَ لَا یَعْلَمُوْنَ" 2 | عزت اللہ اور اس کے رسول اور مسلمانوں کے لئے ہے مگر منافقوں کو خبر نہیں۔

رسول اور مسلمانوں کی عزت اگر عزت الٰہی سے جدا ہوتی تو عزت کے حصے ہو جاتے۔ ایک حصہ اللہ کے لئے، ایک رسول کا، ایک مومنین کا، حالانکہ رب عزوجل فرما چکا کہ عزت ساری اللہ ہی کے لئے ہے، تو قطعاً ان کی عزت اللہ ہی کی عزت سے ہے اور ان کی تعظیم اللہ ہی کی تعظیم۔ اللہ اور اس کے رسولوں میں تفرقہ کرنے والوں کو قرآن عظیم کافر فرماتا ہے، ایک قوم کا حال ارشاد فرمایا:

"یُرِیْدُوْنَ اَنْ یُّفَرِّقُوْا بَیْنَ اللّٰہِ وَ رُسُلِہٖ" 3 | اللہ اور اس کے رسولوں میں جدائی ڈالنی چاہتے ہیں۔

پھر فرمایا: "اُولٰٓئِکَ ھُمُ الْکٰفِرُوْنَ حَقًّا" 4 یہی پکے کافر ہیں۔ رسولوں کی عزت رسولوں کی عظمت اللہ عزوجل کی عزت و عظمت سے جدا ماننی، اللہ اور اس کے رسولوں میں جدائی ڈالنی ہے ۔

خاصانِ خدا خدا نباشند لیکن ز خدا جدا نباشند اللہ تعالٰی کے خاص بندے خدا نہیں لیکن خدا سے جدا بھی نہیں۔ (ت)

واللہ! ان کی تعظیم مدارِ ایمان ہوئی، اور ان کی ادنیٰ توہین کفر، ارسالِ رسول کا ایک مقصد اعلیٰ تعظیم و توقیرِ رسول ہے،

قال اللہ تعالیٰ "اِنَّاۤ اَرْسَلْنٰكَ شَاهِدًا وَّ مُبَشِّرًا وَّ نَذِیْرًا ۙ۱ لِّتُؤْمِنُوْا بِاللّٰهِ وَ رَسُوْلِهٖ وَ تُعَزِّرُوْهُ وَ تُوَقِّرُوْهُ ؕ" 5 | اللہ تعالیٰ نے فرمایا: اے نبی! ہم نے تمہیں بھیجا حاضر و ناظر اور خوشخبری دینے والا اور ڈر سنانے والا تا کہ اے لوگو! تم اللہ اور رسول پر ایمان لاؤ، اور رسول کی تعظیم و توقیر کرو۔

1 القرآن الکریم ۴ / ۱۳۹ 2 القرآن الکریم ۶۳ / ۸ 3 القرآن الکریم ۴ / ۱۵۰ 4 القرآن الکریم ۴ / ۱۵۱ 5 القرآن الکریم ۴۸ / ۸ و ۹

Second, those who have no share in religious greatness at all, because they have no relationship of proximity with Allah the Almighty, they are distant. Among them, the worst and most debased are the infidels, polytheists, and apostates like Wahhabis, Deobandis, and non-conformists. Then the rest of the misguided ones, as well as vile attributes such as disbelief and misguidance, evil deeds like adultery and drinking wine, base morals like arrogance and vanity, and impure places like the places of worship of infidels. In short, the world and whatever is in it that has no relationship of proximity to Allah the Almighty. The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, says:

- The world is cursed, and everything in it is cursed, except for that which is for Allah, the Almighty. (Reported by Abu Nu’aym in Al-Hilyah and Al-Diya in Al-Mukhtarah on the authority of Jabir bin Abdullah, may Allah be pleased with them both, with a good chain of transmission. T)
- The world is cursed, and everything in it is cursed, except for the remembrance of Allah and what follows it, and a scholar or a student. (Reported by Ibn Majah on the authority of Abu Hurayrah and Al-Tabarani in Al-Awsat on the authority of Ibn Mas’ud, may Allah be pleased with them both. T)
- The world is cursed, and everything in it is cursed, except for that which is sought for the sake of Allah the Almighty. (Reported by Al-Tabarani in Al-Kabir on the authority of Abu Al-Darda, may Allah be pleased with him. T)

And the Lord Almighty says:

1. Hilyat al-Awliya, biography 230, Muhammad bin al-Munkadir, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 3/157.
2. Sunan Ibn Majah, Chapters on Asceticism, Chapter on the Parable of the World, H.M. Saeed Company, Karachi, pp. 312-13.
3. Majma' al-Zawa'id with reference to Al-Mu'jam al-Kabir, Book of Asceticism, Chapter on What Has Been Said Regarding Ostentation, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 10/222.

दूसरा, वे जो धार्मिक महानता में बिल्कुल भी हिस्सा नहीं रखते, क्योंकि उनका अल्लाह सर्वशक्तिमान से कोई संबंध नहीं है, वे दूर हैं। उनमें सबसे बुरे और सबसे नीच काफ़िर, मुशरिक और धर्मत्यागी हैं जैसे वहाबी, देवबंदी और गैर-मुकल्लदीन। फिर बाकी गुमराह लोग, साथ ही कुफ्र और गुमराही जैसे नीच गुण, ज़िना और शराब पीने जैसे बुरे कर्म, अहंकार और घमंड जैसे नीच नैतिकता, और काफ़िरों के इबादतगाहों जैसे अपवित्र स्थान। संक्षेप में, दुनिया और जो कुछ भी इसमें है जिसका अल्लाह सर्वशक्तिमान से कोई संबंध नहीं है। अल्लाह के रसूल, सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम, फरमाते हैं:

- दुनिया शापित है और दुनिया में जो कुछ है वह शापित है, सिवाय उस चीज़ के जो अल्लाह सर्वशक्तिमान के लिए हो। (इसे अबू नुऐम ने 'हिलया' में और ज़िया ने 'मुख्तारा' में जाबिर बिन अब्दुल्ला रदियल्लाहु अन्हुमा से एक अच्छी सनद के साथ रिवायत किया है। टी)
- दुनिया शापित है और दुनिया में जो कुछ भी है वह सब शापित है, सिवाय अल्लाह के ज़िक्र के और जो उसे अल्लाह के करीब लाए, और आलिम (विद्वान) या दीनी ज्ञान प्राप्त करने वाले छात्र के। (इब्न माजा ने इसे अबू हुरैरा से और तबरानी ने 'औसत' में इब्न मसूद रदियल्लाहु अन्हुम से रिवायत किया है। टी)
- दुनिया शापित है और दुनिया में जो कुछ भी है वह सब शापित है, सिवाय उस चीज़ के जिससे अल्लाह की रज़ा (प्रसन्नता) प्राप्त करना हो। (तबरानी ने इसे 'कबीर' में अबू दरदा रदियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। टी)

और रब अज़्ज़वजल फरमाता है:

1. हिल्या-तुल-औलिया, अनुवाद 230, मुहम्मद बिन अल-मुनकदिर, दारुल किताब अल-अरबी, बेरूत, 3/157.
2. सुनन इब्न माजा, किताबुज़्ज़ुहद, दुनिया की मिसाल का बाब, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 312-13.
3. मज्म-उज़-ज़वाइद के हवाले से अल-मुअजम अल-कबीर, किताबुज़्ज़ुहद, रिया के बारे में बाब, दारुल किताब अल-अरबी, बेरूत, 10/222.

دوم وہ کہ عظمتِ دینی سے اصلاً بہرہ نہیں رکھتے کہ اللہ عزوجل سے انھیں کوئی علاقہ قرب نہیں ہے، تو بعد ہی ہے، ان کے بدتر و ذلیل تر کفار و مشرکین و مرتدین مثل وہابیہ دیوبندیہ و غیر مقلدین ہیں، پھر باقی ضالین، نیز صفاتِ رذیلہ مثل کفر و ضلال، اعمالِ خبیثہ مثل زنا و شرب خمر، اخلاقِ رذیلہ مثل تکبر و عجب، اماکنِ نجسہ مثل معابدِ کفار غرض دنیا و مافیہا جس کو اللہ عزوجل سے علاقہ قرب نہیں ۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

- الدنیا ملعونۃ ملعون مافیھا الا ما کان منھا للہ عزوجل ۱-رواہ ابو نعیم فی الحلیۃ والضیاء فی المختارۃ عن جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالٰی عنھما بسند حسن۔ (دنیا ملعون ہے اور دنیا میں جو کچھ ہے ملعون ہے مگر وہ جو اس میں سے اللہ عزوجل کے لئے ہو (اسے ابو نعیم نے حلیہ میں اور ضیاء نے مختارہ میں جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالٰی عنھما سے سند حسن کے ساتھ روایت کیا۔)
- الدنیا ملعونۃ ملعون مافیھا الا ذکر اللہ و ما والاہ و عالمًا او متعلمًا ۲ رواہ ابن ماجہ عن ابی ھریرۃ و الطبرانی فی الاوسط عن ابی مسعود رضی اللہ تعالٰی عنھما۔ (دنیا پر لعنت ہے اور دنیا میں جو کچھ ہے سب پر لعنت ہے مگر اللہ کا ذکر اور جس سے اسے علاقہ قرب ہے اور عالم یا طالب علمِ دین (اس کو ابن ماجہ نے ابوہریرہ سے اور طبرانی نے اوسط میں ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہم سے روایت کیا۔)
- الدنیا ملعونۃ ملعون مافیھا الا ما ابتغیٰ بہ وجہ اللہ تعالٰی ۳-رواہ الطبرانی فی الکبیر عن ابی الدرداء رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ (دنیا لعینہ ہے اور جو کچھ دنیا میں ہے سب لعین ہے مگر جس

سے رضائے الہیٰ مطلوب ہو (اس کو طبرانی نے کبیر میں ابی الدرداء رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے ۔ت)

رب عزوجل فرماتا ہے :

1۔ حلیۃ الاولیاء ترجمہ ۲۳۰ محمد بن المنکدر دارالکتاب العربی بیروت ۳ / ۱۵۷ 2۔ سنن ابن ماجہ ابواب الزہد باب مثل الدنیا ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۳۱۲-۱۳ 3۔ مجمع الزوائد بحوالہ المعجم الکبیر کتاب الزہد باب ماجاء فی الریآء دارالکتاب بیروت ۱۰/ ۲۲۲

"إِنَّ الَّذِيْنَ يُحَادُّوْنَ اللهَ وَرَسُوْلَهٗۤ اُولٰٓئِكَ فِى الْاَذَلِّيْنَ"[1] / "Indeed, those who oppose Allah and His Messenger are among the most humiliated."[1] Translation: Surely, those who oppose Allah and His Messenger are among the lowliest of the lowly.

And the Blessed and Most High says:

"إِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ وَالْمُشْرِكِيْنَ فِيْ نَارِ جَهَنَّمَ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا ؕ اُولٰٓئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ ؕ اِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ اُولٰٓئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ"[2] / "Indeed, those who disbelieve from among the People of the Scripture and the polytheists will be in the fire of Hell, abiding eternally therein. Those are the worst of creatures. Indeed, those who have believed and done righteous deeds - those are the best of creatures."[2] Translation: Surely, all disbelievers from the People of the Book and polytheists are in the fire of Hell, they will remain in it forever; they are the worst of all divine creations (worse than camel droppings, worse than the filth of dogs and pigs). Indeed, those who believed and performed good deeds are the best of all divine creations (better than the Kaaba and the Throne, better than angels).

When these two categories became known and it became clear that it's not separate from the first type but exactly its veneration, then in the context of contempt, what is meant by "other than Allah" or "creation" is certainly that which has no connection of proximity with the Lord Almighty. Those with a connection of proximity are on the side of the Creator, not on the side of the "other". See, scholars say humility towards anyone other than God is forbidden, excerpted then in 'Durr-ul-Mukhtar' in the section on sales also 'Fatawa Alamgiriya' Chapter 28 says: "At-Tawadu' li-ghayrillahi haram"[3] (Humility for anyone other than Allah is forbidden. - Translation). Even though there is a command in the Great Quran for humility towards parents:

"وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ"[4] / "And lower to them the wing of humility out of mercy..."[4] Translation: Spread the wing of humility with a soft heart for parents.

There is also a command in the Hadith for humility towards one's teacher and even one's students:

تواضعوا لمن تعلمون منه وتواضعوا لمن تعلمونه ولا تكونوا جبابرة العلماء [5] - رواه / "Be humble to those from whom you learn and be humble to those whom you teach, and do not be tyrannical scholars."[5] - Narrated Translation: Show humility to the one from whom you learn knowledge, and show humility to the one you teach. And do not be arrogant scholars.

[1] Al-Quran Al-Kareem 58 / 20 [2] Al-Quran Al-Kareem 98 / 6 & 7 [3] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Bab al-Istibra, Matba' Mujtabai Delhi 2 / 225 [4] Al-Quran Al-Kareem 17 / 24 [5] Al-Jami' li-Akhlaq al-Rawi from Umar, Chapter on what is appropriate for the narrator and the listener, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut p. 19, Ithaf al-Sadah from Abu Hurairah, Excellence of Forbearance, Dar al-Fikr Beirut 8 / 27

"إِنَّ الَّذِيْنَ يُحَادُّوْنَ اللهَ وَرَسُوْلَهٗ اُولٰٓئِكَ فِى الْاَذَلِّيْنَ"[1] / "बेशक जो लोग अल्लाह और उसके रसूल का विरोध करते हैं, वे सबसे अपमानित लोगों में से हैं।"[1] बेशक अल्लाह और रसूल के विरोधी वही सब ज़लीलों से ज़लील तरों में हैं।

और फरमाता है तबारक व तआला:

"إِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ وَالْمُشْرِكِيْنَ فِيْ نَارِ جَهَنَّمَ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا ؕ اُولٰٓئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ ؕ"[2] / "बेशक वे लोग जिन्होंने कुफ्र किया अहले किताब और मुशरिकों में से, वे जहन्नम की आग में हैं, हमेशा उसमें रहेंगे। वही तमाम मख्लूक में सबसे बुरे हैं। बेशक जो ईमान लाए और अच्छे काम किए, वही तमाम मख्लूक में सबसे बेहतर हैं।"[2] بیشک تمام کافر کتابی ومشرک جہنم کی آگ میں ہیں ہمیشہ اس میں رہیں گے وہ تمام مخلوق الٰہی سے بدتر ہیں(اونٹ کی مینگنی سے بدتر، کتے سور کے غلیظ سے بدتر) بیشک جو ایمان لائے اور اچھے کام کئے وہ تمام مخلوق الٰہی سے بہتر ہیں (کعبہ وعرش سے بہتر، ملائکہ سے بہتر) / बेशक तमाम काफिर किताबी व मुशरिक जहन्नम की आग में हैं, हमेशा उसमें रहेंगे। वे तमाम मख्लूक-ए-इलाही से बदतर हैं (ऊंट की मिंगनी से बदतर, कुत्ते सूअर की गंदगी से बदतर)। बेशक जो ईमान लाए और अच्छे काम किए वे तमाम मख्लूक-ए-इलाही से बेहतर हैं (काबा व अर्श से बेहतर, मलायका से बेहतर)।

जब ये दोनों किस्में मालूम हो गईं और स्पष्ट हुआ कि पहली किस्म से अलग नहीं बल्कि ठीक उसी का सम्मान है, तो अपमान के स्थान पर 'गैर-अल्लाह' या 'सृष्टि' से निश्चित रूप से वही मुराद होती है जिसका मौला अज़वजल से निकटता का कोई संबंध नहीं है। निकटता के संबंध वाले तो खालिक (सृष्टिकर्ता) की ओर हैं न कि 'गैर' की ओर। देखो विद्वान फरماते हैं कि खुदा के अलावा किसी और के लिए विनम्रता (तवाज़ो) हराम है, मुल्तक़त फिर 'दुर्र-ए-मुख्तार' में क्रय-विक्रय के अध्याय से पहले, और 'फतावा आलमगीरिया' अध्याय 28 में है: 'التواضع لغير الله حرام'[3] (गैर-अल्लाह के लिए विनम्रता हराम है। - त) हालांकि माता-पिता के लिए विनम्रता का कुरान अज़ीम में हुक्म है:

"وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ"[4] / "और उनके लिए दया से विनम्रता का हाथ झुका दो..."[4] माँ-बाप के लिए नरम दिल से ज़िल्लत का बाज़ू बिछा।

अपने उस्ताद बल्कि शागिर्दों के लिए भी विनम्रता का हदीस में हुक्म है:

رواہ - [5] تواضعوا لمن تعلمون منه وتواضعوا لمن تعلمونه ولا تكونوا جبابرة العلماء / "विनम्र बनो उनके प्रति जिनसे तुम सीखते हो और विनम्र बनो उनके प्रति जिन्हें तुम सिखाते हो, और अहंकारी विद्वान मत बनो।"[5] - रिवायत اور جس سے علم سیکھتے ہو اس کے لئے تواضع کرو، جسے سکھاتے ہو اس کے لئے تواضع کرو۔ اور گردن کش عالم نہ بنو۔ / जिससे इल्म सीखते हो उसके लिए विनम्रता करो, और जिसे सिखाते हो उसके लिए विनम्रता करो। और गर्दन-कश (अहंकारी) आलिम न बनो।

[1] القرآن الكريم ٥٨ / ٢٠ / अल-कुरान अल-करीम 58 / 20 [2] القرآن الكريم ٩٨ / ٦ و ٧ / अल-कुरान अल-करीम 98 / 6 व 7 [3] الدر المختار كتاب الحظر والاباحہ باب الاستبراء مطبع مجتبائی دہلی ٢ / ٢٢٥ / अद-दुर्र अल-मुख्तार किताब अल-हज़र वल-इबाहत बाब अल-इस्तिबरा मतब-ए-मुजतबाई दिल्ली 2 / 225 [4] القرآن الكريم ١٧ / ٢٤ / अल-कुरान अल-करीम 17 / 24 [5] الجامع لاخلاق الراوی عن عمر باب ذكر ما ينبغی للراوی والسامع دارالكتب العلميہ بيروت ص ١٩، اتحاف السادة عن ابی ہريرہ فضيلة الحلم دارالفكر بيروت ٨ / ٢٧ / अल-जामे ले अख्लाक अर-रावी हज़रत उमर से रिवायत, रावी और सामे के लिए क्या उचित है उसके अध्याय में, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरूत पृष्ठ 19, इतहाफ़ुस सादा हज़रत अबू हुरैरा से रिवायत फजीलतुल हिल्म दारुल फिक्र बेरूत 8 / 27

"اِنَّ الَّذِیْنَ یُحَادُّوْنَ اللّٰہَ وَرَسُوْلَہٗٓ اُولٰٓئِكَ فِی الْاَذَلِّیْنَ"[1] | بیشک اللہ ورسول کے مخالف وہی سب ذلیلوں سے ذلیل تروں میں ہیں۔

اور فرماتا ہے تبارک و تعالیٰ:

"اِنَّ الَّذِیْنَ كَفَرُوْا مِنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ وَالْمُشْرِكِیْنَ فِیْ نَارِ جَهَنَّمَ خٰلِدِیْنَ فِیْهَا اُولٰٓئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِیَّةِ اِنَّ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ اُولٰٓئِكَ هُمْ خَیْرُ الْبَرِیَّةِ"[2] | بیشک تمام کافر کتابی ومشرک جہنم کی آگ میں ہیں ہمیشہ اس میں رہیں گے وہ تمام مخلوق الٰہی سے بدتر ہیں(اونٹ کی مینگنی سے بدتر، کتے سور کے غلیظ سے بدتر) بیشک جو ایمان لائے اور اچھے کام کئے وہ تمام مخلوق الٰہی سے بہتر ہیں (کعبہ وعرش سے بہتر، ملائکہ سے بہتر)

جب یہ دونوں قسمیں معلوم ہوگئیں اور واضح ہوا کہ قسم اول سے جدا نہیں بلکہ بعینہ اسی کی تعظیم، تو محل تحقیر میں غیر اللہ یا خلق سے یقینا وہی مراد ہوتا ہے جسے مولیٰ عزوجل سے علاقہ قرب نہیں۔ علاقہ قرب والے تو جانب خالق میں ہیں نہ کہ جانب غیر میں، دیکھو علماء فرماتے ہیں غیر خدا کے لئے تواضع حرام ہے، ملتقط پھر در مختار میں قبیل فصل فی البیع نیز فتاوی عالمگیریہ باب ۲۸ میں ہے: التواضع لغیر اللہ حرام[3] (غیر اللہ کے لئے تواضع حرام ہے۔ ت) حالانکہ ماں باپ کے لئے تواضع کا قرآن عظیم میں حکم ہے:

"وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ"[4] | ماں باپ کے لئے نرم دل سے ذلت کا بازو بچھا۔

اپنے استاد بلکہ شاگردوں کے لئے بھی تواضع کا حدیث میں حکم ہے:

تواضعوا لمن تعلمون منه وتواضعوا لمن تعلمونه ولا تكونوا جبابرة العلماء [5] - رواہ | جس سے علم سیکھتے ہو اس کے لئے تواضع کرو، اور جسے سکھاتے ہو اس کے لئے تواضع کرو۔ اور گردن کش عالم نہ بنو۔

[1] القرآن الکریم ۵۸ / ۲۰ [2] القرآن الکریم ۹۸ / ۶ و ۷ [3] الدر المختار کتاب الحظر والاباحہ باب الاستبراء مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۲۵ [4] القرآن الکریم ۱۷ / ۲۴ [5] الجامع لاخلاق الراوی عن عمر باب ذکر ما ینبغی للراوی والسامع دارالکتب العلمیہ بیروت ص ۱۹، اتحاف السادۃ عن ابی ہریرہ فضیلۃ الحلم دارالفکر بیروت ۸ / ۲۷

Fatawa Rizvia (Volume 15)

Al-Khatib narrated from Abu Huraira (may Allah be pleased with him): "Do not be [like them]." (Reported by Al-Khatib from Abu Huraira, may Allah be pleased with him).

Rather, the Lord Almighty Himself commanded the Leader of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) to show humility towards the companions: "And lower your wing to the believers"[1]. (Show humility for the believers). And he said:

"And lower your wing to those who follow you from among the believers"[2] - (Make your arm gentle for your followers among the believers).

The point is the same, that in such a context "other than Allah" refers to those who have no connection with Allah. In Radd al-Muhtar, explaining the phrase from Durr al-Mukhtar: "That is, the debasement of the soul to attain worldly gains"[3]. This means the meaning of humility towards "others" is to humiliate oneself before someone just to obtain worldly benefits. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"May Allah curse the one who slaughters for other than Allah"[4]. Reported by Ahmad, Muslim, and Nasa'i from the Commander of the Faithful Ali (may Allah honor him). - (Allah's curse is upon the one who slaughters for anyone besides God. Reported by Ahmad, Muslim, and Nasa'i from the Commander of the Faithful Ali (may Allah honor him).

Whereas, the Hadith itself states:

"Whoever slaughters an animal for his guest, it becomes his ransom from the Fire"[5] - Reported by Al-Hakim in his History from Jabir (may Allah be pleased with him). - (He who slaughters an animal for his guest, it will be a ransom for him from Hell. Reported by Al-Hakim in his History from Jabir (may Allah be pleased with him).

The explanation is that honoring a guest belongs to ethics, and through noble ethics, the pleasure of Allah is sought. Slaughtering for a guest is not slaughtering for "other than Allah," but rather it is for the sake of Allah Almighty. A Sufi who belittles someone other than God and considers him like a camel...

[1] The Holy Quran 15/88 [2] The Holy Quran 26/215 [3] Radd al-Muhtar, Book of Prohibition and Permission, Chapter on Al-Istibra, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/246 [4] Sahih Muslim, Book of Sacrifices, Chapter on Prohibition of Slaughtering for

other than Allah, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/160 [5] Al-Siyaq fi Dhayl al-Tarikh, Nishapur

फ़तावा रिज़विया (खंड 15)

अल-ख़तीब ने हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की: "मत बनो" (इसे ख़तीब ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया)।

बल्कि स्वयं रब्बुल इज़्ज़त ने सैयदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को सहाबा के प्रति विनम्रता बरतने का आदेश दिया है: "और मोमिनों के लिए अपना पहलू झुकाए रखें"[1]। (मोमिनों के लिए अपनी विनम्रता दर्शाएं)। और फ़रमाया:

"और अपने पीछे चलने वाले मोमिनों के लिए अपना बाज़ू नर्म रखें"[2] - (अपने ईमान वाले अनुयायियों के लिए अपने आचरण में कोमलता लाएं)।

बात वही है कि ऐसी जगह "ग़ैर अल्लाह" से वही मुराद है जिसका अल्लाह से कोई वास्ता न हो। रद्दुल मुहतार में दुर्रे मुख़्तार की इस इबारत की शरह (व्याख्या) में लिखा है: "अर्थात दुनिया पाने के लिए खुद को नीचा दिखाना"[3]। यानी ग़ैर के सामने विनम्रता का मतलब यह है कि दुनिया हासिल करने के लिए किसी के सामने खुद को ज़लील करना। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

"अल्लाह की लानत उस पर जो ग़ैर अल्लाह के लिए ज़िबह करे"[4]। इसे अहमद, मुस्लिम और नसाई ने अमीरुल मोमिनीन अली (करमल्लाहु वज्हहु) से रिवायत किया। - (अल्लाह की लानत उस पर है जो खुदा के सिवा किसी और के लिए ज़िबह करे। इसे अहमद, मुस्लिम और नसाई ने अमीरुल मोमिनीन अली करमल्लाहु वज्हहु से रिवायत किया)।

हालाँकि खुद हदीस का इरशाद है:

"जो अपने मेहमान के लिए जानवर ज़िबह करे, वह उसके लिए दोज़ख़ से फ़िद्या (छुटकारा) हो जाए"[5] - इसे हाकिम ने अपनी 'तारीख़' में जाबिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया। - (वह जो अपने मेहमान के लिए जानवर ज़िबह करे, वह उसके लिए जहन्नुम की आग से बदले की चीज़ बन जाएगा। इसे हाकिम ने अपनी तारीख़ में जाबिर रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया)।

स्पष्टीकरण यह है कि मेहमान का सम्मान करना अख़लाक़ (नैतिकता) में से है और नेक अख़लाक़ से रज़ा-ए-इलाही (ईश्वर की प्रसन्नता) मक़सूद होती है। मेहमान के लिए ज़िबह करना "ग़ैर अल्लाह" के

लिए ज़िबह करना नहीं हुआ बल्कि अल्लाह ही के लिए हुआ। सूफ़ी जो ग़ैर-खुदा को हकीर समझे और उसे ऊँट की...

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 15/88 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 26/215 [3] रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़र वल इबाहह, बाबुल इस्तिबराह, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/246 [4] सहीह मुस्लिम, किताबुल अज़ाही, बाब तहरीमुज़ ज़िबहि लि-ग़ैरिल्लाह, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 2/160 [5] अस-सियाक़ फ़ी ज़ैलित तारीख़, निशापुर

पृष्ठ 566/742

فتاوی رضویہ (جلد پانزدہم - ۱۵)

الخطیب عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۔ نہ بنو (اسے خطیب نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ت)

بلکہ خود حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو رب عزوجل نے صحابہ کی تواضع فرمانے کا حکم دیا ہے: "وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِيْنَ"[1] مومنوں کے لئے اپنا پہلو جھکائے۔ اور فرمایا:

"وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ"[2] - اپنے پیروایمان والوں کے لئے اپنا بازو نرم فرمائیے۔

بات وہی ہے کہ ایسی جگہ غیر اللہ سے وہی مراد جسے اللہ سے علاقہ نہ ہو، وللردالمختار میں اس عبارت در مختار کی شرح کی : ای اذلال النفس لنیل الدنیا[3] یعنی تواضعِ بغیر کا یہ مطلب ہے کہ دنیا ملنے کے لئے اپنے آپ کو کسی کے سامنے ذلیل کرنا۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا:

لعن اللہ من ذبح لغیر اللہ[4]، رواہ احمد ومسلم و النسائی عن امیر المؤمنین علی کرم اللہ وجہہ ۔ اللہ کی لعنت اس پر جو غیر خدا کے لئے ذبح کرے (اسے احمد اور مسلم اور نسائی نے امیر المؤمنین علی کرم اللہ وجہہ سے روایت کیا۔ت)

حالانکہ خود حدیث کا ارشاد ہے:

من ذبح لضیفہ ذبیحۃ کانت فدائہ من النار[5] - رواہ الحاکم فی تاریخہ عن جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۔ جو اپنے مہمان کے لئے جانور ذبح کرے وہ دوزخ سے اس کا فدیہ ہوجائے (اسے حاکم نے اپنی تاریخ میں جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ت)

توجہ وہی ہے کہ اکرام مہمان اخلاق سے تھا اور مکارم اخلاق سے رضائے الہی مطلوب، مہمان کے لئے ذبح کرنا غیر اللہ کے لئے ذبح نہ ہوا بلکہ اللہ عزوجل ہی کے لئے، صوفی کہ غیر خدا کی تحقیر کرے اور اسے اونٹ کی...

[1] القرآن الکریم ۱۵/ ۸۸ [2] القرآن الکریم ۲۶/ ۲۱۵ [3] ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء دار احیاء التراث العربی بیروت ۲۴۶/۵ [4] صحیح مسلم کتاب الاضاحی باب تحریم الذبح لغیر اللہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۶۰ [5] السیاق فی ذیل التاریخ نیشاپور

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Whoever considers [sacred things] more contemptible than droppings, absolutely disparages Him whose glorification is not the glorification of God. One who has no connection with the Lord Almighty, otherwise if he disparages the side of the Creator, he would be disparaging the Lord Almighty Himself. This would be the act of a [false] Sufi or the accursed Iblis. Cursed, cursed, cursed is he who understands from this that the Holy Quran and the noble Prophets have been described as more contemptible than droppings. Does such a person not deny the Great Quran? Does he not insult Allah Almighty Himself? Does he not trample upon the entire religion, Sharia, and Islam? The Quran, Hadith, Sharia, religion, Islam, and faith are filled with the command to honor them, and they state that the slightest insult to them is infidelity. Can one who disparages them in this way (destined for Hell) and considers this rejected person a Muslim remain a Muslim?

By Allah, "Nay, Allah has cursed them for their disbelief, so little is it that they believe." (1) — Rather, Allah has cursed them because of their disbelief, so they believe but little. (T)

His Eminence the Master is, God forbid, pure even from the suspicion of such an accursed meaning. Yes, these are the infidels, the cursed, the apostates, the devils, and Iblis who mould his speech (if it is his speech) into such filthy infidelity. "Solomon disbelieved not, but the devils disbelieved." (2) (Solomon did not commit infidelity, rather these devils were the ones who disbelieved. "Allah's curse be upon them; how are they turned away!" (3) (May Allah destroy them; where are they being turned back? - T). Contrary to the disgraced and misguided Dehlavi Ismail, on whom be reproach and evidence, he explicitly applied these filthy words—more disgraced and useless than sweepers and cobblers, and smaller than an insignificant atom—to all the noble Prophets and great Saints, peace and blessings be upon them. He fabricated four types of polytheism and in them, he treated Prophets, Saints, ghosts, and fairies all as equal. In "Taqwiyat-ul-Iman", Siddiqui Press, Delhi, p. 12 and p. 9: "Calling out [for help] in times of difficulty is polytheism." In this matter, there is no difference between Saints, Prophets, Satan, and ghosts; whoever one deals with, one becomes a polytheist, whether it be with Prophets and Saints or with ghosts. (4)

Page 12: Anyone who stands with hands folded before any Pir, Prophet, or ghost, or goes there with intention from afar, or lights a lamp there...

Note: Thus in the original, perhaps "not in Hell".

1. Al-Quran Al-Karim 88/2
2. Al-Quran Al-Karim 102/2
3. Al-Quran Al-Karim 30/9
4. Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 1, On the description of Monotheism and Polytheism, Lohari Gate Press, Lahore, p. 6

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

जो कोई भी [पवित्र चीज़ों को] लीद से भी अधिक तुच्छ समझता है, वह निश्चित रूप से उसी का अपमान करता है जिसका सम्मान ईश्वर का सम्मान नहीं है। जिसका भगवान सर्वशक्तिमान से कोई संबंध नहीं है, अन्यथा यदि वह निर्माता के पक्ष का अपमान करता है, तो वह स्वयं भगवान सर्वशक्तिमान का अपमान करेगा। यह किसी [झूठे] सूफी या शापित इब्लीस (शैतान) का काम होगा। शापित, शापित, शापित है वह जो इससे यह समझता है कि पवित्र कुरान और महान पैगंबरों को लीद से भी अधिक तुच्छ बताया गया है। क्या ऐसा कहने वाला महान कुरान को नहीं झुठलाता? क्या वह स्वयं अल्लाह सर्वशक्तिमान को गाली नहीं देता? क्या वह पूरे धर्म, शरीयत और इस्लाम को नहीं कुचलता? कुरान, हदीस, शरीयत, धर्म, इस्लाम और ईमान उनके सम्मान के आदेशों से भरे हुए हैं, जिनमें उनके प्रति ज़रा सा भी अपमान कुफ़्र (अविश्वास) बताया गया है। क्या ऐसा अपमान करने वाला (नरक वासी) और इस नकारे हुए व्यक्ति को मुसलमान समझने वाला मुसलमान रह सकता है?

अल्लाह की कसम, "बल्कि अल्लाह ने उनके कुफ़्र के कारण उन पर लानत भेजी है, इसलिए वे बहुत कम ईमान लाते हैं।" (1) — बल्कि अल्लाह ने उनके कुफ़्र के कारण उन पर लानत की, तो उनमें से बहुत कम ही ईमान लाते हैं। (त)

हज़रत मखदूम साहब तो माज़ अल्लाह इस शापित अर्थ के संदेह से भी पवित्र हैं। हाँ, यही काफिर, शापित, धर्मत्यागी, शैतान और इब्लीस हैं जो उनके कलाम (भाषण) को (यदि यह उनका कलाम है) ऐसे गंदे कुफ़्र में ढालते हैं। "और सुलैमान ने कुफ़्र नहीं किया, बल्कि शैतानों ने कुफ़्र किया" (2) (सुलैमान ने तो कुफ़्र नहीं किया, हाँ ये शैतान ही काफिर हुए। "अल्लाह उन्हें मार डाले, वे कहाँ उलटे जा रहे हैं" (3) (अल्लाह उन्हें तबाह करे; वे कहाँ से कहाँ फिरे जा रहे हैं? - त)। इसके विपरीत ज़लील और गुमराह देहलवी इस्माइल, जिस पर धिक्कार और प्रमाण हो, कि उसने स्पष्ट रूप से तमाम नबियों और औलिया-ए-किराम (महापुरुषों) के लिए ये गंदे शब्द कहे - जो सफाई करने वालों और चमारों से भी अधिक ज़लील और बेकार लोगों और एक तुच्छ कण से भी कमतर हैं। उसने शिर्क (बहुदेववाद) के चार प्रकार गढ़े और उनमें नबियों, औलिया, भूत और परियों सबको एक जैसा रखा। तक़वियत-उल-ईमान, सिद्दीकी प्रेस, दिल्ली, पृ. 12 और पृ. 9: "मुश्किल के समय पुकारना शिर्क है।" इस बात में औलिया, नबियों, शैतान और भूत में कोई अंतर नहीं है; जिससे भी मामला करेगा वह मुशरिक (बहुदेववादी) हो जाएगा, चाहे नबियों और औलिया से करे या भूत से। (4)

पृष्ठ 12: जो कोई किसी पीर, पैगंबर या भूत के सामने हाथ बांधकर खड़ा हो, या दूर से इरादा करके जाए, या वहाँ रौशनी करे...

नोट: मूल में ऐसा ही है, शायद "जहन्नम में नहीं"।

1. अल-कुरान अल-करीम 88/2
2. अल-कुरान अल-करीम 102/2
3. अल-कुरान अल-करीम 30/9
4. तक़वियत-उल-ईमान, पहला अध्याय, तौहीद और शिर्क के वर्णन में, लोहारी गेट प्रेस, लाहौर, पृ. 6

पृष्ठ 567/742

مینگنی سے حقیر تر جانے قطعاً اسی کی تحقیر کرتا ہے جس کی تعظیم تعظیم الہی نہیں۔ جسے مولیٰ عزوجل سے علاقہ نہیں ورنہ جانب خالق کی تحقیر کرے تو وہ خود رب عزوجل کی تحقیر کرے گا۔ یہ صوفی کا کام ہوگا یا ابلیس لعین کا۔ ملعون ملعون ہے وہ کہ اس سے یہ سمجھے کہ مصحف شریف و انبیاء کرام کو مینگنی سے حقیر تر بتایا ہے، کیا ایسا بتانے والا قرآن عظیم کی تکذیب نہیں کرتا، کیا خود اللہ عزوجل کو گالی نہیں دیتا۔ کیا تمام دین و شریعت و اسلام پائمال نہیں کرتا۔ قرآن و حدیث و شریعت و دین و اسلام و ایمان جن کی تعظیم کے حکم سے مملو ہیں، جن کی ادنی توہین کو کفر بتارہے ہیں۔ کیا ان کی ایسی تحقیر کرنیوالا (بجھنم عہ) اس مردود کو مسلمان جاننے والا مسلمان رہ سکتا ہے۔

کَلَّا وَاللہ "بَلْ لَّعَنَھُمُ اللہُ بِکُفْرِھِمْ فَقَلِیْلًا مَّا یُؤْمِنُوْنَ" ۱- بلکہ اللہ نے ان پر لعنت کی ان کے کفر کے سبب تو ان میں تھوڑے ایمان لاتے ہیں۔ (ت)

حضرت مخدوم صاحب تو معاذ اللہ اس معنی ملعون کے وہم سے بھی پاک ہیں۔ ہاں یہی کافر و ملعون و مرتد و شیطان و ابلیس ہیں جو ان کے کلام کو (اگر ان کا کلام ہے) ایسے گندے کفر پر ڈھالتے ہیں "وَمَا کَفَرَ سُلَیْمٰنُ وَلٰکِنَّ الشَّیٰطِیْنَ" ۲ (سلیمان نے تو کفر نہ کیا ہاں یہ شیطان ہی کافر ہوئے۔ "لْعَنَتُھُمُ اللہُ اَنّٰی یُؤْفَکُوْنَ" ۳ (اللہ انہیں مارے کہاں اوندھے جاتے ہیں۔ ت) بخلاف ذلیل ضلیل دہلوی اسمعیل علیہ اللوم والتدلیل کہ اس نے چوڑھے، چمار سے بھی ذلیل اور ناکارے لوگ اور ذرہ ناچیز سے کم تر یہ ناپاک الفاظ صراحتہً تمام انبیاء کرام واولیاء عظام علیہم الصلوۃ والسلام کو کہے، اس نے شرک کی چار قسمیں گھڑیں اور ان میں صراحتہً انبیاء و اولیاء و بھوت پری سب کو یکساں رکھا۔ تقویت الایمان مطبع صدیقی دہلی ص ۱۲ و ص ۹ "مشکل کے وقت پکارنا شرک ہے"

اس بات میں اولیاء انبیاء شیطان، بھوت میں کچھ فرق نہیں جس سے معاملہ کرے گا مشرک ہو جائے گا خواہ انبیاء و اولیاء سے کرے خواہ بھوت سے ۴۔

صفحہ ۱۲ جو کوئی کسی پیر پیغمبر بھوت کو ہاتھ باندھ کر کھڑا ہو یا دور سے قصد کر کے جاوے یا وہاں روشنی

عہ : کذا فی الاصل لعلہ "بجھنم نہیں"

۱ القرآن الکریم ۸۸/۲ ۲ القرآن الکریم ۱۰۲/۲ ۳ القرآن الکریم ۳۰/۹ ۴ تقویۃ الایمان باب اول توحید و شرک کے بیان میں مطبع لوہاری گیٹ لاہور ص ۶

Fatawa Razawiyya Volume (15)

...doing so, erecting a canopy over their grave, respecting the forest around it, shirk is established upon this. (1) Page 25: "Whoever regards any prophet, saint, ghost, or fairy as such, is a mushrik (polytheist)." (2) Page 51: Making an offering in the name of any creation - saint, prophet, ghost, fairy - all is haram and impure, and shirk is established upon the performer. (3) And other places. So his discourse is absolutely general regarding everything other than Allah, and specifically regarding the Prophets and Saints. To prove these statements, he established five chapters on pages 9, 11, and 12, in the first chapter on page 22 he said: "When Allah is our Creator, then we should also call upon Him for all our affairs. What business do we have with anyone else? Just as one who has become the slave of a king maintains his connection for every work with him alone, he does not maintain it with another king, let alone some lowly sweeper (Churha-Chamar)." (4) On page 16 he said: "He who gave the right of Allah to a creation, gave the right of the great to the lowliest of the lowly. Like putting a king's crown on a cobbler's (Chamar) head. And one should know for certain that every creation, whether big or small, before the Majesty of Allah, is lowlier than even a cobbler (Chamar)." (5) In the third chapter on page 35 he said: "Calling upon such helpless people who can neither benefit nor harm is sheer injustice; to attribute the status of such a great person to such worthless people." (6) In the fifth chapter on page 47 he said: "All Prophets and Saints before Him are less than a worthless atom." (7) What severe and blatant dishonesty it is to present those statements in support of these explicitly accursed discourses! If Makhdoom Sahib spoke, he spoke about the world and worldly things, which have no connection with Allah; indeed they are more contemptible than dung. But this deviant person clearly called the Prophets (peace and blessings be upon them) and the Master of Prophets himself (peace and blessings of Allah be upon him) as lowlier and more worthless people than sweepers and cobblers, and less than a worthless atom. "And those who do wrong will come to know by what a (great) reverse they will be overturned." (8). (Now the oppressors will know which way they will turn. - T)

1 Taqwiyat-ul-Iman, Chapter One on Tawheed and Shirk, Alimi Press Lohari Gate Lahore, p. 8 2 Taqwiyat-ul-Iman, Chapter Two on Refuting Shirk in Knowledge, Alimi Press Lohari Gate Lahore, p. 15 3 Taqwiyat-ul-Iman, Chapter Four on Refuting Shirk in Worship, Alimi Press Lohari Gate Lahore, p. 28 4 Taqwiyat-ul-Iman, Chapter One on Avoiding Shirk, Alimi Press Lohari Gate Lahore, p. 13 5 Taqwiyat-ul-Iman, Chapter One on Avoiding Shirk, Alimi Press Lohari Gate Lahore, p. 10 6 Taqwiyat-ul-Iman,

Chapter Three on Refuting Shirk in Disposal of Affairs, Alimi Press Lohari Gate Lahore, p. 20 7 Taqwiyat-ul-Iman, Chapter Five on Refuting Shirk in Customs, Alimi Press Lohari Gate Lahore, p. 38 8 The Holy Quran 26/227

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

...करे, उनकी कब्र पर शामियाना खड़ा करे, वहां के आस-पास के जंगल का अदब करे, इस पर शिर्क(बहुदेववाद) साबित है। (1) पृष्ठ 25: "जो कोई किसी नबी, वली, भूत, परी को ऐसा माने, वह मुशरिक है।" (2) पृष्ठ 51: किसी मखलूक (सृष्टि) के नाम का नज़राना देना - वली, नबी, भूत, परी - सब हराम है और नापाक है और करने वाले पर शिर्क साबित है। (3) और अन्य स्थान। तो उसका कलाम (भाषण) कतई तौर पर अल्लाह के सिवा अन्य सभी के लिए सामान्य है और विशेष रूप से नबियों और वलियों के लिए। इन बयानों के प्रमाण में पृष्ठ 9, 11, 12 पर उसने पांच अध्याय बांधे, जिनमें से पहले अध्याय के पृष्ठ 22 में कहा: "जब अल्लाह हमारा खालिक (सृष्टिकर्ता) है, तो हमें भी चाहिए कि अपने हर काम के लिए उसी को पुकारें। हमें किसी और से क्या काम? जैसे कोई बादशाह का गुलाम हो जाए, तो वह अपने हर काम का संबंध उसी से रखता है, दूसरे बादशाह से भी नहीं रखता, फिर किसी चूड़हे-चमार (अछूत) का क्या जिक्र।" (4) पृष्ठ 16 में कहा: "जिसने अल्लाह का हक मखलूक को दिया, तो उसने बड़े का हक ज़लील से ज़लील को दिया। जैसे बादशाह का ताज चमार के सिर पर। और यह यकीन कर लेना चाहिए कि हर मखलूक, चाहे वह बड़ी हो या छोटी, अल्लाह की शान के आगे चमार से भी ज़लील है।" (5) अध्याय तीन, पृष्ठ 35 पर कहा: "ऐसे मजबूर लोगों को पुकारना जो न कोई लाभ पहुँचा सकते हैं और न हानि, सरासर नाइंसाफी है कि ऐसे महान व्यक्तित्व का रुतबा ऐसे बेकार लोगों के लिए साबित किया जाए।" (6) अध्याय पाँच, पृष्ठ 47 पर कहा: "सभी नबी और वली उसके सामने एक बेकार ज़र्रे (कण) से भी कम हैं।" (7) इन स्पष्ट रूप से शापित भाषणों के समर्थन में उन इबारतों (लेखों) को पेश करना कितनी गंभीर और खुली बेईमानी है! मखदूम साहब ने अगर कहा, तो दुनिया और दुनिया की चीज़ों के बारे में कहा, जिनका अल्लाह से कोई संबंध नहीं है; बेशक वे गोबर की लेंडी से भी तुच्छ हैं। और इस गुमराह (भटके हुए व्यक्ति) ने साफ-साफ अंबिया (पैगंबरों) और स्वयं सैयदुल अंबिया (पैगंबरों के सरदार) सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को चूड़हे-चमार से भी ज़लील, नाकारा और बेकार ज़र्रे से भी कम कहा। "और ज़ुल्म करने वालों को जल्द ही पता चल जाएगा कि वे किस करवट पलटते हैं।" (8)। (अब जालिम जान जाएंगे कि वे किस करवट पलटेंगे। - त)

1 तक़्वियत-उल-ईमान, अध्याय एक, तौहीद और शिर्क के बयान में, मतबा अलीमी लोहारी गेट लाहौर, पृ. 8 2 तक़्वियत-उल-ईमान, अध्याय दो, इल्म में शिर्क के खंडन में, मतबा अलीमी लोहारी गेट लाहौर, पृ. 15 3 तक़्वियत-उल-ईमान, अध्याय चार, इबादतों में शिर्क के खंडन में, मतबा अलीमी

लोहारी गेट लाहौर, पृ. 28 4 तक़्वियत-उल-ईमान, अध्याय एक, शिर्क से बचने के बारे में, मतबा अलीमी लोहारी गेट लाहौर, पृ. 13 5 तक़्वियत-उल-ईमान, अध्याय एक, शिर्क से बचने के बारे में, मतबा अलीमी लोहारी गेट लाहौर, पृ. 10 6 तक़्वियत-उल-ईमान, अध्याय तीन, तसर्रुफ़ (अधिकार) में शिर्क के खंडन में, मतबा अलीमी लोहारी गेट लाहौर, पृ. 20 7 तक़्वियत-उल-ईमान, अध्याय पाँच, आदतों में शिर्क के खंडन में, मतबा अलीमी लोहारी गेट लाहौर, पृ. 38 8 अल-कुरान अल-करीम

کرے ، ان کی قبر پر شامیانہ کھڑا کرے، وہاں کے گرد و پیش کے جنگل کا ادب کرے اس پر شرک ثابت ہے ، ۱- صفحہ ۲۵ "جو کوئی کسی نبی ولی بھوت پری کو ایسا جانے وہ مشرک ہے" ۲- صفحہ ۵۱ کسی مخلوق کے نام کا کر دتجھئے ولی نبی بھوت پری کا سب حرام ہے اور ناپاک اور کرنیوالے پر شرک ثابت ۳- و غیر ذلک مقامات۔ تو اس کا کلام قطعاً ماسویٰ اللہ کو عام اور خود حضرات انبیاء و اولیاء کے بالخصوص نام انھیں بیانات ص ۹، ۱۱، ۱۲ کے ثبوت میں اس نے پانچ فصلیں باندھیں جن میں سے فصل اول ص ۲۲ میں کہا: "ہمارا خالق جب اللہ ہے تو ہم کو بھی چاہئے اپنے ہر کاموں پر اسی کو پکاریں اور کسی سے ہم کو کیا کام ، جیسے جو کوئی ایک بادشاہ کا غلام ہو چکا وہ اپنے ہر کام کا علاقہ اسی سے رکھتا ہے دوسرے بادشاہ سے بھی نہیں رکھتا اور کسی چوڑھے چمار کا کیا ذکر" ۴۔ ص ۱۶ میں کہا: "جس نے اللہ کا حق مخلوق کو دیا تو بڑے کا حق ذلیل سے ذلیل کو دیا۔ جیسے بادشاہ کا تاج چمار کے سر پر ، اور یہ یقین جان لینا چاہئے کہ ہر مخلوق بڑا ہو یا چھوٹا اللہ کی شان کے آگے چمار سے بھی ذلیل ہے" ۵۔ فصل سوم ص ۳۵ پر کہا: "ایسے عاجز لوگوں کو پکارنا کہ کچھ فائدہ اور نقصان نہ پہنچا سکتے۔ محض بے انصافی ہے کہ ایسے بڑے شخص کا مرتبہ ایسے ناکارے لوگوں کو ثابت کیجئے" ۶۔ فصل پنجم ص ۴۷ پر کہا: "سب انبیاء و اولیاء اس کے رو برو ایک ذرہ نا چیز سے کمتر ہیں" ۷۔ ان صریح ملعون کلاموں کی سند میں وہ عبارت پیش کرنی کیسی شدید کھلی بے ایمانی ہے، مخدوم صاحب نے اگر کہا تو دنیا اور دنیا کی چیزوں کو کہا، جن کو اللہ سے علاقہ نہیں بیشک وہ مینگنی سے حقیر تر ہیں۔ اور اس گمراہ نے صاف صاف یہ چوڑھے چمار سے ذلیل ناکارے لوگ ذرہ ناچیز سے کمتر حضرات

انبیاء علیہم الصلوٰۃ والثناء اور خود سید الانبیاء صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو کہا "وَسَیَعْلَمُ الَّذِیْنَ ظَلَمُوْا اَیَّ مُنْقَلَبٍ یَّنْقَلِبُوْنَ" ۸۔ (اب جان جائیں گے ظالم کہ کس کروٹ پر پلٹا کھاتے ہیں۔ ت)

۱ تقویۃ الایمان باب اول توحید و شرک کے بیان میں مطبع علیمی لوہاری گیٹ لاہور ص ۸ ۲ تقویۃ الایمان الفصل الثانی فی رد الاشراک فی العلم مطبع علیمی لوہاری گیٹ لاہور ص ۱۵ ۳ تقویۃ الایمان الفصل الرابع فی ذکر رد الاشراک فی العبادات مطبع علیمی لوہاری گیٹ لاہور ص ۲۸ ۴ تقویۃ الایمان الفصل الاول فی الاجتناب عن الاشراک مطبع علیمی لوہاری گیٹ لاہور ص ۱۳ ۵ تقویۃ الایمان الفصل الاول فی الاجتناب عن الاشراک مطبع علیمی لوہاری گیٹ لاہور ص ۱۰ ۶ تقویۃ الایمان الفصل الثالث فی ذکر رد الاشراک فی التصرف مطبع علیمی لوہاری گیٹ لاہور ص ۲۰ ۷ تقویۃ الایمان الفصل الخامس فی رد الاشراک فی العادات مطبع علیمی لوہاری گیٹ لاہور ص ۳۸ ۸ القرآن الکریم ۲۶ / ۲۲۷

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Fifthly, the Wahhabis do not believe any of this, yet they persistently claim that Hazrat Makhdoom said so, and that he applied this [derogatory remark] to all Prophets, Saints, and the Leader of Prophets (peace be upon him and them) — God forbid. Now ask them: is saying this right or wrong in your view? If it is wrong, then the one who brings proof from a falsehood is a deceitful trickster, and anyone who seeks to downplay the insult to the status of Prophethood through this is a disbeliever, faithless, and destined for Hell, or not? And if they say "yes, it is right," and that the noble Prophets and the Leader of Prophets (peace and blessings of Allah be upon him) — God forbid — are worthy of such a filthy example, then the veil is lifted. Every child, every unlearned person, every illiterate person belonging to the Muslim community, whose heart holds even a shred of faith in the greatness of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), will immediately believe three things:

(1) Those who claim that the noble Prophets, great Saints, and even the holy presence of the Leader of Mankind (peace and blessings be upon him and them) are worthy of this filthy, dirty example are absolute disbelievers and open enemies of Allah and His Messenger. Is this the greatness of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), that Islam taught? "Lo! the curse of Allah is on the wrong-doers."[1] (O, may the curse of God be upon the oppressors. - T)

(2) It will become crystal clear that Hazrat Makhdoom Sahib never uttered such a cursed thing, nor could he or any Muslim say such a thing. He became Hazrat Makhdoom Sahib by spending a lifetime serving the shoes of the slaves of the slaves of the slaves [of the Prophet]. If he were to describe them as so filthy, where would he stand himself? And he would himself be millions of degrees worse, dirty, heinous, base, and worthy of such a filthy example, rather than being worthy of providing proof. But heaven forbid, the fact is: "Solomon disbelieved not, but the devils disbelieved."[2] (And Solomon did not commit disbelief, but the devils did. - T). Hazrat Makhdoom Sahib did not commit disbelief; it is these devils who are committing disbelief.

(3) It will be revealed that the impure statements of Ismail Dehlvi are so foul and filthy that to justify them, there is a need to subject Prophets, Saints, and Muhammad, the Messenger of Allah himself (peace and blessings of Allah be upon him and them) to such dirty examples and rotten insults. Then those abuses cannot

be attached to Allah and His Messenger; They are pure and holy. This is a further registration of the foul disbelief of those Ismail-worshippers, showing how much value they have in their hearts [for the holy figures].

[1] Al-Quran Al-Karim 11/18 [2] Al-Quran Al-Karim 2/102

पांचवां, वहाबी इनमें से कुछ भी नहीं मानते, फिर भी ज़बरदस्ती दावा करते हैं कि हज़रत मखदूम ने ऐसा फरमाया और ये कि तमाम अंबिया और औलिया और हुज़ूर सैयदुल अंबिया (अलैहिमुस्सलातो वस्सलाम) सब को कहा—अल्लाह की पनाह। अब उनसे पूछिए कि ये कहना तुम्हारे नज़दीक हक है या बातिल? अगर बातिल है, तो बातिल से सनद (सबूत) लाने वाला मक्कार-ऐयार है और इससे शान-ए-रिसालत की तौहीन का हल्कापन चाहने वाला काफ़िर, बेदीन और जहन्नमी है या नहीं? और अगर कहें कि 'हाँ वह हक है', और हज़रात-ए-अंबिया, सैयदुल अंबिया (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)—अल्लाह की पनाह—इस नापाक मिसाल के लायक हैं, तो परदा खुल गया। हर बच्चा, हर अनपढ़, हर बे-इल्म इंसान जो मुसलमान तबके से हो और मोहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की अज़मत पर ईमान से उसका दिल थोड़ा भी हिस्सा रखता हो, वह फौरन तीन बातों पर यकीन करेगा:

(1) ये जो अंबिया-ए-किराम, औलिया-ए-इज़ाम और खुद हुज़ूर-ए-अक़दस सैयदुल अनाम (अलैहिमुस्सलातो वस्सलाम) को इस नापाक गंदी मिसाल के लायक बता रहे हैं, वे कतई काफ़िर हैं। और अल्लाह और रसूल के खुले दुश्मन हैं। क्या इस्लाम ने मोहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की यही अज़मत सिखाई है? "खबरदार! ज़ालिमों पर अल्लाह की लानत है।"[1] (अरे ज़ालिमों पर खुदा की लानत। - त)

(2) इससे साफ़ ज़ाहिर हो जाएगा कि हरगिज़ हज़रत मखदूम साहब ने ऐसी मलऊन (अभिशप्त) बात नहीं फरमाई, और न वह या कोई भी मुसलमान ऐसा कह सकता है। हज़रत मखदूम साहब, जिनके गुलामों के गुलामों के गुलामों के गुलामों की उम्र भर जूतियाँ उठाने से हज़रत मखदूम साहब हुए, अगर उन्हीं को ऐसा नापाक बताते तो खुद कहाँ रहते? और अपने आप उस से कितने लाख दर्जे बदतर, गंदी, घिनौनी, ज़लील, नापाक मिसाल के काबिल होते, न कि सनद लाने के लायक। मगर अल्लाह की पनाह, बात वही है कि: "सुलेमान ने कुफ्र नहीं किया, बल्कि शैतानों ने कुफ्र किया।"[2] (और सुलेमान ने कुफ्र नहीं किया हाँ शैतान काफ़िर हुए। - त)। हज़रत मखदूम साहब ने तो कुफ्र नहीं किया, ये शैतान ही कुफ्र कर रहे हैं।

(3) ये खुल जाएगा कि इस्माइल देहलवी के नापाक बोल इतने खबीस और गंदे हैं कि उन्हें सही साबित करने के लिए अंबिया, औलिया और खुद मोहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को ऐसी गंदी मिसाल और सड़ी हुई गालियों में लाने की ज़रूरत पड़ती है। फिर वे गालियाँ अल्लाह

और रसूल पर तो चस्पां (लागू) नहीं हो सकतीं, वे पाक और मुनज़्ज़ह (पवित्र) हैं। ये उन इस्माइल-परस्तों के खबीस कुफ्र पर एक और मुहर है कि उनके दिल में इतनी ही कद्र है।

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 11/18 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 2/102

पेज 569/742

خامساً وہابیہ ان میں سے کچھ نہیں مانتے خواہی نخواہی مدعی ہیں کہ حضرت مخدوم نے ایسا فرمایا اور یہ کہ تمام انبیاء و اولیاء و حضور سید الانبیاء علیہ وعلیہم الصلوٰۃ والثناء سب کو کہا والعیاذ باللہ تعالیٰ۔ اب ان سے پوچھئے کہ یہ کہنا تمہارے نزدیک حق ہے یا باطل، اگر باطل ہے تو باطل سے سند لانیوالا مکار عیار اور اس سے توہینِ شان رسالت کا ہلکا پن چاہنے والا کافر بے دین فی النار ہے یا نہیں۔ اور اگر کہیں کہ ہاں وہ حق ہے، ۔ اور حضرات انبیاء سید الانبیاء صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم معاذ اللہ اس ناپاک مثال کے لائق ہیں تو پردہ کھل گیا، ہر بچہ ہر بے علم ہر ناخواندہ بشر طبقہ مسلمان ہو اور محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی عظمت پر ایمان سے اس کا دل کچھ بھی حصہ رکھتا ہو وہ تین باتوں پر فوراً یقین کرے گا:

(۱) یہ جو انبیاء کرام واولیاء عظام و خود حضور اقدس سید الانام علیہ وعلیہم الصلوٰۃ والسلام کو اس ناپاک گندی مثال کے لائق بتارہے ہیں قطعاً کافر ہیں۔ اور اللہ ورسول کے کھلے دشمن، کیا اسلام نے محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی یہی عظمت سکھائی ہے۔ "اَلَا لَعْنَۃُ اللّٰہِ عَلَی الظّٰلِمِیْنَ"[1] (ارے ظالموں پر خدا کی لعنت۔ ت)

(۲) اسے صاف روشن ہو جائے گا کہ ہرگز حضرت مخدوم صاحب نے ایسی ملعون بات نہ فرمائی نہ وہ یا کوئی مسلمان ایسا کہہ سکتا ہے، جن کے غلامانِ غلام کے غلامانِ غلاموں کی عمر بھر کفش برداری سے حضرت مخدوم صاحب حضرت مخدوم صاحب ہوئے اگر انھیں کو ایسا ناپاک بتاتے تو خود کہاں رہتے۔ اور اپنے آپ اس سے کتنے لاکھ درجے بدتر گندی گھناؤنی ذلیل ناپاک مثال کے قابل ہوتے نہ کہ سند لانے کے لائق، مگر حاشا للہ بات وہی ہے کہ "وَمَا کَفَرَ سُلَیْمٰنُ وَلٰکِنَّ

الشَّيٰطِيْنَ كَفَرُوْا"[2] (اور سلیمان نے کفر نہ کیا ہاں شیطان کافر ہوئے۔ ت) حضرت مخدوم صاحب نے تو کفر نہ کیا یہ شیاطین ہی کفر کر رہے ہیں۔

(۳) کھل جائیگا کہ اسمعیل دہلوی کے نجس اقوال ایسے ہی خبیث و ناپاک ہیں کہ ان کے بنانے کے لئے انبیاء و اولیاء و خود محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیہم وسلم کو ایسی گندی مثال ایسی سڑی دشنام میں دینے کی حاجت ہوتی ہے۔ پھر وہ گالیاں اللہ رسول پر تو چسپاں ہو نہیں سکتیں۔ وہ پاک و منزہ ہیں۔ انھیں اسمعیل پرستوں کے کفر خبیث پر اور رجسٹری ہوتی ہے کہ ان کے دل میں اتنی قدر ہے۔

[1] القرآن الکریم ۱۱/ ۱۸ [2] القرآن الکریم ۲/ ۱۰۲

Fatawa Ridawiyya Volume 15

For the sake of the most noble beloved and greatest successor of Allah, the One, the Subduer, Muhammad the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him).

And may He seize his enemies with the severest of punishments. Amen. And there is no power nor strength except with Allah, the High, the Great. And Allah Almighty knows best, and His knowledge, may His glory be exalted, is most complete and most perfect.

May Allah Almighty take severe revenge on your enemies; there is no power nor strength except with Allah, the High, the Great. And Allah Almighty knows best. His knowledge, may His glory be exalted, is most complete and perfect. (T)

Written by His sinful servant, Ahmad Raza Khan al-Barelwi, may he be forgiven, by the sake of Muhammad al-Mustafa, the Unlettered Prophet, peace and blessings of Allah be upon him.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 15

अल्लाह, जो एक और क़हार (सब पर ग़ालिब) है, उसके हबीब-ए-अकरम और ख़लीफ़ा-ए-आज़म मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सदक़े में।

और वह (अल्लाह) उनके दुश्मनों को सख़्त तरीन सज़ाओं में गिरफ़्तार करे। आमीन। और अल्लाह जो आली और अज़ीम है, उसके अलावा कोई ताक़त और कुव्वत नहीं। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है और उसका इल्म, जिसकी शान बुलंद है, सबसे कामिल और सबसे अकमल है।

अल्लाह तआला आपके दुश्मनों से सख़्त इंतिक़ाम ले, और अल्लाह जो आली और अज़ीम है, उसके अलावा कोई ताक़त और कुव्वत नहीं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। उस जल्ल-ए-मजदुहू का इल्म कामिल और अकमल है। (त)

इसे लिखा है उसके गुनहगार बंदे अहमद रज़ा खाँ बरेलवी ने, अल्लाह उन्हें माफ़ फ़रमाए, मुहम्मद मुस्तफ़ा नबी-ए-उम्मी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के तुफ़ैल।

اللہ واحد قہار کے حبیب اکرم و خلیفہ اعظم محمد رسول اللہ کی (صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم)۔

اور وہ (اللہ) ان کے دشمنوں کو سخت ترین سزا میں گرفتار کرے۔ آمین۔ اور نہیں ہے کوئی طاقت اور قوت سوائے اللہ کے جو عالی اور عظیم ہے۔ اور اللہ تعالٰی بہتر جانتا ہے اور اس کا علم، جس کی شان بلند ہے، سب سے زیادہ کامل اور سب سے زیادہ محکم ہے۔

اللہ تعالٰی آپ کے دشمنوں سے سخت انتقام لے، ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ اس جل مجدہ کا علم اتم واکمل ہے۔ (ت)

اسے لکھا ہے اس کے گناہگار بندے احمد رضا خاں بریلوی عفی عنہ نے، محمد مصطفی نبی امی صلی اللہ علیہ وسلم کے صدقے میں۔

Fatawa Razawiya, Volume 15

Treatise: Al-Su' wal-'Iqab 'ala al-Masih al-Kadhab 1320 AH (The Evil and Punishment upon the Lying Messiah)

Issue 78: From Amritsar, Katra Garba Singh, Kuchha Tanda Shah, sent by Maulana Maulvi Muhammad Abdul Ghani Sahib Wa'iz, 21 Rabi' al-Akhir 1320 AH. In the name of Allah the Sublime. The petitioner stated that a person, while he was a Muslim, married a Muslim woman. The couple lived together for a long time and had children. For some time now, the aforementioned person has joined the followers of Mirza Qadiani, and by adopting clear blasphemous Mirza'i (Ahmadi) beliefs, he openly denies the essentials of religion before everyone. So, it is requested to clarify that the aforementioned person has legally become an apostate (murtad) and his wife has been separated from his marriage, and whether the entire dowry (mahr), both prompt (mu'ajjal) and deferred (mu'ajjal), of the said wife is the responsibility of the said apostate. Also, have the minor children left the guardianship (wilayat) of their apostate father or not? Clarify and be rewarded. (Provide a statement and earn reward. - T)

Summary of answers from Amritsar: (1) The aforementioned person, because of holding the belief of Mirza, who is an infidel (kafir) by the consensus of the scholars of religion, has become an apostate. The married woman...

Page 572 of 742

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

रिसाला (लघुग्रंथ): अल-सूअ वल-इक़ाब अलल मसीह अल-कज़्ज़ाब 1320 हिजरी (झूठे मसीह पर बुराई और सज़ा)

मसला 78: अमृतसर, कटरा गरबा सिंह, कूचा टंडा शाह से, प्रेषक जनाब मौलाना मौलवी मोहम्मद अब्दुल गनी साहब वाइज़, 21 रबी-उल-आख़िर शरीफ 1320 हिजरी। अल्लाह के नाम से जो अत्यंत पवित्र है। प्रश्नकर्ता ने व्यक्त किया कि एक व्यक्ति ने, जबकि वह मुसलमान था, एक मुस्लिम महिला से निकाह किया। दोनों लंबे समय तक साथ रहे, बच्चे भी हुए। अब कुछ समय से उक्त व्यक्ति मिर्ज़ा कादियानी के मुरीदों में शामिल होकर स्पष्ट कुफ़्र वाले मिर्ज़ाई अकीदों को अपनाकर सबके सामने दीन (धर्म) की अनिवार्यताओं से इनकार करता रहता है। अतः यह स्पष्ट करना वांछित है कि क्या उक्त व्यक्ति शरीयत के अनुसार धर्मत्यागी (मुरतद) हो चुका है और उसकी निकाह की हुई स्त्री उसकी ज़ौजियत (पत्नीत्व) से अलग हो चुकी है? और क्या उक्त स्त्री का पूरा मेहर, नकद (मुअज्जल) और उधार (मुअज्जल), उक्त मुरतद के ज़िम्मे है? क्या छोटे बच्चे अपने मुरतद पिता के संरक्षण (विलायत) से बाहर निकल चुके हैं या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (बयान करके पुण्य प्राप्त करें। - त)

अमृतसर के उत्तरों का सारांश: (1) उक्त व्यक्ति, मिर्ज़ा का अकीदा रखने के कारण, जो धर्म के विद्वानों की सर्वसम्मति से काफ़िर है, मुरतद (धर्मत्यागी) हो चुका है, निकाह की हुई स्त्री...

पृष्ठ 572/742

فتاویٰ رضویہ، جلد پانزدہم (۱۵)

رسالہ السوء والعقاب علی المسیح الکذاب ۱۳۲۰ھ (جھوٹے مسیح پر وبال اور عذاب)

مسئلہ ۷۸: از امر تسر، کٹڑہ گرباسنگھ، کوچہ ٹنڈا شاہ، مرسلہ جناب مولانا مولوی محمد عبدالغنی صاحب واعظ ۲۱ ربیع الآخر شریف ۱۳۲۰ھ باسمِہ سبحانہ مستفتی نے ظاہر کیا کہ ایک شخص نے درآنحالیکہ مسلمان تھا ایک مسلمہ سے نکاح کیا، زوجین ایک عرصہ تک باہم مباشرت کرتے رہے، اولاد بھی ہوئی، اب کسی قدر عرصہ سے شخص مذکور مرزا قادیانی کے مریدوں میں منسلک ہو کر صریح عقائد کفریہ مرزائیہ سے مصطبع ہو کر علی رؤس الاشہاد ضروریاتِ دین سے انکار کرتا رہتا ہے، سو مطلوب عن الاظہار یہ ہے کہ شخص مذکور شرعاً مرتد ہو چکا اور اس کی منکوحہ اس کی زوجیت سے علیحدہ ہو چکی اور منکوحہ مذکورہ کا کل مہر معجل، مؤجل مرتد مذکور کے ذمہ ہے، اولادِ صغار اپنے والد مرتد کی ولایت سے نکل چکی یا نہ؟ بَیِّنُوْا تُوجَرُوْا (بیان کر کے اجر حاصل کیجئے ۔ت) خلاصہ جوابات امرتسر: (۱) شخص مذکور ببعث آنکہ بہم عقیدہ مرزا کا ہے جو باتفاق علمائے دین کافر ہے، مرتد ہو چکا، منکوحہ

Fatawa Razawiyya Volume (15)

Separated from marriage, the entire dowry is now a debt upon the apostate to be paid; the apostate has no guardianship over his minor children. (Abu Muhammad Zubair Ghulam Rasool Al-Hanafi Al-Qasimi, may he be forgiven).

(2) There is no doubt that Mirza Qadiani calls himself the Messenger of Allah, the Prophet of Allah, and his followers consider him a sent prophet. Claiming prophethood after the Messenger of Allah is unanimously (by consensus) disbelief (kufr). When the apostasy of this group is proven, then a Muslim woman is excluded from the marriage of such a person. It is necessary for the woman to receive her dowry, and the guardianship of the children is also the mother's right. — Abdul Jabbar bin Abdullah Al-Ghaznavi.

(3) [Arabic Text]: There is no doubt in the apostasy of one who attributes mesmerism, which is a type of magic, to the Prophets (peace be upon them), insults the Spirit of Allah, Jesus son of Mary (peace be upon them), and claims prophethood and other blasphemies like Mirza. Therefore, there is no doubt in the annulment of the marriage of a Muslim woman to him, but she is entitled to the dowry and the minor children. — Abu Al-Hasan Ghulam Mustafa, may he be forgiven.

Translation: Indeed, whoever attributes the magic of mesmerism to the Prophets (peace be upon them), insults Hazrat Ruhullah Jesus son of Mary (peace be upon them), and commits blasphemies such as claiming prophethood like Mirza Qadiani, then what doubt can there be in him being an apostate? Thus, the marriage of a Muslim woman to him will undoubtedly be annulled, but that Muslim woman is entitled to the dowry and the children. (Abu Al-Hasan Ghulam Mustafa, may he be forgiven - T)

(4) There is no doubt that one who believes in Mirza's beliefs is an apostate. The marriage is annulled, children will be given to the woman, and the woman can take her full dowry. (Abu Muhammad Yusuf Ghulam Muhi-ud-Din, may he be forgiven)

(5) [Persian/Urdu Text]: Whatever the noble scholars of Arabia, India, and Punjab have issued regarding the excommunication (takfir) of Mirza Qadiani and his followers is proven and correct. Qadiani considers himself a prophet and a divine messenger, and it is his habit to insult and disparage the Prophets (peace be upon them) and deny miracles, as is evident from his writings (these statements are

quoted from Izalat al-Awham, which is one of Mirza's treatises). — The humble servant of Allah, the High, Preacher Muhammad Abdul Ghani.

Translation: The fatwa given by the scholars of Arabia, India, and Punjab regarding the excommunication (takfir) of Mirza Qadiani and his followers is correct and proven. Mirza Qadiani declares himself a divine prophet and messenger, and it is his manner to insult and disparage the Prophets (peace be upon them) and deny miracles. As is evident from his writings (these phrases are quoted in 'Izalat al-Awham', which is one of Mirza's treatises). The humble servant of Allah, the High, Preacher Muhammad Abdul Ghani (T).

Page 573 of 742

फ़तावा रज़विया जिल्द (15)

वैवाहिक संबंध विच्छेद हो चुके हैं, पूरा मेहर (दहेज) मुर्तद (धर्मत्यागी) के ज़िम्मे है और अदा करना अनिवार्य है, मुर्तद को अपनी छोटी संतान पर कोई अभिभावकत्व (संरक्षण) का अधिकार नहीं है। (अबू मुहम्मद ज़ुबैर गुलाम रसूल अल-हनफ़ी अल-क़ासिमी, उन पर कृपा हो)

(2) इसमें कोई संदेह नहीं है कि मिर्ज़ा क़ादियानी खुद को अल्लाह का रसूल और नबी कहता है, और उसके अनुयायी उसे भेजा हुआ नबी मानते हैं। रसूलुल्लाह के बाद नबूवत का दावा करना सर्वसम्मति (इज्मा) से कुफ्र (अविश्वास) है। जब इस समूह का मुर्तद होना सिद्ध हो गया, तो एक मुस्लिम महिला ऐसे व्यक्ति के निकाह से बाहर हो गई। महिला को मेहर मिलना आवश्यक है, और संतान के संरक्षण का अधिकार भी माँ का है। — अब्दुल जब्बार बिन अब्दुल्ला अल-गजनवी।

(3) [अरबी पाठ]: इसमें कोई संदेह नहीं है कि जो व्यक्ति जादू के एक प्रकार 'मेस्मरिज़्म' को अंबिया (पैग़ंबरों) अलैहिमुस्सलाम की ओर जोड़ता है और हज़रत रूहउल्लाह ईसा इब्न मरियम अलैहिमुस्सलाम का अपमान करता है और नबूवत का दावा व अन्य कुफ्र वाले कार्य करता है जैसे मिर्ज़ा क़ादियानी, तो उसके मुर्तद होने में क्या संदेह है। तो मुस्लिम महिला का उससे निकाह बिना किसी संदेह के निरस्त हो जाएगा, लेकिन उस मुस्लिम महिला को मेहर और छोटी संतान का अधिकार प्राप्त है। — अबुल हसन गुलाम मुस्तफा, उन पर कृपा हो।

अनुवाद: बेशक जो व्यक्ति जादू की किस्म 'मेस्मरिज़्म' को अंबिया अलैहिमुस्सलाम की ओर मन्सूब (संबद्ध) करे और हज़रत रूहउल्लाह ईसा इब्न मरियम अलैहिमुस्सलाम की तौहीन (अपमान) करे और नबूवत का दावा वगैरह कुफ्र वाले कामों का इर्तिकाब (अपराध) करे जैसे मिर्ज़ा क़ादियानी, तो उसके मुर्तद होने में क्या शक है? तो मुसलमान औरत का उससे निकाह बिला शक फ़स्ख़ (निरस्त) हो जाएगा लेकिन उस मुसलमान औरत को मेहर और औलाद का हक़ प्राप्त है। (अबुल हसन गुलाम मुस्तफ़ा - त)

(4) इसमें कोई संदेह नहीं कि मिर्ज़ा के विश्वासों को मानने वाला मुर्तद है, निकाह निरस्त हुआ, संतान महिला को दी जाएगी, महिला अपना पूरा मेहर ले सकती है। (अबू मुहम्मद यूसुफ गुलाम मुहीउद्दीन)

(5) [फ़ारसी/उर्दू पाठ]: अरब, भारत और पंजाब के विद्वानों ने मिर्ज़ा क़ादियानी और उनके अनुयायियों के कुफ्र (काफिर होने) पर जो फतवा दिया है, वह सिद्ध और सही है। क़ादियानी खुद को नबी और खुदाई रसूल करार देता है, और अंबिया अलैहिमुस्सलाम का अपमान करना और चमत्कारों

का खंडन करना उसका तरीका है, जैसा कि उसके लेखन से स्पष्ट है (ये उद्धरण 'इज़ाला-ए-औहाम' से लिए गए हैं जो मिर्ज़ा की रचनाओं में से एक है)। — अल्लाह का विनम्र सेवक मुहम्मद अब्दुल ग़नी।

अनुवाद: अरब, भारत और पंजाब के उलेमा ने मिर्ज़ा क़ादियानी और उसके मानने वालों के कुफ्र का जो फतवा दिया है वह सही और साबित है, मिर्ज़ा क़ादियानी अपने को नबी और रसूल-ए-यज़दानी (ईश्वरीय दूत) करार देता है और अंबिया अलैहिमुस्सलाम की तौहीन व तहक़ीर करना और मोजिज़ात (चमत्कारों) का इंकार करना उसका तरीका है। जैसा कि उसकी तहरीरों (लेखों) से ज़ाहिर है (ये इबारतें इज़ाला-ए-औहाम में दर्ज हैं जो कि मिर्ज़ा के रिसालों में से एक रिसाला है)। विनम्र सेवक मुहम्मद अब्दुल ग़नी (त)।

पृष्ठ 573 का 742

فتاویٰ رضویہ جلد پندرہویں (۱۵)

زوجیت سے علیحدہ ہوچکی ، کل مہر بذمہ مرتد واجب الادا ہوچکا، مرتد کو اپنی اولاد صغار پر ولایت نہیں ۔ (ابو محمد زبیر غلام رسول الحنفی القاسمی عفی عنہ)

(۲) شک نہیں کہ مرزا قادیانی اپنے آپ کو رسول اللہ ، نبی اللہ کہتا ہے اور اس کے مرید اس کو نبی مرسل جانتے ہیں، اور دعویٰ نبوت کا بعد رسول اللہ کے بالاجماع کفر ہے، جب اس طائفے کا ارتداد ثابت ہوا ، پس مسلمہ ایسے شخص کے نکاح سے خارج ہوگئی ہے، عورت کو مہر ملنا ضروری ہے، اور اولاد کی ولایت بھی ماں کا حق ہے ، عبد الجبار بن عبداللہ الغزنوی ۔

(۳) لا یشك فی ارتداد من نسب المسمریزم الذی ھو من اقسام السحر الی الانبیاء علیھم السلام واھان روح اللہ عیسی بن مریم علیھما السلام وادعی النبوۃ وغیرھا من الکفریات کالمیرزا فنکاح المسلمۃ لا شک فی فسخہ لکن لھا المھر والاولاد الصغائر ، ابو الحسن غلام مصطفیٰ عفی عنہ ۔

ترجمہ : بیشک جو شخص جادو کی قسم مسمریزم کو انبیاء علیہم السلام کی طرف منسوب کرے اور حضرت روح اللہ عیسیٰ بن مریم علیہما السلام کی توہین کرے اور نبوت کا دعویٰ وغیرہ کفریات کا ارتکاب کرے جیسے مرزا قادیانی ، تو اس کے مرتد ہونے میں کیا شک ہے، تو مسلمان عورت کا اس سے نکاح بلا شک فسخ ہو جائے گا لیکن اس مسلمان عورت کو مہر اور اولاد کا استحقاق ہے۔ (ابو الحسن غلام مصطفیٰ عفی عنہ - ت)

(۴) شک نہیں کہ مرزا کے معتقدات کا معتقد مرتد ہے، نکاح فسخ ہوا، اولاد عورت کو دی جائے گی ، عورت کامل مہر لے سکتی ہے۔ (ابو محمد یوسف غلام محی الدین عفی عنہ)

(۵) انچه علمائے کرام از عرب وہند و پنجاب در تکفیر مرزا قادیانی و معتقدان وے فتویٰ داده اند ثابت و صحیح ست قادیانی خود را نبی و مرسل یزدانی قرار میدہد ، و توہین و تحقیر انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام و انکار معجزات شیوہ اوست که از تحریر اتش پر ظاہر ست (نقل عبارات از ازالہ رسائل مرزاست) ۔ (احقر عباد الله العلی واعظ محمد عبدالغنی)

ترجمہ: علماء عرب وہند و پنجاب نے مرزا قادیانی اور اس کے معتقدین کی تکفیر کا جو فتویٰ دیا ہے وہ صحیح و ثابت ہے، مرزا قادیانی اپنے کو نبی و رسولِ یزدانی قرار دیتا ہے اور انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام کی توہین و تحقیر کرنا اور معجزات کا انکار کرنا اس کا شیوہ ہے۔ جیسا کہ اس کی تحریروں سے ظاہر ہے (یہ عبارات ازالہ اوہام میں منقول ہیں جو کہ مرزا کے رسائل میں سے ایک رسالہ ہے) احقر عباد الله العلی واعظ محمد عبدالغنی (ت)

Fatawa Rizvia (Volume 15)

(6) The most humble of servants, Khuda Bakhsh, Imam of Masjid Sheikh Khairuddin.

(7) There is no doubt that Mirza Qadiani is a claimant to prophethood and apostleship (transcription of numerous passages from Izala and other writings of Mirza). Therefore, such a person is not only an infidel (kafir), but my intuition says he does not even have faith in God. - Abul Wafa Sanaullah, author of Tafsir Sanai Amritsari.

(8) It is known from Qadiani's books that he denies the essentials of religion and also claims apostleship. For instance, in 'Ek Ghalati Ka Izala', he has explicitly written, "I am a messenger." Therefore, Ghulam Ahmad and his followers are infidels, rather even greater infidels (akfar). The marriage of an apostate is annulled, and young children are removed from the father's custody. Thus, children should be taken from the Qadiani apostate, and the woman should be separated from him after taking the prompt (mu'ajjal) and deferred (mu'ajjal) dower. (Abu Turab Muhammad Abdul Haq, Bazaar Sabuniyan)

(9) Qadianis are apostates and deniers of the prophets (peace be upon them) and have described miracles as mesmerism. Mirza is an infidel. Whoever is a friend of Mirza, or a friend of his friend, is also an infidel apostate. (Sahibzada Sahib Syed Zahoor-ul-Hasan Qadri Fazili, Sajjada Nashin of the Sayyid families of Jilani Batala Sharif)

(10) The claim to prophethood and apostleship after the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and the denial of the essentials of religion is undoubtedly infidelity and apostasy. The rulings for apostates will be applied to such a person, whether Qadiani or otherwise. (Noor Ahmad, may he be pardoned)

From Maulana Maulvi Muhammad Abdul Ghani Sahib Amritsari to the eminent presence of the Scholar of Ahl-e-Sunnat, may his high shadow endure.

To the noble presence of the source of grace, the eradicator of corruption and innovations, the dispeller of ignorance and misguidance, the pride of Hanafi scholars, the one who uproots the principles of the misguided Najdi sect, Maulana Maulvi Muhammad Ahmad Raza Khan Sahib, may Allah benefit us with his knowledge. Gifted with greetings and prescribed salutations, it is revealed to the enlightened heart that since a long time, due to the emergence of the lying Dajjal Qadiani, turmoil and corruption have arisen. Due to legal freedom, this atheistic robber of the

religion of Islam cannot be apprehended by the scholars in any way. Now this incident has occurred in the house of a Hanafi person, that in his marriage is a Muslim woman...

फतावा रिज़विया (खंड 15)

(६) बंदों में सबसे तुच्छ ख़ुदा बख्श, इमाम मस्जिद शेख खैर उद्दीन।

(७) इसमें कोई संदेह नहीं है कि मिर्ज़ा कादियानी नबूवत और रिसालत (पैगंबरी) का दावेदार है (मिर्ज़ा के इज़ालह और अन्य लेखों से कई उद्धरण)। इसलिए ऐसा व्यक्ति काफ़िर तो क्या, मेरा अंतर्मन यही कहता है कि उसे ईश्वर पर भी विश्वास नहीं है। - अबुल वफ़ा सनाउल्लाह, मुसन्निफ़ तफ़सीर सनाई अमृतसरी।

(८) कादियानी की किताबों से पता चलता है कि वह धर्म की अनिवार्यताओं (ज़रूरियात-ए-दीन) का इंकार करता है और रिसालत का दावा भी करता है। उदाहरण के लिए, 'एक गलती का इज़ालह' में उसने स्पष्ट रूप से लिखा है कि "मैं रसूल हूँ।" इसलिए गुलाम अहमद और उसके अनुयायी काफ़िर बल्कि अक़फ़र (बड़े काफ़िर) हुए। एक धर्मत्यागी (मुरतद) का निकाह रद्द हो जाता है, छोटे बच्चे पिता के हक से बाहर हो जाते हैं। अतः मिर्ज़ा ई मुरतद से बच्चों को ले लेना चाहिए और मेहर-ए-मुअज्जल और मुअज्जल लेकर स्त्री को उससे अलग कर देना चाहिए। (अबू तुराब मोहम्मद अब्दुल हक बाज़ार साबुनियाँ)

(९) कादियानी मुरतद हैं और नबियों (उन पर शांति हो) के चमत्कारों (मोजिजात) को मेस्मेरिज़्म बताया है। मिर्ज़ा काफ़िर है। मिर्ज़ा का जो मित्र हो या उसके मित्र का मित्र, वह भी काफ़िर मुरतद है। (साहिबज़ादा साहिब सैयद ज़हूर-उल-हसन कादरी फाज़ली, सज्जादा नशीन हज़रात सादात जीलानी बटाला शरीफ)

(१०) हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के बाद नबूवत और रिसालत का दावा करना और धर्म की अनिवार्यताओं का इंकार करना निस्संदेह कुफ्र और इर्तिदाद (धर्मत्याग) है। ऐसे व्यक्ति पर, चाहे वह कादियानी हो या अन्य, धर्मत्यागियों (मुरतदों) के नियम लागू होंगे। (नूर अहमद अफ़ी अन्हु)

जनाब मौलाना मौलवी मोहम्मद अब्दुल गनी साहब अमृतसरी की ओर से हज़रत आलम-ए-अहले सुन्नत की सेवा में, उनका साया हमेशा बना रहे।

माननीय श्रीमान फ़ैज़-आब (कृपा के स्रोत), भ्रष्टाचार और नवाचारों को समाप्त करने वाले, अज्ञानता और पथभ्रष्टता को दूर करने वाले, हनफी विद्वानों के गौरव, पथभ्रष्ट नज़दी संप्रदाय के सिद्धांतों को मिटाने वाले मौलाना मौलवी मोहम्मद अहमद रज़ा खान साहब की सेवा में, अल्लाह हमें उनके ज्ञान

से लाभान्वित करे। उपहार स्वरूप सलाम और अभिवादन के बाद, प्रबुद्ध हृदय पर यह स्पष्ट हो कि जब से इस क्षेत्र में कादियानी उपद्रव और भ्रष्टाचार फैला है, कानूनी स्वतंत्रता के कारण इस अधर्मी इस्लाम के डाकू पर विद्वानों की पकड़ नहीं हो सके। अभी एक हनफी व्यक्ति के यहाँ एक घटना घटी है कि उसके निकाह में एक मुस्लिम महिला है...

فتاویٰ رضویہ (جلد پندرہویں (۱۵))

(۶) احقر العباد خدا بخش امام مسجد شیخ خیر الدین۔

(۷) شک نہیں کہ مرزا قادیانی مدعی نبوت و رسالت ہے (نقل عبارات کثیرہ ازالہ و غیر ہا تحریرات مرزا) پس ایسا شخص کافر تو کیا میرا وجدان یہی کہتا ہے کہ اس کو خدا پر بھی ایمان نہیں، ابوالوفاء ثناء اللہ مصنف تفسیر ثنائی امرتسری۔

(۸) قادیانی کی کتابوں سے معلوم ہوتا ہے کہ اس کو ضروریات دین سے انکار ہے نیز دعویٰ رسالت کا بھی چنانچہ (ایک غلطی کا ازالہ) میں اس نے صراحتاً لکھا ہے کہ میں رسول ہوں۔ لہٰذا غلام احمد اور اس کے معتقدین بھی کافر بلکہ اکفر ہوئے، مرتد کا نکاح فسخ ہو جاتا ہے، اولاد صغار والد کے حق سے نکل جاتی ہے، پس مرزائی مرتد سے اولاد لے لینی چاہیے اور مہر معجل اور مؤجل لے کر عورت کو اس سے علیحدہ کرنا چاہیے۔ (ابوتراب محمد عبدالحق بازار صابونیاں)

(۹) مرزائی مرتد ہیں اور انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام کے منکر معجزات کو مسمریزم تحریر کیا ہے، مرزا کافر ہے، مرزا سے جو دوست ہو یا اس کے دوست سے دوست وہ بھی کافر مرتد ہے۔ (صاحبزادہ صاحب سید ظہور الحسن قادری فاضلی سجادہ نشین حضرات سادات جیلانی بٹالہ شریف)

(۱۰) آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے بعد نبوت و رسالت کا دعویٰ اور ضروریات دین کا انکار بیشک کفر و ارتداد ہے ایسے شخص پر قادیانی ہو یا غیر، مرتدوں کے احکام جاری ہوں گے۔ (نور احمد عفی عنہ)

از جناب مولانا مولوی محمد عبدالغنی صاحب امرتسری باسم سامی حضرت عالم اہلسنت دام ظلہم العالی

بخدمت شریف جناب فیض مآب قامع فساد و بدعات، جہالت و گمراہی کو دفع کرنے والے، حنفی علماء کا فخر، گمراہ نجدی فرقہ کے اصول کو مٹانے والے مولانا مولوی احمد رضا خاں صاحب، اللہ تعالیٰ ہمیں اس کے علوم سے بہرہ ور فرمائے، سلام و تحیت مسنونہ پیش ہوں، دلی مراد واضح ہو کہ جب سے اس علاقہ میں قادیانی فتور و فساد برپا ہوا ہے قانونی آزادی کی وجہ سے اس بے دین اسلام کے ڈاکو پر علماء کی گرفت نہ ہو سکی ابھی ایک واقعہ حنفی شخص کے ہاں ہوا ہے کہ اس کے نکاح میں مسلمان عورت

Fatawa Rizvia, Volume 15

[Persian Inquiry Side]: A certain person was a Hanafi, whose Muslim wife was married to him; that man became a Qadiani (Mirzai). The mentioned woman, having heard his blasphemies, fled and reached her father's house. Therefore, for this incident and for future prevention and warning to the Qadianis, this fatwa is being printed. It is hoped that Your Excellency will also adorn it with your noble seal and signature, which would be a cause of pride. A representative from Nadwa, one Maulvi Ghulam Muhammad Hoshiarpuri, has arrived in Amritsar for two months. I sent this fatwa to him, but he did not sign it and said, "If I sign this fatwa, Nadwa will become displeased with me." May dust be in his mouth! Because of this, the people of the city have become very suspicious of Nadwa. What more should be written? May Allah reward you on behalf of Islam and Muslims. Petitioner: The servant of many sins, Preacher Muhammad Abdul Ghani from Amritsar, Katra Garba Singh, Tunda Shah Alley.

[Urdu Translation Side]: That person became a Mirzai; his aforementioned woman, hearing his blasphemous words, separated from him and went to her father's house. Therefore, for this incident and for future prevention and warning to the Mirzais, this fatwa has been printed. It is hoped that you will also adorn it with your seal and signature, which will be a source of pride. A representative of Nadwa, Maulvi Ghulam Muhammad Hoshiarpuri, has been in Amritsar for two months; I sent this fatwa to him so that he would sign it, but he said, "If I sign this fatwa, those of Nadwa will be angry with me." May dust be in his mouth! Because of this statement of his, the people of the city have become extremely suspicious of the people of Nadwa. What more should I write? May Allah Almighty grant you reward on behalf of Islam and Muslims. Petitioner: The sinful servant, Preacher Muhammad Abdul Ghani from Amritsar, Katra Garba Singh, Tunda Shah Alley. (Trans.)

The Answer: [Arabic side]: Praise be to Allah alone, and peace and blessings be upon him after whom there is no prophet, and upon his family and companions who are noble in His sight. My Lord! I seek refuge in You from the whisperings of the devils, and I seek refuge in You, my Lord, lest they be present with me.

[Urdu side]: All praise is for Allah, Who is One and has no partner, and peace and blessings be upon the personality after whom there is no prophet, and upon his family and companions who are of honor and dignity. O Lord! I seek your protection

from the open misdeeds of the devil and I seek your protection from their presence. (Trans.)

May Allah Almighty grant steadfastness on the true religion and save from every deviation, calamity, and punishment. The claim of Qadiani Mirza to be the Messiah and like the Messiah is world-famous, and by the decree that...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

[फारसी पक्ष]: एक निश्चित व्यक्ति हनफी था, जिसकी मुस्लिम पत्नी उससे विवाहित थी; वह आदमी कादियानी (मिर्ज़ाई) हो गया। उक्त महिला ने उसकी कुफ्र भरी बातें सुनकर भाग गई और अपने पिता के घर पहुँच गई। इसलिए, इस घटना के लिए और भविष्य में रोकथाम और कादियानियों को चेतावनी देने के लिए, यह फतवा छापा जा रहा है। आशा है कि महामहिम भी इसे अपनी महान मुहर और हस्ताक्षर से सुशोभित करेंगे, जो गर्व का कारण होगा। नदवा का एक प्रतिनिधि, एक मौलवी गुलाम मोहम्मद होशियारपुरी, दो महीने से अमृतसर आया हुआ है। मैंने यह फतवा उसके पास भेजा, लेकिन उसने हस्ताक्षर नहीं किए और कहा, "अगर मैं इस फतवे पर हस्ताक्षर करूँगा, तो नदवा मुझसे नाराज़ हो जाएगा।" उसके मुँह में धूल हो! इसकी वजह से शहर के लोग नदवा के प्रति बहुत आशंकित हो गए हैं। और क्या लिखा जाए? अल्लाह आपको इस्लाम और मुसलमानों की ओर से इनाम दे। याचिकाकर्ता: अनेक पापों का सेवक, उपदेशक मोहम्मद अब्दुल गनी अमृतसर, कटरा गरबा सिंह, टुंडा शाह गली से।

[उर्दू पक्ष]: वह व्यक्ति मिर्ज़ाई हो गया; उसकी उपरोक्त महिला ने उसकी कुफ्र भरी बातें सुनकर उससे अलग होने का फैसला किया और अपने पिता के घर चली गई। इसलिए, इस घटना और भविष्य में रोकथाम और मिर्ज़ाइयों को चेतावनी के लिए यह फतवा छपाया गया है। आशा है कि आप भी इसे अपनी मुहर और हस्ताक्षर से सुशोभित करेंगे, जो गर्व का स्रोत होगा। नदवा का एक प्रतिनिधि, मौलवी गुलाम मोहम्मद होशियारपुरी, दो महीने से अमृतसर में है; मैंने यह फतवा उसके पास भेजा ताकि वह हस्ताक्षर कर दे, लेकिन उसने कहा, "अगर मैं इस फतवे पर हस्ताक्षर करता हूँ, तो नदवा वाले मुझसे नाराज़ हो जाएंगे।" उसके मुँह में धूल हो! उसके इस बयान की वजह से शहर के लोग नदवा के लोगों के प्रति बेहद आशंकित हो गए हैं। मैं और क्या लिखूँ? अल्लाह तआला आपको इस्लाम और मुसलमानों की ओर से प्रतिफल प्रदान करे। याचिकाकर्ता: गुनहगार बंदा, उपदेशक मोहम्मद अब्दुल गनी अमृतसर, कटरा गरबा सिंह, टुंडा शाह गली से। (अनुवाद)

उत्तर: [अरबी पक्ष]: सारी प्रशंसा अकेले अल्लाह के लिए है, और शांति और आशीर्वाद उस पर हो जिसके बाद कोई नबी नहीं है, और उसके परिवार और साथियों पर जो उसकी दृष्टि में महान हैं। मेरे रब! मैं शैतानों के उकसावे से तेरी पनाह माँगता हूँ, और ऐ मेरे रब! मैं तेरी पनाह माँगता हूँ कि वे मेरे पास मौजूद हों।

[उर्दू पक्ष]: सभी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो एक है और जिसका कोई साथी नहीं है, और शांति और आशीर्वाद उस व्यक्तित्व पर हो जिसके बाद कोई नबी नहीं है, और उसके परिवार और साथियों पर जो सम्मान और गरिमा वाले हैं। ऐ रब! मैं शैतान की खुली बुराइयों से तेरी सुरक्षा चाहता हूँ और उनकी उपस्थिति से तेरी सुरक्षा चाहता हूँ। (अनुवाद)

अल्लाह तआला सच्चे धर्म पर दृढ़ता प्रदान करे और हर विचलन, आपदा और दंड से बचाए। कादियानी मिर्ज़ा का खुद को मसीह और मसीह जैसा कहने का दावा दुनिया भर में मशहूर है, और इस फरमान के अनुसार कि...

पृष्ठ 575/742

[فارسی عبارت]: یک شخص حنفی شد کہ زنے مسلمہ در عقد شخصے بودہ آن مرد مرزائی گردید زن مذکورہ ازوے ایں کفریات شنیدہ گریز نمودہ بخانہ پدر رسید، لہذا برائے آں وبرائے سد آیندہ و تنبیہ مرزائیاں فتوٰی ہذا طبع کردہ آید امید کہ آں حضرت ہم بمہر ودستخط شریف خود مزین فرمایند کہ باعث افتخار باشد سفیر از ند وہ کدام مولوی غلام محمد ہوشیار پوری وارد امرتسر از مدت دو ماہ شدہ است فتوائے ہذا نزد وے فرستادم مشار الیہ دستخط ننمود و گفت اگر دریں فتوٰی دستخط کنم ندوہ از من بیزار شود خاکش بدہن، ازیں جہت مردماں بلدہ را بسیار بد ظنی در حق ندوہ می شود زیادہ چہ نوشتہ آید جزاکم اللہ عن الاسلام و المسلمین - المتس بندہ کثیر المعاصی واعظ محمد عبدالغنی از امرتسر کٹڑہ گربا سنگھ کوچہ ٹنڈاشاہ۔

[اردو ترجمہ]: تھی وہ شخص مرزائی ہو گیا اس کی مذکورہ عورت نے اس کے کفریات سن کر اس سے علیحدگی اختیار کر کے اپنے والد کے گھر چلی گئی ، لہٰذا اس واقعہ اور آئندہ سدِّ باب اور مرزائیوں کی تنبیہ کے لئے یہ فتوٰی طبع کرایا ہے امید ہے کہ آپ بھی اپنی مہر اور دستخط سے اس کو مزین فرمائیں گے جو کہ باعثِ افتخار ہو گا۔ ندوہ کا ایک نمائندہ مولوی غلام محمد ہوشیار پوری دو ماہ سے امرتسر میں آیا ہوا ہے میں نے یہ فتوٰی اس کے پاس بھیجا تاکہ وہ دستخط کر دے تو اس نے کہا اگر میں نے اس فتوٰی پر دستخط کئے تو ندوہ والے مجھ سے ناراض ہو جائیں گے اس کے منہ میں خاک ہو، اس کی اس بات کی وجہ سے شہر کے لوگ ندوہ والوں سے نہایت بدظن ہو گئے ہیں۔ مزید کیا لکھوں، اللہ تعالٰی آپ کو اسلام اور مسلمانوں کی طرف سے جزاء عطا فرمائے، المتس گنہگار بندہ واعظ محمد عبدالغنی از امرتسر کٹڑہ گر با سنگھ کوچہ ٹنڈاشاہ۔(ت)

الجواب: [عربی عبارت]: الحمدللہ وحدہ والصلوۃ والسلام علی من لا نبی بعدہ وعلی آلہ و صحبہ المکرمین عندہ رب انی اعوذ بك من ہمزات الشیاطین واعوذ بك رب ان یحضرون۔

[اردو ترجمہ]: تمام تعریفیں اللہ وحدہ لا شریک کے لئے ہیں، اور صلوٰۃ و سلام اس ذات پر جس کے بعد نبی نہیں ہے اور اس کی آل و اصحاب پر جو عزت و کرامت والے ہیں، اے رب! میں تیری پناہ چاہتا ہوں شیطان کی کھلی بد گوئیوں سے اور تیری پناہ چاہتا ہوں انکے حاضر ہونے سے۔ (ت)

اللہ عز وجل دینِ حق پر استقامت عطا فرمائے اور ہر ضلال و وبال و نکال سے بچائے، قادیانی مرزا کا اپنے آپ کو مسیح و مثل مسیح کہنا تو شہرہ آفاق ہے اور بحکم آنکہ ع

Fatawa-e-Razwiya Volume 15

“You have mentioned all its flaws, now mention its virtues too.” (You described all the flaws of wine, now describe its virtues as well.)

I also agree with this claim; there is absolutely no doubt about Mirza being a Messiah and the like of a Messiah. But by God, not the Messiah Word of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, but rather the false Messiah (Dajjal), may he be cursed and punished. Previously, a question regarding this false claim came from Saharanpur, to which a detailed response was written by my dear son, the learned young man Maulvi Hamid Raza Khan Muhammad, may Allah preserve him, and it was titled historically as “Al-Sarim al-Rabbani 'ala Israf al-Qadiyani.” This treatise was published by our honored Qazi Abdul Wahid Sahib Hanafi Firdausi, protector of Sunnah, eradicator of fitnas (trials/mischief), crusher of Nadwa, overthrower of Nadvis, in his blessed journal “Tuhfa-e-Hanafia,” which is published monthly from Azimabad. By the grace of Allah, Mirza's fitna has not reached this city, and Allah Almighty is powerful to ensure it never does. His writings are not found here. The seventh respondent, who quoted cursed statements from his books with page references, showed that the claim of being the like of Messiah is nothing compared to their hideousness and impurity. In them, there is clear denial of the necessities of religion and, for numerous reasons, manifest infidelity (kufr) and apostasy. I shall provide a summary detail of some of them.

First Infidelity (Kufr): Mirza has a treatise named “Ek Ghalati Ka Izala” (Correction of an Error). On its page 673, he writes: “I am Ahmad who is referred to in the verse ‘announcing the good news of a Messenger who will come after me, whose name shall be Ahmad’.” The meaning of the noble verse is that our Master, the divine Messiah Jesus son of Mary, the Spirit of Allah, peace and blessings be upon both of them, said to the Children of Israel: “Indeed, I am a messenger of Allah sent to you, confirming the Torah and bringing good news of a messenger who will come after me, whose holy name is Ahmad.” In the aforementioned cursed statement from “Izala,” it is explicitly claimed that the holy Prophet, whose glorious arrival was heralded by Hazrat Messiah, is – God forbid – Mirza Qadiyani.

Second Infidelity (Kufr): In “Tauzih-e-Maram,” 2nd edition, page 9, he writes: “I am a Muhaddath (one spoken to by God/angels), and a Muhaddath is also a prophet in one sense.” 2

Note: There is no god but Allah. The enemy of Allah has certainly lied, O Muslims! (T: The leader of the Muhaddathin is Umar Faruq al-Azam, may Allah be pleased with him, for whom it is said... (continued on the next page)).

1. Tauzih-ul-Maram, printed at Riaz-ul-Hind Amritsar, p. 16.
2. Tauzih-ul-Maram, printed at Riaz-ul-Hind Amritsar, p. 16.

फतावा-ए-रज़विया, खंड १५

"तुमने उसकी सारी बुराइयाँ गिना दीं, अब उसकी खूबियाँ भी बताओ।" (शराब की सारी बुराइयाँ बयान कर दीं, अब उसकी खूबियाँ भी बयान करो।)

फ़क़ीर भी इस दावे से सहमत है, मिर्ज़ा के मसीह और मसीह के समान होने में कोई संदेह नहीं है। लेकिन खुदा की कसम, वह मसीह 'कलिमतुल्लाह' (अल्लाह का वचन) अलैहिस्सलाम नहीं, बल्कि मसीह दज्जाल है जिस पर अल्लाह की लानत और अज़ाब हो। पहले इस झूठे दावे के बारे में सहारनपुर से एक सवाल आया था, जिसका एक विस्तृत उत्तर प्रिय पुत्र, विद्वान युवा मौलवी हामिद रज़ा खां मुहम्मद (अल्लाह उनकी रक्षा करे) ने लिखा और उसे ऐतिहासिक नाम "अस-सारिम अर-रब्बानी अला इसराफ़ अल-कादियानी" दिया। इस शोध-पत्र को सुन्नत के संरक्षक, फ़ितनों को मिटाने वाले, नदवा को तोड़ने वाले, नदवियों को पछाड़ने वाले, हमारे सम्मानित क़ाज़ी अब्दुल वाहिद साहब हनफ़ी फ़िरदौसी (अल्लाह उन्हें फ़ितनों से सुरक्षित रखे) ने अपनी धन्य पत्रिका "तोहफा-ए-हनफिया" में प्रकाशित किया, जो अज़ीमाबाद से मासिक प्रकाशित होती है। अल्लाह के फज़ल से इस शहर में मिर्ज़ा का फ़ितना नहीं आया, और अल्लाह तआला समर्थ है कि कभी न लाए। उसकी रचनाएँ यहाँ नहीं मिलतीं। सातवें उत्तरदाता ने जो अभिशप्त कथन उसकी किताबों से पृष्ठ संख्या के साथ उद्धृत किए हैं, उनके घिनौनेपन और अपवित्रता के सामने 'मसीह के समान' होने का दावा कुछ भी नहीं है। उनमें धर्म की अनिवार्यताओं का स्पष्ट खंडन है और कई कारणों से स्पष्ट कुफ्र (ईश-निंदा) और धर्मत्याग (इरतिदाद) है। फ़क़ीर उनमें से कुछ का संक्षेप में विवरण देता है।

प्रथम कुफ्र: मिर्ज़ा का एक शोध-पत्र है जिसका नाम "एक गलती का इज़ला" है, उसके पृष्ठ ६७३ पर वह लिखता है: "मैं अहमद हूँ जो आयत 'मुबश्शिरम बि रसूलिय याती मिम बा'दी इसमुहू अहमद' (मेरे बाद आने वाले एक रसूल की खुशखबरी सुनाने वाला जिसका नाम अहमद होगा) में मुराद है।" आयत का अर्थ यह है कि हमारे सरदार मसीह रब्बानी ईसा इब्न मरियम, रूह अल्लाह (अल्लाह की आत्मा), अलैहिमुस्सलाम ने बनी इसराइल से कहा कि अल्लाह तआला ने मुझे तुम्हारी ओर रसूल बनाकर भेजा है, मैं तौरात की पुष्टि करता हूँ और उस रसूल की खुशखबरी सुनाता हूँ जो मेरे बाद आने वाला है जिसका पवित्र नाम अहमद है। "इज़ला" के उक्त अभिशप्त कथन में स्पष्ट रूप से दावा किया गया है कि वह पवित्र रसूल जिनकी आमद की खुशखबरी हज़रत मसीह लाए थे, वह - अल्लाह की पनाह - मिर्ज़ा कादियानी है।

द्वितीय कुफ्र: "तौज़ीह-ए-मराम" के द्वितीय संस्करण के पृष्ठ ९ पर लिखता है कि "मैं मुहद्दस (ईश्वर की ओर से बात प्राप्त करने वाला) हूँ और मुहद्दस भी एक अर्थ में नबी होता है।" २

नोट: अल्लाह के सिवा कोई पूज्य नहीं। खुदा के दुश्मन ने झूठ बोला, ऐ मुसलमानों! (त: मुहद्दसीन के सरदार उमर फारूक आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु हैं कि उनके लिए... (बाकी अगले पृष्ठ पर)।

1. तौज़ीह-उल-मराम, मुद्रित रियाज़-ुल-हिंद अमृतसर, पृ. १६।
2. तौज़ीह-उल-मराम, मुद्रित रियाज़-ुल-हिंद अमृतसर, पृ. १६।

पृष्ठ ७४२ का ५७६

عیب می جملہ بگفتی ہنرش نیز بگو (شراب کے تمام عیب بیان کئے اب اس کے ہنر بھی بیان کرت) فقیر کو بھی اس دعوی سے اتفاق ہے، مرزا کے مسیح و مثل مسیح ہونے میں اصلاً شک نہیں مگر لا واللہ نہ مسیح کلمتہ اللہ علیہ صلوۃ اللہ بلکہ مسیح دجال علیہ اللعن والثکال ، پہلے اس ادعائے کاذب کی نسبت سہاران پور سے سوال آیا تھا جس کا ایک مبسوط جواب ولد اعز فاضل نوجوان مولوی حامد رضا خاں محمد حفظہ اللہ تعالیٰ نے لکھا اور بنام تاریخی "الصارم الربانی علی اسراف القادیانی" مسمی کیا۔ یہ رسالہ حامی سنن، ماحی فتن، ندوہ شکن، ندوی فگن، مکرمنا قاضی عبدالوحید صاحب حنفی فردوسی صین عن الفتن نے اپنے رسالہ مبارکہ تحفہ حنفیہ میں کہ عظیم آباد سے ماہوار شائع ہوتا ہے طبع فرما دیا، بحمد اللہ تعالیٰ اس شہر میں مرزا کا فتنہ نہ آیا ، اور اللہ عزوجل قادر ہے کہ کبھی نہ لائے، اس کی تحریرات یہاں نہیں ملتیں ، مجیب ہفتم نے جو اقوال ملعونہ اس کی کتابوں سے بہ نشان صفحات نقل کئے مثیل مسیح ہونے کے ادعا کو شناعت و نجاست میں ان سے کچھ نسبت نہیں ان میں صاف صاف انکارِ ضروریات دین اور بوجوہ کثیرہ کفر وار تدا د مبین ہے فقیر ان میں سے بعض کی اجمالی تفصیل کرے۔ کفر اوّل: مرزا کا ایک رسالہ ہے جس کا نام "ایک غلطی کا ازالہ " ہے، اس کے صفحہ ۶۷۳ پر لکھتا ہے: میں احمد ہوں جو آیت "مُبَشِّرًا بِرَسُوْلٍ یَّأْتِیْ مِنْ بَعْدِی اسْمُہٗ اَحْمَدُ" میں مراد ہے ، آیہ کریمہ کا مطلب یہ ہے کہ سیدنا مسیح ربانی عیسیٰ بن مریم روح اللہ علیہما الصلوۃ والسلام نے بنی اسرائیل سے فرمایا کہ مجھے اللہ عزوجل نے تمہاری طرف رسول بنا کر بھیجا ہے توریت کی تصدیق کرتا اور اس رسول کی خوشخبری سناتا جو میرے بعد تشریف لانے والا ہے جس کا نام پاک احمد ہے۔ ازالہ کے قول ملعون مذکور میں صراحتاً ادعا ہوا کہ وہ رسول پاک جن کی جلوہ افروزی کا مژدہ حضرت مسیح لائے

معاذ اللہ مرزا قادیانی ہے۔ کفر دوم: توضیح مرام طبع ثانی صفحہ ۹ پر لکھتا ہے کہ "میں محدث ہوں اور محدث ع بھی ایک معنی سے نبی ہوتا ہے۔" 2 ع: لا الہ الا اللہ لقد کذب عدو اللہ ایھا المسلمون (اللہ کے سوا کوئی معبود نہیں، دشمنِ خدا نے جھوٹ بولا اے مسلمانو!۔ ت) سید المحدثین عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہیں کہ انہیں کے (باقی اگلے صفحہ پر)

1 توضیح المرام مطبوعہ ریاض الہند امر تسر ، ص ۱۶ 2 توضیح المرام مطبوعہ ریاض الہند امر تسر ، ص ۱۶

Fatawa Ridawiyya Volume 15

Third Kufriyya (disbelief): In 'Dafi-ul-Bala', printed in Riyadh-ul-Hind, page 9, he writes: "The true God is He Who sent His messenger in Qadian." (Continuation of the footnote from the previous page) for the Hadith of the Muhaddithin. Through their blessings, we learned that the Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace) said:

"Indeed, among the nations before you there were people who were 'Muhaddathun' (inspired). If there is anyone among my Ummah, it is certainly Umar bin Al-Khattab." | "Indeed, among the nations before you there were people who were 'Muhaddathun', meaning possessors of true intuition and divine inspiration. If there is anyone among my Ummah, it is certainly Umar bin Al-Khattab, may Allah be pleased with him." (Narrated by Ahmad and Al-Bukhari from Abu Hurairah, and Ahmad, Muslim, At-Tirmidhi and An-Nasa'i from Mother of the Believers, Aisha As-Siddiqah, may Allah be pleased with them both).

Faruq-e-A'zam did not find any meaning of Prophethood; he only stated:

"If there were to be a Prophet after me, it would have been Umar bin Al-Khattab." | "If there were to be a Prophet after me, it would have been Umar." (Narrated by Ahmad, At-Tirmidhi, and Al-Hakim from Uqbah bin Aamir, and At-Tabarani in Al-Kabir from Ismah bin Malik, may Allah be pleased with them both).

But the 'Muhaddath' of Punjab (Mirza Qadiani) is a 'Hadith' (a created/new thing) who is neither a 'Muhaddath' (inspired one) nor a 'Muhaddath' (one who narrates Hadith) in reality. He certainly became a prophet in one sense: "Indeed, the curse of Allah is upon the liars" (Beware, the curse of God be upon the liars). And we seek refuge with Allah, Lord of the worlds.

---

1. Dafi-ul-Bala, printed at Zia-ul-Islam, Qadian, p. 26.
2. Sahih al-Bukhari, Virtues of Umar bin Khattab (may Allah be pleased with him), Qadimi Kutub Khana, Karachi 1/521; Jami' at-Tirmidhi, Virtues of Umar bin Khattab (may Allah be pleased with him), Amin Company Maktaba Rashidiya Delhi 2/210.
3. Sahih al-Bukhari, Virtues of Umar bin Khattab (may Allah be pleased with him), Qadimi Kutub Khana, Karachi 1/520; Al-Mustadrak lil-Hakim, Marifat-as-Sahaba, Dar-ul-Fikr Beirut 3/85; Jami' at-Tirmidhi, Virtues of Umar bin Khattab (may Allah be pleased with him), Amin Company Delhi 2/209.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 15

तीसरा कुफ़्रिया: 'दाफेउल-बला', मुद्रित रियाज़-उल-हिंद, पृष्ठ 9 पर वह लिखता है: "सच्चा खुदा वही है जिसने कादियान में अपना रसूल भेजा।" (पिछले पृष्ठ के पाद-टिप्पणी का शेष भाग) मुहाद्दिथीन की हदीस के लिए। उनके आशीर्वाद से हमें पता चला कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

"निश्चित रूप से, आपसे पहले के राष्ट्रों में ऐसे लोग थे जो 'मुहद्दथ' (प्रेरित) थे। यदि मेरी उम्मा में से कोई है, तो वह निश्चित रूप से उमर बिन अल-खत्ताब है।" | "निश्चित रूप से, आपसे पहले के राष्ट्रों में ऐसे लोग थे जो 'मुहद्दथ' थे, अर्थात् सच्ची अंतर्दृष्टि और ईश्वरीय प्रेरणा वाले। यदि मेरी उम्मा में से कोई है, तो वह निश्चित रूप से उमर बिन अल-खत्ताब है, अल्लाह उनसे प्रसन्न हो।" (अहमद और अल-बुखारी ने अबू हुरैरा से, और अहमद, मुस्लिम, अत-तिर्मिज़ी और अन-नसाई ने उम्मुल मोमिनीन आयशा अस-सिद्दीका से रिवायत किया है, अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो)।

फ़ारूक़-ए-आज़म ने नुबुव्वत (पैगम्बरी) का कोई अर्थ नहीं पाया; उन्होंने केवल इतना कहा:

"अगर मेरे बाद कोई नबी हो सकता, तो वह उमर बिन अल-खत्ताब होता।" | "अगर मेरे बाद कोई नबी हो सकता, तो वह उमर होता।" (अहमद, अत-तिर्मिज़ी और अल-हाकिम ने उकबा बिन आमिर से, और अत-तबरानी ने अल-कबीर में इस्मा बिन मलिक से रिवायत किया है, अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो)।

लेकिन पंजाब का 'मुहद्दथ' (मिर्ज़ा कादियानी) एक 'हादिस' (नई चीज़) है जो हकीकत में न तो 'मुहद्दथ' (प्रेरित) है और न ही 'मुहाद्दिथ' (हदीस सुनाने वाला)। वह निश्चित रूप से एक अर्थ में नबी बन गया: "बेशक, झूठों पर अल्लाह की लानत है" (सावधान, झूठों पर खुदा की लानत। त) और हम अल्लाह, संसारों के पालनहार की शरण चाहते हैं।

---

1. दाफेउल-बला, ज़िया-उल-इस्लाम, कादियान में मुद्रित, पृ. 26.
2. सहीह अल-बुखारी, फज़ाइल उमर बिन खत्ताब (रज़ियल्लाहु अन्हु), कदीमी कुतुब खाना, कराची 1/521; जामी अत-तिर्मिज़ी, फज़ाइल उमर बिन खत्ताब (रज़ियल्लाहु अन्हु), अमीन कंपनी मकतबा रशीदिया दिल्ली 2/210.

3. सहीह अल-बुखारी, फज़ाइल उमर बिन खत्ताब (रज़ियल्लाहु अन्हु), कदीमी कुतुब खाना, कराची 1/520; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, मारिफत-अस-सहाबा, दार-उल-फ़िक्र बेरुत 3/85; जामी अत-तिर्मिज़ी, फज़ाइल उमर बिन खत्ताब (रज़ियल्लाहु अन्हु), अमीन कंपनी दिल्ली 2/209.

पेज 577/742

کفر سوم: دافع البلاء مطبوعہ ریاض ہند صفحہ ۹ پر لکھتا ہے " سچا خدا وہی ہے جس نے قادیان میں اپنا رسول بھیجا " (بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) واسطے حدیث محد ثین آئی۔ انھیں کے صدقے میں ہم نے اس پر اطلاع پائی کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے فرمایا:

قد کان فیما مضی قبلکم من الامم اناس محدثون فان یکن في امتی منہم احد فانہ عمر بن الخطاب ۲ رواہ احمد والبخاري عن ابی ہریرۃ واحمد ومسلم والترمذی والنسائی عن ام المؤمنین الصدیقۃ رضی اللہ تعالی عنہما۔ | اگلی امتوں میں کچھ لوگ محدث ہوتے تھے یعنی فراستِ صادقہ و الہامِ حق والے، اگر میری امت میں ان میں سے کوئی ہوگا تو وہ ضرور عمر بن خطاب ہے رضی اللہ تعالی عنہ (اسے احمد اور بخاری نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالی عنہ سے اور احمد، مسلم، ترمذی اور نسائی نے ام المؤمنین عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالی عنہا سے روایت کیا۔ت)

فاروق اعظم نے نبوت کے کوئی معنی نہ پائے صرف ارشاد فرمایا:

لوکان بعدی نبی لکان عمر بن الخطاب ۳ رواہ احمد و الترمذی والحاکم عن عقبہ بن عامر والطبرانی فی الکبیر عن عصمۃ بن مالك رضی اللہ تعالی عنہما۔ | اگر میرے بعد کوئی نبی ہو سکتا تو عمر ہوتا، (اسے احمد و ترمذی اور حاکم نے عقبہ بن عامر سے اور طبرانی نے کبیر میں عصمہ بن مالک رضی اللہ تعالی عنہما سے روایت کیا ہے، ت)

مگر پنجاب کا محدث حادث کہ حقیقۃ نہ محدث ہے نہ محدث، یہ ضرور ایک معنی پر نبی ہو گیا الالعنۃ اللہ علی الکاذبین (خبردار، جھوٹوں پر خدا کی لعنت۔ ت) والعیاذباللہ رب العلمین۔

١ دافع البلاء مطبوعہ ضیاء الاسلام قادیان ص ٢٦ ٢ صحیح البخاری مناقب عمر بن خطاب رضی اللہ تعالی عنہ قدیمی کتب خانہ کراچی ١/٥٢١، جامع الترمذی مناقب عمر بن خطاب رضی اللہ تعالی عنہ امین کمپنی مکتبہ رشیدیہ دہلی ٢/٢١٠ ٣ صحیح البخاری مناقب عمر بن خطاب رضی اللہ تعالی عنہ قدیمی کتب خانہ کراچی ١/٥٢٠، المستدرك للحاكم معرفتہ الصحابة دار الفكر بيروت ٣/٨٥، جامع الترمذی مناقب عمر بن خطاب رضی اللہ تعالی عنہ امین کمپنی دہلی ٢/٢٠٩

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Fourth Disbelief: The fifth respondent quoted, and also says that God Almighty has named this humble servant both a follower (ummati) and a prophet in "Braheen-e-Ahmadiyya." In these wicked statements: Firstly, he committed explicit distortion in the meaning of the Divine Word, that God forbid, in the noble verse this person is intended and not the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Secondly: He committed slander against the Prophet of Allah, the Messenger of Allah, and the Word of Allah, Isa Ruhullah (peace and blessings be upon him), stating that his coming was to give glad tidings of him (the author). Thirdly: He committed slander against Allah Almighty by claiming that He sent Isa (peace and blessings be upon him) to give glad tidings of this person, whereas Allah Almighty says:

"Indeed, those who invent lies against Allah will not succeed." (1)

And He says:

"Only they who do not believe invent falsehood." (2)

Fourthly: He deemed his own fabricated book "Braheen-e-Ghulamia" to be the word of Allah Almighty, saying that God Almighty said so in "Braheen-e-Ahmadiyya," whereas Allah Almighty says:

"So woe to those who write the 'scripture' with their own hands, then say, 'This is from Allah,' in order to exchange it for a small price. Woe to them for what their hands have written and woe to them for what they earn." (3)

Apart from all this, there is an explicit, vile claim of prophethood and messengership for himself in these cursed words, which is definitive and clear disbelief (kufr) by consensus. The humble one wrote the treatise "Jaza Allahu Adawwahu Bi-Abaihi Khatm-un-Nubuwwah" (1317 AH) specifically on this issue, presenting verses from the Great Quran, one hundred and ten hadiths, and thirty texts, proving that Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is the Messenger of Allah...

1. Al-Quran Al-Karim 12/116
2. Al-Quran Al-Karim 12/105
3. Al-Quran Al-Karim 2/79

फ़तावा रज़विया (खण्ड 15)

चौथा कुफ़्र: पाँचवें उत्तरदाता ने उद्धृत किया, और यह भी कहता है कि अल्लाह तआला ने 'बराहीन-ए-अहमदिया' में इस तुच्छ सेवक का नाम उम्मती भी रखा है और नबी भी। इन नापाक बयानों में, पहली बात: ईश्वरीय वाणी (क़ुरआन) के अर्थ में स्पष्ट रूप से हेरफेर की कि (अल्लाह की पनाह) पवित्र आयत में इस व्यक्ति का अर्थ लिया गया है, न कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का। दूसरी बात: अल्लाह के नबी, अल्लाह के रसूल और अल्लाह के शब्द ईसा रुहुल्लाह (अलैहिस्सलाम) पर झूठा आरोप लगाया कि उनका आगमन उसकी शुभ सूचना देने के लिए था। तीसरी बात: अल्लाह अज़्ज़वजल पर झूठा आरोप लगाया कि उन्होंने ईसा (अलैहिस्सलाम) को इस व्यक्ति की शुभ सूचना देने के लिए भेजा, जबकि अल्लाह अज़्ज़वजल फ़रमाता है:

"बेशक जो लोग अल्लाह अज़्ज़वजल पर झूठ और बोहतान गढ़ते हैं, वे सफलता नहीं पाएंगे।" (1)

और फ़रमाता है:

"झूठ केवल वही गढ़ते हैं जो ईमान नहीं रखते (काफ़िर हैं)।" (2)

चौथी बात: अपनी गढ़ी हुई किताब 'बराहीन-ए-गुलामिया' को अल्लाह अज़्ज़वजल की वाणी करार दिया कि अल्लाह तआला ने 'बराहीन-ए-अहमदिया' में ऐसा फ़रमाया है, जबकि अल्लाह अज़्ज़वजल फ़रमाता है:

"तो तबाही है उनके लिए जो अपने हाथों से किताब लिखते हैं और फिर कह देते हैं कि 'यह अल्लाह के पास से है', ताकि उसके बदले थोड़ा सा तुच्छ मूल्य प्राप्त कर सकें। सो तबाही है उनके लिए उनके हाथों के लिखे हुए के कारण और तबाही है उनके लिए उनकी इस कमाई के कारण।" (3)

इन सब बातों के अलावा, इन शापित शब्दों में स्पष्ट रूप से अपने लिए नबी और रसूल होने का घृणित दावा है, जो आम सहमति (इजमा) से पूर्णतः और स्पष्ट रूप से कुफ़्र है। मुझ फ़क़ीर ने "रिसाला जज़ाअल्लाहु अदव्वहु बि-आबाइही ख़त्म-उन-नुबुव्वह" (1317 हिजरी) विशेष रूप से इसी विषय पर लिखा और उसमें महान क़ुरआन की आयत, एक सौ दस हदीसों और तीस स्पष्ट प्रमाणों (नुसूस) को पेश किया और यह साबित किया कि मुहम्मद अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हैं...

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 12/116
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 12/105

3. अल-क़ुरआन अल-करीम 2/79

पृष्ठ 742 में से 578

کفرِ چہارم: مجیب پنجم نے نقل کیا، و نیز میگوید کہ خدائے تعالیٰ نے براہینِ احمدیہ میں اس عاجز کا نام امتی بھی رکھا ہے اور نبی بھی، ان اقوالِ خبیثہ میں اولاً: کلامِ الہی کے معنی میں صریح تحریف کی کہ معاذ اللہ آیہ کریمہ میں یہ شخص مراد ہے نہ کہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ ثانیاً: نبی اللہ و رسول اللہ و کلمتہ اللہ عیسیٰ روح اللہ علیہ الصلوۃ والسلام پر افتراء کیا وہ اس کی بشارت دینے کو اپنا تشریف لانا بیان فرماتے تھے۔ ثالثاً: اللہ عزوجل پر افتراء کیا کہ اس نے عیسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام کو اس شخص کی بشارت دینے کے لئے بھیجا، اور اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"اِنَّ الَّذِیْنَ یَفْتَرُوْنَ عَلَی اللّٰہِ الْکَذِبَ لَا یُفْلِحُوْنَ ۝" (1) بیشک جو لوگ اللہ عزوجل پر جھوٹ بہتان اٹھاتے ہیں فلاح نہ پائیں گے۔

اور فرماتا ہے:

"اِنَّمَا یَفْتَرِی الْکَذِبَ الَّذِیْنَ لَا یُؤْمِنُوْنَ ۝" (2) ایسے افتراء وہی باندھتے ہیں جو بے ایمان کافر ہیں۔

رابعاً: اپنی گھڑی ہوئی کتاب براہینِ غلامیہ کو اللہ عزوجل کا کلام ٹھہرایا کہ خدائے تعالیٰ نے براہینِ احمدیہ میں یوں فرمایا، اور اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"فَوَیْلٌ لِّلَّذِیْنَ یَکْتُبُوْنَ الْکِتٰبَ بِاَیْدِیْھِمْ ثُمَّ یَقُوْلُوْنَ ھٰذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰہِ لِیَشْتَرُوْا بِہٖ ثَمَنًا قَلِیْلًا ؕ فَوَیْلٌ لَّھُمْ مِّمَّا کَتَبَتْ اَیْدِیْھِمْ وَ وَیْلٌ لَّھُمْ مِّمَّا یَکْسِبُوْنَ ۝" (3) خرابی ہے ان کے لئے جو اپنے ہاتھوں کتاب لکھیں پھر کہہ دیں یہ اللہ کے پاس سے ہے تاکہ اس کے بدلے کچھ ذلیل قیمت حاصل کریں، سو خرابی ہے ان کے لئے ان کے لکھے ہاتھوں سے اور خرابی ہے ان کے لئے اس کمائی سے۔

ان سب سے قطعِ نظر ان کلمات ملعونہ میں صراحتاً اپنے لئے نبوت و رسالت کا ادعائے قبیحہ ہے اور وہ باجماعِ قطعی کفر صریح ہے، فقیر نے "رسالہ جزاء اللہ عدوہ بابائہ ختم النبوہ" ۱۳۱۷ھ خاص اسی مسئلے میں لکھا اور اس میں آیتِ قرآن عظیم اور ایک سو دس حدیثوں اور تیس نصوص کو جلوہ دیا، اور ثابت کیا کہ محمد رسول اللہ صلی اللہ...

1 القرآن الکریم ۱۲/ ۱۱۶ 2 القرآن الکریم ۱۲/ ۱۰۵ 3 القرآن الکریم ۲/ ۷۹

Fatwa Razawiyya Volume Fifteen (15)

To believe in Prophet Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) as the 'Seal of the Prophets' (Khatam un-Nabiyyin), and to consider the commissioning of any new prophet during his time or after him as absolutely and definitively impossible and false, is a supreme obligation and an integral part of faith. "But [he is] the Messenger of Allah and the seal of the prophets" [Quran 33:40] (Yes, he is the Messenger of Allah and the last of all prophets. - Translation) is a definitive text (nass) of the Quran. One who denies this—nay, not just a denier, but even one who doubts, or one who even considers the slightest, weakest possibility against this—is absolutely, by consensus (ijma'), an accursed disbeliever (kafir) who will reside eternally in the Fire. It is not just that person who is a disbeliever; rather, anyone who becomes aware of this accursed belief and does not consider them a disbeliever, or allows doubt and hesitation regarding their disbelief, is also a disbeliever. Disbelief is manifest. In the second and third statements, perhaps he or his followers, having learned from some of today's devils, might take cover under interpretation (tawil), claiming that 'Prophet' and 'Messenger' here refer to their literal linguistic meanings, i.e., an informer, one who gives news, or an envoy. However, this is mere lust for deviation.

Firstly: Interpretation is not heard regarding explicit wording. It is stated in Fatawa Khulasa, Fusul Imadiyya, Jami' al-Fusulayn, Fatawa Hindiyya, etc.:

And the wording of Al-Imadi is: If someone says "I am the Messenger of Allah" or says in Persian "I am a Paighambar (Prophet)" and intends by it that "I am a messenger carrying a message," he becomes a disbeliever.[2]	Meaning, if someone calls himself the Messenger of Allah or says in the Persian language, "I am a prophet," and intends that he is an envoy conveying someone's message, he will become a disbeliever.

Imam Qadi Iyad states in 'Al-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa' (peace and blessings of Allah be upon him):

Ahmad ibn Abi Sulayman, the companion of Sahnun (may Allah have mercy on them both), said regarding a man who was told: "No, by the right of the Messenger of Allah," and he replied: "May Allah do such-	Meaning: Imam Ahmad ibn Abi Sulayman, the student and companion of Imam Sahnun (may Allah Almighty have mercy on them both), was asked about a man who, when told "by the

and-such to the Messenger of Allah," and mentioned an ugly word. It was said to him: "What are you saying, O enemy of Allah, concerning the Messenger of Allah?" He then spoke words even harsher than his first statement. Then he said: "I only meant by 'the messenger of Allah' a scorpion." Ahmad ibn Abi Sulayman said to the one who asked him: "Bear witness against him, and I am your partner [in this]" meaning in [bringing about his execution].

right of the Prophet," said "May Allah do so-and-so with the Messenger of Allah" and used foul language. He was asked, "O enemy of God! What are you babbling about the Messenger of Allah?" to which he uttered even more severe words, then said, "By 'Messenger of Allah', I meant a scorpion." Imam Ahmad bin Abi Sulayman said to the inquirer: "Bear witness against him, and I am your partner in securing his death sentence and..."

[1] Al-Quran al-Karim 33 / 40 [2] Fatawa Hindiyya, Chapter 9 on the Rulings for Apostates, Nurani Kutub Khana Peshawar 2 / 263

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रह (15)

हज़रत मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को 'ख़ातमुन नबिय्यीन' (नबियों की मुहर) मानना और उनके ज़माने में या उनके बाद किसी नए नबी की नियुक्ति को पूरी तरह और निश्चित रूप से असंभव और असत्य मानना ईंमान का सर्वोच्च फ़र्ज़ और हिस्सा है। "परन्तु वह अल्लाह के रसूल हैं और नबियों के अंतिम हैं" [कुरान 33:40] (हाँ, अल्लाह के रसूल हैं और सब नबियों के आख़िरी। - अनुवाद) कुरान का स्पष्ट और निश्चित प्रमाण है। इसका इनकार करने वाला, बल्कि सिर्फ इनकार करने वाला ही नहीं बल्कि शक करने वाला भी, और वह भी जो इसके विरुद्ध मामूली से मामूली या कमज़ोर संदेह भी रखे, वह सर्वसम्मति (इज्मा) से काफ़िर, लानती और हमेशा नरक की आग में रहने वाला है। ऐसा नहीं कि केवल वही काफ़िर है, बल्कि जो उसके इस शापित विश्वास से अवगत होने के बाद उसे काफ़िर न समझे, या उसके काफ़िर होने में किसी भी प्रकार का संदेह या झिझक करे, वह भी काफ़िर है। कुफ़्र (अविश्वास) पूरी तरह स्पष्ट है। दूसरे और तीसरे कथन में शायद वह या उसके अनुयायी आज के कुछ शैतानों से सीखकर व्याख्या (तावील) की आड़ लें कि यहाँ 'नबी' और 'रसूल' से भाषाई अर्थ अभिप्रेत हैं, यानी खबर देने वाला, सूचना देने वाला या संदेशवाहक, लेकिन यह मात्र विचलन की इच्छा है।

सर्वप्रथम: स्पष्ट शब्दों में व्याख्या (तावील) नहीं सुनी जाती। 'फ़तावा खुलासा', 'फ़ुसूल इमादिया', 'जामे अल-फ़ुसूलैन' और 'फ़तावा हिंदिया' आदि में है:

और अल-इमादी के शब्द हैं: यदि कोई कहे "मैं अल्लाह का रसूल हूँ" या फ़ारसी में कहे "मैं पैग़म्बर हूँ" और उसका अर्थ यह ले कि "मैं किसी का संदेश ले जाने वाला दूत हूँ", तो वह काफ़िर हो जाएगा।[2]	अर्थात, यदि कोई स्वयं को अल्लाह का रसूल कहे या फ़ारसी भाषा में कहे कि मैं पैग़म्बर हूँ और यह मतलब ले कि मैं किसी का संदेश पहुँचाने वाला दूत हूँ, तो वह काफ़िर हो जाएगा।

इमाम क़ाज़ी अयाज़ अपनी प्रसिद्ध पुस्तक 'किताब अल-शिफ़ा फ़ी तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा' (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) में फ़रमाते हैं:

अहमद बिन अबी सुलेमान, जो सहनून के साथी थे (अल्लाह उन दोनों पर दया करे), ने एक व्यक्ति के बारे में कहा जिससे कहा गया: "नहीं, अल्लाह के	अर्थात: इमाम अहमद बिन अबी सुलेमान, जो इमाम सहनून (अल्लाह तआला उन पर दया करे) के छात्र और साथी थे, उनसे एक व्यक्ति के

रसूल के हक़ की क़सम," तो उसने कहा: "अल्लाह रसूलुल्लाह के साथ ऐसा-वैसा करे" और एक भद्दा शब्द कहा। उससे कहा गया: "ऐ अल्लाह के दुश्मन! तू रसूलुल्लाह के बारे में क्या कह रहा है?" तब उसने अपनी पहली बात से भी अधिक कठोर शब्द कहे। फिर उसने कहा: "अल्लाह के रसूल से मेरा मतलब बिच्छू(अक़रब) था।" अहमद बिन अबी सुलेमान ने उससे पूछने वाले से कहा: "उसके विरुद्ध गवाह बन जाओ, और मैं तुम्हारा साथी हूँ" यानी उसे मृत्युदंड दिलाने में।

बारे में पूछा गया जिससे किसी ने कहा कि तुम्हारे हक़ की क़सम, उसने कहा अल्लाह रसूलुल्लाह के साथ ऐसा-वैसा करे और एक अपशब्द कहा। कहा गया ऐ ईश्वर के शत्रु! तू अल्लाह के रसूल के बारे में क्या बक रहा है? तो उसने उससे भी अधिक कठोर शब्द बोले और फिर कहा कि मैंने तो रसूलुल्लाह से बिच्छू मुराद लिया था। इमाम अहमद बिन अबी सुलेमान ने पूछने वाले से फ़रमाया कि तुम उस पर गवाह बन जाओ और उसे मौत की सज़ा दिलाने और...

[1] अल-कुरान अल-करीम 33 / 40 [2] फ़तावा हिंदिया, अध्याय 9, मुर्तदों (धर्मत्यागियों) के नियमों पर, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 2 / 263

تعالٰی علیہ وسلم کو خاتم النبیین ماننا، ان کے زمانہ میں خواہ ان کے بعد کسی نبی جدید کی بعثت کو یقیناً قطعاً محال و باطل جاننا فرض اجل و جزءِ ایمان ہے "وَلٰكِنْ رَّسُوْلَ اللهِ وَخَاتَمَ النَّبِيّٖنَ" 1 (ہاں اللہ کے رسول ہیں اور سب نبیوں کے پچھلے۔ ت) نصِ قطعی قرآن ہے اس کا منکر، نہ منکر بلکہ شک کرنے والا، نہ شاک کہ ادنٰی ضعیف احتمال خفیف سے تو ہم خلاف رکھنے والا قطعاً اجماعاً کافر ملعون مخلد فی النیران ہے، نہ ایسا کہ وہی کافر ہو بلکہ جو اس کے اس عقیدہ ملعونہ پر مطلع ہو کر اسے کافر نہ جانے وہ بھی، کافر ہونے میں شک و تردد کو راہ دے وہ بھی کافر ہیں، الکفر جلی الکفران ہے، قول دوم و سوم میں شائد وہ یا اس کے اذناب آج کل کے بعض شیاطین سے سیکھ کر تاویل کی آڑ لیں کہ یہاں نبی و رسول سے معنی لغوی مراد ہیں یعنی خبردار یا خبر دہندہ اور فرستادہ مگر یہ محض ہوس ہے۔

اولاً: صریح لفظ میں تاویل نہیں سنی جاتی، فتاوٰی خلاصہ و فصول عمادیہ و جامع الفصولین و فتاوٰی ہندیہ وغیرہا میں ہے:

واللفظ للعمادی لو قال انا رسول اللہ او قال بالفارسیہ من پیغمبرم و یرید بہ من فارسی کہے میں پیغمبر ہوں اور مراد یہ لے کہ میں کسی کا پیغام می برم یکفر 2 (یعنی اگر کوئی اپنے آپ کو اللہ کا رسول کہے یا بزبان پیغام پہنچانے والا ایلچی ہوں کافر ہو جائے گا۔)

امام قاضی عیاض کتاب الشفاء فی تعریف حقوق المصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں فرماتے ہیں:

قال احمد بن ابی سلیمان صاحب سحنون رحمہما اللہ تعالیٰ فی رجل قیل لہ لا وحق رسول اللہ فقال فعل اللہ برسول اللہ کذا و ذکر کلا ما قبیحا فقیل لہ ما تقول یا عدو اللہ فی حق رسول اللہ فقال لہ اشد من کلامہ الاول ثم قال انما اردت برسول اللہ العقرب فقال ابن ابی سلیمان للذی سألہ اشھد علیہ و انا شریکک یرید فی

(یعنی امام احمد بن ابی سلیمان تلمیذ و رفیق امام سحنون رحمہما اللہ تعالیٰ سے ایک مردک کی نسبت کسی نے پوچھا کہ اس سے کہا گیا تمھارے حق کی قسم اس نے کہا اللہ رسول اللہ کے ساتھ ایسا ایسا کرے اور ایک بد کلام ذکر کیا کہا گیا اے دشمنِ خدا! تو رسول اللہ کے بارے میں کیا بکتا ہے تو اس سے بھی سخت تر لفظ بکا پھر بولا میں نے تو رسول اللہ سے بچھو مراد لیا تھا۔ امام احمد بن ابی سلیمان نے مستفتی سے فرمایا تم اس پر گواہ ہو جاؤ اور اسے سزائے موت دلانے اور)

1 القرآن الکریم ۳۳ / ۴۰ 2 فتاویٰ ہندیہ الباب التاسع فی احکام المرتدین نورانی کتب خانہ پشاور ۲ / ۲۶۳

Fatawa Ridawiyya, Volume 15

[Box 1] Arabic: ...killing him and the reward for that. Habib bin al-Rabi' said: "Because claiming an interpretation in an explicit word is not accepted." Urdu: I will share in the reward for this (meaning you testify against him before the Islamic judge, and I will also strive so that both of us, by the judge's order, may gain the great reward of bringing him to capital punishment). Imam Habib bin Rabi' said this because a claim of interpretation is not heard in the case of clear words.

Maulana Ali Qari states in the Commentary of Al-Shifa: [Box 2] Arabic: Then he said, "By 'Messenger of Allah,' I only meant a scorpion, for it was sent from us to strike and dominate the creation," interpreting the conventional messengership through linguistic intent. This is rejected according to Sharia principles. Urdu: That is, what that wretched man said, that "I meant a scorpion," in this way he turned the conventional messengership towards its linguistic meaning, suggesting that the scorpion was also sent by God and dominated over creation. Such an interpretation is rejected according to the principles of Sharia.

Allama Shahab al-Khafaji states in Naseem al-Riyad: [Box 3] Arabic: This is the true linguistic meaning of 'sending' (Al-Irsal), and there is no doubt about its meaning, and denying it is stubbornness. However, it is not accepted from its speaker, nor is his claim that he intended this, because it is extremely far-fetched. Turning a word away from its apparent meaning is not accepted, just as if one said to his wife, "You are taliq (divorced)," and then said, "I meant loose/free (mahlula), not tied up." No attention is paid to such things, and it is considered nonsense (hazyan). Collected. Urdu: That is, these linguistic meanings towards which he turned are certainly and without doubt true meanings, and denying them is stubbornness. Nevertheless, the speaker's claim is not accepted that he intended these linguistic meanings, because this interpretation is extremely far-fetched, and turning a word away from its apparent meaning is not heard. Just as if someone says to his wife, "You are taliq (divorced)," and then says, "I meant that you are loose and not tied up" (since in the language 'taliq' means open/loose), then no attention will be paid to such an interpretation and it will be considered nonsense.

Secondly: He certainly considers these words as praise and merit for himself, and not just a statement like: "Your teeth are all in your mouth, your eyes are below your eyebrows." (All your teeth are in your mouth, your eyes are below the eyebrows. - Translation)

Footnotes: 1. Al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, Part 4, Chapter 1, Al-Sahafiyya Press in Ottoman Lands, 2/209 2. Sharh al-Shifa by Mulla Ali Qari with Naseem al-Riyad, Chapter 1, Dar al-Fikr Beirut, 4/343 3. Naseem al-Riyad Sharh al-Shifa by Qadi Iyad, Chapter 1, Dar al-Fikr Beirut, 4/343

फ़तावा रज़विया, जिल्द पंद्रहवीं (15)

[बॉक्स 1] अरबी: ...उसे कत्ल करना और उसका सवाब। हबीब बिन अल-रबीअ ने कहा: "क्योंकि स्पष्ट शब्द में तावील (व्याख्या) का दावा स्वीकार नहीं किया जाता।" उर्दू: इस पर जो सवाब मिलेगा उसमें मैं तुम्हारा शरीक हूँ, (यानी तुम हाकिम-ए-शरअ के हुज़ूर इस पर गवाही दो और मैं भी कोशिश करूँगा कि हम दोनों हाकिम के हुक्म से उसे मौत की सज़ा दिलाकर अज़ीम सवाब पाएँ)। इमाम हबीब बिन रबीअ ने फरमाया कि यह इसलिए कि साफ़ लफ़्ज़ में तावील का दावा सुना नहीं जाता।

मौलाना अली क़ारी शरह शिफ़ा में फ़रमाते हैं: [बॉक्स 2] अरबी: फिर उसने कहा, "अल्लाह के रसूल से मेरी मुराद सिर्फ बिच्छू थी, क्योंकि वह हमारी तरफ से मखलूक पर हमला करने और ग़ालिब होने के लिए भेजा गया है," उसने रसातल-ए-उर्फ़ी (प्रचलित संदेशवाहक) को भाषाई अर्थ की ओर मोड़कर तावील की। और यह शरीयत के उसूलों के मुताबिक़ रद्द है। उर्दू: यानी उस आदमी ने जो कहा कि "मैंने बिच्छू मुराद लिया," इस तरह उसने रिसालत-ए-उर्फ़ी को लुगवी (भाषाई) मानी की तरफ मोड़ दिया कि बिच्छू को भी ख़ुदा ही ने भेजा और मखलूक पर मुसल्लत किया है, और ऐसी तावील क़वाइद-ए-शरअ के नज़दीक मरदूद (अस्वीकार्य) है।

अल्लामा शहाब ख़फ़ाजी नसीम-उर-रियाज़ में फ़रमाते हैं: [बॉक्स 3] अरबी: 'इरसाल' (भेजने) का यही हक़ीक़ी लुगवी मानी है और इसके मानी में कोई शक नहीं, और इसका इनकार हठधर्मी है। लेकिन कहने वाले से यह बात क़बूल नहीं की जाएगी, न ही उसका यह दावा कि उसकी मुराद यही थी, क्योंकि यह तावील बहुत दूर की है। लफ़्ज़ को उसके ज़ाहिरी मानी से फेरना क़बूल नहीं किया जाता, जैसे कोई अपनी औरत से कहे, "तू तालिक़ (तलाक़शुदा) है," और फिर कहे, "मेरी मुराद थी कि तू खुली हुई है, बंधी हुई नहीं है" (क्योंकि लुग़त में तालिक़ का अर्थ खुला हुआ भी होता है)। ऐसी बात पर ध्यान नहीं दिया जाएगा और इसे बकवास (हज़यान) समझा जाएगा। संकलित। उर्दू: यानी ये लुगवी मानी जिनकी तरफ उसने मोड़ा, यकीनन बिला शक हक़ीक़ी मानी हैं, इसका इनकार हठधर्मी है। इसके बावजूद कहने वाले का दावा मक़बूल नहीं कि उसने ये लुगवी मानी मुराद लिए थे, इसलिए कि यह तावील बहुत दूर की है और लफ़्ज़ को उसके ज़ाहिरी मानी से फेरना सुना नहीं जाता। जैसे कोई अपनी औरत को कहे 'तू तालिक़ है' और कहे 'मैंने तो यह मुराद लिया था कि तू खुली हुई है बंधी नहीं है' (कि लुग़त में तालिक़ कुशादा को कहते हैं), तो ऐसी तावील की तरफ इल्तिफ़ात (ध्यान) न होगा और इसे हज़यान समझा जाएगा।

सानिया: वह यक़ीनन इन अल्फाज़ को अपने लिए मदह (प्रशंसा) और फ़ज़ल समझता है, न कि एक ऐसी बात कि: "दंदान-ए-तो जुमला दर दहानंद, चश्मान-ए-तो ज़ेर-ए-अब्रू आनंद" (तेरे तमाम दाँत मुँह में हैं, तेरी आँखें भौंहों के नीचे हैं। - अनुवाद)

फुटनोट: 1. अल-शिफ़ा फ़ी तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, भाग 4, अध्याय 1, मताबतुल शर्कतुल सहाफ़िया, उस्मानी साम्राज्य, 2/209 2. शरह अल-शिफ़ा मुल्ला अली क़ारी मअ नसीम-उर-रियाज़, अध्याय 1, दारुल फ़िक्र बेरूत, 4/343 3. नसीम-उर-रियाज़ शरह अल-शिफ़ा क़ाज़ी अयाज़, अध्याय 1, दारुल फ़िक्र बेरूत, 4/343

[پہلا خانہ] عربی: قتله و ثواب ذلک، قال حبیب بن الربیع لان ادعاء التأویل في لفظ صراح لا یقبل۔ اردو: اس پر جو ثواب ملے گا اس میں میں تمہارا شریک ہوں ، (یعنی تم حاکم شرع کے حضور اس پر شہادت دو اور میں بھی سعی کروں گا کہ ہم تم دونوں بحکم حاکم اسے سزائے موت دلانے کا ثواب عظیم پائیں) امام حبیب بن ربیع نے فرمایا یہ اس لئے کہ کھلے لفظ میں تاویل کاد عوی مسموع نہیں ہوتا۔

مولانا علی قاری شرح شفاء میں فرماتے ہیں: [دوسرا خانہ] عربی: ثم قال انما اردت برسول الله العقرب فانه ارسل من عندنا لحق وسلط علی الخلق تأویلا للرسالة العرفیة بالارادة اللغویة وهو مردود عند القواعد الشرعیة۔ اردو: یعنی وہ جو اس مردک نے کہا کہ میں نے بچھو مراد لیا، اس طرح اس نے رسالت عرفی کو معنی لغوی کی طرف ڈھالا کہ بچھو کو بھی خدا ہی نے بھیجا اور خلق پر مسلط کیا ہے ، اور ایسی تاویل قواعد شرع کے نزدیک مردود ہے۔

علامہ شہاب خفاجی نسیم الریاض میں فرماتے ہیں: [تیسرا خانہ] عربی: هذا حقیقة معنی الارسال وهذا مما لا شك في معناه وانکاره مکابرة لکنه لا یقبل من قائله وادعاؤه انه مراده لبعده غایة البعد ، وصرف اللفظ عن ظاهره لا یقبل کما لو قال انت طالق قال اردت محلولة غیر مربوطة لا یلتفت لمثله ویعد هذیانًا اهـ ملتقطاً۔ اردو: یعنی یہ لغوی معنی جن کی طرف اس نے ڈھالا ضرور بلا شک حقیقی معنی ہیں اس کا انکار ہٹ دھرمی ہے بایں ہمہ قائل کا ادعا مقبول نہیں کہ اس نے یہ معنی لغوی مراد لئے تھے ، اس لئے کہ یہ تاویل نہایت دور ازکار ہے اور لفظ کو اس کے معنی ظاہر سے پھیرنا مسموع نہیں ہوتا جیسے کوئی اپنی عورت کو کہے تو طالق ہے اور کہے میں نے تو یہ مراد

لیا تھا کہ تو کھلی ہوئی ہے بندھی نہیں ہے (کہ لغت میں طالق کشادہ کو کہتے ہیں) تو ایسی تاویل کی طرف التفات نہ ہوگا اور اسے ہذیان سمجھا جائے گا۔

ثانیا: وہ بالیقین ان الفاظ کو اپنے لئے مدح و فضل جانتا ہے ، نہ ایک ایسی بات کہ دندان تو جملہ در دہانند چشمان تو زیر ابرو انند (تیرے تمام دانت منہ میں ہیں ، تیری آنکھیں ابرو کے نیچے ہیں۔ ت)

حواشی: 1. الشفاء في تعريف حقوق المصطفیٰ القسم الرابع الباب الاول مطبع شرکتہ صحافیة في البلاد العثمانیة ۲/ ۲۰۹ 2. شرح الشفاء لملا علی قاری مع نسیم الریاض الباب الاول دارالفکر بیروت ۴/ ۳۴۳ 3. نسیم الریاض شرح الشفاء للقاضی عیاض الباب الاول دارالفکر بیروت ۴/ ۳۴۳

Fatawa Razawiyya Volume 15

No sane person, not even a half-wit, would mention something as a matter of praise that is present in every human being, every low-caste person (Bhangi, Chamar), rather every animal, and even every disbeliever and apostate. Nor would anyone consider it a source of excellence or honor for themselves. Well, was it written in 'Brahin-e-Ghulamia' that the true God is He who placed two nostrils in Mirza's nose and two ear canals in Mirza's ears? Or has God written in 'Brahin-e-Ahmadiyya' that this humble person's nose is above the lips and below the eyebrows? Would the writer of such things not be called a complete lunatic and a stark madman? And there is no doubt that the literal meaning, i.e., having knowledge of something, or giving information, or being sent, are even more common than these examples. Many animals do not have noses, ears, or eyebrows at all, yet they are also sent by God. Allah has sent them from non-existence into existence, from the back of the male to the womb of the female, into the field of the world, just as that wretched man made 'Bhajju' a Messenger in the literal sense. Mawlawi Ma'nawi (may his powerful secret be sanctified) says in the Mathnawi Sharif:

1. Recite "Every day He is in a new state of being" / Do not consider Him idle and without action.
2. His least task every day is this / That He dispatches three armies.
3. One army from the loins towards the mothers / So that life may grow in the wombs.
4. One army from the wombs towards the earth (dustbin) / So that the world becomes full of males and females.
5. One army from the earth towards death / So that everyone may see the beauty (result) of their actions. [1]

(1) Every day Allah is in His glory; read this and do not consider Him an idle and inactive being. (T) (2) His minor daily task is that He dispatches three armies every day. (T) (3) One army from the backs (of fathers) towards mothers, so that birth appears in the wombs of women. (T) (4) One army from the mothers' wombs towards the earth, so that He may fill the world with males and females. (T) (5) One army from the world towards death so that everyone may see the reward of their actions. (T) Allah Almighty says:

"So We sent upon them the flood and locusts and lice and frogs and blood" / We sent upon the people of Pharaoh storms and locusts and lice and frogs and blood. [2]

Does Mirza take pride in such a messengership that he would consider locusts, frogs, lice, dogs, and pigs all included? Every animal, indeed every stone and tree, is aware of many sciences, and giving information to each other is also proven from authentic (Sahah) Hadiths.

[1] Al-Mathnawi al-Ma'nawi, the story of the person who knocked at the door and said etc., Noorani Kutub Khana Peshawar, Vol 1, p. 97. [2] Al-Quran al-Karim 7/133.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रह (15)

कोई बुद्धिमान, यहाँ तक कि आधा पागल भी, ऐसी बात को प्रशंसा के रूप में नहीं कहेगा जो हर इंसान, हर भंगी, चमार, यहाँ तक कि हर जानवर और हर काफिर और मुर्तद (धर्मत्यागी) में मौजूद हो। न ही कोई इसे अपने लिए श्रेष्ठता या सम्मान का स्रोत मानेगा। क्या 'बराहीन-ए-गुलामिया' में यह भी लिखा है कि सच्चा खुदा वही है जिसने मिर्ज़ा की नाक में दो नथुने रखे, मिर्ज़ा के कान में दो छेद बनाए? या खुदा ने 'बराहीन-ए-अहमदिया' में लिखा है कि इस तुच्छ व्यक्ति की नाक होंठों के ऊपर और भौहों के नीचे है? क्या ऐसी बात लिखने वाला पूर्ण उन्मादी और पक्का पागल नहीं कहलाएगा? और इसमें कोई संदेह नहीं है कि शाब्दिक अर्थ, यानी किसी चीज़ की खबर रखना या देना या भेजा हुआ होना, इन उदाहरणों से भी अधिक सामान्य हैं। बहुत से जानवरों के नाक, कान, भौहें बिलकुल नहीं होतीं, फिर भी वे खुदा के भेजे हुए हैं। अल्लाह ने उन्हें अभाव से अस्तित्व में, नर की पीठ से मादा के पेट में, दुनिया के मैदान में भेजा, जिस तरह उस दुष्ट व्यक्ति ने 'भज्जू' को शाब्दिक अर्थ में रसूल (दूत) बनाया। मौलवी मानवी (उनके शक्तिशाली रहस्य को पवित्र किया जाए) मसनवी शरीफ में फरमाते हैं:

1. "हर दिन वह एक नई शान में है" पढ़ो / उसे बेकार और कर्महीन मत समझो।
2. उसका सबसे छोटा काम हर दिन यह है / कि वह तीन सेनाएँ रवाना करता है।
3. एक सेना पिताओं की पीठों से माताओं की ओर / ताकि गर्भाशयों में जीवन पनपे।
4. एक सेना गर्भाशयों से ज़मीन की ओर / ताकि दुनिया नर और मादा से भर जाए।
5. एक सेना ज़मीन से मौत की ओर / ताकि हर कोई अपने कर्मों का फल देखे। [1]

(1) रोजाना अल्लाह अपनी शान में है; इसे पढ़ो और उसे बेकार और निष्क्रिय अस्तित्व मत समझो। (त) (2) उसका मामूली काम हर दिन यह होता है कि वह प्रतिदिन तीन सेनाएँ रवाना फरमाता है। (त) (3) एक सेना पीठों से माताओं की ओर, ताकि महिलाओं के गर्भाशय में जन्म प्रकट हो। (त) (4) एक सेना माताओं के गर्भाशय से ज़मीन की ओर, ताकि वह नर और मादा से संसार को पूर्ण करे। (त) (5) एक सेना दुनिया से मौत की ओर ताकि हर कोई अपने कर्म के प्रतिफल को देखे। (त) अल्लाह महान फरमाता है:

"तो हमने उन पर तूफान और टिड्डियाँ और जुएँ और मेंढक और खून भेजा" / हमने फिरौनियों पर तूफान और टिड्डियाँ और जुएँ और मेंढक और खून भेजे। [2]

क्या मिर्ज़ा ऐसी ही रिसालत (पैगंबरी) पर गर्व करता है जिसे वह टिड्डी, मेंढक, जुएँ, कुत्ते और सूअर सबको शामिल मानेगा? हर जानवर, बल्कि हर पत्थर और पेड़, बहुत से विज्ञानों से अवगत है और एक दूसरे को सूचना देना भी सही (सिहाह) हदीसों से प्रमाणित है।

[1] अल-मसनवी अल-मानवी, उस व्यक्ति की कहानी जिसने दरवाजे पर दस्तक दी और कहा आदि, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, दफ्तर अव्वल पृष्ठ 97। [2] अल-कुरान अल-करीम 7/133।

کوئی عاقل بلکہ نیم پاگل بھی ایسی بات کو جو ہر انسان ہر بھنگی چمار بلکہ ہر جانور بلکہ ہر کافر مرتد میں موجود ہو محلِ مدح میں ذکر نہ کریگا نہ اس میں اپنے لئے فضل و شرف جانے گا بھلا کہیں براہینِ غلامیہ میں یہ بھی لکھا کہ سچا خدا وہی ہے جس نے مرزا کی ناک میں دو نتھنے رکھے، مرزا کے کان میں دو گھونگھ بنائے، یا خدا نے براہینِ احمدیہ میں لکھا ہے کہ اس عاجز کی ناک ہونٹوں سے اوپر اور بھوؤں کے نیچے ہے، کیا ایسی بات لکھنے والا پورا مجنون پکا پاگل نہ کہلایا جائے گا۔ اور شک نہیں کہ وہ معنی لغوی یعنی کسی چیز کی خبر رکھنا یا دینا یا بھیجا ہوا ہونا، ان مثالوں سے بھی زیادہ عام ہیں بہت جانوروں کے ناک کان بھوئیں اصلاً نہیں ہوتیں مگر خدا کے بھیجے ہوئے وہ بھی ہیں، اللہ نے انہیں عدم سے وجودِ نر کی پیٹھ سے مادہ کے پیٹ سے دنیا کے میدان میں بھیجا جس طرح اس مردک خبیث نے بھجو کو رسول بمعنی لغوی بنایا۔ مولوی معنوی قدس سرہ القوی مثنوی شریف میں فرماتے ہیں:

۱۔ کُلَّ یوم ھو فی شانٍ بخواں / مرورِ ابیکار و بے فعلے مداں ۲۔ کمترین کارش کہ ہر روز ست آں / سہ سہ لشکر روانہ میکند ۳۔ لشکرے ز اصلاب سوئے امہات / بہر آں تا در رحم روید نبات ۴۔ لشکرے ز ارحام سوئے خاکدان / تازہ نر و مادہ پر گردد جہاں ۵۔ لشکرے از خاکداں سوئے اجل / تا بہ بیند ہر کسے حسنِ عمل ۱

(۱) روزانہ اللہ تعالٰی اپنی شان میں، پڑھ اس کو بیکار اور بے عمل ذات نہ سمجھ۔ ت) (۲) اس کا معمولی کام ہر روز یہ ہوتا ہے کہ روزانہ تین لشکر روانہ فرماتا ہے۔ ت) (۳) ایک لشکر پشتوں سے امہات کی طرف، تاکہ عورتوں کے رحموں میں پیدائش ظاہر فرمائے۔ ت) (۴) ایک لشکر ماؤں کے رحموں سے زمین کی طرف، تاکہ نر و مادہ سے جہان کو پُر فرمائے۔ ت) (۵) ایک

لشکر دنیا سے موت کی جانب تاکہ ہر ایک اپنے عمل کی جزا کو دیکھے۔ ت) حق عزوجل فرماتا ہے:

"فَاَرْسَلْنَا عَلَیْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ " / ہم نے فرعونیوں پر بھیجے طوفان اور ٹڈیاں اور جوں ئیں اور مینڈکیں اور خون۔ ۲

کیا مرزا ایسی ہی رسالت پر فخر رکھتا ہے جسے ٹڈی اور مینڈک اور جوں اور کتے اور سؤر سب کو شامل مانے گا، ہر جانور بلکہ ہر حجر و شجر بہت سے علوم سے خبر دار ہے اور ایک دوسرے کو خبر دینا بھی صحاح احادیث سے ثابت،

۱ المثنوی المعنوی قصہ آنکس کہ دربارے بکوفت گفت الخ نورانی کتب خانہ پشاور، دفتر اول ص ۹۷ ۲ القرآن الکریم ۷ / ۱۳۳

Fatawa Razawiyya, Volume 15

Hadhrat Maulvi [Rumi] (may his secret be sanctified) says on their behalf: "We hear, we see, and we are happy; we are silent before you, the uninitiated."[1] We hear, see, and are joyful among ourselves, but we are silent before those who are strangers [to these truths]. Allah Almighty says: "And there is not a thing but celebrates His praise, but you do not understand their glorification."[2] There is nothing that does not glorify Him with His praise, but you do not understand their glorification.

It is mentioned in the Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "There is nothing that does not know that I am the Messenger of Allah, except for the disbelieving and rebellious among Jinns and humans."[3] (Narrated by al-Tabarani in al-Kabir from Ya'la ibn Murrah (may Allah be pleased with him), and the Seal of the Hadith Masters authenticated it.) There is nothing that does not recognize me as Allah's Messenger, except for the disbelievers among jinn and mankind.

Allah the Sublime says: "But the hoopoe stayed not long and said, 'I have encompassed [in knowledge] that which you have not encompassed, and I have come to you from Sheba with certain news.'"[4] After a short while, the hoopoe appeared in the court of Solomon and submitted: "I have come to know of something which your majesty does not know, and I have come to you from the land of Sheba with certain news."

In a Hadith, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "There is no morning or evening except that parts of the earth call out to each other: 'O neighbor! Has a righteous servant passed over you today who prayed on you or remembered Allah?'" There is no morning or evening when parts of the earth do not call out to one another, saying, "O neighbor! Has any righteous person passed by you today who performed prayer on you or mentioned Allah?"

---

[1] Masnavi Ma'navi, Story of the Snake Catcher and the Frozen Snake, etc., Nurani Kutub Khana Peshawar, Vol. 3, p. 477. [2] Al-Quran al-Karim, 17/44. [3] Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 672, Maktabah al-Faisaliyah Beirut, 22/262; Al-Jami' al-Saghir, Hadith 8028, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut, Part 2, p. 492. [4] Al-Quran al-Karim, 27/22.

फ़तावा रज़विया, जिल्द पंद्रहवीं (15)

हज़रत मौलवी (क़ुद्दिस सिर्रहु) उनकी ओर से फरमाते हैं: मा समीईम ओ बसीरीम ओ ख़ुशीम, बाशमाना महरमां मा ख़ामुशीम।[1] हम आपस में सुनने, देखने वाले और खुश हैं, हम ना-महरमों (अजनबियों) के सामने खामोश हैं। अल्लाह अज़्ज़वजल फरमाता है: "और ऐसी कोई चीज़ नहीं जो उसकी प्रशंसा के साथ उसकी तस्बीह (महिमागान) न करती हो, लेकिन तुम उनकी तस्बीह को नहीं समझते।"[2] कोई चीज़ ऐसी नहीं जो अल्लाह की हम्द (प्रशंसा) के साथ उसकी तस्बीह न करती हो, मगर उनकी तस्बीह तुम्हारी समझ में नहीं आती।

हदीस में है, रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "ऐसी कोई चीज़ नहीं है जो मुझे अल्लाह का रसूल न जानती हो, सिवाय काफिर जिन्नों और इन्सानों के।"[3] (इसे तबरानी ने अल-कबीर में याला बिन मुर्रह रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया और खातमुल हुफ़्फ़ाज़ ने इसे सही कहा।) कोई चीज़ ऐसी नहीं जो मुझे अल्लाह का रसूल न जानती हो, सिवाय काफिर जिन्नों और आदमियों के।

हक़ सुब्हानहू व तआला फरमाता है: "फिर वह (हुदहुद) ज़्यादा देर नहीं ठहरा और उसने कहा, 'मैंने वह बात जान ली है जो आपने नहीं जानी, और मैं आपके पास सबा (देश) से एक यकीनी ख़बर लेकर आया हूँ।'"[4] कुछ देर ठहर कर हुदहुद बारगाहे सुलेमानी में हाज़िर हुआ और अर्ज़ की, मुझे एक बात वह मालूम हुई है जिसकी हुज़ूर को इत्तिला नहीं और मैं खिदमत-ए-आली में मुल्के सबा से एक यकीनी ख़बर लेकर हाज़िर हुआ हूँ।

हदीस में रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "कोई सुबह और शाम ऐसी नहीं होती जिसमें ज़मीन के टुकड़े एक-दूसरे को पुकार कर न कहते हों: 'ऐ पड़ोसी! क्या आज तुझ पर कोई नेक बंदा गुज़रा जिसने तुझ पर नमाज़ पढ़ी या अल्लाह का ज़िक्र किया?'" कोई सुबह और शाम ऐसी नहीं होती कि ज़मीन के टुकड़े एक दूसरे को पुकार कर न कहते हों कि ऐ हमसाए (पड़ोसी)! आज तुझ पर कोई नेक बंदा गुज़रा जिसने तुझ पर...

---

1. मसनवी मानवी, हिकायत मारगीर कि अज़दहा-ए-अफसुर्दा इल्ख़, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, दफ्तर सोम, सफ़ा 477।
2. अल-कुरान अल-करीम, 17/44।

3. अल-मुअजमुल कबीर, हदीस 672, मकतबतुल फैसलिया बैरुत, 22/262; अल-जामिउल सगीर, हदीस 8028, दारुल कुतुबुल इल्मिया बैरुत, हिस्सा 2, सफ़ा 492।
4. अल-कुरान अल-करीम, 27/22।

पृष्ठ 582 का 742

فتاویٰ رضویہ، جلد پانزدہم (۱۵)

حضرت مولوی قدس سرہ المعنوی ان کی طرف سے فرماتے ہیں: ما سمیعیم و بصیر یم و خوشیم باشمانا محرماں ما خامشیم ۱ ہم آپس میں سننے، دیکھنے والے اور خوش ہیں، ہم نا محرموں کے سامنے ہم خاموش ہیں۔ اللہ عزوجل فرماتا ہے: "وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَٰكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ" ۲ کوئی چیز ایسی نہیں جو اللہ کی حمد کے ساتھ اس کی تسبیح نہ کرتی ہو مگر ان کی تسبیح تمہاری سمجھ میں نہیں آتی۔

حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: ما من شیئ الا یعلم انی رسول اللہ الا کفرۃ او فسقۃ الجن والانس ۳ رواہ الطبرانی فی الکبیر عن یعلی بن مرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ وصححہ خاتم الحفاظ کوئی چیز ایسی نہیں جو مجھے اللہ کا رسول نہ جانتی ہو سوا کافر جن اور آدمیوں کے۔ (طبرانی نے کبیر میں یعلی بن مرہ سے روایت کیا اور خاتم الحفاظ نے اسے صحیح کہا)

حق سبحانہ تعالیٰ فرماتا ہے: "فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجِئْتُكَ مِن سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ ﴿۲۲﴾" ۴ کچھ دیر ٹھہر کر ہد ہد بارگاہِ سلیمانی میں حاضر ہوا اور عرض کی مجھے ایک بات وہ معلوم ہوئی ہے جس پر حضور کو اطلاع نہیں اور میں خدمت عالی میں ملک سبا سے ایک یقینی خبر لے کر حاضر ہوا ہوں۔

حدیث میں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: ما من صباح ولا رواح الا وبقاع الارض ینادی بعضھا بعضا: یا جارۃ ھل مربك الیوم عبد صالح صلی علیك او ذکر اللہ؟ کوئی صبح اور شام ایسی نہیں ہوتی کہ زمین کے ٹکڑے ایک دوسرے کو پکار کر نہ کہتے ہوں کہ اے ہمسائے! آج تجھ پر کوئی نیک بندہ گزرا جس نے تجھ پر...

۱ المثنوی المعنوی حکایت مار گیر کہ اژ رہا ئے افسردہ الخ نورانی کتب خانہ پشاور دفتر سوم ص ۴۷۷ ۲ القرآن الکریم ۱۷ / ۴۴ ۳ المعجم الکبیر حدیث ۶۷۲ المکتبہ الفیصلیہ بیروت ۲۲ / ۲۶۲، الجامع الصغیر حدیث ۸۰۲۸ دار الکتب العلمیہ بیروت الجزء الثانی ص ۴۹۲ ۴ القرآن الکریم ۲۷ / ۲۲

“If she said yes, she perceived that she had a virtue by that.” [Footnote 1: Narrated by Al-Tabarani in Al-Awsat and Abu Nu'aym in Al-Hilya from Anas, may Allah be pleased with him.] Interpretation: (If) she prayed or remembered Allah, and if she answers firmly that ‘yes’, then the questioner firmly believes that she has virtue over me. (Narrated by Al-Tabarani in Al-Awsat and Abu Nu'aym in Al-Hilya from Hazrat Anas, may Allah be pleased with him. – Translators note)

So, possessing news and giving news is all established. Will Mirza call every brick and stone, every idol-worshipping disbeliever, every bear and monkey, every dog and pig a prophet and messenger like himself? Certainly not! Thus, it is crystal clear that the literal meaning is not intended at all, but rather, undoubtedly, the same Shari'i and customary messengership and prophethood are intended, and certain, absolute disbelief (kufr) and apostasy (irtidad) are present.

In other words, there are only four types of meaning: literal (lughwi), Shari'i, customary (urfi), general or specific. Here, common custom (urf-e-aam) is exactly the same Shari'i meaning upon which disbelief is definitely attained, and the claim of literal intent is certainly false. Now it remains that to deceive the common people, he might say, “In my specific terminology, I have ascribed other meanings to ‘prophet’ and ‘messenger’, in which I am distinguished even from dogs and pigs, and there is no sharing in the attribute of prophethood of the noble Prophets (peace and blessings be upon them).” But, God forbid! Such a false claim fundamentally, legally, rationally, and customarily holds no more weight than flatulence. If claiming one’s own new terminology, separate from language, Shari'ah, and common custom, were acceptable in such a place, then no disbeliever could ever be seized for even their harshest words. No criminal could be held guilty for even the most severe insult to an honorable person, as everyone would have the right to claim their own specific terminology in which there is no disbelief or insult. Can Zaid say “God is two” and when objected to, say “in my terminology, one is called two”? Can Amr, seeing a pig running in the forest, say “there goes a Qadiani”, and when some Qadiani seeks to seize him, he says “my meaning is not what you understood, in my terminology every runaway or wild animal is called Qadiani”? If you say there must be some relevance, the answer is that relevance is not a condition in terminology; 'there is no dispute in terminology' (la mushahhata fil istilah). After all, is it necessary for a word to be transferred (manqool) everywhere? A word can also be 'murtajal' (improvised/newly coined), in which relevance to the original meaning is not intended at all.

Furthermore, 'Qadi' means one who hurries, or one who comes from the forest. It is stated in Al-Qamoos:

“Qadat Qadiyatun: A group of people came who were in a hurry.” A people came in a hurry; one meaning of 'Qadat Qadiya'.

1. Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 566, Maktabat al-Ma'arif, Riyadh, 1/346.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 15

"यदि उसने हाँ कहा, तो उसने देखा कि उसके कारण उसे श्रेष्ठता प्राप्त है।" [पाद-टिप्पणी 1: अल-तबरानी ने अल-अवसत में और अबू नुअयम ने अल-हिल्या में अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से इसे रिवायत किया है।] व्याख्या: (यदि) नमाज़ पढ़ी या अल्लाह का ज़िक्र किया, अगर वह मज़बूती से जवाब देता है कि हाँ, तो पूछने वाला पक्का यक़ीन करता है कि उसे मुझ पर फ़ज़ीलत (श्रेष्ठता) है। (इसे तबरानी ने अल-अवसत में और अबू नुअयम ने अल-हिल्या में हज़रत अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। – अनुवादक)

तो ख़बर रखना, ख़बर देना सब कुछ साबित है। क्या मिर्ज़ा हर ईंट-पत्थर, हर बुतपरस्त काफ़िर, हर रीछ-बंदर, हर कुत्ते-सूअर को भी अपनी तरह नबी और रसूल कहेगा? हरगिज़ नहीं! तो साफ़ रोशन हो गया कि लुग़वी (शाब्दिक) अर्थ हरगिज़ मुराद नहीं है, बल्कि यक़ीनन वही शरीअत और प्रथागत रिसालत और नबुव्वत मक़सूद है और कुफ़्र (अविश्वास) और इर्तिदाद (धर्मत्याग) निश्चित रूप से मौजूद है।

दूसरे शब्दों में, अर्थ के केवल चार प्रकार हैं: लुग़वी (शाब्दिक), शरी (धार्मिक), उर्फ़ी (प्रथागत), आम या ख़ास। यहाँ सामान्य प्रथा (उर्फ़ए-आम) बिल्कुल वही शरीअत वाला अर्थ है जिस पर कुफ़्र निश्चित रूप से प्राप्त होता है, और शाब्दिक अर्थ का दावा निश्चित रूप से झूठा है। अब यही बचा कि आम लोगों को धोखा देने के लिए वह कह दे कि "मैंने अपनी विशेष शब्दावली में नबी और रसूल के अर्थ कुछ और रखे हैं जिनमें मुझे कुत्ते और सूअर से भी अंतर है, और नबियों (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) की नबुव्वत के गुण में कोई साझा नहीं है।" लेकिन, ईश्वर न करे! ऐसा झूठा दावा मूल रूप से, शरीअत के अनुसार, तर्क और प्रथा के अनुसार ऊँट की हवा से ज़्यादा महत्व नहीं रखता। अगर ऐसी जगह पर भाषा, शरीअत और सामान्य प्रथा से अलग अपनी नई शब्दावली का दावा स्वीकार्य होता, तो कभी भी किसी काफ़िर की किसी भी कठोर बात पर पकड़ नहीं हो पाती। कोई अपराधी किसी महान व्यक्ति के सबसे गंभीर अपमान के लिए अपराधी नहीं माना जाता, क्योंकि हर किसी के पास अपनी किसी विशेष शब्दावली का दावा करने का अधिकार होता जिसमें कोई कुफ़्र या अपमान न हो। क्या ज़ैद कह सकता है कि "खुदा दो हैं" और जब उस पर आपत्ति हो तो कह दे कि "मेरी शब्दावली में एक को दो कहते हैं"? क्या अम्र जंगल में सूअर को भागता देखकर कह सकता है कि "वह क़ादियानी भागा जा रहा है", और जब कोई क़ादियानी उस पर पकड़ चाहे तो वह कह दे कि "मेरा मतलब वह नहीं जो आपने समझा, मेरी शब्दावली में हर भगोड़े या जंगली को क़ादियानी

कहते हैं"? अगर आप कहें कि क्या कोई प्रासंगिकता भी है, तो जवाब दें कि शब्दावली में प्रासंगिकता शर्त नहीं है; 'शब्दावली में कोई विवाद नहीं है' (ला मुशाहाता फ़िल इस्तलाह)। आख़िरकार, हर जगह शब्दों का स्थानांतरित (मनक़ूल) होना ज़रूरी क्यों है? शब्द 'मुर्तजल' (निर्मित) भी होता है जिसमें मूल अर्थ से प्रासंगिकता का इरादा बिल्कुल नहीं होता। इसके अलावा, 'क़ादी' का अर्थ है जल्दी करने वाला या जंगल से आने वाला। क़ामूस में है:

"क़दद क़ादियातुन: लोगों का एक समूह आया जो जल्दी में थे।" क़ौम जल्दी में आई; 'क़दत क़ादिया' का एक अर्थ।

1. अल-मुअजम अल-अवसत, हदीस 566, मकतबत अल-मआरिफ़, रियाद, 1/346.

فان قالت نعم رأت ان لها بذلك فضلا ۱۔ رواه الطبرانی فی الاوسط وابو نعیم فی الحلیة عن انس رضی اللہ تعالی عنہ۔ نماز پڑھی یا ذکر الہی کیا، اگر وہ تکڑا جواب دیتا ہے کہ ہاں تو وہ پوچھنے والا تکڑا اعتقاد کرتا ہے کہ اسے مجھ پر فضیلت ہے۔ (اسے طبرانی نے اوسط میں اور ابونعیم نے حلیہ میں حضرت انس رضی اللہ تعالی عنہ سے روایت کیا۔ت)

تو خبر رکھنا، خبر دینا سب کچھ ثابت ہے۔ کیا مرزا ہر اینٹ پتھر، ہر بت پرست کافر، ہر ریچھ بندر، ہر کتے سور کو بھی اپنی طرح نبی و رسول کہے گا؟ ہر گز نہیں، تو صاف روشن ہوا کہ معنی لغوی ہر گز مراد نہیں بلکہ یقیناً وہی شرعی و عرفی رسالت و نبوت مقصود اور کفر و ارتداد یقینی قطعی موجود۔ وعبارة اخری معنی کے چار ہی قسم ہیں، لغوی، شرعی، عرفی، عام یا خاص، یہاں عرف عام تو بعینہ وہی معنی شرعی ہے جس پر کفر قطعاً حاصل، اور ارادہ لغوی کا ادعاء یقیناً باطل، اب یہی رہا کہ فریب دہی عوام کو یوں کہہ دے کہ میں نے اپنی خاص اصطلاح میں نبی ورسول کے معنی اور رکھے ہیں جن میں مجھے سگ و خوک سے امتیاز بھی ہے اور حضرات انبیاء علیہم الصلوة والسلام کے وصف نبوت میں اشتراک بھی نہیں، مگر حاش للہ! ایسا باطل ادعاء اصلاً شرعاً عقلاً عرفاً کسی طرح باد شتر سے زیادہ وقعت نہیں رکھتا، ایسی جگہ لغت و شرع و عرف عام سب سے الگ اپنی نئی اصطلاح کا مدعی ہونا قابل قبول ہو تو کبھی کسی کافر کی کسی سخت سے سخت بات پر گرفت نہ ہو سکے کوئی مجرم کسی معظم کی کیسی ہی شدید تو ہین کرکے مجرم نہ ٹھہر سکے کہ ہر ایک کو اختیار ہے اپنی کسی اصطلاح خاص کا دعوی کردے جس میں کفر و توہین کچھ نہ ہو، کیا زید کہہ سکتا ہے خدا دو ہیں جب اس پر اعتراض ہو کہہ دے میری اصطلاح میں ایک کو دو کہتے ہیں، کیا عمرو جنگل میں سور کو بھاگتا دیکھ کر کہہ سکتا ہے وہ

قادیانی بھاگا جاتا ہے، جب کوئی مرزائی گرفت چاہے کہہ دے میری مراد وہ نہیں جو آپ سمجھے میری اصطلاح میں ہر بھگوڑے یا جنگلی کو قادیانی کہتے ہیں، اگر کہئے کوئی مناسبت بھی ہے تو جواب دے کہ اصطلاح میں مناسبت شرط نہیں لا مشاحة فی الاصطلاح (اصطلاح میں کوئی اعتراض نہیں) آخر سب جگہ منقول ہی ہونا کیا ضرور، لفظ مرتجل بھی ہوتا ہے جس میں معنی اول سے مناسبت اصلاً منظور نہیں، معہذا قادی بمعنی جلدی کنندہ ہے یا جنگل سے آنے والا۔ قاموس میں ہے:

قدت قادیة جاء قوم قد احموا قوم جلدی میں آئی، قدت قادیہ کا ایک معنی

۱۔ المعجم الاوسط حدیث ۵۶۶ مکتبة المعارف الریاض ۱/ ۳۴۶

Fatawa Rizwia (Volume 15)

"Min al-badiyati wal-farsu qadiyana asra'a" [1] Qudtu min al-badiya or qudtu al-farsa: Came from the forest, or sped up the horse.

Qadian is its plural and Qadiani is attributed to it, meaning one of those who hurry or those coming from the forest. In this context, in my terminology, every fugitive from the wild is named Qadiani. Can this speech of Zaid be acceptable to any Muslim, or this interpretation of Amr be acceptable to any Mirzai? God forbid! No sane person would believe such fabrications. Not only that, if such claims of 'special terminology' were heard, then all the affairs of religion and the world would be in chaos. Women would leave their husbands and marry whoever they want, saying, "We did not perform 'Ijab and Qabul' (proposal and acceptance); when taking permission, we said 'Haan' (Yes), but in our terminology, 'Haan' means 'Hun' (No), which is a word of denial." People would write sales deeds, register them, and snatch properties, saying, "We didn't sell; we just wrote 'Bechna' (to sell), but in our terminology, 'Bechna' means to lend or rent," and many such countless mischiefs would occur. Even such a person of false interpretation would not accept this in his own dealings. Are women and wealth dearer to Muslims than Allah and His Messenger (Jalla Jalaluhu wa Sallallahu Ta'ala Alayhi wa Sallam), that they would listen to interpretations regarding wives and property but accept such impure fabrications regarding Allah and His Messenger? La ilaha illallah (There is no god but Allah). Muslims will never pay attention to such rejected excuses; Allah and His Messenger are dearer to them than their own lives and the whole world. Praise be to Allah (Jalla Jalaluhu wa Sallallahu Ta'ala Alayhi wa Sallam). Their Lord Himself, Exalted be He, has already refuted such absurd excuses in the Great Quran, He says:

"Make no excuse; you have disbelieved after your belief." [2] Tell them, do not make excuses; indeed, you have become disbelievers after your faith. We seek refuge with Allah the Almighty, Lord of the worlds.

Thirdly: In the fourth type of disbelief (kufr), the comparison between 'follower' (ummati) and 'prophet' (nabi) clearly identifies the same Shari'i and customary meaning. Fourthly: In the first type of disbelief, there is no room even for a false claim of interpretation. In the verse, definitely the Shari'i meanings are intended, not the literal ones, nor any 'special terminology' of that person. And when he accepted this for himself, then definitely and certainly, in the Shari'i sense, he is a claimant to

being the Prophet of Allah and Messenger of Allah, and "...but he is the Messenger of Allah and the Last of the Prophets." [3]

[1] Al-Qamus al-Muhit, Chapter of Waw, Section of Qaf, Mustafa al-Babi Egypt 4/379. [2] Al-Quran Al-Karim 9/66. [3] Al-Quran Al-Karim 33/40.

फ़तावा रिज़विया (जिल्द 15)

"मिन अल-बादियति वल-फ़रसु क़दियाना असर'आ" [1] क़दतु मिन अल-बादियह या क़दतु अल-फ़रसा: जंगल से आया, या घोड़े को तेज़ किया।

क़ादियान इसकी जमा (बहुवचन) है और क़ादियानी इसकी ओर मंसूब है, यानी जल्दी करने वालों या जंगल से आने वालों में से एक। इस मुनासबत से मेरी इस्तलाह (शब्दावली) में हर भगोड़े जंगली का नाम क़ादियानी हुआ। क्या ज़ैद की यह तक़रीर किसी मुसलमान को, या अम्र की यह तौजीह (व्याख्या) किसी मिर्ज़ाई को क़बूल हो सकती है? हशा व कल्ला! कोई अक्लमंद ऐसी बनावटों को न मानेगा। बल्कि इसी पर क्या मौक़ूफ़, अगर इस तरह 'ख़ास शब्दावली' के दावे सुने जाने लगें, तो दीन और दुनिया के तमाम कारखाने दरहम-बरहम हो जाएंगे। औरतें शौहरों के पास से निकल कर जिससे चाहें निकाह कर लें कि हमने तो ईजाब-ओ-क़बूल नहीं किया था, इजाज़त लेते वक़्त 'हाँ' कहा था, हमारी इस्तलाह में 'हाँ' का मतलब 'हूँ' (नहीं) है यानी यह इनकार का लफ़्ज़ है। लोग बै-नामे (बिक्री पत्र) लिखकर रजिस्ट्री कराकर जायदादें छीन लें कि हमने तो बै (बिक्री) नहीं की थी, बेचना लिखा था, हमारी इस्तलाह में आरियत (उधार देना) या इजारे (किराये) को बेचना कहते हैं। इसी तरह के अनगिनत फ़साद होंगे। तो ऐसी झूठी तावील (व्याख्या) वाला खुद अपने मामलात में इसे न मानेगा। क्या मुसलमानों को बीवी और माल अल्लाह और उसके रसूल (जल्ला जलालुहू व सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से ज़्यादा प्यारे हैं कि वे बीवी और जायदाद के मामले में तो तावील सुनें और अल्लाह और रसूल के मामले में ऐसी नापाक बनावटें क़बूल कर लें? ला इलाहा इल्लल्लाह। मुसलमान हरगिज़ ऐसे मरदूद बहानों पर तवज्जो भी न देंगे, उन्हें अल्लाह और रसूल अपनी जान और तमाम जहान से ज़्यादा अज़ीज़ हैं। व लिल्लाहिल हम्द जल्ला जलालुहू व सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम। खुद उनका रब जल्ला व अला क़ुरआन-ए-अज़ीम में ऐसे बेहूदा उज़्रों (बहानों) को रद्द कर चुका है, फ़रमाता है:

"बहाने न बनाओ; तुम अपने ईमान के बाद काफ़िर हो चुके हो।" [2] उनसे कह दो बहाने न बनाओ, बेशक तुम काफ़िर हो चुके हो ईमान के बाद। वल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला रब्बिल आलमीन।

तीसरा: चौथे कुफ़्र में उम्मती और नबी का मुक़ाबला साफ़ इसी शरई और उर्फी (प्रचलित) मायने को तय कर रहा है। चौथा: पहले कुफ़्र में तो किसी झूठे तावील के दावे की भी गुंजाइश नहीं, आयत में क़तई तौर पर शरई मायने ही मुराद हैं न कि लुग़वी (शाब्दिक), न ही उस शख़्स की कोई 'ख़ास

शब्दावली'। और जब उसने इसे अपने नफ़्स के लिए माना, तो क़तई तौर पर यक़ीनी तौर पर शरई मायने में ही वह अपने नबी-अल्लाह और रसूल-अल्लाह होने का मुद्दई (दावेदार) है और "...लेकिन वह अल्लाह के रसूल और नबियों के ख़ातिम (अंतिम नबी) हैं।" [3]

[1] अल-क़ामूस अल-मुहीत, बाब अल-वाओ, फ़स्ल अल-क़ाफ़, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 4/379। [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 9/66। [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 33/40।

من البادیۃ والفرس قدیانا اسرع 1 قدت من البادیۃ یا قدت الفرس جنگل سے آیا، یا گھوڑے کو تیز کیا۔

قادیان اس کی جمع اور قادیانی اس کی طرف منسوب یعنی جلدی کرنے والوں یا جنگل سے آنے والوں کا ایک، اس مناسبت سے میری اصطلاح میں ہر بھگوڑے جنگلی کا نام قادیانی ہوا، کیا زید کی یہ تقریر کسی مسلمان یا عمرو کی یہ توجیہ کسی مرزائی کو مقبول ہوسکتی ہے، حاشا و کلا کوئی عاقل ایسی بناوٹوں کو نہ مانے گا بلکہ اسی پر کیا موقوف، یوں اصطلاحِ خاص کا ادعاء مسموع ہو جائے تو دین و دنیا کے تمام کارخانے درہم برہم ہوں، عورتیں شوہروں کے پاس سے نکل کر جس سے چاہیں نکاح کرلیں کہ ہم نے تو ایجاب و قبول نہ کیا تھا، اجازت لیتے وقت ہاں کہا تھا، ہماری اصطلاح (ہاں) بمعنی (ہوں) یعنی کلمہ جزر وانکار ہے، لوگ بیع نامے لکھ کر رجسٹری کراکر جائدادیں چھین لیں کہ ہم نے تو بیع نہ کی تھی بیچنا لکھا تھا، ہماری اصطلاح میں عاریت یا اجارے کو بیچنا کہتے ہیں الی غیر ذلک من فسادات لا تحصٰی (ایسے بہت سے فسادات ہوں گے۔ ت) تو ایسی جھوٹی تاویل والا خود اپنے معاملات میں اسے نہ مانے گا، کیا مسلمانوں کو زن و مال اللہ ورسول (جل جلالہ و صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم) سے زیادہ پیارے ہیں کہ جوروا ور جائداد کے باب میں تاویل سنیں اور اللہ ورسول کے معاملے میں ایسی ناپاک بناوٹیں قبول کرلیں لا الہ الا اللہ مسلمان ہر گز ایسی مردود بہانوں پر التفات بھی نہ کریں گے انہیں اللہ ورسول اپنی جان اور تمام جہان سے زیادہ عزیز ہیں و للہ الحمد جل جلالہ و صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم خود ان کا رب جل وعلا قرآن عظیم میں ایسے بیہودہ عذروں کا دربار جلا چکا ہے، فرماتا ہے:

لَا تَعْتَذِرُوْا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ اِیْمَانِكُمْ ط 2 ان سے کہہ دو بہانے نہ بناؤ بیشک تم کافر ہوچکے ایمان کے بعد۔ والعیاذ باللہ تعالٰی رب العالمین۔

ثالثاً: کفر چہارم میں امتی و نبی کا مقابلہ صاف اسی معنی شرعی و عرفی کی تعیین کر رہا ہے۔

رابعاً: کفر اول میں تو کسی جھوٹے ادعائے تاویل کی بھی گنجائش نہیں، آیت میں قطعاً معنی شرعی ہی مراد ہیں نہ کہ لغوی، نہ اس شخص کی کوئی اصطلاحِ خاص، اور اسی کو اس نے اپنے نفس کے لئے مانا تو قطعاً یقیناً بمعنی شرعی ہی اپنے نبی اللہ ورسول اللہ ہونے کا مدعی اور "وَ لٰكِنْ رَّسُوْلَ اللهِ وَ خَاتَمَ النَّبِيّٖنَ" 3

1 القاموس المحیط باب الواؤ فصل القاف مصطفی البابی مصر ۴ / ۳۷۹ 2 القرآن الکریم ۹ / ۶۶ 3 القرآن الکریم ۳۳ / ۴۰

Volume 15 Fatawa Rizvia

(Yes, he is the Messenger of Allah and the last of all prophets.) Whoever denies this becomes an apostate and an infidel by the definite consensus of the entire blessed Ummah. The true Messenger of the true God, the true Seal of the Prophets, Muhammad Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him), spoke the truth when he said: "Soon there will appear thirty great liars (Dajjals) among my followers, each of them claiming to be a prophet, whereas I am the Seal of the Prophets, there is no prophet after me."[1] (I believe, I believe, peace and blessings of Allah be upon you. I brought faith, I brought faith, may Allah Almighty send prayers and peace upon you.) This is why this humble servant said that Mirza [Ghulam Ahmad] is certainly the like of the Messiah, in truth, rather the like of the False Messiah (Dajjal), for such claimants have been given this title by the prophetic court itself. We seek refuge in Allah, the Lord of the worlds.

Fifth Infidelity: On page 10 of "Dafi al-Bala", he expressed his superiority over Prophet Jesus (peace be upon him).[2]

Sixth Infidelity: On page 7 of the same pamphlet, it is written: Leave the mention of the Son of Mary; Better than him is Ghulam Ahmad.[3]

Seventh Infidelity: In the advertisement "Mi'yar al-Akhyar," it is written: "I am superior to some prophets as well." This claim is also a definite act of infidelity and certain apostasy according to the final consensus. This humble servant has proven from the texts of numerous books such as Shifa Sharif by Imam Qadi Iyad, Rawdah by Imam Nawawi, Irshad al-Sari by Imam Qastallani, Sharh Aqa'id Nasafi, Sharh Maqasid by Imam Taftazani, I'lam by Imam Ibn Hajar Makki, Minah al-Rawd by Allama Qari, Tariqah Muhammadiyah by Allama Barkawi, Hadiqah Nadiyyah by Mawla Nablusi, etc., that by the consensus of Muslims, no saint (Wali), no Ghaus, no Siddiq can be superior to any Prophet. Whoever says so is absolutely, by consensus, an infidel and heretic. Among these, it is mentioned in the commentary of Sahih Bukhari Sharif:

| The Prophet is superior to the saint, and this is a definitive matter; whoever says otherwise is an infidel as it is well-known. | That is, every prophet is superior to every saint, and this matter is certain, and the one who says against it is an infidel. |

[1] Jami` at-Tirmidhi, Chapters on Trials, Chapter: The Hour will not come until... Amin Company, Kutub Khana Rashidiyah Delhi, 2/45; Musnad Ahmad bin Hanbal, Dar al-

Fikr Beirut, 5/396. [2] Dafi' al-Bala, Diya al-Islam Qadian, p. 30. [3] Dafi' al-Bala, Diya al-Islam Qadian, p. 30.

(हाँ, वह अल्लाह के रसूल हैं और सभी नबियों में अंतिम हैं।) जो इसका इनकार करता है वह पूरी उम्मत के निश्चित सर्वसम्मति (इज्मा) से धर्मत्यागी और काफिर हो गया। सच्चे खुदा के सच्चे रसूल, नबियों की अंतिम मुहर, मुहम्मद मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने सच फरमाया कि: "जल्द ही मेरी उम्मत में तीस बड़े झूठे(दज्जाल) होंगे, जिनमें से हर एक खुद को नबी कहेगा, जबकि मैं नबियों की अंतिम मुहर हूँ, मेरे बाद कोई नबी नहीं है।"[1] (मैंने ईमान लाया, मैंने ईमान लाया, आप पर अल्लाह की रहमत और सलामती हो। मैंने ईमान लाया, मैंने ईमान लाया, अल्लाह आप पर दुरूद और सलाम नाज़िल फ़रमाए।) इसी लिए इस फ़क़ीर (विनम्र सेवक) ने कहा था कि मिर्ज़ा [गुलाम अहमद] निश्चित रूप से मसीह के समान है, बल्कि दज्जाल मसीह के समान है, क्योंकि ऐसे दावेदारों को यह उपाधि स्वयं दरबार-ए-रिसालत से मिली है। हम अल्लाह, दुनिया के रब की शरण चाहते हैं।

पांचवां कुफ्र: "दाफ़े अल-बला" के पेज १० पर उन्होंने हज़रत ईसा (अलैहिस्सलाम) पर अपनी श्रेष्ठता व्यक्त की है।[2]

छठा कुफ्र: उसी पुस्तिका के पेज ७ पर लिखा है: इब्ने मरयम (मरयम के पुत्र) का ज़िक्र छोड़ो; उनसे बेहतर गुलाम अहमद है।[3]

सातवां कुफ्र: विज्ञापन "मेयार अल-अखियार" में लिखा है: "मैं कुछ नबियों से भी श्रेष्ठ हूँ।" यह दावा भी सर्वसम्मति से निश्चित कुफ्र और धर्मत्याग है। इस फ़क़ीर ने अपने फ़तवे "रद्द अल-राफ़िदा" में इमाम क़ाज़ी अयाज़ की 'शिफ़ा शरीफ़', इमाम नववी की 'रौज़ा', इमाम क़स्तलानी की 'इरशाद अल-सारी', 'शरह अकाइद नसफ़ी', इमाम तफ़्ताज़ानी की 'शरह मक़ासिद', इमाम इब्न हजर मक्की की 'एलाम', अल्लामा क़ारी की 'मिनह अल-रौद', अल्लामा बरकावी की 'तरीक़ा मुहम्मदिया', मौला नाबुलसी की 'हदीक़ा नदिया' आदि जैसी कई किताबों के उद्धरणों से साबित किया है कि मुसलमानों की सर्वसम्मति (इज्मा) के अनुसार कोई वली, कोई ग़ौस, कोई सिम्मीक़ भी किसी नबी से श्रेष्ठ नहीं हो सकता। जो ऐसा कहे वह निश्चित रूप से सर्वसम्मति से काफ़िर और मुल्हिद (धर्मद्रोही) है। उन्हीं में से सहीह बुखारी शरीफ़ की व्याख्या में है:

| नबी वली से श्रेष्ठ है और यह एक निश्चित बात है, और जो इसके विपरीत कहता है वह काफिर है जैसा कि सर्वविदित है। | यानी हर नबी हर वली से श्रेष्ठ है और यह बात निश्चित है और इसके खिलाफ कहने वाला काफिर है। |

१ जामे तिर्मिज़ी, अबवाब अल-फ़ितन, बाब: क़यामत नहीं आएगी जब तक..., अमीन कंपनी, कुतुब खाना रशीदिया दिल्ली, २/४५; मुसनद अहमद बिन हंबल, दार अल-फिक्र बेरूत, ५/३९६। २ दाफ़े अल-बला, ज़िया अल-इस्लाम क़ादियान, पेज ३०। ३ दाफ़े अल-बला, ज़िया अल-इस्लाम क़ादियान, पेज ३०।

पेज ५८५ / ७४२

(ہاں اللہ کے رسول ہیں اور سب نبیوں میں پچھلے۔ت) کا منکر اور باجماع قطعی جمیع امت مرحومہ مرتد و کافر ہوا، سچ فرمایا سچے خدا کے سچے رسول سچے خاتم النبیین محمد مصطفی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے کہ عنقریب میرے بعد آئیں گے ثلثون دجالون کذابون کلھم یزعم انہ نبی تیں ۳۰ دجال کذاب کہ ہر ایک اپنے کو نبی کہے گا وانا خاتم النبیین لا نبی بعدی ۱ حالانکہ میں خاتم النبیین ہوں میرے بعد کوئی نبی نہیں، امنت امنت صلی اللہ تعالی علیک وسلم۔ میں ایمان لایا میں ایمان لایا، اللہ تعالٰی آپ پر صلوٰۃ وسلام نازل فرمائے۔ت) اسی لئے فقیر نے عرض کیا تھا کہ مرزا ضرور مثیل مسیح ہے صدق بلکہ مسیح دجال کا کہ ایسے مدعیوں کو یہ لقب خود بارگاہ رسالت سے عطا ہوا والعیاذ باللہ رب العلمین۔

کفر پنجم: دافع البلاء ص ۱۰ پر حضرت مسیح علیہ السلام سے اپنی برتری کا اظہار کیا ہے ۲

کفر ششم: اسی رسالے کے صفحہ ۷ پر لکھا ہے: ابن مریم کے ذکر کو چھوڑو اس سے بہتر غلام احمد ہے ۳

کفر ہفتم: اشتہار معیار الاخیار میں لکھا ہے میں بعض نبیوں سے بھی افضل ہوں۔ یہ ادعاء بھی باجماع قطعی کفر و ارتداد یقینی ہیں، فقیر نے اپنے فتوٰی مسمی بہ ردالرفضۃ میں شفاء شریف امام قاضی عیاض و روضہ امام نووی و ارشاد الساری امام قسطلانی و شرح عقائد نسفی و شرح مقاصد امام تفتازانی و اعلام امام ابن حجر مکی و منح الروض علامہ قاری و طریقہ محمدیہ علامہ بر کوی و حدیقہ ندیہ مولٰی نابلسی و غیر ہا کتب کثیرہ کے نصوص سے ثابت کیا ہے کہ باجماع مسلمین

کوئی ولی کوئی غوث کوئی صدیق بھی کسی نبی سے افضل نہیں ہو سکتا، جو ایسا کہے قطعاً اجماعاً کافر ملحد ہے، ازاں جملہ شرح صحیح بخاری شریف میں ہے:

| النبي افضل من الولی وھو امر مقطوع بہ والقائل بخلافہ کافر کانہ معلوم من | یعنی ہر نبی ہر ولی سے افضل ہے اور یہ امر یقینی ہے اور اس کے خلاف کہنے والا کافر ہے کہ |

۱ جامع ترمذی ابواب الفتن باب لا تقوم الساعة الخ امین کمپنی کتب خانہ رشیدیہ دہلی ۲/ ۴۵، مسند احمد بن حنبل دارالفکر بیروت ۵/ ۳۹۶ ۲ دافع البلاء ضیاء الاسلام قادیان ص ۳۰ ۳ دافع البلاء ضیاء الاسلام قادیان ص ۳۰

Fatawa Razawiyya Volume (15)

Al-Shar' bil-Dharurah[1] This is from the essentials of religion.

Seventh Infidelity (Kufr): In this, there was room for a subtle interpretation that this word (Prophets/Nabiyoon) was not with 'Noon' first but rather (Bani-oon) with 'Ba' first, meaning sweepers/scavengers - to say nothing of being a brother to their Tulaal group, I would want to be superior to them, rather I am superior to even some 'Baniyas' (traders) because they only cheated in flour and lentils (short-weighing) while here, with that sleight of hand, the religion of dozens was snatched away. But alas, other clarifications left no room for this interpretation.

Eighth Infidelity (Kufr): In 'Izala-e-Awham' page 309, regarding the miracles of Hazrat Isa (Jesus) peace be upon him, which Almighty God mentions as a favor, he writes calling it mesmerism: "If I did not consider such miracles as abominable, I would not be less than the son of Mary." This infidelity is a leaven of multiple infidelities. Calling miracles mesmerism is an act of infidelity because under this premise, they would not be miracles but rather, God forbid, an acquired feat/trick; even previous disbelievers said the same.

"[Remember] when Allah will say, 'O Jesus, Son of Mary, remember My favor upon you and upon your mother when I supported you with the Pure Spirit and you spoke to the people in the cradle and in maturity; and [remember] when I taught you writing and wisdom and the Torah and the Gospel; and when you designed from clay [what was] like the form of a bird with My permission, then you breathed into it, and it became a bird with My permission; and you healed the blind and the leper with My permission; and when you brought forth the dead with My permission; and when I restrained the Children of Israel from [killing] you when you came to them with clear proofs and those who disbelieved among them said, "This is not but obvious magic."'"[3]

When Allah Subhanahu said: O son of Mary! Remember My blessings upon you and your mother, when I strengthened you with the Holy Spirit, you used to talk to people in the cradle and in maturity. And when I taught you writing and words of real knowledge, and the Torah and the Gospel. And when you used to make from clay the likeness of a bird by My permission, then you would breathe into it, and it would become a bird by My command. And you would heal the born-blind and the leper by My permission. And when you brought forth the dead from graves alive by My leave. And when I stopped the Jews from [harming] you when you came to them with these clear miracles, then the disbelievers among them said: This is nothing but clear magic.

Whether called mesmerism or called magic, it's the same thing, meaning they are not divine miracles but acquired delusions; just like...

---

[1] Irshad al-Sari Sharh Sahih al-Bukhari, Kitab al-Ilm, Bab ma yustahabb lil-'alim etc., Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 1/212 [2] Izala-e-Awham, Riyadh al-Hind, Amritsar, India, p. 116 [3] The Holy Quran 5/110

फ़तावा रज़विया जिल्द (15)

अश-शरु बिद-द़रूरह[1] यह दीन की ज़रूरतों में से है।

सातवाँ कुफ़्र: इसमें एक सूक्ष्म तावील (व्याख्या) की गुंजाइश थी कि यह शब्द (नबियों) 'न' के साथ नहीं बल्कि (बनियों) 'ब' के साथ है, यानी मेहतर की तो बात ही क्या, उनके तुलाल गिरोह का भाई होने के बजाय मैं उनसे श्रेष्ठ होना चाहूँगा, बल्कि मैं तो कुछ बनियों से भी श्रेष्ठ हूँ क्योंकि उन्होंने तो केवल आटे-दाल में डंडी मारी (वजन कम किया) और यहाँ उस हाथ की सफाई से दर्जनों का दीन ही उड़ गया। लेकिन अफ़सोस कि अन्य स्पष्टीकरणों ने इस व्याख्या के लिए कोई जगह नहीं छोड़ी।

आठवाँ कुफ़्र: 'इज़ाला-ए-औहाम' पृष्ठ 309 पर हज़रत ईसा अलैहिस्सलाम के मोजज़ात (चमत्कारों) को, जिनका उल्लेख अल्लाह तआला उपकार के रूप में करता है, मेस्मेरिज़्म (सम्मोहन) लिखकर कहता है: "अगर मैं इस प्रकार के मोजज़ात को घृणित न जानता तो इब्न-ए-मर्यम से कम न रहता।" यह कुफ़्र कई कुफ़्रों का मिश्रण है। मोजज़ात को मेस्मेरिज़्म कहना एक कुफ़्र है क्योंकि इस स्थिति में वे मोजज़ात नहीं रहेंगे बल्कि, माज़अल्लाह, एक अर्जित चमत्कार (धोखा) कहलाएंगे; पिछले काफ़िरों ने भी ऐसा ही कहा था।

"अल्लाह सुब्हानहू व तआला ने फ़रमाया: ऐ मरयम के बेटे ईसा! मेरी उस नेमत को याद करो जो मैंने तुम पर और तुम्हारी माँ पर की थी, जब मैंने 'रूहुल कुदुस' (पवित्र आत्मा) से तुम्हारी मदद की थी, तुम पालने में और बड़ी उम्र के होकर लोगों से बातें करते थे। और जब मैंने तुम्हें लिखना, हिकमत, तौरात और इञ्जील सिखाई थी। और जब तुम मेरे हुक्म से मिट्टी से परिन्दे जैसी शकल बनाते थे, फिर तुम उसमें फूंक मारते थे तो वह मेरे हुक्म से परिन्दा बन जाता था। और तुम मेरे हुक्म से जन्म के अंधे और कोढ़ी को अच्छा कर देते थे। और जब तुम मेरे हुक्म से मुर्दों को (ज़िन्दा करके) निकाल खड़े करते थे। और जब मैंने बनी इस्राईल को तुमसे उस समय रोक दिया था जब तुम उनके पास खुले मोजज़ात लेकर आए थे, तो उनमें से जिन लोगों ने कुफ़्र किया था उन्होंने कहा था: यह तो बस खुला जादू है।"[3]

जब अल्लाह सुब्हानहू ने फ़रमाया: ऐ मरयम के बेटे! मुझ पर और अपनी माँ पर मेरी नेमतों को याद करो, जब मैंने तुम्हें रूह-ए-पाक से शक्ति दी, तुम पालने में और पक्की उम्र के होकर लोगों से बातें करते थे। और जब मैंने तुम्हें लिखना और इल्म की तहक़ीक़ी बातें और तौरात और इञ्जील सिखाई। और जब तुम मेरी इजाज़त से मिट्टी से परिन्दे की शक्ल बनाते थे, फिर तुम उसमें फूंकते थे तो वह मेरे हुक्म से परिन्दा बन जाता था। और तुम मेरी इजाज़त से जन्मजात अंधे और सफेद दाग वाले को चंगा करते थे। और जब तुम मेरी इजाज़त से मुर्दों को कब्रों से जीवित निकालते थे। और जब मैंने यहूदियों को तुमसे रोका जब तुम उनके पास ये रौशन मोजज़ात लेकर आए, तो उनमें से काफ़िर बोले: यह तो खुला जादू है।

मेस्मेरिज़्म कहा या जादू कहा, बात एक ही हुई यानी ईश्वरीय चमत्कार नहीं, अर्जित ढकोसले हैं, ऐसे ही...

---

[1] इर्शाद अल-सारी शरह सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-इल्म, बाब मा युस्तहब लुल्-आलिम इत्यादि, दार अल-किताब अल-अरबी, बेरूत, 1/212 [2] इज़ाला-ए-औहाम, रियाज़ुल हिन्द, अमृतसर, भारत, पृष्ठ 116 [3] अल-क़ुरान अल-करीम 5/110

الشرع بالضرورۃ[1] یہ ضروریات دین سے ہے۔

کفر ہفتم : میں ایسے ایک لطیف تاویل کی گنجائش تھی کہ یہ لفظ (نبیوں) بتقدیم نون نہیں بلکہ (بنیوں) بہ تقدیم با ہے یعنی بھنگی درکنار کہ خود ان کے تولال گرو کا بھائی ہوں ان سے تو افضل ہوا ہی چاہوں میں تو بعض بنیوں سے بھی افضل ہوں کہ انہوں نے صرف آٹے دال میں ڈنڈی ماری اور یہاں وہ ہتھ پھیری کی بیسیوں کا دین ہی اڑ گیا، مگر افسوس کہ دیگر تصریحات نے اس تاویل کی جگہ نہ رکھی۔

کفر ہشتم : ازالہ صفحہ ۳۰۹ پر حضرت مسیح علیہ الصلوۃ والسلام کے معجزات کو جن کا ذکر خداوند تعالی بطور احسان فرماتا ہے مسمریزم لکھ کر کہتا ہے : اگر میں اس قسم کے معجزات کو مکروہ نہ جانتا تو ابن مریم سے کم نہ رہتا یہ کفر متعدد کفروں کا خمیرہ ہے معجزات کو مسمریزم کہنا ایک کفر کہ اس تقدیر پر وہ معجزہ نہ ہوئے بلکہ معاذ اللہ ایک کسبی کرشمے ٹھہرے، اگلے کافروں نے بھی ایسا ہی کہا تھا۔

"اِذْ قَالَ اللّٰهُ یٰعِیْسَی ابْنَ مَرْیَمَ اذْکُرْ نِعْمَتِیْ عَلَیْكَ وَ عَلٰی وَالِدَتِكَ اِذْ اَیَّدْتُّكَ بِرُوْحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِی الْمَهْدِ وَ كَهْلًا وَاِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتٰبَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰىةَ وَالْاِنْجِیْلَ وَاِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّیْنِ كَهَیْئَةِ الطَّیْرِ بِاِذْنِیْ فَتَنْفُخُ فِیْهَا فَتَكُوْنُ طَیْرًا بِاِذْنِیْ وَ تُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ بِاِذْنِیْ وَاِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتٰی بِاِذْنِیْ وَاِذْ كَفَفْتُ بَنِیْۤ اِسْرَآءِیْلَ عَنْكَ اِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَیِّنٰتِ فَقَالَ الَّذِیْنَ كَفَرُوْا مِنْهُمْ اِنْ هٰذَاۤ اِلَّا سِحْرٌ مُّبِیْنٌ" ۳

جب فرمایا اللہ سبحانہ نے اے مریم کے بیٹے ! یاد کر میری نعمتیں اپنے اوپر اور اپنی ماں پر جب میں نے پاک روح سے تجھے قوت بخشی لوگوں سے باتیں کرتا پالنے میں اور پکی عمر کا ہو کر اور جب میں نے تجھے سکھایا لکھنا اور علم کی تحقیقی باتیں اور توریت اور انجیل اور جب تو بناتا مٹی سے پرند کی سی شکل میری پروانگی سے پھر تو اس میں پھونکتا تو وہ پرند ہو جاتی میرے حکم سے اور تو چنگا کرتا مادر زاد اندھے اور سفید داغ والے کو میری اجازت سے ، اور جب تو قبروں سے جیتا نکالتا مردوں کو میرے اذن سے اور جب میں نے یہود کو تجھ سے روکا جب تو ان کے پاس یہ روشن معجزے لے کر آیا تو ان میں کے کافر بولے یہ تو نہیں مگر کھلا جادو۔

مسمریزم بتایا یا جادو کہا، بات ایک ہی ہوئی یعنی الہی معجزے نہیں کسبی ڈھکوسلے ہیں، ایسے ہی

---

1 ارشاد الساری شرح صحیح البخاری کتاب العلم باب ما یستحب للعالم الخ دار الکتاب العربی بیروت ۱ / ۲۱۲ 2 ازالہ اوہام ، ریاض الہند امرتسر ، بھارت ، ص ۱۱۶ 3 القرآن الکریم ۵ / ۱۱۰

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

The misguided thoughts of the deniers were repeatedly and emphatically refuted by Prophet Jesus (the Word of Allah, peace and blessings of Allah be upon our Master and him) before mentioning his aforementioned miracles by saying:

| "I have come to you with a sign from your Lord: I create for you out of clay the figure of a bird..." (Verse) | I have brought a miracle from the Lord to you, that I shape for you out of clay the likeness of a bird, then I breathe into it and it becomes a bird, and I heal the blind and the leper, and I bring the dead to life by Allah's permission. And I inform you of what you eat and what you store in your houses. |

And after that he said:

| "Indeed in that is a sign for you, if you are believers." [2] | Surely in these is a great sign for you if you are people of faith. |

Then he repeated:

| "I have come to you with a sign from your Lord, so fear Allah and obey me." [3] | I have brought a miracle from your Lord, so fear God and obey my command. |

But one who does not believe in the Lord of Prophet Jesus (peace be upon him), why would he believe in Prophet Jesus himself? Here, there is a clear opportunity for him to say that everyone praises themselves: (Persian verse): No one says that their buttermilk is sour. (Urdu translation of the verse): (No one says that my curd is sour. - Translator's note)

Furthermore, to consider these miracles as undesirable is another act of disbelief, because if the dislike is on the basis that they were inherently reprehensible acts, then the disbelief is apparent. Allah Almighty said:

| "Those messengers - some of them We caused to exceed others." [4] | These are the Messengers, some of whom We have preferred over others. |

[1] Al-Quran Al-Kareem 3/49 [2] Al-Quran Al-Kareem 3/49 [3] Al-Quran Al-Kareem 3/50 [4] Al-Quran Al-Kareem 2/253

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

मुनकिरों (इन्कार करने वालों) के गुमराहकुन ख्यालात का हज़रत ईसा कलिमतुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने बार-बार ताकीद کے साथ रद (खंडन) फ़रमाया था, अपने मोजज़ात (चमत्कारों) का ज़िक्र करने से पहले फ़रमाया:

| "मैं तुम्हारे पास तुम्हारे रब की तरफ़ से एक निशानी लेकर आया हूँ कि मैं तुम्हारे लिए मिट्टी से परिंदे की शक्ल बनाता हूँ..." (आयत) | मैं तुम्हारे पास रब की तरफ़ से मोजज़ा लाया हूँ कि मैं मिट्टी से परिंदा बनाता हूँ और फूँक मारकर उसे ज़िंदा करता हूँ और अंधों और कोढ़ियों को शिफ़ा देता हूँ और अल्लाह के हुक्म से मुर्दों को ज़िंदा करता हूँ और जो कुछ तुम घर में खाकर आते हो और जो घर में जमा रखते हो, वो सब तुम्हें बताता हूँ। |

और इसके बाद फ़रमाया:

| "بیشک इसमें तुम्हारे लिए एक निशानी है अगर तुम मोमिन हो।" [2] | बेशक इनमें तुम्हारे लिए बड़ी निशानी है अगर तुम ईमान लाओ। |

फिर दोबारा फ़रमाया:

| "मैं तुम्हारे पास तुम्हारे रब की तरफ़ से मोजज़ा लेकर आया हूँ तो अल्लाह से डरो और मेरा हुक्म मानो।" [3] | मैं तुम्हारे रब के पास से मोजज़ा लाया हूँ तो खुदा से डरो और मेरा हुक्म मानो। |

लेकिन जो हज़रत ईसा अलैहिस्सलाम के रब को न माने, वो हज़रत ईसा अलैहिस्सलाम की बात क्यों मानने लगा? यहाँ तो उसे साफ़ गुंजाइश है कि अपनी बड़ाई तो सभी करते हैं: (फारसी शेर): कोई नहीं कहता कि मेरी छाछ खट्टी है। (उर्दू अनुवाद): (कोई नहीं कहता कि मेरा दही खट्टा है। - त)

फिर इन मोजज़ात को मकरूह (नापसंदीदा) जानना दूसरा कुफ़्र है, क्योंकि अगर कराहत (नापसंदगी) इस बिना पर है कि वे फ़ी-नफ़्सा (अपने आप में) निंदनीय कार्य थे, तब तो कुफ़्र ज़ाहिर है। अल्लाह तआला ने फ़रमाया:

| "ये रसूल हैं, हमने इनमें से बाज़ को बाज़ पर फ़ज़ीलत (श्रेष्ठता) दी है।" [4] | ये रसूल हैं कि हमने इनमें से एक को दूसरे पर फ़ज़ीलत दी। |

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 3/49 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 3/49 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 3/50 [4] अल-क़ुरआन अल-करीम 2/253

منکروں کے خیال ضلال کو حضرت مسیح کلمتہ اللہ صلی اللہ تعالٰی علی سیدہ وعلیہ وسلم نے بار بار بتاکید رد فرمادیا تھا اپنے معجزات مذکورہ ارشاد کرنے سے پہلے فرمایا :

| "اَنِّیْ قَدْ جِئْتُکُمْ بِاٰیَۃٍ مِّنْ رَّبِّکُمْ ۙ اَنِّیْ اَخْلُقُ لَکُمْ مِّنَ الطِّیْنِ کَھَیْئَۃِ الطَّیْرِ" الآیۃ۔ | میں تمہارے پاس رب کی طرف سے معجزہ لایا کہ میں مٹی سے پرند بناتا اور پھونک مار کر اسے جلاتا اور اندھے اور بدن بگڑے کو شفا دیتا اور خدا کے حکم سے مردے جلاتا اور جو کچھ گھر سے کھا کر آؤ اور جو کچھ گھر میں اٹھا رکھو وہ سب تمہیں بتاتا ہوں۔ |

اور اس کے بعد فرمایا :

| "اِنَّ فِیْ ذٰلِکَ لَاٰیَۃً لَّکُمْ اِنْ کُنْتُمْ مُّؤْمِنِیْنَ" [2] | بیشک ان میں تمہارے لئے بڑی نشانی ہے اگر تم ایمان لاؤ۔ |

پھر مکرر فرمایا :

| "جِئْتُکُمْ بِاٰیَۃٍ مِّنْ رَّبِّکُمْ ۖ فَاتَّقُوا اللّٰہَ وَاَطِیْعُوْنِ" [3] | میں تمہارے رب کے پاس سے معجزہ لایا ہوں تو خدا سے ڈرو اور میرا حکم مانو۔ |

مگر جو حضرت عیسٰی علیہ السلام کے رب کی نہ مانے وہ حضرت عیسٰی علیہ السلام کی کیوں ماننے لگا، یہاں تو اسے صاف گنجائش ہے کہ اپنی بڑائی سبھی کرتے ہیں ع کس نہ گوید کہ دوغ من ترش است (کوئی نہیں کہتا کہ میرا دہی ترش ہے۔ ت)

پھر ان معجزات کو مکروہ جاننا دوسرا کفریہ کہ کراہت اگر اس بنا پر ہے کہ وہ فی نفسہ مذموم کام تھے جب تو کفر ظاہر ہے قال اللہ تعالیٰ :

| تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ [4] | یہ رسول ہیں کہ ہم نے ان میں ایک کو دوسرے پر فضیلت دی۔ |

[1] القرآن الکریم ۳/ ۴۹ [2] القرآن الکریم ۳/ ۴۹ [3] القرآن الکریم ۳/ ۵۰ [4] القرآن الکریم ۲/ ۲۵۳

Fatawa Razawiya (Volume 15)

And regarding the mention of this excellence, it was said: "And We gave Jesus, the son of Mary, clear proofs and supported him with the Pure Spirit (Gabriel)." (1) And We gave Isa, son of Mary, miracles and supported him with Gabriel.

And if it is on the basis that although those works were of excellence, but not worthy of my high position, then this is the same preference of oneself over a prophet; there is no escape from definite disbelief (Kufr) and apostasy (Irtidad) in any way. Furthermore, in these satanic words, the insult to Christ, the Word of Allah (Allah's peace and blessings be upon his master and him), is the third disbelief. A similar insult was in the cursed sixth disbelief, and above all, in this ninth disbelief where on page 161 of 'Izala [al-Awham]', it is written regarding Prophet Christ (peace and blessings be upon him): "Due to practicing mesmerism, he remained at a low level in inner illumination, monotheism, and religious steadfastness, rather close to being unsuccessful." (2)

To Allah we belong and to Him we shall return. Behold, the curse of Allah is upon the enemies of the prophets of Allah. And may Allah Almighty send peace and blessings upon His prophets. (We are the property of Allah and to Him we are to return. The curse of Allah be upon the enemies of Allah's prophets. May Allah's mercies be upon His prophets, peace be upon them, and blessings and peace. T)

The disparagement of any prophet is absolutely definite disbelief, the details of which echo through the volumes of books by great imams like Shifa Sharif and its commentaries, Saif al-Maslool by Imam Taqi al-Milla wa al-Din al-Subki, Rawdah by Imam Nawawi, Wajiz by Imam Kardari, I'lam by Imam Hajar al-Makki, etc. Let alone just a prophet, but what prophet? A messenger. And not just any messenger, but a messenger of firm resolve (Ulu-l-Azm). And what a level of insult, that due to mesmerism, he lacked inner light, rather not just inner light but religious steadfastness, rather not just religious steadfastness but in the very core of monotheism he was at a low level, rather unsuccessful. This cursed statement—may Allah curse its speaker and acceptor—aside from firm resolve, messengership, and prophethood, has questioned the very faith of this slave of Allah, Word of Allah, and Spirit of Allah (peace, blessings, and greetings of Allah be upon him). What answer do we have except this:

"Indeed, those who abuse Allah and His Messenger—Allah has cursed them in this world and the Hereafter and prepared for them a humiliating punishment." (3)

Indeed, those who cause pain to Allah and His Messenger, Allah has cursed them in this world and the hereafter, and has prepared for them a humiliating punishment.

(1) Holy Quran 2/253 (2) Izala al-Awham, Riyadh al-Hind Amritsar, India p. 116 (3) Holy Quran 33/57

फ़तावा रज़विया (खण्ड 15)

और इसी फ़ज़ीलत (श्रेष्ठता) के बयान में इरशाद हुआ: "और हमने ईसा इब्ने मरयम को वाज़ेह (स्पष्ट) निशानियां अता कीं और पाक रूह (जिब्रईल) से उनकी मदद फ़रमाई।" (1) और हमने ईसा इब्ने मरयम को मोजज़े (चमत्कार) दिए और जिब्रईल से उनकी ताईद फ़रमाई।

और अगर इस बिना पर है कि वे काम अगरचे फ़ज़ीलत के थे मगर मेरे मन्सब-ए-आला के लायक़ नहीं तो ये वही नबी पर अपनी तफ़ज़ील (वरियता) है, हर तरह कुफ़्र व इर्तिदाद (धर्मत्याग) क़तई से मफ़र (बचाव) नहीं। फिर इन कलमात-ए-शैतानिया में मसीह कलमत्तुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की तहक़ीर (अपमान) तीसरा कुफ़्र है और ऐसी ही तहक़ीर उस कलाम-ए-मलऊन कुफ़्र-ए-शशम (छठे कुफ़्र) में थी और सबसे बढ़कर इस कुफ़्र-ए-नुहुम (नौवें कुफ़्र) में है कि इज़ाला सफ़ा 161 पर हज़रत मसीह अलैहिस्सलाम की निस्बत लिखा "बवजह मस्मरिज़्म के अमल करने के तनवीर-ए-बातिन और तौहीद और दीनी इस्तक़ामत में कम दर्जे पर बल्कि क़रीब नाकाम रहे।" (2)

बेशक हम अल्लाह ही के लिए हैं और उसी की तरफ़ लौटने वाले हैं। अल्लाह की लानत हो अल्लाह के नबियों के दुश्मनों पर, और अल्लाह तआला की रहमतें उसके नबियों पर और बरकतें और सलाम। (हम अल्लाह की मिल्कियत हैं और हम उसकी तरफ़ ही लौटने वाले हैं, अल्लाह के नबियों के दुश्मनों पर अल्लाह तआला की लानत, अल्लाह तआला की रहमतें उसके नबियों अलैहिमुस्सलाम पर और बरकतें और सलाम।)

हर नबी की तहक़ीर मुतलक़न कुफ़्र-ए-क़तई है जिसकी तफ़्सील से शिफ़ा शरीफ़ व शुरुह-ए-शिफ़ा व सैफ़-ए-मसलूल इमाम तक़ीयुल मिल्लत वद्दीन सुब्की व रौज़ा इमाम नववी व वजीज़ इमाम करदरी व ए'लाम इमाम हजर मक्की वग़ैरह तसानीफ़-ए-अइम्मा-ए-किराम के दफ़्तर गूँज रहे हैं। न कि नबी भी कौन नबी? मुर्सल (रसूल)। न कि मुर्सल भी कैसा? मुर्सल उलुल अज़्म। न कि तहक़ीर भी कितनी कि मस्मरिज़्म के सबब न नूर-ए-बातिन, न नूर-ए-बातिन बल्कि दीनी इस्तक़ामत, न दीनी इस्तक़ामत बल्कि नफ़्स-ए-तौहीद में कम दर्जा बल्कि नाकाम रहे! इस मलऊन क़ौल - लअनल्लाहु क़ाइलाहू व क़ाबिलहू (इसे कहने वाले और स्वीकार करने वाले पर अल्लाह की लानत) - ने उलुल अज़्मी व रिसालत व नबुव्वत दरकिनार, इस अब्दुल्लाह व कलमत्तुल्लाह व रूहुल्लाह (अलैहि व सलातुल्लाहि व सलाम व तहियातुल्लाह) के नफ़्स-ए-ईमान में कलाम कर दिया। इसका जवाब हमारे हाथ में क्या है सिवा इसके कि:

"बेशक जो लोग ईज़ा (दुःख) देते हैं अल्लाह और उसके रसूल को, उन पर अल्लाह ने लानत की दुनिया व आख़िरत में और उनके लिए तैयार कर रखा है ज़िल्लत का अज़ाब।" (3) बेशक जो लोग ईज़ा देते हैं अल्लाह और उसके रसूल को उन पर अल्लाह ने लानत की दुनिया व आख़िरत में और उनके लिए तैयार कर रखा है ज़िल्लत का अज़ाब।

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 2/ 253
2. इज़ाला-ए-औहाम रियाज़ुल हिन्द अमृतसर, भारत पृ. 116
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 33/ 57

فتاوی رضویہ (جلد پندرہ ۱۵)

اور اسی فضیلت کے بیان میں ارشاد ہوا: "وَاٰتَیْنَا عِیْسَی ابْنَ مَرْیَمَ الْبَیِّنٰتِ وَاَیَّدْنٰہُ بِرُوْحِ الْقُدُسِ" ط 1

اور ہم نے عیسیٰ بن مریم کو معجزے دئے اور جبرئیل سے اس کی تائید فرمائی۔

اور اگر اس بنا پر ہے کہ وہ کام اگرچہ فضیلت کے تھے مگر میرے منصب اعلیٰ کے لائق نہیں تو یہ وہی نبی پر اپنی تفضیل ہے ہر طرح کفر و ارتداد قطعی سے مفر نہیں، پھر ان کلمات شیطانیہ میں مسیح کلمتہ اللہ صلی اللہ تعالیٰ علی سیدہ وعلیہ وسلم کی تحقیر تیسرا کفر ہے اور ایسی ہی تحقیر اس کلام ملعون کفر ششم میں تھی اور سب سے بڑھ کر اس کفر نہم میں ہے کہ ازالہ صفحہ ۱۶۱ پر حضرت مسیح علیہ الصلوۃ والسلام کی نسبت لکھا "بوجہ مسمریزم کے عمل کرنے کے تنویر باطن اور توحید اور دینی استقامت میں کم درجے پر بلکہ قریب ناکام رہے" 2

انا للہ وانا الیہ راجعون، الا لعنۃ اللہ علی اعداء انبیاء اللہ وصلی اللہ تعالیٰ علی انبیائہ وبارک وسلم۔ (ہم اللہ کی ملکیت اور ہم اس کی طرف ہی لوٹنے والے ہیں، انبیاء اللہ کے دشمنوں پر اللہ تعالیٰ کی لعنت، اللہ تعالیٰ کی رحمتیں اس کے انبیاء علیہم السلام پر اور برکتیں اور سلامتیں)

ہر نبی کی تحقیر مطلقاً کفر قطعی ہے جس کی تفصیل سے شفاء شریف و شروح شفاء و سیف مسلول امام تقی الملۃ والدین سبکی و روضہ امام نووی و وجیز امام کردری و اعلام امام حجر مکی وغیرہ ہا تصانیف ائمہ کرام کے دفتر گونج رہے ہیں نہ کہ ۲ نبی بھی کون نبی مرسل نہ کہ ۳ مرسل بھی کیسا ۴ مرسل اولوالعزم نہ کہ تحقیر بھی کتنی کہ مسمریزم کے سبب نور باطن نہ نورِ باطن بلکہ دینی استقامت نہ ۵ دینی استقامت بلکہ نفس توحید میں ۶ کم درجہ بلکہ ناکام رہے اس ملعون قول لعن اللہ قائلہ و قابلہ (اسے کہنے والے اور قبول کرنے والے پر اللہ کی لعنت) نے

اولوالعزمی و رسالت و نبوت درکنار اس عبد اللہ و کلمتہ اللہ و روح اللہ علیہ و صلوۃ اللہ و سلام و تحیات اللہ کے نفس ایمان میں کلام کردیا اس کا جواب ہمارے ہاتھ میں کیا ہے سوا اس کے کہ :

"اِنَّ الَّذِیْنَ یُؤْذُوْنَ اللّٰہَ وَ رَسُوْلَہٗ لَعَنَہُمُ اللّٰہُ فِی الدُّنْیَا وَ الْاٰخِرَۃِ وَ اَعَدَّ لَہُمْ عَذَابًا مُّہِیْنًا ۝" 3 بیشک جو لوگ ایذا دیتے ہیں اللہ اور اس کے رسول کو ان پر اللہ نے لعنت کی دنیا و آخرت میں اور ان کے لئے تیار کر رکھا ہے ذلّت کا عذاب۔

1 القرآن الکریم ۲/ ۲۵۳ 2 ازالہ اوہام ریاض الہند امرتسر، بھارت ص ۱۱۶ 3 القرآن الکریم ۳۳/ ۵۷

Fatawa Razawiya Volume 15

Tenth Kufr (Infidelity): In Izala page 629 he writes: In a certain period, the prophecy of four hundred prophets proved false (a) and they were liars. 1 This is an explicit denial (takzeeb) of the Prophets, peace be upon them. The infidelity (kufr) of the general disbelieving nations, may Allah curse them, was described by the Almighty, Majestic Lord as follows:

"The people of Noah denied the messengers." 2 (The people of Noah denied the prophets, Ad denied the messengers; Thamud denied the messengers, the people of Lot denied the messengers, the dwellers of the wood denied the messengers. T) "Ad denied the messengers," 3 "Thamud denied the messengers." 4 "The people of Lot denied the messengers." 5 "The dwellers of the wood denied the messengers." 6

The noble Imams state that whoever considers lying permissible in what a Prophet has brought, even if they do not believe it actually occurred, is a disbeliever by consensus (ijma'). Let alone, God forbid, the case of four hundred prophets turning out to be liars in their reports of the unseen which must certainly be from Allah. It is mentioned in Ash-Shifa Sharif:

"Whoever believes in the Oneness [of God], the correctness of prophethood, and the prophethood of our Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), but considers lying permissible for the prophets in what they brought—whether he claims some wisdom in that based on his own assumption or not—is a disbeliever by consensus." 7

That is, one who believes in the Oneness of Allah Almighty, the truth of prophethood, and the prophethood of our Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), but despite this, deems lying permissible in the words of the Prophets (peace be upon them), whether he claims some benefit in it according to his own conjecture or not, is by consensus a disbeliever in every way.

(a): This is his preemptive move, as this liar keeps making big prophecies, and by Divine grace, they often turn out false. So he wants to show here that a prophecy turning out wrong is not against the dignity of prophethood; God forbid, it happened with the former prophets too. (Minhu bar 'Ilm)

1. Izala-e-Auham, Riyadh al-Hind, Amritsar, India, p. 634.
2. Al-Quran Al-Karim 26/105.
3. Al-Quran Al-Karim 26/123.

4. Al-Quran Al-Karim 26/141.
5. Al-Quran Al-Karim 26/160.
6. Al-Quran Al-Karim 26/176.
7. Ash-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, chapter on statements, Maktaba Sharikat Sahafiya in Ottoman lands 2/269.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

दसवाँ कुफ़्र (अधर्म): 'इज़ाला' के पृष्ठ 629 पर वह लिखता है: एक समय में चार सौ नबियों की भविष्यवाणी ग़लत (अ) हुई और वे झूठे थे। 1 यह स्पष्ट रूप से अंबिया (नबियों) अलैहिमुस्सलाम को झुठलाना है। अल्लाह तआला ने काफ़िर क़ौमों के कुफ़्र का वर्णन इस प्रकार फ़रमाया है:

"नूह की क़ौम ने रसूलों को झुठलाया।" 2 (नूह की क़ौम ने नबियों को झुठलाया, आद ने रसूलों को झुठलाया, समूद ने रसूलों को झुठलाया, लूत की क़ौम ने रसूलों को झुठलाया, वन-वालों ने रसूलों को झुठलाया। त) "आद ने रसूलों को झुठलाया," 3 "समूद ने रसूलों को झुठलाया।" 4 "लूत की क़ौम ने रसूलों को झुठलाया।" 5 "वन-वालों ने रसूलों को झुठलाया।" 6

इमामों का कहना है कि जो नबी द्वारा लाई गई बात में झूठ को जायज़ माने, भले ही वह उसे घटित न माने, तो वह सर्वसम्मति (इज्मा) से काफ़िर है। फिर अल्लाह की पनाह, चार सौ नबियों के ग़ैब की ख़बरों में (जो यक़ीनन अल्लाह की ओर से होती हैं) उनका झूठा साबित होना तो बहुत दूर की बात है। 'शिफ़ा शरीफ़' में है:

"जो कोई ईश्वर की एकता, नबूवत की सत्यता और हमारे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की नबूवत को मानता हो, लेकिन नबियों के लिए उनके द्वारा लाई गई बातों में झूठ को जायज़ मानता हो—चाहे वह अपनी समझ में इसमें किसी हित का दावा करे या न करे—वह सर्वसम्मति से काफ़िर है।" 7

अर्थात् जो अल्लाह तआला की एकता, नबूवत की सच्चाई और हमारे नबी सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम की नबूवत पर विश्वास रखता हो, लेकिन इसके बावजूद नबियों (अलैहिमुस्सलाम) की बातों में झूठ को जायज़ माने—चाहे वह अपने विचार में इसमें कोई भलाई होने का दावा करे या न करे—वह हर तरह से सर्वसम्मति (इत्तफ़ाक़) से काफ़िर है।

(अ): यह उसकी चाल है क्योंकि यह झूठा व्यक्ति बड़ी-बड़ी भविष्यवाणियाँ हांकता रहता है और ईश्वर की कृपा से वे अक्सर झूठी निकलती हैं। इसलिए वह यहाँ यह बताना चाहता है कि भविष्यवाणी का ग़लत होना नबूवत की शान के ख़िलाफ़ नहीं है; अल्लाह की पनाह, पिछले नबियों के साथ भी ऐसा हुआ है। (मिन्हु बर इल्म)

1. इज़ाला-ए-औहाम, रियाज़ुल हिंद, अमृतसर, भारत, पृ. 634

2. अल-क़ुरआन अल-करीम 26/105
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 26/123
4. अल-क़ुरआन अल-करीम 26/141
5. अल-क़ुरआन अल-करीम 26/160
6. अल-क़ुरआन अल-करीम 26/176
7. अश्-शिफ़ा बित-तआरिफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, अध्याय: कथनों का वर्णन, मकतबा शरीका सहाफ़िया, उस्मानी साम्राज्य 2/269

فتاویٰ رضویہ جلد پازدہم (۱۵)

کفر دہم: ازالہ صفحہ ۶۲۹ پر لکھتا ہے: ایک زمانے میں چار سو نبیوں کی پیشگوئی غلط (ع) ہوئی اور وہ جھوٹے۔ ۱ یہ صراحتاً انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام کی تکذیب ہے عام اقوام کفار لعنہم اللہ کا کفر حضرت عزت عزّ جلالہ نے یوں ہی تو بیان فرمایا:

"كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوْحِ الْمُرْسَلِيْنَ ﴿۱۰۵﴾" ۲ (نوح کی قوم نے پیغمبروں کو جھٹلایا، عاد نے رسولوں کو جھٹلایا، ثمود نے رسولوں کو جھٹلایا، لوط کی قوم نے رسولوں کو جھٹلایا، بن والوں نے رسولوں کو جھٹلایا) "كَذَّبَتْ عَادُ الْمُرْسَلِيْنَ ﴿۱۲۳﴾" ۳ ، "كَذَّبَتْ ثَمُوْدُ الْمُرْسَلِيْنَ ﴿۱۴۱﴾" ۴ "كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوْطِ الْمُرْسَلِيْنَ ﴿۱۶۰﴾" ۵ "كَذَّبَ اَصْحٰبُ لْئَيْكَةِ الْمُرْسَلِيْنَ ﴿۱۷۶﴾" ۶

ائمہ کرام فرماتے ہیں، جو نبی پر اس کی لائی ہوئی بات میں کذب جائز ہی مانے اگرچہ وقوع نہ جانے باجماع کفر ہے نہ کہ معاذ اللہ چار سو انبیاء کا اپنے اخبار بالغیب میں کہ وہ ضرور اللہ ہی کی طرف سے ہوتا ہے۔ واقع میں جھوٹا ہو جانا، شفا شریف میں ہے:

من دان بالوحدانية وصحة النبوة ونبوة نبينا صلى الله تعالى عليه وسلم ولكن جوز على الانبياء الكذب فيما اتوا به ادعى فى ذلك المصلحة بزعمه اولم يدعها فهو كافر باجماع ۷

یعنی جو اللہ تعالیٰ کی وحدانیت نبوت کی حقانیت، ہمارے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی نبوت کا اعتقاد رکھتا ہو بایں ہمہ انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام پر انکی باتوں میں کذب جائز مانے خواہ بزعم خود اس میں کسی مصلحت کا ادعا کرے یا نہ کرے ہر طرح بالاتفاق کافر ہے۔

(ع): یہ اس کی پیش بندی ہے کہ یہ کذاب اپنی بڑی بڑی پیشگوئیاں ہانکتا رہتا ہے اور بعنایت الہٰی وہ آئے دن جھوٹی پڑا کرتی ہیں تو یہاں یہ بتانا چاہتا ہے کہ پیشگوئی غلط پڑی کچھ شانِ نبوت کے خلاف نہیں معاذ اللہ اگلے انبیاء میں بھی ایسا ہوتا ہے۔ (منہ بر علم)

۱ ازالۃ اوہام ریاض الھند امر تسر بھارت ص ۶۳۴ ۲ القرآن الکریم ۲۶/ ۱۰۵ ۳ القرآن الکریم ۲۶/ ۱۲۳ ۴ القرآن الکریم ۲۶/ ۱۴۱ ۵ القرآن الکریم ۲۶/ ۱۶۰ ۶ القرآن الکریم ۲۶/ ۱۷۶ ۷ الشفا بتعریف حقوق المصطفٰی فصل فی بیان ما ھو من المقالات مکتبہ شرکۃ صحافیہ فی بلاد العثمانیہ ۲/ ۲۶۹

Fatawa Rizvia Volume (15)

The oppressor thought that by mentioning four hundred, he had saved the rest of the Prophets from denial, whereas these very verses which have just been recited bear witness that he called all the noble Prophets from Adam (peace be upon him) to Muhammad the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) liars; because denying one Messenger is denying all the Messengers.

Look, the people of Noah, Hud, Salih, Lot, and Shu'aib (peace be upon them) denied only one of their own Prophets, but the Qur'an said: The people of Noah denied all the Messengers, 'Ad belied all the Prophets, Thamud called all the Prophets liars, the people of Lot called all the Messengers untruthful, the people of Aykah called all the Prophets liars. Similarly, by Allah, this speaker has considered not just four hundred but the entire assembly of Prophets and Messengers as liars.

May the curse of Allah be upon whoever belies any of His Prophets. May Allah Almighty send blessings upon His Prophets and Messengers and all the believers through them. May He make us among them, gather us with them, and enter us with them into the Abode of Bliss (Paradise) by their honor with Him, and by His mercy upon them and through their mercy upon us. Indeed, He is the Most Merciful of the merciful. All praise belongs to Allah, the Lord of all the worlds.

May the curse of Allah be upon whoever calls any Prophet of Allah a liar. May Allah the Almighty shower mercy upon His Prophets and Messengers and upon all the believers through their means. May He make us among them, resurrect us with them, and enter us into Paradise with them. Because of their status with Him and His mercy upon them and their mercy upon us, He is truly the Ever-Merciful and Compassionate. All praise is for Allah, the Lord of all the worlds. (T)

In Tabarani's Al-Mu'jam al-Kabir, narrated from Wabarah al-Hanafi (may Allah be pleased with him), the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Indeed, I bear witness equal to the number of particles of dust in the world that Musaylimah is a liar.[1]

Verily, I bear witness equal to the particles of dust of the entire world that Musaylimah (who claimed prophethood during the sacred era) is a liar.

And I bear witness with you, O Messenger of Allah! (O Messenger of Allah! I too bear witness with you). And this lowly dog of the sanctuary of the protector of the world, Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), bears witness equal to the number of grains of sand and stars in the sky. And with me, all the angels of the heavens and the earth and the carriers of the Throne are witnesses, and the Lord of the Great Throne Himself is a witness: "And Allah is sufficient as a Witness"[2] (And Allah is sufficient as a witness. T) that the person who uttered the aforementioned statements is a bold infidel, an apostate, and impure.

---

[1] Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 312, from Wabarah bin Mushahhar al-Hanafi, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 22/152. [2] Al-Quran al-Karim, 28/38.

ज़ालिम ने चार सौ कहकर गुमान किया कि उसने बाकी नबियों को झुठलाने से बचा लिया, हालांकि यही आयतें जो अभी तिलावत की गई हैं गवाही दे रही हैं कि उसने आदम नबी अल्लाह से लेकर मुहम्मद रसूल अल्लाह तक तमाम नबियों (उन पर बेहतरीन दुरूद और सलाम हो) को काज़िब (झूठा) कह दिया, क्योंकि एक रसूल को झुठलाना तमाम रसूलों को झुठलाना है।

देखो नूह, हूद, सालेह, लूत और शुऐब (उन पर दुरूद और सलाम हो) की कौमों ने अपने एक ही नबी को झुठलाया था मगर कुरान ने फ़रमाया: नूह की कौम ने सब रसूलों को झुठलाया, आद ने तमाम पैगंबरों को झुठलाया, समूद ने तमाम नबियों को काज़िब कहा, लूत की कौम ने तमाम रसूलों को झूठा बताया, ऐका वालों ने तमाम नबियों को दरोगा-गो (झूठा) कहा, इसी तरह अल्लाह की कसम इस कहने वाले ने न सिर्फ चार सौ बल्कि तमाम नबियों और रसूलों को कज़्ज़ाब (बहुत बड़ा झूठा) माना।

अल्लाह की लानत हो उस पर जो उसके नबियों में से किसी को भी झुठलाए। अल्लाह तआला अपने नबियों और रसूलों पर और उनके वसीले से तमाम मोमिनों पर रहमत फरमाए। हमें उनमें शामिल करे, उनके साथ हमारा हश्र करे और उनके साथ हमें जन्नत में दाखिल फरमाए, उनके मर्तबे के सदके और उन पर अपनी रहमत और उनकी हम पर रहमत के सबब। बेशक वह सबसे बड़ा रहम करने वाला है। सब तारीफें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का रब है।

अल्लाह तआला के किसी नबी को झूठा कहने वाले पर अल्लाह तआला की लानत और अल्लाह तआला अपने अंबिया और रसूलों पर और उनके वसीले से तमाम मोमिनों पर रहमत फरमाए और हमें उनमें बनाए, उनके साथ हश्र और उनके साथ जन्नत में दाखिल फरमाए, उनकी अपने यहाँ वजाहत और उन पर अपनी रहमत और उनकी हम पर रहमत के सबब वह बरहक बड़ा रहीम व रहमान है सब हम्दें अल्लाह तआला के लिए जो सब जहानों का रब है। (त)

तबरानी मुअजम कबीर में वबर हनफी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रावी हैं कि रसूल अल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

> बेशक मैं दुनिया की तमाम मिट्टी के ज़र्रों के बराबर गवाहियां देता हूँ कि मुसैलमा (जिसने अक़दस ज़माने में नबुवत का दावा किया था) कज़्ज़ाब है।

बेशक मैं दुनिया की मिट्टी के ज़र्रों के
बराबर गवाही देता हूँ कि मुसैलमा
कज़्ज़ाब (बड़ा झूठा) है।[1]

और मैं भी आपके साथ गवाही देता हूँ या रसूल अल्लाह! (या रसूल अल्लाह! मैं भी आपके साथ गवाही देता हूँ) और मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की बारगाह-ए-आलम पनाह का यह अदना कुत्ता रेत के ज़र्रों और आसमान के सितारों की तादाद के बराबर गवाही देता है और मेरे साथ तमाम ज़मीन व आसमान के फरिश्ते और अर्श उठाने वाले फरिश्ते गवाह हैं और खुद अर्श-ए-अज़ीम का मालिक गवाह है "व कफ़ा बिल्लाहि शहीदा"[2] (और अल्लाह काफी है गवाह। त) कि इन मज़कूरह अक़वाल का कहने वाला बेबाक काफ़िर, मुरतद और नापाक है।

---

[1] अल-मुअजम अल-कबीर हदीस 312, वबर बिन मुशहहर अल-हनफी से, अल-मकतबा अल-फैसलिया बैरूत, 22/152. [2] अल-कुरान अल-करीम 38/28.

ظالم نے چار سو کہہ کر گمان کیا کہ اس نے باقی انبیاء کو تکذیب سے بچالیا حالانکہ یہی آیتیں جو ابھی تلاوت کی گئی ہیں شہادت دے رہی ہیں کہ اس نے آدم نبی اللہ سے محمد رسول اللہ تک تمام انبیاء کرام علیہم افضل الصلوۃ والسلام کو کاذب کہہ دیا کہ ایک رسول کی تکذیب تمام مرسلین کی تکذیب ہے۔

دیکھو قوم نوح و ہود وصالح ولوط و شعیب علیہم الصلوۃ والسلام نے اپنے ایک ہی نبی کی تکذیب کی تھی مگر قرآن نے فرمایا: قوم نوح نے سب رسولوں کی تکذیب کی ، عاد نے کل پیغمبروں کو جھٹلایا، ثمود نے جمیع انبیاء کو کاذب کہا، قوم لوط نے تمام رسل کو جھوٹا بتایا، ایکہ والوں نے سارے نبیوں کو دروغ گو کہا، یونہی واللہ اس قائل نے نہ صرف چار سو بلکہ جملہ انبیاء و مرسلین کو کذاب مانا۔

فلعن اللہ من کذب احدا من انبیائہ وصلی اللہ تعالی علی انبیائہ ورسلہ والمؤمنین بھم اجمعین، وجعلنا منھم وحشرنا فیھم وادخلنا معھم دارالنعیم بجاھھم عندہ وبرحمتہ بھم ورحمتھم بنا انہ ارحم الراحمین والحمد للہ رب العلمین۔

اللہ تعالیٰ کے کسی نبی کو جھوٹا کہنے والے پر اللہ تعالیٰ کی لعنت اور اللہ تعالیٰ اپنے انبیاء ورسولوں پر اور ان کے وسیلہ سے تمام مومنین پر رحمت فرمائے اور ہمیں ان میں بنائے، ان کے ساتھ حشر اور ان کے ساتھ جنت میں داخل فرمائے، ان کی اپنے ہاں وجاہت اور ان پر اپنی رحمت اور انکی ہم پر رحمت کے سبب وہ برحق بڑا رحیم و رحمن ہے سب حمدیں اللہ تعالیٰ کے لئے جو سب جہانوں کا رب ہے۔ ت)

طبرانی معجم کبیر میں وبر حنفی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

انی اشھد عدد تراب الدنیا بیشک میں ذرہ ہائے خاک تمام دنیا کے برابر گواہیاں دیتا ہوں کہ مسیلمہ ان مسیلمة کذاب [1] (جس نے زمانہ اقدس میں ادعائے نبوت کیا تھا) کذاب ہے۔

وانا اشھد معك یارسول اللہ! (یا رسول اللہ! میں بھی آپ کے ساتھ گواہی دیتا ہوں) اور محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی بارگاہ عالم پناہ کا یہ ادنیٰ کتا بعدد دانہائے ریگ وستار ہائے آسمان گواہی دیتا ہے اور میرے ساتھ تمام ملائکہ سموات وارض و حاملانِ عرش گواہ ہیں اور خود عرشِ عظیم کا مالک گواہ ہے "وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيْدًا" [2] (اور اللہ کافی ہے گواہ۔ت) کہ ان اقوال مذکورہ کا قائل بیباک کافر مرتد ناپاک ہے۔

---

[1] المعجم الکبیر حدیث ۳۱۲ از و بربن مشھر الحنفی المکتبہ الفیصلیہ بیروت ۲۲/ ۱۵۲ [2] القران الکریم ۳۸/۲۸

Fatawa Razawiya, Volume 15

If these quoted statements are indeed present in Mirza's writings, then by Allah, by Allah, he is certainly a disbeliever (kafir). And anyone who, having become aware of these statements or their equivalents, does not call him a disbeliever, is also a disbeliever. The disgraced Nadwa and its members, who base Islam solely on parrot-like recitation of the Kalima and consider all miscreants and deviants to be on the right path, believing God to be equally pleased with everyone, and making it mandatory for all Muslims to be indifferent to religion—as stated in the first and second reports of Nadwa and the treatise 'Ittifaq' etc.—if they continue to apply their cursed principle of mere Kalima-recitation (a prime example of 'Nechariyat') to these statements and hesitate or question his takfir (declaration of disbelief), then they too are disbelievers. Those members are disbelievers. Even if the followers of Mirza are not themselves believers in those filthiest-of-urine statements, yet when they see and hear clear blasphemy and open apostasy and still call Mirza an Imam, leader, and accepted by God, then absolutely, certainly, they are all apostates and all deserve the fire (of Hell). It is stated in Ash-Shifa Sharif:

"We declare as a disbeliever anyone who does not declare as a disbeliever someone who follows a religion other than that of the Muslims, or hesitates concerning them, or has doubt."[1] (i.e., we call every such person a disbeliever who does not call a disbeliever a disbeliever, or hesitates or has doubt in his takfir.)

In Ash-Shifa Sharif, and also in Fatawa Bazzaziya, Durar-o-Ghurar, Fatawa Khayriyya, Durr-e-Mukhtar, Majma-ul-Anhur, etc., it is stated:

"Whoever doubts his disbelief and punishment has certainly disbelieved."[2] (One who doubts his disbelief and punishment is certainly a disbeliever himself.) (T)

And the person who, despite reciting the Kalima and claiming to be a Muslim, commits blasphemy, falls under the ruling of an apostate, the worst kind of disbeliever. In Hidaya, Durr-e-Mukhtar, Alamgiri, Ghurar, Multaqal-Abhur, Majma-ul-Anhur, etc., it is stated:

"If a person of innovation (bid'ati) commits disbelief, he is in the position of an apostate."[3] (If an innovator commits disbelief, he is under the ruling of an apostate. T)

In Fatawa Zahiriya, Tariqa Muhammadiya, Hadiqa Nadiyya, Durr-e-Jandi Sharh Nuqaya, and Fatawa Hindiyya, it is stated:

Note: These statements were reported by someone else. After this fatwa, some of Mirza's new writings were personally reviewed, which are full of definitive blasphemy. Without doubt, he is certainly a disbelieving apostate. 12.

[1] Ash-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa (Peace and blessings be upon him and his family), chapter explaining statements of disbelief, Maktaba Shirka Sahafiya in Al-Bilad wal-Uthmaniyya 2/25. [2] Durr-e-Mukhtar, Chapter of the Apostate, Matba Mujtabai Delhi 1/356. [3] Durr-e-Mukhtar, Section on the wills of a Dhimmi etc., Matba Mujtabai Delhi 2/333.

फतावा रज़विया, जिल्द 15

यदि ये उद्धृत कथन वास्तव में मिर्ज़ा की तहरीरों (लेखों) में इसी तरह हैं, तो वल्लाह वल्लाह वह निश्चित रूप से काफिर है। और जो व्यक्ति उसके इन कथनों या उनके समान कथनों से अवगत होकर उसे काफिर न कहे, वह भी काफिर है। तिरस्कृत नदवा और उसके सदस्य, जो केवल तोते की तरह कलमा पढ़ने को ही इस्लाम का आधार मानते हैं और सभी कुमार्गियों और पथभ्रष्टों को सत्य पर जानते हैं, अल्लाह को सब से समान रूप से प्रसन्न मानते हैं, और सभी मुसलमानों पर धर्म से बेअदबी (ला-दावा) देना अनिवार्य करते हैं—जैसा कि नदवा की पहली और दूसरी रिपोर्ट और 'इत्तिफ़ाक़' आदि लेखों में स्पष्ट है—यदि वे इन कथनों पर भी अपने उसी शापित सिद्धांत 'केवल कलमा पढ़ना' (जो नेचरीय्यत का एक उत्कृष्ट उदाहरण है) को लागू रखें और उसके काफ़िर होने में टालमटोल या शंका करें, तो वे भी काफ़िर हैं। वे सदस्य भी काफ़िर हैं। मिर्ज़ा के अनुयायी भले ही स्वयं उन पेशाब से भी अधिक गंदे कथनों के मानने वाले न हों, लेकिन जब वे स्पष्ट कुफ्र और खुला इर्तिदाद (धर्मत्याग) देखते-सुनते हैं और फिर भी मिर्ज़ा को इमाम, मार्गदर्शक और अल्लाह का प्रिय कहते हैं, तो निश्चित रूप से वे सब मुर्तद (धर्मत्यागी) हैं और सब नर्क की आग के पात्र हैं। 'शिफा शरीफ' में है:

"हम उस व्यक्ति को काफ़िर कहते हैं जो मुसलमानों के धर्म के अलावा किसी अन्य धर्म का पालन करने वाले को काफ़िर नहीं कहता, या उनके बारे में हिचकिचाता है, या संदेह करता है।"[1] (यानी, हम हर उस व्यक्ति को काफ़िर कहते हैं जो काफ़िर को काफ़िर न कहे या उसके कुफ्र में हिचकिचाहट या संदेह रखे।)

'शिफा शरीफ' के साथ-साथ 'फ़तावा बज़ाज़िया', 'दुरर-ओ-ग़ुरर', 'फ़तावा खैरिय्या', 'दुर्रे मुख्तार' और 'मजमा-उल-अन्हुर' आदि में है:

"जिसने उसके कुफ्र और सज़ा में संदेह किया, उसने वास्तव में कुफ्र किया।"[2] (जो उसके कुफ्र और अज़ाब में शक करे, वह निश्चित रूप से स्वयं काफिर है।) (त)

और वह व्यक्ति जो कलमा पढ़ने और इस्लाम का दावा करने के बावजूद कुफ्र करे, वह काफिरों की सबसे बुरी श्रेणी 'मुर्तद' (धर्मत्यागी) के हुक्म में है। 'हिदाया', 'दुर्रे मुख्तार', 'आलमगीरी', 'ग़ुरर', 'मुल्तक़ल अबहुर' और 'मजमा-उल-अन्हुर' आदि में है:

"बिदअती (नवाचारी) यदि कुफ्र करे तो वह मुर्तद के स्थान पर है।"[3] (बिदअती यदि कुफ्र करे तो वह मुर्तद के हुक्म में है। त)

'फ़तावा ज़हीरिया', 'तरीक़ा मुहम्मदिया', 'हिक़ा नदिय्या', 'दुर्रे जंदी शरह नुक़ाया' और 'फ़तावा हिंदिया' में है:

नोट: ये कथन किसी और के द्वारा उद्धृत किए गए थे। इस फतवे के बाद मिर्ज़ा की कुछ नई तहरीरें स्वयं नज़र से गुज़रीं, जो निश्चित रूप से कुफ्र से भरी हुई हैं। निःसंदेह वह निश्चित रूप से काफ़िर मुर्तद है। 12.

[1] अश्-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम), कुफ़्र के बयानों से संबंधित अध्याय, मकतबा शिर्क़ा सहाफ़िया अल-बिलाद वल-उस्मानीया 2/25. [2] दुर्रे मुख्तार, मुर्तद का अध्याय, मतबा मुज्तबाई दिल्ली 1/356. [3] दुर्रे मुख्तार, ज़िम्मी की वसीयत आदि से संबंधित अनुभाग, मतबा मुज्तबाई दिल्ली 2/333.

اگر یہ عہ اقوال مرزاکی تحریروں میں اسی طرح ہیں تو واللہ واللہ وہ یقینا کافر اور جو اس کے ان اقوال یا ان کے امثال پر مطلع ہو کر اسے کافر نہ کہے وہ بھی کافر، ندوہ منخذولہ اور اس کے اراکین کہ صرف طوطے کی طرح کلمہ گوئی پر مدار اسلام رکھتے اور تمام بددینوں گمراہوں کو حق پر جانتے، خدا کو سب سے یکساں راضی مانتے، سب مسلمانوں پر مذہب سے لادعوے دینا لازم کرتے ہیں جیسا کہ ندوہ کی رو داد اول و دوم و رسالہ اتفاق وغیرہ میں مصرح ہے ان اقوال پر بھی اپنا وہی قاعدہ ملعونہ مجرد کلمہ گوئی نیچریت کا اعلیٰ نمونہ جاری رکھیں اس کی تکفیر میں چون و چرا کریں تو وہ بھی کافر، وہ اراکین بھی کافر، مرزا کے پیروا گرچہ خود ان اقوال انجس الابوال کے معتقد نہ بھی ہوں مگر جب کہ صریح کفر و کھلے ارتداد دیکھتے سنتے پھر مرزا کو امام و پیشوا و مقبولِ خدا کہتے ہیں قطعاً یقیناً سب مرتد ہیں سب مستحق نار۔ شفاء شریف میں ہے:

نکفر من لم یکفر من دان بغیر ملۃ المسلمین من الملل او وقف فیہم او شک[1] (یعنی ہم ہر اس شخص کو کافر کہتے ہیں جو کافر کو کافر نہ کہے یا اسکی تکفیر میں توقف کرے یا شک رکھے۔)

شفاء شریف نیز فتاوٰی بزازیہ و دررو غرر و فتاوٰی خیریہ و در مختار و مجمع الانہر وغیرہا میں ہے:

من شک فی کفرہ و عذابہ فقد کفر[2] (جو اس کے کفر و عذاب میں شک کرے یقینا خود کافر ہے۔) (ت)

اور جو شخص باوصفِ کلمہ گوئی و ادعائے اسلام، کفر کرے وہ کافروں کی سب سے بدتر قسم مرتد کے حکم میں ہے، ہدایہ و در مختار و عالمگیری و غرر و ملتقٰی الابحر و مجمع الانہر وغیرہا میں ہے:

صاحب الھوٰی ان کان یکفر فھو بمنزلۃ المرتد[3] (بدعتی اگر کفر کرے تو وہ مرتد کے حکم میں ہے۔ ت)

فتاوٰی ظہیریہ و طریقہ محمدیہ و حدیقہ ندیہ و در جندی شرح نقایہ و فتاوٰی ہندیہ میں ہے:

عہ: یہ اقوال دوسرے کے منقول تھے اس فتوے کے بعد مرزا کی بعض نئی تحریریں خود نظر سے گزریں جن میں قطعی کفر بھرے ہیں بلا شبہ وہ یقینا کافر مرتد ہے ۱۲۔

[1] الشفاء بتعریف حقوق المصطفٰی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فصل فی بیان ما ھو من المقالات مکتبہ شرکتہ صحافیہ فی البلاد و العثمانیہ ۲/ ۲۵ [2] درمختار باب المرتد مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۳۵۶ [3] درمختار فصل فی وصایا الذمی وغیرہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۳۳

Fatawa Rizwia - Volume 15

[Arabic Text]: "These people are outside the fold of Islam, and their rulings are exactly the rulings of apostates." **[Urdu Text]:** These people are outside the fold of Islam, and their rulings are exactly the rulings of apostates. (1)

As soon as the husband commits disbelief, the woman immediately leaves the marriage contract. Now, if he has intimacy with her without returning to Islam and repenting from his belief and statement, or even after returning to Islam and repenting but without performing a new marriage (*Nikah*), it is pure adultery (*Zina*). Any offspring resulting from this would certainly be illegitimate (*Walad-uz-Zina*). These rulings are evident and widely circulated in all books.

[Arabic Text]: "In *Al-Durr al-Mukhtar* quoting from *Ghunyat Dhuwi al-Ahkam*: What is agreed upon as disbelief (*Kufr*) nullifies both deeds and the marriage, and the children resulting from it are illegitimate." **[Urdu Text]:** It is narrated in *Durr al-Mukhtar* from *Ghunyat Dhuwi al-Ahkam* that what is unanimously agreed upon as disbelief nullifies deeds and marriage, and the offspring from it are illegitimate children. (2)

And there is no doubt that the woman's entire dower (*Mahr*) is still owed to her, provided that valid privacy (*Khalwat Sahiha*) had occurred, because apostasy does not waive any debt [owed to her].

[Arabic Text]: "In *Al-Tanwir*: The heir to what he earned while a Muslim is his Muslim heir after the settlement of debts incurred during his time as a Muslim; and what he earned during his apostasy [is deposited] after the settlement of debts incurred during apostasy." **[Urdu Text]:** It is stated in *Tanwir* that after the payment of debts, the Muslim heir inherits the earnings from his time as a Muslim, and the earnings from his period of apostasy will be deposited in the public treasury (*Bayt al-Mal*). (3)

As for the prompt dower (*Mu'ajjal*), it is immediately payable. Regarding the deferred dower (*Mu'ajjal*), it remains due at its fixed term, unless the apostate dies while in a state of apostasy or flees to the Abode of War (*Dar al-Harb*), and the Islamic judge (*Hakim-e-Shara*) decrees that he has joined the Abode of War. In that case, the deferred dower also becomes immediately payable, even if ten or twenty years remain until the promised term.

[Arabic Text]: "In *Al-Durr*: Verily, the Judge's decree regarding his joining [the Abode of War] makes his debt payable. In *Radd al-Muhtar*: Because by joining, he becomes a

combatant (*Harbi*), and they are [considered] dead in terms of Islamic rulings; thus it is like death except..." **[Urdu Text]:** It is stated in *Durr al-Mukhtar* that if a Qadi (judge) decides that the apostate has joined the Abode of War, his debt becomes lawful to the people. It is stated in *Radd al-Muhtar* because by joining the Abode of War, he becomes a *Harbi* (hostile non-Muslim), and a *Harbi* is like the dead in the rulings of Islam... (4)

---

1. *Fatawa Hindiyyah*, Chapter Nine on the Rulings of Apostates, Noorani Kutub Khana Peshawar, 2/264
2. *Durr al-Mukhtar*, Chapter on the Apostate, Matba Mujtabai Delhi, 1/359
3. *Durr al-Mukhtar*, Chapter on the Apostate, Matba Mujtabai Delhi, 1/359
4. *Durr al-Mukhtar*, Chapter on the Apostate, Matba Mujtabai Delhi, 1/359

फ़तावा रज़विया - जिल्द 15

[अरबी पाठ]: "ये लोग इस्लाम के दायरे से बाहर हैं और इनके हुक्म बिल्कुल वही हैं जो मुर्तदीन (स्वधर्मत्यागियों) के हैं।" **[उर्दू पाठ]:** ये लोग दीन-ए-इस्लाम से बाहर हैं और इनके हुक्म बिल्कुल मुर्तदीन के हुक्मों की तरह हैं। (1)

और पति के कुफ़्र (अविश्वास) करते ही पत्नी तुरंत निकाह से निकल जाती है। अब अगर वह इस्लाम लाए बिना, अपने इस कथन और मज़हब से तौबा किए बिना, या इस्लाम और तौबा के बाद पत्नी से नए निकाह के बिना उससे निकटता (शारीरिक संबंध) करता है, तो यह विशुद्ध व्यभिचार (ज़िना) है। जो संतान होगी वह निश्चित रूप से नाजायज़ (वल्द-उज़-ज़िना) होगी। ये सभी हुक्म स्पष्ट हैं और तमाम किताबों में प्रचलित हैं।

[अरबी पाठ]: "दुर्रे मुख़्तार में ग़ुन्यत ज़वी अल-अहकाम से उद्धृत है: जो सर्वसम्मति से कुफ़्र है, वह अमल और निकाह को बातिल (अमान्य) कर देता है और उसकी संतान वल्द-उज़-ज़िना है।" **[उर्दू पाठ]:** दुर्रे मुख़्तार में ग़ुन्यत ज़वी अल-अहकाम से नक़ल किया गया है कि जो सर्वसम्मति से कुफ़्र हो, वह नेक आमाल और निकाह को बातिल कर देता है, और उसकी औलाद वल्द-उज़-ज़िना है। (2)

और स्त्री का पूरा महर उसके ज़िम्मे होने में कोई संदेह नहीं है, बशर्ते कि खल्वत-ए-सहीहा (एकांत) हो चुकी हो, क्योंकि इर्तिदाद (धर्मत्याग) किसी ऋण या देनदारी को साक़ित (ख़त्म) नहीं करता।

[अरबी पाठ]: "तन्वीर में है: उसके इस्लाम के समय की कमाई का वारिस उसका मुसलमान उत्तराधिकारी है, इस्लाम के समय के ऋणों के भुगतान के बाद; और उसके इर्तिदाद (धर्मत्याग) के समय की कमाई, इर्तिदाद के ऋणों के भुगतान के बाद।" **[उर्दू पाठ]:** तन्वीर में है कि कर्ज़ की अदायगी के बाद उसके इस्लामी समय की कमाई का वारिस मुसलमान है, और उसके इर्तिदाद के दौर की कमाई बैतुल-माल (सरकारी ख़ज़ाना) में जमा होगी। (3)

जहाँ तक 'मअज्जल' (त्वरित महर) का सवाल है, वह तो तुरंत देय है। रही बात 'मुअज्जल' (विलंबित महर) की, तो वह अपनी तय सीमा पर ही रहेगा, जब तक कि मुर्तद अपनी इर्तिदाद की स्थिति में ही मर न जाए या दारुल-हर्ब चला जाए और हाकिम-ए-शरअ यह फैसला कर दे कि वह दारुल-हर्ब से मिल गया है। उस समय मुअज्जल महर भी तुरंत देय हो जाएगा, चाहे तय समय में दस या बीस साल ही क्यों न बाकी हों।

[अरबी पाठ]: "दुर्र में है: बेशक क़ाज़ी का फैसला उसे (दारुल हर्ब से) मिला हुआ घोषित करने पर उसका ऋण देय हो जाता है। रद-उल-मुहतार में है: क्योंकि दारुल हर्ब से जुड़ने पर वह हर्बी हो गया और इस्लाम के हुक्मों में हर्बी मृत के समान हैं, अतः यह मृत्यु की तरह है सिवाय..." **[उर्दू पाठ]:** दुर्रे मुख़्तार में है कि अगर क़ाज़ी ने मुर्तद को दारुल-हर्ब से जुड़ने का फैसला दे दिया, तो उसका कर्ज़ लोगों को हलाल (देय) है। रद-उल-मुहतार में है क्योंकि दारुल-हर्ब से जुड़ने पर वह हर्बी हो गया और हर्बी इस्लाम के हुक्मों में मुर्दों के समान है... (4)

---

1. फ़तावा हिंदिया, बाब नौवां, अहकाम-ए-मुर्तदीन में, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 2/264
2. दुर्रे मुख़्तार, बाबुल मुर्तद, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 1/359
3. दुर्रे मुख़्तार, बाबुल मुर्तद, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 1/359
4. दुर्रे मुख़्तार, बाबुल मुर्तद, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 1/359

ھؤلاء القوم خارجون عن ملۃ الاسلام واحکامھم احکام المرتدین یہ لوگ دین اسلام سے خارج ہیں اور ان کے احکام بعینہ مرتدین کے احکام ہیں۔ (1)

اور شوہر کے کفر کرتے ہی عورت نکاح سے فوراً نکل جاتی ہے، اب اگر بے اسلام لائے اپنے اس قول و مذہب سے بغیر توبہ کئے یا بعد اسلام و توبہ عورت سے بغیر نکاحِ جدید کئے اس سے قربت کرے زنائے محض ہو جو اولاد ہو یقیناً ولد الزنا ہو ، یہ احکام سب ظاہر اور تمام کتب میں دائر وسائر ہیں۔

فی الدر المختار عن غنیۃ ذوی الاحکام مایکون کفرا اتفاقا یبطل العمل والنکاح واولادہ اولاد زنا (2) درمختار میں غنیہ ذوی الاحکام سے منقول ہے جو بالاتفاق کفر ہو وہ عمل ، نکاح کو باطل کردیتا ہے اسکی اولاد ولد الزنا ہے۔

اور عورت کا کل مہر اس کے ذمہ عائد ہونے میں بھی شک نہیں جب کہ خلوت صحیحہ ہوچکی ہو کہ ارتداد کسی دین کو ساقط نہیں کرتا۔

فی التنویر وارث کسب اسلامہ وارثہ المسلم بعد قضاء دین اسلامہ وکسب ردتہ فی بعد قضاء دین ردتہ (3) تنویر میں ہے قرضہ کی ادائیگی کے بعد اس کے اسلامی وقت کی کمائی کا وارث مسلمان ہے اور اس کے ارتدادی دور کی کمائی بیت المال میں جمع ہوگی۔

اور معجل تو فی الحال آپ ہی واجب الادا ہے ، رہا مؤجل ، وہ ہنوز اپنی اجل پر رہے گا ، مگر یہ کہ مرتد بحالِ ارتداد ہی مرجائے یا دارالحرب کو چلا جائے اور حاکم شرع حکم فرمادے کہ وہ

دارالحرب سے ملحق ہوگیا اس وقت مؤجل بھی فی الحال واجب الادا ہوجائے گا اگر چہ اجل موعود میں دس بیس برس باقی ہوں۔

فی الدر ان حکم القاضی بلحاقہ حل دینہ فی رد المحتار لانہ باللحاق صار من اھل الحرب وھم اموات فی حق احکام الاسلام فصار کالموت الا (درمختار میں ہے کہ اگر قاضی نے مرتد کو دارالحرب سے ملحق ہونے کا فیصلہ دے دیا تو اس کا دین لوگوں کو حلال ہے ، ردالمحتار میں ہے کیونکہ دارالحرب سے لاحق ہونے پر حربی ہوگیا اور حربی اسلام کے احکام میں مُردوں کے برابر ہے...) (4)

1 فتاویٰ ہندیہ الباب التاسع فی احکام المرتدین نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۲۶۴ 2 درمختار باب المرتد مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۳۵۹ 3 درمختار باب المرتد مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۳۵۹ 4 درمختار باب المرتد مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۳۵۹

Fatawa Razawiyya Volume 15

[Arabic Quote]: "Indeed, his attachment [to the state of apostasy] is not established except by judicial decree due to the possibility of return, and when his death is confirmed, the rulings related to it are established, as mentioned in Nahr."[1] [Urdu Explanation]: (They) are like [that], but the yoke of his state will be permanently decided by the judge's verdict because before this there is a possibility of his return to the land of Islam (Dar al-Islam). So, when his death is proven, all rulings related to death will be implemented as mentioned by Nahr. - (Editor)

[Heading]: Minor children must surely be removed from his custody,

[Arabic Left Column]: Out of concern for their religion; do you not see that they have clearly stated the removal of a child from a compassionate Muslim mother if she is profligate (fasiqah) and the child has reached an age of discernment, fearing that he might adopt her blameworthy behavior. What then is your opinion regarding an apostate father, and refuge is sought in Allah the Almighty. It is stated in Rad al-Muhtar: "A profligate woman is like a woman from the People of the Book; the child remains with her only until he understands religion, as will be mentioned, for fear that he might learn from her what she does. Likewise is the profligate woman..."[2] etc. And you know that the father does not take custody of the child until he reaches seven or nine years, and that is certainly the age of discernment. Thus, it is forbidden to hand [the child] over to him, and it is mandatory to remove [the child] from him. This is only necessary because sovereignty is not in the hands of Islam, and [as for the Sultan] where does the Sultan remain?

[Urdu Right Column]: Because of the danger to the religion of minor children. Did you not see that the jurists clarified that even if a compassionate Muslim mother is profligate, she should be separated from the child when the child is sensible, due to the fear of being affected by his mother's bad character? So what would you think about an apostate father? May Allah Almighty protect us. It is stated in Rad al-Muhtar that a profligate woman is like a woman of the People of the Book, in that the child will remain with her only as long as he does not understand religion, as will be explained, out of fear that the child may be affected by her actions. Thus, the ruling for a profligate woman is the same, etc. And you know that the father takes the child into his care only after seven or nine years, and this is the age of understanding. Therefore, it is forbidden to entrust the child to him, and it is necessary to separate him from him.

[Arabic Note]: Note: For indeed the ruler of Islam is commanded to execute him, it is not permissible for him to keep him alive after three days. (12, from the author)

[Urdu Note]: Because the Islamic ruler is ordered to kill the apostate, so it is not permissible for him to keep the apostate alive after three days. 12 (from the author)

[1] Rad al-Muhtar, Chapter on the Apostate, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/300. [2] Rad al-Muhtar, Chapter on Custody, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/632.

फतावा रज़विया जिल्द 15

[अरबी उद्धरण]: "निश्चित रूप से, उसका [मुर्तद होना] केवल न्यायिक डिक्री द्वारा स्थापित नहीं होता है क्योंकि लौटने की संभावना होती है, और जब उसकी मृत्यु की पुष्टि हो जाती है, तो उससे संबंधित नियम स्थापित हो जाते हैं, जैसा कि 'नहर' में उल्लेख किया गया है।"[1] [उर्दू व्याख्या]: (वे) [उसी] तरह के होते हैं लेकिन उसकी स्थिति का निर्णय काजी के फैसले पर स्थायी होगा क्योंकि इससे पहले उसके दारुल इस्लाम वापस लौटने की संभावना है। इसलिए, जब उसकी मौत साबित हो जाएगी तो मौत से संबंधित सभी नियम लागू हो जाएंगे जैसा कि 'नहर' ने उल्लेख किया है। - (संपादक)

[शीर्षक]: नाबालिग बच्चों को निश्चित रूप से उसके कब्जे से निकाल लिया जाएगा,

[अरबी बायां कॉलम]: उनके धर्म की सुरक्षा के लिए; क्या आपने नहीं देखा कि उन्होंने स्पष्ट रूप से एक दयालु मुस्लिम माँ से बच्चे को अलग करने का निर्देश दिया है यदि वह व्यभिचारी (फासिकह) है और बच्चा समझदार हो गया है, इस डर से कि वह उसके निंदनीय व्यवहार को अपना सकता है। फिर एक धर्मत्यागी (मुर्तद) पिता के बारे में आपकी क्या राय होगी, और अल्लाह सर्वशक्तिमान की शरण माँगी जाती है। रद अल-मुह्तार में कहा गया है: "एक व्यभिचारी महिला 'अहले किताब' महिला की तरह है; बच्चा केवल तब तक उसके पास रहता है जब तक वह धर्म को समझने न लगे, जैसा कि उल्लेख किया जाएगा, इस डर से कि वह उससे वह न सीख ले जो वह करती है। इसी तरह व्यभिचारी महिला भी है..."[2] आदि। और आप जानते हैं कि पिता सात या नौ साल की उम्र के बाद ही बच्चे को अपनी परवरिश में लेता है, और वह निश्चित रूप से समझ की उम्र है। इसलिए, [बच्चे को] उसे सौंपना हराम है, और [बच्चे को] उससे अलग करना अनिवार्य है। यह केवल इसलिए आवश्यक है क्योंकि संप्रभुता इस्लाम के हाथों में नहीं है, और [जहाँ तक सुल्तान का सवाल है] सुल्तान कहाँ रहता है?

[उर्दू दायां कॉलम]: नाबालिग बच्चों के धर्म को खतरे की वजह से। क्या आपने नहीं देखा कि फकीहों (धर्मशास्त्रियों) ने स्पष्ट किया है कि यदि एक दयालु मुस्लिम माँ भी व्यभिचारी है, तो बच्चे के समझदार होने पर उसे उससे अलग कर देना चाहिए, उसकी माँ के बुरे चरित्र से प्रभावित होने के डर से? तो एक मुर्तद पिता के बारे में आपकी क्या सोच होगी? अल्लाह सर्वशक्तिमान हमारी रक्षा करे। रद अल-मुह्तार में कहा गया है कि व्यभिचारी महिला 'अहले किताब' महिला के समान है, जिसमें बच्चा केवल तभी तक उसके पास रहेगा जब तक वह धर्म को नहीं समझता, जैसा कि आगे बताया जाएगा, इस

डर से कि बच्चा उसके कार्यों से प्रभावित न हो जाए। अतः व्यभिचारी महिला का भी यही नियम है, आदि। और आप जानते हैं कि पिता बच्चे को सात या नौ साल बाद ही अपनी देखभाल में लेता है, और यह समझ की उम्र है। इसलिए बच्चे को उसे सौंपना हराम है, और उसे उससे अलग करना अनिवार्य है।

[अरबी नोट]: नोट: क्योंकि वास्तव में इस्लाम के शासक को उसे मृत्युदंड देने का आदेश दिया गया है, इसलिए उसके लिए उसे तीन दिनों के बाद जीवित रखना जायज़ नहीं है। (12, लेखक से)

[उर्दू नोट]: क्योंकि इस्लामी शासक को मुर्तद को मारने का आदेश है, इसलिए उसके लिए जायज़ नहीं है कि वह मुर्तद को तीन दिन के बाद जीवित रखे। 12 (लेखक से)

[1] रद अल-मुह्तार, बाब अल-मुर्तद, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 3/300। [2] रद अल-मुह्तार, बाब अल-हिज़ानाह, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/632।

पृष्ठ 593/742

انه لا یستقر لحاقه الا بالقضاء لا حتمال العود، واذا تقرر موته تثبت الاحکام المتعلقة به کما ذکر نهر[1] کی طرح ہوتے ہیں مگر اس کا طوق قاضی کے فیصلے پر دائمی قرار پائے گا کیونکہ قبل ازیں اس کے واپس دارالاسلام آنے کا احتمال ہے، تو جب اس کی موت ثابت ہوگئی تو موت سے متعلقہ تمام احکام نافذ ہو جائیں گے جیسا کہ نہر نے ذکر کیا۔ ت)

اولاد صغار ضرور اس کے قبضے سے نکال لی جائے گی،

حذرا علی دینهم الاتری انهم صرحوا بنزع الولد من الام الشفیقة المسلمة ان کانت فاسقة والولد یعقل یخشی علیه التخلق بسیرها الذمیة فما ظنك بالأب المرتد والعیاذ باللہ تعالیٰ قال في ردالمحتار الفاجرة بمنزلة الکتابیة فان الولد یبقی عندها الی ان یعقل الادیان کما سیأتی خوفا علیه من تعلمه منها ما تفعله فکذا الفاجرة[2] الخ وانت تعلم الولد لا یحضنه الاب الا بعد ما بلغ سبعا او تسعا وذلك عمر العقل قطعاً فیحرم الدفع الیه ویجب النزع منه وانما احوجنا الی هذا لان الملك لیس بید الاسلام والاعـ فالسلطان این یبقی

نابالغ بچوں کے دین کے خطرے کی وجہ سے، کیا آپ نے نہ دیکھا کہ فقہاء نے مسلمان شفیق ماں اگر فاسقہ ہو تو اس سے بچے کو الگ کرنے کی تصریح کی ہے بچے کے سمجھدار ہونے پر اس کی ماں کے برے اخلاق سے متاثر ہونے کے خوف کی وجہ سے، تو مرتد باپ کے بارے میں تیرا کیا گمان ہوگا، والعیاذ باللہ تعالیٰ، ردالمحتار میں فرمایا کہ فاجر عورت اہل کتاب عورت کے حکم میں ہے کہ اس کے پاس بچہ صرف اس وقت تک رہے گا جب تک دین سمجھنے نہ پائے جیسا کہ بیان ہوگا، اس خوف سے کہ کہیں بچہ اس کے اعمال سے متاثر نہ ہوجائے، تو فاجرہ عورت کا

بھی یہی حکم ہے الخ، اور تجھے علم ہے کہ والد بچے کو سات یا نو سال کے بعد ہی اپنی پرورش میں لیتا ہے اور یہ سمجھ کی عمر ہے لہذا بچے کو اس کے سپرد کرنا حرام ہے اور اس سے الگ کر لینا ضروری ہے اور

عه: فان سلطان الاسلام مأمور بقتله لايجوز له ابقاؤه بعد ثلثة ايام ١٢ منه کیونکہ اسلامی حکمران کو مرتد کے قتل کا حکم ہے تو اسے جائز نہیں کہ مرتد کو تین دن کے بعد باقی رکھے۔ ١٢منہ

[1] ردالمحتار باب المرتد داراحیاء التراث العربی بیروت ٣ / ٣٠٠ [2] ردالمحتار باب الحضانة داراحیاء التراث العربی بیروت ٢ / ٦٣٢

Fatawa Rizvia Volume Fifteen (15)

[Top Section] Arabic: The apostate (is dealt with) until his custody is investigated. Do you not see their saying: there is no custody for an apostate woman because she is beaten and imprisoned as she is today. So how can she be free for custody? If this is for the one imprisoned, what then do you think of the one killed? But indeed we belong to Allah, and indeed to Him we will return. There is no power nor strength except in Allah, the Most High, the Most Great. Urdu: We felt this necessity because this country is not under Muslim control; otherwise, when would an Islamic ruler spare an apostate such that the issue of an apostate's child-rearing comes under discussion? You have not considered that the jurists' command is that an apostate woman has no right of upbringing because she will be punished in prison as it is today. Therefore, where can she find the opportunity to raise a child? So this command is regarding a prisoner; what then can be your thought regarding an executed apostate? But we are the property of Allah Almighty and we are to return to Him. And there is no power nor strength except in Allah, the Most High, the Great. ت

[Middle Section] Urdu: However, his actions concerning his own person or property based on a claim of guardianship shall remain suspended; if he returns to Islam and repents from that cursed religion, then all those actions will become valid, and if he dies as an apostate or flees to the Abode of War (Dar al-Harb), they will become void.

[Bottom Section] Arabic: In Al-Durr al-Mukhtar, it is stated that matters depending on religion are unanimously void for him (the apostate), which are five: marriage, slaughtered meat, hunting, testimony, and inheritance. Matters depending on equality, like mutual contract (mufawada) or transitive guardianship, which is the management of his minor child's affairs, are unanimously suspended. If he becomes a Muslim, they are executed; if he dies or joins the Abode of War and is ruled as such, they are void. 1 (Summarized). We ask Allah for steadfastness in faith, and Allah is sufficient for us, and He is the best Disposer of affairs, and on Him is the reliance. There is no power nor strength except in Allah, the Most High, the Great. And may Allah Almighty's blessings be upon our master and leader Muhammad, and upon all his family and companions. Amen. Urdu: (In Durr al-Mukhtar it is stated) All those matters of an apostate are unanimously void which are related to religion, and those are five matters: marriage, slaughter, hunting, testimony, and inheritance. And those matters will be unanimously declared suspended which are equality of action, for example, dealings, and guardianship over someone, and these are actions concerning minor children. If he becomes a Muslim again, the suspended matters

will be implemented, and if he dies in apostasy or reaches the Abode of War and the judge decides on his joining (it), then those matters will become void. (Summarized). We pray to Allah Almighty for steadfastness in faith; Allah is sufficient for us and He is a good Trustee, and reliance is only on Him. No power...

1 Dur al-Mukhtar, Chapter of the Apostate, Mujtabai Press, Delhi, 1/359.

फतावा रिज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

[शीर्ष अनुभाग] अरबी: धर्मत्यागी (मुरतद) की तब तक जाँच की जाती है जब तक कि उसकी कस्टडी (परवरिश) का मामला स्पष्ट न हो जाए। क्या आप उनके कथन को नहीं देखते: एक धर्मत्यागी महिला के लिए कोई कस्टडी नहीं है क्योंकि उसे आज की तरह जेल में मारा और बंद किया जाता है। तो वह परवरिश के लिए स्वतंत्र कैसे हो सकती है? यदि यह एक कैदी के लिए है, तो मारे गए व्यक्ति के बारे में आपका क्या विचार है? लेकिन वास्तव में हम अल्लाह के हैं और हमें उसी की ओर लौटना है। अल्लाह के अलावा कोई शक्ति या सामर्थ्य नहीं है, जो सबसे ऊँचा और महान है। उर्दू: हमने यह आवश्यकता इसलिए महसूस की क्योंकि यह देश मुसलमानों के अधिकार में नहीं है; अन्यथा, एक इस्लामी शासक धर्मत्यागी को कब छोड़ता कि धर्मत्यागी के पालन-पोषण का मामला चर्चा में आता? आपने गौर नहीं किया कि फकीहों का निर्देश है कि एक धर्मत्यागी महिला को परवरिश का अधिकार नहीं है क्योंकि उसे जेल में सजा दी जाएगी जैसा कि आज है। इसलिए उसे परवरिश का अवसर कहाँ मिल सकता है? तो यह आदेश एक कैदी के बारे में है; तो एक मारे गए धर्मत्यागी के बारे में आपका क्या सोचना हो सकता है? लेकिन हम अल्लाह तआला की मिलकियत हैं और हमें उसी की ओर लौटना है। अल्लाह के अलावा कोई शक्ति या सामर्थ्य नहीं है, जो सबसे ऊँचा और महान है। ت

[मध्य अनुभाग] उर्दू: हालाँकि, उसके स्वयं के या उसकी संपत्ति के बारे में विलायत (संरक्षकता) के दावे के आधार पर उसके कार्य निलंबित रहेंगे; यदि वह फिर से इस्लाम स्वीकार कर लेता है और उस शापित धर्म से तौबा कर लेता है, तो वे सभी कार्य वैध हो जाएंगे, और यदि वह धर्मत्यागी रहते हुए मर जाता है या दार-अल-हरब चला जाता है, तो वे शून्य हो जाएंगे।

[निचला अनुभाग] अरबी: दुर्रे मुख्तार में कहा गया है कि धर्मत्यागी के लिए वे मामले सर्वसम्मति से शून्य हैं जो धर्म पर निर्भर करते हैं, और वे पांच हैं: विवाह, वध किया हुआ मांस (ज़बीहा), शिकार, गवाही और विरासत। समानता पर आधारित मामले, जैसे आपसी अनुबंध (मुफावदा) या संक्रामक विलायत, जो उसके नाबालिग बच्चे का प्रबंधन है, सर्वसम्मति से निलंबित हैं। यदि वह मुस्लिम बन जाता है, तो वे लागू होते हैं; यदि वह मर जाता है या दार-अल-हरब में शामिल हो जाता है और ऐसा फैसला दिया जाता है, तो वे शून्य हैं। 1 (संक्षेप में)। हम अल्लाह से ईमान पर अडिग रहने की प्रार्थना करते हैं, और अल्लाह हमारे लिए पर्याप्त है, और वह सबसे अच्छा कार्यसाधक है, और उसी पर भरोसा है। अल्लाह के अलावा कोई शक्ति या सामर्थ्य नहीं है, जो सबसे ऊँचा और महान है। और अल्लाह तआला की कृपा हमारे आका और नेता मुहम्मद और उनके सभी परिवार और साथियों पर

हो। आमीन। उर्दू: (दुर्रे मुख्तार में है) धर्मत्यागी के वे सभी मामले सर्वसम्मति से शून्य हैं जो धर्म से संबंधित हैं और वे पांच मामले हैं: विवाह, ज़बीहा, शिकार, गवाही और विरासत। और वे मामले सर्वसम्मति से निलंबित घोषित किए जाएंगे जो क्रिया की समानता हैं, उदाहरण के लिए लेन-देन, और किसी पर विलायत, और ये नाबालिग बच्चों के संबंध में कार्य हैं। यदि वह फिर से मुस्लिम बन जाता है, तो निलंबित कार्य लागू हो जाएंगे, और यदि वह धर्मत्याग की स्थिति में मर जाता है या दार-अल-हरब पहुँच जाता है और काजी उसके वहाँ पहुँचने का फैसला दे देता है, तो वे मामले शून्य हो जाएंगे। (संक्षेप में)। हम अल्लाह तआला से ईमान पर अडिग रहने की प्रार्थना करते हैं; अल्लाह हमारे लिए पर्याप्त है और वह एक अच्छा वकी़ल है, और उसी पर भरोसा है। ला हौल...

1 दुर्रे मुख्तार, बाबुल मुरतद, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 1/359.

المرتد حتی یبحث عن حضانتہ الاتری الی قولھم لا حضانۃ لمرتدۃ لانھا تضرب وتحبس کالیوم فانی تتفرغ للحضانۃ فاذا کان ھذا في المحبوس فما ظنك بالمقتول ولکن انا للہ وانا الیہ راجعون ولاحول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ ہم نے یہ ضرورت اس لئے محسوس کی کہ یہ ملک مسلمان کے اختیار میں نہیں ورنہ اسلامی حکمران مرتد کو کب چھوڑے گا کہ مرتد کی پرورش کا مسئلہ زیر بحث آئے، آپ نے غور نہیں کیا کہ فقہاء کا ارشاد ہے کہ مرتدہ کو حق پرورش نہیں ہے کیونکہ وہ قید میں سزا یافتہ ہو گی جیسا کہ آج ہے لہذا وہ پرورش کرنے کی فرصت کہاں پاسکتی ہے تو یہ حکم قیدی کے متعلق ہے تو مقتول مرتد کے متعلق تیرا کیا گمان ہو سکتا ہے، لیکن ہم اللہ تعالیٰ کا مال اور ہم اسی کی طرف لوٹنے والے ہیں۔ ولاحول ولاقوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ت

مگر ان کے نفس یا مال میں بدعویٰ ولایت اس کے تصرفات موقوف رہیں گے اگر پھر اسلام لے آیا اور اس مذہب ملعون سے توبہ کی تو وہ تصرف سب صحیح ہو جائیں گے اور اگر مرتد ہی مرگیا یا دار الحرب کو چلا گیا تو باطل ہوجائیں گے،

في الدرالمختار یبطل منہ اتفاقا ما یعتمد الملۃ وھي خمس النکاح والذبیحۃ والصید والشھادۃ والارث و یتوقف منہ اتفاقا ما یعتمد المساواۃ وھو المفاوضۃ، او ولایۃ متعدیۃ وھو التصرف علی ولدہ الصغیر، ان اسلم نفذ وان ھلك اولحق بدارالحرب وحکم بلحاقہ بطل ۱ اہ مختصرا۔ نسأل اللہ الثبات علی الایمان وحسبنا اللہ ونعم الوکیل وعلیہ التکلان ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم وصلی اللہ تعالی علی سیدنا ومولانا محمد وآلہ وصحبہ اجمعین، آمین (در مختار میں ہے مرتد کے وہ تمام امور بالاتفاق باطل ہیں جن کا تعلق دین سے ہو اور وہ پانچ امور ہیں: نکاح، ذبیحہ، شکار، گواہی اور وراثت، اور

وہ امور بالاتفاق موقوف قرار پائیں گے جو مساواتِ عمل مثلاً لین دین اور کسی پر ولایت اور یہ نابالغ اولاد کے بارے میں تصرفات ہیں، اگر وہ دوبارہ مسلمان ہوگیا تو موقوف امور نافذ ہوجائیں گے، اور اگر وہ ارتداد میں مرگیا یا دار الحرب پہنچ گیا اور قاضی نے اس کے لحوق کا فیصلہ دے دیا تو وہ امور باطل ہوجائیں گے، اھ مختصراً، ہم اللہ تعالیٰ سے ایمان پر ثابت قدمی کے لئے دعا گو ہیں، ہمیں اللہ تعالیٰ کافی ہے اور وہ اچھا وکیل ہے اور اس پر ہی بھروسہ ہے، لاحول

---

۱ درمختار، باب المرتد، مطبع مجتبائی دہلی، ۱/ ۳۵۹

Fatawa Razawiya Volume 15

And Allah the Almighty knows best.

There is no power except with Allah, the Most High, the Most Great. And may Allah Almighty's peace and blessings be upon our master and leader Muhammad, his family, and all his companions. Amen. And Allah Almighty knows best. (T)

Muhammad Wasi Ahmad Nasir-ud-Din

His sinful servant Ahmad Raza al-Barelwi, servant of the Chosen One (Al-Mustafa). Ahmad Raza Khan, may he be forgiven, for the sake of Muhammad, the Chosen One, the Unlettered Prophet.

Muhammadi, Sunni, Hanafi, Qadri. May Allah the Almighty bless him and grant him peace.

Page 595 of 742

फतावा रज़विया जिल्द 15

और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

और अल्लाह के सिवा कोई ताक़त और कुव्वत नहीं जो बहुत बुलंद और अज़ीम है। और अल्लाह तआला हमारे आक़ा और मौला मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और उनकी आल और उनके तमाम असहाब पर रहमतें नाज़िल फरमाए। आमीन। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

मुहम्मद वसी अहमद नासिरुद्दीन

उसका गुनहगार बंदा अहमद रज़ा बरेलवी, मुस्तफ़ा का बंदा। अहमद रज़ा खां, जिन पर रहम किया गया, मुहम्मद मुस्तफ़ा नबी-ए-उम्मी के सदक़े में।

मुहम्मदी, सुन्नी, हनफ़ी, क़ादरी। अल्लाह तआला उन पर रहमत और सलामती नाज़िल फरमाए।

पेज 595/742

فتاوٰی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

واللہ تعالٰی اعلم۔

ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم، وصلی اللہ تعالٰی علی سیدنا ومولانا محمد و آلہ وصحبہ اجمعین، آمین

واللہ تعالٰی اعلم۔ ت

محمد وصی احمد ناصر دین

عبدہ المذنب احمد رضا البریلوی عبد المصطفٰی احمد رضا خاں عفی عنہ بمحمدن المصطفٰی النبی الامی

محمدی سُنّی حنفی قادری صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم

صفحہ 595 از 742

Fatawa Razawiyya Volume Fifteen (15)

Treatise Qahr al-Dayyan 'ala Murtadd bi Qadiyan (1223 AH) (Divine Wrath upon the Qadiani Apostate)

[Arabic Column]: All praise is due to Allah and He is sufficient. Allah hears the one who supplicates; there is no ultimate destination beyond Allah. Verily, my Lord is Gracious to whom He wills. Blessings of the Most High, Exalted, and His sanctified salutations beyond end, and His blessings that grow and increase, be upon the seal of all Prophets. So whoever claimed prophethood after him, whether complete or deficient, has committed disbelief and gone astray. Allah is Great over the one who acted corruptly and rebelled, was stubborn and disobedient, and fell into the abyss of his own desires. O Allah, protect us from being humiliated and disgraced, or from slipping and being wretched. Our Lord, and help us with Your victory over the one who transgresses and rebels.

[Urdu Column]: All praise is for Allah Almighty; He suffices for and hears the one who supplicates. There is no ultimate goal besides Allah Almighty. Verily, my Lord shows grace to whom He wills. The blessings, salutations, and benedictions of Allah Almighty, which increase and are free from end, be upon the Seal of all Prophets. Thus, whoever claimed prophethood after you, whether complete or deficient, became a disbeliever and went astray. Allah Almighty is dominant and exalted over every rebel, insurgent, open transgressor, and the one falling into the pit of their own desires. O Creator! Protect us from disgrace, humiliation, slipping, and misfortune. O Allah! Grant us Your special help against every rebel and insurgent and...

Page 596 of 742

फ़तावा रज़विया खंड पंद्रह (15)

लेख कहर अल-दयान अला मुर्तद बि कादियान (1223 हिजरी) (कादियानी मुर्तद पर खुदावंदी कहर)

[अरबी कॉलम]: तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है और वह काफी है। अल्लाह उसकी सुनता है जो पुकारता है; अल्लाह के परे कोई अंत नहीं है। बेशक, मेरा रब जिस पर चाहे मेहरबान होता है। सबसे ऊंचे और महान अल्लाह की रहमतें, और उसकी अंतहीन पवित्र सलातें, और उसकी बढ़ती और फलती-फूलती बरकतें, सभी नबियों की मुहर (अंतिम नबी) पर हों। तो जो कोई उनके बाद पूर्ण या अपूर्ण नबूवत का दावा करे, उसने कुफ्र किया और गुमराह हुआ। अल्लाह उस पर सबसे बड़ा है जिसने बिगाड़ फैलाया और सरकशी की, और अड़ गया और नाफरमानी की, और अपनी ख्वाहिश की खाई में गिर गया। ऐ अल्लाह, हमें अपमान और तिरस्कार से, या फिसलने और बदकिस्मती से बचा। ऐ हमारे रब, हर उस व्यक्ति पर जो हद पार करे और सरकशी करे, अपनी मदद से हमारी सहायता कर।

[उर्दू कॉलम]: तमाम प्रशंसा अल्लाह तआला के लिए है; वह दुआ करने वाले के लिए पर्याप्त है और सुनता है। अल्लाह तआला के बिना कोई अंतिम गंतव्य नहीं है। बेशक मेरा रब जिस पर चाहे मेहरबानी फरमाता है। अल्लाह तआला की रहमतें, सलाम और बरकतें जो बढ़ती हैं और अंत से मुक्त हैं, तमाम नबियों की मुहर पर हों। तो जो आपके बाद पूर्ण या अपूर्ण नबूवत का दावेदार हुआ, वह काफ़िर और गुमराह हुआ। अल्लाह तआला हर सरकश, बागी, खुले नाफरमान और अपनी ख्वाहिश के गड्ढे में गिरने वाले पर गालिब और बुलंद है। ऐ बारी तआला! हमें जिल्लत, रुसवाई, फिसलने और बदकिस्मती से महफूज़ फरमा। या अल्लाह! हर बागी और सरकश और... पर हमारी अपनी खास मदद फरमा।

पृष्ठ 742 में से 596

فتاویٰ رضویہ جلد پندرہویں (۱۵)

رسالہ قهر الديّان على مرتدِّ بقاديان ۱۲۲۳ھ (قادیانی مرتد پر قہر خداوندی)

[عربی کالم]: الحمد لله وكفى، سمع الله لمن دعا، ليس وراء الله منتهى، ان ربى لطيف لما يشاء، صلوات العلى الاعلى، وتسليماته المنزهة عن الانتهاء، وبركاته التى تنمى وتنمى، على خاتم النبيين جميعا، فمن تنبأ بعده تاماً او ناقصاً فقد كفر وغوى، الله اكبر على من عاث وعتا، ومرد وعصى، وفى هوة هواه هوى، اللهم اجرنا من ان نذل ونخزى، او نزل ونشقى، ربنا وانصرنا بنصرك على من طغى وبغى۔

[اردو کالم]: تمام تعریفیں اللہ تعالیٰ کے لئے، دعا کرنے والے کیلئے کفایت فرماتا اور سنتا ہے، اللہ تعالیٰ کے بغیر کوئی منتہیٰ نہیں بیشک میرا رب جس پر چاہے لطف فرماتا ہے، اللہ تعالیٰ کی صلواتیں، تسلیمات اور برکتیں جو بڑھتی ہیں اور انتہا سے پاک ہیں تمام انبیاء کے خاتم پر، تو جو آپ کے بعد تام یا ناقص نبوت کا مدعی ہوا تو وہ کافر ہوا اور گمراہ، اللہ تعالیٰ ہر سرکش، باغی، کھلے نافرمان اور اپنی خواہش کے گڑھے میں گرنے والے پر غالب و بلند ہے، اے باری تعالیٰ! ہمیں ذلت، رسوائی، پھسلنے اور بدبختی سے محفوظ فرما۔ یا اللہ! ہماری اپنی خاص مدد فرما ہر باغی اور سرکش اور

Fatawa Ridawiyya, Volume 15

| And he has gone astray and led others astray from the path of guidance. May blessings be upon the Master and his family and companions forever and ever. And I bear witness that there is no god but Allah, alone without partner, the One, the Eternal Refuge. And that Muhammad is His servant and His true messenger with truth and the religion of guidance. May Allah Almighty bless him and his family and companions eternally and forever. | Whoever goes astray and leads others astray from the straight path, [blessings be] against all of them. And send mercy upon our Master and upon his family and companions forever and ever. And I testify that there is no true deity except Allah; He is One, without partner, the Unique, the Self-Sufficient. And that Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is His special servant and true Messenger, and His religion is guidance. May the mercy of Allah be upon them and upon their family and companions perpetually. - T |

Allah is Greatest over whoever is defiant and arrogant. (Allah the Exalted is dominant and exalted over every rebellious and arrogant person. - T) This Masnavi was delayed for a time; a period was needed for blood to turn into milk. (There was a delay in this Masnavi for a period; time is needed for blood to become milk. - T)

Allah, the Almighty, is the helper of His religion, the sustainer of His servants, "And Allah is sufficient for us, and [He is] the best Disposer of affairs." By Divine wisdom, the start of the monthly journal 'Refutation of Qadianism' occurred at a time when a few complete ignoramuses became his disciples here. Muslims, in accordance with the noble Sharia, completely severed ties, interaction, greetings, and conversation with them. Those who create corruption in religion and strife among Muslims tasted this "lesser punishment before the greater punishment."1 They spared no effort in their attacks on Muslims, but when they failed, they repeatedly submitted petitions saying, "Our water is cut off, life is bitter for us." When would an intelligent government listen to such nonsense? Every time the reply was that there would be no interference in religious matters; the petitioners should make their own arrangements. Finally, according to the decree: Hand grabbed the edge of a sharp sword (Grabbed the tip of the sharp sword. - T) An advertisement was published in an independent newspaper, 'Rohilkhand Gazette', stating that if the town's prominent figures organize a debate between the scholars of both sides and they...

---

1 The Holy Quran 21/32 Page 597 of 742

फ़तावा रज़विया, जिल्द पंद्रहवीं (15)

| वज़ल्ला व अज़ल्ला अन सबील-इल-इहतिदा, सल्ले अलल मौला व आलिही व सहबिही अबदन अबदा, व अश्हदु अल-ला इलाहा इल्लल्लाहु वहदहू ला शरीका लहू अहदन समदा, व अन्ना मुहम्मदन अब्दुहू व रसूलुहु बिल हक़्क़ि व दीन-इल-हुदा, सल्लल्लाहु तआला अलैहि व अला आलिही व सहबिही दाइमन सरमदा। | जो भी गुमराह हो और गुमराह करता हो सीधे तरीक़े से उन सब के ख़िलाफ़। और रहमत नाज़िल फ़रमा हमारे आका पर और उनकी आल और असहाब पर हमेशा-हमेशा, और मैं गवाही देता हूँ कि अल्लाह के सिवा कोई बरहक़्क़ माबूद नहीं, वह वहदहू ला शरीक अहद समद है और यह कि मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम उसके ख़ास बंदे और बरहक़्क़ रसूल हैं और उसका दीन हिदायत है। अल्लाह तआला की रहमत नाज़िल हो उन पर और उनकी आल व असहाब पर दाइमी। - त |

अल्लाह सबसे बड़ा है उन पर जो सरकशी और तक़ब्बुर करते हैं। (अल्लाह तआला हर सरकश और मुतकब्बिर पर ग़ालिब और बुलंद है। - त) मुद्दते ईं मसनवी ताख़ीर शुद मोहलते बायस्त ता ख़ूँ शीर शुद (इस मसनवी को एक मुद्दत तक ताख़ीर हुई; ख़ून को दूध बनने के लिए मुद्दत चाहिए। - त)

अल्लाह अज़्ज़वजल अपने दीन का नासिर, अपने बंदों का कफ़ील, व हसबुनल्लाहु व निअमल वकील, रसाला माहवारी रद-ए-क़ादियानी की इब्तिदा हिकमत-ए-इलाहिया ने उस वक़्त पर रखी थी कि यहाँ दो चार निपट जाहिल उसके मुरीद हो आए, मुसलमानों ने हस्बे हुक्म शरअ शरीफ़ उनसे मेल-जोल, इर्तिबात, सलाम, कलाम यकलख़्त तर्क कर दिया। दीन में फ़साद, मुसलमानों में फ़ितना पैदा करने वालों ने यह "अज़ाब-ए-अदना दूनल अज़ाब-इल-अकबर"1 (बड़े अज़ाब से क़ब्ल दुनियावी छोटा अज़ाब चखा) मुसलमानों पर हमले में अपनी चलती में कोई कमी न की, बस न चला तो मुतवातुर अर्ज़ियाँ दीं कि हमारा पानी बंद है, हम पर ज़िन्दगी तल्ख़ है, बेदार मग़ज़ हुकूमत ऐसी लग़ियात को कब सुनती, हर बार जवाब मिला कि मज़हबी उमूर में दस्त-अंदाज़ी न होगी, साइलान आप अपना इंतज़ाम करें, आख़िर बहुक़्म आनके दस्त गीरद सर-ए-शमशीर-ए-तेज़ (तेज़ तलवार का सिरा हाथ में पकड़ा। - त) एक बे-क़ैद परचे रोहिलखंड गज़ट में इश्तिहार छापा कि उमाइद-ए-शहर अगर उलमा-ए-तरफ़ैन से मुनाज़रा कराएं और वह...

---

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 21/32 पृष्ठ 597 का 742

| وضل واضل عن سبیل الاھتداء، صل علی المولی وآلہ وصحبہ ابدا ابدا، واشھد ان لا الہ الا اللہ وحدہ لا شریك لہ احدا صمدا، وان محمدا عبدہ ورسولہ بالحق ودین الھدی، صلی اللہ تعالی علیہ وعلی الہ و صحبہ دائما سرمدا۔ | جو بھی گمراہ ہو اور گمراہ کرتا ہو سیدھے طریقے سے ان سب کے خلاف۔ اور رحمت نازل فرما ہمارے آقا پر اور ان کی آل و اصحاب پر ہمیشہ ہمیشہ، اور میں گواہی دیتا ہوں کہ اللہ کے سوا کوئی برحق معبود نہیں، وہ وحدہ لا شریک احد صمد ہے اور یہ کہ محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اس کے خاص بندے اور برحق رسول ہیں اور اس کا دین ہدایت ہے۔ اللہ تعالیٰ کی رحمت نازل ہو ان پر اور ان کے آل واصحاب پر دائمی۔ ت |

اللہ اکبر علی من عتا و تکبر (اللہ تعالیٰ ہر سرکش اور متکبر پر غالب و بلند ہے۔ت) مدتے ایں مثنوی تاخیر شد مہلتے بایست تاخوں شیر شد (اس مثنوی کو ایک مدت تاخیر ہوئی، خون کے دودھ بننے کے لئے مدت چاہیے۔ ت)

اللہ عزوجل اپنے دین کا ناصر، اپنے بندوں کا کفیل، وحسبنا اللہ ونعم الوکیل، رسالہ ماہواری ردّ قادیانی کی ابتداء حکمت الٰہیہ نے اس وقت پر رکھی تھی کہ یہاں دو چار جاہلان محض اس کے مرید ہو آئے، مسلمانوں نے حسب حکم شرع شریف ان سے میل جول، ارتباط، سلام، کلام یک لخت ترک کردیا۔ دین میں فساد، مسلمانوں میں فتنہ پیدا کرنے والوں نے یہ "الْعَذَابِ الْاَدْنٰی دُوْنَ الْعَذَابِ الْاَکْبَرِ"1 (بڑے عذاب سے قبل دنیاوی چھوٹا عذاب چکھا) مسلمانوں پر حملے میں اپنی چلتی میں کوئی گئی نہ کی، بس نہ چلا تو متواتر عرضیاں دیں کہ ہمارا پانی بند ہے، ہم پر زندگی تلخ ہے، بیدار مغز حکومت ایسی لغویات کو کب سنتی، ہر بار جواب ملا کہ مذہبی امور میں دست اندازی نہ ہوگی، سائلان آپ اپنا انتظام کریں، آخر بحکم آنکہ ع دست بگیرد سر شمشیر تیز (تیز تلوار کا سرا

ہاتھ میں پکڑات) ایک بے قید پرچے روہیل کھنڈ گزٹ میں اشتہار چھاپا کہ عمائد شہر اگر علمائے طرفین سے مناظرہ کرائیں اور وہ

---

1 القرآن الکریم ۲۱/۳۲ Page 597 of 742

Fatawa Rizvia, Volume 15

...also on the condition that if both sides remain the organizers themselves, they should inform us so that we may also call the Mirzai mullahs. In this, no minute detail of abusive language, false accusations, and satanic words was spared against the dignity of the scholars of Ahl-e-Sunnat. This action was not only for those ignorant and unintelligent Mirzais but, by the help of Allah, for Mirza himself, no less than "like one who digs out his own death with his hoof" (meaning one who brings about his own destruction. -T).

He wrestled and out of ignorance struck his paw against a man with iron claws. (He provoked a wise person out of ignorance, and tested his strength against a man with iron paws. -T) But as "it may be that you hate a thing and it is good for you" (it is near that you will consider some things unpleasant and they will be better for you. -T)

God creates an evil such that our good is in it. (Allah Almighty brings such an evil in which there is our good. -T)

This became a hidden movement of goodness which initiated the intention for this treatise. The advertisement was answered with advertisements. The "fresh thoughts" (abkar-e-afkar) of Mirza Qadiani were challenged for a debate. A sketch was drawn of his terrifying statements claiming messengership, prophethood, and superiority over other Prophets, etc., which are disbelief and misguidance. Abuse was strictly avoided in response to abuse; it was only shown that your abuse today is not unique, the Qadiani has always been hurling abuses at Allah, His Messenger, previous Prophets, and the leaders of religion. Every statement was quoted from his books with page references. The content was extensive, and its publication in multiple installments was approved. It was named "Hidayat-e-Noori" in response to "Ittila-e-Zaroori". It contains the call for debate, conditions for debate, method of debate, and fundamentals of debate. This short writing encompassed several series in its luminous thread: the series of Qadiani's insults against the Lord, the Merciful Messengers, and the beloved of the Divine; the series of Qadiani's blasphemies and misguidances; the series of Qadiani's contradictions and inconsistencies; the series of Qadiani's deceptions and delusions; the series of Qadiani's ignorances and falsehoods; the series of authentications; the series of questions, and truly, the timely need requires discourse on various subjects. Most of his treatises are repetitive and of the same nature (like "dhak ke teen paat" - a proverb meaning no progress or change). Therefore, managing them into these series with a separate approach for

each treatise is better and more appropriate. Now, by the help of Allah, the beginning of the treatise is from this "Hidayat-e-Noori", and the Lord Almighty is the helper, His...

---

[1] Al-Quran Al-Karim 2/216 Page 598 of 742

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

...भी इस शर्त पर कि अगर दोनों ओर से स्वयं वही प्रबंधक रहें, तो हमें सूचित करें ताकि हम भी मिर्ज़ाई मुल्लाओं को बुला लें। इसमें सुन्नी विद्वानों की गरिमा के विरुद्ध अपशब्दों, झूठे आरोपों और शैतानी शब्दों का कोई कसर नहीं छोड़ी गई। यह कृत्य न केवल उन अज्ञानी और मंदबुद्धि मिर्ज़ाइयों के लिए, बल्कि अल्लाह की सहायता से स्वयं मिर्ज़ा के हक में "उसकी तरह जिसने अपने खुर से अपनी मौत खोद ली" (अर्थात अपनी तबाही खुद बुलाना -टी) से कम न था।

वह लड़ा और अज्ञानतावश लोहे के पंजों वाले व्यक्ति से पंजा लड़ाया। (उसने एक बुद्धिमान व्यक्ति को अज्ञानतावश छेड़ा और लोहे के पंजों वाले पुरुष से अपनी ताकत की आजमाइश की। -टी) परंतु चूंकि "हो सकता है कि तुम किसी चीज़ को नापसंद करो और वह तुम्हारे लिए बेहतर हो" - (समीप है कि तुम कुछ चीज़ों को अप्रिय समझोगे और वे तुम्हारे लिए बेहतर होंगी। -टी)

ईश्वर ऐसी बुराई पैदा करता है जिसमें हमारी भलाई होती है। (अल्लाह तआला ऐसी बुराई लाता है जिसमें हमारी भलाई हो। -टी)

यह भलाई का एक गुप्त आंदोलन बन गया जिसने इस पुस्तिका के संकल्प को गति प्रदान की। विज्ञापन का उत्तर विज्ञापनों से दिया गया। मिर्ज़ा क़ादियानी के"नए विचारों" (अफ़कार) को शास्त्रार्थ (मुनाज़रा) के लिए चुनौती दी गई। उसके भयावह बयानों - जैसे रसालत, नबुवत और अन्य नबियों पर श्रेष्ठता का दावा, जो कि कुफ़्र और गुमराह़ी है - का खाका खींचा गया। अपशब्दों के जवाब में अपशब्दों से पूरी तरह परहेज किया गया; केवल इतना दिखाया गया कि तुम्हारी आज की गाली कोई अनोखी नहीं है, क़ादियानी तो हमेशा से अल्लाह, उसके रसूल, पिछले नबियों और धर्म के इमामों को गालियां सुनाता रहा है। उसकी किताबों से पृष्ठ संख्या के संदर्भ के साथ हर इबारत दी गई। विषय व्यापक था, कई किस्तों में प्रकाशन की अनुमति मिली। इसका नाम "इत्तला-ए-ज़रूरी" के उत्तर में "हिदायत-ए-नूरी" रखा गया। इसमें शास्त्रार्थ का निमंत्रण, शास्त्रार्थ की शर्तें, शास्त्रार्थ का तरीका और शास्त्रार्थ के आधार सब मौजूद हैं। इस संक्षिप्त लेखन ने अपनी प्रकाशित श्रृंखला में कई उप-श्रृंखलाएं शामिल कीं: ईश्वरीय सत्ता, दयालु पैगंबरों और ईश्वरीय प्रियजनों के प्रति क़ादियानी के अपशब्दों की श्रृंखला; क़ादियानी के कुफ़्र और गुमराह़ी की श्रृंखला; क़ादियानी के अंतर्विरोधों और विसंगतियों की श्रृंखला; क़ादियानी के छल और प्रपंचों की श्रृंखला; क़ादियानी की अज्ञानताओं और मिथ्याओं की श्रृंखला; प्रमाणीकरण की श्रृंखला; प्रश्नों की श्रृंखला, और वास्तव में सामयिक आवश्यकता विभिन्न

विषयों पर चर्चा की मांग करती है। उसकी अधिकांश पुस्तिकाएं बार-बार वही बातें दोहराती हैं (जैसे "ढाक के तीन पात"), इसलिए प्रत्येक पुस्तिका के लिए एक अलग दृष्टिकोण के साथ इन श्रृंखलाओं का प्रबंधन करना बेहतर और उचित है। अब अल्लाह की मदद से इसी "हिदायत-ए-नूरी" से पुस्तिका का आरंभ होता है, और मौला तआला मदद करने वाला है, उसके..

---

[1] अल-कुरआन अल-करीम 2/216 पेज 598 of 742

بھی اس شرط پر کہ دونوں طرف سے خود وہی منتظم رہیں تو ہمیں اطلاع دیں کہ ہم بھی مرزائی ملانوں کو بلا لیں اور اس میں علمائے اہلسنت کی شان میں کوئی دقیقہ بدزبانی و اکاذیب بہتانی و کلمات شیطانی کا اٹھا نہ رکھا، یہ حرکت نہ فقط ان بے علم بے فہم مرزائیوں بلکہ بعونہ تعالٰی خود مرزا کے حق میں کالباحث عن حتفہ بظلفہ (اس کی طرح جو اپنی موت اپنے کھر سے کرید کر نکالے۔ ت) سے کم نہ تھی۔

ست باز و بجھل میگند پنجہ با مرد آہنیں چنگال (برفاہم وجاہل کو چھیڑا، آہنی پنجے والے مرد سے پنجہ آزمائی کی۔ ت) مگر از انجا کہ "عَسَى أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ" - قریب ہے کہ تم ناگوار سمجھو گے بعض چیزیں اور وہ تمہارے لئے بہتر ہوں گی۔ ت)

ع خدا شرے برانگیزد کہ خیر مادراں باشد (اللہ تعالٰی ایسا شر لاتا ہے جس میں ہماری خیر ہو۔ ت)

یہ ایک غیبی تحریک خیر ہو گئی جس نے اس ارادہ رسالہ کی سلسلہ جنبانی فرمادی، اشتہار کا جواب اشتہاروں سے دیا گیا۔ مناظرہ کے لئے ابکار افکار مرزا قادیانی کو پیام دیا، اس کے ہولناک اقوال ادعائے رسالت و نبوت وافضیلت من الانبیاء و غیر ہا کفر وضلال کا خاکہ اڑایا، گالیوں کے جواب میں گالی سے قطعی احتراز کیا، صرف اتنا دکھا دیا کہ تمہاری آج کی گالی نرالی نہیں، قادیانی تو ہمیشہ سے اللہ و رسول و انبیائے سابقین و ائمہ دین سب کو گالیاں سناتا رہا ہے، ہر عبارت اس کی کتابوں سے بحوالہ صفحہ مذکور ہوئی، مضمون کثیر تھا، متعدد پرچوں میں اشاعت منظور ہوئی، "ہدایت نوری بجواب اطلاع ضروری" نام رکھا گیا، اس میں دعوت مناظرہ، شرائط مناظرہ، طریق مناظرہ، مبادی مناظرہ سب کچھ موجود ہے۔ اس مختصر تحریر نے اپنی سلک منیر

میں متعدد سلاسل لئے، سلسلہ دشنام ہائے قادیانی بر حضرت ربانی و رسولان رحمانی و محبوبان یزدانی، سلسلہ کفریات وضلالات قادیانی، سلسلہ تناقضات و تھافتات قادیانی، سلسلہ دجالی و تلبیسات قادیانی، سلسلہ جہالات و بطلالات قادیانی، سلسلہ تاصیلات، سلسلہ سوالات اور واقعی وقتی ضرورت مختلف مضامین پر کلام کی مقتضی ہوتی ہیں اور اس کے اکثر رسائل الٹ پھیر کر انہیں ڈھاک کے تین پات کے حامل، لہذا ہر رسالے کے جدا گانہ رو سے انہیں سلاسل کا انتظام احسن واولیٰ۔ اب بعونہ تعالیٰ اسی ہدایت نوری سے ابتدائے رسالہ ہے اور مولیٰ تعالیٰ مدد فرمانے والا ہے، اس کے

---

[1] القرآن الکریم ۲/ ۲۱۶ Page 598 of 742

Fatawa Razawiyyah (Volume 15)

Thereafter, from time to time, it is appropriate to include tracts and articles as needed, so that whatever speech pertains to a particular series is incorporated into its sequence. For new speech that starts separately from these series, a fresh series should be established. The lashes of objections, whose number God knows, are arranged in a single series from beginning to end, and each objection is numbered separately on the margin as a 'lash' or by writing its sign 'T'.

From Muslims, by the grace of Allah Almighty, there is a definite hope for help and agreement. If the Mirza'is (Ahmadis) also abandon prejudice and look keeping the fear of God and the Day of Judgment before them, then by the help of Allah, there is hope for guidance. 'And my guidance is only with Allah; in Him I have put my trust, and to Him I turn.' And may Allah Almighty's peace and blessings be upon our Master Muhammad and his family and companions; indeed, He is the Near, the Responder.

Hidayat-e-Noori (The Luminous Guidance) in response to Itla-e-Zaroori (Necessary Information) In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and send blessings upon His noble Messenger, the Seal of the Prophets, and upon his family and all his companions.

In this, the Qadiani is invited to a debate and some of his very horrific statements are mentioned. May Allah Almighty grant the Muslims steadfastness on the True Religion and victory and success over the enemies of religion. Ameen! In the 'Rohilkhand Gazette' published on July 1, 1905, in 'Faqir Ghafrallahu', I came across an article titled 'Necessary Information' under the name of Tasawwur Husain Neechpa Band. In it, firstly, severe verbal abuse and slander were directed at the scholars of Ahl-e-Sunnat (may Allah Almighty help them); no detail of insult was spared. And finally, the city's elites were encouraged to arrange a debate between the scholars of both sides so that the truth becomes clear whichever side it is on. Every sane person knows that an unlearned 'scholar' like Mr. Neechpa Band is hardly worthy of speech or address. In fact, he is like the famous 'front of the army, tail of the storm'. The state of the army whose vanguard is this, its rear is known from the start. However, it is necessary to repel mischief from our religious brethren. Therefore, as a response to both matters, this 'Hidayat-e-Noori' is divided into two parts; Allah knows its future numbers as per need. (In the first part) a firm response to those insults given to the scholars of Ahl-e-Sunnat. Dear brothers! Beloved Muslims! Do you think we will respond to insults with insults? God forbid, never! Rather, to those sick of heart and

their self-made Messiah, Mirza Qadiani, we will show this in response to insults, we will open their eyes by showing just this: O refined-tongued ones! Your filthy insults are not something new or unique today, O Qadiani brave!

इसके बाद समय-समय पर आवश्यकतानुसार लेखों और निबंधों को शामिल करना उचित है, ताकि जो भी कथन जिस श्रृंखला से संबंधित हो, उसे उसी के अनुक्रम में शामिल किया जाए। जो नया कथन इन श्रृंखलाओं से अलग शुरू हो, उसके लिए एक नई श्रृंखला निर्धारित की जानी चाहिए। आपत्तियों के कोड़े, जिनकी संख्या ईश्वर ही जानता है, शुरू से अंत तक एक ही श्रृंखला में व्यवस्थित किए गए हैं, और प्रत्येक आपत्ति को हाशिये पर एक 'कोड़े' के रूप में या उसका संकेत 'त' लिखकर अलग से गिना गया है।

मुसलमानों से तो अल्लाह तआला के अनुग्रह से मदद और सहमति की निश्चित आशा है। यदि मिर्ज़ाई (अहमदी) भी पूर्वाग्रह छोड़कर खुदा का खौफ और फैसले के दिन को अपने सामने रखकर देखें, तो अल्लाह की मदद से मार्गदर्शन की आशा है। 'और मेरा मार्गदर्शन केवल अल्लाह के साथ है; उसी पर मैंने भरोसा किया है, और उसी की ओर मैं मुड़ता हूँ।' और अल्लाह तआला की शांति और आशीर्वाद हमारे स्वामी मुहम्मद और उनके परिवार और साथियों पर हो; वास्तव में, वह निकट है, उत्तर देने वाला है।

हिदायत-ए-नूरी (नूरी मार्गदर्शन) 'इत्तला-ए-ज़रूरी' के जवाब में अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और दयावान है। हम उनकी प्रशंसा करते हैं और उनके महान रसूल, नबियों की मुहर, और उनके परिवार और उनके सभी साथियों पर आशीर्वाद भेजते हैं।

इसमें क़ादियानी को बहस (मुनाज़रा) के लिए आमंत्रित किया गया है और उनके कुछ अत्यंत भयानक कथनों का उल्लेख किया गया है। अल्लाह अज़्ज़ वजल मुसलमानों को सत्य धर्म पर अडिगता और धर्म के शत्रुओं पर विजय और सफलता प्रदान करे। आमीन! 1 जुलाई 1905 को प्रकाशित 'रोहिलखंड गजट' में 'फ़क़ीर ग़फ़रुलहु' में तसव्वुर हुसैन नीचपा बंद के नाम से एक लेख 'ज़रूरी सूचना' (इत्तला-ए-ज़रूरी) शीर्षक से मेरी नज़र से गुज़रा। इसमें सबसे पहले सुन्नी उलेमाओं (अल्लाह उनकी मदद करे) पर कड़ी ज़बान-दराज़ी और तोहमत-तराशी की गई है; अपमान का कोई कसर नहीं छोड़ी गई। और अंत में, शहर के गणमान्य व्यक्तियों को दोनों पक्षों के विद्वानों के बीच बहस कराने के लिए प्रोत्साहित किया गया है ताकि सच जिस तरफ भी हो, ज़ाहिर हो जाए। हर बुद्धिमान व्यक्ति जानता है कि नीचपा बंद साहब जैसे अनपढ़ विद्वान, क्या बात या संबोधन के लायक हैं, बल्कि वे तो उस मशहूर कहावत की तरह हैं, 'फौज की अगारी, आँधी की पिछारी'। जिस फौज का यह

हरावल (अग्रिम दस्ता) हो, उसका पिछवाड़ा शुरू से ही ज्ञात है। फिर भी, अपने धार्मिक भाइयों से फितने (उपद्रव) को दूर करना आवश्यक है, इसलिए दोनों बातों के जवाब में यह 'हिदायत-ए-नूरी' दो भागों में विभाजित है, भविष्य में ज़रूरत के अनुसार इसके अंकों को अल्लाह ही जानता है। (पहले अंक में) उन गालियों का ठोस जवाब जो सुन्नी उलेमाओं को दी गईं। प्यारे भाइयो! अज़ीज़ मुसलमानो! क्या आप यह सोचते हैं कि हम गालियों का जवाब गालियों से देंगे? कतई नहीं, हरगिज़ नहीं! बल्कि उन दिल के बीमारों और उनके स्वयंभू मसीह मिर्ज़ा क़ादियानी को गाली के जवाब में यह दिखाएंगे, उनकी आँखें सिर्फ इतना दिखाकर खोलेंगे कि ऐ सुसंस्कृत ज़बान वालो! तुम्हारी गंदी गाली आज की कोई नई या अनोखी बात नहीं है, ऐ क़ादियानी बहादुर!

पृष्ठ 599 / 742

بعد وقتاً فوقتاً رسائل و مضامین میں حسبِ حاجت اندراج گزین مناسب، کہ جو کلام جس سلسلے کے متعلق آتا جائے بہ شمار سلسلہ اسی کی سلک میں انسلاک پائے جو نیا کلام اس سلاسل سے جدا شروع ہو اس کے لئے تازہ سلسلہ موضوع ہو۔ اعتراضات کے تازیانے جن کا شمار خدا جانے اول تا آخر ایک سلسلہ میں منضود اور ہر اعتراض حاشیہ پر تازیانہ یا اس کی علامت "ت" لکھ کر جدا معدود۔

مسلمانوں سے تو بفضلہ تعالیٰ یقینی امید مدد و موافقت ہے، مرزائی بھی اگر تعصب چھوڑ کر خوف خدا اور روزِ جزاء سامنے رکھ کر دیکھیں تو بعونہ تعالیٰ امید ہدایت ہے ومَا تَوفِیقِی اِلَّا بِاللّٰہِ عَلَیہِ تَوَکَّلْتُ وَاِلَیہِ اَنِیبُ وصلی اللہ تعالیٰ علی سیدنا محمد وآلِہ وصحبہ انہ ھو القریب المجیب۔

ہدایتِ نوری بجواب اطلاعِ ضروری بسم اللہ الرحمن الرحیم نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم خاتم النبیین وآلِہ وصحبہ اجمعین ط

اس میں قادیانی کو دعوتِ مناظرہ اور اس کے بعض سخت ہولناک اقوال کا ذکر ہے۔ اللہ عزوجل مسلمانوں کو دینِ حق پر استقامت اور اعدائے دین پر فتح و نصرت بخشے، آمین! روہیل کھنڈ گزٹ مطبوعہ یکم جولائی ۱۹۰۵ء فقیر غفرلہ میں تصور حسین نیچہ بند کے نام سے ایک مضمون بعنوان "اطلاع ضروری" نظر سے گزرا جس میں اولاً علمائے اہلسنت نصرھم اللہ تعالیٰ پر سخت زبان درازی و افتراء پردازی کی ہے، کوئی دقیقہ توہین کا باقی نہ رکھا اور آخر میں عمائدِ شہر کو ترغیب دی ہے کہ علمائے طرفین میں مناظرہ کرادیں کہ حق جس طرف ہو ظاہر ہوجائے۔ ہر ذی عقل جانتا ہے کہ نیچہ بند صاحب جیسے بے علم فاضل، کیا کلام و خطاب کے قابل، بلکہ فوج کی

اگاڑی آندھی کی پچھاڑی مشہور ہے، جس فوج کی یہ اگاڑی یہ ہر اوّل، اس کی پچھاڑی معلوم از اوّل، مگر اپنے دینی بھائیوں سے دفعِ فتنہ لازم، لہذا دونوں باتوں کے جواب کو یہ ہدایتِ نوری دو عدد پر منقسم، آئندہ حسبِ حاجت اس کے شمار کا اللہ عالم (پہلے عدد میں) ان گالیوں کا جواب متین جو علمائے اہلسنت کو دی گئیں۔ پیارے بھائیو! عزیز مسلمانوں! کیا یہ خیال کرتے ہو کہ ہم گالیوں کا جواب گالیاں دیں؟ حاشاللہ ہرگز نہیں بلکہ ان دل کے مریضوں اور ان کے ساختہ مسیح مرزا قادیانی کو گالی کے جواب میں یہ دکھائیں گے، ان کی آنکھیں صرف اتنا دکھا کر کھولیں گے کہ شستہ دہنو! تمہاری گندی گالی تو آج کی نئی نرالی نہیں، قادیانی بہادر

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

He has always been prone to hurling foul abuses at scholars and imams. Seek refuge in Allah! Let alone scholars and imams, which severe, vile, and impure abuse has he withheld from the beloved of Allah, the Messengers of Allah, and even from the Almighty Himself? This is the response to the first point of the necessary information.

In the (second issue), with the help of Allah Almighty, there is a challenge for a debate to the Qadiani Mirza. The conditions of the debate are listed therein, and the method mentioned is extremely solid, polite, and completely removed from any possibility of mischief. Unlike the Qadiani, no harshness has been placed on the opposing party in the conditions; instead, the Qadiani's reins have been loosened and his constraints opened. Along with the conditions, by the power of Allah, there are also principles that, with perfect culture and gravity, reveal the errors of misguidance and are guides for a fair debate.

It is necessary for a claimant of revelation to gather his "revelation-givers" who descend upon him day and night and combine all his current and past strength to endure the blow of truth. Yes, indeed, the Qadiani should be prepared for this difficult time when the One Almighty will send His help to the Muslims, and all the snares and intricacies of the false messianic and false revelation will be unraveled by the help of Allah.

And that is not difficult for Allah. Indeed, the help of the One Who said and Whose word is the Truth: 'Indeed, our soldiers will be the victors' (Quran 37:173), is mighty. 'And Allah will never give the disbelievers a way [to overcome] the believers' (Quran 4:141). Praise be to Allah, Lord of the worlds.	(And this is not difficult for Allah Almighty. The help of that Being is dominant Who said, and His command is true, that our prepared army alone shall prevail over them, and Allah will never give the disbelievers a path over the believers. Praise be to Allah, Lord of the worlds. - Translator)

This second issue follows immediately by the power of Allah; now, with His help, the first issue begins.

And my success is not but through Allah. Upon Him I have relied, and to Him I return. (Quran 11:88)	(And I have success only from Allah Almighty, and on Him is my trust, and to Him is my return. - Translator)

Number One

The Qadiani's vulgar abuses towards the beloved of Allah, the Messengers of Allah, and even towards Allah Almighty Himself.

O Muslims! May Allah Almighty, your Master and Protector, save you from the evil of disbelief and disbelievers. The Qadiani has made the Messenger of Allah, the Word of Allah, and the Spirit of Allah, our master Jesus son of Mary (peace and blessings be upon them), the primary target of his abuses.

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

वह हमेशा से विद्वानों और इमामों को गंदी गालियाँ देने का आदी रहा है, अल्लाह की पनाह! विद्वानों और इमामों की क्या गिनती, वह कौन सी गंभीर, नीच और अपवित्र गाली है जो उसने अल्लाह के महबूबों, अल्लाह के रसूलों, यहाँ तक कि स्वयं अल्लाह क़हार की शान में बाकी रखी है। यह ज़रूरी सूचना की पहली बात का जवाब हुआ।

(दूसरे अंक) में अल्लाह तआला की सहायता से क़ादियानी मिर्ज़ा को बहस (मुनाज़रा) की चुनौती दी गई है। इसमें बहस की शर्तें दर्ज हैं और साथ ही वह तरीका बताया गया है जो अत्यंत गंभीर, सभ्य और फ़ितने की संभावना से बिल्कुल दूर है। इसमें क़ादियानी की तरह विरोधी पक्ष पर शर्तों में कोई सख्ती नहीं बरती गई, बल्कि क़ादियानी की लगाम ढीली छोड़ दी गई और उसकी तंगी खोल दी गई। इसमें अल्लाह तआला की शक्ति से शर्तों के साथ कुछ बुनियादी सिद्धांत भी हैं जो पूर्ण शिष्टता और गंभीरता के साथ गुमराही की परतें खोलते हैं और अच्छे वाद-विवाद के मार्गदर्शक भी हैं।

एक वहा (ईश्वरीय संदेश) के दावेदार के लिए ज़रूरी है कि वह अपने उन "वहा भेजने वालों" को इकट्ठा कर ले जो रात-दिन उस पर उतरते रहते हैं और अपनी वर्तमान और पिछली सारी ताक़त मिला ले ताकि हक़ (सत्य) के प्रहार को सह सके। हाँ, हाँ, क़ादियानी को उस कठिन समय के लिए तैयार रहना चाहिए जब वाहिद क़हार (अद्वितीय सर्वशक्तिमान) मुसलमानों के लिए अपनी मदद नाज़िल फ़रमाएगा और झूठी मसीहीयत व झूठी वहा के जाल का सारा ताना-बाना अल्लाह की कृपा से खुल जाएगा।

और यह अल्लाह पर भारी नहीं है। यक़ीनन उस हस्ती की मदद प्रबल है जिसने फ़रमाया और जिसका वचन सत्य है: 'बेशक हमारा लश्कर (सेना) ही उन पर ग़ालिब रहेगा' और 'अल्लाह काफ़िरों को मोमिनों पर हरगिज़ कोई राह नहीं देगा', और तमाम तारीफ़ें अल्लाह ही के लिए हैं जो तमाम जहानों का रब है।	(और यह अल्लाह तआला पर कठिन नहीं है। उस हस्ती की मदद ग़ालिब है जिसने फ़रमाया और उसका फ़रमान हक़ है कि हमारा तैयार किया हुआ लश्कर ही उन पर ग़ालिब रहेगा, और अल्लाह तआला काफ़िरों को मोमिनों पर हरगिज़ कोई रास्ता नहीं देगा। तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का पालने वाला है। - अनु.)

यह दूसरा अंक अल्लाह तआला की शक्ति से इसके ठीक बाद आता है, अब अल्लाह की मदद से पहले अंक की शुरुआत होती है।

और मेरी तौफ़ीक़ (सफलता) सिर्फ़ अल्लाह ही की तरफ़ से है, उसी पर मैंने भरोसा किया और उसी की तरफ़ मैं रुजू करता हूँ (लौटता हूँ)।	(और मुझे सिर्फ़ अल्लाह तआला से तौफ़ीक़ है और उसी पर भरोसा है और उसी की तरफ़ मेरा लौटना है। - अनु.)

पहला अंक

अल्लाह के महबूबों, अल्लाह के रसूलों यहाँ तक कि स्वयं अल्लाह अज़्ज़-ओ-जल्ल पर क़ादियानी की भद्दी गालियाँ।

मुसलमानों! अल्लाह तआला तुम्हारा मालिक और मौला है, वह तुम्हें कुफ़्र और काफ़िरों के शर (बुराई) से बचाए। क़ादियानी ने सबसे ज़्यादा अपनी गालियों का निशाना अल्लाह के रसूल, कलिमतुल्लाह और रूहुल्लाह हज़रत ईसा इब्न मरयम (अ़लैहिमुस्सलाम) को बनाया है।

ہمیشہ سے علماء و ائمہ کو سڑی گالیاں دینے کا دھنی ہے، استغفر اللہ! علماء و ائمہ کی کیا گنتی، وہ کون سی شدید خبیث ناپاک گالی ہے جو اس نے اللہ کے محبوبوں، اللہ کے رسولوں بلکہ خود اللہ واحد قہار کی شان میں اٹھا رکھی ہے، یہ اطلاع ضروری کی پہلی بات کا جواب ہوا۔

(دوسرے عدد) میں بعونہ تعالٰی قادیانی مرزا کو دعوت مناظرہ ہے، اس میں شرائط مناظرہ مندرج ہیں اور نیز اس کا طریق مذکور ہے جو نہایت متین و مہذب اور احتمال فتنہ سے یکسر دور ہے اس میں قادیانی کی طرح فریق مقابل پر شرائط میں کوئی سختی نہ رکھی گئی بلکہ قادیانی کی باگ ڈھیلی کی اور اس کی تنگی کھول دی گئی ہے، اس میں بحولہ تعالٰی شرائط کے ساتھ مبادی بھی ہیں جو کمال تہذیب و متانت سے ضلالت ضلال کے کاشف اور مناظرہ حسنہ کے بادی بھی ہیں۔

ایک مدعی وحی کو لازم کہ اپنے وحی کنندوں کو جو رات دن اس پر اترتے رہتے ہیں جمع کر رکھے اور اپنی حال کی اور پچھلی قوت سب حق کا وار سہارنے کے لئے ملا لے۔ ہاں ہاں قادیانی کو تیار ہونا چاہیے اس سخت وقت کے لئے جب واحد قہار اپنی مدد مسلمانوں کے لئے نازل فرمائے گا اور جھوٹی مسیحی جھوٹی وحی کا سب جال پیچ بعونہ کھل جائے گا۔

وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللهِ بِعَزِيْزٍ لَقَدْ عَزَّ نَصْرُ مَنْ قَالَ وَقَوْلُهُ الْحَقُّ اِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغٰلِبُوْنَ وَلَنْ يَّجْعَلَ اللهُ لِلْكٰفِرِيْنَ عَلَى الْمُؤْمِنِيْنَ سَبِيْلًا وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ۔ (اور یہ اللہ تعالٰی پر گراں نہیں، اس ذات کی مدد غالب جس نے فرمایا اور اس کا فرمان برحق ہے کہ ہمارا تیار کردہ لشکر ہی ان پر غالب رہے گا، اور اللہ تعالٰی کافروں کو مومنوں پر ہرگز راہ نہ دے گا، الحمد للہ رب العالمین۔ت)

یہ دوسرا عدد بحولہ تعالٰی اس کے متصل ہی آتا ہے، اب بعونہ تعالٰی پہلے عدد کا آغاز ہوتا ہے۔

وَمَا تَوْفِيْقِیْٓ اِلَّا بِاللّٰہِ عَلَیْہِ تَوَکَّلْتُ وَ اِلَیْہِ اُنِیْبُ۔ (اور مجھے صرف اللہ تعالیٰ سے توفیق ہے اور اسی پر بھروسا ہے اور اسی کی طرف میرا لوٹنا ہے۔ت)

عدد اول

اللہ کے محبوبوں، اللہ کے رسولوں حتی کہ خود اللہ عزوجل پر قادیانی کی لچے دار گالیاں

مسلمانو! اللہ تعالیٰ تمہارا مالک و مولیٰ تمہیں کفر و کافرین کے شر سے بچائے، قادیانی نے سب سے زیادہ اپنی گالیوں کا تختہ مشق رسول اللہ وکلمتہ اللہ و روح اللہ سیدنا عیسیٰ بن مریم علیہما الصلوۃ والسلام کو (بنایا ہے)۔

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

...has made [himself] and indeed he needed it; he has become the likeness of Jesus, rather the descent of Jesus or in other words the incarnation (avatar) of Jesus. He attributes all qualities of Jesus to himself, but in reality, he finds himself devoid of all the praiseworthy qualities of the True Messiah and finds that holy and blessed Messenger free from all his own publicised vices. Therefore, it was necessary for him to completely deny his miracles and perfections and shower his own hideous habits and vile states upon him, only then would becoming an incarnation fit well. If I were to collect his insults here, they would fill volumes; therefore, a handful from his heap is presented here for observation.

Section One Qadiani's Insults against the Messenger of Allah, Jesus son of Mary, and his mother (peace and blessings be upon them)

Tazyana 1 to 3 (1): In Ijaz-e-Ahmadi p. 13, he clearly wrote: "The Jews have such strong objections against Jesus that even we are surprised in responding, without saying that Jesus is certainly a prophet because the Quran has declared him a prophet and no argument can be established for his prophethood; rather, several arguments are established for the invalidation of his prophethood. Here, along with Jesus, a blow is also dealt to the Great Quran that it is telling such a false thing for the invalidation of which multiple arguments are established."

T 4 & 5-(2): Ibid. p. 44: "Sometimes ^(Note) you also used to have satanic inspirations."

T 6-(3): Ibid. p. 24: "Most of his prophecies are full of errors." This too is an explicit denial of Jesus's prophethood because Qadiani himself says on page 5 of his self-made 'Kashti' (The Ark): "It is not possible for the prophecies of prophets to be averted."

T 7: Also regarding Lekh Ram's prophecy at the end of Dafa-ul-Wasawis p. 7, he says: "For a person to turn out false in his prophecy is the greatest of all disgraces."

T 8: In the Supplement to Anjam-e-Atham p. 27, he said: "Is there any other name for humiliation than that whatever he said did not come true?"

T 9: And in his self-made 'Kashti', he writes about himself on p. 6: "Even if someone dies searching, they will not find any such..."

Note: This is his own belief which he has ostensibly blamed on the Gospel; he himself considers it proven by Hadith in his writings. Its explanation will come later, God willing.

फ़तावा रज़विया (खण्ड १५)

...बनाया है और वास्तव में उसे इसकी आवश्यकता भी थी, वह मसील-ए-ईसा बल्कि नुज़ूल-ए-ईसा या दूसरे शब्दों में ईसा का अवतार बना है, ईसा के सभी गुण अपने में बताता है और वास्तविकता देखें तो मसीह सादिक़ के सभी प्रशंसनीय गुणों से स्वयं को खाली और अपने सभी सार्वजनिक दोषों से उस पाक मुबारक रसूल को पवित्र पाता है, इसलिए आवश्यक हुआ कि उनके चमत्कारों, उनकी पूर्णताओं का एक साथ इनकार करे और अपनी सभी घृणित आदतों, नीच स्थितियों की उन पर बौछार करे तभी तो अवतार बनना ठीक बैठे। यदि मैं यहाँ उसकी गालियाँ एकत्र करूँ तो दफ़्तर भर जाएँ, अतः उसकी ढेरी में से मुट्ठी भर नमूना अवलोकन के लिए प्रस्तुत है।

अध्याय एक अल्लाह के रसूल ईसा इब्न मरियम और उनकी माँ (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) पर क़ादियानी की गालियाँ

ताज़ियाना १ से ३ (१): एजाज़-ए-अहमदी पृ. १३ पर स्पष्ट लिखा कि: "यहूदी ईसा के बारे में इतने प्रबल आक्षेप रखते हैं कि हम भी उत्तर देने में चकित हैं, बिना यह कहे कि ईसा अवश्य नबी हैं क्योंकि क़ुरआन ने उन्हें नबी घोषित किया है और उनकी नबूवत पर कोई दलील स्थापित नहीं हो सकती बल्कि नबूवत के खंडन पर कई दलीलें स्थापित हैं। यहाँ ईसा के साथ महान क़ुरआन पर भी प्रहार किया गया कि वह ऐसी असत्य बात बता रहा है जिसके खंडन पर कई दलीलें स्थापित हैं।"

त ४ और ५-(२): पूर्ववत पृ. ४४: "कभी ^(नोट) आपको शैतानी प्रेरणा भी होती थी।"

त ६-(३): पूर्ववत पृ. २४: "उनकी अधिकांश भविष्यवाणियाँ त्रुटियों से भरी हैं।" यह भी स्पष्ट रूप से ईसा की नबूवत का इनकार है क्योंकि क़ादियानी स्वयं अपनी बनाई हुई 'कश्ती' (नौका) के पृ. ५ पर कहता है: "यह संभव नहीं कि नबियों की भविष्यवाणियाँ टल जाएँ।"

त ७: इसके अलावा लेख राम की भविष्यवाणी के अंत में दफ़-उल-वसाविस पृ. ७ पर कहता है: "किसी मनुष्य का अपनी भविष्यवाणी में झूठा निकलना सभी अपमानों से बढ़कर अपमान है।"

त ८: ज़मीमा अंजाम-ए-आथम पृ. २७ पर कहा: "क्या इसके अतिरिक्त किसी और चीज़ का नाम अपमान है कि जो कुछ उसने कहा वह पूरा न हुआ?"

त ९: और अपनी बनाई 'कश्ती' में अपने बारे में पृ. ६ पर लिखता है: "यदि कोई ढूँढते-ढूँढते मर भी जाए तो ऐसी कोई..."

नोट: यह स्वयं उनका अपना अक़ीदा (आस्था) है जिसे ज़ाहिर तौर पर इंजील के सिर मढ़ा है, स्वयं इसे अपने यहाँ हदीस से प्रमाणित मानता है। इसका विवरण इंशा अल्लाह आगे आएगा।

पृष्ठ ७४२ का ६०१

بنایا ہے اور واقعی اسے اس کی ضرورت بھی تھی، وہ مثیل عیسیٰ بلکہ نزول عیسیٰ یا دوسرے لفظوں میں عیسیٰ کا اوتار بنا ہے، عیسیٰ کے تمام اوصاف اپنے میں بتاتا ہے اور حقیقت دیکھئے تو مسیح صادق کی جمیع اوصافِ حمیدہ سے اپنے آپ کو خالی اور اپنے تمام شائع ذمیمہ سے اس پاک مبارک رسول کو منزہ پاتا ہے لہذا ضرور ہوا کہ ان کے معجزات، ان کے کمالات سے یک لخت انکار اور اپنی تمام شنیع خصلتوں، ذمیم حالتوں کی ان پر بوچھاڑ کرے جب تو اوتار بننا ٹھیک اترے۔ میں یہاں اس کی گالیاں جمع کروں تو دفتر ہو لہذا اس کی خروار سے مشتِ نمونہ پیشِ نظر ہو۔

فصل اول رسول اللہ عیسیٰ بن مریم اور انکی ماں علیہما الصلوۃ والسلام پر قادیانی کی گالیاں

تازیانہ ۱ تا ۳(۱): اعجاز احمدی ص ۱۳ پر صاف لکھ دیا کہ : "یہود عیسیٰ کے بارے میں ایسے قوی اعتراض رکھتے ہیں کہ ہم بھی جواب میں حیران ہیں، بغیر اس کے کہ یہ کہہ دیں کہ ضرور عیسیٰ نبی ہے کیونکہ قرآن نے اس کو نبی قرار دیا ہے اور کوئی دلیل ان کی نبوت پر قائم نہیں ہو سکتی بلکہ ابطال نبوت پر کئی دلائل قائم ہیں۔ یہاں عیسیٰ کے ساتھ قرآن عظیم پر بھی جڑ دی کہ وہ ایسی باطل بات بتارہا ہے جس کے ابطال پر متعدد دلائل قائم ہیں۔"

ت ۴ و ۵-(۲): ایضاً ص ۴۴: "کبھی عہ آپ کو شیطانی الہام بھی ہوتے تھے۔"

ت ۶-(۳): ایضاً ص ۲۴: "ان کی اکثر پیشگوئیاں غلطی سے پر ہیں۔" یہ بھی صراحتہً نبوت عیسیٰ سے انکار ہے کیونکہ قادیانی خود اپنی ساختہ کشتی ص ۵ پر کہتا ہے: "ممکن نہیں کہ نبیوں کی پیشین گوئیاں ٹل جائیں۔"

ت ۷: نیز پیشگوئی لیکھرام آخر دافع الوساوس ص ۷ پر کہتا ہے: "کسی انسان کا اپنی پیشگوئی میں جھوٹا نکلنا تمام رسوائیوں سے بڑھ کر رسوائی ہے۔"

ت ۸: ضمیمہ انجام آتھم ص ۲۷ پر کہا: "کیا اس کے سوا کسی اور چیز کا نام ذلت ہے کہ جو کچھ اس نے کہا وہ پورا نہ ہوا۔"

ت ۹: اور کشتی ساختہ میں اپنی نسبت یوں لکھتا ہے ص ۶ : "اگر کوئی تلاش کرتا کرتا مر بھی جائے تو ایسی کوئی

عہ : یہ خود ان کا اپنا عقیدہ ہے بظاہر انجیل کے سر تھوپا ہے، خود اسے اپنے یہاں حدیث سے ثابت مانتا ہے۔ اس کا بیان ان شاء اللہ آگے آتا ہے۔

Fatawa Rizvia Volume 15

"The prophecy that came out of my mouth will not meet the air [i.e., will not go unfulfilled] about which he can say it went empty." So the meaning is that for him, there is great honor, and for Sayyiduna 'Isa (Jesus), peace and blessings be upon him, there is such disgrace and humiliation that there is no greater ignominy. May the curse of Allah be upon the wrongdoers.

T 10 to 12 (4): Dafi' al-Bala Title Page p. 3: "We certainly know Messiah as a righteous man that among most people of his time he was indeed good, Allah knows best, but he was not the true Savior."

The Messenger of Allah, and that too from among those five resolute Messengers (Ulul-'Azm) who are superior to all messengers—namely Ibrahim, Nuh, Musa, 'Isa, and Muhammad (peace be upon him and them)—his worth in [Mirza Qadiani's] eyes is only that he was a righteous man. This doesn't even fully describe the lowliest servants of their pure dust. The point is the same: that Jesus's prophethood is false; he was just a good person, and not even such that he could truly be a cause of salvation for others. Rather, the true savior was the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and now the Qadiani says adjacent to this: "The true Savior is he who was born in Hijaz and has now come, but in the form of manifestation as the humble Ghulam Ahmad from Qadian."

T 13. (5): Then up to here, it was certain that Jesus was a righteous man and better than many of his contemporaries because it was said with "certainly" and "indeed". Moving to the note, even that certainty vanished. On the same page, it says: "This statement of ours is merely by way of good suspicion, otherwise it is possible that during Jesus's time, some righteous people were even superior to Jesus in their righteousness." O Glory be to Allah!

Faith and certainty should be the character; what use will your good suspicion be? (T: Solid faith should be a person's character; mere good suspicion will not help you.)

T 14. (6): Then together with that, God's law also became deficient and finished. On p. 4 of the same, he said: "Jesus did not bring any complete law."

T 15 to 17. (7): Stains of wine-drinking and various types of misconduct were also cast upon Jesus's righteousness, ibid p. 4. "The righteousness of Messiah is not proven to be greater than other righteous people of his time; rather, Yahya (John) has a superiority over him because he (i.e., Yahya) did not drink wine, and it was never

heard that some prostitute woman applied perfume on his head with her earned money or touched his body with her hands and hair, or some unrelated young woman served him. For this reason, Yahya's name in the Quran is kept as 'Hasur' (chaste/abstinent), but not for Messiah because such stories prevented the keeping of that name."

फ़तावा रज़विया जिल्द 15

"मेरे मुँह से जो पेशीनगोई (भविष्यवाणी) निकली वह हवा से नहीं मिलेगी [यानी व्यर्थ नहीं जाएगी] जिसके बारे में वह कह सके कि खाली गई।" तो मतलब यह हुआ कि उसके लिए तो भारी इज़्ज़त है और सैयदना ईसा अलैहिस्सलातु वस्सलाम के लिए वह ख्वारी और ज़िल्लत है जिससे बढ़कर कोई रुसवाई नहीं। ज़ालिमों पर अल्लाह की लानत हो।

त 10 से 12 (4) : दाफे अल-बला टाइटल पेज पृ. 3: "हम मसीह को बेशक रास्तबाज़ (सच्चा/नेक) आदमी जानते हैं कि अपने ज़माने के अक्सर लोगों से अलबत्ता अच्छा था, वल्लाहु आलम (अल्लाह बेहतर जानता है), मगर वह हकीकी मुंजी (सच्चा उद्धारकर्ता) न था।"

अल्लाह के रसूल, और वह भी उन पाँच उलुल-अज़्म मुर्सलीन में से जो तमाम रसूलों से अफ़ज़ल हैं यानी इब्राहिम व नूह व मूसा व ईसा व मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि व आलिहिम वसल्लम—उसकी (ईसा अलैहिस्सलाम की) सिर्फ़ इतनी कद्र है कि एक रास्तबाज़ आदमी था जो उनकी खाक-ए-पाक के अदना गुलामों का भी पूरा वस्फ़ नहीं, तो बात क्या, वही कि ईसा की नुबुव्वत बातिल (झूठी) है, फ़कत एक नेक शख्स था वह भी न ऐसा कि दूसरे को नजात (मुक्ति) मिलने का वाकयी सबब हो सके बल्कि हकीकी नजात देने वाले नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम थे, और अब कादियानी है कि इसी के मुत्तसिल (साथ लगा हुआ) कहता है कि "हकीकी मुंजी वह है जो हिजाज़ में पैदा हुआ था और अब आया मगर बरूज़ के तौर पर खाकसार गुलाम अहमद अज़ कादियान"।

त 13. (5) : फिर यहाँ तक तो ईसा का एक रास्तबाज़ आदमी और अपने बहुत अहले-ज़माना से अच्छा होना यकीनी था कि "बेशक" और "अलबत्ता" के साथ कहा, नोट में चलकर वह यकीन भी ज़ाइल (खत्म) हो गया, इसी सफ़ह पर कहा "यह हमारा बयान महज़ नेक-ज़नी (अच्छे गुमान) के तौर पर है वरना मुमकिन है कि ईसा के वक्त में बाज़ रास्तबाज़ अपनी रास्तबाज़ी में ईसा से भी आला हों।" ऐ सुब्हान अल्लाह!

ईमाँ यकीं शआर बबायद हुस्ने ज़न तो चकार आयद (पुख्ता ईमान इंसान का शआर होना चाहिए, सिर्फ़ अच्छा गुमान तेरे क्या काम आएगा। त)

त 14. (6): फिर साथ लगे खुदा की शरीअत भी नाकिस (अधूरी) वह तमाम हो गई, इसी के पृ. 4 पर कहा "ईसा कोई कामिल शरीअत न लाए थे।"

त 15 से 17. (7): ईसा की रास्तबाज़ी पर शराबखोरी और अन्वा-ओ-अक़्साम (तरह-तरह) की बद-अतवारी (बुरे व्यवहार) के दाग भी लग गए, ऐज़न (यही) पृ. 4। मसीह की रास्तबाज़ी अपने ज़माने में दूसरे रास्तबाज़ों से बढ़कर साबित नहीं होती बल्कि यहया को उन पर एक फ़ज़ीलत है क्योंकि वह (यानी यहया) शराब नहीं पीता था और कभी न सुना कि किसी फ़ाहिशा (वेश्या) औरत ने अपनी कमाई के माल से उसके सर पर इत्र मला था या हाथों और अपने सर के बालों से उसके बदन को छुआ था या कोई बे-ताल्लुक जवान औरत उसकी खिदमत करती थी, इसी वजह से कुरआन में यहया का नाम 'हसूर' रखा गया मगर मसीह का न रखा क्योंकि ऐसे किस्से इस नाम के रखने से मानिअ (बाधक) थे।

पृष्ठ 602 / 742

"پیشگوئی جو میرے منہ سے نکلی ہوا سے نہیں ملے گی جس کی نسبت وہ کہہ سکتا ہو کہ خالی گئی۔" تو مطلب یہ ہوا کہ اس کے لئے تو بھاری عزت ہے اور سیدنا عیسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام کے لئے وہ خواری و ذلت ہے جس سے بڑھ کر کوئی رسوائی نہیں۔ الا لعنۃ اللہ علی الظلمین۔

ت ۱۰ تا ۱۲ (۴) : دافع البلاء ٹائٹل پیج ص ۳: "ہم مسیح کو بیشک راستباز آدمی جانتے ہیں کہ اپنے زمانہ کے اکثر لوگوں سے البتہ اچھا تھا، واللہ اعلم، مگر وہ حقیقی منجی نہ تھا۔"

رسول اللہ اور وہ بھی ان پانچ مرسلین اولوالعزم سے کہ تمام رسولوں سے افضل ہیں یعنی ابراہیم و نوح و موسیٰ و عیسیٰ و محمد صلی اللہ علیہ وعلیہم وسلم اس کی صرف اتنی قدر ہے کہ ایک راستباز آدمی تھا جو ان کی خاک پاک ادنیٰ غلاموں کا بھی پورا وصف نہیں تو بات کیا، وہی کہ عیسیٰ کی نبوت باطل ہے فقط ایک نیک شخص تھا وہ بھی نہ ایسا کہ دوسرے کو نجات ملنے کا واقعی سبب ہو سکے بلکہ حقیقی نجات دہندہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تھے، اور اب قادیانی ہے کہ اسی کے متصل کہتا ہے کہ " حقیقی منجی وہ ہے جو حجاز میں پیدا ہوا تھا اور اب آیا مگر بروز کے طور پر خاکسار غلام احمد از قادیان"۔

ت ۱۳۔ (۵) : پھر یہاں تک تو عیسیٰ کا ایک راستباز آدمی اور اپنے بہت اہل زمانہ سے اچھا ہونا یقینی تھا کہ بیشک اور البتہ کے ساتھ کہا، نوٹ میں چل کر وہ یقین بھی زائل ہو گیا، اسی صفحہ پر کہا " یہ ہمارا بیان محض نیک ظنی کے طور پر ہے ورنہ ممکن ہے کہ عیسیٰ کے وقت میں بعض راستباز اپنی راستبازی میں عیسیٰ سے بھی اعلیٰ ہوں۔ " اے سبحان اللہ!

ایماں یقین شعار بباید حسن ظن تو چکار آید (پختہ ایمان انسان کا شعار ہونا چاہیے صرف اچھا گمان تیرے کیا کام آئے گا۔ ت)

ت ۱۴۔ (۶): پھر ساتھ لگے خدا کی شریعت بھی ناقص وہ تمام ہو گئی، اسی کے ص ۴ پر کہا "عیسیٰ کوئی کامل شریعت نہ لائے تھے۔"

ت ۱۵ تا ۱۷۔ (۷) : عیسیٰ کی راستبازی پر شراب خوری اور انواع انواع بد اطواری کے داغ بھی لگ گئے، ایضاً ص ۴۔ مسیح کی راستبازی اپنے زمانے میں دوسرے راستبازوں سے بڑھ کر ثابت نہیں ہوتی بلکہ یحییٰ کو اس پر ایک فضیلت ہے کیونکہ وہ (یعنی یحییٰ) شراب نہیں پیتا تھا اور کبھی نہ سنا کہ کسی فاحشہ عورت نے اپنی کمائی کے مال سے اس کے سر پر عطر ملا تھا یا ہاتھوں اور اپنے سر کے بالوں سے اس کے بدن کو چھوا تھا یا کوئی بے تعلق جوان عورت اس کی خدمت کرتی تھی، اسی وجہ سے قرآن میں یحییٰ کا نام حصور رکھا گیا مگر مسیح کا نہ رکھا کیونکہ ایسے قصے اس نام کے رکھنے سے مانع تھے۔

Fatawa Rizviya Volume 15

T-18 to 20. (8): In the same accursed story in his pamphlet "Zamima Anjam-e-Atham," page 7, he wrote: "Your inclination and companionship with prostitutes might be because of ancestral suitability (meaning Jesus was also the offspring of such people), otherwise no pious person would give a young prostitute the opportunity to place her impure hands on his head and rub the filthy perfume of earnings from adultery on his head, and rub her hair on his feet. Those who understand should realize what kind of character such a person would have."

T-21 to 36: From page 4 to page 8 of the same pamphlet, under the guise of a debate, he vented his bitter heart's frustrations. This Qadiani Dajjal gave titles like 'ignorant Israeli' 11, 'mischievous' 12, 'cunning' 13, 'senseless' 14, 'womanly-minded' 15, 'obscene-speaker' 16, 'foul-mouthed' 17, 'sharp' 18, 'liar' 19, 'thief' 18, 'very weak in scientific 19 and practical 20 strength,' 'brain-damaged' 21, 'giver of dirty abuses' 22, 'unfortunate' 23, 'foul-tongued' 24, 'follower of Satan' 25, etc., to the true Messiah of Allah Almighty, Jesus son of Mary.

T-37 (26): He clearly wrote on page 6, "The truth is that no miracle was performed by you."

T-38 (27): "In that time, great signs appeared from a pond; even if a miracle happened through you, it was not yours but the pond's. In your hand, there was nothing but trickery and deception."

T-39 & 40. (28): To the extent that on page 7 he wrote: "Your family is also very pure and holy; three of your paternal and maternal grandmothers were adulteresses and vile women, from whose blood your existence came. To Allah we belong and to Him we shall return. It is the forbearance of the All-Powerful God that such impure abuses are given to the Messenger of Allah under various pretexts [Ah*] and without pretexts, and the heavens do not split apart. What to speak of those sophisticated insults that the 'Neechaband' [hubble-bubble pipe maker] sahib gave to the scholars of the Ahl-e-Sunnat; their master has reached up to the maternal and paternal grandmothers. May the curse of Allah be upon the wrongdoers."

T-41 to 44. (29): He was the son of the pure virgin Mary the Truthful, the Word of Allah, whom Allah created without a father as a sign for the whole world. The Qadiani counted grandmothers for him, and in one place he even wrote of his grandfather, and also mentioned real brothers and biological sisters. It is obvious that a

grandfather, grandmother, real sisters, and biological brothers can only belong to someone who has a father, from whose sperm he was formed. Then where does being born without a father remain? This is a denial of the Great Quran and a severe insult to the pure and chaste Mary.

T-45: On page 16 of "Kashti-e-Noah" he wrote: "As for the Messiah, I even respect his four brothers. The Messiah's..."

[Ah*]: A wicked pretext of debate; its rebuttal will follow shortly.

फ़तावा रिज़विया, खंड १५

टी-१८ से २०. (८): उसी शापित कहानी को अपनी पुस्तिका "ज़मीमा अंजाम-ए-आथम" के पृष्ठ ७ पर इस प्रकार लिखा है: "वेश्याओं के प्रति आपका झुकाव और संगति शायद इसलिए हो क्योंकि इसमें पुश्तैनी समानता है (अर्थात ईसा भी इन्हीं की संतान थे), अन्यथा कोई भी परहेज़गार व्यक्ति एक जवान वेश्या को यह अवसर नहीं दे सकता कि वह अपने नापाक हाथ उसके सिर पर रखे और व्यभिचार की कमाई का अपवित्र इत्र उसके सिर पर मले, और अपने बाल उसके पैरों पर रगड़े। समझने वाले समझ लें कि ऐसा व्यक्ति किस चरित्र का हो सकता है।"

टी-२१ से ३६: इसी पुस्तिका के पृष्ठ ४ से पृष्ठ ८ तक, बहस की आड़ में, उसने अपने जले हुए दिल के फफोले खूब फोड़े हैं। इस कादियानी दज्जाल ने अल्लाह तआला के सच्चे मसीह ईसा इब्न मरियम को 'अज्ञानी इस्राइली' ११, 'शरारती' १२, 'चालाक' १३, 'बुद्धिहीन' १४, 'जनानी सोच वाला' १५, 'अश्लील भाषी' १६, 'अपशब्द बोलने वाला' १७, 'धूर्त' १८, 'झूठा' १९, 'चोर' १८, 'वैज्ञानिक १९ और व्यावहारिक २० शक्ति में बहुत कमजोर', 'मस्तिष्क विकार वाला' २१, 'गंदी गालियाँ देने वाला' २२, 'अभागा' २३, 'अपभ्रंश' २४, 'शैतान का अनुयायी' २५ आदि उपाधियाँ दीं।

टी-३७ (२६): पृष्ठ ६ पर स्पष्ट लिख दिया, "सच्चाई तो यह है कि आपसे कोई चमत्कार नहीं हुआ।"

टी-३८ (२७): "उस समय एक तालाब से बड़े-बड़े चिन्ह प्रकट होते थे; यदि आपसे कोई चमत्कार हुआ भी, तो वह आपका नहीं बल्कि उस तालाब का था। आपके हाथ में छल-कपट के सिवा कुछ नहीं था।"

टी-३९ और ४०. (२८): यहाँ तक कि पृष्ठ ७ पर लिखा: "आपका परिवार भी अत्यंत पवित्र और पावन है; आपकी तीन दादियाँ और नानियाँ व्यभिचारी और नीच स्त्रियाँ थीं, जिनके रक्त से आपका अस्तित्व हुआ। हम अल्लाह के हैं और हमें उसी की ओर लौटकर जाना है। यह उस कहार ईश्वर का धैर्य है कि अल्लाह के रसूल को बहानों [अ*] और बिना बहानों के ये नापाक गालियाँ दी जा रही हैं और आसमान नहीं फटता। उन गंभीर शापित गालियों के सामने उन लच्छेदार गालियों का क्या ज़िक्र जो नीचाबंद साहब ने अहल-ए-सुन्नत के विद्वानों को दीं, उनके पीर तो नानी-दादी तक पहुँच गए। अत्याचारियों पर अल्लाह की लानत हो।"

टी-४१ से ४४. (२९): वह पवित्र कुंवारी मरियम सिद्दीका के पुत्र, कलिमतुल्लाह थे, जिन्हें अल्लाह ने बिना पिता के पूरी दुनिया के लिए एक निशानी के रूप में पैदा किया। कादियानी ने उनके लिए

दादियाँ भी गिना दीं, और एक जगह उनके दादा के बारे में भी लिखा है, और सगे भाइयों और बहनों का भी उल्लेख किया है। ज़ाहिर है कि दादा, दादी, सगी बहनें और सगे भाई उसी के हो सकते हैं जिसका पिता हो, जिसके वीर्य से वह बना हो। फिर बिना पिता के पैदा होना कहाँ रहा? यह महान कुरान का खंडन और पवित्र मरियम के प्रति घोर अपमान है।

टी-४५: "कश्ती-ए-नूह" के पृष्ठ १६ पर लिखा: "मसीह तो मसीह हैं, मैं उनके चारों भाइयों का भी सम्मान करता हूँ। मसीह की..."

[अ*]: बहस का एक दुष्ट बहाना है, इसका खंडन शीघ्र ही आएगा।

पृष्ठ ६०३/७४२

ت ۱۸ تا ۲۰۔ (۸): اسی ملعون قصے کو اپنے رسالہ ضمیمہ انجام آتھم ص ۷ میں یوں لکھا: "آپ کا کنجریوں سے میلان اور صحبت بھی شاید اسی وجہ سے ہو کہ جدّی مناسبت درمیان ہے (یعنی عیسیٰ بھی ایسوں ہی کی اولاد تھے) ورنہ کوئی پرہیزگار انسان ایک جوان کنجری کو یہ موقع نہیں دے سکتا کہ وہ اس کے سر پر اپنے ناپاک ہاتھ لگاوے اور زنا کاری کی کمائی کا پلید عطر اس کے سر پر ملے اور اپنے بالوں کو اس کے پیروں پر ملے، سمجھنے والے سمجھ لیں کہ ایسا انسان کس چلن کا آدمی ہو سکتا ہے۔"

ت ۲۱ تا ۳۶: اسی رسالہ ص ۴ سے ص ۸ تک مناظرہ کی آڑ لے کر خوب ہی جلے دل کے پھپھولے پھوڑے ہیں۔ اللہ عزوجل کے سچے مسیح عیسیٰ بن مریم کو نادان ۱۱ اسرائیلی، شریر ۱۲، مکار ۱۳، بد عقل ۱۴، زنا نے خیال والا ۱۵ فحش گو ۱۶، بد زبان ۱۷، کٹیل ۱۸، جھوٹا ۱۹، چور ۱۸، علمی ۱۹ عملی ۲۰ قوت میں بہت کچا، خلل دماغ والا ۲۱، گندی گالیاں دینے والا ۲۲، بد قسمت ۲۳، نزافربی ۲۴، پیرو شیطان ۲۵ وغیرہ وغیرہ خطاب اس قادیانی دجال نے دیئے۔

ت ۳۷ (۲۶): صاف لکھ دیا ص ۶ "حق بات یہ ہے کہ آپ سے کوئی معجزہ نہ ہوا۔"

ت ۳۸ (۲۷): "اس زمانے میں ایک تالاب سے بڑے بڑے نشان ظاہر ہوتے تھے، آپ سے کوئی معجزہ ہوا بھی ہو تو آپ کا نہیں اس تالاب کا ہے، آپ کے ہاتھ میں سوا مکر و فریب کے کچھ نہ تھا۔"

ت ۳۹ و ۴۰۔ (۲۸): انتہا یہ کہ ص ۷ پر لکھا: آپ کا خاندان بھی نہایت پاک و مطہر ہے، تین دادیاں اور نانیاں آپ کی زنا کار اور کبی عورتیں تھیں جن کے خون سے آپ کا وجود ہوا۔ انّا للہ وانّا الیہ

راجعون۔ خدائے قہار کا حلم کہ رسول اللہ کو بحیلہ عہ وبے حیلہ یہ ناپاک گالیاں دی جاتی ہیں اور آسمان نہیں پھٹتا۔ ان شدید ملعون گالیوں کے آگے ان لچھے دار شرفتوں کا کیا ذکر جو نیچہ بند صاحب نے علماء اہلسنّت کو دیں ان کا پیر تو نانی دادی تک کی دے چکا۔ الا لعنة اللہ علی الظلمین۔

ت ۴۱ تا ۴۴۔ **(۲۹):** وہ پاک کنواری مریم صدیقہ کا بیٹا کلمتہ اللہ جسے اللہ نے بے باپ کے پیدا کیا نشان سارے جہان کے لئے۔ قادیانی نے اس کے لئے دادیاں بھی گنا دیں، اور ایک جگہ اس کا دادا بھی لکھا ہے اور اس کے حقیقی بھائی سگی بہنیں بھی لکھی ہیں، ظاہر ہے کہ دادا، دادی، حقیقی بہنیں، سگے بھائی اسی کے ہو سکتے ہیں جس کے لئے باپ ہو، جس کے نطفے سے وہ بنا ہو، پھر بے باپ کے پیدا ہونا کہاں رہا؟ یہ قرآن عظیم کی تکذیب اور طیبہ طاہرہ مریم کو سخت گالی ہے۔

ت ۴۵: کشتی ساختہ ص ۱۶ پر لکھا: "مسیح تو مسیح ہیں اس کے چاروں بھائیوں کی بھی عزت کرتا ہوں۔ مسیح کی

عہ: خبیث حیلہ مناظرہ کا ہے اس کا رد عنقریب آتا ہے۔

...I consider both sisters also as holy," and himself wrote in a note to it: "Jesus Christ had four brothers and two sisters, all of them were real brothers and real sisters of Jesus Christ, i.e., they were children of Joseph and Mary."

T 46: See how in open words Joseph the Carpenter was made the father of our master Jesus, the Word of Allah, and in this explicit blasphemy, he relied solely on the writing of a priest. Yes, yes, be certain, he will receive severe condemnation from the One, the Subduer, by heavenly wrath, he who rejects the Quran based on the meaningless nonsense of a priest.

T 47 - (30): Also on page 15 of the same 'Dafi al-Bala' it is written, "God cannot bring such a person (i.e., Jesus) back to the world in any way, whose first trial/mischief alone destroyed the world." In comparison to those insults, this is a mild insult to Jesus (peace be upon him) that his mischief destroyed the world, but there are two severe insults in this which, if Allah Wills, will be mentioned in the third chapter.

T 48 (31): In 'Arba'in Number 2' on page 13 it is written, "The perfect Mahdi was neither Moses nor Jesus. Putting aside the being of a perfect guide for these resolute messengers, they were not even complete Mahdis, and who is perfect? Mr. Qadiani." Look at his pages 12 and 13.

T 49 & 50 (32): In 'Mawahib-ur-Rahman' he wrote clearly that Jesus was a Jew. "If Allah had decreed the return of Jesus who is from the Jews, then honor would return on that day." It is clear that Judaism is the name of a religion, not a lineage; is Mirza the progeny of Persians, is he a Magian?

Qadiani committed Takfir (labeling as infidel) of Prophet Jesus (peace be upon him).

T 52 (33): Gift that he committed Takfir of Jesus (peace be upon him). O Muslims! He is not so foolish as to write in clear words that Jesus was an infidel, rather he wrote its premises separately. You have already heard in the third set of insults that Jesus faced severe disgrace, and on page 18 of 'Kashti-e-Nuh' (Noah's Ark) he says, "It is not possible for God to disgrace those who purify their hearts; who believed in God? Only those who are such." See how clearly he stated that for one who has faith in God, it is not possible for God to disgrace him, but since Jesus was disgraced, he certainly had no faith in God, and does calling someone an infidel mean they have horns on their head? May the curse of Allah be upon the disbelievers.

The intention was to end the first chapter here, but meanwhile Qadiani's "Izala-ul-Awham" was found; its naked utterances are very blunt and worth seeing.

Contempt and denial of the miracles of Christ.

T 53 to 57 (34): This person who became a likeness of Christ, when people demanded from him the miracles of Christ such as reviving the dead, he answers clearly on page 3, "Physical revival is nothing, this humble one has come for spiritual revival." Look...

...दोनों बहनों को भी पवित्र मानता हूँ", और स्वयं इसके एक नोट में लिखा, "ईसा मसीह के चार भाई और दो बहनें थीं, ये सब ईसा मसीह के सगे भाई और सगी बहनें थीं, यानी यूसुफ और मरियम की संतान थे।"

टी 46: देखो कैसे स्पष्ट शब्दों में यूसुफ बढ़ई को हमारे स्वामी ईसा, अल्लाह के वचन (कलिमतुल्लाह) का पिता बना दिया और इस खुले कुफ्र (ईश-निंदा) में केवल एक पादरी के लिखे पर भरोसा किया। हाँ, हाँ, निश्चय ही जानो, उसे एक और एकमात्र प्रबल (कहार) की ओर से आसमानी क्रोध से कड़ी लानत मिलेगी, जो एक पादरी की बेमानी बकवास के आधार पर कुरान को नकारता है।

टी 47- (30): साथ ही उसी 'दाफे अल-बला' के पृष्ठ 15 पर लिखा है, "ईश्वर ऐसे व्यक्ति (अर्थात ईसा) को किसी भी तरह दोबारा दुनिया में नहीं ला सकता, जिसके पहले फितने (उपद्रव) ने ही दुनिया को तबाह कर दिया।" उन गालियों के संदर्भ में, ईसा (उन पर शांति हो) के लिए यह एक हल्की सी गाली है कि उनके फितने ने दुनिया को तबाह कर दिया, लेकिन इसमें दो गंभीर गालियां और हैं जो इंशाअल्लाह तीसरे अध्याय में वर्णित होंगी।

टी 48 (31): 'अरबईन नंबर 2' के पृष्ठ 13 पर लिखा है, "पूर्ण महदी न मूसा थे और न ईसा। इन संकल्पवान रसूलों का पूर्ण मार्गदर्शक होना तो दूर की बात है, वे पूर्ण महदी भी नहीं हुए, और पूर्ण कौन है? श्रीमान कादियानी।" उसी का पृष्ठ 12 और 13 देखो।

टी 49 और 50 (32): 'मवाहिब-उर-रहमान' में स्पष्ट लिख दिया कि ईसा यहूदी था। "अगर अल्लाह ने यहूदी ईसा का दोबारा आना तय किया होता तो सम्मान उस दिन लौट आता।" स्पष्ट है कि यहूदी धर्म का नाम है न कि वंश का; क्या मिर्ज़ा फारसियों की संतान है, क्या वह मजूसी है?

कादियानी ने हज़रत ईसा (उन पर शांति हो) की तक़फीर (काफिर कहना) की।

टी 52 (33): तोहफ़ा कि उसने ईसा (उन पर शांति हो) की तक़फीर की। ऐ मुसलमानों! वह इतना मूर्ख नहीं है कि साफ़ अक्षरों में लिख दे कि ईसा काफिर थे, बल्कि उसने इसके आधार अलग-अलग करके लिखे। आप तीसरे अपमानों में सुन चुके हैं कि ईसा को घोर अपमान सहना पड़ा, और 'कश्ती-ए-नूह' के पृष्ठ 18 पर कहता है, "जो अपने दिलों को साफ़ करते हैं, यह संभव नहीं कि ईश्वर उन्हें अपमानित करे; ईश्वर पर कौन ईमान लाया? केवल वही जो ऐसे हैं।" देखो कैसा साफ़ बता दिया कि

जिसे ईश्वर पर ईमान है, संभव नहीं कि ईश्वर उसे अपमानित करे, लेकिन चूंकि ईसा को अपमानित किया गया, तो निश्चित ही उन्हें ईश्वर पर ईमान न था, और क्या काफिर कहने वाले के सिर पर सींग होते हैं? काफिरों पर अल्लाह की लानत हो।

इरादा था कि पहला अध्याय यहीं समाप्त किया जाए कि इतने में कादियानी की "इजाला-उल-औहाम" मिली, उसके नग्न कथन बहुत ही बेबाक और देखने योग्य हैं।

मसीह के चमत्कारों (मोजिज़ों) का तिरस्कार और इनकार।

टी 53 से 57 (34): यह जो मसीह का हमशक्ल बना और जब लोगों ने इससे मसीह के चमत्कारों, जैसे मुर्दों को जिलाना, की मांग की, तो वह साफ़ जवाब देता है, पृष्ठ 3, "शारीरिक पुनर्जीवन कुछ नहीं है, यह विनम्र व्यक्ति आध्यात्मिक पुनर्जीवन के लिए आया है।" देखो...

पृष्ठ 604 / 742

دونوں ہمشیروں کو بھی مقدسہ سمجھتا ہوں" ، اور خود ہی اس کے نوٹ میں لکھا "یسوع مسیح کے چار بھائی اور دو بہنیں تھیں، یہ سب یسوع مسیح کے حقیقی بھائی اور حقیقی بہنیں تھیں یعنی یوسف اور مریم کی اولاد تھے۔"

ت ۴۶: دیکھو کیسے کھلے لفظوں میں یوسف بڑھئی کو سیدنا عیسیٰ کلمۃ اللہ کا باپ بنا دیا اور اس صریح کفر میں صرف ایک پادری کے لکھے جانے پر اعتماد کیا۔ ہاں ہاں یقین جانو آسمانی قہر سے واحد قہار سے سخت لعنت پائے گا اور جو ایک پادری کی بے معنی زٹل سے قرآن کو رد کرتا ہے۔

ت ۴۷۔ (۳۰): نیز اسی دافع البلاء کے ص ۱۵ پر لکھا "خدا ایسے شخص (یعنی عیسیٰ) کو کسی طرح دوبارہ دنیا میں نہیں لاسکتا جس کے پہلے فتنے نے ہی دنیا کو تباہ کردیا۔" یہ ان گالیوں کے لحاظ سے عیسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام کو ایک ہلکی سی گالی ہے کہ اس کے فتنے نے دنیا تباہ کردی مگر اس میں دو شدید گالیاں اور ہیں کہ ان شاء اللہ تعالٰی فصل سوم میں مذکور ہوں گی۔

ت ۴۸ (۳۱): اربعین نمبر ۲ ص ۱۳ پر لکھا "کامل مہدی نہ موسیٰ تھا نہ عیسیٰ۔ ان مرسلین اولوالعزم کا کامل ہادی ہونا بالائے طاق ، پورے مہدی بھی نہ ہوئے، اور کامل کون ہیں، جناب قادیانی۔" دیکھو اسی کا ص ۱۲ اور ۱۳۔

ت ۴۹ و ۵۰ (۳۲) مواہب الرحمن پر صاف لکھ دیا کہ عیسیٰ یہودی تھا لو قدر اللہ رجوع عیسی الذی ھو من الیھود لرجع العزۃ الی تلك الیوم (اگر اللہ تعالیٰ نے یہودی عیسیٰ کا دوبارہ آنا مقدر کیا تو

عزت اس دن لوٹ آئے گی۔) ت ظاہر ہے کہ یہودی مذہب کا نام ہے نہ کہ نسب کا، کیا مرزاکو پارسیوں کی اولاد ہے مجوسی ہے۔

قادیانی نے حضرت عیسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام کی تکفیر کردی۔

ت ۵۲ (۳۳): ہدیہ کہ عیسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام کی تکفیر کردی۔ مسلمانو! وہ اتنا احمق نہیں کہ صاف حرفوں میں لکھ دے عیسیٰ کافر تھا بلکہ اس کے مقدمات متفرق کرکے لکھے، یہ تو دشنام سوم میں سن چکے کہ عیسیٰ کی سخت رسوائیاں ہوئیں، اور کشتی ساختہ ص ۱۸ پر کہتا ہے "جو اپنے دلوں کو صاف کرتے ہیں ممکن نہیں کہ خدا ان کو رسوا کرے، کون خدا پر ایمان لایا صرف وہی جو ایسے ہیں۔" دیکھو کیسا صاف بتادیا کہ جسے خدا پر ایمان ہے ممکن نہیں کہ اسے خدارسوا کرے لیکن عیسیٰ کو رسوا کیا تو ضرور اسے خدا پر ایمان نہ تھا اور کیا کافر کہنے کے سر پر سینگ ہوتے ہیں۔ الا لعنۃ اللہ علی الکفرین۔

قصد تھا کہ فصل اول یہیں ختم کی جائے کہ اتنے میں قادیانی کی "ازالۃ الاوہام" ملی، اس کی برہنہ گوئیاں بہت بے لاگ اور قابل تماشا ہیں۔

مجوزات مسیح کی تحقیر وانکار۔

ت ۵۳تا ۵۷(۳۴): یہ جو ثیل مسیح بنا اور اس پر لوگوں نے مسیح کے معجزے مثلاً مردے جلانا اس سے طلب کئے تو صاف جواب دیتا ہے ص ۳ "احیاء جسمانی کچھ چیز نہیں، احیاء روحانی کے لئے یہ عاجز آیا ہے۔" دیکھو

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

That manifest, dominant miracle which the Great Quran has described in various places with great reverence and designated as a sign of Allah, how openly does the Qadiani belittle it, saying it is nothing. Then immediately following that, on page 74, he says: "Apart from this, if the actual works of Christ are viewed separately from these marginalia which are fabricated merely out of slander or misunderstanding, then no wonder (miracle) is seen. On the contrary, regarding the miracles of Christ, I cannot understand how there could be such doubts about the extraordinary deeds of any other prophet; does not the story of the pool take away the brilliance of the Christian miracles?"

Look, by saying "no wonder is seen", how clearly he has denied all his miracles and further dismissed them with the story of the pool, and finally wrote on page 256: "What is most surprising is that Hazrat Christ, after clearly denying the performance of miracles, says that I can never show any miracle, yet the common people are attributing a pile of miracles to him."

In short, to establish his own Messiahship, he is an open denier of all the miracles of Christ and the clear statements of the Great Quran. Then, claiming to be Mahdi, Messenger, and Prophet—Muslims cannot even call someone who belies the Quran a Muslim; he is definitely a Kafir (disbeliever), Murtad (apostate), Zindiq (heretic), and irreligious, let alone becoming a prophet or messenger, thus piling disbelief upon disbelief. 'Indeed, the curse of Allah is upon the disbelievers.' And this liar's claim that Christ (peace be upon him) himself denied his miracles is a mere slander against the Messenger of Allah and a clear falsification of the Great Quran. The Great Quran narrates from the truthful Messiah that:

[Arabic Text]: "I have come to you with a sign from your Lord: I design for you out of clay that which is like the form of a bird, then I breathe into it and it becomes a bird by Allah's permission. And I heal the blind and the leper, and I give life to the dead by Allah's permission. And I inform you of what you eat and what you store in your houses. Indeed in that is a sign for you, if you are believers."

[Urdu Translation in image]: Indeed, I have come to you with these miracles from your Lord, that I make for you from clay the likeness of a bird, then I breathe into it, and it becomes a bird by the command of God; and by the command of God, I heal the born-blind and the leper, and I bring the dead to life; and I inform you of what

you eat and what you store in your houses. Indeed, in that is a great miracle for you if you are believers.

1. Al-Quran Al-Karim 3/49 Page 605 of 742

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

वह ज़ाहिर, ग़ालिब मोजज़ा (चमत्कार) जिसे क़ुरआन-ए-अज़ीम ने जगह-जगह बड़ी ताज़ीम (सम्मान) के साथ बयान फ़रमाया और 'आयतुल्लाह' (अल्लाह की निशानी) क़रार दिया, क़ादियानी कैसे खुले लफ़्ज़ों में उसकी तहक़ीर (अपमान) करता है कि वह कुछ नहीं है। फिर उसके साथ ही सफ़्हा 74 पर कहता है: "इसके अलावा, अगर मसीह के असल कामों को उन हाशयों से अलग करके देखा जाए जो महज़ इफ़्तेरा (झूठ) या ग़लतफ़हमी से गढ़े गए हैं, तो कोई अजूबा (चमत्कार) नज़र नहीं आता। बल्कि मसीह के मोजज़ात पर जितने एतराज हैं, मैं नहीं समझ सकता कि किसी और नबी के अलौकिक कार्यों पर ऐसे शुबहात (संदेह) हों; क्या तालाब का किस्सा मसीही मोजज़ात की रौनक़ ख़त्म नहीं कर देता?"

देखो, "कोई अजूबा नज़र नहीं आता" कहकर उसने उनके तमाम मोजज़ात से कैसा साफ़ इंकार किया और तालाब के किस्से से और भी पानी फेर दिया। और आख़िर में सफ़्हा 256 पर लिखा: "ज़्यादातर ताज्जुब यह है कि हज़रत मसीह मोजज़ा दिखाने से साफ़ इंकार करके कहते हैं कि मैं हरगिज़ कोई मोजज़ा नहीं दिखा सकता, मगर फिर भी आम लोग मोजज़ात का एक अंबार उनकी तरफ़ मंसूब कर रहे हैं।"

अल-ग़रज़, अपनी मसीहियत क़ायम रखने के लिए वह मसीह के तमाम मोजज़ात और क़ुरआन-ए-अज़ीम की साफ़ तसरीहात (स्पष्टीकरणों) का खुल्लम-खुल्ला मुनकिर (इनकार करने वाला) है। और फिर महदी, रसूल और नबी होने का दावा—मुसलमान तो क़ुरआन को झुठलाने वाले को मुसलमान भी नहीं कह सकते, वह यक़ीनन काफ़िर, मुरतद, ज़िंदीक़ और बेदीन है, न कि नबी और रसूल बनना, और कुफ़्र पर कुफ़्र चढ़ाया गया। 'सुनो! काफ़िरों पर अल्लाह की लानत है।' और इस कज़्ज़ाब (झूठे) का यह कहना कि मसीह अलैहिस्सलाम खुद अपने मोजज़ों के मुनकिर थे, रसूलुल्लाह पर महज़ इफ़्तेरा और क़ुरआन-ए-अज़ीम की साफ़ तकज़ीब (झुठलाना) है। क़ुरआन-ए-अज़ीम तो मसीह-ए-सादिक़ से यह नक़ल फ़रमाता है कि:

[अरबी आयत]: "अन्नी क़द जिअतु-कुम् बि-आ-यतिम् मिर् रब्बिकुम् अन्नी अख़्लुक़ लकुम् मिनत-तीनि क-हैअतित-त़ैरि फ़-अनफ़ुख़ु फ़ीहि फ़-यकुनु त़ैरम् बि-इज़्निल्लाहि व उब्रि-उल् अक्म-ह वल् अबर-स व उह्यिल् मौता बि-इज़्निल्लाहि व उनब्बि-उकुम् बिमा ताकुलू-न वमा तद्द़ख़िरू-न फ़ी बुयूतिकुम् इन्ना फ़ी ज़ालि-क ल-आ-यतल् लकुम् इन् कुन्तुम् मुअमिनीन।"

[उर्दू अनुवाद]: बेशक मैं तुम्हारे पास तुम्हारे रब से ये मोजज़े लेकर आया हूँ कि मैं तुम्हारे लिए मिट्टी से परिंदे जैसी शक्ल बनाकर उसमें फूँक मारता हूँ, तो वह अल्लाह के हुक्म से परिंदा बन जाता है, और मैं अल्लाह के हुक्म से पैदाइशी अंधे और कोढ़ी को अच्छा करता हूँ और मुर्दों को ज़िंदा करता हूँ, और तुम्हें बताता हूँ जो तुम खाते हो और जो अपने घरों में जमा रखते हो। बेशक इसमें तुम्हारे लिए बड़ी निशानी है अगर तुम ईमान रखते हो।

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 3/49 पेज 605 of 742

وہ ظاہر باہر قاہر معجزہ جسے قرآن عظیم نے جا بجا کمال تعظیم کے ساتھ بیان فرمایا اور آیۃ اللہ ٹھہرایا، قادیانی کیسے کھلے لفظوں میں اس کی تحقیر کرتا ہے کہ وہ کچھ نہیں، پھر اس کے متصل کہتا ہے ص ۷۴۔ "ماسوائے اس کے اگر مسیح کے اصلی کاموں کو ان حواشی سے الگ کر کے دیکھا جائے جو محض افتراء یا غلط فہمی سے گھڑے ہیں تو کوئی اعجوبہ نظر نہیں آتا بلکہ مسیح کے معجزات پر جس قدر اعتراض ہیں میں نہیں سمجھ سکتا کہ کسی اور نبی کے خوارق پر ایسے شبہات ہوں، کیا تالاب کا قصہ مسیحی معجزات کی رونق دور نہیں کرتا"۔

دیکھو "کوئی اعجوبہ نظر نہیں آتا" کہہ کر ان کے تمام معجزات سے کیسا صاف انکار کیا اور تالاب کے قصے سے اور بھی پانی پھیر دیا اور آخر میں لکھا ص ۲۵۶ "زیادہ تر تعجب یہ ہے کہ حضرت مسیح معجزہ نمائی سے صاف انکار کرکے کہتے ہیں کہ میں ہر گز کوئی معجزہ دکھا نہیں سکتا مگر پھر بھی عوام الناس ایک انبار معجزات کا ان کی طرف منسوب کر رہے ہیں۔"

غرض اپنی مسیحیت قائم رکھنے کو نہایت کھلے طور پر تمام معجزات مسیح و تصریحاتِ قرآنِ عظیم سے صاف منکر ہے اور پھر مہدی و رسول و نبی ہونے کا ادعا، مسلمان تو مکذّب قرآن کو مسلمان بھی نہیں کہہ سکتے، قطعاً کافر مرتد زندیق بے دین ہے نہ کہ نبی ورسول بن کر اور کفر پر کفر چڑھے الا لعنۃ اللہ علی الکفرین (خبردار! کافروں پر اللہ کی لعنت ہے۔ ت) اور اس کذاب کا کہنا کہ مسیح علیہ الصلوۃ والسلام خود اپنے معجزے سے منکر تھے، رسول اللہ پر محض افتراء اور قرآنِ عظیم کی صاف تکذیب ہے، قرآنِ عظیم تو مسیحِ صادق سے یہ نقل فرماتا ہے کہ :

" أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ ۖ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ ۖ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ ۖ وَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٤٩﴾ " بیشک میں تمہارے پاس تمہارے رب سے یہ معجزے لے کر آیا ہوں کہ میں تمہارے لئے مٹی سے پرند کی سی صورت بنا کر اس میں پھونک مارتا ہوں، وہ خدا کے حکم سے پرند ہو جاتی ہے اور میں بحکم خدا مادرزاد اندھے اور بدن بگڑے کو اچھا کرتا اور مردے زندہ کرتا ہوں، اور تمہیں خبر دیتا ہوں جو تم کھاتے اور جو گھروں میں اٹھا رکھتے ہو، بیشک اس میں تمہارے لئے بڑا معجزہ ہے اگر تم ایمان رکھتے ہو۔

Fatawa Razawiyya Volume (15)

Then he stated repeatedly:

[Arabic Verse]: "And I have come to you with a sign from your Lord, so fear Allah and obey me." (1) [Urdu commentary in the box]: "I have come to you with great miracles from your Lord, so fear Allah and obey my command. And this denier of the Quran is one who rejects those very miracles."

Why O Muslims! Is the Quran true or the Qadiani? Surely the Quran is true and the Qadiani liar is false. Why O Muslims! Is one who belies the Quran a Muslim or a disbeliever? Surely he is a disbeliever, surely a disbeliever by God.

T 58 & 59: (35) In the same deviant thought of the Qadiani's 'Izala-e-Shaitani' [Removal of Satanic influences - a mockery of the book title 'Izala-e-Auham'], from the end of page 161 to the end of 162, in a note, he extensively insulted the Messenger of Allah and the Word of Allah, and mocked the signs and words of Allah without limit. He clearly wrote that the wonders they [Prophets] showed were such as common people do; even now people demonstrate such things.

T 60 (36): Rather, the miracles of today are more flawless than theirs.

T 61 & 62 (37): They were not miracles; it was an era of mechanisms. Jesus had worked as a carpenter with his father, through which he had learned to make these machines. T 63 (38): All of Jesus's feats were due to mesmerism.

(39): It was a false glimmer.

(40): It was all play, idle sport, and amusement. T 64 (41): It was like the calf of Samiri the magician.

T 65 (42): They were very loathsome and hateful acts. T 66 (43): People of perfection have stayed away from such things.

T 67 (44): Jesus was very weak and useless in spiritual healing.

T 68: Those impure statements, by way of selection, are on page 151: The miracles of prophets are of two types: one purely celestial in which human planning and intellect have no part, like the splitting of the moon; the second are intellectual ones that occur through exceptional intellect granted via inspiration, like Solomon's miracle of the 'smooth palace of glass'. (2) (A glass-paved courtyard. Note). Apparently, Jesus's miracle was intellectual like Solomon's. History proves that in both their times,

people's thoughts were inclined towards matters that were trickery and essentially useless, meant to captivate the masses. Those people who would show how to make snakes and create various kinds of animals...

(1) Al-Quran al-Karim 3/50 (2) Al-Quran al-Karim 27/44

फ़तावा रज़विया जिल्द (15)

फिर बार-बार फ़रमाया:

[अरबी आयत]: "व जिअ्तुकुम बिआयतिम्मिर रब्बिकुम फ़त्तकुल लाहा व अतिऊन।" (1) [बॉक्स में उर्दू टिप्पणी]: "मैं तुम्हारे पास तुम्हारे रब की तरफ से बड़े मोजिज़ात (चमत्कार) लेकर आया हूँ, तो अल्लाह से डरो और मेरा हुक्म मानो। और यह कुरआन को झुठलाने वाला वह है जिसे उनके मोजिज़ात से इनकार था।"

क्यों मुसलमानों! कुरआन सच्चा है या कादियानी? यकीनन कुरआन सच्चा है और कादियानी कज्ज़ाब (बड़ा झूठा) झूठा है। क्यों मुसलमानों! जो कुरआन की तकज़ीब (झुठलाना) करे वह मुसलमान है या काफ़िर? यकीनन काफ़िर है, खुदा की कसम यकीनन काफ़िर है।

त 58 व 59: (35) इसी कादियानी की गुमराह सोच 'इज़ाला-ए-शैतानी' में सफ़ा 161 के आखिर से 162 के आखिर तक, नोट में उसने रसूलुल्लाह और कलमतुल्लाह (अल्लाह के कलाम) को भरपेट गालियां दीं और अल्लाह की आयतों और कलाम का वह मज़ाक उड़ाया जिसकी कोई हद नहीं। साफ़ लिख दिया कि जैसे अजूबे उन्होंने दिखाए आम लोग कर लेते थे, अब भी लोग वैसी बातें कर दिखाते हैं।

त 60 (36): बल्कि आजकल के करिश्मे उनसे ज्यादा बेलाग (साफ़) हैं।

त 61 व 62 (37): वे मोजिज़े नहीं थे, मशीनी युग था, ईसा ने अपने बढ़ई पिता के साथ बढ़ई का काम किया था, जिससे उन्हें ये कलें (मशीनें) बनानी आ गई थीं। त 63 (38): ईसा के सारे करिश्मे मेस्मेरिज़्म (सम्मोहन) से थे।

(39): वह एक झूठी झलक थी।

(40): सब खेल था, खेल-तमाशा था। त 64 (41): सामरी जादूगर के बछड़े की तरह था।

त 65 (42): बहुत ही घिनौने और नफरत के काबिल काम थे। त 66 (43): कामिल (पूर्ण) लोगों ने ऐसी बातों से परहेज़ किया है।

त 67 (44): ईसा रूहानी इलाज में बहुत कमज़ोर और निकम्मा था।

त 68: वे नापाक इबारतें जो चुनकर ली गई हैं, सफ़ा 151 पर हैं: नबियों के मोजिज़ात दो किस्म के हैं, एक विशुद्ध रूप से ईश्वरीय जिसमें इंसान की तदबीर और अक्ल का कोई दखल नहीं जैसे चाँद के दो टुकड़े होना; दूसरे अक्ल पर आधारित जो अक्ल के ज़रिए आदत के खिलाफ होते हैं जो इल्हाम (ईश्वरीय प्रेरणा) से मिलती है जैसे सुलेमान का मोजिज़ा 'शीशे का बना सहन' (महल का आंगन)। (2) (शीशे जड़ा सहन है। त)। ज़ाहिर है कि मसीह (ईसा) का मोजिज़ा सुलेमान की तरह अक्ल पर आधारित था। इतिहास से साबित है कि उन दोनों के दौर में लोगों के विचार ऐसे मामलों की ओर झुके हुए थे जो बाजीगरी थे और असल में बेकार और आम लोगों को लुभाने वाले थे। वे लोग जो सांप बनाकर दिखा देते और कई किस्म के जानवर तैयार करके..

(1) अल-कुरआन अल-करीम 3/50 (2) अल-कुरआन अल-करीम 27/44

पेज 606 का 742

فتاوٰی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

پھر مکرر فرمایا:

"وَ جِئْتُكُمْ بِاٰیَةٍ مِّنْ رَّبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَ اَطِیْعُوْنِ" 1 میں تمہارے پاس تمہارے رب کی طرف سے بڑے معجزات لے کر آیا تو اللہ سے ڈرو اور میرا حکم مانو اور یہ قرآن کا بھٹلانے والا ہے کہ انہیں اپنے معجزات سے انکار تھا۔

کیوں مسلمانو! قرآن سچا یا قادیانی؟ ضرور قرآن سچا ہے اور قادیانی کذاب جھوٹا، کیوں مسلمانو! جو قرآن کی تکذیب کرے وہ مسلمان ہے یا کافر؟ ضرور کافر ہے، ضرور کافر بخدا۔

ت ۵۸ و ۵۹: (۳۵) اسی بگر فکر قادیانی کے ازالہ شیطانی میں آخر ص ۱۶۱ سے آخر ۱۶۲ تک تو نوٹ میں پیٹ بھر کر رسول اللہ و کلمتہ اللہ کو وہ گالیاں دیں اور آیات اللہ و کلام اللہ سے وہ مسخریاں کیں جن کی حد و نہایت نہیں، صاف لکھ دیا کہ جیسے عجائب انہوں نے دکھائے عام لوگ کر لیتے تھے، اب بھی لوگ ویسی باتیں کر دکھاتے ہیں۔

ت ۶۰ (۳۶): بلکہ آجکل کے کرشمے ان سے زیادہ بے لاگ ہیں۔

ت ۶۱ و ۶۲ (۳۷): وہ معجزے نہ تھے، کل کا دور تھا عیسی نے اپنے باپ بڑھئی کے ساتھ بڑھئی کا کام کیا تھا، اس سے یہ کلیں بنانی آگئی تھیں۔ ت ۶۳ (۳۸): عیسی کے سب کرشمے مسمریزم سے تھے۔

(۳۹): وہ جھوٹی جھلک تھی۔

(۴۰): سب کھیل تھا، لہو و لعب تھا۔ ت ۶۴ (۴۱): سامری جادوگر کے گئوسالے کے مانند تھا۔

ت ۶۵ (۴۲): بہت مکروہ و قابلِ نفرت کام تھے۔ ت ۶۶ (۴۳): اہل کمال کو ایسی باتوں سے پر ہیز رہا ہے۔

ت ۶۷ (۴۴): عیسی روحانی علاج میں بہت ضعیف اور نکما تھا۔

ت ۶۸: وہ ناپاک عبارات برو جہ التقاط یہ ہیں ص ۱۵۱: انبیاء کے معجزات دو قسم ہیں، ایک محض سماوی جس میں انسان کی تدبیر و عقل کو کچھ دخل نہیں جیسے شق القمر، دوسرے عقلی جو خارقِ عادت عقل کے ذریعہ سے ہوتے ہیں جو الہام سے ملتی ہے جیسے سلیمان کا معجزہ صرح ممرد من قواریر 2 (شیشے جڑا صحن ہے۔ ت) بظاہر مسیح کا معجزہ سلیمان کی طرح عقلی تھا۔ تاریخ سے ثابت ہے کہ ان دونوں میں ایسے امور کی طرف لوگوں کے خیالات جھکے ہوئے تھے جو شعبدہ بازی اور دراصل بے سود اور عوام کو فریفتہ کرنے والے تھے، وہ لوگ جو سانپ بنا کر دکھلا دیتے اور کئی قسم کے جانور تیار کرکے

1 القرآن الکریم ۳/ ۵۰ 2 القرآن الکریم ۲۷/ ۴۴

Fatawa Razawiyya Volume 15

...making them move like live animals; these were common in many countries during the time of the Messiah, so it is no surprise if God Almighty informed the Messiah in a rational way about a method where a clay toy, upon pressing a mechanical part or blowing into it, would fly like a bird or walk on legs. This is because the Messiah worked as a carpenter with his father (1) Joseph for twenty-two (22) years, and it is evident that carpentry is a profession that sharpens the intellect in inventing mechanical devices. Thus, it is not surprising that the Messiah displayed this intellectual miracle like his grandfather (2) Solomon; such a miracle is not far from reason. In the current era, many craftsmen make birds that even speak and move. They also wag their tails, and I have heard that some birds even fly by means of a mechanical part; many such toys are made in Bombay and Calcutta, and new ones arrive every year. (3) Besides this, it is plausible that such miracles occurred through 'Amal al-Turab' i.e., the Mesmeric method, as an amusement and not as a reality, because there are such wonders in Mesmerism. Thus, it is surely thought that if someone practiced in this art shows a clay bird flying, it is not improbable because it has been estimated how far this art can reach. (4) The removal of diseases is a branch of 'Amal al-Turab' (Mesmerism). In every age, there have been people, and there still are, who remove diseases through this practice, and the paralyzed and lepers get well through their attention. Some Naqshbandis and others also paid great attention to this; Muhiyuddin Ibn Arabi also had special practice in it. Perfect ones have been abstaining from such practices, and it is definitely proven that by the command of God, the Messiah had perfection in this practice (Mesmerism). But it must be remembered that this practice is not as worthy of esteem as the common people think it to be. If this humble servant did not consider this practice disliked and hateful, he would not be behind the son of Mary in showing these wonders. A very bad characteristic of this practice is that whoever occupies themselves with it becomes very weak and useless in spiritual influences that remove spiritual diseases. This is the reason why although the Messiah kept healing physical diseases through this practice (Mesmerism), yet in terms of guidance, monotheism, and religious steadfastness in hearts...

---

(1): His father; see, it is a severe abuse to both the Messiah and Mary. (2): His grandfather; see, it is the same abuse to the Messiah and Mary. (3): Up to here, the Messiah's miracle was through pressing a mechanical part; now the aspect changes

to it being Mesmerism. (4): Up to here, he was mocking the Messiah's (peace be upon him) making of a bird; now he ridicules the healing of the blind and the lepers.

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

...ज़िंदा जानवरों की तरह चला देते; मसीह के समय में ये देशों में आम थे, तो इसमें कोई आश्चर्य नहीं कि ईश्वर ने मसीह को बौद्धिक रूप से एक ऐसे तरीके से अवगत करा दिया हो जिससे मिट्टी का कोई खिलौना किसी पुर्ज़े के दबाने या फूँकने पर उड़ने लगे जैसे कोई पक्षी हो या पैरों से चलने लगे। क्योंकि मसीह अपने पिता (1) यूसुफ के साथ बाईस (22) साल तक बढ़ई का काम करते रहे, और यह स्पष्ट है कि बढ़ईगिरी वास्तव में ऐसा काम है जिससे पुर्ज़ों के आविष्कार में बुद्धि तेज़ हो जाती है। अतः यह आश्चर्यजनक नहीं कि मसीह ने अपने दादा (2) सुलेमान की तरह यह बौद्धिक चमत्कार दिखाया हो; ऐसा चमत्कार बुद्धि से दूर नहीं है। वर्तमान समय में, कई कारीगर ऐसे पक्षी बना लेते हैं जो बोलते भी हैं और हिलते भी हैं। वे अपनी पूंछ भी हिलाते हैं, और मैंने सुना है कि कुछ पक्षी पुर्ज़ों के माध्यम से उड़ते भी हैं; बंबई और कलकत्ता में ऐसे कई खिलौने बनते हैं और हर साल नए-नए आते हैं। (3) इसके अलावा यह मानना तर्कसंगत है कि ऐसे चमत्कार 'अमल-अल-तुरब' यानी मेस्मेरिज़्म के तरीके से खेल-तमाशे के रूप में सामने आए हों, न कि वास्तविकता के रूप में, क्योंकि मेस्मेरिज़्म में ऐसे-ऐसे अजूबे हैं। इसलिए निश्चित रूप से यह माना जाता है कि यदि इस विद्या का कोई अभ्यासी मिट्टी का पक्षी बनाकर उसे उड़ते हुए दिखा दे, तो यह कुछ दूर की बात नहीं है, क्योंकि यह अनुमान लगाया गया है कि इस विद्या की सीमा कहाँ तक है। (4) रोगों को दूर करना 'अमल-अल-तुरब' (मेस्मेरिज़्म) की एक शाखा है; हर युग में ऐसे लोग रहे हैं और अब भी हैं जो इस क्रिया से रोगों को दूर करते हैं और लकवाग्रस्त और कोढ़ी उनके ध्यान से ठीक हो जाते हैं। कुछ नक्शबंदियों आदि ने भी इस पर बहुत ध्यान दिया था; मुहीउद्दीन इब्न अरबी का भी इसमें विशेष अभ्यास था। पूर्ण सिद्ध पुरुष ऐसे कार्यों से परहेज़ करते रहे हैं, और निश्चित रूप से यह सिद्ध है कि ईश्वर के आदेश से मसीह को इस विद्या (मेस्मेरिज़्म) में महारत हासिल थी। लेकिन याद रखना चाहिए कि यह कार्य इतना सम्मान के योग्य नहीं है जितना कि आम लोग इसे समझते हैं। यदि यह तुच्छ सेवक इस कार्य को नापसंद और घृणास्पद न समझता, तो इन अजूबों को दिखाने में मरियम के पुत्र से पीछे न रहता। इस क्रिया की एक बहुत बुरी विशेषता यह है कि जो व्यक्ति अपने आप को इस व्यस्तता में डालता है, वह उन आध्यात्मिक प्रभावों में बहुत कमज़ोर और बेकार हो जाता है जो आध्यात्मिक बीमारियों को दूर करते हैं। यही कारण है कि यद्यपि मसीह इस विद्या (मेस्मेरिज़्म) के माध्यम से शारीरिक रोगों को ठीक करते रहे, लेकिन दिलों में मार्गदर्शन, एकेश्वरवाद और धार्मिक स्थिरता के लिए...

(1): उसका बाप; देखिए, मसीह और मरियम दोनों के लिए यह एक कठोर गाली है। (2): उसका दादा; देखिए, वही मसीह और मरियम को गाली है। (3): यहाँ तक तो मसीह का चमत्कार पुर्ज़ा दबाने से था, अब दूसरा पहलू यह बदलता है कि वह मेस्मेरिज़्म था। (4): यहाँ तक मसीह अलैहिस्सलाम के पक्षी बनाने पर उपहास था, अब वह अंधों और कोढ़ियों को ठीक करने पर मज़ाक उड़ा रहा है।

زندہ جانوروں کی طرح چلا دیتے، مسیح کے وقت میں عام طور پر ملکوں میں تھے سو کچھ تعجب نہیں کہ خدائے تعالیٰ نے مسیح کو عقلی طور سے ایسے طریق پر اطلاع دے دی ہو جو ایک مٹی کا کھلونا کسی کل کے دبانے یا پھونک مارنے پر ایسا پرواز کرتا ہو جیسے پرندہ یا پیروں سے چلتا ہو کیونکہ مسیح اپنے باپ (۱) یوسف کے ساتھ بائیس ۲۲ برس تک نجاری کرتے رہے ہیں اور ظاہر ہے کہ بڑھئی کا کام در حقیقت ایسا ہے جس میں کلوں کے ایجاد میں عقل تیز ہو جاتی ہے پس کچھ تعجب نہیں کہ مسیح نے اپنے دادا (۲) سلیمان کی طرح یہ عقلی معجزہ دکھلایا ہو، ایسا معجزہ عقل سے بعید بھی نہیں، حال کے زمانہ میں اکثر صناع ایسی چڑیاں بنا لیتے ہیں کہ بولتی بھی ہیں، ہلتی بھی ہیں۔ دم بھی ہلاتی ہیں، اور میں نے سنا ہے کہ بعض چڑیاں کل کے ذریعہ سے پرواز بھی کرتی ہیں، بمبئی اور کلکتے میں ایسے کھلونے بہت بنتے ہیں اور ہر سال نئے نئے نکلتے آتے ہیں (۳) ماسوا اس کے یہ قرینِ قیاس ہے کہ ایسے ایسے اعجاز عمل الترب یعنی مسمریزی طریق سے بطور لہو و لعب نہ بطور حقیقت ظہور میں آسکیں کیونکہ مسمریزم میں ایسے ایسے عجائبات ہیں، سو یقینی طور پر خیال کیا جاتا ہے کہ اس فن میں مشق والا مٹی کا پرندہ بنا کر پرواز کرتا دکھا دے تو کچھ بعید نہیں کیونکہ کچھ اندازہ کیا گیا کہ اس فن کی کہاں تک انتہا ہے (۴) سلب امراض عمل الترب (مسمریزم) کی شاخ ہے، ہر زمانے میں ایسے لوگ ہوتے رہے ہیں اور اب بھی ہیں جو اس عمل سے سلب امراض کرتے ہیں اور مفلوج مبروص ان کی توجہ سے اچھے ہوتے ہیں، بعض نقشبندی وغیرہ نے بھی ان کی طرف بہت توجہ کی تھی، محی الدین ابن عربی کو بھی اس میں خاص مشق تھی، کاملین ایسے عملوں سے پرہیز کرتے رہے ہیں، اور یقینی طور پر ثابت ہے کہ مسیح بحکم الٰہی اس عمل (مسمریزم) میں کمال رکھتے تھے مگر یاد رکھنا

چاہیے کہ یہ عمل ایسا قدر کے لائق نہیں جیسا کہ عوام الناس اس کو خیال کرتے ہیں، اگر یہ عاجز اس عمل کو مکروہ اور قابلِ نفرت نہ سمجھتا تو ان عجوبہ نمائیوں میں ابن مریم سے کم نہ رہتا، اس عمل کا ایک نہایت برا خاصہ یہ ہے کہ جو اپنے تئیں اس مشغولی میں ڈالے وہ روحانی تاثیروں میں جو روحانی بیماریوں کو دور کرتی ہیں، بہت ضعیف اور نکما ہو جاتا ہے یہی وجہ ہے کہ گو مسیح جسمانی بیماریوں کو اس عمل (مسمریزم) کے ذریعہ سے اچھا کرتے رہے مگر ہدایت و توحید اور دینی استقامتوں کے دلوں میں قائم

---

(۱): اس کا باپ، دیکھئے مسیح و مریم دونوں کو سخت گالی ہے۔ (۲): اس کا دادا، دیکھئے وہی مسیح و مریم کو گالی ہے۔ (۳): یہاں تک تو مسیح کا معجزہ کل دبانے سے تھا، اب دوسرا پہلو بدلتا ہے کہ مسمریزم تھا۔ (۴): یہاں تک مسیح علیہ الصلوۃ والسلام کے پرند بنانے پر استہزاء تھے اب اندھے اور کوڑھی کو اچھا کرنے پر مسخری کرتا ہے۔

Fatawa-e-Razvia Volume 15

...their number remained so low in doing so that they were almost unsuccessful. When it is believed that only a false life, a false glimmer appeared in those birds, then we have already accepted it. It is possible that through the process of 'Amal-at-Turab' (mesmerism), the same power enters the breath as is present in the smoke that makes a balloon rise. The works that Christ used to show his people were by no means through prayer, but he showed such works as a matter of authority. God Almighty has clearly stated that it was a natural power present in every individual human being; it was not a specialty of Christ. Accordingly, it is being experienced in this era. The miracles of Christ were dull and worthless because of that pond which was a manifestation of wonders before the birth of Christ. In it, all kinds of sick and all lepers, paralyzed, and those with vitiligo would get well after taking just one dip. But in some later times, when people showed such miracles, at that time there was no pond. It is also possible that Christ used to bring the mud of that pond for such works, in which there was the influence of the Holy Spirit. In any case, this miracle was just a play like the calf of Samiri.

O Muslims! See how this enemy of Islam gave such filthy abuses to the true Messenger of Allah Almighty. What unspoken things did this unfortunate person not say against him? How clearly he labeled his miracles as play, fun, games, magic, and sleight of hand. He molded the healing of the blind and the leper into mesmerism and created three possibilities in the miracle of the bird: a carpenter's tool, mesmerism, or the effect of a miraculous pond, and clearly called it the calf of Samiri, rather worse than that, because the dust from the hoof of Gabriel's horse that Samiri picked up was visible only to him, others did not get information of it. Allah Almighty says:

"He said, 'I perceived what they did not perceive, so I took a handful [of dust] from the track of the messenger and threw it [into the calf], and thus did my soul suggest to me.'" 1 Samiri said, "I saw what they did not see, so I took a handful of dust from the footprint of the Messenger's horse and threw it into the calf so that it began to speak. It seemed good to me by the instruction of my commanding soul."

But the trick of Christ was a sleight of hand of which the whole world was aware. Even before Christ was born, the miracles of the pond were world-famous. So, the Messenger of Allah certainly remained much less than that infidel magician. And the fun part is that even in the time of Christ, such magic shows and spectacles used to

happen frequently. Then where did the miracle come from? Allah, Allah! Abusing the Messengers, denying the miracles.

Note: This is the third aspect that Hazrat Christ would put the mud of the pond in that earthen bird, in which there was the influence of the Holy Spirit, by its force it would move just as Samiri had put the dust under the feet of the horse of the Holy Spirit into the calf, and it started speaking.

---

1 Al-Quran al-Kareem 20/96 Page 608 of 742

फतवा-ए-रजविया जिल्द पंद्रहवीं (15)

...करने में उनका नंबर इतना कम रहा कि वे लगभग असफल रहे। जब यह माना जाता है कि उन पक्षियों में केवल एक झूठा जीवन, एक झूठी झलक दिखाई देती थी, तो हम इसे पहले ही स्वीकार कर चुके हैं। यह संभव है कि 'अमल-उत-तुराब' (मेस्मेरिज्म) की प्रक्रिया के माध्यम से फूंक में वही शक्ति आ जाए जो उस धुएं में होती है जिससे गुब्बारा ऊपर चढ़ता है। ईसा (मसीह) अपनी कौम को जो काम दिखाते थे, वे किसी भी तरह से प्रार्थना के माध्यम से नहीं थे, बल्कि वे ऐसे काम सत्ता के तौर पर दिखाते थे। ईश्वर ने स्पष्ट रूप से कहा है कि वह एक प्राकृतिक शक्ति थी जो प्रत्येक मानव में होती है; यह ईसा की कोई विशेषता नहीं थी। तदनुसार, इस युग में इसका अनुभव किया जा रहा है। ईसा के चमत्कार उस तालाब के कारण फीके और मूल्यहीन थे जो ईसा के जन्म से पहले चमत्कारों का केंद्र था। जिसमें हर प्रकार के रोगी और सभी कुष्ठरोगी, लकवाग्रस्त, और सफेद दाग वाले रोगी केवल एक डुबकी लगाकर ठीक हो जाते थे। लेकिन बाद के कुछ समयों में जब लोगों ने इस प्रकार के चमत्कार दिखाए, उस समय तो कोई तालाब भी नहीं था। यह भी संभव है कि ईसा ऐसे कार्यों के लिए उस तालाब की मिट्टी लाते थे जिसमें पवित्र आत्मा (रूह-उल-क़ुदुस) का प्रभाव था। बहरहाल, यह चमत्कार केवल एक खेल था जैसे सामरी का बछड़ा।

मुसलमानों! देखो कि इस्लाम के इस दुश्मन ने अल्लाह के सच्चे रसूल को कैसी गंदी गालियां दीं। उस अभागे ने उनके हक में क्या कुछ अनकहा नहीं कहा। उनके चमत्कारों को कितना साफ़ तौर पर खेल, तमाशा, जादू और हाथ की सफाई बताया। अंधे और कुष्ठरोगी के उपचार को मेस्मेरिज्म में ढाला और पक्षी के चमत्कार में तीन संभावनाएं पैदा कीं: बढ़ई का औजार या मेस्मेरिज्म या चमत्कारी तालाब का प्रभाव, और उसे साफ़ तौर पर सामरी का बछड़ा बता दिया, बल्कि उससे भी बदतर क्योंकि सामरी ने जो जिब्रील के घोड़े के खुर की धूल उठाई थी, वह केवल उसे ही दिखाई दी थी, दूसरों को इसकी सूचना नहीं मिली। अल्लाह ने फरमाया:

"उसने कहा, 'मैंने वह देखा जो उन्होंने नहीं देखा, तो मैंने रसूल के पदचिह्न की धूल की एक मुट्ठी ली और उसे (बछड़े में) डाल दिया, और इसी तरह मेरे मन ने मुझे सुझाया।'" 1 सामरी ने कहा, "मैंने वह देखा जो उन्हें नज़र नहीं आया, तो मैंने रसूल के घोड़े के कदम की धूल की एक मुट्ठी लेकर बछड़े में डाल दी कि वह बोलने लगा। मन की शिक्षा से मुझे यह वैसा ही अच्छा लगा।"

लेकिन ईसा का करतब एक हाथ की सफाई थी जिससे पूरी दुनिया वाकिफ थी। ईसा के पैदा होने से पहले ही तालाब के चमत्कार दुनिया भर में प्रसिद्ध थे। तो, अल्लाह का रसूल निश्चित रूप से उस काफिर जादूगर से बहुत कम रहा। और मजे की बात यह है कि ईसा के समय में भी ऐसे जादू के तमाशे बहुत होते थे। फिर चमत्कार कहाँ से हुआ? अल्लाह, अल्लाह! रसूलों को गालियां, चमत्कारों का इनकार।

नोट: यह तीसरा पहलू है कि हज़रत ईसा उस मिट्टी के पक्षी में उस तालाब की मिट्टी डाल देते थे जिसमें पवित्र आत्मा का प्रभाव था, उसके बल से वह वैसे ही हिलता-डुलता था जैसे सामरी ने पवित्र आत्मा के घोड़े के पैरों के नीचे की मिट्टी बछड़े में डाल दी थी और वह बोलने लगा था।

---

1 अल-कुरान अल-करीम 20/96 पेज 608/742

کرنے میں ان کا نمبر ایسا کم رہا کہ قریب قریب ناکام رہے، جب یہ اعتقاد رکھا جائے کہ ان پرندوں میں صرف جھوٹی حیات جھوٹی جھلک نمودار ہو جاتی تھی تو ہم اس کو تسلیم کر چکے ہیں، ممکن ہے کہ عمل الترب (مسمریزم) کے ذریعہ سے پھونک میں وہی قوت ہو جائے جو اس دخان میں ہوتی ہے جس سے غبارہ اوپر کو چڑھتا ہے۔ مسیح جو جو کام اپنی قوم کو دکھلاتا تھا وہ دعا کے ذریعہ سے ہرگز نہ تھے بلکہ وہ ایسے کام اقتداری طور پر دکھاتا تھا۔ خدا تعالی نے صاف فرما دیا ہے کہ وہ ایک فطری طاقت تھی جو ہر فرد بشر میں ہے، مسیح کی کچھ خصوصیت نہیں، چنانچہ اس کا تجربہ اس زمانے میں ہو رہا ہے، مسیح کے معجزات تو اس تالاب کی وجہ سے بے رونق و بے قدر تھے جو مسیح کی ولادت سے پہلے مظہر عجائبات تھا۔ جس میں ہر قسم کے بیمار اور تمام مجذوم مفلوج مبروص ایک ہی غوطہ مار کر اچھے ہو جاتے تھے لیکن بعض بعد کے زمانوں میں جو لوگوں نے اس قسم کے خوارق دکھائے، اس وقت تو کوئی تالاب بھی نہ تھا، یہ بھی ممکن ہے کہ مسیح ایسے کام کے لئے اس تالاب کی مٹی لاتا تھا جس میں روح القدس کی تاثیر تھی، بہرحال یہ معجزہ صرف ایک کھیل تھا جیسے سامری کا گوسالہ۔

مسلمانو! دیکھا کہ اس دشمن اسلام نے اللہ عزوجل کے سچے رسول کو کیسی مغلظ گالیاں دیں، کون سی ناگفتی اس ناشدنی نے ان کے حق میں اٹھارکھی، ان کے معجزوں کو کیسا صاف صاف کھیل اور لہو و لعب و شعبدہ و سحر ٹھہرایا، ابرائے اکمہ و ابرص کو مسمریزم پر ڈھالا اور معجزہ پرندہ میں تین احتمال پیدا کئے، بڑھئی کی کل یا مسمریزم یا کر اماتی تالاب کا اثر، اور اسے صاف سامری کا بچھڑا بتادیا بلکہ اس سے بدتر کہ سامری نے جو اسپ جبریل کی خاک سم اٹھائی وہ اسی کو نظر آئی دوسرے نے اطلاع نہ پائی، قال اللہ تعالی:

"قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِّنْ اَثَرِ الرَّسُوْلِ فَنَبَذْتُهَا وَ كَذٰلِكَ سَوَّلَتْ لِيْ نَفْسِيْ" 1 سامری نے کہا میں نے وہ دیکھا جو انہیں نظر نہ آیا تو میں نے اسپ رسول کی خاک قدم سے ایک مٹھی لے کر گوسالے میں ڈال دی کہ وہ بولنے لگا نفس امارہ کی تعلیم سے مجھے یونہی بھلا معلوم ہوا۔

مگر مسیح کا کرتب ایک دست مال تھا جس سے دنیا جہان کو خبر تھی، مسیح پیدا بھی نہ ہوئے تھے جب تالاب کی کرامات شہرہ آفاق تھیں، تو اللہ کارسول یقینا اس کا فر جادوگر سے بہت کم رہا، اور مزہ یہ ہے کہ مسیح کے وقت میں بھی ایسے شعبدے تماشے بہت ہوتے تھے پھر معجزہ کدھر سے ہوا، اللہ اللہ رسولوں کو گالیاں، معجزات کے انکار،

عہ: یہ تیسرا پہلو ہے کہ حضرت مسیح اس مٹی کے پرند میں تالاب کی مٹی ڈال دیتے جس میں روح القدس کا اثر تھا، اس کے زور سے حرکت کرتا جیسے سامری نے اسپ روح القدس کے پاؤں تلے کی خاک بچھڑے میں ڈال دی بولنے لگا۔

---

1 القرآن الکریم ۲۰ / ۹۶ Page 608 of 742

Fatawa Ridawiyya (Volume 15)

If the Quran is denied, how can Islam remain? (Poetic verse fragment) Like the 'firm' ablution of Bibi Tamiza. (Just as the firm ablution of Bibi Tamiza. T) It is not surprising that every apostate who rises with such big claims has no choice but to commit such blasphemies. Blind are those who, seeing all this, still accept such a great denier of the Quran, enemy of Prophets, and foe of the Compassionate as the Imam of the time, Messiah, and Mahdi. (Poetic verse fragment) If this is the Messiah, then a curse be upon such a Messiah. (If this is what Messianism is, then curses upon such Messianism. T) And blinder than them is he who, after reading and writing extensively and seeing his explicit blasphemies, says: "I do not call Mr. [Footnote note 'ah'] Mirza a disbeliever (kafir), I consider him mistaken." Yes, perhaps in the eyes of such people, a disbeliever would be one who honors the Prophets of Allah and confirms and respects the Word of Allah. And there is no power nor strength except with Allah, the Exalted, the Magnificent.

"Thus does Allah seal over every heart [of] arrogant tyrant." 1 Allah thus seals the entire heart of every arrogant and rebellious person.

Note: From these passages of 'Izala' (name of a book), by the grace of Allah Almighty, that common false excuse has also been removed which some Mirza'is present regarding the passages in the 'Supplement to Anjam-e-Atham', claiming that these were insults directed at Jesus (peace and blessings be upon him) in response to Christians.

Footnote 'ah': Perhaps such people do not even know that he who does not consider one who opposes the necessities of faith as a disbeliever, is himself a disbeliever. "Whoever doubts his disbelief and punishment has indeed disbelieved." 2 | He who doubted his disbelief and punishment is himself a disbeliever. If denying the Quran and insulting the noble Prophets do not constitute disbelief, then God knows what greater crime the Aryas, Hindus, and Christians have committed that they should be called disbelievers. Or perhaps in the religion of such people, the whole world is Muslim and there is no disbeliever at all, nor should there be. This is also like the "miracles of the Messiah" - making the Quran's distinction baseless that so-and-so is a Muslim and so-and-so is a disbeliever. And there is no power nor strength except with Allah, the Exalted, the Magnificent.

1 Al-Quran al-Kareem 40/35 2 Durr-e-Mukhtar, Chapter of the Apostate, Mujtabai Press, Delhi, 1/356

फतावा रज़विया (जिल्द पंद्रहवीं (१५))

कुरान की तकज़ीब हो और फिर इस्लाम बाकी है (शेर का टुकड़ा) जूं वज़ूए मोहकम बी बी तमीज़ह (जैसे तमीज़ह बी बी का वज़ूए मोहकम हो। त) इससे ताज्जुब नहीं कि हर मुर्तद जो इतने बड़े दावे कर के उठे उसे ऐसे कुफ़्रों से चारा नहीं, अंधे तो वो हैं जो ये कुछ देखते हैं फिर इतने बड़े मुकज़्ज़िबे कुरान व दुश्मन-ए-अंबिया व अदुव्वुर्रहमान को इमाम-ए-वक़्त मसीह व मेहदी मान रहे हैं। ग़र मसीह ईं सुत लानत बर मसीह (अगर यही मसीहियत है ऐसी मसीहियत पर लानत। त) और उनसे बढ़ कर अंधा वो है जो शदो मद पढ़ लिख कर उसके इन सरीह कुफ़्रों को देख भाल कर कहे मैं जनाब 'अह' मिर्ज़ा साहब को काफ़िर नहीं कहता ख़ता पर जानता हूँ, हाँ शायद ऐसों के नज़दीक काफ़िर वो होगा जो अंबिया अल्लाह की ताज़ीम करे, कलाम अल्लाह की तस्दीक़ व तक़रीम करे वला हौल वला क़ुव्वता इल्ला बिल्लाहिल अलीयिल अज़ीम।

"इसी तरह अल्लाह हर अहंकारी अत्याचारी के दिल पर मुहर लगा देता है।" १ अल्लाह यूँ ही मुहर कर देता है मुतकब्बिर सरकश के सारे दिल पर।

तनबीह (चेतावनी): इन इबाराते 'इज़ाला' से बहम्दुल्लाह तआला इस झूठे उज़्र-ए-मामूली का इज़ाला भी हो गया जो इबाराते ज़मीमह 'अंजामे आथम' की निस्बत बाज़ मिर्ज़ाई पेश करते हैं कि ये तो ईसाइयों के मुक़ाबले में हज़रत ईसा अलैहिस्सलातु वस्सलाम को गालियाँ दी हैं।

'अह': ऐसों को शायद इतनी भी ख़बर नहीं कि जो मुख़ालिफ़े ज़रूरयाते दीन को काफ़िर न जाने खुद काफ़िर है। मन शक फ़ी कुफ़्रिही व अज़ाबिही फ़क़द कफ़र २ | जिसने इसके कुफ़्र और अज़ाब में शक किया वो खुद काफ़िर है। जब तकज़ीबे कुरान व सब व शतम अंबिया किराम भी कुफ़्र न ठहरे तो खुदा जाने आर्य व हनूद व नसारा ने इससे बढ़ कर क्या जुर्म किया है कि वो कुफ़्फ़ार ठहराए जाएँ या शायद ऐसों के धरम में तमाम दुनिया मुसलमान है काफ़िर कोई था न है न हो, ये भी मोजज़ाते मसीह की तरह कुरान के बे असल कि फलां मुस्लिम फलां काफ़िर, वला हौल वला क़ुव्वता इल्ला बिल्लाहिल अलीयिल अज़ीम।

१ अल-कुरान अल-करीम ४०/३५ २ दुर्रे मुख्तार बाबुल मुर्तद, मतबा मुजतबाई दिल्ली, १/३५६

पेज ६०९ ऑफ़ ७४२

قرآن کی تکذیب ہو اور پھر اسلام باقی ہے ع چوں وضوئے محکم بی بی تمیزہ (جیسے تمیزہ بی بی کا وضوئے محکم ہو۔ت) اس سے تعجب نہیں کہ ہر مرتد جو اتنے بڑے دعوے کر کے اٹھے اسے ایسے کفروں سے چارہ نہیں، اندھے تو وہ ہیں جو یہ کچھ دیکھتے ہیں پھر اتنے بڑے مکذبِ قرآن و دشمنِ انبیاء وعدوّ الرحمن کو امامِ وقت مسیح و مہدی مان رہے ہیں۔ ع گر مسیح این ست لعنت بر مسیح (اگر یہی مسیحیت ہے ایسی مسیحیت پر لعنت۔ت) اور ان سے بڑھ کر اندھا وہ ہے جو شد و مد پڑھ لکھ کر اس کے ان صریح کفروں کو دیکھ بھال کر کہے میں جناب عہ مرزا صاحب کو کافر نہیں کہتا خطا پر جانتا ہوں، ہاں شاید ایسوں کے نزدیک کافر وہ ہو گا جو انبیاء اللہ کی تعظیم کرے، کلام اللہ کی تصدیق و تکریم کرے ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔

" كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللهُ عَلٰى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ " 1 اللہ یوں ہی مہر کر دیتا ہے متکبر سرکش کے سارے دل پر۔

تنبیہ: ان عباراتِ ازالہ سے بحمد اللہ تعالی اس جھوٹے عذر معمولی کا ازالہ بھی ہو گیا جو عبارات ضمیمہ انجام آتھم کی نسبت بعض مرزائی پیش کرتے ہیں کہ یہ تو عیسائیوں کے مقابلہ میں حضرت عیسی علیہ الصلوۃ والسلام کو گالیاں دی ہیں۔

عہ: ایسوں کو شاید اتنی بھی خبر نہیں کہ جو مخالفِ ضروریاتِ دین کو کافر نہ جانے خود کافر ہے۔ من شك في كفره وعذابه فقد كفر 2 | جس نے اس کے کفر اور عذاب میں شک کیا وہ خود کافر ہے۔ جب تکذیبِ قرآن و سبّ و شتم انبیاء کرام بھی کفر نہ ٹھہرے تو خدا جانے آریہ و ہنود و نصاریٰ نے اس سے بڑھ کر کیا جرم کیا ہے کہ وہ کفار ٹھہرائے جائیں، یا شاید ایسوں کے دھرم

میں تمام دنیا مسلمان ہے کافر کوئی تھانہ ہے نہ ہو، یہ بھی معجزاتِ مسیح کی طرح قرآن کے بے اصل کہ فلاں مسلم فلاں کافر، ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔

1 القرآن الکریم ۴۰ / ۳۵ 2 درمختار باب المرتد، مطبع مجتبائی دہلی، ۱/ ۳۵۶

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Firstly, besides the abuses filled in his other booklets like 'Ijaz-e-Ahmadi', 'Dafi-ul-Bala', 'Kashti-e-Nooh', 'Arba'een', and 'Mawahib-ur-Rahman', etc., which Christian opponent are they directed at? There is a famous proverb: 'The face of the slanderer is blackened; how long will the beautician keep her hand over it?' Secondly: Which Sharia has permitted abusing the messengers of Allah in response to an innovator? Thirdly: Mirza claims that although revelation comes to him, no new command that is outside the Sharia of Muhammad can come. However, we find this command in the Great Quran:

'And do not abuse those whom they invoke besides Allah, lest they abuse Allah in enmity without knowledge.' (Al-Quran Al-Kareem 6/108) Do not abuse the false gods of the disbelievers, lest they, in response and out of ignorance and enmity, commit blasphemy against Allah Almighty.

Let Mirza point out that revelation of his which abrogated this command of the Quran. Fourthly: Mirza claims that he is following in the footsteps of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him). He writes in 'Al-Tabligh', page 83/4: 'Among the signs of my truthfulness is that Allah Almighty has granted me the success to follow His Messenger and emulate His Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Whatever mark I saw from the marks of the Prophet, I followed it.' (The sign of my truthfulness is that Allah Almighty gave me the success of following His Messenger and the emulation of the Prophet. Whatever sign of the Prophet I saw, I set my foot upon it.)

Tell me, on which day did Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) abuse Jesus (peace be upon him) and his noble mother in response to the Christians? God forbid. Fifthly: Mirza's 'Izala' (Removal) has completely removed this thought from the Mirza'is. These statements of 'Izala' are not against any Christian. Which abuse among them is less than that in 'Zameema Anjam-e-Atham'? Even the affirmation of 'thief' and 'illegitimate' is there. There, the theft mentioned was not of property but of knowledge. In 'Zameema Anjam-e-Atham' page 6, it says: it is a matter of great shame that you stole the 'Sermon on the Mount' from the Jewish book 'Talmud' and then presented it as if it were my...

Al-Quran Al-Kareem 6/108

फ़तावा रज़विया (खण्ड 15)

प्रथमतः, उन गालियों के अलावा जो उनकी अन्य पुस्तिकाओं जैसे 'एजाज़-ए-अहमदी', 'दाफ़ेउल-बला', 'कश्ती-ए-नूह', 'अरबईन' और 'मवाहिब-उर-रहमान' आदि में भरी पड़ी हैं, वे किस ईसाई के विरोध में हैं? एक प्रसिद्ध कहावत है: 'कलंक लगाने वाले का मुँह काला, बनावट करने वाली कब तक पर्दा डाले रखेगी?' द्वितीय: किस शरीयत ने अनुमति दी है कि किसी विधर्मी के मुक़ाबले में अल्लाह के रसूलों को गालियाँ दी जाएँ तृतीय: मिर्ज़ा का दावा है कि यद्यपि उन पर वह्य आती है, लेकिन शरीयत-ए-मुहम्मदिया से बाहर कोई नया हुक्म नहीं आ सकता। जबकि हमें महान कुरान में यह हुक्म मिलता है कि:

'और उन्हें गाली न दो जिन्हें वे अल्लाह के सिवा पुकारते हैं, कहीं ऐसा न हो कि वे अज्ञानतावश शत्रुता में अल्लाह को गाली देने लगें।' (अल-कुरान अल-करीम 6/108) काफ़िरों के झूठे माबूदों को गाली न दो कि वे उसके जवाब में अनजाने में शत्रुता के कारण अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल की शान में गुस्ताख़ी करें।

मिर्ज़ा अपनी वह वह्य बताएं जिसने कुरान के इस हुक्म को मंसूख़ कर दिया। चतुर्थ: मिर्ज़ा का दावा है कि वह मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पदचिन्हों पर चल रहा है, 'अत-तब्लीग' पृष्ठ 83/4 पर लिखता है: 'मेरी सच्चाई की निशानियों में से एक यह है कि अल्लाह तआला ने मुझे अपने रसूल के अनुसरण और नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अनुकरण की तौफ़ीक़ दी। मैंने नबी का जो भी चिह्न देखा, उस पर कदम रखा।' (मेरी सच्चाई की निशानी यह है कि अल्लाह तआला ने मुझे अपने रसूल के अनुसरण और नबी के अनुकरण की तौफ़ीक़ दी, मैंने नबी का जो भी निशान देखा उस पर कदम रखा।)

बताएँ तो सही कि मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने किस दिन ईसाइयों के मुक़ाबले में (ईश्वर न करे) ईसा अलैहिस्सलाम और उनकी पवित्र माता को गालियाँ दी हैं? पंचमत: मिर्ज़ा की 'इज़ाला' ने मिर्ज़ाइयों की इस सोच का पूर्णतः निवारण कर दिया। 'इज़ाला' के ये कथन तो किसी ईसाई के मुक़ाबले में नहीं हैं। उनमें वह कौन सी गाली है जो 'ज़मीमा अंजाम-ए-आथम' से कम है? यहाँ तक कि 'चोर' और 'वर्णसंकर' (अवैध संतान) होने की पुष्टि भी है। वहाँ चोरी किसी माल की नहीं बताई थी बल्कि ज्ञान की। 'ज़मीमा अंजाम-ए-आथम' पृष्ठ 6 पर लिखा है: यह अत्यंत लज्जा की बात है कि

आपने पहाड़ी तालीम (Sermon on the Mount) को यहूदियों की पुस्तक तालमुद से चुरा कर लिखा है और फिर ऐसा ज़ाहिर किया कि मानो यह मेरी...

अल-कुरान अल-करीम 6/108

اولاً ان عبارات کے علاوہ جو گالیاں اس کے اور رسائل مثل اعجاز احمدی و دافع البلاء و کشتی نوح واربعین و مواہب الرحمن وغیرہ میں اہلی و گہلی بھر رہی ہیں، وہ کس عیسائی کے مقابلہ میں ہیں، مثل مشہور ہے، دہن کا منہ کالا، مشاطہ کب تک ہاتھ دئے رہے گی۔ ثانیا: کس شریعت نے اجازت دی ہے کہ کسی بد مذہب کے مقابل اللہ کے رسولوں کو گالیاں دی جائیں؟ ثالثاً: مرزا کو ادعا ہے کہ اگرچہ اس پر وحی آتی ہے مگر کوئی نیا حکم جو شریعت محمدیہ سے باہر ہو، نہیں آسکتا، ہم تو قرآن عظیم میں یہ حکم پاتے ہیں کہ:

"وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ" (القرآن الکریم ۶ / ۱۰۸) کافروں کے جھوٹے معبودوں کو گالی نہ دو کہ وہ اس کے جواب میں بے جانے بوجھے دشمنی کی راہ سے اللہ عزوجل کی جناب میں گستاخی کریں گے۔

مرزا اپنی وہ وحی بتائے جس نے قرآن کے اس حکم کو منسوخ کر دیا۔ رابعاً: مرزا کو ادعا ہے کہ وہ مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے قدم بقدم چل رہا ہے، التبلیغ ص ۸۳ ۴ پر لکھتا ہے: من اٰیَاتِ صِدقی انہ تعالٰی وفقنی باتباع رسولہ واقتداء نبیہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فما رأیت اثرا من اٰثار النبی الا قفوتہ۔ (میری سچائی کی نشانی یہ ہے کہ اللہ تعالیٰ نے مجھے اپنے رسول کی اتباع اور نبی کی اقتداء پر توفیق دی میں نے نبی کا جو بھی نشان دیکھا اس پر قدم رکھا۔)

بتائے تو کہ مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے کس دن عیسائیوں کے مقابل معاذ اللہ عیسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام اور ان کی والدہ ماجدہ کو گالیاں دی ہیں۔ خامساً: مرزا کے ازالہ نے مرزائیوں کی اس بحرِ فکر کا کامل ازالہ کر دیا، ازالہ کی یہ عبارتیں تو کسی عیسائی کے مقابل نہیں، ان میں وہ

کون سی گالی ہے جو ضمیمہ انجام آتھم سے کم ہے حتیٰ کہ چور اور ولد الزنا کا بھی اثبات ہے وہاں چوری کسی مال کی نہ بتائی تھی بلکہ علم کی، ضمیمہ انجام ص ۶، نہایت شرم کی یہ بات ہے کہ آپ نے پہاڑی تعلیم کو یہودیوں کی کتاب تالمود سے چرا کر لکھا ہے اور پھر ایسا ظاہر کیا کہ گویا یہ میری

القرآن الکریم ۶ / ۱۰۸

Fatawa Razawiyyah Volume Fifteen (15)

...is the teaching. In Izala, he admitted an even worse theft—the theft of a miracle—that by bringing mud from a pond, they would perform groundless acts and claim it as their miracle. As for the illegitimate birth, he wrote it relying on this corrupted Bible. Nominally, he could claim that he presented it as an indictment against Christians, even though Mirza's practical actions were clearly contradictory to this, as he frequently cites this same corrupted Bible against Muslims in his treatises regarding the issue of the descent of Elijah, etc. However, in Izala, he clearly stated that the Great Quran commands to refer to this corrupted Bible and learn from it. Izala, p. 308, cites the verse: "فَسْـَٔلُوْۤا اَہْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ" Meaning, if you do not have knowledge, then refer to the People of the Book, examine their books, and the true reality will be revealed. He wrote, "We referred to the books of Jews and Christians in accordance with the command of this verse, and it became clear that Christ's judgment agrees with ours; see the Book of Kings, the Book of Malachi the Prophet, and the Gospel." Thus, it is proven that, according to him, the Torah and Gospel—indeed, the entire present-day Bible—are all authoritative by the command of the Quran. Therefore, whatever he wrote based on it was not at all merely as an indictment, but rather, in his view, proven by the Quran and was his own belief. And Allah Almighty exposes the deceit of impostors in this way. And all praise is due to Allah, the Lord of the worlds.

Page 611 of 742

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

...शिक्षा है। इज़ाला में उसने इससे भी बदतर चोरी, मोजज़े (चमत्कार) की चोरी मानी कि तालाब की मिट्टी लाकर बेपर की उड़ाते और अपना मोजज़ा ठहराते। रही ज़िना की विलादत (अवैध जन्म), तो वह उसने इस विकृत बाइबल के भरोसे पर लिखी। नाम के लिए वह कह सकता था कि ईसाइयों पर इल्ज़ामन (आरोप के तौर पर) पेश किया, हालाँकि मिर्ज़ा की व्यावहारिक कार्रवाई साफ़ तौर पर इसकी झुठलाने वाली थी कि वह अपने रिसालों में बहुत ज़्यादा मुसलमानों के मुक़ाबले इसी विकृत बाइबल को हज़रत इलियास के अवतरण आदि के मसले में पेश करता है। लेकिन इज़ाला में तो साफ़ तौर पर स्पष्ट कर दिया कि क़ुरआन अज़ीम इसी विकृत बाइबल की ओर रुजू करने (देखने) और उससे इल्म (ज्ञान) सीखने का हुक्म देता है। इज़ाला पेज 308 पर आयत है: "فَسْـَٔلُوْۤا اَہْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ" यानी तुम्हें इल्म न हो तो अहल-ए-किताब (किताब वालों) की तरफ़ रुजू करो, उनकी किताबों पर नज़र डालो, असल हक़ीक़त खुल जाएगी। "हमने इस आयत के हुक्म के मुताबिक़ यहूद व नसारा (ईसाइयों) की किताबों की तरफ़ रुजू किया तो मालूम हुआ कि मसीह के फ़ैसले का हमारे साथ इत्तिफ़ाक़ (सहमति) है, देखो किताब-ए-सलातीन और किताब-ए-मलाकी नबी और इंजील।" तो साबित हुआ कि ये तौरेत व इंजील बल्कि तमाम मौजूदा बाइबल उसके नज़दीक सब क़ुरआन के हुक्म से मुस्तनद (प्रामाणिक) हैं। तो जो कुछ उससे लिखा हरगिज़ इल्ज़ामन न था बल्कि उसके तौर पर क़ुरआन से साबित था, और ख़ुद उसका अक़ीदा (विश्वास) था। और अल्लाह तआला दज्जालों (झूठों) का पर्दा इसी तरह खोलता है, और तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का रब है।

पृष्ठ 611/742

تعلیم ہے۔ ازالہ میں اس سے بدتر چوری معجزہ کی چوری مانی کہ تالاب کی مٹی لا کر بے پر کی اڑاتے اور اپنا معجزہ ٹھہراتے، رہی ولادتِ زنا وہ اس نے اس بائیبل محرف کے بھروسے پر لکھی، برائے نام کہہ سکتا تھا کہ عیسائیوں پر الزاما پیش کی اگر چہ مرزا کی عملی کاروائی صراحۃً اس کی مکذب تھی کہ وہ اپنے رسائل میں بکثرت مسلمانوں کے مقابل اسی بائیبل محرف کو نزول الیاس وغیرہ کے مسئلہ میں پیش کرتا ہے مگر ازالہ میں تو صاف تصریح کر دی کہ قرآن عظیم اسی بائیبل محرف کی طرف رجوع کرنے اور اس سے علم سیکھنے کا حکم دیتا ہے، ازالہ ص ۳۰۸ " آیت ہے "فَسْئَلُوْٓا اَہْلَ الذِّکْرِ اِنْ کُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ" یعنی تمہیں علم نہ ہو تو اہل کتاب کی طرف رجوع کرو، ان کی کتابوں پر نظر ڈالو، اصل حقیقت منکشف ہو، ہم نے موافق حکم اس آیت کے یہود و نصاریٰ کی کتابوں کی طرف رجوع کیا تو معلوم ہوا کہ مسیح کے فیصلے کا ہمارے ساتھ اتفاق ہے دیکھو کتاب سلاطین و کتاب ملاکی نبی اور انجیل"۔ تو ثابت ہوا کہ یہ توریت و انجیل بلکہ تمام بائیبل موجودہ اس کے نزدیک سب بحکم قرآن مستند ہیں تو جو کچھ اس سے لکھا ہرگز الزاما نہ تھا بلکہ اس کے طور پر قرآن سے ثابت، اور خود اس کا عقیدہ تھا، اور اللہ تعالٰی دجالوں کا پردہ یو نہی کھولتا ہے والحمد للہ رب العلمین۔

Fatawa Rizvia Volume (15)

Treatise Al-Jiraz ad-Dayyani 'ala al-Murtad al-Qadiyani 1320 AH (The Divine Dagger on the Qadiyani Apostate)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful

Issue 79-80: From Pilibhit, Petitioner Shah Mir Khan Qadri Rizwi, 3 Muharram al-Haram 1320 AH. Your Excellency, may your high shadow be prolonged. Peace, mercy and blessings of Allah be upon you. There is no doubt that there must be many letters awaiting a response in your service, but this petition is being sent in a state of extreme urgency. It is hoped that I will be honored with a return reply.

(1) Noble Verse: "And those they invoke besides Allah create nothing and are themselves created. They are dead, not alive, and they do not know when they will be resurrected." 1 (And those whom they worship besides Allah do not create anything, while they are themselves created; [they are] dead, not alive; and they do not perceive when they will be resurrected. - Translation)

This [verse] clearly shows that anyone besides Allah the Almighty who is called a god, in addition to not being a creator and being a creation...

---

1. Al-Quran Al-Karim 16 / 20 & 21 Page 612 of 742

फतवा रज़विया जिल्द (15)

रिसाला (ग्रंथ) अल-जिराज़ अद-दैयानी अला अल-मुर्तद अल-कादियानी 1320 हिजरी (कादियानी मुर्तद पर ईश्वरीय खंजर)

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम (अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और कृपाशील है)

मसला 79-80: पीलीभीत से, प्रेषक शाह मीर खान कादरी रज़वी, 3 मुहर्रम अल-हराम 1320 हिजरी। आला हज़रत मद् ज़िल्लहुमुल आली, अस्सलाम अलैकुम व रहमतुल्लाही व बरकातुहू। इसमें कोई शक नहीं कि आपकी सेवा में जवाब के लिए बहुत से पत्र मौजूद होंगे, लेकिन यह याचिका अत्यंत आवश्यकता की स्थिति में भेजी जा रही है। आशा है कि वापसी जवाब से सम्मानित किया जाएगा।

(1) आयत-ए-करीमा: "और वे जिन्हें वे अल्लाह के अलावा पुकारते हैं, वे कुछ भी नहीं बनाते और वे स्वयं बनाए गए हैं। वे मृत हैं, जीवित नहीं; और वे नहीं जानते कि उन्हें कब जीवित किया जाएगा।" 1 (और अल्लाह के सिवा जिनकी वे इबादत करते हैं, वे कुछ भी नहीं बनाते और वे स्वयं बनाए हुए हैं, मुर्दे हैं जीवित नहीं, और उन्हें खबर नहीं कि लोग कब उठाए जाएंगे। - अनुवाद)

यह स्पष्ट करती है कि अल्लाह तआला के अलावा जिस किसी को खुदा कहा जाता है, वह स्रष्टा न होने और सृष्टि होने के अलावा...

---

1. अल-कुरान अल-करीम 16/20 और 21 पृष्ठ 742 का 612

فتاوٰی رضویہ جلد پندرہم (۱۵)

رسالہ الجرازالدیانی علی المرتدالقادیانی ۱۳۲۰ھ (قادیانی مرتد پر خدائی خنجر)

بسم اللہ الرحمن الرحیم

مسئلہ ۷۹۔ ۸۰ : از پیلی بھیت مسولہ شاہ میر خاں قادری رضوی ۳ محرم الحرام ۱۳۲۰ھ اعلیٰ حضرت مد ظلہم العالی ، السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ ، اس میں شک نہیں آپ کی خدمت میں بہت سے جواب طلب خطوط موجود ہوں گے لیکن عریضہ ہذا بحالت اشد ضرورت ارسال خدمت ہے امید کہ واپسی جواب سے شرف بخشا جائے۔

(۱) آیت کریمہ : "وَالَّذِیْنَ یَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰہِ لَا یَخْلُقُوْنَ شَیْئًا وَّ ھُمْ یُخْلَقُوْنَ ط اَمْوَاتٌ غَیْرُ اَحْیَآءٍ ج وَ مَا یَشْعُرُوْنَ اَیَّانَ یُبْعَثُوْنَ ہ" 1 (اور اللہ کے سوا جن کی عبادت کرتے ہیں وہ کچھ بھی نہیں بناتے اور وہ خود بنائے ہوئے ہیں ، مردے ہیں زندہ نہیں ، اور انہیں خبر نہیں لوگ کب اٹھائے جائیں گے۔ت)

یہ ظاہر کرتی ہے کہ ماسوا اللہ تعالی کے جس کسی کو خدا کہا جاتا ہے وہ خالق نہ ہونے اور مخلوق ہونے کے علاوہ

---

1 القرآن الکریم ۱۶/ ۲۰ و ۲۱ Page 612 of 742

Fatawa Razawiya Volume 15

...is dead, not alive. Therefore, since Christians call Isa (Jesus) peace be upon him God, why shouldn't he be accepted as dead and why should he be believed to be alive in heaven? (2) The author of Bukhari, narrating from Aisha, may Allah be pleased with her, writes (quoted from Mashariq al-Anwar, Hadith 1118): "May Allah curse the Jews and Christians; they took the graves of their prophets as places of worship." (1) (Allah Ta'ala curses the Jews and Christians for turning the graves of their prophets into mosques. (T)) From this it is evident that the graves of the Prophet of the Jews, Moses, and the Prophet of the Christians, Jesus, upon our Prophet and upon both of them be prayers and peace, were being worshipped. According to the command of Allah the Almighty, "And if you disagree over anything, refer it to Allah and the Messenger" (2) (If a dispute arises among you regarding any matter, then refer it back to Allah and His Messenger). While divine verses and prophetic traditions exist proving the death of Isa (Jesus), peace be upon him, how can he be believed to be alive? I am your humble servant, Shah Mir Khan Qadri Razvi, may his Lord forgive him, resident of Pilibhit, 3 Muharram al-Haram 1340 AH.

The Answer: We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger. (1) Before answering, it is necessary to know a matter a thousand times more important than this question and answer. A major escape route for the irreligious is to deny the essentials of religion and seek debate on a minor issue where there is some room for maneuvering. Qadiani was a denier of the essentials of religion on hundreds of levels, and his followers trigger the debate about the life and death of our master Isa, the Messenger of Allah (upon our noble Prophet and upon him be prayers and salutations of Allah), which is a subsidiary issue, itself a kind of controversial matter among Muslims, whose acceptance or denial is neither disbelief nor even misguidance (it will be mentioned in note 4 that...).

---

1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Jana'iz, Bab ma yukrahu min ittikhadh al-masajid 'ala al-qubur, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/177.
2. The Holy Quran 4/59.

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

...मुर्दा है ज़िंदा नहीं। लिहाज़ा ईसा अलैहिस्सलाम को भी जबकि ईसाई खुदा कहते हैं तो क्यों न उनको मुर्दा तस्लीम किया जाए और क्यों उनको आसमान पर ज़िंदा माना जाए? (2) साहिबे बुखारी रिवायत आयशा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा से लिखते हैं (मशारिकुल अनवार, हदीस 1118 से नक़्ल): "अल्लाह तआला यहूद व नसारा पर लानत फरमाए, उन्होंने अपने अंबिया की कब्रों को मस्जिदें बना लिया।" (1) (अल्लाह तआला यहूदियों और ईसाइयों पर लानत भेजे जिन्होंने अपने नबियों की कब्रों को सजदागाह बना लिया। (त)) इससे ज़ाहिर है कि यहूदियों के नबी हज़रत मूसा और ईसाइयों के नबी हज़रत ईसा, हमारे नबी पर और उन दोनों पर दुरूद व सलाम हो, की कब्रें पूजी जाती थीं। अल्लाह तआला के इरशाद के मुताबिक, "फिर अगर तुम में किसी बात का झगड़ा उठे तो उसे अल्लाह और रसूल के हुज़ूर रुजू करो" (2) (फिर अगर तुम में किसी बात का झगड़ा उठे तो उसे अल्लाह और रसूल के हुज़ूर रुजू करो)। इलाही आयात और अहदीसे नबविया में हज़रत ईसा अलैहिस्सलाम की मौत के सबूत मौजूद होते हुए उन्हें ज़िंदा कैसे मान लिया जाए? मैं हूँ हुज़ूर का अदना खादिम शाह मीर खां क़ादरी रज़वी, रब्ब उन्हें माफ़ फरमाए, साकिन पीलीभीत, 3 मुहर्रमुल हराम 1340 हिजरी।

जवाब: हम उसकी तारीफ करते हैं और उसके मुक़द्दस रसूल पर दुरूद भेजते हैं। (1) जवाब से पहले एक ज़रूरी बात जो इस सवाल व जवाब से हज़ार गुना अहम है, जानना लाज़िम है। बे-दीनों का एक बड़ा भागने का रास्ता यह है कि वो दीन की ज़रूरी बातों का इंकार करते हैं और किसी छोटे मसले पर बहस चाहते हैं जिसमें हाथ-पांव मारने की कुछ गुंजाइश हो। क़ादियानी दीन की ज़रूरी बातों का सैंकड़ों दरजों से मुनकिर था और उसके मानने वाले सैय्यदना ईसा रसूलुल्लाह (हमारे नबी और उन पर अल्लाह का दुरूद व सलाम हो) की हयात व वफात की बहस छेड़ते हैं, जो एक फरई (गौण) मसला है, जो खुद मुसलमानों के बीच एक इख्तिलाफी मसला है, जिसका इक़रार या इंकार कुफ्र तो दरकिनार गुमराही भी नहीं है (फायदा नंबर 4 में आएगा कि...)।

---

1. सहीह बुखारी, किताबुल जनाइज़, बाब मा युकराहु मिन इत्तिखाज़िल मसाजिद अलल क़ुबूर, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/177.
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 4/59.

مردہ ہے زندہ نہیں۔ بنا بریں عیسٰی علیہ السلام کو بھی جبکہ نصاریٰ خدا کہتے ہیں تو کیوں نہ ان کو مردہ تسلیم کیا جائے اور کیوں ان کو آسمان پر زندہ مانا جائے؟ (۲) صاحب بخاری بروایت عائشہ رضی اللہ تعالٰی عنہا ارقام فرماتے ہیں۔ (منقول از مشارق الانوار، حدیث ۱۱۱۸): لَعَنَ اللّٰہُ الْیَہُوْدَ وَالنَّصٰارٰی اتَّخَذُوْا قُبُوْرَ اَنْبِیَآئِہِمْ مَسٰجِدَ (۱) (اللہ تعالٰی یہود و نصاریٰ پر لعنت فرمائے انہوں نے اپنے انبیاء کی قبروں کو مسجدیں بنالیا۔ (ت)) اس سے ظاہر ہے کہ نبی یہود حضرت موسٰی و نبی نصاریٰ حضرت عیسٰی علی نبینا وعلیہما الصلوٰۃ والسلام کی قبریں پوجی جاتی تھیں۔ حسب ارشادِ باری تعالٰی عز اسمہ "فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ فِیْ شَیْءٍ فَرُدُّوْہُ اِلَی اللّٰہِ وَالرَّسُوْلِ" (۲) (پھر اگر تم میں کسی بات کا جھگڑا اٹھے تو اسے اللہ ورسول کے حضور رجوع کروت) آیاتِ الٰہیہ، احادیث نبویہ ثبوت مماتِ عیسٰی علیہ السلام میں موجود ہوتے ہوئے کیونکر ان کو زندہ مان لیا جائے؟ میں ہوں حضور کا ادنٰی خادم شاہ میر خاں قادری رضوی غفر لہ ربہ ساکن پیلی بھیت ۳ محرم الحرام ۱۳۴۰ھ

الجواب: نَحْمَدُہٗ وَ نُصَلِّیْ عَلٰی رَسُوْلِہِ الْکَرِیْم ط (۱) قبل جواب ایک امر ضروری کہ اس سوال و جواب سے ہزار درجہ اہم ہے، معلوم کرنا لازم، بے دینوں کی بڑی راہ فرار یہ ہے کہ انکار کریں ضروریات دین کا، اور بحث چاہیں کسی ہلکے مسئلے میں جس میں کچھ گنجائش دست و پازن ہو۔ قادیانی صدہا درجہ سے منکر ضروریاتِ دین تھا اور اس کے پس ماندے حیات و وفاتِ سیدنا عیسٰی رسول اللہ علی نبینا الکریم وعلیہ صلوات اللہ و تسلیمات اللہ کی بحث چھیڑتے ہیں، جو ایک فرعی مسئلہ خود مسلمانوں میں ایک نوع کا اختلافی مسئلہ ہے جس کا اقرار یا انکار کفر تو درکنار ضلال بھی نہیں (فائدہ نمبر ۴ میں آئے گا کہ)

۱۔ صحیح البخاری کتاب الجنائز باب مایکرہ من اتخاذ المسجد علی القبور، قدیمی کتب خانہ کراچی، ۱ / ۱۷۷ ۲۔ القرآن الکریم ۴ / ۵۹

Fatawa Razawiya, Volume 15

The descent of Hazrat Isa (Jesus, peace be upon him) is the unanimous belief of the Ahl al-Sunnah. The claimed death of Christ does not benefit these apostates in any way. Suppose the Lord Almighty had given him death at that time, why would his descent then become impossible? The death of the Prophets (peace be upon them) is merely for a moment to fulfill the divine promise, after which they are alive with the same real worldly and physical life as they were before. What is the difficulty for one who is alive to return? The Messenger of Allah (peace be upon him) says:

[ARABIC QUOTE]: The Prophets are alive in their graves, praying. (1) | Prophets are alive in their graves and they offer prayers.

(2) God forbid, even if some misguided heretic believes that their death is like that of others, why should their return be impossible? The promise "And it is forbidden for a town which We have destroyed that they should return" (2) (and it is forbidden for that town which we destroyed that they return. Translator) is for a city. The return of certain individuals to the world after death is proven by the Holy Quran itself, like Hazrat Uzair (peace be upon him). Allah Almighty says:

[ARABIC QUOTE]: "So Allah caused him to die for a hundred years, then He revived him." (3) | (So Allah kept him dead for a hundred years, then made him alive again. Translator)

The four birds of Hazrat Khalil (Abraham, peace be upon him), Allah Almighty says:

[ARABIC QUOTE]: "Then place a piece of them on each hill and call them; they will come to you in haste." (4) | (Then put a piece of each of them on every mountain, then call them, they will come running to you. Translator)

Yes, the accursed polytheists who deny resurrection consider it impossible, and regarding Prophet Jesus (peace be upon him), the Qadiani also, God forbid, explicitly considers the Absolute Powerful One (Almighty) to be helpless. On page 4 of 'Dafi-ul-Bala', he utters such blasphemy: "God cannot bring back to the world such a person whose first trials have already destroyed the world" (5). In refutation of both the polytheist and the Qadiani, Allah Almighty says:

[ARABIC QUOTE]: "Were We then fatigued by the first creation? Nay, they are in confusion about..." | (So were We tired by creating the first time? Rather, they are about becoming new...

(1) Musnad Abu Ya'la, narrated from Anas (may Allah be pleased with him), Hadith 3412, Muassasa Ulum-ul-Quran Beirut, 3/497 (2) The Holy Quran 21/95 (3) The Holy Quran 2/259 (4) The Holy Quran 2/260 (5) Dafi-ul-Bala, printed in Rabwah, p. 3-4

फतावा रज़विया, जिल्द 15

हज़रत ईसा अलैहिस्सलाम का नुज़ूल (अवतरण) अहल-ए-सुन्नत का सर्वसम्मत (इज्माई) अक़ीदा है। इन धर्मत्यागियों (मुरतदीन) के लिए मसीह की कथित मृत्यु कतई लाभदायक नहीं है। मान लीजिए कि रब अज़्ज़वजल ने उन्हें उस समय मृत्यु दी भी थी, तो फिर उनका दोबारा अवतरण असंभव कैसे हो गया? अंबिया (पैगंबरों) अलैहिमुस्सलाम की मृत्यु केवल अल्लाह के वादे की पुष्टि के लिए एक पल के लिए होती है, फिर वे वैसी ही वास्तविक दुनियावी और शारीरिक जीवन के साथ जीवित होते हैं जैसे वे पहले थे। एक जीवित व्यक्ति का दोबारा आना क्या मुश्किल है? अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[अरबी]: अंबिया अपनी कब्रों में जीवित हैं, नमाज़ पढ़ते हैं। (1) | नबी अपनी कब्रों में जीवित हैं और वे नमाज़ पढ़ते हैं।

(2) अल्लाह की पनाह, कोई गुमराह बददीन यही माने कि उनकी वफ़ात दूसरों की तरह है, तब भी उनका दोबारा तशरीफ़ लाना क्यों नामुमकिन हो गया? वादा "और हराम है उस बस्ती पर जिसे हमने नष्ट कर दिया कि वे फिर लौटकर आएं' (2) (और हराम है उस बस्ती पर जिसे हमने हलाक कर दिया कि फिर लौट कर आएँ। तर्जुमा) एक शहर के लिए है। कुछ व्यक्तियों का मृत्यु के बाद दुनिया में वापस आना खुद क़ुरआन करीम से साबित है, जैसे हज़रत उज़ैर अलैहिस्सलाम। अल्लाह तआला फरमाता है:

[अरबी]: "तो अल्लाह ने उसे सौ साल तक मृत रखा, फिर उसे पुनर्जीवित कर दिया।" (3) | (तो अल्लाह ने उसे सौ साल तक मुर्दा रखा, फिर उसे जीवित कर दिया। तर्जुमा)

हज़रत ख़लील (इब्राहीम) अलैहिस्सलाम के चारों पक्षी, अल्लाह तआला फरमाता है:

[अरबी]: "फिर उनमें से एक-एक टुकड़ा हर पहाड़ पर रख दे, फिर उन्हें पुकार, वे तेरे पास दौड़ते हुए आ जाएंगे।" (4) | (फिर उनका एक-एक टुकड़ा हर पहाड़ पर रख दे, फिर उन्हें बुला, वे तेरे पास दौड़ते हुए आएँगे। तर्जुमा)

हाँ, पुनर्जन्म (क़यामत) का इनकार करने वाले शापित मुशरिक इसे असंभव मानते हैं, और ईसा अलैहिस्सलाम के मामले में क़ादियानी भी उस कादिरे मुतलक अज़्ज़ जलालहु को (अल्लाह की पनाह) साफ़ तौर पर मजबूर (आजिज़) मानता है और 'दाफ़ेउल-बला' के पेज 4 पर इस तरह कुफ्र

बकता है: "खुदा ऐसे व्यक्ति को फिर दुनिया में नहीं ला सकता जिसके पहले फितनों (उपद्रवों) ने ही दुनिया को तबाह कर दिया है" (5)। मुशरिक और क़ादियानी दोनों के खंडन में अल्लाह अज़्ज़वजल फरमाता है:

[अरबी]: "तो क्या हम पहली बार पैदा करके थक गए? बल्कि वे नए पैदा होने के बारे में..." | (तो क्या हम पहली बार बनाकर थक गए? बल्कि वे नए बनने से...

(1) मुसनद अबू यअला, हज़रत अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत, हदीस 3412, मुअस्ससतु उलूमुल क़ुरआन बेरुत 3/497 (2) अल-क़ुरआन अल-करीम 21/95 (3) अल-क़ुरआन अल-करीम 2/259 (4) अल-क़ुरआन अल-करीम 2/260 (5) दाफ़ेउल-बला, मटबुआ रब्बा पेज 3-4

نزول حضرت عیسٰی علیہ السلام اہلسنت کا اجماعی عقیدہ ہے) نہ ہر گز وفات مسیح ان مرتدین کو مفید ، فرض کر دم کہ رب عزوجل نے ان کو اس وقت وفات ہی دی ، پھر اس سے انکا نزول کیونکر ممتنع ہو گیا؟ انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام کی موت محض ایک آن کو تصدیق وعدہ الٰہیہ کے لئے ہوتی ہے ، پھر وہ ویسے ہی حیات حقیقی دنیاوی و جسمانی سے زندہ ہوتے ہیں جیسے اس سے پہلے تھے ، زندہ کا دوبارہ تشریف لانا کیا دشوار؟ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

اَلْاَنْبِیَآءُ اَحْیَآءٌ فِیْ قُبُوْرِھِمْ یُصَلُّوْنَ 1 | انبیاء زندہ ہیں اپنی قبروں میں، نماز پڑھتے ہیں۔

(۲) معاذ اللہ کوئی گمراہ بددین یہی مانے کہ ان کی وفات اوروں کی طرح ہے جب بھی ان کا دوبارہ تشریف لانا کیوں محال ہو گیا؟ وعدہ "وَحَرٰمٌ عَلٰی قَرْیَۃٍ اَھْلَکْنٰھَا اَنَّھُمْ لَا یَرْجِعُوْنَ" 2 (اور حرام ہے اس بستی پر جسے ہم نے ہلاک کر دیا کہ پھر لوٹ کر آئیں۔ت) ایک شہر کے لئے ہے، بعض افراد کا بعد موت دنیا میں پھر آنا خود قرآن کریم سے ثابت ہے جیسے سیدنا عزیر علیہ الصلوۃ والسلام۔ قال اللہ تعالٰی :

"فَاَمَاتَہُ اللّٰہُ مِائَۃَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَہٗ" 3 | (تو اللہ نے اسے مردہ رکھا سو برس، پھر زندہ کر دیا۔ت)

چاروں طائرانِ خلیل علیہ الصلوۃ والسلام ، قال اللہ تعالٰی :

"ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰی کُلِّ جَبَلٍ مِّنْھُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُھُنَّ یَاْتِیْنَکَ سَعْیًا" 4 | (پھر ان کا ایک ایک ٹکڑا ہر پہاڑ پر رکھ دے، پھر انہیں بلا، وہ تیرے پاس چلے آئیں گے دوڑتے ہوئے۔ت)

ہاں مشرکین ملعونہ منکرین بعث اسے محال جانتے ہیں اور درباره مسیح علیہ الصلوٰۃ والسلام قادیانی بھی اس قادر مطلق عز جلالہ کو معاذ اللہ صراحۃً عاجز مانتا اور دافع البلاء کے صفحہ ۴ پر یوں کفر بکتا ہے: خدا ایسے شخص کو پھر دنیا میں نہیں لاسکتا جس کے پہلے فتنے ہی نے دنیا کو تباہ کر دیا ہے 5۔ مشرک و قادیانی دونوں کے رد میں اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"اَفَعَیِیْنَا بِالْخَلْقِ الْاَوَّلِ بَلْ ھُمْ فِیْ لَبْسٍ مِّنْ" | (تو کیا ہم پہلی بار بنا کر تھک گئے بلکہ وہ نئے بننے سے

1 مسند ابو یعلی مروی از انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ حدیث ۳۴۱۲، موسسہ علوم القرآن بیروت ۳/ ۴۹۷ 2 القرآن الکریم ۲۱/ ۹۵ 3 القرآن الکریم ۲/ ۲۵۹ 4 القرآن الکریم ۲/ ۲۶۰ 5 دافع البلاء مطبوعہ ربوہ ص ۴-۳

Fatawa Razawiyyah, Volume 15

"A new creation?" 1 are in doubt. (T)

When the Truthful and Verified (Prophet) Peace and Blessings of Allah be upon Him informed of his (Jesus's) descent, and it is realistically possible, within divine power, and permissible, then no one but the misguided would deny it.

(3) If that decree is considered general for individuals too, then death follows the completion of the appointed lifespan. If death occurs before that due to some special reason, it does not prevent restoration (to life); rather, it is necessary for the completion of the lifespan, and this is proven for thousands. Allah the Almighty says:

"Did you not see those who went out from their homes while they were thousands, fearing death? Then Allah said to them, 'Die'; then He restored them to life." 2	**(O Beloved! Did you not see those who left their homes in the thousands, fearing death? Then Allah said to them, "Die," and then He brought them back to life. T)**

Qatada said:

He caused them to die as a punishment, then resurrected them so they could complete the duration of their lifespans. Had their lifespans ended (naturally), they would not have been resurrected. (Meaning) 3	**(Allah the Almighty gave them death as a punishment, then they were brought back to life so they could complete their appointed lifespan. If their appointed lifespan had been completed, they would not have been raised again. T)**

(4) At this time, the issue of the life and death of Prophet Messiah, peace be upon him, has been differing since ancient times, but there is no dispute among anyone regarding his arrival in the end times and his killing of the accursed Dajjal. This is undoubtedly the consensus belief of the Ahl al-Sunnah. So, how did the "death of Christ" benefit the Qadiani, and how could the Mughal child become the son of Mary, while Jesus, the Messenger of Allah, was born without a father? The Qadiani presents this disagreement; do they have proof anywhere that before this Punjabi's innovation in religion, Muslims believed that Jesus himself would not descend, but someone like him would be born, and his descent would be called the "Descent of Jesus" and he would be called the "Son of Mary"? And when this is against the belief of common Muslims, then the verse:

"...and follows a path other than that of the believers, We shall let him follow what he has chosen and drive him into Hell—what an evil destination!" 4

(If one follows a path separate from the path of Muslims, We will leave him to his own way and enter him into Hell, and what an evil place to return to. T)

1 Quran Al-Kareem 50/15 2 Quran Al-Kareem 2/243 3 Jami' al-Bayan (Tafsir Ibn Jarir al-Tabari), Discussion on the interpretation of Allah's word 'Did you not see those...', Al-Matba'ah al-Maymanah, Egypt, 12/347 4 Quran Al-Kareem 4/115

फ़तावा रज़विया, जिल्द पंद्रहवीं (15)

"नई पैदाइश?" 1 संदेह में हैं। त)

जब सादिक और मसदूक (सत्यवादी और जिसकी सत्यता प्रमाणित हो) सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने उनके(ईसा अलैहि सलाम के) नुज़ूल (उतरने) की ख़बर दी और वह अपनी हकीकत में मुमकिन, ईश्वरीय शक्ति के अधीन और जायज़ है, तो गुमराह के अलावा कोई इसका इनकार नहीं करेगा।

(3) यदि उस आदेश को व्यक्तियों के लिए भी सामान्य माना जाए, तो मृत्यु नियत आयु पूरी होने के बाद है। यदि उससे पहले किसी विशेष कारण से मौत हो जाए, तो वह दोबारा जीवित होने (आदत) में बाधक नहीं है, बल्कि आयु पूर्ण करने के लिए आवश्यक है, और यह हज़ारों के लिए प्रमाणित है। अल्लाह तआला ने फ़रमाया:

"क्या आपने उन लोगों को नहीं देखा जो अपने घरों से हज़ारों की तादाद में मौत के डर से निकले थे? फिर अल्लाह ने उनसे फ़रमाया, 'मर जाओ'; फिर उन्हें जीवित कर दिया।" 2	**(ऐ महबूब! क्या आपने उन्हें नहीं देखा जो हज़ारों की संख्या में मौत के डर से अपने घरों से निकले, तो अल्लाह ने उनसे फ़रमाया, "मर जाओ", फिर उन्हें जीवित कर दिया। त)**

क़तादा ने कहा:

उसने उन्हें सज़ा के तौर पर मौत दी, फिर उन्हें दोबारा जीवित किया ताकि वे अपनी आयु की अवधि पूरी कर सकें। यदि उनकी आयु (स्वाभाविक रूप से) समाप्त हो गई होती, तो उन्हें दोबारा जीवित नहीं किया जाता। (भावार्थ) 3	**(अल्लाह तआला ने उन्हें सज़ा के तौर पर मौत दी फिर जीवित कर दिए गए ताकि अपनी नियत उम्र को पूरा करें, अगर उनकी नियत उम्र पूरी हो जाती तो दोबारा न उठाए जाते। त)**

(4) इस समय हज़रत मसीह अलैहिस्सलाम के जीवन और मृत्यु का मसला प्राचीन काल से ही विवादास्पद चला आ रहा है, लेकिन आख़िरी ज़माने में उनके तशरीफ़ लाने और दज्जाल लईन (अभिशप्त दज्जाल) को क़त्ल करने के बारे में किसी को कोई विवाद नहीं है। यह निस्संदेह अहले सुन्नत का सर्वसम्मत (इज्माई) अक़ीदा है। तो ईसा की वफ़ात (मृत्यु) ने कादियानी को क्या फ़ायदा दिया, और वह मुग़ल बच्चा, जो हज़रत ईसा अल्लाह के रसूल बिना बाप के पैदा हुए, उनका बेटा (इब्ने

मरयम) कैसे हो सकता है? कादियानी इस मतभेद को पेश करते हैं; क्या उनके पास इसका कोई प्रमाण है कि इस पंजाबी के धर्म में नए आविष्कार (इब्तिदा फ़िद्दीन) से पहले मुसलमानों का यह विश्वास था कि ईसा स्वयं नहीं उतरेंगे, बल्कि उनका कोई हमशक्ल (मसील) पैदा होगा, जिसे 'नुज़ूले ईसा' (ईसा का उतरना) कहा जाएगा और उसे इब्ने मरयम कहा जाएगा? और जब यह आम मुसलमानों के अक़ीदे के ख़िलाफ़ है, तो आयत:

"...और मोमिनों के रास्ते के अलावा किसी और रास्ते पर चलता है, तो हम उसे उसी राह पर छोड़ देंगे जो उसने चुनी है और उसे जहन्नम (नरक) में डाल देंगे, और वह क्या ही बुरा ठिकाना है!" 4

(मुसलमानों की राह से अलग राह चले, हम उसे उसी हाल पर छोड़ देंगे और उसे दोज़ख़ (नरक) में दाखिल करेंगे और लौटने की क्या ही बुरी जगह है। त)

1 अल-कुरान अल-करीम 50/15 2 अल-कुरान अल-करीम 2/243 3 जामिअल बयान (तफ़्सीर इब्न जरीर तबरी), अल्लाह के कथन 'क्या आपने नहीं देखा उन लोगों को...' की व्याख्या में, अल-मतबा अल-मय्मना, मिस्र, 12/347 4 अल-कुरान अल-करीम 4/115

"خَلْقٍ جَدِیْدٍؕ ۝" 1 شبہ میں ہیں۔ت)

جب صادق و مصدوق صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ان کے نزول کی خبر دی اور وہ اپنی حقیقت پر ممکن و داخل زیر قدرت و جائز، تو انکار نہ کرے گا مگر گمراہ۔

(۳) اگر وہ حکم افراد کو بھی عام مانا جائے تو موت بعد استیفائے اجل کے لئے ہے، اس سے پہلے اگر کسی وجہ خاص سے اماتت ہو تو مانع اعادت نہیں بلکہ استیفائے اجل کے لئے ضرور اور ہزاروں کے لئے ثابت ہے، قال اللہ تعالیٰ:

"اَلَمْ تَرَ اِلَی الَّذِیْنَ خَرَجُوْا مِنْ دِیَارِھِمْ وَھُمْ اُلُوْفٌ حَذَرَ الْمَوْتِۖ فَقَالَ لَھُمُ اللّٰہُ مُوْتُوْا ثُمَّ اَحْیَاھُمْؕ" 2

(اے محبوب! کیا تم نے نہ دیکھا انہیں جو اپنے گھروں سے نکلے اور وہ ہزاروں تھے موت کے ڈر سے، تو اللہ نے ان سے فرمایا مرجاؤ، پھر انہیں زندہ فرمادیا۔ت)

قتادہ نے کہا:

اَمَاتَھُمْ عُقُوْبَۃً ثُمَّ بَعَثُوْا لِیَتَوَفَّوْا مُدَّۃَ اٰجَالِھِمْ وَلَوْ جَاءَتْ اٰجَالُھُمْ مَا بُعِثُوْا ۔ (معناً) 3

(اللہ تعالیٰ نے ان کو سزا کے طور پر موت دی پھر زندہ کردیئے کہ اپنی مقررہ عمر کو پورا کریں، اگر ان کی مقررہ عمر پوری ہو جاتی تو دوبارہ نہ اٹھائے جاتے۔ت)

(۴) اس وقت حیات و وفات حضرت مسیح علیہ الصلوٰۃ والسلام کا مسئلہ قدیم سے مختلف چلا آتا ہے مگر آخر زمانے میں ان کے تشریف لانے اور دجال لعین کو قتل فرمانے میں کسی کو کلام نہیں، یہ بلاشبہ اہلسنت کا اجماعی عقیدہ ہے تو وفات مسیح نے قادیانی کو کیا فائدہ دیا اور مغل بچہ، عیسیٰ رسول اللہ بے باپ سے پیدا بن مریم کیونکر ہوسکا؟ قادیانی اس اختلاف کو پیش کرتے ہیں، کہیں

اس کا بھی ثبوت رکھتے ہیں کہ اس پنجابی کے ابتداع فی الدین سے پہلے مسلمانوں کا یہ اعتقاد تھا کہ عیسیٰ آپ تو نہ اتریں گے کوئی ان کا مثیل پیدا ہوگا، اسے نزول عیسیٰ فرمایا گیا اور اس کو ابن مریم کہا گیا؟ اور جب یہ عام مسلمانوں کے عقیدے کے خلاف ہے تو آیہ:

"وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيْلِ الْمُؤْمِنِيْنَ نُوَلِّهٖ مَا (مسلمانوں کی راہ سے جدا راہ چلے ہم اسے اس حال پر تَوَلّٰى وَنُصْلِهٖ جَهَنَّمَ ؕ وَسَاءَتْ مَصِيْرًا چھوڑ دیں گے اور اسے دوزخ میں داخل کریں گے اور کیا ہی 4 "۝ بری جگہ پلٹنے کی ت)

1 القرآن الکریم ۵۰/۱۵ 2 القرآن الکریم ۲/۲۴۳ 3 جامع البیان(تفسیر ابن جریر طبری) القول فی تأویل قولہ تعالیٰ الم تر الی الذین الایۃ المطبعۃ المیمنہ مصر ۱۲/۳۴۷ 4 القرآن الکریم ۴/۱۱۵

Fatwa Razawiyya Volume 15

...is clearly established. (5) Taking 'Masih' (Messiah) to mean a 'likeness of Messiah' is a distortion of the texts (Tahreef-e-Nusoos), which is the habit of the Jews. This is a major shield of irreligion, to change the meanings of the texts. "They distort the words from their places."[1] (They change Allah's words from their proper positions. - Translator) Inventing such interpretations is mocking the texts of the Sharia and throwing the rulings and instructions into disarray. Wherever anything is mentioned, one could say that thing itself is not meant, but its likeness is intended. Is this not similar to what the cursed Abahiyya (heretics) say, that prayer and fasting are not obligatory, nor are wine and adultery forbidden, but rather they are names of some good people whom we are commanded to love, and these [vices] are names of some evil people whom we are commanded to hate?

(6) Even assuming this false [claim] for a moment, how did the apostate of Qadian become a likeness of the Messenger of Allah? Can his infidelities, his lies, his insolence, his disgraces, his malices, his impurities, his boldness, which are known to the world, be hidden? And will anyone with intellect and faith in the world accept Iblis (Satan) as a likeness of Jibreel (Gabriel)? A handful of examples from the thousands of his blasphemies can be seen in 'Rasa'il al-Su' wal-'Iqab 'ala al-Masih al-Kadhhab', 'Qahr al-Dayyan 'ala Murtad bi-Qadiyan', 'Nur al-Furqan', and 'Bab al-Aqa'id wal-Kalam', etc. He is an open denier of prophets, a speaker of foul insults to messengers, a rejecter of the Holy Quran in various ways; it is impossible for him to even be a Muslim, let alone a likeness of the Messenger of Allah. It is a trick of the Qadianis that they avoid the non-Muslim status of their Musaylimah [liar] in this way and, leaving the discussion of his clear cursed infidelities, they start the issue of the life and death of Jesus.

(7) The famous glorious attributes of Jesus, the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him), and those which the Great Quran has described, were that Allah (The Mighty and Majestic) created him from the womb of the virgin Batul (Mary) without a father as a sign for all the worlds:

"She said, 'How can I have a boy while no man has touched me and I have not been unchaste?' He said, 'Thus [it will be]; your Lord says, "It is easy for Me, and We will make him a sign to the people and a	She said, "How can I have a son when no man has touched me, nor have I been unchaste?" He said, "So it will be; your Lord says, 'It is easy for Me, and that We may make him a sign for mankind and a

mercy from Us. And it is a matter [already] decreed."' "[2]	mercy from Us. And it was a matter [already] ordained.'" (T)

[1] Al-Quran al-Karim 5/13 [2] Al-Quran al-Karim 19/20 & 21

फतावा रज़विया जिल्द 15

...का हुक्म साफ़ है। (5) मसीह से 'मसीह जैसा' (मसील-ए-मसीह) मुराद लेना नुसूस (पवित्र ग्रंथों) में बदलाव करना है, जो यहूदियों की आदत है। अधर्म की यह एक बड़ी ढाल है कि नुसूस के अर्थ बदल दिए जाएँ। "वे अल्लाह की बातों को उनके ठिकानों से बदल देते हैं।"[1] (अल्लाह की बातों को उनके ठिकानों से बदल देते हैं। - अनुवादक) ऐसी व्याख्या गढ़ना शरीयत के नुसूस का उपहास करना और आदेशों व निर्देशों को तहस-नहस करना है। जिस स्थान पर जिस वस्तु का उल्लेख आया है, वहाँ यह कहा जा सकता है कि वह वस्तु स्वयं मुराद नहीं है बल्कि उसका 'मसील' (जैसा) अभिप्रेत है। क्या यह उस जैसा नहीं है जो शापित अबाहीय (विधर्मी) कहा करते हैं कि नमाज़ और रोज़ा फर्ज़ नहीं है, न ही शराब और ज़िना (व्यभिचार) हराम है, बल्कि वे कुछ अच्छे लोगों के नाम हैं जिनसे हमें प्यार करने का हुक्म दिया गया है और ये कुछ बुरे लोगों के नाम हैं जिनसे दुश्मनी करने का।

(6) इस गलत दावे को भी अगर मान लिया जाए, तो फिर कादियान का मुर्तद (धर्मत्यागी) अल्लाह के रसूल का मसील कैसे बन बैठा? क्या उसके कुफ्र (अधर्म), उसके झूठ, उसकी ढिठाई, उसकी बेइज्जती, उसकी नीचता, उसकी अपवित्रता, उसकी निडरता, जो पूरी दुनिया को पता है, छिप सकेंगी? और क्या दुनिया में कोई अक्ल और दीन वाला इबलीस (शैतान) को जिब्रील का मसील मान लेगा? उसके हज़ारों कुफ्रों के ढेर में से मुट्ठी भर नमूने 'रसाइल अल-सू' वल-'इकाब अला अल-मसीह अल-कज़्ज़ाब', 'क़हर अल-दयान अला मुर्तद बि-कादियान', 'नूर अल-फुरकान' और 'बाब अल-अक़ायद वल-कलाम' आदि में देखे जा सकते हैं कि यह नबियों को खुले तौर पर झुठलाने वाला, रसूलों को गन्दी गालियाँ देने वाला, कुरआन मजीद को तरह-तरह से ठुकराने वाला है। उसका मुसलमान होना भी नामुमकिन है, फिर अल्लाह के रसूल की मिसाल होना तो दूर की बात है। कादियानियों की चालाकी है कि अपने 'मुसैलमह' (झूठा) के गैर-मुस्लिम होने से बचते हैं और उसके इन स्पष्ट शापित कुफ्रों की बहस छोड़कर ईसा मसीह के जीवन और मृत्यु का मुद्दा छेड़ देते हैं।

(7) अल्लाह के रसूल मसीह (अलैहिस्सलाम) के प्रसिद्ध महान गुण और वे जो कुरआन-ए-अज़ीम ने बयान किए, ये थे कि अल्लाह अज़्ज़वजल ने उन्हें बिना बाप के कुंवारी बतूल (मरियम) के पेट से पैदा किया, जो पूरे जहान के लिए एक निशानी है:

"क़ा-लत अन्ना यकूनु ली ग़ुलामुं-व्व-लम यम-सस्नी बश-रुंव्व-लम अकु बग़िय्या।	उसने कहा, 'मेरे यहाँ लड़का कैसे होगा, जबकि मुझे किसी आदमी ने हाथ नहीं लगाया और न मैं बदकार हूँ?'

काला कज़ालिकि काला रब्बुकु हु-व अलैय हय्यिनुन व लि-नज-अलहू आयतल-लिन्नासि व रहम-तम-मिन्ना व का-न अमरम-मक़-द़िय्या।"[2]

उसने कहा, 'इसी तरह है, तेरे रब ने फ़रमाया है कि यह मुझ पर आसान है और इसलिए कि हम उसे लोगों के लिए एक निशानी बनाएँ और अपनी ओर से एक रहमत; और यह एक तयशुदा बात है।' (त)

[1] अल-कुरआन अल-करीम 5/13 [2] अल-कुरआन अल-करीम 19/20 व 21

کا حکم صاف ہے۔ (۵) مسیح سے مثیل مسیح مراد لینا تحریف نصوص ہے کہ عادتِ یہود ہے، بے دینی کی بڑی ڈھال یہی ہے کہ نصوص کے معنی بدل دیں۔ "یُحَرِّفُونَ الْکَلِمَ عَنْ مَّوَاضِعِہٖ" ۱ (اللہ کی باتوں کو ان کے ٹھکانوں سے بدل دیتے ہیں۔ ت) ایسی تاویل گھڑنی نصوصِ شریعت سے استہزاء اور احکام و ارشادات کو درہم برہم کر دینا ہے، جس جگہ جس شئی کا ذکر آیا، کہہ سکتے ہیں وہ شئی خود مراد نہیں اس کا مثیل مقصود ہے، کیا یہ اس کی نظیر نہیں جواباحیہ ملاعنہ کہا کرتے ہیں کہ نماز و روزہ فرض ہے نہ شراب و زنا حرام بلکہ وہ کچھ اچھے لوگوں کے نام ہیں جن سے محبت کا ہمیں حکم دیا گیا اور یہ کچھ بدوں کے جن سے عداوت کا۔

(۶) بفرضِ باطل اینم بر علم پھر اس سے قادیان کا مرتد، رسول اللہ کا مثیل کیونکر بن بیٹھا؟ کیا اس کے کفر، اس کے کذب، اس کی وقاحتیں، اس کی فضیحتیں، اس کی خباثتیں، اس کی ناپاکیاں، اس کی بیباکیاں کہ عالم آشکار ہیں، چھپ سکیں گی؟ اور جہان میں کوئی عقل و دین والا ابلیس کو جبریل کا مثیل مان لے گا؟ اس کے خروار ہزار ہا کفریات سے مُشتے نمونہ، رسائل السوء والعقاب علی المسیح الکذاب و قہر الدیان علی مرتدِ بقادیان و نور الفرقان و باب العقائد والکلام وغیرہا میں ملاحظہ ہوں کہ یہ نبیوں کی علانیہ تکذیب کرنے والا، یہ رسولوں کو فحش گالیاں دینے والا، یہ قرآنِ مجید کو طرح طرح رد کرنے والا، مسلمان بھی ہونا محال، نہ کہ رسول اللہ کی مثال، قادیانیوں کی چالاکی کہ اپنے مسیلمہ کے نامسلم ہونے سے یوں گریز کرتے اور اس کے ان صریح ملعون کفروں کی بحث چھوڑ کر حیات و وفات مسیح کا مسئلہ چھیڑتے ہیں۔

(۷) مسیح رسول اللہ علیہ الصلوۃ والسلام کے مشہور اوصاف جلیلہ اور وہ کہ قرآنِ عظیم نے بیان کئے، یہ تھے کہ اللہ عزوجل نے ان کو بے باپ کے کنواری بتول کے پیٹ سے پیدا کیا نشانی سارے جہان کے لئے:

"قَالَتْ أَنّٰى يَكُوْنُ لِي غُلٰمٌ وَّ لَمْ يَمْسَسْنِيْ بولی میرے لڑکا کہاں سے ہوگا، مجھے تو کسی آدمی نے ہاتھ

بَشَرٌ وَّ لَمْ اَكُ بَغِيًّا ۝ قَالَ كَذٰلِكِ ۚ قَالَ نہ لگایا، نہ میں بدکار ہوں، کہا یونہی ہے، تیرے رب نے

رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ ۚ وَ لِنَجْعَلَهٗۤ اٰيَةً فرمایا ہے کہ یہ مجھے آسان ہے اور اس لئے کہ ہم اسے

لِّلنَّاسِ وَ رَحْمَةً مِّنَّا ۚ وَ كَانَ اَمْرًا لوگوں کے واسطے نشانی کریں اور اپنی طرف سے ایک

مَّقْضِيًّا ۝" 2 رحمت اور یہ امر ٹھہر چکا ہے۔ (ت)

1 القرآن الکریم ۵ / ۱۳ 2 القرآن الکریم ۱۹ / ۲۰ و ۲۱

Fatawa Razawiyya Volume 15

He spoke as soon as he was born:

“Then [a voice] called her from beneath her, ‘Do not grieve; your Lord has placed beneath you a stream.’” (1) So the one below called out to her, [saying], "Do not grieve; your Lord has made a stream flow beneath you." —Ayah.

On the recitation of 'min tahtiha' with 'fatha' on both [the 'meem' of 'man' and the second 'ta' of 'tahtiha'], its interpretation refers to the Messiah, peace and blessings be upon him (meaning). (2) In this recitation, where the 'meem' of 'man' is open (with fatha) and the second 'ta' of 'tahtiha' is open, it has been interpreted as referring to Prophet Jesus (peace and blessings be upon him).

He guided people while in the cradle.

“He will speak to the people in the cradle and in maturity” (3) He will talk to people in the cradle and in adulthood. (T)

He was granted the Book and prophethood while in his mother's womb or lap.

“[Jesus] said, ‘Indeed, I am the servant of Allah. He has given me the Scripture and made me a prophet.’” (4) The child said, "I am the servant of Allah. He has given me the Book and made me a prophet (one who informs of the unseen)."

Wherever he went, blessings were placed with his steps.

“And He has made me blessed wherever I am” (5) He has made me blessed wherever I may be. (T)

Contrary to the rebellious disbelief of Qadian [Ahmadiyya], which claims that whose first trials have already destroyed the world. [Allah] has empowered them [prophets] over His unseen matters.

“Knower of the unseen, and He does not disclose His [knowledge of the] unseen to anyone except whom He has approved of messengers.” (6) The Knower of the Unseen does not grant anyone mastery over His Unseen except for His chosen messengers. (T)

An example of which was that people would tell whatever they ate, even if hidden behind seven locked rooms, and whatever they stored in their homes...

1. Al-Quran al-Karim 19/24
2. Jami' al-Bayan (Tafsir Ibn Jarir al-Tabari), commentary on 'fanadaha min tahtiha...', Maymana Press, Egypt, 16/45
3. Al-Quran al-Karim 3/46
4. Al-Quran al-Karim 19/30
5. Al-Quran al-Karim 19/31
6. Al-Quran al-Karim 72/26, 27

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रह (15)

उन्होंने पैदा होते ही कलाम फ़रमाया:

“फ़नादाहा मिन तहतिहा अल्ला तहज़नी क़द जअ़ला रब्बुकि तह्तकि सरिय्या” (1) तो उसके नीचे वाले ने उसे आवाज़ दी कि तू गम न कर, तेरे रब ने तेरे नीचे एक नहर बहा दी है। —आयत।

अरबी पाठ: “अला क़िराअतिम मिन तहतिहा बिल-फ़तहि फ़ीहिमा व तफ़्सीरुहू बिल-मसीहि अलैहिस्सलातु वस्सलाम (मअना) (2)” - इस क़िरात पर जिसमें ‘मन्’ की ‘मीम’ मफ़्तूह (ज़बर वाली) और ‘तहतहा’ की दूसरी ‘ता’ मफ़्तूह है, इसकी तफ़सीर हज़रत ईसा अलैहिस्सलाम से की गई है।

उन्होंने पालने (गहवारे) में लोगों को हिदायत दी।

“यु-कल्लिलुन्नासा फ़िल महदि व कहला” (3) लोगों से बातें करेगा पालने में और पकी उम्र में। (त)

उन्हें माँ के पेट या गोद में किताब अता हुई, नबूबत दी गई,

“क़ाला इन्नी अब्दुल्लाहि आतानियल किताबा व जअ़लनी नबिय्या” (4) बच्चे ने फ़रमाया मैं हूँ अल्लाह का बंदा, उसने मुझे किताब दी और मुझे ग़ैब की ख़बरें बताने वाला (नबी) किया।

वह जहाँ तशरीफ़ ले जाएं, बरकतें उनके क़दम के साथ रखी गईं।

“व जअ़लनी मुबारकम ऐनमा कुन्तु” (5) उसने मुझे मुबारक किया मैं कहीं हूँ। (त)

क़ादियान के बाग़ी कुफ़्र के बरख़िलाफ़ जो कहता है जिसके पहले फ़ितने ही ने दुनिया को तबाह कर दिया। उन्हें अपने ग़ैबों पर मुसल्लत किया,

“आलिमुल ग़ैबि फ़ला युज़्हिरु अला ग़ैबिही अहदा. इल्ला मनिर तज़ा मिर रसूल” (6) ग़ैब का जानने वाला तो अपने ग़ैब पर किसी को मुसल्लत नहीं करता सिवाय अपने पसंदीदा रसूलों के। (त)

जिसका एक नमूना यह था कि लोग जो कुछ खाते अगरचे सात कोठरियों में छुप कर, और जो कुछ घरों में ज़ख़ीरा...

---

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 19/24
2. जामिउल बयान (तफ़सीर इब्ने जरीर तबरी) मयमाना प्रेस मिस्र 16/45
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 3/46

4. अल-क़ुरआन अल-करीम 19/30
5. अल-क़ुरआन अल-करीम 19/31
6. अल-क़ुरआन अल-करीम 72/26, 27

فتاوٰی رضویہ جلد پندرہ (۱۵)

انہوں نے پیدا ہوتے ہی کلام فرمایا:

"فَنَادٰىهَا مِنْ تَحْتِهَآ اَلَّا تَحْزَنِيْ قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا" (۱) تو اس کے نیچے والے نے اسے آواز دی کہ تو غم نہ کر، تیرے رب نے تیرے نیچے نہر بہادی ہے۔ الآیۃ۔

علی قراءۃ من تحتها بالفتح فیهما وتفسیرہ بالمسیح علیه الصلوۃ والسلام(معنا) (۲) اس قرات پر جس میں مَنْ کی میم مفتوح اور تَحْتَهَا کی دوسری تاء مفتوح ہے اور اس کی تفسیر حضرت عیسٰی علیہ الصلوۃ والسلام سے کی گئی ہے۔

انہوں نے گہوارے میں لوگوں کو ہدایت فرمائی۔

"يُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَ كَهْلًا" (۳) لوگوں سے باتیں کرے گا پالنے میں اور پکی عمر میں۔ (ت)

انہیں ماں کے پیٹ یا گود میں کتاب عطا ہوئی، نبوت دی گئی۔

"قَالَ اِنِّيْ عَبْدُ اللّٰهِ ۙ اٰتٰنِيَ الْكِتٰبَ وَ جَعَلَنِيْ نَبِيًّا" (۴) بچہ نے فرمایا میں ہوں اللہ کا بندہ، اس نے مجھے کتاب دی اور مجھے غیب کی خبریں بتانے والا(نبی) کیا۔

وہ جہاں تشریف لے جائیں، برکتیں ان کے قدم کے ساتھ رکھی گئیں۔

"وَّ جَعَلَنِيْ مُبٰرَكًا اَيْنَ مَا كُنْتُ" (۵) اس نے مجھے مبارک کیا میں کہیں ہوں۔ (ت)

برخلاف کفرِ طاغیہ قادیان کہ کہتا ہے جس کے پہلے فتنے ہی نے دنیا کو تباہ کردیا۔ انہیں اپنے غیبوں پر مسلط کیا،

"عٰلِمُ الْغَیْبِ فَلَا یُظْهِرُ عَلٰی غَیْبِهٖۤ اَحَدًاۙ اِلَّا مَنِ ارْتَضٰی مِنْ رَّسُوْلٍ" (۶) غیب کا جاننے والا تو اپنے غیب پر کسی کو مسلط نہیں کرتا سوائے اپنے پسندیدہ رسولوں کے۔ (ت)

جس کا ایک نمونہ یہ تھا کہ لوگ جو کچھ کھاتے اگرچہ سات کوٹھڑیوں میں چھپ کر، اور جو کچھ گھروں میں ذخیرہ

---

۱ القرآن الکریم ۱۹/ ۲۴ ۲ جامع البیان(تفسیر ابن جریر طبری) القول فی تأویل قوله تعالی فنادٰها من تحتها الخ مطبعه میمنه مصر ۱۶/ ۴۵ ۳ القرآن الکریم ۳/ ۴۶ ۴ القرآن الکریم ۱۹/ ۳۰ ۵ القرآن الکریم ۱۹/ ۳۱ ۶ القرآن الکریم ۷۲/ ۲۶، ۲۷

Fatawa Ridawiyya (Volume 15)

Even if they kept it inside seven cellars, it was all mirrored to him (i.e., known to him). "And I inform you of what you eat and what you store in your houses."[1] And I tell you what you eat and what you collect and store in your houses. (T)

He made him the abrogator of some rulings of the Holy Torah, "And confirming that which was before me of the Torah and to make lawful for you some of what was forbidden to you."[2] And I have come confirming the Torah which was before me, and so that I may make lawful for you some of the things that were forbidden to you. (T)

He gave him the power to heal those born blind and those with incurable leprosy, "And you healed those born blind and the leper by My permission;"[3] And you healed the one born blind and the one with white spots (leprosy) by My command. (T)

He gave him the power to raise the dead, "And when you brought forth the dead by My permission;"[4] "And I give life to the dead by Allah's permission."[5] And when you brought out the dead alive by My command. And I bring the dead to life by the command of Allah. (T)

He cast a reflection of His attribute of Creation upon him, such that he would create the form of a bird from clay and breathe into it, putting life into it so that it would fly away, "And when you fashioned out of clay a shape like that of a bird by My permission, then you breathed into it and it became a bird by My permission;"[6] And when you made a bird-like figure out of clay by My command, then you breathed into it and it began to fly by My command. (T)

It is evident that Qadiani [Mirza Ghulam Ahmad] possessed none of these qualities, so how could he be like the Messiah? The last four, namely healing those born blind and lepers, raising the dead, and putting life into a clay figure by breathing into it—these facts troubled the Qadiani's heart too, thinking that if someone were to ask, "You claim to be like the Messiah, so where are these miracles among..."

[1] Al-Quran al-Kareem 3/49 [2] Al-Quran al-Kareem 3/50 [3] Al-Quran al-Kareem 5/110 [4] Al-Quran al-Kareem 5/110 [5] Al-Quran al-Kareem 3/49 [6] Al-Quran al-Kareem 5/110

फ़तावा रिज़विया (जिल्द 15)

चाहे वे उसे सात तहखानों के भीतर रखें, वह सब उन पर आइना था। "और मैं तुम्हें बताता हूँ जो तुम खाते हो और जो अपने घरों में जमा कर रखते हो।"[1] और तुम्हें बताता हूँ जो तुम खाते हो और जो अपने घरों में जमा कर रखते हो। (त)

उन्हें तौरात मुक़द्दस के कुछ अहकाम का नासिख़ किया, "और तस्दीक़ करता आया हूँ अपने से पहली किताब तौरात की और इसलिए कि हलाल करूँ तुम्हारे लिए कुछ वह चीज़ें जो तुम पर हराम थीं।"[2] और तस्दीक़ करता आया हूँ अपने से पहली किताब तौरात की और इसलिए कि हलाल करूँ तुम्हारे लिए कुछ वो चीज़ें जो तुम पर हराम थीं। (त)

उन्हें क़ुदरत दी कि मादरज़ाद अंधे और ला-इलाज बरसों (कोढ़) को शिफ़ा देते, "और तू मादरज़ाद अंधे और सफ़ेद दाग़ वाले को मेरे हुक्म से शिफ़ा देता।"[3] और तू जन्मजात अंधे और सफ़ेद दाग़ वाले को मेरे हुक्म से शिफ़ा देता। (त)

उन्हें क़ुदरत दी कि मुर्दे ज़िंदा करते, "और जब तू मुर्दों को मेरे हुक्म से ज़िंदा निकालता।"[4] "और मैं मुर्दे जलाता हूँ अल्लाह के हुक्म से।"[5] और जब तू मुर्दों को मेरे हुक्म से ज़िंदा निकालता। और मैं मुर्दे जिलाता हूँ अल्लाह के हुक्म से। (त)

उन पर अपने वस्फ़-ए-ख़ालिक़ियत का परतव डाला कि मिट्टी से परिंद की सूरत ख़ल्क़ फ़रमाते और अपनी फूंक से उसमें जान डालते कि उड़ता चला जाता, "और जब तू मिट्टी से परिंद की सी मूरत मेरे हुक्म से बनाता फिर उसमें फूंक मारता तो वह मेरे हुक्म से उड़ने लगता।"[6] और जब तू मिट्टी से परिंद जैसी मूरत मेरे हुक्म से बनाता फिर उसमें फूंक मारता तो वो मेरे हुक्म से उड़ने लगता। (त)

ज़ाहिर है कि क़ादियानी में इनमें से कुछ न था फिर वो क्योंकर मिस्ल-ए-मसीह हो गया? अख़ीर की चार यानी मादरज़ाद अंधे और अबरस को शिफ़ा देना, मुर्दे जिलाना, मिट्टी की मूरत में फूंक से जान डाल देना, ये क़ादियानी के दिल में भी खटके कि अगर कोई पूछ बैठा कि तू मसील-ए-मसीह बनता है इनमें से...

[1] अल-कुरान अल-करीम 3/49 [2] अल-कुरान अल-करीम 3/50 [3] अल-कुरान अल-करीम 5/110 [4] अल-कुरान अल-करीम 5/110 [5] अल-कुरान अल-करीम 3/49 [6] अल-कुरान अल-करीम 5/110

पेज 618/742

رکھتے اگرچہ سات تہ خانوں کے اندر، وہ سب ان پر آئینہ تھا۔ "وَ اُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَاْكُلُوْنَ وَ مَا تَدَّخِرُوْنَ ۙ فِیْ بُیُوْتِكُمْ ؕ" ۱ اور تمہیں بتاتا ہوں جو تم کھاتے ہو اور جو اپنے گھروں میں جمع کر رکھتے ہو۔ (ت)

انہیں تورات مقدس کے بعض احکام کا ناسخ کیا، "وَ مُصَدِّقًا لِّمَا بَیْنَ یَدَیَّ مِنَ التَّوْرٰىةِ وَ لِاُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِیْ حُرِّمَ عَلَیْكُمْ" ۲ اور تصدیق کرتا آیا ہوں اپنے سے پہلی کتاب تورات کی اور اس لئے کہ حلال کروں تمہارے لئے کچھ وہ چیزیں جو تم پر حرام تھیں۔ (ت)

انہیں قدرت دی کہ مادر زاد اندھے اور لاعلاج برص کو شفا دیتے، "وَ تُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَ الْاَبْرَصَ بِاِذْنِیْ ۚ" ۳ اور تو مادر زاد اندھے اور سفید داغ والے کو میرے حکم سے شفا دیتا۔ (ت)

انہیں قدرت دی کہ مردے زندہ کرتے، "وَ اِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتٰى بِاِذْنِیْ ۚ" ۴ "وَ اُحْیِ الْمَوْتٰى بِاِذْنِ اللّٰهِ ۚ" ۵ اور جب تو مردوں کو میرے حکم سے زندہ نکالتا۔ اور میں مردے جلاتا ہوں اللہ کے حکم سے۔ (ت)

ان پر اپنے وصف خالقیت کا پرتو ڈالا کہ مٹی سے پرند کی صورت خلق فرماتے اور اپنی پھونک سے اس میں جان ڈالتے کہ اڑتا چلا جاتا، "وَ اِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّیْنِ كَهَیْـَٔةِ الطَّیْرِ بِاِذْنِیْ فَتَنْفُخُ فِیْهَا فَتَكُوْنُ طَیْرًۢا بِاِذْنِیْ" ۶ اور جب تو مٹی سے پرند کی سی مورت میرے حکم سے بناتا پھر اس میں پھونک مارتا تو وہ میرے حکم سے اڑنے لگتا۔ (ت)

ظاہر ہے کہ قادیانی میں ان میں سے کچھ نہ تھا پھر وہ کیونکر مثل مسیح ہوگیا؟ اخیر کی چار یعنی مادر زاد اندھے اور ابرص کو شفاء دینا، مردے جلانا، مٹی کی مورت میں پھونک سے جان ڈال

دینا، یہ قادیانی کے دل میں بھی کھٹکے کہ اگر کوئی پوچھ بیٹھا کہ تو مثیل مسیح بنتا ہے ان میں سے...

۱ القرآن الکریم ۳ / ۴۹ ۲ القرآن الکریم ۳ / ۵۰ ۳ القرآن الکریم ۵ / ۱۱۰ ۴ القرآن الکریم ۵ / ۱۱۰

۵ القرآن الکریم ۳ / ۴۹ ۶ القرآن الکریم ۵ / ۱۱۰

He showed something and he knew his condition well that he is clearly a severe liar and completely deprived of divine blessings. Therefore, he preempted it by throwing the Great Quran behind his back and trampling upon the radiant miracles of the Messenger of Allah, clearly stating that they were not miracles but tricks of mesmerism. If I did not consider such things detestable, I would have shown them. This is the same method of the accursed polytheists to hide their helplessness: "If We willed, We could say [something] like this" (Quran 8:31). If we wanted, we would have composed the like of this Quran. We ourselves do not do it. Behold! The curse of Allah is upon the disbelievers.

The Qadiani (may Allah humiliate him) in his book 'Izala-e-Auham' pages 5, 4, 3 and the note at the end from pages 151 to 162, see where he has uttered these blasphemies to his heart's content, or study their summary in the booklet 'Qahr-ul-Dayyan' pages 10 to 15. A few samples are quoted here:

Accursed Izala p. 3: Physical revival is nothing.

Accursed Izala p. 4: Does the story of the pond not take away the splendor of Christ's miracles?

Accursed Izala p. 151: ^3 Sleight of hand and ^1 actually useless, ^5 to deceive the public, ^4 Messiah worked as a carpenter with his father Joseph for twenty-two (22) years. ^6 Indeed, the work of carpentry is such that the intellect becomes sharp in the invention of machines. ^8 Some birds fly by means of machinery, ^9 in Bombay and Calcutta ^10 many such toys are made. It is also quite plausible that such miracles ^11 of mesmerism ^12 could manifest as play and sport, not ^13 as reality. ^14 Healing diseases is a branch of mesmerism. There have been people who heal diseases through it; lepers get cured by their attention. ^15 Messiah was perfect in mesmerism. ^16 This is not worthy of value. ^17 If this humble person did not consider it detestable and hateful, then in these wonder-showings, he ^20 would not remain behind the son of Mary. A very bad characteristic of this practice is that the one who ^21 puts himself into it becomes very ^22 weak and ^23 useless in spiritual influences. This is the reason why Messiah used to cure physical ailments through this ^24 practice (mesmerism), but ^25 his rank in establishing the guidance of monotheism and religious steadfastness in hearts remained so low that ^26 he was almost unsuccessful. In those birds, only ^27 false life,

Note: Izala-e-Auham, Matba Riyaz-e-Hind, pp. 121, 113.

1. Al-Quran al-Karim 8/31

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

उसने कुछ कर दिखाया और वह अपनी हालत अच्छी तरह जानता था कि वह एक साफ़ तौर पर बड़ा झूठा है और ईश्वरीय बरकतों से पूरी तरह वंचित है। इसलिए उसने पहले से ही यह तैयारी की कि महान कुरआन को पीठ पीछे फेंक दिया और अल्लाह के रसूल के रोशन मोजिज़ों (चमत्कारों) को पैरों तले कुचलते हुए साफ़ कह दिया कि वे मोजिज़े नहीं थे बल्कि मेस्मरिज़्म (सम्मोहन) के तमाशे थे। अगर मैं ऐसी बातों को घृणित न समझता तो करके दिखाता। यह धिक्कारित मुशरिकों (बहुदेववादियों) का वही तरीका है अपनी बेबसी पर पर्दा डालने का कि "अगर हम चाहें तो इसके जैसा कह दें" (कुरआन 8:31)। अगर हम चाहते तो इस कुरआन जैसा संकलन कर देते। हम खुद ऐसा नहीं करते। सावधान! काफिरों पर अल्लाह की लानत है।

क़ादियानी (अल्लाह उसे अपमानित करे) की 'इज़ाला-ए-औहाम' पृष्ठ 5, 4, 3 और अंत में नोट पृष्ठ 151 से 162 तक देखें जहाँ उसने जी भरकर ये कुफ्र (ईश-निंदा) बके हैं, या उनका सारांश रिसाला 'क़हर-उद-दयान' पृष्ठ 10 से 15 तक पढ़ें। यहाँ उदाहरण के तौर पर कुछ उद्धृत हैं:

अभिशप्त इज़ाला पृष्ठ 3: शारीरिक पुनरुद्धार कुछ नहीं है।

अभिशप्त इज़ाला पृष्ठ 4: क्या तालाब की कहानी मसीह के मोजिज़ों की रौनक दूर नहीं करती?

अभिशप्त इज़ाला पृष्ठ 151: ^3 हाथ की सफ़ाई और ^1 वास्तव में बेकार, ^5 जनता को लुभाने के लिए, ^4 मसीह अपने पिता यूसुफ़ के साथ बाईस (22) वर्षों तक बढ़ई का काम करते रहे। ^6 बढ़ईगीरी का काम वास्तव में ऐसा है जिसमें मशीनों के आविष्कार में बुद्धि तेज़ हो जाती है। ^8 कुछ पक्षी मशीन के माध्यम से उड़ते हैं, ^9 बंबई और कलकत्ता में ^10 ऐसे बहुत से खिलौने बनते हैं। यह भी समझ में आने वाली बात है कि ऐसे करिश्मे ^11 मेस्मरिज़्म के^12 खेल और तमाशे के तौर पर ^13 हकीकत के तौर पर ज़ाहिर न हो सकें। ^14 बीमारियों को दूर करना मेस्मरिज़्म की एक शाखा है। ऐसे लोग होते रहे हैं जो इसके माध्यम से बीमारियों को दूर करते हैं; कोढ़ी उनके ध्यान से ठीक हो जाते हैं। ^15 मसीह मेस्मरिज़्म में निपुण थे। ^16 यह कद्र के लायक नहीं है। ^17 यदि यह तुच्छ व्यक्ति इसे घृणित और नफरत के योग्य न समझता, तो इन आश्चर्यजनक प्रदर्शनों में ^20 वह मरियम के बेटे से कम न रहता। इस अभ्यास की एक बहुत बुरी विशेषता यह है कि जो ^21 खुद को इसमें डालता है, वह आध्यात्मिक प्रभावों में बहुत ^22 कमज़ोर और ^23 निकम्मा हो जाता है। यही कारण है कि मसीह शारीरिक बीमारियों को इस ^24 अभ्यास (मेस्मरिज़्म) से ठीक करते थे, लेकिन

^25 दिलों में तौहीद (एकेश्वरवाद) और धार्मिक दृढ़ता स्थापित करने में उनका स्थान इतना कम रहा कि ^26 वे लगभग असफल रहे। उन पक्षियों में केवल ^27 झूठा जीवन,

नोट: इज़ाला-ए-औहाम, मतबा रियाज़-ए-हिन्द, पृ. 121, 113।

1. अल-कुरआन अल-करीम 8/31

کچھ کر دکھایا اور وہ اپنا حال خوب جانتا تھا کہ سخت جھوٹا معلوم ہے اور الٰہی برکات سے پورا محروم، لہٰذا اس کی یوں پیش بندی کی کہ قرآن عظیم کو پس پشت پھینک کر رسول اللہ کے روشن معجزوں کو پاؤں تلے مل کر صاف کہہ دیا کہ معجزے نہ تھے مسمریزم کے شعبدے تھے، میں ایسی باتیں مکروہ نہ جانتا تو کر دکھاتا، وہی ملاعنہ مشرکین کا طریقہ اپنے عجز پر یوں پردہ ڈالنا کہ "لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا" ۱۔ اگر ہم چاہتے تو ایسا کلام کہتے۔ ہم چاہتے تو اس قرآن کا مثل تصنیف کر دیتے، ہم خود ہی ایسا نہیں کرتے، الا لعنة الله علی الکفرین۔

قادیانی خذلہ اللہ کے ازالہ اوہام ص ۵، ۴، ۳ و نوٹ آخر میں ۱۵۱ تا آخر صفحہ ۱۶۲ ملاحظہ ہوں جہاں اس نے پیٹ بھر کر یہ کفر بکے ہیں یا ان کی تلخیص رسالہ قہر الدیان ص ۱۰ تا ۱۵ مطالعہ ہوں، یہاں دو چار صرف بطور نمونہ منقول:

ملعون ازالہ ص ۳: احیاء جسمانی کچھ چیز نہیں۔

ملعون ازالہ ص ۴: کیا تالاب کا قصہ مسیحی معجزات کی رونق دور نہیں کرتا۔

ملعون ازالہ ص ۱۵۱: ع۳ شعبدہ بازی اور ع۱ دراصل بے سود، ع۵ عوام کو فریفتہ کرنے والے ع۴ مسیح اپنے باپ یوسف کے ساتھ بائیس ۲۲ برس تک نجاری کرتے رہے، ع۶ بڑھئی کا کام درحقیقت ایسا ہے جس میں کلوں کے ایجاد میں عقل تیز ہو جاتی ہے، ع۸ بعض چڑیاں کل کے ذریعہ سے پرواز کرتی ہیں، ع۹ بمبئی کلکتہ میں ع۱۰ ایسے کھلونے بہت بنتے ہیں، یہ بھی قرین قیاس ہے کہ ایسے اعجاز ع۱۱ مسمریزم ع۱۲ بطور لہو و لعب نہ ع۱۳ بطور حقیقت ظہور میں آ سکیں، ع۱۴ سلب امراض مسمریزم کی شاخ ہے ایسے لوگ ہوتے رہے ہیں جو اس سے سلب

امراض کرتے ہیں، مبروص ان کی توجہ سے اچھے ہوتے ہیں، ع۱۵ مسیح مسمریزم میں کمال رکھتے تھے، یہ ع۱۶ قدر کے لائق نہیں، یہ ع۱۷ عاجز اس کو مکروہ قابلِ نفرت نہ سمجھتا تو ان عجوبہ نمائیوں میں ع۲۰ ابن مریم سے کم نہ رہتا، اس عمل کا ایک نہایت برا خاصہ ہے جو اپنے ع۲۱ تئیں اس میں ڈالے روحانی تاثیروں میں بہت ع۲۲ ضعیف اور ع۲۳ نکما ہو جاتا ہے، یہی وجہ ہے کہ مسیح جسمانی بیماریوں کو اس ع۲۴ عمل (مسمریزم) سے اچھا کرتے، مگر ع۲۵ ہدایت توحید اور دینی استقامتوں کے دلوں میں قائم کرنے میں ان کا نمبر ایسا کم رہا کہ ع۲۶ تقریب قریب ناکام رہے، ان پرندوں میں صرف ع۲۷ جھوٹی حیات،

عہ: ازالہ اوہام، مطبع ریاض ہند ص ۱۲۱۔ ۱۱۳

۱ القرآن الکریم ۸ / ۳۱

Fatawa-e-Razvia (Volume 15)

28 "a false reflection would appear", 29 "the miracles of Christ were because of that pond" 30 "lacking luster" 31 "worthless" which was a manifestation of wonders before the birth of Christ. Anyway, this miracle was just a 32 "play/game" like 33 "Samiri's calf". Muslims! See, in these cursed words, what abuse is there that was not given to the Messenger of Allah, and what denial is there that was not done of the verses of the Quran. In these few sentences alone, there are thirty-three (33) blasphemies. Anyway, it is proven that this apostate is not a likeness of Christ; in the eyes of Muslims because he (Jesus) is a sent Prophet, of high resolve, possessor of miracles and clear signs, while this one is rejected, expelled, apostate, and subject to calamities. And in his own view, because (God forbid) he was a trickster, a juggler, a mesmerist; he turned out weak in spiritual influences, while this one is a freshly broken branch, holy, civilized, chosen guide. Beware! "The curse of Allah is upon the wrongdoers." (T) Yes, there is one aspect; in his cursed assumption, he counted these attributes of Christ (in 'Dafa-ul-Bala', p. 4): "The righteousness of Christ in his time is not proven to be greater than others; rather, Yahya (John) has an excellence over him because he (Yahya) 34 'did not drink wine', never was it heard that any 35 'prostitute' applied perfume on his head with her earned money, 36 'touched his body with her hands and hair of her head', no 37 'unrelated young woman' served him. For this reason, God named Yahya 'Hasoor' (chaste/abstinent) and did not name Christ so, because 38 'such stories prevented the keeping of this name'." [1] (Appendix Anjam-e-Atham, p. 7): "Your (i.e., Jesus's) 39 'inclination towards prostitutes' and 40 'company' was perhaps also due to the 41 'ancestral suitability' between them (i.e., Jesus was also the progeny of such people) 42 'otherwise no pious person could give a young prostitute the opportunity to put her impure hands on his head', 43 'apply the filthy perfume of earnings from adultery on his head', 44 'rub her hair on his feet'; let those who understand realize what kind of 45 'character such a person' could have." P. 6: 46 "The truth is that no miracle occurred from you." P. 7: "There was nothing in your hand except 47 'ruse' and 48 'deception', your 49 'family is also extremely impure', three 50 'paternal and maternal grandmothers' of yours were adulteresses and prostitutes, from whose blood your existence came into being." These were fifty (50) blasphemies. Also, in this same cursed pamphlet from p. 4 to 8, under the pretext of a false debate, he vented his inner frustration, calling the true Messenger of Allah Almighty, Christ Jesus son of Mary, 51 "ignorant", 52 "wicked", 53

"deceptive", 54 "unintelligent", 55 "having boastful thoughts", 56 "obscene-speaker", 57 "foul-mouthed", 58 "vicious", 59 "liar".

---

[1] Dafa-ul-Bala, Matba-e-Zia-ul-Islam, Qadian, p. 5-6. Page 620 of 742

२८ "एक झूठी झलक दिखाई देती थी", २९ "मसीह के चमत्कार उस तालाब की वजह से" ३० "बे-रौनक" ३१ "बे-क़द्र" थे जो मसीह के जन्म से पहले चमत्कारों का केंद्र था। बहरहाल, यह चमत्कार सिर्फ एक ३२ "खेल" था जैसे ३३ "सामरी का बछड़ा"। मुसलमानो! देखो, इन शापित शब्दों में वह कौन सी गाली है जो अल्लाह के रसूल को नहीं दी गई और वह कौन सा झुठलाना है जो कुरान की आयतों का नहीं किया गया। इतने ही वाक्यों में तैंतीस (३३) कुफ़्र (ईशनिंदा) हैं। बहरहाल यह तो सिद्ध हुआ कि यह धर्मत्यागी मसीह के समान नहीं है। मुसलमानों की दृष्टि में इसलिए कि वह (ईसा) एक भेजे हुए पैगंबर, उच्च संकल्प वाले, चमत्कारों और स्पष्ट निशानी वाले थे, और यह तिरस्कृत, निष्कासित, धर्मभ्रष्ट और आपदाओं का शिकार है। और खुद उसके अनुसार इसलिए कि (ईश्वर न करे) वह एक बाजीगर, मदारी, मेस्मेरिस्ट थे; आध्यात्मिक प्रभावों में कमज़ोर निकले और यह डाल का टूटा, पवित्र, सुसंस्कृत, चुना हुआ मार्गदर्शक है। सावधान! "ज़ालिमों पर अल्लाह की लानत है।" (त) हाँ, एक सूरत है, उसने अपने शापित अनुमान में मसीह के ये गुण गिनाए (दाफ़ेउल-बला, पृ. ४): "मसीह की धार्मिकता अपने समय में दूसरों से बढ़कर सिद्ध नहीं होती, बल्कि याह्या को उन पर श्रेष्ठता प्राप्त है क्योंकि वह (याह्या) ३४ 'शराब नहीं पीते थे', कभी नहीं सुना गया कि किसी ३५ 'वेश्या' ने अपनी कमाई के पैसे से उनके सिर पर इत्र मला हो, ३६ 'अपने हाथों और सिर के बालों से उनके शरीर को छुआ हो', कोई ३७ 'गैर-महरम जवान औरत' उनकी सेवा करती हो। इसी कारण अल्लाह ने याह्या का नाम 'हसूर' (संयमी) रखा और मसीह का नहीं रखा क्योंकि ३८ 'ऐसी कहानियाँ इस नाम को रखने में बाधक थीं' ।" [१] (ज़मीमा अंजाम-ए-आथम, पृ. ७): "आपका (यानी ईसा का) ३९ 'वेश्याओं की ओर झुकाव' और ४० 'संगति' भी शायद इसी कारण हो कि ४१ 'वंशानुगत समानता' बीच में है (यानी ईसा भी ऐसों ही की संतान थे), ४२ 'वरना कोई परहेज़गार व्यक्ति एक जवान वेश्या को यह अवसर नहीं दे सकता कि वह उनके सिर पर अपने अपवित्र हाथ रखे', ४३ 'व्यभिचार की कमाई का गंदा इत्र उनके सिर पर मले', ४४ 'अपने बाल उनके पैरों पर मले'; समझने वाले समझ लें कि ऐसा ४५ 'इंसान किस आचरण का आदमी' हो सकता है।" पृ. ६: ४६ "सच्चाई यह है कि आपसे कोई चमत्कार नहीं हुआ।" पृ. ७: "आपके हाथ में ४७ 'मक्र' और ४८ 'फरेब' के सिवा कुछ न था, आपका ४९ 'खानदान भी अत्यंत अपवित्र है', आपकी तीन ५० 'दादियाँ और नानियाँ' व्यभिचारिणी और वेश्याएँ थीं, जिनके रक्त से आपका अस्तित्व हुआ।" ये पचास (५०) कुफ़्र हुए। साथ ही इसी शापित लेख में पृ. ४ से ८ तक झूठी बहस के बहाने अपने दिल की भड़ास निकाली, अल्लाह

अज़्ज़वजल के सच्चे रसूल मसीह ईसा इब्न मरियम को ५१ 'नादान', ५२ 'दुष्ट', ५३ 'मक्कार', ५४ 'मूर्ख', ५५ 'शेखी बघारने वाला', ५६ 'अश्लील बोलने वाला', ५७ 'बदज़बान', ५८ 'कटखना', ५९ 'झूठा' कहा।

---

[१] दाफ़ेउल-बला, मतबा ज़िया-उल-इस्लाम, क़ादियान, पृ. ५-६। पृष्ठ ६२०/७४२

۲۸ جھوٹی جھلک نمودار ہو جاتی تھی، ۲۹ مسیح کے معجزات اس تالاب کی وجہ سے ۳۰ بے رونق ۳۱ بے قدر تھے جو مسیح کی ولادت سے پہلے مظہر عجائبات تھا، بہرحال یہ معجزہ صرف ایک ۳۲ کھیل تھا جیسے ۳۳ سامری کا گوسالہ۔ مسلمانو! دیکھا، ان ملعون کلمات میں وہ کون سی گالی ہے جو رسول اللہ کو نہ دی اور وہ کون سی تکذیب ہے جو آیاتِ قرآن کی نہ کی، اتنے ہی جملوں میں تینتیس ۳۳ کفر ہیں۔ بہرحال یہ تو ثابت ہوا کہ یہ مرتد مثیل مسیح نہیں، مسلمانوں کے نزدیک یوں کہ وہ نبی مرسل اولوالعزم صاحب معجزات و آیات بینات، اور یہ مردود و مطرود و مرتد و موردِ آفات، اور خود اس کے نزدیک یوں کہ معاذ اللہ وہ شعبدہ باز بھانمتی مسمریزی تھے، روحانی تاثیروں میں ضعیف نکلے اور یہ ڈال کا ٹوٹا مقدس مہذب برگزیدہ ہادی، الا لعنۃ اللہ علی الظلمین خبردار ! ظالموں پر خدا کی لعنت۔(ت) ہاں ایک صورت ہے، اس نے اپنے زعمِ ملعون میں مسیح کے یہ اوصاف گنے، دافع البلاء ص۴: مسیح کی راستبازی اپنے زمانے میں دوسروں سے بڑھ کر ثابت نہیں ہوتی بلکہ یحیٰی کو اس پر ایک فضیلت ہے کیونکہ وہ (یحیٰی) ۳۴ شراب نہ پیتا تھا، کبھی نہ سنا کہ کسی ۳۵ فاحشہ نے اپنی کمائی کے مال سے اس کے سر پر عطر ملایا ۳۶ ہاتھوں اور اپنے سر کے بالوں سے اس کے بدن کو چھوایا کوئی ۳۷ بے تعلق جوان عورت اس کی خدمت کرتی، اسی وجہ سے خدا نے یحیٰی کا نام حصور رکھا مسیح نہ رکھا کہ ۳۸ ایسے قصے اس نام کے رکھنے سے مانع تھے۔ ۱ ضمیمہ انجام آتھم ص۷: آپ (یعنی عیسٰی) کا ۳۹ کنجریوں سے میلان اور ۴۰ صحبت بھی شاید اسی وجہ سے ہو کہ جدّی ۴۱ مناسبت درمیان ہے (یعنی عیسٰی بھی ایسوں ہی کی اولاد تھے) ۴۲ ورنہ کوئی پرہیز گار ایک جوان کنجری کو یہ موقع نہیں دے سکتا کہ وہ اس کے سر پر اپنے ناپاک ہاتھ لگائے، ۴۳ زناکاری کی کمائی کا پلید عطر اس

کے سر پر ملے، ۴۴ اپنے بال اس کے پیروں پر ملے، سمجھنے والے سمجھ لیں کہ ایسا ۴۵ انسان کس چلن کا آدمی ہو سکتا ہے۔ ص ۶: ۴۶ حق یہ ہے کہ آپ سے کوئی معجزہ نہ ہوا۔ ص۷: آپ کے ہاتھ میں سوا ۴۷ مکر و ۴۸ فریب کے کچھ نہ تھا، آپ کا ۴۹ خاندان بھی نہایت ناپاک ہے، تین ۵۰ دادیاں اور نانیاں آپ کی زناکار اور کسبی عورتیں تھیں جن کے خون سے آپ کا وجود ہوا۔ یہ پچاس ۵۰ کفر ہوئے۔ نیز اسی رسالہ ملعونہ میں ص ۴ سے ۸ تک بحیلہ باطلہ مناظرہ خود ہی جلے دل کے پھپھولے پھوڑے، اللہ عزوجل کے سچے رسول مسیح عیسیٰ بن مریم کو ۵۱ نادان، ۵۲ شریر، ۵۳ مکار، ۵۴ بد عقل، ۵۵ نرخرانے خیال والا، ۵۶ فحش گو، ۵۷ بد زبان، ۵۸ کٹیل، ۵۹ جھوٹا۔

---

۱ دافع البلاء مطبع ضیاء الاسلام ، قادیان ص ۵-۶ Page 620 of 742

Volume 15 Fatawa Razawiyya

1. Thief, 61. Scientifically and 62. practically very weak, 63. mentally deranged, 64. one who uses filthy abuses, 66. unfortunate, 67. a total fraud, 68. follower of Satan, etc. etc. These titles were given by this Qadiani Dajjal (Deceiver) [to Christ]. Earlier, three of his acts of infidelity (Kufr) were mentioned: that Allah cannot bring back Christ; 69. Christ was a trial (fitna); 70. the trial of Christ caused destruction. These total seventy (70) acts of infidelity, and thousands were counted as seventy. In short, this apostate Dajjal attributed more than thirty (30) characteristics to his supposed Christ. If the Qadianis accept even ten of these characteristics for themselves—that this person, i.e., this Qadiani, is of bad character, a scoundrel, a fraud, a deceiver, effeminate in thought, a lying puppet, a thief, a user of filthy abuses, a disciple of Iblis (Satan), the offspring of harlots, born of prostitutes, made from the blood of adultery—then we too would accept that he is certainly like 'a Christ,' but which Christ? The very same 'Christ of Fitna' who is his imaginary and supposed one. Indeed, the curse of Allah is upon the wrongdoers.

O Muslims! Remember these seven benefits. How much clearer than the sun it has become that raising the issue of the death or life of Christ with Qadianis is a Satanic trick, a futile debate, a waste of time, a way to escape from the discussion of the Qadiani's clear infidelities, and wasting time in useless babble!

After this, we had the right not even to pay attention to those impure, baseless, and groundless doubts they presented regarding the life of the Messenger (peace and blessings be upon him). The best answer to such hollow cunning would have been 'Hush!' First, address the infidelity of the Qadiani, or accept him as an infidel, repent, and embrace Islam; after that, you may ask about this secondary issue. However, disregarding those apostates, we present answers to the doubts to our friend, the Sunni inquirer. And with Allah lies the success (Tawfiq).

First Doubt: The noble verse 'And those whom they invoke besides Allah...' (the verse).

I say firstly: This doubt was inherited by the current apostates from the past infidels. When the noble verse 'Surely, you and what you worship besides Allah are the fuel of Hell; you are to enter it'[1] was revealed, the polytheists said that angels, Jesus, and Ezra are also worshipped besides Allah. At this, the Lord Almighty clarified to those

litigious infidels the intended meaning of the Holy Quran, that the verse refers to idols.

---

[1] Al-Quran Al-Karim 21 / 98 Page 621 of 742

६० चोर, ६१ वैज्ञानिक और ६२ व्यावहारिक शक्ति में बहुत कमज़ोर, ६३ मानसिक रूप से विक्षिप्त, ६४ गंदी गालियाँ देने वाला, ६६ बदकिस्मत, ६७ निरा धोखेबाज़, ६८ शैतान का चेला, इत्यादि। इस कादियानी दज्जाल ने [मसीह को] ये खिताब दिए। और उसके तीन कुफ़्र ऊपर गुज़रे कि अल्लाह मसीह को दोबारा नहीं ला सकता; ६९ मसीह एक फ़ितना (उपद्रव) थे; ७० मसीह के फ़ितने ने तबाह कर दिया। ये सब सत्तर (७०) कुफ़्र हुए और हज़ारों को सत्तर की गिनती में रखा गया। संक्षेप में, तीस (३०) से ऊपर गुण इस दज्जाल मुर्तद (धर्मत्यागी) ने अपने कल्पित मसीह के बारे में बताए। अगर कादियानी खुद अपने लिए इनमें से दस गुण भी स्वीकार कर लें कि यह व्यक्ति यानी यही कादियानी बदचलन, बदमाश, धोखेबाज़, मक्कार, जनाना ख्याल वाला, कठपुतली जैसा झूठा, चोर, गंदी गालियाँ देने वाला, इबलीस का चेला, कंजरियों की औलाद, वेश्याओं का जन्म, ज़िना (व्यभिचार) के खून से बना है, तो हम भी मान लेंगे कि यह निश्चित रूप से मसीह जैसा है, लेकिन कौन से मसीह जैसा? उसी 'फ़ितना मसीह' जैसा जो उसका काल्पनिक और कल्पित है। ज़ालिमों पर अल्लाह की लानत हो।

मुसलमानों! इन सात फायदों को याद रखें, यह सूरज से भी ज़्यादा साफ़ हो गया है कि कादियानियों के साथ मसीह की वफ़ात और हयात का मुद्दा छेड़ना कैसा इबलिसी मक्र (शैतानी चाल), कैसी व्यर्थ बहस, कैसा समय का नुकसान, कादियानी के स्पष्ट कुफ़्रों की बहस से जान छुड़ाना और फ़ालतू की बकवास में समय गंवाना है!

इसके बाद हमें हक था कि हम उनके उन नापाक, निराधार और बेबुनियाद शंकाओं की ओर ध्यान भी न दें जो उन्होंने रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के जीवन पर पेश कीं। ऐसी खोखली मक्कारियों का सबसे अच्छा जवाब यही था कि 'चुप!' पहले कादियानी के कुफ़्र को दूर करो या उसे काफिर मानकर तौबा करो, इस्लाम लाओ, उसके बाद यह उप-मुद्दा भी पूछ लेना। लेकिन हम उन मुर्तदों को नज़रअंदाज़ करते हुए अपने सुन्नी पूछने वाले दोस्त के लिए शंकाओं का समाधान प्रस्तुत करते हैं। और अल्लाह ही तौफीक देने वाला है।

पहली शंका: आदरणीय आयत 'और वे जिन्हें वे अल्लाह के अलावा पुकारते हैं...' (आयत)।

मैं पहले कहता हूँ: यह शंका वर्तमान के मुर्तदों को अतीत के काफिरों से विरासत में मिली है। जब आयत 'बेशक तुम और वे जिनकी तुम अल्लाह के अलावा पूजा करते हो, सब जहन्नम का ईंधन हो; तुम्हें इसमें जाना है'[1] नाज़िल हुई, तो मुशरिकों (बहुदेववादियों) ने कहा कि फरिश्ते, ईसा और उज़ैर

की भी तो अल्लाह के अलावा पूजा की जाती है। इस पर रब अज़्ज़वजल ने उन झगड़ालू काफिरों को कुरआन करीम का अभिप्राय बताया कि आयत बुतों (मूर्तियों) के बारे में है।

---

१ अल-कुरआन अल-करीम २१ / ९८ पृष्ठ ७४२ का ६२१

۶۰ چور، ۶۱ علمی ۶۲ عملی قوت میں بہت کچا، ۶۳ خلل دماغ والا، ۶۴ گندی گالیاں دینے والا، ۶۶ بد قسمت، ۶۷ نرا فریبی، ۶۸ پیر و شیطان وغیرہ وغیرہ خطاب اس قادیانی دجال نے دیئے اور اس کے تین کفر اوپر گزرے کہ اللہ مسیح کو دوبارہ نہیں لاسکتا، ۶۹ مسیح فتنہ تھا، ۷۰ مسیح کے فتنے نے تباہ کر دیا۔ یہ سب ستر ۷۰ کفر ہوئے اور ہزاروں ستر کی گنتی کیا، غرض تیس ۳۰ سے اوپر اوصاف اس دجال مرتد نے اپنے مزعوم مسیح میں بتائے، اگر قادیانی خود اپنے لئے ان میں سے دس وصف بھی قبول کر لے کہ یہ شخص یعنی یہی قادیانی بد چلن ، بد معاش، فریبی، مکار، زنانے خیال والا، کٹھ پتلی بھی جھوٹا، چور، گندی گالیوں والا، ابلیس کا چیلہ، کنجریوں کی اولاد، کسبیوں کا جنا ہے، زنا کے خون سے بنا ہے، تو ہم بھی اس کی مان لیں گے کہ یہ ضرور مثلِ مسیح ہے مگر کون سے مسیح کا؟ اسی مسیح فتنہ کا جو اس کا موہوم و مزعوم ہے، الا لعنۃ اللہ علی الظلمین۔ مسلمانو! یہ سات فائدے محفوظ رکھئے ، کیسا آفتاب سے زیادہ روشن ہوا کہ قادیانیوں کا مسئلہ وفات و حیاتِ مسیح چھیڑنا کیسا ابلیسی مکر، کیسی عبث بحث، کیسی تضییع وقت، کیسا قادیانی کے صریح کفروں کی بحث سے جان چھڑانا اور فضول زق زق میں وقت گنوانا ہے! اس کے بعد ہمیں حق تھا کہ ان ناپاک و بے اصل و پا در ہوا شبہوں کی طرف التفات بھی نہ کرتے جو انہوں نے حیاتِ رسول علیہ الصلوۃ والسلام پر پیش کئے، ایسی مہمل عیاریوں کیادیوں کا بہتر جواب یہی تھا کہ ہشت۔ پہلے قادیانی کے کفر اٹھاؤ یا اسے کافر مان کر توبہ کرو، اسلام لاؤ ، اس کے بعد یہ فرعی مسئلہ بھی پوچھ لینا مگر ہم ان مرتدین سے قطع نظر کرکے اپنے دوست سائل سُنّی المذہب سے جواب شبہات گزارش کرتے ہیں ، وباللہ التوفیق۔ پہلا شبہ: کریمہ والذین یدعون من دون اللہ الآیۃ۔ اقول اولاً : یہ شبہ مرتدانِ حال نے کافرانِ ماضی سے ترکہ میں پایا ہے، جب آیہ

کریمہ: " اِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ ؕ اَنْتُمْ لَهَا وَارِدُوْنَ " ۱ نازل ہوئی کہ بیشک تم اور جو کچھ تم اللہ کے سوا پوجتے ہو سب دوزخ کے ایندھن ہو تمہیں اس میں جانا ہے۔ مشرکین نے کہا کہ ملائکہ اور عیسیٰ اور عزیر بھی تو اللہ کے سوا پوجے جاتے ہیں، اس پر رب عزوجل نے ان جھگڑالو کافروں کو قرآن کریم کی مراد بتائی کہ آیت بتوں کے حق میں ہے۔

---

۱ القرآن الکریم ۲۱ / ۹۸ Page 621 of 742

Fatawa Razawiyya Volume (15)

"Surely those for whom goodness has already gone forth from Us, they shall be kept far away from it (Hell). They shall not hear even its slightest sound." [1]

The Holy Quran itself explained its own idiom whenever apostates sang the same tune. It is narrated by Imam Abu Dawood in 'Kitab al-Nasikh wal-Mansukh', and by Faryabi, Abd bin Humaid, Ibn Jarir, Ibn Abi Hatim, Tabarani, Ibn Mardawayh, and Al-Hakim in 'Al-Mustadrak' with correct grading, on the authority of Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both):

| When the verse "Surely you and what you worship besides Allah are fuel for Hell; you shall enter it" was revealed, the polytheists said: Angels, Jesus, and Ezra are also worshipped besides Allah. So this verse was revealed: "Surely those for whom goodness has already gone forth from Us, they shall be kept far away from it." [2] | When this verse "Surely you and what you worship (the Verse)..." was revealed, the polytheists said: "Angels, Hazrat Isa (Jesus), and Hazrat Uzair (Ezra) are also worshipped besides Allah." Then this verse was revealed: "Surely those for whom goodness has already gone forth from Us..." which means surely those for whom our promise of goodness has already been made, they will be kept away from Hell. |

Secondly, "those who call upon others besides Allah" are certainly polytheists, and the Great Quran has distinguished the People of the Book from the polytheists and kept their rulings separate from them. Marriage with their women is valid while it is void with a polytheist woman; their slaughtered meat is permissible (halal), while the polytheist's is carrion. Allah Almighty said:

| "Those who disbelieve from among the People of the Book and the polytheists were not to be parted (from their misbelief) until there came to them clear evidence." [3] | (The disbelievers among the People of the Book and the polytheists were not going to leave their religion until clear evidence came to them. - T) |

And Allah Almighty said:

| "Surely those who disbelieve from among the People of the Book and the polytheists will be in the Fire of Hell, abiding therein forever. They are the worst of all creatures." [4] | Surely all who are disbelievers, both Bookish and polytheists, are in the fire of Hell, they will remain in it forever; they are the worst of all creatures. (T) |

1. Al-Quran Al-Karim 21/101 & 102

2. Al-Mustadrak, Kitab al-Tafsir, Tafsir Surah Al-Anbiya, Dar al-Fikr, Beirut, 2/385
3. Al-Quran Al-Karim 98/1
4. Al-Quran Al-Karim 98/6

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

"बेशक वे जिनके लिए हमारी भलाई का वादा हो चुका, वे जहन्नम से दूर रखे गए हैं, वे उसकी भनक तक नहीं सुनेंगे।" [1]

कुरान करीम ने खुद अपना मुहावरा बताया जब भी मुर्तदों ने वही राग गाया। अबू दाऊद 'किताबुन नासिख़ वल मंसूख़' में और फ़रयाबी, अब्द बिन हुमैद, इब्न जरीर, इब्न अबी हातिम, तबरानी, इब्न मरदुवैह और हाकिम ने 'अल-मुस्तदरक' में सही सनद के साथ हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत की:

| जब आयत "इन्नकुम व मा ता'बुदूना मिन दूनिल्लाहि हसबु जहन्नमा अन्तुम लहा वारिदून" नाज़िल हुई, तो मुशरिकों ने कहा कि फरिश्तों, हज़रत ईसा और हज़रत उजैर को भी अल्लाह के सिवा पूजा जाता है, तो यह आयत नाज़िल हुई: "इन्नल्लज़ीना सबक़त लहुम मिन्नल हुस्ना उलायिका अन्हा मुब'अदून" [2] | जब यह आयत नाज़िल हुई "बेशक तुम और जिन्हें तुम पूजते हो (आयत)..." तो मुशरिकों ने कहा कि फ़रिश्ते, हज़रत ईसा और हज़रत उजैर को भी अल्लाह तआला के सिवा पूजा जाता है, तो यह आयत नाज़िल हुई "बेशक वे जिनके लिए हमारा वादा भलाई का हो चुका वे जहन्नम से दूर रखे गए हैं।" |

दूसरा यह कि "जो अल्लाह के सिवा दूसरों को पुकारते हैं" वे यकीनन मुशरिक हैं और कुरान अज़ीम ने अहल-ए-किताब को मुशरिकों से जुदा किया, उनके अहकाम उनसे अलग रखे। उनकी औरतों से निकाह सही है जबकि मुशरिक औरत से बातिल, उनका ज़बीहा हलाल है जबकि मुशरिक का मुर्दार। अल्लाह तआला ने फ़रमाया:

| "लम यकुनिल्लज़ीना कफ़रू मिन अहलिल किताबि वल मुशरिकीना मुनफ़क्किना हत्ता ता'तियाहुमुल बय्यिनह" [3] | (किताबी काफ़िर और मुशरिक अपना दीन छोड़ने को न थे जब तक उनके पास दलील न आई। - त) |

और अल्लाह तआला ने फ़रमाया:

| "इन्नल्लज़ीना कफ़रू मिन अहलिल किताबि वल मुशरिकीना फी नारि जहन्नम ख़ालिदीना फीहा उलायिका हुम शर्रुल बरीयाह" [4] | बेशक जितने काफ़िर हैं किताबी और मुशरिक सब जहन्नम की आग में हैं, हमेशा इसमें रहेंगे, वही तमाम मखलूक से बदतर हैं। (त) |

1. अल-कुरान अल-करीम 21/ 101 व 102
2. अल-मुस्तदरक किताबुत तफ़सीर, तफ़सीर सूरह अम्बिया, दारुल फ़िक्र बेरूत 2/ 385
3. अल-कुरान अल-करीम 98/ 1
4. अल-कुरान अल-करीम 98/ 6

فتاوٰی رضویہ جلد پندرہویں (۱۵)

"اِنَّ الَّذِیْنَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِّنَّا الْحُسْنٰۤى ۙ اُولٰٓىٕكَ عَنْهَا مُبْعَدُوْنَ ۙ لَا یَسْمَعُوْنَ حَسِیْسَهَا" ۚ 1 بیشک وہ جن کے لئے ہمارا بھلائی کا وعدہ ہوچکا وہ جہنم سے دور رکھے گئے ہیں وہ اس کی بھنک تک نہ سنیں گے۔

قرآن کریم نے خود اپنا محاورہ بتایا جب بھی مرتدوں نے وہی راگ گایا۔ ابوداؤد کتاب الناسخ والمنسوخ میں اور فریابی عبد بن حمید و ابن جریر و ابن ابی حاتم طبرانی وابن مردویہ اور حاکم مع التصحیح مستدرک میں حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی:

| لما نزلت انکم وما تعبدون من دون اللہ حصب جھنم انتم لھا واردون فقال المشرکون الملئکۃ وعیسی وعزیر یعبدون من دون اللہ فنزلت ان الذین سبقت لھم منا الحسنی اولئك عنھا مبعدون 2 | جب یہ آیت نازل ہوئی "اِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُوْنَ (الآیۃ) تو مشرکین نے کہا ملائکہ ، حضرت عیسٰی اور حضرت عزیر کو بھی اللہ تعالٰی کے سوا پوجا جاتا ہے تو یہ آیت نازل ہوئی ان الذین سبقت (الآیۃ) بیشک وہ جن کے لئے ہمارا وعدہ بھلائی کا ہوچکا وہ جہنم سے دور رکھے گئے ہیں۔ |

ثانیاً یدعونَ مِنْ دُونِ اللہِ یقیناً مشرکین ہیں اور قرآن عظیم نے اہل کتاب کو مشرکین سے جدا کیا، ان کے احکام ان سے جدا رکھے، ان کی عورتوں سے نکاح صحیح ہے مشرکہ سے باطل، ان کا ذبیحہ حلال ہو جائے گا، ان کا مردار، قال اللہ تعالٰی:

| "لَمْ یَكُنِ الَّذِیْنَ كَفَرُوْا مِنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ وَالْمُشْرِكِیْنَ مُنْفَكِّیْنَ حَتّٰى تَاْتِیَهُمُ الْبَیِّنَةُ ۙ" 3 | (کتابی کافر اور مشرک اپنا دین چھوڑنے کو نہ تھے جب تک ان کے پاس دلیل نہ آئے۔ت) |

وقال اللہ تعالٰی:

| "اِنَّ الَّذِیْنَ کَفَرُوْا مِنْ اَھْلِ الْکِتٰبِ وَالْمُشْرِکِیْنَ فِیْ نَارِ جَھَنَّمَ خٰلِدِیْنَ فِیْھَا اُولٰٓئِکَ ھُمْ شَرُّ الْبَرِیَّۃِ" 4 |

بیشک جتنے کافر ہیں کتابی اور مشرک سب جہنم کی آگ میں ہیں، ہمیشہ اس میں رہیں گے، وہی تمام مخلوق سے بدتر ہیں۔ (ت)۔ |

1 القرآن الکریم ۲۱/ ۱۰۱ و ۱۰۲ 2 المستدرک کتاب التفسیر تفسیر سورۃ انبیاء دار الفکر بیروت ۲/ ۳۸۵ 3 القرآن الکریم ۹۸ / ۱ 4 القرآن الکریم ۹۸/ ۶

Fatawa Rizvia (Vol 15)

And Allah the Almighty said: "Neither those who disbelieve from the People of the Book nor the polytheists wish that any good should be sent down to you from your Lord." (1) (Those who are disbelievers, whether from the People of the Book or the polytheists, do not want any good to descend upon you from your Lord. - T)

And Allah the Almighty said: "You will surely find the most intense of the people in animosity toward the believers [to be] the Jews and those who associate others with Allah; and you will find the nearest of them in affection to the believers those who say, 'We are Christians.'" (2) You will surely find the Jews and the polytheists to be the strongest enemies of the Muslims, and you will surely find those who say "We are Christians" to be the closest in friendship to the Muslims.

And Allah the Almighty said: "This day [all] good foods have been made lawful, and the food of those who were given the Scripture is lawful for you and your food is lawful for them. And [lawful in marriage are] chaste women from among the believers and chaste women from among those who were given the Scripture before you." (3) (Today, pure things have been made lawful for you, and the food of the People of the Book is lawful for you, and your food is lawful for them. And chaste women among Muslims and chaste women among those who were given the Book before you. - T)

"And do not marry polytheistic women until they believe." (4) (And do not marry women who associate partners with Allah until they become Muslims. - T)

When the Great Quran does not include Christians in "those they call upon besides Allah", how can Christ (peace be upon him) be included in this "those"?

Thirdly: The Surah is Meccan and except for Asim, the seven reciters' recitation is "Tad'una" (you call) with the letter 'ta' of address, meaning only idolaters are meant and "those who call upon idols" (those whom they worship are idols. - T)

Fourthly: The holy verse itself is a clear proof in various ways that the noble Prophets (peace and praise be upon them) in general, and Prophet Christ...

1. Al-Quran al-Karim 2/105
2. Al-Quran al-Karim 5/82
3. Al-Quran al-Karim 5/5
4. Al-Quran al-Karim 2/221

फ़तावा-ए-रज़विया (जिल्द 15)

और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "अहल-ए-किताब के काफ़िर और मुशरिक यह नहीं चाहते कि तुम्हारे रब की ओर से तुम पर कोई भलाई उतारी जाए।" (1) (वे जो काफ़िर हैं, किताबी या मुशरिक, वे नहीं चाहते कि तुम पर कोई भलाई उतरे तुम्हारे रब के पास से। - त)

और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "निश्चित रूप से तुम ईसाइयों के प्रति मोमिनों की दुश्मनी में सबसे अधिक यहूदियों और मुशरिकों को पाओगे; और निश्चित रूप से तुम उनमें से मोमिनों की मित्रता के सबसे करीब उन्हें पाओगे जिन्होंने कहा, 'बेशक हम ईसाई हैं।'" (2) निश्चित रूप से तुम मुसलमानों का सबसे बढ़कर दुश्मन यहूदियों और मुशरिकों को पाओगे और निश्चित रूप से तुम मुसलमानों की दोस्ती में सबसे ज्यादा करीब उनको पाओगे जिन्होंने कहा कि बेशक हम नसारा (ईसाई) हैं।

और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "आज तुम्हारे लिए पाक चीज़ें हलाल कर दी गई हैं, और अहल-ए-किताब का खाना तुम्हारे लिए हलाल है और तुम्हारा खाना उनके लिए हलाल है। और मोमिन औरतों में से पाक-दामन औरतें और उन लोगों में से पाक-दामन औरतें जिन्हें तुमसे पहले किताब दी गई थी (तुम्हारे लिए हलाल हैं)।" (3) (आज तुम्हारे लिए पाक चीज़ें हलाल हुईं और किताबियों का खाना तुम्हारे लिए हलाल है और तुम्हारा खाना उनके लिए हलाल है और पारसा औरतें मुसलमान और पारसा औरतें उनमें से जिनको तुमसे पहले किताब मिली। - त)

"और मुशरिक औरतों से निकाह न करो जब तक कि वे ईमान न ले आएं।" (4) (और शिर्क वाली औरतों से निकाह न करो जब तक मुसलमान न हो जाएं। - त)

जब क़ुरआन-ए-अज़ीम "यद्ऊना मिन दूनिल्लाह" (अल्लाह के सिवा जिन्हें वे पुकारते हैं) में ईसाइयों को शामिल नहीं करता, तो इस "अल्लज़ीना" (वे जो) में ईसा अलैहिस्सलाम कैसे शामिल हो सकेंगे?

तीसरा: यह मक्की सूरह है और आसिम के अलावा, सात पाठकों (क़ुर्रा-ए-सबआ) का पाठ "तद्ऊना" (तुम पुकारते हो) संबोधन के'ता' के साथ है, केवल मूर्तिपूजक ही मुराद हैं और "अल्लज़ीना यद्ऊना अस्नामुन" (जिन्हें वे पूजते हैं वे बुत हैं। - त)

चौथा: स्वयं आयत-ए-करीमा कई तरह से स्पष्ट प्रमाण है कि नबियों अलैहिमुस्सलाम, सामान्य रूप से और हज़रत ईसा...

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 2/105

2. अल-क़ुरआन अल-करीम 5/82
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 5/5
4. अल-क़ुरआन अल-करीम 2/221

पेज 742 का 623

فتاوٰی رضویہ (جلد پانزدہم (۱۵))

وقال اللہ تعالٰی: "مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ" 1 (وہ جو کافر ہیں کتابی یا مشرک، وہ نہیں چاہتے کہ تم پر کوئی بھلائی اترے تمہارے رب کے پاس سے۔ ت)

وقال اللہ تعالٰی: "لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى" 2 ضرور تم مسلمانوں کا سب سے بڑھ کر دشمن یہودیوں اور مشرکوں کو پاؤ گے اور ضرور تم مسلمانوں کی دوستی میں سب سے زیادہ قریب ان کو پاؤ گے جنہوں نے کہا کہ بیشک ہم نصاری ہیں۔

وقال اللہ تعالٰی: "الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَّكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَّهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ" 3 (آج تمہارے لئے پاک چیزیں حلال ہوئیں اور کتابیوں کا کھانا تمہارے لئے حلال ہے اور تمہارا کھانا ان کے لئے حلال ہے اور پارسا عورتیں مسلمان اور پارسا عورتیں ان میں سے جن کو تم سے پہلے کتاب ملی۔ ت)

"وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَّ" 4 (اور شرک والی عورتوں سے نکاح نہ کرو جب تک مسلمان نہ ہو جائیں۔ ت)

جب قرآن عظیم "يَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللهِ" میں نصاری کو داخل نہیں فرماتا اس "الَّذِينَ" میں مسیح علیہ الصلوٰۃ والسلام کیونکر داخل ہو سکیں گے؟

ثالثاً: سورت مکیہ ہے اور سوائے عاصم، قراءِ سبعہ کی قرأت "تَدْعُوْنَ" بہ تائے خطاب، تو بت پرست ہی مراد ہیں اور "اَلَّذِيْنَ يَدْعُوْنَ اَصْنَامٌ" (جنہیں وہ پوجتے ہیں وہ بُت ہیں۔ ت)

رابعاً: خود آیہ کریمہ طرح طرح دلیلِ ناطق کہ حضراتِ انبیاء علیہم الصلوٰۃ والثناء عموماً اور حضرت مسیح...

1 القرآن الکریم ۲/ ۱۰۵ 2 القرآن الکریم ۵/ ۸۲ 3 القرآن الکریم ۵/ ۵ 4 القرآن الکریم ۲/ ۲۲۱

Fatawa Razawiyya Volume (15)

Especially the Prophets, peace and blessings be upon them, are not meant where it is said: "They are dead, not alive." (Al-Quran 16:21). From 'amwat' (dead), it is commonly understood that they were alive first and then death occurred. Therefore, it was said "ghayru ahya" (not alive). These are those dead who have neither been alive till now nor were they ever; they are merely inanimate objects. This is true only for idols. In the commentary 'Irshad al-Aql al-Salim', it is stated:

[Arabic Box Text]: "Since some of the dead are those to whom life occurred previously or will occur later, such as the bodies of animals and the sperm from which Allah Almighty creates a living being; to exclude those, it was said 'not alive' (ghayru ahya), meaning life never touches them at all. So they are dead in an absolute sense."

[Urdu Translation in Box]: "Some dead were those who had life, like the body of a dead animal, and some are those who are to get life, for example, the sperm which Allah Almighty will make a living being in the future. Therefore, to exclude such dead, it was said 'ghayru ahya', meaning these are those dead who do not have life (in the past or future) at all. Hence, these are dead in the absolute sense."

Fifthly, Allah Almighty says:

[Quranic Verse 3:169-170 Box]: "And do not think of those who have been killed in the way of Allah as dead. Rather, they are alive with their Lord, receiving provision, rejoicing in what Allah has bestowed upon them of His bounty."

[Urdu Translation in Box]: "Beware! Never consider the martyrs as dead; rather, they are alive with their Lord, receiving provision, and are happy with what Allah has given them of His grace."

And He says:

[Quranic Verse 2:154 Box]: "And do not say about those who are killed in the way of Allah, 'They are dead.' Rather, they are alive, but you perceive [it] not."

[Urdu Translation in Box]: "Do not call those who are killed in the way of Allah dead, rather they are alive but you do not know."

It is impossible that while it is forbidden to call a martyr dead or to consider them dead, yet the Prophets (God forbid) would be called or thought of as dead. Certainly, definitively, and as a matter of faith, they are "alive, not dead" and not, God forbid,

"dead, not alive". To confirm the divine promise, the occurrence of death for a single moment is necessary for them, and it is definitely necessary for martyrs as well. "Every soul shall taste death" (21:35).

1. Al-Quran Al-Karim 16/21
2. Irshad al-Aql al-Salim (Tafsir Abi al-Saud), Verse 16/21, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/106
3. Al-Quran Al-Karim 3/169
4. Al-Quran Al-Karim 2/154
5. Al-Quran Al-Karim 21/35

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

विशेष रूप से (अम्बिया) अलैहिस्सलातु वत्तस्लीम मुराद नहीं हैं, जहाँ फरमाया गया: "वे मृत हैं, जीवित नहीं" (अल-क़ुरआन 16:21)। 'अमवात' (मृत) से सामान्यतः यह समझा जाता है कि वे पहले जीवित थे फिर उन्हें मृत्यु आई। इसलिए फ़रमाया गया "ग़ैर-ए-अहया" (जीवित नहीं) - ये वे मृत हैं जो न अब तक जीवित हैं और न कभी थे; वे कोरे बेजान हैं। यह केवल मूर्तियों पर ही लागू होता है। तफ़सीर 'इरशाद-उल-अक़्ल-उस-सलीम' में है:

[अरबी बॉक्स]: चूँकि कुछ मृत वे थे जिन्हें पहले जीवन प्राप्त था या बाद में प्राप्त होगा, जैसे मृत जीव का शरीर, और वीर्य जिससे अल्लाह तआला भविष्य में जीव बनाएगा; इसलिए ऐसे मृतों से बचने के लिए फ़रमाया गया 'ग़ैर-ए-अहया', यानी ये वे मृत हैं जिन्हें जीवन बिल्कुल प्राप्त नहीं। अतः ये पूर्ण रूप से मृत हैं।

[बॉक्स में उर्दू अनुवाद]: कुछ मृत वे थे जिन्हें जीवन प्राप्त था जैसे मृत पशु का शरीर, और कुछ वे हैं जिन्हें जीवन मिलने वाला है जैसे कि वीर्य जिससे अल्लाह तआला भविष्य में जीव बनाएगा। इसलिए ऐसे मृतों से बचने के लिए 'ग़ैर-ए-अहया' कहा गया, यानी ये वे मृत हैं जिन्हें जीवन (अतीत या भविष्य में) बिल्कुल प्राप्त नहीं है, इसलिए ये पूर्ण रूप से मृत हैं।

पांचवीं बात, अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल फ़रमाता है:

[क़ुरआन आयत 3:169-170 बॉक्स]: "और उन लोगों को अल्लाह के रास्ते में मारे गए हों, कभी मृत न समझना। बल्कि वे अपने रब के पास जीवित हैं और उन्हें रिज़्क़ (जीविका) दिया जाता है। वे खुश हैं उस पर जो अल्लाह ने उन्हें अपने अनुग्रह से दिया है।"

[बॉक्स में उर्दू अनुवाद]: सावधान! शहीदों को कभी मृत न समझो, बल्कि वे अपने रब के पास जीवित हैं, रिज़्क (जीविका) पाते हैं, अल्लाह ने जो अपने फ़ज़्ल (कृपा) से दिया उस पर वे प्रसन्न हैं।

और फ़रमाता है:

[क़ुरआन आयत 2:154 बॉक्स]: "और जो अल्लाह की राह में मारे जाएं उन्हें मृत न कहो बल्कि वे जीवित हैं, पर तुम्हें होश नहीं।"

[बॉक्स में उर्दू अनुवाद]: जो अल्लाह की राह में मारे जाएं उन्हें मृत न कहो बल्कि वे जीवित हैं, तुम्हें खबर नहीं।

यह असंभव है कि शहीद को तो मृत कहना हराम हो, मृत समझना हराम हो, और नबी (अम्बिया), अल्लाह की पनाह, मृत कहे या समझे जाएं। निश्चित रूप से, दृढ़ विश्वास और ईमान के साथ वे "जीवित हैं, मृत नहीं" हैं, न कि -अल्लाह की पनाह- "मृत हैं, जीवित नहीं"। ईश्वरीय वादे की पुष्टि के लिए, उन पर एक क्षण के लिए मृत्यु का आना आवश्यक है, और यह शहीदों के लिए भी निश्चित रूप से आवश्यक है। "हर जान को मौत का मज़ा चखना है" (21:35)।

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 16/21 2 इरशाद-उल-अक़्ल-उस-सलीम (तफ़सीर अबी अल-सऊद), आयत 16/21, दारुल अहया-उत-तुरास अल-अरबी बेरूत 5/106 3 अल-क़ुरआन अल-करीम 3/169 4 अल-क़ुरआन अल-करीम 2/154 5 अल-क़ुरआन अल-करीम 21/35

فتاویٰ رضویہ جلد پندرہویں (۱۵)

علیہ الصلوۃ والتسلیم خصوصاً مراد نہیں، جہاں فرمایا اَمْوَاتٌ غَیْرُ اَحْیَاءٍ ط (مردے ہیں زندہ نہیں۔ت) اموات سے متبادر یہ ہوتا ہے کہ پہلے زندہ تھے پھر موت لاحق ہوئی لٰہذا ارشاد ہوا "غَیْرُ اَحْیَاءٍ" یہ وہ مردے ہیں کہ نہ اب تک زندہ ہیں نہ کبھی تھے نرے جماد ہیں، یہ بتوں ہی پر صادق ہے، تفسیر ارشاد العقل السلیم میں ہے :

[Arabic Text in Box]: حیث کان بعض الاموات مما یعتریہ الحیاۃ سابقا اولاحقا کاجساد الحیوان والنطف التی ینشئھا اللہ تعالیٰ حیوانا احترز عن ذلک فقیل غیر احیاء ای لا یعتریھا الحیوۃ اصلا فھی اموات علی الاطلاق

[Urdu Text in Box]: بعض اموات وہ تھے جنہیں زندگی حاصل تھی جیسے مردہ حیوان کا جسم ، اور بعض وہ ہیں جنہیں زندگی ملنے والی ہے مثلاً نطفہ جسے اللہ تعالیٰ مستقبل میں حیوان بنائے گا اس لئے ایسے اموات سے احتراز کیا اور فرمایا غیر احیاء یعنی یہ وہ اموات ہیں جنہیں زندگانی (ماضی یا مستقبل میں) بالکل حاصل نہیں لٰہذا یہ علی الاطلاق اموات ہیں۔

خامساً رب عز وجل فرماتا ہے:

[Quranic Verse 3:169-170 in Box]: "وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ"

[Urdu Text in Box]: خبر دار ! شہیدوں کو ہرگز مردہ نہ جانو بلکہ وہ اپنے رب کے یہاں زندہ ہیں، روزی پاتے ہیں، اللہ نے جو اپنے فضل سے دیا اس پر خوش ہیں۔

اور فرماتا ہے:

[Quranic Verse 2:154 in Box]: "وَلَا تَقُولُوا لِمَن يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَٰكِن لَّا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾"

[Urdu Text in Box]: جو اللہ کی راہ میں مارے جائیں انہیں مردہ نہ کہو بلکہ وہ زندہ ہیں تمہیں خبر نہیں۔

محال ہے کہ شہید کو تو مردہ کہنا حرام، مردہ سمجھنا حرام اور انبیاء معاذ اللہ مردے کہے سمجھے جائیں، یقینا قطعاً ایماناً وہ "اَحْيَاءٌ غَيْرُ اَمْوَاتٍ" (زندہ ہیں مردے نہیں۔ت) ہیں نہ کہ عیاذاً باللہ "اموات غیر احیاء" (مردے ہیں زندہ نہیں۔ت) جس وعدہ الہیہ کی تصدیق کے لئے ان کو عروض موت ایک آن کے لئے لازم ہے قطعاً شہداء کو بھی لازم ہے۔ "كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ" (ہر جان کو موت کا ذائقہ چکھنا ہے)۔

1 القرآن الکریم ۱۶/ ۲۱ 2 ارشاد العقل السلیم (تفسیر ابی السعود) آیۃ ۱۶/ ۲۱ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۱۰۶ 3 القرآن الکریم ۳/ ۱۶۹ 4 القرآن الکریم ۲/ ۱۵۴ 5 القرآن الکریم ۲۱/ ۳۵

Fatawa Razawiyya Volume (15)

(They have to taste death. - Translator's note) Then when these are "living ones, not dead", they are certainly millions of degrees more "living without death" than "dead ones, not living".

Sixthly: In the noble verse, it is not "And they had been created" in the past tense, but "And they are being created" (وَّهُمْ يُخْلَقُوْنَ ط) in the present/future tense (Mudari'), which is evidence of renewal and continuity, meaning they are being made and fashioned, and new ones will continue to be made and fashioned; these are definitely idols.

Seventhly: In the noble verse, the total negation of creating anything is stated regarding them, "they do not create anything" (لَا يَخْلُقُوْنَ شَيْئًا) (They do not make any thing. - T). While the Great Quran has established the creation of some things for Jesus (peace be upon him), "and when you made from clay the likeness of a bird" (وَاِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّيْنِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ). Since a partial affirmation contradicts a total negation, it does not apply to Jesus (peace be upon him). Regardless of the inappropriateness, "Dead ones" (اموات) is either an absolute general proposition or a permanent one. According to the latter, it certainly cannot refer to humans, jinn, or angels because for them life is established in actuality, not that they are in a state of permanent death from eternity to eternity. According to the first, the meaning of the proposition is only that at some point in time death will occur to them. This is certainly established for Jesus and the angels (peace be upon them) all; undoubtedly a time will come when the Messiah (peace be upon him) will pass away and on the Day of Judgment, angels will also face death. How does this prove that death has already occurred? Otherwise, in "those whom they call upon besides Allah," angels are also included; it would follow that they too have already died, and this is false. It is mentioned in the commentary Anwar al-Tanzeel:

(Amwat - Dead) means either currently or eventually not living by essence, so that it may include every object of worship. (Dead in the present or in the future, not self-living by essence, so as to include every worshipped entity. - T)

In the commentary Inaya al-Qadi, it says:

What is meant is that which has no life, whether it had life and then died like Ezra, or will die like Jesus and the angels (peace be upon them), or life is not in its nature like idols. (Meaning from these 'dead', the general meaning is intended, whether it lacks

the capability for life like idols, or had life and death occurred like Ezra, or it is to occur in the future like Jesus and the angels peace be upon them. - T)

Let the deniers see that their doubt is rejected from every angle, and praise be to Allah.

1. Al-Quran Al-Kareem 16/20
2. Al-Quran Al-Kareem 16/20
3. Al-Quran Al-Kareem 5/110
4. Anwar al-Tanzeel (Tafsir Baydawi) Verse 16/21 Mustafa al-Babi Egypt, 1/270
5. Inaya al-Qadi Hashiyat al-Shihab on Tafsir al-Baydawi Verse 16/21, Dar Sadir Beirut, 5/322

फ़तावा रज़विया जिल्द (15)

(मौत का मज़ा चखना है। अनु.) फिर जब ये "जीवित हैं, मृत नहीं" हैं, तो वे निश्चित रूप से उन "मृतकों जो जीवित नहीं" से लाखों गुना अधिक "जीवित बिना मृत्यु के" हैं।

छठा: आयत-ए-करीमा में "वहुम क़द खुलिक़ू" (and they were created) भूतकाल (माज़ी) का रूप नहीं है, बल्कि "वहुम युख़लक़ून" (وَّهُمْ يُخْلَقُوْنَ) वर्तमान/भविष्य (मुज़ारिया) का रूप है, जो नवीनीकरण और निरंतरता का प्रमाण है, यानी वे बनाए और गढ़े जाते हैं और नए-नए बनाए और गढ़े जाएँगे, ये निश्चित रूप से बुत (मूर्तियाँ) हैं।

सातवां: आयत-ए-करीमा में उनसे किसी भी चीज़ के सृजन (खल्क) का पूर्ण निषेध किया गया है कि "वे कोई चीज़ नहीं बनाते।" (لَا يَخْلُقُوْنَ شَيْئًا) (वे कोई वस्तु नहीं बनाते। अनु.) और क़ुरान-ए-अज़ीम ने ईसा अलैहिस्सलाम के लिए कुछ चीज़ों के सृजन को प्रमाणित किया है, "और जब तुम मिट्टी से पक्षी की आकृति बनाते थे" (وَاِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّيْنِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ)। चूँकि आंशिक पुष्टि (izabat-e-juzwi) पूर्ण निषेध (salb-e-kulli) का विरोधाभासी है, इसलिए यह ईसा अलैहिस्सलाम पर लागू नहीं होता। अनुपयुक्तता से हटकर देखा जाए तो, "अमवात" (मृत) एक सामान्य पूर्ण प्रतिज्ञप्ति (qaziya-e-mutlaqa-e-aama) है या स्थायी (daima)। दूसरी स्थिति में, निश्चित रूप से इससे मनुष्य, जिन्न या फरिश्ते मुराद नहीं हो सकते क्योंकि उनके लिए वास्तव में जीवन सिद्ध है, न कि आदि से अंत तक स्थायी मृत्यु। पहली स्थिति के अनुसार, प्रतिज्ञप्ति का केवल इतना अर्थ है कि किसी न किसी समय उन्हें मृत्यु आएगी। यह निश्चित रूप से ईसा और फरिश्तों (उन पर शांति हो) सभी के लिए सिद्ध है, निस्संदेह एक समय आएगा जब मसीह अलैहिस्सलाम का निधन होगा और कयामत के दिन फरिश्तों को भी मृत्यु आएगी। इससे यह कब सिद्ध हुआ कि मृत्यु हो चुकी है? अन्यथा "अल्लाह के सिवा जिन्हें वे पुकारते हैं" में फरिश्ते भी शामिल हैं, तो इसका अर्थ यह होगा कि वे भी मर चुके हैं, और यह बात निराधार है। तफ़सीर अनवारुत तन्ज़ील में है:

(अमवात) वर्तमान में या भविष्य में जो स्वतः जीवित (जीवित बिल-ज़ात) नहीं हैं, ताकि इसमें हर पूज्य (माबूत) शामिल हो सके। (मृत वर्तमान में या भविष्य में जो स्वतः जीवित नहीं हैं, ताकि प्रत्येक माबूत इसमें शामिल हो। अनु.)

तफ़सीर इनायतुल क़ाज़ी में है:

अर्थात वह जिसमें जीवन न हो, चाहे उसमें जीवन था और फिर मृत्यु हो गई जैसे उज़ैर, या मृत्यु भविष्य में आएगी जैसे ईसा और फरिश्ते (उन पर शांति हो), या जीवन उसके स्वभाव में ही न हो जैसे मूर्तियाँ। (यानी इन मृतकों से सामान्य अर्थ लिया गया है, चाहे उसमें जीवन की योग्यता ही न हो जैसे बुत, या जीवन था और मृत्यु हो गई जैसे उज़ैर, या भविष्य में होने वाली है जैसे ईसा और फरिश्ते अलैहिमुस्सलाम। अनु.)

इनकार करने वाले देखें कि उनका संदेह हर पहलू से रद्द है, और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है।

1. अल-क़ुरान अल-करीम 16/20
2. अल-क़ुरान अल-करीम 16/20
3. अल-क़ुरान अल-करीम 5/110
4. अनवारुत तन्ज़ील (तफ़सीर बैज़ावी) आयत 16/21 मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 1/270
5. इनायतुल क़ाज़ी हाशियत-उश-शिहाब अला तफ़सीर अल-बैज़ावी आयत 16/21, दार सादर बैरूत, 5/322

مزہ چکھنا ہے۔ ت) پھر جب یہ " اَحْیَآءٌ غَیْرُ اَمْوَاتٍ" ہیں وہ یقیناً ان سے لاکھوں درجے زائد "اَحْیاء غیرُ امواتٍ" ہیں نہ کہ " اَمْوَاتٌ غَیْرُ اَحْیَآءٍ"۔

سادساً: آیہ کریمہ میں "وَھُمْ قَدْ خُلِقُوْا" صیغہ ماضی نہیں بلکہ "وَھُمْ یُخْلَقُوْنَ ط" صیغہ مضارع ہے کہ دلیل تجدد و استمرار ہو یعنی بنائے گھڑے جاتے ہیں اور نئے نئے بنائے گھڑے جائیں گے، یہ یقیناً بت ہیں۔

سابعاً: آیہ کریمہ میں ان سے کسی چیز کی خلق کا سلب کلی فرمایا کہ "لَا یَخْلُقُوْنَ شَیْئًا" (وہ کوئی چیز نہیں بناتے۔ ت) اور قرآن عظیم نے عیسٰی علیہ الصلوٰۃ والسلام کے لئے بعض اشیاء کی خلق ثابت فرمائی، "وَ اِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّیْنِ کَھَیْئَۃِ الطَّیْرِ" (اور جب تو مٹی سے پرند کی مورت بناتا) اور ایجاب جزئی نقیض سلب کلی ہے تو عیسٰی علیہ الصلوٰۃ والسلام پر صادق نہیں، نامناسب سے قطع نظر ہو تو اَمْوَاتٌ قضیہ مطلقہ عامہ ہے یا دائمہ بر تقدیر ثانی یقیناً انس و جن و ملک سے کوئی مراد نہیں ہو سکتا کہ ان کیلئے حیات بالفعل ثابت ہے نہ کہ ازل سے ابد تک دائم موت، بر تقدیر اول قضیہ کا اتنا مفاد کہ کسی نہ کسی زمانے میں ان کو موت عارض ہو، یہ ضرور عیسٰی و ملائکہ علیہم الصلوٰۃ والسلام سب کے لئے ثابت، بیشک ایک وقت وہ آئے گا کہ مسیح علیہ الصلوٰۃ والسلام وفات پائیں گے اور روز قیامت ملائکہ کو بھی موت ہے، اس سے یہ کب ثابت ہوا کہ موت ہو چکی، ورنہ "یَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰہِ" میں ملائکہ بھی داخل ہیں، لازم کہ وہ بھی مر چکے ہوں، اور یہ باطل ہے۔ تفسیر انوار التنزیل میں ہے:

(اَمْوَاتٌ) حَالًا اَوْ مَالًا غیرُ احیاءٍ بِالذَّاتِ لیتناول کُلَّ مَعْبُودٍ (مردے حال میں یا آئندہ غیر زندہ بالذات تاکہ ہر معبود کو شامل ہو۔ ت)

تفسیر عنایۃ القاضی میں ہے:

فالمراد مالا حیوۃ لہ سواء کان لہ حیوۃ ثم مات کعزیر اوسیموت کعیسیٰ والملئکۃ علیھم السلام اولیس من شانہ الحیوۃ کالا صنام (یعنی ان اموات سے عام مراد ہے خواہ اس میں حیات کی قابلیت ہی نہ ہو جیسے بت، یا حیات تھی اور موت عارض ہوئی جیسے عزیر، یا آئندہ عارض ہونے والی ہے جیسے عیسیٰ و ملائکہ علیہم الصلوٰۃ والسلام۔ ت)

منکرین دیکھیں کہ ان کا شبہ ہر پہلو پر مردود ہے، واللہ الحمد۔

1 القرآن الکریم ۱۶/ ۲۰ 2 القرآن الکریم ۱۶/ ۲۰ 3 القرآن الکریم ۵/ ۱۱۰ 4 انوار التنزیل (تفسیر بیضاوی) آیۃ ۱۶/ ۲۱ مصطفٰی البابی مصر، ۱/ ۲۷۰ 5 عنایۃ القاضی حاشیۃ الشھاب علی تفسیر البیضاوی آیۃ ۱۶/ ۲۱، دار صادر بیروت، ۵/ ۳۲۲

Fatawa Ridawiyah (Volume 15)

Second Doubt: 'May Allah curse the Jews and the Christians.' I say: And may the Mirza'iyya also be cursed with a great curse. Firstly, 'their Prophets' here, the possessive construction (idafah) is not for exhaustiveness (istighraq), suggesting that every single prophet's grave from Moses to John (peace be upon them) was turned into a mosque by all Jews and Christians. This is certainly incorrect. Just as in the verse 'and their killing of the prophets unjustly,' the possessive and the definite article 'lam' do not imply exhaustiveness, as not all were killers, nor were all prophets killed. Allah the Almighty said:

'Some of them you denied, and some you killed.' (A group of prophets you denied, and a group you killed.)

And when there is no exhaustiveness, then including the Messiah (peace be upon him) among 'some' is a false and rejected claim. All the prophets of the Jews were also the prophets of the Christians. For Jews and Christians to turn some of those noble graves into mosques is sufficient to verify the truth of the Hadith; anything beyond that is the greed of the apostates. In 'Fath al-Bari', a commentary on Sahih al-Bukhari, after mentioning this problem—where are the prophets of the Christians, as they only had one prophet, Jesus, and he has no grave—a response was given by the grace of Allah, which we also mentioned:

'The meaning of 'taking' is more general, whether it is an innovation (starting it) or following it. The Jews innovated, and the Christians followed. There is no doubt that the Christians venerate many graves of the prophets whom the Jews venerate.'

Secondly: The great Imam Hafiz (Ibn Hajar) gave another answer: that there is an abbreviation in this narration. The fact is that the Jews turned the graves of their prophets into mosques, and the Christians turned the graves of their righteous ones into mosques. Therefore, in the Sahih al-Bukhari Hadith of Abu Huraira (may Allah be pleased with him), only the name of the Jews is mentioned regarding the graves of the prophets:

'Indeed, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: May Allah destroy the Jews; they took the graves [of their prophets as places of worship].'

---

1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Jana'iz, Chapter: What is disliked regarding taking mosques over graves, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/177.

2. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Jana'iz, Chapter: What is disliked regarding taking mosques over graves, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/177.
3. Al-Quran al-Karim, 3/155.
4. Al-Quran al-Karim, 2/87.
5. Fath al-Bari Sharh Sahih al-Bukhari, Kitab al-Salah, Dar al-Ma'rifah Beirut, 1/444.

फ़तावा रज़विया (खण्ड 15)

दूसरा संदेह: 'अल्लाह यहूदियों और ईसाइयों पर लानत भेजे।' मैं कहता हूँ: और मिर्ज़ाइयों पर भी बड़ी लानत हो। पहली बात: यहाँ 'उनके नबियों' में संबंध (इज़ाफ़त) संपूर्णता (इस्तिग़राक़) के लिए नहीं है कि मूसा से याह्या (अलैहिमुस्सलाम) तक हर नबी की क़ब्र को सभी यहूदियों और ईसाइयों ने मस्जिद बना लिया हो। यह निश्चित रूप से ग़लत है। जैसे कि आयत 'और उनका नबियों को अन्यायपूर्ण तरीके से क़त्ल करना' में संबंध और 'लाम' संपूर्णता के लिए नहीं है, क्योंकि न तो सभी क़ातिल थे और न ही सभी नबी क़त्ल किए गए। अल्लाह तआला ने फ़रमाया:

'उनमें से एक समूह को तुमने झुठलाया और एक समूह को तुम क़त्ल करते हो।' (नबियों के एक समूह को तुमने झुठलाया और एक समूह को क़त्ल करते हो।)

और जब संपूर्णता नहीं है, तो उनमें ईसा मसीह (अलैहिस्सलाम) को शामिल करना एक झूठा और खारिज किया गया दावा है। यहूदियों के सभी नबी ईसाइयों के भी नबी थे। यहूदियों और ईसाइयों का उनमें से कुछ पवित्र क़ब्रों को मस्जिद बना लेना हदीस की सच्चाई साबित करने के लिए पर्याप्त है; इससे अधिक कुछ भी धर्मत्यागियों की लालसा है। 'फ़त्ह अल-बारी', जो सहीह अल-बुख़ारी की व्याख्या है, में इस शंका का उल्लेख करने के बाद—कि ईसाइयों के नबी कहाँ हैं, क्योंकि उनका तो केवल एक नबी ईसा था और उनकी कोई क़ब्र नहीं है—एक उत्तर दिया गया जो अल्लाह की कृपा से हमने भी उल्लेख किया कि:

'बनाने' (इत्तेखाज़) का अर्थ अधिक व्यापक है, चाहे वह मौलिक रूप से (इब्तिदा) हो या अनुसरण (इत्तेबा) में। यहूदियों ने शुरुआत की और ईसाइयों ने उनका अनुसरण किया। इसमें कोई संदेह नहीं है कि ईसाई उन कई नबियों की क़ब्रों का सम्मान करते हैं जिनका यहूदी सम्मान करते हैं।

दूसरी बात: महान इमाम हाफ़िज़ (इब्न हजर) ने दूसरा उत्तर दिया कि इस विवरण में संक्षिप्तीकरण (इख्तिसार) हुआ है। वास्तविकता यह है कि यहूदी अपने नबियों की क़ब्रों को मस्जिद बनाते थे और ईसाई अपने नेक लोगों (सालेहीन) की क़ब्रों को। इसीलिए सहीह बुखारी की अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस में, नबियों की क़ब्रों के संबंध में केवल यहूदियों का नाम है:

'निश्चय ही अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: अल्लाह यहूदियों को हलाक (नष्ट) करे, उन्होंने (अपने नबियों की) क़ब्रों को [मस्जिद बना लिया]।'

1. सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-जनाइज़, बाब: क़ब्रों पर मस्जिद बनाने की नापसंदगी, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/177
2. सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-जनाइज़, बाब: क़ब्रों पर मस्जिद बनाने की नापसंदगी, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/177
3. अल-क़ुरान अल-करीम 3/155
4. अल-क़ुरान अल-करीम 2/87
5. फ़त्ह अल-बारी शरह सहीह बुख़ारी, किताब अस-सलात, दार अल-मआरिफ़ बेरुत 1/444

فتاوٰی رضویہ (جلد پانزدہم (۱۵))

شُبہ دوم: لَعَنَ اللّٰہُ الْیَہُودَ وَالنَّصَارٰی اللہ تعالٰی یہود و نصاری پر لعنت فرمائے۔ اقول: وَالْمِرْزَائِیَّۃَ لَعَنَہُمْ لَعْنًا کَبِیْرًا (میں کہتا ہوں کہ مرزائیوں پر بھی بڑی لعنت ہو) اولاً: اَنْبِیَائَہُمُ ۲ میں اضافت استغراق کے لئے نہیں کہ موسٰی سے یحیٰی علیہما الصلوۃ و السلام تک ہر نبی کی قبر کو یہود و نصاری سب نے مسجد کر لیا ہو ، یہ یقینا غلط ہے ، جس طرح " وَ قَتْلُھُمُ الْاَنْبِیَآءَ بِغَیْرِ حَقٍّ " ۳ (انہوں نے انبیاء کو ناحق شہید کیا ۔ت) میں اضافت و لام کوئی استغراق کا نہیں کہ نہ سب قاتل اور نہ سب انبیاء شہید کئے، قال اللہ تعالٰی:

"فَفَرِیْقًا کَذَّبْتُمْ وَفَرِیْقًا تَقْتُلُوْنَ" ۴ (انبیاء کے ایک گروہ کو تم نے جھٹلایا اور ایک گروہ کو قتل کرتے ہو۔ت)

اور جب استغراق نہیں تو بعض میں مسیح علیہ الصلوۃ والسلام کا داخل کر لینا ادعائے باطل و مردود ہے ، یہود کے سب انبیاء نصاری کے بھی انبیاء تھے، یہود و نصاری کا ان میں بعض قبور کریمہ کو (مسجد بنالینا) صدق حدیث کے لئے بس اور اس سے زیادہ مرتدین کی ہوس۔ فتح الباری شرح صحیح بخاری میں یہ اشکال ذکر کر کے کہ نصاری کے انبیاء کہاں ہیں ، ان کے تو صرف ایک عیسٰی نبی تھے ان کی قبر نہیں ، ایک جواب یہی دیا جو بتوفیقہ تعالٰی ہم نے ذکر کیا کہ:

المراد بالا تخاذ اعم من ان یکون ابتداعًا او اتباعًا فالیہود ابتدعت والنصاری اتبعت، ولا ریب ان النصاری تعظم قبور کثیر من الانبیاء الذین تعظمہم الیہود ۵

انبیاء کی قبروں کو مسجد بنانا عام ہے کہ ابتداً ہو یا کسی کی پیروی میں ، یہودیوں نے ابتداء کی اور عیسائیوں نے پیروی کی ، اور اس میں شک نہیں کہ نصاری بہت سے ان انبیاء کی قبروں کی تعظیم کرتے ہیں جن کی یہودی تعظیم کرتے ہیں۔

ثانیاً: امام حافظ الشان (ابن حجر) نے دوسرا جواب یہ دیا کہ اس روایت میں اختصار واقع ہوا ، واقع یہ ہے کہ یہود اپنے انبیاء کی قبور کو مساجد کرتے اور نصاری اپنے صالحین کی قبروں کو ، ولذا صحیح بخاری حدیث ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں دوبارہ قبور انبیاء تنہا یہود کا نام ہے:

ان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم قال قاتل اللہ الیھود اتخذوا قبور

فرمایا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اللہ تعالیٰ یہودیوں کو ہلاک فرمائے انہوں نے اپنے

---

1 صحیح البخاری کتاب الجنائز باب ما یکرہ من اتخاذ المسجد علی القبور ، قدیمی کتب خانہ کراچی، ۱/ ۱۷۷ 2 صحیح البخاری کتاب الجنائز باب ما یکرہ من اتخاذ المسجد علی القبور ، قدیمی کتب خانہ کراچی، ۱/ ۱۷۷ 3 القرآن الکریم ۳/ ۱۵۵ 4 القرآن الکریم ۲/ ۸۷ 5 فتح الباری شرح صحیح بخاری ، کتاب الصلوۃ دارالمعرفۃ بیروت ۱/ ۴۴۴

Fatawa-e-Razawiyya (Volume 15)

[Box 1] (Left, Arabic): They took the graves of their Prophets as places of worship (mosques).[1] (Right, Urdu): They made the graves of the Prophets into places of prostration (sajdah-gah).

And in the Hadith of Sahih Bukhari narrated by Umm Salama (may Allah be pleased with her), where only the Christians were mentioned, only the righteous were mentioned, and the Prophets were not named, stating:

[Box 2] (Left, Arabic): The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Those are a people who, when a righteous servant or a righteous man among them died, would build a place of worship over his grave and make those images in it."[2] (Right, Urdu): The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "The Christians are such a people that when a righteous person among them died, they would build a mosque over his grave and make pictures in it."

And in the Hadith of Sahih Muslim narrated by Jundub (may Allah be pleased with him), it was common to both Jews and Christians, combining Prophets and the righteous:

[Box 3] (Left, Arabic): I heard the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) say: "Beware! Verily, those before you used to take the graves of their Prophets and righteous ones as places of worship."[3] (Right, Urdu): I heard the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) say: "Beware! The people before you used to make the graves of their Prophets and righteous people into places of prostration." The meaning of a Hadith is always clarified by gathering all its narrations (turuq).

Thirdly, I say: Understand the cleverness too! This is not just to prove the grave of Jesus, but a very important secret is hidden in it. The Qadiani [Mirza Ghulam Ahmad] was a claimant to prophethood and a severe liar (Kazzab), whose blatant lies include the Muhammadi marriage, the prophecies of the "moon-like sons of Prophets," and Qadian and Qadianis remaining safe from the plague, etc. Every rational person knows that the coexistence of prophethood and falsehood is impossible. Because of this, the entire house of the Qadiani became a mere house of cards (gharonda) in the eyes of every rational person. Therefore, he worried about proving the noble Prophets (peace be upon them) as liars (God forbid) so that the prophethood of the liar Qadiani could be established. The Qadiani himself provided a remedy for this in his book *Izala-e-Auham*, page 629, claiming that at one time, the prophecies of four

hundred Prophets turned out false and they were liars. This is a collection of four hundred acts of disbelief (Kufr) by this apostate, for denying any one Prophet is Kufr; rather, it is millions of acts of Kufr because denying one Prophet is denying all the Prophets of Allah. Allah Almighty said: "The people of Noah denied the Messengers."[4] (The people of Noah to the Prophets...)

---

[1] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Salat, Qadimi Kutub Khana, Karachi. 1/62 [2] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Salat, Qadimi Kutub Khana, Karachi. 1/62 [3] Sahih Muslim, Kitab al-Masajid, Bab: Prohibition of building mosques over graves, Qadimi Kutub Khana, Karachi 1/201 [4] The Holy Quran 26/105

फ़तावा-ए-रज़विया (जिल्द 15)

[बॉक्स 1] (बाएं अरबी): उन्होंने अपने नबियों की कब्रों को पूजा स्थल (मस्जिद) बना लिया।[1] (दाएं उर्दू): नबियों की कब्रों को सजदा गाह (पूजा स्थल) बना लिया।

और सही बुखारी में हज़रत उम्मे सलमा (रज़ियल्लाहु अन्हा) की हदीस में जहाँ केवल ईसाइयों का ज़िक्र था, वहाँ सिर्फ नेक लोगों का ज़िक्र फ़रमाया, नबियों का नाम नहीं लिया कि:

[बॉक्स 2] (बाएं अरबी): रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "वे ऐसे लोग थे कि जब उनमें कोई नेक बंदा या नेक आदमी मर जाता, तो वे उसकी कब्र पर मस्जिद बना लेते और उसमें वे तस्वीरें बनाते।"[2] (दाएं उर्दू): रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "ईसाई वह कौम है कि जब उनमें कोई नेक आदमी मर जाता, तो उसकी कब्र पर मस्जिद बना लेते और उसमें तस्वीरें बनाते।"

और सही मुस्लिम में हज़रत जुंदब (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस में यहूदियों और ईसाइयों दोनों का ज़िक्र आम था, जिसमें नबियों और नेक लोगों को एक साथ फ़रमाया कि:

[बॉक्स 3] (बाएं अरबी): मैंने नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से सुना, आपने फ़रमाया: 'खबरदार! तुम से पहले लोग अपने नबियों और नेक लोगों की कब्रों को सजदा गाह बना लेते थे।'[3] (दाएं उर्दू): मैंने नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से सुना, आपने फ़रमाया: 'खबरदार! तुम से पहले लोग अपने नबियों और नेक लोगों की कब्रों को सजदा गाह बना लेते थे।' हमेशा हदीस के सभी रास्तों (नकल) को इकट्ठा करने से ही उसका अर्थ स्पष्ट होता है।

तीसरी बात मैं कहता हूँ: इस चतुराई को भी समझिये! यह केवल ईसा की कब्र साबित करना नहीं है, बल्कि इसमें एक बहुत महत्वपूर्ण रहस्य छिपा है। कादियानी [मिर्ज़ा गुलाम अहमद] नबुव्वत (पैगंबरी) का दावेदार था और एक बड़ा झूठा (कज़्ज़ाब), जिसके साफ़ चमकते हुए झूठों में वे मोहम्मदी वाले निकाह, और नबियों के चाँद जैसे बेटों वाले कादियान और कादियानिया के ताऊन (प्लेग) से सुरक्षित रहने की भविष्यवाणियाँ वगैरह शामिल हैं। हर बुद्धिमान व्यक्ति जानता है कि नबुव्वत और झूठ का एक साथ होना असंभव है। इस वजह से, हर बुद्धिमान व्यक्ति की नज़रों में कादियानी का पूरा घर एक कागज़ी घर (घौंदा) की तरह ढह गया। इसलिए उसे यह चिंता हुई कि वह (माज़अल्लाह) नबियों (अलैहिमुस्सलाम) को झूठा साबित करे ताकि कादियानी कज़्ज़ाब की नबुव्वत भी बन पड़े। इसका इलाज खुद कादियानी ने अपनी किताब 'इज़ाला-ए-औहाम' के सफ़ा 629 पर यह किया कि एक

ज़माने में चार सौ नबियों की भविष्यवाणी ग़लत हुई और वे झूठे थे। यह उस मुर्तद (धर्मत्यागी) के एक साथ चार सौ कुफ़्र हैं, क्योंकि हर नबी को झुठलाना कुफ़्र है, बल्कि यह करोड़ों कुफ़्र हैं क्योंकि एक नबी को झुठलाना अल्लाह के सभी नबियों को झुठलाना है। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "नूह की कौम ने पैगंबरों को झुठलाया।"[4] (नूह की कौम ने पैगंबरों को...)

---

1. सही अल-बुखारी, किताब अस-सलात, कदीमी कुतुब खाना, कराची। 1/62
2. सही अल-बुखारी, किताब अस-सलात, कदीमी कुतुब खाना, कराची। 1/62
3. सही मुस्लिम, किताब अल-मसाजिद, बाब: कब्रों पर मस्जिद बनाने की मनाही, कदीमी कुतुब खाना, कराची 1/201
4. अल-कुरान अल-करीम 26/105

فتاویٰ رضویہ (جلد پندرہویں (۱۵))

[پہلا خانہ] (بائیں جانب، عربی): انبیائھم مساجد 1 (دائیں جانب، اردو): انبیاء کی قبروں کو سجدہ گاہیں بنالیا۔

اور صحیح بخاری حدیث اُم سلمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا میں جہاں تنہا نصاریٰ کا ذکر تھا صرف صالحین کا ذکر فرمایا، انبیاء کا نام نہ لیا کہ:

[دوسرا خانہ] (بائیں جانب، عربی): قال رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اولئك قوم اذا مات فیھم العبد الصالح او الرجل الصالح بنوا علی قبرہ مسجداً و صوّروا فیہ تلك الصور 2 (دائیں جانب، اردو): رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا نصاریٰ وہ قوم ہے کہ جب ان میں کوئی نیک آدمی فوت ہو جاتا تو اس کی قبر پر مسجد بنا لیتے اور اس میں تصویریں بناتے۔

اور صحیح مسلم حدیث جندب رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں یہود و نصاریٰ دونوں کو عام تھانبیاء و صالحین کو جمع فرمایا کہ:

[تیسرا خانہ] (بائیں جانب، عربی): سمعت النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قال الا وان من کان قبلکم کانوا یتخذون قبور انبیائھم وصالحیھم مساجداً 3 (دائیں جانب، اردو): میں نے نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے سنا آپ نے فرمایا خبردار! تم سے پہلے لوگ اپنے انبیاء اور صالحین کی قبروں کو سجدہ گاہیں بنا لیتے تھے۔ ہمیشہ جمع طرق سے معنی حدیث کا ایضاح ہوتا ہے۔

ثالثاً اقول: چالاکی بھی سمجھئے! یہ فقط قبر عیسیٰ ثابت کرنا نہیں بلکہ اس میں بہت اہم راز مضمر ہے، قادیانی مدعی نبوت تھا اور سخت جھوٹا کذاب جس کے سفید چمکتے ہوئے جھوٹ وہ محمدی والے نکاح، اور انبیاء کے چاند والے بیٹے قادیان و قادیانیہ کے محفوظ از طاعون رہنے کی پیشین

گوئیاں وغیرہا ہیں، اور ہر عاقل جانتا ہے کہ نبوت اور جھوٹ کا اجتماع محال، اس سے قادیانی کا سارا گھر ہر عاقل کے نزدیک گھروندا ہو گیا اس لئے فکر ہوئی کہ انبیائے کرام علیہم الصلوۃ والسلام کو معاذ اللہ جھوٹا ثابت کریں کہ قادیانی کذاب کی نبوت بھی بن پڑے، اس کا علاج خود قادیانی نے اپنے ازالہ اوہام ص ۶۲۹ پر یہ کیا کہ ایک زمانے میں چار سو نبیوں کی پیشگوئی غلط ہوئی اور وہ جھوٹے، یہ اس مرتد کے اکٹھے چار سو کفر کہ ہر نبی کی تکذیب کفر ہے، بلکہ کروڑوں کفر ہیں کہ ایک نبی کی تکذیب تمام انبیاء اللہ کی تکذیب ہے، قال اللہ تعالیٰ: " كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحِ ۨ الْمُرْسَلِيْنَ ۙ" 4 (نوح کی قوم نے پیغمبروں کو

---

1 صحیح البخاری کتاب الصلوٰۃ، قدیمی کتب خانہ کراچی۔ ۱/ ۶۲ 2 صحیح البخاری کتاب الصلوٰۃ، قدیمی کتب خانہ کراچی۔ ۱/ ۶۲ 3 صحیح مسلم کتاب المساجد، باب: النھی عن بناء المسجد علی القبور، قدیمی کتب خانہ، کراچی ۱/ ۲۰۱ 4 القرآن الکریم ۲۶/ ۱۰۵

(denied. – T) Then he denied every prophet four hundred times. If the number of prophets is 124,000, then the Qadiani has committed 49,600,000 acts of disbelief; and if there are 224,000, then these are his 89,600,000 acts of disbelief. Now these Mirzais, either on their own or having learned from him, sought to sink further into the depths of disbelief and reach the lowest of the low by trying to prove—Allah forbid, Allah forbid—the Master of the Messengers, Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him and all of them), a liar. They fabricated this meaning for the Hadith: that the Christians turned the grave of Jesus (peace be upon him) into a mosque. This is a blatant, white lie. Christians do not believe in a grave for the Messiah at all; turning it into a mosque would be a secondary matter. So the implication was: look at the clear lie reported by (the enemies of) Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) (dust in the mouths of the cursed ones). Then, if our Qadiani prophet was spreading sparks of lies, what of it? If this is not the meaning for the Qadiani apostates, then let them quickly state when the Christians ever believed in a grave for Jesus (peace be upon him)? Where do they say it is? Which Christian turned that grave into a mosque, as mentioned by Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him)? Is there any trace of this mosque anywhere on the face of the earth? Is there any sign of it anywhere in the history of those Christians? And when you cannot tell, and you never will be able to, then admit that you fabricated this meaning of the Hadith to—Allah forbid—accuse Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), of falsehood, and:

Arabic	**Urdu**
"إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ"	(Indeed, those who abuse Allah and His Messenger - Allah has cursed them in this world and the Hereafter and Allah has prepared for them...

Note 1: As narrated by Ahmad, Ibn Hibban, Al-Hakim, Al-Bayhaqi, and others from Abu Dharr, and also they and Ibn Abi Hatim, At-Tabarani, and Ibn Mardawayh from Abu Umamah (may Allah be pleased with them both). (12 - from him, may he be forgiven. [M]) (As Ahmad, Ibn Hibban, Hakim, Bayhaqi, etc., narrated from Abu Dharr (may Allah be pleased with him), and also they and Ibn Abi Hatim, Tabarani, and Ibn Mardawayh narrated from Abu Umamah (may Allah be pleased with him). 12 - from him, may he be forgiven. – T)

Note 2: As in another narration mentioned by Al-Allama Al-Taftazani in 'Sharh Aqaid al-Nasafi'. The Seal of Hadith Scholars said, "I have not come across it." (12 - from him, may he be forgiven. [M]) (As it is in the second narration which Al-Allama Taftazani mentioned in 'Sharh Aqaid Nasafi'. The Seal of Hadith Scholars said, "I have not become acquainted with it." 12 - from him.)

---

1. Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Abu Umama al-Bahili, Dar al-Fikr Beirut, 5/266
2. Sharh Aqa'id al-Nasafi, Dar al-Isha'at al-Arabiya, Kandahar, Afghanistan, p. 101

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

झुठलाया। - त) तो उसने चार सौ हर नबी की तक़ज़ीब की, अगर अंबिया एक लाख चौबीस हज़ार हैं तो क़ादियानी के चार करोड़ छियानवे लाख कुफ़्र, और अगर दो लाख चौबीस हज़ार हैं तो ये उसके आठ करोड़ छियानवे लाख कुफ़्र हैं। और अब इन मिर्ज़ाइयों ने खुद या इसी से सीख कर इंद्राज-ए-कुफ़्र में और तरक़्क़ी-ए-मअकूस करके अस्फ़ल साफ़िलीन पहुंचना चाहा कि मआज़अल्लाह मआज़अल्लाह सैय्यदुल मुर्सलीन मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम व अलैहिम अजमईन) का झूठ साबित करें। इस हदीस के ये मायने गढ़े कि नसारा ने ईसा (अलैहिस्सलाम) की क़ब्र को मस्जिद कर लिया। ये सरासर सफ़ेद झूठ है। नसारा हरगिज़ मसीह की क़ब्र ही नहीं मानते, उसे मस्जिद कर लेना तो दूसरा दर्जा है। तो मतलब ये हुआ कि देखो मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के दुश्मनों ने (ख़ाक बदहन मलऊनान) कैसी साफ़ झूठी ख़बर दी। फिर अगर हमारा क़ादियानी नबी झूठ के भबके उड़ाता था तो क्या हुआ? क़ादियानी मुर्तदीन का अगर ये मतलब नहीं तो जल्द बताएं कि नसारा मसीह (अलैहिस्सलाम) की क़ब्र कब मानते हैं? कहां बताते हैं? किस किस नसरानी ने उस क़ब्र को मस्जिद कर लिया जिसका ज़िक्र मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने किया? इस मस्जिद का रू-ए-ज़मीन पर कहीं पता है? इन नसरानियों का दुनिया के परदे पर कहीं निशान है? और जब ये न बता सको और हरगिज़ न बता सकोगे तो इक़रार करो कि तुमने मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के ज़िम्मे मआज़अल्लाह दरोग़-गोई (झूठ बोलने) का इल्ज़ाम लगाने को हदीस के ये मानी गढ़े और:

अरबी	उर्दू
"إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ"	(बेशक जो ईज़ा देते हैं अल्लाह और उसके रसूल को, उन पर अल्लाह की लानत दुनिया और आख़िरत में और अल्लाह ने...

नोट 1: जैसा कि अहमद, इब्न हब्बान, हाकिम, बैहक़ी और दूसरों ने अबू ज़र से रिवायत किया, और वे तथा इब्न अबी हातिम, तबरानी और इब्न मरदुवैह ने अबू उमामा (रज़ी अल्लाह तआला अन्हुमा) से रिवायत किया। (12 - उनसे, अल्लाह उन्हें माफ़ करे। [म]) (जैसा कि अहमद इब्न हब्बान, हाकिम, बैहक़ी वग़ैरह ने अबू ज़र (रज़ी अल्लाह तआला अन्हु) से और उन्होंने तथा इब्न अबी हातिम, तबरानी और इब्न मरदुवैह ने अबू उमामा (रज़ी अल्लाह तआला अन्हु) से रिवायत किया। 12 - उनसे, अल्लाह उन्हें माफ़ करे। - त)

नोट 2: जैसा कि दूसरी रिवायत में है जिसे अल्लामा तफ़्ताज़ानी ने 'शरह अक़ायद नफ़ी' में ज़िक्र फ़रमाया। ख़ातिमुल हुफ़्फ़ाज़ ने फ़रमाया, "मैं इस पर वाक़िफ़ नहीं हुआ।" (12 - उनसे, अल्लाह उन्हें माफ़ करे। [म]) (जैसा कि दूसरी रिवायत में है जिसे अल्लामा तफ़्ताज़ानी ने शरह अक़ायद नफ़ी में ज़िक्र फ़रमाया, ख़ातिमुल हुफ़्फ़ाज़ ने फ़रमाया कि मैं इस पर वाक़िफ़ नहीं हुआ। 12 - उनसे।)

---

1. मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस अबू उमामा अल-बाहली, दारुल फ़िक्र बेरूत, 5/266
2. शरह अक़ायद अल-नफ़ी, दारुल इशाअत अल-अरबिया, क़ंधार, अफ़ग़ानिस्तान, पृष्ठ 101

جھٹلایا۔ت) تو اس نے چار سو ہر نبی کی تکذیب کی ، اگر انبیاء ایک لاکھ چوبیس ہزار ہیں تو قادیانی کے چار کروڑ چھیانوے لاکھ کفر، اور اگر دو لاکھ چوبیس ہزار ہیں تو یہ اس کے آٹھ کروڑ چھیانوے لاکھ کفر ہیں، اور اب ان مرزائیوں نے خود یا اسی سے سیکھ کر اندراجِ کفر میں اور ترقیِ معکوس کر کے اسفل سافلین پہنچنا چاہا کہ معاذاللہ معاذاللہ سید المرسلین محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم و علیہم اجمعین کا جھوٹ ثابت کریں، اس حدیث کے یہ معنے گھڑے کہ نصاریٰ نے عیسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام کی قبر کو مسجد کر لیا، یہ صریح سپید جھوٹ ہے، نصاریٰ ہرگز مسیح کی قبر ہی نہیں مانتے اسے مسجد کر لینا تو دوسرا درجہ ہے، تو مطلب یہ ہوا کہ دیکھو مصطفیٰ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم (کے دشمنوں) نے (خاک بدہن ملعونان) کیسی صریح جھوٹی خبر دی پھر اگر ہمارا قادیانی نبی جھوٹ کے بھنکے اڑاتا تھا تو کیا ہوا قادیانی مرتدین کا اگر یہ مطلب نہیں تو جلد بتائیں کہ نصاریٰ مسیح علیہ الصلوۃ والسلام کی قبر کب مانتے ہیں، کہاں بتاتے ہیں، کس کس نصرانی نے اس قبر کو مسجد کر لیا جس کا مصطفیٰ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ذکر کیا، اس مسجد کا روئے زمین پر کہیں پتا ہے؟ ان نصرانیوں کا دنیا کے پردے پر کہیں نشان ہے؟ اور جب یہ نہ بتا سکو اور ہرگز نہ بتا سکو گے تو اقرار کرو کہ تم نے محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے ذمے معاذاللہ دروغ گوئی کا الزام لگانے کو حدیث کے یہ معنی گھڑے اور:

عربی	اردو
"إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ"	(بیشک جو ایذا دیتے ہیں اللہ اور اس کے رسول کو ان پر اللہ کی لعنت دنیا اور آخرت میں اور اللہ نے

عہ ۱: کما رواہ احمد وابن حبان والحاکم والبیھقی وغیر ھم عن ابی ذر وھؤلاء وابن ابی حاتم والطبرانی و ابن مردویہ عن ابی امامۃ رضی اللہ تعالی عنھما ۱۲ منہ غفرلہ (م) (جیسا کہ احمد ابن حبان، حاکم، بیہقی و غیر ہم نے ابو ذر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے نیز انہوں نے اور ابن ابی حاتم، طبرانی اور ابن مردویہ نے ابی امامہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ۱۲منہ غفرلہ۔ ت)

عہ ۲ : کما فی روایۃ علی ما فی شرح عقائد النسفی للتفتازانی قال خاتم الحفاظ لم اقف علیھا ۱۲ منہ غفرلہ (م) (جیسا کہ دوسری روایت میں ہے جس کو علامہ تفتازانی نے شرح عقائد نسفی میں ذکر فرمایا، خاتم الحفاظ نے فرمایا میں اس پر واقف نہیں ہوا ۱۲منہ)

---

1 مسند احمد بن حنبل، حدیث ابو امامۃ الباہلی، دار الفکر بیروت، ۵/ ۲۶۶ 2 شرح عقائد النسفی دار اشاعۃ العربیہ قندھار، افغانستان، ص ۱۰۱

Fatawa Rizvia (Volume 15)

[Table Header] Arabic: 1 عَذَابًا مُّهِينًا Urdu Translation: He has prepared for them a humiliating punishment. (T)

[Text Body] ...fell into the depths of "Unquestionably, the curse of Allah is upon the wrongdoers." Why? Have you tasted the pleasure of arguing about the death of Jesus (peace and blessings be upon him) from Hadith?

[Table Row] Arabic: (واللہ تعالیٰ اعلم) 2 كَذٰلِكَ الْعَذَابُ ؕ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ ۘ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ Urdu Translation: (Such is the punishment; and indeed, the punishment of the Hereafter is greater, if only they knew. T) (And Allah Almighty knows best)

Written by: [Signature block] The sinful servant Ahmad Raza Barelvi (may he be forgiven) By [the grace of] Muhammad, the Chosen One Peace and blessings of Allah be upon him and his family.

---

1. Al-Quran Al-Karim 33 / 57
2. Al-Quran Al-Karim 68 / 33

Page 629 of 742

फतावा रज़विया (जिल्द 15)

[तालिका हेडर] अरबी: 1 عَذَابًا مُّهِينًا उर्दू अनुवाद: उनके लिए ज़िल्लत का अज़ाब तैयार कर रखा है। (त)

[मुख्य पाठ] ...की गहराई में पड़े "सुनो, ज़ालिमों पर अल्लाह की लानत है।" क्यों, हदीस से हज़रत ईसा (अलैहिस्सलाम) की मौत पर दलील पेश करने का मज़ा चख लिया?

[तालिका पंक्ति] अरबी: كَذٰلِكَ الْعَذَابُ ؕ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ ۘ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ 2 (والله تعالیٰ اعلم।) उर्दू अनुवाद: (सज़ा ऐसी ही होती है; और बेशक आख़िरत की सज़ा सब से बड़ी है, काश! वे जानते। त) (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)

लिखा द्वारा: [हस्ताक्षर ब्लॉक] गुनहगार बंदा अहमद रज़ा बरेलवी (अल्लाह उन्हें माफ़ करे) मोहम्मद मुस्तफ़ा के वसीले से सल्लल्लाहु अलैहि व आलिहि व सल्लम।

---

1. अल-क़ुरान अल-करीम 33 / 57
2. अल-क़ुरान अल-करीम 68 / 33

पृष्ठ 629 of 742

فتاوٰی رضویہ (جلد پازندہم ۱۵)

[Table Header] عَذَابًا مُّهِينًا 1 ان کے لئے ذلت کا عذاب تیار کر رکھا ہے۔ت

[Text Body] کی گہرائی میں پڑے الا لعنۃ اللہ علی الظلمین، کیوں، حدیث سے موت عیسٰی علیہ الصلوٰۃ والسلام پر استدلال کا مزا چکھا؟

[Table Row] كَذٰلِكَ الْعَذَابُ ؕ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ ۘ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ 2 (واللہ تعالٰی اعلم) (مار ایسی ہوتی ہے اور بیشک آخرت کی مار سب سے بڑی، کیا اچھا تھا اگر وہ جانتے۔ت) (واللہ تعالٰی اعلم)

کتبہ ـــــــــــــــــــــــــــــــ العبد المذنب احمد رضا بریلوی عفی عنہ بمحمدن المصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وآلہ وسلم۔

---

1 القرآن الکریم ۳۳ / ۵۷ 2 القرآن الکریم ۶۸ / ۳۳

Fatawa Razawiyyah Volume 15

Treatise Jaza-Allah-u-Adwah-u-Baba-i-Khatam-in-Nabuwwat 1316 AH (Divine Recompense for Denying the Finality of Prophethood of the Enemy of God)

Question 81: From Sheikh Khuda Bakhsh, Ahl-e-Sunnat wal-Jama'at, Mohalla Suni Garhi ki Pol, 19 Rajab 1317 AH. What do the scholars of religion and Muftis of the clear Sharia say about this matter: Walid, a resident of Mashhad, who calls himself a 'Sayyid', holds the belief that Hazrat Ali, Fatima, Hasan, and Husayn (may Allah be pleased with them) are proven to be Prophets and Messengers, and in his own assumption, he cites evidence for this from Hadiths. Is a person holding such a belief a Muslim of the Sunnah and Jamat among the perfect saints, or an extremist Rafidi (Shia), a disbeliever among the saints of Satan? And can a person who holds a blasphemous belief be a Sayyid or not? And is it permissible to call him a Sayyid? Please clarify and be rewarded. (Clarify to attain reward - Ed.)

Answer: All praise be to Allah, Lord of the worlds, and peace be upon the Messengers. "Muhammad is not the father of [any] one of your men, but [he is] the Messenger of Allah and the seal of the prophets. And ever is Allah, of all things, Knowing." [Quran 33:40]. All praise belongs to Allah, the Lord of the worlds, and peace be upon all the Messengers; Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is not the father of any of your men, but he is the Messenger of Allah and the last of the Prophets, and Allah the Almighty is the Knower of all things.

Page 630 of 742

फ़तावा रज़विया खंड पंद्रहवाँ (15)

लेख जज़ा-अल्लाह-उ-अदवहु-बाबाब-ए-ख़त्म-ए-नबुव्वत 1316 हिजरी (ख़त्म-ए-नबुव्वत का इनकार करने वाले ईश्वर के दुश्मन के लिए ईश्वरीय दंड)

प्रश्न 81: शेख ख़ुदा बख़्श, अहले सुन्नत वल जमाअत, मोहल्ला सुन्नी गढ़ी की पोल से, 19 रजब 1317 हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं: वलीद, जो मशहद का निवासी है और खुद को सैय्यद कहता है, का मानना है कि हज़रत अली, फातिमा, हसन और हुसैन (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) नबी और रसूल साबित हैं, और अपनी समझ के अनुसार वह इसके लिए हदीसों से सबूत देता है। क्या ऐसा विश्वास रखने वाला व्यक्ति सुन्नत और जमाअत का मुसलमान और पूर्ण संतों में से है, या एक कट्टर राफ़िज़ी, शैतान के संतों में से एक काफ़िर है? और क्या वह व्यक्ति जो कुफ्र (ईश-निंदा) का विश्वास रखता है, सैय्यद हो सकता है या नहीं? और क्या उसे सैय्यद कहना जायज है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (स्पष्ट करें, पुण्य मिलेगा - संपादक)

उत्तर: सभी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो ब्रह्मांड का स्वामी है, और रसूलों पर शांति हो। "मुहम्मद तुम्हारे पुरुषों में से किसी के पिता नहीं हैं, बल्कि वे अल्लाह के रसूल और नबियों के अंतिम हैं। और अल्लाह हर चीज़ का ज्ञाता है।" [क़ुरान 33:40]। तमाम खूबियां अल्लाह तआला रब्बुल आलमीन के लिए हैं और सलाम तमाम रसूलों पर, मुहम्मद (अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए) तुम में से किसी भी पुरुष के पिता नहीं हैं, बल्कि अल्लाह के रसूल और नबियों के अंतिम हैं, और अल्लाह तआला हर चीज़ का ज्ञाता है।

पृष्ठ 630/742

فتاوٰی رضویہ جلد پندرہبم (۱۵)

رسالہ جزاء اللہ عدوّہ بابائہ ختم النبوۃ ۱۳۱۶ھ (دشمنِ خدا کے ختمِ نبوت کا انکار کرنے پر خدائی جزا)

مسئلہ ۸۱: از شیخ خدا بخش اہلسنّت والجماعت محلہ سوئی گری کی پول، ۱۹ رجب ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ ولید ساکن مشہد کہ اپنے آپ کو سید کہلواتا، اپنا عقیدہ بایں طور پر رکھتا ہے کہ حضرت علی وفاطمہ وحسنین رضی اللہ تعالٰی عنہم کو انبیاء ورسول کہنا ثابت ہے اور اپنے زعم میں اس کا ثبوت حدیثوں سے بتاتا ہے، ایسا عقیدہ رکھنے والا مسلمان سنت وجماعت اولیاءِ کاملین سے ہے یا غالی رافضی کافر اولیائے شیاطین سے؟ اور جو شخص عقیدہ کفریہ رکھے وہ سید ہوسکتا ہے، یا نہیں؟ اور اسے سید کہنا روا ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان کیجئے اجر حاصل کیجئے ۔ت)

الجواب: الحمد للہ رب العلمین وسلام علی المرسلین، ما کان محمد ابا احد من رجالکم ولکن رسول اللہ وخاتم النبیین وکان اللہ بکل شیئ علیماً، تمام خوبیاں اللہ تعالٰی رب العالمین کو اور سلام تمام رسولوں پر، محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تم میں سے کسی ایک مرد کے باپ نہیں لیکن اللہ کے رسول اور نبیوں کے پچھلے، اور اللہ تعالٰی ہر شئے کا عالم ہے

Fatawa Rizvia, Volume 15

[Arabic Section]: O You upon whom He and His angels send blessings, send blessings upon him and upon his family and companions, and grant them peace. Amen. My Lord, I seek refuge in You from the whisperings of the devils, and I seek refuge in You, my Lord, lest they come near me. May Allah Almighty bless the Seal of the Messengers, the first of the Prophets in creation and the last of them in being sent, and his family, his companions, and the followers. May Allah curse, kill, humiliate, and forsake the rebellious jinn and human devils, and protect us forever from all their evils. Amen.

[Urdu Translation of the above]: O He upon whom Allah the Almighty and His angels send salutations, and upon His family and companions, and perfect peace. Amen. O my Lord, I seek refuge in You from the whisperings of the devils, and O my Lord, I seek refuge in You from them coming near me. And salutations of Allah be upon the Seal of the Messengers, who is the first among all prophets in creation and the last among them in being sent, and upon his family, companions, and followers. And may curse, destruction, disgrace, and humiliation from Allah be upon the rebellious jinn and human devils, and protect us forever from the evil of them all. Amen. (Transl.)

Allah, the Mighty and Sublime, is Truthful and His Word is Truthful. Just as for a Muslim, believing in 'La ilaha illallah' and knowing Allah, Glorified and Exalted, as the One, the Eternal, having no partner, is the primary obligation and the pivot of faith, similarly, believing in Muhammad, the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, as the 'Seal of the Prophets' (Khatam-un-Nabiyyin), and considering the commission of any new prophet during his time or after him as definitely impossible and false, is a supreme obligation and an integral part of firm belief. "But he is the Messenger of Allah and the Seal of the Prophets"[1] (Yes, he is the Messenger of Allah and the last among all prophets. Transl.) This is a definitive text (nass qat'i) of the Quran. One who denies it is not just a denier, but even one who doubts it, or even entertains a slight, weak, or faint possibility against it, is absolutely and unanimously an accursed disbeliever (kafir) who will dwell forever in the Fires. Not only is such a person a disbeliever, but whoever, being aware of this accursed belief, does not consider them a disbeliever, is also a disbeliever. Whoever allows doubt or hesitation about their disbelief is also an open disbeliever (kafir bayyin) and a manifest infidel. The statement of the wretched Walid, which is filthier than urine and mentioned in the question, certainly makes him a 'wali' (friend/protege), but by no means a 'wali' of the Most Merciful (Ar-Rahman), but rather an enemy of the Most

Merciful and a 'wali' of Satan. What I am saying is not just my fatwa; it is the fatwa of Allah, the One, the Subduer; it is the fatwa of the Seal of the Prophets, the best of creation; it is the fatwa of Ali al-Murtaza, Batul Zahra, Hasan al-Mujtaba, the martyr of Karbala, and all the pure Imams, may Allah Almighty's peace and blessings be upon their master, their protector, and upon all of them. It is stated in 'Shifa Sharif' and 'I'lam bi-Qawati' al-Islam':

[Arabic]: He also becomes an infidel who denies anything explicitly stated... [Urdu]: Also, he will be declared an infidel who [denies] the explicit command or report of the Quran.

[1] The Holy Quran 33:40 Page 631 of 742

फ़तावा रिज़विया, खंड 15

[अरबी खंड]: हे वह जिस पर अल्लाह और उसके फरिश्ते दरूद भेजते हैं, उन पर और उनके आल और अस्हाब पर दरूद और सलामती भेज। आमीन। ऐ मेरे रब, मैं शैतानों के वसवसों से तेरी पनाह माँगता हूँ, और ऐ मेरे रब, मैं तेरी पनाह माँगता हूँ कि वे मेरे पास आएँ। और अल्लाह तआला का दरूद हो खातमुन नबिय्यीन पर जो तमाम नबियों में पैदाइश में अव्वल और बेसत में सबसे आख़िर हैं, और उनके आल और अस्हाब और ताबईन पर। और अल्लाह की तरफ़ से लानत, हलाकत, रुसवाई और ज़िल्लत हो सरकश जिन्नों और इंसानी शैतानों पर, और उन सब के शर से हमें हमेशा पनाह दे। आमीन।

[उपरोक्त का उर्दू अनुवाद]: ऐ वह ज़ात जिस पर अल्लाह तआला और उसके फरिश्तों के दरूद और उसके आल व अस्हाब पर और सलाम कामिल। आमीन। ऐ मेरे रब मैं तेरी पनाह माँगता हूँ شیاطین (शैतानों) के वसवसों से, और ऐ मेरे रब मैं तेरी पनाह माँगता हूँ कि वे मेरे पास आएँ। और सलातुल-अल्लाह खातमुन-मुर्सलीन पर जो तमाम अंबिया से पैदाइश में अव्वल और बेसत में उनसे आख़िर और उनकी आल व अस्हाब और ताबईन पर, और लानत और हलाकत, रुसवाई और ज़िल्लत हो अल्लाह तआला की तरफ़ से सरकश जिन्नों और इंसानी शैतानों पर, और उन सब के शर से हमेशा हमें पनाह दे, आमीन। (अनुवाद)

अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल सच्चा है और उसका कलाम सच्चा है। जिस तरह एक मुसलमान के लिए 'ला इलाहा इल्लल्लाह' मानना और अल्लाह सुब्हानहू व तआला को एक, बेनियाज़ और ला-शरीक जानना फ़र्ज़े अव्वल और ईमान की बुनियाद है, वैसे ही मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को 'खातमुन नबिय्यीन' मानना और उनके ज़माने में या उनके बाद किसी नए नबी के आने को निश्चित रूप से असंभव और बातिल जानना फ़र्ज़े अज़ल और पक्के यकीन का हिस्सा है। "लेकिन वे अल्लाह के रसूल और नबियों के खातिम (अंतिम नबी) हैं।"[1] (हाँ अल्लाह के रसूल हैं और सब नबियों में आख़िरी। अनुवाद) यह कुरान का स्पष्ट प्रमाण (नस कतई) है। इसका इनकार करने वाला तो मुन्किर है ही, बल्कि इसमें संदेह करने वाला या ज़रा सी भी कमज़ोर संभावना रखने वाला व्यक्ति निश्चित रूप से और सर्वसम्मति से शापित काफ़िर है जो हमेशा के लिए नरक की आग में रहेगा। केवल वही काफ़िर नहीं है, बल्कि जो इस शापित अकीदे को जानकर उसे काफ़िर न समझे, वह भी काफ़िर है। जो उसके काफ़िर होने में संदेह या हिचकिचाहट को जगह दे, वह भी स्पष्ट काफ़िर और खुला हुआ मुर्तद है। उस दुष्ट वलीद का कथन, जो पेशाब से भी ज़्यादा नापाक है और सवाल में ज़िक्र किया गया

है, वह निश्चित रूप से एक 'वली' है, लेकिन रहमान का वली नहीं, बल्कि रहमान का दुश्मन और शैतान का वली है। जो मैं कह रहा हूँ, वह मेरा फ़तवा नहीं है, बल्कि यह अल्लाह वाहिद कहार का फ़तवा है, यह खातमुन नबिय्यीन का फ़तवा है, यह अली मुर्तज़ा, बतूल ज़हरा, हसन मुजतबा, कर्बला के शहीद और तमाम इमामों का फ़तवा है। अल्लाह तआला की रहमत और सलामती हो उनके सरदार और मौला पर और उन सब पर। 'शिफ़ा शरीफ़' और 'इलाम बि-क़वाती अल-इस्लाम' में लिखा है:

[अरबी]: साथ ही उसे भी काफ़िर करार दिया जाएगा जो स्पष्ट रूप से कही गई किसी बात का खंडन करे... [उर्दू]: साथ ही उसे भी काफ़िर करार दिया जाएगा जिसने कुरान के स्पष्ट हुक्म या ख़बर का [इनकार किया]।

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 33/40 पेज 631 ऑफ 742

فتاوی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

یا من یصلی علیہ ھو وملئکتہ صل علیہ وعلی الہ وصحبہ وبارک وسلم تسلیما امین، ربّ انّی اعوذ بک من ھمزات الشیطین واعوذ بک ربّ ان یحضرون و صلی اللہ تعالی علی خاتم المرسلین اول الانبیاء خلقاً واخرہم بعثاً والہ وصحبہ والتابعین ولعن وقتل واخزی وخذل مردۃ الجن وشیاطین الانس و اعاذنا ابداً من شرھم اجمعین آمین۔

اے وہ ذات جس پر اللہ تعالیٰ اور اس کے فرشتوں کے درود اور اس کے آل واصحاب پر اور سلام کامل۔ آمین۔ اے میرے رب میں تیری پناہ مانگتا ہوں شیاطین کے وسوسوں سے ، اور اے میرے رب میں تیری پناہ مانگتا ہوں کہ وہ میرے پاس آئیں۔ اور صلوٰۃ اللہ خاتم المرسلین پر جو تمام انبیاء سے پیدائش میں اول اور بعثت میں ان سے آخر اور اس کی آل و اصحاب اور تابعین پر ، اور لعنت اور ہلاکت، رسوائی اور ذلت ہو اللہ تعالیٰ کی طرف سے سرکش جنوں اور انسانی شیطانوں پر ، اور ان سب کے شر سے ہمیشہ ہمیں پناہ دے، آمین۔ (ت)

اللہ عزوجل سچا اور اس کا کلام سچا، مسلمان پر جس طرح لا الہ الا اللہ ماننا اللہ سبحانہ و تعالیٰ کو احد صمد لا شریك لہ جاننا فرض اول و مناط ایمان ہے یونہی محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو خاتم النبیین ماننا ان کے زمانے میں خواہ ان کے بعد کسی نبی جدید کی بعثت کو یقینا محال و باطل جاننا فرض اجل و جزء ایقان ہے "وَلٰكِنْ رَّسُوْلَ اللهِ وَخَاتَمَ النَّبِيّٖنَ" 1 (ہاں اللہ کے رسول ہیں اور سب نبیوں میں پچھلے ت) نص قطعی قرآن ہے ، اس کا منکر نہ منکر بلکہ شبہ کرنے والا نہ شاک بلکہ ادنیٰ ضعیف احتمال خفیف سے تو ہم خلاف رکھنے والا قطعاً اجماعاً کافر ملعون مخلد فی النیران ہے ، نہ ایسا کہ وہی کافر ہو بلکہ جو اس کے عقیدہ ملعونہ پر مطلع ہو کر اسے کافر نہ جانے وہ بھی کافر ، جو اس کے کافر ہونے میں شک و تردد کو راہ دے وہ بھی کافر بین الکافر

جلی الکفران ہے ، ولید پلید جس کا قول نجس تراز بول، سوال میں مذکور ، ضرور ولی ہے بیشک ضرور مگر حاشاہ ولی الرحمن بلکہ عدو الرحمن ولی الشیطان ہے ، یہ جو میں کہہ رہا ہوں میرا فتوی نہیں اللہ واحد قہار کا فتوی ہے ، خاتم الانبیاء الاخیار کا فتوی ہے، علی مرتضی و بتول زہرا و حسن مجتبی و شہید کربلا تمام ائمہ اطہار کا فتوی ہے صلی اللہ تعالی علی سید ہم ومولاھم وعلیھم وسلم۔ شفاء شریف واعلام بقواطع الاسلام میں ہے :

یکفر ایضاً من کذب بشیئ مما صرح نیز تکفیر کی جائیگی جس نے قرآن کے صریح حکم یا خبر (کی تکذیب کی)

Fatawa Rizvia (Volume 15)

Arabic	Urdu Translation
Regarding a ruling or news in the Quran, or if someone affirms what [the Quran] negated or negates what it affirmed while having knowledge of it, or doubts anything regarding that. [1]	...denied it, or who, despite knowledge, affirmed what it negated or negated what it affirmed, or who doubted therein. (T)

It is in 'Fatawa Hadithiyyah' of Imam Ibn Hajar Makki: | Hesitation regarding what is necessarily known from the religion is like denial. [2] | To hesitate in an obvious, necessary religious known matter is just like denying it. (T) |

It is in 'Shifa': | There is consensus on the excommunication (takfir) of anyone who opposes a text (nass) of the Book, or specifies a Hadith upon whose transmission there is consensus and which is definitive, and upon whose literal meaning there is consensus. Therefore, we excommunicate anyone who does not excommunicate someone who professes a religion other than Islam, or hesitates regarding them, or doubts (their disbelief), or considers their religion correct, even if such a person manifests Islam and believes in it, and believes in the falsehood of every religion other than it. For he manifests the opposite of what he has shown. Thus, he is a disbeliever. [End of quote abbreviated, with additions from Naseem ar-Riyad between brackets]. [3] | There is consensus of the Muslim Ummah on the disbelief of such a person who denies a clear text of the Book of Allah or specifies such a Hadith whose transmission is certain, while it is taken on its apparent meaning according to consensus. For this reason, we declare kafir such a person who does not declare kafir someone belonging to a religion other than Islam, or hesitates or doubts (in their disbelief), or considers their religion correct, even if such a person expresses Islam and holds a belief and considers every religion except Islam as false; because he expresses the opposite of what he manifests, therefore he is a kafir. [Abbreviated, the part between brackets is an addition from Naseem ar-Riyad]. (T) |

In the same [book] it is stated: | Consensus on the disbelief of the one who does not excommunicate everyone who | ...does not declare as kafir those who have separated themselves from Islam. |

Footnotes: [1] I'lam bi-Qawati' al-Islam with Subul al-Najat, final chapter on error, Maktabah al-Haqiqiyyah, Istanbul, p. 381. [2] Fatawa Hadithiyyah, chapter on Principles of Religion, Matba' Jamaliyyah Egypt, p. 126. [3] al-Shifa by Qadi 'Iyad, chapter

explaining what consists of statements, Matba' Sharikat al-Sahafiyyah in the Ottoman lands, 2/172; Naseem ar-Riyad Sharh al-Shifa, chapter explaining what consists of statements, Dar al-Fikr Beirut, 3/508-509.

फ़तावा रिज़विया (जिल्द 15)

अरबी	उर्दू अनुवाद
कुरान में किसी हुक्म या खबर के बारे में, या जिसने उसके नकारे हुए को साबित किया या उसके साबित किए हुए को नकारा, जबकि उसे उसका इल्म था, या जिसने उस बारे में शक किया। [1]	...को झुठलाया, या जिसने ज्ञान होने के बावजूद उसके द्वारा नकारे गए का समर्थन किया या उसके द्वारा समर्थित का विरोध किया, या जिसने उसमें संदेह किया। (त)

इमाम इब्न हजर मक्की की 'फ़तावा हदीसिया' में है: | दीन की ज़रूरी और वाज़ेह बातों में तरद्दुद (संकोच) करना वैसा ही है जैसे उनका इंकार करना। [2] | स्पष्ट और आवश्यक धार्मिक ज्ञात विषयों में संकोच करना वैसा ही है जैसे उनका खंडन करना। (त) |

'शिफा' में है: | उस शख्स की तक़फ़ीर (काफ़िर ठहराने) पर इज्मा (आम सहमति) है जो किताबुल्लाह की नस्त (स्पष्ट पाठ) का इंकार करे, या ऐसी हदीस को खास करे जिसके नकल पर इज्मा है और जो मुकम्मल तौर पर यकीनी है, और जिसके ज़ाहिरी मायनों पर महमूल होने पर इज्मा है। इसीलिए हम उस शख्स को काफ़िर कहते हैं जो इस्लाम के अलावा किसी और दीन वाले को काफ़िर न कहे या (उनके कुफ्र में) तवक्कुफ़ या शक करे या उनके मज़हब को सही समझे, चाहे ऐसा शख्स इस्लाम का इज़हार करे और उस पर अक़ीदा रखे और इस्लाम के सिवा हर मज़हब को गलत समझे, क्योंकि वह अपने इज़हार के खिलाफ ज़ाहिर करता है, लिहाज़ा वह काफ़िर है। (संक्षिप्त, कोष्ठक के बीच का हिस्सा नसीम अर-रियाज़ से है)। [3] | ऐसे व्यक्ति के कुफ्र (अविश्वास) पर उम्मते मुस्लिमा (मुस्लिम समुदाय) की आम सहमति है जो अल्लाह की किताब के स्पष्ट पाठ (नस्स) का खंडन करे या ऐसी हदीस को किसी विशेष अर्थ तक सीमित करे जिसके वर्णन पर पूर्ण विश्वास है, जबकि आम सहमति के अनुसार उसे उसके स्पष्ट अर्थों में ही लिया जाना चाहिए। इसीलिए हम उस व्यक्ति को काफ़िर घोषित करते हैं जो इस्लाम के अतिरिक्त किसी अन्य धर्म के अनुयायी को काफ़िर न कहे या (उनके कुफ्र में) संकोच या संदेह करे, या उनके धर्म को सही समझे, भले ही वह व्यक्ति इस्लाम का प्रदर्शन करता हो और उसमें विश्वास रखता हो और इस्लाम के अलावा हर धर्म को असत्य मानता हो; क्योंकि वह अपने प्रदर्शन के विपरीत वास्तविकता प्रकट कर रहा है, अतः वह काफ़िर है। (संक्षेप में, कोष्ठक के बीच का भाग नसीम अर-रियाज़ की ओर से अतिरिक्त है)। (त) |

उसी में है: | उस शख्स के कुफ्र पर इज्मा जो हर उस शख्स को काफ़िर न कहे जिसने | इस्लाम से अलहदगी (दूरी) इख़्तियार करने वाले की तक़फ़ीर (काफ़िर न मानना) न करने वाले। |

पाद-टिप्पणियाँ (Footnotes): [1] 'ऐलाम बक़वातए अल-इस्लाम' मय 'सुबुल अल-नजात', खता के बयान में आख़िरी बाब, मक्तबा अल-हक़ीक़िया इस्तांबुल, पृष्ठ 381। [2] 'फ़तावा हदीसिया', उसूले दीन का बाब, मतबा जमालिया मिस्र, पृष्ठ 126। [3] 'अश-शिफ़ा' क़ाज़ी अयाज़ कृत, अक़्वाल के बयान में बाब, मतबा शिकतुल सहाफिया उस्मानी सल्तनत 2/172; 'नसीम अर-रियाज़ शरह अल-शिफा', अक्काल के बयान में बाब, दारुल फिक्र बेरुत, 3/508-509।

पृष्ठ 632 / 742

عربی عبارت **اردو ترجمہ**

في القران من حكم او خبر، او اثبت مانفاه او نفى ما اثبته على علم منه بذلك، او شك فى شيئى من ذلك ۱

کی تکذیب کی ، یا جس نے علم کے باوجود اس کی نفی کردہ کا اثبات کیا یا اس کے ثابت کردہ کی نفی کی ، یا جس نے اس میں شک کیا ۔ ت۔

فتاوٰی حدیثیہ امام ابن حجر مکی میں ہے : | التردد فى المعلوم من الدين بالضرورة كالانكار ۲ | بدیہی ضروری دینی معلوم چیز میں تردد کرنا ایسا ہی ہے جیسا کہ اس کا انکار کرنا ہے ۔ ت |

شفاء میں ہے : | وقع الاجماع على تكفير كل من دافع نص الكتاب او خص حديثا مجمعا على نقله مقطوعا به مجمعا على حمله على ظاهره ولهذا نكفر من لم يكفر من دان بغير ملة الاسلام او وقف فيهم او شك (فى كفرهم) او صحح مذهبهم، وان اظهر الاسلام واعتقده واعتقد ابطال كل مذهب سواه فهو كافر باظهار ما اظهر من خلاف ذلك اھ ۳ مختصرا مزيد ا من نسيم الرياض ما بين الهلالين ۔ | ایسے شخص کے کفر پر امت مسلمہ کا اجماع ہے جو کتاب اللہ کی نص کا انکار کرے یا ایسی حدیث جس کے نقل پر یقین ہے اس کی تخصیص کرے حالانکہ اجماع کے مطابق اپنے ظاہری معنی پر محمول ہے ۔ اسی لئے ہم ایسے شخص کی تکفیر کرتے ہیں جو اسلام کے غیر کسی دین والے کی تکفیر نہ کرے یا توقف یا شک کرے (ان کے کفر میں) یا ان کے مذہب کو صحیح سمجھے ، اگرچہ ایسا شخص اسلام کا اظہار کرے اور عقیدہ رکھے اور اسلام کے سوا ہر مذہب کے بطلان کا عقیدہ رکھے اس سبب سے کہ وہ اپنے ظاہر کئے کے خلاف ظاہر کرتا ہے لہٰذا وہ کافر ہے اھ مختصراً ، ہلالین کے درمیان نسیم الریاض کی طرف سے زائد ہے ۔ (ت) |

اسی میں ہے : | اجماع علی کفر من لم یکفر کل من | اسلام سے علیحدگی اختیار کرنے والے کی تکفیر نہ کرنے والے |

حواشی: ۱ اعلام بقواطع الاسلام مع سبل النجاۃ، فصل آخر فی الخطاء مکتبۃ الحقیقیۃ استنبول ، ص ۳۸۱ ۲ فتاویٰ حدیثیہ، باب اصول الدین ، مطبعہ جمالیہ مصر، ص ۱۲۶ ۳ الشفاء للقاضی عیاض فصل فی بیان ما ھو من المقالات ، مطبعہ شرکۃ صحافیۃ فی البلاد العثمانیۃ ۲ / ۱۷۲ ، نسیم الریاض شرح الشفاء فصل فی بیان ما ھو من المقالات ، دارالفکر بیروت ، ۳ / ۵۰۸-۵۰۹

Fatawa Ridawiyya Volume Fifteen (15)

[Arabic quote]: "He who separates from the religion of Muslims or hesitates in declaring them disbelievers or doubts it..." Briefly. There is a consensus (Ijma) on the disbelief of the person who does not declare the disbelief of someone who hesitates or doubts their disbelief, briefly. (T)

In Bazazia, Durr-e-Mukhtar, and others, it is stated: [Arabic quote]: "Whoever doubts his disbelief and punishment has indeed disbelieved." Whoever doubts his disbelief and punishment is a disbeliever. (T)

Rather, it is mandatory and necessary for the aforementioned person to issue a fatwa of disbelief, heresy, atheism, and apostasy against himself. After all, it is intuitively and necessarily known and accepted by supporters and opponents alike, even disbelievers and polytheists, that the Honorable Hasnayn (Hasan and Husayn) and their noble parents (may Allah be pleased with them) were Muslims, had faith in the Great Quran and undoubtedly knew it to be the Word of Allah, believing every single letter of it to be the truth. And the same Quran states that Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), is the Seal of the Prophets (Khatam an-Nabiyyin). So they certainly also believed the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) to be the Seal of the Prophets, thus they certainly and surely did not consider themselves to be prophets and messengers, and they would have considered this accursed claim as false and cursed. To hold two contradictory views is not reasonable for any sane person. Now, this person who considers them prophets and messengers knows his own self-made messengers to be liars and nullifiers, and calling messengers liars is clear disbelief. Thus, according to his own belief, he is a disbeliever. In short, by calling them messengers and believing himself to be true in the doctrine of the finality of prophethood, he becomes a disbeliever by denying this article of faith; and by considering them false, he becomes a disbeliever by calling his own messengers liars. Where is the escape? And there is no power nor might except with Allah, the Almighty, the Greatest.

What is the point of mentioning Hadiths and texts from ancient scholars and Hadith scholars in opposition to Walid? For one who does not accept the definitive text (Nass Qat'i) of the Quran, what value would Hadiths and scholars hold? However, by the grace of Allah Almighty, there are numerous clear and evident benefits for Muslims. Both the Quran and Hadith are the faith of a believer. The repeated mention and expression of Hadiths will firmly root faith in hearts. In the noble verse, the accursed

whispers [are addressed]. Note: Anyone who considers an Ummati (follower) from the Ahl al-Bayt to be a prophet is a disbeliever even by their own admission.

1. Ash-Shifa by Qadi Iyad, section on investigating the statement regarding declaring interpreters as disbelievers, Matba’at Sharikat as-Sahafiyya in the Ottoman Lands, 2/277.
2. Durr-e-Mukhtar, Chapter on the Apostate, Matba' Mujtabai Delhi, 1/356.

फ़तावा रिज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

[अरबी उद्धरण]: "जिसने मुसलमानों के धर्म को छोड़ा या उनकी तकफ़ीर में हिचकिचाया या संदेह किया..." संक्षेप में। उस व्यक्ति के कुफ़्र (अविश्वास) पर इज्मा (आम सहमति) है जो उस व्यक्ति को काफ़िर नहीं मानता जो उनकी तकफ़ीर (काफ़िर कहने) में हिचकिचाता या संदेह करता है, संक्षेप में। (त)

बज़ाज़िया और दुर्रे मुख़्तार आदि में है: [अरबी उद्धरण]: "जिसने उसके कुफ़्र और अज़ाब (दंड) में संदेह किया, उसने वास्तव में कुफ़्र किया।" जिसने उसके कुफ़्र और अज़ाब में संदेह किया, वह काफ़िर है। (त)

बल्कि उक्त व्यक्ति पर यह अनिवार्य और आवश्यक है कि वह स्वयं पर ही अपने कुफ़्र, इल्हाद (नास्तिकता), ज़न्दक़ा (अधर्म) और इर्तदाद (धर्मत्याग) का फ़तवा लिखे। आख़िरकार, यह तो स्पष्ट और अनिवार्य रूप से समर्थकों और विरोधियों, यहाँ तक कि काफ़िरों और मुशरिकों (बहुदेववादियों) सभी को ज्ञात और स्वीकार्य है कि हज़रत हसनैन और उनके महान माता-पिता (रज़ियल्लाहु अन्हुम) मुसलमान थे, कुरान अज़ीम पर ईमान रखते थे और बिना किसी संदेह के उसे अल्लाह का कलाम (वाणी) मानते थे, उसके एक-एक अक्षर को सत्य मानते थे। और इसी कुरान का इरशाद (आदेश) है कि मुहम्मद अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ख़ातम-उन-नबीय्यीन (नबियों की मुहर/अंतिम नबी) हैं। तो निश्चित रूप से वे भी हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को ख़ातम-उन-नबीय्यीन मानते थे, इसलिए निश्चित रूप से और यक़ीनन वे स्वयं को नबी और रसूल नहीं समझते थे और इस शापित दावे को बातिल (झूठा) और शापित ही मानते थे, क्योंकि दो विरोधाभासी बातों को मानना किसी भी बुद्धिमान व्यक्ति के लिए तर्कसंगत नहीं है। अब यह व्यक्ति जो उन्हें नबी और रसूल मानता है, वह स्वयं अपने ही बनाए हुए रसूलों को झूठा और बेकार मानता है, और रसूलों को झुठलाना स्पष्ट कुफ़्र है। तो वह स्वयं अपने ही अक़ीदे (विश्वास) के अनुसार काफ़िर है। संक्षेप में, उन्हें रसूल कहकर ख़त्म-ए-नबुव्वत के अक़ीदे में स्वयं को सच्चा मानना तो इस ईमानिया अक़ीदे का इनकार करके काफ़िर हुआ, और उन्हें झूठा मानना तो अपने ही रसूलों को झुठलाकर काफ़िर हुआ। भागने का रास्ता कहाँ है? और कोई शक्ति और सामर्थ्य नहीं है सिवाय अल्लाह के, जो अत्यंत प्रतिष्ठित और महान है।

वलीद के मुक़ाबले में प्राचीन विद्वानों और हदीस के विद्वानों की हदीसों और ग्रंथों का उल्लेख करने का क्या अवसर है, क्योंकि जो कुरान के स्पष्ट पाठ (नस्स-ए-क़तई) को नहीं मानता, वह हदीस और विद्वानों की क्या क़द्र करेगा? लेकिन अल्लाह तआला की कृपा से मुसलमानों के लिए इसमें अनेक स्पष्ट और ज़ाहिर लाभ हैं। कुरान और हदीस दोनों ही मोमिन (आस्तिक) का ईमान हैं। हदीसों का बार-बार ज़िक्र और इज़हार दिलों में ईमान की जड़ें जमा देगा। इस पवित्र आयत में शापित वसवसों (भ्रमों) का ज़िक्र है। नोट: अहल-ए-बेत में से किसी उम्मती को नबी मानने वाला स्वयं अपने इक़रार (स्वीकृति) से भी काफ़िर है।

1. अल-शिफ़ा लिल-क़ाज़ी अयाज़, मुतावलीनों की तकफ़ीर के बयान की तहक़ीक़ का अध्याय, मतबआ शिरकत सहाफ़िया उस्मानी देश, 2/277।
2. दुर्रे मुख़्तार, बाबुल मुर्तद (धर्मत्यागी का अध्याय), मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, 1/356।

पृष्ठ 742 का 633

فتاوٰی رضویہ جلد پانز دہم (۱۵)

فارق دین المسلمین اووقف فی تکفیر هم اوشک 1 مختصراً۔ یا ان کی تکفیر میں توقف یا شک کرنے والے کی تکفیر نہ کرنے والے کے کفر پر اجماع ہے، مختصراً۔ (ت)

بزازیہ ودر مختار وغیر ہما میں ہے : من شک فی کفرہ وعذابہ فقد کفر 2 جس نے اس کے کفر اور عذاب میں شک کیا وہ کافر ہے۔ (ت)

بلکہ شخص مذکور پر لازم و ضرور ہے کہ اسے اپنے آپ ہی اپنے کفر و الحاد و زندقہ و ارتداد کا فتوٰی لکھے ، آخر یہ تو بداہۃً ضرورۃً موافقین و مخالفین حتی کہ کفار و مشرکین سب کو معلوم و مسلم کہ حضرات حسنین اور ان کے والدین کریمین رضی اللہ تعالٰی عنہم مسلمان تھے ، قرآن عظیم پر ایمان رکھتے اور بلا شبہ اسے کلام اللہ جانتے ، اس کے ایک ایک حرف کو حق مانتے ، اور اسی قرآن کا ارشاد ہے کہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم خاتم النبیین ہیں تو قطعاً وہ بھی حضور اقدس صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کو خاتم النبیین اعتقاد کرتے تو قطعاً یقیناً اپنے آپ کو نبی و رسول نہ جانتے اور اس ادعائے ملعون کو باطل و ملعون ہی مانتے کہ قول بالمنافیین کسی عاقل سے معقول نہیں ، اب یہ شخص کہ انہیں نبی و رسول مانتا ہے خود اپنے ہی ساختہ رسولوں کو کاذب و مبطل جانتا ہے اور رسولوں کی تکذیب کفر ظاہر ہے تو خود ہی اپنے عقیدے کی رو سے کافر ہے ، غرض انہیں رسول کہہ کر اعتقاد ختم نبوت میں سچا جاننا تو اس ایمانی عقیدے کا منکر ہو کر کافر ہوا، اور جھوٹا ماننا تو اپنے ہی رسولوں کی آپ تکذیب کر کے کافر ہوا مفر کدھر ، ولاحول ولاقوۃ الا باللہ العزیز الاکبر۔

ولید کے مقابل ذکر احادیث و نصوص علمائے قدیم و حدیث کا کیا موقع کہ جو نص قطعی قرآن کو نہ مانے حدیث و علماء کی کیا قدر جانے ، مگر بحمد اللہ تعالیٰ مسلمانوں کے لئے متعدد منافع ظاہر و بین ہیں ، قرآن و حدیث دونوں ایمانِ مومن ہیں ، احادیث کا بار بار تکرار اظہار دلوں میں ایمان کی جڑ جمائے گا، آیہ کریمہ میں وساوس ملعونہ ف: اہل بیت کرام خواہ کسی امتی کو نبی ماننے والا خود اپنے اقرار سے بھی کافر ہے۔

1 الشفاء للقاضي عياض فصل فی تحقيق القول فی اكفار المتأولين، مطبعة شركة صحافية فی البلاد العثمانية ۲۷۷/۲ 2 درمختار، باب المرتد ، مطبع مجتبائی دہلی، ۳۵۶/۱

Fatawa Rizvia Volume (15)

It will uproot some of the Najdi devils, explain the correct and upright meanings of 'Seal of Prophethood' and 'The Last of the Prophets', and render the invented madness of some distributors of disbelief and insolence rejected and cursed.

It will show the falsehood of the foul claim of 'Walid the impure' for proof via Hadith. Through the texts of the Imams, the people of faith will gain greater reliance and trust in the correctness of the fatwa. Refuge is sought, for the remembrance of the Beloved is the comfort of hearts; through their remembrance, the hearts of Muslims will find peace.

Adam's Clearance and the Finality of Prophethood: I say: And with the power of Allah I change (Divine Teachings) Tabarani in Al-Mu'jam al-Kabir, Hakim with beneficial correction, and Bayhaqi in Dalail al-Nubuwwah narrate from the Commander of the Faithful, Umar Farooq the Great (may Allah be pleased with him), that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: When Adam (peace be upon him) committed a slip, he pleaded: "O Lord, I ask You by the right of Muhammad to forgive me." (O God! I ask You by the mediation of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) to grant me forgiveness). It was asked: "O Adam! How did you recognize Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) although I have not yet created him?" He replied: "O God! When You created me with Your power and breathed Your soul into me, I lifted my head and saw written on the pillars of the Throne: 'There is no god but Allah, Muhammad is the Messenger of Allah.' So I knew that You would only join his name with Your holy Name because he is the most beloved to You in all the worlds." He [Allah] said:

"You have spoken the truth, O Adam! Indeed, he is the most beloved of creation to Me. And since you asked Me by his right, I have forgiven you. Had it not been for Muhammad, I would not have created you." - Tabarani added: "And he is the last of the prophets among your offspring."	"O Adam! You have spoken the truth. Indeed, he is more beloved to Me than all the worlds. And when you asked Me by his mediation, I granted you forgiveness. Had it not been for Muhammad, I would not have created you." Tabarani added this: "He is the last of the prophets among your offspring, peace and blessings of Allah be upon him."

Prophet Musa (peace be upon him) and the Finality of Prophethood: Abu Nu'aym narrates from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: | | | | :--- | :--- | | "Indeed,

when the Torah was revealed to Musa and he read it..." | "When the Torah was revealed to Musa (peace be upon him), he [read] it..." |

1. Al-Mustadrak of Al-Hakim, Book of History, Seeking Forgiveness of Adam (peace be upon him) by the right of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), Dar al-Fikr, Beirut, 2/615; Dalail al-Nubuwwah of Al-Bayhaqi, Chapter on what has been narrated about the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) speaking, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 5/489.
2. Al-Mu'jam al-Awsat of Al-Tabarani, Hadith 6398, Maktaba al-Ma'arif, Riyadh, 7/259.

फ़तावा रज़विया जिल्द पन्द्रहवीं (15)

यह कुछ नजदी शैतानों का सफाया करेगा, 'खत्म-ए-नबुवत' और 'खातमुन नबिय्यीन' के सही और सीधे अर्थ बताएगा, और कुफ्र और ढिठाई के कुछ वितरकों के ईजाद किए हुए पागलपन को ठुकराया हुआ और शापित करार देगा।

यह 'वलीद नापाक' के हदीस के ज़रिए सबूत के नापाक दावे की बातिलियत (झूठ) दिखाएगा। इमामों के ग्रंथों से ईमान वालों को फतवे की सत्यता पर अधिक भरोसा और विश्वास होगा। पनाह माँगी जाती है, क्योंकि महबूब की याद दिलों का सुकून है; उनकी याद से मुसलमानों के दिल चैन पाएंगे।

आदम की बेगुनाही और खत्म-ए-नबुवत: मैं कहता हूँ: और अल्लाह की शक्ति से मैं बदलता हूँ (ईश्वरीय शिक्षाएँ) तबरानी ने अल-मुअजम अल-कबीर में, हाकिम ने लाभदायक सुधार के साथ, और बैहकी ने दलाईलुन नुबुवत में अमीरुल मोमिनीन उमर फारूक-ए-आजम (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: जब आदम (अलैहिस्सलाम) से चूक हुई, तो उन्होंने अर्ज़ की: "ऐ रब, मैं तुझसे मुहम्मद के वसीले से सवाल करता हूँ कि मेरी मगफिरत (क्षमा) फरमा।" (ऐ अल्लाह! मैं तुझे मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का वास्ता देकर सवाल करता हूँ कि मेरी मगफिरत फरमा)। इरशाद हुआ: "ऐ आदम! तूने मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को कैसे पहचाना जबकि मैंने अभी उन्हें पैदा भी नहीं किया?" उन्होंने अर्ज़ की: "ऐ इलाही! जब तूने मुझे अपनी कुदरत से बनाया और मुझमें अपनी रूह फूँकी, तो मैंने सर उठाकर देखा तो अर्श के पायों पर लिखा पाया 'ला इलाहा इल्लल्लाह मुहम्मदुर रसूलुल्लाह'। तो मैंने जान लिया कि तूने उन्हीं का नाम अपने पाक नाम के साथ मिलाया होगा जो तुझे तमाम जहान से ज़्यादा प्यारा है।" फरमाया:

"तूने सच कहा ऐ आदम! बेशक वह मुझे तमाम मखलूक में सबसे ज़्यादा प्यारा है। और जब तूने मुझसे उसके वसीले से सवाल किया, तो मैंने तेरी मगफिरत फरमा दी। अगर मुहम्मद न होता तो मैं तुझे पैदा न करता।" - तबरानी ने यह इज़ाफा किया: "और वह तेरी औलाद में सबसे आखिरी नबी है।"

"ऐ आदम ! तूने सच कहा बेशक वह मुझे तमाम जहान से ज़्यादा प्यारा है और जब तूने मुझे उसका वास्ता दे कर सवाल किया तो मैंने तेरे लिये मगफिरत फरमाई, अगर मुहम्मद न होता तो मैं तुझे न बनाता। तबरानी ने यह इज़ाफा किया: वह तेरी औलाद में सबसे पिछला नबी है सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।"

हज़रत मूसा (अलैहिस्सलाम) और खत्म-ए-नबुवत: अबू नुऐम अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रावी हैं कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: | | | | :--- | :--- | | "बेशक मूसा पर जब तौरात उतरी और उन्होंने उसे पढ़ा..." | "जब मूसा अलैहिस्सलातु वसल्लम पर तौरात उतरी उसे [पढ़ा]..." |

1. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुत् तारीख, आदम (अलैहिस्सलाम) का मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के वसीले से इस्तगफार करना, दारुल फिक्र, बेरूत, 2/615; दलाईलुन नुबुवत लिल-बैहकी, बाब मा जा-अ फी तहुद्दुसे रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), दारुल कुतुबुल इल्मिय्या, बेरूत, 5/489।
2. अल-मुअजमुल औसत लित-तबरानी, हदीस 6398, मकतबतुल मआरिफ, रियाज़, 7/259।

بعض شیاطین نجدیہ کا استیصال فرمائے گا، ختم نبوت و خاتم النبیین کے صحیح و نہج معنی بتائے گا، بعض قاسمان کفر و مجون کے اختراع جنون کو مردود و ملعون بنائے گا۔

ولید پلید کے ادعائے خبیث ثبوت بالحدیث کا بطلان دکھائے گا، نصوص ائمہ سے اہل ایمان کو صحت فتویٰ پر زیادہ تر اعتبار و اعتماد آئے گا معاذ از کر محبوب راحت قلوب ہے، ان کی یاد سے مسلمانوں کا دل چین پائے گا۔

بریت آدم اور ختم نبوت: فأقول: وبحول اللہ احول (ارشا دات اللہیہ) طبرانی معجم کبیر میں اور حاکم بافادہ تصحیح اور بیہقی دلائل النبوۃ میں امیر المؤمنین عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: جب آدم علیہ الصلوۃ والسلام سے لغزش واقع ہوئی عرض کی یا رب اسئلک بحق محمد ان غفرت لی (الٰہی! میں تجھے محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا واسطہ دے کر سوال کرتا ہوں کہ میری مغفرت فرما) ارشاد ہوا: اے آدم ! تو نے محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو کیونکر پہچانا حالانکہ میں نے ابھی اسے پیدا نہ کیا؟ عرض کی: الٰہی! جب تو نے مجھے اپنی قدرت سے بنایا اور مجھ میں اپنی روح پھونکی میں نے سر اٹھا کر دیکھا تو عرش کے پایوں پر لکھا پایا لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ تو میں نے جانا تو نے اسی کا نام اپنے نام پاک کے ساتھ ملایا ہو گا جو تجھے تمام جہان سے زیادہ پیارا ہے۔ فرمایا:

صدقت یا آدم انہ لاحب الخلق	اے آدم ! تو نے سچ کہا بیشک وہ مجھے تمام جہان سے زیادہ
الیّ واذ سألتنی بحقہ فقد غفرت	پیارا ہے اور جب تو نے مجھے اس کا واسطہ دے کر سوال کیا
لك ولو لا محمد ما خلقتك -زاد	تو میں نے تیرے لئے مغفرت فرمائی، اگر محمد نہ ہوتا تو میں

الطبرانی وھو آخر الانبیاء من ذریتک تجھے نہ بناتا۔ طبرانی نے یہ اضافہ کیا: وہ تیری اولاد میں سب سے پچھلا نبی ہے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

حضرت موسیٰ علیہ السلام اور ختم نبوت: ابو نعیم ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: | | | | :--- | :--- | | ان موسیٰ لما نزلت علیه التوراة وقرأها | جب موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام پر توریت اتری اسے |

1 المستدرك للحاكم كتاب التاريخ استغفار آدم عليه السلام بحق محمد صلى الله تعالیٰ علیہ وسلم دار الفكر بيروت ٢/ ٦١٥، دلائل النبوة للبيهقي باب ما جاء في تحدث رسول الله صلى الله تعالیٰ علیہ وسلم دار الكتب العلميه بيروت ٥/ ٤٨٩ 2 المعجم الاوسط للطبرانی، حدیث ٦٣٩٨، مكتبة المعارف رياض ٧/ ٢٥٩

Fatawa Razawiya, Volume 15

[He (Moses)] found mention of this Ummah and said: "O my Lord! I find in the tablets an Ummah that is last in time but first in rank. Therefore, make it my Ummah." Allah replied: "That is the Ummah of Ahmad (peace and blessings of Allah be upon him)."

Prophet Adam (peace be upon him) and the Master of both worlds: Ibn Asakir narrates from Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "When Allah Almighty created Adam (peace be upon him), He informed him about his children. He began to see the virtues of some over others. Then he saw a brilliant and radiant light at the very end. He asked: 'O Lord! Who is this?' Allah replied: 'This is your son, Ahmad. He is the first and He is the last, and He is the first intercessor and the first whose intercession is accepted' (peace and blessings of Allah be upon him)."

Seal of the Prophets (Khatam-un-Nabiyyin): Also, through the chain of Abu Zubair from Hazrat Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them), it is narrated that he said: "Between the shoulders of Adam (peace be upon him), it was written by the pen of divine power: 'Muhammad is the Messenger of Allah, the Seal of the Prophets' (peace and blessings of Allah be upon him)."

Muhammad and the Gate of Paradise: Ibn Abi Shaybah in his 'Musannaf' narrates through the chain of Mus'ab bin Sa'd from Hazrat Ka'b al-Ahbar (may Allah be pleased with them):

Footnotes: 1. Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nu'aym, mention of the fourth excellence, Alam al-Kutub Beirut, 1/14. 2. Mukhtasar Tarikh Dimashq by Ibn Asakir, chapter on what has been narrated about his selection over the worlds etc., Dar al-Fikr Beirut, 2/111; Kanz al-Ummal, Hadith 32052, Mu'assasat al-Risalah Beirut, 11/737. 3. Mukhtasar Tarikh Dimashq by Ibn Asakir, chapter on mentioning what was specific to him and what he was honored with etc., Alam al-Kutub Beirut, 2/13.

[मूसा अलैहिस्सलाम ने] इस उम्मत का ज़िक्र पाया तो अर्ज़ की: "ऐ मेरे रब! मैं इन तख़्तियों (लुहों) में एक ऐसी उम्मत पाता हूँ जो ज़माने में सबसे आख़िरी है मगर रुतबे में सबसे पहली है, तो इसे मेरी उम्मत बना दे।" अल्लाह ने फ़रमाया: "यह अहमद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की उम्मत है।"

हज़रत आदम (अलैहिस्सलाम) और दो जहाँ के सरदार: इब्न असाकिर हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "जब अल्लाह तआला ने आदम (अलैहिस्सलाम) को पैदा किया, तो उन्हें उनके बेटों (वंशजों) के बारे में बताया। वह उनमें एक की दूसरे पर फ़ज़ीलतें (श्रेष्ठता) देखने लगे। फिर उन्होंने सबसे आख़िर में एक बुलंद और रोशन नूर देखा। अर्ज़ की: 'ऐ रब! यह कौन है?' फ़रमाया: 'यह तेरा बेटा अहमद है, यही अव्वल है और यही आख़िर है, और यही सबसे पहला शफ़ी (सिफ़ारिश करने वाला) है और इसी की सिफ़ारिश सबसे पहले स्वीकार की जाएगी' (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)।"

ख़ातिमुन नबीय्यीन (नबियों की मुहर): साथ ही, अबू अज़-ज़ुबैर के ज़रिए हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है, उन्होंने फ़रमाया: "आदम (अलैहिस्सलाम) के दोनों कंधों के बीच कुदरत की क़लम से लिखा हुआ था: 'मुहम्मद अल्लाह के रसूल और नबियों के ख़ातिम (अंतिम नबी) हैं' (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)।"

मुहम्मद और जन्नत का दरवाज़ा: इब्न अबी शयबा ने 'मुसन्निफ़' में मुसाब बिन साद के ज़रिए हज़रत काब अलबार (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया है:

पादलेख (Footnotes): 1. दलाइल अल-नुबुव्वह, अबू नुएम द्वारा, चौथी श्रेष्ठता का उल्लेख, आलम अल-कुतुब बेरुत, 1/14। 2. मुख़्तसर तारीख़ दमिश्क़, इब्न असाकिर द्वारा, लोकों पर उनके चयन के बारे में जो वर्णित है आदि, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 2/111; कंज़ अल-उम्माल, हदीस 32052, मुअस्ससत अल-रिसालह बेरुत, 11/737। 3. मुख़्तसर तारीख़ दमिश्क़, इब्न असाकिर द्वारा, उनके लिए विशिष्ट और सम्मानित चीज़ों के उल्लेख का अध्याय आदि, आलम अल-कुतुब बेरुत, 2/13।

وجد فیھا ذکر ھذہ الامۃ فقال یارب انی اجد فی الالواح امۃ ھم الاخرون السابقون فاجعلھا امتی قال تلك امۃ احمد[1] (پڑھا تو اس میں اس امت کا ذکر پایا عرض کی: اے رب میرے! میں ان لوحوں میں ایک امت پاتا ہوں کہ وہ زمانے میں سب سے پچھلی اور مرتبے میں سب سے اگلی، تو یہ میری امت کر، فرمایا: یہ امت احمد کی ہے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔)

حضرت آدم علیہ السلام اور سرکار دو عالم: ابن عساکر حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: لما خلق اللہ ادم اخبرہ ببنیہ فجعل یری فضائل بعضھم علی بعض فرأی نوراً ساطعاً فی اسفلھم، فقال یا رب من ھذا قال ھذا ابنك احمد و ھو الاول وھو الآخر وھو اول شافع واول مشفع[2] جب اللہ تعالیٰ نے آدم علیہ الصلوۃ والسلام کو پیدا کیا انہیں ان کے بیٹوں پر مطلع فرمایا، وہ ان میں ایک کی دوسرے پر فضیلتیں دیکھ کر توان سب کے آخر میں بلند و روشن نور دیکھا، عرض کی، الٰہی! یہ کون ہے؟ فرمایا: یہ تیرا بیٹا احمد ہے یہی اول ہے اور یہی آخر ہے اور یہی سب سے پہلا شفیع اور یہی سب سے پہلا شفاعت مانا گیا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

خاتم النبیین: نیز بطریق ابی الزبیر حضرت جابر بن عبد اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی، فرمایا: بین کتفی آدم مکتوب، محمد رسول اللہ خاتم النبیین [3] صلی اللہ علیہ وسلم۔ آدم علیہ الصلوۃ والسلام کے دونوں شانوں کے وسط میں قلمِ قدرت سے لکھا ہوا ہے محمد رسول اللہ خاتم النبیین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

محمد اور دروازہ جنت: ابن ابی شیبہ مصنف میں بطریق مصعب بن سعد حضرت کعب احبار رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی:

[1] دلائل النبوۃ لابی نعیم ذکر الفضیلۃ الرابعۃ، عالم الکتب بیروت ۱/ ۱۴ [2] مختصر تاریخ دمشق لابن عساکر باب ما ورد فی اصطفائہ علی العالمین الخ دار الفکر بیروت ۲/ ۱۱۱، کنز العمال حدیث ۳۲۰۵۲، موسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۱/ ۷۳۷ [3] مختصر تاریخ دمشق لابن عساکر باب ذکر ما خص بہ و شرف بہ الخ عالم الکتب بیروت ۲/ ۱۳

Fatawa Rizviyah (Volume 15)

| He said: The first person to take hold of the ring of the gate of Paradise and have it opened for him is Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him. Then he recited a verse from the Torah: 'We are the last ones (in time), the first ones (in rank).'[1] | That is, he said that the first one to put his hand on the chain of the gate of Paradise, for whom the gate will then be opened, is Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him. Then he recited a verse from the Holy Torah that says: 'The foremost in status but coming later in time,' referring to the Ummah (nation) of Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him. |

Glad Tidings of the Seal of Prophets: Ibn Sa'd narrates from 'Amir al-Sha'bi that it was stated in the scrolls of our master Abraham (peace and blessings be upon him):

| Indeed, from your offspring, there shall be tribes after tribes until the Ummi Prophet, who is the Seal of Prophets, appears.[2] | Verily, from your descendants, there will be tribe after tribe until the Unlettered Prophet, the Seal of Prophets, arrives (peace and blessings of Allah be upon him). |

Prophet Jacob (peace be upon him) and the Seal of Prophets: Narrated from Muhammad bin Ka'b al-Qurazi:

| Allah Almighty sent a revelation to Jacob: 'I will raise from your offspring kings and prophets until I send the Prophet of the Sanctuary, whose Ummah will build the structure of Bait al-Maqdis; he is the Seal of Prophets, and his name is Ahmad.'[3] | Allah Almighty sent a revelation to Jacob (peace be upon him): 'I will continue to send kings and prophets from your progeny until I send that Prophet of the Sacred Sanctuary whose Ummah will build the grand structure of Bait al-Maqdis, and his name is Ahmad (peace and blessings of Allah be upon him).' |

Isaiah and Ahmad al-Mujtaba: Ibn Abi Hatim narrates from Wahb bin Munabbih:

| He said: Allah Almighty sent a revelation to Isaiah: 'I am the One Who sends...' | Allah Almighty sent a revelation to Isaiah (peace be upon him): |

---

[1] Musannaf Ibn Abi Shaybah, Kitab al-Fada'il, Idara al-Quran wa al-Ulum al-Islamiyya Karachi, 11/446 [2] Al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, mentioning those named Muhammad in the pre-Islamic era, Dar Sader Beirut, 1/193 [3] Al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, mentioning those named Muhammad in the pre-Islamic era, Dar Sader Beirut, 1/193

फतावा रज़विया (खण्ड १५)

| उन्होंने कहा: सबसे पहले जो व्यक्ति जन्नत (स्वर्ग) के द्वार की कुंडी थामेगा और उसके लिए द्वार खोला जाएगा, वह मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हैं। फिर तौरात की आयत पढ़ी कि 'हम बाद में आने वाले (समय में) लेकिन सबसे पहले (मर्तबे में) हैं।'[1] | यानी उन्होंने कहा कि सबसे पहले जो जन्नत के दरवाज़े की ज़ंजीर पर हाथ रखेगा और जिसके लिए दरवाज़ा खोला जाएगा, वह मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हैं। फिर मुक़द्दस तौरात की आयत पढ़ी कि 'मर्तबे में सबसे पहले मगर ज़माने में बाद में आने वाले,' यानी उम्मत-ए-मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)। |

ख़ातमुल अंबिया (अंतिम नबी) की बशारत: इब्ने साद आमिर शाबी से रिवायत करते हैं, सैय्यदना इब्राहीम अलैहिस्सलाम के सहीफों (ग्रंथों) में इरशाद हुआ:

| बेशक तुम्हारी संतान में कबीलों पर कबीले होंगे यहाँ तक कि नबी-ए-उम्मी जो ख़ातमुल अंबिया हैं, तशरीफ़ लाएँ।[2] | बेशक तुम्हारी औलाद में कबीलों दर कबीले होंगे यहाँ तक कि नबी-ए-उम्मी ख़ातमुल अंबिया जलवा-फरमा हों (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)। |

याकूब अलैहिस्सलाम और ख़ातमुल अंबिया: मुहम्मद बिन काब कुरज़ी से रिवायत है:

| अल्लाह तआला ने याकूब की तरफ वह्य भेजी कि मैं तुम्हारी नस्ल से सुल्तानों और नबियों को भेजता रहूँगा यहाँ तक कि उस हरम वाले नबी को भेज दूँ जिसकी उम्मत बैतुल मुक़द्दस की इमारत तामीर करेगी, और वह ख़ातमुल अंबिया हैं, और उनका नाम अहमद है।[3] | अल्लाह अज़्ज़वजल ने याकूब अलैहिस्सलाम को वह्य (ईश्वरीय संदेश) भेजी कि 'मैं तुम्हारी औलाद से सुल्तानों और नबियों को भेजता रहूँगा यहाँ तक कि उस हरम-ए-मोहतरम वाले नबी को भेज दूँ जिसकी उम्मत बैतुल मुक़द्दस की बुलंद तामीर (भव्य निर्माण) करेगी और उनका नाम अहमद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) है।' |

अशिया (यशैयाह) और अहमद मुजतबा: इब्ने अबी हातिम वहब बिन मुनब्बे से रिवायत करते हैं:

| कहा: अल्लाह तआला ने अशिया की तरफ वह्य भेजी कि 'मैं भेजने वाला हूँ...' | अल्लाह अज़्ज़वजल ने अशिया अलैहिस्सलाम पर वह्य भेजी: |

---

[1] मुसन्निफ इब्ने अबी शैबा, किताब अल-फज़ाइल, इदारा अल-कुरान व अल-उलूम अल-इस्लामिया कराची, ११/४४६ [2] अल-तबाक़ात अल-कुबरा, इब्ने साद, ज़िक्र मन तसम्मा फिल जाहिलिया बि-

मुहम्मद, दार सादेर बेरूत, १/१९३ [3] अल-तबाक़ात अल-कुबरा, इब्ने साद, ज़िक्र मन तसम्मा फिल जाहिलिया बि-मुहम्मद, दार सादेर बेरूत, १/१९३

पृष्ठ ७४२ का ६३६

| انه قال اول من یأخذ بحلقة باب الجنة فیفتح له محمد صلی الله تعالی علیه و سلم ثم قرأ ایة من التوراة اضرابا قدما یا نحن الاخرون الاولون 1 | یعنی انہوں نے کہا سب سے پہلے جو دروازہ جنت کی زنجیر پر ہاتھ رکھے گا پس اس کے لئے دروازہ کھولا جائے گا، وہ محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہیں، پھر توریت مقدس کی آیت پڑھی کہ سب سے پہلے مرتبے میں سابق زمانے میں لاحق، یعنی امتِ محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ |

خاتم الانبیاء کی بشارت: ابن سعد عامر شعبی سے راوی، سیدنا ابراہیم علیہ الصلوۃ والتسلیم کے صحیفوں میں ارشاد ہوا:

| انه کائن من ولدك شعوب وشعوب حتی یأتی النبي الامي الذي یکون خاتم الانبیاء 2 | بیشک تیری اولاد میں قبائل در قبائل ہوں گے یہاں تک کہ نبی اُمّی خاتم الانبیاء جلوہ فرما ہو صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ |

یعقوب علیہ السلام و خاتم الانبیاء: محمد بن کعب قرظی سے راوی:

| اوحی الله تعالیٰ الی یعقوب انی ابعث من ذریتک ملوکا وانبیاء حتی ابعث النبي الحرمی الذي تبنی امته هیکل بیت المقدس، وهو خاتم الانبیاء، واسمه احمد 3 | اللہ عزوجل نے یعقوب علیہ الصلوۃ والسلام کو وحی بھیجی میں تیری اولاد سے سلاطین و انبیاء بھیجتا رہوں گا یہاں تک کہ ارسال فرماؤں اس حرمِ محترم والے نبی کو جس کی امت بیت المقدس کی بلند تعمیر بنائے گی اور اس کا نام احمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہے۔ |

اشعیاء اور احمد مجتبیٰ: ابن ابی حاتم وہب بن منبہ سے راوی:

| قال اوحی اللہ تعالیٰ الی اشعیاء انی باعث | اللہ عزوجل نے اشعیاء علیہ الصلوۃ والسلام پر وحی بھیجی |

---

1 مصنف ابن ابی شیبہ کتاب الفضائل، ادارۃ القرآن والعلوم الاسلامیہ کراچی، ۱۱/ ۴۴۶ 2 الطبقات الکبریٰ لابن سعد ذکر من تسمی فی الجاہلیہ بمحمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دارصادر بیروت، ۱/ ۱۹۳ 3 الطبقات الکبریٰ لابن سعد ذکر من تسمی فی الجاہلیہ بمحمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دارصادر بیروت، ۱/ ۱۹۳

Fatawa Razawiyya Volume Fifteen (15)

(I am the sender of) an unlettered Prophet; through him, I shall open deaf ears, closed hearts, and blind eyes. His birthplace is in Mecca, his place of migration is Medina, and his seat of power is in the land of Syria. (The narration continues with) many of his virtues and traits, peace and blessings of Allah be upon him, until it says: And I will surely make his Ummah the best of nations brought forth for mankind. (It mentions their attributes until it says:) I shall conclude all [previous] Books with their Book, all laws with their law, and all religions with their religion. The magnificent and beautiful Hadith.

I am the sender of the Unlettered Prophet; through him, I shall open deaf ears, heedless hearts, and blind eyes. His birthplace is in Mecca, his place of migration is Medina, and his seat of power is in the land of Syria. I will certainly make his Ummah the best and most superior among all nations brought forth for mankind. I shall conclude all [previous] Books with their Book, all laws with their law, and all religions with their religion.

The name Muhammad in Heavenly Books: Ibn Asakir narrates from Hazrat Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them):

The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "In the ancient books, these were my names: Ahmad, Muhammad, Al-Mahi, Al-Muqaffi, Nabi al-Malahim, Hamtaya, Faraqlita, and Madh Madh"[2]

The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "In the previous books, these were my names: Ahmad, Muhammad, Al-Mahi (the one who erases disbelief and polytheism), Al-Muqaffi (the one who comes last after all prophets), Nabi al-Malahim (the Prophet of battles/Jihad), Hamtaya (supporter of the Divine Sanctuary), Faraqlita (the one who distinguishes truth from falsehood), and Madh Madh (the pure, the clean), peace and blessings of Allah be upon him."

The Seal of the Prophets (peace and blessings be upon him and his family): Narrated by Salman al-Farsi (may Allah be pleased with him):

Gabriel descended and said: "Indeed your Lord says: I have concluded the prophets with you, and I have not created any creation more honored in My sight than you, and I have joined your name with My name."	**Gabriel the Trustworthy (peace and salutations be upon him) came and submitted to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "Your Lord says: 'Indeed, I have concluded the line of Prophets with you, and..."**

---

[1] Al-Khasa'is al-Kubra, with reference to Ibn Abi Hatim and Abu Nu'aym, Chapter: Mention of him in the Torah and the Gospel, etc., Dar al-Kutub al-Hadithiyya, 1/32-33. Al-Durr al-Manthur, with reference to Ibn Abi Hatim and Abu Nu'aym, Verse: "Those who find written in the Torah," etc., Publications of Ayatollah al-Uzma Library, Qom, Iran, 3/134. [2] Al-Khasa'is al-Kubra, with reference to Abu Nu'aym from Ibn Abbas, Chapter: His specificity, peace be upon him, etc., Dar al-Kutub al-Hadithiyya, Shari' al-Jumhuriyya, Abedin, 1/192.

(मैं भेजने वाला हूँ) एक उम्मी (अनपढ़) नबी को; उनके ज़रिए मैं बहरे कान, बंद दिल और अंधी आँखें खोल दूँगा। उनकी पैदाइश मक्का में है, हिजरत की जगह मदीना है और उनकी सल्तनत शाम (सीरिया) के देश में है। (हदीस में) उनके कई फ़ज़ाइल और सिफ़ात का बयान है, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, यहाँ तक कि फ़रमाया: और मैं उनकी उम्मत को उन तमाम उम्मतों में सबसे बेहतर बनाऊँगा जो लोगों के लिए ज़ाहिर की गईं। (उनकी विशेषताओं का ज़िक्र किया यहाँ तक कि फ़रमाया:) मैं उनकी किताब पर तमाम किताबों को, उनकी शरीअत पर तमाम शरीअतों को और उनके दीन पर तमाम दीनों को ख़त्म करूँगा। यह हदीस अज़मत और हुस्न वाली है।

मैं एक उम्मी नबी को भेजने वाला हूँ, उनके कारण मैं बहरे कान, गाफ़िल दिल और अंधी आँखें खोल दूँगा। उनका जन्म मक्का में है, हिजरत की जगह मदीना है और उनका तख़्त-ए-हुकूमत शाम का देश है। मैं उनकी उम्मत को उन सभी उम्मतों में सबसे बेहतर और अफ़ज़ल (श्रेष्ठ) बनाऊँगा जो लोगों के लिए ज़ाहिर की गईं। मैं उनकी किताब पर तमाम किताबों को ख़त्म करूँगा, उनकी शरीअत पर तमाम शरीअतों को और उनके दीन पर तमाम दीनों को मुकम्मल करूँगा।

आसमानी किताबों में मुहम्मद नाम: इब्न असाकिर हज़रत इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत करते हैं:

नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: "पुरानी किताबों में मेरे ये नाम थे: अहमद, मुहम्मद, अल-माही, अल-मुक़फ़्फ़ी, नबी-उल-मलाहिम, हमताया, फ़ारक़लीता और माज़ माज़"[2]

नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: "पिछली किताबों में मेरे ये नाम थे: अहमद, मुहम्मद, माही (कुफ़्र और शिर्क को मिटाने वाले), मुक़फ़्फ़ी (सब पैग़म्बरों के बाद आने वाले), नबी-उल-मलाहिम (जिहादों के पैग़म्बर), हमताया (हरम-ए-इलाही के हिमायती), फ़ारक़लीता (हक़ को बातिल से अलग करने वाले), माज़ माज़ (साफ़-सुथरे, पाकीज़ा) सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।"

ख़ातमुल अंबिया सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम: सलमान फ़ारसी रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत है:

जिब्रील उतरे और कहा: "बेशक आपका रब फ़रमाता है: मैंने आप पर नबियों को ख़त्म किया और मैंने कोई ऐसी मखलूक पैदा नहीं की जो मेरे नज़दीक आपसे ज़्यादा मुअज़्ज़ज़ (सम्मानित) हो, और मैंने आपके नाम को अपने नाम के साथ जोड़ा है।"

जिब्रील अमीन अलैहिस्सलातु वत्तस्लीम ने हाज़िर होकर हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से अर्ज़ की: "हुज़ूर का रब फ़रमाता है: बेशक मैंने आप पर अंबिया (नबियों) को ख़त्म किया और..."

---

[1] अल-ख़साइसुल कुबरा, बहवाला इब्न अबी हातिम और अबू नुऐम, बाब: तौरैत और इंजिल में उनके ज़िक्र का बयान आदि, दारुल कुतुब अल-हदीथिया, 1/32-33. अद-दुर्रुल मनसूर, बहवाला इब्न अबी हातिम और अबू नुऐम, आयत: "वो लोग जिन्हें ये लिखा हुआ पाते हैं तौरैत में" आदि, पब्लिकेशन आयतुल्लाह अल-उज़्मा लाइब्रेरी, कुम, ईरान, 3/134. [2] अल-ख़साइसुल कुबरा, बहवाला अबू नुऐम इब्न अब्बास से, बाब: उनकी खुसूसियत सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम आदि, दारुल कुतुब अल-हदीथिया, शार-ए-जुम्हूरिया, आबदीन, 1/192.

نبیا امیا افتح بہ آذانا صما وقلوبا غلفا واعینا عمیا۔ مولدہ بمکۃ ومہاجرہ بطیبۃ ومملکہ بالشام (وساق الحدیث فیہ) الکثیر الطیب من فضائلہ و شمائلہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم الی ان قال ولاجعلن امتہ خیر امۃ اخرجت للناس (وذکر صفاتھم الی ان قال اختم بکتابھم الکتب بشریعتھم الشرائع و بدینھم الادیان الحدیث الجلیل الجمیل۔

میں نبی امّی کو بھیجنے والا ہوں، اس کے سبب بہرے کان اور غافل دل اور اندھی آنکھیں کھول دوں گا، اس کی پیدائش مکے میں ہے اور ہجرت گاہ مدینہ اور اس کا تخت گاہ ملک شام، میں ضرور اس کی امت کو سب امتوں سے جو لوگوں کے لئے ظاہر کی گئیں بہتر و افضل کروں گا، میں ان کی کتاب پر کتابوں کو ختم فرماؤں گا اور ان کی شریعت پر شریعتوں اور ان کے دین پر سب دینوں کو تمام کروں گا۔

کتب سماوی میں اسم محمد: ابن عساکر حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی:

قال النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کان یسمّی فی الکتب القدیمۃ احمد و محمد والماحی والمقفی ونبی الملاحم وحمطایا وفارقلیطا وماذماذ [2]

نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا اگلی کتابوں میں میرے یہ نام تھے، احمد، محمد، ماحی (کفر و شرک کو مٹانے والے)، مقفی (سب پیغمبروں سے پیچھے تشریف لانے والے) نبی الملاحم (جہادوں کے پیغمبر)، حمطایا (حرم الٰہی کے حمایتی)، فارقلیطا (حق کو باطل سے جدا کرنے والے)، ماذ ماذ (ستھرے، پاکیزہ) صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

خاتم الانبیاء صلی اللہ علیہ والہ وسلم: سلمان فارسی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی:

هبط جبريل فقال ان ربك يقول قد جبريل امين علیہ الصلوۃ والتسلیم نے حاضر ہو کر حضور

ختمت بك الانبياء وما خلقت خلقا اكرم اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے عرض کی حضور کا

علی منك وقرنت اسمك مع اسمی رب فرماتا ہے بیشک میں نے تم پر انبیاء کو ختم کیا اور

---

[1] الخصائص الکبری، بحوالہ ابن ابی حاتم وابو نعیم باب ذکرہ فی التوراۃ والانجیل الخ دار الکتب الحدیثیہ، 1/ 32-33، الدر المنثور بحوالہ ابن ابی حاتم وابو نعیم آیۃ الذی یجدونہ مکتوبا فی التوراۃ الخ منشورات مکتبۃ آیۃ اللہ العظمی قم ایران، 3/ 134 [2] الخصائص الکبری، بحوالہ ابی نعیم عن ابن عباس باب اختصاصہ صلی اللہ علیہ وسلم الخ دار الکتب الحدیثیہ شارع الجمہوریہ بعابدین، 1/ 192

Fatawa Ridawiyya, Volume 15

Arabic

"So I am not mentioned in any place until you are mentioned with Me. Indeed, I created the world and its inhabitants so that I might make known to them your honor with Me and your status in My sight. If it were not for you, I would not have created the heavens and the earth and what is between them; if it were not for you, I would not have created the world." This is concise.[1]

Urdu Translation

"I did not create anyone who is more honored in My sight than you. I have joined your name with My name so that I am never mentioned unless you are remembered with Me. Verily, I created the world and its people so that I might manifest your honor and your rank before them in My presence. And if you had not been, I would not have created the heavens and the earth and whatever is in them at all, peace and blessings of Allah be upon him."

The Last of the Prophets: Khatib al-Baghdadi narrates from Hazrat Anas bin Malik (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic

"When I was taken on the night journey to the heavens, my Lord, Mighty and Sublime, drew me near until the distance between me and Him was like the length of two bows or even less. He said to me, 'O Muhammad! Does it grieve you that I have made you the last of the Prophets?' I said, 'No.' He said, 'Does it grieve your Ummah (community) that I have made them the last of the nations?' I said, 'No.' He said, 'Inform your Ummah that I have made them the last of the nations so that I may disgrace other nations before them, and not disgrace them before other nations.'[2] And all praise is due to Allah, the Lord of the worlds!"

Urdu Translation

"On the night of the Ascension, my Lord, Mighty and Sublime, drew me near until the distance between me and Him was like two bows or even less. And He said to me: 'O Muhammad! Does it grieve you that I sent you after all the prophets?' I submitted, 'No.' He asked: 'Is your Ummah grieved that I kept them behind all the nations?' I submitted, 'No.' He said: 'Inform your Ummah that I made them last so that I may disgrace other nations before them and protect them from being disgraced before others. And all praise is due to Allah, the Lord of the worlds!'"

Mercy for the Worlds: Ibn Jarir, Ibn Abi Hatim, Ibn Mardawayh, Bazzar, Abu Ya'la, and Bayhaqi, through Abu al-Aliyah, from Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), in a long Hadith of the Night Journey (Isra), narrate:

Arabic	Urdu Translation
"Then he met the souls of the Prophets, and they praised him..."	"Meaning then the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)..."

---

[1] Mukhtasar Tarikh Dimashq by Ibn Asakir, Mention of what he was specially honored with among the Prophets, Dar al-Fikr, Beirut, 2/136-137. [2] Tarikh al-Baghdad, Biography 7552, Abu Abdullah Ahmad bin Muhammad al-Nazli, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 5/130.

फ़तावा रज़विया, जिल्द पंद्रहवीं (15)

अरबी

"इसलिए मुझे किसी भी स्थान पर तब तक याद नहीं किया जाता जब तक कि मेरे साथ तुम्हारा उल्लेख न हो। और वास्तव में मैंने दुनिया और उसके निवासियों को इसलिए बनाया ताकि मैं उन्हें मेरे निकट तुम्हारे सम्मान और मेरे पास तुम्हारे स्थान से अवगत करा सकूँ। और यदि तुम न होते तो मैं आकाश और पृथ्वी और जो कुछ उनके बीच है उसे नहीं बनाता; यदि तुम न होते तो मैं दुनिया को नहीं बनाता।" यह संक्षिप्त है।[1]

उर्दू अनुवाद

"मैंने कोई ऐसा नहीं बनाया जो मेरे निकट तुमसे अधिक सम्मानित हो, मैंने तुम्हारा नाम अपने नाम के साथ मिला दिया कि जब तक मेरे साथ तुम्हें याद न किया जाए मेरा ज़िक्र न हो, बेशक मैंने दुनिया और दुनिया वालों को इसलिए बनाया ताकि तुम्हारा सम्मान और मेरी बारगाह में तुम्हारा रुतबा उन पर ज़ाहिर करूँऔर अगर तुम न होते तो मैं आसमान और ज़मीन और जो कुछ उनमें है उसे कतई न बनाता, सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।"

आख़िरुन्नबीयीन (अंतिम नबी): ख़तीब बग़दादी हज़रत अनस बिन मालिक रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत करते हैं, रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

अरबी

"जब मुझे आसमानों की सैर कराई गई (शब-ए-मेराज), तो मेरे रब अज़्ज़-व-जल्ल ने मुझे नज़दीक किया यहाँ तक कि मेरे और उसके बीच दो कमानों या उससे भी कम की दूरी रह गई। उसने मुझसे कहा, 'ऐ मुहम्मद! क्या तुम्हें इस बात का दुख है कि मैंने तुम्हें सब नबियों के बाद भेजा?' मैंने कहा, 'नहीं।' उसने कहा, 'क्या तुम्हारी उम्मत को इस बात का रंज है कि मैंने उन्हें सब उम्मतों के बाद रखा?' मैंने कहा, 'नहीं।' उसने कहा, 'अपनी उम्मत को ख़बर दे दो कि मैंने उन्हें सब उम्मतों के बाद इसलिए रखा ताकि मैं दूसरी

उर्दू अनुवाद

"शब-ए-इसरा मुझे मेरे रब अज़्ज़-व-जल्ल ने नज़दीक किया यहाँ तक कि मुझमें और उसमें दो कमान बल्कि उससे कम का फ़ासला रहा और मुझसे फ़रमाया: ऐ मुहम्मद! क्या तुझे इसका ग़म हुआ कि मैंने तुझे सब पैग़म्बरों के पीछे भेजा, मैंने अर्ज़ की न। फ़रमाया: क्या तेरी उम्मत को इसका रंज हुआ कि मैंने उन्हें सब उम्मतों के पीछे रखा, मैं अर्ज़ की न। फ़रमाया: अपनी उम्मत को ख़बर दे दे कि मैंने उन्हें सब से पीछे इसलिए किया कि और उम्मतों को उनके सामने रुसवा करूँ और उन्हें औरों के सामने

अरबी	उर्दू अनुवाद
उम्मतों को उनके सामने रुसवा करूँ और उन्हें दूसरों के सामने रुसवा होने से सुरक्षित रखूँ।'[2] और तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का रब है!"	रुसवाई से महफ़ूज़ रखूँ, वल्हम्दुलिल्लाहि रब्बिल आलमीन!"

रहमतुल लिल-आलमीन: इब्न जरीर, इब्न अबी हातिम, इब्न मरदविया, बज़्ज़ार, अबू या'ला और बैहक़ी, अबू अल-आलिया के माध्यम से हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से इसरा की लंबी हदीस में रिवायत करते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
"फिर वह अंबिया की रूहों से मिले, तो उन्होंने प्रशंसा की..."	"यानी फिर हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम..."

---

[1] मुख़्तसर तारीख़ दमिश्क़ लिल-इब्न असाकिर, अंबिया के बीच उनके विशिष्ट सम्मान का ज़िक्र, दारुल फ़िक्र, बैरुत, 2/136-137. [2] तारीख़ुल बग़दाद, जीवनी 7552, अबू अब्दुल्ला अहमद बिन मुहम्मद अल-नज़ली, दारुल कुतुब अल-अरबी, बैरुत, 5/130.

عربی عبارت	اردو ترجمہ
فلا اذكر فی موضع حتی تذكر معي، ولقد خلقت الدنيا واهلها لأ عرفهم كرامتك علي ومنزلتك عندی، ولولاك ما خلقت السموت والارض وما بينهما لولاك ما خلقت الدنيا هذا مختصر 1	کوئی ایسا نہ بنایا جو تم سے زیادہ میرے نزدیک عزت والا ہو، تمہارا نام میں نے اپنے نام سے ملایا کہ کہیں میرا ذکر نہ ہو جب تک میرے ساتھ یاد نہ کئے جاؤ، بیشک میں نے دنیا واہل دنیا کو اس لئے بنایا کہ تمہاری عزت اور اپنی بارگاہ میں تمہارا مرتبہ ان پر ظاہر کروں، اور اگر تم نہ ہوتے تو میں آسمان وزمین اور جو کچھ ان میں ہے اصلا نہ بناتا، صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

آخر النبیین: خطیب بغدادی حضرت انس بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی ، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
لما اسری بي الی السماء قربنی حتی كان بينی وبينه كقاب قوسين او ادنی، وقال لي يامحمد هل غمك ان جعلتك آخر النبيين ، قلت لا ، قال فهل غم امتك ان جعلتهم آخر الامم قلت لا، قال اخبر امتك انی جعلتهم	شبِ اسریٰ مجھے میرے رب عزوجل نے نزدیک کیا یہاں تک کہ مجھ میں اور اس میں دو کمان بلکہ اس سے کم کا فاصلہ رہا اور مجھ سے فرمایا : اے محمد! کیا تجھے اس کا غم ہوا کہ میں نے تجھے سب پیغمبروں کے پیچھے بھیجا، میں نے عرض کی نہ۔ فرمایا: کیا تیری امت کو اس کا رنج ہوا کہ میں نے انہیں سب امتوں کے پیچھے رکھا، میں عرض کی نہ۔

عربی عبارت	اردو ترجمہ
آخر الامم لافضح الامم عندھم ولا افضحھم عند الامم 2- والحمد للہ رب العالمین !	فرمایا: اپنی امت کو خبر دے دے کہ میں نے انہیں سب سے پیچھے اس لئے کیا کہ اور امتوں کو ان کے سامنے رسوا کروں اور انہیں اوروں کے سامنے رسوائی سے محفوظ رکھوں، والحمد للہ رب العالمین !

رحمة للعلمین: ابن جریر وابن ابی حاتم وابن مردویہ وبزار وابویعلیٰ وبیہقی بطریق ابوالعالیہ حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے حدیث طویل اسرا میں راوی:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
ثم لقی ارواح الانبیاء، فاثنوا علی یعنی پھر حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم	

---

[1] مختصر تاریخ دمشق لابن عساکر ذکر ماخص بہ وشرف بہ من بین الانبیاء دار الفکر بیروت، ۲ / ۱۳۶-۱۳۷ [2] تاریخ البغداد ترجمہ ۷۵۵۲، ابوعبداللہ احمد بن محمد النزلی، دار الکتب العربی، بیروت، ۵ / ۱۳۰

Fatawa Rizvia (Volume 15)

[Arabic Text] ...their Lord. So Ibrahim spoke, then Musa, then Dawud, then Sulaiman, then Isa. Then indeed Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him, praised his Lord and said: "All of you have praised your Lord, and I am praising my Lord. All praise is due to Allah, who sent me as a mercy for the worlds and to all mankind as a bearer of glad tidings and a warner. And He sent down upon me the Criterion (the Quran), in which there is a clear explanation of everything. And He made my Ummah (community) the best community brought forth for mankind, and He made it a middle nation, and He made my Ummah the first and the last. And He raised high for me my remembrance, and He made me the opener and the sealer." So Ibrahim said, "Because of this, Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him, has excelled over you." Then he reached the Lote Tree (Sidrat al-Muntaha), and Allah Almighty spoke to him there and said to him, "I have taken you as a close friend (Khalil), and it is written in the Torah as 'Habib ar-Rahman' (the Beloved of the Most Merciful). And I have raised high for you your remembrance, so I am not mentioned unless you are mentioned with Me. And I have made your Ummah the first and the last, and I have made you the first of the prophets in creation and the last of them in mission. And I have made you the opener and the sealer." This is a condensed summary.

[Urdu Translation/Explanation] He met the souls of the Prophets, peace and blessings be upon them. The Prophets praised their Lord Almighty. Ibrahim, then Musa, then Dawud, then Sulaiman, then Isa, peace and blessings be upon them, performed the praise of God in sequence and, in that context, described their virtues and characteristics. After all of them, Muhammad, the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, praised his Lord, the Exalted, and said: "You have all finished praising your Lord, and now I praise my Lord. All perfections belong to Allah, who sent me as a mercy for the whole world and sent me as a bearer of glad tidings and a warner to all people. He revealed the Quran to me, which contains a clear description of everything. He granted my community excellence over all other communities and made them a community of justice, fairness, and moderation. He made them both the first and the last. He elevated my mention for me and made me the opener of the register of Prophethood and the sealer of the office of Messengership." Ibrahim, peace and blessings be upon him, said: "For these reasons, Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him, has become superior to you." Then the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, reached the Sidra (Lote

Tree). At that time, the Lord, the Exalted, spoke to him and said: "I have made you my pure beloved, and your name is written as 'Habib ar-Rahman' in the Torah. I have raised your mention so high that my mention will not occur unless your remembrance comes with mine. I have given this grace to your community that they are both the foremost and the hindmost. I created you before all Prophets and sent you after all of them, and made you the Opener and the Sealer."

[Footnote] 1 Jami' al-Bayan (Tafsir Ibn Jarir), under the verse 'Subhan-alladhi asra...', al-Matba'ah al-Maymaniyyah, Egypt, 15/97.

फतावा रिज़विया (खंड 15)

[अरबी पाठ] ...उनके रब ने। फिर इब्राहीम ने कहा, फिर मूसा, फिर दाऊद, फिर सुलेमान, फिर ईसा। फिर वास्तव में मुहम्मद, अल्लाह की उन पर शांति और आशीर्वाद हो, ने अपने रब की प्रशंसा की और कहा: "तुम सब ने अपने रब की प्रशंसा की है, और मैं अपने रब की प्रशंसा कर रहा हूँ। सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जिसने मुझे दुनिया के लिए दया के रूप में और सभी मानव जाति के लिए शुभ समाचार देने वाले और चेतावनी देने वाले के रूप में भेजा। और उसने मुझ पर फुरकान (कुरान) उतारा, जिसमें हर चीज का स्पष्ट विवरण है। और उसने मेरी उम्माह (समुदाय) को मानव जाति के लिए सबसे अच्छा समुदाय बनाया, और उसे एक मध्यम राष्ट्र बनाया, और मेरी उम्माह को पहला और अंतिम बनाया। और उसने मेरे लिए मेरी चर्चा ऊँची कर दी, और मुझे खोलने वाला और मुहर लगाने वाला बनाया।" तो इब्राहीम ने कहा, "इसी कारण से, मुहम्मद, अल्लाह की उन पर शांति और आशीर्वाद हो, तुम पर श्रेष्ठ हो गए हैं।" फिर वे सिदरा (बेरी के पेड़) तक पहुँचे, और अल्लाह सर्वशक्तिमान ने वहाँ उनसे बात की और उनसे कहा, "मैंने तुम्हें एक घनिष्ठ मित्र (खलील) के रूप में लिया है, और तौरात में 'हबीब अर-रहमान' (परम दयालु का प्रिय) के रूप में लिखा है। और मैंने तुम्हारे लिए तुम्हारी चर्चा ऊँची कर दी है, इसलिए जब तक मेरे साथ तुम्हारी चर्चा न हो, मेरा उल्लेख नहीं किया जाता। और मैंने तुम्हारी उम्माह को पहला और अंतिम बनाया है, और मैंने तुम्हें सृष्टि में नबियों में पहला और मिशन में उनमें अंतिम बनाया है। और मैंने तुम्हें खोलने वाला और मुहर लगाने वाला बनाया है।" यह एक संक्षिप्त सारांश है।

[उर्दू अनुवाद / व्याख्या] वे अंबिया (पैगंबरों) की आत्माओं से मिले, अलैहिमुस्सलाम। पैगंबरों ने अपने रब अज़-व-जल की प्रशंसा की। इब्राहीम फिर मूसा फिर दाऊद फिर सुलेमान फिर ईसा अलैहिमुस्सलाम ने क्रम से अल्लाह की प्रशंसा की और उसके संदर्भ में अपने गुणों और विशेषताओं का वर्णन किया। उन सब के बाद मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने अपने रब जल-जलालुहू की प्रशंसा की और फ़रमाया: "तुम सब अपने रब की तारीफ़ कर चुके और अब मैं अपने रब की प्रशंसा करता हूँ। सब खूबियां अल्लाह के लिए हैं जिसने मुझे सारे संसार के लिए रहमत (दया) बनाकर भेजा और तमाम आदमियों की तरफ खुशखबरी देने वाला और डराने वाला बनाकर भेजा और मुझ पर कुरान उतारा जिसमें हर चीज़ का रोशन बयान है और मेरी उम्मत को तमाम उम्मतों पर फज़ीलत (श्रेष्ठता) दी और उन्हें अदल-व-अदालत और एतेदाल (न्याय और संतुलन) वाली उम्मत किया और उन्हें ही अव्वल और उन्हें ही आखिर रखा और मेरे वास्ते मेरा ज़िक्र बुलंद फ़रमाया और

मुझे फ़ातिहा-ए-दीवान-ए-नुबुव्वत और खात्मा-ए-दफ़्तर-ए-रिसालत बनाया।" इब्राहीम अलैहिस्सलाम ने फ़रमाया: "इन वजहों से मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम तुम से अफ़ज़ल (श्रेष्ठ) हुए।" फिर हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम सिदरा तक पहुँचे, उस वक्त रब अज़-जलाल ने उनसे कलाम किया और फ़रमाया: "मैंने तुझे अपना खालिस प्यारा बनाया और तेरा नाम तौरात में 'हबीब अर-रहमान' लिखा है। मैंने तेरे लिए तेरा ज़िक्र ऊँचा किया कि मेरा ज़िक्र न हो जब तक मेरे साथ तेरी याद न आए और मैंने तेरी उम्मत को यह फ़ज़ल दिया कि वही सब से अगले और वही सब से पिछले और मैंने तुझे सब पैगंबरों से पहले पैदा किया और सब के बाद भेजा और तुझे फ़ातिह और खातम किया।"

[पाद-टिप्पणी] 1 जामे अल-बयान (तफ़सीर इब्न जरीर), आयत 'सुब्हानल्लज़ी असरा...' के तहत, अल-मतबा अल-मैमनिया, मिस्र, 15/97.

[عربی عبارت] ربهم فقال ابراہیم ثم موسیٰ ثم داؤد ثم سلیمان ثم عیسیٰ ثم ان محمداً صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اثنی علی ربہ فقال کلکم اثنی علی ربہ وانی مثن علی ربی الحمد للہ الذی ارسلنی رحمۃ للعلمین وکافۃ للناس بشیراً ونذیراً و انزل علی الفرقان فیہ تبیان لکل شیئ و جعل امتی خیر امۃ اخرجت للناس وجعل امۃ وسطاً وجعل امتی ہم الاولون و ہم الآخرون و رفع لی ذکری و جعلنی فاتحاً و خاتماً فقال ابراہیم بھذا فضلکم محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ثم انتھی الی السدرۃ فکلمہ تعالٰی عند ذلک فقال لہ قد اتخذتک خلیلاً و ھو مکتوب فی التوراۃ حبیب الرحمن ورفعت لک ذکرک فلا اذکر الا ان ذکرت معی وجعلت امتک ھم الاولون والآخرون وجعلتک اول النبیین خلقاً وآخرہم بعثاً وجعلتک فاتحاً و خاتماً ہذا مختصر ملتقطاً۔

[اردو ترجمہ و تشریح] ارواح انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام سے ملے ، پیغمبروں نے اپنے رب عزوجل کی حمد کی ، ابراہیم پھر موسیٰ پھر داؤد پھر سلیمان پھر عیسیٰ علیہم الصلوۃ بترتیب حمد الٰہی بجالائے اور اس کے ضمن میں اپنے فضائل و خصائص بیان فرمائے سب کے بعد محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اپنے رب جل جلالہ کی ثنا کی اور فرمایا تم سب اپنے رب کی تعریف کرچکے اور اب میں اپنے رب کی حمد کرتا ہوں سب خوبیاں اللہ کو جس نے مجھے سارے جہان کے لئے رحمت بنا کر بھیجا اور تمام آدمیوں کی طرف بشارت دیتا اور ڈر سناتا مبعوث کیا اور مجھ پر قرآن اتارا جس میں ہر شیئ کا روشن بیان ہے اور میری امت کو تمام امتوں پر فضیلت دی اور انہیں عدل و عدالت و اعتدال والی امت کیا اور انہیں کو اول اور انہیں کو آخر رکھا اور میرے واسطے میرا ذکر بلند فرمایا اور مجھے فاتحہ دیوان نبوت و خاتمہ دفتر رسالت بنایا، ابراہیم علیہ الصلوۃ والتسلیم نے فرمایا ان وجوہ سے محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تم سے

افضل ہوئے پھر حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سدرہ تک پہنچے ، اس وقت رب عزجلالہ نے ان سے کلام کیا اور فرمایا میں نے تجھے اپنا خالص پیارا بنایا اور تیرا نام توریت میں حبیب الرحمن لکھا ہے، میں نے تیرے لئے تیرا ذکر اونچا کیا کہ میرا ذکر نہ ہو جب تک میرے ساتھ تیری یاد نہ آئے اور میں نے تیری امت کو یہ فضل دیا کہ وہی سب سے اگلے اور وہی سب سے پچھلے اور میں نے تجھے سب پیغمبروں سے پہلے پیدا کیا اور سب کے بعد بھیجا اور تجھے فاتح و خاتم کیا۔

[حاشیہ] ۱ جامع البیان (تفسیر ابن جریر) تحت آیۃ سبحان الذی اسریٰ الخ، المطبعۃ المیمنۃ مصر، ۱۵/ ۹۷

Fatawa Rizvia Volume Fifteen (15)

Sayings of Prophets, Angels and Statements of Scholars of Previous Books

Hadith of Intercession: Imam Ahmad and Abu Dawood Tialisi (at length), Ibn Majah (briefly), and Abu Ya'la report from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with both of them), that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says in a long Hadith about the Great Intercession:

Arabic Text	**Urdu Translation**
They will come to Isa and say, "Intercede for us with your Lord so that He may judge between us." He will say, "I am not worthy of that position. I was taken as a god besides Allah. Today, I am concerned only for myself. However, can one get to what is inside a sealed vessel without breaking the seal?" They will say, "No." He will say, "Indeed, Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is here." Then they will come to me and I will say, "I am for it." When Allah (Exalted is He) intends to judge between His creation, a caller will call out, "Where is Ahmad and his Ummah?" We are the last and the first; we are the last of the nations and the first to be held accountable. Then the nations will make way for us. (This Hadith is brief)	That is, when people return disappointed from the presence of other Prophets (peace be upon them), they will present themselves to our master Isa (peace be upon him) and seek intercession. The Messiah will say, "I am not for this office; people made me a god besides Allah. Today, I am worried about myself. But consider this: if something is kept in a sealed vessel, can it be reached without removing the seal?" People will say, "No." He will say, "Then Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is the Seal of the Prophets and is present here." People will come to my presence seeking intercession, and I will say, "I am here for intercession." Then, when Allah (the Almighty) wishes to judge among His creation, a caller will shout, "Where are Ahmad and his Ummah (peace and blessings of Allah be upon him)?" So we are the latter ones, coming after all previous nations, but our account will be taken first, and all nations in the fields of the Resurrection will make way for us.

The Prophets' Plea for Intercession: Ahmad, Bukhari, Muslim, and Tirmidhi report from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) in the long Hadith of Intercession, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic Text	Urdu Translation
They will come to Muhammad and say, "O Muhammad"	The first and the last, his presence is the Seal of the Prophets, the most excellent of messengers.

1 Musnad Abu Ya'la, Hadith 2324, from Abdullah ibn Abbas. Mu'assasat 'Ulum al-Qur'an, Beirut, 2/3.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

अम्बिया, फ़रिश्तों के इरशादात और पिछली किताबों के उलमा के अक़वाल

हदीस-ए-शफ़ाअत: इमाम अहमद और अबू दाऊद तयालिसी (विस्तृत रूप से) और इब्न माजा (संक्षेप में) और अबू या'ला हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत करते हैं, कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) शफ़ाअत-ए-कुबरा की एक लंबी हदीस में फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ

वे ईसा के पास आएंगे और कहेंगे, "अपने रब से हमारे लिए शफ़ाअत करें ताकि वह हमारे बीच फ़ैसला कर दे।" वह कहेंगे, "मैं उस मक़ाम के लायक़ नहीं हूँ। मुझे अल्लाह के सिवा खुदा बना लिया गया था। आज मुझे अपनी ही फ़िक्र है। लेकिन क्या किसी मोहरबंद बर्तन के अंदर जो कुछ है, उसे मोहर तोड़े बिना हासिल किया जा सकता है?" वे कहेंगे, "नहीं।" वह कहेंगे, "बेशक मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) यहाँ हैं।" फिर वे मेरे पास आएंगे और मैं कहूँगा, "मैं इसके लिए हूँ।" जब अल्लाह (अज़्वजल) अपनी मख़्लूक़ के बीच फ़ैसला करने का इरादा करेगा, तो एक पुकारने वाला पुकारेगा, "अहमद और उनकी उम्मत कहाँ हैं?" हम आखिरी भी हैं और पहले भी; हम आख़िरी उम्मत हैं और सबसे पहले हमारा हिसाब होगा। फिर उम्मतें हमारे लिए रास्ता छोड़ देंगी। (यह हदीस संक्षिप्त है)

उर्दू अनुवाद

यानी जब लोग और अम्बिया (अलैहिमुस्सलाम) की बारगाह से मायूस होकर लौटेंगे, तो सैय्यदिना ईसा (अलैहिस्सलाम) के पास हाज़िर होकर शफ़ाअत चाहेंगे। मसीह फ़रमाएंगे, "मैं इस पद के लिए नहीं हूँ; लोगों ने मुझे अल्लाह के सिवा खुदा बना लिया था। आज मुझे अपनी ही फ़िक्र है। मगर बात यह है कि जो चीज़ किसी मोहरबंद बर्तन में रखी हो, क्या मोहर हटाए बिना उसे पा सकते हैं?" लोग कहेंगे, "नहीं।" फ़रमाएंगे, "तो मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) खातमुन नबिय्यीन हैं और यहाँ तशरीफ़ फ़रमा हैं।" लोग मेरे हुज़ूर हाज़िर होकर शफ़ाअत चाहेंगे, मैं फ़रमाऊंगा, "मैं शफ़ाअत के लिए हूँ।" फिर जब अल्लाह (अज़्वजल) अपनी मख़्लूक़ में फ़ैसला करना चाहेगा, तो एक मुनादी पुकारेगा, "अहमद और उनकी उम्मत (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) कहाँ हैं?" तो हम पिछले हैं और हम अगली सब उम्मतों से पीछे आए, और सबसे पहले हमारा हिसाब होगा और सब उम्मतें हश्र के मैदान में हमारे लिए रास्ता देंगी।

अम्बिया की शफ़ाअत के लिए इल्तिजा: अहमद, बुखारी, मुस्लिम और तिर्मिज़ी शफ़ाअत की लंबी हदीस में अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं, रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
वे मुहम्मद के पास आएंगे और कहेंगे, "ऐ मुहम्मद"	अव्वलीन व आख़िरीन, हुज़ूर खातमुन नबिय्यीन अफज़लुल मुरसलीन।

1 मुसनद अबू या'ला हदीस 2324 अब्दुल्ला इब्न अब्बास। मुअस्ससतुल उलूमुल क़ुरआन बेरुत, 3/ 2

فتاویٰ رضویہ جلد پندرہویں (۱۵)

ارِشاداتِ انبیاء و ملائکہ و اقوالِ علماءِ کتبِ سابقہ

حدیثِ شفاعت : امام احمد وابوداؤد طیالسی مطولاً اور ابن ماجہ مختصراً اور ابو یعلیٰ حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی ، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم حدیث طویل شفاعت کبریٰ میں فرماتے ہیں :

(عربی متن) **(اردو ترجمہ)**

فیاتون عیسی فیقولون اشفع لنا الی ربك فلیقض بیننا فیقول اني لست هناك م اني اتخذت الٰهاً من دون الله، وانه لا یهمني الیوم الانفسي ولکن ان کل متاع في وعاء مختوم علیه أکان سوا یقدر علی ما في جوفه حتی یفض الخاتم ، فیقولون لا فیقول ان محمداً صلی الله تعالٰی علیه وسلم فیاتوني فاقول انا لها فاذا ارادالله ان یقضي بین خلقه نادی مناد این احمد و امته فنحن الاخرون الاولون نحن اٰخر الامم واول من یحاسب، فتفرج لنا

یعنی جب لوگ اور انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام کے حضور سے مایوس ہو کر پھریں گے تو سیدنا عیسیٰ علیہ الصلوٰۃ والسلام کے پاس حاضر ہو کر شفاعت چاہیں گے، مسیح فرمائیں گے میں اس منصب کا نہیں مجھے لوگوں نے اللہ کے خدا بنایا تھا مجھے آج اپنی ہی فکر ہے مگر ہے یہ کہ جو چیز کسی سربمہر برتن میں رکھی ہو کیا بے مہر اٹھائے اسے پاسکتے ہیں ، لوگ کہیں گے نہ، فرمائیں گے تو محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم خاتم النبیین ہیں اور یہاں تشریف فرما ہیں ، لوگ میرے حضور حاضر ہو کر شفاعت چاہیں گے میں فرماؤں گا میں ہوں شفاعت کے لئے، پھر جب اللہ عزوجل اپنی مخلوق میں فیصلہ کرنا چاہے گا ایک منادی پکارے گا کہاں ہیں احمد اور ان کی امت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ، تو

(عربی متن)	(اردو ترجمہ)
الامم عن طريقنا ١ الحديث هذا مختصر ۔	ہمیں پچھلے ہیں اور ہمیں اگلی سب امتوں سے پیچھے آئے اور سب سے پہلے ہمارا حساب ہوگا اور سب امتیں عرصات محشر میں ہمارے لئے راستہ دیں گی۔

انبیاء کا التجائے شفاعت : احمد وبخاری ومسلم و ترمذی حدیث طویل شفاعت میں ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

(عربی متن)	(اردو ترجمہ)
فياتون محمد افيقولون يامحمد اولين و آخرين حضور خاتم النبيين افضل المرسلين	

1 مسند ابو يعلى حديث ٢٣٢٤ عبدالله ابن عباس ۔ مؤسسة علوم القرآن بيروت ، ٣/ ٢

Fatawa Rizvia, Volume Fifteen (15)

"You are the Messenger of Allah and the Last of the Prophets." [1] They will come before the presence of Allah (peace and blessings be upon him) and submit: "O Master! You are the Messenger of Allah Almighty and the Last of all Prophets, please intercede for us."

Prophet Adam (peace be upon him) and the First Call to Prayer (Adhan): Abu Nu'aym in 'Hilyat al-Awliya' and Ibn Asakir, both narrated via Ata from Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), that the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said: "When Adam (peace be upon him) descended to India from Paradise and felt lonely, Gabriel descended and called out the Adhan: 'Allah is the Greatest, Allah is the Greatest; I bear witness that there is no god but Allah, I bear witness that there is no god but Allah; I bear witness that Muhammad is the Messenger of Allah, I bear witness that Muhammad is the Messenger of Allah.' Adam asked, 'Who is Muhammad?' He replied, 'The last of your descendants among the Prophets (peace and blessings be upon him).'" [2]

Expansion of the Chest (Inshirah-e-Sadr): Abu Nu'aym in 'Dala'il' narrated from Yunus bin Maisarah bin Halbas as 'mursal' (with a broken chain), and Darimi and Ibn Asakir via this Yunus from Abi Idris al-Khawlani from Abdur Rahman bin Ghanam Ash'ari (may Allah be pleased with him) as 'mausool' (with a continuous chain). This is the wording of the 'mursal' report: The Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said: "An angel came with a golden tray, split my blessed abdomen, took out the holy heart, washed it, sprinkled something on it, and then said: 'You are Muhammad, the Messenger of Allah, the Follower, the Gatherer [3] (this hadith is abbreviated). Your Eminence is Muhammad, the Messenger of Allah, coming after all prophets, the one who will gather the whole world on the Day of Resurrection (peace and blessings be upon him).'"

In the 'muttasil' (connected) hadith it says: "Gabriel descended and split the chest of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him), then said: 'A strong and firm heart; in it are two ears that hear and two eyes that see. Muhammad is the Messenger of Allah.'"

Footnotes: 1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Tafsir, Surah Bani Isra'il, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/685. 2. Hilyat al-Awliya, biography of Amr bin Qais al-Mula'i, Dar al-Kitab al-Arabi Beirut, 5/107. 3. Al-Khasa'is al-Kubra, cited from Abu Nu'aym from Yunus, chapter regarding his noble heart, Dar al-Kutub al-Hadithah, 1/162.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द पंद्रहवीं (15)

"आप अल्लाह के रसूल और नबियों की मुहर (अंतिम नबी) हैं।" [1] वे सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की बारगाह में आकर अर्ज करेंगे: "हुज़ूर! आप अल्लाह तआला के रसूल और तमाम अंबिया के ख़ातम (अंतिम) हैं, हमारी शफ़ाअत फ़रमाएं।"

हज़रत आदम अलैहिस्सलाम और पहली अज़ान: अबू नुइम 'हिल्यातुल औलिया' में और इब्न असाकिर दोनों अता के रास्ते से हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत करते हैं, रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "जब आदम अलैहिस्सलाम जन्नत से हिंद में उतरे तो घबराए, जिब्रईल अमीन अलैहिस्सलाम ने उतरकर अज़ान दी: 'अल्लाहू अकबर अल्लाहू अकबर, अश्हदु अल्ला इलाहा इल्लल्लाह, अश्हदु अल्ला इलाहा इल्लल्लाह, अश्हदु अन्ना मुहम्मदन रसूलुल्लाह, अश्हदु अन्ना मुहम्मदन रसूलुल्लाह।' आदम ने पूछा, 'मुहम्मद कौन हैं?' कहा, 'आपकी औलाद में सबसे पिछले नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।'" [2]

इनशिराहे सदर (सीने का चाक होना): अबू नुइम 'दलाइल' में यूनुस बिन मैसरा बिन हलबस से 'मुरसलन' और दारमी व इब्न असाकिर इसी यूनुस के रास्ते से अबी इदरीस अल-खौलानी से, वह अब्दुर्रहमान बिन गनम अशअरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से 'मूसूलन' रावी हैं। और यह मुरसल के शब्द हैं, रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "फ़रिश्ता सोने का तश्त लेकर आया और मेरा शिकम मुबारक चीरकर दिल मुक़द्दस निकाला और उसे धोकर कुछ उस पर छिड़क दिया, फिर कहा: 'आप मुहम्मद अल्लाह के रसूल, अल-मुक़फ़्फ़ा, अल-हाशिर हैं [3] (यह हदीस संक्षिप्त है)। हुज़ूर मुहम्मद अल्लाह के रसूल हैं, सब अंबिया के बाद तशरीफ़ लाने वाले, तमाम आलम को हश्र देने वाले सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।'"

मुत्तसिल हदीस में यूँ है: "जिब्रईल ने उतरकर हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का शिकम चाक किया, फिर कहा: 'मज़बूत व मोहकम दिल है, इसमें दो कान हैं सुनने वाले और दो आँखें हैं देखने वाली। मुहम्मद अल्लाह के रसूल हैं।'"

फुटनोट्स: 1. सहीह अल-बुख़ारी, किताबुत्तफ़्सीर, सूरह बनी इसराइल, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/685। 2. हिल्यातुल औलिया, अमर बिन क़ैस अल-मुलाई की जीवनी, दारुल किताब अल-अरबी बेरुत, 5/107। 3. अल-ख़साइसुल कुबरा, अबू नुइम के हवाले से यूनुस से, उनके पवित्र हृदय के बारे में अध्याय, दारुल कुतुब अल-हदीसा, 1/162।

فتاوی رضویہ، جلد پانزدہم (۱۵)

انت رسول اللہ وخاتم الانبیاء 1 | صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے حضور آکر عرض کرینگے حضور اللہ تعالیٰ کے رسول اور تمام انبیاء کے خاتم ہیں ہماری شفاعت فرمائیں۔

حضرت آدم علیہ السلام اور اذان اول: ابونعیم حلیۃ الاولیا اور ابن عساکر دونوں بطریق عطاء حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: نزل آدم بالھند واستوحش فنزل جبریل فنادی بالاذان اللہ اکبر اللہ اکبر، اشھد ان لا الہ الا اللہ، اشھد ان لا الہ الا اللہ، اشھد ان محمد ا رسول اللہ، اشھد ان محمد ا رسول اللہ، قال آدم من محمد، قال اخر ولدك من الانبیاء 2 | جب آدم علیہ الصلوۃ والسلام بہشت سے ہند میں اترے تو گھبرائے، جبریل امین علیہ الصلوۃ والتسلیم نے اتر کر اذان دی، جب نام پاک آیا آدم علیہ الصلوۃ والسلام نے پوچھا: محمد کون ہیں، کہا: آپ کی اولاد میں سب سے پچھلے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

انشراح صدر: ابونعیم دلائل میں یونس بن میسرہ بن حلبس سے مرسلًا اور دارمی وابن عساکر بطریق یونس ھذا عن ابی ادریس الخولانی عبد الرحمن بن غنم اشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے موصولاً راوی وھذا لفظ المرسل رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: فرشتہ سونے کا طشت لے کر آیا اور میرا شکم مبارک چیر کر دل مقدس نکالا اور اسے دھو کر کچھ اس پر چھڑک دیا، پھر کہا: انت محمد رسول اللہ المقفی الحاشر 3 (الحدیث ھذا مختصر) | حضور محمد رسول اللہ ہیں سب انبیاء کے بعد تشریف لانے والے تمام عالم کو حشر دینے والے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

حدیث متصل میں یوں ہے: جبریل نے اتر کر حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا شکم چاک کیا، پھر کہا: قلب وکیع فیہ اذنان سمیعتان و عینان بصیرتان محمد رسول اللہ | مضبوط و محکم دل ہے اس میں دو کان ہیں شنوا اور دو آنکھیں ہیں بینا، محمد اللہ کے رسول ہیں۔

1 صحیح البخاری کتاب التفسیر، سورہ بنی اسرائیل، قدیمی کتب خانہ، کراچی ۲/ ۶۸۵ 2 حلیۃ الاولیاء ترجمہ عمر و بن قیس الملائی، دارالکتاب العربی بیروت، ۵/ ۱۰۷ 3 الخصائص الکبری بحوالہ ابی نعیم عن یونس باب ما جاء فی قلبہ الشریف دارالکتب الحدیثہ، ۱/ ۱۶۲

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

| Al-Muqaffi al-Hashir[1] (Hadith) | The Seal of the Prophets and the one who gathers the creation (on the Day of Resurrection), peace and blessings of Allah be upon him. |

Good News of the Prophet's Birth: Abu Nu'aym narrated through Shahr ibn Hawshab, and Ibn Asakir through Musayyib ibn Rafi and others, from Hadrat Ka'b al-Ahbar, who said: My father was the most learned among the scholars of the Torah; no one had knowledge equal to his regarding what Allah the Almighty revealed to Moses, peace be upon him. He never hid any of his knowledge from me. When he was near death, he called me and said: "O my son! You know that I have not hidden anything from my knowledge from you, except for two pages. In them is the description of a Prophet whose time of advent has drawn near. I did not inform you of these two pages for fear that some false claimant might arise and you would follow him. This niche is in front of you; I have placed those pages in it and sealed it with clay from above. Do not disturb them or look at them yet. When that Prophet appears, if Allah wills good for you, you will naturally become his follower." Saying this, he died. After we finished his burial, my desire to see those two pages exceeded everything else. I opened the niche, took out the pages, and what did I see written in them?

| Muhammad is the Messenger of Allah, the Seal of the Prophets, there is no prophet after him. His birth is in Mecca and his migration is to Tayyiba[2] (Hadith) | Muhammad is the Messenger of Allah, the seal of all prophets, after him there is no prophet, his birth is in Mecca and migration to Medina, may Allah send blessings and peace upon him. |

Inquiry of a Monk: Bayhaqi, Tabarani, Abu Nu'aym, and al-Khara'iti in the book 'Al-Hawatif' narrate from Khalifah ibn 'Abdah: I asked Muhammad ibn 'Adi ibn Rabi'ah in the time of ignorance (Jahiliyyah) before Islam arrived, "Why did your father name you Muhammad?" He said: I asked my father about the reason for this, and he replied: We were four men from the tribe of Bani Tamim who went on a journey; myself, Sufyan ibn Mujashi' ibn Darim, 'Umar ibn Rabi'ah, and Usama ibn Malik. When we arrived in the land of Syria, we alighted at a pond whose banks were lined with trees. A monk...

---

[1] Al-Khasa'is al-Kubra, Chapter on what has been narrated regarding his noble heart, peace and blessings of Allah be upon him, Dar al-Haditha, Shari' al-Jumhuriyya,

Abideen, 1/162 [2] Al-Khasa'is al-Kubra, Chapter on what has been narrated regarding his noble heart, peace and blessings of Allah be upon him, Dar al-Haditha, Shari' al-Jumhuriyya, Abideen, 1/162; Tahdhib Tarikh Dimashq, Chapter on the purification of his heart, etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/379; Al-Khasa'is al-Kubra with reference to Abu Nu'aym, Chapter on his mention in the Torah and the Gospel, Dar al-Haditha, Shari' al-Jumhuriyya, Abideen, 1/36

फ़तावा रज़विया (खंड १५)

| अल-मुक़फ़्फ़ी अल-हाशिर[1] (हदीस) | नबियों के अंतिम और सृजन को हश्र (एकत्र) करने वाले, उन पर अल्लाह की कृपा और शांति हो। |

पैगंबर के जन्म का शुभ समाचार: अबू नुयैम ने शहर इब्न हौशब के माध्यम से और इब्न असाकिर ने मुसैयिब इब्न राफ़े आदि के माध्यम से हज़रत काब अल-अहबार से रिवायत की है, उन्होंने कहा: मेरे पिता तौरात के विद्वानों में सबसे अधिक ज्ञानी थे। अल्लाह सर्वशक्तिमान ने मूसा (अ.स.) पर जो कुछ उतारा था, उसका ज्ञान उनके बराबर किसी को नहीं था। वे अपने ज्ञान से कोई भी चीज़ मुझसे नहीं छुपाते थे। जब वे मरने लगे तो मुझे बुलाकर कहा: "ऐ मेरे बेटे! तुझे मालूम है कि मैंने अपने ज्ञान से कोई चीज़ तुझसे नहीं छुपाई, सिवाय इसके कि दो पन्ने रखे हैं। उनमें एक नबी का वर्णन है जिनके आगमन का समय निकट आ गया है। मैंने इस डर से तुझे उन दो पन्नों की खबर नहीं दी कि शायद कोई झूठा दावेदार खड़ा हो जाए और तू उसका अनुसरण कर ले। यह ताख (आला) तेरे सामने है; मैंने उसमें वे काग़ज़ रखकर ऊपर से मिट्टी लगा दी है। अभी इनसे छेड़छाड़ न करना और न ही इन्हें देखना। जब वह नबी प्रकट हों, अगर अल्लाह तेरा भला चाहेगा तो तू स्वयं ही उनका अनुयायी बन जाएगा।" यह कहकर वे मर गए। उनके दफन से निवृत होने के बाद, उन दोनों पन्नों को देखने का मेरा शौक हर चीज़ से बढ़कर था। मैंने ताख खोला, पन्ने निकाले तो क्या देखता हूँ कि उनमें लिखा है:

| मुहम्मद अल्लाह के रसूल हैं, नबियों के अंतिम, उनके बाद कोई नबी नहीं। उनका जन्म मक्का में और उनका हिजरत तय्यबा[2] (हदीस) में है। | मुहम्मद अल्लाह के रसूल हैं, सभी नबियों के अंतिम, उनके बाद कोई नबी नहीं, उनका जन्म मक्के में और हिजरत मदीने को, अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए। |

एक साधु की पूछताछ: बैहक़ी, तबरानी, अबू नुयैम और ख़राइती ने किताब 'अल-हवातिफ़' में ख़लीफ़ा बिन अब्दह से रिवायत की है: मैंने जाहिलियत के दौर में जब अभी इस्लाम नहीं आया था, मुहम्मद बिन अदी बिन रबीअह से पूछा कि तुम्हारे पिता ने तुम्हारा नाम मुहम्मद क्यों रखा? उन्होंने कहा, मैंने अपने पिता से इसका कारण पूछा, तो उन्होंने जवाब दिया: हम बनी तमीम के चार आदमी सफ़र पर गए थे; मैं, सुफ़ियान बिन मुजाशे बिन दारिम, उमर बिन रबीअह और ओसामा बिन मालिक। जब हम शाम देश पहुँचे, तो एक तालाब के किनारे उतरे जहाँ पेड़ थे। एक साधु ने...

[1] अल-खसाइस अल-कुबरा, पैगंबर (स.अ.व.) के पवित्र हृदय के बारे में अध्याय, दार अल-हदीसा, शारि अल-जुम्हूरिया, आबिदीन, 1/162 [2] अल-खसाइस अल-कुबरा, पैगंबर (स.अ.व.) के पवित्र हृदय के बारे में अध्याय, दार अल-हदीसा, शारि अल-जुम्हूरिया, आबिदीन, 1/162; तहज़ीब तारीख़ दमिश्क़, उनके हृदय की शुद्धि आदि का अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 1/379; अल-खसाइस अल-कुबरा, अबू नुयैम के हवाले से, तौरात और इंजील में उनके उल्लेख का अध्याय, दार अल-हदीसा, शारि अल-जुम्हूरिया, आबिदीन, 1/36

| المقفی الحاشر ۱ (الحدیث) | انبیاء کے خاتم اور خلائق کو حشر دینے والے صلی اللہ تعالی علیہ وسلم، |

بشارت میلاد الرسول: ابونعیم بطریق شہر بن حوشب اور ابن عساکر بطریق مسیب بن رافع وغیرہ حضرت کعب احبار سے راوی، انہوں نے فرمایا، میرے باپ اعلم علمائے توراۃ تھے، اللہ عزوجل نے جو کچھ موسٰی علیہ الصلوٰۃ والسلام پر اتارا اس کا علم ان کے برابر کسی کو نہ تھا، وہ اپنے علم سے کوئی شے مجھ سے نہ چھپاتے، جب مرنے لگے مجھے بلا کر کہا: اے میرے بیٹے! تجھے معلوم ہے کہ میں نے اپنے علم سے کوئی چیز تجھ سے نہ چھپائی مگر ہاں دو ورق رکھے ہیں ان میں ایک نبی کا بیان ہے جس کی بعثت کا زمانہ قریب آپہنچا میں نے اس اندیشے سے تجھے ان دو ورقوں کی خبر نہ دی کہ شاید کوئی جھوٹا مدعی نکل کھڑا ہو، تو اس کی پیروی کرلے یہ طاق تیرے سامنے ہے میں نے اس میں وہ اوراق رکھ کر اوپر سے مٹی لگادی ہے ابھی ان سے تعرض نہ کرنا، نہ انہیں دیکھنا جب وہ نبی جلوہ فرما ہو اگر اللہ تعالی تیرا بھلا چاہے گا تو تو آپ ہی اس کا پیرو ہو جائے گا، یہ کہہ کر وہ مر گئے ہم ان کے دفن سے فارغ ہوئے مجھے ان دونوں ورقوں کے دیکھنے کا شوق ہر چیز سے زیادہ تھا، میں نے طاق کھولا ورق نکالے تو کیا دیکھتا ہوں کہ ان میں لکھا ہے:

| محمد رسول اللہ خاتم النبیین لا نبي بعدہ مولدہ بمکۃ ومھاجرہ بطیبۃ ۲ (الحدیث) | محمد اللہ کے رسول ہیں، سب انبیاء کے خاتم، ان کے بعد کوئی نبی نہیں، ان کی پیدائش مکے میں اور ہجرت مدینے کو صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ |

راہب کا استفسار: بیہقی و طبرانی وابونعیم اور خرائطی کتاب الہواتف میں خلیفہ بن عبدہ سے راوی، میں نے محمد بن عدی بن ربیعہ سے پوچھا جاہلیت میں کہ ابھی اسلام نہ آیا تھا تمہارے باپ نے تمہارا نام محمد کیوں کر رکھا، کہا میں نے اپنے باپ سے اس کا سبب پوچھا، جواب دیا کہ بنی تمیم سے ہم چار آدمی سفر کو گئے تھے، ایک میں اور سفیان بن مجاشع بن دارم اور عمر بن ربیعہ اور اسامہ بن مالک، جب ملک شام میں پہنچے ایک تالاب پر اترے جس کے کنارے پیڑ تھے، ایک راہب نے

---

۱ الخصائص الکبری باب ما جاء فی قلبه الشریف صلی الله تعالیٰ علیہ وسلم دار الحدیثة شارع الجمهوریة بعابدین، ۱/ ۱۶۲ ۲ الخصائص الکبری باب ما جاء فی قلبه الشریف صلی الله تعالیٰ علیہ وسلم دار الحدیثة شارع الجمهوریة بعابدین، ۱/ ۱۶۲، تهذیب تاریخ دمشق، باب تطهیر قلبه من انعل الخ، دار احیاء التراث العربی بیروت، ۱/ ۳۷۹، الخصائص الکبری بحوالہ ابی نعیم باب ذکره في التوراة والانجیل، دار الحدیثہ شارع الجمهوریہ بعابدین، ۱/ ۳۶

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

...peered at us from his monastery and asked, "Who are you?" We replied, "Some people from the progeny of Mudar." He said: "Amma innahu sawfa yub'athu minkum wa fikum nabiyyun fasari'u ilayhi wa khudhu bi-hazzikum minhu tarshudu fa-innahu khatamun nabiyyin." (Listen, very soon a Prophet will be sent among you. Hasten towards him and partake of the fortune from his service and obedience, for he is the Last of the Prophets.)

We asked, "What will be his holy name?" He said, "Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him)." When we returned to our homes, each of us had a son born to us, and we named him Muhammad[1]. End, and Allah knows best where He places His message.

Testimony of Faith before Birth: Zaid bin Amr bin Nufail, who is the noble father of one of the 'Ten Promised Paradise', our master Sa'id bin Zaid (may Allah be pleased with them), was among the monotheists and believers of the era of ignorance (Jahiliyyah). He passed away before the rise of the world-illuminating sun of Islam, yet during that time, he bore witness to the oneness of Allah and the prophethood of the Seal of the Prophets (peace and blessings of Allah be upon him). Ibn Sa'd and Abu Nu'aym narrate from Hazrat Amir bin Rabi'ah (may Allah be pleased with him): "I used to go with Zaid (may Allah be pleased with him) from the noble Makkah towards Mount Hira. He had opposed the Quraysh and separated himself from their false deities. Because of this, some conflict and resentment had occurred between him and the Quraysh today. Seeing me, he said, 'O Amir! I have become an opponent of my people and a follower of the religion of Abraham; I worship only Him whom Abraham (peace be upon him) worshipped. I am waiting for a Prophet who will be from the descendants of Ishmael and the progeny of Abdul-Muttalib. His holy name is Ahmad. I believe I will live to see his time. I believe in him even now, confirm him, and bear witness to his prophethood. If you live long enough to reach him, convey my greetings to him. O Amir! I describe his attributes and qualities to you so that you may recognize him well: he is of medium height, the hair on his head is moderate in abundance or scantiness, his eyes will always have red streaks, the Seal of Prophethood is between his shoulders, his name is Ahmad, and this city is his birthplace. His prophethood will become manifest here. His people will not let him stay in Makkah because they will find his religion distasteful. He will migrate and go to Madinah, and from there his religion will become manifest and dominant. Look, do not be deprived of his obedience by falling into any deception or fraud.'"

"Fa-inni balaghtu al-bilada kullaha atlubu dina Ibrahim." (For I have traveled to all lands seeking the religion of Abraham.)

[1] Al-Khasa'is al-Kubra, referencing al-Bayhaqi, al-Tabarani, and al-Khara'iti, Chapter of News from the Rabbis, etc., Dar al-Kutub al-Hadithah, Shari' al-Jumhuriyyah, Abideen, 1/57-58.

फ़तावा रज़विया (खण्ड 15)

...अपने मठ से हमें झाँका और पूछा, "तुम कौन हो?" हमने कहा, "मुज़र की संतानों में से कुछ लोग हैं।" उसने कहा: "अम्मा इन्नहु सौफ़ा युबअशु मिन्कुम व फ़ीकुम नबिय्युन फ़सारि'ऊ इलैहि व ख़ुज़ू बि-हज़्ज़िकुम मिन्हु तर्शुदू फ़-इन्नहु ख़ातमुन नबिय्यीन।" (सुनो, बहुत जल्द तुममें से एक नबी भेजा जाने वाला है। तुम उसकी ओर दौड़ना और उसकी सेवा व आज्ञापालन से लाभान्वित होना, क्योंकि वह सब नबियों में आख़िरी हैं।)

हमने पूछा, "उनका पवित्र नाम क्या होगा?" उसने कहा, "मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम)।" जब हम अपने घरों को लौटे, तो हममें से प्रत्येक के यहाँ एक बेटा पैदा हुआ, और हमने उसका नाम मुहम्मद रखा[1]। इति, और अल्लाह ही बेहतर जानता है कि वह अपनी रिसालत (पैग़म्बरी) कहाँ रखता है।

जन्म से पहले ईमान की गवाही: ज़ैद बिन अम्र बिन नुफ़ैल, जो 'अशरा मुबश्शरा' (स्वर्ग की शुभ सूचना पाने वाले दस सहाबा) में से एक हज़रत सईद बिन ज़ैद के पिता हैं (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो), जाहिलियत (अज्ञानता) के युग के एकेश्वरवादियों और मोमिनों में से थे। इस्लाम के विश्व-प्रकाशक सूर्य के उदय होने से पहले ही उनका निधन हो गया, लेकिन उसी समय में वे अल्लाह की तौहीद (एकेश्वरवाद) और ख़त्म-ए-नुबुव्वत हज़रत मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की गवाही देते थे। इब्न साद और अबू नुऐम हज़रत आमिर बिन रबीआ (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णन करते हैं: "मैं ज़ैद (रज़ियल्लाहु अन्हु) के साथ मक्का मुअज़्ज़मा से कोह-ए-हिरा की ओर जाता था। उन्होंने क़ुरैश का विरोध किया था और उनके झूठे देवताओं से अलग हो गए थे। इसी कारण आज उनके और क़ुरैश के बीच कुछ लड़ाई और रंजिश हो गई थी। मुझे देखकर वे बोले, 'ऐ आमिर! मैं अपनी क़ौम का विरोधी और मिल्लत-ए-इब्राहीम का अनुयायी हो गया हूँ। मैं उसी को पूज्य मानता हूँ जिसकी इब्राहीम (अलैहिस्सलाम) पूजा करते थे। मैं एक नबी का इंतज़ार कर रहा हूँ जो बनी इस्माईल और अब्दुल मुत्तलिब की औलाद से होंगे। उनका पवित्र नाम अहमद है। मेरा मानना है कि मैं उनका ज़माना पाऊँगा। मैं अभी उन पर ईमान लाता हूँ, उनकी पुष्टि करता हूँ और उनकी नुबुव्वत की गवाही देता हूँ। अगर तुम्हें इतनी उम्र मिले कि तुम उन्हें पा लो, तो मेरा सलाम उन्हें पहुँचाना। ऐ आमिर! मैं तुम्हें उनके गुण और विशेषताएं बता देता हूँ ताकि तुम उन्हें अच्छी तरह पहचान लो: वे मध्यम कद के हैं, उनके सिर के बाल न बहुत घने हैं न बहुत कम, उनकी आँखों में हमेशा लाल डोरे रहेंगे, उनके कंधों के बीच नुबुव्वत की मुहर (मोहर-ए-नुबुव्वत) है, उनका नाम अहमद है, और यह शहर उनका

जन्मस्थान है। यहीं उनकी रिसालत प्रकट होगी। उनकी क़ौम उन्हें मक्के में नहीं रहने देगी क्योंकि उनका दीन उन्हें नागवार होगा। वे हिजरत करके मदीने जाएँगे, और वहाँ से उनका दीन प्रकट और प्रभावी होगा। देखो, तुम किसी धोखे या फरेब में आकर उनकी आज्ञाकारिता से वंचित न रहना।'"

"फ़-इन्नी बलगतुल बिलादा कुल्लहा अतलुबु दीना इब्राहीम।" (कि मैं इब्राहीमी दीन की तलाश में नगर-नगर भटका।)

[1] अल-ख़साइस अल-कुबरा, अल-बैहक़ी, अत-तबरानी और अल-ख़रैती के हवाले से, बाब अख़बार अल-अहबार आदि, दार अल-कुतुब अल-हदीसा, शारि' अल-जुम्हूरिया, अबीदीन, 1/57-58.

पृष्ठ 643/742

اپنے دیر سے ہمیں جھانکا اور کہا تم کون ہو؟ ہم نے کہا اولادِ مضر سے کچھ لوگ ہیں۔ کہا: امّا انہ سوف یبعث منکم و فیکم نبی فسارعوا الیہ و خذوا بحظکم منہ ترشدوا فانہ خاتم النبیین۔ سنتے ہو عنقریب بہت جلد تم میں سے ایک نبی مبعوث ہونے والا ہے تم اس کی طرف دوڑنا اور اس کی خدمت و اطاعت سے بہرہ یاب ہونا کہ وہ سب میں پچھلا نبی ہے۔

ہم نے کہا اس کا نام پاک کیا ہوگا؟ کہا محمد صلی اللہ تعالی علیہ وسلم۔ جب ہم اپنے گھروں کو واپس آئے سب کے ایک ایک لڑکا ہوا اس کا نام محمد رکھا 1، انتہی، واللہ اعلم حیث یجعل رسالتہ۔

قبل از ولادت شہادتِ ایمان: زید بن عمرو بن نفیل کہ احد العشرۃ المبشرۃ سیدنا سعید بن زید کے والد ماجد ہیں رضی اللہ تعالیٰ عنہم وعنہ موحدان و مومنانِ عہدِ جاہلیت سے تھے طلوعِ آفتابِ عالمتابِ اسلام سے پہلے انتقال کیا مگر اسی زمانے میں توحیدِ الٰہی و رسالت حضرت ختم پناہی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی شہادت دیتے، ابنِ سعد و ابونعیم حضرت عامر بن ربیعہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، میں زید رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ملامکہ معظمہ سے کوہِ حرا کو جاتے تھے، انہوں نے قریش کی مخالفت اور ان کے معبودانِ باطل سے جدائی کی تھی، اس پر آج ان سے اور قریش سے کچھ لڑائی رنجش ہو چکی تھی، مجھے دیکھ کر بولے اے عامر! میں اپنی قوم کا مخالف اور ملتِ ابراہیم کا پیرو ہوا اسی کو معبود مانتا ہوں جسے ابراہیم علیہ الصلوۃ والسلام پوجتے تھے، میں ایک نبی کا منتظر ہوں جو بنی اسماعیل اور اولادِ عبدالمطلب سے ہوں گے ان کا نام پاک احمد ہے میرے خیال میں میں ان کا زمانہ پاؤں گا میں ابھی ان پر ایمان لاتا اور ان کی تصدیق کرتا ان کی نبوت کی گواہی دیتا ہوں، تمہیں اگر اتنی عمر ملے کہ انہیں پاؤ تو میرا سلام انہیں پہنچانا، اے عامر! میں تم سے ان کی نعت و صفت بیان کئے دیتا ہوں کہ تم خوب پہچان لو، درمیانہ قد ہیں، سر

کے بال کثرت و قلت میں معتدل، ان کی آنکھوں میں ہمیشہ سرخ ڈورے رہیں گے، ان کی شانوں کے بیچ میں مہر نبوت ہے، ان کا نام احمد، اور یہ شہر ان کا مولد ہے، یہیں ان کی رسالت ظاہر ہوگی، ان کی قوم انہیں مکے میں نہ رہنے دے گی کہ ان کا دین اسے ناگوار ہوگا، وہ ہجرت فرما کر مدینے جائیں گے، وہاں سے ان کا دین ظاہر و غالب ہوگا، دیکھو تم کسی دھوکے فریب میں آکر ان کی اطاعت سے محروم نہ رہنا۔

فانی بلغت البلاد کلها اطلب دین ابراهیم، کہ میں دینِ ابراہیمی کی تلاش میں شہروں شہروں پھرا

1 الخصائص الکبریٰ بحوالہ البیہقی والطبرانی والخرائطی باب اخبار الاحبار الخ دار الکتب الحدیثہ شارع الجمہوریہ بعابدین ۱/ ۵۷-۵۸

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

وكل من اسأل من اليهود والنصارى والمجوس يقول	**Every Jew, Christian, and Magian I asked said:**
هذا الدين وراء ک، وينعتونه مثل ما نعته لک، و	'This religion comes after yours,' and they described him just as I have described him to you, and
يقولون لم يبق نبی غيره۔	they all said that no prophet remains after him.

Amir (may Allah be pleased with him) says: "When the prophethood of the Seal of Prophets (peace and blessings be upon him and them) became manifest, I mentioned these words of Zaid (may Allah be pleased with him) to the Prophet. The Prophet prayed for mercy for him and said: 'I have seen him in Paradise trailing his robe.'[1] I saw him walking grandly in Paradise."

Reasons for the Denial of the Finality of Prophethood: By Allah! In that era, the Jews, Christians, and Magians unanimously testified to the finality of prophethood upon the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). But today's deceitful, unbridled claimants of Islam are raising these issues. The reason is that back then, these groups did not harbor malice and envy against the Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), nor was their aim to make the rejected words of some outcast leader acceptable. Neither did they have to uphold the word of a close brother, nor did they need to fabricate their own forefathers' prophethood after the manifestation of the Light of Finality. Why would they lie? They clearly stated whatever had reached them from the knowledge of prophets, the reports of rabbis, monks, and scholars. After the advent of Islam, the boil of envy and enmity erupted in the hearts of these cursed ones, and a catastrophe befell these claimants of Islam such that the leader of some wicked person—Allah forbid—even wrote that a lie from God is possible regarding the noble verse 'Khatam-un-Nabiyyin' (Seal of the Prophets). Now, until they forcefully try to manufacture some 'Khatam-ul-Anbiya', even if it be in the lowest depths of the earth, then what service was rendered to the 'Guru ji' leader? What became of the fortune of the promising sons? Some brother of Qasim-e-Kufr-o-Dalalat (distributor of disbelief and misguidance), who is an opponent of truth and guidance, fell into the hands of these new apostates. He even wrote a fatwa against 'Khatam-un-Nabiyyin'. Now, if they don't take a contract for 'new' prophethoods and don't call the consecutive meanings of the finality of prophethood meaningless, then what support is there for the 'only brother'? What worth is the excellence of an inventive nature? Some lowly man became obsessed

that if he becomes a Sayyid, what's the point? If one has to go, let them go as the grandson of a Prophet; the relationship of 'five' (Panjetan) is no small matter. If the 'Pir ji' (spiritual guide) doesn't become a grandson, then there are no miracles. 'And those who do wrong will soon know to what [kind of] return they will be returned.'[2] And now the oppressors will know which way the wind blows. There is no power or strength except with Allah, the Most High, the Almighty.

---

[1] Al-Khasa'is al-Kubra with reference to Ibn Sa'd and Abu Nu'aym from 'Amir bin Rabi'ah, Chapter: Akhbar al-Ahbar etc., Dar al-Kutub al-Hadithah, Share' al-Jumhuriyyah, Abideen 1/61-62. [2] Al-Quran al-Karim 26/227

وكل من اسأل من اليهود والنصارى والمجوس يقول	**मैंने जिस भी यहूदी, ईसाई और पारसी से पूछा, उसने कहा**
هذا الدين وراء ک، وينعتونه مثل ما نعته لک، و	'यह धर्म तुम्हारे बाद आता है,' और उन्होंने उसका वैसा ही गुण वर्णन किया जैसा मैंने तुमसे किया था, और
يقولون لم يبق نبی غيره۔	सब कहते थे कि उनके अलावा कोई नबी शेष नहीं रहा।

आमिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) कहते हैं: "जब नबियों के मुहर (खातिमुल अंबिया), उन पर सलात व सलाम हो, की नबुवत ज़ाहिर हुई, तो मैंने ज़ैद (रज़ियल्लाहु अन्हु) की ये बातें हुज़ूर से अर्ज़ कीं। हुज़ूर ने उनके लिए रहमत की दुआ की और फ़रमाया: 'मैंने उसे जन्नत में दामन घसीटते हुए देखा।'[1] मैंने उसे जन्नत में शान से चलते देखा।"

ख़त्मे-नबुवत (नबुवत के समापन) के इनकार के कारण: अल्लाह! अल्लाह! उस ज़माने के यहूदियों, ईसाइयों और पारसियों ने तो सर्वसम्मति से हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर नबुवत समाप्त होने की गवाही दी। और आज-कल के ये झूठे, बेलगाम इस्लाम के दावेदार ये शोशे निकाल रहे हैं। मगर बात यह है कि उस समय तक इन समुदायों को न तो हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से द्वेष और ईर्ष्या थी, न ही अपने किसी ठुकराए हुए नेता की बात को मनवाना उनका लक्ष्य था। न ही उन्हें अपने किसी सगे भाई की बात रखनी थी और न ही खातिमियत (नबुवत के समापन) के नूर के ज़ाहिर होने के बाद अपने बाप-दादा की नबुवत गढ़नी थी। वे भला झूठ क्यों बोलते? जो कुछ उन्हें नबियों के ज्ञान, रब्बियों, पादरियों और विद्वानों की खबरों से पहुँचा था, उसे उन्होंने साफ़-साफ़ कह दिया। इस्लाम के आगमन के बाद इन धिक्कारे हुए लोगों के दिलों में ईर्ष्या और शत्रुता का फोड़ा फूटा और इस्लाम के इन दावेदारों पर कहर टूटा कि किसी दुष्ट के नेता ने - अल्लाह की पनाह - आयत 'खातमुन्नबिय्यीन' में खुदा का झूठ मुमकिन लिख दिया। अब ये जब तक अपनी सीना-ज़ोरी से कुछ 'खातिमुल अंबिया' गढ़कर न दिखाएँ, चाहे वो ज़मीन के सबसे निचले स्तर पर ही क्यों न हो, तो फिर 'गुरु जी' नेता की क्या सेवा हुई? होनहार सपूतों का क्या सौभाग्य हुआ? कासिम-ए-कुफ़्र-ओ-ज़लालत (कुफ़्र और गुमराह बाँटने वाला), जो हक़ और हिदायत का विरोधी है, उसका कोई भाई इन नए मुर्तदों (स्वधर्मत्यागियों) के हाथों बिक गया। साथ ही 'खातमुन्नबिय्यीन' का फतवा लिख गया। अब अगर ये 'ताज़ा' नबुवतों का ठेका न लें और ख़त्मे-नबुवत के मुतवातिर

(लगातार) अर्थों को निरर्थक न कहें, तो 'इकलौते भाई' का समर्थन ही क्या हुआ? आविष्कारशील स्वभाव की श्रेष्ठता ही क्या हुई? किसी ओछे आदमी के मन में यह धुन समा गई कि सैयद बने तो क्या बने, अगर जाना है तो नबी का नवासा बनकर ही जाएँ 'पाँचने' (पंजतन) का रिश्ता कोई छोटी बात नहीं। यदि 'पीर जी' पोते न बन बैठे तो फिर कोई करामात नहीं। "और ज़ुल्म करने वालों को जल्द ही पता चल जाएगा कि वे किस ओर पलटे जा रहे हैं।"[2] और अब ज़ालिम जान जाएँगे कि पासा किस तरफ पलटेगा। न कोई ताकत है न कुव्वत मगर अल्लाह की मदद से, जो बहुत बुलंद और महान है।

---

[1] अल-ख़साइसुल कुबरा, इब्ने साद और अबू नुऐम के हवाले से आमिर बिन रबीअ से, बाब अख़बारुल अहबार आदि, दारुल कुतुब अल-हदीसा, शार-ए-जम्हूरिया, आबिदीन १/६१-६२। [2] अल-कुरान अल-करीम २६/२२७

وکل من اسأل من الیھود والنصاری والمجوس یقول	**یہود و نصاریٰ مجوس جس سے پوچھا سب نے یہی جواب دیا کہ**
ھذا الدین وراء ک، وینعتونہ مثل ما نعتہ لک، و یقولون لم یبق نبی غیرہ۔	یہ دین تمہارے پیچھے آتا ہے اور اس نبی کی وہی صفت بیان کی جو میں تم سے کہہ چکا اور سب کہتے تھے کہ ان کے سوا کوئی نبی باقی نہ رہا۔

عامر رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں جب حضور خاتم الانبیاء علیہ وعلیہم الصلوٰۃ والسلام کی نبوت ظاہر ہوئی میں نے زید رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی یہ باتیں حضور سے عرض کیں، حضور نے ان کے حق میں دعائے رحمت فرمائی اور ارشاد کیا "قد رأیتہ في الجنۃ یسحب ذیلہ"۱ میں نے اسے جنت میں دامن کشاں دیکھا۔

انکار ختم نبوت کی وجوہات: اللہ اللہ اس زمانے کے یہود و نصاریٰ و مجوس نے تو بالاتفاق حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر نبوت ختم ہو جانے کی شہادتیں دیں اور آج کل کے کذاب بد لگام مدعیان اسلام یہ شاخسانے نکالیں مگر یہ ہے کہ اس وقت تک ان فرقوں کو نہ حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے بغض و حسد تھا، نہ اپنے کسی پیشوائے مردود کا سخن مطرود بنانا مراد و مقصد، نہ اپنے کسی سگے بھائی کی بات رکھنی نہ بعد ظہور نور خاتمیت اپنے باپ دادا کی نبوت گھڑنی، وہ کیوں جھوٹ بولتے جو کچھ علوم انبیاء و اخبار احبار و رہبان و علماء سے پہنچا تھا صاف کہتے تھے، بعد ظہور اسلام ان ملاعنہ کے دل میں حسد و عناد کا پھوڑا پھوٹا اور ان مدعیان

اسلام پر قہر ٹوٹا کہ کسی خبیث کا پیشوا خبیث معاذ اللہ آیہ کریمہ وخاتم النبیین میں خدا کا جھوٹ ممکن لکھ گیا، اب یہ جب تک اپنی سینہ زوری سے کچھ خاتم الانبیاء گھڑ کر نہ دکھائیں اگر چہ زمین کے اسفل السافلین طبقے میں تو گرو جی پیشوا کی خدمت ہی کیا ہوئی، ہو نہار سپوتوں کی سعادت ہی کیا ہوئی، کسی قاسم کفر و ضلالت قسیم و مباین حق و ہدایت کا کوئی بھائی لگتا ان نئے مرتدوں کے ہاتھ بک گیا۔ ساتھ خاتم النبیین کا فتویٰ لکھ گیا، اب یہ اگر تازی نبوتوں کا ٹھیکہ نہ لیں ختم نبوت کے معنی متواتر کو مہمل نہ کہیں تو اکلوتے بھیا کی حمایت ہی کیا ہوئی، اختراعی طبیعت کی جودت ہی کیا ہوئی، کسی مردک کو یہ دھن سمائی کہ سید بنے تو کیا بنے، کوئی گئے تو نبی کا نواسا ہی گئے، پانچنے کا رشتہ کوئی بات نہیں، پیر جی پوتے نہ بن بیٹھے تو کچھ کرامات نہیں "وَسَيَعْلَمُ الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا اَيَّ مُنْقَلَبٍ يَّنْقَلِبُوْنَ"۲ اور اب جان جائیں گے ظالم کہ کس کروٹ پلٹا کھائیں گے۔ ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم۔

---

۱ الخصائص الکبری بحوالہ ابن سعد و ابی نعیم عن عامر بن ربیعہ، باب اخبار الاحبار الخ، دارالکتب الحدیثة شارع الجمهورية عابدين ۱/ ۶۲-۶۱ ۲ القرآن الکریم ۲۶/ ۲۲۷

Fatawa Ridawiyya (Volume 15)

Confirmation of the Birth by Muqawqis, the King of Egypt: Imam Waqidi and Abu Nu'aym narrate a long hadith from Hazrat Mughira bin Shu'ba (may Allah be pleased with him) regarding his meeting with Muqawqis, the King of Egypt. When we heard the praise and confirmation of the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) from this Christian king, we left his presence having heard words that made us humble and submissive toward Muhammad (may Allah's peace and blessings be upon him). We said, 'The kings of the non-Arabs confirm him and fear him, even though they have no kinship or connection with him. Whereas we are his relatives and neighbors; he came to our homes to invite us to the religion, yet we have not yet become his followers.' Then I stayed in Alexandria and did not leave any church or any Coptic or Roman priest without asking about the description of Muhammad (may Allah's peace and blessings be upon him) that they find in their books. Among them was a Coptic priest who was the greatest scholar (mujtahid); I asked him: 'Is there any prophet remaining?' He replied:

Arabic	English Translation
نعم وهو آخر الانبياء ليس بينه وبين عيسٰى نبى قد امر عيسٰى باتباعه وهو النبى الامي العربى اسمه احمد۔	Yes, one prophet remains. He is the last of all prophets. There is no prophet between him and Jesus. Jesus (peace be upon him) was commanded to follow him. He is the Unlettered Arab Prophet, and his blessed name is Ahmad (may Allah's peace and blessings be upon him).

Then he mentioned his noble features and other exquisite virtues. Mughira said, 'Tell me more.' He mentioned more, including:

Arabic	English Translation
يخص بما لم يخص به الانبياء قبله كان النبى يبعث الٰى قومه و بعث الٰى الناس كافه۔	He will be bestowed with characteristics that no other prophet received. Every prophet used to be sent to their own nation, but he has been sent to all of humanity.

Mughira says, 'I remembered all these things well, and after returning from there, I embraced Islam.'[1]

The Rising of a Special Star at the Birth of the Prophet: Abu Nu'aym narrates from Hazrat Hassan bin Thabit Ansari (may Allah be pleased with him): 'I was seven years old. One day in the latter part of the night, a loud shout came, the likes of which I had

never heard reaching so quickly. What do I see but a Jew on a high mound in Medina, holding a flame of fire and screaming. People gathered at his voice. He said:

Arabic	English Translation
هذا كوكب احمد قد طلع هذا الكوكب	This star of Ahmad has risen, this star [is of someone]...

[1] Dalail al-Nubuwwah by Abu Nu'aym, Chapter 5, Alam al-Kutub Beirut, pp. 220, 221

फ़तावा रज़विया (खंड १५)

मिस्र के राजा मुक़ौक़िस द्वारा विलादत (जन्म) की पुष्टि: इमाम वाक़िदी और अबू नुऐम हज़रत मुग़ीरा बिन शुअबा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से मिस्र के बादशाह मुक़ौक़िस के साथ लंबी मुलाक़ात की हदीस रिवायत करते हैं। जब हमने इस ईसाई बादशाह से हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की प्रशंसा और पुष्टि सुनी, तो हम उसके पास से वह बातें सुनकर उठे जिन्होंने हमें मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के प्रति विनम्र और आज्ञाकारी बना दिया। हमने कहा, 'अजम (गैर-अरब) के सुल्तान उनकी पुष्टि करते हैं और उनसे डरते हैं, हालांकि उनका उनसे कोई रिश्ता या संबंध नहीं है। जबकि हम तो उनके रिश्तेदार और उनके पड़ोसी हैं; वे हमारे घर हमें दीन (धर्म) की ओर बुलाने आए और हम अभी तक उनके अनुयायी नहीं बने।' फिर मैं अलेक्जेंड्रिया में ठहरा और मैंने कोई गिरजा या कोई क़िब्ती या रोमी पादरी नहीं छोड़ा जिससे जाकर मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की वह विशेषता न पूछी हो जो वे अपनी किताब में पाते हैं। उनमें से एक क़िब्ती पादरी सबसे बड़ा मुज्तहिद (विद्वान) था, उससे पूछा: 'क्या नबियों में से कोई बाकी रहा है?' उसने कहा:

अरबी	हिन्दी अनुवाद
نعم وهو آخر الانبياء ليس بينه وبين عيسٰى نبى قد امر عيسٰى باتباعه وهو النبى الامي العربى اسمه احمد۔	हाँ, एक नबी बाकी हैं, वे सब नबियों में सबसे आखिरी हैं। उनके और ईसा के बीच में कोई नबी नहीं है। ईसा (अलैहिस्सलाम) को उनके अनुसरण का हुक्म हुआ है। वे उम्मी अरबी नबी हैं, उनका पाक नाम अहमद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) है।

फिर उसने हुलिया शरीफ़ और अन्य सूक्ष्म फ़ज़ाइल (गुण) ज़िक्र किए। मुग़ीरा ने कहा: 'और बयान कर।' उसने और बताए, उनमें से कहा:

अरबी	हिन्दी अनुवाद
يخص بما لم يخص به الانبياء قبله كان النبى يبعث الٰى قومه و بعث الٰى الناس كافه۔	उन्हें वे विशेषताएं प्रदान की जाएंगी जो किसी नबी को नहीं मिलीं। हर नबी अपनी कौम की तरफ भेजा जाता था, वे सभी लोगों की तरफ भेजे गए हैं।

मुग़ीरा फ़रमाते हैं, 'मैंने ये सब बातें अच्छी तरह याद रखीं और वहां से वापस आकर इस्लाम लाया।'[1]

मिलाद-उन-नबी पर विशेष तारे का उदय: अबू नुऐम हज़रत हस्सान बिन साबित अंसारी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत करते हैं: 'मैं सात बरस का था। एक दिन पिछली रात को वह तेज़ आवाज़ आई कि वैसी जल्दी पहुँचने वाली आवाज़ मैंने कभी न सुनी थी। क्या देखता हूँ कि मदीने के एक ऊँचे टीले पर एक यहूदी हाथ में आग का शोला लिए चिल्ला रहा है। लोग उसकी आवाज़ पर जमा हुए, वह बोला:'

अरबी	**हिन्दी अनुवाद**
هذا كوكب احمد قد طلع هذا الكوكب।	यह अहमद के सितारे ने तुलू (उदय) किया, यह सितारा [किसी]...

---

[1] दलाईल उन-नुबुव्वा, अबू नुऐम, अध्याय ५, आलम अल-कुतुब बेरुत, पृष्ठ २२०, २२१

पृष्ठ ६४५/७४२

مقوقس شاہِ مصر کی تصدیقِ ولادت: امام واقدی و ابونعیم حضرت مغیرہ بن شعبہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے حدیثِ طویلِ ملاقات مقوقس بادشاہ مصر میں راوی، جب ہم نے اس نصرانی بادشاہ سے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی مدح و تصدیق سنی اس کے پاس سے وہ کلام سن کر اٹھے جس نے ہمیں محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لئے ذلیل و خاضع کر دیا ہم نے کہا سلاطینِ عجم ان کی تصدیق کرتے اور ان سے ڈرتے ہیں حالانکہ ان سے کچھ رشتہ علاقہ نہیں اور ہم تو ان کے رشتہ دار ان کے ہمسائے ہیں وہ ہمارے گھر ہمیں دین کی طرف بلانے آئے اور ہم ابھی ان کے پیرو نہ ہوئے، پھر میں اسکندریہ میں ٹھہرا کوئی گرجاکوئی پادری قبطی خواہ رومی نہ چھوڑا جہاں جا کر محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی صفت جو وہ اپنی کتاب میں پاتے ہیں نہ پوچھی ہو، ان میں ایک پادری قبطی سب سے بڑا مجتہد تھا اس سے پوچھا: ھل بقی احد من الانبیاء؟ آیا پیغمبروں میں سے کوئی باقی رہا ہے؟ وہ بولا:

عربی	اردو ترجمہ
نعم وھو آخر الانبیاء لیس بینہ وبین عیسٰی نبی قد امر عیسٰی باتباعہ وھو النبی الامي العربی اسمہ احمد۔	ہاں ایک نبی باقی ہیں وہ سب انبیاء سے پچھلے ہیں ان کے اور عیسیٰ کے بیچ میں کوئی نبی نہیں، عیسیٰ علیہ الصلوٰۃ والسلام کو ان کی پیروی کا حکم ہوا ہے وہ نبی امی عربی ہیں ان کا نام پاک احمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

پھر اس نے حلیہ شریفہ و دیگر فضائلِ لطیفہ ذکر کئے، مغیرہ نے فرمایا: اور بیان کر۔ اس نے اور بتائے، از انجملہ کہا:

عربی	اردو ترجمہ
یخص بما لم یخص به الانبیاء قبله کان النبی یبعث الٰی قومه و بعث الٰی الناس کافه۔	انہیں وہ خصائص عطا ہوں گے جو کسی نبی کو نہ ملے ہر نبی اپنی قوم کی طرف بھیجا جاتا وہ تمام لوگوں کی طرف مبعوث ہوئے۔

مغیرہ فرماتے ہیں میں نے یہ سب باتیں خوب یاد رکھیں اور وہاں سے واپس آکر اسلام لایا ۱

میلاد النبی پر خاص تارے کا طلوع: ابونعیم حضرت حسان بن ثابت انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، میں سات برس کا تھا ایک دن پچھلی رات کو وہ سخت آواز آئی کہ ایسی جلد پہنچتی آواز میں نے کبھی نہ سنی تھی کیا دیکھتا ہوں کہ مدینے کے ایک بلند ٹیلے پر ایک یہودی ہاتھ میں آگ کا شعلہ لئے چیخ رہا ہے لوگ اس کی آواز پر جمع ہوئے وہ بولا :

عربی	اردو ترجمہ
هذا کوکب احمد قد طلع	هذا الکوکب یہ احمد کے ستارے نے طلوع کیا، یہ ستارہ کسی

---

۱ دلائل النبوۃ لابی نعیم الفصل الخامس عالم الکتب بیروت ص ۲۲۰، ۲۱

Volume 15, Fatawa-e-Razvia

“It [the star] only rises upon the birth of a Prophet, and no prophets remain now except Ahmad[1] (may Allah bless him and grant him peace).” — It only rises at the birth of a Prophet, and now among the Prophets, none remain except Ahmad (may Allah bless him and grant him peace).

Mention of the Birth Among Jewish Scholars: Imam Waqidi and Abu Nu'aym narrate from Hazrat Huwaysah bin Mas'ood (may Allah be pleased with him): “He said: We were, and the Jews among us used to mention a prophet who would be sent in Makkah, whose name is Ahmad, and no prophet remains besides him, and he is in our books.[2]” — Meaning, in my childhood, the Jews among us used to mention a prophet who would be sent in Makkah; his holy name is Ahmad. Now there is no prophet left besides him; they are written in our books.

Praise of the Prophet from the Tongues of the Rabbis: Abu Nu'aym narrates from Sa'd bin Thabit: “He said: The Jewish rabbis of Banu Qurayza and Banu Nadir used to mention the description of the Prophet (may Allah bless him and grant him peace). So when the red star rose, they informed that he is a prophet and that there is no prophet after him, his name is Ahmad, and his place of migration is Yathrib. But when the Prophet (may Allah bless him and grant him peace) arrived in Medina and settled there, they denied, envied, and rebelled.[3]” — The scholars of the Jewish Banu Qurayza and Banu Nadir were describing the characteristics of the Master of the World (may Allah bless him and grant him peace). When the red star shone, they gave news that he is the Prophet and after him there is no prophet; his holy name is Ahmad, his place of migration is Medina (may Allah bless him and grant him peace). When the Holy Prophet (may Allah bless him and grant him peace) arrived and graced Medina Tayyiba with his presence, the Jews became deniers out of envy and rebellion.

“But when there came to them that which they recognized, they disbelieved in it; so the curse of Allah...” — So when there came to them that which they recognized...

---

[1] Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nu'aym, Chapter Five, Alam al-Kutub Beirut, p. 171; Al-Khasais al-Kubra citing Abu Nu'aym, Chapter Akhbar al-Ahbar etc., Dar al-Kutub al-Hadithah, Al-Jumhuriyyah Street, Abdeen, 1/64 [2] Al-Khasais al-Kubra citing Abu Nu'aym, Chapter Akhbar al-Ahbar etc., Dar al-Kutub al-Hadithah, Al-Jumhuriyyah Street, Abdeen, 1/64; Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nu'aym, Chapter Five, Alam al-

Kutub Beirut, p. 171 [3] Al-Khasais al-Kubra citing Abu Nu'aym, Chapter Akhbar al-Ahbar etc., Dar al-Kutub al-Hadithah, Al-Jumhuriyyah Street, Abdeen, 1/67

जिल्द पंद्रह (15), फतावा-ए-रज़विया

"ला यत्लुअ इल्ला बिन-नबुव्वह वलम यबक़ा मिनल अम्बिया इल्ला अहमद[1]" — नबी ही की पैदाइश पर तुलू करता है और अब अम्बिया में सिवाय अहमद के कोई बाक़ी नहीं सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।

यहूदी उलमा के यहाँ ज़िक्र-ए-विलादत: इमाम वाक़िदी व अबू नुऐम हज़रत हुवैसा बिन मसूद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रावी: "क़ाला कुन्ना व यहूद फ़ीना कानू यज़कुरुना नबिय्यन युबअस बि-मक्का इस्मुहू अहमद वलम यबक़ा मिनल अम्बिया ग़ैरूहु वहुवा फ़ी कुतुबिना[2]" — यानी मेरे बचपन में यहूद हम में एक नबी का ज़िक्र करते जो मक्के में मबऊस होंगे उनका नाम पाक अहमद है अब उनके सिवा कोई नबी बाक़ी नहीं वह हमारी किताबों में लिखे हुए हैं।

अहबार की ज़बान पर नात-ए-नबी: अबू नुऐम सअद बिन साबित से रावी: "क़ाला काना अहबार यहूद बनी क़ुरैज़ा वल-नज़ीर यज़कुरुना सिफ़तन नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम, फ़लम्मा तलाअल कवकब अल-अहमर अखबरू अन्नहु नबी व अन्नहु ला नबिया बा'दहू इस्मुहू अहमद व मुहाजरतुहू इला यसरिब फ़लम्मा क़ादमन नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अल-मदीना व नज़लहा अंकरू व हसदूं व बग़ाव[3]" — यहूदी बनी क़ुरैज़ा व बनी नज़ीर के उलमा हुज़ूर सैयदे आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की सिफ़त बयान करते जब सुर्ख़ सितारा चमका तो उन्होंने ख़बर दी कि वह नबी हैं और उनके बाद कोई नबी नहीं उनका नाम पाक अहमद है, उनकी हिजरत गाह मदीना सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम, जब हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम मदीना तैयबा तशरीफ़ लाकर रौनक़ अफ़रोज़ हुए यहूद बराहे हसद व बग़ावत मुनकिर हो गए।

"फ़लम्मा जा-अहुम मा अरफ़ू कफ़रू बिही फ़-लअ'नतुल्लाह" — तो जब तशरीफ़ लाया उनके पास वह जाना पहचाना उसके..

---

[1] दलाइल अल-नबुव्वह लि-अबी नुऐम, अल-फ़स्ल अल-ख़ामिस, आलम अल-कुतुब बैरूत, स. 171; अल-ख़साइस अल-कुबरा बहवाला अबी नुऐम बाब अख़बार अल-अहबार इल्ख़, दार अल-कुतुब अल-हदीसा, शारे अल-जम्हूरिया ब-आबिदीन, 1/64 [2] अल-ख़साइस अल-कुबरा बहवाला अबी नुऐम बाब अख़बार अल-अहबार इल्ख़, दार अल-कुतुब अल-हदीसा, शारे अल-जम्हूरिया ब-आबिदीन, 1/64; दलाइल अल-नबुव्वह लि-अबी नुऐम, अल-फ़स्ल अल-ख़ामिस, आलम अल-कुतुब बैरूत, स.

171 ³ अल-ख़साइस अल-कुबरा बहवाला अबी नुऐम बाब अख़बार अल-अहबार इल्ख़, दार अल-कुतुब अल-हदीसा, शारे अल-जम्हूरिया ब-आबिदीन, 1/67

पृष्ठ 646 का 742

جلد پندرہم (۱۵)، فتاویٰ رضویہ

لا یطلع الا بالنبوۃ ولم یبق من الانبیاء الا احمد[1] — نبی ہی کی پیدائش پر طلوع کرتا ہے اور اب انبیاء میں سوائے احمد کے کوئی باقی نہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

یہودی علماء کے ہاں ذکر ولادت: امام واقدی و ابونعیم حضرت حویصہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی: قال کنا و یہود فینا کانوا یذکرون نبیا یبعث بمکۃ اسمہ احمد و لم یبق من الانبیاء غیرہ و ھو فی کتبنا[2] الحدیث — یعنی میرے بچپن میں یہود ہم میں ایک نبی کا ذکر کرتے جو مکے میں مبعوث ہوں گے ان کا نام پاک احمد ہے اب ان کے سوا کوئی نبی باقی نہیں وہ ہماری کتابوں میں لکھے ہوئے ہیں۔

احبار کی زبان پر نعتِ نبی: ابو نعیم سعد بن ثابت سے راوی: قال کان احبار یھود بنی قریظۃ والنضیر یذکرون صفۃ النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم، فلما طلع الکوکب الاحمر اخبروا انہ نبی وانہ لا نبی بعدہ اسمہ احمد و مھاجرتہ الی یثرب فلما قدم النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم المدینۃ ونزلھا انکروا وحسدوا و بغوا[3] — یہودی بنی قریظہ وبنی نضیر کے علماء حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی صفت بیان کرتے جب سرخ ستارہ چمکا تو انہوں نے خبر دی کہ وہ نبی ہیں اور ان کے بعد کوئی نبی نہیں ان کا نام پاک احمد ہے، ان کی ہجرت گاہ مدینہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم، جب حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مدینہ طیبہ تشریف لاکر رونق افروز ہوئے یہود براہِ حسد و بغاوت منکر ہوگئے۔

"فَلَمَّا جَاءَهُم مَّا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ ۚ فَلَعْنَةُ اللَّهِ" — تو جب تشریف لایا ان کے پاس وہ جانا پہچانا اس کے...

[1] دلائل النبوة لابی نعیم، الفصل الخامس، عالم الکتب بیروت، ص ۱۷۱ الخصائص الکبری بحوالہ ابی نعیم باب اخبار الاحبار الخ دار الکتب الحدیثة شارع الجمهوریة بعابدین، ۱/ ۶۴ ۲ الخصائص الکبری بحوالہ ابی نعیم باب اخبار الاحبار الخ دار الکتب الحدیثة شارع الجمهوریة بعابدین، ۱/ ۶۴، دلائل النبوة لابی نعیم، الفصل الخامس، عالم الکتب بیروت، ص ۱۷۱ ۳ الخصائص الکبری بحوالہ ابی نعیم باب اخبار الاحبار الخ دار الکتب الحدیثة شارع الجمهوریة بعابدین، ۱/ ۶۷

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

“...the disbelievers [19]” [1] If they deny, then the curse of Allah is upon the deniers. (T)

Good Tidings of the Prophet’s (PBUH) Birth to the People of Yathrib: Narrated from Ziyad bin Labid: I was on a hill in Madinah Tayyibah when suddenly I heard a voice saying: “O people of Yathrib, by Allah, the prophethood of the Children of Israel has ended. This star has risen due to the birth of Ahmad, and he is the final prophet and his migration is towards Yathrib.” [2] O people of Madinah! By God, the prophethood of the Children of Israel is gone; the star of Ahmad's birth has shone. He is the last of all prophets and will migrate toward Madinah (may Allah Almighty bless him and grant him peace).

Prophetic Praise on the Tongue of Yusha: Narrated from Hadrat Abu Sa’id al-Khudri (may Allah be pleased with him): I heard Malik bin Sinan (may Allah be pleased with him) saying, "One day I went to converse among the Bani Abd al-Ashhal. Yusha the Jew said, 'Now the time has come for the appearance of a Prophet whose name will be Ahmad (may Allah bless him and grant him peace). He will come from the Haram. His appearance and attributes will be thus...' I was astonished by his words and returned to my people. There too, I found a person giving a similar description. I went to the Bani Qurayza, and in a gathering there, the sacred mention of the Prophet (may Allah bless him and grant him peace) was occurring. Among them, Zubayr bin Bata said: “The red star has indeed risen, which only rises for the emergence and appearance of a Prophet. And now no Prophet remains except Ahmad, and this is his place of migration.” [3] Indeed, the red star has risen. This star only shines at the birth and appearance of some Prophet, and now I find no Prophet except Ahmad, and this city is his place of migration (may Allah bless him and grant him peace).

Example: Ibn Sa'd, Hakim, Bayhaqi, and Abu Nu'aym narrate from Hadrat Umm al-Mu'minin Siddiqah (may Allah be pleased with her) that a Jew lived in Makkah al-Mu'azzamah for the purpose of trade. On the night the radiant Prophet (may Allah bless him and grant him peace) was born, he went to the assembly of the Quraysh and asked, "Was any boy born among you today?" They replied, "We do not know."

---

[1] Al-Qur'an al-Karim 2/89 [2] Al-Khasa'is al-Kubra, Chapter: News of the Rabbis, referenced by Abu Nu'aym, Dar al-Kutub al-Hadithah, Shari' al-Jumhuriyyah, Abidin,

1/68 [3] Al-Khasa'is al-Kubra, Chapter: News of the Rabbis, referenced by Abu Nu'aym, Dar al-Kutub al-Hadithah, Shari' al-Jumhuriyyah, Abidin, 1/65-66, Dala'il al-Nubuwwah, Section Five, Alam al-Kutub Beirut, p. 8

फतावा रज़विया (खंड 15)

"...काफ़िरों [19]" [1] अगर वे इनकार करें तो इनकार करने वालों पर अल्लाह की लानत है। (त)

यसरिब (मदीना) के लोगों को नबी (स.अ.व.) के जन्म की शुभ सूचना: ज़ियाद बिन लबीद से रिवायत है: मैं मदीना तैयबा में एक टीले पर था कि अचानक एक आवाज़ सुनी कि कोई कहने वाला कह रहा है: "ऐ यसरिब वालो! अल्लाह की क़सम, बनी इसराइल की नबुव्वत चली गई। यह सितारा अहमद के जन्म पर उदय हुआ है, और वह आख़िरी नबी हैं और उनकी हिजरत (प्रवासन) यसरिब की ओर है।" [2] ऐ मदीना वालो! खुदा की कसम, बनी इसराइल की नबुव्वत चली गई, अहमद के जन्म का तारा चमक उठा, वह सब से पिछले नबी हैं, वे मदीने की ओर हिजरत फरमाएंगे (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)।

यूशा की ज़बान पर नबी की प्रशंसा: हज़रत अबू सईद खुदरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है: मैंने मालिक बिन सिनान (रज़ियल्लाहु अन्हु) को यह कहते हुए सुना कि मैं एक दिन बनी अब्द अल-अशहल में बातचीत करने गया। यूशा यहूदी ने कहा, "अब एक नबी के ज़हूर (प्रकटन) का समय आ गया है जिनका नाम अहमद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) होगा। वे हरम से तशरीफ़ लाएंगे। उनका हुलिया और वस्फ़ (विशेषताएं) ऐसे होंगे..." मैं उसकी बातों से हैरान था और अपनी क़ौम में आया। वहाँ भी एक व्यक्ति को ऐसा ही बयान करते हुए पाया। मैं बनी क़ुरैज़ा गया, वहाँ भी एक महफ़िल में नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का पावन ज़िक्र हो रहा था। उनमें से ज़ुबैर बिन बाता ने कहा: "निश्चित रूप से वह लाल सितारा उदय हो गया है जो केवल किसी नबी के निकलने और ज़हूर पर ही उदय होता है। और अब अहमद के अलावा कोई नबी शेष नहीं रहा, और यह उनकी हिजरत की जगह है।" [3] बेशक सुर्ख सितारा तुलूअ (उदय) होकर आया, यह तारा किसी नबी ही के जन्म और ज़हूर पर चमकता है और अब मैं अहमद के सिवा कोई नबी नहीं पाता, और यह शहर उनकी हिजरतगाह है (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)।

मिसाल: इब्न साद, हाकिम, बैहक़ी और अबू नुऐम हज़रत उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत करते हैं कि मक्का मुअज़्ज़मा में एक यहूदी व्यापार के सिलसिले में रहता था। जिस रात हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पैदा हुए, वह क़ुरैशी की महफ़िल में गया और पूछा, "क्या आज तुम में कोई लड़का पैदा हुआ है?" उन्होंने कहा, "हमें मालूम नहीं।"

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 2/89 [2] अल-ख़साइस अल-कुबरा, बाब अख़बार अल-अहबार, अबू नुऐम के हवाले से, दारुल कुतुब अल-हदीसा, शरीअ अल-जम्हूरिया, आबिदीन, 1/68 [3] अल-ख़साइस अल-कुबरा, बाब अख़बार अल-अहबार, अबू नुऐम के हवाले से, दारुल कुतुब अल-हदीसा, शरीअ अल-जम्हूरिया, आबिदीन, 1/65-66, दलाईल अल-नुबुव्वत, पांचवां अध्याय, आलम अल-कुतुब बेरुत, पृ. 8

الْكٰفِرِيْنَ ﴿۱۹﴾ [1] منکر ہو بیٹھے تو اللہ کی لعنت منکروں پر۔ (ت)

اہل یثرب کو بشارت میلادالنبی: زیاد بن لبید سے راوی، میں مدینہ طیبہ میں ایک ٹیلے پر تھا ناگاہ ایک آواز سنی کہ کوئی کہنے والا کہتا ہے: یا اھل یثرب قد ذھبت واللہ نبوۃ بنی اسرائیل، ھذا نجم قد طلع بمولد احمد وھو نبی اخرالانبیاء و مھاجرہ الی یثرب [2] اے اہل مدینہ! خدا کی قسم بنی اسرائیل کی نبوت گئی، ولادت احمد کا تارا چمکا، وہ سب سے پچھلے نبی ہیں، مدینے کی طرف ہجرت فرمائیں گے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

یوشع کی زبان پر نعتِ رسول: حضرت ابو سعید خدری رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی میں نے مالک بن سنان رضی اللہ تعالٰی عنہ کو کہتے سنا کہ میں ایک روز بنی عبد الاشہل میں بات چیت کرنے گیا، یوشع یہودی بولا اب وقت آگیا ہے ایک نبی کے ظہور کا جس کا نام احمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حرم سے تشریف لائیں گے ان کا حلیہ و وصف یہ ہوگا، میں اس کی باتوں سے تعجب کرتا اپنی قوم میں آیا وہاں بھی ایک شخص کو ایسا ہی بیان کرتے پایا، میں بنی قریظہ میں گیا وہاں بھی ایک مجمع میں نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ذکر پاک ہو رہا تھا ان میں سے زبیر بن باطا نے کہا: قد طلع الکوکب الاحمر الذی لم یطلع الا لخروج نبی وظھورہ ولم یبق احد الا احمد وھذہ مھاجرہ [3] بیشک سرخ ستارہ طلوع ہو کر آیا یہ تارا کسی نبی ہی کی ولادت و ظہور پر چمکتا ہے اور اب میں کوئی نبی نہیں پاتا سوا احمد کے، اور یہ شہر ان کی ہجرت گاہ ہے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

تمثیل: ابن سعد و حاکم و بیہقی و ابونعیم حضرت ام المؤمنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی مکہ معظمہ میں ایک یہودی بغرضِ تجارت رہتا جس رات حضور پُر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پیدا ہوئے قریش کی مجلس میں گیا اور پوچھا کیا آج تم میں کوئی لڑکا پیدا ہوا انہوں نے کہا ہمیں نہیں

---

[1] القرآن الکریم ۲/ ۸۹ [2] الخصائص الکبری باب اخبار الاحبار بحوالہ ابی نعیم دارالکتب الحدیثہ شارع الجمہوریہ بعابدین، ۱/ ۶۸ [3] الخصائص الکبری باب اخبار الاحبار بحوالہ ابی نعیم دارالکتب الحدیثہ شارع الجمہوریہ بعابدین، ۱/ ۶۶-۶۵، دلائل النبوۃ الفصل الخامس، عالم الکتب بیروت، ص ۸

Known, he said: "Memorize what I am saying to you: tonight, the Prophet of this final nation was born, and between his shoulders is the sign." (Hadith 1) | Memorize what I am telling you, tonight the Prophet of this last nation has been born, there is a sign between his shoulders, peace and blessings of Allah be upon him.

Sayings of the Messenger of Allah, the Seal of Prophets, upon whom be the best prayers and praise. Concerning various types of names of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him.

Names of the Prophet (peace be upon him): Eminent Imams Bukhari, Muslim, Tirmidhi, Nasa'i, Imam Malik, Imam Ahmad, Abu Dawood Tayalisi, Ibn Sa'd, Tabarani, Hakim, Bayhaqi, Abu Nu'aym and others narrate from Hazrat Jubayr bin Mut'im (may Allah be pleased with him), that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Indeed, I have several names: I am Muhammad, I am Ahmad, I am Al-Mahi (the Eraser) through whom Allah erases disbelief, I am Al-Hashir (the Gatherer) at whose feet people will be gathered, and I am Al-Aqib (the Final One) after whom there is no prophet." (Hadith 2) | Verily, I have many names. I am Muhammad, I am Ahmad, I am Mahi because Allah removes disbelief through me. I am Hashir, people will be gathered at my feet. I am Aqib, and Aqib is the one after whom there is no Prophet, peace and blessings of Allah be upon him.

In the narration of the last seven except Tabarani, "And Al-Khatam" (The Seal 3) is added, meaning "and I am the Seal", peace and blessings of Allah be upon him.

I am Muhammad and Ahmad: Imam Ahmad in Musnad, Muslim in Sahih, and Tabarani in Al-Mu'jam al-Kabir narrate from Hazrat Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with him), the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "I am Muhammad, Ahmad, Al-Muqaffi (the Last of the Prophets), and Al-Hashir." | I am Muhammad and Ahmad and after all the prophets.

---

1 Al-Khasa'is al-Kubra citing Ibn Sa'd, Al-Hakim, Al-Bayhaqi, and Abu Nu'aym, Chapter: What appeared on the night of his birth etc., Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 1/123 2 Sahih Muslim, Book of Virtues, Chapter on his names, peace be upon him, Qadimi Kutub Khana, Karachi 2/261; Shu'ab al-Iman by Al-Bayhaqi, Section on the names of the Messenger of Allah, peace be upon him, Hadith 1387, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 2/121 3 Shu'ab al-Iman by Al-Bayhaqi, Section on the names of the Messenger of Allah, peace be upon him, Hadith 1388, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 2/121; Al-

Tabaqat al-Kubra, mentioning the names of the Messenger, peace be upon him, Dar Sader Beirut 2/104

Page 648 of 742

जिल्द पंद्रहवीं (15) - फ़तावा रज़विया

मालूम, कहा: "जो मैं तुमसे कह रहा हूँ उसे याद कर लो: आज की रात इस आखिरी उम्मत का नबी पैदा हुआ है, उसके कंधों के बीच निशानी है।" (हदीस 1) | जो तुमसे कह रहा हूँ उसे याद रख लो, आज की रात इस आखिरी उम्मत का नबी पैदा हुआ, उसके कंधों के बीच में अलामत (चिह्न) है, अल्लाह उन पर दुरूद और सलाम भेजे।

हुज़ूर ख़त्म-ए-अम्बिया की इरशादात, जिन पर अफ़ज़ल दुरूद और तारीफ़ हो। इसमें नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के नामों की विभिन्न प्रकारें बयान की गई हैं।

अस्मा-उन-नबी (नबी के नाम) ﷺ : बड़े इमाम बुखारी, मुस्लिम, तिर्मिज़ी, नसाई, इमाम मालिक, इमाम अहमद, अबू दाऊद तयालिसी, इब्न साद, तबरानी, हाकिम, बैहकी, अबू नुअैम और अन्य हज़रत जुबैर बिन मुतइम (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "बेशक मेरे कई नाम हैं: मैं मुहम्मद हूँ, मैं अहमद हूँ, मैं अल-माही (मिटाने वाला) हूँ जिसके ज़रिए अल्लाह कुफ्र को मिटाता है, मैं अल-हाशिर (इकट्ठा करने वाला) हूँ जिसके कदमों पर लोगों को इकट्ठा किया जाएगा, और मैं अल-आकिब हूँ जिसके बाद कोई नबी नहीं है।" (हदीस 2) | बेशक मेरे कई नाम हैं, मैं मुहम्मद हूँ, मैं अहमद हूँ, मैं माही हूँ कि अल्लाह तआला मेरे ज़रिए कुफ़्र मिटाता है, मैं हाशिर हूँ मेरे कदमों पर लोगों का हश्र होगा, मैं आकिब हूँ और आकिब वह जिसके बाद कोई नबी नहीं सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

अंतिम सात में से तबरानी को छोड़कर अन्य रिवायतों में "अल-खातम" (मुहर 3) अधिक है, यानी और मैं खातम हूँ, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

अना मुहम्मद व अहमद: इमाम अहमद मसनद में, मुस्लिम सहीह में और तबरानी मोजम कबीर में हज़रत अबू मूसा अशअरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "मैं मुहम्मद, अहमद, अल-मुक़फ्फ़ी (अंतिम नबी) और अल-हाशिर हूँ।" | मैं मुहम्मद हूँ और अहमद और सब अम्बिया के बाद।

---

1 अल-खसाइस अल-कुबरा इब्न साद, अल-हाकिम, अल-बैहकी और अबू नुअैम के हवाले से, अध्याय: जो उनकी विलादत की रात में प्रकट हुआ आदि, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 1/123

2 सहीह मुस्लिम, पुस्तक: गुणों का वर्णन, अध्याय: आपके नामों के बारे में, सल्लल्लाहु अलैहि

वसल्लम, पुरानी कुतुब खाना, कराची 2/261; शुअब अल-ईमान बैहकी द्वारा, खंड: अल्लाह के रसूल के नामों के बारे में, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, हदीस 1387, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 2/121 3 शुअब अल-ईमान बैहकी द्वारा, खंड: अल्लाह के रसूल के नामों के बारे में, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, हदीस 1388, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 2/121; अल-तबाक़त अल-कुबरा, रसूल के नामों का उल्लेख, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, दार सादेर बेरुत 2/104

معلوم، کہا: احفظوا ما اقول لکم، ولد هذه اللیلة نبي هذه الامة الاخیره بین کتفیه علامة ۱ الحدیث | جو تم سے کہہ رہا ہوں اسے حفظ کر رکھو آج کی رات اس پچھلی امت کا نبی پیدا ہوا اس کے شانوں کے درمیان علامت ہے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

ارشاداتِ حضور ختم الانبیاء علیہم افضل الصلوٰۃ والثناء وفیھا انواع فی اسماء النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

اسماء النبی ﷺ : اجلہ ائمہ بخاری و مسلم وترمذی و نسائی و امام مالک و امام احمد و ابو داؤد طیالسی و ابن سعد و طبرانی و حاکم و بیہقی و ابو نعیم و غیر ہم حضرت جبیر بن مطعم رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: ان لی اسماء انا محمد و انا احمد و انا الماحی الذی یمحوا اللہ بی الکفر و انا الحاشر الذی یحشر الناس علی قدمی و انا العاقب الذی لیس بعدہ نبی ۲ | بیشک میرے متعدد نام ہیں، میں محمد ہوں، میں احمد ہوں، میں ماحی ہوں کہ اللہ تعالیٰ میرے سبب سے کفر مٹاتا ہے، میں حاشر ہوں میرے قدموں پر لوگوں کا حشر ہوگا، میں عاقب ہوں اور عاقب وہ جس کے بعد کوئی نبی نہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

سبعہ اخیرہ الا الطبرانی کی روایت میں والخاتم ۳ زائد ہے یعنی اور میں خاتم ہوں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

انا محمد واحمد: امام احمد مسند اور مسلم صحیح اور طبرانی معجم کبیر میں حضرت ابو موسیٰ اشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: انا محمد واحمد والمقفی و الحاشر | میں محمد ہوں اور احمد اور سب انبیاء کے بعد

۱ الخصائص الکبریٰ بحوالہ ابن سعد والحاکم والبیہقی و ابی نعیم، باب ما ظہر فی لیلۃ مولدہ الخ، دار الکتب العلمیہ بیروت ۱/ ۱۲۳ ۲ صحیح مسلم کتاب الفضائل باب فی اسمائہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ، کراچی ۲/ ۲۶۱، شعب الایمان للبیہقی فصل فی اسماء رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم حدیث ۱۳۸۷، دار الکتب العلمیہ بیروت ۲/ ۱۲۱ ۳ شعب الایمان للبیہقی فصل فی اسماء رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم حدیث ۱۳۸۸، دار الکتب العلمیہ بیروت ۲/ ۱۲۱، الطبقات الکبریٰ ذکر اسماء رسول صلی اللہ علیہ وسلم دار صادر بیروت ۲/ ۱۰۴

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

[Box 1] Left (Arabic): And the Prophet of Repentance and the Prophet of Mercy. Right (Urdu): The one who is to come, the one who gathers the creation for the Resurrection, and the Prophet of Mercy, peace and blessings of Allah be upon him.

Paragraph 1: The blessed name 'Nabi al-Tawba' (Prophet of Repentance) is an amazingly comprehensive and highly beneficial holy name. This humble servant (Al-Faqir), may the Almighty Lord forgive him, has extracted thirteen explanations for it from: Sahih Muslim's commentary by Imam Nawawi, commentaries of Al-Shifa by Al-Qari and Al-Khafaji, Mirqat and Ashi'at al-Lam'at (commentaries of Mishkat), Taysir, Siraj al-Munir, and Hafni (commentaries of Jami' al-Saghir), Jam' al-Wasa'il (commentary of Shama'il), Matali' al-Masarrat, Mawahib, its commentary by Al-Zarqani, and Majma' al-Bihar. By the grace of Allah, I have added four more from myself, totaling seventeen. 'Some are more delightful and sweeter than others.' (Each one is more delicious and sweet than the next.)

Characteristics of Mustafa (Peace and blessings of Allah be upon him) (1) Through the guidance of the Holy Prophet (Peace and blessings of Allah be upon him), the world received the wealth of repentance and turning back to Allah. At the call of the Prophet, scattered groups and diverse nations returned to Allah Almighty.

[Box 2] Left (Arabic): It was mentioned in Matali' al-Masarrat, and by Al-Qari in the commentary of Al-Shifa, and by the Sheikh al-Muhaqqiq in Ashi'at al-Lam'at. In Mawahib al-Laduniyya (commentary on the Exalted Names), it was restricted to this, as did its commentator Al-Zarqani before it in his narration. Right (Urdu): This was mentioned in Matali' al-Masarrat, by Mulla Ali Qari in the commentary of Shifa, and by Sheikh al-Muhaqqiq in Ashi'at al-Lam'at. And in the commentary of the blessed names in Mawahib al-Laduniyya, and prior to that in his own account, the commentator Al-Zarqani restricted himself to this.

(2) Through his blessing, repentance was granted to the creation. The Sheikh in Al-Lam'at and Al-Ashi'a said: I say: This is not like the first, because guidance is invitation and showing the way, whereas through blessing comes the success of reaching the goal. (I say: This is not achieved by the first, i.e., guidance, because guidance is an invitation, showing the path, and through blessing comes the success of reaching the intended destination.)

Footnotes: 1 Sahih Muslim, Kitab al-Fada'il, Chapter: Regarding His Names (PBUH), Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/261 2 Matali' al-Masarrat, Mention of the Names of the Prophet (PBUH), Maktaba Nooria Razawiyya Faisalabad, p. 101, Commentary on al-Shifa by Ali al-Qari on the margin of Nasim al-Riyad, Chapter on His Names (PBUH), Dar al-Fikr Beirut, 2/393, Commentary of Al-Zarqani on Al-Mawahib, Second Objective, First Section, Letter Noon, Dar al-Ma'rifa, Beirut, 3/129 3 Ashi'at al-Lam'at, Commentary on Mishkat, Chapter on the Names and Attributes of the Prophet, etc., Section 1, Maktaba Nooria Razawiyya Sukkur, 4/482

फतावा रज़विया (जिल्द 15)

[बॉक्स 1] बाएँ(अरबी): तौबा के नबी और रहमत के नबी। दाएँ(उर्दू): आने वाला और मखलूक को महशर देने वाला और रहमत का नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।

अनुच्छेद 1: मुबारिक नाम 'नबी-उत-तौबा' एक अजीब जामे' और कसीर-उल-मनाफे (अत्यंत लाभदायक) पाक नाम है। इस की तेरह तौजीहें (स्पष्टीकरण) फ़कीर - अल्लाह तआला उसे माफ़ फ़रमाए - ने इमाम नववी की शरह सहीह मुस्लिम, अल-क़ारी और अल-ख़फ़ाजी की शरह अल-शिफ़ा, मिरक़ात और अशिअत-उल-लम्आत (मिशकात की शरह), तयसीर, सिराज-उल-मुनीर, और हफ़नी (जामे' सगीर की शरह), जमअ-उल-वसाईल (शरह शमाईल), मताली-उल-मसर्रात, मवाहिब और शरह ज़रक़ानी और मज्मअ-उल-बिहार से संकलित की हैं। अल्लाह तआला की तौफ़ीक़ से अपनी तरफ़ से चार और बढ़ाईं, कुल सत्रह हुईं। "इनमें से हर एक दूसरे से अधिक स्वादिष्ठ और मीठी है।"

मुस्तफा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की विशेषताएं(1) हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के मार्गदर्शन से दुनिया ने तौबा और अल्लाह की तरफ रुजू करने की दौलत पाई। हुज़ूर की आवाज़ पर बिखरी हुई जमातें और विभिन्न उम्मतें अल्लाह अज़्ज़वजल की तरफ पलट आईं।

[बॉक्स 2] बाएँ(अरबी): इसे मताली-उल-मसर्रात में, शरह अल-शिफ़ा में अल-क़ारी द्वारा और अशिअत-अल-लम्आत में शैख़ अल-मुहक्क़िक़ द्वारा ज़िक्र किया गया। मवाहिब अल-लदुनिय्या (असमा अल-उलिया की शरह) में इसी पर सीमित किया गया और उससे पहले इसके टीकाकार अल-ज़रक़ानी ने इसे अपनी रिवायत में ज़िक्र किया। दाएँ(उर्दू): इसे मताली-उल-मसर्रात में और मुल्ला अली क़ारी ने शरह शिफ़ा में, शैख़ मोहक्क़िक़ ने अशिअत-उल-लम्आत में ज़िक्र किया। और इसी पर मवाहिब-ए-लदुनिय्या की शरह असमा-ए-मुबारका में और उससे पहले अपने बयान में शारेह ज़रक़ानी ने इन्हिसार (सीमित) किया।

(2) उन की बरकत से मखलूकात को तौबा नसीब हुई। अशिअत-उल-लम्आत में शैख़ ने कहा: मैं कहता हूँ: यह पहले जैसा नहीं है, क्योंकि हिदायत दावत और रास्ता दिखाना है, और बरकत से मक़सूद तक पहुँचने की तौफ़ीक़ मिलती है। (मैं कहता हूँ: यह चीज़ अव्वल यानी हिदायत से हासिल नहीं होती क्योंकि हिदायत दावत, रास्ता दिखाने और बरकत से मक़सूद तक पहुँचने की तौफ़ीक़ का जरिया है।)

पाद टिप्पणियाँ: 1 सहीह मुस्लिम, किताब अल-फज़ाईल, बाब: उनके नामों के बारे में (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), क़दीमी कुतुब खाना, कराची, 2/261 2 मताली-उल-मसर्रात, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नामों का ज़िक्र, मकतबा नूरिया रज़विया फ़ैसलाबाद, पृ. 101, शरह अल-शिफ़ा अली अल-क़ारी द्वारा नसीम अल-रियाज़ के हाशिये पर, उनके नामों का अध्याय (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), दार अल-फ़िक्र बेरूत, 2/393, अल-मवाहिब पर अल-ज़रक़ानी की शरह, दूसरा मक़सद, पहला अनुभाग, हर्फ़ नून, दार अल-मारिफ़ा, बेरूत, 3/129 3 अशिअत-उल-लम्आत शरह मिशकात बाब नबी के नाम और गुण आदि, खंड संख्या 1, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 4/482

فتاوی رضویہ (جلد پانزدہم (۱۵))

[باکس ۱] ونبی التوبہ ونبی الرحمہ[1] | آنے والا اور خلائق کو حشر دینے والا اور رحمت کا نبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم۔

نام مبارک نبی التوبۃ عجب جامع و کثیر المنافع نام پاک ہے، اس کی تیرہ توجیہیں فقیر غفرلہ المولی القدیر نے شرح صحیح مسلم للامام النووی و شرح الشفا للقاری و الخفاجی و مرقاۃ واشعۃ اللمعات شروح مشکوۃ و تیسیر و سراج المنیر و حفنی شروح جامع صغیر وجمع الوسائل شرح شمائل و مطالع المسرات و مواہب و شرح زرقانی و مجمع البحار سے التقاط کیں اور چار بتوفیق اللہ تعالی اپنی طرف سے بڑھائیں سب سترہ ہوئیں، بعضھا املح من بعض واحلی (ان میں ہر ایک دوسری سے لذیذ اور میٹھی ہے۔ت)

خصائص مصطفی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم (۱) حضور اقدس صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کی ہدایت سے عالم نے توبہ ورجوع الی اللہ کی دولتیں پائیں حضور کی آواز پر متفرق جماعتیں، مختلف امتیں اللہ عزوجل کی طرف پلٹ آئیں [2]۔

[باکس ۲] ذکرہ فی مطالع المسرات وقاری فی شرح الشفاء والشیخ المحقق فی اشعۃ اللمعات وعلیہ اقتصر فی المواھب اللدنیۃ شرح الاسماء العلیۃ وقبلہ شارحھا الزرقانی عند سردھا۔ | (اس کو مطالع المسرات میں اور ملا علی قاری نے شرح شفاء میں، شیخ محقق نے اشعۃ اللمعات میں ذکر کیا۔ اور اسی پر مواہب لدنیہ کے شرح اسماء مبارکہ میں اور اس سے قبل اپنے بیان میں شارح زرقانی نے انحصار کیا۔ت)

(۲) ان کی برکت سے خلائق کو توبہ نصیب ہوئی [3]، الشیخ في اللمعات والاشعة، اقول: ولیس بالاول فان الهداية دعوة وارائة وبالبركة توفيق الوصول (اقول یہ چیز اول یعنی ہدایت سے حاصل نہیں ہوتی کیونکہ ہدایت دعوت، راستہ دکھانے اور برکت سے وصول مقصود کی توفیق کا

حواشی: 1 صحیح مسلم کتاب الفضائل باب فی اسمائه صلی اللہ تعالی علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ، کراچی، ۲/ ۲۶۱ 2 مطالع المسرات ذکر اسماء النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد، ص ۱۰۱ ، شرح الشفا لعلی قاری علی ہامش نسیم الریاض فصل فی اسمائہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم دار الفکر بیروت، ۲/ ۳۹۳، شرح الزرقانی علی المواہب المقصد الثانی الفصل الاول حرف ن، دارالمعرفۃ، بیروت، ۳/ ۱۲۹ 3 اشعۃ اللمعات شرح مشکوۃ باب اسماء النبی وصفاتہ الخ فصل نمبر ۱، مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر، ۴/ ۴۸۲

(is the name) (3) The number of servants who repented at his hands has not been matched by the number who repented at the hands of other noble Prophets. The Shaykh mentioned this in 'Al-Lama'at' and alluded to it in 'Al-Ash'iah' after mentioning the first two. (The Shaykh mentioned it in Lama'at and pointed towards it in Ash'iah where he had mentioned the first two; that text is as follows: - T)

This attribute is common among all Prophets, but in the noble essence of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), it is more abundant, extensive, and perfect than in all others.	**This attribute is common among all Prophets, and in the person of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), it is the most abundant, extensive, and perfect.**

It is proven from authentic Hadiths that on the Day of Resurrection, this Ummah will be greater in number than all other Ummahs; not just compared to each individual Ummah, but compared to the collective total of all nations. There will be one hundred and twenty rows of the people of Paradise, of which, by the grace of Allah, eighty (80) will be our Ummah and the remaining forty (40) will consist of all other nations combined. All praise is for Allah, the Lord of the worlds. (4) He came with the command of repentance.[2] (Al-Imam al-Nawawi in Sharh Sahih Muslim, al-Qari in Jam' al-Wasa'il, and al-Zurqani in Sharh al-Mawahib. [Imam Nawawi mentioned it in Sharh Muslim, Mulla Ali Qari in Jam' al-Wasa'il, and Zurqani in Sharh al-Mawahib. - T]) (5) He brought glad tidings of the acceptance of repentance from the presence of Allah, the Almighty.[3] Sharh al-Mawahib and al-Munawi in al-Taysir. (6) I say: rather, he brought universal repentance; whereas every Prophet brings repentance only for his own people, he came to receive repentance from the entire world, peace and blessings of Allah be upon him. (7) Nay, he alone brought the command of repentance, for all the Prophets (peace and blessings be upon them) are his deputies. Thus, from the first day until today, and from today until the Day of Judgment, whatever repentance has been or will be sought from the creation, has occurred or will occur—our Prophet is the Prophet of all for their repentance.[4] Peace and blessings of Allah be upon him. Al-Fasi in Matali' al-Masarrat; may Allah reward him with the essence of blessings and lofty joys. (This was mentioned by Allamah al-Fasi in Matali' al-Masarrat; may Allah grant him a treasury of good deeds and high happiness as a reward. - T)

---

[1] Ash'at al-Lam'at Sharh Mishkat, Chapter on the Names and Attributes of the Prophet etc., Section 1, Maktabah Nooria Rezvia Sukkur, 4/282 [2] Sharh Sahih Muslim

lil-Nawawi, Book of Virtues, Chapter on his Names etc., Qadeemi Kutub Khana Karachi, 2/261 [3] Al-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir, under the Hadith 'I am Muhammad and Ahmad' etc., Maktabah al-Imam al-Shafi'i Riyadh, 1/276 [4] Matali' al-Masarrat, Mention of the Names of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), Maktabah Nooria Rezvia Faisalabad, pp. 101-102

फतावा-ए-रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

(नाम है) (3) उनके हाथ पर जितने बंदों ने तौबा की उतनी अन्य नबियों के हाथों पर नहीं हुई। शेख ने 'अल-लमआत' में इसका उल्लेख किया है और 'अल-अशइआ' में इसकी ओर संकेत किया है जहाँ उन्होंने पहले दोनों का ज़िक्र किया है। (शेख ने लमआत में इसे ज़िक्र किया और अशइआ में इसकी तरफ इशारा फरमाया जहाँ उन्होंने पहले दोनों का ज़िक्र किया, वहाँ यह इबारत है: - त)

यह गुण सभी नबियों में साझा है, लेकिन हज़रत (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के पवित्र अस्तित्व में यह सबसे अधिक, प्रचुर और पूर्ण है।

तमाम नबियों में यह गुण साझा है और हज़रत (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के व्यक्तित्व में यह सब से ज़्यादा, प्रचुर और कामिल (पूर्ण) है।

सही हदीसों से यह सिद्ध है कि क़यामत के दिन यह उम्मत सभी उम्मतों से संख्या में अधिक होगी, न केवल प्रत्येक अलग उम्मत से बल्कि सभी उम्मतों के कुल योग से भी। जन्नत वालों की एक सौ बीस सफ़ें होंगी, जिनमें अल्लाह के अनुग्रह से अस्सी (80) हमारी उम्मत की होंगी और चालीस (40) में बाकी तमाम उम्मतें। समस्त प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो सारे जहान का रब है। (4) वह तौबा का हुक्म लेकर आए।[2] (अल-इमाम अन-नववी फ़ी शरह सहीह मुस्लिम, अल-क़ारी फ़ी जम-उल-वसाईल, और अज़-ज़रक़ानी फ़ी शरह अल-मवाहिब। [इमाम नववी ने शरह मुस्लिम में, मुल्ला अली क़ारी ने जम-उल-वसाईल में और ज़रक़ानी ने शरह मवाहिब में इसका ज़िक्र किया। - त]) (5) अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल की बारगाह से तौबा की मंज़ूरी की खुशखबरी लाए।[3] शरह अल-मवाहिब और मुनावी कृत अत-तयसीर। (6) मैं कहता हूँ: बल्कि वह आम (सार्वभौमिक) तौबा लाए; हर नबी सिर्फ अपनी क़ौम के लिए तौबा लाता है, वह पूरे जहान से तौबा लेने आए, सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम। (7) बल्कि तौबा का हुक्म वही लेकर आए क्योंकि अंबिया (अलैहिमुस-सलातु-वस्-सना) सब उनके प्रतिनिधि हैं। तो पहले दिन से आज तक और आज से क़यामत तक जो तौबा सृष्टि से मांगी गई या मांगी जाएगी, हुई या होगी—उन सब के नबी, हमारे नबी 'नबी-उत-तौबा' हैं।[4] सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम। अल-फासी कृत मतालि-उल-मसर्रात; अल्लाह उन्हें नेकियों का खज़ाना और बुलंद खुशियाँ जज़ा में अता फ़रमाए। (यह अल्लामा फासी ने मतालि-उल-मसर्रात में ज़िक्र किया; अल्लाह तआला उनको नेकियों का ज़खीरा और बुलंद खुशियाँ बदला में अता फरमाए। - त)

[1] अशइअतुल लमआत शरह मिश्कात, बाब अस्माउन नबी व सिफ़ातिही इलख, फ़स्ल न. 1, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 4/282 [2] शरह सहीह मुस्लिम लिन-नववी, किताबुल फज़ाईल, बाब फ़ी अस्माईही इलख, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 2/261 [3] अत-तयसीर शरह अल-जामि' अस-सगीर, हदीस 'अना मुहम्मदुन व अहमद' के तहत, मकतबा अल-इमाम अल-शाफ़ई रियाद, 1/276 [4] मतालि-उल-मसर्रात, ज़िक्र अस्माउन नबी सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम, मकतबा नूरिया रज़विया फैसलाबाद, पृष्ठ 101-102

فتاوی رضویہ جلد پانزدھم (۱۵)

نام ہے) (۳) ان کے ہاتھ پر جس قدر بندوں نے توبہ کی اور انبیائے کرام کے ہاتھوں پر نہ ہوئی الشیخ فی اللمعات واشار الیہ فی الاشعۃ حیث قال بعد ذکر الاولین (شیخ نے لمعات میں اسے ذکر کیا اور اشعہ میں اس کی طرف اشارہ فرمایا جہاں انہوں نے پہلے دونوں کا ذکر کیا وہاں یہ ہے۔ت)

این صفت در جمیع انبیاء مشترک است و در ذات شریف آں حضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم از ہمہ بیشتر و وافر و کامل ترست ۱

تمام انبیاء میں یہ صفت مشترک ہے اور آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی ذات میں یہ سب سے زیادہ اور وافر اور کامل تر ہے۔

صحیح حدیثوں سے ثابت کہ روزِ قیامت یہ امت سب امتوں سے شمار میں زیادہ ہوگی ، نہ فقط ہر ایک امت جداگانہ بلکہ مجموع جمیع امم سے، اہلِ جنت کی ایک سو بیس صفیں ہوں گی جن میں بحمد اللہ تعالٰی اسی ۸۰ ہماری اور چالیس ۴۰ میں باقی سب امتیں ، والحمد للہ رب العالمین۔ (۴) وہ توبہ کا حکم لے کر آئے ۲ (الامام النووی فی شرح صحیح مسلم والقاری فی جمع الوسائل والزرقانی فی شرح المواھب (اسے امام نووی نے شرح مسلم، ملا علی قاری نے جمع الوسائل اور زرقانی نے شرح مواہب میں ذکر کیا۔ت) (۵) اللہ عزوجل کے حضور سے قبولِ توبہ کی بشارت لائے ۳ شرح المواھب والمناوی فی التیسیر۔ (۶) اقول بلکہ وہ توبہ عام لائے ہر نبی صرف اپنی قوم کے لئے توبہ لاتا ہے وہ تمام جہان سے توبہ لینے آئے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ (۷) بلکہ توبہ کا حکم وہی لے کر آئے کہ انبیاء علیہم الصلوۃ والثناء سب ان کے نائب ہیں تو روزِ اول سے آج تک اور آج سے قیامت تک جو توبہ خلق سے طلب کی گئی یا کی جائے گی، واقع ہوئی یا وقوع پائے گی۔ سب کے نبی، ہمارے نبی توبہ ہیں ۴ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم، الفاسی فی مطالع المسرات فجزاہ اللہ معانی

المبرات وعوالی المسرات (یہ علامہ فاسی نے مطالع المسرات میں ذکر کیا، اللہ تعالیٰ ان کو نیکیوں کا ذخیرہ اور بلند خوشیاں جزا میں عطا فرمائے۔ت)

---

۱ اشعة اللمعات شرح مشکوۃ باب اسماء النبی وصفاتہ الخ فصل نمبر ۱ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر، ۴/ ۲۸۲ ۲ شرح صحیح مسلم للنووی کتاب الفضائل باب فی اسمائہ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی۔ ۲/ ۲۶۱ ۳ التیسیر شرح الجامع الصغیر، تحت حدیث انا محمد واحمد الخ مکتبہ امام الشافعی ریاض، ۱/ ۲۷۶ ۴ مطالع المسرات، ذکر اسماء النبی صلی اللہ علیہ وسلم مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد، ص ۱۰۱-۱۰۲

Fatawa Ridawiya, Volume 15

(8) By "Tawba" is meant "the people of repentance." Just as in Allah's word "Ask the village" [meaning ask the people of the village]. (T) Meaning the Prophet of those who repent. Matali' al-Masarrat with additions from me (Matali' al-Masarrat and whatever is extra is from me). I say: Now the most fitting view is that by "Tawba" is meant faith. As Munawi then Azizi mentioned in the commentaries on Al-Jami' al-Saghir. (T) The summary is that he is the Prophet of all people of faith.

(9) His Ummah (community) consists of those who repent (Tawwabin); they are distinguished among all nations by the attribute of repentance. The Quran says regarding their attribute, "[Those who] repent" (At-Ta'ibun). Jam' al-Wasa'il: When they sin, they repent. This is a grace upon the Ummah, and every grace upon the Ummah refers back to its Prophet. Matali'. I say: And by this, it differs from what preceded it; so there is no omission in it, nor is it permissible. (T)

(10) The repentance of his Ummah is more accepted than that of all other nations. Hafni 'ala Al-Jami' al-Saghir: For their repentance, mere remorse, immediate cessation [of the sin], and resolve to abstain were made sufficient. The Prophet of Mercy (peace and blessings of Allah be upon him) lifted their burdens and did not allow the severe and harsh trials of previous nations to fall upon them. The repentance of previous people was conditioned on very tough terms; for example, the repentance of the Children of Israel from calf-worship was conditioned on killing themselves, as expressed in the Mighty Quran. (T) When seventy thousand had been killed among themselves, only then was their repentance accepted. Sharh al-Shifa lil-Qari p. 48, Al-Mirqat, Nasim al-Riyad, Al-Fasi, and Majma' al-Bihar. - From me (n).

Note: Al-Hafni limited the explanation of this aspect to the mention of seeking forgiveness (istighfar). Hafni in his discourse on this point restricted it to the mention of istighfar and said: Your Ummah... (Continued on the next page)

Only then he said because

1. Matali' al-Masarrat, Mention of the names of the Prophet (SAW), Maktaba Nooria Rizvia, Faisalabad, pp. 101 and 102.
2. At-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir, under the Hadith "I am Muhammad and Ahmad," Maktaba Imam al-Shafi'i, Riyadh, 1/376.
3. Jam' al-Wasa'il fi Sharh al-Shama'il, Chapter on what has come concerning the names of the Messenger of Allah, etc., Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/183.

4. Matali' al-Masarrat, Mention of the names of the Prophet (SAW), Maktaba Nooria Rizvia, Sukkur, p. 101.
5. Hashiyat al-Hafni 'ala al-Jami' al-Saghir on the margins of al-Siraj al-Munir, Al-Matba'ah al-Azhariyah al-Misriyah, Egypt, 2/63.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

(8) 'तौबा' से मुराद 'अहल-ए-तौबा' (तौबा करने वाले) हैं। जैसे अल्लाह तआला के क़ौल 'वस्अलिल क़र्या' (बस्ती से पूछो) के अंदाज़ पर (यानी बस्ती के लोगों से पूछो)। (त) यानी तौबा करने वालों के नबी। मतालेउल मसर्रत मआ ज़ियादतिन मिन्नी (मतालेउल मसर्रत और जो कुछ ज़्यादा है वह मेरी तरफ से है)। अक़ौल (मैं कहता हूँ): अब सबसे बेहतर बात यह है कि तौबा से मुराद ईमान लें। जैसा कि अल्लामा मनावी फिर अज़ीज़ी ने 'अल-जामेअ अस-सग़ीर' की शरह (व्याख्याओं) में ज़िक्र फ़रमाया। (त) हासिल यह कि तमाम अहल-ए-ईमान के नबी।

(9) उनकी उम्मत तौबा करने वाली है, तौबा के गुण में सब उम्मतों से मुमताज़ (विशेष) है, क़ुरआन उनकी सिफ़त (गुण) में 'अत्तइबून' (तौबा करने वाले) फ़रमाता है। जमउल वसाएल: जब गुनाह करते हैं तो तौबा लाते हैं, यह उम्मत का फ़ज़्ल (बड़ाई) है और उम्मत का हर फ़ज़्ल उसके नबी की तरफ़ राजीअ (संबंधित) है। मतालेअ। अक़ौल: और इसी के ज़रिए वह पहले से अलग हुआ, तो इसमें न हज़फ़ (लोप) है और न यह जायज़ है। (त)

(10) उनकी उम्मत की तौबा सब उम्मतों से ज़्यादा मक़बूल (स्वीकार्य) हुई। हफ़नी अलल जामेअ अस-सग़ीर: कि उनकी तौबा में सिर्फ़ शर्मिंदगी, फ़ौरन गुनाह छोड़ने और आइंदा न करने के इरादे पर किफ़ायत (काफ़ी समझा) की गई। नबी-उर-रहमह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने उनके बोझ उतार लिए, अगली उम्मतों के सख़्त और शदीद भार उन पर न आने दिए। पिछली उम्मतों की तौबा सख़्त शर्तों के साथ मशरूत (जुड़ी) थी, बछड़ा-परस्ती से बनी इसराईल की तौबा अपनी जानों के क़त्ल के साथ रखी गई जैसा कि क़ुरआन-ए-अज़ीज़ ने इसे बयान फ़रमाया। (त) जब सत्तर हज़ार आपस में कट चुके उस वक़्त तौबा क़बूल हुई। शरह अल-शिफ़ा लिल-क़ारी स. 48, वल-मिरक़ात, नसीम-उर-रियाज़, अल-फ़ासी और मजमउल बिहार। बर-मन (मुझसे) (न)।

नोट: हफ़नी ने अपनी तक़रीर (व्याख्या) में इस वजह पर इस्तिग़फ़ार (क्षमा याचना) के ज़िक्र का इक़्तेसार (संक्षेप) किया तो फ़रमाया आपकी उम्मत... (बाक़ी अगले सफ़हे पर)।

फ़क़त फ़क़ाल लइन्नहु

1. मतालेउल मसर्रत, ज़िक्र अस्मा उन-नबी (स.), मक्तबा नूरिया रज़विया, फ़ैसलाबाद, पृ. 101 और 102।

2. अत-तयसीर शरह अल-जामेअ अस-सग़ीर, हदीस 'अना मुहम्मद व अहमद' के तहत, मक्तबा इमाम अल-शाफ़ई, रियाज़, 1/376।
3. जमउल वसाएल फ़ी शरह अल-शमाइल, नबी (स.) के नामों के वर्णन का अध्याय, दारुल मारिफ़ा, बेरूत, 2/183।
4. मतालेउल मसर्रत, नबी (स.) के नामों का वर्णन, मक्तबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, पृ. 101।
5. हाशिया अल-हफ़नी अलल जामेअ अस-सग़ीर, अल-सिराज अल-मुनीर के हाशिये पर, अल-मतबा अल-अज़हरिया अल-मिसरिया, मिस्र, 2/63।

(۸) توبہ سے مراد اہل توبہ ہیں۔ ای علی وزان قولہ تعالٰی واسئل القریۃ (اللہ تعالٰی کے قول واسئل القریہ کے انداز پر) (ت) یعنی توابین کے نبی، مطالع المسرات مع زیادۃ منی (مطالع المسرات اور جو کچھ زیادہ ہے وہ میری طرف سے ہے) اقول: اب اوفق یہ ہے کہ توبہ سے مراد ایمان لیں۔ کما سوغہ المناوی ثم العزیزی فی شروح الجامع الصغیر (جیسا کہ علامہ منادی نے پھر عزیزی نے الجامع الصغیر کی شرحوں میں ذکر فرمایا) (ت) حاصل یہ کہ تمام اہل ایمان کے نبی۔

(۹) ان کی امت توابین ہیں، وصف توبہ میں سب امتوں سے ممتاز ہیں، قرآن ان کی صفت میں التائبون فرماتا ہے، جمع الوسائل، جب گناہ کرتے ہیں تو توبہ لاتے ہیں یہ امت کا فضل ہے اور امت کا ہر فضل اس کے نبی کی طرف راجع ہے، مطالع، اقول: و بہ فارق ما قبلہ فلیس فیہ حذف و لا یجوز (میں کہتا ہوں، اس سبب سے وہ پہلے سے جدا ہوا تو اس میں نہ حذف ہے اور نہ یہ جائز ہے۔ت)

(۱۰) ان کی امت کی توبہ سب امتوں سے زائد مقبول ہوئی۔ حفنی علی الجامع الصغیر، کہ ان کی توبہ میں مجرد ندامت و ترک فی الحال و عزم امتناع پر کفایت کی گئی، نبی الرحمۃ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ان کے بوجھ اتار لئے اگلی امتوں کے سخت و شدید بار ان پر نہ آنے دیئے، اگلوں کی توبہ سخت سخت شرائط سے مشروط کی جاتی تھی گو سالہ پرستی سے بنی اسرائیل کی توبہ اپنی جانوں کے قتل سے رکھی گئی کما نطق بہ القرآن العزیز (جیسا کہ قرآن نے اس کو بیان فرمایا) (ت) جب ستر ہزار آپس میں کٹ چکے اس وقت توبہ قبول ہوئی، شرح الشفاء للقاری ص ۴۸ والمرقاۃ ونسیم الریاض والفاسی و مجمع البحار۔ بر من (ن)

عه: اقتصر الحنفي في تقرير هذا الوجه على ذكر الاستغفار | حفنی نے اپنی تقریر میں اس وجہ پر استغفار کے ذکر کا اقتصار کیا تو فرمایا آپ کی امت (باقی اگلے صفحہ پر)

فقط فقال لانه

1 مطالع المسرات، ذکر اسماء النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مکتبہ نوریہ رضویہ، فیصل آباد ص ۱۰۱ اور ۱۰۲ 2 التیسیر شرح الجامع الصغیر، تحت حدیث انا محمد واحمد، مکتبہ امام الشافعی، ریاض، ۱ / ۳۷۶ 3 جمع الوسائل فی شرح الشمائل باب ماجاء فی اسماء رسول اللہ الخ ، دارالمعرفہ بیروت، ۲/ ۱۸۳ 4 مطالع المسرات ذکر اسماء النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مکتبہ نوریہ رضویہ ، سکھر ، ص ۱۰۱ 5 حاشية الحفنی على الجامع الصغير على هامش السراج المنير المطبعة الازهرية المصرية، مصر، ۲/ ۶۳

Fatawa Razawiyya, Volume Fifteen (15)

For Imam al-Nawawi, and what I saw in his [book] 'Minhaj' is only what I have mentioned earlier. (His reference is to Imam al-Nawawi) and what I saw in his book 'Minhaj', I have already stated and that's it. (t)

(Continuation of footnote from the previous page) ...accepted repentance solely based on seeking forgiveness (istighfar). Upon this, Mirak added the phrase "unlike the previous nations." They cited the saying of Allah Almighty as proof: "So seek forgiveness from Allah and the Messenger seeks forgiveness for them" [the Verse]. Allama Qari affirmed this in 'Mirqat' and 'Sharh al-Shifa', while in 'Jam' al-Wasa'il', he strongly criticized it and said that no one among the scholars has said this, so it is against the [consensus of the] Ummah. He stated that the pillars of repentance, according to the explanation of the scholars, are three: remorse (nadam), cessation [of the sin] (qal'), and the resolve not to return [to it] (azm). No one has made oral seeking of forgiveness a condition for repentance... etc. I say: (I say) May Allah Almighty have mercy on Mulla Ali Qari. Where in the speech of the Hanafi [scholar] and Mirak is it mentioned that repentance is not accepted without seeking forgiveness, let alone making oral seeking of forgiveness a condition? They only mentioned that simply seeking forgiveness is sufficient for the repentance of this Ummah, without the obligation of other very difficult matters such as the killing of souls and other things that were made obligatory upon the previous nations.

(The rest on the next page)

I.T. Majlis of Dawatelslami

1. Mirqat al-Mafatih, Book of Virtues, Chapter of the Names of the Prophet and his Attributes etc., Maktaba Habibia Quetta, 10/50; Jam' al-Wasa'il fi Sharh al-Shama'il, Chapter on what has been narrated about the names of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/183.
2. Jam' al-Wasa'il fi Sharh al-Shama'il, Chapter on what has been narrated about the names of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/183.

फ़तावा रज़विया, जिल्द पंद्रह (15)

इमाम अल-नवावी के लिए, और जो मैंने उनके'मिन्हाज' में देखा है, वह केवल वही है जो मैंने पहले पेश किया है। (उनका संकेत इमाम नवावी की ओर है) और जो कुछ मैंने उनकी पुस्तक 'मिन्हाज' में देखा, वह मैंने पहले ही बयान कर दिया है और बस। (त)

(पिछले पृष्ठ के फ़ुटनोट का शेष भाग) ...सिर्फ इस्तग़फ़ार (क्षमा याचना) पर तौबा (पश्चाताप) स्वीकार फरमाई, इस पर मीरक ने "पिछली उम्मतों के विपरीत" (بخلاف الامم السابقه) शब्दों का इज़ाफ़ा किया। उन्होंने प्रमाण के रूप में अल्लाह तआला का यह कथन उद्धृत किया: "अतः अल्लाह से क्षमा माँगें और रसूल उनके लिए क्षमा माँगें" [आयत]। अल्लामा क़ारी ने 'मिरक़ात' और 'शरह अल-शिफ़ा' में इसे प्रमाणित रखा, जबकि 'जम-उल-वसायल' में इस पर कड़ा ऐतराज किया और कहा कि विद्वानों में से किसी ने भी यह बात नहीं कही है, अतः यह उम्मत के सर्वसम्मति के विरुद्ध है। उन्होंने कहा कि तौबा के स्तंभ, विद्वानों के बयान के अनुसार, तीन हैं: ग्लानि (नदामत), पाप को छोड़ना (क़लअ), और भविष्य में न करने का इरादा (अज़्म)। किसी ने भी मौखिक इस्तग़फ़ार को तौबा की शर्त नहीं कहा है... आदि। मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) अल्लाह तआला मुल्ला अली क़ारी पर रहम फरमाए। हनफी विद्वान और मीरक के कलाम (भाषण) में यह कहाँ है कि इस्तग़फ़ार के बिना तौबा स्वीकार नहीं होती, मौखिक इस्तग़फ़ार की शर्त की तो बात ही क्या है? उन्होंने तो केवल यह कहा है कि इस उम्मत की तौबा में सिर्फ इस्तग़फ़ार काफी है, अन्य बहुत कठिन कार्यों का अनिवार्य होना ज़रूरी नहीं है, जैसे जानों को मारना वगैरह, जो पिछली उम्मतों पर अनिवार्य किया गया था।

(बाकी अगले पृष्ठ पर)

आई.टी. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

1. मिरक़ात अल-मफ़ातीह, किताबुल फज़ायल, बाब अस्मा-उन-नबी व सिफ़ातिही आदि, मकतबा हबीबिया क्वेटा, 10/50; जम-उल-वसायल फ़ी शरह अल-शमायिल, बाब मा जा-आ अस्मा-ए रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम, दारुल मा'रिफ़ा, बेरूत, 2/183।
2. जम-उल-वसायल फ़ी शरह अल-शमायिल, बाब मा जा-आ अस्मा-ए रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम, दारुल मा'रिफ़ा, बेरूत, 2/183।

पृष्ठ 652 का 742

للامام النووي والذی رأیته فی منهاجه ماقدمت فحسب۔ (ان کی رمز امام نووی کی طرف ہے) اور جو میں نے ان کی کتاب منہاج میں دیکھا وہ میں نے پہلے بیان کر دیا ہے اور بس۔ ت)

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) سے صرف استغفار پر توبہ قبول فرمائی، اس پر میرک نے قبل من امته التوبة بمجرد الاستغفار زاد میرك بخلاف "بخلاف الامم السابقه" کا اضافہ کیا انہوں نے دلیل میں اللہ الامم السابقة واستدل بقوله تعالی فاستغفروا اللہ تعالٰی کا قول "اللہ تعالٰی سے استغفار کرو اور رسول ان کے لئے واستغفرلهم الرسول 1 الآیة، وقد اقره العلامة القاری فی استغفار فرمائیں، الآیۃ" ذکر کیا، علامہ قاری نے مرقات اور شرح المرقاة وفی شرح الشفاء و شدد النکیر علیه فی جمع شفاء میں اس کو ثابت رکھا جبکہ جمع الوسائل میں اس پر سخت الوسائل شرح الشمائل فقال هذا قول لم یقل به احد اعتراض کیا اور کہا کہ یہ بات علماء میں سے کسی نے نہ کی تو یہ امت من العلماء فهو خلاف الامة وقد قال وارکان التوبة علی ما کے خلاف ہے اور فرمایا کہ توبہ کے ارکان علماء کے بیان کے مطابق قاله العلماء ثلاثة الندم والقلع والعزم علی ان لا یعود ولا تین ہیں، ندامت اور چھوڑنا، اور آئندہ نہ کرنے کا عزم، اور کسی احد جعل الاستغفار اللسانی شرطا للتوبة 2 الخ اقول نے بھی زبانی استغفار کو توبہ کی شرط نہ کہا الخ، اقول: (میں کہتا رحم اللہ مولانا القاری این فی کلام الحنفي ومیرك ان ہوں) اللہ تعالٰی ملا علی قاری پر رحم فرمائے حنفی اور میرک کے التوبة لا تقبل الا بالاستغفار فضلا عن اشتراط کلام میں استغفار کے بغیر توبہ کا قبول نہ ہونا کہاں ہے چہ جائیکہ الاستغفار باللسان، انما ذکر ان مجرد الاستغفار کاف فی زبانی استغفار کی شرط ہو، انہوں نے تو یوں کہا ہے کہ اس امت کی توبة هذه الامة من دون الزام امور اخر شاقة جدا کقتل توبہ میں صرف

استغفار کافی ہے دوسرے شاق امور لازم نہیں مثلاً الانفس وغیرہ مما الزمت بہ جانوروں کو قتل کرنا وغیرہ، جو کچھ پہلی امتوں پر لازم کیا گیا

(باقی بر صفحہ آئندہ)

1 مرقات المفاتیح کتاب الفضائل باب اسماء النبی وصفاته الخ مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ،۱۰/ ۵۰،جمع الوسائل في شرح الشمائل، باب ما جاء اسماء رسول صلى الله تعالى عليه وسلم دارالمعرفة، بيروت، ۲/ ۱۸۳ 2 جمع الوسائل في شرح الشمائل، باب ما جاء اسماء رسول صلى الله تعالى عليه وسلم دارالمعرفة، بيروت، ۲/ ۱۸۳

Fatawa Razawiyya Volume 15

(11) He himself is one who repents frequently; it is in Sahih Bukhari: "I seek forgiveness from Allah the Exalted one hundred times a day." [1] Sharh al-Shifa, al-Mirqat, al-Lam'at, al-Majma' with the code (T) for al-Tibi and al-Zarqani [state that] every person's repentance is according to their rank. "The good deeds of the pious are the sins of the near ones" (T). The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is constantly progressing in the stations of proximity and witnessing. "And the Hereafter is better for you than the first [life]" [2] (The next moment is better for you than every previous one. T). When he progresses to a more majestic and exalted station, considering the previous station as a type of deficiency in comparison to it, he offers repentance and seeks forgiveness before his Lord; thus he is in continuous progress and always...

(Arabic Text)

...from the previous nations, so there is not even a scent of the condition of seeking forgiveness for absolute repentance. If you look deeply, you will not find any conflict in it, for the Hadith [mentions] the pillars as well. True seeking of forgiveness only arises from sincere remorse, and sincere remorse necessitates stopping [the sin] and the firm intention to abandon it. That is why it is authentically reported from him (peace and blessings of Allah be upon him): "Remorse is repentance." Moreover, the intended restriction is in relation to what was incumbent upon previous nations. Furthermore, all this has no place in the explanation of the aspect we have established as you see, so recognize [this]. 12 (Author).

(Urdu Translation)

From this, one does not even sense the slightest requirement of seeking forgiveness for absolute repentance. If you look with a deep eye, you will find nothing contrary to it, because the existence of true seeking of forgiveness cannot be without true remorse, as correct remorse necessitates ending the sin and the intention to abandon it. In this sense, it is authentically narrated from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) that "remorse is repentance." Besides, their purpose is to restrict it in comparison to the matters mandatory upon previous nations. Then, this entire statement has no involvement in the explanation of that reason which we have explained, as you are seeing it. Reflect. 12 (Author). (T)

[1] Sharh al-Shifa by Ali al-Qari on the margins of Nasim al-Riyad, chapter on his names (peace and blessings of Allah be upon him), Dar al-Fikr Beirut, 2/393; Mirqat al-Mafatih, Book of Virtues, chapter on the names and attributes of the Prophet (peace

and blessings of Allah be upon him), Maktabah Habibiyyah Quetta, 10/49, 50. [2] Al-Qur'an al-Karim, 93/4.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रह (15)

(11) वे स्वयं बहुत तौबा करने वाले हैं; सहीह बुखारी में है: "मैं दिन में सौ बार अल्लाह सुभानहू से इस्तिग़फ़ार (क्षमा प्रार्थना) करता हूँ।" [1] शरह अल-शिफ़ा, अल-मिरक़ात, अल-लमात, अल-मजमा' (टी) के संकेत के साथ अल-तिबी और अल-ज़रक़ानी [कहते हैं कि] हर किसी की तौबा उसके पद के अनुसार होती है। "पुण्यात्माओं के अच्छे कार्य, निकटवर्तियों के पाप हैं" (टी)। हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) निरंतर निकटता और दर्शन के स्तरों में प्रगति कर रहे हैं। "और परलोक आपके लिए प्रथम (जीवन) से कहीं बेहतर है" [2] (आपके लिए हर अगला क्षण पिछले से श्रेष्ठ है। टी)। जब वे एक महान और उच्च स्थान की ओर प्रगति करते हैं, तो पिछले स्थान को उसकी तुलना में एक प्रकार की कमी मानकर अपने रब की हज़ूरी में तौबा और इस्तिग़फ़ार करते हैं; इस प्रकार वे हमेशा प्रगति और हमेशा...

(अरबी पाठ)

...पिछली उम्मतों से, इसलिए पूर्ण तौबा के लिए इस्तिग़फ़ार की शर्त की ज़रा भी गंध नहीं है। यदि आप गहराई से देखें, तो आपको इसमें कोई विरोध नहीं मिलेगा, क्योंकि हदीस [में] अरकान (स्तंभ) भी हैं। सच्चा इस्तिग़फ़ार केवल सच्ची ग्लानि (पछतावे) से उत्पन्न होता है, और सच्ची ग्लानि के लिए [पाप] छोड़ना और उसे त्यागने का दृढ़ संकल्प आवश्यक है। इसीलिए हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से सहीह तौर पर उद्धृत है: "पछतावा ही तौबा है।" इसके अतिरिक्त, इच्छित प्रतिबंध पिछली उम्मतों पर अनिवार्य मामलों के संबंध में है। फिर, इस पूरे विवरण का उस पक्ष की व्याख्या में कोई दखल नहीं है जिसे हमने स्पष्ट किया है जैसा कि आप देख रहे हैं, अतः पहचानें। 12 (लेखक)।

(उर्दू अनुवाद)

इससे पूर्ण तौबा के लिए इस्तिग़फ़ार की शर्त की बू तक महसूस नहीं होती। अगर आप गहरी नज़र से देखें, तो आपको इसमें कोई विरोध नहीं मिलेगा कि सच्ची इस्तिग़फ़ार का अस्तित्व सच्ची ग्लानि के बिना नहीं हो सकता, क्योंकि सही ग्लानि पाप को समाप्त करना और उसे छोड़ने का संकल्प आवश्यक है। इसी अर्थ में हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से सहीह वर्णित है कि "पछतावा तौबा है।" इसके अलावा, उनका उद्देश्य पिछली उम्मतों पर अनिवार्य मामलों के संबंध में सीमित करना है। फिर, इस पूरे बयान का उस कारण की व्याख्या में कोई दखल नहीं है जिसका हमने विवरण दिया है, जैसा कि आप इसे देख रहे हैं। विचार करें। 12 (लेखक)। (टी)

[1] शरह अल-शिफा अल-क़ारी द्वारा नसीम अल-रियाद के हाशिये पर, हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नामों का अध्याय, दार अल-फ़िक्र बेरूत, 2/393; मिरक़ात अल-मफ़ातीह, फ़ज़ाइल की किताब, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नाम और गुणों का अध्याय, मकतबा हबीबिया क्वेटा, 10/49, 50। [2] अल-क़ुरआन अल-करीम, 93/4।

(۱۱) وہ خود کثیر التوبہ ہیں، صحیح بخاری میں ہے: میں روز اللہ سبحانہ سے سو بار استغفار کرتا ہوں۔ ۱۔ شرح الشفا والمرقاۃ واللمعات والمجمع برمز(ط) للطیبی والزرقانی ہر ایک کی توبہ اس کے لائق ہے حسنات الابرار سیأت المقربین (نیکوں کی خوبیاں مقربین کے گناہ ہیں۔ت) حضور اقدس صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ہر آن ترقی مقامات قرب ومشاہدہ میں ہیں۔ "وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولٰى ط" ۲ (آپ کے لئے ہر پہلی ساعت سے دوسری افضل ہے۔ت) جب ایک مقام اجل و اعلیٰ پر ترقی فرماتے گزشتہ مقام کو بہ نسبت اس کے ایک نوع تقصیر تصور فرما کر اپنے رب کے حضور توبہ واستغفار لاتے تو وہ ہمیشہ ترقی اور ہمیشہ

| الامم السابقة فلا تشم منه رائحة اشتراط الاستغفار لمطلق التوبة وان امعنت النظر لم تجد فيه خلا فالحديث الاركان ايضاً فان الاستغفار الصادق لا ينشؤا الاعن ندم صحيح والندم الصحيح يلزمه الاقلاع وعزم الترك ،ولذا صح عنه صلى الله تعالى عليه وسلم قوله الندم توبة علا ان المقصود الحصر بالنسبة الى ما كان على الامم السابقة من الامرثم هذا كله لا مساغ له في تقريرا لوجه بما قررنا كما ترى فاعرف ۱۲منہ۔ | اس سے مطلق توبہ کے لئے استغفار کی شرط کی بو تک محسوس نہیں ہوتی، اگر آپ گہری نظر سے دیکھیں تو اس میں آپ کوئی خلاف نہ پائیں گے کہ سچی استغفار کا وجود سچی ندامت کے بغیر نہیں ہوسکتا کیونکہ صحیح ندامت گناہ کا ختم کرنا اور اس کے ترک کا عزم لازم ہے اسی معنی میں حضور صلی اللہ تعالی علیہ وسلم سے صحیح منقول ہے کہ ندامت توبہ ہے اس کے علاوہ ان کا مقصد پہلی امتوں پر لازم امور کی نسبت سے حصر کرنا ہے، پھر اس وجہ کی تقریر میں اس تمام بیان کا کوئی دخل نہیں ہے جس کی ہم نے تقریر کی جیسا کہ آپ اسے دیکھ رہے ہیں، غور کرو ۱۲منہ۔(ت) |

١ شرح الشفاء لعلی قاری علی هامش نسیم الریاض، فصل فی اسمائه صلی الله تعالی علیه وسلم دارالفکر بیروت، ٢/ ٣٩٣، مرقاة المفاتیح کتاب الفضائل باب اسماء النبی صلی الله تعالی علیه وسلم وصفاته مکتبه حبیبیه کوئٹه، ١٠/ ٤٩،٥٠ ٢ القرآن الکریم ٩٣/ ٤

Fatawa Razawiyyah Volume 15

... repentance without shortcoming, Peace and blessings of Allah be upon him [1. Matali' with some additions from me].

(12) Bab Tawba (The Door of Repentance): The door of repentance will be closed at the end of the era of his Ummah [2. Sharh al-Shifa by al-Qari]. In previous prophethoods, if someone did not repent at the hand of one prophet, another prophet would come, and they would repent at his hand. Here, the door of prophethood is closed, and with the end of the religion (Millat), repentance (without him) is non-existent. So, one who does not bring repentance at his noble hand, there is no repentance for him anywhere [3. Afada al-Fasi: And by this, the correctness of his being named by this elevated and high name is established].

(This benefit was explained by Allama al-Fasi, and based on this meaning, it is correct for his blessed self to be named with this name. - T)

(13) Fatih Bab Tawba (Opener of the Door of Repentance): He is the opener of the door of repentance. The first of all to repent was our master Adam, peace be upon him; that was through his (the Prophet's) intercession (Tawassul). So he is the root of repentance and the means of repentance, Peace and blessings of Allah be upon him [4. Matali'].

(14) Ka'b ka Khoon (The Blood of Ka'b): He is the accepter of repentance. The door of his generosity is always open for those who repent and seek excuse. When the Master of the Universe (Peace and blessings of Allah be upon him) had declared the blood of Ka'b bin Zuhair (may Allah be pleased with him) lawful to be shed during his time of Christianity, his brother Bujair bin Zuhair (may Allah be pleased with him) wrote to him: "Fly to him, for he does not turn away anyone who comes repenting." Whoever presents himself before him repenting, he never rejects them [5. Matali' al-Masarrat]. On this basis, when Ka'b (may Allah be pleased with him) arrived, he composed the panegyric poem "Banat Su'ad" on the way, in which he submits:

I was informed that the Messenger of Allah had threatened me, and forgiveness from the Messenger of Allah is hoped for. Indeed, I came to the Messenger of Allah apologizing, and excuse with the Messenger of Allah is accepted. [6]

News reached me that the Messenger of Allah (Peace and blessings of Allah be upon him) ordered a punishment for me, and at the Messenger's place, forgiveness is hoped for. And I presented myself before the Messenger of Allah (Peace and

blessings of Allah be upon him) making excuses, and (at the place) of the Messenger of Allah (Peace and blessings of Allah be upon him)...

1. Matali' al-Masarrat, Mention of the names of the Prophet (PBUH), Maktabah Nooriya Razawiya, Faisalabad, p. 102.
2. Sharh al-Shifa by Ali al-Qari on the margins of Naseem al-Riyad, chapter on his names (PBUH), Dar al-Fikr, Beirut, 2/393.
3. Matali' al-Masarrat, Mention of the names of the Prophet (PBUH), Maktabah Nooriya Razawiya, Faisalabad, p. 101.
4. Matali' al-Masarrat, Mention of the names of the Prophet (PBUH), Maktabah Nooriya Razawiya, Faisalabad, p. 101.
5. Matali' al-Masarrat, Mention of the names of the Prophet (PBUH), Maktabah Nooriya Razawiya, Faisalabad, p. 102.
6. Al-Majmu'a al-Nabahaniyya fi al-Mada'ih al-Nabawiyya, Poem "Banat Su'ad" by Ka'b bin Zuhair (may Allah be pleased with him), Dar al-Ma'rifa, Beirut, 3/6.

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

... तौबा बे तक़सीर में हैं सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम [1. मताल' मअ बाज़ ज़ियादात मिन्नी]।

(12) बाब-ए-तौबा (तौबा का दरवाज़ा): उनकी उम्मत के आख़िरी दौर में तौबा का दरवाज़ा बंद होगा [2. शरह अल-शिफ़ा लिल-क़ारी]। पिछली नबुव्वतों में अगर कोई एक नबी के हाथ पर ताइब (तौबा करने वाला) न होता तो दूसरा नबी आता उसके हाथ पर तौबा लाता, यहाँ बाब-ए-नबुव्वत मसदूद (बंद) और ख़त्म-ए-मिल्लत पर तौबा मफ़क़ूद (ग़ायब), तो जो उनके दस्ते अक़दस पर तौबा न लाए उसके लिए कहीं तौबा नहीं [3. अफ़ादह अल-फ़ासी: और इसी से इस आला और बुलंद नाम के साथ उनका नामित होना सही साबित होता है]।

(यह फ़ायदा अल्लामा फ़ासी ने बयान किया और इस मानी की बिना पर आपकी ज़ाते मुबारका का इस नाम से मुसम्मा होना दुरुस्त है। - त)

(13) फ़ातिह बाब-ए-तौबा (तौबा का दरवाज़ा खोलने वाला): वह फ़ातिह बाब-ए-तौबा हैं, सब में पहले सैय्यदना आदम अलैहिस्सलाम ने जो तौबा की वह उन्हीं के तवस्सुल (वसीले) से थी, तो वही अस्ल-ए-तौबा हैं और वही वसीला-ए-तौबा, सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम [4. मताल']।

(14) का'ब का ख़ून: वह तौबा क़बूल करने वाले हैं, उनका करम का दरवाज़ा तौबा और मा'ज़रत (क्षमा) करने वालों के लिए हमेशा खुला है। जब सैय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने का'ब बिन ज़ुहैर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु का ख़ून उनके ज़माना-ए-नस्रानियत (ईसाई धर्म के समय) में मुबाह (जायज़) फ़रमा दिया, तो उनके भाई बुजैर बिन ज़ुहैर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने उन्हें लिखा: "उनकी तरफ़ उड़ कर आओ क्योंकि जो तौबा करता हुआ आता है वह उसे वापस नहीं करते।" जो उनके सामने तौबा करता हाज़िर हो वह उसे कभी रद्द नहीं फ़रमाते [5. मताल' अल-मसर्रात]। इसी बिना पर का'ब रज़ियल्लाहु तआला अन्हु जब हाज़िर हुए, रास्ते में क़सीदा-ए-न'तिया 'बानत सुआद' नज़्म किया जिसमें अर्ज़गुज़ार हैं:

मुझे बताया गया कि अल्लाह के रसूल ने मुझे धमकी दी है, और अल्लाह के रसूल के पास माफ़ी की उम्मीद की जाती है। मैं अल्लाह के रसूल के पास मा'ज़रत (माफ़ी माँगने) करते हुए आया, और अल्लाह के रसूल के पास मा'ज़रत क़बूल की जाती है। [6]

मुझे ख़बर पहुँची कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने मेरे लिए सज़ा का हुक्म फ़रमाया है और रसूल के यहाँ माफ़ी की उम्मीद की जाती है और रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के हुज़ूर मा'ज़रत करता हाज़िर हुआ और रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की...

1. मताल' अल-मसर्रात, ज़िक्र अस्मा-ए-नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, मकतबा नूरिया रज़विया, फ़ैसलाबाद, पृ. 102.
2. शरह अल-शिफ़ा लिल-क़ारी अली हामिश नसीम अल-रियाद फ़स्ल फ़ी अस्मा-ए-ही सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 2/393.
3. मताल' अल-मसर्रात ज़िक्र अस्मा-ए-नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, मकतबा नूरिया रज़विया, फ़ैसलाबाद, पृ. 101.
4. मताल' अल-मसर्रात, ज़िक्र अस्मा-ए-नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, मकतबा नूरिया रज़विया, फ़ैसलाबाद, पृ. 101.
5. मताल' अल-मसर्रात, ज़िक्र अस्मा-ए-नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, मकतबा नूरिया रज़विया, फ़ैसलाबाद, पृ. 102.
6. अल-मजमुआ अल-नबहानिया फ़ी अल-मदाइह अल-नबविया क़सीदा 'बानत सुआद' लिल-का'ब बिन ज़ुहैर रज़ियल्लाहु अन्हु, दार अल-मअरिफ़ा, बेरुत 3/6.

توبہ بے تقصیر میں ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ۱ مطالع مع بعض زیادات منی (۱۲) باب توبہ : انہیں کے امت کے آخر عہد میں باب توبہ بند ہوگا شرح الشفا للقاری ۲ ، اگلی نبوتوں میں اگر کوئی ایک نبی کے ہاتھ پر تائب نہ ہو تا کہ دوسرا نبی آئے اس کے ہاتھ پر توبہ لائے یہاں باب نبوت مسدود اور ختم ملت پر توبہ مفقود ، تو جو ان کے دست اقدس پر توبہ نہ لائے اس کے لئے کہیں توبہ نہیں ۳ افادہ الفاسی و بہ استقام کونہ من وجود التسمی بھذا الاسم العلی السمی۔ (یہ فائدہ علامہ فاسی نے بیان کیا اور اس معنی کی بناء پر آپ کی ذات مبارکہ کا اس نام سے مسمی ہونا درست ہے۔ت) (۱۳) فاتح باب توبہ : وہ فاتح باب توبہ ہیں سب میں پہلے سیدنا آدم علیہ الصلوۃ والسلام نے توبہ کی وہ انہیں کے توسل سے تھی تو وہی اصل توبہ ہیں اور وہی وسیلہ توبہ، صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ، مطالع ۴ (۱۴) کعب کا خون : وہ توبہ قبول کرنے والے ہیں ان کا دروازہ کرم توبہ و معذرت کرنے والوں کے لئے ہمیشہ مفتوح ہے جب سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے کعب بن زہیر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا خون ان کے زمانہ نصرانیت میں مباح فرمادیا ہے ان کے بھائی بجیر بن زہیر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے انہیں لکھا فطر الیہ فانہ لایر د من جاء تائباً ان کے حضور اڑ کر آؤ جو ان کے سامنے توبہ کرتا حاضر ہو یہ اسے کبھی رد نہیں فرماتے ۵ مطالع المسرات ، اسی بناء پر کعب رضی اللہ تعالیٰ عنہ جب حاضر ہوئے راہ میں قصیدہ نعتیہ بانت سعاد نظم کیا جس میں عرض رسا ہیں : انبئت ان رسول اللہ اوعدنی والعفو عند رسول اللہ مامول انی آتیت رسول اللہ معتذرا والعذر عند رسول اللہ مقبول ۶ مجھے خبر پہنچی کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے میرے لئے سزا کا حکم فرمایا ہے اور رسول کے ہاں معافی کی امید کی جاتی ہے اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے حضور معذرت کرتا حاضر ہوا اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی

١ مطالع المسرات، ذكر اسماء النبى صلى الله تعالىٰ عليہ وسلم، مكتبہ نوريہ رضويہ، فيصل آباد، ص ١٠٢ ٢ شرح الشفاء لعلى قارى على هامش نسيم الرياض فصل فى اسمائہ صلى الله عليہ وسلم، دار الفكر بيروت، ٢ / ٣٩٣ ٣ مطالع المسرات ذكر اسماء النبى صلى الله عليہ وسلم، مكتبہ نوريہ رضويہ، فيصل آباد ١٠١ ٤ مطالع المسرات، ذكر اسماء النبى صلى الله تعالىٰ عليہ وسلم ، مكتبہ نوريہ رضويہ، فيصل آباد، ص ١٠١ ٥ مطالع المسرات، ذكر اسماء النبى صلى الله تعالىٰ عليہ وسلم، مكتبہ نوريہ رضويہ، فيصل آباد، ص ١٠٢ ٦ المجموعة النبهانية في المدائح النبوية قصيده بانت سعاد لكعب بن زہير رضى الله تعالىٰ عنہ ، دارالمعرفة، بيروت ٣ / ٦

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

In the divine court, the wealth of apology finds acceptance. In the Holy Torah, it is written: 'He does not repay evil with evil, but he pardons and forgives.' Ahmed (Prophet Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him). Al-Bukhari narrated it from Abdullah bin Amr, and al-Darimi, Ibn Sa'd, and Asakir from Ibn Abbas, and the latter from Abdullah bin Salam, and Ibn Abi Hatim from Wahb bin Munabbih, and Abu Nu'aym from Ka'b al-Ahbar (may Allah be pleased with them all). Al-Bukhari narrated it from Abdullah bin Amr and al-Darimi, Ibn Sa'd and Ibn Asakir from Ibn Abbas, and the latter from Abdullah bin Salam, Ibn Abi Hatim from Wahb bin Munabbih, and Abu Nu'aym from Ka'b al-Ahbar (may Allah be pleased with them all). Therefore, 'Pardoner' and 'Forgiver' are the sacred names of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). (15) Prophet of Repentance: I say: He is the Prophet of Repentance; servants are commanded to present themselves in his court and repent and seek forgiveness. Allah hears everywhere, His knowledge, His hearing, His presence is the same everywhere, but the command is such: If you want to repent to Me, be present in the presence of my beloved. Allah Almighty says:

'And if, when they had wronged themselves, they had but come to you and asked forgiveness of Allah, and the Messenger had asked forgiveness for them, they would have found Allah Accepting of repentance and Merciful.' (Quran 4:64)

(Boxed translation:) If they, when they have wronged their own souls, come to you and seek forgiveness from Allah, and the Messenger seeks forgiveness for them, they will surely find Allah to be Most Accepting of Repentance and Most Merciful.

During the Prophet's manifest life, he was physically present; now he is in his radiant tomb, and where even this is not available, then with the heart turn towards the luminous presence, seek mediation, cry for help, seek intercession, for the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is still present in every Muslim's home. Mulla Ali Qari (may the mercy of the Creator be upon him) states in Sharh Shifa Sharif:

'The spirit of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is present in the houses of the people of Islam.'

---

1 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Buyu, Bab Karahiyat al-Sakhab fi al-Suq, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/285; Sunan al-Darimi, Bab Sifati al-Nabi (PBUH), Dar al-Mahasin

Beirut 1/15. 2 Al-Quran al-Karim 4/64. 3 Sharh Shifa lil-Qari on the margins of Nasim al-Riyadh, Part 2, Chapter 4, Al-Azhariya Al-Misriya Press, Egypt 3/464.

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

ईश्वरीय दरबार में उज़्र (क्षमा याचना) की दौलत क़ुबूल की जाती है। तौरात-ए-मुक़द्दस में है: 'बुराई का बदला बुराई से नहीं देते, बल्कि माफ़ और दरगुज़र करते हैं।' अहमद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)। अल-बुख़ारी ने इसे अब्दुल्ला बिन अम्र से रिवायत किया, और अद्दारीमी, इब्ने साद और असाकिर ने इब्ने अब्बास से, और आख़िरी रिवायत अब्दुल्ला बिन सलाम से, और इब्ने अबी हातिम ने वहब बिन मुनब्बेह से, और अबू नुऐम ने काब अल-अहबार (रज़ियल्लाहु अन्हुम अजमईन) से। इमाम बुख़ारी ने अब्दुल्ला बिन अम्र और दारीमी, इब्ने साद और इब्ने असाकिर ने इब्ने अब्बास से और आख़िरी ने अब्दुल्ला बिन सलाम से, इब्ने अबी हातिम ने वहब बिन मुनब्बेह से और अबू नुऐम ने काब अल-अहबार (रज़ियल्लाहु अन्हुम अजमईन) से रिवायत किया। इसलिए हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के पाक नामों में 'अफ़ूव' और 'ग़फ़ूर' भी शामिल हैं। (15) नबी-ए-तौबा: मैं कहता हूँ: वह नबी-ए-तौबा हैं, बंदों को हुक्म है कि उनकी बारगाह में हाज़िर होकर तौबा और इस्तिग़फ़ार करें। अल्लाह तो हर जगह सुनता है, उसका इल्म, उसका सुनना, उसकी हाज़िरी सब जगह एक समान है, लेकिन हुक्म यही है कि अगर मेरी ओर तौबा चाहते हो तो मेरे महबूब के हुज़ूर हाज़िर हो। अल्लाह तआला फ़रमाता है:

'और अगर वे, जब उन्होंने अपनी जानों पर ज़ुल्म किया था, आपके पास आते और अल्लाह से माफ़ी मांगते, और रसूल उनके लिए माफ़ी मांगते, तो वे यक़ीनन अल्लाह को बहुत तौबा क़ुबूल करने वाला और रहम करने वाला पाते।' (क़ुरान 4:64)

(बॉक्स में अनुवाद:) अपनी जानों पर ज़ुल्म करें तो तेरे पास हाज़िर हों कर ख़ुदा से बख़्शिश चाहें और रसूल उनकी मग़फ़िरत माँगें तो ज़रूर ख़ुदा को तौबा क़ुबूल करने वाला मेहरबान पाएँ।

हुज़ूर के ज़ाहिरी जीवन के समय हुज़ूर ज़ाहिर थे, अब हुज़ूर मज़ार-ए-अनवार में हैं और जहाँ यह भी उपलब्ध न हो तो दिल से हुज़ूर-ए-पुरनूर की ओर तवज्जो करें, हुज़ूर से तवस्सुल, फ़रियाद, इस्तिगासा और शफ़ाअत की माँग करें कि हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम अब भी हर मुसलमान के घर में जलवा-फ़रमा हैं। मुल्ला अली क़ारी (अलैहि रहमतुल बारी) शरह शफ़ा शरीफ़ में फ़रमाते हैं:

'नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की रूह इस्लाम वालों के घरों में मौजूद रहती है।'

1 सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-बुयू, बाब कराहियत अल-सख़ब फ़ी अल-सूक़, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/285; सुनन अल-दारीमी, बाब सिफ़ती अल-नबी (सल्लल्लाहु अ़लैहि वसल्लम), दारुल महासिन बेरूत 1/15. 2 अल-क़ुरान अल-करीम 4/64. 3 शरह शफ़ा लिल-क़ारी हाशियह नसीम अल-रियाज़ पर, हिस्सा 2, बाब 4, मतबअतुल अज़हरिया अल-मिसरिया, मिस्र 3/464.

بارگاہ میں عذر دولت قبول پاتا ہے۔ توراۃ مقدس میں ہے: 'لایجزئ بالسیئۃ السیئۃ ولکن یعفو ویغفر' احمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بدی کا بدلہ بدی نہ دیں گے بلکہ بخش دیں گے اور مغفرت فرمائیں گے رواہ البخاری عن عبداللہ بن عمر والدارمی وابن سعد وعساکر عن ابن عباس والاخیر عن عبداللہ بن سلام، وابن ابی حاتم عن وھب بن منبہ وابونعیم عن کعب الاحبار رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین۔ اس کو بخاری نے عبداللہ بن عمرو اور دارمی، ابن سعد اور ابن عساکر نے ابن عباس سے اور آخری نے عبداللہ بن سلام سے، ابن ابی حاتم نے وہب بن منبہ سے اور ابونعیم نے کعب الاحبار رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین سے روایت کیا۔ ولذا حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے اسمائے طیبہ میں عفو وغفور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ (۱۵) نبی توبہ: اقول: وہ نبی توبہ ہیں، بندوں کو حکم ہے کہ ان کی بارگاہ میں حاضر ہو کر توبہ واستغفار کریں اللہ تو ہر جگہ سنتا ہے، اس کا علم اس کا سمع اس کا شہود سب جگہ ایک سا ہے مگر حکم یہی فرمایا کہ میری طرف توبہ چاہو تو میرے محبوب کے حضور حاضر ہو۔ قال تعالیٰ:

وَلَوْ اَنَّھُمْ اِذْ ظَّلَمُوْا اَنْفُسَھُمْ جَآءُوْكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ وَاسْتَغْفَرَ لَھُمُ الرَّسُوْلُ لَوَجَدُوا اللّٰهَ تَوَّابًا رَّحِیْمًا

(ڈبے کا ترجمہ:) اپنی جانوں پر ظلم کریں تیرے پاس حاضر ہو کر خدا سے بخشش چاہیں اور رسول ان کی مغفرت مانگیں تو ضرور خدا کو توبہ قبول کرنے والا مہربان پائیں۔

حضور کے عالمِ حیاتِ ظاہری میں حضور ظاہر تھا، اب حضور مزارِ پر انوار ہے اور جہاں یہ بھی میسر نہ ہو تو دل سے حضورِ پر نور کی طرف توجہ حضور سے توسل فریاد، استغاثہ، طلبِ

شفاعت کہ حضورِ اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اب بھی ہر مسلمان کے گھر میں جلوہ فرما ہیں، ملا علی قاری علیہ رحمۃ الباری شرح شفا شریف میں فرماتے ہیں:

روح النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم حاضرۃ فی بیوت اھل الاسلام ۔ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہر مسلمان کے گھر میں جلوہ فرما ہیں۔

---

1 صحیح البخاری کتاب البیوع باب کراھیۃ الصخب فی السوق، قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۸۵، سنن دارمی باب صفۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم، دارالمحاسن بیروت ۱/ ۱۵ 2 القرآن الکریم ۴/ ۶۴

3 شرح شفاء للقاری علی ھامش نسیم الریاض، الباب الرابع من القسم الثانی، مطبعۃ الازھریۃ المصریۃ، مصر ۳/ ۴۶۴

Fatawa Razawiya, Volume 15

(16) He is the bestower of repentance; he is the one who accepts repentance and the one who grants it. If he does not grant repentance, no one can repent. Repentance is a great blessing, rather the greatest of blessings. It has been proven through successive reports from noble saints and prominent scholars that every blessing, small or large, minor or major, physical or spiritual, religious or worldly, manifest or hidden, from the first day until now, from now until the Day of Judgment, from the Day of Judgment until the Hereafter, and from the Hereafter until eternity—whether for a believer or a disbeliever, the obedient or the sinner, angel or human, jinn or animal—nay, whatever anyone besides Allah has received, receives, or will receive, its bud has blossomed, blossoms, and will blossom only from the breeze of his generosity. It has been and will be distributed through his hands. He is the Secret of Existence, the Source of Existence, the Supreme Vicegerent of Allah, and the Guardian of the blessings of the universe, peace and blessings of Allah be upon him. He himself says, peace and blessings of Allah be upon him:

Ana Abu al-Qasim; Allah gives and I distribute. (Narrated by al-Hakim in al-Mustadrak, who authenticated it, and the critics agreed with him.)	**I am Abu al-Qasim; Allah gives and I distribute. (Al-Hakim narrated it in al-Mustadrak and authenticated it, and researchers have confirmed it. - T)**

His Lord, Allah the Almighty, says:

"And We have not sent you, [O Muhammad], except as a mercy to the worlds."	**We have not sent you except as a mercy for all the worlds.**

The humble servant (the author), may Allah forgive him, has detailed this soul-refreshing, faith-inspiring, enemy-crushing, and devil-burning discussion, and provided abundant powerful proofs for it in his blessed treatise "Saltanat al-Mustafa fi Malakut al-Wara" (The Sovereignty of Mustafa in the Kingdom of Creation) written in 1329 AH. Praise be to Allah, Lord of the worlds.

(17) I say: He is the Prophet of Repentance, such that repentance is made towards him for sins. In repentance, his illustrious and pure name is mentioned alongside the Majestic Name of the Almighty, as in saying, "I repent to Allah and His Messenger," glorified be He and peace and blessings of Allah be upon him. In Sahih al-Bukhari and Sahih Muslim, it is recorded that the Mother of the Believers, Siddiqah (Aisha), may Allah be pleased with her, said:

O Messenger of Allah! I repent to Allah and His Messenger. What sin have I committed?	**O Messenger of Allah! I repent towards Allah and the Messenger of Allah. What mistake have I made?**

1. Al-Mustadrak by Al-Hakim, Book of History, Mention of the Names of the Prophet (PBUH), Dar al-Fikr Beirut, 4/202.
2. The Holy Quran, 21/107.
3. Sahih al-Bukhari, Book of Marriage, Chapter: Should one return if they see something objectionable at an invitation? Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/778.

F: Every blessing to every person was received, is received, and will be received from the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

(16) वे तौबा अता करने वाले हैं; तौबा वे ही लेते हैं और वे ही देते हैं। यदि वे तौबा न दें, तो कोई तौबा नहीं कर सकता। तौबा एक बहुत बड़ी नेमत है, बल्कि सबसे बड़ी नेमतों में से एक है। वलियों और बड़े विद्वानों की लगातार रिवायतों से यह साबित हो चुका है कि हर नेमत, कम हो या ज़्यादा, छोटी हो या बड़ी, शारीरिक हो या रूहानी, दीनी हो या दुनियावी, ज़ाहिर हो या बातिन, पहले दिन से अब तक, अब से क़यामत तक, क़यामत से आख़िरत तक, और आख़िरत से हमेशा के लिए—चाहे वह मोमिन हो या काफ़िर, आज्ञाकारी हो या पापी, फ़रिश्ता हो या इंसान, जिन्न हो या जानवर—बल्कि अल्लाह के अलावा जिस किसी को जो कुछ मिला है, मिलता है या मिलेगा, उसकी कली उन्हीं की करम की हवा से खिली है, खिलती है और खिलेगी। उन्हीं के हाथों से वह बाँटी गई है और बाँटी जाती है। वे वजूद का राज़, वजूद की जड़, अल्लाह के सबसे बड़े नायब और पूरी कायनात की नेमतों के रखवाले हैं, उन पर अल्लाह की रहमत और सलामती हो। वे स्वयं फ़रमाते हैं:

अना अबुल क़ासिम, अल्लाहु युती व अना अक्सिम। (रवाहु अल-हाकिम फ़िल मुस्तदरक व सहहहू व अक़र्रहु अन-नाक़िद्दून)	**मैं अबुल क़ासिम हूँ; अल्लाह देता है और मैं बाँटता हूँ। (इसे हाकिम ने मुस्तदरक में रिवायत किया और इसकी तस्दीक़ की, और मुहक़्क़िक़ीन ने इसे सही माना है। - त)**

उनका रब अल्लाह अज़्ज़ वजल फ़रमाता है:

"वमा अर्सलनाका इल्ला रहमतल्लिल आलमीन"	**और हमने तुम्हें तमाम जहानों के लिए रहमत बना कर ही भेजा है।**

फ़क़ीर (लेखक), अल्लाह उन्हें माफ़ करे, ने इस रूह-परवर, ईमान-अफ़रोज़, दुश्मन-कुश और शैतान-सोज़ बहस की पूरी तफ़्सील और उस पर बहुत सी ताक़तवर दलीलों का ज़िक्र अपने मुबारक रिसाले "सल्तनत-उल-मुस्तफ़ा फ़ी मलकूत-इल-वरा" (1329 हिजरी) में किया है। और सब तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का रब है।

(17) मैं कहता हूँ: वे तौबा के नबी हैं कि गुनाहों से उनकी तरफ तौबा की जाती है। तौबा में उनका पाक नाम अल्लाह तआला के नाम के साथ लिया जाता है, जैसे कि: "मैं अल्लाह और उसके रसूल की तरफ तौबा करता हूँ।" (अल्लाह की शान बुलंद हो और उन पर रहमत व सलामती हो)। सहीह बुखारी और सहीह मुस्लिम में है कि उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु अन्हा) ने अर्ज़ किया:

या रसूल अल्लाह! अतूबु इलल्लाहि व इला रसूलीही माज़ा अज़्नब्तु	**या रसूल अल्लाह! मैं अल्लाह और अल्लाह के रसूल की तरफ तौबा करती हूँ। मुझसे क्या खता हुई है?**

1. मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुत-तारीख़, ज़िक्र अस्मा-उन-नबी (स.अ.व.), दारुल फ़िक्र बेरूत, 4/202।
2. अल-क़ुरान अल-करीम 21/107।
3. सहीह अल-बुखारी, किताबुन-निकाह, बाब: क्या कोई लौट आए जब वह दावत में बुराई देखे? क़दीमी कुतुब खाना, कराची, 2/778।

फ़: हर नेमत हर शख़्स को नबी (स.अ.व.) से मिली है, मिल रही है और मिलेगी।

(۱۶) وہ مفیضِ توبہ ہیں، توبہ لیتے بھی وہی ہیں اور دیتے بھی وہی، یہ توبہ نہ دیں تو کوئی توبہ نہ کر سکے، توبہ ایک نعمتِ عظمٰی بلکہ اجلِّ نِعَم ہے، اور نصوصِ متواترہ اولیائے کرام و علمائے اعلام سے مبرہن ہو چکا کہ ہر نعمت قلیل یا کثیر، صغیر یا کبیر، جسمانی یا روحانی، دینی یا دنیوی، ظاہری یا باطنی، روزِ اول سے اب تک، اب سے قیامت تک، قیامت سے آخرت، آخرت سے ابد تک، مومن یا کافر، مطیع یا فاجر، ملک یا انسان، جن یا حیوان بلکہ تمام ماسوی اللہ میں جسے جو کچھ ملی یا ملتی ہے یا ملے گی اس کی کلی انہیں کے صبائے کرم سے کھلی اور کھلتی ہے اور کھلے گی، انہیں کے ہاتھوں پر بٹی اور بٹتی ہے یہ سرالوجود و اصل الوجود و خلیفۃ اللہ الاعظم و ولی نعمتِ عالم ہیں صلی اللہ تعالی علیہ وسلم یہ خود فرماتے ہیں صلی اللہ تعالی علیہ وسلم:

انا ابو القاسم اللہ یعطی وانا اقسم - میں ابوالقاسم ہوں اللہ دیتا ہے اور میں تقسیم کرتا ہوں۔ (اسے رواہ الحاکم فی المستدرک وصححہ حاکم نے مستدرک میں روایت کیا اور اس کی تصحیح کی اور واقرہ الناقدون- تحقیق کرنے والوں نے اسے ثابت رکھا ہے۔ت)

ان کا رب اللہ عز وجل فرماتا ہے:

"وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ" ہم نے نہ بھیجا تمہیں مگر رحمت سارے جہان کے لئے۔

فقیر غفر اللہ تعالی لہ نے اس جانفزا و ایمان افروز و دشمن گزا و شیطان سوز بحث کی تفصیل جلیل اور اس پر نصوص قاہرہ کثیرہ وافر کی تکثیر جمیل اپنے رسالہ مبارکہ سلطنت المصطفٰی فی ملکوت الورٰی ۱۳۲۹ھ میں ذکر کی والحمد للہ رب العالمین۔

(۱۷) اقول: وہ نبیِ توبہ ہیں کہ گناہوں سے ان کی طرف توبہ کی جاتی ہے توبہ میں ان کا نامِ نامی پاک نام جلالت حضرت عزت جلالہ کے ساتھ لیا جاتا ہے کہ میں اللہ ورسول کی طرف توبہ کرتا ہوں جل جلالہ وصلی اللہ تعالی علیہ وسلم۔ صحیح بخاری وصحیح مسلم شریف میں ہے ام المؤمنین صدیقہ رضی اللہ تعالی عنہا نے عرض کی:

یا رسول اللہ اتوب الی اللہ والی رسولہ ماذا اذنبت **یا رسول اللہ! میں اللہ اور اللہ کے رسول کی طرف توبہ کرتی ہوں مجھ سے کیا خطا ہوئی؟۔**

---

1 المستدرک للحاکم، کتاب التاریخ ذکر اسماء النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم دار الفکر بیروت، ۴/ ۲۰۲ 2 القرآن الکریم ۲۱ / ۱۰۷ 3 صحیح البخاری، کتاب النکاح باب ھل یرجع اذا رأی منکرا فی الدعوۃ، قدیمی کتب خانہ، کراچی۔ ۲/ ۷۷۸

ف: ہر نعمت ہر شخص کو نبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم سے ملی اور ملتی ہے اور ملے گی۔

Fatawa Razawiyya Volume (15)

In Mu'jam al-Kabir, it is narrated from Hazrat Thawban (may Allah be pleased with him) that Abu Bakr Siddiq, Umar Farooq, and others, about forty prominent companions (may Allah be pleased with them), stood before the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) with outstretched hands, trembling, and submitted:

We repent to Allah and His Messenger.[1] We repent to Allah and His Messenger.

This humble one has mentioned these narrations with great and fine discussions in my blessed treatise 'Al-Amn wal-'Ula li-Na'ti al-Mustafa bi-Dafi' al-Bala'. I say: Repentance means desisting from disobedience, renewing the pledge of obedience to the one who was sinned against, and pleasing him. It is established from the absolute text of the Quran that every sinner of Allah the Almighty is a sinner of the Master of the Worlds (peace and blessings of Allah be upon him). Allah the Almighty says:

"He who obeys the Messenger has indeed obeyed Allah."[2]	He who obeys the Messenger has indeed obeyed Allah.
And its converse contrapositive, "He who does not obey Allah does not obey the Messenger," is necessary. And this is the meaning of our saying, "He who has disobeyed Allah has indeed disobeyed the Messenger."	And its converse contrapositive, "He who does not obey Allah does not obey the Messenger," is necessary. And this is the meaning of our saying, "He who has disobeyed Allah has indeed disobeyed the Messenger." (Compiler)

And the Great Quran commands to please Allah and His Messenger. Allah the Almighty says:

"And Allah and His Messenger have more right that they should please Him, if they are believers."[3]	Allah and His Messenger are most deserving of being pleased if they are believers.
We ask Allah for faith, security, peace, His pleasure, and the pleasure of His Noble Messenger, peace and blessings be upon him and his family.	We ask Allah the Almighty for faith, security, peace, His pleasure, and the pleasure of His Noble Messenger; may Allah the Almighty's peace and blessings be upon him and his family. (Compiler)

These fine benefits that came to tongue by way of digression are worth memorizing as they won't be found elsewhere without this treatise. Thus...

---

[1] Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 243, Al-Maktabah al-Faysaliyah Beirut, 2/92, 95. [2] Holy Quran 4/80 [3] Holy Quran 9/62

फ़तावा रज़विया खंड (15)

मुअजम अल-कबीर में हज़रत सौबान (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है कि अबू बक्र सिद्दीक़, उमर फ़ारूक़ और अन्य लगभग चालीस प्रमुख सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सामने हाथ फैलाकर कांपते हुए खड़े हुए और अर्ज़ किया:

हम अल्लाह और उसके रसूल की ओर तौबा करते हैं।[1]	हम अल्लाह और उसके रसूल की ओर तौबा करते हैं।

फ़क़ीर ने ये हदीसें महान और सूक्ष्म चर्चाओं के साथ अपने मुबारक रिसाले 'अल-अम्न वल-उला ली-ना'ती अल-मुस्तफ़ा बि-दाफ़ी' अल-बला' में ज़िक्र की हैं। मैं कहता हूँ: तौबा का अर्थ है नाफ़रमानी से बाज़ आना, जिसकी अवज्ञा की गई है उससे आज्ञाकारिता के वादे को ताज़ा करके उसे प्रसन्न करना। और क़ुरान की स्पष्ट आयत से साबित है कि अल्लाह अज़्वजल का हर गुनहगार हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का गुनहगार है। अल्लाह तआला ने फ़रमाया:

"जिसने रसूल की इताअत की, उसने अल्लाह की इताअत की।"[2]	जिसने रसूल की इताअत की, उसने अल्लाह की इताअत की।
और इसका विलोम (अक्स-ए-नक़ीज़), "जिसने अल्लाह की इताअत नहीं की, उसने रसूल की इताअत नहीं की," अनिवार्य है। और हमारे इस कथन "जिसने अल्लाह की नाफ़रमानी की, उसने रसूल की नाफ़रमानी की" का यही अर्थ है।	और इसका विलोम (अक्स-ए-नक़ीज़), "जिसने अल्लाह की इताअत नहीं की, उसने रसूल की इताअत नहीं की," अनिवार्य है। और हमारे इस कथन "जिसने अल्लाह की नाफ़रमानी की, उसने रसूल की नाफ़रमानी की" का यही अर्थ है। (त)

और महान कुरान अल्लाह और उसके रसूल को प्रसन्न करने का आदेश देता है। अल्लाह तआला फ़रमाता है:

"और अल्लाह और उसका रसूल इस बात के अधिक हक़दार हैं कि वे उन्हें प्रसन्न करें, यदि वे मोमिन हैं।"[3]	सबसे ज़्यादा राज़ी करने के मुस्तहिक़ अल्लाह और रसूल हैं अगर ये लोग ईमान रखते हैं।
हम अल्लाह तआला से ईमान, अमन और सलामती, उसकी रज़ा और उसके रसूल-ए-	हम अल्लाह तआला से ईमान, अमन और सलामती, उसकी रज़ा और उसके रसूल-ए-करीम

करीम की रज़ा चाहते हैं, सल्लल्लाहु तआला अलैहि व आलिहि वसल्लम।

की रज़ा चाहते हैं, सल्लल्लाहु तआला अलैहि व आलिहि वसल्लम। (त)

ये उत्तम लाभ जो प्रसंगवश ज़ुबान पर आ गए, याद रखने योग्य हैं क्योंकि वे इस रिसाले के बिना कहीं और नहीं मिलेंगे। वैसे तो...

---

[1] अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 243, अल-मक्तबा अल-फैसलिया बेरुत, 2/92, 95 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 4/80 [3] अल-क़ुरान अल-करीम 9/62

معجم کبیر میں حضرت ثوبان رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے ابو بکر صدیق و عمر فاروق و غیر ہما چالیس اجلہ صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی طرف کھڑے ہو کر ہاتھ پھیلا کر لرزتے کانپتے حضور سے عرض کی:

تبنا الی اللہ و الی رسولہ[1] ہم اللہ اور اس کے رسول کی طرف توبہ کرتے ہیں۔

فقیر نے یہ حدیثیں مع جلیل و نفیس بحثیں اپنے رسالہ مبارکہ الامن والعلی لناعتی المصطفٰی بدافع البلاء میں ذکر کیں۔ اقول: توبہ کے معنی ہیں نافرمانی سے باز آنا، جس کی معصیت کی ہے اس سے عہد اطاعت کی تجدید کر کے اسے راضی کرنا، اور نص قطعی قرآن سے ثابت کہ اللہ عزوجل کا ہر گنہگار حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا گنہگار ہے۔ قال اللہ تعالٰی:

"مَنْ یُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰہَ ج"[2] جس نے رسول کی اطاعت کی اس نے اللہ کی اطاعت کی۔

ویلز مہ عکس النقیض من لم یطع اللہ لم یطع الرسول وھو معنی قولنا من عصی اللہ فقد عصی الرسول۔ اس کو عکس نقیض، من لم یطع اللہ لم یطع الرسول، لازم ہے اور ہمارے قول "من عصی اللہ فقد عصی الرسول" کا یہی معنی ہے۔ (ت)

اور قرآن عظیم حکم دیتا ہے کہ اللہ و رسول کو راضی کرو۔ قال اللہ تعالی:

"وَاللّٰہُ وَ رَسُوْلُہٗٓ اَحَقُّ اَنْ یُّرْضُوْہُ اِنْ کَانُوْا مُؤْمِنِیْنَ"[3] سب سے زیادہ راضی کرنے کے مستحق اللہ و رسول ہیں اگر یہ لوگ ایمان رکھتے ہیں۔

نسأل اللہ الایمان والامن والامان و رضا ہ ورضی رسولہ الکریم علیہ و علی الہ الصلوۃ و التسلیم۔

ہم اللہ تعالیٰ سے ایمان، امن وامان، اس کی رضا، اس کے رسول کریم کی رضا چاہتے ہیں، صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ الصلوۃ والتسلیم۔ (ت)

یہ نفیس فوائد کہ استطراداً زبان پر آگئے قابل حفظ ہیں کہ اس رسالے کے بغیر میں نہ ملیں گے یوں تو ع

---

1 المعجم الکبیر، حدیث ۲۴۳، المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت، ۲/ ۹۲، ۹۵ 2 القرآن الکریم ۴/ ۸۰ 3 القرآن الکریم ۹/ ۶۲

Volume Fifteen (15) Fatawa Rizvia

Every flower has a distinct color and fragrance. (Translation: Each flower's color and scent is different. — T)

However, I hope that these three interpretations of this humble servant (faqir) are, finally, by the grace of Allah Almighty, something distinct; and success is from Allah.

Heading: The Prophet who accepts Repentance:

Imam Ahmad, Ibn Sa'd, Ibn Abi Shaybah, and Imam Bukhari in 'Tarikh' and Tirmidhi in 'Shama'il' relate from Hazrat Hudhayfah (may Allah be pleased with him) that the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) met me on a path in the pure city of Medina and said:

[Table Start] Arabic: I am Muhammad, I am Ahmad, I am the Prophet of Mercy, I am the Prophet of Repentance, I am al-Muqaffi, I am al-Hashir, and I am the Prophet of Battles. (1) Urdu Translation: I am Muhammad, I am Ahmad, I am the Prophet of Mercy, I am the Prophet of Repentance, I am the last of all Prophets, I am the Gatherer (one who gives resurrection), I am the Prophet of Jihads, peace and blessings of Allah be upon him. [Table End]

Heading: Master of the Standard of Ahmad:

Tabrani in 'Mu'jam al-Kabir' and Sa'id bin Mansur in 'Sunan' relate from Hazrat Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them), the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Table Start] Arabic: I am Muhammad, I am Ahmad, I am al-Hashir who will gather people at my feet. I am al-Mahi through whom Allah erases disbelief. When it will be the Day of Resurrection, the Standard of Praise (Liwa al-Hamd) will be with me, and I shall be the leader of the Messengers and the possessor of their intercession. (2) Urdu Translation: I am Muhammad, I am Ahmad, I am Hashir, in that I will gather people at my feet. I am Mahi, in that Allah Almighty erases disbelief because of me. On the Day of Resurrection, the Standard of Praise will be in my hand. I will be the leader of all prophets and the master of their intercessions, peace and blessings of Allah be upon him. [Table End]

The pure names Khatim, 'Aqib, and Muqaffi are explicit texts regarding the meaning of the finality of prophethood; scholars say that the holy name Hashir also points in this direction. Imam Nawawi states in the commentary of Sahih Muslim:

[Table Start] Arabic: The scholars said: the meaning of both (i.e., the meaning of my two narrations: 'qadami' in dual and singular) is that they will be gathered upon... Urdu Translation: Scholars have said that both, meaning 'qadami' singular and 'qadami' dual, mean that the gathering of people will be behind me. [Table End]

Footnotes: 1. Shama'il at-Tirmidhi with Jami' at-Tirmidhi, Chapter: What has been narrated regarding the names of the Messenger of Allah, etc., Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub, Karachi, 2/597; Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Hazrat Hudhayfah bin Yaman (RA), Dar al-Fikr, Beirut, 5/405. 2. Al-Mu'jam al-Kabir of Tabrani, Hadith 2750, Chapter: Those named Jabir bin Abdullah, Al-Maktabah al-Faysaliyah, Beirut, 2/182.

खंड पंद्रहवाँ (15) फ़तावा रज़विया

हर गुले रा रंग ओ बूये दीगर अस्त (अनुवाद: हर फूल का रंग और खुशबू अलग होती है। — त)

लेकिन मुझे आशा है कि इस फ़क़ीर की ये तीन व्याख्याएँ अंततः अल्लाह सर्वशक्तिमान की कृपा से कुछ अलग हैं; और सफलता अल्लाह की ओर से है।

शीर्षक: तौबा (पश्चाताप) स्वीकार करने वाले नबी:

इमाम अहमद, इब्न साद, इब्न अबी शयबा और इमाम बुखारी 'तारीख' में और तिर्मिज़ी 'शमाइल' में हज़रत हुज़ैफ़ा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत करते हैं कि मदीना तैयबा के एक रास्ते में हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम (अल्लाह की उन पर शांति और कृपा हो) मुझे मिले और फ़रमाया:

[तालिका प्रारंभ] अरबी: मैं मुहम्मद हूँ, मैं अहमद हूँ, मैं रहमत (दया) का नबी हूँ, मैं तौबा का नबी हूँ, मैं अल-मुक़फ्फ़ी हूँ, मैं अल-हाशिर हूँ और मैं जिहादों का नबी हूँ। (1) उर्दू अनुवाद: मैं मुहम्मद हूँ, मैं अहमद हूँ, मैं रहमत का नबी हूँ, मैं तौबा का नबी हूँ, मैं सब में आखिरी नबी हूँ, मैं हश्र (पुनरुत्थान) देने वाला हूँ, मैं जिहादों का नबी हूँ, अल्लाह की उन पर शांति और कृपा हो। [तालिका समाप्त]

शीर्षक: अहमद के झंडे (लवा) के स्वामी:

तबरानी 'मुअजम कबीर' में और सईद बिन मंसूर 'सुनन' में हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत करते हैं, अल्लाह के रसूल (अल्लाह की उन पर शांति और कृपा हो) फरमाते हैं:

[तालिका प्रारंभ] अरबी: मैं मुहम्मद हूँ, मैं अहमद हूँ, मैं अल-हाशिर हूँ जो लोगों को अपने कदमों पर इकट्ठा करेगा। मैं अल-माही हूँ जिसके माध्यम से अल्लाह कुफ्र (अविश्वास) को मिटा देता है। जब कयामत का दिन होगा, प्रशंसा का झंडा (लवा-उल-हम्द) मेरे पास होगा, और मैं सभी रसूलों का इमाम और उनकी शफाअत (सिफारिश) का स्वामी हूँगा। (2) उर्दू अनुवाद: मैं मुहम्मद हूँ, मैं अहमद हूँ, मैं हाशिर हूँ कि लोगों को अपने कदमों पर मैं हश्र दूँगा, मैं माही हूँ कि अल्लाह तआला मेरे कारण कुफ्र को मिटाता है, कयामत के दिन लवा-उल-हम्द मेरे हाथ में होगा, मैं सब पैगंबरों का इमाम और उनकी शफाअतों का मालिक हूँगा, अल्लाह की उन पर शांति और कृपा हो। [तालिका समाप्त]

पावन नाम खातिम, आकिब और मुक़फ्फ़ी तो ख़त्म-ए-नुबुव्वत (नुबुव्वत की समाप्ति) के अर्थ में स्पष्ट प्रमाण हैं; विद्वान कहते हैं कि पवित्र नाम हाशिर भी इसी ओर संकेत करता है। इमाम नववी 'शरह सहीह मुस्लिम' में फरमाते हैं:

[तालिका प्रारंभ] अरबी: विद्वानों ने कहा: उन दोनों का अर्थ (यानी मेरी दो रिवायतों का अर्थ: 'क़दमी' द्विवचन और एकवचन में) यह है कि वे इकट्ठा किए जाएंगे... उर्दू अनुवाद: विद्वानों ने कहा है कि उन दोनों, यानी 'क़दमी' एकवचन और 'क़दमी' द्विवचन का अर्थ यह है कि लोगों का हश्र मेरे पीछे होगा। [तालिका समाप्त]

पाद-टिप्पणियाँ: 1. शमाइल-ए-तिर्मिज़ी के साथ जामे' तिर्मिज़ी, अध्याय: अल्लाह के रसूल के नामों के बारे में जो वर्णित है, नूर मुहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब, कराची, 2/597; मसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत हुज़ैफ़ा बिन यमान (रज़ि.) की हदीस, दार अल-फ़िक्र, बेरुत, 5/405। 2. तबरानी की अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 2750, अध्याय: जिनका नाम जाबिर बिन अब्दुल्लाह है, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बेरुत, 2/182।

جلد پانزدہم (۱۵) فتاویٰ رضویہ

ہر گلے را رنگ و بوئے دیگر است (ہر پھول کا رنگ و خوشبو علیحدہ ہےت)

مگر میں امید کرتا ہوں کہ فقیر کی یہ تین توجیہیں اخیر بحمد اللہ تعالیٰ چیزے دیگر ہیں وباللہ التوفیق۔

توبہ قبول کرنے والے نبی:

امام احمد وابن سعد وابن ابی شیبہ اور امام بخاری تاریخ اور ترمذی شمائل میں حضرت حذیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، مدینہ طیبہ کے ایک راستے میں حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مجھے ملے ارشاد فرمایا:

[جدول آغاز] انا محمد وانا احمد وانا نبی الرحمۃ ونبی التوبۃ وانا المقفی وانا الحاشر ونبی الملاحم [1] میں محمد ہوں، میں احمد ہوں، میں رحمت کا نبی ہوں، میں توبہ کا نبی ہوں، میں سب میں آخر نبی ہوں، میں حشر دینے والا ہوں، میں جہادوں کا نبی ہوں، صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ [جدول اختتام]

مالک لوائے احمد:

طبرانی منجم کبیر اور سعید بن منصور سنن میں حضرت جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

[جدول آغاز] انا محمد وانا احمد وانا الحاشر الذی احشر الناس علی قدمی، وانا ماحی الذی یمحوا اللہ بی الکفر، فاذا کان یوم القیمۃ کان لواء الحمد معی، وکنت امام المرسلین وصاحب شفاعتھم [2] میں محمد ہوں، میں احمد ہوں، میں حاشر ہوں کہ لوگوں کو اپنے قدموں پر میں حشر دوں گا، میں ماحی ہوں

کہ اللہ تعالیٰ میرے سبب سے کفر کو محو فرماتا ہے، قیامت کے دن لواء الحمد میرے ہاتھ میں ہوگا، میں سب پیغمبروں کا امام اور ان کی شفاعتوں کا مالک ہوں گا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ [جدول اختتام]

اسمائے طیبہ خاتم و عاقب و مقفی تو معنی ختم نبوت میں نص صریح ہیں، علماء فرماتے ہیں اسم پاک حاشر بھی اسی طرف ناظر۔ امام نووی شرح صحیح مسلم میں فرماتے ہیں:

[جدول آغاز] قال العلماء معنا هما(ای معنی روایتی قدمی بالتثنية والافراد) يحشرون علی علماء نے فرمایا ان دونوں یعنی قدمی مفرد اور قدمی تثنیہ کا معنی یہ ہے کہ لوگوں کا حشر میرے پیچھے [جدول اختتام]

[1] شمائل الترمذی مع جامع الترمذی باب ماجاء فی اسماء رسول اللہ الخ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲/ ۵۹۷، مسند احمد بن حنبل، حدیث حضرت حذیفہ بن یمان رضی اللہ عنہ، دارالفکر بیروت، ۵/ ۴۰۵ [2] المعجم الکبیر للطبرانی، حدیث ۲۷۵۰ ، باب من اسمہ جابر بن عبداللہ ، المکتبۃ الفیصلیہ بیروت، ۲/ ۱۸۲

Fatawa Ridawiyya, Volume (15)

[Arabic] Athari wa zamani nubuwwati wa risalati wa laysa ba’di nabi [1] [Translation] It will be in the time of my Messengership and Prophethood, and there is no Prophet after me.

In Taysir, it is stated: [Arabic] Ay ala athari nubuwwati ay zamaniha ay laysa ba'dahu nabi [2] [Translation] (Meaning after the time of my Prophethood, i.e., there is no Prophet after me. - T)

In Jam' al-Wasa'il, it is stated: [Arabic] Qala al-Jazari ay yuhsharu al-nasu ala athari zamani nubuwwati laysa ba'di nabi [3] [Translation] (Jazari said, meaning the gathering of people will be after the time of my Prophethood; there will be no Prophet after me. - T)

Ten Blessed Names: Ibn Mardawayh in the Tafsir, Abu Nu'aym in Dala'il, and Ibn 'Adi, Ibn 'Asakir, and al-Daylami narrate from Hadrat Abu al-Tufayl (may Allah be pleased with them), that the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) said: [Arabic] Inna li 'ashrata asma'in 'inda Rabbi: ana Muhammad, wa Ahmad, wa al-Fatih, wa al-Khatam, wa Abu al-Qasim, wa al-Hashir, wa al-'Aqib, wa al-Mahi, wa Yasin, wa Taha. [4] [Translation] There are ten names for me with my Lord: Muhammad, Ahmad, the Opener of the world of creation, the Seal of Prophethood, Abu al-Qasim, the Gatherer, the Last of the Prophets, the Eraser of disbelief, Yasin, and Taha, may Allah's peace and blessings be upon him.

Ibn 'Adi in al-Kamil narrates from Hadrat Jabir (may Allah be pleased with him): "Verily, I have ten names with my Lord," among them Muhammad, Ahmad, al-Mahi, al-Hashir, and al-'Aqib—meaning the Seal of the Prophets—and the Messenger of Mercy, the Messenger of Repentance, and the Messenger of Battles. Mentioning these, he said: "And I am al-Muqaffa (the follower), I followed all the Prophets, and I am..."

---

1. Sharh Sahih Muslim lil-Nawawi ma' Sahih Muslim, Chapter on His Names (peace be upon him), Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/261
2. Al-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir under the Hadith "Inna li asma", Maktaba Imam Shafi'i Riyadh, 1/443
3. Jam' al-Wasa'il fi Sharh al-Shama'il, Chapter regarding the names of the Messenger of Allah (peace be upon him), Dar al-Ma'rifah Beirut, 2/182

4. Al-Kamil fi Du'afa, biography of Saif bin Wahb, Dar al-Fikr Beirut, 3/712; Dala'il al-Nubuwwa li Abi Nu'aym, Chapter Three, Alam al-Kutub Beirut, p. 12; Tahdhib Tarikh Ibn 'Asakir, Chapter on knowing his names etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/275

फ़तावा रज़विया, जिल्द (15)

[अरबी] अथरी व ज़मानी नबुव्वती व रिसालती व लैसा बअ़दी नबी [1] [अनुवाद] मेरी रिसालत और नबुवत के ज़माने में होगा, और मेरे बाद कोई नबी नहीं।

तीसीर में है: [अरबी] अय अ़ला अथरी नबुव्वती अय ज़मानिहा अय लैसा बअ़दहु नबी [2] [अनुवाद] (यानी मेरी नबुवत के ज़माने के बाद यानी मेरे बाद कोई नबी नहीं। त)

जमअुल वसाईल में है: [अरबी] काला अल-जज़री अय युहशरु अन्नासु अ़ला अथरी ज़मानी नबुव्वती लैसा बअ़दी नबी [3] [अनुवाद] (जज़री ने फ़रमाया यानी लोगों का हश्र मेरी नबुवत के ज़माने के बाद होगा, मेरे बाद कोई नबी न होगा। त)

दस मुबारक नाम: इब्ने मरदूयह तफ़्सीर में और अबू नईम दलाईल में और इब्ने अदी व इब्ने असाकिर व दैलमी हज़रत अबू तुफ़ैल रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम से रावी, रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: [अरबी] इन्ना ली अ़शरता अस्माइन इन्दा रब्बी: अना मुहम्मद, व अहमद, व अल-फ़ातिह, व अल-ख़ातिमु, व अबू अल-क़ासिम, व अल-हाशिरु, व अल-आ़किब, व अल-माही, व यासीन, व ताहा। [4] [अनुवाद] मेरे रब के यहाँ मेरे दस नाम हैं: मुहम्मद और अहमद और फ़ातिहे आलमे ईजाद और ख़ातिमे नबुवत और अबू अल-क़ासिम और हाशिर और आख़िरुल अम्बिया और माही-ए-कुफ़्र और यासीन व ताहा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।

इब्ने अदी कामिल में हज़रत जाबिर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रावी कि "मेरे रब के पास मेरे लिए दस नाम हैं," जिनमें मुहम्मद, अहमद, माही, हाशिर और आक़िब यानी ख़ातिमे अम्बिया और रसूलुर रहमत और रसूलुत तौबा और रसूलुल मलाहिम का ज़िक्र करके फ़रमाया: और मैं अल-मुक़फ़्फ़ा हूँ, मैंने तमाम नबियों का अनुसरण किया, और मैं...

---

1. शरह सहीह मुस्लिम लिन-नववी मअ़ सहीह मुस्लिम, बाब फ़ी अस्माइही सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 2/261
2. अत-तीसीर शरह अल-जामिअ़ अस-सग़ीर तहत हदीस इन्ना ली अस्मा, मक़्तबा इमाम शाफ़ई रियाज़, 1/443
3. जमअुल वसाईल फ़ी शरह अश-शमाईल, बाब मा जाअ फ़ी अस्मा-ए रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम, दारुल मआरिफ़त बेरूत, 2/182

4. अल-कामिल फ़ी दुआ़फ़ा, तर्जुमा सैफ़ बिन वहब, दारुल फ़िक्र बेरूत, 3/712; दलाईलुन नबुव्वह लि-अबी नईम, अल-फ़स्लुत सालिस, आलमुल कुतुब बेरूत, पृ. 12; तहज़ीब तारीख़ इब्ने असाकिर, बाब मआरिफ़त अस्माइही इलख़, दार इहयाउत तुरास अल-अ़रबी, बेरूत, 1/275

فتاوٰی رضویہ (جلد پندرہویں)

اثری و زمان نبوتی و رسالتی و لیس بعدی نبي 1 میری رسالت و نبوت کے زمانہ میں ہوگا، اور میرے بعد کوئی نبی نہیں۔

تیسیر میں ہے: ای علی اثر نبوتی ای زمنھا ای لیس بعدہ نبی 2 (یعنی میری نبوت کے زمانہ کے بعد یعنی میرے بعد کوئی نبی نہیں۔ ت)

جمع الوسائل میں ہے: قال الجزری ای یحشر الناس علی اثر زمان نبوتی لیس بعدی نبي 3 (جزری نے فرمایا یعنی لوگوں کا حشر میری نبوت کے زمانہ کے بعد ہوگا میرے بعد کوئی نبی نہ ہوگا۔ ت)

دس اسمائے مبارکہ: ابن مردویہ تفسیر اور ابو نعیم دلائل میں اور ابن عدی و ابن عساکر و دیلمی حضرت ابو الطفیل رضی اللہ تعالٰی عنہم سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: ان لی عشرۃ اسماء عند ربی انا محمد واحمد والفاتح والخاتم وابو القاسم والحاشر والعاقب والماحی ویس و طہ 4 میرے رب کے یہاں میرے دس نام ہیں، محمد واحمد وفاتح عالم ایجاد و خاتم نبوت و ابو القاسم وحاشر و آخر الانبیاء وماحی کفر ویس وطہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

ابن عدی کامل میں حضرت جابر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی ان لی عند ربی عشرۃ اسماء میرے رب کے پاس میرے لیئے دس نام ہیں، ازانجملہ محمد واحمد وماحی وحاشر وعاقب یعنی خاتم الانبیاء ورسول الرحمۃ ورسول التوبۃ ورسول الملاحم ذکر کرکے فرمایا: وانا المقفی قفیت النبیین عامۃ وانا

---

1 شرح صحیح مسلم للنووی مع صحیح مسلم، باب فی اسمائہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم، قدیمی کتب خانہ، کراچی، ۲/ ۲۶۱ 2 التیسیر شرح الجامع الصغیر تحت حدیث ان لی اسماء، مکتبہ امام شافعی الریاض، ۱/ ۴۴۳ 3 جمع الوسائل فی شرح الشمائل باب ماجاء فی اسماء رسول اللہ صلی اللہ تعالی

علیہ وسلم دارالمعرفۃ بیروت، ۲/ ۱۸۲ 4 الکامل فی ضعفاء، ترجمہ سیف بن وہب، دارالفکر بیروت، ۳/ ۷۱۲، دلائل النبوۃ لابی نعیم، الفصل الثالث، عالم الکتب بیروت، ص ۱۲، تہذیب تاریخ ابن عساکر، باب معرفۃ اسمائہ الخ دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱/ ۲۷۵

Fatawa Razawiyya Volume 15

Qathm[1] (I am the pious one who came after all the prophets, and I am the complete collector, peace and blessings of Allah be upon him.) Note: This hadith was narrated by Ibn Adi from Mawla Ali, the Mother of the Believers Siddiqa, Usama bin Zaid, and Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them).

As in Matali' al-Masarrat: "If all of them were 'Aqib' or 'Muqaffi' and such, there would be five hadiths." (As it is in Matali' al-Masarrat, if in all of them there were 'Aqib' or 'Muqaffi' etc., then there would be five hadiths. - T)

Al-Hashir and Al-Aqib: Hakim narrates in Mustadrak with authenticating benefit from Hadhrat Auf bin Malik (may Allah be pleased with him): The Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) visited a synagogue of the Jews. I was accompanying him. He said, "O assembly of Jews! Show me twelve men who will testify that 'There is no god but Allah and Muhammad is the Messenger of Allah' (peace and blessings of Allah be upon him), and Allah Almighty will remove His wrath from all the Jews (meaning the wrath they have been trapped in since the time of Moses (peace be upon him), as it says: 'And they drew upon themselves wrath from Allah; so they drew wrath upon wrath.'[2] (And they returned in the wrath of God and became deserving of wrath upon wrath. - T))." Hearing this, the Jews remained silent; no one replied. The Holy Prophet said: "You refused. By Allah! I am the Gatherer (Al-Hashir) and I am the Successor (Al-Aqib) and I am the Chosen Prophet (Al-Nabi al-Mustafa), whether you believe or disbelieve."[3] You did not accept. By Allah! Indeed, I am the Gatherer, and I am the Seal of the Prophets, and I am the Chosen Prophet, whether you believe or not.

Messenger of Jihad: Ibn Sa'd narrates as a mursal report from Mujahid al-Makki that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "I am Muhammad and Ahmad, I am the Messenger of Mercy, I am the Messenger of Epic Battles (Al-Malhamah), I am the Final One (Al-Muqaffi) and the Gatherer (Al-Hashir)."[4] I am Muhammad and Ahmad, I am the Messenger of Mercy, I am the Messenger of Jihad, I am the Seal of the Prophets, I am the one who will gather the people (peace and blessings of Allah be upon him).

[1] Al-Kamil fi Du'afa al-Rijal, biography of Wahb bin Wahb bin Khayr bin Abdullah bin Zuhayr, Dar al-Fikr Beirut, 7/2527. [2] Holy Quran, 2:90. [3] Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Knowing the Companions, Dar al-Fikr Press Beirut, 3/415. [4] Al-Tabaqat al-Kubra by

Ibn Sa'd, mentioning the names of the Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), Dar Sadr, Beirut, 1/105.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

क़थ्म[1] (मैं वह परहेज़गार हूँ जो तमाम पैग़म्बरों के बाद आया और मैं कामिल जामे हूँ, सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।) तम्बिया (चेतावनी): यह हदीस इब्न अदी ने मौला अली, उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा, उसामा बिन ज़ैद और अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से भी रिवायत की है।

जैसा कि मताली' अल-मसर्रात में है: "फ़इन काना कुल्लुहा आ़किब औ मुक़फ्फ़ि व नह्वुहुमा कानत ख़म्सता अहादीस।" (जैसा कि मताली' अल-मसर्रात में है कि अगर इन सब में 'आ़किब' या 'मुक़फ्फ़ि' वग़ैरह होते तो पाँच हदीसें होतीं।—टी)

अल-हाशिर और अल-आ़किब: हाकिम ने मुस्तदरक में प्रामाणिकता के साथ हज़रत औफ़ बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है: सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) यहूदियों के एक इबादतगाह (कनीसा) में तशरीफ़ ले गए, मैं उनके साथ था। आपने फ़रमाया, "ऐ यहूदियों के गिरोह! मुझे बारह आदमी दिखाओ जो यह गवाही देने वाले हों कि 'ला इलाहा इल्लल्लाहु मुहम्मदुर रसूलुल्लाह' (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम), तो अल्लाह अज़्वजल सब यहूदियों से अपना ग़ज़ब (यानी जिसमें वे मूसा अलैहिस्सलाम के ज़माने से गिरफ़्तार हैं कि "वबाऊ बि-ग़ज़बिन मिनल्लाहि फ़बाऊ बि-ग़ज़बिन अला ग़ज़ब"[2] (और वे अल्लाह के ग़ज़ब में लौटे तो ग़ज़ब पर ग़ज़ब के हक़दार हुए।—टी)) उठा लेगा।" यह सुनकर यहूदी चुप रहे, किसी ने जवाब नहीं दिया। हुज़ूर ने फ़रमाया: "अबैतुम फ़वल्लाहि ल-अनल हाशिरु व अ़नल आ़किबु व अ़नन नबिय्युल मुस्तफ़ा आमन्तुम औ कज़बतुम"[3] तुमने नहीं माना। ख़ुदा की क़सम! बेशक मैं हाशिर हूँ और मैं ख़ातमुल अम्बिया हूँ और मैं नबी-ए-मुस्तफ़ा हूँ, चाहे तुम मानो या न मानो।

रसूल जिहाद: इब्न सा'द मुजाहिद मक्की से मुर्सलन रिवायत करते हैं कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "अना मुहम्मदुंव व अहमद, अना रसूलुर रहमत, अना अल-मलहमतु, अ़नल मुक़फ्फ़ी वल हाशिर"[4] मैं मुहम्मद और अहमद हूँ, मैं रसूल-ए-रहममत हूँ, मैं रसूल-ए-जिहाद हूँ, मैं ख़ातमुल अम्बिया हूँ, मैं लोगों को हश्र देने वाला हूँ, सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।

[1] अल-कामिल फ़ी दुआ़फ़ाउर रिजाल, वहब बिन वहब... की जीवनी, दारुल फ़िक्र बेरूत, 7/2527। [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 2/90। [3] अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब मा'रिफ़तुस सहाबा,

दारुल फ़िक्र बेरूत, 3/415। [4] अत-तबक़ातुल कुबरा लिल-इब्न सा'द, हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नामों का ज़िक्र, दार सादिर, बेरूत, 1/105।

قثم[1] (میں متقی ہوں کہ تمام پیغمبروں کے بعد آیا اور میں کامل جامع ہوں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔) تنبیہ : یہ حدیث ابن عدی نے مولٰی علی وام المومنین صدیقہ واسامہ بن زید وعبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہم سے بھی روایت کی۔

کما فی مطالع المسرات فان کان کلھا عاقب او مقف ونحوھما کانت خمسۃ احادیث۔ (جیسا کہ مطالع المسرات میں ہے تو اگر تمام میں عاقب یا مقف وغیرہ ہما ہوں تو پانچ احادیث ہوئیں۔ت)

الحاشر والعاقب: حاکم مستدرک میں بافادہ تصحیح حضرت عوف بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی، سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کنیسہ یہود میں تشریف لے گئے، میں ہمرکاب تھا، فرمایا، اے گروہ یہود! مجھے بارہ آدمی دکھاؤ جو گواہی دینے والے ہوں کہ لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم، اللہ عزوجل سب یہود سے اپنا غضب (یعنی جس میں وہ زمانہ موسٰی علیہ الصلوۃ والسلام سے گرفتار ہیں کہ "وَبَاؤُ بِغَضَبٍ مِّنَ اللہِ فَبَاؤُ بِغَضَبٍ عَلٰی غَضَبٍ"[2] (اور خدا کے غضب میں لوٹے تو غضب پر غضب کے سزا وار ہوئے۔ت) اٹھا لے گا، یہود سن کر چپ رہے کسی نے جواب نہ دیا۔ حضور نے فرمایا : ابیتم فواللہ لانا الحاشروانا العاقب وانا النبی المصطفٰی امنتم او کذ بتم[3] تم نے نہ مانا خدا کی قسم بیشک میں حاشر ہوں اور میں خاتم الانبیاء ہوں اور میں نبی مصطفٰی ہوں خواہ تم مانو یا نہ مانو۔

رسول جہاد: ابن سعد مجاہد مکی سے مرسلاً راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : انا محمد واحمد انا رسول الرحمۃ انا الملحمۃ انا المقفی والحاشر[4] میں محمد واحمد ہوں، میں

رسول رحمت ہوں، میں رسول جہاد ہوں، میں خاتم الانبیاء ہوں، میں لوگوں کو حشر دینے والا ہوں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

[1] الکامل فی ضعفاء الرجال ترجمہ وہب بن وھب بن خیر بن عبداللہ بن زہیر، دارالفکر بیروت، ۷/ ۲۵۲۷ [2] القرآن الکریم ۲/ ۹۰ [3] المستدرک للحاکم ، کتاب معرفة الصحابة، مطبع دار الفکر بیروت، ۳/ ۴۱۵ [4] الطبقات الکبریٰ لابن سعد ذکر اسماء الرسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دار صادر، بیروت، ۱/ ۱۰۵

Fatawa Ridawiyya Volume Fifteen (15)

Another Type:

"He is the First and the Last, the Manifest and the Hidden" 1 He is the First, He is the Last, He is the Hidden, He is the Manifest. The universe begins with him; he is the end of the Messengers.

In Sahihayn, it is narrated from Abu Huraira (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (may Allah send peace and blessings upon him) said: | Arabic | Urdu Translation | | :--- | :--- | | We are the last (to come in this world) but the first on the Day of Resurrection. 2 | We are the very last in time and the very first on the Day of Resurrection. |

Muslim and Ibn Majah narrate from Abu Huraira and Hudhayfah (may Allah be pleased with them both) that the Messenger of Allah (may Allah send peace and blessings upon him) said: | Arabic | Urdu Translation | | :--- | :--- | | We are the last of the people of this world and the first on the Day of Resurrection, for whom judgment will be passed before all other creation. 3 - | We are after everyone in the world and preceding everyone in the hereafter; the decree for us will be before the entire universe. |

Darimi narrates from Ibn Maktum (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (may Allah send peace and blessings upon him) said: | Arabic | Urdu Translation | | :--- | :--- | | Verily, Allah reached through me the expected term and chose me by choosing, so we are the last and we are the first on the Day of Resurrection. 4 - | Undoubtedly, Allah brought me to the final period and the time of waiting, and chose me through preference; thus we are the last of all and the first on the Day of Judgment, peace and blessings of Allah be upon him. |

There are different versions of this Hadith; in some it is as follows: | Arabic | Urdu Translation | | :--- | :--- | | Verily, Allah reached through me the merciful term, and... | Allah Almighty brought me at a time of pure mercy and... |

1. Al-Quran al-Karim 57/3
2. Sahih al-Bukhari, Book of Friday, Chapter of Obligation of Friday, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/120; Sahih Muslim, Book of Friday, Chapter of Virtue of Friday, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/282
3. Sahih Muslim, Book of Friday, Chapter of Virtue of Friday, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/282

4. Kanz al-Ummal with reference to ad-Darimi, Hadith 32080, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 11/442

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (१५)

अंतिम प्रकार:

"वही अव्वल है और वही आख़िर, वही ज़ाहिर है और वही बातिन।" 1 वही अव्वल हैं वही आख़िर हैं वही बातिन हैं वही ज़ाहिर हैं। उन्हीं से आलम की इब्तिदा है वही रसूलों की इंतहा हैं।

सहीहैन में अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से मरवी है, रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: | अरबी | उर्दू अनुवाद | | :--- | :--- | | नहनुल आख़िरूनस सिाबिक़ून यौमल क़ियामह। 2 | हम ज़माने में सब से पिछले और क़यामत में सब से अगले हैं। |

मुस्लिम व इब्ने माजा अबू हुरैरा व हुज़ैफ़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रावी, रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: | अरबी | उर्दू अनुवाद | | :--- | :--- | | नहनुल आख़िरून मिन अहलद दुनिया वल अव्वलन यौमल क़ियामह अल-मक़्ज़ी लहुम क़बलल ख़लाइक़। 3 - | हम दुनिया में सब के बाद और आख़िरत में सब पर साबिक़ (अग्रणी) हैं, तमाम जहान से पहले हमारे लिये हुक्म होगा। |

दारमी इब्ने मक्तूम रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रावी, रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: | अरबी | उर्दू अनुवाद | | :--- | :--- | | इन्नल्लाहा अद्रका बी अल-अजलल मरजू वख़्तारनी इख़्तियारन फ़नहनुल आख़िरून व नहनुस साबिक़ून यौमल क़ियामह। 4 - | बेशक अल्लाह ने मुझे मुद्दत-ए-अखीर व ज़माना-ए-इंतज़ार पर पहुँचाया और मुझे चुन कर पसंद फ़रमाया तो हमें सब से पिछले और हमें रोज़-ए-क़यामत सब से अगले सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम। |

इस हदीस में नुस्ख़े मुख्तलिफ़ हैं बाज़ में यूँ है: | अरबी | उर्दू अनुवाद | | :--- | :--- | | इन्नल्लाहा अद्रका बी अल-अजलल मरहूम, व | मुझे अल्लाह अज़्वजल ने महज़ रहमत के वक़्त पहुँचाया और |

1. अल-क़ुरआनुल करीम ५७/ ३
2. सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल जुमुआ, बाब फ़र्ज़ुल जुमुआ, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, १/ १२०, सहीह मुस्लिम, किताबुल जुमुआ, बाब फ़ज़ीलत यौमुल जुमुआ, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, १/ २८२
3. सहीह मुस्लिम, किताबुल जुमुआ, बाब फ़ज़ीलत यौमुल जुमुआ, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, १/ २८२

4. कंज़ुल उम्माल बहवाला अद-दारमी, हदीस ३२०८०, मुअस्ससतुर रिसाला, बैरूत, ११/ ४४२

पेज ६६१ / ७४२

نوعِ آخر:

"هُوَ الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ ج" 1 وہی ہیں اوّل وہی ہیں آخر وہی ہیں باطن وہی ہیں ظاہر انہیں سے عالم کی ابتدا ہے وہی رسولوں کی انتہا ہیں

صحیحین میں ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: | عربی | اردو ترجمہ | | :--- | :--- | | نحن الآخرون السابقون یوم القیمۃ 2 | ہم زمانے میں سب سے پچھلے اور قیامت میں سب سے اگلے ہیں۔ |

مسلم و ابن ماجہ ابوہریرہ و حذیفہ رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: | عربی | اردو ترجمہ | | :--- | :--- | | نحن الآخرون من اھل الدنیا والاولون یوم القیمۃ المقضی لھم قبل الخلائق 3 - | ہم دنیا میں سب کے بعد اور آخرت میں سب پر سابق ہیں، تمام جہان سے پہلے ہمارے لئے حکم ہوگا۔ |

دارمی ابن مکتوم رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: | عربی | اردو ترجمہ | | :--- | :--- | | ان اللہ ادرک بی الاجل المرجو واختارنی اختیار افنحن الآخرون ونحن السابقون یوم القیمۃ 4 - | بیشک اللہ نے مجھے مدّتِ اخیر و زمانہ انتظار پر پہنچایا اور مجھے چن کر پسند فرمایا تو ہمیں سب سے پچھلے اور ہمیں روزِ قیامت سب سے اگلے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ |

اس حدیث میں نسخ مختلف ہیں بعض میں یوں ہے: | عربی | اردو ترجمہ | | :--- | :--- | | ان اللہ ادرک بی الاجل المرحوم، و | مجھے اللہ عزوجل نے محض رحمت کے وقت پہنچایا اور |

1 القرآن الکریم ۵۷/ ۳ 2 صحیح البخاری، کتاب الجمعه، باب فرض الجمعه، قدیمی کتب خانه، کراچی، ۱/ ۱زو، صحیح مسلم، کتاب الجمعه، باب فضیلة یوم الجمعه، قدیمی کتب خانه، کراچی، ۱/ ۲۸۲ 3 صحیح مسلم، کتاب الجمعه، باب فضیلة یوم الجمعه، قدیمی کتب خانه، کراچی، ۱/ ۲۸۲ 4 کنز العمال بحواله الدارمی، حدیث ۳۲۰۸۰، موسسة الرسالة، بیروت، ۱۱/ ۴۴۲

Fatawa Rizvia (Volume 15)

Ibn Sa'd in 'Tabaqat' and Ibn Lal in 'Makarim al-Akhlaq' narrate as a mursal report from Qatada that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said regarding the interpretation of the noble verse: "And [remember] when We took from the prophets their covenant and from you and from Noah and Abraham and Moses and Jesus, the son of Mary;"

[Boxed Text] Arabic: I was the first of the Prophets in creation and the last of them in being sent (1). Urdu: I was created before all the prophets and sent after all of them.

Qatada said: 'So He began with me before them.' For this reason, the Lord of Honor, Blessed and Exalted be He, mentioned the holy name of the Luminous Prophet before the previous prophets in the noble verse, peace and blessings of Allah be upon him.

Illustration: Abu Sahl al-Qattan in his 'Amali' narrates from Sahl bin Salih al-Hamadani: I asked Hazrat Sayyiduna Imam Baqir (may Allah be pleased with him): The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was sent after all the prophets, so how did he have precedence over everyone? He said:

[Boxed Text] Arabic: Indeed, when Allah Almighty took from the children of Adam their offspring from their loins and made them testify over themselves [asking], 'Am I not your Lord?' Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) was the first to say 'Bala' (Yes). Therefore, he took precedence over the prophets, even though he was the last to be sent (2). Urdu: When Allah Almighty took out the offspring of men from their backs on the day of the Covenant and commanded to make them witnesses over themselves, 'Am I not your Lord?', the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was the first to state the word 'Bala' (Yes, why not?). Because of this, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) gained precedence over all the prophets, even though his presence was sent after everyone, peace and blessings of Allah be upon him.

Hazrat Faruq's manner of calling and addressing after his passing: In 'Shifa Sharif' of Imam Qadi Iyad, 'Ihya al-Ulum' of Imam Hujjat al-Islam, 'Al-Madkhal' of Imam Ibn al-Hajj, 'Iqtibas al-Anwar' of Allama Abu Abdullah Muhammad bin Ali Rashati, 'Sharh al-Burda' of Abu al-Abbas Qassar, 'Mawahib al-Ladunniya' of Imam Qastallani, and other reliable books, it is stated that the Commander of the Faithful Umar Faruq al-A'zam (may Allah be pleased with him) after his death...

1. Tafsir Ibn Abi Hatim, under the verse 'Wa idh akhadhna min al-nabiyyin...' Hadith 17594, Maktaba Nizar Mustafa al-Baz Makkah al-Mukarramah 9/3116; Tafsir Nabawi known as Ma'alim al-Tanzil on the margins of al-Khazin under the same verse, Mustafa al-Babi al-Halabi Egypt 5/232.
2. Al-Khasa'is al-Kubra with reference to Abu Sahl, chapter on the specificity of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) being the first of the prophets in creation, Dar al-Kutub al-Haditha Abideen 1/9.

इब्न साद 'तबाक़ात' में और इब्न लाल 'मकारिम अल-अखलाक़' में क़तादा से मुर्सल रिवायत करते हैं कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इस आयत-ए-करीमा की तफ़सीर में फ़रमाया: "और (याद करो) जब हमने नबियों से उनका वादा लिया और आपसे और नूह, इब्राहीम, मूसा और मरयम के बेटे ईसा से;"

[बॉक्स वाला पाठ] अरबी: मैं रचना में नबियों में सबसे पहला था और भेजे जाने में सबसे आखिरी (1)। उर्दू: मैं सभी नबियों से पहले पैदा हुआ और सबके बाद भेजा गया।

क़तादा ने कहा: 'तो उन्होंने मुझसे शुरू किया उनसे पहले।' इसी कारण सम्माननीय प्रभु, धन्य और महान ने आयत-ए-करीमा में पिछले नबियों से पहले नूरानी पैगंबर का पवित्र नाम लिया, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

मिसाल: अबू सहल अल-क़त्तान अपने 'अमाली' में सहल bin सालेह हमदानी से रिवायत करते हैं: मैंने हज़रत सैयदुना इमाम बाक़िर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से पूछा: नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तो सभी नबियों के बाद भेजे गए, फिर उन्हें सब पर श्रेष्ठता (तक़द्दुम) कैसे प्राप्त हुई? उन्होंने फ़रमाया:

[बॉक्स वाला पाठ] अरबी: बेशक, जब अल्लाह तआला ने आदम की संतान की पीठों से उनकी नस्ल निकाली और उन्हें स्वयं पर गवाह बनाया [पूछा], 'क्या मैं तुम्हारा रब नहीं हूँ?' तो मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) 'बला' (हाँ) कहने वाले पहले व्यक्ति थे। इसलिए, वह नबियों से आगे बढ़ गए, हालाँकि वे अंतिम भेजे जाने वाले थे (2)। उर्दू: जब अल्लाह तआला ने मीसाक़ (वादे) के दिन आदमियों की पीठों से उनकी संतानों को निकाला और उन्हें स्वयं उन पर गवाह बनाने के लिए कहा 'क्या मैं तुम्हारा रब नहीं हूँ?', तो सबसे पहले अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने 'बला' शब्द कहा कि हाँ क्यों नहीं। इस कारण से नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को सभी नबियों पर श्रेष्ठता प्राप्त हुई, हालांकि उनकी उपस्थिति सबके बाद हुई, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

हज़रत फ़ारूक़ के पुकारने और संबोधित करने का तरीका उनके निधन के बाद: इमाम क़ाज़ी अयाज़ की 'शिफ़ा शरीफ़', इमाम हुज्जतुल इस्लाम की 'इह्या अल-उलूम', इमाम इब्न अल-हाज की 'अल-मदखल', अल्लामा अबू अब्दुल्ला मुहम्मद बिन अली रशाती की 'इक़्तिबास अल-अनवार', अबू अल-अब्बास क़स्सार की 'शरह अल-बुरदा', इमाम क़स्तलानी की 'मवाहब अल-लदुन्निया' और अन्य

विश्वसनीय पुस्तकों में है कि अमीरुल मोमिनीन उमर फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने वफ़ात के बाद...

---

1. तफ़सीर इब्न अबी हातिम, आयत 'व इज़ अख़ज़ना मिनल नबिय्यीन...' के तहत हदीस 17594, मकतबा निज़ार मुस्तफ़ा अल-बाज़ मक्का अल-मुकर्रमा 9/3116; तफ़सीर नबवी जिसे 'माअलिम अल-तन्ज़ील' के नाम से जाना जाता है, अल-खाज़िन के हाशिये पर उसी आयत के तहत, मुस्तफ़ा अल-बाबी अल-हलबी मिस्र 5/232।
2. अल-ख़साइस अल-कुबरा, अबू सहल के हवाले से, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सृष्टि में प्रथम नबी होने की विशिष्टता पर अध्याय, दार अल-कुतुब अल-हदीसा आबिदीन 1/9।

فتاویٰ رضویہ (جلد پندرہ دہم (۱۵))

ابن سعد طبقات اور ابن لال مکارم الاخلاق میں قتادہ سے مرسلاً راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے آیہ کریمہ "وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ" کی تفسیر میں فرمایا:

[Boxed Text] کنت اول النبیین في الخلق وآخرهم في البعث 1 میں سب نبیوں سے پہلے پیدا ہوا اور سب کے بعد بھیجا گیا۔

قتادہ نے کہا: فبدأ بی قبلهم۔ اسی لئے رب العزت تبارک وتعالیٰ نے آیہ کریمہ میں انبیائے سابقین سے پہلے حضور پر نور کا نام پاک لیا، صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تمثیل: ابو سہل قطان اپنے امالی میں سہل بن صالح ہمدانی سے راوی، میں نے حضرت سیدنا امام باقر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے پوچھا: نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تو سب انبیاء کے بعد مبعوث ہوئے حضور کو سب پر تقدم کیونکر ہوا، فرمایا:

[Boxed Text] ان اللہ تعالی لما اخذ من بنی أدم من ظهورهم ذریاتهم واشهد هم علی انفسهم الست بربکم کان محمد صلی اللہ تعالی علیه وسلم اول من قال بلی ولذلك صار یتقدم الانبیاء وهو أخر یبعث 2 جب اللہ تعالٰی نے آدمیوں کی پیٹھوں سے ان کی اولادیں روزِ میثاق نکالیں اور انہیں خود ان پر گواہ بنانے کو فرمایا کیا میں تمہارا رب نہیں، تو سب سے پہلے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے کلمہ بلی عرض کیا کہ ہاں کیوں نہیں، اس وجہ سے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو سب انبیاء پر تقدم ہوا حالانکہ حضور سب کے بعد مبعوث ہوئے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

حضرت فاروق کا طریقِ ندا و خطاب بعد از وصال: شفا شریف امام قاضی عیاض واحیاء العلوم امام حجتہ الاسلام ومدخل امام ابن الحاج واقتباس الانوار علامہ ابو عبداللہ محمد بن علی رشاطی وشرح البردہ ابو العباس قصار ومواہب لدنیہ امام قسطلانی وغیر ہاکتب معتمدین میں ہے امیر المومنین عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ نے بعد وفات

---

1 تفسیر ابن ابی حاتم تحت آیہ واذ اخذنا من النبیین الخ حدیث ۱۷۵۹۴ مکتبہ نزار مصطفی الباز مکہ المکرمہ ۹ / ۳۱۱۶، تفسیر نبوی المعروف معالم التنزیل علی ہامش الخازن تحت آیۃ واذ اخذنا من النبیین الخ مصطفی البابی الحلبی مصر ۵/ ۲۳۲ 2 الخصائص الکبری بحوالہ ابی سہل باب خصوصیۃ النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم بکونہ اول النبین في الخلق دار الکتب الحدیثہ عابدین ۹/۱

Fatawa Ridawiyya Volume 15

We present the exalted virtues of the Master of the Universe (peace and blessings be upon him) which were addressed to the Illustrious Presence (peace and blessings of Allah be upon him):

[Arabic]: "O Messenger of Allah, may my parents be sacrificed for you! Your excellence in the presence of Allah, the Mighty and Sublime, reached such a level that He sent you as the last of the Prophets but mentioned you among the first of them. For Allah Almighty says: 'And [remember] when We took from the prophets their covenant and from you and from Noah...'" [Urdu]: O Messenger of Allah! May my father and mother be sacrificed for you. Your excellence in the court of Allah Almighty reached the extent that He sent you after all the prophets but mentioned you before all of them, as He says: "And remember when We took from the prophets their covenant and from you, O Beloved, and from Noah, Ibrahim, Musa, and Isa son of Mary (peace and blessings be upon them)."

Hazrat Gabriel says 'Salām': Allamah Muhammad bin Ahmad bin Muhammad bin Abi Bakr bin Marzuq al-Tilimsani, in the commentary of Shifa Sharif, narrates from Sayyiduna Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: Gabriel came to me and greeted me thus: "Peace be upon you, O Zahir (Manifest)! Peace be upon you, O Batin (Hidden)!" I said: "O Gabriel! These attributes belong to Allah Almighty, for they only befit Him. How can a creature like me have them?" Gabriel replied: "Allah, the Blessed and Exalted, granted you excellence through these attributes and distinguished you above all prophets and messengers through them. He derived your names and attributes from His own Names and Attributes."

[Arabic]: "He named you 'al-Awwal' (The First) because you are the first of the prophets in creation, and He named you 'al-Akhir' (The Last) because you are the last of the prophets in time, the Seal of Prophets until the end of nations." [Urdu]: He named you 'Awwal' (First) because you precede all prophets in creation, and He named you 'Akhir' (Last) because you are chronologically the last and the Seal of Prophets and the Prophet of the final nation among all messengers.

He named you 'Batin' (Hidden) because He wrote your noble name with His holy name in golden light on the pillars of the Throne two thousand years before the creation of Adam (peace be upon him) until eternity. Then He commanded me to send blessings upon you. I sent blessings upon you for a thousand years, and then

for another thousand years, until Allah Almighty sent you as a giver of glad tidings, a warner, a caller to Allah by His command, and a shining sun.

---

1 Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Chapter on his passing (peace and blessings of Allah be upon him), Maktab al-Islami, Beirut, 4/555. Page 664 of 742

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

हुज़ूर सय्यद-उल-काएनात (अलैह अफ़ज़ल-उस-सलात-व-ततहिय्यात) ने हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बारगाह में जो आलीशान फ़ज़ाइल निदा व खिताब के साथ पेश किए हैं, उन्हें यहाँ अर्ज़ करते हैं:

[अरबी]: "मेरे माँ-बाप आप पर कुर्बान हों, ऐ अल्लाह के रसूल! अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल की बारगाह में आपकी फ़ज़ीलत इस मकाम तक पहुँची कि उसने आपको तमाम अंबिया के बाद भेजा लेकिन आपका ज़िक्र उनसे पहले फरमाया, चुनांचे अल्लाह तआला फरमाता है: 'और जब हमने पैगंबरों से उनका अहद लिया और आपसे और नूह से...'" [उर्दू]: ऐ अल्लाह के रसूल! मेरे माँ-बाप हुज़ूर पर कुर्बान हों। हुज़ूर की फ़ज़ीलत अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल की बारगाह में इस हद को पहुँची कि हुज़ूर को तमाम अंबिया के बाद भेजा और उन सब से पहले ज़िक्र फरमाया, जैसा कि फरमाता है: "और याद कर जब हमने पैगंबरों से उनका अहद लिया और तुझसे ऐ महबूब और नूह और इब्राहिम और मूसा और ईसा इब्ने मरयम से (उन पर दुरूद व सलाम हो)।"

हज़रत जिब्राईल सलाम कहते हैं: अल्लामा मुहम्मद बिन अहमद बिन मुहम्मद बिन अबी बक्र बिन मरज़ूक तिलमिसानी 'शर्ह शिफ़ा शरीफ़' में सैय्यदुना अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रावी हैं कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: जिब्रील ने हाज़िर होकर मुझे यूँ सलाम किया: "अस्सलाम-उ-अलैका या ज़ाहिर, अस्सलाम-उ-अलैका या बातिन।" मैंने फरमाया: "ऐ जिब्रील! ये सिफात तो अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल की हैं जो सिर्फ उसी को ज़ेबा हैं, मुझ जैसी मखलूक के लिए कैसे हो सकती हैं?" जिब्रील ने अर्ज़ की: "अल्लाह तबारक व तआला ने हुज़ूर को इन सिफात से फ़ज़ीलत दी और तमाम अंबिया व मुर्सलीन पर खुसूसियत बख्शी और अपने नाम व सिफ़त से हुज़ूर के नाम व सिफ़त मुश्तक़ (derived) फरमाए।"

[अरबी]: "और उसने आपका नाम 'अव्वल' रखा क्योंकि आप तकलीक (creation) में सबसे पहले नबी हैं, और आपका नाम 'आखिर' रखा क्योंकि आप ज़माने के एतबार से आखिरी पैगंबर हैं, खातम-उल-अंबिया और आख़िरी उम्मत के नबी हैं।" [उर्दू]: हुज़ूर का नाम 'अव्वल' रखा क्योंकि हुज़ूर तमाम अंबिया से तकलीक में मुकद्दम (पहले) हैं और हुज़ूर का नाम 'आखिर' रखा क्योंकि हुज़ूर ज़माने में तमाम पैगंबरों के बाद तशरीफ लाए और खातम-उल-अंबिया व आख़िरी उम्मत के नबी हैं।

आपका नाम 'बातिन' रखा क्योंकि उसने अपने पाकीज़ा नाम के साथ हुज़ूर का मुबारक नाम सुनहरे नूर से साक़-ए-अर्श (अर्श के खंभों) पर आदम (अलैहिस्सलाम) की पैदाइश से दो हज़ार साल पहले से हमेशा के लिए लिख दिया था। फिर मुझे हुज़ूर पर दुरूद भेजने का हुक्म दिया, मैंने हुज़ूर पर एक हज़ार साल दुरूद भेजा और फिर एक हज़ार साल भेजा, यहाँ तक कि अल्लाह तआला ने हुज़ूर को बशारत देने वाला, डराने वाला, अल्लाह के हुक्म से उसकी तरफ बुलाने वाला और रौशन सूरज बनाकर भेजा।

---

1 अल-मवाहिब-उल-लदुनिया, बाब: हुज़ूर की वफ़ात, मकतब अल-इस्लामी, बैरुत, 4/555. पेज 664 / 742

حضور سید الکائنات علیہ افضل الصلوٰۃ والتحیات جو فضائل عالیہ حضور پُر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حضور کو نداء و خطاب کرکے عرض کئے ہیں انہیں میں گزارش کرتے ہیں:

[عربی]: بأبي انت وامی یا رسول اللہ لقد بلغ من فضیلتک عند اللہ ان بعثک آخر الانبیاء وذکرک فی اولہم، فقال اللہ تعالیٰ "وَاِذْ اَخَذْنَا مِنَ النَّبِیّٖنَ مِیْثَاقَہُمْ وَمِنْکَ وَمِنْ نُّوْحٍ" الآیۃ۔ [اردو]: یا رسول اللہ! میرے ماں باپ حضور پر قربان حضور کی فضیلت اللہ عزوجل کی بارگاہ میں اس حد کو پہنچی کہ حضور کو تمام انبیاء کے بعد بھیجا اور ان سب سے پہلے ذکر فرمایا کہ فرماتا ہے اور یاد کر جب ہم نے پیغمبروں سے ان کا عہد لیا اور تجھ سے اے محبوب اور نوح وابراہیم وموسیٰ وعیسیٰ بن مریم سے (علیہم الصلوٰۃ والسلام۔)

حضرت جبرائیل سلام کہتے ہیں: علامہ محمد بن احمد بن محمد بن ابی بکر بن مرزوق تلمسانی شرح شفاء شریف میں سیدنا عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: جبریل نے حاضر ہو کر مجھے یوں سلام کیا: السلام علیک یا ظاہر، السلام علیک یا باطن۔ میں نے فرمایا: اے جبریل! یہ صفات تو اللہ عزوجل کی ہیں کہ اسی کو لائق ہیں مجھ سی مخلوق کی کیونکر ہو سکتی ہیں، جبریل نے عرض کی، اللہ تبارک و تعالٰی نے حضور کو ان صفات سے فضیلت دی اور تمام انبیاء و مرسلین پر ان سے خصوصیت بخشی اپنے نام وصف سے حضور کے نام وصف مشتق فرمائے۔

[عربی]: وسماك بالاّوّل لانك اول الانبیاء خلقاً وسماك بالآخر لانك آخر الانبیاء في العصور خاتم الانبیاء الی آخر الامم۔ [اردو]: حضور کا اول نام رکھا کہ حضور سب انبیاء سے آفرنیش میں مقدم

ہیں اور حضور کا آخر نام رکھا کہ حضور سب پیغمبروں سے زمانے میں مؤخر و خاتم الانبیاء و نبی امت آخرین ہیں۔

باطن نام رکھا کہ اس نے اپنے نام پاک کے ساتھ حضور کا نام نامی سنہرے نور سے ساقِ عرش پر آفرینش آدم علیہ الصلوٰۃ والسلام سے دو ہزار برس پہلے ابد تک لکھا پھر مجھے حضور پر درود بھیجنے کا حکم دیا میں نے حضور پر ہزار سال درود بھیجا اور ہزار سال بھیجا یہاں تک کہ اللہ تعالیٰ نے حضور کو مبعوث کیا خو شخبری دیتا اور ڈر سناتا اور اللہ کی طرف اس کے حکم سے بلاتا اور جگمگاتا سورج۔

---

1 المواہب اللدنیہ، باب وفاتہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مکتب الاسلامی، بیروت، ۴/ ۵۵۵ صفحہ 664 از 742

Fatawa Razawiya, Volume 15

He was granted the name 'Zahir' (The Manifest) because He was granted manifestation and dominance over all religions, and His Shariah and excellence were made manifest and clear to all inhabitants of the heavens and the earth, so that no one remained who did not send blessings upon the Luminous Prophet. May Allah send blessings upon the Prophet.

| Your Lord is Mahmud (the Praised One) and you are Muhammad (the Praiseworthy One). Your Lord is the First and the Last, the Manifest and the Hidden, and you are the first and the last, the manifest and the hidden. | So your Lord is Mahmud and you are Muhammad, your Lord is the First, Last, Manifest and Hidden and you are the first, last, manifest and hidden. |

Major Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

| All praise be to Allah, the Almighty, who gave me excellence over all prophets even in my name and attributes. | All praise be to Allah Almighty who gave me excellence over all prophets even in my name and attributes; Ali Qari mentioned this in the commentary of Shifa and stated that Tilmisani narrated from Ibn Abbas, etc. | | Al-Qari mentioned it in Sharh al-Shifa saying: It has been narrated by al-Tilmisani from Ibn Abbas, etc. | | I say (Aqool): Its apparent meaning is that he narrated it with his own chain of narration, for the chain is included in the concept of narration as stated by al-Zurqani in Sharh al-Mawahib. It is possible that 'Tajreed' (abstraction) is meant here, and the intention is only to narrate and mention. Allah knows best. | I say: Its apparent meaning is that he has extracted it with his own chain of narration, for the chain of narration is included in the concept of 'narration' as stated by Zurqani in Sharh al-Mawahib. It is possible that 'Tajreed' (abstraction) is meant here (the chain is not included) and only reporting and mentioning is intended. (T) |

Another type: Specific texts regarding the finality of Prophethood: In Sahih Muslim, it is narrated from Abu Huraira (may Allah be pleased with him):

| I have been favored over other prophets in six ways: I have been given concise speech (Jawami' al-Kalim), I have been helped by awe (cast into the hearts of enemies), spoils of war (Ghanimah) have been made lawful for me, the earth has been made a place of prostration (Masjid) and a means of purification for me, and I have been sent to... | I have been favored over all prophets for six reasons: I was given comprehensive words, I was helped by casting awe into the hearts of

opponents, spoils of war were made lawful for me, and for me the earth... | | ...all (creations) | ...was made pure. |

1 Sharh al-Shifa by Ali Qari on the margin of Nasim al-Riyadh, chapter on the names of the Messenger of Allah, etc., Dar al-Fikr Beirut, 2/425.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

हुज़ूर को 'ज़ाहिर' (प्रकट) नाम प्रदान किया गया क्योंकि उन्हें तमाम धर्मों पर प्रभुत्व और प्रकटीकरण दिया गया, और उनकी शरीयत और उत्कृष्टता को आकाशों और पृथ्वी के तमाम निवासियों पर स्पष्ट और प्रकट किया गया, यहाँ तक कि कोई ऐसा न रहा जिसने नूरानी नबी पर दरूद न भेजा हो। अल्लाह हुज़ूर पर दरूद भेजे।

| तो तुम्हारा रब महमूद (प्रशंसित) है और तुम मुहम्मद (प्रशंसनीय) हो। तुम्हारा रब ही प्रथम और अंतिम, प्रकट और गुप्त है और तुम ही प्रथम और अंतिम, प्रकट और गुप्त हो। | तो हुज़ूर का रब महमूद है और हुज़ूर मुहम्मद, हुज़ूर का रब अव्वल और आख़िर और ज़ाहिर और बातिन है और हुज़ूर ही अव्वल और आख़िर और ज़ाहिर और बातिन हैं। |

सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

| तमाम प्रशंसा अल्लाह अज़्ज़वजल के लिए है जिसने मुझे तमाम नबियों पर उत्कृष्टता दी यहाँ तक कि मेरे नाम और गुण में भी। | सब खूबियां अल्लाह अज़्ज़वजल को जिसने मुझे तमाम अम्बिया पर फ़ज़ीलत दी यहाँ तक कि मेरे नाम व सिफ़त में, अली क़ारी ने शरह शिफ़ा में इसका ज़िक्र किया और फरमाया कि तिलमिस्तानी ने इब्ने अब्बास से रिवायत किया आदि। | | अल-क़ारी ने शरह अल-शिफ़ा में इसका उल्लेख किया और कहा: तिलमिस्तानी ने इब्ने अब्बास से इसे रिवायत किया है आदि। | | मैं कहता हूँ (अक़ूल): इसका स्पष्ट अर्थ यह है कि उन्होंने इसे अपनी सनद के साथ निकाला है, क्योंकि सनद रिवायत की अवधारणा में शामिल है जैसा कि ज़रक़ानी ने शरह अल-मवाहिब में कहा है। संभव है कि यहाँ 'तजरीद' (अमूर्तता) हो और उद्देश्य केवल उल्लेख और वर्णन करना हो। अल्लाह बेहतर जानता है। | अक़ूल: (मैं कहता हूँ) इसका ज़ाहिर यह है कि इसको उन्होंने अपनी सनद के साथ तख़रीज किया है कि इसनाद रिवायत के मफ़हूम में माख़ूज़ है जैसा कि ज़रक़ानी ने शरह मवाहिब में फ़रमाया हो सकता है कि ज़ाहिर इसमें तजरीद हो (इसनाद माख़ूज़ न हो) और सिर्फ़ वारिद करना और ज़िक्र करना मुराद हो। (त) |

एक अन्य प्रकार: ख़त्म-ए-नुबुव्वत के विशेष पाठ: सहीह मुस्लिम शरीफ में अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है:

| मुझे छ: कारणों से अन्य नबियों पर श्रेष्ठता दी गई है: मुझे व्यापक शब्द (जवामि अल-कलिम) दिए गए हैं, विरोधियों के दिलों में मेरा रोब डालकर मेरी मदद की गई है, मेरे लिए युद्ध की लूट (ग़नीमत)

हलाल कर दी गई है, और मेरे लिए पृथ्वी को सिजदागाह (मस्जिद) और पवित्र करने का साधन बनाया गया है, और मुझे भेजा गया है... | मुझे तमाम अम्बिया पर छ: वजह से फ़ज़ीलत दी गई, मुझे जामे बातें अता हुईं और मुख़ालिफ़ों के दिल में मेरा रोब डालने से मेरी मदद की गई और मेरे लिए ग़नीमतें हलाल हुईं और मेरे लिए ज़मीन पाक... | | ...तमाम (सृष्टि) की ओर। | ...बनाई गई। |

1 शरह अल-शिफ़ा अली क़ारी द्वारा, नसीम अल-रियाज़ के हाशिये पर, अल्लाह के रसूल के नामों का अध्याय आदि, दार अल-फिक्र बेरुत, 2/425।

حضور کو ظاہر نام عطا فرمایا کہ اس نے حضور کو تمام دینوں پر ظہور و غلبہ دیا اور حضور کی شریعت و فضیلت کو تمام اہلِ سماوات و ارض پر ظاہر و آشکارا کیا تو کوئی ایسا نہ رہا جس نے حضور پر نور پر درود نہ بھیجا ہو، اللہ حضور پر درود بھیجے۔

| فربک محمود وانت محمد وربک الاول والآخر والظاہر والباطن وانت الاول والآخر والظاہر والباطن۔ | پس حضور کا رب محمود ہے اور حضور محمد، حضور کا رب اول و آخر و ظاہر و باطن ہے اور حضور اول و آخر و ظاہر و باطن ہیں۔ |

سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

| الحمد للہ الذی فضلنی علی جمیع النبیین حتی فی اسمی وصفتی۔ | سب خوبیاں اللہ عزوجل کو جس نے مجھے تمام انبیاء پر فضیلت دی یہاں تک کہ میرے نام و صفت میں، علی قاری نے شرح شفاء میں اس کا ذکر کیا اور فرمایا کہ تلمسانی نے ابن عباس سے روایت کیا الخ۔ | | ذکرہ القاری فی شرح الشفاء فقال قد روی التلمسانی عن ابن عباس الخ۔ | | اقول: ظاہرہ انہ اخرجہ بسندہ فان الاسناد ماخوذ فی مفہوم الروایۃ کما قالہ الزرقانی فی شرح المواہب ولعل الظاہر ان فیہ تجریدا والمراد اورد و ذکر اللہ تعالٰی اعلم۔ | اقول: (میں کہتا ہوں) اس کا ظاہر یہ ہے کہ اس کو انہوں نے اپنی سند کے ساتھ تخریج کیا ہے کہ اسناد روایت کے مفہوم میں ماخوذ ہے جیسا کہ زرقانی نے شرح مواہب میں فرمایا ہو سکتا ہے کہ ظاہر اس میں تجرید ہو (اسناد ماخوذ نہ ہو) اور صرف وارد کرنا اور ذکر کرنا مراد ہو۔ (ت) |

نوع آخر خصوص نصوص ختم نبوت: صحیح مسلم شریف میں ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے:

| فضلت علی الانبیاء بست اعطیت جوامع الکلم و نصرت بالرعب واحلت لی الغنائم وجعلت لی الارض مسجدا و طہورا و ارسلت الی | میں تمام انبیاء پر چھ وجہ سے فضیلت دیا گیا، مجھے جامع باتیں عطا ہوئیں اور مخالفوں کے دل میں میرا رعب ڈالنے سے میری مدد کی گئی اور میرے لئے غنیمتیں حلال ہوئیں اور میرے لئے زمین پاک | | الکافة | میرے لئے زمین پاک |

1 شرح الشفاء لعلی قاری علی ہامش نسیم الریاض فصل فی اسماء رسول اللہ الخ دارالفکر بیروت، ۲/ ۴۲۵

Volume 15 Fatawa Rizvia

(Arabic: All creation together, and the Prophets were sealed with me) | [Earth was] made [pure for me] and a place of prayer, and I was made a messenger to all the world, to everything other than Allah, and the Prophets were concluded with me, peace and blessings of Allah be upon him. (1)

Seal of the Prophets: Ad-Darimi narrates in his Sunan with a sahih (authentic) chain, and Al-Bukhari in Tareekh, and At-Tabarani in Al-Awsat, and Al-Bayhaqi in Sunan, and Abu Nu'aym from Hazrat Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them both), that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "I am the leader of the messengers, and I say this without pride; I am the Seal of the Prophets, and I say this without pride; and I am the first to intercede and the first whose intercession will be accepted, and I do not say this out of pride, peace and blessings of Allah be upon him." (2)

Ahmad, Al-Hakim, Al-Bayhaqi, and Ibn Hibban narrate from Irbad bin Sariyah (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Verily, I was recorded as the Seal of the Prophets in the Presence of Allah in the Mother of the Book (Al-Lawh Al-Mahfuz) while Adam was still reclining in his clay." (3)

Adam's head and body were in water and clay, While he (the Prophet) held command over the kingdom of life and heart. (Prophet Adam, peace be upon him, was still in his formative stage while the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, was already honored with life and heart by divine command. - T)

Testimony of the Finality of Prophethood on the Preserved Tablet: It is mentioned in 'Mawahib al-Laduniyya' and 'Matali' al-Masarrat': "Muslim narrated in his Sahih from the hadith of Abdullah bin Amr bin al-As from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)..." | Meaning, in Sahih Muslim Sharif, it is narrated from Hazrat Abdullah bin Amr (may Allah be pleased with them both) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)...

1 Sahih Muslim, Kitab al-Masajid, Bab Mawadi' as-Salat, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/199. 2 Sunan ad-Darimi, Hadith 50, Bab Ma A'ta an-Nabi (peace be upon him) min al-Fadl, Dar al-Mahasin, Cairo, Egypt, 1/31. 3 Al-Mustadrak, Kitab at-Tarikh, Dhikr Akhbar Sayyid al-Mursalin (peace be upon him), Dar al-Fikr, Beirut, 2/600; Kanz al-Ummal, Hadith 32114, Mu'assasat ar-Risalah, Beirut, 11/449.

जिल्द पन्द्रहवीं (15) फ़तावा रज़विया

(अरबी: पूरी सृष्टि के लिए, और नबियों का सिलसिला मुझ पर समाप्त हुआ) | [पृथ्वी मेरे लिए] पवित्र और नमाज़ की जगह बनाई गई और मैं अल्लाह के अलावा पूरी दुनिया का रसूल बनाया गया और मुझ पर नबियों का सिलसिला समाप्त कर दिया गया, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम। (1)

खातमुन नबिय्यीन (नबियों के मुहर): दारमी ने अपनी सुनन में सहीह सनद के साथ, और बुखारी ने तारीख़ में, और तबरानी ने औसत में, और बैहक़ी ने सुनन में, और अबू नुऐम ने हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "मैं तमाम रसूलों का पेशवा हूँ और यह बात फ़ख्र के तौर पर नहीं कहता, मैं तमाम पैग़म्बरों का ख़ातम (अंतिम) हूँ और फ़ख्र के तौर पर नहीं कहता, और मैं सबसे पहले शफ़ाअत (सिफारिश) करने वाला हूँ और सबसे पहले मेरी शफ़ाअत क़बूल की जाएगी और यह बात फ़ख्र की वजह से नहीं कहता, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।" (2)

अहमद, हाकिम, बैहक़ी और इब्न हिब्बान हज़रत इरबाज़ बिन सारिया (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "बेशक यक़ीनन मैं अल्लाह के हुज़ूर लौहे महफ़ूज़ में ख़ातमुन नबिय्यीन लिखा हुआ था जबकि आदम अभी अपनी मिट्टी में पड़े थे।" (3)

आदम का सिर और बदन पानी और मिट्टी में था, जबकि वह (नबी) जान और दिल के मुल्क पर हुकूमत रखते थे। (हज़रत आदम अलैहिस्सलाम अभी अपनी मिट्टी के गारे में ही थे जबकि हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ईश्वरीय आदेश से जान और दिल के गौरव से नवाज़े जा चुके थे। - त)

लौहे महफ़ूज़ पर ख़त्मे नबुव्वत की गवाही: 'मवाहिबे लदुनिय्या' और 'मतालियुल मसर्रात' में है: "मुस्लिम ने अपनी सहीह में हज़रत अब्दुल्लाह बिन अम्र बिन आस से नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के हवाले से रिवायत किया है..." | यानी सहीह मुस्लिम शरीफ़ में हज़रत अब्दुल्लाह बिन अम्र (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम...

1 सहीह मुस्लिम, किताबुल मसाजिद, बाब मवादिउस्सलात, क़दीमी कुतुब खाना, कराची, 1/199 2 सुनन दारमी, हदीस 50, बाब मा आतन नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मिनल फ़ज़्ल, दारुल महासिन, काहिरा, मिस्र, 1/31 3 अल-मुस्तदरक, किताबुत तारीख़, ज़िक्र अख़बार सय्यदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), दारुल फ़िक्र, बेरूत, 2/600; कंजुल उम्माल, हदीस 32114, मुअस्ससतुर् रिसाला, बेरूत, 11/449

الخلق کافۃ وختم بی النبیون (۱) | کرنے والی اور نماز کی جگہ قرار دی گئی اور میں تمام جہان سب ماسوی اللہ کا رسول ہوا اور مجھ سے انبیاء ختم کئے گئے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

خاتم النبیین: دارمی اپنی سنن میں بسند صحیح اور بخاری تاریخ اور طبرانی اوسط اور بیہقی سنن میں اور ابونعیم حضرت جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی ، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: انا قائد المرسلین ولا فخر، وانا خاتم النبیین ولا فخر، وانا شافع و مشفع ولا فخر (۲) | میں تمام رسولوں کا پیش رو ہوں اور بطور فخر نہیں کہتا، میں تمام پیغمبروں کا خاتم ہوں اور بطور فخر نہیں کہتا اور میں سب سے پہلی شفاعت کرنے والا اور سب سے پہلا شفاعت قبول کیا گیا ہوں اور بروجہ فخر ارشاد نہیں کرتا صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

احمد و حاکم و بیہقی و ابن حبان عرباض بن ساریہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی ، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: انی مکتوب عنداللہ فی ام الکتاب لخاتم النبیین وان آدم لمنجدل فی طینتہ (۳) | بیشک بالیقین میں اللہ کے حضور لوحِ محفوظ میں خاتم النبیین لکھا تھا اور ہنوز آدم اپنی مٹی میں پڑے تھے۔

آدم سرو تن بآب وگل داشت کو حکم بملک جان ودل داشت (حضرت آدم علیہ السلام اپنے خمیر میں ہی تھے جبکہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بحکم خداوندی جان ودل سے سرفراز تھے ت)

لوحِ محفوظ پر شہادتِ ختم نبوت: مواہب لدنیہ و مطالع المسرات میں ہے: اخرج مسلم فی صحیحہ من حدیث عبداللہ بن عمر وبن العاص عن النبی صلی | یعنی صحیح مسلم شریف میں حضرت عبداللہ بن عمرو رضی اللہ تعالٰی عنہما سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ

(۱) صحیح مسلم کتاب المساجد باب مواضع الصلاۃ، قدیمی کتب خانہ، کراچی ، ۱/۱۹۹ (۲) سنن الدارمی ، حدیث ۵۰، باب ما اعطی النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم من الفضل دار المحاسن قاہرہ مصر ، ۱/۳۱ (۳) المستدرک کتاب التاریخ ، ذکر اخبار سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دارالفکر بیروت، ۲/۶۰۰، کنزالعمال حدیث ۳۲۱۱۴، موسسۃ الرسالۃ، بیروت، ۱۱/۴۴۹

Fatawa Razawiyya Volume (15)

(The Prophet) peace and blessings of Allah be upon him, said: "Allah, the Mighty and Majestic, wrote the decrees of creation fifty thousand years before He created the heavens and the earth, while His Throne was upon the water. Among what was written in the Remembrance (Dhikr), which is the Mother of the Book, is that Muhammad is the Seal of the Prophets, peace and blessings of Allah be upon him."

Then, after this, it is stated in *Al-Mawahib*, narrated from Irbad ibn Sariyah (may Allah be pleased with him), mentioning the aforementioned hadith. Following that, it is mentioned in *Matali' al-Masarat* and other hadith collections. Imam Al-Zurqani said after the statement "Indeed Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is the Seal of the Prophets": "If it is objected that the hadith implies the Throne existed before the decree and before the writing of 'Muhammad is the Seal of the Prophets', etc.," they all clarified that the entire statement is one single hadith, recorded as such in Sahih Muslim. However, this humble servant (the author) referred to Sahih Muslim, specifically the *Book of Decree* (Kitab al-Qadr), and found only up to the words "and His Throne was upon the water." This is the extent attributed to Sahih Muslim in *Al-Mishkat*, *Al-Jami' al-Saghir*, *Al-Jami' al-Kabir*, and others. And Allah knows best.

---

1. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Chapter: Precedence of his Prophethood, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/57; Matali' al-Masarat, Maktabah Nooriah Razawiyyah, Faisalabad, p. 98.
2. Matali' al-Masarat, Maktabah Nooriah Razawiyyah, Faisalabad, p. 98.
3. Sharh al-Zurqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Awwal, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/31.

फतावा रज़विया जिल्द (15)

(नबी) सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: "अल्लाह अज़्ज़वजल ने ज़मीन व आसमान की पैदाइश से पचास हज़ार बरस पहले मखलूक की तक़दीर लिखी और उसका अर्श पानी पर था। उन तहरीरों में से जो ज़िक्र (लौहे महफ़ूज़) में हैं, जो उम्मुल किताब है, यह है कि बेशक मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ख़ातमुन नबिय्यीन हैं।"

फिर इसके बाद 'मवाहिब' में फ़रमाया और इरबाज़ बिन सारिया रज़ियल्लाहु अन्हु से मरवी है, अभी ज़िक्र की गई हदीस को बयान किया और इसके बाद 'मतालिउल मसरत' में फ़रमाया, इसके अलावा अहादीस में है। और अल्लामा ज़रक़ानी ने अपने कॉल "बेशक मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ख़ातमुन नबिय्यीन हैं" के बाद फ़रमाया: "अगर ऐतराज़ हो कि हदीस से अर्श की तख़लीक, तक़दीर और मुहम्मद ख़ातमुन नबिय्यीन लिखने से पहले का फायदा दे रही है वग़ैरा," तो उन सब ने ज़िक्र करते हुए फ़रमाया कि यह सब एक ही हदीस है जिसे सहीह मुस्लिम में निकाला गया है। जबकि इस अब्दे ज़ईफ़ (लेखक) ने सहीह मुस्लिम की 'किताबुल क़द्र' को देखा तो उसमें सिर्फ उनका यह कौल पाया "व काना अर्शुहु अलल मा" (और उसका अर्श पानी पर था)। और इसी कद्र को 'मिश्कात', 'जामे सगीर' व 'कबीर' वग़ैरा में सहीह मुस्लिम की तरफ मंसूब किया गया है। और अल्लाह तआला सबसे ज़्यादा इल्म वाला है।

---

1. अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, बाब सबक नबुव्वतहु, अल-मकतब अल-इस्लामी, बैरूत, 1/57; मतालिउल मसरत, मकतबा नूरिया रज़विया, फ़ैसलाबाद, पृ. 98।
2. मतालिउल मसरत, मकतबा नूरिया रज़विया, फ़ैसलाबाद, पृ. 98।
3. शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़सद अल-अव्वल, दारुल मारिफा, बैरूत, 1/31।

पृष्ठ 667 / 742

اللہ تعالیٰ علیہ وسلّم انہ قال ان اللہ عزوجل کتب مقادیر الخلق قبل ان یخلق السموات والارض بخمسین الف سنۃ فکان عرشہ علی الماء، ومن جملۃ ما کتب في الذکر وھو ام الکتاب ان محمدا خاتم النبیین۔ وسلم فرماتے ہیں اللہ عزوجل نے زمین و آسمان کی آفرینش سے پچاس ہزار برس پہلے خلق کی تقدیر لکھی اور اس کا عرش پانی پر تھامنجملہ ان تحریرات کے لوح محفوظ میں لکھا بیشک محمد خاتم النبیین ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

ثم قال بعد ھذا فی المواھب وعن العرباض بن ساریۃ فذکر الحدیث المذکور آنفا وقال بعدہ في المطالع وغیر ذلك من الاحادیث، اھ وقال الزرقانی بعد قولہ ان محمد ا خاتم النبیین فان قیل الحدیث یفید سبق العرش علی التقدیر وعلی کتابۃ محمد خاتم النبیین الخ فافادوا جمیعا انہ بتمامہ حدیث واحد مخرج ھکذا فی صحیح مسلم والعبد الضعیف راجع الصحیح من کتاب القدر فلم یجد فیہ الا الی قولہ وکان عرشہ علی الماء وبھذا القدر عزاہ لہ فی المشکوۃ والجامع الصغیر والکبیر وغیرھا فاللہ اعلم۔ پھر اس کے بعد مواھب میں فرمایا اور عرباض بن ساریہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے مروی ہے ابھی مذکورہ حدیث کو ذکر کیا اور اس کے بعد مطالع المسرات میں فرمایا اس کے علاوہ احادیث میں ہے اھ، اور علامہ زرقانی نے اپنے قول " تحقیق محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم خاتم النبیین ہیں" کے بعد فرمایا اگر اعتراض ہو کہ حدیث سے عرش کی تخلیق، تقدیر اور محمد خاتم النبیین لکھنے سے قبل کا فائدہ دے رہی ہے الخ، تو ان سب نے افادہ کرتے ہوئے فرمایا کہ یہ سب ایک حدیث ہے جس کو صحیح مسلم میں تخریج کیا ہے جبکہ اس عبد ضعیف نے صحیح مسلم کی کتاب القدر کو دیکھا تو اس میں صرف ان کا قول یہ پایا "وکان عرشہ علی الماء" اس کا عرش پانی پر تھا "اور اسی قدر کو

مشکوٰۃ میں صحیح مسلم و جامع صغیر و کبیر و غیر ہما کی طرف منسوب کیا ہے تو اللہ تعالیٰ زیادہ علم والا ہے۔

---

1 المواهب اللدنية، باب سبق نبوته، المكتب الاسلامی، بیروت، ۱/ ۵۷، مطالع المسرات، مکتبہ نوریہ رضویہ، فیصل آباد، ص ۹۸ 2 مطالع المسرات، مکتبہ نوریہ رضویہ، فیصل آباد، ص ۹۸ 3 شرح الزرقانی علی المواهب اللدنية، المقصد الاول، دارالمعرفة، بیروت، ۱/ ۳۱

Fatawa Razawiya Volume 15

The Last Brick of the Edifice of Prophethood: Ahmad, Bukhari, Muslim, and Tirmidhi from Hadhrat Jabir bin Abdullah; and Ahmad and the two sheikhs (Bukhari and Muslim) from Hadhrat Abu Huraira; and Ahmad and Muslim from Hadhrat Abu Sa'id Khudri; and Ahmad and Tirmidhi from Hadhrat Ubayy bin Ka'b (may Allah be pleased with them) narrate in consistent words and similar meanings that the Messenger, the Seal of Prophets, peace and blessings of Allah be upon him, said:

[Arabic Text] "The likeness of me and the prophets is like a palace whose construction was excellent, but the place of one brick was left vacant. People started walking around it, marvelling at its beautiful construction except for the place of that one brick. So I came and filled the place of that brick; the construction was completed through me and the messengership ended through me."[1] And in another narration by Bukhari and Muslim: "I am that brick and I am the seal of the prophets."[2]

[Urdu Translation] "The parable of me and all the prophets is like a palace built most excellently, but the place of one brick remained empty. Those seeing it would walk around it and marvel at the excellence of its construction, yet that one brick's place would catch their eye. I came and closed that gap; through me, this building was completed, and through me, the messengers reached their end. I am that last brick of the building of prophethood; I am the Seal of all prophets, may the peace and blessings of Allah be upon him."

Imam Tirmidhi, the wise Gnostic Muhammad bin Ali, narrates in 'Nawadir al-Usul' from Sayyiduna Abu Dharr (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "The first of the messengers is Adam and the last of them is Muhammad."[3] Among all messengers, Adam (peace be upon him) is the first and Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is the last.

The Testimony of the Monitor Lizard: Tabrani in 'Mu'jam al-Awsat' and 'Mu'jam al-Saghir', Ibn Adi in 'al-Kamil', Hakim in 'Kitab al-Mu'jizat', Bayhaqi and Abu Nu'aym in 'Dala'il al-Nubuwwah', and Ibn Asakir in 'Tarikh' narrate from the Commander of the Faithful, Umar Farooq the Great (may Allah be pleased with him): The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was seated in a gathering of his companions when a desert dweller from the tribe of Bani Sulaym came, having hunted a monitor lizard. He brought it before the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)...

[1] Mishkat al-Masabih, citing Muttafaqun Alayh, Chapter on the Virtues of the Master of Messengers (PBUH), Mujtabai Press Delhi, p. 511. [2] Sahih Bukhari, Chapter: Seal of the Prophets, Qadimi Kutub, Karachi, 1/501; Sahih Muslim, Chapter: Mention of him (PBUH) being the Seal of the Prophets, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/248. [3] Nawadir al-Usul by Hakim Tirmidhi.

फतावा रज़विया खंड 15

नबूवत की इमारत की आखिरी ईंट: अहमद, बुखारी, मुस्लिम और तिर्मिज़ी ने हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह से; और अहमद और शेखैन ने हज़रत अबू हुरैरा से; और अहमद और मुस्लिम ने हज़रत अबू सईद खुदरी से; और अहमद और तिर्मिज़ी ने हज़रत उबय बिन काब (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से मिलते-जुलते शब्दों और समान अर्थों में रिवायत किया है कि खातमुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[अरबी पाठ] "मेरी और नबियों की मिसाल ऐसी है जैसे एक महल जिसकी तामीर बहुत उमदा हो लेकिन उसमें एक ईंट की जगह खाली छोड़ दी गई हो। लोग उसके चारों ओर घूमने लगे और उसकी खूबसूरत तामीर पर हैरान होने लगे सिवाय उस एक ईंट की जगह के। तो मैं आया और मैंने उस ईंट की जगह को भर दिया; मेरे ज़रिए इमारत पूरी हुई और मेरे ज़रिए रिसालत का अंत हुआ।"[1] और शेखैन के शब्दों में: "मैं वह ईंट हूँ और मैं नबियों का खातम हूँ।"[2]

[उर्दू अनुवाद का हिंदी रूपांतरण] "मेरी और तमाम नबियों की मिसाल ऐसी है जैसे एक महल बहुत ही उम्दा बनाया गया हो और उसमें एक ईंट की जगह खाली रह गई हो। देखने वाले उसके आसपास घूमते और उसकी बेहतरीन तामीर पर ताज्जुब करते, लेकिन उस एक ईंट की जगह सबकी नज़रों में खटकती। मैंने आकर उस जगह को भर दिया, मुझसे यह इमारत पूरी हुई, मुझसे रसूलों का अंत हुआ, मैं नबूवत की इमारत की वह आखिरी ईंट हूँ, मैं तमाम नबियों का खातम हूँ, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।"

इमाम तिर्मिज़ी हकीम आरिफ बिल्लाह मुहम्मद बिन अली 'नवादिरुल उसूल' में सैय्यदना अबू ज़र (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "तमाम रसूलों में पहले आदम (अलैहिस्सलाम) हैं और उन सब में आख़िरी मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हैं।"[3] सब रसूलों में पहले आदम अलैहिस्सलाम हैं और सब में आख़िरी मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

गोह (छिपकली जैसा जानवर) की गवाही: तबरानी (मोजम औसत व मोजम सगीर), इब्ने अदी (अल-कामिल), हाकिम (किताबुल मोजिज़ात), बैहकी और अबू नुएम (दलाएलुन नबुव्वह), और इब्ने असाकिर (तारीख़) में अमीरुल मोमिनीन उमर फारूक-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं: हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सहाबा की महफ़िल में तशरीफ फरमा थे कि

बनी सुलेम कबीले का एक बद्दू आया, जो एक गोह का शिकार करके लाया था। उसने हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सामने...

---

1. मिशकातुल मसाबीह, मुत्तफकुन अलैह के हवाले से, बाब फ़ज़ाइल-ए-सैय्यदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), मतबा मुज्तबाई दिल्ली, पृ. 511.
2. सहीह बुखारी, बाब खातमुल नबीय्यीन, कदीमी कुतुब कराची, 1/501; सहीह मुस्लिम, बाब ज़िक्र-ए-कोनहु (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) खातमुल नबीय्यीन, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/248.
3. नवादिरुल उसूल, हकीम तिर्मिज़ी।

عمارت نبوت کی آخری اینٹ: احمد و بخاری و مسلم و ترمذی حضرت جابر بن عبداللہ اور احمد و شیخین حضرت ابوہریرہ اور احمد و مسلم حضرت ابوسعید خدری اور احمد و ترمذی حضرت ابی بن کعب رضی اللہ تعالٰی عنہم سے بالفاظ متناسبہ و معانی متقاربہ راوی حضور خاتم المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

مثلی و مثل الانبیاء کمثل قصرا حسن بنیانه ترك منه موضع لبنة فطاف به النظار یتعجبون من حسن بنیانه الاموضع تلك اللبنة فکنت انا سددت موضع اللبنة ختم بی البنیان وختم بي الرسل1 . وفي لفظ للشیخین فأنا اللبنة و انا خاتم النبیین2 میری اور تمام انبیاء کی کہاوت ایسی ہے جیسے ایک محل نہایت عمدہ بنایا گیا اور اس میں ایک اینٹ کی جگہ خالی رہی، دیکھنے والے اس کے آس پاس پھرنے اور اس کی خوبی تعمیر سے تعجب کرتے مگر وہی ایک اینٹ کی جگہ کہ نگاہوں میں کھٹکتی، میں نے تشریف لا کر وہ جگہ بند کی، مجھ سے یہ عمارت پوری کی گئی، مجھ سے رسولوں کی انتہا ہوئی، میں عمارت نبوت کی وہ پچھلی اینٹ ہوں، میں تمام انبیاء کا خاتم ہوں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

امام ترمذی حکیم عارف باللہ محمد بن علی نوادر الاصول میں سیدنا ابوذر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : اول الرسل آدم و آخرھم محمد3 سب رسولوں میں پہلے آدم علیہ الصلوۃ والسلام ہیں اور سب میں پچھلے محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ سوسمار کی گواہی: طبرانی معجم اوسط و معجم صغیر اور ابن عدی کامل اور حاکم کتاب المعجزات اور بیہقی وابو نعیم کتاب دلائل النبوۃ اور ابن عساکر تاریخ میں امیر المومنین عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی، حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم مجمع اصحاب میں تشریف

فرماتھے کہ ایک بادیہ نشین قبیلہ بنی سلیم کا آیا سوسمار شکار کر کے لایا تھا وہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے سامنے

---

1 مشکوۃ المصابیح بحوالہ متفق علیہ باب فضائل سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مطبع مجتبائی دہلی، ص ۵۱۱ 2 صحیح البخاری، باب خاتم النبیین، قدیمی کتب، کراچی۔ ۱ / ۵۰۱ ، صحیح مسلم، باب ذکر کونہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم خاتم النبیین، قدیمی کتب خانہ، کراچی ۲ / ۲۴۸ 3 نوادر الاصول حکیم ترمذی

Fatawa-e-Razviyya, Volume 15

...dropped it and said, "By Lat and Uzza, that person will not believe in you until this lizard believes." The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) called the animal, and it spoke in clear, eloquent Arabic which all those present heard and understood well:

Labbaik wa sa'daik ya zain man wafa yaum al-qiyamah.	**I am present in service and servitude, O adornment of the entire assembly of the gathering.**

The Prophet asked: "Who do you worship?" It replied:

Alladhi fi as-sama'i 'arshuhu wa fil ardi sultanuhu wa fil bahri sabiluhu wa fil jannati rahmatuhu wa fin nari 'adhabuhu.	**The One whose Throne is in the heavens, His dominion is on earth, His path is in the sea, His mercy is in Paradise, and His punishment is in the Fire.**

He asked: "Who am I then?" It replied:

Anta rasulu rabbil 'alamin wa khatamun nabiyyin qad aflaha man saddaqaka wa qad khaba man kadhdhabaka.	**You are the Messenger of the Lord of the worlds and the Seal of the Prophets. Whoever verified the Prophet reached their goal, and whoever did not believe remained unsuccessful.**

The desert dweller (Bedouin) said, "Now that I have seen with my own eyes, what doubt remains? By God, when I arrived, there was no person I hated more than you, but now you are more beloved to me than my father and my own soul. I bear witness that there is no god but Allah and that you are the Messenger of Allah." (Arabic: Ashhadu alla ilaha illallah wa annaka rasulullah). This is a summary; in the Hadith, there is more sweet and extensive speech. This Hadith has also come from the narrations of Amir al-Mu'minin Mawla Ali, Umm al-Mu'minin Aisha Siddiqa, and Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with them).

Kama fil Jami' al-Kabir wal Khasa'is al-Kubra wa lam aqif 'ala alfazihim fa in ishtamalat jami'an 'ala lafzi khatamin nabiyyin kanat arba'ata ahadith.	**As mentioned in Al-Jami' al-Kabir and Al-Khasa'is al-Kubra, I have not come across their exact words. If all of them contain the words 'Seal of the Prophets' (Khatamun Nabiyyin), then these would be four Hadiths.**

[1] Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nu'aym, mention of the deer and the lizard, 'Alam al-Kutub Beirut, 2/436.

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द 15

...डाल दिया और कहा कि लात और उज़्ज़ा की कसम, वह व्यक्ति आप पर ईमान नहीं लाएगा जब तक कि यह गोह (छिपकली जैसा जानवर) ईमान न लाए। हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने जानवर को पुकारा, तो वह स्पष्ट और सुरीली अरबी भाषा में बोला जिसे सभी उपस्थित लोगों ने अच्छी तरह सुना और समझा:

लबबैक व साअदैक या ज़ैन मन वाफ़ा यौमल कियामाह	**मैं सेवा और दासता में उपस्थित हूँ, ऐ महशर की सभा की शोभा।**

हुज़ूर ने फरमाया: तुम किसकी इबादत करते हो? उसने अर्ज़ किया:

अल्लाज़ी फिस-समाइ अर्शुहू व फ़िल अर्ज़ि सुल्तानुहू व फ़िल बह्रि सबीलुहू व फ़िल जन्नति रह्मतुहू व फ़िन नारि अज़ाबुहू।	**वह जिसका अर्श आसमानों में है, जिसकी सल्तनत ज़मीन में है, जिसका रास्ता समंदर में है, जिसकी रहमत जन्नत में है और जिसका अज़ाब आग में है।**

फरमाया: भला मैं कौन हूँ? उसने अर्ज़ किया:

अन्त रसूलु रब्बिल आलमीन व खातमुन नबिय्यीन क़द अफ़्लहा मन सद्दक़का व क़द खाबा मन कज़्ज़बका।	**हुज़ूर रब्बुल आलमीन के रसूल हैं और नबियों के खातिम (अंतिम नबी), जिसने हुज़ूर की तस्दीक़ की वह अपनी मुराद को पहुँचा और जिसने न माना वह नाकाम रहा।**

बद्दू ने कहा, "अब आँखों से देखने के बाद क्या शक है? खुदा की कसम, जब मैं हाज़िर हुआ था तो हुज़ूर से ज़्यादा मेरा कोई दुश्मन न था और अब हुज़ूर मुझे अपने बाप और अपनी जान से भी ज़्यादा महबूब हैं। 'अश्हदु अल्ला इलाहा इल्लल्लाह व अन्नका रसूलुल्लाह' (मैं गवाही देता हूँ कि अल्लाह के सिवा कोई माबूद नहीं और आप अल्लाह के रसूल हैं)।" यह संक्षिप्त है और हदीस में इससे ज़्यादा पाकीज़ा और तवील कलाम है। यह हदीस अमीरुल मोमिनीन मौला अली, उम्मुल मोमिनीन आयशा सिद्दीका और हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) की रिवायतों से भी आई है।

कमा फ़िल जामिइल कबीर वल खसाइसिल कुबरा वलम अक़िफ़ अला अल्फ़ाज़िहिम फ़इन इश्तमालत जमीअन अला लफ्ज़ि खातमुन नबिय्यीन कानत अरबआता अहादीस।

जैसा कि जामिअ कबीर और खसाइस कुबरा में है, मैंने उनके शब्दों को नहीं पाया, अगर उन सब के अल्फ़ाज़ 'खातमुन नबिय्यीन' शब्द पर मुश्तमिल हों तो ये चार हदीसें हुईं।

[1] दलाइलुल नुबुव्वह लि-अबी नईम, ज़िक्रुल ज़बी वल ज़ब, आलमुल कुतुब बेरुत, 2/436.

ڈال دیا اور بولا قسم ہے لات و عزّٰی کی وہ شخص آپ پر ایمان نہ لائے گا جب تک یہ سوسمار ایمان نہ لائے ، حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے جانور کو پکارا وہ فصیح زبان روشن بیان عربی میں بولا جسے سب حاضرین نے خوب سنا اور سمجھا :

لبیّك وسعدیك یا زین من وافی یوم القیمۃ۔ **میں خدمت و بندگی میں حاضر ہوں اے تمام حاضرین مجمع محشر کی زینت۔**

حضور نے فرمایا: من تعبد تیرا معبود کون ہے ؟ عرض کی :

الذی فی السماء عرشہ وفی الارض سلطانہ وفی البحر سبیلہ وفی الجنۃ رحمتہ وفی النار عذابہ۔ **وہ جس کا عرش آسمان میں اور سلطنت زمین میں اور راہ سمندر میں رحمت جنت میں اور عذاب نار میں۔**

فرمایا: من انا بھلا میں کون ہوں؟ عرض کی :

انت رسول رب العلمین وخاتم النبیین قد افلح من صدقك وقد خاب من کذبک۔ **حضور پروردگارِ عالم کے رسول ہیں اور رسولوں کے خاتم، جس نے حضور کی تصدیق کی وہ مراد کو پہنچا اور جس نے نہ مانا نامراد رہا۔**

اعرابی نے کہا اب آنکھوں دیکھے کے بعد کیا شبہ ہے ، خدا کی قسم میں جس وقت حاضر ہوا حضور سے زیادہ اس شخص کو دشمن کوئی نہ تھا اور اب حضور مجھے اپنے باپ اور اپنی جان سے زیادہ محبوب ہیں اشھد ان لا الہ الا اللہ و انك رسول اللہ (میں گواہی دیتا ہوں کہ اللہ کے سوا کوئی معبود نہیں اور آپ اللہ کے رسول ہیں۔ت) یہ مختصر ہے اور حدیث میں اس سے زیادہ کلام

اطیب واکثر ۔ یہ حدیث امیر المؤمنین مولیٰ علی وام المؤمنین عائشہ صدیقہ و حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم کی روایات سے بھی آئی۔

كما في الجامع الكبير والخصائص الكبرىٰ ولم اقف على الفاظهم فان اشتملت جميعا على لفظ خاتم النبيين كانت اربعة احاديث.

جیسا کہ جامع کبیر اور خصائص کبریٰ میں ہے میں نے ان کے الفاظ نہ پائے اگر ان سب کے الفاظ خاتم النبیین کے لفظ پر مشتمل ہوں تو یہ چار احادیث ہوئیں۔

[1] دلائل النبوة لابی نعیم، ذکر الظبی والضب، عالم الکتب بیروت ، ۲/ ۴۳۶

Fatawa Razawiyyah Volume (15)

Exposition: Tirmidhi narrates a lengthy Hadith regarding the blessed features of the Holy Prophet, from the Commander of the Faithful, Mawla Ali (may Allah Almighty ennoble his face), who said: 'Between his shoulder blades was the seal of prophethood, and he is the Seal of the Prophets' (1) — Meaning there was a seal of prophethood between the two shoulders of the Holy Prophet and he is the Seal of the Prophets, may peace and blessings of Allah be upon him.

Exposition: Tabarani in Mu'jam and Abu Nu'aym in 'Awali Sa'id bin Mansur narrate an eloquent form of Salawat (blessings) from the Commander of the Faithful, Mawla Ali (may Allah Almighty ennoble his face), in which he says:

Arabic	Urdu Translation
O Allah! Bestow Your most honorable blessings, increasing bounties, and compassionate mercy upon Muhammad, Your servant and Messenger, the seal of what preceded and the opener of what was closed (2).	O Allah! Send Your exalted blessings, increasing favors, and seal of mercy upon Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), for he is Your servant and Your Messenger, the seal of those who passed before and the opener of difficulties (peace and blessings of Allah be upon him).

Another category—Prophethood has departed, prophethood has ceased; since the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) received prophethood, no one else can receive it. 'And there is no prophet after me':

In Sahih Bukhari, it is narrated that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	Urdu Translation
The Children of Israel were governed by prophets; whenever a prophet passed away, another prophet succeeded him. But there is no prophet after me (3).	The prophets used to govern the Children of Israel; when one prophet passed away, another came after him. After me, there is no prophet (peace and blessings of Allah be upon him).

Ahmad, Tirmidhi, and Hakim, with a sound chain of narration according to the criteria of Sahih Muslim—as stated by al-Hakim and confirmed by the critics (research scholars who have established it)—narrate from Hazrat Anas (may Allah be pleased

with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	Urdu Translation
Verily, messengership and prophethood have ceased.	Indeed, messengership and prophethood have come to an end; now after me...

---

1. Jami` at-Tirmidhi, Chapters on Virtues, Chapter: What has been narrated regarding the attributes of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), Amin Company, Kutub Khana Rashidiyah, Delhi, 2/205.
2. Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 9085, Maktabat al-Ma'arif, Riyadh, 10/36.
3. Sahih Bukhari, Book of the Prophets, Chapter: What has been mentioned about the Children of Israel, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/491.

Note: Category Four: Prophethood has ceased; now no new prophet can emerge.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

व्याख्या: तिर्मिज़ी ने पवित्र विशेषताओं (हुलिया) के संबंध में एक लंबी हदीस में अमीरुल मोमिनीन मौला अली (अल्लाह उनके चेहरे को सम्मानित करे) से वर्णन किया है कि उन्होंने कहा: 'उनके दोनों कंधों के बीच नुबुव्वत (पैग़म्बरी) की मुहर थी और वह खातमुन नबिय्यीन (नबियों के अंत) हैं' (1) — अर्थात हुज़ूर के दोनों कंधों के बीच नुबुव्वत की मुहर है और हुज़ूर नबियों के अंत हैं, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

व्याख्या: तबरानी ने मुअजम में और अबू नुयैम ने अवाली सईद बिन मंसूर में अमीरुल मोमिनीन मौला अली (अल्लाह उनके चेहरे को सम्मानित करे) से दुरूद शरीफ़ का एक प्रभावशाली रूप वर्णित किया है, जिसमें वे कहते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
हे अल्लाह! अपनी महान दुरूदें, बढ़ती बरकतें और दयापूर्ण करुणा मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर नाज़िल कर, जो तेरे बंदे और तेरे रसूल हैं, पहले गुज़रे हुए लोगों के मुहर (अंत) और बंद चीज़ों को खोलने वाले (2)।	ऐ अल्लाह! अपनी महान दुरूदें और बढ़ती बरकतें और रहमत की मुहर मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पर नाज़िल कर कि वह तेरे बंदे और तेरे रसूल हैं, गुज़रे हुओं के ख़ातिमुन और मुश्किलों के खोलने वाले सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

एक अन्य श्रेणी—नुबुव्वत चली गई, नुबुव्वत समाप्त हो गई; जब से नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को नुबुव्वत मिली, किसी और को नहीं मिल सकती। 'मेरे बाद कोई नबी नहीं है':

सहीह बुखारी शरीफ़ में वर्णित है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

अरबी	उर्दू अनुवाद
बनी इसराइल पर नबियों का शासन था, जब भी एक नबी का देहांत होता, दूसरा उसके बाद आता। लेकिन मेरे बाद कोई नबी नहीं है (3)।	अम्बिया बनी इसराइल की सियासत फरमाते, जब एक नबी तशरीफ़ ले जाता दूसरा उसके बाद आता, मेरे बाद कोई नबी नहीं सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

अहमद, तिर्मिज़ी और हाकिम ने सहीह मुस्लिम की शर्त पर एक सहीह सनद के साथ—जैसा कि हाकिम ने कहा है और आलोचकों (शोधकर्ताओं) ने इसे प्रमाणित किया है—हज़रत अनस (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से वर्णन किया है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

अरबी	**उर्दू अनुवाद**
निश्चित रूप से रिसालत (संदेशवाहकता) और नुबुव्वत (पैग़म्बरी) समाप्त हो गई है।	बेशक रिसालत व नुबुव्वत खत्म हो गई अब मेरे बाद...

---

1. जामे तिर्मिज़ी, अबवाबुल मनाकिब, बाब: नबी (सल्ल.) की विशेषताओं के बारे में जो आया है, अमीन कंपनी, कुतुब खाना रशीदिया, दिल्ली, 2/205।
2. अल-मुअजम अल-औसत, हदीस 9085, मकतबतुल मआरिफ, रियाद, 10/36।
3. सहीह बुखारी, नबियों की किताब, बाब: बनी इसराइल के बारे में जो ज़िक्र किया गया है, क़दीमी कुतुब खाना, कराची, 1/491।

फ़: चौथी श्रेणी: नुबुव्वत समाप्त हो गई है, अब कोई नया नबी नहीं हो सकता।

فتاویٰ رضویہ جلد پندرہویں (۱۵)

تذلیل: ترمذی حدیثِ طویل حلیہ اقدس میں امیر المومنین مولیٰ علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم سے راوی کہ انہوں نے فرمایا: بین کتفیہ خاتم النبوۃ وہو خاتم النبیین (1) حضور کے دونوں شانوں کے بیچ میں مہرِ نبوت ہے اور حضور خاتم النبیین ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

تذلیل: طبرانی معجم اور ابو نعیم عوالی سعید بن منصور میں امیر المومنین مولیٰ علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ سے درود شریف کا ایک صیغہ بلیغ راوی جس میں فرماتے ہیں:

عربی	اردو ترجمہ
اجعل شرائف صلواتک ونوامی برکاتک ورأفة تحنّنک علی محمد عبدک ورسولک الخاتم لما سبق والفاتح لما اغلق (2)	الٰہی! اپنی بزرگ درودیں اور بڑھتی برکتیں اور رحمت کی مہر نازل کر محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر کہ تیرے بندے اور تیرے رسول ہیں، گزروں کے خاتم اور مشکلوں کے کھولنے والے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

نوعِ آخر—نبوت گئی، نبوت منقطع ہوئی، جب سے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو نبوت ملی کسی دوسرے کو نہیں مل سکتی۔ ولا نبی بعدی:

صحیح بخاری شریف میں مروی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی	اردو ترجمہ
کانت بنو اسرائیل تسوسھم الانبیاء کلما ھلک نبی خلفہ نبی ولا نبی بعدی (3)	انبیاء بنی اسرائیل کی سیاست فرماتے ، جب ایک نبی تشریف لے جاتا دوسرا اس کے بعد آتا، میرے بعد کوئی نبی نہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

احمد و ترمذی و حاکم بسند صحیح بر شرطِ صحیح مسلم کما قالہ الحاکم واقرہ الناقدون (جیسے حاکم نے کہا ہے اور محققین نے اسے ثابت رکھا ہے) حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی	اردو ترجمہ
ان الرسالة والنبوة قد انقطعت	بیشک رسالت و نبوت ختم ہوگئی اب میرے بعد

---

1. جامع ترمذی ابواب المناقب، باب ما جاء فی صفۃ النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم امین کمپنی کتب خانہ رشیدیہ، دہلی، ۲/ ۲۰۵
2. المعجم الاوسط، حدیث ۹۰۸۵، مکتبۃ المعارف الریاض، ۱۰/ ۳۶
3. صحیح بخاری کتاب الانبیاء، باب ما ذکر عن بنی اسرائیل، قدیمی کتب خانہ، کراچی، ۱/ ۴۹۱

ف: نوع چہارم نبوت منقطع ہوئی اب کوئی نبی نہیں ہو سکتا۔

No Messenger after me and no Prophet[1]

Neither any messenger nor prophet (peace and blessings of Allah be upon him).

In Sahih Bukhari Sharif, it is narrated from Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Lam yabqa minan-nubuwwati illal-mubashshiratu ar-ru'ya as-salihah[2]

Nothing remains of prophethood; only glad tidings remain, good dreams.

In Tabarani's Mu'jam al-Kabir, from Hazrat Hudhayfah bin Asid (may Allah be pleased with him), through an authentic chain of narration, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Dhahabat an-nubuwwatu fala nubuwwata ba'di illal-mubashshiratu ar-ru'ya as-salihah yaraha ar-rajulu aw tura lahu[3]

Prophethood has gone; now there is no prophethood after me except for glad tidings: a good dream that a person sees himself or that is seen for him.

Imam Ahmad and the sons of Majah, Khuzaymah, and Hibban report from Hazrat Umm Kurz (may Allah be pleased with her), through a good chain of narration, that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Dhahabat an-nubuwwatu wa baqiyat al-mubashshirat[4]

Prophethood has gone and glad tidings remain.

In Sahih Muslim, Sunan Abi Dawud, and Sunan ibn Majah, it is narrated from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them) that the Messenger of

No Messenger after me and no Prophet[1]	**Neither any messenger nor prophet (peace and blessings of Allah be upon him).**
Allah (peace and blessings of Allah be upon him), during his final illness in which his holy passing occurred, lifted the curtain. His luminous head was bandaged. People were lined up behind Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him). The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:	
Ya ayyuhan-nasu innahu lam yabqa min mubashshirati an-nubuwwati illal-ru'ya as-salihah yaraha al-muslimu aw tura lahu[5]	O people! Nothing remains of the glad tidings of prophethood except for a good dream that a Muslim sees or that is shown to another for him.

[1] Jami` al-Tirmidhi, Chapters on Dreams, Chapter: Prophethood has gone, etc., Amin Company Kutub Khana Rashidiyah Delhi, 2/51 [2] Sahih al-Bukhari, Book of Interpretation of Dreams, Chapter on Glad Tidings, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/1035 [3] Al-Mu'jam al-Kabir li'l-Tabarani, Hadith 3051, Maktaba al-Faysaliyyah, Beirut, 3/179 [4] Sunan ibn Majah, Chapters on the Interpretation of Dreams, Chapter: The Good Dream, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 286 [5] Sunan ibn Majah, Chapters on the Interpretation of Dreams, Chapter: The Good Dream, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 286-287

फ़ला रसूलुन् बा'दी व ला नबीय्[1]

न कोई रसूल न नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।

सहीह बुखारी शरीफ में हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

लम यबक़ा मिनन् नबुव्वति इल्लल् मुबश्शिरातुर रु'यस् सालिहा[2]

नुबुव्वत से कुछ बाक़ी न रहा सिर्फ बशारतें बाक़ी हैं, अच्छी ख़्वाबें।

तबरानी मुअजम कबीर में हज़रत हुज़ैफ़ा बिन असीद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से सनद-ए-सहीह के साथ रावी हैं कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

ज़हबतिन नबुव्वतु फ़ला नबुव्वता बा'दी इल्लल मुबश्शिरातुर रु'यस् सालिहा यराहल रजुलु अव तुरा लहू[3]

नुबुव्वत गई, अब मेरे बाद नुबुव्वत नहीं मगर बशारतें हैं, अच्छा ख़्वाब कि इंसान आप देखे या उसके लिए देखा जाए।

अहमद और इब्ने माजह व खुज़ैमा व हिब्बान हज़रत उम्मे कुर्ज़ रज़ियल्लाहु तआला अन्हा से सनद-ए-हसन के साथ रावी हैं कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

ज़हबतिन नबुव्वतु व बक़ियतुल मुबश्शिरात[4]

नुबुव्वत गई और बशारतें बाक़ी हैं।

सहीह मुस्लिम और सुनन अबी दाऊद और सुनन इब्ने माजह में हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने अपने मर्ज़-ए-मुबारक में जिसमें विसाल-ए-अक़्दस वाक़ि' हुआ, पर्दा उठाया, सर-ए-

फ़ला रसूलुन् बा'दी व ला नबीय्[1]	**न कोई रसूल न नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।**
अनवर पर पट्टी बंधी थी, लोग सिद्दीक़-ए-अकबर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के पीछे सफ़-बस्ता थे, हुज़ूर ने इरशाद फ़रमाया:	
या अय्युहन नासु इन्नहू लम यबक़ा मिम मुबश्शिरातिन नबुव्वति इल्लर रु'यस् सालिहा यराहल मुस्लिमु अव तुरा लहू[5]	ऐ लोगो! नुबुव्वत की बशारतों से कुछ न रहा मगर अच्छा ख़्वाब कि मुसलमान देखे या उसके लिए दूसरे को दिखाया जाए।

---

[1] जामिअ़-अत-तिर्मिज़ी, अबवाबुर रु'या, बाब ज़हबतिन नबुव्वतु इल्ख़, अमीन कम्पनी कुतुब ख़ाना रशीदिया दिल्ली, 2/51 [2] सहीह अल-बुखारी, किताबुत्तअ़बीर, बाब मुबश्शिरात, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 2/1035 [3] अल-मुअजमुल कबीर लित-तबरानी, हदीस 3051, मक्तबतुल फ़ैसलिया, बैरूत, 3/179 [4] सुनन इब्ने माजह, अबवाब तअ़बीरुर रु'या, बाबुर रु'यस सालिहा, एच. एम. सईद कम्पनी, कराची, पृ. 286 [5] सुनन इब्ने माजह, अबवाब तअ़बीरुर रु'या, बाबुर रु'यस सालिहा, एच. एम. सईद कम्पनी, कराची, पृ. 286-287

فلا رسول بعدی ولا نبی[1]

نہ کوئی رسول نہ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

صحیح بخاری شریف میں حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

لم یبق من النبوۃ الا المبشرات الرؤیا الصالحۃ[2]

نبوت سے کچھ باقی نہ رہا صرف بشارتیں باقی ہیں اچھی خوابیں۔

طبرانی معجم کبیر میں حضرت حذیفہ بن اسید رضی اللہ تعالٰی عنہ سے بسند صحیح راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

ذھبت النبوۃ فلا نبوۃ بعدی الا المبشرات الرؤیا الصالحۃ یراھا الرجل او تری لہ[3]

نبوت گئی اب میرے بعد نبوت نہیں مگر بشارتیں ہیں اچھا خواب کہ انسان آپ دیکھے یا اس کے لئے دیکھا جائے۔

فلا رسول بعدی ولا نبی[1]

نہ کوئی رسول نہ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

احمد وابنائے ماجہ وخزیمہ وحبان حضرت ام کرز رضی اللہ تعالٰی عنہا سے بسند حسن راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

ذھبت النبوۃ وبقیت المبشرات[4]

نبوت گئی اور بشارتیں باقی ہیں۔

صحیح مسلم وسنن ابی داؤد وسنن ابن ماجہ میں حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اپنے مرض مبارک میں جس میں وصال اقدس واقع ہوا پر دہ اٹھایا سر انور پر پٹی بندھی تھی لوگ صدیق اکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ کے پیچھے صف بستہ تھے حضور نے ارشاد فرمایا:

یا ایھا الناس انہ لم یبق من مبشرات النبوۃ الا الرؤیا الصالحۃ یراھا المسلم او تری لہ[5]

اے لوگو! نبوت کی بشارتوں سے کچھ نہ رہا مگر اچھا خواب کہ مسلمان دیکھے یا اس کے لئے دوسرے کو دکھایا جائے۔

---

[1] جامع الترمذی، ابواب الرؤیا، باب ذھبت النبوۃ الخ امین کمپنی کتب خانہ رشیدیہ دہلی، ۲/ ۵۱ [2] صحیح البخاری، کتاب التعبیر، باب مبشرات، قدیمی کتب خانہ، کراچی، ۲/ ۱۰۳۵ [3] المعجم الکبیر

للطبرانی، حدیث ۳۰۵۱، مکتبة الفیصلیه، بیروت، ۳/ ۱۷۹ [4] سنن ابن ماجہ، ابواب تعبیر الرؤیا، باب الرؤیا الصالحة، ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی، ص ۲۸۶ [5] سنن ابن ماجہ، ابواب تعبیر الرؤیا، باب الرؤیا الصالحة، ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی، ص ۲۸۶-۲۸۷

Fatawa Rizvia (Volume 15)

If there were a prophet after me, it would have been Hazrat Umar: Ahmad, Tirmidhi, and Hakim with authentication (tasheeh), and Ruwayani, Tabarani, and Abu Ya'la from Hazrat 'Uqbah bin 'Amir; and Tabarani, Ibn 'Asakir, and al-Khatib in 'Kitab Ruwat al-Malik' from Hazrat Abdullah bin 'Umar; and Tabarani from Hazrat 'Asmah bin Malik and Hazrat Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with them all) narrate that the Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	Urdu Translation
Had there been a prophet after me, it would have been 'Umar bin al-Khattab.[1]	If there were a prophet after me, it would have been 'Umar (may Allah be pleased with him).

Warning: In Sahih Bukhari Sharif, it is narrated from Isma'il bin Abi Khalid:

Arabic	Urdu Translation
I said to Abdullah bin Abi Awfa (may Allah be pleased with them both), 'Did you see Ibrahim, the son of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)?' He replied, 'He passed away as a small child. Had it been decreed that there should be a prophet after Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), his son would have lived, but there is no prophet after him.'[2]	I asked Hazrat Abdullah bin Abi Awfa (may Allah be pleased with them both), 'Did you see Hazrat Ibrahim, the son of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)?' He replied, 'He passed away in childhood. If it were destined that there would be a prophet after Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), his son Ibrahim would have remained alive, but there is no prophet after the Messenger.'

Imam Ahmad's narration from the same is thus: I heard Hazrat Ibn Abi Awfa saying:

Arabic	Urdu Translation
If there were a prophet after the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), his son Ibrahim would not have passed away.[3]	If there were to be a prophet after the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), his son would not have passed away.

Warning: Imam Abu 'Umar bin 'Abdul-Barr, through Isma'il bin Abdur-Rahman al-Suddi, narrates from Hazrat Anas (may Allah be pleased with him) that he said:

Arabic	Urdu Translation
Ibrahim had filled the cradle. Had he lived, he would have been a prophet, but he was not meant to survive, for your Prophet is the Seal of the Prophets.[4]	Hazrat Ibrahim had grown so much that his blessed body filled the cradle. If he had remained alive, he would have been a prophet, but he could not remain alive because your Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the Last of the Prophets.

[1] Jami' al-Tirmidhi, Virtues of Abu Hafs 'Umar bin al-Khattab, Amin Company Kutub Khana Rashidiyah, Delhi, 2/209 [2] Sahih al-Bukhari, Book of Manners, Chapter on Naming with Names of Prophets, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/912 [3] Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, Remainder of the Hadith of Hazrat Abdullah ibn Abi Awfa, Dar al-Fikr Beirut, 4/353 [4] Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, citing Isma'il bin Abdur-Rahman from Anas, Second Objective, Dar al-Ma'rifah Beirut, 3/16-215

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

यदि मेरे बाद कोई नबी होता तो हज़रत उमर होते: अहमद, तिर्मिज़ी और हाकिम तस्हीह के साथ, और रुयानी, तबरानी और अबू यअला हज़रत उक़्बा बिन आमिर से; और तबरानी, इब्न असाकिर और खतीब 'किताब रुवात-उल-मालिक' में हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर से; और तबरानी हज़रत अस्मा बिन मालिक और हज़रत अबू सईद खुदरी (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत करते हैं कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया:

अरबी	उर्दू अनुवाद
लव काना बा'दी नबीय्यन लकाना उमरा बिन अल-ख़त्ताब[1]	यदि मेरे बाद कोई नबी होता तो उमर होते (रज़ियल्लाहु अन्हु)।

नोट: सहीह बुखारी शरीफ़ में इस्माइल बिन अबी खालिद से है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
मैंने अब्दुल्लाह बिन अबी औफ़ा से पूछा, 'क्या आपने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के बेटे इब्राहीम को देखा था?' उन्होंने कहा, 'उनका बचपन में इंतकाल हो गया। यदि मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के बाद किसी नबी का होना तय होता, तो उनका बेटा जीवित रहता, लेकिन उनके बाद कोई नबी नहीं है।'[2]	मैंने हज़रत अब्दुल्लाह बिन अबी औफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से पूछा, 'क्या आपने हज़रत इब्राहीम साहबज़ादे रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को देखा था?' उन्होंने कहा, 'उनका बचपन में इंतकाल हो गया और अगर मुक़द्दर होता कि मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के बाद कोई नबी हो तो हुज़ूर के साहबज़ादे इब्राहीम ज़िंदा रहते, मगर हुज़ूर के बाद नबी नहीं हैं।'

इमाम अहमद की रिवायत उन्हीं से इस प्रकार है, मैंने हज़रत इब्न अबी औफ़ा को फ़रमाते सुना:

अरबी	उर्दू अनुवाद
लव काना बा'द अल-नबी सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम नबीयुन मा माता इब्नुहु इब्राहीम[3]	अगर हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के बाद कोई नबी होता तो हुज़ूर के साहबज़ादे इंतकाल न फ़रमाते।

नोट: इमाम अबू उमर इब्न अब्दुल बर्र ब-तरीक़ इस्माइल बिन अब्दुर्रहमान सुद्दी हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रावी हैं, उन्होंने फ़रमाया:

अरबी	उर्दू अनुवाद
इब्राहीम इतने बड़े हो गए थे कि पालने को भर दिया था। यदि वह जीवित रहते तो नबी होते, लेकिन वह जीवित नहीं रह सकते थे क्योंकि आपके नबी आख़िरी नबी हैं।[4]	हज़रत इब्राहीम इतने बड़े हो गए थे कि उनका जिस्म मुबारक पालने को भर देता। अगर वह जीवित रहते तो नबी होते, लेकिन वह जीवित नहीं रह सकते थे क्योंकि आपके नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) आख़िरी नबी (खातम-उन-नबीय्यीन) हैं।

---

1 जामे तिर्मिज़ी, मनाक़िब अबी हफ़्स उमर बिन अल-ख़त्ताब, अमीन कंपनी कुतुब ख़ाना रशीदिया, दिल्ली, 2/209 2 सहीह बुखारी, किताबुल अदब, बाब मन सम्मा बि-अस्मा-इल-अम्बिया, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 2/912 3 मुस्नद इमाम अहमद बिन हंबल, बक़िया हदीस हज़रत अब्दुल्लाह इब्न अबी औफ़ा, दारुल फ़िक्र बैरुत, 4/353 4 शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहब अल-लदुन्निया, ब-हवाला इस्माइल बिन अब्दुर्रहमान अन अनस, अल-मक़सद-उस्सानी, दारुल मारिफ़ा बैरुत, 3/16-215

اگر میرے بعد کوئی نبی ہوتا تو حضرت عمر ہوتے: احمد و ترمذی و حاکم بتصحیح و رویانی و طبرانی و ابو یعلی حضرت عقبہ بن عامر اور طبرانی و ابن عساکر اور خطیب کتاب رواۃ مالک میں حضرت عبد اللہ بن عمر اور طبرانی حضرت عصمہ بن مالک و حضرت ابو سعید خدری رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم فرماتے ہیں:

عربی	اردو ترجمہ
لو كان بعدي نبي لكان عمر بن الخطاب[1]	اگر میرے بعد کوئی نبی ہوتا تو عمر ہوتا رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

تنبیہ: صحیح بخاری شریف میں اسماعیل بن ابی خالد سے ہے:

عربی	اردو ترجمہ
قلت لعبد الله بن ابی اوفی رضی الله تعالیٰ عنهما أرأيت ابراهيم ابن النبي صلى الله تعالى عليه وسلم قال مات صغيرا ولو قضى ان يكون بعد محمد صلى الله تعالى عليه وسلم نبيا عاش ابنه ولكن لا نبی بعده[2]	میں نے حضرت عبد اللہ بن ابی اوفی رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے پوچھا آپ نے حضرت ابراہیم صاحبزادہ رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم کو دیکھا تھا، فرمایا ان کا بچپن میں انتقال ہوا اور اگر مقدر ہوتا کہ محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم کے بعد کوئی نبی ہو تو حضور کے صاحبزادے ابراہیم زندہ رہتے، مگر حضور کے بعد نبی نہیں۔

امام احمد کی روایت انہیں سے یوں ہے میں نے حضرت ابن ابی اوفی کو فرماتے سنا:

عربی	اردو ترجمہ
لو كان بعد النبي صلى الله تعالى عليه وسلم نبى مامات ابنه ابراهيم[3]	اگر حضور اقدس صلى الله تعالىٰ عليہ و سلم کے بعد کوئی نبی ہوتا تو حضور کے صاحبزادے انتقال نہ فرماتے۔

تنبیہ: امام ابو عمر ابن عبد البر بطریق اسماعیل بن عبد الرحمن سدی حضرت انس رضی الله تعالىٰ عنہ سے راوی انہوں نے فرمایا:

عربی	اردو ترجمہ
كان ابراهيم قد ملأ المهد ولو عاش لكان نبياً لكن لم يكن ليبقى فان نبيكم آخر الانبياء[4]	حضرت ابراہیم اتنے ہوگئے تھے کہ ان کا جسم مبارک گہوارے کو بھر دیتا اگر زندہ رہتے نبی ہوتے مگر زندہ نہ رہ سکتے تھے کہ تمہارے نبی صلى الله تعالىٰ عليہ و سلم آخر الانبياء ہیں۔

---

[1] جامع الترمذی، مناقب ابی حفص عمر بن الخطاب، امین کمپنی کتب خانہ رشیدیہ، دہلی، ۲/ ۲۰۹ [2] صحیح البخاری، کتاب الادب، باب من سمی باسماء الانبیاء، قدیمی کتب خانہ، کراچی، ۲/ ۹۱۲ [3] مسند امام احمد بن حنبل، بقیه حدیث حضرت عبد الله ابن اوفی، دار الفکر بیروت، ۴/ ۳۵۳ [4] شرح الزرقانی علی المواهب اللدنیہ، بحوالہ اسماعیل بن عبدالرحمن عن انس، المقصد الثانی، دار المعرفۃ بیروت، ۳/ ۱۶- ۲۱۵

Fatawa Rizvia (Volume 15)

Benefit: Its origin is from several Marfu' (elevated) Hadiths. Al-Mawardi from Hazrat Anas, and Ibn Asakir from Hazrat Jabir bin Abdullah, Abdullah bin Abbas, and Abdullah bin Abi Awfa (may Allah be pleased with them) relate that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

(Arabic Text): "If Ibrahim had lived, he would have been a truthful Prophet."[1] (Urdu translation): (If Ibrahim had lived, he would have been a truthful Prophet.)

(Arabic Text): Through this, the confusion faced by Imam Nawawi was cleared, despite the greatness of his status and the breadth of his knowledge. As for what Imam Abu Umar bin Abdul Barr said, "I do not know what this is, for the son of Noah was not a prophet, and if a prophet only begat a prophet, then everyone would be a prophet because they are from the offspring of Noah. Allah Almighty said, 'And We made his offspring the ones who remain.'"[2] (Urdu translation): This cleared the confusion faced by Imam Nawawi, despite the greatness of his status and the breadth of his knowledge. However, Imam Abu Umar bin Abdul Barr said that he could not understand this, since the son of Noah (peace be upon him) was not a prophet, and if it were that a prophet only begat a prophet, then everyone would be a prophet because they were also from the offspring of Noah (peace be upon him). Because Allah Almighty said, "We made only his offspring to remain."

(Arabic Text): They answered it by saying that a conditional statement does not necessarily imply occurrence. I say: Yes, but it undoubtedly indicates implication (necessary connection). If it were based on the idea that the son of a prophet must be a prophet, then what Abu Umar asserted would necessarily follow and there would be no escape. Therefore, the truth in the answer is what I say: the comparison of previous prophets and their sons to our Prophet, the Leader of the Messengers, and his sons (may Allah send blessings and peace upon him and them) is incorrect. Even if his son deserved prophethood after him, it does not mean [other prophets' sons also deserved it]. (Urdu translation): Their answer to this was that a conditional proposition does not necessarily require occurrence. I say: (I say) Yes, it is correct, but undoubtedly a conditional statement definitely provides the benefit of implication. If this conditional proposition were based on the meaning that the son of a prophet must certainly be a prophet, then Abu Umar's objection would necessarily follow from which there is no escape. So, the truth in the answer is what I am saying, that the analogy of previous prophets and their sons with our Prophet, the Leader of the

Messengers, and his sons is not correct. Peace and blessings of Allah be upon our Prophet and all prophets.

P: Hadith "If Ibrahim had lived, he would have been a Prophet"[3] and the discussion on it. This benefit relates to the research and discussion on the Hadith "If Ibrahim had lived, he would have been a Prophet." (T)

[1] Kanz al-Ummal by way of al-Mawardi from Anas and Ibn Asakir, Hadith 32204, Mu'assasatu al-Risalah, Beirut, 11/269 [2] Al-Asrar al-Marfu'a by way of Ibn Abd al-Barr in al-Tamhid, Hadith 73, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, p. 191 [3] Tahdhib Tarikh Ibn Asakir, chapter mentioning his sons and daughters, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/295

फतावा रिज़विया (जिल्द 15)

फायदा: इसका मूल कई मरफू अहादीस से है, मावर्दी हजरत अनस से और इब्न असाकिर हजरत जाबिर बिन अब्दुल्लाह, अब्दुल्लाह बिन अब्बास और अब्दुल्लाह बिन अबी औफा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत करते हैं कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

(अरबी पाठ): "अगर इब्राहीम जीवित रहते तो सिद्दीक़ नबी होते।"[1] (उर्दू अनुवाद): (अगर इब्राहीम जीवित रहता तो सिद्दीक़ पैगंबर होता)

(अरबी पाठ): इससे इमाम नववी को होने वाला संदेह दूर हो गया, बावजूद इसके कि उनकी शान बहुत ऊंची है और उनका ज्ञान व्यापक है। जहाँ तक इमाम अबू उमर बिन अब्दुल बर्र के इस कथन का सवाल है कि "मुझे समझ नहीं आया कि यह क्या है, क्योंकि नूह अलैहिस्सलाम के बेटे नबी नहीं थे, और अगर नबी से नबी ही पैदा होता तो हर कोई नबी होता क्योंकि सब नूह अलैहिस्सलाम की संतान हैं। अल्लाह तआला ने फरमाया: 'और हमने उसकी संतान को ही शेष रखा।'"[2] (उर्दू अनुवाद): इससे इमाम नववी को दरपेश होने वाला संदेह खत्म हो गया, बावजूद इसके कि उनकी शान अजल है और उनका इरफान व्यापक है लेकिन इमाम अबू उमर बिन अब्दुल बर्र ने जो यह फरमाया कि मुझे यह मालूम न हो सका, हालाँकि नूह अलैहिस्सलाम के बेटे नबी न हुए, और अगर यह होता कि नबी से नबी ही पैदा हो तो हर एक नबी होता क्योंकि वह भी तो नूह अलैहिस्सलाम की औलाद थे, क्योंकि अल्लाह तआला ने फरमाया हमने उसकी ज़ुर्रियत को ही बाकी रखा।

(अरबी पाठ): उन्होंने इसका उत्तर यह दिया कि किसी शर्तिया जुमले का होना ज़रूरी नहीं है। मैं कहता हूँ: हाँ, लेकिन इसमें कोई संदेह नहीं कि शर्तिया जुमला लाज़िमी होने का लाभ देता है। अगर यह शर्तिया जुमला इस अर्थ पर आधारित हो कि नबी का बेटा ज़रूर नबी ही होता है, तो अबू उमर का आरोप लाज़िम आएगा जिससे कोई बचाव नहीं है। तो उत्तर में सत्य वही है जो मैं कह रहा हूँ कि पिछले नबियों और उनके बेटों की तुलना हमारे नबी, सैय्यद अल-मुरसलीन और उनके साहिबज़ादों पर करना सही नहीं है, अल्लाह तआला हमारे नबी और सभी नबियों पर दरूद और सलाम भेजे। (उर्दू अनुवाद): अकुल: (मैं कहता हूँ) हाँ दुरुस्त है लेकिन बेशक शर्तिया, मुलाज़मा का फायदा ज़रूर देता है अगर यह कज़िया शर्तिया इस मानी पर मबनी हो कि नबी का बेटा ज़रूर नबी ही होता है तो अबू उमर का इल्ज़ाम लाज़िम आएगा जिससे मफर नहीं है तो जवाब में हक़ वह है जो मैं कह रहा हूँ

कि अंबिया साबिक़ीन और उनके बेटों का क़यास हमारे नबी सैय्यद अल-मुरसलीन और उनके साहिबज़ादों पर दुरुस्त नहीं, अल्लाह तआला हमारे नबी और सब अंबिया पर दरूद व सलाम।

फ: हदीस "अगर इब्राहीम जीवित रहते तो नबी होते"[3] और उस पर बहस। हदीस "अगर इब्राहीम जीवित रहते तो नबी होते" की तहकीक और उस पर बहस से मुताल्लिक यह फायदा है (त)

[1] कंज़ुल उम्माल बहवाला अल-मावर्दी अन अनस व इब्न असाकिर हदीस 32204 मुअस्ससतुर रिसाला, बैरूत, 11/269 [2] अल-असरार अल-मरफूआ बहवाला इब्न अब्दुल बर्र फिल तमहीद, हदीस 73, दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बैरूत, पृ. 191 [3] तहज़ीब तारीख इब्न असाकिर, बाब ज़िक्र बनीही व बनातिही, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी, बैरूत, 1/295

فتاویٰ رضویہ (جلد پندرہ دہم (۱۵))

فائدہ: اس کی اصل متعدد احادیث مرفوعہ سے ہے، ماوردی حضرت انس اور ابن عساکر حضرات جابر بن عبداللہ و عبداللہ بن عباس و عبداللہ بن ابی اوفیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

لو عاش ابراھیم لکان صدیقاً نبیاً[1] (اگر ابراہیم زندہ رہتا تو صدیق پیغمبر ہوتا)

وبہ انجلی ما اشتبہ علی الامام النووی مع جلالۃ شانہ، وسعۃ عرفانہ. اما ما قال الامام ابوعمر بن عبدالبر لا ادری ما ھذا فقد کان ابن نوح غیر نبی ولو لم یلد النبی الا نبیا کان کل احد نبیا لانھم من ولد نوح قال اللہ تعالی "وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبٰقِيْنَ"[2] اس سے امام نووی کو درپیش ہونے والا اشتباہ ختم ہو گیا، با وجودیکہ ان کی شان اجل ہے اور ان کا عرفان وسیع ہے لیکن امام ابو عمر بن عبدالبر نے جو یہ فرمایا کہ مجھے یہ معلوم نہ ہوسکا، حالانکہ نوح علیہ السلام کے بیٹے نبی نہ ہوئے، اور اگر یہ ہوتا کہ نبی سے نبی ہی پیدا ہو تو ہر ایک نبی ہوتا کیونکہ وہ بھی تو نوح علیہ السلام کی اولاد تھے، کیونکہ اللہ تعالیٰ نے فرمایا ہم نے اس کی ذریت کو ہی باقی رکھا، اس کا جواب انہوں نے یہ دیا کہ کسی شرطیہ قضیہ کو وقوع لازم نہیں ہے۔

فأجابوا عنه بأن الشرطية لا يلزمها الوقوع اقول: نعم لكنها لا شك تفيد الملازمة فأن كانت مبينة على ان ابن نبي لا يكون الا نبيا لزم ما الزم ابو عمرو لا مفر فالحق في الجواب ما اقول: من عدم صحة قياس الانبياء السابقين وبنيهم على نبينا سيد المرسلين وبنيه صلى الله تعالىٰ عليه وليهم وسلم فلو استحق ابنه بعده النبوة لا يلزم منه استحقاق اقول: (میں کہتا ہوں) ہاں درست ہے لیکن بے شک شرطیہ، ملازمہ کا فائدہ ضرور دیتا ہے اگر یہ قضیہ شرطیہ اس معنی پر مبنی ہو کہ نبی کا بیٹا ضرور نبی ہی ہوتا

ہے تو ابو عمر کا الزام لازم آئے گا جس سے مفر نہیں ہے تو جواب میں حق وہ ہے جو میں کہہ رہا ہوں کہ انبیاء سابقین اور ان کے بیٹوں کا قیاس ہمارے نبی سید المرسلین اور ان کے صاحبزادوں پر درست نہیں، اللہ تعالٰی ہمارے نبی اور سب انبیاء پر درود و سلام

ف: حدیث ولو عاش ابراھیم لکان نبیاً[3] والبحث علیہ۔ حدیث "اگر ابراہیم زندہ رہتے تو نبی ہوتے" کی تحقیق اور اس پر بحث سے متعلق یہ فائدہ ہے (ت)

[1]کنز العمال بحوالہ الماوردی عن انس وابن عساکر حدیث ۳۲۲۰۴ مؤسسة الرسالة، بیروت، ۱۱/ ۲۶۹ [2]الاسرار المرفوعة بحوالہ ابن عبدالبر فی التمھید، حدیث ۷۳، دار الکتب العلمیة، بیروت، ص ۱۹۱ [3]تھذیب تاریخ ابن عساکر، باب ذکر بنیه وبناته، دار احیاء التراث العربي، بیروت، ۱/ ۲۹۵

Fatawa Razawiyyah, Volume 15

...all sons of Prophets. Thus I saw myself writing in the margin of my copy of 'At-Taysir', then I saw Allama Ali al-Qari mentioning the same in 'Al-Mawdu'at al-Kabir', so praise be to Allah. Ad-Daylami narrated from Anas bin Malik (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace) said: "We are the People of the House (Ahl al-Bayt); no one is compared to us." [1]

Furthermore, I say: We do not accept that the Hadith decrees prophethood, but rather it informs about what was perfected in the essence of Ibrahim of the characteristics of Prophets and traits of Messengers, such that if the door of prophethood had not been closed for us, he would have been a Prophet by the pure grace of Allah, not by entitlement from himself. For no one deserves prophethood by their own essence, but Allah the Almighty chooses from His servants those who are complete and perfect in form, meaning, lineage, and nobility, and have reached the utmost limit of every good. Allah knows best where He places His message. Therefore, the Hadith is on the scale of what has passed: "If there were to be a prophet after me, it would have been Umar." [2] And Allah Almighty knows best.

---

1. Al-Firdaws bi-Ma'thur al-Khitab, Hadith 2838, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 2/283.
2. Jami` at-Tirmidhi, Chapters on Virtues, Virtues of Abu Hafs Umar bin al-Khattab, Amin Company Khana Rashidiyah, Delhi, 2/209.

फ़तावा रज़विया, खंड 15

...सभी पैगंबरों के पुत्र। इस प्रकार मैंने खुद को 'अत-तयसीर' की अपनी प्रति के हाशिये पर लिखते हुए देखा, फिर मैंने अल्लामा अली अल-क़ारी को 'अल-मौदूआत अल-कबीर' में इसी तरह का उल्लेख करते हुए देखा, तो अल्लाह की प्रशंसा हो। अद-दयालमी ने अनस बिन मालिक (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत की है कि अल्लाह के रसूल (अल्लाह उन पर कृपा करे और उन्हें शांति प्रदान करे) ने कहा: "हम अहले बैत (घर के लोग) हैं; हमारी तुलना किसी से नहीं की जा सकती।" [1]

इसके अलावा, मैं कहता हूँ: हम यह स्वीकार नहीं करते कि हदीस नबुवत (पैग़म्बरी) का फैसला करती है, बल्कि यह इब्राहिम के सार में पैगंबरों की विशेषताओं और संदेशवाहकों के गुणों के बारे में सूचित करती है, जैसे कि यदि हमारे लिए नबुवत का दरवाजा बंद नहीं होता, तो वे अल्लाह की शुद्ध कृपा से एक नबी होते, न कि अपनी पात्रता से। क्योंकि कोई भी अपने स्वयं के सार से नबुवत का पात्र नहीं है, लेकिन सर्वशक्तिमान अल्लाह अपने सेवकों में से उन्हें चुनता है जो रूप, अर्थ, वंश और कुलीनता में पूर्ण और परिपूर्ण हैं, और हर भलाई की चरम सीमा तक पहुँच चुके हैं। अल्लाह बेहतर जानता है कि वह अपना संदेश कहाँ रखता है। इसलिए, हदीस उसी पैमाने पर है जो बीत चुका है: "यदि मेरे बाद कोई नबी होता, तो वह उमर होता।" [2] और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है।

---

1. अल-फ़िरदौस बि-मासूर अल-ख़िताब, हदीस 2838, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, 2/283।
2. जामि' अत-तिर्मिज़ी, फ़ज़ाइल के अध्याय, अबू हफ़्स उमर बिन अल-खत्ताब के फ़ज़ाइल, अमीन कंपनी खाना रशीदिया, दिल्ली, 2/209।

पृष्ठ 674/742

ابناء الانبیاء جمیعا ھکذا رأیتنی کتبت علی ھامش نسختی التیسیر ثم رأیت العلامة علی القاری ذکر مثلہ فی الموضوعات الکبیر فللہ الحمد۔ فرمائے پھر اگر آپ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے بعد آپ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا بیٹا نبوت کا مستحق ٹھہرے تو اس سے یہ لازم نہیں آتا کہ باقی تمام انبیاء کے بیٹے بھی نبوت کے مستحق ہوں، میں نے اپنی تیسر کے نسخے پر یونہی حاشیہ لکھا بعد ازاں میں نے علامہ ملا قاری کو موضوعات کبیر میں اسی طرح ذکر کرتے ہوئے پایا فللہ الحمد۔

وقد اخرج الدیلمی عن انس بن مالك رضی اللہ تعالی عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نحن اھل بیت لا یقاس بنا احد ۱۔ دیلمی نے حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے تخریج کی ہے انہوں نے فرمایا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا ہم اہلبیت پر کسی کو قیاس نہ کیا جائے۔

علی انی اقول: لا نسلم ان الحدیث یحکم بالنبوة بل انبأ عما تکامل فی جوھر ابراھیم من خصائل الانبیاء و خلال المرسلین بحیث لو لم ینسد باب النبوة لنا لکان نبیاً تفضلا من اللہ لا استحقاقا منہ فان النبوة لا یستحقھا احد من قبل ذات لکن اللہ تعالی یصطفی من عبادہ من تم و کمل صورة و معنی ونسبا وحسبا وبلغ الغایة القصوی من کل خیر، اللہ اعلم حیث یجعل رسالتہ فاذن الحدیث علی وزان ما مر لو کان بعدی نبی لکان عمر ۲، واللہ تعالی اعلم۔ علاوہ ازیں میں کہتا ہوں کہ مذکورہ حدیث نبوت کا حکم بیان کر رہی ہے، یہ بات ہمیں تسلیم نہیں، بلکہ حدیث مذکور حضرت کے صاحبزادے ابراہیم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے متعلق یہ خبر دے رہی ہے کہ ان میں انبیاء علیہم السلام جیسے خصائل و اوصاف تھے کہ اگر ہمارے لئے نبوت ختم نہ ہوتی تو وہ اللہ تعالٰی کے فضل محض سے نبی ہوتے نہ کہ

بطور استحقاق نبی بنتے، کیونکہ کوئی بھی اپنی ذات میں نبوت کا استحقاق نہیں رکھتا لیکن اللہ تعالٰی نبوت کے لئے اپنے بندوں میں سے ایسے کو منتخب فرماتا ہے جو صورۃً، معنًی، نسباً، حسباً ہر اعتبار سے تام و کامل ہو اور ہر خیر میں انتہائی مرتبہ کو پہنچا ہو، اللہ تعالٰی بہتر جانتا ہے کہ کہاں رسالت بنائے تو حدیث مذکور کی دلالت وہی ہے جو "لو کان بعدی نبیا لکان عمر" الحدیث کی دلالت ہے، واللہ تعالٰی اعلم۔

---

۱ الفردوس بمأثور الخطاب، حدیث ۲۸۳۸، دارالکتب العلمیۃ، بیروت، ۲/ ۲۸۳ ۲ جامع الترمذی، مناقب ابی حفص عمر بن الخطاب، امین کمپنی خانہ رشیدیہ، دہلی، ۲/ ۲۰۹

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Another category: After the rising of the radiant sun of finality, blessings and peace of Allah be upon him and his noble family, anyone who makes a claim of prophethood for anyone is a deceitful liar (Dajjal), deserving of curse and punishment. Imam Bukhari narrates from Hazrat Abu Huraira, and Ahmad, Muslim, Abu Dawood, Tirmidhi, and Ibn Majah narrate from Hazrat Thawban (may Allah be pleased with them both), and according to the hadith of Thawban, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"Indeed, there will be thirty liars in my Ummah, each of them claiming that he is a prophet, while I am the Seal of the Prophets, there is no prophet after me."[1] And the wording of Bukhari[2] is: "Dajjals (deceivers), liars, numbering nearly thirty."

Near the future, nearly thirty deceitful liars (Dajjals) will emerge in this Ummah, each claiming to be a prophet, although I am the Seal of the Prophets, there is no prophet after me (peace and blessings of Allah be upon him). (And the words of Bukhari are that there will be approximately thirty deceitful liars. - T)

Liars and Deceivers Imam Ahmad, Tabarani, and Diya narrate from Hazrat Huzaifa (may Allah be pleased with him), the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"In my Ummah, there will be twenty-seven liars and deceivers, among them four women, while I am the Seal of the Prophets, there is no prophet after me."[3]

In my Ummah of Da'wah (which includes both believers and non-believers), there will be twenty-seven deceitful liars, among them will be four women, although I am the Seal of the Prophets, there is no prophet after me (peace and blessings of Allah be upon him).

False Claimants of Prophethood: Ibn Asakir narrates as a Mursal tradition from Ala bin Ziyad (may Allah have mercy on him), the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"The Hour will not be established until thirty deceitful liars emerge, each of them claiming that he is a prophet."[4] (Hadith)

The Day of Judgment will not be established until thirty deceitful liars, claimants to prophethood, emerge.

Note: Fifth type - Anyone who believes that someone can receive prophethood after the Holy Prophet (peace be upon him) is a deceitful liar (Dajjal).

1. Sunan Abi Dawood, Kitab al-Fitan, Chapter on Fitan and their signs, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/228.
2. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Fitan, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/1052.
3. Musnad Imam Ahmad, Hadith of Hazrat Huzaifa (RA), Dar al-Fikr Beirut, 5/396.
4. Tahdhib Tarikh Ibn Asakir, Translation of al-Harith bin Sa'id al-Kadhhab, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/445.

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

एक अन्य प्रकार: अंतिम नबूवत (ख़त्म-ए-नबूवत) के जगमगाते सूरज के उदय होने के बाद, उन पर और उनके नेक वंश पर अल्लाह की रहमत और सलामती हो, जो कोई किसी के लिए नबूवत का दावा करे, वह एक धोखेबाज झूठा (दज्जाल कज़्ज़ाब) है, जो लानत और अज़ाब का हकदार है। इमाम बुखारी हज़रत अबू हुरैरा से और अहमद, मुस्लिम, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी और इब्न माजाह हज़रत थौबान (अल्लाह उन दोनों से खुश हो) से रिवायत करते हैं, और हज़रत थौबान की हदीस के अनुसार, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

"निश्चित रूप से मेरी उम्मत में तीस झूठे होंगे, उनमें से प्रत्येक का दावा होगा कि वह नबी है, जबकि मैं नबियों का अंत (ख़ातम-उन-नबीय्यीन) हूँ, मेरे बाद कोई नबी नहीं है।"[1] और बुखारी[2] के शब्द हैं: "दज्जाल, कज़्ज़ाब, लगभग तीस होंगे।"

निकट भविष्य में इस उम्मत में लगभग तीस दज्जाल कज़्ज़ाब निकलेंगे, हर एक दावा करेगा कि वह नबी है हालाँकि मैं ख़ातम-उन-नबीय्यीन हूँ, मेरे बाद कोई नबी नहीं है (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)। (और बुखारी के शब्द हैं कि दज्जाल कज़्ज़ाब लगभग तीस होंगे। - त)

झूठे और धोखेबाज़ इमाम अहमद, तबरानी और ज़िया हज़रत हुज़ैफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

"मेरी उम्मत में सत्ताईस झूठे और धोखेबाज होंगे, उनमें चार महिलाएँ होंगी, जबकि मैं नबियों का अंत हूँ, मेरे बाद कोई नबी नहीं है।"[3]

मेरी उम्मत-ए-दावत में (जिसमें मोमिन और काफ़िर दोनों शामिल हैं) सत्ताईस झूठे दज्जाल होंगे, उनमें चार औरतें होंगी, हालाँकि मैं ख़ातमुल अंबिया हूँ, मेरे बाद कोई नबी नहीं है (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)।

नबूवत के झूठे दावेदार: इब्न असाकिर अला बिन ज़ियाद (रहमतुल्लाह अलैह) से मुरसलन रिवायत करते हैं, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

"कयामत तब तक कायम नहीं होगी जब तक कि तीस धोखेबाज झूठे नहीं निकल आते, उनमें से प्रत्येक दावा करेगा कि वह नबी है।"[4] (हदीस)

कयामत तब तक कायम नहीं होगी जब तक कि तीस दज्जाल कज़्ज़ाब नबूवत के दावेदार न निकलें।

नोट: पांचवीं किस्म - हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाद जो किसी को नबूवत मिलनी माने, वह दज्जाल कज़्ज़ाब है।

---

1. सुनन अबी दाऊद, किताब अल-फ़ितन, ज़िक्र अल-फ़ितन व दलाइलिहा, आफताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/228.
2. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-फ़ितन, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/1052.
3. मसनद इमाम अहमद, हदीस हज़रत हुज़ैफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु), दार अल-फ़िक्र बेरुत, 5/396.
4. तहज़ीब तारीख इब्न असाकिर, तर्जुमा अल-हारिस बिन सईद अल-कज़्ज़ाब, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 3/445.

نوعِ آخر فـ بعد طلوعِ آفتابِ عالمتاب خاتمیت صلوات اللہ تعالٰی وسلامہ علیہ وعلی آلہ الکرام جو کسی کے لئے ادعائے نبوت کرے دجّال کذاب مستحقِ لعنت وعذاب ہے۔ امام بخاری حضرت ابوہریرہ اور احمد و مسلم وابوداؤد و ترمذی وابن ماجہ حضرت ثوبان رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی، وحذا حدیث ثوبان، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

انہ سیکون فی امتی کذابون ثلثون کلھم یزعم انہ نبی وانا خاتم النبیین لا نبی بعدی[1]، ولفظ البخاری[2] دجالون کذابون قریبا من ثلثین

عنقریب اس امت میں قریب تیس کے دجال کذاب نکلیں گے ہر ایک ادعا کرے گا کہ وہ نبی ہے حالانکہ میں خاتم النبیین ہوں میرے بعد کوئی نبی نہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم (اور بخاری کے الفاظ ہیں دجال کذاب تقریباً تیس ہوں گے۔ت)

کذاب اور دجال امام احمد و طبرانی و ضیاء حضرت حذیفہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

فی امتی کذابون و دجالون سبعۃ و عشرون منھم اربع نسوۃ وانی خاتم النبیین لا نبی بعدی[3]

میری امت دعوت میں (کہ مومن و کافر سب کو شامل ہے) ستائیس کذاب دجال ہوں گے ان میں چار عورتیں ہیں حالانکہ میں خاتم الانبیاء ہوں میرے بعد کوئی نبی نہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

جھوٹے مدعیانِ نبوت: ابن عساکر علاء بن زیاد رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ سے مرسلاً راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

لا تقوم الساعة حتی یخرج ثلثون دجالون کذابون کلھم یزعم انہ نبی[4] (الحدیث)

قیامت قائم نہ ہوگی یہاں تک کہ تیس دجال کذاب مدعی نبوت نکلیں گے۔

فـ : نوعِ پنجم حضور کے بعد جو کسی کو نبوت ملنی مانے دجال کذاب ہے۔

---

1. سنن ابی داؤد، کتاب الفتن، ذکر الفتن ودلائلھا، آفتاب عالم پریس، لاہور، ۲/ ۲۲۸
2. صحیح البخاری، کتاب الفتن، قدیمی کتب خانہ، کراچی، ۲/ ۱۰۵۲
3. مسند امام احمد، حدیث حضرت حذیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ، دارالفکر بیروت، ۵/ ۳۹۶
4. تھذیب تاریخ ابن عساکر، ترجمہ الحارث بن سعید الکذاب، داراحیاء التراث العربی، بیروت، ۳/ ۴۴۵

Fatawa Razawiyya Volume (15)

Caution: Abu Ya'la narrates in his Musnad with a sound (Hasan) chain from Hazrat Abdullah bin Zubair (may Allah be pleased with them) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"The Hour will not be established until thirty liars emerge from among them, including Musaylimah, Al-Ansi, and Al-Mukhtar" 1 | The Hour will not come until thirty liars appear; among them are Musaylimah, Aswad Ansi, and Mukhtar Thaqafi, Allah took them away.

All praise is for Allah, by His grace, these three filthy dogs were killed at the hands of the lions of Islam. The accursed Aswad was killed during the sacred time of the Prophet himself, the accursed Musaylimah during the caliphate of Hazrat Sayyiduna Abu Bakr Siddiq, and the accursed Mukhtar Thaqafi during the time of Hazrat Abdullah bin Zubair (may Allah be pleased with them). All praise belongs to Allah.

Hazrat Ali and the Finality of Prophethood: Another type: Regarding the Commander of the Faithful, Mawla Ali (may Allah honor him), there are mutawatir (successive) traditions stating that prophethood has ended and he has no share in it.

Imam Ahmad in Musnad; Bukhari, Muslim, Tirmidhi, Nasa'i, and Ibn Majah in Sahah; Ibn Abi Shaybah in Sunan; Ibn Jarir in Tahdhib al-Athar via numerous paths from Sayyiduna Sa'd bin Abi Waqqas; and Al-Hakim in Al-Mustadrak with an authentic chain; and Al-Tabarani in Al-Mu'jam al-Kabir and Al-Awsat; and Abu Bakr al-Aaquli in Fawa'id; and Ibn Marduwayh at length; and Al-Bazzar through the path of Abdullah bin Abi Bakr from Hakim bin Jubair from Al-Hasan bin Sa'd Mawla Ali; and Ibn Asakir through the path of Abdullah bin Muhammad bin Aqeel from his father from his grandfather Aqeel from the Commander of the Faithful Mawla Ali; and Ahmad, Al-Hakim, Al-Tabarani, and Al-Uqayli from Hazrat Abdullah bin Abbas; and Ahmad from Hazrat Amir Muawiyah; and Ahmad, Al-Bazzar, and Abu Ja'far bin Muhammad al-Tabari and Abu Bakr al-Mutayri from Hazrat Abu Sa'id al-Khudri; and Al-Tirmidhi with verification (Tahseen) from Hazrat Jabir bin Abdullah in Musnad and from Hazrat Abu Huraira as a suspended (Ta'liq) narration; and Al-Tabarani in al-Kabir and Al-Khatib in Al-Muttafiq wa al-Muftariq from Hazrat Abdullah bin Umar; and Abu Nu'aym in Fada'il al-Sahaba from Hazrat Sa'id bin Zaid; and Al-Tabarani in al-Kabir from Hazrat Bara' bin Azib, Zaid bin Arqam, and Jaish.

F: Sixth type: In the chapter specifically concerning Mawla Ali, there are mutawatir (successive) hadiths that prophethood has ended and he has no part in it.

Note: The killer of the filthy Musaylimah was Wahshi (may Allah be pleased with him), who had martyred Sayyiduna Hamza (may Allah be pleased with him) during his time of disbelief. He used to say: "I killed the best of people and the worst of people" 2, meaning I martyred a superior person and then killed the worst one.

1 Musnad Abu Ya'la, narrated from Abdullah bin Zubair, Hadith 6786, Muassasat Ulum al-Quran, Beirut, 6/199 2 Al-Isti'ab fi Ma'rifat al-Ashab on the margin of Al-Isabah, Chapter Al-Afrad in the letter Waw, Dar Sader, Beirut, 3/645

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

सावधानी: अबू याला मसनद में ह़सन सनद के साथ हज़रत अब्दुल्लाह बिन ज़ुबैर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रिवायत करते हैं कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

"कयामत तब तक नहीं आएगी जब तक कि उनमें से तीस कज्जाब (झूठे) न निकलें, जिनमें मुसैलिमा, असवद अनसी और मुख्तार शामिल हैं।" 1 | कयामत तब तक नहीं आएगी जब तक तीस कज्जाब न निकलें; उनमें मुसैलिमा और असवद अनसी व मुख्तार सक़फ़ी है, अल्लाह ने उन्हें पकड़ लिया।

अल्हम्दुलिल्लाह, अल्लाह के फज़्ल से, ये तीनों खबीस कुत्ते इस्लाम के शेरों के हाथों मारे गए। मरदूद असवद खुद अक़्दस ज़माने (नबी स.अ.व. के समय) में मारा गया, मलऊन मुसैलिमा हज़रत सैय्यदना अबू बक्र सिद्दीक़ की खिलाफत के दौरान, और मलऊन मुख्तार सक़फ़ी हज़रत अब्दुल्लाह बिन ज़ुबैर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) के ज़माने में। वल्लाहुल् हम्द।

हज़रत अली और ख़त्मे नबुव्वत: एक अन्य प्रकार: विशेष रूप से अमीरुल मोमिनीन मौला अली (कर्रमल्लाहु तआला वज्हहुल् करीम) के बारे में मुतवातिर हदीसें हैं कि नबुव्वत खत्म हो गई और नबुव्वत में उनका कोई हिस्सा नहीं है।

इमाम अहमद मसनद में; बुखारी, मुस्लिम, तिर्मिज़ी, नसाई और इब्ने माजा सिहाह में; इब्ने अबी शैबा सुनन में; इब्ने जरीर तहजीबुल आसार में कई रास्तों से सैय्यदना साद बिन अबी वक़्क़ास से; और हाकिम सही सनद के साथ मुस्तदरक में; और तबरानी मोअजम कबीर और औसत में; और अबू बक्र आक़ूली फवाइद में; और इब्ने मरदुविया तफसील से; और बज़्ज़ार अब्दुल्लाह बिन अबी बक्र के रास्ते से हकीम बिन जुबैर से, उन्होंने हसन बिन साद मौला अली से; और इब्ने असाकिर अब्दुल्लाह बिन मुहम्मद बिन अकील के रास्ते से उनके पिता और दादा अकील से, उन्होंने अमीरुल मोमिनीन मौला अली से; और अहमद, हाकिम, तबरानी और अक़ीली हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास से; और अहमद हज़रत अमीर मुआविया से; और अहमद, बज़्ज़ार और अबू जाफर बिन मुहम्मद तबरी और अबू बक्र मुतैरी हज़रत अबू सईद खुदरी से; और तिर्मिज़ी ह़सन (तहसीन) के साथ हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह से मसनदन और हज़रत अबू हुरैरा से तालीक़न; और तबरानी कबीर और खतीब किताबुल मुत्तफ़िक़ वल मुफ्तरिक़ में हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर से; और अबू नुऐम फज़ाइलुस

सहाबा में हज़रत सईद बिन ज़ैद से; और तबरानी कबीर में हज़रत बरा बिन आज़िब, ज़ैद बिन आरकम और जैश से।

फ़: छठा प्रकार: मौला अली के बारे में विशेष रूप से मुतवातिर हदीसें कि नबुव्वत खत्म हो गई और नबुव्वत में उनका कोई हिस्सा नहीं है।

नोट: खबीस मुसैलिमा का कातिल वहशी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) हैं जिन्होंने कुफ्र के ज़माने में सैय्यदना हमजा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) को शहीद किया था। वह कहा करते थे "क़तल्तु खैरन नास व शरन नास" 2, यानी मैंने सबसे अच्छे इंसान को शहीद किया और फिर सबसे बुरे को मारा।

1 मसनद अबू याला, अब्दुल्लाह बिन ज़ुबैर से रिवायत, हदीस 6786, मुअस्ससत उलूम अल-कुरान, बेरुत, 6/199 2 अल-इस्तिआब फी मारिफतिल असहाब अल-इसबा के हाशिये पर, बाब अल-अफ़राद फ़िल वाव, दार सादिर, बेरुत, 3/645

تنبیہ: ابویعلٰی مسند میں بسند حسن حضرت عبداللہ بن زبیر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

لا تقوم الساعة حتی یخرج ثلثون کذابًا منھم | قیامت نہ آئے گی جب تک کہ تیس کذاب نکلیں ان میں سے مسیلمۃ والعنسي والمختار 1 | مسیلمہ اور اسود عنسی و مختار ثقفی ہے، اخذ ہم اللہ تعالٰی۔

الحمد للہ بفضلہ تعالٰی یہ تینوں خبیث کتے شیران اسلام کے ہاتھ سے مارے گئے، اسود مردود خود زمانہ اقدس اور مسیلمہ ملعون زمانہ خلافت حضرت سیدنا ابوبکر صدیق و مختار ثقفی ملعون زمانہ حضرت عبداللہ بن زبیر رضی اللہ تعالٰی عنہما میں، واللہ الحمد۔

حضرت علی اور ختم نبوت: نوع آخر۔ خاص امیر المومنین مولٰی علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ الکریم کے بارے میں متواتر حدیثیں ہیں کہ نبوت ختم ہوئی نبوت میں ان کا کچھ حصہ نہیں۔

امام احمد مسند اور بخاری و مسلم و ترمذی و نسائی و ابن ماجہ صحاح، ابن ابی شیبہ سنن، ابن جریر تہذیب الآثار میں بطریق عدیدہ کثیرہ سید نا سعد بن ابی وقاص، اور حاکم بتصحیح اسناد مستدرک، اور طبرانی معجم کبیر و اوسط، اور ابوبکر عاقولی فوائد میں، اور ابن مردویہ مطولاً اور بزار بطریق عبد اللہ بن ابی بکر عن حکیم بن جبیر عن الحسن بن سعد مولٰی علی، اور ابن عساکر بطریق عبد اللہ بن محمد بن عقیل عن ابیہ عن جدہ عقیل امیر المومنین مولٰی علی اور احمد و حاکم و طبرانی و عقیلی حضرت عبد اللہ بن عباس، اور احمد حضرت امیر معاویہ، اور احمد و بزار و ابو جعفر بن محمد طبری و ابوبکر مطیری حضرت ابوسعید خدری، اور ترمذی بافادہ تحسین حضرت جابر بن عبد اللہ سے مسنداً اور حضرت ابوہریرہ سے تعلیقاً، اور طبرانی کبیر اور خطیب

کتاب المتفق والمفترق میں حضرت عبد اللہ بن عمر، اور ابونعیم فضائل الصحابہ میں حضرت سعید بن زید، اور طبرانی کبیر میں حضرات براء بن عازب و زید بن ارقم و جیش

ف: نوع ششم خاص مولیٰ علی کے باب میں متواتر حدیثیں کہ نبوت ختم ہو گئی نبوت میں ان کا حصہ نہیں۔

عہ: مسیلمہ خبیث کے قاتل وحشی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہیں جنہوں نے زمانہ کفر میں سیدنا حمزہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو شہید کیا وہ فرمایا کرتے قتلت خیر الناس وشر الناس 2، میں نے بہتر شخص کو شہید کیا پھر سب سے بدتر کو مارا۔

1 مسند ابو یعلیٰ، مروی از عبداللہ بن زبیر، حدیث ۶۷۸۶، موسسۃ علوم القرآن، بیروت، ۶/۱۹۹ 2 الاستیعاب في معرفة الاصحاب علی ہامش الاصابۃ باب الافراد فی الواو، دار صادر، بیروت، ۳/۶۴۵

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Narrated by Bin Junada, Jabir bin Samura, Malik bin Huwayrith, the Mother of the Believers Umm Salama, the wife of the Commander of the Faithful Ali, and Lady Asma bint Umays (may Allah be pleased with them all): When the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was departing for the Battle of Tabuk, he left the Commander of the Faithful, Maula Ali (may Allah honor him), in Medina. The Commander of the Faithful submitted, "O Messenger of Allah! Are you leaving me behind among the women and children?" He replied:

Arabic	English Translation
Are you not satisfied that you are to me in the position of Aaron to Moses, except that there is no prophet after me? (1)	That is, are you not pleased that you remain here as my deputy just as Aaron (peace be upon him) was left as a deputy when Moses (peace be upon him) went to speak with his Lord? Yes, the difference is that Aaron was a prophet; since I became a prophet, there is no prophethood for another.

In Musnad and Mustadrak, the Hadith of Ibn Abbas is as follows:

Arabic	English Translation
Are you not satisfied that you are in the position of Aaron to Moses, except that you are not a prophet? (2)	Are you not satisfied to be in the position of Aaron to Moses, except that you are not a prophet?

The Hadith of Lady Asma is as follows:

Arabic	English Translation
She said, Jibril descended upon the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and said, "O Muhammad, your Lord sends you greetings of peace and says to you: Ali is to you in the position of Aaron to Moses, but there is no prophet after you." (3)	Jibril Amin (peace be upon him) came and submitted to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), "Your Lord sends greetings to you and says: Ali (may Allah be pleased with him) is in your deputyship just as Aaron was for Moses, but there is no prophet after you (peace and blessings of Allah be upon him)."

(1) Sahih al-Bukhari, Virtues of Ali bin Abi Talib (RA), Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/526; Jami' at-Tirmidhi, Virtues of Ali bin Abi Talib (RA), Amin Company Kutub Khana, Rashidiya, Delhi, 2/214; Sahih Muslim, Book of Virtues, Virtues of Ali bin Abi Talib (RA),

Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/278; Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Saad ibn Abi Waqqas, Dar al-Fikr, Beirut, 1/182. (2) Al-Majma' al-Zawa'id, with reference to Ahmad and others, narrated from Ibn Abbas, Chapter of Virtues of Ali (RA), Dar al-Kitab, Beirut, 9/120; Al-Mustadrak al-Hakim, Book of Knowledge of the Companions, Dar al-Fikr, Beirut, 3/109. (3) Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 382 to 389, Al-Maktaba al-Faysaliyya, Beirut, 24/146 and 147.

फतावा रजविया (खंड 15)

बिन जुनादा, जाबिर बिन समुरा, मलिक बिन हुवैरिथ, उम्मुल मुमिनीन उम्म सलमा और हजरत असमा बिन्त उमैस (अल्लाह उन सभी से प्रसन्न हो) से रिवायत है कि जब हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) गज़वा-ए-तबुक के लिए तशरीफ़ ले जा रहे थे, तो उन्होंने अमीरुल मुमिनीन मौला अली (करम अल्लाह वजहुल करीम) को मदीने में छोड़ा। अमीरुल मुमिनीन ने अर्ज़ की, "या रसूलल्लाह! हुज़ूर मुझे औरतों और बच्चों में छोड़े जा रहे हैं?" फ़रमाया:

अरबी	हिंदी अनुवाद
क्या तुम इस बात पर राज़ी नहीं हो कि तुम मेरे लिए वैसे ही हो जैसे हारून, मूसा के लिए थे, सिवाय इसके कि मेरे बाद कोई नबी नहीं है? (1)	यानी क्या तुम इस पर राज़ी नहीं कि तुम यहाँ मेरी नियाबत (प्रतिनिधित्व) में ऐसे रहो जैसे मूसा (अलैहिस्सलाम) जब अपने रब से कलाम के लिए हाज़िर हुए, तो हारून (अलैहिस्सलाम) को अपनी नियाबत में छोड़ गए थे। हाँ, ये फ़र्क है कि हारून नबी थे, मेरे नबी होने के बाद किसी दूसरे के लिए नबुव्वत नहीं है।

मुसनद और मुस्तदरक में इब्न अब्बास की हदीस इस तरह है:

अरबी	हिंदी अनुवाद
क्या तुम राज़ी नहीं हो कि तुम मूसा के लिए हारून की स्थिति में हो, सिवाय इसके कि तुम नबी नहीं हो? (2)	क्या तुम राज़ी नहीं कि हारून के मकाम पर हो मूसा से, मगर ये कि तुम नबी नहीं।

हजरत असमा की हदीस इस तरह है:

अरबी	हिंदी अनुवाद
उन्होंने कहा, जिब्रील नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास उतरे और कहा, "ऐ मुहम्मद! तुम्हारा रब तुम्हें सलाम कहता है और तुमसे कहता है: अली तुम्हारे लिए वैसे ही हैं जैसे हारून, मूसा के लिए थे, लेकिन तुम्हारे बाद कोई नबी नहीं है।" (3)	जिब्रील अमीन (अलैहिस्सलाम) ने हाज़िर होकर हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से अर्ज़ की कि हुज़ूर का रब हुज़ूर को सलाम कहता है और फ़रमाता है कि अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) तुम्हारी नियाबत में वैसे ही हैं जैसे मूसा के लिए हारून, मगर तुम्हारे बाद कोई नबी नहीं (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)।

(1) सहीह अल-बुखारी, मनाकिब अली बिन अबी तालिब (रज़ियल्लाहु अन्हु), कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/526; जामे अत-तिर्मिज़ी, मनाकिब अली बिन अबी तालिब (रज़ियल्लाहु अन्हु), अमीन कंपनी कुतुब खाना, रशीदिया, दिल्ली, 2/214; सहीह मुस्लिम, किताबुल फज़ाइल, मनाकिब अली बिन अबी तालिब (रज़ियल्लाहु अन्हु), कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/278; मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस साद इब्न अबी वक्कास, दार अल-फिक्र, बेरूत, 1/182। (2) अल-मजमा अल-ज़वाइद, अहमद और अन्य के हवाले से, इब्न अब्बास से रिवायत, जामे मनाकिब अली (रज़ियल्लाहु अन्हु), दार अल-किताब, बेरूत, 9/120; अल-मुस्तदरक अल-हाकिम, किताब मारिफतुल सहाबा, दार अल-फिक्र, बेरूत, 3/109। (3) अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 382 से 389, अल-मकतबा अल-फैयासलिया, बेरूत, 24/146 और 147।

पृष्ठ 677 का 742

بن جنادہ و جابر بن سمرہ و مالک بن حویرث و حضرت ام المؤمنین ام سلمہ، زوجہ امیر المؤمنین علی حضرت اسماء بنت عمیس رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین سے راوی، حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے غزوہ تبوک کو تشریف لیجاتے وقت امیر المؤمنین مولی علی کرم اللہ وجہہ الکریم کو مدینے میں چھوڑا امیر المؤمنین نے عرض کی یا رسول اللہ! حضور مجھے عورتوں اور بچوں میں چھوڑے جاتے ہیں، فرمایا:

عربی متن	اردو ترجمہ
اما ترضٰی ان تکون منی بمنزلۃ ہارون من موسٰی غیر انہ لا نبی بعدی (1)	یعنی کیا تم اس پر راضی نہیں کہ تم یہاں میری نیابت میں ایسے رہو جیسے موسٰی علیہ الصلوۃ والسلام جب اپنے رب سے کلام کے لئے حاضر ہوئے ہارون علیہ الصلوۃ والسلام کو اپنی نیابت میں چھوڑ گئے تھے ہاں یہ فرق ہے کہ ہارون نبی تھے میں جب سے نبی ہوا دوسرے کے لئے نبوت نہیں۔

مسند و مستدرک میں حدیث ابن عباس یوں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
الا ترضی ان تکون بمنزلۃ ہارون من موسٰی الا انک لست بنبی (2)	کیا تم راضی نہیں کہ بمنزلہ ہارون کے ہو موسٰی سے مگر یہ کہ تم نبی نہیں۔

حضرت اسماء کی حدیث اس طرح ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
قالت هبط جبريل على النبى صلى	جبریل امین علیہ الصلوۃ والسلام نے حاضر ہو کر حضور اقدس
الله تعالٰى عليہ وسلم فقال يا محمد	صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے عرض کی حضور کا رب
ان ربک يقرأک السلام ويقول لک	حضور کو سلام کہتا ہے اور فرماتا ہے علی (رضی اللہ تعالٰی
علیّ منك بمنزلة هارون من موسٰى	عنہ) تمہاری نیابت میں ایسا ہے جیسا موسیٰ کے لئے ہارون،
لكن لا نبى بعدک (3)	مگر تمہارے بعد کوئی نبی نہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

1 صحيح البخارى، مناقب على بن ابى طالب رضى الله تعالٰى عنہ، قديمى كتب خانہ، كراچى، 1/ 526، جامع الترمذى، مناقب على بن ابى طالب رضى الله تعالٰى عنہ، امين كمپنى كتب خانہ، رشيديہ، دہلى، 2/ 214، صحيح مسلم كتاب الفضائل، مناقب على بن ابى طالب رضى الله تعالٰى عنہ، قديمى كتب خانہ، كراچى۔ 2/ 278، مسند احمد بن حنبل، حديث حضرت سعد ابن وقاص۔ دار الفكر بيروت، 1/ 182 2 المجمع الزوائد بحوالہ احمد وغيره عن ابن عباس باب جامع مناقب على رضى الله تعالٰى عنہ۔ دار الكتاب بيروت، 9/ 120، المستدرک للحاكم، كتاب معرفة الصحابہ۔ دار الفكر، بيروت، 3/ 109 3 المعجم الكبير، حديث 382 تا 389، المكتبة الفيصلية، بيروت، 24/ 146 و 147

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

In Imam Ahmad's 'Fadhail-us-Sahaba', there is a tradition of Amir Mu'awiyah (may Allah be pleased with him) that someone asked him about an issue. He said: "Ask Ali bin Abi Talib about it, for he is the most knowledgeable." The questioner said: "O Leader of the Believers! Your answer is more beloved to me than his." He (Mu'awiyah) replied:

(Arabic)	(Urdu Translation)
"What an evil thing you have said! You have disliked a man whom the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) used to honor for his knowledge. And indeed, he said to him: 'You are to me in the position of Harun to Musa, except that there is no prophet after me.' And whenever Umar faced a difficulty in something, he would take (counsel) from him."	"You have said a very bad thing. You disliked such a person whose knowledge was respected by the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). And indeed, the Prophet said to him: 'Your relationship with me is like that of Harun to Musa (peace be upon them), except that there is no prophet after me.' Whenever the Leader of the Believers, Umar (may Allah be pleased with him), had a doubt in any matter, he would seek (clarification) from him (may Allah be pleased with them all)."

Abu Nu'aym, in 'Hilya al-Awliya', narrates from Hazrat Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

(Arabic)	(Urdu Translation)
"O Ali! I excel over you in prophethood, and there is no prophethood after me."	"O Ali! I prevail over you in the grand ranks and many abundant characteristics of prophethood, and there is no prophethood at all after me."

Visiting Hazrat Ali in Sickness: Ibn Abi Asim and Ibn Jarir with an authentic chain, and Tabarani in 'Al-Awsat', and Ibn Shahin in 'Kitab as-Sunnah' narrate from the Leader of the Believers, Maula Ali (may Allah noble countenance be honored): "I was ill and I came to the noble presence of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him). The Prophet made me stand in his place and occupied himself in prayer. He put the corner of his blessed cloak over me, then after the prayer, he said:"

(Arabic)	(Urdu Translation)
"You have recovered, O son of Abu Talib! There is no harm upon you. I did not ask Allah for anything for myself except that I asked for the like of it for you as well."	"O son of Abu Talib! You have become well; there is no pain upon you. Whatever I asked Allah (The Almighty) for myself, I asked for its like for you as well."

[1] *Fadhail al-Sahaba by Imam Ahmad bin Hanbal, Hadith 1153, Virtues of Ali (peace be upon him), Mu'assasat ar-Risalah, Beirut, 2/675.* [2] *Hilya al-Awliya, Al-Musnadah fi Manaqibihim wa Fadha'ilihim No. 4, Ali bin Abi Talib (may Allah be pleased with him), Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 1/65.*

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

इमाम अहमद की 'फ़ज़ाइल-उस-सहाबा' में हज़रत अमीर मुआविया (रज़ियल्लाहु अन्हु) की एक हदीस है कि किसी ने उनसे एक समस्या पूछी। उन्होंने फ़रमाया: "इसके बारे में अली बिन अबी तालिब से पूछो, क्योंकि वे सबसे अधिक ज्ञानी हैं।" पूछने वाले ने कहा: "हे अमीर-उल-मोमिनीन! मुझे आपका उत्तर उनके उत्तर से अधिक प्रिय है।" उन्होंने (मुआविया) फ़रमाया:

(अरबी)

"तुमने कितनी बुरी बात कही है! तुमने उस व्यक्ति को नापसंद किया जिसके ज्ञान का रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सम्मान करते थे। और वास्तव में उन्होंने उनसे कहा था: 'तुम मेरे लिए वैसे ही हो जैसे हारून मूसा के लिए थे, सिवाय इसके कि मेरे बाद कोई नबी नहीं है।' और जब भी उमर को किसी चीज़ में कठिनाई होती, वे उनसे (परामर्श) लेते थे।"

(उर्दू/हिंदी अनुवाद)

"तुमने बहुत बुरी बात कही। तुमने ऐसे व्यक्ति को नापसंद किया जिसके ज्ञान का नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सम्मान करते थे। और बेशक हुज़ूर ने उनसे कहा था: 'तुम्हारा मुझसे वही संबंध है जो हारून का मूसा (अलैहिमुस्सलाम) से था, सिवाय इसके कि मेरे बाद कोई नबी नहीं है।' अमीर-उल-मोमिनीन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) को जब भी किसी बात में संदेह होता, वे उनसे समाधान प्राप्त करते थे।"

अबू नुऐम ने 'हिलियत-उल-औलिया' में हज़रत मुआज़ बिन जबल (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

(अरबी)

"हे अली! मैं नबूवत में तुमसे श्रेष्ठ हूँ, और मेरे बाद कोई नबूवत नहीं है।"

(उर्दू/हिंदी अनुवाद)

"हे अली! मैं नबूवत के महान पदों और अनेक विशिष्ट गुणों में तुम पर श्रेष्ठ हूँ, और मेरे बाद नबूवत का अस्तित्व ही नहीं है।"

हज़रत अली की बीमारपुर्सी (ख़ैरियत पूछना): इब्न अबी आसिम और इब्न जरीर ने प्रामाणिकता के साथ, और तबरानी ने 'अल-औसत' में, और इब्न शाहीन ने 'किताब अस-सुन्ना' में अमीर-उल-मोमिनीन मौला अली (कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम) से रिवायत किया है: "मैं बीमार था और हुज़ूर सरवर-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ख़िदमत में हाज़िर हुआ। हुज़ूर ने मुझे अपनी जगह खड़ा किया और स्वयं नमाज़ में व्यस्त हो गए। अपनी मुबारक चादर का आँचल मुझ पर डाल दिया, फिर नमाज़ के बाद फ़रमाया:"

(अरबी)	(उर्दू/हिंदी अनुवाद)
"तुम स्वस्थ हो गए, हे इब्न अबी तालिब! अब तुम पर कोई कष्ट नहीं है। मैंने अल्लाह से अपने लिए जो कुछ भी माँगा, तुम्हारे लिए भी वैसा ही माँगा।"	"हे इब्न अबी तालिब! तुम ठीक हो गए हो, अब तुम पर कोई तकलीफ़ नहीं है। मैंने अल्लाह अज़्ज़वजल से जो कुछ अपने लिए माँगा, तुम्हारे लिए भी वैसा ही सवाल किया।"

---

[1] फ़ज़ाइल-उस-सहाबा, इमाम अहमद बिन हंबल, हदीस *1153*, फ़ज़ाइल-ए-अली *(*अलैहिस्सलाम*)*, मुअस्ससा-अर-रिसाला, बेरुत, *2/675.* [2] हिलियत-उल-औलिया, अल-मुसनदह फी मनाकिबिहिम व फ़ज़ाइलिहिम, नंबर *4* अली बिन अबी तालिब *(*रज़ियल्लाहु अन्हु*)*, दारुल किताब अल-अरबी, बेरुत, *1/65.*

فضائل صحابہ امام احمد میں حدیث امیر معاویہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ یوں ہے کسی نے ان سے ایک مسئلہ پوچھا فرمایا: سل عنها علی ابن ابی طالب فهو اعلم مولا علی سے پوچھو وہ اعلم ہیں، سائل نے کہا: یا امیر المومنین! مجھے آپ کا جواب ان کے جواب سے زیادہ محبوب ہے، فرمایا:

(عربی متن)	(اردو ترجمہ)
بئسما قلت لقد کرهت رجلا کان رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم یغره بالعلم غرا ولقد قال له انت منی بمنزلة هارون من موسی الا انه لا نبي بعدی وکان عمر اذا اشکل علیه شیئی یاخذ منه[1]	تو نے سخت بری بات کہی ایسے کو ناپسند کیا جس کے علم کی نبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم عزت فرماتے تھے اور بیشک حضور نے ان سے کہا تجھے مجھ سے وہ نسبت ہے جو ہارون کو موسیٰ علیہما الصلوۃ والسلام سے مگر یہ کہ میرے بعد کوئی نبی نہیں، امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو جب کسی بات میں شبہ پڑتا ان سے حاصل کرتے رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین۔

ابو نعیم حلیۃ الاولیاء میں حضرت معاذ بن جبل رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے فرمایا:

(عربی متن)	(اردو ترجمہ)
یاعلی أخصمك بالنبوة ولا نبوة بعدی[2]	اے علی! میں مناصب جلیلہ و خصائص کثیرہ جزیلہ نبوت میں تجھ پر غالب ہوں اور میرے بعد نبوت اصلاً نہیں۔

حضرت علی کی عیادت: ابن ابی عاصم اور ابن جریر بافادہ تصحیح اور طبرانی اوسط اور ابن شاہین کتاب السنہ میں امیر المومنین مولیٰ علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم سے راوی، میں بیمار تھا خدمت اقدس حضور سرور عالم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم میں حاضر ہوا حضور نے مجھے اپنی جگہ کھڑا کیا اور خود نماز میں مشغول ہوئے، ردائے مبارک کا آنچل مجھ پر ڈال لیا، پھر بعد نماز فرمایا:

(عربی متن)	(اردو ترجمہ)
برئت یا ابن ابی طالب فلا بأس علیك	اے ابن ابی طالب! تم اچھے ہو گئے تم پر کچھ تکلیف نہیں،
ما سألت اللہ لی شیئا الا سألت لك مثلہ	میں نے اللہ عزوجل سے جو کچھ اپنے لئے مانگا تمہارے
ولا سألت اللہ شیئا	لئے بھی اس کی مانند سوال کیا

---

[1] فضائل الصحابة لامام احمد بن حنبل، حدیث ۱۱۵۳، فضائل علی علیہ السلام، موسسة الرسالہ، بیروت، ۲/ ۶۷۵ [2] حلیة الاولیاء، المسندة فی مناقبهم وفضائلهم نمبر ۴ علی ابن ابی طالب رضی اللہ تعالیٰ عنہ، دار الکتاب العربی، بیروت، ۱/ ۶۵

Fatawa Rizvia (Volume 15)

“...but He gave it to me except that it was said to me that there is no prophet after you.” / “And whatever I desired, the Lord, Exalted and Majestic, bestowed upon me, but it was said to me that there is no prophet after you.”

Maula Ali (may Allah honor him) says, "At that very moment, I became so healthy as if I had never been ill at all." [1]

Conclusion: I say, and success is through Allah (I say and the guidance is from Allah the Almighty). This Hadith indicates the attainment of the rank of Siddiqiyat (truthfulness) for the Commander of the Faithful. Siddiqiyat is a rank adjacent to Prophethood such that there is no rank between it and Prophethood, except for a most subtle and hidden station which is the lot of Hazrat Siddiq-e-Akbar, the most generous and pious (may Allah be pleased with him). Thus, in the kinds, types, and categories of virtues, perfections, and elevation of ranks, except for the specifics and necessities of Prophethood, the Siddiqs are worthy and deserving of every magnificent gift, even though there may be much and abundant difference and superiority among them.

Lastly, did you not see that the beautiful son and grand deputy of Muhammad, the Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace), the radiant presence, leader of masters, individual of individuals, Ghaus-e-Azam, most noble rain, helper of the world, Beloved of the Subhan (God), Sought of the Lord, our Master and Lord Abu Muhammad Muhiuddin Abdul Qadir Jilani (may Allah be pleased with him) says:

“Every saint is on the footstep of a prophet, and I am on the footstep of my noble grandfather (may Allah bless him and grant him peace). Mustafa (may Allah bless him and grant him peace) did not lift a foot except that I placed my foot in the place from which he lifted his foot, except that it be a foot from the footsteps of Prophethood, for there is no way at all for a non-prophet to reach it.” [2]

(Every saint is on the footstep of a prophet and I am on the footstep of my noble grandfather, peace and blessings be upon him. Wherever Mustafa, peace and blessings be upon him, lifted his foot, I placed my foot in the same place, but not on the steps of prophethood because a non-prophet has no way towards them.)

(This was narrated by Imam Abul Hasan Ali al-Shattanufi (may his secret be sanctified) in 'Bahjat al-Asrar'. He said: Abu Muhammad Salim bin Ali bin Abdullah bin

Sinan al-Dimyati al-Misri, who was born in Cairo in 716 AH, said: Sheikh Shihabuddin Abu Hafs Umar bin Abdullah Suhrawardi informed me...)

Narrated by the Great Imam Abul Hasan Ali al-Shattanufi (may his secret be sanctified) in 'Bahjat al-Asrar', saying: "Abu Muhammad Salim bin Ali bin Abdullah bin Sinan al-Dimyati al-Misri informed us."

[1] Kanz al-Ummal, referenced to Ibn Abi Asim, Ibn Jarir, and Ibn Shahin in 'as-Sunnah', Hadith 36513, Muassasat ar-Risalah, Beirut, 13/170. [2] Bahjat al-Asrar, mention of words he spoke about himself, etc., Mustafa al-Babi al-Halabi Press, Egypt, p. 22.

फ़तावा रिज़विया (खण्ड 15)

"इल्ला आ'तानिया गैरानाहू क़ीला ली इन्नहू ला नबी-अ बादक" - और मैंने जो कुछ चाहा रब अज़्ज़वजल ने मुझे अता फ़रमाया मगर मुझसे यह फ़रमाया गया कि तुम्हारे बाद कोई नबी नहीं।

मौला अली करम अल्लाह वजहुल करीम फ़रमाते हैं, मैं उसी वक़्त ऐसा तन्दुरुस्त हो गया गोया बीमार ही न था। [1]

ततिम्मा: अक़ूलु: वबिल्लाहित तौफ़ीक़ (मैं कहता हूँ और तौफ़ीक़ अल्लाह तआला से है) यह हदीस हज़रत अमीरुल मोमिनीन के लिए मर्तबा-ए-सिद्दीक़ियत का हुसूल बताती है। सिद्दीक़ियत एक मर्तबा तिलु-ए-नुबुव्वत है कि उसके और नुबुव्वत के बीच में कोई मर्तबा नहीं, मगर एक मक़ाम अदक़ व अख़फ़ा कि नसीबा हज़रत सिद्दीक़े अकबर अकरम व अतक़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु है। तो अजनास व अनवाअ व असनाफ़-ए-फ़ज़ाइल व कमालात व बुलंदी-ए-दरजात में ख़साइस व मलज़ूमात-ए-नुबुव्वत के सिवा सिद्दीक़ीन हर अतिया-ए-बहिया के लायक़ व अहल हैं, अगरचे बाहम उनमें तफ़ावत व तफ़ाज़ुल कसीर व वाफ़िर हो।

आख़िर न देखा कि मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के इब्ने जमील व नायबे जलील हुज़ूर पुरनूर सैयदुल अस्याद फ़र्दुल अफ़राद गौसे आज़म ग़ैसे अकरम ग़यासे आलम महबूबे सुब्हानी मतलूबे रब्बानी सय्यदना व मौलाना अबू मुहम्मद मुहीउद्दीन अब्दुल क़ादिर जीलानी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु फ़रमाते हैं:

"कुलु वलिय्यिन अला क़दमि नबिय्यिन व अना अला क़दमि जद्दी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम व मा रफ़अल मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम क़दमन इल्ला वज़अतु अना क़दमी फ़िल मौज़िइल लज़ी रफ़अ क़दमहू मिन्हु, इल्ला अन यकून क़दमन मिन अक़दामिन नुबुव्वति फ़इन्नहू ला सबीला अन यनालहू गैरु नबी।"

(हर वली एक नबी के क़दम पर होता है और मैं अपने जद्दे अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के क़दम पाक पर हूँ। मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने जहाँ से क़दम उठाया, मैंने उसी जगह क़दम रखा मगर नुबुव्वत के क़दम कि उनकी तरफ़ ग़ैर-नबी को असलन राह नहीं। [2])

(इसको इमाम अबुल हसन अली शत्तनूफ़ी क़ुददुस सिर्रहू ने बहजतुल असरार में रिवायत किया, तो कहा अबू मुहम्मद सालिम बिन अली बिन अब्दुल्लाह बिन सिनान अद-दम्याती अल-मिस्री जो क़ाहिरा में 716 हिजरी में पैदा हुए, उन्होंने कहा मुझे शैख़ शहाबुद्दीन अबू हफ़्स उमर बिन अब्दुल्लाह सुहरवर्दी...)

रिवायत किया इमाम अजल्ल अबुल हसन अली अल-शत्तनूफ़ी क़ुददुस सिर्रहू ने बहजतुल असरार में, उन्होंने कहा: हमें ख़बर दी अबू मुहम्मद सालिम बिन अली बिन अब्दुल्लाह बिन सिनान अद-दम्याती अल-मिस्री ने।

[1] कंज़ुल उम्माल ब-हवाला इब्ने अबी आसिम व इब्ने जरीर व इब्ने शाहीन फ़िस सुन्नह हदीस 36513, मुअस्सतुर रिसाला बैरूत 13/170। [2] बहजतुल असरार, ज़िक्र-ए-कलिमात अख़बर बिहा अन नफ़्सिही इलख़, मतबा मुस्तफ़ा अल-बाबी अल-हलबी, मिस्र पृ. 22।

पृष्ठ 679/742

الا اعطانیہ غیرانہ قیل لی انہ لا نبی بعدک۔ (اور میں نے جو کچھ چاہا رب عزوجل نے مجھے عطا فرمایا مگر مجھ سے یہ فرمایا گیا کہ تمہارے بعد کوئی نبی نہیں۔)

مولا علی کرم اللہ وجہہ الکریم فرماتے ہیں میں اسی وقت ایسا تندرست ہوگیا گویا بیمار ہی نہ تھا۔ [۱]

تتمہ: اقول: وباللہ التوفیق (میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ تعالیٰ سے ہے) یہ حدیث حضرت امیر المؤمنین کے لئے مرتبہ صدیقیت کا حصول بتاتی ہے، صدیقیت ایک مرتبہ تلو نبوت ہے کہ اس کے اور نبوت کے بیچ میں کوئی مرتبہ نہیں مگر ایک مقام ادق واخفی کہ نصیبہ حضرت صدیق اکبر اکرم واتقی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہے تو اجناس وانواع واصناف فضائل و کمالات و بلندی درجات میں خصائص و ملزومات نبوت کے سوا صدیقین ہر عطیہ بہیہ کے لائق واہل ہیں اگر چہ باہم ان میں تفاوت و تفاضل کثیر و وافر ہو۔

آخر نہ دیکھا کہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ابن جمیل ونائب جلیل حضور پر نور سید الاسیاد فرد الافراد غوث اعظم غیث اکرم غیاث عالم محبوب سبحانی مطلوب ربانی سیدنا و مولانا ابو محمد محی الدین عبدالقادر جیلانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں:

کل ولی علی قدم نبی وانا علی قدم جدی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم وما رفع المصطفی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم قدما الاوضعت انا قدمی فی الموضع الذی رفع قدمہ منہ، الا ان یکون قدما من اقدام النبوۃ فانہ لا سبیل ان یناللہ غیر نبی۔ (ہر ولی ایک نبی کے قدم پر ہوتا ہے اور میں اپنے جد اکرم صلی اللہ

تعالیٰ علیہ وسلم کے قدم پاک پر ہوں مصطفی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے جہاں سے قدم اٹھایا میں نے اسی جگہ قدم رکھا مگر نبوت کے قدم کہ ان کی طرف غیر نبی کو اصلاً راہ نہیں [۲])

(اس کو امام ابوالحسن علی شطنوفی قدس سرہ نے بہجتہ الاسرار میں روایت کیا، تو کہا ابو محمد سالم بن علی بن عبداللہ بن سنان الدمیاطی المصری جو قاہرہ میں ۷۱۶ھ میں پیدا ہوئے، انہوں نے کہا مجھے شیخ شہاب الدین ابوحفص عمر بن عبداللہ سہروردی...)

رواہ الامام الاجل ابوالحسن علی الشطنوفی قدس سرہ فی بہجۃ الاسرار فقال اخبرنا ابو محمد سالم بن علی بن عبد اللہ بن سنان الدمیاطی المصری

۱: کنزالعمال بحوالہ ابن ابی عاصم و ابن جریر وطس و ابن شاہین فی السنتہ حدیث ۳۶۵۱۳ موسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۳/ ۱۷۰ ۲: بہجۃ الاسرار، ذکر کلمات اخبر بہا عن نفسہ الخ، مطبع مصطفٰی البابی الحلبی، مصر ص ۲۲

صفحہ 679/742

(Arabic Text): "Born in Cairo in 671 AH. He said: Our teacher, the leader Shihab al-Din Abu Hafs Umar bin Abdullah al-Suhrawardi informed us in Baghdad in 624 AH that he heard Sheikh Muhiuddin Abdul Qadir (may Allah be pleased with him) saying from the chair in his madrasa..." (then he mentioned it). (Urdu Translation): In 671 AH, he stated in Baghdad: "I heard Sheikh Muhiuddin Abdul Qadir (may Allah be pleased with him) while he was sitting on a chair in the madrasa, and he made the mention that has passed." (T)

In short, being attained of the matters of prophethood is neither a proof of singularity nor an argument for superiority, as it is common among hundreds and common in itself. Every Ghawth and Siddiq shares in it, and it is accepted regarding them with intensity without doubt. In fact, it is in the Hadith itself that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

(Arabic Text): "Whoever the Angel of Death comes to while he is seeking knowledge, between him and the Prophets is only one degree, the degree of Prophethood." Reported by Ibn al-Najjar from Anas (may Allah be pleased with him). (Urdu Translation): To whom the Angel of Death comes while he is in the pursuit of knowledge, there is only one degree of difference between him and the Prophets (peace and blessings be upon them), which is the degree of Prophethood. (Ibn al-Najjar narrated it from Hazrat Anas, may Allah be pleased with him. T)

In another Hadith, it is said:

(Arabic Text): "The bearers of the Quran are almost like Prophets, except that revelation is not sent to them." Reported by al-Daylami in a Hadith from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both). (Urdu Translation): It is near that the bearers of the Quran are Prophets, except that revelation does not come to them. (Daylami narrated it in a Hadith from Abdullah bin Umar, may Allah be pleased with them both).

So, from such examples, the delusion of the superiority of Commander of the Faithful Mawla Ali (may Allah honor his noble face) over the three Caliphs (may Allah be pleased with them) cannot arise.

---

1. Bahjat al-Asrar, Mention of words he informed about himself etc., Mustafa al-Babi al-Halabi Press, Egypt, p. 22.

2. Kanz al-Ummal, referring to Ibn al-Najjar from Anas, Hadith 28829, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 10/160.
3. Al-Firdaws bi-Ma'thur al-Khitab, Hadith 221, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 1/75.

(अरबी पाठ): "काहिरा में ६७१ हिजरी में जन्म हुआ। उन्होंने कहा: हमारे उस्ताद, पेशवा शिहाब अल-दीन अबू हफ़्स उमर बिन अब्दुल्ला अल-सुहरवर्दी ने हमें बग़दाद में ६२४ हिजरी में बताया कि उन्होंने शेख मुहीउद्दीन अब्दुल क़ादिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) को मदरसे में कुर्सी पर बैठकर कहते हुए सुना..." (फिर उन्होंने उसका उल्लेख किया)। (उर्दू अनुवाद): ६७१ हिजरी में बग़दाद में बयान किया कि मैंने शेख मुहीउद्दीन अब्दुल क़ादिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) को मदरसे में कुर्सी पर तशरीफ़ फ़रमा कहते हुए सुना, तो उन्होंने वह ज़िक्र फ़रमाया जो गुज़र चुका। (त)

संक्षेप में, नुबुव्वत (पैग़म्बरी) के मामलों को प्राप्त करना न तो विशिष्टता का प्रमाण है और न ही श्रेष्ठता का तर्क क्योंकि यह सैकड़ों लोगों में समान है और अपने आप में साझा है। हर ग़ौस और सिद्दीक़ इसमें शामिल हैं और उन पर बिना किसी संदेह के दृढ़ता से स्वीकार किया गया है, बल्कि स्वयं हदीस में है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

(अरबी पाठ): "जिसके पास मलकुल मौत (मौत का फ़रिश्ता) आए और वह ज्ञान की तलाश में हो, उसके और नबियों के बीच केवल एक दर्जा होता है, जो नुबुव्वत का दर्जा है।" (इब्न अल-नज्जार ने अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया)। (उर्दू अनुवाद): जिसके पास मलकुल मौत आएँ और वह इल्म की तलब में हो, उसके और अंबिया अलैहिमुस्सलाम के बीच सिर्फ एक दर्जे का फ़र्क़ है कि वह नुबुव्वत का दर्जा है। (इसे इब्न अल-नज्जार ने हज़रत अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया त)

दूसरी हदीस में है:

(अरबी पाठ): "क़ुरआन के वाहक (हाफ़िज़) लगभग नबियों की तरह हैं, सिवाय इसके कि उनकी ओर वह्य (प्रकाशना) नहीं भेजी जाती।" (अल-दैलामी ने अब्दुल्ला बिन उमर रज़ियल्लाहु अन्हुमा से एक हदीस में रिवायत किया)। (उर्दू अनुवाद): क़रीब है कि हामिलाने क़ुरआन (क़ुरआन के वाहक) अंबिया हों, मगर यह कि उनकी तरफ वह्य नहीं आती। (इसे दैलामी ने एक हदीस में अब्दुल्ला बिन उमर रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया)।

तो इस तरह के उदाहरणों से खुलफ़ा-ए-सलासा (तीनों ख़लीफ़ाओं) रज़ियल्लाहु अन्हुम पर अमीरुल मोमिनीन मौला अली कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम की श्रेष्ठता का भ्रम नहीं हो सकता।

1. बहजतुल असरार, ज़िक्र कलमात अख़बर बिहा अन नफ़्सिही इल्ख़, मतबा मुस्तफ़ा अल-बाबी अल-हलबी, मिस्र, पृ. २२
2. कन्ज़ुल उम्माल, बहवाला इब्न अल-नज्जार अन अनस हदीस २८८२९, मुअस्ससतुर रिसाला, बैरुत, १०/१६०
3. अल-फ़िरदौस बि-मशहूर अल-ख़िताब, हदीस २२१, दारुल कुतुब अल-इल्मिय्या, बैरुत, १/७५

पृष्ठ ६८०/७४२

المولد بالقاھرۃ ٦٧١ سنۃ احدی وسبعین وستمائۃ، قال اخبرنا الشیخ القدوۃ شھاب الدین ابو حفص عمر بن عبداللہ السھروردی ببغداد ٦٢٣ سنۃ اربع وعشرین وستمائۃ قال سمعت الشیخ محی الدین عبدالقادر رضی اللہ تعالی عنہ یقول علی الکرسی بمدرستہ۱ (فذکرہ)۔ نے ۶۷۱ھ کو بغداد میں بیان کیا کہ میں نے شیخ محی الدین عبدالقادر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو مدرسہ میں کرسی پر تشریف فرما کہتے ہوئے سنا تو وہ ذکر فرمایا جو گزرا۔ (ت)

بالجملہ مادوں نبوت پر فائز ہونا نہ تفرد کی دلیل نہ حجت تفضیل کہ وہ صدہا میں مشترک اور فی نفسہ مشترک ، ہر غوث و صدیق اس میں شریک اور ان پر بشدت مقبول بالتشکیک، بلکہ خود حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

من اتاہ ملک الموت وھو یطلب العلم کان بینہ وبین الانبیاء درجۃ واحدۃ درجۃ النبوۃ۲ رواہ ابن النجار عن انس رضی اللہ تعالی عنہ۔ جس کے پاس ملک الموت آئیں اور وہ طلبِ علم میں ہو اس میں اور انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام میں صرف ایک درجے کا فرق ہے کہ درجہ نبوت ہے (اسے ابن النجار نے حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ت)

دوسری حدیث میں ہے:

کا دحملۃ القرآن ان یکونوا انبیاء الا انہ لا یوحی الیھم ۳ ، رواہ الدیلمی فی حدیث عن عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالی عنھما۔ قریب ہے حاملانِ قرآن انبیاء ہوں مگر یہ کہ ان کی طرف وحی نہیں آتی (اسے دیلمی نے ایک حدیث میں عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا)

تو اس کے امثال سے حضراتِ خلفائے ثلاثہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم پر امیر المومنین مولیٰ علی کرم اللہ وجہہ الکریم کی تفضیل کا وہم نہیں ہو سکتا۔

---

1. بهجة الاسرار، ذكر كلمات اخبر بها عن نفسه الخ، مطبع مصطفى البابى الحلبي مصر ص ٢٢
2. كنز العمال، بحواله ابن النجار عن انس حديث ٢٨٨٢٩، موسسة الرسالة بيروت ١٠ / ١٦٠
3. الفردوس بمأثور الخطاب، حديث ٢٢١ دار الكتب العلمية بيروت ١ / ٧٥

Vol. 15 - Fatawa Razawiya

Abu Bakr Siddiq is the Great Siddiq (Siddiq-e-Akbar): Scholars state that Abu Bakr Siddiq is Siddiq-e-Akbar and Ali Murtaza is Siddiq-e-Asghar (the Lesser Siddiq). The status of Siddiq-e-Akbar is higher and more exalted than supreme Siddiqiyat (truthfulness). It is mentioned in Naseem al-Riyad, a commentary on Shifa by Imam Qadi 'Iyad:

Arabic Text	Urdu Translation
As for the specification of Abu Bakr (may Allah be pleased with him), it is because he is the Greatest Truthful one (Siddiq-e-Akbar) who preceded all people in believing in him (may Allah bless him and grant him peace), and nothing else ever proceeded from him. Likewise, Ali (may Allah honor his face) is called the Lesser Truthful one (Siddiq-e-Asghar), who was never contaminated by disbelief nor ever prostrated to other than Allah, despite his young age and his father being on a different religion. For this reason, the statement of Ali (may Allah honor his face) was specifically taken.[1]	But the specification of Abu Bakr (may Allah be pleased with him) is because he is the Great Siddiq who is ahead of all people, because the confirmation he provided to the Prophet (peace and blessings be upon him) was not achieved by anyone else. Similarly, the name of Ali (may Allah honor his face) is Siddiq-e-Asghar, who was never tainted by disbelief nor did he prostrate to anyone other than Allah, even though he was a minor and his father was not in the Islamic faith. For this reason, the words of Ali (may Allah honor his face) were taken specifically.

Hadrat Khatam al-Wilayat al-Muhammadiya of his time, the ocean of realities and the tongue of the people with his heart and explanation, my master Shaykh Akbar Muhiyiddin Ibn Arabi (may Allah benefit us in both worlds by his blessings), says in Al-Futuhat al-Makkiyya:

Arabic Text	Urdu Translation
If the Prophet (may Allah bless him and grant him peace) were absent from that station and Abu Bakr were present, he would stand in that place where the Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace) was placed, because there is no one higher than him to prevent	Meaning, if the Master of the World (peace and blessings be upon him) were not present in that station and Siddiq-e-Akbar were present, then Siddiq would stand in the place of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) because there is no one

Arabic Text	Urdu Translation
him from it. Thus, he is the truthful one (Sadiq) of that time, and his ruling and everything else are under his ruling. (Then he said): And this station which we have established between Siddiqiyat and the Prophethood of Legislation (Nabuwat-e-Tashri'), which is the station of proximity (Qurbah) and it is for the elite (Afrad), is below the Prophethood of Legislation.	higher than the Siddiq there to prevent them. He is the Sadiq (truthful) and Hakeem (wise) of that time, and all who are besides him are under his ruling. This station which we have proven is between Siddiqiyat and the Prophethood of Legislation, this station of proximity is for the chosen ones (Afrad), near Allah.

[1]Naseem al-Riyad Sharh Shifa Imam Iyad, Chapter 1, Section 1, Dar al-Fikr Beirut, 1/422.

जिल्द पंद्रह (15) - फतावा रज़विया

अबू बक्र सिद्दीक़, सिद्दीक़-ए-अकबर हैं: उलेमा फ़रमाते हैं, अबू बक्र सिद्दीक़, सिद्दीक़-ए-अकबर हैं और अली मुर्तज़ा सिद्दीक़-ए-असग़र हैं, सिद्दीक़-ए-अकबर का मक़ाम आला सिद्दीक़ियत से बुलंद-ओ-बाला है, नसीम-उर-रियाज़ शरह शिफाए इमाम क़ाज़ी अयाज़ में है:

अरबी पाठ

जहाँ तक अबू बक्र (रज़ियल्लाहु अन्हु) की विशिष्टता का सवाल है, तो यह इसलिए है क्योंकि वह सबसे बड़े सत्यवादी (सिद्दीक़-ए-अकबर) हैं, जिन्होंने उन पर (अल्लाह उन पर कृपा करे और उन्हें शांति प्रदान करे) विश्वास करने में सभी लोगों से पहल की, और उनके द्वारा कभी भी इसके अतिरिक्त कुछ और नहीं हुआ। इसी तरह, अली (अल्लाह उनके चेहरे को सम्मानित करे) को छोटा सत्यवादी (सिद्दीक़-ए-असग़र) कहा जाता है, जो कभी भी कुफ़्र से दूषित नहीं हुए और न ही कभी अल्लाह के अलावा किसी और को सज्दा किया, अपनी कम उम्र के बावजूद और उनके पिता का धर्म अलग होने के बावजूद। इसी कारण से, अली (अल्लाह उनके चेहरे को सम्मानित करे) के कथन को विशेष रूप से लिया गया है।[1]

उर्दू अनुवाद

लेकिन अबू बक्र रज़ियल्लाहु तआला अन्हु की तख़्सीस (विशिष्टता) इसलिए है कि वह सिद्दीक़-ए-अकबर हैं जो तमाम लोगों में आगे हैं क्योंकि उन्होंने जो हुज़ूर अलैहिस्सलाम की तस्दीक़ (पुष्टि) की वह किसी को हासिल नहीं और यूँही अली करमल्लाहु तआला वजहुहु का नाम सिद्दीक़-ए-असग़र है जो हरगिज़ कुफ़्र से मुलतबस न हुए और न ही उन्होंने ग़ैर-अल्लाह को सज्दा किया बावजूदिके वह ना-बालिग़ थे और उनके वालिद मिल्लत-ए-इस्लामिया पर न थे, इसी वजह से उन्होंने अली करमल्लाहु वजहुहु के क़ौल को ख़ास तौर पर लिया।

हज़रत ख़ातमुल विलायतुल मुहम्मदिया फ़ी ज़मानहु बहरुल हक़ाएक़ व लिसानुल क़ौम बजनानुहू व बयानुहू सैयदी शैख़-ए-अकबर मोहिउद्दीन इब्न-ए-अरबी (अल्लाह हमें दोनों जहानों में उनके फ़ैज़ान से नफ़ा पहुँचाए) फ़ुतुहात-ए-मक्किआ शरीफ़ा में फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ

यदि नबी (अल्लाह उन पर कृपा करे और उन्हें शांति प्रदान करे) उस स्थान पर उपस्थित न होते और अबू बक्र वहां होते, तो वह उस स्थान पर खड़े होते जहाँ

उर्दू अनुवाद

यानी अगर हुज़ूर सैयदे आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम उस मौतन (स्थान) में तशरीफ़ न रखते हों और सिद्दीक़-ए-

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
अल्लाह के रसूल (अल्लाह उन पर कृपा करे और उन्हें शांति प्रदान करे) को खड़ा किया गया था, क्योंकि वहां उनसे ऊपर कोई नहीं है जो उन्हें इससे रोक सके। अतः वह उस समय के सादिक़ (सत्यवादी) हैं, और उनका शासन और उनके अतिरिक्त सब कुछ उनके शासन के अधीन है। (फिर उन्होंने कहा): और यह मक़ाम जिसे हमने सिद्दीक़ियत और नबुव्वत-ए-तश्रीअ (विधायी पैग़म्बरी) के बीच स्थापित किया है, जो कुर्बत (निकटता) का मक़ाम है और यह अफ़राद (विशेष व्यक्तियों) के लिए है, नबुव्वत-ए-तश्रीअ से नीचे है।	अकबर हाज़िर हों तो हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के मक़ाम पर सिद्दीक़ क़याम करेंगे कि वहां सिद्दीक़ से आला कोई नहीं जो उन्हें इससे रोके, वह उस वक़्त के सादिक़-ओ-हकीम हैं, और जो उनके सिवा हैं सब उनके ज़ेर-ए-हुक्म, यह मक़ाम जो हमने साबित किया सिद्दीक़ियत और नबुव्वत-ए-शरियत के बीच में है, यह मक़ाम-ए-क़ुर्बत फ़र्दों के लिए है, अल्लाह के नज़दीक।

[1]नसीम-उर-रियाज़ शरह शिफ़ा इमाम अयाज़, बाब अव्वल, फ़स्ल अव्वल, दारुल फ़िक्र बैरूत, 1/422.

ابو بکر صدیق صدیق اکبر ہیں: علماء فرماتے ہیں، ابوبکر صدیق صدیق اکبر ہیں اور علی مرتضی صدیق اصغر ، صدیق اکبر کا مقام اعلی صدیقیت سے بلند و بالا ہے، نسیم الریاض شرح شفائے امام قاضی عیاض میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
اما تخصیص ابی بکر رضی اللہ تعالٰی عنه فلانه الصدیق الاکبر الذی سبق الناس کلهم لتصدیقه صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم ولم یصدر منه غیره قط وکذا علی کرم اللہ تعالٰی وجهه فانه یسمی الصدیق الاصغر الذی لم یتلبس بکفر قط ولم یسجد لغیر اللہ مع صغره کون ابیه علی غیر الملة ولذا خص بقول علی کرم اللہ تعالٰی وجهه[1]	لیکن ابوبکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی تخصیص اس لئے کہ وہ صدیق اکبر ہیں جو تمام لوگوں میں آگے ہیں کیونکہ انہوں نے جو حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی تصدیق کی وہ کسی کو حاصل نہیں اور یونہی علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ کا نام صدیق اصغر ہے جو ہرگز کفر سے ملتبس نہ ہوئے اور نہ ہی انہوں نے غیر اللہ کو سجدہ کیا باوجودیکہ وہ نابالغ تھے اور ان کے والد ملت اسلامیہ پر نہ تھے، اسی وجہ سے انہوں نے علی کرم اللہ وجہہ کے قول کو خاص طور پر لیا۔

حضرت خاتم الولایۃ المحمدیۃ فی زمانہ بحر الحقائق ولسان القوم بجنانہ وبیا نہ سیدی شیخ اکبر محی الدین ابن عربی نفعنا اللہ فی الدارین بفیضانہ فتوحات مکیہ شریفہ میں فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ
فلو فقد النبی صلی اللہ تعالی علیه وسلم في ذلك الوطن وحضره ابوبكر لقام في ذلك المقام الذی اقیم فیه رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیه وسلم لانه لیس ثم اعلی منه یحجبه عن ذلك فهو صادق ذلك الوقت وحكمه وما سواه تحت حكمه (ثم قال) وهذا المقام الذی اثبتناه بین الصدیقیة ونبوة التشریع الذی هو مقام القربة وهو للافراد هو دون نبوة التشریع۔	یعنی اگر حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اس موطن میں تشریف نہ رکھتے ہوں اور صدیق اکبر حاضر ہوں تو حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے مقام پر صدیق قیام کریں گے کہ وہاں صدیق سے اعلیٰ کوئی نہیں جو انہیں اس سے روکے وہ اس وقت کے صادق و حکیم ہیں، اور جو ان کے سوا ہیں سب ان کے زیرِ حکم، یہ مقام جو ہم نے ثابت کیا صدیقیت اور نبوتِ شریعت کے بیچ میں ہے، یہ مقام قربت فردوں کے لئے ہے، اللہ کے نزدیک

[1] نسیم الریاض شرح شفاء امام عیاض، الباب الاول، الفصل الاول، دارالفکر بیروت، ۱/ ۴۲۲

Volume 15 Fatawa Rizvia

| (Arabic Text): Above 'Siddiqiyah' (truthfulness) in status before Allah is the station referred to by the 'secret' that resided in the chest of Abu Bakr, through which he excelled all the 'Siddiqs' (truthful ones). For he attained what is not a condition of Siddiqiyah nor among its requirements. Therefore, there is no man between Abu Bakr and the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), because he is the possessor of Siddiqiyah and the possessor of the Secret. | Prophethood is below Sharia and higher in rank than Siddiqiyah (truthfulness). This is an indication towards that secret which became established in the chest of Siddiq, due to which he was declared superior to all the Siddiqs, as that Divine secret was obtained in his heart which is neither a condition for Siddiqiyah nor one of its requirements. Thus, there is no person between Abu Bakr Siddiq and the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), as he is both a possessor of Siddiqiyah and a possessor of the Secret, may Allah be pleased with him. |

Warning: Some Alavi narrations refute extremist claims. The Status of Siddiq-e-Akbar in the eyes of Maula Ali.

| From Sahih Bukhari, narrated by Imam Muhammad bin Hanafiyah, the son of the Commander of the Faithful, Maula Ali (may Allah honor him): | I said to my father (Maula Ali, may Allah be pleased with him): Who is the best of people after the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)? He said: Abu Bakr. I asked: Then who? He said: Then Umar. Then I feared that I would say: Then who? and he would say: Uthman. So I hastened and said: O my father! Then you? He said: I am but a man from among the Muslims. | | (Arabic): I said to my father: Who is the best of people after the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)? He said: Abu Bakr. I said: Then who? He said: Then Umar. Then I feared that I would say then who and he would say Uthman, so I said: then you O my father? He said: I am but a man from the Muslims. Narrated also by Ibn Abi Asim, Khashish, and Abu Nu'aym in Hilyat al-Awliya. | (This was also narrated by Ibn Abi Asim, Khashish, and Abu Nu'aym in Hilyat al-Awliya). |

1. Al-Futuhat al-Makkiyya, Chapter 73, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/25
2. Sahih Bukhari, Kitab al-Manaqib, Fada'il Abi Bakr (may Allah be pleased with him), Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/518; Jami' al-Ahadith with reference to Rukh, Ibn Abi Asim, Khashish etc., Hadith 71712, Dar al-Fikr Beirut, 16/217; Kanz

al-Ummal with reference to Rukh, Ibn Abi Asim, Khashish etc., 36092, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 13/7

जिल्द पंद्रहवीं (15) फ़तावा रज़विया

| (अरबी): अल्लाह के नज़दीक सिद्दीक़ियत (सच्चाई) के मुकाम से ऊपर वह मरतबा है जिसकी तरफ उस 'राज़' से इशारा है जो अबू बक्र के सीने में घर कर गया था, जिसके ज़रिए उन्होंने तमाम 'सिद्दीक़ों' (सच्चों) पर फ़ज़ीलत हासिल की। क्योंकि उन्होंने वह हासिल किया जो न सिद्दीक़ियत की शर्त है और न ही उसकी ज़रूरतों में से है। इसलिए, अबू बक्र और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बीच कोई आदमी नहीं है, क्योंकि वह सिद्दीक़ियत के भी मालिक हैं और राज़ के भी मालिक हैं। | नबूवत शरीयत से नीचे और सिद्दीक़ियत से रुतबे में बुलंद है। यह उसी राज़ की तरफ इशारा है जो सिद्दीक़ के सीने में मुस्तहकम (मजबूत) हुआ, जिसकी वजह से वह तमाम सिद्दीक़ों से अफज़ल (बेहतर) करार पाए कि उनके दिलों में वह ईश्वरीय राज़ हासिल हुआ जो न सिद्दीक़ियत की शर्त है न उसके लवाज़मात (अनिवार्यताओं) में से। तो अबू बक्र सिद्दीक़ और रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बीच कोई शख्स नहीं है कि वह सिद्दीक़ियत वाले भी हैं और साहिबे-राज़ (राज़ वाले) भी, रज़ियल्लाहु तआला अन्हु। |

चेतावनी: कुछ अलवी हदीसें अतिवादी दावों को अमान्य करती हैं। मौला अली की नज़रों में सिद्दीक़-ए-अकबर का मकाम।

| सहीह बुखारी शरीफ में इमाम मुहम्मद बिन हनफिया, अमीरुल् मोमिनीन मौला अली (करमल्लाहु तआला वजहुल करीम) के साहिबजादे से रिवायत है: | मैंने अपने वालिद माजिद मौला अली (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से अर्ज की कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाद सब आदमियों में सबसे बेहतर कौन है? फरमाया: अबू बक्र। मैंने कहा फिर कौन? फरमाया: फिर उमर। | | (अरबी): मैंने अपने पिता से कहा: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाद सबसे अच्छे लोग कौन हैं? उन्होंने कहा: अबू बक्र। मैंने कहा: फिर कौन? उन्होंने कहा: फिर उमर। फिर मुझे डर लगा कि मैं कहूँ फिर कौन और वह उस्मान कहें, तो मैंने कहा: फिर आप ऐ मेरे पिता? उन्होंने कहा: मैं तो बस मुसलमानों में से एक आदमी हूँ। इसे इब्न अबी आसिम, खशिश और अबू नईम ने भी हिलायतुल औलिया में बयान किया है। | फिर मुझे खौफ हुआ कि कहीं मैं कहूँ फिर कौन, तो वह फरमा दें उस्मान, इसलिए मैंने पहल करते हुए कहा: ऐ अब्बा जान! फिर आप? फरमाया: मैं तो नहीं मगर

मुसलमानों में से एक मर्द हूँ। (इसे इब्न अबी आसिम और खशिश और अबू नईम ने भी हिलायतुल औलिया में बयान किया है। - त) |

1. अल-फुतूहात अल-मक्किया, अध्याय 73, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/25
2. सहीह बुखारी, किताबुल मनाकिब, फ़ज़ाइले अबी बक्र (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु), क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/518; जामे उल हदीस बहवाला रुख व इब्न अबी आसिम व खशिश वगैरह, हदीस 71712 दारुल फिक्र बेरूत, 16/217; कंजुल उम्माल, बहवाला रुख व इब्न अबी आसिम व खशिश वगैरह, 36092 मुअस्ससा-उर-रिसाला, बेरूत, 13/7

| فوق الصديقية في المنزلة عند الله والمشار اليه بالسر الذى وقر فى صدر ابى بكر ففضل به الصديقين اذ حصل له ماليس فى شرط الصديقية ولا من لوازمها فليس بين ابى بكر وبين رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم رجل لانه صاحب الصديقية وصاحب سر ۱ | نبوت شریعت سے نیچا اور صدیقیت سے مرتبے میں بالا ہے اسی کی طرف اس راز سے اشارہ ہے جو سینہ صدیق میں متمکن ہوا جس کے باعث وہ تمام صدیقوں سے افضل قرار پائے کہ ان کے قلوب میں وہ راز الٰہی حاصل ہوا جو نہ صدیقیت کی شرط ہے نہ اس کے لوازم سے، تو ابوبکر صدیق اور رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کے درمیان کوئی شخص نہیں کہ وہ تو صدیقیت والے بھی ہیں اور صاحب راز بھی ، رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ |

تنبیہ : بعض احادیث علویہ مبطلہ دعوی غلویہ ۔ مولا علی کی نگاہ میں مقام صدیق اکبر

| صحیح بخاری شریف میں امام محمد بن حنفیہ صاحبزادہ امیر المؤمنین مولی علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم سے ہے: | میں نے اپنے والد ماجد مولیٰ علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے عرض کی نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے بعد سب آدمیوں سے بہتر کون ہے؟ فرمایا: ابوبکر۔ میں نے کہا پھر کون؟ فرمایا: پھر عمر۔ | | قال قلت لابی ای الناس خیر بعد النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قال ابوبکر قال قلت ثم من قال ثم عمر ثم خشیت ان اقول ثم من فیقول عثمان فقلت ثم انت یا ابت، فقال ما انا الّا رجل من المسلمین ۲، رواہ ایضا ابن ابی عاصم و خشیش وابو نعیم فی الحلیۃ الاولیاء۔ | پھر مجھے خوف ہوا کہ کہیں میں کہوں پھر کون تو فرمادیں عثمان، اس لئے میں نے سبقت کر کے کہا اے باپ میرے! پھر آپ؟ فرمایا: میں تو نہیں مگر ایک مرد مسلمانوں میں سے (اسے ابن ابی عاصم اور خشیش اور ابو نعیم نے بھی حلیۃ الاولیاء میں بیان کیا ہے۔ت) |

۱ الفتوحات المکیة، الباب الثالث والسبعون، دار احیای التراث العربی، بیروت، ۲/۲۵ ۲ صحیح بخاری، کتاب المناقب، فضائل ابی بکر رضی الله تعالیٰ عنہ، قدیمی کتب خانہ کراچی، ۱/۵۱۸، جامع الاحادیث بحوالہ رخ و وابن ابی عاصم و خشیش وغیرہ، حدیث ۷۱۷۱۲ دار الفکر بیروت، ۱۶/۲۱۷، کنزالعمال، بحوالہ رخ و وابن ابی عاصم و خشیش وغیرہ، ۳۶۰۹۲ موسسۃ الرسالہ، بیروت، ۱۳/۷

Fatawa Rizvia (Volume 15)

Tabarani in Mu'jam al-Awsat narrates from Salih bin Zufar: When people mentioned Abu Bakr Siddiq in the presence of the Commander of the Faithful, Maula Ali, the Commander of the Faithful said:

[Arabic]: "The foremost ones mention the foremost; by Him in Whose Hand is my soul, never did we race towards any good but Abu Bakr preceded us to it." [Urdu Translation]: "Those who are far ahead mention Abu Bakr as the one who has surpassed everyone. By Him in Whose hand is my life, whenever we aimed to excel in any good deed, Abu Bakr surpassed us all."

Hazrat Ali's Opinion Regarding Hazrat Siddiq: Abu al-Qasim al-Talhi, Ibn Abi Asim, Ibn Shahin, and al-Lalaka'i, all in their respective books *as-Sunnah*, and al-Ushari in *Fada'il al-Siddiq*, and al-Isfahani in *Kitab al-Hujjah*, and Ibn Asakir in *Tarikh Dimashq* narrate that news reached the Commander of the Faithful that some people were considering him superior to Abu Bakr and Umar (may Allah be pleased with them both). He ascended the pulpit, and after praising and glorifying Allah, he said:

[Arabic]: "O people! It has reached me that some groups favor me over Abu Bakr and Umar. Had I preceded [a warning] regarding this, I would have punished for it. Whoever says this after today is a fabricator, and upon him is the punishment of a fabricator. The best of people after the Messenger of Allah (may Allah grant him peace and blessings) are Abu Bakr, then Umar." (Non-Talhi additions): "Then some matters occurred amongst us, in which Allah will decree whatever He wills." [Urdu Translation]: "O people! I have received news that some people are giving me preference over Abu Bakr and Umar. If I had warned before, I would have punished them now. From today onwards, whoever I hear saying this will be a fabricator, and the penalty for slander (qadhf) will be applied to him. After the Messenger of Allah (may Allah peace and blessings be upon him), the best among all humans is Abu Bakr, then Umar. After them, some new matters arose among us, regarding which God will decree as He wills."

Imam Abu Imran Abdul Barr in *al-Isti'ab* narrates from Hakam bin Hajal, and Imam Abu al-Hasan al-Daraqutni in his *Sunan* narrates that the Commander of the Faithful Maula Ali says:

1. Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 7162, Maktabat al-Ma'arif, Riyadh, 8/82; Jami' al-Ahadith with reference to Tabarani as-Saghir, Hadith 6887, Dar al-Fikr, Beirut, 6/209.
2. Kanz al-Ummal with reference to Ibn Abi Asim, Ibn Shahin, al-Lalaka'i, and al-Ushari, Hadith 36123, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 13/21; Jami' al-Ahadith Ibn Abi Asim, Ibn Shahin, al-Lalaka'i, and al-Ushari, Hadith 3577, Dar al-Fikr, Beirut, 6/222.

फ़तावा रिज़विया (जिल्द 15)

तबरानी ने मुअजम अल-अवसत में सलह बिन ज़फ़र से रिवायत की है कि जब लोग अमीरुल मोमिनीन मौला अली के सामने अबू बक्र सिद्दीक़ का ज़िक्र करते, तो अमीरुल मोमिनीन फ़रमाते:

[अरबी]: "जो सबसे आगे हैं वे सबसे आगे रहने वाले का ज़िक्र करते हैं; उस हस्ती की क़सम जिसके हाथ में मेरी जान है, हमने कभी किसी नेकी में आगे बढ़ना चाहा, तो अबू बक्र हम सबसे आगे निकल गए।" [उर्दू अनुवाद]: "अबू बक्र का बड़ी सबक़त वाले ज़िक्र कर रहे हैं, कमाल पेशी ले जाने वाले का तज़किरा करते हैं क़सम उसकी जिसके क़ब्ज़ा-ए-क़ुदरत में मेरी जान है जब हमने किसी खैर में पेशी चाही है अबू बक्र हम सब पर सबक़त ले गए हैं।"

हज़रत सिद्दीक़ के बारे में हज़रत अली की राय: अबू अल-क़ासिम तल्ही, इब्न अबी आसिम, इब्न शाहीन, और अल-लालकाई ने अपनी-अपनी किताब 'अस-सुन्नाह' में, अल-उशारी ने 'फ़ज़ाइल सिद्दीक़' में, असफ़हानी ने 'किताब अल-हुज्जह' में और इब्न असाकिर ने 'तारीख़ दमिश्क़' में रिवायत की है कि अमीरुल मोमिनीन को ख़बर मिली कि कुछ लोग उन्हें अबू बक्र और उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से अफ़ज़ल (श्रेष्ठ) बताते हैं। आप मिंबर पर तशरीफ़ ले गए और अल्लाह की हम्द-ओ-सना (तारीफ़) के बाद फ़रमाया:

[अरबी]: "ऐ लोगो! मुझे ख़बर मिली है कि कुछ गिरोह मुझे अबू बक्र और उमर पर फ़ज़ीलत देते हैं। अगर मैंने पहले से चेतावनी दी होती, तो मैं इसके लिए सज़ा देता। आज के बाद जो भी ऐसा कहेगा, वह झूँठा (मुफ़्तरी) होगा और उस पर झूँठ गढ़ने वाले की सज़ा लागू होगी। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाद तमाम इंसानों में सबसे बेहतर अबू बक्र हैं, फिर उमर।" (तल्ही के अलावा अन्य का इज़ाफ़ा): "फिर हमारे बीच कुछ नए मामलात पेश आए, जिनके बारे में अल्लाह जो चाहेगा फ़ैसला फ़रमाएगा।" [उर्दू अनुवाद]: "ऐ लोगो! मुझे ख़बर पहुँची कि कुछ लोग मुझे अबू बक्र ओ उमर पर फ़ज़ीलत देते हैं अगर मैं पहले मुतन्बा कर चुका होता तो अब सज़ा देता, आज के बाद जिसे ऐसा कहता सुनूँगा वह मुफ़्तरी है, उस पर मुफ़्तरी की हद आएगी, रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के बाद सब आदमियों से बेहतर अबू बक्र हैं, फिर उमर, फिर उनके बाद हमसे कुछ नए उमूर वाक़े हुए कि ख़ुदा उनमें जो चाहेगा हुक्म फ़रमाएगा।"

इमाम अबू इमरान अब्दुल बर 'अल-इस्तीआब' में हुकम बिन हजल से और इमाम अबू अल-हसन दारकुतनी अपनी 'सुनन' में रिवायत करते हैं कि अमीरुल मोमिनीन मौला अली फ़रमाते हैं:

1. अल-मुअजम अल-अवसत, हदीस 7162, मकतबतुल मआरिफ़ रियाज़, 8/82, जामिउल अहादीस ब-हवाला-ए-तबरानी सगीर, हदीस 6887, दारुल फ़िक्र बैरूत, 6/209
2. कन्ज़ुल उम्माल ब-हवाला-ए-इब्न अबी आसिम व इब्न शाहीन व अल-लालकाई व अल-उशारी, हदीस 36123, मुअस्सतुल रिसाला बैरूत, 13/21, जामिउल अहादीस इब्न अबी आसिम व इब्न शाहीन व अल-लालकाई व अल-उशारी, हदीस 3577, दारुल फ़िक्र बैरूत, 6/222

पेज 683/742

طبرانی معجم اوسط میں صلہ بن زفر سے راوی، جب امیر المؤمنین مولیٰ علی کے سامنے لوگ ابوبکر صدیق کا ذکر کرتے ، امیر المؤمنین فرماتے:

[Arabic]: السباق یذکرون السابق یذکرون والذی نفسی بیدہ ما استبقنا الی خیر قط الاسبقنا الیہ ابوبکر[1] [Urdu]: ابوبکر کا بڑی سبقت والے ذکر کر رہے ہیں کمال پیشی لے جانے والے کا تذکرہ کرتے ہیں قسم اس کی جس کے قبضہ قدرت میں میری جان ہے جب ہم نے کسی خیر میں پیشی چاہی ہے ابوبکر ہم سب پر سبقت لے گئے ہیں۔

حضرت صدیق کے بارے میں حضرت علی رائے: ابوالقاسم طلحی و ابن ابی عاصم وابن شاہین واللالکائی سب اپنی اپنی کتاب السنہ میں اور عشاری فضائل صدیق اور اصفہانی کتاب الحجہ اور ابن عساکر تاریخ دمشق میں راوی، امیر المؤمنین کو خبر پہنچی کچھ لوگ انہیں ابوبکر و عمر (رضی اللہ تعالیٰ عنہما) سے افضل بتاتے ہیں منبر شریف پر تشریف لے گئے حمد وثنائے الہی کے بعد فرمایا:

[Arabic]: ایھا الناس بلغنی ان اقواماً یفضلونی علی ابی بکر و عمر ولو کنت تقدمت فیہ لعاقبت فیہ، فمن سعتہ بعد ھذا الیوم یقول ھذا فھو مفتر،علیہ حد المفتری خیر الناس بعد رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ابو بکر ثم عمر (زاد غیر الطلحی) ثم احدثنا بعضھم احداً ثیا یقضی اللہ فیھا ما یشاء[2] [Urdu]: اے لوگو! مجھے خبر پہنچی کہ کچھ لوگ مجھے ابوبکر و عمر پر فضیلت دیتے ہیں اگر میں پہلے متنبہ کر چکا ہوتا تو اب سزا دیتا، آج کے بعد جسے ایسا کہتا سنوں گا وہ مفتری ہے، اس پر مفتری کی حد آئے گی، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے بعد سب آدمیوں سے بہتر

ابوبکر ہیں، پھر عمر ، پھر ان کے بعد ہم سے کچھ نئے امور واقع ہوئے کہ خدا ان میں جو چاہے گا حکم فرمائے گا۔

امام ابو عمران عبدالبر استیعاب میں حکم بن حجل سے اور امام ابوالحسن دارقطنی سنن میں روایت کرتے ہیں امیر المؤمنین مولا علی فرماتے ہیں:

1 المعجم الاوسط ، حدیث ۷۱۶۲ ، مکتبۃ المعارف الریاض، ۸/ ۸۲ ، جامع الاحادیث بحوالہ طس، حدیث ۶۸۸۷ ، دارالفکر بیروت، ۶/ ۲۰۹ 2 کنز العمال بحوالہ ابن ابی عاصم و ابن شاہین واللالکائی والعشاری ، حدیث ۳۶۱۲۳ ، موسسۃ الرسالۃ، بیروت، ۱۳/ ۲۱، جامع الاحادیث ابن ابی عاصم و ابن شاہین واللالکائی والعشاری، حدیث ۳۵۷۷ ، دارالفکر بیروت، ۶/ ۲۲۲

Fatawa Razawiyya Volume Fifteen (15)

Arabic	Urdu
I will not find anyone who prefers me over Abu Bakr and Umar except that I will flog him with the prescribed punishment of a slanderer (80 lashes).	Whomever I find preferring me over Abu Bakr and Umar, I will inflict upon him the prescribed punishment for a slanderer (eighty lashes).

Ibn Asakir narrates via al-Zuhri from Abdullah bin Kathir, the Commander of the Faithful says:

Arabic	Urdu
No one prefers me over Abu Bakr and Umar except that I will give him a painful flogging.	Whoever says I am superior to Abu Bakr and Umar, I will give him a painful flogging.

Imam Ahmad in Musnad, al-Adani in Ma'atain, Abu Ubaid in Kitab al-Ghareeb, Na'im bin Hammad in Fitan, Khaithamah bin Sulayman al-Tarabulsi in Fada'il al-Sahabah, Hakim in Mustadrak, and Khatib in Talkhis al-Mutashabih narrate that the Commander of the Faithful says:

Arabic	Urdu
The Messenger of Allah (peace be upon him) went ahead (of everyone), followed by Abu Bakr and then Umar. Then a trial (fitna) troubled us, and Allah forgives whom He wills. According to Khatib and others, it is as Allah willed. Then he added: So, whoever prefers me over Abu Bakr and Umar (may Allah be pleased with them both), the punishment of a slanderer is obligatory upon him—eighty lashes shall be inflicted and his testimony shall never be accepted.	The Messenger of Allah (peace be upon him) went ahead, and the second was Abu Bakr and the third was Umar. Then a trial (fitna) troubled us, and God may forgive whom He wills, or he said, whatever God willed happened. So, whoever prefers me over Abu Bakr and Umar (may Allah be pleased with them both), the punishment of a slanderer is mandatory upon him—eighty lashes shall be given and his testimony shall never be heard.

Abu Talib Ashari narrates via Al-Hasan bin Kathir from his father: A person came to the Commander of the Faithful Ali al-Murtaza (may Allah honor his face) and said, "You are the best of people." He asked, "Have you seen the Messenger of Allah

(peace be upon him)?" He said, "No." He asked, "Have you seen Abu Bakr?" He said, "No." He asked, "Have you seen Umar?" He said, "No." He said:

Arabic	Urdu
Indeed, had you said you had seen the Prophet...	Listen, if you had said you had seen the Prophet (peace be upon him)...

---

1. Jami' al-Ahadith from al-Hakam bin Hajl from Ali, Hadith 777, Dar al-Fikr Beirut, 16/225, Mukhtasar Tarikh Dimashq by Ibn Asakir, Biography 22, Abdullah ibn Abi Quhafa, Dar al-Fikr Beirut, 13/110
2. Jami' al-Ahadith on the authority of Ibn Asakir from Ali, Hadith 773, Dar al-Fikr Beirut, 16/219, Kanz al-Ummal on the authority of Ibn Asakir from Ali, Hadith 36103, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 13/9
3. Al-Mustadrak 'ala al-Sahihayn, Kitab Ma'rifat al-Sahabah (may Allah be pleased with them), Manaqib Abi Bakr, Dar al-Fikr Beirut, 3/67-68
4. Kanz al-Ummal on the authority of Khatib in Talkhis al-Mutashabih, Hadith 36102, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 13/9, Jami' al-Ahadith Talkhis al-Mutashabih, Hadith 772, Dar al-Fikr Beirut, 16/219

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

अरबी	उर्दू
मुझे ऐसा कोई नहीं मिलेगा जो मुझे अबू बक्र और उमर पर फ़ज़ीलत (श्रेष्ठता) देता हो, मगर मैं उसे मुफ़्तरी (झूठ बोलने वाले) की सज़ा (80 कोड़े) के तौर पर कोड़े लगाऊंगा।	मैं जिसे पाऊँगा कि अबू बक्र व उमर पर मुझे फ़ज़ीलत देता है उसे मुफ़्तरी की हद अस्सी कोड़े लगाऊंगा।

इब्न असाकिर अल-ज़ुहरी के माध्यम से अब्दुल्लाह बिन कसीर से रिवायत करते हैं, अमीरुल मोमिनीन फरमाते हैं:

अरबी	उर्दू
जो कोई मुझे अबू बक्र और उमर पर फ़ज़ीलत देता है, मैं उसे दर्दनाक कोड़े लगाऊंगा।	जो मुझे अबू बक्र व उमर से अफ़ज़ल (श्रेष्ठ) कहेगा उसे दर्दनाक कोड़े लगाऊंगा।

इमाम अहमद 'मुसनद' में, अदनी 'मअतैन' में, अबू उबैद 'किताब अल-ग़रीब' में, नईम बिन हम्माद 'फ़ितन' में, खैसमा बिन सुलेमान ताराबुलसी 'फ़ज़ाइल अल-सहाबा' में, हाकिम 'मुस्तदरक' में और खतीब 'तल्खीस अल-मुतशाबिह' में रिवायत करते हैं कि अमीरुल मोमिनीन फरमाते हैं:

अरबी	उर्दू
अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सबसे आगे रहे, उनके बाद अबू बक्र और फिर तीसरे उमर हुए। फिर हमें एक आज़माइश (फ़ित्ने) ने घेर लिया और अल्लाह जिसे चाहे माफ़ करे। खतीब और अन्य के अनुसार, फिर जो अल्लाह ने चाहा वो हुआ। फिर उन्होंने जोड़ा: सो, जो मुझे अबू बक्र और उमर (रज़िअल्लाहु अन्हुमा) पर फ़ज़ीलत दे उस पर मुफ़्तरी की हद वाजिब है—अस्सी कोड़े लगाए जाएं और उसकी गवाही कभी स्वीकार न की जाए।	अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सबसे आगे रहे और उनके दूसरे अबू बक्र और तीसरे उमर हुए, फिर हमें फ़ित्ने ने मुज़तरिब (परेशान) किया और खुदा जिसे चाहे माफ़ फरमाए या फरमाया जो खुदा ने चाहा वो हुआ। तो जो मुझे अबू बक्र व उमर (रज़िअल्लाहु अन्हुमा) पर फ़ज़ीलत दे उस पर मुफ़्तरी की हद वाजिब है—अस्सी कोड़े लगाए जाएं और गवाही कभी न सुनी जाए।

अबू तालिब अशअरी हसन बिन कसीर के माध्यम से उनके पिता से रिवायत करते हैं: एक व्यक्ति अमीरुल मोमिनीन अली मुर्तज़ा (करम अल्लाहु तआला वज्हहु) की खिदमत में हाज़िर हुआ और अर्ज़ की: "आप खैरुन-नास (सबसे बेहतर इंसान) हैं।" आपने फरमाया: "क्या तुमने अल्लाह के रसूल

(सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को देखा है?" उसने कहा: "नहीं।" फरमाया: "अबू बक्र को देखा?" उसने कहा: "नहीं।" फरमाया: "उमर को देखा?" उसने कहा: "नहीं।" आपने फरमाया:

अरबी	**उर्दू**
सुनो, अगर तुमने कहा होता कि तुमने नबी को देखा है...	सुन ले अगर तू नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के देखने...

---

1. जामे अल-अहादीस अन अल-हकम बिन हजल अन अली, हदीस 777, दारुल फिक्र बेरुत, 16/225, मुख्तसर तारीख दिमश्क लि-इब्न असाकिर, तर्जुमा 22, अब्दुल्लाह इब्न अबी कुहाफ़ा, दारुल फिक्र बेरुत, 13/110
2. जामे अल-अहादीस बहवाला इब्न असाकिर अन अली, हदीस 773, दारुल फिक्र बेरुत, 16/219, कज़ुल उम्माल बहवाला इब्न असाकिर अन अली, हदीस 36103, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरुत, 13/9
3. अल-मुस्तदरक अलस सहीहैन किताब मारिफ़त अल-सहाबा (रज़िअल्लाहु अन्हुम), मनाकिब अबी बक्र, दारुल फिक्र बेरुत, 3/67-68
4. कज़ुल उम्माल बहवाला खत फ़ी तल्खीस अल-मुतशाबिह, हदीस 36102, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरुत, 13/9, जामे अल-अहादीस खत फ़ी तल्खीस अल-मुतशाबिह, हदीस 772, दारुल फिक्र बेरुत, 16/219

لا اجد احدا فضلني علی ابی بکر و عمر الاجله ته حد المفتری 1

میں جسے پاؤں گا کہ ابو بکر و عمر پر مجھے فضیلت دیتا ہے اسے مفتری کی حد اسی کوڑے لگاؤں گا۔

ابن عساکر بطریق الزہری عن عبد اللہ بن کثیر راوی، امیر المؤمنین فرماتے ہیں :

لا یفضلني احد علی ابی بکر و عمر الاجله ته جلدا وجیعا 2

جو مجھے ابو بکر و عمر سے افضل کہے گا اسے درد ناک کوڑے لگاؤں گا۔

امام احمد مسند اور عدنی مائتین اور ابو عبید کتاب الغریب اور نعیم بن حماد فتن اور خیثمہ بن سلیمان طرابلسی فضائل الصحابہ اور حاکم مستدرک اور خطیب تلخیص المتشابہ میں راوی، امیر المؤمنین فرماتے ہیں :

سبق رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وصلی ابوبکر وثلث عمر ثم خطبتنا فتنة و یعفو اللہ عمن یشاء 3 وللخطیب وغیرہ فہو ما شاء اللہ زاد ہو فمن فضلنی علی ابی بکر و عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما فعلیہ حد المفتری من الجلد و اسقاط الشہادة 4

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ان کے دوسرے ابوبکر اور تیسرے عمر ہوئے، پھر ہمیں فتنے نے مضطرب کیا اور خدا جسے چاہے معاف فرمائے یا فرمایا جو خدا نے چاہا وہ ہوا تو جو مجھے ابو بکر و عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما پر فضیلت دے اس پر مفتری کی حد واجب ہے اسی کوڑے لگائے جائیں اور گواہی کبھی نہ سنی جائے۔

ابو طالب عشاری بطریق الحسن بن کثیر عن ابیہ راوی، ایک شخص نے امیر المؤمنین علی مرتضٰی کرم اللہ تعالٰی وجہہ کی خدمت میں حاضر ہو کر عرض کی: آپ خیر الناس ہیں۔ فرمایا تو نے رسول

اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو دیکھا ہے؟ کہا نہ۔ فرمایا: ابوبکر کو دیکھا؟ کہا: نہ فرمایا: عمر کو دیکھا؟ کہا: نہ، فرمایا:

اما انك لو قلت انك رأيت النبي سن لے اگر تو نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے دیکھنے

---

1 جامع الاحادیث عن الحکم بن حجل عن علی، حدیث ۷۷۷، دار الفکر بیروت، ۱۶ / ۲۲۵، مختصر تاریخ دمشق لابن عساکر، ترجمہ ۲۲، عبداللہ ابن ابی قحافہ، دار الفکر بیروت، ۱۳ / ۱۱۰ 2 جامع الاحادیث بحوالہ ابن عساکر عن علی، حدیث ۷۷۳، دار الفکر بیروت، ۱۶ / ۲۱۹، کنز العمال بحوالہ ابن عساکر عن علی، حدیث ۳۶۱۰۳، مؤسسۃ الرسالۃ، بیروت، ۱۳ / ۹ 3 المستدرک علی الصحیحین کتاب معرفۃ الصحابہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم، مناقب ابی بکر، دار الفکر بیروت، ۳ / ۶۸-۶۷ 4 کنز العمال بحوالہ خط فی تلخیص المتشابہ، حدیث ۳۶۱۰۲، مؤسسۃ الرسالۃ، بیروت، ۱۳ / ۹، جامع الاحادیث خط فی تلخیص المتشابہ، حدیث ۷۷۲، دار الفکر بیروت، ۱۶ / ۲۱۹

Fatawa Rizvia Volume 15

[Table 1] Left (Arabic): ...peace and blessings of Allah be upon him, I would have killed you, and if you had said you saw Abu Bakr and Umar [being lesser than me] I would have lashed you. [Footnote 1] Right (Urdu Translation): ...after the best of mankind following the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), if you had confessed and then called me the best of mankind, I would have killed you. And if you had seen Abu Bakr and Umar and told me I am superior, I would have inflicted the prescribed punishment (Hadd) on you.

Ibn Asakir narrates from Sayyiduna Ammar bin Yasir (may Allah be pleased with them both), the Commander of the Faithful, Mawla Ali (may Allah honor his face) said:

[Table 2] Left (Arabic): No one prefers me over Abu Bakr and Umar except that he has denied my right and the right of the Companions of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). [Footnote 2] Right (Urdu Translation): Whoever grants me excellence over Abu Bakr and Umar will be a denier of my right and the rights of all the Companions of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him).

The Two Sheikhs are the first to enter Paradise: Abu Talib al-Ushari and al-Isfahani in the book 'Al-Hujjah' narrate from Abd Khayr: I asked the Commander of the Faithful, Mawla Ali: "Who will enter Paradise first after the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)?" He replied: "Abu Bakr and Umar." I asked: "O Commander of the Faithful! Will they enter Paradise before you?" He said:

[Table 3] Left (Arabic): Yes, by Him who split the grain and created the soul, they will surely eat of its fruits, drink of its water, and recline on its couches while I am still being held for accounting. [Footnote 3] Right (Urdu Translation): Yes, I swear by Him who split the seed to grow the tree and fashioned man by His power, they will certainly eat the fruits of Paradise, quench their thirst from its water, rest on its cushions, and I will still be standing for the accounting.

The Best of People after the Messenger of Allah: Abu Dharr al-Harawi, ad-Daraqutni and others narrate from Hazrat Abu Juhayfa (may Allah be pleased with him): I said to the Commander of the Faithful:

[Table 4] Left (Arabic): "O best of people after the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)." He said: "Wait, O Abu Juhayfa!" Right (Urdu

Translation): "O best of people after the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)." He said: "Wait, O Abu Juhayfa! Shall I not tell you that..."

Footnotes: 1. Jami al-Ahadith with reference to al-Ushari, Hadith 7377, Dar al-Fikr Beirut, 6/225; Kanz al-Ummal with reference to al-Ushari, Hadith 36153, Muassasat al-Risala Beirut, 13/26. 2. Jami al-Ahadith with reference to Ibn Asakir, Hadith 7337, Dar al-Fikr Beirut, 16/221-22. 3. Jami al-Ahadith with reference to Abu Talib al-Ushari and al-Isfahani etc., Hadith 7270, Dar al-Fikr Beirut, 16/219.

फ़तावा रज़विया जिल्द 15

[तालिका 1] बायां (अरबी): ...अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाद, मैं तुम्हें मार डालता और अगर तुमने कहा होता कि तुमने अबू बक्र और उमर को [मुझसे कमतर] देखा है, तो मैं तुम पर कोड़े बरसाता। [पाद-टिप्पणी 1] दायां (उर्दू अनुवाद): ...अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाद मानव जाति के सर्वश्रेष्ठ होने का इकरार करते और फिर मुझे मानव जाति का सर्वश्रेष्ठ कहते तो मैं तुम्हें मार डालता। और यदि तुम अबू बक्र और उमर को देखते और मुझे उनसे श्रेष्ठ बताते तो मैं तुम पर हद (दंड) लगाता।

इब्न असाकिर सैयदुना अम्मार बिन यासिर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत करते हैं कि अमीरुल मोमिनीन मौला अली (कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम) ने फ़रमाया:

[तालिका 2] बायां (अरबी): कोई भी मुझे अबू बक्र और उमर पर श्रेष्ठता नहीं देता, सिवाय इसके कि उसने मेरे अधिकार और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथियों के अधिकार का इनकार किया हो। [पाद-टिप्पणी 2] दायां (उर्दू अनुवाद): जो मुझे अबू बक्र और उमर पर श्रेष्ठता देगा, वह मेरे और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सभी साथियों के अधिकार का इनकार करने वाला होगा।

हज़रात शैख़ैन जन्नत में जाने वाले पहले व्यक्ति हैं: अबू तालिब उशारी और इस्फ़हानी ने किताब 'अल-हुज्जह' में अब्द खैर से रिवायत की है: मैंने अमीरुल मोमिनीन मौला अली से अर्ज़ किया: "अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाद सबसे पहले जन्नत में कौन जाएगा?" फ़रमाया: "अबू बक्र और उमर।" मैंने अर्ज़ किया: "ऐ अमीरुल मोमिनीन! क्या वे दोनों आपसे पहले जन्नत में जाएँगे?" फ़रमाया:

[तालिका 3] बायां (अरबी): हाँ, उस ज़ात की कसम जिसने बीज को फाड़ा और आत्मा का सृजन किया, वे निश्चित रूप से इसके फल खाएंगे, इसके पानी से तृप्त होंगे, और इसके बिस्तरों पर झुकेंगे जबकि मैं अभी भी हिसाब के लिए रुका रहूँगा। [पाद-टिप्पणी 3] दायां (उर्दू अनुवाद): हाँ, उस ज़ात की कसम जिसने बीज को चीर कर पेड़ उगाया और आदमी को अपनी कुदरत से तस्वीर फ़रमाया, बेशक वे दोनों जन्नत के फल खाएंगे, उसके पानी से सैराब (तृप्त) होंगे, उसकी मसनदों पर आराम करेंगे और मैं अभी हिसाब में खड़ा रहूँगा।

अल्लाह के रसूल के बाद सबसे अच्छे इंसान: अबू ज़र हरवी और दारकुतनी आदि ने हज़रत अबू जुहैफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है: मैंने अमीरुल मोमिनीन से अर्ज़ किया:

[तालिका 4] बायां (अरबी): "ऐ अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाद सबसे अच्छे इंसान!" तो आपने फ़रमाया: "ठहरो ऐ अबू जुहैफ़ा!" दायां (उर्दू अनुवाद): "ऐ अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाद सबसे अच्छे इंसान!" फ़रमाया: "ठहरो ऐ अबू जुहैफ़ा! क्या मैं तुम्हें न बता दूँ कि..."

पाद-टिप्पणियां: 1. जामे अल-अहादीस हवाला अल-उशारी, हदीस 7377, दारुल फिक्र बेरुत, 6/225; कंजुल उम्माल हवाला अल-उशारी, हदीस 36153, मुअस्सतुर रिसाला बेरुत, 13/26। 2. जामे अल-अहादीस हवाला इब्न असाकिर, हदीस 7337, दारुल फिक्र बेरुत, 16/221-22। 3. जामे अल-अहादीस हवाला अबू तालिब अल-उशारी वल इस्फ़हानी आदि, हदीस 7270, दारुल फिक्र बेरुत, 16/219।

पृष्ठ 685/742

فتاوٰی رضویہ جلد پندرہبم (۱۵)

[ٹیبل ۱] بائیں جانب (عربی): صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لقتلتك ولو قلت رأیت ابا بکر وعمر لجلدتك 1 دائیں جانب (اردو): کے بعد خیر الناس بعد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا اقرار کرتا اور پھر مجھے خیر الناس کہتا تو میں تجھے قتل کرتا اور اگر تو ابوبکر و عمر کو دیکھے ہوتا اور مجھے افضل بتاتا تو تجھے حد لگاتا۔

ابن عساکر سیدنا عمار بن یاسر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی، امیر المومنین مولٰی علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ نے فرمایا:

[ٹیبل ۲] بائیں جانب (عربی): لا یفضلنی احد علی ابی بکر و عمر الا وقد انکر حقی وحق اصحاب رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم 2 دائیں جانب (اردو): جو مجھے ابوبکر و عمر پر فضیلت دے گا وہ میرے اور تمام اصحاب رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے حق کا منکر ہو گا۔

حضرات شیخین اولین جنتی ہیں: ابو طالب عشاری اور اصفہانی کتاب الحجہ میں عبد خیر سے راوی، میں نے امیر المومنین مولٰی علی سے عرض کی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے بعد سب سے پہلے جنت میں کون جائے گا؟ فرمایا: ابوبکر و عمر۔ میں نے عرض کی: یا امیر المومنین! کیا وہ دونوں آپ سے پہلے جنت میں جائیں گے؟ فرمایا:

[ٹیبل ۳] بائیں جانب (عربی): ای والذی فلق الحبة وبرأ النسمة انهما لیاکلان من ثمارها ویرویان من مائها ویتکئان علی فرشها وانا موقوف بالحساب 3 دائیں جانب (اردو): ہاں قسم اس کی جس نے بیج کو چیر کر پیڑ اگایا اور آدمی کو اپنی قدرت سے تصویر فرمایا بیشک وہ دونوں جنت کے پھل

کھائیں گے، اس کے پانی سے سیراب ہوں گے، اس کی مسندوں پر آرام کریں گے اور میں ابھی حساب میں کھڑا ہوں گا۔

خیر الناس بعد رسول اللہ: ابو ذر ہروی و دار قطنی و غیر ہما حضرت ابو جحیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی میں نے امیر المومنین سے عرض کی:

[ٹیبل ۴] بائیں جانب (عربی): یا خیر الناس بعد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فقال مھلا یا ابا جحیفۃ دائیں جانب (اردو): یا خیر الناس بعد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرمایا ٹھہر و اے ابو جحیفہ! کیا میں تمہیں نہ بتادوں کہ

حواشی: 1 جامع الاحادیث بحوالہ العشاری، حدیث ۷۳۷۷، دار الفکر بیروت، ۶/ ۲۲۵، کنز العمال بحوالہ العشاری، حدیث ۳۶۱۵۳، موسسۃ الرسالہ بیروت، ۱۳/ ۲۶ 2 جامع الاحادیث بحوالہ ابن عساکر، حدیث ۷۳۳۷، دار الفکر بیروت، ۱۶/ ۲۲۱-۲۲ 3 جامع الاحادیث بحوالہ ابو طالب العشاری والاصفہانی الخ حدیث ۷۲۷۰، دار الفکر بیروت، ۱۶/ ۲۱۹

Shall I not inform you of the best of people after the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him? Abu Bakr and Umar. (1)

Who is it? He said: O Abu Hanifa! The best of people after the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) are Abu Bakr and Umar (may Allah be pleased with them both).

The Most Superior of People After the Messenger of Allah: Abu Nu'aym in 'Hilya', Ibn Shahin in 'Kitab al-Sunnah', and Ibn 'Asakir in 'Tarikh' narrate from Amr bin Hurayth: I heard the Commander of the Faithful, Mawla Ali (may Allah honor his face) saying from the pulpit:

Indeed, the most superior of people after the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, are Abu Bakr, Umar, and Uthman. And in another wording: Then Umar, then Uthman. (2)

Indeed, after the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), the most superior among all people are Abu Bakr, Umar, and Uthman, and in other words, then Umar, then Uthman.

The Purest Born in Islam: Ibn 'Asakir narrates through the path of Sa'd ibn Tarif from Asbagh bin Nubata, who said:

I said to Ali: O Commander of the Faithful! Who is the best of people after the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him? He said: Abu Bakr. I asked: Then who? He said: Then Umar. I asked: Then who? He said: Then Uthman. I asked: Then who? He said: Me. I saw the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, with these two eyes of mine —may they go blind if not—and I heard with these two ears of mine—may they go deaf if not—saying: No child was born in Islam purer, nor cleaner, nor more superior than Abu Bakr and then Umar. (3)

I submitted to Mawla Ali: O Commander of the Faithful! Who is the most superior after the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)? He said: Abu Bakr. I said: Then who? He said: Umar. I asked: Then who? He said: Uthman. I asked: Then who? He said: Me, I have seen the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) with these eyes, otherwise may these eyes burst, and heard with these ears, otherwise may they go deaf; the Prophet used to say that no one was born in Islam who is purer and more superior than Abu Bakr and then Umar.

1 Jami' al-Ahadith referring to as-Sabuni in al-Ma'atayn, Hadith 7376, Dar al-Fikr Beirut, 16/222; Kanz al-Ummal referring to as-Sabuni in al-Ma'atayn, and Tabarani and Ibn Asakir, Hadith 36121, Muassasat al-Risalah, Beirut, 13/21. 2 Kanz al-Ummal referring to Ibn Asakir and Ibn Shahin in al-Sunnah, Hadith 8006, Dar al-Fikr Beirut, 16/290. 3 Jami' al-Ahadith of Ibn Asakir, Hadith 8023, Dar al-Fikr Beirut, 16/292.

क्या मैं तुम्हें रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के बाद सबसे बेहतर लोगों के बारे में न बताऊँ अबू बक्र और उमर। (1)

कौन है? फरमाया: ऐ अबू हनीफा! रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के बाद सबसे बेहतर लोग अबू बक्र और उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) हैं।

रसूलुल्लाह के बाद सबसे अफ़ज़ल लोग: अबू नुऐम 'हिल्या' में, इब्न शाहीन 'किताब अल-सुन्नत' में, और इब्न असाकिर 'तारीख़' में अम्र बिन हुरैत से रावी हैं: मैंने अमीरुल मोमिनीन मौला अली कर्रमल्लाहु वज्हहु को मिम्बर पर फरमाते सुना:

बेशक रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के बाद सब आदमियों में अफ़ज़ल अबू बक्र, उमर और उस्मान हैं। और दूसरे अल्फ़ाज़ में: फिर उमर फिर उस्मान। (2)

बेशक रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के बाद सब आदमियों से अफ़ज़ल अबू बक्र, उमर और उस्मान हैं, और दूसरे अल्फ़ाज़ में, फिर उमर फिर उस्मान।

इस्लाम में सबसे पाकीज़ा पैदा होने वाला: इब्न असाकिर साद इब्न तरीफ़ के ज़रिए अस्बग़ बिन नबाता से रावी हैं, फरमाया:

मैंने अली से कहा: ऐ अमीरुल मोमिनीन! रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के बाद सबसे बेहतर कौन है? उन्होंने कहा: अबू बक्र। मैंने पूछा: फिर कौन? उन्होंने कहा: फिर उमर। मैंने पूछा: फिर कौन? उन्होंने कहा: फिर उस्मान। मैंने पूछा: फिर कौन? उन्होंने कहा: मैं। मैंने अपनी इन दो आँखों से रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को देखा—वरना ये अंधी हो जाएँ—और अपने इन दो कानों से सुना —वरना ये बहरे हो जाएँ—कि आप फरमाते थे: इस्लाम में अबू बक्र और फिर उमर से ज़्यादा पाकीज़ा, न ही साफ़ और न ही ज़्यादा अफ़ज़ल कोई बच्चा पैदा नहीं हुआ। (3)

मैंने मौला अली से अर्ज़ की: ऐ अमीरुल मोमिनीन! रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के बाद सबसे अफ़ज़ल कौन है? फ़रमाया: अबू बक्र। मैंने कहा: फिर कौन? फ़रमाया: उमर। मैंने कहा: फिर कौन? फ़रमाया: उस्मान। मैंने कहा: फिर कौन? फ़रमाया: मैं, मैंने इन आँखों से नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को देखा वरना ये आँखें फूट जाएँ और इन कानों से फरमाते सुना वरना बहरे हो जाएँ हुज़ूर फरमाते थे कि इस्लाम में कोई शख़्स ऐसा पैदा न हुआ जो अबू बक्र फिर उमर से ज़्यादा पाकीज़ा और ज़्यादा फ़ज़ीलत वाला हो।

1 जामे' अल-अहादीत बहवाला अस-सबूनी फ़ी अल-माअतैन, हदीस 7376, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 16/222; कंज़ अल-उम्माल बहवाला अस-सबूनी फ़ी अल-माअतैन, हदीस 36121, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरुत, 13/21। 2 कंज़ अल-उम्माल बहवाला इब्न असाकिर व हल इब्न शाहीन फ़ी अल-सुन्नत, हदीस 8006, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 16/290। 3 जामे' अहादीत इब्न असाकिर, हदीस 8023, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 16/292।

الا اخبرک بخیر الناس بعد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ابو بکر و عمر (1)

کون ہے؟ فرمایا اے ابوحنیفہ! خیر الناس بعد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ابو بکر و عمر (رضی اللہ تعالٰی عنہما) ہیں۔

افضل الناس بعد رسول اللہ: ابو نعیم حلیہ اور ابن شاہین کتاب السنہ اور ابن عساکر تاریخ میں عمرو بن حریث سے راوی میں نے امیر المومنین مولٰی علی کرم اللہ وجہہ کو منبر پر فرماتے سنا:

ان افضل الناس بعد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ابو بکر و عمر و عثمان وفی لفظ ثم عمر ثم عثمان (2)

بیشک رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے بعد سب آدمیوں سے افضل ابو بکر و عمر و عثمان ہیں، اور بالفاظ دیگر پھر عمر پھر عثمان۔

مولود از کی فی الاسلام: ابن عساکر بطریق سعد ابن طریف اصبغ بن نباتہ سے راوی، فرمایا:

قلت لعلی یا امیر المومنین من خیر الناس بعد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم؟ قال ابو بکر، قلت ثم من؟ قال ثم عمر، قلت ثم من؟ قال ثم عثمان، قلت ثم من؟ قال انا رأیت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بعینی ھاتین والا فعمیتا، وباذنی ھاتین والا فصمتا، یقول ما ولد فی الاسلام مولود از کی ولا اطھر ولا افضل من ابی بکر ثم عمر (3)

میں نے مولیٰ علی سے عرض کی یا امیر المومنین! رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے بعد سب سے افضل کون ہے؟ فرمایا: ابو بکر۔ میں نے کہا: پھر کون؟ فرمایا: عمر ، کہا پھر کون؟ فرمایا: عثمان ، کہا: پھر کون؟ فرمایا: میں، میں نے ان آنکھوں سے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو دیکھا ورنہ یہ آنکھیں پھوٹ جائیں اور ان کانوں سے فرماتے سنا ورنہ بہرے ہو جائیں حضور فرماتے تھے اسلام میں کوئی شخص ایسا پیدا نہ ہوا جو ابو بکر پھر عمر سے زیادہ پاکیزہ زیادہ فضیلت والا ہو۔

1 جامع الاحادیث بحوالہ الصابونی فی المائتین، حدیث ۷۳۷۶، دارالفکر بیروت، ۱۶/ ۲۲۲، کنز العمال بحوالہ الصابونی فی المائتین، وطس و کر حدیث ۳۶۱۲۱، مؤسسۃ الرسالہ، بیروت، ۱۳/ ۲۱

2 کنز العمال بحوالہ ابن عساکر وحل ابن شاہین فی السنہ، حدیث ۸۰۰۶، دارالفکر بیروت، ۱۶/ ۲۹۰

3 جامع احادیث ابن عساکر حدیث ۸۰۲۳، دارالفکر بیروت، ۱۶/ ۲۹۲

Fatawa Rizvia Volume Fifteen (15)

Abu Talib al-Ushari narrates in 'Faza'il al-Siddiq' that the Commander of the Faithful, Mawla Ali (may Allah Almighty ennoble his face), says:

| Arabic: (1) وهل انا الا حسنة من حسنات ابی بکر | Urdu: Who am I but one of the good deeds of Abu Bakr? |

Four reasons for the precedence of our master al-Siddiq: Khaithama al-Tarabulsi and Ibn Asakir narrate from Abu al-Zinad that a person said to Mawla Ali: "O Commander of the Faithful! Why did the Muhajireen and Ansar give precedence to Abu Bakr when your virtues are more and your precedents earlier?" He replied: "If there were no protection for a Muslim from God, I would have killed you. Woe to you! Abu Bakr preceded me for four reasons: in the public announcement of Islam before me, in the migration he was ahead of me, the honor of being his companion in the cave belonged to him, and the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) put him forward for the Imamate (leading prayers)."

Woe to you! Verily Allah censured all people and praised Abu Bakr, for He says: 'If you do not help him, Allah has already helped him' (2) (The Verse). Woe to you! Indeed Allah Almighty censured everyone and praised Abu Bakr by saying: 'If you do not help this Prophet, then Allah has already helped him when the disbelievers drove him out [of Makkah] as the second of two, when they were in the cave and he said to his companion, "Do not grieve; indeed Allah is with us."'

Precedence of Hadrat Siddiq: Khatib al-Baghdadi, Ibn Asakir, and al-Daylami in 'Musnad al-Firdaws', and al-Ushari in 'Faza'il al-Siddiq' narrate from the Commander of the Faithful, Mawla Ali (may Allah Almighty ennoble his face), that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

| Arabic: (3) سألت اللہ ثلثا ان یقدمك فابی علی الا تقدیم ابی بکر | Urdu: O Ali! I asked Allah the Mighty and Majestic three times to give you precedence, but Allah Almighty did not agree except to keep Abu Bakr ahead. |

Praise of Hadrat Ali caught between extremes: Abdullah bin Ahmad in 'Zawa'id al-Musnad', and Abu Ya'la, al-Dawraqi, al-Hakim, and Ibn Abi 'Asim...

---

1 Jami' al-Ahadith referring to Abu Talib al-Ushari, Hadith 2684, Dar al-Fikr Beirut, 16/208 2 Jami' al-Ahadith referring to Khaithama and Ibn Asakir Hadith 2689, Dar al-Fikr Beirut, 16/209 3 Tarikh Baghdad, Hadith 5921, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut,

11/213, Kanz al-Ummal referring to Abu Talib al-Ushari etc. Hadith 35680, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 12/515

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

अबू तालिब उशारी 'फ़ज़ाइल-ए-सिद्दीक़' में रावी हैं, अमीरुल मोमिनीन मौला अली (अल्लाह तआला उनके चेहरे को रौशन करे) फ़रमाते हैं:

| अरबी: (1) وهل انا الا حسنة من حسنات ابی بکر | उर्दू: मैं कौन हूँ सिवाय इसके कि मैं अबू बक्र की नेकियों में से एक नेकी हूँ। |

सैय्यदना सिद्दीक़ की प्राथमिकता के चार कारण: खैतमा तरा बुलसी और इब्न असाकिर अबू अल-ज़िनाद से रिवायत करते हैं कि एक व्यक्ति ने मौला अली से अर्ज़ किया: "हे अमीरुल मोमिनीन! क्या बात हुई कि मुहाजिरीन और अंसार ने अबू बक्र को प्राथमिकता दी जबकि आपके गुण अधिक और आपके पूर्ववृत्त पहले हैं?" उन्होंने फ़रमाया: "यदि एक मुसलमान के लिए अल्लाह की पनाह न होती, तो मैं तुम्हें मार डालता। तुम पर अफ़सोस! अबू बक्र चार कारणों से मुझसे आगे निकल गए: इस्लाम के प्रचार में मुझसे पहले, हिजरत (प्रवास) में मुझसे आगे, गुफ़ा की सोहबत का हिस्सा उन्हें मिला, और नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने नमाज़ की इमामत के लिए उन्हीं को आगे किया।"

तुम पर अफ़सोस! बेशक अल्लाह तआला ने सब की निंदा की और अबू बक्र की प्रशंसा की, तो फ़रमाता है: 'यदि तुम उनकी मदद नहीं करोगे, तो अल्लाह ने उनकी मदद की' (2) (आयत)। अफ़सोस तुम पर! निश्चित रूप से अल्लाह तआला ने सबकी बुराई की और अबू बक्र की प्रशंसा की कि फ़रमाया कि अगर तुम इस नबी की मदद नहीं करोगे तो अल्लाह तआला ने उनकी मदद फ़रमाई जब काफ़िरों ने उन्हें मक्का से बाहर निकाला वह दो में से दूसरे थे जब वे दोनों गुफ़ा में थे जब वह अपने साथी से कह रहे थे ग़म न करो अल्लाह हमारे साथ है।

हज़रत सिद्दीक़ की प्रधानता: खतीब बग़दादी, इब्न असाकिर और दैलमी 'मुस्नद अल-फ़िरदौस' में और उशारी 'फ़ज़ाइल-ए-सिद्दीक़' में अमीरुल मोमिनीन मौला अली (अल्लाह तआला उनके चेहरे को रौशन करे) से रिवायत करते हैं कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

| अरबी: (3) سألت اللہ ثلثا ان یقدمك فابی علی الا تقدیم ابی بکر | उर्दू: ऐ अली! मैंने अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल से तीन बार सवाल किया कि तुझे प्राथमिकता दे, अल्लाह तआला ने नहीं माना मगर अबू बक्र को मुक़द्दम (आगे) रखना। |

हज़रत अली की प्रशंसा अतिशयोक्ति और न्यूनता का शिकार: अब्दुल्लाह बिन अहमद ज़वाइद मुस्नद में, और अबू यअला और दौरक़ी और हाकिम और इब्न अबी आसिम...

---

1 जामिअ उल-अहादीस बहवाला अबी तालिब अल-उशारी, हदीस 2684, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 16/208 2 जामिअ उल-अहादीस बहवाला खैतमा व इब्न असाकिर हदीस 2689, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 16/209 3 तारीख़ बग़दाद, हदीस 5921, दार अल-किताब अल-अरबी, बेरुत, 11/213, कन्ज़ उल-उम्माल बहवाला अबी तालिब अल-उशारी वग़ैरह हदीस 35680, मुअस्ससतु ररिसाला, बेरुत, 12/515

ابو طالب عشاری فضائل الصدیق میں راوی، امیر المومنین مولیٰ علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم فرماتے ہیں :

| وھل انا الا حسنة من حسنات ابی بکر (1) | میں کون ہوں مگر ابوبکر کی نیکیوں سے ایک نیکی۔ |

سید نا صدیق کی سبقت کی چار وجوہات: خیثمہ طرابلسی و ابن عساکر ابوالزناد سے راوی، ایک شخص نے مولیٰ علی سے عرض کی: یا امیر المومنین! کیا بات ہوئی کہ مہاجرین و انصار نے ابو بکر کو تقدیم دی حالانکہ آپ کے مناقب بیشتر اور سوابق پیشتر، فرمایا: اگر مسلمان کے لئے خدا کی پناہ نہ ہوتی تو میں تجھے قتل کر دیتا، افسوس تجھ پر، ابوبکر چار وجہ سے مجھ پر سبقت لے گئے، افشائے اسلام میں مجھ سے پہلے، ہجرت میں مجھ سے سابق، صحبت غار میں انہیں کا حصہ، نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے امامت کے لئے انہیں کو مقدم فرمایا

ویحک ان اللہ ذم الناس کلہم ومدح ابابکر فقال الا تنصروہ فقد نصرہ اللہ (2) ، (الایۃ) افسوس تجھ پر بیشک اللہ تعالیٰ نے سب کی مذمت کی اور ابوبکر کی مدح فرمائی کہ ارشاد فرماتا ہے اگر تم اس نبی کی مدد نہ کرو تو اللہ تعالیٰ نے اس کی مدد فرمائی جب کافروں نے اسے مکے سے باہر کیا دوسرا ان دو کا جب وہ غار میں تھے جب اپنے یار سے فرماتا تھا غم نہ کھا اللہ ہمارے ساتھ ہے۔

حضرت صدیق کا تقدم : خطیب بغدادی و ابن عساکر اور دیلمی مسند الفردوس اور عشاری فضائل الصدیق میں امیر المومنین مولیٰ علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

| سألت الله ثلثا ان يقدمك فابى على الا تقديم ابى بكر (3) | اے علی! میں نے اللہ عزوجل سے تین بار سوال کیا کہ تجھے تقدیم دے اللہ تعالیٰ نے نہ مانا مگر ابوبکر کو مقدم رکھنا۔ |

حضرت علی کی مدح افراط و تفریط کا شکار: عبداللہ بن احمد زوائد مسند میں، اور ابو یعلیٰ و دورقی و حاکم و ابن ابی عاصم

---

1 جامع الاحادیث بحوالہ ابی طالب العشاری ، حدیث ۲۶۸۴، دارالفکر بیروت، ۱۶/ ۲۰۸ 2 جامع الاحادیث بحوالہ خیثمہ و ابن عساکر حدیث ۲۶۸۹، دارالفکر بیروت، ۱۶/ ۲۰۹ 3 تاریخ بغداد، حدیث ۵۹۲۱، دار الکتاب العربی، بیروت، ۱۱/ ۲۱۳، کنز العمال بحوالہ ابی طالب العشاری وغیرہ حدیث ۳۵۶۸۰، موسسۃ الرسالۃ ، بیروت، ۱۲/ ۵۱۵

Ibn Shahin narrates from the Commander of the Faithful, Mawla Ali (may Allah honor his face), that he said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) called me and said: "O Ali! There is a parable in you like Jesus (peace be upon him). The Jews hated him to the extent that they slandered his mother, and the Christians loved him to the extent that they raised him to a status that was not his." Mawla Ali said: "Behold! Two types of people will perish concerning me: a lover who over-praises me, attributing to me a status I do not possess, and an enemy slanderer whose hatred will drive him to fabricate lies against me. Behold! I am neither a prophet nor do I receive revelation. Rather, I act upon the Book of Allah and the Sunnah of His Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) as much as I can. Therefore, when I command you to obey Allah, obedience to me is obligatory upon you, whether you like it or dislike it. But if I or anyone else commands an act of disobedience, there is no obedience to anyone in disobeying Allah. Obedience is only in what is recognized as good/permissible."

Afzal al-Iman: Ibn Asakir narrates from Salim ibn Abi al-Ja'd, saying: I asked Muhammad ibn al-Hanafiyyah, the son of Mawla Ali (may Allah be pleased with them both), "Was Abu Bakr the first of the people to embrace Islam?" He said, "No." I asked, "Then why did Abu Bakr excel and surpass others such that no one is mentioned besides him?" He replied, "Because he was the best of them."

[Footnote] 1. Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Knowing the Companions, Dar al-Fikr Beirut, 3/123; Musnad Ahmad bin Hanbal, narrated from Ali (may Allah be pleased with him), Dar al-Fikr Beirut, 1/160.

इब्न शाहीन ने अमीरुल मोमिनीन मौला अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है कि उन्होंने फ़रमाया: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मुझे बुलाया और फ़रमाया: "ऐ अली! तुममें ईसा (अलैहिस्सलाम) की तरह एक मिसाल है। यहूदियों ने उनसे दुश्मनी की यहाँ तक कि उनकी माँ पर तोहमत लगाई, और ईसाइयों ने उनसे इतनी मोहब्बत की कि उन्हें उस मुकाम तक पहुँचा दिया जो उनका नहीं था।" मौला अली ने फ़रमाया: "सुनो! मेरे बारे में दो तरह के लोग तबाह होंगे: एक वह चाहने वाला जो मेरी तारीफ़ में हद से बढ़ जाएगा और मेरा वह मर्तबा बताएगा जो मुझमें नहीं है, और एक वह दुश्मन जो मुझ पर तोहमत लगाएगा जिसका कारण उसकी मुझसे दुश्मनी होगी। सुनो! मैं न तो नबी हूँ और न ही मुझ पर वही (ईश्वरीय संदेश) आती है। मैं जहाँ तक हो सके अल्लाह की किताब और उसके नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सुन्नत पर अमल करता हूँ। इसलिए, जब मैं तुम्हें अल्लाह की इबादत और उसकी फ़रमाबरदारी का हुक्म दूँ, तो मेरी बात मानना तुम पर लाज़िम है, चाहे तुम्हें पसंद हो या नापसंद। लेकिन अगर मैं या कोई और अल्लाह की नाफरमानी का हुक्म दे, तो किसी की कोई इबादत नहीं। इबादत तो सिर्फ भलाई के कामों में है।"

अफ़ज़ल अल-ईमान: इब्न असाकिर ने सालिम बिन अबी अल-जाद से रिवायत की है, उन्होंने फ़रमाया: मैंने मौला अली के साहबजादे इमाम मुहम्मद बिन हनफ़िया (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से पूछा, "क्या अबू बक्र सबसे पहले इस्लाम लाए थे?" उन्होंने कहा, "नहीं।" मैंने पूछा, "फिर अबू बक्र किस वजह से सब पर बुलंद और आगे रहे कि उनके अलावा किसी का ज़िक्र नहीं किया जाता?" उन्होंने फ़रमाया, "क्योंकि वह उन सब में अफ़ज़ल (सबसे बेहतर) थे।"

[फुटनोट] 1. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब मारिफतुल सहाबा, दारुल फिक्र बेरुत, 3/123; मुसनद अहमद बिन हंबल, अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत, दारुल फिक्र बेरुत, 1/160.

و ابن شاہین امیر المؤمنین مولیٰ علی کرم اللہ وجہہ سے راوی کہ انہوں نے فرمایا: دعانی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فقال یاعلی ان فیك من عیسی مثلا ابغضته الیهود حتی بهتوا امه واحبته النصاری حتی انزلوه بالمنزلة التی لیس بها وقال علی الاوانه یهلك في رجلان محب مطری یفرطنی بما لیس في ومبغض مفتر یحمله شنأنی علی ان یبهتنی الاوانی لست بنبی ولا یوحی الیّ، ولکني اعمل بکتاب اللہ وسنة نبیه صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ما استطعت فما امرتکم به من طاعة اللہ فحق علیکم طاعتی فیما احببتم او کرهتم وما امرتکم بمعصیة انا وغیری فلا طاعة لا حد فی معصیة اللہ انما الطاعة في المعروف ۱ مجھے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے بلا کر ارشاد فرمایا :اے علی! تجھ میں ایک کہاوت عیسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام کی طرح ہے، یہود نے ان سے دشمنی کی یہاں تک کہ ان کی ماں پر بہتان باندھا اور نصاریٰ ان کے دوست بنے یہاں تک کہ جو مرتبہ ان کا نہ تھا وہاں جا اتارا، مولا علی فرماتے ہیں سن لو میرے معاملے میں دو شخص ہلاک ہوں گے ایک دوست میری تعریف میں حد سے بڑھنے والا جو میرا وہ مرتبہ بتائے گا جو مجھ میں نہیں، اور ایک دشمن مفتری جسے میری عداوت اس پر باعث ہوگی کہ مجھ پر تہمت اٹھائے ، سن لو میں نہ تو نبی ہوں نہ مجھ پر وحی آتی ہے تو جہاں تک ہوسکے اللہ عزوجل کی کتاب اور اس کے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی سنت پر عمل کرتا ہوں تو میں جب تمہیں اطاعت الہیٰ کا حکم دوں تو میری فرمانبرداری تم پر لازم ہے چاہے تمہیں پسند ہو خواہ ناگوار، اور اگر معصیت کا حکم دوں میں یا کوئی، تو اللہ کی نافرمانی میں کسی کی اطاعت نہیں ، اطاعت تو مشروع بات میں ہے۔

افضل الایمان: ابن عساکر سالم بن ابی الجعد سے راوی، فرمایا: قلت لمحمد بن الحنفیة هل کان ابو بکر اول القوم اسلاما قال لا قلت فیما علا ابو بکر و سبق حتی لا یذکر احد غیر ابی بکر قال لانه کان

افضلھم میں نے امام محمد بن حنفیہ صاحبزادہ مولا علی رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے دریافت کیا کہ ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ سب سے پہلے اسلام لائے تھے ، فرمایا نہ۔ میں نے کہا پھر کس وجہ سے ابوبکر سب پر بلند و سابق ہوئے میں نے امام محمد بن حنفیہ صاحبزادہ مولا علی رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے دریافت کیا کہ ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ تعالیٰ عنہ سب سے پہلے اسلام لائے تھے ، فرمایا نہ۔ میں نے کہا پھر کس وجہ سے ابوبکر سب پر بلند و سابق ہوئے

۱ المستدرک للحاکم ، کتاب معرفۃ الصحابہ، دار الفکر بیروت، ۳/ ۱۲۳ ، مسند احمد بن حنبل مروی از علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ، دار الفکر بیروت، ۱/ ۱۶۰

Fatawa Rizvia Volume Fifteen (15)

"He accepted Islam when he did, until he met his Lord[1]." That is, no one mentions anyone else besides them. He said: This is because from the time they became Muslims until they went to their Lord (Mighty and Majestic is He), their faith remained the most superior.

Superiority of the Shaykhayn (Abu Bakr and Umar): Imam Daraqutni narrates from Jundub al-Asadi: "Indeed, a group from the people of Kufa and Al-Jazirah came to Muhammad bin Abdullah bin Al-Hasan and asked him about Abu Bakr and Umar. He turned to me and said: Look at the people of your land, they ask me about Abu Bakr and Umar; they are both superior to Ali in my view.[2]" That is, some people from Kufa and Al-Jazirah came to Imam Nafs-e-Zakiyah Muhammad bin Abdullah Mahz, son of Imam Hasan Muthanna, son of Imam Hasan Mujtaba, son of Mawla Ali Murtaza (may Allah Almighty honor their faces), and asked about Abu Bakr Siddiq and Umar Farooq (may Allah Almighty be pleased with them both). The Imam turned towards me and said: Look at your countrymen, they ask me about Abu Bakr and Umar; indeed, both of them are superior to Ali in my view (may Allah Almighty be pleased with them all).

Rafidi and Khariji Ideologies: Hafiz Umar bin Shabba narrates from Sayyiduna Imam Zaid Shaheed, son of Imam Zain-ul-Abidin, son of Imam Husain Shaheed of Karbala, son of Mawla Ali Murtaza (may Allah Almighty be pleased with them all), that he said to the Rafidis: "The Kharijis went and dissociated themselves from those besides Abu Bakr and Umar, and they were unable to say anything against those two. But you went and jumped over that, and dissociated yourselves from them both. So who remains? By Allah, no one remains whom you have not dissociated yourselves from.[3]" The Kharijis went and practiced dissociation from those below Abu Bakr and Umar, i.e., Uthman and Ali (may Allah Almighty be pleased with them), but they could not say anything against the status of Abu Bakr and Umar. And O Rafidis! You jumped even higher than them by practicing dissociation from Abu Bakr and Umar themselves. So who is left now? By God, no one is left against whom you have not practiced 'Tabarra' (repudiation/dissociation).

Footnotes: [1] Al-Sawaiq al-Muhriqah, citing Ibn Asakir, Chapter Two, Maktabah Majeediyah, Multan, p. 53. [2] Al-Sawaiq al-Muhriqah, citing Al-Daraqutni from Jundub al-Asadi, Maktabah Majeediyah, Multan, p. 55. [3] Al-Sawaiq al-Muhriqah, citing Al-Hafiz Umar bin Shabba, Maktabah Majeediyah, Multan, p. 53.

फ़तावा रिज़विया खंड पंद्रह (15)

"उन्होंने इस्लाम स्वीकार किया जब उन्होंने किया, यहाँ तक कि वे अपने रब से जा मिले[1]।" अर्थात्, उनके अलावा कोई दूसरे का ज़िक्र ही नहीं करता। फ़रमाया: इसलिए कि जब से वे मुसलमान हुए और जब तक अपने रब अज़्ज़-व-जल्ल के पास गए, उनका ईमान सबसे अफ़ज़ल (श्रेष्ठ) रहा।

शैखैन (अबू बक्र और उमर) की फ़ज़ीलत: इमाम दारकुतनी जुंदुब असदी से रिवायत करते हैं: "बेशक कूफ़ा और अल-जज़ीरा के कुछ लोग मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह बिन अल-हसन के पास आए और उनसे अबू बक्र और उमर के बारे में पूछा। उन्होंने मेरी तरफ़ मुड़कर कहा: अपने देश के लोगों को देखो, वे मुझसे अबू बक्र और उमर के बारे में पूछते हैं; वे दोनों मेरे नज़दीक अली से बेहतर हैं।[2]" यानी इमाम नफ़्स-ए-ज़किया मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह महज़, इब्न इमाम हसन मुसन्ना, इब्न इमाम हसन मुजतबा, इब्न मौला अली मुर्तज़ा (अल्लाह तआला उनके चेहरों को सम्मानित करे) के पास कूफ़ा और जज़ीरा के कुछ लोग हाज़िर होकर अबू बक्र सिद्दीक और उमर फ़ारूक़ (अल्लाह तआला उन दोनों से राज़ी हो) के बारे में सवाल किया। इमाम ने मेरी तरफ़ मुख़ातिब होकर फ़रमाया: अपने वतन वालों को देखो, मुझसे अबू बक्र और उमर के बारे में सवाल करते हैं; बेशक वे दोनों मेरे नज़दीक अली से अफ़ज़ल हैं (अल्लाह तआला उन सब से राज़ी हो)।

राफ़ज़ी और ख़ारजी विचारधाराएँ हाफ़िज़ उमर बिन शब्बाह सैयदुना इमाम ज़ैद शहीद इब्न इमाम ज़ैनुल आबेदीन इब्न इमाम हुसैन शहीद-ए-कर्बला इब्न मौला अली मुर्तज़ा (अल्लाह तआला उन सब से राज़ी हो) से रिवायत करते हैं कि उन्होंने राफ़ज़ियों से फ़रमाया: "ख़ारजी चले और उन्होंने उन लोगों से बरात (अलगाव) की जो अबू बक्र और उमर के नीचे हैं, और वे उन दोनों के बारे में कुछ न कह सके। लेकिन तुम लोग आए और उनसे भी ऊपर कूद गए कि खुद अबू बक्र और उमर से बरात कर बैठे। तो अब कौन बचा? अल्लाह की क़सम, अब कोई बाकी नहीं रहा जिससे तुमने बरात न की हो।[3]" ख़ारजियों ने तो उन लोगों से बरात की जो अबू बक्र और उमर के नीचे हैं यानी उस्मान और अली (अल्लाह तआला उन दोनों से राज़ी हो), मगर अबू बक्र और उमर की शान में कुछ न कह सके। और ऐ राफ़ज़ियों! तुमने तो उनसे भी ऊपर छलांग लगाई कि खुद अबू बक्र और उमर से बरात कर बैठे। तो अब कौन रह गया? ख़ुदा की क़सम, कोई बाक़ी न रहा जिससे तुमने तबर्रा न किया हो।

पाद टिप्पणियाँ: [1] अल-सवाइक अल-मुहरिका, इब्न असाकिर के हवाले से, अध्याय दो, मकतबा मजीदिया, मुल्तान, पृ. 53। [2] अल-सवाइक अल-मुहरिका, अल-दारकुतनी के हवाले से जुंदुब अल-

असदी से, मकतबा मजीदिया, मुल्तान, पृ. 55। [3] अल-सवाइक अल-मुहरिका, अल-हाफ़िज़ उमर बिन शब्बाह के हवाले से, मकतबा मजीदिया, मुल्तान, पृ. 53।

اسلاما حین اسلم حتی لحق بربہ[1] کہ ان کے سوا کوئی دوسرے کا ذکر ہی نہیں کرتا، فرمایا: اس لئے کہ وہ جب سے مسلمان ہوئے اور جب تک اپنے رب عزوجل کے پاس گئے ان کا ایمان سب سے افضل رہا۔ شیخین کی فضیلت: امام دارقطنی جندب اسدی سے راوی: ان محمد بن عبداللہ بن الحسن اتاہ قوم من اھل الکوفۃ والجزیرۃ فسألوہ عن ابي بکر و عمر فالتفت الیّ فقال انظر الی اھل بلادك یسألونني عن ابي بکر و عمر لھما افضل عندی من علی[2] یعنی امام نفس زکیہ محمد بن عبداللہ محض ابن امام حسن مثنی ابن امام حسن مجتبی ابن مولی علی مرتضی کرم اللہ تعالیٰ وجوہہم کے پاس اہل کوفہ و جزیرہ سے کچھ لوگوں نے حاضر ہو کر ابو بکر صدیق و عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے بارے میں سوال کیا امام نے میری طرف التفات کر کے فرمایا اپنے وطن والوں کو دیکھو مجھ سے ابوبکر و عمر کے باب میں سوال کرتے ہیں بیشک وہ دونوں میرے نزدیک علی سے افضل ہیں رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین۔

رافضی اور خارجی نظریات: حافظ عمر بن شبہ سید نا امام زید شہید ابن امام زین العابدین ابن امام حسین شہید کربلا ابن مولا علی مرتضی رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے راوی انہوں نے رافضیوں سے فرمایا: انطلقت الخوارج فبرئت ممن دون ابی بکر و عمر ولم یستطیعوا ان یقولوا فیھما شیئا وانطلقتم انتم فطفرتم فوق ذلك فبرئتم منھما فمن بقی فو اللہ ما بقی احد الا برئتم منہ[3] خارجیوں نے چل کر تو انہیں سے برات کی جو ابوبکر و عمر سے نیچے ہیں یعنی عثمان و علی رضی اللہ تعالیٰ عنہم مگر ابوبکر و عمر کی شان میں کچھ نہ کہہ سکے، اور اے رافضیوں! تم نے ان سے اوپر جست کی کہ خود ابوبکر و عمر سے برات کر بیٹھے تو اب کون رہ گیا خدا کی قسم کوئی باقی نہ رہا جس سے تم نے تبرانہ کیا۔

[1] الصواعق المحرقة بحوالہ ابن عساکر، الباب الثانی، مکتبہ مجیدیہ، ملتان، ص ۵۳ [2] الصواعق المحرقة بحوالہ الدارقطنی عن جندب الاسدی، مکتبہ مجیدیہ، ملتان، ص ۵۵ [3] الصواعق المحرقة بحوالہ الحافظ عمر بن شبہ، مکتبہ مجیدیہ، ملتان، ص ۵۳

Fatawa-e-Razawiya (Volume 15)

Punishment of a Rafidi (Shiite): Dar-al-Qutni narrates from Fudail bin Marzuq:

[Arabic Text]: I said to Umar bin Ali bin Al-Husayn bin Ali (may Allah be pleased with them): "Is there an Imam among you whose obedience is mandatory, and you recognize this right for him, such that one who dies without recognizing it dies the death of Jahiliyyah (ignorance)?" He replied: "No, by Allah, there is no such person among us. Whoever says this is a liar." I said: "But they [the Rafidis] say that this rank was for Ali, then for Al-Hasan, then for Al-Husayn." He said: "May Allah destroy them! Woe to them! This is not part of the religion. By Allah, these people are nothing but those who earn worldly gains by using our name." This is abbreviated [1].

[Urdu Translation]: I asked Umar bin Ali, the son of Imam Zayn al-Abidin and brother of Imam Baqir: "Is there an Imam among you whose obedience is mandatory, and you recognize this right for him, such that one who dies without recognizing it dies the death of Jahiliyyah?" He replied: "By Allah, there is no such person among us. Whoever says so is a liar." I said: "But the Rafidis say that this rank was first for Mawla Ali, then it passed to Imam Hasan, and then to Imam Husayn." He said: "May Allah destroy the Rafidis! Woe to them! What kind of religion is this? By Allah, these people are nothing but those who earn worldly wealth by using our name. And refuge is sought with Allah, the Mighty and Sublime."

Evidences for the Finality of Prophethood: Up to this point, this humble servant (faqir) has written one hundred (100) Ahadith and intended to stop there. Then it occurred to me that the pure mention of the Commander of the Faithful, Ali (may Allah honor his face), is being made; let ten more Ahadith be included so that the numerical value of the blessed name of Mawla Ali (may Allah be pleased with him) is achieved. Upon reflection, by the grace of the spirit of the Commander of the Faithful, ten Ahadith have already passed in the warnings. Three after Hadith 25, one after 39, one after 44, two after 48 and 58 each, and one after 62 - this objective was thus achieved. However, since the purpose of writing this treatise is on the "Evidences for the Finality of Prophethood," and twenty (20) Ahadith from 81 to 100 fulfill this purpose in a different way, it seemed appropriate to add twenty Ahadith specifically for the main purpose. Thus, the count of Ahadith for the primary goal becomes a complete hundred, and the total narrations become one hundred and twenty (120), attaining the merit of three sets of forty Ahadith (Chihil Hadith).

Sayings of Prophets and Scholars of Previous Scriptures: Al-Hakim in Sahih Al-Mustadrak narrates from Wahb bin Munabbih, who narrates from Hazrat Abdullah bin Abbas and seven other senior Sahaba (Companions)...

1. Al-Sawa'iq al-Muhriqah, citing Al-Dar-al-Qutni from Fudail bin Marzuq, Chapter Three, Maktaba Majeediya, Multan, p. 56.

फ़तावा-ए-रज़विया (जिल्द 15)

राफ़िज़ी की सज़ा: दारुल-क़ुतनी फ़ुज़ैल बिन मरज़ूक़ से रिवायत करते हैं:

[अरबी पाठ]: मैंने उमर बिन अली बिन अल-हुसैन बिन अली (अल्लाह उन सब से राज़ी हो) से कहा: "क्या आप में कोई ऐसा इमाम है जिसकी इताअत फ़र्ज़ हो और आप उसके लिए यह हक़ पहचानते हों कि जो उसे बिना पहचाने मर जाए वह जाहिलियत की मौत मरे?" उन्होंने फ़रमाया: "नहीं, खुदा की क़सम, हम में ऐसा कोई नहीं है। जो ऐसा कहता है वह झूठा है।" मैंने कहा: "लेकिन वे (राफ़िज़ी) कहते हैं कि यह रुतबा अली का था, फिर अल-हसन का, फिर अल-हुसैन का।" उन्होंने फ़रमाया: "अल्लाह उन्हें हलाक करे! ख़राबी हो उनके लिए! यह दीन का हिस्सा नहीं है। खुदा की क़सम, ये लोग हमारे नाम का सहारा लेकर दुनिया कमाने वाले हैं।" यह संक्षिप्त है [1]।

[उर्दू अनुवाद]: मैंने इमाम ज़ैनुल आबिदीन के साहिबज़ादे और इमाम बाक़िर के भाई इमाम उमर बिन अली से पूछा: "क्या आप में कोई ऐसा इमाम है जिसकी इताअत फ़र्ज़ हो और आप उसके लिए यह हक़ पहचानते हों कि जो उसे बिना पहचाने मर जाए वह जाहिलियत की मौत मरे?" उन्होंने फ़रमाया: "खुदा की क़सम, हम में ऐसा कोई नहीं है। जो ऐसा कहता है वह झूठा है।" मैंने कहा: "राफ़िज़ी तो कहते हैं कि यह रुतबा मौला अली का था, फिर इमाम हसन और फिर इमाम हुसैन को मिला।" उन्होंने फ़रमाया: "अल्लाह राफ़िज़ियों को हलाक करे! ख़राबी हो उनके लिए, यह क्या दीन है? खुदा की क़सम ये लोग हमारे नाम का सहारा लेकर दुनिया कमाने वाले हैं। और हम अल्लाह की पनाह माँगते हैं जो ग़ालिब और बुज़ुर्ग है।"

ख़त्मे नबुव्वत के दलाइल (नसूस): यहाँ तक इस फ़क़ीर ने सौ (100) अहादीस लिखीं और चाहा कि इसी पर बस करे, फिर ख़याल आया कि अमीरुल मोमिनीन अली (कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम) का पाक ज़िक्र हो रहा है; दस हदीसें और शामिल की जाएँ ताकि मौला अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) के नाम के अदद (संख्या) हासिल हो सकें। ग़ौर करने पर मालूम हुआ कि अमीरुल मोमिनीन की रूह की फ़ैज़-ए-बरकत से दस हदीसें तो चेतावनियों (तन्बीहात) में ख़ुद ही आ चुकी हैं: हदीस 25 के बाद तीन, 39 के बाद एक, 44 के बाद एक, 48 और 58 के बाद दो-दो, और 62 के बाद एक - इस तरह यह मक़सद तो पूरा हो गया। लेकिन चूँकि इस रिसाले का मौज़ू 'ख़त्मे नबुव्वत के दलाइल' है और 81 से 100 तक की बीस (20) हदीसें इस मक़सद को दूसरे अंदाज़ में पेश कर रही थीं, इसलिए ख़ास मक़सद के लिए बीस हदीसों का इज़ाफ़ा ही बेहतर लगा। ताकि असल मक़सद पर सौ हदीसों की

गिनती पूरी हो जाए और कुल रिवायतें एक सौ बीस (120) होकर तीन 'चहल हदीस' (चालीस-चालीस हदीसों के तीन सेट) की फ़ज़ीलत हासिल हो सके।

अम्बिया और साबिका किताबों के उलमा के इर्शादात: हाकिम ने सहीह मुस्तदरक में वहब बिन मुनब्बिह से रिवायत किया है, वह हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास और सात अन्य वरिष्ठ सहाबा किराम से...

1. अल-सवाइक़ अल-मुहरिक़ा, ब-हवाला अल-दारुल-क़ुतनी अन-फ़ुज़ैल बिन मरज़ूक़, बाब-3, मक्तबा मजीदिया, मुल्तान, पृ. 56

पेज 690 ऑफ़ 742

رافضی کی سزا: دار قطنی فضیل بن مرزوق سے راوی فرمایا:

قلت لعمر بن علی بن الحسین بن علی رضی اللہ تعالٰی عنھم افیکم امام تفترض طاعتہ تعرفون ذلک لہ من لم یعرف ذلک لہ فمات مات میتۃ جاہلیۃ فقال لا واللہ ما ذلک فینا من قال ھذا فھو کاذب فقلت انھم یقولون ان ھذہ المنزلۃ کانت لعلی ثم للحسن ثم للحسین قال قاتلھم اللہ ویلھم ما ھذا من الدین واللہ ما ھؤلاء الا متاکلین بنا ھذا مختصر ۱

میں نے امام زین العابدین کے صاحبزادے امام باقر کے بھائی امام عمر بن علی سے پوچھا آپ میں کوئی ایسا امام ہے جس کی طاعت فرض ہو آپ اس کا یہ حق پہچانتے ہیں جو اسے بے پہچانے مر جائے جاہلیت کی موت مرے ، فرمایا خدا کی قسم ہم میں کوئی ایسا نہیں جو ایسا کہے جھوٹا ہے ، میں نے کہا رافضی تو کہتے ہیں یہ مرتبہ مولا علی کا تھا ، پھر امام حسن پھر امام حسین کو ملا۔ فرمایا: اللہ رافضیوں کو قتل کرے خرابی ہو ان کے لئے کیا دین ہے خدا کی قسم یہ لوگ نہیں مگر ہمارا نام لے کر دنیا کمانے والے والعیاذ باللہ عزوجل۔

نصوص ختم نبوت: یہاں تک سو ۱۰۰ احادیث فقیر نے لکھیں اور چاہا کہ اسی پر بس کرے ، پھر خیال آیا کہ ذکر پاک امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ ہے دس حدیثیں اور شامل ہوں کہ نام مبارک مولٰی علی رضی اللہ تعالٰی عنہ کے عدد حاصل ہوں ، نظر کروں تو فیضان روح مبارک امیر المومنین سے تنبیہات میں دس حدیثیں خود ہی گزر چکی ہیں تندیل بعد حدیث ۲۵ ایک و بعد ۳۹ سہ و بعد ۴۴ یک و بعد ۴۸ و ۵۸ دو دو ، و بعد ۶۲ یک یہ مقصود تو یوں حاصل تھا مگر از انجا کہ وضع رسالہ نصوص ختم نبوت میں ہے اور ۸ سے ۱۰۰ تک بیس۲۰ حدیثیں اس مطلب کو دوسرے

طرز سے ادا کرتی تھیں لہٰذا خاص مقصود کی بیس حدیثوں کا اضافہ ہی مناسب نظر آیا کہ خود اصل مرام پر سو حدیثوں کا عدد کامل اور اصل مرویات ایک سو بیس ۱۲۰ ہو کر تین چہل حدیث کا فضل حاصل ہو۔

ارشادات انبیاء و علمائے کتب سابقہ: حاکم صحیح مستدرک میں وہب بن منبہ سے وہ حضرت عبداللہ بن عباس اور سات دے گر صحابہ کرام

۱ الصواعق المحرقہ بحوالہ الدارقطنی عن فضیل بن مرزوق ، الباب الثالث ، مکتبہ مجیدیہ ، ملتان ، ص ۵۶

Fatawa Ridawiyya Volume 15

...from those who were all participants of Badr (may Allah be pleased with them all), they narrate that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: Indeed, Allah Almighty will summon Noah (peace be upon him) and his people on the Day of Resurrection before others and will say, "What answer did you give to Noah?" They will say, "Noah did not call us to You, nor did he convey any command from You to us, nor did he give any advice, nor did he convey any command of 'yes' or 'no'." Noah (peace be upon him) will submit:

Arabic	English Translation
دعوتهم يارب دعاء فاشياً في الاولين والأخرين امة حتى انتهى الى خاتم النبيين احمد فانتسخه وقرأه وامن به وصدقه۔	O my Lord! I called them with a call whose news spread one after another among all the predecessors and successors, until it reached the last of the Prophets, Ahmad (peace and blessings of Allah be upon him). He recorded it, read it, believed in it, and testified to its truth.

The Sublime Truth (Allah) will say: Call Ahmad and the Ummah of Ahmad (peace and blessings of Allah be upon him).

Arabic	English Translation
فيأتى رسول الله صلى اللہ تعالٰی علیہ وسلم وامته يسعى نورهم بين ايديهم[1]	The Messenger of Allah and his Ummah will come forward in such a way that their light will be racing ahead of them.

They will testify on behalf of Noah (peace be upon him). (The Hadith ends here, and we have quoted it briefly). [Narrated by] Daraqutni in 'Gharaib', Imam Malik and Bayhaqi in 'Dala'il', and Khatib in 'Ruwat al-Malik' through numerous chains from Malik ibn Anas from Nafi from Ibn Umar (may Allah be pleased with them both). And Ibn Abi al-Dunya, Bayhaqi and Abu Nu'aym in 'Dala'il' through Ibn Lahi'ah from Malik ibn al-Azhar from Nafi from Ibn Umar (may Allah be pleased with them both). And Abu Nu'aym in 'Dala'il' from Yahya ibn Ibrahim ibn Abi Qatilah from Ibn Aslam from his father Aslam, the freed slave of Umar (may Allah be pleased with him). And Mu'adh ibn al-Muthanna in 'Zawa'id Musnad Musaddad' from Muntasir ibn Dinar from Abdullah ibn Abi al-Hudhayl is the narrator. And by another route, Waqidi in 'Maghazi' from Abdul Aziz ibn Umar ibn Ju'wanah ibn Nadlah (may Allah be pleased with him). And Ibn Jarir in 'Tarikh' and Bawardi in 'Kitab al-Sahabah' through Abi Ma'ruf Abdullah ibn Ma'ruf from Abi Abdur Rahman al-Ansari from Muhammad ibn

Husayn ibn Ali ibn Abi Talib. And Ibn Abi al-Dunya narrates from Imam Muhammad al-Baqir (may Allah be pleased with him):

Arabic	English Translation
وهذا حديث معاذ وفيه صريح النص	This is the Hadith of Mu'adh, and it contains explicit text.

[1] Al-Mustadrak al-Hakim, Kitab al-Tawarikh al-Mutaqaddimin min al-Anbiya, Dar al-Fikr Beirut, 4/57-78.

फ़तावा रज़विया खंड 15

...उन लोगों से जो सभी बद्री (बद्र की लड़ाई में शामिल) थे (अल्लाह उन सभी से प्रसन्न हो), वे रिवायत करते हैं कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: बेशक अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल क़ियामत के दिन औरों से पहले नूह अलैहिस्सलाम और उनकी क़ौम को बुलाकर फ़रमाएगा, "तुमने नूह को क्या जवाब दिया?" वे कहेंगे, "नूह ने हमें आपकी तरफ़ नहीं बुलाया, न ही आपका कोई हुक्म पहुँचाया, न ही कोई नसीहत की, न ही हाँ या ना का कोई हुक्म सुनाया।" नूह अलैहिस्सलाम अर्ज़ करेंगे:

अरबी	हिंदी अनुवाद
دعوتهم يارب دعاء فاشياً في الاولين والأخرين امة حتى انتهى الى خاتم النبيين احمد فانتسخه وقرأه وامن به وصدقه۔	ऐ मेरे रब! मैंने उन्हें ऐसी दावत दी जिसकी ख़बर एक के बाद एक सभी अगले-पिछलों में फैल गई, यहाँ तक कि सबसे आख़िरी नबी अहमद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तक पहुँची। उन्होंने इसे लिखा और पढ़ा और इस पर ईमान लाए और इसकी तस्दीक़ (पुष्टि) फ़रमाई।

हक़ सुब्हानहू व तआला फ़रमाएगा: अहमद और अहमद की उम्मत (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को बुलाओ।

अरबी	हिंदी अनुवाद
فيأتى رسول الله صلى الله تعالٰى عليہ وسلم وامته يسعى نورهم بين ايديهم[1]	अल्लाह के रसूल और हुज़ूर की उम्मत इस तरह हाज़िर होंगे कि उनके नूर उनके आगे दौड़ रहे होंगे।

वे नूह अलैहिस्सलाम के लिए गवाही देंगे। अल-हदीस (हमने हदीस को संक्षेप में उद्धृत किया है)। [इसे रिवायत किया है] दारकुतनी ने 'ग़राब' में, इमाम मालिक और बैहक़ी ने 'दलाईल' में, और ख़तीब ने 'रुवात अल-मालिक' में कई मार्गों से मालिक इब्न अनस से, उन्होंने नाफ़े से, उन्होंने इब्न उमर (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से। और इब्न अबी अदुनिया, और बैहक़ी व अबू नुऐम ने 'दलाईल' में इब्न लहिया के मार्ग से मालिक इब्न अल-अज़हर से, उन्होंने नाफ़े से, उन्होंने इब्न उमर (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से। और अबू नुऐम ने 'दलाईल' में यहया इब्न इब्राहीम इब्न अबी क़तीला के मार्ग से इब्न असलम से, उन्होंने अपने पिता असलम (उमर रज़ियल्लाहु अन्हु के आज़ाद किए हुए गुलाम) से। और मुआज़ इब्न अल-मुसन्ना 'ज़वाइद मसनद मुसद्दद' में मुंतसिर इब्न दीनार के

मार्ग से अब्दुल्ला इब्न अबी अल-हुज़ैल रावी हैं। और एक अन्य मार्ग से वाक़िदी ने 'मग़ाज़ी' में अब्दुल अज़ीज़ इब्न उमर इब्न जुवाना इब्न नज़ला (रज़ियल्लाहु अन्हु) से। और इब्न जरीर ने 'तारीख़' में और बावर्दी ने 'किताब अल-सहाबा' में अबी मारूफ़ अब्दुल्ला इब्न मारूफ़ के मार्ग से अबी अब्दुर्रहमान अल-अंसारी से, उन्होंने मुहम्मद इब्न हुसैन इब्न अली इब्न अबी तालिब से। और इब्न अबी अदुनिया इमाम मुहम्मद बाक़िर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रावी हैं:

अरबी	हिंदी अनुवाद
وهذا حديث معاذ وفيه صريح النص	यह मुआज़ की हदीस है और इसमें स्पष्ट वर्णन (नस्) है।

[1] अल-मुस्तदरक अल-हाकिम, किताब अल-तवारीख़ अल-मुतक़द्दिमीन मिन अल-अम्बिया, दारुल फ़िक्र बेरूत, 4/57-78।

سے کہ سب اہلِ بدر تھے رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین روایت کرتے ہیں، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں بیشک اللہ عزوجل روزِ قیامت اوروں سے پہلے نوح علیہ الصلوۃ والسلام اور ان کی قوم کو بلا کر فرمائے گا تم نے نوح کو کیا جواب دیا وہ کہیں گے نوح نے نہ ہمیں تیری طرف بلایا، نہ تیرا کوئی حکم پہنچایا، نہ کچھ نصیحت کی، نہ ہاں یا نہ کا کوئی حکم سنایا، نوح علیہ الصلوۃ والسلام عرض کریں گے:

Arabic	Urdu Translation
دعوتهم يارب دعاء فاشياً في الاولين والأخرين امة حتى انتهى الى خاتم النبيين احمد فانتسخه وقرأه وامن به وصدقه۔	الٰہی! میں نے انہیں ایسی دعوت کی جس کی خبر یکے بعد دے گرے سب اگلوں پچھلوں میں پھیل گئی، یہاں تک کہ سب سے پچھلے نبی احمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تک پہنچی انہوں نے اسے لکھا اور پڑھا اور اس پر ایمان لائے اور اس کی تصدیق فرمائی،

حق سبحانہ و تعالٰی فرمائے گا احمد و امتِ احمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو بلاؤ۔

Arabic	Urdu Translation
فيأتى رسول الله صلى الله تعالٰى عليه وسلم وامته يسعى نورهم بين ايديهم[1]	رسول اللہ اور حضور کی امت حاضر آئینگے یوں کہ ان کے نور ان کے آگے جولان کرتے ہوں گے۔

نوح علیہ الصلوۃ والسلام کے لئے شہادت ادا کریں گے الحدیث وقد اختصرناہ (ہم نے حدیث کو اختصاراً نقل کیا ہے) دارقطنی غرائب، امام مالک اور بیہقی دلائل اور خطیب رواۃ مالک میں

بطریقِ عدیدہ عن مالک بن انس عن نافع عن ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما، اور ابن ابی الدنیا، اور بیہقی و ابو نعیم دلائل میں بطریق ابن لہیعہ عن مالک بن الازہر عن نافع عن ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما اور ابو نعیم دلائل میں من طریق یحیی بن ابراہیم بن ابی قتیلہ عن بن اسلم عن ابیہ اسلم مولیٰ عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ، اور معاذ بن المثنیٰ زوائد مسند مسدد میں بطریق منتصر بن دینار عن عبداللہ بن ابی الہذیل راوی ہیں اور بوجہ آخر واقدی مغازی میں عن عبدالعزیز بن عمر بن جعونہ بن نضلہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ، اور ابن جریر تاریخ اور باور دی کتاب الصحابہ میں بطریق ابی معروف عبداللہ بن معروف عن ابی عبدالرحمن الانصاری عن محمد بن حسین بن علی بن ابی طالب، اور ابن ابی الدنیا امام محمد باقر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی:

Urdu Translation **Arabic**

وھذا حدیث معاذ وفیه صریح النص یہ حدیث معاذ کی ہے اور اس میں صریح نص ہے

[1] المستدرک للحاکم، کتاب التواریخ المتقدمین من الانبیائی، دارالفکر بیروت، ۴ / ۵۷-۷۸

Fatawa Rizvia Volume 15

[Arabic]: On our objective and what we added from the first path, we turned it around. [Urdu]: On our objective, and what addition we make from the first method will be in brackets. Brackets.

The Martyrdom of Dhuraib bin Bar-Thumala: Sa'd bin Abi Waqqas (may Allah be pleased with him) sent Nadhla bin 'Umar al-Ansari with three hundred Muhajireen and Ansar for the conquest of Hulwan, Iraq. They were returning with prisoners and spoils of war. Evening fell at the foot of a mountain. Nadhla called the Azan (call to prayer). When he said "Allahu Akbar Allahu Akbar" (Allah is the greatest), a voice came from the mountain, though no figure was seen, saying, "You have proclaimed greatness, O Nadhla! You have praised the Great One, O Nadhla!" When he said "Ashhadu an la ilaha illallah" (I bear witness that there is no god but Allah), the reply came: "You have shown sincerity, O Nadhla, a pure sincerity!" When he said "Ashhadu anna Muhammadan Rasulullah" (I bear witness that Muhammad is the Messenger of Allah), a voice came: "This is a prophet who was sent, after whom there is no prophet; he is the Warner, and he is the one about whom Jesus, son of Mary, gave us glad tidings, and at the lead of his nation the Hour [Resurrection] will be established." These are the prophets who were sent, no prophet will come after them; these are the warners, whose glad tidings were given to us by Jesus, son of Mary (peace be upon him); at the head of their nation, the Day of Judgment will be established. When he said "Hayya 'alas-Salah" (Come to prayer), the reply came: "An obligation has been mandated. (Blessed is he who walks towards it and remains steadfast in it.)" Prayer is an obligation that has been placed upon the servants; goodness and joy are for those who walk towards it and maintain its observance. When he said "Hayya 'alal-Falah" (Come to success), a voice came: "He has succeeded who came to it and remained steadfast in it. (Successful is he who answered Muhammad)."

Note 1: Thus it is in the seventh [method], and in the second method according to al-Bayhaqi, it is like this: On 'Hayya 'alas-Salah' he said 'an accepted word', and on 'Hayya 'alal-Falah' he said 'longevity for the nation of Ahmad (peace and blessings of Allah be upon him)'. Ibn Abi al-Dunya mentioned the opposite: that in the first he mentioned longevity for the nation of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) and in the second he said 'an accepted word'. (Source: [M]) Note 2: Al-Khatib added: "And it is longevity for the nation of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him)". (Source: [M])

फ़तावा रिज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

[अरबी]: हमारे उद्देश्य पर और हमने जो पहले रास्ते से बढ़ाया, हमने उसे घुमा दिया। [उर्दू]: हमारी मुराद पर, और पहले तरीके से हम जो ज़्यादती करेंगे वह कोष्ठकों में है। कोष्ठक।

ज़ुरैब बिन बरथुमला की शहादत: सअद बिन अबी वक़्क़ास (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने नज़ला बिन उमर अल-अंसारी को तीन सौ मुहाजिरीन और अंसार के साथ हलवान, इराक़ की विजय के लिए भेजा। वे कैदी और गनीमत का माल लेकर लौट रहे थे, एक पहाड़ की तलहटी में शाम हो गई। नज़ला ने अज़ान दी। जब उन्होंने "अल्लाहु अकबर अल्लाहु अकबर" कहा, तो पहाड़ से एक आवाज़ आई लेकिन कोई दिखाई नहीं दिया, जिसने कहा: "तुमने बड़ी बड़ाई बयान की, ऐ नज़ला! तुमने महान की महिमा की, ऐ नज़ला!" जब उन्होंने "अशहदु अन ला इलाहा इल्लल्लाह" कहा, तो जवाब आया: "तुमने निष्ठा दिखाई ऐ नज़ला, एक पूर्ण निष्ठा!" जब उन्होंने "अशहदु अन्ना मुहम्मदन रसूलुल्लाह" कहा, तो आवाज़ आई: "ये वो नबी हैं जो भेजे गए, उनके बाद कोई नबी नहीं; वे डराने वाले हैं, और वही हैं जिनकी खुशखबरी हमें ईसा इब्न मरयम ने दी थी, और उनकी उम्मत के सिर पर कयामत कायम होगी।" ये नबी हैं कि मबऊस हुए, इनके बाद कोई नबी नहीं, यही डर सुनाने वाले यही हैं जिनकी बशारत हमें ईसा बिन मरयम अलैहिमुस सलातु वसल्लम ने दी थी, उन्हीं की उम्मत के सर पर क़यामत क़ायम होगी। जब उन्होंने "हय्या अलस-सलाह" कहा, तो जवाब आया: "एक फ़र्ज़ है जो वाजिब कर दिया गया। (मुबारक है वो जो इसकी तरफ़ चले और इसकी पाबंदी करे।)" नमाज़ एक फ़र्ज़ है कि बंदों पर रखा गया, खूबी व शादमानी उसके लिए जो उसकी तरफ चले और उसकी पाबंदी रखे। जब उन्होंने "हय्या अलल-फ़लाह" कहा, तो आवाज़ आई: "वह कामयाब हुआ जो इसके पास आया और इसकी पाबंदी की। (कामयाब हुआ वो जिसने मुहम्मद को जवाब दिया)।"

नोट 1: सातवें तरीके में ऐसा ही है, और बैहक़ी के दूसरे तरीके में है कि 'हय्या अलस-सलाह' पर कहा, 'यह एक मक़बूल (स्वीकार्य) कलिमा है', और 'हय्या अलल-फ़लाह' पर कहा, 'अहमद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की उम्मत के लिए बाक़ी रहना (बका) है'। इब्न अबी अल-दुनिया ने इसके विपरीत ज़िक्र किया कि पहले में उम्मत-ए-मुहम्मदिया की बका और दूसरे में 'मक़बूल कलिमा' कहा। (स्रोत: [म]) नोट 2: अल-ख़तीब ने इतना ज़्यादा कहा: "और वह उम्मत-ए-मुहम्मदिया (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए बका (स्थायित्व) है"। (स्रोत: [म])

पृष्ठ 692 का 742

علی مرادنا و مازدنا من الطریق الاول ادرنا حولہ ہماری مراد پر، اور پہلے طریقہ سے ہم جو زیادتی کریں گے وہ ہلالین میں ہے۔ ہلالین۔

ذریب بن برثملا کی شہادت: سعد بن ابی وقاص رضی اللہ تعالٰی عنہ نے نضلہ بن عمر والانصاری کو تین سو مہاجرین وانصار کے ساتھ تاراج حلوان عراق کے لئے بھیجا، یہ قیدی اور غنیمتیں لئے آتے تھے، ایک پہاڑ کے دامن میں شام ہوئی، نضلہ نے اذان کہی، جب کہا اللہ اکبر اللہ اکبر پہاڑ سے آواز آئی اور صورت نہ دکھائی دی کہ کوئی کہتا ہے کبرت کبیرا یا نضلہ تم نے کبیر کی بڑائی کی اے نضلہ!، جب کہا اشھد ان لا الہ الا اللہ جواب آیا اخلصت یا نضلہ اخلاصاً نضلہ! تم نے خالص توحید کی، جب کہا اشھد ان محمد رسول اللہ آواز آئی نبی بعث لا نبي بعده هو النذير وهو الذي بشرنا به عیسی بن مریم وعلی راس امتہ تقوم الساعۃ یہ نبی ہیں کہ مبعوث ہوئے ان کے بعد کوئی نبی نہیں یہی ڈر سنانے والے یہی ہیں جن کی بشارت ہمیں عیسیٰ بن مریم علیہم الصلوٰۃ والسلام نے دی تھی انہیں کی امت کے سر پر قیامت قائم ہوگی۔ جب کہا حی علی الصلوٰۃ جواب آیا فریضۃ فرضت (طوبی لمن مشی الیھا و واظب علیھا) نماز ایک فرض ہے کہ بندوں پر رکھا گیا خوبی و شادمانی اس کے لئے جو اس کی طرف چلے اور اس کی پابندی رکھے، جب کہا حی علی الفلاح آواز آئی افلح من اتاھا وواظب علیھا (افلح من اجاب محمد ع١: هكذا في السابع وفي الطريق الثاني عند البيهقي ساتویں طریقہ میں یوں ہے اور دوسرے طریقہ میں بیہقی کے ہاں في الصلوة قال كلمة مقبولة وفی الفلاح قال البقاء لامة یوں ہے، حی علی الصلوٰۃ پر کہا، یہ مقبول کلمہ ہے، اور حی علی الفلاح پر احمد صلی اللہ علیہ وسلم ، وعکس ابن ابی الدنیا فذکر في کہا اس میں امت محمدیہ کے لئے بقاء ہے اور ابن ابی الدنیا نے اس الصلوۃ البقاء لامۃ محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم و فی کا عکس بیان

کیا کہ پہلے میں امت محمدیہ کی بقا اور دوسرے میں الفلاح کلمة مقبولة ۱۲ منہ۔ (م) مقبول کلمہ کہا ۱۲ منہ۔ ع۲: زاد الخطیب وھو البقاء لامة متہ صلی اللہ تعالیٰ خطیب نے یوں زیادہ کہا، یہ امت محمدیہ کی بقا ہے، ۱۲ منہ علیہ وسلم ۱۲منہ (م)

(peace and blessings of Allah be upon him) reached his goal who came for prayer and was steadfast in it, reached his goal who obeyed Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him). When 'Qad qamat as-salat' (the prayer has started) was said, the answer came: 'Eternal life is for the Ummah of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), and upon their heads the Hour (Resurrection) will come.' Survival is for the Ummah of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), and the Day of Judgment will occur over them. (When 'Allahu Akbar Allahu Akbar La ilaha illallah' was said, a voice came: 'You have shown complete sincerity, O Nazlah! Therefore, Allah has forbidden your body to the Fire.' O Nazlah! You practiced full sincerity, so Allah the Almighty has made your body forbidden for Hell because of it.) After the prayer, Nazlah stood up and said: 'O speaker of good, pure, and fine words! We have heard your words. Are you an angel, a traveler, or a jinn? Appear and speak to us, for we are ambassadors of Allah Almighty, His Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and the Commander of the Faithful, Umar.' Upon saying this, an elderly person appeared from the mountain, with white hair, a long beard, a head as large as a millstone, wearing one white woolen shawl wrapped around and another tied. He said: 'Peace be upon you, and the mercy of Allah.' Those present replied, and Nazlah asked: 'May Allah have mercy on you, who are you?' He said: 'I am Zurayb bin Bar Shamla, the successor (Wasi) of the righteous servant Jesus, son of Mary (peace and blessings be upon them). He prayed for me that I should remain until his descent.' (An addition in the second narration: T) Then he was asked: 'Where is the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)?' He said: 'He passed away.' At this, the elder wept intensely. Then he asked: 'Who came after him?' He replied: 'Abu Bakr.' He asked: 'Where is he?' He said: 'He passed away.' He asked: 'Who sat next?' He said: 'Umar.' He said: 'Convey my greetings of Islam to the Commander of the Faithful Umar, and tell him to adhere to steadfastness, correctness, and ease, for the time has drawn near.' Then he spoke many words of preaching and wisdom regarding the signs of the nearing of the Resurrection and disappeared. When the news reached the Commander of the Faithful, he issued a command in the name of Sa'd bin Abi Waqqas (may Allah be pleased with him) to go to the base of that mountain (and if you meet him, give him my greetings; the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) had informed us that a successor of Jesus (peace be upon him) resides in this mountain of Iraq). Sa'd (may Allah be pleased with him) went to that mountain with four thousand

Muhajireen and Ansar, stayed for forty days, and called the five daily prayers, but received no answer. Finally, they returned.[1]

---

[1] Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nu'aym, Alam al-Kutub Beirut, Part 1, pp. 25-28; Dala'il al-Nubuwwah by al-Bayhaqi, chapter on what was narrated regarding the story of the successor of Jesus, son of Mary (peace be upon them), Al-Maktaba al-Athariyya, Lahore, 5/425 to 427.

फतावा रजविया, जिल्द 15

(अल्लाह की उन पर शांति और कृपा हो) उस व्यक्ति ने अपना उद्देश्य प्राप्त कर लिया जो प्रार्थना (नमाज़) के लिए आया और उसमें निरंतर रहा, उस व्यक्ति ने अपना उद्देश्य प्राप्त कर लिया जिसने मुहम्मद (अल्लाह की उन पर शांति और कृपा हो) की आज्ञा मानी। जब 'क़द क़ामत अस-सलात' (नमाज़ खड़ी हो गई) कहा गया, तो उत्तर आया: 'मुहम्मद (अल्लाह की उन पर शांति और कृपा हो) की उम्मत के लिए अनंत काल है, और उनके सिरों पर क़यामत (प्रलय) आएगी।' अस्तित्व मुहम्मद (अल्लाह की उन पर शांति और कृपा हो) की उम्मत के लिए है, और उन्हीं के सिरों पर क़यामत होगी। (जब 'अल्लाहु अकबर अल्लाहु अकबर ला इलाहा इल्लल्लाह' कहा गया, तो एक आवाज़ आई: 'हे नज़ला! तुमने पूर्ण निष्ठा दिखाई, इसलिए अल्लाह ने तुम्हारे शरीर को आग पर हराम (वर्जित) कर दिया।' हे नज़ला! तुमने पूरी निष्ठा दिखाई तो अल्लाह तआला ने उस कारण से तुम्हारे शरीर को नर्क पर हराम कर दिया।) नमाज़ के बाद नज़ला खड़े हुए और कहा: 'हे अच्छी, पवित्र और सुंदर वाणी वाले! हमने तुम्हारी बात सुनी, क्या तुम फरिश्ते हो या कोई सैलानी (सयाह) या जिन? हमारे सामने प्रकट होकर बात करो क्योंकि हम अल्लाह अज़्ज़वजल, उसके नबी (अल्लाह की उन पर शांति और कृपा हो) और अमीरुल मोमिनीन उमर के दूत हैं।' यह कहने पर पहाड़ से एक वृद्ध व्यक्ति प्रकट हुए, सफेद बाल, लंबी दाढ़ी, सिर एक चक्की के बराबर, सफेद ऊन की एक चादर ओढ़े हुए और एक बाँधे हुए, और कहा: 'अस्सलाम अलैकुम व रहमतुल्लाह'। उपस्थित लोगों ने जवाब दिया, और नज़ला ने पूछा: 'अल्लाह तुम पर दया करे, तुम कौन हो?' उन्होंने कहा: 'मैं ज़ुरायब बिन बर शमला हूँ, नेक बंदे ईसा बिन मरियम (उन पर शांति हो) का वसीय (उत्तराधिकारी) हूँ। उन्होंने मेरे लिए दुआ की थी कि मैं उनके अवतरण तक शेष रहूँ।' (दूसरे तरीके में यह अतिरिक्त है। त) फिर उनसे पूछा गया: 'अल्लाह के रसूल (अल्लाह की उन पर शांति और कृपा हो) कहाँ हैं?' उन्होंने कहा: 'उनका निधन हो गया।' इस पर वह बुजुर्ग ज़ोर-ज़ोर से रोए। फिर पूछा: 'उनके बाद कौन हुआ?' कहा: 'अबू बक्र'। उन्होंने पूछा: 'वे कहाँ हैं?' कहा: 'उनका निधन हो गया'। पूछा: 'फिर कौन बैठा?' कहा: 'उमर'। उन्होंने कहा: 'अमीरुल मोमिनीन उमर से मेरा सलाम कहना, और कहना कि स्थिरता, शुद्धि और सुगमता पर अमल रखें क्योंकि समय निकट आ गया है।' फिर प्रलय की निकटता के संकेतों और बहुत से उपदेश और हिकमत के शब्द कहे और गायब हो गए। जब अमीरुल मोमिनीन को खबर मिली, तो साद बिन अबी वक़्क़ास (रज़ियल्लाहु अन्हु) के नाम फरमान जारी किया कि खुद उस पहाड़ के नीचे जाइए (और यदि वे मिलें तो उन्हें मेरा सलाम कहिए; रसूलुल्लाह (अल्लाह की उन पर शांति

और कृपा हो) ने हमें खबर दी थी कि ईसा (अलैहिस्सलाम) का एक वसीय इराक के इस पहाड़ में निवास करता है)। साद (रज़ियल्लाहु अन्हु) चार हज़ार मुहाजिरीन और अंसार के साथ उस पहाड़ पर गए, चालीस दिन ठहरे, पाँचों वक्त की अज़ानें दीं लेकिन कोई जवाब नहीं मिला। अंततः वापस आ गए।[1]

---

[1] दलाइलुन नबुव्वह अबू नुऐम, आलम अल-कुतुब बेरूत, भाग 1, पृष्ठ 25-28; दलाइलुन नबुव्वह अल-बैहक़ी, ईसा इब्न मरियम (उन पर शांति हो) के वसीय की कहानी के बारे में जो वर्णित है, अल-मकतबा अल-असरिया, लाहौर, 5/425 से 427 तक।

صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم) مراد کو پہنچا جو نماز کے لئے آیا اور اس پر مداومت کی، مراد کو پہنچا جس نے محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی اطاعت کی، جب کہا قد قامت الصلوۃ جواب آیا البقاء لامۃ محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وعلی رؤسھا تقوم الساعۃ بقا ہے امت محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے لئے اور انہیں کے سروں پر قیامت ہو گی (جب کہا اللہ اکبر اللہ اکبر لا الہ الا اللہ آواز آئی اخلصت الاخلاص کلہ یا نضلۃ فحرم اللہ بھا جسدک علی النار اے نضلہ! تم نے پورا اخلاص کیا تو اللہ تعالٰی نے اس کے سبب تمہارا بدن دوزخ پر حرام فرمادیا) نماز کے بعد نضلہ کھڑے ہوئے اور کہا اے اچھے پاکیزہ خوب کلام والے! ہم نے تمہاری بات سنی تم فرشتے ہو یا کوئی سیاح یا جن، ظاہر ہو کر ہم سے بات کرو کہ ہم اللہ عزوجل اور اس کے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم (اور امیر المؤمنین عمر) کے سفیر ہیں، اس کہنے پر پہاڑ سے ایک بوڑھے شخص نمودار ہوئے، سپید مو، دراز ریش، سر ایک چکی کے برابر، سپید اوں کی ایک چادر اوڑھے ایک باندھے، اور کہا السلام علیکم ورحمۃ اللہ، حاضرین نے جواب دیا، اور نضلہ نے پوچھا اللہ تم پر رحم کرے تم کون ہو؟ میں زریب بن بر شملا ہوں بندہ صالح عیسیٰ بن مریم علیہم الصلوٰۃ والسلام کا وصی ہوں انہوں نے میرے لئے دعا فرمائی تھی کہ میں ان کے نزول تک باقی رہوں (زاد فی الطریق الثانی) (دوسرے طریقہ میں یہ زائد ہے۔ت) پھر ان سے پوچھا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کہاں ہیں؟ کہا انتقال فرمایا۔ اس پر وہ بزرگ بشدت روئے، پھر کہا ان کے بعد کون ہوا؟ کہا ابوبکر۔ وہ کہاں ہیں؟ کہا انتقال ہوا۔ کہا پھر کون بیٹھا؟ کہا عمر۔ کہا امیر المؤمنین عمر سے میرا اسلام کہو، اور کہا کہ ثبات وسداد و آسانی پر عمل رکھئے کہ وقت قریب آلگا ہے، پھر علامات قرب قیامت اور بہت کلمات وعظ وحکمت کہے اور غائب ہو گئے۔ جب امیر المؤمنین کو خبر پہنچی

سعد بن ابی وقاص رضی اللہ تعالٰی عنہ کے نام فرمان جاری فرمایا کہ خود اس پہاڑ کے نیچے جایئے (اور وہ ملیں تو انہیں میر اسلام کہئے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ہمیں خبر دی تھی کہ عیسیٰ علیہ الصلوٰۃ والسلام کا ایک وصی عراق کے اس پہاڑ میں منزل گزین ہے) سعد رضی اللہ تعالٰی عنہ (چار ہزار مہاجرین وانصار کے ساتھ) اس پہاڑ کو گئے چالیس دن ٹھہرے پنجگانہ اذانیں کہیں مگر جواب نہ ملا۔ آخر واپس آئے 1

---

1 دلائل النبوۃ ابو نعیم ، عالم الکتب بیروت، الجزء الاول ص ۲۸-۲۵، دلائل النبوۃ للبیہقی، باب ماجاء فی قصۃ وصی عیسی ابن مریم علیہما السلام ، المکتبۃ الاثریہ، لاہور، ۵ / ۴۲۵ تا ۴۲۷

Fatawa Ridwiyya Volume 15

The Christians of Syria bear witness to the Finality of Prophethood: Tabarani narrates in Mu'jam al-Kabir from Sayyiduna Jubayr ibn Mut'im (may Allah be pleased with him): "During the pre-Islamic era, I traveled to Syria for trade. On the edge of the country, I met a person from the People of the Book who asked, 'Has someone in your land claimed prophethood?' We said, 'Yes.' He asked, 'Would you recognize him if you saw his image?' I said, 'Yes.' He took us to a building containing pictures. I did not see the noble image of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) there. Meanwhile, another person of the Book came and asked, 'What are you busy with?' We told him. He took us to his home, and as soon as we entered, I saw the illuminated image of the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and I saw a man behind him holding the Prophet's blessed feet. I asked, 'Who is this second one?' That person of the Book replied: 'Verily, there was no prophet except that there was a prophet after him, except for this one; for indeed there is no prophet after him, and this is the successor (Khalifa) after him.' Indeed, there has been no prophet who did not have a prophet after him, except for this Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), that there is no prophet after him and this second one is the Khalifa after him."

When I looked at it, it was the picture of Abu Bakr Siddiq.[1] Mention of Mustafa in the court of the Emperor of Rome: First Preface: Ibn Asakir via Qadi Mu'afi bin Zakariyya from Hazrat Ubadah bin Samit, and Bayhaqi and Abu Nu'aym via Hazrat Abu Umamah al-Bahili from Hazrat Hisham bin al-As narrate (may Allah be pleased with all of them): When Siddiq al-Akbar (may Allah be pleased with him) sent us to Heraclius, the Roman Emperor, and we reached near his palace, we made our mounts sit there and said 'La ilaha illallah wallahu Akbar'. Allah knows that as soon as we said this, his palace began to shake like a palm tree in a gust of wind. He sent a message saying, 'It is not right for you to proclaim your religion in cities.' Then he called us, and we went. He was wearing red clothes, sitting on a red throne, and everything around was red. His courtiers were with him. We did not salute him and sat in a corner. He laughed and said, 'Why did you not salute me as you salute each other?' We said, 'We do not consider you worthy of that salute, and the bowing/ prostration you are pleased with, it is not permissible for us to perform for anyone.' Then he asked, 'What is the greatest word amongst you?' We...

[1] Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 7153, Al-Maktaba al-Faysaliyya, Beirut, 2/125; Dala'il al-Nubuwwa Abu Nu'aym, 'Alam al-Kutub, Beirut, 1/9 Page 694 of 742

शाम के ईसाई खत्मे नबुव्वत की गवाही देते हैं: तबरानी मुअजम कबीर में सय्यदुना जुबैर बिन मुतिम (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं: "मैं जाहिलियत के ज़माने में व्यापार के लिए शाम गया था। देश की उसी सीमा पर मुझे अहले किताब का एक व्यक्ति मिला, उसने पूछा, 'क्या तुम्हारे यहाँ किसी ने नबुव्वत (पैग़म्बरी) का दावा किया है?' हमने कहा, 'हाँ।' उसने पूछा, 'क्या तुम उनकी सूरत देखोगे तो पहचान लोगे?' मैंने कहा, 'हाँ।' वह हमें एक ऐसे घर में ले गया जहाँ तस्वीरें थीं। वहाँ नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की मुबारक सूरत मुझे नज़र नहीं आई। इतने में एक और किताब वाला आया और बोला, 'किस काम में लगे हो?' हमने मामला बताया। वह हमें अपने घर ले गया, वहाँ जाते ही हुज़ूर पुर नूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की नूरानी तस्वीर मुझे नज़र आई और देखा कि एक व्यक्ति हुज़ूर के पीछे हुज़ूर के मुबारक कदमों को पकड़े हुए है। मैंने पूछा, 'यह दूसरा कौन है?' उस किताब वाले ने कहा: 'बेशक ऐसा कोई नबी नहीं हुआ जिसके बाद कोई नबी न हो, सिवाय इस नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के कि उनके बाद कोई नबी नहीं है और यह उनके बाद दूसरा खलीफा है।' बेशक ऐसा कोई नबी नहीं हुआ जिसके बाद कोई नबी न हो, सिवाय इस नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के कि उनके बाद कोई नबी नहीं है और यह दूसरा उनके बाद खलीफा है।"

उसे जो मैंने देखा तो वह अबू बक्र सिद्दीक की तस्वीर थी।[1] बादशाह रूम के दरबार में ज़िक्रे मुस्तफ़ा: तमहीद अव्वल: इब्न असाकिर क़ाज़ी मुआफ़ी बिन ज़करिया के ज़रिए हज़रत उबादा बिन सामित से, और बैहक़ी व अबू नुऐम हज़रत अबू उमामा बाहिली के ज़रिए हज़रत हिशाम बिन आस से रिवायत करते हैं (रज़ियल्लाहु अन्हुम अजमईन), जब सिद्दीक़े अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने हमें रूम के बादशाह हिरक़्ल (Heraclius) के पास भेजा और हम उसके महल के पास पहुँचे, वहाँ अपनी सवारियों को बैठाया और कहा 'ला इलाहा इल्लल्लाह वल्लाहु अकबर'। अल्लाह जानता है कि यह कहते ही उसका महल इस तरह हिलने लगा जैसे हवा के झोंके में खजूर का पेड़। उसने संदेश भेजा कि तुम्हें यह अधिकार नहीं है कि शहरों में अपने धर्म की घोषणा करो। फिर उसने हमें बुलाया, हम गए। वह लाल कपड़े पहने एक लाल मसनद (सिंहासन) पर बैठा था और आस-पास हर चीज़ लाल थी। उसके दरबारी उसके साथ थे। हमने सलाम नहीं किया और एक कोने में बैठ गए। वह हंसकर बोला, 'तुम जैसे एक-दूसरे को सलाम करते हो, मुझे क्यों नहीं किया?' हमने कहा, 'हम तुम्हें उस सलाम के योग्य नहीं समझते, और जिस झुकने (सिजदे) पर तुम राज़ी होते हो, वह हमें जायज़

नहीं कि किसी के लिए करें।' फिर उसने पूछा, 'तुम्हारे यहाँ सबसे बड़ा कलिमा (शब्द) क्या है?' हमने...

[1] अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 7153, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बैरुत, 2/125; दलाइलुन नबुव्वह अबू नुऐम, आलमुल कुतुब, बैरुत, 1/9 पृष्ठ 742 में से 694

شام کے نصرانی ختم نبوت کی شہادت دیتے ہیں: طبرانی معجم کبیر میں سیدنا جبیر بن مطعم رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی، میں زمانہ جاہلیت میں ملک شام کو تجارت کے لئے گیا تھا ملک کے اسی کنارے پر اہل کتاب سے ایک شخص مجھے ملاپوچھا کیا تمہارے یہاں کسی شخص نے نبوت کا دعوی کیا ہے؟ ہم نے کہا ہاں، کہا تم ان کی صورت دیکھو تو پہچان لو گے؟ میں نے کہا ہاں، وہ ہمیں ایک مکان میں لے گیا جس میں تصویریں تھیں، وہاں نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی صورت کریمہ مجھے نظر نہ آئی، اتنے میں ایک اور کتابی آ کر بولا: کس شغل میں ہو؟ ہم نے حال کہا، وہ ہمیں اپنے گھر لے گیا وہاں جاتے ہی حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تصویر منیر مجھے نظر آئی اور دیکھا کہ ایک شخص حضور کے پیچھے حضور کے قدم مبارک کو پکڑے ہوئے ہے، میں نے کہا یہ دوسرا کون ہے، وہ کتابی بولا: انہ لم یکن نبی الا کان بعدہ نبی الا ھذا فانہ لانبی بعدہ وھذا الخلیفۃ بعدہ۔ بیشک کوئی نبی ایسا نہ ہوا جس کے بعد نبی نہ ہو سوائے اس نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے کہ ان کے بعد کوئی نبی نہیں اور یہ دوسرا ان کے بعد خلیفہ ہے۔

اسے جو میں دیکھوں تو ابو بکر صدیق کی تصویر تھی[1] بادشاہ روم کی دربار میں ذکر مصطفٰی: تمہیل اوّل: ابن عساکر بطریق قاضی معافی بن زکریا حضرت عبادہ بن صامت، اور بیہقی وابو نعیم بطریق حضرت ابوامامہ باہلی حضرت ہشام بن عاص سے راوی رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین، جب صدیق اکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ نے ہمیں بادشاہ روم ہر قل کے پاس بھیجا اور ہم اس کے شہ نشین کے نزدیک پہنچے وہاں سواریاں بٹھائیں اور کہا لا الہ الا اللہ واللہ اکبر اللہ جانتا ہے یہ کہتے ہی اس کا شہ نشین ایسا ہلنے لگا جیسے ہوا کے جھونکے میں کھجور، اس نے کہلا بھیجا یہ تمہیں حق نہیں پہنچتا کہ شہروں میں اپنے دین کا اعلان کرو، پھر ہمیں بلایا ہم گئے وہ سرخ کپڑے پہنے

سرخ مسند پر بیٹھا تھا آس پاس ہر چیز سرخ تھی اس کے اراکین دربار اس کے ساتھ تھے ہم نے سلام نہ کیا اور ایک گوشے میں بیٹھ گئے وہ ہنس کر بولا تم آپس میں جیسا ایک دوسرے کو سلام کرتے ہو مجھے کیوں نہ کیا؟ ہم نے کہا ہم تجھے اس سلام کے قابل نہیں سمجھتے اور جس مجرے پر تو راضی ہوتا ہے وہ ہمیں روا نہیں کہ کسی کے لئے بجالائیں، پھر اس نے پوچھا سب سے بڑا کلمہ تمہارے یہاں کیا ہے؟ ہم نے

[1]المعجم الکبیر، حدیث ۷۱۵۳، المکتبة الفیصلیة، بیروت، ۲/ ۱۲۵، دلائل النبوة ابو نعیم، عالم الکتب، بیروت، ۱/ ۹

Header: Volume 15, Fatawa Razawiya

He said, 'La ilaha illAllah Wallahu Akbar.' God is witness, as soon as he said this, a tremor ran through the king's body. Then he opened his eyes, looked at us intently, and asked, 'Is this the same word you uttered while descending below my balcony?' We said, 'Yes.' He asked, 'When you say this in your homes, do your roofs also tremble like this?' We said, 'By God, we have only seen it here, and there is some divine wisdom in it.' He said, 'Truth is a wonderful thing. Listen, by God, I wished that even if half of my kingdom were to go, if only what you said this word next to would start trembling.' We asked, 'Why so?' He said, 'If it were so, the matter would have been easy, and at that time, it would be appropriate that this earthquake was not due to the glory of prophethood but some human trickery (i.e., Allah Almighty does not manifest such miracles all the time but keeps the glory of prophethood in the world of means probably according to the course of custom).'

[Table] Arabic: "وَلَوْ جَعَلْنٰهُ مَلَكًا لَّجَعَلْنٰهُ رَجُلًا وَّلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَّا يَلْبِسُوْنَ" Urdu Translation from original: "If We had made him an angel, We would have made him [in the form of] a man, and We would have covered them with what they cover themselves."

Therefore, in the jihads of the Prophets (peace be upon them), the nature of war between two leaders remains.

[Table] Arabic: الحرب بيننا وبينہ سجال ينال منا و ننال منه Urdu Translation from original: (Between us and him, the war is alternating; sometimes they are successful and sometimes we are successful; the Shaykhayn narrated this from Abu Sufyan, may Allah be pleased with him).

So when Abu Sufyan (may Allah be pleased with him) informed Heraclius that in battle sometimes we also prevail over them, Heraclius said, 'This is a sign of Prophethood.' Narrated by Al-Bazzar and Abu Nu'aym from Dihyah al-Kalbi (may Allah be pleased with him). (Al-Bazzar and Abu Nu'aym narrated this from Dihyah al-Kalbi, may Allah be pleased with him. - T)

Footnotes: 1. Dala'il al-Nubuwwah by al-Bayhaqi, Chapter on the image of our Prophet Muhammad, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 1/386-387, Jami' al-Ahadith referring to Ibn Asakir from al-Mu'afi bin 'Abadah bin al-Samit, Hadith 15621, Dar al-Fikr, Beirut, 20/62 2. The Holy Quran 6/9 3. Sahih al-Bukhari, Chapter on how revelation began, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/4 4. Kashf al-Astar 'an Zawa'id al-

Bazzar, Chapter on what the people of the Book had regarding signs of his Prophethood, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 3/117

शीर्षक: जिल्द पंद्रह (15), फतावी रज़विया

उन्होंने कहा "ला इलाहा इल्लल्लाह वल्लाहु अकबर," खुदा गवाह है कि यह कहते ही बादशाह के बदन पर कंपन पैदा हो गया। फिर उसने आँखें खोलकर गौर से हमें देखा और कहा, क्या यही वह कलीमा है जो तुमने मेरे बरामदे के नीचे उतरते समय कहा था? हमने कहा, हाँ। उसने पूछा, जब तुम अपने घरों में इसे कहते हो, तो क्या तुम्हारी छतें भी इसी तरह कांपने लगती हैं? हमने कहा, खुदा की कसम, यह तो हमने यहीं देखा है और इसमें खुदा की कोई हिकमत है। उसने कहा, सच्ची बात अच्छी होती है, सुन लो, खुदा की कसम, मेरी तमन्ना थी कि काश मेरा आधा मुल्क चला जाता और तुम यह कलीमा जिसके पास कहते, वह कांपने लगता। हमने कहा, ऐसा क्यों? उसने कहा, अगर ऐसा होता तो काम आसान होता और उस वक्त यह मुमकिन था कि यह जलजला नबुव्वत की शान से न होकर बल्कि कोई इंसानी जादूगरी हो (यानी अल्लाह तआला ऐसे मोजिज़ात हर वक्त ज़ाहिर नहीं फरमाता बल्कि असबाब की दुनिया में नबुव्वत की शान को भी अक्सर दस्तूर के मुताबिक रखता है)।

[तालिका] अरबी: "وَلَوْ جَعَلْنٰهُ مَلَكًا لَّجَعَلْنٰهُ رَجُلًا وَّلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَّا يَلْبِسُوْنَ" अनुवाद: "अगर हम फरिश्ते को नबी बनाते तो उसे आदमी ही बनाते और उसे वही लिबास पहनाते जो आदमी पहनते हैं।" (कुरान 6:9)

इसलिए नबियों (अलैहिमुस्सलाम) के जिहादों में भी दो सरदारों के बीच युद्ध की स्थिति बनी रहती है।

[तालिका] अरबी: الحرب بيننا وبينہ سجال ينال منا و ننال منه। अनुवाद: (हमारे और उनके बीच युद्ध बारी-बारी से है; कभी वे कामयाब होते हैं और कभी हम कामयाब होते हैं, इसे शैखैन ने अबू सुफियान रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है।)

लिहाज़ा जब अबू सुफियान रज़ियल्लाहु अन्हु ने हिरक्ल को खबर दी कि लड़ाई में कभी हम भी उन पर गालिब आते हैं, तो हिरक्ल ने कहा, "यह नबुव्वत की निशानी है।" इसे बज़्ज़ार और अबू नुऐम ने दहिया कल्बी रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। (इसे बज़्ज़ार और अबू नुऐम ने दहिया कल्बी रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। - त)

पाद-टिप्पणियाँ: 1. दलाईल अल-नुबुव्वह लिल-बैहकी, बाब मा वजदा मिन सूरती नबियिना मुहम्मद, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 1/386-387, जामी' अल-अहादीस बहवाला इब्न असाकिर अन अल-मु'अफी बिन अबादा बिन अल-सामित, हदीस 15621, दार अल-फिक्र, बेरुत, 20/62 2. अल-

कुरान अल-करीम 6/9 3. सहीह अल-बुखारी, बाब कैफा काना बद-उल-वही, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/4 4. कश्फ अल-अस्तार अन ज़वाइद अल-बज़्ज़ार, बाब फीमा काना इंद अहल अल-किताब मिन अलामाति नबुव्वतिही, मुअस्ससत अल-रिसाला, बेरुत, 3/117

पृष्ठ 742 का 695

کہا لا الہ الا اللہ واللہ اکبر، خدا گواہ ہے یہ کہتے ہی بادشاہ کے بدن پر لرزہ پڑ گیا پھر آنکھیں کھول کر غور سے ہمیں دیکھا اور کہا یہی وہ کلمہ ہے جو تم نے میرے شہ نشین کے نیچے اترتے وقت کہا تھا؟ ہم نے کہا ہاں، کہا جب اپنے گھروں میں اسے کہتے ہو تو کیا تمہاری چھتیں بھی اس طرح کانپنے لگتی ہیں؟ ہم نے کہا خدا کی قسم یہ تو ہم نے یہیں دیکھا اور اس میں خدا کی کوئی حکمت ہے، بولا سچی بات خوب ہوتی ہے سن لو خدا کی قسم مجھے آرزو تھی کہ کاش میرا آدھا ملک نکل جاتا اور تم یہ کلمہ جس چیز کے پاس کہتے وہ لرزنے لگتی۔ ہم نے کہا یہ کیوں؟ کہا یوں ہوتا تو کام آسان تھا اور اس وقت لائق تھا کہ یہ زلزلہ شان نبوت سے نہ ہو بلکہ کوئی انسانی شعبدہ ہو (یعنی اللہ تعالیٰ ایسے معجزات ہر وقت ظاہر نہیں فرماتا بلکہ عالم اسباب میں شان نبوت کو بھی غالباً مجرائے عادت کے مطابق رکھتا ہے)

[جدول] عربی: "وَلَوْ جَعَلْنٰهُ مَلَكًا لَّجَعَلْنٰهُ رَجُلًا وَّلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَّا يَلْبِسُوْنَ" اردو: اگر ہم فرشتے کو نبی بناتے تو مرد ہی بناتے اور اس کو وہی لباس پہناتے جو مرد لوگ پہنتے ہیں۔

ولہذا انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام کے جہادوں میں بھی جنگ دوسرداروں کا مضمون رہتا ہے۔

[جدول] عربی: الحرب بیننا وبینہ سجال ینال منا و ننال منہ اردو: (ہمارے اور ان کے درمیان جنگ کبھی وہ کامیاب اور کبھی ہم کامیاب ہوتے ہیں، اس کو شیخین نے ابوسفیان رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ت)

لہذا جب ابوسفیان رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے ہرقل کو خبر دی کہ لڑائی میں کبھی ہم بھی ان پر غالب آتے ہیں ہرقل نے کہا "هذه آية النبوة" یہ نبوت کی نشانی ہے رواہ البزار وابو نعیم عن دحیة الکلبی رضی اللہ تعالیٰ عنہ (اسے بزاز اور ابو نعیم نے دحیہ کلبی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ت)

حواشی: 1 دلائل النبوة للبیهقی، باب ما وجد من صورة نبینا محمد، دارالکتب العلمیة، بیروت، ۱/ ۳۸۶-۳۸۷، جامع الاحادیث بحوالہ ابن عساکر عن المعافی بن عبادة بن الصامت، حدیث ۱۵۶۲۱، دارالفکر، بیروت، ۲۰/ ۶۲ 2 القرآن الکریم ۹/۶ 3 صحیح البخاری، باب کیف کان بدء الوحی، قدیمی کتب خانہ، کراچی، ۱/ ۴ 4 کشف الاستار عن زوائد البزار، باب فیما کان عند اہل الکتاب من علامات نبوتہ، موسسة الرسالة، بیروت، ۳/ ۱۱۷

Intervention of the Friends of Allah (Awliya) and the Oppression of Husain: It is important to remember that some ignorant people with weak faith begin to doubt this. Similar is the objection of the ignorant Wahhabis that if the Awliya possessed some power from Allah Almighty, why did Imam Husain (may Allah be pleased with him) get martyred in such a state of oppression? Why did he not destroy the army of the wretched Yazid with a single gesture? However, these foolish people do not know that the power bestowed upon them by their Lord is accompanied by contentment, submission, and servitude, not, God forbid, by tyranny, rebellion, and self-will. The Muqawqis, King of Egypt, asked Hatib bin Abi Balta'ah (may Allah be pleased with him) as a test: "If you call him a Prophet, why did he not pray to Allah for the destruction of his people when they forced him to leave his city, Makkah?" Hatib (may Allah be pleased with him) replied: "Do you not accept Jesus (peace and blessings be upon him) as a Messenger? Why did he not pray for the destruction of his people when they intended to capture and crucify him?" Muqawqis said: "You are a wise man who has come from a perfect wise man (Prophet Muhammad, peace and blessings be upon him)." Narrated by Al-Bayhaqi from Hatib (may Allah be pleased with him). Well, this was an additional benefit; let us return to the previous Hadith.

Images of Prophets with Heraclius: Then Heraclius hosted us with great honor in a house, sending honorable meals twice a day. One night he sent for us again. We went, and he was sitting all alone. He called for a large, jewel-encrusted chest and opened it. It had small compartments, and each compartment had its own door. He opened one compartment and took out a folded piece of black silk cloth. When he opened it, there was a red image in it: a man with wide eyes and large buttocks. I had never seen such a beautiful body with such a long neck. The hair on his head was very thick (beardless, with two locks of extreme beauty and grace). Heraclius asked: "Do you recognize him?" We said: "No." He said: "This is Adam (peace be upon him)." Then he put that image back and opened another compartment. From it, he took out a black silk cloth, which had a very fair-colored image: a man with lots of hair on his head, similar to the hair of Copts, wide eyes, a broad chest, and a large head (red eyes, a beautiful beard). He asked: "Do you recognize him?" We said: "No." He said: "This is Noah (peace be upon him)." Then, putting it back, he opened another compartment and took out a piece of green silk from it, in which there was a very fair-skinned...

[1] Dala'il al-Nubuwwah by Al-Bayhaqi, Chapter on what came to the letter of the Prophet (peace be upon him) to Muqawqis, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 4/396.

वलियों का तसर्रूफ (अधिकार) और हुसैन की मज़लूमियत (उत्पीड़न): यह बात याद रखने योग्य है कि कुछ कमज़ोर ईमान वाले अज्ञानी इस पर संदेह करने लगते हैं, और इसी तरह का अज्ञानी वहाबियों का आक्षेप है कि यदि वलियों (अल्लाह के मित्र) के पास अल्लाह की ओर से कुछ शक्ति थी, तो इमाम हुसैन (रज़ियल्लाहु अन्हु) इस तरह के उत्पीड़न के साथ शहीद क्यों हुए? उन्होंने एक इशारे में यज़ीद पलीद की सेना को नष्ट क्यों नहीं कर दिया? लेकिन ये मूर्ख नहीं जानते कि उनके रब ने उन्हें जो शक्ति प्रदान की है, वह रज़ा (संतुष्टि), तस्लीम (समर्पण) और बंदगी के साथ है, न कि माज़-अल्लाह ज़ुल्म, विद्रोह और मनमानी के साथ। मिस्र के राजा मुकौकिस ने हातिब बिन अबी बल्तआ (रज़ियल्लाहु अन्हु) से परीक्षण के रूप में पूछा कि जब तुम उन्हें नबी कहते हो, तो उन्होंने दुआ करके अपनी कौम को नष्ट क्यों नहीं कर दिया जब उन्होंने उन्हें मक्का छोड़ने पर मजबूर किया था? हातिब (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने उत्तर दिया: "क्या आप ईसा (अलैहिस्सलाम) को रसूल नहीं मानते? उन्होंने अपनी कौम के विनाश के लिए दुआ क्यों नहीं की जब उन्होंने उन्हें पकड़ने और सूली पर चढ़ाने का इरादा किया था?" मुकौकिस ने कहा: "तुम एक बुद्धिमान व्यक्ति हो जो एक पूर्ण बुद्धिमान व्यक्ति (नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास से आए हो।" (इसे बैहक़ी ने हातिब रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है)। खैर, यह एक अतिरिक्त लाभ था; आइए पिछली हदीस की ओर वापस चलें।

हिरक़्ल के पास नबियों के चित्र: फिर हिरक़्ल ने हमारा बड़े सम्मान के साथ एक घर में आतिथ्य किया, वह दिन में दो बार सम्मानित भोजन भेजता। एक रात उसने हमें फिर बुलाया। हम गए, उस समय वह बिल्कुल अकेला बैठा था। उसने एक बड़ा ज़ेवर जड़ा हुआ संदूक मँगाया और उसे खोला। उसमें छोटे-छोटे खाने (कक्ष) थे, प्रत्येक खाने पर एक दरवाज़ा था। उसने एक खाना खोलकर काले रेशम का एक तह किया हुआ कपड़ा निकाला, उसे खोला तो उसमें एक लाल चित्र था: एक बड़ी आँखों वाला, भारी कूल्हों वाला पुरुष, ऐसा सुंदर शरीर और इतनी लंबी गर्दन कभी नहीं देखी थी। सिर के बाल बहुत घने थे (बिना दाढ़ी के) दो ज़ुल्फ़ें जो सुंदरता और जमाल की पराकाष्ठा पर थीं)। हिरक़्ल ने पूछा: "क्या आप उन्हें पहचानते हैं?" हमने कहा: "नहीं।" उसने कहा: "ये आदम (अलैहिस्सलाम) हैं।" फिर उसने वह चित्र वापस रख दिया और दूसरा खाना खोला। उसमें से काले रेशम का एक कपड़ा निकाला, जिसमें बहुत गोरे रंग का चित्र था: एक ऐसा व्यक्ति जिसके सिर पर बहुत बाल थे जैसे कि कप्तियों के बाल होते हैं, बड़ी आँखें, चौड़ा सीना, बड़ा सिर (लाल आँखें, सुंदर

दाढ़ी)। पूछा: "क्या आप उन्हें जानते हैं?" हमने कहा: "नहीं।" उसने कहा: "ये नूह (अलैहिस्सलाम) हैं।" फिर उसे वापस रखकर एक और खाना खोला, उसमें से हरे रेशम का एक टुकड़ा निकाला जिसमें बहुत गोरे रंग का...

---

[1] दलाईलुन नुबुव्वह लिल बैहक़ी, बाब मा जा-अ इला किताबिन नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम अल-मुकौकिस, दारुल कुतुब अल-इल्मिय्या बैरूत 4/396.

تصرفِ اولیاء اور مظلومیتِ حسین: یہ بات یاد رکھنے کی ہے کہ بعض جہال ضعیف الایمان اس پر شک کرنے لگتے ہیں، اور اسی قبیل سے ہے جاہل وہابیوں کا اعتراض کہ اولیاء اگر اللہ تعالیٰ کی طرف سے کچھ قدرت رکھتے تو امام حسین رضی اللہ تعالیٰ عنہ کیوں ایسی مظلومی کے ساتھ شہید ہو جاتے، ایک اشارے میں یزید پلید کے لشکر کو کیوں نہ غارت فرما دیا۔ مگر یہ سفہاء نہیں جانتے کہ ان کی قدرت جو انہیں ان کے رب نے عطا فرمائی رضا و تسلیم و عبدیت کے ساتھ ہے نہ کہ معاذ اللہ جباری و سرکشی و خودسری کے ساتھ۔ مقوقس بادشاہِ مصر نے حاطب بن ابی بلتعہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے امتحاناً پوچھا کہ جب تم انہیں نبی کہتے ہو تو انہوں نے دعا کر کے اپنی قوم کو کیوں نہ ہلاک فرما دیا جب انہوں نے ان کا شہر مکہ چھوڑایا تھا، حاطب رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا: کیا تو عیسیٰ علیہ الصلوٰۃ والسلام کو رسول نہیں مانتا انہوں نے دعا کر کے اپنی قوم کو کیوں نہ ہلاک کر دیا جب انہوں نے انہیں پکڑ اور سولی دینے کا ارادہ کیا تھا؟ مقوقس بولا: انت حکیم جاء من عند حکیم تم حکیم کامل صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے پاس سے آئے، رواہ البیہقی عن حاطب رضی اللہ تعالیٰ عنہ (اس کو بیہقی نے حاطب رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔) خیر یہ تو فائدہ زائدہ تھا، حدیثِ سابق کی طرف عود کریں۔

ہرقل کے پاس انبیاء کی تصاویر: پھر ہرقل نے ہمیں باعزاز و اکرام ایک مکان میں اتارا، دونوں وقت عزت کی مہمانیاں بھیجتا، ایک رات ہمیں پھر بلا بھیجا، ہم گئے اس وقت اکیلا بالکل تنہا بیٹھا تھا، ایک بڑا صندوقچہ زر نگار منگا کر کھولا اس میں چھوٹے چھوٹے خانے تھے ہر خانے پر دروازہ لگا تھا، اس نے ایک خانہ کھول کر سیاہ ریشم کا کپڑا تہہ کیا ہوا نکالا اسے کھولا تو اس میں ایک سرخ تصویر تھی، مرد فراخ چشم، بزرگ سرین کہ ایسی خوبصورت بدن میں ایسی لمبی

گردن کبھی نہ دیکھی تھی سر کے بال نہایت کثیر (بے ریش دو گیسو غایت حسن و جمال میں) ہر قل بولا: انہیں پہچانتے ہو؟ ہم نے کہا: نہ، کہا: یہ آدم ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پھر وہ تصویر رکھ کر دوسرا خانہ کھولا، اس میں سے ایک سیاہ ریشم کا کپڑا نکالا، اس میں خوب گورے رنگ کی تصویر تھی، مرد بسیار موئے سر مانند موئے قبطیاں، فراخ چشم، کشادہ سینہ، بزرگ سر (آنکھیں سرخ، داڑھی خوبصورت) پوچھا: انہیں جانتے ہو؟ ہم نے کہا: نہ، کہا یہ نوح ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ پھر اسے رکھ کر اور خانہ کھولا، اس میں سے حریر سبز کا ٹکڑا نکالا اس میں نہایت گورے رنگ

---

[1] دلائل النبوۃ للبیہقی باب ماجاء الی کتاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم المقوقس دارالکتب العلمیہ بیروت ۳۹۶ /۴

Fatawa Rizvia (Volume 15)

...was a picture of a handsome man, with beautiful eyes, a long nose (broad forehead), ears visible, signs of old age on the head, a blessed white radiant beard. The condition of the picture was such that it seemed alive, as if it was breathing (smiling). He asked: "Do you know him?" We said: "No." He said: "This is Ibrahim (peace be upon him)." Then, putting it back, he opened another drawer and took out a piece of green silk. When we looked at it, it was the radiant picture of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him). He said: "Do you recognize him?" We began to cry and said: "This is Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)." He said: "I swear to you by your religion, is this Muhammad?" We said: "Yes, we swear by our religion, this is the holy picture of the Noble Prophet, as if we are seeing the Prophet in his worldly life." Upon hearing this, he jumped up, lost his senses, stood up straight, and then sat down. He remained breathless for a long time, then raised his eyes towards us and said: "Behold, this chamber was after all the other chambers, but I rushed to show it to see what knowledge you possess on this subject." That is, if it had been shown in sequence, there was a possibility that after showing the picture of Christ, you might have unnecessarily claimed it to be your Prophet's picture. Therefore, I broke the sequence and presented it so that if he is indeed the promised Prophet, you would surely recognize him. By the grace of Allah, it happened exactly so, and seeing this, the heart of that unfortunate person was filled with such pain that he lost his senses; he stood up, sat down, and remained breathless.

[Boxed Text] Left: "And Allah will perfect His light, although the disbelievers dislike it." (2) "Praise be to Allah, Lord of the worlds." (3) Right: (Allah will perfect His light, although the disbelievers dislike it. And praise be to Allah, Lord of the worlds. - T)

Our objective, by the grace of Allah, is fulfilled here, that this chamber is after all other chambers. Following this, the Hadith mentions the noble pictures of other Prophets (peace be upon them). A summary of the radiant descriptions for the information of Muslims is appropriate. To the extent that both Hadiths were in agreement, the translation of the brief Hadith of Ubada bin Samit (may Allah be pleased with him) was given. The words that were more than the Hadith of Hisham (may Allah be pleased with him) were in curved brackets. Now the Hadith of Hisham is more complete and detailed, as it contains the noble mention of five more Prophets: Lut, Ishaq, Yaqub, Ismail, and Yusuf (peace be upon them). Therefore, from this...

1 Jami' al-Ahadith with reference to Ibn Asakir from Mu'afi from Ubada bin Samit, Hadith 15261, Dar al-Fikr Beirut 20/63; Dala'il al-Nubuwwah by al-Bayhaqi, chapter on what was found regarding the likeness of the Prophet (PBUH), Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut 1/88, 387. 2 Al-Quran Al-Karim 61/8 3 Al-Quran Al-Karim 1/1

फ़तावा रिज़विया (जिल्द 15)

...की एक तस्वीर थी, सुंदर चेहरे वाला व्यक्ति, सुंदर आँखें, लंबी नाक (चौड़ा माथा), कान दिखाई दे रहे थे, सिर पर बुढ़ापे के निशान, मुबारक सफेद नूरानी दाढ़ी। तस्वीर की स्थिति ऐसी थी जैसे कि उसमें जान हो, वह साँस ले रही हो (मुस्कुरा रही हो)। उसने पूछा: "क्या आप इन्हें जानते हैं?" हमने कहा: "नहीं।" उसने कहा: "ये इब्राहिम (अलैहिस्सलाम) हैं।" फिर उसे वापस रखकर उसने एक और खाना (दराज) खोला, उसमें से हरे रेशम का एक टुकड़ा निकाला। जब हमने उसे देखा, तो वह मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की नूरानी तस्वीर थी। उसने कहा: "क्या आप इन्हें पहचानते हैं?" हम रोने लगे और कहा: "ये अल्लाह के रसूल मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हैं।" उसने कहा: "मैं आपको आपके धर्म की शपथ देता हूँ, क्या ये मुहम्मद हैं?" हमने कहा: "हाँ, हमें हमारे धर्म की शपथ है, यह हुज़ूर अकरम की पवित्र तस्वीर है, जैसे हम हुज़ूर को उनके सांसारिक जीवन में देख रहे हों।" यह सुनते ही वह उछल पड़ा, बेसुध हो गया, सीधा खड़ा हुआ और फिर बैठ गया। वह काफी देर तक दम साधे रहा, फिर हमारी ओर आँखें उठाकर बोला: "सुनो, यह खाना सभी खानों के बाद था, लेकिन मैंने इसे दिखाने में जल्दबाजी की ताकि देख सकूँ कि इस विषय में आपके पास क्या जानकारी है।" अर्थात्, यदि इसे क्रमवार दिखाया जाता, तो यह संभावना थी कि ईसा मसीह की तस्वीर के बाद दिखाने पर आप अनायास ही कह देते कि यह हमारे नबी की तस्वीर है। इसलिए मैंने क्रम को तोड़कर इसे प्रस्तुत किया ताकि यदि वे वास्तव में वही प्रतिज्ञापित नबी हैं, तो आप उन्हें निश्चित रूप से पहचान लेंगे। अल्लाह के अनुग्रह से ऐसा ही हुआ, और यह देखकर उस अभागे व्यक्ति के हृदय में ऐसी पीड़ा उठी कि उसके होश उड़ गए; वह उठा, बैठा और दम साधे रहा।

[बॉक्स में लिखा पाठ] बायाँ: "और अल्लाह अपने नूर को पूरा करने वाला है, चाहे काफिर इसे नापसंद करें।" (2) "तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो सारे जहानों का रब है।" (3) दायाँ: (अल्लाह अपने नूर को पूरा फ़रमाएगा, चाहे काफ़िर नापसंद करें। और तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो सारे जहानों का रब है। - त)

हमारा उद्देश्य, अल्लाह के शुक्र से, यहीं पूरा हो गया कि यह खाना अन्य सभी खानों के बाद है। इसके बाद हदीस में अन्य नबियों (अलैहिमुस्सलाम) के मुबारक चित्रों का वर्णन है। मुसलमानों की जानकारी के लिए नूरानी हुलिए का सारांश भी उचित है। जहाँ तक दोनों हदीसें सहमत थीं, उबादा बिन सामित (रज़ियल्लाहु अन्हु) की संक्षिप्त हदीस का अनुवाद दिया गया। वे शब्द जो हिशाम (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस से अधिक थे, उन्हें वक्राकार कोष्ठकों में रखा गया था। अब हिशाम की हदीस अधिक पूर्ण

और विस्तृत है क्योंकि इसमें पांच और नबियों: लूत, इसहाक, याकूब, इस्माइल और यूसुफ (अलैहिमुस्सलाम) का मुबारक ज़िक्र शामिल है। अतः इसी से...

---

1 जामिउल अहादीस ब-हवाला इब्ने असाकिर अन मुआफ़ी अन उबादा बिन सामित, हदीस 15261, दारुल फ़िक्र बैरूत 20/63; दलाइलुल नुबुव्वह लिल-बैहक़ी, बाब मा वजद फ़ी सूरतिन नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), दारुल कुतुबुल इल्मिया, बैरूत 1/88, 387। 2 अल-कुरआन अल-करीम 61/8 3 अल-कुरआन अल-करीम 1/1

کی ایک تصویر تھی، مرد خوب چہرہ، خوش چشم، دراز بینی (کشادہ پیشانی)، رخسارے سنتے ہوئے، سر پر نشان پیری، ریش مبارک سپید نورانی، تصویر کی یہ حالت ہے کہ گویا جان رکھتی ہے، سانس لے رہی ہے (مسکرارہی ہے) کہا: ان سے واقف ہو؟ ہم نے کہا: نہ، کہا: یہ ابراہیم ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ پھر اسے رکھ کر ایک اور خانہ کھولا، اس میں سے سبز ریشم کا پارچہ نکالا، اسے جو ہم نظر کریں تو محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تصویر منیر تھی، بولا: انہیں پہچانتے ہو؟ ہم رونے لگے اور کہا: یہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہیں، وہ بولا: تمہیں اپنے دین کی قسم یہ محمد ہیں؟ ہم نے کہا: ہاں ہمیں اپنے دین کی قسم یہ حضور اکرم کی تصویرِ پاک ہے گویا ہم حضور کو حالتِ حیاتِ دنیوی میں دیکھ رہے ہیں، اسے سنتے ہی وہ اچھل پڑا بے حواس ہو گیا سیدھا کھڑا ہوا پھر بیٹھ گیا دیر تک دم بخود رہا پھر ہماری طرف نظر اٹھا کر بولا: اما انہ آخر البیوت ولکنی عجلتہ لا نظر ما عندکم ۱، سنتے ہو یہ خانہ سب خانوں کے بعد تھا مگر میں نے جلدی کرکے دکھایا کہ دیکھوں تمہارے پاس اس باب میں کیا ہے، یعنی اگر ترتیب وار دکھانا آتا تو احتمال تھا کہ تصویر حضرت مسیح کے بعد دکھانے پر تم خواہ مخواہ کہہ دو کہ یہ ہمارے نبی کی تصویر ہے اس لئے میں نے ترتیب قطع کرکے اسے پیش کیا کہ اگر یہ وہی نبی موعود ہیں تو ضرور پہچان لوگے، بحمد اللہ تعالٰی ایسا ہی ہوا، اور یہی دیکھ کر اس حرماں نصیب کے دل میں درد اٹھا کہ حواس جاتے رہے اٹھا بیٹھا دم بخود رہا۔

[جدول] بائیں: وَاللّٰہُ مُتِمُّ نُورِہٖ وَلَوْ کَرِہَ الْکٰفِرُونَ ﴿۲﴾ "الْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ" (۳) دائیں: (اللہ تعالی اپنے نور کو تام فرمائے گا اگرچہ کافر ناپسند کریں۔ والحمد للہ رب العلمین۔ ت)

ہمارا مطلب تو بحمد اللہ یہیں پورا ہو گیا کہ یہ خانہ سب خانوں کے بعد ہے، اس کے بعد حدیث میں اور انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام کی تصاویرِ کریمہ کا ذکر ہے، حلیہ ہائے منورہ پر اطلاع مسلمین کے لئے اس کا خلاصہ بھی مناسب، یہاں تک کہ دونوں حدیثیں متفق تھیں، ترجمہ مختصر احادیث عبادہ بن صامت رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا تھا، جو لفظ حدیث ہشام رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے بڑھائے خطوطِ ہلالی میں تھے، اب حدیث ہشام اتم وازید ہے کہ اس میں پانچ انبیاء لوط واسحق ویعقوب واسماعیل ویوسف علیہم الصلوۃ والسلام کا ذکرِ شریف زائد ہے لہٰذا اسی سے

---

۱ جامع الاحادیث بحوالہ ابن عساکر عن معافی عن عبادۃ بن الصامت حدیث ۱۵۲۶۱، دار الفکر بیروت ۲۰/ ۶۳، دلائل النبوۃ للبیھقی باب ماوجد في صورۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم، دار الکتب العلمیہ، بیروت ۱/ ۸۸، ۳۸۷ ۲ القرآن الکریم ۸/ ۲۱ ۳ القرآن الکریم ۱/ ۱

Fatawa Ridawiyya Volume 15

...extract [from it], and add what was extra in the content of the Hadith of ‘Ubadah (may Allah be pleased with him) in crescent brackets [parentheses]. He says: Then he opened another chamber and took out an image on black silk of a wheatish-colored, dark-complexioned man (but in the Hadith of ‘Ubadah, the color is fair). The man had tightly curled hair[1], coarse and very curly hair, eyes inclined inwards, sharp gaze, sour-faced, teeth set together, lips pressed, contracted as if in a state of anger. He said to us: Do you recognize him? These are Moses (peace be upon him). Next to him was another image, the face resembling him but the head was well-oiled, forehead broad, pupils inclined towards the nose (blessed head was round and spherical). He asked: Do you know him? These are Aaron (peace be upon him). Then he opened another chamber and took out an image on white silk: a wheat-complexioned man, straight hair on head, medium stature, signs of anger visible on his face. He said: These are Lot (peace be upon him). Then he took out an image on white silk: fair-skinned with a reddish glow, high nose, thin cheeks, beautiful face. He said: These are Isaac (peace be upon him). Then he took out an image on white silk; the appearance was similar to Isaac (peace be upon him) but there was a mole on the lower lip. He said: These are Jacob (peace be upon him). Then he took out an image on black silk: fair complexion, handsome face, high nose, beautiful stature, face shining with light and showing signs of humility, with a radiant reddish glow in the color. He said: This is the noble grandfather of your Prophet (may Allah bless him and grant him peace), Ishmael (peace be upon him). Then he took out an image on white silk that resembled the form of Adam (peace be upon him), the face was like the sun. He said: This is Joseph (peace be upon him). Then he took out an image on white silk: reddish color, thin shins, eyes slightly open[2] as if dazzled by light, belly prominent, medium height, wearing a sword. However, in the Hadith of ‘Ubadah, instead of this...

1: Praise be to Allah, the Hadiths confirm each other. Abu Ya'la and Ibn 'Asakir narrated through Yahya bin Abi 'Amr al-Shaybani from Abu Salih from Umm Hani (may Allah be pleased with her) from the Prophet (may Allah bless him and grant him peace) in the Hadith of Mi'raj, this same description of Moses (peace be upon him), that the Master of the World (may Allah bless him and grant him peace) said: "As for Moses, he was a large, wheat-complexioned, tall man, as if he was from the men of Shanu'ah, with much hair, deep-set eyes, overlapping teeth, short lips showing gums, and a stern expression." But Moses (peace be upon him) had a heavy body, wheatish complexion, tall, like the people of the Shanu'ah tribe, eyes inclined inwards,

overlapping teeth, lips joined together, hanging beard, contracted as if in a state of anger. — Translator. And from here, the preference for the Sahih Hadith of Hisham (may Allah be pleased with him) became apparent, which stated a wheatish color. 12-Minh [Author].

2: This was the effect of years of weeping in fear of Allah, which caused two black lines to form on his noble cheeks.

---

[1] Durr al-Manthur, citing Abu Ya'la and Ibn 'Asakir, under the verse "Subhan-alladhi", Publications of the Library of Ayatollah al-Uzma, Qom Iran, 4/128; Al-Matalib al-'Aliya, citing Abu Ya'la, Hadith 4228, Dar al-Baz Makkah al-Mukarramah, 4/202.

फतवा रज़विया जिल्द पंद्रह (15)

...उससे ग्रहण करें, और उबादा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस की सामग्री में जो अतिरिक्त था, उसे कोष्ठकों में जोड़ें। वे कहते हैं: फिर उसने एक और कक्ष खोला, काले रेशम पर गेहुंए रंग की सांवली छवि निकाली (लेकिन उबादा की हदीस में रंग गोरा है)। वह व्यक्ति घुंघराले बालों वाला[1], मोटे और बहुत घुंघराले बाल, भीतर की ओर झुकी हुई आँखें, तेज़ नज़र, खट्टे स्वभाव वाला, आपस में चढ़े हुए दांत, सिमटे हुए होंठ जैसे कि वह क्रोध की स्थिति में हो। हमसे कहा: क्या आप इन्हें पहचानते हैं? ये मूसा (अलैहिस्सलाम) हैं। उनके बगल में एक और छवि थी, चेहरा उनसे मिलता-जुलता था लेकिन सिर पर अच्छी तरह से तेल लगा हुआ था, चौड़ा माथा, पुतलियाँ नाक की ओर झुकी हुई (पवित्र सिर गोल था)। पूछा: क्या आप इन्हें जानते हैं? ये हारून (अलैहिस्सलाम) हैं। फिर एक और कक्ष खोलकर सफेद रेशम पर एक छवि निकाली: गेहुंए रंग का व्यक्ति, सिर के बाल सीधे, मध्यम कद, चेहरे पर क्रोध के लक्षण स्पष्ट। कहा: ये लूत (अलैहिस्सलाम) हैं। फिर सफेद रेशम पर एक छवि निकाली: गोरा रंग जिसमें लाली झलकती थी, ऊँची नाक, हल्के गाल, सुंदर चेहरा। कहा: ये इसहाक (अलैहिस्सलाम) हैं। फिर सफेद रेशम पर एक छवि निकाली; रूप इसहाक (अलैहिस्सलाम) के समान था लेकिन निचले होंठ पर एक तिल था। कहा: ये याकूब (अलैहिस्सलाम) हैं। फिर काले रेशम पर एक छवि निकाली: गोरा रंग, सुंदर चेहरा, ऊँची नाक, सुंदर कद, चेहरे पर प्रकाश चमक रहा था और उसमें विनम्रता के लक्षण थे, रंग में लाली की चमक थी। कहा: ये आपके नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के महान पूर्वज इस्माइल (अलैहिस्सलाम) हैं। फिर सफेद रेशम पर एक छवि निकाली जो आदम (अलैहिस्सलाम) के रूप के समान थी, चेहरा जैसे सूर्य हो। कहा: ये यूसुफ (अलैहिस्सलाम) हैं। फिर सफेद रेशम पर एक छवि निकाली: लाल रंग, पतली पिंडलियाँ, आँखें कम खुली हुई[2] जैसे किसी को तेज़ रोशनी में चकाचौंध हो गई हो, पेट उभरा हुआ, मध्यम कद, तलवार लटकाए हुए। लेकिन उबादा की हदीस में इसके बदले...

1: अल्हम्दुलिल्लाह, हदीसें एक-दूसरे की पुष्टि करती हैं। अबू याला और इब्न असाकिर ने याह्या बिन अबी अम्र अल-शैबानी के माध्यम से अबू सालेह से, उन्होंने उम्म हानी (रज़ियल्लाहु अन्हा) से नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से मेराज की हदीस में मूसा (अलैहिस्सलाम) का यही वर्णन किया है कि सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "जहाँ तक मूसा का सवाल है, वे भारी शरीर वाले, गेहुंए रंग के, लंबे व्यक्ति थे, जैसे कि वे शनूआ कबीले के लोगों में से हों, घने बालों वाले, गहरी धँसी हुई आँखों वाले, आपस में मिले हुए दांत, मसूड़े दिखाने वाले छोटे होंठ और गंभीर स्वभाव

वाले।" लेकिन मूसा (अलैहिस्सलाम) भारी शरीर वाले, गेहुंए रंग के, लंबे, जैसे शनूआ कबीले के लोग, भीतर की ओर झुकी हुई आँखें, आपस में मिले हुए दांत, लटकी हुई दाढ़ी, सिमटे हुए जैसे क्रोध की स्थिति में हों। — अनुवादक। और यहीं से हिशाम (रज़ियल्लाहु अन्हु) की सही हदीस को प्राथमिकता स्पष्ट हुई जिसमें गेहुंआ रंग बताया गया था। 12-मिन्ह [लेखक]।

2: यह अल्लाह के डर में सालों तक रोने का प्रभाव था जिसके कारण उनके पवित्र गालों पर दो काली रेखाएँ बन गई थीं।

---

[1] दुर्र अल-मन्सूर, अबू याला और इब्न असाकिर के हवाले से, आयत "सुभानल्लजी" के तहत, मकतबा आयतुल्ला अल-उज़मा के प्रकाशन, कुम ईरान, 4/128; अल-मतातलिब अल-आलिया, अबू याला के हवाले से, हदीस 4228, दार अल-बाज़ मक्का अल-मुकर्रमा, 4/202।

اخذ کریں، اور جو مضمون حدیث عبادہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں زائد ہوا سے خطوط ہلالی میں بڑھائیں۔ فرماتے ہیں پھر اس نے ایک اور خانہ کھولا، حریر سیاہ پر ایک تصویر گندمی رنگ سانولی نکالی (مگر حدیث عبادہ میں گورا رنگ ہے) مرد مرغول ۱ــہ مو سخت گھونگرو والے بال، آنکھیں جانب باطن مائل، تیز نظر، ترش رو دانت، باہم چڑھے ہونٹ، سمٹا جیسے کوئی حالت غضب میں ہو۔ ہم سے کہا: انہیں پہچانتے ہو؟ یہ موسیٰ علیہ الصلوٰۃ والسلام ہیں، اور ان کے پہلو میں ایک اور تصویر تھی، صورت ان سے ملتی مگر سر پر خوب تیل پڑا ہوا، پیشانی کشادہ، پتلیاں جانب بینی مائل (سر مبارک مدور گول)، کہا: انہیں جانتے ہو؟ یہ ہارون علیہ السلام ہیں۔ پھر اور خانہ کھول کر حریر سپید پر ایک تصویر نکالی، مرد گندم گوں، سر کے بال سیدھے، قد میانہ، چہرے سے آثار غضب نمایاں، کہا: یہ لوط علیہ الصلوٰۃ والسلام ہیں، پھر حریر سپید پر ایک تصویر نکالی، گورا رنگ جس میں سرخی جھلکتی، ناک اونچی، رخسارے ہلکے، چہرہ خوبصورت، کہا یہ اسحٰق علیہ الصلوٰۃ والسلام ہیں، پھر حریر سپید پر ایک تصویر نکالی، صورت صورت اسحٰق علیہ الصلوٰۃ والسلام کی مشابہ تھی مگر لب زیریں پر ایک تل تھا، کہا: یہ یعقوب علیہ الصلوٰۃ والسلام ہیں، پھر حریر سیاہ پر ایک تصویر نکالی، رنگ گورا، چہرہ حسین، ناک بلند، قامت خوبصورت، چہرے پر نور درخشاں اور اس میں آثار خشوع نمایاں، رنگ میں سرخی کی جھلک تاباں، کہا: یہ تمہارے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے جد کریم اسماعیل علیہ الصلوٰۃ والسلام ہیں، پھر حریر سپید پر ایک تصویر نکالی کہ صورت آدم علیہ الصلوٰۃ والسلام سے مشابہ تھی، چہرہ گویا آفتاب تھا، کہا یہ یوسف علیہ الصلوٰۃ والسلام ہیں، پھر حریر سپید پر ایک تصویر نکالی سرخ

رنگ، باریک ساقیں، آنکھیں کم کھلی ہوئی ۲ـہ جیسے کسی کوروشنی میں چوندھے لگے، پیٹ ابھرا ہوا، قد میانہ، تلوار حمائل کئے، مگر حدیث عبادہ میں اس کے عوض

۱ـہ: الحمد للہ حدیثیں ایک دوسرے کی تصدیق کرتی ہیں ابویعلیٰ و ابن عساکر نے بطریق یحییٰ بن ابی عمرو الشیبانی عن ابی صالح عن ام ھانی رضی اللہ تعالیٰ عنھا نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے حدیث معراج میں موسیٰ علیہ الصلوٰۃ والسلام کا یہی حلیہ روایت کیا کہ سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: واما موسیٰ فضخم آدم طوال کانہ من رجال شنوآۃ کثیر الشعر، غائر العینین، مترا کب الاسنان مقلص الشفۃ خارج اللثۃ، عابس۱ لیکن موسیٰ علیہ السلام بھاری بدن، گندم گوں، طویل، گویا شنوہ قبیلہ کے لوگ، آنکھیں جانب باطن مائل، باہم چڑھے ہوئے دانت باہم ملے ہوئے ہونٹ، لٹکی داڑھی، سمٹا جیسے حالت غضب۔ ت۔ اور یہیں سے ترجیح حدیث صحیح ہشام رضی اللہ تعالیٰ عنہ ظاہر ہوئی کہ گندمی رنگ بتایا تھا ۱۲ منہ۔

۲ـہ: یہ اس سالہا سال کے گریہ خوف الہیٰ کا اثر تھا جس کے باعث رخسارہ انور پر دو خط سیاہ بن گئے تھے۔

---

۱ درمنثور بحوالہ ابی یعلی وابن عساکر، تحت آیہ سبحن الذی، منشورات مکتبۃ آیۃ اللہ العظمیٰ، قم ایران، ۴/ ۱۲۸، المطالب العالیۃ بحوالہ ابی یعلی، حدیث ۴۲۲۸، دارالباز مکۃ المکرمۃ، ۴/ ۲۰۲

...It is like this: on green silk, there was a fair image from whose every limb elegance and charm flowed, the shins and buttocks were well-rounded. He said: 'This is Dawud (David) peace be upon him.' Then he took out an image on white silk, with plump buttocks, long feet, riding a horse (which had wings on every side, its neck was tucked in, back short, fair complexion). He said: 'This is Sulaiman (Solomon) peace be upon him (and this winged horse which has wings on every side is the wind that carries him).' Then he took out a fair image on black silk, a young man, with a very black beard, abundant hair on the head, beautiful face (lovely eyes, proportionate limbs). He said: 'This is Isa ibn Maryam (Jesus, son of Mary) peace be upon them.' We asked: 'From where did these images come to you? We are certain these must be true images because we found them consistent with the noble image of our Prophet, peace and blessings of Allah be upon him.' He said: 'Adam, peace be upon him, had requested his Lord, the Mighty and Majestic, to show him the prophets among his offspring. Allah the Exalted sent down the images of the prophets to him; they were in the treasury of Adam, peace be upon him, near the place of the setting sun. Dhul-Qarnayn retrieved them from there and gave them to Daniyal (Daniel) peace be upon him (who transferred them onto pieces of silk, and they have come down exactly as they were).' Listen, by God, I had a wish that my soul would have tolerated giving up the kingdom, and until my death, I would become a servant of someone among you who treats slaves very harshly (but what can I do, my soul is not willing). Then he gave us excellent gifts and bid us farewell (and sent men with us to reach the borders of Islam). We came and related the situation to [Abu Bakr] as-Siddiq, may Allah be pleased with him. As-Siddiq wept and said: 'Poor man, if Allah had willed good for him, he would have done so. The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, informed us that these people and the Jews find the description of Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him, in their scriptures.'

Prophetic Decree in the Court of Muqawqis: Second Illustration: Imam Waqidi and Abu al-Qasim bin Abdul-Hakam in 'Futuh Misr' narrate via Aban bin Salih that when Hatib bin Abi Balta'ah, may Allah be pleased with him, took the sacred decree of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, to Muqawqis, the Christian King...

Note 1: In the aforementioned Hadith of Umm Hani, may Allah be pleased with her, the physical description of our Master Jesus, peace be upon him, is: height more than average but less than tall, broad chest, the redness of blood visible on the body, excellent hair with its blackness inclining towards red. — (From the author) Note 2:

Benefit: This exquisite, glorious, long Hadith, whose summary was stated with brevity in three pages, is, by the grace of Allah, authentic. Imam Hafiz Imaduddin bin Kathir and Imam, the Seal of Hadith Experts, Suyuti said: 'This is a Hadith with a good chain of narrators and its narrators are reliable.' — (From the author)

1. Dala'il al-Nubuwwah by al-Bayhaqi, Chapter on what was found of the image of our Prophet Muhammad... Al-Maktabah al-Athariyyah, Lahore 1/388 to 390; Jami' al-Ahadith referring to Ibn Asakir from al-Ma'ani from 'Ubadah bin al-Samit, Hadith 15621, Dar al-Fikr Beirut, 20/63 & 64.

फतावा रज़विया - भाग १५

...यों है हरे रेशम पर एक गोरी छवि है जिसके अंग-अंग से कोमलता और आकर्षण टपकता है, पिंडलियाँ और नितंब खूब गोल हैं, कहा: ये दाऊद अलैहिस्सलाम हैं। फिर सफेद रेशम पर एक छवि निकाली, भारी नितंब, पैरों में लंबाई, घोड़े पर सवार (जिसके हर तरफ पंख लगे थे, गर्दन दबी हुई, पीठ छोटी, गोरा रंग) कहा: ये सुलेमान अलैहिस्सलाम हैं (और यह पंख वाला घोड़ा जिसके हर तरफ पंख हैं, हवा है जो उन्हें उठाए हुए है)। फिर काले रेशम पर एक गोरी छवि निकाली, एक युवा पुरुष, दाढ़ी अत्यंत काली, सिर के बाल घने, सुंदर चेहरा (सुंदर आंखें, सुडौल अंग) कहा: ये ईसा इब्न मरियम अलैहिमुस्सलाम हैं। हमने कहा: ये छवियाँ तुम्हारे पास कहाँ से आईं? हमें विश्वास है कि ये अवश्य सच्ची छवियाँ हैं क्योंकि हमने इन्हें अपने नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की पवित्र छवि के अनुरूप पाया। उसने कहा: आदम अलैहिस्सलाम ने अपने रब अज़्ज़वजल से विनती की थी कि मेरी संतान के नबी मुझे दिखा दे, हक़ सुब्हानहू व तआला ने उन पर नबियों की छवियाँ उतारीं जो सूर्य के अस्त होने के स्थान (पश्चिम) के पास आदम अलैहिस्सलाम के खजाने में थीं, ज़ुल-क़रैन ने वहाँ से निकालकर दानियाल अलैहिस्सलाम को दीं (उन्होंने इन्हें रेशम के टुकड़ों पर उतारा कि ये हुबहू वैसी ही चली आ रही हैं)। सुनो, खुदा की कसम! मेरी इच्छा थी कि काश मेरा मन राज्य त्यागना स्वीकार कर लेता और मैं मृत्यु तक तुम में से किसी ऐसे का दास बनता जो गुलामों के साथ बहुत सख्त व्यवहार रखता हो (पर क्या करूँ्मन राजी नहीं होता)। फिर उसने हमें अच्छे उपहार देकर विदा किया (और हमारे साथ आदमी भेजकर इस्लाम की सीमा तक पहुँचा दिया)। हमने आकर सिद्दीक़ रज़ियल्लाहु अन्हु को सारा हाल बताया, सिद्दीक़ रो पड़े और फरमाया: बेचारा, अगर अल्लाह उसका भला चाहता तो वह वैसा ही करता। हमें रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने खबर दी थी कि ये और यहूदी अपने यहाँ मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के गुण पाते हैं।

मुक़ौक़िस के दरबार में नबवी फरमान: दूसरा उदाहरण: इमाम वाक़िदी और अबुल क़ासिम बिन अब्दुल हकम 'फ़ुतुह मिस्र' में अबान बिन सालेह के माध्यम से वर्णन करते हैं जब हातिब बिन अबी बल्तआ रज़ियल्लाहु अन्हु नबी-ए-अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का फरमान लेकर मुक़ौक़िस ईसाई राजा के पास गए...

नोट १: उपर्युक्त हदीस में उम्मे हानी रज़ियल्लाहु अन्हा से हज़रत ईसा अलैहिस्सलाम का हुलिया (शारीरिक विवरण) वर्णित है: औसत कद से कुछ अधिक और लंबे कद से कम, चौड़ा सीना, शरीर पर खून की सुर्खी झलकती हुई, सुंदर बाल जिनकी कालिमा सुर्खी की ओर झुकी हुई। १२ (लेखक)

नोट २: लाभ: यह श्रेष्ठ महान लंबी हदीस जिसका सारांश संक्षेप में तीन पृष्ठों में वर्णित हुआ, अल्लाह की प्रशंसा के साथ सही (प्रामाणिक) है। इमाम हाफ़िज़ इमादुद्दीन बिन कसीर और इमाम खातमुल् हुफ़्फ़ाज़ सुयूती ने फरमाया: 'यह हदीस उत्तम सनद वाली है और इसके रावी (वर्णनकर्ता) विश्वसनीय हैं।' १२ (लेखक)

1. दलाइलुन नुबुव्वह लिल-बैहक़ी, अध्याय: हमारे नबी मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की छवि के बारे में जो कुछ मिला... मकतबा अल-असरिया, लाहौर १/ ३८८ से ३९०, जामे-उल-अहादीस हवालह इब्न असाकिर अन अल-मआनी अन उबादा बिन अल-सामित, हदीस १५६२१, दारुल फिक्र बेरुत, २०/ ६३ व ६४

یوں ہے حریرِ سبز پر گوری تصویر جس کے عضو عضو سے نزاکت و دلکشی ٹپکتی، ساق و سرین خوب گول، کہا: یہ داؤد علیہ الصلوٰۃ والسلام ہیں۔ پھر حریرِ سپید پر ایک تصویر نکالی، فربہ سرین، پاؤں میں طول، گھوڑے پر سوار (جس کے ہر طرف پر لگے تھے گردن دبی ہوئی، پشت کوتاہ، گورا رنگ) کہا: یہ سلیمان علیہ الصلوٰۃ والسلام ہیں (اور یہ پردار گھوڑا جس کی ہر جانب پر ہیں ہوا ہے کہ انہیں اٹھائے ہوئے ہے) پھر حریرِ سیاہ پر ایک گوری تصویر نکالی، مرد جوان، داڑھی نہایت سیاہ، سر کے بال کثیر، چہرہ خوبصورت (آنکھیں حسین، اعضا متناسب) کہا عہ۱ یہ عیسیٰ بن مریم علیہما الصلوٰۃ والسلام ہیں۔ ہم نے کہا: یہ تصویریں تیرے پاس کہاں سے آئیں۔ ہمیں یقین ہے کہ یہ ضرور سچی تصویریں ہیں کہ ہم نے اپنے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تصویر کریم کے مطابق پائی۔ کہا: آدم علیہ الصلوٰۃ والسلام نے اپنے رب عزوجل سے عرض کی تھی کہ میری اولاد کے انبیاء مجھے دکھادے حق سبحانہ تعالیٰ نے ان پر تصاویر انبیاء اتاریں کہ مغربِ شمس کے پاس خزانہ آدم علیہ الصلوٰۃ والسلام میں تھیں، ذوالقرنین نے وہاں سے نکال کر دانیال علیہ السلام کو دیں (انہوں نے پارچہ ہائے حریر پر اتاریں کہ یہ بعینہما وہی چلی آتی ہیں) سن لو خدا کی قسم مجھے آرزو تھی کاش میرا نفس ترک سلطنت کو گوارا کرتا اور میں مرتے دم تک تم میں کسی ایسے کا بندہ بنتا جو غلاموں کے ساتھ نہایت سخت برتاؤ رکھتا (مگر کیا کروں نفس راضی نہیں ہوتا) پھر ہمیں عمدہ جائزے دے کر رخصت کیا (اور ہمارے ساتھ آدمی کر کے سرحد اسلام تک پہنچا دیا) ہم نے آکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے حال عرض کیا، صدیق روئے اور فرمایا: مسکین اگر اللہ اس کا بھلا چاہتا وہ ایسا ہی کرتا، ہمیں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے خبر دی کہ یہ اور یہودی اپنے یہاں محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی نعت پاتے ہیں ۱۔

مقوقس کے دربار میں فرمان نبوی: تمثیلِ دوم: امام واقدی اور ابوالقاسم بن عبدالحکم فتوحِ مصر میں بطریق ابان بن صالح راوی جب حاطب بن ابی بلتعہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمانِ اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم لے کر مقوقس نصرانی بادشاہ

عہ ۱: حدیث مذکور ام ہانی رضی اللہ تعالیٰ عنہا میں حلیہ سیدنا عیسیٰ علیہ الصلوٰۃ والسلام میں ہے قد میانہ سے زائد دراز سے کم، سینہ چوڑا، خون کی سرخی بدن پر جھلکتی، بال عمدہ ان کی سیاہی سرخی مائل ۱۲ منہ۔ عہ ۲: فائدہ: یہ نفیس جلیل حدیث طویل جس کا خلاصہ اختصار کے ساتھ تین ورق میں بیان ہوا بحمد اللہ صحیح ہے امام حافظ عماد الدین بن کثیر، امام خاتم الحفاظ سیوطی نے فرمایا ھذا حدیث جید الاسناد ورجالہ ثقات۔ ۱۲منہ

۱ دلائل النبوۃ للبیہقی، باب ما وجد من صورۃ نبینا محمد صلی اللہ تعالی علیہ وسلم مکتبہ الاثریہ، لاہور ۱/ ۳۸۸ تا ۳۹۰، جامع الاحادیث بحوالہ ابن عساکر عن المعانی عن عبادہ بن الصامت، حدیث ۱۵۶۲۱ دارالفکر بیروت، ۲۰/ ۶۳ و ۶۴

Fatawa Razawiyya Volume (15)

...went to [the ruler of] Egypt and Alexandria. He asked them, "What does Muhammad (may Allah's peace and blessings be upon him) call towards?" They replied, "Monotheism (Tawhid), the five daily prayers, the fast of Ramadan, Hajj, and the fulfillment of promises." Then he asked about the physical description of the Prophet. They described it briefly, and he said:

Some features remained which you did not mention; in his eyes there is a redness, I said, which rarely leaves them, and between his shoulder blades is the Seal of Prophethood, etc.

Still more things remain that you mentioned; there are red streaks in his eyes that are rarely absent, and between his two shoulders is the seal of prophethood.

Then, after describing more of the noble qualities of the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him), he said:

I certainly knew that a prophet remained, and I used to think his appearance would be in ash-Sham (Greater Syria), as that is where previous prophets had appeared before him. Now I see that he has appeared in the land of the Arabs, in a land of hardship and poverty. The Copts will not obey me in following him, but he will soon prevail over these lands.[1]

I definitely knew that one prophet was left, and I had an inkling that he would appear in Syria as former prophets appeared there. Now I see that he has appeared in Arabia, in a land of toil and hardship, and the Copts will not listen to me in following him. Soon he will prevail over these cities.

Conclusion of the Hadith: Abul Qasim narrated through Hisham bin Ishaq and others, and Ibn Sa'd in Tabaqat narrated through Muhammad bin Umar bin Waqidi from his teachers that Muqawqis wrote a petition to the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) with the same subject matter:

I knew that a prophet remained, and I used to think he would appear in ash-Sham. I have honored your messenger and sent a gift to you.[2]

I was certain that one prophet was left, and in my estimation, he would emerge from Syria. I have honored the Prophet's messenger and present an offering for the Prophet.

The incident of Abdullah bin Salam's conversion to faith: Third Illustration: Bayhaqi narrates in Dala'il from Hazrat Abdullah bin Salam (may Allah be pleased with him):

"When I heard the fame of the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him), and [heard] the descriptions, name, physical appearance, and all those things that we [knew about] the Prophet...

[1] Sharh az-Zurqani 'ala al-Mawahib, citing Waqidi and Ibn Abd al-Hakam, al-Maqsad ath-Thani, Chapter Three, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 3/350. [2] At-Tabaqat al-Kubra, mention of the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) sending messengers, etc., Dar Sadir, Beirut, 1/260.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

...मिस्र और सिकंदरिया के पास तशरीफ़ ले गए, उसने उनसे दरयाफ़्त किया कि मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) किस बात की तरफ़ बुलाते हैं? उन्होंने फ़रमाया: तौहीद और नमाज़-ए-पंजगाना और रोज़ा-ए-रमज़ान व हज व वफ़ा-ए-अहद। फिर उसने हुज़ूर का हुलिया पूछा, उन्होंने बा-इख़्तिसार बयान किया, वह बोला:

कुछ चीज़ें बाक़ी रह गईं जिनका तुमने ज़िक्र नहीं किया, उनकी आँखों में सुर्खी है, मैंने कहा, जो शायद ही उनसे जुदा होती हो और उनके दोनों कंधों के बीच मोहर-ए-नुबुव्वत है, आदि।

अभी और बातें बाक़ी रहीं कि तुमने बयान कीं, उनकी आँखों में सुर्ख डोरे हैं जो कम ही किसी वक़्त जुदा होते हों और उनके दोनों शानों (कंधों) के बीच मोहर-ए-नुबुव्वत है।

फिर हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की और सिफ़ात-ए-करीमा बयान करके बोला:

मुझे यक़ीनन मालूम था कि एक नबी बाक़ी है और मेरा गुमान था कि वह शाम में ज़ाहिर होगा, और वहाँ उनसे पहले अंबिया का ज़ुहूर हुआ था। अब मैं देखता हूँ कि उन्होंने अरब में ज़ुहूर फ़रमाया, मेहनत और मशक़्क़त की ज़मीन में, और क़िब्ती उनकी पैरवी में मेरी नहीं मानेंगे, अनक़रीब वह इन शहरों पर ग़ालिब आएँगे।[1]

मुझे यक़ीनन मालूम था कि एक नबी बाक़ी है और मुझे गुमान था कि वह शाम में ज़ाहिर होगा कि अगले अंबिया ने वहाँ ज़ुहूर किया। अब मैं देखता हूँ कि उन्होंने अरब में ज़ुहूर फ़रमाया, मेहनत व मशक़्क़त की ज़मीन में, और क़िब्ती उनकी पैरवी में मेरी न मानेंगे, अनक़रीब वह इन शहरों पर ग़लबा पाएँगे।

ततिम्मा हदीस: अबुल क़ासिम ने ब-तरीक़ हिशाम बिन इसहाक़ वग़ैरह और इब्न सअद ने तबक़ात में ब-तरीक़ मुहम्मद बिन उमर बिन वाक़िदी उनके शयूख़ से रिवायत किया कि मुक़ौक़िस ने हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को इसी मज़मून की अर्ज़ी लिखी कि:

मुझे मालूम था कि एक नबी बाक़ी है और मेरा गुमान था कि वह शाम से ज़ाहिर होगा। मैंने आपके क़ासिद की इज़्ज़त की और आपकी तरफ़ हदिया (तोहफ़ा) भेजा है।[2]

मुझे यक़ीन था कि एक नबी बाक़ी है और मेरे गुमान में वह शाम से ज़ुहूर करता और मैंने हुज़ूर के क़ासिद का एज़ाज़ (सम्मान) किया और हुज़ूर के लिए नज़्र हाज़िर करता हूँ।

अब्दुल्लाह बिन सलाम का वाक़या-ए-ईमान: तमसील सोम (तीसरा उदाहरण): बैहक़ी दलाइल में हज़रत अब्दुल्लाह बिन सलाम (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रावी हैं, जब मैंने रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का चर्चा सुना और हुज़ूर की सिफ़त व नाम व हैयत और जिन-जिन बातों की हम हुज़ूर...

[1] शरह अल-ज़ुरक़ानी अलल मवाहब, हवाला वाक़िदी व इब्न अब्दुल हकम, अल-मक़सद अल-सानी, अल-फ़स्ल अल-सालिस, दारुल मआरिफ़ा, बेरूत, 3/350 [2] अल-तबक़ात अल-कुबरा, ज़िक्र बेसते रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) आदि, दार सादिर, बेरूत, 1/260

पेज 700 का 742

فتاوی رضویہ جلد پندرہویں (۱۵)

مصر و اسکندریہ کے پاس تشریف لے گئے، اس نے ان سے دریافت کیا کہ محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کس بات کی طرف بلاتے ہیں؟ انہوں نے فرمایا: توحید و نماز پنجگانہ و روزہ رمضان وحج و وفائے عہد۔ پھر اس نے حضور کا حلیہ پوچھا، انہوں نے باختصار بیان کیا، وہ بولا:

قد بقیت اشیاء لم تذکر ھا في عینیه حمرة قلت ما تفارقه وبین کتفیه خاتم النبوة الخ

ابھی اور باتیں باقی رہیں کہ تم نے بیان کیں ان کے آنکھوں میں سرخ ڈورے ہیں کہ کم کسی وقت جدا ہوتے ہوں اور ان کے دونوں شانوں کے بیچ مہر نبوت ہے۔

پھر حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی اور صفات کریمہ بیان کر کے بولا:

قد کنت اعلم ان نبیا قد بقی وقد کنت اظن مخرجه بالشام ، وھناك کانت تخریج الانبیاء قبله فاراه قد خرج فی ارض العرب فی ارض جھد وبؤس والقبط لا تطاوعنی علی اتباعه وسیظھر علی قبطی البلاد[1]

مجھے یقیناً معلوم تھا کہ ایک نبی باقی ہے اور مجھے گمان تھا کہ وہ شام میں ظاہر ہوگا کہ اگلے انبیاء نے وہاں ظہور کیا اب میں دیکھتا ہوں کہ انہوں نے عرب میں ظہور فرمایا، محنت میں مشقت کی زمین میں، اور میری پیروی میں میری نہ مانیں گے عنقریب وہ ان شہروں پر غلبہ پائیں گے۔

تتمہ حدیث: ابوالقاسم نے بطریق ہشام بن اسحق وغیرہ اور ابن سعد نے طبقات میں بطریق محمد بن عمر بن واقد ان کے شیوخ سے روایت کیا کہ مقوقس نے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو اسی مضمون کی عرضی لکھی کہ:

قد علمت ان نبيا بقى وكنت اظن انه مجھے یقین تھا کہ ایک نبی باقی ہے اور میرے گمان میں وہ

يخرج بالشام وقد اكرمتك رسولك شام سے ظہور کرتا اور میں نے حضور کے قاصد کا اعزاز

وبعثت اليك بهدية[2] کیا اور حضور کے لئے نذر حاضر کرتا ہوں۔

عبد اللہ بن سلام کا واقعہ ایمان: تمثیل سوم: بیہقی دلائل میں حضرت عبد اللہ بن سلام رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، جب میں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا چرچا سنا اور حضور کے صفت و نام و ہیات اور جن جن باتوں کی ہم حضور

[1] شرح الزرقانی علی المواہب بحوالہ واقدی وابن عبد الحکیم المقصد الثانی، الفصل الثالث، دار المعرفة، بیروت، ۳/ ۳۵۰ [2] الطبقات الکبریٰ، ذکر بعثته رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم الخ، دار صادر، بیروت، ۱/ ۲۶۰

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

...were expecting for all to recognize him, so I kept it silently in my heart until the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) arrived in Medina Tayyiba. When the news of his arrival reached me, I proclaimed the Takbir (Allahu Akbar). My aunt said: 'If you had heard of Moses son of Amram's (peace be upon him) arrival, what more would you have done?' I said: 'O aunt! By God, he is the brother of Moses son of Amram; he has been sent with the same message for which Moses was sent.' She said:

[Arabic Box]: O son of my brother, is he the Prophet about whom we were informed that he would be sent along with the Hour (of Resurrection)? I said to her: Yes. (Al-Hadith)

Khatib and Ibn Asakir relate from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Arabic Box]: I am Ahmad, and Muhammad, and Al-Hashir (the gatherer), and Al-Muqaffi (the last to follow), and Al-Khatam (the seal). [Urdu Translation]: I am Ahmad and Muhammad and the one who will gather the whole world, and the one who comes after all the Prophets, and the one who completes the prophethood (peace and blessings of Allah be upon him).

Migration of Hazrat Abbas:

Abu Ya'la, Tabarani, Shashi, and Abu Nu'aym in 'Fada'il al-Sahaba', and Ibn Asakir and Ibn al-Najjar from Hazrat Sahl bin Sa'd (may Allah be pleased with him) narrate as a connected report, and Ruyani and Ibn Asakir from Muhammad bin Shihab al-Zuhri narrate as a disconnected report that Hazrat Abbas bin Abdul Muttalib (may Allah be pleased with them), the uncle of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), presented a petition to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) from Makkah al-Mukarramah, asking for permission to migrate and arrive in Medina Tayyiba. In response, the radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) issued this decree:

[Arabic Box]: O uncle! Stay in the place where you are, for indeed Allah will end the migration with you just as He ended the prophethood with me. [Urdu Translation]: O uncle! Stay with peace, for you are going to be the final migrant (Khatam al-

Muhajireen) in migration, just as I am the final Prophet (Khatam al-Nabiyyin) in prophethood (peace and blessings of Allah be upon him).

---

1. Dalail al-Nubuwwah by Al-Bayhaqi, Chapter on Abdullah bin Salam entering upon the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 2/530
2. Tarikh Baghdad by Al-Khatib, entry 2501 Ahmad bin Muhammad al-Suti, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 5/99
3. Tahdhib Tarikh Dimashq al-Kabir, Mention of those named Abbas, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 7/235

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

...के लिए उम्मीद कर रहे थे, सब पहचान लें तो मैंने ख़ामोशी के साथ उसे दिल में रखा यहाँ तक कि हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम मदीना तैयबा तशरीफ़ लाए। मुझे ख़बर पहुँची, मैंने तकबीर कही। मेरी फूफी बोली: अगर तुम मूसा बिन इमरान अलैहिस्सलातु वसल्लाम का आना सुनते तो इससे ज़्यादा क्या करते? मैंने कहा: ऐ फूफी! ख़ुदा की क़सम वह मूसा बिन इमरान के भाई हैं जिस बात पर मूसा भेजे गए थे इसी पर यह भी مبعوث (प्रेषित) हुए हैं, वह बोली:

[अरबी बॉक्स]: ऐ मेरे भतीजे! क्या यह वही नबी हैं जिनकी हमें ख़बर दी जाती थी कि वह क़यामत के साथ भेजे जाएंगे? मैंने कहा: हाँ। (अल-हदीस)

ख़तीब और इब्ने असाकिर हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रावी हैं कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

[अरबी बॉक्स]: मैं अहमद हूँ और मुहम्मद और अल-हाशिर और अल-मुक़फ़्फ़ी और अल-ख़ातम। [उर्दू अनुवाद]: मैं अहमद हूँ और मुहम्मद और तमाम जहान को हश्र (एकत्र) करने वाला, और सब अम्बिया के पीछे आने वाला, और नबुव्वत ख़त्म फ़रमाने वाला सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।

हज़रत अब्बास की हिजरत:

अबू यअली, तबरानी, शाशी और अबू नुऐम 'फ़ज़ाइलुस सहाबा' में और इब्ने असाकिर और इब्नुन नज्जार हज़रत सहल बिन साद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से मौसूलन और रोयानी और इब्ने असाकिर मुहम्मद बिन शिहाब ज़ुहरी से मुर्सलन रावी हैं कि हज़रत अब्बास बिन अब्दुल मुत्तलिब रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा अम्मे नबी (नबी के चाचा) सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की बारगाह में (मक्का मुअज़्ज़मा से) अर्ज़ी पेश की कि मुझे इज़्न (अनुमति) अता हो तो हिजरत करके(मदीना तैयबा) हाज़िर हूँ। इसके जवाब में हुज़ूर पुरनूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने यह फ़रमान नाफ़िज़ फ़रमाया:

[अरबी बॉक्स]: ऐ चाचा! जहाँ आप हैं वहीं रहें, क्योंकि अल्लाह आप पर हिजरत को ख़त्म करेगा जैसे मुझ पर नबुव्वत ख़त्म की। [उर्दू अनुवाद]: ऐ चाचा! इत्मीनान से रहो कि तुम हिजरत में 'ख़ातमुल मुहाजिरीन' होने वाले हो, जिस तरह मैं नबुव्वत में 'ख़ातमुन नबिय्यीन' हूँ सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।

1. दलाइलुन नबुव्वह लिल-बैहक़ी, बाब अब्दुल्लाह बिन सलाम का रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के पास आने के बयान में, दारुल कुतुबुल इल्मिय्या, बेरूत, 2/530
2. तारीख़ बगदाद लिल-ख़तीब, जीवनी संख्या 2501 अहमद बिन मुहम्मद अस-सूती, दारुल किताबुल अरबी, बेरूत, 5/99
3. तहज़ीब तारीख़ दमिश्क़ अल-कबीर, ज़िक्र मन इस्मुहू अब्बास, दारु इह्याइत तुरासुल अरबी, बेरूत, 7/235

کے لئے توقع کر رہے تھے سب پہچان لیں تو میں نے خاموشی کے ساتھ اسے دل میں رکھا یہاں تک کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالی علیہ وسلم مدینہ طیبہ تشریف لائے مجھے خبر رونق افروزی پہنچی میں نے تکبیر کہی میری پھوپھی بولی: اگر تم موسیٰ بن عمران علیہ الصلوٰۃ والسلام کا آنا سنتے تو اس سے زیادہ کیا کرتے؟ میں نے کہا: اے پھوپھی! خدا کی قسم وہ موسیٰ بن عمران کے بھائی ہیں جس بات پر موسیٰ بھیجے گئے تھے اسی پر یہ بھی مبعوث ہوئے ہیں، وہ بولی:

[Arabic Box]: یا ابن اخی اھو النبی الذی کنا نخبر بہ انہ یبعث مع بعث الساعۃ، قلت لھا نعم1 اے میرے بھتیجے! کیا یہ وہ نبی ہیں جن کی ہم خبر دئے جاتے تھے کہ وہ قیامت کے ساتھ مبعوث ہوں گے؟ میں کہا: نعم ہاں۔ (الحدیث)

خطیب و ابن عساکر حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[Arabic Box]: انا احمد و محمد و الحاشر و المقفی و الخاتم2 میں احمد ہوں اور محمد اور تمام جہان کو حشر دینے والا، اور سب انبیاء کے پیچھے آنے والا، اور نبوت ختم فرمانے والا صلی اللہ تعالی علیہ وسلم۔

ہجرت حضرت عباس: ابو یعلی و طبرانی و شاشی وابو نعیم فضائل الصحابہ میں اور ابن عساکر وابن النجار حضرت سہل بن سعد رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے موصولاً اور رویانی و ابن عساکر محمد بن شہاب زہری سے مرسلاً راوی حضرت عباس بن عبدالمطلب رضی اللہ تعالیٰ عنہما عم نبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے حضور اقدس صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کی بارگاہ میں (مکہ معظمہ سے)

عرضی حاضر کی کہ مجھے اذن عطا ہو تو ہجرت کرکے (مدینہ طیبہ) حاضر ہوں۔ اس کے جواب میں حضور پر نور صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے یہ فرمان نافذ فرمایا:

[Arabic Box]: یا عم اقم مکانك الذی انت فیه، فان الله یختم بك الهجرة کما ختم بي النبوة3 اے چچا! اطمینان سے رہو کہ تم ہجرت میں خاتم المہاجرین ہونے والے ہو، جس طرح میں نبوت میں خاتم النبیین ہوں صلی اللہ تعالی علیہ وسلم۔

---

1 دلائل النبوة للبیهقی، باب ما جاء في دخول عبد الله بن سلام علی رسول الله صلی الله تعالی علیہ وسلم دار الکتب العلمیه، بیروت، ۲/ ۵۳۰ 2 تاریخ بغداد للخطیب، ترجمہ ۲۵۰۱ احمد بن محمد السوطی، دار الکتاب العربي، بیروت، ۵/ ۹۹ 3 تهذیب تاریخ دمشق الکبیر، ذکر من اسمه عباس، دار احیاء التراث العربي، بیروت، ۷/ ۲۳۵

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

The great Imam, jurist, and scholar of Hadith Abu al-Layth al-Samarqandi states in Tanbih al-Ghafilin:

[Arabic Box:] Narrated to us Abu Bakr Muhammad bin Ahmad, from Abu Imran, from Abd al-Rahman, from Dawud, from Abbad bin al-Kathir, from Abd Khayr, who narrated from Ali bin Abi Talib (may Allah be pleased with him).

[Urdu Box:] Abu Bakr Muhammad bin Ahmad narrated to us, from Abu Imran, from Abd al-Rahman, from Dawud, from Abbad bin al-Kathir, from Abd Khayr, who narrated from Hazrat Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with him).

When Surah "Idha ja'a nasrullah" (When the victory of Allah has come) was revealed during the illness of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) leading to his passing, the Prophet immediately came out. It was a Thursday. He sat on the pulpit and ordered Bilal (may Allah be pleased with him) to call out in Medina, "O people! Come to listen to the will of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)." Upon hearing this call, everyone, young and old, gathered. They left their house doors open, even the maidens came out from behind their veils, to the extent that the noble Mosque became crowded for the attendees. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was saying, "Make space for those coming behind, make space for those coming behind." Then, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), standing on the pulpit, praised and glorified Allah, sent blessings upon the Prophets (peace be upon them), and then said:

[Arabic Box:] "I am Muhammad, son of Abdullah, son of Abd al-Muttalib, son of Hashim, the Arabian, of the Haram, the Meccan. There is no prophet after me." (Hadith, this is brief).

[Urdu Box:] "I am Muhammad, son of Abdullah, son of Abd al-Muttalib, son of Hashim, the Arabian, of the noble Sanctuary and the exalted Mecca. There is no prophet after me." (Hadith, this is brief).

Arrival of the Prophet (pbuh) in Medina Tayyibah: Allah, Allah! What a day it was when the arrival of the Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was celebrated in Medina Tayyibah. Echoes of welcome resonated through the earth and the heavens. Happiness and joy were such that they seemed to drip from every door and wall. The glowing faces of every child in Medina were like pomegranate seeds

(flushed with joy), their faces were beaming with smiles, hearts could not be contained in chests, clothes felt tight on chests, and in those clothes was the color of a flower's robe. There was light raining down copiously, and from the earth to the throne (Arsh), a sphere of light was formed. Veiled maidens came out singing in the yearning to see the Beloved of the Creator:

Tala'al badru 'alayna, min thaniyyatil-wada' Wajabash-shukru 'alayna, ma da'a lillahi da'

(The moon rose over us from the valleys of Wada'. Gratitude to God is obligatory upon us as long as a caller calls to God). (T)

---

1 Tanbih al-Ghafilin, Chapter on Gentleness (Bab al-Rifq), Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, p. 473. 2 Al-Mawahib al-Ladunniyyah, The Hijrah to Medina: When "Tala'al Badru" was recited, Al-Maktab al-Islami Beirut, 1/313.

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

महान इमाम, फ़क़ीह और मुहद्दिस अबू अल-लैथ समरक़ंदी तन्बीह अल-ग़ाफ़िलीन में फ़रमाते हैं:

[अरबी बॉक्स:] हमें अबू बक्र मुहम्मद बिन अहमद ने अबू इमरान से, उन्होंने अब्दुलरहमान से, उन्होंने दाऊद से, उन्होंने अब्बाद बिन अल-कसीर से, उन्होंने अब्द खैर से रिवायत किया कि उन्होंने अली बिन अबी तालिब (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से बयान किया।

[उर्दू बॉक्स:] हमें अबू बक्र मुहम्मद बिन अहमद ने अबू इमरान से, उन्होंने अब्दुलरहमान से, उन्होंने दाऊद से, उन्होंने अब्बाद बिन कसीर से, उन्होंने अब्द खैर से रिवायत किया कि उन्होंने हज़रत अली मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से बयान किया।

जब सूरह "इज़ा जा-अ नसरुल्लाह" हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के विसाल-ए-शरीफ़ की बीमारी के दौरान नाज़िल हुई, तो हुज़ूर तुरंत बाहर तशरीफ़ लाए। जुमेरात (गुरुवार) का दिन था, मिंबर पर जलवाअफ़रोज़ हुए और हज़रत बिलाल (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) को हुक्म दिया कि मदीने में मुनादी (घोषणा) कर दो कि "लोगो! अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की वसीयत सुनने चलो।" यह आवाज़ सुनते ही छोटे-बड़े सभी जमा हो गए, घरों के दरवाज़े वैसे ही खुले छोड़ दिए, यहाँ तक कि कुंवारी लड़कियां भी पर्दों से बाहर निकल आईं, यहाँ तक कि मस्जिद शरीफ़ हाज़िरीन के लिए तंग हो गई। हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमा रहे थे कि "अपने पीछे आने वालों के लिए जगह वसी (चौड़ी) करो, अपने पीछे आने वालों के लिए जगह वसी करो।" फिर हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने मिंबर पर क़ियाम फ़रमा कर अल्लाह की हम्द ओ सना की, अंबिया-ए-किराम (अलैहिमुस्सलाम) पर दरूद भेजा, फिर इरशाद हुआ:

[अरबी बॉक्स:] "मैं मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह बिन अब्दुल मुत्तलिब बिन हाशिम हूँ, अरबी, हरम ओ मक्का का रहने वाला, मेरे बाद कोई नबी नहीं।" (हदीस का संक्षिप्त हिस्सा)।

[उर्दू बॉक्स:] "मैं मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह बिन अब्दुल मुत्तलिब बिन हाशिम हूँ, अरबी, हरम ओ मक्का का रहने वाला, मेरे बाद कोई नबी नहीं हूं, हदीस, यह संक्षिप्त है।"

मदीना तैयबा में हुज़ूर की तशरीफ़ आवरी: अल्लाह, अल्लाह! वह क्या ही दिन था जब मदीना तैयबा में हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की आमद की धूम थी। ज़मीन ओ आसमान में

स्वागत की आवाज़ें गूँज रही थीं, ख़ुशी और शादमानी ऐसी थी कि दीवारों से टपकती महसूस होती थी। मदीने के एक-एक बच्चे का दमकता चेहरा अनार के दाने जैसा (लाल) हो रहा था, मुस्कुराहटें खिली जा रही थीं, दिल थे कि सीनों में नहीं समा रहे थे, सीनों पर कपड़े तंग हो गए थे और उन कपड़ों में फूलों के लिबास का रंग था। नूर झमाझम बरस रहा था, ज़मीन से अर्श तक नूर का एक मंज़र बना था। पर्दे में रहने वाली कुंवारी लड़कियां अल्लाह के महबूब के दीदार के शौक़ में गाती हुई बाहर आईं कि:

तलअल बदरु अलैना, मिन सनिय्यातुल वदाअ वज-बश शुक्रु अलैना, मा दआ लिल्लाहि दाअ

(हम पर विदा की घाटियों से चाँद निकल आया। हम पर अल्लाह का शुक्र वाजिब है जब तक कोई दुआ माँगने वाला दुआ माँगता रहे)। (त)

---

1 तन्बीह अल-ग़ाफ़िलीन, बाब अल-रिफ़्क़, दारुल कुतुब अल-इल्मिय्या बेरूत, पृ. 473 2 अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-हिजरह इलल मदीना: मत़ा अनशद तलअल बदरु, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत, 1/313

فتاوٰی رضویہ (جلد پندرہ سو (۱۵))

امام اجل فقیہ محدث ابواللیث سمر قندی تنبیہ الغافلین میں فرماتے ہیں:

[Arabic Box:] حدثنا ابوبکر محمد بن احمد ثنا ابو عمران ثنا عبدالرحمن ثنا داؤد ثنا عباد بن الکثیر عن عبد خیر عن علی بن ابی طالب رضی اللہ تعالٰی عنہ۔

[Urdu Box:] ہمیں ابوبکر محمد بن احمد ان کو ابو عمران ان کو عبدالرحمن ان کو داؤدان کو عباد بن کثیر ان کو عبد خیر سے انہوں نے حضرت علی مرتضی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے بیان کیا۔

جب سورۃ اذا جاء نصر اللہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے مرض وصال شریف میں نازل ہوئی حضور فورا برآمد ہوئے پنجشنبہ کا دن تھا، منبر پر جلوس فرمایا، بلال رضی اللہ تعالٰی عنہ کو حکم دیا کہ مدینے میں ندا کردو "لوگو! رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی وصیت سننے چلو" یہ آواز سنتے ہی سب چھوٹے بڑے جمع ہوئے، گھروں کے دروازے ویسے ہی کھلے چھوڑ دیئے یہاں تک کہ کنواریاں پردوں سے باہر نکل آئیں، حد یہ کہ مسجد شریف حاضرین پر تنگ ہوگئی، اور حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرمارہے ہیں اور اپنے پچھلوں کے لئے جگہ وسیع کرو، اپنے پچھلوں کے لئے جگہ وسیع کرو۔ پھر حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم منبر پر قیام فرما کر حمد و ثنائے الہی بجالائے انبیاء کرام علیہم الصلوۃ والسلام پر درود بھیجی، پھر ارشاد ہوا:

[Arabic Box:] انا محمد بن عبداللہ بن عبدالمطلب بن ھاشم العربی الحرمی المکی لا نبی بعدی الحدیث، ھذا مختصر۔

[:Urdu Box] میں محمد بن عبداللہ بن عبد المطلب بن ہاشم عربی صاحب حرم محترم و مکہ معظمہ ہوں، میرے بعد کوئی نبی نہیں، الحدیث، ہذا مختصر

مدینہ طیبہ میں حضور کی تشریف آوری: اللہ اللہ ایک وہ دن تھا کہ مدینہ طیبہ میں حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تشریف آوری کی دھوم ہے، زمین و آسمان میں خیر مقدم کی صدائیں گونج رہی ہیں، خوشی و شادمانی ہے کہ در و دیوار سے ٹپکی پڑتی ہے، مدینے کے ایک ایک بچے کا دمکتا چہرہ انار دانہ ہورہا ہے، باچھیں کھلی جاتی ہیں، دل ہیں کہ سینوں میں نہیں سماتے، سینوں پر جامے تنگ، جاموں میں قبائے گل کا رنگ، نور ہے کہ چھا چھم برس رہا ہے فرش سے عرش تک کا نور کا بقعہ بنا ہے، پردہ نشین کنواریاں شوق دیدار محبوب کردگار میں گاتی ہوئی باہر آئی ہیں کہ:

طلع البدر علینا من ثنیات الوداع وجب الشکر علینا ما دعا للہ داع2

(ہم پر چاند نکل آیا وداع کی گھاٹیوں سے ہم پر خدا کا شکر واجب ہے جب تک دعا مانگنے والا دعا مانگے) (ت)

---

1 تنبیہ الغافلین، باب الرفق، دارالکتب العلمیۃ، بیروت، ص ۴۷۳ 2 المواہب اللدنیۃ ، الھجرۃ الی المدینۃ متی انشد طلع البدر، المکتب الاسلامی، بیروت،۱/ ۳۱۳

Fatawa Rizvia Volume 15

The girls of Bani Najjar are singing in every alley:

"We are the girls of Bani Najjar, O people of Najjar! How excellent a neighbor Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is."

Today is the day of the Beloved's departure; the gathering is for the final testament. The crowd today is the same as ever—from children to the elderly, from men to those behind the veil, everyone has gathered. Hearing the call of Bilal, young and old have rushed out like hearts from chests. The entire city has left the doors of their houses open; hearts are withered, faces are faded, and the daylight has dimmed because the parting of the sun that illuminates the world is near. The sky is withered, the earth is melancholic. Wherever you look, there is an atmosphere of silence, such congestion yet a place of utter quietude. Final gazes fall upon that truth-revealing face of the Beloved with such longing and despair, and, exhausted by weakness and hopelessness, they fall unconsciously at his feet. Lips are closed out of extreme respect, but from the smoke of the heart, this sound rises:

"You were the black of my eye, and my eye became blind after your passing. Whoever wants to die after you, let them die, for I was only afraid for you."

(I was the black pupil for my observers, so he who observed you was made blind; so whoever wishes may die after you, for it was in you that I trusted to save me.)

The Beloved of Allah, the caller of the Ummah, looks at the goats he has raised with such a look of love and entrusts them with a heart full of affection to the Real Guardian. The attribute of Mercy feels the sorrow of their separation, yet there is also the joy of seeing them arrive in waves, knowing that the labor has reached its destination and the service for which the Lord of the Throne sent him has been completed in the best possible manner.

Noah's nine hundred and fifty years of severe hardship yielded guidance for only fifty people. Here, in just twenty to twenty-three years, by the grace of Allah, there is this ever-increasing abundance; maidservants and slaves are coming in droves. Space repeatedly becomes tight, and again and again, the command is given: 'Give room to those arriving, give room to those arriving.' When this crowd gathered for this general invitation, the Sultan of the Universe stood on the noble pulpit. After praise and salutation, he delivered a discourse on his lineage, name, tribe, status, and great virtues. O Muslims! For God's sake, what else is a Milad gathering called? The same

complete gathering, the same pulpit and standing, the same narration of the virtues of the Master of Mankind (peace and blessings be upon him and his progeny)—what else is a Milad gathering? But for the Najdi masters, the mention of the Beloved...

1. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Hijra ilal-Madina, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/312
2. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-'Ashir, Al-Fasl al-Awwal (Wathai), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 4/552

फतावा रज़विया जिल्द पंद्रह (15)

बनी नज्जार की लड़कियां गली-गली गीत गा रही थीं कि:

"हम बनी नज्जार की लड़कियां हैं, ऐ नज्जार के लोगों! मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) कितने अच्छे पड़ोसी हैं।"

आज वह दिन है कि इस महबूब की रुख़सत है, मजलिस आख़िरी वसीयत है, मजमा तो आज भी वही है, बच्चों से बूढ़ों तक, मर्दों से परदानशीनों तक सब का हुजूम है। निदा-ए-बिलाल सुनते ही छोटे-बड़े सीनों से दिल की तरह बेताब होकर निकल आए हैं, शहर भर ने मकानों के दरवाजे खुले छोड़ दिए हैं, दिल मुरझाए हुए हैं, चेहरे कुम्हलाए हुए हैं, दिन की रोशनी मद्धम पड़ गई है क्योंकि जहां-ताब सूरज की विदाई नज़दीक है। आसमान मुरझाया हुआ, ज़मीन अफ़सुर्दा, जिधर देखो सन्नाटे का आलम, इतना मजमा और फिर भी सन्नाटा, आख़िरी निगाहें उस महबूब के हक़-नुमा चेहरे पर किस हसरत और यास के साथ पड़ती हैं और कमज़ोरी व ना-उमीदी से बेहाल होकर खुद-ब-खुद कदमों पर गिर पड़ती हैं। अदब की वजह से होंठ बंद हैं मगर दिल के धुएं से ये आवाज़ बुलंद है:

"आप मेरी आंख की पुतली थे, आपके बाद मेरी आंख अंधी हो गई। अब आपके बाद जो चाहे मर जाए, मुझे तो बस आपकी फिक्र थी।"

(मैं अपने देखने वालों के लिए काला था, सो आपको देखने वाले को अंधा कर दिया गया, अब आपके बाद जो चाहे मर जाए, क्योंकि मुझे बचाने के लिए आप पर ही भरोसा था।)

अल्लाह का महबूब, उम्मत का दाई किस प्यार की नज़र से अपनी पाली हुई बकरियों को देखता है और मोहब्बत भरे दिल से उन्हें हक़ीक़ी मुहाफ़िज़ (ईश्वर) के सुपुर्द कर रहा है। रहमत की शान को उनकी जुदाई का ग़म भी है और फ़ौज-दर-फ़ौज उमड़ते हुए आने की खुशी भी कि मेहनत ठिकाने लगी, जिस ख़िदमत के लिए अर्श के मालिक ने भेजा था वह बेहतरीन तरीके से पूरी हुई।

नूह की साढ़े नौ सौ बरस की सख़्त मशक्कत और सिर्फ पचास लोगों को हिदायत, यहाँ बीस-तेईस साल में ही अल्लाह के करम से यह दिन-ब-दिन बढ़ती हुई कसरत है। कनीज़ और गुलाम झुंड के झुंड आ रहे हैं, जगह बार-बार कम पड़ जाती है, बार-बार इरशाद होता है आने वालों को जगह दो, आने वालों को जगह दो। इस आम दावत पर जब यह मजमा इकट्ठा हुआ है तो सुल्ताने आलम ने मिम्बरे अकरम पर कियाम किया है। हम्द-ओ-सलात के बाद अपने नसब, नाम, क़ौम, मकाम और

अज़मत वाले फ़ज़ाइल का बयान इरशाद फ़रमाया। मुसलमानो! खुदा के लिए फिर महफ़िल-ए-मीलाद और किस चीज़ का नाम है? वही मुकम्मल मजमा, वही मिम्बर और कियाम, वही सैय्यद-उल-अनाम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के फ़ज़ाइल का बयान, महफ़िल-ए-मीलाद और किस चीज़ का नाम है? मगर नजदी साहबों को महबूब का ज़िक्र...

1. अल-मवाहिब अल-लदुन्निय्या, अल-हिजरा इलल-मदीना..., अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 1/312
2. अल-मवाहिब अल-लदुन्निय्या, अल-मक़सद अल-आशिर, अल-फ़स्ल अल-अव्वल (वथाई), अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 4/552

فتاویٰ رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

بنی النجار کی لڑکیاں کوچے کوچے محو نغمہ سرائی ہیں کہ:

نحن جوارٍ من بنی النجار ۱ یاحبذا محمد من جار ۱

ہم بنو نجار کی لڑکیاں ہیں اے نجار یو! محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کیسا اچھا ہمسایہ ہے۔ت

ایک دن آج ہے کہ اس محبوب کی رخصت ہے، مجلس آخری وصیت ہے، مجمع تو آج بھی وہی ہے، بچوں سے بوڑھوں تک، مردوں سے پردہ نشینوں تک سب کا ہجوم ہے، ندائے بلال سنتے ہی چھوٹے بڑے سینوں سے دل کی طرح بے تابانہ نکلے ہیں، شہر بھر نے مکانوں کے دروازے کھلے چھوڑ دئے ہیں، دل کمہلائے چہرے مرجھائے دن کی روشنی دھیمی پڑ گئی کہ آفتاب جہاں تاب کی وداع نزدیک ہے، آسمان پژمردہ، زمین افسردہ، جدھر دیکھو سناٹے کا عالم اتنا اژدھام اور ہو کا مقام، آخری نگاہیں اس محبوب کے روئے حق نماتک کس حسرت و یاس کے ساتھ جاتی اور ضعف نومیدی سے ہلکان ہو کر بیخودانہ قدموں پر گر جاتی ہیں، فرط ادب سے لب بند مگر دل کے دھوئیں سے یہ صدا بلند۔

کنت السواد لناظری فعمی علیک الناظر من شاء بعدک فلیمت فعلیک کنت احاذر ۲

(میں اپنے دیکھنے والوں کے لئے سیاہ تھا پس اندھا کیا گیا آپ کو دیکھنے والے کو، پس جو چاہے آپ کے بعد مر دے، پس آپ پر ہی بھروسا تھا کہ مجھے بچالیں گے۔ت)

اللہ کا محبوب، امت کا داعی کس پیار کی نظر سے اپنی پالی ہوئی بکریوں کو دیکھتا اور محبت بھرے دل سے انہیں حافظ حقیقی کے سپرد کر رہا ہے، شان رحمت کو ان کی جدائی کا غم بھی ہے

اور فوج فوج امنڈتے ہوئے آنے کی خوشی بھی کہ محنت ٹھکانے لگی، جس خدمت کو ملک العرش نے بھیجا تھا با حسن الوجوہ انجام کو پہنچی۔

نوح کی ساڑھے نو سو برس وہ سخت مشقت اور صرف پچاس شخصوں کو ہدایت، یہاں بیس ۲۰ تئیس ۲۳ ہی سال میں بحمد اللہ یہ روز افزوں کثرت، کنیز و غلام جوق جوق آرہے ہیں، جگہ بار بار تنگ ہو جاتی ہے دفعہ دفعہ ارشاد ہوتا ہے آنے والوں کو جگہ دو، آنے والوں کو جگہ دو، اس عام دعوت پر جب یہ مجمع ہو لیا ہے سلطان عالم نے منبر اکرم پر قیام کیا ہے، بعد حمد و صلوۃ اپنے نسب و نام و قوم و مقام و فضائل عظام کا بیان ارشاد ہوا ہے، مسلمانو! خدا را پھر مجلس میلاد اور کس شئے کا نام، وہی مجمع تام، وہی منبر و قیام، وہی بیان فضائل سید الانام علیہ وآلہ الصلوۃ والسلام مجلس میلاد اور کس شئے کا نام، مگر نجدی صاحبوں کو ذکر محبوب

۱ المواہب اللدنیۃ، الھجرۃ الی المدینۃ متی انشد طلع البدر، المکتب الاسلامی، بیروت، ۱ / ۳۱۲ ۲ المواہب اللدنیۃ المقصد العاشر، الفصل الاول (وثائی) المکتب الاسلامی، بیروت، ۴ / ۵۵۲

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

“Our Lord is the Gracious, whose help is sought, and in Him is steadfastness and upon Him is reliance.” (Our Lord is the Compassionate, the helper, and strength and trust are in Him alone.)

Four-legged animals speak: Ibn Hibban and Ibn Asakir from Hazrat Abu Manzur, and Abu Nu'aym through another chain from Hazrat Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with them both), report that when Khaybar was conquered, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) saw a black donkey. He spoke to it, and that animal also spoke back. He asked, "What is your name?" It replied: "Yazid, son of Shihab. Allah created sixty donkeys from my grandfather's lineage, all of whom were ridden by Prophets. I was certain that your presence would honor me with your ride, as no one from my grandfather's lineage remains except me, and no one from the Prophets remains except you. I was with a Jew and used to intentionally throw him off; he would keep me hungry and beat me." The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) named it Ya'foor. Whomever he wanted to call, he would send it; it would strike its head against the threshold, and when the master of the house came out, it would signal that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was calling him. When the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) passed away, it could not bear the separation and fell into the well of Abu al-Haytham ibn al-Tayyihan (may Allah be pleased with him) and died.[1]

(Arabic Text)

This is the Hadith of Abu Manzur, and similar to it from Mu'adh in an abbreviated form, except that he mentioned three brothers in place of ancestors, and the name Umar instead of Yazid. It said, "All of us were ridden by Prophets; I am the youngest of them, and I am for you." - The Hadith. I say: do not be bothered by the murmuring of Allamah Ibn al-Jawzi as is his habit, nor by the prejudice of Ibn Dihya against the previously mentioned Hadith of the lizard. There

(Urdu Translation)

This is the Hadith of Abu Manzur, and similarly, it is narrated from Hazrat Mu'adh in an abbreviated way, but they mentioned three brothers instead of ancestors, and mentioned the name Umar instead of Yazid. And it said, "Prophets (peace be upon them) rode upon all of us while I am the youngest of them and am for you." - Al-Hadith. I say (I state): The objection of Allamah Ibn al-Jawzi, as per his habit, does not harm you, nor does the audacity of Ibn Dihya regarding the previous Hadith about the lizard harm you.

(Arabic Text)	(Urdu Translation)
is nothing in these two Hadiths that is religiously...	In both these Hadiths, there is nothing religiously objectionable.

[1] Al-Mawahib al-Ladunniyyah citing Ibn Asakir from Abu Manzur, Fourth Objective, First Chapter, Al-Maktab al-Islami Beirut 2/552 [2] Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nu'aym, Chapter 22, Alam al-Kutub, Beirut, p. 138

फ़तावा रज़विया (भाग १५)

“हमारा रब रहमान मददगार है और उसी ज़ात से मज़बूती और उसी पर एतमाद है।” (हमारा रब रहमान मददगार है और उसी ज़ात से मजबूती और उसी पर भरोसा है।)

चौपाये बात करते हैं: इब्न हिब्बान और इब्न असाकिर हज़रत अबू मंज़ूर से और अबू नुऐम एक और तरीक़े से हज़रत मुआज़ बिन जबल (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत करते हैं, जब खैबर फ़तह हुआ, रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने एक काले रंग का गधा देखा। आपने उससे बात की, और वह जानवर भी बोलने लगा। इरशाद हुआ, “तेरा नाम क्या है?” उसने अर्ज़ की: “यज़ीद, बेटा शिहाब का। अल्लाह तआला ने मेरे दादा की नस्ल से साठ गधे पैदा किए, उन सब पर अंबिया (पैगंबर) सवार हुए थे। मुझे यकीनी तौर पर उम्मीद थी कि हुज़ूर मुझे अपनी सवारी से सरफ़राज़ फ़रमाएंगे क्योंकि अब इस नस्ल में मेरे सिवा कोई और नहीं, और न ही अंबिया में हुज़ूर के सिवा कोई बाक़ी है। मैं एक यहूदी के पास था, मैं उसे जानबूझकर गिरा दिया करता था, वह मुझे भूखा रखता और मारता था।” हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उसका नाम यअफ़ूर रखा। जिसे बुलाना चाहते उसे भेज देते, वह चौखट पर सिर मारता, जब घर का मालिक बाहर आता तो उसे इशारे से बताता कि हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) याद फ़रमा रहे हैं। जब हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का विसाल हुआ, तो वह जुदाई बर्दाश्त न कर सका और अबू अल-हैथम बिन अल-तय्यिहान (रज़ियल्लाहु अन्हु) के कुएं में गिरकर मर गया।[1]

(अरबी पाठ का अनुवाद)

यह अबू मंज़ूर की हदीस है और इसी की तरह हज़रत मुआज़ से मुख्तसर तौर पर रिवायत है, सिवाय इसके कि उन्होंने पुरखों की जगह तीन भाइयों का ज़िक्र किया और यज़ीद की जगह नाम उमर बताया। उसने कहा, "हम सब पर अंबिया सवार हुए, मैं उन सब में छोटा हूँ और मैं आपके लिए हूँ।" - हदीस। मैं कहता हूँ: अल्लामा इब्न अल-जौज़ी की बड़बड़ाहट जैसा कि उनकी आदत है, तुझे नुक़सानदेह नहीं है,

(उर्दू पाठ)

यह अबू मंज़ूर की हदीस है और इसी की मिसाल हज़रत मुआज़ से बतरीक़े इख़्तिसार मरवी है मगर उन्होंने आबा की जगह तीन भाइयों का और यज़ीद की जगह नाम उमर ज़िक्र किया और उसने कहा हम सब पर अंबिया अलैहिमुस्सलाम सवार हुए जबकि मैं सब से छोटा हूँ और मैं आप के लिये हूँ, अल-हदीस। क़ुलतु (मैं कहता हूँ) अल्लामा इब्न अल-जौज़ी का एतराज़ जैसा कि इस की आदत है तुझे मुज़िर नहीं, और न ही इब्न दिहया की सूसमार (गोश)

(अरबी पाठ का अनुवाद)

और न ही छिपकली (घोह) वाली पिछली हदीस पर इब्न दिहया का हमला तुझे नुक़सानदेह है। इन दोनों हदीसों में शरई तौर पर...

(उर्दू पाठ)

से मुतअल्लिक़ गुज़श्ता हदीस पर जसारत तुझे मुज़िर है, इन दोनों हदीसों में शरई तौर पर कोई क़ाबिले इंकार चीज़ नहीं।

[1] अल-मवाहिब अल-लदुन्निया ह़वाला इब्न असाकिर अन अबी मंज़ूर, मक़सद राबे, फ़स्ल अव्वल, अल-मकतब अल-इस्लामी बैरुत २/ ५५२ [2] दलाइल अल-नुबुव्वा लि-अबी नुऐम, अल-फ़स्ल अस्सानी वल-इश़रून, आलम अल-कुतुब, बैरुत, पृ. १३८

पृष्ठ ७०४/७४२

مٹانے سے کام وربنا الرحمن المستعان و بہ الاعتصام وعلیہ التکلان (ہمارا رب رحمن مددگار ہے اور اسی ذات سے مضبوطی اور اسی پر اعتماد ت)

چار پائے کلام کرتے ہیں: ابن حبان وابن عساکر حضرت ابو منظور اور ابو نعیم بروجہ آخر حضرت معاذ بن جبل رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی، جب خیبر فتح ہوا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ایک دراز گوش سیاہ رنگ دیکھا اس سے کلام فرمایا، وہ جانور بھی تکلم میں آیا، ارشاد ہوا، تیرا کیا نام ہے؟ عرض کی: یزید بیٹا شہاب کا، اللہ تعالٰی نے میرے دادا کی نسل سے ساٹھ دراز گوش پیدا کئے کلھم لا یرکبہ الانبی ان سب پر انبیاء سوار ہوئے تھے وقد کنت اتوقعک ان ترکبنی، لم یبق من نسل جدی غیری ولا من الانبیاء غیرک مجھے یقینی توقع تھی کہ حضور مجھے اپنی سواری سے مشرف فرمائیں گے کہ اب اس نسل میں سوا میرے اور انبیاء میں سوا حضور کے کوئی باقی نہیں، میں ایک یہودی کے پاس تھا اسے قصداً گرا دیا کرتا وہ مجھے بھوکا رکھتا اور مارتا، حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اس کا نام یعفور رکھا، جسے بلانا چاہتے اسے بھیج دیتے چوکھٹ پر سر مارتا جب صاحب خانہ باہر آتا اسے اشارے سے بتاتا کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یاد فرماتے ہیں، جب حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے انتقال فرمایا وہ مفارقت کی تاب نہ لایا ابو الہیثم بن التیہان رضی اللہ تعالٰی عنہ کے کنوئیں میں گر کر مر گیا ۱

| ھذا حدیث ابی منظور ونحوہ عن معاذ باختصار غیر انہ ذکر مکان الاباء ثلثۃ اخوۃ واسمہ مکان یزید عمر وقال کلنا رکبنا الانبیاء انا اصغرھم وکنٹ لک ۲۔ الحدیث قلت ولا علیک من دندنۃ العلامۃ ابن الجوزی کعادتہ علیہ ولا من تحامل ابن دحیۃ علی حدیث الضب المارسابقا فلیس فیھما ما ینکر

شرعاولافی | یہ ابو منظور کی حدیث ہے اور اسی کی مثل حضرت معاذ سے بطریق اختصار مروی ہے مگر انہوں نے آباء کی جگہ تین بھائیوں کا اور یزید کی جگہ نام عمر ذکر کیا اور اس نے کہا ہم سب پر انبیاء علیہم السلام سوار ہوئے جبکہ میں سب سے چھوٹا ہوں اور میں آپ کے لئے ہوں، الحدیث۔ قلت (میں کہتا ہوں) علامہ ابن جوزی کا اعتراض جیسا کہ اس کی عادت ہے تجھے مضر نہیں، اور نہ ہی ابن دحیہ کی سو سمار سے متعلق گزشتہ حدیث پر جسارت تجھے مضر ہے، ان دونوں حدیثوں میں شرعی طور پر کوئی قابل انکار چیز نہیں |

۱ المواہب اللدنیۃ بحوالہ ابن عساکر عن ابی منظور، مقصد رابع، فصل اول، المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۵۵۲ ۲ دلائل النبوۃ لابی نعیم، الفصل الثانی والعشرون، عالم الکتب، بیروت، ص ۱۳۸

Fatawa Razawiyya - Volume 15

[Left Column - Arabic/Persian influenced text] Their chains of transmission do not contain any liar, fabricator, or suspect, so how could they be fabricated? While Imam al-Sha'n al-Asqalani restricted himself to classifying Abu Manzur's Hadith as weak, and it has a supporting witness from the Hadith of Mu'adh, as you see. Therefore, al-Zurqani said that its limit is weakness, not fabrication. He and al-Qastallani said regarding the Hadith of the lizard: (In the miracles of the Prophet—peace and blessings of Allah be upon him—there are things more profound than this, and there is nothing in it that is religiously objectionable), especially since it was narrated by the great memorizing Imams like Ibn 'Adi, his student al-Hakim, and his student al-Bayhaqi, and he (al-Bayhaqi) does not narrate fabricated reports. And al-Daraqutni—and he is sufficient for you—stated: (Its peak is weakness, not fabrication), as some claimed. How can it be so, when Ibn Umar's Hadith has another path that does not include al-Sulami, narrated by Abu Nu'aym? And something similar has been narrated from Aisha and Abu Hurairah (may Allah be pleased with them) by others than those two. End. I say: Both these Hadiths were included by the Imam, the Seal of the Memorizers, in 'al-Khasa'is al-Kubra,' and he stated in its sermon that he has kept it pure from fabricated reports and what is rejected. End. I say: Al-Zurqani attributed...

[Right Column - Urdu Translation] And there is no liar, fabricator, or suspect narrator in their chains, so how can these Hadiths be fabricated? While Imam Asqalani restricted himself to calling Abu Manzur's Hadith 'weak,' even though the witness for this Hadith is the Hadith of Hazrat Mu'adh, as you are seeing. On this basis, Allama Zurqani said that at most it is weak, not fabricated. And he and Imam Qastallani also said regarding the lizard (soosmar) Hadith that there are events greater than this among the miracles of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him), while there is nothing in this Hadith that is religiously objectionable, especially when it has been narrated by great Imams of Hadith like Ibn 'Adi, his student Imam Hakim, and his student Imam Bayhaqi. Imam Bayhaqi does not mention fabricated narrations. Al-Daraqutni narrated it; his chain is sufficient for you. So at most, this Hadith can be weak, it is not fabricated as some thought. How can it be called fabricated when the Hadith of Ibn Umar is also narrated through another path in which 'Sulami' is not mentioned? Abu Nu'aym narrated this path, and something like it is narrated from Hazrat Aisha Siddiqa and Abu Hurairah (may Allah be pleased with them) from

sources other than those two. End. I say: These two Hadiths were [included by] Imam Jalaluddin al-Suyuti...

[Footnotes] 1 Sharh al-Zurqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyya, Maqsad 4, Chapter 1, Hadith al-Dhabb, Dar al-Ma'rifa Beirut, 5/148 2 Al-Mawahib al-Ladunniyya, Maqsad 4, Chapter 1, Hadith al-Dhabb, al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/555; Sharh al-Zurqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyya, Maqsad 4, Chapter 1, Hadith al-Dhabb, Dar al-Ma'rifa Beirut, 5/149-150 3 Al-Khasa'is al-Kubra, Muqaddimat al-Mu'allif, Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Beirut, 1/8

फ़तावा रज़विया - जिल्द 15

[बायां कॉलम - अरबी इबारत का अनुवाद] उनकी सनदों (श्रृंखलाओं) में कोई झूठा, गढ़ने वाला या संदिग्ध नहीं है, तो उनमें गढ़न (मोज़ू होना) कहाँ से आया? जबकि इमाम अस्क़लानी ने अबू मंज़ूर की हदीस को केवल ज़ईफ़ (कमज़ोर) कहने तक सीमित रखा, और मुआज़ की हदीस से इसका एक गवाह भी मौजूद है, जैसा कि आप देख रहे हैं। यही कारण है कि ज़रक़ानी ने कहा कि इसकी पराकाष्ठा कमज़ोरी है, बनावट (मोज़ू) नहीं। उन्होंने और क़स्तलानी ने गोह (छिपकली नुमा जानवर) की हदीस के बारे में कहा: (हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के मोजज़ात में इससे कहीं अधिक स्पष्ट चीज़ें मौजूद हैं और इसमें शरई तौर पर कोई आपत्तिजनक बात नहीं है), विशेषकर तब जब इसे इब्ने अदी, उनके शिष्य हाकिम और उनके शिष्य बैहक़ी जैसे महान इमामों ने रिवायत किया हो, और वह (बैहक़ी) मोज़ू रिवायतें बयान नहीं करते। और दार-क़ुत्नी ने—जो आपके लिए पर्याप्त है—कहा: (इसका अंत कमज़ोरी है, बनावट नहीं) जैसा कि कुछ ने दावा किया। यह कैसे हो सकता है जबकि इब्ने उमर की हदीस का एक और मार्ग भी है जिसमें सलमी का उल्लेख नहीं है, जिसे अबू नुऐम ने रिवायत किया है? और आइशा और अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से भी इसके समान रिवायतें दूसरों के माध्यम से आई हैं। (समाप्त)। मैं कहता हूँ: इन दोनों हदीसों को इमाम खातमुल हुफ़्फ़ाज़ ने 'अल-ख़साइसुल कुब्रा' में शामिल किया है और उन्होंने इसके उपदेश में कहा है कि उन्होंने इसे मोज़ू और अस्वीकार्य ख़बरों से पाक रखा है। (समाप्त)। मैं कहता हूँ: ज़रक़ानी ने निस्बत की...

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद] और न ही उनकी सनदों में कोई कज़्ज़ाब और वज़्ज़ाअ (गढ़ने वाला) और मुत्तहम रावी है, तो इन हदीसों का मोज़ू (गढ़ा हुआ) होना कहाँ से हुआ? जबकि इमाम अस्क़लानी ने अबू मंज़ूर की हदीस को ज़ईफ़ कहने पर इक़्तिसार (सीमित रहना) किया, हालांकि इस हदीस का शाहिद (गवाह) हज़रत मुआज़ की हदीस है जैसा कि आप देख रहे हैं। इसी बिना पर अल्लामा ज़रक़ानी ने फ़रमाया ज़्यादा से ज़्यादा यह ज़ईफ़ है मोज़ू नहीं है, और उन्होंने और इमाम क़स्तलानी ने भी सू-समार (गोह) वाली हदीस के मुताल्लिक़ फ़रमाया कि हुज़ूर अलैहिस सलातो वसल्लम के मोजज़ात में तो इससे बढ़ कर वाक़िआत हैं जबकि इस हदीस में शरई तौर पर क़ाबिले इनकार चीज़ भी नहीं है, ख़ुसूसन जबकि इसको बड़े आइम्मा हुफ़्फ़ाज़ जैसे इब्ने अदी, उनके शागिर्द इमाम हाकिम और उनके शागिर्द इमाम बैहक़ी ने रिवायत किया हो। इमाम बैहक़ी तो मोज़ू रिवायत ज़िक्र नहीं करते, इसको दार-क़ुत्नी ने रिवायत किया उनकी सनद तो तुझे काफ़ी है, तो ज़्यादा से ज़्यादा यह हदीस ज़ईफ़ हो सकती है मोज़ू नहीं है जैसा कि बाज़ ने ख़याल किया। मोज़ू कैसे कहा

जाए जबकि इब्ने उमर की हदीस दूसरे तरीक़े से भी मरवी है जिसमें सलमी मज़कूर नहीं। इस तरीक़ को अबू नुऐम ने रिवायत किया और हज़रत आइशा सिद्दीक़ा और अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से इसकी मिस्ल दोनों के ग़ैर से वारिद है। (समाप्त)। मैं कहता हूँ: इन दोनों हदीसों को इमाम जलालुद्दीन सुयूती...

[पाद टिप्पणियाँ] 1 शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुननिया, मक़सद 4, फ़स्ल 1, हदीस अल-ज़ब्ब, दारुल मारिफ़त बैरूत, 5/148 2 अल-मवाहिब अल-लदुननिया, मक़सद 4, फ़स्ल 1, हदीस अल-ज़ब्ब, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बैरूत, 2/555; शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुननिया, मक़सद 4, फ़स्ल 1, हदीस अल-ज़ब्ब, दारुल मारिफ़त बैरूत, 5/149-150 3 अल-ख़साइस अल-कुब्रा, मुक़द्दमतुल मुअल्लिफ़, दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बैरूत, 1/8

[دائیں کالم] اور نہ ہی ان کی سندوں میں کوئی کذاب اور وضاع اور متہم راوی ہے تو ان حدیثوں کا موضوع ہونا کہاں سے ہوا جبکہ امام عسقلانی نے ابو منظور کی حدیث کو ضعیف کہنے پر اقتصار کیا حالانکہ اس حدیث کا شاہد حضرت معاذ کی حدیث ہے جیسا کہ آپ دیکھ رہے اسی بنا پر علامہ زرقانی نے فرمایا زیادہ سے زیادہ یہ ضعیف ہے موضوع نہیں ہے، اور انہوں نے اور امام قسطلانی نے بھی سو سمار والی حدیث کے متعلق فرمایا کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے معجزات میں تو اس سے بڑھ کر واقعات ہیں جبکہ اس حدیث میں شرعی طور پر قابل انکار چیز بھی نہیں، خصوصاً جبکہ اس کو بڑے ائمہ حفاظ جیسے ابن عدی، ان کے شاگرد امام حاکم اور ان کے شاگرد امام بیہقی نے روایت کیا ہو، امام بیہقی تو موضوع روایت ذکر نہیں کرتے، اس کو دار قطنی نے روایت کیا ان کی سند تو تجھے کافی ہے تو زیادہ سے زیادہ یہ حدیث ضعیف ہو سکتی ہے موضوع نہیں ہے جیسا کہ بعض نے خیال کیا، موضوع کیسے کہا جائے جبکہ ابن عمر کی حدیث دوسرے طریقہ سے بھی مروی ہے جس میں سلمی مذکور نہیں اس طریق کو ابو نعیم نے روایت کیا اور حضرت عائشہ صدیقہ اور ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے اس کی مثل دونوں کے غیر سے وارد ہے اھ قلت (میں کہتا ہوں) ان دونوں حدیثوں کو امام جلال الدین سیوطی

[بائیں کالم] سندھما کذاب ولا وضاع ولا متہم بہ فانی یاتہا الوضع وہذا امام الشان العسقلانی قد اقتصر فی حدیث ابی منظور علی تضعیفہ ولہ شاہد من حدیث معاذ کماتری لاجرم ان قال الزرقانی نہایتہ الضعف لا الوضع، وقال ھو والقسطلانی فی حدیث الضب (معجزاتہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فیہما ماھو ابلغ من ھذا ولیس فیہ ما ینکر شرعاً خصوصاً و قد رواہ الائمۃ الحفاظ الکبار کابن عدی و تلمیذہ الحاکم و تلمیذہ البیھقی و ھو لا یروی موضوعاً و الدار قطنی و ناھیك بہ (فنایتہ الضعف لا الوضع)

كما زعم كيف ولحديث ابن عمر طريق آخر ليس فيه السلمى رواه ابو نعيم وورد مثله من حديث عائشة و ابى ہريرة عند غير ہما اهـ قلت وقد اورد كلا الحديثين الامام خاتم الحفاظ فى الخصائص الكبرى و قد قال فى خطبتہا نزهته عن الاخبار الموضوعة و مايرداهـ قلت وعزو الزرقانى

[حواشى] 1 شرح الزرقانى على المواہب اللدنية مقصد رابع، فصل اول، حديث الضب، دارالمعرفة بيروت، ۵ / ۱۴۸ 2 المواہب اللدنية مقصد رابع، فصل اول، حديث الضب، المكتب الاسلامى، بيروت، ۲ / ۵۵۵، شرح الزرقانى على المواہب اللدنية مقصد رابع، فصل اول، حديث الضب، دارالمعرفة بيروت، ۵ / ۱۴۹۔۱۵۰ 3 الخصائص الكبرىٰ ، مقدمة المؤلف، دارالكتب العلمية، بيروت، ۱ / ۸

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

[Discussion on the Hadith regarding the lizard (Dhab) attributed to Ibn 'Umar]: (Arabic Text): "The hadith of the lizard (Dhab) attributed to Ibn 'Umar; in this, the author (of the text being commented on), i.e., Imam al-Qastalani, the author of Al-Mawahib, followed [others], and Al-Damiri preceded them both in Hayat al-Hayawan al-Kubra. However, what I have seen in Al-Khasa'is al-Kubra and Al-Jami' al-Kabir of the great Imam Jalal al-Din al-Suyuti is its attribution to the Commander of the Faithful, 'Umar (may Allah be pleased with him), as I have previously mentioned. He included it in Al-Jami' in the Musnad of 'Umar. Thus, the addition of the word 'Ibn' (son) either occurred as a slip of the pen, or the hadith is from the route of Ibn 'Umar from 'Umar (may Allah be pleased with them both). Therefore, attribution to either is correct, though mentioning the ultimate narrator (i.e., 'Umar) is preferable. It is also possible, though unlikely, that it is narrated from each of them [independently]. In that case, it would be narrated from six of the Companions (may Allah be pleased with them all). And Allah knows best."

[Urdu commentary on the right]: "...mentioned it in Al-Khasa'is al-Kubra, although he stated in the introduction of that book: 'I have kept this book away from fabricated and rejected narrations.' I say: Zurqani's attribution of the lizard hadith to Ibn 'Umar (may Allah be pleased with them both) is in following the author of Al-Mawahib, Imam al-Qastalani; whereas before both of them, 'Allama al-Damiri mentioned it in Hayat al-Hayawan. But I saw in Imam Jalal al-Din al-Suyuti's Al-Khasa'is al-Kubra and Al-Jami' al-Kabir that he attributed it to the Commander of the Faithful, 'Umar al-Faruq (may Allah be pleased with him), as I have already mentioned. He mentioned it in his Al-Jami' in the Musnad of Hazrat 'Umar (may Allah be pleased with him). So, the word 'Ibn' was either written by mistake, or it is narrated through Ibn 'Umar from Hazrat 'Umar (may Allah be pleased with them both). Therefore, the attribution to both personages is correct, although attributing it to the final narrator, i.e., 'Umar (may Allah be pleased with him), is more appropriate. And as a remote possibility, it could also be an independent narration from both personages. In this way, this hadith would be narrated from six Sahaba. (And Allah Almighty knows best). - T."

No Prophet After Me: Sa'id ibn Abi Mansur, Imam Ahmad, and Ibn Mardawayh narrate from Hazrat Abu al-Tufayl (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "There is no prophethood after me except for Al-Mubashshirat: good dreams." | There is no prophethood after me except glad tidings - good dreams.

Footnotes: 1. Musnad Imam Ahmad ibn Hanbal, Hadith of Abu al-Tufayl (RA), Dar al-Fikr Beirut, 5/454; Majma' al-Zawa'id, Kitab al-Ta'bir, Dar al-Kitab, Beirut, 7/173.

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

[इब्ने उमर से छिपकली (धब) वाली हदीस पर चर्चा]: (अरबी पाठ): "इब्ने उमर से छिपकली (धब) वाली हदीस: इसमें लेखक, यानी इमाम क़स्तलानी (अल-मवाहिब के लेखक) ने दूसरों का अनुसरण किया है, और अल-दमिरी ने उनसे पहले हयात अल-हयवान अल-कुबरा में इसका उल्लेख किया था। लेकिन मैंने महान इमाम जलालुद्दीन सुयूती की अल-ख़साइस अल-कुबरा और अल-जामि अल-कबीर में जो देखा है, वह इसका श्रेय अमीरुल मोमिनीन उमर (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) को देना है, जैसा कि मैंने पहले बताया है। उन्होंने इसे अल-जामि में उमर के मुसनद में शामिल किया है। इस प्रकार, 'इब्न' शब्द का जुड़ना या तो लिखने की चूक के रूप में हुआ, या हदीस इब्ने उमर के माध्यम से उमर (अल्लाह उन दोनों पर प्रसन्न हो) से है। इसलिए, दोनों में से किसी को भी श्रेय देना सही है, हालांकि अंतिम कथावाचक (यानी उमर) का उल्लेख करना बेहतर है। यह भी संभव है, हालांकि कम संभावना है, कि यह उनमें से प्रत्येक से स्वतंत्र रूप से वर्णित है। उस स्थिति में, यह छह साथियों (अल्लाह उन सभी पर प्रसन्न हो) से वर्णित होगा। और अल्लाह सबसे अच्छा जानता है।"

[दाहिनी ओर उर्दू टिप्पणी]: "...ने अल-ख़साइस अल-कुबरा में इसका उल्लेख किया, हालाँकि उन्होंने उस पुस्तक की प्रस्तावना में कहा है: 'मैंने इस पुस्तक को मनगढ़ंत और अस्वीकृत रिवायतों से दूर रखा है।' मैं कहता हूँ: ज़रक़ानी द्वारा छिपकली वाली हदीस को इब्ने उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की ओर मंसूब करना, अल-मवाहिब के लेखक इमाम क़स्तलानी के अनुसरण में है; जबकि उन दोनों से पहले 'अल्लामा अल-दमिरी ने हयातुल हयवान में इसका उल्लेख किया था। लेकिन मैंने इमाम जलालुद्दीन सुयूती की अल-ख़साइस अल-कुबरा और अल-जामि अल-कबीर में देखा कि उन्होंने इसे अमीरुल मोमिनीन उमर फ़ारूक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) की ओर मंसूब किया है, जैसा कि मैं पहले ही ज़िक्र कर चुका हूँ। उन्होंने इसे अपनी अल-जामि में हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के मुसनद में ज़िक्र किया है। तो, 'इब्न' शब्द या तो गलती से लिखा गया है, या फिर यह इब्ने उमर के माध्यम से हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है। इसलिए, दोनों महानुभावों की ओर निस्बत सही है, हालाँकि अंतिम रावी यानी उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) की ओर मंसूब करना ज़्यादा बेहतर है। और एक दूर की संभावना के रूप में, यह दोनों महानुभावों से स्वतंत्र रिवायत भी हो सकती है। इस तरह, यह हदीस छह सहाबा से रिवायत होगी। (और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है)। - त."

मेरे बाद कोई नबी नहीं: सईद बिन अबी मंसूर, इमाम अहमद और इब्न मरदुवैह हज़रत अबू तुफैल (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने

फरमाया: "ला नुबुव्वतअ बा'दी इल्लल मुबश्शिरात अर्-रउयाल सालिहह" (मेरे बाद नुबुव्वत नहीं है मगर मुबश्शिरात यानी अच्छे ख़्वाब) | मेरे बाद नुबुव्वत नहीं है मगर बशारतें हैं अच्छे ख़्वाब।

पादलेख (Footnotes): 1. मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, हदीस अबू तुफैल (रज़ियल्लाहु अन्हु), दारुल फ़िक्र बेरूत, 5/454; मज्मउज़ ज़वाइद, किताबुत ताबीर, दारुल किताब, बेरूत, 7/173।

حدیث الضب لابن عمر تبع فیه الماتن اعنی الامام القسطلاني صاحب المواهب وسبقهما الدمیری فی حیوة الحیوان الکبری لکن الذي رأیت في الخصائص الکبری والجامع الکبیر للامام الجلیل الجلال السیوطی هو عزوه لامیر المؤمنین عمر رضی الله تعالیٰ عنہ کما قدمت وقد اورده في الجامع في مسند عمر فزیادة لفظ الابن اما وقع سهوا او یکون الحدیث من طریق ابن عمر عن عمر رضی الله تعالیٰ عنهما فیصح العزو الی کل وان کان الاولی ذکر المنتهی ویحتمل علی بعد عن کل منهما فاذن یکون مرویا عن ستة من الصحابة رضی الله تعالیٰ عنهم، والله تعالیٰ اعلم۔

نے خصائص الکبری میں ذکر فرمایا حالانکہ انہوں نے اس کتاب کے خطبہ میں فرمایا ہے میں نے اس کتاب کو موضوع اور مردود روایت سے دور رکھا ہے اھ قلت (میں کہتا ہوں) زرقانی کا سوسمار والی حدیث کو ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما کی طرف منوب کرنا متن یعنی مصنف مواہب امام قسطلانی کی پیروی ہے جبکہ ان دونوں سے قبل علامہ دمیری نے حیوۃ الحیوان میں اس کو ذکر کیا لیکن میں نے امام جلال الدین سیوطی کی خصائص الکبری اور جامع کبیر میں دیکھا انہوں نے اس کو امیر المؤمنین عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی طرف منسوب کیا ہے جیسا کہ میں پہلے ذکر کر چکا ہوں، انہوں نے اسے اپنی جامع میں حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے مسند میں ذکر فرمایا، تو "ابن" کا لفظ سہواً لکھا گیا ہے یا پھر ابن عمر کے ذریعے حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے مروی ہے لہٰذا دونوں حضرات کی طرف نسبت درست ہے، اگر چہ منتہی راوی یعنی عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی طرف منسوب کرنا اولیٰ ہے اور بعید احتمال کے طور پر دونوں حضرات سے مستقل روایت بھی ہو سکتی ہے تو یوں چھ صحابہ سے یہ حدیث مروی ہوگی۔ (واللہ تعالیٰ اعلم)۔ ت

میرے بعد کوئی نبی نہیں: سعید بن ابی منصور و امام احمد وابن مردویہ حضرت ابو الطفیل رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: لا نبوۃ بعدی الا المبشرات الرؤیا الصالحہ[1] | میرے بعد نبوت نہیں مگر بشارتیں ہیں اچھے خواب۔

[1] مسند امام احمد بن حنبل، حدیث ابی الطفیل رضی اللہ تعالیٰ عنہ، دارالفکر بیروت، ۵/ ۴۵۴، مجمع الزوائد، کتاب التعبیر، دارالکتاب، بیروت، ۷/ ۱۷۳

Fatawa Razawiya Volume (15)

Ahmad, Khatib, and Bayhaqi in 'Shu'ab al-Iman' narrate from the Mother of the Believers, Siddiqah (Aisha), may Allah be pleased with her, that the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, said:

[Arabic Box 1] Left: Nothing will remain of Prophethood after me except glad tidings: the good dream that a servant sees or is shown for him. Right: Nothing of prophethood will remain after me except glad tidings; a good dream that a person sees himself or is shown to others for him.

Thirty 30 Liars: Abu Bakr ibn Abi Shaybah in 'Musannaf' from Ubayd ibn Umayr al-Laythi, and Tabarani in 'al-Kabir' from Nu'aym ibn Mas'ud, may Allah be pleased with them both, narrate that the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, said:

[Arabic Box 2] Left (Arabic): The Hour will not be established until thirty liars appear, each of them claiming to be a prophet. Ubayd added [2] "before the Day of Resurrection." I say: We have only deferred these two to the supplement, unlike the exact wording mentioned in the sixty-second hadith, because its completion states that whoever says [such a thing], do to him so-and-so. This generality is only complete because of the seal of prophethood; for if it were permissible for a true prophet to come after him, peace and blessings of Allah be upon him, the mentioned general command would not be valid, even if thirty or thousands of liars were to come. Rather, it would have been necessary to establish a sign to distinguish the truthful from the liar, and the command would not apply to whoever is a liar.

Right (Urdu): The Hour will not be established until thirty liars appear before it, each one claiming to be a prophet. Ubayd added "before the Day of Resurrection" to this. I say: (I say) I mentioned these two hadiths at the end of the supplement. Unlike what was mentioned in the sixty-second hadith earlier with the same wording, because at its end it is such that whoever claims prophethood, do this and that to him. "And whoever makes such a claim, do so to him." This generality can only be perfect for the finality of Prophethood because if the coming of any prophet after you, peace and blessings of Allah be upon him, were permissible, then this general command would not include everyone, whether there are thirty such people or thousands, but rather an identifying mark would be described to distinguish between a true and false prophet, and the command of "doing this and that" would be only for the liars among them.

1. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, Hadith of Sayyidah Aisha Siddiqah, may Allah be pleased with her, Dar al-Fikr Beirut, 6/129; Tarikh Baghdad by al-Khatib, Biography 5836, Abdul Ghalib bin Ja'far, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 11/420.
2. Musannaf Ibn Abi Shaybah, Book of Tribulations, Hadith 19311, Idara-tul-Quran wa'l-Uloom al-Islamiyyah, Karachi 15/170.

फ़तावा रज़विया जिल्द (15)

अहमद, खतीब और बैहक़ी ने 'शुअब अल-ईमान' में मोमिनों की माँ सिद्दीक़ा (आयशा), अल्लाह उन पर प्रसन्न हो, से रिवायत की है कि अल्लाह के रसूल, अल्लाह उन पर शांति और आशीर्वाद भेजे, फ़रमाते हैं:

[अरबी बॉक्स 1] बायां: मेरे बाद नुबुव्वत में से कुछ भी शेष नहीं रहेगा सिवाय शुभ समाचारों के वह अच्छा सपना जो एक बंदा देखता है या उसके लिए दिखाया जाता है। 1 दायां: मेरे बाद नुबुव्वत से कुछ भी बाक़ी न रहेगा सिवाय ख़ुशखबरी के, अच्छा सपना जो बंदा ख़ुद देखे या उसके लिए किसी और को दिखाया जाए।

तीस 30 कज़्ज़ाब (झूठे): अबू बक्र इब्न अबी शयबा 'मुसन्नफ़' में उबैद इब्न उमैर अल-लैथी से और तबरानी 'कबीर' में नुऐम इब्न मसूद रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रावी हैं, अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

[अरबी बॉक्स 2] बायां (अरबी): क़यामत तब तक क़ायम नहीं होगी जब तक कि तीस झूठे न निकल आएँ जिनमें से हर एक नबी होने का दावा करेगा। उबैद ने 2 "क़यामत के दिन से पहले" शब्द और जोड़े। मैं कहता हूँ: हमने इन दो हदीसों को परिशिष्ट के अंत में ज़िक्र किया है, बासठवीं हदीस में पहले गुज़रे शब्दों के विपरीत, क्योंकि इसके अंत में है कि जो भी ऐसा कहे, उसके साथ ऐसा-ऐसा करो। यह व्यापकता केवल ख़त्मे-नुबुव्वत के कारण ही पूर्ण हो सकती है; क्योंकि यदि आपके (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) बाद किसी सच्चे नबी का आना जायज़ होता, तो उल्लिखित सामान्य आदेश मान्य नहीं होता, भले ही तीस या हज़ारों झूठे आएँ। बल्कि, सच्चे और झूठे नबी के बीच अंतर करने के लिए एक संकेत स्थापित करना अनिवार्य होता, और आदेश केवल उस पर लागू नहीं होता जो झूठा है।

दायां (उर्दू): क़यामत तब तक क़ायम नहीं होगी जब तक कि उससे पहले तीस कज़्ज़ाब निकलें, हर एक अपने आप को नबी कहता हो। उबैद ने इस पर "क़यामत के दिन से पहले" को ज़्यादा किया। मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) इन दोनों हदीसों को हमने तज़्यील (परिशिष्ट) के आख़िर में ज़िक्र किया। इसके विपरीत जो बासठवीं हदीस में पहले गुज़रा, वही शब्द इसके क्योंकि इसके आख़िर में यूँ है कि जो भी नुबुव्वत का दावा करे उसे यह यह करो। और जो भी ऐसा दावा करे उससे यूँ करो" यह उमुम (व्यापकता) ख़त्मे-नुबुव्वत के लिए ही पूर्ण हो सकता है क्योंकि अगर आप सल्लल्लाहु अलैहि

वसल्लम के बाद किसी नबी का आना जायज़ होता तो फिर यह आम हुक्म ऐसे लोग तीस हों या हज़ारों हों सब को शामिल न होता बल्कि फिर सच्चे और झूठे नबी की तमीज़ में कोई इमतियाज़ी अलामत (विशेष पहचान) बयान करके"यह यह करने" का हुक्म उनमें से सिर्फ़ काज़िबीन (झूठों) के लिए होता।

---

1. मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, हदीस सय्यिदा आयशा सिद्दीक़ा रज़ियल्लाहु अन्हा, दार अल-फ़िक्र बैरुत, 6/129, तारीख़ बग़दाद लिल-खतीब, तर्जुमा 5836, अब्दुल ग़ालिब बिन जाफ़र, दार अल-किताब अल-अरबी, बैरुत, 11/420.
2. मुसन्नफ़ इब्न अबी शयबा, किताबुल फ़ितन हदीस 19311, इदारातुल क़ुरआन वल-उलूम अल-इस्लामिया, कराची 15/170.

احمد و خطیب اور بیہقی شعب الایمان میں اس کے قریب ام المؤمنین صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[عربی باکس ۱] بائیں: لا یبقی بعدی من النبوۃ شیئ الا المبشرات الرؤیا الصالحۃ یراھا العبد او تری لہ ۱ دائیں: میرے بعد نبوت سے کچھ باقی نہ رہے گا مگر بشارتیں، اچھا خواب کہ بندہ آپ دیکھے یا اس کے لئے دوسرے کو دکھایا جائے۔

تیس ۳۰ کذاب: ابوبکر ابن ابی شیبہ مصنف میں عبید بن عمیر لیثی اور طبرانی کبیر میں نعیم بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[عربی باکس ۲] بائیں (عربی): لا تقوم الساعۃ حتی یخرج ثلثون کذاباً کلھم یزعم انہ نبی زاد ۲ عبید قبل یوم القیمۃ۔ اقول: وانما اخرناھما الی التذییل بخلاف عین اللفظ المتقدم فی الحدیث الثانی والستین لان فی تتمتہ ان من قال فافعلوا بہ کذا و کذا وھذا العموم انما تم لاجل ختم النبوۃ اذ لو جاز ان یکون بعدہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نبی صادق لما ساع الامر المذکور بالعموم وان کان یاتی ایضا ثلثون او الوف من الکذابین بل کان یجب اقسامۃ امارۃ تمیز الصادق من الکاذب والامر بالا یقع بمن ھو کذب۔

دائیں (اردو): قیامت قائم نہ ہوگی یہاں تک کہ اس سے پہلے تیس کذاب نکلیں ہر ایک اپنے آپ کو نبی کہتا ہو۔ عبید نے اس پر "قبل یوم القیمۃ" کو زائد کیا۔ اقول: (میں کہتا ہوں) ان دونوں حدیثوں کو ہم نے تذییل کے آخر میں ذکر کیا۔ برخلاف اس کے جو باسٹھویں حدیث میں پہلے گزرا عین لفظ اس کے کیونکہ اس کے آخر میں یوں ہے کہ جو بھی نبوت کا دعوٰی کرے اسے یہ یہ کرو۔ اور جو بھی ایسا دعوٰی کرے اس سے یوں کرو" یہ عموم ختم نبوت کے لئے ہی تام ہو سکتا ہے کیونکہ اگر آپ

صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے بعد کسی نبی کا آنا جائز ہوتا تو پھر یہ عام حکم ایسے لوگ تیس ہوں یا ہزاروں ہوں سب کو شامل نہ ہوتا بلکہ پھر سچے اور جھوٹے نبی کی تمیز میں کوئی امتیازی علامت بیان کر کے "یہ یہ کرنے" کا حکم ان میں سے صرف کاذبین کے لئے ہوتا۔

---

1 مسند امام احمد بن حنبل، حدیث سیدہ عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا، دار الفکر بیروت، ۶/ ۱۲۹، تاریخ بغداد للخطیب، ترجمہ ۵۸۳۶، عبدالغالب بن جعفر، دار الکتاب العربی، بیروت، ۱۱/ ۴۲۰ 2 مصنف ابن ابی شیبہ، کتاب الفتن حدیث ۱۹۳۱۱، ادارۃ القرآن والعلوم الاسلامیہ، کراچی ۱۵/ ۱۷۰

Volume 15 Fatawa Razawiyya

[Boxed Text] (Arabic): ...among them and no one else as it is not hidden. And to Allah we complain of our weakness in these times, where the wicked are many, the helpers are few, and the dominance of the disbelievers is apparent through their deviation. Now some of these deceitful impostors have appeared. If Allah willed something through one of them, they would attribute it to the Muslim. The Muslim only spoke what happened. Verily we belong to Allah and to Him we shall return. However, caution was safer for the Muslim and more effective in preventing corruption. So we preferred to limit ourselves to the intended meaning. And Allah is the Helper and upon Him is the reliance. There is no power or strength except with Allah, the High, the Great.

(Urdu Translation): It would not be for everyone, as is apparent, and to Allah alone do we complain of our weakness in this era. This is a time where there is an abundance of evildoers, a scarcity of helpers, the dominance of disbelievers, and crookedness is common. Meanwhile, some such deceitful impostors have appeared that if something were to happen to them by Allah's will, it would be attributed to Muslims, saying they narrated such a Hadith because of which this happened. We belong to Allah and to Him is our return. However, it is appropriate for Muslims to protect themselves, and repelling corruption is much better. Therefore, I have preferred to state only the intended purpose. And help is from Allah alone and reliance is upon Him. There is no power or strength except with Allah, the High, the Great. (T)

Ali is in the position of Aaron: Al-Khatib narrates from the Commander of the Faithful Umar Farooq the Great (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him) said: "Indeed Ali is to me as Aaron was to Moses, except that there is no Prophet after me."[1] Ali is to me as Aaron was to Moses (a brother and a deputy), but there is no prophet after me.

Imam Ahmad narrates concisely in 'Manāqib Amīr al-Mu’minīn ‘Alī', and al-Baghawī and al-Tabarānī in their 'Ma'ājim', Bāwardī in 'Ma’rifah', Ibn ‘Adī in 'Kāmil', and Abū Ahmad al-Hākim in 'Kunā' via Imam al-Bukhārī, and Ibn ‘Asākir in 'Tārīkh'—all narrating from Zayd ibn Abī Awfā (may Allah be pleased with him) in a long Hadith, and this is the Hadith of Ahmad (This is Ahmad's Hadith. T). When the Master of the Universe (may peace and blessings of Allah be upon him) established brotherhood among the noble companions (may Allah be pleased with them), the Commander of the Faithful Mawla Ali (may Allah honor his face) said: "My soul has left me and my

back is broken, seeing what the Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) did with the companions and did not do with me. If this is because of some displeasure with me, then it is for the Master to be appeased and honored."

[1] Tarikh Baghdad by al-Khatib, entry 4023, al-Hasan bin Yazid, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 7/453.

जिल्द पंद्रहवीं (१५) फ़तावा रज़विया

[बॉक्स सामग्री] (अरबी): ...उनमें से, कोई और नहीं जैसा कि छिपा नहीं है। और हम अल्लाह ही से अपनी कमजोरी की शिकायत करते हैं इन समयों में, जहाँ दुष्ट बहुत हैं, सहायक कम हैं, और काफिरों का वर्चस्व उनके विचलन के माध्यम से स्पष्ट है। अब इनमें से कुछ धोखेबाज दज्जाल प्रकट हुए हैं। यदि अल्लाह उनमें से किसी के माध्यम से कुछ करना चाहे, तो वे उसे मुसलमान के मथे मढ़ देंगे। मुसलमान ने केवल वही कहा जो हुआ। निश्चय ही हम अल्लाह के हैं और उसी की ओर हमें लौटना है। हालांकि, मुसलमान के लिए सावधानी अधिक सुरक्षित थी और भ्रष्टाचार को रोकने में अधिक प्रभावी थी। इसलिए हमने खुद को अभीष्ट अर्थ तक ही सीमित रखना पसंद किया। और अल्लाह ही सहायक है और उसी पर भरोसा है। अल्लाह के बिना कोई शक्ति या सामर्थ्य नहीं है, जो सर्वोच्च और महान है।

(उर्दू अनुवाद): हर एक के लिए नहीं होता, जैसा कि ज़ाहिर है, और अल्लाह तआला से ही इस ज़माने में हमें अपने कमज़ोर होने की शिकायत है। यह ज़माना जिसमें फुज्जार (दुष्टों) की कसरत, मददगारों की किल्लत, काफिरों का ग़लबा और कज-रवी (टेढ़ापन) आम है जबकि अब बाज़ ऐसे कज़्ज़ाब दज्जाल लोग ज़ाहिर हुए हैं, अगर ऐसे दज्जालों को अल्लाह तआला के इरादे से कुछ हो गया तो उसको मुसलमानों की तरफ मंसूब किया जाएगा कि उन्होंने ऐसी हदीस बयान की जिसकी वजह से यह कुछ हुआ। हम अल्लाह तआला की मिलकियत हैं और उसी की तरफ हमारा लौटना है। ताज़म (फिर भी) मुसलमानों को अपनी हिफाज़त मुनासिब है और फसाद को दफ़ा करना ज़्यादा बेहतर है, तो इसलिए सिर्फ मुराद (अभीष्ट) को बयान करना ही पसंद किया है, और अल्लाह तआला ही से मदद और उसी पर तवक्कुल (भरोसा) है। ला हौल वला कुव्वत इल्ला बिल्लाहिल अलिय्यिल अज़ीम। (त)

अली हारून के स्थान पर हैं: खतीब हज़रत अमीरुल मोमिनीन उमर फारूक-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रावी हैं कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "बेशक अली मुझसे उसी तरह हैं जैसे हारून मूसा से थे, सिवाय इसके कि मेरे बाद कोई नबी नहीं है।"[1] अली मुझसे ऐसे हैं जैसे मूसा से हारून (कि भाई भी और नायब भी) मगर मेरे बाद कोई नबी नहीं।

इमाम अहमद ने 'मनाकिब अमीरुल मोमिनीन अली' में मुख्तसरन (संक्षेप में), और बगवी व तबरानी ने अपनी 'मआजम', बावर्दी ने 'मआरिफत', इब्न अदी ने 'कामिल', अबू अहमद हाकिम ने 'कुना' में इमाम बुखारी के तरीके से, और इब्न असाकिर ने 'तारीख' में सब जैद बिन अबी औफा (रज़ियल्लाहु

तआला अन्हु) से हदीस-ए-तवील (लंबी हदीस) में रावी हैं— और यह हदीस अहमद है (यह हदीस अहमद है। त)। जब हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने बाहम सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) में भाईचारा किया, तो अमीरुल मोमिनीन मौला अली (कर्रमल्लाहु तआला वज्हहुल करीम) ने अर्ज़ की: "मेरी जान निकल गई और पीठ टूट गई, यह देखकर कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने असहाब के साथ क्या किया जो मेरे साथ न किया। अगर यह मुझसे किसी नाराज़गी की वजह से है, तो हुज़ूर ही को मनाना और इज़्ज़त देना (मेरा कर्तव्य) है।"

[1] तारीख बगदाद लिल-खतीब, तर्जुमा ४०२३, अल-हसन बिन यज़ीद, दारुल किताब अल-अरबी, बैरुत, ७/४५३।

[باکس کا مواد] (عربی): منهم لا غير كما لا يخفي والى الله المشتكى من ضعفنا في هذه الزمان الكثير فجاره القليل انصاره الغالب كفاره البين عواره وقد ظهر الآن بعض هؤلاء الدجالين الكذابين فلو اراد الله باحدهم شيئاً يطيروا بالمسلم والمسلم انما حدث فأنا لله وانا اليه راجعون لكن الاحتراس كان اسلم للمسلم وانفي للفساد فاحببنا الاقتصار على القدر المراد والله المستعان وعليه التكلان ولا حول ولا قوة الا بالله العلى العظيم۔

(اردو): ہر ایک کے لئے نہ ہوتا، جیسا کہ ظاہر ہے، اور اللہ تعالٰی سے ہی اس زمانہ میں ہمیں اپنے کمزور ہونے کی شکایت ہے یہ زمانہ جس میں فجار کی کثرت، مددگاروں کی قلت، کافروں کا غلبہ اور کج روی عام ہے جبکہ اب بعض ایسے کذاب دجال لوگ ظاہر ہوئے ہیں، اگر ایسے دجالوں کو اللہ تعالٰی کے ارادہ سے کچھ ہوگیا تو اس کو مسلمانوں کی طرف منسوب کیا جائے گا کہ انہوں نے ایسی حدیث بیان کی جس پر یہ کچھ ہوا ہم اللہ تعالٰی کی ملک ہیں اور اس کی طرف ہمارا لوٹنا ہے تاہم مسلمانوں کو اپنی حفاظت مناسب ہے اور فساد کو دفع کرنا زیادہ بہتر ہے تو اس لئے صرف مراد کو بیان کرنا ہی پسند کیا ہے، اور اللہ تعالٰی ہی سے مدد اور اسی پر توکل ہے لا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ (ت)

علی بمنزلہ ہارون ہیں: خطیب حضرت امیر المؤمنین عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: انما علی منّی بمنزلۃ ھارون من موسی الا انہ لا نبي بعدی 1 علی مجھ سے ایسا ہے جیسا موسٰی سے ہارون (کہ بھائی بھی اور نائب بھی) مگر میرے بعد کوئی نبی نہیں۔

امام احمد مناقب امیر المؤمنین علی میں مختصراً، اور بغوی و طبرانی اپنی معاجم، باور دی معرفت، ابن عدی کامل، ابو احمد حاکم کنی میں بطریق امام بخاری، ابن عساکر تاریخ میں سب زید بن ابی اوفیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے حدیث طویل میں راوی و ھذا حدیث احمد (یہ حدیث احمد ہے۔ ت)

جب حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے باہم صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم میں بھائی چارہ کیا امیر المؤمنین مولیٰ علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ نے عرض کی: میری جان نکل گئی اور پیٹھ ٹوٹ گئی، یہ دیکھ کر حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اصحاب کے ساتھ کیا جو میرے ساتھ نہ کیا یہ اگر مجھ سے کسی ناراضی کے سبب ہے تو حضور ہی کے لئے منانا اور عزت ہے۔

۱۔ تاریخ بغداد للخطیب، ترجمہ ۴۰۲۳، الحسن بن یزید، دار الکتاب العربی، بیروت، ۷ / ۴۵۳

صفحہ 708 کا 742

Fatawa Rizvia, Volume Fifteen (15)

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "By the One Who sent me with the truth, I did not delay [dealing with] you except for myself. You are to me in the position of Aaron (Harun) to Moses (Musa), except that there is no prophet after me."[1]

By the One Who sent me with the truth, I have reserved you especially for myself. You are to me as Aaron was to Moses, except that there is no prophet after me. You are my brother and my heir.

The Commander of the Faithful [Ali] asked: "What inheritance will I receive from your presence?" He replied: "That which the previous prophets received." He asked: "What did they receive?" He said: "The Book of Allah and the Sunnah of the Prophet. And you will be with me in Paradise in my palace along with my daughter, and you are my brother and companion."

Ibn Asakir reported through the chain of Abdullah bin Muhammad bin Aqeel, from his father, from his grandfather Aqeel bin Abi Talib (may Allah be pleased with him): The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said to Hazrat Aqeel (may Allah be pleased with him): "By Allah, I love you for two reasons: first, due to kinship, and second, because Abu Talib loved you. O Jafar! Your character resembles my noble character:"

Note: In the printed edition of Kanz al-Ummal, it is narrated from Abdullah bin Aqeel from his father from his grandfather Aqeel, but this is an error. The correct name is Abdullah bin Muhammad bin Aqeel. This Abdullah is a Tabi'i and very truthful; he is counted among the narrators of the authentic Sunan except for Nasa'i. Imam Dhahabi stated that his narrations are in the rank of 'Hasan' (Good). His father is also a Tabi'i and 'Maqbul' (accepted), and is counted among the narrators of Ibn Majah. (From the author)

[1] Tarikh Dimashq by Ibn Asakir, mention of those named Salman, biography of Salman bin al-Islam al-Farsi, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 6/203; Fadail al-Sahabah by Ahmad bin Hanbal, Hadith 1085, Muassasat al-Risala Beirut, 2/638-39.

फ़तावा रिज़विया, खंड पंद्रह (15)

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "उसकी कसम जिसने मुझे सत्य के साथ भेजा, मैंने तुम्हें केवल अपने लिए रोक रखा है। तुम मेरे लिए वैसे ही हो जैसे हारून मूसा के लिए थे, सिवाय इसके कि मेरे बाद कोई नबी नहीं है।"[1]

कसम उसकी जिसने मुझे हक़ के साथ भेजा, मैंने तुम्हें खास अपने लिए रख छोड़ा है। तुम मुझ से ऐसे हो जैसे हारून मूसा से, मगर यह कि मेरे बाद कोई नबी नहीं। तुम मेरे भाई और वारिस हो।

अमीरुल मोमिनीन [अली] ने अर्ज़ की: "मुझे हुज़ूर से क्या विरासत मिलेगी?" फ़रमाया: "जो पहले के अंबिया को मिली।" अर्ज़ की: "उन्हें क्या मिली थी?" फ़रमाया: "अल्लाह की किताब और नबी की सुन्नत। और तुम जन्नत में मेरे साथ मेरे महल में मेरी साहबज़ादी [बेटी] के साथ होगे और तुम मेरे भाई और रफ़ीक़ [साथी] हो।"

इब्न असाकिर ने अब्दुल्ला बिन मुहम्मद बिन अक़ील, उनके पिता से, उनके दादा अक़ील बिन अबी तालिब (रज़ियल्लाहु अन्हु) के ज़रिए रिवायत की: हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हज़रत अक़ील (रज़ियल्लाहु अन्हु) से फ़रमाया: "खुदा की कसम मैं तुम्हें दो वजहों से पसंद करता हूँ, एक तो रिश्तेदारी, और दूसरे ये कि अबू तालिब तुमसे मुहब्बत करते थे। ऐ जाफ़र! तुम्हारे अख़लाक़ मेरे अख़लाक़-ए-करीमा के मुशाबेह [समान] हैं:"

नोट: कंज़ुल उम्माल के छपे हुए नुस्खे में अब्दुल्ला बिन अक़ील अपने वालिद और उनके दादा अक़ील से रावी [वर्णनकर्ता] हैं, जबकि ये गलती है और सही नाम अब्दुल्ला बिन मुहम्मद बिन अक़ील है। ये अब्दुल्ला ताबई हैं और निहायत सच्चे हैं, नसाई के अलावा अन्य सहीह सुनन के रावीओं में शुमार हैं। इमाम ज़हबी ने फरमाया कि उनकी रिवायत 'हसन' के दर्जे की है और उनके वालिद भी ताबई और 'मक़बूल' हैं और इब्न माजा के रावीओं में शुमार होते हैं। (लेखक से)

[1] तारीख-ए-दिमश्क़, इब्न असाकिर, सलमान नाम वालों का ज़िक्र, सलमान बिन अल-इस्लाम अल-फ़ारसी की जीवनी, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी बैरूत, 6/203; फ़ज़ाइलुस सहाबा, अहमद बिन हंबल, हदीस 1085, मुअस्ससतुर रिसाला बैरूत, 2/638-39।

رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: والذی بعثنی بالحق ما اخرتك الا لنفسی وانت منی بمنزلة هارون من موسی غیر انه لا نبی بعدی[1]

قسم اس کی جس نے مجھے حق کے ساتھ بھیجا میں نے تمہیں خاص اپنے لئے رکھ چھوڑا ہے تم مجھ سے ایسے ہو جیسے ہارون موسیٰ سے مگر یہ کہ میرے بعد کوئی نبی نہیں تم میرے بھائی اور وارث ہو۔

امیر المومنین نے عرض کی: مجھے حضور سے کیا میراث ملے گی؟ فرمایا: جو اگلے انبیاء کو ملی۔ عرض کی: انہیں کیا ملی تھی؟ فرمایا: خدا کی کتاب اور نبی کی سنت، اور تم میرے ساتھ جنت میں میری صاحبزادی کے ساتھ میرے محل میں ہوگے اور تم میرے بھائی اور رفیق ہو۔

ابن عساکر عہ بطریق عبداللہ بن محمد بن عقیل عن ابیہ عن جدہ عقیل بن ابی طالب رضی اللہ تعالیٰ عنہ راوی، حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حضرت عقیل رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے فرمایا: خدا کی قسم میں تمہیں دو جہت سے دوست رکھتا ہوں، ایک تو قرابت، دوسرے یہ کہ ابوطالب کو تم سے محبت تھی، اے جعفر! تمہارے اخلاق میرے اخلاق کریمہ سے مشابہ ہیں:

عہ: فی نسخة کنز العمال المطبوعة عن عبداللہ بن عقیل عن ابیه عن جده عقیل وهو خطاء وصوابه عبداللہ بن محمد بن عقیل، عبداللہ تابعی صدوق من رجال الاربعة ما خلا النسائی قال الذهبی حدیثه فی مرتبة الحسن وابوه تابعی مقبول رجال ابن ماجة ۱۲ منه(م) کنز العمال کے مطبوعہ نسخہ میں عبداللہ بن عقیل اپنے والد ماجد اور ان کے دادا عقیل سے راوی جبکہ یہ خطا ہے اور صحیح یہ ہے عبداللہ بن محمد بن عقیل، یہ عبداللہ تابعی ہیں نہایت صادق، نسائی کے ماسوا سننِ صحاح کے راویوں میں

شمار ہیں، امام ذہبی نے فرمایا ان کی روایت حسن کے مرتبہ میں ہے اور ان کے والد بھی تابعی اور مقبول، ابن ماجہ کے راویوں میں شمار ہیں۔ ت

[1] تاریخ دمشق لابن عساکر، ذکر من اسمه سلمان، ترجمہ سلمان بن الاسلام الفارسی، دار احیاء التراث العربی بیروت، ۶/ ۲۰۳، فضائل الصحابة لاحمد بن حنبل، حدیث ۱۰۸۵، مؤسسة الرساله بیروت، ۲/ ۶۳۸-۳۹

صفحہ 709 / 742

Fatawa Razawiyya Volume (15)

As for you, O Ali, you are to me as Aaron was to Moses, except that there is no prophet after me	**You, O Ali! are to me like Aaron was to Moses, except that there is no prophet after me, peace and blessings of Allah be upon him.**

Alhamdulillah, the number of three sets of forty Hadiths was completed, in which eighty-four (84) Hadiths were Marfu' (directly attributed to the Prophet) and seventeen (17) were supplementary additions (Tadheelat). Previously, seven had passed; [Footnote 1] in this completion, seven more were added. Among those seventeen, five were also Marfu'. Thus, the total number of Marfu' narrations—that is, the Hadiths which are narrated from the Prophet, the Seal of Prophets (peace and blessings of Allah be upon him), reaching back to his direct words and approval—became eighty-nine (89). Therefore, I desired that one more Marfu' Hadith be included so that the count of Marfu' Hadiths reaches a full ninety (90), and also to attain the grace of "Verily, Allah is Witr (One) and He loves the Witr" (Allah is One and loves the odd [one]. - Translator). I am the last Prophet and my Ummah is the last Ummah.

Bayhaqi in Sunan narrates from Hazrat Ibn Zaml al-Juhni (may Allah be pleased with him) a long Hadith regarding a vision, the summary of which is: After the morning prayer, before changing his posture, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) would recite seventy times, "Subhan Allahi wa bihamdihi wa astaghfirullah innallaha kana tawwaba" (Glory be to Allah and praise be to Him, and I seek Allah's forgiveness, indeed Allah is ever Accepting of Repentance). Then he would say: These seventy (70) are equal to seven hundred (700). Destitute of good is he who commits more than seven hundred (700) sins in one day (meaning, every good deed is at least tenfold: "Whoever comes with a good deed, for him is ten times like it," so these seventy words become seven hundred good deeds, and every good deed erases at least one bad deed: "Indeed, good deeds do away with misdeeds." Thus, for the one who recites this, good deeds will remain dominant, unless one commits more than seven hundred sins in a day, and such a person would be truly devoid of goodness. And Allah is sufficient for us and He is the best Disposer of affairs).

Then he would turn his face towards the people, and since good dreams pleased the Prophet, he would ask: "Has anyone seen anything?" Ibn Zaml submitted: "O

Messenger of Allah! I have seen a dream." He said: "May you receive good and be saved from evil; good for us and bad for our enemies. All praise is for the Lord of the worlds. Relate the dream." He submitted: "I saw that all people were on a vast, soft, endless path, a public highway..."

[Footnote 1]: Note: After Hadith 10, the first supplement contains two Hadiths of Ubadah ibn as-Samit and Hisham ibn al-Aas; the second supplement contains two Hadiths of Hatib and the Sheikhs of Waqidi; the third supplement is the Hadith of Ibn Salam, and after Hadith 71, two Hadiths of Ubaid and Na'im (may Allah be pleased with them). 12 - from him (the author)

Kanz al-Ummal with reference to Ibn Asakir from Abdullah bin Aqeel, Hadith 34616, Muassasat ar-Risalah, Beirut, 11/439.

फ़तावा रज़विया जिल्द (15)

वअम्मा अन्त या अली फ़अन्त मिन्नी बि-मन्ज़िलति हारून मिन मूसा ग़ैरा अन्नहु ला नबी ब'अदी

और तुम ऐ अली! मेरे लिए वैसे ही हो जैसे मूसा के लिए हारून, मगर यह कि मेरे बाद कोई नबी नहीं (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)।

अल्हम्दुलिल्लाह, तीन चेहल हदीस की संख्या पूरी हुई जिनमें चौरासी (84) हदीसें मरफ़ू' थीं और सत्रह (17) तज़्बीलात (अतिरिक्त परिशिष्ट) अलग से थीं। पहले सात गुज़री थीं, [फुटनोट 1] इस तकमील में सात और बढ़ीं। उन सत्रह में भी पाँच मरफ़ू' थीं, तो कुल मरफ़ूआत यानी वे हदीसें जो स्वयं हुज़ूर पुरनूर ख़ातमुन नबिय्यीन सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से मरवी हैं और हुज़ूर के इरशाद व तक़रीर तक पहुँचती हैं, नवासी (89) हो गईं। इसलिए चाहा कि एक हदीस मरफ़ू' और शामिल हो ताकि मरफ़ू' हदीसों की संख्या नब्बे (90) पूरी हो जाए और साथ ही "बेशक अल्लाह वित्र (एक) है और वित्र को पसंद करता है" की फ़ज़ीलत हासिल हो। मैं आख़िरी नबी हूँ और मेरी उम्मत आख़िरी उम्मत है।

बैहक़ी ने 'सुनन' में हज़रत इब्न ज़मल जुहनी रज़ियल्लाहु अन्हु से एक तवील ख़्वाब वाली हदीस रिवायत की है जिसका ख़ुलासा यह है कि: रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम सुब्ह की नमाज़ के बाद पाँव बदलने से पहले सत्तर बार 'सुब्हानल्लाहि व बिहम्दिही व अस्तग़फ़िरुल्लाह इन्नल्लाहा काना तव्वाबा' पढ़ते थे। फिर फ़रमाते कि ये सत्तर (70), सात सौ (700) के बराबर हैं। वह शख़्स भलाई से महरूम है जो एक दिन में सात सौ (700) से ज़्यादा गुनाह करे (यानी हर नेकी कम से कम दस गुना है: "जो एक नेकी लाएगा उसके लिए दस गुना है", तो ये सत्तर कलिमे सात सौ नेकियाँ हुईं और हर नेकी कम से कम एक बुराई को मिटा देती है: "बेशक नेकियाँ बुराइयों को दूर कर देती हैं", तो इसके पढ़ने वाले के लिए नेकियाँ ही ग़ालिब रहेंगी सिवाय इसके कि वह दिन में सात सौ से ज़्यादा गुनाह करे और ऐसा शख़्स बहुत ही कम-नसीब होगा। और अल्लाह हमें काफ़ी है और वही बेहतरीन कारसाज़ है)।

फिर लोगों की तरफ़ मुँह करके तशरीफ़ रखते, और चूँकि अच्छा ख़्वाब हुज़ूर को ख़ुश आता था, तो दरयाफ़्त फ़रमाते: "किसी ने कुछ देखा है?" इब्न ज़मल ने अर्ज़ की: "या रसूलल्लाह! मैंने एक ख़्वाब देखा है।" फ़रमाया: "भलाई पाओ और बुराई से बचो, हमारे लिए अच्छा और हमारे दुश्मनों के लिए

बुरा। रब्बुल आलमीन के लिए तमाम खूबियाँ हैं, ख़्वाब बयान करो।" उन्होंने अर्ज़ की: "मैंने देखा कि सब लोग एक बहुत वसीअ (विशाल), नर्म और बे-इंतिहा रास्ते पर, एक आम शाहराह पर हैं..."

[फुटनोट 1]: नोट: हदीस 10 के बाद पहले तज़्बील में उबादा बिन सामित और हिशाम बिन आस की दो हदीसें हैं; दूसरी तज़्बील में हातिब और वाक़िदी के शयूख की दो हदीसें हैं; तीसरी तज़्बील इब्न सलाम की हदीस है और हदीस 71 के बाद उबैद और नईम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) की दो हदीसें हैं। 12 - मुसन्निफ़ की तरफ़ से

कज़ुल उम्माल बहवाला इब्न असाकिर अन अब्दुल्लाह बिन अक़ील, हदीस 34616, मुअस्ससतुर रिसाला, बैरूत, 11/439.

पृष्ठ 710/742

واما انت یا علی فانت منی بمنزلۃ تم اے علی! مجھ سے ایسے ہو جیسے موسٰی سے ہارون ھارون من موسٰی غیر انہ لا نبی بعدی مگر یہ کہ میرے بعد نبی نہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

الحمد للہ تین چہل حدیث کا عدد تو کامل ہوا جن میں چوراسی ۸۴ حدیثیں مرفوع تھیں اور سترہ ۱۷ تذبیلات علاوہ، پہلے گزری تھیں سات عہ اس تکمیل میں بڑھیں، ان سترہ میں بھی پانچ مرفوع تھیں تو جملہ مرفوعات یعنی وہ حدیثیں جو خود حضور پر نور خاتم النبیین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے مروی حضور کے ارشاد و تقریر کی طرف منتہی ہیں نواسی ۸۹ ہوئیں لہٰذا چاہا کہ ایک حدیث مرفوع اور شامل ہو کہ نوے ۹۰ احادیث مرفوعہ کا عدد کامل ہو نیز ان اللہ وتر یحب الوتر (اللہ واحد ہے اور واحد کو پسند کرتا ہے۔ ت) کا فضل حاصل ہو۔ میں آخری نبی اور میری امت آخری امت ہے:

بیہقی سنن میں حضرت ابن زمل جہنی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے حدیث طویل رؤیا میں راوی جس کا خلاصہ یہ ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بعد نماز صبح پاؤں بدلنے سے پہلے ستر بار سبحان اللہ وبحمدہ واستغفر اللہ ان اللہ کان توابا پڑھتے پھر فرماتے یہ ستر ۷۰ سات سو ۷۰۰ کے برابر ہیں نہ ابے خیر ہے جو ایک دن میں سات سو ۷۰۰ سے زیادہ گناہ کرے (یعنی ہر نیکی کم از کم دس ہے من جاء بالحسنۃ فلہ عشر امثالہا، تو یہ ستر کلمے سات سو نیکیاں ہوئے اور ہر نیکی کم از کم ایک بدی کو محو کرتی ہے۔ ان الحسنات یذھبن السیئات، تو اس کے پڑھنے والے کے لئے نیکیاں ہی غالب رہیں گی مگر وہ کہ دن میں سات سو گناہ سے زیادہ کرے اور ایسا سخت ہی بے خیر ہوگا وحسبنا اللہ ونعم الوکیل۔

پھر لوگوں کی طرف منہ کر کے تشریف رکھتے اور اچھا خواب حضور کو خوش آتا دریافت فرماتے: کسی نے کچھ دیکھا ہے؟ ابن زمل نے عرض کی: یارسول اللہ ! میں نے ایک خواب دیکھا ہے۔ فرمایا: بھلائی پاؤ اور برائی سے بچو ہمیں اچھا اور ہمارے دشمنوں پر برا، رب العالمین کے لئے ساری خوبیاں ہیں خواب بیان کرو۔ انہوں نے عرض کی: میں نے دیکھا کہ سب لوگ ایک وسیع نرم بے نہایت راستے پر شاہراہ عام میں

عہ: بعد حدیث ۱۰ تذبیل اول دو حدیث عبادہ بن صامت و ہشام بن عاص، وتذبیل دوم دو حدیث حاطب و شیوخ واقدی، وتذبیل سوم حدیث ابن سلام وبعد حدیث ۷۱ ادو حدیث عبید و نعیم رضی اللہ تعالیٰ عنہم ۱۲ منہ (م)

کنز العمال بحوالہ ابن عساکر عن عبداللہ بن عقیل حدیث ۳۴۶۱۶ مؤسسہ الرسالہ بیروت ۱۱/ ۴۳۹

Fatawa Razawiyya Volume Fifteen (15)

They were walking, when suddenly on the edges of this path, a beautiful lush green meadow appeared, the likes of which had never been seen. Its swaying greenery was shimmering, and the water of freshness was dripping. It had all types of grass. The first crowd came; when they reached this meadow, they recited 'Takbeer' and kept their mounts on the straight path, turning neither here nor there. They paid no attention to this pasture. Then the second crowd came, which was many times larger than the first. Reaching the meadow, they recited 'Takbeer' and continued on the path, but a few started grazing in this pasture, and some took a handful while walking, then they departed. Then a general massive crowd came. When they reached this meadow, they recited 'Takbeer' and said, 'This is the best destination.' They scattered here and there. Seeing this scenario, I took the straight path. When I passed the meadow, I saw a pulpit with seven steps, and the Master (Peace be upon him) was seated on the highest step. In front of the Master was a year-old, lean she-camel. The Master was going behind it. The Master of the World (May Allah Almighty send peace and blessings upon him) said: 'That soft and wide path is the guidance upon which I brought you, and you remain firm on it. And that greenery is the world and the freshness of its luxuries. I and my companions have passed away, having no connection with the world at all; neither did it have a connection with us, nor did we desire it, nor did it desire us. Then the second crowd came after us, who were many times more than us. Some of them grazed, some took a handful of grass and attained salvation. Then a massive crowd came; they turned left and right into the meadow. Indeed, to Allah we belong and to Him we shall return. O Ibn Zaml! You will remain on a good path until you meet me. And that seven-stepped pulpit on whose highest step you saw me is this world; its age is seven thousand years, and I am in the last thousand. And as for the she-camel that you saw and saw me following it, it is the Hour (Judgment Day); it will come in our time. There is no prophet after me, and no Ummah after my Ummah.' May Allah Almighty send peace and blessings upon you and your entire Ummah. And our final call is that all praise is due to Allah, the Lord of the worlds.

Beautiful Registration: By the grace of Allah, besides twenty "20" Alawi Hadiths, there are one hundred and one "101" Hadiths specifically on the finality of prophethood. Including supplements, they are one hundred and eighteen "118," out of which

ninety "90" are Marfu' (traceable to the Prophet), and their narrators and companions are seventy-one "71."

1. Kanz al-Ummal with reference to Al-Bayhaqi, Hadith 42018, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 15/518-521; Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 8136, from Ibn Zaml al-Juhani, Al-Maktaba al-Faysaliyya, Beirut, 8/362 & 367.

फतावा रजविया खंड पंद्रह (15)

वे चल रहे थे, अचानक इस रास्ते के किनारों पर एक खूबसूरत हरियाली वाला मैदान दिखाई दिया, जैसा पहले कभी नहीं देखा गया था। उसकी लहलहाती हरियाली चमक रही थी, ताज़गी का पानी टपक रहा था, उसमें हर तरह की घास थी। पहली भीड़ आई; जब वे इस हरियाली पर पहुँचे, उन्होंने 'तकबीर' कही और अपनी सवारियों को सीधे रास्ते पर रखा, इधर-उधर बिल्कुल नहीं मुड़े। उन्होंने इस चरागाह की ओर कोई ध्यान नहीं दिया। फिर दूसरी भीड़ आई, जो पहले वालों से कई गुना अधिक थी। हरियाली पर पहुँचकर उन्होंने 'तकबीर' कही और रास्ते पर चले, लेकिन उनमें से कुछ इस चरागाह में चरने लगे और किसी ने चलते-चलते एक मुट्ठी घास ले ली, फिर वे रवाना हो गए। फिर एक आम जनसमूह आया। जब वे इस हरियाली पर पहुँचे, उन्होंने 'तकबीर' कही और बोले, 'यह सबसे अच्छी मंजिल है।' वे इधर-उधर बिखर गए। यह माजरा देखकर मैंने सीधा रास्ता पकड़ लिया। जब मैं हरियाली से गुज़र गया, तो मैंने सात सीढ़ियों वाला एक मिंबर (मंच) देखा और हुज़ूर उसके सबसे ऊँचे पायदान पर विराजमान थे। हुज़ूर के सामने एक साल की कमज़ोर ऊँटनी थी। हुज़ूर उसके पीछे जा रहे थे। सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: 'वह कोमल और चौड़ा रास्ता वह हिदायत (मार्गदर्शन) है जिस पर मैं तुम्हें लाया हूँ और तुम उस पर कायम रहो। और वह हरियाली दुनिया और इसके ऐश की ताज़गी है। मैं और मेरे सहाबा तो चले गए कि दुनिया से बिल्कुल लगाव न रखा, न उसका हमसे कोई संबंध हुआ, न हमने उसे चाहा और न उसने हमें। फिर हमारे बाद दूसरी भीड़ आई, जो हमसे कई गुना अधिक थी। उनमें से किसी ने चरा, किसी ने घास की मुट्ठी ली और निजात (मुक्ति) पा गए। फिर एक बहुत बड़ी भीड़ आई, वे हरियाली में दाएं-बाएं भटक गए। बेशक हम अल्लाह ही के हैं और उसी की ओर लौटने वाले हैं। और ऐ इब्न ज़मल! तुम अच्छे रास्ते पर चलते रहोगे जब तक कि मुझसे न मिलो। और वह सात सीढ़ियों वाला मिंबर जिसके ऊँचे पायदान पर तुमने मुझे देखा, यह दुनिया है; इसकी उम्र सात हज़ार वर्ष है और मैं आख़िरी हज़ार में हूँ। और रही बात उस ऊँटनी की जिसे तुमने देखा और मुझे उसके पीछे चलते देखा, तो वह कयामत है; वह हमारे ही ज़माने में आएगी। न मेरे बाद कोई नबी है और न मेरी उम्मत के बाद कोई उम्मत।' अल्लाह तआला आप पर और आपकी पूरी उम्मत पर रहमतें और सलामती नाज़िल फरमाए। और हमारी आख़िरी पुकार यही है कि सब तारीफें अल्लाह के लिए हैं, जो तमाम जहानों का रब है।

तसजील जमील: अल्लाह के करम से, बीस "20" अलवी हदीसों के अलावा ख़ास तौर पर ख़त्मे नबूत (नबी होने की समाप्ति) पर ये एक सौ एक "101" हदीसें हैं और परिशिष्टों के साथ एक सौ अठारह "118" हैं, जिनमें से नब्बे "90" मरफ़ू हैं और उनके रावी और सहाबा इकहत्तर "71" हैं।

1. कन्ज़ अल-उम्माल, अल-बैहकी के हवाले से, हदीस 42018, मुअस्ससत अर-रिसाला, बेरुत, 15/518-521; अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 8136, इब्न ज़मल अल-जुहनी से, अल-मकतबा अल-फैसलिया, बेरुत, 8/362 और 367।

पृष्ठ 711 का 742

چل رہے ہیں ناگہاں اس راہ کے لبوں پر خوبصورت سبزہ زار نظر آیا کہ ایسا کبھی نہ دیکھا تھا اس کا لہلہاتا سبزہ چمک رہا ہے، شادابی کا پانی ٹپک رہا ہے، اس میں ہر قسم کی گھاس ہے، پہلا ہجوم آیا، جب اس سبزہ زار پر پہنچے تکبیر کہی اور سواریاں سیدھے راستے پر ڈالے چلے گئے ادھر ادھر اصلاً نہ پھرے، پھر اس مرغزار کی طرف کچھ التفات نہ کیا، پھر دوسرا ہجوم آیا کہ پہلوں سے کئی گنا زائد تھا، سبزہ زار پر پہنچے تکبیر کہی راہ پر چلے مگر کوئی کوئی اس چراگاہ میں چرانے بھی لگا اور کسی نے چلتے میں ایک مٹھا لے لیا، پھر روانہ ہوئے، پھر عام اژدھام آیا، جب یہ سبزہ زار پر پہنچے تکبیر کہی اور بولے یہ منزل سب سے اچھی ہے یہ ادھر ادھر پڑ گئے میں ماجرا دیکھ کر سیدھا راہ راہ پڑ لیا، جب سبزہ زارے سے گزر گیا تو دیکھا کہ سات زینے کا ایک منبر ہے اور حضور اس کے سب سے اونچے درجے پر جلوہ فرما ہیں، حضور کے آگے ایک سال خوردہ لاغر ناقہ ہے حضور اس کے پیچھے تشریف لے جاتے ہیں سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا وہ راہ نرم و وسیع وہ ہدایت ہے جس پر میں تمہیں لایا اور تم اس پر قائم ہو اور وہ سبزہ زار دنیا اور اس کے عیش کی تازگی ہے میں اور میرے صحابہ تو چلے گئے کہ دنیا سے اصلاً علاقہ نہ رکھا نہ اسے ہم سے تعلق ہوا نہ ہم نے اسے چاہا نہ اس نے ہمیں چاہا پھر دوسرا ہجوم ہمارے بعد آیا وہ ہم سے کئی گنا زیادہ ہے، ان میں سے کسی نے چرایا کسی نے گھاس کا مٹھا لیا اور نجات پا گئے، پھر بڑا ہجوم آیا وہ سبزہ زار میں دینے بائیں پڑ گئے تو انّا للہ وانا الیہ راجعون O اور اے ابن زمل ! تم اچھی راہ پر چلتے رہو گے یہاں تک کہ مجھ سے ملو اور وہ سات زینے کا منبر جس کے درجہ اعلیٰ پر مجھے دیکھا یہ جہان ہے اس کی عمر سات ہزار برس کی ہے اور میں اخیر ہزار میں ہوں وانما ناقة التي رأيت ورأيتنى اتبعها فهي الساعة علينا

تقوم لا نبی بعدی ولا أمة بعد أمتي اور وہ ناقہ جس کے پیچھے مجھے جاتا دیکھا قیامت ہے ہمارے ہی زمانے میں آئے گی، نہ میرے بعد کوئی نبی نہ میری امت کے بعد کوئی امت، صلی اللہ تعالیٰ علیک وعلیٰ امتك اجمعین و بارك وسلم واخر دعوانا ان الحمد للہ رب العالمین۔

تسجیل جمیل: بحمد اللہ بیس"۲۰" احادیث علویہ کے علاوہ خاص مقصود ختم نبوت پر یہ ایک سو ایک"۱۰۱" حدیثیں ہیں اور مع تذییلات ایک سواٹھارہ "۱۱۸" جن میں نوے "۹۰" مرفوع ہیں اور ان کے رواۃ و اصحاب اکہتر "۷۱"۔

1 کنز العمال بحوالہ البیہقی، حدیث ۴۲۰۱۸ ، مؤسسة الرسالة ، بیروت، ۱۵/ ۵۱۸ تا ۵۲۱، المعجم الکبیر حدیث ۸۱۳۶ ، عن ابن زمل الجهنی، المکتبة الفیصلیة، بیروت، ۸/ ۳۶۲ و ۳۶۷

Fatawa Rizvia (Volume 15)

Eleven Successors (Tabi'in): Among the Companions (Sahaba) and Successors, only eleven are Successors: 1. Al-Imam al-Ajal Muhammad Baqir 2. Sa'd bin Thabit 3. Ibn Shihab al-Zuhri 4. 'Amir ash-Sha'bi 5. 'Abdullah bin Abi al-Hudhail 6. 'Ala bin Ziyad 7. Abu Qilaba 8. Ka'b al-Ahbar 9. Mujahid al-Makki 10. Muhammad bin Ka'b al-Qurazi 11. Wahb bin Munabbih

Fifty-One Companions: Of the remaining sixty (60) Companions, fifty-one (51) are specifically mentioned in the principles of narrations: 12. Ubayy bin Ka'b 13. Abu Umama al-Bahili 14. Anas bin Malik 15. Asma bint 'Umais 16. Bara' bin 'Azib 17. Bilal the Mu'adhin 18. Thawban, the freed slave of the Messenger of Allah (peace be upon him) 19. Jabir bin Samura 20. Jabir bin 'Abdullah 21. Jubayr bin Mut'im 22. Hubaish bin Junadah 23. Hudhaifa bin Asid 24. Hudhaifa bin al-Yaman 25. Hassan bin Thabit 26. Huwaysa bin Mas'ud 27. Abu Dharr 28. Ibn Zaml 29. Ziyad bin Labid 30. Zaid bin Arqam 31. Zaid bin Abi Awfa 32. Sa'd bin Abi Waqqas 33. Sa'id bin Zaid 34. Abu Sa'id al-Khudri 35. Salman al-Farsi 36. Sahl bin Sa'd 37. Umm al-Mu'minin Umm Salama 38. Abu al-Tufail 'Amir bin Rabi'a 39. 'Amir bin Rabi'a 40. 'Abdullah bin 'Abbas 41. 'Abdullah bin 'Umar

फ़तावा रिज़विया (खंड 15)

ग्यारह ताबेई: सहाबा और ताबेईन में से केवल ग्यारह ताबेई हैं: 1. अल-इमाम अल-अजल मुहम्मद बाक़िर 2. साद बिन साबित 3. इब्न शिहाब अल-ज़ुहरी 4. आमिर अश-शाबी 5. अब्दुल्लाह बिन अबी अल-हुज़ैल 6. अला बिन ज़ियाद 7. अबू क़िलाबा 8. काब अल-अहबार 9. मुजाहिद अल-मक्की 10. मुहम्मद बिन काब अल-क़ुरज़ी 11. वहब बिन मुनब्बिह

इक्यावन सहाबी: शेष साठ (60) सहाबियों में से इक्यावन (51) सहाबी विशेष रूप से हदीस के सिद्धांतों में वर्णित हैं: 12. उबैय बिन काब 13. अबू उमामा अल-बाहिली 14. अनस बिन मालिक 15. अस्मा बिन्त उमैस 16. बरा बिन आज़िब 17. बिलाल मोअज़्ज़िन 18. सौबान, अल्लाह के रसूल ﷺ के स्वतंत्र दास 19. जाबिर बिन समुरा 20. जाबिर बिन अब्दुल्लाह 21. जुबैर बिन मुतइम 22. हुबैश बिन जुनादा 23. हुज़ैफ़ा बिन असद 24. हुज़ैफ़ा बिन अल-यमान 25. हस्सान बिन साबित 26. हुवैसा बिन मसूद 27. अबू ज़र 28. इब्न ज़मल 29. ज़ियाद बिन लबीद 30. ज़ैद बिन अरक़म 31. ज़ैद बिन अबी औफ़ा 32. साद बिन अबी वक़्क़ास 33. सईद बिन ज़ैद 34. अबू सईद अल-ख़ुदरी 35. सलमान फ़ारसी 36. सहल बिन साद 37. उम्मुल मोमिनीन उम्मे सलमा 38. अबू अल-तुफ़ैल आमिर बिन रबीआ 39. आमिर बिन रबीआ 40. अब्दुल्लाह बिन अब्बास 41. अब्दुल्लाह बिन उमर

पृष्ठ 712 का 742

گیارہ تابعی: صحابہ و تابعین جن میں صرف گیارہ تابعی: ۱- امام اجل محمد باقر ۲- سعد بن ثابت ۳- ابن شہاب زہری ۴- عامر شعمی ۵- عبداللہ بن ابی الہذیل ۶- علاء بن زیاد ۷- ابو قلابہ ۸- کعب احبار ۹- مجاہد مکی ۱۰- محمد بن کعب قرظی ۱۱- وہب بن منبہ

اکاون صحابہ: باقی ساٹھ ۶۰ صحابی ازاں جملہ اکاون ۵۱ صحابہ خاص اصول مرویات میں: ۱۲- ابی بن کعب ۱۳- ابو امامہ باہلی ۱۴- انس بن مالک ۱۵- اسماء بنت عمیس ۱۶- براء بن عازب ۱۷- بلال مؤذن ۱۸- ثوبان مولیٰ رسول اللہ ﷺ ۱۹- جابر بن سمرہ ۲۰- جابر بن عبداللہ ۲۱- جبیر بن مطعم ۲۲- حبیش بن جنادہ ۲۳- حذیفہ بن اسید ۲۴- حذیفہ بن الیمان ۲۵- حسان بن ثابت ۲۶- حویصہ بن مسعود ۲۷- ابوذر ۲۸- ابن زمل ۲۹- زیاد بن لبید ۳۰- زید بن ارقم ۳۱- زید بن ابی اوفی ۳۲- سعد بن ابی وقاص ۳۳- سعید بن زید ۳۴- ابو سعید خدری ۳۵- سلمان فارسی ۳۶- سہل بن سعد ۳۷- ام المؤمنین ام سلمہ ۳۸- ابو الطفیل عامر بن ربیعہ ۳۹- عامر بن ربیعہ ۴۰- عبداللہ بن عباس ۴۱- عبداللہ بن عمر

Fatawa Rizvia, Volume 15

1. Abd al-Rahman bin Ghanam
2. Adi bin Rabi'ah
3. Irbad bin Sariyah
4. Ismah bin Malik
5. Uqbah bin Amir
6. Aqeel bin Abi Talib
7. Ameer al-Mu'mineen Ali
8. Ameer al-Mu'mineen Umar
9. Auf bin Malik al-Ashja'i
10. Umm al-Mu'mineen Siddiqa
11. Umm Karz
12. Malik bin Huwayrith
13. Malik bin Sinan, father of Abi Said al-Khudri
14. Muhammad bin Adi bin Rabi'ah
15. Mu'adh bin Jabal
16. Ameer Mu'awiyah
17. Mughira bin Shu'bah
18. Ibn Umm Maktum
19. Abu Manzur
20. Abu Musa al-Ash'ari
21. Abu Hurairah

And nine companions in the warnings:

1. Hatib bin Abi Balta'ah
2. Abdullah ibn Abi Awfa
3. Abdullah bin Zubair
4. Abdullah bin Salam
5. Abdullah bin Amr bin al-Aas
6. Ubadah bin Samit
7. Ubaid bin Umair al-Laythi
8. Nu'aim bin Mas'ud
9. Hisham bin al-Aas (may Allah be pleased with all of them).

Deobandi belief on the Finality of Prophethood (Khatm-e-Nabuwwat): In these numerous, abundant, famous, and mutawatir (consecutive) hadiths, there are only eleven hadiths in which the mention of prophethood is in the same words as present in the Great Quran, in which some of today's misguided proponents of disbelief and error have committed semantic distortion (tahrif ma'nawi). They sought, God forbid, to lay the foundation for new prophethoods after the Prophet (peace and blessings be upon him) by taking "Finality" (Khatmiyyat) to mean "Prophethood by Essence" (Nabuwwat bi-Dhat). That is, the meaning of Khatam al-Nabiyyin is merely that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is a Prophet by Essence, and other prophets are prophets by accident (bil-'ard). They claim that being the last of all prophets in time, and the impossibility of anyone else receiving prophethood after the Prophet, is not the meaning of Khatm-e-Nabuwwat. They have clearly written that if someone were to receive prophethood even after the Prophet, it would not be fundamentally contrary to the Finality of Prophethood. This is the summary of his treatise of misguidance.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 15

1. अब्दुर्रहमान बिन ग़नम
2. अदी बिन रबीअह
3. इरबाज़ बिन सारिया
4. इस्मा बिन मालिक
5. उक़्बा बिन आमिर
6. अक़ील बिन अबी तालिब
7. अमीरुल मोमिनीन अली
8. अमीरुल मोमिनीन उमर
9. औफ़ बिन मालिक अल-अशजई
10. उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा
11. उम्मे कर्ज़
12. मालिक बिन हुवैरीस
13. मालिक बिन सिनान, वालिद अबी सईद ख़ुदरी
14. मुहम्मद बिन अदी बिन रबीअह
15. मुआज़ बिन जबल
16. अमीर मुआविया
17. मुग़ीरा बिन शुअबा
18. इब्ने उम्मे मक्तूम
19. अबू मंज़ूर
20. अबू मूसा अशअरी
21. अबू हुरैरा

और नौ सहाबी चेतावनियों में:

1. हातिब बिन अबी बलताआ
2. अब्दुल्लाह इब्ने अबी औफ़ा
3. अब्दुल्लाह बिन ज़ुबैर

4. अब्दुल्लाह बिन सलाम
5. अब्दुल्लाह बिन अम्र बिन आस
6. उबादा बिन सामित
7. उबैद बिन उ़मैर लैसी
8. नुअैम बिन मस्क़ऊद
9. हिशाम बिन आस (अल्लाह उन सब से राज़ी हो)।

ख़त्म-ए-नबुव्वत पर देवबंदी अक़ीदा: इन कसीर (अनेक), वाफ़िर (प्रचुर), मशहूर और मुतवातिर हदीसों में से केवल ग्यारह हदीसें ऐसी हैं जिनमें नबुव्वत का ज़िक्र कुरआन ए अज़ीम के उन्हीं शब्दों में है, जिनमें आज कल के कुछ गुमराह कुफ़्र और गुमराही के पैरोकारों ने शाब्दिक हेरफेर (तहरीफ़ ए मानवी) की है। उन्होंने, अल्लाह न करे, हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाद नई नबुव्वतों की नींव डालने के लिए 'ख़ात्मीयत' का अर्थ 'नबुव्वत बिज़-ज़ात' (स्वयं से नबुव्वत) लिया। यानी 'ख़ातमुन नबीय्यीन' का अर्थ केवल इतना है कि हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) स्वयं नबी हैं और बाक़ी नबी 'नबी बिल-अरज़' (हुज़ूर के माध्यम से) हैं। उनके अनुसार, समय के लिहाज़ से सभी नबियों के बाद होना और हुज़ूर के बाद किसी और को नबुव्वत मिलना असंभव होना, 'ख़त्म-ए-नबुव्वत' का अर्थ नहीं है। उन्होंने साफ़ लिख दिया कि हुज़ूर के बाद भी अगर किसी को नबुव्वत मिल जाए, तो यह ख़त्म-ए-नबुव्वत के मूल रूप से विरुद्ध नहीं है। यह उनके गुमराही वाले रिसाले (लेख) का सारांश है।

पृष्ठ 713 का 742

۴۲۔ عبدالرحمن بن غنم ۴۳۔ عدی بن ربیعہ ۴۴۔ عرباض بن ساریہ ۴۵۔ عصمہ بن مالک ۴۶۔ عقبہ بن عامر ۴۷۔ عقیل بن ابی طالب ۴۸۔ امیر المومنین علی ۴۹۔ امیر المومنین عمر ۵۰۔ عوف بن مالک اشجعی ۵۱۔ ام المومنین صدیقہ ۵۲۔ ام کرز ۵۳۔ مالک بن حویریث ۵۴۔ مالک بن سنان والد ابی سعید خدری ۵۵۔ محمد بن عدی بن ربیعہ ۵۶۔ معاذ بن جبل ۵۷۔ امیر معاویہ ۵۸۔ مغیرہ بن شعبہ ۵۹۔ ابن ام مکتوم ۶۰۔ ابو منظور ۶۱۔ ابو موسٰی اشعری ۶۲۔ ابو ہریرہ

اور نو صحابی تنبیہات میں:

۶۳۔ حاطب بن ابی بلتعہ ۶۴۔ عبداللہ ابن ابی اوفٰی ۶۵۔ عبداللہ بن زبیر ۶۶۔ عبداللہ بن سلام ۶۷۔ عبداللہ بن عمرو بن عاص ۶۸۔ عبادہ بن صامت ۶۹۔ عبید بن عمیر لیثی ۷۰۔ نعیم بن مسعود ۷۱۔ ہشام بن عاص رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین۔

ختم نبوت پر دیوبندی عقیدہ: ان احادیث کثیرہ وافرہ شہیرہ متواترہ میں صرف گیارہ حدیثیں وہ ہیں جن میں فقط نبوت کا انہیں الفاظ موجودہ قرآن عظیم سے ذکر ہے جن میں آج کل کے بعض ضُلّال قاہمان کفر و ضلال نے تحریف معنوی کی اور معاذ اللہ حضور کے بعد اور نبوتوں کی نیو جمانے کو خاتمیت بمعنی نبوت بالذات لی یعنی معنی خاتم النبیین صرف اس قدر ہیں کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نبی بالذات ہیں اور انبیاء نبی بالعرض، باقی زمانے میں تمام انبیاء کے بعد ہونا حضور کے بعد اور کسی کو نبوت ملنی ممتنع ہونا یہ معنی ختم نبوت نہیں اور صاف لکھ دیا کہ حضور کے بعد بھی کسی کو نبوت مل جائے تو ختم نبوت کے اصلاً منافی نہیں اس کے رسالہ ضلالت مقالہ کا خلاصہ

Fatawa-e-Razviya, Volume 15

The text is as follows: The belief of Qasim Nanotvi: In the common view, the Messenger of Allah being the 'Khatam' (Seal) means that he is the last prophet of all. However, it is clear to people of understanding that there is no inherent excellence in temporal precedence or subsequence. Therefore, how could saying 'but he is the Messenger of Allah and the Seal of the Prophets' in a context of praise be correct? Rather, the narrative of what is qualified accidentally ends with what is qualified essentially. In this manner, conceive the finality of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him. You are essentially characterized by the attribute of prophethood, and a prophet is accidentally characterized. In the sense that I have presented, your being the 'Khatam' will not be specific only to past prophets, but even if, hypothetically, there were another prophet somewhere else in your time, your being the 'Khatam' would still remain as it was. In fact, if, hypothetically, a prophet were born even after the Prophetic era, it would make no difference to the Muhammadi finality, let alone suggesting another prophet in another land or on this very earth contemporaneous with you. [Excerpt ends]. O Muslims! See how this accursed, impure, satanic statement has struck at the root of the Finality of Prophethood. Regarding the Muhammadi finality (peace and blessings be upon its possessor), such an interpretation was forged that it ended finality itself. It is clearly written that even if a prophet were born during the time of the Seal of Prophets (upon him and upon them be the best of blessings and praise), or even after him, it would not be contrary to the Finality of Prophethood. Good God! The one who invented such an accursed blasphemy was not even benefited by the Great Quran's declaration of him as 'Khatam-un-Nabiyyin' (Seal of the Prophets), as Allah Almighty said:

"And We send down of the Qur'an that which is a healing and a mercy for the believers, but it does not increase the wrongdoers except in loss." We reveal from this Quran that which is a healing and a mercy for Muslims, and for the wrongdoers, it increases nothing but loss.

How can calling him 'Khatam-un-Nabiyyin' in the Hadiths be of any use? "So in what statement after it [the Quran] will they believe?" (7:185). After the Quran, what other Hadith (statement) will they believe in?

1. Tahzeer-un-Nas, published by Dar-ul-Isha'at Karachi, p. 18 & 24.
2. Al-Quran Al-Kareem 17:82.

3. Al-Quran Al-Kareem 7:185.

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द पंद्रहवीं (15)

इबारत यह है: क़ासिम नानोतवी का अक़ीदा: आम लोगों के ख़याल में तो रसूल अल्लाह का 'ख़ातिम' होना इस मायने में है कि आप सब में आख़िरी नबी हैं, मगर अहल-ए-फ़हम पर रौशन है कि तक़द्दुम या ताख़ुर-ए-ज़मानी (समय की प्राथमिकता या पश्चगामी होने) में ज़ात के एतबार से कुछ फ़ज़ीलत नहीं। फिर मक़ाम-ए-मदह (प्रशंसा के स्थान) में 'वलकिन रसूलअल्लाही व ख़ातिमन नबिय्यीन' (लेकिन वह अल्लाह के रसूल और नबियों के मुहर हैं) फ़रमाना कैसे सही हो सकता है? बल्कि 'मवसूफ़ बिल अरज़' (आकस्मिक गुण वाला) का क़िस्सा 'मवसूफ़ बिज़ ज़ात' (मूल गुण वाला) पर ख़त्म हो जाता है। इसी तौर पर रसूल अल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की ख़ात्मियत को तसव्वुर फ़रमाएँ। आप मवसूफ़ बसिफ़त-ए-नबुव्वत बिज़ ज़ात हैं और नबी मवसूफ़ बिल अरज़। इस मायने में जो मैंने अर्ज़ किया, आपका 'ख़ातिम' होना न केवल पिछले नबियों के मुक़ाबले विशिष्ट होगा, बल्कि मान लीजिए कि आपके ज़माने में भी कहीं और कोई नबी हो, तब भी आपका 'ख़ातिम' होना बदस्तूर बाक़ी रहता है। बल्कि अगर बिल-फ़र्ज़ बाद-ए-ज़माना-ए-नबवी भी कोई नबी पैदा हो तो ख़ात्मियत-ए-मुहम्मदी में कुछ फ़र्क़ न आएगा, चह जाएक-ए (फिर क्या कहना) आपके मुआसिर (समकालीन) किसी और ज़मीन में या इसी ज़मीन में कोई और नबी तजवीज़ किया जाए। [इल्तिक़ातन - उद्धरण समाप्त]। मुसलमानों! देखा इस मलऊन नापाक शैतानी क़ौल ने ख़त्म-ए-नबुव्वत की कैसी जड़ काट दी। ख़ात्मियत-ए-मुहम्मदी (उन पर दरूद और सलाम हो) कि वह तावील गढ़ी कि ख़ात्मियत ख़ुद ही ख़त्म कर दी। साफ़ लिख दिया कि अगर हुज़ूर ख़ातिमुन अंबिया (अलैहिस सलाम) के ज़माने में बल्कि हुज़ूर के बाद भी कोई नबी पैदा हो तो ख़त्म-ए-नबुव्वत के कुछ मुनाफ़ी (विपरीत) नहीं। अल्लाह अल्लाह! जिस कुफ़्र-ए-मलऊन के मवजिद को ख़ुद क़ुरान-ए-अज़ीम का 'ख़ातिमुन नबिय्यीन' फ़रमाना नाफ़ेअ न हुआ, जैसा कि अल्लाह तआला ने फ़रमाया:

"और हम क़ुरान में वह चीज़ उतारते हैं जो मोमिनों के लिए शिफ़ा और रहमत है, और यह ज़ालिमों के लिए नुक़सान के अलावा और कुछ नहीं बढ़ाता।" उतारते हैं हम इस क़ुरान से वह चीज़ कि मुसलमानों के लिए शिफ़ा और रहमत है और ज़ालिमों को इससे कुछ नहीं बढ़ता सिवाय ज़ियां (नुक़सान) के।

इसे अहादीस में 'ख़ातिमुन नबिय्यीन' फ़रमाना क्या काम दे सकता है? "तो इसके बाद वे और किस बात पर ईमान लाएंगे?" (7:185)। क़ुरान के बाद और कौन सी हदीस पर ईमान लाएंगे।

1. तहज़ीर-उन-नास, मत्तबूआ दार-उल-इशाअत कराची, पृ. 18 व 24।
2. अल-क़ुरान अल-करीम 17:82।
3. अल-क़ुरान अल-करीम 7:185।

عبارت یہ ہے: قاسم نانوتوی کا عقیدہ: عوام کے خیال میں تو رسول اللہ کا خاتم ہونا بایں معنی ہے کہ آپ سب میں آخر نبی ہیں مگر اہل فہم پر روشن کہ تقدّم یا تأخّر زمانی میں بالذات کچھ فضیلت نہیں پھر مقام مدح میں ولکن رسول اللہ و خاتم النبیین فرمانا کیونکر صحیح ہو سکتا بلکہ موصوف بالعرض کا قصہ موصوف بالذات پر ختم ہو جاتا ہے اسی طور پر رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی خاتمیت کو تصور فرمائیے آپ موصوف بوصف نبوت بالذات ہیں اور نبی موصوف بالعرض اس معنی جو میں نے عرض کیا آپ کا خاتم ہونا انبیاءِ گزشتہ ہی کی نسبت خاص نہ ہوگا بلکہ بالفرض آپ کے زمانے میں بھی کہیں اور کوئی نبی ہو جب بھی آپ کا خاتم ہونا بدستور باقی رہتا ہے بلکہ اگر بالفرض بعد زمانہ نبوی بھی کوئی نبی پیدا ہو تو خاتمیت محمدی میں کچھ فرق نہ آئے گا چہ جائیکہ آپ کے معاصر کسی اور زمین میں یا اسی زمین میں کوئی اور نبی تجویز کیا جائے۔ہ التقاطاً مسلمانوں! دیکھا اس ملعون ناپاک شیطانی قول نے ختم نبوت کی کیسی جڑ کاٹ دی، خاتمیت محمدیہ علی صاحبہا الصلوٰۃ والتحیۃ کہ وہ تاویل گھڑی کہ خاتمیت خود ہی ختم کردی صاف لکھ دیا کہ اگر حضور خاتم الانبیاء علیہ و علیہم افضل الصلوٰۃ والثناء کے زمانے میں بلکہ حضور کے بعد بھی کوئی نبی پیدا ہو تو ختم نبوت کے کچھ منافی نہیں اللہ اللہ جس کفر ملعون کے موجد کو خود قرآن عظیم کا خاتم النبیین فرمانا نافع نہ ہوا کما قال تعالٰی (جیسا کہ اللہ تعالیٰ نے فرمایا:-

"وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ۙ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا" (۱۷/۸۲) ۔ہ اتارتے ہیں ہم اس قرآن سے وہ چیز کہ مسلمانوں کیلئے شفاء اور رحمت ہے اور ظالموں کو اس سے کچھ نہیں بڑھتا سوائے زیاں کے۔

اسے احادیث میں خاتم النبیین فرمانا کیا کام دے سکتا ہے فبای حدیث بعدہ یومنون (۷/۱۸۵) قرآن کے بعد اور کون سی حدیث پر ایمان لائیں گے۔

1 تحذیر الناس، مطبوعہ دارالاشاعت کراچی۔ ص ۱۸ و ۲۴ 2 القرآن الکریم ۱۷/ ۸۲ 3 القرآن الکریم ۷/ ۱۸۵

Fatawa Razawiyya Volume Fifteen (15)

The Noble Companions and the Finality of Prophethood: The humble servant—may the Almighty Lord forgive him—has selected only eleven hadiths out of many that specifically mention the finality of prophethood. Besides these, over ninety (190) other hadiths and many reminders, plus more than a hundred (100) additional hadiths, have been gathered which explicitly state that the Presence (the Prophet) is the Seal in the same sense that the misguided deviants consider to be a mere notion of the common people, and in which they recognize no merit for the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). The statements of the noble companions and the great successors as mentioned in the reminders, for example: 1. The Leader of the Believers, Umar (may Allah be pleased with him), submitted that Allah the Almighty sent the Prophet after all the other prophets. 2. The statement of Anas (may Allah be pleased with him): "Your Prophet is the last of the prophets." 3. The declaration of Abdullah bin Abi Awfa (may Allah be pleased with him) that there is no prophet after him. 4. The saying of Imam Baqir (may Allah be pleased with him) that he was sent after all the prophets. But when will this misguided person listen? In that same whisper of the tempter (Satan), it is clearly stated that he has gone against the righteous predecessors, and he offered this excuse: "If due to lack of attention the understanding of the elders did not reach a certain subject, what harm does it do to their status? And if some ignorant child said something sensible, does he become great?" However, open your eyes and see for yourself the frequently narrated (Mutawatir) hadiths of Muhammad, the Messenger of Allah, the Seal of the Prophets (peace and blessings of Allah be upon him), that: 1. I am the 'Aqib' (the successor) after whom there is no prophet. 2. I am the last among all the prophets. 3. I came after all the prophets. 4. We are the last ones. 5. I was sent after all the messengers. 6. The place for one brick in the palace of prophethood was completed through me. 7. I am the last of the prophets. 8. There is no prophet after me. 9. Messengership and prophethood have been terminated; now there will be no messenger nor any prophet. 10. Nothing remains of prophethood now except good dreams. 11. If there were to be a prophet after me, it would have been Umar.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

सहाबा किराम और ख़त्मे नबूत: फ़कीर (विनम्र सेवक) — अल्लाह तआला उसे क्षमा करे — ने इन अनेक हदीसों में से केवल ग्यारह ऐसी हदीसें लिखीं जिनमें विशेष रूप से ख़त्मे नबूत (नबूत की समाप्ति) का उल्लेख है। इसके अलावा नब्बे (190) अन्य हदीसें और कई चेतावनियाँ, और इनके ऊपर सौ (100) से अधिक हदीसें वही जमा कीं जो स्पष्ट रूप से हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का उसी अर्थ में 'ख़ातिम' (अंतिम) होना बता रही हैं जिसे वे गुमराह भटके हुए लोग आम जनता का ख्याल समझते हैं, और इसमें नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए कोई प्रशंसा नहीं मानते। सहाबा किराम और ताबेईन ए उज़ाम के बयान जो चेतावनियों में गुज़रे, उदाहरण के लिए: 1. अमीरुल मोमिनीन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने अर्ज़ किया कि अल्लाह तआला ने हुज़ूर को तमाम नबियों के बाद भेजा। 2. अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) का कथन: "तुम्हारे नबी आख़िरुल अंबिया (नबियों में अंतिम) हैं।" 3. अब्दुल्ला बिन अबी औफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) का कथन कि उनके बाद कोई नबी नहीं। 4. इमाम बाक़िर (रज़ियल्लाहु अन्हु) का कथन कि वे तमाम नबियों के बाद भेजे गए। इन्हें यह गुमराह व्यक्ति कब सुनेगा? उसी 'वसवस-तुल-ख़न्नास' (शैतानी फुसफुसाहट) में यह साफ़ बताया गया है कि वह 'सल्फ़े सालेह' (पुण्य पूर्वजों) के विरुद्ध चला है और उसने अपना बहाना इस तरह पेश किया कि: "अगर कम तवज्जो (ध्यान की कमी) के कारण बड़ों की समझ किसी विषय तक नहीं पहुँची तो उनकी शान में क्या कमी आ गई? और अगर किसी नादान बच्चे ने कोई ठिकाने की बात कह दी तो क्या वह महान हो गया?" मगर आँखें खोलकर स्वयं मुहम्मद रसूलुल्लाह ख़ातिमुन नबिय्यीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मुतवातिर (लगातार वर्णित) हदीसें देखें कि: 1. मैं 'आक़िब' हूँ जिसके बाद कोई नबी नहीं। 2. मैं तमाम नबियों में आख़िरी हूँ। 3. मैं तमाम नबियों के बाद आया। 4. हम बाद वाले (आख़िरी) हैं। 5. मैं तमाम पैग़ंबरों के बाद भेजा गया। 6. नबूत के महल में जो एक ईंट की जगह थी, वह मुझसे पूरी की गई। 7. मैं आख़िरुल अंबिया हूँ। 8. मेरे बाद कोई नबी नहीं। 9. रिसालत और नबूत समाप्त हो गई, अब न कोई रसूल होगा न नबी। 10. नबूत में से अब कुछ बाकी नहीं रहा सिवाय अच्छे सपनों के। 11. अगर मेरे बाद कोई नबी होता तो उमर होता।

पेज 715/742

صحابہ کرام اور ختم نبوت: فقیر غفرلہ المولٰی القدیر نے ان احادیث کثیرہ میں صرف گیارہ حدیثیں ایسی لکھیں جن میں تنہا ختم نبوت کا ذکر ہے باقی نوے ۱۹۰ احادیث اور اکثر تنبیہات، ان پر علاوہ سو "۱۰۰" سے زائد حدیثیں وہی جمع کیں کہ بالتصریح حضور کا اسی معنی پر خاتم ہونا بتارہی ہیں جسے وہ گمراہ ضال عوام کا خیال جانتا ہے اور اس میں نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لئے کوئی تعریف نہیں مانتا، صحابہ کرام وتابعین عظام کے ارشادات کہ تنبیہوں میں گزرے، مثلاً: ۱۔ امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے عرض کی کہ اللہ تعالیٰ نے حضور کو سب انبیاء کے بعد بھیجا۔ ۲۔ انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا قول تمہارے نبی آخر الانبیاء ہیں۔ ۳۔ عبداللہ بن ابی اوفیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا ارشاد کہ ان کے بعد کوئی نبی نہیں۔ ۴۔ امام باقر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا قول کہ وہ سب انبیاء کے بعد بھیجے گئے۔ انہیں تو یہ گمراہ کب سنے گا کہ وہ اسی وسوسۃ الخناس میں صاف یہ خود بھی بتایا گیا ہے کہ وہ سلف صالح کے خلاف چلا ہے اور اسکا عذریوں پیش کیا کہ : اگر بوجہ کم التفاتی بڑوں کا فہم کسی مضمون تک نہ پہنچا تو ان کی شان میں کیا نقصان آگیا اور کسی طفلِ ناداں نے کوئی ٹھکانے کی بات کہہ دی تو کیا وہ عظیم الشان ہوگیا"۔ مگر آنکھیں کھول کر خود محمد رسول اللہ خاتم النبیین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی متواتر حدیثیں دیکھئے کہ : ۱۔ میں عاقب ہوں جس کے بعد کوئی نبی نہیں۔ ۲۔ میں سب انبیاء میں آخری ہوں۔ ۳۔ میں تمام انبیاء کے بعد آیا۔ ۴۔ ہمیں پچھلے ہیں۔ ۵۔ میں سب پیغمبروں کے بعد بھیجا گیا۔ ۶۔ قصر نبوت میں جو ایک اینٹ کی جگہ تھی مجھ سے کامل کی گئی۔ ۷۔ میں آخر الانبیاء ہوں۔ ۸۔ میرے بعد کوئی نبی نہیں۔ ۹۔ رسالت و نبوت منقطع ہو گئی اب نہ کوئی رسول ہو گا نہ نبی۔ ۱۰۔ نبوت میں سے اب کچھ نہ رہا سوا اچھے خواب کے۔ ۱۱۔ میرے بعد کوئی نبی ہوتا تو عمر ہوتا۔

Volume 15 (15) Fatawa Razawiyya

1. After me, deceptive liars (Dajjals) will claim prophethood.
2. I am the Seal of the Prophets (Khatam-an-Nabiyyin); there is no prophet after me.
3. Nor is there any nation (Ummah) after my nation.

From the other side, scholars of the previous scriptures, after hearing the instructions of [those prophets] peace be upon them, will testify that: 1. Ahmad, peace and blessings of Allah be upon him, will be the Seal of the Prophets; there is no prophet after him. 2. No prophet remains besides him. 3. He is the last of the prophets.

From another side, voices of angels and prophets, peace be upon them, are being heard saying: 4. He is the last of the prophets. 5. He is the last of the messengers.

From the Divine Majesty Himself, soul-refreshing and heart-pleasing proclamations are coming that: 6. Muhammad is both the first and the last. 7. His nation is first in rank and the last in time. 8. He came after all the prophets. 9. O Beloved! I have made you the last of the prophets. 10. O Beloved! I created you before all prophets and sent you after all of them. 11. Muhammad is the last of the prophets, peace and blessings of Allah be upon him.

But this misguided, misguiding person who corrupts the Quran and changes faith listens neither to the angels, nor the prophets, nor obeys Mustafa (peace be upon him), nor their God. Towards everyone, one ear is deaf and the other mute, one eye is blind and the other sightless. He keeps on harping his own tune that all these are delusions of misunderstanding and commoners' fantasies, [asking] "What excellence is there in being the last of the prophets?" Surely to Allah we belong [and to Him we shall return].

Note: Also in 'Tanbihat', two hadiths of Muqawqis were mentioned stating that one prophet was remaining who appeared in Arabia; two hadiths of Heraclius that this house [of prophethood] was the last of the houses; the hadith of Abdullah bin Salam that he was sent alongside the Resurrection; the saying of a Jewish scholar (Habr) that he is the prophet of the final nation; rather, Gabriel's (peace be upon him) submission that His Eminence (peace be upon him) is subsequent to all prophets in time. (M)

जिल्द पंद्रहवीं (15) फ़तावा रज़विया

1. मेरे बाद दज्जाल कज़्ज़ाब (बड़े झूठे) पैग़म्बरी का दावा करेंगे।
2. मैं खातमुन नबिय्यीन हूँ, मेरे बाद कोई नबी नहीं।
3. और न मेरी उम्मत के बाद कोई उम्मत।

इधर पिछली किताबों के उलेमा (विद्वान) अलैहिम अस्सलातु वस्सलाम के इरशादात सुन-सुन कर गवाही देंगे कि: 1. अहमद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम खातमुन नबिय्यीन होंगे, उनके बाद कोई नबी नहीं। 2. उनके सिवा कोई नबी बाकी नहीं। 3. वह आख़िरुल अम्बिया (अन्तिम नबी) हैं।

उधर फ़रिश्तों और नबियों अलैहिम अस्सलातु वस्सलाम की सदाएं आ रही हैं कि: 4. वह पिछले पैग़म्बर हैं। 5. वह आखिरी रसूल हैं।

स्वयं हज़रत-ए-इज़्ज़त (अल्लाह) की ओर से रूहपरवर और दिलकश इरशादात आ रहे हैं कि: 6. मुहम्मद ही अव्वल और आखिर हैं। 7. उनकी उम्मत रुतबे में सबसे पहली और ज़माने में सबसे पिछली है। 8. वह सब नबियों के बाद आए। 9. ऐ महबूब! मैंने तुझे खातमुन नबिय्यीन किया। 10. ऐ महबूब! मैंने तुझे सब नबियों से पहले बनाया और सबके बाद भेजा। 11. मुहम्मद आख़िरुल अम्बिया हैं, सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।

मगर यह गुमराह करने वाला, कुरान को बदलने वाला और ईमान बिगाड़ने वाला ऐसा है कि न फ़रिश्तों की सुनता है, न नबियों की, न मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मानता है और न उनके खुदा की। सबकी तरफ से एक कान से बहरा और दूसरे से बिल्कुल अनसुना, एक आँख से अंधा और दूसरी से काना है। अपनी ही रट लगाए जाता है कि ये सब नासमझी के वहम और आम लोगों के ख्याल हैं, आखिरी नबी होने में भला क्या बड़ाई है? इन्ना लिल्लाहि (बेशक हम अल्लाह ही के लिए हैं)।

टिप्पणी: इसके अलावा 'तन्बीहात' में मुक़ौक़िस की दो हदीसें गुज़रीं कि एक नबी बाकी थे वह अरब में प्रकट हुए; हरक्यूलिस की दो हदीसें कि यह घर आखिरी घरों में से था; अब्दुल्ला बिन सलाम की हदीस कि वह क़यामत के साथ भेजे गए; एक हबर (यहूदी विद्वान) का कथन कि वह आखिरी उम्मत के नबी हैं; बल्कि जिब्रील अलैहिस्सलाम का निवेदन कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ज़माने के एतबार से सब पैग़म्बरों के बाद आए हैं। (म)

۱۲۔ میرے بعد دجال کذاب ادعائے نبوت کریں گے۔ ۱۳۔ میں خاتم النبیین ہوں میرے بعد کوئی نبی نہیں۔ ۱۴۔ نہ میری امت کے بعد کوئی امت۔

ادھر علمائے کتب سابقہ علیہ الصلاۃ والسلام کے ارشادات سن سن کر شہادت ادا کریں گے کہ: ۱۔ احمد صلی اللہ تعالی علیہ وسلم خاتم النبیین ہوں گے ان کے بعد کوئی نبی نہیں۔ ۲۔ انکے سوا کوئی نبی باقی نہیں۔ ۳۔ وہ آخر الانبیاء ہیں۔

ادھر ملائکہ وانبیاء علیہم الصلوۃ والسلام کی صدائیں آ رہی ہیں کہ: ۴۔ وہ پسین پیغمبروں ہیں۔ ۵۔ وہ آخر مرسلان ہیں۔

خود حضرت عزت عزّتہ سے ارشادات جانفزا و دلنواز آ رہے ہیں کہ: ۶۔ محمد ہی اول و آخر ہے۔ ۷۔ اس کی امت مرتبے میں سب سے اگلی اور زمانے میں سب سے پچھلی۔ ۸۔ وہ سب انبیاء کے پیچھے آیا۔ ۹۔ اے محبوب! میں نے تجھے آخر النبیین کیا۔ ۱۰۔ اے محبوب! میں نے تجھے سب انبیاء سے پہلے بنایا اور سب کے بعد بھیجا۔ ۱۱۔ محمد آخر الانبیاء ہے صلی اللہ تعالی علیہ وسلم۔

مگر یہ ضال مضل محرف قرآن مغیر ایمان ہے کہ نہ ملائکہ کی سنے نہ انبیاء کی نہ مصطفیٰ کی مانے نہ ان کے خدا کی۔ سب کی طرف سے ایک کان گونگا ایک بہرا، ایک دیدہ اندھا ایک پھوٹا، اپنی ہی ہانک لگائے جاتا ہے کہ یہ سب نافہمی کے اوہام، خیالات عوام ہیں، آخر الانبیاء ہونے میں فضیلت ہی کیا ہے اِنَّا لِلّٰہِ

عہ: نیز تنبیہات میں مقوقس کی دو حدیثیں گزریں کہ ایک نبی باقی تھے وہ عرب میں ظاہر ہوئے، ہر قل کی دو حدیثیں کہ یہ خانہ آخر البیوت تھا، عبداللہ بن سلام کی حدیث کہ وہ قیامت کے ساتھ

مبعوث ہوئے، ایک حبر کا قول کہ وہ امت آخرہ کے نبی ہیں بلکہ جبریل علیہ الصلوۃ والسلام کی عرض کہ حضور سب پیغمبروں سے زمانے میں متاخر ہیں۔ (م)

Fatawa Rizvia (Volume 15)

"And to Him we shall return."

"Thus does Allah seal over every heart [of] a proud tyrant." (1) "Our Lord, let not our hearts deviate after You have guided us and grant us from Yourself mercy. Indeed, You are the Bestower." (2)

Allah seals the heart of every arrogant and rebellious person in this way. O our Lord! Do not let our hearts become crooked after You have guided us, and grant us mercy from Your Presence; surely You are the great Bestower.

Yes, among those ninety (90) hadiths, three are specifically mentioned with the word 'Khatmiyat' (finality). Two are hadiths of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him): "O Uncle! Just as Allah Almighty ended Prophethood with me, He will end Migration (Hijrat) with you, as I am the Seal of the Prophets, you became the Seal of the Migrants (Khatam-ul-Muhajirin)." Perhaps that misguided person might say here too that all the noble migrants were migrants 'accidentally' (bil-araz) while Hazrat Abbas was a migrant 'essentially' (biz-zat). Another divine hadith (of Allah) says: "I will conclude the books with their book and the religions and shariahs with their religion and shariah." O misguided one! Now say here as well that other religions were religions 'accidentally' and this religion is the religion 'essentially'; Torah, Gospel, and Psalms were Allah Almighty's speech 'accidentally' and the Quran is the speech 'essentially'. But the fact is:

"And he for whom Allah has not appointed light, for him there is no light." (3)

For whomsoever Allah Almighty does not create light, there is no light for him.

We ask Allah for forgiveness and well-being, and we seek His refuge from regression after progression, from disbelief after faith, and from misguidance after guidance. There is no power or strength except with Allah, the Exalted, the Magnificent. And may Allah Almighty's blessings be upon our Master and Leader Muhammad, the last of the Messengers and the Seal of the Prophets, and upon his family and...

We seek forgiveness and well-being from Allah Almighty, and we seek His refuge from deteriorating after being reformed, from disbelief after faith, and from misguidance after guidance. There is no movement and power except from Allah

Almighty alone, Who is High and Great. The blessings of Allah Almighty be upon our Master and Leader Muhammad, peace and blessings be upon him...

1. Al-Quran al-Karim 40/35
2. Al-Quran al-Karim 3/8
3. Al-Quran al-Karim 24/40

फ़तावा रज़विया (खण्ड १५)

"और हम उसी की ओर लौटने वाले हैं।"

"इसी प्रकार अल्लाह हर अहंकारी अत्याचारी के हृदय पर मुहर लगा देता है।" (१) "ऐ हमारे रब! हमारे दिलों को टेढ़ा न होने दे इसके बाद कि तूने हमें हिदायत दी है और हमें अपने पास से रहमत अता फरमा, बेशक तू ही बड़ा देने वाला है।" (२)

अल्लाह इसी तरह अहंकारी सरकश के दिल पर मुहर लगा देता है। ऐ हमारे रब! हमारे दिलों को टेढ़ा न होने दे इसके बाद कि तूने हमें हिदायत दी है और हमें अपने पास से रहमत अता फरमा, बेशक तू ही बड़ा देने वाला है।

हाँ, उन नब्बे (९०) हदीसों में तीन हदीसें सिर्फ'खात्मियत' शब्द के साथ भी हैं। दो हदीसें सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की हैं कि "ऐ चाचा! जिस तरह अल्लाह तआला ने मुझ पर नबुवत खत्म की, तुम पर हिजरत को खत्म फरमाएगा, जैसे मैं खातम-उल-नबीय्यीन हूँ, तुम खातम-उल-मुहाजिरीन हो गए।" शायद वह गुमराह यहाँ भी कह दे कि तमाम मुहाजिरीन-ए-किराम 'बिल-अरज़' (सापेक्ष रूप से) मुहाजिर थे, हज़रत अब्बास 'बिज़-ज़ात' (मूल रूप से) मुहाजिर हुए। एक और हदीस-ए-इलाही है कि "मैं उनकी किताब पर किताबों को खत्म करूँगा और उनके दीन व शरीअत पर दीनों व शरीअतों को।" ओ गुमराह! अब यहाँ भी कह दे कि और दीन 'बिल-अरज़' दीन थे, यह दीन 'बिज़-ज़ात' दीन है; तौरात, इंजील और ज़बूर अल्लाह तआला के'बिल-अरज़' कलाम थे और क़ुरआन 'बिज़-ज़ात' कलाम है। मगर हकीकत यह है कि:

"और जिसे अल्लाह ही नूर न दे, उसके लिए कोई नूर नहीं।" (३)

जिसके लिए अल्लाह तआला नूर न बनाए तो उसके लिए कोई नूर नहीं।

हम अल्लाह तआला से माफ़ी और आफियत के तलबगार हैं, और हम संवरने के बाद बिगड़ने और ईमान के बाद कुफ्र और हिदायत के बाद गुमराही से उसकी पनाह के तालिब हैं। हरकत और ताकत नहीं मगर सिर्फ अल्लाह तआला से जो बुलंद और अज़ीम है। अल्लाह तआला की सलवातें हमारे आका व मौला मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पर, जो आख़िरी रसूल और खातम-उल-नबीय्यीन हैं, और उनकी आल पर और...

हम अल्लाह तआला से माफ़ी और आफियत के तलबगार हैं, और हम संवरने के बाद बिगड़ने और ईमान के बाद कुफ्र और हिदायत के बाद गुमराही से उसकी पनाह के तालिब हैं, हरकत और ताकत नहीं मगर सिर्फ अल्लाह तआला से जो बुलंद और अज़ीम है, अल्लाह तआला की सलवातें हमारे आका व मौला मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पर...

1. अल-कुरान अल-करीम ४०/३५
2. अल-कुरान अल-करीम ३/८
3. अल-कुरान अल-करीम २४/४०

पृष्ठ ७१७/७४२

وَاِنَّا اِلَیْہِ رٰجِعُوْنَ ہ

" كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللهُ عَلٰى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ ہ " 1 " رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ہ " 2

اللہ یونہی مہر کردیتا ہے متکبر سرکش کے دل پر۔اے ہمارے رب ! ہمارے دل ٹیڑھے نہ کر بعد اس کے کہ تو نے ہمیں ہدایت دی اور ہمیں اپنے پاس سے رحمت عطا کر بیشک توہی بڑا دینے والا۔

ہاں ان نوے ۹۰ حدیثوں میں تین حدیثیں صرف بلفظِ خاتمیت بھی ہیں، دو حدیث سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کہ اے چچا! جس طرح اللہ تعالٰی نے مجھ پر نبوت ختم کی تم پر ہجرت کو ختم فرمائے گا، جیسے میں خاتم النبیین ہوں تم خاتم المہاجرین ہوگئے۔ شاید وہ گمراہ یہاں بھی کہہ دے کہ تمام مہاجرینِ کرام مہاجر بالعرض تھے حضرت عباس مہاجر بالذات ہوئے۔ ایک اور حدیث الٰہی جل وعلا کہ میں ان کی کتاب پر کتابوں کو ختم کرونگا اور ان کے دین و شریعت پر ادیان شرائع کو۔ او گمراہ! اب یہاں بھی کہہ دے کہ اور دین دین بالعرض تھے یہ دین دین بالذات ہے توریت وانجیل و زبور اللہ تعالٰی کے کلام بالعرض تھے قرآن کلام بالذات ہے مگر ہے یہ کہ:

" مَنْ لَّمْ يَجْعَلِ اللهُ لَهٗ نُوْرًا فَمَا لَهٗ مِنْ نُّوْرٍ ہ " 3

جس کے لئے اللہ تعالٰی نور نہ بنائے تو اس کے لئے کوئی نور نہیں۔

نسأل الله العفو والعافية ونعوذ به من الحور بعد الكور والكفر بعد الايمان والضلال بعد الهدى ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم وصلى الله تعالى على سيدنا ومولانا محمد آخر المرسلين وخاتم النبيين وآله و

ہم اللہ تعالیٰ سے معافی اور عافیت کے طلبگار ہیں، اور ہم سنورنے کے بعد بگڑنے اور ایمان کے بعد کفر اور ہدایت کے بعد گمراہی سے اس کی پناہ کے طالب ہیں، حرکت اور طاقت نہیں مگر صرف اللہ تعالیٰ سے جو بلند و عظیم ہے، اللہ تعالیٰ کی صلواتیں ہمارے آقا و مولیٰ محمد صلی اللہ اللہ

1 القرآن الكريم ۴۰ / ۳۵ 2 القرآن الكريم ۳ / ۸ 3 القرآن الكريم ۲۴ / ۴۰

Fatawa Razawiya, Volume 15

[Top Box Left] ...together with all his companions, and praise be to Allah, Lord of the worlds.

[Top Box Right] ...upon him [Prophet Muhammad] be peace and blessings, who is the last of the Messengers and the last of the Prophets, and upon all his descendants and companions, and praise be to Allah, Lord of the worlds. (T)

Similarity between Deobandi and Shia beliefs: Praise be to Allah, the discourse has reached its conclusion and the clarity of truth has reached its peak. Through consecutively narrated (Mutawatir) Hadiths, the primary objective—namely, that the Holy Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) is the Final Prophet (Khatam an-Nabiyyin) and that the noble members of his household (Ahl al-Bayt) are unconnected to prophethood and messengership—has become self-evidently clear through definitive mass-transmission. Along with this, the exposure of the corrupt sect, the Wahabi Qasmiya, for not accepting "Khatam an-Nabiyyin" in the sense of "The Last of the Prophets," and for not considering the possibility of a prophet after the Holy Prophet (peace be upon him) as a detriment to the Finality of Prophethood, has revealed their hidden disbelief (Kufr-e-Khafi) and open hypocrisy (Nifaq-e-Jali) by the grace of Allah. Furthermore, their associates, the lesser brothers of the Rafidis, the Tafziliyas, also met their downfall, receiving the punishment of 80 lashes from the court of the "Asad al-Ghalib" (The Victorious Lion). The refutation of these minor innovators is mentioned here only secondarily and parenthetically; otherwise, the refutation of their misaligned path is documented in vast records of the Great Quran, Marfu Hadiths, sayings of the Ahl al-Bayt and Companions, decrees of Amir al-Mu'minin Ali al-Murtaza, the saints, eminent scholars, and primary and secondary Sharia proofs. Detailed and thorough research on this is recorded in this humble servant's (may Allah forgive him) book, Matla' al-Qamarayn fi Ibana Sabqa al-Umrayn (1297 AH).

The Grip of Islamic Scholars on the Deniers of the Finality of Prophethood: Now, by the grace of the Almighty, after citing some texts from the eminent Imams regarding the Takfir (declaration of disbelief) of those who deny the Finality of Prophethood, I intend to turn the reins of the discussion toward the remaining question. Allama Turpishti: (Text 1): Imam Allama Shihabuddin Fadlullah bin Husayn Turpishti Hanafi states in Mu'tamad fil Mu'taqad:

[Bottom Box Left - Persian] By the grace of Allah, this matter is clearer among Muslims than to need disclosure or explanation. However, we have mentioned this much from the Quran for fear that a heretic (Zindiq) might cast doubt upon an ignorant person. It often happens that they do not speak openly but instead proceed in such a way, saying, "God the Almighty is powerful over everything; no one denies His power," but when God the Almighty...

[Bottom Box Right - Urdu Translation] By the grace of Allah the Almighty, this matter is so clear among Muslims that what need is there for explanation and clarification? However, we are stating something from the Quran so that there remains no danger of any heretic involving an ignorant person in doubt. Sometimes, instead of stating things plainly, they deceive by saying that Allah is powerful over all things, and no one can deny His power, but when Allah the Almighty...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 15

[शीर्ष बॉक्स - बाएँ] ...उनके सभी साथियों के साथ, और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो दुनिया का रब है।

[शीर्ष बॉक्स - दाएँ] ...उन पर (पैग़म्बर मुहम्मद) शांति और आशीर्वाद हों, जो रसूलों के आखिरी और नबियों के आखिरी हैं, और उनके सभी वंशजों और साथियों पर, और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो दुनिया का रब है। (त)

देवबंदी और शिया अकीदों में समानता: अल्हम्दुलिल्लाह कि बयान अपने अंत तक पहुँचा और हक़ की स्पष्टता अपने चरम शिखर पर पहुँच गई। मुतवातिर (लगातार वर्णित) हदीसों से मूल उद्देश्य, यानी हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का खातमुन नबिय्यीन होना और अहले बैत किराम का नुबुव्वत व रिसालत से असंबद्ध होना, कतई तवातुर के कारण स्वयं ही स्पष्ट और ज़ाहिर हो गया। इसके साथ ही गुमराह गिरोह वहाबिया कासिमिया द्वारा "खातमुन नबिय्यीन" को "आखिरी नबी" के अर्थ में न मानना, और हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के बाद नबी होने की संभावना को खत्मे नुबुव्वत में कमी न समझना, उनके छिपे हुए कुफ़्र (कुफ़्रे ख़फ़ी) और खुले पाखंड (निफ़ाके जली) को अल्लाह के फ़ज़ल से अच्छी तरह प्रकट कर गया। साथ ही रावज़ियों के छोटे भाई 'तफ़्ज़ीलिया' की भी शामत आई, और उन्हें "असदुल ग़ालिब" की बारगाह से उसी 80 कोड़ों की सज़ा मिली। इन छोटे बिदअतियों का खंडन यहाँ केवल प्रसंगवश और गौण रूप में वर्णित है; अन्यथा उनके गुमराह पंथ का खंडन महान कुरान, मरफ़ू हदीसों, अहले बैत और सहाबा के कथनों, अमीरुल मोमिनीन अली मुर्तज़ा के आदेशों, औलिया-ए-किराम, प्रख्यात विद्वानों और शरीयत के मूल व उप-प्रमाणों के विशाल अभिलेखों में मौजूद है। इसका विस्तृत और सूक्ष्म शोध इस फ़क़ीर (अल्लाह उसे क्षमा करे) की किताब 'मत्ल-उल-क़मरैन फ़ी इबाना सबक़ा अल-उमरैन' (1297 हिजरी) में दर्ज है।

खत्मे नुबुव्वत के इनकार करने वालों पर इस्लामी विद्वानों की पकड़: अब अल्लाह की तौफ़ीक़ से, खत्मे नुबुव्वत का इनकार करने वालों की तकफ़ीर (काफ़िर करार देना) के बारे में अइम्मा किराम के कुछ नुसूस (ग्रंथ प्रमाण) लिखकर शेष प्रश्न की ओर ध्यान आकर्षित करना अभीष्ट है। अल्लामा तौरपिशती: (नुस 1): इमाम अल्लामा शिहाबुद्दीन फ़ज़लुल्लाह बिन हुसैन तौरपिशती हनफ़ी 'मुअतमद फ़िल मुअतक़द' में फ़रमाते हैं:

[नीचे का बॉक्स - बाएँ(फ़ारसी)] अल्लाह की प्रशंसा से, यह मसला मुसलमानों के बीच इतना स्पष्ट है कि इसे प्रकटीकरण और स्पष्टीकरण की आवश्यकता नहीं है। लेकिन हमने कुरान से इतना हिस्सा इस डर से याद किया है कि कहीं कोई ज़ंदीक़ (पाखंडी) किसी अज्ञानी को संदेह में न डाल दे। अक्सर ऐसा होता है कि वे खुलकर बात नहीं करते बल्कि इस तरह से चलते हैं कि "अल्लाह सर्वशक्तिमान हर चीज़ पर कादिर (सक्षम) है; कोई उसकी शक्ति का इनकार नहीं करता", लेकिन जब अल्लाह तआला...

[नीचे का बॉक्स - दाएँ(उर्दू अनुवाद)] अल्लाह तआला की प्रशंसा से यह मसला मुसलमानों में इतना रोशन है कि इसे बयान और स्पष्टीकरण की क्या आवश्यकता है? लेकिन कुरान से कुछ इसलिए बयान कर रहे हैं कि किसी ज़ंदीक़ (पाखंडी) के लिए किसी अज्ञानी को संदेह में डालने का खतरा न रहे। कभी-कभी साफ़ बात के बजाय वे इस तरह धोखा देते हैं कि अल्लाह हर चीज़ पर कादिर (सक्षम) है, उसकी कुदरत का कोई इनकार नहीं कर सकता, लेकिन जब अल्लाह तआला...

पृष्ठ 718 (742 में से)

صحبہ اجمعین، والحمد للہ رب العالمین۔ تعالٰی علیہ وسلم پر جو رسولوں کے آخری اور نبیوں کے آخری ہیں اور آپ کی سب آل واصحاب پر، والحمد للہ رب العالمین (ت)

دیوبندی اور شیعہ عقائد میں مماثلت: الحمد للہ کہ بیان اپنے منتہی کو پہنچا اور حق کا وضوح ذروہ اعلٰی کو۔ احادیث متواترہ سے اصل مقصد یعنی حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا خاتم النبیین اور اہل بیت کرام کا نبوت و رسالت سے بے علاقہ ہونا تو بروجہ تواتر قطعی خود ہی روشن و آشکار ہوا اور اس کے ساتھ طائفہ تالفہ وہابیہ قاسمیہ کو خاتم النبیین کو بہ معنٰی آخر النبیین نہ ماننا، اور حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے بعد اور نبی ہونے سے ختم نبوت میں نقصان نہ جاننا اس کے کفر خفی و نفاق جلی کا بھی بفضلہ تعالٰی خوب اظہار ہوا اور ساتھ لگے رافضیوں کے چھوٹے بھائی حضرات تفضیلیہ کی بھی شامت آئی، اسد الغالب کی بارگاہ سے اسی ۸۰ کوڑوں کی سزا پائی، ان چھوٹے مبتدعوں کا رد یہاں محض تبعاً واستطراداً مذکور ورنہ ان کے ابطال مشرب ضلال سے قرآن عظیم واحادیث مرفوعہ واقوال اہل بیت وصحابہ وارشادات امیر المؤمنین علی مرتضٰی واولیائے کرام وعلمائے اعلام ودلائل شرعیہ اصلیہ وفرعیہ کے دفتر معمور جس کی تفصیل جلیل و تحقیق جزیل فقیر غفر اللہ تعالی لہ کی کتاب مطلع القمرین فی ابانۃ سبقۃ العمرین ۱۲۹۷ھ میں مسطور ہے۔

منکران ختم نبوت پر علمائے اسلام کی گرفت: اب بتوفیقہ تعالٰی تکفیر منکران ختم نبوت میں بعض نصوص ائمہ کرام لکھ کر بقیہ سوال کی طرف عنان گردانی منظور۔ علامہ تورپشتی: (نص ۱): امام علامہ شہاب الدین فضل اللہ بن حسین تور پشتی حنفی معتمد فی المعتقد میں فرماتے ہیں:

بِحَمْدِ اللهِ ایں مسئلہ در اسلامیاں روشن تر ازاں ست کہ آنرا بکشف و بیان حاجت نہ افتد اما ایں مقدار از قرآن از ترس آں یاد کردیم کہ مبادا زندیقے جاہلے را در شبہتے اندازد و بسیار باشد کہ ظاہر نیارند کردن وبدیں طریقا پائے در نہند کہ خدائے تعالیٰ برہمہ چیز قادرست کسے قدرت اورا منکر نیست اما چون خدائے تعالیٰ

بحمد اللہ تعالیٰ یہ مسئلہ مسلمانوں میں روشن تر ہے کہ اسے بیان و وضاحت کی حاجت کیا ہے لیکن قرآن سے کچھ اس لئے بیان کر رہے ہیں کہ کسی زندیق کے لئے کسی جاہل کو شبہ میں مبتلا کرنے کا خطرہ نہ رہے بسا اوقات کھلی بات کے بجائے یوں فریب دیتے ہیں کہ اللہ ہر چیز پر قادر ہے کوئی اس کی قدرت کا انکار نہیں کر سکتا لیکن جب اللہ تعالیٰ

Whatever news he gives that something will happen or will not happen, it cannot be otherwise because he only informs from what Allah Almighty tells him. And Allah Almighty informed that after him there will be no other prophet. Only he who denies prophecy altogether can deny this matter. He who acknowledges his messenger-ship would consider every news given by him as true. Through the same mass-transmitted (mutawatir) evidence by which his messenger-ship is proven to us, it is also proven correct that he is the last of all prophets in his time and until the Day of Judgment there will be no prophet after him. Whoever doubts this, doubts his messenger-ship as well. The person who says that after him there was, is, or will be another prophet, and the person who says that the arrival of another prophet is possible, is a disbeliever (Kafir). This is the condition for correct faith in the Seal of Prophets, Muhammad Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him). (T)

Imam Ibn Hajar Makki: (Text 2, 3) Imam Ibn Hajar Makki Shafi’i states in 'Khayrat al-Hisan fi Manaqib al-Imam al-A’zam Abi Hanifa al-Nu'man':

During the time of Imam al-A’zam (may Allah be pleased with him), a claimant to prophethood said, 'Give me time so that I may show a sign.' The Great Imam said, 'Whoever asks him for a sign will become a disbeliever (Kafir), because by that request he denies the definitive and mass-transmitted (mutawatir) saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) which is a necessity of religion: "There is no prophet after me."

1. Mu'tamad fil-Mu'taqad (Persian)
2. Khayrat al-Hisan fi Manaqib al-Imam, Chapter 21 regarding his perspicacity, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 119

जिल्द पंद्रहवीं (15) फ़तावा रज़विया

वह जिस किसी चीज़ के बारे में ख़बर दें कि ऐसा होगा या नहीं होगा, तो उसका विपरित नहीं हो सकता क्योंकि अल्लाह तआला ही से ख़बर देता है और अल्लाह तआला ख़बर देता है कि उनके बाद कोई दूसरा नबी नहीं होगा। इस बात का इनकार वही कर सकता है जो मूल रूप से नबुव्वत का इनकार करता हो। जो व्यक्ति आपकी रिसालत को स्वीकार करेगा, वह आपकी दी गई हर ख़बर को सच मानेगा। जिन दलीलों से आपकी रिसालत का सबूत तवातुर (अटूट परंपरा) के माध्यम से हमारे लिए सही साबित है, उसी तरह यह भी सही साबित है कि आप तमाम नबियों (अलैहिमुस्सलाम) के बाद अपने ज़माने में और क़यामत तक आपके बाद कोई नबी नहीं होगा। जो इस बात में शक करेगा, वह आपकी रिसालत में शक करेगा। जो व्यक्ति यह कहे कि आपके बाद कोई दूसरा नबी था, है या होगा, और जो व्यक्ति यह कहे कि किसी नबी के आने की संभावना है, वह काफ़िर है। यही खातमुल अम्बिया मुहम्मद मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) पर सही ईमान की शर्त है। (त)

इमाम इब्ने हजर मक्की: (नत-2,3) इमाम इब्ने हजर मक्की शाफ़ई 'ख़ैरातुल हिसान फ़ी मनाक़िबुल इमामुल आज़म अबी हनीफ़ा अन-नुअमान' में फ़रमाते हैं:

इमाम आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के ज़माने में नबुव्वत के एक दावेदार ने कहा कि मुझे मोहलत दो ताकि मैं कोई निशानी दिखाऊं। इमाम साहब ने फ़रमाया, 'जो उससे निशानी मांगेगा वह काफ़िर हो जाएगा, क्योंकि वह उस मांग के कारण मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के क़तई और मुतवातिर इरशाद, जो दीन की एक अनिवार्यता है, का खंडन करता है कि "मेरे बाद कोई नबी नहीं"।'

1. मोतमिद फ़िल मोतक़्द (फ़ारसी)
2. ख़ैरातुल हिसान फ़ी मनाक़िबुल इमाम, अध्याय 21 उनकी अंतर्दृष्टि के बारे में, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 119

पृष्ठ 719 / 742

کسی چیز کے متعلق خبر دے دے کہ ایسے ہو گی یا نہ ہوگی، تو اس کا خلاف نہیں ہوسکتا کیونکہ اللہ تعالٰی ہی سے خبر دیتا ہے اور اللہ تعالٰی خبر دیتا ہے کہ اس کے بعد دوسرا نبی نہ ہوگا، اس بات کا منکر وہی ہوسکتا ہے جو سرے سے نبوت کا منکر ہو گا جو شخص آپ کی رسالت کا معترف ہوگا وہ آپ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی بیان کردہ ہر خبر کو سچ جانے گا جن دلائل سے آپ کی رسالت کا ثبوت بطریق تواتر ہمارے لئے درست ہے اسی طرح یہ بھی درست ثابت ہے کہ تمام انبیاء علیہم السلام کے بعد آپ کے زمانہ میں اور قیامت تک آپ کے بعد کوئی نبی نہ ہوگا جو آپ کی اس بات میں شک کرے گا وہ آپ کی رسالت میں شک کرے گا، جو شخص کہے آپ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے بعد دوسرا نبی تھا یا ہے یا ہوگا اور جو شخص کہے کسی نبی کے آنے کا امکان ہے وہ کافر ہے یہی خاتم الانبیاء محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر صحیح ایمان کی شرط ہے۔ (ت)

امام ابن حجر مکی: (نص ۲,۳) امام ابن حجر مکی شافعی خیرات الحسان فی مناقب الامام الاعظم ابی حنیفہ النعمان میں فرماتے ہیں:

امام اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ کے زمانے میں ایک مدعی نبوت نے کہا مجھے مہلت دو کہ کوئی نشانی دکھاؤں، امام ہمام نے فرمایا جو اس سے نشانی مانگے گا کافر ہو جائے گا کہ وہ اس مانگنے کے سبب مصطفی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے ارشاد قطعی و متواتر ضرور دینی کی تکذیب کرتا ہے کہ میرے بعد کوئی نبی نہیں۔

1 معتمد فی المعتقد (فارسی) 2 خیرات الحسان فی مناقب الامام الفصل الحادی والعشرون فی فراسته، ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی، ص ۱۱۹

Volume Fifteen (15) - Fatawa Rizvia

Fatawa Hindiyyah: (Text 747) In Fatawa Khulasa, Fusool al-Imadiyyah, Jami' al-Fusoolayn, and Fatawa Hindiyyah etc. it is stated:

Arabic Text	Urdu Translation
"واللفظ للعمادی قال قال انا رسول اللہ او قال بالفارسية من پيغمبرم يريد به من پيغام می برم يكفر ولو انه حين قال هذه المقالة طلب غيره منه المعجزة قيل يكفر الطالب والمتأخرون من المشائخ قالوا ان كان غرض الطالب تعجيزه وافتضاحه لا يكفر 1"	"That is, if someone says, 'I am a messenger of Allah,' or says in Persian, 'I am a prophet,' he will become an infidel, even if he means that he is a messenger carrying someone's message. And if someone asks for a miracle from the one who said this, it is said that he is also absolutely an infidel. The later scholars said that if the miracle was requested with the aim of making him helpless and disgraced, then he will not be an infidel; otherwise, he will also become an infidel for bringing doubt into the finality of prophethood."

I'lam bi-Qawati' al-Islam: (Text 8) In I'lam bi-Qawati' al-Islam it is stated:

Arabic Text	Urdu Translation
"واضح تكفير مدعي النبوة ويظهر كفر من طلب منه معجزة لانه بطلبه لها منه مجوز لصدقه مع استحالته المعلومة من الدين بالضرورة نعم ان اراد بذلك تسفيهه وبيان كذبہ فلا كفر 2"	"The declaration of infidelity of a claimant to prophethood is self-evident. The infidelity of the one who asks him for a miracle is also apparent, as in asking for it, he is considering the truthfulness of the claimant possible, whereas it is known from the solid religion by necessity that after the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), another prophet is not possible. Yes, if the intention of this request is to make him look foolish and reveal his lie, then it is not infidelity."

(Text 9, 10) In the same (I'lam bi-Qawati' al-Islam) it is stated:

Arabic Text	Urdu Translation
"ومن ذلك (ای المكفرات) ايضاً تكذيب نبي او نسبة تعمد كذب اليه"	"Among the things that—God forbid—make a person an infidel is to deny a prophet or to intentionally attribute a lie to him."

1. Fatawa Hindiyyah, citing al-Fusool al-Imadiyyah, Chapter Nine, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 2/263.

2. I'lam bi-Qawati' al-Islam with Subul al-Najat, Maktaba al-Haqiqa, Istanbul, Turkey, p. 76.

खंड पंद्रह (15) - फतवा रिज़विया

फतवा हिंदिया: (पाठ 747) फतवा खुलासा, फुसूल अल-इमादिया, जामी अल-फुसूलैन और फतवा हिंदिया आदि में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
واللفظ للعمادی قال قال انا رسول اللہ او قال بالفارسية من پيغمبرم يريد به من پيغام می برم يكفر ولو انه حين قال هذه المقالة طلب غيره منه المعجزة قيل يكفر الطالب والمتأخرون من المشائخ قالوا ان كان غرض الطالب تعجيزه وافتضاحه لا يكفر 1"	"यानी अगर कोई व्यक्ति कहे कि मैं अल्लाह का रसूल हूँ या फारसी में कहे कि मैं पैगंबर हूँ, तो वह काफ़िर हो जाएगा, चाहे उसका मतलब यह हो कि मैं किसी का संदेश पहुँचाने वाला दूत हूँ। और अगर कोई इस कहने वाले से कोई चमत्कार माँगे तो कहा गया है कि वह भी मुतलकन काफ़िर है, और बाद के विद्वानों ने फ़रमाया कि अगर उसे लाचार और रुसवा करने की नीयत से चमत्कार माँगा गया तो काफ़िर नहीं होगा, वरना खत्मे नबूवत में शक लाने के कारण वह भी काफ़िर हो जाएगा।"

इ'लाम बि-क़वाती अल-इस्लाम: (पाठ 8) इ'लाम बि-क़वाती अल-इस्लाम में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
واضح تكفير مدعي النبوة ويظهر كفر من طلب منه معجزة لانه بطلبه لها منه مجوز لصدقه مع استحالته المعلومة من الدين بالضرورة نعم ان اراد بذلك تسفيهه وبيان كذبہ فلا كفر 2"	"नबूवत के दावेदार को काफ़िर कहना तो खुद ही स्पष्ट है और जो उससे मोजज़ा (चमत्कार) माँगे उसका भी कुफ़्र जाहिर होता है कि वह इस माँगने में उस दावेदार की सच्चाई को मुमकिन मान रहा है, हालांकि दीन-ए-मतीन से यह यकीनी तौर पर मालूम है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाद दूसरा नबी मुमकिन नहीं। हाँ, अगर इस तलब से उसे बेवकूफ बनाना और उसका झूठ जाहिर करना मक़सूद हो तो कुफ़्र नहीं।"

(पाठ 9, 10) उसी (इ'लाम बि-क़वाती अल-इस्लाम) में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
"ومن ذلك (اى المكفرات) ايضاً تكذيب نبي او نسبة تعمد كذب اليه"	"इन्हीं बातों में जो—अल्लाह की पनाह—इंसान को काफ़िर बना देती हैं, किसी नबी को झुठलाना या जानबूझकर उनकी तरफ झूठ बोलना है।"

1. फतवा हिंदिया, हवाला अल-फुसूल अल-इमादिया, अध्याय नौ, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 2/263।
2. इ'लाम बि-क़वाती अल-इस्लाम साथ सुबुल अन-नजात, मकतबा अल-हकीकत इस्तांबुल, तुर्की, पृ. 76।

742 का पृष्ठ 720

جلد پندرہویں (۱۵) - فتاویٰ رضویہ

فتاوی ہندیہ : (نص ۷۴۷) فتاوی خلاصہ و فصول عمادیہ و جامع الفصولین و فتاوی ہندیہ وغیرہ میں ہیں :

عربی متن	اردو ترجمہ
واللفظ للعمادی قال قال انا رسول الله او قال بالفارسية من پیغمبرم یرید به من پیغام می برم یکفر ولو انه حین قال هذه المقالة طلب غیره منه المعجزة قیل یکفر الطالب والمتأخرون من المشائخ قالوا ان کان غرض الطالب تعجیزه وافتضاحه لا یکفر 1	یعنی اگر کوئی شخص کہے میں اللہ کا رسول ہوں یا فارسی میں کہے میں پیغمبر ہوں کافر ہو جائے گا اگر چہ مراد یہ لے کہ میں کسی کا پیغام پہنچانے والا ایلچی ہوں ، اور اگر اس کہنے والے سے کوئی معجزہ مانگے تو کہا گیا یہ بھی مطلقا کافر ہے ، اور مشائخ متاخرین نے فرمایا اگر اسے عاجز و رسوا کرنے کی غرض سے معجزہ طلب کیا تو کافر نہ ہوگا ورنہ ختم نبوت میں شک لانے کے سبب یہ بھی کافر ہو جائے گا۔

اعلام بقواطع الاسلام : (نص ۸) اعلام بقواطع الاسلام میں ہے :

عربی متن	اردو ترجمہ
واضح تکفیر مدعي النبوة ویظهر کفر من طلب منه معجزة لانه بطلبه لها منه مجوز لصدقه مع استحالته المعلومة من الدین بالضرورة نعم	مدعی نبوت کی تکفیر تو خود ہی روشن ہے اور جو اس سے معجزہ مانگے اس کا بھی کفر ظاہر ہوتا ہے کہ وہ اس مانگنے میں اس مدعی کا صدق محتمل مان رہا ہے حالانکہ دین متین سے بالضرورۃ معلوم ہے کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے

عربی متن	اردو ترجمہ
ان اراد بذلك تسفيهه وبيان كذبہ فلا كفر 2	بعد دوسرا نبی ممکن نہیں ، ہاں اگر اس طلب سے اسے احمق بنانا اس کا جھوٹ ظاہر کرنا مقصود ہو تو کفر نہیں۔

(نص ۱۰، ۹) اسی (اعلام بقواطع الاسلام) میں ہے :

عربی متن	اردو ترجمہ
ومن ذلك (ای المكفرات) ايضاً تكذيب نبي او نسبة تعمد كذب اليه	انہیں باتوں میں جو معاذ اللہ آدمی کو کافر کر دیتی ہیں کسی نبی کو جھٹلانا یا اس کی طرف قصداً جھوٹ بولنے

1 فتاوی ہندیہ بحوالہ الفصول العمادیہ ، الباب التاسع، نورانی کتب خانہ، پشاور ، ۲/ ۲۶۳ 2 اعلام بقواطع الاسلام مع سبل النجاة ، مكتبة الحقيقة استنبول، ترکی، ص ۷۶

Fatawa Ridawiyya (Volume 15)

[Arabic Column]: ...or to fight him, or to insult him, or to belittle him, and similar acts as Al-Halimi said: if someone, during the time of our Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) or after him, wished that he were a prophet, he would become a disbeliever in all these cases. It is apparent that there is no difference whether he expresses this wish with his tongue or only in his heart. (Summarized)

[Urdu Column]: ...to attribute [something derogatory], or to fight with a prophet, or to speak ill of him, to be guilty of insolence in his honor; and by the clarification of Imam Halimi, these are like acts of disbelief. If a person during the time of our Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) or after the Holy Prophet, wishes that somehow he could become a prophet, in these cases he will become a disbeliever. And the apparent fact is that there is no difference whether he makes that wish with his tongue or only in his heart. (Summarized)

Subhan Allah! When merely wishing [to be a prophet] makes one a disbeliever, what degree of filthy disbelief would it be to claim prophethood for someone else? We seek refuge in Allah, the Lord of the worlds. (Text 11 to 13) Tatimmah al-Durrah, then in Al-Hindiyya from some Hanafi Imams, and in Al-Ashbah wa'l-Naza'ir, etc., it is stated:

[Arabic Column]: The wording for it is: If a person does not recognize that Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is the last of the Prophets, then he is not a Muslim, because this is among the necessities of religion.[2]

[Urdu Column]: If he does not recognize that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the last Prophet after all the Prophets (peace and blessings be upon them), then he is not a Muslim because this is from the necessities of religion.

[The Qasimiya Faction]: May the Lord, Glorified and Exalted be He, grant thousands upon thousands of best rewards, favors, and perfect pleasure to our noble scholars. Who told them hundreds of years ago that a malevolent faction called 'Qasimiya' was going to arise among the Wahhabis? Although, due to hypocrisy and deception, lest the common Muslims be incensed, they would outwardly acknowledge the term 'Khatam an-Nabiyyin' (Seal of the Prophets), but they would clearly deny its meaning as being the 'Last of the Prophets'. They would declare this meaning to be a 'commoner's thought' and 'unworthy of praise'. For that very day, these eminent scholars recorded the issue using the words 'Last of the Prophets' instead of the term

'Khatam an-Nabiyyin' - which is more famous, better known, and written in the Quran. They stated that whoever does not believe the Holy Prophet to be the absolute last Prophet is not a Muslim. That is, the finality of prophethood in this sense is included in the necessities of religion; this is the intent of the Lord of the worlds. These misguided people, seek refuge in Allah, call this essential religion and divine instruction a 'commoner's thought'.

1. Al-I'lam bi-Qawati' al-Islam with Subul al-Najat, Maktabah al-Haqiqah, Istanbul, Turkey, p. 452
2. Al-Ashbah wa'l-Naza'ir, Kitab al-Siyar, Chapter on Apostasy, Idarat al-Qur'an wa'l-'Ulum al-Islamiyya, Karachi, 1/297

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

[अरबी कॉलम]: ...या उनसे लड़ना, या उन्हें बुरा कहना, या उनका अपमान करना, और इसी तरह के कार्य जैसा कि अल-हलीमी ने कहा: यदि कोई हमारे पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के समय में या उनके बाद यह इच्छा करे कि काश वह नबी होता, तो वह इन सभी मामलों में काफ़िर हो जाएगा। ज़ाहिर है कि इसमें कोई अंतर नहीं है कि वह यह इच्छा जुबान से करे या केवल दिल में। (संक्षिप्त)

[उर्दू कॉलम]: ...की ओर इंगित करना या नबी से लड़ना या उन्हें बुरा कहना उनकी शान में गुस्ताखी का अपराधी होना है और इमाम हलीमी की स्पष्टता के अनुसार ये कुफ़्र के कार्यों के समान हैं। हमारे नबी सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम के समय में या हुज़ूर के बाद किसी व्यक्ति का यह तमन्ना करना कि किसी तरह से नबी हो जाता, इन स्थितियों में वह काफ़िर हो जाएगा। और ज़ाहिर यह है कि इसमें कोई अंतर नहीं है कि वह तमन्ना जुबान से करे या केवल दिल में। (संक्षिप्त)

सुभान अल्लाह! जब मात्र इच्छा करने पर ही कोई काफ़िर हो जाता है, तो किसी और के लिए नुबुव्वत (पैगंबरी) का दावा करना किस दर्जे का घिनौना कुफ़्र होगा। हम अल्लाह, रब्बुल आलमीन की पनाह माँगते हैं। (नस्ल 11 से 13) तत्तिमह अद-दुर्रह, फिर हिंदिया में कुछ हनफी इमामों से, और अल-अशबाह वन-नज़ायर आदि में है:

[अरबी कॉलम]: इसके शब्द ये हैं: यदि कोई यह नहीं पहचानता कि मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) नबियों में सबसे आखिरी नबी हैं, तो वह मुसलमान नहीं है क्योंकि यह धर्म की अनिवार्यताओं (ज़रूरियाते दीन) में से है।[2]

[उर्दू कॉलम]: जब वह यह न पहचाने कि नबी सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम तमाम अंबिया अलैहिमुस्सलातु वस्सलाम के बाद सबसे आखिरी नबी हैं, तो वह मुसलमान नहीं है क्योंकि यह धर्म की अनिवार्यताओं में से है।

[ताएफ़ा कासिमिया]: मौला सुब्हानहु व तआला हमारे उलमा-ए-किराम को हज़ारों हज़ार जज़ा-ए-खैर, करम और रज़वान-ए-अतम अता फरमाए। उन्हें किसने सैकड़ों साल पहले बता दिया था कि वहाबियों में एक द्वेषी 'कासिमिया' गुट होने वाला है? हालांकि वे मुनाफ़िक़ी और धोखे के कारण, ताकि आम मुसलमान भड़क न जाएं ज़ाहिर तौर पर 'खातम-उन-नबिय्यीन' शब्द को तो स्वीकार करेंगे, लेकिन इसके'आख़िरी नबी' होने के अर्थ से साफ इनकार करेंगे। वे इस अर्थ को 'आम लोगों

का ख्याल' और 'प्रशंसा के अयोग्य' करार देंगे। उसी दिन के लिए इन महान विद्वानों ने 'खातम-उन-नबिय्यीन' शब्द के बजाय - जो कुरान में लिखित, अधिक प्रसिद्ध और ज्ञात है - 'आख़िरी नबी' शब्द के साथ इस मसले को लिखा। उन्होंने फ़रमाया कि जो हुज़ूर को सबसे आखिरी नबी न माने वह मुसलमान नहीं है। यानी ख़त्म-ए-नुबुव्वत इसी अर्थ में धर्म की अनिवार्यताओं में शामिल है; रब्बुल आलमीन का यही उद्देश्य है। इसी अनिवार्य धर्म और ईश्वरीय आदेश को ये गुमराह लोग, अल्लाह की पनाह, 'आमियों का ख्याल' बताते हैं।

1. अल-इ'लाम बि-क़वाती' अल-इस्लाम म'अ सुबुल अन-नजात, मकतबा अल-हक़ीक़ा, इस्तांबुल तुर्की, पृष्ठ 452
2. अल-अशबाह वन-नज़ायर, किताब अस-सियर, मुर्तद का अध्याय, इदारातुल कुरान वल उलूम अल-इस्लामिया, कराची, 1/297

पृष्ठ 721 का 742

او محاربته اوسبه او الاستخفاف ومثل ذلك كما قال الحليمی مالوتمنی فی زمن نبينا او بعده ان لو كان نبيا فيكفر فی جميع ذلك والظاهر انه لافرق بين تمنی ذلك باللسان او القلب اھ مختصراً۔ کی نسبت کرنا یا نبی سے لڑنا یا اسے برا کہنا اس کی شان میں گستاخی کا مرتکب ہونا اور بتصریح امام حلیمی انہیں کفریات کی مثل ہے ہمارے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے زمانے میں یا حضور کے بعد کسی شخص کا تمنا کرنا کہ کسی طرح سے نبی ہو جاتا، ان صورتوں میں کافر ہو جائے گا اور ظاہر یہ ہے کہ اس میں کچھ فرق نہیں وہ تمنا زبان سے یا صرف دل میں کرے اھ مختصراً۔

سبحان اللہ ! جب مجرد تمنا پر کافر ہوتا ہے تو کسی کی نسبت ادعائے نبوت کس درجہ کا کفر خبیث ہوگا، والعیاذ باللہ رب العلمین۔ (نص ۱۱ تا ۱۳) تتمة الدرہر پھر ہندیہ میں بعض ائمہ حنفیہ سے اور اشباہ والنظائر وغیرہا میں ہے:

واللفظ لها اذا لم يعرف ان محمداً صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم آخر الانبياء فليس بمسلم لانه من الضروريات 2 جب نہ پہچانے کہ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تمام انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام سے پچھلے نبی ہیں تو مسلمان نہیں کہ یہ ضروریات دین سے ہے۔

طائفہ قاسمیہ: مولی سبحانہ و تعالٰی ہزاراں ہزار جزائے خیر و کرم ورضوان اتم کرامت فرمائے ہمارے علمائے کرام کو ان سے کس نے کہہ دیا تھا کہ صدہا برس بعد وہابیہ میں ایک طائفہ حاقہ قاسمیہ ہونے والا ہے کہ اگرچہ براہ نفاق وفریب کہ عوام مسلمین بھڑک نہ جائیں بظاہر لفظ خاتم النبیین کا اقرار کرے گا مگر اس کے بہ معنی آخر الانبیاء ہونے سے صاف انکار کرے گا اس معنی کو خیال عوام و نا قابل مدح قرار دے گا، اسی دن کے لئے ان اجلہ کرام نے لفظ اشہر و

اعرف و مکتوب فی المصحف اعنی خاتم النبیین کے عوض مسئلہ بلفظ آخر الانبیاء تحریر فرمایا کہ جو حضور کو سب سے پچھلا نبی نہ مانے مسلمان نہیں یعنی ختم نبوت اسی معنی پر داخل ضروریات دین ہے یہی مراد رب العالمین ہے، اسی ضروری دین و ارشاد الہ العالمین کو یہ گمراہ معاذ اللہ عامی خیال بتاتے ہیں۔

1 الاعلام بقواطع الاسلام مع سبل النجاۃ، مکتبۃ الحقیقۃ استنبول ترکی، ص ۴۵۲ 2 الاشباہ والنظائر، کتاب السیر باب الردۃ، ادارۃ القرآن والعلوم الاسلامیہ، کراچی، ۱/ ۲۹۷

Fatawā Ridawiyyah Volume 15

...deemed useless and defective. "May Allah destroy them; how are they deluded?" (Allah slay them, where are they turned away. - T) By the grace of Allah, this is a miracle of the noble scholars of the Ummah. May Allah reward them with magnificent rewards and benefit us through their blessings in this world and the hereafter. Ameen (May Allah Almighty grant them prideful rewards and give us benefit through their blessings in this world and the next. Ameen. - T)

Fatāwā Tātār Khāniyah: In Tatar Khaniya and then Alamgiriyyah it is:

Arabic	Urdu Translation/Explanation
A man said to another: "I am your angel in such a place, I will assist you in your matter." It is said that he does not commit blasphemy (Kufr), and similarly if he said absolutely "I am an angel," contrary to if he said "I am a prophet."	That is, one said to another, "I am your angel, I will help you in your work at such a place." On this, some said he would certainly not become an infidel, and similarly if he said absolutely "I am an angel." Unlike a claim of prophethood, which is by consensus (Bil-Ijma') infidelity (Kufr). This ruling is general, whether the claimant is in the era of the Prophet (Peace be upon him) like Ibn Sayyad and Aswad, or after him as previously mentioned and will follow. (As passed and will come. - T)

Shifā Qādī ʿIyād: In Shifa Sharif of Imam Qadi Iyad Maliki and its commentary Nasīm al-Riyād by Al-Allama Ash-Shihab al-Khafaji it is:

Arabic	Urdu Translation/Explanation
(Likewise, he is an infidel who claims prophethood for anyone alongside our Prophet, peace and blessings of Allah be upon him), i.e., in his time like Musaylima al-Kazzab and al-Aswad al-Ansi, (or) claims (prophethood for anyone after him), for he is the Seal of the Prophets by the text of the Quran and Hadith, so this is a denial of Allah and His Messenger, peace and blessings of Allah be upon him (like the	That is, similarly, he is also an infidel who claims anyone's prophethood in the time of our Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, like Musaylima Kazzab and Aswad Ansi, or accepts someone's prophethood after the Prophet, because the Quran and Hadith explicitly state that the Prophet is the 'Khatam-un-Nabiyyin' (Seal of Prophets). Thus, this person belies Allah and His Messenger (Exalted is He and peace and blessings of Allah be upon him).

Arabic	Urdu Translation/Explanation
'Isawiyya) and they are a group (of Jews) attributed to Isa bin Ishaq the Jew who claimed prophethood in the time of...	Like a sect of Jews called 'Isawiyya, attributed to Isa bin Ishaq the Jew, who claimed prophethood during the time of Marwan al-Himar, and many Jews...

1. Al-Quran al-Karim 9/3
2. Fatawa Hindiyya, Chapter Nine on Rulings Regarding Apostates, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 2/266

फ़तावा रज़विया खंड १५

...व्यर्थ और दोषपूर्ण ठहराते हैं। "अल्लाह उन्हें नष्ट करे; वे कहाँ बहके जा रहे हैं?" (अल्लाह उन्हें मारे, वे कहाँ औंधे जाते हैं। - त) अल्लाह के फज़ल से, यह उम्मत के प्रतिष्ठित विद्वानों का एक चमत्कार है। अल्लाह उन्हें शानदार पुरस्कार दे और हमें दुनिया और आख़िरत में उनके बरकात से लाभान्वित करे। आमीन (अल्लाह तआला उन्हें गर्व करने योग्य पुरस्कार दे और हमें दुनिया और आख़िरत में उनकी बरकतों से लाभ दे। आमीन। - त)

फ़तावा तातार खानिया: तातार खानिया फिर आलमगीरिया में है:

अरबी	**उर्दू अनुवाद/व्याख्या**
एक व्यक्ति ने दूसरे से कहा, "मैं अमुक स्थान पर तुम्हारा फरिश्ता हूँ, मैं तुम्हारे काम में तुम्हारी सहायता करूँगा।" कहा गया है कि वह कुफ्र नहीं करता, और इसी तरह यदि उसने पूर्णतः कहा "मैं एक फरिश्ता हूँ," इसके विपरीत यदि उसने कहा "मैं एक नबी हूँ।"	यानी एक ने दूसरे से कहा "मैं तेरा फरिश्ता हूँ फलां जगह तेरे काम में मदद करूँगा", इस पर तो कुछ ने बेशक कहा काफ़िर न होगा, यूँ ही अगर मुतलकन (बिना शर्त) कहा "मैं फरिश्ता हूँ"। इसके विपरीत नबूवत का दावा कि सर्वसम्मति (बिल्-इज्मा) से कुफ्र है। यह नियम सामान्य है चाहे दावा करने वाला हुज़ूर के ज़माने में हो जैसे इब्ने सय्याद और असवद या उनके बाद जैसा कि पहले गुज़रा और आगे आएगा। (जैसा कि गुज़रा और आगे आएगा। - त)

शिफ़ा काज़ी अयाज़: इमाम काज़ी अयाज़ मालिकी की शिफ़ा शरीफ़ और अल्लामा शहाब ख़फ़ाजी की इसकी व्याख्या नसीम अर-रियाद में है:

अरबी	**उर्दू अनुवाद/व्याख्या**
(इसी प्रकार, वह काफ़िर है जो हमारे नबी, उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो, के साथ किसी और की नबूवत का दावा करता है), यानी उनके समय में जैसे मुसैलमा कज़्ज़ाब और अल-असवद अल-अनसी, (या) उसके बाद किसी के लिए नबूवत का दावा करता है, क्योंकि वह कुरान और हदीस के स्पष्ट पाठ के अनुसार अंतिम नबी	यानी इसी तरह वह भी काफ़िर है जो हमारे नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के ज़माने में किसी की नबूवत का दावा करे जैसे मुसैलमा कज़्ज़ाब व असवद अनसी या हुज़ूर के बाद किसी की नबूवत माने इसलिए कि कुरान व हदीस में हुज़ूर के ख़ातम-उल-नबीय्यीन होने की स्पष्टता है तो यह व्यक्ति अल्लाह व रसूल को

अरबी	उर्दू अनुवाद/व्याख्या
हैं, तो यह अल्लाह और उसके रसूल, उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो, को झुठलाना है (जैसे ईसाविया) और वे यहूदियों का एक समूह हैं जो ईसा बिन इसहाक यहूदी से संबंधित हैं, जिसने मरवान अल-हिमार के समय में नबूवत का दावा किया था और बहुत से यहूदी...	झुठलाता है (जल्ल जलालाहू व सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम), जैसे यहूदियों का एक गिरोह ईसाविया जो ईसा बिन इसहाक़ यहूदी की तरफ मनसूब है, उसने मरवान अल-हिमार के ज़माने में नबूवत का दावा किया था और बहुत से यहूदी...

1. अल-कुरान अल-करीम ९/३
2. फ़तावा हिंदिया, धर्मत्यागियों के नियमों पर नौवां अध्याय, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, २/२६६

पृष्ठ 722 का 742

فتاوٰی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

مہمل و مختل ٹھہراتے ہیں "قٰتَلَهُمُ اللّٰهُ اَنّٰى يُؤْفَكُوْنَ" (اللہ انہیں مارے کہاں اوندھے جاتے ہیں۔ت) بحمداللہ یہ کرامت علمائے کرام امت ہے فجزاہم اللہ الثوبات الفاخرۃ ونفعنا ببرکاتہم فی الدنیا والأخرۃ آمین (اللہ تعالٰی ان کو قابلِ فخر ثواب کی جزا دے اور ہمیں ان کی برکات سے دنیا و آخرت میں نفع عطا فرمائے۔ آمین۔ت)

فتاوٰی تاتارخانیہ: تاتارخانیہ پھر عالمگیر یہ میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
رجل قال لاخر من فرشته توام فی موضع کذا اعینك علی امرك فقد قیل انه لا یکفر کذا اذا قال مطلقا انا ملك بخلاف ما اذا قال انا نبی و اسود خواه بعد کما تقدم و سیأتی	یعنی ایک نے دوسرے سے کہا میں تیرا فرشتہ ہوں فلاں جگہ تیرے کام میں مدد کروں گا اس پر تو بعض نے بیشک کہا کافر نہ ہوگا یوں ہی اگر مطلقاً کہا میں فرشتہ ہوں۔ بخلاف دعوٰی نبوت کہ بالاجماع کفر ہے۔ یہ حکم عام ہے کہ مدعی زمانہ اقدس میں ہو مثل ابن صیاد (جیسا کہ گزر اور آگے آئے گا۔ت)

شفاء قاضی عیاض: شفاء شریف امام قاضی عیاض مالکی اور اس کی شرح نسیم الریاض للعلامۃ الشہاب الخفاجی میں ہے۔

عربی متن	اردو ترجمہ
(وکذٰلک یکفر من ادعی نبوة احد مع نبینا صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم) ای فی زمنه کمسیلمة الکذاب والاسود العنسی(او)	یعنی اسی طرح وہ بھی کافر ہے جو ہمارے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے زمانے میں کسی کی نبوت کا ادعا کرے جیسے مسیلمہ کذاب و اسود عنسی یا

عربی متن	اردو ترجمہ
ادعی(نبوۃ احد بعدہ) فانہ خاتم النبیین بنص القران والحدیث فھذا تکذیب اللہ ورسولہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم(کالعیسویۃ) وھم طائفۃ(من الیھود) نسبوا العیسی بن اسحق الیھودی ادعی النبوۃ فی زمن	حضور کے بعد کسی کی نبوت مانے اس لئے کہ قرآن و حدیث میں حضور کے خاتم النبیین ہونے کی تصریح ہے تو یہ شخص اللہ و رسول کو جھٹلاتا ہے جل جلالہ و صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم، جیسے یہود کا ایک طائفہ عیسویہ کہ عیسیٰ بن اسحق یہودی کی طرف منسوب ہے، اس نے مروان الحمار کے زمانے میں ادعائے نبوت کیا تھا اور بہت یہود

1. القرآن الکریم ۹/۳
2. فتاویٰ ہندیہ، الباب التاسع فی احکام المرتدین، نورانی کتب خانہ، پشاور، ۲۶۶/۲

Fatawa Razvia Volume Fifteen (15)

Marwan al-Himar and many Jews followed him; his creed was the permissibility of the occurrence of prophethood after our Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him), as is the case with many Rafidis who claim Ali's participation in the messengerhood of the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) and after him, like the Bazighiyya and Bayaniyya among them. They are more disbelieving than the Christians and more harmful than them because they appear as Muslims and their matter is confusing to the common people. All these people are disbelievers, deniers of the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him), because he informed that he is the Seal of the Prophets (Khatam-an-Nabiyyin) and that he was sent to all people. The Ummah has reached a consensus that this statement is to be taken on its outward meaning, and that its literal concept is what is intended by it, without any interpretation or specification. Therefore, there is no doubt about the absolute disbelief of all these sects, based on consensus and broad agreement. (End of summarized quote).

Methods of those who deny the finality of prophethood: Praise be to Allah, this guided discourse has left no room for the followers of the filthy Walid, the filthy Rafidis, the new Qasmiyyah, and the outcast Amiriyyah, or any rejected and stubborn individual. Allah is the Exalted Proof.

Footnote (Ah): Similarly, the Mirza'iyya sect, followers of Ghulam Ahmad Qadiani, which is the most recent; they also call Mirza a messenger from Allah, and Mirza himself claims that revelation descends upon him, considering his speech as the speech of Allah and revealed by Allah (Continued on the next page).

1. Kitab al-Shifa by Qadi Iyad, chapter explaining what constitutes statements [of disbelief], Matba'ah Sharika Sahafiya, 2/70-71; Naseem al-Riyad commentary on Shifa by Qadi Iyad, chapter explaining what constitutes statements [of disbelief], Dar al-Fikr Beirut, 3/506-509.

मरवान अल-हिमार और कई यहूदियों ने उसका अनुसरण किया; उसका मत था कि हमारे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाद नई नबूवत का होना संभव है, जैसा कि कई राफ़िज़ी कहते हैं कि मौला अली नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथ रिसालत में भागीदार थे और उनके बाद भी, जैसे उनमें से बज़ीग़िया और बयानिया संप्रदाय। वे ईसाइयों से भी बड़े काफ़िर हैं और उनसे ज़्यादा हानिकारक हैं क्योंकि वे सूरत में मुसलमान हैं और उनका मामला आम लोगों के लिए भ्रम पैदा करने वाला होता है। ये सभी काफ़िर हैं, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को झुठलाने वाले हैं क्योंकि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने खबर दी कि वह खातम-अन-नबीयीन (अंतिम नबी) हैं और उन्हें तमाम इंसानों के लिए भेजा गया है। उम्मत ने इस पर इज्मा (सहमति) किया है कि यह कलाम अपने ज़ाहिरी अर्थ पर है और इसका वही अर्थ मुराद है जो इससे समझ आता है, इसमें न तो कोई तावील (व्याख्या) है और न ही कोई तख़्सीस (विशिष्टीकरण)। अतः, इसमें कोई संदेह नहीं है कि ये सभी समूह उम्मत के इज्मा, हदीस और आयत के हुक्म से निश्चित रूप से काफ़िर हैं। (संक्षिप्त उद्धरण समाप्त)।

खत्मे नबूवत (नबूवत की समाप्ति) का खंडन करने वालों के तरीक़े अल्हम्दुलिल्लाह, इस हिदायत भरे कलाम ने पलीद वलीद, पलीद राफ़िज़ी, नए कासमिया और मतरूद अमीरिय्या जैसे किसी भी मरदूद और ज़िद्दी व्यक्ति के लिए कोई गुंजाइश नहीं छोड़ी है। अल्लाह की हुज्जत बुलन्द है।

नोट (अह): इसी तरह मिर्ज़ाई संप्रदाय, गुलाम अहमद कादियानी के अनुयायी जो सबसे नए हैं; ये भी मिर्ज़ा को अल्लाह का भेजा हुआ रसूल कहते हैं और मिर्ज़ा खुद अपने ऊपर वही (प्रकाशना) उतरने का दावा करता है और अपने कलाम को खुदा का कलाम और अल्लाह की तरफ से नाज़िल शुदा मानता है (बाकी अगले पेज पर)।

1. काजी अयाज़ की किताब अल-शिफ़ा, कुफ़्रया कलाम के बयान वाला अध्याय, मतबा शरीका सहाफ़िया, 2/70-71; नसीम अल-रियाज़ शरह शिफ़ा अल-काज़ी अयाज़, कुफ़्रया कलाम के बयान वाला अध्याय, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 3/506-509।

مروان الحمار و تبعه كثير من اليهود وكان من مذهبه تجويز حدوث النبوة بعد نبينا صلى الله تعالٰی علیہ وسلم(وكاكثر الرافضة القائلين بمشاركة على فى الرسالة للنبى صلى الله عليه وسلم وبعده كالبزيغية والبيانية منهم) وهم اكفر من النصارى واشد ضررا منهم لانهم بحسب الصورة مسلمون ويلتبس امرهم على العوام (فهؤلاء) كلهم(كفار مكذبو ن للنبي صلى الله تعالٰی علیہ وسلم لانه صلى الله تعالى عليه وسلم اخبر انه خاتم النبيين وانه ارسل كاقة للناس واجمعت الامة على ان هذا الكلام على ظاهره وان مفهومه المراد منه دون تأويل ولا تخصيص فلا شک فى كفر ہؤلاء الطوائف كلها قطعاً اجماعاً وسعاً) اه مختصراً۔

اس کے تابع ہوگئے،اس کا مذہب تھا کہ ہمارے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے بعد نئی نبوت ممکن ہے اور جیسے بہت رافضی کہ مولاعلی کورسالت میں نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا شریک اور حضور کے بعد انہیں نبی کہتے ہیں اور جیسے رافضیوں کے دو فرقے بزیغیہ و بیانیہ، ان لوگوں کا کفر نصاریٰ سے بڑھ کر ہے اور ان سے زائد ان کا ضرر کہ یہ صورت میں مسلمان ہیں ان سے عوام دھوکے میں پڑجاتے ہیں یہ سب کے سب کفار ہیں نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تکذیب کرنے والے اس لئے کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے خبر دی کہ حضور خاتم النبیین ہیں اور خبر دی کہ حضور کے بعد کوئی نبی نہیں اور اپنے رب عزوجل سے خبر دی کہ وہ حضور کو خاتم النبیین اور تمام جہان کی طرف رسول بتاتا ہے اور امت نے اجماع کیا کہ یہ آیات واحادیث اپنے معنی ظاہر پر ہیں جو کچھ ان سے مفہوم ہوتا ہے خدا اور رسول کی وہی مراد ہے نہ ان میں کچھ تاویل ہے نہ تخصیص، تو کچھ شک نہیں کہ یہ سب طائفے بحکم اجماع امت وبحکم حدیث و آیت بالیقین کافر ہیں۔

منکران ختم نبوت کے طریقے: الحمد للہ اس کلام رشید نے ولید پلید و روافضِ پلید و قاسمیہ جدید و امیریہ عہ طرید کسی مردود و عنید کا تسمہ نہ لگاو اللہ الحجة السامیه،

عہ:اسی طرح طائفہ مرزائیہ متبعان غلام احمد قادیانی کہ سب سے تازہ ہے یہ بھی مرزا کو مرسل من اللہ کہتا ہے اور خود مرزا اپنے اوپر وحی اترنے کا مدعی ہے اپنے کلام کو کلام الہی و منزل من اللہ (باقی بر صفحہ آئندہ)

1 كتاب الشفاء للقاضي عياض، فصل في بيان ما هو من المقالات، مطبعة شركة صحافيه، ٢ / ٧١۔ ٧٠ ، نسيم الرياض شرح شفاء للقاضي عياض فصل فی بیان ما هو من المقالات دار الفكر بيروت، ٣ / ٥٠٩ تا ٥٠٦

Volume Fifteen (15) Fatawa Razawiyya

These sentences deserve to be written in gold: that the disbelief (kufr) of these wretches is worse than that of Jews and Christians, and their denial is more harmful than that of open disbelievers. We seek refuge with Allah, the Mighty, the Greatest.

Majmu' al-Anhur: It is stated in Wajeez of Imam Kardari and Majmu' al-Anhur, the commentary on Multaqa al-Abhur:

Regarding faith in our master Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), it is obligatory to believe that he is our messenger presently and the seal of prophets and messengers. If someone believes he is a messenger but does not believe he is the seal of prophets, he is not a believer.	**Faith in our Master, our leader Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), is obligatory in this manner: that the Prophet is still our messenger (not that, God forbid, he ceased to be a messenger after his noble passing, or that someone else has become our messenger after him). And it is obligatory to believe that he is the seal of all prophets and messengers. If one believes in him being a messenger but does not believe in him being the seal of prophets, he will not be a Muslim.**

Here, "faith in messengerhood" is used metaphorically in terms of outward appearance according to the claimant's assertion; otherwise, one who does not believe in the finality of prophethood has absolutely not believed in the messengerhood of the Prophet. For if he had known him as a messenger, he would have believed in everything he brought from his Lord, Exalted and Glorious. As mentioned previously in the discourse of Imam at-Turpushti, may Allah have mercy on him (as has already passed in the words of Imam Turpushti. T).

Allama Yusuf Ardabili: Imam Allama Yusuf Ardabili Shafi'i states in the book al-Anwar:

(Continued from the previous page's footnote) It states and is quoted from his treatise "A Correction of an Error" (Ek Ghalati Ka Izala) that in it, he explicitly described himself as a prophet, even superior to many prophets. A question regarding this came from Amritsar a few days ago, upon which the author, Allama [Ahmed Raza Khan], may his shadow lengthen, wrote a reasoned and detailed fatwa. Its eloquent expression is remarkable; its name is "Al-Su' wa al-'Iqab". Praise be to Allah. May the corrector be forgiven. (M)

1 Majmu' al-Anhur, commentary on Multaqa al-Abhur, Chapter of the Apostate, section on types of words of disbelief, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/691.

खण्ड पंद्रह (15) फ़तावा रज़विया

ये जुमले सोने के पानी से लिखे जाने के लायक हैं: कि इन खबीसों का कुफ़्र यहूदियों और ईसाइयों से भी बदतर है और खुले काफिरों के इनकार से ज़्यादा नुकसानदेह है। और अल्लाह तआला जो बहुत शक्तिशाली और महान है, उसकी पनाह मांगते हैं।

मजमूअ उल-अन्हुर: वजीज़ इमाम करदरी और मजमूअ उल-अन्हुर शरह मुल्तका उल-अब्हुर में है:

हमारे आका मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) पर ईमान के बारे में ये है: यह अनिवार्य है कि उन्हें वर्तमान में अपना रसूल और नबियों और रसूलों की मुहर (आखरी नबी) माना जाए। अगर कोई उन्हें रसूल मानता है लेकिन यह नहीं मानता कि वो नबियों की मुहर हैं, तो वह मोमिन नहीं है।

हमारे मौला, हमारे सरदार मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) पर इस तरह ईमान लाना फर्ज है कि हुज़ूर अभी भी हमारे रसूल हैं (ऐसा नहीं कि मआज़ अल्लाह उनके विसाल शरीफ के बाद वो रसूल नहीं रहे या हुज़ूर के बाद अब कोई और हमारा रसूल हो गया) और ईमान लाना फर्ज है कि हुज़ूर तमाम नबियों और रसूलों के खातम (अंतिम) हैं। अगर हुज़ूर के रसूल होने पर ईमान लाया और खातमुल अंबिया होने पर ईमान न लाया तो मुसलमान न होगा।

यहाँ रिसालत पर ईमान का ज़िक्र केवल दिखावटी तौर पर दावेदार के दावे के अनुसार किया गया है, वरना जो ख़त्मे नुबूवत पर ईमान नहीं लाया, उसने वास्तव में हुज़ूर की रिसालत पर भी ईमान नहीं लाया। क्योंकि अगर वो उन्हें रसूल मानता, तो हुज़ूर अपने रब की तरफ से जो कुछ भी लाए थे, उन सब पर ईमान लाता। जैसा कि इमाम तूरपश्ती रहमतुल्लाही अलैहि के कलाम में पहले ज़िक्र किया जा चुका है (जैसा कि इमाम तूरपश्ती के कलाम में पहले गुज़र चुका है। त)।

अल्लामा यूसुफ अर्दबीली: इमाम अल्लामा यूसुफ अर्दबीली शाफ़ई किताब अल-अनवार में फरमाते हैं:

(पिछली पृष्ठ के हाशिये का शेष भाग) बताता है और उसके रिसाले "एक गलती का इज़ाला" से उद्धृत है कि उसमें उसने स्पष्ट रूप से खुद को नबी बल्कि बहुत से नबियों से श्रेष्ठ लिखा है। इस बारे में अभी कुछ दिन पहले अमृतसर से एक सवाल आया था, जिस पर हज़रत मुसन्निफ़ अल्लामा (अहमद रज़ा खान) मदज़िल्लहु ने दलीलों के साथ विस्तार से फतवा लिखा, जिसका सुंदर वर्णन

देखने लायक है। जिसका नाम "अल-सू वल-अिकाब" है। अल्लाह का शुक्र है। मुसहहह (संशोधक) को माफ किया जाए। (म)

---

1 मजमूअ उल-अन्हुर शरह मुल्तका उल-अब्हुर, बाबुल मुर्तद, फिर ये कि कुफ्र के अल्फाज़ की किस्में, दारु इहया-उत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 1/691।

جلد پانزدہم (۱۵) فتاوی رضویہ

یہ فقرے آب زر سے لکھنے کے ہیں کہ ان خبیثوں کا کفر یہود و نصاری سے بدتر اور کھلے کافروں سے انکار زائد ضرر، والعیاذ باللہ العزیز الاکبر۔

مجمع الانہر: وجیز امام کردری و مجمع الانہر شرح ملتقی الابحر میں ہے:

اما الایمان بسیدنا محمد صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فیجب بأنہ رسولنا فی الحال وخاتم الانبیاء والرسل فاذا آمن بأنہ رسول ولم یؤمن بأنہ خاتم الانبیاء لا یکون مؤمناً ۱

ہمارے مولا ہمارے سردار محمد صلی اللہ تعالی علیہ وسلم پر یوں ایمان لانا فرض ہے کہ حضور اب بھی ہمارے رسول ہیں (نہ یہ کہ معاذ اللہ بعد وصال شریف حضور رسول نہ رہے یا حضور کے بعد اب اور کوئی ہمارا رسول ہو گیا) اور ایمان لانا فرض ہے کہ حضور تمام انبیاء و مرسلین کے خاتم ہیں، اگر حضور کے رسول ہونے پر ایمان لایا اور خاتم الانبیاء ہونے پر ایمان نہ لایا تو مسلمان نہ ہوگا۔

یہاں رسالت پر ایمان مجازاً بنظر صورت بحسب ادعائے قائل بولا گیا ورنہ جو ختم نبوت پر ایمان نہ لایا قطعاً حضور کی رسالت ہی پر ایمان نہ لایا کہ رسول جانتا تو حضور جو کچھ اپنے رب جل جلالہ کے پاس سے لائے سب پر ایمان لاتا۔ کما تقدم فی کلام الامام التورپشتی رحمہ اللہ تعالیٰ (جیساکھ امام تورپشتی کے کلام میں پہلے گزر چکا ہے۔ ت)

علامہ یوسف اردبیلی: امام علامہ یوسف اردبیلی شافعی کتاب الانوار میں فرماتے ہیں:

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) بتاتا ہے اور اس کے رسالہ "ایک غلطی کا ازالہ" سے منقول کہ اس میں صراحۃ اپنے آپ کو نبی بلکہ بہت انبیاء سے افضل لکھا ہے اس بارے میں ابھی چند روز

ہوئے امر تسر سے سوال آیا تھا جس پر حضرت مصنف علامہ مدظلہ نے مدلل و مفصل فتوی تحریر فرمایا جس کا حسن بیان دیکھنے سے تعلق رکھتا ہے جس کا نام السوء والعقاب ہے ، وللہ الحمد، عفی عنہ مصحح (م)

---

۱ مجمع الانہر شرح ملتقی الابحر باب المرتد، ثم ان الفاظ الکفر انواع داراحیاء التراث العربی، بیروت، ۱ / ۶۹۱

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

Arabic Quote	Urdu Translation
Whoever claims prophethood in our time, or confirms another claimant, or believes in any prophet during the time of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) or before him from those who were not prophets, becomes an unbeliever. (End of summary) [1]	Whoever claims prophethood in our era, or confirms any other claimant, or believes in anyone as a prophet during the Prophet's time, or considers someone who was not a prophet as a prophet before the Prophet's time, shall become an unbeliever. (End of summary)

Imam Ghazali: Imam Hujjat-ul-Islam Muhammad Muhammad Muhammad Ghazali states in the book 'Al-Iqtisad':

Arabic Quote	Urdu Translation
Indeed, the Ummah has understood from this word that it conveys the absolute absence of any prophet after him forever and the absolute absence of any messenger after him forever, and that it admits no interpretation or specification. Whoever interprets it with a specification, his speech is of the types of delirium. There is no hindrance in ruling him an unbeliever because he is a denier of this text upon which the Ummah has reached a consensus that it is neither interpretable nor specific. [2]	Meaning, the entire Ummah of Muhammad (peace and blessings be upon its master and his family) has understood from the word 'Khatam-an-Nabiyyin' (Seal of the Prophets) that it signifies there will never be any prophet after the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and there will never be any messenger after him. The entire Ummah has accepted that there is no interpretation for this word—such that one should invent any other meaning for 'Khatam-an-Nabiyyin' other than 'the Last of the Prophets'—nor is there any exception in this generality to restrict the finality of the Prophet's prophethood to a certain time or any region of the earth. Anyone who allows interpretation and exception in this, their speech is of the nature of raving, blabbering, and nonsensical talk in madness, intoxication, or delirium. There is no prohibition in calling such a person an unbeliever, for they are denying a verse of the Quran on which the blessed Ummah has already reached a consensus that it admits no interpretation or exception.

By the grace of Allah, this passage, like the passages of 'Shifa' and 'Naseem,' is a grand and manifest refutation of the delirious talk of all the new sects like the Qasimiyyah and Amiriyyah (may Allah Almighty forsake them). He refuted the unbelievers who were to emerge eight hundred years later; this is a clear miracle of the Imams of religion.

Ghunyat-ut-Talibin: In the noble 'Ghunyat-ut-Talibin', regarding the accursed beliefs of the extremist Rafidis (Rawafid), it is stated:

Arabic Quote	**Urdu Translation**
They also claimed that Ali is a prophet (until the words: may Allah be pleased with him).	Meaning, it is also the claim of the extremist Rafidis that Mawla Ali is a prophet.

[1] Al-Anwar li-A'mal al-Abrar [2] Al-Iqtisad fil-I'tiqad

फ़तावा रज़विया (भाग 15)

अरबी उद्धरण

जो हमारे समय में नबूवत का दावा करे या किसी अन्य दावेदार की पुष्टि करे या हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के समय में किसी को नबी माने या हुज़ूर से पहले किसी को जो नबी नहीं था, नबी माने, वह काफ़िर हो जाता है। (अल-अनवार लि-अ'माल अल-अब्रार) [1]

उर्दू अनुवाद

जो हमारे ज़माने में नबूवत का दावा करे या किसी दूसरे दावेदार की तस्दीक (पुष्टि) करे या हुज़ूर के ज़माने में किसी को नबी माने या हुज़ूर से पहले किसी ग़ैर को नबी जाने, काफ़िर हो जाए। (इंतिहा-ए-मुलख़्ख़स)

इमाम ग़ज़ाली: इमाम हुज्जतुल इस्लाम मुहम्मद मुहम्मद मुहम्मद ग़ज़ाली किताब 'अल-इक्तिसाद' में फ़रमाते हैं:

अरबी उद्धरण

बेशक, उम्मत ने इस शब्द से यही समझा है कि यह उसके बाद हमेशा के लिए किसी भी नबी के न होने और उसके बाद हमेशा के लिए किसी भी रसूल के न होने का अर्थ देता है, और इसमें कोई तावील (व्याख्या) या तख़्सीस (अपवाद) नहीं है। जो कोई इसे तख़्सीस के साथ तावील करता है, उसकी बात प्रलाप (बकवास) के प्रकारों में से है। उसे काफ़िर करार देने के हुक्म में कोई बाधा नहीं है क्योंकि वह इस पाठ (नस्) का झुठलाने वाला है जिस पर उम्मत का इज्मा (सहमति) हो चुका है कि यह न तो तावील के योग्य है और न ही मख़्सूस है। [2]

उर्दू अनुवाद

यानी तमाम उम्मते मुहम्मदिया (उन पर दरूद और सलाम हो) ने लफ़्ज़ 'ख़ातम-अन-नबिय्यीन' से यही समझा कि वह बताता है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के बाद कभी कोई नबी न होगा, हुज़ूर के बाद कभी कोई रसूल न होगा और तमाम उम्मत ने यही माना कि इस लफ़्ज़ में न कोई तावील है कि 'आख़िर-अन-नबिय्यीन' के सिवा 'ख़ातम-अन-नबिय्यीन' के कुछ और मायने गढ़े जाएँ न इस उमूम (सामान्यता) में कुछ तख़्सीस है कि हुज़ूर की ख़त्मे नबूवत को किसी ज़माने या ज़मीन के किसी तबक़े(क्षेत्र) से ख़ास कीजिए। और जो इसमें तावील व तख़्सीस को राह दे, उसकी बात जुनून या नशे या सरसाम में बहकने, बड़बड़ाने, बकने के क़बील (श्रेणी) से है। उसे काफ़िर कहने से कुछ मुमानअत (मनाही) नहीं कि वह आयते कुरान की तक़ज़ीब (झुठलाना) कर रहा है जिस पर असल

अरबी उद्धरण	उर्दू अनुवाद
	में कोई तावील व तख़्सीस न होने पर उम्मते मरहूमा का इज्मा हो चुका है।

अल्लाह का शुक्र है कि यह इबारत भी शिफ़ा और नसीम की इबारत की तरह तमाम नए गुटों जैसे क़ासिमिया और अमीरैया (अल्लाह उन्हें ज़लील करे) की बकवास का एक बड़ा और साफ़ रद्द (खंडन) है। वे आठ-आठ सौ साल बाद आने वाले काफ़िरों का रद्द फ़रमा गए; यह दीन के इमामों की एक रौशन करामात है।

ग़ुनियत-उत-तालिबीन: ग़ुनियत-उत-तालिबीन शरीफ़ में ग़ुलात-ए-रवाफ़िज़ के मलऊन अक़ीदों के बयान में फ़रमाया:

अरबी उद्धरण	उर्दू अनुवाद
उन्होंने यह भी दावा किया कि अली नबी हैं (रज़ियल्लाहु अन्हु के शब्दों तक)।	यानी ग़ाली राफ़िज़ियों का यह दावा भी है कि मौला अली नबी हैं।

[1] अल-अनवार लि-अ'माल अल-अब्रार [2] अल-इक्तिसाद फिल-ए'तिक़ाद

عربی اقتباس	اردو ترجمہ
من ادعی النبوۃ فی زماننا او صدق مدعیا لھا او اعتقد نبیا فی زمانہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم او قبلہ من لم یکن نبیا کفر اھ ملخصاً ۱	جو ہمارے زمانے میں نبوت کا مدعی ہو یا دوسرے کسی مدعی کی تصدیق کرے یا حضور کے زمانے میں کسی کو نبی مانے یا حضور سے پہلے کسی غیر کو نبی جانے کافر ہو جائے اھ ملخصا۔

امام غزالی: امام حجۃ الاسلام محمد محمد محمد غزالی کتاب الاقتصاد میں فرماتے ہیں:

عربی اقتباس	اردو ترجمہ
ان الامۃ فھمت من ھذا اللفظ انہ افھم عدم نبی بعدہ ابدا وعدم رسول بعدہ ابدا وانہ لیس فیہ تاویل ولا تخصیص و من اولہ بتخصیص فکلامہ من انواع الھذیان لا یمنع الحکم بتکفیرہ لانہ مکذب لھذا النص الذی اجمعت الامۃ علی انہ غیر مؤول ولا مخصوص ۲	یعنی تمام امت محمدیہ علی صاحبھا وعلیھا الصلوۃ والتحیۃ نے لفظ خاتم النبین سے یہی سمجھا کہ وہ بتاتا ہے کہ نبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کے بعد کبھی کوئی نبی نہ ہوگا حضور کے بعد کبھی کوئی رسول نہ ہوگا اور تمام امت نے یہی مانا کہ اس لفظ میں نہ کوئی تاویل ہے کہ آخر النبیین کے سوا خاتم النبیین کے کچھ اور معنی گھڑیئے نہ اس عموم میں کچھ تخصیص ہے کہ حضور کے ختم نبوت کو کسی زمانے یا زمین کے کسی طبقے سے خاص کیجئے اور جو اس میں تاویل و تخصیص کو راہ دے اس کی بات جنون یا نشے یا سرسام میں بہکنے بڑانے بکنے کے قبیل سے ہے اسے کافر کہنے سے کچھ ممانعت نہیں کہ وہ آیت قرآن کی تکذیب

عربی اقتباس	اردو ترجمہ
	کر رہا ہے جس میں اصلاً تاویل و تخصیص نہ ہونے پر امت مرحومہ کا اجماع ہو چکا ہے۔

بحمد اللہ یہ عبارت بھی مثل عبارتِ شفاء و نسیم تمام طوائف جدیدہ قاسمیہ وامیریہ خذلہم اللہ تعالی کے ہذیانات کا رد جلیل و جلی ہے آٹھ آٹھ سو برس بعد آنے والے کافروں کا رد فرما گئے، یہ ائمہ دین کی کرامت منجلی ہے۔

غنیۃ الطالبین: غنیۃ الطالبین شریف میں عقائد ملعونہ غلاۃ روافض کے بیان میں فرمایا:

عربی اقتباس	اردو ترجمہ
ادعت ایضا ان علیا نبی (الی قولہ رضی اللہ)	یعنی غالی رافضیوں کا یہ دعویٰ بھی ہے کہ مولا علی نبی

۱ الانوار لاعمال الابرار ۲ الاقتصاد فی الاعتقاد

Volume 15 - Fatawa Razvia

| (Arabic): (May Allah be pleased with him) May Allah, His angels, and all creations curse them until the Day of Judgment. May Allah uproot their traces, destroy their greenery, and leave no inhabitant among them on earth. For they exceeded the limits in their extremism, persisted in disbelief, abandoned Islam, separated from faith, and denied God, the Messengers, and Revelation. We seek refuge in Allah from whoever follows this view. 1 | (Urdu): ... Allah and His angels and all creation curse these Rafidis until the Day of Judgment. May Allah uproot their tree and throw it away, destroy them, and let no inhabitant remain on the earth among them. For they exceeded their limits in extremism, became firm in disbelief, left Islam, separated from faith, and became deniers of Allah, His Messenger, and the Quran. We seek refuge in Allah from whoever holds such a religion. |

All praise be to Allah, Allah Almighty has accepted this noble prayer. No trace remains of the cursed sects like Gharabiyah etc. Now, if in this land of trials, India, amidst the foul spring of fitnas (tribulations), one or two insects of the earth emerge here and there, they too, by the grace of Allah, reached their designated hellfire quickly. If one or two remain, they too are waiting for Divine Wrath:

"Did We not destroy the former peoples? Then We follow them with the later ones. Thus do We deal with the criminals." 2 (Quran 77:16-18)

Tuhfa Sharh Minhaj: It is stated in Tuhfa Sharh Minhaj:

| (Arabic): Or if one calls a Messenger or a Prophet a liar, or disparages him in any way, such as by diminishing his name with the intent of insult, or considers prophecy possible for anyone after the existence of our Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). And Jesus (peace and blessings be upon him) was a Prophet before, so this objection does not apply to him. 3 | (Urdu): That is, one is an infidel who denies any Prophet or in any way lowers his dignity, for example, by calling him by a shortened name with the intent of insult, or considers the possibility of someone's prophethood after the arrival of our Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). And Jesus (peace and blessings be upon him) had already become a Prophet before the arrival of the Prophet (peace and blessings be upon him), so no objection would apply to him. |

1. Ghuniyat al-Talibin, chapter on the signs of people of innovation, Mustafa Al-Babi, Egypt, 1/88

2. Al-Quran Al-Karim, 77 / 16 to 18
3. Al-Mu'taqad al-Muntaqad with reference to al-Tuhfa Sharh al-Minhaj with al-Mustanad al-Mu'tamad, Maktaba Hamidia, Lahore, p. 27-28

खंड पंद्रह (१५) - फतावा रज़विया

| (अरबी): (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) अल्लाह, उसके फरिश्ते और सभी मखलूक कयामत के दिन तक उन पर लानत भेजें। अल्लाह उनके निशानों को मिटा दे, उनकी हरियाली को नष्ट कर दे, और उनमें से किसी को भी ज़मीन पर बसने वाला न रहने दे। क्योंकि उन्होंने अपने अतिवाद में सीमा पार कर दी, कुफ्र पर अड़े रहे, इस्लाम छोड़ दिया, ईमान से अलग हो गए, और खुदा, रसूलों और वही को झुठला दिया। हम अल्लाह की पनाह मांगते हैं उससे जो ऐसा मत रखता है। १ | (उर्दू): ... अल्लाह और उसके फरिश्ते और पूरी सृष्टि कयामत तक इन राफिज़ियों पर लानत भेजें। अल्लाह उनके पेड़ की जड़ उखाड़ कर फेंक दे, उन्हें तबाह कर दे, और ज़मीन पर उनमें से कोई रहने वाला न छोड़े। क्योंकि उन्होंने अतिवाद में अपनी हद पार कर दी, कुफ्र पर जम गए, इस्लाम छोड़ बैठे, ईमान से जुदा हुए, और अल्लाह, रसूल और कुरान, सबका इनकार कर बैठे। हम अल्लाह की पनाह मांगते हैं उससे जो ऐसा मज़हब रखे। |

अल्हम्दुलिल्लाह, अल्लाह अज़्वजल ने यह दुआ-ए-करीम स्वीकार फरमाई। गराबिया आदि जैसे शापित गुटों का अब कोई निशान नहीं रहा। अब अगर इस फितनों वाली धरती हिन्द पर, परीक्षणों के समय में, गंदी बहार में कहीं-कहीं एक-दो कीड़े-मकोड़े नए निकल पड़े हैं, तो वे भी अल्लाह की कृपा से जल्दी ही अपने नियत नरक (सकर) में पहुँच गए। अगर एक-आध कहीं बचा है, तो वह भी ईश्वरीय प्रकोप की प्रतीक्षा में है:

"क्या हमने पहले लोगों को नष्ट नहीं किया? फिर हम उनके पीछे बाद वालों को लाएंगे। हम अपराधियों के साथ ऐसा ही करते हैं।" २ (कुरान ७७:१६-१८)

तोहफा शरह मिन्हाज: तोहफा शरह मिन्हाज में है:

| (अरबी): या किसी रसूल या नबी को झुठलाए या किसी भी तरह से उसकी गरिमा कम करे, जैसे अपमान के इरादे से उसके नाम को छोटा करके पुकारे, या हमारे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अस्तित्व के बाद किसी और की नबुवत को संभव माने। और ईसा (अलैहिस्सलाम) पहले ही नबी हो चुके थे, इसलिए उन पर यह आपत्ति लागू नहीं होती। ३ | (उर्दू): यानी वह काफिर है जो किसी नबी को झुठलाए या किसी तरह उनकी शान घटाए, उदाहरण के तौर पर, अपमान की नियत से उनका नाम छोटा करके ले, या हमारे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के आगमन के बाद किसी

की नबुवत संभव माने। और ईसा (अलैहिस्सलाम) तो हुज़ूर के आगमन से पहले नबी हो चुके थे, इसलिए उन पर कोई आपत्ति नहीं होगी। |

1. गुनियातुल तालिबीन, बिदअतियों के लक्षणों के बयान में, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, १/८८
2. अल-कुरान अल-करीम ७७ / १६ से १८
3. अल-मुअतक़द अल-मुन्तकद, हवाल-ए-तोहफा शरह अल-मिन्हाज मय अल-मुस्तनद अल-मुअतमद, मकतबा हामिदिया, लाहौर, पृष्ठ २७-२८

पृष्ठ ७२६/७४२

جلد پانزدھم (۱۵) - فتاویٰ رضویہ

| تعالٰی عنہ) لعنھم اللہ وملئکتہ وسائر خلقہ الی یوم الدین وقطع آثارھم واباد خضراءھم ولا جعل منھم فی الارض دیارافانھم بالغوا فی غلوھم ومرضوا علی الکفر وترکوا الاسلام وفارقوا الایمان وجحدوا الالہ والرسل والتنزیل فنعوذ باللہ ممن ذھب الیٰ ھذہ المقالۃ 1 | ہیں اللہ اور اس کے فرشتے اور تمام مخلوق قیامت تک ان رافضیوں پر لعنت کریں اللہ ان کے درخت کی جڑ اکھاڑ کر پھینک دے تباہ کردے زمین پر ان میں کوئی بسنے والا نہ رکھے کہ انہوں نے اپنا غلو حد سے گزار دیا کفر پر جم گئے اسلام چھوڑ بیٹھے ایمان سے جدا ہوئے اللہ ورسول و قرآن سب کے منکر ہوگئے ، ہم اللہ کی پناہ مانگتے ہیں اس سے جو ایسا مذہب رکھے۔ |

الحمد للہ، اللہ عزوجل نے یہ دعائے کریم مستجاب فرمائی غرابیہ و غیرہ ملعون طوائف کا نشان نہ رہا اب جو اس دار الفتن ہند پر محن کی زمین میں فتنوں کی بوچھاڑ کی گندہ بہار میں دوا یک حشرات الارض کہیں کہیں تازہ نکل پڑے وہ بھی بحمد اللہ تعالٰی جلد جلد اپنے مقرر سقر کو پہنچ گئے ایک آدھ کہیں باقی ہو تو وہ بھی قہر الہی سے

"اَلَمْ نُهْلِكِ الْاَوَّلِيْنَ۝ ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْاٰخِرِيْنَ۝ كَذٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِيْنَ۝" 2 کیا ہم نے اگلوں کو ہلاک نہ فرمایا پھر پچھلوں کو ان کے پیچھے پہنچائیں گے مجرموں کے ساتھ ہم ایسا ہی کرتے ہیں۔ ت) کا منتظر ہے۔

تحفہ شرح منہاج: تحفہ شرح منہاج میں ہے:

| او کذب رسولا اونبیا او نقصہ بای منقص کان صغر اسمہ مرید ا تحقیرہ او جوز نبوۃ احد بعد وجود نبینا صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وعیسیٰ علیہ الصلوۃ و السلام نبی قبل فلا یرد 3 | یعنی کافر ہے جو

کسی نبی کی تکذیب کرے یا کسی طرح اس کی شان گھٹائے ، مثلاً بہ نیت توہین اس کا نام چھوٹا کرکے لے یا ہمارے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تشریف آوری کے بعد کسی کی نبوت ممکن مانے اور عیسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام تو حضور کی تشریف آوری سے پہلے نبی ہو چکے ان سے اعتراض وارد نہ ہوگا۔ |

1 غنیۃ الطالبین فصل علامات اہل بدعت کے بیان میں، مصطفی البابی مصر، 1/88 2 القرآن الکریم 77 / 16 تا 18 3 المعتقد المنتقد بحوالہ التحفہ شرح المنہاج مع المستند المعتمد ، مکتبہ حامدیہ، لاہور ، ص 28-27

Fatawa Rizvia Volume 15

Sharh Fara'id: Arif Billah Allama Abdul Ghani Nabulsi states in Sharh al-Fara'id:

[Arabic Text]: The corruption of their doctrine is so evident that it needs no explanation, as it is witnessed by all. How could it be otherwise when it leads to the possibility of a prophet during or after the time of our Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)? This entails denying the Quran, for it explicitly states that he is the Seal of the Prophets and the last of the Messengers. In the Sunnah, he said: "I am al-Aqib, there is no prophet after me." The Ummah has reached a consensus on taking these words literally. This is one of the famous issues due to which we have declared the philosophers as disbelievers, may Allah Almighty curse them. 1 These two passages were quoted by the Seal of Researchers, the Helper of Manifest Truth, the Drawn Sword, Maulana Fazl-ur-Rasool (may his secret be sanctified) in his book al-Mu'taqad al-Muntaqad.

[Urdu Translation]: The philosophers claimed that prophethood can be acquired through effort; a person can attain it through spiritual exercises and struggles. In refuting this, he says that the falsehood of their doctrine is self-evident and needs no further explanation. And why wouldn't it be so, when its consequence suggests the possibility of a prophet during or after the time of our Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)? This would necessitate denying the Quran. The Great Quran has explicitly stated that the Holy Prophet is the Seal of the Prophets and the last of the Messengers. In Hadith, it is mentioned: "I am the last Prophet, and there is no prophet after me." The consensus of the Ummah is that these words carry the meaning that is apparent from them. This is one of those famous issues because of which we, the people of Islam, have declared the philosophers as disbelievers. May Allah Almighty curse them. These two aforementioned passages were quoted by the Seal of Researchers, the Helper of Manifest Truth, the Drawn Sword, Maulana Fazl-ur-Rasool (may his secret be sanctified) in his book al-Mu'taqad al-Muntaqad.

Mawahib Shareef: In the final part of the third type, sixth objective of Mawahib Shareef, it is quoted from Imam Ibn Hiban, the author of Sahih, named al-Taqasim wal-Anwa':

[Arabic Text]: Whoever believes that prophethood is acquired and does not cease, or that a saint (wali) is superior to a prophet, is a heretic (zindiq), and so on. 2

[Urdu Translation]: Whoever holds the view that prophethood can be acquired through effort and will not end, or considers any saint to be superior to any prophet, is a heretic, irreligious, atheist, and materialist.

1. Al-Mu'taqad al-Muntaqad, citing Sharh al-Fara'id by Nabulsi, with al-Mustanad al-Mu'tamad, Maktabah Hamdiyah, Lahore, pp. 15, 114
2. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, The Sixth Objective, The Third Type, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/183

फतावा रजविया, पंद्रहवीं जिल्द (15)

शरह फ़रायद: आरिफ बिल्लाह अल्लामा अब्दुल गनी नाबलुसी 'शरह अल-फ़रायद' में फरमाते हैं:

[अरबी पाठ]: उनके पंथ ۵ भ्रष्टाचार प्रत्यक्ष प्रमाण से इतना स्पष्ट है कि वर्णन की आवश्यकता नहीं है। यह कैसे हो सकता है जब यह हमारे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के समय में या उनके बाद किसी नबी की अनुमति की ओर ले जाता है? इसमें कुरान को झुठलाना शामिल है क्योंकि यह स्पष्ट रूप से कहता है कि वह नबियों की मुहर (खत्म-ए-नुबुव्वत) और रसूलों में अंतिम हैं। सुन्नत में, उन्होंने कहा: "मैं अल-आकिब हूँ, मेरे बाद कोई नबी नहीं है।" उम्मा का इस बात पर आम सहमति (इजमा) है कि इन शब्दों को उनके शाब्दिक अर्थ में ही लिया जाए। यह उन प्रसिद्ध मुद्दों में से एक है जिसके कारण हमने दार्शनिकों को काफिर घोषित किया है, अल्लाह उन पर लानत करे। 1 इन दोनों उद्धरणों को शोधकर्ताओं की मुहर, प्रत्यक्ष सत्य के सहायक, मियान से निकली तलवार, मौलाना फजल-उर-रसूल (अल्लाह उनकी कब्र को पवित्र रखे) ने अपनी पुस्तक 'अल-मोतक़द अल-मुंतक़द' में उद्धृत किया है।

[उर्दू अनुवाद]: दार्शनिकों ने कहा था कि नुबुव्वत (पैगंबरी) कोशिश से मिल सकती है; आदमी रियाज़तों और मुजाहिदों के माध्यम से इसे प्राप्त कर सकता है। इसके खंडन में वे फरमाते हैं कि उनके पंथ का मिथ्या होना वर्णन का मोहताज नहीं है, यह आँखों देखा झूठ है। और ऐसा क्यों न हो, जबकि इसके परिणामस्वरूप हमारे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के समय में या उनके बाद किसी नबी की संभावना निकलेगी, और यह कुरान को झुठलाने के समान है। महान कुरान स्पष्ट कर चुका है कि हुज़ूर नबियों की मुहर और अंतिम रसूल हैं। हदीस में है: "मैं अंतिम नबी हूँ और मेरे बाद कोई नबी नहीं है।" और उम्मत का इजमा है कि यह कथन उसी अर्थ में है जो इसके बाहरी रूप से समझ में आता है। यह उन प्रसिद्ध मसलों में से है जिनके कारण हम इस्लाम के मानने वालों ने दार्शनिकों को काफिर कहा है। अल्लाह तआला उन पर लानत करे। ये दोनों वर्णित इबारतें (अनुच्छेद) शोधकर्ताओं की मुहर, सत्य के सहायक, नंगी तलवार मौलाना फजल-उर-रसूल ने अपनी किताब 'अल-मोतक़द अल-मुंतक़द' में नक़ल की हैं।

मवाहिब शरीफ: मवाहिब शरीफ के तीसरे प्रकार के अंतिम भाग, छठे उद्देश्य में इमाम इब्न हिब्बान, जो 'सहीह' (जिसे अल-तक़ासीम वल-अनवा कहा जाता है) के लेखक हैं, से उद्धृत किया गया है:

[अरबी पाठ]: जो कोई भी यह मानता है कि नुबुव्वत अर्जित की जाती है और समाप्त नहीं होती, या यह कि कोई वली किसी नबी से श्रेष्ठ है, तो वह ज़ंदीक (पाखंडी) है, आदि। 2

[उर्दू अनुवाद]: जो इस ओर जाए कि नुबुव्वत कोशिश से मिल सकती है और खत्म नहीं होगी, या किसी वली को किसी नबी से श्रेष्ठ बताए, वह ज़ंदीक, अधर्मी, नास्तिक और दहिया (भौतिकवादी) है।

1. अल-मोतक़द अल-मुंतक़द, नाबलुसी की शरह अल-फ़रायद के हवाले से, अल-मुस्तनद अल-मोतमद के साथ, मकतबा हमदिया, लाहौर, पृष्ठ 15, 114
2. अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, छठा उद्देश्य, तीसरा प्रकार, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 3/183

شرح فرائد: عارف باللہ علامہ عبدالغنی نابلسی شرح الفرائد میں فرماتے ہیں:

فساد مذهبهم غنى عن البيان بشهادة العيان، كيف وهو يؤدى الى تجويز مع نبينا صلى الله تعالى عليه وسلم او بعده وذلك يستلزم تكذيب القرآن اذ قد نص على انه خاتم النبيين وأخر المرسلين، وفي السنة انا العاقب لا نبى بعدى، واجمعت الامة على ابقاء هذا الكلام على ظاهره وهذا احدى المسائل المشهورة التي كفرنا بها الفلاسفة لعنهم الله تعالى 1 نقل هذين خاتم المحققين معين الحق المبين السيف المسلول مولانا فضل الرسول قدس سره في المعتقد المنتقد۔

فلاسفہ نے کہا تھا کہ نبوت کسب سے مل سکتی ہے آدمی ریاضتیں مجاہدے کرنے سے پا سکتا ہے اس کے رد میں فرماتے ہیں کہ ان کے مذہب کا بطلان محتاج بیان نہیں آنکھوں دیکھا باطل ہے اور کیوں نہ ہو کہ اس کے نتیجے میں ہمارے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے زمانے میں یا حضور کے بعد کسی نبی کا امکان نکلے گا اور یہ تکذیب قرآن کو مستلزم ہے قرآن عظیم نص فرما چکا کہ حضور خاتم النبیین و آخر المرسلین ہیں اور حدیث میں ہے میں پچھلا نبی ہوں کہ میرے بعد کوئی نبی نہیں، اور امت کا اجماع ہے کہ یہ کلام اسی معنی پر ہے جو اس کے ظاہر سے سمجھ میں آتے ہیں، یہ ان مشہور مسئلوں میں سے ہے جن کے سبب ہم اہل اسلام نے فلاسفہ کو کافر کہا اللہ تعالیٰ ان پر لعنت کرے۔ یہ مذکورہ دونوں عبارتیں خاتم المحققین، حق مبین کے معاون ننگی تلوار مولانا فضل رسول قدس سرہ نے اپنی کتاب المعتقد المنتقد میں نقل کی ہیں۔

مواہب شریف: مواہب شریف آخر نوع ثالث، مقصد سادس میں امام ابن حبان صاحب صحیح مسمی بالتقاسیم والانواع سے نقل فرمایا:

من ذهب الی ان النبوة مکتسبة لا تنقطع او الی ان الولی افضل من النبي فهو زندیق الی آخره 2

جو اس طرف جائے کہ نبوت کسب سے مل سکتی ہے ختم نہ ہوگی، یا کسی ولی کو کسی نبی سے افضل بتائے وہ زندیق بے دین ملحد دہریہ ہے۔

1 المعتقد المنتقد بحوالہ شرح الفرائد للنابلسی مع المستند المعتمد، مکتبہ حامد یہ، لاہور، ص ۱۵۔

۱۱۴ 2 المواہب اللدنیہ، المقصد السادس، النوع الثالث، المکتب الاسلامي، بیروت، ۳/ ۱۸۳

Allama Zarqani stated as a reason for this: "Due to the denial of the Quran and the Seal of the Prophets"[1]; this person becomes a disbeliever because he denies the Great Quran and the finality of prophethood.

Imam Nasafi: In 'Bahr-ul-Kalam' by Imam Nasafi and then in the commentary 'Ruh-ul-Bayan' it is stated:

[Table Content] Arabic Text: A sect of the Rawafidh (Shiites) said that the earth is never devoid of a prophet and prophethood became an inheritance for Ali and his descendants. The people of the Sunnah and the Jama'at said: There is no prophet after our Prophet, peace and blessings of Allah be upon him. Allah said: "...but [he is] the Messenger of Allah and the Seal of the Prophets." And the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, said: "There is no prophet after me." Whoever says there is a prophet after our Prophet becomes a disbeliever because he has rejected the textual evidence (Nass), and likewise if he doubts it. [Summary] Urdu Translation: A group of Rawafidh says that the earth is never without a prophet, and prophethood has become an inheritance for Master Ali and his children. The Ahl-ul-Sunnat wal Jama'at have stated that there is no prophet after our Prophet (PBUH), as Allah Almighty says: "Yes, he is the Messenger of God and the last among all prophets," and the Holy Prophet (PBUH) says: "There is no prophet after me." Therefore, anyone who believes in a prophet after the Holy Prophet (PBUH) is a disbeliever because he denies the Great Quran and the explicit text (Nass). Similarly, anyone who has any doubt regarding the finality of prophethood is also a disbeliever.

Tamheed Abu Shakoor Salmi: In 'Tamheed Abu Shakoor Salmi' it is written:

[Table Content] Arabic Text: The Rawafidh said that the world is never empty of a prophet. This is disbelief because Allah Almighty said: "...and the Seal of the Prophets." Anyone who claims prophethood in our time becomes a disbeliever, and whoever asks him for miracles also becomes a disbeliever because he has doubted the textual evidence. It is obligatory to believe that no one shared in the prophethood of Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him, contrary to what the Rawafidh said. Urdu Translation: The Rawafidh say that the world will never be devoid of a prophet, and this is disbelief because Allah Almighty says "Khatam-un-Nabiyyin" (Seal of the Prophets). Now, whoever claims prophethood is a disbeliever, and whoever asks him for a miracle is also a disbeliever, as doubt arose in him regarding the Divine command when he asked for a miracle. It is an obligatory belief

that no person was a partner in the prophethood of Muhammad (PBUH). Contrary to the Rawafidh, who claim for Master Ali [to be a partner] to the Holy Prophet (PBUH)...

1. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Sixth Objective, Third Type, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 6/188.
2. Ruh al-Bayan, Verse: "Muhammad is not the father of any of your men...", Al-Maktabah al-Islamiyyah, Riyadh al-Shaikh, 7/188.

अल्लामा ज़रकानी ने इसके प्रमाण में फ़रमाया: "कुरआन और खातमुन नबिय्यीन (नबियों की मुहर) को झुठलाने के कारण" १; यह व्यक्ति इस वजह से काफ़िर हुआ कि वह महान कुरआन और ख़त्मे नबुव्वत (नुबूवत के समापन) को झुठलाता है।

इमाम नसफ़ी: 'बह्र-उल-कलाम' इमाम नसफ़ी, फिर तफ़सीर 'रूह-उल-बयान' में है:

[तालिका सामग्री] अरबी पाठ: रवाफिज़ (शियाओं) का एक समूह कहता है कि पृथ्वी नबी से खाली नहीं होती और नुबूवत मौला अली और उनकी संतान के लिए विरासत बन गई है। अहले सुन्नत व जमाअत ने फ़रमाया: हमारे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाद कोई नबी नहीं है। अल्लाह तआला फ़रमाता है: "...लेकिन वे अल्लाह के रसूल और नबियों के खातिम (अंतिम) हैं।" और नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "मेरे बाद कोई नबी नहीं है।" जो हमारे नबी के बाद किसी को नबी कहे वह काफ़िर है क्योंकि उसने पाठ (नस्स) का खंडन किया, और इसी तरह यदि उसे इसमें संदेह हो। [संक्षेप] उर्दू अनुवाद: रवाफिज़ का एक समूह कहता है कि पृथ्वी नबी से खाली नहीं होती और नुबूवत मौला अली और उनकी संतान के लिए विरासत बन गई है। अहले सुन्नत व जमाअत ने फ़रमाया कि हमारे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाद कोई नबी नहीं है क्योंकि अल्लाह तआला फ़रमाता है: हाँ, वह खुदा के रसूल हैं और सब नबियों में आख़िरी हैं, और हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: मेरे बाद कोई नबी नहीं है। तो जो हुज़ूर के बाद किसी को नबी माने वह काफ़िर है क्योंकि वह महान कुरआन और स्पष्ट प्रमाण (नस्स) का इनकार करने वाला है, इसी तरह जिसे ख़त्मे नबुव्वत में कुछ भी संदेह हो, वह भी काफ़िर है।

तमहीद अबू शकूर साल्मी: 'तमहीद अबू शकूर साल्मी' में है:

[तालिका सामग्री] अरबी पाठ: रवाफिज़ ने कहा कि दुनिया कभी नबी से खाली नहीं होती। यह कुफ़्र है क्योंकि अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "...और नबियों के खातिम।" जो हमारे समय में नुबूवत का दावा करता है वह काफ़िर हो जाता है, और जो उससे चमत्कार मांगता है वह भी काफ़िर हो जाता है क्योंकि उसने पाठ (नस्स) में संदेह किया। यह विश्वास करना अनिवार्य है कि मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की नुबूवत में किसी की कोई साझेदारी नहीं थी, रवाफिज़ के कहे के विपरीत। उर्दू अनुवाद: रवाफिज़ कहते हैं कि दुनिया नबी से खाली न होगी और यह कुफ़्र है क्योंकि अल्लाह अज़्ज़वजल फ़रमाता है: "खातमुन नबिय्यीन"। अब जो नुबूवत का दावा करे वह काफ़िर है और जो

उससे मोजज़ा (चमत्कार) मांगे वह भी काफ़िर है, क्योंकि उसे ईश्वरीय आदेश में संदेह पैदा हुआ तभी तो मोजज़ा मांगा। यह विश्वास करना अनिवार्य है कि कोई भी व्यक्ति मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की नुबूवत का साझीदार नहीं था। रवाफिज़ के विपरीत, जो मौला अली को हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के..

1. शरह अल-ज़रकानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, छठा उद्देश्य, तीसरा प्रकार, दार अल-मआरिफ़ा बेरुत, ६ / १८८।
2. रूह अल-बयान, आयत: "मुहम्मद तुम्हारे मर्दों में से किसी के बाप नहीं...", अल-मकतब-तुल-इस्लामिया रियाज़ अल-शैख़, ७ / १८८।

पृष्ठ ७२८ का ७४२

علامہ زرقانی نے اس کی دلیل میں فرمایا: لتکذیب القرآن وخاتم النبیین ۱ ، یہ شخص اس وجہ سے کافر ہوا کہ قرآن عظیم و ختم نبوت کی تکذیب کرتا ہے۔

امام نسفی: بحر الکلام امام نسفی پھر تفسیر روح البیان میں ہے :

صنف من الروافض قالوا بأن الارض لا تخلو عن النبی والنبوہ صارت میراثا لعلی واولادہ وقال اھل السنہ والجماعۃ لا نبی بعد نبینا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قال اللہ ولکن رسول اللہ وخاتم النبین و قال النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم لا نبی بعدی ومن قال بعد نبینا نبی یکفر لانہ انکر النص وکذلک لوشك فیہ ۲ ببعض اختصار۔ | رافضیوں کا ایک طائفہ کہتا ہے زمین نبی سے خالی نہیں ہوتی اور نبوت مولا علی اور ان کی اولاد کے لئے میراث ہوگئی ہے اور اہلسنت و جماعت نے فرمایا ہمارے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے بعد کوئی نبی نہیں کہ اللہ تعالیٰ فرماتا ہے ہاں خدا کے رسول ہیں اور سب انبیاء میں پچھلے، اور حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں میرے بعد کوئی نبی نہیں، تو جو حضور کے بعد کسی کو نبی مانے کافر ہے کہ قرآن عظیم و نص صریح کا منکر ہے یوں ہی جسے ختم نبوت میں کچھ شک ہو وہ بھی کافر ہے۔

تمہید ابو شکور سالمی: تمہید ابو شکور سالمی میں ہے :

قالت الروافض ان العالم لا یکون خالیا عن النبی قط وھذا کفر لان اللہ تعالیٰ قال وخاتم النبیین و من ادعی النبوۃ فی زماننا فانہ یصیر کافرا ومن طلب منہ المعجزات فانہ یصیر کافر الانہ شك فی النص ویجب الاعتقاد بأنہ ماکان لاحد شرکۃ فی النبوۃ لمحمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بخلاف ما قالت الروافض | رافضی کہتے ہیں دنیا نبی سے خالی نہ ہوگی اور یہ کفر ہے کہ اللہ عزوجل فرماتا ہے

وخاتم النبیین اب جو دعوی نبوت کرے کافر ہے اور جو اس سے معجزہ مانگے وہ بھی کافر کہ اسے ارشاد الہی میں شک پیدا ہوا جب تو معجزہ مانگا اور اس کا اعتقاد فرض ہے کہ کوئی شخص نبوت محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا شریک نہ تھا۔ بخلاف روافض کے کہ مولیٰ علی کو حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے

۱ شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیہ، المقصد السادس النوع الثالث، دار المعرفۃ بیروت، ۶ / ۱۸۸ ۲ روح البیان، آیہ ماکان محمد ابا احد من رجالکم الخ المکتبۃ الاسلامیہ ریاض الشیخ، ۷ / ۱۸۸

Fatawa Ridawiyya Volume Fifteen (15)

| "Indeed, Ali was a partner with Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him, in Prophethood, and this is disbelief from them."[1] | They believe [him to be] a partner in Prophethood, and this is their disbelief. |

Maulana Abdul Ali: Bahrul Uloom, the King of Scholars, Maulana Abdul Ali Muhammad, states in 'Sharh Sullam':

| "Muhammad, the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, is the Seal of the Prophets, and Abu Bakr, may Allah be pleased with him, is the most superior of the companions and the saints. These two propositions are among those sought through proof in the science of theology (Kalam), and the certainty related to them is a fixed, necessary conviction that remains forever. The ruling in them is not on a universal matter where the intellect allows applying this ruling to anyone other than these two individuals; denying this is stubbornness and disbelief."[2] | Muhammad, the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, is the Seal of the Prophets, and Abu Bakr, may Allah be pleased with him, is the most superior of all saints. Definitive proof for both these matters is mentioned in the science of beliefs (Aqaid). Certainty in them is a firm, necessary conviction that will remain until eternity. This being the Seal of the Prophets and the most superior of saints has not been proven for any universal matter such that the intellect could consider its proof possible for anyone other than these two pure personalities. Denying this is stubbornness and disbelief. |

In a complex layered manner (Laf-o-Nashr Bil-Qalb), denying that Siddiq-e-Akbar, may Allah be pleased with him, is the most superior of saints is stubbornness against the Quran, Sunnah, and consensus of the Ummah. And denying that the Master of the World, peace and blessings of Allah be upon him, is the Seal of the Prophets is disbelief. We seek refuge with Allah, Lord of the Worlds.

Imam Ahmad Qastallani: Imam Ahmad Qastallani in 'Mawahib al-Ladunniyyah', Seventh Objective, First Section, and then Allama Abdul Ghani Nabulsi in 'Hadiqa Nadiyya', Chapter One, Second Section, state:

| "Inspired knowledge (Al-Ilm al-Ladunni) is of two types: divine (Rahmani) and satanic. The touchstone is revelation (Wahy), and there is no revelation after the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him. As for the story of Moses with Khidr..." | Meaning, inspired knowledge is of two types: divine and

satanic. The standard for recognizing them is revelation; that which conforms to it is divine, and that which contradicts it is satanic. There is no revelation after the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, such that anyone could say this knowledge of mine is by new revelation... |

---

[1] Al-Tamheed fi Bayan al-Tawheed, Chapter Seven on Gnosis and Faith, Darul Uloom Hizbul Ahnaf Lahore, pp. 112-113. [2] Sharh Sullam for Abdul Ali, Discussion on Affirmations at the end of the book, Matba Mujtabai, Delhi, p. 260.

फ़तावा रज़विया जिल्द पंद्रहवीं (15)

| "बेशक, अली मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के नबूवत में साझीदार थे, और यह उनकी ओर से कुफ्र है।"[1] | वे नबूवत में साझीदार मानते हैं और यह उनका कुफ्र है। |

मौलाना अब्दुल अली: बहरुल उलूम मलिकुल उलमा मौलाना अब्दुल अली मुहम्मद 'शरह सुल्लम' में फरमाते हैं:

| "मुहम्मद अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम खातमुन नबिय्यीन हैं और अबू बक्र रज़ियल्लाहु अन्हु सहाबा और औलिया में सबसे अफ़ज़ल हैं। ये दोनों बातें उन चीजों में से हैं जो इल्मे कलाम में दलील के साथ तलब की जाती हैं और इनसे संबंधित यकीन एक पक्का, ज़रूरी यकीन है जो हमेशा के लिए बाकी रहेगा। और इनमें फैसला किसी ऐसी सामान्य बात पर नहीं है जिसे बुद्धि इन दो व्यक्तियों के अलावा किसी और के लिए संभव माने; इसका इनकार हठधर्मी और कुफ्र है।"[2] | मुहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम खातमुन नबिय्यीन हैं और अबू बक्र रज़ियल्लाहु अन्हु तमाम औलिया से अफ़ज़ल हैं। इन दोनों बातों पर दलील-ए-कतई इल्मे अकायद में ज़िक्र है। उन पर यकीन वह जमा हुआ ज़रूरी यकीन है जो अबद तक बाकी रहेगा। और यह खातमुन नबिय्यीन और अफ़ज़लुल औलिया होना किसी ऐसी सामान्य बात के लिए साबित नहीं किया गया है कि अक्ल इन दोनों पाक हस्तियों के सिवा किसी और के लिए इसका सबूत मुमकिन माने। इसका इनकार हठधर्मी और कुफ्र है। |

पेचीदा वर्णन के अनुसार (लफ़-ओ-नश्र बिल-क़ल्ब), सिद्धीक-ए-अकबर रज़ियल्लाहु अन्हु के अफ़ज़लुल औलिया होने से इनकार करना कुरान, सुन्नत और उम्मत के इज्मा के खिलाफ हठधर्मी है। और सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के खातमुन नबिय्यीन होने से इनकार कुफ्र है, अल्लाह रब्बुल आलमीन की पनाह।

इमाम अहमद कस्तलानी: इमाम अहमद कस्तलानी 'मवाहिबुल लदुनिया', सातवाँ मक़सद, पहला अनुभाग, और फिर अल्लामा अब्दुल गनी नाबुलसी 'हदीका नदिया', पहला अध्याय, दूसरा अनुभाग में फरमाते हैं:

| "इल्मे लदुन्नी (प्रेरित ज्ञान) दो तरह के होते हैं: रहमानी और शैतानी। उनकी परख की कसौटी 'वही' है, और रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के बाद कोई वही नहीं है। रही बात मूसा और खिज़र

के किस्से की..." | यानी इल्मे लदुन्नी दो किस्म है: रहमानी और शैतानी। और उनके पहचानने का मेयार वही है कि जो उसके मुताबिक है रहमानी है और जो उसके खिलाफ है शैतानी है। और रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के बाद वही नहीं कि कोई कहे मेरा यह इल्म वही-ए-जदीद के.. |

---

[1] अल-तमहीद फ़ी बयान अल-तौहीद, अध्याय सात, मारिफत और ईमान, दारुल उलूम हिज्बुल अहनाफ़ लाहौर, पृष्ठ 112-113। [2] शरह सुल्लम अब्दुल अली के लिए, किताब के अंत में तस्दीक़ात पर चर्चा, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, पृष्ठ 260।

| ان علياً كان شريكاً لمحمد صلى الله تعالىٰ عليه وسلم في النبوة وهذا منهم كفر[1] | شریک نبوت مانتے ہیں اور یہ ان کا کفر ہے۔ |

مولانا عبدالعلی: بحر العلوم ملک العلماء مولانا عبدالعلی محمد شرح سلم میں فرماتے ہیں:

| محمد رسول الله صلى الله تعالىٰ عليه وسلم خاتم النبيين وابو بكر رضى الله تعالىٰ عنه افضل الاصحاب والاولياء وهاتان القضيتان مما يطلب بالبرهان فى علم الكلام واليقين المتعلق بهما يقين ثابت ضرورى باق الى الابد وليس الحكم فيهما على امر كلى يجوز العقل تناول هذا الحكم لغير هذين الشخصين وانكار هذا مكابرة وكفر[2] | محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم خاتم النبیین ہیں اور ابوبکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ تمام اولیاء سے افضل ہیں اور ان دونوں باتوں پر دلیل قطعی علم عقائد میں مذکور ہے اور ان پر یقین وہ جما ہوا ضروری یقین ہے جو ابد الآباد تک باقی رہے گا اور یہ خاتم النبیین اور افضل الانبیاء ہونا کسی امر کلی کے لئے ثابت نہیں کیا ہے کہ عقل ان دونوں ذات پاک کے سوا کسی اور کے لئے اس کا ثبوت ممکن مانے اور اس کا انکار ہٹ دھرمی اور کفر ہے۔ |

فی لف و نشر بالقلب یعنی صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے افضل الاولیاء ہونے سے انکار قرآن و سنت و اجماع امت کے ساتھ مکابرہ ہے اور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے خاتم النبیین ہونے سے انکار کفر ، والعیاذ باللہ رب العالمین۔

امام احمد قسطلانی: امام احمد قسطلانی مواہب لدنیہ مقصد سابع فصل اول، پھر علامہ عبدالغنی نابلسی حدیقہ ندیہ باب اول فصل ثانی میں فرماتے ہیں:

| العلم اللدنی نوعان لدنی رحمانی ولدنی شیطانی والمحك هو الوحی و لا وحی بعد رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم، واما قصة موسی مع الخضر | یعنی علم لدنی دو قسم ہے رحمانی اور شیطانی، اور ان کے پہچاننے کا معیار وحی ہے کہ جو اس کے مطابق ہے رحمانی ہے اور جو اس کے خلاف ہے شیطانی ہے اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے بعد وحی نہیں کہ کوئی کہے میرا یہ علم وحی جدید کے |

---

[1] التمہید فی بیان التوحید، الباب السابع فی المعرفة والایمان دار العلوم حزب الاحناف لاہور، ص ۱۱۲-۱۱۳ [2] شرح سلم لعبد العلی، بحث التصدیقات آخر کتاب، مطبع مجتبائی، دہلی، ص ۲۶۰

Fatawa Razawiyya Volume (15)

[Arabic Column Text]: ...upon them be blessings and peace. Therefore, relying on this [story] to justify dispensing with Revelation (Wahy) due to inspired knowledge (Ilm al-Ladunni) is heresy and disbelief that takes one out of Islam and warrants the shedding of blood. The difference is that Moses (peace be upon him) was not sent to Khidr, nor was Khidr commanded to follow him. However, Muhammad (may Allah's peace and blessings be upon him) is sent to all the jinn and mankind, and his messengership is universal for both in every era. So, whoever claims that he is with Muhammad (peace be upon him) as Khidr was with Moses, or considers this permissible for anyone in the Ummah, must renew his Islam (because of the disbelief in this claim) and bear witness to the truth (to return to Islam). For he has completely departed from the religion of Islam, let alone being among the chosen saints of Allah Almighty. Rather, he is from the allies of Satan, his successors, and deputies (in misguidance and misleading others). Inspired divine knowledge (Ilm al-Ladunni) is the fruit of servitude and following this Noble Prophet (peace and blessings be upon him). Through it, understanding is achieved in the Book (Quran) and the Sunnah, in a manner specific to its possessor, as Ali (the Commander of the Faithful) said when he was asked...

[Urdu Column Text]: ...is consistent. As for the story of Khidr and Moses (peace be upon them) (that Khidr possessed that inspired knowledge which Moses did not know), making it a justification here to disregard Revelation because of inspired knowledge is sheer irreligiousness and disbelief. It is a statement that expels one from Islam, the proponent of which deserves death. The difference is that Moses (peace be upon him) was not sent towards Hadrat Khidr, nor was Khidr commanded to follow him (for he was specifically sent to the Children of Israel—'The Prophet used to be sent specifically to his people'). Whereas Muhammad (may Allah's peace and blessings be upon him) is sent to all jinn and mankind (rather, to everything besides Allah)—'And I have been sent to all creation'. Thus, the messengership of the Prophet (peace be upon him) encompasses all jinn and mankind in every era. So, whoever claims that he was with Muhammad (may Allah's peace and blessings be upon him) like Khidr was with Moses, or considers such a status possible for anyone in the Ummah, should become a Muslim afresh, for he has become a disbeliever due to this statement. To become a Muslim, he should recite the Kalima of Shahadah because he has completely separated from the religion of Islam, let alone being from the special saints of Allah Almighty. He is a friend of Satan and a caliph and deputy of Iblis in

misguidance and misleading. Divine inspired knowledge is the fruit of servitude and following Muhammad (may Allah's peace and blessings be upon him), through which a special understanding of the Quran and Hadith is attained. As mentioned in Sahih Bukhari and Sunan al-Nasa'i, when Amir al-Mu'minin Mawla Ali (may Allah honor him) was asked, 'Did the Prophet (peace be upon him) give you people of the household (Ahl al-Bayt)...'

फ़तावा रज़विया जिल्द (15)

[अरबी कॉलम पाठ]: ...उन पर दुरूद व सलाम हो। अतः वही (ईश्वरीय संदेश) के बिना इल्मे लदुन्नी (प्रेरित ज्ञान) के कारण आत्मनिर्भरता को जायज़ ठहराने के लिए [इस कहानी] का सहारा लेना अधर्म और कुफ़्र है जो इस्लाम से बाहर कर देता है और खून बहाने का कारण बनता है। अंतर यह है कि मूसा (उन पर शांति हो) ख़िज़र की ओर नहीं भेजे गए थे और न ही ख़िज़र को उनका अनुसरण करने का आदेश दिया गया था। जबकि मुहम्मद (अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए) सभी जिन्नों और मनुष्यों के लिए भेजे गए हैं, और उनकी रिसालत (पैग़म्बरी) हर युग के लिए आम है। अतः जो कोई यह दावा करता है कि वह मुहम्मद (उन पर शांति हो) के साथ वैसा ही है जैसा ख़िज़र मूसा के साथ थे, या उम्मत के किसी व्यक्ति के लिए इसे जायज़ मानता है, उसे अपने इस्लाम का नवीनीकरण करना चाहिए (इस दावे के कुफ़्र के कारण) और सच्चाई की गवाही देनी चाहिए (इस्लाम में लौटने के लिए)। क्योंकि वह पूरी तरह से इस्लाम धर्म से अलग हो गया है, अल्लाह के खास औलिया (संतों) में से होना तो दूर की बात है। बल्कि वह शैतान के सहयोगियों, उसके उत्तराधिकारियों और प्रतिनिधियों में से है (गुमराही और दूसरों को गुमराह करने में)। रब्बानी इल्मे लदुन्नी इस नेक नबी (उन पर सर्वोत्तम दुरूद व सलाम हो) की गुलामी और पैरवी का फल है। इसके ज़रिए किताब (कुरान) और सुन्नत में एक खास समझ हासिल होती है जो उसके मालिक के लिए विशिष्ट होती है, जैसा कि अली (अमीर-उल-मोमिनीन) ने कहा जब उनसे पूछा गया...

[उर्दू कॉलम पाठ]: ...मुताबिक है। रहा ख़िज़र और मूसा (दोनों पर शांति हो) का किस्सा (कि ख़िज़र के पास वह इल्मे लदुन्नी था जो मूसा को मालूम न था), इसे यहाँ दस्तावेज़ बनाकर इल्मे लदुन्नी के कारण वही (प्रकाशना) की परवाह न रखना निरा अधर्म और कुफ़्र है, इस्लाम से निकाल देने वाली बात है जिसके कहने वाले का वध वाजिब है। और अंतर यह है कि मूसा (उन पर शांति हो) हज़रत ख़िज़र की ओर नहीं भेजे गए थे और न ही ख़िज़र को उनके अनुसरण का आदेश था (क्योंकि वे विशेष रूप से बनी इस्राइल की ओर भेजे गए थे - 'नबी विशेष रूप से अपनी कौम की ओर भेजा जाता था')। और मुहम्मद (अल्लाह तआला उन पर कृपा और शांति बरसाए) तमाम जिन्न और इंसान (बल्कि अल्लाह के अलावा तमाम सृष्टि) की ओर भेजे गए हैं ('और मैं पूरी सृष्टि की ओर भेजा गया हूँ')। तो हुज़ूर की रिसालत हर ज़माने में तमाम जिन्न और इंसान को शामिल है। तो जो दावेदार हो कि वह मुहम्मद (अल्लाह तआला उन पर कृपा और शांति बरसाए) के साथ ऐसे थे जैसे मूसा के साथ ख़िज़र, उम्मत में किसी के लिए यह मर्तबा मुमकिन माने वह नए सिरे से मुसलमान हो कि इस कथन

के कारण काफिर हो गया। मुसलमान होने के लिए कलमा-ए-शहादत पढ़े कि वह दीन-ए-इस्लाम से पूरी तरह अलग हो गया, अल्लाह अज़्ज़वजल के खास औलिया में से होना तो दूर, वह तो शैतान का वली और गुमराही व गुमराह-गरी में इबलीस का खलीफा व नायब है। रब्बानी इल्मे लदुन्नी मुहम्मद (अल्लाह तआला उन पर कृपा और शांति बरसाए) की बंदगी और पैरवी का फल है जिससे कुरान और हदीस में एक खास समझ हासिल हो जाती है। जैसा कि सहीह बुखारी और सुनन नसाई में है कि अमीर-उल-मोमिनीन मौला अली करम अल्लाह तआला वजहहु से सवाल हुआ कि क्या तुम अहले बैत को नबी सल्लल्लाहु अलैहि...

पेज 730/742

[عربی کالم]: علیهم الصلوة والسلام فالتعلق بها فی تجویز الاستغناء عن الوحي بالعلم اللدنی الحاد وکفر یخرج عن الاسلام موجب لاراقة الدم والفرق ان موسی علیه الصلوة والسلام لم یکن مبعوثاً الی الخضر ولم یکن الخضر مامورا بمتابعتہ و محمد صلی الله تعالی علیه وسلم الی جمیع الثقلین فرسالته عامة للجن والانس في کل زمان. فمن ادعی انه مع محمد صلی الله تعالی علیه وسلم کالخضر مع موسی علیهما الصلوة والسلام اوجوز ذلك لاحد من الامة فلیجدد اسلامه (لکفره بهذه الدعوی) ولیشهد شهادة الحق (لیعود الی الاسلام) فانه مفارق لدین الاسلام بالکلیة فضلا عن ان یکون من خاصة اولیاء الله تعالی وانما هو من اولیاء الشیطان وخلفائه ونوابه (في الضلال والاضلال) والعلم اللدني الرحمانی هو ثمرة العبودیة والمتابعة لهذا النبي الکریم علیه ازکی الصلوة واتم التسلیم وبه یحصل الفهم فی الکتاب والسنة بامر یختص به صاحبه کما قال علی (امیر المؤمنین) وقد سئل

[اردو کالم]: مطابق ہے، رہا خضر و موسیٰ علیہما الصلوۃ والسلام کا قصہ (کہ خضر کے پاس وہ علم لدنی تھا جو موسیٰ علیہما الصلوۃ والسلام کو معلوم نہ تھا، اسے یہاں دستاویز بنا کر علم لدنی کے سبب وحی کی پروا نہ رکھنا نری بے دینی و کفر ہے، اسلام سے نکال دینے والی بات ہے جس کے قائل کا قتل واجب، اور فرق یہ ہے کہ موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام حضرت خضر کی طرف مبعوث نہ تھے نہ خضر کو ان کی پیروی کا حکم (کہ وہ تو خاص بنی اسرائیل کی طرف بھیجے گئے تھے کان النبی یبعث الی قومہ خاصۃ) اور محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تمام جن و انس (بلکہ تمام ماسوا اللہ) کی طرف مبعوث ہیں (وارسلت الی الخلق کافۃ) تو حضور کی رسالت ہر زمانے میں سب جن و انس کو شامل ہے تو جو مدعی ہو کہ وہ محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ساتھ ایسے تھے جیسے موسیٰ کے ساتھ خضر، امت میں کسی کے لئے یہ مرتبہ ممکن مانے وہ

نئے سرے سے مسلمان ہو کہ اس قول کے باعث کافر ہو گیا مسلمان ہونے کے لئے کلمہ شہادت پڑھے کہ وہ دین اسلام سے یک لخت جدا ہو گیا چہ جائیکہ اللہ عزوجل کے خاص اولیاء سے ہو وہ تو شیطان کا ولی اور گمراہی و گمراہ گری میں ابلیس کا خلیفہ و نائب ہے علم لدنی رحمانی بندگی و پیروی محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا پھل ہے جس سے قرآن و حدیث میں ایک خاص سمجھ حاصل ہو جاتی ہے جس طرح صحیح بخاری و سنن نسائی میں ہے کہ امیر المومنین مولا علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ سے سوال ہوا کہ تم اہل بیت کو نبی صلی اللہ علیہ

Fatawa Ridawiyya (Volume 15)

(As in the Sahih and Sunan al-Nasa'i) Did the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) grant you something special that he did not give to other people (as the Shi'a claim)? He said, "No, except for the understanding that Allah Almighty grants His servants regarding His Book." - Abbreviated, with the addition of text within parentheses from the commentary of Allama al-Zarqani. May Allah Almighty grant us by His grace and blessings, through the means of the friends of Allah, and send prayers and peace upon the Seal of the Prophets, Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), and upon his family and companions, all of them. Amen. (T)

A Sayyid cannot hold a blasphemous belief: Any wicked person, whether a stubborn denier of the finality of prophethood, explicitly denying it or resorting to far-fetched interpretations, whether a follower of Amiri, Qasimi, Mashhadi, an extremist Rafidi, or a staunch Wahhabi—all are clear infidels and apostates, may the curse of the Mighty and Praiseworthy be upon them (the curse of Allah Almighty be upon them). And one who is an infidel is absolutely not a Sayyid. Allah Almighty says:

"He is not of your family; indeed, his conduct is unrighteous." 2 | He is not of your family; indeed, his deeds are very unworthy. (T) - It is not permissible to call him a Sayyid.

Do not call a hypocrite 'Sayyid': The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Do not call a hypocrite 'Sayyid' (master), for if he were your master, you would have incurred the wrath of your Lord, the Almighty." 3, Narrated | Do not call a hypocrite 'Sayyid', for if he were your master, then surely the wrath of your Lord Almighty would be upon you.

---

1 Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad as-Sabi', Al-Fasl al-Awwal: Signs of Love for the Messenger, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/97-296; Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Fasl al-Awwal: Signs of Love for the Messenger, Dar al-Fikr, Beirut, 6/410-411. 2 Al-Quran al-Karim 11/46 3 Sunan Abi Dawud, Kitab al-Adab, Bab: A slave should not say 'My Lord' or 'My Lady', Aftab-e-Alam Press, Lahore, 4/324

फ़तावा रज़विया (खंड 15)

(जैसा कि सहीह और सुनन अन-नसाई में है) क्या अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने आपको कोई ऐसी विशेष चीज़ प्रदान की थी जो अन्य लोगों को नहीं दी गई (जैसा कि शिया दावा करते हैं)? उन्होंने कहा, "नहीं, सिवाय उस समझ के जो अल्लाह सर्वशक्तिमान अपने सेवकों को अपनी पुस्तक के बारे में प्रदान करता है।" - संक्षिप्त, कोष्ठक के भीतर अल्लामा ज़रक़ानी की व्याख्या से अतिरिक्त पाठ के साथ। अल्लाह सर्वशक्तिमान हमें अपनी कृपा और आशीर्वाद से, अल्लाह के वलियों के माध्यम से प्रदान करे, और नबियों की मुहर मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और उनके परिवार और साथियों, उन सभी पर शांति और आशीर्वाद भेजे। आमीन। (त)

एक सैय्यद ईशनिंदापूर्ण विश्वास नहीं रख सकता: कोई भी दुष्ट व्यक्ति, चाहे वह नबूवत के खात्मे का ज़िद्दी इनकार करने वाला हो, स्पष्ट रूप से इनकार करने वाला हो या दूर की व्याख्या करने वाला हो, चाहे वह अमीरी, कासिमी, मशहदी का अनुयायी हो, चरमपंथी राफ़ज़ी हो या कट्टर वहाबी हो - सभी स्पष्ट काफ़िर और मुर्तद (धर्मत्यागी) हैं, उन पर अज़ीज़ हमीद (सर्वशक्तिमान, सराहनीय) की लानत हो (उन पर अल्लाह का गज़ब हो)। और जो काफ़िर है वह बिल्कुल भी सैय्यद नहीं है। अल्लाह सर्वशक्तिमान फ़रमाता है:

"वह तुम्हारे परिवार का नहीं है; वास्तव में उसके कर्म बहुत बुरे हैं।" 2 | वह तेरे घर वालों में नहीं है, बेशक उसके काम बड़े नालायक हैं। (त) - उसे सैय्यद कहना जायज़ नहीं है।

मुनाफ़िक़ (पाखंडी) को 'सैय्यद' न कहें: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

"मुनाफ़िक़ को 'सैय्यद' (स्वामी) न कहो, क्योंकि यदि वह तुम्हारा स्वामी होता, तो तुम पर तुम्हारे रब, सर्वशक्तिमान का क्रोध होता।" 3, रिवायत | मुनाफ़िक़ को सैय्यद न कहो कि अगर वह तुम्हारा सैय्यद हो तो बेशक तुम पर तुम्हारे रब अज़्ज़वजल का ग़ज़ब हो।

---

1 अल-मवाहिब अल-लदुन्निय्या, अल-मक़सद अस-साबे, अल-फ़स्ल अल-अव्वल: अलामात मुहब्बत अल-रसूल, अल-मक़्तब अल-इस्लामी, बेरूत, 3/97-296; शरह अल-ज़रक़ानी अला अल-मवाहिब अल-लदुन्निय्या, अल-फ़स्ल अल-अव्वल, दार अल-फ़िक्र बेरूत, 6/410-411। 2 अल-क़ुरान अल-करीम 11/46 3 सुनन अबी दाऊद, किताब अल-अदब, बाब: गुलाम को 'मेरे रब' या 'मेरी रब्ती' नहीं कहना चाहिए, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 4/324।

فتاوٰی رضویہ (جلد پانزدہم (۱۵))

(كما في الصحيح وسنن النسائی) هل خصكم رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم بشيئ دون الناس (كما تزعم الشيعة) فقال لا الا فهما يؤتيه الله عبدا فی كتابه اهـ مختصرًا مزيدا ما بين الهلالين من شرح العلامة الزرقاني - رزقنا الله تعالى بمنّه وآلائه بفضل رحمته باوليائه وصل وسلم على خاتم انبيائه محمد وآله و صحبه واحبائه آمين۔ (ت)

سید کفریہ عقیدہ نہیں رکھ سکتا: ولید بلید خواہ کوئی پلید ختم نبوت کا ہر منکر عنید صراحۃً جاحد ہو یا تاویل کا مرید مطلقاً نفی کرے یا تخصیص بعید امیری، قاسمی، مشہدی مرید، رافضی غالی و وہابی شدید، سب صریح کافر مرتد طر ید علیهم لعنة العزيز الحميد (ان پر اللہ عزوجل کی لعنت ہو) اور جو کافر ہو وہ قطعاً سید نہیں، اللہ تعالٰی فرماتا ہے:

"إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ ۖ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ ۖ" 2 | وہ تیرے گھر والوں میں نہیں بیشک اس کے کام بڑے نالائق ہیں۔ (ت) نہ اسے سید کہنا جائز۔

منافق کو سید نہ کہو: رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

لا تقولوا للمنافق سيد فانه ان يكن سيدا فقد استخطتم ربكم عز وجل 3، رواہ | منافق کو سید نہ کہو کہ اگر وہ تمہارا سید ہو تو بیشک تم پر تمہارے رب عزوجل کا غضب ہو (اس کو

---

1 المواہب اللدنیۃ المقصد السابع، الفصل الاول علامات محبۃ الرسول، المکتب الاسلامی، بیروت، ۳ / ۲۹۶-۹۷، شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیۃ، الفصل الاول علامات محبۃ الرسول، دار الفکر بیروت، ۶ / ۴۱۱-۴۱۰ 2 القرآن الکریم ۱۱ / ۴۶ 3 سنن ابی داؤد، کتاب الادب باب لا یقول المملوک ربی وربتی، آفتاب عالم پریس، لاہور، ۴ / ۳۲۴

Fatawa Rizvia Volume 15

Abu Dawud and al-Nasa'i narrated with an authentic chain from Hadhrat Buraidah (may Allah be pleased with him). | (Abu Dawud and al-Nasa'i narrated from Hadhrat Buraidah (may Allah be pleased with him) with an authentic chain.)

The words of Hakim's narration are that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "When a man says to a hypocrite, 'O master/Sayyid', he has indeed incurred the wrath of his Lord, the Almighty and Majestic."[1] | One who says "O Sayyid" to a hypocrite has brought the wrath of his Lord upon himself. And we seek refuge in Allah, the Lord of the Worlds.

Furthermore, it is not just that here there is a Shariah prohibition on the application of the word [Sayyid] and a legal nullification of the lineage of Sayyidhood; God forbid! Rather, in reality, a disbeliever was never part of that pure and clean lineage even if he claimed to be a Sayyid and was erroneously called a Sayyid among the people. The Imams of the religion, perfect saints, and practicing scholars (may Allah Almighty have mercy on them all) state explicitly that the noble Sayyids, by the grace of Allah Almighty, are protected and preserved from the filth of disbelief. One who is a true Sayyid will never commit disbelief. Allah Almighty says:

"Allah only intends to remove from you the impurity [of sin], O people of the Prophet's household, and to purify you with [extensive] purification."[2] | Allah only wants to keep impurity away from you, O people of the Prophet's house! and to purify you thoroughly, making you clean.

Tammam in al-Fawa'id, al-Bazzar and Abu Ya'la in their Musnads, and al-Tabarani in al-Kabir, and al-Hakim in al-Mustadrak with an authenticating note from Hadhrat Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him), who said that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Indeed, Fatima guarded her chastity, so Allah Almighty forbade her and her entire offspring from the Fire."[3] | Truly Fatima looked after her sanctity, so Allah Almighty made her and her entire generation forbidden for the Fire.

None of the Ahl al-Bayt are from the people of Hell: Abu al-Qasim bin Bishran in his Amali narrates from Hadhrat Imran bin Husayn (may Allah be pleased with them both) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "I asked my Lord, the Almighty and Majestic, not to enter any of my household (Ahl al-Bayt) into the Fire, and He granted me this request."[4] | I asked my Lord, the Almighty

and Majestic, that He should not put anyone from my Ahl al-Bayt into Hell; He granted me this wish of mine.

[1] Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Heart-softeners, Dar al-Fikr Beirut, 2/311 [2] Al-Qur'an al-Karim 33/33 [3] Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Knowledge of the Companions, Dar al-Fikr Beirut, 3/152 [4] Kanz al-Ummal with reference to Ibn Bishran in his Amali from Imran bin Husayn, Hadith 34129, Mu'assasat al-Risalah, Beirut 12/95

फ़तावा रिज़विया जिल्द पंद्रह (15)

अबू दाऊद वल-नसाई सनद ए सही के साथ हज़रत बुरैदा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से। | (अबू दाऊद और नसाई ने सनद ए सही के साथ हज़रत बुरैदा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया)

रिवायत ए हाकिम के शब्द ये हैं अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: जब कोई आदमी मुनाफ़िक़ से कहे 'ऐ सैय्यद' तो उसने अपने रब अज़्वजल को नाराज़ कर दिया[1] | जो किसी मुनाफ़िक़ को "ऐ सैय्यद" कहे उसने अपने रब का ग़ज़ब अपने ऊपर लिया। वल-इयाज़ु बिल्लाहि रब्बिल आलमीन।

फिर यही नहीं कि यहाँ सिर्फ़ लफ़्ज़ के इस्तेमाल से शरीअत की मनाही और सैय्यद होने के नसब का कानूनी अंत हो, हाशा! बल्कि वास्तव में काफ़िर उस नस्ल ए तय्यब ओ ताहिर से था ही नहीं, अगरचे सैय्यद बनता और लोगों में ग़लती से सैय्यद कहलाता हो। आईम्मा ए दीन, औलिया ए कामिलीन, उलमा ए आमिलीन रहमतुल्लाह तआला अलैहिम अजमईन सराहत फ़रमाते हैं कि सादात ए किराम अल्लाह तआला के फ़ज़ल से कुफ़्र की गन्दगी से महफ़ूज़ ओ मअ़सून हैं। जो वाक़ई सैय्यद है उससे कभी कुफ़्र वाक़े न होगा, अल्लाह तआला फ़रमाता है:

"अल्लाह तो यही चाहता है कि ऐ (नबी के) घर वालो! वह तुमसे नापाकी दूर कर दे और तुम्हें खूब पाक-साफ़ कर दे।"[2] | अल्लाह यही चाहता है कि तुमसे नजासत दूर रखे ऐ नबी के घर वालो! और तुम्हें खूब पाक कर दे सुथरा कर के।

तमाम फ़वाइद और बज़्ज़ार ओ अबू यअला मसनद और तबरानी कबीर और हाकिम ने मुस्तदरक में हज़रत अब्दुल्लाह बिन मसूद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया, रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: بیشک فاطمہ نے اپنی عصمت کی حفاظت کی تو اللہ نے اسے اور اس کی اولاد کو آگ پر حرام کر دیا[3] | बेशक फ़ातिमा ने अपनी हुरमत पर निगाह रखी तो अल्लाह अज़्वजल ने उसे और उसकी सारी नस्ल को आग पर हराम कर दिया।

अहल ए बैत में से कोई भी जहन्नमी नहीं: अबुल कासिम बिन बिशरान अपनी अमाली में हज़रत इमरान बिन हसीन रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रावी, रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: मैंने अपने रब से सवाल किया कि मेरे अहल ए बैत में से किसी को आग में न

डाले तो उसने मुझे ये अता फ़रमाया[4] | मैंने अपने रब अज़्वजल से सवाल किया कि मेरे अहल ए बैत से किसी को दोज़ख़ में न डाले उसने मेरी यह मुराद अता फ़रमाई।

[1] अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबु-र्रिकाक, दारुल फ़िक्र बैरूत, 2/311 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 33/33 [3] अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबु मा'रिफ़ति-स्सहाबा, दारुल फ़िक्र बैरूत, 3/152 [4] कज़ुल उम्माल हवालह इब्ने बिशरान फ़ी अमालिही अन इमरान बिन हसीन हदीस 34129, मुअस्ससतु-र्रिसाला, बैरूत 12/95

فتاوٰی رضویہ جلد پانزدہم (۱۵)

ابوداؤد والنسائی بسند صحیح عن بریدۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | ابوداؤد اور نسائی نے بسند صحیح حضرت بریدہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا)

روایت حاکم کے لفظ یہ ہیں رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : اذا قال الرجل للمنافق یاسید فقد اغضب ربہ عزوجل[1] | جو کسی منافق کو "اے سید" کہے اس نے اپنے رب کا غضب اپنے اوپر لیا۔ والعیاذ باللہ رب العلمین۔

پھر یہی نہیں کہ یہاں صرف اطلاق لفظ سے ممانعت شرعی اور نسب سیادت کا انتقائے حکمی ہو حاشا بلکہ واقع میں کافر اس نسل طیب و طاہر سے تھا ہی نہیں اگرچہ سید بنتا اور لوگوں میں براہِ غلط سید کہلاتا ہوا ئمہ دین اولیائے کاملین علمائے عاملین رحمۃ اللہ تعالٰی علیہم اجمعین تصریح فرماتے ہیں کہ ساداتِ کرام بحمد اللہ تعالٰی خباثت کفر سے محفوظ و مصئون ہیں جو واقعی سید ہے اس سے کبھی کفر واقع نہ ہوگا، قال اللہ تعالٰی:

"اِنَّمَا یُرِیْدُ اللّٰہُ لِیُذْھِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ اَھْلَ الْبَیْتِ وَیُطَھِّرَکُمْ تَطْھِیْرًا " 2 | اللہ یہی چاہتا ہے کہ تم سے نجاست دور رکھے اے نبی کے گھر والو! اور تمہیں خوب پاک کردے ستھرا کر کے۔

تمام فوائد اور بزار وابو یعلٰی مسند اور طبرانی کبیر اور حاکم بافادہ تصحیح مستدرک میں حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : ان فاطمۃ احصنت فرجھا فحرمھا اللہ و ذریتھا علی النار[3] | بیشک فاطمہ نے اپنی حرمت پر نگاہ رکھی تو اللہ عزوجل نے اسے اور اس کی ساری نسل کو آگ پر حرام کر دیا۔

اہلِ بیت سے کوئی بھی جہنمی نہیں: ابوالقاسم بن بشران اپنے امالی میں حضرت عمران بن حصین رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی ، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: سالت ربی ان لا یدخل احدا من اھل بیتی النار فاعطانیھا[4] | میں نے اپنے رب عزوجل سے سوال کیا کہ میرے اہلبیت سے کسی کو دوزخ میں نہ ڈالے اس نے میری یہ مراد عطا فرمائی۔

[1] المستدرک للحاکم ، کتاب الرقاق ، دارالفکر بیروت ، ۲/ ۳۱۱ [2] القرآن الکریم ۳۳/ ۳۳ [3] المستدرک للحاکم ، کتاب معرفۃ الصحابۃ ، دارالفکر بیروت ، ۳/ ۱۵۲ [4] کنز العمال بحوالہ ابن بشران فی امالیہ عن عمران بن حصین حدیث ۳۴۱۲۹ ، موسسۃ الرسالہ، بیروت ۱۲/ ۹۵

Volume 15 Fatawa Ridawiyya

The Ahl al-Bayt are free from punishment: Tabarani narrates with a sahih (authentic) chain from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said to Hazrat Batul (Fatima) (may Allah be pleased with her): "Indeed, Allah Almighty will not punish you nor your children."

The reason for naming Hazrat Fatima: Ibn Asakir narrates from Hazrat Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "She was named Fatima because Allah Almighty has separated her and her progeny from the Fire on the Day of Resurrection."

The Ahl al-Bayt cannot enter the Fire: Qurtubi, in the commentary of the noble verse "And your Lord will give you, and you will be satisfied" (93:5), quotes the Interpreter of the Quran (Ibn Abbas) (may Allah be pleased with him) saying: "The satisfaction of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is that none of his Ahl al-Bayt should enter the Fire." This means that Allah Almighty promised to satisfy the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and the satisfaction of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) lies in the fact that none from his household should enter Hell.

Fire is of two types: the fire of purification for a sinning believer who deserves it, and the fire of eternity for the disbeliever. For the honorable Ahl al-Bayt... Note: Al-Haythami stated in Al-Sawa'iq, where he said it is narrated with a chain whose narrators are all trustworthy, that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said to Hazrat Fatima (may Allah be pleased with her), and then mentioned this Hadith. 12 (T)

---

1. Al-Mu'jam al-Kabir, on the authority of Ibn Abbas, Hadith 11685, Al-Maktaba al-Faysaliyya, Beirut, 11/263.
2. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, citing Ibn Asakir, The Second Objective, Second Section, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/62; Tanzih al-Sharia citing Ibn Asakir, Chapter on the Virtues of the Two Grandsons etc., First Section, Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Beirut, 1/213.
3. Al-Jami' li-Ahkam al-Qur'an (Tafsir al-Qurtubi), under the verse 'Wa lasawfa yu'tika rabbuka', Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 20/95.

जिल्द पंद्रहवीं (15) फ़तावा रज़विया

अहले बैत अज़ाब से पाक हैं: तबरानी ने सहीह सनद के साथ हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हज़रत बतूल (फ़ातिमा) (रज़ियल्लाहु अन्हा) से फ़रमाया: "बेशक अल्लाह तआला न तुझे अज़ाब देगा और न तेरी औलाद को।"

हज़रत फ़ातिमा के नामकरण का कारण: इब्न असाकिर हज़रत अब्दुल्ला बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "उनका नाम फ़ातिमा इसलिए हुआ कि अल्लाह अज़्वजल ने उन्हें और उनकी नस्ल को क़ियामत के दिन आग से महफ़ूज़ फ़रमा दिया।"

अहले बैत आग में नहीं जा सकते: क़ुरतुबी ने आयते करीमा "और जल्द ही आपका रब आपको देगा, तो आप राज़ी हो जाएंगे" की तफ़्सीर में तर्जुमानुल क़ुरआन (इब्न अब्बास) रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से नक़ल किया कि उन्होंने फ़रमाया: "मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की रज़ा यह है कि उनके अहले बैत में से कोई आग में दाखिल न हो।" यानी अल्लाह अज़्वजल ने हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को राज़ी करने का वादा फ़रमाया और मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की रज़ा इसमें है कि उनके अहले बैत में से कोई दोज़ख में न जाए।

आग दो किस्म की है: नार-ए-तहरीर (शुद्धिकरण की आग) जिसका गुनहगार मोमिन हक़दार हो, और नार-ए-ख़ुलूद (हमेशा रहने वाली आग) काफ़िर के लिए है, अहले बैत किराम... हाशिया: अल-हैतमी ने अस्-सवाइक़ में इसका ज़िक्र किया है जहाँ उन्होंने कहा कि यह ऐसी सनद के साथ रिवायत है जिसके तमाम रावी मोतबर हैं कि हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने हज़रत फ़ातिमा रज़ियल्लाहु अन्हा से फ़रमाया, फिर इस हदीस का ज़िक्र किया। 12 (त)

---

1. अल-मुअजम अल-कबीर, इब्न अब्बास से, हदीस 11685, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बैरुत, 11/263।
2. अल-मवाहिब अल-लदुन्निय्या, इब्न असाकिर के हवाले से, दूसरा मक़सद, दूसरा खंड, अल-मकतब अल-इस्लामी, बैरुत, 2/62; तंज़ीह अल-शरीआ, इब्न असाकिर के हवाले से, हसनैन के गुणों का अध्याय आदि, पहला खंड, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बैरुत, 1/213।

3. अल-जामे लि-अहकाम अल-क़ुरआन (तफ़्सीर अल-क़ुरतुबी), आयत 'व लसौफ़ा युअतीका रब्बुका' के तहत, दार इह्या अल-तुरास अल-अरबी, बैरुत, 20/95।

पृष्ठ 733/742

اہل بیت عذاب سے بریں ہیں: طبرانی بسند صحیح سے حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے حضرت بتول رضی اللہ تعالٰی عنہا سے فرمایا: ان اللہ تعالٰی غیر معذبک ولا ولدک ۱ بیشک اللہ تعالٰی نہ تجھے عذاب فرمائے گا نہ تیری اولاد کو۔

حضرت فاطمہ کی وجہ تسمیہ: ابن عساکر حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: انما سمیت فاطمۃ لان اللہ فطمھا و ذریتھا عن النار یوم القیامۃ ۲ فاطمہ اس لئے نام ہوا کہ اللہ عزوجل نے اسے اور اس کی نسل کو روزِ قیامت آگ سے محفوظ فرما دیا۔

اہل بیت آگ میں نہیں جا سکتے: قرطبی آیہ کریمہ "وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ" کی تفسیر میں حضرت ترجمان القرآن رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ناقل کہ انہوں نے فرمایا: رضا محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ان لا یدخل احد من اہل بیتہ النار ۳ یعنی اللہ عزوجل نے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے راضی کر دینے کا وعدہ فرمایا اور محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی رضا اس میں ہے کہ ان کے اہل بیت سے کوئی دوزخ میں نہ جائے۔

نار دو قسم کی ہے، نارِ تطہیر کہ مومن عاصی جس کا مستحق ہو، اور نارِ خلود کافر کے لئے ہے، اہل بیت کرام عہ : افادہ الہیثمی فی الصواعق حیث قال جاء بسند رواتہ ثقات انہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قال لفاطمۃ فذکرہ ۱۲ منہ (م) ہیثمی نے صواعق میں اس کا افادہ کیا جہاں انہوں نے کہا سند

کے ساتھ مروی جس کے تمام راوی ثقہ ہیں کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے حضرت فاطمہ رضی اللہ تعالٰی عنہا کو فرمایا تو پھر اس حدیث کا ذکر کیا ۱۲ منہ (ت)

---

۱ المعجم الکبیر عن ابن عباس حدیث ۱۱۶۸۵، المکتبۃ الفیصلیۃ، بیروت، ۱۱/ ۲۶۳ ۲ المواہب اللدنیہ بحوالہ ابن عساکر، المقصد الثانی، الفصل الثانی، المکتب الاسلامی، بیروت، ۲/ ۶۲، تنزیہ الشریعہ بحوالہ ابن عساکر باب مناقب السبطین الخ الفصل الاول، دار الکتب العلمیہ، بیروت، ۱/ ۲۱۳ ۳ الجامع لاحکام القرآن (تفسیر القرطبی) تحت آیۃ و لسوف یعطیک ربک، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۲۰/ ۹۵

صفحہ 733/742

Fatawa Ridawiyya (Volume 15)

As for Hazrat Amir al-Mu'minin Murtaza, Hazrat Batul Zahra, Hazrat Sayyid al-Mujtaba, and Hazrat Shahid al-Karbala (may Allah Almighty send blessings and peace upon their leader and upon them all), they are definitely and certainly protected from every kind [of fire] forever. Consensus is established on this, and mutawatir (widely transmitted) texts are authoritative. Regarding the rest of the noble progeny until the Day of Judgment, if by the grace of Allah Almighty, protection from entry [into fire] is taken in an absolute sense, then this is what is apparent from the words and what immediately comes to mind. The words of the researchers point towards this. When this meaning is very evident, even if the intention is the prevention of eternity [in fire], the negation of disbelief is still indicated. In 'Sharh al-Mawahib' by Allama al-Zarqani, under the mentioned Hadith:

[Arabic Text] | [Urdu Translation in English]

Indeed, she was named Fatima; as for her | Certainly, this is the name of Fatima (may Allah be pleased and her two sons, the prohibition is absolute. | with her). But for Fatima and her sons, the fire of Hell As for those besides them, what is prohibited | is absolutely forbidden, while for others [of her progeny], for them is the Fire of eternity. | eternity in Hell is forbidden. Peace be upon her and them And as for what Abu Nu'aym and Al-Khatib | from Allah. And what Abu Nu'aym and Al-Khatib narrated: narrated, that Ali al-Rida bin Musa al-Kadhim | Ali bin Musa al-Kadhim bin Ja'far al-Sadiq was asked about bin Ja'far al-Sadiq was asked about the Hadith: | the Hadith that Fatima kept her sanctuary (womb) protected, 'Indeed, Fatima preserved her chastity (womb),' | he replied in the answer that this is specific to Hasan and he said: 'It is specific to al-Hasan and al-Husayn.' | Husayn. And what the historians quoted from him that he And what historians narrated from him regarding | reprimanded his brother Zayd when he rebelled against his reprimand of his brother Zayd when he | Ma'mun and said: 'Did this command of the Holy Prophet rebelled against al-Ma'mun, and his saying: | (peace and blessings be upon him) make you arrogant, that 'Did the saying of the Messenger of Allah | "Fatima kept her sanctuary protected"?' (Hadith). Upon (peace and blessings of Allah be upon him) | this, he said: 'This is not specific to me and you, but rather deceive you: "Indeed, Fatima preserved her | it is for all those who were born from her (may Allah be chastity"?' - this Hadith [means] this is for | pleased with her) womb'. So this is from the chapter of whoever

came forth from her womb, not for | humility and not being arrogant despite many merits, me nor for you. This is from the chapter of | just as the noble Sahaba (may Allah be pleased with them humility and not being deluded by merits, | all) had certain Paradise, yet they remained in a state of even if they are many, just as the Sahaba for | fear and vigilance. Otherwise, the word 'descendant' whom Paradise was certain were in a state | (dhurriyah) in the Arabic language... of extreme fear and vigilance. Otherwise, the | word 'progeny' (dhurriyah) is not specific to | whoever came forth from her womb in the | Arabic language, and 'from his progeny'... |

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

हज़रत अमीरुल मोमिनीन मुर्तज़ा, हज़रत बतूल ज़हरा, हज़रत सैय्यद अल-मुज्तबा और हज़रत शहीद-ए-कर्बला (अल्लाह तआला उनके सरदार पर और उन पर दुरूद और सलाम भेजे) निश्चित रूप से और यकीनन हर तरह की [आग] से हमेशा के लिए सुरक्षित हैं। इस पर इजमा (आम सहमति) कायम है और मुतवातिर (व्यापक रूप से प्रसारित) पाठ अधिकारपूर्ण हैं। कयामत तक बाकी नेक वंश के बारे में, यदि अल्लाह तआला के अनुग्रह से, [आग में] प्रवेश से सुरक्षा को पूर्ण रूप से लिया जाए, तो शब्द से यही स्पष्ट है और यही तुरंत मन में आता है। शोधकर्ताओं के शब्द इसी ओर इशारा करते हैं। जब यह अर्थ बहुत स्पष्ट है, और यदि अनंत काल तक रहने का निषेध उद्देश्य है, तो भी कुफ्र (अविश्वास) के निषेध का प्रमाण मौजूद है। अल्लामा अल-ज़रकानी की 'शर्ह अल-मवाहिब' में, उल्लिखित हदीस के तहत:

[अरबी पाठ] | [उर्दू पाठ का हिंदी अनुवाद]

निश्चित रूप से, उनका नाम फातिमा रखा गया था; | बेशक फातिमा (रज़ियल्लाहु अन्हा) का यह नाम है, लेकिन फातिमा जहाँ तक उनकी और उनके बेटों की बात है, तो | और उनके बेटों के लिए तो नरक की आग पूर्णतः वर्जित है, निषेध पूर्ण है। जहाँ तक उनके अलावा अन्य लोगों | जबकि उनके अलावा दूसरों के लिए नरक में अनंत काल तक रहना की बात है, तो उनके लिए अनंत काल की आग वर्जित है। | वर्जित है। उन पर और उन पर अल्लाह तआला का सलाम हो। और और जहाँ तक अबू नुअैम और अल-खतीब ने रिवायत | जो अबू नुअैम और अल-खतीब ने रिवायत किया है कि अली रज़ा किया है कि अली रज़ा बिन मूसा काज़िम इब्न जाफ़र | बिन मूसा काज़िम इब्न जाफ़र अल-सादिक से उस हदीस के बारे अल-सादिक से हदीस के बारे में पूछा गया था: 'बेशक | में पूछा गया कि 'फातिमा ने अपनी कोख को महफ़ूज़ रखा', तो फातिमा ने अपनी कोख की रक्षा की', तो उन्होंने | उन्होंने जवाब में फरमाया कि यह हसन और हुसैन के लिए खास है। फरमाया: 'यह हसन और हुसैन के लिए विशिष्ट है।' | और इतिहासकारों ने उनसे जो रिवायत की है कि उन्होंने अपने भाई और इतिहासकारों ने उनसे जो रिवायत की है कि | ज़ैद को डांटते हुए कहा जब उन्होंने मामून के खिलाफ विद्रोह किया था: उन्होंने अपने भाई ज़ैद को डांटते हुए कहा जब | 'क्या तुम्हें हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इस फरमान ने उन्होंने मामून के खिलाफ विद्रोह किया था: 'क्या

तुम्हें | घमंड में डाल दिया है कि "बेशक फातिमा ने अपनी कोख को महफ़ूज़ रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इस फरमान | रखा"?' (हदीस)। इस पर उन्होंने फरमाया कि यह मेरे और तुम्हारे ने धोखे में डाल दिया है: "बेशक फातिमा ने अपनी | लिए खास नहीं है, बल्कि उन सबके लिए है जो आपके(रज़ियल्लाहु अन्हा) कोख की रक्षा की"?' - यह हदीस [मतलब] उन लोगों | पेट से पैदा हुए हैं। तो यह विनम्रता और ढेरों गुणों के बावजूद घमंड के लिए है जो उनके गर्भ से पैदा हुए हैं, न मेरे | न करने के अध्याय से है, जैसे सहाबा-ए-किराम (रज़ियल्लाहु अन्हा लिए और न तुम्हारे लिए। यह विनम्रता और गुणों से | अजमईन) के लिए जन्नत यकीनी थी, फिर भी वे डर और निगरानी भ्रमित न होने के अध्याय से है, भले ही वे बहुत | की स्थिति में रहते थे। वरना अरबी भाषा में 'ज़ुर्रियत' (संतान) हों, जैसे सहाबा जिनके लिए स्वर्ग निश्चित था, वे | शब्द... अत्यधिक भय और सतर्कता की स्थिति में थे। अन्यथा, | अरबी भाषा में 'ज़ुर्रियत' (संतान) शब्द केवल उनके| गर्भ से निकलने वालों के लिए विशिष्ट नहीं है, | और 'उनकी संतान से'... |

میں حضرت امیر المومنین مرتضیٰ و حضرت بتول زہرا و حضرت سید مجتبیٰ و حضرت شہید کربلا صلی اللہ تعالیٰ علیٰ سیدہم و علیہم و بارک و سلم تو بالقطع و الیقین ہر قسم سے ہمیشہ ہمیشہ محفوظ ہیں اس پر توا جماع قائم اور نصوص متواترہ حاکم باقی نسل کریم تا قیام قیامت کے حق میں اگر بفضلہ تعالیٰ مطلق دخول سے محفوظی لیجئے اور یہی ظاہر لفظ سے متبادر، اور اسی طرف کلماتِ اہل تحقیق ناظر ، جب تو مراد بہت ظاہر، اور منع خلود مقصود جب بھی نفی کفر پر دلالت موجود۔ شرح المواہب للعلاۃ الزرقانی میں زیر حدیث مذکور:

انما سمیت فاطمۃ ہی فاما ہی وابنا ھا فالمنع مطلق | بیشک فاطمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کا یہ نام ہے لیکن فاطمہ اور ان و اما من عدابہم فالممنوع عنھم نار الخلود، | کے بیٹے تو ان پر مطلقاً جہنم کی آگ ممنوع ہے لیکن ان کے ماسوا وا اما ما رواہ ابو نعیم والخطیب ان علیا الرضا بن | کے لئے جہنم کا خلود ممنوع ہے۔ آپ پر اور ان پر اللہ تعالیٰ کا موسی الکاظم ابن جعفر الصادق سئل عن

حدیث | سلام ہو۔ اور لیکن جو ابو نعیم اور خطیب نے روایت کیا ہے کہ ان فاطمۃ احصنت فقال خاص بالحسن و الحسین | علی رضا بن موسیٰ کاظم ابن جعفر الصادق سے اس حدیث کے و ما نقلہ الاخبار یون عنه من توبیخہ لاخیہ زید | بارے میں پوچھا گیا کہ فاطمہ نے اپنے حرم گاہ کو محفوظ رکھا تو حین خرج علی المامون وقولہ اغرك قولہ صلی اللہ | انہوں نے جواب میں فرمایا یہ حسن اور حسین کے لئے خاص ہے تعالی علیہ وسلم ان فاطمۃ احصنت الحدیث ان هذا | اور وہ جو مورخین نے ان سے یہ نقل کیا کہ انہوں نے لمن خرج من بطنها لا لی ولا لك فهذا من باب | اپنے بھائی زید کو ڈانٹتے ہوئے فرمایا جب اس نے مامون پر التواضع وعدم الاغترار بالمناقب وان کثرت کما کان | خروج کیا اور کہا کیا تجھے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے اس فرمان الصحابۃ المقطوع لهم بالجنۃ علی غایۃ من الخوف | نے غرور میں مبتلا کیا ہے کہ فاطمہ نے اپنی حرم گاہ کو محفوظ والمراقبۃ والا فلفظ ذریۃ لا یخص بمن خرج من | رکھا ہے۔ (الحدیث) اس پر انہوں نے فرمایا یہ میرے اور بطنها فی لسان العرب و من ذریتہ | تیرے لئے خاص نہیں بلکہ جو آپ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کے | بطن سے پیدا ہوا ہے ان سب کے لئے ہے، تو یہ تواضع اور | مناقب کثیرہ کے باوجود غرور نہ کرنے کے باب سے ہے جیسے | صحابہ کرام رضوان اللہ علیہم اجمعین کے لئے جنت قطعی ہے | اس کے باوجود وہ خوف و مراقبہ میں مبتلا تھے، ورنہ تو ذریت | کا لفظ عربی

Fatawa Razawiyya (Volume 15)

[Arabic Text]: ...David and Solomon [as in] the verse [6:84] "and of his progeny, David and Solomon," even though many generations separated Abraham (peace be upon him) and David and Solomon (peace be upon them both). Therefore, despite Ali Rida's eloquence and knowledge of the Arabic language, he cannot interpret it in that specific restricted sense. Moreover, following an unrighteous person nullifies the special status of the progeny of Lady Fatima Zahra (may Allah be pleased with her). However, it could be stated that while Allah Almighty possesses the authority to punish the disobedient, He refrains from doing so out of honor for Lady Zahra (may Allah be pleased with her). And Allah Almighty knows best. (Briefly ended).

[Urdu Text]: In language, [offspring] is not specific to the immediate children of one womb, as in the noble verse "and of his progeny, David and Solomon," although several generations passed between Abraham (peace be upon him) and David and Solomon (peace be upon them both). Therefore, despite Ali Rida's eloquence and knowledge of the Arabic language, he cannot intend this specific meaning. Furthermore, following a disobedient person nullifies the special status of the progeny of Lady Zahra (may Allah be pleased with her). However, it could be said that Allah Almighty has the authority to punish the disobedient, but He does not punish them out of honor for Lady Zahra (may Allah be pleased with her). And Allah Almighty knows best. (End of brief excerpt).

[Arabic Text]: I noticed that I had written a note in the margin of [Az-Zarqani's] statement "Unless it is said," the text of which is: I say: This explanation is not beneficial because the actual occurrence [of punishment] is prohibited by the consensus of the Ahl al-Sunnah. As for the possibility, it is established according to those who differ with our Imams, the Maturidiyyah (may Allah be pleased with them), for these Imams deem it impossible. I have discussed this issue sufficiently and exhaustively in the marginalia of Fawatih al-Rahamut, the commentary on Musallam al-Thubut by Bahr al-Ulum. I find myself inclined towards the opinion of our masters, the Ash'ariyyah (may Allah have mercy on them). May Allah Almighty have mercy on us all, and Allah knows best the truth in every matter.

[Urdu Text]: I have written a marginal note on Az-Zarqani's statement "Unless it is said," the text of which is: **I say:** (meaning I, the author) this explanation of theirs is not beneficial. The actual occurrence of punishment is prohibited by the consensus of the Ahl al-Sunnah. As for the possibility, it is established according to those who

differ with our Imams, the Maturidiyyah (may Allah be pleased with them), because these Imams consider it impossible. I have discussed this issue sufficiently and exhaustively in the marginalia of Fawatih al-Rahamut, the commentary on the book Musallam al-Thubut by Bahr al-Ulum. I found myself leaning towards the opinion of our masters, the Ash'ariyyah (may Allah have mercy on them). May Allah Almighty have mercy on us all. (And Allah Almighty knows best).

It is stated in Fatawa Hadithiyyah by Imam Ibn Hajar Makki: [Arabic]: "When this has been established, then whoever's lineage is known to be from the family of..." [Urdu]: So when this is proven, then whoever is attributed to the Ahl al-Bayt of the Prophet and...

[Footnote 1]: Sharh al-Zarqani al-Mawahib al-Ladunniyah, Second Objective, Second Chapter, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 3/203.

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

[अरबी पाठ]: ...दाऊद और सुलेमान [जैसे कि] आयत [6:84] "और उसकी संतान में से, दाऊद और सुलेमान," जबकि इब्राहिम (अलैहिस्सलाम) और दाऊद व सुलेमान (अलैहिमुस्सलाम) के बीच कई पीढ़ियों का अंतर है। अत; अली रज़ा अपनी वाक्पटुता और अरबी भाषा के ज्ञान के बावजूद इसे उस विशिष्ट अर्थ में नहीं ले सकते। इसके अतिरिक्त, एक अवज्ञाकारी का अनुसरण करना हज़रत फातिमा ज़हरा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) की संतान की विशिष्टता को समाप्त कर देता है। हालाँकि, यह कहा जा सकता है कि अल्लाह तआला को अवज्ञाकारी को दंड देने का अधिकार है, लेकिन वह हज़रत ज़हरा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) के सम्मान में उन्हें दंड नहीं देता। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (संक्षेप में समाप्त)।

[उर्दू पाठ]: भाषा में, [संतान] केवल एक कोख की औलाद के लिए विशिष्ट नहीं है, जैसे कि आयत-ए-करीमा "और उसकी संतान में से दाऊद और सुलेमान" है, जबकि इब्राहिम अलैहिस्सलाम और दाऊद व सुलेमान अलैहिमुस्सलाम के बीच कई पीढ़ियों का फासला है। इसलिए, अली रज़ा अपनी वाक्पटुता और अरबी भाषा के ज्ञान के बावजूद यह विशिष्ट अर्थ नहीं ले सकते। इसके अलावा, अवज्ञाकारी का अनुसरण करना हज़रत ज़हरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा की औलाद की विशेषता को समाप्त कर देता है, मगर यह कहा जा सकता है कि अल्लाह तआला को अवज्ञाकारी को सज़ा देने का अधिकार है, लेकिन वह हज़रत ज़हरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा के सम्मान में उन्हें सज़ा नहीं देता। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

[अरबी पाठ]: मैंने देखा कि मैंने ज़रक़ानी के कथन "मगर यह कहा जाए" के हाशिये पर एक नोट लिखा है, जिसकी इबारत इस प्रकार है: मैं कहता हूँ: यह स्पष्टीकरण लाभदायक नहीं है क्योंकि सज़ा का वास्तव में घटित होना अहले सुन्नत की सर्वसम्मति (इज्मा) से वर्जित है। जहाँ तक संभावना (इमकान) का प्रश्न है, यह उनके अनुसार स्थापित है जो हमारे इमामों, मातुरीदिया (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) के विरुद्ध मत रखते हैं, क्योंकि ये इमाम इसे असंभव मानते हैं। मैंने इस विषय पर बहरुल उलूम की 'मुसल्लम अत्-थुबूत' की व्याख्या 'फ़वातिह अर-रहमूत' के हाशिये पर पर्याप्त चर्चा की है। मैंने स्वयं को हमारे आदरणीय आचार्यों, अश्अरिया (रहमतुल्लाह अलैहिम) के मत की ओर झुका हुआ पाया है। अल्लाह तआला हम सब पर दया करे, और अल्लाह हर बात में सच्चाई को सबसे बेहतर जानता है।

[उर्दू पाठ]: मैंने ज़रक़ानी के कथन "मगर यह कहा जाए" पर एक हाशिया लिखा है, जिसकी इबारत यह है: **अक़ूल:** (मैं कहता हूँ) उनका यह बयान फ़ायदेमंद नहीं है। सज़ा का वाक़ई होना तो अहले सुन्नत की सर्वसम्मति से वर्जित है। रही बात संभावना की, तो यह उस कहने वाले के यहाँ तो सही है जो हमारे इमामों, मातुरीदिया (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) के खिलाफ है, क्योंकि ये इमाम इसे असंभव मानते हैं। मैंने इस मसले पर बहरुल उलूम की किताब 'मुसल्लम अत्-थुबूत' की शरह 'फ़वातिह अर-रहमूत' के हाशिये पर काफी और संतोषजनक चर्चा की है। मैंने वहाँ खुद को सادات। (सैयदों) अश्अरिया (रहमतुल्लाह अलैहिम) के मत की ओर झुका हुआ पाया। अल्लाह तआला हम सब पर रहम फरमाए। (और अल्लाह तआला ही सबसे बेहतर जानता है)।

इमाम इब्ने हजर मक्की की 'फ़तावा हदीसिया' में उल्लेख है: [अरबी]: "जब यह तय हो गया, तो वह व्यक्ति जिसकी वंशावली आले नबी से जानी जाती है..." [उर्दू]: तो जब यह साबित हुआ तो जिसकी निस्बत अहले बैत नबी और...

[फुटनोट 1]: शरह अल-ज़रक़ानी अल-मवाहिब अल-लदुनिया, दूसरा मक़सद, दूसरा अध्याय, दारुल मारिफ़ा, बेरूत, 3/203।

[عربی عبارت]: داؤد وسلیمن الآیة وبینهم وبینه قرون کثیرة فلا یرید ذلك مثل علی الرضا مع فصاحته ومعرفته لغة العرب علی ان التقلید بالطائع یبطل خصوصیة ذریتها ومحبیها الا ان یقال لله تعذیب الطائع فالخصوصیة ان لا یعذب اکراما لها والله اعلم ۱۔ اھ مختصرا

[اردو عبارت]: زبان میں ایک پیٹ کی اولاد کے لئے خاص نہیں، جیسے آیہ کریمہ ومن ذریته داؤد وسلیمن ہے، حالانکہ ابراہیم علیہ الصلوۃ والسلام اور داؤد و سلیمن علیہما السلام کے درمیان کئی قرون کا فاصلہ ہے، لہٰذا علی رضا اپنی فصاحت اور عربی لغت کی معرفت کے باوجود یہ خاص مراد نہیں لے سکتے، علاوہ ازیں نافرمان کی تقلید حضرت زہرا رضی اللہ تعالیٰ عنہا کی اولاد کی خصوصیت کو باطل کردیتی ہے، مگر یوں کہا جاسکتا ہے کہ اللہ تعالیٰ کو نافرمان کی تعذیب کا اختیار ہے لیکن حضرت زہرا رضی اللہ تعالیٰ عنہا کے اکرام کے لئے اسے عذاب نہیں دیتا، واللہ تعالیٰ اعلم اھ مختصراً۔

[عربی عبارت]: و رأیتنی کتبت علی هامش قوله الا ان یقال ما نصه۔ اقول: ولا یجدی فان الوقوع ممنوع باجماع اهل السنة واما الامکان فثابت عند من یقول به الی خلاف ائمتنا الماتریدیة رضی الله تعالی عنهم فانهم یحیلونه وقد تکلمت في مسئلة علی هامش فواتح الرحموت شرح مسلم الثبوت لبحر العلوم بما یکفی ویشفی فانی اجدني فیها ارکن واومیل الی قول ساداتنا الاشعریة رحمهم الله تعالی ورحمنا بهم جمیعا والله اعلم بالصواب فی کل باب۔

[اردو عبارت]: میں نے زرقانی کے قول "الا ان یقال" پر حاشیہ لکھا ہے جس کی عبارت یہ ہے اقول: (میں کہتا ہوں) ان کا یہ بیان مفید نہیں ہے عذاب کا وقوع تو باجماع اہلسنت ممنوع ہے، باقی

رہا امکان تو یہ اس قائل کے ہاں ثابت ہے جو ہمارے ائمہ ماتریدیہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم کے خلاف ہے کیونکہ یہ ائمہ محال سمجھتے ہیں، میں نے اس مسئلہ پر کتاب مسلم الثبوت کی شرح بحر العلوم فواتح الرحموت پر حاشیہ میں کافی اور شافی بحث کی ہے میں نے وہاں اپنے کو سادات اشعریہ رحمہم اللہ کے قول کی طرف مائل پایا، اللہ تعالیٰ ہم سب پر رحم فرمائے۔ (واللہ تعالیٰ اعلم)

فتاویٰ حدیثیہ امام ابن حجر مکی میں ہے: [عربی]: اذا تقرر ذلك فمن علمت نسبته الى آل - [اردو]: تو جب یہ ثابت ہوا تو جس کی نسبت اہلبیت نبی اور

[حاشیہ 1]: شرح الزرقانی المواہب اللدنیہ، المقصد الثانی، الفصل الثانی، دار المعرفة، بیروت، ۳/ ۲۰۳

Fatawa Razawiyya Volume 15

[Left Column - Arabic Text] The Prophetic household and the Alawi secret are not removed from that [status] due to the greatness of one's crime, nor due to a lack of piety and self-preservation. Hence, some researchers have said: What is the example of a noble person (Sharif) who commits adultery, drinks wine, or steals, for instance, when we execute the legal punishment (Hadd) upon him, if not like a prince or a sultan whose feet were soiled with filth and some of his servants washed it off him. He was indeed pious in this example and spoke the truth. And let one contemplate the saying of people regarding their likes: "A disobedient child is not deprived of inheritance." Yes, if the occurrence of disbelief (Kufr) is hypothesized for any of the people of the household—we seek refuge in Allah Almighty—that is what severs the lineage between the one from whom it occurred and between his honor (peace and blessings of Allah be upon him). I only said "hypothesized" not "negated" as I am almost certain that the reality of disbelief does not occur from someone who knows the connection of his sound lineage to that noble flesh (the Prophet's family). Far be it from them! Allah forbid that. Some have even considered the occurrence of acts like adultery and sodomy impossible for one who knows his nobility. So what do you think about disbelief?[1]

[Right Column - Urdu Translation] ...is known towards the Alawi masters, then his great crime and lack of piety and self-preservation will not exclude him from this lineage. On this basis, some researchers have said that the example of executing the legal punishment (Hadd) on an adulterer, or a drinker, or a thief [from among them] is just like a servant of a prince or sultan cleaning the impurity stuck to his feet. Reflect deeply on this example, and also consider the people's saying that a disobedient child is not deprived of inheritance. Yes, if the occurrence of disbelief from these masters is assumed—we seek refuge in Allah—then that relationship will be severed. I have only mentioned the point of assuming it because I am certain to the point of conviction that a Sayyid with a correct lineage cannot commit real disbelief; may Allah Almighty keep them above this. Some have even called acts like adultery and sodomy impossible for them, provided their noble lineage is certain. Then what is your opinion regarding disbelief? (T)

Footnote 1: Fatawa Hadithiyya, Seeking the wisdom in the specificity of Fatima's children as noble, Al-Matba'ah al-Jamaliyya, Egypt, p. 122.

फ़तावा रज़विया जिल्द 15

[बायां कॉलम - अरबी टेक्स्ट] नबवी घराना और अलवी राज़ उस (मर्तबे) से बाहर नहीं होता, चाहे उसका गुनाह कितना ही बड़ा हो या उसमें दीनदारी और एहतियात की कमी हो। इसी बिना पर कुछ मोहक़्क़िक़ीन ने कहा है: एक शरीफ़ (सैय्यद) जो ज़िना करता है, शराब पीता है या चोरी करता है, मिसाल के तौर पर जब हम उस पर हद लागू करते हैं, तो उसकी मिसाल ऐसी ही है जैसे किसी अमीर या सुल्तान के पैरों में गन्दगी लग गई हो और उसके किसी ख़ादिम ने उसे साफ़ कर दिया हो। उन्होंने इस मिसाल में बड़ी सच्चाई बयान की है। लोगों की इस कहावत पर ग़ौर करें कि नाफ़रमान औलाद विरासत से महरूम नहीं होती। हाँ, अगर अहले बैत में से किसी के लिए कुफ़्र का वुक़ूअ मान लिया जाए—अल्लाह तआला की पनाह—तो वह उन लोगों के बीच की निस्बत को ख़त्म कर देता है जिनसे वह हुआ है और उनके शराफ़त (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के बीच। मैंने सिर्फ़ 'फ़र्ज़' (कल्पना) कहा है 'नफ़ी' (अस्वीकार) नहीं, क्योंकि मुझे यक़ीन की हद तक भरोसा है कि जिसका नसब सही तौर पर उस पाक जिस्म (नबी स.अ.व. की आल) से जुड़ा है, उससे हक़ीक़ी कुफ़्र नहीं हो सकता। अल्लाह उन्हें इससे बचाए रखे। कुछ ने तो शरीफ़ के लिए ज़िना और लवातत जैसे कामों को भी नामुमकिन कहा है, तो फिर कुफ़्र के बारे में तुम्हारा क्या ख़याल है।[1]

[दाहिना कॉलम - उर्दू अनुवाद] ...अलवी हज़रात की तरफ़ मालूम है तो उसकी बड़ी जनायत और अदम-ए-दयानत व सियानत उसको इस निस्बत से ख़ारिज न करेगी। इस बात की बिना पर बाज़ मोहक़्क़िक़ीन ने फ़रमाया: ज़ानी या शराबी या चोर रसीद पर हद क़ायम करने की मिसाल सिर्फ़ यही है जैसे अमीर या सुल्तान का कोई ख़ादिम उसके पाँव पर लगी नजासत को साफ़ करे। इस मिसाल को ग़ौर से समझा जाए और लोगों की इस बात पर भी ग़ौर किया जाए कि नाफ़रमान औलाद विरासत से महरूम नहीं होती। हाँ, अगर इन हज़रात से कुफ़्र का वुक़ूअ फ़र्ज़ किया जाए—व-अल-इयाज़ु बिल्लाह—तो उससे वह निस्बत मुनक़तेअ (टूट) जाएगी। मैंने सिर्फ़ फ़र्ज़ करने की बात इसलिए की है क्योंकि मुझे जज़्म की हद तक यक़ीन है कि जो सहीह-उन-नसब सैय्यद हो उससे हक़ीक़ी कुफ़्र का वुक़ूअ नहीं हो सकता। अल्लाह तआला उनको इससे बुलंद रखे। बाज़ ने उनसे ज़िना और लवातत जैसे अफ़आल को भी मुहाल (असम्भव) कहा है, बशर्ते कि उनकी नस्बी शराफ़त यक़ीनी हो, तो फिर कुफ़्र के मुताल्लिक़ तेरा क्या ख़याल है। (त)

फुटनोट 1: फ़तावा हदीसिया, सैयदा फ़ातिमा की औलाद की विशेषता में हिकमत की तलाश, अल-मतबअतुल जमालीया, मिस्र, पृष्ठ 122.

[بائیں کالم کا متن] البیت النبوی والسر العلوی لا یخرجه عن ذلك عظیم جنایته ولا عدم دیانته وصیانته ومن ثم قال بعض المحققین ما مثال الشریف الزانی او الشارب او السارق مثلا اذا اقمنا علیه الحد الاکامیر او سلطان تلطخت رجلاه بقذر فغسله عنهما بعض خدمه ولقد بر فی هذا المثال وحقق ولیتأمل قول ناس في امثالهم الولد العاق لا یحرم المیراث نعم الکفران فرض وقوعه لاحد من اهل البیت والعیاذ باللہ تعالٰی هو الذی یقطع النسبة بین من وقع منه وبین شرفه صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم انما قلت ان فرض لا نفی اکاد ان اجزم ان حقیقة الکفر لا تقع ممن علم اتصال نسبه الصحیح بتلك البضعة الکریمة حاشا هم اللہ من ذلك و قد احال بعضهم وقوع نحو الزنا واللواط ممن علم شرفه فما ظنك بالکفر ۱

[دائیں کالم کا متن] علوی حضرات کی طرف معلوم ہے تو اس کی بڑی جنایت اور عدم دیانت و صیانت اس کو اس نسبت سے خارج نہ کرے گی، اس بات کی بناء پر بعض محققین نے فرمایا زانی یا شرابی یا چور رسید پر حد قائم کرنے کی مثال صرف یہی ہے جیسے امیر یا سلطان کا کوئی خادم اس کے پاؤں پر لگی نجاست کو صاف کرے، اس مثال کو غور سے سمجھا جائے اور لوگوں کی اس بات پر بھی غور کیا جائے کہ نافرمان اولاد وراثت سے محروم نہیں ہوتی، ہاں اگر ان حضرات سے کفر کا وقوع فرض کیا جائے، والعیاذ باللہ، تو اس سے وہ نسبت منقطع ہوجائے گی، میں نے صرف فرض کرنے کی بات اس لئے کی ہے کیونکہ مجھے جزم کی حد تک یقین ہے کہ جو صحیح النسب سید ہو اس سے حقیقی کفر کا وقوع نہیں ہو سکتا اللہ تعالٰی ان کو اس سے بلند رکھے، بعض نے ان سے زنا اور لواطت جیسے افعال کو بھی محال کہا ہے بشرطیکہ ان کی نسبی شرافت یقینی ہو تو پھر کفر کے متعلق تیرا کیا خیال ہے۔ (ت)

حاشیہ: ۱ فتاویٰ حدیثیہ ،طلب ما الحکمة فی خصوص اولاد فاطمه بالمشرف، المطبعة الجمالیه، مصر، ص ۱۲۲

Fatawa Razawiya (Volume 15)

Shaykh Akbar and the Ahl al-Bayt: The Imam of the Path, the Tongue of Reality, Shaykh Akbar (may Allah Almighty be pleased with him) states in Al-Futuhat al-Makkiyya, Chapter 29:

[Arabic Text]: "Since the Messenger of Allah (may Allah bless and grant him peace) was a sincere servant whom Allah had purified, along with his family, with a thorough purification, and removed from them all impurity—which is anything that discredits them—they are the purified ones; rather, they are the very essence of purity. Thus, this verse indicates that Allah Almighty has associated the members of the household with the Messenger of Allah (may Allah bless and grant him peace) in His saying: 'That Allah may forgive you of your sin what has preceded and what will follow.' That is, any filth or dirt from sins. So Allah, Glorified be He, purified His Prophet (may Allah bless and grant him peace) through forgiveness from that which is considered a sin in relation to us. Thus, all the noble descendants of Fatimah (may Allah be pleased with them) until the Day of Resurrection are included in the ruling of this verse regarding forgiveness..." up to the end of the beneficial discourse he provided. Then there is a long, refined, and magnificent discourse; so it is incumbent upon you to refer to it. May Allah grant us the ability to perform actions that He loves and is pleased with. Ameen!

[Urdu Translation]: "When the Messenger (peace and blessings be upon him) is a special servant of Allah Almighty, such that He has completely purified him and his household and removed impurity from them—and 'rijs' (impurity) is every such thing that would stain these individuals—then they are the pure ones, rather they are the essence of purity. Thus, Allah Almighty has associated the household with the Messenger (peace and blessings be upon him) in purity, for which the blessed verse is 'Liyaghfira laka-Allah' (That Allah may forgive you). Allah Almighty has forgiven for you your earlier and later shortcomings, meaning He has kept you pure from the grime and dirt of sins which could be considered sins in relation to us. So all the Syeds, the descendants of Lady Fatimah (may Allah be pleased with her), are included in this ruling etc. up to the end of the excellent and beneficial discourse that the Shaykh stated. Here is his magnificent, refined, and long discourse; so it is mandatory for you to refer back to it. May Allah Almighty grant us a portion of His favorite actions, Ameen! (T)"

[1] Al-Futuhat al-Makkiyya, Chapter 29, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/196

फ़तावा रज़विया (जिल्द 15)

शेख अकबर और अहले-बैत: इमाम-उत-तरीक़त लिसान-उल-हक़ीक़त शेख अकबर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु 'फुतूहात-ए-मक्किआ' के बाब (अध्याय) 29 में फरमाते हैं:

[अरबी इबारत]: "चूंकि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) एक मुखलिस बंदे थे, जिन्हें अल्लाह ने और उनके अहले बैत को कामिल तौर पर पाक कर दिया था और उनसे हर नापाकी (रिज्स) को दूर कर दिया था—और 'रिज्स' हर वह चीज़ है जो उन्हें दागदार करे—तो वे पाक लोग हैं, बल्कि वे स्वयं पवित्रता (तहारत) का सार हैं। अतः यह आयत इस बात पर दलालत करती है कि अल्लाह तआला ने अहले बैत को अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के साथ अपनी इस बात में शरीक किया है: 'ताकि अल्लाह आपकी पिछली और अगली खताओं को माफ कर दे।' यानी, गुनाहों की किसी भी गन्दगी और मैल से। तो अल्लाह सुब्हानहू ने अपने नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) को उस चीज़ की मग़फिरत (क्षमा) के ज़रिए पाक किया जो हमारे लिहाज़ से गुनाह है। इस प्रकार हज़रत फातिमा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) की तमाम शरीफ औलाद क़यामत के दिन तक मग़फिरत के इस आयत के हुक्म में शामिल है..." उनके द्वारा प्रदान किए गए मुफीद कलाम के आख़िर तक। यहाँ आप का अज़ीम, नफ़ीस और तवील कलाम है तो आप पर लाज़िम है कि उसकी तरफ रुजू करें। अल्लाह तआला हमें अपने पसंदीदा अमल का हिस्सा अता फरमाए, आमीन!

[उर्दू तर्जुमा]: "जब हुज़ूर अलैहिस्सलाम अल्लाह तआला के खास बंदे हैं कि उनको और उनके अहले बैत को कामिल तौर पर पाक कर दिया है और नापाकी को उनसे दूर कर दिया है और 'रिज्स' हर ऐसी चीज़ है जो इन हज़रात को दागदार करे तो वो पाकीज़ा लोग बल्कि वो ऐन तहारत हैं, तो अल्लाह तआला ने हुज़ूर अलैहिस्सलाम के साथ अहले बैत को तहारत में शरीक फरमाया है जिस पर आयत-ए-करीमा है 'लियाग़फिरा लका अल्लाह'। अल्लाह तआला ने आपके लिए पहले और पिछले आपके खताया माफ़ कर दिए यानी गुनाहों की मैल व क़ज़र से आपको पाक रखा है जो हमारी निस्बत से गुनाह हो सकते हैं तो तमाम सादात हज़रत फातिमा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) की औलाद इस हुक्म में दाखिल है इत्यदि, तक जो हज़रत शेख ने बेहतरीन फायदा मंद कलाम फरमाया यहाँ आपका जलील नफीस तवील कलाम है तो आप पर लाज़िम है कि उसकी तरफ राजे हों अल्लाह तआला हमें अपने पसंदीदा अमल का हिस्सा अता फरमाए, आमीन! (त)"

[1] अल-फुतूहात अल-मक्किआ, बाब 29, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 1/196

सफ़ा 737 का 742

شیخ اکبر اور اہلبیت: امام الطریقت لسان الحقیقت شیخ اکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ فتوحات مکیہ باب ۲۹ میں فرماتے ہیں:

| لما کان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم عبدا مخلصاً قد طھرہ اللہ واھل بیتہ تطھیرا واذھب عنھم الرجس وھو کل ما یشینھم فھم المطھرون بل ھم عین الطھارۃ فھذہ الآیۃ تدل علی ان اللہ تعالی قد شرك اھل البیت مع رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم في قولہ تعالی "لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ"، و ای وسخ وقذر من الذنوب فطھر اللہ سبحانہ نبیہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم بالمغفرۃ ممّا ھو ذنب بالنسبۃ الینا فدخل الشرفاء اولاد فاطمۃ کلھم رضي اللہ تعالی عنھم الی یوم القیمۃ في حکم ھذہ الآیۃ من الغفران الی آخر ما افادوا جادو ثمہ کلام طویل نفیس جلیل فعلیك بہ رزقنا اللہ العمل بما یحبہ ویرضاہ أمین! | جب حضور علیہ الصلوۃ والسلام اللہ تعالٰی کے خاص عبد ہیں کہ ان کو اور ان کے اہل بیت کو کامل طور پر پاک کر دیا ہے اور ناپاکی کو ان سے دور کر دیا ہے اور رجس ہر ایسی چیز ہے جو ان حضرات کو داغدار کرے تو وہ پاکیزہ لوگ بلکہ وہ عین طہارت ہیں، تو اللہ تعالٰی نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے ساتھ اہل بیت کو طہارت میں شریک فرمایا ہے جس پر آیہ کریمہ ہے "لیغفر لك اللہ" اللہ تعالٰی نے آپ کے لئے پہلے اور پچھلے آپ کے خطایا معاف کردئے یعنی گناہوں کی میل و قذر سے آپ کو پاک رکھا ہے جو ہماری نسبت سے گناہ ہو سکتے ہیں تو تمام سادات حضرت فاطمہ رضی اللہ تعالٰی عنہا کی اولاد اس حکم میں داخل ہے الخ، تک جو حضرت شیخ نے بہترین فائدہ مند کلام فرمایا یہاں آپ کا جلیل نفیس طویل کلام ہے تو آپ پر لازم ہے کہ اس کی طرف راجع ہوں اللہ تعالٰی ہمیں اپنے پسندیدہ عمل کا حصہ عطا فرمائے، آمین ! (ت) |

[1] الفتوحات المكية، الباب التاسع والعشرون، دار احياء التراث العربي بيروت، ١/ ١٩٦

Fatawa Rizvia (Volume 15)

Bad-aqeedah Sayyid (A Sayyid with false beliefs): If it is said that some staunch Naturalists (Nechari), countless extremely extremist Rafidis (Shia), very 'truthful' atheists, false Sufis, some who believe in the seven seals and six likenesses (Wahhabis), in short, a large number of infidels (Kuffar) who are explicit deniers of the necessities of religion, are called Sayyids and written as 'Mir so-and-so'. I say: There are thousands of stages between being called something and the reality of it. Although in lineage, one is content with fame, and "People are trustees of their lineages," but when evidence is established to the contrary, then fame without proof is unacceptable and weak. And what greater evidence is needed for the denial of their Sayyid status than their own infidelity (Kufr)? An infidel is impure (Najis). Allah Almighty says: "Verily, the polytheists are impure." 1 [Quran 9:28]. And the noble Sayyids are pure and clean. Allah Almighty says: "...and to purify you with a thorough purification." 2 [Quran 33:33]. Impure and pure are mutually exclusive; it is impossible for both to be true for one thing simultaneously. When the honorable scholars have explicitly stated that Kufr will not occur from a Sayyid of authentic lineage, and this person is explicitly an infidel, then his not being a Sayyid of authentic lineage is necessarily evident. Now, if there is no reliable document for this attribution to that noble lineage, then it is an easy matter; thousands, for their corrupt motives, pretend to be Alawi Sayyids. Hemistich:

"Grain has become expensive, this year I shall become a Sayyid." (I will become a Sayyid this year so that there is ease in food/sustenance.)

Rafidi Sayyid: For the Rafidi (Shia) gentlemen, this is child's play. Today, a most lowly person goes to another city, adopts Rafidism, and tomorrow receives the medal of 'Mir Sahib'. So-and-so is an infidel who became one himself, or one of his ancestors claimed Sayyid status and it has been famous as such ever since. Even if, for the sake of argument, there is some document, what is the proof that he belongs to the same family for which this complete testimony exists? Allamah Muhammad bin Ali Sabban Misri states in "Is'af al-Raghibin fi Sirat al-Mustafa wa Fada'il Ahl al-Bayt al-Tahirin":

"And from where is this verified while there exists the possibility of the lapse of some women and the lies of some ancestors in attribution?" 3 How is it proven when there

is the possibility of misconduct by some women and lies by some men in fabricating lineage? (T)

1. Al-Quran al-Karim 9/28
2. Al-Quran al-Karim 33/33
3. Is'af al-Raghibin fi Sirat al-Mustafa wa Fada'il Ahl al-Bayt al-Tahirin, Muhammad bin Ali Sabban Misri

फ़तावा रिज़विया (खंड 15)

बद-अक़ीदा सैयद (गलत अक़ीदे वाला सैयद): यदि कहा जाए कि कुछ कट्टर नेचरी, अनगिनत अत्यंत कट्टर राफ़ज़ी, बहुत सच्चे मुल्हिद (नास्तिक), झूठे सूफ़ी, सात मुहरों और छह मिसालों वाले वहाबी, संक्षेप में बड़ी संख्या में ऐसे काफ़िर जो धर्म की अनिवार्यताओं के स्पष्ट रूप से संदेही हैं, वे सैयद कहलाते हैं और 'मीर फ़लाँ' लिखे जाते हैं। मैं कहता हूँ: कहलाने और वास्तविकता के बीच हज़ारों मंज़िलें हैं। हालाँकि वंश के मामले में प्रसिद्धि पर संतोष किया जाता है और "लोग अपने वंश के बारे में विश्वसनीय हैं," लेकिन जब इसके विपरीत प्रमाण स्थापित हो जाए, तो बिना प्रमाण के प्रसिद्धि अस्वीकार्य और कमज़ोर है। और उनके सैयद होने के खंडन के लिए उनके अपने कुफ़्र (अविश्वास) से बढ़कर और क्या प्रमाण चाहिए? काफ़िर नजिस (अपवित्र) है। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "बेशक मुशरिक (बहुदेववादी) कोरे नापाक हैं।" 1 [क़ुरान 9:28]। और सादात-ए-किराम (सैयद) पाक और साफ़ हैं। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और तुम्हें पाक करके ख़ूब सुथरा कर दे।" 2 [क़ुरान 33:33]। अपवित्र और पवित्र आपस में एक-दूसरे के विपरीत हैं; एक ही चीज़ पर दोनों का एक साथ सच होना असंभव है। जब विद्वानों ने स्पष्ट कर दिया है कि सही वंश वाले सैयद से कुफ़्र नहीं होगा, और यह व्यक्ति स्पष्ट रूप से काफ़िर है, तो उसका सही वंश का सैयद न होना अनिवार्य रूप से स्पष्ट है। अब यदि उस महान वंश से जुड़ाव का कोई विश्वसनीय दस्तावेज़ न हो, तो यह आसान बात है; हज़ारों लोग अपने भ्रष्ट उद्देश्यों के लिए अलवी सैयद बन बैठे हैं: मिसरा (काव्य पंक्ति):

"अनाज महँगा हो गया, इस साल मैं सैयद बन जाऊँगा" (इस साल सैयद बनूँगा ताकि खाने-पीने में आसानी हो)

राफ़ज़ी सैयद: राफ़ज़ी साहबों के यहाँ तो यह बाएं हाथ का खेल है। आज एक अत्यंत नीच व्यक्ति दूसरे शहर जाकर राफ़ज़ियत (शिया मत) अपना ले, कल 'मीर साहब' का तमग़ा पा जाए। फ़लाँ काफ़िर है कि वह स्वयं बन बैठा है या उसके बाप-दादाओं में से किसी ने सैयद होने का दावा किया और तब से इसी तरह प्रसिद्ध चला आ रहा है। और यदि मान लिया जाए कि कोई दस्तावेज़ भी हो, तो इस पर क्या प्रमाण है कि यह उसी परिवार का है जिसके संबंध में यह पूर्ण गवाही है? अल्लामा मुहम्मद बिन अली सब्बान मिस्री 'इस'आफ़ अल-राग़िबीन फ़ी सीरत अल-मुस्तफ़ा व फ़ज़ाइल अहल अल-बैत अल-ताहिरीन' में फ़रमाते हैं:

"और यह कहाँ से सिद्ध हुआ जबकि कुछ महिलाओं की चूक और वंश बनाने में कुछ पुरुषों के झूठ की संभावना है।" 3 यह कैसे साबित हुआ जबकि कुछ औरतों की ग़लतकारी और नसब बनाने में कुछ मर्दों के झूठ का एहतमाल (संभावना) है। (त)

1. अल-क़ुरान अल-करीम 9/28
2. अल-क़ुरान अल-करीम 33/33
3. इस'आफ़ अल-राग़िबीन फ़ी सीरत अल-मुस्तफ़ा व फ़ज़ाइल अहल अल-बैत अल-ताहिरीन, मुहम्मद बिन अली सब्बान मिस्री

पृष्ठ 738/742

بد عقیدہ سید: اگر کہے بعض کٹر نیچری بیشمار اشد غالی رافضی بہت سچے ملحد جھوٹے صوفی کچھ ہفت خاتم شش مثل والے وہابی غرض بکثرت کفار کہ صراحۃً منکرینِ ضروریاتِ دین ہیں سید کہلاتے میر فلاں لکھے جاتے ہیں۔ اقول: کہلانے سے واقعیت تک ہزاروں منزل ہیں نسب میں اگرچہ شہرت پر قناعت والناس امناء علی انسابھم (لوگ اپنے نسبوں میں امین ہیں۔ت) مگر جب خلاف پر دلیل قائم ہو تو شہرت بے دلیل نامقبول و علیل اور خود اس کے کفر سے بڑھ کر نفی سیادت پر اور کیا دلیل درکار، کافر نجس ہے قال تعالٰی "اِنَّمَا الْمُشْرِکُوْنَ نَجَسٌ" 1 (اللہ تعالیٰ نے فرمایا: بے شک مشرک نرے ناپاک ہیں) اور ساداتِ کرام طیب و طاہر قال اللہ تعالٰی "وَیُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیرًا" 2 (اللہ تعالیٰ نے فرمایا: اور تمہیں پاک کر کے خوب ستھرا کر دے) اور نجس وطاہر باہم متبائن ہیں کہ ایک شیئ پر معاً ان کا صدق محال، جب علمائے کرام تصریح فرما چکے کہ سید صحیح النسب سے کفر واقع نہ ہوگا اور یہ شخص صراحۃً کافر تو اس کا سید صحیح النسب نہ ہونا ضرورۃً ظاہر، اب اگر اس نسب کریم سے انتساب پر کوئی سندِ معتمد نہ رکھتا ہو تو امر آسان ہے ہزاروں اپنی اغراضِ فاسدہ سے براہِ علوی سید بن بیٹھے: ع

غلّہ تارزاں شود امسال سید می شوم (اس سال سید بنوں گا تاکہ خوراک میں آسانی ہو)

رافضی سید: رافضی صاحبوں کے یہاں تو یہ بائیں ہاتھ کا کھیل ہے، آج ایک رذیل سار ذیل دوسرے شہر میں جا کر رفض اختیار کرے کل میر صاحب کا تمغہ پائے تو فلاں کافر ہے کہ خود بن بیٹھا ہو یا اس کے باپ دادا میں کسی نے ادعائے سیادت کیا اور جب سے یونہی مشہور چلا آتا ہو، اور اگر بالفرض کوئی سند بھی ہو تو اس پر کیا دلیل ہے کہ یہ اسی خاندان کا ہے جس کی

نسبت یہ شہادتِ تامہ ہے، علامہ محمد بن علی صبان مصری اسعاف الراغبین فی سیرۃ المصطفٰی و فضائل اھل بیت الطاہرین میں فرماتے ہیں:

ومن این تحقق ذلک لقیام احتمال زوال بعض النساء وکذب بعض الاصول فی الانتساب 3 یہ کیسے ثابت ہوا جبکہ بعض عورتوں کی غلط کاری اور نسب بنانے میں بعض مردوں کے جھوٹ کا احتمال ہے۔(ت)

1 القرآن الکریم ۹ / ۲۸ 2 القرآن الکریم ۳۳ / ۳۳ 3 اسعاف الراغبین فی سیرۃ المصطفٰی و فضائل اہل البیت الطاہرین، محمد بن علی صبان مصری

Fatawa Rizvia, Volume 15

These are the reasons, otherwise God forbid, a thousand times God forbid, there is no room for disbelief (kufr) or being an infidel in the pure womb of Hazrat Batul Zahra (RA). Nor is any part of the pure body of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) fit for entering Hellfire, even at the furthest distance, God protect us. Praise be to Allah, these are two magnificent and irrefutable proofs that any Rafidi, Wahabi, pseudo-Sufi, or naturalist who holds disbelieving beliefs is absolutely not a Sayyid of correct lineage. This consists of three syllogisms.

Argument One: (1) This person is an infidel, and every infidel is impure (najis). Result: This person is impure. (2) Every Sayyid of correct lineage is pure (tahir), and no pure person is impure. Result: No Sayyid of correct lineage is impure. (3) Now combine these two results: this person is impure and no Sayyid of correct lineage is impure. Result: This person is not a Sayyid of correct lineage. The minor premise (sughra) of the first syllogism is assumed and the major (kubra) is textually mandated (mansoos), while the minor of the second is textually mandated and the major is self-evident; hence the result is definitive.

Argument Two: A compound syllogism, also containing three syllogisms: This person is an infidel and every infidel deserves the Fire. Result: This person deserves the Fire, and no part of the sacred body of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) deserves the Fire. Result: This person is not a part of the sacred body of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and every Sayyid of correct lineage is a part of the sacred body of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Result: This person is not a Sayyid of correct lineage. The first major premise is textually mandated by the Quran, the witness of the second is the faith of every believer, and the third is clear in statement both in creed and jurisprudence.

[Bottom Section Table] Arabic Text: And praise be to Allah the Generous, the Bestower. Most perfect and complete prayers and peace be upon our master and protector, the leader of humans and jinn, the Seal of the Prophets by the text of the Criterion (Quran), and upon his family, companions, followers, and us with them, O Allah, O Beneficent, Ameen, Ameen. O Compassionate, O Gracious! Glory be to Thee, O Allah, and with Your praise, I bear witness that there is no god but You. I seek Your forgiveness and I turn to You in repentance. And Allah is Glorified and Exalted.

Urdu Translation: All praises are for Allah, the Generous, who bestows favors. Complete and perfect blessings and peace be upon our master and liege, the leader

of humans and jinn, the Seal of the Prophets according to the Quranic text, and upon his family, companions, and followers, and upon us with them. O Allah, O Merciful, Ameen, Ameen. O One who bestows affection and kindness! You are pure, O Allah! And Your praises. I bear witness that there is no deity worthy of worship except You. I seek forgiveness from You and return to You. Allah, Glorified and Exalted.

फतावा रज़विया, खंड १५

ये कारण हैं, अन्यथा ईश्वर न करे, हज़ार बार ईश्वर न करे, हज़रत बतूल ज़हरा के पवित्र गर्भ में कुफ़्र (अविश्वास) या काफ़िर होने की कोई गुंजाइश नहीं है, और न ही ब्रह्मांड के स्वामी (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) के पवित्र शरीर का कोई हिस्सा नरक में प्रवेश करने के योग्य है, यहाँ तक कि सबसे दूर की दूरी पर भी, अल्लाह हमारी रक्षा करे। अल्लाह की स्तुति हो, ये दो शानदार और अकाट्य प्रमाण हैं कि कोई भी राफ़िज़ी, वहाबी, तथाकथित सूफी या प्रकृतिवादी जो कुफ़्र का अक़ीदा (विश्वास) रखता है, वह हरगिज़ सही वंश का सैय्यद नहीं है। यह तीन तर्कों (क़यास) पर आधारित है।

तर्क एक: (१) यह व्यक्ति काफ़िर है और हर काफ़िर नजिस (अपवित्र) है। परिणाम: यह व्यक्ति नजिस है। (२) हर सही वंश का सैय्यद ताहिर (पवित्र) है और कोई ताहिर नजिस नहीं है। परिणाम: कोई भी सही वंश का सैय्यद नजिस नहीं है। (३) अब इन दोनों परिणामों को मिलाएँ यही व्यक्ति नजिस है और कोई सही वंश का सैय्यद नजिस नहीं है। परिणाम: यह व्यक्ति सही वंश का सैय्यद नहीं है। पहले क़यास का 'सुग़रा' (लघु आधारवाक्य) कल्पित है और 'कुबरा' (मुख्य आधारवाक्य) मनसूस (धर्मग्रंथ में वर्णित) है, और दूसरे का 'सुग़रा' मनसूस है और 'कुबरा' स्वयंसिद्ध है; अतः परिणाम निश्चित है।

तर्क दो: मिश्रित क़यास, इसमें भी तीन क़यास शामिल हैं: यह व्यक्ति काफ़िर है और हर काफ़िर आग (नरक) का हकदार है। परिणाम: यह व्यक्ति आग का हकदार है, और नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र शरीर का कोई भी हिस्सा आग का हकदार नहीं है। परिणाम: यह व्यक्ति नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र शरीर का हिस्सा नहीं है और हर सही वंश का सैय्यद नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र शरीर का हिस्सा है। परिणाम: यह व्यक्ति सही वंश का सैय्यद नहीं है। पहला 'कुबरा' क़ुरान से प्रमाणित है, दूसरे का गवाह हर मोमिन (विश्वासी) का ईमान है, और तीसरा अकीदे और फ़िक़्ह (इस्लामी कानून) के अनुसार स्पष्ट है।

[निचला अनुभाग तालिका] अरबी पाठ: और अल्लाह के लिए प्रशंसा है जो उदार और उपकारी है, और सबसे पूर्ण और उत्तम आशीर्वाद और शांति हमारे आका और रक्षक, मानव और जिन्न के सरदार, फ़ुरकान (क़ुरान) के पाठ द्वारा नबियों की मुहर, और उनके परिवार और उनके साथियों और उनके अनुयायियों पर उत्कृष्टता के साथ, और उनके साथ हम पर। हे अल्लाह! हे अत्यंत दयालु!

आमीन, आमीन। हे दयालु, हे कृपालु! पवित्र है तू, हे अल्लाह, और तेरी प्रशंसा के साथ, मैं गवाही देता हूं कि तेरे सिवा कोई पूज्य नहीं है। मैं तुझसे क्षमा मांगता हूं और तेरी ओर लौटता हूं। और अल्लाह, वह महिमामय और सर्वोच्च है।

उर्दू अनुवाद: सभी प्रशंसाएँ उपकार करने वाले अल्लाह करीम के लिए पूर्ण और मुकम्मल हैं। हमारे आका और मौला, मानव और जिन्न के सरदार, कुरानी नह्स से खातम-उन-नबीय्यीन पर और आपकी आल और असहाब और ताबईन पर और उनके साथ हम पर, या अल्लाह या रहमान, आमीन आमीन। ऐ शफकत और मेहरबानी फरमाने वाले! तू पाक है ऐ अल्लाह! और तेरी ही तारीफें। गवाही देता हूं कि तेरे बिना कोई सच्चा पूज्य नहीं है, तुझसे बख्शिश का तलबगार हूं और तेरी ही तरफ रुजू (वापसी), अल्लाह सुब्हानहू व तआला।

یہ وجوہ ہیں ورنہ حاشاللہ ہزار ہزار حاشاللہ نہ بطنِ پاک حضرتِ بتول زہرا میں معاذاللہ کفر و کافری کی گنجائش، نہ جسمِ اطہر سیدِ عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا کوئی پارہ کتے ہی بُعد پر عیاذاً باللہ دخولِ نار کے لائق، الحمدللہ یہ دو دلیلِ جلیل واجب التعدیل ہیں کہ کوئی عقیدہ کفریہ رکھنے والا رافضی وہابی متصوف نیچری ہرگز سید صحیح النسب نہیں۔ تین قیاس پر مشتمل

دلیل اول: (۱) یہ شخص کافر ہے اور ہر کافر نجس۔ نتیجہ: یہ شخص نجس ہے۔ (۲) ہر سید صحیح النسب طاہر ہے اور کوئی طاہر نجس نہیں، نتیجہ: کوئی سید صحیح النسب نجس نہیں۔ (۳) اب یہ دونوں نتیجے ضم کیجئے یہی شخص نجس ہے اور کوئی سید صحیح النسب نجس نہیں۔ نتیجہ: یہ شخص سید صحیح النسب نہیں۔ قیاس اول کا صغریٰ مفروض اور کبریٰ منصوص اور دوم کا صغریٰ منصوص اور کبریٰ بدیہی تو نتیجہ قطعی۔

دلیل دوم: قیاسِ مرکب، یہ بھی تین قیاسوں کو متضمن، یہ شخص کافر ہے اور ہر کافر مستحق نار۔ نتیجہ: یہ شخص مستحق نار ہے اور نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے جسمِ اقدس کا کوئی پارہ مستحق نار نہیں۔ نتیجہ: یہ شخص نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے جسمِ اقدس کا پارہ نہیں اور ہر سید صحیح النسب نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے جسمِ اقدس کا پارہ ہے۔ نتیجہ: یہ شخص سید صحیح النسب نہیں۔ پہلا کبریٰ منصوصِ قرآن، اور دوسرے کا شاہد ہر مومن کا ایمان، اور تیسرا اعتقاداً وفقہاً واضح البیان۔

[جدول] عربی عبارت: و الحمد للہ الکریم المنان والصلوۃ والسلام الاتمان الاکملان علی سیدنا ومولانا سید الانس والجان خاتم النبیین بنص الفرقان وعلی آلہ وصحبہ وتابعیھم باحسان وعلینا معھم یا اللہ

یاارحمن أمین أمین یارؤف یا حنان سبحانك اللهم وبحمدك اشهد ان لا اله الا انت استغفرك واتوب الیك والله سبحانه وتعالیٰ

اردو ترجمہ: تمام تعریفیں احسان فرمانے والے اللہ کریم کے لئے تام وکامل صلوۃ و سلام ہمارے آقا و مولیٰ انسان و جن کے سردار، قرآنی نص سے خاتم النبیین اور آپ کی آل و اصحاب اور تابعین اور ان کے ساتھ ہم پر، یا اللہ یا رحمان، آمین آمین، اے شفقت و مہربانی فرمانے والے! تو پاک ہے اے اللہ! اور تیری ہی تعریفیں، گواہی دیتا ہوں کہ تیرے بغیر کوئی معبود برحق نہیں، تجھ سے بخشش کا طالب ہوں اور تیری طرف ہی رجوع، اللہ سبحانہ و تعالیٰ

Fatawa Ridawiyya (Volume 15)

He knows, and His knowledge, glorified be His majesty, is most perfect and firm. — He is the Possessor of Great Knowledge, and the knowledge of Allah (Glory be to Him) is extremely complete and definitive. (T)

Written by: His sinful servant Ahmad Raza al-Barelawi, may he be forgiven by Muhammad al-Mustafa, the Unlettered Prophet, peace and blessings of Allah be upon him. [Seal: Muhammadi Sunni Hanafi Qadiri / Servant of al-Mustafa Ahmad Raza Khan / 1301 AH]

Commendation by Mr. Maulana Sheikh Ahmad Makki, Teacher of Makkah the Exalted, may his majesty endure.

All praise is for Allah who made us possessors of intellect and gifted us with the blessing of pleasure and acceptance. We ask Him for blessings and peace as befits the majestic greatness of the rank of our Prophet and Master Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him, the Seal of Prophets and the leader of every messenger. I bear witness that there is no god but Allah, alone without partner, Who is far removed from falsehood and vain talk. And blessings and peace be upon our master Muhammad, the Seal of His Prophets and the most noble of His messengers, sent to all creation, to both the black and the red (races). He is the intercessor whose intercession is accepted on the Day of Resurrection. May Allah's blessings be upon him, his family, and his companions who are the radiant lamps of high standing, and upon the mujtahid Imams until the Day of Certainty (Judgement).

To proceed: I have enlightened my eyelids with the 'antimony' (Ismid) of this answer. What joy it is to have such a correct answer, which falsehood cannot approach from any side; rather, it is pure guidance that leads to truth and correctness...

Page 740 of 742

फ़तावा रज़विया (जिल्द १५)

वह जानता है, और उसका ज्ञान, उसकी महिमा महिमामय हो, सबसे पूर्ण और दृढ़ है। — वह बड़े ज्ञान वाला है और अल्लाह (उसकी महिमा हो) का ज्ञान अत्यंत पूर्ण और निश्चित है। (त)

लिखने वाले: अब्दुहु अल-मुज़निब अहमद रज़ा अल-बरेलवी, मुहम्मद अल-मुस्तफा, उम्मी नबी, उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो, द्वारा क्षमा किए गए। [मुहर: मुहम्मदी सुन्नी हनफी कादिरी / अब्दुहु अल-मुस्तफा अहमद रज़ा खान / १३०१ हिजरी]

मक्का मुअज़्ज़मा के शिक्षक श्री मौलाना शेख अहमद मक्की (उनकी महिमा बनी रहे) द्वारा प्रशंसा।

सभी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जिसने हमें बुद्धि वाला बनाया और हमें रज़ा और कुबूल (प्रसन्नता और स्वीकृति) का उपहार दिया। हम उससे हमारे नबी और सरदार मुहम्मद, उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो—जो नबियों के अंतिम और सभी रसूलो के सरदार हैं—के पद की गरिमामयी महानता के उपयुक्त दरूद और सलाम की प्रार्थना करते हैं। मैं गवाही देता हूँ कि अल्लाह के अलावा कोई सच्चा पूज्य नहीं है, वह अकेला है उसका कोई साथी नहीं, जो झूठ और व्यर्थ की बातों से पाक है। और हमारे सरदार मुहम्मद पर दरूद और सलाम हो, जो अल्लाह के नबियों के मुहर और उसके रसूलों में सबसे महान हैं, जिन्हें समस्त सृष्टि के लिए, काले और लाल (सभी मानव जातियों) के लिए भेजा गया है। वह प्रलय के दिन शफ़ाअत करने वाले हैं जिनकी शफ़ाअत स्वीकार की जाएगी। अल्लाह की रहमत हो उन पर, उनके परिवार और उनके साथियों पर जो प्रकाशमान और श्रेष्ठ दीपक हैं, और क़यामत के दिन तक मुजतहिद इमामों पर।

इसके बाद: मैंने इस जवाब के सुरमे (अश्मद) से अपनी पलकों को रोशन किया है। क्या ही खुशी है ऐसे सही जवाब से कि असत्य इसके पास भी नहीं भटक सकता, बल्कि यह विशुद्ध मार्गदर्शन है जो सत्य और सही रास्ते तक पहुँचाने वाला है...

पृष्ठ ७४० का ७४२

فتاوٰی رضویہ (جلد پندرہبم (۱۵))

اعلم وعلمه جل مجده اتم و احکم۔ — بڑے علم والا اور اسی جل مجدہ کا علم نہایت تام اور نہایت قطعی ہے۔ (ت)

کتبہ _____ہ عبده المذنب احمد رضا البریلوی عفی عنہ محمد المصطفی النبی الامي صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم [مہر: محمدی سنی حنفی قادری / عبده المصطفٰی احمد رضا خاں / ۱۳۰۱ھ]

تقریظ جناب مولانا شیخ احمد مکی مدرس مکہ معظمہ دام مجدہ

الحمد لله الذي جعلنا من ذوی العقول و منحنا بالرضا و القبول نسأله الصلوٰة و السلام کما ینبغي لجلال عظمة قدر نبینا و سیدنا محمد صلی الله علیه و سلم خاتم الانبیاء و سید کل رسول اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریك له المنزه عن الکذب والاقول والصلوٰة والسلام علی سیدنا محمد خاتم انبیائه و اشرف رسله المبعوث الی کافة الخلق والی الاسود و الاحمر هو الشافع المشفع في المحشر صلی الله تعالٰی علیه وعلی آله واصحابه المصابیح العزر وعلی الائمة المجتهدین الی یوم الیقین اما بعد فقد نورت جفنی باشمد هذا الجواب فیا طرب من جواب اصاب لا یأتیه الباطل من بین

تمام تعریفیں اللہ تعالٰی کے لئے جس نے ہمیں ذوالعقول بنایا اور رضا و قبول کا تحفہ دیا، اس سے ہم اپنے نبی و سردار محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم جو انبیاء کے پچھلے اور تمام رسولوں کے سردار کی پُر جلال عظمتِ قدر کے مناسب پر صلوٰۃ و سلام کا سوال کرتے ہیں، میں گواہی دیتا ہوں کہ اللہ وحدہ لا شریک کے بغیر کوئی معبودِ برحق نہیں جو کذب اور بے جا بات سے پاک ہے، ہمارے سردار، اللہ تعالٰی کے انبیاء ورسولوں کے خاتم واشرف، جو تمام مخلوق کی طرف مبعوث وہ محشر کے روز شفاعت کرنے والے جن کی شفاعت مقبول ہے سیدنا محمد پر صلوٰۃ و سلام اور

ان کی آل و اصحاب پر جو قابلِ قدر چراغ ہیں اور ائمہ مجتہدین پر قیامت تک، اما بعد میں نے اس جواب کے سرمہ اثمد سے اپنی پلکوں کو منور کیا، کیا ہی خوشی ہے ایسے جواب باصواب سے کہ باطل اس کے قریب نہیں پھٹک سکتا، بلکہ یہ نری ہدایت ہے جو حق و صواب تک پہنچانے

Fatawa-e-Razawiyya Volume 15

...neither from before him nor from behind him; rather, it is a guidance gifted towards Truth and Correctness. And how could it not be so, as it is from the vast, overflowing ocean and the highly understanding scholar, the exemplar of jurists and Hadith scholars, the essence of the perfected ones and commentators, the garden of eloquent speakers and the center of skilled orators, the compiler of texts and commentator of arts, the pious, pure, the 'Nu'man' of the era, Mawlana al-Haj al-Hafiz al-Qari ash-Shaykh Ahmad Raza Khan. May the suns of his grace continue to shine upon the worlds, and may the sword of his answers continue to sever the necks of atheists. May Allah grant him the best reward on our behalf and on behalf of all Muslims, and may Allah gather him with the 'Awtad' (pillars) and the 'Nujaba' (nobles). By my life, this answer will not be accepted except by one with a sound heart, and none will engage in falsehood regarding it except for the accursed atheist and heretic, as it was said:

Praise be to Allah, for the Truth has indeed appeared, but not for the blind who do not recognize the moon. This manifestation is through a scholar who attained honor from his ancestors; the cloud of his call quenched the thirst of jinn and men.

And the truth is that whomsoever Allah leads astray, there is no guide for him, and whomsoever He guides, there is none to lead him astray. O Allah! Make us characterized by righteous actions just as You have made us describers through words. Be pleased with us and grant us satisfaction for the sake of our master Muhammad and his family. Protect us from the deviations of the deviants and from the whisperings of the devils. And our final prayer is...

Page 741 of 742

...न उनके आगे से और न उनके पीछे से; बल्कि यह सत्य और सही मार्ग की ओर निर्देशित एक उपहार स्वरूप मार्गदर्शन है। और ऐसा क्यों न हो, क्योंकि यह उस हिलोरे मारते समुद्र और अत्यंत समझदार विद्वान की ओर से है, जो फ़क़ीहों और मुफ़स्सिरों के मार्गदर्शक, पूर्णता प्राप्त विद्वानों और टीकाकारों के सारांश, वाक्पटु वक्ताओं के उद्यान और कुशल वक्ताओं के केंद्र, ग्रंथों के संग्रहकर्ता और कलाओं के व्याख्याकार, पवित्र, परहेज़गार, समय के'नुमान' (इमाम अबू हनीफ़ा के समान), मौलाना अल-हाज अल-हाफ़िज़ अल-क़ारी अ़श-शेख़ अहमद रज़ा खान हैं। उनके अनुग्रह के सूर्य समस्त संसार पर चमकते रहें और उनके उत्तरों की तलवार अधर्मियों की गर्दनें काटती रहे। अल्लाह उन्हें हमारी ओर से और सभी मुसलमानों की ओर से श्रेष्ठ प्रतिफल प्रदान करे, और अल्लाह उन्हें 'औताद' (स्तंभों) और 'नुजबा' (कुलीनों) के साथ एकत्रित करे। मुझे अपनी आयु की सौगंध, इस उत्तर को केवल वही स्वीकार करेंगे जिनका हृदय पवित्र है, और इसमें केवल वही अधर्मी और तिरस्कृत पाखंडी ही असत्य ढूंढेंगे, जैसा कि कहा गया है:

अल्लाह की प्रशंसा हो कि सत्य प्रकट हो चुका है, परंतु उन अंधों के लिए नहीं जो चंद्रमा को नहीं पहचानते। यह प्रकटीकरण एक ऐसे विद्वान के माध्यम से हुआ है जिसने अपने पूर्वजों से सम्मान प्राप्त किया है; उनकी सभा के बादलों ने जिन्न और मनुष्यों को तृप्त किया है।

और सत्य यह है कि जिसे अल्लाह मार्गभ्रष्ट कर दे, उसका कोई मार्गदर्शक नहीं है, और जिसे वह मार्गदर्शन दे, उसे कोई गुमराह करने वाला नहीं है। ऐ अल्लाह! हमें कर्मों में भी वैसा ही गुणवान बना जैसा तूने हमें शब्दों में प्रशंसा करने वाला बनाया है। हमसे प्रसन्न हो जा और हमें संतुष्ट कर, हमारे स्वामी मुहम्मद और उनके पवित्र वंश के माध्यम से। हमें मार्गभ्रष्ट लोगों के भटकाव और शैतानों के फुसफुसाहटों से सुरक्षित रख। और हमारी अंतिम प्रार्थना...

یدیہ ولا من خلفہ بل ھدایۃ مھداۃ الی الحق و الصواب وکیف لا وھو للبحر الطمطام والحبر الفھام قدوۃ الفقھاء والمحدثین وزبدۃ الکملاء والمفسرین ریاض البلغاء المتکلمین ومرکز الفصحاء الماھرین جامع المتون وشارح الفنون التقی النقی نعمان الزمان مولانا الحاج الحافظ القاری الشیخ احمد رضا خاں لا زالت شموس افاضتہ علی العالمین مشرقۃ وصمصام اجوبتہ لاعناق الملحدین قاطعۃ جزاہ اللہ عنا وعن المسلمین خیرا لجزاء وجمع اللہ شملہ مع الاوتاد والنجباء فلعمری ان ھذا الجواب لا یقبلہ الاّ ذو قلب سلیم ولا یخوض فیہ بالباطل الاّ الملحد الزندیق الرجیم کما قیل

والی ہے کیوں نہ ہو کہ ٹھاٹھیں مارتے ہوئے سمندر، انتہائی فہم والے ماہر، فقہاء اور محدثین کے مقتداء، کاملین و مفسرین کے نشان، بلیغ کلام والوں کے باغ، فصیح ماہرین کے مرکز، متون کے جامع، فنون کے شارح، پاکیزہ، متقی، نعمانِ وقت مولانا الحاج حافظ قاری الشیخ احمد رضا خاں کا یہ جواب ہے ان کے فیض کا سورج تمام جہانوں پر چمکتا رہے اور ان کے جوابات کی تلوار ملحدین کی گردن کو کاٹتی رہے، اللہ ان کو ہماری اور تمام مسلمانوں کی طرف سے جزائے خیر عطا فرمائے اور اللہ تعالٰی ان کی مقبول خدمات کو اوتاد و نجباء کے ساتھ شمار فرمائے، مجھے اپنی عمر کی قسم اس جواب کو صرف سلیم قلب والے لوگ ہی قبول کریں گے اور اس میں باطل کی تلاش صرف ملحد و زندیق مردود کو ہی ہوگی، جیسے کسی نے کہا:

الحمد للہ بیشک حق ظاہر ہوا مگر اندھوں کے لئے نہیں جو چاند کو نہیں پہچانتے، یہ ظہور ایسے فاضل سے ہوا جس نے اپنے آباء واجداد سے شرف پایا، اس کی مجلس کے بادل نے جن و بشر کو سیراب کیا۔

یہ حق ہے کہ جس کو اللہ تعالیٰ گمراہ کرے اس کا کوئی ہادی نہیں اور جس کو وہ ہدایت دے اس کو گمراہ کرنے والا کوئی نہیں، اے اللہ! ہمیں افعال میں ایسے متصف فرما جیسے تو نے ہمیں اقوال میں واصف بنایا، حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام اور ان کی آل پاک کے وسیلہ سے ہم سے راضی ہو جا اور ہمیں راضی کر دے اور ہمیں گمراہوں کی کجی اور شیطانوں کے وسوسوں سے محفوظ رکھ، اور ہماری آخری پکار...

Fatawa Razawiyya | Volume 15

[Left Box - Arabic text]: Praise be to Allah, Lord of the worlds. Transcribed by the hand of the one hopeful for his Lord's forgiveness, Al-Hafi Al-Bari Ahmad Al-Makki Al-Chishti Al-Sabiri Al-Imdadi, teacher at the Ahmadiyya Madrasah located in Makkah Al-Mahmiyya, 1317 AH.

[Right Box - Urdu translation of the above]: Make us pleased and be pleased with us, and protect us from the misguidance of the astray and the mischief of devils. Our final plea is praise to Allah, Lord of the worlds. Ahmad Makki Chishti Sabiri Imdadi, a teacher at Madrasah Ahmadiyya, issued this with his signatures in Makkah al-Mukarramah in 1317 AH. (T)

Note: Volume 15, Book of As-Siyar (Part Two) has concluded. Volume 16 will begin with the Book of Partnership (Kitab al-Shirka).

Background Watermark: www.dawateislami.net, I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

[बायां बॉक्स - अरबी]: समस्त प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का रब है। इसे उसके बंदे ने लिखा है जो अपने रब की क्षमा का आकांक्षी है, अल-हफी अल-बारी अहमद अल-मक्की अल-चिश्ती अल-साबिरी अल-इमदादी, जो मक्का मुअज्जमा में स्थित मदरसा अहमदिया के शिक्षक हैं, 1317 हिजरी।

[दायां बॉक्स - ऊपर का उर्दू अनुवाद]: हमें राज़ी बना और हमसे राज़ी रह, और हमें गुमराहों की गुमराही और शैतानों की शरारत से सुरक्षित रख। हमारी अंतिम पुकार अल्लाह रब्बुल आलमीन की प्रशंसा है। अहमद मक्की चिश्ती साबिरी इमदादी, जो मदरसा अहमदिया के शिक्षक हैं, उन्होंने 1317 हिजरी में मक्का मुकर्रमा में अपने हस्ताक्षरों के साथ इसे जारी किया। (त)

नोट: पंद्रहवीं जिल्द, 'किताबुस सियर' (दूसरा हिस्सा) समाप्त हुई। सोलहवीं जिल्द का आरम्भ 'किताबुश शिरकत' (साझेदारी की किताब) से होगा।

पृष्ठभूमि वॉटरमार्क www.dawateislami.net, आई.टी. मज्लिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

[بایاں باکس - عربی]: ان الحمد للہ رب العلمین نمقہ ببنانہ الراجی عفو ربہ الحفی الباری احمد المکی الجشتی الصابری الامدادی المدرس بالمدرسۃ الاحمدیۃ الواقعۃ فی مکۃ المحمیۃ ۱۳۱۷ھ

[دایاں باکس]: ہمیں راضی بنا اور ہم سے راضی رہ، اور ہمیں گمراہوں کی گمراہی اور شیطانوں کی شیطنت سے محفوظ فرما، ہماری آخری التجا اللہ رب العالمین کی حمد ہے، احمد مکی چشتی صابری امدادی مدرس مدرسہ احمدیہ نے ۱۳۱۷ھ میں اپنے دستخطوں سے مکہ مکرمہ میں جاری کیا۔(ت)

نوٹ: جلد پانزدہم کتاب السیر (حصہ دوم) ختم ہوئی جلد شانزدہم کا آغاز کتاب الشرکۃ سے ہوگا۔

واٹر مارک: www.dawateislami.net، آئی ٹی مجلسِ دعوتِ اسلامی